พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Thai Tipitaka Dictionary
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

สุชญา ศิริธัญภร

กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เรียบเรียง

ปีงบประมาณ ๒๕๖๕

พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
(Thai Tipitaka Dictionary Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ผู้เรียบเรียง : นายสุชญา ศิริธัญภร
บรรณาธิการ : นายสุชญา ศิริธัญภร
ศิลปะและจัดรูปเล่ม : นายสุชญา ศิริธัญภร
พิสูจน์อักษร : นายสุชญา ศิริธัญภร, นางสาวสังเวียน ฟูเฟื่อง
ออกแบบปก : ดร.จุฬารัตน์ วิชานาติ
เผยแพร่ครั้งที่ ๑ : กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕
เพื่อถวายเป็น**พุทธบูชา** เนื่องในวันมาฆบูชา ประจำปี ๒๕๖๕
เผยแพร่ในรูปแบบ ebook
จำนวนหน้า : ๖,๗๓๕ หน้า

ลิขสิทธิ์ : ลิขสิทธิ์เป็นของสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
: ห้ามลอกเลียนแบบไม่ว่าส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้
นอกจากได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

หนังสืออนุญาต สำนักพิมพ์พ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้รับอนุมัติอนุญาต เพื่อเผยแพร่ จากพระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตามหนังสือ อว ๘๐๐๐.๗(๑)/๐๖ ฉบับลงวันที่ ๖ มกราคม ๒๕๖๕

จัดพิมพ์โดย : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓, ๒๔๘ ๐๐๐ ต่อ ๘๗๗๓
พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๐๐ ต่อ ๘๕๕๕-๘๕๕๙ โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๕๔๕

SAMPLE

คำนำ

หนังสือการค้นคว้าอ้างอิงที่เป็นหลักฐาน อ้างอิงเกี่ยวกับพจนานุกรม ลำดับตามอักษร ทั้งประมวลศัพท์และประมวลธรรม ภาษาไทย ที่อธิบายศัพท์สำคัญทางพระวินัย คำศัพท์พระพุทธศาสนา คำที่มีความหมายเฉพาะ ยังมีจำนวนน้อยมาก มีไม่กี่สถาบันที่ดำเนินการจัดทำและการพิมพ์เผยแพร่ก็มีจำนวนน้อย ดังนั้น จึงเห็นสมควรจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพราะพระไตรปิฎกภาษาไทย มีคำศัพท์ที่ควรนำมาจัดทำศัพท์พจนานุกรมภาษาไทยอยู่เป็นจำนวนมาก มหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นความสำคัญของการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ดังกล่าว จึงได้มีโครงการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อให้ผู้ที่จะศึกษาเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนา มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ปัญหามีอยู่ว่าคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา มีเป็นจำนวนมาก จะดำเนินการอย่างไร ที่จะนำคำศัพท์เหล่านั้นมาไว้เป็นหมวดหมู่และเป็นระบบระเบียบ เพราะพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีจำนวนเล่ม ๔๕ เล่ม และมีคำศัพท์ที่เป็นดรรชนีที่เป็นคำศัพท์ที่มีความหมาย ไม่ว่าจะเป็นศัพท์ธรรมะ คำศัพท์ที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ที่เป็นอสาธารณนาม ที่เป็นบุคคล สถานที่ สิ่งของเครื่องใช้ มีมากกว่า ๑๘,๐๐๐ ศัพท์ การที่จะให้คำนิยามศัพท์ที่มีความหมายเป็นภาษาร่วมสมัยอธิบายให้ชัดเจน ก็ต้องอาศัยกำลังบุคลากร เป็นคณะทำงานกลุ่มต่างๆ หลายคณะ เริ่มตั้งแต่คณะผู้รวบรวม คณะบรรณกร คณะบรรณาธิการ และต้องอาศัยเวลาในการดำเนินการเป็นเวลานาน มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคลากรในมหาวิทยาลัยอยู่เป็นจำนวนมาก หากจะดำเนินงานในเวลาเพียง ๑ ปี คงไม่สามารถทำอะไรได้มากนัก แต่ถ้าสามารถดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเป็นโครงการ ๔ ปี ก็มีโอกาสสำเร็จ และโครงการนี้ต้องอาศัยบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา จึงจะสามารถสื่อหรือให้คำนิยามตรงประเด็น แต่ปัญหามีอยู่ว่า บุคลากรเฉพาะด้านเช่นนี้ก็มีอยู่อย่างจำกัด และที่มีความเชี่ยวชาญมากก็ค่อนข้างจะมีอาวุโส หรือเกษียณอายุแล้ว จะดำเนินงานอะไรที่กำหนดตามกรอบเวลาก็คงต้องเกื้อกูลกันหลายด้านหลายฝ่าย อาศัยสิ่งอุปถัมภ์จากภาครัฐและภาคเอกชนมาเป็นแรงสนับสนุน ก็จะสามารถทำให้โครงการนี้สำเร็จลงตามเป้าหมายได้

ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ได้ดำเนินการ เมื่อปี ๒๕๕๖-๒๕๕๙ ทำอย่างต่อเนื่อง ๔ ปี ก็สำเร็จตามเป้าหมาย เกินกว่า ๑๘,๐๐๐ ศัพท์ และเมื่อดำเนินการเสร็จแล้ว ผ่านไป ๕ ปี ก็ยังไม่สามารถนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ได้อย่างที่ประสงค์ไว้ ดังนั้น จึงทำรวบรวมหนังสือพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเล่มนี้ขึ้นมาโดยเป็นการเผยแพร่ในรูปแบบ ebookเท่านั้น เพื่อให้สอดคล้องกับการนำไปใช้ประโยชน์ที่เขียนไว้ คือ

๑.การใช้ประโยชน์ในระดับนโยบาย เช่น การนำข้อมูลไปประกอบการตัดสินใจในการบริหาร/กำหนดนโยบายของหน่วยงาน/อปท. /คณะสงฆ์ (โปรดระบุ) กล่าวคือผู้บริหารระดับสูง

SAMPLE

ระดับกลาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประกอบด้วยด้วยบัณฑิตวิทยาลัย คณะทั้ง ๔ แห่ง วิทยาเขต ๑๑ แห่ง วิทยาลัยสงฆ์ ๒๕ แห่ง และห้องเรียน ๑ แห่ง และหน่วยวิทยบริการ ๗ แห่ง และวัด/สำนักเรียน จำนวน ๒๐,๐๐๐ วัด/แห่ง

๒.การใช้ประโยชน์มิติเศรษฐกิจ/พาณิชย์ มหาวิทยาลัยมีรายได้จากจำหน่ายหนังสือพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓.การใช้ประโยชน์มิติการพัฒนาสังคม/ชุมชน/ท้องถิ่น เช่น ถ่ายทอดเทคโนโลยี/กระบวนการ ความรู้ให้กับชุมชน กล่าวคือ สถาบันการศึกษา ระดับมหาวิทยาลัย วิทยาลัย โรงเรียนต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน จำนวน ๕,๐๐๐ แห่ง และนิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไปที่สนใจค้นคว้าคำสอนทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๒๕,๐๐๐ คน

๔.การใช้ประโยชน์มิติวิชาการ เช่น มีการอ้างอิงผลงานที่ตีพิมพ์วารสารวิชาการระดับประเทศ/ระดับนานาชาติ การนำไปสอนในรายวิชาต่างๆ อันได้แก่ คณาจารย์ทั้งภายในและภายนอก ใช้ประกอบเพื่อศึกษาค้นคว้า และอ้างอิงในการเขียนผลงานทางวิชาการและนิสิต นักศึกษา นักเรียนใช้ประกอบศึกษาค้นคว้าและอ้างอิงในการทำรายงานและเขียนบทความและการทำวิทยานิพนธ์

อีกทั้งจะได้มีโอกาส**การเผยแพร่ หรือได้มีการประชาสัมพันธ์** เช่น การเผยแพร่ในวารสาร/การนำเสนอในที่ประชุม/เว็บไซต์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจัดพิมพ์เผยแพร่ผลการวิจัยพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แจกจ่ายไปยังสถาบันการศึกษาและส่วนงานต่างๆของมหาวิทยาลัย ทั้งคณะ วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ การตีพิมพ์บทความการวิจัย เรื่องพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในหนังสือสารนิพนธ์ พุทธศาสตรบัณฑิต ประจำปี ๒๕๖๐ หรือได้นำไปเผยแพร่ทางเว็บไซต์ (สำหรับผู้บริหาร) http://qa.mcu.ac.th/ac/ lxc/index.php

ดังนั้น หนังสือพจนานุกรมเล่มนี้ แม้การรวบรวม จะเป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะเนื้อหามีเป็นจำนวนมาก เกือบ ๗,๐๐๐ หน้า ซึ่งเครื่องคอมพิวเตอร์รับไม่ได้ เพราะมีจำนวนคำถึงสามล้านห้าแสนหกหมื่นเศษ ซึ่งการรวบรวมนั้น ผู้เรียบเรียง ต้องขอขอบพระคุณเจ้าของโครงการวิจัย คือ พระศรีคัมภีรญาณ, ศ.ดร.ซึ่งก็คือพระธรรมวัชรบัณฑิต อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมคณะผู้ร่วมวิจัยอีกหลายท่าน และผู้เขียนอีกประมาณ ๒๐ รูป/คน ซึ่งผู้เขียนและคณะทำงานอีก ๑๐ รูป/คน ซึ่งทั้งหมดล้วนทำให้หนังสือพจนานุกรมเล่มนี้เกิดขึ้น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าพจนานุกรมเล่มนี้ จะเกิดประโยชน์ทางวิชาการด้านพุทธศาสตร์ เกื้อกูลในการศึกษาและค้นคว้าศัพท์ทางพระพุทธศาสนาแก่นักวิชาการ นิสิต นักศึกษาตลอดถึงพระภิกษุสามเณรและประชาชนทั่วไป

สุชญา ศิริธัญภร

๙ มกราคม ๒๕๖๕

SAMPLE

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้ หากไม่ได้รับการสนับสนุนให้ทำงานวิจัยเรื่องนี้ จากพระสุธีรัตนบัณฑิต,รศ.ดร. (สุทิตย์ อาภากโร) ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์และท่านผู้บริหารและเจ้าหน้าที่จากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ข้าพเจ้าพร้อมคณะผู้วิจัย รู้สึกซาบซึ้งและขอขอบคุณผู้มีรายนามดังกล่าวข้างต้นไว้ ณ โอกาสนี้ ขอขอบคุณพระมหาเจิม สุวโจ รองผู้อำนวยการสำนักหอสมุดและเทคโนโลยีฯ ที่มีส่วนช่วยให้การวิจัยสำเร็จลงได้ด้วยดีโดยได้สนับสนุนมอบแผ่นซีดีพจนานุกรมพระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย(MCUTRAI) และคณะบรรณกรทั้ง ๔ คณะ คือกลุ่มพระวินัยปิฎก กลุ่มพระสุตตันตปิฎก ๑ และ ๒ และกลุ่มพระอภิธรรมปิฎก จำนวน ๓๒ รูป/คน เช่น พระมหาบูรณะ ชาตเมโธ,ดร.,รศ. ดร.ประพันธ์ ศุภษร และอีกหลายท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามที่ได้มีส่วนร่วมช่วยสร้างงานวิชาการในการนิยามศัพท์ในเบื้องต้นคณะผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและขอขอบคุณผู้มีรายนามดังกล่าวข้างต้นเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ด้วย ขอขอบคุณราชบัณฑิตยสถานที่คณะผู้วิจัย ได้ใช้พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ และพ.ศ.๒๕๔๒ และพจนานุกรมอิเล็กทรอนิกส์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ เพื่อใช้ค้นคว้าและนิยามคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับนี้ และขอขอบพระคุณ สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เจ้าของผลงานพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ ที่คณะผู้วิจัยที่ใช้เป็นแนวทางการให้นิยามศัพท์ และขอขอบคุณเจ้าของผลงานที่เกี่ยวกับพจนานุกรมเล่มอื่นๆ ที่ไม่ได้เอ่ยนาม ที่คณะผู้วิจัยที่ใช้นำมาอ้างอิงในการให้นิยามศัพท์ฉบับนี้ด้วย

ผู้วิจัยขอขอบคุณคณะบรรณาธิการชุดที่ ๑ และชุดที่ ๒ ซึ่งเป็นผู้ทรงคุณวุฒิและเชี่ยวชาญด้านศาสนาและปรัชญา อาทิ เช่น พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส,ศ.ดร.,พระศรีศาสนบัณฑิต ศ.อดิศักดิ์ ทองบุญ ศ.ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ รศ.ดร.สุรพล สุยะพรหม รศ.รังษี สุทนต์ และอีกหลายท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม ที่ตรวจเนื้อหาการนิยามศัพท์ พร้อมให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ ที่เกื้อกูลให้การนิยามศัพท์ในการทำวิจัยครั้งนี้จนสำเร็จได้ด้วยดี และขอขอบคุณ รศ.ดร.สุวิญ คงสัตย์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ผู้ทรงคุณวุฒิจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะ ขอขอบคุณ ดร.ศศิวรรณ กำลังสินเสริม นายเอกลักษณ์ เทพวิจิตร และอีกหลายท่านที่อ่านเนื้อหาของศัพท์ได้อย่างละเอียด ขอขอบคุณ พระมหาสุรศักดิ์ ธีรวโส ผู้อำนวยการสำนักประกันคุณภาพ ผู้ที่ได้พัฒนาเว็บไซต์ เพื่อเผยแพร่ศัพท์พจนากรมพระไตรปิฎกภาษาไทยของมหาวิทยาลัย จึงขอขอบคุณทุกๆ ท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย ขอขอบคุณคณาจารย์มหาวิทยาลัยที่มีส่วนร่วมในการนิยามศัพท์ เช่น พระครูสิริรัตนานุวัตร,รศ.ดร., พระมหาสมเดช ตปสีโล,ดร. พระมหาเกรียงไกร โสภณจิตฺโต, พระมหาธงไชย วิสุทฺโธ, พระมหาถาวร ถาวรเมธี,ดร., ดร.เดชา กัปโก และบุคลากรกองวิชาการ หลายท่านที่ไม่ได้เอ่ยนาม ที่มีส่วนร่วม รวมถึงคณะทำงาน เช่น นายสมบูรณ์ เพ่งพิศ ฝ่ายบัญชี นายจิระศักดิ์ ธาร

SAMPLE

สุขกระจ่าง ธุรการ นายสุภฐาน สุดาจันทร์ นางสาวสุจิตรา ชวดรัมย์ นายสุรัตน์ คำโสภา ในการดำเนินการวิจัย และนิยามศัพท์และทั้งปรับแก้ไขตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ จนงานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงด้วยดี คณะผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจไมตรีเป็นยิ่งนัก

ท้ายสุดนี้ คุณความดีที่เกิดจากการศึกษาค้นคว้าในการทำรายงานวิจัยครั้งนี้ ซึ่งส่วนที่เป็นศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีจำนวนหน้า ๖๕๑๖ หน้า ผู้วิจัยขอตั้งมหากุศลเจตนาอย่างแรงกล้า อธิษฐานจิตระลึกถึงคุณพระศรีรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก แล้วแผ่ส่วนกุศลผลความดีทั้งหมดนี้ไปให้กับมารดาบิดา ครูบาอาจารย์ ท่านผู้มีอุปการคุณ ท่านผู้สนับสนุนช่วยเหลือ ขอให้ทุกท่านจงมีสุขภาพกายสุขภาพใจแข็งแรง มีความสุขทุกทิพาราตรีกาลทุกเมื่อ

คณะผู้วิจัยและผู้เขียนพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

SAMPLE

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	๓
กิตติกรรมประกาศ	๕
สารบัญ	๗
บทนำ	๑๑
การศึกษาแนวคิด ทฤษฎี การทบทวนเอกสาร	
ที่เกี่ยวกับการทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย	๑๗
๑. ค้นคำศัพท์	๑๗
๒. เรียงคำศัพท์	๒๒
๓. คัดเลือกคำศัพท์	๒๕
๔. เขียนนิยามคำศัพท์	๒๖
๕. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๒๗
๖..อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้	๓๘
วิธีการดำเนินการวิจัย	๕๑
๑.การวางแผน	๕๒
๑.บุคลากร	๕๒
๑) คณะกรรมการบริหารโครงการวิจัย	๕๓
๒) คณะทำงาน	๕๔
-ด้านเทคโนโลยี	๕๔
-ด้านการเงิน	๕๔
-ด้านรวบรวมศัพท์	๕๕
-ด้านจัดประชุม	๕๕
-ด้านธุรการประสานงาน	๕๕
๓) คณะผู้เขียน	๕๖
๔) คณะบรรณาธิการ	๕๗
๒.งาน	๕๙
๓.งบประมาณ	๕๙
๔.ระยะเวลาดำเนินงาน	๖๐
๒.การดำเนินงานตามแผน	๖๑

SAMPLE

๑.ค้นคำศัพท์ ๖๑
๒.เรียงคำศัพท์ ๖๖
๓.คัดเลือกศัพท์ ๘๑
๔.เขียนนิยามคำศัพท์ ๘๗
๑) ประชุม ๘๗
๒) มอบคำศัพท์ ๘๘
๓) เขียนศัพท์ ๙๕
๕.การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง..... ๑๐๔
๖.การกำหนดใช้อักษรย่อและเครื่องหมาย ๑๐๕
๓.การตรวจสอบและปรับแก้ไข ๑๐๕
๑) การจัดทำรูปเล่ม ๑๐๕
๒) การเตรียมการจัดส่ง ๑๒๑
๓) การทำหนังสือเชิญบรรณาธิการประชุม..... ๑๒๒
๔) การจัดส่งข้อมูลแก่บรรณาธิการช่วงหน้า..... ๑๒๒
๕) จัดประชุมเพื่อพิจารณา ๑๒๒
๖) การประสานงานผู้เขียนให้ปรับแก้ไข ๑๒๒
๗) จัดทำรูปเล่มที่แก้ไขแล้ว..... ๑๒๓
๘) การจ่ายค่าตอบแทนผู้เขียน..... ๑๒๓
๔.การปรับแก้ไข..... ๑๒๓
๔.๑ แผนเกี่ยวกับคน..... ๑๒๓
๔.๒ แผนเกี่ยวกับงาน..... ๑๒๓
๔.๓ แผนเกี่ยวกับงบประมาณ..... ๑๒๗
๔.๔ แผนเกี่ยวกับเวลา..... ๑๒๗
๕.แนวปฏิบัติสำหรับคณะทำงาน ๑๓๒
๖.ลำดับขั้นตอนสุดท้าย..... ๑๓๓
วิธีการใช้พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย ๑๓๖
ในโครงการวิจัยปีที่ ๑ ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ๑๓๗
ในโครงการวิจัยปีที่ ๒ ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และวรรค ต ๑๕๓
ในโครงการวิจัยปีที่ ๓ ศัพท์หมวดอักษรวรรค ป ๑๕๙
ในโครงการวิจัยปีที่ ๔ ศัพท์หมวดอักษร อวรรค คือ ย ร (ฤ) ล ว (ศ) (ษ) ส ห ฬ อัง ๑๖๗

SAMPLE

(คือสระทั้งหมด คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ)
ก่อนอ่าน พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ๑๗๘
ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อักษร ก จำนวน ๒,๒๓๑ ศัพท์ ๑๘๒
อักษร ข จำนวน ๔๘๗ ศัพท์ ๙๑๔
อักษร ค จำนวน ๑,๕๙๓ ศัพท์ ๑๐๕๖
อักษร ฆ จำนวน ๕๑ ศัพท์ ๑๔๙๘
อักษร ง จำนวน ๕๐ ศัพท์ ๑๕๑๖
อักษร จ จำนวน ๖๗๗ ศัพท์ ๑๕๒๙
อักษร ฉ จำนวน ๗๘ ศัพท์ ๑๗๔๐
อักษร ช จำนวน ๓๗๒ ศัพท์ ๑๗๖๒
อักษร ซ จำนวน ๑๔ ศัพท์ ๑๘๕๑
อักษร ฌ จำนวน ๓๕ ศัพท์ ๑๘๕๓
อักษร ญ จำนวน ๖๕ ศัพท์ ๑๘๖๓
อักษร ฏ จำนวน ๑ ศัพท์ ๑๘๘๓
อักษร ฒ จำนวน ๑ ศัพท์ ๑๘๙๔
อักษร ณ จำนวน ๑ ศัพท์ ๑๘๙๔
อักษร ด จำนวน ๑๙๖ ศัพท์ ๑๘๙๔
อักษร ต จำนวน ๖๑๖ ศัพท์ ๑๙๖๔
อักษร ถ จำนวน ๗๒ ศัพท์ ๒๑๒๙
อักษร ท จำนวน ๘๑๒ ศัพท์ ๒๑๔๘
อักษร ธ จำนวน ๔๓๓ ศัพท์ ๒๔๒๓
อักษร น จำนวน ๘๑๒ ศัพท์ ๒๕๖๙
อักษร บ จำนวน ๒๖๘ ศัพท์ ๒๘๑๘
อักษร ป จำนวน ๑,๕๐๓ ศัพท์ ๒๘๘๙
อักษร ผ จำนวน ๒๓๓ ศัพท์ ๓๔๐๒
อักษร ฝ จำนวน ๘ ศัพท์ ๓๔๗๐
อักษร พ จำนวน ๗๓๑ ศัพท์ ๓๔๗๒
อักษร ฟ จำนวน ๑๒ ศัพท์ ๓๗๐๖
อักษร ภ จำนวน ๔๐๔ ศัพท์ ๓๗๐๘
อักษร ม จำนวน ๑,๐๙๐ ศัพท์ ๓๘๒๘

SAMPLE

อักษร บ จำนวน ๒๖๘ ศัพท์ ๒๘๑๘
อักษร ป จำนวน ๑,๕๐๓ ศัพท์ ๒๘๘๙
อักษร ผ จำนวน ๒๓๓ ศัพท์ ๓๔๐๒
อักษร ฝ จำนวน ๘ ศัพท์ ๓๔๗๐
อักษร พ จำนวน ๗๓๑ ศัพท์ ๓๔๗๒
อักษร ฟ จำนวน ๑๒ ศัพท์ ๓๗๐๖
อักษร ภ จำนวน ๔๐๔ ศัพท์ ๓๗๐๘
อักษร ม จำนวน ๑,๐๙๐ ศัพท์ ๓๘๒๘
อักษร ย จำนวน ๑๗๗ ศัพท์ ๔๒๐๗
อักษร ร จำนวน ๗๐๔ ศัพท์ ๔๒๖๖
อักษร ฤ จำนวน ๓๔ ศัพท์ ๔๔๒๑
อักษร ล จำนวน ๒๑๖ ศัพท์ ๔๔๓๐
อักษร ว จำนวน ๑,๐๑๙ ศัพท์ ๔๕๐๑
อักษรอวรรค ศ จำนวน ๑๒๕ ศัพท์ ๔๘๐๖
อักษรอวรรค ส จำนวน ๒,๗๗๙ ศัพท์ ๔๘๔๑
อักษรอวรรค ห อักษร จำนวน ๒๗๗ ศัพท์ ๕๖๗๓
อักษรอวรรค อัง อักษร (คือสระ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ) จำนวน ๓,๒๑๑ ศัพท์ ๕๗๕๕
วิธีการใช้พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย ๖๗๐๖
บรรณานุกรม ๖๗๒๗
ประวัติผู้เรียบเรียง ๖๗๓๓

SAMPLE

พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

ตามที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย และพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ครบถ้วนทุกเล่ม ได้จัดพิมพ์คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำเร็จแล้วเป็นจำนวนมาก นับได้ว่ามีคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนาที่พร้อมสำหรับการศึกษาค้นคว้าด้านพระพุทธศาสนาอย่างเพียงพอ เกื้อกูลให้สามารถผลิตงานวิชาการที่เป็นที่ยอมรับของสังคมได้มาก

มหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นว่า หนังสือเพื่อการค้นคว้าอ้างอิงที่เป็นหลักฐาน อ้างอิงเกี่ยวกับพจนานุกรม ลำดับตามอักษร ทั้งประมวลศัพท์และประมวลธรรม ภาษาไทย ที่อธิบายศัพท์สำคัญทางพระวินัย คำศัพท์พระพุทธศาสนา คำที่มีความหมายเฉพาะ ยังมีจำนวนน้อยมาก มีไม่กี่สถาบันที่ดำเนินการจัดทำ และการพิมพ์เผยแพร่ก็มีจำนวนน้อย และสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาในประเทศไทย ที่จัดพิมพ์เกี่ยวกับพจนานุกรมเกี่ยวกับศัพท์ทางศาสนาก็ยังไม่มีปรากฏ จะเห็นมีบ้างก็เป็นศัพท์ที่เป็นปทานุกรมของนักเรียนนักศึกษา ซึ่งก็มีศัพท์ที่จะให้ศึกษาเรียนรู้จำนวนน้อย บางครั้งคำศัพท์ที่ต้องการจะค้นคว้าก็กลับไม่มี ทำให้ยากลำบากที่จะเรียนรู้ให้เข้าใจแจ่มแจ้งได้ และเมื่อหาคำศัพท์แล้ว ก็มีการนิยามศัพท์อย่างย่อ ไม่ได้อธิบายอย่างกว้าง ทำให้สิ่งที่จะเรียนรู้ได้เพียงประเด็นไม่ครอบคลุมเท่าที่ควรจะเป็น หรือบางครั้งก็มีการเชื่อมโยงให้ดูศัพท์นั้นศัพท์นี้ และบอกว่าศัพท์นั้นมีความง่ายจึงไม่ได้อธิบายไว้ซึ่งเรื่องราวต่างๆ ดังกล่าวนี้นับเป็นปัญหาสำหรับผู้ต้องการที่จะเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น จึงเห็นสมควรจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีการอ้างอิงเชื่อมโยงคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ โดยมีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อเป็นพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมาตรฐานที่สมบูรณ์ถูกต้องตามคัมภีร์หลักในพระพุทธศาสนา เพื่ออำนวยประโยชน์แก่การเรียนการสอน การวิจัยของมหาวิทยาลัย เพื่อเป็นการบริการวิชาการด้านพระพุทธศาสนาแก่สังคม และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

ไตรปิฎกคือคัมภีร์ที่บรรจุพระพุทธพจน์และเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา ๓ ชุด หรือประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย ๓ หมวด กล่าวคือวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก

พระวินัยปิฎก คือคัมภีร์ที่ประมวลกฎสำหรับฝึกอบรมกายวาจา หรือภาชนะที่รวบรวมกฎสำหรับฝึกอบรมกายวาจา แบ่งออกเป็น ๕ คัมภีร์ ที่ใช้อักษรย่อว่า มหา.ภิกขุนี.ม.จู.ป. คือ (๑) มหา

SAMPLE

วิภังค์หรือภิกขุวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทหรือศีลของภิกษุ ๒๒๗ ข้อที่มาในพระปาติโมกข์ (๒) ภิกขุนีวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทหรือศีลของภิกษุณี ๓๑๑ ข้อที่มาในพระปาติโมกข์ (๓) มหาวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกพระปาติโมกข์ตอนต้น ๑๐ ขันธกะหรือ ๑๐ หมวด (๔) จูฬวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกพระปาติโมกข์ตอนปลาย ๑๐ ขันธกะ (๕) บริวาร คือคัมภีร์ประกอบหรือคู่มือที่บรรจุคำถามคำตอบสำหรับซ้อมความรู้เรื่องพระวินัย ซึ่งเป็นการทบทวนเนื้อหาของ ๔ คัมภร์แรก มี ๘ เล่ม คือเล่มที่ ๑-๘ มีคำศัพท์ที่ควรดำเนินการจัดทำเป็นพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยอยู่เป็นจำนวนมาก

พระสุตตันตปิฎก คือคัมภีร์ที่เป็นประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตรนั้นประกอบด้วยพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยายต่างๆ ที่ตรัสให้เหมาะกับบุคคล เหตุการณ์และโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๕ นิกาย ที่ใช้อักษรย่อว่า ที.ม.สำ.องฺ.ขุ. คือ (๑) ทีฆนิกาย คือคัมภีร์ที่รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวมากไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง (๒) มัชฌิมนิกาย คือคัมภีร์ที่รวบรวมพระสูตรที่มีความยาวปานกลางไว้เป็นหมวดหนึ่งหรือหมู่หนึ่ง (๓) สังยุตตนิกาย คือคัมภีร์ที่รวบรวมพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระประเภทเดียวกัน จัดไว้เป็นหมวดเดียวกัน (๔) อังคุตตรนิกาย คือคัมภีร์ที่รวบรวมพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมะเท่ากันเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน (๕) ขุททกนิกาย คือคัมภีร์ที่จัดแยกพระสูตรที่ไม่เข้าเกณฑ์ทั้ง ๓ ข้างต้นไว้เป็นหมวดเดียวกัน แต่แบ่งตามหัวข้อใหญ่เป็น ๑๕ เรื่อง คือ (๑) ขุททกปาฐะ (๒) ธรรมบท (๓) อุทาน (๔) อิติวุตตกะ (๕) สุตตนิบาต (๖) วิมานวัตถุ (๗) เปตวัตถุ (๘) เถรคาถา (๙) เถรีคาถา (๑๐) ชาตกะ (๑๑) นิทเทส (๑๒) ปฏิสัมภิทามรรค (๑๓) อปทาน (๑๔) พุทธวังสะ (๑๕) จริยาปิฎก มี ๒๕ เล่ม คือเล่มที่ ๙ –๓๓ มีคำศัพท์ที่ควรดำเนินการจัดทำเป็นพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยอยู่เป็นจำนวนมาก

พระอภิธรรมปิฎก คือคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ ซึ่งเป็นธรรมอันยิ่ง อันเป็นธรรมละเอียดลุ่มลึก นับเป็นเรื่องของวิชาการทางพระพุทธศาสนาล้วน แบ่งออกเป็น ๗ คัมภีร์ ใช้อักษรย่อว่า สำ.วิ.ธา.ปุ.ก.ย.ปัฏ. คือ (๑) ธัมมสังคณี คือคัมภีร์ที่แสดงหัวข้อธรรม ที่เรียกว่ามาติกา ไว้เป็นเบื้องต้น ที่รวบรวมปรมัตถธรรมทั้งหมดไว้เป็นหมวดหมู่ ขยายออกไปเป็น ๔ กัณฑ์ คือ จิตตุปปาทกัณฑ์ รูปกัณฑ์ นิกเขปกัณฑ์ และอัฏฐกถากัณฑ์ตามลำดับ (๒) วิภังค์ คือคัมภีร์ที่แจกหรือกระจายปรมัตถธรรมออกเป็นส่วนๆ (๓) ธาตุกถา คือคัมภีร์ที่จัดปรมัตถธรรมไว้เป็นพวกๆ โดยสงเคราะห์เข้ากันได้ และสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ โดยขันธ์ อายตนะ และธาตุเป็นต้น (๔) ปุคคลบัญญัติ คือคัมภีร์ที่แสดงพระอภิธรรมโดยบัญญัติ โดยยกบุคคลขึ้นแสดงมากกว่าสิ่งอื่น (๕) กถาวัตถุ คือคัมภีร์ที่แสดงพระอภิธรรมขึ้นโต้ตอบ โดยทำนอง ปุจฉาวิสัชนาเป็นเรื่องต่างๆ มีอยู่ ๑,๐๐๐ เรื่องเป็นสกวาทะ ๕๐๐ ปรวาทะ ๕๐๐ (๖) ยมก คือคัมภีร์ที่ยกปรมัตถธรรมขึ้นแสดงเป็นคู่ๆ มีอนุโลมปุจฉาและปฏิโลมปุจฉาเป็นต้น (๗) ปัฏฐานแสดงปรมัตถธรรมแผ่กว้างพิสดารแจกไปตามปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัย เป็นต้น มี ๑๒ เล่ม คือเล่มที่ ๓๔-๔๕

SAMPLE

สรุปความว่า ทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก มีคำศัพท์ที่ควรนำมาจัดทำศัพท์พจนานุกรมภาษาไทยอยู่เป็นจำนวนมาก

มหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นความสำคัญดังกล่าว จึงได้มีโครงการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อให้ผู้ที่จะศึกษาเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนา มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ปัญหามีอยู่ว่า คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา มีเป็นจำนวนมาก จะดำเนินการอย่างไร ที่จะนำคำศัพท์เหล่านั้นมาไว้เป็นหมวดหมู่และเป็นระบบระเบียบ เพราะพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีจำนวนเล่ม ๔๕ เล่ม และมีคำศัพท์ที่เป็นดรรชนีที่เป็นคำศัพท์ที่มีความหมาย ไม่ว่าจะเป็นศัพท์ธรรมะ คำศัพท์ที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ที่เป็นอสาธารณนาม ที่เป็นบุคคล สถานที่ สิ่งของเครื่องใช้ มีมากกว่า ๑๘,๐๐๐ ศัพท์ การที่จะให้คำนิยามศัพท์ที่มีความหมายเป็นภาษาร่วมสมัยอธิบายให้ชัดเจน ก็ต้องอาศัยกำลังบุคลากร เป็นคณะทำงานกลุ่มต่างๆ หลายคณะ เริ่มตั้งแต่คณะผู้รวบรวม คณะบรรณกร คณะบรรณาธิการ และต้องอาศัยเวลาในการดำเนินการเป็นเวลานาน มีความกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคลากรในมหาวิทยาลัยอยู่เป็นจำนวนมาก หากจะดำเนินงานในเวลาเพียง ๑ ปีคงไม่สามารถทำอะไรได้มากนัก แต่ถ้าสามารถดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเป็นโครงการ ๔ ปี ก็มีโอกาสสำเร็จ และโครงการนี้ต้องอาศัยบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา จึงจะสามารถสื่อหรือให้คำนิยามตรงประเด็น แต่ปัญหามีอยู่ว่า บุคลากรเฉพาะด้านเช่นนี้ก็มีอยู่อย่างจำกัด และที่มีความเชี่ยวชาญมากก็ค่อนข้างจะมีอาวุโส หรือเกษียณอายุแล้ว จะดำเนินงานอะไรที่กำหนดตามกรอบเวลาก็คงต้องเกื้อกูลกันหลายด้านหลายฝ่าย อาศัยสิ่งอุปถัมภ์จากภาครัฐและภาคเอกชนมาเป็นแรงสนับสนุน ก็จะสามารถทำให้โครงการนี้สำเร็จลงตามเป้าหมายได้

เรื่อง “พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เป็นโครงการวิจัย ๔ ปี ต่อเนื่อง โดยกำหนดวัตถุประสงค์ไว้ ๔ ประการ คือเพื่อจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้ได้มาตรฐาน สมบูรณ์ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ถูกต้องตามคัมภีร์ในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎกและอภิธรรมปิฎก เพื่อให้ผู้ใช้เข้าใจความหมายถูกต้อง สามารถนำไปได้ถูกที่ ถูกความหมาย อำนวยประโยชน์แก่การเรียนการสอนการวิจัยของมหาวิทยาลัย เพื่อเป็นหนังสืออ้างอิงทางวิชาการสำหรับใช้เป็นคู่มือศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่นๆแก่ผู้ศึกษาค้นคว้าโดยทั่วไป เพื่อบริการวิชาการด้านพระพุทธศาสนาแก่สังคม และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม อันเป็นการบำรุงส่งเสริมสรรพวิชาให้เป็นคุณประโยชน์แก่ชาติและประชาชน

วัตถุประสงค์เหล่านี้สำเร็จตามเป้าหมายได้ โดยอาศัยหลักการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประกอบด้วย

SAMPLE

๑. ค้นคำศัพท์ คือศัพท์ที่ได้ค้นหามาจาก ๒ ส่วน คือ ศัพท์ที่เป็นดรรชนีจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ ๒๕๐๐ ทั้ง ๔๕ เล่ม และศัพท์ที่คัดเลือกเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่โดยพิจารณาเลือกมาจากหนังสือพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม (ซึ่งในเล่มนี้ จะไม่ขยายความ)

๒. เรียงคำศัพท์คือการนำเสนอศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย จะเรียงศัพท์ตามลำดับหมวดอักษร คือ หมวดอักษร วรรค ก วรรค จ วรรค ฏ วรรค ต วรรค ป และหมวดอักษรอวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อำ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ (ซึ่งในเล่มนี้ ให้ดูสารบัญในเล่ม)

๓. คัดเลือกคำศัพท์ คือคำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย มีรูปแบบกระบวนการรวบรวมคัดเลือกศัพท์ที่เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะและคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ชื่อพระสูตร ชื่อชาดก วัตถุ วิมาน คาถา นิทเทส รวมถึงอปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก (ในตอนนี้ จะขยายความเพียงบางตอนเท่านั้น)

๔. เขียนนิยามคำศัพท์ ได้ใช้เกณฑ์ ให้มีคำตั้งให้นิยามความหมาย และอธิบายเชื่อมโยง และอ้างอิงที่มา ใช้สำนวนภาษาที่กระทัดรัดและศัพท์ที่เข้าใจได้ยากให้วงเล็บคำภาษาบาลีไว้ คำศัพท์ที่ให้ความหมายอยู่ระดับเดียวกัน อาจจะแปลตามตัวหรือแปลโดยอรรถ หรือแปลโดยพยัญชนะ หรือแปลอธิบายความ

๕. อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยได้ใช้อักษรย่อคัมภีร์และเครื่องหมายมหาวิทยาลัยระบุไว้ ประกอบด้วยคำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์ปกรณ์วิเสส อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และไวยากรณ์

ผลการวิจัย พบว่า

๑.พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ได้ค้นคว้ารวบรวมศัพท์ คัดเลือกศัพท์จากพระไตรปิฎกทั้งในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยเปิดแต่ละหน้าและค้นหาศัพท์ที่เห็นสมควรและทำบัญชีศัพท์ไว้ และการเขียนนิยามศัพท์

ในอักษรหมวดวรรค ก คืออักษร ก จำนวน ๒,๒๓๑ ศัพท์ อักษร ข จำนวน ๔๘๗ ศัพท์ อักษร ค จำนวน ๑๕๙๓ ศัพท์ อักษร ฆ จำนวน ๕๑ ศัพท์ อักษร ง จำนวน ๕๐ ศัพท์ รวมจำนวนศัพท์ ๔,๕๐๐ ศัพท์ ซึ่งเป็นศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ และคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ชื่อสูตร ชื่อชาดก รวมถึงอปทาน คาถา และจริยาด้วยและคำศัพท์ที่ปรากฏในพระสูตรมีปรากฏจำนวนมาก ในพระวินัยจำนวนปานกลาง และพระอภิธรรมมีจำนวนน้อย และศัพท์ที่ความหมายเดียวมีเป็นจำนวนมาก ศัพท์ที่มีหลายความหมาย มีจำนวนเพียงเล็กน้อย

ในอักษรทั้ง ๓ หมวด คือหมวดวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต

SAMPLE

หมวดอักษรวรรค จ อักษร จ จำนวน ๖๗๗ ศัพท์ อักษร ฉ จำนวน ๗๘ ศัพท์ อักษร ช จำนวน ๓๘๖ ศัพท์ อักษร ฌ จำนวน ๓๔ ศัพท์ อักษร ญ จำนวน ๖๕ รวมจำนวนศัพท์ ๑,๒๔๐ ศัพท์

หมวดอักษรวรรค ฏ อักษร ฏ จำนวน มี ๑ ศัพท์ อักษร ฐ จำนวน ๒๙ ศัพท์ อักษร ฑ ไม่มีศัพท์ อักษร ฒ จำนวน ๑ ศัพท์ อักษร ณ จำนวน ๑ ศัพท์ รวมจำนวนศัพท์ ๓๒ ศัพท์

หมวดอักษรวรรค ต อักษร ด,ต จำนวน ๘๑๒ ศัพท์ อักษร ถ จำนวน ๗๒ ศัพท์ อักษร ท จำนวน ๘๑๙ ศัพท์ อักษร ธ จำนวน ๔๓๓ ศัพท์ อักษร น จำนวน ๘๑๒ ศัพท์ รวมจำนวนศัพท์ ๒,๙๔๘ ศัพท์ รวมจำนวนศัพท์ทั้ง ๓ วรรคเป็นจำนวนทั้งสิ้น ๔,๒๒๐ ศัพท์ ศัพท์เหล่านี้เป็นศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ และคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ชื่อสูตร ชื่อชาดก รวมถึงอปทาน คาถา และจริยาด้วยและคำศัพท์ที่ปรากฏในพระสูตรมีปรากฏจำนวนมาก ในพระวินัยจำนวนปานกลาง และพระอภิธรรมซึ่งเกี่ยวกับ ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน และปัจจัย ๒๔ มีจำนวนน้อย และศัพท์ที่ความหมายเดียว มีเป็นจำนวนมาก ศัพท์ที่มีหลายความหมาย มีจำนวนเพียงเล็กน้อย ลดหลั่นลงตามลำดับ

ในหมวดอักษร ป วรรค คือ (บ), ป, ผ (ฝ), พ, (ฟ), ภ, ม ดังรายละเอียดดังนี้

อักษร บ (๒๖๘ ศัพท์), อักษร ป (๑,๕๐๓ ศัพท์) จำนวน ๑,๗๗๑ ศัพท์ อักษร ผ (๒๓๓ ศัพท์) อักษร (ฝ) (๘ ศัพท์) จำนวน ๒๔๑ ศัพท์ อักษร พ (๗๒๑ ศัพท์),อักษร (ฟ) (๑๒ ศัพท์) จำนวน ๗๓๓ ศัพท์ อักษร ภ จำนวน ๔๐๔ ศัพท์ อักษร ม จำนวน ๑,๐๙๐ ศัพท์ รวมจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๔,๒๓๙ ศัพท์

ศัพท์เหล่านี้เป็นศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ และคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ชื่อสูตร วิมาน วัตถุ คาถา ชื่อชาดก นิทเทส อปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก และคำศัพท์ที่ปรากฏในพระสูตรมีปรากฏจำนวนมาก ในพระวินัยจำนวนปานกลาง และพระอภิธรรมซึ่งเกี่ยวกับ ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน และปัจจัย ๒๔ มีจำนวนน้อย และศัพท์ที่ความหมายเดียว มีเป็นจำนวนมาก ศัพท์ที่มีหลายความหมาย มีจำนวนเพียงเล็กน้อย ลดหลั่นลงตามลำดับ

ในหมวดอักษรอวรรค คือ ย ร (ฤ) ล ว (ศ) (ษ) ส ห ฬ อัง(อำ) (สระ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ) ดังรายละเอียดดังนี้

อักษร ย (๑๗๗ ศัพท์) อักษร ร (๗๐๔ ศัพท์) อักษร (ฤ) (๓๔ ศัพท์ จำนวน ๗๓๘ ศัพท์ อักษร ล (๒๑๖ ศัพท์) อักษร ว (๑,๐๑๙ ศัพท์) อักษร (ศ) (๑๒๕ ศัพท์) อักษร (ษ) (ไม่มีศัพท์) อักษร ส (๒,๗๙๙ ศัพท์) จำนวน ๒,๙๙๔ ศัพท์ อักษร ห (๒๗๗ ศัพท์)อักษร ห (ไม่มีศัพท์) อักษร อัง(อำ) (อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ) จำนวน ๓,๒๑๑ ศัพท์ รวมจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๘,๕๕๒ ศัพท์

SAMPLE

ศัพท์เหล่านี้เป็นศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ และคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ชื่อสูตร วิมาน วัตถุ คาถา ชื่อชาดก นิทเทส อปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก และคำศัพท์ที่ปรากฏในพระสูตรมีปรากฏจำนวนมาก ในพระวินัยจำนวนปานกลาง และพระอภิธรรมซึ่งเกี่ยวกับ ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน และปัจจัย ๒๔ มีจำนวนน้อย และศัพท์ที่ความหมายเดียว มีเป็นจำนวนมาก ศัพท์ที่มีหลายความหมาย มีจำนวนเพียงเล็กน้อย ลดหลั่นลงตามลำดับ

๒.วิธีการใช้พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีศัพท์ที่เกื้อกูลให้ศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระศาสนาได้รอบด้าน เพราะมีคำศัพท์มากมาย เฉพาะหมวดอักษรอวรรค มีจำนวนศัพท์ถึง ๘,๕๕๒ ศัพท์ คงอำนวยให้เกิดความเกื้อกูลต่องานวิชาการ มุ่งหมายให้ผู้ที่จะศึกษาเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนา มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาทั้งเป็นศัพท์ธรรมะ คำศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ที่เป็นอสาธารณนามที่เป็นชื่อบุคคล สถานที่ สิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ชื่อชาดก ศัพท์ชื่อพระสูตร รวมถึง วิมาน วัตถุ คาถา นิทเทส อปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก

คณะผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มศัพท์เป็น ๓ กลุ่ม คือ (๑) ศัพท์ที่มีความหมายเดียว (๒) ศัพท์ที่มี ๒ ความหมาย (๓) ศัพท์ที่มี ๓ ความหมายขึ้นไป แต่ละกลุ่มจะมีหัวข้อย่อย ๖ หัวข้อ คือ (๑) ศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ (๒) ศัพท์ที่เป็นชื่อสิ่งของเครื่องใช้ (๓) ศัพท์ธรรมะ (๔) ศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ (๕) ศัพท์เป็นชื่อชาดก (๖) ศัพท์ที่เป็นชื่อพระสูตร รวมถึง วิมาน คาถา อปทาน และจริยา

ทั้ง ๖ หัวข้อนี้เป็นแนวทางที่เป็นตัวอย่างสำหรับใช้เพื่อการศึกษาค้นคว้าคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกที่ถูกความหมาย สื่อความหมายได้ถูกต้อง อันจะช่วยแก้ปัญหาในการศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ระดับหนึ่ง เพราะศัพท์ในบทนิยามมีลักษณะเด่น ๓ อย่าง คือ (๑) ความหมาย (๒) อธิบายความหมาย ยกตัวอย่างประกอบ (๓) อ้างอิงในบทนิยามมีการเชื่อมโยงศัพท์นั้นศัพท์นี้ อธิบายความสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ ในภาคผนวก คณะผู้วิจัยได้จัดทำดรรชนีคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ตั้งแต่หมวดอักษรวรรค คือหมวดวรรค ก วรรค จ วรรค ฏ วรรค ต และ วรรค ป และหมวด อวรรค คือ ย ร (ฤ) ล ว (ศ) (ษ) ส ห ฬ อัง(อำ) (อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ) ตามลำดับไว้ในภาคผนวกอีกด้วย

SAMPLE

การศึกษาแนวคิด ทฤษฎี การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวกับการทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

หลักการจัดทำและวิธีใช้พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีดังนี้

๑.ค้นคำศัพท์

๒.เรียงคำศัพท์

๓.คัดเลือกคำศัพท์

๔.เขียนนิยามคำศัพท์

๕.เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๖.อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในหัวข้อทั้ง ๖ จะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

๑.ค้นคำศัพท์

ศัพท์ที่ได้ค้นหาในการจัดทำพจนานุกรม พระไตรปิฎกภาษาไทยทั้งหมด มาจาก ๒ ส่วน คือ ศัพท์ที่เป็นดรรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้ง ๔๕ เล่ม และศัพท์ที่คัดเลือกเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่โดยพิจารณาเลือกมาจากหนังสือพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม

ศัพท์ที่เป็นดรรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทยทั้ง ๔๕ เล่ม มีรายละเอียดดังนี้

ตามที่มหาวิทยาลัยจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย และพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ครบถ้วนทุกเล่ม จัดพิมพ์คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำเร็จแล้วเป็นจำนวนมาก นับว่ามีคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนาพร้อมสำหรับการศึกษาค้นคว้าด้านพระพุทธศาสนาอย่างเพียงพอ เกื้อกูลให้สามารถผลิตงานวิชาการที่เป็นที่ยอมรับของสังคมได้มาก

มหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นว่า หนังสือเพื่อการค้นคว้าอ้างอิงที่เป็นหลักฐาน อ้างอิงเกี่ยวกับพจนานุกรม ลำดับตามอักษร ทั้งประมวลศัพท์และประมวลธรรม ภาษาไทย ที่อธิบายศัพท์สำคัญทางพระวินัย คำศัพท์พระพุทธศาสนา คำที่มีความหมายเฉพาะ ยังมีจำนวนน้อยมาก มีไม่กี่สถาบันที่ดำเนินการจัดทำ และการพิมพ์เผยแพร่ก็มีจำนวนน้อย และสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาในประเทศไทย ที่จัดพิมพ์เกี่ยวกับพจนานุกรมเกี่ยวกับศัพท์ทางศาสนาก็ยังไม่มีปรากฏ จะเห็นมีบ้างก็เป็นศัพท์ที่เป็นปทานุกรมของนักเรียนนักศึกษา ซึ่งก็มีศัพท์ที่จะให้ศึกษาเรียนรู้จำนวนน้อย บางครั้งคำศัพท์ที่ต้องการจะค้นคว้าก็กลับไม่มี ทำให้ยากลำบากที่จะเรียนรู้ให้เข้าใจแจ่มแจ้งได้ และเมื่อหา

SAMPLE

คำศัพท์แล้ว ก็มีการนิยามศัพท์อย่างย่อ ไม่ได้อธิบายอย่างกว้าง ทำให้สิ่งที่จะเรียนรู้ได้เพียงประเด็นไม่ครอบคลุมเท่าที่ควรจะเป็น หรือบางครั้ง ก็มีการเชื่อมโยงให้ดูศัพท์นั้นศัพท์นี้ และบอกว่าศัพท์นั้น มีความง่ายจึงไม่ได้อธิบายไว้ ซึ่งเรื่องราวต่างๆดังกล่าวนี้นับเป็นปัญหาสำหรับผู้ต้องการที่จะเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น จึงเห็นสมควรจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีการอ้างอิงเชื่อมโยงคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกาและปกรณ์วิเสส อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ โดยมีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อเป็นพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมาตรฐานที่สมบูรณ์ถูกต้องตามคัมภีร์หลักในพระพุทธศาสนา เพื่ออำนวยประโยชน์แก่การเรียนการสอน การวิจัยของมหาวิทยาลัยเพื่อเป็นการบริการวิชาการด้านพระพุทธศาสนาแก่สังคมและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

เพื่อให้โครงการนี้ ดำเนินงานบริหารโครงการวิจัย พจนานุกรมพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นไปด้วยความเรียบร้อย มีประสิทธิภาพ และบรรลุวัตถุประสงค์ตามนโยบายของมหาวิทยาลัย จึงได้กำหนดคณะผู้บริหารโครงการวิจัย พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีพระศรีคัมภีรญาณ,รศ.ดร.เป็นหัวหน้าโครงการวิจัย พร้อมคณะอีก ๑๑ รูป/คน นอกจากนี้ ยังแต่งตั้งคณะทำงานและคณะบรรณาธิการอีกด้วย เพื่อให้งานโครงการวิจัยนี้เป็นไปด้วยดี ซึ่งผลจะประสบผลสำเร็จอย่างไร ก็ต้องรอความสำเร็จในอีก ๔ ข้างหน้า

ปีงบประมาณ ๒๕๕๖ นี้ ผู้รวบรวมคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ได้รับมอบให้ดำเนินการรวบรวมคำศัพท์จากดรรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉพาะหมวดอักษร ก. คือ ก ข ค ฆ ง จากทั้ง ๔๕ เล่ม จากวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก

เมื่อรวบรวมคำศัพท์พจนานุกรม พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเสร็จแล้ว ปรากฏว่า ศัพท์ในหมวดอักษร วรรค ก คือ ก ข ค ฆ ง ได้คำศัพท์เป็นจำนวนมากถึง ๑๗๗ หน้า รวมจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๔,๗๔๓ ศัพท์

อักษร ก มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๒,๒๙๗ ศัพท์ (และเขียนเพิ่มเติมเป็น ๒,๓๓๑ ศัพท์)

อักษร ข มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๕๒๖ ศัพท์ (แต่เขียนเพียง ๔๘๗ ศัพท์)

อักษร ค มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๑,๘๑๕ ศัพท์ (แต่เขียนเพียง ๑,๕๙๓ ศัพท์)

อักษร ฆ มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๕๐ ศัพท์ (และเขียนเพิ่มเติมอีก ๕๑ ศัพท์)

อักษร ง มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๕๑ ศัพท์ (แต่เขียนเพียง ๕๐ ศัพท์)

ซึ่งเมื่อคณะผู้บริหารโครงการวิจัย ได้ดำเนินการตัดศัพท์แล้ว ผลของการตัดศัพท์ ทำให้ศัพท์ลดจำนวนลง ไม่เพียงพอตามจำนวนศัพท์ที่ตั้งไว้ ๔,๕๐๐ ศัพท์ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องเก็บศัพท์เพิ่มเติม

ผู้รวบรวมคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ได้รับมอบให้ดำเนินการรวบรวมคำศัพท์จากดรรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉพาะหมวดอักษร ก.

SAMPLE

คือ ก ข ค ฆ ง จากทั้ง ๔๕ เล่ม จากวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก และเขียนเพิ่มเพื่อให้ครบตามจำนวนที่กำหนดไว้

ผู้รวบรวมคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ได้รับมอบให้ดำเนินการรวบรวมคำศัพท์จากดรรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉพาะหมวดอักษร ในวรรค จ คือ จ ฉ ช ฌ ญ และในวรรค ฏ คือ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ จากทั้ง ๔๕ เล่ม จากวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก และเขียนศัพท์ในหมวดอักษร ในวรรค จ คือ จ ฉ ช ฌ ญ และในวรรค ฏ คือ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ

เมื่อรวบรวมคำศัพท์พจนานุกรม พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเสร็จแล้ว ปรากฏว่า ได้คำศัพท์เป็นจำนวนหนึ่ง ๗๑ หน้า รวมจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๑,๖๗๔ ศัพท์ โดยในหมวดอักษร วรรค จ ได้ ๑,๖๔๕ ศัพท์ และในหมวดอักษร วรรค ฏ ได้ ๒๙ ศัพท์ ประกอบด้วย

อักษร จ มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๘๖๗ ศัพท์ (แต่เขียนเพียง ๖๗๖ ศัพท์)

อักษร ฉ มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๑๒๘ ศัพท์ (แต่เขียนเพียง ๗๘ ศัพท์)

อักษร ช มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๙๔๔ ศัพท์ (แต่เขียนเพียง ๓๘๖ ศัพท์)

อักษร ฌ มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๓๓ ศัพท์ (เขียน ๓๔ ศัพท์)

อักษร ญ มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๖๘ ศัพท์ (แต่เขียนเพียง ๖๕ ศัพท์)

รวมศัพท์ในหมวดอักษร วรรค จ ทั้งสิ้น เขียนเพียง ๑,๒๔๐ ศัพท์

หมวดอักษร วรรค ฏ. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีคำศัพท์ที่ได้รวบรวมจากดรรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทย ทั้ง ๔๕ เล่ม จากหมวดอักษร ฏ. คือ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ มีจำนวนศัพท์ มี ๒๙ ศัพท์ คือ อักษร ฐ มี ๒๘ ศัพท์ และ อักษร ฑ มี ๑ ศัพท์ แต่เมื่อเขียนจริง ๓๒ ศัพท์ ประกอบด้วย อักษร ฐ มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๒๙ ศัพท์ และอักษร ฏ ก็ดี ฒ ก็ดี และ ณ ก็ดี มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๑ ศัพท์ สำหรับอักษร ฑ นั้น ขณะนี้ยังไม่มีศัพท์ที่ได้รวบรวมไว้ และเขียนครบทั้ง ๓๒ ศัพท์ แม้ได้ศัพท์มากเช่นนั้น กระนั้นก็ถือว่ายังไม่ครบกระบวนการ จึงต้องมีการรวบรวมคำศัพท์ในหมวดอักษร วรรค ต คือ ต ถ ท ธ น และ วรรค ป คือ ป ผ พ ภ ม เพิ่มเติม

เมื่อรวบรวมคำศัพท์พจนานุกรม พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเสร็จแล้ว ปรากฏว่า ศัพท์ในหมวดอักษร วรรค ต คือ ต ถ ท ธ น ได้คำศัพท์ ๑๗๒ หน้า รวมจำนวนศัพท์ ๓,๑๓๕ ศัพท์ และเก็บใหม่เพิ่มเติมอีก ๗๔๐ ศัพท์

ในหมวดอักษร วรรค ต. คือ ต ถ ท ธ น ประกอบด้วย

อักษร ต จำนวนศัพท์ ๘๖๑ ศัพท์ (รวมศัพท์เพิ่มเติมแล้ว แต่เขียนเพียง ๘๑๒ ศัพท์)

อักษร ถ จำนวนศัพท์ ๑๐๑ ศัพท์ (รวมศัพท์เพิ่มเติมแล้ว แต่เขียนเพียง ๖๙ ศัพท์)

อักษร ท จำนวนศัพท์ ๘๙๔ ศัพท์ (รวมศัพท์เพิ่มเติมแล้ว แต่เขียนเพียง ๘๒๒ ศัพท์)

SAMPLE

อักษร ธ จำนวนศัพท์ ๔๓๖ ศัพท์ (รวมศัพท์เพิ่มเติมแล้ว แต่เขียนเพียง ๔๓๓ ศัพท์)

อักษร น จำนวนศัพท์ ๘๔๓ ศัพท์(รวมศัพท์เพิ่มเติมแล้ว แต่เขียนเพียง ๘๑๒ ศัพท์)

ภายหลังได้เก็บเพิ่มเติมในอักษรวรรค ต ถ ท ธ และ น อีก ๗๔๐ ศัพท์ และได้นำมาเขียนกับศัพท์ที่เก็บไว้ข้างต้น

สำหรับวรรค ป. คือ ป ผ พ ภ ม มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๕,๗๕๓ ศัพท์ ประกอบด้วย

อักษร ป จำนวนศัพท์ ๑,๗๙๗ ศัพท์

อักษร ผ จำนวนศัพท์ ๖๓๐ ศัพท์

อักษร พ จำนวนศัพท์ ๑,๗๒๒ ศัพท์

อักษร ภ จำนวนศัพท์ ๓๙๘ ศัพท์

อักษร ม จำนวนศัพท์ ๑,๒๐๖ ศัพท์

สำหรับวรรค ป **ได้**เสนอนิยามศัพท์ในปีงบประมาณ ๒๕๕๘ อนึ่ง เมื่อรวมกับศัพท์ที่เก็บเพิ่มเติมเกี่ยวกับ พระสูตร วัตถุ วิมาน คาถา นิทเทส อปทาน วงส์ และจริยา ซึ่งมีประมาณอีก ๘๐๐ ศัพท์ ซึ่งอยู่ในขั้นพิจารณาเก็บอยู่ ดังนั้น รวมหมวดอักษร ป มีจำนวนคำศัพท์ถึง ๖,๗๕๓ ศัพท์ สำหรับคำศัพท์จะมีอะไรบ้าง โปรดค้นหาอ่านได้ในเอกสารประกอบนอกเล่ม แม้ได้ศัพท์มากเช่นนั้น กระนั้นก็ถือว่ายังไม่ครบกระบวนการ จึงต้องมีการรวบรวมคำศัพท์จากดรรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทย ทั้ง ๔๕ เล่ม จากหมวดอักษรเศษวรรค คือ ย ร ล ฤ ว ศ ส ห ฬ อัง (อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ) ที่เรียกกันว่า อวรรค มีจำนวนศัพท์ ๘,๒๔๕ ศัพท์ ประกอบด้วย

อักษร ย	มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น	๒๒๕ ศัพท์
อักษร ร	มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น	๙๑๕ ศัพท์
อักษร ฤ	มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น	๕๕ ศัพท์
อักษร ล	มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น	๓๗๕ ศัพท์
อักษร ว	มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น	๙๔๑ ศัพท์
อักษร ศ	มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น	๑๗๒ ศัพท์
อักษร ส	มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น	๒,๕๔๐ ศัพท์
อักษร ห	มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น	๗๑๗ ศัพท์
อักษร ฬ	มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น	------- ศัพท์
อักษร อ	มีจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น	๒,๓๘๖ ศัพท์

สำหรับคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาจลงกรณราชวิทยาลัย จะมีอะไรบ้าง โปรดค้นหาอ่านได้ในเอกสารประกอบนอกเล่ม ส่วนเนื้อหาของคำศัพท์ต่างๆที่ได้รับการคัดเลือกก็โปรดอ่านหนังสือพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อีก ๑ ปีหวังว่าคงได้อ่านกันแน่นอน

SAMPLE

สรุปจำนวนศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๔ ปีต่อเนื่อง ๒๕๕๖-๒๕๕๙

ที่	ชื่อโครงการ	ศัพท์	ศัพท์ผ่าน	ศัพท์ไม่ผ่าน	ศัพท์ยกไปหมวดอื่น	รวมศัพท์
๑	โครงการที่ ๑(วรรค ก)	๔,๗๔๓	๒,๙๔๕	๑,๖๗๘	๖๑	๔,๗๔๓
	(เก็บเพิ่ม ๑,๕๕๕)		๑,๕๕๕			๖,๒๙๘
๒	โครงการที่ ๒(วรรค จ,ฏ,ต)					
	วรรค จ	๑,๖๗๔	๑,๒๔๐	๔๓๔		
	วรรค ฏ (เพิ่มอีก ๓)	๒๙	๓๒	-		
	วรรค ต (๓๑๓๕+๗๔๐)	๔,๘๗๕	๒,๙๔๘	๑,๙๒๗		๖,๕๘๑
๓	โครงการที่ ๓ (วรรค ป)					
	วรรค ป	๕,๗๕๓	๒,๘๕๖	๒๘๙๗		
	(เก็บเพิ่ม ๑,๓๘๓ ศัพท์)	๑,๓๘๓				๗,๑๓๖
๔	โครงการที่ ๔(อวรรค)	๘,๒๔๕	**๕,๔๕๖**	๒,๗๘๙		
	อวรรคพยัญชนะ (รวมสระ)					
	(เก็บเพิ่ม ๒,๖๐๐ศัพท์)		๒,๖๐๐			๑๐,๘๔๕
	รวมศัพท์ทั้งสิ้น	๒๖,๓๑๙				

สำหรับศัพท์ที่คัดเลือกเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่โดยพิจารณาเลือกมาจากหนังสือพระไตรปิฎกมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้ง ๔๕ เล่ม ขณะนี้อยู่ระหว่างดำเนินการเฉพาะศัพท์หมวดอักษรในอวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อำ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ ซึ่งจะดำเนินการและนำเสนอคำศัพท์พจนานุกรมดังกล่าว ในการส่งต้นฉบับสมบูรณ์ต่อไป

SAMPLE

๒.เรียงคำศัพท์

การนำเสนอศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาจลงกรณราชวิทยาลัย จะนำเสนอเรียงคำศัพท์ตามลำดับหมวดอักษร คือ

หมวดอักษรวรรค ก คือ ก ข ค ฆ ง

หมวดอักษรวรรค จ คือ จ ฉ ช ฌ ญ

หมวดอักษรวรรค ฏ คือ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ

หมวดอักษรวรรค ต คือ ต ถ ท ธ น

หมวดอักษรวรรค ป คือ ป ผ พ ภ ม

หมวดอักษรอวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อำ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ

ในการเรียงคำนี้ก็ศึกษาจากเอกสารหลายๆ เล่ม เช่น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน มีการเรียง พอสรุปเป็นแนวสังเขปได้ดังนี้

การเรียงลำดับคำและวิธีเก็บคำ

๑.ตัวพยัญชนะลำดับตามตัวอักษร คือ ก ข ฃ ฯลฯ จนถึง อ ฮ. ไม่ได้ลำดับตามเสียง เช่น จะค้นคำว่า ทราบ ต้องไปหาในหมวดตัว ท จะค้นคำ เหมา ต้องไปหาในหมวดตัว ห ส่วน ฤ ฤๅ ลำดับไว้หลังตัว ร และ ฦ ฦๅ ลำดับไว้หลังตัว ล

๒.สระไม่ได้ลำดับไว้ตามเสียง แต่ลำดับไว้ตามรูปดังนี้ กะ กั กา กิ กี กึ กื กุ กู เ แ โก ใ ไ รูปสระที่ประสมกับหลายรูปจะจัดเรียงตามลำดับรูปสระที่อยู่ก่อน และหลังตามลำดับข้างต้น ดังได้ลำดับให้ดูต่อไปนี้

กะ

กั

กะ (ผัวะ)

กา

กำ

กิ

กี

กึ

กื

กุ

กู

เ

SAMPLE

เ กะ (เกะ)

เ กา (เขา)

เกาะ (เจาะ)

เกิ (เกิน)

เกี (เสีย)

เกียะ(เดียะ)

เกื (เสือ)

เกือะ (เกือะ)

แ

แกะ (แพะ)

โ

โกะ(โป๊ะ)

ใ

ไ

สำหรับตัว ย ว อ นับลำดับอยู่ในพยัญชนะเสมอ

๓.การเรียงลำดับคำ จะลำดับตามพยัญชนะก่อนเป็นสำคัญ แล้วจึงลำดับตามรูปสระ ดังนั้น คำที่ไม่มีสระปรากฏเป็นรูปประสมอยู่ด้วย จึงอยู่ข้างหน้า เช่น กก อยู่หน้า กะ หรือขลา อยู่หน้า ชะช่ำ ส่วนคำที่มีพยัญชนะกับสระปรากฏเป็นรูปประสมกันก็ใช้หลักการลำดับคำดังกล่าวข้างต้น เช่นเดียวกัน เช่น จริก จริม จรี จรึง จรุก และโดยปกติจะไม่ลำดับตามวรรณยุกต์ เช่น ไต้ก๋ง ไต้ฝุ่น ไต่ไม้ แต่จะจัดวรรณยุกต์เข้าในลำดับต่อ เมื่อคำนั้นเป็นคำที่มีตัวสะกดการันต์เหมือนกัน เช่น ไต ไต่ ไต้ ไต๋ หรือกระตุ่น กระตุ้น

๔.จำพวกคำที่นำด้วย กระ- บางพวกใช้แต่ กระ –อย่างเดียว บางพวกใช้เป็น กะ- ก็ได้ ประเภทที่ใช้เป็น กะ- ได้นั้น ได้เก็บมารวมพวกไว้ที่ กะ- อีกครั้งหนึ่ง แต่เก็บเฉพาะคำโดยไม่มีบทนิยาม ดังนั้น ถ้าพบคำที่ขึ้นต้นด้วย กะ ในจำพวกนั้น ให้ดูบทนิยามที่ กระ – เช่น กระทะ กระเปาะ เว้นไว้แต่ที่ใช้ได้ทั้ง ๒ อย่าง โดยความหมายต่างกัน เช่น กระแจะ –กะแจะ กระด้าง-กะด้าง จึงจะมีบทนิยามไว้ทั้ง ๒ แห่ง

๕.คำที่เพิ่มพยางค์หน้า ซึ่งใช้ในคำประพันธ์โบราณ เช่น มี่ เป็น มะมี่ ริก เป็นระริก ครื้น เป็นคะครื้น หรือ กระครื้น แย้ม เป็น ยะแย้ม ฯลฯ อันเป็นวิธีที่ภาษาบาลี เรียกว่า อัพภาส และภาษาสันสกฤตเรียกว่า อัภยาส แปลว่า วิธีซ้อนตัวอักษร เช่น ททาติ ททามิ นั้น คำเหล่านี้มีจำนวนมาก บางแห่งเก็บรวมไว้ที่คำขึ้นต้น เช่น คะครื้น เก็บที่ คะ แล้วบอกว่า ใช้นำหน้าคำที่ตั้งต้นด้วยตัว ค มีความแปลอย่างเดียวกับคำเดิมนั้น บางแห่งเก็บกระจายเรียงไปตามลำดับคำ เช่น

SAMPLE

มะมี่ แต่ก็คงจะเก็บไม่หมด ฉะนั้น ถ้าคำใดค้นไม่พบที่ลำดับคำ ให้ไปดูคำที่เป็นต้นเดิม เช่น ยะแย้ม ดูที่ แย้ม

๖.ภาษาถิ่น บางถิ่นพูดสั้นๆ เช่น กะดะ พูดแต่เพียง ดะ (ไม่มี กะ) กะง้อนกะแง้น พูดแต่เพียงง้อนแง้น (ไม่มี กะ) แต่ความหมายของคำเหมือนกันกับคำที่มี กะ นำหน้า คำเช่นนี้ เก็บไว้ที่ กะ แห่งเดียว

๗.คำที่มีเสียงกับกัน เช่น ตะกรุด เป็นกะตรุด ตะกร้อ เป็นกะตร้อ ตะกรับ เป็น กะตรับ โดยปกติเก็บไว้ทั้งที่อักษร ก และ ต แต่ถ้าค้นไม่พบ ที่อักษร ก ก็ให้ค้นที่อักษร ต

๘.คำต่อไปนี้ ซึ่งเป็นคำที่ใช้มากในบทกลอนคือ

ก.คำที่เติม อา อี หรือ อิน ข้างท้าย เช่น กายา กายี กายิน

ข.คำที่เติม เอศ ข้างท้าย (ตามภาษากวีเรียกว่า ศ เข้าลิลิต ทำคำที่เรียกว่าคำสุภาพให้เป็นคำเอกตามข้อบังคับโคลง เช่น กมเลศ มยุเรศ

ค.คำที่เติม อาการ ข้างท้าย เช่น จินตนาการ คมนาการ ทัศนาการ

ฆ.คำที่เติม ชาติ ข้างท้าย เช่น กิมิชาติ คชาชาติ

คำเหล่านี้ มักมีความหมายไม่ต่างไปจากคำเติม ได้รวบรวมเก็บไว้ในพจนานุกรมนี้ด้วย แต่อาจไม่หมด เพราะมีจนวนมาก ค้นค้นไม่พบในรูปนั้นๆ ให้ดูที่คำเดิม เช่น กายา กายี เมื่อค้นที่คำ กายา กายี ไม่พบ ให้ดูที่คำว่า กาย คำ กาย มีความหมายอย่างไร กายา กายี ก็มีความหมายเช่นเดียวกัน คำอื่นๆ ให้ค้นดูในทำนองนี้

๙.ศัพท์ที่มีมูลรากอย่างเดียวกัน แต่แปลงรูปไปได้หลายอย่าง เช่น หิมวัต แปลงรูปเป็น หิมวันต์ หิมวา หิมวาต หิมวาน หิมพาน โดยความหมายไม่เปลี่ยนไป ได้ให้บทนิยามไว้ที่ศัพท์เดิมคือที่หิมวัต แต่แห่งเดียว ส่วนศัพท์ที่แปลงรูปไปจากศัพท์เดิมก็เก็บไว้ต่างหาก แต่บ่งให้ไปดูที่ศัพท์เดิม เช่น หิมวันต์, หิมวา, หิมวาต, หิมวาน [หิมมะ-] น.หิมวัต.

๑๐.การเรียงลำดับคำที่เป็นนามย่อย เช่น ตะนอย ซ่อน คา ไม่ได้เรียงรวมกับตัวสามานยนามอย่างที่ใช้พูด เป็น มดตะนอย ปลาซ่อน หญ้าค้า แต่ได้เรียงสามานยนาม มด ปลา หญ้า ไว้แห่งหนึ่งตามตัวอักษร และเรียงนามย่อย ตะนอย เช่น ตะนอย ซ่อน ค่าไว้ต่างหาก ตามตัวอักษรนั้นๆ เว้นแต่คำซึ่งแยกออกไม่ได้ เพราะเป็นชื่อของสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งคำ เช่น แมลงภู่ ซึ่งเป็นชื่อของหอยหรือปลาบางชนิด จะเรียงรวมไว้ด้วยกันที่ อักษร ม หรือปลากริม ซึ่งเป็นชื่อขนม ไม่ใช่ปลา จะเรียงรวมไว้ด้วยกันที่อักษร ป ถึงกระนั้นก็มีคำบางคำที่ไม่อาจเรียงตามหลักนี้ได้ ฉะนั้น คำในทำนองนี้ เมื่อค้นไม่พบในที่ที่เป็นนามย่อย ก็ให้ค้นต่อไปในที่ที่เป็นสามานยนาม เช่น คำ เช่น คำ น้ำตาลกรวด เมื่อค้นที่กรวด ไม่พบ ก็ให้ไปค้นที่คำ น้ำตาล

SAMPLE

๑๑.คำ ๒ คำเมื่อประสมกันแล้ว โดยคำแรกเป็นคำเดียวกันแม่ค้าหรือคำตั้ง และมีความหมายเกี่ยวเนื่องกับคำตั้ง จะเก็บเป็นอนุพจน์ คือลูกคำของคำตั้งนั้น ๆ เช่นกดขี่ กดคอ กดหัว เก็บเป็นลูกของคำ กด เว้นแต่คำที่ประสมกันนั้น จะมีความหมายเป็นอิสระหรือต่างไปจากคำตั้ง

๑๒. คำคำเดียวซึ่งอาจประสมอยู่ข้างหน้าหรือข้างหลังคำอื่นๆ เช่น น้ำ ประสมอยู่ในคำต่างๆ เป็นแม่น้ำ ลูกน้ำ น้ำใจ น้ำต้อย ถ้าคำที่อยู่ข้างหน้าคำ น้ำ เป็นอักษรตัวอื่น จะลำดับไว้ที่อักษรนั้นๆ อย่างคำ แม่น้ำ ลำดับไว้ที่อักษร ม ลูกน้ำ ลำดับไว้ที่อักษร ล ไม่ลำดับไว้ที่อักษร น แต่ถ้าคำ น้ำ อยู่ข้างหน้า ก็ลำดับไว้ที่อักษร น โดยเป็น ลูกคำของคำ น้ำ เช่น น้ำกรด น้ำแข็ง น้ำย่อย

สรุปเรียงลำดับคำเป็นดังนี้

ลำดับคำศัพท์ คือเรียงลำดับคำศัพท์จะดำเนินการเรียงวรรคและอวรรค ดังนี้

วรรค	ชื่อวรรค	อักษร	อักษร	อักษร	อักษร	อักษร	อักษร	อักษร	อักษร
	วรรค ก	ก	ข,ฃ	ค,ฅ	ฆ	ง			
	วรรค จ	จ	ฉ	ช,ซ	ฌ	ญ			
	วรรค ฏ	ฏ,ฎ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ			
	วรรค ต	ด,ต	ถ	ท	ธ	น			
	วรรค ป	บ,ป	ผ,ฝ	พ,ฟ	ภ	ม			
อวรรค		ย	ร,ฤ	ล,ฦ	ว	ศ,ษ,ส	ห	ฬ	อ

สระ	อ	อา	อิ	อี	อุ	อู	เอ	โอ	ไอ....

๓. คัดเลือกคำศัพท์

คำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีรูปแบบกระบวนการรวบรวมคัดเลือกศัพท์ที่เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ และคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ เมื่อคณะทำงาน ได้ค้นหาคำศัพท์มาได้ต้องการแล้ว คณะทำงาน ก็เสนอให้คณะผู้บริหารโครงการวิจัยเป็นผู้พิจารณาคัดเลือก ซึ่งจะได้เห็นว่า ศัพท์พจนานุกรมที่คณะทำไปค้นหามา จะใช้ไม่ได้ทุกศัพท์ เนื่องจากสาเหตุ ฐานข้อมูลที่เป็นดรรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทย คณะบรรณกรของแต่ละเล่ม มีศักยภาพในการเก็บดรรชนีไม่เท่ากัน จึงทำให้ศัพท์ที่สำคัญไม่ได้เก็บ แต่เก็บศัพท์ที่ไม่ค่อยจะสำคัญ แต่ส่วนมาก ศัพท์ดรรชนีทั้งหมด ก็ช่วยให้การทำงานสะดวกเพิ่มขึ้น ส่วนศัพท์ที่ยังเก็บได้ไม่เก็บในดรรชนีเล่มต่างๆ คณะผู้วิจัย จะได้ดำเนินการพิจารณาคัดเลือกเก็บต่อไป

SAMPLE

ในการคัดเลือกคำศัพท์ มีเกณฑ์กำหนดกรอบกว้างๆ ดังนี้

ศัพท์ที่เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่

ศัพท์ที่เป็นชื่อสิ่งของเครื่องใช้

ศัพท์ธรรมะ

คำศัพท์ภาษาไทย ที่มีความหมายเฉพาะ

เมื่อได้เกณฑ์ดังกล่าวแล้ว ก็ได้ไปคัดเลือกคำศัพท์พจนานุกรมที่จะได้เขียนนิยามศัพท์ต่อไป รายละเอียดคำศัพท์ที่ผ่านการคัดเลือก จะได้เสนอในเอกสารประกอบ ภาคผนวก

๔.เขียนนิยามคำศัพท์

คำศัพท์พจนานุกรม เป็นเรื่องที่ใหม่ สำหรับบุคลากรของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องจาก เราใช้พจนานุกรมที่คนอื่นทำมาโดยตลอดดังนั้น การที่ทำอะไรใหม่ จึงต้องมีเกณฑ์ในการทำงานตามกรอบหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ เช่น

๑. การเขียนบทนิยาม ศัพท์พจนานุกรม เป็นศาสตร์อย่างหนึ่ง ต้องให้ความหมายเฉพาะและอธิบายความในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ปรับสำนวนภาษาให้อ่านง่าย และอธิบายศัพท์ควรสรุปเป็นของผู้เรียบเรียง

๒. การอธิบายความให้ความหมายของคำศัพท์ ให้ดูฐานะของคำนั้นๆว่า คำไหน ควรเขียนยาว คำไหนควรเขียนสั้น เช่น คำว่า ไกรสรราชสีห์ อธิบายยาว ๓ หน้าต้องปรับให้สั้น หรือ กัจฉตบุรี สั้นบรรทัดเดียว ให้อธิบายเพิ่มเติม

๓. อธิบายคำศัพท์ในคัมภีร์หลัก เช่น บุคคล ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ต้องปรับให้ตรงกับธรรมชาติของคำนั้นๆ หรือศัพท์ธรรมะ ให้วงเล็บคำภาษาบาลีไว้ เพื่อไม่ให้ความหมายดิ้นได้ เช่น การแสวงหากาม (กาเมสนา)

๔. ให้ผู้เขียนดูเทียบเคียงคำศัพท์พจนานุกรมที่ทำไว้แล้ว เช่น ๑) Dictionary of pali proper names เล่ม ๑-๒ ของ G.P. Malalasakera ๒) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ๓) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ๔) คัมภีร์อภิธานวรรณนา ของพระมหาสมปอง มุทิโต ๕) คำวัดอธิบายศัพท์และแปลความหมาย ของพระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ๖) หนังสือพจนานุกรมอื่นๆ

๕. คำศัพท์ไหนมาในคัมภีร์อะไร ต้องอธิบายคำนั้นในคัมภีร์นั้นๆ เช่น กรุณา มาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค, กรัชกาย มาในคัมภีร์ธรรมบท ก็ยกมาอธิบายให้ตรงตามคัมภีร์นั้นๆ แม้คำศัพท์อื่นๆ ในคัมภีร์อื่นๆ เช่น คัมภีรมังคลัตถทีปนี ก็ให้ยกมาอธิบาย ในทำนองเดียวกัน

SAMPLE

๖. รูปแบบการนิยามศัพท์ คำศัพท์ที่ให้ความหมายอยู่ระดับเดียวกัน ซึ่งอาจจะแปลตามตัว หรือแปลโดยอรรถ หรือแปลโดยพยัญชนะ หรือแปลอธิบายความ แต่มีความหมายเดียวกัน ให้ใช้คอมม่า (,) ศัพท์ที่มีความหมายต่างกัน มีความหมายขยายออกไปต่างจากเดิม ให้ใช้ เซมิโคลอน (;) แม้คำศัพท์ที่มีความหมายหลายความหมาย มากกว่า ๒ คำก็ใช้เซมิโคลอน (;) เช่นกัน

๗. การเรียงคำศัพท์เกี่ยวกับชื่อพระสูตร ต้องเรียงสูตรให้เป็นไปตามลำดับ เช่น สูตรที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และคำซ้ำควรตัดทิ้ง

๘. การอ้างอิง ต้องกำหนดวางการอ้างอิงให้ชัดเจน เป็นไปตามลำดับ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส ฎีกา และหนังสืออื่น ๆ และการใช้อักษรย่อคัมภีร์ ให้ใช้เกณฑ์อักษรย่อคัมภีร์ที่มหาวิทยาลัยระบุไว้

๙. การระบุแหล่งอ้างอิง ให้ระบุเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับศัพท์นั้นๆ เพื่อให้สบายตา และหากคำศัพท์ในพระไตรปิฎกอธิบายชัด ก็ไม่ต้องอ้างอิงอรรถกถา เมื่อคำศัพท์นั้นๆ มีหลายความหมาย แต่ในที่นี้อธิบายหมายถึงอะไร ต้องระบุให้ชัด และต้องอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถา ปกรณ์วิเสส ฎีกา ระบุให้ชัดเจน ถึงเล่ม ข้อ หน้า ในวงเล็บ หรือหนังสืออื่นๆ ให้ระบุหน้า ในวงเล็บ

นอกจากนี้ คำศัพท์พจนานุกรมที่เป็นคำตั้ง ให้เน้นคำ คำศัพท์เกี่ยวชาดก ให้มีปรารภเหตุปัจจุบัน ตรัสที่ไหน และคำที่เป็นข้อๆ ให้มีวงเล็บตัวเลข ซึ่งรายละเอียดการเขียนนิยามคำศัพท์ โปรดดูรายละเอียดในบทที่ ๔ ข้างหน้า

๕. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีมากมาย เช่น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๕๑,หน้า ๒) ได้พัฒนาหนังสือเรื่องพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑)ไว้ตอนหนึ่งว่า เริ่มงานนี้เมื่อ พ.ศ.๒๕๕๒ เดิมทีนั้น มุ่งให้เป็นงานสำหรับใช้ไปพลาง โดยพักงานพจนานุกรมเดิมที่เริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๖ ไว้ก่อน และเป็นงานเร่งด่วนเฉพาะ เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านอาจารย์พระครูปลัดสมัย กิตฺติทตฺโต อดีตเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ทำไว้เพียงเป็นข้อมูลพื้นฐาน สำหรับผู้เรียนนักธรรมและผู้แรกศึกษา จึงตั้งข้อชื่อว่า พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับครู นักเรียน พร้อมกับหวังว่าจะหาโอกาสปรับปรุงและเพิ่มเติมต่อไปงานพจนานุกรมเดิมที่เริ่มแต่ปี ๒๕๐๖ ซึ่งพักไว้ ได้กลายเป็นพับไปแล้ว ส่วน พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ นี้ (เปลี่ยนเป็นชื่อปัจจุบันเมื่อพิมพ์ครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๕๒๗ เพื่อเข้าชุดกับพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ที่ได้เกิดขึ้นก่อนตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๑๘) ยังเป็นเพียงข้อมูลพื้นฐานอยู่อย่างเดิม จนกระทั้งต้นปีที่แล้ว(๒๕๕๐) ผ่านเวลามา ๒๘ ปี บังเอิญผู้เรียบเรียงเกิดมีโรคแรกที่ค่อนข้างยืดเยื้อ ก็เลยได้มีเวลาและโอกาสหันไปรื้อฟื้นเพิ่มเติมพจนานุกรมนี้

SAMPLE

แต่กระนั้น ก็กลายเป็นงานยืดเยื้อ มีงานอื่นมาแย่งเวลาไปเสียมาก ถึงขณะนี้ ๑ ปีครึ่ง จึงยุติที่จะพิมพ์เผยแพร่ไปคราวหนึ่งก่อน งานปรับปรุงและเพิ่มเติมนี้ ในที่นี้ เรียกว่า การชำระ-เพิ่มเติม เป็นงานใหญ่ ยากจะทำให้เต็มตามต้องการ จึงได้แบ่งงานนั้นเป็น ๓ ช่วง ดังนี้ การชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑ แก้ไขปรับปรุงข้อขาดตกบกพร่องที่พบเฉพาะหน้า โดยเฉพาะส่วนหลงตาที่บังเอิญพบ และเพิ่มเติมคำศัพท์และคำอธิบายที่รีบด่วน หรือบังเอิญนึกได้ รวมทั้งศัพท์ที่บันทึกไว้ระหว่างเวลาที่ผ่านมา (เลือกทำเฉพาะคำที่ไม่ซับซ้อนนัก) และบางคำที่ท่านผู้ใช้ได้มีน้ำใจแจ้งมาว่าเจอคำผิดหรือค้นหาไม่พบ การชำระเพิ่มเติมช่วงที่ ๒ อ่าน ตรวจตลอดเล่ม เพื่อจะได้มองเห็นคำพิมพ์ผิด คำตก จุดและแง่ที่จะแก้ไขปรับปรุง เพิ่มเติมทั่วทั้งหมด พร้อมทั้งจัดปรับคำอธิบายทั้งของเดิมและส่วนที่เพิ่มเติม ให้เข้ามาตรฐานเดียวกัน ทั้งในแง่การแสดงความหมาย วิธีอธิบาย และอัตราส่วนความยาวที่สัมพันธ์กับความสำคัญของศัพท์นั้น การชำระ เพิ่มเติม ช่วงที่ ๓ มุ่งที่การจัดระบบ เพื่อให้สม่ำเสมอ กลมกลืน เป็นแบบแผนอันเดียวกัน และทั่วกัน เช่น มีคำอ่าน บอกที่มาในคัมภีร์ แสดงคำเดิมในภาษาบาลีและสันสกฤต และถ้าเป็นไปได้ ให้คำแปลภาษาอังกฤษของศัพท์ตั้งหรือหัวศัพท์ พร้อมทั้งแผนที่และภาพประกอบ บัดนี้ถือว่าเสร็จงาน ชำระ เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑ เนื้อหนังสือขยายจากเดิมเพิ่มขึ้น ๒๐๔ หน้า (จาก ๓๗๖ หน้า เป็น ๕๘๐ หน้า) มีศัพท์ที่ปรับแก้เพิ่มเติมประมาณ ๑,๑๐๐ คำ แต่พร้อมกับที่มีศัพท์และคำอธิบายเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก ก็เกิดความไม่สมดุลขึ้น เพราะว่า ในขณะที่ศัพท์เพิ่มใหม่ และศัพท์ที่ปรับปรุง (เช่น ปริตร, ภาณยักษ์,มานะ) มีคำอธิบายยืดยาว ดังจะเป็นสารานุกรม แต่คำเก่าที่มีอยู่เดิมส่วนใหญ่ มีคำอธิบายสั้นนิดเดียว ทั้งนี้ ขอให้ถือว่า คงใช้ต่อไปพลางก่อน และให้ความเรียบร้อยราบรื่นเป็นเรื่องของการชำระ-เพิ่มเติมช่วงที่ ๒ และช่วงที่ ๓ ที่อาจจะมีข้างหน้า

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงพัฒนาหนังสือเรื่อง**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม** ไว้ในคำนำครั้งที่ ๑๐ ว่า พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมมีความเป็นมาที่ยาวนานผ่านการจัดปรับหลายขั้นตอนจนลงตัวมีรูปเล่มและชื่อปัจจุบันเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕(พิมพ์เสร็จครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๑๘) โดยมีเนื้อหาแยกเป็น ๓ ภาค คือ ภาค ๑ พจนานุกรมพุทธศาสตร์หมวดธรรม ภาค๒พจนานุกรมพุทธศาสตร์ไทย–อังกฤษภาค๓พจนานุกรมพุทธศาสตร์อังกฤษ–ไทย “....ความเป็นมาเดิม – ช่วงที่ ๑ ว่า ทั้ง ๓ ภาคของหนังสือนี้เป็นงาน ๓ ชิ้นซึ่งมีความเป็นมาต่างหากจากกัน ดังที่ได้เล่าไว้ในคำนำของการพิมพ์ครั้งที่ ๑ โดยเฉพาะภาค ๒ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ไทย–อังกฤษ” เป็นงานเก่าสุดเดิมชื่อ*พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนาไทย–บาลี–อังกฤษ*ได้จัดทำขึ้นเมื่อผู้รวบรวมและเรียบเรียงสอนวิชาธรรมภาคภาษาอังกฤษในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดทำเสร็จ ใน พ.ศ.๒๕๐๖ และได้แก้ไขเพิ่มเติมเป็นครั้งคราวจนได้มาจัดรวมเข้าเป็นภาค ๒ ของหนังสือนี้ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ อนึ่ง “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ไทย–อังกฤษ” นี้ได้มีประวัติแยกต่างหากออกไปอีกส่วนหนึ่งคือได้ขยายเพิ่มเติมเป็นฉบับพิสดารซึ่งพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ แต่จบเพียงอักษรแล้วค้างอยู่แค่นั้นจนบัดนี้ภาค ๑ คือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์หมวดธรรม” เป็นงานใหม่ที่จัดทำขึ้นใน

SAMPLE

พ.ศ. ๒๕๑๕ โดยตั้งใจให้เป็นเพียงคู่มือศึกษาธรรมขั้นต้นแต่กลายเป็นส่วนที่มีเนื้อหามากเมื่อเทียบกับภาค ๒ แล้ว ภาค ๑ นี้ได้กลายเป็นส่วนหลักของหนังสือไปส่วนภาค ๓ คือ “พจนานุกรมพุทธศาสตร์อังกฤษ–ไทย” เป็นงานแถมและเสริมเท่านั้นกล่าวคือเมื่อตกลงว่าจะพิมพ์ภาค ๑ และภาค ๒ รวมเป็นเล่มเดียวกันแล้วก็เห็นว่าควรมีพจนานุกรมพากย์อังกฤษ–ไทยไว้คู่กับพากย์ไทย–อังกฤษด้วยแม้ว่าจะเป็นเพียงส่วนประกอบซึ่งตามปกติรู้กันว่าใช้น้อยการพิมพ์หนังสือนี้เป็นงานที่นับว่าละเอียดและซับซ้อนอีกทั้งผู้รวบรวม–เรียบเรียงยังได้เพิ่มเติมแทรกเสริมระหว่างดำเนินการพิมพ์ค่อนข้างมากจึงใช้เวลายาวนานเข้าโรงพิมพ์ ปลายพ.ศ.๒๕๑๕ กว่าจะเสร็จออกมาเป็นเล่มหนังสือก็ถึงกลางปี ๒๕๑๘ รวมเวลาพิมพ์ประมาณ ๒ ปี ๖ เดือน.....”

สำหรับพจนานุกรมที่ใช้ประกอบในการเขียนในครั้งนี้ จะใช้ฉบับที่จะพิมพ์ พ.ศ.๒๕๕๑ ซึ่งมีหลักในการเรียงลำดับอักษร ดังจะยกตัวอย่าง ดังนี้

บทภาชนะ บทไขความ,บทขยายความ

บทภาชนีย์ บทที่ตั้งไว้เพื่อขยายความ,บทที่ต้องอธิบาย

บรม อย่างยิ่ง, ที่สุด

บรมธาตุ กระดูดพระพุทธเจ้า

บรมพุทโธบาย อุบายคือวิธีของพระพุทธเจ้าผู้ยอดเยี่ยม จากศัพท์ว่า *บรม(ปรม) +พุทธ (พุทธ) +**อุบาย** (อุปาย)*

บรมศาสดา ศาสนาที่ยอดเยี่ยม, พระผู้เป็นครูที่สูงสุด, พระบรมครู หมายถึงพระพุทธเจ้า

บรมสารีริกธาตุ ดู *สารีริกธาตุ*

บรมสุข สุขอย่างยิ่ง ได้แก่ นิพพาน

บรมอัฏฐิ กระดูกกษัตริย์

บรรจถรณ์ ผ้าปูนอน, เครื่องลาด(คือปัจจัตถรณะ)

บรรจบ ครบ,ถ้วน,จดกัน, ประสมเข้า,ติดต่อกัน

บรรทม นอน

บรรเทา ทำให้สงบ,คลาย,เบาลง,ทำให้เบาลง, ทุเลา

บรรพ ข้อ, เล่ม, หมวด, ตอน, กัณฑ์ดังคำว่า กายานุปัสสนา พิจารณาเห็นซึ่งกาย โดยบรรพ ๑๔ ข้อ มีอานาปานบรรพ ข้อที่ว่าด้วยการกำหนดลมหายใจเข้าออก เป็นต้น

บรรพชา การบวช (แปลว่า “เว้นความชั่วทุกอย่าง”) หมายถึง การบวชทั่วไป, การบวชอันเป็นบุรพประโยคแห่งอุปสมบท, การบวชเป็นสามเณร (เดิมทีเดียว อัครสาวกบรรพชา เป็นต้น ในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ คำว่า บรรพชา หมายถึง บวชเป็นสามเณร ถ้าบวชภิกษุ ใช้คำว่า อุปสมบท โดยเฉพาะเมื่อใช้ควบกันว่า บรรพชาอุปสมบท)

ยกนะ [ยะ-กะ-นะ] ตับ

ยชุพเพท ชื่อคัมภีร์ที่ ๒ แห่งพระเวทในศาสนาพราหมณ์ เป็นตำรับประกอบด้วยมนตร์สำหรับใช้สวดในยัญพิธีและแถลงพิธีทำกิจบูชายัญ เขียนอย่างสันสกฤต

SAMPLE

เป็น **ยชุรเวท**; ดู **ไตรเพท, เวท**ยติ ผู้สำรวมอินทรีย์, นักพรต, พระภิกษุ

ยถาภูตญาณ ความรู้ตามความเป็นจริง,รู้ตามที่มันเป็น

ยถาภูตญาณทัสสนะความรู้ความเห็นตามเป็นจริง

ยถาสันถติกังคะองค์แห่งผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามแต่เขาจัดให้ไม่เลือกเสนาสนะเอาตามพอใจตัวเอง (ข้อ ๑๒ ในธุดงค์ ๑๓)

ยม พญายม, เทพผู้เป็นใหญ่แห่งโลกของคนตาย และเป็นเจ้านรก, **ยมราช** ก็เรียก

ยมกะ ชื่อภิกษุรูปหนึ่งที่มีความเห็นว่าพระขีณาสพตายแล้วดับสูญ ซึ่งเป็นความเห็นที่ผิด ภายหลังได้พบกับพระสารีบุตร พระสารีบุตรได้เปลื้องท่านจากความเห็นผิดนั้นได้

ยมกปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์เป็นคู่ๆ อันเป็นปาฏิหาริย์พิเศษที่เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้นทรงกระทำได้ ไม่สาธารณะกับพระสาวกทั้งหลาย

ยมทูต ทูตของพญายม, สื่อแจ้งข่าวของความตาย หรือสภาวะที่เตือนให้นึกถึงความตายเพื่อจะได้ไม่ประมาททำความดีเตรียมไว้ เช่น ความแก่หง่อม (ธ.อ.๗/๔)

ยมบาล ผู้คุมนรก, ผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก, ในคัมภีร์ภาษาบาลี ใช้คำว่า นิรยบาล; ดู **นิรยบาล**

ยมบุรุษ คนของพญายม (บาลี: ยมปุริส), ผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก, นิรยบาล, บางทีใช้เชิงบุคลาธิษฐาน หมายถึง

SAMPLE

สภาวะที่เตือนให้นึกถึงความตายเพื่อจะได้ไม่ประมาททำวามดีเตรียมไว้ เช่น ความแก่หง่อม (ขุ.ธ.๒๕/๒๘/๔๖); ดู **ยมทูต**

ยมโลก โลกของพญายม, โลกของคนตาย; ในบางแห่ง ซึ่งกล่าวถึงคู่กับเทวโลก อรรถกถาอธิบายว่า ยมโลกหมายถึง อบายภูมิ ๔ (ธ.อ.๓/๒), โดยเฉพาะในคัมภีร์เปตวัตถุ มักหมายถึงแดนเปรต (เช่น ขุ.เปต.๒๖/๙๒/๑๑๑)

ยมุนา แม่น้ำใหญ่สายสำคัญลำดับที่ ๒ ในมหานที ๕ ของชมพูทวีป มีต้นกำเนิดร่วมกับแม่น้ำคงคา ที่สระอโนดาตในแดนหิมพานต์ และลงมาบรรจบกับแม่น้ำคงคาที่เมืองปยาคะ(ปัจจุบันคือ Allahabad) ไหลผ่านเมืองสำคัญ คือ Delhi เมืองหลวงปัจจุบันของอินเดีย ซึ่งเชื่อกันว่าอยู่ตรงที่ตั้งของนครอินทปัตถ์ (เมืองหลวงของแคว้นกุรุ)ในอดีต เมืองมธุราและเมืองโกสัมพีก่อนจะถึงเมืองปยาคะ, ปัจจุบัน คนทั่วไปรู้จักในชื่อภาษาอังกฤษว่า Yamunaหรือ Jumna; ดู **มหานที ๕**

ยศ ความเป็นใหญ่และความยกย่องนับถือ; ในภาษาไทย มักได้ยินคำว่า **เกียรติยศ** ซึ่งบางครั้งมาคู่กับ **อิสริยยศ** และอาจจะมี **ปริวารยศ** หรือ **บริวารยศ** มาเข้าชุดด้วย รวมเป็น ยศ ๓ ประเภท

ยศกากัณฑกบุตรพระเถระองค์สำคัญผู้ชักชวนให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ หลังพุทธปรินิพพาน ๑๐๐ ปี เดิมชื่อยศ เป็น

SAMPLE

บุตรกากัณฑกพราหมณ์; ดู **สังคายนาครั้งที่ ๒**

ยส, ยสะ พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสีมีความเป็นอยู่อย่างสุขสมบูรณ์ วันหนึ่งเห็นสภาพในห้องนอนของตนเป็นเหมือนป่าช้า เกิดความสลดใจคิดเบื่อหน่าย จึงออกจากบ้านไปพบพระพุทธเจ้าที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาใกล้รุ่ง พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาอนุบุพพิกถา และอริยสัจจ์ โปรด ยสกุลบุตรได้ดวงตาเห็นธรรม ต่อมาได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่เศรษฐีบิดาของตน ก็ได้บรรลุอรหัตตผล แล้วขออุปสมบท เป็นภิกษุสาวกองค์ที่ ๖ ของพระพุทธเจ้า

ยสกุลบุตร พระยสะเมื่อก่อนอุปสมบทเรียกว่า**ยสกุลบุตร**

พระอุดรคณาธิการ และศ.พิเศษ ดร.จำลอง สารพัดนึก กล่าวถึงหนังสือ**พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับนิสิต-นักศึกษา**ไว้ว่า เกิดขึ้นด้วยความพยายามในอันที่จะช่วยเหลือนักเรียนบาลีให้ได้รับความสะดวกยิ่งขึ้น เพราะเท่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ปรากฏว่า เรายังขาดหนังสือประเภทนี้อยู่มาก เป็นการลำบากแก่นักเรียนที่จะหาค้นดูศัพท์ได้โดยสะดวก และนอกจากนี้ เรายังมีความประสงค์ที่จะส่งเสริมการศึกษาภาษาบาลีให้เจริญยิ่งขึ้น เพราะถือว่าบาลีเป็นภาษาวรรณคดีของพระพุทธศาสนา หากภาษาบาลี ได้รับการศึกษาภาษาบาลีก็เท่ากับศึกษาพระพุทธศาสนานั่นเอง สมดังนักปราชญ์ชาวตะวันตกได้กล่าวว้า ซึ่งแปลว่า ภาษาบาลีอยู่ที่ไหน พระพุทธศาสนาก็อยู่ที่นั้น ในเล่มนี้มีคำศัพท์ประมาณ ๒๐,๐๐๐ คำ ซึ่งเราได้รวบรวมและเรียบเรียงจากหนังสือหลายเล่ม ทั้งที่พิมพ์ในประเทศไทยและต่างประเทศ นับว่าเป็นการเพียงพอแก่การค้นคว้าของนักเรียนบาลีโดยทั่วไป เนื่องจากเรามีเวลาในการจัดทำต้นฉบับ และจัดพิมพ์กระชั้นมาก ฉะนั้น จึงอาจมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง หวังว่าจะได้รับคำแนะนำและทักท้วงจากท่านทั้งหลายด้วยดี ทั้งนี้เพื่อจะได้แก้ไขให้ดียิ่งขึ้น เพราะว่ามีความประสงค์ที่จะส่งเสริมการศึกษาภาษาบาลีให้เจริญยิ่งขึ้น เพราะถือว่าบาลีเป็นภาษาวรรณคดีของพระพุทธศาสนา หากภาษาบาลีได้รับการศึกษาและสนใจอย่างจริงจังแล้ว เป็นอันหวังได้ว่าพระพุทธศาสนาก็จะเจริญยิ่งขึ้น เพราะการศึกษาภาษาบาลีนั้นเท่ากับศึกษาพระพุทธศาสนานั่นเอง และหนังสือเล่มนี้ย่อมเป็นสิ่งหนึ่งที่ช่วยการศึกษาบาลีได้ดีขึ้น และต่อมา**ศ.พิเศษ ดร.จำลอง สารพัด**

SAMPLE

นึก กล่าวไว้อีกว่าในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้พยายามตรวจสอบข้อบกพร่องผิดพลาดที่มีในการพิมพ์ครั้งแรกและแก้ไขแล้ว หากจะยังมีข้อบกพร่องผิดพลาดเหลืออยู่ ใคร่ขอให้ท่านผู้รู้ทั้งหลายได้โปรดติและแจ้งให้ทราบด้วย

ศาสตราจารย์ นายแพทย์อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ นายกสมาคมราชบัณฑิตยสถาน กล่าว**คำนำ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒** เมื่อพิมพ์ครั้งที่หนึ่งว่า พจนานุกรมเป็นหนังสือรวบรวมคำที่มีใช้อยู่ในภาษาและกำหนดอักขรวิธี การอ่าน ความหมาย ตลอดจนประวัติที่มาของคำ จัดเป็นหนังสือประเภทอ้างอิงที่มีความสำคัญและจำเป็นยิ่ง สำหรับหนังสือพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตสถาน นั้น ยิ่งมีความสำคัญเป็นทวีคูณ ทั้งนี้เพราะมีประกาศของราชบัณฑิตยสถาน จึงเป็นหนังสืออันเป็นหลักสำคัญในการใช้ภาษาไทยที่ถูกต้องและให้ลงรูปเดียวกันจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ...ก็มิได้ยุติการชำระพจนานุกรมแต่เพียงนั้น เพราะทราบดีว่า ภาษามีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีทั้งคำที่เกิดขึ้นใหม่ คำที่อาจตายไป คำที่มีความหมายขยายขึ้นหรือแคบลง ดังนั้น จึงยังคงมีการประชุมพิจารณาแก้ไขเติมเพิ่มคำและบทนิยามและยังได้มีการจัดทำพจนานุกรมนี้ในรูปของสื่ออิเล็กทรอนิกส์(ซีดีรอม)โดยร่วมกับศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติอีกโดยการให้บริการสืบค้นข้อมูลพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ผ่านทางระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ตและสามารถบรรจุลงพจนานุกรมสื่ออิเล็กทรอนิกส์ไปติดตั้งไว้ใช้ในเครื่องคอมพิวเตอร์ได้ เป็นการบรรเทาปัญหาในระดับหนึ่ง บัดนี้ การจัดพิมพ์พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ เสร็จเรียบร้อยแล้ว “...งานจัดทำพจนานุกรมเป็นงานที่ยากลำบาก มีความละเอียดและมีข้อมูลจำนวนมากที่ต้องตรวจสอบ อีกทั้งการจัดทำต้นฉบับมีความยุ่งยากกว่าหนังสือทั่วๆไป...”

พันเอก(พิเศษ) ปรีชา นันตาภิวัฒน์ ร.น. กล่าวถึงหนังสือศัพทานุกรมพระพุทธศาสนาไว้ในคำนำตอนหนึ่งว่า ศัพทานุกรมเล่มนี้ เขียนสะสมไว้นานกว่า ๒๐ ปี เพื่อศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับธรรมะ และประวัติบุคคล สถานที่ที่น่าสนใจ และมีความสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยคัดเลือกคำศัพท์ที่น่าศึกษา ไม่ครบอักษรทุกคำ เพราะมีความประสงค์จะให้ท่านผู้อ่านศึกษาเฉพาะเรื่องที่น่าสนใจและสำคัญเท่านั้น ในเล่มเริ่มตั้งแต่เรียงลำดับอักษร ก. เช่น กฐิน กตัญญูกตเวที กยิรา กรุณา กบิลพัสดุ์ เรื่อยไปจนถึง อักษร อ.เช่น อานนท์ อุโบสถ เป็นต้น

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ราชบัณฑิต) กล่าวถึงหนังสือพจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายศัพท์และแปลความหมาย คำวัด ที่ชาวพุทธควรรู้ ไว้ในคำนำตอนหนึ่งว่า “คำว่า “คำวัด” ซึ่งเป็นชื่อของหนังสือเล่มนี้ หมายถึงคำที่ใช้พูดใช้เขียนกันเป็นปกติ ในแวดวงคนวัดคือพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั่วไป ผู้ที่อ่านหนังสือเกี่ยวกับวัดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หรือได้ยินได้ฟังคนวัดพูดกัน ย่อมจะได้เห็นและได้ยินคำเหล่านี้ปนอยู่บ่อยมาก บางคำได้เขียน ได้พูด และได้ยินมาจนชินทั้งที่ไม่เข้าใจความหมายของคำนั้น หรือคิดว่าพอจะเข้าใจเสียด้วยซ้ำไป แต่ก็เขียนหรือพูดไป

SAMPLE

ตามความเคยชินเท่านั้น หากเป็นเช่นนี้ก็เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงพระศาสนาอย่างหนึ่งเหมือนกัน ที่เขียนคำวัดเหล่านี้เป็นลายลักษณ์อักษรไว้ ก็เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ได้ยินเข้าใจความหมายของคำได้ทันที เป็นเบื้องต้น ไม่ต้องเสียเวลามาคิดมาค้นว่าคำนี้ๆ หมายความว่าอย่างไร และเพื่อให้คนรุ่นใหม่ ซึ่งไม่คุ้นเคยกับคำเหล่านี้ได้สัมผัสไว้บ้าง อันจะเป็นสื่อระดับพื้นฐานให้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาในโอกาสหน้าเมื่อรู้จักคำเหล่านี้ดีพอสมควรแล้ว ต่อไปหากได้พบหรือได้ยินคำเหล่านี้ในที่นั้นๆ ก็จักเข้าใจความหมายได้ทันที ทำให้ไม่เกิดความคับข้องอารมณ์ที่ต้องมาเสียเวลาคิดทำความเข้าใจ ความรู้สึกที่เคยมีมาก่อนว่าคำในพระพุทธศาสนานั้นอ่านก็ยากเข้าใจก็ยากจะค่อยๆเลือนไป และจะเกิดความสนใจใคร่จะศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง....” ในเล่มมีการเรียงหมวดอักษรไว้ ๓๓ ตัว เริ่มตั้งแต่หมวดอักษร ก. มีคำว่า กฎแห่งกรรม กฐิน เป็นต้นไปจนถึงหมวดอักษร อ. มีคำว่า อกรณียกิจ จนถึง โอวาทปาติโมกข์ เป็นที่สุด มีจำนวนศัพท์รวมทั้งสิ้น ๑,๔๓๑ ศัพท์

ธรรมสภา กล่าวถึงพจนานุกรมธรรม ฉบับพุทธทาส ไว้ในคำนำตอนหนึ่งว่า “....หนังสือ “พจนานุกรม ฉบับพุทธทาส” เป็นอีกหนึ่งแห่งความพยายามของผู้รวบรวม อันมุ่งมั่นที่จะสืบทอดคำสอนของหลวงพ่อพุทธทาสภิกขุ ซึ่งได้พยายามรวบรวมจากประมวลศัพท์ และคำอธิบายศัพท์จากหนังสือหลายสิบเล่มของท่าน โดยแยกศัพท์ได้ ๓ ส่วน คือศัพท์บาลีที่รู้จักกันอยู่แล้ว ๑ ศัพท์บาลีที่หลวงพ่อพุทธทาสคิดขึ้นสอน ๑ และศัพท์ภาษาไทยที่หลวงพ่อใช้เป็นประจำ ๑ โดยท่านได้ดัดแปลงคำอธิบายให้มีความหมายเป็นธรรมะ...” ในเล่มมีการเรียงหมวดอักษรไว้ ๓๐ ตัว เริ่มตั้งแต่ หมวดอักษร ก. มีคำว่า กฎ กตัตตาวาปนกรรม กถาสัปปายะ เป็นต้นไปจนถึงหมวดอักษร อ. มีคำว่า อกัมมวาที อกาลิโก จนถึง โอสาเรตัพพะ เป็นที่สุด แต่ไม่ได้บอกจำนวนศัพท์ไว้

ไทยวัฒนาพานิช จำกัด กล่าวถึงหนังสือพจนานุกรม อังกฤษ-ไทย ฉบับแก้ไขปรับปรุงใหม่ ไว้ในคำนำว่า “...ได้ทำการปรับปรุงพจนานุกรมฉบับนี้เสียใหม่ให้เหมาะสมยิ่งขึ้นโดยวิธีการต่อไปนี้ (1)เพิ่มคำแปลในคำเดิมโดยละเอียด จากประสบการณ์เกี่ยวกับวิวัฒนาการทางถ้อยคำ สำนวนโวหาร และความนิยมใช้ตามกาลสมัย เพื่อครอบคลุมได้ครบถ้วนทุกความหมายแห่งคำนั้นๆ (๒) เพิ่มคำศัพท์วิชาการทางวิศวกรรมทุกสาขา การทูต เคมี ชีววิทยา พฤกษศาสตร์ สัตวศาสตร์ การดนตรี อย่างละเอียด อันเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาหรือสนใจในวิชาการนั้นๆ จนถึงขนาดขั้นปริญญาสูงสุด (3) เลือกสรรคำรวม วลี ประโยคสั้น หรือสำนวนต่างๆ อันเป็นที่นิยมใช้ในปัจจุบันมาบรรจุไว้อย่างกว้างขวาง เพื่อสะดวกแก่การค้นและอ้างอิง และ (4) สมัยนี้คำ Colloquial นับว่าแพร่หลายมากที่สุดในสังคมชาวต่างประเทศ และดูจะเป็นการเข้าถึงจิตใจของกันและกันดียิ่งขึ้น ....” “... พจนานุกรมฉบับนี้ได้รับการแก้ไขและเพิ่มให้เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง ความหมายของเล่มเดิมเปรียบเทียบกับที่ท่านเห็นอยู่นี้ จะเห็นว่ามีความกะทัดรัด และสะดวกในการใช้เพียงใด แต่ถึงกระนั้นในด้านความละเอียดของบรรดาคำที่จะค้นคว้าและความสมบูรณ์ของคำแปล ก็ยังมีครบถ้วน ทั้งนี้ เมื่อให้เป็นไปตามความมุ่งหมายอันยิ่งใหญ่ของท่านที่ประสงค์จะได้ของดีไว้ใช้ค้นคว้า...” ในเล่มมีการเรียง

หมวดอักษรไว้ ๒๖ ตัว เริ่มตั้งแต่ หมวดอักษร A,a (เอ) อักษรตัวแรกในภาษาอังกฤษ: หนึ่ง มีคำว่า aasvogel n. (‘อาสโวจึล) แร้ง เป็นต้นไปจนถึงหมวดอักษร Z,z . (แซด) อักษรตัวที่ยี่สิบหก ในภาษาอังกฤษ มีคำว่า zacaton (ซาคะโทน), หญ้าชดเหนียว จนถึง zymurgy (ไซเมอจู)เคมีประยุกต์ว่าด้วยการหมักเชื้อ เป็นที่สุด แต่ไม่ได้บอกจำนวนศัพท์ไว้

ราชบัณฑิตยสถาน กล่าวถึงวัตถุประสงค์ไว้ในหนังสือ**พจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎกบาลี – โรมัน-ไทย เล่ม ๑ อักษร อ** ไว้ว่า เพื่อจัดทำพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บาลี-โรมัน-ไทยให้ได้มาตรฐานสมบูรณ์เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เพื่อให้ผู้ใช้เข้าใจความหมายถูกต้อง สามารถนำไปใช้ได้ถูกที่ ถูกความหมาย เพื่อเป็นหนังสืออ้างอิงทางวิชาการ สำหรับใช้เป็นคู่มือศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระศาสนาอื่นๆ แก่ผู้ศึกษาค้นคว้าโดยทั่วไป และเพื่อเป็นการบำรุงส่งเสริมสรรพวิชาให้เป็นคุณประโยชน์แก่ชาติและประชาชน และกล่าวถึงหลักเกณฑ์การเก็บศัพท์ การบัญญัติศัพท์ การนิยามศัพท์ และการเรียงลำดับศัพท์ ไว้คือ (๑) หลักเกณฑ์การเก็บศัพท์ พิจารณาคัดเลือกศัพท์จากพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ โดยสอบเทียบกับพระไตรปิฎกฉบับอื่นด้วย แล้วบัญญัติศัพท์และเขียนบทนิยามศัพท์เหล่านั้น (๒) หลักเกณฑ์การบัญญัติศัพท์ ดำเนินการตามหลักเกณฑ์การบัญญัติศัพท์ของราชบัณฑิตยสถาน คือพยายามหาคำที่ใช้อยู่ในภาษาไทยมากำหนดเป็นศัพท์บัญญัติก่อน เมื่อหาคำไทยที่เหมาะสมไม่ได้ จึงใช้วิธีทับศัพท์ และอาจบัญญัติศัพท์ภาษาไทยมากกว่า ๑ คำก็ได้ (๓) หลักเกณฑ์การนิยามศัพท์ จัดทำในรูปยกตัวอย่างศัพท์พร้อมบริบทมาแสดงไว้ แล้วแปลศัพท์เหล่านั้นเป็นภาษาไทย เพื่อให้เห็นการใช้ศัพท์นั้นๆ คำศัพท์บางคำมีหลายความหมาย จะแยกอธิบายเป็นข้อๆ คำศัพท์แต่ละคำได้แสดงโครงสร้างทางไวยากรณ์ไว้ชัดเจน เพื่อให้ทราบหลักไวยากรณ์ ท้ายบทนิยามศัพท์ของแต่ละศัพท์จะบอกที่มาของตัวอย่างไว้ในวงเล็บ เช่น (ขุ.วิ.๒๖/๑๑๕๑/๑๕๕) = ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๖ ข้อ ๑๑๕๑ หน้า ๑๕๕ (๔) หลักเกณฑ์การเรียงลำดับศัพท์ ในการเรียงลำดับศัพท์ เรียงศัพท์ภาษาบาลีอักษรไทยขึ้นหน้าตามลำดับสระ คือ อ,อา, อี, อี, อุ, อู, เอ, โอ และต่อด้วยพยัญชนะ คือ ก, ข, ค เป็นต้นไป แล้วเรียงต่อด้วยอักษรโรมัน จากนั้นเรียงศัพท์บัญญัติภาษาไทยต่อท้าย เช่น อกุลปุตฺต Akullaputta มิใช่บุตรของผู้มีสกุล ถ้าต้องการค้นศัพท์บัญญัติภาษาไทยให้ดู คำเทียบไทย-บาลี-โรมัน ซึ่งตีพิมพ์ไว้ในภาคผนวก นอกจากนี้ยังกล่าวถึงอักษรย่อ และเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บอกทั้งอักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์ต่างๆ และบอกทั้งอักษรย่อเกี่ยวกับไวยากรณ์ด้วย

ราชบัณฑิตยสถาน กล่าวถึงพจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ไว้ในคำชี้แจง การจัดทำพจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิกถา คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย ได้กำหนดหลักเกณฑ์การดำเนินการดังนี้ (๑) ต้นฉบับ ในระยะเริ่มแรก ใช้ต้นฉบับหนังสือไตรภูมิกถา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒) การเก็บคำศัพท์ เก็บศัพท์แต่ละหน้า แต่ละบรรทัด เรียงไปตามลำดับ ศัพท์ที่เก็บอาจเป็นคำ ข้อความ หรือวลี (๓)

SAMPLE

อักษรย่อหน้าบทนิยมบอกชนิดของคำตามหลักไวยากรณ์ (๔) การนิยามคำที่มีหลายความ จะเรียงความหมายที่ตรงที่สุดไว้ก่อน คำศัพท์ใด ไม่จำเป็นต้องมีรายละเอียดมากนัก ก็จะอธิบายไว้ในคำอธิบายศัพท์นั้นๆ (๕) การยกตัวอย่างประกอบศัพท์ ศัพท์ทุกคำจะมีตัวอย่างข้อความที่ศัพทนั้นๆ ปรากฏอยู่ประกอบไว้ด้วย (๖) วงเล็บหลังคำศัพท์ เพื่อบอกคำอ่านของคำศัพท์นั้นๆ เฉพาะคำที่จำเป็น เช่น อามสาย จะมีวงเล็บคำอ่านว่า (อาม-สาย) อุกกรุก มีวงเล็บคำอ่านว่า (อุก-กฺรุก) (๗) วงเล็บท้ายบทนิยาม พอจำแนกได้ดังนี้ บอกหล่งค้นคว้าคำศัพท์นั้นๆ เพิ่มเติม แยกที่มาของคำศัพท์นั้นๆ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของศัพท์นั้นๆได้ดียิ่งขึ้น เพื่อให้รู้ว่าคำนั้น ในภาษาอื่นมีความหมายว่าอย่างไร (๘) ภาคผนวกเป็นการอธิบายรายละเอียดเพิ่มเติมที่จำเป็นสำหรับศัพท์ที่สำคัญ (๙) หนังสือที่ใช้เป็นหลักในการอ้างอิง มีดังนี้ มีทั้งเอกสารตัวเขียนและหนังสือ ในเล่ม มีศัพท์ไตรภูมิกถา เรียงลำดับอักษร จำนวน ๔๑ อักษร ตั้งแต่ ก.จนถึง อ.และมีภาคผนวก เก็บศัพท์สำคัญไว้ด้วย

พระธรรมกิตติวงษ์ (ทองดี สุรเตโช ราชบัณฑิต) กล่าวถึงหนังสือ**พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์** ในคำนำตอนหนึ่งไว้ว่า “... เล่มนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มขึ้นมาได้ตามเจตนารมย์ที่เกิดขึ้นสมัยเรียนหนังสืออยู่ก็กว่า ๓๐ ปีมาแล้ว...” “... ศัพท์ก็ดี รูปวิเคราะห์ก็ดี ที่นำมาแสดงไว้ในหนังสือนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ส่วนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งมิได้นำมาใส่ไว้ยังมีอีกมาก ส่วนที่อยู่ในหนังสือนี้เป็นส่วนที่คัดเลือกแล้วเห็นว่าเป็นแบบอย่างได้ และวิเคราะห์ที่นำมานั้นก็มีหลายรูปแบบเพราะมีที่มาต่างกัน ซึ่งเหตุผลเหล่านี้ได้แสดงไว้ในคำปรารภและคำชี้แจงเบื้องต้นนั้นแล้ว ถึงกระนั้นก็ตาม อาจต้องมีการแก้ไขเพิ่มเติมหรือมีการรวบรวมศัพท์วิเคราะห์จากที่ต่างๆ มาเพิ่มให้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อันจะเป็นอุปการะแก่การศึกษาบาลีมากขึ้นในอนาคต...” และในคำปรารภก็กล่าวไว้ว่า “... ความจริงหนังสือประเภทนี้มีผู้เคยทำมาบ้างแล้ว แต่มีจำนวนศัพท์ไม่มากนัก หรือมีศัพท์มาก แต่มิได้ทำเป็นรูปพจนานุกรม สำหรับเล่มนี้ จัดทำในรูปพจนานุกรม โดยเก็บศัพท์ไว้ได้จำนวน ๔,๗๙๖ ศัพท์ มีรูปวิเคราะห์จำนวน ๗,๑๕๔ วิเคราะห์ สำหรับที่นำมาแสดงนั้นส่วนมาก เป็นศัพท์นาม ส่วนศัพท์คุณนามเช่นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจากสมาสได้นำมาแสดงไว้น้อย เพราะศัพท์ประเภทนั้นส่วนใหญ่ไม่ยากนักและเป็นที่เข้าใจกันโดยมาก ....” ในเล่มมีการเรียงหมวดอักษรไว้ ๓๗ ตัว เริ่มตั้งแต่ หมวดอักษร อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ หมวดอักษร ก ข ค ฆ จ ฉ เป็นต้นไป จนถึงหมวดอักษร ห เป็นที่สุด มีจำนวนหน้าถึง ๘๗๕ หน้า และในตอนท้ายยังได้เรียงพจนานุกรมธาตุและดัชนีไว้ด้วย

สุเชาว์ พลอยชุม กล่าวถึงหนังสือ**สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส** ไว้ในคำนำตอนหนึ่งว่า เนื้อหาของสารานุกรมนี้ แบ่งเป็น ๓ ตอนคือ ตอนที่ ๑ เป็นตัวสารานุกรม, คำศัพท์ ส่วนใหญ่จะรวมอยู่ในส่วนนี้, ตอนที่ ๒ เป็นภาคผนวก ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหา ๓ ส่วน เรียกว่า ภาคผนวก ๑ ภาคผนวก ๒ และภาคผนวก ๓ เนื้อหาตอนที่เป็นภาคผนวกนี้ ก็คือพระนิพนธ์ในลักษณะสารานุกรมที่ทรงริเริ่มไว้เป็นแนวทางและ

SAMPLE

ทรงไว้เป็นภาษาบาลี ดังที่ได้อ้างถึงในตอนต้น ต้นฉบับพระนิพนธ์นี้ทรงไว้ในกระดาษฟูลสแกป ตัวเขียนอักษรขอม ยังไม่เคยพิมพ์เผยแพร่มาก่อน ทรงไว้เป็น ๓ ตอน ในแต่ละตอนมีคำศัพท์ที่ซ้ำกันบ้าง เพื่อแสดงให้เห็นแนวพระดำริที่ทรงริเริ่มไว้ จึงได้จัดการแปลพระนิพนธ์ทั้ง ๓ ตอนดังกล่าวเป็นภาษาไทย แล้วนำมารวมไว้เป็นส่วนหนึ่งของสารานุกรมนี้ด้วย เรียกว่า ภาคผนวก ๑ ภาคผนวก ๒ และภาคผนวก ๓ โดยตัดคำศัพท์ที่ซ้ำกันออกไป ส่วนสำนวนการแปลนี้เป็นของ น.ท.โปร่ง ชื่นใจ รน.(ป.ธ.๙) คำศัพท์ที่มีปรากฏอยู่ในภาคผนวกนี้ ได้รวมอยู่ในตัวสารานุกรมด้วยแล้ว ตอนที่ ๓ เป็นส่วนที่เพิ่มเติมภายหลังเรียกว่า ภาคเพิ่มเติม, เป็นภาคที่เป็นการรวบรวมคำศัพท์ที่หลงเหลือจากการจัดเตรียมต้นฉบับในคราวแรกบ้าง คำศัพท์ในพระนิพนธ์ที่พบภายหลังเมื่อการพิมพ์ดำเนินไปแล้วบางส่วนบ้าง และคำศัพท์ปลีกย่อยในตัวสารานุกรมบ้าง ทั้งนี้ เพื่อทำให้หนังสือนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ...” ในตอนท้ายของสารานุกรม หรือบัญชีคำศัพท์ตามลำดับอักษรอีกครั้งหนึ่งโดยแบ่งเป็นศัพทานุกรมภาษาไทยและศัพทานุกรมภาษาบาลี เพื่อสะดวกในการค้นหาว่า คำศัพท์ที่ต้องการนั้น ๆมีอยู่ในสารานุกรมนี้หรือไม่ และมีอยู่ในตอนใดของสารานุกรมนี้ ในเล่ม มีอักษรย่อบอกที่มา และอักษรย่อมชื่อพระคัมภีร์ และการใช้อักษรย่อ และในเล่มมีการเรียงหมวดอักษร หมวดสระ ไว้ ตั้งแต่ อ.ถึง โอ และเรียงหมวดพยัญชนะไว้ ตั้งแต่ อักษร ก. ถึง อักษร ห. การอธิบายก็มีทั้งอธิบายแบบย่อ อธิบายแบบพิสดาร และบอกการเชื่อมโยง เช่น ศูทร ดู วรรณ ๔ เป็นต้น

คณะรัฐบาล ในนามผู้เรียบเรียง กล่าวถึงหนังสือ**ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก**ไว้ในคำชี้แจงว่า “...ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนานี้ประมวลจากพระนิพนธ์เรื่องต่างๆ ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๗ เรื่อง คือ ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า สัมมาทิฏฐิ ตามพระเถราธิบายของท่านพระสารีบุตรเถระ ทศบารมี ทศพิธราชธรรม ธรรโมวาท ทศพลญาณธรรมเทศนา ลักษณะพุทธศาสนา และทศพิธราชธรรมและหลักพระพุทธศาสนา ...” “...คำที่นำมาตั้งเป็นคำศัพทในหนังสือนี้ ไม่จำกัดเฉพาะข้อธรรมหรือศัพท์ธรรมเท่านั้น แม้คำที่ไม่ใช่ศัพท์ธรรมโดยตรง แต่เห็นว่าเป็นคำที่เป็นเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่นคำว่า “สอบครั้งแรก” “อุบาสกคนแรก” “หัวใจพระพุทธศาสนา” ที่นำมาตั้งเป็นคำศัพท์ไว้ด้วยเพื่อประโยชน์แก่ผู้สนใจใคร่รู้ในเล่มมีบอกการใช้อักษรย่อ และธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา จำนวน ๓๔ อักษร มี ก.เป็นต้นจนถึง ห อ เป็นที่สุด ในการอธิบายศัพท์จะมีอธิบายเชื่อมโยงกันมาก เช่น กกุธะ,ไม้ ดู กัป กฎธรรมดา ดู ธรรม, พระธรรม, อวิชชา

พระมหาปราโมทย์ ปโมทิโต. พจนานุกรมธาตุ ภาษาบาลี กล่าวถึงหนังสือ” พจนานุกรมธาตุ” ไว้ในคำปรารภว่าเล่มนี้ ได้รวบรวมธาตุ(รากศัพท์) จากคัมภีร์ธาตวัตถสังคหะและธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ ซึ่งเป็นคัมภีร์ธาตุภาษามคธที่ดี และสมบูรณ์ที่สุดในยุคนี้ เพราะได้รวบรวมเอาข้อดีและจุดเด่นที่มีอยู่ในคัมภีร์ทั้งหลาย เช่น ธาตุมัญชูสา ธาตุปาฐะ และสัททนีติ ธาตุ

SAMPLE

มาลา เป็นต้นไว้ในเล่มเดียวกัน ในเล่มนี้มีบทนำ กล่าวถึงที่มาของพจนานุกรมฉบับนี้ คำชี้แจงการจัดทำพจนานุกรม การใช้พจนานุกรม และมีบทอีก ๙ บท ในตอนท้ายมีการเก็บดัชนีไว้ด้วย

ราชบัณฑิตยสถาน. กล่าวถึงหนังสือราชนีติ - ธรรมนีติ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ไว้ในคำชี้แจงตอนหนึ่งว่า "....ราชนีติและธรรมนีติเป็นวรรณกรรมคำสอนของอินเดียที่สืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน และได้แพร่เข้าไปในประเทศต่างๆ ที่ได้รับอิทธิพลหรือสนใจในปรัชญาและวัฒนธรรมอินเดียทั้งในทวีปเอเชียและยุโรป..." "...ในการชำระต้นฉบับ ได้รวบรวมหนังสือและเอกสารเกี่ยวกับราชนีติและธรรมนีติทั้งภาษาบาลี สันสกฤต อังกฤษ และไทย และคัดเลือกฉบับที่เห็นว่าสมบูรณ์ที่สุดดังกล่าวข้างต้นมาใช้เป็นหลัก แล้วเปรียบเทียบสอบทานกับฉบับอื่นๆ หากมีข้อความไม่ตรงกัน ก็จะเลือกใช้ข้อความที่เห็นว่าถูกต้องเหมาะสมที่สุดและทำเชิงอรรถชี้แจงไว้ทุกแห่ง ...." ในเล่มบอกหลักเกณฑ์ในการจัดทำหนังสือราชนีติ-ธรรมนีติ ไว้ดังนี้ คือ ก.หนังสือที่ใช้ประกอบการค้นคว้า ข.การจัดพิมพ์ และค. หลักเกณฑ์การเทียบอักษรไทย-อักษรโรมัน ในภาษาบาลีและสันสกฤต และมีดรรชนีคำสันสกฤตและดรรชนีคำไทย พร้อมทั้งดรรชนีคำบาลีและดรรชนีคำไทยและเชิงอรรถท้ายเล่มไว้ด้วย

๖.อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้

อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีดังนี้

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก ผู้เขียนต้องใช้ฉบับมหาจุฬาฯ อ้างอิงเท่านั้น โดยบอกรายละเอียดไว้ในคำชี้แจงการใช้อักษรย่อในการเขียนตำรา เช่น อักษรย่อในการเขียนตำรานี้ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีและพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ใช้ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกที่ใช้อ้างอิง ให้ใช้อักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์เป็นระบบเดียวกันหมด ตามที่บัณฑิตวิทยาลัยกำหนด การอ้างอิงให้ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ดังใช้อักษรย่อตัวพื้นปกติ เช่น ที.สี. (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคปาลิ ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกำ ๒๕๐๐ และทีฆนิกาย สีลักขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ วิ.จู. (บาลี) ๗/๒๘๕/๔๖, วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑. หมายถึง วินยปิฎก จูฬวคฺคปาลิ เล่ม ๗ ข้อ ๒๘๕ หน้า ๔๖ ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎกำ ๒๕๐๐ และวินัยปิฎก จูฬวรรค เล่ม ๗ ข้อ ๒๘๕ หน้า ๗๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

การอธิบายบอกอักษรย่อคัมภีร์ ให้ทำเฉพาะที่อ้างอิงในการเขียนตำราทางวิชาการเท่านั้น ไม่ต้องบอกอักษรย่อคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาทั้งหมด

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวิภงฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)

SAMPLE

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกฺขุนี	(บาลี)	=	วินยปิฏก	ภิกฺขุนีวิภงฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกฺขุนี	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุนีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินยปิฏก	มหาวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จู.	(บาลี)	=	วินยปิฏก	จูฬวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.จู.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จูฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(บาลี)	=	วินยปิฏก	ปริวารวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนฺธวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	มชฺฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สํ.ส.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	สํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	สํยุตฺตนิกาย	ทานวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
สํ.นิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ข.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	สํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
สํ.ข.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.สฬา.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	สํยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
สํ.สฬา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ม.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	สํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
องฺ.เอกก.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.เอกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ทุก.	(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฏก	องฺคุตฺตรนิกาย	ทุกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)

SAMPLE

องฺ.ทุก. (ไทย) =	สุตฺตนฺตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ติก. (บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ติกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.ติก. (ไทย) =	สุตฺตนฺตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.จตุกฺก.(บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	จตุกฺกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.จตุกฺก.(ไทย) =	สุตฺตนฺตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ปญฺจก.(บาลี)=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.ปญฺจก.(ไทย) =	สุตฺตนฺตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ฉกฺก. (บาลี)=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.ฉกฺก. (ไทย) =	สุตฺตนฺตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉักกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.สตฺตก. (บาลี)=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	สตฺตกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.สตฺตก. (ไทย)=	สุตฺตนฺตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.อฏฺฐก. (บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	อฏฺฐกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) =	สุตฺตนฺตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อัฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.นวก. (บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	นวกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.นวก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ทสก. (บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ทสกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.ทสก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.เอกาทสก. (บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกาทสกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ.เอกาทสก. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อุทานปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ. (ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (บาลี) =	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ. (ไทย)=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (บาลี)=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ. (ไทย)=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ. (บาลี)=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ. (ไทย)=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต. (บาลี)=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เปต. (ไทย)=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (บาลี)=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร. (ไทย)=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)

SAMPLE

ขุ.เถรี. (บาลี)=	สุตฺตนฺตปิฏก	ขุทฺทกนิกาย	เถรีคาถาปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี. (ไทย)=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	เอกกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทุก. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	ทุกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทุกก. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	ทุกกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ติก. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	ติกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ติก. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	ติกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตุกฺก. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	จตุกฺกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.จตุกฺก. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	จตุกกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปญฺจก. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	ปญฺจกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ปญฺจก. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	ปัญจกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ฉกฺก. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	ฉกฺกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ฉกฺก. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	ฉักกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตฺตก. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	สตฺตกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สตฺตก. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	สัตตกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อฏฺฐก. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	อฏฺฐกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อฏฺฐก. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	อฏฺฐกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.นวก. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	นวกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.นวก. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	นวกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทสก. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	ทสกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทสก. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	เทสกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกาทสก. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	เอกาทสกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกาทสก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	เอกาทสกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทฺวาทสก. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	ทฺวาทสกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทฺวาทสก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	ทฺวาทสกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เตรสก. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	เตรสกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เตรสก. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	เตรสกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปกิณฺณก. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	ปกิณฺณกนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ปกิณฺณก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	ปกิณณกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.วีสติ. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	วีสตินิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.วีสติ. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	วีสตินิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ตึสติ. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	ตึสตินิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ตึสติ. (ไทย) =สุตตันตปิฎก		ขุททกนิกาย	ติงสตินิบาตชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตฺตาลีส. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฏก		ขุทฺทกนิกาย	จตฺตาลีสนิปาต ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)

SAMPLE

ขุ.ชา.จตฺตาลีส. (ไทย) = สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จัตตาลีสนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปณฺณาส. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปณฺณาสนิปาต ชาตกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ปณฺณาส.(ไทย) = สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปัญญาสนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สฏฺฐิ. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สฏฺฐินิปาต ชาตกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สฏฺฐิ. (ไทย) =สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สัฏฐินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตฺตติ. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สตฺตตินิปาต ชาตกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สตฺตติ. (ไทย) =สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สัตตตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีติ. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อสีตินิปาต ชาตกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) =สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อสีตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิปาต ชาตกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ม. (ไทย) = สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทสปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม. (ไทย) =สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.จู. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิทฺเทสปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู. (ไทย) =สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (บาลี) =สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป. (ไทย) = สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อปทานปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป. (ไทย) = สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทฺธ. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	พุทฺธวํสปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทฺธ. (ไทย) = สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา. (บาลี) = สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จริยาปิฎกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จริยา. (ไทย) = สุตฺตันตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จริยาปิฎก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ. (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณีปาลิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สงฺ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ธา. (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก	ธาตุกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ธา. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธาตุกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ. (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคลปญฺญตฺติปาลิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปุ. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)
อภิ.ก. (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุปาลิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ก. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)
อภิ.ย. (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก	ยมกปาลิ	(ภาษาบาลี)

SAMPLE

อภิ.ย. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ยมก	(ภาษาไทย)
อภิ.ป. (บาลี) =	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺฐานปาลิ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ป. (ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ปัฏฐาน	(ภาษาไทย)

ปกรณวิเสส

เนตฺติ.	(บาลี)	=	เนตฺติปกรณ	(ภาษาบาลี)
เนตฺติ.	(ไทย)	=	เนตติปกรณ์	(ภาษาไทย)
เปฏโก.	(บาลี)	=	เปฏโกปเทส	(ภาษาบาลี)
มิลินฺท.	(บาลี)	=	มิลินฺทปญฺหปกรณ	(ภาษาบาลี)
มิลินท.	(ไทย)	=	มิลินทปัญหปกรณ์	(ภาษาไทย)
วิสุทฺธิ.	(บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ	(ภาษาบาลี)
วิสุทธิ.	(ไทย)	=	วิสุทธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา ผู้เขียนต้องใช้คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาฯ เท่านั้น อรรถกถาภาษาไทย ใช้ฉบับมหาจุฬาฯหรืออรรถกถาภาษาไทย ใช้ฉบับมหามกุฏฯ โดยบอกรายละเอียดไว้ในคำชี้แจงการใช้อักษรย่อในการเขียนตำรา ระบบอ้างอิงอรรถกถาให้ใช้อักษรย่อเหมือนกันทั้งหมด ตามที่กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดีกำหนด และระบบอ้างอิง ให้ระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี) / หน้า เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี สีลกฺขนฺธวคฺคอฏฺฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐ ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา การอ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลี ผู้เขียนอาจกำหนดอักษรย่อได้ตามสะดวก โดยอนุวัตตามตัวเลขประจำเล่มอรรถกถาภาษาบาลี วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๕๗. หมายถึง วินยปิฎก สมนฺตปาสาทิกา มหาวิภงฺคอฏฺฐกถา ภาค ๑ หน้า ๕๗ ฉบับ มหาจุฬาอฏฺฐกถา ๒๕๓๔ หรือขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๗๕-๗๖. หมายถึง ธมฺมปทอฏฺฐกถา ภาค ๑ หน้า ๗๕-๗๖ ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย และในปัจจุบันมีอัฏฐกถาธัมมัฏฐกถา ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ดังคำย่อเช่น ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒/๘๙ (มจร) หมายถึงภาคที่ ๒ ข้อที่ ๒ หน้า ๘๙

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ. (บาลี) =	วินยปิฎก	สมนฺตปาสาทิกา	มหาวิภงฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.อ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกฺขุนี.อ. (บาลี) =	วินยปิฎก	สมนฺตปาสาทิกา	ภิกฺขุนีวิภงฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกฺขุนี.อ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	ภิกขุนีวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ. (บาลี) =	วินยปิฎก	สมนฺตปาสาทิกา	มหาวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.อ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.จู.อ. (บาลี) =	วินยปิฎก	สมนฺตปาสาทิกา	จูฬวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.จู.อ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	จูฬวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ป.อ. (บาลี) =	วินยปิฎก	สมนฺตปาสาทิกา	ปริวารวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ป.อ. (ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	ปริวารวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

SAMPLE

กงฺขา.อ. (บาลี) = กงฺขาวิตรณีอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
วิ.สงฺคห. (บาลี) = วินยสงฺคหอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
วิ.นิจฺฉย. (บาลี) = วินยวินิจฺฉย (ภาษาบาลี)
อุตฺตรวิ. (บาลี) = อุตฺตรวินิจฺฉย (ภาษาบาลี)
ขุทฺทสิกฺขา (บาลี) = ขุทฺทสิกฺขา (ภาษาบาลี)
มูลสิกฺขา (บาลี) = มูลสิกฺขา (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี สีลกฺขนฺธวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ที.สี.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี มหาวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี ปาฏิกวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฏิกวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.มู.อ. (บาลี) = มชฺฌิมนิกาย ปปญฺจสูทนี มูลปณฺณาสกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ม.มู.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี มูลปัณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (บาลี) = มชฺฌิมนิกาย ปปญฺจสูทนี มชฺฌิมปณฺณาสกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี มัชฌิมปัณณาสก์อรรถกถา(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ. (บาลี) = มชฺฌิมนิกาย ปปญฺจสูทนี อุปริปณฺณาสกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสูทนี อุปริปัณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)
สํ.ส.อ. (บาลี) = สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี สคาถวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
สํ.ส.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
สํ.นิ.อ. (บาลี) = สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี นิทานวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
สํ.นิ.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี นิทานวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
สํ.ข.อ. (บาลี) = สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี ขนฺธวารวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
สํ.ข.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี ขันธวารวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
สํ.สฬา.อ. (บาลี) = สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี สฬายตนวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
สํ.สฬา.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สฬายตนวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
สํ.ม.อ. (บาลี) = สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปฺปกาสินี มหาวคฺคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
สํ.ม.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
องฺ.เอกก.อ. (บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี เอกกนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
องฺ.เอกก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี เอกกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
องฺ.ทุก.อ. (บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ทุกนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
องฺ.ทุก. อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี ทุกนิบาตอรรถ (ภาษาไทย)
องฺ.ติก.อ. (บาลี) = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ติกนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
องฺ.ติก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี ติกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

SAMPLE

องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี)=	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	จตุกฺกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
องฺ.จตุกฺก.อ. (ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรถปูรณี	จตุกกนิบาตอรรถ	(ภาษาไทย)
องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี)=	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	ปญฺจกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
องฺ.ปญฺจก.อ. (ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรถปูรณี	ปัญจกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) =	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	ฉกฺกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
องฺ.ฉกฺก.อ. (ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรถปูรณี	ฉักกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) =	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	สตฺตกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
องฺ. สตฺตก.อ. (ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรถปูรณี	สัตตกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
องฺ.อฏฺฐก.อ. (บาลี) =	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	อฏฺฐกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
องฺ.อฏฺฐก.อ. (ไทย)=	อังคุตตรนิกาย	มโนรถปูรณี	อัฏฐกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
องฺ.นวก.อ. (บาลี) =	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	นวกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
องฺ.นวก.อ. (ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรถปูรณี	นวกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
องฺ.ทสก.อ. (บาลี) =	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	ทสกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
องฺ.ทสก.อ. (ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรถปูรณี	ทสกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
องฺ.เอกาทสก.อ. (บาลี) =	องฺคุตฺตรนิกาย	มโนรถปูรณี	เอกทสกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
องฺ.เอกาทสก.อ. (ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรถปูรณี	เอกาทสกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.อ. (บาลี) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา	ขุทฺทกปาฐอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.อ. (ไทย) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	ขุทฺทกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (บาลี) =	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทอฏฺฐกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (ไทย) =	ขุทฺทกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.อ. (บาลี) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	อุทานอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.อ. (ไทย) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ. (บาลี) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	อิติวุตฺตกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.อ. (ไทย) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ. (บาลี) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา	สุตฺตนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.อ. (ไทย) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมัตถโชติกาสุตตนิบาตอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.อ. (บาลี) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	วิมานวตฺถุอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.อ. (ไทย) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	วิมานวัตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.อ. (บาลี) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชตกา	เปตวตฺถุอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เปต.อ. (ไทย) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมัตถโชตกา	เปตวัตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (บาลี) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	เถรคาถาอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ. (ไทย) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.อ. (บาลี) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	เถรีคาถาอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.อ. (ไทย) =	ขุทฺทกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	เถรีคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.อ. (บาลี) =	ขุทฺทกนิกาย	เอกกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา		(ภาษาบาลี)

SAMPLE

ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย)= ขุททกนิกาย เอกกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทุก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ทุกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ติก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ติกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ติกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตุกฺก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย จตุกฺกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เจตุกฺกก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ตุกกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปญฺจก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ปญฺจกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ปญฺจก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปัญจกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ฉกฺก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ฉกฺกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ฉกฺก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ฉักกกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สตฺตก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย สตฺตกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สตฺตก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สัตตกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อฏฺฐก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย อฏฺฐกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อฏฺฐก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย อัฏฐกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.นวก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย นวกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.นวก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย นวกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทสก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ทสกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทสก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ทสกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกาทสก.อ.(บาลี) = ขุทฺทกนิกาย เอกาทสกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกาทสก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย เอกทสกกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทฺวาทสก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ทฺวาทสกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทฺวาทสก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ทวาทสกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เตรสก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย เตรสกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เตรสก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย เตรสกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปกิณฺณก.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ปกิณฺณกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ปกิณฺณกก.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปกิณณกเอกกนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.วีสติ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย วีสตินิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.วีสติ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย วีสตินิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตฺตาลีส.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย จตฺตาลีสนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.จตฺตาลีส.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย จัตตาลีสนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปญฺญาส.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย ปญฺญาสนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ปญฺญาส.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปัญญาสนิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.สฏฺฐิ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิกาย สฏฺฐินิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สฏฺฐิ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สัฏฐินิบาตชาดกอรรถกถา (ภาษาไทย)

SAMPLE

ขุ.ชา.สตฺตติ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	สตฺตตินิปาตชาตกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สตฺตติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สัตตตินิบาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีติ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	อสีตินิปาตชาตกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อสีติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	อสีตินิบาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	มหานิปาตชาตกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	มหานิบาตชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา มหานิทฺเทสอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สัทธัมมปัชโชติกา มหานิเทสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา จูฬนิทฺเทสอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สัทธัมมปัชโชติกา จูฬนิเทสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	สทฺธมฺมปฺปกาสินี ปฏิสมฺภิทามคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สัทธรรมปกาสินี ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	วิสุทฺธชนวิลาสินี อปทานอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	มธุรตฺถวิลาสินี พุทฺธวํสอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทฺธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	มธุรัตถวิลาสินี พุทธวังสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี จริยาปิฏกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.จริยา.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี จริยาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.อ. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก	ธมฺมสงฺคณี	อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
อภิ.สงฺ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี	อัฏฐสาลินีอรรถกถา (ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก	วิภงฺค	สมฺโมหวิโนทนีอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา (ภาษาไทย)
อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก	ปญฺจปกรณอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปญฺจ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปัญจปกรณ์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาปกรณวิเสส

เนตฺติ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	เนตฺติอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
เนตฺติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	เนตติอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สงฺคห. (บาลี)	=	อภิธมฺมตฺถสงฺคห		(ภาษาบาลี)
สงฺคห. (ไทย)	=	อภิธัมมัตถสังคหะ		(ภาษาไทย)
อภิ.วตาร. (บาลี)	=	อภิธมฺมาวตาร		(ภาษาบาลี)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา การอ้างอิงคัมภีร์ฎีกาให้ใช้ระบบอักษรย่อ ตามที่กองวิชาการสำนักงานอธิการบดีกำหนด โดยระบุชื่อคัมภีร์ตามด้วยเล่ม (ถ้ามี) ข้อ/หน้า เช่น ที.สี.ฏีกา (บาลี) ๑/๒๗๖/๓๗๓ หมายถึง ทีฆนิกาย ลีนตฺถปฺปกาสินี สีลกฺขนฺธวคฺคฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๓๗๓ ฉบับมหาจุฬาฎีกา สำหรับคัมภีร์ฎีกานั้น ภาษาบาลีมีครบสมบูรณ์เฉพาะฉบับมหาจุฬาฎีกา

SAMPLE

และมีฉบับแปลเป็นภาษาไทยที่พิมพ์เผยแพร่อยู่บางคัมภีร์ วิมติ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๘๕/๓๐๖. หมายถึง วิมติวิโนทนี วินยปิฎกฎีกา ภาค ๒ ข้อ ๒๘๕ หน้า ๓๐๖ ฉบับ มหาจุฬาฎีกา ๒๕๓๘

ฎีกาพระวินัยปิฎก

วชิร.ฎีกา (บาลี)	=	วชิรพุทฺธิฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตฺถ.ฎีกา (บาลี)	=	สารตฺถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตฺถ.ฎีกา (ไทย)	=	สารัตถทีปนีฎีกา	(ภาษาไทย)
วิมติ.ฎีกา (บาลี)	=	วิมติวิโนทนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
กงฺขา.ฎีกา (บาลี)	=	กงฺขาวิตรณีปุราณฎีกา	(ภาษาบาลี)
กงฺขา.อภินวฎีกา (บาลี)	=	วินยตฺถมญฺชูสา กงฺขาวิตรณี อภินวฎีกา	(ภาษาบาลี)
วินย.ฎีกา (บาลี)	=	วินยาลงฺการฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิ.ฎีกา (บาลี)	=	วินยวินิจฺฉยฎีกา	(ภาษาบาลี)
อุตฺตร.ฎีกา (บาลี)	=	อุตฺตรวินิจฺฉยฎีกา	(ภาษาบาลี)
ขุทฺท.ฎีกา (บาลี)	=	ขุทฺทสิกฺขาปุราณฎีกา	(ภาษาบาลี)
ขุทฺท.อภินวฎีกา (บาลี)	=	ขุทฺทสิกฺขาอภินวฎีกา	(ภาษาบาลี)
มูล.ฎีกา (บาลี)	=	มูลสิกฺขาฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสุตตันปิฎก

ที.สี.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	สีลกฺขนฺธวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
ที.ม.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	มหาวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
ที.ปา.ฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสินี	ปาฏิกวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
ที.สี.อภินวฎีกา (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สาธุวิลาสินี	สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฎีกา(ภาษาบาลี)
ม.มู.ฎีกา (บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	มูลปณฺณาสกฎีกา (ภาษาบาลี)
ม.ม.ฎีกา (บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	มชฺฌิมปณฺณาสกฎีกา (ภาษาบาลี)
ม.อุ.ฎีกา (บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	อุปริปณฺณาสกฎีกา (ภาษาบาลี)
สํ.ส.ฎีกา (บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	สคาถวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
สํ.นิ.ฎีกา (บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	นิทานวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
สํ.ข.ฎีกา (บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	ขนฺธวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
สํ.สฬา.ฎีกา (บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	สฬายตนวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
สํ.ม.ฎีกา (บาลี)	=	สํยุตฺตนิกาย	ลีนตฺถปฺปกาสนี	มหาวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
องฺ.เอกก.ฎีกา (บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
องฺ.ทุก.ฎีกา (บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย	ทุกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
องฺ.ติก.ฎีกา (บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย	ติกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
องฺ.จตุกฺก.ฎีกา (บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย	จตุกฺกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
องฺ.ปญฺจก.ฎีกา(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
องฺ.ฉกฺก.ฎีกา (บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
องฺ.สตฺตก.ฎีกา(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย	สตฺตกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)

SAMPLE

องฺ.อฏฺฐก.ฏีกา(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาตฏีกา	(ภาษาบาลี)
องฺ.นวก.ฏีกา (บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย นวกนิปาตฏีกา	(ภาษาบาลี)
องฺ.ทสก.ฏีกา (บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาตฏีกา	(ภาษาบาลี)
องฺ.เอกาทสก.ฏีกา(บาลี)	=	องฺคุตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาตฏีกา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.ฏีกา (บาลี)	=	ธมฺมปทมหาฏีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.มูลฏีกา(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีมูลฏีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.มูลฏีกา (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคมูลฏีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปญฺจ.มูลฏีกา(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณมูลฏีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สงฺ.อนุฏีกา (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีอนุฏีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อนุฏีกา (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคอนุฏีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปญฺจ.อนุฏีกา (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณอนุฏีกา	(ภาษาบาลี)
ม.ฏีกา (บาลี)	=	มณิทีปฏีกา	(ภาษาบาลี)
มธุ.ฏีกา (บาลี)	=	มธุสารตฺถทีปนีฏีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณวิเสส

เนตฺติฏีกา (บาลี)	=	เนตฺติฏีกา	(ภาษาบาลี)
เนตฺติวิ. (บาลี)	=	เนตฺติวิภาวินี	(ภาษาบาลี)
มิลินฺท.ฏีกา (บาลี)	=	มธุรตฺถปกาสินี มิลินฺทปญฺหฏีกา	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. ฏีกา (บาลี)	=	ปรมตฺถมญฺชูสา วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกา	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. ฏีกา (ไทย)	=	ปรมัตถมัญชูสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา	(ภาษาไทย)
อภิ.วตารฏีกา (บาลี)	=	อภิธมฺมตฺถวิกาสินี อภิธมฺมาวตารฏีกา	(ภาษาบาลี)
วิภาวินี. (บาลี)	=	อภิธมฺมตฺถวิภาวินีฏีกา	(ภาษาบาลี)
วิภาวินี. (ไทย)	=	อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา	(ภาษาไทย)
มงฺคล. (บาลี)	=	มงฺคลตฺถทีปนี	(ภาษาบาลี)
มงคล. (ไทย)	=	มังคลัตถทีปนี	(ภาษาไทย)

ไวยากรณ์

อภิธา.	อภิธานปฺปทีปิกา
รูปสิทฺธิ.	รูปสิทฺธิวฺยากรณ
นีติ.ธาตุ.	สทฺทนีติ ธาตุมาลา
นีติ.ปท.	สทฺทนีติ ปทมาลา
นีติ.สุตฺต.	สทฺทนีติ สุตฺตมาลา
อภิธาน.	อภิธานวรรณนา

SAMPLE

สรุปว่า การจัดทำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยลัยในครั้งนี้ จะได้ดำเนินตามกรอบทั้ง ๖ อันได้แก่ ค้นคำศัพท์ เรียงคำศัพท์ คัดเลือกคำศัพท์ เขียนนิยามคำศัพท์ตลอดถึงทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการกำหนดใช้อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ซึ่งเนื้อหาดังกล่าวโปรดดูรายละเอียดในบทที่ ๓ ต่อไป

SAMPLE

วิธีการดำเนินการวิจัย

การพัฒนาและวิธีการจัดทำคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะได้ดำเนินตามกรอบทั้ง ๖ ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ อันได้แก่ การค้นคำศัพท์ การเรียงคำศัพท์ การคัดเลือกคำศัพท์ การเขียนนิยามคำศัพท์ รวมทั้งการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการกำหนดใช้อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำหรับในบทนี้ จะเน้นการเขียนนิยามศัพท์เป็นสำคัญ สำหรับประเด็นอื่นๆ จะได้นำมาเสนอแบบบูรณาการในการเขียนนิยามคำศัพท์ต่อไป

สำหรับโครงการวิจัย เรื่องพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประกอบด้วย ๔ โครงการ คือ

โครงการที่ ๑ : พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวบรวมคัดเลือกศัพท์ และจัดทำวรรค ก

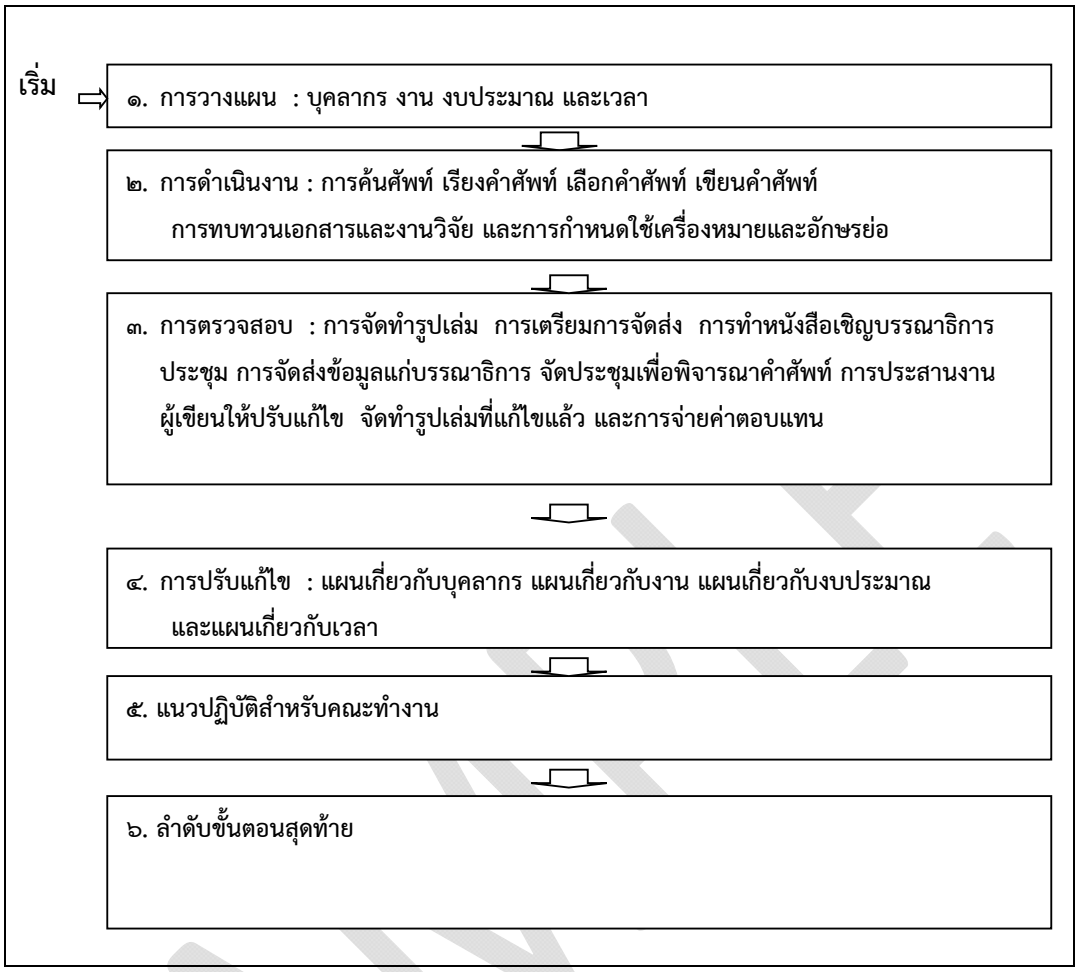
โครงการที่ ๒ : พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดทำวรรค จ วรรค ฏ และวรรค ต

โครงการที่ ๓ : พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดทำวรรค ป

โครงการที่ ๔ พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดทำ อวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ (อำ)

สำหรับโครงการทั้ง ๔ ปี :พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย (๑) การวางแผน (๒) การดำเนินงาน (๓) การตรวจสอบ (๔) การปรับแก้ไข (๕) แนวปฏิบัติสำหรับคณะทำงาน และ (๖) ลำดับขั้นตอนสุดท้าย พอสรุปตามลำดับได้ดังนี้

SAMPLE

๑.การวางแผน

การวางแผน จะประกอบด้วยคน งาน และงบประมาณ รวมถึงระยะเวลาดำเนินงาน เพื่อขับเคลื่อนงานไปสู่เป้าหมายที่วางไว้

๑.บุคลากร

สำหรับคนที่เรียกว่าบุคลากร จะมีคณะกรรมการ ๔ ชุด ในการขับเคลื่อนโครงการวิจัย เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้

คนหรือ จะเป็นคณะทำงาน ในการดำเนินการโครงการวิจัย ประกอบด้วย

๑) คณะกรรมการบริหารโครงการวิจัย

๒) คณะทำงาน

๓) คณะผู้เขียน

๔) คณะบรรณาธิการ

คณะทำงานทั้ง ๔ ชุด มีการกำหนดภาระหน้าที่อย่างชัดเจน ประกอบด้วย

๑) คณะกรรมการบริหารโครงการวิจัย มีจำนวน ๑๒ รูป/คน ประกอบด้วย

๑.	พระราชปริยัติกวี,ศ.ดร.	หัวหน้าโครงการวิจัย
๒.	พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาที	นักวิจัย(เลขานุการ)
๓.	พระมหาราชัน จิตฺตปาโล	นักวิจัย
๔.	พระมหาบูรณะ ชาตเมโธ,ดร.	นักวิจัย
๕.	รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร	นักวิจัย
๖.	ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ	นักวิจัย
๗.	นายสนธิญาณ รักษาภักดี	นักวิจัย (ผู้ช่วยเลขานุการ)
๘.	นายสุชญา ศิริธัญภร	นักวิจัย (ผู้ช่วยเลขานุการ)
๙.	นายสินชัย วงษ์จำนงค์	นักวิจัย (ผู้ช่วยเลขานุการ)
๑๐.	ดร.ชำนาญ เกิดช่อ	นักวิจัย (ผู้ช่วยเลขานุการ)
๑๑.	ดร.ธานี สุวรรณประทีป	นักวิจัย (ผู้ช่วยเลขานุการ)
๑๒.	นายอักษราวิชญ์ โฉมศรี	นักวิจัย (ผู้ช่วยเลขานุการ)

คณะผู้บริหารโครงการชุดนี้ มีอำนาจและหน้าที่ ดังนี้

๑. พิจารณารวบรวมและกลั่นกรองศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

๒. กำหนดเกณฑ์และวิธีการคัดเลือกศัพท์ที่จะให้เขียน

๓. พิจารณาคัดเลือกผู้เขียนศัพท์ และมอบจำนวนศัพท์ให้เขียน

๔. กำหนดเกณฑ์และรูปแบบเนื้อหาของศัพท์

๕. กำหนดปฏิทินการทำงาน และเป้าหมายของศัพท์ที่จะทำแต่ละไตรมาส แต่ละปี

๖. กำหนดค่าตอบแทนธุรการประสานงาน ผู้เชี่ยวชาญ คนผู้รวบรวมศัพท์ ธุรการด้านเทคโนโลยี คนจัดประชุม

๗. กำหนดค่าจ้างพิมพ์ ค่าจัดทำเอกสาร แต่ละครั้ง

๘. พิจารณาค่าตอบแทนผู้เขียนยกร่างศัพท์

๙. กำหนดภาระและหน้าที่ของธุรการประสานงาน ๔ คน ผู้เชี่ยวชาญ ผู้รวบรวมศัพท์ ธุรการด้านเทคโนโลยี คนจัดประชุม

๑๐. พิจารณาคัดเลือกและแต่งตั้งคณะบรรณาธิการพิจารณาศัพท์

๑๒. กำหนดภาระและหน้าที่ของผู้เขียนยกร่างคำศัพท์ คณะบรรณาธิการ

๑๓. พิจารณาศัพท์ที่คณะบรรณาธิการเสนอและให้ความเห็น

SAMPLE

๑๔.พิจารณาการอื่นๆ

๒) คณะทำงาน

คณะทำงาน เป็นเสมือนแม่บ้านที่จะทำให้งานดำเนินก้าวหน้าหรือหยุดชะงัก เพราะแม่บ้านทำหน้าที่ปกิณกะหลายอย่าง มีภาระหน้าที่ต้องประสานงานกับคณะกรรมการชุดต่างๆ อยู่เสมอ คณะทำงาน ประกอบด้วย

๑.ด้านเทคโนโลยี

คณะทำงานด้านเทคโนโลยี มีภาระหน้าที่ ดังนี้

๑. จัดทำเว็บพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. จัดทำระบบเกี่ยวกับผู้สมัครเขียนศัพท์พจนานุกรม พร้อมส่งรหัสผ่าน

๓. จัดทำกรอบเกี่ยวกับศัพท์พจนานุกรมที่จะส่งทางเว็บไซต์

๔. นำเสนอขั้นตอนการใช้เกี่ยวกับเว็บพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๕. ให้คำแนะนำการใช้เว็บพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๖. แจ้งข่าวประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับศัพท์พจนานุกรมที่ผ่าน ไม่ผ่าน ให้กับผู้เขียน

๗. รวบรวมศัพท์ที่ได้ส่งทางเว็บไซต์ ตามหมวดต่างๆ และอักษรต่างๆ ที่กำหนด

๘. จัดลำดับของศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกให้เป็นระบบ

๙. การอื่นๆ ที่คณะผู้บริหารโครงการวิจัยมอบหมาย

๒.ด้านการเงิน

คณะทำงานด้านการเงินมีภาระหน้าที่เพื่อจัดทำงบประมาณและเบิกจ่ายค่าตอบแทน และสรุปบัญชี-การเงินตลอดทั้งโครงการ โดยการจัดทำบัญชีงบประมาณรายจ่าย เป็น ๒ หมวด คือ

๑.หมวดค่าตอบแทน ประกอบด้วย

๑.๑ ค่ารวบรวมศัพท์

๑.๒ ค่าคัดเลือกศัพท์

๑.๓ ค่าเขียนศัพท์

๑.๔ ค่าตรวจสอบ

๑.๕ ค่าเบี้ยประชุม

๑.๖ ค่าพาหนะ

SAMPLE

๒.หมวดค่าใช้สอย ประกอบด้วย

๒.๑ ค่าน้ำปานะค่าน้ำดื่ม

๒.๒ ค่าถ่ายเอกสาร

๒.๓ ค่าวัสดุอุปกรณ์

๒.๔ ค่าติดต่อประสานงาน

๓.ด้านรวบรวมศัพท์

คณะทำงานด้านการรวบรวมศัพท์มีภาระหน้าเพื่อรวบรวมศัพท์ดรรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประกอบด้วย

๑. รวบรวมศัพท์ตามดรรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทยทั้ง ๔๕ เล่ม

๒. จัดเรียงลำดับศัพท์ตามหมวด

๓. ตัดศัพท์ที่ซ้ำกัน

๔. เรียงเล่มจากน้อยไปหามาก

๕. ทำเอกสารเย็บเล่ม และเสนอคณะผู้บริหารโครงการวิจัยพิจารณา

๔.ด้านจัดประชุม

คณะทำงานด้านการจัดประชุม **มีภาระและหน้าที่ดังนี้**

๑. ติดต่อประสานงานเกี่ยวกับสถานที่และอุปกรณ์เทคโนโลยี

๒. เตรียมเอกสารประชุมและแจกเอกสารที่ประชุม

๓. ติดต่อประสานผู้เข้าร่วมประชุม

๔. เตรียมน้ำปานะ-เครื่องดื่ม

๕. จ่ายค่าพาหนะผู้เข้าร่วมประชุม

๖. จัดสถานที่ห้องประชุมให้สะอาดและเรียบร้อยทั้งก่อนและหลังประชุม

๕.ด้านธุรการประสานงาน

คณะทำงานด้านธุรการประสานงาน **มีภาระและหน้าที่ ดังนี้**

๑. จัดพิมพ์ทำเอกสารประชุมคณะบรรณาธิการ พร้อมสรุปรายงานการประชุม

๒. จัดพิมพ์ทำเอกสารประชุมคณะผู้บริหารโครงการวิจัย พร้อมสรุปรายงานการประชุม

๓. ติดต่อประสานงานผู้เขียนศัพท์ อย่างต่อเนื่อง

๔. จัดทำบัญชีและการเงิน โอนเงินค่าตอบแทนเรื่องต่างๆ

๕. จัดทำแฟ้มเอกสาร อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย

SAMPLE

๖. ดำเนินการให้มีการพิมพ์ ตรวจ ปรับแก้ไข ตรวจทานเกี่ยวกับศัพท์

๗. ติดตามการยกร่างศัพท์พจนานุกรมกับผู้เขียนที่ได้รับมอบ

๘. ส่งและรับเอกสารเพื่อให้คณะบรรณาธิการพิจารณา

๙. ช่วยรวบรวมศัพท์จัดทำเป็นรูปเล่มเสนอที่ประชุม

๑๐.การอื่นๆที่คณะผู้บริหารโครงการวิจัยมอบหมาย

๓) คณะผู้เขียน

คณะผู้เขียน ถือเป็นหัวใจของงาน เพราะคุณภาพของงานก็มาจากผู้เขียนที่มีคุณภาพและมีประสบการณ์ การที่จะได้ผู้เขียนที่มีคุณภาพ ต้องกำหนดคุณสมบัติเบื้องต้น เช่น

ถ้าเป็นเปรียญอย่างเดียว ต้องเปรียญเอก ขึ้นไปเท่านั้น

ถ้าจบปริญญาเอกด้วย ต้องจบ ป.ธ.๕ ขึ้นไป

ถ้าจบปริญญาโทด้วย ต้องจบ ป.ธ.๖ ขึ้นไป

ถ้าจบปริญญาตรีด้วย ต้องจบ ป.ธ.๙

ผู้เขียนยกร่างคำศัพท์ ควรมีประสบการณ์ทำงานด้านคัมภีร์เพิ่มเติม ดังนั้น ด้วยคุณสมบัติเบื้องต้นดังกล่าว ทำให้หาผู้เขียนที่ตรงสายค่อนข้างยาก สำหรับโครงการวิจัยที่ ๔ มีคณะผู้เขียนที่ได้นิมนต์และเชิญให้เขียน จำนวน ๒๖ รูป/คน ประกอบด้วย

๑.พระศรีศาสนบัณฑิต	ผู้เขียน
๒.พระมหาสุเทพ สุปณฺฑิโต	ผู้เขียน
๓.พระครูสิริรัตนานุวัตร,รศ.ดร.	ผู้เขียน
๔.พระมหาราชัน จิตฺตปาโล	ผู้เขียน
๕.พระมหาสมเดช ตปสีโล	ผู้เขียน
๖.พระมหาสุรศักดิ์ ธีรวโส	ผู้เขียน
๗.รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร	ผู้เขียน
๘.ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ	ผู้เขียน
๙.ผศ.ดร.ประพันธ์ ศุภษร	ผู้เขียน
๑๐.ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง	ผู้เขียน
๑๑.นายสนธิญาณ รักษาภักดี	ผู้เขียน
๑๒.นายสุชญา ศิริธัญภร	ผู้เขียน
๑๓.นายสินชัย วงษ์จำนงค์	ผู้เขียน
๑๔.นายอักษราวิชญ์ โฉมศรี	ผู้เขียน

SAMPLE

๑๕.ดร.ชำนาญ เกิดช่อ ผู้เขียน
๑๖.นายจำรูญ ธรรมดา ผู้เขียน
๑๗.นายทศพร ศรีคำ ผู้เขียน
๑๘.นายสันทัด จันทร์ทาทอง ผู้เขียน
๑๙.ดร.ธานี สุวรรณประทีป ผู้เขียน
๒๐.นายสมควร ถ้วนนอก ผู้เขียน
๒๑.นายสังวร อ่อนสนิท ผู้เขียน
๒๒.ดร.เดชา กัปโก ผู้เขียน
๒๓.พระมหาเกรียงไกร โสภณจิตฺโต ผู้เขียน
๒๔.พระมหาธงไชย วิสุทฺโธ ผู้เขียน
๒๕.พระมหาถาวร ถาวรเมธี ผู้เขียน
๒๖.พระมหาบุญเกิด ปญฺญาปวุฑฺฒี ผู้เขียน

คณะผู้เขียน **ยกร่างศัพท์ มีภาระและหน้าที่ดังนี้**

๑. สมัครเขียนศัพท์ กรอกตามแบบฟอร์ม
๒. รับรหัสผ่าน
๓. รับจำนวนศัพท์จากคณะผู้บริหารโครงการวิจัย
๔. เขียนศัพท์พจนานุกรมภาษาไทย ให้ครบถ้วน ตามรูปแบบที่กำหนด
๕. บอกแหล่งที่มาและแหล่งอ้างอิง
๖. ส่งศัพท์ทางเว็บไซต์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย
๗. ปรับแก้ไขศัพท์ตามที่คณะบรรณาธิการแนะนำ
๘. ส่งศัพท์อย่างต่อเนื่อง และเข้าร่วมประชุมบางโอกาส
๙. ส่งศัพท์ที่แก้ไขสมบูรณ์แล้วทางเว็บไซต์
๑๐. การอื่นๆที่คณะผู้บริหารโครงการวิจัยมอบหมาย

๔) คณะบรรรณาธิการ

คณะบรรณาธิการ เป็นผู้ที่ให้ความสว่างเปรียบเสมือนดวงประทีปในที่มืด แก่ผู้เขียน ตรวจสอบศัพท์พจนานุกรมให้ได้มาตรฐาน ถูกต้อง และคณะทำงาน ได้กำหนดคุณสมบัติของคณะบรรณาธิการเบื้องต้นไว้ เช่นเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการที่จบเปรียญธรรม ๙ ประโยค จบปริญญาโท หรือจบเปรียญธรรม ๗ ประโยค และจบปริญญาเอก และเป็นผู้เชี่ยวชาญคัมภีร์ และได้ประสานงานและแต่งตั้งคณะบรรณาธิการ จำนวน ๒ ชุด ประกอบด้วย

SAMPLE

คณะบรรณาธิการ ชุดที่ ๑ ประกอบด้วย

๑.พระราชปริยัติกวี,ศ.ดร.	ประธานบรรณาธิการ
๒.พระศรีศาสนบัณฑิต	บรรณาธิการ
๓.ศ.พิเศษอดิศักดิ์ ทองบุญ	บรรณาธิการ
๔.ศ.ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ	บรรณาธิการ
๕.รศ.ดร.สุรพล สุยะพรหม	บรรณาธิการ
๖.นายสุชญา ศิริธัญภร	บรรณาธิการและเลขานุการ

คณะบรรณาธิการ ชุดที่ ๒ ประกอบด้วย

๑.พระราชปริยัติกวี,ศ.ดร.	ประธานบรรณาธิการ
๒.พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส,รศ.ดร	บรรณาธิการ
๓.พระสุธีรัตนบัณฑิต,ดร.	บรรณาธิการ
๔.ผศ.รังษี สุทนต์	บรรณาธิการ
๕.นายชำนาญ เกิดช่อ	บรรณาธิการและเลขานุการ

คณะบรรณาธิการ มีภาระและหน้าที่ดังนี้

๑. เข้าร่วมประชุมอย่างสม่ำเสมอ

๒. เมื่อขาดเกิน ๓ ครั้งต้องแจ้งให้ประธานคณะบรรณาธิการทราบ

๓. ให้ความเห็นและข้อแนะนำเกี่ยวกับศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

๔. บอกแหล่งที่มาและแหล่งอ้างอิง

๕. ช่วยปรับสำนวนภาษาและเนื้อหาของศัพท์พจนานุกรม

๖. ให้ผ่านหรือไม่ผ่านเกี่ยวกับศัพท์พจนานุกรม

๗. การอื่นๆที่คณะผู้บริหารโครงการวิจัยมอบหมาย

SAMPLE

๒.งาน

งาน คือสิ่งที่จะทำ และทำให้สำเร็จ และการทำงานต้องรู้จักรายละเอียดของงานว่ามีอะไรบ้าง หากยังไม่รู้ไม่เข้าใจ ก็ยากที่ทำให้สำเร็จได้ ดังนั้น การทำงานในโครงการวิจัย พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ที่ถูกต้อง ได้มาตรฐาน ครบตามจำนวนที่กำหนดไว้ ในโครงการวิจัยปีที่ ๓ พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ครั้งนี้ กำหนดเป้าหมายว่าจะเขียนศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย หมวดอักษรในอวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ ำ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ

ในอักษรหมวด อวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ ำ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ จะมีศัพท์ที่ควรเขียนเป็นศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย จำนวน ๔,๐๐๐ ศัพท์ นี้คืองานที่จะทำต้องให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้

ในการดำเนินงานโครงการวิจัยปีที่ ๔ ในบทที่ ๔ มีหลักการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีดังนี้ เริ่มต้นด้วยการค้นคำศัพท์ เรียงคำศัพท์ คัดเลือกคำศัพท์ เขียนนิยามคำศัพท์ จัดทำรูปเล่มเพื่อเข้าพิจารณา ประชุมพิจารณาศัพท์ ปรับแก้ไขศัพท์ และตรวจสอบ และรวบรวมศัพท์ทั้งหมดจัดทำเป็นรูปเล่ม และเสนอคณะผู้บริหารโครงการวิจัยพิจารณาให้ความเห็น ก่อนเสนอสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์เพื่อดำเนินการต่อไป

๓.งบประมาณ

งบประมาณ ถือว่าเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่ง เพราะการทำงาน มีค่าใช้จ่าย เพราะไม่มีงบประมาณก็ยากที่จะทำให้งานสำเร็จได้ เพราะค่าใช้จ่ายต่างๆ นั้น เป็นวงล้อสำคัญที่จะขับเคลื่อนงนไปสู่เป้าหมายได้ และเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดขวัญกำลังใจ ดังนั้น งบประมาณ เป็นสิ่งสำคัญจำเป็น และโครงการวิจัยพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย เป็นโครงการสำคัญงานหนึ่ง เพราะมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยลัยราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย หากได้ดำเนินการโครงการวิจัยในด้านนี้ก็จะตรงจุด สอดคล้องกับพระราชปณิธานของล้นเกล้ารัชกาลที่ ๕ ที่ว่า ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง สำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ ตามพระราชปณิธานของล้นเกล้าดังกล่าว โครงการวิจัยพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ได้สนับสนุนทุนวิจัย จำนวนเงิน ๙๕๐,๐๐๐ บาท(เก้าแสนห้าหมื่นบาทถ้วน) ซึ่งเป็นงบประมาณที่มาก สอดคล้องกับคนและงานที่วางเป้าหมายได้ และงบประมาณที่ได้รับ ต้องใช้จ่ายมีคุ้มค่า เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด

SAMPLE

๔.ระยะเวลาดำเนินงาน

ระยะเวลาดำเนินงาน คือแต่ละช่วงของการทำงาน การกำหนดระยะเวลา ถือว่าเป็นแผนที่ที่จะคอยบอกว่าเราควรทำอะไรในระยะนี้ จะเห็นได้ว่า หากแต่ละงาน มีช่วงเวลาคอยกำหนด จะเห็นได้ว่างานนั้น จะประสบความสำเร็จ แต่คณะทำงานต้องยึดถือปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง แม้จะกำหนดระยะเวลาดำเนินงานอย่างดี แต่หากมีแผนที่แต่ไม่ได้ใช้ก็ ไม่เกิดประโยชน์ ดังนั้น ระยะเวลาดำเนินงาน คือช่วงเวลาที่จะทำอะไร เวลาไหน สำหรับโครงการวิจัยพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีระยะเวลาการดำเนินการไว้ดังนี้

กิจกรรม	ระยะเวลาการดำเนินการ ปีงบประมาณ ๒๕๕๙											
	พย	ธค	มค	กพ	มีค	เมย	พค	มิย	กค	สค	กย	
๑.ศึกษาข้อมูลเอกสารรายงานวิจัย												
๒.วางแผนการวิจัยวิเคราะห์เนื้อหา												
๓.ติดต่อประสานงาน												
๔.ประชุมร่วมคณะทำงานแผนงานวิจัย												
๕.ปฏิบัติการรวบรวมคัดเลือกคำศัพท์ (๔,๐๐๐)												
๖.ปฏิบัติการทำคำศัพท์โครงการวิจัยที่ ๔(๒๖รูป/คน)			๒๐๐	๔๐๐	๖๐๐	๖๐๐	๖๐๐	๖๐๐	๖๐๐	๕๐๐		
๗.ประชุมคณะผู้บริหารงานวิจัย โครงการที่ ๔												
๘.ประชุมสรุปผลการวิจัยปีที่ ๔												
๙.รายงานความก้าวหน้าผลการวิจัยปีที่ ๔												
๑๐.ประชุมวิเคราะห์ปิดโครงการวิจัยปีที่ ๔												
๑๑.สรุปผลแผนการวิจัย												
๑๒.สัมมนาผลงานการวิจัย												

สรุปว่า การวางแผนโครงการวิจัยพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กำหนดกรอบการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ๔ อย่าง คือ คน งาน งบประมาณ และระยะเวลาดำเนินงาน ซึ่งทั้ง ๔ อย่างแต่ละอย่างล้วนมีความสำคัญแตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตาม การทำงานทุกอย่าง ย่อมต้องการความสำเร็จ ดังนั้น เมื่อได้วางแผนไว้อย่างดี เดินตามแผนที่วางไว้ ปรับตามความเหมาะสม ความสำเร็จย่อมเป็นไปตามที่วางไว้

SAMPLE

๒.การดำเนินงานตามแผน

การดำเนินงาน ถือว่าเป็นขั้นตอนกระบวนการปฏิบัติงาน ที่ชัดเจน หลังจากคณะทำงานแผนกำหนดแผน ทำความเข้าใจแผน และตั้งใจที่จะปฏิบัติงานตามแผน รับรู้ร่วมกันว่าแผนจะทำย่อมให้งานสำเร็จ เมื่อรับทราบร่วมกันว่า จะทำศัพท์อะไร จำนวนเท่าไร และใครเป็นผู้รับผิดชอบค่าตอบแทนเป็นเท่าไร และเมื่อดำเนินงาน มีกระบวนการทำงานประกอบด้วยอะไรบ้าง และศัพท์ที่สิ้นสุดที่ตรงไหน เสร็จสุดตรงไหน และเป็นข้อสรุปของกระบวนการทำงานว่า เริ่มต้นให้มี ด้วยการค้นคำศัพท์ เรียงคำศัพท์ คัดเลือกคำศัพท์ เขียนนิยามคำศัพท์ จัดทำรูปเล่มเพื่อเข้าพิจารณา ประชุมพิจารณาศัพท์ ปรับแก้ไขศัพท์ ตรวจสอบ และรวบรวมศัพท์ทั้งหมด และเสนอคณะผู้บริหารโครงการวิจัยพิจารณาให้ความเห็นก่อนเสนอสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์เพื่อดำเนินการต่อไป

๑.ค้นคำศัพท์

ค้นหาคำศัพท์ อาจจะเป็นเพราะคณะทำงาน ได้วางแผนว่าจะเป็นโครงการต่อเนื่องในระยะเวลา ๔ ปี นั้น การค้นศัพท์ ก็ดำเนินกิจกรรม เหมือนกับโครงการที่ ๑ แต่จะยากลำบากตรงที่ว่า คนรับผิดชอบ มี ๒ คน แต่ละคนก็ดำเนินการรวบรวม ไม่เป็นไปตามที่ตกลงกันไว้ เนื่องจากโครงการที่ ๑ เป็นไฟล์งานเวิลด์ สามารถเคลื่อนย้ายศัพท์ได้ แต่ในโครงการที่ ๔ ไม่ได้ดำเนินงานตามโครงการที่ ๑ ทำให้ต้องเสียเวลา ในการปรับรูปแบบให้ลงกันสมกัน โดยปรับเป็น ๓ ระยะด้วยกัน กล่าวคือ

๑) ปรับตารางให้เป็นเวิลด์ หากคลุมข้อความมากเกินไป ก็ไม่สามารถเรียงข้อความได้ เพราะเครื่องคอมพิวเตอร์ไม่อ่าน ต้องพยายามตัดศัพท์ ให้ลงวรรคของแต่ละเล่ม จึงทำให้สามารถเรียงลำดับคำศัพท์ได้ ทำอยู่หลายครั้ง จึงจะทำให้สามารถเรียงลำดับอักษรได้หมด

๒) ศัพท์ที่ปรากฏรูปแบบ ไม่เหมือนกัน ก็ปรับให้เหมือนกัน และปรับลำดับจำนวนของศัพท์ โดยมีเลขกำกับ หน้าคำศัพท์นั้น ๆ เช่น

ลำดับที่	ศัพท์	ที่มา
๑๕๓๐๗	ยกตนข่มผู้อื่น	๑๒/๔๒/๓๗,๑๒/๑๘๑/๑๘๖
๑๕๓๐๘	ยกโทษ	๒๑/๑๕๙/๒๒๒
๑๕๓๐๙	ยกวัตร	๓๖/๑๑๖/๑๗๗
๑๕๓๑๐	ยถากรรม	๑๓/๓๐๖/๓๖๗
๑๕๓๑๑	ยถากัมมูปคญาณ	๓๗/๓๗๗/๓๗๙,๔๐/๙/๘๘๒,๔๐/๑๐/๘๘๒,๔๐/๓๙/๖๖๔,๔๐/๔๐/๖๖๕,๔๐/๔๑/

SAMPLE

		๖๖๖,๔๐/๕๓/๘๑๘,๔๐/๙๓/๗๔๘,๔๐/๔๐๔/๒๕๘,๔๐/๔๐๖/๒๕๙
๑๕๓๑๒	ยถาทิฏฐิปฐานะ	๑๑/๓๐๔/๒๕๗
๑๕๓๑๓	ยถาภูตญาณ	๓๑/๒๒๗/๓๘๓
๑๕๓๑๔	ยถาภูตญาณทัสสนะ	๑๖/๒๓/๔๑,๒๒/๒๔/๓๐,๒๒/๕๐/๕๑๘,๒๒/๑๖๘/๒๘๒,๒๓/๖๕/๑๓๑,๒๓/๘๕/๔๐๕,๒๔/๑/๒,๒๔/๑/๓๙๐,๒๔/๓/๓๙๒,๒๔/๔/๓๙๔,๒๔/๕/๘,๓๑/๓๐/๔๘๕
๑๕๓๑๕	ยทัตถิยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ	๓๒/๓๑/๔๒๑
๑๕๓๑๖	ยมกปาฏิหาริย์	๓๓/๔/๗๐๑,๓๓/๕/๖๙๑,๓๓/๕/๗๑๒,๓๓/๗/๖๓๔
๑๕๓๑๗	ยมกะ, พระ	๑๗/๘๕/๑๔๗
๑๕๓๑๘	ยมกะ, ข้าราชบริพาร	๒๑/๑๘๗/๒๗๐
๑๕๓๑๙	ยมกะ, ภูเขา	๓๓/๕๗/๑๗๕
๑๕๓๒๐	ยมตัคคิ, ฤาษี	๕/๓๐๐/๑๓๐,๙/๒๘๕/๑๐๔,๙/๒๘๖/๑๐๕,๙/๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓
๑๕๓๒๑	ยมทัคคิฤาษี	๒๓/๕๒/๙๑
๑๕๓๒๒	ยมทูต	๒๕/๒๓๕/๑๐๕
๑๕๓๒๓	ยมยักษ์	๒๘/๒๒๖๕/๕๓๓,๒๘/๒๒๘๕/๕๓๗
๑๕๓๒๔	ยมราช	๑๕/๓๓/๔๑
๑๕๓๒๕	ยมโลก	๑๕/๔๙/๖๓,๒๕/๔๔/๔๐,๒๖/๒๗/๑๗๒,๒๖/๗๖๗/๒๙๓, ๒๖/๘๐๗/๓๐๑
๑๕๓๒๖	ยมะ	๑๐/๓๔๐/๒๖๗
๑๕๓๒๗	ยมุนา, แม่น้ำ	๗/๓๘๔/๒๘๐,๗/๓๘๕/๓๘๓,๑๐/๒๙๖/๒๓๐,๑๐/๓๐๒/๒๓๖,๑๐/๓๓๘/๒๖๖,๑๙/๙๒/๕๘,๑๙/๙๓/๕๘,๑๙/๙๔/๕๘,๑๙/๙๕/๕๘,๒๓/๑๙/๒๔๗
๑๕๓๒๘	ยศ	๑๐/๑๙๗/๑๔๗,๑๐/๒/๒๑๓,๑๐/๒๘๔/๒๑๕,๑๐/๒๘๔/๒๑๖,๑๑/๑๑/๑๐,๑๑/๑๕/๑๓,๑๑/๑๖/๑๓,๑๑/๒๔๖/๒๐๑,๑๓/๑๔๕/๑๖๑,๑๓/๓๗๓/๔๕๗
๑๕๓๒๙	ยศทิพย์	๑๑/๒๐๑/๑๖๔,๑๑/๒๔๐/๑๙๖
๑๕๓๓๐	ยศและเกียรติ	๒๗/๕/๒๐๐,๒๗/๑๒๘/๑๘๒

SAMPLE

๑๕๓๓๑	ยศและความเสื่อมยศ	๓๓/๑๒๒/๗๗๔,๓๓/๑๒๒/๗๗๕
๑๕๓๓๒	ยศศักดิ์	๒๗/๙๓/๑๗๕
๑๕๓๓๓	ยศสมบัติ	๒๗/๑๕๑/๔๙๖
๑๕๓๓๔	ยสกากัณฑกบุตร, ภิกษุ	๗/๔๔๖/๓๙๓,๗/๔๔๖/๓๔๔,๗/๔๔๖/๓๙๕,๗/๔๔๗/๓๙๕
๑๕๓๓๕	ยสกุลบุตร	๓๗/๓๘๗/๔๐๑
๑๕๓๓๖	ยสกุลบุตร, ลูกเศรษฐี	๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๕/๓๒, ๔/๒๖/๓๑, ๔/๒๖/๓๒
๑๕๓๓๗	ยสปราสาท	๓๓/๓๔/๗๑๕
๑๕๓๓๘	ยสมทะ	๓๕/๘๔๔/๕๔๙
๑๕๓๓๙	ยสวดี, พระเทวี	๓๓/๑๘/๖๙๙,๓๓/๒๐/๖๐๕
๑๕๓๔๐	ยสวดีทายวัน	๓๓/๒๐/๖๗๙
๑๕๓๔๑	ยสวดีปราสาท	๓๓/๒๐/๖๔๓
๑๕๓๔๒	ยสวา, กษัตริย์	๓๓/๑๗/๖๒๗
๑๕๓๔๓	ยสวาปราสาท	๓๓/๑๙/๖๐๕
๑๕๓๔๔	ยสวาอุบาสก	๓๓/๒๕/๖๔๙
๑๕๓๔๕	ยสสะ	๑๐/๓๔๐/๒๖๗
๑๕๓๔๖	ยสะ, ภิกษุ	๔/๓๐/๓๗, ๔/๓๑/๓๙
๑๕๓๔๗	ยสะ, ลูกเศรษฐี	๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๖/๓๒, ๔/๒๗/๓๓
๑๕๓๔๘	ยสุตตรปราสาท	๓๓/๑๗/๖๓๒
๑๕๓๔๙	ยโสชะ, พระ	๕/๒๙๕/๑๑๙,๒๕/๒๓/๒๑๔
๑๕๓๕๐	ยโสธระ, พระเจ้าจักรพรรดิ	๓๒/๓๕/๑๗๑๓๒/๒๑/๑๐๕
๑๕๓๕๑	ยโสธรา, พระเถรี	๓๓/๑๗/๖๒๗,๓๓/๓๔๐/๔๙๙,๓๓/๓๔๑/๔๙๙
๑๕๓๕๒	ยโสธรา, พระมเหสี	๓๓/๑๕/๗๑๙
๑๕๓๕๓	ยโสธราภิกษุณี	๓๓/๓๑๕/๔๙๖,๓๓/๓๑๘/๔๙๖,๓๓/๓๒๗/๔๙๗,๓๓/๓๒๙/๔๙๗
๑๕๓๕๔	ยโสธราอุบาสิกา	๓๓/๒๕/๖๔๙
๑๕๓๕๕	ยอด	๑๑/๗๒/๕๑,๑๑/๗๓/๕๑,๑๑/๗๔/๕๓,๒๑/๒๔๕/๓๖๔
๑๕๓๕๖	ยอดเขาสุทัสสนะ	๓๓/๑๒/๕๙๓
๑๕๓๕๗	ยอดธง	๑๕/๒๔๙/๓๖๐,๒๒/๗๕/๑๒๖
๑๕๓๕๘	ยอดเนยใส	๑๗/๖๖๒/๓๘๕,๑๗/๖๖๓/๓๘๖,๑๗/๖๖๔/

SAMPLE

		๓๘๘,๑๗/๖๖๕/๓๘๘,๒๑/๙๕/๑๔๕
๑๕๓๕๙	ยอดภูเขา	๑๑/๑๕๖/๑๑๗,๑๓/๒๒๘/๒๖๖,๒๑/๑๔๗/๒๑๑
๑๕๓๖๐	ยอดภูเขาคันธมาทน์	๓๓/๒๘๔/๓๓๐
๑๕๓๖๑	ยอดภูเขานารทะ	๓๓/๑๑/๕๙๓
๑๕๓๖๒	ยอดภูเขาหิมพานต์	๒๗/๓๔/๔๒๘,๒๗/๓๖/๔๒๘
๑๕๓๖๓	ยอดไม้งิ้ว	๒๗/๗/๔๒๔
๑๕๓๖๔	ยอดเรือน	๑๔/๑๒๔/๑๖๐,๒๐/๑๑๐/๓๕๒,๒๐/๑๑๑/๒๕๓,๒๔/๑๕/๒๘,๒๕/๑๕๔/๘๐
๑๕๓๖๕	ย่อมพันทุกข์ได้	๒๕/๑๗๓/๕๓๙
๑๕๓๖๖	ยอมรับ	๒๑/๑๙๕/๒๙๓
๑๕๓๖๗	ย่อหย่อน	๑๒/๓๑/๒๙,๒๒/๑๕๖/๒๕๖
๑๕๓๖๘	ยักษ์	๑๐/๙๘/๕๙,๑๐/๒๑๐/๑๕๘,๑๐/๒๔๒/๑๘๑,๑๐/๒๘๐/๒๑๐,๑๑/๒๐๕/๑๖๗,๑๑/๒๗๕/๒๑๙,๑๑/๒๘๑/๒๒๗,๑๕/๒๐/๒๒,๑๕/๔๓/๕๙,๑๕/๒๔๔/๓๕๐
๑๕๓๖๙	ยักษ์, พวก	๑๐/๙๘/๕๙,๑๐/๓๓๖/๒๖๕
๑๕๓๗๐	ยักษ์คุมพิยะ	๒๗/๘๕/๒๑๕
๑๕๓๗๑	ยักษ์ชั้นกลาง	๑๑/๒๘๖/๒๓๓
๑๕๓๗๒	ยักษ์ชั้นสูง	๑๑/๒๗๖/๒๑๙,๑๑/๒๘๖/๒๓๓
๑๕๓๗๓	ยักษ์ชื่อปุณณกะ	๒๘/๑๖๔๒/๔๔๔
๑๕๓๗๔	ยักษ์นรเทพ	๓๓/๕/๗๐๑,๓๓/๗/๗๑๒
๑๕๓๗๕	ยักษ์โปริสาท	๒๗/๗๑/๕๔๙,๒๗/๗๒/๕๔๙,๒๗/๗๕/๕๕๐,๒๗/๗๖/๕๕๐,๒๗/๗๗/๕๕๐,๒๗/๗๙/๕๕๐
๑๕๓๗๖	ยักษ์ผู้กล้าหาญ	๑๑/๒๓๙/๑๙๕
๑๕๓๗๗	ยักษ์เสนาบดี	๑๑/๒๙๒/๒๔๔
๑๕๓๗๘	ยักษ์อภิสัมมตะ	๓๓/๑๖๐/๓๕๘
๑๕๓๗๙	ยักษิณี	๑๑/๒๘๒/๒๒๙,๑๑/๒๙๒/๒๔๓,๑๕/๒๔๐/๓๔๔,๒๘/๕๓๖/๑๓๔,๒๘/๒๐๖๒/๕๐๔
๑๕๓๘๐	ยังไม่ได้ตรัสรู้	๒๒/๖๘/๑๑๖
๑๕๓๘๑	ยั่งยืน	๑๒/๕๐๑/๕๓๘
๑๕๓๘๒	ยังสบายดีหรือ	๒๒/๕๖/๕๔๐

SAMPLE

๑๕๓๘๓	ยัญ	๙/๑๗๑/๕๖,๙/๓๓๔/๑๓๐,๙/๓๓๙/๑๓๓,๙/๓๔๐/๑๓๔,๑๐/๔๓๘/๓๖๘,๑๐/๔๓๘/๓๖๙,๑๑/๓๕๘/๔๑๔,๑๒/๔๔๐/๔๗๕,๑๓/๙๔/๙๗,๑๓/๒๒๕/๒๖๒
๑๕๓๘๔	ยัญคือบุญ	๒๖/๒๘๘/๖๐๒
๑๕๓๘๕	ยัญญทัต	๒๗/๖๔/๓๓๒,๒๗/๗๑/๓๓๔
๑๕๓๘๖	ยัญญทัตตกุมาร	๒๗/๖๒/๓๓๒,๓๓/๑๐๓/๗๗๑
๑๕๓๘๗	ยัญญทัตตพราหมณ์	๓๓/๑๗/๗๐๙
๑๕๓๘๘	ยัญญสัมปทา	๒๕/๕๑๑/๖๑๖,๒๕/๕๑๕/๖๑๗
๑๕๓๘๙	ยัญญาธิกรณ์	๒๐/๖๑/๒๓๒
๑๕๓๙๐	ยัญญทัต, พราหมณ์	๑๐/๑๒/๒๕๔๘
๑๕๓๙๑	ยัญที่บูชาแล้ว	๒๔/๑๗๖/๓๒๑,๒๔/๒๑๑/๓๔๗,๒๔/๒๑๖/๓๕๔,๒๔/๒๑๗/๓๕๙
๑๕๓๙๒	ยัญพิธี	๙/๒๗๕/๙๗,๙/๒๗๖/๙๘,๙/๒๗๖/๙๙,๙/๓๔๒/๑๓๔,๑๐/๔๓๘/๓๖๘
๑๕๓๙๓	ยัญและพระเวท	๒๘/๙๐๕/๓๒๓
๑๕๓๙๔	ยัญสมบัติ	๙/๓๒๘/๑๒๖,๙/๓๓๕/๑๓๐,๙/๓๔๗/๑๔๕,๙/๓๔๘/๑๔๕
๑๕๓๙๕	ยา	๙/๒๗/๑๐,๙/๒๑๑/๗๒,๙/๔๕๑/๑๙๙,๑๓/๒๒๐/๒๕๗,๓๖/๙๔/๑๖๘
๑๕๓๙๖	ยากจน	๓๖/๑๖๘/๒๐๑

๓) ศัพท์ที่นำมายังไม่ผ่านการกลั่นกรองเท่าที่ควร ทำให้ต้องเสียเวลาจัดลำดับเล่มคัมภีร์ เพื่อให้เป็นไปแนวทางเดียวกัน

หลังจากดำเนินการแล้ว ทำให้ได้ข้อสรุปว่า การที่ทำงานหลายคน งานบางอย่างแทนที่จะรวดเร็ว แต่กลับช้า ในกรณีที่ต่างคนต่างทำ ไม่ทำตามที่ตกลงกันไว้และได้ข้อสรุปว่าแบบอย่างในการวางแผนในการทำงาน มีความสำคัญมาก ทำให้เห็นว่าแผนดีทำให้งานสำเร็จได้อย่างรวดเร็ว

SAMPLE

๒.เรียงคำศัพท์

เรียงคำศัพท์ เป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะหากศัพท์ไม่เรียงกัน กระโดดไปมา ทำให้ดูไม่น่าอ่าน และทำให้รู้ได้ว่า ศัพท์ของพจนานุกรมเล่มนั้นๆ มี แต่ศัพท์ของเรายังไม่มี เพราะอะไร เก็บข้ามใช่ไหม หลังจากเรียงลำดับศัพท์แล้ว ก็ไปเพิ่มเติมศัพท์ที่ยังไม่ปรากฏให้มีครบสมบูรณ์ และการเรียงศัพท์นี้ ก็ดำเนินการตามนัยเดียวกันโครงการที่ ๑ ก็คือในโครงการที่ ๑ มีหมวดอักษรวรรค ก เท่านั้น และในโครงการที่ ๔ มีอักษรอวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ และการเรียงศัพท์นี้ ไม่ใช่แค่เรียงเท่านั้น แต่ยังกำหนดทำเล่ม แจกจ่ายผู้เขียนด้วย โดยกำหนดเรียงแต่ละเล่ม และในเล่มนั้น จะประกอบด้วยศัพท์เล่มละ ๑๐๐ ศัพท์ ดังตัวอย่างที่แจกจ่ายให้แก่ผู้เขียน เช่น เล่ม ๑๕๙ มีว่า “พระครูสิริรัตนานุวัตร,รศ.ดร. รับศัพท์เมื่อ ๑ เมษายน 2559 ลำดับที่ 15801-15900”

ที่มา	ศัพท์	ที่มา
15801	รสดิน	๑๕/๑๗๐/๒๒๗
15802	รสตัณหา	๑๐/๑๐๑/๖๐,๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,๑๑/๓๒๓/๓๑๘,๑๑/๓๕๖/๓๘๙,๑๗/๓๐๙/๓๒๕,๑๗/๓๒๙/๓๓๙
15803	รสทิพย์	๑๑/๒๐๑/๑๖๔,๑๑/๒๔๐/๑๙๖
15804	รสที่ควรเสพ	๑๐/๓๖๕/๒๙๒
15805	รสที่พึงรู้แจ้ง	๑๐/๓๖๕/๒๙๒
15806	รสที่ไม่ควรเสพ	๑๐/๓๖๕/๒๙๒
15807	รสธาตุ	๑๖/๘๕/๑๖๙,๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,๓๕/๑๘๔/๑๔๓,๓๖/๓๒/๑๑,๓๗/๒๐/๑๗
15808	รสนิมิต	๑๗/๓/๒๕๕๖,๓๗/๖๙๖/๗๔๓
15809	รสบัณฑิต	๓๓/๑๔๓/๗๔๕
15810	รสราคะ	๓๗/๗๐๔/๗๕๓,๓๗/๗๗๒/๘๑๒,๓๗/๗๗๔/๘๑๓
15811	รสวิจาร	๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,๓๑/๓/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐
15812	รสวิตก	๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๙๐

SAMPLE

15813	รสสมบัติ	๔๑/๘/๕๖๓,๔๑/๙/๕๕๓,๔๓/๓๙๘/๒๓๔
15814	รสสัญเจตนา	๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๓,๑๗/๕๖/๘๔,๑๗/๓๐๘/๓๒๕,๑๗/๓๒๘/๓๓๙,๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙
15815	รสสัญญา	๑๐/๔๐๐/๓๓๐,๑๐/๔๐๑/๓๓๓,๑๑/๓๒๓/๓๑๘,๑๑/๓๒๓/๓๑๖,๑๗/๕๖/๘๔,๑๗/๕๗/๘๙,๑๗/๓๐๗/๓๒๔,๑๗/๓๒๗/๓๓๘,๑๘/๑๑๗/๑๓๕,๒๒/๖๓/๕๗๕
15816	รสแห่งธรรม	๒๕/๓๕๔/๑๔๔
15817	รสายตนะ	๑๑/๓๖๐/๔๓๐,๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,๓๕/๑๖๕/๑๑๗,๓๖/๒๓/๙,๓๗/๑๙/๑๗,๓๗/๔๗๑/๕๐๒,๓๗/๕๑๙/๕๕๘,๔๐/๒/๓,๔๐/๑๐/๙
15818	รสารมณ์	๕/๒๔๔/๑๑, ๕/๒๔๔/๑๒,๒๗/๓๔๐/๕๒๙,๓๗/๒๘๙/๑๙๒
15819	รองเท้าแก้วมณี,รองเท้าเงิน	๓๒/๑๔๔/๕๙๙
15820	รอยกงจักร	๒๑/๓๖/๕๘
15821	รอยเท้าช้าง	๑๒/๒๘๘/๓๑๘,๑๒/๓๐๐/๓๒๙,๑๕/๑๒๘/๑๕๑,๑๙/๑๔๐/๗๕,๑๙/๕๒๔/๓๓๙,๒๔/๑๕/๒๘
15822	รอยพระบาท	๒๑/๓๖/๕๘
15823	ระคน	๓๗/๗๖๘/๘๐๙,๓๗/๗๗๑/๘๑๑,๓๗/๗๗๓/๘๑๒
15824	ระดู	๑๑/๑๑๔/๘๕,๑๒/๔๐๘/๔๔๓,๑๓/๔๐๒/๕๐๓,๑๘/๒๘๒/๓๑๔
15825	ระมาด	๒๘/๒๖๗/๑๒๙,๒๘/๕๓๖/๑๓๔,๒๘/๑๔๑๒/๔๐๓
15826	ระลึกชอบ	๑๐/๒๙๐/๒๒๔,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/๔๐๒/๓๓๕
15827	ระลึกชาติ	๙/๓๑/๑๒,๙/๓๒/๑๓,๙/๓๓/๑๔,๙/๒๔๔/๘๑,๑๓/๑๔/๑๗,๑๓/๒๘/๓๑,๑๓/

SAMPLE

		๔๙/๔๖,๑๖/๗๐/๑๔๖,๒๐/๒๒๗/
		๒๙,๒๐/๒๔๔/๓๑,๒๒/๒/๔๑๓
15828	ระอา	๑๒/๒๑๗/๒๒๘
15829	รักขิตวัน	๕/๔๖๗/๓๕๙
15830	รักดำ	๒๘/๑๙๙๑/๔๙๕
15831	รักษาอุโบสถ	๔๑/๒๕/๔๗๔,๔๑/๔๕/๕๐๗,๔๑/๔๖/
		๓๓๙,๔๑/๗๔/๔๔๖,๔๒/๙/๑๑๑,๔๒/
		๑๙/๑๐,๔๒/๑๘/๒๘๑,๔๒/๓๕/
		๑๒๔,๔๒/๖๕/๔๖๗,๔๒/๙๘/๕๒
15832	รังเกียจบาป	๑๒/๑๕๕/๑๕๘
15833	รังของโรค	๒๕/๑๔๘/๗๘
15834	รังผึ้ง	๑๓/๒๔๐/๒๘๓
15835	รัชชุมาลา, ชื่อ	๒๖/๘๓๓/๙๖, ๒๖/๘๔๒/๙๗
15836	รัชสมัย	๑๑/๑๗๒/๑๓๑,๑๑/๑๗๓/๑๓๒,๑๑/
		๑๗๔/๑๓๒,๑๑/๑๗๕/๑๓๕
15837	รัฏฐปาละ, กุลบุตร	๑๓/๒๙๔/๓๕๐,๑/๓๔๖/๓๘๒
15838	รัฏฐิกะ, ชฏิล	๓๓/๑๑/๖๔๐
15839	รัฐ	๑๐/๓๐๘/๒๔๒,๑๕/๗๒/๗๙
15840	รัฐบาล, พระ, ภิกษุ	๓๓/๑๘๙/๓๖๒,๒๐/๒๑๐/๒๘,๓๒/๑๐๗/
		๑๑๗
15841	รัฐสีมา	๒๗/๒๐/๕๙๗,๒๗/๑๔๖/๔๙๕,๒๗/
		๑๔๗/๔๙๕,๒๗/๑๕๐/๔๒๒,๒๗/๑๘๖/
		๕๐๒,๒๗/๓๐๑/๕๒๒
15842	รัดประคน	๒๖/๙๖๑/๑๑๗
15843	รัดประคนทอง	๒๖/๗๐๕/๘๑
15844	รัตตัญญู	๑๐/๑๓๖/๘๒,๑๐/๒๗๖/๒๐๗,๑๐/๒๗๗/
		๒๐๘,๑๒/๓๔๗/๓๘๐,๑๓/๑๔๕/
		๑๖๒,๒๐/๑๘๘/๒๕,๒๐/๒๓๕/๓๐,๒๒/
		๘๘/๑๕๖,๒๓/๒๓/๓๗,๒๓/๒๘/๔๓
15845	รัตตัญญูมหะ	๓๕/๘๔๔/๕๔๘
15846	รัตติกาล	๒๗/๓๓/๕๔๓
15847	รัตติเฉท	๖/๘๓/๑๖๔,๖/๙๒/๑๘๕
15848	รัตนจงกรม	๓๓/๑๕/๕๕๘

SAMPLE

15849	รัตนเจดีย์	๒๖/๑๒๐๔/๑๕๑
15850	รัตนชาติ	๒๖/๖๖๒/๗๔
15851	รัตนปัชชละ, พระเจ้าจักรพรรดิ	๓๒/๖๐/๒๘๔
15852	รัตนมณฑป	๓๓/๒๗๖/๔๙๑
15853	รัตนะ	๒/๕๐๖/๕๙๗,๙/๑๕/๖,๙/๑๕/๗,๙/๑๙๙/ ๖๘,๑๐/๒๔๒/๑๘๒,๑๐/๒๕๙/๑๙๒,๑๐/ ๒๕๙/๑๙๓,๑๐/๒๗๒/๒๐๔,๑๕/๕๑/ ๖๗,๑๗/๗๖/๑๑๖,๒๐/๑๖๑/๑๒๔
15854	รัตนะคือแก้วมณี	๒๘/๑๖๓๔/๔๔๓
15855	รัตนะคือโพชฌงค์	๓๓/๒๘๖/๓๓๐
15856	รัตนะนานัปประการ	๒๘/๑๘๔๔/๔๗๔
15857	รัตนะและมาลัย	๒๗/๓๙/๑๖
15858	รัตนาวดี, กินนรี	๒๘/๖๒๕/๒๗๙
15859	รัมมกพราหมณ์	๑๒/๒๗๒/๒๙๕
15860	รัมมกะ, กรุง	๓๒/๔๑๔/๖๔
15861	รัมมวดี, กรุง	๓๓/๑๘/๕๙๔,๓๓/๒๕/๕๙๙
15862	รัมมอุบาสก	๓๓/๒๓/๖๒๒,๓๓/๒๕/๗๐๐
15863	รัมมะ, พระโอรส	๓๓/๑๘/๖๓๒
15864	รัมมาอุบาสิกา	๓๓/๒๐/๖๗๔
15865	รั้วหนาม	๑๑/๒๐๒/๑๖๔
15866	รัศมี	๑๑/๓๘/๒๘,๑๑/๑๒๑/๙๐,๑๑/๑๒๘/ ๙๔,๑๑/๒๗๕/๒๑๙,๑๒/๕๑๓/๕๕๑,๑๔/ ๒๓๒/๒๗๒,๑๔/๒๘๖/๓๔๓,๒๐/๘๑/ ๓๐๗,๒๑/๑๔๒/๒๐๙,๒๖/๑/๑
15867	รัศมีกาย	๒๖/๑๗/๔,๒๖/๔๕/๙,๒๖/๖๒/๑๑,๒๖/ ๖๖/๑๒, ๒๖/๗๘/๑๔,๒๖/๘๔/๑๕,๒๖/ ๘๗/๑๕,๒๖/๙๒/๑๖, ๒๖/๙๕/๑๖,๒๖/ ๑๐๗/๑๘,๒๖/๒๓๙/๔๐,๒๖/๒๔๐/๔๐
15868	รากเง่าของพรหมจรรย์	๒๖/๑๐๓๐/๕๐๙
15869	รากษส	๒๗/๙๑/๘๘,๒๗/๑๓๒/๕๔,๒๗/๑๘๖/ ๑๙๕,๒๗/๑๘๗/๑๙๕,๒๗/๒๒๙/ ๕๗๒,๒๗/๓๐๙/๕๘๕,๒๗/๓๑๑/ ๕๘๕,๒๗/๓๒๑/๕๘๖,๒๘/๕๓๖/๑๓๔

SAMPLE

15870	รากเหง้าแห่งกิเลสเครื่องเนิ่นช้า	๒๕/๙๒๓/๗๒๒
15871	รากเหง้าแห่งกุศล	๑๒/๘๙/๘๒
15872	รากเหง้าแห่งตัณหา	๒๕/๓๓๗/๑๓๘
15873	รากเหง้าแห่งทุกข์	๑๐/๑๕๕/๑๐๐,๑๔/๖๕/๗๑,๑๘/๑๐๓/๑๑๔,๑๘/๓๖๓/๔๑๘
15874	รากเหง้าแห่งอกุศล	๑๒/๘๙/๘๒
15875	รากแห่งความโกรธ	๒๙/๒๐๓/๕๙๓
15876	รากแห่งความดูหมิ่น	๒๙/๒๐๓/๕๙๓
15877	รากอกุศลธรรม	๒๕/๑๔/๕๐๑,๒๕/๓๗๒/๕๘๖
15878	ราคจริต	๒๙/๑๕๖/๔๓๐
15879	ราคเปยยาล	๒๐/๑๘๖/๔๑๑
15880	ราคสัญญา	๓๑/๒๑๔/๓๕๖
15881	ราคะ	๑/๖/๔, ๑/๘/๔, ๑/๑๙/๑๒, ๑/๓๘/๒๖,๑/๒๓๔/๒๕๐,๔/๕/๙, ๔/๗/๑๑, ๔/๕๔/๖๓,๕/๒๔๔/๙, ๕/๒๔๔/๑๐, ๕/๒๔๔/๑๑,๙/๖๓/๒๕,๙/๒๔๒/๘๐
15882	ราคะที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓	๔๓/๓๗/๔๒๗
15883	ราคะที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค	๔๑/๗๑/๑๙๗,๔๓/๑๔/๔๑๓,๔๓/๑๗/๔๑๕
15884	ราคะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย	๒๒/๘๙/๖๑๔,๒๒/๙๐/๖๑๕,๒๒/๙๑/๖๑๖
15885	ราคะที่เป็นอดีต	๓๗/๒๙๑/๑๙๙
15886	ราคะที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์	๔๑/๑๔/๖๒๑
15887	ราคะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์	๑๘/๔๗๑
15888	ราคะที่มีปีติ	๔๓/๑๕๑/๕๐๒
15889	ราคะที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์	๔๑/๑๘/๔๗๑
15890	ราคะที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์	๔๑/๒๐/๕๗๔,๔๑/๒๒/๕๗๖
15891	ราคะที่ไม่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน	๔๓/๓๗/๔๒๘
15892	ราคะที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสอง	๔๑/๔๗/๕๐๘
15893	ราคะที่ไม่มีปีติ	๔๓/๑๕๑/๕๐๑
15894	ราคะที่ไม่สหรคตด้วยสุข	๔๓/๑๗๔/๕๑๘
15895	ราคะที่วิปปยุตจากคันถะ	๔๒/๗๓/๓๖๕,๔๒/๘๕/๓๗๒
15896	ราคะที่วิปปยุตจากทิฏฐิ	๔๓/๖๗/๓๒๔,๔๓/๗๐/๓๒๖

SAMPLE

15897	ราคะที่วิปปยุตจากปรามาส	๔๒/๖๔/๔๖๗,๔๒/๗๓/๔๗๒
15898	ราคะที่สหรคตด้วยอุเบกขา	๔๑/๑๙/๑๓๖
15899	ราคะที่สั่งสม	๓๗/๗๓๗/๗๘๑
15900	ราคะที่สัมปยุตด้วยปรามาส	๔๒/๖๕/๔๖๘,๔๒/๗๒/๔๗๒

ในการเรียงคำศัพท์นั้น ได้ประโยชน์อย่างมาก เพราะเวลาพูดถึงศัพท์ในเล่มนั้น ศัพท์อะไร ลำดับที่เท่าไร ก็ตอบได้ทันที เพราะศัพท์มีลำดับเลขคอยกำกับไว้ และเวลาตรวจเช็คก็ตรวจเช็คตามลำดับศัพท์ที่มอบให้นั่นแหละเป็นตัวกำหนด ทำให้รู้ว่า บางครั้ง ก็เรียงลำดับผิด แต่ก็มีบางครั้ง ที่ผู้เขียนเขียนข้ามไปก็มี และบางครั้ง ศัพท์ที่ให้กับศัพท์ที่อยู่อีกช่องหนึ่ง ไม่ตรงกัน ทำให้ภายในเล่มนั้น มีศัพท์ไม่ครบ ๑๐๐ ศัพท์ ก็มีเหมือนกัน

ในกรณีเรียงลำดับผิด ก็คงไว้เช่นเดิม เช่น ๑๕๘๒๗ ๑๕๘๒๘ ๑๕๘๒๙ แล้วเป็น ๑๕๘๔๐ แทนที่จะเป็น ๑๕๘๔๐ หากเป็นเช่นนี้ ทำหมายเหตุบอกว่า เลขลำดับนั้น ไม่มี และไม่ต้องเลื่อนลำดับ

ในกรณีที่ผู้เขียนได้เขียนข้ามก็ประสานงานให้เขียนให้ครบ เมื่อผู้เขียนส่งศัพท์มาครั้งแรก

ในกรณีศัพท์ไม่ตรงกัน ก็ปรับโดยใส่วงเล็บ แต่เมื่อศัพท์เกินจำนวน ก็ทำหมายเหตุในกรณีศัพท์ที่ไม่มีเลขกำกับ ทำได้ ๒ กรณี คือ

ในกรณีศัพท์เกินกว่าลำดับเลข ให้วงเล็บ(1) และวงเล็บ(2) เช่น ๑๕๘๒๗ ๑๕๘๒๘ ๑๕๘๒๘(1) ๑๕๘๒๘ (2) ๑๕๘๒๙ ๑๕๘๓๐

ในกรณีศัพท์ไม่มี ศัพท์ไม่มีลำดับ ก็ให้ทำหมายเหตุบอกว่า ศัพท์นี้ ไม่มี โดยใช้เลขกำกับ โดยให้เขียนเป็นวงเล็บ(1) ต่อจากศัพท์ลำดับข้างหน้า เช่น ๑๕๘๙๗ ๑๕๘๙๘ ๑๕๘๙๙ ๑๕๙๐๐ ๑๕๙๐๐(1)

อนึ่ง ในกรณีที่ผู้เขียน ขณะที่เขียน เห็นศัพท์ที่อยู่ใกล้นั้น แต่ยังไม่มีในฐานข้อมูล ก็เขียนเพิ่มเติม โดยให้เขียนหลังศัพท์นั้นว่าเพิ่มเติมวงเล็บ เช่น

ยมทัคคิฤษี : ชื่อฤษีคนหนึ่ง ผู้เป็นต้นแบบในการบูชายัญ คือตระเตรียมมหาทาน ซึ่งประกอบไปด้วยอาหารและเภสัชต่าง ๆ มีเนยใส เนยข้น นม ส้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น แล้วให้ทาน เพราะเมื่อให้ทานแล้ว จิตผ่องใส จะเกิดความชื่นชม โสมนัส ดังคำในทานมหัปผลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหล่าฤษีในปางก่อน คือ อัฏฐกฤษี วามกฤษี

SAMPLE

วามเทวฤาษี เวสสามิตตฤาษี ยมทัคคิฤาษี อังคีรสฤาษี ภารทวาชฤาษี วาเสฏฐฤาษี กัสสปฤาษี และภคุฤาษี ได้บูชามหายัญแล้ว แต่ให้ทานด้วยคิดว่า เมื่อเราให้ทานนี้ จิตย่อมผ่องใส จะเกิดความชื่นชมโสมนัส ฯลฯ (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๙๑)

ยมทูต : ทูตของพญายม, สื่อแจ้งข่าวของความตาย หรือสภาวะที่เตือนให้นึกถึงความตายเพื่อจะได้ไม่ประมาททำความดีเตรียมไว้ เช่น ความแก่หง่อม,ในที่นี้หมายถึงความตาย ดังคำในโคฆาตกปุตตวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่บุตรของคนฆ่าโคผู้แก่เฒ่าดังนี้ บัดนี้ ท่านเปรียบเหมือนใบไม้เหลือง ทั้งยมทูตมาปรากฏแก่ท่านแล้ว (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๓๕/๑๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ยมทูต ในที่นี้หมายถึงความตาย (ขุ.ธ.อ. ๗/๕)

ยมบาล (เพิ่มเติม) ผู้คุมนรก, ผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก, ในคัมภีร์ภาษาบาลี ใช้คำว่า นิรยบาล(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ยมยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ที่ร่วมอนุโมทนาในการบริจาคปุตตทานของพระเวสสันดร ดังคำในเวสสันตรชาดก ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระอินทร์ พระพรหม ท้าวประชาบดี พระโสม ยมยักษ์ ท้าวเวสสุวรรณมหาราชและเทพเจ้าเหล่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พร้อมทั้งพระอินทร์ทุกถ้วนหน้า ต่างก็ถวายอนุโมทนา (ขุ.ชา.มหา.(ไทย) ๒๘/๒๒๖๕/๕๓๓,๒๘/๒๒๘๕/๕๓๗)

ยมราช : พญายม, เจ้าแห่งนรก ดังคำในสาธุสูตร ที่ เทวดาอีกองค์หนึ่งได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ทานให้ประโยชน์สำเร็จได้จริง แม้เมื่อของมีน้อย ทานก็ให้ประโยชน์สำเร็จได้ ทานที่ให้แม้ด้วยศรัทธาก็ให้ประโยชน์สำเร็จได้ อนึ่ง ทานที่ให้แม้แก่บุคคลผู้ได้ธรรมแล้วก็ยิ่งเป็นการดี บุคคลใดให้ทานแก่บุคคลผู้ได้ธรรมแล้ว ผู้มีความขยันหมั่นเพียรอันตนบรรลุแล้ว บุคคลนั้นข้ามพ้นนรกแห่งยมราชได้แล้วเข้าถึงฐานะอันเป็นทิพย์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๓/๔๑),มีปรากฏชื่อยมราช อยู่ในยมราชสูตร (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๑๙๔)

ยมโลก : โลกของพญายม, โลกของคนตาย;ในบางแห่ง ซึ่งกล่าวถึงคู่กับเทวโลก อรรถกถาอธิบายว่า ยมโลกหมายถึงอบายภูมิ ๔ (ธ.อ.๓/๒),

SAMPLE

โดยเฉพาะในคัมภีร์เปตวัตถุ มักหมายถึงแดนเปรต (เช่น ขุ.เปต.๒๖/๙๒/๑๑๑) ดังคำในมัจฉริสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่เทวดาว่า คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่นบริภาษผู้อื่น ทำอันตรายแก่คนเหล่าอื่นผู้ให้อยู่ คนเหล่านั้นย่อมบังเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือยมโลก ถ้าพวกเขามาเกิดเป็นมนุษย์ ก็เกิดในตระกูลคนยากจน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๙/๖๓),หรือดังคำในอุรคเปตวัตถุที่เปรตสองตนบอกสามเณรว่า พวกเราทั้งสองตีกันเองแล้วดื่มกินเลือดและหนองของกันและกัน ได้ดื่มเลือดและหนองเป็นอันมากก็ยังไม่อิ่ม มีความหิวอยู่เป็นนิตย์คนทั้งหลายผู้ไม่ให้ทานตายไปเกิดในยมโลกย่อมร่ำไห้คร่ำครวญเหมือนอย่างนี้ ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๘๑/๑๘๑)

คำว่า ยมโลก มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๔๐,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๗/๑๗๒, ๒๖/๗๖๗/๒๙๓, ๒๖/๘๐๗/๓๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ยมโลก หมายถึงที่อยู่ประจำของพญายมในแดนเปรต (ขุ.เป.อ. (บาลี) ๘๑/๖๔)

ยมะ : ท้าวยมะ, ชื่อเทพหมู่หนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำในมหาสมยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพ ๒ หมู่ คืออสมะ และยมะก็มา เทพผู้อาศัยพระจันทร์ มีพระจันทร์นำหน้ามา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗),ในกถาวัตถุ นิรยปาลกถา กล่าวไว้เป็นเทพองค์หนึ่งที่อยู่ในนรก ดังคำที่ปรวาทีกล่าวว่า พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ท้าวเวสสภู ท้าวเปตติราช ท้าวโสมะไม่ได้ฆ่า ท้าวยมะ และท้าวเวสวัณก็ไม่ได้ฆ่ากรรมของตนเองฆ่าบุคคลผู้สิ้นบุญจากโลกนี้ เกิดในปรโลกในนรกนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖๗/๘๙๘)

ยมุนา, แม่น้ำ : แม่น้ำใหญ่สายสำคัญลำดับที่ ๒ ในมหานที ๕ ของชมพูทวีป มีต้นกำเนิดร่วมกับแม่น้ำคงคา ที่สระอโนดาตในแดนหิมพานต์ และลงมาบรรจบกับแม่น้ำคงคาที่เมืองปยาคะ(ปัจจุบันคือ Allahabad) ไหลผ่านเมืองสำคัญ คือ Delhi เมืองหลวงปัจจุบันของอินเดีย ซึ่งเชื่อกันว่าอยู่ตรงที่ตั้งของนครอินทปัตถ์ (เมืองหลวงของแคว้นกุรุ)ในอดีต เมืองมธุรา และเมืองโกสัมพีก่อนจะถึงเมืองปยาคะ,ปัจจุบันคน

SAMPLE

ทั่วไปรู้จักในชื่อภาษาอังกฤษว่า Yamunaหรือ Jumna ดังคำทีพระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ไหลลงสู่ มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่ามหาสมุทรทั้งสิ้น (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๐,๗/๓๘๕/๓๘๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๖/๒๓๐,๑๐/๓๐๒/๒๓๖,๑๐/๓๓๘/๒๖๖,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๒/๕๘,๑๙/๙๓/๕๘,๑๙/๙๔/๕๘,๑๙/๙๕/๕๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๗) ; ดู *มหานที ๕*

ยศ(เพิ่มเติม) : ความเป็นใหญ่และความยกย่องนับถือ ดังคำในคัคคราสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งสระโบกขรณี ชื่อคัคคราเขตกรุงจัมปา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป อุบาสกประมาณ ๗๐๐ คน อุบาสิกาประมาณ ๗๐๐ คน และเทวดาหลายพันองค์ ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคมีพระวรรณะและมีพระยศรุ่งเรืองกว่าภิกษุอุบาสก อุบาสิกา และ เทวดาเหล่านั้นทั้งหมด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๙/๓๒๐) ;ในภาษาไทย มักได้ยินคำว่า *เกียรติยศ*ซึ่งบางครั้งมาคู่กับ *อิสริยยศ* และอาจจะมี *ปริวารยศ* หรือ *บริวารยศ* มาเข้าชุดด้วย รวมเป็น ยศ ๓ ประเภท

ยสกากัณฑกบุตร, ภิกษุ : พระเถระองค์สำคัญผู้ชักชวนให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ หลังพุทธปรินิพพาน ๑๐๐ ปี เดิมชื่อยศ เป็นบุตรกากัณฑกพราหมณ์; ดู *สังคายนาครั้งที่ ๒* (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓,๗/๔๔๖/๓๔๔,๗/๔๔๖/๓๙๕,๗/๔๔๗/๓๙๕)

ยสะ,ยส : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสีมีความเป็นอยู่อย่างสุขสมบูรณ์ วันหนึ่งเห็นสภาพในห้องนอนของตนเป็นเหมือนป่าช้า เกิดความสลดใจคิดเบื่อหน่าย จึงออกจากบ้านไปพบพระพุทธเจ้าที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาใกล้รุ่ง พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาอนุบุพพิกถา และอริยสัจจ์โปรด ยสกุลบุตรได้ดวงตาเห็นธรรมต่อมาได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่เศรษฐีบิดาของตน ก็ได้บรรลุอรหัตตผลแล้วขออุปสมบท เป็นภิกษุสาวกองค์ที่ ๖ ของพระพุทธเจ้า (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๐/๓๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๗/๔๐๑)

ยสกุลบุตร, ลูกเศรษฐี : พระยสะเมื่อก่อนอุปสมบทเรียกว่า*ยสกุลบุตร* (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๕/๓๒, ๔/๒๖/๓๑, ๔/๒๖/๓๒)

SAMPLE

ยสปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ของกัสสปพราหมณ์ อยู่ในเมืองพาราณสี มีกษัตริย์พระนามกิกี ปกครอง ซึ่งต่อมากัสสปพราหมณ์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ ซึ่งพรหมทัตตพราหมณ์ผู้เป็นพุทธบิดาให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับ ดังคำว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๒,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือหังสปราสาท ยสปราสาท และสิริจันทปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๘,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๔/๗๑๕)

ยสมทะ : ความเมาในยศ ในกถาวัตถุอธิบาไว้ว่า ความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยยศ นี้เรียกว่ายสมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๓๒/๕๓๕,๓๕/๘๔๔/๕๔๙)

ยสวดี,พระเทวี : 1.ชื่อพระเทวี ผู้เป็นพุทธมารดาของพระพุทธเจ้านามว่าเวสสภู แห่งกรุงอโนมะเป็นราชธานีซึ่งมีพระเจ้าสุปปติตะผู้เป็นพุทธบิดาปกครอง หรือดังคำในเวสสภูพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่าอโนมะ กษัตริย์พระนามว่าสุปปติตะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายสวดีเป็นพระมารดา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๕, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๙๙)

2.ชื่อพระมเหสี ของมังคลราชกุมาร แห่งกรุงอุตตระ ซึ่งมีพระเจ้าอุตตระปกครอง ภายหลังมังคลราชกุมารตรัสออกบวชและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่ามังคละ ดังคำว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปีมีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ ยสวาปราสาท สุจิมาปราสาท และสิริมาปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐ นางล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่ายสวดี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๐๕)

ยสวดีทายวัน : ชื่อวัดสำคัญ สมัยพระพุทธเจ้านามว่าติสสะ, เป็นวัดที่พระพุทธเจ้านามว่าติสสะประกาศธัมมจักร ณ วัดนี้ ดังคำว่า พระมหาวีระพระนามว่าติสสะทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของโลก ผู้อันพรหมทูลอาราธนา

SAMPLE

แล้วทรงประกาศพระธรรมจักรที่ยสวดีทายวันอันประเสริฐ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๗๙)

ยสวดีปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ของปทุมุตตรราชกุมาร อยู่ในเมืองหงสวดี มีกษัตริย์พระนามว่าอานนท์ปกครอง ซึ่งต่อมาของปทุมุตตรราชกุมารได้ออกบวชได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ ซึ่งกษัตริย์พระนามว่าอานนท์เป็นพระชนกให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับดังคำว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือนารีปราสาท พาหนปราสาท และยสวดีปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๔๓)

ยสวา, กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง ปกครองเมืองจันทวดี มีมเหสีนามว่ายโสธารา มีพระราชโอรสนามว่าอโนมทัสสี ภายหลังพระโอรสออกบวชและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ต่อมาเป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี ดังคำว่า กษัตริย์พระนามว่ายสวาเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายโสธราเป็นพระชนนี ของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๒๗)

ยสวาปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ของมังคลราชกุมาร อยู่ในเมืองอุตตระ มีกษัตริย์พระนามว่าอุตตระปกครอง ซึ่งต่อมาของมังคลราชกุมาร ได้ออกบวชได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่ามังคละซึ่งกษัตริย์พระนามว่าอุตตระเป็นพระชนกและพระมเหสีนามว่าอุตตระให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับแห่งมังคลราชกุมารดังคำว่าพระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือยสวาปราสาท สุจิมาปราสาท และสิริมาปราสาทมีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๐๕)

ยสวาอุบาสก : ชื่ออัครอุบาสกคนหนึ่ง,เป็นอุปัฏฐากเบื้องขวาสมัยพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ ดังคำในสุเมธพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า อุรุเวลาอุบาสกและยสวาอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก(ของของพระชินเจ้าพระนามว่าสุเมธะ) (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๔๙)

ยสสะ : ชื่อเทพหมู่หนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์ที่ป่ามหาวันเขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำในมหาสมยสูตร กล่าวไว้ว่า เทพ (๑๐ หมู่)

SAMPLE

คือ อาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตา และกรุณา เป็นผู้มียศก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

ยสะ, ภิกษุ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสีมีความเป็นอยู่อย่างสุขสมบูรณ์ วันหนึ่งเห็นสภาพในห้องนอนของตนเป็นเหมือนป่าช้า เกิดความสลดใจคิดเบื่อหน่าย จึงออกจากบ้านไปพบพระพุทธเจ้าที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาใกล้รุ่ง พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาอนุบุพพิกถา และอริยสัจจ์โปรด ยสกุลบุตรได้ดวงตาเห็นธรรมต่อมาได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่เศรษฐีบิดาของตนก็ได้บรรลุอรหัตตผล แล้วขออุปสมบท เป็นภิกษุสาวกองค์ที่ ๖ ของพระพุทธเจ้า ดังคำที่ยสกุลบุตรได้กราบทูลว่า พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด แล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด” (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๐/๓๗, ๔/๓๑/๓๙)

ยสะ, ลูกเศรษฐี : พระยสะเมื่อก่อนอุปสมบทเรียกว่า*ยสกุลบุตร* ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า ในกรุงพาราณสี มีกุลบุตรชื่อยสะเป็นลูกเศรษฐีเป็นผู้สุขุมาลชาติ ยสกุลบุตรมีปราสาท ๓ หลัง คือ หลังหนึ่งสำหรับฤดูหนาวหลังหนึ่งสำหรับฤดูร้อน หลังหนึ่งสำหรับฤดูฝน ยสกุลบุตรได้รับการบำเรอด้วยดนตรี ไม่มีบุรุษเจือปน ตลอด ๔ เดือน อยู่บนปราสาทฤดูฝน ไม่ลงมายังปราสาทชั้นล่าง คืนวันหนึ่ง เมื่อยสกุลบุตรได้รับการบำเรออิ่มเอมเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้หลับไปก่อน ฝ่ายบริวารชนได้หลับภายหลัง ตะเกียงน้ำมันถูกจุดสว่างทั้งคืน คืนนั้นยสกุลบุตรตื่นขึ้นก่อน เห็นบริวารชนของตนกำลังหลับ เช่น บางนางมีพิณอยู่ใกล้รักแร้ บางนางมีตะโพนอยู่ข้างคอ บางนางละเมอเพ้อไปต่าง ๆ ปรากฏดุจป่าช้าผีดิบ เพราะได้เห็นโทษจึงปรากฏแก่ยสกุลบุตร จิตตั้งอยู่ในความเบื่อหน่าย ยสกุลบุตรจึงเปล่งอุทานขึ้นในขณะนั้นว่า ท่านผู้เจริญ ที่นี่วุ่นวายหนอ ท่านผู้เจริญที่นี่ขัดข้องหนอ และออกจากบ้านเดินไปยังนอกเมือง พระพุทธเจ้าเสด็จเดินจงกรมฟังเสียงของเขา จึงตรัสว่า ยสะ ที่นี่ ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง มาเถิด ยสะ จงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ ยสกุลบุตรร่าเริงเบิกบานใจว่า ได้ยินว่า ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่

SAMPLE

ขัดข้อง จึงถอดรองเท้าทองเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฟังธรรม ได้บรรลุธรรมเป็นโสดาบัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๖/๓๒, ๔/๒๗/๓๓)

ยสุตตรปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ของปทุมราชกุมาร อยู่ในเมืองจัมปกะ มีกษัตริย์พระนามว่าอสมะปกครอง ซึ่งต่อมาของปทุมราชกุมาร ได้ออกบวชได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่าปทุมะ ซึ่งกษัตริย์พระนามว่าอสมะเป็นพระชนก และพระชนนีนามว่าอสมะ ให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับของปทุมราชกุมาร ดังคำว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ นันทปราสาท วสุปราสาท และยสุตตรปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๓๒)

ยโสชะ, พระ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรหัวหน้าชาวประมง ใกล้ประตูเมืองสาวัตถีได้ฟังพระธรรมเทศนากปิลสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง (ในสุตตนิบาต เรียกต่างไปว่า ธัมมจริยสูตร) มีความเลื่อมใสขอบวช ต่อมา ไปเจริญสมณธรรมที่ฝั่งวัคคุมุทา ได้สำเร็จพระอรหัต ดังคำในมหาวรรคและยโสชสูตรที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระยโสชะผู้เข้าจำพรรษาอยู่ด้วย ได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงมุ่งหวังประโยชน์แสวงหาประโยชน์ทรงอนุเคราะห์อาศัยความอนุเคราะห์ จึงทรงขับไล่พวกเรา เอาเถิดท่านผู้มีอายุทั้งหลายขอพวกเราจงอยู่อย่างที่พระผู้มีพระภาคทรงมุ่งหวังประโยชน์แก่พวกเราเถิด ภิกษุเหล่านั้นรับคำของท่านพระยโสชะแล้วก็ปลีกตัวไป ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ภายในพรรษานั้นนั่นแล ทุกรูปก็ได้ทำให้แจ้งวิชชา ๓ ประการ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๕/๑๑๙,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๒๑๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วิชชา ๓ ประการ คือ (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (๒) ทิพพจักขุญาณ (๓) อาสวักขยญาณ (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๒๓/๑๙๓)

ยโสธระ, พระเจ้าจักรพรรดิ : 1.ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระเอกถัมภิกเถระ ดังคำใน เอกถัมภิกเถราปทานที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ในกัปที่ ๕๕ ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชามีนามว่ายโสธระแม้ในสถานที่นั้นวิมานของ

SAMPLE

ข้าพเจ้าก็สูงตระหง่านถึง ๗ ชั้นประกอบด้วยเรือนยอดอย่างดี มีเสาต้นเดียวน่ารื่นรมย์ใจ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๑๐๕)

2.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของโสณโกฬิวิสเถระ ดังคำในโสณโกฬิวิสเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า เคยถวายดอกไม้และสร้างศาลายาวถวายพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี ทำให้ได้รับการพยากรณ์ไว้ว่าผู้นี้จักเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๗ ชาติ พระเจ้าจักรพรรดิเหล่านั้นแม้ทั้งหมด มีพระนามว่ายโสธระ ผู้นี้ได้เสวยสมบัติทั้ง ๒ แล้ว สร้างสั่งสมบุญจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในกัปที่ ๒๘ แม้ในภพนั้นจักมีวิมานอย่างประเสริฐที่วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตให้ ผู้นี้จักครองบุรีนั้น ซึ่งไม่ว่างเว้นจากเสียง ๑๐ ประการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๑๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ยโสธระ หมายถึงทรงไว้ซึ่งยศคือบริวารสมบัติและทรัพย์สมบัติ (ขุ.อป.อ. ๒/๓๕/๘๑)

ยโสธรา, พระเถรี :

1.อีกชื่อหนึ่งว่า *พิมพา* เป็นเจ้าหญิงแห่งเทวทหนคร เป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าสุปปพุทธะ เป็นพระชายาของพระสิทธัตถะ เป็นมารดาของพระราหุล ต่อมาออกบวช เรียกชื่อว่าพระยโสธรา ในยโสธราเถริยาปทาน กล่าวไว้ว่า พระเถรีขณะมีอายุ ๗๘ ปี พิจารณาวัยของตน จึงไปทูลลาปรินิพพานกับพระผู้มีพระภาค และกล่าวอธิบายถึงประวัติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าแต่พระมหาวีระ หม่อมฉันชื่อยโสธรา เมื่อสมัยที่ยังทรงครองฆราวาสวิสัย เป็นปชาบดีของพระองค์ เกิดในตระกูลศากยะตั้งอยู่ในองค์สมบัติของผู้หญิง ข้าแต่พระมหาวีระ บรรดาหญิงจำนวน๑๙๖,๐๐๐ นาง หม่อมฉันเป็นประธาน เป็นใหญ่กว่าหญิงทั้งปวง ในพระราชนิเวศน์ของพระองค์สตรีทั้งหมดประกอบด้วยรูปสมบัติและอาจารสมบัติ แม้ดำรงอยู่ในวัยสาวก็ยำเกรงหม่อมฉันทุกเมื่อเหมือนมนุษย์ทั้งหลายยำเกรงเทวดา หญิงเหล่านั้นมีนางกษัตริย์ ๑,๐๐๐ นาง เป็นประธาน ร่วมสุขร่วมทุกข์กันอยู่ในพระราชนิเวศน์ของศากยบุตรปานประหนึ่งเทวดาทั้งหลายในสวนนันทวัน เว้นพระองค์ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกแล้ว เหล่าสตรีผู้ฉลาดล่วงเลยกามภูมิตั้งอยู่ในรูปภูมิ มีรูปเช่นกับหม่อมฉันไม่มี พระยโสธราเถรี ถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วแสดงฤทธิ์ถวายพระศาสดาและพรรณนาถึงอดีตชาติหลายชาติ

SAMPLE

จากนั้นกล่าวตอนท้ายอีกว่าบุคคลผู้ถวายตนของตนแด่พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพื่อต้องการบุญก็ย่อมพรั่งพร้อมด้วยสหายบรรลุพระนิพพานซึ่งเป็นอสังขตะ กรรมทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบันและอนาคตสิ้นไปแล้ว กรรมทั้งปวงของหม่อมฉันสิ้นไปแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักษุ หม่อมฉันขอกราบไหว้พระยุคลบาท (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๑๕/๔๙๖,๓๓/๓๑๘/๔๙๖,๓๓/๓๒๗/๔๙๗,๓๓/๓๒๙/๔๙๗,๓๓/๓๔๐/๔๙๙,๓๓/๓๔๑/๔๙๙)

2.พระนามพระเทวีของยสวา แห่งกรุงจันทวดี, เป็นพุทธมารดาของพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี ดังคำในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่าจันทวดี กษัตริย์พระนามว่ายสวาเป็นพระชนกพระเทวีพระนามว่ายโสธราเป็นพระชนนีของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๒๗)

ยโสธรา, พระมเหสี : ชื่อพระมเหสีสิทธัตถราชกุมาร ผู้เป็นมารดาของราหุลกุมาร ดังคำในโคตมพุทธวงศ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงฆราวาสวิสัยตอนหนึ่งว่า เราครองฆราวาสอยู่ ๒๙ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุจันทปราสาท โกกนุทปราสาท และโกญจปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีของเราชื่อว่ายโสธรา พระโอรสของเราชื่อว่าราหุล (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๗๑๙)

ยโสธราภิกษุณี : ดูยโสธราเถรี

ยโสธราอุบาสิกา : ชื่ออัครอุบาสิกา ผู้เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ แห่งกรุงชื่อว่าสุทัสสนะ ซึ่งมีกษัตริย์ชื่อว่าสุทัตตะปกครอง ,เป็นอัครอุปัฏฐายิกาเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ ดังคำในสุเมธพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า ยโสธราอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา(ของของพระชินเจ้าพระนามว่าสุเมธะ แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่) (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๔๙)

นอกจากนี้ การเรียงศัพท์ยังสัมพันธ์กับการทำปกด้วย ในกรณีที่เป็นปัญหา ก็บอกไว้หน้าปกด้วย ซึ่งจะได้กล่าวถึงในตอนการจัดทำรูปเล่มเพื่อพิจารณา

SAMPLE

๓.คัดเลือกคำศัพท์

คัดเลือกศัพท์ เป็นกระบวนการที่กำหนดไว้ว่า ศัพท์ที่เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ศัพท์ที่เป็นชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ คำศัพท์ภาษาไทย ที่มีความหมายเฉพาะ หลังจากที่คณะทำงานได้รวบรวมเป็นเล่มนั้น จะมีกระบวนการคัดเลือกคำศัพท์อยู่ ๓ ขั้นตอน คือ

๑.คณะทำงาน คัดเลือกศัพท์ที่ซ้ำกันออก โดยยกที่มาอ้างอิงนำมารวมกัน แล้วเรียงลำดับใหม่ และทำรูปเล่มเข้าที่ประชุมเพื่อพิจารณา

๒.เสนอผู้บริหารโครงการวิจัย ประชุมพิจารณาศัพท์ว่า ศัพท์ที่พอจะเขียนพจนานุกรมได้นั้น คือศัพท์อะไรบ้าง และเนื่องจากการพิจารณาในที่นั้นประชุมมีเวลาน้อย ดังนั้น คณะผู้บริหารโครงการวิจัย จึงมีมติมอบให้ผู้ใดผู้หนึ่งรับผิดชอบ และกำหนดกรอบเวลาในการทำงาน

ดังนั้น ผู้ที่รับผิดชอบ ก็ปฏิบัติการดังนี้

๒.๑ พิจารณาคัดเลือกศัพท์ ศัพท์ที่ผ่าน ก็จะทำเครื่องหมายถูก (/) และศัพท์ที่ไม่ผ่าน ก็ทำเครื่องหมายกากบาท (x)

๒.๒ พิจารณาทบทวนศัพท์ที่ผ่านอีกครั้ง

๓.คณะทำงาน ดำเนินการตัดศัพท์ตามที่ผู้รับผิดชอบให้ตัด และตัดตามนั้น แต่ศัพท์ที่ไม่ผ่านนั้น ก็ไม่ได้ทิ้ง เก็บไว้อีกไฟล์หนึ่ง ทำให้รู้ได้ว่า ศัพท์ที่ไม่ผ่านนั้น มีเป็นจำนวนเท่าไร และรู้สึกเสียดายที่บางศัพท์นั้น ไม่ผ่านการคัดเลือก ดังจะยกเป็นตัวอย่าง

๓.๑ ศัพท์ที่เสนอให้พิจารณา

ลำดับที่	ศัพท์	ที่มา
๑๕๓๐๗	ยกตนข่มผู้อื่น	๑๒/๔๒/๓๗,๑๒/๑๘๑/๑๘๖
๑๕๓๐๘	ยกโทษ	๒๑/๑๕๙/๒๒๒
๑๕๓๐๙	ยกวัตร	๓๖/๑๑๖/๑๗๗
๑๕๓๑๐	ยถากรรม	๑๓/๓๐๖/๓๖๗
๑๕๓๑๑	ยถากัมมูปคญาณ	๓๗/๓๗๗/๓๗๙,๔๐/๙/๘๘๒,๔๐/๑๐/๘๘๒,๔๐/๓๙/๖๖๔,๔๐/๔๐/๖๖๕,๔๐/๔๑/๖๖๖,๔๐/๕๓/๘๑๘,๔๐/๙๓/๗๔๘,๔๐/๔๐๔/๒๕๘,๔๐/๔๐๖/๒๕๙
๑๕๓๑๒	ยถาทิฏฐิปธานะ	๑๑/๓๐๔/๒๕๗
๑๕๓๑๓	ยถาภูตญาณ	๓๑/๒๒๗/๓๘๓

SAMPLE

๑๕๓๑๔	ยถาภูตญาณทัสสนะ	๑๖/๒๓/๔๑,๒๒/๒๔/๓๐,๒๒/๕๐/๕๑๘,๒๒/๑๖๘/๒๘๒,๒๓/๖๕/๑๓๑,๒๓/๘๕/๔๐๕,๒๔/๑/๒,๒๔/๑/๓๙๐,๒๔/๓/๓๙๒,๒๔/๔/๓๙๔,๒๔/๕/๘,๓๑/๓๐/๔๘๕
๑๕๓๑๕	ยทัตถิยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ	๓๒/๓๑/๔๒๑
๑๕๓๑๖	ยมกปาฏิหาริย์	๓๓/๔/๗๐๑,๓๓/๕/๖๙๑,๓๓/๕/๗๑๒,๓๓/๗/๖๓๔
๑๕๓๑๗	ยมกะ, พระ	๑๗/๘๕/๑๔๗
๑๕๓๑๘	ยมกะ, ข้าราชบริพาร	๒๑/๑๘๗/๒๗๐
๑๕๓๑๙	ยมกะ, ภูเขา	๓๓/๕๗/๑๗๕
๑๕๓๒๐	ยมตัคคิ, ฤาษี	๕/๓๐๐/๑๓๐,๙/๒๘๕/๑๐๔,๙/๒๘๖/๑๐๕,๙/๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓
๑๕๓๒๑	ยมทัคคิฤาษี	๒๓/๕๒/๙๑
๑๕๓๒๒	ยมทูต	๒๕/๒๓๕/๑๐๕
๑๕๓๒๓	ยมยักษ์	๒๘/๒๒๖๕/๕๓๓,๒๘/๒๒๘๕/๕๓๗
๑๕๓๒๔	ยมราช	๑๕/๓๓/๔๑
๑๕๓๒๕	ยมโลก	๑๕/๔๙/๖๓,๒๕/๔๔/๔๐,๒๖/๒๗/๑๗๒,๒๖/๗๖๗/๒๙๓, ๒๖/๘๐๗/๓๐๑
๑๕๓๒๖	ยมะ	๑๐/๓๔๐/๒๖๗
๑๕๓๒๗	ยมุนา, แม่น้ำ	๗/๓๘๔/๒๘๐,๗/๓๘๕/๓๘๓,๑๐/๒๙๖/๒๓๐,๑๐/๓๐๒/๒๓๖,๑๐/๓๓๘/๒๖๖,๑๙/๙๒/๕๘,๑๙/๙๓/๕๘,๑๙/๙๔/๕๘,๑๙/๙๕/๕๘,๒๓/๑๙/๒๔๗
๑๕๓๒๘	ยศ	๑๐/๑๙๗/๑๔๗,๑๐/๒/๒๑๓,๑๐/๒๘๔/๒๑๕,๑๐/๒๘๔/๒๑๖,๑๑/๑๑/๑๐,๑๑/๑๕/๑๓,๑๑/๑๖/๑๓,๑๑/๒๔๖/๒๐๑,๑๓/๑๔๕/๑๖๑,๑๓/๓๗๓/๔๕๗
๑๕๓๒๙	ยศทิพย์	๑๑/๒๐๑/๑๖๔,๑๑/๒๔๐/๑๙๖
๑๕๓๓๐	ยศและเกียรติ	๒๗/๕/๒๐๐,๒๗/๑๒๘/๑๘๒
๑๕๓๓๑	ยศและความเสื่อมยศ	๓๓/๑๒๒/๗๗๔,๓๓/๑๒๒/๗๗๕
๑๕๓๓๒	ยศศักดิ์	๒๗/๙๓/๑๗๕
๑๕๓๓๓	ยศสมบัติ	๒๗/๑๕๑/๔๙๖
๑๕๓๓๔	ยสกากัณฑกบุตร, ภิกษุ	๗/๔๔๖/๓๙๓,๗/๔๔๖/๓๔๔,๗/๔๔๖/

SAMPLE

		๓๙๕,๗/๔๔๗/๓๙๕
๑๕๓๓๕	ยสกุลบุตร	๓๗/๓๘๗/๔๐๑
๑๕๓๓๖	ยสกุลบุตร, ลูกเศรษฐี	๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๕/๓๒, ๔/๒๖/๓๑, ๔/๒๖/๓๒
๑๕๓๓๗	ยสปราสาท	๓๓/๓๔/๗๑๕
๑๕๓๓๘	ยสมทะ	๓๕/๘๔๔/๕๔๙
๑๕๓๓๙	ยสวดี, พระเทวี	๓๓/๑๘/๖๙๙,๓๓/๒๐/๖๐๕
๑๕๓๔๐	ยสวดีทายวัน	๓๓/๒๐/๖๗๙
๑๕๓๔๑	ยสวดีปราสาท	๓๓/๒๐/๖๔๓
๑๕๓๔๒	ยสวา, กษัตริย์	๓๓/๑๗/๖๒๗
๑๕๓๔๓	ยสวาปราสาท	๓๓/๑๙/๖๐๕
๑๕๓๔๔	ยสวาอุบาสก	๓๓/๒๕/๖๔๙
๑๕๓๔๕	ยสสะ	๑๐/๓๔๐/๒๖๗
๑๕๓๔๖	ยสะ, ภิกษุ	๔/๓๐/๓๗, ๔/๓๑/๓๙
๑๕๓๔๗	ยสะ, ลูกเศรษฐี	๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๖/๓๒, ๔/๒๗/๓๓
๑๕๓๔๘	ยสุตตรปราสาท	๓๓/๑๗/๖๓๒
๑๕๓๔๙	ยโสชะ, พระ	๕/๒๙๕/๑๑๙,๒๕/๒๓/๒๑๔
๑๕๓๕๐	ยโสธระ, พระเจ้าจักรพรรดิ	๓๒/๓๕/๑๗๑๓๒/๒๑/๑๐๕

๓.๒ ศัพท์ที่ผ่านและไม่ผ่าน (เครื่องหมาย x ไม่ผ่าน และ ✓ ผ่าน)

ลำดับที่	ศัพท์	ที่มา
๑๕๓๐๗	ยกตนข่มผู้อื่น x	๑๒/๔๒/๓๗,๑๒/๑๘๑/๑๘๖
๑๕๓๐๘	ยกโทษ x	๒๑/๑๕๙/๒๒๒
๑๕๓๐๙	ยกวัตร✓	๓๖/๑๑๖/๑๗๗
๑๕๓๑๐	ยถากรรม ✓	๑๓/๓๐๖/๓๖๗
๑๕๓๑๑	ยถากัมมูปคญาณ ✓	๓๗/๓๗๗/๓๗๙,๔๐/๙/๘๘๒,๔๐/๑๐/๘๘๒,๔๐/๓๙/๖๖๔,๔๐/๔๐/๖๖๕,๔๐/๔๑/๖๖๖,๔๐/๕๓/๘๑๘,๔๐/๙๓/๗๔๘,๔๐/๔๐๔/๒๕๘,๔๐/๔๐๖/๒๕๙

SAMPLE

๑๕๓๑๒	ยถาทิฏฐิปธานะ ✓	๑๑/๓๐๔/๒๕๗
๑๕๓๑๓	ยถาภูตญาณ ✓	๓๑/๒๒๗/๓๘๓
๑๕๓๑๔	ยถาภูตญาณทัสสนะ ✓	๑๖/๒๓/๔๑,๒๒/๒๔/๓๐,๒๒/๕๐/๕๑๘,๒๒/ ๑๖๘/๒๘๒,๒๓/๖๕/๑๓๑,๒๓/๘๕/ ๔๐๕,๒๔/๑/๒,๒๔/๑/๓๙๐,๒๔/๓/ ๓๙๒,๒๔/๔/๓๙๔,๒๔/๕/๘,๓๑/๓๐/๔๘๕
๑๕๓๑๕	ยทัตถิยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ ✓	๓๒/๓๑/๔๒๑
๑๕๓๑๖	ยมกปาฏิหาริย์ ✓	๓๓/๔/๗๐๑,๓๓/๕/๖๙๑,๓๓/๕/๗๑๒,๓๓/ ๗/๖๓๔
๑๕๓๑๗	ยมกะ, พระ ✓	๑๗/๘๕/๑๔๗
๑๕๓๑๘	ยมกะ, ข้าราชบริพาร ✓	๒๑/๑๘๗/๒๗๐
๑๕๓๑๙	ยมกะ, ภูเขา ✓	๓๓/๕๗/๑๗๕
๑๕๓๒๐	ยมตัคคิ, ฤาษี ✓	๕/๓๐๐/๑๓๐,๙/๒๘๕/๑๐๔,๙/๒๘๖/๑๐๕,๙/ ๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓
๑๕๓๒๑	ยมทัคคิฤาษี ✓	๒๓/๕๒/๙๑
๑๕๓๒๒	ยมทูต ✓	๒๕/๒๓๕/๑๐๕
๑๕๓๒๓	ยมยักษ์ ✓	๒๘/๒๒๖๕/๕๓๓,๒๘/๒๒๘๕/๕๓๗
๑๕๓๒๔	ยมราช ✓	๑๕/๓๓/๔๑
๑๕๓๒๕	ยมโลก ✓	๑๕/๔๙/๖๓,๒๕/๔๔/๔๐,๒๖/๒๗/๑๗๒, ๒๖/๗๖๗/๒๙๓, ๒๖/๘๐๗/๓๐๑
๑๕๓๒๖	ยมะ ✓	๑๐/๓๔๐/๒๖๗
๑๕๓๒๗	ยมุนา, แม่น้ำ ✓	๗/๓๘๔/๒๘๐,๗/๓๘๕/๓๘๓,๑๐/๒๙๖/ ๒๓๐,๑๐/๓๐๒/๒๓๖,๑๐/๓๓๘/๒๖๖,๑๙/ ๙๒/๕๘,๑๙/๙๓/๕๘,๑๙/๙๔/๕๘,๑๙/๙๕/ ๕๘,๒๓/๑๙/๒๔๗
๑๕๓๒๘	ยศ x	๑๐/๑๙๗/๑๔๗,๑๐/๒/๒๑๓,๑๐/๒๘๔/ ๒๑๕,๑๐/๒๘๔/๒๑๖,๑๑/๑๑/๑๐,๑๑/๑๕/ ๑๓,๑๑/๑๖/๑๓,๑๑/๒๔๖/๒๐๑,๑๓/๑๔๕/ ๑๖๑,๑๓/๓๗๓/๔๕๗
๑๕๓๒๙	ยศทิพย์ x	๑๑/๒๐๑/๑๖๔,๑๑/๒๔๐/๑๙๖
๑๕๓๓๐	ยศและเกียรติ x	๒๗/๕/๒๐๐,๒๗/๑๒๘/๑๘๒
๑๕๓๓๑	ยศและความเสื่อมยศ x	๓๓/๑๒๒/๗๗๔,๓๓/๑๒๒/๗๗๕

SAMPLE

๑๕๓๓๒	ยศศักดิ์ x	๒๗/๙๓/๑๗๕
๑๕๓๓๓	ยศสมบัติ x	๒๗/๑๕๑/๔๙๖
๑๕๓๓๔	ยสกากัณฑกบุตร, ภิกษุ ✓	๗/๔๔๖/๓๙๓,๗/๔๔๖/๓๔๔,๗/๔๔๖/๓๙๕,๗/๔๔๗/๓๙๕
๑๕๓๓๕	ยสกุลบุตร ✓	๓๗/๓๘๗/๔๐๑
๑๕๓๓๖	ยสกุลบุตร, ลูกเศรษฐี ✓	๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๕/๓๒, ๔/๒๖/๓๑, ๔/๒๖/๓๒
๑๕๓๓๗	ยสปราสาท ✓	๓๓/๓๔/๗๑๕
๑๕๓๓๘	ยสมทะ ✓	๓๕/๘๔๔/๕๔๙
๑๕๓๓๙	ยสวดี, พระเทวี ✓	๓๓/๑๘/๖๙๙,๓๓/๒๐/๖๐๕
๑๕๓๔๐	ยสวดีทายวัน ✓	๓๓/๒๐/๖๗๙
๑๕๓๔๑	ยสวดีปราสาท ✓	๓๓/๒๐/๖๔๓
๑๕๓๔๒	ยสวา, กษัตริย์ ✓	๓๓/๑๗/๖๒๗
๑๕๓๔๓	ยสวาปราสาท ✓	๓๓/๑๙/๖๐๕
๑๕๓๔๔	ยสวาอุบาสก ✓	๓๓/๒๕/๖๔๙
๑๕๓๔๕	ยสสะ ✓	๑๐/๓๔๐/๒๖๗
๑๕๓๔๖	ยสะ, ภิกษุ ✓	๔/๓๐/๓๗, ๔/๓๑/๓๙
๑๕๓๔๗	ยสะ, ลูกเศรษฐี ✓	๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๖/๓๒, ๔/๒๗/๓๓
๑๕๓๔๘	ยสุตตรปราสาท ✓	๓๓/๑๗/๖๓๒
๑๕๓๔๙	ยโสชะ, พระ ✓	๕/๒๙๕/๑๑๙,๒๕/๒๓/๒๑๔
๑๕๓๕๐	ยโสธระ, พระเจ้าจักรพรรดิ ✓	๓๒/๓๕/๑๗๑๓๒/๒๑/๑๐๕

๓.๓ ศัพท์ที่ผ่าน

ลำดับที่	ศัพท์	ที่มา
๑๕๓๐๗	ยกวัตร	๓๖/๑๑๖/๑๗๗
๑๕๓๐๘	ยถากรรม	๑๓/๓๐๖/๓๖๗
๑๕๓๐๙	ยถากัมมูปคญาณ	๓๗/๓๗๗/๓๗๙,๔๐/๙/๘๘๒,๔๐/๑๐/

SAMPLE

		๘๘๒,๔๐/๓๙/๖๖๔,๔๐/๔๐/๖๖๕,๔๐/๔๑/๖๖๖,๔๐/๕๓/๘๑๘,๔๐/๙๓/๗๔๘,๔๐/๔๐๔/๒๕๘,๔๐/๔๐๖/๒๕๙
๑๕๓๑๐	ยถาทิฏฐิปฐานะ	๑๑/๓๐๔/๒๕๗
๑๕๓๑๑	ยถาภูตญาณ	๓๑/๒๒๗/๓๘๓
๑๕๓๑๒	ยถาภูตญาณทัสสนะ	๑๖/๒๓/๔๑,๒๒/๒๔/๓๐,๒๒/๕๐/๕๑๘,๒๒/๑๖๘/๒๘๒,๒๓/๖๕/๑๓๑,๒๓/๘๕/๔๐๕,๒๔/๑/๒,๒๔/๑/๓๙๐,๒๔/๓/๓๙๒,๒๔/๔/๓๙๔,๒๔/๕/๘,๓๑/๓๐/๔๘๕
๑๕๓๑๓	ยทัตถิยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ	๓๒/๓๑/๔๒๑
๑๕๓๑๔	ยมกปาฏิหาริย์	๓๓/๔/๗๐๑,๓๓/๕/๖๙๑,๓๓/๕/๗๑๒,๓๓/๗/๖๓๔
๑๕๓๑๕	ยมกะ, พระ	๑๗/๘๕/๑๔๗
๑๕๓๑๖	ยมกะ, ข้าราชบริพาร	๒๑/๑๘๗/๒๗๐
๑๕๓๑๗	ยมกะ, ภูเขา	๓๓/๕๗/๑๗๕
๑๕๓๑๘	ยมตัคคิ, ฤาษี	๕/๓๐๐/๑๓๐,๙/๒๘๕/๑๐๔,๙/๒๘๖/๑๐๕,๙/๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓
๑๕๓๑๙	ยมทัคคิฤาษี	๒๓/๕๒/๙๑
๑๕๓๒๐	ยมทูต	๒๕/๒๓๕/๑๐๕
๑๕๓๒๑	ยมยักษ์	๒๘/๒๒๖๕/๕๓๓,๒๘/๒๒๘๕/๕๓๗
๑๕๓๒๒	ยมราช	๑๕/๓๓/๔๑
๑๕๓๒๓	ยมโลก	๑๕/๔๙/๖๓,๒๕/๔๔/๔๐,๒๖/๒๗/๑๗๒,๒๖/๗๖๗/๒๙๓, ๒๖/๘๐๗/๓๐๑
๑๕๓๒๔	ยมะ	๑๐/๓๔๐/๒๖๗
๑๕๓๒๕	ยมุนา, แม่น้ำ	๗/๓๘๔/๒๘๐,๗/๓๘๕/๓๘๓,๑๐/๒๙๖/๒๓๐,๑๐/๓๐๒/๒๓๖,๑๐/๓๓๘/๒๖๖,๑๙/๙๒/๕๘,๑๙/๙๓/๕๘,๑๙/๙๔/๕๘,๑๙/๙๕/๕๘,๒๓/๑๙/๒๔๗
๑๕๓๒๖	ยศ	๑๐/๑๙๗/๑๔๗,๑๐/๒/๒๑๓,๑๐/๒๘๔/๒๑๕,๑๐/๒๘๔/๒๑๖,๑๑/๑๑/๑๐,๑๑/๑๕/๑๓,๑๑/๑๖/๑๓,๑๑/๒๔๖/๒๐๑,๑๓/๑๔๕/๑๖๑,๑๓/๓๗๓/๔๕๗
๑๕๓๒๗	ยสกากัณฑกบุตร, ภิกษุ	๗/๔๔๖/๓๙๓,๗/๔๔๖/๓๔๔,๗/๔๔๖/

SAMPLE

		๓๙๕,๗/๔๔๗/๓๙๕
๑๕๓๒๘	ยสกุลบุตร	๓๗/๓๘๗/๔๐๑
๑๕๓๒๙	ยสกุลบุตร, ลูกเศรษฐี	๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๕/๓๒, ๔/๒๖/๓๑, ๔/๒๖/๓๒
๑๕๓๓๐	ยสปราสาท	๓๓/๓๔/๗๑๕
๑๕๓๓๑	ยสมทะ	๓๕/๘๔๔/๕๔๙
๑๕๓๓๒	ยสวดี, พระเทวี	๓๓/๑๘/๖๙๙,๓๓/๒๐/๖๐๕
๑๕๓๓๓	ยสวดีทายวัน	๓๓/๒๐/๖๗๙
๑๕๓๓๔	ยสวดีปราสาท	๓๓/๒๐/๖๔๓
๑๕๓๓๕	ยสวา, กษัตริย์	๓๓/๑๗/๖๒๗
๑๕๓๓๖	ยสวาปราสาท	๓๓/๑๙/๖๐๕
๑๕๓๓๗	ยสวาอุบาสก	๓๓/๒๕/๖๔๙
๑๕๓๓๘	ยสสะ	๑๐/๓๔๐/๒๖๗
๑๕๓๓๙	ยสะ, ภิกษุ	๔/๓๐/๓๗, ๔/๓๑/๓๙
๑๕๓๔๐	ยสะ, ลูกเศรษฐี	๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๖/๓๒, ๔/๒๗/๓๓
๑๕๓๔๑	ยสุตตรปราสาท	๓๓/๑๗/๖๓๒
๑๕๓๔๒	ยโสชะ, พระ	๕/๒๙๕/๑๑๙,๒๕/๒๓/๒๑๔
๑๕๓๔๓	ยโสธระ, พระเจ้าจักรพรรดิ	๓๒/๓๕/๑๗๑๓๒/๒๑/๑๐๕

กระบวนคัดเลือกศัพท์นั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะเป็นก้าวแรกที่จะทำให้ศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีความน่าสนใจและควรแก่การศึกษาเรียนรู้

๔.เขียนนิยามคำศัพท์

เขียนนิยามคำศัพท์ เป็นกระบวนการที่ก้าวไปสู่ความสำเร็จ เพราะศัพท์ที่เขียนแต่ละศัพท์คือก้าวแต่ละก้าวที่มุ่งไปสู่ความสำเร็จดังนั้นจำต้องมีขั้นตอน ประกอบด้วย

๑. ประชุม

การประชุมทำความเข้าใจก่อนว่า จะเขียนศัพท์อย่างไร และวางกรอบในการนำเสนอคำศัพท์ ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ ๒

SAMPLE

๒.มอบคำศัพท์

การมอบคำศัพท์นั้น จะต้องมีรายชื่อผู้ที่จะเขียน มีใครบ้าง และดำเนินการเชิญให้เขียน ประกอบด้วยเอกสาร ๔ ชิ้น กล่าวคือ

๑) จดหมายเชิญ ระบุจำนวนศัพท์ ค่าตอบแทน ระยะเวลาดำเนินการ ในการทำจดหมายเชิญ จะระบุจำนวนศัพท์ที่ให้เขียน ครั้งละ ๑๐๐ ศัพท์เป็นเกณฑ์

๒) ศัพท์ที่จะให้เขียน มีอะไรบ้าง

๓) รายชื่อผู้รับเขียน มีใครบ้าง ระบุวันรับศัพท์ไปเขียน

เพื่อให้เห็นตัวอย่างทั้ง ๓ กรณี จะได้เสนอตัวอย่างประกอบดังนี้

๑.จดหมายเชิญ

SAMPLE

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี ชั้น ๓ โทร. ๐๓๕-๒๔๘-๐๑๓

ที่ ศธ ๖๑๐๐.๗/ **วันที่** มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

เรื่อง มอบคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ตั้งแต่ลำดับที่ ๑๕๘๐๑ ถึงลำดับที่ ๑๕๙๐๐

เรียน พระครูสิริรัตนานุวัตร,รศ.ดร.

ตามที่มหาวิทยาลัยได้อนุมัติให้ดำเนินงานโครงการวิจัย พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อจัดทำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย จากหมวดอักษร วรรค ป คือ (บ) ป ผ (ฝ) พ (ฟ) ภ ม. ความทราบแล้ว นั้น

เพื่อให้โครงการนี้ดำเนินการไปด้วยความเรียบร้อย ประธานคณะผู้บริหารโครงการวิจัย ได้มอบให้คณะทำงานดำเนินการตามนัยยะของโครงการวิจัยปีที่ ๑ ที่ผ่านมา ตามมติที่ประชุมครั้งที่ ๒/๒๕๕๕ เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๕ เห็นชอบให้มอบคำศัพท์ดรรชนีพระไตรปิฎกให้แก่ผู้เขียนรับไปดำเนินการเขียนในจำนวนที่เหมาะสม โดยมีค่าตอบแทนในการเขียนคำศัพท์ ศัพท์ละ ๑๐๐ บาท (หนึ่งร้อยบาทถ้วน) ในโครงการวิจัยปีที่ ๒-๓ มีงบประมาณที่ได้ลดลงเหลือ ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท และได้จ่ายค่าตอบแทนเขียนคำศัพท์ เหลือศัพท์ละ ๙๐ บาท (เก้าสิบบาทถ้วน) สำหรับในโครงการวิจัยปีที่ ๔ มีงบประมาณที่ได้ลดลงเหลือ ๙๕๐,๐๐๐ บาท เก้าแสนบาทถ้วน) ดังนั้น จึงขอจ่ายค่าตอบแทนเขียนคำศัพท์ เหลือศัพท์ละ ๘๕ บาท (แปดสิบห้าบาทถ้วน) ในโครงการวิจัยปีที่ ๔ โดยให้ผู้เขียนคำศัพท์ได้ส่งผลการดำเนินงานทางเว็บไซต์ http://mcuaad.mcu.ac.th/ac/lxc/login.php พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี ภายในระยะเวลา ๖๐ วัน ทั้งนี้การจะจ่ายค่าตอบแทนนั้น คำศัพท์จะต้องผ่านการพิจารณาของคณะผู้บริหารโครงการวิจัย พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย นั้น

เพื่อให้การดำเนินงานโครงการวิจัยดังกล่าว ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย มีประสิทธิภาพ และบรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ จึงขอเชิญท่านเป็นผู้เขียนคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน ๑๐๐ ศัพท์ ตั้งแต่ลำดับที่ ๑๕๘๐๑ ถึงลำดับที่ ๑๕๙๐๐ ตามจำนวนคำศัพท์ที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบและดำเนินการเขียนต่อไป

(พระมหาธิติ อนุภทฺโท)

ผู้อำนวยการกองวิชาการ

SAMPLE

002 พระครูสิริ รับศัพท์เมื่อ ๑ เมษายน 2559 ลำดับที่ 15801-15900

ที่มา	ศัพท์	ที่มา
15801	รสดิน	๑๕/๑๗๐/๒๒๗
15802	รสตัณหา	๑๐/๑๐๑/๖๐,๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,๑๑/๓๒๓/๓๑๘,๑๑/๓๕๖/๓๘๙,๑๗/๓๐๙/๓๒๕,๑๗/๓๒๙/๓๓๙
15803	รสทิพย์	๑๑/๒๐๑/๑๖๔,๑๑/๒๔๐/๑๙๖
15804	รสที่ควรเสพ	๑๐/๓๖๕/๒๙๒
15805	รสที่พึงรู้แจ้ง	๑๐/๓๖๕/๒๙๒
15806	รสที่ไม่ควรเสพ	๑๐/๓๖๕/๒๙๒
15807	รสธาตุ	๑๖/๘๕/๑๖๙,๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,๓๕/๑๘๔/๑๔๓,๓๖/๓๒/๑๑,๓๗/๒๐/๑๗
15808	รสนิมิต	๑๗/๓/๒๕๕๖,๓๗/๖๙๖/๗๔๓
15809	รสบัณฑิต	๓๓/๑๔๓/๗๔๕
15810	รสราคะ	๓๗/๗๐๔/๗๕๓,๓๗/๗๗๒/๘๑๒,๓๗/๗๗๔/๘๑๓
15811	รสวิจาร	๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,๓๑/๓/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐
15812	รสวิตก	๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๙๐
15813	รสสมบัติ	๔๑/๘/๕๖๓,๔๑/๙/๕๕๓,๔๓/๓๙๘/๒๓๔
15814	รสสัญเจตนา	๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๓,๑๗/๕๖/๘๔,๑๗/๓๐๘/๓๒๕,๑๗/๓๒๘/๓๓๙,๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙
15815	รสสัญญา	๑๐/๔๐๐/๓๓๐,๑๐/๔๐๑/๓๓๓,๑๑/๓๒๓/๓๑๘,๑๑/๓๒๓/๓๑๖,๑๗/๕๖/๘๔,๑๗/๕๗/๘๙,๑๗/๓๐๗/๓๒๔,๑๗/๓๒๗/๓๓๘,๑๘/๑๑๗/๑๓๕,๒๒/๖๓/๕๗๕

SAMPLE

15816	รสแห่งธรรม	๒๕/๓๕๔/๑๔๔
15817	รสายตนะ	๑๑/๓๖๐/๔๓๐,๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/ ๑๙๑,๓๕/๑๖๕/๑๑๗,๓๖/๒๓/๙,๓๗/๑๙/ ๑๗,๓๗/๔๗๑/๕๐๒,๓๗/๕๑๙/ ๕๕๘,๔๐/๒/๓,๔๐/๑๐/๙
15818	รสารมณ์	๕/๒๔๔/๑๑, ๕/๒๔๔/๑๒,๒๗/๓๔๐/ ๕๒๙,๓๗/๒๘๙/๑๙๒
15819	รองเท้าแก้วมณี,รองเท้าเงิน	๓๒/๑๔๔/๕๙๙
15820	รอยกงจักร	๒๑/๓๖/๕๘
15821	รอยเท้าช้าง	๑๒/๒๘๘/๓๑๘,๑๒/๓๐๐/๓๒๙,๑๕/ ๑๒๘/๑๕๑,๑๙/๑๔๐/๗๕,๑๙/๕๒๔/ ๓๓๙,๒๔/๑๕/๒๘
15822	รอยพระบาท	๒๑/๓๖/๕๘
15823	ระคน	๓๗/๗๖๘/๘๐๙,๓๗/๗๗๑/๘๑๑,๓๗/ ๗๗๓/๘๑๒
15824	ระดู	๑๑/๑๑๔/๘๕,๑๒/๔๐๘/๔๔๓,๑๓/๔๐๒/ ๕๐๓,๑๘/๒๘๒/๓๑๔
15825	ระมาด	๒๘/๒๖๗/๑๒๙,๒๘/๕๓๖/๑๓๔,๒๘/ ๑๔๑๒/๔๐๓
15826	ระลึกชอบ	๑๐/๒๙๐/๒๒๔,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/ ๔๐๒/๓๓๕
15827	ระลึกชาติ	๙/๓๑/๑๒,๙/๓๒/๑๓,๙/๓๓/๑๔,๙/ ๒๔๔/๘๑,๑๓/๑๔/๑๗,๑๓/๒๘/๓๑,๑๓/ ๔๙/๔๖,๑๖/๗๐/๑๔๖,๒๐/๒๒๗/ ๒๙,๒๐/๒๔๔/๓๑,๒๒/๒/๔๑๓
15828	ระอา	๑๒/๒๑๗/๒๒๘
15829	รักขิตวัน	๕/๔๖๗/๓๕๙
15830	รักดำ	๒๘/๑๙๙๑/๔๙๕
15831	รักษาอุโบสถ	๔๑/๒๕/๔๗๔,๔๑/๔๕/๕๐๗,๔๑/๔๖/ ๓๓๙,๔๑/๗๔/๔๔๖,๔๒/๙/๑๑๑,๔๒/ ๑๙/๑๐,๔๒/๑๘/๒๘๑,๔๒/๓๕/ ๑๒๔,๔๒/๖๕/๔๖๗,๔๒/๙๘/๕๒
15832	รังเกียจบาป	๑๒/๑๕๕/๑๕๘

SAMPLE

15833	รังของโรค	๒๕/๑๔๘/๗๘
15834	รังผึ้ง	๑๓/๒๔๐/๒๘๓
15835	รัชชุมาลา, ชื่อ	๒๖/๘๓๓/๙๖, ๒๖/๘๔๒/๙๗
15836	รัชสมัย	๑๑/๑๗๒/๑๓๑,๑๑/๑๗๓/๑๓๒,๑๑/๑๗๔/๑๓๒,๑๑/๑๗๕/๑๓๕
15837	รัฏฐปาละ, กุลบุตร	๑๓/๒๙๔/๓๕๐,๑/๓๔๖/๓๘๒
15838	รัฏฐิกะ, ชฏิล	๓๓/๑๑/๖๔๐
15839	รัฐ	๑๐/๓๐๘/๒๔๒,๑๕/๗๒/๗๙
15840	รัฐบาล, พระ, ภิกษุ	๓๓/๑๘๙/๓๖๒,๒๐/๒๑๐/๒๘,๓๒/๑๐๗/๑๑๗
15841	รัฐสีมา	๒๗/๒๐/๕๙๗,๒๗/๑๔๖/๔๙๕,๒๗/๑๔๗/๔๙๕,๒๗/๑๕๐/๔๒๒,๒๗/๑๘๖/๕๐๒,๒๗/๓๐๑/๕๒๒
15842	รัดประคน	๒๖/๙๖๑/๑๑๗
15843	รัดประคนทอง	๒๖/๗๐๕/๘๑
15844	รัตตัญญู	๑๐/๑๓๖/๘๒,๑๐/๒๗๖/๒๐๗,๑๐/๒๗๗/๒๐๘,๑๒/๓๔๗/๓๘๐,๑๓/๑๔๕/๑๖๒,๒๐/๑๘๘/๒๕,๒๐/๒๓๕/๓๐,๒๒/๘๘/๑๕๖,๒๓/๒๓/๓๗,๒๓/๒๘/๔๓
15845	รัตตัญญูมหะ	๓๕/๘๔๔/๕๔๘
15846	รัตติกาล	๒๗/๓๓/๕๔๓
15847	รัตติเฉท	๖/๘๓/๑๖๔,๖/๙๒/๑๘๕
15848	รัตนจงกรม	๓๓/๑๕/๕๕๘
15849	รัตนเจดีย์	๒๖/๑๒๐๔/๑๕๑
15850	รัตนชาติ	๒๖/๖๖๒/๗๔
15851	รัตนปัชชละ, พระเจ้าจักรพรรดิ	๓๒/๖๐/๒๘๔
15852	รัตนมณฑป	๓๓/๒๗๖/๔๙๑
15853	รัตนะ	๒/๕๐๖/๕๙๗,๙/๑๕/๖,๙/๑๕/๗,๙/๑๙๙/๖๘,๑๐/๒๔๒/๑๘๒,๑๐/๒๕๙/๑๙๒,๑๐/๒๕๙/๑๙๓,๑๐/๒๗๒/๒๐๔,๑๕/๕๑/๖๗,๑๗/๗๖/๑๑๖,๒๐/๑๖๑/๑๒๔
15854	รัตนะคือแก้วมณี	๒๘/๑๖๓๔/๔๔๓
15855	รัตนะคือโพชฌงค์	๓๓/๒๘๖/๓๓๐

SAMPLE

15856	รัตนะนานัปประการ	๒๘/๑๘๔๔/๔๗๔
15857	รัตนะและมาลัย	๒๗/๓๙/๑๖
15858	รัตนาวดี, กินนรี	๒๘/๖๒๕/๒๗๙
15859	รัมมกพราหมณ์	๑๒/๒๗๒/๒๙๕
15860	รัมมกะ, กรุง	๓๒/๔๑๔/๖๔
15861	รัมมวดี, กรุง	๓๓/๑๘/๕๙๔,๓๓/๒๕/๕๙๙
15862	รัมมอุบาสก	๓๓/๒๓/๖๒๒,๓๓/๒๕/๗๐๐
15863	รัมมะ, พระโอรส	๓๓/๑๘/๖๓๒
15864	รัมมาอุบาสิกา	๓๓/๒๐/๖๗๔
15865	รั้วหนาม	๑๑/๒๐๒/๑๖๔
15866	รัศมี	๑๑/๓๘/๒๘,๑๑/๑๒๑/๙๐,๑๑/๑๒๘/ ๙๔,๑๑/๒๗๕/๒๑๙,๑๒/๕๑๓/๕๕๑,๑๔/ ๒๓๒/๒๗๒,๑๔/๒๘๖/๓๔๓,๒๐/๘๑/ ๓๐๗,๒๑/๑๔๒/๒๐๙,๒๖/๑/๑
15867	รัศมีกาย	๒๖/๑๗/๔,๒๖/๔๕/๙,๒๖/๖๒/๑๑,๒๖/ ๖๖/๑๒, ๒๖/๗๘/๑๔,๒๖/๘๔/๑๕,๒๖/ ๘๗/๑๕,๒๖/๙๒/๑๖, ๒๖/๙๕/๑๖,๒๖/ ๑๐๗/๑๘,๒๖/๒๓๙/๔๐,๒๖/๒๔๐/๔๐
15868	รากเง่าของพรหมจรรย์	๒๖/๑๐๓๐/๕๐๙
15869	รากษส	๒๗/๙๑/๘๘,๒๗/๑๓๒/๕๔,๒๗/๑๘๖/ ๑๙๕,๒๗/๑๘๗/๑๙๕,๒๗/๒๒๙/ ๕๗๒,๒๗/๓๐๙/๕๘๕,๒๗/๓๑๑/ ๕๘๕,๒๗/๓๒๑/๕๘๖,๒๘/๕๓๖/๑๓๔
15870	รากเหง้าแห่งกิเลสเครื่องเนิ่นช้า	๒๕/๙๒๓/๗๒๒
15871	รากเหง้าแห่งกุศล	๑๒/๘๙/๘๒
15872	รากเหง้าแห่งตัณหา	๒๕/๓๓๗/๑๓๘
15873	รากเหง้าแห่งทุกข์	๑๐/๑๕๕/๑๐๐,๑๔/๖๕/๗๑,๑๘/๑๐๓/ ๑๑๔,๑๘/๓๖๓/๔๑๘
15874	รากเหง้าแห่งอกุศล	๑๒/๘๙/๘๒
15875	รากแห่งความโกรธ	๒๙/๒๐๓/๕๙๓
15876	รากแห่งความดูหมิ่น	๒๙/๒๐๓/๕๙๓
15877	รากอกุศลธรรม	๒๕/๑๔/๕๐๑,๒๕/๓๗๒/๕๘๖
15878	ราคจริต	๒๙/๑๕๖/๔๓๐

SAMPLE

15879	ราคเปยยาล	๒๐/๑๘๖/๔๑๑
15880	ราคสัญญา	๓๑/๒๑๔/๓๕๖
15881	ราคะ	๑/๖/๔, ๑/๘/๔, ๑/๑๙/๑๒, ๑/๓๘/๒๖,๑/๒๓๔/๒๕๐,๔/๕/๙, ๔/๗/๑๑, ๔/๕๔/๖๓,๕/๒๔๔/๙, ๕/๒๔๔/๑๐, ๕/๒๔๔/๑๑,๙/๖๓/๒๕,๙/๒๔๒/๘๐
15882	ราคะที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓	๔๓/๓๗/๔๒๗
15883	ราคะที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค	๔๑/๗๑/๑๙๗,๔๓/๑๔/๔๑๓,๔๓/๑๗/๔๑๕
15884	ราคะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย	๒๒/๘๙/๖๑๔,๒๒/๙๐/๖๑๕,๒๒/๙๑/๖๑๖
15885	ราคะที่เป็นอดีต	๓๗/๒๙๑/๑๙๙
15886	ราคะที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์	๔๑/๑๔/๖๒๑
15887	ราคะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์	๑๘/๔๗๑
15888	ราคะที่มีปีติ	๔๓/๑๕๑/๕๐๒
15889	ราคะที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์	๔๑/๑๘/๔๗๑
15890	ราคะที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์	๔๑/๒๐/๕๗๔,๔๑/๒๒/๕๗๖
15891	ราคะที่ไม่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน	๔๓/๓๗/๔๒๘
15892	ราคะที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสอง	๔๑/๔๗/๕๐๘
15893	ราคะที่ไม่มีปีติ	๔๓/๑๕๑/๕๐๑
15894	ราคะที่ไม่สหรคตด้วยสุข	๔๓/๑๗๔/๕๑๘
15895	ราคะที่วิปปยุตจากคันถะ	๔๒/๗๓/๓๖๕,๔๒/๘๕/๓๗๒
15896	ราคะที่วิปปยุตจากทิฏฐิ	๔๓/๖๗/๓๒๔,๔๓/๗๐/๓๒๖
15897	ราคะที่วิปปยุตจากปรามาส	๔๒/๖๔/๔๖๗,๔๒/๗๓/๔๗๒
15898	ราคะที่สหรคตด้วยอุเบกขา	๔๑/๑๙/๑๓๖
15899	ราคะที่สั่งสม	๓๗/๗๓๗/๗๘๑
15900	ราคะที่สัมปยุตด้วยปรามาส	๔๒/๖๕/๔๖๘,๔๒/๗๒/๔๗๒

SAMPLE

ตัวอย่างรายชื่อบุคคลที่รับศัพท์พจนานุกรมไปเขียนมีดังนี้

หมวดอักษร วรรค ป คือ ย ร ล ว ศ ษ ส ห ฬ อ (สระทั้งหมด) **ปี 2558-2559**

ปีงบ 2559					
ที่	ชื่อ-ฉายา/นามสกุล	จำนวนศัพท์	ลำดับศัพท์ที่	ว/ด/ปี ที่รับศัพท์	หมายเหตุ
001	นายสุชญา ศิริธัญภร	150	15651-15800	28มีค59	
002	พระครูสิริรัตนานุวัตร,รศ.ดร.	100	15801-15900	29มีค59	
003	พระมหาธงไชย วิสุทฺโธ	100	15901-16000	1เมย2559	
004	พระมหาบุญเกิด ปญฺญาปวุฑฺฒี	100	16001-16100	1เมย2559	
005	พระมหาเกรียงไกร โสภณจิตฺโต	100	16101-16200	1เมย2559	
006	พระมหาสมเดช ตปสีโล	100	16201-16300	2เมย2559	
007	พระมหาถาวร ถาวรเมธี	100	16301-16400	2เมย2559	
008	ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ	100	16501-16600	7เมย2559	
009	ดร.เดชา กัปโก	100	16401-16500	8เมย2559	

สำหรับคนเก่า บางครั้ง ก็ส่งตัวอย่างในการทำรูปเล่มให้ด้วย ในกรณีคนที่เป็นผู้เขียนใหม่ ก็จะแนบเกณฑ์ ๙ ข้อ ส่งไปให้ด้วย

๓.เขียนศัพท์

ในการเขียนศัพท์ เป็นเทคนิคการค้นคว้าของแต่ละคน แต่กรอบที่ขาดไม่ได้ ก็คือ พจนานุกรม พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ เป็นเกณฑ์และสิ่งที่ขาดไม่ได้ ก็คือ โปรแกรมพระไตรปิฎก mcutrai ซึ่งต้องใช้ในการศึกษาค้นคว้า และคอมพิวเตอร์ที่จะใช้ได้ ต้องเป็นรุ่นที่ window รุ่นที่ต่ำกว่า xp ลงไป จึงจะเสถียร สามารถเปิดโปรแกรมค้นคว้าได้

ในกรณีคำศัพท์นั้น หากไม่พบ เนื่องจากศัพท์เขียนฉีกศัพท์ไว้ ให้พิมพ์ค้นหาเพียงครึ่งศัพท์แล้วหาคำนั้น ก็จะพบ ส่วนมากพบในกรณีที่ศัพท์นั้น เป็นศัพท์ยาก

อีกกรณีหนึ่ง ในกรณีหากไม่พบจริง ก็ใช้วิธีนำเล่มพระไตรปิฎกเล่มนั้นมาเปิดหา ให้กำหนด เล่ม ข้อ และหน้าไว้ และเปิดค้นหา ก็จะพบ

SAMPLE

ในกรณีไม่พบจริงๆ ก็ค้นหาศัพท์บริบทข้างเคียงเฉพาะเล่มนั้นๆ ก็จะพบหรือหากใช้ทุกอย่างแล้วยังไม่พบอีก ก็ใช้โปรแกรมอีกโปรแกรมหนึ่ง ซีดีรอม ฉบับธรรมทาน จัดทำโดยคณะสงฆ์ (ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย) นำมาใช้ค้นคว้า ก็เป็นอีกแรงหนึ่งที่จะให้การค้นคว้าประสบความสำเร็จได้ นอกจากนั้นหนังสืออื่นๆ เกี่ยวกับศัพท์พจนานุกรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ก็จำเป็นต้องนำมาใช้ในการค้นคว้าอย่างพร้อมมูล

สิ่งที่ช่วยในการค้นคว้าได้อย่างรวดเร็ว ก็คือการรู้ข้อกำหนดพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬา เฉพาะเล่มที่มีหลายคัมภีร์ ในเล่มเดียนกัน ซึ่งช่วยได้ระดับหนึ่ง ดังจะได้นำมากล่าวไว้ดังนี้

ที่	เล่ม	ชื่อคัมภีร์	หน้าที่	ถึงหน้าที่
1	20	เอกก.	1	56
		ทุก.	57	138
		ติก.	139	411
2	22	ปญฺจก.	1	409
		ฉกฺก.	411	644
3	23	สตฺตก.	1	192
		อฏฺฐก.	193	424
		นวก.	425	564
4	24	ทสก.	1	388
		เอกาทสก.	389	449
5	25	ขุ.ขุ.	1	22
		ขุ.ธ.	23	170
		ขุ.อุ.	171	344
		ขุ.อิติ	345	498
		ขุ.สุ.	499	784
6	26	ขุ.วิ	1	166
		ขุ.เปต	167	302
		ขุ.เถร.	303	550
		ขุ.เถรี.	551	640
7	27	เอกก.	1	61
	27	ทุก.	62	119
	27	ติก.	120	155

SAMPLE

	27	จตุกฺก.	156	198
	27	ปญฺจก.	199	226
	27	ฉกฺก.	227	254
	27	สตฺตก.	255	284
	27	อฏฺฐก.	285	300
	27	นวก.	301	320
	27	ทสก.	321	353
	27	เอกาทสก.	354	373
	27	ทวาทสก.	374	395
	27	เตรสก	396	422
	27	ปกิณฺณก.	423	468
	27	วีสติ.	469	537
	27	ติงสติ.	538	594
	27	จตฺตาลีส	595	636
8	28	ปญฺญาส.	1	34
		สฏฺฐิ.	35	54
		สตฺตติ.	55	84
		อสีติ	85	182
		มหานิบาต	183	560
9	33	ขุ.อป.	1	364
		ขุ.อป.(เถริยาปทาน)	365	552
		ขุ.พุทฺธ.	553	726
		ขุ.จริยา.	727	778
10	36	อภิ.ธา.	1	134
		อภิ.ปุ.	135	232

หรือเกี่ยวกับข้อกำหนดในการอ้างอิงหนังสืออรรถกถาชาดก ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๙๑ เล่ม และอรรถกถาอื่นๆ ก็ควรกำหนดไว้ เพื่อช่วยการค้นคว้าได้อย่างรวดเร็ว ดังนี้

ที่	เล่ม	ชื่อคัมภีร์	หน้าที่	ถึงหน้า

SAMPLE

1	55	เอกก.(วรรค1-4)		
2	56	เอกก.(วรรค5-14)		
3	57	ทุก(วรรค1-10)		
4	58	ติก-ปัญจก.		
5	59	ฉักก-ทสก		
6	60	เอกาทสก-ปกิณณก		
7	61	วีสติ-จัตตาลีส		
8	62	ปัญญาส-อสีติ		
9	63	มหานิบาต-มโหสธ		
10	64	มหานิบาต-ภูริทัต-เวสสันดร		
		วิ.มหา.1.พาหิร	5	202
		วิ.มหา.1.ปาราชิกกัณฑปฐม	209	306
		วิ.มหา.1.ทุต ตติย จตุตถ	307	559
		วิ.มหา.2สฬา,อนิยต,นิสสัค	1	252
		วิ.มหา.2 ปาจิตปาฏิเสขิย	253	461
		วิ.ภิกฺขุนี 2.ปาราชิก-ปาฏิ	462	528
		วิ.ม.3 มหาวรรค มหา-ปวา	1	162
		วิ.ม.3มหาวรรคจัม-โกสัม	163	250
		วิ.ม.3 จูฬ กัมม-สมถ	251	301
		วิ.ม.3จูฬ ขุทท-สตฺตสติก	302	416
		วิ.ม.3 ปริวาร โสฬส-ปัญจวัค	417	573
		มู.1มูลปริยายมี10สูตร	3	317
		มู.1สีหนาท มี10สูตร	320	423
		มู.2โอปัมมมีสูตร	1	141
		มู.2มหายมก มี 10สูตร	142	234
		มู.2จูฬยมก มี10 สูตร	235	331
		ม.ม.คหปติ(10)ภิกขุ(10)	1	143
		ม.ม.ปริพาราชพราหมณ(30)	144	324
		ม.อุ.เทวทหอนุปทสุญญ	1	173
		ม.อุ.วิภังค สฬายตน	174	260

SAMPLE

		สำ.นี.2พุทธ-ภิกขุ(10สังยุต)	1	272
		สำ.ข.2นกุลปิตุ-ฌาน(13สังยุต	273	386
		สำ.สฬา.3สฬา-อัพยากต	1	176
		สำ.ม.มัคค-สัจจ(12สังยุต)	177	383
		สุตต 1 อุรควรรค	1	286
		สุตต 2 จุฬวรรค (14สูตร)	1	187
		สุตต 2 มหาวรรค(12สูตร)	201	344
		สุตต2อัฏฐกวรรค	345	420
		สุตต2	421	461
		เถร 1เอกก(วรรค1-12)	23	370
		เถร 1ทุกนิบาต(วรรค1-5)	371	522
		เถร 1 ติกนิบาต มีวรรค1	523	582
		เถร 2 จตุกก-จุททสก	1	276
		เถร 2 โสฬสก วีสติ ตึส	277	505
		เถร 2 ปัญญาส สัฏฐิ มหานิ	506	604
		ปฏิ.1มหาวรรคญาณ1-67	1	401
		ปฏิ.2มหา.ทิอาอินวิ	1	214
		ปฏิ.2ยุคันธรวรรคปฏิธัมปัญ	215	376

การเขียนศัพท์จำเป็นต้องเขียนตามกรอบที่ส่งศัพท์ไปให้ เพราะหากไปใช้วางกรอบใหม่ศัพท์ที่ส่งมา บางครั้งการอ้างอิงที่มาจะสลับหมด ดังนั้น เพื่อความสะดวกและทำงานง่าย จำเป็นต้องเขียนในกรอบศัพท์ที่ได้รับมา

การเขียนศัพท์ หากศัพท์มีหลายความหมาย ก็ใช้เลขข้อกำกับข้างหน้า เช่น

ยางเหนียว : 1.ตัณหา ดังคำในปฐมภวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เพราะเหตุนี้แล กรรม จึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณจึงชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาจึงชื่อว่าเป็นยางเหนียว วิญญาณดำรงมั่นอยู่ได้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๑,๒๐/๗๘/๓๐๒

2.ยางที่เกิดจากต้นไม้ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ต้นไม้งอกงามเพราะยางเหนียว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๘/๒๕๐)

SAMPLE

3.ยางเหนียวจากข้าวสุก อรรถกถาอธิบายถึงยางเหนียวชนิดนี้ไว้ในวิธีหล่อสันถัต มักใช้ยางเหนียวเช่นน้ำข้าวเทลงบนพื้นที่เรียบแล้วเอาขนโปรยลาดลงบนยางเหนียว (วิ.อ.(บาลี) ๒/๕๔๒/๑๙๒)

วิสาสะ : 1. ความคุ้นเคย, ความสนิทสนม การถือว่าเป็นกันเอง, ในทางพระวินัย การถือเอาของของผู้อื่นที่จัดว่าเป็นการถือวิสสาสะ ๕ ประการ คือ ๑. เคยเห็นกันมา ๒. เคยคบกันมา๓. เคยบอกอนุญาตไว้ ๔. เขายังมีชีวิตอยู่ ๕. รู้ว่า เมื่อเราถือเอาแล้ว เขา(ผู้เป็นเจ้าของ)จะพอใจ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุ ๒ รูปเป็นเพื่อนกัน ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้าน เมื่อภิกษุเจ้าหน้าที่กำลังแจกของขบเคี้ยวแก่สงฆ์ ภิกษุรูปที่เป็นเพื่อนรับเอาส่วนแบ่งของเพื่อนไปแล้วถือวิสาสะฉันส่วนแบ่งของภิกษุนั้น หรือดังคำในมหาวรรคว่า ในระหว่างทางภิกษุผู้รับฝากถือเอาเองเพราะวิสาสะกับผู้รับ อย่างนี้ชื่อว่าถือเอาไม่ถูกต้อง แต่ถือเอาเพราะวิสาสะกับผู้ฝาก ชื่อว่าถือเอาถูกต้อง,ในมหาวรรคอธิบายถึงคุณสมบัติไว้ว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ อย่างถือวิสาสะได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔๖/๑๑๒,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๗๘/๒๕๓, ๕/๓๗๘/๒๕๔, ๕/๓๗๘/๒๕๕,๕/๓๕๖/๒๒๙), บัดนี้นิยมเขียน **วิสาสะ**

2. ความนอนใจ ดังพุทธดำรัสว่า ภิกษุเธอยังไม่ถึงความสิ้นอาสวะแล้วอย่าได้ถึง **วิสสาสะ** (ความนอนใจ) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

วีณา, ชื่อ : 1.ชื่อเทพธิดาน้อยองค์หนึ่ง เล่นพิณ เป็น ๑ ในเหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ มีปรากฏในทาสีวิมาน ที่เทพธิดาองค์หนึ่ง กล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานเถระว่า ท้าวสักกเทวราชผู้ทรงอำนาจเชิญดิฉันมา เหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ ช่วยกันปลุกเร้าดิฉัน ให้เกิดปีติโสมนัส ได้แก่เทพบุตรมีนามว่าอาลัมพะ คัคคระ ภีมะ สาธุวาที ปสังสิยะ โปกขระและสุผัสสะ เหล่าเทพธิดาน้อยๆ มีนามว่า วีณา โมกขา นันทา สุนันทา โสณทินนา สุจิมหิตา อลัมพุสา มิสสเกสีและบุณฑริกา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๖/๓๐)

2.พิณ มีปรากฏในวีณาถูณชาดก (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๖๓/๑๐๙)

ในการเขียนคำศัพท์นั้น ผู้เขียนคำศัพท์ จะมีข้อที่ควรกำหนด ๕ ประการ คือ

๑.การจัดรูปแบบ

การจัดรูปแบบ ให้เป็นไปตามที่กำหนด ๙ ข้อ ซึ่งกล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ แต่จะสรุปให้สั้นได้ดังนี้ คือ

๑. เขียนบทนิยาม ศัพท์พจนานุกรม ต้องให้ความหมายเฉพาะและอธิบายความในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ปรับสำนวนภาษาให้อ่านง่าย และควรสรุปเป็นของผู้เรียบเรียง

SAMPLE

๒. อธิบายความให้ความหมายของคำศัพท์ ให้ดูฐานะของคำนั้นๆว่า คำไหนควรเขียนยาว คำไหนควรเขียนสั้น

๓. อธิบายคำศัพท์ในคัมภีร์หลัก เช่น บุคคล ในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ต้องปรับให้ตรงกับธรรมชาติของคำนั้นๆ หรือศัพท์ธรรมะ ให้วงเล็บคำภาษาบาลีไว้ เพื่อไม่ให้ความหมายดิ้นได้

๔. ให้ดูเทียบเคียงคำศัพท์พจนานุกรมที่ทำไว้แล้ว เช่น ๑) Dictionary of pali proper names เล่ม ๑-๒ ของ G.P. Malalasakera ๒) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ๓) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ๔) คัมภีร์อภิธานวรรณนา ของพระมหาสมปอง มุทิโต ๕) คำวัดอธิบายศัพท์และแปลความหมาย ของพระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ๖) หนังสือพจนานุกรมอื่นๆ

๕. คำศัพท์ไหนมาในคัมภีร์อะไร ต้องอธิบายคำนั้นในคัมภีร์นั้นๆ

๖. รูปแบบการนิยามศัพท์ คำศัพท์ที่ให้ความหมายอยู่ระดับเดียวกัน ซึ่งอาจจะแปลตามตัว หรือแปลโดยอรรถ หรือแปลโดยพยัญชนะ หรือแปลอธิบายความ แต่มีความหมายเดียวกัน ให้ใช้คอมม่า (,) ศัพท์ที่มีความหมายต่างกัน มีความหมายขยายออกไปต่างจากเดิม ให้ใช้ เซมิโคลอน (;) แม้คำศัพท์ที่มีความหมายหลายความหมาย มากกว่า ๒ คำก็ใช้เซมิโคลอน (;) เช่นกัน

๗. เรียงคำศัพท์เกี่ยวกับชื่อพระสูตร ต้องเรียงสูตรให้เป็นไปตามลำดับ เช่น สูตรที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓

๘. การอ้างอิง ต้องกำหนดวางการอ้างอิงให้ชัดเจน เป็นไปตามลำดับ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส ฏีกา และหนังสืออื่น ๆ และการใช้อักษรย่อคัมภีร์ ให้ใช้เกณฑ์อักษรย่อคัมภีร์ที่มหาวิทยาลัยระบุไว้

๙. การระบุแหล่งอ้างอิง ให้ระบุเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับศัพท์นั้นๆ เพื่อให้สบายตา และหากคำศัพท์ในพระไตรปิฎกอธิบายชัด ก็ไม่ต้องอ้างอิงอรรถกถา เมื่อคำศัพท์นั้นๆ มีหลายความหมาย แต่ในที่นี้อธิบายหมายถึงอะไร ต้องระบุให้ชัด และต้องอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถา ปกรณ์วิเสส ฎีกา ระบุให้ชัดเจน ถึงเล่ม ข้อ หน้า ในวงเล็บ หรือหนังสืออื่นๆ ให้ระบุหน้า ในวงเล็บ

๒.คำนิยามศัพท์

การนิยามศัพท์ ถามนามให้ตอบนาม เช่น จรณะ : ความประพฤติ,เครื่องดำเนินไป ,ปฏิปทาคือข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลุวิชชา จะตอบว่า ประพฤติ ไม่ได้ หรือถามกิริยาให้ตอบกิริยา เช่น จงกรม : เดินไปมาโดยมีสติกำกับ จะตอบว่า การเดินไปเดินมาไม่ได้

๓.การอ้างอิง

SAMPLE

การอ้างอิง ส่วนมากเรื่องการใช้อักษรย่อ บางครั้งต้องกำหนดเป็นอย่างยิ่ง เพราะหากไม่ระวัง ก็มักจะใช้ตามความเคยชิน

๔.การยกตัวอย่าง

การยกตัวอย่างมาประกอบ บางครั้ง หากมีหลายความหมาย ก็ต้องยกประกอบแต่ละตัวอย่าง เช่น

๕.การขึ้นคำศัพท์ทางเว็บไซต์

การขึ้นคำศัพท์ทางเว็บไซต์ เมื่อตรวจตราเรียบร้อยแล้ว ก็ขึ้นคำศัพท์ทางเว็บไซต์ตามusername และ password ที่ส่งให้แต่ละคน เมื่อจะขึ้น ต้องทำตามขั้นตอน คือ

๑.พิมพ์คำว่า http://mcuaad.mcu.ac.th/ac/lxc/login.php

๒.Enter

๓.ใส่ username ของตน

๔. ใส่ password ของตน

๕.คลิกคำว่า เพิ่มคำศัพท์

๖.คลิกคำว่า Ok

๗.กรอกข้อมูล ตามช่อง ทั้ง ๕ ช่องให้ครบ (บางศัพท์ อาจจะกรอกไม่ครบก็ได้ ในกรณีอ้างอิงหลายจุด และอ้างอิงกำกับหลังศัพท์นั้นๆ)

๘.คลิกคำว่า sent แล้ว

๙.เป็นเสร็จสมบูรณ์ แล้วคลิกเพิ่มคำศัพท์ ทำอย่างนี้เรื่อยๆไปจนครบ เสร็จแล้วจะปรากฏภาพจอเป็น

ที่	คำศัพท์	ผู้แต่ง	กรอกเมื่อ
16420	โยพพนมทะ :	นายสุชญา ศิริธัญภร	17-06-2559
16419	โยนี :	นายสุชญา ศิริธัญภร	17-06-2559
16418	โยนิโสมนสิการสัมปทา :	นายสุชญา ศิริธัญภร	17-06-2559
16417	โยนิโสมนสิการ :	นายสุชญา ศิริธัญภร	17-06-2559
16416	โยนิ :	นายสุชญา ศิริธัญภร	17-06-2559
16415	โยนก, แคว้น :	นายสุชญา ศิริธัญภร	17-06-2559
16414	โยธาชีวะ, ผู้ใหญ่บ้าน :	นายสุชญา ศิริธัญภร	17-06-2559

SAMPLE

16413	โยชน์ :	นายสุชญา ศิริธัญภร	17-06-2559
16376	โยคี :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559
16375	โยคาวจร :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559
16374	โยคะอันเป็นทิพย์ :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559
16373	โยคะซึ่งเป็นเหตุ :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559
16372	โยคะ :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559
16371	โยคสุข :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559
16369	โยคกิเลส :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559
16368	แย้มพระโอษฐ์ :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559
16367	แยกถือ :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559
16366	เยื่อในกระดูก :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559
16365	เยภุยยสิกา :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559
16364	ยุวนารี :	นายสุชญา ศิริธัญภร	15-06-2559

๔.ผู้เขียนส่งคำศัพท์

การส่งคำศัพท์ นับว่ามีความสำคัญมาก เพราะผู้เขียนแต่ละคน จะมีลักษณะการทำงานที่แตกต่างกัน แต่ละคน ก็ไปคนจะอย่าง จะให้เป็นไปแนวเดียวกัน ค่อนข้างยาก ดังนั้น ต้องอาศัยการประสานสิบทิศ เพื่อให้ผู้เขียนจัดทำรูปแบบตามที่กำหนดไว้ เมื่อผู้เขียนเข้าใจ และเห็นกรอบที่ชัดเจน ก็ดำเนินการส่งคำศัพท์ แต่กว่าจะได้รูปแบบที่กำหนดได้ ต้องอาศัยการประสานงานหลายครั้งมาก แต่สำหรับผู้เขียนบางท่าน ก็ดำเนินการตามกรอบที่วางไว้ ทำให้คณะทำงาน ทำงานได้ง่ายขึ้น ไม่เพียงการส่งศัพท์ให้แก่คณะทำงานเท่านั้น ผู้เขียนยังต้องส่งข้อมูลทางเว็บไซต์ http://mcuaad.mcu.ac.th/ac/lxc/login.php ด้วย เพื่อให้คณะผู้บริหารโครงการวิจัยได้เห็นศัพท์พจนานุกรมที่ได้ดำเนินการอยู่ ตามที่กล่าวมาข้างต้น ดังนั้น การส่งศัพท์ในที่นี้มุ่งหมายถึงการส่งศัพท์เพื่อให้คณะทำงานจัดทำรูปเล่มเพื่อเข้าพิจารณาในที่ประชุม และให้ส่งเป็นไฟล์งาน ไล่เรียงตามลำดับศัพท์ เช่น ๑๕๙๐1-๑๖๐๐0, ๑๖๐๐1-๑๖๑๐0 ก็ส่งเรียงตามลำดับมา จะไม่สลับไปสลับมา ซึ่งสะดวกในการตรวจเช็ดคำศัพท์

๕.การรับคำศัพท์

SAMPLE

การรับคำศัพท์นั้น คณะทำงานจะตรวจสอบว่าผู้เขียนนั้น เป็นไปตามกรอบที่กำหนดหรือไม่ บางครั้ง เวลาส่ง ก็ส่งอย่างไม่ได้กลั่นกรองเท่าที่ควร เพราะไม่ได้ปรินท์ ทำให้ไม่เห็นภาพรวมทั้ง ๑๐๐ ศัพท์ ดังนั้น คณะทำงาน จะมีลักษณะการตรวจดู ๕ ลักษณะ คือ

๑) การจัดรูปแบบ

การจัดรูปแบบเป็นไปตามที่กำหนด หรือตัวอย่างที่ส่งให้หรือไม่ ถ้าไม่เป็นไปตามที่กำหนดก็ให้นำไปปรับแก้ไข แต่บางครั้ง ถ้าปรับไม่มาก คณะทำงานก็ปรับให้เอง

๒) คำนิยามศัพท์

คำนิยามศัพท์นี้ เป็นส่วนสำคัญมาก เพราะหากนิยามไม่ตรง ก็ให้ไปปรับแก้ไขให้ตรง เช่น คำศัพท์ เป็นคำนาม แต่นิยามเป็นคำกริยา หรือคำศัพท์ เป็นกริยา แต่นิยามเป็นคำนาม ในลักษณะเช่นนี้ จะให้ผู้เขียนนำไปปรับแก้ไขใหม่

๓) การอ้างอิง

การอ้างอิง จะตรวจการใช้อักษรย่อ บางครั้ง อักษรย่อ ก็ส่งไปให้แล้ว แต่เวลาใช้ก็ใช้ ตามที่ตนเองเคยอ้างอิงมา ให้ทำความสมนัยไม่ม เพราะไม่เป็นไปแนวเดียวกัน กรณีเช่นนี้ก็ให้นำไปปรับแก้ไขเพื่อให้สมนัยกัน

๔) การยกตัวอย่าง

การยกตัวอย่างของคำนิยามว่า สอดคล้องกันหรือไม่ บางครั้ง ศัพท์ที่ยกตัวอย่างยกมายาวเกินไป เอามาทั้งหมด ไม่ตัดความมา ก็ทำให้อ่านไม่รู้เรื่อง ลักษณะเช่นนี้ ก็ให้ไปปรับแก้ไข จากนั้น จึงค่อยรับศัพท์ที่ได้แก้ไขแล้ว

๕) การขึ้นคำศัพท์ทางเว็บไซต์

การขึ้นคำศัพท์ทางเว็บไซต์ เป็นการสร้างความเข้าใจร่วมกันว่า หากศัพท์ที่ขึ้นแล้ว ต้องผ่านการกลั่นกรองมาระดับหนึ่ง เพื่อให้คนอื่นๆ เห็นและดูเป็นตัวอย่างในการเขียนและศัพท์นั้นๆผู้บริหารโครงการวิจัยสามารถเข้าไปดูได้และให้สามารถแก้ไขได้ดังนั้น คณะทำงานก่อนที่จะมอบศัพท์ให้เขียน ก็จะปรากฏข้อความว่า ให้ส่งผลการดำเนินงานทางเว็บไซต์ ว่า ๑๖๐ โดยคณะทำงาน จะให้ Username และ Password นำไปใช้ และขึ้นศัพท์

๕.การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

SAMPLE

๖.การกำหนดใช้อักษรย่อและเครื่องหมาย

การกำหนดใช้อักษรย่อและเครื่องหมาย นั้น มีความละเอียดอ่อนมาก เพราะผู้เขียนมีหลายท่าน แต่ละคนก็ใช้แตกต่างกันไป ตามความเคยชิน ดังนั้น การจะปรับการอ้างอิงให้เป็นไปตามแนวทางเดียวกัน ต้องอาศัยเวลามากพอสมควร ปัญหาที่พบบ่อย เช่น ขุ.ป.แต่ผู้เขียน ก็มักใช้เป็น ขุ.ปฏิ. หรือคำว่า องฺ.เอกก. ใช้เป็น อ.เอก. คำถามว่าผิดไหม ตอบไม่ผิด แต่ไม่ถูกตามที่กำหนดกันไว้ ดังนั้น เพื่อความสมนัยของศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ก็ต้องปรับแก้ไขให้เป็นไปในแนวที่กำหนดไว้

๓. การตรวจสอบและปรับแก้ไข

การตรวจสอบและปรับแก้ไขเป็นกระบวนการที่ตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาคำนิยามศัพท์ ซึ่งเป็นขั้นตอนการพิจารณา เป็นส่วนสำคัญมาก เพราะหากพิจารณาดูอย่างละเอียดก็จะทำให้ศัพท์ผ่านมาพิจารณามีคุณภาพ ดังนั้น คณะทำงาน จะต้องทำงานล่วงหน้าก็คือ ศัพท์ที่จะพิจารณาเดือนหน้า ต้องจัดทำรูปเล่มและส่งไปให้บรรณาธิการชุดที่ ๑ และชุดที่ ๒ อ่านล่วงหน้าก่อน ครั้งละ ๑ เล่มหรือ ๒ เล่ม ซึ่งขั้นตอนการตรวจสอบนั้น จะประกอบด้วย การจัดทำรูปเล่ม การเตรียมการจัดส่ง การทำหนังสือเชิญบรรณาธิการประชุม การจัดส่งข้อมูลแก่บรรณธิการล่วงหน้า และจัดประชุมเพื่อพิจารณา การประสานงานผู้เขียนให้ปรับแก้ไขและจัดทำรูปเล่มที่แก้ไขแล้ว การจ่ายค่าตอบแทนผู้เขียน จะได้อธิบายให้เห็นตัวอย่างตามลำดับดังนี้

๑) การจัดทำรูปเล่ม

การจัดทำรูปเล่ม เป็นการทำงานเพื่อจัดลำดับงานที่แต่ละคนส่งมา เพื่อจัดทำรูปเล่มให้น่าอ่านมีรูปเล่มอย่างเดียวกัน ประกอบด้วย

๑.ปกหน้า

๒.จดหมายเชิญ ดังตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว

๓.รายชื่อผู้เขียน ดังตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว

๔.ลำดับศัพท์ที่เขียน

๕.ศัพท์นิยาม

๖.แบบประเมินผล

ในการจัดทำรูปเล่มนี้จะกล่าวในข้อที่ ๑ ข้อที่ ๕ ข้อ ๖ เพื่อให้เห็นตัวอย่างประกอบดังนี้

ตัวอย่าง ปกหน้า

SAMPLE

โครงการวิจัย ปีที่ 4

ศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีงบ 59

เล่ม 159

ลำดับที่ 15801-15900

เสนอต่อ คณะบรรณาธิการ โครงการวิจัยพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

จำนวน 100 ศัพท์ รวม 100 ศัพท์

โดย พระครูสิริรัตนานุวัตร,รศ.ดร.

ส่งครั้งแรก เมื่อวันที่ 8 เมษายน พ.ศ.2559

จัดทำเอกสาร โดยทีมงานเลขานุการ คณะบรรณาธิการ
โครงการวิจัยปีที่ 4 พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มจร

SAMPLE

ตัวอย่างศัพท์นิยาม

0๑๔ นายสุชญา ลำดับที่ 17001-17100 รับศัพท์เมื่อ ๑4พค59

ลำดับที่	ศัพท์	ที่มา
17001	วิเวกธรรม :	ธรรมคือวิเวก,ธรรมคือความสงัด,อมตนิพพาน หมายถึง ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท ดังคำในสุตตนิบาตที่โธตกทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์ทรงพระกรุณาตรัสสอนวิเวกธรรม ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้ ดังคำในจูฬนิทเทสอธิบายว่า คำว่า วิเวกธรรม ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้ อธิบายว่า อมตนิพพานตรัสเรียกว่า วิเวกธรรม ได้แก่ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมดเป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๗๒/๗๕๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๔/๑๖๘)
17002	วิสภาคสุญญะ :	ความว่างด้วยธรรมที่ต่างกลุ่มกันดังคำในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า วิสภาคสุญญะเป็นอย่างไร คือ อายตนะภายใน ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับอายตนะภายนอก ๖ และเป็นธรรมว่าง อายตนะภายนอก ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับหมวดวิญญาณ ๖ และเป็นธรรมว่าง หมวดผัสสะ ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับหมวดเวทนา ๖ และ เป็นธรรมว่างหมวดเวทนา ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับหมวดสัญญา ๖ และเป็นธรรมว่าง หมวดสัญญา ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับหมวดเจตนา ๖ และเป็นธรรมว่างนี้ชื่อว่าวิสภาคสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย)

SAMPLE

		๓๑/๔๘/๕๓๒)
17003	วิสมโลภะ :	ความโลภจัด,ความโลภที่รุนแรงในฐานะแม้ที่ควรจะได้ ดังคำในอัคคัญญสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๕๐๐ ปี ธรรม๓ ประการ คือ อธัมมราคะ วิสมโลภะ และมิจฉาธรรม ก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๑/๗๒,๑๑/๑๐๒/๗๓,๑๑/๑๐๕/๗๖)
17004	วิสสุกรรม :	ชื่อเทพบุตรชั้นดาวดึงส์ชำนาญการก่อสร้าง ,เป็นชื่อสั้นๆ ที่ท้าวสักกะเรียกใช้ ดังคำในสักกปัญหสูตรที่ ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบพระราชดำริของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ จึงมีเทวบัญชาเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาตรัสว่า มาเถิด สหายวิสสุกรรม เธอจงไปสร้างพระนิเวศน์ชื่อธรรมปราสาทถวายพระเจ้ามหาสุทัสสนะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๖/๑๙๐)
17005	วิสสุกรรมเทพบุตร :	ชื่อเทพบุตรชั้นดาวดึงส์ชำนาญการก่อสร้าง เนรมิต ประสาท นคร เมือง อาศรม เป็นเรียกชื่อสั้นๆ วิสสุกรรม เรียกเต็มว่า วิสสุกรรมเทพบุตร ทำหน้าที่เนรมิตปราสาทตามที่ท้าวสักกะมีเทวบัญชาเช่นเนรมิตให้พระพุทธเจ้านามว่า สุเมธะ เนรมิตปราสาทให้พระเจ้ามหาสุทัสสนะ พระเจ้าจักรพรรดิยโสชะ เป็นต้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๖/๑๙๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๗/๑๗๑,๓๒/๔๕/๖๖๐,๓๒/๗๖/๑๑๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๘/๑๒๒,๓๓/๔๐/๑๒๓,๓๓/๗๑/๘๗,๓๓/๗๓/๘๘,๓๓/๗๕/๘๘,๓๓/๙๒/๑๔๗,๓๓/๑๐๗/๗๔๑)
17006	วิสังโยคะ :	ความพราก มี ๔ ประการ มีปรากฏในสังคีต

SAMPLE

		สูตร และทสุตตรสูตร คือ (๑) กามโยควิสังโยคะ (ความพรากจากกามโยคะ) (๒) ภวโยควิสังโยคะ (ความพรากจากภวโยคะ) (๓) ทิฏฐิโยควิสังโยคะ (ความพรากจากทิฏฐิโยคะ) (๔) อวิชชาโยควิสังโยคะ (ความพรากจากอวิชชาโยคะ),ในโยคสูตร อธิบายถึงความพรากไว้ทั้ง ๔ ประการ โดยละเอียด (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๒,๑๑/๓๕๔/๓๗๗,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๐/๑๘)
17007	วิสัตติกา :	ตัณหาดุจตาข่าย, ตัณหาที่ซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ,เป็นชื่อตัณหา ดังคำว่า ตัณหาตรัสเรียกว่าวิสัตติกา ดังคำในธรรมบทว่า ตัณหาดุจตาข่ายชื่อว่าวิสัตติกา ไม่มีแก่พระพุทธเจ้าพระองค์ใดเพื่อนำไปในภพไหน ๆพวกท่านจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้มีพระญาณหาที่สุดมิได้ ผู้ไม่มีร่องรอย ไปด้วยร่องรอยอะไรเล่า,ในมหานิทเทสอธิบายไว้ว่า คำว่า วิสัตติกา อธิบายว่า ตัณหาชื่อว่าวิสัตติกา เพราะมีความหมาย อย่างไร ตัณหาชื่อว่าวิสัตติกา เพราะแผ่ไป ชื่อว่าวิสัตติกาเพราะซ่านไป ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะขยายไป ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะครอบงำ ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะสะท้อนไป ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะเป็นตัวการให้พูดผิด ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะมีรากเป็นพิษ ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะมีผลเป็นพิษ ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะเป็นตัวการให้บริโภคสิ่งมีพิษ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๐/๘๙, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๘/๓๑๗, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๗๕/๖๘๗,๒๕/๘๖๔/๗๐๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๗,๒๙/๓/๑๑,๒๙/๙๒/๒๘๘,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๒๒/๑๓๒,๓๐/๒๓/๑๓๖,๓๐/๓๕/๑๗๒,๓๐/๓๖/๑๗๓)
17008	วิสัยตรรกะ :	แนวเหตุผล, หลักการคิด หมายถึงหลักแห่ง

SAMPLE

		เหตุผล,หลักการใช้เหตุผล ดังคำในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น พระวิปัสสีพุทธเจ้ามีพระรำพึงดังนี้ว่า ทางที่ดี เราควรแสดงธรรม แต่ทรงพระดำริว่า ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยากรู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่ใช่วิสัยตรรกะ ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖,๑๐/๖๗/๓๘) อรรถกถาอธิบายแนวของตรรกศาสตร์ของนักตรรกะ มี ๔ ประการ คืออนุมานจากข้อมูลที่เป็นประสบการณ์ อนุมานโดยการระลึกชาติ อนุมานจากประสบการณ์ภายในของตน และอนุมานโดยใช้เหตุผลล้วน ๆ (ที.สี.อ.(บาลี) ๓๔/๙๘)
17009	วิสัยหเศรษฐี :	เศรษฐีคนหนึ่ง ชาวกรุงพาราณสี มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ผู้ยินดีในการให้ทาน แม้มีเทพมาตักเตือนให้หยุดให้ทาน ก็ไม่หยุดที่จะให้ทาน เศรษฐีผู้นี้ให้สร้างโรงทานในที่ ๖ แห่ง คือที่ประตูเมืองทั้ง ๔ ประตู ท่ามกลางพระนครและที่ประตูนิเวศน์ของตน แล้วยังการให้ทานให้เป็นไปอยู่ บริจาคทรัพย์วันละหกแสนทุกวัน พระโพธิสัตว์และยาจกทั้งหลายย่อมมีภัตตาหารเป็นเช่นเดียวกัน เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นให้ทานกระทำชมพูทวีปทั้งสิ้นให้มีงอนไถอันยกขึ้นแล้วคือไม่ต้องทำไร่ไถนา ภพของท้าวสักกะก็กัมปนาทหวั่นไหวด้วยอานุภาพของการให้ทาน บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวเทวราชแสดงอาการร้อนท้าวสักกะทรงดำริว่า ใครหนอประสงค์จะให้เราเคลื่อนจากที่ จึงทรงพิจารณาใคร่ครวญอยู่ ทรงเห็นท่านมหาเศรษฐี จึงทรงพระดำริว่า วิสัยหเศรษฐีนี้แผ่ไปกว้างขวางยิ่งนัก ให้ทานกระทำชมพูทวีป

SAMPLE

ทั้งสิ้นให้ไม่ต้องทำไร่ไถนา ชะรอยจักให้เราเคลื่อนจากที่แล้วเป็นท้าวสุกกะเสียเองด้วย ทานแม้นี้ เราจักทำทรัพย์ของเขาให้ฉิบหาย เสียกระทำเศรษฐีนั่นให้เป็นคนขัดสนจนให้ทานไม่ได้ จึงบันดาลทรัพย์ทั้งปวง แม้แต่ข้าวเปลือก น้ำมันน้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้นจนชั้นที่สุดแม้ทาสและกรรมกรให้อันตรธานหายไป พวกคนผู้จัดทานมาบอกท่านเศรษฐีว่า ข้าแต่นาย โรงทานขาดหายไปพวกข้าพเจ้าไม่เห็นอะไร ๆ ในที่ที่เก็บไว้ ท่านเศรษฐีกล่าวว่า พวกท่านจงนำทรัพย์สำหรับจับจ่ายไปจากที่นี้ อย่าตัดขาดทานเสียเลย แล้วเรียกภรรยามาพูดว่า นางผู้เจริญ เธอจงให้ทานดำเนินไป ภรรยาค้นหาจนทั่วเรือนไม่พบแม้แต่กึ่งมาสกจึงกล่าวว่า ข้าแต่นาย ดิฉันไม่เห็นอะไรๆ อื่น ยกเว้นผ้าที่เราทั้งหลายนุ่งห่มอยู่ ว่างเปล่าไปทั่วทั้งเรือน ท่านเศรษฐีให้เปิดประตูห้องเก็บรัตนะ ๗ ก็ไม่เห็นอะไร ๆแม้ทาสและกรรมกรอื่นๆ ก็ไม่ปรากฏยกเว้นเศรษฐีกับภรรยา มหาสัตว์เรียกภรรยามาอีกแล้วกล่าวว่า นางผู้เจริญ เราไม่อาจตัดขาดการให้ทานเธอจงค้นหาให้ทั่วนิเวศน์พิจารณาดูของบางอย่าง ขณะนั้น คนหาบหญ้าคนหนึ่ง ทิ้งเคียวคาน และเชือกมัดหญ้าไว้ระหว่างประตูแล้วหนีไป ภรรยาของเศรษฐีเห็นดังนั้น จึงได้นำมาให้โดยพูดว่า ข้าแต่นาย เว้นสิ่งนี้ ดิฉันไม่เห็นของอย่างอื่น พระมหาสัตว์กล่าวว่า นางผู้เจริญ ธรรมดาหญ้าเราไม่เคยเกี่ยวตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ แต่วันนี้ เราจักเกี่ยวหญ้านำมาขายแล้วให้ทานตามสมควร เพราะกลัวการให้ทานจะขาด จึงถือเอาเคียว คาน และเชือกออกจากพระนครไปยังที่มีหญ้าแล้วเกี่ยว

SAMPLE

หญ้าคิดว่า หญ้าฟ่อนหนึ่งจักเป็นของพวกเรา และจักให้ทานด้วยหญ้าฟ่อนหนึ่ง จึงมัดหญ้าเป็น ๒ ฟ่อน คล้องที่คานถือเอาไปขายที่ประตูเมือง ได้มาสกมาแล้วได้ให้ส่วนหนึ่งแก่พวกยาจกแต่พวกยาจกมีมากด้วยกัน เมื่อพวกเขาร้องขอว่า ให้ข้าพเจ้าบ้าง จึงได้ให้ส่วนแม้นอกนี้ไปอีก วันนั้น จึงไม่มีอาหารพร้อมทั้งภรรยาให้เวลาล่วงผ่านไป โดยทำนองนี้ ล่วงไป ๖ วัน ครั้นวันที่ ๗ เมื่อ เศรษฐีนั้นกำลังนำหญ้ามาเป็นผู้อดอาหารมา ๗ วัน ทั้งเป็นสุขุมาลชาติพอเมื่อแสดงอาทิตย์กระทบหน้าผาก นัยน์ตาทั้งสองข้างก็พร่าพราย เศรษฐีนั้นไม่อาจดำรงสติไว้ได้ จึงล้มทับหญ้าลงไป ท้าวสักกะเมื่อไม่อาจทรงห้ามวิสัยหเศรษฐี จึงตรัสถามว่า ท่านให้ทานเพื่อประโยชน์อะไร วิสัยหเศรษฐีทูลว่า ข้าพระบาทมิได้ปรารถนาความเป็นท้าวสักกะ หรือความเป็นพระพรหม แต่ปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ จึงให้ทาน ท้าวสักกะได้ทรงสดับคำนั้นแล้วดีพระทัยจึงเอาพระหัตถ์ลูบหลัง เมื่อพระโพธิสัตว์พอถูกท้าวสักกะทรงลูบหลังในขณะนั้นนั่นเองสรีระทั้งสิ้นก็เต็มบริบูรณ์และด้วยอานุภาพของท้าวสักกะ กำหนดเขตแห่งทรัพย์สมบัติทั้งหมดของพระโพธิสัตว์นั้นก็กลับเป็นไปตามปกติอย่างเดิมท้าวสักกะตรัสว่าท่านมหาเศรษฐี จำเดิมแต่นี้ไป ท่านจงสละทรัพย์ ๑๒ แสนให้ทานทุกวันเถิด แล้วประทานทรัพย์หาประมาณมิได้ไว้ในเรือนของพระโพธิสัตว์นั้น ทรงส่งพระโพธิสัตว์แล้ว เสด็จไปเทวสถานของพระองค์ ดังคำในวิสัยหชาดกที่ท้าวสักกะเสด็จมายืนอยู่ในอากาศ ได้ตรัสกับวิสัยหเศรษฐีโพธิสัตว์ว่า ท่านวิสัยหเศรษฐี

SAMPLE

		เมื่อก่อนท่านได้ให้ทานก็เมื่อท่านให้ทานอยู่ อย่างนั้นโภคะทั้งหลายของท่านก็สิ้นไปเป็นธรรมดา ตั้งแต่นี้ไป ถ้าท่านจะไม่พึงให้ทานโภคะทั้งหลายของท่านผู้งดให้ทานก็จะพึงดำรงอยู่ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๕๗/๑๘๘)
17010	วิสัยแห่งจักขุวิญญาณ :	อารมณ์แห่งวิญญาณคือตา หมายถึงเขตที่ตาเห็นได้,อยู่ในภาวะที่มองเห็น,ขอบที่เห็นได้ ดังคำในกถาวัตถุที่กล่าวไว้ว่า ปฐวีธาตุเป็นรูป เป็นรูปายตนะ เป็นรูปธาตุ เป็นสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว เป็นวิสัยแห่งจักขุวิญญาณกระทบที่จักษุ มาสู่คลองจักษุ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๖๕/๔๙๕)
17011	วิสัยแห่งตรรกะ :	ดู วิสัยตรรกะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗)
17012	วิสัยแห่งมาร :	ขอบเขตของมาร หมายถึงสิ่งที่อยู่ในอำนาจของพญามาร ในที่นี้หมายถึงกาม(ซึ่งความหมายถึงความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความใคร่ความรักใคร่), กามสัญญาดังคำในอาเนญชสัปปายสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย กามไม่เที่ยง เป็นของว่างเปล่า เท็จ มีความเลือนหายไปเป็นธรรมดา ลักษณะของกามนี้ เป็นความล่อลวง เป็นที่บ่นถึงของคนพาล กามที่มีในภพนี้ และกามที่มีในภพหน้า กามสัญญา(ความกำหนดหมายในกาม) ที่มีในภพนี้ และกามสัญญาที่มีในภพหน้า ทั้ง ๒ ประการนั้น เป็นบ่วงแห่งมารเป็นวิสัยแห่งมาร เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นโคจรแห่งมาร ในกามนี้มีบาปอกุศลทางใจเหล่านี้ คือ อภิชฌาบ้าง พยาบาทบ้าง สารัมภะ

SAMPLE

		(ความแข่งดี)บ้าง กามเหล่านั้นนั่นเอง ย่อมก่ออันตรายให้แก่อริยสาวกผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๖/๗๓)
17013	วิสาขปัญจาลบุตร, พระ :	ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่งอยู่ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี ท่านผู้นี้ เป็นผู้กล่าวธรรมีกถา ประกอบด้วยวาจาไพเราะ สละสลวยปราศจากโทษ นับเนื่องเข้าในวาจาที่ให้เข้าใจเนื้อความ ไม่อิงอาศัย เดิมชื่อวิสาขะ ภายหลังได้ชื่อว่าปัญจาลบุตร เพราะเป็นบุตรของพราหมณีชื่อว่าปัญจาล มีปรากฏในวิสาขสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสชมพระวิสาขปัญจาลบุตรไว้ว่าชนทั้งหลายจะไม่รู้จักคนผู้ไม่พูดว่ามีเชื้อเป็นพาลหรือเป็นบัณฑิต แต่ย่อมรู้จักคนผู้พูด ผู้แสดงอมตบท (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๑/๓๓๓)
17014	วิสาขปัญจาลิบุตร :	ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่งชาวกรุงเวสาลี กล่าวผู้กล่าวธรรมีกถา ด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้ เกี่ยวเนื่องกับนิพพาน ไม่อิงอาศัยวัฏฏะ ภิกษุทั้งหลายก็พากันชื่นชม แม้พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านวิสาขปัญจาลิบุตรว่า ดีจริงดีจริง วิสาขะ ดีเหลือเกินที่เธอชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง ด้วยธรรมีกถาด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย
ฯลฯ		ไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้ เกี่ยวเนื่องกับนิพพาน ไม่อิงอาศัยวัฏฏะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๘/๗๘); เขียนเป็นวิสาขปัญจาลบุตร ก็มี
		ฯลฯ
17098	เวทนากัมมัฏฐาน :	กัมมัฏฐานที่ประกอบด้วยเวทนาหมายถึง กัมมัฏฐานที่ประกอบด้วยโสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา ดังหัวข้อธรรมที่กล่าวไว้ในสักกปัญหสูตรตอนหนึ่ง ใน

SAMPLE

		เรื่องเวทนากัมมัฏฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า จอมเทพ เรากล่าวโสมนัสไว้ ๒ อย่าง คือ โสมนัสที่ควรเสพและโสมนัสที่ไม่ควรเสพ กล่าวโทมนัสไว้ ๒ อย่าง คือ โทมนัสที่ควรเสพและโทมนัสที่ไม่ควรเสพ และกล่าวอุเบกขาไว้ ๒ อย่าง คือ อุเบกขาที่ควรเสพและอุเบกขาที่ไม่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๙/๒๘๗)
17099	เวทนาเก่า :	ความรู้สึกเดิม,ความเสวยอารมณ์ที่มีอยู่เก่า ดังคำในสัพพาสวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันบิณฑบาต ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า'โดยอุบายนี้เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เราแล้วจึงบริโภคอาหาร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓,๑๒/๔๒๒/๔๕๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๗/๔๘๐, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๕/๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๗//๖๑,๒๑/๑๕๙/๒๒๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๘/๑๖๕)
17100	เวทนาใกล้ :	การเสวยอารมณ์ที่เป็นอกุศลกับเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอกุศลเป็นต้น, ความเสวยอารมณ์อันใกล้ ดังคำในขันธวิภังค์ที่อธิบายว่า เวทนาใกล้ เป็นไฉน เวทนาที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอกุศล เวทนาที่เป็นกุศลเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นกุศล เวทนาที่เป็นอัพยากฤตเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอัพยากฤต ทุกขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับ

SAMPLE

	ทุกขเวทนา สุขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับสุขเวทนาอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับอทุกขมสุขเวทนา เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาของผู้เข้าสมาบัติ เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าเวทนาใกล (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๓/๖)

SAMPLE

ตัวอย่างแบบประเมินผล

แบบรายงานผลศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย
โครงการวิจัย เรื่องพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๕๙

1.ชื่อผลงาน ศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อักษร ล ว

2.ชื่อเจ้าของผลงาน ดร.เดชา กัปโก

3.ผลงานทางวิชาการในลักษณะอื่น คำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

ลักษณะผลงานทางวิชาการในลักษณะอื่น **คำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย** เป็นลักษ
คำศัพท์ภาษาไทย เขียนเรียบเรียงอย่างมีระบบ มีเนื้อหาครบถ้วน ให้นิยามความหมาย อธิบายค
ถูกต้อง ตามคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส ฎีกา และหนังสืออ้างอิงอื่นที่เกี่ยวข้อง

๓.รายละเอียดการประเมิน จำนวนศัพท์ .....ศัพท์ ตั้งแต่ศัพท์ที่ .....ถึงศัพท์ที่..... เล่มที่ .....

ลำดับที่	รายการศัพท์	ผ่าน		ไม่ผ่าน	
		ระดับเกณฑ์		เหตุผล	
		ดี	แก้ไข	ปรับปรุง	
16501	โลกุตตรปฐมฌาน				
16502	โลกุตตรปัญญา				
16503	โลกุตตรมรรค				
16504	โลกุตตระ				
16505	โลณโสวีรกะ, ยาดอง				
16506	โลดทะนง				
16507	โลภ				
16508	โลภธรรม				
16509	โลภะ				
16510	โลภะที่วิปปยุตจากทิฏฐิ				
16511	โลมชาติ				
16512	โลมสกังคิยะ, พระ				
16513	โลมหังสนบรรยาย				
16514	โลมหังสบัณฑิต				
16515	โลหกุมภี, นรก				

SAMPLE

16516	โลหธาตุ				
16517	โลหิจจพราหมณ์				
16518	โลหิตกสิณ				
16519	โลหิตวาสี				
16520	โลหิตาภิชาติ				
16521	โลหิตุปปาทกรรม				
16522	วงกต, ภูเขา				
16523	วงค์โอกกากราช				
16524	วงศ์โสตถิยสกุล				
16525	วงศ์โอกกากราช				
16526	วจีกรรม				
16527	วจีทัณฑะ				
16528	วจีทุจริต				
16529	วจีโมเนยยะ				
16530	วจีสมาจาร				
16531	วจีสมาจารที่ควรเสพ				
16532	วจีสมาจารบริสุทธิ์				
16533	วจีสังขาร				
16534	วจีสัญเจตนา				
16535	วจีสุจริต				
16536	วจีโสเจยยะ				
16537	วชิรญาณ				
16538	วชิรปาณี, ยักษ์				
16539	วชิระ, พระเจ้าจักรพรรดิ				
16540	วชิรานคร				
16541	วชิราภิกษุณี				
16542	วชิราวุธ				
16543	วชิรี, พระกุมารี				
16544	วฏชาลิกาวิหาร				
16545	วฏังสกี, พระมเหสี				
16546	วฏังสปราสาท				
16547	วณิพก				
16548	วธรปริพาชก				
16549	วนเจดีย์				
16550	วนเทวดา				
16551	วนนิมิต				
16552	วนสวหยะ, เมือง				

SAMPLE

16553	วนิทธะ, พระเจ้าจักรพรรดิ				
16554	วยลักษณะ				
16555	วยะ				
16556	วยานุปัสสนา				
16557	วรณะ, พระ				
16558	วรณา, เมือง				
16559	วรตระ, ปริพาชก				
16560	วรทัสสนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ				
16561	วรรณสมบัติ				
16562	วรรณะ				
16563	วรรณะกษัตริย์				
16564	วรรณะงดงาม				
16565	วรรณะทิพย์				
16566	วรรณะที่เป็นทิพย์				
16567	วรรณะพราหมณ์				
16568	วรรณะแพศย์				
16569	วรรณะศูทร				
16570	วรุณ, ท้าวเทวราช				
16571	วรุณ, พระเจ้าจักรพรรดิ				
16572	วรุณ,ท้าว				
16573	วรุณ,พญานาค				
16574	วรุณเทพ, พระเจ้าจักรพรรดิ				
16575	วรุณอุบาสก				
16576	วรุณะ				
16577	วรุณะ, พระ				
16578	วรุณะ, พระเจ้าจักรพรรดิ				
16579	วรุณะ, พระโอรส				
16580	วรุณะ, พราหมณ์				
16581	วรุณะ, ยักษ์				
16582	วรุณาราม				
16583	วลัย				
16584	วลัยไพที				
16585	วลาหก, ม้าหลวง,วลาหกอัสวราช,				
16586	วลาหก,พวก				
16587	วสภอุบาสก				
16588	วสภะ, ภูเขา				
16589	วสวัตดี				

SAMPLE

16590	วสวัตดีเทวราช, ชื่อ, วสวัตตีเทพบุตร				
16591	วสี				
16592	วสุนธรา, แผ่นดิน				
16593	วสุปราสาท				
16594	วอ				
16595	วักกลิ, พระ, ภิกษุ				
16596	วักกลิ, มาณพ				
16597	วักกะ				
16598	วัคคุมุทา,แม่น้ำ				
16599	วังคชนบท				
16600	วังคันตพราหมณ์				
	รวมศัพท์ที่ผ่าน ระดับ ดี				
	รวมศัพท์ที่ผ่าน ระดับ แก้ไข				
	รวมศัพท์ที่ไม่ผ่าน ปรับปรุงใหม่				
	รวมจำนวนศัพท์				

ความเห็นเพิ่มเติม

.....

.....

.....

.....

.....

ลงชื่อ

(.....)

ผู้ประเมิน

..... /..... /.....

SAMPLE

๒) การเตรียมการจัดส่ง

การเตรียมการจัดส่ง การที่จะจัดส่งข้อมูลให้คณะบรรณาธิการตรวจสอบนั้น จำเป็นต้องเตรียมข้อมูล ๓ อย่าง ประกอบด้วย

๑.ซองน้ำตาล

๒.แบบประเมินผล คือ การเตรียมข้อมูลแบบประเมิน ซึ่งข้อมูลดั้งเดิมจะมีข้อมูลอ้างอิงอยู่ท้ายคำด้วย จำต้องตัดออกทั้ง ๑๐๐ ศัพท์ เพื่อให้ข้อมูลตรวจสอบง่าย

๓.จดหมายส่งงาน

เพื่อให้เห็นตัวอย่าง จึงจะเสนอข้อมูลในข้อ ๒ และข้อ ๓ ดังต่อไปนี้

ที่อยู่.....

ที่ ...../ .....

วัน..... เดือน..... ปี.....

เรื่อง รายงานผลการประเมินผลงานทางวิชาการในลักษณะอื่น คำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

เรียน/นมัสการ รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ

อ้างถึง หนังสือกองวิชาการ ที่ ศธ ๖๑๐๐.๗ / ..... ลว.....เดือน.....พ.ศ.....

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบรายงานผลประเมินคุณภาพผลงานทางวิชาการในลักษณะอื่น จำนวน ..... ฉบับ

ตามหนังสือที่อ้างถึง กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี ได้แจ้งประกาศเรื่องแต่งตั้งคณะบรรณาธิการ เพื่อประเมินผลงานทางวิชาการในลักษณะอื่น คำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ความทราบแล้ว นั้น

ในการนี้ (ข้าพเจ้า /นาย).....ได้อ่านและทำการประเมินผลงานทางวิชาการในลักษณะอื่น คำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มดังกล่าวเรียบร้อยแล้ว

ขอรายงานผลการประเมิน ดังต่อไปนี้

( ) ควรให้ผ่าน จำนวน.....ศัพท์

( ) ควรให้ผ่าน แต่มีแก้ไขอักษร ภาษา จำนวน .....ศัพท์

( ) ควรให้เจ้าของเรื่องนำปรับปรุงแก้ไขร่างคำศัพท์ แล้วให้เสนอใหม่จำนวน ..... ศัพท์

( ) อื่นๆ (ระบุ).....

SAMPLE

จึงเรียน/นมัสการมาเพื่อโปรดพิจารณาดำเนินการต่อไป

เรียน/นมัสการมาด้วยความเคารพ

(ลงชื่อ)

(.....)

ผู้ประเมิน

โทรศัพท์ .....

๓) การทำหนังสือเชิญบรรณาธิการประชุม

การทำหนังสือเชิญบรรณาธิการประชุม ก็ดำเนินการทำเหมือนทำจดหมายเชิญทั่วไป จะกำหนด วัน เวลา สถานที่ และงานที่ส่งให้อ่าน จำนวนศัพท์

๔) การจัดส่งข้อมูลแก่บรรณาธิการล่วงหน้า

การจัดส่งข้อมูลแก่บรณาธิการล่วงหน้า เป็นการทำงานเชิงรุก เพื่อให้คณะบรรณาธิการได้ตรวจงาน ซึ่งบรรณาธิการแต่ละรูป/คน เมื่อได้รับงานก็ได้ตรวจงานอย่างรวดเร็ว และปรับแก้ไข พร้อมให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะ

๕) **จัดประชุมเพื่อพิจารณา**

จัดประชุมเพื่อพิจารณา และเมื่อถึงวันประชุม ผู้เป็นคณะบรรณาธิการ แต่ละรูป/คนก็ได้นำเสนอประเด็นที่พบและให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะ พร้อมแก้ไขคำศัพท์ในรูปเล่ม ทำให้การประชุมแต่ละครั้ง ไม่เสียเวลามาก มักนำเสนอในประเด็นที่สำคัญ ส่วนประเด็นที่ไม่สำคัญก็เขียนไว้ภายในเล่ม และให้ความเห็นว่า ศัพท์จำนวน ๑๐๐ ศัพท์ มีศัพท์ผ่าน ระดับดี กี่ศัพท์ และให้ปรับแก้ไข กี่ศัพท์ และมีศัพท์ไม่ผ่าน สำหรับศัพท์ที่ผ่าน ก็กาเครื่องหมายถูก (√) และศัพท์ที่ไม่ผ่าน ก็กาเครื่องหมายผิด (x)

๖) การประสานงานผู้เขียนให้ปรับแก้ไข

การประสานงานผู้เขียนให้ปรับแก้ไข ในการประชุมแต่ละครั้ง บรรณาธิการแต่ละท่านก็จะให้คำแนะนำ และให้ความเห็น และข้อเสนอแนะ เพื่อให้ผู้เขียนนำไปแก้ไข หลังจากรับทราบข้อมูลแล้ว คณะทำงานก็จะส่งข้อมูลเล่มและส่งไฟล์งานที่จัดทำรูปเล่มเพื่อปรับแก้ไข และประสานงานให้ผู้เขียนรับ

SAMPLE

๗) จัดทำรูปเล่มที่แก้ไขแล้ว

จัดทำรูปเล่มที่แก้ไขแล้ว ก็เป็นงานอีกขั้นตอนหนึ่ง ที่ต้องจัดทำเล่มอีกครั้งหนึ่ง โดยรูปแบบการทำรูปเล่ม จะมีขั้นตอนทำเล่ม ประกอบด้วย ๒ อย่าง คือ (๑) ปก (๒) ศัพท์นิยาม

๘) การจ่ายค่าตอบแทนผู้เขียน

การจ่ายค่าตอบแทนผู้เขียน คณะทำงานจะจ่ายค่าตอบแทนให้แก่ผู้เขียนได้ เมื่อผู้เขียนปรับแก้ไขศัพท์ เสร็จเรียบร้อยแล้ว และขึ้นคำศัพท์ที่ปรับแก้ไขแล้วทางเว็บไซต์ ครบตามจำนวนที่ปรับแก้ไข

๔.การปรับแก้ไข

เมื่อได้ดำเนินการครบตามแผนอย่างเรียบร้อยแล้ว ย่อมพบอุปสรรคปัญหาที่ต้องแก้ไข ก็ปรับแก้ไข ในขั้นตอนนี้ มีข้อที่ควรกำหนด ในการปรับแก้ไข ซึ่งมีทั้งการทบทวนและปรับแก้ไข ๔ ประการ คือ

๔.๑ แผนเกี่ยวกับคน

แผนเกี่ยวกับคน แม้ผู้เขียนบางคน เมื่อรับงานไปแล้ว ก็ไม่สามารถดำเนินการให้แล้ว ก็ประสานงาน โดยขอศัพท์คืน และประสานงานมอบศัพท์ดังกล่าวให้ผู้เขียนคนอื่นเขียนแทน ในกรณีเช่นนี้ แม้จะมีไม่มาก แต่ศัพท์ที่ค้างอยู่นั้น เป็นศัพท์หมวดวรรค ป อักษร ป อยู่ต้นๆ ไม่สามารถเรียงศัพท์ให้ติดกันได้ ก็ต้องประสานให้เขียนโดยกำหนดเวลา และหากยังไม่เสร็จก็ขอคืนให้ผู้อื่นเขียนแทน ซึ่งการทำงานกับคนอื่น ต้องประสานงานหลายครั้ง ให้เวลาจนหมดเวลาในการที่จะเขียนได้ทัน หากยังไม่สำเร็จตามเวลาดังกล่าว ก็ต้องขอความอนุเคราะห์ผู้เขียนคนเดิมโดยขอแบ่งไปให้ผู้อื่นซึ่งมีเวลาช่วย เขียนแทน ในกรณีเช่นนี้ก็มีบ้าง แต่ไม่มากนัก

๔.๒ แผนเกี่ยวกับงาน

การทบทวน ในการวางแผนบางอย่าง ย่อมสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสม เช่น ในด้านแผนงาน ในการเขียนศัพท์ เมื่อผู้เขียนศัพท์ พบว่า เกี่ยวกับชาดก ควรเพิ่มเหตุปัจจุบัน เข้ามา ก็นำเสนอเข้าที่ประชุมคณะกรรมการ มีมติเช่นไร ก็นำไปปรับแผนใหม่ และแจ้งให้ผู้เกี่ยวข้องทราบทั่วไป

หรือในกรณีศัพท์ของพระสูตร มีกรณีพระสูตร ที่มีชื่อเหมือนกัน มีปรากฏอยู่หลายสูตร ก็แก้ไข โดยใช้อักษรยก กำกับ เช่น

SAMPLE

เวสาลีสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยคหบดีชาวเมืองเวสาลี อุคคคหบดีชาวเมืองเวสาลีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลีแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกไม่ปรินิพพานและบางพวกปรินิพพานในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะมีรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูเป็นต้นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ สัตว์ผู้ยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูป เสียงเป็นต้นนั้น จึงเกิดมีตัณหา ยังมีอุปาทาน(ความยึดมั่น) จึงไม่ปรินิพพาน ส่วนผู้มีนัยตรงกันข้าม ย่อมปรินิพพาน (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๒๔/๑๕๐)

เวสาลีสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงเวสาลี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ตรัสสอนอสุภกัมมัฏฐานแก่ภิกษุทั้งหลายแล้วทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ขณะที่ภิกษุเหล่านั้นเจริญอสุภกัมมัฏฐานอยู่เกิดความรู้สึกอึดอัดเบื่อหน่าย รังเกียจร่างกายตัวเองจึงพากันฆ่าตัวตายเป็นจำนวนมาก เมื่อพระองค์เสด็จออกจากที่หลีกเร้นแล้วสังเกตเห็นว่าภิกษุสงฆ์น้อยลง หลังจากตรัสถามท่านพระอานนท์ ได้ทราบความแล้ว จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ ตรัสประกาศว่า อานาปานสติสมาธิเป็นธรรมที่สงบ ประณีต สดชื่น ทำให้อยู่เป็นสุขและทำให้บาปอกุศลหายไป (สำ.สพา.(ไทย) ๑๙/๙๘๕/๔๖๓)

สคารวสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อว่าสคารวะ พราหมณ์ชื่อว่าสคารวะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ สนทนาปราศรัยแล้วนั่ง ณ ที่ สมควร ทูลถามว่า อะไรเป็นฝั่งนี้(หมายถึงโลกิยธรรม) อะไรเป็นฝั่งโน้น (หมายถึงโลกุตตรธรรม) พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า (๑) มิจฉาทิฏฐิเป็นฝั่งนี้ สัมมาทิฏฐิเป็นฝั่งโน้น (๒) มิจฉาสังกัปปะเป็นฝั่งนี้ สัมมาสังกัปปะเป็นฝั่งโน้น (๓) มิจฉาวาจาเป็นฝั่งนี้ สัมมาวาจาเป็นฝั่งโน้น (๔) มิจฉากัมมันตะเป็นฝั่งนี้ สัมมากัมมันตะเป็นฝั่งโน้น (๕) มิจฉาอาชีวะเป็นฝั่งนี้ สัมมาอาชีวะเป็นฝั่งโน้น (๖) มิจฉาวายามะเป็นฝั่งนี้ สัมมาวายามะเป็นฝั่งโน้น (๗) มิจฉาสติเป็นฝั่งนี้ สัมมาสติเป็นฝั่งโน้น (๘) มิจฉาสมาธิเป็นฝั่งนี้ สัมมาสมาธิเป็นฝั่งโน้น (๙)

SAMPLE

มิจฉาญาณะเป็นฝั่งนี้ สัมมาญาณะเป็นฝั่งโน้น (๑๐) มิจฉาวิมุตติเป็นฝั่งนี้ สัมมาวิมุตติเป็นฝั่งโน้นแล้วตรัสคาถาประพันธ์สรุปใจความได้ว่า ในหมู่มนุษย์ เหล่าชนผู้ไปถึงฝั่งโน้น (หมายถึงนิพพาน) มีจำนวนน้อย ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้เลาะไปตามฝั่งนี้(หมายถึงสักกายทิฏฐิ) ทั้งนั้น ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรม ในธรรม(คือมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑)ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ ชนเหล่านั้นจักข้ามพ้นวัฏฏะอันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก จักถึงฝั่งโน้น บัณฑิตละธรรมดำ(หมายถึงอกุศลธรรมคือกายทุจริตเป็นต้น) แล้วพึงเจริญธรรมขาว(หมายถึงกุศลธรรมคือกายสุจริตเป็นต้น) ออกจากวัฏฏะมาสู่วิวัฏฏะ(หมายถึงนิพพาน) ละกามทั้งหลายแล้วเป็นผู้หมดความกังวล พึงปรารถนาความยินดียิ่งในวิเวก(หมายถึงกายวิเวกจิตตวิเวกและอุปธิวิเวก(ความสงัดจากกิเลส) ที่ยินดีได้ยากยิ่ง บัณฑิตพึงชำระตนให้ผ่องแผ้วจากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งหลาย บัณฑิตเหล่าใดอบรมจิตโดยชอบในองค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ทั้งหลาย ไม่ถือมั่น ยินดีในนิพพานเป็นที่สละความถือมั่น บัณฑิตเหล่านั้นสิ้นอาสวะแล้ว มีความรุ่งเรือง ดับสนิทแล้วในโลก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๗/๒๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วัฏฏะ หมายถึงวัฏฏะ(วงเวียน) ๓ คือ (๑) กิเลสวัฏฏะ ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน (๒) กัมมวัฏฏะ ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ (๓) วิปากวัฏฏะ ประกอบด้วยวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปอุปปัตติภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕)

สคารวสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อว่าสคารวะ พราหมณ์ชื่อสคารวะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ สนทนาปราศรัยแล้วนั่ง ณ ที่ สมควร ทูลถามว่า อะไรเป็นฝั่งนี้ อะไรเป็นฝั่งโน้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า (๑) ปาณาติบาตเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากปาณาติบาตเป็นฝั่งโน้น (๒) อทินนาทานเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากอทินนาทานเป็นฝั่งโน้น (๓) กาเมสุมิจฉาจารเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจารเป็นฝั่งโน้น (๔) มุสาวาทเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากมุสาวาทเป็นฝั่งโน้น (๕) ปิสุณาวาจาเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากปิสุณาวาจาเป็นฝั่งโน้น (๖)

SAMPLE

ผรุสวาจาเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากผรุสวาจาเป็นฝั่งโน้น (๗) สัมผัปปลาปะเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากสัมผัปปลาปะเป็นฝั่งโน้น (๘) อภิชฌาเป็นฝั่งนี้ อนภิชฌาเป็นฝั่งโน้น (๙) พยาบาทเป็นฝั่งนี้ อพยาบาทเป็นฝั่งโน้น (๑๐) มิจฉาทิฏฐิเป็นฝั่งนี้ สัมมาทิฏฐิเป็นฝั่งโน้น แล้วตรัสสรุปด้วยคาถาเหมือนในสคารวสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖๙/๓๐๔)

สติปัฏฐานสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยสติปัฏฐาน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสังขตธรรม ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกายคตาสติสูตรในวรรคนี้ (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๐/๔๕๐)

สติปัฏฐานสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสติปัฏฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิปทา ๓ คือ (๑) **อาคาฬหปฏิปทา** (ปฏิปทาอย่างหยาบ) ได้แก่ บุคคลผู้มีวาทะว่า โทษในกามทั้งหลายไม่มี เขาย่อมตกเป็นเหยื่อในกามทั้งหลาย (๒) **นิชฌามปฏิปทา** (ปฏิปทาอย่างเหี้ยมหาญ) ได้แก่ บุคคลที่ประพฤติตนเป็นคนเปลือย ไร้มารยาท เลียมือ เขาเชิญให้มารับภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุดก็ไม่หยุด เป็นต้น (๓) **มัชฌิมาปฏิปทา** (ปฏิปทาอย่างกลาง) ได้แก่ ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกาย ...พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา ...พิจารณาเห็นจิตในจิต ...พิจารณาเห็นธรรมในธรรม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๔๐๒)

สติปัฏฐานสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานเพื่อรู้ยิ่งราคะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้ยิ่งราคะ มี ๔ คือ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ (๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ แต่ละอย่างล้วนมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗๔/๓๘๙)

สติสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยผู้มีสติสัมปชัญญะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลา แล้วทรงอธิบายลักษณะของผู้มีสติสัมปชัญญะ เป็นต้นว่า ผู้มีสติ ได้แก่ผู้ปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ ผู้มี

SAMPLE

สัมปชัญญะ ได้แก่ผู้มีความรู้สึกตัวในการก้าวไป ถอยกลับเป็นต้นตลอดเวลา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๖๘/๒๑๑)

สติสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยผู้มีสติสัมปชัญญะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลา แล้วทรงอธิบายลักษณะของผู้มีสติสัมปชัญญะเป็นต้นว่า ผู้มีสติ ได้แก่ผู้ปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ ผู้มีสัมปชัญญะ ได้แก่ผู้มีความรู้สึกตัวในการก้าวไป ถอยกลับเป็นต้นตลอดเวลา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๑/๒๕๘)

สติสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยผู้มีสติ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเป็นผู้มีสติอยู่ตลอดเวลา แล้วทรงอธิบายลักษณะของผู้มีสติเป็นต้นว่า ผู้มีสติ ได้แก่ผู้ปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ (ส.ม.(ไทย) ๑๙/๔๑๐/๒๖๘)

๔.๓ แผนเกี่ยวกับงบประมาณ

ด้านงบประมาณ ไม่เพียงพอ ในกรณีที่งบประมาณไม่เพียงพอในโครงการที่ ๔ ก็ปรับค่าตอบแทนของผู้เขียนลดเล็กน้อยของโครงการที่ ๔ เนื่องจากเนื้อหาที่จะต้องดำเนินการมีหลายขั้นตอน ดังนั้น จำต้องปรับค่าใช้จ่ายงบประมาณ หรือแม้จำนวนงานของศัพท์ที่มาก เช่น ในโครงการที่ ๑ มีจำนวนศัพท์ ๔,๕๐๐ ศัพท์ สำหรับโครงการที่ ๒ มีงบประมาณลดลง มีจำนวนศัพท์ลดลงคงเหลือ ๔,๒๐๐ ศัพท์ สำหรับโครงการที่ ๓ มีงบประมาณเท่ากับโครงการที่ ๓ มีจำนวนศัพท์ลดลงคงเหลือ ๔,๒๓๙ ศัพท์ สำหรับโครงการที่ ๔ มีงบประมาณลดลง น้อยกว่าเดิม ๕๐,๐๐๐ บาท ดังนั้น โครงการที่ ๔ มีจำนวนศัพท์ ๔,๐๐๐ ศัพท์ และคัดเลือกศัพท์ที่เห็นสมควรว่าจะเขียนเป็นศัพท์นิยามมากที่สุด แม้จะตัดแล้ว แต่ก็ยังมีศัพท์ที่เกินอยู่ประมาณการ ๑,๕๐๐ ศัพท์ แต่ก็จะเขียนทั้งหมด เพื่อทำศัพท์ศัพท์พจนานุกรมมีความสมบูรณ์

๔.๔ แผนเกี่ยวกับเวลา

แผนเกี่ยวกับเวลา ตามที่กำหนดปฏิทินระยะเวลาดำเนินงาน ก็ไม่สามารถดำเนินให้เป็นไปตามระยะเวลาที่กำหนดได้ เนื่องจากงบประมาณแต่ละโครงการกว่าจะอนุมัติ เวลาก็ผ่านไปมากแล้ว พองบประมาณออกมา ก็ผ่านไป ๔ เดือน ย่อมให้งานไม่ก้าวหน้า เพราะงานจะก้าวหน้าได้ดี บางครั้งงบประมาณสนับสนุนก็เป็นสิ่งจำเป็น เมื่องานไม่แล้วเสร็จตามระยะเวลาที่กำหนด ก็ทำหนังสือไปถึงผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์เพื่อขอขยายเวลา ๓ เดือน เพื่อให้งานลุล่วงสำเร็จตามที่วางไว้ ดังแผนงานโครงการ ข้างล่าง

SAMPLE

	ระยะเวลาการดำเนินการ ปีงบประมาณ ๒๕๕๙											
	ตค	พย	ธค	มค	กพ	มีค	เมย	พค	มิย	กค	สค	กย
๑.ศึกษาข้อมูลเอกสารรายงานวิจัย	—	—										
๒.วางแผนการวิจัย วิเคราะห์เนื้อหา	—	—										
๓.ติดต่อประสานงาน		—										
๔.ประชุมร่วมคณะทำงานแผนงานวิจัย			—									
๕.ปฏิบัติการรวบรวมคัดเลือกคำศัพท์(๔,๐๐๐)			—	—								
๖.ปฏิบัติการทำคำศัพท์โครงการวิจัยที่๔ (๒๐รูป/คน)				๒๐๐	๔๐๐	๖๐๐	๖๐๐	๖๐๐	๖๐๐	๖๐๐	๕๐๐	
๗.ประชุมคณะผู้บริหารงานวิจัยโครงการที่ ๔											—	
๘.ประชุมสรุปผลการวิจัยปีที่ ๔												—
๙.รายงานความก้าวหน้าผลการวิจัยปีที่ ๔											—	
๑๐.ประชุมวิเคราะห์ปิดโครงการวิจัยปีที่												—

SAMPLE

๔												
๑๑.สรุปผลแผนการวิจัย												−

สรุปว่า การทบทวนและปรับแก้ไข นับว่าเป็นข้อดีอย่างหนึ่ง เพราะการทำงานคือการเรียนรู้ เมื่อทำสิ่งนั้นแล้ว เกิดพบสิ่งใหม่ ที่ดีกว่า ก็เลือกเอาสิ่งใหม่ เปรียบเหมือนคนที่แบกเปลือกปอ พบทอง ก็ทิ้งเปลือกปอแล้วถือทองกลับบ้านฉะนั้น

อย่างไรก็ตาม ก็จัดทำพจนานุกรม จะไม่สำเร็จสมบูรณ์ หากยังไม่มีการเรียงศัพท์ตามลำดับอักษร ดังนั้น ขั้นตอนการเรียงลำดับศัพท์ตามลำดับอักษร เป็นสิ่งจำเป็นมาก ซึ่งจะทำให้งานศัพท์พจนานุกรมสำเร็จได้ และสิ่งที่ขาดไม่ได้ จำเป็นต้องมี ๔ รายการนี้ เพื่อช่วยในการเรียงศัพท์ กล่าวคือ

๑) รายการศัพท์ที่มอบแก่ผู้เขียน

๒) เล่มศัพท์ที่เข้าบรรณาธิการ ให้ผ่าน ไม่ผ่าน

๓) บัญชีศัพท์ที่เป็นภาคผนวก มีเฉพาะคำศัพท์อย่างเดียว

๔) เล่มศัพท์ครั้งที่ ๒ หลังที่ผู้เขียนปรับตามที่บรรณาธิการให้แก้ไขแล้ว

ทั้ง ๔ รายการนี้ ได้สรุปทำเป็นแผนผังตรวจสอบดังนี้

แผนผังสถิติผลการทำงานแต่ละขั้นตอน

โครงการวิจัย พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ปี 2559

เล่ม	ตรรชนีศัพท์	แจก	เพิ่ม	ขึ้นเว็บ	เข้าเล่ม	ประธานตรวจ	เสนอบรรณาธิการ	ผ่าน		ไม่ผ่าน	ศัพท์ผ่าน
								ดี	แก้ไข	ปรับปรุง	
๑๓๒	๑๓๑๐๑-๑๓๒๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๕๒	๔๘		๑๐๐
๑๓๓	๑๓๒๐๑-๑๓๓๐๐	๑๐๐	๑	✓	✓	✓	✓	๖๕	๓๖		๑๐๐
๑๓๔	๑๓๓๐๑-๑๓๔๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๗๒	๒๘		๑๐๐
๑๓๕	๑๓๔๐๑-๑๓๕๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๘๕	๑๕		๑๐๐
๑๓๖	๑๓๕๐๑-๑๓๖๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๗๖	๒๔		๑๐๐
๑๓๗	๑๓๖๐๑-๑๓๗๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๘๕	๑๕		๑๐๐
๑๓๘	๑๓๗๐๑-๑๓๘๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๙๘	๑		๙๙
๑๓๙	๑๓๘๐๑-๑๓๙๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๙๙	๑		๑๐๐
๑๔๐	๑๓๙๐๑-๑๔๐๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๑๐๐			๑๐๐
๑๔๑	๑๔๐๐๑-๑๔๑๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๑๐๐			๑๐๐
๑๔๒	๑๔๑๐๑-๑๔๒๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓		๖๙	๓๑	๖๙

SAMPLE

๑๔๓	๑๔๒๐๑-๑๔๓๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๑๐๐			๑๐๐
๑๔๔	๑๔๓๐๑-๑๔๔๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๑๐๐			๖๙
๑๔๕	๑๔๔๐๑-๑๔๕๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	94		6	94
๑๔๖	๑๔๕๐๑-๑๔๖๐๐	๙๙		✓	✓	✓	✓	97		๓	97
๑๔๗	๑๔๖๐๑-๑๔๗๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	99		1	99
๑๔๘	๑๔๗๐๑-๑๔๘๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	97		3	97
๑๔๙	๑๔๘๐๑-๑๔๙๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	98		2	98
๑๕๐	๑๔๙๐๑-๑๕๐๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	97		3	97
๑๕๑	๑๕๐๐๑-๑๕๑๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	99		1	99
๑๕๒	๑๕๑๐๑-๑๕๒๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	100	0		100
๑๕๓	๑๕๒๐๑-๑๕๓๐๐	๑๐๒		✓	✓	✓	✓	101	0		101
๑๕๔	๑๕๓๐๑-๑๕๔๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓		100		๑๐๐
๑๕๕	๑๕๔๐๑-๑๕๕๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	100	0		100
๑๕๖	๑๕๕๐๑-๑๕๖๗๑	๗๑		✓	✓	✓	✓	64	7		๗๑
๑๕๘	๑๕๖๕๑-๑๕๘๐๐	๑๕๘		✓	✓	✓	✓	๑๔๖	๓	๙	๑๔๙
๑๕๙	๑๕๘๐๑-๑๕๙๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๖๓	๓๗		๑๐๐
๑๖๐	๑๕๙๐๑-๑๖๐๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๑๐๐			๑๐๐
๑๖๑	๑๖๐๐๑-๑๖๑๐๐	๙๓		✓	✓	✓	✓	๙๓			๙๓
๑๖๒	๑๖๑๐๑-๑๖๒๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๗๔	๒๖		๑๐๐
๑๖๓	๑๖๒๐๑-๑๖๓๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓		๑๐๐		๑๐๐
๑๖๔	๑๖๓๐๑-๑๖๔๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๖๖	๓๔		๑๐๐
๑๖๕	๑๖๔๐๑-๑๖๕๐๐	๙๒		✓	✓	✓	✓	๙๑	๑		๙๒
๑๖๖	๑๖๕๐๑-๑๖๖๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๗๓	๒๗		๑๐๐
๑๖๗	๑๖๖๐๑-๑๖๗๐๐	๗๔		✓	✓	✓	✓	67	2	5	๖๙
๑๖๘	๑๖๗๐๑-๑๖๘๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๑๐๐			๑๐๐
๑๖๙	๑๖๘๐๑-๑๖๙๐๐	๑๐๐	๒	✓	✓	✓	✓		๔๒	๖๐	๑๐๐
๑๗๐	๑๖๙๐๑-๑๗๐๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๒๕	๗๕		๑๐๐
๑๗๑	๑๗๐๐๑-๑๗๑๐๐	๑๐๐	๒	✓	✓	✓	✓	๕๐	๕๒		๑๐๒
๑๗๒	๑๗๑๐๑-๑๗๒๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓		๑๐๐		๑๐๐
๑๗๓	๑๗๒๐๑-๑๗๒๗๓	๘๓		✓	✓	✓	✓	๘๓			๘๓
๑๗๔	๑๗๓๐๑-๑๗๔๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๘๔	๘	๘	๙๒
๑๗๕	๑๗๔๐๑-๑๗๕๐๐	๑๐๐	๑	✓	✓	✓	✓	๒๕	๗๖		๑๐๑
๑๗๖	๑๗๕๐๑-๑๗๖๐๐	๑๐๐	๓๘	✓	✓	✓	✓	๑๒๐	๑๘		๑๓๘
๑๗๗	๑๗๖๐๑-๑๗๗๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๑๐๐			๑๐๐

SAMPLE

๑๗๘	๑๗๗๐๑-๑๗๘๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๙๙		๑	๙๙
๑๗๙	๑๗๘๐๑-๑๗๙๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๘๙		๑๑	๘๙
๑๘๐	๑๗๙๐๑-๑๘๐๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๑๐๐			๑๐๐
๑๘๑	๑๘๐๐๑-๑๘๑๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	93	7		๑๐๐
๑๘๒	๑๘๑๐๑-๑๘๒๐๐	๑๐๐	๑๓	✓	✓	✓	✓	108	7		๑๑๓
๑๘๓	๑๘๒๐๑-๑๘๓๐๐	๑๐๐	๒๐	✓	✓	✓	✓	๑๐๐			๑๐๐
๑๘๔	๑๘๓๐๑-๑๘๔๐๐	๑๐๐	๒๓	✓	✓	✓	✓	๑๒๑		๒	๑๒๑
๑๘๕	๑๘๔๐๑-๑๘๕๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓		70	30	๑๐๐
๑๘๖	๑๘๕๐๑-๑๘๖๐๐	๙๙		✓	✓	✓	✓	100			๑๐๐
๑๘๗	๑๙๒๐๑-๑๙๓๐๐	๙๐		✓	✓	✓	✓	๙๐			๙๐
๑๘๘	๑๘๖๐๑-๑๘๗๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	100			๑๐๐
๑๘๙	๑๘๗๐๑-๑๘๘๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	๑๐๐			๑๐๐
๑๙๐	๑๘๘๐๑-๑๘๙๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓		100		๑๐๐
๑๙๑	๑๙๐๐๑-๑๙๑๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓		๗๘	๒๒	๗๘
๑๙๒	๑๙๑๐๑-๑๙๒๐๐	๗๘		✓	✓	✓	✓		๗๘		๗๘
๑๙๓	๑๙๒๐๑-๑๙๓๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	31	69		๑๐๐
๑๙๔	๑๙๓๐๑-๑๙๔๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	100			๑๐๐
๑๙๕	๑๙๔๐๑-๑๙๕๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	94	6		๑๐๐
๑๙๖	๑๙๕๐๑-๑๙๖๐๐	๑๐๐	๒๓	✓	✓	✓	✓	62	63		๑๒๓
๑๙๗	๑๙๖๐๑-๑๙๗๐๐	๑๐๐	๒๓	✓	✓	✓	✓	76	42	๓	๑๑๘
๑๙๘	๑๙๗๐๑-๑๙๘๐๐	๑๐๐		✓	✓	✓	✓	100			๑๐๐
๑๙๙	๑๙๘๐๑-๑๙๙๐๐	๙๘		✓	✓	✓	✓		๙๐	8	๙๘
๒๐๐	๑๙๙๐๑-๒๐๐๐๐	๙๘		✓	✓	✓	✓	92	5	๑	๙๗
๒๐๑	๒๐๐๐๑-๒๐๑๐๐	๑๐๐	๖	✓	✓	✓	✓		๙๘	๘	๑๐๖
๒๐๒	๒๐๑๐๑-๒๐๒๐๐	๑๐๐	๑๒	✓	✓	✓	✓	108	4		๑๑๒
๒๐๓	๒๐๒๐๑-๒๐๓๐๐	๑๐๐	๑๑	✓	✓	✓	✓	103	0	๘	๑๐๓
๒๐๔	๒๐๓๐๑-๒๐๔๐๐	๑๐๐	๒๒	✓	✓	✓	✓	115	7		๑๒๒
๒๐๕	๒๐๔๐๑-๒๐๕๐๐	๑๐๐	๓๘	✓	✓	✓	✓	๑๓๗	1		๑๓๘
๒๐๖	๒๐๕๐๑-๒๐๖๐๐	๑๐๐	๑๔	✓	✓	✓	✓	๑๐๗	๗		๑๑๔
๒๐๗	๒๐๖๐๑-๒๐๗๐๐	๑๐๐	๔	✓	✓	✓	✓	๗๘	๑๗	๙	๙๕
๒๐๘	๒๐๗๐๑-๒๐๘๐๐	๑๐๐	๑๐	✓	✓	✓	✓	94	6	10	๑๐๐
๒๐๙	๒๐๘๐๑-๒๐๙๐๐	๑๐๐	๗	✓	✓	✓	✓	99	3	5	๑๐๒
๒๑๐	๒๐๙๐๑-๒๑๐๐๐	๑๐๐	๓๕	✓	✓	✓	✓	131		4	๑๓๐
๒๑๑	๒๑๐๐๑-๒๑๑๐๖	๑๐๖	๒๒	✓	✓	✓	✓	๑๐๔	18	6	๑๒๒

SAMPLE

เมื่อมีทั้ง ๔ รายการนี้จึงจะสามารถเรียงลำดับศัพท์ได้สมบูรณ์ แต่เพื่อความเรียบร้อย จำเป็นต้องตรวจดูความเร็ยบร้อยอีกหลายรอบ จึงนำเสนอคณะผู้บริหารโครงการวิจัยพิจารณาให้ความเห็น ก่อนเสนอสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อดำเนินการต่อไป

๕.แนวปฏิบัติสำหรับคณะทำงาน

สำหรับโครงการวิจัยพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีที่ ๔ การที่แต่ละคนมีแนวปฏิบัติสำหรับการทำงานนับว่าเป็นสิ่งที่ดีมาก เพราะไม่ต้องไปนับหนึ่งใหม่ เพราะคณะทำงานแต่ละคนก็เคยทำโครงการวิจัยพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฯ ในปีที่ ๑ สำเร็จมาแล้ว ดังนั้น แนวปฏิบัติใดที่ดีอยู่แล้ว ก็ดำเนินการตามแนวปฏิบัตินั้น เพียงยึดถือตามแนวปฏิบัติเดิมที่ได้ดำเนินการมาแล้ว ก็จะทำให้งานสำเร็จตามเป้าหมายได้อย่างรวดเร็ว แต่อย่างไรก็ตาม งานแต่ละอย่างไม่ใช่จะราบเรียบเสมอไป ย่อมต้องมีอุปสรรคและปัญหาบ้าง แต่ก็เป็นเรื่องธรรมดา เพราะงานทุกอย่างย่อมจะมีปัญหาบ้างไม่มากก็น้อย โครงการวิจัย พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีที่ ๔ ก็มีปัญหาอุปสรรคบ้าง แต่เมื่อมีปัญหาในด้านใดแล้ว ก็ไปแก้ไขให้ตรงจุดของงาน ส่วนมากปัญหาอุปสรรคก็จะอยู่ในกรอบ ๔ เรื่อง คือบุคลากร งาน งบประมาณ และเวลา

ในปัญหาและอุปสรรคทั้ง ๔ เรื่องดังกล่าว หากมีก็ได้ดำเนินการตามแผนที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยยึดภาระหน้าที่ของแต่ละบุคคลที่รับผิดชอบ ตามแผนงานที่วางไว้เป็นเกณฑ์ สำหรับงาน เช่น

ในเรื่องบุคลากร ผู้เขียนบางคนอาจจะมีเสียงให้ได้ยินว่า ผมทำไมจึงได้ศัพท์ยากจัง ทำไมไม่มีศัพท์ง่ายเขียนบ้าง ก็ตอบได้ว่า เนื่องจากจะจักลำดับ ใครหมดศัพท์ก่อน ก็ส่งให้ผู้นั้นไปเขียนในลำดับศัพท์ที่มีอยู่ โดยยึดถือลำดับเวลาเป็นเกณฑ์ ดังนั้น ในเรื่องดังกล่าว อาจทำให้แต่ละคน ไม่เข้าใจบ้าง เมื่อได้รับคำชี้แจงแล้ว ก็หมดปัญหา

ในเรื่องงาน สำหรับการเขียนคำศัพท์ ผู้เขียนคำศัพท์แต่ละคน ต้องมีข้อที่ควรกำหนด ๕ ประการ คือ

๑.จัดรูปแบบ : จัดรูปแบบ ให้เป็นไปตามที่กำหนด ๙ ข้อ ซึ่งกล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ อย่างเคร่งครัด

๒.คำนิยามศัพท์ : การนิยามศัพท์ ถามนามให้ตอบนาม หรือถามกิริยาให้ตอบกิริยา เช่น **จงกรม :** เดินไปมาโดยมีสติกำกับ จะตอบว่า การเดินไปเดินมาไม่ได้

๓.การอ้างอิง : การอ้างอิง ส่วนมากเรื่องการใช้อักษรย่อ บางครั้งต้องกำหนดเป็นอย่างยิ่ง ให้ใช้ตามที่กำหนด ไม่ให้ใช้ตามความเคยชิน

SAMPLE

๔.การยกตัวอย่าง : การยกตัวอย่างมาประกอบบางครั้ง หากมีหลายความหมาย ต้องยกประกอบแต่ละตัวอย่าง ให้ชัดเจน ตรงประเด็น

๕.การขึ้นคำศัพท์ทางเว็บไซต์:การขึ้นคำศัพท์ทางเว็บไซต์ เมื่อตรวจตราเรียบร้อยแล้วก็ขึ้นคำศัพท์ทางเว็บไซต์ตามusername และ password ที่ส่งให้แต่ละคน เมื่อขึ้น ต้องทำตามขั้นตอน คือ (๑) http://mcuaad.mcu.ac.th/ac/lxc/login.php (๒) Enter (๓) ใส่ username (๔) ใส่ password (๕) คลิกคำว่า เพิ่มคำศัพท์ (๖) คลิกคำว่า Ok (๗) กรอกข้อมูลตามช่อง ทั้ง ๕ ช่องให้ครบ (๘) คลิกคำว่า sent แล้ว (๙) ผลการส่งศัพท์แต่ละศัพท์เสร็จสมบูรณ์ แล้วคลิกเพิ่มคำศัพท์ต่อไป

ในเรื่องงบประมาณ ได้จัดสรรงบประมาณ พิจารณาให้เหมาะกับเนื้องานที่กระทำ และปรับให้เหมาะสมได้ ตามเกณฑ์ที่กำหนด แต่อย่างไรก็ตาม งบประมาณ แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ หมวดค่าตอบแทนและหมวดค่าใช้สอยซึ่งงบประมาณ ก็ได้ดำเนินการจ่ายโดยอาศัยมติที่ประชุมกำหนดไว้เป็นเกณฑ์ในการทำงานเพื่อการเบิกจ่าย

ในเรื่องเวลา เนื่องจากโครงการนี้เป็นโครงการใหญ่ การที่จะทำงานให้แล้วเสร็จตามกำหนดเวลานั้น เป็นไปไม่ได้ ดังนั้น ก็ต้องขอเวลาเมื่อครบกำหนด ซึ่งที่ผ่านมาก็จะต่อประมาณ ๓ เดือน และสามารถทำงานให้แล้วเสร็จภายใน ๓ เดือน เป็นไปตามกรอบกำหนดเวลาที่ขอขยายเวลาไว้

๖.ลำดับขั้นตอนสุดท้าย

การทำงานทุกอย่าง ย่อมมีผลสำเร็จเป็นที่หมาย แต่จะถึงที่สุดหรือเป้าหมายนั้น ย่อมมีลำดับขั้นตอนในการทำงานกว่าจะส่งต้นฉบับเป็นเล่มฉบับสมบูรณ์ได้นั้น มีลำดับขั้นตอนและพัฒนาการมาตามลำดับ ดังนี้

๑.ศึกษาข้อมูลเอกสารงานวิจัย

๒.วางแผนการวิจัย/วิเคราะห์เนื้อหา/ปรับแก้ไข

๓.ติอต่อประสานงาน

๔.ประชุมร่วมคณะทำงานแผนงานวิจัย

๕.ปฏิบัติการรวบรวม/เรียง/คัดเลือก/เขียนคำศัพท์

๖.ปฏิบัติการเขียนคำศัพท์โครงการวิจัย ซึ่งมีจำนวนผู้เขียน ๒๐ รูป/คน

๗.ประชุมคณะบรรณาธิการพิจารณาคำศัพท์

๘.รายงานความก้าวหน้าผลการวิจัยปีที่ ๔

๙.รวบรวบคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยจัดทำ(ร่าง)ต้นฉบับส่งสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๑๐.ปรับแก้ไขต้นฉบับ/ส่งต้นฉบับสมบูรณ์

๑๑.ประชุมผู้บริหารงานวิจัยโครงการที่ปี ๔ วิเคราะห์ปิดโครงการวิจัยปีที่ ๔

SAMPLE

๑๒.สรุปผลแผนการวิจัย

สำหรับขั้นตอนสุดท้ายของโครงการวิจัยพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่สำคัญมากที่สุด ก็คือ ข้อ ๑๐ ปรับแก้ไขต้นฉบับ/ส่งต้นฉบับสมบูรณ์ สำหรับข้อที่ ๑๑ และ ๑๒ ถือเป็นแนวปฏิบัติสำหรับคณะทำงานของโครงการที่วไป ดังนั้นจะเน้นถึงปรับแก้ไขต้นฉบับ/ส่งต้นฉบับสมบูรณ์ ซึ่งมีแนวปฏิบัติสำหรับคณะทำงาน ดังนี้

๑.ดูข้อมูลรูปเล่มของต้นฉบับทั้งก่อนและหลังจากการเข้าประชุมพิจารณา

๒.เรียงลำดับคำศัพท์ให้ต่อเนื่องตามลำดับ อักษรอวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ

๓.ตรวจเช็คคำศัพท์ให้สอดคล้องกับคำในผนวก

๔.แบ่งลำดับแต่ละอักษร มีจำนวนกี่ศัพท์ ตามลำดับ อักษรอวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ

๕.ดำเนินการจัดทำรูปแบบตามที่กำหนด

๖.ส่ง(ร่าง) ต้นฉบับโครงการวิจัยให้ประธานผู้บริหารโครงการพิจารณา ก่อนแล้วส่งร่างต้นฉบับให้สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๗.ปรับแก้ไขตามผลการพิจารณา(ร่าง)รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๘.ประธานผู้บริหารโครงการตรวจสอบความเรียบร้อยแล้วส่งรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

ในที่นี้ ขอสรุปถึงวิธีการทำงานอันประกอบด้วย ๖ ประการ คือ (๑) การวางแผน กำหนดแผนไว้อย่างไร ก็ปฏิบัติไปตามแผน กำหนดให้ได้ว่า บุคคล คือใครบ้าง มีหน้าที่อะไร งานเป็นอย่างไร และแต่ละงานต้องมีขั้นตอนอย่างไร และเงินค่าใช้จ่ายแต่ละอย่างต้องมีค่าใช้จ่าย แต่ละอย่างแต่ละช่วงมีค่าใช้จ่ายเท่าไร ปรับแผนได้ตามความเหมาะสม (๒) การดำเนินงาน หากแผนที่กำหนดไว้ มีกระบวนการขั้นตอนแต่ละอย่างที่ชัดเจน ก็สามารถปฏิบัติได้อย่างคล่องตัวและสะดวกรวดเร็ว (๓) การตรวจสอบ ซึ่งกระบวนการตรวจสอบ ไม่ใช่เพียงคณะบรรณาธิการตรวจสอบเท่านั้น มีการตรวจสอบหลายช่วงด้วยกัน เช่น ศัพท์ที่รวบรวม ก็ผ่านการตรวจสอบจากคณะทำงานที่รับผิดชอบศัพท์ที่นำมาเขียน ก็ผ่านการตรวจสอบจากคณะผู้รับผิดชอบ พิจารณาว่า ศัพท์นี้ควรเก็บไม่ควรเก็บศัพท์ที่นำมาเขียน ให้คำนิยาม ก็ผ่านการตรวจสอบจากที่ผู้เขียนว่า ให้ความหมายตรงไหม ครอบคลุมแต่ละศัพท์แล้วหรือยัง ยกตัวอย่างประกอบตรงไหม และตรวจสอบที่อ้างอิง ตรงไหม การจัดทำรูปเล่ม ก็ผ่านการตรวจสอบจากคณะทำงานว่า ผู้เขียนได้ปฏิบัติตามที่กำหนดไว้หรือไม่ หากไม่เป็นไปตามรูปแบบให้ต้องปรับแก้ไข เมื่อผ่านกระบวนการนี้แล้ว ก็มีขั้นตอนการตรวจสอบโดยบรรณกร โดยบรรณาธิการ ซึ่งมี ๒ ชุด การที่จะผ่านการตรวจสอบก็ผ่านตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิทั้งภายในและภายนอก ซึ่งเชิญมาเป็นกรรมการ และผู้เขียน ก็นำเล่มงานเขียนของตนไปปรับแก้ไข ตามที่

SAMPLE

บรรณาธิการแนะนำ จากนั้น คณะทำงานก็ตรวจสอบกับเล่มที่แก้ไขว่าแก้ไขตรงตามนั้นหรือไม่ จากนั้นจึงรวบรวมศัพท์ทั้งหมดเป็นเล่ม (๔) การปรับแก้ไข ซึ่งต้องดูหลายอย่าง ทั้ง(๑) งาน มีขั้นตอนใดบ้างที่ต้องปรับแก้ไข ก็ต้องแก้ไข (๒) บุคลากร เกี่ยวกับคนที่รับผิดชอบ ทำงานเสร็จหรือไม่ หากไม่เสร็จก็พยายามติดตามสอบถามอยู่บ่อยๆจนหมดเวลาจึงค่อยประสานงานหาคนอื่นช่วยดำเนินการแทน (๓) งบประมาณ งานแต่ละอย่างมีค่าใช้จ่าย ก็ปรับแก้ไขตามความเหมาะสมเพื่อให้โครงการสามารถดำเนินการจนบรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ และ (๔) เวลา เกี่ยวกับเวลา แต่ระยะเวลาดำเนินการยังไม่สำเร็จ ก็ขอขยายเวลาดำเนินการ เพื่อให้งานสำเร็จ ตามเป้าหมายที่วางไว้ (๕)แนวปฏิบัติสำหรับคณะทำงาน สำหรับโครงการวิจัยปีที่ ๑ แนวปฏิบัติใดที่ดีอยู่แล้ว ก็นำแนวปฏิบัตินั้นมาใช้ไม่ต้องคิดแนวทางใหม่ทำใหม่ แนวปฏิบัติใดที่ควรปรับปรุง ก็ปรับแก้ไขให้มีความสมบูรณ์ และพัฒนาให้มีความสมบูรณ์ยิ่งๆ ขึ้น และ (๖) ลำดับขั้นตอนสุดท้าย ก็ยึดเป็นแนวปฏิบัติของคณะทำงานอย่างเคร่งครัด เพื่อให้งานโครงการวิจัยนั้น มีลำดับขั้นตอนและพัฒนาการตามลำดับ จนนำไปสู่ความสำเร็จได้ต้นฉบับโครงการวิจัยฉบับสมบูรณ์ในที่สุด

เพราะฉะนั้น เมื่อได้ปฏิบัติตามขั้นตอนทั้ง ๖ ประการนี้ครบถ้วนแล้ว จึงทำให้งานวิจัยสำเร็จทุกประการด้วยดี

SAMPLE

วิธีการใช้พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีศัพท์ที่เกื้อกูลให้ศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระศาสนาได้รอบด้าน เพราะมีคำศัพท์มากมาย เฉพาะหมวดอักษรวรรคและอวรรค เพราะศึกษาค้นคว้ามาจากพระไตรปิฎก ทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส อำนวยให้เกิดความเกื้อกูลต่องานวิชาการที่เป็นที่ยอมรับของสังคม พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มุ่งหมายให้ผู้ที่จะศึกษาเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนา มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา มีเป็นจำนวนมาก ได้ดำเนินการรวบรวมนำคำศัพท์เหล่านั้นมาไว้เป็นหมวดหมู่และเป็นระบบระเบียบ จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน ๔๕ เล่ม และมีคำศัพท์ที่เป็นดรรชนีที่มีความหมาย ซึ่งเป็นศัพท์ธรรมะ คำศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ที่เป็นอสาธารณนาม ที่เป็นชื่อบุคคล สถานที่ สิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ชื่อชาดก ศัพท์ชื่อพระสูตร มีมากกว่า ๑๘,๐๐๐ ศัพท์

พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะแก้ปัญหาในการศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ระดับหนึ่ง เพราะศัพท์ที่ค้นคว้านั้นจะมีลักษณะเด่นที่พอสังเกตได้อยู่ ๓ อย่าง คือ (๑) ความหมาย (๒) อธิบายความหมาย/คำที่เกี่ยวข้อง/ยกตัวอย่างประกอบ (๓) อ้างอิง คำศัพท์มีการนิยามศัพท์ ทั้งที่มีความหมายเดียว มี ๒ ความหมาย หรือที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป อธิบายครอบคลุม การมีเชื่อมโยงศัพท์นั้นศัพท์นี้ และจะอธิบายสัมพันธ์กัน และเมื่อไปดูศัพท์ที่ต้องการ ก็อธิบายไว้ในการดำเนินการของโครงการนี้มีวัตถุประสงค์หลักก็คือเป็นการบริการวิชาการด้านพระพุทธ ศาสนา แก่สังคม และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

การให้นิยามศัพท์ที่มีความหมาย ใช้สำนวนภาษาเป็นภาษาร่วมสมัย อธิบายให้ชัดเจน โดยอาศัยกำลังบุคลากรเป็นคณะทำงานกลุ่มต่างๆ หลายคณะ เริ่มตั้งแต่คณะผู้รวบรวม คณะบรรณกร คณะบรรณาธิการ และต้องอาศัยเวลาในการดำเนินการเป็นเวลานาน ต้องทำงานเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคลากรในมหาวิทยาลัยอยู่เป็นจำนวนมาก และอาศัยบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา ที่สามารถสื่อหรือให้คำนิยามตรงประเด็น แม้บุคลากรเฉพาะด้านเช่นนี้ มีอยู่อย่างจำกัด ซึ่งผู้ที่มีความเชี่ยวชาญมาก อยู่ในวัยอาวุโสก็เกื้อกูลช่วยเหลือและ

SAMPLE

สนับสนุน อีกทั้งได้รับอุปถัมภ์จากภาครัฐและภาคเอกชนมาเป็นแรงสนับสนุน จึงสามารถทำให้โครงการนี้สำเร็จลงตามเป้าหมาย

ในบทนี้ จะกล่าวถึงวิธีการใช้พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญหรือบทบาทต่อการศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระพุทธศาสนา ของพระสงฆ์ นิสิต นักศึกษาและประชาชน อันเป็นเป้าหมายและวิธีการในการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อันสามารถเทียบเคียงกับเป้าหมายและวิธีการในการจัดทำพจนานุกรมฉบับต่างๆได้ระดับหนึ่ง

เพื่อให้สะดวกในการค้นคว้าศัพท์หมวดอักษรวรรคและอวรรค คณะผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ๓ กลุ่มดังนี้ (๑) ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว (๒) ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย (๓) ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ชื่อชาดก ศัพท์ชื่อพระสูตร และสงเคราะห์รวมคำที่เป็นคาถา วิมาน อปทานและจริยาเข้าไว้ด้วย ดังต่อไปนี้ : -

ในโครงการวิจัยปีที่ ๑

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว

ในเบื้องต้นการนิยามศัพท์พระไตรปิฎกภาษาไทย คณะทำงานได้ค้นคว้าคำศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ และคำไทยที่มีความหมายเฉพาะ ชื่อชาดก ชื่อพระสูตร ตลอดถึงชื่อตระกูล จริยา จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกำ แล้วได้รวบรวมศัพท์ เลือกศัพท์ มอบหมายศัพท์ให้เขียน ผู้เขียนได้นิยามศัพท์จากพระไตรปิฎก ปกรณวิเสส อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์ไวยากรณ์ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอ้างอิงหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง อ้างอิงเรียงลำดับคัมภีร์ เรียงลำดับสูตร ให้วงเล็บคำบาลี เพื่อให้ความหมายชัดเจนขึ้น ตรวจสอบอ่านเนื้อหาโดยผ่านคณะบรรณกร คณะบรรณาธิการ คณะผู้บริหารโครงการวิจัย และนำเผยแพรให้ทราบ เพื่อให้นำไปใช้สำหรับศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระพุทธศาสนา ของพระสงฆ์ นิสิต นักศึกษาและประชาชน ซึ่งคณะผู้วิจัย จะได้นำเสนอศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ประกอบด้วย อักษร ก จำนวน ๒,๒๓๑ ศัพท์ อักษร ข จำนวน ๔๘๗ ศัพท์ อักษร ค จำนวน ๑๕๙๓ ศัพท์ อักษร ฆ จำนวน ๕๑ ศัพท์ อักษร ง จำนวน ๕๐ ศัพท์ ในการนำเสนอ

SAMPLE

นั้น จะไม่นำเสนอครบทุกศัพท์ จะเสนอเพียงบางศัพท์ เพื่อให้เห็นเป็นแนวทางในการนำไปใช้ สะดวกที่จะค้นคว้าศึกษาเรียนรู้ยิ่งๆ ขึ้นไป

๑.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า จะขอกล่าวแยกแต่ละจำพวกดังนี้

เกี่ยวกับบุคคล แยกเป็น ๒ กลุ่ม คือ บรรพชิต และคฤหัสถ์

กลุ่มบรรพชิต มีทั้งภิกษุ ภิกษุณี สามเณร **เช่น** กัจจายนะ, พระ : พระมหากัจจายนเถระพระอรหันต์มหาสาวกสมัยพุทธกาล

กฏโมรกติสสกะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่งจัดอยู่ในกลุ่มสหายของพระเทวทัต

กฏิสสหะ, พระ : ชื่อของพระเถระผู้มีชื่อเสียงชาวเมืองเวสาลี

กปิละ,ภิกษุ :ชื่อของภิกษุรูปหนึ่งชาวกรุงโกสัมพี

กังขาเรวตะ, ภิกษุ :พระมหาสาวกองค์หนึ่ง ได้รับเอตทัคคะในด้านยินดีฌานสมาบัติ

กัณฏกี, ภิกษุณี : ภิกษุณีรูปหนึ่งสมัยพุทธกาล ถูกสามเณรกัณฏกะข่มขืน

กิสาโคตมี, ภิกษุณี : กิสาโคตมีภิกษุณี หรือกีสาโคตมีเถรี

กัณฏกะ, สามเณร : สามเณรกัณฏกะศิษย์ของพระอุปนันทศากยบุตร ผู้ข่มขืนกัณฏกีภิกษุณี

โคปกะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุนามว่าโคปกะ, พระเถระอยู่ในวัดกุกกุฏาราม เมืองปาฏลีบุตร

โคลิสสานิ, พระ : ภิกษุชื่อว่าโคลิสสานิ ชาวกรุงราชคฤห์

กลุ่มคฤหัสถ์ มีทั้งอุบาสก เทพบุตร ดาบส พราหมณ์ ยักษ์ เจ้าลัทธิ พระโอรส เปรต เทวี **เช่น**

กกุฏอุบาสก : อุบาสกชาวบ้านญาติกะ แคว้นโกศล

กกุธ, เทพบุตร : เป็นชื่อของเทพบุตรองค์หนึ่ง เคยเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ณ พระอัญชนวัน

กัณฐกเทพบุตร :เทพบุตรผู้เคยเป็นพญาม้ากัณฐกะ

กกุธโกฬิยบุตร : ชาวบ้านชื่อว่ากกุธะ ในหมู่บ้านญาติกะ แคว้นโกศล

กกุธะ, อุบาสก : อุบาสกชาวบ้านญาติกะ บางแห่งก็เรียกนาทิกะ แคว้นโกศล

กฏิสสหอุบาสก :อุบาสกคนหนึ่งชาวนาทิกคาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี

กบิลดาบส : ดาบสชื่อว่ากบิล เป็นดาบสที่อยู่ในดงไม้สักกะประเทศหิมพานต์

กบิลพราหมณ์ :พราหมณ์ชื่อว่ากบิละ อาศัยอยู่ในมัททชนบท นครสากละ

กรติยะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง

กัจจายนะ, ตระกูล : ชื่อตระกูลชั้นสูง

กัณหโคตร : วงศ์คนผิวดำ,โคตรคนดำ

SAMPLE

กัณหายนตระกูล : ตระกูลกัณหายนะ

กัสสปะ, โคตร : ชื่อวงศ์สกุล, เผ่าพันธุ์ หรือต้นตระกูลของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์

กัจจายนะ, เจ้าลัทธิ : กัจจานะ หรือ ปกุธะกัจจายนะ เจ้าลัทธิในสมัยพุทธกาล เป็นนัตถิกวาทะ

กัญจนาเวหะ, พระโอรส : ชื่อพระโอรสของพระปิยทัสสีพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นฆราวาส

กัณฑรายนะ, พราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์ ผู้สนทนากับพระมหากัจจานะ ณ ป่าคุนทาวัน เมืองมธุ

กัณณมุณฑเปติวัตถุ : เรื่องนางเปรตที่ถูกสุนัขกัณณมุณฑะกัดกิน

กัณหเปตวัตถุ : เรื่องเปรตกัณหโคตร

กัณหดาบส, กัณหะ, ดาบส : ผู้มีชาติดำ คนผิวดำ

กัณหากุมารี : พระธิดาของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี เป็นน้องสาวของชาลี

กรุมหะ : ชื่อหมู่เทพหมู่หนึ่ง ในบรรดาเทพ ๑๐ หมู่ เทพหมู่นี้มาร่วมประชุมในมหาสมยสูตร

กีสวัจฉดาบส : ชื่อดาบสหรือฤๅษีในสรภังคชาดก

กากวดี, เทวี : ชื่อพระเทวีของพญาครุฑเวนเตยยะ อยู่ท่ามกลางมหาสมุทร

โคปกเทพบุตร : เทพบุตรชื่อว่าโคปกะ, ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่งอยู่ในภพชื่อว่าดาวดึงส์

โคปกโมคคัลลานพราหมณ์ :พราหมณ์ชื่อว่าโคปกโมคคัลลานะ มีอายุอยู่หลังพุทธกาล เป็นข้าราชการ

โคปาละ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวกุเวร เป็นผู้คอยรับใช้เจ้านาย มีมายาอยู่ทางทิศเหนือ

โคปิกา : ธิดาชาวศากยะชื่อว่าโคปิกา ในกรุงกบิลพัสดุ์

ฆฏิการอุบาสก : อุบาสกชื่อว่าฆฏิการะ,อุบาสกช่างปั้นหม้อ ผู้เป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามีเป็นอุปัฏฐาก

โฆฏมุขะ, พราหมณ์ :พราหมณ์ชื่อว่าโฆฏมุขะ

โฆสิตคหบดี : คหบดีชื่อว่าโฆสิต หมายถึงกุมภโฆสกเศรษฐี

เกี่ยวกับสัตว์ และสงเคราะห์ศัพท์ที่มีคำว่า วัตถุ ท้ายเข้าด้วย

เช่น

กปิลมัจฉวัตถุ : เรื่องปลากปิละ

กัณหะ, โค : โคตัวมีกำลังสามารถลากเข็นธุระหนักไปได้

กัณหาโคตมกะ, พญางู : ตระกูลของพญางู ๔ ตระกูล

ไก่เถื่อน : ชื่อไก่ชนิดหนึ่ง ในมหาวนวัณณนา เวสสันดรชาดก

SAMPLE

ไก่ป่า : ชื่อไก่ชนิดหนึ่ง,ไก่ในป่า มีขาสีเทา โคนหางสีขาว ชอบอาศัยในป่าไผ่

ไก่ฟ้า : ชื่อไก่ชนิดหนึ่ง ตัวโตขนาดไก่บ้าน ขาและปากแข็งแรงมาก ตัวผู้มีขนยาว สีสันสวยงามกว่าตัวเมีย

ไกรสรราชสีห์ : ราชสีห์ที่มีสีขาวหรือมีสีแดง,มีชาติสูง

โคกัณหะ : โคชื่อว่ากัณหะ,โคดำ, โคพลิพัทธ์ที่แข็งแรงมาก

โคควัมปติ : ชื่อโคอุสภะ, เป็นโคหัวหน้าฝูง

โคนิสภะ : ชื่อโคอุสภะ, เป็น ๑ ในบรรดาโค(ที่ใช้ฆ่าบูชายัญ) ๔ ชนิด

โคพลิพัท,โคพลิพัทท์ : โคผู้,โคถึกที่มีกำลัง

งูเขียว : งูตัวเขียว หมายถึงงูที่มีอยู่บนก้อนหินหรือต้นไม้ ชื่อว่างูเขียว

งูปลา : งูที่เต็มด้วยลายเป็นแนวยาว

งูพิษ : ชื่อสัตว์เลื้อยคลาน ลำตัวเรียวยาว ไม่มีขา มีเกล็ด

งูเรือน : งูที่นำธรรมไป (เพราะไม่เบียดเบียน) ชื่อว่างูเรือน

งูเวฬุกะ : งูไม้ไผ่, ชื่องูอยู่ในปล้องไม้ไผ่ เป็นงูพิษร้าย กัดคนตาย

งูเหลือม : งูที่นำไป ชื่อว่างูเหลือม, งูที่กินแพะได้ชื่อว่างูเหลือม

เกี่ยวกับสถานที่ กล่าวถึงแม่น้ำ ภูเขา ซอกเขา นิคม ตำบล กรุง รัฐ แคว้น เมือง วิหาร ปราสาท ป่า ท่าน้ำ ประตู โคนไม้ เช่น **กกุธา, แม่น้ำ** : แม่น้ำขนาดเล็ก ไหลผ่านเมืองปาวา กับเมืองกุสินาราแคว้นมัลละ

กชังคลนิคม : นิคมแห่งหนึ่งอยู่ใกล้เวฬุวันมหาวิหาร อยู่ด้านทิศตะวันออกของมัธยมประเทศ

กัณณกถล, ตำบล : ป่าสงวนอันน่ารื่นรมย์ (เอโก รมณีโย ภูมิภาโค) ตั้งอยู่ในเขตเมืองอุชุญญา

กทัมพะ, ภูเขา :ชื่อภูเขาแห่งหนึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์

กบิลพัสดุ์, กรุง : ชื่อเมืองๆ หนึ่งซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นสักกะหรือศากยะ

กบิลรัฐ : ชื่อแคว้นๆ หนึ่ง มีเมืองหลวงชื่อว่าอุตตรปัญจาละ

กปิละ,แคว้น : ชื่อแคว้นในอดีต ที่อุดมมั่งคั่งมีพาหนะมากมาย

กปิวันตะ, เมือง :ชื่อเมืองๆหนึ่งในอุตตรกุรุทวีปตั้งอยู่ทางทิศเหนือมีท้าวเวสวัณมหาราชทรงเป็นผู้ปกครอง

กโปตกันทราวิหาร : วิหารที่สร้างใกล้ซอกเขาที่มีนกพิราบอาศัยอยู่จำนวนมาก อยู่ในกรุงราชคฤห์

กโปตะ, ซอกเขา : ชื่อซอกเขาแห่งหนึ่งในเขตนครราชคฤห์

SAMPLE

กัจฉตบุรี : ชื่อเมืองหนึ่งสมัยโบราณ

กัชชังคลนิคม : ชื่อเมืองเล็กๆ ด้านตะวันออกแห่งมัชฌิมประเทศ ใกล้หมู่บ้านมหาศาล

กัญจนปราสาท : ปราสาทสีเหมือนทองคำ, ชื่อปราสาทหลังหนึ่งใน ๓ หลัง

กัณฏกีวัน : ชื่อป่า ในเขตเมืองสาเกต

กัณณกถลมฤคทายวัน,ป่าสงวน : ชื่อป่าสงวนในเขตเมืองอุชุญญา

กัณณกุชชะ, เมือง : ชื่อเมืองในชมพูทวีป

โคดม, ท่า : ท่าที่พระสมณโคดมเสด็จข้ามแม่น้ำคงคา เมื่อคราวที่เสด็จเมืองปาฏลีบุตร

โคดม, ประตู : ประตูที่พระผู้มีพระภาคเสด็จผ่านไปนั้น ได้ปรากฏนามว่า ประตูพระโคดม

โคนต้นสาละ : โคนต้นไม้ที่พญามารสนทนากับพระอุบลวรรณาเถรี

โคนต้นอชปาลนิโครธ : โคนต้นไม้ที่ประทับนั่งรับข้าวปายาส ก่อนที่จะเสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา

โคนิสาทิกา : ชื่อกัปปิยภูมิเคลื่อนที่ได้ เป็นข้อที่ ๒ ใน กัปปิยภูมิ ๔

โฆฏมุขี : โรงเลี้ยงที่พราหมณ์ชื่อว่าโฆฏมุขสร้างถวาย ในเมืองปาฏลีบุตร

โฆสิตาราม : อารามของท่านโฆสิตเศรษฐี,วัดที่เศรษฐีชื่อว่าโฆสิตให้สร้าง

๒.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้

เช่น **กง** : ส่วนรอบของล้อเกวียนหรือล้อรถ เรียกกงเกวียน กงรถ

กงจักร :สิ่งที่มีรูปเป็นวงกลม มีริมเป็นแฉก ๆ โดยรอบ

กงล้อ : ส่วนรอบของล้อเกวียนหรือล้อรถม้าเป็นต้น

กรรไกร : เครื่องมือที่เป็นสิ่งของมีคมอย่างหนึ่ง ใช้ประโยชน์ในการตัด

กากข้าว : ข้าวเปลือกที่หักหรือขัดไม่หมดปะปนในข้าวสารหรือข้าวสุก

กริช : อาวุธชนิดหนึ่ง คล้ายมีด มี ๒ คม ปลายแหลม ใบมีดตรงก็มี คดก็มี

กึ่งกหาปณะ : มาตราวัดรูปิยะหรือเงินครึ่งหนึ่งของกหาปณะ

ไข่มุก : วัตถุมีค่า ลักษณะกลมๆ เกิดจากหอยบางชนิด มีหลากสี ใช้เป็นเครื่องประดับ

งอนไถ :หางไถ, สิ่งที่เป็นใหญ่ในไถ ชื่อว่าหางไถ หมายถึงท่อนไม้อยู่ตอนหางของไถ ชื่อว่าหางไถ

งอนไถใหญ่ :ท่อนไม้อยู่ตอนหางของไถขนาดใหญ่ ในที่นี้หมายถึงหางไถมีขนาดใหญ่เท่ากับงวงพญาช้าง

งอนรถ :สิ่งที่อยู่หน้ารถ เป็นสัญลักษณ์ของรถ

ง้าว : ดาบด้ามยาว, มีดใหญ่ที่มีด้ามยาว มีดที่ตัดร่างกายของศัตรูเหมือนดาบ ชื่อว่าง้าว

เงินยวง :ลักษณะของเงินบริสุทธิ์ที่ละลายและย้อยลงมาเรียกว่าเงินยวง

SAMPLE

๓.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ธรรมะ

เช่น **กฏัตตารูป** : รูปที่กรรมแต่งขึ้น,รูปที่เกิดจากกรรม

กฏัตตารูปที่เป็นภายนอก :รูปที่กรรมแต่งขึ้น,รูปที่เกิดจากกรรม หมายเอาเฉพาะรูปที่อยู่ภายนอกตน

กตเวทิตา : ความเป็นผู้ประกาศคุณท่าน,ความเป็นผู้สนองคุณท่าน

กตัญญุตา : ความกตัญญู,ความเป็นผู้รู้อุปการคุณที่ท่านทำให้กับตน

กทริยตา : ความตระหนี่ ในที่นี้หมายถึงความตระหนี่จัด

กรรม : การกระทำ หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา

กรรมกิเลส :กรรมเครื่องเศร้าหมอง, การกระทำที่เป็นเหตุให้เศร้าหมอง

กรรมชั่ว :กรรมที่บุคคลทำไม่ดี,กรรมที่น่าติเตียน

กรรมเป็นเครื่องกั้น : กรรมกั้นความดี หมายถึงการกระทำที่ร้ายแรงส่งผลให้ไม่สามารถบรรลุธรรมได้

กรรมเป็นทายาท :กรรมดุจทรัพย์มรดก หมายถึงการกระทำของสัตว์ที่ต้องได้รับผลดั่งทรัพย์มรดกเลวและดีต่างกัน

กรรมภพ : กรรมก่อให้เกิดหมายถึงการกระทำทั้งดีและไม่ดีที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในภพภูมิต่างๆ

กรรมวัฏ : วนคือกรรม หมายถึงวงจรกรรม, กระบวนกรรมที่ปรุงแต่งชีวิตให้เป็นไปต่างๆ

กรุณาภาวนา : การเจริญกรุณา

กวฬิงการาหาร :อาหารคือคำข้าว, อาหารที่จะต้องทำให้เป็นคำๆ ไปแล้วกลืนกิน

โคจรคาม : หมู่บ้านที่อาศัยเที่ยวภิกษาจารของภิกษุ

โคปาลอุโบสถ : อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างคนเลี้ยงโค

โควัตร :ข้อประพฤติปฏิบัติเลียนแบบโค คือผูกเขา ผูกหางเที่ยวไปกับฝูงโค

ฆานายตนะ : อายตนะคือจมูก

ฆานินทรีย์ : อินทรีย์คือจมูก, อธิบายว่า ความเป็นใหญ่ทางจมูก

๔.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ

เช่น **กฎกติกา** : ข้อกำหนด, ข้อบัญญัติที่บัญญัติที่บังคับให้ต้องปฏิบัติตาม

กฐินเดาะ : กฐินที่เสียหายคือกฐินใช้ไม่ได้ หมดประโยชน์

กด: บังคับลง, ข่ม, ใช้กำลังดันให้ลง

SAMPLE

กติกาสงฆ์ : หลักเกณฑ์หรือข้อตกลงที่สงฆ์กำหนดขึ้นเป็นหลักปฏิบัติร่วมกัน

กรชกาย : ร่างกายที่เกิดจากธุลีคือราคะ,ร่างกาย,กายอันเกิดด้วยธุลีในสรีระ

กรณียกิจ : หน้าที่ที่พึงทำ,ข้อที่ควรทำ,เรื่องที่ควรทำ,กิจที่พึงประพฤติ

กรรมกรณ์ : เครื่องลงอาญา, ของสำหรับลงโทษ

กรรมฐาน : ที่ตั้งแห่งการงาน, อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ, อุบายทางใจ

กัญญา : สาวรุ่น, สาวน้อย

กัณฑ์ : เรื่องหรือหมวด,ตอน,ส่วนของเรื่อง มักปรากฏต่อท้ายคำอื่นๆ เช่น เวรัญชกัณฑ์

กัณหาภิชาติ : ผู้มีชาติดำ ผู้เกิดในตระกูลต่ำ ผู้มีอาชีพการงานน่าหวาดกลัว

กัตติกโจร : โจรเดือนกัตติกา

กวัดแกว่ง : หวั่นไหว, ไม่อยู่ที่

กสาวะ :กิเลสอันเปรียบเสมือนน้ำฝาด,กิเลสดุจน้ำย้อม

กีฬาซักป่าน : กีฬาชนิดหนึ่ง นิยมใช้เป็นอุปมาในการต่อสู้ด้วยการโต้วาทะ

กึ่งเดือน : ครึ่งเดือน, ๑๕ วัน, ปักษ์,

เฆี่ยน : ลักษณะการลงโทษผู้ทำความผิดชนิดหนึ่ง โดยใช้แส้หรือหวายเฆี่ยน

ฆ่ามารดา : ฆ่าแม่บังเกิดเกล้า, ทำลายชีวิตแม่ผู้ให้กำเนิด,เป็นข้อแรกในอนันตริยกรรม ๕ ข้อ

เงื่อนปม : ขอดของผ้าหรือเชือก, ข้อยุ่งที่แก้ยาก

เงื้อมภูเขา : สิ่งที่สูงยื่นง้ำออกมาของภูเขา

๕.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ชื่อชาดก

เช่น **กกัณฏกชาดก** : ชาดกว่าด้วยเรื่องกิ้งก่า

กณเวรชาดก : ชาดกว่าด้วยหญิงหลายใจระลึกถึงความหลังใต้ต้นยี่โถแดง

กปิชาดก : ชาดกว่าด้วยการเข้าใจผิดว่าลิงเป็นฤาษี

กโปตกชาดก : ชาดกว่าด้วยนกพิราบโพธิสัตว์

กัญจนักขันธชาดก : ชาดกว่าด้วยการแบ่งแห่งทอง

กัฏฐหาริชาดก, กัฏฐวาหนชาดก : ชาดกว่าด้วยหญิงหาฝืน ชาดกเรื่องนี้ปรารภพระนางวาสภขัตติยา

กัณหชาดก : ชาดกว่าด้วยกัณหฤาษี

กันทลกชาดก : ชาดกว่าด้วยนกหัวขวาน ปรารภพระเทวทัตประพฤติเลียนพระพุทธเจ้าแต่ทำไม่ได้

กัลยาณธัมมชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้มีกัลยาณธรรม

กัสสปมันทิยชาดก : ชาดกว่าด้วยฤาษีกัสสปมันทิยะ

SAMPLE

ขันธชาดก : ชาดกว่าด้วยเร่องมนต์ป้องกันสัตว์ร้าย

ขุรัปปชาดก : ชาดกว่าด้วยคนกล้าไม่กลัวลูกศรที่คม

คชกุมภชาดก :ชาดกว่าด้วยสัตว์เลื้อยคลานชื่อคชกุมภะ

คหปติชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องคหบดีโพธิสัตว์

ฆฏชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องพระเจ้าฆฏะ

ฆตปัณฑิตชาดก : ชาดกว่าด้วยฆตบัณฑิต

ฆตาสนชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องภัยเกิดจากที่พึ่ง

๖.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ชื่อพระสูตร และในที่นี้ขอสงเคราะห์พระสูตรที่เป็นอปทาน คาถา วิมาน และจริยาไว้ด้วย

เช่น **กกจูปมสูตร :** พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเลื่อย

กกุธเถรสูตร : พระสูตรว่าด้วยกกุธเทพบุตรกับท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ

กกุธสูตร : พระสูตรว่าด้วยกกุธเทพบุตร

กตโมรกติสสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยกตโมรกติสสกภิกษุ

กติฉินทสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลตัดอะไรจึงข้ามโอฆะได้

กถาปวัตติสูตร :พระสูตรว่าด้วยเหตุให้การสนทนาดำเนินไปได้

กถาสูตร : พระสูตรว่าด้วยกถาเครื่องขัดเกลากิเลส

กถาวัตถุสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยกถาวัตถุ (สูตรที่ ๑)

กถาวัตถุสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยกถาวัตถุ (สูตรที่ ๒)

กยวิกกยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการซื้อการขาย

กรชกายสูตร : พระสูตรว่าด้วยบาปกรรมที่กรชกายเคย

กัฏโฐปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยไม้เสียดสีกัน

กัณฏกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งตรงข้าม สิ่งแย้งกัน (ปฏิปักขธรรม)

กีฏาคิริสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในกีฏาคีรีนิคม

โคมยปิณฑสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนโคมัย

โฆสิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยโฆสิตคหบดี

กัณหทินนเถรคาถา : คาถาของพระกัณหทินนเถระ

กีสาโคตมีเถรีคาถา : คาถาของพระกีสาโคตมีเถรี

กรณียวิมาน (ปฐม) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกผู้รู้กิจที่ควรทำ (เรื่องที่ ๑)

กรณียวิมาน (ทุติย) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกผู้รู้กิจที่ควรทำ (เรื่องที่ ๒)

กัญชิกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายน้ำข้าวปรุงผสมผลพุทราอบ

SAMPLE

กัณฐกวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่พญาม้ากัณฐกะ ดู กัณฐกเทพุตร

กณเวรปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกณเวรปุปผิยเถระ

กณิการฉัตติยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกณิการฉัตติยเถระ

กณิการปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกณิการปุปผิยเถระ

กทลิผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกทลิผลทายกเถระ

กีสาโคตมีเถริยาปทาน : ประวัติของพระกีสาโคตมีเถรี

กปิลราชจริยา : จริยาของพญาวานร

กัณหทีปายนจริยา : ความประพฤติ,จริยาของกัณหทีปายนดาบส

สรุปว่า ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว จะมีจำนวนมาก มีครบทั้ง ๖ หัวข้อย่อย แต่ศัพท์ที่นำมากล่าวนั้น เป็นเพียงนิยามศัพท์ที่เป็นความหมายเท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงเนื้อหาของศัพท์ การยกตัวอย่างประกอบและอ้างอิงที่มา เพราะบทนิยามศัพท์ที่กล่าวไว้ในบทที่ ๓

๒.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย

ในการนำเสนอศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมายนั้น จะไม่นำเสนอครบทุกศัพท์ จะเสนอเพียงบางศัพท์ เพื่อให้เห็นเป็นแนวทางในการนำไปใช้ สะดวกที่จะค้นคว้าศึกษาเรียนรู้ยิ่งๆ ขึ้นไป ซึ่งศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย มีเป็นจำนวนน้อย จะมีไม่ครบทั้ง ๗ หัวข้อย่อย ดังเช่น ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว จะยกมากล่าวเฉพาะศัพท์ที่ปรากฏในวรรค ก เท่านั้น ดังมีรายละเอียดดังนี้

๑.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย: ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า จะขอกล่าวแยกแต่ละจำพวกดังนี้

เกี่ยวกับบุคคล เช่น

กัปปะ มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑) กัปปะ:** ภิกษุรูปหนึ่งสมัยพุทธกาล (๒) **กัปปะ :** มาณพคนหนึ่งในจำนวน ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี

กัมพล มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑) กัมพล, นาค :** ชื่อนาคที่เป็นบริวารของท้าวจตุโลกบาล ชื่อว่าวิรูปักษ์ เป็น ๑ ในหมู่นาค **(๒) กัมพล, ผ้า :** ผ้าที่ทอด้วยขนสัตว์ เช่น สักหลาด มีหลายสี

กาลี มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑) กาลี, สาวใช้ :** หญิงสาวใช้ชื่อกาลี ผู้เป็นคนรับใช้หญิงแม่เรือนชื่อเวเทหิกา **(๒) กาลี, อุบาสิกา :** อุบาสิกาชื่อว่ากาลี ชาวปวัตตบรรพต เมืองกุรุรฆระ แคว้นอวันตี ชนบท

SAMPLE

กาสี มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑) กาสี, ราชา :** พระเจ้าพรหมทัต ราชาแห่งแคว้นกาสี เป็นพ่อตาของทีฆาวุกุมาร แห่งแคว้นโกศล **(๒) กาสี, กรุง, แคว้น, ชนบท,รัฐ :** แคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป

กาฬกัณณี มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑) กาฬกัณณี, ชื่อคน :**บุรุษคนหนึ่งชื่อกาฬกัณณี (๒) **กาฬกัณณี, ชื่อเทพธิดา :**ชื่อเทพธิดาผู้เป็นลูกสาวของท้าววิรูปักข์มหาราช มีผิวพรรณดำ เป็นคนโหดร้าย ไร้ปัญญา มีพี่ชาย ๒ คน

กาฬเทวิลดาบส มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑)** ชื่อดาบสองค์หนึ่ง ผู้เป็นศิษย์ชั้นหัวหน้าองค์ที่ ๔ ของโชติปาลดาบสโพธิสัตว์ **(๒)** อสิตดาบส ดาบสผู้คุ้นเคย และเป็นที่นับถือของศากยราชสกุล มีเรื่องปรากฏในนาลกสูตร

โกสิยะ มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑)** ชฎิลชื่อว่าโกสิยะ,ชื่อชฎิลคนหนึ่ง โกสิยชฎิลนี้อยู่อาศรมบริเวณภูเขานิสภะ ไม่ห่างไกลจากป่าหิมพานต์ บำเพ็ญพรตอยู่ผู้เดียว ไม่มีเพื่อน **(๒) โกสิยะ,ตระกูล :** ชื่อตระกูลชั้นต่ำ ตระกูล ๑ ในบรรดาตระกูลชั้นต่ำ ๒ ตระกูล

เกี่ยวกับสัตว์

เช่น **กุกกุฏฐะ** มี ๒ นัย คือ **(๑) กุกกุฏฐะ, นก :** อดีตชาติของพระกุมุททายกเถระผู้เคยเกิดเป็นนกชื่อกุกกุฏฐะ เป็นสัตว์มีศีล สมบูรณ์ด้วยวัตร **(๒) กุกกุฏฐะ, ภูเขา :** ชื่อของภูเขาลูกหนึ่ง อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีพระปัจเจกพุทธะ ๗ พระองค์อาศัยอยู่

เกี่ยวกับสถานที่

เช่น **กาฬศิลา มี ๒ นัย กล่าวคือ (๑) กาฬศิลา, ตำบล :**สถานที่สำคัญแห่งหนึ่ง ในแคว้นมคธ อยู่ข้างภูเขาอิสิคิลิ กรุงราชคฤห์ (๒) **กาฬสิลา:** ชื่อมหาวิหารแห่งหนึ่ง

กุรุ มี ๒ นัย คือ (๑) ชื่อแคว้นหนึ่ง แคว้น ๑ ในบรรดา ๑๖ มหาชนบทแห่งชมพูทวีป (๒) คนผู้อยู่เมืองกุรุ

โขมะ มี ๒ นัย คือ (๑) **โขมะ,แคว้น :**แคว้นชื่อว่าโขมะ แคว้นโขมะ จัดเป็นหนึ่งในสามของแคว้นที่ขึ้นชื่อด้านการผลิตผ้า อันประกอบด้วย แคว้นกาสี แคว้นโขมะ และแคว้นโกทุมพร (๒) **โขมะ, ด้ายเปลือกไม้ :** ด้ายที่ทำด้วยเปลือกไม้โขมะ ไม้โขมะ กว่าจะแปรสภาพมาเป็นผ้าที่ประณีตได้ ต้องผ่านขั้นตอนหลายอย่าง

๒.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย: ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ในหมวดอักษรวรรค ก ตอนนี้ยังไม่พบ

๓.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์ธรรมะ

เช่น กรุณา มี ๒ นัย กล่าวคือ **กรุณา (๑) :** ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์, ความหวั่นใจเมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ **กรุณา (๒) :**ชื่อเทพจำพวกหนึ่งชั้นจาตุมมหาราช

SAMPLE

กุศล มี ๒ นัย กล่าวคือ (๑) สภาวะที่เกี่ยวตัดทิ้งสิ่งเลวร้ายอันน่ารังเกียจ, ความรู้ที่ทำความชั่วร้ายให้เบาบาง, ธรรมที่ตัดความชั่วอันเป็นดุจหญ้าคา, สภาวะหรือการกระทำที่ฉลาด กอปรด้วยปัญญา หรือเกิดจากปัญญา เกื้อกูล เอื้อต่อสุขภาพ ไม่เสียหาย ไร้โทษ ดีงาม เป็นบุญ มีผลเป็นสุข **(๒)** ความเกษม, ความปลอดภัย, สวัสดิภาพ, ความหวังดี, ความมีเมตตา

๔.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ เช่น **กาละ** มี ๒ นัย กล่าวคือ(๑) ตาย, เสียชีวิต, มรณะ อาการอย่างหนึ่งของมรณะ (๒) ชื่อบุตรของอนาถปิณฑิกเศรษฐีนามว่ากาละ

๕.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย: ศัพท์ชื่อชาดก

เช่น **กากชาดก มี ๒ ชาดก คือ (๑)** ชาดกว่าด้วยกาไม่มีมันเหลว (๒) ชาดกว่าด้วยกาวิดน้ำด้วยจะงอยปาก

๖.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์ชื่อพระสูตร ในที่นี้ขอสงเคราะห์ศัพท์ที่เป็น คาถา อปทาน เข้าไปด้วย

เช่น **กัณหสัปปสูตร** มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ **กัณหสัปปสูตร (สูตรที่ ๑) :** พระสูตรว่าด้วยงูเห่า งูเห่ามีโทษ ๕ ประการ **กัณหสัปปสูตร (สูตรที่ ๒) :** พระสูตรว่าด้วยงูเห่า มีโทษ ๕ ประการ แต่ต่างกันที่เนื้อหาธรรมะ

กัปปสูตร มี ๒ สูตร มีเนื้อหาแตกต่างกัน กล่าวคือ **กัปปสูตร (สูตรที่ ๑) :**พระสูตรว่าด้วยพระกัปปะ **กัปปสูตร(สูตรที่ ๒) :** พระสูตรว่าด้วยพระกัปปะ

กัปปสูตร มี ๒ สูตร มีเนื้อหาต่างกันมาก กล่าวคือ **กัปปสูตร :** พระสูตรว่าด้วยกัป แสดงความยาวนานแห่งอสงไขยกัป ๔ ประการ **กัปปสูตร (สูตรที่ ๑) :**พระสูตรว่าด้วยพระกัปปะ ท่านพระกัปปะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระผู้มีพระภาค ทูลถามปัญหา

กัสสปสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ **กัสสปสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๑

กัสสปสูตร มี ๒ สูตร มีเนื้อหาแตกต่างกัน กล่าวคือ **(๑) กัสสปสูตร :** พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ **(๒) กัสสปสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๑ **กัสสปสูตร (ทุติย) :**พระสูตรว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๒

กามภูสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กามภูสูตร,ปฐม :** พระสูตรว่าด้วยพระกามภู สูตรที่ ๑ **กามภูสูตร, ทุติย :** พระสูตรว่าด้วยพระกามภู สูตรที่ ๒

กายทุจจริตสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันบางข้อ กล่าวคือ **(๑) กายทุจจริตสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยกายทุจริต พระพุทธเจ้าทรงแสดงโทษของกายทุจริตและอานิสงส์ของกายสุจริต

SAMPLE

(สูตรที่ ๑) **(๒) กายทุจจริตสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยกายทุจริต (สูตรที่ ๒) พระพุทธเจ้าตรัสถึงโทษของกายทุจริตและอานิสงส์ของกายสุจริต

ขตสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **(๑) ขตสูตร :** พระสูตรว่าด้วยการบริหารตนให้ถูกกำจัด (๒) **ขตสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกกำจัด (สูตรที่ ๑) และ **ขตสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกกำจัด (สูตรที่ ๒)

กาลสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กาลสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยกาล (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาล มี ๔ ประการ **กาลสูตร (ทุติย) :** ว่าด้วยกาล (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาลที่บุคคลบำเพ็ญโดยชอบ ให้หมุนเวียนไปตามโดยชอบ ย่อมให้ถึงความสิ้นอาสวะตามลำดับ มี ๔ ประการ

กุลปุตตสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กุลปุตตสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยกุลบุตร (สูตรที่ ๑) **กุลปุตตสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยกุลบุตร (สูตรที่ ๒)

กุลุปกสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กุลุปกสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล (สูตรที่ ๑) ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล มีโทษ ๕ ประการ **กุลุปกสูตร (ทุติย) :**พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล (สูตรที่ ๒) ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล อยู่คลุกคลีในตระกูลนานเกินเวลา มีโทษ ๕ ประการ

กุลูปกสูตร อีกนัยหนึ่ง มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กุลูปกสูตร(นัย๑) :** พระสูตรว่าด้วยภิกษุเข้าไปสู่ตระกูล พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีการเข้าไปสู่ตระกูลของท่านพระมหากัสสปโดยไม่ยึดติดในปัจจัย ๔ **กุลูปกสูตร(นัย๒) :** พระสูตรว่าด้วยธรรมของภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล ฝ่ายละ ๕ ประการ

กุสลสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ **กุสลสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นกุศล (สูตรที่๑),พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่เป็นกุศลแก่ภิกษุทั้งหลาย **กุสลสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นกุศล (สูตรที่ ๒) ทรงแสดงว่า โยนิโสมนสิการ เลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด

โกฏิคามสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ **โกฏิคามสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านโกฏิคาม(สูตรที่๑)ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่หมู่บ้านโกฏิคามทรงแสดงธรรมกับภิกษุทั้งหลาย **โกฏิคามสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านโกฏิคาม(สูตรที่ ๒)ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่หมู่บ้านโกฏิคามทรงแสดงธรรมกับภิกษุทั้งหลาย

คิลานสูตร ๒ สูตร แต่เนื้อหาธรรมะต่างกัน กล่าวคือ **คิลานสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยภิกษุอาพาธ(สูตรที่ ๑) **คิลานสูตร(ทุติย):** พระสูตรว่าด้วยภิกษุอาพาธ(สูตรที่ ๒)

SAMPLE

กิมพิลเถรคาถา มี ๒ คาถา แต่เนื้อหาต่างกัน คือ **(๑) กิมพิลเถรคาถา (๑):** คาถาของพระกิมพิลเถระ ท่านพระกิมพิลเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่าวัยย่อมร่วงโรยไปเร็วนัก **(๒) กิมพิลเถรคาถา (๒) :** คาถาของพระกิมพิลเถระ ท่านพระกิมพิลเถระเมื่อจะแสดงความอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี

กทัมพปุปผิยเถราปทาน มี ๒ เรื่อง กล่าวคือ **กทัมพปุปผิยเถราปทาน (๑) :** ประวัติในอดีตชาติของพระกทัมพปุปผิยเถระ ท่านพระกทัมพปุปผิยเถระได้นำดอกกระทุ่มไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี **กทัมพปุปผิยเถราปทาน (๒) :** ประวัติในอดีตชาติของพระกทัมพปุปผิยเถระ ท่านพระกทัมพปุปผิยเถระได้ใช้ดอกไม้บูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ พระองค์

กุฏชปุปผิยเถราปทาน มี ๒ เรื่อง กล่าวคือ **กุฏชปุปผิยเถราปทาน(๑) :** ประวัติในอดีตชาติของพระกุฏชปุปผิยเถระ เป็นอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ใช้ดอกโมกมันบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ (๒)**กุฏชปุปผิยเถราปทาน(๒) :**ประวัติในอดีตชาติของพระกุฏชปุปผิยเถระ เป็นอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายดอกอัญชันเขียวแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า (พระนามว่า สุทัสสนะ)

กุฏิวิหารีเถรคาถา มี ๒ คาถา กล่าวคือ **(๑)** คาถาของพระกุฏิวิหารีเถระ,คาถาของพระเถระผู้อยู่ในกระท่อมบรรลุพระอรหัตในอดีตชาติ ท่านเป็นชาวบ้านถวายหม้อน้ำเป็นทานแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระทางอากาศ **(๒) กุฏิวิหารีเถรคาถา (ทุติย)** :คาถาของพระกุฏิวิหารีเถระ,คาถาของพระเถระผู้อยู่ในกระท่อมบรรลุพระอรหัต (องค์ที่ ๒) ในอดีตชาติ ท่านเป็นอุบาสกถวายพัดที่สานอย่างวิจิตรด้วยดอกอ้อแด่ พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ

สรุปว่า ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย จะมีจำนวนหนึ่ง มีเพียง ๕ หัวข้อย่อย และศัพท์ที่นำมากล่าวนั้น เป็นเพียงนิยามศัพท์ที่เป็นความหมาย และกล่าวถึงเนื้อหาของศัพท์บางส่วน เพื่อให้เห็นถึงความต่างกันของศัพท์ มีการยกตัวอย่างประกอบบ้าง เพราะต้องการให้เห็นถึงช่วงเวลาส่วนเนื้อหาของบทนิยามศัพท์ที่กล่าวไว้ในบทที่ ๓

๓.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป

ในการนำเสนอศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไปนั้น จะไม่นำเสนอครบทุกศัพท์ จะเสนอเพียงบางศัพท์ เพื่อให้เห็นเป็นแนวทางในการนำไปใช้ สะดวกที่จะค้นคว้าศึกษาเรียนรู้ยิ่งๆ ขึ้นไป

๑.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า จะขอกล่าวแยกแต่ละจำพวกดังนี้

เกี่ยวกับบุคคล

SAMPLE

เช่น **กิสาโคตมีวัตถุ** มี ๓เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ : (๑) เรื่องนางกิสาโคตมี ในสหัสสวรรค ธรรมบท (๒) เรื่องนางกิสาโคตมี ในมัคควรรค ธรรมบท (๓) เรื่องนางกิสาโคตมี ในพราหมณวรรค ธรรมบท แต่เนื้อหาธรรมะแตกต่างกัน

กาลิงคะ มี ๓ นัย กล่าวคือ **(๑) กาลิงคะ,พระราชา** :ราชาผู้ปกครองกรุงทันตปุระ ของกาลิงครัฐ,ราชาแห่งแคว้นกาลิงคะ เรียกพระนามของพระองค์ตามชื่อว่าแคว้นที่ปกครอง (๒) **กาลิงคะ, ป่า** :ชื่อป่ารกทึบสมัยก่อนพุทธกาล; ป่า ๑ ในบรรดา ๔ ป่า คือ ป่าทัณฑกี ป่ากาลิงคะ ป่าเมชฌะ ป่ามาตังคะ (๓) **กาลิงคะ, แคว้น, รัฐ** : ดินแดนที่พระเจ้ากาลิงคะปกครอง, แคว้นที่ได้พระเขี้ยวแก้วไปบูชาสักการะ

กิมพิละ มี ๓ นัย คือ (๑) เชื้อสายกษัตริย์ศากยะ ภายหลังได้ออกบวชพร้อมกับสหายอีก ๖ ท่าน คือพระเจ้าภัททิยศากยะ เจ้าอนุรุทธะ เจ้าอานนท์ เจ้าภคุ เจ้ากิมพิละและเจ้าเทวทัต **(๒) กิมพิลา, เมือง** : ชื่อเมืองแห่งหนึ่งในอดีต สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ **(๓)** ชื่อเมืองหนึ่งในสมัยพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตเมืองกิมพิละ

โกณฑัญญะ มี ๔ นัย กล่าวคือ **(๑)** โกณฑัญญพราหมณ์ผู้ทำนายพุทธลักษณะของพระพุทธเจ้า ก็ดี **โกณฑัญญะ, พระ, ภิกษุ** : พระโกณฑัญญะเป็น ๑ ในบรรดาภิกษุ ๕ รูปที่เป็นพระปัญจวัคคีย์ ก็ดี หรือ ฤาษีนามว่าโกณฑัญญะ ก็ดี เป็นคนเดียวกัน แต่อยู่ในคนละช่วงเวลาต่างกัน **(๒) โกณฑัญญะ, ตระกูล:**ตระกูลของพระอัญญาโกณฑัญญะ **(๓)** พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าโกณฑัญญะ **(๔)โกณฑัญญะ, พระพุทธเจ้า** :พระพุทธเจ้าพระนามว่า โกณฑัญญะ

กัสสปะ มี ๘ นัย กล่าวคือ 1.อัญเดียรถีย์นามว่าอเจลกัสสปะ ผู้ที่สนทนากับพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ กัณณกถล มฤคทายวัน เขตเมืองอุชุญญา **2.**พระมหาเถระรูปหนึ่ง ที่ได้ชื่อว่ากัสสปะ เพราะเรียกตามโคตร ชื่อเดิมว่า ปิปผลิ **3.**พระกุมารกัสสปเถระ ชื่อเดิมว่า กัสสปะ เป็นบุตรธิดาเศรษฐีในเมืองราชคฤห์ เกิดขณะที่มารดาเป็นภิกษุณี **4.**ชฎิลสามพี่น้อง ผู้ถือลัทธิบูชาไฟ เรียนจบไตรเพท เกิดในวรรณะพราหมณ์ บิดามารดาไม่ปรากฏชื่อ เกิดที่เมืองพาราณสี มีชื่อตามโคตรว่า กัสสปะ **5.**เจ้าลัทธิคนหนึ่ง ชื่อเดิมว่าปูรณะ มีชื่อตามโคตรว่า กัสสปะ เป็น ๑ ในเจ้าลัทธิทั้ง ๖ 6. ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ 7.กัสสปฤาษี 8.กัสสปะ, สมณกุมาร

เกี่ยวกับสัตว์ ในหมวดอักษรวรรค ก ตอนนี้ยังไม่พบ

เกี่ยวกับสถานที่ เช่น **โกกนุท มี ๓ นัย กล่าวคือ (๑) โกกนุท, ปราสาท:** ปราสาทที่นายช่างทำให้มีสัณฐานคล้ายดอกบัว **(๒) โกกนุทปริพาชก** : ปริพาชกชื่อว่าโกกนุท ณ ตโปทารามเขตกรุงราชคฤห์ **(๓)** ดอกบัวแดง

โกลิยะ มี ๓ นัย กล่าวคือ (๑) **โกลิยะ,กรุง,เมือง** : ดินแดนของกษัตริย์โกลิยวงศ์ แคว้น ๑ ในชมพูทวีปครั้งพุทธกาล มีนครหลวงชื่อเทวทหะและ รามคาม (๒) **โกลิยะ, พระโอรส** : พระกุมารของ

กษัตริย์ผู้อยู่บริเวณดินแดนต้นโกละมีนามว่าโกลิยะ (๓) **โกลิยะ,ราชา :** เจ้าโกลิยะ หมายถึง พระราชบุตรที่เป็นสามีของพระนางสุปปวาสา โกลิยธิดา

โกศล มี ๔ นัย กล่าวคือ (๑) ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป (๒) **โกศล, ชาว,ชนบท :** ชนบทที่อยู่ในเขตดินแดนแคว้นโกศล (๓) **โกศล,พระราชา :** พระเจ้าปเสนทิโกศลที่ชุบเลี้ยงกุมารกัสสปะ ทรงครองกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล (๔) **โกศล,ข้อธรรม :** ความฉลาด มี ๓ ข้อ อันได้แก่ (๑) อายโกศล(ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ) (๒) อปายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม) (๓) อุปายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย)

โกสัมพี มี ๓ นัย คือกล่าวคือ (๑) **โกสัมพี, กรุง :** ชื่อเมืองหลวงของแคว้นวังสะ (๒) **โกสัมพี, ภิกษุ :**ภิกษุชาวกรุงโกสัมพี ผู้อยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี (๓) **โกสัมพี, อุบาสกอุบาสิกา :** ชาวบ้านกรุงโกสัมพี, ชาวเมืองโกสัมพี

๒.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ในหมวดอักษรวรรค ก ตอนนี้ยังไม่พบ

๓.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : ศัพท์ธรรมะ ในหมวดอักษรวรรค ก ตอนนี้ยังไม่พบ

๔.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ในหมวดอักษรวรรค ก ตอนนี้ยังไม่พบ

๕.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: ศัพท์ชื่อชาดก

เช่น **กัจฉปชาดก** ชาดกว่าด้วยเรื่องเต่า มี ๓ ชาดก (๑) กัจฉปชาดก ชาดกนี้สอนไม่ให้ติดที่อยู่อาศัย ปรารภชายหนุ่มชาวเมืองสาวัตถี (๒) กัจฉปชาดก ชาดกเรื่องนี้สอนโทษการพูดมาก ปรารภพระโกกาลิกะ (๓) กัจฉปชาดก ชาดกเรื่องนี้ปรารภความทะเลาะของมหาอมาตย์ ๒ คน ของพระเจ้าโกศล

โคธชาดก มี ๔ ชาดก คือ **โคธชาดก** (๑) : ชาดกว่าด้วยเรื่องพญาเหี้ยติเตียนดาบส **โคธชาดก (๒) :** ชาดกว่าด้วยเรื่องตระกูลเหี้ยประสพความพินาศเพราะกิ้งก่า **โคธชาดก (๓) :** ชาดกว่าด้วยเรื่องฤาษีลวงเหี้ย **โคธชาดก (๔) :** ชาดกว่าด้วยเรื่องพระราชาหลอกกินเหี้ยย่าง

๖.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: ศัพท์ชื่อพระสูตร รวมอปทานเข้าไว้ด้วย

เช่น **กัณฏกีสูตร** มี ๓ สูตร กล่าวคือ **กัณฏกีสูตร (สูตรที่ ๑) :** ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่กัณฏกีวัน พระอนุรุทธเถระ พระสารีบุตรเถระ และพระมหาโมคคัลลานเถระ พักอยู่ที่กัณฏกีวัน ในเวลาเย็น พระสารีบุตรเถระและพระมหาโมคคัลลานเถระ เข้าไปหาพระอนุรุทธเถระ ถามเรื่องธรรมที่

SAMPLE

เสขบุคคลพึงเข้าถึงอยู่ **กัณฏกีสูตร (สูตรที่ ๒) :** เนื้อหาเหมือนสูตรที่ ๑ พระสารีบุตรเถระถามเรื่องธรรมที่อเสขบุคคลพึงเข้าถึงอยู่ คำตอบเหมือนพระสูตรที่ ๑ **กัณฏกีสูตร (สูตรที่ ๓) :** เนื้อหาเหมือนสูตรที่ ๑ พระสารีบุตรเถระถามเรื่องธรรมที่พระอนุรุทธเถระเจริญทำให้มาก แล้วทำให้ทรงอภิญญา คำตอบเหมือนพระสูตรที่ ๑

กามสูตร มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กามสูตร(นัยที่๑) :**พระสูตรว่าด้วยผู้ต้องการประโยชน์ พระสูตรนี้เกี่ยวกับการสนทนาถามตอบระหว่างพระพุทธเจ้ากับเทวดา **กามสูตร(นัยที่๒) :** พระสูตรว่าด้วยด้วยกาม พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายโดยมากหมกมุ่นอยู่ในกาม กุลบุตรผู้ละเคียวและคานหาบหญ้าออกบวช **กามสูตร(นัยที่๓) :** พระสูตรว่าด้วยเรื่องกาม พระพุทธเจ้าตรัสแก่พราหมณ์ผู้เป็นชาวนา ณ กรุงสาวัตถี

กุกกุฏารามสูตร มี ๓ สูตร แต่มีเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กุกกุฏารามสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม (สูตรที่ ๑) **กุกกุฏารามสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม (สูตรที่ ๒) **กุกกุฏารามสูตร (ตติย) :**พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม (สูตรที่ ๓)

ขตสูตร มี ๔ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **(๑) ขตสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๑) **(๒) ขตสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๒) **(๓) ขตสูตร (ตติย) :** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๓) **(๔) ขตสูตร (จตุตถ) :** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๔)

คิลานสูตร มี ๓ สูตร แต่มีเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **คิลานสูตร(ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยผู้อาพาธ(สูตรที่ ๑) ใจความของพระสูตรนี้ ท่านพระมหากัสสปะอาพาธ **คิลานสูตร(ทุติย):** พระสูตรว่าด้วยผู้อาพาธ(สูตรที่๒) ใจความของพระสูตรนี้ ท่านพระมหาโมคัลลานะอาพาธ **คิลานสูตร(ตติย) :** พระสูตรว่าด้วยผู้อาพาธ(สูตรที่ ๓) ใจความของพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงพระประชวร

กุลสูตร มี ๔ สูตร กล่าวคือ **กุลสูตร (นัย ๑) :** พระสูตรว่าด้วยตระกูล **กุลสูตร (นัย ๒) :**เหตุปัจจัยที่ทำให้ตระกูลคับแค้น ๘ ประการ **กุลสูตร (นัย ๓) :** เหตุที่ตระกูลตั้งอยู่ได้ไม่นาน ๔ ประการ **กุลสูตร (นัย ๔) :**เหตุที่ทำให้ตระกูลประสพบุญ ๕ ประการ

คิลานสูตร มี ๔ สูตร แต่มีเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ (๑) คิลานสูตร,สำหรับภิกษุไข้ : พระสูตรว่าด้วยธรรมสำหรับภิกษุไข้ ใจความของพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงมุ่งเอาธรรมที่มีผลแก่ภิกษุไข้ (๒) **คิลานสูตร,อุบาสกป่วย :** พระสูตรว่าด้วยอุบาสกป่วย ใจความของพระสูตรนี้มีว่า เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะเข้าไปทูลถามพระพุทธองค์ (๓) **คิลานสูตร :** พระสูตรว่าด้วยคนไข้และบุคคลผู้เปรียบด้วยคนไข้ ใจความของพระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงเปรียบคนไข้กับบุคคลในโลก ๓ จำพวก (๔) **คิลานสูตร :** พระสูตรว่าด้วยพระผู้มีพระภาคทรงพระประชวร ใจความของพระสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวรอย่างหนัก

SAMPLE

โกรัณฑปุปผิยเถราปทาน มี ๓ เรื่อง แต่มีเนื้อหาต่างกัน คือ **โกรัณฑปุปผิยเถราปทาน (เรื่อง ๑) :**ประวัติในอดีตชาติของพระโกรัณฑปุปผิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายดอกหงอนไก่บูชารอยพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ **โกรัณฑปุปผิยเถราปทาน (เรื่อง ๒):** ประวัติในอดีตชาติของพระโกรัณฑปุปผิยเถระ ท่านได้ถวายดอกหงอนไก่บูชารอยพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ **โกรัณฑปุปผิยเถราปทาน (เรื่อง ๓):** ประวัติในอดีตชาติของพระโกรัณฑปุปผิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ใช้ดอกหงอนไก่บูชารอยพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ

สรุปว่า ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่**มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้น**ไป จะมีจำนวนหนึ่ง มีเพียง ๓ หัวข้อย่อย และศัพท์ที่นำมากล่าวนั้น เป็นเพียงนิยามศัพท์ที่เป็นความหมาย กล่าวถึงเนื้อหาของศัพท์บางส่วน เพื่อให้เห็นถึงความต่างกันของศัพท์ มีการยกตัวอย่างประกอบ เพราะต้องการให้เห็นถึงช่วงเวลา

ในโครงการวิจัยปีที่ ๒

๑.ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และวรรค ต ที่มี ๑ ความหมาย

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มีความหมายเดียว จะมีจำนวนมาก มีครบทั้ง ๖ หัวข้อย่อยกล่าวคือ (๑) ศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ (๒) ศัพท์ที่เป็นชื่อสิ่งของเครื่องใช้ (๓) ศัพท์ธรรมะ (๔) ศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ(๕) ศัพท์เป็นชื่อชาดก(๖) ศัพท์ที่เป็นชื่อพระสูตร รวมถึง วัตถุ วิมาน คาถา นิทเทส อปทาน วงส์ และจริยา

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑

เกี่ยวกับบุคคล แยกเป็น ๒ กลุ่ม คือ บรรพชิต และคฤหัสถ์ กลุ่มบรรพชิต มีทั้งภิกษุ ภิกษุณี สามเณรเช่น จุนทกะ,พระเถระรูปหนึง,จูฬปันถก พระอรหันต์มหาสาวกสมัยพุทธกาล,ตครสิขี ,ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้า,ทีปังกร พระนามพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง กลุ่มคฤหัสถ์มีทั้งอุบาสก เทพบุตร เทพธิดา พระราชา พระเจ้าจักรพรรดิ ดาบส ฤาษี พราหมณ์ ยักษ์ เจ้าลัทธิ พระโอรส เปรต เทวี เช่น จัณฑะ ชื่อผู้ใหญ่บ้าน, จันทติตตะ พระนามพระเจ้าจักรพรรดิ จันทเทพบุตร ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง ผู้เป็นโอรสของท้าวสักกะ จิตตฤาษี ผู้เป็นบุตรปุโรหิตชาวกรุงโกสัมพี ชยทิสะพระกุมารผู้เกิดมาชนะยักษิณีผู้เป็นปัจจามิตร ทธิมุขะ ยักผู้เข้าสิงอุบาสกอุบาสิกา ทูสีมาร ชื่อมาตนหนึ่ง นกุลปิตาคหบดี ชื่อคหบดีที่มีอายุมาก นันทราช พระนามพระราชาองค์หนึ่ง นารทพรหม พรหมชื่อว่านารทะ

SAMPLE

เกี่ยวกับสัตว์ เช่น จัมเปยยกะ ชื่อพญานาคตนหนึ่ง ช้างกุญชร ช้างที่พระเวสสันดรประทานแก่พราหมณ์แคว้นกาลิงคะ ช้างเอราวัณ ช้างทรงของท้าวสักกะ นกหัสดีลิงค์ นกในวรรณคดีมีจะงอยปากยาวคล้ายงวงช้าง ช้างนาฬาคีรี ช้างดุร้าย ชอบฆ่าคน

เกี่ยวกับสถานที่ กล่าวถึงแม่น้ำ ภูเขา ซอกเขา นิคม ตำบล กรุง รัฐ แคว้น เมือง วิหาร ปราสาท ป่า ท่าน้ำ ประตู ทวีป เช่น จันทวดี ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง จัมปา กรุง เมือง จาลิกบรรพต ชื่อภูเขา จิตรลดา สวนทิพย์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตัณพุลปาลิ ชื่อประตูเล็กในเมืองราชคฤห์ ทวาราวดี ชื่อนครอโยธยา ท่าพระโคดม ท่าภรุคัจฉะ ท่าเรือภรุกัจฉะ นันทาราม ชื่อวัดแห่งหนึ่ง นาสภะ ชื่อสระแห่งหนึ่ง นิโครธาราม ชื่อวิหารแห่งหนึ่งที่พระญาติสร้างถวายพระพุทธเจ้า เนรุ ชื่อภูเขาทอง

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์เกี่ยวกับชื่อ**สิ่งของเครื่องใช้** เช่น จันทประสาท ชื่อประสาทของพระเจ้าพระนามว่าสุมนะ ที่เคยประทับเมื่อครั้งเป็นพระราชกุมาร นาทิยปราสาท ชื่อประสาทของพระราชกุมารพระนามว่าติสสะ

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มีความหมายเดียว : **ศัพท์ธรรมะ** เช่น จงกรม เดินกำหนดมีสติกำกับ จริต ความประพฤติ จักขุ ตา จาคธนะ ทรัพย์คือจาคะ จิตตปริญญา การกำหนดรู้จิต ฌานวิโมกข์ ความหลุดพ้นด้วยฌาน โทสาคติ ความลำเอียงเพราะชัง นาถกรณธรรม ธรรทำที่พึ่ง นิยมปัญญา ชอบปัญญา พอใจเรื่องปัญญา เนยยะ ผู้พอแนะนำได้

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์เกี่ยวกับ**คำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ**เช่นจตุรงคเสนา เสนามีองค์ ๔ อย่าง จอมคน คือพระพุทธเจ้า จอมปราชญ์ คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จอมอสูร อสูรที่เป็นใหญ่ จักรวาล ระบบสุริยะ จาริก เที่ยวไป จำวัด นอน โชคชะตา การทำนายราศี ญัตติ คำเผดียงสงฆ์ ตถาคต พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ตำรา คัมภีร์ ทายบาล คนเฝ้าสวน นิจศีล ศีลที่พึงรักษาเป็นประจำ เนกขัมมะ การออกจากกาม

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์**ชื่อชาดก** เช่น จตุโปสถิยชาดกชาดกที่ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวกผู้รักษาอุโบสถ จันทกินนรีชาดก ชาดกว่าด้วยเรื่องนางจันทกินนรี ตโยธัมมชาดก : ชาดกว่าด้วยธรรม ๓ ประการของพญาวานร นฬปานชาดก ชาดกว่าด้วยอุบายดื่มน้ำด้วยไม้อ้อ เนรุชาดก ชาดกว่าด้วยอานุภาพของภูเขาเนรุ

ศัพท์อักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์**ชื่อพระสูตร** และในที่นี้ขอสงเคราะห์พระสูตรที่เป็นวัตถุ คาถา วิมาน อปทาน นิทเทส วงส์ และจริยาไว้ด้วย เช่น จตุตถโวหารสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยโวหาร สูตรที่ ๔ จันทิมสสูตร พระสูตรว่าด้วยจันทิมสเทพบุตร ตโมตมสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้มืดมาและมืดไป ทุกขวิปากสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่มีทุกข์ และที่มีสุขเป็นวิบาก นามสูตร พระสูตรว่าด้วยชื่อ จันทาภเถรวัตถุ เรื่องพระจันทาภเถระ จิญจมาณวิกาวัตถุ เรื่องนางจิญจมาณวิกา ตาลปัณณทายิกาวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายพัดใบตาล นิมพมุฏฐิทายิกาวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผักสะเดา จันทาเถรีคาถา คาถาของพระจันทาเถรี,

SAMPLE

ภาษิตของพระจันทาเถรี จาปาเถรีคาถา คาถาของพระจาปาเถรี, ภาษิตของพระจาปาเถรี จริยานานัตตญาณนิทเทส แสดงจริยานานัตตญาณ จารวิหารนิทเทส แสดงความประพฤติและความเป็นอยู่ติกัณฑิปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระติกัณฑิปุปผิยเถระ นิสเสณิทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระนิสเสณิทายกเถระ จันทกุมารจริยา พระจริยาของพระจันทกุมารทรงบำเพ็ญขันติบารมี จัมเปยยจริยา จริยาของจัมเปยยนาคราช

๒. ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และวรรค ต ที่มี ๒ ความหมาย

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มี ๒ ความหมาย จะมีจำนวนหนึ่ง มีครบ ๖ หัวข้อย่อย เช่น ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มี ๒ ความหมาย: ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และสถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า

เกี่ยวกับบุคคล เช่น:

ธรรมทินนา, ภิกษุณี :1.พระเถรีมหาสาวิกาองค์หนึ่ง 2.พระธรรมทินนาเถรี อีกองค์หนึ่งเลิศด้านมีปัญญามาก เป็นพระอัครสาวิกา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี คู่กับพระสุชาตาเถรี

นางกาฬี :1.หญิงผู้มีร่างกายใหญ่ ดำเหมือนกา ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลป่าช้า เผาศพ 2.หญิงแพศยาชื่อว่ากาฬี มีน้องชายชื่อตุณฑิละ

เนสาทะ, พราหมณ์ ๒ นัย คือ 1.พราหมณ์ชื่อว่าเนสาทะ ผู้ใช้ดอกไม้ร้อยกลีบกวาดอาศรม อาศัยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำแล้วเห็นพระพุทธเจ้านามว่าสิทธัตถะจึงได้ถวาย 2.พราหมณ์ชื่อว่าเนสาทะอีกคนหนึ่ง เป็นพรานผู้บอกให้พราหมณ์อลัมปายนะ ปล่อยพญานาคภูริทัตตะ

เกี่ยวกับสัตว์เช่น 1.ช้างตระกูลมาตังคะ เป็นช้างชนิดดุร้าย 2.ชื่อช้างพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติของพระโคตมพุทธเจ้า บำเพ็ญอธิษฐานอุปบารมี

เกี่ยวกับสถานที่ เช่น **ทักขิณาชนบท :** 1. ชนบทด้านทิศใต้ ชนบทตอนใต้ของแม่น้ำคงคาเป็นที่ตั้งของสำนักพราหมณ์และดาบสจำนวนมาก2.อวันตีทักขิณาบถทักขิณาบถในแคว้นอวันตีบางแห่งเรียกว่าทักขิณาบถได้แก่บ้านเมืองชนบททางตอนใต้ของแคว้นอวันตี

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต มี ๒ ความหมาย: **ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้** เช่น **จักร :**1.รูปเป็นวงกลมและมีแฉก ๆ โดยรอบ 2.ล้อ,ล้อรถ, ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุจล้อนำรถไปสู่ที่หมาย เรียกว่า จักร

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มี ๒ ความหมาย : **ศัพท์ธรรมะ** เช่น **จริยา :** 1. ความประพฤติ, การครองตน,การดำเนินชีวิต 2. ลักษณะความประพฤติหรือการแสดงออกที่เป็นพื้นประจำตัว, พื้นจิตพื้นนิสัยของแต่ละบุคคลที่หนักไปด้านนั้นด้านนี้ แตกต่างกันไป

SAMPLE

จิตตสังขาร : สังขารของจิต มี ๒ นัย คือ 1.ปัจจัยปรุงแต่งจิต ได้แก่ สัญญาและเวทนา 2.สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ เจตนาที่ก่อให้เกิดมโนกรรม

ธัมมบูชา :1.การบูชาด้วยธรรม, การบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม 2.การบูชาซึ่งธรรม, การบูชาพระธรรมอันเป็นอย่างหนึ่งในพระรัตนตรัย (คือบูชาพระธรรมรัตนะ) ด้วยดอกไม้ ธูป เทียน ของหอม เป็นต้น

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และวรรค ต ที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์เกี่ยวกับ**คำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะเ**ช่น **นิกาย:** พวก,หมวด,หมู่, ชุมนุม, กอง ; 1.หมวดตนใหญ่แห่งพุทธพจน์ ในพระสุตตันตปิฎก ซึ่งแยกเป็นทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย 2.คณะนักบวช หรือศาสนิกชนในศาสนาเดียวกันที่แยกเป็นพวกๆ

เนื้ออ่อน ๒ นัย คือ 1.ส่วนของร่างกายคนหรือสัตว์ที่อยู่ถัดหนังเข้าไป ในที่นี้หมายถึงเนื้อในที่แคบ ซึ่งเป็นริดสีดวง 2.สิ่งที่เป็นลักษณะประจำตัวของสิ่งต่าง ๆ เช่น ไม้ ไม้เนื้ออ่อน

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มี ๒ ความหมาย: **ศัพท์ชื่อชาดก** เช่น **ทุมเมธชาดก:**ชาดกว่าด้วยคนโง่ **ทุมเมธชาดก** ชาดกว่าด้วยคนมีปัญญาทราม **ทูตชาดก** ชาดกว่าด้วยทุกชีวิตเป็นทูตของท้อง **ทูตชาดก** ชาดกว่าด้วยบุคคลผู้เป็นทูต **ธัมมัทธชชาดก** ชาดกว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นธงชัย **ธัมมัทธชชาดก** ชาดกว่าด้วยการมีธรรมเป็นธงชัย

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มี ๒ ความหมาย : **ศัพท์ชื่อพระสูตร** ในที่นี้ขอสงเคราะห์ศัพท์ที่เป็นวัตถุ คาถา อปทาน เข้าไปด้วย เช่น **จังกมสูตร** พระสูตรว่าด้วยการจงกรม **จังกมสูตร** พระสูตรว่าด้วยการเดินจงกรม แต่เนื้อหาแตกต่างกัน **ตถสูตร** พระสูตรว่าด้วยสิ่งจริงแท้ **ตถสูตร** พระสูตรว่าด้วยสิ่งจริงแท้ **ญาณสูตร** พระสูตรว่าด้วยญาณ **ญาณสูตร**พระสูตรว่าด้วยญาณเกิดขึ้นเพราะเจริญอิทธิบาท **ทูเตยยสูตร** พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของทูต **ทูเตยยสูตร** พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทน ฯ **นาวาสูตร** พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้เป็นดุจเรือข้ามฟาก **นาวาสูตร** พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเรือ **ฉัพพัคคิยภิกขุวัตถุ (๑)** เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์ **ฉัพพัคคิยภิกขุวัตถุ (๒)** เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์ **นันทกเถรคาถา** คาถาของพระนันทกเถระ, ภาษิตของพระนันทกเถระ **นันทกเถรคาถา** คาถาของพระนันทกเถระ,ภาษิตของพระนันทกเถระ **ติณมุฏฐิทายกเถราปทาน** ประวัติในอดีตชาติของพระติณมุฏฐิทายกเถระ **ติณมุฏฐิทายกเถราปทาน** ประวัติในอดีตชาติของพระติณมุฏฐิทายกเถระ **นฬมาลิยเถราปทาน** ประวัติในอดีตชาติของพระนฬมาลิยเถระ **นฬมาลิยเถราปทาน** ประวัติในอดีตชาติของพระนฬมาลิยเถระ

๓. ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และวรรค ต ที่มี ๓ ความหมายขึ้นไป

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป จะมีจำนวนหนึ่ง มี ๕ หัวข้อย่อย ยกเว้นศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ เช่น

SAMPLE

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: **ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่** เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และสถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า

เกี่ยวกับบุคคล เช่น **จันทนะ** มี ๔ นัย คือ จันทนะเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง เคยสนทนาธรรมกับพระโลมสกังคิยเถระ จันทนะ, ขัตติยกุมาร : ราชกุมารองค์หนึ่ง ผู้เป็นราชโอรสของกษัตริย์พระนามว่าอัญชสะ ซึ่งคนมีกิริยาแข็งกระด้าง จันทนะ, ยักษ์ :ยักษ์ตนหนึ่งผู้เป็นบริวารรับใช้ท้าวมหาราชนามว่ากุเวร **จันทนะ, นักบวช :** ชื่อนักบวชคนหนึ่ง **นันทะ เกี่ยวกับภิกษุ** ๓ นัย คือ นันทะ, ภิกษุ :1.พระอนุชาของพระพุทธเจ้าแต่ต่างพระมารดา 2.ชื่อพระอรหันต์องค์หนึ่งชาวเมืองโกสัมพี 3.ชื่อพระอรหันต์องค์หนึ่งในอดีตซึ่งพระเถระ

นันทะ อีก ๕ นัย คือ 1.นันทะ ชาวเมืองเวฬุกัณฏกะ ทักขิณาคีรีชนบท เป็นบุตรหญิงที่ชื่อว่านันทมาตาอุบาสิกา ถูกจับ 2.ชื่อมาณพ เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี 3.ชื่อดาบสและเป็นบัณฑิต ผู้ที่เป็นน้องชายโสณดาบส 4.ชื่อทาสคนหนึ่ง เป็นบุตรของทาสี มักพูดวาจาหยาบ 5.ชื่อพระราชาองค์หนึ่งที่บำเพ็ญกุศลกรรมบถ

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ยังไม่พบศัพท์ ในตอนนี้

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : **ศัพท์ธรรมะ** เช่น ทุกข์ ๓ นัย คือ **ทุกข์** 1.สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก, สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ 2.อาการแห่งทุกข์ที่ปรากฏขึ้นหรืออาจปรากฏขึ้นได้แก่คน 3.สภาพที่ทนได้ยาก, ความรู้สึกไม่สบาย ได้แก่ ทุกขเวทนา

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: **ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ** เช่น **ญาณหยั่งรู้ มี ๓ นัย คือ** 1.สัพพัญญุตญาณ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่งว่า ตถาคตมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ 2. ญาณพิเศษ ในทีฆนิกาย สังคีติสูตร กล่าวถึงญาณหยั่งรู้ไว้ในญาณ ๓ 3.ความรู้พิเศษชนิดต่างๆ ในกัจจานโคตตสูตร

นิสัย : นิสัย มี ๓ นัย คือ 1.ที่พึ่ง, ที่อาศัย 2.ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ อย่าง 3. ความประพฤติที่เคยชิน เช่น ทำจนเป็นนิสัย

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: **ศัพท์ชื่อชาดก** เช่น **ติตติรชาดก** ๓ ชาดก แต่มีเนื้อหาต่างกันคือ 1. ติตติรชาดก ชาดกว่าด้วยนกกระทา 2. ติตติรชาดก ชาดกว่าด้วยนกกระทา 3.ติตติรชาดก ชาดกว่าด้วยนกกระทา **ทัททรชาดก** มีชื่อทัททรชาดก ๓ ชาดก คือ 1. ทัททรชาดก ชาดกว่าด้วยราชสีห์กับสุนัขจิ้งจอกที่ภูเขาเงิน 2. ทัททรชาดก ชาดกว่าด้วยนาคทัททระ 3.ทัททรชาดก ชาดกว่าด้วยนกกระทา

ศัพท์หมวดอักษรวรรค จ วรรค ฏ และ วรรค ต ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: **ศัพท์ชื่อพระสูตร** รวมวัตถุ วิมาน คาถา อปทานเข้าไว้ด้วย เช่น **เทวทหสูตร** มี ๓ สูตร คือ เทวทหสูตร พระ

SAMPLE

สูตรว่าด้วยเทวทหนิคม เทวทหสูตร พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม เทวทหสูตร พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม

ธัมมกถิกสูตร มี ๔ สูตร คือ ธัมมกถิกสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมกถึก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมกถึก ๔ จำพวก ธัมมกถิกสูตร พระสูตรว่าด้วยพระธรรมกถึก ธัมมกถิกสูตร พระสูตรว่าด้วยพระธรรมกถึก ธัมมกถิกสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยพระธรรมกถึก (สูตรที่ ๒)

นขสิขสูตร มี ๔ สูตร **คือ**นขสิขสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ นขสิขสูตร พระสูตรว่าด้วยฝุ่นติดปลายเล็บนขสิขาสูตรพระสูตรว่าด้วยฝุ่นติดปลายเล็บ นขสิขาสูตร พระสูว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ

นิโรธสูตร มี ๓ สูตร คือนิโรธสูตร พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า นิโรธ นิโรธสูตร พระสูตรว่าด้วยนิโรธ นิโรธสูตร พระสูตรว่าด้วยนิโรธสัญญา

ติสสเถรวัตถุ มี ๓ เรื่อง ต่างกรรมต่างวาระ ดังนี้ 1.เรื่องพระติสสเถระรูปที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย 2.เรื่องพระติสสเถระรูปที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระติสสเถระ 3.เรื่องพระติสสเถระรูปที่ ๓ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย

นาควิมาน (ปฐม) **:** วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๑) นาควิมาน (ทุติย) : วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๒) นาควิมาน (ตติย): วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๓) นาควิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระพุทธเจ้า

ติสสเถรคาถา มี ๓ ครั้ง แต่ละครั้ง ล้วนพระเถระชื่อว่าติสสะกล่าว แต่มีเนื้อหาแตกต่างกัน คือ 1.ท่านพระติสสเถระได้กล่าวไว้ว่า ภิกษุพึงมีสติพยายามละกามราคะ 2.ท่านพระติสสเถระได้กล่าวไว้ว่า เราละทิ้งจานทองคำลวดลายวิจิตร 3.ท่านพระติสสเถระเมื่อจะประกาศโทษในลาภสักการะและความที่ตนไม่ติดข้องอยู่ในลาภสักการะ

จิตกปูชกเถราปทาน มี ๖ เรื่อง จิตกปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระ จิตกปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระ จิตกปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระจิตกปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระ จิตกปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระ จิตกปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระ แต่ทั้ง ๖ เรื่องมีเนื้อหาแตกต่างกัน เหมือนกันเพียงชื่อเท่านั้น

SAMPLE

ในโครงการวิจัยปีที่ ๓

๑.ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค คือ บ ป ผ ฝ พ ฟ ภ ม ที่มี ๑ ความหมาย

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค ที่มีความหมายเดียว จะมีจำนวนมาก มีครบทั้ง ๖ หัวข้อย่อยกล่าวคือ (๑) ศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ (๒) ศัพท์ที่เป็นชื่อสิ่งของเครื่องใช้ (๓) ศัพท์ธรรมะ (๔) ศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ(๕) ศัพท์เป็นชื่อชาดก(๖) ศัพท์ที่เป็นชื่อพระสูตร รวมถึง วัตถุ วิมาน คาถา นิทเทส อปทาน วงส์ และจริยา

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑

เกี่ยวกับบุคคล แยกเป็น ๒ กลุ่ม คือ บรรพชิต และคฤหัสถ์ กลุ่มบรรพชิต มีทั้งภิกษุ ภิกษุณี สามเณร เช่น พระมหากัสสปเถระ พระมหากัจจายนเถระ, พระมหากัปปินถุระ, ปฏาจารา, ภิกษุณี : ภิกษุณีชื่อปฏาจารา มหานาคะ, ภิกษุ:ภิกษุชื่อมหานาคะ, มหานาคะภิกษุผู้มีคุณสมบัติมีปัญญามาก ภารทวาชสามเณร :ชื่อสามเณรผู้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง เป็นชาวโกศล อยู่ในหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อมนสากฏะ มหกะ, สามเณร: ชื่อของสามเณรรูปหนึ่งร่วมกับสามเณรชื่อกัณฏกะ ผู้เป็นอุปัฏฐากของท่านพระอุปนันทศากยบุตร

กลุ่มคฤหัสถ์มีทั้ง เจ้าลัทธิ พระราชา ยักษ์ พระเจ้าจักรพรรดิ ชาวบ้าน มเหสี เทวดา เช่น ปกุธกัจจายนะ, เจ้าลัทธิ : เจ้าลัทธิชื่อปกุธกัจจายนะ, ปเจตนะ, พระราชา : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ปชาบดี, ยักษ์ : ยักษ์ชื่อปชาบดี เป็นตนที่ ๕ ปชุนนเทวราช : ราชาเทพชื่อว่าปชุนนะ ปฏิชัคคะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งในอดีตชาติเป็นจิตกปูชกเถระ ปฏิสังขาระ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปฏิสังขาระ ปฐวีทุนทุภิ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปฐวีทุนทุภิ ปทวิกกมนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปทวิกกมนะ ปทุมะ, นาย: ชื่อของนายปทุมะ, ผู้เป็นคนเฝ้าประตูอยู่ที่กรุงหงสวดี ปทุมา, พระมเหสี: พระมเหสีพระนามว่าปทุมา,พระมเหสีของพระพุทธเจ้าทีปังกรสมัยครองฆราวาส ๒๐,๐๐๐ ปี ประภาวดี, พระเทวี: หญิงผู้มีผิวพรรณผุดผ่องเรืองรอง ปรินิมมิตวสวัตดี, เทวดา : ปัชชุนนเทพ :เทวราชองค์หนึ่ง เป็นเทพแห่งฝน เทพประจำเมฆฝน ปัญจาลจัณฑเทพบุตร ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่งชื่อปัญจาลจัณฑะ เคยสนทนาธรรมกับผู้มีพระภาคปิยังกระ, ยักษ์ : ชื่อของยักษ์นามว่าปิยังกระผู้ไม่เบียดเบียนใคร

เกี่ยวกับสัตว์ เช่น ปลาติมิ : ชื่อปลาขนาดใหญ่ชนิดหนึ่งอาศัยอยู่ในมหาสมุทร ปลาติมิงคละ :ชื่อปลาขนาดใหญ่สามารถกลืนกินปลาติมิได้ และปลาติมิติมิงคละมีขนาดลำตัวใหญ่ถึง ๕๐๐ โยชน์ สามารถกลืนกินปลาติมิงคละด้วยกันได้ ปลาติมิติมิงคละ : ชื่อปลาขนาดใหญ่สามารถกลืนกินปลาติมิได้ และปลาติมิติมิงคละมีขนาดลำตัวใหญ่ถึง ๕๐๐ โยชน์ สามารถกลืน

SAMPLE

กินปลาติมิงคละด้วยกันได้ ปลามังกร :ชื่อปลาที่ตีเรือของพ่อค้าสมุทรแตกและเป็นปลาที่อาศัยอยู่ในสระโบกขรณี

เกี่ยวกับสถานที่ กล่าวถึง รัฐ บ้าน ปราสาท เจดีย์ วิหาร ภูเขา ป่า หนทาง นรก เช่นบ้านมลรัฐ : หมู่บ้านชื่อมลรัฐ,บ้านมลรัฐ บ้านอุตตรยวมัชฌคาม : บ้านชื่ออุตตรยวมัชฌคาม, บ้านที่อยู่ของพระนางอมราเทวี ปทุมปราสาท:ปราสาทประทุม, ชื่อปราสาทหลังหนึ่งใน ๓ หลังของพระโสภิตพุทธเจ้า ปทุมะ, พระเจดีย์: พระเจดีย์นามว่าปทุม, วิหารชื่อปทุม ปทุมะ, ภูเขา:ภูเขานามว่าปทุมะ, ภูเขานี้อยู่ในป่าหิมพานต์ ปริสังกุปถะ, ชื่อหนทาง : ทางบนยอดเขาคิชฌกูฏ ทางบนคิชฌบรรพต ยอดเขานกแร้ง ชื่อปริสังกุปถะ ปลาสวัน,ป่า : ชื่อป่าปลาสวันอยู่ใกล้นพกปานนิคม ปัจจลกัปปะ, บ้าน : ชื่อของหมู่บ้านปัจจลกัปปะที่นางพราหมณีชื่อธนัญชานีอาศัยอยู่ ปัจจัตตเวทนียนรก :นรกชนิดหนึ่งในนรก ๓ ชนิด เป็นนรกที่สัตว์นรกก่อทุกขเวทนาให้เกิดแก่ตนเอง ปัจจันตชนบท,ปัจจันตประเทศ : ถิ่นแคว้นชายแดนนอกมัชฌิมชนบทออกไป ปัชชเนละ, นิคม :ชื่อนิคมหนึ่งในชมพูทวีปครั้งพุทธกาล อยู่ในแคว้นโกพิยะ มีเมืองหลวงชื่อเทวทหะ ปัญจาละ, แคว้น :ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่ แห่งชมพูทวีป ปัณณกตะ, นคร :นครชื่อว่าปัณณกตะ เป็นเมืองที่รุ่งเรือง

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ เช่น บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์: แท่นหินมีสีดุจผ้ากัมพลเหลืองเป็นที่สถิตของพระอินทร์ บรรณศาลา บรรพต

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ธรรมะ เช่น บทธรรม บรมธรรม บาปธรรม : ธรรมชั่ว, ธรรมเลวทราม,อกุศลธรรม บุคคลที่ ๗ : บุคคลลำดับที่ ๗, บุคคลขั้นที่ ๗, พระอริยบุคคลชั้นที่ ๗, บุคคลที่ ๗ ปกาสนียกรรม : กรรมเป็นเครื่องประกาศ กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ที่พึงถูกประกาศ ปฏิฆนิมิต : นิมิตคือการกระทบกระทั่ง, นิมิตที่ไม่น่าปรารถนา,นิมิตให้ขัดเคืองความกระทบกระทั่งในใจ ปฏิจจสมุปปันนธรรม : ธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น ปริกัป: การกำหนด เป็นศัพท์ที่ใช้ในวินัยสงฆ์, มีสติกำหนด

ศัพท์หมวดอักษรป วรรค ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ เช่นบรรพชา การบวช บริขาร ของใช้ส่วนตัวของพระ,เครื่องใช้สอยประจำตัวของภิกษุ;บริขารที่จำเป็นแท้จริง คือบาตร และ(ไตร) จีวร ปฏิคาหก : ผู้รับ ปฏิภาณดี: ความมีไหวพริบดี,ความคิดฉับไว

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ชื่อชาดก เช่น ปทุมชาดก : ว่าด้วยลูกชายเศรษฐีขอดอกบัว ปรันตปชาดก: ชาดกว่าด้วยปรันตปะมหาดเล็ก ปโรสตชาดก :ชาดกว่าด้วยคนมีปัญญาคนเดียว ปโรสหัสสชาดก :ชาดกว่าด้วยคนมีปัญญาคนเดียว

SAMPLE

ประเสริฐกว่าคนโง่ตั้ง ๑,๐๐๐ ปลายิตชาดก : ชาดกว่าด้วยการขับไล่ศัตรูแบบสายฟ้าแลบ ปัณณิกชาดก : ชาดกว่าด้วยอุบาสกชื่อปัณณิกะ

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ชื่อพระสูตร และในที่นี้ขอสงเคราะห์พระสูตรที่เป็นวัตถุ คาถา วิมาน อปทาน นิทเทส วงส์ และจริยาไว้ด้วย เช่น ปจายิกสูตร :พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่อ่อนน้อมต่อผู้เจริญ ปเจตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าปเจตนะรับสั่งให้ช่างทำล้อรถ ปฏิจจสมุปปาทสูตร :พระสูตรว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท ปฏิจฉันนสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ปิดดี เปิดไม่ดี ปฏิลีนสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้หลีกเร้น

ปฏาจาราเถรีคาถา : คาถาของพระปฏาจาราเถรี ปักขเถรคาถา :ภาษิตของพระปักขเถระ,คาถาของพระปักขเถระ

ปฏาจาราวัตถุ : เรื่องนางปฏาจารา ปฐมนฏปุพพกเถรวัตถุ : เรื่องพระเถระผู้เคยเป็นนักฟ้อนรูปที่ ๑ ปธานกัมมิกติสสเถรวัตถุ : เรื่องพระปธานกัมมิกติสสเถระ

ปติพพตาวิมาน (ปฐม) : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี (เรื่องที่ ๑) กล่าวถึงวิมานที่ดาดดวยบุปผชาติน่ารื่นรมย์ มีนกนานาพันธุ์ส่งเสียงไพเราะน่าฟังในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ผู้ซื่อสัตย์ต่อสามีในที่นี้คือหญิงชาวกรุงสาวัตถี ปัลลังกวิมาน :ว่าด้วยวิมานที่มีบัลลังก์สวยงามเกิดแก่หญิงผู้ประพฤติธรรม

ปฏาจาราเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปฏาจาราเถรี ปังสุกูลปูชกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปังสุกูลปูชกเถระ ปังสุกูลสัญญกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปังสุกูลสัญญกเถระ ปัจเจกพุทธาปทาน : พระประวัติในอดีตชาติของพระปัจเจกพุทธเจ้า

ปทุมพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระปทุมพุทธเจ้า ปทุมุตตรพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า มังคลพุทธวงศ์ :ว่าด้วยพระประวัติของพระมังคลพุทธเจ้า

ภิงสจริยา® : ว่าด้วยจริยาของภิงสพราหมณ์ ภูริทัตตจริยา : ว่าด้วยจริยาของภูริทัตตนาคราช มหาโควินทจริยา :ว่าด้วยจริยาของมหาโควินทพราหมณ์

๒. ศัพท์หมวดอักษร ป วรรคที่มี ๒ ความหมาย

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรคที่มี ๒ ความหมาย จะมีจำนวนหนึ่ง มีครบ ๖ หัวข้อย่อย เช่น ศัพท์หมวดอักษร ป วรรคที่มี ๒ ความหมาย: ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า

SAMPLE

เกี่ยวกับบุคคล เช่น: พระนิสภเถระ : 1.ชื่อพระสาวกองค์หนึ่ง สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม 2.ชื่อพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี พระภัททเถระ : 1.พระมหาสาวกองค์หนึ่ง ผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าโกณฑัญญะ 2.ชื่อพระสาวกองค์หนึ่งสมัยพระโคดมพุทธเจ้า พระภารทวาชเถระ : 1.ชื่อมหาสาวกผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ 2.พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรพราหมณ์มหาศาล ภารทวาชโคตร ในกรุงราชคฤห์ เรียนจบไตรเพท ออกบวชในพระพุทธศาสนา ได้สำเร็จพระอรหัต ภีมรถ, พระเจ้าจักรพรรดิ : 1.ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ได้ฟังธรรมจากสรภังคดาบส ได้ละกามได้ 2.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ดังคำในกิงกณิกปุปผิยเถราปทาน ที่พระกิงกณิกปุปผิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน ภารัทวาชมาณพ : มาณพคนหนึ่งชื่อภารัทวาชะ ภารัทวาชะ, ฤาษี, ปุณณะ, บุตรของชาวโกลิยะ : ชายชาวนิคมโกลิยะ แคว้นโกลิยะประพฤติวัตรเลียนแบบสุนัข ปุณณะ, ภิกษุ : พระชาวเมืองสุนาปรันตะ เดิมท่านผู้นี้เป็นชาวสุนาปรันตะ ปุราณะ, ช่างไม้ : ชื่อช่างไม้นามว่าปุราณะ เป็นช่างหลวงของพระเจ้าปเสนทิโกศล ทำงานร่วมกันกับช่างไม้ชื่ออิสิทันตะ ปุราณะ, ภิกษุ : พระเถระอีกองค์หนึ่ง ที่ไม่ได้ร่วมสังคายนาครั้งที่ ๑ แม้เหล่าภิกษุจะแจ้งว่าพระมหาเถระสังคายนาแล้ว

เกี่ยวกับสัตว์ เช่น ปิงคิยะ, ชื่อสุนัข : ชื่อของสุนัขนามว่าปิงคิยะ เป็นบริวารของแพะที่อาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ปิงคิยะ, มาณพ :ชื่อของมาณพนามว่าปิงคิยะ คนที่ ๑๖ ของพราหมณ์พาวรี

มุจลินท์, พญานาค : ชื่อพระยานาคที่เข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะที่ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นจิก (มุจจลินท์) ฝนตกพรำเจือด้วยลมหนาวตลอด ๗ วัน มุจลินท์, ต้นไม้ : ต้นจิก,ไม้จิกตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์พระพุทธเจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นไม้นี้ ๗ วัน

เกี่ยวกับสถานที่ เช่น มุจลินทะ,สระ(เพิ่มเติม) ชื่อสระแห่งหนึ่ง ใกล้ภูเขา มีปรากฏในเวสสันตรชาดก มุจลินทะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ที่เป็นบริวารของท้าวเวสสุวัณ ปัณฑวะ, ภูเขา : ภูเขาชื่อว่าปัณฑวะ เป็นหนึ่งในภูเขา ๕ ลูก คือ อิสิคิลิ เวปุลละ เวภาระ คิชฌกูล และปัณฑวะ ปัณฑวะ, ม้ามงคล : ม้ามงคลชื่อว่าปัณฑวะ ปาจีนวังสทายวัน : ป่าชื่อว่าปาจีนวังสะอยู่ในแคว้นเจตี เมืองหลวงชื่อโสตถิวดี ปาจีนวังสะ, ภูเขา : ภูเขาชื่อปาจีนวังสะ เดิมชื่อภูเขาเวปุลละ

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรคที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ เช่น เมรุ,ภูเขา 1. ชื่อภูเขาที่เป็นศูนย์กลางของจักรวาล เมรุ 2.ที่เผาศพ หลังคาเป็นยอด มีรั้วล้อมรอบ ซึ่งคงได้คติจากภูเขาเมรุ

SAMPLE

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรคที่มี ๒ ความหมาย : **ศัพท์ธรรมะ** เช่น **มายา :** ความเจ้าเล่ห์, มารยาคือเจ้าเล่ห์ **มายา, พระมารดา,มายาเทวี :**เจ้าหญิงแห่งเทวทหนคร เป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าอัญชนะ เป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ แห่งกรุงกบิลพัสดุ์

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรคที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์เกี่ยวกับ**คำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะเ**ช่น **บัณเฑาะก์,บัณเฑาะว์ :** 1.กะเทย,ขัณฑี(ชายที่ถูกตอน),คนไม่ปรากฏชัดว่าเป็นเพศชายหรือเพศหญิง 2.กลองสองหน้าขนาดเล็กชนิดหนึ่ง มีหลักอยู่ตอนบน ผูกตุ้มห้อยลงมาทางหน้ากลอง ใช้ไกวให้ตุ้มแกว่งกระทบหน้ากลองทั้ง ๒ ข้าง **ภูมิ :** 1. พื้นเพ, พื้น, ชั้น, ที่ดิน, แผ่นดิน 2. ชั้นแห่งจิต, ระดับจิตใจ

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรคที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์ชื่อชาดก เช่น ปลาสชาดก :

มี ๒ ชาดก แปลความหมายต่างกัน และเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ 1.ปลาสชาดก [๑] ชาดกว่าด้วยพราหมณ์ขยันกวาดใบไม้ ปลาสชาดก[๒] ชาดกว่าด้วยปลาสเทวดา มหากปิชาดก :

ชาดกว่าด้วยพญาวานรโพธิสัตว์ มี ๒ ชาดก แต่คนละเรื่องกัน กล่าวคือ 1.มหากปิชาดก[๑] ชาดกว่าด้วยพญาวานรโพธิสัตว์ 2.มหากปิชาดก[๒] ชาดกว่าด้วยพญาวานร พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรคที่มี ๒ ความหมาย: ศัพท์ชื่อพระสูตร ในที่นี้ขอสงเคราะห์ศัพท์ที่เป็นวัตถุ คาถา อปทาน เข้าไปด้วย เช่น ปฏิปทาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา มี ๒ สูตร แปลเหมือนกัน ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ 1.ปฏิปทาสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา2. ปฏิปทาสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา ปทสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ มี ๒ สูตร แปลความหมายเหมือนกัน ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ 1.ปทสูตร[๑] :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด 2.ปทสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าปัญญินทรีย์ซึ่งเลิศกว่าอินทรีย์ ๔ ปราภวสูตร มี ๒ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม คือ ปราภวสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยความเสื่อมและความเจริญของอุบาสก ปราภวสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยทางแห่งความเสื่อม ว่าด้วยทางแห่งความเสื่อม ปริญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้, พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ มี ๒ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ1.ปริญญาสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้ เน้นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ขันธ์ ๕ 2.ปริญญาสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ เน้น อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น ปารังคมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่ง,พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ 1.ปารังคมสูตร [๑] พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่ง พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ เป็น

ธรรมที่ทำให้ถึงฝั่งคือนิพพาน 2.ปารังคมสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่ทำให้ถึงฝั่งคือนิพพาน

ภิกขาทายิกาวิมาน[๑] (ปฐม) :ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายภิกษา(เรื่องที่ ๑) ภิกขาทายิกาวิมาน[๒] (ทุติย) :ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายภิกษา (เรื่องที่ ๒)

ปทปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปทปูชกเถระ มีชื่อเหมือนกัน ๒ องค์ แต่คนละองค์กัน กล่าวคือ 1.ปทปูชกเถราปทาน[๑] ประวัติในอดีตชาติของพระปทปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท่านถวายดอกมะลิแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ 2.ปทปูชกเถราปทาน[๒] ประวัติในอดีตชาติของพระปทปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเกิดเป็นกินนรในป่าหิมพานต์ได้นำ(ผง)จันทน์แดงและกฤษณามาโปรยลงที่พระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ปทุมปูชกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมปูชกเถระ มีชื่อเหมือนกัน ๒ องค์ แต่คนละองค์กัน กล่าวคือ1.ปทุมปูชกเถราปทาน[๑] ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมปูชกเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเป็นดาบสมีดาบสบริวารอยู่ที่ภูเขาชื่อว่าโคตมะ ไม่ห่างจากภูเขาหิมพานต์ สั่งสอนศิษย์ให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ในกัปที่ ๙๑ ท่านได้ใช้ดอกปทุมบูชาไว้แด่พระพุทธเจ้าผู้มีพระภาค 2.ปทุมปูชกเถราปทาน[๒] ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้นำดอกบัวกั้นบังแดดเพื่อบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ

ปฐมสุตตันตนิทเทส :แสดงสูตรที่ ๑ มี ๒ นิทเทส ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ1. ปฐมสุตตันตนิทเทส[๑] แสดงสูตรที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อินทรีย์ ๕ ประการนี้ 2.ปฐมสุตตันตนิทเทส[๒] แสดงสูตรที่ ๑ ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวเป็นการตั้งคำถามว่า ทุกข์ ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ สมุทัย ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ นิโรธ ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ มรรค ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้

๓. ศัพท์หมวดอักษร ป วรรคที่มี ๓ ความหมายขึ้นไป

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป จะมีจำนวนหนึ่ง มี ๕ หัวข้อย่อย ยกเว้นศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ เช่น

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า

เกี่ยวกับบุคคล เช่น ภีมเสน : 1.บุรุษคนหนึ่ง มีนิสัยชอบคุยโว เมื่อเหตุการณ์ถูกเปิดเผยถึงกับฉี่รด 2.ชื่อท้าวคนหนึ่ง ที่เป็นชู้กับนางกัณหา ผู้เป็นธิดาของพระเจ้ากาสีและพระเจ้าโกศล 3.พระราชาองค์หนึ่งมีกำลังมาก มีแขนตั้งพัน ไม่มีใครเสมอเหมือนในแผ่นดิน ปุณณกยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง เป็นระดับเสนาบดียักษ์ ทำหน้าที่คอยดูแลทางทิศเหนือ ปุณณ

SAMPLE

กะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอสนโพธิยเถระ ปุณณกะ, มาณพ : ศิษย์คนหนึ่งในจำนวน ๑๖ คนของพราหมณ์พาวรี ที่ไปทูลถามปัญหากับพระศาสดา ที่ปาสาณเจดีย์

เกี่ยวกับสัตว์ เช่น มังกร,มังกรที่ร้ายกาจ : 1.สัตว์รูปร่างคล้ายงู แต่มีตีน มีเขา,อยู่ในทะเล 2.ปลาไหลทะเล ลำตัวยาวทรงกระบอก ส่วนหางแบนข้าง ไม่มีเกล็ด ปากกว้าง จะงอยปากบนยาวล้ำกรามล่าง ฟันคม แข็งแรง ครีบอกใหญ่ พื้นลำตัวและครีบสีน้ำตาลอ่อนปนเหลืองหรือคล้ำ

เกี่ยวกับสถานที่ เช่น มาตังคะ, ป่า : ชื่อป่าแห่งหนึ่ง เป็นที่อยู่ของพวกฤาษี เหมาะการบำเพ็ญเพียร ภายหลัง เพราะการประพฤติชั่ว จึงกลายเป็นป่าทึบ มาตังคฤาษี,ชฎิล : ชื่อฤาษีตนหนึ่ง อยู่ป่าหิมพานต์ เดิมเป็นวรรณะจัณฑาล ภายหลังได้แต่งงานกับนางทิฏฐิมงคลิกา ผู้มีทรัพย์มาก มาตังคะ, ช้าง : 1.ช้างตัวหนึ่งที่ไม่ได้อยู่ในโขลงช้างอยู่ตัวเดียว

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ เช่น

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : **ศัพท์ธรรมะ** เช่น **มาติกา :**1. หัวข้อ เช่น หัวข้อแห่งการเดาะกฐิน 2.แม่บท เช่น บาลีที่เป็นแม่บท ที่เรียกว่าสวดมาติกา 3.เหมือง, ทางน้ำไหล

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ เช่น บริกรรม : 1.ตระเตรียม 2.สถานที่เขาลาดปูน ปูไม้ ขัดเงา หรือซักเงา โบกปูน ทาสี เขียนสี แต่งอย่างอื่น เรียกว่าที่ทำบริกรรม ห้ามภิกษุถ่มน้ำลาย หรือนั่งพิง 3.การนวดฟั้น ประคบ หรือถูตัว เช่น พึงทำบริกรรมแก่อุปัชฌาย์แม้ในน้ำ 4. การกระทำขั้นต้นในการเจริญสมถกัมมัฏฐานหรือกำหนดใจโดยเพ่งวัตถุ หรือนึกถึงอารมณ์ที่กำหนดนั้นซ้ำๆ อยู่ในใจอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อทำใจให้สงบ 5.เลือนมาเป็นความหมายในภาษาไทยหมายถึงท่องบ่น,เสกเป่าเช่น ในธัมมสังคณีกล่าวไว้ว่า โยคาวจรบุคคลเจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพไม่ได้ทำบริกรรมสัญญาที่รูปภายใน (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๒๐๔/๖๙)

บริวาร :1.ผู้แวดล้อม, ผู้ห้อมล้อมติดตาม, ผู้รับใช้ 2.สิ่งแวดล้อม,ของสมทบ, สิ่งประกอบร่วม เช่น ผ้าบริวาร บริวาร กฐิน เป็นต้น 3.ชื่อคัมภีร์พระวินัยปิฎก หมวดสุดท้ายใน ๕ หมวด คือ อาทิกัมม์ ปาจิตติย์ มหาวรรค จุลวรรค บริวาร

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : ศัพท์ชื่อชาดก เช่น มัจฉชาดก๑ : ชาดกว่าด้วยพญาปลา,ชาดกว่าด้วยปลาอ้อนวอนขอฝน,ชาดกว่าด้วยปลาเร่าร้อนเพราะไฟราคะ มี ๓ ชาดก แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ 1.มัจฉชาดก๑ : ชาดกว่าด้วยพญาปลา

2.มัจฉชาดก๒ ชาดกว่าด้วยปลาอ้อนวอนขอฝน 3.มัจฉชาดก๓ ชาดกว่าด้วยปลาเร่าร้อนเพราะไฟราคะ

SAMPLE

ศัพท์หมวดอักษร ป วรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : ศัพท์ชื่อพระสูตร รวมวัตถุ วิมาน คาถา อปทานเข้าไว้ด้วย เช่น ปฏิสัลลานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้น มี ๔ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม 1.ปฏิสัลลานสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้นพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงประกอบความเพียรในที่สงัด เพราะผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดย่อมรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง 2.ปฏิสัลลานสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายหลีกเร้นแล้ว จงประกอบความเพียรเถิด เพราะผู้หลีกเร้นแล้วย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยว่าไม่เที่ยง 3.ปฏิสัลลานสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยผู้หลีกเร้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การหลีกเร้นทำให้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีทุกข์เป็นต้น ตามความเป็นจริง 4.ปฏิสัลลานสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้พอใจในการหลีกเร้น ยินดีในการหลีกเร้น หมั่นประกอบความสงบแห่งจิตภายใน ไม่ห่างจากฌาน

ปธานสูตร :มีชื่อสูตรเหมือนกัน ๕ สูตร แปลความหมายต่างกัน และองค์ธรรมเหมือนกันก็มี ต่างกันก็มี กล่าวคือ 1.ปธานสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยความเพียรที่เกิดได้ยาก 2.ปธานสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยสัมมัปปธาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมมัปปธาน (ความเพียรชอบ) ๔ 3.ปธานสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยปธาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปธาน (ความเพียร) ๔ 4.ปธานสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยความเพียรเป็นเหตุสิ้นอาสวะ 5.ปธานสูตร[๕] พระสูตรว่าด้วยความเพียรอย่างเด็ดเดี่ยว

ปริสาสูตร : พระสูตรว่าด้วยบริษัท มี ๔ สูตร แปลความหมายเหมือนกัน ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ1.ปริสาสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยบริษัท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่า บริษัท ๓ จำพวก 2.ปริสาสูตร[๒]พระสูตรว่าด้วยบริษัท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่า บริษัท ๓ จำพวก 3.ปริสาสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยบริษัท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ประทุษร้ายบริษัท ๔ จำพวก 4.ปริสาสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยบริษัท ตรัสว่า บริษัท ๘

ปริหานสูตร :มี ๕ สูตร แปลความหมายต่างกันและมีองค์ธรรมต่างกัน ทั้ง ๔ สูตร กล่าวคือ 1.ปริหานสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้พระเสขะเสื่อม 2.ปริหานสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยความเสื่อมแห่งพระสัทธรรม 3.ปริหานสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุแห่งความเสื่อม 4.ปริหานสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มีธรรมเสื่อม

ปัชโชตสูตร : พระสูตรว่าด้วยความรุ่งเรือง,พระสูตรว่าด้วยแสงสว่าง มี ๓ สูตร ต่างกันที่เนื้อหา กล่าวคือ1.ปัชโชตสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยความรุ่งเรือง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความรุ่งเรือง ๔ 2.ปัชโชตสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยแสงสว่าง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แสงสว่างใน

SAMPLE

โลกมี ๔ อย่าง 3.ปัชโชตสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยแสงสว่าง สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เน้นถึงปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก

ภิกขุสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยภิกษุ มี ๑๐ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ1.ภิกขุสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยภิกษุ 2.ภิกขุสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยภิกษุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุตกนรก ๕ 3.ภิกขุสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยภิกษุ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้รู้ปฏิจจสมุปบาท 4.ภิกขุสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยภิกษุ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ 5.ภิกขุสูตร[๕] พระสูตรว่าด้วยภิกษุทูลถามเรื่องโพชฌงค์ 6.ภิกขุสูตร[๖] : พระสูตรว่าด้วยภิกษุ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งว่า เบื้องต้นเธอควรรักษาศีลให้บริสุทธิ์ 7.ภิกขุสูตร[๗] :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ 8.ภิกขุสูตร[๘] :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ 9.ภิกขุสูตร[๙] : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ10.ภิกขุสูตร[๑๐] :พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ได้ชื่อว่าภิกษุ

มหาลิสูตร มีชื่อเหมือนกัน ๓ สูตร แต่เนื้อหาองค์ธรรมต่างกัน คือ มหาลิสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยเจ้าลิจฉวีชื่อมหาลิ มหาลิสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิ มหาลิสูตร[๓] :พระสูตรว่าด้วยเจ้ามหาลิ เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิทูลถามพระผู้มีพระภาค

มัคคสูตร : พระสูตรว่าด้วยทางเดียว,พระสูตรว่าด้วยทางแห่งการเจริญอิทธิบาท, พระสูตรว่าด้วยมรรค มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ1.มัคคสูตร [๑] พระสูตรว่าด้วยทางเดียว 2.มัคคสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยทางแห่งการเจริญอิทธิบาท 3.มัคคสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยมรรค

SAMPLE

ในโครงการวิจัยที่ ๔

๑.ศัพท์หมวดอักษรอวรรค คือ ย ร (ฤ) ล ว (ศ) (ษ) ส ห พ อัง (คือสระทั้งหมด คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ) ที่มี ๑ ความหมาย

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีความหมายเดียว จะมีจำนวนมาก มีครบทั้ง ๖ หัวข้อย่อย กล่าวคือ (๑) ศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ (๒) ศัพท์ที่เป็นชื่อสิ่งของเครื่องใช้ (๓) ศัพท์ธรรมะ (๔) ศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ(๕) ศัพท์เป็นชื่อชาดก(๖) ศัพท์ที่เป็นชื่อพระสูตร รวมถึง วัตถุ วิมาน คาถา นิทเทส อปทาน วงส์ และจริยา

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑

เกี่ยวกับบุคคล แยกเป็น ๒ กลุ่ม คือ บรรพชิต และคฤหัสถ์

กลุ่มบรรพชิต มีทั้งภิกษุ ภิกษุณี สามเณร เช่น ยสกากัณฑกบุตร, ภิกษุ : พระเถระองค์สำคัญผู้ชักชวนให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ หลังพุทธปรินิพพาน ๑๐๐ ปี เดิมชื่อยศ เป็นบุตรกากัณฑกพราหมณ์ ยสะ,ยส : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสีมีความเป็นอยู่อย่างสุข รัฐบาล, พระ, ภิกษุ:ภิกษุชื่อว่าพระรัฐบาล อุตตราเถรี : 1.ชื่อพระเถรีผู้มีอายุมาก ๑๒๐ ปี 2.ชื่อพระเถรีผู้เป็นคู่อัครสาวิกของพระพุทธเจ้านามว่านารทะ

กลุ่มคฤหัสถ์มีทั้ง พราหมณ์ เทวดา ยักษ์ กุมาร ดาบส มเหสี เช่น ยมะ : ท้าวยมะ, ชื่อเทพหมู่หนึ่ง ยักษ์คุมพิยะ : ยักษ์ตนหนึ่งที่ชอบวางยาพิษเหมือนน้ำผึ้งไว้ในป่า ยัญญทัตตพราหมณ์ : พราหมณ์ผู้เป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าโกนาคมนะ ชาวกรุงโสภาวดี มีภรรยาชื่อว่าอุตตรา ซึ่งมีพระเจ้าโสภะปกครอง ยัญญทัตตกุมาร : ลูกชายของสามีภรรยาคู่หนึ่ง เมื่อพ่อแม่เดินทางมาเยี่ยมดาบส เด็กผู้นี้ถูกงูกัดสลบ ทำให้พราหมณ์ผู้เป็นพ่ออธิษฐานจิตเพื่อให้ลูกชายฟื้น ยุธัญชัยกุมาร : พระกุมารองค์หนึ่ง แห่งกรุงรัมมะ(ซึ่งก็คือกรุงพาณารณีนั่นเอง) ซึ่งมีพระเจ้าสัพพทัตปกครอง รากษส: ยักษ์, ผีเสื้อน้ำ, เป็นชื่อพวกอสูรเลวมีนิสัยดุร้าย ราม :ชื่อของ อุทกดาบส รามบุตร พระพุทธเจ้าเรียกท่านสั้นๆ ว่า “ราม” ท่านผู้นี้เคยเป็นอาจารย์ของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งที่พระองค์ออกแสวงหาโมกขธรรม ราหุล, สามเณร : สามเณรชื่อว่าราหุล โรปินี, พระมเหสี: พระมเหสีของพระโพธิสัตว์พระนามว่าเขมะ ในกรุงเขมวดี

เกี่ยวกับสัตว์ เช่น แร้ง : นกแร้ง, อีแร้ง, นกชนิดหนึ่งรูปคล้ายเหยี่ยว แต่โตกว่า กินสัตว์ที่ตายแล้วเป็นอาหาร แร้งมิคาโลปะ : นกแร้งชื่อมิคาโลปะ, อีแร้งชื่อมิคาโลปะ, ลูกแร้งชื่อมิคาโลปะ โรหณะ, พญาเนื้อ: ชื่อพญาเนื้อตัวหนึ่งที่เคยเกิดเป็นพระโพธิสัตว์

SAMPLE

เกี่ยวกับสถานที่ กล่าวถึง แม่น้ำ ปราสาท แควัน เช่น ยมุนา, แม่น้ำ : แม่น้ำใหญ่สายสำคัญลำดับที่ ๒ ในมหานที ๕ ของชมพูทวีป ยสปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของกัสสปพราหมณ์ อยู่ในเมืองพาราณสี ยามา, เทวโลก, สวรรค์ : สวรรค์ชั้นที่ ๓ มีท้าวสุยามเทพบุตรปกครอง,แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามเป็นจอมเทพ โยนก, แควัน : อาณาจักรโบราณทางทิศพายัพของชมพูทวีป รัฐสีมา: อาณาเขตแห่งรัฐ, อาณาจักรในแว่นแควัน, เขตปกครองแห่งรัฐ รัมมวดี, กรุง: กรุงชื่อรัมมวดี, เมืองหลวงสมัยพระเจ้าทีปังกร, เมืองหลวงสมัยกษัตริย์พระนามว่าสุเทพเป็นพระชนก เรณุวดี, กรุง : เมืองชื่อเรณุวดี, นครชื่อเรณุวดี, เมืองหลวงชื่อเรณุวดี เรือนโพธิ์ :สถานที่ตรัสรู้, สถานประทับอาศัยในการตรัสรู้(โพธิฆร), ต้นโพธิ์, เรือนต้นโพธิ์ ลุมพินีวัน : ชื่อสวนเป็นที่ประสูติของพระพุทธเจ้า เป็นสังเวชนียสถานหนึ่งในสี่แห่ง ตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์ และกรุงเทวทหะ อุปสิริปราสาท : 1.ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของอโนมทัสสโพธิสัตว์ 2.ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของสุชาตโพธิสัตว์

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ เช่น ยาน :เครื่องนำไป, พาหนะต่างๆ เช่น รถ,เรือ, เกวียน เป็นต้น ยานทิพย์ : พาหนะของเทวดา เช่น ใช้บรรทุกเทพธิดาของท้าวมหาราช ร่มขาว : ชนิดร่มอย่าง ๑ ในบรรดาร่ม ๓ อย่าง ที่อนุญาต

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ธรรมะ เช่น ยัญญสัมปทา : ความสมบูรณ์แห่งยัญ,ความถึงพร้อมด้วยยัญ ยัญพิธี : พิธีบูชายัญ การจุดไฟบูชาโดยมีการฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ ยามกาลิก : ของที่ให้ฉันได้ ชั่วระยะวันหนึ่ง กับคืนหนึ่ง ยามหาวิกัฏ : ยา ๔ อย่าง คือ มูตร คูถ เถ้า ดิน ภิกษุอาพาธฉันได้โดยไม่ต้องรับประเคน ยาวตติยกะ : แปลว่า “ต้องอาบัติเมื่อสวดสมนุภาสน์จบครั้งที่ ๓” โยนิโสมนสิการ : การทำในใจโดยแยบคาย,กระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย,การพิจารณาโดยแยบคาย,การใช้ความคิดถูกวิธี,

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ เช่น ยศ : ความเป็นใหญ่และความยกย่องนับถือ ยาคู :ข้าวต้ม,เป็นอาหารเบาสำหรับฉันรองท้องก่อนถึงเวลาฉันอาหารหนักเป็นของเหลว ดื่มได้ ซดได้ ไม่ใช่ของฉันให้อิ่ม ยาดองน้ำมูตร : ปูติมุตตเภสัช,เป็นนิสสัย ๔ ข้อที่ ๔ ที่จัดเป็นปัจจัยที่หาได้ง่าย เยภุยยสิกา :วิธีตัดสินโดยอาศัยเสียงข้างมาก,กิริยาเป็นไปตามข้างมากได้แก่ วิธีตัดสินอธิกรณ์โดยถือเอาตามคำของคนข้างมาก

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ชื่อชาดก เช่น ยุธัญชยชาดก : ว่าด้วยพระราชกุมารยุธัญชัย รถลัฏฐิชาดก : ว่าด้วยปุโรหิตโกรธประหารผู้อื่นด้วยปะฏัก

SAMPLE

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ชื่อพระสูตร และในที่นี้ขอสงเคราะห์พระสูตรที่เป็นวัตถุ คาถา วิมาน อปทาน นิทเทส วงส์ และจริยาไว้ด้วย เช่น ยวกลาปิสูตร : พระสูตรว่าด้วยฟ่อนข้าวเหนียว ยังทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

ยสเถรคาถา : คาถาของพระยสเถระ ยสทัตตเถรคาถา : คาถาของพระยสทัตตเถระ

ราธเถรวัตถุ : เรื่องพระราธเถระ เรวตเถรวัตถุ : เรื่องพระเรวตเถระ เรวตีเปตวัตถุ : เรื่องนางเรวดี

เรวตีวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่นันทิยอุบาสกผู้เป็นสามีของนางเรวดี ลขุมาวิมาน:ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางลขุมาอุบาสิกา ลตาวิมาน: วิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพธิดาชื่อลดา

ยสเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระยสเถระ ยัญญสามิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระยัญญสามิกเถระ

เรวตพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระเรวตพุทธเจ้า วิปัสสีพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้า เวสสภูพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระเวสสภูพุทธเจ้า

โลกัตถจริยา : ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก, พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่โลก เวสสันตรจริยา : ว่าด้วยพระจริยาของพระเวสสันดร

สสปัณฑิตจริยา : พระสูตรว่าด้วยจริยาของสสบัณฑิต

๒. ศัพท์หมวดอักษรอวรรค คือ ย ร (ฤ) ล ว (ศ) (ษ) ส ห พ อัง (คือสระทั้งหมด คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ) ที่มี ๒ ความหมาย

ศัพท์หมวดอักษรอ วรรคที่มี ๒ ความหมาย จะมีจำนวนหนึ่ง มีครบ ๖ หัวข้อย่อย เช่น ศัพท์หมวดอักษร ป วรรคที่มี ๒ ความหมาย: ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า

เกี่ยวกับบุคคล เช่น ยโสธรา, พระเถรี : 1.อีกชื่อหนึ่งว่า **พิมพา** เป็นเจ้าหญิงแห่งเทวทหนคร เป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าสุปปพุทธะ เป็นพระชายาของพระสิทธัตถะ เป็นมารดาของพระราหุล 2.พระนามพระเทวีของยสวา แห่งกรุงจันทวดี, เป็นพุทธมารดาของพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี 1.เรวตะ, พระ, ภิกษุ : พระชื่อเรวตะ, ภิกษุชื่อเรวตะ, พระเถระชื่อเรวตะ, 2.เรวตะ, พระพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ, พระบรมศาสดาพระนามว่าเรวตะ 1.โรหิณี, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระนามของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง 2.พระโรหิณีเถรี 1.วัปปะ, ฤาษี : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่งในคณะปัญจวัคคีย์ เป็นพระอรหันต์รุ่นแรก 2.

SAMPLE

วัปปะ : เจ้าศากยะพระนามว่าวัปปะ 1.วาโย : 1.ชื่อเทพหมู่หนึ่ง 2. ชื่อธาตุอย่างหนึ่ง อยู่ในมหาภูตรูป สาพหภิกษุ,สาพหะ, ภิกษุ : 1.ชื่อภิกษุรูปหนึ่งที่ได้รับการพยากรณ์ว่าเป็นพระอรหันต์ 2.ชื่อพระเถระองค์หนึ่งในการกสงฆ์ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ สุทัตตอุบาสก : 1.ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง หมู่บ้านญาติกะ เป็นอริยบุคคลชั้นสกทาคามี 2.ชื่ออุบาสกคนหนึ่งผู้เป็นอัครอุปัฏฐากเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าสุชาตะ สุทัสสนะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า : ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ประทับอยู่ ณ ภูเขาลูกหนึ่งชื่อฉาปละ ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ 2.ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ประทับอยู่ ณ ภูเขาลูกหนึ่งชื่ออัจจละ ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ หาริตะ: 1.ชื่อพรหมองค์หนึ่งในพรหมโลก 2.ชื่อพระเถระรูปหนึ่งผู้เป็นอรหันต์

เกี่ยวกับสัตว์ เช่น 1. วลาหก, ม้าหลวง,วลาหกอัศวราช 2.วลาหก,พวก : ชื่อของเทพพวกหนึ่ง 1.สวิฏฐกะ, นก :ชื่อนกชนิดหนึ่ง เสียงอันไพเราะ 2. สวิฏฐกะ, ทาส : ชื่อคน แต่เป็นชื่อที่เลว,เป็น ๑ ใน ๕ ชื่อที่เขาเย้ยหยันดูหมิ่น อุสภะ, ชื่อ : ๑.ชื่อโค เป็นโคจ่าฝูงของโคจำนวนมากตั้ง ๑๐๐ ตัว ๑,๐๐๐ ตัว ๑๐๐ คอก ๑,๐๐๐ คอก มีสีขาว ๒.ชื่อพระเถระรูปหนึ่ง ผู้เป็นอรหันต์

เกี่ยวกับสถานที่ เช่น 1. วัน : ป่า, ดง, สวน 2.วัน : ระยะเวลาตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นถึงพระอาทิตย์ตก 1.เวสสามิต, ภูเขา:ภูเขาชื่อเวสสามิต 2.ฤาษีคนหนึ่งในเหล่าฤาษีที่ให้ทานและจำแนกทาน บูชามหายัญ หาริกะ: 1.ชื่อเพชฌฆาต กรุงราชคฤห์ 2.ชื่อภูเขาลูกหนึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์

ศัพท์หมวดอักษรวรรคที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ เช่น สุทัสสนปราสาท : 1.ชื่อประสาทหลังหนึ่งของพระเวตโพธิสัตว์ แห่งกรุงสุธัญญกะ 2.ชื่อประสาทหลังหนึ่งของพระธัมมทัสสีโพธิสัตว์ แห่งกรุงสรณะ ที่พระกษัตริย์นามว่าสรณะให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับของพระธัมมทัสสีโพธิสัตว์

ศัพท์หมวดอักษรอวรรคที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์ธรรมะ เช่น คำว่า เวท 1. ญาณ ๔ คือโสดาปัตติมรรค,สกทาคามิมรรค,อนาคามิมรรค,อรหัตตมรรค 2. เวท ๕ หรือคำว่า สมบัติ 1. สิ่งที่ได้ ที่ถึง ด้วยดี, เงินทองของมีค่า 2. ความครบถ้วนของสังฆกรรม เช่น อุปสมบท เป็นต้น ที่จะทำให้สังฆกรรมนั้นถูกต้อง ใช้ได้ มีผลสมบูรณ์ สามัญ : 1. ปรกติ, ธรรมดา, ทั่วๆ ไป 2. ความเป็นสมณะ

ศัพท์หมวดอักษรอวรรคที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะเช่น วิสาสะ,วิสสาสะ :1. ความคุ้นเคย, ความสนิทสนม การถือว่าเป็นกันเอง 2. ความนอนใจ หรือคำว่า สัมพันธ์ : 1. เกี่ยวข้อง, ผูกพัน, เนื่องกัน 2. ในทางอักขรวิธีภาษาบาลี หมายถึงมีต่างบทมาสนธิเชื่อมเข้าด้วยกัน อนุโมทนา : 1. ความยินดีตาม, ความยินดีด้วย, การพลอยยินดี, การแสดงความเห็นชอบ 2. ในภาษาไทย นิยมใช้สำหรับ

SAMPLE

พระสงฆ์ หมายถึงให้พร อนุโยค : 1.ความพยายาม, ความเพียร,ความประกอบเนืองๆ 2.การซักถาม โอภาส : 1. แสงสว่าง, แสงสุกใส ผุดผ่อง 2. การพูดหรือแสดงออกที่เป็นเชิงเปิดช่องทางหรือให้โอกาส

ศัพท์หมวดอักษรอวรรคที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์ชื่อชาดก เช่น 1.ราธชาดก : พระสูตรว่าด้วยลูกนกแขกเต้าราธะ 2.ราธชาดก[๒] :พระสูตรว่าด้วยนกราธโพธิสัตว์ 1.วัฏฏกชาดก[๑] : ชาดกว่าด้วยนกคุ่มโพธิสัตว์ 2. วัฏฏกชาดก[๒] : ชาดกว่าด้วยนกกระจาบ

ศัพท์หมวดอักษรอวรรคที่มี ๒ ความหมาย: ศัพท์ชื่อพระสูตร ในที่นี้ขอสงเคราะห์ศัพท์ที่เป็นวัตถุ คาถา อปทาน เข้าไปด้วย เช่น โยธาชีวสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยนักรบอาชีพ (สูตรที่ ๑) โยธาชีวสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยนักรบอาชีพ (สูตรที่ ๒) รโหคตสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด (สูตรที่ ๑) รโหคตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด (สูตรที่ ๒) 1.รูปารามสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยผู้ยินดีในรูป (สูตรที่ ๑) 2.รูปารามสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยผู้ยินดีในรูป (สูตรที่ ๒) 1. โรหิตัสสสูตร[๑]: พระสูตรว่าด้วยโรหิตัสสเทพบุตร 2. โรหิตัสสสูตร[๒]: พระสูตรว่าด้วยโรหิตัสสเทพบุตร 1. โลกายติกสูตร :พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะ 2.โลกายติกสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ผู้ชำนาญคัมภีร์โลกายัต

รังสิสัญญกเถราปทาน: ประวัติในอดีตชาติของพระรังสิสัญญกเถระ รังสิสัญญกเถราปทาน[๒]: ประวัติในอดีตชาติของพระรังสิสัญญกเถระ1.สีหาสนทายกเถราปทาน 2.สีหาสนทายกเถราปทาน

๓. ศัพท์หมวดอักษรอวรรค คือ ย ร (ฤ) ล ว (ศ) (ษ) ส ห พ อัง (คือสระทั้งหมด คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ) ที่มี ๓ ความหมายขึ้นไป

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป จะมีจำนวนหนึ่ง มี ๕ หัวข้อย่อย ยกเว้นศัพท์เกี่ยวกับสัตว์ และชื่อสิ่งของเครื่องใช้

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า

เกี่ยวกับบุคคล เช่น 1.ยมก ชื่อพระรูปหนึ่งมีความเห็นชั่ว ชาวกรุงสาวัตถี 2.ยมกะ, ข้าราชบริพาร :ชื่อข้าราชการคนหนึ่ง ในบรรดาข้าราชบริพาร ๖ คน ของพระเจ้าเอเพยยะ 3. ยมกะ, ภูเขา ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ที่อยู่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ สุทัตตะ, กษัตริย์ : 1.ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง แห่งกรุงสุทัสสนะ เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ 2. .ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง

SAMPLE

แห่งกรุงสุธัญญะ เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี 3. ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง แห่งกรุงเมขละ เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ

1.โรมสะ, กษัตริย์: ชื่อของพระวกุลปุปผิยเถระในอดีตชาติ 2. โรมสะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า,พระพุทธเจ้า พระนามของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์หนึ่ง 3. โรมสะ, ภูเขา: ภูเขาลูกหนึ่งซึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ 4. โรมสะ, มานพ: ชื่อของมานพคนหนึ่ง

1.ลักขณะ,ภิกษุ: ชื่อของพระเถระรูปหนึ่งสมัยพุทธกาล 2.ลักขณะ, เนื้อ: ชื่อของลูกเนื้อตัวหนึ่ง ซึ่งเป็นพี่น้องร่วมท้องกับเนื้อชื่อกาพะ 3. ลักษณะ ๓๒:ลักษณะพระรูปกายของพระผู้มีพระภาคถึงพร้อมด้วย 4.ลักษณะ : สมบัติเฉพาะตัว, เครื่องหมาย, เครื่องแสดง, คุณสมบัติ

1.วรุณ, ท้าวเทวราช : เป็นอดีตชาติของพระเอกาสนิยเถระ 2. วรุณ, พระเจ้าจักรพรรดิ:เป็นอดีตชาติของพระเอกสัญญกเถระ 3.วรุณ,ท้าว :ชื่อของเทพนาคราช 4.วรุณะ : ชื่อของเทพ ๑๐ หมู่ (พวกหนึ่ง) 5.วรุณะ, พระ :ชื่อของพระเถระผู้เป็นอุปัฏฐากของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี 6.วรุณะ, พระโอรส : ชื่อของพระโอรสของของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ 7. วรุณะ, พราหมณ์ :เป็นอดีตชาติของพระสัพพผลทายกเถระ 8.วรุณะ, ยักษ์ : ชื่อของยักษ์ตนหนึ่ง มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร

1.วิมลา, นางนาค:นางนาคกัญญานามว่าวิมลา 2.วิมลา, พระมเหสี:มเหสีพระนามว่าวิมลา, มเหสีของพระเจ้าปิยทัสสี 3.พระวิมลาเถรี

1.วิสาขา, นางพราหมณี : ชื่อพราหมณีคนหนึ่ง 2.วิสาขา, พระมเหสี : ชื่อมเหสีคนหนึ่ง ของอัตถทัสสีราชกุมาร แห่งกรุงโสภณะ เป็นมารดาของเสลกุมาร 3.พระวิสาขาเถรี 4. วิสาขามหาอุบาสิกา,วิสาขาอุบาสิกา : ชื่อยกย่องนางวิสาขาที่เรียกขานกัน

1.สตรังสี, พระปัจเจกพุทธเจ้า:พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสตรังสี 2.สตรังสี, พระ:พระภิกษุนามว่าสตรังสี, พระอรหันตนามว่าสตรังสี 3. สตรังสี, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสตรังสี

สุทัสสนา, พระมเหสี : 1.ชื่อพระมเหสีของพระเรวตโพธิสัตว์ แห่งกรุงสุธัญญกะ 2. ชื่อพระมเหสีของพระเจ้าสาคระ แห่งกรุงโสภณะ ภายหลังเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้านามว่าอัตถทัสสี 3.ชื่อพระมเหสีของพระวิปัสสีโพธิสัตว์ แห่งกรุงพันธุมดี ที่มีกษัตริย์พระนามว่าพันธุมะปกครอง

เกี่ยวกับสัตว์ ยังไม่พบ

เกี่ยวกับสถานที่ เช่น 1.เวภาระ, กรุง: กรุงชื่อเวภาระ, กรุงที่วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตขึ้น 2. เวภาระ, ชื่อ:ภูเขาชื่อเวภาระ, ภูเขาลูกหนึ่งในภูเขาห้าลูกในกรุงราชคฤห์แคว้นมคธ 3. เวภาระ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเวภาระ

SAMPLE

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ยังไม่พบ

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : ศัพท์ธรรมะ เช่น 1. วิมละ: ผู้ไม่มีมลทิน, พระนามของพระตถาคตเจ้า ๒.วิมละ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิมละในอดีตชาติ ๓.วิมละ, สหายของยสะ: สหายของยสกุลบุตร, คนหนึ่งใน ๕ คนของสหายสะ

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ เช่น ยางเหนียว : 1.ตัณหา 2.ยางที่เกิดจากต้นไม้ 3.ยางเหนียวจากข้าวสุก อาสวะ : 1. ความเสียหาย, ความเดือดร้อน, โทษ, ทุกข์ 2. น้ำดองอันเป็นเมรัย 3.กิเลสที่หมักหมมหรือดองอยู่ในสันดานไหลซึมซ่านไปย้อมจิตเมื่อประสบอารมณ์ต่างๆ

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : ศัพท์ชื่อชาดก ยังไม่พบ

ศัพท์หมวดอักษรอวรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : ศัพท์ชื่อพระสูตร รวมวัตถุวิมาน คาถา อปทานเข้าไว้ด้วย เช่น

1.ราหุลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระราหุล 2.ราหุลสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยพระราหุล (สูตรที่ ๒) ราหุลสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยพระพุทโธวาทที่ตรัสโปรดพระราหุล
ราหุลสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพระราหุล

1.รูปสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยรูป 2.รูปสูตร[๒] :พระสูตรว่าด้วยรูป 3.รูปสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยรูป 4.รูปสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยรูป รูปสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ

1.โลกสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยโลก 2.โลกสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ไม่เกิดประโยชน์แก่ชาวโลก 3.โลกสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยโลก 4.โลกสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยผู้รู้โลก 5.โลกสูตร[๕] :พระสูตรว่าด้วยพระตถาคตเป็นอริยะในโลก 6.โลกสูตร[๖] : พระสูตรว่าด้วยโลก 7.โลกสูตร[๗] : พระสูตรว่าด้วยสัตว์โลก 8. โลกสูตร[๘] :พระสูตรว่าด้วยโลก

1.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยสุทธิกภารทวาชพราหมณ์ 2.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยขันธ์ล้วน ๆ 3.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยกำเนิดนาคล้วน ๆ 4.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยกำเนิดครุฑล้วน ๆ 5.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยเทพผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพล้วน 6.สุทธิกสูตรพระสูตรว่าด้วยเวทนาล้วน ๆ7.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยอินทรีย์ล้วน 8.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยอินทรีย์ล้วน 9.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยอิทธิบาทล้วน 10.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยอานาปานสติล้วน

1.อนัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา 2.อนัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา 3.อนัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา 4.อนัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา (ทุติย) (สูตรที่ ๒) 5.อนัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา (ตติย) (สูตรที่ ๓) 6.

SAMPLE

อนัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา 7.อนัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา 8. อนัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา 9.อนัตตสูตร :พระสูตรว่าด้วยอนัตตสัญญา 10. อนัตตสูตร :พระสูตรว่าด้วยความเป็นอนัตตา

1. สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป 2. สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป 3. สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป 4. สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป 5. สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป

ดังนั้น ศัพท์ที่กล่าวมานี้ เป็นศัพท์ที่เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ชื่อชาดก ศัพท์ชื่อพระสูตร รวมถึงวิมาน คาถา อปทาน และจริยาเข้าไว้ด้วย พอเป็นแนวทางที่เป็นตัวอย่างสำหรับใช้เพื่อการศึกษาค้นคว้าเรียนรู้คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาได้และสามารถนำไปใช้ได้ถูกที่และถูกความหมายอันจะแก้ปัญหาในการศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ระดับหนึ่ง บัณฑิตผู้ใคร่ต่อการศึกษา โปรดเลือกใช้ศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยดังกล่าวอันเพรียบพร้อมความหมาย และอธิบายความพร้อมด้วยการยกตัวอย่าง และการอ้างอิง

ในที่นี้ ขอให้ข้อเสนอแนะไว้ว่า พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้ง ๔ โครงการ เป็นเรื่องใหม่สำหรับบุคลากร เจ้าหน้าที่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพราะเป็นการเริ่มต้นในการจัดทำหนังสือแนวอ้างอิงในวงการทางวิชาการระดับชาติ

การทำเรื่องใหม่ๆ เป็นเรื่องที่ดี เพราะเป็นการพัฒนาบุคลากร ใช้เวลาให้เกิดประโยชน์คุ้มค่า แนวคิดในการดำเนินการดังกล่าว ก็เป็นการทำสิ่งที่ยังไม่มี ให้เกิดมี เริ่มต้นจากนัตถิปัจจัยเป็นอัตถิปัจจัย การทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยครั้งนี้เริ่มจากศัพท์ที่ยังไม่ได้มีการรวบรวมไว้แล้วเริ่มเก็บรวบรวมและขยายความอธิบายให้เข้าใจง่ายและเมื่อได้เขียนศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยแล้ว ศัพท์ใด ยังค้นคว้าไม่ดี ไม่สมบูรณ์ ขาดตกบกพร่องไป ก็พัฒนาทำศัพท์นั้น ให้สมบูรณ์และศัพท์ที่สมบูรณ์ดีอยู่แล้วก็พัฒนาปรับสำนวนภาษาให้ร่วมสมัยมากขึ้น เขียนเชื่อมโยงศัพท์นั้นศัพท์นี้ให้ประสานสอดคล้องกันการทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยไม่ใช่เสร็จภายในระยะเวลาอันสั้น ต้องอาศัยระยะเวลาอันยาวนาน จากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง บรรพชนได้ทำไว้ได้แค่นั้น เช่นตอนแรกจัดพิมพ์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ภาษาบาลี คนรุ่นต่อมาก็จัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย อรรถกถา ฎีกา ภาษาไทย สืบต่อกันในลักษณะเช่นนี้ วงวิชาการก็พัฒนาไปโดยลำดับ

สำหรับการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โครงการวิจัยปีที่ ๒ นี้ เมื่อได้ดำเนินการโดยอาศัยเนื้อหาพระไตรปิฎก ก็ได้เห็นอะไรหลายอย่าง ที่ยังไม่สอดคล้องกันด้านการใช้ภาษา เช่น นาทิกะ ญาติกะ อาจจะยังไม่สอดคล้องกันนักใน

พระไตรปิฎก แต่ก็อ้างอิงไว้ เพื่อให้เห็นข้อแตกต่างกัน มีเก็บดรรชนี แต่ในเนื้อนาไม่มีศัพท์ ฑีฆาวุ แต่ความจริง เป็นทีฆาวุ,อุบาสก หรืออาจจะเขียนอักษรผิดบ้าง เช่น คำว่า นหาตกะ พิมพ์เป็น นาหาตกะ ซึ่งเมื่อไปค้นศัพท์ดูก็รู้ว่าพิมพ์ผิด จึงเขียนอธิบายเป็น นหาตกะ คำว่า นิยสกรรม พิมพ์เป็น นิสยกรรม ในศัพท์ที่พิมพ์ผิดเช่นนี้ อาจจะมีบางคำเมื่อมีการพิมพ์ซ้ำ หากแก้ไขให้มีความสมบูรณ์คงจะเป็นการดียิ่งนัก

โครงการวิจัยปีที่ ๓ นี้ เมื่อได้ดำเนินการโดยอาศัยเนื้อหาพระไตรปิฎก ก็ได้เห็นอะไรหลายอย่าง ที่ยังไม่สอดคล้องกันด้านการใช้ภาษา เช่น ศัพท์บางศัพท์ในดรรชนี ที่เก็บไว้ ค้นแล้วไม่มี ก็อาจจะประสานงานให้แก้ไข ในพระไตรปิฎก การเก็บดรรชนี แต่ในเนื้อหาไม่มีศัพท์ เช่น คำว่รา มาลุตะ ซึ่งเมื่อไปค้นศัพท์ดูก็รู้ว่า พิมพ์ผิด จึงเขียนเป็นศัพท์ใหม่ ที่ค้นพบ

โครงการวิจัยปีที่ ๒ นี้ เมื่อได้ดำเนินการโดยอาศัยเนื้อหาพระไตรปิฎก ก็ได้เห็นอะไรหลายอย่าง ที่ยังไม่สอดคล้องกันด้านการใช้ภาษา เช่น นาทิกะ ญาติกะ อาจจะยังไม่สอดคล้องกันนักในพระไตรปิฎก แต่ก็อ้างอิงไว้ เพื่อให้เห็นข้อแตกต่างกัน มีเก็บดรรชนี แต่ในเนื้อนาไม่มีศัพท์ ฑีฆาวุ แต่ความจริง เป็นทีฆาวุ,อุบาสก หรืออาจจะเขียนอักษรผิดบ้าง เช่น คำว่า นหาตกะ พิมพ์เป็น นาหาตกะ ซึ่งเมื่อไปค้นศัพท์ดูก็รู้ว่าพิมพ์ผิด จึงเขียนอธิบายเป็น นหาตกะ คำว่า นิยสกรรม พิมพ์เป็น นิสยกรรม ในศัพท์ที่พิมพ์ผิดเช่นนี้ อาจจะมีบางคำเมื่อมีการพิมพ์ซ้ำ หากแก้ไขให้มีความสมบูรณ์คงจะเป็นการดียิ่งนัก

โครงการวิจัยปีที่ ๔ นี้ เมื่อได้ดำเนินการโดยอาศัยเนื้อหาพระไตรปิฎก ก็ได้เห็นอะไรหลายอย่าง ที่ยังไม่สอดคล้องกันด้านการใช้ภาษา เช่น ศัพท์บางศัพท์ในดรรชนี ที่เก็บไว้ ค้นแล้วไม่มี ก็อาจจะประสานงานให้แก้ไข ในพระไตรปิฎก การเก็บดรรชนี แต่ในเนื้อหาไม่มีศัพท์ เช่น สุทันตะ ซึ่งเมื่อไปค้นศัพท์ดูก็รู้ว่า พิมพ์ผิด เดิมเป็น สุทัตตะ หรือคำว่า เรวัตตะ,พระ เดิมเป็น เรวตะ,พระ, หรือคำว่า วีราเถรี เดิมเป็น ธีราเถรี คำว่า สาวัตติฉันท์ เดิมเป็น สาวิตติฉันท์ จึงเขียนเป็นศัพท์ใหม่ ที่ค้นพบ

ในการค้นคว้าหาศัพท์และเขียนบทนิยามนั้นจะมีข้อเสนอแนะที่อยากให้คนรุ่นต่อไปได้ดำเนินการจัดทำใน ๓ เรื่อง กล่าวคือ (๑) เรื่องการจัดทำสารานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๒) การจัดทำพจนานุกรมพุทธศาสน์ประมวลธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๓) เรื่องการจัดทำพจนานุกรมอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในเรื่องสารานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นั้นเพราะมีบางศัพท์ไม่สามารถเขียนบทนิยามให้ยาวมากได้หากเป็นศัพท์สารานุกรมทางพระพุทธศาสนาคงเสนอได้อย่างครบถ้วน

SAMPLE

การจัดทำพจนานุกรมพุทธศาสน์ประมวลธรรมฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องจากในการค้นคว้าและเขียนบทนิยาม มีหมวดธรรมเป็นจำนวนมาก หากรวบรวมนำมาจัดหมวดเป็นหมวดธรรม ตั้งแต่หมวดธรรม ๑ หมวดธรรม ๒ เป็นต้นไป คงอำนวยให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่ง

การจัดทำพจนานุกรมอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องจากศัพท์บางศัพท์ ในพระไตรปิฎกมีอธิบายยังไม่ชัดเจนก็ต้องอาศัยอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติม ดังนั้น หากทำศัพท์พจนานุกรมอรรถกถาภาษาไทยขึ้นมา ก็คงจะทำให้การค้นคว้าและอ้างอิงมีความสมบูรณ์ชัดเจนยิ่งขึ้น

SAMPLE

ก่อนอ่าน พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เรื่อง “พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ ๔ ประการ คือเพื่อจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้ได้มาตรฐาน สมบูรณ์ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ถูกต้องตามคัมภีร์ในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก เพื่อให้ผู้ใช้เข้าใจความหมายถูกต้อง สามารถนำไปได้ถูกที่ ถูกความหมาย อำนวยประโยชน์แก่การเรียนการสอนการวิจัยของมหาวิทยาลัย เพื่อเป็นหนังสืออ้างอิงทางวิชาการสำหรับใช้เป็นคู่มือศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่นๆแก่ผู้ศึกษาค้นคว้าโดยทั่วไป เพื่อบริการวิชาการด้านพระพุทธศาสนาแก่สังคม และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม อันเป็นการบำรุงส่งเสริมสรรพวิชาให้เป็นคุณประโยชน์แก่ชาติและประชาชน

วัตถุประสงค์เหล่านี้สำเร็จตามเป้าหมายได้ โดยอาศัยหลักการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ประกอบด้วย

๑.การค้นคำศัพท์ คือศัพท์ที่ได้ค้นหามาจาก ๒ ส่วน คือ ศัพท์ที่เป็นดรรชนีจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกำ ๒๕๐๐ทั้ง ๔๕ เล่ม และศัพท์ที่คัดเลือกเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่โดยพิจารณาเลือกมาจากหนังสือพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม

๒.การเรียงคำศัพท์คือการนำเสนอศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย จะเรียงศัพท์ตามลำดับหมวดอักษร คือ หมวดอักษร วรรค ก วรรค จ วรรค ฏ วรรค ต วรรค ป และหมวดอักษรอวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อำ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ

๓.การคัดเลือกคำศัพท์ คือคำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย มีรูปแบบกระบวนการรวบรวมคัดเลือกศัพท์ที่เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะและคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ชื่อพระสูตร ชื่อชาดก รวมถึงอปทาน คาถาและจริยาด้วย

๔.การเขียนนิยามคำศัพท์ ได้ใช้เกณฑ์ ให้มีคำตั้งให้นิยามความหมาย และอธิบาย เชื่อมโยง และอ้างอิงที่มา ใช้สำนวนภาษาที่กระทัดรัดและศัพท์ที่เข้าใจได้ยากให้วงเล็บคำภาษาบาลีไว้ คำศัพท์ที่ให้ความหมายอยู่ระดับเดียวกัน อาจจะแปลตามตัวหรือแปลโดยอรรถ หรือแปลโดยพยัญชนะ หรือแปลอธิบายความ

SAMPLE

๕.อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยได้ใช้อักษรย่อคัมภีร์และเครื่องหมายมหาวิทยาลัยระบุไว้ ประกอบด้วยคำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์ปกรณ์วิเสส อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และไวยากรณ์

โคงการวิจัย ปีที่ ๑ ศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย หมวดวรรค ก วรรค จำนวน ๔,๕๐๐ ศัพท์ แบ่งเป็น ๕ หัวข้อ คือ (๑) หมวดอักษรวรรค ก อักษร ก (๒) หมวดอักษรวรรค ก อักษร ข (๓) หมวดอักษรวรรค ก อักษร ค (๔) หมวดอักษรวรรค ก อักษร ฆ และ (๕) หมวดอักษรวรรค ก อักษร ง (ดูตารางรายการศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย) ดังต่อไปนี้

ตารางรายการศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจำนวนศัพท์ ๔,๕๐๐ ศัพท์
หมวดอักษรวรรค ก คือ ก ข ค ฆ ง

ที่	รายการอักษรหมวดวรรค ก	ศัพท์ลำดับที่	ถึงศัพท์ลำดับที่	จำนวนศัพท์
๑	อักษร ก	๑	๒๓๓๑	๒,๓๓๑
๒	อักษร ข	๒๓๓๒	๒๘๑๘	๔๘๗
๓	อักษร ค	๒๘๑๙	๔๔๑๑	๑๕๙๓
๔	อักษร ฆ	๔๔๑๒	๔๔๖๒	๕๑
๕	อักษร ง	๔๔๖๓	๔๕๑๒	๕๐
รวมศัพท์ทั้งสิ้น				๔,๕๑๒

โครงการวิจัยปีที่ ๒ เริ่มตั้งแต่ หมวดอักษร จ วรรค อักษร จ อักษร ฉ อักษร ช (ซ) อักษร ฌ อักษร ญ หมวดอักษร ฏ วรรค อักษร (ฎ) ฏ อักษร ฐ อักษร ฒ อักษร ณ (ยกเว้นอักษร ฑ) และหมวดอักษร ต วรรค อักษร (ด) ต อักษร ถ อักษร ท อักษร ธ และอักษร น ซึ่งจะได้แสดงจำนวนศัพท์แต่ละอักษรดังกล่าวข้างต้น ดังปรากฏตามตารางดังนี้

ตารางรายการศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจำนวนศัพท์ ๔,๒๒๐ ศัพท์
อักษร จ วรรค คือ จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ วรรค คือ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ,ต วรรค คือ ต ถ ท ธ น

ที่	รายการอักษรหมวด จ,ฏ,ต วรรค	ศัพท์ลำดับที่	ถึงศัพท์ลำดับที่	จำนวนศัพท์
๑	อักษร จ	๔๕๐๑	๕๑๗๗	๖๗๗
๒	อักษร ฉ	๕๑๗๘	๕๒๕๕	๗๘
๓	อักษร ช (ซ)	๕๒๕๖	๕๖๔๑	๓๘๖
๔	อักษร ฌ	๕๖๔๒	๕๖๗๕	๓๔

SAMPLE

๕	อักษร ญ	๕๖๗๖	๕๗๔๐	๖๕
๖	อักษร ฏ	๕๗๔๑	๕๗๔๑	๑
๗	อักษร ฐ	๕๗๔๒	๕๗๗๐	๒๙
๘	อักษร ฒ	๕๗๗๑	๕๗๗๑	๑
๙	อักษร ณ	๕๗๗๒	๕๗๗๒	๑
๑๐	อักษร (ด),ต	๕๗๗๓	๖๕๘๔	๘๑๒
๑๑	อักษร ถ	๖๕๘๕	๖๖๕๖	๗๒
๑๒	อักษร ท	๖๖๕๗	๗๔๗๕	๘๑๙
๑๓	อักษร ธ	๗๔๗๖	๗๙๐๘	๔๓๓
๑๔	อักษร น	๗๙๐๙	๘๗๒๐	๘๑๒
รวมศัพท์ทั้งสิ้น				๔,๒๒๐

โครงการวิจัยปีที่ ๓ ในหมวดอักษร ป ประกอบด้วย อักษร (บ) ๒๖๘ ศัพท์ อักษร ป ๑,๕๐๓ ศัพท์ อักษร ผ ๒๓๓ ศัพท์ อักษร (ฝ) ๘ ศัพท์ อักษร พ ๗๒๑ ศัพท์ อักษร (ฟ) ๑๒ ศัพท์ อักษร ภ ๔๐๔ ศัพท์ อักษร ม ๑,๐๙๐ ศัพท์ เป็นจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๔,๒๓๙ ศัพท์

ที่	รายการอักษรหมวด จ,ฏ,ต วรรค	ศัพท์ลำดับที่	ถึงศัพท์ลำดับที่	จำนวนศัพท์
๑	อักษร (บ) (๒๖๘) ป (๑,๕๐๓)	๘,๕๐๑	๑๐,๒๗๑	๑,๗๗๑
๒	อักษร ผ (๒๓๓) (ฝ) (๘)	๑๐,๒๗๒	๑๐,๕๑๒	๒๔๑
๓	อักษร พ (๗๒๑) (ฟ) (๑๒)	๑๐,๕๑๓	๑๑,๒๔๕	๗๓๓
๔	อักษร ภ	๑๑,๒๔๖	๑๑,๖๔๙	๔๐๔
๕	อักษร ม	๑๑,๖๕๐	๑๒,๗๓๙	๑,๐๙๐
รวมศัพท์ทั้งสิ้น				๔,๒๓๙

โครงการวิจัยปีที่ ๔ หมวดอักษร อักษรอวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ แต่เมื่อได้เขียนศัพท์แล้ว ปรากฏว่าได้จำนวนศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย จำนวน ๘,๕๒๒ ศัพท์ ซึ่งเกินจำนวนไปทั้งสิ้น ๔,๕๕๒ ศัพท์ ซึ่งจะได้แสดงจำนวนศัพท์แต่ละอักษรดังกล่าวข้างต้น

รายการศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวนศัพท์ ๘,๕๕๒ ศัพท์

ที่	รายการอักษรหมวดอ วรรค	ตั้งแต่ศัพท์ลำดับที่-ศัพท์ลำดับที่	จำนวนศัพท์
๑	อักษร ย	๑๓๑๐๑ - ๑๓๒๗๗	๑๗๗

SAMPLE

๒	อักษร ร (ฤ) (๗๓๘)		
	อักษร ร	๑๓๒๗๘ - ๑๓๙๘๑	๗๐๔
	อักษร (ฤ)	๑๓๙๘๒ - ๑๔๐๑๕	๓๔
๓	อักษร ล	๑๔๐๑๖ - ๑๔๒๓๑	๒๑๖
๔	อักษร ว	๑๔๒๓๒ - ๑๕๒๕๐	๑,๐๑๙
๕	อักษร (ศ,ษ) ส (๒,๙๐๔)		
	อักษร (ศ)	๑๕๒๕๑ - ๑๕๓๗๕	๑๒๕
	อักษร (ษ)	0	๐
	อักษร ส	๑๕๓๗๖ - ๑๘๑๕๔	๒,๗๗๙
๖	อักษร ห	๑๘๑๕๕ - ๑๘๔๔๑	๒๗๗
๗	อักษร ฬ	๐	๐
๘	อักษร อัง(อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ)	๑๘๔๔๓ - ๒๑๖๕๓	๓,๒๑๑
	รวมศัพท์ทั้งสิ้น		๘,๕๕๒

SAMPLE

อักษร ก จำนวน ๒,๒๓๑ ศัพท์

กกจูปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเลื่อย โดยพระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่เหล่าภิกษุ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภความประพฤติของพระโมลิยผัคคุนะ เหตุเกิดพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทอัตถุปปัตติกะ ลักษณะของพระสูตรนี้เป็นการบรรยายโวหารแบบมีการถามตอบและอุปมาอุปไมยหลายเรื่องและจบลงด้วยอุปมาด้วยเลื่อย ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๒/๒๓๓)

กกัณฏกชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องกิ้งก่า พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นมโหสธบัณฑิต กราบทูลให้พระเจ้าวิเทหะทรงทราบถึงกิ้งก่าที่ได้ทรัพย์แล้วหยิ่ง ไม่แสดงความเคารพเหมือนก่อน เป็นเพราะว่ากิ้งก่าได้ทรัพย์กึ่งมาสกซึ่งตนเองไม่เคยได้มาก่อนจึงดูหมิ่นพระเจ้าวิเทหะผู้ครองกรุงมิถิลา (ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๓๙/๗๓, ๒๗/๓๙๑/๗๓)

กกุฏอุบาสก : อุบาสกชาวบ้านญาติกะ บางแห่งก็เรียกนาทิกะ แคว้นโกศล เป็นหนึ่งในบรรดาเหล่าอุบาลกทั้งหลายที่ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าถึงแก่กรรมแล้ว มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ ได้แก่ มรรค ๓ เบื้องสูง ได้แก่ สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตมรรค ในวันข้างหน้าแน่นอน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑,๐๐๖/๕๐๘, ๑๙/๑๐๐๖/๕๐๘, ที.ม.อ.(บาลี) ๑๗๕/๑๔๕)

กกุธ, เทพบุตร : เป็นชื่อของเทพบุตรองค์หนึ่งซึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ณ พระอัญชนวัน สถานที่พระราชทานเหยื่อแก่หมู่เนื้อ เมืองสาเกต แล้วทูลถามเรื่องความเพลินเพลินยินดี ความเศร้าโศก เป็นต้น และพระองค์ได้ทรงตอบว่า ผู้มีความทุกข์เท่านั้นจึงมีความเพลิดเพลิน ผู้มีความเพลิดเพลินเท่านั้น จึงมีความทุกข์ ส่วนภิกษุไม่มีความเพลิดเพลิน จึงไม่มีความทุกข์ ในที่สุดกกุธเทพบุตรจึงทูลชื่นชมพระผู้มีพระภาคว่านานจริงหนอจึงได้พบเห็นภิกษุ ผู้เป็นพราหมณ์ ดับสนิท ไม่มีความเพลินเพลิน ไม่มีความทุกข์ ผู้ข้ามพ้นเครื่องข้องในโลกได้แล้ว (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๓๓๓/๑๗๕, วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๓/๑๗๕, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๙๙/๑๐๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๗๐)

กกุธโกฬิยบุตร : ชาวบ้านชื่อว่ากกุธะ ในหมู่บ้านญาติกะ บางแห่งเรียกว่า นาทิกะ ก็มี นาติกะ ก็มี เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี มีปกติให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาเป็นประจำ เจริญมรณัสสติกัมมัฏฐานอยู่เสมอ เป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี เมื่อถึงมรณกรรมแล้ว ได้รับพุทธพยากรณ์ว่า ไปเกิดเป็นโอปปาติกะ (ผู้ที่เกิดและเติบโตเต็มทีทันที และเมื่อจุติก็ไม่มีเชื้อหรือทิ้งสรีระให้ปรากฏ หายวับไป)ในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส แล้วจะ

SAMPLE

ปรินิพพานในพรหมโลกนั้น ไม่หวนกลับมาเกิดอีก (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๕๕/๒๒๑, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๑)

กกุธเถรสูตร : พระสูตรว่าด้วยกกุธเทพบุตรกับท่านพระมหาโมคคัลลานเถระพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี สมัยนั้น กกุธเทพบุตรได้เข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะเล่าเรื่องที่พระเทวทัตเกิดความปรารถนาชั่ว คิดจะปกครองสงฆ์ และได้เสื่อมจากฤทธิ์พร้อมด้วยจิตตุปบาทนั้น จากนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ ครั้นแล้ว พระองค์ทรงแสดงศาสดาผู้ไม่บริสุทธิ์ ๕ จำพวก คือ (๑) ศาสดาผู้ไม่บริสุทธิ์ในทางศีล (๒) ศาสดาผู้ไม่บริสุทธิ์ในทางอาชีพ (๓) ศาสดาผู้ไม่บริสุทธิ์ในทางธรรมเทศนา (๔) ศาสดาผู้ไม่บริสุทธิ์ในทางเวยยากรณะ (๕) ศาสดาผู้ไม่บริสุทธิ์ในทางญาณทัสสนะ และทรงแสดงว่าพระองค์เป็นผู้บริสุทธิ์ใน ๕ ทาง ตรงกันข้ามกับศาสดา ๕ จำพวกนั้น (ม.มู.(ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๗๐)

กกุธสูตร : พระสูตรว่าด้วยกกุธเทพบุตร เนื้อหาในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงตอบปัญหาของกกุธเทพบุตร ขณะประทับอยู่ ณ พระอัญชนวัน สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เมืองสาเกต ว่า ผู้มีความทุกข์เท่านั้นจึงมีความเพลิดเพลิน ผู้มีความเพลิดเพลินเท่านั้น จึงมีความทุกข์ ส่วนภิกษุไม่มีความเพลิดเพลิน จึงไม่มีความทุกข์ ในที่สุดกกุธเทพบุตรจึงทูลชื่นชมพระผู้มีพระภาคว่า นานจริงหนอจึงได้พบเห็นภิกษุ ผู้เป็นพราหมณ์ ดับสนิท ไม่มีความเพลินเพลิน ไม่มีความทุกข์ ผู้ข้ามพ้นเครื่องข้องในโลกได้แล้ว (๓/๓๓๓/๑๗๕,๑๕/๙๙/๑๐๔,๒๒/๑๐๐/๑๗๐) ๑๕/๙๙/๑๐๔)

กกุธะ, อุบาสก :อุบาสกชาวบ้านญาติกะ บางแห่งก็เรียกนาทิกะ แคว้นโกศล เป็นหนึ่งในบรรดาเหล่าอุบาลกทั้งหลายที่ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าถึงแก่กรรมแล้ว มีความแน่นอนที่จำสำเร็จสัมโพธิ ได้แก่ มรรค ๓ เบื้องสูง ได้แก่ สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตมรรค ในวันข้างหน้าแน่นอน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑, ๑๐/๑๕๗/๑๐๑), ๑๐/๑๕๖/๑๐๑, ๑๐/๑๕๗/๑๐๑, ที.ม.อ.(บาลี) ๑๗๕/๑๔๕)

กกุธา, แม่น้ำ : แม่น้ำขนาดเล็ก ไหลผ่านเมืองปาวา กับเมืองกุสินาราแคว้นมัลละ ห่างจากบ้านนายจุนทะไม่ไกลนัก เป็นหนึ่งในบรรดาแม่น้ำ ๓ สาย คือ (๑) แม่น้ำน้อย (๒) แม่น้ำกกุธา (๓) แม่น้ำหิรัญญวดี ที่พระพุทธเจ้าเสด็จข้ามแม่น้ำไป ก่อนถึงเมืองกุสินารา เป็นแม่น้ำที่ใสสะอาด เย็น จืดสนิท มีท่าน้ำน่ารื่นรมย์ ในวันเสด็จดับขันธปรินิพพานระหว่างเสด็จไปเมืองกุสินารา พระอานนทเถระกราบทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้าให้ไปเสวยและสรงชำระพระวรกาย ๑๐/๑๙๑/๑๓๙ ในขณะที่สรงพระวรกาย ปรากฏว่าปลาในแม่น้ำและสัตว์น้ำทุกตัวเป็นสีทอง และแม่น้ำมีสีใสดั่งเงิน จึงนับว่าเป็นแม่น้ำที่

SAMPLE

ทรงสรงเป็นครั้งสุดท้ายในพระชนม์ชีพ ปัจจุบันมีสะพานขนาดใหญ่ข้าม ช่วงใต้สะพาน น้ำไหลแรง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๑/๑๓๙, ๑๐/๑๙๖/๑๔๖)

กกุสันธะ, พุทธวงศ์ : 1. สายหรือลำดับของพระพุทธเจ้า กล่าวคือ การสืบสายของพระพุทธเจ้าไม่ได้มาจากการสืบสายโลหิต หรือการชิงอำนาจปราบดาภิเษกอย่างการสืบราชสมบัติ แต่มาจากการสั่งสมบำเพ็ญบารมีและรับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในอดีต มีจำนวน ๒๕ พระองค์ และในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ พระอรหันตสาวกที่ร่วมสังคายนา ได้จัดให้เรื่องพุทธวงศ์เป็นคัมภีร์หนึ่งในหมวดอปทาน ขุททกนิกาย 2. พระนามของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒๒ ในบรรดาพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ มีพระชาติเป็นพราหมณ์ ทรงอุบัติในตระกูลพราหมณ์ มีพราหมณ์อัคคิทัตเป็นพระบิดา พราหมณีวิสาขาเป็นพระมารดา ทรงมีประสาท ๓ หลัง คือ กามวัฑฒะ กามสุทธิ และรติวัฑฒนะ มีพระมเหสีพระนามว่าโรปินี มีพระโอรสพระนามว่าอุดร มีนางสนม ๓๐,๐๐๐ นาง ครองฆราวาสวิสัยอยู่ ๔,๐๐๐ ปี เสด็จออกผนวชด้วยรถราชยาน ทรงทำความเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงสำเร็จพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ควงไม้สิรีสะ (ต้นซึก) ในสมัยของพระองค์มีการบรรลุธรรมครั้งใหญ่ๆ ๓ ครั้ง คือ (๑) ทรงแสดงพระธรรมจักร แก่ภิกษุ ๔๐,๐๐๐ รูป ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้มกิลนคร มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๔๐,๐๐๐ โกฏิ (๒) ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ แก่พวกเดียรถีย์ ณ โคนต้นมหาสาละ ใกล้ประตูกัณณกุชชนคร มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๓๐,๐๐๐ โกฏิ (๓) ทรงแสดงอริยสัจ ๔ โปรดนรเทพยักษ์ ณ เทวาลัยแห่งหนึ่ง ใกล้กรุงเขมวดี มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรมนับประมาณมิได้ มีการประชุมพระสงฆ์สาวกขีณาสพ ๑ ครั้ง มีผู้เข้าประชุม ๔๐,๐๐๐ รูป ทรงมีพระวิธุระและพระสัญชีวะเป็นคู่พระอัครสาวกชั้นเลิศ ทรงมีพระวุฑฒิชะเป็นพุทธอุปัฏฐาก ทรงมีพระสามาเถรีและพระจัมปาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกาชั้นเลิศ ทรงมีอัจจุคคอุบาสกและสุมนอุบาสกเป็นคู่อัครอุบาสกชั้นเลิศ ทรงมีนันทาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุบาสิกาชั้นเลิศ ทรงมีพระวรกายสูง ๔๐ ศอก มีพระรัศมีสีทองแผ่ซ่านออกจากพระวรกายของพระองค์ สว่างไสวไปได้ไกล ๑๐ โยชน์โดยรอบ ทรงมีพระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี เสด็จดับขันธปรินิพพานพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกขีณาสพที่เขมารามวิหาร พระสถูปของพระองค์สูงจรดฟ้าประมาณหนึ่งคาวุต ประดิษฐานอยู่ ณ เขมารามวิหาร พระศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่ ๔๐,๐๐๐ ปีแล้วก็อันตรธานไป (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๗๐๑)

กกุสันธโพธิสัตว์, พระ : พระนามของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ต่อมาพระชาติสุดท้ายได้ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทโดยอาการอย่างเดียวกันกับพระพุทธเจ้า ทั้งหลายในอ

ดีด เช่น พระพุทธเจ้าพระนามว่าสีขี เวสสภู โกนาคมนะ กัสสปะ และโคตมะ เป็นต้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๓/๔๙๖)

กกุสันธสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ใจความของพระสูตรแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ได้ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทโดยอาการอย่างเดียวกันกับพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต เช่น พระพุทธเจ้าพระนามว่าสีขี เวสสภู โกนาคมนะ กัสสปะ และโคตรมะ เป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗/๑๔, ๑๖/๗/๑๔

กกุสันธะ : พระนามของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒๒ ในบรรดาพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ มีพระชาติเป็นพราหมณ์ ทรงอุบัติในตระกูลพราหมณ์ มีพราหมณ์อัคคิทัตเป็นพระบิดา พราหมณีวิสาขาเป็นพระมารดา ทรงมีประสาท ๓ หลัง คือ กามวัฑฒะ กามสุทธิ และรติวัฑฒนะ มีพระมเหสีพระนามว่าโรปินี มีพระโอรสพระนามว่าอุดร มีนางสนม ๓๐,๐๐๐ นาง ครองฆราวาสวิสัยอยู่ ๔,๐๐๐ ปี เสด็จออกผนวชด้วยรถราชยาน ทรงทำความเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงสำเร็จพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ควงไม้สิรีสะ (ต้นซึก) ในสมัยของพระองค์มีการบรรลุธรรมครั้งใหญ่ๆ ๓ ครั้ง คือ (๑) ทรงแสดงพระธรรมจักร แก่ภิกษุ ๔๐,๐๐๐ รูป ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้มกิลนคร มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๔๐,๐๐๐ โกฏิ (๒) ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ แก่พวกเดียรถีย์ ณ โคนต้นมหาสาละ ใกล้ประตูกัณณกุชชนคร มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๓๐,๐๐๐ โกฏิ (๓) ทรงแสดงอริยสัจ ๔ โปรดนรเทพยักษ์ ณ เทวาลัยแห่งหนึ่ง ใกล้กรุงเขมวดี มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรมนับประมาณมิได้ มีการประชุมพระสงฆ์สาวกขีณาสพ ๑ ครั้ง มีผู้เข้าประชุม ๔๐,๐๐๐ รูป ทรงมีพระวิธุระและพระสัญชีวะเป็นคู่พระอัครสาวกชั้นเลิศ ทรงมีพระวุฑฒิชะเป็นพุทธอุปัฏฐาก ทรงมีพระสามาเถรีและพระจัมปาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกาชั้นเลิศ ทรงมีอัจจุคคอุบาสกและสุมนอุบาสกเป็นคู่อัครอุบาสกชั้นเลิศ ทรงมีนันทาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุบาสิกาชั้นเลิศ ทรงมีพระวรกายสูง ๔๐ ศอก มีพระรัศมีสีทอง แผ่ซ่านออกจากพระวรกายของพระองค์ สว่างไสวไปได้ไกล ๑๐ โยชน์โดยรอบ ทรงมีพระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี เสด็จดับขันธปรินิพพานพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกขีณาสพที่เขมารามวิหาร พระสถูปของพระองค์สูงจรดฟ้าประมาณหนึ่งคาวุต ประดิษฐานอยู่ ณ เขมารามวิหาร พระศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่ ๔๐,๐๐๐ ปีแล้วก็อันตรธานไป (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔/๒)

กกุสันธะ,พระพุทธเจ้า,พระผู้มีพระภาค: พระนามของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒๒ ในบรรดาพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ มีพระชาติเป็นพราหมณ์ ทรงอุบัติในตระกูลพราหมณ์ มีพราหมณ์อัคคิทัตเป็นพระบิดา พราหมณี

SAMPLE

วิสาขาเป็นพระมารดา ทรงมีประสาท ๓ หลัง คือ กามวัฑฒะ กามสุทธิ และรติวัฑฒนะ มีพระมเหสีพระนามว่าโรปินี มีพระโอรสพระนามว่าอุดร มีนางสนม ๓๐,๐๐๐ นาง ครองฆราวาสวิสัยอยู่ ๔,๐๐๐ ปี เสด็จออกผนวชด้วยรถราชยาน ทรงทำความเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงสำเร็จพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ควงไม้สีรีสะ (ต้นซึก) ในสมัยของพระองค์มีการบรรลุธรรมครั้งใหญ่ๆ ๓ ครั้ง คือ (๑) ทรงแสดงพระธรรมจักรแก่ภิกษุ ๔๐,๐๐๐ รูป ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้มกิลนคร มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๔๐,๐๐๐ โกฏิ (๒) ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ แก่พวกเดียรถีย์ ณ โคนต้นมหาสาละ ใกล้ประตูกัณณกุชชนคร มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๓๐,๐๐๐ โกฏิ (๓) ทรงแสดงอริยสัจ ๔ โปรดนรเทพยักษ์ ณ เทวาลัยแห่งหนึ่ง ใกล้กรุงเขมวดี มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรมนับประมาณมิได้ มีการประชุมพระสงฆ์สาวกขีณาสพ ๑ ครั้ง มีผู้เข้าประชุม ๔๐,๐๐๐ รูป ทรงมีพระวิธุระและพระสัญชีวะเป็นคู่พระอัครสาวกชั้นเลิศ ทรงมีพระวุฑฒิชะเป็นพุทธอุปัฏฐาก ทรงมีพระสามาเถรีและพระจัมปาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกาชั้นเลิศ ทรงมีอัจจุคคอุบาสกและสุมนอุบาสกเป็นคู่อัครอุบาสกชั้นเลิศ ทรงมีนันทาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุบาสิกาชั้นเลิศ ทรงมีพระวรกายสูง ๔๐ ศอก มีพระรัศมีสีทอง แผ่ซ่านออกจากพระวรกายของพระองค์สว่างไสวไปได้ไกล ๑๐ โยชน์โดยรอบ ทรงมีพระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี เสด็จดับขันธปรินิพพานพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกขีณาสพที่เขมารามวิหาร พระสถูปของพระองค์สูงจรดฟ้าประมาณหนึ่งคาวุต ประดิษฐานอยู่ ณ เขมารามวิหาร พระศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่ ๔๐,๐๐๐ ปีแล้วก็อันตรธานไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๘/๑๑, ๑/๒๐/๑๒, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๗/๕๔๖, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗/๑๔, ๑๖/๑๔๓/๒๓๐, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๔๑๓,๓๒/๔๔๙/๖๔๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๗๕, ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๗๐๖, ๓๓/๑๔/๗๐๔,๓๓/๑๑๙/๕๓๕)

กง : ส่วนรอบของล้อเกวียนหรือล้อรถ เรียกกงเกวียน กงรถ โครงเรือ เรียกกงเรือ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๓/๖๒,๑๑/๕๘/๖๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๖/๔๗๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๖/๓๐๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๓/๖๒, ๑๑/๘๕/๖๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๖/๔๗๕, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๖/๓๐๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘)

กงจักร : สิ่งที่มีรูปเป็นวงกลม มีริมเป็นแฉก ๆ โดยรอบ เช่นในอังคุตตรนิกาย โทณสูตร โทณพราหมณ์เห็นรอยกงจักรมีซี่กำพันซี่ มีกง มีดุมครบ มีส่วนประกอบครบทุกอย่างที่รอยพระบาทของพระผู้มีพระภาค,ในอปทาน กล่าวถึง พระยโสธราเถรีได้ถวายอภิวาทที่ลายลักษณ์กงจักรของพระศาสดาแล้วนั่ง ณ ที่สมควร,ในยมกมีกล่าวถึงการอธิบายคำของบทโดยยึดบทประธานเป็นหลักดุจกงจักร,และกล่าวถึงการอธิบายคำ

SAMPLE

ของบทที่มีอายตนะล้วน ๆ เป็นมูลดุจกงจักร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๒๐/๔๙๖,อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๔/๑๑๗,อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๔/๑๒๐)

กงรถ : ส่วนรอบของล้อเกวียนหรือล้อรถม้า (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๑/๓๙๗, ๒๗/๒๑/๓๙๙)

กงล้อ : ส่วนรอบของล้อเกวียนหรือล้อรถม้าเป็นต้น ตัวอย่างเช่น เขายึดกงล้ออีกชั้นด้วยลวดเพื่อจะได้ไม่ร่อนหลุดออกมา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๔, ๑๒/๓๓๕/๓๖๘, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๖/๑๘๖)

กชังคลนคร : ดู กชังคลนิคม (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๘๘/๔๓๗)

กชังคลนิคม : นิคมแห่งหนึ่งอยู่ใกล้เวฬุวันมหาวิหาร อยู่ด้านทิศตะวันออกของมัธยมประเทศ เมืองพาราณสี (ชาดก ๓ ภาค ๔) แคว้นมคธ บางแห่งเขียนเป็นกชังคลนิคม ดังคำในวินัยปิฎกมหาวรรคว่า ด้านทิศตะวันออก ตั้งแต่กชังคลนิคมลงมาถึงมหาสาลา รอบนอกเป็นปัจจันตชนบท รอบในเป็นมัชฌิมประเทศ ชาวกชังคลนิคม ออกบวชเป็นจำนวนมาก และมักถามปัญหาและสนทนาธรรมกันและกัน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๙/๓๘, องฺ.ทสก. (ไทย)๒๔/๒๘/๖๔)

กฎกติกา : ข้อกำหนด, ข้อบัญญัติที่บัญญัติที่บังคับให้ต้องปฏิบัติตาม,ข้อกำหนดที่วางไว้เป็นหลัก,หลักเกณฑ์หรือข้อตกลงที่บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปกำหนดขึ้นเป็นหลักปฏิบัติ (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน) (ขุ.ชา.ทฺวาสก.(ไทย)๒๗/๗๒/๓๘๕)

กฎหมาย : กฎที่สถาบันหรือผู้มีอำนาจสูงสุดในรัฐตราขึ้น หรือที่เกิดขึ้นจากจารีตประเพณีอันเป็นที่ยอมรับนับถือ เพื่อใช้ในการบริหารประเทศ เพื่อใช้บังคับบุคคลให้ปฏิบัติตาม หรือเพื่อกำหนดระเบียบแห่งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหรือระหว่างบุคคลกับรัฐ,ในมหาวิภังค์ เรื่อง ๑๐ จำพวก มีกล่าวถึงหญิงที่ไม่ควรล่วงละเมิด คือหญิงที่มีกฎหมายคุ้มครอง,อธิบายไว้ว่า ที่ชื่อว่าหญิงที่มีกฎหมายคุ้มครอง ได้แก่หญิงที่มีพระราชาบางองค์ทรงกำหนดโทษไว้ว่า ชายที่ล่วงเกินหญิงคนนี้ ต้องได้รับโทษเท่านี้,ในทีฆนิกายสาเลยยกสูตรกล่าวถึงบุคคลเป็นผู้ประพฤติผิดในกาม คือเป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา...สตรีมีกฎหมายคุ้มครอง,ในอุทาน สิปปสูตร กล่าวถึงบุคคลบางพวกกล่าวว่า ศิลปะว่าด้วยวิชากฎหมายเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๐๓/๓๔๕,วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๐๔/๓๔๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๙/๒๒๗)

กฏโมรกติสสกะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่งจัดอยู่ในกลุ่มสหายของพระเทวทัต ซึ่งคอยติดตามพระเทวทัตตลอดเวลา แม้กระทั่งตอนท้ายเมื่อพระเทวทัตเสื่อมจากลาภสักการะจึงพากันคิดว่าจะทำลายสงฆ์ ทำลายจักรของสมณโคดม จึงพากันไปทูลขอวัตถุ ๕ ประการ

SAMPLE

และสุดท้ายพระผู้มีพระภาคก็ไม่ทรงอนุญาต (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๐๘/๔๔๑, ๑/๔๐๙/๔๔๑,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๘)

กฏัจฉุภิกขทายิกาเถริยาปทาน : ว่าด้วยประวัติในอดีตของพระกฏัจฉุภิกขาทายิกาเถรี ซึ่งในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายภิกษาหารทัพพีหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้นทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติเลย เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวดาและมนุษย์เท่านั้น ในชาติสุดท้ายได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(เถริยาปทาน) (ไทย) ๓๓/๖๐/๓๗๕)

กฏัตตารูป : รูปที่กรรมแต่งขึ้น,รูปที่เกิดจากกรรม *(ดูกัมมชรูป)* กฏัตตารูปมีหลายประเภท เช่น กฏัตตารูปที่เห็นได้และกระทบได้ (อภิ.สงฺ. (ไทย)๔๑/๒/๖๓๒),กฏัตตารูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๔๑/๓/๖๓๔), กฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๔๑/๑/๖๓๐), กฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๔๑/๑/๖๓๐), กฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปที่เห็นได้กระทบได้และที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๔๑/๑/๖๓๐,๖๓๑), กฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปที่เห็นได้กระทบได้ และที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๔๑/๑/๖๓๑), กฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปที่เห็นได้กระทบได้ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๔๑/๑/๖๓๑) กฏัตตารูปที่เป็นภายนอก (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๒๖/๑๘๔), กฏัตตารูปที่เป็นภายใน (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๘๐/๑๘๕), กฏัตตารูปที่เป็นภายในและที่เป็นภายนอก (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๒๖/๑๘๕) ๔๐/๑/๑,๔๐/๖๖/๓๕๔,๔๑/๑/๒๗๔,๔๑/๑๓/๖,๔๑/๑๖๙/๑๙๗,๔๒/๒/๑,๔๒/๖/๒๘๙,๔๒/๔๐๗/๒๓๙,๔๒/๔๖๑/๒๗๗,๔๓/๒/๑,๔๓/๖/๒๘๙,๔๓/๔๐๗/๒๓๙,๔๓/๔๖๑/๒๗๗,๔๕/๕/๒๐)

กฏัตตารูปที่เป็นภายนอก :รูปที่กรรมแต่งขึ้น,รูปที่เกิดจากกรรม ในที่นี้หมายเอาเฉพาะรูปที่อยู่ภายนอกตน (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๓๒๕/๑๘๔,๔๒/๓๔๐/๑๙๔,๔๒/๓๕๓/๒๐๓,๔๓/๓๒๕/๑๘๔,๔๓/๓๔๐/๑๙๔,๔๓/๓๕๓/๒๐๓) ดูกฏัตตารูป

กฏัตตารูปที่เป็นภายใน : รูปที่กรรมแต่งขึ้น,รูปที่เกิดจากกรรม ในที่นี้หมายเอาเฉพาะรูปที่อยู่ภายในตน(อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๓๒๓/๑๘๓,๔๒/๓๓๓/๑๘๘,๔๒/๓๕๓/๒๐๓,๔๒/๓๕๗/๒๐๕,๔๓/๓๒๓/๑๘๓,๔๓/๓๓๓/๑๘๘,๔๓/๓๓๗/๑๙๑,๔๓/๓๕๗/๒๐๕) ดูกฏัตตารูป

กฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูป :รูปที่กรรมแต่งขึ้น,รูปที่เกิดจากกรรม ในที่นี้หมายเอาปสาทรูป ๕, ภาวรูป ๒, หทยรูป ๑ และชีวิตรูป ๑ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๓๗๐/๒๑๔,๔๒/๓๘๑/

๒๒๑,๔๒/๔๐๖/๒๓๘,๔๓/๓๗๐/๒๑๔,๔๓/๓๘๑/๒๒๑,๔๓/๔๐๖/๒๓๘) ดูกฏัตตารูป

กฏัตตารูปที่เห็นได้และกระทบได้ : รูปที่กรรมแต่งขึ้น,รูปที่เกิดจากกรรม ในที่นี้หมายเอากฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปที่เห็นได้และกระทบได้ที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เห็นไม่ได้และกระทบได้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒/๖๓๒) ดูกฏัตตารูป

กฏัตตารูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ : รูปที่กรรมแต่งขึ้น,รูปที่เกิดจากกรรม ในที่นี้หมายเอากฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๓/๖๓๔) ดูกฏัตตารูป

กฏาหกชาดก : ชาดกว่าด้วยทาสชื่อกฏาหะ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นมหาเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี ถูกลูกทาสปลอมตัวอ้างว่าเป็นบุตรของท่านไปแต่งงานกับลูกสาวเศรษฐีต่างเมือง เมื่อท่านไปพบกลับไม่เอาเรื่อง เพียงแต่บอกให้ภรรยาของเขาได้รับรู้กำเนิดเดิมของเขาเท่านั้น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒๕/๕๑)

กฏาหกะ, นาย : ชื่อของทาสผู้รับใช้ในเรือนของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี และปลอมตัวเป็นบุตรของเจ้านายไปแต่งงานกับลูกสาวเศรษฐีต่างเมือง (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒๕/๕๑

กฏิสสหอุบาสก : อุบาสกคนหนึ่งชาวนาทิกคาม (เรียกว่า ญาติกะ ก็มี นาติกะ ก็มี) เมือง เวสาลี แคว้นวัชชี มีปกติให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาเป็นประจำ เจริญมรณัสสติ กัมมัฏฐานอยู่เสมอ เป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี ถึงมรณกรรมแล้ว เกิดเป็นโอปปาติกะ (สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นและโตเต็มตัวในทันที และเมื่อจุติก็ไม่มีเชื้อหรือทิ้งสรีระให้ปรากฏ) ในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ปรินิพพานในพรหมโลกนั้น ไม่หวนกลับมาเกิดอีก 2. เป็นชื่อของคู่อัครอุบาสกชั้นเลิศของพระธัมมทัสสีพุทธเจ้า (๑.สุภัททะ ๒. กฏิสสหะ) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑, ๑๐/๑๕๗/๑๐๒, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๖/๕๐๘, ขุ.ชา.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๖๙)

กฏิสสหะ, พระ : ชื่อของพระเถระผู้มีชื่อเสียงชาวเมืองเวสาลี คราวหนึ่ง ได้บำเพ็ญฌาน ที่กูฏาคารศาลา พร้อมกับพระพุทธเจ้า ทนเสียงอื้ออึงของพวกเจ้าลิจฉวีที่พากันมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าไม่ได้ จึงหลีกไปบำเพ็ญฌานที่โคสิงคสาลทายวันพร้อมกับคณะ ภายหลังพระพุทธเจ้าเสด็จไปตรัสปฏิปักษ์ ๑๐ มีเสียงเป็นปฏิปักษ์เป็นต้นให้ฟัง (สุ./อัง./๑๖, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๒/๑๕๘)

กฏุวิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งเน่าเหม็น ใจความพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุรูปหนึ่งขณะเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในย่านชุมชนค้าขายของชาวมิลักขะ ในกรุงพาราณสีว่าอย่าทำตนเป็นคนมักใหญ่ เพราะแมลงวันไม่ตอม ไม่กัดผู้มักใหญ่ที่ชุ่มด้วยกลิ่นดิบ

SAMPLE

เป็นไม่มี คำว่ามักใหญ่ ทรงหมายถึงอภิชฌา แมลงวัน ทรงหมายถึงบาปอกุศลวิตก และกลิ่นดิบทรงหมายถึงพยาบาท ขณะประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๙/๓๗๗)

กฐินเดาะ : กฐินที่เสียหายคือกฐินใช้ไม่ได้ หมดประโยชน์ หมดอานิสงส์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๓/๔,๒/๔๗๖/๑๒,๒/๕๐๐/๒๑)

กฐินสมุฏฐาน ฐานหรือทางที่เกิดของอาบัติมี ๖ สมุฏฐาน ได้แก่ (๑) กาย (๒) วาจา (๓) กายกับวาจา (๔) กายกับจิต (๕) วาจากับจิต (๖) กาย วาจา กับจิต แต่กฐินสมุฏฐานนี้ มุ่งเอาสมุฏฐานที่ ๓ คือกายกับวาจา และสมุฏฐานที่ ๖ คือกาย วาจา กับจิต (กง.ขา.อ.(บาลี) ๑๓๖, วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๖/๔๒, ๘/๖๗/๕๔, ๘/๒๒๖/๒๗๐)

กณเวรชาดก : ชาดกว่าด้วยหญิงหลายใจระลึกถึงความหลังใต้ต้นยี่โถแดง ใจความของชาดกเรื่องนี้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นบุตรคหบดี แต่เกิดในฤกษ์โจรจึงประกอบอาชีพโจร ถูกทางการจับได้จะนำไปฆ่า แต่หญิงแพศยาคนหนึ่งมีจิตหลงรักในโจรนั้นเข้า จึงได้ส่งคนนำทรัพย์ไปถ่ายตัวออกมาเพื่อให้เป็นสามีของตน (ขุ.ชา.เปต.(ไทย) ๒๗/๖๙/๑๗๐)

กณเวรปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกณเวรปุปผิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้บำรุงพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในกัปที่ ๑๒๙ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในชาติสุดท้ายได้บรรลุพระอรหัตตผลพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๓๒๙)

กณิการฉัตติยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกณิการฉัตติยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้นำดอกกรรณิการ์มาทำเป็นร่มบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสภู เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะถึง ๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๓/๓๓๑)

กณิการปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกณิการปุปผิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้นำดอกกรรณิการ์ไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๓๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีผลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๓๖๙)

กด: บังคับลง, ข่ม, ใช้กำลังดันให้ลง เช่น ในวิตักกสัณฐานสูตร กล่าวถึงกดฟันด้วยฟัน ดังพระดำรัสว่า เมื่อเธอกดฟันด้วยฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้จิต ข่มคั้นจิต ทำจิตให้เร่าร้อน เธอย่อมละวิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะบ้าง ประกอบด้วยโทสะบ้าง ประกอบด้วยโมหะบ้างได้ วิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นย่อมตั้งอยู่ไม่ได้

SAMPLE

,ในมหาสัจจกสูตร โพธิราชกุมารสูตร มหาบุรุษก็ทรงกดฟันด้วยฟันเช่นกัน เมื่อครั้งทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา,ในสังกิจจชาดกกล่าวถึงคนผู้ฆ่าบิดาจะต้องหมกไหม้อยู่ในโลหกุมภีนรก นายนิรยบาลจะใช้หอกแทงเขาผู้ถูกต้มจนไม่มีหนังทำให้ตาบอด ให้กินปัสสาวะและอุจจาระเป็นอาหารแล้วกดคนเช่นนั้นให้จมลงในน้ำกรด (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๐/๒๓๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๗/๔๑๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๒/๔๐๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๘๐/๖๐๗,ขุ.ชา.สฏฐิ.(ไทย) ๒๘/๑๐๘/๖๐)

กตโมรกติสสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยกตโมรกติสสกภิกษุ ใจความสำคัญของพระสูตรนี้กล่าวถึงสุพรหมปัจเจกพรหมและสุทธาวาสปัจเจกพรหม เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วต่างพากันยืนพิงประตูคนละข้างและปรารภกับกตโมรติสสกภิกษุกล่าวคาถาว่า ผู้มีปัญญาในโลกนี้ จะพึงกำหนดนับพระขีณาสพผู้มีคุณอันประมาณมิได้ เราเห็นว่าผู้นั้นมีปัญญาทึบ ยังเป็นปุถุชนอยู่ บังอาจกำหนนดนับพระขีณาสพผู้มีคุณอันประมาณมิได้ แล้วก็พากันหลีกไป (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๙/๒๔๖)

กตโมรกติสสกะ, พระ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่งจัดอยู่ในกลุ่มสหายของพระเทวทัต ซึ่งคอยติดตามพระเทวทัตตลอดเวลา แม้กระทั่งตอนท้ายเมื่อพระเทวทัตเสื่อมจากลาภสักการะจึงพากันคิดว่าจะทำลายสงฆ์ ทำลายจักรของสมณโคดม จึงพากันไปทูลขอวัตถุ ๕ ประการ และสุดท้ายพระผู้มีพระภาคก็ไม่ทรงอนุญาต (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๐๘/๔๔๑,๒/๑๙๒/๓๕๖,วิ.จู.(ไทย)๗/๓๔๒/๑๙๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๙/๒๔๖)

กตเวทิตา : ความเป็นผู้ประกาศคุณท่าน,ความเป็นผู้สนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับกตัญญุตา (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒), (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๓/๓๓๓)

กตเวที : การประกาศคุณท่าน,สนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับกตัญญู (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗)

กตัญญุตา : ความกตัญญู,ความเป็นผู้รู้อุปการคุณที่ท่านทำให้กับตน,ความเป็นผู้รู้คุณท่าน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑๓/๓๓๓

กตัญญู : ผู้รู้อุปการคุณที่ท่านทำให้กับตนหรือรู้สึกถึงบุญคุณที่ท่านทำแก่ตน กล่าวคือระลึกรู้ว่าใครเคยทำดี เคยช่วยเหลือเกื้อกูลตนมาก็ยอมรับและไม่ลืมบุญคุณของผู้นั้น เป็นคำคู่กันกับกตเวที (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒) (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๓/๗๗, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๖๓/๒๑๐, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๘๙/๑๒๑,๒๖/๑๑๖๙/๑๔๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๗/๒๓/๓๕๗,๒๗/๑๐๖/๓๔๐)

กตัญญูกตเวที : 1. ผู้รู้อุปการคุณที่ท่านทำแล้วและทำตอบแทน แยกได้เป็น ๒ คือ ๑.กตัญญูกตเวทีต่อบุคคลผู้ทำคุณความดีหรือมีอุปการะแก่ตนเอง ๒.กตัญญูกตเวทีต่อบุคคลผู้ได้

SAMPLE

บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือทำคุณงามความดี แก่สังคมหรือส่วนรวม ผู้ที่รู้ว่าบุคคลนี้ทำอุปการะแก่เราแล้วทำตอบแทนให้เขารู้ และแสดงให้ปรากฏตามสมควรแก่อุปการะที่ผู้อื่นทำไว้ (องฺ.อ.(บาลี) ๒/๓๐๗) 2. จัดอยู่ในบุคคลผู้หาได้ยาก ๒ ประเภท คือ ๑. บุพพการีบุคคล ๒.กตัญญูกตเวทีบุคคล (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๐/๑๑๔),(อภิ.ปุ./๓๖/๘๓/๑๖๖) จัดอยู่ในบุคคลผู้หาได้ยาก ๓ ประเภท คือ ๑.พระพุทธเจ้า ๒.บุคคลผู้แสดงธรรมวินัย ๓. กตัญญูกตเวทีบุคคล (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๕/๓๔๘) จัดเป็นรัตนะ ๕ ที่หาได้ยาก คือ ๑.พระพุทธเจ้า ๒.บุคคลผู้แสดงธรรมวินัย 3.บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัย ๔.บุคคลผู้แจ้งธรรมแล้วปฏิบัติตามธรรม ๕.กตัญญูกตเวทีบุคคล (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๕๓/๒๓๙)

กตัญญูกตเวทีบุคคล : ดู กตัญญูกตเวที (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๑๕/๓๕๘, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๓/๒๓๙, อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๔๙๑/๕๒๐)

กติกาสงฆ์ : หลักเกณฑ์หรือข้อตกลงที่สงฆ์กำหนดขึ้นเป็นหลักปฏิบัติร่วมกัน,ข้อกำหนด, ข้อบัญญัติที่บัญญัติที่บังคับให้ต้องปฏิบัติตาม,ข้อกำหนดที่วางไว้เป็นหลัก,หลักเกณฑ์หรือข้อตกลงที่บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปกำหนดขึ้นเป็นหลักปฏิบัติ (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน), (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๑/๓๐๓)

กติฉินทสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลตัดอะไรจึงข้ามโอฆะได้ ใจความของพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ได้ตรัสตอบเทวดาผู้ว่าภิกษุตัดธรรม ๕ ประการ ได้แก่ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) กามฉันทะ (๕) ปฏิฆะหรือพยาบาท ละธรรม ๕ ประการ ได้แก่ (๑) รูปราคะ (๒) อรูปราคะ (๓) มานะ (๔) อุทธัจจะ (๕) อวิชชา เจริญธรรม ๕ ประการ ได้แก่ (๑) สัทธินทรีย์ (๒) วิริยินทรีย์ (๓) สตินทรีย์ (๔) สมาธินทรีย์ (๕) ปัญญินทรีย์ และก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ (๔) มานะ และ (๕) ทิฏฐิ จึงจะสามารถข้ามโอฆะได้ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕/๖)

กถา : ถ้อยคำ เรื่อง คำอธิบาย คำกล่าว นิยมใช้ตามหลังคำอื่นๆ เช่น ปาฐกถา ถ้อยคำหรือเรื่องราวที่บรรยายในที่ชุมนุมชนเป็นต้น(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒); อนุปุพพิกถา ถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับ มี ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) ทานกถา ถ้อยคำที่พรรณนาทาน (๒) สีลกถา ถ้อยคำที่พรรณนาศีล (๓) สัคคกถา ถ้อยคำที่พรรณนาสวรรค์ (๔) กามาทีนวกถา ถ้อยคำที่พรรณนาโทษของกาม (๕) เนกขัมมานิสังสกถา ถ้อยคำที่พรรณนาอานิสงส์ของการออกจากกาม; ธรรมมีกถา ถ้อยคำอันเกี่ยวด้วยธรรม การกล่าวเรื่องราวที่เป็นธรรม; อนุโมทนากถา ถ้อยคำเพื่อให้เกิดความยินดี บทสวดภาษาบาลีของพระสงฆ์; สัมโมทนียกถา ถ้อยคำอันเป็นที่บันเทิงใจ คำพูดที่ทำให้

SAMPLE

ประทับใจ; อานิสังสกถา การกล่าวถึงเรื่องผลแห่งกุศลกรรม ผลบุญ อารัมภกถา คำปรารภ คำเริ่มต้น; ธรรมกถา การกล่าวธรรม ถ้อยคำที่เป็นธรรม; อรรถกถา คัมภีร์ที่อธิบายความพระบาลี คัมภีร์ที่ไขความพระไตรปิฎก; ปฐมสมโพธิกถา เรื่องราวในคัมภีร์ว่าด้วยประวัติของพระพุทธเจ้า; ธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบท; ติรัจฉานกถา เรื่องที่ขัดขวางทางสวรรค์และนิพพาน เป็นต้น และใช้นำหน้าคำอื่นๆ เช่น กถามรรค ทางแห่งกถา ลาดเลาแห่งกถา แนวทางแห่งคำพูด; กถาวัตถุ เรื่องที่ควรพูด เรื่องที่ควรนำมาสนทนากันในหมู่ภิกษุ; อัปปิจฉกถา(เรื่องความมักน้อย) เป็นต้น; ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปไหนหนอที่ภิกษุเพื่อนพรหมจารีในท้องถิ่นยกย่องอย่างนี้ว่า ตนเองเป็นผู้สันโดษและกล่าวสันตุฏฐิกถา(เรื่องความสันโดษ)แก่ภิกษุ ‘ตนเองเป็นผู้มักน้อย และกล่าวอัปปิจฉกถา(เรื่องความมักน้อย)แก่ภิกษุทั้งหลายตนเองเป็นผู้สงัดและกล่าวปวิเวกกถา(เรื่องความสงัด)แก่ภิกษุทั้งหลายตนเองเป็นผู้ไม่คลุกคลีและกล่าวอสังสัคคกถา(เรื่องความไม่คลุกคลี)แก่ภิกษุทั้งหลาย ตนเองเป็นผู้ปรารภความเพียรและกล่าววิริยารัมภกถา(เรื่องการปรารภความเพียร)แก่ภิกษุทั้งหลาย ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล และกล่าวสีลสัมปทากถา(เรื่องความสมบูรณ์ด้วยศีล)แก่ภิกษุทั้งหลายตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิและกล่าวสมาธิสัมปทากถา(เรื่องความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ)แก่ภิกษุทั้งหลาย ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาและกล่าวปัญญาสัมปทากถา(เรื่องความสมบูรณ์ด้วยปัญญา)แก่ภิกษุทั้งหลาย ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติและกล่าววิมุตติสัมปทากถา(เรื่องความสมบูรณ์ด้วยวิมุตติ)แก่ภิกษุทั้งหลายตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะกล่าววิมุตติญาณทัสสนสัมปทากถา(เรื่องความสมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ)แก่ภิกษุทั้งหลาย เป็นผู้ให้โอวาท แนะนำชี้แจงให้เ ท่านพระปุณณมันตานีบุตรเป็นผู้ที่พวกภิกษุเพื่อนพรหมจารีท้องถิ่นยกย่องอย่างนั้น (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๓)

กถาปวัตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้การสนทนาดำเนินไปได้ โดยพระสูตรนี้มีเนื้อหาสาระว่าพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การสนทนาดำเนินไปได้ด้วยฐานะ ๓ ประการ คือ (๑) บุคคลผู้แสดงธรรมรู้แจ้งอรรถและรู้แจ้งธรรม (๒) บุคคลผู้ฟังธรรมรู้แจ้งอรรถและรู้แจ้งธรรม (๓) บุคคลผู้แสดงธรรมและผู้ฟังธรรมทั้ง ๒ ฝ่ายรู้แจ้งอรรถและรู้แจ้งธรรม(องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๔/๒๐๗)

กถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่ง :เรื่องราวเกี่ยวกับข้อประพฤติปฏิบัติที่มีอานิสงส์มากถ้าปฏิบัติตามคือสามารถขัดเกลาจิตใจให้บรรลุธรรมได้ มี ๑๐ อย่าง คือ (๑) อัปปิจฉกถา เรื่องความมักน้อย (๒) สันตุฏฐิกถา เรื่องความสันโดษ (๓) ปวิเวกกกถา เรื่องความสงัด

(๔) อสังสัคคกถา เรื่องความไม่คลุกคลี (๕) วิริยารัมภกถา เรื่องการปรารภความเพียร (๖) สีลกถา เรื่องศีล (๗) สมาธิกถา เรื่องสมาธิ (๘) ปัญญากถา เรื่องปัญญา (๙) วิมุตติกถา เรื่องวิมุตติ (๑๐) วิมุตติญาณทัสสนกถา เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติ กถาทั้ง ๑๐ อย่างนี้เป็นสัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างเดียว เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน ภิกษุผู้ประกอบด้วยกถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่งนี้ ถ้าเจโตวิมุตติยังไม่แก่กล้าก็จะแก่กล้ายิ่งขึ้น (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๔, องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๙๐/๑๖๐-๑๖๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๒,ขุ.ม. ๒๙/๘๕/๒๕๗-๒๕๘)

กถาวัตถุ : เรื่องที่ควรพูด, เรื่องที่ควรนำมาสนทนากัน ; เป็น ๑ ในธรรมมีประเภทละ ๓ ๆ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบแล้ว คือ กถาวัตถุ ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) ปรารภส่วนอดีต กล่าวถ้อยคำว่า กาลที่ล่วงไปแล้วได้มีแล้วอย่างนี้ (๒) ปรารภส่วนอนาคต กล่าวถ้อยคำว่า กาลที่ยังไม่มาถึงจักมีอย่างนี้ (๓) ปรารภกาลส่วนที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าในบัดนี้ กล่าวถ้อยคำว่า กาลที่เกิดขึ้นขั้นเฉพาะหน้าบัดนี้ เป็นอยู่อย่างนี้; เรื่องที่ควรพูด เรื่องที่ควรนำมาสนทนากันในหมู่ภิกษุ ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) อัปปิจฉกถา เรื่องความมักน้อย ถ้อยคำที่ชักชวนให้มีความปรารถนาน้อย (๒) สันตุฏฐิกถา เรื่องความสันโดษ ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ ไม่ชอบฟุ้งเฟ้อหรือปรนเปรอ (๓) ปวิเวกกถา เรื่องความสงัด ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายใจ (๔) อสังสัคคกถา เรื่องไม่ความไม่คลุกคลี ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ (๕) วิริยารัมภกถา เรื่องการปรารภความเพียร ถ้อยคำที่ชักนำให้มุ่งมั่นทำความเพียร (๖) สีลกถา เรื่องศีล ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล (๗) สมาธิกถา เรื่องสมาธิ ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตตั้งมั่น (๘) ปัญญากถา เรื่องปัญญา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา (๙) วิมุตติกถา เรื่องวิมุตติ ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์ (๑๐) วิมุตติญาณทัสสนกถา เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติถ้อยคำที่ชักนำให้สนใจและเข้าใจเรื่องความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์; เป็นชื่อของคัมภีร์ๆ หนึ่งในอภิธรรมปิฎกที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า อภิธรรม ๗ คัมภีร์ ได้แก่ (๑) ธัมมสังคิณี (๒) วิภังค์ (๓) ธาตุกถา (๔) ปุคคลบัญญัติ (๕) กถาวัตถุ (๖) ยมก (๗) ปัฏฐาน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๘/๒๗๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๖/๕๗๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗๗/๔๓๗,อภิ.ป.(ไทย) ๓๗/๗๒๑/๗๖๙,อภิ.ป.(ไทย) ๓๗/๗๒๒/๗๗๐,วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๒)

กถาวัตถุสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องควรพูด ๓ ประการ ในพระสูตรนี้มีใจความสรุปว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กถาวัตถุ ๓ ประการ คือ (๑) ควรพูดถึงแต่เรื่องที่

เป็นจริงในอดีต (๒) ควรพูดถึงแต่เรื่องที่จักเป็นจริงในอนาคต (๓) ควรพูดถึงแต่เรื่องที่กำลังเป็นจริงในปัจจุบัน เรื่องที่ควรพูดนี้ ๓ ประการนี้ใช้เป็นเครื่องกำหนดว่าผู้ใดที่ควรพูดด้วยและไม่ควรพูดด้วย (องฺ.ติก. ๒๐/๖๘/๒๗๐)

กถาวัตถุสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยกถาวัตถุ (สูตรที่ ๑) หมายถึงเรื่องที่ภิกษุควรนำมาสนทนากัน; มีข้อความอธิบายสรุปว่าพระผู้มีพระภาคได้ยินภิกษุสนทนากันเรื่องติรัจฉานกถาต่างๆ จึงตรัสสอนว่าติรัจฉานกถา ๒๘ เรื่อง เป็นเรื่องที่ภิกษุไม่ควรนำมาสนทนากัน คือ (๑) ราชกถา เรื่องพระราชา (๒) โจรกถา เรื่องโจร (๓) มหามัตตกถา เรื่องมหาอำมาตย์ (๔) เสนากถา เรื่องกองทัพ (๕) ภยกถา เรื่องภัย (๖) ยุทธกถา เรื่องการรบ (๗) อันนกถา เรื่องข้าว (๘) ปานกถา เรื่องน้ำ (๙) วัตถกถา เรื่องผ้า (๑๐) สยนกถา เรื่องที่นอน (๑๑) มาลากถา เรื่องดอกไม้ (๑๒) คันธกถา เรื่องของหอม (๑๓) ญาติกถา เรื่องญาติ (๑๔) ยานกถา เรื่องยาน (๑๕) คามกถา เรื่องบ้าน (๑๖) นิคมกถา เรื่องนิคม (๑๗) นครกถา เรื่องเมืองหลวง (๑๘) ชนปทกถา เรื่องชนบท (๑๙) อิตถีกถา เรื่องสตรี (๒๐) ปุริสกถา เรื่องบุรุษ (๒๑) สูรกถา เรื่องคนกล้า (๒๒) วิสิขากถา เรื่องตรอก (๒๓) กุมภัฏฐานกถา เรื่องท่าน้ำ (๒๔) ปุพพเปตกถา เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว (๒๕) นานัตตกถา เรื่องเบ็ดเตล็ด (๒๖) โลกักขายิกะ เรื่องโลก (๒๗) สมุททักขายิกะ เรื่องทะเล (๒๘) อิติภวาภวกถา เรื่องความเจริญและความเสื่อมอย่างนั้น โดยทรงสอนให้นำกถาวัตถุ ๑๐ ประการมาสนทนากัน คือ (๑) อัปปิจฉกถา เรื่องความมักน้อย (๒) สันตุฏฐิกถา เรื่องความสันโดษ (๓) ปวิเวกกถา เรื่องความสงัด (๔) อสังสัคคกถา เรื่องความไม่คลุกคลี (๕) วีริยารัมภกถา เรื่องการปรารภความเพียร (๖) สีลกถา เรื่องศีล (๗) สมาธิกถา เรื่องสมาธิ (๘) ปัญญากถา เรื่องปัญญา (๙) วิมุตติกถา เรื่องวิมุตติ (๑๐) วิมุตติญาณทัสสนกถา เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติ ในสูตรที่ ๑ ทรงเน้นว่าถ้าสนทนากถาวัตถุเรื่องใดเรื่องหนึ่งจะมีเดชานุภาพมาก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๐)

กถาวัตถุสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยกถาวัตถุ (สูตรที่ ๒) หมายถึงเรื่องที่ภิกษุควรนำมาสนทนากัน;มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระผู้มีพระภาคได้ยินภิกษุสนทนากันเรื่องติรัจฉานกถาต่างๆ จึงตรัสสอนว่าติรัจฉานกถา ๒๘ เรื่อง เป็นเรื่องที่ภิกษุไม่ควรนำมาสนทนากัน มีราชกถา เรื่องพระราชา เป็นต้น โดยทรงสอนให้นำกถาวัตถุ ๑๐ ประการมาสนทนากัน คือ (๑) อัปปิจฉกถา เรื่องความมักน้อย (๒) สันตุฏฐิกถา เรื่องความสันโดษ (๓) ปวิเวกกถา เรื่องความสงัด (๔) อสังสัคคกถา เรื่องความไม่คลุกคลี (๕) วีริยารัมภกถา เรื่องการปรารภความเพียร (๖) สีลกถา เรื่องศีล (๗) สมาธิกถา เรื่องสมาธิ (๘) ปัญญากถา เรื่องปัญญา (๙) วิมุตติกถา เรื่องวิมุตติ (๑๐) วิมุตติ

SAMPLE

ญาณทัสสนกถา เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติ ทรงเน้นว่าถ้าสนทนากถาวัตถุเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วสามารถปฏิบัติตามที่พูดได้จะได้รับการสรรเสริญ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๐,๗๐/๑๕๓)

กถาสูตร : พระสูตรว่าด้วยกถาเครื่องขัดเกลากิเลส ในพระสูตรนี้มีใจความสรุปว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้ คือ (๑) มีกิจธุระน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษ (๒) มีอาหารน้อย ไม่เห็นแก่ปากท้อง (๓) มีการหลับน้อย หมั่นประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ (๔) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ (๕) พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว ครั้นเจริญอานาปานสติกัมมัฏฐานอยู่ ไม่นานย่อมบรรลุอกุปปธรรม(พระอรหัตตผล) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๙๔-๙๕/๔๔)

กทริยตา : ความตระหนี่ ในที่นี้หมายถึงความตระหนี่จัด; เป็นหนึ่งในกิเลส ๑๔ อย่าง ที่สนังกุมารพรหมตรัสตอบแก่มหาโควินทพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าเรณุ ได้แก่ (๑) โกธะ ความโกรธ (๒) โมสวัชชะ การพูดเท็จ (๓) นิกติ การโกง (๔) โทพภะ การประทุษร้ายมิตร (๕) กทริยตา ความตระหนี่ (๖) อติมานะ ความดูหมิ่น (๗) อุสุยา ความริษยา (๘) อิจฉา ความปรารถนา (๙) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๑๐) ปรเหฐนา การเบียดเบียนผู้อื่น (๑๑) โลภะ ความอยากได้ (๑๒) โทสะ ความคิดประทุษร้าย (๑๓) มทะ ความมัวเมา (๑๔) โมหะ ความหลง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘)

กทลิผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกทลิผลทายกเถระ ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายผลกล้วยแด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๗/๕๗๐)

กทัมพปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระกทัมพปุปผิยเถระ โดยมีชื่อซ้ำกัน ๒ แห่ง คือ ในพันธุชีวกวรรค และในมัณฑารปุปผิยวรรค; มีข้อความอธิบายสรุปว่า ในอดีตชาติกัปที่๙๑ท่านพระกทัมพปุปผิยเถระได้นำดอกกระทุ่มไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ; ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านพระกทัมพปุปผิยเถระได้ใช้ดอกไม้บูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ พระองค์ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๙๒ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๐/๕๔๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๐/๓๒๒)

SAMPLE

กทัมพะ, ภูเขา : ชื่อภูเขาแห่งหนึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีพระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ องค์อาศัยอยู่ที่ข้างภูเขานี้ โดยพระสัตตกทัมพปุปผิยเถระได้เล่าอดีตชาติของตนว่า ได้นำดอกกระทุ่มจำนวน ๗ ดอก ประนมมือโปรยบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง ๗ องค์ที่อาศัยอยู่ข้างภูเขากทัมพะ ด้วยจิตที่เปี่ยมด้วยกุศล ด้วยกรรมและเจตนาที่ตั้งมั่นไว้ดี เมื่อละกายมนุษย์ก็ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๑-๖๓/๔๐)

กบิลดาบส : ดาบสชื่อว่ากบิล เป็นดาบสที่อยู่ในดงไม้สักกะประเทศหิมพานต์ ; มีข้อความว่า พระราชบุตรและพระราชบุตรี ของพระเจ้าโอกกากราชพากันไปสร้างพระนครใหม่ในที่อยู่ของกบิลดาบส ครั้นได้สร้างพระนครแล้ว จึงขนานนามพระนครนี้ว่ากบิลพัสดุ์ (ที่หรือที่ดินของกบิลดาบส)โดยอาศัยชื่อของกบิลดาบสเจ้าของถิ่นเดิมเป็นนิมิต

ภายหลังกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์นั้นเกรงจะเสื่อมเสียขัตติยวงศ์ หากจะไปอภิเษกสมรสด้วยกษัตริย์อื่น ด้วยพระโอรสที่เกิดมาจะไม่เป็นอุภโตสุชาติ คือ เกิดจากมารดาและบิดาดีไม่พร้อมทั้งสองฝ่าย ดีเฉพาะบิดาฝ่ายเดียว จึงได้อภิเษกสมรสด้วยเจ้าหญิงทั้ง ๔ ผู้เป็นกนิฏฐภคินี ยกขึ้นเป็นอัครมเหสีสืบราชสันตติวงศ์ ในสังกิจจชาดก มีเรื่องเล่าว่า พระเจ้าพรหมทัตได้เสด็จไปหาสังกิจจฤาษีที่ทายปัสสอุทยาน สนทนาเป็นที่พอพระทัยแล้ว ทรงสอบสามกรรมที่เป็นบาปว่า คนผู้ประพฤติล่วงธรรมเมื่อตายแล้วจะไปสู่คติอย่างไร ท่านสังกิจจฤาษีตอบว่า คนประพฤติล่วงธรรม เมื่อตายไปจะสู่นรก ๘ ขุม คนที่กล่าวล่วงเกินฤาษีผู้สำรวม มีตบะก็ตกนรกเหมือนกัน จากนั้นได้เล่าเรื่องที่กบิลดาบสผู้มีฤทธิ์มาก ได้สาปพระเจ้าเจจะ ผู้ทรงเหาะไปในอากาศ ให้เป็นผู้เสื่อมฤทธิ์ เพราะสาเหตุที่ไปล่วงเกินท่าน จนกระทั่งภายหลังพระเจ้าเจจะจะได้ถูกแผ่นดินสูบถึงสิ้นพระชนม์ (ขุ.ชา. ๒๘/๙๘/๔๙)

กบิลพราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อว่ากบิละ อาศัยอยู่ในมัททชนบท นครสากละ มีภรรยาชื่อว่าสุจิมตี พระภัททกาปิลานีเถรีเล่าเรื่องในอดีตของตนว่าครั้งหนึ่งเกิดเป็นธิดาของกบิลพราหมณ์ ผู้อยู่ในมัททชนบท นครสากละที่ประเสริฐ และมีมารดาชื่อว่าสุจิมตี (ขุ.ชา. (๒๗/๓๐๐/๔๙๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๐๐/๔๙๔)

กบิลพัสดุ์, กรุง : ชื่อเมืองๆ หนึ่งซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นสักกะหรือศากยะ เมืองที่กษัตริย์ศากยะปกครองตลอดมาจนถึงสมัยของพระเจ้าสุทโธทนะเป็นเมืองที่เจ้าชายสิทธัตถะเจริญเติบโตและประทับอยู่ก่อนที่จะเสด็จออกผนวช กบิลพัสดุ์ แปลว่า ที่อยู่ของกบิลดาบส เพราะบริเวณนี้เคยเป็นที่อยู่อาศัยของดาบสชื่อว่ากบิล พวกเจ้าศากยะได้มาจับจองสร้างเมืองและตั้งชื่อว่ากบิลพัสดุ์ เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่กบิลดาบส ต่อมาเมื่อพระเจ้ามหานามะขึ้นครองราชย์ เกิดวิวาทกับพระเจ้าวิฑูฑภะกษัตริย์แห่งแคว้นโกศล พระเจ้าวิฑูฑภะได้ยกทัพเข้าตีเมืองกบิลพัสดุ์ จับเจ้าศากยะฆ่าและเผาเมืองกบิลพัสดุ์

SAMPLE

เสียปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศเนปาล ติดชายแดนตอนเหนือของประเทศอินเดีย (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๖/๑๐๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๓/๒๘๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๕/๑๗๗,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๓/๒๔๕,องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๕๑/๓๓๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑/๔๑๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓/๗๑๙)

กบิลพัสดุ์, เขตกรุง : ชื่อของเมืองๆหนึ่งซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นสักกะหรือศากยะ, มีข้อความที่พระอานนท์เล่าว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์มีเหล่าเทวดาจำนวนมากจาก ๑๐ โลกธาตุมาประชุมกันเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมภิกษุสงฆ์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๖/๑๗๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๙/๑๗๙)

กบิลพัสดุ์, ชาว : ชื่อเรียกประชากรหรือพลเมืองที่อยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ ชาวกบิลพัสดุ์มีผิวสีเหลือง อาชีพทำนา โดยกรุงกบิลพัสดุ์เป็นเมืองหลวงของแคว้นสักกะ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๖/๑๗๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๙/๑๗๙)

กบิลรัฐ : ชื่อแคว้นๆ หนึ่ง มีเมืองหลวงชื่อว่าอุตตรปัญจาละ มีพระราชาพระนามว่าปัญจาละปกครอง พระมเหสีของพระองค์ไม่ปรากฏพระนาม ได้คลอดพระโอรส แต่ก็ถูกยักษิณีผู้เป็นศัตรูในภพก่อนของพระนาง มาจับพระโอรสไปกินถึง ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓ พระนางได้ประสูติพระโอรสอีก ยักษิณีก็เข้ามาจับพระโอรสเพื่อจะกินอีก แต่ยังไม่ทันได้ทำอะไร เพราะพวกทหารได้เข้ามา ยักษิณีจึงจับพระโอรสนั้นหนีไป ส่วนพระโอรสหิวนมนึกว่ายักษิณีเป็นแม่จึงเอาปากดูดนมของนางยักษิณี นางยักษิณีเกิดความรักเด็ก ฆ่าไม่ลง จึงพาเด็กไปเลี้ยงดูที่ป่าช้า หาเนื้อมนุษย์มาให้เด็กกิน เด็กไม่รู้ว่าตนเองเป็นมนุษย์จึงได้กินเนื้อที่ยักษ์เอามาให้ ครั้นเติบโตก็ติดใจเนื้อมนุษย์ จึงเที่ยวหาเนื้อมนุษย์มากินเป็นอาหารภายหลังยักษิณีได้ไปรับใช้ท้าวเวสวรรณมหาราช (หัวหน้ายักษ์)และตายในที่นั้นฝ่ายพระมเหสีของพระราชาก็ได้คลอดพระโอรสอีกหนึ่งพระองค์ และพระปยูรญาติได้ขนานพระนามให้ว่าชยัททิสกุมาร เพราะเกิดขึ้นมาแล้วชนะนางยักษิณีผู้เป็นศัตรู (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๙๔-๙๕/๕๕๓,ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๗/๑๖๔)

กปิชาดก : ชาดกว่าด้วยการเข้าใจผิดว่าลิงเป็นฤาษี; พระศาสดาขณะประทับอยู่ ณ เชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภภิกษุหลอกลวงรูปหนึ่ง ตรัสชาดกนี้ไว้ โดยมีข้อความอธิบายสรุปว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ออกบวชเป็นฤาษีได้ฌานโลกีย์ พร้อมกับบุตรชาย ฤาษีลูกชายถูกลิงปลอมเป็นฤาษี มีความสงสารจึงกล่าวกับดาบสผู้เป็นบิดาว่าฤาษีนี้ยินดีในความสงบและความสำรวมถูกความหนาวเบียดเบียน จึงควรเชิญให้เข้ามาในบรรณศาลา ท่านจึงสอนบุตรว่า ผู้นี้ไม่ใช่ฤาษีผู้ยินดีความสงบและ

SAMPLE

ความสำรวมแต่มันเป็นลิงที่ห้อยโหนไปตามกิ่งมะเดื่อ มันเป็นสัตว์เลวทรามลามก มักประทุษร้าย ถ้ามันเข้ามาก็จะทำลายบรรณศาลานี้ จึงให้ไล่มันออกไป (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๐๐/๑๑๙)

กปิฏฐผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกปิฏฐผลทายกเถระ;มีข้อความอธิบายสรุปว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผลไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗/๒๐๒)

กปิลมัจฉวัตถุ : เรื่องปลากปิละ; มีข้อความสรุปว่า ภิกษุกปิละตายไปเกิดในนรก ไหม้ในนรกสิ้นพุทธันดรหนึ่งแล้ว ต่อมาบังเกิดเป็นปลาใหญ่ในแม่น้ำอจิรวดี มีสีเหมือนทองคำ มีปากเหม็นด้วยเศษแห่งวิบาก วันหนึ่งบุตรชาวประมงผู้เป็นสหายกันปรึกษากันว่า “เราจักจับปลา”จึงถือเครื่องจับสัตว์น้ำมีแหเป็นต้น ทอดไปในแม่น้ำปลานั้นได้เข้าไปสู่ภายในแหของคนเหล่านั้น ชาวบ้านประมงทั้งหมดเห็นปลานั้นแล้ว ได้ส่งเสียงเอ็ดอึงว่า“ลูกของพวกเราเมื่อจับปลาครั้งแรก ก็จับได้ปลาทอง, คราวนี้ พระราชาจักพระราชทานทรัพย์แก่เราอย่างเพียงพอ” ได้เอาปลาใส่เรือไปสู่พระราชสำนัก พระราชาทอดพระเนตรเห็นปลานั้นจึงตรัสถามว่า “นั่นอะไร” พวกเขาได้กราบทูลว่า “ปลา พระเจ้าข้า” พระราชาทอดพระเนตรเห็นปลามีสีเหมือนทองคำ ทรงดำริว่า “พระศาสดาจักทรงทราบเหตุที่ปลานั่นมีสีเป็นสีทอง” รับสั่งให้คนถือปลา เสด็จไปสำนักพระผู้มีพระภาคเมื่อปลาพออ้าปากเท่านั้น พระเชตวันทั้งสิ้นได้มีกลิ่นเหม็นเหลือเกิน พระราชาทูลถามพระศาสดาถึงสาเหตุของปลา พระศาสดาตรัสว่า “ปลานี้เคยเป็นภิกษุชื่อกปิละ เป็นพหูสูต มีบริวารมาก ในธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ถูกความทะยานอยากในลาภครอบงำแล้วด่าบริภาษพวกภิกษุผู้ไม่เชื่อถือคำของตน ทำพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะให้เสื่อมลงแล้ว เขาบังเกิดในอเวจีด้วยกรรมนั้นแล้ว บัดนี้เกิดเป็นปลาด้วยเศษแห่งวิบากแต่เพราะผลกรรมที่เธอบอกพระพุทธวจนะ กล่าวสรรเสริญคุณพระพุทธเจ้าสิ้นกาลนานจึงได้อัตภาพมีสีเหมือนทองคำและเพราะผลกรรมที่เธอได้ด่าบริภาษภิกษุทั้งหลาย กลิ่นเหม็นจึงฟุ้งออกจากปากของเธอ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๓๘๗); มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระผู้มีพระภาคตรัสคาถาแก่บริษัท ๔ ว่า ตัณหาย่อมเจริญแก่มนุษย์ผู้ประพฤติประมาท เหมือนเถาย่านทรายเจริญอยู่ในป่า เขาย่อมเร่ร่อนไปมาเหมือนวานรที่ต้องการผลไม้ เที่ยวเร่ร่อนไปมาในป่าฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๓๔/๑๓๗)

SAMPLE

กปิลราชจริยา :จริยาของพญาวานร ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระพุทธเจ้าทรงเล่าว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญสัจจบารมีในสมัยที่เกิดเป็นพญาวานรได้กระโดดเหยียบศีรษะจระเข้ที่หลอกจะกินตับ ข้ามไปฝั่งโดยไม่เป็นอันตราย และได้ฝึกสัจจะที่ว่าจะโดด แล้วโดดไปตามสัจจะนั้น นี้เป็นสัจจบารมี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๗/๗๖๖)

กปิละ,แคว้น : ชื่อแคว้นในอดีต ที่อุดมมั่งคั่งมีพาหนะมากมาย ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า ครั้งหนึ่งมโหสธบัณฑิตได้สร้างพระราชรนิเวศน์ถวายพระเจ้าวิเทหะทรงปกครองเมืองมิถิลา; ดังข้อความที่พระบรมศาสดาตรัสว่า มโหสธบัณฑิตได้ไปยังเมืองอันน่ารื่นรมย์ของพระเจ้าปัญจาละก่อน เพื่อสร้างพระราชนิเวศน์ ถวายพระเจ้าวิเทหะผู้ทรงยศ ครั้นได้สร้างพระราชนิเวศน์ถวายแด่พระเจ้าวิเทหะผู้ทรงยศ แล้วภายหลังจึงได้ส่งทูตไปกราบทูลพระเจ้าวิเทหะผู้ครองกรุงมิถิลาทูลเชิญพระองค์เสด็จมายังพระราชนิเวศน์ พระราชาจึงเสด็จไปพร้อมด้วยจตุรงคเสนา เพื่อทอดพระเนตรเมืองเจริญที่มโหสธบัณฑิตสร้างถวาย ในแคว้นกปิละซึ่งมีพาหนะนับไม่ถ้วน เมื่อเสด็จไปถึงพระองค์ทรงส่งพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้าพรหมทัตว่า หม่อมฉันจะมาเพื่อถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระธิดา ผู้ทรงความงามทั่วทั้งองค์ ประดับด้วยเครื่องอลังการทำด้วยทองคำ แห่ห้อมล้อมด้วยหมู่นางข้าหลวง ให้เป็นมเหสีของหม่อมฉัน ณ บัดนี้เถิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๖๓๘/๒๘๒)

กปิละ,ภิกษุ : ชื่อของภิกษุรูปหนึ่งชาวกรุงโกสัมพี ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า ท่านเป็นเพื่อนของภิกษุชื่อปัณฑุกะที่อยู่ในอาวาสใกล้หมู่บ้าน ในกรุงโกสัมพี วันหนึ่งเพื่อนของท่านได้เดินทางจากหมู่บ้านมาหาท่านที่กรุงโกสัมพี ระหว่างเดินทางข้ามแม่น้ำ เปลวมันข้นหลุดออกจากมือของพวกคนฆ่าหมูลอยมาติดที่เท้า ท่านปัณฑุกะจึงเก็บไว้ด้วยตั้งใจว่าจะคืนให้เจ้าของ แต่พวกเจ้าของกลับกล่าวหาว่าท่านไม่เป็นพระ เพราะเก็บของที่เจ้าของไม่ได้ให้ และในระหว่างเดินทางข้ามน้ำนั้นหญิงเลี้ยงโคคนหนึ่งพบท่าน จึงชวนเสพเมถุนธรรม ท่านคิดว่าตนเองไม่ได้เป็นพระแล้ว จึงเสพเมถุนกับหญิงเลี้ยงโค พอเดินทางถึงโกสัมพีก็เล่าเรื่องให้พวกภิกษุฟังพวกภิกษุจึงกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระพุทธองค์ตรัสว่า ไม่เป็นอาบัติเพราะถือเอาเปลวมันข้นที่เจ้าของไม่ได้ให้เหตุที่ตั้งใจจะคืนให้เจ้าของแต่เป็นอาบัติปาราชิกเพราะเสพเมถุนธรรม (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๐/๑๓๒)

กปิวันตะ, เมือง : ชื่อเมืองๆ หนึ่ง ในอุตตรกุรุทวีปตั้งอยู่ทางทิศเหนือ มีท้าวเวสวัณมหาราชทรงเป็นผู้ปกครอง ; มีข้อความอธิบายว่า อุตตรกุรุทวีปเป็นรมณียสถาน มีภูเขาหลวงชื่อสิเนรุ แลดูงดงาม ตั้งอยู่ทางทิศใด พวกมนุษย์ซึ่งเกิดในอุตตรกุรุทวีปนั้น ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตน ไม่ถือครอง มนุษย์เหล่านั้นไม่ต้องหว่านพืช ไม่ต้องนำไถออกไถ

SAMPLE

หมู่มนุษย์บริโภคข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถพวกเขาหุงข้าวสาลีอันไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร บนเตาอันปราศจากควันและถ่าน แล้วบริโภคโภชนะจากที่นั้น พวกเขาใช้แม่โคแทนม้ากีบเดี่ยว แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ ใช้สัตว์เลี้ยงแทนม้ากีบเดี่ยว แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ ใช้หญิงเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ ใช้ชายเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ ใช้เด็กหญิงเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ ใช้เด็กชายเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ พระสนมทั้งหลายของท้าวมหาราชนั้นก็ขึ้นสู่ยานเหล่านั้น ตามห้อมล้อมไปทุกทิศ ยานช้าง ยานม้า ยานทิพย์ ปราสาท และวอ บังเกิดแก่ท้าวมหาราชผู้มียศท้าวเธอทรงมีเมืองหลายเมืองที่สร้างในอากาศ คือเมืองอาฏานาฏา เมืองกุสินาฏา เมืองปรกุสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกุสิฏนาฏา ทางทิศเหนือ มีเมืองกปีวันตะ และมีอีกเมืองหนึ่งชื่อชโนฆะ อีกเมืองหนึ่งชื่อนวนวติยะ และมีอีกเมืองหนึ่งชื่ออัมพรอัมพรวติยะ มีราชธานีชื่ออาฬกมันทา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๑/๒๔๐)

กโปตกชาดก : ชาดกว่าด้วยนกพิราบโพธิสัตว์ ; ชาดกนี้พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุโลเลรูปหนึ่ง ตรัสไว้ขณะที่ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน โดยมีข้อความอธิบายสรุปว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกพิราบ ได้ช่วยเหลือสงเคราะห์กาผู้ตกยาก บินออกไปหากินข้างนอก ส่วนนกกามีสินัยไม่ดีชอบไปลักขโมยของคนกิน จึงถูกพ่อครัวจับได้แล้วถอนขนทาด้วยผงเมล็ดผักกาดผสมกากเปรียง นกพิราบโพธิสัตว์กลับมาเห็นกาเป็นเช่นนั้นจึงกล่าวสอนว่า เจ้าจักประสบความชั่วร้ายเช่นนี้อีกเพราะปกติของเจ้าเป็นเช่นนั้น อาหารของมนุษย์เป็นของที่นกไม่ควรกิน (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๓๕/๒๒๔)

กโปตกันทราวิหาร : วิหารที่สร้างใกล้ซอกเขาที่มีนกพิราบอาศัยอยู่จำนวนมาก อยู่ในกรุงราชคฤห์ ; มีข้อความอธิบายว่า ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่กลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์ ท่านพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะอาศัยอยู่ที่กโปตกันทราวิหาร โดยพระสารีบุตรได้บำเพ็ญเพียรอยู่ในที่กลางแจ้งในคืนเดือนหงาย ในขณะนั้นยักษ์ ๒ ตนอยู่ในที่นั้นด้วย ด้วยความคึกคะนอง ยักษ์ตนหนึ่งได้พูดโอ้อวดกับยักษ์เพื่อนว่าจะไปตีศีรษะของพระสารีบุตรให้ตาย ถึงยักษ์เพื่อนห้ามอยู่ก็ไม่ฟัง จึงได้ไปตีศีรษะของพระสารีบุตร แต่พระสารีบุตรมิได้เป็นอะไรเลย และไม่ได้มีอาการหวั่นไหว ฝ่ายพระมหาโมคคัลลานะเห็นเหตุการณ์นั้นด้วยตาทิพย์ จึงเข้าไปถามพระสารีบุตรว่าเป็นอย่างไรบ้างที่ยักษ์มาตีศีรษะ พระสารีบุตรตอบว่าไม่เป็นอะไร เพียงแต่มีทุกข์ที่ศีรษะนิดหน่อย พระมหาโมคคัลลานะกล่าวยกย่องว่าเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง เพราะว่ายักษ์นั้นได้ทำการตีด้วยพละกำลังมาก สามารถทำลายภูเขาใหญ่และช้างที่

SAMPLE

สูงถึง ๗-๘ ศอกให้ทำลายได้ แต่ท่านพระสารีบุตรมิได้เป็นอะไรเลย ฝ่ายพระผู้มีพระภาคได้สดับการสนทนาของพระเถระทั้งสองด้วยโสตธาตุอันเป็นทิพย์ ทรงเปล่งอุทานว่า “จิตของผู้ใดเปรียบด้วยภูเขาหิน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ไม่กำหนัดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ไม่โกรธเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการโกรธเคือง จิตของผู้ใดอบรมดีแล้วแล้วอย่างนี้ ทุกข์จักถึงผู้นั้นได้ที่ไหน” (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๔/๒๓๙)

กโปตะ, ซอกเขา : ชื่อซอกเขาแห่งหนึ่งในเขตนครราชคฤห์ เป็นซอกเขาที่มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาล เพราะพวกภิกษุชอบอาศัยอยู่เพื่อบำเพ็ญเพียรสมาธิ เป็นสถานที่สงบควรแก่การปฏิบัติธรรม; มีข้อความอธิบายว่าครั้งหนึ่งท่านพระทัพพมัลลบุตรถามภิกษุทั้งหลายว่าต้องการพักที่ไหนกันบ้าง จะได้จัดแจงเสนาสนะให้ พวกภิกษุต่างคนต่างบอกสถานที่ที่ตนอยากไป เช่น ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ที่เหวสำหรับทิ้งโจร ที่กาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างภูเขาเวภาระ ที่เงื้อมสัปปโสณฑิกะใกล้สีตะวัน ที่ซอกเขาโคตมกะ ที่ซอกเขาติณฑุกะ ที่ซอกเขากโปตะ ที่ตโปทาราม ที่ชีวกัมพวัน และที่มัททกุจฉิมฤคทายวัน (วิ.จู.(ไทย)๖/๑๙๑/๓๐๒)

กยวิกกยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการซื้อการขาย ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่พระองค์ใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้อย่างไหนจะมากกว่ากันโดยภิกษุทั้งหลายได้กราบทูลว่า แผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่พระพุทธองค์ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมา ฝุ่นเล็กน้อยที่พระพุทธองค์ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมาเมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่แล้วคำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ และไม่ถึงส่วนแห่งเสี้ยว จากนั้นพระพุทธองค์ตรัสเปรียบเทียบให้ฟังว่า ข้อนี้ก็เหมือนกัน คือสัตว์ที่เว้นขาดจากการซื้อขายมีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการซื้อขายมีจำนวนมากกว่าสาเหตุเพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ๔ ประการ คือ (๑) ทุกขอริยสัจ (๒) ทุกขสมุทัยอริยสัจ (๓) ทุกขนิโรธสัจ (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ แล้วตรัสให้ภิกษุทำความเพียรเพื่อรู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริง (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๖๒/๖๕๐)

กรชกาย : ร่างกายที่เกิดจากธุลีคือราคะ,ร่างกาย,กายอันเกิดด้วยธุลีในสรีระ,กายเกิดพร้อมแล้วด้วยธุลีในกาย(กายเกิดด้วยน้ำกาม) ; มีข้อความอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายให้ภิกษุฟังว่า “อุเบกขาเจโตวิมุตตินี้ สตรีหรือบุรุษควรเจริญแท้ สตรีหรือบุรุษจะพาเอากายนี้ไปไม่ได้ สัตว์ผู้จะต้องตายนี้เป็นผู้มีจิตเป็นเหตุ สัตว์นั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า “บาปกรรมอะไร ๆ ของเรานี้ ที่กรชกายนี้เคยทำมาแล้ว บาปกรรมนั้นทั้งหมดเราพึงเสวยในอัตภาพนี้ จักไม่ติดตามไป” ภิกษุทั้งหลาย อุเบกขาเจโตวิมุตติที่ภิกษุผู้มีปัญญาในธรรมวินัยนี้ยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยิ่ง อบรมแล้วอย่างนี้ ย่อม

SAMPLE

เป็นไปเพื่อความเป็นอนาคามี” (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๙/๓๖๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๙/๔๓๑, ที.สี.ฏีกา (อภินว) ๑/๔๕/๕๑๘) ; มีข้อความที่พระมหาธรรมปาละปฏิบัติธรรมอย่างยิ่งยวดโดยไม่ยอมเอนหลังถึง ๓ เดือน ลมได้เสียดแทงตาของท่านทำให้จักษุของท่านเกิดโรค ภายหลังภิกษุทราบจึงไปบอกหมอ หมอได้ปรุงยาให้มารักษาโดยคิดว่านอนหยอดทางจมูกครั้งเดียวก็หายแล้ว เมื่อภิกษุรับยาไปให้ท่านท่านไม่ยอมเอนหลังยอดเพราะได้ปวารณาในการปฏิบัติธรรมได้แต่นั่งหยอดจึงไม่เกิดผล ภายหลังหมอเห็นว่าท่านยังไม่หายก็นึกสงสัยจึงไปถาม พระเถระจึงบอกให้ท่านกลับไปก่อน โดยบอกว่าจะปรึกษาดูก่อน โดยท่านได้ปรึกษากับกรัชกายว่า แน่ะปาลิตะผู้มีอายุ ท่านจงว่ามาก่อน, ท่านจักเห็นแก่จักษุหรือจักเห็นแก่พระพุทธศาสนา, ก็ในสังสารวัฏอันมีที่สุด อันใครตามค้นไปก็รู้ไม่ได้ การคณนานับตัวท่านผู้บอดด้วยจักษุหามีไม่ และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ล่วงไปหลายร้อยหลายพันพระองค์แล้ว ในพระพุทธเจ้าเหล่านั้น พระพุทธเจ้า แม้แต่พระองค์เดียวก็กำหนดไม่ได้ ท่านได้ผูกใจไว้เดี๋ยวนี้เองว่า จักไม่นอนจนตลอด ๓ เดือนภายในฤดูฝนนี้ เหตุฉะนั้นจักษุของท่านฉิบหายเสียหรือแตกเสียก็ตามเถิดท่านจงทรงแต่พระพุทธศาสนาไว้เถิด อย่าเห็นแก่จักษุเลย เมื่อกล่าวสอนภูตกาย ได้กล่าวว่า :- จักษุที่ท่านถือว่าของตัว เสื่อมไปเสียเถิด, หูก็เสื่อมไปเสียเถิด, กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด, แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็เสื่อม ไปเสียเถิด, ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่ จักษุที่ท่านถือว่าของตัวทรุดโทรมไปเสียเถิด, หูก็ทรุดโทรมไปเสียเถิด, กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด, แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ ก็ทรุดโทรมไปเสียเถิด, ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่. จักษุที่ท่านถือว่าของตัว แตกไปเสียเถิด, หูก็แตกไปเสียเถิด, รูปก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด, แม้สรรพสิ่งอันอาศัย กายนี้ ก็แตกไปเสียเถิด, ปาลิตะ เหตุไฉน ท่านจึงประมาทอยู่ (ขุ.ธ.อ.(บาลี)๑/๘-๙)

กรชกายสูตร : พระสูตรว่าด้วยบาปกรรมที่กรชกายเคยทำ ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระผู้มีพระภาคทรงชี้ให้เห็นว่าทุกคนกำลังเสวยผลแห่งกรรมที่ตนเคยทำไว้ในชาติก่อนโดยให้พิจารณาตามอัปปมัญญา๔ ประการ เมื่อเห็นชัดแล้ว จะเป็นเหตุให้ตัดผลแห่งกรรมเก่า ไม่ทำอกุศลกรรมใหม่อีกต่อไป และเป็นเหตุให้ได้บรรลุผลอย่างต่ำก็เป็นอนาคามี (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๙/๓๖๔)

กรณียกิจ : หน้าที่ที่พึงทำ,ข้อที่ควรทำ,เรื่องที่ควรทำ,กิจที่พึงประพฤติ ซึ่งแต่ละคนจะมีกิจที่ควรทำแตกต่างกันไป มีทั้งหน้าที่ปกติ และหน้าที่เร่งด่วน ดังคำว่า ผู้ครองเรือน...วุ่นวายอยู่กับกรณียกิจน้อยใหญ่เป็นต้น (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑/๔๖/๓๓๕) กิจที่บรรพชิตพึงกระทำ หมายถึงการศึกษาในไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๙/๒๑๒)

SAMPLE

ดังคำว่าในพระธรรมวินัยนี้ยังมีกรณียกิจที่ต้องปฏิบัติยิ่งขึ้นไปกว่าขั้นอริยสีลขันธ์นี้อีก (ที.สี.(ไทย)๙/๔๕๓/๒๐๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๑/๒๔๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕๘/๑๗๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๒/๕๘๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๘/๓๐๑,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๒/๓๔๖,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๔๘/๕๗๑)

กรณียวิมาน (ปฐม) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกผู้รู้กิจที่ควรทำ (เรื่องที่ ๑) มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระมหาโมคคัลลานะได้ถามเทพบุตรองค์หนึ่งว่า เพราะบุญอะไร ท่านจึงมาสถิตดื่ม กิน อยู่ในวิมานที่มีเสาทำด้วยแก้วมณี ๑๒ โยชน์ เป็นปราสาท ๗๐๐ ยอด มีเสาประดิษฐ์ด้วยแก้วไพฑูรย์ มีพื้นปูด้วยแผ่นทองคำ พร้อมทั้งตัวท่านเองก็มีผิวพรรณงดงามเปล่งปลั่ง มีอานุภาพรุ่งเรือง มีรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ โดยเทพบุตรได้ตอบว่าเพราะบุญที่ตนเองทำจิตให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้เป็นบุญเขตที่ใครๆ ถวายทานแล้วจะมีบุญมาก เพียงเพราะคิดว่าพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากป่ามายังหมู่บ้านเพื่อประโยชน์แก่ตนเอง จึงได้มาอุบัติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๒๖/๑๑๒)

กรณียวิมาน (ทุติย) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกผู้รู้กิจที่ควรทำ (เรื่องที่ ๒) ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระมหาโมคคัลลานะได้ถามเทพบุตรองค์หนึ่งว่า เพราะบุญอะไร ท่านจึงมาสถิตดื่ม กิน อยู่ในวิมานที่มีเสาทำด้วยแก้วมณี ๑๒ โยชน์ เป็นปราสาท ๗๐๐ ยอด มีเสาประดิษฐ์ด้วยแก้วไพฑูรย์ มีพื้นปูด้วยแผ่นทองคำ พร้อมทั้งตัวท่านเองก็มีผิวพรรณงดงามเปล่งปลั่ง มีอานุภาพรุ่งเรือง มีรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศโดยเทพบุตรได้ตอบว่า เพราะบุญที่ตนเองทำจิตให้เลื่อมใสในภิกษุผู้เป็นบุญเขตที่ใครๆ ถวายทานแล้วจะมีบุญมาก เพราะคิดว่าภิกษุรูปนั้นออกจากป่าเข้ามายังหมู่บ้านเพื่อประโยชน์แก่ตนเอง จึงได้มาอุบัติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๓๕/๑๑๓)

กรติยะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง มีหน้าที่เป็นผู้รับใช้ของท้าวมหาราช เป็นพวกมีมายา หลอกลวง โอ้อวด อยู่ในจำนวนยักษ์เหล่านี้ คือ อินทะ โสมะ วรุณะ ภารทวาชะ ปชาปดี จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุฆัณฑุ นิฆัณฑุ ปนาทะ โอปมัญญะ เทวสูตะ มาตลิ จิตตเสนะ คันธัพพะ นโฬราชา ชโนสภะ สาตาคิระ เหมวตะ ปุณณกะ กรติยะ คุฬะ สิวกะ มุจลินทะ เวสสามิตตะ ยุคันธระ โคปาละ สุปปเคธะ หิริ เนตติ มันทิยะ ปัญจาลจันทะ อาฬวกะ ปชุนนะ สุมนะ สุมุขะ ทธิมุขะ มณิ มานิจระ ทีฆะ รวมทั้งเสรีสกะด้วย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

กรรไกร : เครื่องมือที่เป็นสิ่งของมีคมอย่างหนึ่ง ใช้ประโยชน์ในการตัด ทั้งกระดาษ ผ้าและสิ่งของอื่นๆ ที่ต้องกร ถูกใช้บ่อยไม่ขาดเพราะไม่ต้องกลัวโดนบาด ได้งานออกมาเรียบร้อยแต่กรรไกรก็แฝงความสามารถด้านลบไว้มากมายที่คนทั่วไปคิดไม่ถึงเช่นกัน

SAMPLE

หากกรรไกรถูกประยุกต์ใช้เป็นอาวุธจะมีความหลากหลายในการใช้งานมาก กรรไกรมีหลายอย่าง เช่นกรรไกรปลายแหลมปากเล็ก,กรรไกรปลายงอน ใช้สำหรับตัดผ้าฉลุผ้า งานประดิษฐ์ สามารถใช้เจาะผ้าได้เนื่องจากตัวกรรไกรถูกออกแบบมาให้มีหลายแหลมคม วัสดุที่ทำส่วนมากจะเป็นวัสดุสแตนเลส กรรไกรก้ามปู,กรรไกรจีนแดง ใช้สำหรับตัดผ้า,ตัดเศษผ้า กรรไกรขาเดียว คือกรรไกรธรรมดาที่ใช้กันอยู่ แต่ถูกนำมาดัดแปลงโดยการถอดขากรรไกรออกไป ๑ ข้าง เพื่อให้สามารถจับด้ามกรรไกได้สะดวกเหมือนจับด้ามมีด เหมาะสำหรับการใช้เป็นอาวุธอย่างหนึ่ง เรียกอาวุธชนิดนี้ว่า “กรรไกรขาเดียว” ลักษณะกรรไกรขาเดียวลักษณะเหมือนกับมีดคารัมบิต; ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อปทานกล่าวถึงกรรไกรว่า พระปิลินทวัจฉเถระได้เล่าประวัติในอดีตชาติของตนว่า ได้เข้าไปหาช่างจักรสาน จ้างช่างให้ทำแหนบ กรรไกร วัตถุขัดสนิมและถุงสำหรับใส่เภสัชให้สมควรแก่สมณบริโภค เป็นต้น (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๙/๕๘๑)

กรรเชียง : เครื่องพุ้ยน้ำให้เรือเดิน รูปคล้ายแจว มีหลักสำหรับพาดใช้เหนี่ยว ; อาการที่พุ้ยน้ำเรียกว่าตีกรรเชียง, ใช้คำว่า กระเชียง ก็มี; เรียกขาคู่สุดท้ายของปูในวงศ์ Portunidae เช่น ปูม้า ปูทะเล ซึ่งปล้องปลายมีลักษณะแบนคล้ายใบพาย, กระเชียงปูก็เรียก; ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต กล่าวถึงกรรเชียงไว้ว่า เปรียบเหมือนบุรุษใคร่จะข้ามแม่น้ำ พึงถือผึ่งอันคมเข้าไปป่า เขาพบต้นรังใหญ่ในป่า ลำต้นตรง ยังเป็นไม้อ่อน ไม่มีที่ตำหนิ เขาพึงตัดที่โคน ที่ปลาย แล้วลิดกิ่งและใบให้เรียบร้อย ถากด้วยผึ่ง เกลาด้วยมีด ขัดแต่งด้วยสิ่ว ทำภายในให้เรียบร้อย ขุดเป็นร่อง ขัดด้วยลูกหิน ทำให้เป็นเรือ ติดกรรเชียงและหางเสือ เสร็จแล้วปล่อยลงน้ำ (อง.จตุกก.(ไทย)๒๑/๑๙๖/๒๙๘)

กรรณ : หู,ใบหู, เช่นในทีฆนิกาย อัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงแลบพระชิวหาสอดเข้าช่องพระกรรณทั้ง ๒ ข้างกลับไปมา,ในสังยุตตนิกาย ธีตุสูตร กล่าวถึงบุรุษคนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล ถึงที่ประทับแล้วกราบทูล ณ ที่ใกล้พระกรรณของพระเจ้าปเสนทิโกศล,ในโกสลสูตร กล่าวถึง มหาดเล็กคนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลแล้วกราบทูลกระซิบที่ใกล้พระกรรณ,ในพุทธวงส์ กล่าวถึงกรรณ์เป็นคำท้ายคำอื่น ดังคำว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงทรมานยักษ์ชื่อว่ากุมภกรรณ์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐๘/๑๐๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๕๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๙/๘๑,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๕/๖๔๕)

กรรณิการ์ : ไม้พุ่มยืนต้นขนาดกลาง เมื่อโตเต็มที่มีความสูงประมาณ ๓-๔ เมตร แต่ถ้าปล่อยให้สูงไปเรื่อยๆ โดยไม่ตัดกิ่งออกบ้าง ต้นไม้จะขึ้นโอนเอนไปมาไม่เป็นระเบียบ แถมจะ

SAMPLE

เก็บดอกไม่ถึง อยู่สูงเกินไป เป็นใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม รูปไข่ เมื่อใบยังเล็กอยู่ ลักษณะขอบใบจะอ้วนเรียวและเรียบ ปลายใบแหลม แต่พอใบโตขึ้น ขอบใบจะออกเป็นจักๆ มีทั้งขอบเรียบและขอบจักแหลมอยู่ในต้นเดียวกัน ใบสากไม่เรียบ มีขนอ่อนๆ บนใบ ลำต้นดูแปลกดี เป็นสี่เหลี่ยมมีปุ่มกลมๆ เป็นจุดๆ เรียงลงมาตลอดแนวของลำต้น ถ้าลองหักกิ่งดู หักออกง่าย เป็นไม้มีมีแก่น ข้างในกลวง ขยายพันธ์โดยการเพาะเมล็ด ตอนกิ่ง หรือปักชำ มีสรรพคุณทางด้านสมุนไพร สำหรับเปลือกสามารถนำเปลือกชั้นในไปต้มน้ำดื่มเป็นยาแก้วิงเวียนศีรษะ ส่วนของใบก็ช่วยแก้ไข้ บำรุงน้ำดี โดยนำใบสดไปตำแล้วคั้นเอาแต่น้ำมาดื่ม ใช้เป็นยาเจริญอาหาร ถ้าดื่มมากจะเป็นยาระบาย ส่วนของดอกนำมาแก้ไข้ แก้ลมวิงเวียน บำรุงหัวใจ ก้านดอกสีส้มออกแสด เมื่อนำมาคั้นน้ำแล้วจะออกสีเหลือง ใช้เป็นสีทำขนมและสีย้อมผ้าได้ รากของต้นก็มีประโยชน์เป็นยาบำรุงกำลัง แก้ผมหงอก บำรุงผิวหนังให้สดชื่น ต้นกรรณิการ์เป็นไม้ชอบแดด ดอกร่วงเร็วมาก แต่ถ้าอยากจะเก็บดอกให้ทัน ให้เก็บในตอนกลางคืน หรือก่อนเวลา ๖ โมงเช้า กรณีต้องการดอกที่ไม่ช้ำเวลาเก็บต้องใช้ปลายนิ้วค่อยๆ จับตรงก้านสีส้มแล้วค่อยๆ ดึงออกมา อย่าถูกกลีบใบเพราะกลีบใบอ่อนนุ่มมาก แถมช้ำเร็ว ถ้าเก็บหลังเวลา ๖ โมงเช้า ดอกเริ่มร่วงแล้ว แต่ถ้าต้องการเก็บดอกแบบเร็ว ไม่สนใจความช้ำ เพราะอาจจะต้องการใช้แต่ก้านเพียงอย่างเดียว ให้ใช้มือเขย่าที่กิ่ง ดอกจะร่วงหล่นลงมา ถ้าปลูกที่แสงรำไรจะไม่ออกดอกและไม่ค่อยโต ไม่เหมาะปลูกในกระถางเพราะเป็นไม้ต้นขนาดกลาง อย่าปลูกตรงบริเวณสนามหญ้า เพราะเวลาดอกร่วงหล่นลงพื้นสนามหญ้า ดอกเหี่ยวเฉาเร็วจะเก็บดอกที่ร่วงออกจากสนามหญ้าลำบากมาก เวลารดน้ำให้รดที่โคนต้นก็เพียงพอแล้ว ถ้ารดทั้งต้น ดอกกรรณิการ์จะช้ำและร่วงเน่าเร็วกว่าเดิม มีถิ่นกำเนิดในเอเชียใต้จากตอนเหนือของปากีสถานและเนปาล ไปทางใต้ถึงตอนเหนือของอินเดียและตะวันออกเฉียงใต้ของไทย มีชื่อพื้นเมืองอื่นๆคือ กณิการ์ กรณิการ์; มีข้อความว่า พระเจ้ากุสโพธิสัตว์ตรัสว่า คนใดได้คนที่ไม่ต้องการตนก็ตามที่ต้องการตนก็ตามมาเป็นคนรัก เราสรรเสริญการได้ในความรักนี้ของคนนั้น การไม่ได้ในความรักนั้นชิเป็นความโชคร้ายพระนางประภาวดีกราบทูลว่า พระองค์ทรงปรารถนาหม่อมฉันผู้ไม่ปรารถนาพระองค์เปรียบเสมือนพระองค์ทรงใช้ไม้กรรณิการ์ขุดเพชร (หรือ)ทรงใช้ตาข่ายดักลม (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย)๒๘/๒๐๔๐/๕๐๒)

กรรณิการ์,ดอก : เป็นดอกไม้ชนิดหนึ่ง โดยดอกกรรณิการ์จะออกดอกเป็นช่อๆ ที่ปลายกิ่ง และตามง่ามใบใกล้ส่วนปลายกิ่ง ในช่อหนึ่งๆ จะมีพุ่มเล็กๆ ติดกันเป็นหลอดรูปกรวยแยกเป็นหลายพุ่ม (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๓/๑๒๑) ดูกรรณิการ์

SAMPLE

กรรณิการ์เขา : ชื่อไม้ต้นขนาดเล็ก ใบคาย ดอกไม่หอม กลีบขาว หลอดดอกสีแสด ใช้ย้อมผ้า อยู่ตามเนินที่สูงขึ้นไป หรือเชิงเขา มักใช้ประดับสวนบริเวณที่อยู่, บางพันธุ์ไม้มีดอกเท่าดอกปทุม,ในกุสชาดก กล่าวถึงต้นกรรณิการ์เหล่านั้นมีดอกบานสะพรั่งในคราวหิมะตกแห่งฤดูเหมันต์,ในพุทธวงส์กล่าวถึงต้นกรรณิการ์ว่าเป็นต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๑/๓๕๔,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๒๐๙/๖๓๐,ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๔๔/๖๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๗๔)

กรรณิการวิมาน : สวรรค์ที่อยู่ในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ สูง ๖๐ โยชน์ กว้าง ๓๐ โยชน์ ในสวรรค์นี้มีปราสาท ๗ ชั้นประกอบด้วยธงและแก้วมณีสีเขียว ป้อม ๑๐๐,๐๐๐ ล้อมรอบประกอบด้วยบัลลังก์ทองคำแก้วมณี แก้วทับทิม และแก้วผลึก มีการฟ้อน การขับร้องการเคาะกังสดาลการประโคม และนางอัปสร (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๕-๙๒/๓๔๔-๓๔๙)

กรรม : การกระทำ หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือทำด้วยความจงใจหรือจงใจทำ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ขุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตายเป็นกรรม แต่จุดบ่อน้ำไว้กินใช้ สัตว์ตกลงไปตายเองไม่เป็นกรรม แต่ถ้ารู้อยู่ว่าบ่อน้ำที่ตนขุดไว้อยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกได้ง่ายแล้วปล่อยปละละเลย มีคนตกลงไปตายก็ไม่พ้นกรรม, ว่าโดยสาระ กรรมก็คือเจตนาหรือเจนานั่นเองเป็นกรรม, การกระทำที่ดี เรียกว่ากรรมดี การกรทำที่ชั่ว เรียกว่ากรรมชั่ว (พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑) ; พระผู้มีพระภาคตรัสการทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจในมหากัมมวิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกกรรม สูตรใหญ่ว่า บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจาและทางใจอันให้ผลเป็นสุขย่อมเสวยสุข บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจอันให้ผลเป็นทุกข์ ย่อมเสวยทุกข์ บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจอันให้ผลเป็นอทุกขมสุข ย่อมเสวยผลเป็นอทุกขมสุข (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๙๘-๓๐๐/๓๕๗-๓๕๙) ; กรรม ๒ กรรมจำแนกตามคุณภาพหรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุมี ๒ คือ (๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่วคือเกิดจากอกุศลมูล (๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล กรรมดี คือเกิดจากกุศลมูล; กรรม ๓ จำแนกตามทวารคือทางที่ทำกรรมมี ๓ คือ (๑) กายกรรม (กรรมทำด้วยกาย,การกระทำทางกาย) (๒) วจีกรรม (กรรมทำด้วยวาจา,การกระทำทางวาจา)(๓) มโนกรรรม (กรรมทำด้วยใจ,การกระทำทางใจ); กรรม ๑๒กรรมจำแนกตามหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการให้ผล พระอรรถกถาจารย์รวบรวมแสดงไว้ ๑๒ อย่าง คือ (๑) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม (กรรมให้ผลในภพปัจจุบันคือในภพนี้) (๒) อุปปัชชเวทนียกรรม (กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิดคือ

SAMPLE

ในภพหน้า) (๓) อปราปริยเวทนียกรรม (กรรมให้ผลในภพต่อๆ ไป) (๔) อโหสิกรรม (กรรมเลิกให้ผล ไม่มีผลอีก) (๕) ชนกกรรม (กรรมแต่งให้เกิด,กรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด) (๖) อุปัตถัมภกกรรม (กรรมสนับสนุน,กรรมที่เข้าช่วยสนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อจากชนกกรรม) (๗) อุปปีฬกกรรม (กรรมบีบคั้น,กรรมที่มาให้ผล บีบคั้นผลแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมนั้น ให้แปรเปลี่ยนทุเลาลงไป บั่นทอนวิบากมิให้เป็นไปได้นาน) (๘) อุปฆาตกกรรม (กรรมตัดรอน,กรรมที่แรง ฝ่ายตรงข้ามกับชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมเข้าตัดรอนการให้ผลชของกรรมสองอย่างนั้นให้ขาดไปเสียทีเดียว เช่น เกิดในตระกูลสูง มั่งคั่ง แต่อายุสั้น เป็นต้น) (๙) ครุกกรรม (กรรมหนัก ให้ผลก่อน ได้แก่ สมาบัติ ๘ หรือ อนันตริยกรรม) (๑๐) พหุลกรรม หรือ อาจิณณกรรม (กรรมทำมากหรือกรรมชิน ให้ผลรองจากครุกกรรม) (๑๑) อาสันนกรรม (กรรมจวนเจียนหรือกรรมใกล้ตาย คือกรรมทำเมื่อจวนจะตาย จับใจอยู่ใหม่ๆ ถ้าไม่มี ๒ ข้อก่อนก็จะให้ผลก่อนอื่น) (๑๒) กตัตตากรรม หรือ กตัตตาวาปนกรรม (กรรมสักว่าทำ, กรรมที่ทำไว้ด้วยเจตนาอันอ่อน หรือมิใช่เจตนาอย่างนั้นโดยตรง ต่อเมื่อไม่มีกรรมอื่นให้ผลแล้วกรรมนี้จึงจะให้ผล) (พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ,ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

กรรมกร : ลูกจ้างที่ใช้แรงงาน,คนงาน,ลูกจ้าง;มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เป็นข้อบัญญัติสำหรับภิกษุณีว่า ก็ภิกษุณีใดก่อคดีพิพาทกับคหบดี กับบุตรคหบดี กับทาส หรือกับกรรมกรโดยที่สุดกระทั่งกับสมณปริพาชกภิกษุณีนี้ต้องธรรมคือสังฆาทิเสสที่ชื่อว่าปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ (วิ.ภิกขุนี.(ไทย). ๓/๖๘๐/๒๘,ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๕/๑๔๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๙/๕๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๕๑๑/๔๒๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๑๗/๖๑๐)

กรรมกรณ์ : เครื่องลงอาญา, ของสำหรับลงโทษ เช่น โซ่ ตรวน ขื่อ คา, ชื่อเครื่องพันธนาการ ๕ อย่าง หรือวิธีลงโทษ ๕ จุด ที่นายนิรยบาลใช้ลงโทษสัตว์นรก คือ ๑) ตอกตะปูเหล็กร้อนแดงที่มือข้างขวา ๒) ตอกตะปูเหล็กร้อนแดงที่มือข้างซ้าย ๓) ตอกตะปูเหล็กร้อนแดงที่เท้าข้างขวา ๔) ตอกตะปูเหล็กร้อนแดงที่เท้าข้างซ้าย และ ๕) ตอกตะปูเหล็กร้อนแดงที่กลางอก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๐/๒๙๕, องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๓๖/๑๙๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖๘/๘๙๙)

กรรมกิเลส : กรรมเครื่องเศร้าหมอง, การกระทำที่เป็นเหตุให้เศร้าหมอง, ข้อเสื่อมเสียของความประพฤติ มี ๔ อย่าง คือ ๑) ปาณาติบาต การฆ่าฟันทำลายชีวิต ๒) อทินนาทาน ถือเอาสิ่งที่เจ้าของมิได้ให้คือ ลักขโมย ๓) กาเมสุมิจฉาจาร ประพฤติในกาม ๔)

SAMPLE

มุสาวาท พูดเท็จ กรรมกิเลสเป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาตมีรากเป็นพิษ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๔-๒๔๕/๒๐๐,ขุ.เถร.ฉกฺก.(ไทย) ๒๖/๔๑๘/๔๑๒)

กรรมเก่า บาปกรรมที่เคยทำไว้ในกาลก่อน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๙/๑๘๒,กรรมที่กระทำไว้ในชาติก่อน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑/๑,๑๔/๒/๓),บุพกรรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๓/๕๗๔), การกระทำที่ส่งผลร้ายมายังปัจจุบัน ซึ่งจะส่งผลร้ายต่อไปในอนาคต สื่อความหมายถึงทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ในที่นี้มุ่งหมายถึงกรรมฝ่ายอกุศลที่ส่งผลมาถึงชาติปัจจุบัน เช่น นางขุชชุตตรา มีหลังค่อม เพราะเคยสร้างกรรมเลียนแบบพระปัจเจกพุทธเจ้าที่หลังค่อม ๑๔/๓/๕,๑๖/๓๗/๗๙,๒๑/๑๙๕/๒๙๓,อธิบายว่าจักขุ (ตา) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนาฯลฯ โสตะ (หู) ฯลฯ ฆานะ(จมูก) ฯลฯ ชิวหา (ลิ้น) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนาเป็นที่ตั้งแห่งเวทนากาย ฯลฯ มโน (ใจ) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนาเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา นี้เราเรียกว่ากรรมเก่า (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๖/๑๗๙) อธิบายหมายถึงอายตนะภายในที่มีอยู่เป็นกรรมเก่า (ส่วน) การกระทางกาย วาจา และใจที่มีอายตนะประกอบเป็นกรรใหม่; อีกนัยหนึ่งกรรมเก่า หมายถึงกาย ดังคำว่า กายนี้มิใช่ของเธอทั้งหลาย ทั้งมิใช่ของผู้อื่น กายนี้เธอทั้งหลายพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา อรรถกถากล่าวว่า คำว่า กรรมเก่า ในที่นี้เป็นโวหารที่ท่านเรียกกายที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการปรุงแต่งแห่งปัจจัยทั้งหลาย(ตามกระแสปฏิจจสมุปบาท) (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๓๗/๘๐) และกรรมเก่านี้จะละได้ด้วยอรหัตมรรค หลังจากที่พระอรหันต์ดับกิเลสและขันธ์แล้ว

กรรมขาว : กรรมฝ่ายกุศล ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ กายสุจริต ๓ อย่าง คือ ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากฆ่าฟันทำลายชีวิต ๒) อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์ ๓) กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติผิดในกาม, วจีสุจริต ๔ อย่าง คือ ๔) มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ ๕) ปิสุณาย วาจาย เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด ๖) ผรุสาย วาจาย เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ ๗) สัมผัปปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ, มโนสุจริต ๓ อย่าง คือ ๘) อนภิชฌา ไม่โลภอยากได้ของเขา ๙) อพยาบาท ไม่พยาบาทปองร้ายเขา ๑๐) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๗๙-๘๑,๑๓/๑๐๙-๑๑๑/๑๑๙-๑๒๔, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๕๗/๔๐, ๒/๘๑/๗๗, ขุ.ชา.อ.(บาลี)๘/๘๑/๑๑๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๒/๓๔๕, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๒๓๒/๔๔๐)

กรรมขาวมีวิบากขาว : การกระทำประกอบด้วยเจตนาที่ไม่เบียดเบียน ได้รับผลเป็นสุข

SAMPLE

ในโสณกายนสูตร อธิบายว่า บางคนปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร ที่ไม่มีความเบียดเบียน เขาครั้นปรุงแต่งแล้วย่อมเข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน ผัสสะที่ไม่มีความเบียดเบียนย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียนนั้น เขาถูกผัสสะที่ไม่มีความเบียดเบียนกระทบเข้าย่อมเสวยเวทนาที่ไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุขโดยส่วนเดียวเหมือนพวกเทวดาชั้นสุภกิณหะ นี้เรียกว่ากรรมขาวมีวิบากขาว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๔/๓๔๘)

กรรมชั่ว : กรรมที่บุคคลทำไม่ดี,กรรมที่น่าติเตียน,กรรมที่บุคคลทำไม่ดีหรือทำน่าเกลียด, การกระทำที่ชั่ว เรียกว่ากรรมชั่ว,อกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่ากรรมชั่ว(ทุกฺกฏกมฺม) (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/-/๓๘) กรรมอันมีโทษยังสัตว์ให้เป็นไปในอบาย อธิบายว่า กรรมชั่วย่อมเผาผลาญ ในกาลที่ตนตามระลึกถึงแล้ว ๆ ร่ำไป (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๓๑๔/๓๕๗) เช่นสัตว์บางพวก (เมื่อมีการแบ่งข้าวสาลีและกั้นเขตคันกั้นขึ้น) มีความโลเล รักษาส่วนของตนไว้ ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ได้ให้บริโภค(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๙/๙๕) มุ่งหมายถึงคนผู้ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต โดยเฉพาะกายทุจริต เช่น ทำจำเพาะแต่กรรมชั่ว ด้วยสามารถแห่งกายทุจริตมีปาณาติบาตเป็นต้น (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๒๔๖/๑๕๓) หรือกรรมแม้ของพระเทวทัตเพราะยังพระอชาตสัตรูกุมารให้สำเร็จโทษพระราชา (พระราชบิดา) เสียก็ดี เพราะแต่งนายขมังธนูก็ดี เพราะกลิ้งศิลาก็ดี เพราะปล่อยช้างนาฬาคิรี ก็ดี (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๑๐๘) กรรมชั่วส่งผลร้ายให้ไปเกิดเป็นเปรต ดังที่พระมหาโมคคัลลานะเห็นภิกษุเปรตลอยในอากาศ สังฆาฏิ บาตร ประคตเอว และร่างกายของมันถูกไฟติดลุกโชนจนมันร้องครวญครางและภายหลังพระพุทธเจ้าตรัสเล่าให้ฟังว่า ภิกษุทั้งหลาย เปรตนั้นเคยเป็นภิกษุชั่วในศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะผลกรรมนั้น จึงตกนรกหมกไหม้อยู่หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปีแล้วได้มีอัตภาพเช่นนี้ เพราะเศษกรรมที่ยังเหลือ(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๐/๒๔๐) , ผู้ทำกรรมชั่วแล้ว ชีวิตสืบต่อแปรเปลี่ยนไปในทางที่ไม่น่าปรารถนา เป็นวิบาก และเกิดความโศกเศร้าเสียใจ เป็นนิสสันทะ ซึ่งจะเป็นผลที่พลอยเกิดแก่คนอื่นด้วย เช่น บุคคลวิบากของกรรมชั่ว มีชีวิตที่ไม่ดีแล้ว ครอบครัว ญาติพี่น้องของเขาเกิดความเดือดร้อน อยู่ยากลำบาก และกรรมชั่วคนชั่วทำได้ง่าย กรรมชั่ว พระอริยะทั้งหลายทำได้ยาก (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๔๓/๒๐๓) (ที.สี.(ไทย) ๙/๖๕/๒๗,๙/๑๘๐/๕๙,๙/๑๘๐/๖๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๑๓/๓๔๕, ๑๐/๔๒๕/๓๕๗,๑๐/๔๒๗/๓๕๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๙/๙๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๖/๕๔)

SAMPLE

กรรมชั่วร้าย : การกระทำที่ไม่ดีอย่างมาก ในที่นี้สื่อความหมายถึงภิกษุหรือภิกษุณีบางรูปเข้าไปตั้งสัญญาในอาบัติปาราชิกทั้งหลายว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้า เป็นอาปัตติภัย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๔/๓๖๒) ผู้ต้อง(อาบัติ)แล้วจักทำคืนตามสมควรแก่ธรรม อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ทำคืนตามสมควรแก่ธรรม หมายถึงสละความเป็นพระภิกษุตามสมควรแก่โทษ คืออาบัติปาราชิก หรือดำรงอยู่ในภูมิสามเณร (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๔๔/๔๔๔) กรรมชั่วร้ายนี้ จัดเป็นกรรมอันมีโทษยังสัตว์ให้เป็นไปในอบาย ย่อมตามเผาผลาญ ในกาลที่ตนตามระลึกถึงแล้วๆ ร่ำไป (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/-/๔๗๘) อีกนัยหนึ่ง การกระทำที่ไม่ดี ซึ่งเป็นกรรมที่ทำไม่ดีหรือทำน่าเกลียด อันการกระทำที่ชั่ว ที่เป็นกรรมชั่ว คืออกุศลกรรมบถ ๑๐ (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/-/๓๗,๔๘) ดังคำที่พระราชาโพธิสัตว์กล่าวว่า ผู้ใดรู้กรรมชั่วร้ายที่คนอื่นทำแก่ตน และรู้กรรมชั่วร้ายที่ตนทำตอบแก่เขาเวรของผู้นั้นย่อมระงับไปด้วยเหตุเพียงเท่านี้ (๒๗/๑๗๐/๑๙๑)

กรรมฐาน : ที่ตั้งแห่งการงาน, อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ, อุบายทางใจ, วิธีฝึกอบรมจิต มี ๒ อย่าง คือ (๑) สมถกรรมฐาน อุบายสงบใจคือ การปฏิบัติธรรมด้วยการบริกรรมสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจให้มีอารมณ์แนบแน่นไม่ฟุ้งซ่านไปภายนอก(๒) วิปัสสนากรรมฐาน อุบายเรืองปัญญาคือการปฏิบัติธรรมด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาสภาวธรรมให้เป็นไปตามสภาพที่เป็นจริงคือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา กระทั่งสามารถละความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ ได้ (ขุ.เถร.ติงส.(ไทย) ๒๖/๙๘๑/๕๐๐) กัมมัฏฐาน ก็เขียน

กรรมดำ : กรรมฝ่ายอกุศล ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ กายทุจริต ๓ อย่าง คือ ๑) ปาณาติบาต ฆ่าฟันทำลายชีวิต ๒) อทินนาทาน ลักทรัพย์ ๓) กาเมสุมิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม, วจีทุจริต ๔ อย่าง คือ ๔) มุสาวาท พูดเท็จ ๕) ปิสุณาวาจา พูดส่อเสียด ๖) ผรุสวาจา พูดคำหยาบ ๗) สัมผัปปลาป พูดเพ้อเจ้อ, มโนทุจริต ๓ อย่าง คือ ๘) อภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา ๙) พยาบาท ความขัดเคืองคิดร้าย ๑๐) มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๗๙-๘๑,๑๓/๑๐๙-๑๑๑/๑๑๙-๑๒๔, ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๕๗/๔๐, ๒/๘๑/๗๗, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๘๑/๑๑๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๒/๓๔๕, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๓๒/๔๔๐)

กรรมดำมีวิบากดำ : การกระทำประกอบด้วยเจตนาที่เบียดเบียน ได้รับผลเป็นทุกข์

ในโสณกายนสูตร อธิบายว่า บางคนปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร ที่มีความเบียดเบียน ปรุงแต่ง เขาครั้นปรุงแต่งแล้วย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน ผัสสะที่มีความเบียดเบียนย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนนั้น เขาถูกผัสสะที่มีความเบียดเบียนกระทบเข้า ย่อมเสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียน เป็น

SAMPLE

ทุกข์โดยส่วนเดียวเหมือนพวกสัตว์นรก นี้เรียกว่า กรรมดำมีวิบากดำ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๔/๓๔๘)

กรรมดี : กรรมที่ทำให้มีความสุข, กรรมที่ทำให้ดีงาม, กรรมที่ทำแล้ว เป็นการกระทำดี เรียกว่ากรรมดี ดังคำว่า กรรมดี คนดีทำได้ง่าย (วิ.จู.(ไทย)๗ ๓๔๓/๒๐๓) ; การกระทำที่ดีเรียกว่ากรรมดี,กุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่ากรรมดี(สุกตกมฺม) (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/-/๓๘) บุคคลทำกรรมดีแล้ว เกิดผลดีต่อชีวิต เกิดผลดีต่อชีวติ เป็นวิบาก พลอยมีลาภ มีความสะดวกสบายเกิดตามมา(ประมวลศัพท์)

กรรมดีงาม : บุญ, กรรมที่เป็นกุศล,กรรมที่เจริญ ในที่นี้หมายถึงคฤหัสถ์ที่บำรุงท่านผู้มีศีล ผู้ปฏิบัติชอบ ด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๐/๙๙) บัณฑิตที่ได้ทำกรรมดีงาม ชื่อว่าปฏิบัติปฏิปทาที่เหมาะสมแก่คฤหัสถ์ ทำให้บุญเจริญทุกเมื่อทั้งกลางวันและกลางคืน หลังจากตายแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ อรรถกถากล่าวว่า กรรมดีงาม เมื่อทำแล้วย่อมทำให้บุญเจริญ ทุกเมื่อ ด้วยอำนาจการบริจาคและด้วยการระลึกถึง (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๖๑/๓๕๑)

กรรมทั้งดำและขาว : กรรมฝ่ายกุศล ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีการเว้นจากการฆ่าฟันทำลายชีวิต เป็นต้น และกรรมฝ่ายอกุศล ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีการฆ่าฟันทำลายชีวิต เป็นต้น มุ่งถึงการที่บุคคลกระทำกรรมทั้งดีและไม่ดีปะปนกัน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๗๙-๘๑,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๘๑/๗๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๒/๓๔๕, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๓๒/๔๔๐)

กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว: การกระทำประกอบด้วยเจตนาที่เบียดเบียนบ้าง ที่ไม่เบียดเบียนบ้าง ได้รับผลมีทุกข์และสุขระคนกัน

ในโสณกายนสูตร อธิบายว่า บางคนปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร ที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง เขาครั้นปรุงแต่งแล้วย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างผัสสะที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง เขาถูกผัสสะที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างกระทบเข้าย่อมเสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง มีสุขและทุกข์ระคนกันเหมือนมนุษย์เทวดาบางพวกและวินิปาติกะบางพวก นี้เรียกว่ากรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๔/๓๔๘)

กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว :กรรมที่ไม่เป็นทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล ได้แก่ มรรคญาณ ญาณในอริยมรรค คือความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคล๔ประการ(โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค)ซึ่งเป็นเหตุทำให้หมดกรรม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๗๙-

๘๑, ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๘๑/๗๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๒/๓๔๕, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๓๒/๔๔๐)

กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม : การละไม่กระทำกรรมทั้ง ๓ ได้ทั้งหมด

ในโสณกายนสูตร อธิบายว่า บรรดาเจตนาเหล่านั้น เจตนาเพื่อละกรรมดำที่มีวิบากดำ เจตนาเพื่อละกรรมขาวที่มีวิบากขาว และเจตนาเพื่อละกรรมทั้งดำและขาวที่มีวิบากทั้งดำและขาว นี้เรียกว่ากรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาวเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม,ในอริยมรรคสูตร กล่าวถึงมัชฌิมาปฏิทา ประกอบด้วยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสมาธิ อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๗/๓๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า เจตนาในที่นี้หมายถึงเจตนาในอริยมรรคที่เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงวิวัฏฏะคือพระนิพพาน (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๓๓/๔๔๐)

กรรมทางกาย : การกระทำทางกาย ได้แก่ เจตนา ๒๐ แบ่งเป็นฝ่ายกามาวจรกุศล ๘ คือ ๑) จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ ๒) จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ ๓) จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ ๔) จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญามีการชักนำ ๕) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ ๖) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ ๗) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา ไม่มีการชักนำ ๘) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา มีการชักนำ และฝ่ายอกุศล ๑๒ คือ โลภมูลจิต (จิตมีโลภะเป็นมูล) ๘ คือ ๑) จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ ๒) จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มีการชักนำ ๓) จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ ๔) จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มีการชักนำ ๕) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ ๖) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มีการชักนำ ๗) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีการชักนำ ๘) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มีการชักนำ, โทสมูลจิต (จิตมีโทสะเป็นมูล) ๒ คือ ๙) จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปฏิฆะ ไม่มีการชักนำ

SAMPLE

๑๐) จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสสเวทนา ประกอบด้วยปฏิฆะ มีการชักนำ, โมหมูลจิต (จิตมีโมหะเป็นมูล) ๒ คือ ๑๑) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยวิจิกิจฉา ๑๒) จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยอุทธัจจะ ที่ถึงการยึดถือ การรับ การปล่อย และการเคลื่อนไหวทางกายทวาร อีกนัยหนึ่ง หมายถึงทั้งกายสุจริต ๓ และกายทุจริต ๓ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๙-๑๑๑/๑๑๙-๑๒๔, ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๕๗/๔๐, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๘๑/๑๑๑)

กรรมทางใจ : การกระทำทางใจ หมายถึงเจตนา ๒๙ ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล ที่ไม่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางกายทวารและวจีทวาร แต่เกิดขึ้นทางมโนทวาร อีกนัยหนึ่ง หมายถึงทั้งมโนสุจริต ๓ อย่าง คือ (๑) อนภิชฌา ไม่โลภอยากได้ของเขา (๒) อพยาบาท ไม่พยาบาทปองร้ายเขา (๓) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม และหมายถึงทั้ง มโนทุจริต ๓ อย่าง คือ (๑) อภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) พยาบาท ความขัดเคืองคิดร้าย (๓) มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๙-๑๑๑/๑๑๙-๑๒๔, ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๕๗/๔๐, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๘๑/๑๑๑)

กรรมทางวาจา :การกระทำทางวาจา หมายถึงเจตนา ๒๐ แบ่งเป็นฝ่ายกามาวจรกุศล ๘ และฝ่ายอกุศล ๑๒ ที่ไม่เกี่ยวกับการยึดถือเป็นต้นทางกายทวาร แต่เกี่ยวกับการเปล่งวาจาที่เกิดขึ้นทางวจีทวาร อีกนัยหนึ่ง หมายถึง ทั้งวจีสุจริต ๓ อย่าง คือ ๑) มุสาวาทาเวรมณี เว้นจากพูดเท็จ ๒) ปิสุณาย วาจาย เวรมณี เว้นจากพูด ส่อเสียด ๓) ผรุสาย วาจาย เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ ๔) สัมผัปปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ และหมายถึงทั้งวจีทุจริต ๓ อย่าง คือ ๑) มุสาวาท พูดเท็จ ๒) ปิสุณาวาจา พูดส่อเสียด ๓) ผรุสวาจา พูดคำหยาบ ๔) สัมผัปปลาป พูดเพ้อเจ้อ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๙-๑๑๑/๑๑๙-๑๒๔, ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๕๗/๔๐, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๘๑/๑๑๑)

กรรมที่ควร : กุศล, การกระทำที่เป็นบุญ, บุญกรรม, กุศลกรรม ในที่นี้มุ่งอธิบายถึงการให้ผลของกรรมที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๓/๓๖๗) อรรถกถากล่าวว่าครั้นเมื่อกุศลมาก (มีเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น) อันบุคคลแม้ทำไว้แล้ว กรรมมีกำลังห้ามวิบากของกรรมที่ไม่มีกำลัง ย่อมทำโอกาสแก่วิบากของตน กรรมนี้ชื่อว่ากรรมควรและส่องให้เห็นว่าควร อีกนัยหนึ่ง บุคคลทำอกุศลแล้วทำกุศลในเวลาใกล้ตาย กุศลกรรมนั้น(มีกำลัง) ห้ามวิบากของอกุศลกรรม ทำโอกาสให้แก่วิบากของตน กรรมนี้ ชื่อว่ากรรมที่ควรและส่องให้เห็นว่าไม่ควร (ม.อุ.อ.๓/๓๐๓/๑๘๘) ; การกระทำที่เหมาะ ดังคำว่า สมควรแล้ว เหมาสมแล้ว เธอจงยังข้อปฏิบัติให้ถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสเถิด (อภิธานวัณณนา หน้า ๔๕๑)

SAMPLE

กรรมที่เป็นกุศลและอกุศล :กัมมปัจจัย,เจตนา อธิบายว่า กัมมปัจจัย ได้แก่ กรรมที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัยเจตนา เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตและรูปมีสภาวธรรมนั้นเป็นสมุฏฐานโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๓/๑๐) และกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นปัจจัยแก่วิบากโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๕๒/๒๗๐)

กรรมที่ผิด : กายกรรมวจีกรรมและมโนกรรมที่ผิด(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙/๔๖,๒๙/๑๐/๕๐)ในที่นี้หมายความถึงปาณาติบาต(การฆ่าสัตว์)อทินนาทาน(การลักทรัพย์)กาเมสุมิจฉาจาร (การประพฤติผิดในกาม) มุสาวาท(การพูดเท็จ) ปิสุณาวาจา(วาจาส่อเสียด) ผรุสวาจา(วาจาหยาบ) สัมผัปปลาปะ(คำพูดเพ้อเจ้อ) อภิชฌา(ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา)พยาบาท(ความคิดปองร้าย) มิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม) ; เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจที่ผิด(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙/๔๗)และกรรมที่ผิดนี้จัดเป็นกรรมที่ทำไม่ดี (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๙/๕๑๗)

กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน : กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน, กรรมที่ให้ผลในปัจจุบันคือภพนี้,กรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลซึ่งให้ผลทันตาเห็น เป็นข้อ ๑ ในวิบากแห่งกรรม ๓ อันได้แก่ (๑) กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน (๒) กรรมที่พึงเสวยในอัตภาพถัดไป (๓) กรรมที่พึงเสวยในอัตภาพต่อๆ ไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๗/๓๕๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๓๕/๓๘๕,๘๙๐-๘๙๑/๕๐๖-๕๐๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ข้อ ๑ ในกรรม ๑๒ ที่ชื่อว่าทิฏฐธรรมเวทนีย กรรม (กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน) เพราะเจตนาในปฐมชวนจิตที่เป็นกุศลหรืออกุศลในจิต ๗ ดวง ชื่อว่าทิฏฐเวทนียกรรมซึ่งให้ผลในอัตภาพนี้, กรรมที่พึงเสวยในปัจจุบันเรียกว่าทิฏฐเวทนียกรรม (ม.ม.อ.(บาลี)(บาลี) ๒/๓๕๒/๒๔๖)

กรรมที่มีโทษ : กรรมดำ มีวิบากดำ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่ากรรมที่มีโทษ, กรรมชั่วที่มีทุกข์กำไร นำสัตว์ให้ไปเกิดในอบาย สื่อความหมายถึงกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่มีโทษ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๗/๑๔๕, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๐๗/๗๑๘, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓๕/๓๗๒

อรรถกถาอธิบายว่า กรรมดำ มีวิบากดำ หมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น ย่อมมีผลให้บุคคลผู้ทำเกิดในอบาย, กรรมที่มีโทษจะมีทุกข์เป็นกำไร นำสัตว์ให้ตกไปในอบาย และคำว่าอกุศลทั้งปวงก็คืออกุศลกรรมบถ ๑๐ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๑๐๐, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๙๐๗/๔๐๑, ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๑๒/๒๒๐)

SAMPLE

ฎีกาอธิบายว่า กรรมที่มีโทษ สหรคตด้วยอกุศลจิต ๑๒ ดวง ชื่อว่าบาป (ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๙๐/๙๒)

กรรมที่มีผล : กรรมเก่าที่มีผลวิบาก,บุพกรรมที่ส่งผลมาถึงปัจจุบัน (ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๓๖/๖๒๖)

ในอิสิทาสีเถรีคาถา กล่าวอธิบายถึงกรรมเก่าในอดีตชาติ ๗ ชาติของนางอิสิทาสี ซึ่งสืบเนื่องต่อมาถึงชาติปัจจุบัน แม้มีสามีแล้ว สามีก็ทิ้งไปเสีย แล้วได้บวชเป็นอิสีทาสีเถรี เล่าถึงบุพกรรมที่เป็นเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่นแล้วส่งผลถึงชาติปัจจุบัน ดังคำว่า (๑) ชาติก่อน ดิฉันเป็นช่างทองในเมืองเอรกกัจฉะ มีทรัพย์มาก มัวเมาในวัยหนุ่ม ได้เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่นดิฉันนั้นตายจากชาตินั้นแล้ว (๒) ต้องไปหมกไหม้อยู่ในนรกเป็นเวลานาน พ้นจากนรกนั้นแล้ว (๓) ก็เกิดในท้องนางลิงพอเกิดได้ ๗ วัน วานรใหญ่ก็กัดอวัยวะสืบพันธุ์ ตายจากกำเนิดวานรแล้ว (๔) เกิดในท้องแม่แพะตาบอดและเป็นง่อยอยู่ในป่า แคว้นสินธุ พออายุได้ ๑๒ ปี พาเด็กขึ้นหลังไปถูกเด็กตัดอวัยวะสืบพันธุ์ ป่วยเป็นโรค หมู่หนอนชอนไชที่อวัยวะสืบพันธุ์ ตายจากกำเนิดแพะแล้ว (๕) ก็เกิดในท้องแม่โคของพ่อค้าโค เป็นลูกโคมีขนแดงดังน้ำครั่ง อายุ ๑๒ เดือนถูกตอน ดิฉันถูกเขาใช้ให้ลากไถและเทียมเกวียน ป่วยเป็นโรคตาบอด มีความลำบาก พอตายจากกำเนิดโคนั้นแล้ว (๖) เกิดในท้องสาวใช้ข้างถนนในพระนคร เป็นหญิงก็ไม่ใช่ เป็นชายก็ไม่เชิง พออายุ ๓๐ปีตาย (๗) มาเกิดเป็นเด็กหญิง ในตระกูลช่างเกวียนที่เข็ญใจ มีโภคทรัพย์น้อย มีเจ้าหนี้มากมาย เมื่อหนี้พอกพูนทับถมมากขึ้นแต่นั้น นายกองเกวียนก็รีบเอาทรัพย์สมบัติแล้ว ฉุดคร่าดิฉันผู้กำลังรำพันอยู่ออกจากเรือนของสกุล ภายหลังบุตรของนายกองเกวียนชื่อคิริทาสเห็นดิฉันเป็นสาวรุ่นอายุ ๑๖ ปีก็มีจิตปฏิพัทธ์ จึงขอไปเป็นภรรยา แต่นายคิริทาสมีภรรยาอยู่ก่อนคนหนึ่ง เป็นคนมีศีล มีคุณธรรม และมีชื่อเสียงรักใคร่สามีอย่างดียิ่ง ดิฉันได้ทำให้สามีเกลียดนางข้อที่สามีทั้งหลายเลิกร้างดิฉันซึ่งปรนนิบัติอยู่เสมือนสาวใช้ไป ก็เป็นผลกรรมที่ดิฉันนั้นกระทำแล้วในครั้งนั้น (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๔๙/๒๖๘)

กรรมที่ไม่ควร : อกุศล,การกระทำที่เป็นบาป,บาปกรรม,อกุศลกรรม ในอัมพัฏฐสูตร อธิบายถึงกรรมที่ไม่ควรว่าการไม่บูชาผู้ควรบูชาสักการะ ดังคำที่อัมพัฏฐมาณพกราบทูลว่า การที่คนชาติศากยะซึ่งเป็นคนดุร้าย หยาบช้าวู่วามพูดพล่ามเป็นคนรับใช้ไม่ยอมสักการะเคารพ นับถือ บูชานอบน้อมพวกพราหมณ์เป็นกรรมที่ไม่เหมาะ เป็นกรรมที่ไม่ควรเลย, ในมหากัมมวิภังคสูตร อธิบายมุ่งถึงการให้ผลของกรรมที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม(ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๖-๙๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๓/๓๖๗)

อรรถกถาอธิบายว่าเมื่ออกุศลกรรม(มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น) มีมากที่บุคคลทำไว้กรรมอันมีกำลังห้ามวิบากของกรรมที่ไม่มีกำลังย่อมทำโอกาสให้แก่วิบากของตน

SAMPLE

กรรมนี้ชื่อว่ากรรมไม่ควร ส่องให้เห็นว่าไม่ควร ดังเช่นกรรมนี้มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น ชื่อว่าไม่ควรเพราะเป็นอกุศล กรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในนรกนั้น ชื่อว่าเป็นอกุศลปรากฏเพราะความที่บุคคลนั้นเกิดในนรก

อีกนัยหนึ่ง บุคคลทำกุศลกรรม(มีเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น) แล้วทำอกุศลกรรมในเวลาใกล้ตาย อกุศลกรรมนั้นห้ามวิบากของกุศลกรรมทำโอกาสให้แก่วิบากของตน กรรมนี้ชื่อว่ากรรมไม่ควรส่องให้เห็นว่าควร ดังเช่นกรรมนั้นมีการฆ่าสัตว์เป็นต้นชื่อว่าไม่ควร เพราะเป็นอกุศล ก็กรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในสวรรค์ของอัญเดียรถีย์ทั้งหลาย ชื่อว่า เป็นกุศลปรากฏ เพราะความที่บุคคลนั้นเกิดในสวรรค์ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๐๓/๑๘๙)

กรรมที่ไม่ตรงไปตรงมา : กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่ไม่ตรงไปตรงมา(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๓/๑๗๙) ในมหาโจรสูตรอธิบายว่า ภิกษุชั่วประกอบด้วยธรรม ๓ คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่ไม่ตรงไปตรงมา ย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย มีความเสียหาย ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๕๑/๒๑๒)

กรรมที่ย่อหย่อน : คุณเครื่องความเป็นสมณะที่ผู้บวชทำไม่ดี,กิจกรรมอย่างอื่นอะไรๆที่ผู้บวชเป็นภิกษุทำย่อหย่อน หมายถึงสมณธรรมที่ภิกษุประพฤติไม่ดี ดังข้อความในตายนสูตร ที่ตายนเทพบุตรกล่าวว่า กรรมที่ย่อหย่อนอย่างใดอย่างหนึ่ง วัตรที่เศร้าหมองและพรหมจรรย์ ที่พึงระลึกถึงด้วยความระแวงสงสัย ทั้ง ๓ นั้นไม่มีผลมาก (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๙/๙๔,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๑๒/๑๓๐,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๗๗/๓๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า การงานไรๆที่บุคคลทำ ทำให้เป็นการยึดไว้ย่อหย่อน โดยทำหละหลวม ในที่นี้หมายถึงภาวะแห่งความเป็นสมณะ กล่าวคือสมณธรรมที่ภิกษุปฏิบัติไม่ดี เพราะเป็นผู้ทุศีลเป็นต้น ย่อมส่งผลให้สัตว์ไปเกิดในนรก (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๓๑๑/๓๕๖)

กรรมที่สั่งสม : วิบากกรรมที่ได้กระทำไว้ในอดีตชาติ เพราะเคยทำบุญถวายทาน ถวายจีวรแก่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยหมู่สาวก ดังคำที่พระมหาโกฏฐิกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน ๒ ภพ คือ (๑) เทวดา (๒) มนุษย์คติอื่นข้าพเจ้าไม่รู้จักเลย นี้เป็นผลแห่งกรรมที่สั่งสมไว้ดีแล้ว(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๔๐/๒๗๐), มีปรากฏในกถาวัตถุ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๓๗/๗๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่า กุศลกรรมและอกุศลกรรมที่ได้สะสมไว้, กรรมที่ได้บำเพ็ญไว้เกิดพร้อมกับจิต เป็นแดนเกิดของวิบาก รับรู้อารมณ์ได้ ดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า กรรมกับกรรมที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็ตอบ

SAMPLE

ว่าใช่ พระอรรถกถาจารย์กล่าวอธิบายไว้ในกถาวัตถุว่า กรรมและกรรมที่สั่งสมเป็นไวพจน์กัน สัมปยุตด้วยจิตและรับรู้อารมณ์ได้ ต่างกันในเวลาให้ผลเท่านั้น (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๑๓๑/๘๗-๘๘,อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๗๓๗/๒๘๓)

กรรมเป็นกำเนิด กรรมจำแนกกำเนิด : การกระทำของสัตว์ที่จำแนกให้มีกำเนิดเลวและดีต่างกัน เช่น บางคนฆ่าสัตว์ หยาบช้า ขาดความกรุณาในสรรพสัตว์ เมื่อตายไป ย่อมเกิดในอบายภูมิ ถ้ากลับมาเกิดในโลกมนุษย์ จะมีอายุสั้น เพราะผลที่มีกรรมเป็นกำเนิด นัยตรงกันข้าม บางคนละเว้นการฆ่าสัตว์ วางศัสตราวุธ มีความกรุณามุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลในสรรพสัตว์ เมื่อตายไป ย่อมเกิดในสุคติภูมิ ถ้ากลับมาเกิดในโลกมนุษย์ จะมีอายุยืน เพราะผลที่มีกรรมเป็นกำเนิด (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๙-๒๙๐/๓๕๐-๓๕๑)

กรรมเป็นเครื่องกั้น : กรรมกั้นความดี หมายถึงการกระทำที่ร้ายแรงส่งผลให้ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ คือ ๑) มาตุฆาต ฆ่ามารดา ๒) ปิตุฆาต ฆ่าบิดา ๓) อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์ ๔) โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงให้พระโลหิตห้อขึ้นไป ๕) สังฆเภท ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๘๖/๖๑๑, องฺ.ฉกฺก.อ.๓/๘๖/๑๕๕)

กรรมเป็นเครื่องประมวลมา :อายุหนะ ดังคำว่า เมื่อละอายุหนะ (กรรมเป็นเครื่องประมวลมา) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งวยานุปัสสนา ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน,ในญาณกถาสีลมยญาณนิทเทสกล่าวถึงกรรมเป็นเครื่องประมวลมาว่าจะละได้ด้วยวยานุปัสสนา ในอินทริยกถาทุติยสุตตันตนิทเทสอธิบายว่า อินทรีย์ ๕ ในวยานุปัสสนา สลัดออกจากอายุหนะ, กรรมนี้เกิดขึ้นเพระอวิชชา, อวิชชาเป็นเหตุให้เกิดกรรมเครื่องประมวลมา ดังคำว่า ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่าอวิชชาเป็นที่ตั้งแห่งความเกิดขึ้น เป็นที่ตั้งแห่งความเป็นไป เป็นที่ตั้งแห่งนิมิต เป็นที่ตั้งแห่งกรรมเป็นเครื่องประมวลมา,กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นสังขาร กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นเหตุ กรรมเป็นเครื่องประมวลมา เป็นปัจจัยแห่งความบังเกิดของกิเลสทั้งหลาย (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕๔/๘๗, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๑/๖๑, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๙๓/๓๐๘, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๕/๗๐)

กรรมเป็นทายาท : กรรมดุจทรัพย์มรดกหมายถึงการกระทำของสัตว์ที่ต้องได้รับผลดั่งทรัพย์มรดกเลวและดีต่างกัน เช่น บางคนฆ่าสัตว์ หยาบช้า ขาดความกรุณาในสรรพสัตว์ เมื่อตายไปย่อมเกิดในอบายภูมิ ถ้ากลับมาเกิดในโลกมนุษย์ จะมีอายุสั้น เพราะผลที่มีกรรมเป็นทายาท นัยตรงกันข้าม บางคนละเว้นการฆ่าสัตว์ วางศัสตราวุธ มีความกรุณามุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลในสรรพสัตว์ เมื่อตายไป ย่อมเกิดในสุคติภูมิ ถ้ากลับมาเกิดในโลกมนุษย์ จะมีอายุยืน เพราะผลที่มีกรรมเป็นทายาท (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๙-๒๙๐/๓๕๐-๓๕๑)

SAMPLE

กรรมเป็นเผ่าพันธุ์ : กรรมดุจเผ่าพันธุ์ หมายถึงการกระทำของสัตว์ที่ต้องได้รับผลดุจสืบสายโลหิตมาจากชาติพันธุ์หรือเครือญาติเลวและดีต่างกัน เช่น บางคนฆ่าสัตว์ หยาบช้า ขาดความกรุณาในสรรพสัตว์ เมื่อตายไป ย่อมเกิดในอบายภูมิ ถ้ากลับมาเกิดในโลกมนุษย์ จะมีอายุสั้น เพราะผลที่มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ นัยตรงกันข้าม บางคนละเว้นการฆ่าสัตว์ วางศัสตราวุธ มีความกรุณามุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลในสรรพสัตว์ เมื่อตายไป ย่อมเกิดในสุคติภูมิ ถ้ากลับมาเกิดในโลกมนุษย์ จะมีอายุยืน เพราะผลที่มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๙-๒๙๐/๓๕๐-๓๕๑)

กรรมเผ็ดร้อน : กรรมที่ทำด้วยความโลภ มีกามเป็นเหตุ,กรรมที่ทำเพราะความใคร่, เช่นดังคำในโลมสกัสสปชาดก พระนางจันทวดีได้ใช้ฤาษีชื่อโลมสกัสสปะ ซึ่งมีตบะสูง บูชายัญชื่อวาชเปยยะ เพื่อประโยชน์แก่พระบิดาได้ ฤาษีโลมสกัสสปะสลดใจ จึงกล่าวว่า กรรมที่กระทำด้วยความโลภมีกามเป็นเหตุนั้นเป็นกรรมเผ็ดร้อน (ขุ.ชา.นวก(ไทย) ๒๗/๖๗/๓๑๑)

กรรมฝ่ายกุศล : กรรมข้างดี ศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ กายกรรม ๓ ได้แก่ ๑) เว้นจากทำลายชีวิต ๒) เว้นจากถือเอาของที่เขามิได้ให้ ๓) เว้นจากประพฤติผิดในกาม วจีกรรม ๔ ได้แก่ ๔) เว้นจากพูดเท็จ ๕) เว้นจากพูดส่อเสียด ๖) เว้นจากพูดคำหยาบ ๗) เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ มโนกรรม ๓ ได้แก่ ๘) ไม่โลภคอยจ้องอยากได้ของเขา ๙) ไม่คิดร้ายเบียดเบียนเขา ๑๐) เห็นชอบตามคลองธรรม (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๖๐/๖๑๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๒/๓๔๕, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๓๒/๔๔๐)

กรรมภพ : กรรมก่อให้เกิดหมายถึงการกระทำทั้งดีและไม่ดีที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในภพภูมิต่างๆ มุ่งถึงอภิสังขาร คือสภาพที่ปรุงแต่งกรรม ๓ อย่าง คือ ๑) ปุญญาภิสังขาร คืออภิสังขารที่เป็นบุญ สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่ กุศลเจตนา ๒) อปุญญาภิสังขาร คือสภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่ อกุศลเจตนาทั้งหลาย ๓) อาเนญชาภิสังขาร คือสภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว ได้แก่ ภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน (ขุ.จู.๓๐/๒๔/๑๓๘, ขุ.จู.๓๐/๑๐๔/๓๕๗, ขุ.ม.อ. ๒๕/๒๑๖, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๓๔/๒๒๑)

กรรมมีทุกข์เป็นกำไร : การกระทำทางกายทางวาจาและทางใจที่เป็นอกุศล เช่น การประหารผู้อื่น การพูดเท็จ เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง ดังข้อความในราหุโลวาทสูตรตอนหนึ่งว่า กายกรรมนี้เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก กรรมทางกายเห็นปานนี้เธออย่าทำเด็ดขาด,ในญาณกถา จริยานานัตตญาณนิทเทส ปฏิสัมภิทามรรคอธิบายความหมายวิญญาณจริยาตอนหนึ่งว่า ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติไม่

SAMPLE

ประกอบด้วยกรรมมีทุกข์เป็นกำไร (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๙/๑๑๙, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๕/๓๙๘)

กรรมมีทุกข์เป็นวิบาก :การกระทำทางกายทางวาจาและทางใจที่เป็นอกุศล เช่น การประหารผู้อื่น การพูดเท็จ เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้างเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง ดังข้อความในราหุโลวาทสูตรตอนหนึ่งว่า วจีกรรมนี้เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก กรรมทางวาจาเห็นปานนี้ เธออย่าทำเด็ดขาด ในปฏิสัมภิทามรรค อธิบายว่า ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติไม่ประกอบด้วยกรรมที่มีทุกข์เป็นวิบาก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๐/๑๒๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖๙/๑๑๖)

กรรมมีโทษ : อกุศลกรรมบถ ๑๐,ทางแห่งการกระทำที่เป็นบาป ในมหาวิยูหสุตตนิทเทส อธิบายว่า กรรมดำ มีวิบากดำ ตรัสเรียกว่ากรรมมีโทษ, ในกัมมกถา ปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงกรรมไว้ว่า กรรมมีโทษได้มีแล้ว... กรรมไม่มีโทษได้มีแล้ว (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๓๕/๓๗๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๕/๒๙๘),

อรรถกถาอธิบายว่ากรรมดำ มีวิบากดำ หมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ย่อมมีผลให้บุคคลผู้ทำเกิดในอบาย (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๑๒/๒๒๐)

กรรมมีสุขเป็นกำไร : กายกรรมวจีกรรม และมโนกรรมที่เป็นกุศล,กรรมที่ดี ซึ่งหมายถึงกุศลกรรมและกรรมทั้ง ๓ อย่างนี้ย่อมไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง ดังข้อความในจูฬราหุโลวาทสูตรตอนหนึ่งว่า กายกรรมนี้เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก เป็นต้น, ในกัมมกถา ปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงกรรมไว้ว่า กรรมมีสุขเป็นกำไรได้มีแล้ว...กรรมมีทุกข์เป็นกำไรได้มีแล้ว (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๙/๑๒๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๕/๓๙๘)

ในกถาวัตถุ อภิธรรมปิฎกกล่าวกรรมมีสุขเป็นกำไรว่าหมายถึงกายสัญเจตนา ๓ อย่าง เป็นกายกรรมฝ่ายกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก วจีสัญเจตนา ๔ อย่าง เป็นวจีกรรมฝ่ายกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก มโนสัญเจตนา ๓ อย่าง เป็นมโนกรรมฝ่ายกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก (อภิ.ก.(ไทย)๓๗-๕๓๙/๕๘๔)

กรรมมีสุขเป็นวิบาก : กรรมดี, กายกรรม วจีกรรมและมโนกรรมที่เป็นกุศล,บุญ เช่นทาน ศีล ภาวนาเป็นต้น, กายกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล ๓ เช่นเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติในกาม วจีกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล ๔ เช่น เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ และ มโนกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล ๓ เช่น ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา ไม่พยาบาท และมีความเห็นชอบ ดังข้อความในกัมมกถา ปฏิสัมภิทา

SAMPLE

มรรคตอนหนึ่งว่า กรรมมีสุขเป็นกำไรได้มีแล้ว...กรรมมีทุกข์เป็นกำไรได้มีแล้ว (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๕/๓๙๘)

ในวิสาขาสูตร กล่าวถึงอธิบายกรรมมีสุขเป็นวิบากเกี่ยวกับการรักษาอุโบสถศีลตอนหนึ่งไว้ว่า

สตรีหรือบุรุษผู้มีศีลรักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘
ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไรไม่ถูกนินทาย่อมเข้าถึงสวรรค์
(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๓/๓๑๒)

กรรมไม่มีโทษ : กุศลกรรมบถ อธิบายว่า กรรมขาว มีวิบากขาว ตรัสเรียกว่า กรรมไม่มีโทษ ในกัมมกถา ปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงกรรมไว้ว่า กรรมมีโทษได้มีแล้ว... กรรมไม่มีโทษได้มีแล้ว (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๕/๒๙๘) ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในมหาวิยูหสุตตนิทเทสตอนหนึ่งว่า

สาวกละศีลวัตรได้ทั้งหมด
ละกรรมที่มีโทษและกรรมที่ไม่มีโทษนั้นเสียได้
ไม่ปรารถนาความหมดจดและความไม่หมดจด
งดเว้นแล้ว ไม่ยึดมั่นทิฏฐิที่มีอยู่เที่ยวไป
(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๓๕/๓๗๒)

อรรถกถาอธิบายว่า กรรมขาว มีวิบากขาว หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ย่อมมีผลให้บุคคลผู้ทำเกิดในสวรรค์ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๑๒/๒๒๐)

กรรมย่อมจำแนกสัตว์ : กรรมฝ่ายดี คือกุศลธรรม เช่นการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น ผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆเขาก็จะเป็นคนมีอายุยืน,กรรมฝ่ายชั่วคืออกุศลกรรม เช่น การฆ่าสัตว์เป็นต้น ผู้ฆ่าสัตว์ หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้าไม่ไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นคนมีอายุสั้น ดังพระพุทธพจน์ว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐)

กรรมวัฏ : วนคือกรรม หมายถึงวงจรกรรม, กระบวนกรรมที่ปรุงแต่งชีวิตให้เป็นไปต่างๆ ประกอบด้วย ๑) สังขาร ๒) ภพ, หนึ่งในวัฏ ๓ แห่งปฏิจจสมุปบาท คือ ๑) กิเลสวัฏ ๒) กรรมวัฏ ๓) วิปากวัฏ กรรมวัฏจะละได้ก็ต่อเมื่อละกิเลสวัฏได้แล้ว (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๑/๕๘)

กรรมวาจา : คำประกาศกิจ, คำประกาศกิจในท่ามกลางสงฆ์, การสวดประกาศ แบ่งเป็น ๒ คือ ๑) ญัตติ คำเผดียงสงฆ์หรือคำกล่าวเสนอมติ ๒) อนุสาวนา คำสวดประกาศหรือคำ

SAMPLE

ประกาศข้อปรึกษาและตกลงมติ ใช้ในกิจกรรมสำคัญต่างๆ เช่น การบรรพชา อุปสมบท การตัดสินอธิกรณ์ การสมมติสีมา (วิ.ภิกฺขุนี.๓/๖๗๑/๑๗-๑๘, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๒๒/๒๘๒)

กรรมวาทะ : ผู้กล่าวเรื่องกรรม, ลัทธิเชื่อกรรมและผลของกรรม หมายถึงพระพุทธศาสนาและนักบวชนอกพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลบางพวก เช่น พวกชฎิลบูชาไฟ ที่สอนเน้นเรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว บุคคลทำกรรมใดไว้ ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น กรรมมีจริง ผลของกรรมมีจริง เป็นคำที่นักบวชนอกศาสนาที่ไม่เชื่อเรื่องกรรมใช้เรียกพระพุทธเจ้าว่า เป็นพวกกรรมวาทะ(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๔/๔๔-๔๕)

กรรมวาที : ผู้มีปกติกล่าวเรื่องกรรมลัทธิเชื่อกรรมและผลของกรรมหมายถึงพระพุทธศาสนาและนักบวชนอกพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลบางพวก เช่น พวกชฎิลบูชาไฟ ที่สอนเน้นเรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว บุคคลทำกรรมใดไว้ ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น กรรมมีจริง ผลของกรรมมีจริง เป็นคำที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกพระองค์เอง พระพุทธสาวกเรียกพระองค์ และพระพุทธเจ้าทรงเรียกพวกชฎิลบูชาไฟว่า เป็นกรรมวาที (วิ.ม.(ไทย)๔/๘๗/๑๔๒, วิ.อ. ๓/๘๗/๕๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๖/๒๑๘)

กรรมวิบาก : ผลของกรรม หมายถึงผลของกรรมทั้งฝ่ายดีและชั่ว ผลของกรรมฝ่ายดี เช่น พระมหาโกฏฐิตเถระ ในอดีตชาติเคยเข้าเฝ้าพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ปรารถนาตำแหน่งเอตทัคคะด้านผู้บรรลุปฏิสัมภิทา หมั่นทำบุญสั่งสมบารมี กระทั่งในพุทธุปบาทกาลจึงได้รับเอตทัคคะด้านผู้บรรลุปฏิสัมภิทาด้วยผลแห่งกรรมดีนั้น (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๓๗/๒๗๐) ผลของกรรมฝ่ายชั่ว เช่น พระสุภัททเถระ ปัจฉิมสาวก ในอดีตชาติเคยเข้าเฝ้าพระกัสสปพุทธเจ้าได้สั่งสมบุญบารมีเป็นอันมากจึงได้โอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในพุทธุปบาทกาลนี้แต่เคยกล่าววาจาไม่ไพเราะแก่อัครสาวกชื่อว่าติสสะจึงต้องมาพบความเจริญช้าคือได้บวชเป็นปัจฉิมสาวกด้วยผลแห่งกรรมไม่ดีนั้น (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๑/๑๘๔)กรรมชั่วบางทีเรียกว่า กรรมดำ หมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๒๘๔, องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๒๓๒/๔๔๐) มีวิบากดำ คือ มีผลนำสัตว์ให้เกิดในอบาย (ทางเสื่อม) ๔ คือ ๑) นิรยะ นรก, ภาวะเร่าร้อนกระวนกระวาย ๒) ติรัจฉานโยนิ กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ๓) ปิตติวิสัย แดนเปรต ๔) อสุรกาย พวกอสูร (องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๒๓๒/๔๔๐) กรรมดี บางทีเรียกว่า กรรมขาว หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ (ตรงข้ามกับอกุศลกรรมบถ) มีวิบากขาว หมายถึง มีสุขเป็นผล นำสัตว์ให้เกิดในสวรรค์ (องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๒๓๒/๔๔๐)

กรรมเศร้าหมอง : กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ และมโนทุจริต ๓ ดังข้อความในพาลปัณฑิตสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ตอนหนึ่งว่า คนพาลมีความคิดว่า เรายังไม่ได้ทำความดี

SAMPLE

ไว้หนอ...ทำแต่กรรมเศร้าหมอง เราตายแล้ว จะไปสู่คติของผู้ไม่ได้ทำความดีไว้),ในนิรยสูตร จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย อธิบายว่า การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การพูดเท็จ และการคบหาภรรยาของผู้อื่น จัดเป็นกรรมเศร้าหมอง (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๘/๒๙๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๔/๑๐๘)

กรรมสังขาร : การปรุงแต่งกรรม หมายถึงการปรุงแต่งกรรมอันก่อให้เกิดขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดไม่สิ้นสุด ถ้าไม่มีการปรุงแต่งกรรม การปฏิสนธิก็ไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดก็ไม่มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕/๗๘-๘๐)

กรรมหยาบช้า : บาปกรรม,กรรมที่เป็นบาป คือประพฤติกายทุจริต ประพฤติวจีทุจริต ประพฤติมโนทุจริต ดังข้อความในพาลปัณฑิตสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ตอนหนึ่งว่า คนพาลมีความคิดว่า เรายังไม่ได้ทำความดีไว้หนอ ...ทำแต่ความชั่ว ทำแต่กรรมหยาบช้า (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๘/๒๙๓)

กรรมใหญ่ : กรรมสำคัญ หมายถึงสังฆกรรมที่สำคัญ เช่น อุโบสถกรรม ปวารณากรรม อปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรม และญัตติจตุตถกรรม เป็นต้น (วิ.ป.(ไทย)๘/๔๕๘/๖๕๓, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๖/๕๗๒)

กรรมใหม่ : กรรมที่ปรุงแต่งขึ้นใหม่ หมายถึงกรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ ในปัจจุบัน ต่างจากกรรมเก่าอันได้แก่อายตนะภายใน ๖ มีจักขุ (ตา) เป็นต้น ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งสำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๔๖/๑๗๙)

กรรมอันดีงาม : บุญกุศล,คุณความดี,สุจริต ดังพระพุทธพจน์ในมหาสุวราชชาดกว่า

หากบุคคลจะพึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาตน
เป็นนักปราชญ์ มีปกติอยู่ด้วยกรรมอันดีงาม
เที่ยวไปด้วยกัน ครอบงำอันตรายทั้งปวงแล้ว
มีสติ พอใจ พึงเที่ยวไปกับสหายนั้นเถิด
(ขุ.ชา.นวก.(ไทย)๒๗/๑๗/๓๐๓)

กรรมอันไม่สมควร : อาบัติหนัก คือปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิก ในที่นี้หมายถึงกรรมที่สงฆ์พึงให้อมูฬหวินัยแก่ภิกษุผู้เป็นบ้ามีใจฟุ้งซ่านไปชั่วขณะ ดังคำที่ภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า ข้าพเจ้าระลึกถึงกรรมอันไม่สมควรแก่สมณะเป็นอันมากที่ข้าพเจ้าผู้เป็นบ้าได้ประพฤติล่วงละเมิด ได้พูดพล่ามไปแล้วนั้น ไม่ได้เลย ข้าพเจ้าลืมสติ ได้ทำกรรมนี้แล้ว, กรรมที่กระทำในขณะที่เกิดการบาดหมาง เกิดการทะเลาะ ถึงการวิวาทกันอยู่ได้ประพฤติล่วงละเมิด ได้พูดล่วงเกินแล้ว(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๕๐/๕๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕๓/๕๙)

SAMPLE

กรรมอันลามก : กรรมชั่ว,บาปอกุศล ดังคำที่เขมเทพบุตรกล่าวไว้ว่า คนพาลผู้มีปัญญาทราม ประพฤติตนเป็นเหมือนศัตรู ย่อมทำกรรมอันลามกซึ่งให้ผลเผ็ดร้อน (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๓/๑๑๐)

กรรมอันสมควร : การกระทำที่เหมาะสม ในที่นี้หมายถึงการกระทำที่เหมาะสมกับโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรงอาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม มี ๕ อย่าง คือ (๑) บำรุงตนเอง มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนรับใช้ มิตร และอำมาตย์ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ (๒) ป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟน้ำ พระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท (๓) ทำพลี ๕ อย่าง คือ ญาติพลี อติถิพลี ปุพพเปตพลี ราชพลี เทวตาพลี (๔) บำเพ็ญทักษิณาที่มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ไว้ในสมณพราหมณ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๓),

อรรถกถาอธิบายว่า ประกอบด้วยธรรม หมายถึงมีกุศลธรรม ๑๐ ได้มาโดยธรรม หมายถึงสิ่งที่บุคคลดำรงอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ แล้วได้มา พลี (พะลี) คือ การสงเคราะห์ บวงสรวง น้อมให้ หรือส่วย มี ๕ อย่าง คือ (๑)ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ (๒)อติถิพลี ต้อนรับแขก (๓)ปุพเพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย (๔) ราชพลี ถวายเป็นของหลวงมีเสียภาษีอากรเป็นต้น (๕)เทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา, มีผลสูงขึ้นไป หมายถึงสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ ๖ ชั้น ให้ได้อารมณ์ดี หมายถึงอำนวยให้บังเกิดในสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ ๖ ชั้น ให้เกิดในสวรรค์ หมายถึงให้บังเกิดผลวิเศษ ๑๐ อันดีเลิศ มีอายุ วรรณะ ยศ สุข ความเป็นใหญ่อันเป็นทิพย์และรูปที่น่าปรารถนาเป็นต้น(องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๖๑/๓๕๓, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๖๑-๖๔/๓๘๖)

กรรมที่ประกอบด้วยความจงใจ : กรรมที่ทำด้วยความตั้งใจ, ทำด้วยหมายใจ, ทำด้วยเจตนา คือ ทำด้วยความตั้งใจ,มีความมุ่งหมายที่จะทำ;พระผู้มีพระภาคตรัสการทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจในมหากัมมวิภังคสูตรว่า บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจอันให้ผลเป็นสุข ย่อมเสวยสุข บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจอันให้ผลเป็นทุกข์ ย่อมเสวยทุกข์ บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจอันให้ผลเป็นอทุกขมสุข ย่อมเสวยผลเป็นอทุกขมสุข (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๙๘-๓๐๐/๓๕๗-๓๕๙)

กรองทอง : ผ้าโปร่งอันทอหรือถักด้วยเส้นลวดทองหรือไหมทอง เป็นอาภรณ์ชนิดหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องคลุมกายของเทพบุตรและเทพธิดาในฉัตตมาณวกวิมาน วิมานของฉัตตมาณพผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า “เทพบุตรและเทพธิดาจำนวน

SAMPLE

มากในวิมานนี้มีรูปร่างลักษณะต่างๆ กัน มีจิตใจเบิกบาน ทรงทิพยอาภรณ์ ประดับด้วยดอกไม้ทิพย์ คลุมด้วยกรองทอง ห่มด้วยอาภรณ์ทอง โชยกลิ่นหอมฟุ้งไปตามลม" (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๙๓/๑๐๖)

กรอบพระพักตร์ : เครื่องประดับขอบหน้าผากเป็นรูปกระจังเป็นต้น;พระวิปัสสีราชกุมาร พระโอรสของพระเจ้าพันธุมาและพระนางพันธุมดีเทวี แห่งพันทุมดีนคร มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ ซึ่งเป็นลักษณะที่ ๓๒ ในลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ คือ (๑) มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน (๒) พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของพระราชกุมารนี้ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ฯลฯ (๓๑) มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนปุยนุ่น (๓๒) มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ มหาบุรุษผู้ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนี้ มีคติ (ความสำเร็จ คือบรรลุผลตามจุดหมาย) ๒ อย่าง ไม่เป็นอย่างอื่น คือ ๑. ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขตทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต ๒. ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก

๑ ในราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการ คือ ๑. พัดวาลวีชนี ๒. กรอบพระพักตร์ ๓. พระขรรค์ ๔. เศวตฉัตร ๕. ฉลองพระบาท (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๐/๑๕๙-๑๖๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๐/๑๘๗, ขุ.ชา.สฏฐิ (ไทย) ๒๘/๗๒/๔๕, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๕๕/๑๔๒) (ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ดู (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕/๑๖-๒๐, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๕๙-๑๖๓)

กรอบหน้า,กรอบหน้าต่าง :เครื่องประดับขอบหน้าผากเป็นรูปกระจังเป็นต้น, ขอบเขตช่องฝาบ้านหรือเรือนเป็นต้นที่เปิดปิดได้เพื่อรับแสงสว่างหรือให้อากาศถ่ายเทได้ แต่มิใช่ทางสำหรับเข้าออก เช่นในมหาวรรค จูฬวรรค กล่าวถึงวิธีการทำความสะอาดให้เช็ดข้างบนก่อน ดังคำว่า ถ้าในวิหารมีหยากเยื่อ พึงกวาดเพดานลงมาก่อน กรอบหน้าต่างและมุมห้องพึงเช็ด หรือดังคำว่า พึงกวาดหยากไย่ตั้งแต่เพดานลงมาก่อน เช็ดกรอบหน้าต่างและมุมห้อง,จัดเป็นวัตรอย่างหนึ่ง เช่น ปัดกวาดหยากเยื่อตั้งแต่เพดานลงมา เช็ดกรอบหน้าต่าง ฝาทาน้ำมัน พื้นทาสีดำ, ในทีฆนิกาย กล่าวถึงสมณ

SAMPLE

พราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังขวนขวายในการประดับตกแต่งร่างกายอย่างนี้ เช่น สวมรองเท้าวิจิตรติดกรอบหน้า ปักปิ่น,กรอบหน้ามีกล่าวไว้ในมหานิทเทส จูฬนิทเทสหมายถึงการติดกรอบหน้า ซึ่งเป็นการประดับตกแต่งของคฤหัสถ์อย่างหนึ่ง, ในจูฬนิทเทสกล่าวว่า คำว่ากรอบหน้า ท่านเรียกว่าเครื่องหมายคฤหัสถ์ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๔, วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๒/๒๖๘,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๒/๒๗๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖/๗, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐๐/๖๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๑/๔๕๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๓๐/๔๓๑)

กระจก : วัสดุที่ทำมาจากแก้ว ซึ่งมีองค์ประกอบหลักทางเคมีคือซิลิคอน (Silicon เป็นส่วนประกอบหลักของ(แก้ว ซีเมนต์ เซรามิก) ซึ่งสามารถหลอมและนำไปขึ้นรูปได้เมื่อเย็นตัวแล้วมีลักษณะโปร่งใส และเป็นของแข็งโดยไม่จับผลึก กระจกจึงสามารถแตกได้เหมือนแก้ว และมีความคมมากกว่าแก้วเมื่อแตกเพราะมีความบางในการผลิต ความแตกต่างในการใช้คำเมื่อเทียบกับคำว่าแก้ว คือ กระจก จะใช้เรียกแก้วที่นำมาทำให้เป็นแผ่นโดยมีลักษณะแบนราบและมีความหนาประมาณหนึ่งเป็นส่วนใหญ่ มีหลายชนิด เช่น กระจกเงา กระจกเว้า กระจกนูน เป็นต้น

เป็นชื่อเรียกโรคต้อชนิดหนึ่ง คือ ต้อกระจก หมายถึง แก้วตา หรือเลนส์ตาที่ขุ่น ซึ่งโดยปกติแก้วตาของคนเราจะใส สาเหตุต่าง ๆของต้อกระจกมีมากมาย แต่ที่สำคัญที่สุดคือ การเสื่อมของแก้วตาตามอายุ นอกจากนี้อุบัติเหตุที่กระทบกระเทือนตา การได้รับรังสีเข้าตา การอักเสบที่ตา หรือโรคทางกายบางอย่าง เช่น เบาหวาน ก็เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดต้อกระจกได้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๙/๑๑๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๖/๓๐๓, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๓/๑๔๒, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๙/๓๕๙)

กระจก, บาตร :เป็นบาตร ๑ ในบาตรชนิดต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามไม่ให้ภิกษุใช้ คือ (๑) บาตรทองคำ (๒) บาตรเงิน (๓) บาตรแก้วมณี (๔) บาตรแก้วไพฑูรย์ (๕) บาตรแก้วผลึก (๖) บาตรทองสัมฤทธิ์ (๗) บาตรกระจก (๘) บาตรดีบุก (๙) บาตรตะกั่ว (๑๐) บาตรทองแดง ภิกษุรูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฎ ทรงอนุญาตบาตร ๒ ชนิด คือ (๑) บาตรเหล็ก (๒) บาตรดิน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๒/๑๙)

กระจกคือธรรม : มรรคมีองค์ ๘ และนิพพาน : ดังข้อความตอนหนึ่งในกีสาโคตมีเถรีคาถา พระกีสาโคตมีเถรีได้กล่าวภาษิตไว้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงอมตธรรม เราได้เจริญแล้ว แม้นิพพานเราก็ทำให้แจ้งแล้ว เราได้พบกระจกคือธรรมแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๒๒/๕๙๑)

SAMPLE

กระจกเงา : แผ่นกระจกที่ฉาบด้านหลังด้วยแผ่นบางๆ ของโลหะเงินหรือโลหะเจือปรอทแล้วทาสีทับเป็นวัตถุที่มีความสามารถในการสะท้อนดีจนสามารถเห็นภาพสะท้อนของวัตถุได้ชัดเจน สาเหตุที่เราสามารถเห็นภาพในกระจกเงาได้ เนื่องจากแสงจากวัตถุไปตกกระทบกับกระจก แล้วสะท้อนกลับมาเข้าตา

จัดเป็นอุปกรณ์ชนิดหนึ่งในการประดับตกแต่งของคฤหัสถ์ ในการประดับตกแต่ง ๒ อย่าง คือ (๑) การประดับตกแต่งของคฤหัสถ์ คือ การแต่งผม การแต่งหนวด การทัดดอกไม้ การประพรมเครื่องหอม การย้อมผิว การใช้เครื่องประดับ การใช้เครื่องแต่งตัว การนุ่งผ้าสวยงาม การประดับข้อมือ การโพกผ้าโพกศีรษะ การอบตัว การนวดตัว การอาบน้ำ การดัดตัว การส่องกระจก การทาเปลือกตา การสวมพวงดอกไม้ การทาปาก การเจิมหน้า การผูกข้อมือ การเกล้าผม การใช้ไม้เท้า การใช้ทะนาน การใช้พระขรรค์ การใช้ร่ม การสวมรองเท้าสวยงาม การติดกรอบหน้า การปักปิ่น การใช้พัด การนุ่งผ้าขาว การนุ่งผ้าชายยาว (๒) การประดับตกแต่งของบรรพชิต คือ การตกแต่งจีวร การตกแต่งบาตร การตกแต่งเสนาสนะ การตกแต่ง การประดับประดา การเล่นสนุกในการประดับ ความเพลิดเพลินในการประดับ ความปรารถนาการประดับ ความเป็นผู้ปรารถนาการประดับ กิริยาที่ประดับ ความเป็นกิริยาที่ประดับร่างกายอันเน่าเปื่อยนี้ หรือบริขารอันเป็นภายนอก (ม.มู (ไทย) ๑๒/๑๘๔/๑๙๗, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๔, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๔/๑๑๖, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๔๕/๔๖๖, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๑/๑๑๒, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔๔/๗๑๗)

กระจอก : ห่วย, ต่ำต้อย, กระจอกงอกง่อย (ยากจน,เข็ญใจ,ง่อยเปลี้ย), กิ๊กก๊อก (ชั้นเลว, ไม่ดี), ขี้ประติ๋ว (ไม่สำคัญ, ขี้ผง, เล็กน้อย), ต๊อกต๋อย (มีลักษณะซอมซ่อไม่สง่างาม) ; นกตัวเล็กๆ ชนิดหนึ่ง ขนลายชอบอาศัยชายคาบ้านเรือน; กระจอกเทศ นกขนาดใหญ่คล้ายนกกระจอก บินไม่ได้ วิ่งเร็ว ขนปีกและหางมีค่า เป็นเครื่องประดับ อาศัยอยู่ในทวีปแอฟริกา

พระผู้มีพระภาคตรัสคนกระจอกไว้ ๓ จำพวก คือ (๑) คนกระจอกบางคนในโลกนี้สมบูรณ์ด้วยเชาวน์ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยวรรณะ ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่ (๒) คนกระจอกบางคนในโลกนี้สมบูรณ์ด้วยเชาวน์และสมบูรณ์ด้วยวรรณะ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่ (๓) คนกระจอกบางคนในโลกนี้สมบูรณ์ด้วยเชาวน์ สมบูรณ์ด้วยวรรณะ และสมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่ (องฺ,ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๔๑/๓๘๗-๓๘๘, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘-๑๖๙/๒๐๑)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เชาวน์ ในที่นี้หมายถึงญาณ คือความหยั่งรู้อริยสัจ ๔ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๔๑/๒๗๓) วรรณะ ในที่นี้หมายถึงคุณ คือความมีปฏิภาณในการโต้ตอบแก้ปัญหาในเรื่องอภิธรรม อภิวินัย ไม่จนปัญญา (องฺ.ติก.อ.(บาลี)๒/๑๔๑/๒๗๓)

กระจับ : พันธุ์ไม้น้ำชนิดหนึ่ง มีฝักเปลือกแข็งสีดำ มี ๒ เขา คล้ายเขาควาย เนื้อในสีขาว รสหวานมัน รับประทานได้ ในสระโบกขรณีที่อยู่ไม่ไกลจากอาศรมของพระเวสสันดร ที่พรานเจตบุตรกล่าวไว้ในจูฬวนวัณณนาว่า ในสระโบกขรณีนั้นมีกระจับขนาดใหญ่ ทั้งข้าวสาลีอ่อนบ้าง แก่บ้าง เหล่านั้นนั่นแหละล้มระเนระนาดอยู่บนพื้นดิน และในสระโบกขรณีนั้น น้ำใสสะอาดมองเห็นฝูงปลา เต่า และปูเป็นจำนวนมากที่กำลังว่ายไปมา เป็นกลุ่ม รสที่ไหลออกจากเหง้าบัวและจากสายบัว มีรสหวานปานน้ำผึ้ง นมสด และเนยใสที่เจือปนด้วยน้ำนม; ข้อความตอนหนึ่งที่พระนางมัทรีทรงคร่ำครวญว่า ข้าแต่พระองค์ผู้จอมกษัตริย์ เหง้าบัวพร้อมทั้งฝัก หน่ออุบล และกระจับ ที่คลุกน้ำผึ้งขอเชิญพระองค์ทรงเสวยพร้อมพระโอรสทั้งหลายเถิด ; เป็นชื่อของขวากรูปร่างคล้ายกระจัย ; เป็นชื่อเรียกพานปากแบะเหมือนเขากระจับว่า พานปากกระจับ เป็นชื่อเรียกเครื่องป้องกันอวัยวะเพศชายของนักมวย ขณะขึ้นชกบนเวที เรียกว่า กระจับ นักมวย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๙๖/๔๙๕, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๒๓๔/๕๒๙))

กระจับเหล็ก : เป็นคำพูดเปรียบเปรยของนิครนถ์นาฏบุตร ที่ได้ทูลเชิญพระราชกุมารพระนามว่าอภัยให้เสด็จไปโต้วาทะกับพระสมณโคดมโดยอ้างว่าเมื่อพระองค์ทรงโต้วาทะกับพระสมณโคดมอย่างนี้แล้วกิตติศัพท์อันงามของพระองค์ที่ได้โต้วาทะกับพระสมณโคดมผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก จักระบือไป โดยให้ทูลถามว่า มีบ้างไหมที่พระตถาคตตรัสวาจาอันไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระสมณโคดมจะทรงตอบว่ามีบ้างที่ตถาคตกล่าววาจาอันไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระองค์พึงทูลถามอย่างนี้ว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น การกระทำของพระองค์จะต่างอะไรจากปุถุชน เพราะปุถุชนก็กล่าววาจาอันไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระสมณโคดมจะทรงตอบว่า ตถาคตไม่กล่าววาจาอันไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระองค์พึงทูลถามอย่างนี้ว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงพยากรณ์พระเทวทัตว่า เทวทัตจักเกิดในอบาย จักเกิดในนรก ดำรงอยู่สิ้น ๑ กัป เป็นผู้ที่ใครๆ เยียวยาไม่ได้ เพราะวาจาของพระองค์นั้น พระเทวทัตโกรธ เสียใจ พระสมณโคดมถูกพระองค์ทูลถามปัญหา ๒ เงื่อนนี้แล้วจะทรงกลืนไม่เข้า คายไม่ออก กระจับเหล็กติดอยู่ในลำคอของบุรุษ บุรุษนั้นไม่อาจกลืนเข้าไป ไม่อาจคายออก แม้ฉันใด พระสมณ

SAMPLE

โคดมก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถูกพระองค์ทูลถามปัญหา ๒ เงื่อนนี้แล้วก็จะทรงกลืนไม่เข้าคายไม่ออก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๓/๘๕, ๑๓/๘๕/๘๗) ; พันธุ์ไม้น้ำชนิดหนึ่ง มีฝักเปลือกแข็งสีดำ มี ๒ เขา คล้ายเขาควาย เนื้อในสีขาว รสหวานมัน รับประทานได้ แต่ในที่นี้ทำด้วยเหล็ก ; กระจับนักมวยที่ทำด้วยเหล็ก

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปุถุชน หมายถึงคนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานัปการ ปุถุชนมี ๒ ประเภท คือ (๑) อันธปุถุชนคนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต (๒) กัลยาณปุถุชนคนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว (ม.มู.อ.(บาลี)๑/๒/๒๒, ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๗/๕๘-๕๙)

กระจาด : ภาชนะสานรูปทรงเตี้ย ปากกว้าง ก้นสอบ สานด้วยไม้ไผ่เป็นต้น, โดยปริยายเรียกเครื่องสานที่ทำเป็นตาโต ๆ ขอบปากแบบพานปากกระจับเพื่อใส่ของเครื่องกัณฑ์เทศน์ เช่นในอปทาน พระผลทายกเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าเคยเกิดเป็นผู้คงแก่เรียน อยู่ในอาศรมที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ เครื่องบูชาไฟและเมล็ดบัวขาวของข้าพเจ้ามีอยู่ของทั้งหมด ข้าพเจ้าใส่ไว้ในกระจาดแล้ว คล้องไว้ที่ยอดไม้, ในอปทานอีกเรื่องหนึ่ง พระจัมปกปุปผิยเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้ามีลูกศิษย์ ๓ คน ข้าพเจ้าผู้มีตบะ ได้เก็บดอกจำปา ๗ ดอกใส่ไว้ในกระจาด ถือดอกไม้เหล่านั้นไปบูชาพระญาณของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเวสสภู (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๖/๒๘๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๒๙๙)

กระจายไป : ทำให้แพร่หรือแตกแยกออกจากกันไปในที่ต่างๆ, แพร่หรือแตกแยกออกจากกันไปในที่ต่างๆ หมายถึงกระจัดกระจาย เช่นดอกไม้นานาพรรณกองอยู่บนแผ่นกระดาน ยังไม่ร้อยด้วยด้าย ย่อมถูกลมพัดกระจัดกระจายไป , ร่างกายแตกดับ กระจายไป ดังคำว่า กายนี้ ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมกุมมาส ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบต้องนวดเฟ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา

ในมหาปรินิพานสูตร กล่าวถึงโทณพราหมณ์ แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน พระสถูปจะได้แพร่กระจายไปยังทิศต่างๆ

ในมหาสติปัฏฐานสูตร กล่าวถึงซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรึงรัดแล้ว กระจุยกระจายไปในทิศใหญ่ ทิศเฉียง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙/๑๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๔/๗๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๗/๑๗๘, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๑๑, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๓/๑๑๕)

SAMPLE

กระแจะจันทน์ :ชื่อว่านไม้มงคล เป็นไม้ล้มลุก หัวเป็นแง่ง ลักษณะกลมยาว ออกติดต่อกันกระจายคล้ายหวีกล้วยและลูกกล้วย เนื้อในของแง่งสีเหลืองอ่อน มีกลิ่นหอมฉุนรุนแรงมาก ใบและลำต้นคล้ายเปราะหอม ก้านใบสั้นหรือยาวประมาณ ๓-๔ ซม. ด้านในเป็นร่องกว้าง ด้านนอกลมนูน ใบรูปกลมรีแข็งแรงและใหญ่กว่าใบเปราะ ขนาดกว้าง ๘-๑๐ ซม. ปลายใบมนแหลม โคนใบมน แผ่นใบอยู่ในลักษณะนอนขนานกับพื้นดิน ทางด้านบนเส้นกลางใบและเส้นใบเป็นร่อง ด้านล่างนูนเป็นสัน แผ่นใบด้านบนสีเขียวเข้มกว่าด้านล่าง ขอบใบมีขลิบสีแดงทั้งด้านบนและด้านล่าง หลังใบมีขน ก้านใบสั้นหรือไม่มี โคนเป็นกาบสั้น ดอกช่อมีใบประดับหุ้ม กลีบเลี้ยงเชื่อมติดกันเป็นหลอดสีใส กลีบดอกโคนเชื่อมติดกันเป็นหลอด ปลายแยก ๓ กลีบ รูปยาวรี ปลายมน สีขาว เกสรเพศผู้ส่วนที่เป็นกลีบอยู่บนหลอดกลีบดอก มี ๓ กลีบ กลีบข้าง ๒ กลีบ รูปไข่กว้างหัวกลับ สีชมพูม่วง กลีบปากหรือกลีบใหญ่มี ๑ กลีบ รูปคล้ายไตแฝด ปลายเว้าตื้น สีชมพูม่วงมีสีเหลืองที่รอยเว้า ขอบกลีบซ้อนกันเล็กน้อย เกสรเพศผู้ก้านเกสรสั้นส่วนบนแผ่แบน รูปวงกลม ปลายเว้าตื้นๆ สีขาว เกสรเพศเมียยอดเกสรรูปคล้ายกรวย สีขาว รอบขอบปากมีขน รังไข่ สีขาว ไม่มีขน การปลูก ใช้ดินที่สะอาด จะเป็นดินกลางแจ้ง ดินกลางนา หรือดินเผาไฟได้ทั้งนั้น ผสมอิฐหักทุบละเอียดรวมด้วย หรือไม่ก็เป็นผงถ่านก็ได้ไม่ต้องใส่ปุ๋ยก็จะงอกงามดีตามธรรมชาติ หากปลูกลงกระถางให้ใช้กระถางทรงเตี้ยใบใหญ่ใส่ดินสามในสี่ของกระถางเพื่อใบจะได้โผล่ออกมาที่ปากกระถางเสมอกันพอดี การขยายพันธุ์ โดยการแยกหน่อ ความเป็นมงคล ปลูกไว้เป็นเมตตามหานิยมในการเข้าหาผู้ใหญ่ ให้เกิดความเมตตาสงสารเมื่อไปขอคามช่วยเหลือให้ทำการใดๆ และใช้การทำเสน่ห์จะมีอานุภาพมากในทางการค้าขาย นักขายเร่มักพกติดตัวไว้ เพราะเป็นเสน่ห์ทั้งตนเองและสินค้าที่นำไปขาย เข้าหาใครไม่มีใครรังเกียจ มีแต่ให้การต้อนรับเจรจาความด้วยดี ทำให้ขายได้ มีกำไรดี ใช้เป็นเครื่องลูบไล้ตัวหรือทาตัว เพราะว่าเป็นว่านที่มีกลิ่นหอมแรงมาก จึงนิยมนำว่านนี้มาบดละเอียด แล้วคลุกเข้ากับแป้งหอมหรือเครื่องหอมต่างๆ เป็นเครื่องสำอางมาตั้งแต่โบราณกาลเพื่อลูบไล้ตัว ปัจจุบันสามารถนำเหง้าสดมาสกัดเป็นน้ำมันหอมระเหยโดยการต้มกลั่นได้ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๗๖/๑๙๒, ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย)๒๘/๔๐/๖๒, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๙๕/๒๑๓, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๕๕๙)

กระแจะจันทน์แดง :กระแจะจันทน์สีแดงเป็นสีอย่างสีเลือดหรือสีชาด (ดู กระแจะจันทน์)

ดังมีข้อความตอนหนึ่งที่พระนางประภาวดีกล่าวไว้ในกุสชาดก ว่าด้วยพระเจ้ากุสะหลงรูปโฉมนางประภาวดี ว่า ถันทั้ง ๒ ของหม่อมฉันยังไม่หย่อนยาน เปรียบปานได้กับผลตาล ลูบไล้ด้วยกระแจะจันทน์แดงจากแคว้นกาสีเหล่านั้น สุนัขจิ้งจอก

SAMPLE

เห็นเข้าแล้วจักยื้อดึงถันทั้ง ๒ ของหม่อมฉัน เหมือนลูกอ่อนอันเกิดแต่ตนยื้อดึงถันทั้ง ๒ ของมารดาเป็นแน่ (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๔๐/๖๒)

กระแจะเจิม : ผงเครื่องหอมต่างๆ ที่ผสมกันสำหรับทาหรือเจิม โดยปรกติมีเครื่องผสมคือ ไม้จันทน์ แก่นไม้หอมชะมดเชียงหญ้าฝรั่นเป็นต้น

ดังมีข้อความตอนหนึ่งที่เทพธิดากล่าวตอบพระมหาโมคคัลลานเถระในคันธปัญจังคุลิกทายิกาวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้เคยใช้แป้งเจิมสถูปว่า ดิฉันใช้นิ้วทั้งห้าจุ่มกระแจะเจิมที่พระสถูป (ทอง) ของพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่ากัสสปะ ดิฉันนั้นตั้งใจถวายสิ่งที่น่ารัก จึงได้ทิพยสถานที่น่าเจริญใจเช่นนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๗๓/๕๙)

กระโจม : สิ่งที่ตามปรกติมียอดเป็นลอมอย่างซุ้ม ใช้เป็นเครื่องกำบังแดดลมเป็นต้น โดยปริยายหมายถึงผ้าที่ทำเป็นลอมเพื่อเข้าไปอยู่ให้เหงื่อออก เช่น เข้ากระโจม ในมหาวรรค เรื่องการรมเหงื่อ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการเข้ากระโจมรมเหงื่อ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๗/๕๖)

กระฉ่อน : อื้อฉาว, แพร่สนั่นไป, แพร่สะพัดทั่วไป, อึงไปทั่ว ใช้ในความหมายทั้งดีและชั่ว ในมหาวรรค โทษแห่งวิบัติ กล่าวถึง กิตติศัพท์อันชั่วของบุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมกระฉ่อนไป

ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต กล่าวถึงกระฉ่อนเป็นคำขยายในเรื่องชื่อเสียงหรือกิตติศัพท์ ดังคำว่า เมื่อบุคคลทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตที่เรากล่าวว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำโดยส่วนเดียว บุคคลนั้นจะได้รับโทษ เช่น กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป ,ในชิคุจฉิตัพพสูตร กล่าวถึงคนที่คบมิตรชั่วเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม กิตติศัพท์อันชั่วของเขาก็กระฉ่อนไป

ในอปทาน พระพักกุลเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ได้เคยถวายยาสำหรับดื่มแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี และผู้รับการพยากรณ์ว่า ผู้นี้จักได้เป็นกษัตริย์พระนามว่าอโนมิทรงมีชัยชนะมีสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต เป็นใหญ่ในชมพูทวีป จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก ลือกระฉ่อนไปจนถึงภพดาวดึงส์,ในคราวที่สุเมธดาบสได้รับการพยากรณ์ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ในการนั้น มหาสมุทรย่อมกระฉ่อน โลกธาตุมีหมื่นจักรวาลก็ไหว (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๕/๙๘, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๘/๗๑, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๗/๑๗๖, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐๔/๓๖๗, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๙๑/๕๗๙)

กระเช้า : ภาชนะสานมีหูเป็นวงโค้งขึ้นไปสำหรับหิ้ว ดังคำที่มารดาบิดาของช่างหม้อชื่อฆฏิการะกราบทูลต่อพระพุทธเจ้าในฆฏิการสูตรว่า ขอพระองค์จงรับขนมกุมมาสจาก

กระเช้านี้, ในอัตตันตปสูตร อังคุตตรนิกายกล่าวถึงการเป็นดำรงชีวิตของนักบวชเปลือย ซึ่งเป็นบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน ก็จะไม่รับภิกษาจากกระเช้า (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙๐/๓๔๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๔)

กระซิกกระซี้ : หัวเราะเย้าหยอกกัน, ระริก, ซิกซี้ ก็ว่า

ดังเรื่องราวในมหาวิภังค์เมื่อคราวที่พระอุทายีพาหญิงทั้งหลายเที่ยวชม พวกหญิงที่ไม่กลัวบาป ใจถึง ไม่มียางอาย บ้างก็ยิ้มพราย บ้างก็พูดยั่ว บ้างก็กระซิกกระซี้ บ้างก็กระเซ้ากับท่านพระอุทายี

ในปฐมโยธาชีวสูตรอธิบายถึงเรื่องที่มาตุคามเข้าไปหาภิกษุผู้ไปสู่ป่าไปสู่โคนไม้ หรือไปสู่เรือนว่าง แล้วยิ้มแย้ม ปราศรัย กระซิกกระซี้

ในสีหาเถรีคาถา พระสีหาเถรีกล่าวว่าเป็นมายาอย่างหนึ่งที่ทำให้ชายลุ่มหลง (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๘๓/๓๑๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๕/๑๒๘,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๗๔/๕๖๘)

กระด้ง : เครื่องมือใช้สอยชนิดหนึ่ง ภาชนะสานรูปแบน ขอบกลม สำหรับฝัดข้าว เป็นต้น ถ้าขนาดใหญ่ เรียกว่า กระด้งมอญ ; ถ้ามีตาห่าง เรียก ตะแกรง ; ๑ ในสิ่งของที่นางปุณณิกาทาสีผู้ต่ำต้อยในเรือนของพราหมณ์คนหนึ่งต้องการ คือ ครก กระด้ง และสาก (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕๔/๒๙๓,ขุ.ชา.ติก(ไทย) ๒๗/๑๑๖-๑๑๗/๑๔๖)

กระดอง : ส่วนแข็งที่หุ้มตัวสัตว์บางชนิดเช่น เต่า ปู หรือแมงดาทะเล ในสังยุตตนิกาย ทุกกรสูตร กล่าวถึงภิกษุยับยั้งความวิตกในใจ(มโนวิตก) ไว้ได้เหมือนเต่าหดอวัยวะไว้ในกระดองของตน ย่อมไม่ว่าร้ายใคร ในกุมโมปมสูตร กล่าวถึงเต่าเห็นสุนัขจิ้งจอกเที่ยวหากินแต่ไกล ก็หดหัวและขาเข้ากระดองของตน ไม่เคลื่อนไหวนิ่งอยู่

คำว่ากระดอง บางครั้งหมายถึงหนัง ดังคำว่า ปูทองซึ่งมีตาโปนออกมา มีกระดูกเป็นหนัง ซึ่งก็คือกระดองปู (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗/๑๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๐/๒๔๑,ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๙๔/๒๔๕)

กระดองสังข์ : ส่วนแข็งของหอยสังข์ ; คำว่า สังข์ หมายถึงชื่อหอยทะเลกาบเดี่ยว เปลือกสีขาว รูปทรงงดงาม ใช้สำหรับหลั่งน้ำพระพุทธมนต์หรือน้ำเทพมนตร์ เปลือกมีลาย ใช้เป่าในงานพิธีของชาวเกาะ คำว่า กระดอง หมายถึงส่วนแข็งที่หุ้มตัวหอยทะเลที่เรียกว่าสังข์ ในจูฬวรรค กล่าวถึงการทำด้ามมีดด้วยวัตถุชนิดต่างๆ ดังคำว่า เราอนุญาตให้ใช้ด้ามมีดทำด้วยกระดูก งา เขา สัตว์ ไม้อ้อ ไม้ไผ่ ไม้ธรรมดา ครั่ง เมล็ดผลไม้ โลหะ กระดองสังข์, ในเรื่องปลอกสวมนิ้วมือทำด้วยกระดองสังข์ ไม้แคะขี้หูทำกระดองสังข์ ลูกดุมทำด้วยกระดองสังข์ ก็ทรงอนุญาต (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๖/๒๕, วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๗/๒๘, วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๒๖/๕๕,วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๗๖/๕๔,วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๗๙/๖๗)

SAMPLE

กระด้าง : ค่อนข้างแข็ง หมายถึงสิ่งที่มีลักษณะไม่อ่อน, ไม่นิ่มนวล เช่น ลิ้นกระด้าง, ข้าวกระด้าง ; ขัดแข็ง หมายถึง มีกิริยาวาจาไม่อ่อนตาม เช่น มีกิริยากระด้างขึ้น ; กระด้างกระเดื่อง หมายถึง แข็ง, ไม่อ่อนน้อม ; งูชนิดหนึ่ง งูกระด้าง อาศัยอยู่ในน้ำ ; น้ำชนิดหนึ่ง น้ำกระด้างไม่เกิดฟองกับสบู่ ; ข้อ ๑ ในธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กระด้าง มักดูหมิ่นผู้อื่น แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้กระด้าง มักดูหมิ่นผู้อื่นนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นทางแห่งความเสื่อม ข้อที่ ๗ ได้แก่ คนกระด้างเพราะชาติ กระด้างเพราะทรัพย์ และกระด้างเพราะโคตร ชอบดูหมิ่นญาติของตน นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๘, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๐๘/๔๘๘) (ทางแห่งความเสื่อมมี ๑๒ ข้อ ดู ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๕๒๖)

กระดานแก้วผลึก : กระดานที่ทำด้วยแก้วผลึก (แก้วหินสีขาวสลัว, สารละลายที่จับตัวกันเป็นก้อน) ; เป็น ๑ ในแผ่นกระดาน ๔ ชนิด ได้แก่ (๑) กระดานทอง (๒) กระดานเงิน (๓) กระดานแก้วไพฑูรย์ (๔) กระดานแก้วผลึก แผ่นกระดานทั้ง ๔ นี้ใช้ปูพระราชนิเวศน์ชื่อธรรมปราสาท ปราสาทที่วิสสุกรรมเทพบุตรได้รับเทวบัญชาจากท้าวสักกะจอมเทพให้เนรมิตถวายพระเจ้ามหาสุทัสสนะ แห่งกรุงกุสาวดีราชธานี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๖/๑๙๐)

กระดานแก้วไพฑูรย์ : กระดานที่ทำด้วยแก้วไพฑูรย์ (แก้วสีไม้ไผ่, สีเขียวรุ้ง, สีเพชรตาแมว) ; เป็น ๑ ในแผ่นกระดาน ๔ ชนิด ได้แก่ (๑) กระดานทอง (๒) กระดานเงิน (๓) การดานแก้วไพฑูรย์ (๔) กระดานแก้วผลึก แผ่นกระดานทั้ง ๔ นี้ใช้ปูพระราชนิเวศน์ชื่อธรรมปราสาท ปราสาทที่วิสสุกรรมเทพบุตรได้รับเทวบัญชาจากท้าวสักกะจอมเทพให้เนรมิตถวายพระเจ้ามหาสุทัสสนะ แห่งกรุงกุสาวดีราชธานี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๖/๑๙๐)

กระดานเงิน : กระดานที่ทำด้วยเงิน (ธาตุชนิดหนึ่ง เป็นโลหะสีขาว เนื้อค่อนข้างอ่อน สามารถหลอมละลายได้) ; เป็น ๑ ในแผ่นกระดาน ๔ ชนิด ได้แก่ (๑) กระดานทอง (๒) กระดานเงิน (๓) การดานแก้วไพฑูรย์ (๔) กระดานแก้วผลึก แผ่นกระดานทั้ง ๔ นี้ใช้ปูพระราชนิเวศน์ชื่อธรรมปราสาท ปราสาทที่วิสสุกรรมเทพบุตรได้รับเทวบัญชาจากท้าวสักกะจอมเทพให้เนรมิตถวายพระเจ้ามหาสุทัสสนะ แห่งกรุงกุสาวดีราชธานี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๖/๑๙๐)

กระดานทอง : กระดานที่ทำด้วยทอง (ธาตุแท้ชนิดหนึ่งเนื้อแน่นมาก สีเหลืองสุกปลั่ง เป็นโลหะมีค่า) ; เป็น ๑ ในแผ่นกระดาน ๔ ชนิด ได้แก่ (๑) กระดานทอง (๒) กระดานเงิน (๓) การดานแก้วไพฑูรย์ (๔) กระดานแก้วผลึก : แผ่นกระดานทั้ง ๔ นี้ใช้ปูพระราชนิเวศน์ชื่อ

SAMPLE

ธรรมปราสาท ปราสาทที่วิสสุกรรมเทพบุตรได้รับเทวบัญชาจากท้าวสักกะจอมเทพให้เนรมิตถวายพระเจ้ามหาสุทัสสนะ แห่งกรุงกุสาวดีราชธานี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๖/๑๙๐)

กระดานหมากรุก : ไม้ซุงที่เลื่อยออกเป็นแผ่นๆ มีลักษณะอย่างกระดาน เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส แบ่งเป็นทางกว้าง ๘ ช่อง ทางยาว ๘ ช่อง แต่ละช่องเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ดังนั้นในกระดานแผ่นหนึ่งจึงมีตาตารางอยู่ทั้งหมด ๖๔ ช่อง เป็นอุปกรณ์กีฬาชนิดหนึ่งที่ใช้ในการแข่งขันที่เดินบนตากระดาน เช่น หมากรุก หมากฮอส

ภาษิตตอนหนึ่งของพระรัฏฐปาลเถระที่ได้กล่าวไว้ว่า ขอเชิญโยมมารดาบิดาทรงดูรูปที่สตรีใช้แก้วมณีและต่างหูแต่งให้วิจิตร ซึ่งมีหนังหุ้มกระดูกไว้ภายใน งามพร้อมเสื้อผ้า ฯลฯ ผมที่ตบแต่งให้เป็นลอนดังกระดานหมากรุก ตาทั้งสองที่หยอดด้วยยาหยอดตาก็สามารถทำคนเขลาให้ลุ่มหลง แต่ไม่สามารถทำคนที่แสวงหาฝั่งคือนิพพานให้ลุ่มหลงได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๗๒/๔๖๙)

ภาษิตตอนหนึ่งของพระอานนทเถระ เมื่อจะสังคายนาพระธรรมได้กล่าวไว้ว่า ขอเชิญดูอัตภาพที่สตรีใช้แก้วมณีและต่างหูแต่งให้วิจิตร ซึ่งมีหนังหุ้มกระดูกไว้ภายในงามพร้อมเสื้อผ้า ฯลฯ ผมที่ตบแต่งให้เป็นลอนดังกระดานหมากรุกตาทั้งสองที่หยอดด้วยยาหยอดตาก็สามารถทำคนเขลาให้ลุ่มหลงแต่ไม่สามารถทำคนที่แสวงหาฝั่งคือนิพพานให้ลุ่มหลงได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๒๒/๕๐๗)

ภาษิตตอนหนึ่งของพระมหาโมคคัลลานเถระ เมื่อจะกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย ได้กล่าวไว้ว่า เชิญท่านดูรูปที่สตรีใช้แก้วมณีและต่างหูทำให้วิจิตร ซึ่งมีหนังหุ้มกระดูกไว้ภายใน งามพร้อมกับผ้า ฯลฯ ผมที่ตบแต่งให้เป็นลอนดังกระดานหมากรุกตาทั้งสองที่หยอดด้วยยาหยอดตาก็สามารถทำคนเขลาให้ลุ่มหลง แต่ไม่สามารถทำคนที่แสวงหาฝั่งคือนิพพานให้ลุ่มหลงได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๖๓/๕๓๐). (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๗๒/๔๖๙)

กระดิ่ง : เครื่องทำเสียงสัญญาณทำด้วยโลหะ มีรูปคล้ายระฆัง แต่ขนาดเล็กกว่า มีตุ้มเล็กๆ อยู่ข้างใน สำหรับทำให้เกิดเสียง, ระฆังเล็ก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๘/๑๙๒)

กระดิ่งเงิน : ธรรมปราสาทของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ แห่งกรุงกุสาวดีราชธานี มีข่ายกระดิ่งแวดล้อม ๒ ชั้น คือ ข่ายทองชั้นหนึ่ง ข่ายเงินชั้นหนึ่ง ข่ายทองมีกระดิ่งเงิน ข่ายเงินมีกระดิ่งทอง ข่ายกระดิ่งเหล่านั้นยามเมื่อต้องลม เกิดเสียงไพเราะ น่ายินดี ชวนฟัง ชวนให้เคลิบเคลิ้ม (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๘/๑๙๑)

กระดิ่งทอง : ธรรมปราสาทของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ แห่งกรุงกุสาวดีราชธานี มีข่ายกระดิ่งแวดล้อม ๒ ชั้น คือ ข่ายทองชั้นหนึ่ง ข่ายเงินชั้นหนึ่ง ข่ายทองมีกระดิ่งเงิน ข่ายเงินมี

SAMPLE

กระดิ่งทอง ข่ายกระดิ่งเหล่านั้นยามเมื่อต้องลม เกิดเสียงไพเราะ น่ายินดี ชวนฟัง ชวนให้เคลิบเคลิ้ม (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๘/๑๙๑ ; ดอกไม้ชนิดหนึ่งที่พระกิงกณิกปุปผิยเถระกล่าวไว้ในกิงกณิกปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระกิงกณิกปุปผิยเถระ ว่า ข้าพเจ้ามีจิตเบิกบาน มีใจยินดีจึงได้ประคองดอกกระดิ่งทองบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ ผู้คงที่ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๓๗๑), ดอกไม้ชนิดหนึ่งที่พระโสณณกิงกณิยเถระกล่าวไว้ในโสณณกิงกณิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระโสณณกิงกณิยเถระ ว่า ครั้นแล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตร่าเริง มีใจเบิกบาน โปรยดอกกระดิ่งทองโดยพลัน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔๓/๕๓) และว่า ข้าพเจ้าเสวยผลวิบากของดอกกระดิ่งทอง ได้ครองเทวสมบัติตลอด ๕๘ ชาติ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๕๐/๕๔), ดอกไม้ชนิดหนึ่งที่พระตีณิกิงกณิปุปผิยเถระกล่าวไว้ในตีณิกิงกณิปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระตีณิกิงกณิปุปผิยเถระ ว่า ข้าพเจ้าเก็บดอกกระดิ่งทอง ๓ ดอกมาบูชา ครั้นบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้บ่ายหน้าหลีกไปทางทิศใต้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒/๑๖๖), ดอกไม้ชนิดหนึ่งที่พระปังสุกูลปูชกเถระกล่าวไว้แล้วในปังสุกูลปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปังสุกูลปูชกเถระ ว่า ครั้งนั้น ข้าพเจ้ามีจิตร่าเริง บันเทิงใจ ได้เลือกเก็บดอกกระดิ่งทอง ๓ ดอกมาบูชาผ้าบังสุกุล (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙/๑๖๗),ดอกไม้ชนิดหนึ่งที่พระปุฬินถูปิยเถระกล่าวไว้ในปุฬินถูปิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปุฬินถูปิยเถระว่าครั้นแล้วได้สร้างพระสถูปทองคำไว้ที่หาดทราย แล้วใช้ดอกกระดิ่งทองจำนวน ๓,๐๐๐ ดอกบูชา (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๖/๑๗๖) และว่า ข้าพเจ้าได้เสวยผลของดอกกระดิ่งทองเหล่านั้น ดอกกระดิ่งทองจำนวน ๒๒,๐๐๐ ดอก แวดล้อมข้าพเจ้าไปทุกภพ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๔/๑๗๗)

กระดิ่งทองคำ : เครื่องทำเสียงสัญญาณทำด้วยทองคำ มีรูปคล้ายระฆัง แต่ขนาดเล็กกว่า มีตุ้มเล็กๆ อยู่ข้างใน สำหรับทำให้เกิดเสียง ; เป็นเครื่องประดับพญาช้างพาหนะของเทพธิดาผู้อยู่ที่กุญชรวิมาน เมื่อพญาช้างเยื้องย่างไป กระดิ่งทองคำก็ดังประสานเสียงน่ารื่นรมย์กังวานไพเราะจับใจ ฟังคล้ายกับเสียงดนตรีเครื่องห้า (ดนตรีเครื่องห้า คือ อาตตะ (โทน) วิตตะ(ตะโพน) อาตตวิตตะ(บัณเฑาะว์) ฆนะ(กังสดาล) สุสิระ(ปี่, สังข์) (ขุ.วิ.อ. ๓๔/๓๗). (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๔/๗)

กระดูก : ส่วนใดส่วนหนึ่งของโครงร่างกาย, โครงร่างกายมีลักษณะแข็ง ; เป็น ๑ ในอาการที่มีอยู่ในร่างกายมนุษย์ ๓๒ ดังคำในสัมปสาทนียสูตรตอนหนึ่งว่า ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก ; ดังเรื่องราวของเมืองเวรัญชาเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระดูกขาว

SAMPLE

เกลื่อน ; ในธาตุวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ กล่าวถึงกระดูกว่าจัดเป็นปฐวีธาตุที่เป็นภายใน (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๖/๘(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๙/๑๐๙,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๗๓/๑๓๔)

กระดูกขา : โครงร่างกายมีลักษณะแข็งส่วนขา ดังคำว่า ซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรึงรัดแล้ว กระจุยกระจายไปในทิศใหญ่ ทิศเฉียง คือ กระดูกมืออยู่ทางทิศหนึ่ง ... กระดูกขาอยู่ทางทิศหนึ่ง ; เป็นอารมณ์อย่างหนึ่งของการที่ภิกษุไปป่าช้าแล้วพิจารณาอสุภกัมมัฏฐานของกายคตาสติ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๑๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๒/๑๐๘,๑๒/๑๗๒/๑๗๓, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๒๐๐)

กระดูกแข้ง : โครงร่างกายมีลักษณะแข็งส่วนแข้ง, หน้าแข้ง, ข้าท่อนล่าง ; ดังคำที่บรรยายถึงซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรึงรัดแล้ว กระจุยกระจายไปในทิศใหญ่ ทิศเฉียง คือกระดูกมืออยู่ทางทิศหนึ่ง กระดูกเท้าอยู่ทางทิศหนึ่ง กระดูกแข้งอยู่ทางทิศหนึ่ง; ในกายคตาสติสูตร อุปริปัณณาสก์กล่าวว่า เป็นอารมณ์อย่างหนึ่งของการที่ภิกษุไปป่าช้าแล้วพิจารณาอสุภกัมมัฏฐานของกายคตาสติ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๑๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๒/๑๐๘,๑๒/๑๗๒/๑๗๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๒๐๐)

กระดูกซี่โครง : ซี่โครง, กระดูกโครงออกที่เรียงเป็นซี่ๆ ; ในมหาสติปัฏฐานสูตร มหาทุกขักขันธสูตร และกายคตาสติสูตร กล่าวถึงซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรึงรัดแล้ว กระจุยกระจายไปในทิศใหญ่ ทิศเฉียง เช่นกระดูกหลังอยู่ทางทิศหนึ่ง กระดูกซี่โครงอยู่ทางทิศหนึ่ง,ในมหาสีหนาทสูตร กล่าวถึงกระดูกซี่โครงเหลื่อมขึ้นเหลื่อมลงเหมือนกลอนศาลาเก่าเหลื่อมกัน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๑๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๒/๑๒๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๘/๑๖๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๒/๑๗๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๒๐๐)

กระดูกเท้า : โครงร่างกายมีลักษณะแข็งส่วนของเท้า ; ดังคำที่บรรยายถึงซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรึงรัดแล้ว กระจุยกระจายไปในทิศใหญ่ ทิศเฉียง คือ กระดูกมืออยู่ทางทิศหนึ่ง กระดูกเท้าอยู่ทางทิศหนึ่ง ; ในกายคตาสติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นอารมณ์อย่างหนึ่งของการที่ภิกษุไปป่าช้าแล้วพิจารณาอสุภกัมมัฏฐานของกายคตาสติ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๑๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๒/๑๐๘,๑๒/๑๗๒/๑๗๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๒๐๐)

กระดูกเป็นโครงร่าง : กระดูก ๓๐๐ ท่อนที่อยู่ในร่างกาย ; ดังพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสปรารภร่างของนางสิริมาว่า จงดูอัตภาพที่ตกแต่งอย่างสวยงาม แต่มีกายเป็นแผล มีกระดูกเป็นโครงร่าง (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๔๗/๗๗),

อรรถกถากล่าวว่า กระดูกเป็นโครงร่าง หมายถึงมีกระดูก ๓๐๐ ท่อนเป็นโครงร่าง (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๔๗/๘๑)

SAMPLE

กระดูกผุป่น : ส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย ที่ตายนานแล้ว เป็นซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ซึ่งเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ดังคำในสติปัฏฐานสูตรว่า ภิกษุนั้นนำกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบให้เห็นว่า ถึงกายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้, ในกายคตาสติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นอารมณ์อย่างหนึ่งของการที่ภิกษุไปป่าช้าแล้วพิจารณาอสุภกัมมัฏฐานของกายคตาสติ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๑๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๒/๑๗๓)

กระดูกมือ : โครงร่างกายมีลักษณะแข็งส่วนของมือ ; ดังคำในสติปัฏฐานสูตรว่า ซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรึงรัดแล้ว กระจุยกระจายไปในทิศใหญ่ ทิศเฉียง คือกระดูกมืออยู่ทางทิศหนึ่ง; เป็นอารมณ์อย่างหนึ่งของการที่ภิกษุไปป่าช้าแล้วพิจารณาอสุภกัมมัฏฐานของกายคตาสติ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๑๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๒/๑๐๘,๑๒/๑๗๒/๑๗๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๙/๑๗๐)

กระดูกสะเอว : โครงร่างกายมีลักษณะแข็งส่วนของสะเอว ; ดังคำที่บรรยายถึงซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรึงรัดแล้ว กระจุยกระจายไปในทิศใหญ่ ทิศเฉียง คือกระดูกมืออยู่ทางทิศหนึ่ง ... กระดูกสะเอวอยู่ทางทิศหนึ่ง ; เป็นอารมณ์อย่างหนึ่งของการที่ภิกษุไปป่าช้าแล้วพิจารณาอสุภกัมมัฏฐานของกายคตาสติ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๑๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๒/๑๐๘,๑๔/๑๕๔/๒๐๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๙/๑๗๐)

กระดูกสันหลัง : โครงร่างกายมีลักษณะแข็งส่วนของหลัง ดังคำที่บรรยายถึงซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรึงรัดแล้ว กระจุยกระจายไปในทิศใหญ่ ทิศเฉียง คือกระดูกมืออยู่ทางทิศหนึ่ง ... กระดูกหลังอยู่ทางทิศหนึ่ง ; ในมหาสีหนาทสูตรกล่าวถึงลักษณะของกระดูกสันหลังของพระโพธิสัตว์ในกาลบำเพ็ญทุกกรกิริยาไว้ว่า กระดูกสันหลังขึ้นเป็นปุ่มๆ เหมือนเถาสะบ้า (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๑๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๒/๑๐๘,๑๒/๑๗๒/๑๗๓,๑๔/๑๕๔/๒๐๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๘/๑๖๑)

กระต่าย : สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่มีขนาดเล็ก มีขนปุกปุยทั่วลำตัว มีหางกลมสั้น มีใบหูยาว ซึ่งวิวัฒนาการมาใช้สำหรับฟังเสียงได้เป็นอย่างดี และยังมีประสาทสัมผัสในการดมกลิ่นที่ดีมาก กระต่ายมีขาหน้าที่มี ๕ นิ้ว ขาหลังมี ๔ นิ้ว มีสะโพกที่ยาวและทรงพลังเต็มไปด้วยกล้ามเนื้อ จึงสามารถกระโดดได้เป็นอย่างดี ใต้ฝ่าเท้ามีขนนุ่ม ๆ รองรับอยู่เพื่อมิให้เกิดเสียงเมื่อเคลื่อนไหว เป็นสัตว์ที่ตื่นตกใจง่ายและมีความว่องไวปราดเปรียวมากในการระแวดระวังภัย เป็นสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหารเท่านั้น ต่างจากสัตว์ฟันแทะที่กินได้ทั้งเนื้อและพืช อาหารของกระต่ายได้แก่หญ้า และพืชผักชนิดต่าง ๆ อายุขัยโดยเฉลี่ยของกระต่ายจะอยู่ที่ ๒-๓ ปี เป็นสัตว์ที่สืบพันธุ์เร็วมาก โดยปีหนึ่ง ๆ

SAMPLE

สามารถออกลูกได้ถึง ๒-๓ ครั้ง ครั้งละประมาณ ๒-๓ ตัว มักอาศัยอยู่ในที่ราบโล่งที่เป็นทุ่งหญ้างมากกว่าป่าทึบ โดยขุดโพรงใต้ดินเป็นรังและที่อยู่อาศัย

๑ ในสัตว์นานาชนิดในมหาวนวัณณนา พรรณนากัณฑ์มหาพน ดังในประโยคที่ว่า อนึ่ง ในป่านั้น มีสัตว์หลากหลายชนิด คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง ยักษิณีมีหน้าดุจหา ช้างพัง ช้างพลาย เนื้อทราย เนื้อฟาน ละมั่ง และอีเห็น ฯลฯ กระต่าย แร้ง ราชสีห์ และเสือปลา ฯลฯ (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๓, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๑๗๑/๑๔๗, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๓-๖๔/๑๖๙, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๘๖/๑๗๔, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๗๐/๓๕๑, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๕๙/๔๖๓, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๖๗/๑๒๙, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๔, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๑๓/๔๐๓, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๖๖/๕๐๕)

กระต่ายแก้วประพาฬ : กระต่ายที่ทำด้วยรัตนะ (แก้ว) ชนิดหนึ่ง สีแดงอ่อน เกิดจากหิน ปะการัง ใต้ทะเล ; ๑ ในกระต่าย ๗ ชนิด ที่พระเจ้าวาสุเทพ ตรัสถามฆฏบัณฑิต พระภาดาร่วมอุทร (น้องชาย) ของพระองค์ว่า เหตุไรหนอ เธอจึงเป็นดังคนบ้า เที่ยวบ่นเพ้ออยู่ทั่วพระนครทวารกะนี้ว่า กระต่าย ๆ เธอต้องการกระต่ายเช่นไร ฉันจักให้นายช่างทำกระต่ายทองคำ กระต่ายแก้วมณี กระต่ายโลหะ กระต่ายเงิน กระต่ายสังข์ กระต่ายศิลา กระต่ายแก้วประพาฬ ให้เธอ (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒๑๐/๒๐๒)

กระต่ายแก้วมณี : กระต่ายที่ทำด้วยแก้วหินมีค่าสีแดง ในจำพวกนพรัตน์ แก้ว ๙ อย่าง คือ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย ไพฑูรย์ ; ๑ ในกระต่าย ๗ ชนิด คือ กระต่ายทองคำ กระต่ายแก้วมณี กระต่ายโลหะ กระต่ายเงิน กระต่ายสังข์ กระต่ายศิลา กระต่ายแก้วประพาฬ (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒๑๐/๒๐๒)

กระต่ายเงิน : กระต่ายที่ทำด้วยเงิน มีลักษณะเป็นโลหะสีขาว เนื้อค่อนข้างอ่อน สามารถหลอมละลายได้ ; ๑ ในกระต่าย ๗ ชนิด คือ กระต่ายทองคำ กระต่ายแก้วมณี กระต่ายโลหะ กระต่ายเงิน กระต่ายสังข์ กระต่ายศิลา กระต่ายแก้วประพาฬ (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒๑๐/๒๐๒)

กระต่ายทองคำ : กระต่ายที่ทำด้วยธาตุแท้ชนิดหนึ่งเนื้อแน่นมาก สีเหลืองสุกปลั่ง เป็นโลหะมีค่า ; ๑ ในกระต่าย ๗ ชนิด คือ กระต่ายทองคำ กระต่ายแก้วมณี กระต่ายโลหะ กระต่ายเงิน กระต่ายสังข์ กระต่ายศิลา กระต่ายแก้วประพาฬ (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒๑๐/๒๐๒)

กระต่ายในดวงจันทร์ : เป็นคำกล่าวยกย่องพระพุทธเจ้าของพระพุทธสัญญกเถระ (พระวีตโสกเถระ พระอนุชาของพระเจ้าอโศกมหาราช ภายหลังพุทธปรินิพพาน ๒๑๘ ปี (ขุ.เถร.อ. ๑/๒๘๒/๔๕๔) เมื่อครั้งที่ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ความเป็นพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกนี้หาได้ยาก เหมือนหาดอกมะเดื่อที่ดี เหมือนหากระต่ายในดวงจันทร์ หรือเหมือนหาน้ำมันกา (น้ำมันกาหายาก เพราะกา

SAMPLE

ทั้งหลายถูกความหิวความสะดุ้งเบียดเบียนทั้งกลางคืนและกลางวันจึงหามันเหลวได้ยาก (ขุ.อป.อ. ๒/๑๖/๒๖๐). (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖/๑๓๗)

กระต่ายโลหะ : กระต่ายที่ทำด้วยโลหะ (ธาตุที่ถลุงจากแร่แล้ว เช่น เหล็ก ทองแดง ทองคำ) หรือโลหะชนิดใดชนิดหนึ่ง ในบรรดาโลหะเหล่านี้ คือ เหล็ก ทองแดง ตะกั่ว สังกะสี ปรอท อลูมิเนียม แมกนีเซียม ; ๑ ในกระต่าย ๗ ชนิด คือ กระต่ายทองคำ กระต่ายแก้วมณี กระต่ายโลหะ กระต่ายเงิน กระต่ายสังข์ กระต่ายศิลา กระต่ายแก้วประพาฬ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๑๐/๒๐๒)

กระต่ายศิลา : กระต่ายที่ทำด้วยหิน หินเป็นของแข็งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติซึ่งเป็นสารผสมที่เกิดจากการเกาะตัวกันแน่นขอนงแร่ ตั้งแต่ ๑ ชนิดขึ้นไป หรือ เป็นสารผสมของแร่กับแก้วภูเขาไฟ หรือ แร่กับซากดึกดำบรรพ์ หรือของแข็งอื่น ๆ หินมีหลายลักษณะ มีรูปร่างที่แตกต่างกัน และมีสีสันที่ต่างกันออกไป ตามถิ่นที่อยู่ ; ๑ ในกระต่าย ๗ ชนิด คือ กระต่ายทองคำ กระต่ายแก้วมณี กระต่ายโลหะ กระต่ายเงิน กระต่ายสังข์ กระต่ายศิลา กระต่ายแก้วประพาฬ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๑๐/๒๐๒)

กระต่ายสังข์ : กระต่ายที่ทำด้วยหอยทะเลกาบเดี่ยว สีขาว เรียกว่า สังข์ หรือหอยสังข์ ; สังข์มีหลายชนิด เช่น สังข์รดน้ำ เปลือกสีขาว รูปทรงงดงาม ใช้สำหรับหลั่งน้ำพระพุทธมนต์หรือน้ำเทพมนตร์ ; สังข์แตร เปลือกมีลาย ใช้เป่าในงานพิธีต่างๆ ; ๑ ในกระต่าย ๗ ชนิด คือ กระต่ายทองคำ กระต่ายแก้วมณี กระต่ายโลหะ กระต่ายเงิน กระต่ายสังข์ กระต่ายศิลา กระต่ายแก้วประพาฬ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๑๐/๒๐๒)

กระแต : สัตว์บกขนาดเล็ก เลี้ยงลูกด้วยนม รูปร่างคล้ายกระรอก แต่ไม่ใช่กระรอก และไม่ใช่สัตว์ฟันแทะ เป็นสัตว์เลี้ยง และเป็นดัชนีบ่งชี้ถึงสภาพแวดล้อมที่ดีและแสดงถึงความสมดุลของระบบนิเวศ กระแตจะไม่สามารถขบกัดผลไม้เปลือกแข็งได้เหมือนกระรอก จึงชอบกินผลไม้สุก เช่น ชมพู่ กล้วยสุก แต่อาหารที่มันชอบกินที่สุด คือ แมลงต่างๆ ปลวก มด ตัวด้วง และหนอนแมลง ทำรังอยู่ตามโพรงของต้นไม้ที่ล้มอยู่ตามป่า ตกลูกครั้งละ ๒–๓ ตัว แม่ให้นมลูกประมาณเดือนครึ่ง และลูกจะไปหากินเอง (ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๓/๘๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๗/๑๑๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๓/๑๙๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๙/๘๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๙๘/๓๕๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๕/๕๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๗/๒๖๘)

เนื้อชนิดหนึ่งในฝูงเนื้อนานาชนิดที่ปุณณกยักษ์ทูลเชิญให้พระราชา ๑๐๑ พระองค์ในที่ประชุมชองชาวกุรุรัฐทอดพระเนตร ดังความตอนหนึ่งว่า ขอทูลเชิญทอดพระเนตรฝูงเนื้อนานาชนิด เป็นจำนวนมากที่เชิงเขา เช่น ราชสีห์ เสือโคร่ง ช้าง หมี หมาใน เสือดาว แรด โคลาน กระบือ ละมั่ง กวาง เนื้อทราย ระมาด

SAMPLE

วัว สุกรบ้าน ชะมด แมวป่า กระต่าย และกระแต ซึ่งมีอยู่มากมายหลายหลาก ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรฝูงเนื้อนานาชนิด ที่มีอยู่กลาดเกลื่อนซึ่งธรรมชาติได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๑๓/๔๐๓)

๑ ในสัตว์นานาชนิดที่อยู่ในสระใหญ่ธรรมชาติสระหนึ่งใกล้อาศรมของพระอุปสีวเถระ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ในที่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้า มีสระใหญ่ธรรมชาติสระหนึ่ง มีน้ำใส เย็นสนิท มีท่าน้ำราบเรียบน่ารื่นรมย์ใจ ฯลฯ นกต้อยตีวิด นกจักรพาก นกช้อนหอย นกโพระดก กระแต นกเขา เหยี่ยว และนาก มีอยู่มาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๔/๖๗๐)

กระถางบัวหลวง : กระถางสำหรับปลูกบัวหลวง ; กระถาง ได้แก่ ภาชนะปากกว้าง มีรูปต่างๆ สำหรับปลูกต้นไม้ หรือใส่น้ำและอื่นๆ ; บัวหลวง มีดอกสีขาวหรือชมพู กลิ่นหอม พันธุ์ดอกสีขาวเรียก สัตตบุษย์ พันธุ์ดอกสีชมพูเรียก ปัทม์ หรือ สัตตบงกช ดอกใช้ในงานพิธีต่าง ๆ เมล็ดกินได้

กระถางบัวหลวง เป็นเครื่องประดับตกแต่งปราสาทแก้วหลายร้อยชั้น สูงตระหง่านโชติช่วงในท้องฟ้า เป็นปราสาทที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตขึ้น ทรงตรัสเล่าพระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าให้พระอานนทเถระฟัง ดังความตอนหนึ่งว่า (ที่ปราสาทนั้น) มีที่ต่อ (ช่อง) หลายแห่งจัดไว้เรียบร้อยดี มีบานประตูและลูกดาลงดงาม มีกระถางบัวหลวงบัวขาบเรียงรายอยู่ทั้ง ๒ ด้าน เป็นต้น (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๑/๔)

กระถางโลหะ : ภาชนะปากกว้าง มีรูปต่าง ๆ สำหรับปลูกต้นไม้ หรือใส่น้ำและอื่น ๆ ทำด้วยโลหะอันเป็นธาตุที่ถลุงจากแร่ เช่น เหล็ก ทองแดง ทองคำ ; ในมหาวิภังค์ จัดเป็นครุภัณฑ์ของสงฆ์ ดังคำว่า ครุภัณฑ์ของสงฆ์คืออาราม พื้นที่อารามวิหาร พื้นที่วิหาร เตียง ตั่งฟูก หมอน หม้อ โลหะ อ่างโลหะ กระถางโลหะ ; ในจูฬวรรค เสนาสนขันธกะ กล่าวถึงของสงฆ์ที่ใคร ๆ ไม่ควรสละ ใครสละเป็นโทษ ดังคำว่า หม้อโลหะ อ่างโลหะ กระถางโลหะ กระทะโลหะ มีด ขวาน ผึ่ง จอบ สว่าน นี้เป็นของที่ไม่ควรสละ อันดับที่ ๔ สงฆ์ คณะหรือ บุคคลไม่พึงสละ แม้สละแล้วก็ไม่เป็นอันสละ รูปใดสละต้องอาบัติถุลลัจจัย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๕/๑๘๑,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๑/๑๔๒,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๒/๑๔๕)

กระโถน : ภาชนะสำหรับบ้วนหรือทิ้งของต่างๆ ที่ไม่ต้องการ มีรูปทรงต่างๆ ปากกลม หรือปากสี่เหลี่ยมเป็นต้น ในเสขิยวัตร กล่าวถึงการใช้กระโถน ดังคำว่า ภิกษุเก็บเมล็ดข้าวออกแล้วเทน้ำล้างบาตรหรือขยี้เมล็ดข้าวให้ละลายหรือเทน้ำล้างบาตรในกระโถนนำไปเทข้างนอก ; ในมหาวรรคกล่าวถึงกระโถนไว้ว่า เมื่อทำความสะอาดวิหารให้นำออกมา

SAMPLE

ไว้ข้างนอกและทำเสร็จแล้วให้นำเข้าไปข้างใน ; ในเรื่องเสฏฐิภริยาวัตถุ กล่าวถึง ภรรยาเศรษฐีถ่มเนยใสนั้นลงกระโถน ; ในจูฬวรรค พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้บาตรรองรับเศษอาหารก้างหรือน้ำบ้วนปาก รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้กระโถน (วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๓๒/๗๑๑,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๔,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๐/๑๘๔,วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๕/๒๔)

กระทบกระเทียบ : เปรียบเปรย, กระเทียบเปรียบเปรย, เปรียบเปรยให้กระทบถึง ดังคำที่ชาวกาลามะกราบทูลในเกติปุตติสูตรว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมายังเกสปุตตนิคม แสดงประกาศวาทะของตนเท่านั้น แต่กระทบกระเทียบ ดูหมิ่นกล่าวข่มวาทะของผู้อื่น (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๖/๒๕๖)

กระท่อม : เรือนเล็กหรือที่อยู่อาศัยที่ปลูกติดกับพื้นดิน หรือสร้างขึ้นอย่างง่ายๆ มุงด้วยฟาง จาก หรือใบไม้ เป็นสถานที่สำหรับพักอาศัยหรือบำเพ็ญฌาน

ในกุฏิกาสูตร เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ท่านไม่มีกระท่อมหรือ ท่านไม่มีรังหรือ ท่านไม่มีผู้สืบสกุลหรือ ท่านเป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกแล้วหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า แน่นอน เราไม่มีกระท่อม ฯลฯ เราเป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกแล้ว เทวดาทูลถามว่า กระท่อมที่ข้าพเจ้ากล่าวกับท่าน คืออะไร ฯลฯ เครื่องผูกที่ข้าพเจ้ากล่าวกับท่าน คืออะไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า กระท่อมที่ท่านกล่าวกับเรา คือมารดา รังที่ท่านกล่าวกับเรา คือภรรยา ผู้สืบสกุลที่ท่านกล่าวกับเรา คือบุตร เครื่องผูกที่ท่านกล่าวกับเรา คือตัณหา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๒/๙๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๑/๕๑๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๓/๒๔๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๙๘/๓๕๗, สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙/๑๗, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๕๖/๓๒๓)

ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง เป็นต้นไม้ขนาดกลาง ใบหนาทึบ คล้ายใบกระดังงา ก้านและใบสีแดงชนิดหนึ่ง สีเขียวชนิดหนึ่ง เนื้อไม้แข็งมีแก่น ดอกกลมขนาดลูกพุทรา มีเกสรรวมคล้ายดอกกระถิน ใบกระท่อมรสเบื่อเมา ปัจจุบันรัฐบาลควบคุม ถือว่าเป็นยาเสพติด รับประทานทำให้ขยันในการทำงานระยะหนึ่ง มีสรรพคุณเป็นยา แพทย์แผนโบราณใช้ปรุงเป็นยาแก้บิด แก้ปวดมวน ท้องร่วง ปวดเมื่อยตามร่างกาย ระงับประสาท กะท่อมก็เรียก

กระท่อมกลางป่า :เรือนเล็กหรือที่อยู่อาศัยที่ปลูกติดกับพื้นดิน หรือสร้างขึ้นอย่างง่ายๆ กลางป่า มุงด้วยฟาง จาก หรือใบไม้ เพื่อเป็นสถานที่สำหรับพักอาศัยหรือบำเพ็ญฌานของนักบวช (สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๖/๑๙๙)

กระทะทองแดง : เครื่องทรมานในนรกขุมหนึ่ง ชื่อว่า โลหกุมภี ; อัครมเหสีของพระราชาพระองค์หนึ่ง ในปานียชาดก ว่าด้วยการรังเกียจบาปเพราะเผลอไปดื่มน้ำ ทรงสรรเสริญ

SAMPLE

ความสุขในกามว่า กามทั้งหลายน่าพอใจมาก มีความสุข สุขที่ยิ่งกว่ากามไม่มี คนผู้ซ่องเสพกามย่อมขึ้นสวรรค์ ส่วนพระโพธิสัตว์ติเตียนกามว่า กามทั้งหลายน่ายินดีน้อย มีทุกข์มาก ทุกข์ที่ยิ่งกว่ากามไม่มี คนผู้ซ่องเสพกามย่อมตกนรก ฯลฯ กามทั้งหลายมีทุกข์มากกว่าการดื่มยาพิษที่ร้ายแรง กว่าการใช้น้ำมันที่เดือดพล่านรด กว่าการตกกระทะทองแดงที่กำลังละลายคว้าง (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๒/๓๖๖)

กระทะเหล็ก : ภาชนะปากกว้างก้นตื้น เป็นอุปกรณ์หลักชิ้นหนึ่งในครัว ไว้สำหรับทอด ต้ม และปรุงอาหาร โดยทั่วไปมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ ๒๐ ถึง ๓๐ ซม. กระทะจะมีแอ่งเรียบตรงกลาง และมีขอบขึ้นมาเป็นวงกลม โดยปกติจะไม่มีฝา (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๔/๒๕๓) ; ในอรกสูตร ว่าด้วยครูชื่ออรกะ เป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกาม ได้แสดงธรรมแก่สาวกโดยเปรียบชีวิตของมนุษย์ด้วยชิ้นเนื้อว่า ชิ้นเนื้อที่เขาใส่ไว้ในกระทะเหล็กที่ถูกเผาไฟตลอดทั้งวัน ย่อมหดหายไปอย่างรวดเร็ว คงอยู่ได้ไม่นาน แม้ฉันใด ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายที่เปรียบด้วยชิ้นเนื้อ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นของเล็กน้อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก บุคคลพึงรู้ด้วยปัญญา พึงทำกุศล พึงประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีหรอก สัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตาย (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๗๔/๑๖๘)

กระทำชอบ สัมมากัมมันตะ ,เป็นอย่างหนึ่ง ใน บริขารแห่งสมาธิ ๗ กล่าวคือ (๑)สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕)สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๐/๒๒๔), เป็นอย่าง ๑ ในอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือที่เรียกว่าสัมมัตตะ อันได้แก่ (๑)สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕)สัมมาอาชีวะ (๖)สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/๔๐๒/๓๓๕), อธิบายว่า เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการลักทรัพย์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม นี้เรียกว่าสัมมากัมมันตะ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๐๕/๑๗๒), จัดเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ซึ่งเป็นทางหนึ่งในอริยมรรคมีองค์ ๘ (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๒/๒๔๓)

กระทำประทักษิณ :การเดินเวียนขวา คือเดินประณมมือเวียนขวาตามเข็มนาฬิกา ๓ รอบ, การเวียนขวา การเวียนไปทางขวา คือการเวียนโดยให้สิ่งที่จะเวียนอยู่ทางขวามือของผู้เวียน เวียนเลี้ยวทางขวาตามเข็มนาฬิกา เช่น การเวียนเทียน การแห่นาคเวียนรอบอุโบสถ ; ประทักษิณ เป็นการแสดงความเคารพอย่างสูงสุดแบบหนึ่งของชาวชมพูทวีปคือนิยมเวียนรอบบุคคลหรือสิ่งที่ตนเคารพนับถือก่อนที่จะจากไปในสมัยพุทธกาลผู้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเมื่อกราบลาแล้วก็กระทำประทักษิณคือเดินเวียนรอบ

SAMPLE

พระคันธกุฎีก่อน ๓ รอบจึงกลับ ; การทำประทักษิณในทางพระพุทธศาสนา เช่น การเวียนเทียนในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยเวียนรอบพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ของพระพุทธเจ้า หรือรอบอุโบสถซึ่งเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๑/๔๑, ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๗/๔๗, ๑๐/๓๓๐/๒๕๘, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๔/๒๔๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕๕/๒๗๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๕/๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๗/๔๕๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑/๒,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑/๒,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๖๔/๕๖,อง.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๒๕๗/๓๗๔,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๖๖๒/๖๕๗,ขุ,ชา,อฏฺฐก.(ไทย)๒๗/๒๑/๒๘๘,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๘๓/๙๗,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๓๕/๗)

กระทิง : วัวป่าชนิดหนึ่ง ขนาดโตกว่าวัวบ้าน มีกำลังมาก ดุร้ายเมื่อได้รับบาดเจ็บ ขนยาวสีดำหรือดำแกมน้ำตาล เว้นแต่ที่ตรงหน้าผากและครึ่งล่างของขาทั้ง ๔ เป็นสีขาวเทา ๆ หรือเหลืองอย่างสีทอง เรียกว่า หน้าโพ ขาทั้ง ๔ ข้างตั้งแต่เหนือเข่าลงไปถึงกีบเท้ามีสีขาวเทาหรือเหลืองทองทำให้มองดูเหมือนสวมถุงเท้า สีขนของกระทิงบริเวณหน้าผากและถุงเท้าเกิดจากคราบน้ำมันในเหงื่อซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสัตว์ชนิดนี้ คอสั้น และมีเหนียงคอห้อยยาวลงมาจากใต้คอ มีเขาโค้งงามสีเขียวเข้ม ปลายเขามีสีดำ บริเวณโคนเขามีรอยย่นซึ่งรอยนี้จะมีมากขึ้นเมื่อสูงวัยขึ้น ; กระทิงโทน ลูกกระทิงที่ปลีกตัวออกจากฝูง เที่ยวโดดเดี่ยว

๑ ในสัตว์เป็นจำนวนมากที่มาหากินที่บริเวณสระโบกขรณี ใกล้อาศรมของพระเวสสันดร มีกวาง กระทิง หมี วัวป่า แรด หมู พังพอน และงูเห่า เป็นต้น (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๖๔/๕๐๔)

ไม้ยืนต้นขนาดกลาง ใบกลมโตกว่าสารภี เส้นใบถี่ ดอกนวลขาว เกสรเหลือง ขนาดดอกบุนนาค กลิ่นหอม ผลกลมขนาดผลตะขบไทย ดอกมีสรรพคุณทางยา เมล็ดมีน้ำมันปลาน้ำจืดชนิดหนึ่ง ลำตัวยาวคล้ายปลาไหล แต่มีครีบหางและท้อง ตัวลาย สีสดสวย

กระทุ่ม : ผลของต้นไม้ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ใบดกหนาทึบ ใบคล้ายใบกระท่อมแต่ใหญ่กว่า ผลัดใบปีละครั้ง เปลือกสีน้ำตาลปนดำ แต่เป็นร่องตามยาว มีใบเดี่ยวเรียงตรงข้าม ใบรูปมน หรือรูปไข่ ดอกสีเหลืองอ่อน มีกลิ่นหอมอ่อนๆ ออกรวมเป็นช่อกระจุกแน่น ที่ตามซอกใบ หรือปลายกิ่ง ผลสีน้ำตาลเล็กๆ รวมเป็นกลุ่มกลม ผิวขรุขระ สีน้ำตาล ผิวแข็ง รับประทานได้ ต้นไม้ชนิดนี้ประโยชน์มากมาย เช่น เปลือกและรากให้สีย้อมสีเหลือง ใบรักษาไข้ ไม้ใช้ทำเครื่องเรือน กลอง โทน รำมะนา ; ผลไม้ชนิดหนึ่ง ในกิงฉันทชาดก ชาดกว่าด้วยเรื่องดาบสผู้พอใจอะไร ในบรรดาผลไม้เหล่านี้ คือ มะม่วง

SAMPLE

ผลหว้า ขนุนสำปะลอ กระทุ่ม ผลตาล และมะเดื่อ ที่ลำธารจากภูเขาพัดพามาสู่แม่น้ำ ซึ่งมีเทพธิดารักษาอยู่ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔/๕๔๐)

กระทุ่มเลือด : ๑ ในพืชนานาพันธุ์ มีชะเอมต้น ชะเอมเครือ กำยาน ประยงค์ เนระพูสี แห้วหมู สัตตบุษย์ สมุลแว้ง พิมเสน สามสิบ กฤษณา เถากระไดลิงเป็นจำนานมาก บัวบก โกฐขาว กระทุ่มเลือด ต้นหนาด ขมิ้น แก้มหอม หรดาล กำคูณ สมอพิเภก ไคร้เครือ การบูร และกลิงคุก ที่เกิดอยู่ใกล้สระโบกขรณี ในเวสสันตรชาดก ตอนว่าด้วยมหาวนวัณณนา หรือพรรณนากัณฑ์มหาพน เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ต้นเหมือนกระทุ่มใหญ่ ใบเดี่ยว รูปไข่ ยาวประมาณ ๑๐ เซนติเมตร ดอกเป็นช่อ ทรงกลมคล้ายดอกกระถิน สีเหลืองปลายขาว เมื่อสับดูที่เปลือก จะมีน้ำยางสีแดงเหมือนเลือด เกิดอยู่ตามป่าดิบเขา และป่าเบญจพรรณ ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด เปลือก มีรสฝาดร้อน มีสรรพคุณคือฆ่าพยาธิ แก้บาดแผลติดเชื้อ แก้มะเร็งคุดทะราด แก้บิดมูกเลือด (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๖๐/๕๐๔)

กระเทียม : พืชล้มลุกที่มีหัวอยู่ใต้ดิน แต่ละหัวประกอบด้วยกลีบเรียงซ้อนกันประมาณ ๔-๑๕ กลีบ บางพันธุ์จะมีเพียงกลีบเดียว เรียกว่า กระเทียมโทน แต่ละกลีบมีกาบเป็นเยื่อบางๆ สีขาวอมชมพูหุ้มอยู่โดยรอบ กระเทียมมีรากไม่ยาวนัก ใบมีลักษณะยาวแบนปลายใบแหลมแคบ โคนมีใบหุ้มซ้อนกัน ดอกออกเป็นช่อ มีสีขาวติดเป็นกระจุกที่ปลายก้านช่อ กระเทียมมีกลิ่นหอมฉุน รสชาติเผ็ดร้อน มีสรรพคุณมากมายหลายอย่าง เช่น การกินกระเทียมทั้งสดหรือแห้งเป็นประจำสามารถป้องกันโรคหลอดเลือดอุดตันและกล้ามเนื้อหัวใจหยุดทำงานเฉียบพลัน ช่วยลดปริมาณคอเลสเตอรอลในเส้นเลือด ความดันโลหิตสูง และปริมาณน้ำตาลในเส้นเลือด รักษาโรคที่เกี่ยวกับกระเพาะอาหารและลำไส้ นอกจากนี้ยังสามารถป้องกันโรคหวัด วัณโรค คอตีบ ปอดบวม ไทฟอยด์ มาลาเรีย คออักเสบและอหิวาตกโรคได้อีกด้วย

ในสมัยพุทธกาล ภิกษุรูปหนึ่งฉันกระเทียม ไม่อยากให้ภิกษุรูปอื่นรู้ จึงนั่งในที่ไกลๆ เสีย เพราะกลัวว่าภิกษุรูปอื่นจะได้กลิ่นกระเทียม พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็น จึงตรัสถาม เมื่อทราบเหตุแล้ว จึงห้ามไม่ให้ภิกษุฉันอาหารที่ทำให้เหินห่างจากธรรมกถา (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๘๙/๗๔)

คราวหนึ่งพระสารีบุตรเป็นลมเสียดท้อง แต่หายจากโรคเพราะฉันกระเทียม พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุฉันกระเทียมได้ เพื่อเป็นการรักษาโรค (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๙๓/๘๗)

ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระลสุณทายกเถระ ได้เล่าอดีตชาติของตนว่า เมื่อครั้งที่เป็นดาบสอยู่ที่ภูเขาหิมพานต์ได้อาศัยกระเทียมเลี้ยง

ชีวิตและบริโภคกระเทียมเป็นอาหารได้หาบกระเทียมเต็มหาบไปถวายพระสงฆ์ เพราะอานิสงส์แห่งการถวายกระเทียมนั้นจึงบันเทิงในสวรรค์ตลอดกัปหนึ่ง ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ไม่รู้จักทุคติเลย และได้บรรลุคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๙-๙๓/๑๖๒)., ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๗๒๔/๘๔, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๔/๒๕๘, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๑๕/๖๗๐)

กระบวนกลอง : พิธีแห่เฉลิมฉลองเพื่อเป็นการแสดงความชื่นชมยินในชัยชนะของพระราชาผู้เป็นจอมทัพซึ่งกำชัยในการรบ โดยจัดเป็นแถวกระบวนนำหน้า ประกอบไปด้วยกระบวนกลอง ตะโพน สังข์ บัณเฑาะว์ และมโหระทึก เพื่อยังพระราชาผู้จอมทัพให้ร่าเริง (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๑๗/๗๕, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๙๖๗/๓๓๓)กระบวนทัพ กองทัพที่จัดระเบียบ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๒/๔๕๕) หมายถึงวิธีดำเนินการให้กองทัพเกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นแผน ลำดับรายการที่เกิดขึ้นยามออกศึกสงครามในเวลาที่บ้านเมืองต้องออกรบกับอริศัตรู ดังคำที่มาในจูฬศีลสรุปได้ว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังขวนขวายดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลอย่างนี้ เช่น การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๓/๖,๙/๑๖๓/๕๒, ๙/๑๙๗/๖๗) กระบวนทัพมีพนักงานจัด จัดเป็นอาชีพที่ต้องอาศัยศิลปะมากมายอาชีพหนึ่ง (ที.สี.(ไทย) ๙/๘๒/๖๐) เรียกว่าหน่วยจัดกระบวนทัพ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๗/๒๓๗)

กระบวนทัพ : กองทัพที่จัดระเบียบ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๒/๔๕๕) หมายถึงวิธีดำเนินการให้กองทัพเกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นแผน ลำดับรายการที่เกิดขึ้นยามออกศึกสงครามในเวลาที่บ้านเมืองต้องออกรบกับอริศัตรู ดังคำที่มาในจูฬศีลสรุปได้ว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังขวนขวายดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลอย่างนี้ เช่น การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๓/๖,๙/๑๖๓/๕๒, ๙/๑๙๗/๖๗) กระบวนทัพมีพนักงานจัด จัดเป็นอาชีพที่ต้องอาศัยศิลปะมากมายอาชีพหนึ่ง (ที.สี.(ไทย) ๙/๘๒/๖๐) เรียกว่าหน่วยจัดกระบวนทัพ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๗/๒๓๗)

กระบวยตักน้ำ : ภาชนะสำหรับตักน้ำ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๔/๕๘๒) กระบวยเดิมทำด้วยกะลามะพร้าวมีด้ามถือ(ราชบัณฑิตยสถาน) ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตกระบวยตักน้ำย้อมเป็นภาชนะ มีด้าม(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๔/๒๑๐)

SAMPLE

กระบอกกรองน้ำ : เครื่องกรองน้ำของพระสงฆ์ ; เครื่องใช้สอย ๑ อย่างในอัฐบริขาร มีลักษณะก้นหุ้มผ้า ธมกรก ก็เรียก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗/๕๘๑) อธิบายว่า กระบอกกรองน้ำที่เป็นบริขารของพระภิกษุ, กระบวยที่ใช้กรองน้ำ โดยเอาผ้ากรองปิดคลุมด้านปากไว้ ส่วนด้านก้นปิดเหลือเพียงเป็นรูป หรือมีกรวยตรงกลางให้ลมผ่าน ซึ่งใช้ปลายนิ้วปิดได้ ให้น้ำผ่านเข้าทางปากกระบอกผ่านผ้ากรอง ขับลมออกทางรูปที่ก้นจนพอแล้วเอานิ้วปิดรูปนั้น ก็จะได้น้ำในกระบอกที่กรองแล้ว (บางแห่งเขียนเป็นธัมมกรณ์บ้าง) ถ้าเป็นผ้ากรองน้ำเรียกว่าปริสสาวนะ ดังคำในอรรถกถาว่า ติจีวรญฺจ ปตฺโต จ วาสี สูจิ พนฺธนำ ปริสฺสาวเนนฏฺเฐเต ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน)(วิ.มหา.อ.(บาลี)๑/-/๒๕๕) ดู บริขาร (ธรรมกรก) ประมวลศัพท์ หน้า ๑๔๑)

กระบอกน้ำดื่ม:ไม้ไผ่ที่ตัดเป็นท่อนๆ(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๓๘/๑๐๘)(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน) หมายถึงเครื่องใช้สอยใส่น้ำดื่มในเวลาเดินทางหรือของอื่นๆ ที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น กระบอกข้าวหลาม

กระบอกเป่าควันไฟ : เครื่องใช้สอยอย่างหนึ่ง ใช้สำหรับเป่าควันไฟ ที่ชาวบ้านถวายวัด ทำให้สมควรแก่สมณบริโภค ดังคำที่ปิลินทวัจฉเถระได้เล่าประวัติในอดีตชาติของตนว่า สมัยที่เป็นคนเฝ้าประตูได้จ้างช่างให้ทำสายโยค กระบอกเป่าควันไฟ ตะเกียงตั้ง คนโทน้ำและผอบ ให้สมควร(แก่สมณบริโภค) (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๘/๕๘๑) สำหรับคนที่ถวายกระบอกเป่าควันไฟ จะได้รับอานิสงส์ ๓ อย่าง คือมีสติตั้งมั่น เส้นเอ็ดต่อเนื่องกันดี และได้ที่นอนทิพย์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๕๘-๑๕๙/๖๐๑)

กระบอง : ไม้สั้นที่ใช้ตี มีรูปกลมบ้าง เหลี่ยมบ้าง คล้ายพลองแต่สั้นกว่า จัดอยู่ในเครื่อง ประหารเพื่อใช้ทำร้ายผู้อื่น ดังคำอธิบายว่า ประหารบ้าง ได้แก่ ประหารด้วยมือบ้าง ด้วยเท้าบ้าง ด้วยแส้บ้าง ด้วยหวายบ้าง ด้วยกระบองบ้าง,ในทีฆนิกาย และมหานิทเทส กล่าวถึงกระบอง ใช้เป็นการละเล่นได้ เช่น การรำกระบี่กระบอง,ในทัททรชาดก กล่าวถึงชายคนหนึ่งแสดงการรบด้วยกระบองพร้อมทั้งบ่วงบาศกลางโรงมหรสพ,ในเนมิราชชาดก กล่าวถึงสัตว์นรกว่านายนิรยบาลทั้งหลายโบยตีด้วยกระบองเหล็กอันร้อน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๒/๘๑,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๓/๖,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๑๑๑/๓๑๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๕๙/๒๕๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๗/๖๐๕)

กระบองเพชร : 1.ชื่ออาวุธชนิดหนึ่งของจอมเทพ หมายถึงไม้สั้นที่ใช้ตี ทำด้วยเพชร ดังคำว่า ยักษ์วชิรปาณีถือกระบองเพชรมีไฟลุกโชติช่วงยืนอยู่ในอากาศ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๗/๓๙๔) อรรถกถากล่าวว่า ยักษ์วชิรปาณี ในที่นี้หมายถึงท้าวสักกเทวราช (ม.มู.อ. ๒/๓๕๗/๑๘๕) ; 2.ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง สูง ๓-๕ เมตร ยอกเป็นร่องโดยรอบ มีหนามละเอียด

SAMPLE

ดอกใหญ่ สีขาว กลิ่นหอม บานกลางคืนมักปลูกเป็นรั้วบ้าน ตะบองเพชร ก็เรียก (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

กระบี่ : อาวุธชนิดหนึ่ง ใบแบนยาว ปลายแหลม มีคมข้างหนึ่งหรือทั้ง ๒ ข้าง ด้ามสั้น ที่ด้ามถือ อาจมีโกร่งหรือไม่มีก็ได้ มีฝัก มีสีขาว เช่นคำในมโหสธชาดกกล่าวถึงกระบี่ทั้งหลายที่มีสีเช่นเดียวกับปลาสลาด, ในทีฆนิกาย และมหานิทเทส กล่าวถึงกระบี่ ใช้เป็นการละเล่นอย่างหนึ่ง เช่น การรำกระบี่กระบอง,ในทีฆนิกาย อัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงฤาษีใช้บุรุษขัดกระบี่ รักษาเชิงเทินแห่งนคร มีคูล้อมรอบลงลึ่ม,ในเตมิยชาดก กล่าวถึงกระบี่ใช้ป้องกันตัว ดังคำที่พระเตมีย์โพธิสัตว์กราบทูลแด่พระราชาว่า อาตมภาพไม่มีราชองครักษ์คาดกระบี่คอยป้องกัน (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๓/๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๙/๑๙๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๑๙/๒๙๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๗/๖๐๕)

กระบือ : ควาย(ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๘๔/๑๓๙,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๒๕๒/๔๖๒,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๔๖/๕๔๕,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๖๗/๑๒๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๔๗๗/๒๕๕,๒๘/๑๔๑๒/๔๐๓,๒๘/๒๐๖๕/๕๐๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๑๒/๗๗๓);สัตว์ที่นอนบนพื้นดิน (อภิธานวรรณนา หน้า ๗๔๓) หมายถึงสัตว์ชนิดหนึ่ง มักเคี้ยวเอื้อง เท้ามีกีบคู่ รูปร่างใหญ่ ตัวมีสีดำ นวล เทา หรือเผือก เขาโค้งยาว ใต้คาง และหน้าอก มีขนขาวเป็นรูปง่าม (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

กระบือบอด : ควายตาบอด ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบถึงคนที่ไม่มีความรู้ จำมาพูดอย่างเดียว ทั้งไม่ได้ศึกษาอย่างรอบด้าน คำนี้มุ่งอธิบายเปรียบเทียบถึงคนที่ไม่การศึกษา หรือไม่ได้รับการศึกษา ก็เปรียบเหมือนควายตาบอดตัวเที่ยวไปในป่า ดังพระพุทธพจน์ว่า หากชนจำนวนมากไม่มีความรู้เป็นของตน หรือไม่ได้ศึกษาวินัยอย่างดี ก็จะพึงเที่ยวไปเหมือนกระบือบอดเที่ยวไปในป่า (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย)๒๗/๘๑/๒๗๐)

กระบุง : ภาชนะสานทึบรูปกลมสูง พื้นก้นเป็นสี่เหลี่ยม ในมหาวรรค เมณฑกคหปติวัตถุ กล่าวถึงลูกสะใภ้ของท่านเมณฑกเศรษฐีว่าเป็นผู้มีฤทธานุภาพอย่างนี้ คือนั่งใกล้กระบุงที่จุข้าว ๔ ทะนานเพียงใบเดียวแล้วแจกภัตตาหารกลางปีแก่ทาสและกรรมกรภัตตาหารไม่หมดสิ้นไปตลอดเวลาที่เธอยังไม่ลุกขึ้น,และนางก็นั่งใกล้กระบุงที่จุข้าวได้ ๔ ทะนานเพียงใบเดียวเสนาทั้ง ๔ เหล่า,ในเปตวัตถุ นันทเปติวัตถุ กล่าวถึงกระบุงใช้ตวงความสุขและความทุกข์ได้ ดังที่นันทเปรตกล่าวถึงความเชื่อแห่งศาสดาที่ตนนับถือตอนหนึ่งว่า สุขและทุกข์ เหมือนตักตวงได้ด้วยทะนานและกระบุง พระชินเจ้าย่อมรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๖/๑๒๑,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๗/๑๒๓,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๙๐/๒๘๐)

SAMPLE

กระเบา : ชื่อไม้ต้นขนาดย่อมถึงขนาดใหญ่ มีผลกลม เปลือกแข็ง มีขนสีน้ำตาล ขนาดเท่าผลส้มโอขนาดย่อม เนื้อในเป็นแป้งสีเหลืองอ่อน ๆ กินได้ มีผลดก ผลิตเมล็ดประจำ เมล็ดมีน้ำมัน ใช้เป็นยาแก้โรคเรื้อน,มักใช้ผลกระเบามาอธิบายลักษณะของสิ่งต่างๆ เช่น ในสังยุตตนิกาย โกกาลิกสูตร พระโกกาลิกะ ด่าว่าพระอัครสาวกคือพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ ต่อมา ร่างกายของพระโกกาลิกะ ก็มีตุ่มขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดเกิดขึ้นทั่วร่าง และตุ่มเหล่านั้น ก็โตขึ้นตามลำดับ เช่น เท่าเมล็ดพันธ์ผักกาด แล้วก็โตขึ้นเท่าเมล็ดถั่วเขียว โตเท่าเมล็ดถั่วดำ โตเท่าเมล็ดพุทรา โตเท่าเมล็ดกระเบา,ในปฐวีสูตร และปฐมมหาปฐวีสูตรพระพุทธเจ้าตรัสยกก้อนดินเหนียวเท่าเมล็ดกระเบา๗ ก้อน ว่ามีจำนวนน้อยไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑,๐๐๐ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐,๐๐๐ (แห่งแผ่นดินใหญ่) การได้ธรรมจักษุมีประโยชน์ยิ่งใหญ่ เป็นอย่างนี้,ในวิธุรชาดก กล่าวถึงไม้กระเบามีปรากฏในนาคพิภพ ,ในพระคยากัสสปเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าได้เคยถวายผลกระเบาแก่พระพุทธเจ้า ด้วยมือทั้งสอง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๑/๔๔๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๘/๑๖๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๕/๖๓๖,อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๖๒/๖๕๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๗๓/๓๙๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๘/๓๔๑)

กระเบื้อง : เครื่องถ้วยชามที่ปั้นด้วยดินผสมอย่างดี เนื้อมีลักษณะแข็งและขาว เคลือบผิวเป็นมัน มีพื้นหรือลวดลายเป็นสีหลายสีเรียกรวมว่าเครื่องกระเบื้อง (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๑/๒๔๒,๑๒/๓๖๐/๓๙๗,สำ.ส.๑๙/๙๐๖/๔๓๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗/๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๓/๕๘๑,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๒๕/๑๘๐) กระเบื้องจัดเป็นธรรมชาติที่แข็ง ดังคำที่สรุปได้ว่า ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายนอกตนที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ ซึ่งเป็นภายนอกตน เช่น เหล็กโลหะก้อนกรวด กระเบื้อง (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๗๓/๑๓๔) ; ภาชนะใส่อาหาร ดังคำว่า สัตว์ที่ไม่ได้ข้าวอันเลิศและรสอันเลิศยังชีพด้วยการแสวงหาด้วยภัตที่ใส่กระเบื้อง(องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๓๔/๔๔) ; เครื่องมุงหลังคาหรือปูพื้นเป็นต้น ทำด้วยดินหรือวัตถุอย่างอื่น มีลักษณะเป็นแผ่น ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเครื่องมุง ๕ ชนิด คือ กระเบื้อง ศิลา ปูนขาว หญ้า ใบไม้ (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๐๓/๑๑๐) หรือดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย ทองมีสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองอย่างหยาบ คือ ดินร่วน ทราย ก้อนกรวด และกระเบื้อง (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๐๒/๓๐๔); ชิ้นของถ้วยหรือชามแก้ว ที่แตกออก ดังคำว่า ภิกษุใช้มือ ใช้เท้าใช้ไม้หรือใช้กระเบื้องตีน้ำ ต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.มหา.(ไทย) ๒-/๓๓๘/๔๗๒); กระทะรูปทรงแบน สำหรับละเลงทำ

SAMPLE

ขนมเบื้องเป็นต้น ทำด้วยดินเผาปัจจุบันทำด้วยโลหะ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิยสถาน)

กระเบื้องถ้วย : เศษภาชนะดินเผาที่แตกออกเป็นชิ้นเล็นชิ้นน้อยโดยปริยายหมายถึงของเล็กๆน้อยๆ ไม่เป็นชิ้นเป็นอันที่ชำรุดหรือขาดชุดหมดราคา ในที่นี้หมายถึงสิ่งของที่แตกออกเป็นชิ้นเล็กๆ ดังคำว่า แผลเก่าถูกไม้หรือกระเบื้องกระทบเข้า ย่อมให้เกิดความเจ็บปวดมากขึ้น(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๕/๑๗๓) ; ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ดังคำว่า บุคคลผู้มีตาดียืนอยู่บนฝั่งมองไม่เห็นหอยโข่งและหอยกาบบ้าง ก้อนกรวด และกระเบื้องถ้วยบ้าง (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๕/๘) ในภาคต้นของประเทศไทย หมายถึงต้นกะอวม ซึ่งเป็นต้นไม้ขนาดกลาง (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) ; สิ่งที่เป็นเครื่องเคลือบดินเผา, ถ้วยชามที่ทำด้วยดิน แข็ง และ ขาวเคลือบผิวเป็นมัน ก้นลึก มีรูปต่างๆ สำหรับใส่น้ำหรือของบริโภคเป็นต้น เช่น ถ้วยน้ำพริก ส่วนมากเป็นเครื่องเคลือบดินเผา ที่ทำด้วยแก้วหรือสิ่งอื่นก็มี ถ้วยกระเบื้อง ก็เรียก

กระเบื้องหม้อ : เครื่องภาชนะชนิดหนึ่ง(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๗/๕๒๓)ทำด้วยดินเผาหรือโลหะต่างๆ สำหรับหุ่งต้ม หรือใส่ของบางอย่าง เช่น ชาวชมพูทวีป มักใช้น้ำมันหรือเนยใส เป็นต้น ดังคำว่า บุรุษยกหม้อที่ร้อนออกจากเตาเผาหม้อ วางบนพื้นที่เรียบไออุ่นที่หม้อนั้นพึงหายไป เหลืออยู่เพียงกระเบื้องหม้อ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๕๑/๑๐๒) ; เศษภาชนะดินเผาที่แตก ดังคำที่สรุปได้ว่า บุรุษดำลงในห้วงน้ำลึกแล้วทุบหม้อเนยใส ก้อนกรวดหรือกระเบื้องหม้อนั้นพึงจมลงในห้วงน้ำนั้น ส่วนเนยใสในหม้อนั้นพึงลอยขึ้น(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๘/๔๐๓)

กระปี้กระเปร่า :สดชื่น, แจ่มใส, เบิกบานใจ, มีกำลังวังชา (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๓๓) เช่น ร่างกายมีสุขภาพดี แข็งแรง ก็ทำให้คล่องแคล่ว กระปี้กระเปร่า ดังคำว่า เราฉันอาหารมื้อเดียวเราเมื่อฉันอาหารมื้อเดียวย่อมรู้สึกว่าสุขภาพมีโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๔/๑๕๐) หรือเช่นพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงดำรงอยู่ได้โดยเสวยพระกระยาหารทะนานหนึ่งเป็นอย่างมากเรื่อยมา ต่อมามีพระวรกายกระปรี้กระเปร่า

กระเปาะไข่ : คำว่า กระเปาะ คือรูปนูนกลม, เรียกสิ่งที่มีสัณฐานเช่นนั้นว่ากระเปาะ เช่น กระเปาะไข่ กระเปาะดอกไม้ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) ในที่นี้ หมายถึงเปลือกไข่ส่วนที่มีสัณฐานนูนกลม, สิ่งที่อยู่รอบไข่ไก่ หรือเปลือกไข่ไก่ ที่แม่ไก่ออกไข่มาแล้วกกให้ความอบอุ่น ฟัก มุ่งหวังให้ลูกใช้ปลายเล็บเท้า หรือจงอยปากทำลายกระเปาะไข่ออกมาโดยสวัสดี ดังคำว่า ไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง แม่ไก่กกหรือฟักดีแล้ว ลูกไก่ตัวที่ใช้เล็บหรือจะงอยปากทำลายกระเปาะไข่ออกมา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/

SAMPLE

๑๑/๕, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๑/๑๕๖, องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๑๑/๒๒๒,วิ.มหา.อ.(บาลี)๑/๑๑/๑๓๒-๑๓๓)

กระเปาะฟอง : กรรมทั้งหลายดังคำว่าบุคคลพิจารณากระเปาะฟองทั้งสิ้น คือกระเปาะฟองเทวดา กระเปาะฟองมนุษย์ และกระเปาะฟองพรหมแล้ว ผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกที่เป็นมูลเหตุแห่งกระเปาะฟองทั้งมวลเป็นผู้คงที่ดำรงตนอยู่เช่นนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสเรียกว่าผู้ฉลาด (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๓๑/๖๒๓) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า กระเปาะฟอง หมายถึงกรรม เพราะคล้ายกระเปาะฟองที่ตั้งในตน (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๕๓๑/๒๕๔); ภพ ๓ และอายตนะ ๑๒ เพราะเป็นเช่นกับฝักดาบ ด้วยอรรถว่าเป็นที่อยู่ของสัตว์และธรรมทั้งหลาย แต่ความจริงบุคคลถึง เข้าถึงอายตนะทั้งภายในและภายนอก โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ยึดอยู่ด้วยปัญญาเป็นเครื่องค้นคว้า พระพุทธเจ้าตรัสบุคคลเช่นนั้นเป็นผู้ฉลาด (ขุ.สุ.อ.๒/๕๓๑/๒๕๔)

กระเปาะฟองไข่คืออวิชชา : คำว่า กระเปาะ หมายถึงรูปนูนกลม,เรียกสิ่งที่มีสัณฐานคล้ายคลึงกันเช่นนั้นว่า กระเปาะ เช่น กระเปาะไข่, กระเปาะดอกไม้ อวิชชา หมายถึงความไม่รู้แจ้ง หมายถึงไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ อันได้แก่ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค รวมความว่า สิ่งที่ปกปิดบังความจริงอันประเสริฐไว้ พระวิปัสสีเมื่อจะตรัสรู้ ได้ทำลายกระเปาฟองไข่คืออวิชชาแล้วทรงบรรลุสัมโพธิญาณอันอุดม เสด็จไปยังกรุงพันธุมดีเพื่อทรงประกาศพระธรรมจักร (ขุ.พุทฺธ.๓๓/๒/๖๘๕)

กระพอง : ส่วนที่นูนเป็นปม ๒ ข้างของศีรษะช้าง ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคทรงยกพระหัตถ์ขวาลูบกระพองช้างนาฬาคิรี (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๔๒/๑๙๖) กระพองมีสีคล้ายสีดอกปทุม สำหรับช้างที่เป็นพญาช้างมักประดับด้วยพวงดอกปทุมและพวงดอกอุบล ทำให้สง่างามรุ่งเรือง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒/๗) ดังคำว่า กองช้างพลายที่ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ สายรัดทองคำ มีเครื่องปกกระพองและข่ายทองคำ(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๑/๒๑๔) ตะพอง ตระพอง หรือกะพอง ก็เรียก (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

กระพองช้าง : 1.ส่วนที่นูนเป็นปุ่ม ๒ ข้างศีรษะช้าง, ในวินัยปิฎก จูฬวรรค กล่าวถึงเมื่อช้างนาฬาคิริวิ่งตรงมาจะทำร้าย พระผู้มีพระภาคทรงแผ่เมตตาจิตไปที่ช้างนาฬาคิรี ทำให้ช้างนาฬาคิรีได้สัมผัสกระแสเมตตาจิต แล้วลดงวงลง ยืนอยู่ตรงพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคทรงยกพระหัตถ์ขวาลูบกระพองช้างนาฬาคิรี พลางตรัสสอนช้างนาฬาคิรี, นางวิสาขามิคารมาตาประสงค์จะให้สร้างปราสาทมีระเบียงและมีหลังคาดังเทริดตั้งอยู่บนกระพองช้างถวายสงฆ์ ; 2.ชื่อสัตว์ชนิดหนึ่ง ชื่อว่าคชกุมภะ มีลักษณะเชื่องช้า (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๐/๑๔๐,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๖,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๗๗/๑๙๓)

SAMPLE

อรรถกถาคชกุมภชาดก กล่าวถึงกระพองช้างไว้ โดยได้อธิบายลักษณะของตัวโยกเยกว่าเป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายกระพองช้าง เมื่อจะเดินต้องโยกตัวก่อนหรือโยกตัวอยู่บ่อย ๆ จึงเรียกตัวโยกเยก (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๔/๑๗๗/๓๕๑)

กระพี้ : ส่วนของเนื้อไม้ที่หุ้มแก่น, เนื้อไม้ที่อยู่ระหว่างเปลือกกับแก่น มีลักษณะอ่อนและยุ่ยง่าย ขาดง่าย โดยปริยายความหมายว่า ไม่มีแก่นสาร ในที่นี้หมายถึงส่วนภายนอกก่อนถึงแก่น เช่น การระลึกชาติได้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๒/๕๐,๑๑/๗๓/๕๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๘/๓๔๒,๑๒/๓๑๖/๓๕๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๒/๑๔๖,๑๓/๑๙๒/๒๒๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔/๓๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓/๕) องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๓/๓๙๓,๒๔/๕/๓๙๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๖๒) อรรถกถาอธิบายว่า ตามลัทธิเดียรถีย์อุปมาว่า ลาภสักการะเหมือนกิ่งไม้และใบไม้ ศีล ๕ เหมือนสะเก็ดไม้ สมาบัติ ๘ เหมือนเปลือกไม้ ปุพเพนิวาสานุสสติ (ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้) และอภิญญาอันเป็นที่สุดเป็นกระพี้ไม้ ทิพพจักขุ (ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์) เหมือนแก่นไม้ ในทางพระพุทธศาสนาอุปมา ลาภสักการะเหมือนกิ่งไม้และใบไม้ ปาริสุทธิศีล ๔ เหมือนสะเก็ดไม้ ฌานสมาบัติเหมือนเปลือกไม้ อภิญญาที่เป็นโลกิยะเป็นกระพี้ไม้ ส่วนมรรคผลเหมือนแก่นไม้(ที.ปา.อ.๗๔/๒๕)

กระพุ่มมือ : การพนมมือ, มือที่พนม(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) หมายถึงกริยาอาการที่เมื่อช่างกัลบกตัดผม หรือใช้แหนบถอนผมหงอก คนที่ถูกตัดผมหรือถอนผมหงอกจะใช้มือทั้งสองข้างประสานติดกันแล้วรองรับผมไว้ เป็นกริยาอาการที่คล้ายคลึงการพนมมือ มือที่พนม ดังคำว่า พระเจ้ามฆเทวะตรัสว่า ช่างกัลบกเพื่อนรัก ถ้าเช่นนั้นท่านจงใช้แหนบถอน ผมหงอกนั้นให้ดี แล้ววางลงที่กระพุ่มมือของเราเถิด (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๘/๓๗๓)

กระเพาะปัสสาวะ : อวัยวะภายในท้องของคนและสัตว์ รูปเป็นถุง เป็นที่เก็บน้ำปัสสาวะ ดังคำในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุว่า ลำไส้ใหญ่และกระเพาะปัสสาวะซึ่งเป็นที่ตั้งของอุจจาระปัสสาวะ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๐๙/๒๕๕) ;

อรรถกถากล่าวว่า น้ำปัสสาวะ(มูตร)ที่อยู่ในกระเพาะปัสสาวะ (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๓/๕๑)

กระรอก : ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม มีกล่าวถึงในมหาวนวัณณนา ในเวสสันดรชาดก ดังคำที่สรุปได้ว่า ในป่านั้น มีสัตว์หลากหลายชนิด คือราชสีห์ หมาใน กระรอก จามรี (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๖๓/๕๐๔) กระบอกนี้ใช้ฟันแทะ ตาโต หูใหญ่ หางยาวเป็นพวง มีหลากสี กินผลไม้ มีหลายสกุลและหลายชนิด(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

SAMPLE

กระสวย : เครื่องบรรจุด้ายสำหรับทอผ้าหรือเย็บผ้า มีปรากฏในมุนีสูตร ดังคำว่า ผู้ตั้งตนไว้ชอบ ชื่อตรงดุจกระสวยรังเกียจบาปกรรมทั้งหลายพิจารณาเห็นกรรมที่เสมอและไม่เสมอนักปราชญ์ทั้งหลายประกาศว่าเป็นมุนี(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๑๗/๕๕๐)(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)ในที่นี้หมายถึงใช้คุณสมบัติของกระสวยที่ไปตรงมา เปรียบเทียบพระมุนี ที่ละกามได้ ไม่ยึดมั่น ปฏิบัติตนเคร่งครัด เที่ยวไปอยู่เหมือนกระสวยที่ไปตรง(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๖๙/๖๐๗,๒๕/๕๐๓/๖๑๔); สิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์นักวิทยาศาสตร์สร้างขึ้นแล้วส่งขึ้นไปสู่อวกาศ ก็เรียกว่ากระสวย

กระสอบ : เครื่องสานหรือทอด้วยต้นกระจูดหรือป่านปอเป็นต้น ใช้บรรจุข้าวและของอื่น ๆดังคำที่พระสุทินบอกโยมให้ใช้บรรจุเงินทองในกระสอบป่านแล้วทิ้งในแม่น้ำคงคา หรือดังเรื่องในมารตัชชนียสูตร มูลปัณณาสก์ที่พระมหาโมคคัลลานขณะเดินจงกรมในที่แจ้งถูกมารเข้าสิงในท้อง ทำให้ท้องเป็นเหมือนกระกระสอบที่บรรลุถั่วเหลืองเต็ม เมื่อกลับมานั่งในวิหารแล้วพิจารณารู้ได้ว่าตนมีมารเข้าสิงแล้วบอกแก่มารให้ออกมาและกล่าวสอน, หรือดังคำในอุปาลิวาทสูตรที่กล่าวถึงชายฉกรรจ์ผู้เป็นกรรมกรในโรงงานสุรา ทิ้งกระสอบที่มีส่วนผสมสุราใบใหญ่ลงในบ่อหมักส่าที่ลึกแล้วจับที่มุมส่ายไปส่ายมาสลัดออก ((วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๔/๒๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๖/๕๔๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๙/๕๗)

กระสอบหนังแมว : เครื่องใช้สอย ที่ถัก ทอ หรือทำด้วยหนังแมว โดยปริยาย กระสอบหนังแมว ซึ่งก่อนจะทำกระสอบจะต้องฟอกหนังแมวให้สะอาด ฟอกสะอาดดีแล้ว จะอ่อนนุ่มดังปุ่นนุ่น ดีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง ดังคำว่า กระสอบหนังแมวนี้ที่เขาฟอกแล้ว ฟอกสะอาดแล้ว ฟอกเรียบร้อยแล้ว อ่อนนุ่มดังปุยนุ่น ตีไม่มีเสียง ตีไม่ดัง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๑/๒๔๓) อรรถกถาอธิบายว่า บุคคลควรใช้วิธีพูดนุ่มนวลโดยผู้พูดต้องมีเมตตาจิตพูดพูดตามกาล พูดจริง พูดเรื่องที่เป็นประโยชน์ และใช้คำอ่อนหวาน ในที่นี้เมตตาจิตเปรียบเหมือนกระสอบหนังแมว (ม.มู.อ.๒/๒๓๑/๘)

กระเสือกกระสน : ดิ้นรนเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ยาก (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) กำลังดิ้นรน, ทุรนทุราย, สั่นเทา,กระสับกระส่าย,กระวนกระวาย (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒/๖๐) ดังคำที่ลูกสาวเศรษฐีคนที่ ๓ กล่าวคำสาบานในอัมพชาดกว่า หญิงใดได้ลักผลมะม่วงทั้งหลายของท่านไป ขอหญิงนั้นถึงจะกระเสือกกระสนเดินทางอันยาวไกลเพียงคนเดียว ก็อย่าได้พบผัวแม้ในสถานที่ที่ได้นัดหมาย (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๗๕/๑๙๒) มีอธิบายสรุปถึงเหตุแห่งความกระเสือกกระสนไว้ว่า ผู้ทำกรรมชั่วมีการฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ ประพฤติในกามเป็นต้น เมื่อทำกรรมใดไว้ ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น คนที่ทำกรรมชั่ว เช่นฆ่าสัตว์ จะขาดความเอ็นดูต่อสรรพสัตว์ แล้วกระเสือกกระสน

SAMPLE

ด้วยกายเป็นต้น ทำให้กายกรรมเป็นต้นของเขาคดเคี้ยว คติก็คดเคี้ยว ตลอดถึงการอุบัติก็คดเคี้ยว ผู้เช่นนี้ย่อมมีคติ ๒ อย่างอย่างใดอย่างหนึ่งคือนรก หรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เมื่ออุบัติเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เช่นเกิดเป็นงู แมงป่อง หรือสัตว์อื่นใด เห็นมนุษย์แล้วย่อมกระเสือกกระสน หนีไปให้พ้นภัย สัตว์เป็นผู้รับผลของกรรมเช่นนี้ (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๖/๓๕๓)

กระแส : เส้น, สาย, แนว, ทาง, ที่เป็นไปไม่ขาดสาย เกิดขึ้นต่อเนื่องติดต่อกัน เช่น กระแสน้ำที่ไหลเป็นแนวเป็นทางไปไม่ขาดสาย กระแสลม ที่พัดเรื่อยเป็นแนวเป็นทางไปไม่ขาดสาย (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) ในที่นี้มุ่งหมายถึงกระแสเมตตาจิต ดังคำว่า ช้างนาฬาคิรีได้สัมผัสกระแสเมตตาจิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงลดงวงลง (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๔๒/๑๙๖) ; ลักษณะกระแสมีการหลั่งไหลออกมาตามลำดับ ไหลทะยอยกันไปไม่ขาด ทำให้จมลงและข้ามได้โดยยาก ในทางพระพุทธศาสนาระดับโลกิยะเกี่ยวกับอกุศล หมายถึงตัณหา เกี่ยวกับกุศล กระแสธรรมผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ เป็นพระโสดาบันเข้าสู่กระแสอริยมรรค หรือพระอนาคามีที่มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภพ คือเกิดในสุทธาวาส ภพใดภพหนึ่งแล้วก็จะเกิดเลื่อนต่อไปจนถึงอกนิฏฐภพแล้วจึงปรินิพพานในภพนั้น (องฺ.ติก.อ. ๒/๘๘/๒๔๒) ระดับโลกุตตระ หมายถึงนิพพาน (วิ.อ.(บาลี) ๓/๗/๑๔) วิ.ม.(ไทย)๔/๗/๑๑, ๔/๘/๑๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๑/๓๘๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๖/๗๔,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๘๙/๙๔,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๗/๓๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕/๗,๒๑/๑๙๕/๒๙๕,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๓/๑๕๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๒๑/๖๗๐,๒๕/๗๔๒/๖๗๗,๒๕/๑๐๔๑/๗๔๕); ประเภทของกระแส มี ๕ อย่าง คือ กระแสตัณหา กระแสทิฏฐิ กระแสกิเลส กระแสทุจริต และกระแสอวิชชา (ขุ.จู.๓๐/๓/๕๓)

กระแสเชี่ยว : แม่น้ำที่ไหลแรงเป็นแนวไม่ขาดสาย,เรียกอาการที่สายน้ำไหลแรง เรียกว่ากระแสเชี่ยว , ในนาวาสูตร สุตตนิบาตอธิบายว่า คนข้ามแม่น้ำที่มีน้ำมาก กำลังหลากมา มีกระแสเชี่ยว ถูกพัดลอยไปตามกระแสน้ำ(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๒๒/๕๗๔), หรือดังคำในมหาปรินิพพานสูตร ทีฆนิกาย ที่ปุกกุสะมัลลบุตร กราบทูลต่อพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์ขอโปรยความเลื่อมใสที่มีในอาฬารดาบส กาลามโคตร ไปตามกระแสลมที่พัดแรง หรือลอยในแม่น้ำกระแสเชี่ยว, ในอาวรณสูตร อังคุตตรนิกายกล่าวว่า แม่น้ำที่ไหลลงจากภูเขาไปสู่ที่ไกล มีกระแสเชี่ยว พัดสิ่งที่จะพัดไปได้และคนหรือของที่ตกไปย่อมถูกพัดพาไปอย่างรวดเร็ว (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๓/๑๔๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๑/๙๐)

SAMPLE

กระแสตัณหา : โลกสันนิวาสถูกกระแสตัณหาพัดไปคร่าไปชื่อว่ากระแสตัณหาเพราะตัณหานั้นแหละเป็นกระแสโดยคร่า(สัตว์)ไปในสงสารไปในสังสารวัฏ; ความโลภในอารมณ์มีรูปเป็นต้นมีประเภทเป็นอเนกด้วยสามารถแห่งอารมณ์ที่มีอยู่ในภายในและภายนอกเป็นต้นเกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเจริญยิ่งขึ้นตามลำดับพระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่ากระแสตัณหา (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๓๙/๑๓๘,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๗๓๙/๔๖๔) โดยปริยายหมายความถึงกระแสตัณหา ๓๖ สาย อันได้แก่ตัณหา ๓ (กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา) อาศัยอายตนะภายใน ๖ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมย์)(๓x๖= ๑๘) อาศัยอายตนะภายนอก ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (๓x๖=๑๘) ได้กระแส ๓๖ สายที่ไหลไปในอารมณ์มีรูปเป็นต้นที่น่าชอบใจ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๓๓๙/๓๙๕) และบุคคลย่อมตกไปสู่กระแสตัณหาเหมือนแมงมุมติดใยที่ตนถักไว้เอง ธรรมดากระแสตัณหาเริ่มต้นแต่ไหลมา เมื่อไม่มีปัจจัยที่จะทำให้มันขาดก็จะไม่ขาดลง จะมุ่งหน้าสู่สมุทรคืออบาย ไหลไปโดยไหลทะยอยกันไปไม่ขาด จะทำให้สัตว์ผู้ตกลงไปภายในกระแสของตนจมลงไปไม่ให้โผล่ศีรษะขึ้นมาได้ให้ถึงความตายบ้าง ความทุกข์ปางตายบ้าง โดยการตัดรากกุศลธรรมให้ขาดไป และโดยการเข้าไปสู่สังกิเลสธรรม

กระแสน้ำ : น้ำที่ไหลเป็นแนวเป็นทางไปไม่ขาดสาย(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน) สายน้ำ, อธิบายสรุปได้ว่า เมื่อมหาเมฆเบื้องบนหลั่งฝนลงมา น้ำจะเต็มลำธาร ห้วย เคลื่อนจากลำธาร ห้วยเป็นต้นนั้นแล้ว ก็จะเต็มหนอง เคลื่อนจากหนองนั้นแล้ว ก็จะเต็มลำน้ำน้อย(คลอง) จากลำน้ำน้อยนั้น ก็จะไหลเข้าสู่ลำน้ำใหญ่ กลายเป็นห้วงน้ำห้วงเดียวไหลไป ชาวโลกเรียกสายน้ำนี้ว่ากระแสน้ำ (นทีโสต) โดยปกติ กระแสน้ำตั้งแต่ไหลมาจนถึงมหาสมุทร เมื่อไม่มีปัจจัยที่จะทำให้มันขาด ก็จะยังไม่ขาด ไหลติดต่อกันไปตามลำดับ กระแสน้ำจะทำให้สัตว์ที่ตกลงไปภายในกระแสจมลง ไม่ให้โผล่ศีรษะขึ้นมาได้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒๘/๔๖๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๕/๒๐๑,๑๔/๒๕๘/๓๐๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๘/๙,๒๖/๖๙/๑๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗/๓๐๕) ; ชื่อของตัณหา (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙/๔๘๙) มีอุปมาว่า ชายคนหนึ่งถูกกระแสน้ำคือปิยรูปสาตรูปพัดพาไปอยู่ คนมีตาดียืนอยู่บนฝั่งเห็นชายคนนั้นแล้วบอกว่า พ่อหนุ่ม ท่านถูกกระแสน้ำคือปิยรูปสาตรูปพัดไปอยู่แล้วจริงๆ แต่ในกระแสน้ำนี้มีห้วงน้ำลึกภายใต้ที่มีคลื่นมีน้ำวน มีสัตว์ร้าย มีผีเสื้อน้ำซึ่งท่านจมไปถึงแล้วต้องถึงความตาย หรือไม่ก็ได้รับความทุกข์ปางตายแน่นอน ครั้นชายคนนั้นได้ยินเสียงของชายที่อยู่บนฝั่งนั้นแล้วก็พยายามใช้ทั้งมือและเท้าแหวกว่ายทวนกระแสน้ำขึ้นมา (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙/๔๘๙) ; อริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำที่พระคยากัสสปเถระกล่าวว่า เราก้าวลงสู่กระแสน้ำคือมรรคอันมีองค์ ๘ ลอยบาปได้หมดแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๔๙/๓๙๘)

SAMPLE

กระแสน้ำคือคุณ : กระแสคือสิ่งดีงาม มีอธิบายสรุปได้ว่า พระพาหิยเถระได้เล่าประวัติในอดีตชาติของตนว่า พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ข้าพเจ้าว่าจงดูพราหมณ์ที่หมอบอยู่แทบเท้าของเรานี้ ผู้มีกำลังคือคุณมาก เป็นบ่อเกิดแห่งกระแสน้ำคือคุณ มีหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๘๓/๒๖๒) กระแสน้ำคือคุณ แปลมาจากคำว่า คุโณฆายตนีภูต ซึ่งมีความหมายว่าพราหมณ์ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งกระแสน้ำคือคุณ คำว่า คุณ ในที่นี้สื่อความหมายถึงธรรม เมตตา อริยมรรค อนาคามิมรรค และนิพพาน เช่นคำว่า กระแสธรรม กระแสเมตตาจิต กระแสอริยมรรค(โสตาบัน,โสตาปัตติ) กระแสมรรคในเบื้องบน (พระอนาคามี) กระแสนิพพาน

กระแสน้ำคือภพ : แปลมาจากคำว่า ภวโสต ซึ่งมีความหมายว่า กระแสน้ำคือที่อยู่ ดังคำที่พระมหากัปปินเถรกล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าข้ามแม่น้ำไปได้โดยความสวัสดีเพราะระลึกถึงพระพุทธคุณว่า ถ้าพระพุทธเจ้าทรงข้ามกระแสน้ำคือภพ ทรงถึงที่สุดแห่งโลก ทรงรู้แจ้งไชร้ ด้วยสัจวาจานี้ขอการไปของข้าพเจ้าจงสำเร็จ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๑/๑๒๕๙) คำว่า ภพ สื่อความหมายถึงที่อยู่ ซึ่งมี ๓ อย่าง อันได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๑/๒๔๙,๓๓/๑๘๓/๒๖๒)

กระแสมาร : แนว, ทาง, ขอบเขตอำนาจที่เป็นไปไม่ขาดสาย เกิดขึ้นต่อเนื่องติดต่อกันของพญามารที่ชื่อวสวัสตี(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๘๖) ลักษณะกระแสของพญามารมีการแผ่ออกมาตามลำดับ สาดส่องทะยอยกันไปไม่ขาด เพื่อคอยตรวจดูสัตว์โลกผู้อยู่บนโลกนี้ไม่ให้หลุดพ้นไปจากอำนาจของตนไปได้ หากใครมีโอกาสที่จะหลุดพ้นจากอำนาจของตนก็มักไปจะห้ามสิ่งที่อยู่ให้เปลี่ยนใจ หรือมาขัดขวางสิ่งที่ทำอยู่ให้มีขวากหนามทำให้ผู้นั้นเกิดท้อแท้ เปลี่ยนใจ ดังนั้น ผู้จะหลุดพ้นกระแสมารออกได้ ต้องตั้งใจปฏิบัติธรรมอย่างมุ่งมั่น จนได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลขั้นโสดาบันขึ้น ก็ชื่อว่าว่ายตัดกระแสมารข้ามไปถึงฝั่ง(คือนิพพาน)โดยสวัสดี (ม.มู.อ. ๒/๓๕๒/๑๗๔)

กระแสแม่น้ำ : สายน้ำ, สายแม่น้ำ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๑/๓๘๕) โดยปกติ เมื่อเมฆเบื้องบนหลั่งฝนลงมา น้ำจะเต็มลำธาร ห้วย เคลื่อนจากลำธาร ห้วยเป็นต้นนั้นแล้ว ก็จะเต็มหนอง เคลื่อนจากหนองนั้นแล้ว ก็จะเต็มลำน้ำน้อย(คลอง) จากลำน้ำน้อยนั้น ก็จะไหลเข้าสู่ลำน้ำใหญ่ กลายเป็นห้วงน้ำห้วงเดียวไหลไป ชาวโลกเรียกสายน้ำนี้ว่ากระแสแม่น้ำ (นทีโสต) โดยปกติ กระแสแม่น้ำตั้งแต่ไหลมาจนถึงแม่แม่น้ำใหย่ เมื่อไม่มีปัจจัยที่จะทำให้มันขาด ก็จะยังไม่ขาดไหลติดต่อกันไปตามลำดับ กระแสแม่น้ำจะทำให้สัตว์ที่ตกลงไปภายในกระแสจมลง ไม่ให้โผล่ศีรษะขึ้นมาได้

กระแสวิญญาณ : ความสืบต่อแห่งจิต (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๙/๑๑๐) สื่อความหมายถึงภาวะที่จุติจิตเคลื่อนไปจากร่างเดิมเหลือเพียงกระดูก อธิบายว่า ผู้รู้กระโหลก เห็นกระดูกหรือ

SAMPLE

กระโหลก เช่นวังคีสพราหมณ์เคาะดูก็รู้ได้ว่า วิญญาณของผู้นั้นไปจุติที่ไหน อย่างไร (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/-/๕๓๖-๕๓๗) ดังคำที่สรุปได้ว่า สมณพราหมณ์พิจารณาก้าวข้ามผิวหนังเนื้อและเลือดของบุรุษไปพิจารณากระดูกและรู้กระแสวิญญาณของบุรุษซึ่งกำหนดโดยส่วนสอง คือ ที่ไม่ตั้งอยู่ในโลกนี้ และที่ไม่ตั้งอยู่ในโลกหน้า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๑๑)

กระหยิ่ม : กริ่ม คือครื้มใจ, อิ่มใจ,ภูมิใจ ดังคำในกถาวัตถุว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ยินดีอย่างยิ่งในสุข บางพวกประรถนา กระหยิ่ม แสวงหา ค้นหา เสาะหาสุข ยึดสุขดำรงอยู่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๗๔/๗๒๔)

กระหายเกินไป : รู้สึกคอแห้งด้วยอยากดื่มน้ำ เพราะมีอาการร้อนในเป็นต้น, อยากน้ำเป็นกำลัง ในที่นี้หมายถึงอาการของคนที่ขี้เกียจไม่ทำงาน มักอ้างว่ากระหายนักแล้วผัดเพี้ยน อ้างโน้นอ้างนี้ไม่ยอมทำงาน ทำให้โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป ดังคำในสิงคาลกสูตรที่มักอ้างว่า กระหายเกินไป แล้วไม่ทำการงาน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๕)

กระหายน้ำ : อยากดื่มน้ำ,อยากน้ำเป็นกำลัง อาการที่กระหายน้ำนี้ เมื่อกระหายน้ำ ต้องหาน้ำดื่ม ปล่อยให้เวลานานไป ตายได้ ดังคำในขุททกวัตถุว่า ภิกษุ(รูปที่กล่าวเตือน)นั้นกระหายน้ำอ้อนวอนรูปที่โกรธว่า ท่านโปรดให้ผ้ากรองน้ำ ผมจักดื่มน้ำ ภิกษุรูปที่โกรธไม่ยอมให้ ภิกษุรูป(ที่กล่าวเตือน)นั้นกระหายน้ำจนถึงแก่มรณภาพ,ในวิมานวัตถุกล่าวถึงคนที่ให้มอบน้ำแก่ผู้กำลังกระหายน้ำย่อมได้บุญ ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์มีสายน้ำบังเกิดที่วิมาน ดังคำที่เทพธิดากล่าวตอนหนึ่งว่า ดิฉัน...เห็นภิกษุหลายรูปผู้เหน็ดเหนื่อยกระหายน้ำจึงขมีขมันถวายน้ำให้ท่านดื่ม(วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๙/๓๒,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔๗/๙)

กรัชกาย : ร่างกาย,กายอันเกิดด้วยธุลีในสรีระคำนี้แปลมาจากหมวดว่าด้วยกรชกาย (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๑/๓๔๖) ดังเช่นเรื่องที่พระจักษุปาลเถระขอปรึกษากับกรัชกาย (กายอันเกิดแต่ธุลีมีในสรีระ) ซึ่งบอกกับหมอที่รักษาจักษุ(ตา)ให้ดังคำที่พระเถระตอบแก่หมอที่รักษาจักษุว่า ไปเถิด ผู้มีอายุ ข้าพเจ้าจักปรึกษาดูก่อนแล้วจึงจักรู้ก็ในที่นั้นไม่มีญาติสาโลหิตของพระเถระเลย ท่านจะพึงปรึกษากับใครเล่า ถึงอย่างนั้น ท่านปรึกษากับกรัชกายยู่ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๘-๙) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า กรชกาย หมายถึงร่างกายที่เกิดจากธุลีคือราคะ ดังคำว่า ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยวิญญาณ มูลเหตุ (กรัชกาย) ของสภาวธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๕๒) (เทียบ ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๙/๔๓๑, ขุ.จู. ๓๐/๗๔/๑๖๒,ที.สี.ฏีกา(อภินว) ๔๕/๕๑๘) กรชกายนี้เป็นที่ตั้งแห่งลมหายใจเข้าและเข้าใจออก,เป็นที่อยู่ของวิญญาณ มีอธิบายว่า

SAMPLE

กรัชกายชื่อว่าเป็นที่ตั้ง หมายถึงเป็นเหตุเดิมของลมหายใจเข้าและหายใจออก (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๔) เพราะลมหายใจเข้าและหายใจออกเหล่านี้อาศัยวัตถุ คำว่ากรัชกายชื่อว่าวัตถุ ชื่อว่าวัตถุรูป และมหาภูตรูป ๔ กับอุปาทายรูป ๒๔ ชื่อว่ากรัชกาย (ที.ม.อ.๒/๓๗๔/๓๗๙) และกรัชกายของเทวดากับมนุษย์มีความแตกต่างกัน กล่าวคือมนุษย์ทั้งหลายมีเตโชธาตุอันเกิดแต่กรรมอ่อน มีกรัชกายแข็งแรง และเมื่อเตโชธาตุของมนุษย์เหล่านั้นอ่อน กรัชกายแข็งแรง แม้เลยเวลาอาหารไปถึง ๗ วัน ก็อาจใช้น้ำร้อนและข้าวต้มใสเป็นต้นบำรุงร่างกายได้ ส่วนพวกเทวดามีเตโชธาตุแรงกรัชกายอ่อนแอ เทวดาเหล่านั้นเลยเวลาอาหารมื้อเดียวเท่านั้นก็ไม่อาจจะดำรงอยู่ได้ เทวดาในที่นี้มุ่งถึงเทวดาพวกขิฑฑาปโทสิกะแม้จะเคี้ยวแม้จะดื่มอยู่ไม่ขาดในภายหลังก็จุติทันทีตั้งอยู่ไม่ได้(ที.สี.อ.๑/๔๔-๔๖/๑๐๔) ดังคำว่า กายที่เกิดจากธุลีในน้ำของพวกเทวดาเป็นของละเอียด รูปที่เกิดจากกรรมเป็นของมีกำลัง เพราะความที่กายอันเกิดแต่ธุลีในน้ำเป็นของละเอียด(และ)เพราะรูปที่เกิดจากกรรมเป็นของมีกำลังถ้าก้าวล่วงอาหารแม้มื้อเดียวพวกเทวดาก็ตั้งอยู่ไม่ได้ (ที.ม.อ.๒/๓๕๙/๓๓๗)กรชกายก็เขียน

กรานกฐิน : ขึงไม้สะดึง มีกล่าวไว้ในวินัยปิฎก ดังคำว่า ที่ชื่อว่าสมัยที่เป็นจีวรกาล คือ เมื่อยังไม่ได้กรานกฐินมีเวลาท้ายฤดูฝน ๑ เดือน เมื่อกรานกฐินแล้ว ขยายเวลาออกไปอีกเป็น ๕ เดือน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔๙/๑๖๙) หมายถึงเอาผ้าที่จะเย็บเป็นจีวรขึงที่ไม้สะดึงเย็บเสร็จแล้ว บอกแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ร่วมใจกันยกผ้าให้ในนามของสงฆ์เพื่ออนุโมทนา ภิกษุผู้เย็บจีวรเช่นนั้นเรียกว่า ผู้กราน พิธีทำในบัดนี้ คือ ภิกษุซึ่งจำพรรษา ครบสามเดือน ในวัดเดียวกัน (ต้องมีจำนวน ๕ รูปขึ้นไป) ประชุมกันในอุโบสถ พร้อมใจกันยกผ้ากฐินให้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง ในหมู่พวกเธอ ภิกษุรูปนั้น ทำกิจ ตั้งแต่ ซัก กะ ตัด เย็บ ย้อมให้เสร็จในวันนั้น ทำพินทุกัปปะอธิษฐานเป็นจีวรครองผืนใดผืนหนึ่งในไตรจีวรแล้วบอกแก่ภิกษุสงฆ์ผู้ยกผ้าให้เพื่ออนุโมทนา และภิกษุนั้นอนุโมทนาแล้ว เรียกว่ากรานกฐิน ถ้าผ้ากฐินเป็นจีวร สำเร็จรูป กิจที่จะต้องซัก กะ ตัด เย็บ ย้อม ก็ไม่มี (กราน เป็นภาษาเขมร แปลว่า “ขึง” ค้อทำให้ตึง กฐิน เป็นภาษาบาลี แปลว่า “ไม้สะดึง” กรากฐิน ก็คือ “ขึงไม้สะดึง” คือเอาผ้าที่จะเย็บเป็นจีวรเข้าขึงที่ไม้สะดึง)เขียน กราลกฐิน บ้างก็มี (ประมวลศัพท์ หน้า ๗-๘) อธิบายว่า ระยะเวลาตั้งแต่แรมค่ำหนึ่ง เดือน ๑๑ ถึงกลางเดือน ๑๒ ระยะเวลานี้เรียกเป็นสามัญว่าเทศกาลกฐิน ฤดูกาลกฐินหรือหน้ากฐินก็มี ภิกษุสงฆ์ผู้ได้อนุโมทนากฐินแล้วนั้น ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้กรานกฐิน ด้วยผลของการทอดกฐิน เรียกว่าอานิสงส์กฐิน ในทางวินัยมีสิทธิพิเศษ ๕ ประการ ซึ่งมีแก่ภิกษุผู้ได้กรานกฐินแล้ว ก็เรียกว่าอานิสงส์กฐิน เมื่อพระสงฆ์ในวัดรับผ้ากฐินแล้วจะประชุมกันทำสังฆกรรม โดยยกผ้ากฐินนั้นให้แก่ภิกษุ

SAMPLE

รูปหนึ่ง ภิกษุรูปนั้นรับผ้านั้นแล้วก็นำไปซัก กะ ตัด เย็บ ย้อมให้เสร็จในวันนั้น เสร็จแล้วก็ทำพินทุกัปปะ อธิษฐานเป็นผ้าครอง วิธีทั้งหมดนี้เรียกว่ากรานกฐิน เมื่ออธิษฐานแล้ว ภิกษุผู้กรานกฐินประกาศให้สงฆ์อนุโมทนา สงฆ์รับทราบแล้วอนุโมทนา เรียกว่าอนุโมทนากฐิน เมื่อสงฆ์อนุโมทนาแล้ว ก็จะได้รับอานิสงส์กฐิน คือได้รับยกเว้นพระวินัยบางประการ เช่น ไปในที่ต่างๆ โดยไม่ต้องนำผ้าไตรจีวรติดตัวไปครบสามผืนได้

กราบไหว้ : ทำความเคาพโดยยกมือขึ้นประนมแล้วกราบ เช่น กราบไหว้พระรัตนตรัย ด้วยให้เข่าและฝ่ามือวางราบติดพื้นและหน้าฝากจดพื้น ดังคำในมหาวิภังคตอนหนึ่งว่า ภิกษุนั้นรำคาญเสียงนกจึงเข้าไปหาเราถึงที่อยู่ กราบไหว้เราแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร, กราบไหว้เป็นกิริยาอาการที่แสดงอาการเคารพต่อผู้ที่ควรเคารพ ดังคำในคัมภีร์ธรรมบทว่า ธรรม ๔ คืออายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่ผู้กราบไหว้ ผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ เป็นนิตย์(วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๔๕/๓๘๑,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๐๙/๖๔)

กราบไหว้ผู้ควรกราบไหว้ :ตั้งอวัยวะทั้ง ๕ ลงกับพื้น คือ กราบเอาเข่าทั้ง ๒ จดพื้น ฝ่ามือทั้ง ๒ วางราบติดพื้น และหน้าผากจดพื้นว่า กราบโดยเบญจางคประดิษฐ์ เป็นอาการแสดงความเคารพอย่างสูงสุด ดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า เมื่อบุคคลยึดถือบาปกรรมแล้วถวายจีวร บิณฑบาต เสนาสนะคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร กราบไหว้ผู้ควรกราบไหว้ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๐๓/๖๕๘)

กริช : อาวุธชนิดหนึ่ง คล้ายมีด มี ๒ คม ปลายแหลม ใบมีดตรงก็มี คดก็มี ดังคำที่พระจาปาเถรีกล่าวถึงอดีตเมื่อครั้งยังเป็นคฤหัสถ์แก่อุปกาชีวกตอนหนึ่งว่า ดิฉันจะเอาท่อนไม้ทุบหรือเอากริชแทงลูกคนนี้ของท่านให้ล้มลงเหนือพื้นดิน เพราะความเศร้าโศกถึงลูกท่านจะไปไม่ได้แน่,ในยุธัญชยชาดก กล่าวถึงกามร้ายกว่ากริช ดังคำว่า กามทั้งหลายมีทุกข์มากกว่าการใช้ดาบที่ลับดีแล้วฟันใช้กริชที่ชุ่มด้วยน้ำมันแทง (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๐๓/๕๐๕,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๗๐/๓๖๖)

กริยา : อาการที่แสดงออกมาด้วยกาย,มารยาท,การกระทำบางทีใช้ในความหมายที่ดี เช่นมีกริยา หมายความว่ามีกริยาดี คำที่แสดงอาการของนามหรือสรรพนาม เป็นคำพูดส่วนหนึ่งในไวยากรณ์ ที่แสดงอาการของนามหรือสรรพนาม ในทางพระพุทธศาสนามีที่ใช้กริยา เช่น กริยาแห่งการเข้าเฝ้า หรือใช้ในคำว่า การรวบรวมโดยกริยาอย่างที่ว่าพลรถทั้งหมด พลถือธนูทั้งหมด ชื่อว่ากริยาสังคหะ สมัยทำทุกรกริยา กริยาที่วิ่งพล่านของโลหิต ราชสีห์เห็นกริยาของหมู รูปาวจรที่เป็นฝ่ายกุศล ฝ่ายวิบาก และฝ่ายกริยา สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๑/๑๒๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑/๙๗,๒๙/๗๘/๕๑๐

SAMPLE

กริ้ว : โกรธ, เคือง ในอัมพัฏฐสูตรกล่าวถึงพระเจ้าโอกกากราชทรงกริ้วไม่พอพระทัยต่อฤๅษี ,กริ้วเป็นราชาศัพท์หมายถึงโกรธ ในคังคมาลชาดกกล่าวถึงนายสุมังคละกล่าวสดุดีพระราชาว่าขอพระองค์อย่าทรงกริ้ว มีพระราชหฤทัยผ่องใสอยู่เป็นนิตย์(ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๔/๙๕, ขุ.ชา.อฏฐก.(ไทย)๒๘/๓๓/๒๙๐)

กรีดกราย : เยื้องกราย ดังคำในวิมานวัตถุที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่าขณะที่ดนตรีบรรเลงอยู่อย่างไพเราะ เธอกรีดกรายมือและเท้าฟ้อนรำได้อย่างกลมกลืน, เดินทอดแขน, มีท่าทางหยิบหย่ง, ทำอะไรไม่เต็มกำลัง, ในกุณาลชาดกกล่าวถึงกิริยากรีดกรายว่าเป็นอย่าง ๑ ในมายาหญิง ๔๐ คืออาการที่หญิงยั่วยวนชาย เป็นต้นว่า ทำซิกซี้ด้วยการฟ้อนรำ ด้วยการขับร้อง ด้วยการประโคมดนตรี ด้วยการร้องไห้ ด้วยการกรีดกราย,ในมหานิทเทสกล่าวถึงกิริยาอาการของภิกษุผู้ประพฤติไม่ได้นับถือพระพุทธเจ้า ดังคำว่า ภิกษุเหล่าใดเป็นคน คดโกง แข็งกระด้าง พูดพล่อย กรีดกราย มีมานะจัด มีจิตไม่มั่นคงภิกษุเหล่านั้นมิใช่ผู้นับถือเรา เป็นผู้ไปจากธรรมวินัย จะไม่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัย (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘๒๖/๙๕, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๓๐๐/๑๔๔, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๑/๑๕๑)

กรีส : คูถ,อุจจาระ, ขี้, (ประมวลศัพท์ หน้า ๗) ของที่ไม่ต้องการ, สิ่งโสโครก, สิ่งขับถ่าย, ช่องทวารหนัก, หนึ่งน้ำมูตร, หลุมรับของโสโครก มีกลิ่นเหม็นฟุ้ง; มาตราวัดพื้นที่ ๔ เหลี่ยมของที่ดิน, เนื้อที่ที่หว่านเมล็ดพืช ๑ กรีสลงไปได้,พื้นที่ประมาณแปลงกล้า, พื้นที่เพียงพอต่อการหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวเปลือกได้ ๔ อัมพณะ (อภิธานวรรณนา หน้า ๒๖๔) หมายถึงมาตราวัดพื้นที่ มีอัตราเท่ากับ ๔ อัมพณะ หรือ ๒๕ ศอก, กำหนดเนื้อที่ทำนา ได้ข้าวประมาณ ๔๔ ทะนาน (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) (อง.ติก.(ไทย)๒๐/๓๖/๑๙๒,อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๓/๕๑) กรีษก็เขียน

กรุณา ๑ : ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์, ความหวั่นใจ เมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ คิดหาทางช่วยเหลือ ปลดเปลื้องทุกข์ของเขา (ประมวลศัพท์ หน้า ๗) ; ข้อ ๒ ในพรหมวิหารธรรม ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ซึ่งมารดาบิดาที่มีกรุณาต่อบุตร มุ่งหวังปรารถนาให้บุตรพ้นจากความทุกข์เดือดร้อนใจ เช่น ในเวลาใด บุตรนั้นยังอ่อนนอนหงายอยู่ ถูกสัตว์ทั้งหลายมีเล็นเป็นต้นกัด หรือถูกการนอนเป็นทุกข์บีบคั้น ร้องไห้อยู่ในกาลนั้น มารดาบิดาทั้งสองก็เกิดความกรุณาขึ้นเพราะได้สดับเสียงบุตรนั้น (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๗๖/๓๑) อธิบายว่า ความหวั่นใจเมื่อเห็นเขาตกทุกข์ คิดช่วยเหลือให้พ้นจากทุกข์ กรุณาเป็นเครื่องป้องกัน และกำจัดวิเหสาการเบียดเบียนผู้อื่น เป็นคุณที่ทำให้เป็นผู้ประเสริฐ ล่วงชนสามัญ ท่านผู้ใหญ่ในหมู่ชน จนถึงหัวหน้าในตระกูล ควรมี

SAMPLE

กรุณาเผยให้ไพศาลออกไป พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่เคารพบูชาแห่งพุทธบริษัท ก็เพราะทรงมีกรุณาจำเดิมแต่ตรัสรู้แล้วทรงสั่งสอนหมู่ชนในคามนิคมชนบทราชธานีนั้นๆให้ได้บรรลุธรรมตามสมควรแก่อุปนิสัย มิได้ทรงเห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากพระวรกาย ตั้งใจปรารถนาให้หมู่สัตว์พ้นจากทุกข์เป็นเบื้องหน้าจนถึงกาลสมัย ที่สุดในวันที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพานทรงมีอาพาธกล้า ก็ทรงมีอุตสาหะตรัสเทศนาโปรดสุภัททปริพาชก ผู้เป็นปัจฉิมสาวก ซึ่งเป็นข้อธรรมที่น่าเลื่อมใสยิ่งนัก ผู้มีกรุณา ย่อมได้บรรลุผลคือเป็นที่รักใคร่นับถือแห่งหมู่ชน เป็นกำลังในการที่จะยังบุคคลให้ประกอบกิจซึ่งเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นตามสามารถ เมื่อมีโอกาสที่จะช่วยเหลือได้ไม่ให้นิ่งเฉย ดังเช่นพระมัลลิกาเทวีเห็นสัตว์ที่ลำบากเดือดร้อนช่วยเหลือให้พ้นภัย คนที่พ้นภัย มีจิตระลึกถึงพระคุณของพระนาง จึงพากันกล่าวสรรเสริญให้มีชีวิตยืนนาน มีปัญญา มีวิจารณญาณ พระนางมัลลิกาเป็นที่รักนับถือของหมู่ชน เพราะมีกรุณา(ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๓๙-๓๔๐)และคุณของกรุณาเป็นข้าศึกแห่งความเบียดเบียนและเป็นบุญอย่างหนึ่ง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๑๙/๒๔๗,๑๐/๓๒๐/๒๔๘,๑๐/๓๔๐/๒๖๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๗/๑๘๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๔/๑๙๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๑/๒๖๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๐๔/๓๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๙/๒๓,ขุ.พุทฺธ.๓๓/๗๗/๕๖๖,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๖๕๓/๔๒๘,๓๕/๖๕๙/๔๒๙,๓๕/๖๙๘/๔๔๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๐๗/๘๔๓, วชิร. ๑๙๑-๑๙๓ ;เทพที่เกิดด้วยอำนาจกรุณาฌานที่เคยบำเพ็ญมา (ที.ม.อ.๒/๓๔๐/๓๐๕)

กรุณา[๒] : ชื่อเทพจำพวกหนึ่งชั้นจาตุมมหาราช, ในมหาสมยสูตร มีเทพหมู่หนึ่ง ชื่อว่า กรุณา อยู่ในพวกเทพ ๑๐ หมู่ ที่ลงมาเฝ้าพระพุทธเจ้าและชมปฏิปทาของพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ผู้บรรลุอรหัตตผลในวันนั้น อรรถกถาอธิบายว่า ที่ชื่อว่ากรุณา เพราะเทพหมู่นั้นบังเกิดขึ้นด้วยอำนาจกรุณาฌาน ที่เคยบำเพ็ญไว้ในมนุษยโลก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗, ที.ม.อ.๒/๓๔๐/๓๐๕) ในอสังกิยชาดก ฤาษีโพธิสัตว์นามว่าอสังกิยะ ผู้บำเพ็ญเมตตาและกรุณาอยู่เป็นประจำ กล่าวสอนพวกพ่อค้าเกวียนว่า “เราไม่มีความหวาดระแวงในหมู่บ้าน ทั้งไม่มีความกลัวในป่า เรามุ่งขึ้นสู่ทางตรงด้วยเมตตาและกรุณา” (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๖/๓๑) คำว่าทางตรง หมายถึงทางสู่พรหมโลก

กรุณาจิต : จิตที่มีกรุณา, จิตที่เกิดเพราะความกรุณา มาจากคำว่ากรุณา+จิต คำว่า กรุณา หมายถึงการสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสารในสัตว์ทั้งหลาย คำว่า จิต หมายถึง จิต มโน มานัส หทัย เป็นต้น และจิต เกิดร่วม เจือปน ด้วยกรุณานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่ากรุณาจิต ในทางพระพุทธศาสนา มีการใช้กรุณาจิตหลายแห่ง เช่นในคำว่า ภิกษุแผ่กรุณาจิตไปยังสัตว์ทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นบุคคลคนหนึ่งผู้ตกทุกข์ได้ยาก

SAMPLE

แล้ว พึงสงสารฉะนั้น บุคคลเมื่อจะแผ่กรุณาจิตอยู่ พึงแผ่ออกไป น้อมจิตไปยังทิศหนึ่งอันได้แก่ทิศตะวันออก หรือทิศตะวันตก หรือทิศเหนือ หรือทิศใต้ หรือทิศเบื้องสูง หรือทิศเบื้องต่ำ หรือทิศเบื้องขวาง หรือทิศต่างๆ ให้ดำเนินไปติดต่อกัน พักอยู่ หรือดังในคำว่า แผ่กรุณาจิตอันไพบูลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไมมีพยาบาท ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าอยู่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕๖/๒๔๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๒/๑๙๔,๑๐/๓๒๐/๒๔๘,๑๐/๓๒๗/๒๕๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๑/๔๙,๑๑/๗๒/๕๐,๑๑/๑๑๐/๘๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๗/๖๗,๑๒/๔๕๙/๔๙๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐/๒๒,๑๓/๕๔/๕๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๐/๒๗๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๙/๓๘๕,๑๘/๓๖๐/๔๑๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๕/๑๗๕,อง.เอกก.๒๐/๖๔/๒๕๑,๒๐/๖๖/๒๖๒,อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๕/๑๘๑,๒๑/๑๙๐/๒๗๕,อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖/๔๒๙,๒๔/๒๑๙/๓๖๕,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑๒/๓๕๒) กรุณาจิต คือการแผ่จิตไปยังสรรพสัตว์เสมอเหมือนกันหมด เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก หากทำได้ ผู้นั้นก็ไปสู่พรหมโลก

กรุณาเจโตวิมุตติ : ความหลุดพ้นแห่งจิต, ความหลุดพ้นแห่งจิตด้วยอำนาจกรุณา, มาจากคำว่า กรุณา+เจโตวิมุตติ คำว่า กรุณา มีความหมายดังกล่าวข้างต้น คำว่า เจโตวิมุตติ ความหลุดพ้นแห่งจิต อธิบายว่าการหลุดพ้นจากิเลสด้วยอำนาจการฝึกจิตหรืออำนาจกำลังแห่งกรุณาเป็นอารมณ์, ความหลุดพ้นทางใจที่มีกรุณาเป็นอารมณ์ กรุณาที่เกิดจากตติยฌานและจตุตถฌาน เพราะพ้นจากธรรมที่เป็นข้าศึก(ปัจจนีกธรรม) กล่าวคือ นิวรณ์ ๕ ประการ อันได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๖/๓๒๕,๑๑/๓๕๖/๓๙๑ ,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๕/๑๗๗,อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๘๓/๔๖,๒๐/๓๘๔/๔๖,๒๐/๓๘๙/๔๖,อง.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๓/๔๒๙,อง.ฉกฺก.๒๓/๖๓/๓๖๒,อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๐๒/๔๔๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖/๑๓,๓๑/๑๒๓/๑๙๒) (อง.เอกก.อ.๑/๑๗/๔๒,อง.ฉกฺก.อ.๓/๑๓/๑๐๔)

กรุณาฌาน : การเพ่งที่ประกอบด้วยกรุณาเป็นอารมณ์, มาจากคำว่า กรุณา+ฌาน คำว่า ฌาน แปลว่า การเพ่ง การเข้าฌาน, ภาวะที่จิตสงบแน่วแน่เนื่องมาจากการเพ่งที่ประกอบด้วยกรุณาเป็นอารมณ์, การเพ่งที่มีกรุณาเป็นอารมณ์จนจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ เรียกลักษณะการทำจิตให้สงบตามหลักทางศาสนาว่า เข้าฌาน เช่น พระเข้าฌาน ฤาษีเข้าฌาน โดยปริยายเรียกผู้ที่หลับตานิ่งอยู่ว่าเข้าฌาน มีอธิบายว่า บางคนในโลกนี้ มีใจประกอบด้วยกรุณาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เช่นกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลกทั่วสัตว์ทุกเหล่าในที่ทุกสถานด้วยใจประกอบด้วยกรุณาอันไพบูลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หา

SAMPLE

ประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ บุคคลนั้นพอใจ ชอบใจกรุณาฌานนั้น และถึงความปลื้มใจด้วยกรุณาฌาน ยับยั้งอยู่ในกรุณาฌาน น้อมใจไปในกรุณาฌาน อยู่จนคุ้นด้วยกรุณา ไม่เสื่อม เมื่อทำกาละ ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาเหล่าอาภัสสระ มีอายุ ๒ กัปของเทวดาเหล่าอาภัสสระ หากเป็นปุถุชน ดำรงอยู่ในชั้นอาภัสสระ ตราบเท่าตลอดอายุ ยังประมาณอายุทั้งหมดของเทวดาเหล่านั้นให้สิ้นไปแล้ว ย่อมเข้าถึงนรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง เปรตวิสัยบ้าง ส่วนสาวกของพระพุทธเจ้า ดำรงอยู่ในชั้นอาภัสสระนั้น ตราบเท่าตลอดอายุ ยังประมาณอายุทั้งหมดของเทวดาเหล่านั้นให้สิ้นไปแล้ว ย่อมปรินิพพานในภพนั้นเอง ; การสลัดออกไปจากความเบียดเบียน ชื่อว่ากรุณาฌาน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๑๒/๒๔๓,๑๐/๓๑๓/๒๔๔, ๑๐/๓๑๗/๒๔๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๕/๑๙๑) หมายถึงฌานที่ประกอบด้วยวิหารธรรม ๔ ประการ อันบุคคลเจริญโดยมีกรุณาเป็นตัวนำ (ที.ม.อ. ๓๑๗/๒๗๗)

กรุณาภาวนา : การเจริญกรุณา, มาจากคำว่า กรุณา+ภาวนา คำว่าภาวนา การเจริญ,งอกงาม สวด ในที่นี้หมายถึงเจริญกัมมัฏฐาน,และงอกงาม คือทำให้กรุณางอกงามเพิ่มขึ้น, ผลการเจริญกรุณา สามารถละวิหิงสาความเบียดเบียนได้ การเจริญภาวนานี้ชื่อว่าเป็นหิตจริยา มักใช้ในกรณีที่จะเข้าฌาน จำต้องทำบริกรรมในกรุณาภาวนาเข้าฌาน พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พระราหุลเจริญกรุณาภาวนา เพราะเมื่อเจริญกรุณาภาวนาอยู่ จักละความเบียดเบียนได้ เป็นอย่าง ๑ ในภาวนา ๖ อย่าง อันได้แก่ เมตตาภาวนา กรุณาภาวนา มุทิตาภาวนา อุเบกขาภาวนา อสุภภาวนา และอนิจจภาวนา (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๐/๑๓๐)

กรุณาสูตร : พระสูตรว่าด้วยกรุณา พระพุทธเจ้าตรัสว่า กรุณา ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เมื่อกรุณาอันบุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว พึงหวังผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นพระอนาคามี กรุณาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์มาก และอยู่ผาสุก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๔/๑๙๓) คำว่าประโยชน์มาก หมายถึงมรรค ๔ อีกนัยหนึ่ง หมายถึงสามัญญผล ๔ (องฺ.เอกก.อ.๑/๕๖๔-๕๗๐/๔๗๒) คำว่า ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคมาก หมายถึงสามัญญผล ๔ อีกนัยหนึ่ง หมายถึงนิพพาน (องฺ.เอกก.อ.๑/๕๖๔-๕๗๐/๔๗๒) คำว่า เพื่อความสังเวชมาก หมายถึงวิปัสสนา อีกนัยหนึ่ง หมายถึงมรรคแห่งวิปัสสนา (องฺ.เอกก.อ. ๑/๕๖๔-๕๗๐/๔๗๒)

กรุมหะ : ชื่อหมู่เทพหมู่หนึ่ง ในบรรดาเทพ ๑๐ หมู่ หมู่หนึ่ง ที่มาร่วมประชุมในมหาสมยสูตร ในคราวประชุมมหาสมาคมครั้งใหญ่ของเหล่าเทวดา จาก ๑๐ สหัสสีโลกธาตุ ณ ป่า

SAMPLE

มหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๙) คำว่า ๑๐ สหัสสีโลกธาตุ บางทีใช้ว่า โลกธาตุ ดังที่ปรากฏในมหาสมยสูตร ตอนหนึ่งว่า “ทสหิ จ โลกธาตูหิ เทวตา” หมายถึงเหล่าเทวดาจาก ๑๐ โลกธาตุ อนึ่ง ๑๐ โลกธาตุ ในที่นี้เท่ากับหมื่นจักรวาล ซึ่งตรงกับ ๑๐ สหัสสีโลกธาตุ ในพระสูตรนี้ (ที.ม.อ. ๒/๓๓/๒๙๓) (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๑/๓๐๕-๓๐๗) คำว่า ป่ามหาวัน หมายถึงป่าที่เกิดเองตามธรรมชาติ อยู่ติดกับเทือกเขาหิมาลัย (ที.ม.อ.(บาลี)๒/๓๓๑/๒๘๗)

กเรริกุฏี : กุฏิที่อยู่ใกล้กเรริมณฑป ในพระเชตวัน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑/๑) เป็นกุฏีใหญ่หลังหนึ่งในบรรดากุฏีใหญ่ ๔ หลัง คือ (๑) กเรริกุฏี (๒) โกสัมพกุฏี (๓) คันธกุฏี (๔) สหลฆรกุฏี อรรถกถากล่าวว่า ที่ชื่อว่ากเรริกุฏี เพราะตั้งอยู่ใกล้กเรริมณฑป (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑/๑)

กเรริมณฑป : ชื่อของมณฑป ที่มีลักษณะเป็นเรือนยอดสี่เหลี่ยม สร้างด้วยไม้กุ่มน้ำ ตั้งอยู่ระหว่างพระคันธกุฏีกับหอนั่ง

กเรริมัณฑลมาฬะ : ศาลาสำหรับนั่ง (นิสีทนสาลา) เป็นศาลาทรงกลมที่สร้าง ย่อส่วนจากเรือนยอด ไม่มีฝา บางทีคำว่า มัณฑลมาฬะ ท่านใช้รวมถึงบริเวณพระคันธกุฏี กเรริกุฏี และหอนั่ง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑/๑,๑๐/๒/๒,๑๐/๑๔/๗,๒๕/๒๘/๒๒๔) (ที.ม.ฏีกา ๒/๑/๑)

กโรโตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอกิริยทิฏฐิ (ทิฏฐิที่ถือว่าทำบาปก็ไม่เป็นอันทำบาป) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๑/๒๘๗) ; พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทราบถึงความถือมั่นรูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นเหตุให้บุคคลทำบาปหรือใช้ให้ผู้อื่นทำบาป ทำให้บุญไม่มาถึงเขา ทำให้เขาไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน จากการฝึกอินทรีย์ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์ ทรงสอนให้เห็นรูปเป็นต้น ว่าไม่เที่ยง มีความแปรผันเป็นธรรมดา เพราะไม่ถือมั่นรูปเป็นต้น จึงทำให้สิ่งที่เห็น ฟัง ทราบ รู้ ถึง แสวงหา ใคร่ครวญด้วยใจว่ารูปเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นเหตุให้ละความสงสัยในฐานะทั้ง ๖ ได้ จึงละความสงสัยแม้ในทุกข์เป็นต้น ได้สำเร็จเป็นอริยสาวกเป็นผู้โสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

กฤชทองคำ : อาวุธชนิดหนึ่งสีทอง ทำด้วยทอง คล้ายมีด ๒ คม ปลายแหลม ใบมีดตรงก็มีคดก็มี ดังคำในมหาชนกชาดกที่พระเจ้ามหาชนกเมื่อครองราชย์แล้ว ทรงดำริว่า เมื่อไร เราจักละพวกราชบุรุษผู้ประดับ ด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ สวมเกราะอันวิจิตรแกล้วกล้า เหน็บกฤชทองคำ ออกบวชได้ ,กฤษทองคำจัดเป็นอาวุธประจำกายของทหารของพระเจ้ามหาชนก (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๙๔/๒๑๓, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๒๗/๒๑๘)

SAMPLE

กฤษณา : ส่วนของเนื้อไม้ที่มีสีดำ เกิดเมื่อต้นไม้มีบาดแผล พบเฉพาะในต้นไม้วงศ์ Thymelaeaceae มีกลิ่นหอม ใช้ทำยาได้(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้บดกฤษณาผสมเป็นเครื่องยาตา ดังคำว่า เราอนุญาตไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเฉียง แห้วหมู่ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๕/๕๐) และให้บดกฤษณาผสมเป็นเครื่องยาทา ดังคำว่า เด็กทั้งหลายเคยลูบไล้ด้วยกฤษณาและจันทน์หอม เมื่อต้องมาแปดเปื้อนละอองธุลี (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๘๕๕/๔๗๕) และกฤษณายังนับว่าเป็นผงคันธชาตอันเป็นทิพย์อีกด้วย และกฤษณาเป็นรุกขชาติที่ชื่อว่าคุมพะ รวมอยู่ในไม้จันทน์ หญ้าฝรั่น กลัมพก การบูรเป็นต้น อธิบายว่า กฤษณาเป็นไม้มีกลิ่นหอมนิยมใช้เป็นส่วนผสมของเครื่องยา เป็นส่วนผสมของน้ำหอมและเครื่องสำอางบางชนิด(พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒); ดังข้อความในพระไตรปิฎกที่ได้นำกลิ่นของกฤษณามาเปรียบเทียบกับหลักธรรมคำสอนว่า กลิ่นดอกไม้ย่อมฟุ้งทวนลมไปไม่ได้ กลิ่นจันทน์หรือกฤษณา และกระลำพัก ย่อมฟุ้งทวนลมไปไม่ได้ ส่วนกลิ่นของสัตบุรุษย่อมฟุ้งทวนลมไปได้ เพราะสัตบุรุษฟุ้งไปทั่วทิศ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๕๔/๔๓,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๗๖/๔๓๗)

กฤษณา, ดอกไม้ : พืชชนิดหนึ่งที่มีรากหอม กลิ่นอันเกิดแต่รากไม้ของกฤษณา นับว่าเป็นกลิ่นที่น่าชอบใจ และบรรดาไม้ที่มีรากหอม เขายกย่องกฤษณาว่าเป็นเลิศ ดังคำว่า “กลิ่นหอมที่เกิดแต่รากชนิดใดชนิดหนึ่ง กฤษณา ชาวโลกกล่าวว่า เป็นยอดแห่งกลิ่นหอมที่เกิดแต่รากเหล่านั้น หากบุคคลใช้ใบไม้ห่อกฤษณา ก็ทำให้ใบไม้พลอยหอมฟุ้งไปด้วย การคบกับนักปราชญ์ก็เช่นกัน บางทีบุคคลก็บดกฤษณาแล้วชโลมกาย ทำให้ร่างกายหอม ดังนั้น ผู้ที่ใช้กฤษณาชโลมกาย มีกลิ่นของหอม จึงชื่อว่า คันธคันธินี ผู้มีกลิ่นเครื่องหอม เป็นพืชที่พวกกินนรีมักกินเป็นอาหาร บางทีก็ใช้ไม้กฤษณาทำเป็นที่อยู่อาศัย (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๒๙/๔๒๗,ขุ.ขา.วีสติ.๒๗/๑๘๔/๕๐๑,๒๗/๒๐๐/๕๐๔)

กฤษณา,กลิ่น : พืชชนิดหนึ่งมีรากหอม มักจะถูกยกขึ้นมาเป็นอุปมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีคุณค่ามากในเรื่องที่ดีงาม บุคคลที่ดีงาม เช่น ในอนิจจสัญญาสูตร เปรียบการกระทำอันเป็นทางสู่การบรรลุหลุดพ้น การเจริญอนิจจสัญญา กุศลธรรมอันบุคคล เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมประเสริฐกว่าธรรมทั้งหลาย ดุจกฤษณาเป็นยอดแห่งรากไม้ทั้งหลายในบรรดามีในโลกนี้เป็นต้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๒/๑๙๖) ดูอนิจจสัญญาสูตร (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๘/๘๔,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๒/๑๙๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๑/๗๖,๑๙/๑๔๕/๗๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๐/๓๐๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๕/๒๘,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๙๒/๑๐๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๙๙๑/๔๙๕,๒๘/๒๐๔๓/๕๐๒,๒๘/๒๐๖๐/๕๐๔)

กลม : สัณฐานโดยรอบไม่เป็นเหลี่ยม,ไม่แบน เช่นในควัมปติสูตร กล่าวถึงภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันที่โรงกลม มักใช้คำหน้าคำอื่น ทำให้มีความหมายเพิ่ม เช่น กลมกล่อม หมายถึงเสียงกลมกล่อม กลมเกลียว หมายถึงคนทั้งสองมีความสามัคคีกลมเกลียวกัน กลมกลืน หมายถึงเข้ากับได้ดี หมายถึงน้ำจากแม่น้ำคงคากับน้ำจากแม่น้ำยมุนาย่อมกลมกลืนกันได้ เข้ากันได้, ในทีฆนิกาย มหาปทานสูตร กล่าวถึงลักษณะมหาบุรุษว่ามีลำพระศอกลมเท่ากันตลอด, ในมหาวิภังค์ กล่าวอธิบายกลมไว้ในคำอธิบายว่า พึงเอาสันถัตเก่า ๑ คืบสุคตโดยรอบมาปนเพื่อทำให้เสียสี คือ ตัดเป็นรูปทรงกลมหรือรูปสี่เหลี่ยม หรือภิกขุนีวิภังค์กล่าวถึงคำว่ากลมไว้ในคำอธิบายว่า ร่ม ได้แก่ร่ม ๓ ชนิด คือ (๑)ร่มขาว (๒) ร่มลำแพน (๓) ร่มใบไม้ที่เย็บเป็นวงกลมเย็บเข้ากับซี่,ในมัชฌิมปัณณาสก์ ภัททาลิสูตร กล่าวถึงคนฝึกม้าก็จะฝึกให้มันรู้เรื่องอื่นต่อไปอีก เช่นการวิ่งการวิ่งเป็นวงกลม (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๖๘/๙๓,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๑๘๑/๓๙๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕/๑๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๖/๒๓๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๐/๖๑๑)

อรรถกถาวินัยกล่าวถึงกลม โดยเป็นคำอธิบายลักษณะของสิ่งต่างๆ เช่น ไข่กระเปาะ ดังคำว่า กระเปาะ คือ รูปนูนกลม สิ่งต่างๆ ที่มี สัณฐานคล้ายคลึงเช่นนั้น เรียกว่ากระเปาะ เช่นกระเปาะไข่ กระเปาะดอกไม้,ในอรรถกถาทีฆนิกายกล่าวถึง พราหมณ์โปกขรสาติมีจมูกกลมเกลี้ยงเกลา (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๑/๑๔๓-๑๔๔, ที.สี.อ. (บาลี)/๒๕๕/๒๑๙)

ในฎีกากล่าวถึงกลมไว้ ในคำอธิบายว่า ศาลาสำหรับนั่ง (นิสีทนสาลา) เป็นศาลาทรงกลมที่สร้างย่อส่วนจากเรือนยอดไม่มีฝา บางทีคำว่า มณฺฑลมาฬ ท่านใช้รวมถึงบริเวณพระคันธกุฎี กเรริกุฎีและหอนั่ง (ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๑/๑)

กลละ : คำว่ากลละ ในอินทกสูตร ตอนที่ว่าด้วยอินทกยักษ์ทูลถามพระพุทธองค์ถึงรูปที่ไม่ใช่ชีวะ สัตว์อยู่ในครรภ์ได้อย่างไร พระพุทธองค์จึงตรัสถึงรูปและสัตว์ปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา และปรากฏมีขนาด สัณฐานขยายใหญ่ขึ้นตามลำดับ เริ่มจากกลละ อัพพุทะ เปสิ ฆนะ และ ปัญจสาขา (สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐/๓๓๗); รูปละเอียดมีลักษณะกลมใส ขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งเหลือจากการสะบัด ๓ ครั้ง (สำ.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๔, สำ.ฏีกา ๑/๒๓๕/๓๒๖) 1.วิวัฒนาการของทารกในครรภ์ ในชีววิทยา, มีอธิบายว่า ขั้นแรกในการก่อตัวของลูกอ่อนในครรภ์ ซึ่งมีอยู่ ๔ ขั้นตอนในเดือนที่หนึ่ง คือ กลละ, อัพพุทะ, เปสิ, ฆนะ หลังจาก ๔ ขั้นนี้ไปแล้วนับเป็น ๑-๕ เดือน และ ๑๐ เดือนโดยลำดับ, 2. สิ่งโสมม รกเด็กในครรภ์, 3.โคลนหรือดงโคลน ที่หนาแน่นอยู่ที่ก้นแม่น้ำหรือทะเลสาบ, 4.ตะกอนของน้ำมันงาที่ใช้สำหรับดองของหรือทำไม้ให้เน่า

SAMPLE

เสีย, 5. สัตว์ที่จะพึงเกิดในฟองไข่คือไข่แดง (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๕/๓๓๗, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๕, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๙๒/๗๓๘)

กล้วย,มีเมล็ด,ไม่มีเมล็ด : ชื่อไม้ล้มลุก มีหลายชนิด แบ่งออกได้เป็น ๒ จำพวก คือ จำพวกที่แตกหน่อเป็นก่อ และจำพวกที่ไม่แตกหน่อเป็นก่อ จำพวกที่แตกหน่อเป็นก่อมีผลสุกเนื้อนุ่ม กินผล เช่น กล้วยน้ำว้า กล้วยไข่ กล้วยหอม บางชนิดผลสุกเนื้อแข้ง ต้องผ่าหรือต้มก่อนจึงกินได้ เช่น กล้วยหักมุก จำพวกที่ไม่แตกหน่อเป็นก่อ ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด เช่น กล้วยนวล กล้วยผา ; กล้วยจัดอยู่ในน้ำปานะหรือน้ำคั้นผลไม้ที่ทรงอนุญาตที่ชื่อว่า อัฏฐบาน ๘ เป็นอย่าง๑ ใน ๘ อย่างอันได้แก่ (๑) อัมพปานะ น้ำมะม่วง (๒) ชัมพุปานะ น้ำหว้า (๓) โจจปานะ น้ำกล้วยมีเมล็ด (๔) โมจปานะ น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด (๕) มธุกปานะ น้ำมะทราง (๖) มุททิกปานะ น้ำผล จันทน์หรือน้ำองุ่น (๗) สาลูกปานะ น้ำเหง้าบัว (๘) ผารุสกปาน น้ำผลมะปรางหรือน้ำลิ้นจี่๒ ๘/๒๖๒/๑๒๘,๒๘/๒๐๔๒/๕๐๒ และน้ำผลไม้ทุกชนิด เว้นน้ำต้มเมล็ดข้าวเปลือก, น้ำใบไม้ทุกชนิด เว้นน้ำผักดอง, น้ำดอกไม้ทุกชนิด เว้นน้ำดอกมะทราง,น้ำอ้อยสด ฉันได้ (วิ.ม. ๕/๓๐๐/๘๔, วิ.อ. ๒/๒๕๕-๖/๓๗๘)

กลหวิวาทสุตตนิทเทส : การอธิบายความแห่งพระสูตรว่าด้วยความทะเลาะและความวิวาท โดยพระสารีบุตรเถระได้อรรถาธิบายความที่พระพุทธเนรมิตทูลถามพระตถาคตว่า การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่นและวาจาส่อเสียด มีมาจากไหน กิเลสเหล่านั้นมีมาจากไหน ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอกเหตุนั้น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๗/๒๙๗)

กลหวิวาทสูตร :พระสูตรว่าด้วยความทะเลาะและความวิวาท (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๖๙/๗๐๘) ใจความย่อว่า พระพุทธเนรมิตได้ทูลถามพระตถาคตว่า การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่นและวาจาส่อเสียด มีมาจากไหน กิเลสเหล่านั้นมีมาจากไหน พระตถาคตตรัสตอบว่า การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และวาจาส่อเสียด มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก การทะเลาะ การวิวาท ประกอบในความตระหนี่ มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก

กลอก, กลับกลอก :คำว่า กลอก หมายถึงเคลื่อนหรือขยับเขยื้อนกลับไปกลับมาภายในเขตของสิ่งนั้น ๆ เช่น ในกาฬพาหุชาดก นกราธโพธิสัตว์กล่าวว่า ลิงกาฬพาหุกระดิกหู กลอกหน้ากลอกตาทำให้พระราชกุมารหวาดกลัวอยู่บ่อยๆ, ทำให้มีอาการเช่นนั้น เช่น กลอก น้ำร้อนในถ้วยเพื่อให้เย็น,คำว่า กลับกลอก หมายถึงไม่อยู่กับร่องกับรอย, พลิกแพลง, ในมหาวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จิตกลับกลอกเร็วนัก ในสังยุตตนิกาย

SAMPLE

กุมภสูตร กล่าวถึงจิตที่ไม่มีธรรมเครื่องรองรับ กลับกลอกได้ง่าย ที่มีธรรมเครื่องรองรับ กลับกลอกได้ยาก; อีกนัยหนึ่งกลับกลอก ใช้กับกิริยาพูด เช่นในมัชฌิมนิกาย อนังคณสูตร คณกโมคคัลลานสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้ไม่มีศรัทธาต้องการที่จะมีชีวิตอยู่(ในโลกนี้) ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่ด้วยศรัทธา เป็นคนโอ้อวด มีมารยา หลอกลวง ฟุ้งซ่าน ถือตน กลับกลอก ปากกล้า,ในเถรคาถา พระอัญญาสิโกณฑัญญเถระกล่าวถึงภิกษุที่ยังมีจิตฟุ้งซ่าน กลับกลอก คบหาแต่มิตรชั่ว,ในมหิสชาดก กล่าวถึงลิงผู้มีจิตกลับกลอก,ในอรัญญชาดก กล่าวถึงดาบสสอนลูกว่า คนที่มีจิตกลับกลอกเหมือนลิง รักง่ายหน่ายเร็ว,ในกุณาลชาดกกล่าวถึงหญิงทั้งหลายกลับกลอกบิดพลิ้วเหมือนนอแรด (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๐/๓๑๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๘/๘๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๗/๒๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๘๑/๔๕๖,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๘๒/๑๓๘,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๑๖/๑๘๐,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๙๒/๑๙๖,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๙๒/๑๔๑)

กลอง : เครื่องตีทำด้วยไม้เป็นต้น มีลักษณะกลม กลวง ขึงด้วยหนัง มีหลายชนิด ดังเรื่องราวในปาราชิกกัณฑ์ที่พระเจ้าพิมพิสารทรงระดมพลยกไปรบกับพวกเจ้าลิจฉวีจนได้ชัยชนะ ให้ตีกลองประกาศชัยชนะในการสงคราม หรือดังคำในวิมานวัตถุที่พระวังคีสะเถระกล่าวแก่เทพธิดาชื่อว่าเปสวดีว่า วิมานเธอนี้ก้องกังวาลไปด้วยเสียงดนตรี คือพิณเครื่องใหญ่ กลอง ฉิ่งและกังสดาล (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๓๑/๒๔๖,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๔๘/๗๒)

อรรถกถากล่าวว่า กลองเป็นอย่าง ๑ ในเครื่องดนตรี ๕ อันได้ (๑) อาตตะ กลองขึงหนังหน้าเดียว (๒) วิตตะ ตะโพน (๓) อาตตวิตตะ บัณเฑาะว์ (๔) สุสิระ ปี่หรือขลุ่ย (๕) ฆนะดาลที่เคาะด้วยศิลาและแผ่นเหล็ก (องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๓/๔๖/๒๕๙,อภิธา.คาถา๑๓๙-๑๔๐)

กล่องเข็ม : กล่องสำหรับใส่เข็ม (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓/๕๘๐) ซึ่งจะมีเข็มหรือไม่มีเข็มก็ตาม เป็นอุปกรณ์สำหรับเก็บเข็มซึ่งเป็น ๑ ในบริขาร ๘ ประการ สำหรับพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลที่มีความจำเป็นต้องใช้เย็บปะชุนไตรจีวรอยู่เสมอ

กลองทิพย์ : กลองอันเป็นทิพย์, กลองสวรรค์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๙/๑๑๖,๑๐/๑๗๐/๑๑๗,๑๐/๒๒๐/๑๖๗,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๙๐) กลองทิพย์ได้รับการกล่าวถึงในขณะที่พระพุทธองค์ทรงปลงพระชนมายุสังขารและวันแห่งการเสด็จดับขันธปรินิพพาน และในตรัสอุทานขึ้นในเหตุการณ์สำคัญๆ กลองทิพย์ในทิพยวิมานเกิดเสียงดังขึ้นเอง และมักเกิดพร้อมกับเหตุการณ์แผ่นดินไหวอย่างรุนแรง น่าสะพรึงกลัว

SAMPLE

กลองน้อย : เครื่องดนตรีชนิดหนึ่งตีให้เกิดเสียงดัง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๗๗๙/๓๐๔) มีกล่าวถึงในชาดก ๒ คราว คือ คราวที่ พระเจ้าวิเทหะรับทราบถึงกิตติศัพท์ของมโหสธแล้ว ก็รับสั่งให้ตีกลองร้องป่าวไปทั่วพระนครเพื่อให้ยกย่องและต้อนรับ และปรากฏในคราวที่ พระเจ้ากรุงสญชัยทรงรับสั่งให้เสนาบดีจัดตั้งขบวนเสด็จดำเนินไปรับพระเวสสันดรกลับสู่พระนคร ได้มีการจัดตั้งวงมโหรีสมโภชอย่างขนานใหญ่ ดีดพิณ ตีกลองน้อย กลองใหญ่ และเป่าสังข์ เป็นต้น (ดูกลองเล็กประกอบ)

กลองนันทิเภรี :กลองชนิดหนึ่งใช้ตีเพื่อแสดงความยินดีต่างๆ, ชื่อกลองชนิดหนึ่งมีขนาดใหญ่,กลองชนิดนี้ให้ความเพลิดเพลินและทำให้ศัตรูกลัว,เป็นกลองที่ใช้ตีที่เขาวงกต ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระเวสสันดรได้เคยประทับอยู่ มีกล่าวถึงในเวสสันดรชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๔๐๗/๕๕๕) ในขณะที่พระเวสสันดรเสด็จกลับจากป่ามาถึงพระนครแล้ว ชาวชนบทและชาวนิคมต่างก็โบกผ้าสะบัดไปมา พระองค์รับสั่งให้นำกลองนันทิเภรีไปตีประกาศในพระนครและรับสั่งให้ประกาศปลดปล่อยสัตว์ทั้งปวงจากเครื่องพันธนาการ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๔๐๗/๕๕๕,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๔๓๘/๕๖๐)

กลองเภรี : ชื่อกลองประเภทหนึ่ง ใช้ในการพิธีกรรมต่างๆ เช่นพิธีงานศพ ดังคำที่พระปัตติปุปผิยเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า เมื่อพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระปรินิพพาน ชนทั้งปวงมาประชุมกันแห่พระสรีระไป เมื่อนำพระสรีระไป เมื่อเขาประโคมกลองเภรีอยู่ ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ใช้ดอกประดู่บูชา,ในพุทธวงศ์ กล่าวถึงเมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกรเสด็จปัจจันตชนบท มีการต้อนรับด้วยขบวนแห่ ดังคำว่า การต้อนรับย่อมเป็นไป คนเป็นอันมากประโคมกลองเภรี เทวดาและมนุษย์ต่างก็มีความชื่นชม เปล่งเสียงสาธุการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๕๕๔,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๔๖/๕๗๓)

กล่องยาหยอดตา : กล่องสำหรับบรรจุยาหยอดตา (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๒/๓๖๐) เป็นวัสดุที่มักจะประดิษฐ์ด้วยสิ่งสวยงาม ประดับตกแต่งอย่างดี จึงใช้เป็นของเปรียบเทียบกับความงดงามของสตรีที่จะสามารถหลอกคนเขลาให้ลุ่มหลง แต่หาหลอกคนที่แสวงหาฝั่งคือพระนิพพานไม่ได้ เป็นภาษิตของพระเถระ ปรากฏในส่วนเถรคาถาเป็นส่วนใหญ่

กล่องลูกกุญแจ : กล่องสำหรับใส่ลูกกุญแจ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗/๕๘๑) กล่าวถึงในอปทาน ในอดีตชาติของพระเถระชื่อปิลินทวัจฉะ ได้จัดแจงมหาทานรวมทั้งสมณบริขารที่ไม่เคยมีผู้ใดถวาย ตระเตรียมไว้ถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ

กลองเล็ก : เครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๓๖๐/๕๔๘) เป็นชนิดตี ทำด้วยไม้เป็นต้น มีลักษณะกลม กลวง ขึงด้วยหนัง มีหลายชนิด, ถ้าขึ้นหนังหน้าเดียว มีรูปยาวมาก ใช้สะพายใน เวลาตี เรียกว่า กลองยาว หรือ เถิดเทิง, ถ้าขึ้นหนังหน้าเดียว มีรูปกลม

SAMPLE

แบนและตื้น เรียกว่า กลองรำมะนา, ถ้าขึ้นหนังทั้ง ๒ หน้า ร้อยโยง เข้าด้วยกันด้วยหนังเรียด เรียกว่า กลองมลายู, ถ้าร้อยโยงด้วยหวาย เรียกว่า กลองแขก กลองชนะ, ถ้าขึ้นหนังตรึงแน่นทั้ง ๒ หน้า เรียกว่า กลองทัด ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงกลองเล็กเป็นกลองที่ใช้ตีร่วมกับเครื่องดนตรีอื่นๆ เช่นตะโพน บัณเฑาะว์ สังข์ จะเข้ และกลองใหญ่ ปรากฏในคราวตระเตรียมการต้อนรับเสด็จพระเวสสันดร ในเวสสันดรชาดก และในคราวยกอุปมาอุปมัยถึงช้างที่ผ่านการฝึกแล้ว เมื่อลงสู่สงครามย่อมไม่ครั่นคร้ามต่ออาวุธและเสียงเครื่องดนตรีและกลองศึกมี มีกลองเล็ก เป็นต้น

กลองศึก : เครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๗/๒๕๑) กลองศึกใช้ตีร่วมกับเครื่องดนตรีอื่นๆ เช่นตะโพน บัณเฑาะว์ สังข์ จะเข้ และกลองใหญ่ ใช้ตียามออกศึกสงคราม เพื่อเป็นสิริมงคล และเป็น ขวัญกำลังใจให้แก่เหล่าทหารหาญในการต่อสู้ให้ได้ชัยชนะ

กล้องสูบยาเส้น : วัตถุลักษณะยาวกลวงตลอด ดังคำในทสพราหมณชาดกที่วิธุรอำมาตย์กราบทูลแด่พระเจ้าโกรัพยะว่า พราหมณ์อีกพวกหนึ่งย่อมค้าขายผลสมอ มะขามป้อม ลูกเกด อ้อยลำ น้ำอ้อยงบ กล้องสูบยาเส้น น้ำผึ้ง, เรียกของใช้บางอย่างที่มีลักษณะเช่นนั้น เช่น กล้องเป่าแล่น กล้องส่อง (ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๒๔๓/๔๖๑)

กลองหน้าเดียว : กลองขึ้นหนังหน้าเดียว มีรูปกลมแบนและตื้น เรียกว่ากลองรำมะนา ในเตมิยชาดก กล่าวถึงกลองหน้าเดียวใช้ในการแห่นำขบวน ดังพระดำรัสที่เจ้ากาสีตรัสแก่อำมาตย์ให้เตรียมเสด็จว่า เจ้าหน้าที่ทั้งหลายจงเทียมรถ เทียมม้า ผูกเครื่องประดับช้าง จงประโคมสังข์และบัณเฑาะว์ ตีกลองหน้าเดียวเถิด,ในเวสสันตรชาดก พระเจ้ากรุงสญชัยจึงได้รับสั่งเสนาบดีว่าพวกมโหรีจงเล่นดนตรี ดีดพิณพร้อมทั้งตีกลองน้อยกลองใหญ่ เป่าสังข์ ตีกลองหน้าเดียว (ขุ.มหา.(ไทย) ๒๘/๖๔/๑๙๓,ขุ.มหา.(ไทย) ๒๘/๒๓๕๙/๕๔๘)

กลองใหญ่ : เครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๗๗๙/๓๐๔,๒๘/๒๓๖๐/๕๔๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔๗/๕๓) ใช้ตีร่วมกับเครื่องดนตรีอื่นๆ เช่นตะโพน บัณเฑาะว์ สังข์ จะเข้ และกลองเล็ก ปรากฏในคราวตระเตรียมการต้อนรับเสด็จพระเวสสันดรกลับสู่เมือง ในเวสสันดรชาดก และเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งใน ๖๐,๐๐๐ ชิ้นที่บรรเลงต้อนรับเทพบุตรบนวิมาน ตามประวัติอดีตชาติพระโสณณกิงกณิยเถระ

กลองอมตธรรม : ชื่อเรียกธรรมบรรยาย เพราะพระโยคาวจร ศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาตามที่กล่าวไว้ สามารถย่ำยีกิเลสทั้งหลายจนประสบชัยชนะคืออรหัตตผลได้ เหมือนนักรบผู้ทำหน้าที่ย่ำยีข้าศึกถือกลองรบเข้าประจัญบานกับข้าศึกฝ่ายตรงข้ามจนประสบชัยชนะฉะนั้น (ม.อุ.อ. ๓/๑๓๒/๘๙); เป็นคำกล่าวเชิงเปรียบเทียบการประกาศพระธรรมจักรหรือการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ ที่เปรียบเหมือนกับการตีกลองป่าว

SAMPLE

ร้องด้วยเสียงอันกึกก้องซึ่ง อมตธรรม คือ ธรรมที่เป็นอมตะไม่มีวันตาย คือ อมตนิพพาน เพื่อให้เหล่าสัตว์ได้ดวงตาเห็นธรรม เป็นเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์เสด็จไปยังเมืองหลวงของแคว้นกาสี แล้วทรงพบกับอุปกาชีวกในระหว่างทาง เมื่ออุปกาชีวกทูลถามถึง ผิวพรรณที่ผ่องใส การการบวชอุทิศผู้ใดของพระพุทธองค์ จึงตรัสตอบพร้อมทั้งตรัสบอกเหตุผลที่จะไปยังเมืองกาสี เพื่อประกาศอมตธรรม ดังกล่าว ซึ่งเมื่ออุปกาชีวกรับทราบแล้วก็ได้โคลงศีรษะแล้วหลีกไป (ม. มู. ๑๒/๒๘๕/๓๑๑), (ม. มู. อ. (บาลี) หน้า ๙๗), (ม. มู. ฎีกา (บาลี) หน้า ๑๗๕)

กลองอานันทเภรี : กลองที่ตีประกาศให้ราษฎรแสดงความยินดี มีกล่าวถึงในมหาปชาปตีโคตมีเถริยาปทานว่า พระมหาปชาบดีเถรีได้ให้โอวาทขณะใกล้นิพพานแก่ภิกษุณีทั้งหลาย และกล่าวอ้างถึงเสียงกลองอานันทเภรีที่ดังอยู่ ๓๓/๑๒๕/๔๐๓

กลอน : 1. ไม้ขัดประตูหน้าต่าง, ดาล, เครื่องสลักประตูหน้าต่าง; ไม้ที่พาดบนแปสำหรับวางเครื่องมุงหลังคาจากเป็นต้น. (ราชบัณฑิตยสถาน) สำหรับในพระไตรปิฎกมักกล่าวถึงกลอนที่มีลักษณะเป็นไม้ขัดประตูหน้าต่าง ขนาดใหญ่ที่ใช้ขัดไว้ด้านใน ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ปาราชิกกัณฑ์ ปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ วินีตวัตถุว่า ภิกษุช่วยกันก่อสร้างและส่งไม้กลอนขึ้นไปบนหลังคา และภิกษุรูปที่รับอยู่ด้านบนเกิดรับพลาด ไม้กลอนร่วงหล่นถูกศีรษะของรูปที่อยู่ด้านล่างมรณภาพ 2. คำประพันธ์ซึ่งแต่เดิมเรียกคำเรียงที่มีสัมผัสทั่วไป จะเป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ หรือร่ายก็ตาม เช่นในคำว่า ชุมนุมตำรากลอน, ครั้นเรียกเฉพาะคำประพันธ์เฉพาะอย่างเป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ ร่าย แล้ว คำประพันธ์นอกนี้อีกอย่างหนึ่งจึงเรียกว่ากลอน เป็นลำนำสำหรับขับร้องบ้าง คือ บทละคร สักวา เสภา บทดอกสร้อย, เป็นเพลงสำหรับอ่านบ้าง คือ กลอนเพลงยาว หรือ กลอนตลาด, ในพระไตรปิฎกใช้ในความหมายเดียวกัน

กลอนประตู : ไม้ขัดประตูหน้าต่าง,ดาล, เครื่องสลักประตูหน้าต่าง ดังคำในมหาปทานสูตรที่อธิบายความชราของคนแก่มีซี่โครงคดดังกลอนประตูว่า พระวิปัสสีราชกุมารได้ทอดพระเนตรเห็นชายชราผู้มีซี่โครงคดเหมือนกลอนประตู หลังงอง้ม, ธัมมเจติยสูตรกล่าวอธิบายคันธกุฎีของพระพุทธเจ้าว่ามีกลอนประตู ดังที่พระเจ้าปเสนทิโกศลถึงคันธกุฎีพระพุทธเจ้าแล้วทรงเคาะกลอนประตูนิดหน่อยแล้วเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ (ที. ม.(ไทย)๑๐/๔๔/๑๒๒, ม.มู.(ไทย)๑๓/๓๖๖/๔๕๑),

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า “ดาล” เป็นชื่อกลอนประตูที่ทำด้วยไม้สำหรับขัดบานประตู เช่นประตูโบสถ์

กลอนประตูเหล็ก : เหล็กขัดประตูหน้าต่าง, ดาลที่ทำด้วยเหล็ก, เคร่องสลักประตูหน้าต่างทำด้วยเหล็ก, ดังคำในวิธุรชาดกที่ปุณณกยักษ์กราบทูลแด่พระราชาว่า ขอทูลเชิญพระองค์

ทรงทอดพระเนตรดูเสาระเนียดคูคลองกลอนประตูเหล็กป้อมค่ายและซุ้มประตูที่ธรรมชาติได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้เถิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๓๙๘/๔๐๑)

กลอนเรือน : ไม้ที่พาดบนแปสำหรับวางเครื่องมุงหลังคาจากเป็นต้น มักใช้เปรียบกับสรีระร่างกายคนแก่ ดังคำในมหาทุกขักขันธสูตรตอนหนึ่งว่า คนแก่ มีซี่โครงคดดังกลอนเรือน มีหลังงอ; กลอนเรือนนี้ หากเป็นอันที่สูงสุด เรียกว่ากลอนเรือนยอด ดังคำในกูฏสูตร สังยุตตนิกาย นิทานวรรคตอนหนึ่งว่า กลอนเรือนยอดอย่างใดอย่างหนึ่ง กลอนเรือนยอดเหล่านั้นทั้งหมดไปรวมที่ยอด เมื่อรื้อยอดเรือน กลอนเหล่านั้นทั้งหมดย่อมถึงการรื้อด้วย,ใช้เป็นคำอุปมาด้านร่างกาย ดังคำในสิวกเถรคาถาที่พระสิวกเถระกล่าวไว้ว่า กลอนเรือนคือกิเลสของท่านเราหักสิ้นแล้ว (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๑/๑๗๒, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๒๓/๓๑๓, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๘๔/๓๖๓)

กลอนศาลา : ไม้ที่พาดบนแปสำหรับวางเครื่องมุงหลังคามีจากและแฝกเป็นต้น ดูกลอนศาลาเก่า (ไทย) ๑๓/๓๓๔/๔๐๔

กลอนศาลาเก่า :ไม้ที่พาดบนแปสำหรับวางเครื่องมุงหลังคามีจากและแฝกเป็นต้นที่สร้างเป็นศาลา, มักใช้เป็นคำเปรียบของของกระดูกซี่โครงการ ดังคำที่พูดถึงนักบวชที่ทรมานร่างกายไว้ว่า กระดูกซี่โครงเหลื่อมขึ้นเหลื่อมลง เหมือนกลอนศาลาเก่าเหลื่อมกันฉะนั้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๘/๑๖๑),แม้แต่พระโพธิสัตว์ก็กล่าวถึงตอนที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาไว้ว่า ซี่โครงทั้ง ๒ ข้างขึ้นสะพรั่ง เหมือนกลอนศาลาเก่า (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๘๐/๔๑๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๔/๔๐๔, ๑๓/๔๘๑/๖๑๐)

กลอนเหล็ก : ไม้ขัดประตูหน้าต่างทำด้วยเหล็ก, ดาลที่เป็นเหล็ก, เครื่องสลักประตูหน้าต่างทำด้วยเหล็ก; เหล็กที่พาดบนแปสำหรับวางเครื่องมุงหลังคาจากเป็นต้น ดังคำในเสนาสนขันธกะ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตซุ้มประตู ไม้คร่าว บานประตูคู่ เสาระเนียด กลอนเหล็ก,ในอังคุตตรนิกาย เรื่องทัณฑภัย พระราชาจับโจรได้แล้ว รับสั่งให้ลงอาชญา โดยประการต่าง ๆ เช่น เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยไม้ตะบองบ้าง ตัดมือบ้าง... ทำให้หมุนเหมือนกลอนเหล็กบ้าง (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๐๓/๑๑๐, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑/๕๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๓)

กลัณฑุกชาดก : ชาดกว่าด้วยชาติกำเนิดของนายกลัณฑุกะ (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๑๒๗/๕๒) เนื้อความในชาดกกล่าวถึง ลูกนกแขกเต้าโพธิสัตว์กล่าวเตือนทาสกลัณฑุกะว่า เราเที่ยวอยู่ในป่ายังรู้ชาติกำเนิดของเจ้าได้ นายของเจ้าทราบแน่ชัดแล้วต้องจับเจ้าไป เจ้ากลัณฑุกะเจ้าจงดื่มนมสดเสียเถิด,เป็นชาดกที่มีคำสอนเรื่องมารยาทส่อสกุล การพูดจาโอ้อวดดูถูกถากถางผู้อื่นย่อมนำมาซึ่งความไม่ชอบพอใจของเหล่าเพื่อนฝูงและคนรอบข้าง อีกทั้งสร้างความบาดหมางและเข้าใจผิดไม่เป็นผลดีต่อตนเองและผู้อื่น

SAMPLE

กลัณฑุกะ, ทาส :ชื่อของทาสชื่อกลัณฑุกะ (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๑๒๗/๕๒) ทาสผู้นี้ได้หนีจากการเป็นทาสของเศรษฐีเมืองพาราณสี ได้แต่งงานกับธิดาของเศรษฐีในปัจจันตชนบท พาราณสีเศรษฐีได้ส่งนกแขกเต้าที่ตนเลี้ยงไว้ให้ไปสืบหาตัวนายกลัณฑุกะ นกแขกเต้าก็ได้พบตัวเขาขณะกำลังอาบน้ำในสระโบกขรณี ในขณะที่เขาดื่มนมสดและบ้วนปากรดลงบนศีรษะของธิดาเศรษฐีด้วยความลำพองตนว่าเป็นสามี และลืมชาติกำเนิดความเป็นทาสของตน เวลานั้นนกแขกเต้าจึงกล่าวสอนเขาว่า “สกุลของเจ้าไม่ใช่สกุลสูง เราผู้เที่ยวอยู่ในป่าก็ยังรู้ได้ นายของเจ้าทราบแน่แล้ว ก็พึงจับเจ้าไป. ดูราเจ้ากลัณฑุกะเจ้าจงดื่มน้ำนมเสียเถิด” จากนั้นจึงนำความไปแจ้งแก่พาราณสีเศรษฐีให้นำตัวเขากลับไปใช้งานเยี่ยงทาสตามเดิม

กลันทกนิวาปสถาน : สถานที่สำหรับพระราชทานเหยื่อแก่กระแต เป็นสถานที่ที่ตั้งอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ มีกล่าวถึงในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เพราะเป็นสถานที่จำพรรษา และแสดงธรรมของพระพุทธองค์ และพระเถระหลายท่าน เช่น พระสารีบุตร พระมหากัสสปะ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๕๒/๔๑-๔๒) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๓,๑๒/๔๖๐/๕๐๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๔๘,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๖/๔๘๔,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖/๑๗๘,๒๕/๓๙/๒๕๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๙/๓๔๑)

กลันทคาม,หมู่บ้าน : หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากกรุงเวสาลี, เป็นที่อาศัยของนายสุทิน บุตรชายคนเดียวของเศรษฐีชาวกลันทคาม ซึ่งต่อมาได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเกิดศรัทธาเลื่อมใสออกบวชด้วยความไม่เต็มใจของมารดาบิดา เมื่อถึงทุพภิกขภัยได้กลับมายังกลันทคามบ้านเกิดเพื่ออาศัยบ้านของตนเองที่เป็นเศรษฐีเลี้ยงตนเองและเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย เมื่อนั้น มารดาบิดาออกอุบายให้พระสุทินเสพเมถุนธรรมกับภรรยาเก่า เพื่อต้องการบุตรไว้สืบสกุลแทนตน พระสุทินจึงเสพเมถุนธรรมกับภรรยาเก่า เป็นเหตุให้เกิดการบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ในเวลาต่อมา ส่วนพระสุทินนั้นถือว่า เป็นต้นบัญญัติ จึงไม่ต้องอาบัติ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๔/๑๗)

กลับกัน : ตรงกันข้ามกับภาวะเดิม เช่นในพระสูตร แปลอัสสาสะ หมายถึงการหายใจเข้า แต่ในพระวินัยแปลอัสสาสะ ว่าการหายใจออก (ม.ม.อ. (บาลี)๒/๓๐๕/๑๓๖)

อรรถกถาอธิบายคำว่ากลับกันในคำอธิบาย อโยนิโสมนสิการ ไว้ว่า อโยนิโสมนสิการ หมายถึงการทำไว้ในใจโดยไม่ถูกอุบาย โดยไม่ถูกทาง กล่าวคือการทำไว้ในใจในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา หรือการนึกการน้อมนึก การผูกใจ การใฝ่ใจ การทำไว้ในใจถึงความคิดโดยนัยที่กลับกันกับสัจธรรม,ในอรรถกถาวินัย อธิบายกลับกันว่าหมายถึงข้อความที่ตรงกัน

SAMPLE

ข้ามกัน ดังคำว่า กลับกัน คือ อัสสาสะ หมายถึงหายใจออก ปัสสาสะ หมายถึงหายใจเข้า (วิ.อ. ๑/๑๖๕/๔๔๖) (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๗๑)

กลัมพทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกลัมพทายกเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๐/๖๗) ปรากฏเนื้อความในพระไตรปิฎกว่า พระกลัมพทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโรมสะ ประทับอยู่ที่ซอกภูเขา ข้าพเจ้าเลื่อมใส ได้ถวายผักบุ้งแด่พระองค์ด้วยมือทั้ง ๒ ของตนในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายทานไว้ในครั้งนั้นจึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผักบุ้ง กิเลสทั้งหลายข้าพเจ้าก็เผาได้แล้ว ภพทั้งปวงข้าพเจ้าก็ถอนได้แล้ว ข้าพเจ้าตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้แล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะดุจพญาช้างตัดเครื่องพันธนาการได้แล้วอยู่อย่างอิสระ การที่ข้าพเจ้ามาในสำนักของพระพุทธเจ้าเป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำเสร็จแล้ว คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล ได้ทราบว่า ท่านพระกลัมพทายกเถระได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ด้วยประการฉะนั้น

กล้า : เก่งกล้า, ไม่กลัว, ไม่ครั่นคร้าม,แกล้กล้า เช่น ในทีฆนิกาย สักกปัญหสูตร กล่าวถึงเทพทั้งหมดพร้อมทั้งพระอินทร์และพระปชาบดีเข้าไปนั่งประชุมกันในสุธัมมาเทวสภาซึ่งล้วนแต่เป็นผู้กล้า; อย่างรุนแรง ในสิริมันตชาดก กล่าวถึงนายนิรยบาลทั้งหลายย่อมฉุดคร่าคนมีปัญญาทราม...ไปสู่นรกที่มีเวทนาอันแรงกล้า (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๕๙/๑๗๐, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๔/๒๘๓)

กลาก : ชื่อโรคผิวหนัง (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๕/๕๐๙) ; โรคผิวหนังอย่างหนึ่ง มีหลายชนิด เกิดจากเชื้อรา ขึ้นเป็นวง มีอาการคัน, ขี้กลาก ก็ว่า, (ราชา) โรคดวงเดือน (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน), เป็นโรคหนึ่งในบรรดาโรค ๕ ชนิดที่เกิดขึ้นมากในแคว้นมคธ คือโรคเรื้อน, โรคฝี, โรคกลาก, โรคมองคร่อ และโรคลมบ้าหมู มนุษย์ทั้งหลายที่เป็นโรคเหล่านี้ ก็พากันไปหาหมอชีวกเพื่อให้ช่วยรักษา หมอชีวกไม่รับรักษา อ้างว่ามีภาระต้องรักษาพระราชา, บุคคลในราชสำนักและภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข, คนเหล่านั้นเห็นไม่มีทางอื่น จึงขอบวช ภิกษุทั้งหลายก็บวชให้ เป็นภาระแก่ภิกษุทั้งหลายที่จะต้องพยาบาล. แม้หมอชีวกเองก็ต้องทำงานหนักจนเสียราชกิจ ชายคนหนึ่งออกบวชให้หมอชีวกรักษา พอหายแล้วก็สึกไป. หมอชีวกเห็นเข้าจำได้ ถามทราบความ ก็ติเตียน พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติวินัย ห้ามบวชแก่คนเป็นโรค ๕ ชนิด ผู้ใดบวชให้ ต้องอาบัติทุกกฏ. (พระไตรปิฎกฉบับประชาชน)

SAMPLE

กลาง : ส่วนที่ไม่ค่อนไปข้างใดข้างหนึ่ง ดังคำในฉวาลาตสูตรที่กล่าวถึงท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ไฟไหม้ทั้งสองข้าง ตรงกลางเปื้อนคูถ ย่อมไม่อำนวยประโยชน์เป็นเครื่องเรือน ,เป็นการบอกระดับของความประพฤติปฏิบัติ ดังคำใน อเจลกวรรค ติกนิบาตว่า ปฏิปทา ๓ อะไรบ้าง คือ (๑) ปฏิปทาอย่างหยาบ (๒) ปฏิปทาอย่างเหี้ยมหาญ (๓) ปฏิปทาอย่างกลาง,หรือในวิภังค์กล่าวถึงระดับของจิตตอนหนึ่งว่า จิตที่เป็นกามาวจร ซึ่งเป็นกุศล สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เป็นชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นประณีต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๔๐๑,๒๐/๑๕๘/๔๐๑,๒๐/๑๖๓/๔๐๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๔)อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๐๙/๔๕๑),

อรรถกถากล่าวว่า กลม(สะดือทะเล) กว้างใหญ่กลางมหาสมุทร,ใช้ในการอธิบายขยายความหลักธรรม เช่น กัตตุกัมยตาฉันทะ หมายถึงความพอใจคือความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำ(ได้แก่ฉันทะที่เป็นกลาง ๆ ดีก็ได้ ชั่วก็ได้ ต่างจากกามฉันทะที่เป็นแต่ฝ่ายชั่ว)(องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๙๒/๓๖๗, (ขุ.เถร.อ.(บาลี)๒/๕๑๙),

พจนานุกรมอธิบายความหมายถึงของคำว่ากลางไว้ โดยปริยายหมายความว่า ในที่หรือเวลาระหว่าง เช่นกลางฝน; ที่รวม, ที่รวมกิจการงานที่มีสาขาย่อยออกไป เช่น สำนักงานกลาง

กลางคืน : ระยะเวลาตั้งแต่ย่ำค่ำถึงย่ำรุ่ง, (กฎ) เวลาระหว่างพระอาทิตย์ตกกับพระอาทิตย์ขึ้น ดังคำในจัมมขันธกะว่า ถ้าเป็นฤดูหนาว พึงเปิดหน้าต่างกลางวัน ปิดกลางคืน ถ้าเป็นฤดูร้อน พึงปิดหน้าต่างกลางวัน เปิดกลางคืน, หรือดังคำในพรหมชาลสูตร ทีฆนิกาย ตอนหนึ่งว่า พระสมณโคดมเสวยมื้อเดียว ไม่เสวยตอนกลางคืน ทรงเว้นขาดจากการเสวยในเวลาวิกาล(วิ.ม.(ไทย)๔/๖๖/๘๕, ที.สี.(ไทย)๙/๑๐/๔)

กลางคืนและกลางวัน :ระยะเวลาตั้งแต่ย่ำค่ำถึงย่ำรุ่งและระยะเวลาตั้งแต่ย่ำรุ่งถึงย่ำค่ำ ดังพระพุทธดำรัสในอุปักกิเลสสูตร อุปริปัณณาสก์ตอนหนึ่งว่า เรานั้นจำแสงสว่างอันหาประมาณมิได้ และเห็นรูปอันหาประมาณมิได้ด้วยจักษุอันหาประมาณมิได้ ตลอดกลางคืนบ้าง ตลอดกลางวันบ้าง ตลอดกลางคืนและกลางวันบ้าง, หรือดังคำสัปปุริสสูตรที่อธิบายว่า สัตบุรุษผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือนเป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนและกลางวัน ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก,ในสุตตนิบาต กล่าวถึงลักษณะของผู้ไม่ประมาท ดังคำที่พระปิงคิยะบอกแก่อาจารย์พาวรีว่า ท่านพราหมณ์ อาตมภาพไม่ประมาททั้งกลางคืนและกลางวัน, ในสุรุจิชาดกบอกให้คนเรามีความขยัน มิได้เกียจคร้านทั้งกลางคืนและกลางวัน หรือดังพระดำรัสที่ตรัสตอบแก่มารว่า เราเดินไปก็ไม่หวาดหวั่น ถึงหลับอยู่ก็มิได้กลัวเกรงกลางคืนและกลางวัน ไม่ทำให้เราเดือดร้อน (ม.

SAMPLE

อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๓/๒๘๙, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๙/๑๙๐, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๘-๒๙๘, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๑๔๙/๗๘,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย)๒๗/๔๐๖/๔๔)

กลางแจ้ง : นอกร่มไม้ชายคา ดังคำมหาวิภังค์ว่า ภิกษุรูปหนึ่งผึ่งจีวรไว้กลางแจ้งแล้วเข้าไปวิหาร, จัดเป็นธุดงค์อย่าง ๑ ในธุดงค์ ๑๓ ดังคำในมหาสกุลุทายิสูตร มัชฌิมปัสสาสก์ตอนหนึ่งว่า สาวกทั้งหลายของเราถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร ,กลางแจ้ง เหมาะสำหรับการเดินจงกรม ดังคำในธัมมเจติยสูตรว่า ภิกษุหลายรูปเดินจงกรมอยู่ที่กลางแจ้ง,กลางแจ้งจัดเป็นเสนาสนะที่สงัด ดังคำในปัญจกปุคคลบัญญัติว่า ภิกษุนั้นย่อมเข้าสู่เสนาสนะอันสงัด เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้าป่าทึบ กลางแจ้ง (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๓๕/๑๐๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๒/๒๘๗, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๖/๔๕๑, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๙๘/๒๒๓)

กลางแถว : คนหรือสิ่งของที่อยู่กลาง ดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า ภาษิตของพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทเหมือนคนตาบอดเข้าแถวเกาะหลังกัน คนอยู่หัวแถว คนอยู่กลางแถว และคนอยู่ปลายแถวต่างก็มองไม่เห็น,ในจังกีสูตร มัชฌิมปัณณาสก์กล่าวถึงคนตาบอดเข้าแถวเกาะหลังกัน คนอยู่หัวแถว คนอยู่กลางแถว และคนอยู่ปลายแถว ต่างก็มองไม่เห็นกัน แม้ฉันใด ภาษิตของพราหมณ์ทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกัน(ที.สี.(ไทย)๙/๕๒๙/๒๓๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๘/๕๓๘)

กลางวัน : ระยะเวลาตั้งแต่ย่ำรุ่งถึงย่ำค่ำ, ระยะเวลาราว ๆ เที่ยง ดังคำมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบความรำพึงในใจของชฎิลอุรุเวลกัสสปะด้วยพระทัย จึงเสด็จไปยังอุตตรกุรุทวีป ทรงนำบิณฑบาตจากทวีปมาเสวยที่ริมสระอโนดาตประทับพักกลางวัน ณ ที่นั้น,ในอัคคัญญสูตรกล่าวถึงการเกิดเวลากลางวันไว้ว่า เมื่อใด สัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆเพื่อบริโภค เมื่อนั้นรัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป เมื่อรัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรทั้งหลายปรากฏ กลางคืน กลางวันก็ปรากฏ,เรียกอาหารระหว่างมื้อเช้ากับมื้อเย็นว่าอาหารกลางวัน, มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเข้าใจกลางคืนแท้ ๆ ว่าเป็นกลางวัน เข้าใจกลางวันแท้ๆ ว่าเป็นกลางคืน (วิ.ม.(ไทย)๔/๔๓/๕๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๑/๙๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐/๔๑)

กล่าว : บอก,แจ้ง,พูด ดังคำว่า ตถาคตกล่าวอย่างใดก็ทำอย่างนั้น ทำอย่างใดก็กล่าวอย่างนั้น,ในโลกสูตรกล่าวอธิบายกิริยาที่กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่าทำอย่างใด(ยถาการี)ก็กล่าวอย่างนั้น(ตถาวาที)(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓/๓๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๑-/๔๙๖)

SAMPLE

กล่าวแก้ : กล่าวอธิบาย ดังพระดำรัสในจูฬนิทเทสว่า อชิตะ เธอได้ถามปัญหานั้นใด เราจะกล่าวแก้ปัญหานั้นแก่เธอ นามและรูปนั้นดับไม่มีส่วนเหลือในที่ใด นามและรูปนั้นดับไปในที่นั้นเพราะวิญญาณดับ, ขยายความสิ่งกล่าวไว้โดยย่อโดยพิสดาร ดังมีอธิบายว่า คำว่า เราจะกล่าวแก้ ได้แก่เราจะกล่าว คือจะบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศปัญหานั้น (ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๖/๖๐,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๒/๖๒)

กล่าวต้อนรับ : กล่าวทักทายผู้มาเยี่ยม, กล่าวทักทายเพื่อนรัก ดังคำในสิงคาลกสูตรที่คนดีแต่พูด ซึ่งเป็นผู้ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม เพราะกล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง, กล่าวให้การต้อนรับแก่ผู้มาใหม่ ดังคำในลฏุกิกชาดกตอนหนึ่งว่า นางนกไส้กล่าวต้อนรับพญาช้างนั้นผู้เที่ยวไปตามลำพังเชือกเดียวว่า พญาช้าง ข้าพเจ้าขอไหว้ท่านผู้เที่ยวไปผู้เดียว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๖/๒๐๘,ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย)๒๗/๔๐/๒๐๖)

กล่าวติเตียน : กล่าวว่าร้าย ดังคำในพรหมชาลสูตรที่สุปปิยปริพาชกกล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง,ในกัณฏกสามเณรวัตถุ กล่าวถึงองค์ ๑๐ สำหรับนาสนะสามเณรไว้ตอนหนึ่งว่า หากกล่าวติเตียนพระรัตนตรัย ถ้าบวชเป็นสามเณร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราอนุญาตให้นาสนะสามเณร กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้าเป็นต้น, ยกโทษขึ้นพูด ดังคำที่กล่าวไว้ในโปตลิยสูตรไว้ บุคคลบางคนในโลกนี้กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริง,ในปุคคลบัญญัติก็กล่าวทำนองเดียวกันตอนหนึ่งว่า บุคคลกล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐/๑๗๒, ที.สี. (ไทย)๙/๑/๑,๙/๒/๑,๙/๓/๒,๙/๕/๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๐/๑๕๐, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๐/๑๔๓)

กล่าวตู่ : กล่าวคำที่ไม่จริง (ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๒/๔๙,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๔/๔๕,๑๖/๒๕/๔๙,๑๖/๒๖/๕๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕/๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๕/๒๘๘,องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๑๒/๒๓๔,๒๓/๔๐/๓๐๑) กล่าวคำเท็จ ว่าร้ายผู้อื่นด้วยคำที่ไม่จริง กล่าวอ้างหรือทึกทักเอาของผู้อื่นว่าเป็นของตัว, กล่าวอ้างผิดตัว ผิดสิ่ง ผิดเรื่อง, มาจากภาษาบาลีว่า อภูตวาที มีอธิบายในอรรถกถาว่า ผู้ไม่เห็นโทษของผู้อื่นเลย ทำการกล่าวเท็จ ตู่ผู้อื่นด้วยคำเปล่า

กล่าวเท็จ : พูดโกหก พูดปด พูดไม่จริง (พจนานุกรมไทย), (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕/๒๒,๙/๓๑๖/๑๒๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๑/๔๒๙,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๕/๑๘, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๔/๑๗๓) กล่าวเท็จเป็นการทำผิดศีลธรรมขั้นต้นของพุทธศาสนา ในขั้นศีล ๕ ของคฤหัสถ์ สำหรับพระภิกษุนั้น การกล่าวเท็จหากเข้าข่ายของการอวดอุตริมนุสสธรรมที่

SAMPLE

ไม่มีในตน เป็นอาบัติหนักคือปาราชิก หากไม่ถึงขั้นอาบัติหนักก็จะต้องอาบัติเล่าลดหลั่นลงมาตามลำดับ

กล่าวเท็จทั้งที่รู้ : พูดโกหก พูดปด พูดไม่จริง ทั้งที่รู้และประกอบด้วยเจตนา (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓/๑๘๗) ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง ส่วนมาก เป็นการกล่าวถึงการปรับอาบัติแก่ภิกษุ ดังข้อความว่า “ภิกษุกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่า “ข้าพเจ้าเข้าปฐมฌานแล้ว” ด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ (๑) เบื้องต้นเธอรู้ว่า จักกล่าวเท็จ (๒) กำลังกล่าว ก็รู้ว่ากำลังกล่าวเท็จ (๓) ครั้นกล่าวแล้ว ก็รู้ว่ากล่าวเท็จแล้ว ต้องอาบัติปาราชิก” (วิ. ๑/๒๐๐/๑๘๖)

กล่าวเป็นบท : กล่าวธรรมเป็นบทๆ เป็นข้อห้ามมิให้ภิกษุกับอนุปสัมบันเริ่มสวดพร้อมกัน จบลงพร้อมกันปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ มุสาวาทวรรค ปทโสธัมมสิกขาบท ว่าด้วยการให้กล่าวธรรมเป็นบทๆ การกล่าวเป็นบทเป็นวิธีการหนึ่งของการที่ภิกษุสอนอนุปสัมบันให้กล่าวธรรมแข่งกันเป็นบทๆ ทำให้อุบาสกไม่เคารพ ไม่ยำเกรง ไม่ปฏิบัติให้เหมาะสมในภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มักน้อยทั้งหลายจึงประณาม ตำหนิ และโพทนา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖/๒๓๔)

กล่าวเป็นอนุบท : สวดเริ่มต้นแยกกัน แต่จบลงพร้อมกัน, การที่ภิกษุกับอนุปสัมบันสวดเริ่มต้นสวดแยกกัน แต่จบลงพร้อมกัน, ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ มุสาวาทวรรค ปทโสธัมมสิกขาบท ว่าด้วยการให้กล่าวธรรมเป็นบทๆ การกล่าวเป็นบทเป็นวิธีการหนึ่งของการที่ภิกษุสอนอนุปสัมบันให้กล่าวธรรมแข่งกันเป็นบทๆ ทำให้อุบาสกไม่เคารพ ไม่ยำเกรง ไม่ปฏิบัติให้เหมาะสมในภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มักน้อยทั้งหลายจึงประณาม ตำหนิ และโพทนา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖/๒๓๔)

กล่าวเป็นอนุพยัญชนะ : กล่าวเปล่งเสียงรับพร้อมกัน, การที่ภิกษุสอนให้ว่า “รูปํ อนิจฺจํ” แต่อนุปสัมบันเปล่งเสียงรับพร้อมกันคือเปล่งเสียงรับพร้อมกันกับภิกษุผู้สอนว่า “เวทนา อนิจฺจา” เป็นต้น ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ มุสาวาทวรรค ปทโสธัมมสิกขาบท ว่าด้วยการให้กล่าวธรรมเป็นบทๆ การกล่าวเป็นบทเป็นวิธีการหนึ่งของการที่ภิกษุสอนอนุปสัมบันให้กล่าวธรรมแข่งกันเป็นบทๆ ทำให้อุบาสกไม่เคารพ ไม่ยำเกรง ไม่ปฏิบัติให้เหมาะสมในภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มักน้อยทั้งหลายจึงประณาม ตำหนิ และโพทนา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖/๒๓๔)

SAMPLE

กล่าวเป็นอนุอักขระ : กล่าวนำให้คฤหัสถ์สวดพร้อมกัน, ที่เมื่อภิกษุสอนว่า “รูปํ อนิจฺจํ” แต่อนุปสัมบันสวดพร้อมกันคือเปล่งเสียงรับพร้อมกันกับภิกษุผู้สอน “รู้” แล้วหยุด ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ มุสาวาทวรรค ปทโสธัมมสิกขาบท ว่าด้วยการให้กล่าวธรรมเป็นบทๆ การกล่าวเป็นบทเป็นวิธีการหนึ่งของการที่ภิกษุสอนอนุปสัมบันให้กล่าวธรรมแข่งกันเป็นบทๆ ทำให้อุบาสกไม่เคารพ ไม่ยำเกรง ไม่ปฏิบัติให้เหมาะสมในภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มักน้อยทั้งหลายจึงประณาม ตำหนิ และโพทนา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖/๒๓๔)

กล่าวยกย่อง : กล่าวเชิดชู,กล่าวสรรเสริญ ดังคำที่พระสารีบุตรกราบทูลว่า เมื่อก่อน ข้าพระพุทธเจ้ากล่าวยกย่องพระเทวทัตในกรุงราชคฤห์, หรือดังคำที่ให้พิจารณาถึงคำกล่าวยกย่องในพรหมชาลสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ถึงคนพวกอื่นจะพึงกล่าวยกย่องเรา กล่าวยกย่องพระธรรมหรือกล่าวยกย่องพระสงฆ์ก็ตามพวกเธอไม่ควรทำความรื่นเริงดีใจหรือกระหยิ่มใจ, ดังคำในหัตถิปาลชาดกที่หัตถิปาลกุมารกราบทูลพระราชาว่าสัตบุรุษกล่าวยกย่องการปล่อยวางคันธารมณ์และรสารมณ์ (ที.สี.(ไทย)๙/๒/๑,๙/๓/๒, ที.สี.(ไทย)๙/๖/๗, ๙/๓๓๓/๑๓๐, ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๓๔๑/๔๒๙)

กล่าวร้ายพระอริยะ : พูดให้ร้ายพระอริยะ,กล่าวติเตียนผู้สิ้นอาสวกิเลส, ด่าว่าพระอรหันต์(อริยุปวาท) ดังคำว่า สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด...หลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๓/๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๐/๑๔๗), กล่าวร้ายต่อพระอริยบุคคล (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๐/๑๔๗) ปรากฏหลายแห่งในพระไตรปิฎก ในส่วนเกี่ยวข้องกับการบรรลุวิชชา ๓ ความว่า ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า“หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้าย พระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นผิด พวกเขา หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ ทำตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค”

อรรถกถากล่าวไว้ว่า ภิกษุโกกาลิกนี้(ด่าพระอัครสาวก) ทำผิดในพระเถระทั้งหลายจึงมาตายแล้วจักเกิดในปทุมนรกโดยส่วนเดียว (ทุติยโกกาลิกสูตร) ; อริยะ หมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๘/๓๑๑)

กล่าวสรรเสริญ : กล่าวคำยกย่อง เชิดชู หรือ เทิดทูน เช่น สรรเสริญพระพุทธคุณ, กล่าวคำชมด้วยความนิยมพอใจ หรือเยินยอคุณความดี เช่น สรรเสริญคนที่มีความกตัญญูรู้คุณ ดังคำ

SAMPLE

ในมหาวรรค วินัยปิฎกว่า เจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียงนั่งประชุมกันในสันถาคารกล่าวสรรเสริญพระพุทธ...พระธรรม...พระสงฆ์โดยประการต่าง ๆ,ในจตุกกนิบาตอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า สัตบุรุษกล่าวสรรเสริญข้อดีของบุคคลอื่นอย่างละเอียดเต็มที่, ในวิภังค์ กล่าวถึงกิริยาที่กล่าวสรรเสริญว่าหมายถึงแสดงบัญญัติ แต่งตั้งเปิดเผย จำแนก ทำให้ชัดเจนประกาศบุคคลผู้ได้บรรลุ(ธรรม) (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๙๐/๑๐๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๓/๑๑๙,๒๑/๘๓/๑๒๗,๒๑/๒๖๔/๓๘๑, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๘๘/๔๐๗)

กล่าวสั่งสอน : พูดให้คำแนะนำ, กล่าวตักเตือน, กล่าวพร่ำสอน ดังคำในทุติยนาถสูตรที่ภิกษุเป็นผู้มีศีล ผู้เป็นเถระก็ดี ผู้เป็นมัชฌิมะก็ดี ผู้เป็นนวกะก็ดี ย่อมสำคัญภิกษุว่าเป็นผู้ควรว่ากล่าวสั่งสอน,หากว่ายากสอนยาก ก็เป็นผู้ไม่ควรสั่งสอน ดังคำใน ชาวสูตร เกสิวรรค จตุกกนิบาตว่า ตถาคตย่อมกำหนดบุรุษว่าไม่ควรว่ากล่าวสั่งสอน, ซึ่งบุรุษประเภทนี้ฝึกไม่ได้(สั่งสอนไม่ได้) ด้วยวิธีแบบสุภาพ วิธีแบบรุนแรง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๗๑, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๘/๓๔)

กล่าวเสียดสี : พูดเสียดสีให้เจ็บใจ,ในพระวินัยปิฎก กล่าวถึง ภิกษุกล่าวเสียดสีด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ (๑) ชาติกำเนิดบ้าง (๒) ชื่อบ้าง (๓) ตระกูลบ้าง (๔) หน้าที่การงานบ้าง (๕) ศิลปวิทยาบ้าง (๖) ความเจ็บไข้บ้าง (๗) รูปลักษณ์บ้าง (๘) กิเลสบ้าง (๙) อาบัติบ้าง (๑๐) คำด่าบ้าง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๒)

กล่าวหลบเลี่ยง : พูดหลบเลี่ยง ไม่ตอบคำถามหรือพูดตรงๆ (ที.สี.(ไทย)๙/๖๑/๒๔,๙/๖๑/๒๕,๙/๑๓๔/๔๓) ; เป็นชื่อของหนึ่งในทิฏฐิ ๖๒ เรียกว่า อมราวิเขปวาท มีวาทะหลบเลี่ยงไม่แน่นอน เป็นสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะหลบเลี่ยงไม่แน่นอน พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอนด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๖๑/๒๔) ในอรรถกถา มีอธิบายว่า เป็นลัทธิที่มีความเห็นหลบเลี่ยงไม่แน่นอนว่าใช่หรือไม่ใช่ เป็นความเห็นที่ลื่นไหลจับได้ยากเหมือนปลาไหล (ที.สี.อ. ๑/๖๑/๑๐๖)

กล่าวให้ผู้อื่นเพ่งโทษ : กล่าวเพื่อให้ผู้อื่นเพ่งโทษ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๐๖/๒๘๙) ในพระวินัยปิฎกบ่งถึงการกล่าวให้ภิกษุทั้งหลายดูหมิ่นพระทัพพมัลลบุตร มองดูพระทัพพมัลลบุตรเป็นชื่อสิกขาบท ในภูตคามวรรค เรียกว่า อุชฌาปนกสิกขาบท วาทะว่าด้วยการกล่าวให้เพ่งโทษ ได้แก่การที่ภิกษุทั้งหลายกล่าวตำหนิ พระเมตติยะและพระกุมมชกะที่กล่าวให้ผู้อื่นเพ่งโทษท่านพระทัพพมัลลบุตรว่า “พระทัพพมัลลบุตรจัดแจงเสนาสนะด้วยความชอบพอกัน และแจกภัตตาหารด้วยความชอบพอกัน” เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบจึงทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามภิกษุกล่าเพ่งโทษ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๐๓/๒๘๗) ในอรรถกถา มีอธิบายว่า กล่าวให้ภิกษุทั้งหลายดูหมิ่นพระทัพพมัลลบุตร

SAMPLE

มองดูพระทัพพมัลลบุตรอย่างดูหมิ่น หรือกล่าวให้คิดในทางไม่ดีในพระทัพพมัลลบุตร (วิ.มหา.อ. ๒/๑๐๓/๒๙๕)

กล่าวอย่างใด : พูดอย่างไร(ยถาวาที) ก็ทำอย่างนั้น หมายถึงทำตามที่พูดไว้ ดังคำในปาฏิกวรรคและอังคุตตรนิกายว่า กล่าวอย่างใดก็ทำอย่างนั้น, เพราะตถาคตกล่าวอย่างใดก็ทำอย่างนั้น ทำอย่างใดก็กล่าวอย่างนั้น ฉะนั้นชาวโลกจึงเรียกว่าตถาคต (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๘/๑๔๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓/๓๗) ;

อรรถกถากล่าวว่า หมายถึงมีปกติตรัสอย่างที่ทรงทำและทรงทำอย่างที่ตรัส(ที.ม.อ.(บาลี)๒/๒๙๖/๒๖๙)

กลิงครสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องหมอนท่อนไม้ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓๐/๓๑๘)ความย่อแห่งพระสูตรว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภกษัตริย์ลิจฉวีที่ทรงใช้พระเขนยไม้หนุนพระเศียรและพระบาท เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรในการศึกษาศิลปะ พระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์แคว้นมคธ จึงไม่ได้โอกาส แต่ในอนาคต พวกกษัตริย์ลิจฉวีจักเป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติ มีฝ่าพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม บรรทมบนที่บรรทมมีพระเขนยหนาอ่อนนุ่ม จนดวงอาทิตย์ขึ้น พระเจ้าอชาตศัตรู จักทรงได้ช่องได้โอกาสของกษัตริย์ลิจฉวีเหล่านั้น เปรียบเหมือน ในปัจจุบัน ภิกษุทั้งหลายใช้หมอนไม้หนุนศีรษะและเท้า เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ในการบำเพ็ญเพียรอยู่ มารผู้มีบาปจึงไม่ได้ช่องไม่ได้ โอกาสของภิกษุเหล่านั้น แต่ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักเป็นสุขุมาลชาติ มีฝ่ามือและเท้าอ่อนนุ่ม นอนบนที่นอนมีหมอนหนาอ่อนนุ่ม จนดวงอาทิตย์ขึ้น มารผู้มีบาปจักได้ช่องได้โอกาสของเธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย จากนั้นตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า “เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า ‘เราทั้งหลาย จักใช้หมอนไม้หนุนศีรษะและเท้า เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ในการบำเพ็ญเพียรอยู่’ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้” (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓๐/๓๑๘)

กลิงคุก : ชื่อของพืชในตระกูลยาชนิดหนึ่ง มีปรากฏในมหาวนวรรณนา ในเวสสันดรชาดก คราวที่อัจจุตฤาษีกล่าวพรรณนาถึงป่ามหาวันอันเป็นที่อาศัยอยู่ของพระเวสสันดร กลิงคุกเป็นพืชชนิดหนึ่งที่เกิดใกล้สระโบกขรณีในป่ามหาวัน ๒๔ ชนิด ประกอบด้วย ชะเอมต้น ชะเอมเครือ กำยาน ประยงค์ เนระพูสี แห้วหมู สัตตบุษย์ สมุลแว้ง พิมเสน สามสิบ กฤษณา เถากระไดลิง บัวบก โกฐขาว กระทุ่มเลือด ต้นหนาด ขมิ้น แก้มหอม หรดาล กำคูณ สมอพิเภก ไคร้เครือ การะบูร และกลิงคุก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๖๑/๕๐๔)

กลิ่น : คันธะ,คันธธาตุ, สิ่งที่รู้ได้ด้วยจมูก คือ เหม็น หอม และอื่น ๆ, บางทีใช้หมายความว่าเหม็น เช่นของสิ่งนั้นมีกลิ่น มีปรากฏในหลายแห่ง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๖/๓๒๗,ที.ปา.

SAMPLE

(ไทย)๑๑/๑๒๐/๘๙,(ไทย)ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๒/๕๒๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒/๑๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕๗/๖๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๓/๑๔๓,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๙๔/๙๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑/๔๑๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๘๖/๒๑๔);

ในคัมภีร์วิภังค์อธิบายว่า กลิ่นเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ดังคำว่า กลิ่นใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เช่น กลิ่นรากไม้ ; เป็นอย่าง ๑ ในกามคุณ ๕; จัดเป็นอย่าง ๑ ในอายตนะภายนอก ๖ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๐, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๖, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๖๔/๑๑๗)

กลิ่นกฤษณา : กลิ่นหอมไม้กฤษณา,กลิ่นที่เกิดจากไม้กฤษณา (ดูกฤษณาประกอบ)

กลิ่นของเหล่าฤๅษี : ฤๅษีคือผู้แสวงหา พวกฤๅษีนิยมใช้เปลือกไม้หรือหนังสัตว์เป็นเครื่องนุ่งห่ม และขมวดผมมวย ให้เป็นกลุ่มสูงเรียกว่าชฎา อาศัยเลี้ยงชีพด้วยมูลผลาหารในป่า ลัทธิที่ประพฤติมีการบำเพ็ญตบะทรมานกายอย่างเคร่งเครียด เพียรพยายามทนความหนาว ร้อน อดอาหาร และทรมานด้วยวิธีต่างๆ ความมุ่งหมายที่บำเพ็ญตบะคือหวังให้มีฤทธิเดช และบำเพ็ญตบะเพื่อที่จะชักฟอกวิญญาณให้บริสุทธิ์สะอาดเข้าถึงพรหม และเกิดฤทธิเดชเหนือเทวดามนุษย์ (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒) ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระอานนทเถระบอกให้พระเถระทั้งหลายผู้ร่วมทำปฐมสังคายนาตั้งใจฟังว่า พระสารีบุตรเถระได้เล่าประวัติของตนให้ท่านฟังว่า ครั้งหนึ่งพระสารีบุตร เคยเกิดเป็นฤๅษีบำเพ็ญบารมีที่ภูเขาอลัมพกะ ใกล้ภูเขาหิมพานต์ มีปกติเข้าฌาน ยินดีในฌาน มีเหล่าศิษย์ซึ่งเป็นผู้สงบ มีตบะ แวดล้อม อาศรมของท่านหอมด้วยกลิ่น ๒ อย่าง คือกลิ่นศีลของเหล่าฤๅษีและกลิ่นดอกไม้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๐๓/๓๔)

กลิ่นคาว : กลิ่นที่ก่อให้เกิดอาการอาเจียน,กลิ่นที่เหม็นคาว หมายถึงกลิ่นปลาสดเนื้อสด; โดยปริยายหมายถึงความเสื่อมเสีย ความมัวหมอง มลทิน เช่น ราคีคาว คนนั้นยังมีคาว; ในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ รูปธาตุยาอายตนกถา พระสกวาทีกล่าวถึงรูปธาตุว่ามีกลิ่นที่เกิดจากราก เกิดจากแก่น เกิดจากเปลือก เกิดจากใบ เกิดจากดอก เกิดจากผล มีกลิ่นคาว กลิ่นฉุน กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒๒/๕๖๒)

กลิ่นจันทน์ : กลิ่นหอมไม้จันทน์, กลิ่นหอมที่เกิดจากไม้จันทน์, จันทน์ เป็นพันธุ์ไม้บางชนิดที่มีเนื้อไม้ ดอก หรือผลหอม ใช้ทำยาและปรุงเครื่องหอม, จันทน์กะพ้อ ชื่อต้นไม้ขนาดกลาง ขึ้นตามป่าดิบทางปักษ์ใต้และปลูกกันตามบ้าน ดอกขาว หอมคล้ายน้ำมันจันทน์, จันทน์ขาว, จันทน์ชะมด ชื่อต้นไม้ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ขึ้นตามป่าชื้นบางแห่ง เนื้อไม้หอม, จันทน์แดงชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่งขึ้นตามเขาปินปูน เนื้อไม้ที่สารลงมีสีแดง, จันทน์ผาก็เรียก, จันทน์เทศ ชื่อไม้ต้นขนาดกลางชนิดหนึ่ง รกหุ้มเมล็ดมีกลิ่นหอม

SAMPLE

ฉุนเรียกดอกจันทน์ เมล็ดมีกลิ่นหอมฉุนเช่นกัน เรียกลูกจันทน์ ใช้เป็นเครื่องเทศ เป็นพรรณไม้ที่นำเข้ามาจากหมู่เกาะอินเดียตะวันออก, จันทน์ผา ดูจันทน์แดง, จันทน์หอม ดูจันทน์ชะมด, จันทนา ชื่อไม้ต้นขนาดกลาง เนื้อไม้หอม, จันทน์ขาวก็เรียก, (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒) ; มีข้อความว่า กลิ่นศีลยอดเยี่ยมกว่ากลิ่นหอมเหล่านี้ คือกลิ่นจันทน์ กลิ่นกฤษณา กลิ่นดอกอุบล และกลิ่นดอกมะลิ; กลิ่นกฤษณา หรือกลิ่นจันทน์นี้ หอมเพียงเล็กน้อย แต่กลิ่นของท่านผู้มีศีลหอมมากที่สุด หอมฟุ้งไปทั่วทั้งเทวโลกและมนุษยโลก (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๕๔/๔๓,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๗๖/๔๓๗)

กลิ่นชั่วร้าย : โกธะ, ความโกรธ, เป็นชื่อเรียกเปรียบเทียบหลักธรรมในพระพุทธศาสนา, เช่น ใช้คำว่า กลิ่นชั่วร้าย ก็คือกลิ่นของสัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสมีความโกรธเป็นต้น ดังข้อความที่มหาโควินทพราหมณ์ทูลถามสนังกุมารพรหมว่า ‘บรรดามนุษย์ พวกไหนมีกลิ่นชั่วร้าย ข้าพเจ้าไม่รู้จักพวกนั้น ขอท่านผู้เป็นปราชญ์ จงบอกมาในที่นี้เถิด อะไรร้อยรัด หมู่สัตว์จึงเหม็นเน่าคลุ้ง ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว’ สนังกุมารพรหมตรัสตอบว่า ‘โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) นิกติ (การโกง) โทพภะ (การประทุษร้ายมิตร) กทริยตา (ความตระหนี่) อติมานะ (ความดูหมิ่น) อุสุยา (ความริษยา) อิจฉา (ความปรารถนา) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ปรเหฐนา (การเบียดเบียนผู้อื่น) โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) มทะ (ความมัวเมา) โมหะ (ความหลง) สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้ จัดว่าเป็นผู้มีกลิ่นชั่วร้าย ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว’ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๑๙/๒๔๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๔/๒๕๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๕/๒๕๕)

กลิ่นดอกสน : กลิ่นที่เกิดจากดอกของไม้สน, สนเป็นชื่อไม้ต้นหลายชนิดหลายสกุลในหลายวงศ์ เช่น สนสองใบ หรือเกี๊ยเปลือกหนา, สนสามใบหรือเกี๊ยเปลือกบาง ทั้ง ๒ ชนิด สนเขาก็เรียก, พายัพเรียก จ๋วง; สนหางกระรอก; สนฉำฉา หรือ สนญี่ปุ่น; สนทราย หรือ สนสร้อย; สนทะเล. สนแผง,สนหางสิงห์ ใบเป็นแผง ใบและเมล็ดใช้ทำยาได้ ลักษณะสนเป็นพรรณไม้ยืนต้นขนาดกลาง ลำต้นมีความสูงประมาณ ๕-๑๕ เมตร ผิวเปลือกลำต้นสีน้ำตาล ลำต้นมีตุ่มเล็กๆ ขึ้นรอบต้น ลำต้นกลมทรงพุ่มโปร่ง และมีเกล็ดใบเล็ก ๆ ออกตามต้นส่วนยอดการเจริญแตกกิ่งก้านเป็นชั้นๆ ออกไป ตามแนวนอน ส่วนลำต้นขึ้นตรงไป ใบออกตามกิ่งก้านเป็นเกล็ด มีลักษณะเป็นขนสั้นเล็กมีสีเขียว เรียงตัวกันแน่น (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒); มีข้อความว่า พระสลฬปุปผิกาเถรีได้เล่าประวัติในอดีตชาติของตนว่า ขณะที่ตนเกิดเป็นนางกินนรี อาศัยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ได้เห็นพระพุทธเจ้าพระ

SAMPLE

นามว่าวิปัสสี จึงเก็บดอกสนไปถวายพระพุทธเจ้าทรงรับและทรงสูดดมกลิ่นดอกสน ตนเองจึงทำจิตให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เพราะผลบุญที่ถวายดอกไม้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๓/๓๘๙)

กลิ่นดิบ : พยาบาท,ความอาฆาตเบียดเบียน,เป็นชื่อเรียกเปรียบเทียบหลักธรรมใน พระพุทธศาสนา, เช่น ใช้คำว่ากลิ่นดิบ แทนความหมายของพยาบาท (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๙/๓๗๘) ; มีข้อความว่า การฆ่าสัตว์ การทุบตี การตัด การจองจำ การลักขโมย การพูดเท็จ การเห็นแก่ได้ การหลอกลวง การศึกษาตำราที่ไร้ประโยชน์ และการเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น ชื่อว่ากลิ่นดิบ; คนผู้ไม่ควบคุมตนในกามทั้งหลาย ติดอยู่ในรสต่าง ๆ เจือปนด้วยของไม่สะอาด มีความเห็นว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล มีการงานไม่เสมอ ว่ายากสอนยาก ชื่อว่ากลิ่นดิบ ; พวกคนผู้เศร้าหมอง มีใจหยาบช้า หน้าไหว้หลังหลอก ประทุษร้ายมิตร ไร้ความกรุณาผู้อื่น ถือตัวจัด ไม่ชอบให้ทาน และไม่เคยให้อะไรแก่ใครๆ ชื่อว่ากลิ่นดิบ ; ความโกรธ ความมัวเมา ความดื้อรั้น การตั้งตนไว้ผิด ความมีมายา ความริษยา การยกตนข่มผู้อื่น การถือตัวเหยียดหยามผู้อื่น และการสมาคมกับอสัตบุรุษ ชื่อว่ากลิ่นดิบ ; คนผู้ประพฤติชั่วเป็นปกติ กู้หนี้แล้วไม่ชดใช้ ชอบพูดเสียดสี เป็นพยานให้การเท็จ ปลอมเป็นนักบวชในศาสนานี้ เป็นคนต่ำทราม ทำความชั่วร้ายแรงไว้ ชื่อว่ากลิ่นดิบ ; คนผู้ฆ่าสัตว์ทั้งหลายถือเอาทรัพย์ของผู้อื่น เบียดเบียนชีวิตผู้อื่นประพฤติชั่วร้ายกาจ พูดคำหยาบ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ชื่อว่ากลิ่นดิบ ; คนผู้รักใคร่ เกลียดชัง ลุ่มหลง ประกอบอกุศลกรรมอยู่เสมอ ตายแล้วต้องตกไปสู่ที่มืด หรือไม่ก็ดิ่งหัวจมลงไปสู่นรก ชื่อว่ากลิ่นดิบ ; คนผู้ฆ่าสัตว์ทั้งหลายถือเอาทรัพย์ของผู้อื่น เบียดเบียนชีวิตผู้อื่น ประพฤติชั่ว ร้ายกาจ พูดคำหยาบ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ชื่อว่ากลิ่นดิบ ; คนผู้รักใคร่ เกลียดชัง ลุ่มหลง ประกอบอกุศลกรรมอยู่เสมอ ตายแล้วต้องตกไปสู่ที่มืด หรือไม่ก็ดิ่งหัวจมลงไปสู่นรก ชื่อว่ากลิ่นดิบ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๔๓/๕๕๗, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๔๔/๕๕๗,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๔๘/๕๕๘) ; อาหารจำพวกปลาและเนื้อสัตว์ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๒๔๓/๕๐)

กลิ่นทิพย์ : กลิ่นวิเศษ, หมายถึงกลิ่นชนิดหนึ่งที่อยู่ในสวรรค์ เป็นของเทวดา จัดอยู่ในจำนวน ๑๐ อย่าง คืออายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สมาทานในกุศลธรรม สมาทานมั่นคงในกายสุจริต(ประพฤติชอบด้วยกาย) ในวจีสุจริต(ประพฤติชอบด้วยวาจา) ในมโนสุจริต(ประพฤติชอบ

SAMPLE

ด้วยใจ) ในการจำแนกทาน ในการสมาทานศีล ในการรักษาอุโบสถ ในความเกื้อกูลมารดา ในความเกื้อกูลบิดา ในความเกื้อกูลสมณะ ในความเกื้อกูลพราหมณ์ ในความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และในกุศลธรรมอันยิ่งอื่นๆ อีก เพราะได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ทำกรรมนั้นให้ไพบูลย์แล้ว หลังจากตายจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ จุติจากเทวโลกมาสู่ความเป็นอย่างนี้ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ เช่นนี้คือมีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ขณะเหยียบลงพื้นฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ยกฝ่าพระบาทขึ้นก็ยังเสมอกัน ขณะจดฝ่าพระบาทลงทุกส่วนก็แตะพื้นพร้อมกัน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๑/๑๖๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๑/๑๖๔) ; มีข้อความเปรียบดอกสาละเหมือนกลิ่นทิพย์ว่า ป่าโคสิงคสาลวัน เป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ย่อมฟุ้งไป (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๓๓/๓๖๗) ; มีข้อความที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เธอนำดอกไม้สวรรค์ชื่อปาริจฉัตตกะ หอมหวน น่ารื่นรมย์ มาร้อยเป็นมาลัยทิพย์ ขับร้องรื่นเริงบันเทิงอยู่ เมื่อเธอกำลังฟ้อนรำ เสียงทิพย์ และกลิ่นทิพย์หอมระรื่นชื่นใจ ก็เปล่งออก ฟุ้งออกจากอวัยวะน้อยใหญ่ทุกส่วนสัดของเธอ แม้มาลัยบนศีรษะของเธอก็มีกลิ่นหอมระรื่นชื่นใจ ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ ดุจต้นอุโลก เป็นต้น เธอจงบอกเถิดว่านี้เป็นผลของกรรมอะไร เทพธิดาตอบว่า เพราะได้น้อมนำมาลัยดอกอโศกซึ่งมีเกสรงามเลื่อมประภัสสร มีสีสด มีกลิ่นหอมฟุ้ง ไปน้อมบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๓๕/๒๗๒, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๗๓๑/๘๕,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘๒๘/๙๖)

กลิ่นที่เกิดจากราก : กลิ่นของไม้ล้มลุกที่รากมีกลิ่นหอม เช่น แกงหอม แคมหอม แฝก และหญ้าแฝกหอม เป็นต้น ; มีข้อความอธิบายสรุปว่าพระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า กลิ่น ๓ อย่าง คือ กลิ่นที่เกิดจากราก กลิ่นที่เกิดจากดอก กลิ่นที่เกิดจากแก่น ลอยตามลมได้เท่านั้น ไม่สามารถลอยทวนลมได้ ท่านพระอานนท์จึงทูลถามว่ากลิ่นที่สามารถลอยตามลม และลอยทวนลมมีหรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า กลิ่นที่ลอยตามลมและทวนลมได้มีอยู่ คือหญิงหรือชายที่ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ งดเว้นจากการล่วงศีล ๕ ประพฤติธรรม มีใจที่ปราศจากความตระหนี่ คือเป็นผู้ให้อยู่เนืองนิตย์ ผู้คนทั้งหลายทุกๆสารทิศ ย่อมยกย่องสรรเสริญในคุณความดีของผู้นั้น แม้เทวดาพรหมโลก ที่อยู่ไกลแสนไกล ก็ยกย่องคุณความดีของผู้นั้น (อง.ติก. ๒๐/๘๐/๓๐๔) ; มีข้อความที่พระปรวาทีซึ่งเป็นภิกษุในนิกายอันธกะและนิกายสมิติยะ กับพระสกวาที

SAMPLE

ได้สนทนากันเรื่องอายตนะในรูปธาตุ มีคำถามหนึ่งที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า ในรูปธาตุมีกลิ่นที่เกิดจากราก เกิดจากแก่น เกิดจากเปลือก เกิดจากใบ เกิดจากดอก เกิดจากผล มีกลิ่นคาว กลิ่นฉุน กลิ่นหอม กลิ่นเหม็นใช่ไหม พระปรวาทีได้กล่าวว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้นฯ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒๒/๕๖๒)

กลิ่นที่ควรเสพ : กลิ่นที่เสพแล้วอกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น ชื่อว่ากลิ่นที่ควรเสพ ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เมื่อบุคคลเสพกลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกเช่นใด อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกเช่นนี้ เป็นกลิ่นที่ควรเสพ (ที.สี. ๑๐/๓๖๕/๒๙๒)

กลิ่นที่พึงรู้แจ้ง : กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ๒ อย่าง คือกลิ่นที่ควรเสพและกลิ่นที่ไม่ควรเสพ ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เมื่อบุคคลเสพกลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกเช่นใด อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกเช่นนี้ เป็นกลิ่นที่ไม่ควรเสพ เมื่อบุคคลเสพกลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกเช่นใด อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกเช่นนี้ เป็นกลิ่นที่ควรเสพ (ที.สี. ๑๐/๓๖๕/๒๙๒)

กลิ่นที่ไม่ควรเสพ : กลิ่นที่เสพแล้วอกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เมื่อบุคคลเสพกลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกเช่นใด อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกเช่นนี้ เป็นกลิ่นที่ไม่ควรเสพ (ที.สี.๑๐/๓๖๕/๒๙๒)

กลิ่นสาบ : กลิ่นตัวที่มีประจำอยู่กับสัตว์และของบางชนิด เช่น สาบเสือ สาบแพะ,กลิ่นของพวกแมง และเสื้อกันหนาวที่เก็บไว้ในตู้มีกลิ่นสาบเพราะเก็บไว้นานเกิน เป็นต้น (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒) ; ในที่นี้หมายถึงความโกรธ (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๕๔/๑๓๔) ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์ธัมมิกะว่า เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล ครูทั้ง ๖ ผู้มียศ ได้รับยกย่องว่าเป็นเจ้าลัทธิในอดีต คือครูสุเนตตะ ครูมูคปักขะ ครูอรเนมิ ครูกุททาลกะ ครูหัตถิปาลมาณพและครูโชติปาละผู้เป็นพราหมณ์ปุโรหิตของพระราชา ๗ พระองค์ เป็นเจ้าของโค ท่านเหล่านั้นเป็นผู้หมดกลิ่นสาบ มุ่งมั่นในกรุณา ล่วงพ้นกามสังโยชน์ คลายกามราคะได้ เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกแล้ว แม้สาวกหลายร้อยคนของครูเหล่านั้นก็เป็นผู้หมดกลิ่นสาบ มุ่งมั่นในกรุณา ล่วงพ้นกามสังโยชน์ คลายกามราคะได้ เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกแล้ว (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๓๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๒๓/๖๗๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๑/๑๗๓)

SAMPLE

กลิ่นหอม : ของหอมหมายถึงของที่มีกลิ่นหอมชนิดใดชนิดหนึ่ง ดังคำที่กล่าวถึงข้าวสาลีในอัคคัญญสูตรไว้ว่า ข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม, ในอาฏานาฏิยสูตรกล่าวถึงข้าวสาลีไว้ว่า ข้าวสาลีอันไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม; ในคันธชาตสูตร อังคุตตรนิกายกล่าวถึงกลิ่นหอมไว้ว่า กลิ่นหอม ๓ อย่าง คือ (๑) กลิ่นที่เกิดจากราก (๒) กลิ่นที่เกิดจากแก่น (๓) กลิ่นที่เกิดจากดอก ((ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๕/๙๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๖,๑๑/๒๙๑/๒๔๐,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๐/๓๐๔,๒๐/๘๐/๓๐๕)

กลิ่นหอมฟุ้ง : กลิ่นที่หอมตลบ, กลิ่นที่โชยปลิวไปทั่วบริเวณ,กลิ่นที่กระจายไปได้ไกล เช่นในอิติวุตตกะกล่าวถึงใบไม้ทั้งหลายที่คนนำมาห่อกฤษณาก็พลอยมีกลิ่นหอมฟุ้งตามไปด้วย,ในมหานารทกัสสปชาดก กล่าวไว้ทำนองเดียวกันว่า คนเอาใบไม้ห่อกฤษณาแม้ใบไม้ก็มีกลิ่นหอมฟุ้งไปด้วย, ในวิมานวัตถุ พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่ามาลัยบนศีรษะของเธอ มีกลิ่นหอมระรื่นชื่นใจ ก็ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ ดุจต้นอุโลก ทำบุญอะไรมา ก็ได้รับคำตอบว่า เคยถวายมาลัยดอกอโศกแด่พระพุทธเจ้า,ในเถรคาถา กล่าวถึงหมู่ไม้มีดอกบานสะพรั่งน่ารื่นรมย์ใจ ส่งกลิ่นหอมฟุ้งตลบไปทั่วทุกทิศ,ในอปทาน กล่าวถึงกลิ่นจันทน์ทำให้หอมฟุ้งได้ไกลมาก ดังคำที่พระผุสิตกัมมิยเถระกล่าวว่า กายของข้าพเจ้ามีกลิ่นหอมฟุ้งไปเหมือนกลิ่นจันทน์กลิ่นหอมที่ออกจากร่างกายของข้าพเจ้าฟุ้งไป ๒๕๐ ชั่วธนู,แม้ดอกมะลิซ้อนก็หอมไปได้ไกลเช่นกัน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๔๓๗,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๘๘๗/๗๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๒๘/๔๓๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๕๘/๓๗๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘/๕๐๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕๙/๖๘๘)

อรรถกถาอธิบายไว้อีกว่า ต้นอุโลก เป็นไม้ชนิดหนึ่ง เนื้อไม้สีขาว (ใช้ทำยาได้) เวลามีดอก ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ (ขุ.อิติ.อ.(บาลี)๖๘๕/๑๙๙)

กลิ่นเหม็น : กลิ่นสาป,กลิ่นไม่ดี, ตรงข้ามกับหอม ดังคำมหาวิภังค์ว่า กระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏได้เห็นมังคุลิเปรต กลิ่นเหม็น เพศหญิง ลอยในอากาศ,ในจูฬวรรค วินัยปิฎก ภิกษุทั้งหลายเอาบาตรผึ่งแดดไว้ทั้งที่ยังมีน้ำบาตรมีกลิ่นเหม็น; ในคูถนรกเปตวัตถุ กล่าวไว้ว่า ทำไมหนอจึงปรากฏแต่อุจจาระ ปัสสาวะ สิ่งสกปรกเหตุไฉน อุจจาระนี้จึงมีกลิ่นเหม็นร้ายกาจ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๓๐/๒๓๖, วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๔/๒๑, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๒๒/๒๘๕)

กลีบดอกบุณฑริก : กลีบดอกบัวหลวงขาว, ส่วนของดอกบัวหลวงขาวที่เรียงหรือซ้อนกันเป็นชั้นๆ รอบเกสร โดยปรกติเป็นแผ่นบางๆ, บัวหลวงขาว, บัวหลวงพันธุ์ดอกขาว เรียกว่า บุณฑริก ลักษณะใบและรูปทรงของดอกเหมือนกับบัวปทุม บัวหลวงสีขาวอาจ

SAMPLE

เรียกว่าปทุมชาติสีขาว เป็นพืชน้ำที่มีเหง้าฝังอยู่ในดินใต้น้ำ รูปทรงดอกป้อมเมื่อตูม สีกลีบดอกเป็นสีขาว ดอกใหญ่ กลีบดอกซ้อนเรียงตัวอัดกันแน่น เมื่อบานจะมีเส้นผ่าศูนย์กลางระหว่าง ๖-๑๒ นิ้ว ดอกกลีบซ้อนสามชั้น เมื่อดอกบาน กลีบดอกอ้าสุด มีดอกหอม ผลเมล็ดเป็นฝัก เมล็ดอ่อนอร่อยมีรสหวานมัน เมล็ดแก่ใช้ใส่น้ำแข็งหวานเย็น (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒) ; มีข้อความที่พระเจ้ากรุงสีพีตรัสถึงชื่อของอุมมาทันตี ผู้เป็นภรรยาของอภิปารกอำมาตย์ กับสุนันทสารถีว่า พ่อมหาจำเริญ ชื่อของนางนี้ มารดาและบิดาตั้งให้เหมาะสมดีจริง เมื่อนางอุมมาทันตีมองดูเรา ได้ทำให้เราคล้ายจะเป็นบ้า ในคืนเดือนเพ็ญ นางมีนัยน์ตาชะม้ายคล้ายตานางเนื้อทราย ร่างกายมีผิวพรรณดุจกลีบดอกบุณฑริก นั่งอยู่ใกล้หน้าต่าง ในคืนนั้นเราได้เห็นนางนุ่งผ้าสีแดงดุจสีเท้านกพิราบแล้ว สำคัญว่าดวงจันทร์ขึ้น ๒ ดวง (ขุ.ชา.ปญฺญาส. ๒๘/๖๒/๑๒,๖๗/๑๒)

กลีบปทุม : กลีบดอกบัว,ส่วนของดอกบัวที่เรียงหรือซ้อนกันเป็นชั้นๆ รอบเกสร โดยปรกติเป็นแผ่นบางๆ, บัวพันธุ์ดอกสีชมพู มีชื่อว่าปทุม, ปัทมา, โกกระนต(บัวแหลมชมพู) หรือโกกนุต มีดอกขนาดใหญ่ ดอกตูมเป็นรูปไข่ ปลายเรียวสีชมพู กลีบดอกชั้นนอกมี ๒ ชั้น กลีบรูปไข่มีขนาดเล็กเรียงตัวกัน ๔-๕ ส่วนกลางของกลีบมีรูปร่างโค้งป่อง ตรงกลางสีชมพูอมเขียว โคนกลีบดอกสีขาวนวลมีกลีบดอกชั้นกลางและชั้นในสีชมพูเข้ม เรียงตัวกันเป็นชั้นประมาณ ๑๓-๑๔ ชั้น กลีบดอกชั้นนอกและชั้นในมีสีและรูปร่างคล้ายชั้นกลางแต่เล็กกว่ากลีบชั้นกลาง กลีบดอกบัวปทุมชาติจะมีกลีบกว้าง มีปลายเรียวแหลมโค้งงอเข้าด้านในมาก และมีเส้นเรียงตัวเป็นระยะตามแนวยาวอยู่บนกลีบดอก ; มีข้อความที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาว่า เทพธิดาผู้มีดวงตางดงามคล้ายกลีบปทุม ช้างพาหนะอันประเสริฐของเธอ ประดับประดาด้วยแก้วนานาประการ น่าพอใจ มีพลัง แคล่วคล่องว่องไว ท่องเที่ยวไปในอากาศได้ นี้เป็นผลของทาน ศีล หรือการกราบไหว้ของเธอ โปรดบอกผลกรรมนั้นเถิด เทพธิดานั้นดีใจที่พระมหาโมคคัลลานเถระถาม จึงตอบว่าตนเองได้เห็นพระเถระผู้สมบูรณ์ด้วยคุณผู้ได้ฌาน ยินดีในฌาน สงบ จึงถวายอาสนะที่ปูด้วยผ้าโปรยปรายดอกไม้ไว้ ยังมีดอกปทุมเหลืออยู่อีกครึ่งหนึ่ง มีความเลื่อมใสแล้วจึงโปรยกลีบปทุมรอบๆ อาสนะ เพราะผลแห่งกุศลกรรมนั้นจึงเกิดเป็นเทพธิดา และมีมวลเทพสักการะ เคารพ นอบน้อม (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๑/๖,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๙/๘)

กลีบเมฆ : กลีบคือเป็นแผ่นบางๆ, เมฆคือไอน้ำที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนลอยอยู่ในอากาศรวมกันเรียกว่า กลีบเมฆคือไอน้ำที่รวมเรียงหรือซ้อนกันเป็นชั้นๆ อยู่ในอากาศ บางครั้งก็ใช้ในการเปรียบเทียบคน เช่นใช้ว่าเขาหายลับไปไม่ได้พบอีก เช่น ตั้งแต่

SAMPLE

เขายืมเงินไปแล้วก็หายเข้ากลีบเมฆไปเลย (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒) ; มีข้อความที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาว่า เทพธิดาผู้ประดับองค์ ทรงมาลัย ทรงภูษาสวยงาม วิมานตั่งทองคำของเธอช่างโอ่อ่า ล่องลอยไปในที่ต่าง ๆ ได้รวดเร็วสมใจปรารถนา เธอเปล่งรัศมีสว่างไสว ดังสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆ เพราะบุญอะไรผิวพรรณเธอจึงงามเช่นนี้ ผลอันพึงปรารถนาจึงสำเร็จแก่เธอในวิมานนี้ และโภคะทั้งมวลล้วนน่าพอใจจึงเกิดแก่เธอ เมื่อเธอเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้ เพราะบุญอะไรเธอจึงมีอานุภาพรุ่งเรือง และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ เทพธิดาจึงตอบปัญหาผลกรรมว่า เมื่อดิฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ ได้ถวายตั่ง แด่บรรดาภิกษุผู้เพิ่งมาถึง ได้กราบไหว้ ประคองอัญชลี และถวายทานตามกำลังทรัพย์ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑/๑, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘/๓)

กลีบเกสร : ส่วนที่เรียงหรือซ้อนกันเป็นชั้น ๆ โดยปรกติเป็นแผ่นบางๆ ใช้เรียกของอื่นที่มีลักษณะเช่นนั้น เช่น กลีบตา กลีบผ้า กลีบเมฆ, เกสรคือส่วนในของดอกไม้โดยมากเป็นเส้นๆ เช่น เกสรบัว, เรณูหรือผงเหลืองที่มีอยู่ในดอกไม้ ติดอยู่กับก้านเกสรก็มี ติดกับเมล็ดเกาะอยู่กับดอกก็มี, ส่วนสืบพันธุ์ของดอกไม้; (แบบ) ขนสร้อยคอสิงโต เช่น เกสรสร้อยศอดังผ้ารัตกัมพล. เกสรทั้งห้า เกสรดอกไม้ ๕ ชนิด มีเกสรดอกพิกุล เกสรดอกบุนนาค เกสรดอกสารภี เกสรดอกบัวหลวง เกสรดอกมะลิ. กลีบเกสรจึงหมายถึงส่วนที่เรียงหรือซ้อนกันเป็นชั้นๆ ของส่วนในของดอกไม้ที่เป็นเส้นๆ (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒) ; มีข้อความอธิบายว่า ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสกับนางภัททาเทพธิดาว่า เทพธิดาผู้ทรงปัญญา เธอประดับมาลัยดอกมณฑารพซึ่งมีสีต่างๆ ไว้ที่ศีรษะ คือสีเขียว เหลือง ดำ หงสบาทและแดง รายล้อมด้วยกลีบเกสร ในเทพหมู่อื่นไม่มีต้นไม้ชนิดนี้ เพราะบุญอะไรเธอจึงได้เกิดในหมู่เทพชั้นไตรทศ ซึ่งเทพธิดาได้กราบทูลว่า ตนเอง ได้จำอุโบสถศีลทุกวัน ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ แห่งปักษ์และตลอดปาฏิหาริยปักษ์ และแจกจ่ายทานด้วยความเคารพ และถวายอาหารแก่ภิกษุผู้อนุเคราะห์เกื้อกูล จึงได้มาเกิดในสวรรค์ชั้นนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๐๖/๓๖,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๒๐๗/๓๖)

กลืน : อาการที่ทำให้อาหารหรือสิ่งอื่นๆ ที่อยู่ในปากล่วงลำคอลงไป เช่นในจูฬวรรค กล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งมีนิสัยเคี้ยวเอื้อง สำรอกอาหารออกมาเคี้ยวแล้วกลืนเข้าไปอีก, พระพุทธเจ้าตรัสถึงพระเทวทัตเป็นผู้บริโภคปัจจัยดุจกลืนน้ำลาย ; โดยปริยายใช้หมายถึงอาการที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น ก็ใช้ว่า กลืน ได้ในความหมายเช่นทำให้หายหรือให้สูญไป ดังเช่นในสังยุตตนิกาย กล่าวถึงปลาบางตัวเห็นแก่เหยื่อ กลืนกินเบ็ดที่เกี่ยวเหยื่อ หรือดังคำในมัชฌิมนิกายว่า ภูเขานี้กลืนกินฤๅษีเหล่านี้ วิ.จู.(ไทย))

SAMPLE

๗/๒๗๓/๕๙,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๖/๑๘๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๓/๕๔๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/(๑๓๓/๑๗๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๘/๒๖๖

กลืนกิน : อาการที่ทำให้อาหารหรือสิ่งอื่นๆ ที่อยู่ในปากล่วงลำคอลงไป ดังคำในพรหมนิมันตนิกสูตรตอนหนึ่งว่า เราทั้งหลายจักรู้จักประมาณในโภชนะ จักพิจารณาโดยแยบคายแล้วกลืนกินอาหาร; โดยปริยายใช้หมายถึงอาการที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น ก็ใช้ว่ากลืน ได้ในความหมายเช่นทำให้หายหรือให้สูญไป ดังเช่นในพหิสสูตร นิทานสังยุตกล่าวถึงลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนเบ็ดเช่นปลาบางตัวเห็นแก่เหยื่อ กลืนกินเบ็ดที่เกี่ยวเหยื่อ, หรือดังคำในอิสิคิลิสูตรว่า ภูเขานี้กลืนกินฤๅษีเหล่านี้ภูเขานี้จึงปรากฏชื่อว่า อิสิคิลิ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๓/๕๔๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๓/๑๗๑, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๘/๒๖๖)

กลุ่ม : คน สัตว์ หรือสิ่งต่าง ๆ ที่รวมกันเป็นหมู่ หรือกลุ่มก้อน เช่นกลุ่มภิกษุฉัพพัคคีย์ กลุ่มภิกษุสัตตรสวัคคีย์ กลุ่มพ่อค้า, ในวินัยปิฎก กล่าวถึงภิกษุบางกลุ่มพากันเข้าไปหาตาเถนมิคลัณฑิกะเพื่อให้ฆ่าตนเอง,ในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ กล่าวถึงกลุ่มกัตติกโจร(หมู่โจรเดือน๑๒),ในโภชนวรรค กล่าวถึงพ่อค้าเกวียนกลุ่มหนึ่งต้องการจะเดินทางจากกรุงราชคฤห์ไปถิ่นย้อนแสง,ในปายาสิสูตร กล่าวถึงนายกองเกวียนแยกกองเกวียนนี้ออกเป็น ๒ กลุ่มคือ แยกเป็นกลุ่มละ ๕๐๐ เล่ม (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๒/๑๓๔,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๕๒/๑๗๓,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๑/๓๘๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๐/๓๖๑)

กลุ่มควัน : สิ่งที่เห็นเป็นควันขาวคล้ายหมอกลอยออกมาจากของที่กำลังไหม้ไฟ หรือจากการเผาไหม้, สิ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น ; (วิทยา) แก๊สที่มีอนุภาคละเอียดของของแข็งแขวนลอยอยู่ ดังเรื่องควันในโคธิกสูตรตอนหนึ่งว่า ก็สมัยนั้น กลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปทางทิศตะวันออกทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ กลุ่มควันนี้ พระพุทธเจ้าตรัสหมายถึงมาร ที่เรียกว่าเทวปุตตมารค้นหาวิญญาณของโคธิกกุลบุตร (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๙/๒๐๗)

กลุ่มชน : หมู่ชน,ประชาชน ดังคำในมหาวิภังค์ว่า กลุ่มชนที่อยู่เฉพาะหน้าชื่อว่าได้เห็น กลุ่มชนที่อยู่ลับหลังชื่อว่าได้ยิน, ในภิกขุนีวิภังค์อธิบายว่า ที่ชื่อว่ากลุ่มชน ความว่า กลุ่มชนปกครองในถิ่นใด ต้องบอกกลุ่มชนในถิ่นนั้น, หรือดังคำในทัททรชาดกที่นาคมหาทัททรโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่า สถานที่นั้น เขาเมื่ออยู่ในกลุ่มชนที่ไม่มีใครรู้จักเลย ไม่ควรมีมานะ(วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๓๗/๔๖๘, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๖๘๔/๓๒,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๑๓/๑๕๙)

กลุ่มด้าย : ม้วนก้อนด้าย,ก้อนที่ถูกม้วนไว้ ดังคำที่อชิตเกสกัมพลมีความเห็นว่าสัตว์จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เอง พวกคนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้วก็จักทำที่สุดทุกข์

SAMPLE

ได้เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกขว้างไปย่อมคลี่หมดไปได้เอง, ในกายคตาสติสูตร กล่าวถึงการใช้กลุ่มด้ายมาเปรียบเทียบการเจริญกายคตาสติ โดยให้เจริญกายคตาสติให้มาก จะทำมารไม่ได้ช่อง เหมือนบุรุษโยนกลุ่มด้ายเบาๆลงบนแผ่นกระดานเรียบที่ทำด้วยไม้แก่นล้วน; เปรียบตัณหาที่ซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ ปกคลุมโลกนี้ไว้ดังกลุ่มด้ายที่ยุ่งเหยิง ดังคำในตัณหาสูตรว่า ตัณหา ...เป็นเครื่องปกคลุมหุ้มห่อโลกนี้ ซึ่งยุ่งเหมือนกลุ่มด้ายอันยุ่งเหยิง, คำว่าตัณหาในที่นี้หมายถึงตัณหาวิจริต ๑๐๘ ซึ่งมีอธิบายว่า ตัณหาวิจริต ๑๘ อันอาศัยเบญจขันธ์ภายใน ตัณหาวิจริต ๑๘ อันอาศัยเบญจขันธ์ภายนอกรวมเป็น ๓๖ คูณด้วยกาล ๓ คือ ปัจจุบัน อดีต อนาคต เท่ากับ ๑๐๘,แม้นันทกเปตวัตถุกล่าวถึงเหตุที่ตนเป็นมิจฉาทิฏฐิเห็นว่าผลบุญผลบาปไม่มีทำให้ตนต้องมาเกิดเป็นเปรต เพราะมีความเชื่อว่า กลุ่มด้ายที่ถูกขว้างไป กลุ่มด้ายนั้นย่อมคลายกลิ้งไปได้ ฉันใด ถึงชีวะนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมแหวกหนีออกไปจากร่างได้, (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๙, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๗/๒๐๔, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓, อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๙/๓๑๑) ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๖๘๖-๒๘๐,)

กลุ่มหมอก : ละอองน้ำขนาดเล็กมากที่มองเห็นได้ด้วยตาเปล่า เกิดจากการกลั่นตัวของไอน้ำ ลอยอยู่ในอากาศ, ในที่นี้หมายถึงกลุ่มควันที่เกิดจากมาร ดังเรื่องควันในโคธิกสูตรตอนหนึ่งว่า ก็สมัยนั้นกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปทางทิศตะวันออกทิศตะวันตก ทิศเหนือทิศใต้ กลุ่มควันนี้ พระพุทธเจ้าตรัสหมายถึงมาร ที่เรียกว่าเทวปุตตมารค้นหาวิญญาณของโคธิกกุลบุตร,ในวักกลิสูตร ขันธวารวรรคกล่าวถึงมารแปลงเป็นกลุ่มหมอกมาหาวิญญาณ(ปฏิสนธิจิต) ของพระวักกลิเหมือนกัน แต่ก็หาไม่พบ เพราะวักกลิกุลบุตรไม่มีวิญญาณสถิตอยู่ ปรินิพพานแล้ว;ในโกกาลิกสูตร สุตตนิบาต กล่าวถึงนรกไว้ว่า นายนิรยบาลเอาข่ายเหล็กพันสัตว์นรก แล้วทุบด้วยฆ้อนเหล็กในที่นั้น ๆ สัตว์นรกทั้งหลายเข้าไปสู่นรกหมอกควันที่มืดทึบ ซึ่งปกคลุมอบอวลไปทั่วดุจกลุ่มหมอก (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๙/๒๐๗, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๗/๑๘๓, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๖๗๕/๖๖๑)

กลุ้มรุม : ประดังห้อมล้อมเข้ามา,เข้าครอบงำ ดังคำในภยเภรวสูตร มูลปัณณาสก์ที่กล่าวถึงสมณะถูกถีนมิทธะกลุ้มรุมแล้ว เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ ย่อมประสบความกลัวและความขลาด, ใช้ในความหมายแห่งความเสื่อม ดังคำในสมาปัตติสูตร ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า เมื่อใด ศรัทธาเสื่อมหายไป ความไม่มีศรัทธากลุ้มรุมอยู่ เมื่อนั้น อกุศลธรรมก็เข้ามาได้, กลุ้มรุมส่วนมากใช้จิต ดังคำในสันธสูตรเอกาทสกนิบาต อังคุตตรนิบาตว่า จิตของอริยสาวกนั้นย่อมไม่ถูกราคะกลุ้ม

SAMPLE

รุม ไม่ถูกโทสะกลุ้มรุมไม่ถูกโมหะกลุ้มรุม สมัยนั้น จิตของอริยสาวกนั้นย่อมปรารภตถาคตดำเนินไปตรงทีเดียว,ความกลุ้มรุมเกิดขึ้นได้เพราะอนุสัย ดังคำในวิภังค์ที่พระสกวาทีถามว่า ความกลุ้มรุมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอะไร พระปรวาทีตอบว่า เกิดขึ้นเพราะอาศัยอนุสัย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๙/๓๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖/๘, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๐๓,๒๔/๑๑/๔๑๑,๒๔/๑๒/๔๑๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๖๘/๑๔๑)

กวฬิงการาหาร : อาหารคือคำข้าว, อาหารที่จะต้องทำให้เป็นคำๆ ไปแล้วกลืนกิน; ข้อ ๑ ในอาหาร ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) ทั้งหยาบและละเอียด (๒) ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ) (๓) มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือมโนสัญเจตนา) (๔) วิญญาณาหาร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๖,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๑/๑๗,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๘๕/๖๓๗) ; ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ที่พึงกินทางปาก ขบเคี้ยว กลืนกิน อิ่มท้อง ซึ่งมีโอชาเป็นเหตุให้สัตว์ในสถานที่นั้นๆ ดำรงชีพอยู่ได้ รูปนี้ชื่อว่าเป็นกวฬิงการาหาร (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๔๕/๒๐๕)

กวฬิงการาหารที่เป็นภายนอก : อาหารที่จะต้องทำให้เป็นคำๆ ไปแล้วกลืนกินที่อยู่ภายนอก, จัดอยู่ในอาหาร ๔ ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ (๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) ทั้งหยาบและละเอียด (๒) ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ) (๓) มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือมโนสัญเจตนา) (๔) วิญญาณาหาร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๖,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๑/๑๗,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๘๕/๖๓๗) ; ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่พึงกินทางปาก ขบเคี้ยว กลืนกิน อิ่มท้อง ซึ่งมีโอชาเป็นเหตุให้สัตว์ในสถานที่นั้นๆ ดำรงชีพอยู่ได้ รูปนี้ชื่อว่าเป็นกวฬิงการาหาร (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๔๕/๒๐๕) กวฬิงการาหารที่เป็นภายนอกจึงเป็นปัจจัยแก่กายภายนอกและกายภายใน เพราะไปบำรุงเลี้ยงร่างกายให้เจริญเติบโต (อภิ.ป. ๔๒/๓๕๑/๒๐๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๕๑/๒๐๒)

กวฬิงการาหารที่เป็นภายนอกตน : อาหารที่จะต้องทำให้เป็นคำๆ ไปแล้วกลืนกินที่อยู่ภายนอกร่างกาย, จัดอยู่ในอาหาร ๔ ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ (๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) ทั้งหยาบและละเอียด (๒) ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ) (๓) มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือมโนสัญเจตนา) (๔) วิญญาณาหาร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๑/๑๗,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๘๕/๖๓๗) ; ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม

เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่พึงกินทางปาก ขบเคี้ยว กลืนกิน อิ่มท้อง ซึ่งมีโอชาเป็นเหตุให้สัตว์ในสถานที่นั้นๆ ดำรงชีพอยู่ได้ รูปนี้ชื่อว่าเป็นกวฬิงการาหาร (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๔๕/๒๐๕) กวฬิงการาหารที่เป็นภายนอก จึงเป็นปัจจัยแก่กายภายนอกและกายภายใน เพราะไปบำรุงเลี้ยงร่างกายให้เจริญเติบโต (อภิ.ป. ๔๐/๔๗/๖๑๐)

กวฬิงการาหารที่เป็นภายในตน : อาหารที่จะต้องทำให้เป็นคำๆ ไปแล้วกลืนกินที่อยู่ภายในร่างกาย ; จัดอยู่ในอาหาร ๔ ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ (๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) ทั้งหยาบและละเอียด (๒) ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ) (๓) มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือมโนสัญเจตนา) (๔) วิญญาณาหาร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๑/๑๗,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๘๕/๖๓๗) ; ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่พึงกินทางปาก ขบเคี้ยว กลืนกิน อิ่มท้อง ซึ่งมีโอชาเป็นเหตุให้สัตว์ในสถานที่นั้นๆ ดำรงชีพอยู่ได้ รูปนี้ชื่อว่าเป็นกวฬิงการาหาร (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๔๕/๒๐๕) ; กวฬิงการาหารที่เป็นภายในตน จึงหมายถึงอาหารคือสิ่งที่บุคคลกลืนกินเข้าไปทางปาก เช่นคำข้าวและสิ่งที่ต้องกิน ดื่ม ลิ้มอย่างอื่น ๆ เมื่อบุคคลบริโภคอาหารเข้าไปแล้ว อาหารย่อมนำผลมา ๓ ประการ คือ บรรเทาความหิวเก่า ป้องกันความหิวใหม่ ทำให้ร่างกายมีกำลังสามารถประกอบกิจการงานอันเป็นหน้าที่ของตนได้ ทั้งทำให้ร่างกายเจริญเติบโต (อภิ.ป. ๔๐/๔๓/๖๐๘)

กวฬิงการาหารที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน : อาหารที่เรากินเข้าไปเป็นคำ ๆ แล้วย่อยเป็นโอชา นำไปเลี้ยงส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เรียกว่ารูปอาหาร อาหารมื้อหนึ่งๆ จะช่วยหล่อเลี้ยงร่างกายได้ถึง ๗ วัน เช่นผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติในมนุษยภูมิ จะอยู่ได้โดยไม่ต้องรับประทานอาหารเลย ส่วนนามอาหาร มี ๓ อย่างคือ ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร และวิญญาณาหาร ซึ่งทำให้เกิดผลธรรมของตน ๆ ตามมา เช่น ผัสสะเจตสิกนำมาซึ่งเวทนาเจตสิก วิญญาณ นำมาซึ่งรูป-นามเป็นต้น จิตคือธรรมชาติที่รู้อารมณ์ หรือธรรมชาติที่ทำหน้าที่ เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สึกต่อการสัมผัสถูกต้องทางกาย และรู้สึกนึกคิดทางใจ เป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติฝ่ายนามธรรม ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว โดยอาศัยเหตุอาศัยปัจจัยต่างๆ ทำให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามกฎของธรรมชาติ สถานที่เกิดของจิตมีอยู่ด้วยกัน ๖ แห่ง คือ ตาทำหน้าที่เห็นเรียกว่าจักขุวิญญาณ หูทำหน้าที่ได้ยินเรียกว่าโสตวิญญาณ จมูกทำหน้าที่ดมกลิ่นเรียกว่าฆานวิญญาณ ลิ้นทำหน้าที่รู้รสที่ปรากฏทางลิ้น เรียกว่าชิวหาวิญญาณ กายทำหน้าที่รับความรู้สึกสัมผัสที่มาถูกต้อง เรียกว่ากายวิญญาณ และใจทำหน้าที่

SAMPLE

รู้สึกนึกคิด เรียกว่ามโนวิญญาณ ; กวฬิงการาหารที่มีจิตเป็นสมุฏฐานจึงหมายถึงอาหารคือคำข้าวที่เกิดขึ้นตามอำนาจของจิตที่เป็นสมุฏฐาน (อภิ.ป.๔๒/๒๒๒/๑๒๗, อภิ.ป. ๔๓/๒๒๒/๑๒๗)

กวัดแกว่ง : หวั่นไหว, ไม่อยู่ที่ เช่น จิตกวัดแกว่ง ดังคำในคัมภีร์ธรรมบทที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเมฆิยเถระว่า จิตที่ดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก, ในสัจจกถาแห่งปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงจิตกวัดแกว่งเศร้าหมอง จิตภาวนาย่อมเคลื่อน, บุคคลผู้มีจิตกวัดเกว่งจัดเป็นบุคคลผู้ประมาณได้ง่าย (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๓/๓๕, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗/๔๒๗, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๑๘/๑๗๘)

อรรถกถากล่าวว่ากวัดแกว่ง หมายถึงหวั่นไหว ไม่อาจจะตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวได้นานดุจทารกไม่อาจทรงตัวอยู่ในอิริยาบถเดียวได้นาน (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๓๓/๒๑๕),

คำว่า กวัดเกว่ง หมายถึงจับด้ามวัตถุให้ปลายตั้งขึ้นแล้วปัดไปมา เช่น กวัดแกว่งอาวุธ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

กวาง : ชื่อสัตว์เคี้ยวเอื้องหลายชนิด ในวงศ์ Cervedae เป็นสัตว์กีบคู่ ลำตัวเพรียว คอและขายาว หางสั้น ตัวเมียเล็กกว่าตัวผู้ มีทั้งชนิดมีเขาและไม่มีเขา ในเพศเดียวกันหรือต่างเพศ เช่น กวางป่า (Cervus unicolor), กวางแขม, กวางขุก (ถิ่น-ปักษ์ใต้), กวางเดินดง ชื่อวิธีรำท่าหนึ่งอยู่ในลำดับว่า นาคาม้วนหาง กวางเดินดง หงส์ลีลา, (ฟ้อน); ชื่อกลบทอย่างหนึ่ง เช่น อกเอ๋ยอกประหลาดจริงที่นิ่งเฉย โอ้เอ๋ยผิดคิดไม่เห็นจะเป็นเลย เสียดายเอ๋ยที่พี่เคยสงวนงาม, (กลบท), กวางทราย ; ชื่อปลางัวบางชนิดในวงศ์ Tri-zcanthidae, Monacanthidae และ Balistidea (พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒) ; มีข้อความที่กวางโพธิสัตว์แสร้งกล่าวกับต้นไม้กระทบนายพรานว่านี่ไม้มะรื่น การที่ท่านปล่อยผลมะรื่นให้หล่นกลิ้งมานั้น กวางรู้แล้วเราจะไปยังไม้มะรื่นต้นอื่น เราไม่ชอบใจผลของท่าน(ขุ.ชา.เอกก. ๒๗/๒๑/๙,ขุ.ชา. อสีติ. ๒๘/๒๖๗/๑๒๙,ขุ.ชา. อสีติ. ๒๘/๕๓๖/๑๓๔,ขุ.ชา.ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๖๔/๕๐๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๗/๖)

กวางทอง : ชื่อสัตว์เคี้ยวเอื้อง กีบคู่ ลำตัวเพรียว คอและขายาว หางสั้น มีทั้งชนิดมีเขาและไม่มีเขา ในที่นี้หมายถึงพญากวาง ตัวมีเท้าดุจทองคำ ในสุวัณณมิคชาดก กล่าวถึงพญาเนื้อผู้มีเท้าดุจทองคำติดบ่วงนายพรานแล้วพยายามดิ้นให้หลุด,ในอปทาน หมายถึงกวางตัวสีทอง ดังคำที่พระนิมิตตสัญญกเถระ กล่าวอดีตชาติของตนว่าตนเคยอาศัยอยู่ในอาศรมใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคาได้เห็นกวางทองกำลังเดินอยู่ในป่าจึงทำจิตให้เลื่อมใส(ชื่นชม)ในกวางทองแล้วระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้เจริญที่สุดในโลก (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๕๐/๒๐๘, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘/๔๘๗)

SAMPLE

กว้างขวาง : แผ่ออกไปมาก, ใหญ่โต เช่นมีเนื้อที่กว้างขวาง ดังเช่นคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวว่า กรุงเวสาลีเป็นถิ่นอุดมสมบูรณ์ มีอาณาเขตกว้างขวางพลเมืองมาก,ในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่มารว่า เราจะยังไม่ปรินิพพาน ตราบเท่าที่พรหมจรรย์ของเรายังไม่บริบูรณ์ กว้างขวาง,ในภูมิจาลสูตร กล่าวถึง พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคเจริญแพร่หลายกว้างขวาง รู้กัน, ในปวารณาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสชมพระสารีบุตรว่าเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง, ในจตุทวารชาดก รุกขเทวดากล่าวถึงความอยากที่แผ่ซ่านไป กว้างขวางยิ่งนักให้เต็มได้ยากโดยมาก; เผื่อแผ่ เช่น มีน้ำใจกว้างขวาง ในมหาวิภังค์ กล่าวถึงพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรที่อยู่ในป่าเช่นนี้ มีอัธยาศัยกว้างขวาง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๖๙/๒๙๑,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๖/๑๗๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๒,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๕, ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๖/๓๒๑)

กว้างใหญ่ : แผ่ออกไปไกล,กว้างขวางมาก หมายถึงกว้างใหญ่ไพศาล ในมหาวรรค กล่าวถึงกรุงพาราณสี มีพระเจ้ากาสีพระนามว่าพรหมทัต ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มั่งคั่ง ... มีกำลังพลมาก มีพาหนะมาก มีอาณาจักรกว้างใหญ่,ในทีฆนิกาย กูฏทันตสูตร กล่าวถึงพระเจ้ามหาวิชิตราชทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก...ครอบครองดินแดนที่กว้างใหญ่,ในมัชฌิมปัณณาสก์ พระอุบาลีกล่าวว่าตนเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้สงบแล้ว มีพระปัญญากว้างใหญ่เสมอด้วยแผ่นดิน,ในปุฏภัตตชาดก กล่าวถึงโลกกว้างใหญ่ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๘/๓๔๓,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๓๖/๑๓๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๖/๗๔,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๔๖/๑๐๓)

กวิสูตร : พระสูตรว่าด้วยกวี ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า เทวดาได้เข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรเป็นต้นเหตุของคาถา อะไรเป็นเครื่องปรากฏของคาถาเหล่านั้น คาถาอาศัยอะไร อะไรเป็นที่อาศัยของคาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ฉันท์เป็นต้นเหตุของคาถา อักขระเป็นเครื่องปรากฏของคาถาเหล่านั้นคาถาอาศัยชื่อ กวีเป็นที่อาศัยของคาถา ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กวีมี ๔ จำพวก คือ (๑) จินตากวี (๒) สุตกวี (๓) อัตถกวี (๔) ปฏิภาณกวี (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๖๐/๗๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๑/๓๔๔)

กวี : ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์บทกลอน ;มีข้อความอธิบายสรุปว่า เทวดาได้เข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรเป็นต้นเหตุของคาถา อะไรเป็นเครื่องปรากฏของคาถาเหล่านั้น คาถาอาศัยอะไร อะไรเป็นที่อาศัยของคาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ฉันท์เป็นต้นเหตุของคาถา อักขระเป็นเครื่องปรากฏของคาถาเหล่านั้น คาถาอาศัยชื่อ กวีเป็นที่อาศัยของคาถา ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กวีมี ๔ จำพวก คือ (๑) จินตากวี (๒) สุตกวี (๓) อัตถกวี

SAMPLE

(๔) ปฏิภาณกวี (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๖๐/๗๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๑/๓๔๔) ; คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า จินตากวี คือผู้รู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์บทกลอน ตามแนวความคิดของตน สุตกวีคือผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์ตามที่ได้ฟังมา อัตถกวีคือผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์ โดยอาศัยความหมายสั้นๆ แล้วขยายความให้พิสดาร ปฏิภาณกวีคือ ผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์โดยใช้ปฏิภาณของตนในลักษณะแต่งกลอนสดเหมือนพระวังคีสเถระ .องฺ.จตุกฺก.อ) ๒(๒๒๑-๒๓๑/๔๔๐/; กวีจำแนกเป็น ๔ คือ (๑) จินตกวี แต่งโดยความคิด (๒) สุตกวี แต่งโดยได้ฟังมา (๓) อรรถกวี แต่งตามความจริง (๔) ปฏิภาณกวี แต่งกลอนสด. กวีนิพนธ์ คำประพันธ์ที่กวีแต่ง. (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

กษัตราธิราช : พระราชาผู้ยิ่งใหญ่กว่ากษัตริย์ทั้งหลาย ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์ เรื่องเคยมีมาแล้ว ได้มีกษัตราธิราชพระนามว่ามหาสุทัสสนะผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง กรุงกุสินารานี้มีนามว่ากุสาวดี ได้เป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาว ๑๒ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้าง ๗ โยชน์ กรุงกุสาวดีเป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรือง มีประชากรมาก มีพลเมืองหนาแน่น เศรษฐกิจดี เหมือนกับกรุงอาฬกมันทาซึ่งเป็นราชธานีของทวยเทพที่เจริญรุ่งเรือง มีประชากรมาก มียักษ์หนาแน่น เศรษฐกิจดี (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๔/๒๑๕, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๐/๒๓๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๑๑/๒๔๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๓/๖๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๕/๖๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๐/๖๖, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๗/๒๕๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๖/๓๐๒,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๗๑,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒/๑๕๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗/๔๔๐, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๔/๒๑๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๕/๒๑๘,ขุ.เถร. วีสติ. ๒๖/๘๒๓/๔๗๗)

กษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์ : พระราชาผู้ยิ่งใหญ่กว่ากษัตริย์ทั้งหลาย ๒ พระองค์, ในที่นี้เป็นความหมายของสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) และอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ) (ขุ.ธ.อ. ๒/๒๙๔/๓๓๓) ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่ากษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์ได้ ฆ่าชาวแว่นแคว้นพร้อมเจ้าพนักงานแล้วดำเนินชีวิตเป็นพราหมณ์อยู่อย่างไร้ทุกข์ บุคคลฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่ากษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์ได้ ทำลายทางเสือผ่านที่ ๕ ได้ ดำเนินชีวิตเป็นพราหมณ์อยู่อย่างไร้ทุกข์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๙๔/๑๒๔)

SAMPLE

กษัตริย์ : พระเจ้าแผ่นดิน, ใช้เต็มว่า พระมหากษัตริย์, คนในวรรณะแห่งสังคมฮินดู ซึ่งมีอยู่ ๔ วรรณะ ได้แก่ วรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์ และวรรณะศูทร, ผู้ป้องกันภัย,ชาตินักรบ; แท้ไม่มีอื่นปน เช่น ทองเนื้อกษัตริย์เรียกรูปพรรณที่ทำด้วย , โลหะมีราคา เช่น ถ้าทำด้วยเงิน ทอง นาก สลับกัน เรียกว่าสามกษัตริย์, กษัตริยชาติ ชาติกษัตริย์ เช่น รู้แน่ว่าเป็นกษัตริยชาติ, (พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒) ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อัมพัฏฐะ แม้นางนกไส้ยังพูดได้ตามปรารถนาในรังของตน กรุงกบิลพัสดุ์เป็นถิ่นของพวกศากยะ ท่านอัมพัฏฐะ ไม่น่าจะกินแหนงแคลงใจเพราะเรื่องเล็กน้อยเพียงเท่านี้” เขากล่าวว่า “ท่านพระโคดม วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ในวรรณะทั้ง ๔ นี้ แท้จริงแล้ว ๓ วรรณะ คือกษัตริย์ แพศย์ และศูทร เป็นคนบำเรอของพราหมณ์ การที่คนชาติศากยะซึ่งเป็นคนดุร้าย หยาบช้า ว่วาม พูดพล่าม เป็นคนรับใช้ ไม่ยอมสักการะ เคารพ นับถือ บูชานอบน้อม พวกพราหมณ์ เป็นการไม่เหมาะไม่ควรเลย” (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๖/๙๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖/๑๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๐/๔๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๖๘/๑๖๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐/๓๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๒๓/๑๕๙,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔/๑๓,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๔๕/๓๓๘,สํ.ข. ๑๗/๒/๗,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๒/๒๘๘,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๙/๘๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๓/๒๘๘,องฺ.สตฺตก. ๒๓/๑๙/๒๕๐,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๒๑๘/๒๐๓, ขุ.ชา.จตุกฺก. ๒๗/๖๘/๒๑๒,ขุ.มหา. ๒๙/๑/๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒/๘๗,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕/๕๕๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๓๒/๘๑)

กษัตริย์ ๖ พระองค์ : กษัตริย์ผู้เป็นพระราชโอรสของพระราชาทิสัมบดี จำนวน ๖ พระองค์ คือ (๑) พระเจ้าสัตตภู (๒) พระเจ้าพรหมทัต (๓) พระเจ้าเวสสภู (๔) พระเจ้าภรตะ (๕-๖) พระเจ้าธตรฐ ๒ พระองค์ ทุกพระองค์เป็นพระกนิฏฐภาดาของพระเจ้าเรณุ เป็นพระราชโอรสของพระราชาทิสัมบดี แต่คนละพระมารดา ภายหลังพระราชาทิสัมบดีสวรรคตแล้ว พระเจ้าเรณุได้ขึ้นครองราชย์ ก่อนพระราชาทิสัมบดีจะสวรรคต มหาโควินทพราหมณ์กลัวพระเจ้าเรณุจะปลงพระชนม์พี่น้องกันเอง จึงเข้าไปหากษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์แล้วบอกอุบายเพื่อเข้าไปหาพระเจ้าเรณุ เพื่อบอกว่าเมื่อพระบิดาสวรรคต พระเจ้าเรณุต้องได้ขึ้นครองราชย์แน่นอน เมื่อพระเจ้าเรณุมีความสุข พวกตนก็มีความสุขด้วย และขอให้พระเจ้าเรณุแบ่งราชสมบัติให้บ้าง พระเจ้าเรณุก็ทรงยินดีเพราะเป็นพี่น้องที่สนิทสนมรักใคร่กันมาก ภายหลังเมื่อขึ้นครองราชย์ก็ได้ให้ท่าน(มหา)โควินทะแบ่งราชสมบัติ โดยมหาโควินทพราหมณ์แบ่งมหาปฐพีนี้ซึ่งทางทิศเหนือผายออกและทางทิศใต้สอบเข้าเหมือนส่วนหน้าของเกวียน

SAMPLE

ให้เป็นส่วนแบ่งอย่างดี ๗ ส่วนเท่า ๆ กัน สถาปนารัฐ(อาณาจักร)ทั้งหมดให้มีลักษณะเหมือนส่วนหน้าของเกวียน ในเนื้อที่เหล่านั้น ชนบท(มหาอาณาจักร)ของพระเจ้าเรณุอยู่ตรงกลางรัฐทั้งหมดนั้น โดยมหาโควินทพราหมณ์ได้ให้สร้างเมืองหลวงเหล่านี้ไว้ คือ (๑) กรุงทันตปุระ เมืองหลวงของรัฐกาลิงคะ มีพระเจ้าสัตตภูครองราชย์ (๒) กรุงโปตนะ เมืองหลวงของรัฐอัสสกะ มีพระเจ้าพรหมทัตครองราชย์ (๓) กรุงมาหิสสติ เมืองหลวงของรัฐอวันตี มีพระเจ้าเวสสภูครองราชย์ (๔) กรุงโรรุกะ เมืองหลวงของรัฐโสวีรานะ มีพระเจ้าภรตะครองราชย์ (๕) กรุงมิถิลา เมืองหลวงของรัฐวิเทหะ มีพระเจ้าเรณุครองราชย์ ๖. กรุงจัมปา เมืองหลวงของรัฐอังคะ มีพระเจ้าธตรฐครองราชย์ (๗) กรุงพาราณสี เมืองหลวงของรัฐกาสี มีพระเจ้าธตรฐครองราชย์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๐/๓๐๖)

กษัตริย์, ชุมนุม,ตระกูล : ชุมนุมกษัตริย์, ที่ประชุมพระเจ้าแผ่นดิน, ตระกูลพระเจ้าแผ่นดิน, เชื้อสายพระเจ้าแผ่นดิน, เชื้อพระวงศ์พระเจ้าแผ่นดิน ; เป็นบริษัทหนึ่ง ในบรรดาบริษัท ๘ ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า บริษัท ๘ คือ (๑) ขัตติยบริษัท (ชุมนุมกษัตริย์) (๒) พราหมณบริษัท (ชุมนุมพราหมณ์) (๓) คหบดีบริษัท (ชุมนุมคหบดี) (๔) สมณบริษัท (ชุมนุมสมณะ) (๕) จาตุมหาราชบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นจาตุมหาราช) (๖) ดาวดึงสบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นดาวดึงส์) (๗) มารบริษัท (ชุมนุมมาร) (๘) พรหมบริษัท (ชุมนุมพรหม) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๒/๑๑๘) ; คนในวรรณะแห่งสังคมฮินดู ซึ่งมีอยู่ ๔ วรรณะ ได้แก่ วรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์ และวรรณะศูทร, ผู้ป้องกันภัย,ชาตินักรบของพระเจ้าแผ่นดิน (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

กษัตริย์, นาง : กษัตริย์ผู้หญิง,เจ้าหญิง ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “โปฏฐปาทะ เปรียบ เหมือนชายคนหนึ่งปรารภถึงหญิงสาวอย่างนี้ว่า ‘เราปรารถนารัก ใคร่หญิงงามแห่งชนบทนี้’ คนจะถามเขาว่า ‘พ่อคุณ เธอรู้จักหญิงคนนั้นหรือว่าเป็นนางกษัตริย์ นางพราหมณี นางแพศย์หรือ นางศูทร’ เมื่อถูกถามอย่างนี้เขาจะตอบว่า ‘ไม่รู้จัก’ จะถูกถามต่อไปว่า ‘เธอรู้จักหญิงคนนั้นหรือว่ามีชื่อ ตระกูล สูง ต่ำ สันทัด ดำ คล้ำ หรือผิวเหลือง อยู่ในหมู่บ้าน นิคม หรือเมืองโน้น’ เมื่อถูกถามอย่างนี้เขาจะตอบว่า ‘ยังไม่รู้จัก’ จะถูกถามต่อไปว่า ‘เธอปรารถนารักใคร่หญิงที่ยังไม่เคยรู้จักทั้งไม่เคยเห็นอย่างนั้นหรือ’ เมื่อถูกถามอย่างนี้ เขาจะตอบว่า ‘ใช่’ (ที.สี.(ไทย)๙/๔๒๖๑๘๗/,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๑/๒๐๓)

กษัตริย์กับพราหมณ์ : พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศกับบุคคลผู้อยู่ในชนชั้นผู้สั่งสอนผู้คนให้มีความรู้ ขนบธรรมเนียม ประเพณี มีหน้าที่กล่าวมนต์, กษัตริย์กับพราหมณ์จัดเป็น

SAMPLE

คนในวรรณะที่ ๑ และที่ ๒ ในสังคมฮินดู ซึ่งมีอยู่ ๔ วรรณะ ได้แก่ วรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์ และวรรณะศูทรรรณะกษัตริย์ วรรณะแพศย์ และวรรณะศูทร (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒); ดังเช่นข้อความที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า กษัตริย์กับพราหมณ์เป็นบุคคลคนเดียวกันใช่ไหม โดยพระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น เป็นต้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๑/๔๘)

กษัตริย์กับศูทร : พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศกับพวกชนชั้นต่ำ ด้อยการศึกษา และมีฐานะยากจน มีอาชีพรับจ้างใช้แรงงาน ได้แก่ พวกคนรับใช้และกรรมกร แม้มีจำนวนมาก แต่ไม่มีพลังอำนาจพอที่จะยกระดับตัวเองให้ทัดเทียมวรรณะอื่นได้ และมักเป็นที่รังเกียจของคนวรรณะอื่น, กษัตริย์กับศูทรจัดเป็นคนในวรรณะที่ ๑ และที่ ๔ ในสังคมฮินดู ซึ่งมีอยู่ ๔ วรรณะ ได้แก่ วรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์ และวรรณะศูทร (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒) ; ดังเช่นข้อความที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า กษัตริย์กับศูทรเป็นบุคคลคนเดียวกันใช่ไหม โดยพระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น เป็นต้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๑/๔๘)

กษัตริย์ผู้อภิชาติ : พระเจ้าแผ่นดินผู้เกิดดี มีตระกูล ;ดังเช่นข้อความที่นันทบัณฑิตดาบสกราบทูลพระเจ้าอโนชะว่า คหบดี ชาวชนบทและพราหมณ์มหาศาลกว่าร้อยขึ้นไป กษัตริย์ผู้อภิชาติผู้ทรงมีพระอิสริยยศเหล่านี้ทั้งหมด และพระองค์ผู้ทรงพระเจริญทรงพระนามว่าพระเจ้ามโนชะ ผู้วิงวอนขอร้อง ก็จักเพียงพอ (ขุ.ชา. สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๑๔/๗๔,ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย)๒๘/๑๓๙/๗๗)

กษัตริย์ลิจฉวี : กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ทรงปกครองเมืองเวสาลี แคว้นวัชชี กษัตริย์ลิจฉวีได้ปกครองเมืองโดยระบบสามัคคีธรรม ทรงยึดมั่นในหลักอปริหานิยธรรม(ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม,ปีนไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง) ๗ ประการ คือ (๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ (๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพียงกันทำกิจที่พึงทำ (๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มิได้บัญญัติไว้ (อันเป็นการขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม(หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม (๔) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งที่ควรรับฟัง (๕) บรรดากุลสตรีกุลกุมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมถูกข่มเหงหรือฉุดคร่าขืนใจ (๖) เคารพสักการะบูชาเจดีย์(ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ) ของวัชชี(ประจำชาติ)ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป (๗) จัดให้ความอารักขาคุ้มครอง ป้องกันอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งลาย(ในที่นี้กินความกว้าง หมายถึง

SAMPLE

บรรพชิตผู้ดำรงธรรมเป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแว่นแคว้นโดยผาสุก อปริหานิยธรรม ๗ ประการนี้ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่เจ้าวัชชีทั้งหลาย ผู้ปกครองรัฐโยระบอบสามัคคีธรรม ซึ่งรัฐคู่อริยอมรับว่า เมื่อชาววัชชียังปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ จะเอาชนะด้วยการรบไม่ได้ นอกจากจะใช้การเกลี้ยกล่อมหรือยุแยกให้แตกสามัคคี (ขุ.เปต. ๒๖๕๑๗/๒๕๐/)

กษัตริย์ศากยวงศ์ :เชื้อสายศากยะซึ่งเป็นผู้ปกครอง, กษัตริย์ราชวงศ์ศากยะเป็นใหญ่ปกครองสักกชนบท สืบราชวงศ์ติดต่อมาโดยลำดับจนถึงพระเจ้าชยเสนะ พระองค์ทรงมีพระราชโอรสองค์หนึ่งพระนามว่าสีหนุ มีพระราชธิดาพระองคีหนึ่งพระนามว่ายโสธรา ครั้นพระเจ้าชยเสนะทิวงคตแล้ว สีหนุกุมารได้ครองราชย์สืบมา มีมเหสีพระนามว่ากัญจนา ซึ่งเป็นน้องสาวของพระเจ้าอัญชนะผู้ครองเทวทหนคร มีพระราชโอรส ๕ พระองค์และพระราชธิดา ๒ พระองค์ รวมเป็น ๗ พระองค์ คือ (๑) สุทโธทนะ (๒) สุกโกทนะ (๓) โธโตทนะ (๔) อมิโตทนะ (๕) ฆนิโตทนะ (๖) ปมิตา (๗) อมิตา ส่วนพระนางยโสธราเป็นมเหสีของพระเจ้าอัญชนะ มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ คือ สุปปพุทธะและทัณฑปาณิ มีพระราชธิดา ๒ พระองค์ คือ มายาและปชาบดี โคต) (มี เมื่อพระเจ้าสีหหนุสวรรคตแล้ว สุทโธทนกุมารครองราชย์ต่อมา ได้พระนางมายาเป็นมเหสี มีพระโอรส ๑ พระองค์พระนามว่าสิทธัตถะ ภายหลังพระนางมายาทิวงคตได้พระนางปชาบดีเป็นมเหสี มีพระราชโอรส ๑ พระองค์ คือนันทะ และมีพระราชธิดา ๑ พระองค์ คือรูปนันทา (คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พุทธานุพุทธประวัตินักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เขตพระนคร, กรุงเทพฯ) ; ดังเช่นข้อความที่เทพบุตรดีใจที่พระมหาโมคคัลลานเถระถาม จึงตอบปัญหาผลกรรมไปตามที่พระเถระถามว่า ข้าพเจ้าคือพญาม้ากัณฐกะ เป็นสหชาตกับพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะในกรุงกบิลพัสดุ์ราชธานีที่อุดมของกษัตริย์ศากยวงศ์ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๑๘๕/๑๔๘)

กษัตริย์สาว : กษัตริย์ผู้หญิงซึ่งมีอายุประมาณ ๑๕-๑๖ ชันษา ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กษัตริย์สาว พราหมณ์สาว หรือคหบดีสาว มีอายุ ๑๕ ปี หรือ ๑๖ ปี ไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป ไม่ผอมเกินไป ไม่อ้วนเกินไป ไม่ดำเกินไป ไม่ขาวเกินไป แม้ฉันใด ในสมัยนั้น หญิงสาวผู้นั้นย่อมเป็นผู้งดงาม เปล่งปลั่งอย่างยิ่ง ฉันนั้นมิใช่หรือ” ภิกษุทั้งหลายพากันกราบทูลว่า “อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”ว่า มีอายุประมาณ๑๕ปี หรือ ๑๖ ปี ไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป ไม่ผอม

SAMPLE

เกินไป ไม่อ้วนเกินไป ไม่ดำเกินไป ไม่ขาวเกินไป ย่อมเป็นผู้งดงาม เปล่งปลั่งอย่างยิ่ง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๑/๑๗๒)

กษัตริย์สุขุมาลชาติ : ชนชั้นปกครอง,ผู้ปกครองแผ่นดินที่มีตระกูลสูง มีลักษณะอย่างผู้ดี;ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชาวนครเจตราชเห็นพระนางมัทรี ผู้มีลักษณะสวยงามเสด็จมา ก็ห้อมล้อมแห่แหนด้วยกล่าวกันว่าพระแม่เจ้าเป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติหนอ ดำเนินมาด้วยพระบาทเปล่า (ขุ.ชา.มหานิ. ๒๘/๒๓๓๖/๕๔๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๗/๗๔๐)

กษัตริย์หนุ่ม : ชายเชื้อสายกษัตริย์ผู้ปกครองประเทศ ; มีข้อความสรุปที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่กรุงสาวัตถี ว่าบุคคลควรให้ทานในที่ไหน และทานที่ให้ในที่ไหนจึงมีผลมาก ทานที่ให้แก่ผู้มีศีลมีผลมาก ทานที่ให้ในผู้ทุศีลไม่มีผลมาก การยุทธ์พึงปรากฏเฉพาะพระพักตร์ของพระองค์ สงครามพึงประชิดกัน ถ้ากษัตริย์หนุ่มเป็นผู้ไม่ได้ศึกษา ไม่ได้ฝึกปรือ ไม่มีความชำนาญ ไม่ได้ประลองการยิงเป็นคนขลาด หวาดสะดุ้ง มักวิ่งหนี มาอาสา พระองค์พึงชุบเลี้ยงและต้องการคนเช่นนั้นหรือ พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ไม่พึงชุบเลี้ยง ไม่ต้องการคนช่นนั้นเลย แต่ถ้ากษัตริย์หนุ่มมีนัยยะตรงกันข้ามก็จะชุบเลี้ยงและต้องการ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕๑๕/๑๖๘/)

กสาวะ : กิเลสอันเปรียบเสมือนน้ำฝาด,กิเลสดุจน้ำย้อม ; มีข้อความว่า ราคะ ชื่อว่ากสาวะ โทสะชื่อว่ากสาวะโมหะชื่อว่ากสาวะ โกธะฯลฯ อุปนาหะ ฯลฯ มักขะ ฯลฯปฬาสะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทุกประเภท ชื่อว่ากสาวะ (ขุ.จู.๓๐/๑๔๒/๔๕๔) ; กสาวะ มี ๓ คือ (๑) ราคกสาวะ (๒) โทสกสาวะ (๓) โมหกสาวะ ; กสาวะอีก ๓ ประการ คือ (๑) กายกสาวะ (๒) วจีกสาวะ (๓) มโนกสาวะ (ขุ.สุ.อ. ๑/๕๖/๑๐๔)

กสิกร : ผู้ทำไร่ไถนา ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่ากสิกรย่อมหว่านพืชบ่อยๆ ฝนย่อมตกบ่อยๆ ชาวนาย่อมไถนาบ่อยๆ แว่นแคว้นย่อมสมบูรณ์ด้วยธัญชาติบ่อย ๆ ผู้ขอย่อมขอบ่อย ๆ ทานบดีย่อมให้บ่อยๆ ครั้นให้บ่อยๆแล้ว ก็เข้าถึงสวรรค์บ่อย ๆ ผู้ต้องการน้ำนมย่อมรีดน้ำนมบ่อยๆ ลูกโคย่อมเข้าหาแม่โคบ่อยๆ บุคคลย่อมลำบากและดิ้นรนบ่อยๆ คนเขลาย่อมเข้าถึงครรภ์บ่อยๆ สัตว์ย่อมเกิดและตายบ่อยๆ บุคคลทั้งหลายย่อมนำซากศพไปป่าช้าบ่อยๆ ส่วนผู้มีปัญญาดุจแผ่นดินย่อมไม่เกิดบ่อยๆ เพราะได้มรรคแล้วไม่มีภพใหม่อีกต่อไป (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๘/๒๘๖, ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๘๐/๔๓๖)

กสิกรรม : การทำไร่ไถนา ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า พราหมณ์ทั้งหลาย บัญญัติทรัพย์ของแพศย์คือกสิกรรมและโครักขกรรม แต่แพศย์เมื่อดูหมิ่นทรัพย์คือ

SAMPLE

กสิกรรมและโครักขกรรม ชื่อว่าเป็นผู้ทำหน้าที่ผิด เปรียบเหมือนคนเลี้ยงโค ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติทรัพย์ของแพศย์ไว้เช่นนี้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๔๐/๕๕๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐,ขุ.ขุ. ๒๕/๖/๑๖,ขุ.เปต. ๒๖/๑๙/๑๗๑,ขุ.ชา. ปกิณณก. ๒๗/๑๓๒/๔๙๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๗/๔๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๙๐/๕๑๙)

กสิกะ, ภูเขา : ภูเขาแห่งหนึ่ง อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ ; มีข้อความสรุปว่า พระเอกาสนทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในที่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อกสิกะ ข้าพเจ้าได้สร้างอาศรมและบรรณศาลาไว้อย่างสวยงาม ข้าพเจ้ามีนามว่านารทะ แต่คนทั้งหลายเรียกว่ากัสสปะ ครั้งนั้น ข้าพเจ้าแสวงหาทางบริสุทธิ์อาศัยอยู่ที่ภูเขากสิกะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๖/๓๖)

กสิณ,ทั้งหมด,ทั้งสิ้น,ล้วน, **:** วัตถุที่เป็นอารมณ์อย่างเดียวล้วนในการเจริญกัมมัฏฐาน เช่น ถ้าใช้ปฐวีคือดิน ก็เป็นปฐวีอย่างเดียวล้วน ไม่มีอย่างอื่นปน จึงเรียกว่าปฐวีกสิณ, วัตถุอันจูงใจคือจูงใจให้เข้าไปผูกอยู่, เป็นชื่อของกรรมฐานที่ใช้วัตถุของล้วนหรือสีเดียวล้วน สำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ มี ๑๐ อย่าง คือ ภูตกสิณ ๔ ; (๑) ปฐวี (ดิน) (๒) อาโป (น้ำ) (๓) เตโช (ไฟ) (๔) วาโย (ลม); วรรณกสิณ ๔ ; (๕) นีลํ (สีเขียว) (๖) ปีตํ (สีเหลือง) (๗) โลหิตํ (สีแดง) (๘) โอทาตํ (สีขาว) (๙) อาโลโก (แสงสว่าง) (๑๐) อากาโส (ที่ว่าง) (พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑); วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงใจให้เป็นสมาธิทั้งหมดหรือสิ้นเชิง กล่าวคือวัตถุสำหรับแผ่ไปไม่เหลือ ไม่ปักใจอยู่ในอารมณ์กัมมัฏฐานเพียงอารมณ์เดียว (องฺ.ทสก.อ. ๓/๒๕/๓๓๓,องฺ.ทสก.ฏีกา ๓/๒๕/๓๙๕) ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์ ๑๐ ประการ คือ (๑) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดปฐวีกสิณ(กสิณคือดิน)เบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่มีสอง ไม่มีประมาณ (๒) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดอาโปกสิณ(กสิณคือน้ำ) ... (๓) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดเตโชกสิณ(กสิณคือไฟ)... (๔) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดวาโยกสิณ(กสิณคือลม) ... (๕) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดนีลกสิณ(กสิณคือสีเขียว)... (๖) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดปีตกสิณ(กสิณคือสีเหลือง) ... (๗) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดโลหิตกสิณ(กสิณคือสีแดง)... (๘) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดโอทาตกสิณ(กสิณคือสีขาว) ... (๙) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดอากาสกสิณ(กสิณคือที่ว่างเปล่า)... (๑๐) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดวิญญาณกสิณ(กสิณคือวิญญาณ)เบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่มีสอง ไม่มีประมาณ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๒/๒๗๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๕/๕๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๗๐,ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๑๓๕/๕๕)

SAMPLE

กสิณสมาบัติ : การเข้าด้วยการกำหนดวัตถุสำหรับเพ่ง,การเข้าสมาธิด้วยการเพ่งกสิณ หมายถึงภาวะสงบประณีตซึ่งพึงเข้าถึงด้วยการกำหนดวัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ ได้แก่ ฌาน ๑๐ มีปฐวีกสิณฌานเป็นต้น (ขุ.ม.อ. ๕๐/๒๖๖); มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติจึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๔/๒๔๙)

กสิณสูตร : พระสูตรว่าด้วยบ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์ ; พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายให้ภิกษุทั้งหลายฟัง สรุปความว่า คำว่า “ธรรม” ในคำว่า “บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์” หมายถึงฌานหรือสมาบัติ คำว่า “บ่อเกิด” หมายถึงกสิณ ๑๐ ประการ คือ ปฐวีกสิณ(กสิณคือดิน) อาโปกสิณ (กสิณคือน้ำ) เตโชกสิณ (กสิณคือไฟ) วาโยกสิณ (กสิณคือลม) นีลกสิณ (กสิณคือสีเขียว) ปีตกสิณ (กสิณคือสีเหลือง) โลหิตกสิณ (กสิณคือสีแดง) โอทาตกสิณ (กสิณคือสีขาว) โอกาสกสิณ (กสิณคือที่ว่างเปล่า) และวิญญาณกสิณ (กสิณคือวิญญาณ) ที่ว่ากสิณเป็นบ่อเกิดแห่งฌานนั้น ท่านเปรียบเหมือนนาเป็นที่เกิดและที่เจริญงอกงามของข้าวกล้า (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๕/๕๖,องฺ.ทสก.อ. ๓/๒๕/๓๓๓,องฺ.ทสก.ฏีกา ๓/๒๕/๓๙๕)

กสิณายตนะ : บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์,ที่เกิดหรือที่เป็นไปแห่งธรรมทั้งหลายโดยบริกรรมกสิณเป็นอารมณ์ ; มี ๑๐ ประการ คือ ปฐวีกสิณ(กสิณคือดิน) อาโปกสิณ (กสิณคือน้ำ) เตโชกสิณ (กสิณคือไฟ) วาโยกสิณ (กสิณคือลม) นีลกสิณ (กสิณคือสีเขียว) ปีตกสิณ (กสิณคือสีเหลือง) โลหิตกสิณ (กสิณคือสีแดง) โอทาตกสิณ (กสิณคือสีขาว) โอกาสกสิณ (กสิณคือที่ว่างเปล่า) และวิญญาณกสิณ (กสิณคือวิญญาณ) ((ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๖/๓๖๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๒๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๐/๒๙๗, ที.ปา.อ.(บาลี)๓/๓๔๖/๒๔๗, องฺ.ทสก.อ. ๓/๒๕/๓๓๓,องฺ.ทสก.ฏีกา ๓/๒๕/๓๙๕) และดูเทียบ องฺ.ทสก. ๒๔/๒๕/๕๖)

กสิภารทวาชพราหมณ์ : พราหมณ์คนหนึ่ง ชาวบ้านพราหมณ์เอกนาลา ในทักขิณาคีรีชนบท แคว้นมคธ ประกอบอาชีพด้วยการทำนาจึงได้ชื่อว่ากสิ ส่วนคำว่าภารทวาชะเป็นโคตร (ขุ.สุ.อ. ๑/๑๓๘) ; มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกนาลา ทักขิณาคีรีชนบท แคว้นมคธ สมัยนั้น กสิภารทวาชพราหมณ์ประกอบไถจำนวน ๕๐๐ ในฤดูหว่านข้าว ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังที่ทำการงานของกสิภารทวาชพราหมณ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๗/๒๘๓)

SAMPLE

กสิภารทวาชสูตร :พระสูตรว่าด้วยกสิภารทวาชพราหมณ์ ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์เอกนาลา ในทักขิณาคีรีชนบท แคว้นมคธ เวลานั้นกสิภารทวาชพราหมณ์ได้ดำเนินการไถนาจำนวน ๕๐๐ ไร่ พระพุทธองค์เสด็จไปที่ทำงานของเขา พราหมณ์เห็นพระพุทธเจ้านึกว่ามาขออาหาร จึงบอกว่าตนเองไถและหว่านก่อนจึงบริโภค แล้วบอกให้พระพุทธองค์ทำเหมือนกับตนเอง พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าพระองค์ก็ไถและหว่านแล้วจึงบริโภคเหมือนกัน พราหมณ์ได้ฟังดังนั้นจึงย้อนถามว่าทำไมไม่เห็นแอก ไถ ผาล ประตัก หรือโคพลิพัทเลย พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นผาลและประตัก เราคุ้มครองกาย วาจา และสำรวมในการบริโภค ดายหญ้าด้วยคำสัตย์ โสรัจจะช่วยทำงานให้สำเร็จ ความเพียรช่วยนำธุระไปให้ถึงความเกษมจากโยคะ เราทำนาอย่างนี้ นาที่ทำแล้วมีผลเป็นอมตะ (นิพพาน) ครั้นกสิภารทวาชพราหมณ์ได้ฟังดังนั้น จึงบอกให้พระพุทธองค์บริโภคผลที่เป็นอมตะ พระพุทธองค์จึงตรัสว่าที่พระองค์ตรัสคาถานี้มิใช่เพื่ออาหาร เพราะมิใช่ธรรมเนียมของผู้เห็นธรรม พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่รับอาหารเพราะกล่าวคาถา แล้วสอนให้พราหมณ์บำรุงพระขีณาสพผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้ไม่มีความคะนอง ด้วยข้าวและน้ำ และด้วยปัจจัยอย่างอื่น กสิภารทวาชพราหมณ์ได้สดับอย่างนั้นแล้วก็ชื่นชมพุทธภาษิต ประกาศตนเป็นอุบาสกเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๗/๒๘๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๕๑๗)

กหาปณะ : เงินตรามีพิกัดเท่ากับ ๒๐ มาสก หรือ ๑ ตำลึง คือ ๔ บาท (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒); มีปรากฏอยู่ในพระวินัยว่าด้วยเรื่องการลักทรัพย์ คือ ภิกษุจงใจลักทรัพย์ที่มีราคา ๕ มาสก หรือ ๑ บาท ขึ้นไป ต้องอาบัติสูงสุดคือ ปาราชิก หากมีราคาต่ำกว่านั้นก็มีความผิดลดหลั่นลงมาตามราคาทรัพย์ (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, วัดราชโอรสาราม กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๕๔๘) ; เงิน ที่มีชื่อเรียกว่า หิรัญญะ (วิ.ม.อ.๑/๓๓/๒๑๘) ; เงิน หรือเรียกว่ารชตะ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำด้วยวัตถุหลายอย่าง เช่น เป็นมาสกทำด้วยโลหะ มาสกทำด้วยครั่ง มาสกทำด้วยไม้ (ที.สี.อ.๑/๑๐/๗๕); ดังเช่นข้อความว่า พระเจ้าอังคะโปรดพระราชทานทรัพย์ ๕๐๐ กหาปณะเป็นเบี้ยเลี้ยงประจำแก่ข้าพเจ้าทุกวัน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๑/๕๒๙,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๑/๑๘๓,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๒๕/๖๐๘,ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๒๓/๑๒๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๕/๒๙๙)

SAMPLE

กพายมุฏฐิชาดก : ชาดกว่าด้วยลิงซัดลูกเดือยทิ้งทั้งกำมือ ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ของพระเจ้ากรุงพาราณสี กราบทูลพระราชาถึงความโง่ของวานรที่แสวงหาประโยชน์ส่วนน้อย ยอมทิ้งประโยชน์ส่วนใหญ่ คือลิงได้ซัดลูกเดือยทั้งกำลงบนพื้นดิน แล้วเที่ยวเก็บลูกเดือยที่ตนเองทิ้งไปบนพื้นดินขึ้นมากินทีละเม็ด และกราบทูลว่า พวกเราก็ดี ชนเหล่าอื่นก็ดี ที่มีความโลภจัด จะเสื่อมจากประโยชน์ส่วนมาก เพราะประโยชน์ส่วนน้อย เหมือนลิงที่เสื่อมจากลูกเดือย ทำให้พระราชาได้คิดยอมยกกองทัพกลับ (ขุ.ชา.ทุก. ๒๗/๕๑/๗๗)

กพารขัตติยะ, พระ : ภิกษุรูปหนึ่งในพระพุทธศาสนา เหตุที่ได้ชื่อว่ากพาระ เพราะมีฟันสีดำแดงและขึ้นไม่เสมอกัน (สำ.นิ.อ. ๓๒/๗๐) ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า คราวหนึ่ง พระกพารขัตติยะไปสนทนากับพระสารีบุตรว่า พระโมลิยผัคคุนะได้บอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ สงสัยไม่ได้ความพอใจในพระธรรมวินัยนี้แล้ว ส่วนท่านพระสารีบุตรคงได้ความพอใจในธรรมวินัยเมื่อพระสารีบุตรตอบว่า ” ”ตนเองไม่มีความสงสัยและต่อไปก็จะไม่ลังเลสงสัย ” ท่านจึงไปฟ้องพระผู้มีพระภาคว่าพระสารีบุตรพยากรณ์อรหัตตผลจนเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระสารีบุตรมาเข้าเฝ้าเพื่อต้องการเฉลยให้พระกพารขัตติยะรู้ว่าพระสารีบุตรนั้นบรรลุธรรมชั้นสูงสุดแล้วจริง (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๓๒/๖๒)

กพารกชนก,พระราชโอรส : พระราชโอรสพระองค์หนึ่งของพระเจ้านิมิ กรุงมิถิลา แคว้นวิเทหะ ที่มีชื่อว่ากพารกชนกเพราะมีฟันดำ หลังจากพระเจ้านิมิพระราชบิดาเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ที่มฆเทวอัมพวัน ก็ได้มอบราชสมบัติให้พระราชโอรสพระนามว่ากพารกชนกบริหารราชการแผ่นดินต่อ ราชวงศ์ของพระเจ้ามฆเทวะสืบราชวงศ์ต่อกันมา ๘๔,๐๐๐ ชั่วกษัตริย์ และจะออกผนวชกันมาตามลำดับ แต่พอมาถึงสมัยของพระเจ้ากพารกชนก ท่านมิได้ปฏิบัติตามราชประเพณีดังกล่าว ท่านได้ตัดวัตรอันงามที่บุรพมหากษัตริย์ได้เคยประพฤติปฏิบัติมา ทำให้ท่านได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์คนสุดท้ายของราชบรรพชิต จนเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคได้นำเรื่องนี้มาตรัสกับพระอานนท์ ขณะประทับอยู่ที่อัมพวันของพระเจ้ามฆเทวะ เขตกรุงมิถิลา เพื่อสอนภิกษุสงฆ์ว่า “พวกเธอควรประพฤติวัตรอันงามตามวิธีที่เราตั้งไว้ อย่าเป็นคนสุดท้ายของเราเลย” (ม.ม. (ไทย)๑๓/๓๑๕/๓๘๐)

กพารมัชฌกะ,นักบวชเปลือย : นักบวชประเภทหนึ่งสมัยพุทธกาล อยู่ที่วัชชีคามในเมืองเวสาลี เป็นผู้เลิศด้วยลาภและยศ เขาได้สมาทานข้อวัตร ๗ ข้อ คือ (๑) เราพึงเปลือยกาย ไม่นุ่งห่มผ้าตลอดชีวิต (๒) เราพึงประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เสพเมถุนตลอดชีวิต (๓) เราพึงดื่มสุราและบริโภคเนื้อสัตว์ดำรงชีพอยู่ ไม่บริโภคข้าวและขนมตลอดชีวิต

SAMPLE

(๔) เราไม่พึงล่วงเกินอุเทนเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศบูรพาเมืองเวสาลี (๕) เราไม่พึงล่วงเกินโคตมเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศทักษิณ เมืองเวสาลี (๖) เราไม่พึงล่วงเกินสัตตัมพเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศปัจฉิม เมืองเวสาลี (๗) เราไม่พึงล่วงเกินพหุปุตตกเจดีย์ อยู่ทางทิศอุดร เมืองเวสาลีภายหลังได้เลิกเป็นนักบวชเปลือย กลับไปนุ่งห่มผ้า มีภรรยา ล่วงเกินเจดีย์ที่มีอยู่ในเมืองเวสาลีทั้งหมด จึงเสื่อมจากลาภยศที่เคยได้รับแล้วตายอย่างคนธรรมดาทั่วไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑/๑๐,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๑๓/๑๒,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๑๔/๑๒)

กฬารสูตร : สูตรว่าด้วยพระกฬาระ, พระสูตรนี้มีเนื้อหาว่า พระกฬารขัตติยะกราบทูลพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับท่านพระสารีบุตรพยากรณ์อรหัตตผล พระพุทธองค์จึงตรัสถามท่านพระสารีบุตรเกี่ยวกับองค์ปฏิจจสมุปบาทแต่ละอาการว่าเกิดขึ้นอย่างไร โดยเริ่มจากชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ เหล่านี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด ท่านพระสารีบุตรก็กราบทูลตรงตามพระพุทธประสงค์ทุกประการ และกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า แม้พระผู้มีพระภาคจะตรัสถามปัญหาเหล่านี้มากมาย หลายวันหลายเดือน ก็สามารถตอบได้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงรับรองว่า พระสารีบุตรแทงตลอดธัมมธาตุแล้ว เธอสามารถตอบปัญหาเหล่านี้ได้ไม่ติดขัด (สำ.นิ. (ไทย)๑๖/๓๒/๖๒)

กฬิมภะ,พระ : พระเถระรูปหนึ่ง ปรากฏในกัณฏกสูตร ท่านรูปนี้มีชื่อเสียง เคยอยู่ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี เคยปฏิบัติธรรม ณ โคสิงคสาลวนทายวัน ซึ่งเงียบ เสียงไม่พลุกพล่าน อยู่ผาสุก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๒/๑๕๘)

กฬิภอุบาสก : อุบาสกชื่อว่ากฬิภะ, เป็นอุบาสกคนหนึ่งชาวญาติกคาม บางแห่งเรียกว่า นาทิกคาม ก็มี นาติกะ ก็มี เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี มีปกติให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาเป็นประจำ เจริญมรณัสสติกัมมัฏฐานอยู่เสมอ เป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี ถึงมรณกรรมแล้ว เกิดเป็นโอปปาติกะ (สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นและโตเต็มตัวในทันที และเมื่อจุติก็ไม่มีเชื้อหรือทิ้งสรีระให้ปรากฏ) ในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ปรินิพพานในพรหมโลกนั้น ไม่หวนกลับมาเกิดอีก โดยพระอานนท์ได้นำเรื่องราวของอุบาสกในญาติกคามมาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พวกอุบาสกทั้งหลายมีกฬิภอุบาสกเป็นต้น เมื่อตายแล้วคติและอภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร โดยพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่อตายแล้วจะไปเกิดเป็นโอปปาติกะ เมื่อโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นก็จะปรินิพพานในภพนั้น (สำ.ม. (ไทย)๑๙/๑๐๐๖/๕๐๘)

กฬิสสาอุบาสิกา : อุบาสิกาชื่อว่ากฬิสสา, มีข้อความสรุปว่า กฬิสสาอุบาสิกาเป็นอุบาสิกาชาวกรุงสรณะ ที่มีพระราชาพระนามว่าสรณะทรงปกครอง โดยนางได้เป็นผู้มีศรัทธามั่นคง

SAMPLE

ในพระรัตนตรัย และเป็นคู่อัครสาวิกากับสาฬิสาอุบาสิกา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๐/๖๖๙)

ก่อการแก่งแย่ง : ทำพยายามเอารัดเอาเปรียบกันหรือจะเอาแต่ได้ข้างเดียว, ไม่ปรองดองกัน ในมหาทุกขขันธสูตร มูลปัณณาสก์ กล่าวไว้ว่า เพราะกามเป็นเหตุ ทำให้ชนเป็นมากทำเลาะทำร้ายกัน ดังคำว่า เพราะกามเป็นเหตุ... ชนเหล่านั้นก่อการทะเลาะ ก่อการแก่งแย่ง และก่อการวิวาทกันในที่นั้น ทำร้ายกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง... สาเหตุแห่งการก่อการแก่งแย่งมาจากความถือตัว ดังคำในมหานิทเทสว่า ผู้ใดสำคัญว่าเราเสมอเขา เลิศกว่าเขา หรือด้อยกว่าเขา .... ผู้นั้น พึงต้องก่อการทะเลาะ ก่อการบาดหมางก่อการแก่งแย่ง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๘/๑๖๙,๑๒/๑๗๘/๑๘๐, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๗/๒๓๑)

ก่อการทะเลาะ :ทำทุ่มเถียงกันด้วยความโกรธ, โต้เถียงกัน, เป็นปากเป็นเสียงกัน ในมหาทุกขขันธสูตร กล่าวไว้ว่า เพราะกามเป็นเหตุ ทำให้ชนเป็นมากทำเลาะทำร้ายกัน ดังคำในมหาทุกขักขันธสูตร มูลปัณณาสก์ว่า เพราะกามเป็นเหตุ... ชนเหล่านั้นก่อการทะเลาะ ก่อการแก่งแย่ง และก่อการวิวาทกันในที่นั้น ทำร้ายกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง... ;ในมหานิทเทสอธิบายถึงสาเหตุแห่งการก่อการแก่งแย่งมาจากความถือตัวไว้ตอนหนึ่งว่า ผู้ใดสำคัญว่าเราเสมอเขา เลิศกว่าเขา หรือด้อยกว่าเขา ...ผู้นั้น พึงต้องก่อการทะเลาะก่อการบาดหมางก่อการแก่งแย่ง(ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๘/๑๖๙,๑๒/๑๗๘/๑๘๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๗/๒๓๑)

ก่อการทะเลาะวิวาท :ทำเหตุให้เกิดการทะเลาะ เพราะโทษแห่งการดื่มสุรา ดังคำในสิงคาลกสูตรปาฏิกวรรคว่า การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ นี้ คือ(๑) เสียทรัพย์ทันตาเห็น (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท (๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค (๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง (๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย (๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา;ในกิมพิลสูตร อังคุตตรนิกาย กล่าวไว้ว่า ภิกษุอยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงกันและกัน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๘/๒๐๒-๒๐๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า **ก่อการทะเลาะวิวาท** หมายถึงก่อการทะเลาะด้วยวาจาและการทะเลาะด้วยการใช้มือเป็นต้น, ในปัญจกนิบาตอรรถกถาอธิบายว่าจะทำให้ก่อการทะเลาะวิวาทกันเป็นต้น (ที.ปา.อ.(บาลี)๓/๒๔๘/๑๓๖,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี)๓/๒๐๑/๘๔)

กอง : ทำให้รวมสุมกันไว้, สุมกันไว้ ดังคำว่า ดอกไม้นานาพรรณกองอยู่บนแผ่นกระดานยังไม่ร้อยด้วยด้าย ย่อมถูกลมพัดกระจัดกระจายไป,ในมหาวิภังค์กล่าวถึงมารดาของ

SAMPLE

พระสุทิน แบ่งทรัพย์ออกเป็น ๒ กองคือเงินกองหนึ่ง ทองกองหนึ่ง เป็นกองใหญ่เท่าๆ กันสูงท่วมศีรษะ,ในเรื่องการมอบทรัพย์ กล่าวถึงหลานชายของคหบดีนำทรัพย์สมบัติมาตั้งเป็นกองทุนและเริ่มให้ทาน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙/๑๑,วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๓/๒๒,วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๘/๑๓๑)

กองกระดูก : ส่วนใดส่วนหนึ่งของโครงร่างกายที่รวบเป็นกอง;ในปุคคลสูตร นิทานสังยุต และอัฏฐิปุญชสูตร อิติวุตตกะ อธิบายว่า เมื่อบุคคลคนหนึ่งพึงแล่นไปท่องเที่ยวไปตลอดกัป กองกระดูก ถ้ามีคนรวบรวมเก็บไว้และไม่สูญหายไปก็จะเป็นกองกระดูกใหญ่โตเท่าภูเขาเวปุลละนี้แน่นอน, พระสุเมธาเถรี ก็กล่าวไว้ว่า โปรดทรงระลึกถึงกองกระดูกในกัปหนึ่งของบุคคลคนหนึ่งเทียบเท่าภูเขาเวปุลลบรรพต,กลุ่มโครงร่างกายมีลักษณะแข็งที่ยังกระจาย, ในสติปัฏฐานกถา ปฏิสัมภิทามรรค ในภาวนา ๔ มุ่งหมายให้พิจารณากองกระดูกโดยความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๓๓/๒๒๓, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๒๔/๓๖๙, (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๙๙/๖๓๖, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๕/๕๙๓)

กองกำลัง : กำลังพลทุกหมู่เหล่า, เหล่าทหารที่ทำให้เกิดอำนาจความเข้มแข็ง ในที่นี้มุ่งหมายถึงกำลังทหารที่รักษาพระบรมสารีริกธาตุ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่า เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราได้จัดกำลังพลหอกไว้รอบสัณฐาคารล้อมด้วยกำแพงธนู (ป้องกันพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค) แล้วสักการะเคารพพระสรีระของพระผู้มีพระภาค, ในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวว่า ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง ๔ ทิศวางกองกำลังไว้ทั้ง ๔ ทิศ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๕/๑๗๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๕/๒๑๙,๑๑/๒๘๕/๒๓๓)

ในอรรถกถา มหาวรรคทีฆนิกายกล่าวอธิบายถึงพระเจ้ามัลละตั้งกองกำลัง เพื่อปกป้องรักษาพระบรมสารีริกธาตุ ในคราวปรินิพพาน โดยทรงจัดวางกำแพงธนูที่เรียกว่าธนูปราการ ถัดออกมาจากกำลังพลหอกธนูปราการ(กำแพงธนู) ประกอบด้วย (๑)พลช้าง (ให้ยืนแถวชิดกันจนกระพองจดกระพอง) (๒) พลม้า (ให้ยืนแถวชิดกันจนคอจดคอ) (๓) พลรถ(ให้จอดแถวชิดกันจนดุมจดดุม)(๔) พลราบ(ให้ยืนแถวชิดกันจนแขนจดแขน) (๕) พลธนู (ให้ยืนแถวถือธนูขัดกันและกัน) ซึ่งจัดเป็นกองกำลังอารักขารอบนอกสุด(ที.ม.อ.(บาลี) ๒๓๕/๒๑๔,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๓๔/๕๒)

คำว่ากองกำลัง มุ่งหมายถึงกองกำลัง ๔ เหล่า คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลคนเดินเท้า (องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๓๔/๕๖)

SAMPLE

กองกุศล : หมวดหมู่สิ่งที่ดี,หมวดหมู่ของกุศล,หมวดหมู่ของความดี; มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงกองกุศลให้ถูกต้อง ควรกล่าวถึงสติปัฏฐาน ๔ คือ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๒) พิจาณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๔) พิจาณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๑/๒๖๘)

กองเกวียน,นาย : หัวหน้าหรือผู้นำของพวกคนขับเกวียน, มีข้อความว่า สมัยหนึ่ง ท่านพระกุมารกัสสปะจาริกอยู่ในแคว้นโกศล พร้อมภิกษุสงฆ์จำนวน ๕๐๐ ไปถึงเมืองเสตัพยะของชาวโกศล พักอยู่ ณ ป่าไม้สีเสียด ทางทิศเหนือเมืองเสตัพยะ สมัยนั้นพระเจ้าปายาสิปกครองเมืองอยู่ ซึ่งพระเจ้าปายาสินั้นมีทิฏฐิชั่วว่าโลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เมื่อทรงทราบว่าพวกพราหมณ์และคฤบดีชาวเมืองพากันเดินทางไปหาท่านพระกุมารกัสสปะ จึงรับสั่งมหาดเล็กไปบอกให้รอเพื่อจะเสด็จไปด้วย ครั้นไปถึงที่อยู่ของท่านพระกุมารกัสสปะสนทนาปราศรัยพอประมาณ ก็ได้สอบถามเรื่องที่ตนมีความเชื่อดังกล่าว ท่านพระกุมารกัสสปะได้ยกอุปมาด้วยนายกองเกวียน ๒ คน ที่มีบริวารคนละ ๕๐๐ เปรียบเทียบให้สดับสรุปว่าคนหนึ่งโง่และคนหนึ่งฉลาด คนโง่พาบริวารไปประสบความพินาศ คนฉลาดพาบริวารรอดพ้นจากความพินาศ จากนั้นกราบทูลพระเจ้าปายาสิว่า พระองค์ทรงโง่เขลา ไม่ฉลาด แสวงหาโลกอื่นโดยไม่ถูกวิธี จะถึงความพินาศเช่นกับนายกองเกวียนคณะแรก แล้วแนะนำให้สละทิฏฐิชั่วเช่นนั้น แต่พระเจ้าปายาสิไม่ยอมทำตาม (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๓๐/๓๖๑)

กองขน : กลุ่มขน, หมวดหมู่ของขน, กองขนจัดอยู่ใน ตจปัญจกกรรมฐาน คือ เกสา(ผม) โลมา(ขน) นขา(เล็บ) ทันตา(ฟัน) ตโจ(หนัง) เป็นธรรมะข้อหนึ่งสำหรับให้ภิกษุใช้พิจารณา อยู่ในหมวดสติปัฏฐาน ๔ ข้อที่ ๑ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย โดยพระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองขนโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี คลายกำหนัด ไม่กำหนัดย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดย

SAMPLE

ความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืนย่อมละอาทานะได้ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๙๓)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า พระโยคาวจรเมื่อจะทำ พึงกำหนดตจปัญจกกรรมฐานเป็นต้น แล้วทำการท่องด้วยอำนาจอนุโลม(ตามลำดับและปฏิโลม(ทวนลำดับ)เถิด จริงอยู่ อาจารย์พึงบอกว่าเกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ (ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง) แล้วจึงบอกโดยปฏิโลมซ้ำอีกว่า ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา (หนัง ฟัน เล็บ ขน ผม) (วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๘๐/๒๒๑)

กองขยะ : หยากเยื่อมากมาย, กองมูลฝอย อยู่ในสถานที่ไม่สะอาด ในทางพุทธศาสนากองขยะเป็นที่แสวงหาผ้าของพระภิกษุ เป็นที่เกิดของหมอชีวก เป็นที่นิพพานของเถระและเป็นแหล่งที่เกิดของดอกบัว เช่นในวินัยปิฎก มหาวิภังค์กล่าวถึงหญิงงามเมืองชื่อสาลวดี คลอดบุตรชาย ได้กำชับหญิงรับใช้ว่า เธอจงวางทารกคนนี้ในกระด้งเก่าๆ แล้วนำออกไปทิ้งที่กองขยะ ซึ่งทารกผู้นั่นต่อมาก็คือหมอหลวง ชีวกโกมารภัจ,ในมหาปรินิพพานสูตร เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน มีดอกมณฑารพปรากฏทั่วไปแม้กระทั่งกองขยะ ดังคำว่า ทั่วกรุงกุสินาราก็ระทั่งซอกเรือน ท่อน้ำทิ้งและกองขยะดารดาษไปด้วยดอกมณฑารพ อย่างต่ำสูงถึงเข่า,ในธรรมบทกล่าวถึงของดีบางครั้งก็เกิดในสถานที่ไม่สะอาด ดังคำว่า ในกองขยะที่เขาทิ้งไว้ข้างทางใหญ่ยังมีดอกบัวมีกลิ่นหอมรื่นรมย์ใจเกิดขึ้นมาได้,ในเถรคาถา กล่าวถึงกองขยะเป็นที่พระภิกษุไปแสวงหาผ้าจีวร ดังคำที่พระวังคันตปุตตอุปเสนเถระกล่าวว่าภิกษุพึงเก็บผ้าจากกองขยะ จากป่าช้า,ในอปทาน กล่าวถึงพระพาหิยทารุจิริยเถระถูกแม่โคตัวที่ถูกผีสิงไม่เห็นตัวขวิดให้ล้มลงที่กองขยะ,พระโมฆราช และพระกีสาโคตมีเถรี ผู้เลิศในด้านทรงจีวรเศร้าหมอง เพราะเก็บผ้ามาจากกองขยะ ป่าช้า และทางรถทางเกวียนแล้วทำผ้าสังฆาฏิจากผ้านั้น ใช้สอยจีวรที่เศร้าหมอง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๗/๑๘๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๒๙/๑๗๒,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๕๘/๔๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๒๑/๒๓๓,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๗๘/๔๓๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑๑/๒๖๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๕๗/๒๘๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๐/๔๖๗)

กองข้าวเปลือก : หมวดหมู่ข้าวเปลือก,กลุ่มข้าวเปลือก, ข้าวเปลือกที่เก็บทำรวมกันไว้เป็นกลุ่ม เช่น ชาวนาเมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วก็นวดข้าวเพื่อให้ได้ข้าวเปลือกแล้วนำข้าวเปลือกมารวมกันไว้เป็นกลุ่มเป็นกอง เพื่อเก็บรักษาไว้, มีข้อความที่พระปรวาทีสนทนากับพระสกวาทีว่า พระปรวาทีถามว่า กองข้าวเปลือกก็ดี กองทองก็ดี ใช้ไม้เท้าทองชี้บอกได้ใช่ไหม พระสกวาทีตอบว่าใช่ พระปรวาทีกล่าวว่า อย่างนั้นเหมือนกัน

สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะก็ดี ที่เป็นโลกุตตระก็ดี พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยพระโวหารที่เป็นโลกุตตระ พระสกวาทีกล่าวว่ากองข้าวเปลือกก็ดี กองทองก็ดี ใช้ไม้เท้าต้นละหุ่งชี้บอกได้ใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวว่าใช่ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๕๑/๓๓๓)

กองไขกระดูก : กลุ่มไขกระดูก;หมวดหมู่ไขกระดูก; พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกองไขกระดูกโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี คลายกำหนัด ไม่กำหนัดย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืนย่อมละอาทานะได้ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๙๓)

กองไขกระดูกจัดอยู่ในอสุภกรรมฐาน ๑๐ คือ (๑) อุทธุมาตกอสุภ คือ ร่างกายของคนและสัตว์ที่ตายไปแล้ว นับแต่วันตายเป็นต้นไป มีร่างกายขึ้นบวมพอง (๒) วินีลกอสุภ เป็นร่างกายที่มีสีเขียว สีแดง สีขาว ปะปนคน สีแดงในที่มีเนื้อมาก สีขาวในที่มีน้ำเหลืองน้ำหนองมาก สีเขียวที่มีผ้าสีเขียวคลุม ร่างของผู้ตายส่วนใหญ่ปกคลุมด้วยผ้า (๓) วิปุพพกอสุภ เป็นซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลอยู่เป็นปกติ (๔) วิฉิททกอสุภ คือซากศพที่มีร่างกายขาดเป็นสองท่อนในท่ามกลาง มีกายขาดออกจากกัน (๕) วิกขายิตกอสุภ เป็นร่างกายของซากศพที่ถูกสัตว์ยื้อแย่งกัดกิน (๖) วิขิตตกอสุภ เป็นซากศพที่ถูกทอดทิ้งไว้จนส่วนต่าง ๆ กระจัดกระจาย (๗) หตวิกขิตตกอสุภ คือซากศพที่ถูกสับฟันเป็นท่อนน้อยและท่อนใหญ่ (๘) โลหิตกอสุภ คือซากศพที่มีเลือดไหลอออกเป็นปกติ (๙) ปุฬุวกอสุภ คือซากศพที่เต็มไปด้วยตัวหนอนคลานกินอยู่ (๑๐) อัฏฐิกอสุภ คือซากศพที่มีแต่กระดูก จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งสำหรับให้ภิกษุใช้พิจารณา อยู่ในหมวดสติปัฏฐาน ๔ ข้อที่ ๑ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย (วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๔๗/๑๑๔)

กองเงิน : หมวดหมู่เงิน,กลุ่มเงิน,เงินที่เก็บรวมไว้เป็นกลุ่ม,เงินจำนวนมากที่นำมารวมกันไว้ในที่เดียวกันเป็นกลุ่มก้อน บางครั้งคำนี้นำไปใช้เปรียบเทียบ เช่น คนๆนี้อยู่บนกองเงินกองทอง หมายถึง เกิดมาในตระกูลที่มีเงินทองมากมายมหาศาล ; มีข้อความว่า ครั้งหนึ่งบิดาของท่านพระรัฐบาลเถระอยากให้ลูกชายลาสิกขา จึงไปนิมนต์ให้มาฉันที่นิเวศน์ของตน รู้ว่าลูกชายรับนิมนต์แล้วจึงกลับไปนิเวศน์ให้คนใช้ขนเงินและทอง

SAMPLE

มากองเป็นกองใหญ่ หลายกองแล้วเอาเสื่อลำแพนปิดไว้ เมื่อพระรัฐบาลเถระมาถึงนิเวศน์แล้วจึงสั่งให้คนใช้เปิดกองเงินกองทอง บอกว่ากองนี้เป็นของแม่ กองโน้นเป็นของพ่อ อีกกองเป็นของปู่ ทั้งหมดนี้เป็นของลูกผู้เดียว ลูกสามารถใช้สอยสมบัติแลถะทำบุญด้วยทรัพย์ทั้งหมดนี้ได้ ขอเพียงลาสิกขาออกมาเท่านั้น แต่ท่านพระรัฐบาลเถระบอกให้บิดาใช้คนขนกองเงินกองทองใส่เกวียนนำไปทิ้งกลางกระแสน้ำคงคา โดยบอกว่าความเศร้าโศกคร่ำครวญ ทุกข์กายทุกข์ใจและคับแค้นใจที่เกิดกับทุกคนนั้น เพราะมีทรัพย์เป็นสาเหตุทั้งนั้น (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๑/๓๕๘)

กองช้าง : กลุ่มช้าง; มีข้อความที่พระโพธิสัตว์กล่าวกับเทพธิดาว่า เราจักละกองช้างพลาย ที่ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพมีสายรัดทองคำ มีเครื่องปกกระพองและข่ายทองคำ มีนายควาญช้างถือโตมรและขอขึ้นขี่ประจำ ออกบวชได้ การละกองช้างเห็นปานนี้ออกบวชนั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ (ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๖๙/๒๑๐)

กองช้าง หมายถึงกองช้างขนาดตั้งแต่ ๑๐ เชือกขึ้นไป จัดอยู่ในกองพลทั้ง ๔ คือ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๔) ;

กองช้างพลาย :กลุ่มช้างพลาย,กองช้างสีดอหรือช้างนรการ,กองช้างเพศผู้แต่มีงาที่มีขนาดสั้นโผล่ออกมาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ไม่ยาวเหมือนช้างงาตามปกติทั่วไป แต่มีขนาดของงาคล้ายขนายของตัวเมีย ; มีข้อความที่พระโพธิสัตว์กล่าวกับเทพธิดาว่า เราจักละกองช้างพลาย ที่ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพมีสายรัดทองคำ มีเครื่องปกกระพองและข่ายทองคำ มีนายควาญช้างถือโตมรและขอขึ้นขี่ประจำ ออกบวชได้ การละกองช้างเห็นปานนี้ออกบวชนั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ (ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๖๙/๒๑๐)

กองช่างโยธา : กองทหารที่มีหน้าที่อำนวยการ ประสานงาน แนะนำ กำกับการและดำเนินการเกี่ยวกับการสร้าง ซ่อมดัดไทยง บำรุงรักษาอาคารสถานที่ สิ่งก่อสร้าง เครื่องทุ่นแรงและอุปกรณ์สายช่างโยธา การส่งกำลังพัสดุสายช่างโยธา การให้การฝึกและศึกษาวิชาการช่างโยธาและวิชาการอื่นๆ ; ในมโหสธชาดกกล่าวถึงกองช่างโยธา กองราบ ล้วนแต่ฉลาดในสงครามทุกอย่าง มีเสียงอึกทึกกึกก้อง เป็นสัญญาให้กันและกันรู้ได้ด้วยเสียงกลองและเสียงสังข์ (ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๕๙๑/๒๗๔)

กองชีวะ : กองชีพ;กองความเป็นอยู่;กองสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่สืบเนื่องมาจากชีวิต ; มีข้อความที่พระอานนท์สนทนากับสันทกปริพพาชกว่า ศาสดาบางคนในโลกนี้มีวาทะและทิฏฐิว่า สภาวะ ๗ กองนี้ คือ (๑) กองแห่งธาตุดิน (๒) กองแห่งธาตุน้ำ (๓) กองแห่งธาตุไฟ (๔) กองแห่งธาตุลม (๕) กองสุข (๖) กองทุกข์ (๗) กองชีวะ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืนมั่นคงดุจยอดภูเขา ดุจเสา

SAMPLE

ระเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่ฝันแปร ไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๖)

กองเตโชธาตุ : กองธาตุไฟ,กองของสิ่งที่เป็นของร้อน, กองเตโชธาตุจัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งสำหรับให้ภิกษุใช้พิจารณา อยู่ในหมวดสติปัฏฐาน ๔ ข้อที่ ๑ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย โดยพระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองเตโชธาตุ (ธาตุไฟ,สิ่งที่เป็นของร้อน) โดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข เป็นต้น (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๙๓)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่าเตโชธาตุที่เป็นภายในคือ อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเร่าร้อน มีความเร่าร้อน ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เร่าร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้วดื่มแล้ว เคี้ยวแล้วและลิ้มรสแล้ว หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเร่าร้อน เป็นความร้อนนี้เรียกว่า เตโชธาตุภายใน (วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๓๐๗/๓๖๐)

กองทอง : กลุ่มของทอง,หมวดหมู่ของทอง, ทองที่เก็บรวมไว้เป็นกลุ่ม,ทองจำนวนมากที่นำมารวมกันไว้ในที่เดียวกันเป็นกลุ่มก้อน บางครั้งคำนี้นำไปใช้เปรียบเทียบ เช่น คนๆนี้อยู่บนกองเงินกองทอง หมายถึง เกิดมาในตระกูลที่มีเงินทองมากมายมหาศาล; (ดูคำว่า กองเงิน) (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๑/๓๕๘)

กองทัพ : หน่วยทหารที่ประกอบด้วยทหารซึ่งประกอบด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า มีแม่ทัพเป็นผู้บังคับบัญชา ; มีข้อความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงยกกองทัพออกรบ พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ก็ออกไปเพื่อชมกองทัพที่กำลังเคลื่อนขบวนออกรบ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทอดพระเนตรเห็นพวกภิกษุฉัพพัคคีย์กำลังเดินมาแต่ไกล ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงรับสั่งให้นิมนต์มา แล้วตรัสถามว่า “พระคุณเจ้าทั้งหลาย พวกท่านมาทำไมกัน” (วิ.ม. (ไทย) ๒/๓๑๔/๔๕๓)

กองทัพ ๔ เหล่า : พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า, กองทัพ ๔ เหล่านี้ถือเป็นคุณลักษณะข้อหนึ่ง ในจำนวน ๘ ข้อ ของพระเจ้ามหาวิชิตราช คือทรงมีกองทหารที่เข้มแข็งประกอบด้วยกองทัพ ๔ เหล่าอยู่ในระเบียบวินัย คอยรับพระบัญชา มีพระบรมเดชานุภาพดังจะเผาผลาญข้าศึกได้ด้วยพระราชอิสริยยศ (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๓)

กองทัพกุมภัณฑ์ : กองทัพยักษ์, กุมภัณฑ์มีรูปร่างไทยก หน้าตาพองๆ เป็นยักษ์ประเภทหนึ่ง มีหน้าที่ลงไปทรมานสัตว์นรกในยมโลก เป็นอสูรชนิดหนึ่ง มี ๒ พวก คือ กุมภัณฑ์ชั้นสูงเป็นยักษ์ไม่มีเขี้ยว ท้องโต ตาโต เช่น พญายมราช ส่วนกุมภัณฑ์ชั้นต่ำมีอัณฑะ

SAMPLE

ใหญ่เหมือนหม้อ ไม่มีเขี้ยว ท้องโต ตาโตสีแดง กองทัพกุมภัณฑ์จัดเป็นกองทัพของท้าวมหาราช ในจำนวนกองทัพ คือ กองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ กองทัพคนธรรพ์หมู่ใหญ่ กองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่ กองทัพนาคหมู่ใหญ่ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๕/๒๓๓)

กองทัพคนธรรพ์ : กองทัพชาวสวรรค์พวกหนึ่ง เป็นบริวารท้าวธตรฐ มีความชำนาญในวิชาดนตรีและขับร้อง; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอาฏานาฏิยสูตรว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางกองกำลังไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่ และด้วยกองทัพนาคหมู่ใหญ่ เมื่อราตรีนั้นผ่านไป มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาคิชฌกูฏแล้ว เข้าไปหาเราถึงที่อยู่ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๕/๒๑๙,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

กองทัพช้าง : กองทหารที่ใช้ช้างเป็นพาหนะ,หน่วยรบทางทหารที่ประกอบไปด้วยช้าง,พลช้างจะยืนอยู่เป็นแนวดูสวยงามน่าเกรงขาม ในอดีตนิยมใช้ช้างเป็นพาหนะในการออกไปรบกับข้าศึกศัตรู ; มีข้อความว่า ช้างของพระราชาเป็นสัตว์ไม่อดทนต่อรูป คือ ช้างของพระราชาในโลกนี้ เข้าสู่สมรภูมิแล้ว เห็นกองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ หรือกองทัพพลเดินเท้า ก็หยุดนิ่ง หวั่นไหว ไม่สามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ ช้างของพระราชาเป็นสัตว์ไม่อดทนต่อเสียงคือ ช้างของพระราชาในโลกนี้ เข้าสู่สมรภูมิแล้ว ได้ยินเสียงกองทัพช้างกองทัพม้า กองทัพรถ กองทัพพลเดินเท้า หรือเสียงกลอง บัณเฑาะว์ สังข์ มโหระทึกที่กระหึ่มก็หยุดนิ่ง หวั่นไหว ไม่สามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๙/๒๒๔)

กองทัพทหารราบ : หน่วยพร้อมรบเคลื่อนที่เร็ว; มีข้อความว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ทรงดำริจะยึดเอาเมืองตักกศิลา จึงตรัสว่า ตักกสิลาถูกกองทัพช้างอันเกรียงไกร ถูกกองทัพม้าสินธพอันเกรียงไกร ถูกกองทัพรถประดุจเกลียวคลื่นในมหาสมุทร อันยังห่าฝนคือลูกศรให้ตกลงประดุจเมฆฝนอันหนาทึบถูกกองทัพทหารราบซึ่งถือดาบกวัดแกว่งประหารได้อย่างแม่นยำล้อมรอบด้าน (ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๑๕๗/๑๐๖)

กองทัพนาค : กองทัพงูชนิดหนึ่งที่มีฤทธิ์, นาคจำนวนมากที่รวมตัวกันเป็นกำลังพล, พญานาคเป็นสัตว์มหัศจรรย์ ที่มีคุณสมบัติพิเศษ คือ สามารถไทยกายได้ มีอิทธิฤทธิ์ และมีชีวิตใกล้กับคน สามารถไทยเป็นคนได้ เช่นคราวที่ไทยเป็นคนมาขอบวชกับพระพุทธเจ้าในหนังสือไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงนาคที่ชื่อถลชะ ที่ไทยว่า เกิดบนบก จะเนรมิตกายได้เฉพาะบนบก และนาคชื่อชลชะ ไทยว่า เกิดจากน้ำ จะเนรมิตกายได้เฉพาะในน้ำเท่านั้น; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางกองกำลังไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง ๔

SAMPLE

ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่ และด้วยกองทัพนาคหมู่ใหญ่ เมื่อราตรีนั้นผ่านไป ท้าวมหาราชพระนามว่าวิรูปักษ์ซึ่งเป็นแม่ทัพของกองทัพนาคมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาคิชฌกูฏแล้ว เข้าไปหาเราถึงที่อยู่ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๕/๒๓๓)

กองทัพพลเดินเท้า : กองทัพที่ประกอบด้วยทหารที่เดินรบไม่มียานพาหนะอย่างอื่น ถืออาวุธเดินต่อสู้กับข้าศึกศัตรู, กองทัพพลเดินเท้าเป็นหนึ่งในกองทัพ ๔ เหล่า คือ (๑) กองทัพช้าง (๒) กองทัพม้า (๓) กองทัพรถ (๔) กองทัพพลเดินเท้า เป็นคุณลักษณะของกษัตราธิราชอย่างหนึ่ง (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๙/๒๒๔)

กองทัพม้า : กองทหารที่มีม้าเป็นพาหนะในการต่อสู้กับข้าศึกศัตรู; มีข้อความว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ทรงดำริจะยึดเอาเมืองตักกศิลา จึงตรัสว่า ตักกสิลาถูกกองทัพช้างอันเกรียงไกร ถูกกองทัพม้าสินธพอันเกรียงไกร ถูกกองทัพรถประดุจเกลียวคลื่นในมหาสมุทร อันยังห่าฝนคือลูกศรให้ตกลงประดุจเมฆฝนอันหนาทึบ ถูกกองทัพทหารราบซึ่งถือดาบกวัดแกว่งประหารได้อย่างแม่นยำล้อมรอบด้าน (ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๑๕๗/๑๐๖)

กองทัพม้า เป็นหนึ่งในกองทัพ ๔ เหล่า คือ (๑) กองทัพช้าง (๒) กองทัพม้า (๓) กองทัพรถ (๔) กองทัพพลเดินเท้า เป็นคุณลักษณะของกษัตราธิราชอย่างหนึ่ง (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๔)

กองทัพมาร : กองทัพที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากคุณความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ,สิ่งที่ล้างผลาญคุณความดี,ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางบุคคลมิให้บรรลุผลสำเร็จอันดี; มีข้อความว่า ในทีฆนิกาย มหาวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสกับเทพทั้งหมดพร้อมทั้งพระอินทร์และพระพรหมผู้ประชุมกันว่า มหาเสนามารได้ส่งเสนามารไปในที่ประชุมเหล่าเทพให้จับหมู่เทพมาผูกไว้ด้วยราคะแล้วล้อมไว้ทุกด้าน อย่าได้ปล่อยให้ใครหลุดพ้นไป แล้วให้เอาฝ่ามือตบแผ่นดินทำเสียงน่ากลัว แต่ในเวลานั้นก็มิได้ทำให้ใครตกอยู่ในอำนาจได้ จึงเกรี้ยวโกรธกลับไปเหมือนเมฆฝนที่บันดาลให้ฝนตก ฟ้าร้อง ฟ้าแลบ; (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๒/๒๗๑,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๐,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๗๙-๘๐,ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๗๙-๑๘๐/๑๕๐-๑๕๓,ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/-๑๐๖-๑๐๗,ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/-/๙๑-๙๒,ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) -/-/๑๒)

กองทัพยักษ์ : กองทัพอมนุษย์ชนิดหนึ่ง; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางกองกำลังไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่ และด้วยกองทัพนาคหมู่ใหญ่ เมื่อราตรีนั้นผ่านไป ท้าวมหาราช

SAMPLE

พระนามว่าวิรุฬหะมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาคิชฌกูฏแล้ว เข้าไปหาเราถึงที่อยู่ ฝ่ายยักษ์เหล่านั้น บางพวกถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง สมควรบางพวกสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประกาศชื่อและตระกูลแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกนั่งนิ่งเฉย ณ ที่สมควร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๕/๒๑๙)

กองทัพรถ : หน่วยทหารที่ใช้รถเป็นพาหนะ, หมายถึงกองทัพที่ประกอบไปด้วยรถ; มีข้อความว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ทรงดำริจะยึดเอาเมืองตักกศิลา จึงตรัสว่า ตักกสิลาถูกกองทัพช้างอันเกรียงไกร ถูกกองทัพม้าสินธพอันเกรียงไกร ถูกกองทัพรถประดุจเกลียวคลื่นในมหาสมุทร อันยังห่าฝนคือลูกศรให้ตกลงประดุจเมฆฝนอันหนาทึบ ถูกกองทัพทหารราบซึ่งถือดาบกวัดแกว่งประหารได้อย่างแม่นยำล้อมรอบด้าน (ขุ.ชา. ทุก. (ไทย) ๒๗/๑๕๗/๑๐๖)

กองทัพรถจัดเป็นหนึ่งใน ๔ กองทัพ คือ (๑) กองทัพช้าง (๒) กองทัพม้า (๓) กองทัพรถ (๔) กองทัพพลเดินเท้า (ขุ.ม.อ. (บาลี)๑/๑๔)

กองทัพแห่งมัจจุ : กองทัพแห่งความตาย; คำว่า มัจจุ ในบางที่หมายถึงความตาย บางที่หมายถึงเทพบุตร คือมัจจุเทพบุตร; มีข้อความว่า อภิภูภิกษุยืนอยู่ในพรหมโลกได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า ท่านทั้งหลายจงปรารภความเพียร จงทำความเพียรอย่าหยุดยั้ง จงประกอบความเพียรในพระพุทธศาสนา จงกำจัดกองทัพแห่งมัจจุ เหมือนช้างกำจัดเรือนต้นอ้อ ฉะนั้น ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในพระธรรมวินัยนี้ ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๙/๒๐๗,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๓/๒๒๐,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๕/๒๕๘)

กองทุกข์ : กองแห่งสภาพที่ทนได้ยาก; กองแห่งอุปาทานขันธ์ ๕; กองแห่งความลำบาก หมายถึงทุกข์ที่เกิดจากกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ(สัมผัส) ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ทุกข์ในทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นกิจในอริยสัจ ๔ ที่ชาวพุทธต้องกำหนดรู้เพื่อละและปล่อยวางในลำดับต่อไปในกิจทั้ง ๔ ในอริยสัจ อันได้แก่ รู้ทุกข์ เพื่อค้นหาสาเหตุในการดับทุกข์ (สมุทัย) แล้วจึงตั้งจุดมุ่งหมายในการดับทุกข์ (นิโรธ) และดำเนินตามเส้นทางสู่ความดับทุกข์ (มรรค) คือสละ ละ ปล่อยวาง ไม่ยึดติดในใจด้วยอำนาจกิเลส ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการมีศิลปะใด คือ ด้วยการนับคะแนนการคำนวณ การนับจำนวน การไถ การค้าขาย การเลี้ยงโค การยิงธนู การรับราชการ หรือด้วยศิลปะอย่าง

SAMPLE

ใดอย่างหนึ่ง อดทนต่อความหนาว ตรากตรำต่อความร้อน เดือดร้อนเพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน (และ)ตายเพราะความหิวกระหาย แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นแล; และเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาท คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความครั่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) จึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๖๘,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖๒/๑๘๓,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๕,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๒,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๐๖/๑๒๐,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๑๙/๖๓๒,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๒๒/๑๘๕)

กองทุกข์ทั้งมวล : ปฏิจจสมุปบาท คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณโสกปริเทวะ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิญญาณนี้ย่อมหมุนกลับมาจากนามรูปเท่านั้น ไม่เลยไปกว่านั้น เพราะความหมุนกลับเพียงแค่นี้ สัตว์โลกจึงเกิดบ้าง แก่บ้าง ตายบ้าง จุติบ้าง อุบัติบ้าง ความเป็นไปนั้น คือเพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ(ความโศก) ปริเทวะ (ความครั่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ด้วยประการอย่างนี้ (วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๓/๒-๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗-๖๑/๓๑-๓๕,๙๖-๑๑๖/๕๗-๖๖,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๔/๕๔๕, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒-๒๔๓, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๓, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๔/๕๕-๕๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๔๒/๒๒๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕-๓๕๓/ ๒๑๘-๓๐๕)

SAMPLE

ปฏิจจสมุปบาท คือ ปัจจยาการ หมายถึงอาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น (สำ. นิ.อ. (บาลี) ๒/๑/๗)

กองเนื้อ : กลุ่มเนื้อ, กองเนื้อจัดอยู่ในวักกปัญจกกรรมฐาน(กรรมฐานมีม้ามเป็นที่ ๕) คือ มังสำ (เนื้อ) นหารุ (เอ็น) อฏฐิ (กระดูก) อฏฐิมิญชำ (เยื่อในกระดูก) วกกำ (ม้าม) เป็นธรรมะข้อหนึ่งสำหรับให้ภิกษุใช้พิจารณา อยู่ในหมวดสติปัฏฐาน ๔ ข้อที่ ๑ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย โดยพระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกองเนื้อโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี คลายกำหนัด ไม่กำหนัดย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืนย่อมละอาทานะได้ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๔/๖๑)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า พระโยคาวจรเมื่อจะทำกรรมฐานโดยความเป็นของปฏิกูล พึงบอกในวักกปัญจกกรรมฐาน(กรรมฐานมีม้ามเป็นที่ ๕) ว่า มังสำ (เนื้อ) นหารุ (เอ็น) อฏฐิ (กระดูก) อฏฐิมิญชำ (เยื่อในกระดูก) วกกำ (ม้าม) แล้วบอกโดยปฏิโลม ว่า วกกำ อฏฐิมิญชำ อฏฐิ นหารุ มังสำ ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา (วิสุทธิ. (ไทย)๑/๑๘๐/๒๒๑)

กองบุญใหญ่ : ห้วงบุญกุศล;หมวดแห่งสิ่งที่เป็นกุศลมาก; ทานที่บุคคลถวายแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้วมีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการให้ทานและการแจกทาน อยู่ครองเรือน ประพฤติปฏิบัติดี บรรลุเจโตสมาธิที่ประมาณไม่ได้ ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะ ไม่มีอาสวะ ย่อมเป็นเขตที่สมบูรณ์แห่งการให้ ทายกต้อนรับปฏิคาหกด้วยตนเอง ถวายทานด้วยมือตนเอง ยัญนั้นย่อมมีผลมาก เพราะตน(ทายกผู้ให้ทาน) และเพราะผู้อื่น(ปฏิคาหก) เป็นบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ มีศรัทธา มีใจพ้นแล้ว บูชายัญอย่างนี้ ย่อมเข้าถึงโลกที่ปราศจากความเบียดเบียนเป็นสุข ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “แม่น้ำหลายสายคับคั่งไปด้วยหมู่ปลา ไหลบ่าไปยังมหาสมุทร อันเป็นที่ขังน้ำขนาดใหญ่ประมาณไม่ได้ มีสิ่งที่น่ากลัวมาก เป็นแหล่งรัตนะชั้นเยี่ยม ฉันใด สายธารแห่งบุญย่อมหลั่งไหลไปสู่นรชนผู้เป็นบัณฑิต ผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน ที่นั่งและ

เครื่องปูลาด เปรียบเหมือนแม่น้ำคือห้วงน้ำไหลไปยังมหาสมุทร ฉันนั้น” (องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๕๑/๘๕,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๔๕/๗๔,ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๓๐๕/๒๑๖)

คำว่า ยัญ ในที่นี้หมายถึงทาน หรือเครื่องไทยธรรม (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๔๐/๓๔๑, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๓๗/๑๑๘)

กองปฐวีธาตุ : กองธาตุดิน,กองของสิ่งที่เป็นของแข็ง; พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองปฐวีธาตุ (ธาตุดิน,สิ่งที่เป็นของแข็งโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี คลายกำหนัด ไม่กำหนัดย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืนย่อมละอาทานะได้ เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นกายด้วยอาการ ๗ อย่าง กายย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วยเป็นตัวระลึกด้วย การที่ภิกษุพิจารณาเห็นกายด้วยสติและญาณนั้น ชื่อว่าพิจาณาเห็นกายในกายว่าสติปัฏฐานภาวนา; กองปฐวีธาตุ จัดอยู่ในธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุและวิญญาณธาตุ เป็นธรรมะข้อหนึ่งสำหรับให้ภิกษุใช้พิจารณา อยู่ในหมวดสติปัฏฐาน ๔ ข้อที่ ๑ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๐๐/๑๑๘,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๙๓)

กองผม : กลุ่มผม, กองผมจัดจัดอยู่ใน ตจปัญจกกรรมฐาน คือ เกสา(ผม) โลมา(ขน) นขา(เล็บ) ทันตา(ฟัน) ตโจ(หนัง) เป็นธรรมะข้อหนึ่งสำหรับให้ภิกษุใช้พิจารณา อยู่ในหมวดสติปัฏฐาน ๔ ข้อที่ ๑ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย โดยพระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองผมโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี คลายกำหนัด ไม่กำหนัดย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้

SAMPLE

เมื่อทำราคะให้ดับย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืนย่อมละอาทานะได้ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๙๓)

กองผิว : กลุ่มผิว, กองผิวจัดจัดอยู่ใน ตจปัญจกกรรมฐาน คือ เกสา(ผม) โลมา(ขน) นขา (เล็บ) ทันตา(ฟัน) ตโจ(หนัง/ผิวหนัง) เป็นธรรมะข้อหนึ่งสำหรับให้ภิกษุใช้พิจารณาอยู่ในหมวดสติปัฏฐาน ๔ ข้อที่ ๑ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย โดยพระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองผิวหนังทั้งหมดโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี คลายกำหนัด ไม่กำหนัดย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืนย่อมละอาทานะได้ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๙๓)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า พระโยคาวจรเมื่อจะทำ พึงกำหนดตจปัญจกกรรมฐานเป็นต้น แล้วทำการท่องด้วยอำนาจอนุโลม(ตามลำดับและปฏิโลม(ทวนลำดับ)เถิด จริงอยู่ อาจารย์พึงบอกว่าเกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ (ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง) แล้วจึงบอกโดยปฏิโลมซ้ำอีกว่า ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา (หนัง ฟัน เล็บ ขน ผม) (วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๘๐/๒๑๑)

กองพล : หน่วยทหาร ที่มีทหารราบเป็นหลัก มีทหารหน่วยอื่นๆ เป็นส่วนประกอบ มีผู้บัญชาการกองพลเป็นผู้บังคับบัญชา ในที่นี้หมายถึงพลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู หน่วยเชิญธง หน่วยจัดกระบวนทัพ หน่วยพลาธิการ หน่วยเสนาธิการ หน่วยจู่โจม หน่วยทหารหาญ หน่วยกล้าตาย หน่วยทหารเกราะหนัง หน่วยทหารทาส ดังคำในวินัยปิฎก อุยโยธิกสิกขาบท กล่าวถึงที่พักพล ได้แก่ กองช้างประมาณเท่านี้ กองม้าประมาณเท่านี้ กองรถประมาณเท่านี้ กองพลเดินเท้าประมาณเท่านี้,ในอังคุตตรนิกาย นคโรปมสูตร กล่าวถึงปัจจันตนครของพระราชามีกองพลตั้งอาศัยอยู่มาก ,ในนพินิกาชาดก พระเจ้าพรหมทัตตรัสแก่พระราชธิดานพินิกาว่า ลูกจงพาเอากองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถและกองพลราบไป,ในมหานิทเทส กล่าวถึงกองพลหมายถึงกองพลรบ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๒๔/๔๕๙, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๗/๑๓๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔/๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘/๖๖)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า กองพลรบ มี ๔ เหล่า คือ (๑) กองพลช้าง(๒) กองพลม้า (๓) กองพลรถ (๔) กองพลทหารราบ(ขุ.ม.อ. ๑/๑๔)

กองพลช้าง : กองกำลังทหารที่ใช้ช้างเป็นพาหนะ,หน่วยรบทางทหารที่ประกอบไปด้วยช้าง; มีข้อความว่า พระเจ้าพรหมทัตรับสั่งให้เรียกพระราชธิดานฬินิกามาแล้วตรัสว่า ลูกหญิงนฬินิกา ลูกจงไปยังชนบทที่มั่งคั่ง ด้วยช้าง ด้วยรถ และด้วยยานที่สร้างด้วยไม้โดยวิธีนี้เถิด ลูกจงพาเอากองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถและกองพลราบไป ลูกจักนำพราหมณ์มาสู่อำนาจได้เพราะผิวพรรณและรูปของลูก (ขุ.ชา.ปญฺญาส. (ไทย) ๒๘/๔/๒) กองพลช้างจัดอยู่ในกองพลทั้ง ๔ คือ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพบราบ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๔)

กองพลม้า : ฝูงม้าฝึก,ฝูงม้าที่เป็นกำลังพลช่วยในการรบ ดังพระดำรัสที่พระราชาตรัสว่า ลูกจงพาเอากองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบไป (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๔/๒) ; ในชาดก มหานิบาต กล่าววว่า เป็น ๑ ในเสนา ๔ เหล่า อันได้แก่ คือ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๖/๑๘๗,๒๘/๑๐๙/๒๐๐,๒๘/๒๔๓๓/๕๕๙) ; ในจูฬนิทเทสกล่าวว่า กองพลม้าอยู่ในกำลังรบจัดเป็นวัตถุกาม (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘/๖๖) ; ในมโหสธชาดก มโหสธบัณฑิตโพธิสัตว์ทราบความประสงค์ของพระเจ้าจูฬนี จึงทูลว่า ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์ทอดพระเนตรอุโมงค์ ที่สร้างไว้ดีแล้วงดงามมีความเป็นระเบียบ ดังคำว่า เรืองรองด้วยถ่องแถวแห่งกองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถและกองพลราบ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๖๓/๓๐๑) ;

อรรถกถากล่าวว่าเป็น ๑ ในกองทัพ ที่เรียกว่ากองพลรบ มี ๔ เหล่า คือ (๑) กองพลช้าง (๒) กองพลม้า (๓) กองพลรถ (๔) กองพลทหารราบ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๔)

กองพลมาร : กำลังพลของมาร, เสนามาร,สมุนของพญามารดังคำในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาตว่า พระขีณาสพทั้งหลาย ชนะมารพร้อมทั้งเสนามาร เป็นผู้ยินดี ไม่มีความหวั่นไหวและล่วงพ้นซึ่งกองพลมารทั้งหมด ถึงสุขแล้ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓/๒๔);

ในอรรถกถาอิติวุตตกะกล่าวว่า ครอบงำมาร ๔ อย่างพร้อมด้วยเสนามาร อันได้แก่เสนาคือกิเลส และเสนาคือความพินาศ ไม่ให้เหลือ จริงอยู่ กิเลสทั้งหลายท่านเรียกว่า เสนา เพราะเข้าถึงความเป็นสหายแม้ของเทวบุตตมารในการฆ่าคุณความดี อนึ่งความพินาศมีโรคเป็นต้น ก็เป็นเสนาของมัจจุมาร กามทั้งหลายเหล่านั้นท่านกล่าวว่า เป็นเสนาที่ ๑ ความริษยาเป็นเสนาที่ ๒ ความอยากความกระหายเป็นเสนาที่ ๓ ตัณหาเป็นเสนาที่ ๔ ถีนมิทธะเป็นเสนาที่ ๕ ความขลาดเป็นเสนา

SAMPLE

ที่ ๖ ความสงสัย เป็นเสนาที่ ๗ ความลบหลู่ ความหัวดื้อ ความโลภ ความสรรเสริญ สักการะความเห็นผิด ยศที่ได้รับแล้ว การยกตน และการข่มผู้อื่นเป็นเสนาที่ ๘ การทำลายนั้น เป็นเสนาของท่าน มีปกติทำลายความชั่วร้าย อสูรชนะมารนั้นไม่ได้ ครั้นชนะได้แล้ว ก็ได้ความสุข โดยอธิบายว่า กามเป็นเสนาที่หนึ่ง ข้าศึกทั้งหมดมีขันธมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวบุตรมารเป็นต้น ให้เป็นไปในอำนาจของตน เสนามาร ตรัสว่าเสนา กายทุจริตเป็นเสนามาร วจีทุจริตเป็นเสนามาร มโนทุจริตเป็นเสนามาร ราคะเป็นเสนามาร โทสะเป็นเสนามาร โมหะเป็นเสนามาร ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความลวง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่นท่าน ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อกุสลาภิสังขารทั้งปวงเป็นเสนามาร ดังพระพุทธพจน์ว่า กามท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๑ ความไม่ยินดีท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๒ ความหิวและความกระหายท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๓ ตัณหาท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๔ ถีนมิทธะท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๕ ความขลาดท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๖ วิจิกิจฉาท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๗ ความลบหลู่ ความกระด้างท่านกล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๘ ลาภ ความสรรเสริญ สักการะ ยศที่ได้มาผิดก็เป็นเสนา ความยกตนและการข่มผู้อื่นก็เป็นเสนา นี้เสนามารของท่าน (เป็นมารไม่ปล่อยท่านให้พ้นอำนาจไป) เป็นผู้ประหารท่านผู้มีธรรมดำ คนไม่กล้าย่อมไม่ชนะเสนานั้นได้ คนกล้าย่อมชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อมได้ความสุข เสนามารทั้งปวง กิเลสทั้งปวง ชนเหล่าใดชนะแล้ว ให้แพ้ทำลาย กำจัด ให้เบือนหน้าหนีแล้วด้วยอริยมรรค ๔ ในกาลใด ในกาลนั้น ชนเหล่านั้น เรากล่าวว่าผู้กำจัดเสนาเสียแล้ว

กองพลรถ : กลุ่มรถที่เป็นของหลวง, ราชพาหนะ ดังพระดำรัสที่พระราชาตรัสว่า ลูกจงพาเอากองพลช้างกองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบไป ; เป็น ๑ ในเสนา ๔ เหล่า อันได้แก่ คือ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบ; ในจูฬนิทเทส กล่าวว่า กองพลรถ อยู่ในกำลังรบ จัดเป็นวัตถุกาม (ขุ.ชา.ปญฺญาส (ไทย) ๒๘/๔/๒, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๖/๑๘๗,๒๘/๑๐๙/๒๐๐,๒๘/๒๔๓๓/๕๕๙, ขุ.จู.๓๐/๘/๖๖) ;

อรรถกถากล่าวว่า เป็น ๑ ในกองทัพที่เรียกว่ากองพลรบ มี ๔ เหล่า คือ (๑) กองพลช้าง (๒) กองพลม้า (๓) กองพลรถ (๔) กองพลทหารราบ (ขุ.ม.อ.(บาลี)๑/๑๔)

SAMPLE

กองพลราบ : กองทหารเดินเท้า, กองกำลัง,กำลังพล ดังพระดำรัสในนพินิกาชาดกที่พระราชาตรัสว่า ลูกจงพาเอากองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบไป ; ในมหานิบาต กล่าวว่า เป็น ๑ ในเสนา ๔ เหล่า อันได้แก่ คือ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบ (ขุ.ชา.ปญฺญาส (ไทย) ๒๘/๔/๒, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๖/๑๘๗,๒๘/๑๐๙/๒๐๐,๒๘/๒๔๓๓/๕๕๙) ;

อรรถกถากล่าวว่า เป็น ๑ ในกองทัพที่เรียกว่ากองพลรบ มี ๔ เหล่า คือ (๑) กองพลช้าง (๒) กองพลม้า (๓) กองพลรถ (๔) กองพลทหารราบ (ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๔)

กองพลโล่ : ทหารที่ใช้เครื่องเปิดป้องศัสตราวุธ, ทหารที่ถือวัตถุมีรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำด้วยโลหะหรือหนังดิบ ด้านหลังมีที่จับ, ทหารที่มีวัตถุต่างโล่เพื่อกันความเสียหายแก่ตัว; หมายถึงทหารผูกโล่ ดังคำที่พระราชาตรัสแก่พระเตมียโพธิสัตว์ว่า โยมขอมอบกองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ กองพลราบ เหล่าทหารผูกโล่ หรือดังคำในเวสสันดรชาดกว่า จงเตรียมโล่ เกราะ และแล่งธนูไว้ให้พร้อม ทหารเหล่านี้จงตระเตรียมให้พร้อมแล้วรีบตามมา ; กองพลโล่นี้ แม้ไม่เป็นทหาร ก็จับหรือถือโล่เช่นกัน ดังคำในจูฬนิทเทสว่า เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ชนทั้งหลายถือดาบและโล่จับธนูพาดลูกศรแล้ว วิ่งเข้าสู่สงครามปะทะกันทั้ง ๒ ฝ่าย (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๙๒/๑๙๗,๒๘/๑๐๙/๒๐๐, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๓๕๓/๕๔๗,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๓๖/๔๔๔)

กองพลเสนา : ไพร่พล,กองกำลังออกรบ ดังคำใน .มหานารทกัสสปชาดกที่อลาตเสนาบดีอำมาตย์ได้กราบทูลคำนี้แด่พระเจ้าวิเทหะ(ในวันเพ็ญเดือน ๔)ว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพึงจัดราชยาน กองพลช้าง กองพลม้า กองพลเสนา ที่ยินดีร่าเริงแล้วให้พร้อมสรรพ์ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะนำกองทัพที่ทรงพลังเกรียงไกรออกต่อสู้การยุทธ์ให้ได้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๕๗/๓๖๓)

กองฟืน : ไม้ใช้เป็นเชื้อไฟ(ทารุกขันธะ), เรียกตามลักษณะนาม เช่น ดุ้น อัน ท่อน ชิ้น ดังคำในปัญจกนิบาต ที่พระสารีบุตรกล่าวไว้สรุปได้ความว่า ภิกษุผู้มีฤทธิ์ บรรลุความชำนาญทางใจ เมื่อต้องการพึงน้อมจิตถึงกองฟืนโน้นว่าดิน ก็ได้ เพราะที่กองฟืนโน้นมีธาตุดินอยู่; ในวิภังค์ กล่าวถึงกองฟืนว่าจัดเป็นเตโชธาตุภายนอก เมื่อจุดไฟก็กลายเป็นความร้อนแห่งกองฟืน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๑/๔๙๓, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๗๕/๑๓๖)

ในอรรถกถาวรุณชาดกกล่าวถึงมาณพหักไม้กุ่มมาเป็นกองฟืนแล้วเอาไปรวมกัน ดังนั้น จึงมีทั้งกองฟืนเปียกและกองฟืนแห้ง ดังคำที่แม่ครัวจุดไฟไม่ติดเพราะใช้กองฟืนเปียกมาก่อไฟ (ขุ.ชา.เอกก.อ.(บาลี) ๒/๗๑/๑๐๕-๑๐๗)

SAMPLE

กองไฟ : ไฟที่ได้เชื้อ,ไฟฟ้า เช่น ไฟสว่าง, เป็นชื่อธาตุอย่าง ๑ ในธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม; ผลจากปฏิกิริยาเคมีซึ่งก่อให้เกิดความร้อน แสงสว่าง และเปลว คือ กลุ่มแก๊สที่กำลังลุกไหม้ ทำให้ไหม้สิ่งต่าง ๆ ได้; ในมหาวรรค วินัยปิฎกกล่าวเป็นเชิงอุปมาเปรียบเทียบที่ท้าวสักกะเทวราชมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ในกลางคืน และอุรุเวลกัสสปชฎิลเห็นก็เข้าใจว่ากองไฟใหญ่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงอธิบายให้ฟังว่า กองไฟใหญ่นั้นก็คือท้าวสักกะเทวราช,กองไฟแม้เล็กน้อยก็ไม่ควรดูหมิ่น ดังคำในทหรสูตร สังยุตตนิกายว่า นรชนไม่ควรดูถูกดูหมิ่นไฟที่กินเชื้อมากลุกเป็นเปลว ไหม้ดำเป็นทาง ว่าเล็กน้อยเพราะไฟนั้นได้เชื้อแล้วก็กลายเป็นกองไฟใหญ่, หรือในนิทานวรรค สังยุตตนิกายกล่าวถึงกองไฟใหญ่ ได้อาหารอย่างนั้น ได้เชื้ออย่างนั้น พึงลุกโพลงตลอดกาลนาน, ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค กล่าวเปรียบหทัยว่าเป็นดุจกองไฟ ดังพระดำรัสที่ตรัสแก่สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ว่า หทัยเป็นดุจที่ตั้งกองไฟ (วิ.ม.(ไทย)๔/๔๑/๕๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๒/๓๙๙, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๒/๑๒๙) สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๕/๒๗๘, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๕๒/๑๕๕, ,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๗๒/๑๕๙)

กองไฟคือราคะ : กองไฟคือความกำหนัดยินดี,ไฟคือราคะ,ไฟราคะ ในอังคุตตรนิกายอธิบายว่า กองไฟคือราคะ เป็นสิ่งที่ควรเสพ ดังคำว่า บุคคลผู้มีราคะ ถูกราคะครอบงำ มีจิตถูกราคะกลุ้มรุม ย่อมประพฤติทุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ฉะนั้น กองไฟคือราคะ (ราคัคคิ)นี้ จึงเป็นสิ่งที่ควรละ ; ดังคำใน อัคคิสูตร อิติวุตตกะว่า ไฟคือราคะ ย่อมเผาผลาญนรชนผู้กำหนัด หมกมุ่นอยู่ในกามทั้งหลาย ; ดังพระดำรัสในธนิยสูตรสุตตนิบาตที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบนายธนิยะเจ้าของโคว่า เราเป็นผู้ไม่โกรธปราศจากกิเลสดุจตะปูตรึงใจ พักแรม ๑ ราตรี ใกล้ฝั่งแม่น้ำมหี ... กองไฟคือราคะเป็นต้นก็ดับหมดแล้ว, ในพระสูตรและพระอภิธรรมกล่าวไว้ว่า สัตว์โลก... ร้อนเพราะไฟคือราคะ เพราะไฟคือโทสะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะชาติ เพราะชรา เพราะมรณะ เพราะโสกะ เพราะปริเทวะ เพราะทุกข์ เพราะโทมนัส เพราะอุปายาส (วิ.ม.(ไทย)๔/๕๔/๖๓-๖๔, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘/๒๗-๒๘, องฺ.สตฺตก.(ไทย)(๒๓/๔๗/๗๒, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๙๓/๔๖๗, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๙/๕๐๒, อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๓๓๘/๓๑๑)

อรรถกถากล่าวว่า ; กองไฟคือราคะนี้ พระพุทธเจ้าทรงดับด้วยน้ำคืออริยมรรค (ขุ.สุ.อ.(บาลี)๑/๑๘/๓๐)

กองไฟใหญ่ : กองไฟที่ใหญ่ ดังคำในสังยุตตนิกาย นิทานวรรคว่า กองไฟใหญ่ ได้อาหารอย่างนั้น ได้เชื้ออย่างนั้นพึงลุกโพลงตลอดกาลนาน ; กองไฟที่มีรัศมีใหญ่หมายถึงรัศมีกายที่ออก

SAMPLE

จากวรกายทั้งท้าวมหาราชทั้ง ๔ เป็นข้ออุปมาเปรียบเทียบให้เห็นถึงการที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือ ท้าวกุเวร ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก และท้าววิรูปักษ์ มาเข้าเฝ้าแล้วมีรัศมีปรากฏดุจกองไฟใหญ่ ดังคำในวินัยปิฎกมหาวรรคว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เปล่งรัศมียังไพรสณฑ์ทั้งสิ้น ให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วได้ยืนเฝ้าทั้ง ๔ ทิศ ดุจกองไฟใหญ่ฉะนั้น ;กองไฟใหญ่นี้ แม้ได้รับการเปรียบเทียบความสว่างว่าคล้ายกับดาวศุกร์ ดังคำในจูฬสกุลุทายิสูตร มัชฌิมปัณณสก์ ว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร กองไฟใหญ่ในราตรีที่มีเดือนมืด กับดาวศุกร์ในนภากาศอันกระจ่างปราศจากเมฆ ในเวลาใกล้รุ่ง; กองไฟเล็กที่ได้เชื้อแล้วก็กลายเป็นกองไฟใหญ่ ดังคำในทหรสูตร สคาถวรรคว่า ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นไฟที่กินเชื้อมาก... ว่าเล็กน้อย เพราะไฟนั้นได้เชื้อแล้วก็กลายเป็นกองไฟใหญ่ พึงลามไหม้ชายหญิงผู้เขลาในกาลบางคราว; ในอังคุตตรนิกาย กล่าวว่า กองไฟใหญ่ นี้พระพุทธเจ้าเคยสอนให้ภิกษุฟังว่าการนอนกอดหญิงสาวกับกองไฟใหญ่อย่างไหนประเสริฐ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสรุปให้ฟังว่ากอดกองไฟใหญ่นี้ประเสริฐ เพราะตายไม่ต้องไปรับผลกรรมในนรกอีก(วิ.ม. (ไทย)๔/๔๐/๕๑, ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๗๓/๓๒๓,๑๓/๒๗๙/๓๓๓, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๒/๑๒๙, สำ.นิ. (ไทย)๑๖/๕๒/๑๐๕, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๗๒/๑๕๙);

อรรถกถาอธิบายว่า กองไฟใหญ่ หมายถึงเตโชธาตุ (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๙๗/๘๑)

กองโภคทรัพย์ : กองสมบัติ, ทรัพย์สมบัติ, ทรัพย์สินเงินทอง ดังคำอังคุตตรนิกาย ที่กล่าวถึงคหบดีหรือเศรษฐีบุตรที่จะบวชเป็นภิกษุไว้ว่า เขาได้ละกองโภคทรัพย์น้อยใหญ่และเครือญาติน้อยใหญ่แล้วปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ; กองโภคทรัพย์นี้ คนที่มีอาชีพจับปลาฆ่าแล้วขายอยู่ไม่ได้เป็นเจ้าของโภคทรัพย์ ดังคำว่า ชาวประมงจับปลาฆ่าแล้วขายอยู่ ได้เป็นผู้ขี่ช้าง ขี่ม้า ขี่รถขี่ยานเป็นเจ้าของโภคทรัพย์ หรือครอบครองกองโภคทรัพย์เป็นอันมาก เพราะอาชีพนั้นเพราะเขาเพ่งดูปลาเหล่านั้นที่เขาพึงฆ่า ที่พึงนำมาเพื่อฆ่าด้วยใจที่เป็นบาป,แม้คนฆ่าโคฆ่าโคแล้วขายอยู่ ก็ไม่ได้เป็นเจ้าของโภคทรัพย์เป็นอันมากเช่นกัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๘/๔๔๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๕)

กองโภคะ : กองสมบัติ,ทรัพย์สินเงินทอง ดังที่พระสุภากัมมารธิดาเถรีกล่าวไว้ว่า เราละหมู่ญาติ ทาส กรรมกร บ้าน ไร่นา ความมั่งคั่ง และกองโภคะที่น่ารื่นรมย์ ที่เขาบันเทิงกันนัก ละสมบัติมิใช่น้อย ออกบวชด้วยศรัทธา (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๔๑/๖๑๐)

SAMPLE

กองม้าสินธพชาติอาชาไนย : ฝูงม้าพันธุ์ดี รู้รวดเร็ว วิ่งเร็ว เดิมหมายถึงฝูงม้าพันธุ์ดีที่เกิดในลุ่มแม่น้ำสินธุ, ฝูงม้าชาติอาชาไนย ที่ฝึกหัดมาดีแล้ว รู้จักเหตุและผล ดังคำที่พระเจ้ามหาชนกกล่าวไว้ว่า เมื่อไร กองม้าสินธพชาติอาชาไนยที่ประดับด้วยเครื่องอลังการเป็นพาหนะเร็ว (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๓/๒๑๕);

อรรถกถาอธิบายว่า กองม้าสินธพชาติอาชาไนย หมายถึงฝูงม้าที่มีชื่อว่าอาชาไนย เพราะเป็นม้าที่รู้จักเหตุและมิใช่เหตุ (ฝึกง่าย) โดยกำเนิด (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๙/๑๗๐/๘๓)

กองโมหะ : กองแห่งความมืด (ตโมกขนฺธ),กองคือความไม่รู้, กลุ่มคือความไม่รู้แจ้ง, สิ่งที่บิดบังปัญญา, สิ่งที่บังปัญญาทำให้ไม่บรรลุธรรม ดังคำว่า ธรรมนี้ ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำ จะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งพาทวนกระแส ละเอียด ลึกซึ้ง รู้เห็นได้ยาก ประณีต ผู้กำหนัดด้วยราคะ ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้ จักรู้เห็นไม่ได้ (วิ.ม. (ไทย)๔/๗/๑๑,ม.ม. (ไทย)๑๓/๓๓๗/๔๐๗) ;

ในอรรถกถาอธิบายทีฆนิกาย ปาฏิวรรค อธิบายว่า นิพเพธิกปัญญาสามารถทำลายกองโมหะได้; ในมัชฌิมปัณณาสก์ อธิบายว่า มรรคปัญญาชื่อว่านิพเพธิกา เพราะเจาะแทง คือทำลายกองโลภะ กองโทสะ กองโมหะที่ไม่เคยเจาะแทงที่ไม่เคยทำลายเสียได้โดยตัดได้ขาด วิปัสสนาปัญญาชื่อว่านิพเพธิกา เพราะเจาะแทงทำลายกองโลภะเป็นต้นได้โดยเจาะแทงทำลายได้ชั่วขณะ และเพราะเป็นไปเพื่อได้มาซึ่งมรรคปัญญา อันเป็นเครื่องเจาะแทง เหตุนั้น วิปัสสนาปัญญา จะรียกว่านิพเพธิกาก็ควร ; คนที่ทำลายกองโมหะได้ก็บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ดังคำที่พระจิตตาเถรีกล่าวว่า นั่งบนภูเขา ทำลายกองโมหะที่ไม่เคยทำลายเป็นเวลายาวนาน ข่มตนคืออัตภาพ ด้วยการทำลายกองโมหะนั้นนั่นแล คือข่มสันดานของตน ด้วยให้ถึงความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๑๖/๑๒๓, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/ ๒๕/๒๓ ,ขุ.เถรี.อ. (บาลี)๑/๒๘/๔๓)

กองรถ : ขบวนรถที่ติดเครื่องรบ ชักธงชัยเฉลิมพลประจำ ห้อมด้วยหนังเสือเหลืองและเสือโคร่ง มีนายสารถีขับขี่ ดังคำในมหาชนกชาดกที่พระเจ้ามหาชนกตรัสไว้ว่า เมื่อไร เราจักละกองรถที่ติดเครื่องรบ ชักธงชัยเฉลิมพลประจำ หุ้มด้วยหนังเสือเหลืองและเสือโคร่ง ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ มีนายสารถีสวมเกราะ(ใช้สีเขียว) ถือธนูขึ้นขี่ประจำ; กองทัพรถ, ดังคำในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ว่า ที่ชื่อว่าที่พักพล ได้แก่ กองช้างประมาณเท่านี้ กองม้าประมาณเท่านี้ กองรถประมาณเท่านี้ กองพลเดินเท้าประมาณเท่านี้ ; เป็นกำลังพล ๑ ในบรรดากำลังพลที่เรียกว่ากองทัพ ๔ อัน ได้แก่ กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ กองทัพพลเดินเท้า และกองรถได้ ต้องมี

SAMPLE

๓ คันเป็นอย่างน้อย ดังคำว่า กองทัพรถมีรถ ๓ คันเป็นอย่างน้อย ; กองรถนี้บางคันประกอบด้วยทองคำ ดังคำในมหาชนกชาดกว่า เมื่อไร รถทองคำที่ติดเครื่องรบชักธงชัยเฉลิมพลประจำ จักไม่ติดตามเรา (วิ.มหา.(ไทย)๒/๓๒๔/๔๕๙, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๗๒/๒๑๑,๒๘/๑๗๓/๒๑๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๗/๒๑๕)

กองพลรถและกองพลราบ : กำลังพล ๒ กองที่อยู่ในกองทัพและกองทัพพลเดินเท้า ดังพระดำรัสในมโหสธชาดกที่พระเจ้าจูฬนี ตรัสแก่มโหสธบัณฑิต ในเวลาที่ทูลลากลับว่า ชนทั้งหลายจงให้อาหารแก่ช้างและม้าทั้งหลาย อย่างละ ๒ เท่าเพียงใด ก็จงเลี้ยงกองพลรถและกองพลราบ ให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำเพียงนั้นเถิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๗๖๙/๓๐๒)

กองราบ : ทหารที่เดินเท้า, กำลังพลที่เดินเท้าเก่งด้านการบ,ทหารที่ผ่านศึกสงคราม ดังพระดำรัสที่พระเจ้าวิเทหะทอดพระเนตรเห็นมโหสธบัณฑิตโพธิสัตว์เข้ามาเฝ้าก็สบายพระทัย แล้วรับสั่งตอนหนึ่งว่า) กองทัพของพระเจ้าปัญจาละนั้น ประมาณไม่ได้ มีกองช่างโยธา กองราบ ล้วนแต่ฉลาดในสงครามทุกอย่าง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๕๙๑/๒๗๔)

กองลม : สายลมธรรมชาติ,ลมซึ่งเป็น ๑ ในบรรดาธาตุ ๔ อันได้แก่ ดิน น้ำ ลม และไฟ ดังคำที่พระสัมมุขาถวิกเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ได้กล่าวถึงในคราวที่พระพุทธเจ้าประสูติปรากฏว่าสายลมหยุดไม่พัดตอนหนึ่งไว้ว่า พระผู้มีพระภาค(คือพระวิปัสสีพุทธเจ้า) พระองค์ใดประสูติ กองลมไม่พัด บัดนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นศาสดาผู้มีพระจักษุ ทรงแสดงธรรมอยู่ ; ไม่เพียงลมไม่พัดเท่านั้น แม้แต่สายน้ำก็หยุดไหล ไฟอเวจีหยุดลุกและหมู่นกกาก็หยุดเดิน ซึ่งพระสัมมุขาถวิกเถระก็ได้กล่าวไว้เช่นกัน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๖/๒๘๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๗/๒๘๓)

กองลมทั้งปวง : ลมอัสสาสะปัสสาสะ, ลมที่อยู่ในร่างกาย, ลมในกายสังขาร, ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก หมายถึงลมหายใจเข้ายาวเป็นไปทางกาย ลมหายใจออกยาวเป็นไปทางกาย ลมหายใจเข้าสั้น ลมหายใจออกสั้น ลมที่ภิกษุรู้แจ้งซึ่งกองลมทั้งปวงหายใจเข้า ลมที่ภิกษุรู้แจ้งซึ่งกองลมทั้งปวงหายใจออก เป็นไปทางกาย ดังคำว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า...สำเหนียกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวงหายใจออก สำเหนียกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจเข้า ; ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า เราจักเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจเข้า (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๔/๓๐๒,๑๐/๓๗๔/๓๐๓,ม.ม. (ไทย)๑๓/๑๒๑/๑๓๒ ,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๘/๑๘๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖๓/๒๕๕)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ย่อมศึกษาว่าจักระงับกายสังขาร คือย่อมศึกษาว่า เราระงับ สงบ ดับ และเข้าไปสงบกายสังขาร กล่าวคือลมอัสสาสปัสสาสะอย่างหยาบหายใจเข้าหายใจออก ในบทนั้นพึงทราบถึงความหยาบ ความละเอียด และความสงบด้วยประการอย่างนี้ ในกาลที่ภิกษุนี้มิได้กำหนดถือเอาก่อน กายและจิตย่อมกระวนกระวาย และเป็นของหยาบ เมื่อกายและจิตหยาบไม่สงบ แม้ลมอัสสาสะลมปัสสาสะก็หยาบด้วย ลมอัสสาสะลมปัสสาสะมีกำลังกว่ายังเป็นไป จมูกไม่เพียงพอ ต้องหายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้างทางปาก เมื่อใดกายบ้าง จิตบ้าง อันภิกษุนั้นกำหนดถือเอา เมื่อนั้นลมอัสสาสปัสสาสะเหล่านั้นสงบระงับ เมื่อลมอัสสาสปัสสาสะเหล่านั้นสงบ ลมอัสสาสปัสสาสะละเอียดยังเป็นไป ย่อมถึงอาการที่ควรค้นคว้าว่า ลมอัสสาสปัสสาสะมีหรือไม่มี เหมือนอย่างว่าเมื่อบุรุษวิ่งลงจากภูเขาหรือยกภาระหนักลงจากศีรษะยืนอยู่ ลมอัสสาสปัสสาสะก็หยาบ จมูกไม่เพียงพอ ต้องยืนหายใจเข้าบ้าง หายใจออกบ้างทางปาก เมื่อบุรุษบรรเทาความเหน็ดเหนื่อยนั้น อาบน้ำ ดื่มน้ำเอาผ้าสาฎกเปียกปิดอก นอนใต้ร่มเงาเย็น ลมอัสสาสปัสสาสะของบุรุษนั้นละเอียด ย่อมถึงอาการที่ควรค้นคว้าดูว่า ลมอัสสาสปัสสาสะมีหรือไม่มีฉันใด พึงให้พิสดารว่า ในกาลที่ภิกษุที่กำหนดถือเอาอย่างนั้นก็ฉันนั้น จริงอย่างนั้น ในกาลที่ภิกษุนั้นไม่กำหนดถือเอาก่อน การผูกใจ การรวบรวมและการใส่ใจว่า เราย่อมสงบกายสังขารหยาบๆ ดังนี้ ย่อมไม่มี แต่ในกาลที่กำหนดถือเอาย่อมมี ด้วยเหตุนั้น ในกาลที่ภิกษุนั้นกำหนดถือเอาจากกาลที่มิได้กำหนดถือเอา กายสังขารเป็นของละเอียด ดังที่พระโบราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า เมื่อกายและจิตปั่นป่วน กายสังขารย่อมเป็นไปรุนแรง เมื่อกายไม่ปั่นป่วน กายสังขารย่อมเป็นไป อย่างสุขุม (ขุ.ป.อ. (บาลี)๑/-/๑๐๗)

กองวาโยธาตุ : กองธาตุลม, กลุ่มแห่งวาโยธาตุ, ส่วนต่างๆของธาตุลม,กองลมในร่างกาย ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่เกี่ยวกับภาวนาในสติปัฏฐานที่ว่า ภิกษุบางรูปพิจารณาเห็น...กองวาโยธาตุ ฯลฯ กองผม โดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนัด ไม่กำหนัดย่อมทำราคะให้ดับ ; ในมูลปัณณาสก์ มีอธิบายเกี่ยวกับวาโยธาตุหมายถึงอุปาทินนกรูป ที่ เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใดที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา นี้เรียกว่าวาโยธาตุ; ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค

SAMPLE

กล่าวว่าเป็น ๑ ในมหาภูตรูป ๔ อันได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ; ในอุปรปัณณาสก์กล่าวว่าเป็น ๑ ในธาตุ ๖ อันได้แก่ ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ)เตโชธาตุ(ธาตุไฟ) วาโยธาตุ(ธาตุลม) อากาสธาตุ(ธาตุคือที่ว่าง) และวิญญาณธาตุ ธาตุคือความรู้อารมณ์) (ที.สี.(ไทย)๙/๔๘๗/๒๑๖, ม.ม. (ไทย)๑๒/๓๐๕/๓๓๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๐/๑๑๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๕/๕๙๓)

กองสุข : ศูนย์รวมความสุข, กลุ่มความสุข, เป็น ๑ ในบรรดาสภาวะ ๗ ของลัทธิครูปกุธะกัจจายนะ อันได้แก่ (๑) กองแห่งธาตุดิน (๒) กองแห่งธาตุน้ำ (๓) กองแห่งธาตุไฟ (๔) กองแห่งธาตุลม (๕) กองสุข (๖) กองทุกข์ (๗) กองชีวะ ซึ่งลัทธินี้มีความเชื่อว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ... ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน ในสภาวะ ๗ กองนั้น ไม่มีผู้ฆ่า ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฆ่า ไม่มีผู้ฟัง ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฟัง ไม่มีผู้รู้ ไม่มีผู้ทำให้คนอื่นรู้ ใครก็ตามแม้จะเอาศัสตราคมตัดศีรษะใคร ก็ไม่ชื่อว่าปลงชีวิตใครได้ เพราะเป็นเพียงศัสตราแทรกผ่านไประหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้นเอง(ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๔/๘,ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๖,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๓/๒๙๒) ;

อรรถกถาอธิบายว่า เจ้าลัทธินั้นเป็นผู้ห้ามน้ำเย็น แม้จะถ่ายอุจจาระก็ไม่ใช้น้ำ ได้น้ำร้อนหรือน้ำข้าวจึงใช้ เขาเดินผ่านแม่น้ำ หรือน้ำในทางก็คิดว่า เราศีลขาดแล้ว ก่อทรายทำเป็นสถูปอธิษฐานศีลเดินต่อไป (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๑๒/๑๔) คำว่า ชีวะ ในที่นี้ เทวดากล่าวหมายถึงดวงชีพ ตรงกับอาตมันหรืออัตตาของลัทธิพราหมณ์(ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๘๕/๒๘๐)

กองหญ้าปล้อง :กอหญ้าปล้อง, กลุ่มกอหญ้าที่ชอบขึ้นในที่ชื้นแฉะ ต้นเป็นข้อๆ มีไส้ในระหว่างข้อเป็นปุยขาว ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงกองหญ้าปล้องเจริญ แต่ไม่ควรกล่าวว่า บุญที่สำเร็จด้วยการบริโภค เจริญเหมือนกองหญ้าปล้อง ดังคำที่พระสกวาทีถามว่า (บุญที่สำเร็จด้วยการบริโภค) เจริญได้เหมือนเถาวัลย์ ...เหมือนกองหญ้าปล้อง ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็ตอบว่าไม่ควรกล่าวเช่นนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๓/๕๑๓) ;

อรรถกถากล่าวว่า บุญที่สำเร็จด้วยการบริโภค ในที่นี้หมายถึงบุญที่เกิดจากวัตถุทานที่ผู้รับ (ปฏิคาหก) นำไปใช้สอย ซึ่งพระปรวาทีมีความเห็นว่า วัตถุทานที่ผู้รับนำไปใช้สอยเท่านั้นจึงเกิดบุญ ซึ่งต่างกับความเห็นของสกวาทีที่เห็นว่า บุญเกิดจากจาคเจตนาใน ๓ กาล คือ (๑) ปุริมเจตนา (เจตนาก่อนให้)(๒) มุญจนเจตนา (เจตนากำลังให้) (๓) อปราปรเจตนา (เจตนาหลังจากให้แล้ว) โดยไม่คำนึงถึงว่าจะใช้สอยวัตถุทานนั้นหรือไม่ (อภิ.ปญจ.อ. (บาลี)๔๘๓/๒๒๔-๒๒๕)

SAMPLE

กองหนัง : กองผิวหนัง, กลุ่มแห่งหนัง, ส่วนต่างๆของผิว,กลุ่มผิวหนังในร่างกาย ดังคำที่เกี่ยวกับภาวนาในสติปัฏฐานที่ว่า ภิกษุบางรูปพิจารณาเห็น... กองผม ...กองหนัง โดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุขพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนัดไม่กำหนัดย่อมทำราคะให้ดับ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๕/๕๙๓) ;

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายถึงหนังหรือกองหนังไว้ว่า คำว่า หนัง(ตโจ) คือหนังที่หุ้มร่างกายทั้งสิ้นอยู่ เหนือหนังนั้น มีสิ่งที่ชื่อว่าฉวี (ผิว) มีสีต่างๆ เช่นดำ คล้ำ เหลือง ซึ่ง (หาก) ชักเอาออกจากร่างกายจนสิ้น (ปั้นเป็นก้อนเข้า) ก็จะได้ประมาณเท่าเมล็ดในพุทรา หนัง(ตโจ) โดยสีก็ขาวเท่านั้น ความที่มันขาวจะปรากฏเมื่อฉวีถลอก เพราะเหตุมีเปลวไฟลวกเอาและถูกเครื่องประหารเป็นต้น โดยสัณฐานมันก็มีสัณฐานเหมือนร่างกายนั่นเอง มีอธิบายเพิ่มอีกว่า หนังนิ้วเท้าสัณฐานดังรังไหม หนังหลังเท้า สัณฐานดังรองเท้าหุ้มหลังเท้า หนังแข้งสัณฐานดังใบตาลห่อข้าว หนังขา สัณฐานดังไถ้บรรจุข้าวสารเต็มหนังตะโพก สัณฐานดังผืนผ้ากรองอุ้มน้ำ หนังหลัง สัณฐานดังหนังหุ้มโล่ หนังท้อง สัณฐานดังหนังหุ้มรางพิณ หนังอก โดยมากมีสัณฐานสี่เหลี่ยม หนังแขนทั้งสองข้าง สัณฐานดังหนังหุ้มแล่งธนูหนังหลังมือ สัณฐานดังฝักมีด หรือสัณฐานดังถุงโล่ หนังนิ้วมือสัณฐานดังฝักกุญแจ หนังคอ สัณฐานดังเสื้อปิดคอ หนังหน้า มีช่องใหญ่น้อย สัณฐานดังรังตั๊กแตน หนังศีรษะ สัณฐานดักถลกบาตรวิธีกำหนดหนัง (วิสุทฺธิ.(บาลี)๑/๑๘๗/๒๗๔-๒๗๕)

กองหยากเยื่อ : กองมูลฝอย,กองเศษสิ่งของที่เขาทิ้งแล้ว ดังคำมูลปัณณาสก์ว่า แมวที่จ้องหาหนูที่รางน้ำ ท่อน้ำครำและกองหยากเยื่อ รำพึง ซบเซา เหงาหงอยอยู่; ผ้าที่ทำเป็นจีวรของพระภิกษุ บางครั้งเก็บมาจากกองหยากเยื่อ ดังคำในมหานิทเทสว่า สมณะควรเที่ยวเลือกเก็บผ้าเก่าจากป่าช้า กองหยากเยื่อ,หรือดังคำในมหาสกุลุทายิสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ว่า สาวกทั้งหลายของเราเป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ... เลือกเก็บผ้าที่ไม่มีชายจากป่าช้าบ้าง จากกองหยากเยื่อบ้าง; บางครั้ง พวกปีศาจก็ใช้เป็นที่ปกปิด ดังคำในอรัญญชาดกว่า พวกกุมภัณฑ์และพวกปีศาจในกองหยากเยื่อทั้งปวง จงคร่ำครวญไปเถิด (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๘/๕๔๘, ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๔๒/๒๘๗, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๗/๒๖๒, ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๘๘/๑๙๕)

กองแห่งความมืด : อวิชชา,ความไม่รู้แจ้งคือไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔,ความเขลา ดังคำในเถรคาถาที่พระสุนีตเถระกล่าวไว้ว่า ในปัจฉิมยาม ได้ทำลายกองแห่งความมืดคืออวิชชาแล้ว, โมหะ, ความหลง ดังคำในอิติวุตตกะว่า อริยสาวกทั้งหลาย ละโมหะได้ ทำลายกองแห่งความ

SAMPLE

มืดได้ ย่อมไม่ท่องเที่ยวไปอีกเพราะท่านเหล่านั้นไม่มีอวิชชาเป็นเหตุ ;พระผู้บรรลุอรหัตผลย่อมทำลายกองแห่งความมืดได้ ดังคำที่พระอุบลวรรณาเถรีกล่าวว่า กองแห่งความมืดเราก็ทำลายได้แล้ว(ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๔/๓๕๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๙/๕๖๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๖๐/๔๔๘) ;

อรรถกถาอธิบายว่า กองแห่งความมืด หมายถึงโมหะ (ความหลง) (ขุ.อิติ.อ.(บาลี)๑๔/๖๖,ขุ.เถรี.อ. (บาลี) ๓/๑๒,๔๓,๖๒)

กองแห่งตัณหาใหญ่ : ตัณหา,หมายถึงความอยากที่เป็นอุปาทาน ดังพระดำรัสในตัณหาสังขยสูตรที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงทรงจำสาติภิกษุบุตรชาวประมงว่า เป็นผู้ติดอยู่ในข่ายคือตัณหาและกองแห่งตัณหาใหญ่ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๔/๔๕๑)

อรรถกถากล่าวว่า ตัณหา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ข่ายตัณหาใหญ่ เพราะอรรถว่าร้อยรัดไว้ (ม.มู.อ. (บาลี)๒/๔๑๔/๒๑๙)

กองแห่งธาตุดิน : กองดิน,หมู่ดิน,กองธาตุดินในสรีระ ดังคำในสีลขันธวรรคที่ครูปกุธะ กัจจายนะกล่าวแก่พระเจ้าอชาตศัตรูว่า มหาบพิตร สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีผู้สร้าง ...สภาวะ ๗ กองนั้น คือ กองแห่งธาตุดิน กองแห่งธาตุน้ำ กองแห่งธาตุไฟกองแห่งธาตุลม กองสุข กองทุกข์ กองชีวะ; ในมัชฌิมนิกาย กล่าวว่า เป็น ๑ ในบรรดาสภาวะ ๗ ของลัทธิครูปกุธะกัจจายนะ อันได้แก่ (๑) กองแห่งธาตุดิน (๒) กองแห่งธาตุน้ำ (๓) กองแห่งธาตุไฟ (๔) กองแห่งธาตุลม (๕) กองสุข (๖) กองทุกข์ (๗) กองชีวะ ซึ่งลัทธินี้มีความเชื่อว่า สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีผู้สร้าง ... ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน ในสภาวะ ๗ กองนั้น ไม่มีผู้ฆ่า ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฆ่า ไม่มีผู้ฟัง ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฟัง ไม่มีผู้รู้ ไม่มีผู้ทำให้คนอื่นรู้ ใครก็ตามแม้จะเอาศัสตราคมตัดศีรษะใคร ก็ไม่ชื่อว่าปลงชีวิตใครได้ เพราะเป็นเพียงศัสตราแทรกผ่านไประหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้นเอง ; ในนันทกเปตวัตถุ นันทกเปรตกราบทูลแก่พระราชาว่า คนแม้ฆ่าคน (หรือ) ตัดคอคนอื่น ก็ไม่ชื่อว่าใครฆ่าใคร เป็นแต่ศัสตรา เสียบเข้าไปในระหว่างช่องกายทั้ง ๗ ช่อง ชีวะของสัตว์ทั้งหลาย ไม่ถูกตัด ไม่ถูกทำลาย, ในทีฆนิกาย สีลักขันธวรรคกล่าวไว้ว่า กายทั้ง ๗ ในลัทธินี้หมายถึงสภาวะ ๗ กอง ได้แก่ กองแห่งธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์และชีวะ (ดูลัทธิของครูปกุธะ กัจจายนะ ใน ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๓/๕๔, (ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๔/๕๘, ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๖,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๓/๒๙๒,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๘๕/๒๘๐)

กองแห่งธาตุน้ำ : กองน้ำ, หมู่น้ำ, กองธาตุน้ำในสรีระ ดังคำที่ครูปกุธะกัจจายนะกล่าวแก่พระเจ้าอชาตศัตรูว่า มหาบพิตร สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีผู้สร้าง ...สภาวะ ๗ กองนั้น คือ

SAMPLE

กองแห่งธาตุดิน กองแห่งธาตุน้ำ กองแห่งธาตุไฟกองแห่งธาตุลม กองสุข กองทุกข์ กองชีวะ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๔/๕๘,ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๖,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๒) ; ดูกองสุข ประกอบ

กองแห่งธาตุไฟ : กองไฟ, หมู่ไฟ, กองธาตุไฟในสรีระ ดังคำในสีลขันธวรรคที่ครูปกุธะ กัจจายนะกล่าวแก่พระเจ้าอชาตศัตรูว่า มหาบพิตร สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีผู้สร้าง ...สภาวะ ๗ กองนั้น คือ กองแห่งธาตุดิน กองแห่งธาตุน้ำ กองแห่งธาตุไฟ กองแห่งธาตุลม กองสุข กองทุกข์ กองชีวะ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๔/๕๘,ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๖,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๒) ; ดูกองสุข ประกอบ

กองแห่งธาตุลม : กองลม, หมู่ลม, กองธาตุลมในสรีระ ดังคำในสีลขันธวรรคที่ครูปกุธะ กัจจายนะกล่าวแก่พระเจ้าอชาตศัตรูว่า มหาบพิตร สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีผู้สร้าง ...สภาวะ ๗ กองนั้น คือ กองแห่งธาตุดิน กองแห่งธาตุน้ำ กองแห่งธาตุไฟกองแห่งธาตุลม กองสุข กองทุกข์ กองชีวะ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๔/๕๘,ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๖,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๒) ; ดูกองสุข ประกอบ

กองแห่งสังขาร : ส่วนของสังขาร, ร่างกาย, ตัวตน, สิ่งที่ประกอบและปรุงแต่งขึ้นเป็นร่างกายและจิตใจร่วมกัน ธรรมดาว่าขันธ์ทั้งหลายยังมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้ ดุจรถมีได้เพราะประกอบส่วนต่างๆเข้าด้วยกัน ดังคำที่ภิกษุณีวชิรากล่าวแก่มารว่า มารเอ๋ย ทิฏฐิของเจ้าเชื่อว่าอะไรเป็นสัตว์ กองแห่งสังขารล้วน ๆ นี้ บัณฑิตจะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลย (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๑/๒๒๘) ;

อรรถกถากล่าวว่า ในกองสังขารล้วนนี้ ว่าโดยปรมัตถ์ จะได้แก่สัตว์ก็หาไม่ เมื่อขันธ์ ๕ ยังมีอยู่ ท่านกำหนดเอาด้วยอาการนั้นๆนี้เป็นเพียงสมัญญาว่าสัตว์เท่านั้น (สำ.ส.(ไทย)อ. (บาลี)๑/๑๗๑/๑๘๔)

กองอกุศล : นิวรณ์, ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี ดังพระพุทธพจน์ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรคว่า บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงกองอกุศล จะกล่าวให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงนิวรณ์ (ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี) ๕ อันได้แก่ (๑) กามฉันทนิวรณ์ (๒) พยาบาทนิวรณ์ (๓) ถีนมิทธนิวรณ์ (๔) อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (๕) วิจิกิจฉานิวรณ์ ; ในอังคุตตรนิกาย อกุสลราสีสูตร กล่าวไว้ว่า นิวรณ์ ๕ อันได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะอุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๑/๒๑๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๒/๙๑)

กองอวิชชาใหญ่ : ความไม่รู้มากที่มีมูลแห่งวัฏฏะได้ในฐานะทั้ง ๘,สิ่งที่เป็นข้าศึกต่อมรรคปัญญา, อวิชชาที่มี ๓ รากอันได้แก่ราคะ โทสะและโมหะ หมายถึงกายขนาดใหญ่ ดังในคำอังคุตตรนิกายว่า ภิกษุทำลายกองอวิชชาใหญ่ได้ ภิกษุชื่อว่าทำลายกาย ขนาดใหญ่

SAMPLE

ได้; ดังคำในอุปริปัณณาสก์ว่า เป็นไปไม่ได้ที่ชยเสนราชกุมารผู้ถูกกองอวิชชาใหญ่ยิ่งกว่าภูเขาลูกนั้นกั้นไว้... ยังอยู่ท่ามกลางกาม ยังบริโภคกาม; และในคำอังคุตตรนิกายกล่าวว่า ผู้มีสัมมาวิมุตติ จึงทำลายกองอวิชชาได้ ดังคำว่า อริยสาวกผู้มีสัมมาวิมุตติทำลายกองอวิชชาใหญ่ได้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๖/๔๔๙,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๓๔/๓๘๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๑/๒๕๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๖/๒๙๙) ;

อรรถกถาอธิบายว่า ละอวิชชาใหญ่ที่มีมูลแห่งวัฏฏะได้ในฐานะทั้ง ๘ อวิชชาเป็นข้าศึกของมรรคปัญญา มรรคปัญญาก็เป็นข้าศึกของอวิชชา. ในขณะมีอวิชชาไม่มีมรรคปัญญา ในขณะมีมรรคปัญญา ไม่มีอวิชชา อวิชชาเกิดขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นย่อมห้ามมิให้มรรคปัญญาเกิดขึ้น คือตัดหนทาง มรรคปัญญาเกิดขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นมรรคปัญญาก็เพิกถอนอวิชชาพร้อมทั้ง ๓ รากทีเดียว สหชาตธรรมทั้งสองคือ มรรคจิต มรรคปัญญา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว (องฺ.ติก.อ. (บาลี)๒/๑๗๘/๔๐๐)

กองอาโปธาตุ : กองธาตุน้ำ ดังคำในปฏิสมภิทาวรรค ที่เกี่ยวกับภาวนาในสติปัฏฐานที่ว่า คำว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองอาโปธาตุ... กองผม โดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๕/๕๙๓) ; ในสีลขันธวรรคและมัชฌมนิกาย มูลปัณณาสก์ และมัชฌิมนิกาย อธิบายเกี่ยวกับวาโยธาตุ หมายถึงอุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมันน้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ นี้เรียกว่าอาโปธาตุ ; เป็น ๑ ในมหาภูตรูป ๔ อันได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ; เป็น ๑ ในธาตุ ๖ อันได้แก่ ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ(ธาตุไฟ) วาโยธาตุ(ธาตุลม) อากาสธาตุ(ธาตุคือที่ว่าง) และวิญญาณธาตุ ธาตุคือความรู้อารมณ์) (ที.สี.(ไทย)๙/๔๘๗/๒๑๖,ม.ม. (ไทย)๑๒/๓๐๓/๓๓๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๐/๑๑๘)

กองเอ็น : กลุ่มเอ็น หมายถึงบรรดาเอ็นภายในร่างกาย ๙๐๐ เส้น ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่เกี่ยวกับภาวนาในสติปัฏฐานที่ว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกองอาโปธาตุ... กองเอ็น ... โดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๕/๕๙๓) ;

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวไว้ว่า กองเอ็นมีอยู่ภายในสรีรร่างกายของคน ดังคำว่า อันสรีระนี้ มีกระดูก ๓๐๐ ท่อนกว่าๆ เป็นโครง (กระดูกนั้น) ชนติดกันด้วยข้อต่อ ๑๘๐ ข้อ ยึดกันอยู่ด้วยเอ็น ๙๐๐ เส้น (วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๑๒๒/๒๑๒) ; อธิบาย

SAMPLE

เกี่ยวกับเอ็นหรือกองเอ็นไว้ว่า เอ็น ๙๐๐ เส้น โดยสี เอ็นทั้งปวงสีขาว โดยสัณฐาน มีสัณฐานต่าง ๆ ในเอ็นเหล่านั้น เอ็นใหญ่ที่รึงรัดสรีระจับแต่ส่วนบนแห่งคอหยั่งลงไปทางข้างหน้า ๕ เส้น ทางข้างหลังก็ ๕ เส้น ทางข้างขวาก็ ๕ เส้น ทางข้างซ้ายก็ ๕ เส้น แม้ที่รึงรัดมือขวา ทางข้างหน้ามือก็ ๕ ทางข้างหลัง(มือ)ก็ ๕ ที่รึงรัดมือซ้ายก็อย่างนั้น แม้ที่รึงรัดเท้าขวา ทางข้างหน้าเท้าก็ ๕ ทางข้างหลังก็ ๕ ที่รึงรัดเท้าซ้ายเล่าก็อย่างนั้น(วิสุทฺธิ.(ไทย) ๒/๑๘๙/๒๗๖)

ก่อตัว : ทำให้เกิดขึ้น มีขึ้น เป็นรูปขึ้น แปลมาจากคำว่า อุปจยะ เช่นในทีฆนิกาย มหานิทานสูตร กล่าวถึง นามรูปจะก่อตัวขึ้นในท้องมารดา,ใน กิงฉันทชาดก เทพธิดากล่าวว่า ธารน้ำจากแนวป่า ก่อตัวเป็นห้วงวารีสีเขียวและธารน้ำอันเป็นที่ปลื้มใจแห่งพวกนาคเป็นจำนวนมากไหลมาท่วมข้าพเจ้าด้วยห้วงวารี,ในอภิธรรมปิฎก ปริหานิกถา พระสกวาทีกล่าวถึงสักกายทิฏฐิก่อตัวขึ้น วิจิกิจฉาก่อตัวขึ้น สีลัพพตปรามาสก่อตัวขึ้น ,ในธัมมสังคณี กล่าวอธิบายคำว่าก่อตัว หมายถึงความก่อตัวแห่งรูป ซึ่งเป็นอย่าง ๑ ในลักขณรูป ๔ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๕/๖๕,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๑๓/๕๔๐, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕/๕๘,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๕๘๔-๙๘๔/๑๖๙-๒๕๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๘/๑๔๒)

ก่อน : เดิม, เริ่ม, ลำดับแรก, เช่นในมหาวิภังค์ เวรัญชกัณฑ์ กล่าวถึงลูกไก่ตัวที่ใช้เล็บหรือจะงอยปากทำลายกระเปาะ ไข่ออกมาได้ก่อน ควรเรียกมันว่า เป็นตัวพี่ หรือตัวน้อง,ในมหาวรรคกล่าวว่า เมื่อจะชำระวิหารให้สะอาด พึงขนบาตรและจีวรออกก่อน วางไว้ ณ ที่สมควร, ถ้าใช้ประกอบหลังคำนามบอกเวลา หมายถึงล่วงมาแล้ว เช่นในลักขณสูตร กล่าวถึง ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สมาทานในกุศลธรรม, ถ้าใช้ประกอบหน้าคำนามบอกเวลา หมายถึงยังไม่มาถึง เช่นในทุติยอิทธิปาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ก่อนจะตรัสรู้ เราเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้เจริญทำให้มากซึ่งธรรม ๕ ประการ,ในคยาสีสสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ก่อนจะตรัสรู้ เราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ เรารู้โอภาส แต่ไม่เห็นรูปทั้งหลาย,ใช้ประกอบหลังคำกริยา บางกรณีหมายความว่า ให้ระงับยับยั้งไว้ชั่วคราว เช่นในอุปาลีวาทสูตร นายประตูบอกนิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีว่า หยุดก่อนท่าน อย่าเข้าไปเลย ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป อุบาลีคหบดีเป็นสาวกของพระสมณโคดมแล้ว, บางกรณีหมายความว่าล่วงหน้า เช่นในมหาวิภังค์ พระธนิยภุมภการบุตรกล่าวแก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ว่า ท่านจงไปก่อนเถิด อาตมาจะตามไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑/๕,วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๗/๗๖, วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๘/๑๐๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๒/๖๗, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๘/๑๑๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๔)

SAMPLE

ก้อนกรวด : ก้อนหินเล็ก ๆ เขื่องกว่าเม็ดทราย; อยู่ในจำพวกปฐวีธาตุ ลักษณะแข็ง ; มักถูกพัดพาไป ดังคำอังคุตตรนิกายว่า ฝนลูกเห็บตกลงที่บึงใหญ่ไม่ไกลบ้านหรือนิคม พึงยังหอยโข่ง หอยกาบ ก้อนกรวด และกระเบื้องถ้วยให้หมดไป; มีกล่าวถึงก้อนกรวดในหลายลักษณะ เช่นดังคำในสีลักขันธวรรคว่า คนตาดียืนที่ขอบสระนั้น เห็นหอยโข่งและหอยกาบ ก้อนกรวดและก้อนหิน ; ดังคำในวินัยปิฎก จูฬวรรคว่า ภิกษุทั้งหลายใช้ก้อนกรวดบ้าง ขี้ผึ้งบ้างถอนขนจมูก จมูกเจ็บและต่อมาทรงห้ามใช้ก้อนกรวดถอนขนจมูก ; บางครั้งเด็กน้อยก็หยิบใส่ปาก ดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ว่า ถ้ากุมารน้อยนี้อาศัยความประมาทของพระองค์หรือของหญิงพี่เลี้ยง พึงนำไม้หรือก้อนกรวดมาใส่ปาก,ใช้เป็นอาวุธได้เช่น ก้อนกรวดที่บุคคลทั้งหลายขว้างไปทางอื่นก็มาตกลงที่กายของท่านพระองคุลิมาล ; เป็นสิ่งที่ให้ทองเศร้าหมองดังคำในอังคุตตรนิกบายว่า ทองมีสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองอย่างหยาบ คือ ดินร่วน ทราย ก้อนกรวด ก้อนกรวด; ในบางครั้งไม่ได้เกิดจากธรรมชาติ ที่เกิดการกัดเซาะ และพัดของน้ำเท่านั้น ยังเกิดได้จากมือมนุษย์ เช่น ดังคำในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคว่า บุรุษดำลงในห้วงน้ำลึกแล้วทุบหม้อเนยใสหรือหม้อน้ำมัน ก้อนกรวดหรือกระเบื้องหม้อนั้นพึงจมลงในห้วงน้ำ ; ในนาคพิภพ ไม่มีก้อนกรวด ดังคำในสังขปาลชาดก ที่พญานาคสังขปาละกล่าวว่า นาคพิภพนั้นประกอบไปด้วยภูมิภาคภาคพื้นที่ไม่มีก้อนกรวด; แม้พระพุทธเจ้าของเราก็ได้รับผลกรรมจากก้อนกรวดเช่นกัน ดังคำในอปทานว่า ในชาติก่อน เรายังเป็นเด็กเล่นอยู่ที่หนทางใหญ่ ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า จึงหว่านก้อนกรวดไว้ที่หนทางด้วยผลกรรมนั้น ในภพสุดท้ายนี้ พระเทวทัตจึงชักชวนนักแม่นธนูผู้เป็นนักฆ่าเพื่อฆ่าเรา(วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๗๕/๖๓, ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๙/๘๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗, ม.ม. (ไทย)๑๓/๓๕๒/๔๒๙, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๕๐๘/๔๐๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๒/๓๔๑, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๐/๕๕๖, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๗/๕๗๖,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.๒๗/๕๘/๖๒๑)

ก้อนเกลือ : วัตถุที่มีรสเค็ม ใช้ประกอบอาหารเป็นต้น โดยทั่วไปได้มาจากน้ำทะเล, เกลือสมุทร ก็เรียก; มีกล่าวไว้หลายแห่ง เช่นใช้ตัดเนื้องอกได้ ดังคำในวินัยปิฎก มหาวรรคที่มีเนื้องอกยื่นออกมา พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตัดด้วยก้อนเกลือ, และใช้ก้อนเกลือเป็นข้ออุปมาก็มี ดังคำในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรคที่พระสารีบุตรกล่าวถึงพระพุทธองค์ให้พระมหาโมคคัลลานะฟังว่า เปรียบเหมือนก้อนเกลือเล็ก ๆ ที่บุคคลเอาไปวางเทียบกับหม้อเกลือใหญ่ฉันใด ผมเมื่อเปรียบเทียบกับท่านก็ฉันนั้น (วิ.ม. (ไทย)๕/๒๖๗/๖๐, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓๗/๓๒๙), องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๗)

SAMPLE

ก้อนข้าว : อาหารที่ภิกษุบิณฑบาตได้มา, ของขบฉัน ดังคำในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ว่า ภิกษุรูปหนึ่งคลุกข้าวกับเนยใสจำนวนมากได้แจกข้าวก้อนใหญ่แก่อาชีวกนั้น ครั้นแล้วอาชีวกนั้นได้ถือก้อนข้าวนั้นไป; อาหารที่ทายกถวายแก่ภิกษุ ดังคำในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ มหาวรรคที่ชาวบ้านกรุงสาวัตถีกล่าวถึงภิกษุชาวเมืองโกสัมพีว่าแม้พวกเธอเข้ามาบิณฑบาต ก็จะไม่ถวายก้อนข้าว หรือดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ว่า ศาสดานั้นเข้าไปยังเรือนว่างบ้าง ไม่ได้ก้อนข้าวบ้าง ; ก้อนข้าวเป็นสิ่งที่ภิกษุต้องแสวงหา ดังคำในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรคว่า กุลบุตรต่างเป็นผู้ตระหนักในเหตุ อาศัยความตระหนักในเหตุจึงเข้ามาใช้ชีวิตเที่ยวขอก้อนข้าว (วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๖๙/๔๑๙,วิ.ม.(ไทย)๕/๔๖๗/๓๖๑,ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๒๙/๒๗๐,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๔/๒๓๕, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๗)

อรรถกถาอธิบายถึงการที่ภิกษุเข้าไปบ้านเที่ยวไปบิณฑบาตเพื่อก้อนข้าว (วิ.อ.(บาลี) ๓/๓๕๗/๓๙๓)

ก้อนเขฬะ : ก้อนน้ำลาย ดังคำอุปมาในอุปริปัณณาสก์ว่า อุเบกขาย่อมดำรงมั่นเปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังตะล่อมก้อนเขฬะไว้ที่ปลายลิ้นแล้วถ่มได้ไม่ยาก,หรือดังคำในอังคุตตรนิกาย ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พราหมณ์ไว้ตอนหนึ่งว่า บุรุษผู้มีกำลังอมก้อนเขฬะไว้ที่ปลายลิ้นแล้ว พึงถ่มทิ้งไปโดยไม่ยากนัก แม้ฉันใด ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายที่เปรียบด้วยก้อนเขฬะ, หรือดังคำในอปทานที่พระรัฐบาลกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าลุกขึ้นแล้วสละโภคสมบัติออกบวช ข้าพเจ้าไม่มีความรักในโภคสมบัติ ดุจในก้อนเขฬะ(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๕๗/๕๐๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๗๔/๑๖๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๙/๑๑๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๙๑/๓๖๓)

ก่อนจะตรัสรู้ : เวลาสมัยที่มหาบุรุษกำลังบำเพ็ญเพียรทุกกรกิริยา ดังคำในทุติยอิทธิปาทสูตร อังคุตตรนิกายว่า ก่อนจะตรัสรู้ เราเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้เจริญทำให้มากซึ่งธรรม ๕ อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และความขมักเขม้น หรือดังคำว่ามหาสุบิน ๕ ปรากฏแก่ตถาคต ก่อนจะตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ; ในคยาสีสสูตร อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาตกล่าวไว้ว่า ก่อนจะตรัสรู้ เราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ เรารู้โอภาส แต่ไม่เห็นรูปทั้งหลาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๘/๑๑๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๖/๓๓๕, องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๖๓/๓๖๔)

ก่อนดับขันธปรินิพพาน : ก่อนตาย,ก่อนเสียชีวิต หมายถึงพระดำรัสของพระพุทธเจ้า ดังคำในสุตตนิบาตที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระพุทธนิมิตไว้ว่า ก่อนดับขันธปรินิพพาน พระอรหันต์เป็นผู้คลายตัณหา ไม่ติดอยู่กับความเพลิดเพลินที่มีอยู่ในส่วนเบื้องต้น,ในมหานิทเทส อธิบายไว้ว่า ก่อนกายแตก ก่อนอัตภาพแตก ก่อนการทิ้งซากศพ ก่อนการ

SAMPLE

ขาดชีวิตินทรีย์ พระอรหันต์เป็นผู้คลายตัณหาแล้ว คือปราศจากตัณหาแล้ว (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๘๕๖/๗๐๖,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๔/๒๔๘)

ก้อนดิน : สิ่งที่แยกหรือแตกออกจากสิ่งใหญ่ ไม่กำหนดรูปแน่นอน โดยมากมีลักษณะค่อนข้างกลม เช่น ก้อนอิฐ ก้อนหิน ก้อนดิน ดังคำในนวกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า นายขมังธนูพยายามยิงลูกศรไปที่หุ่นหญ้าหรือกองดิน; วัตถุธาตุของพื้นโลกที่ใช้สำหรับปลูกพืชผลหรือปั้นสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น; มีปรากฏในหลายแห่ง เช่น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๒๕/๓๕๗,๑๐/๔๒๖/๓๕๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๙/๙๖,๑๑/๒๒๗/๑๘๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๕/๓๓๖,ม.มู.(ไทย)๑๓/๓๕๒/๔๒๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๙๑/๓๕๑, ๑๔/๓๙๖/๔๔๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๒๕/๖๓๖, องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๙, ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๘๑๓/๙๓);

ในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ กล่าวว่า ที่ชื่อว่าดิน มี ๒ ชนิด คือ (๑) ดินแท้ (๒)ดินไม่แท้ ที่ชื่อว่าดินแท้ คือดินร่วนล้วน เป็นต้น ที่ชื่อว่าดินไม่แท้ คือหินล้วน ดินมีกรวดล้วน เป็นต้น (วิ.มหา.(ไทย)๒/๘๖/๒๗๔)

ก้อนถูตัว : ผงถูตัวที่ถูกพรมน้ำพอผ่านไปไม่นานก็ซึมจับเป็นก้อน ในที่นี้มุ่งอธิบายถึงปีติและสุขที่แผ่ซ่าน ดังคำว่า พนักงานสรงสนาน เทผงถูตัวลงในภาชนะแล้วเอาน้ำประพรมให้ติดเป็นก้อน พอตกเย็นก้อนถูตัวที่ยางซึมไปจับ ก็ติดกันหมด ภิกษุทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มด้วยปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกจะไม่ถูกต้อง (ที.สี.(ไทย)๙/๒๒๗/๗๖, ม.ม. (ไทย)๑๒/๔๒๗/๔๕๙,ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๕๑/๒๙๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๕/๒๐๑)

ก้อนเนื้อ : วิวัฒนาการของคันธัพพะที่เกิดในครรภ์ตามมารดาตามลำดับ หมายถึงพัฒนาการมนุษย์ ตั้งแต่รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเกิดเป็นอัพพุทะจากอัพพุทะเกิดเป็นเปสิ(ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสิเกิดเป็นฆนะ (เป็นก้อน) จากฆนะเกิดเป็นปุ่ม ๕ปุ่ม ต่อจากนั้นผม ขนและเล็บจึงเกิดขึ้น, เนื้อสัตว์ที่แล่เป็นชิ้น ดังคำในมหาชนกชาดกที่พระนางสิวลีกราบทูลแก่พระชนกว่า พระองค์พึงเสวยก้อนเนื้อที่เป็นเดนสุนัข, หรือดังคำในเอสุการีสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงพราหมณ์ไว้ตอนหนึ่งว่า ชนทั้งหลายแขวนก้อนเนื้อที่อาบยาพิษไว้, หรือดังคำในสคาถวรรคที่อินทกยักษ์ถามพระพุทธเจ้าว่า กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์นี้จะอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร, ในมหานิทเทสกล่าวถึงคนตายในวัยที่แตกต่างกัน ดังคำว่า มนุษย์ย่อมเคลื่อน ตายในขณะที่เป็นกลละ(น้ำใส)บ้าง ... ในขณะที่เป็นเปสิ(ชิ้นเนื้อ)บ้าง ... ในขณะที่เป็นฆนะ(ก้อนเนื้อ)บ้าง; ในนิทานสังยุตกล่าวถึงก้อนเนื้อในลักษณะที่เป็นร่างกายของเปรต ดังคำที่พระมหาโมคคัลลานะกล่าวไว้ว่า เมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็น

SAMPLE

มังสปิณฑเปรต(เปรต ร่างก้อนเนื้อ) ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ (ม.ม. (ไทย)๑๓/๔๓๗/๕๔๘, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕/๒๓๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๕/๓๓๗, สำ.นิ. (ไทย)๑๖/๒๐๔/๓๐๕, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๗๙/๒๒๖,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๙/๑๔๕)

อรรถกถาอธิบายถึงไตไว้ว่าหมายถึง ก้อนเนื้อ ๒ ก้อนมีขั้วเดียวกัน รูปร่างคล้ายลูกสะบ้าของเด็ก ๆ หรือคล้ายผลมะม่วง ๒ ผลที่ติดอยู่ในขั้วเดียวกัน มีเอ็นใหญ่รึงรัดจากลำคอลงไปถึงหัวใจแล้วแยกออกห้อยอยู่ทั้ง ๒ ข้าง (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑/-/๔๓-๔๔)

ก้อนเมฆ : สิ่งที่ขาวเหมือนปุยนุ่น,ไอน้ำที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนลอยอยู่ในอากาศ ในที่นี้เป็นข้ออุปมาในเรื่องบาป ดังคำในสคาถวรรคที่เทวดากล่าวแก่ภิกษุเพื่อให้เกิดความสังเวชไว้ว่า บาปประมาณเท่าปลายขนเนื้อทรายย่อมปรากฏประดุจเท่าก้อนเมฆในนภากาศ; ในเถรคาถา พระขทิวนิยเรวตเถระกล่าวไว้ว่า ความชั่วเพียงเท่าปลายขนทราย ย่อมปรากฏดังเท่าก้อนเมฆ ; ก้อนเมฆบางครั้งก็อยู่ระหว่างวิมานของเทพบุตรเทพธิดา ดังคำในเนมิราชชาดกว่า วิมานทองเป็นอันมากนี้ที่ได้นิรมิตไว้ ลอยอยู่ในอากาศรุ่งเรืองสุกใสเหมือนสายฟ้าส่องแสงเรือง ๆอยู่ในระหว่างก้อนเมฆทึบ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๔/๓๓๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๕๒/๔๕๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๕๖๑/๒๖๙)

ก้อนโลหะ : ก้อนเหล็ก หมายถึงธาตุลำดับที่ ๒๖ สัญลักษณ์ Fe เป็นโลหะลักษณะเป็นของแข็งสีขาวเป็นเงาคล้ายเงิน หลอมละลายที่ ๑๕๓๖ °ซ. ใช้ประโยชน์ได้มากมาย เช่น ทำเหล็กหล่อ เหล็กพืด เหล็กกล้า ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงก้อนโลหะใช้ใส่ในปากสัตว์นรก ดังคำว่า นายนิรยบาลจึงใช้ขอเหล็กอันร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟเกี่ยวปากให้อ้า แล้วใส่ก้อนโลหะอันร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟเข้าไปในปาก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๗๐/๓๑๗) ; ก้อนเหล็ก ก็เรียก

ก้อนศิลา : ก้อนหินขนาดใหญ่ ในที่นี้หมายถึงหินบนยอดเขาขนาดใหญ่ ที่เขาคิชฌกูฏที่พระเทวทัตใช้เป็นอาวุธทำร้ายพระพุทธเจ้า ดังคำในวินัยปิฎก จูฬวรรคว่า พระเทวทัตขึ้นภูเขาคิชฌกูฏกลิ้งศิลาก้อนใหญ่ ด้วยหมายใจว่า เราจะปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาคด้วยก้อนศิลา; ในสุนักขัตตสูตร อุปริปัณณาสก์ กล่าวถึงความเกี่ยวข้องในอาเนญชสมาบัติของบุคคลผู้มีใจน้อมไปในอากิญจัญญายตนสมาบัติก็แตกไป ดังก้อนศิลาแตกออกเป็น ๒ เสี่ยงแล้ว ย่อมเป็นของเชื่อมกันให้สนิทไม่ได้ฉะนั้น; ในกายคตาสติสูตร อุปริปัณณาสก์กล่าวถึง กายคตาสติอันภิกษุไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว มารย่อมได้ช่อง ได้อารมณ์ ดุจบุรุษเหวี่ยงก้อนศิลาหนักไปที่กองดินเปียก ก้อนศิลาหนักจะพึงจมลงในกองดินเปียกได้ฉะนั้น; ในมหากปิชาดกกล่าวถึงพญาวานรใช้เถาวัลย์ผูกก้อนศิลาไว้เพื่อช่วยเหลือคนที่ตกเหว ดังคำว่า วานรผู้กล้าหาญเที่ยวไปหา

SAMPLE

ก้อนศิลาที่มีน้ำหนักที่ภูเขา ผูกเถาวัลย์ที่ก้อนศิลา(วิ.จู.(ไทย)๗/๓๔๑/๑๙๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๐/๖๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๖/๒๐๓, ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๑๙๘/๕๖๙)

ก้อนหิน : ของแข็งที่ประกอบด้วยแร่ชนิดเดียวหรือหลายชนิดรวมตัวกันอยู่ตามธรรมชาติ หมายถึงสิ่งที่แยกหรือแตกออกจากสิ่งใหญ่ ไม่กำหนดรูปแน่นอน โดยมากมีลักษณะค่อนข้างกลม เช่น ก้อนอิฐ ก้อนหิน ก้อนดิน ดังคำในภิกขุณีวิภังค์ที่ภิกษุณีฉัพพัคคีย์เข้าไปที่วิหารของท่านพระกัปปิตกะอยู่ แล้วช่วยกันขนก้อนหินและก้อนดินทับวิหารของท่าน, มีอยู่ในแหล่งน้ำดังคำในสีลขันธวรรคว่า สระน้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัวบนยอดภูเขา คนตาดียืนที่ขอบสระนั้น เห็นหอยโข่งและหอยกาบ ก้อนกรวดและก้อนหิน , ใช้เป็นอาวุธทำร้าย ดังคำในมารตัชชนียสูตรว่า ทูสีมารได้เข้าสิงเด็กคนหนึ่งแล้วเอาก้อนหินขว้างที่ศีรษะของท่านพระวิธุระแตก (วิ.ภิกขุนี.(ไทย)๓/๑๐๒๘/๓๖๘, ที.สี. (ไทย)๙/๒๔๙/๘๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑๒/๕๕๐)

ก้อนหินใหญ่ : หินที่เป็นก้อนใหญ่ ดังคำในสพายตนวรรคว่า บุรุษโยนก้อนหินใหญ่ลงในห้วงน้ำลึกซึ่งก้อนนั้นจะไม่ลอยขึ้น , อีกนัยหนึ่งหมายถึงหินขนาดใหญ่ที่มีดำสนิท ในที่นี้ ไม่ใช่ก้อนหิน แต่เป็นมารที่แปลงเป็นพญาช้างมีศีรษะเท่าก้อนหินใหญ่ วิ่งมาเพื่อให้เกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้งแก่พระผู้มีพระภาค ดังคำในนาคสูตร สังยุตตนิกายว่า พญาช้างนั้นมีศีรษะเหมือนก้อนหินใหญ่สีดำสนิท มีงา ทั้งสองสีเหมือนเงินยวง มีงวงเหมือนงอนไถใหญ่ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๘/๑๗๖,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๘/๔๐๒)

ก้อนเหล็ก : ก้อนโลหะ หมายถึงธาตุลำดับที่ ๒๖ สัญลักษณ์ Fe เป็นโลหะลักษณะเป็นของแข็งสีขาวเป็นเงาคล้ายเงิน หลอมละลายที่ ๑๕๓๖ °ซ. ใช้ประโยชน์ได้มากมาย เช่น ทำเหล็กหล่อ เหล็กพืด เหล็กกล้า ในทางพระพุทธศาสนามักใช้ก้อนเหล็กในการอุปมาเปรียบเทียบ เช่น เป็นชื่อเรียกกามคุณ ดังคำจูฬนิทเทสว่า คำว่า ก้อนเหล็กเบ็ดเหยื่อ ...นี้ เป็นชื่อของกามคุณ ๕ ; ในปายาสิสูตร กล่าวถึงก้อนเหล็กเวลาร้อนจะมีน้ำหนักเบากว่า ดังคำพระเจ้าปายาสิตรัสแก่พระกุมารกัสสปะว่า ก้อนเหล็กมีไฟ มีลม ติดไฟลุกโพลงอยู่จะมีน้ำหนักเบากว่า; ในอโยคุฬสูตร สังยุตตนิกายกล่าวถึงก้อนเหล็กเป็นข้ออุปมาถึงคนที่มีสุขสัญญา จะมีร่างกายเบา ดุจก้อนเหล็กร้อนฉะนั้น; ในกสิภารทวาชสูตร สุตตนิบาต กล่าวถึงก้อนเหล็กแดงเมื่อโยนลงในน้ำจะมีเสียงฉ่า ดังคำว่า ก้อนเหล็กที่ถูกเผาไฟให้ร้อนอยู่ตลอดวันแล้วถูกนำไปหย่อนลงในน้ำ ก็เกิดเสียงดังแฉ่ ๆ ปรากฏควันโขมงคลุ้งขึ้นรอบด้าน; ในเถรีคาถา พระสุเมธาเถรีกล่าวถึงกามทั้งหลายว่าไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีทุกข์มาก มีพิษมากเป็นเหตุแห่งทุกข์ มีผลเป็นทุกข์ เหมือนก้อนเหล็กที่ลุกโชน(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๒๔/๓๕๖,สำ.ม.

SAMPLE

(ไทย) ๑๙/๘๓๔/๔๑๔, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๘๒/๕๒๐,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๙๑/๖๓๕,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๔๗/๔๗๐) ; ก้อนโลหะ ก็เรียก

ก้อนเหล็กแดง : ก้อนโลหะที่ถูกไฟเผาจนแดง ในที่นี้มุ่งหมายสอนให้ภิกษุผู้ทุศีล มีความสะดุ้งกลัวในการฉันอาหาร ดังในคำธรรมบทและอิติวุตตกว่า การกลืนกินก้อนเหล็กแดงที่ร้อนดุจเปลวเพลิง ยังดีกว่าการที่ภิกษุผู้ทุศีล ไม่สำรวม บริโภคอาหารที่ชาวบ้านเขาถวาย ; ในมหาทุกขักขันธสูตร มูลปัณณาสก์ กล่าวถึงการลงอาญาในบางครั้งใช้ก้อนเหล็กก้อนบนศีรษะนักโทษ ดังคำว่า พระราชาก็รับสั่งให้จับเขาลงอาญาด้วยประการต่าง ๆ คือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง ...วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง, ในสัมพหุลภิกขุวัตถุ ธรรมบทพระพุทธเจ้าตรัสสอนพวกภิกษุไม่ให้ประมาท ดังคำว่า จงอย่าปล่อยจิตของเธอ ให้วนเวียนอยู่ในกามคุณ อย่าเผลอกลืนก้อนเหล็กแดง(ในนรก); ในโกกาลิกสูตร สุตตนิบาต กล่าวถึงสัตว์นรกมีก้อนเหล็กแดงเป็นอาหาร ดังคำว่า ผู้ทำกรรมชั่ว ....มีก้อนเหล็กแดงโชติช่วงเป็นอาหาร; ในสังกิจจชาดกกล่าวถึงนายนิรยบาลบังคับให้สัตว์นรกกินก้อนเหล็ก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๙/๑๗๐,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๐๘/๑๒๙,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๔๘/๓๙๙,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๗๑/๑๔๙, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๖๗๓/๖๖๑,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๐/๔๘๑,ขุ.ชา.สฏฐิ.(ไทย) ๒๘/๑๐๙/๕๐)

ก่อนให้ก็มีใจดี : ปุพพเจตนา,เป็นองค์ประกอบอย่าง ๑ ในเจตนา ๓ ของทายก (ผู้ให้) ดังคำว่า (๑) ก่อนให้ก็มีใจดี (๒) กำลังให้ก็ทำจิตให้เลื่อมใส (๓) ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน นี้คือองค์ ๓ ของทายก (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๓๗/๔๘๖);

อรรถกถาในทานสูตรกล่าวไว้ว่า ทายกเป็นผู้ถึงความโสมนัสตั้งเดือนหนึ่งว่า เราจะถวายทาน ยกตัวอย่าง ปุพพเจตนาเกิดขึ้นแก่ผู้เริ่มต้นทำนาโดยคิดอยู่ว่า เราจักถวายทานด้วยข้าวกล้าที่เกิดจากนานี้ จำเดิมแต่กาลที่เกิดความขึ้นว่า เราจักถวายทาน นี้จัดเป็นปุพพเจตนา (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี)๓/๓๗/๑๑๗-๑๑๘)

กอบัวขาว : ปุณฑริกที่แตกจากเหง้าเดียวกันเจริญเติบโตในน้ำ ดังคำอุปมาในสีลขันธวรรคและอังคุตตนิกายที่กล่าวถึงสมาธิในตติยฌานว่าขณะได้ปีติและสุข ร่างกายจะถูกปีติและสุขแผ่ซึมซาบทั่วเรือนร่าง ดุจในกอบัวเขียว(อุบล) กอบัวหลวง(ปทุม)หรือกอบัวขาว(บุณฑริก)ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวงหรือดอกบัวขาวบางเหล่าที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ...ชุ่มชื่นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้องฉะนั้น ; ในมหานิทเทสและจูฬนิทเทส ใช้กอบัวขาวบรรยายถึงการมีพระจักษุของพระพุทธองค์ ที่เปรียบเทียบกล่าวถึงสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกิเลสดุจธุลีน้อยในปัญญาจักขุ ผู้มีกิเลสดุจธุลีมากในปัญญาจักขุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ง่ายผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ยาก บางพวกเป็นผู้

SAMPLE

เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ก็มี บางพวกเป็นผู้ไม่เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ก็มี ดุจดอกบัวเขียว ดอกบัวแดง หรือดอกบัวขาว บางเหล่าเกิดในน้ำ...จมอยู่ในน้ำและน้ำหล่อเลี้ยงไว้... บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ตั้งอยู่เสมอผิวน้ำ ... บางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่ขึ้นพ้นระดับน้ำ น้ำไม่ติดเปื้อนอยู่ฉะนั้น (ที.สี.(ไทย)๙/๒๓๑/๗๗,๙/๔๖๙/๒๐๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๘/๓๗, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๖/๔๓๐,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๕/๓๔)

กอบัวเขียว : อุบลที่แตกจากเหง้าเดียวกันเจริญเติบโตในน้ำ ดังคำอุปมาในสีลขันธวรรคและอังคุตตนิกายที่กล่าวถึงสมาธิในตติยฌานว่าขณะได้ปีติและสุข ร่างกายจะถูกปีติและสุขแผ่ซึมซาบทั่วเรือนร่าง ดุจในกอบัวเขียว(อุบล) กอบัวหลวง(ปทุม)หรือกอบัวขาว(บุณฑริก)ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวงหรือดอกบัวขาวบางเหล่าที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ...ชุ่มชื่นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้องฉะนั้น ; ใช้กอบัวเขียวบรรยายถึงการมีพระจักษุของพระพุทธองค์ ที่เปรียบเทียบกล่าวถึงสัตว์ทั้งหลาย ตามนัยยะกอบัวขาว (ที.สี.(ไทย)๙/๒๓๑/๗๗,๙/๔๖๙/๒๐๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๘/๓๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๖/๔๓๐,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๕/๓๔)

กอบัวหลวง : ปทุมที่แตกจากเหง้าเดียวกันเจริญเติบโตในน้ำดังคำอุปมาในสีลขันธวรรคและอังคุตตนิกาย กล่าวถึงสมาธิในตติยฌานว่าขณะได้ปีติและสุข ร่างกายจะถูกปีติและสุขแผ่ซึมซาบทั่วเรือนร่าง ดุจในกอบัวเขียว(อุบล) กอบัวหลวง(ปทุม)หรือกอบัวขาว(บุณฑริก)ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวงหรือดอกบัวขาวบางเหล่าที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ...ชุ่มชื่นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้องฉะนั้น ; ใช้กอบัวหลวงบรรยายถึงการมีพระจักษุของพระพุทธองค์ ที่เปรียบเทียบกล่าวถึงสัตว์ทั้งหลาย ตามนัยยะกอบัวขาว (ที.สี.(ไทย)๙/๒๓๑/๗๗,๙/๔๖๙/๒๐๔,ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๕๑/๒๙๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๘/๓๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๖/๔๓๐,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๕/๓๔)

กอปทุม : บัวที่แตกจากเหง้าเดียวกันเจริญเติบโตในน้ำ ; ใช้กอบัวหลวงบรรยายถึงการมีพระจักษุของพระพุทธองค์ ที่เปรียบเทียบกล่าวถึงสัตว์ทั้งหลาย ตามนัยยะกอบัวขาว ; ในมูลปัณณาสก์มีอุปมาที่กล่าวถึงสมาธิในตติยฌานว่าขณะได้ปีติและสุข ร่างกายจะถูกปีติและสุขแผ่ซึมซาบทั่วเรือนร่าง ทำกายนี้ให้ชุ่มชื่น อิ่มเอิบ เต็มเปี่ยมด้วยสุขอันไม่มีปีติ รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่สุขอันไม่มีปีติจะไม่ถูกต้อง ดุจในกออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม หรือดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำและมีน้ำ

SAMPLE

หล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นชุ่มชื่น เอิบอาบ บริบูรณ์ ซึมซาบด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดจดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง; ในอปทานกล่าวถึงที่อยู่ของดาบสมักปลูกบัวไว้ ดังคำที่พระอุปสีวเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนกล่าวไว้ว่า ในที่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้านั้น มีแม่น้ำสายหนึ่งไหลอยู่ มีท่าน้ำราบเรียบน่ารื่นรมย์ใจ มีกอปทุมและกออุบลจำนวนมาก เกิดอยู่ที่ท่าน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมด้วยน้ำ(วิ.ม. (ไทย)๔/๙/๑๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๖๙/๓๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๘, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒๙/๔๖๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๒/๒๓๒, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๑/๖๖๘)

กอปทุมและกออุบล : กอปทุมคือบัวหลวง บัวก้าน หมายถึงบัวที่เกิดจากเหง้าเดียวกันจริญเติบโตในน้ำ,ในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ และสคาถวรรคอธิบายว่า กอปทุมที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ, มีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ อยู่พ้นน้ำไม่แตะน้ำ, ในอปทานอธิบายว่า เกิดในน้ำ ดังคำที่พระอุปสีวเถระกล่าวถึงอดีตชาติเมื่อครั้งที่บวชเป็นดาบสอยู่ณ ป่าหิมวันต์ว่า ที่อาศรมมีกอปทุมและกออุบลจำนวนมากเกิดอยู่ที่ท่าน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมด้วยน้ำ (วิ.ม. (ไทย)๔/๙/๑๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๒/๒๓๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๑/๖๖๘)

กออุบลคือบัวสาย หมายถึงบัวที่เกิดจากเหง้าเดียวกันจริญเติบโตในน้ำ มีดอกสีคราม (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

กอปุณฑริก : กอปุณฑริกคือบัวขาวหมายถึงบัวที่เกิดจากเหง้าเดียวกันจริญเติบโตในน้ำ;ใช้กอบัวขาวบรรยายถึงการมีพระจักษุของพระพุทธองค์กล่าวถึงสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกิเลสดุจธุลีน้อยในปัญญาจักขุ ตามนัยยะกอบัวขาว(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๒/๒๓๒)

กอไผ่ : ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง แตกเป็นกอ ลำต้นเป็นปล้อง ๆ มีหลายชนิด เช่น ไผ่ป่า ไผ่สีสุก มีลักษณะแตกกิ่งก้านสาขา (๒๕/๒๒๒/๕๐๘) อธิบายว่า พุ่มต้นไผ่ เรียกว่ากอไผ่ ในพุ่มต้นไผ่ ย่อมมีหนามจากกอเก่า ยุ่งคือรก เกี่ยว ข้อง เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพันกัน (ขุ.จู.๓๐/๑๒๔/๔๑๒)

กอไม้ : หมู่ไม้ขนาดเล็ก เกิดขึ้นบริเวณทั่วไปทั้งในพื้นราบและป่าเขา ดังคำว่า เมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็น ออกแล้วตกลงที่กองหญ้าหรือกองไม้ใหญ่ๆทำให้เกิดไฟบ้าง ทำให้เกิดควันบ้างไหม้กองหญ้าหรือกองไม้นั้นให้หมดไป ไหม้กอไม้บ้าง ไหม้ป่าไม้บ้าง,ในสัมภวชาดก พราหมณ์กล่าวถึงไฟป่ามีเปลวไฟเป็นช่อเรืองโรจน์ ลุกโพลงอยู่ที่กอไม้ในป่า,ในกุณาลชาดก กล่าวถึงนางนกดุเหว่า ๒ ตัวใช้ปากคาบท่อนไม้ให้นกกุณาละนั้นจับตรงกลางพาบินไปด้วยประสงค์ว่า นกกุณาละนี้อย่าได้กระทบกอไม้ เถาวัลย์,ในมหานิทเทส และจูฬนิทเทสกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งด้วยมังสจักขุ โดยทรงมองเห็นได้ตลอด ๑ โยชน์โดยรอบไม่มีหลุม

SAMPLE

บานประตูกำแพง ภูเขา กอไม้หรือเถาวัลย์มาปิดกั้นการเห็นรูปทั้งหลายได้,ในอปทาน กล่าวถึงกอไม้ว่าเป็นสถานที่ไม่เหมาะที่จะเดินจงกรม ดังคำที่พราหมณ์นามว่าสุเมธะกล่าวว่า ในที่นั้น เราสร้างที่จงกรมซึ่งเว้นโทษ ๕ ประการ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๕/๑๐๒, ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๑๖๕/๕๖๕,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๙/๑๓๕,ขุ.มหา.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๙/๕๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า โทษ(แห่งสถานที่ไม่เหมาะที่จะเดินจงกรม) ๕ ประการ คือ (๑) ที่แข็งกระด้างขรุขระ (๒) มีต้นไม้อยู่ภายใน (๓) มีกอไม้ปกคลุม (๔) แคบเกินไป (๕) กว้างเกินไป (ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๒๙/๑๑๗)

กอหญ้า : ชื่อเรียกไม้ล้มลุกหลายชนิด,เป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดา,เป็นที่อ้อนวอนของคนที่ขาดที่พึ่ง,ให้คติสอนใจในเรื่องความเพียร เช่น หญ้าแพรก หญ้าตีนกา หญ้าคา, ในเถรคาถา พระตาลปุฏเถระคิดว่า เมื่อไรหนอเราพึงเห็นสภาพภายในคือ เบญจขันธ์ของเราเหล่านี้ รูปธรรมที่ยังไม่รู้และสภาพภายนอก คือ ท่อนไม้ กอหญ้า และลดาวัลย์ว่าเป็นสภาพเสมอกัน, พระมาตังคบุตรเถระกล่าวถึงความเพียรของคนขยันไว้ว่า ผู้ไม่คำนึงถึงความหนาวและความร้อนยิ่งไปกว่าหญ้า ทำหน้าที่ของคนอยู่ย่อมไม่เสื่อมจากความสุข, ในกุสนาฬิชาดก มีเรื่องราวของเทวดาที่ต้นรุจาผูกมิตรกับเทวดาที่กอหญ้า ดังคำที่กล่าวถึงมิตรว่าเมื่อความเสื่อมเกิดขึ้น ก็พึงทำประโยชน์อันอุดมให้ได้เหมือนเราผู้เป็น เทวดาสถิตอยู่ที่ต้นรุจากับเทวดาผู้สถิตอยู่ที่กอหญ้าทำมิตรไมตรีกัน ,ในสัมพุลาชาดก กล่าวถึงพระนางสัมพุลาราชบุตรีผู้มียศ เมื่อไม่ทรงเห็นพระสวามีผู้เป็นที่พึ่งในป่าก็มีดวงพระเนตรพร่าพรายเพราะความร้อน ทรงกันแสงอยู่ ณที่นั้น ก็ทรงไหว้วอนเทพเจ้าผู้สิงสถิตอยู่ที่กอหญ้าลดาวัลย์และหมู่ไม้โอสถ,ในปาฏิกวรรค กล่าวถึงให้คนอดทนดุจกอหญ้าจะได้รับความสุข ดังคำว่า ผู้ใดทำหน้าที่ของบุรุษไม่ใส่ใจความหนาว ความร้อน ยิ่งไปกว่าหญ้าผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากความสุข (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๗, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๓๒/๓๗๕, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๑๐๔/๕๑๙,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒๑/๕๐,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๓๑๖/๕๘๖)

กออุบล : กอบัว กอดอกบัว หมายถึงกลุ่มบัวขาบที่เกิดจากเหง้าเดียวกัน ๑๕/๑๗๒/๒๓๒ อธิบายว่า กออุบลที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ (๔/๙/๑๔) มีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ อยู่พ้นน้ำ ไม่แตะน้ำ (๑๒/๒๘๓/๓๐๘) กออุบล มีดอกสีคราม (ราชบัณฑิตยสถาน) เกิดในน้ำ ดังคำว่า ชุ่มชื่นอิ่มเอิบซึมซาบด้วยน้ำเย็นตลอดยอดตลอดเหง้า ไม่มีส่วนไหนๆ แห่งกออุบล ทุกส่วนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง (องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๘/๓๗)

SAMPLE

กะเทย : คนที่มีอวัยวะทั้งชายและหญิง, คนที่มีจิตใจและกิริยาอาการตรงข้ามกับเพศของตน; ผลไม้ที่เมล็ดลีบเช่น ลำไยกะเทย,

อรรถกถาวินัยปิฎก ระบุว่า มีกะเทยหรือบัณเฑาะก์ ๖ จำพวก ได้แก่ ๑. บัณเฑาะก์ผู้อมองคชาตของชายอื่น ถูกน้ำอสุจิหลั่งรด ความกระวนกระวายย่อมระงับหายไป เรียกว่าอาสิตตบัณเฑาะก์ ๒. บัณเฑาะก์ผู้เห็นอัชฌาจารของคนอื่น เมื่อเกิดความริษยาความกระวนกระวายย่อมระงับหายไป เรียกว่าอุสูยบัณเฑาะก์ ๓. บัณเฑาะก์ผู้มีพืชถูกนำออกไป (คนถูกตอน) เรียกว่าโอปักกมิกบัณเฑาะก์ ๔. บางคนเป็นบัณเฑาะก์ตอนข้างแรมเพราะผลแห่งอกุศลวิบาก แต่ข้างขึ้น ความเร่าร้อนกระวนกระวายย่อมระงับไป เรียกว่าปักขบัณเฑาะก์๖.บัณเฑาะก์ผู้เกิดมาพร้อมไม่มีภาวรูปตั้งแต่เวลาปฏิสนธิ เรียกว่านปุงสกบัณเฑาะก์ (วิ. อ.(บาลี) ๓/๑๐๙/๑๐๐-๑๐๑), วิบากกรรมที่ทำให้เกิดเป็นบัณเฑาะก์ ระบุเฉพาะฝ่ายชายว่า ชายที่ประพฤติล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่น จะมีวิบากกรรมเป็นกะเทย (ขุ. ธ. อ. (บาลี) ๑/๓๒/๒๔๕); ในอินเดียสมัยโบราณ การเลี้ยงชีพผิดวิธี หรือ มิจฉาชีวะ อย่างหนึ่งคือ ทำกะเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกะเทย (ที. สี.(ไทย) ๙/๒๗/๑๐)

กะโหลกน้ำเต้า : ชื่อส่วนแข็งของลูกน้ำเต้า ผลน้ำเต้าแห้งซึ่งมีส่วนแข็ง น้ำเต้าเป็นไม้พุ่มโปร่งขนาดกลาง ใบเดี่ยวเป็นกระจุกตามกิ่ง ใบรูปหอกกลับ โคนใบสอบ เรียว ปลายใบเป็นติ่งหนาม ขอบใบเรียว ดอกเขียว ออกบนตุ่มตามกิ่งบริเวณที่ติดใบ กลีบเลี้ยง ๕ กลีบ เชื่อมติดกัน ผลกลมสีเขียว มีผิวเกลี้ยงและแข็ง ภายในจะมีเนื้อและเมล็ดแบน ออกดอกตลอดปี ผลแข็งเมื่อแห้งสนิท มีขนาดใหญ่ใช้แทนภาชนะรับอาหารได้ ในพระวินัย ห้ามภิกษุใช้กะโหลกน้ำเต้ารับอาหารแทนบาตร ห้ามใช้กะโหลกน้ำเต้าเที่ยวบิณฑบาต (วิ. จู.(ไทย) ๗/๒๕๕/๒๓)

กะโหลกผี : กะโหลกของคนตาย ห้ามภิกษุใช้กะโหลกของคนตายรับอาหาร (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๕/๒๔)

กะโหลกศีรษะ : กะโหลกมนุษย์ กระดูกศีรษะส่วนที่แข็ง ในการเจริญกัมมัฏฐาน หรือการพิจารณาร่างกายที่ต้องใช้ศพเป็นอารมณ์ (กายคตาสติ) ภิกษุไปป่าช้าเห็นซากศพถูกทิ้ง หรือโครงกระดูกกระจุยกระจาย กระดูกมือ กระดูกเท้า กระดูแข้ง กระดูกขา กระดูกสะเอว กระดูกสันหลัง กระดูกคอ กระดูกคาง กระดูกฟัน กะโหลกศีรษะ พิจารณาโครงกระดูกเปรียบกับร่างกายตนเองว่า แม้ร่างกายตนก็มีสภาพอย่างนี้ มีลักษณะอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๑๒/๑๐๘, ม. อุป. ๑๔/๑๕๔/๑๙๖)

SAMPLE

กักกฏกรสทายกวิมาน : วิมานที่เกิดแก่คนเฝ้านาที่เคยถวายแกงปู คราวหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานเถระจาริกไปยังเทวโลก เห็นเทพบุตรตนหนึ่งมีรัศมีกายสว่างไสวทั่วทุกทิศ ถามว่าที่เสวยทิพย์สมบัติในวิมานแก้วมณี มีปราสาท ๗๐๐ ยอด เสาแก้วไพฑูรย์ ปูลาดแผ่นทองคำ มีเทพนารีฟ้อนรำขับกล่อม เมื่อเป็นมนุษย์ทำบุญอะไร เทพบุตรตอบว่าถวายแกงปูแก่ภิกษุ (ขุ. วิมาน. ๒๖/๙๑๐/๑๑๐, ขุ. วิมาน. อ. ๕๔/๑๗๙)

กักกฏะ, พระ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่งในสมัยพุทธกาล เล่าว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี พร้อมด้วยพระสาวกผู้เป็นเถระที่มีชื่อเสียงหลายรูป คือ ท่านพระปาละ ท่านพระอุปปาละ ท่านพระกักกฏะ ท่านพระกฬิมพะ ท่านพระนิกฏะ ท่านพระกฏิสสหะ และพระสาวกผู้เป็นเถระมีชื่อเสียงเหล่าอื่น (องฺ. ทสก. ๒๔/๗๒/๑๕๘)

กักกรปัตตะ,นิคม : นิคมของชาวโกฬิยะ (ชาวพยัคฆปัชชะ) เขตกรุงโกฬิยะ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ๔ ประการ ได้แก่ ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น (อุฏฐานสัมปทา), ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) อารักขสัมปทา, ความเป็นผู้มีมิตรดี (กัลป์ยาณมิตตตา) และความเป็นอยู่เหมาะสม (สมชีวิตา) แสดงแก่ทีฆชานุโกฬิยบุตร (องฺ. อฏฐก. ๒๓/๕๔/๓๔๐)

กักการิกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพธิดาผู้ถวายผลแตงกวา คราวหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานเถระจาริกไปในเทวโลก พบเทพธิดามีวรรณะสว่างไสว จึงถามว่าเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไร เทพธิดาตอบว่าเคยถวายผลแตงกวาแก่ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต (ขุ. วิมาน. ๒๖/๔๔๕-๔๕๒/๖๔, ขุ. วิมาน.อ. ๔๔๕/๑๖๒)

กักการุชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้ควรได้ดอกกักการุทิพย์ ชาดกเรื่องนี้ปรารภพระเทวทัต ซึ่โทษการกล่าวเท็จ เล่าว่า ในเมืองพาราณสี คราวหนึ่งในงานเทศกาลประจำปี มนุษย์และอมนุษย์มาชุมนุมชมมหรสพ เทพบุตร ๔ ตน มาจากดาวดึงส์ ประดับดอกกักการุทิพย์ส่งกลิ่นหอมตลบไปทั่วเมือง ชาวบ้านรุมล้อมขอดอกไม้ทิพย์ เทพบุตรตอบว่าผู้สมควรได้รับดอกไม้ทิพย์ต้องมีคุณธรรม ไม่ทุศีล เช่น ไม่กล่าวเท็จ ไม่มัวเมายศศักดิ์ ไม่หวงแหนทรัพย์สมบัติ ปุโรหิตของเจ้าเมืองอยากได้ดอกกักการุทิพย์ อ้างว่าตนมีคุณสมบัติอย่างนั้น เทพบุตรได้มอบดอกกักการุให้แล้วจากไป ปุโรหิตประดับดอกกักการุที่ศีรษะ แต่เพราะเขากล่าวเท็จ จึงประสบทุกข์เหมือนถูกแผ่นเหล็กรัด เจ้าเมืองทราบว่าปุโรหิตประสบทุกขเวทนาเพราะกล่าวเท็จ จึงสั่งให้จัดมหรสพขึ้นอีกเพื่อต้องการให้เทพบุตรมาและให้ชีวิตแก่ปุโรหิต เทพบุตร ๔ ตน มาอีก เมื่อทราบความจริงจึงกล่าวตำหนิปุโรหิต สอนศีลธรรมชาวบ้านแล้วนำดอกไม้ทิพย์กลับสวรรค์ (ขุ. ชา.(ไทย) ๒๗/๓๒๖/๑๗๗, ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๔/๓๒๖/๒๙๒)

SAMPLE

กักการุปุปผปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเถระผู้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกฟักทิพย์ ในอดีตชาติ ท่านเกิดเป็นภุมมัฏฐเทวดา นำดอกฟักทิพย์ไปบูชาพระสิขีพุทธเจ้า ในพุทธุปบาทกาลนี้ เกิดในเมืองสาวัตถี เลื่อมใสพระรัตนตรัย ได้ฟังธรรมออกบวช ได้เป็นพระอรหันต์ (ขุ. อป. (ไทย) ๓๒/๒๑/๓๒๐, ขุ. อป. อ. (บาลี) ๑๕๖/๑๙๘)

กักการุปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเถระผู้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกฟักทิพย์ เล่าว่า ท่านมาจากเทวโลกชั้นยามา นำดอกฟักทิพย์มาบูชาพระโคดมพุทธเจ้าในโลกมนุษย์ (ขุ. อป. (ไทย) ๓๒/๕/๕๔๓)

กักขัง : บังคับให้อยู่ในสถานที่จำกัด, เก็บตัวไว้ในสถานที่จำกัด เช่นในวินัยปิฎก กล่าวว่าใช้กับโจร ดังคำว่า การกักขังในเรือนจำบ้าง กักบริเวณในเมืองบ้าง ในหมู่บ้านบ้าง ในตำบลบ้าง ให้คนคอยควบคุมบ้าง, เป็นโทษทางอาญาสถานหนึ่ง ที่ให้กักตัวผู้ต้องโทษไว้ในสถานที่ซึ่งกำหนดไว้อันมิใช่เรือนจำ,ในสังยุตตนิกาย ปิณโทลยสูตร กล่าวถึงกุลบุตรที่ไม่ถูกกักขังออกบวชเพื่อทำความสิ้นทุกข์ให้ปรากฏ,ในชีวกสูตร กล่าวถึงกุลบุตรที่ไม่ถูกกักขังพอบวชแล้วกลับมีความละโมบ กำหนัดยินดีอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาท คิดประทุษร้ายหลงลืมสติ ไม่รู้สึกตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น กระสับกระส่าย ไม่สำรวมอินทรีย์,ในจตุทวารชาดก กล่าวถึงนายมิตตวินทกะถามรุกขเทวดาโพธิสัตว์ว่า ข้าพเจ้าได้ทำกรรมชั่วอะไร จึงถูกกักขังไว้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๒/๘๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๐/๑๒๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๑/๔๖๔,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑/๓๒๑)

กังขา : ความสงสัย ; ความงงงวย,ความเคลือบแคลง เช่นในสังยุตตนิกาย กังเขยยสูตร กล่าวถึงข้อกังขาของเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะในเรื่องเสขวิหารธรรม กับตถาคตวิหารธรรมเป็นอย่างเดียวกันหรือ หรือว่าเสขวิหารธรรมเป็นอย่างหนึ่ง ตถาคตวิหารธรรมเป็นอีกอย่างหนึ่ง,ต่อมา พระโลมสกังภิยะตอบให้ฟังว่า เสขวิหารธรรมกับตถาคตวิหารธรรมไม่ใช่อย่างเดียวกัน เสขวิหารธรรมเป็นอย่างหนึ่ง ตถาคตวิหารธรรมเป็นอีกอย่างหนึ่ง,คำว่ากังขา นี้ใช้คำหน้าของคำอื่น เป็นชื่อของพระเถระบ้าง ชื่อของธรรมะบ้าง เช่น พระกังขาเรวตเถระ กังขาวิตรณวิสุทธิ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๐,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐๔/๒๗, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๘/๒๗๓)

กังขากถา : เรื่องความสงสัย,ถ้อยคำที่ทำให้เคลือบแคลง ในอภิธรรมปิฎก กังขากถา พระสกวาทีกล่าวถึงความสงสัยของพระอรหันต์มีอยู่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๘/๒๗๓)

SAMPLE

กังขาเรวตเถรคาถา : ภาษิตของพระกังขาเรวตเถระ “เชิญดูพระปัญญาของพระตถาคตทั้งหลาย ผู้ประทานแสงสว่างและปัญญา ชื่อว่าทรงกำจัดความสงสัยของเวไนยสัตว์ ผู้มาเฝ้าเหมือนแสงไฟว่างเจิดจ้าเวลาค่ำคืน” (ขุ. เถร.(ไทย) ๒๖/๓/๓๐๔)

กังขาเรวตเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกังขาเรวตเถระ ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ แต่ภัทรกัปนี้ สมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้า กังขาเรวตะเกิดเป็นพราหมณ์เรียนจบไตรเพทในกรุงหงสาวดี ได้รับพยากรณ์ว่า อีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป เขาจะเป็นสาวกของพระพุทธเจ้านามว่าโคดม ในพุทธุปบาทกาลนี้ เขาเกิดในตระกูลกษัตริย์ กรุงโกลิยะ ฟังธรรมออกบวชเมื่อคราวพระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ (ขุ. เถร.(ไทย)๓๓/๓๔/๒๙๓, ขุ. เถร. อ. (บาลี) ๑/๑๔๐/๔๖)

กังขาเรวตสูตร : พระสูตรปรารภพระกังขาเรวตเถระ คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับ ณ พระเชตวัน เมืองสาวัตถี ทอดพระเนตรพระกังขาเรวตะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง เข้าสมาธิพิจารณากังขาวิตรณวิสุทธิอยู่ไม่ไกล ทรงเปล่งพระอุทาน ว่า “ความสงสัยเหล่าใดที่มีในอัตภาพนี้หรือในอัตภาพอื่น ในความรู้ตนหรือในความรู้ผู้อื่น บุคคลผู้เพ่งพินิจ มีความเพียร ประพฤติพรหมจรรย์ ย่อมละความสงสัยเหล่านั้น” (ขุ. อุ. (ไทย) ๒๕/๔๗/๒๗๔)

กังขาเรวตะ, ภิกษุ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง ได้รับเอตทัคคะในด้านยินดีฌานสมาบัติ ท่านเป็นบุตรตระกูลกษัตริย์ กรุงโกลิยะ ออกบวชคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ ท่านเป็นภิกษุต้นบัญญัติเรื่องน้ำอ้อยงบ มีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุฉันน้ำอ้อยงบ ที่ผสมแป้ง หรือเถ้าลงในน้ำอ้อยงบ เพื่อให้เนื้อน้ำอ้อยจับเกาะตัวกัน (วิ. จู.(ไทย) ๗/๒๗๒/๖๘)

กังขาวิตรณวิสุทธิ : ความหมดจดแห่งญาณด้วยข้ามพ้นความสงสัยทั้งหมด ความบริสุทธิ์ด้วยหมดความสงสัยในนามรูป คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้ว่า เพราะอะไรเกิด นามรูปจึงเกิด เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ (ที. ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๙)

กังขาวิตรณะ : ความหมดจดแห่งญาณด้วยข้ามพ้นความสงสัยทั้งหมด คำว่า กังขาวิตรณะ, ยถาภูตะ และ สัมมาทัสสนะ มีความหมายเดียวกัน แต่เขียนต่างกัน (ขุ. ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๓)

กังเขยยสูตร : ความสงสัยของเจ้ามหานามศากยะ ครั้งหนึ่ง เจ้ามหานามศากยะเข้าไปหาท่านพระโลมสกังภิยะ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ถามเรื่องความต่างแห่งเสขวิหารธรรมกับตถาคตวิหารธรรม เสขวิหารธรรม คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอรหันต์ผู้ละนิวรณ์ ตถาคตวิหารธรรม (อริยวิหาร, พรหมวิหาร) คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคต คือ อานาปานสติสมาธิ (สำ. ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๐)

SAMPLE

กังสดาล : ระฆังวงเดือน เมื่อถูกตีส่งเสียงกังวาน “พราหมณ์พวกหนึ่งถือกังสดาลป่าวประกาศไปข้างหน้า” (ขุ. ชา.(ไทย) ๒๗/๒๓๐/๔๕๙) ใช้เป็นโวหารสำหรับคนมีความสำรวมพูดแต่น้อย “ถ้าทำตนให้นิ่งเงียบได้เหมือนกังสดาลที่ตัดขอบปาก” (ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๔/๗๓) ใช้เป็นเครื่องดนตรี “วิมานของเธอก้องกังวานไปด้วยเสียงดนตรี คือ พิณเครื่องใหญ่ กลอง ฉิ่งและกังสดาล” (ขุ. วิ. (ไทย) ๒๖/๖๔๘/๗๒)

กังสะ, เงินตรา : ค่าเงินโบราณ ๑ กังสะเท่ากับ ๔ กหาปณะ, ๔ กังสะ มีค่าเท่ากับ ๑๖ กหาปณะ (๔X๔) ในภิกขุนีวิภังค์ เมื่อภิกษุณีจะขอผ้าห่มหนา ขอได้เพียงราคา ๔ กังสะ เป็นอย่างมาก ขอเกินกว่านั้น ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ. ภิกฺขุนี. (ไทย) ๓/๗๘๔/๑๑๙)

กังหัน,กังหันไม้ : สิ่งที่ประกอบด้วยใบพัดหมุนได้ด้วยกำลังลม, เรียกเครื่องหมุนทำด้วยไม้มีรูปทำนองกังหัน, กังหันไม้ เครื่องหมุนด้วยไม้ใช้เป็นเครื่องเล่นสำหรับเด็ก เด็กที่เติบโตมีอินทรีย์แก่กล้า เล่นเครื่องเล่นสำหรับเด็ก คือ เล่นไถน้อยๆ เล่นตีไม้หึ่ง เล่นกังหันไม้ เล่นกังหันใบไม้ เล่นตวงทราย เล่นรถน้อยๆ เล่นธนูน้อยๆ (องฺ. ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๔)

กัจจานโคตตสูตร :พระสูตรว่าด้วยพระกัจจานโคตร ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ตรัสเหตุที่พระตถาคตเป็นสัมมาทิฏฐิ เพราะไม่ยึดมั่นด้วย (๑) ความมี (๒) ความไม่มี แต่ทรงแสดงธรรมเป็นกลาง ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวล มีได้อย่างนี้ (สำ. นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔)

กัจจานโคตร, พระ : พระกัจจานโคตรเข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าที่เรียกพระองค์เป็น “สัมมาทิฏฐิ” พระพุทธเจ้าตรัสกัจจานโคตตสูตร ดู กัจจานโคตตสูตร (สำ. นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔)

กัจจานสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมหากัจจานะ ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ทอดพระเนตรพระมหากัจจานะนั่งคู้บัลลังก์ เข้าสมาธิ ตั้งกายตรง เจริญกายคตาสติ จึงทรงเปล่งพระอุทาน ว่า ผู้ใดเข้าไปตั้งกายคตาสติตลอดเวลาว่า ถ้าในอดีตกรรมกิเลสไม่มีแก่เรา ในปัจจุบันอัตภาพนี้ก็ไม่พึงมีแก่เรา ในอนาคตวิปากวัฏก็จะไม่มี ผู้นั้นชื่อว่าอยู่ด้วยอนุปุพพวิหารครบทั้ง ๓ กาล พึงข้ามพ้นตัณหาที่ชื่อวิสัตติกา ในเวลาอริยมรรคเกิด” (ขุ. อุ. (ไทย) ๒๕/๖๘/๓๑๖)

กัจจานิชาดก : ชาดกว่าด้วยนางกัจจานี ชาดกนี้ปรารภชายหนุ่มชาวเมืองสาวัตถี เมื่อบิดาสิ้นชีวิต เขาเลี้ยงมารดาชราภาพ มารดานำหญิงมาเป็นภรรยา เขาถูกภรรยายุแหย่ให้เกลียดมารดา จึงบอกภรรยาว่า เธอเป็นสาวยังหาเลี้ยงชีวิตได้ แต่แม่ของตนแก่ชราไม่มีที่พึ่งอื่น ขอให้ภรรยาออกไปจากบ้านตน ภรรยากลัวเป็นหม้าย เลิกใส่ความแม่ผัว

SAMPLE

อยู่ปรนนิบัติแต่โดยดี พระพุทธเจ้าตรัสชาดกว่า ในอดีตกาล บุตรคนหนึ่ง เมื่อบิดาเสียชีวิต ดูแลมารดาเหมือนเทวดา ต่อมามารดาหาภรรยาให้ เขาถูกภรรยายุแหย่ให้เกลียดชังมารดา จึงขับไล่มารดาจากบ้าน สุดท้ายเขารับมารดากลับมาอยู่ด้วยกัน (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๔๑๗/๒๘๕, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๕/๔๑๗/๒๒๗)

กัจจายนะ, เจ้าลัทธิ : กัจจานะ หรือ ปกุธะกัจจายนะ เจ้าลัทธิในสมัยพุทธกาล เป็นนัตถิกวาทะ เขาถือทฤษฎีว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เขาเป็นนักปรมาณูนิยมเก่าแก่ที่สุด (ในอินเดีย) ถือว่า กองธาตุดิน กองธาตุน้ำ กองธาตุไฟ กองธาตุลม กองสุข กองทุกข์ และกองชีวะ ไม่มีใครสร้าง ไม่ใครบันดาล ไม่มีใครเนรมิต ไม่มีใครให้เนรมิต ยั่งยืน มั่นคงดุจยอดเขา ดุจเสาระเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่ผันแปร ไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์ ในสภาวะ ๗ กอง ไม่มีผู้ฆ่า ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฆ่า ไม่มีผู้ฟัง ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฟัง ไม่มีผู้รู้ ไม่มีผู้ทำให้คนอื่นรู้ ใครก็ตาม แม้ใช้ศัสตราคมตัดศีรษะใคร ก็ไม่ชื่อว่าฆ่าใคร เพราะเป็นเพียงศัสตราแทรกผ่านไประหว่างสภาวะเท่านั้น (ที. สี.(ไทย) ๙/๑๗๔/๕๗)

กัจจายนะ, ตระกูล : ชื่อตระกูลชั้นสูง ในพระวินัยปิฎก ภิกษุผู้ต้องการด่าหรือสบประมาท ต้องการให้ภิกษุอื่นเก้อเขิน กล่าวเสียดสีภิกษุผู้มีตระกูลต่ำด้วยคำบ่งถึงตระกูลสูง ตระกูลสูง คือ ตระกูลโคตมะ ตระกูลโมคคัลลานะ ตระกูลกัจจายนะ ตระกูลวาเสฏฐะ (วิ. มหา. (ไทย) ๒/๑๘/๒๐๗)

กัจจายนะ, พระ : พระมหากัจจายนเถระ พระอรหันต์มหาสาวกสมัยพุทธกาล เกิดในกัจจายนโคตรที่เมืองอุชเชนี เป็นบุตรปุโรหิตของพระเจ้าจัณฑปัชโชต แคว้นอวันตี เรียนจบไตรเพท ได้เป็นปุโรหิตแทนบิดา ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า ได้บรรลุพระอรหัตผล อุปสมบทแล้วแสดงความประสงค์ที่จะอัญเชิญเสด็จพระพุทธเจ้าสู่แคว้นอวันตี พระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้ท่านเดินทางไปเอง ท่านเดินทางไปยังอุชเชนี ประกาศธรรมแก่พระเจ้าจัณฑปัชโชตและสอนชาวเมืองให้เลื่อมใสศรัทธา ได้รับเอตทัคคะในทางขยายความย่อให้พิสดาร (ขุ. อป.(ไทย) ๓๓/๑/๒๓๗)

กัจฉตบุรี : ชื่อเมืองหนึ่งสมัยโบราณ, ธาตุภาชนียกถา (ว่าด้วยการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ) พุทธวงศ์ ระบุว่า ผ้ากาสาวพัสตร์(ของพระพุทธเจ้า)อยู่ที่พรหมโลก ผ้าโพกอยู่ที่ดาวดึงส์ รอยพระบาทอันประเสริฐอยู่ที่หินเหมือนอยู่ที่กัจฉตบุรี ผ้านิสีทนะอยู่ที่อวันตีชนบท ผ้าลาดอยู่ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๕/๗๒๖)

กัจฉปชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องเต่า มี ๓ ชาดก คือ

กัจฉปชาดก® ชาดกนี้สอนไม่ให้ติดที่อยู่อาศัย ปรารภชายหนุ่มชาวเมืองสาวัตถี ผู้รอดตายจากอหิวาตกโรค เพราะไม่ติดที่อยู่ เล่าว่า ในอดีตกาล ปลาและเต่าอาศัยอยู่

SAMPLE

ในสระใหญ่แห่งหนึ่ง พวกมันรู้ยามที่ฝนชุกและยามที่ฝนแล้ง ก่อนถึงยามแล้งพวกมันหลีกหนีไปอยู่ที่อื่น เต่าตัวหนึ่งไม่ยอมทิ้งที่อยู่ เมื่อถึงยามแล้งน้ำแห้งขอด ขุดดินหมกตัวอยู่ใกล้เหมือง จึงถูกเจ้าของเหมืองใช้จอบขุดโดนกระดอกแตกตาย (ขุ. ชา.(ไทย) ๒๗/๑๗๘/๗๘, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๓/๑๗๘/๗๘)

กัจฉปชาดก[๒] ชาดกเรื่องนี้สอนโทษการพูดมาก ปรารภพระโกกาลิกะ เล่าว่า ในอดีตกาล เจ้าเมืองพาราณสีทรงพูดมาก เมื่อพระองค์ทรงพูดจะไม่เปิดโอกาสแก่คนอื่นได้พูด อมาตย์จึงหาอุบายสอนเจ้าเมือง * เวลานั้น มีเต่าตัวหนึ่งอาศัยอยู่ในสระน้ำในป่าหิมพานต์ มันคุ้นเคยกับลูกหงส์ ๒ ตัว วันหนึ่ง ลูกหงส์ชวนเต่าไปหากินที่อื่น อาสาพาเต่าไปโดยให้เต่าคาบท่อนไม้ตรงกลาง หงส์คาบปลายไม้สองข้างบินไป กำชับเต่าว่าขณะบินห้ามเต่าอ้าปาก เต่าตอบตกลง เมื่อถึงวันย้ายถิ่น เต่าคาบตรงกลางท่อนไม้ หงส์สองตัวคาบปลายท่อนไม้ บินผ่านไปท่ามกลางหมู่บ้าน เด็กๆ มองเห็นเหตุการณ์จึงพากันส่งเสียง เต่ารู้สึกรำคาญอยากต่อว่าเด็ก เผลออ้าปาก จึงพลัดหลุดจากไม้ที่คาบตกในบริเวณเมืองหลวง (ขุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๒๑๕/๙๙, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๓/๒๑๕/๑๗๖)

กัจฉปชาดก[๓] ชาดกเรื่องนี้ปรารภความทะเลาของมหาอมาตย์ ๒ คน ของพระเจ้าโกศล เล่าว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นดาบส บำเพ็ญอุเบกขาบารมี ณ บริเวณใกล้อาศรม มีลิงจอมสนมาเที่ยวเล่น มันใช้องคชาติแหย่หูดาบส ดาบสนิ่งเฉย อยู่มาวันหนึ่ง เต่าตัวหนึ่ง นอนหลับอ้าปากผึ่งแดดอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา ลิงตัวนั้นใช้องคชาติแหย่ลงในปากเต่า เต่าตกใจตื่นกัดองคชาติอย่างแรง ลิงร้องด้วยความเจ็บปวด พากันไปหาดาบสช่วยไกล่เกลี่ย (ข. ชา. (ไทย) ๒๗/๒๗๓/๑๓๕, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๔/๒๗๓/๙๔)

กัชชังคลนิคม : ชื่อเมืองเล็กๆ ด้านตะวันออกแห่งมัชฌิมประเทศ ใกล้หมู่บ้านมหาศาล (วิ. ม.(ไทย) ๕/๒๕๙/๓๘) คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับ ณ สวนรุกขชาติ เต็มด้วยไม้ไผ่ ในกัชชังคลนิคม ตรัสเรื่องการเจริญอินทรีย์ในอริยวินัย (อินทริยภาวนาสูตร : ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๔๕๓/๕๐๔) ในมิลินทปัญหา กัชชังคละ เป็นที่เกิดของพระนาคเสน บันทึกของท่านเหี้ยนจัง (Hiouen Thsang) ระบุชื่อ Kie-ecu-hoh-khi-lo คัมภีร์ทิพยาวทาน เรียกว่า ปุณฑวัฒนะ (Pundavardhana) คัมภีร์อวทานศตกะ เรียกว่า กชังคลา (D. P.P.N. I/481)

กัญจนปราสาท : ปราสาทสีเหมือนทองคำ, ชื่อปราสาทหลังหนึ่งใน ๓ หลัง คือ สุจันทปราสาท กัญจนปราสาท และสิริวัฑฒนปราสารท, เมื่อคั้งครองฆราวาส พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธทรงมีปราสาทอยู่ ๓ หลัง (ขุ. พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๙/๖๔๘)

SAMPLE

กัญจนักขันธชาดก : ชาดกว่าด้วยการแบ่งแท่งทอง ชาดกนี้ปรารภภิกษุกระสัน เบื่อหน่าย กฎระเบียบ จะสึกไปประกอบอาชีพ จึงไม่รักษาศีล มอบบาตรจีวรให้สหธรรมิก พระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์แนะเธอไปเฝ้า พระพุทธเจ้าทรงให้รักษากาย วาจา ใจ (ไตรทวาร) เธอพอใจมาก ตรัสชาดก ว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เกิดเป็นชาวนา วันหนึ่ง เขาไปไถนาในหมู่บ้านร้าง ผาลกระทบแท่งทองที่เศรษฐีคนหนึ่งฝังทิ้งไว้ จึงคุ้ยดิน พบแท่งทอง แล้วแบ่งทองเป็น ๔ ส่วนใช้สอย (ขุ. ชา.(ไทย) ๒๗/๕๖/๒๔, ขุ. ชา. อ. ๒/๕๖/๕๓)

กัญจนาเวหะ, พระโอรส : ชื่อพระโอรสของพระปิยทัสสีพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นฆราวาส (ขุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๗/๖๕๙)

กัญชิกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายน้ำข้าวปรุงผสมผลพุทราอบ เล่าว่า พระมหาโมคคัลลานเถระจาริกไปในเทวโลกถามเทพธิดาตนหนึ่งที่มีวิมานอันงดงามว่า เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์นางทำบุญอะไร เทพธิดาตอบว่า ในอดีตชาติ นางเป็นภรรยาของหมอคนหนึ่งผู้ถวายการรักษาพยาบาลพระพุทธเจ้า คราวที่พระองค์ทรงอาพาธโรคลมในพระอุทร (กุจฉิยํ วาตโรโค) (ขุ. วิ. (ไทย) ๒๖/๗๑๙/๘๓)

กัญญา : สาวรุ่น, สาวน้อย เช่นในทีฆนิกายกล่าวถึงขัตติยกุมารในโลกนี้อยู่ร่วมกับนางพราหมณกัญญา จนมีบุตร,ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึง ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงมีนางอสุรกัญญานามว่าสุชาดาเป็นปชาบดี,ในวิมานวัตถุ กล่าวถึงเทพกัญญาอีกพวกหนึ่ง คือ เอณีปัสสา สุผัสสา สุภัททาและมุทุวาทินี ผู้ประเสริฐกว่านางอัปสรทั้งหลาย ,ในอลัมพุสาชาดก กล่าวถึงนางอลัมพุสาเทพกัญญารู้ว่าอิสิสิงคดาบสนั้นหลงใหลแล้ว (ในตน) (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๕/๙๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๒๖/๒๑๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๘/๓๗๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๘/๓๐,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๒๐/๖๑๕)

กัฏฐหารสูตร : พระสูตรว่าด้วยคนหาฟืน เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับนั่งคู้บัลลังก์ ณ ราวป่าในแคว้นโกศล ศิษย์หลายคนของพราหมณ์ภารทวาชโคตร มีอาชีพหาฟืน พบเห็นพระองค์จึงไปบอกอาจารย์ พราหมณ์ภารทวาชะไปถามเหตุที่ทรงยินดีอยู่ป่าเพียงลำพัง ว่าต้องการเกิดเป็นพรหมหรือ เมื่อพราหมณ์ฟังคำตอบ จึงเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสก (สำ. ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๔/๒๙๕)

กัฏฐหาริชาดก, กัฏฐวาหนชาดก : ชาดกว่าด้วยหญิงหาฟืน ชาดกเรื่องนี้ปรารภพระนางวาสภขัตติยา เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบว่า พระนางวาสภขัตติยาเกิดจากนางนาคมุณฑา ทาสีของเจ้ามหานามะศากยะ รับสั่งให้ริบตำแหน่งทั้งของพระนางและวิฑูฑภะ พระพุทธเจ้าตรัสกัฏฐวาหนชาดก ว่า พระเจ้าพรหมทัตเสด็จไปพระอุทยาน ทรงได้ฟังเสียงขับร้องของหญิงเก็บฟืนคนหนึ่ง ทรงพอพระทัย ได้รับนางไว้เป็นพระมเหสี

SAMPLE

ต่อมาได้ประทานตำแหน่งแก่พระนางและโอรส (ขุ. ชา.(ไทย) ๒๗/๗/๓, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๑/๗/๑๙๑)

กัฏโฐปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยไม้เสียดสีกัน พระพุทธเจ้าทรงแสดงความเกิดขึ้นแห่งอินทรีย์ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) สุขินทรีย์ (๒) ทุกขินทรีย์ (๓) โสมนัสสินทรีย์ (๔) โทมนัสสินทรีย์ (๕) อุเปกขินทรีย์ ว่าเหมือนกับไม้ ๒ อันเสียดสีกันเกิดความร้อนลุกเป็นไฟ เพราะแยกไม้ออก ความร้อนก็ดับ ฉันใดก็ฉันนั้น สุขินทรีย์เกิดได้เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งสุขเวทนา มีสุขก็รู้ว่ามีสุข เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนาดับ ก็รู้ชัดว่า สุขินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะดับ... (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐๙/๓๑๗)

กัณฏกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งตรงข้าม สิ่งแย้งกัน (ปฏิปักขธรรม) เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี พร้อมภิกษุสาวกเถระหลายรูป คือ ภิกษุปาละ ภิกษุอุปปาละ ภิกษุกักกฏะ ภิกษุกฬิมพะ ภิกษุนิกฏะ ภิกษุกฏิสสหะ พวกเจ้าลิจฉวีจัดกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคเสด็จเข้าไปป่ามหาวัน พระเถระรังเกียจเสียงอึกทึก จึงพากันไปยังโคสิงคสาลวนทายวัน ที่เงียบสงัด เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบ ได้ตรัสสรรเสริญ ตรัสสิ่งเป็นข้าศึกกัน ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) ความยินดีการคลุกคลีหมู่เป็นปฏิปักษ์ต่อผู้ยินดีความสงัด (๒) การเจริญสุภนิมิตเป็นปฏิปักษ์ต่อผู้เจริญอสุภนิมิต (๓) การดูมหรสพเป็นปฏิปักษ์ต่อผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ (๔) ความใกล้ชิดมาตุคามเป็นปฏิปักษ์ต่อพรหมจรรย์ (๕) เสียงเป็นปฏิปักษ์ต่อปฐมฌาน (๖) วิตกวิจารเป็นปฏิปักษ์ต่อตติยฌาน (๗) ปีติเป็นปฏิปักษ์ต่อตติยฌาน (๘) ลมอัสสาสะปัสสาสะเป็นปฏิปักษ์ต่อจตุตถฌาน (๙) ราคะ โทสะและโมหะเป็นปฏิปักขธรรม (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๒/๑๕๘

กัณฏกะ, สามเณร : สามเณรกัณฏกะศิษย์ของพระอุปนันทศากยบุตร ผู้ข่มขืนกัณฏกีภิกษุณี (วิ. ม. (ไทย) ๔/๑๐๑/๑๕๖) กล่าวตู่พระพุทธเจ้า เห็นผิดไปว่าตนเองรู้ทั่วถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า คำสอนพระพุทธเจ้าไม่มีผลจริง ถูกสงฆ์ขับไล่ออกจากหมู่ (วิ. มหา. (ไทย) ๒/๔๒๘/๕๓๖, วิ. อ.(บาลี) ๒/๔๒๘/๔๒๐-๔๒๑)

กัณฏกี, ภิกษุณี : ภิกษุณีรูปหนึ่งสมัยพุทธกาล ถูกสามเณรกัณฏกะข่มขืน (วิ. ม.(ไทย) ๔/๑๐๘/๑๗๒)

กัณฏกีวัน : ชื่อป่า ในเขตเมืองสาเกต ครั้งหนึ่ง พระอนุรุทธเถระ พระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะอยู่ที่ป่ากัณฏกี พระสารีบุตรแสดงธรรมที่เสขภิกษุพึงเข้าถึง คือ เรื่องสติปัฏฐาน ๔ (สำ. ม.(ไทย) ๑๙/๙๐๒/๔๓๔)

SAMPLE

กัณฏกีสูตร (สูตรที่ ๑) : ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่กัณฏกีวัน พระอนุรุทธเถระ พระสารีบุตรเถระ และพระมหาโมคคัลลานเถระ พักอยู่ที่กัณฏกีวัน ในเวลาเย็น พระสารีบุตรเถระและพระมหาโมคคัลลานเถระ เข้าไปหาพระอนุรุทธเถระ ถามเรื่องธรรมที่เสขบุคคลพึงเข้าถึงอยู่ พระอนุทธเถระ ตอบว่า คือ สติปัฏฐาน ๔ (สำ. ม.(ไทย) ๑๙/๙๐๒/๔๓๔)

กัณฏกีสูตร (สูตรที่ ๒) : เนื้อหาเหมือนสูตรที่ ๑ พระสารีบุตรเถระถามเรื่องธรรมที่อเสขบุคคลพึงเข้าถึงอยู่ คำตอบเหมือนพระสูตรที่ ๑ (สำ. ม.(ไทย) ๑๙/๙๐๓/๔๓๕)

กัณฏกีสูตร (สูตรที่ ๓) : เนื้อหาเหมือนสูตรที่ ๑ พระสารีบุตรเถระถามเรื่องธรรมที่พระอนุรุทธเถระเจริญทำให้มาก แล้วทำให้ทรงอภิญญา คำตอบเหมือนพระสูตรที่ ๑ (สำ. ม.(ไทย) ๑๙/๙๐๔/๔๓๖)

กัณฐกเทพบุตร : เทพบุตรผู้เคยเป็นพญาม้ากัณฐกะ เป็นสหชาติกับพระสิทธัตถกุมารพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ กรุงกบิลพัสดุ์ เพราะพลัดพรากพระสิทธัตถกุมาร พญาม้ากัณฐกะจึงป่วยจนสิ้นชีวิตไปเกิดในวิมาน ณ ภพดาวดึงส์ (ขุ. วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๙๗/๑๔๗)

กัณฐกวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่พญาม้ากัณฐกะ ดู กัณฐกเทพบุตร (ขุ. วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๗๑/๑๔๗)

กัณฑ์ : เรื่องหรือหมวด,ตอน,ส่วนของเรื่อง มักปรากฏต่อท้ายคำอื่นๆ เช่น เวรัญชกัณฑ์ ปาราชิกกัณฑ์ สังฆาทิเสสกัณฑ์, ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงคามกัณฑ์,ในปาฏิกวรรค สิงคาลกสูตร กล่าวถึงฉทิสาปฏิจฉาทนกัณฑ์,ในวิธุรชาดก กล่าวถึงโทหฬกัณฑ์ ตอนว่าด้วยความแพ้ท้อง,เวสสันดรชาดก กล่าวถึงกัณฑ์ทศพรเป็นต้น, ในภาษาไทย หมายถึงข้อความที่แต่งเป็นคำเทศน์เรื่องหนึ่ง ๆ ที่จบลงคราวหนึ่งๆ, ตอนหนึ่ง ๆ ของคำเทศน์ที่เป็นเรื่องยาวของเทศน์มหาชาติพระเวสสันดรชาดก, ลักษณนามของเทศน์ เช่น เทศน์กัณฑ์หนึ่ง เทศน์ ๒ กัณฑ์; (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๖/๒๑๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๔๖/๓๙๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๕๕/๔๔๗)

กัณฑรายนะ, พราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์ ผู้สนทนากับพระมหากัจจานะ ณ ป่าคุนทาวัน เมืองมธุรา กล่าวตำหนิพระมหากัจจานะ ท้ายที่สุด นับถือพระรัตนตรัย (องฺ. ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๙/๘๕)

กัณฑิชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องน่าตำหนิคนมีลูกศรเป็นอาวุธ ชาดกเรื่องนี้แสดงโทษกาม ปรารภภิกษุที่ถูกภรรยาเก่าประเล้าประโลม เล่าว่า ในอดีต ณ แคว้นมคธ เนื้อป่าหลงรักนางเนื้อบ้าน ถูกนายพรานฆ่าตาย เพราะกาม ชาดกนี้ชี้โทษกาม และคนที่ตกอยู่ในอำนาจของมาตุคาม (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๓/๖, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๑/๑๓/๒๑๖)

กัณณกถล, ตำบล : ป่าสงวนอันน่ารื่นรมย์ (เอโก รมณีโย ภูมิภาโค) ตั้งอยู่ในเขตเมืองอุชุญญา (ที. สี. อ. ๑/๓๘๑/๒๘๘)

SAMPLE

กัณณกถลมฤคทายวัน,ป่าสงวน : ชื่อป่าสงวนในเขตเมืองอุชุญญาครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับ ณ กัณณกถลมฤคทายวัน ทรงสทนากับอเจลกัสสปะ ตรัสมหาสีหนาทสูตร (ที. สี.(ไทย) ๙/๓๘๑/๑๖๐)

กัณณกัตถลสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ที่ตำบลกัณณกัตถละ(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๕/๔๕๙)

กัณณกัตถละ,ตำบล : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ที่ตำบลกัณณกัตถละ พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ตำบลกัณณกัตถละ ทรงสดับเรื่องคุณสมบัติภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ๕ ประการ ได้แก่ (๑) มีศรัทธา (๒) มีอาพาธน้อย (๓) ไม่โอ้อวด (๔) ปรารภความเพียร (๕) มีปัญญา (ม. ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๕/๔๕๙)

กัณณกุชชะ, เมือง : ชื่อเมืองในชมพูทวีป, ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับ ณ เมืองเวรัญชา แล้วเสด็จไปยังท่าเมืองปยาคะ ไม่แวะเมืองโสเรยยะ เมืองสังกัสสะ เมืองกัณณกุชชะ ข้ามแม่น้ำคงคาที่เมืองปยาคะ เสด็จถึงกรุงพาราณสี (วิ. มหา.(ไทย) ๑/๒๓/๑๕), พระเรวตะเดินทางจากเมืองโสเรยยะไปเมืองสังกัสสะ ไปเมืองกัณณกุชชะ ไปเมืองอุทุมพระ ไปเมืองอัคคฬปุระ ไปสหชาตินคร (วิ. จู.(ไทย) ๗/๔๕๑/๔๐๒) อรรถกถาพุทธวงศ์ มีเรื่องว่า ราชบุตรพระนามว่าสุรักขิตะและบุตรของปุโรหิตชื่อธัมมเสนกุมาร แห่งกัณณกุชชนครฟังพระธรรมเทศนาของพระปุสสพุทธเจ้า (พุทธ. อ. (บาลี) หน้า๓๓๖), พระกกุสันธพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ที่ประตูเมืองกัณณกุชชะ (พุทธ. อ. หน้า ๓๖๖) ทีปวงศ์ ระบุชื่อ “กัณณโคจจะ” ว่าเป็นเมืองหลวงของพระเจ้านรเทพกษัตริย์องค์ที่ ๙ ในราชวงศ์มหาสัมมตะ, ตามบันทึกของเฮี้ยนจัง เมืองสังกัสสะห่างจากเมืองกัณณกุชชะ ๒๐๐ ลี้ หรือ ๓๓ ไมล์ ฟาเหียนรระบุกว่า ห่างกัน ๔๐ ไมล์ (D.P.P.N. 1/498)

กัณณมุณฑเปติวัตถุ : เรื่องนางเปรตที่ถูกสุนัขกัณณมุณฑะกัดกินครั้งที่เป็นมนุษย์นางทุศีลประพฤตินอกใจสามี เมื่อสามีตักเตือนกลับกล่าวเท็จสาบานว่าไม่ได้ประพฤตินอกใจ ถ้านอกใจขอให้สุนัขกัณณมุณฑะกัดกินอตัวนาง (ขุ. เปต.(ไทย) ๒๖/๓๔๘/๒๒๒)

กัณหโคตร : วงศ์คนผิวดำ,โคตรคนดำ, เรียกชื่อโคตรของคนผิวดำ ; ผู้เป็นเหล่ากอของวาสุเทพ (ขุ. เปต.อ.(บาลี)๒๐๗/๑๐๒);โคตรของคนวรรณะต่ำ,คำด่าเช่นเมื่อคราวอัมพัฏฐมาณพแสดงอาการไม่เคารพพระพุทธเจ้า เดินสนทนาบ้าง ยืนสนทนาบ้าง ถือว่าตนเป็นวรรณะพราหมณ์ วรรณะสูงกว่าพระพุทธเจ้าผู้เป็นสมณะศีรษะโล้น เป็นคนวรรณะต่ำ (กัณหโคตร) เกิดจากพระบาทท้าวมหาพรหม (ที. สี.(ไทย) ๙/๒๖๓/๙๐)

กัณหชาดก : ชาดกว่าด้วยกัณหฤษี เมื่อคราวอยู่ที่กรุงกบิลพัสดุ์ พระอานนทเถระทูลถามเหตุแย้มพระโอษฐ์ พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องกัณหฤาษี ความว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลมั่งคั่ง สละทรัพย์สมบัติบวชเป็นดาบส เป็นคนสันโดษ ไม่บริโภคอาหารจากที่

SAMPLE

อื่น บริโภคแต่ผล ดอก ใบ สะเก็ดของตนไม้ที่ตนอยู่อาศัย สักกเทวราชมองเห็นความมักน้อยของดาบส จึงประทานพรให้ต้นไม้ที่อาศัยอยู่ออกผลตลอดปี (ขุ. ชา.(ไทย) ๒๗/๒๙/๑๒) (ขุ. ชา.(ไทย) ๒๗/๔๔๐/๓๗๓)

กัณหชาติ : ผู้มีชาติดำ คนผิวดำ เป็นคำกล่าวเชิงดูหมิ่น เป็นคำสบประมาทวรรณะศูทร (ม. ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๕/๕๔๖)

กัณหดาบส, กัณหะ, ดาบส : ผู้มีชาติดำ คนผิวดำ เป็นคำกล่าวเชิงดูหมิ่น เป็นคำสบประมาทคนในวรรณะศูทร (ม. ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๕/๕๔๖) ; ดาบสผู้มีความมักน้อยสันโดษอย่างยิ่ง(ปรมปฺปิจฺโฉ) ดู กัณหชาดก (ขุ. ชา.(ไทย) ๒๗/๖๖/๓๓๓)

กัณหทินนเถรคาถา : คาถาของพระกัณหทินนเถระ ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ กรุงราชคฤห์ ฟังธรรมของพระสารีบุตรเถระ เป็นพระอรหันต์สาวก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๗๙/๓๖๑, ขุ. เถร. อ.(บาลี) ๑/๒๘๗/๔๖๗)

กัณหทีปายนจริยา : ความประพฤติ,จริยาของกัณหทีปายนดาบส พระโพธิสัตว์เกิดเป็นบุตรพราหมณ์มหาศาล มีชื่อว่าทีปายนะ ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี (ขุ. จริยา. (ไทย) ๓๓/๙๒/๗๗๐,ขุ. จริยา. อ. (บาลี) ๑๑/๒๘๐)

กัณหทีปายนดาบส,กัณหทีปายนะ, ดาบส : ดาบสผิวดำ(กัณหะ)ที่ชื่อว่ากัณหทีปายนะ เพราะเลือดไหลออกมาก ถูกจับทรมานนอนบนหลาวตลอดทั้งคืน (ขุ. จริยา. อ. (บาลี) ๑๑/๒๘๐)

กัณหทีปายนฤาษี, กัณหทีปายนะ, ฤาษี : ฤาษีผิวดำ (กัณหะ)

กัณหทีปายนะ : ผู้มีผิวดำ (ขุ. จริยา. อ. (บาลี) ๑๑/๒๘๐)

กัณหเปตวัตถุ : เรื่องเปรตกัณหโคตร พระพุทธเจ้าทรงปรารภอุบาสกชาวเมืองสาวัตถี ผู้เสียใจเพราะบุตรชายตาย ไม่อาบน้ำ ไม่บริโภคอาหาร ไม่ทำงาน ไม่ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พร่ำบ่นหาบุตรอยู่ตลอดเวลา (ขุ. เปต.(ไทย) ๒๖/๒๐๗/๒๐๑, ขุ. เปต. อ.(บาลี)๑๐๓/๑๐๑)

กัณหมัคคสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว ธรรมฝ่ายดำ ได้แก่ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ ธรรมฝ่ายขาว ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (องฺ. ทสก.(ไทย)๒๔/๑๔๖/๒๙๑, ๒๔/๑๙๐/๓๓๗)

กัณหมาร : มารดำ มารผิวดำ มารชั้นต่ำ มารโง่เขลา (ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๒/๒๗๑)

กัณหฤาษี : ฤาษีผู้เป็นต้นตระกูลกัณหายนะ หรือ กัณหายนโคตร เป็นบุตรของนางทิสา หญิงรับใช้ของพวกศากยะ เมื่อแรกเกิด กัณหะ พูดว่า “แม่จงล้าง ให้อาบน้ำ ปลดเปลื้อง

จากสิ่งโสโครก ฉันเกิดมาเพื่อประโยชน์แก่แม่” มนุษย์สมัยนั้นเรียกปีศาจว่า กัณหะ (พวกดำ) พวกเขาพูดว่า เด็กคนนี้พอเกิดมาก็พูดได้เลย กัณหะเกิดแล้ว ปีศาจเกิดแล้ว” พวกกัณหายนะเกิดขึ้นตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา เด็กกัณหะเป็นบรรพบุรุษของพวกกัณหายนะ กัณหะเป็นบรรพบุรุษของอัมพัฏฐมาณพ (ที. สี.(ไทย) ๙/๒๖๗/๙๒)

กัณหสัปปสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยงูเห่า งูเห่ามีโทษ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ไม่สะอาด (๒) มีกลิ่นเหม็น (๓) น่ากลัว (๔) มีภัย (๕) มักทำร้ายมิตร เปรียบมาตุคามกับงูเห่า คือ ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่ากลัว มีภัย และมักทำร้ายมิตร (องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๒๙/๓๗๐)

กัณหสัปปสูตร[๒] : พระสูตรงูเห่า งูเห่ามีโทษ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) มักโกรธ (๒) มักผูกโกรธ (๓) มีพิษร้าย (๔) มีลิ้นสองแฉก (๕) มักทำร้ายมิตร เปรียบมาตุคามกับงูเห่า คือ มักโกรธ มักผูกโกรธ มีพิษร้าย มีลิ้นสองแฉก และมักทำร้ายมิตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๐/๓๗๑)

กัณหสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมฝ่ายดำ ๒ ประการ ได้แก่ (๑) อหิริกะ ความไม่ละอายบาป (๒) อโนตตัปปะ (ความไม่กลัวบาป (องฺ. ทุก.(ไทย) ๒๐/๗/๖๒)

กัณหะ : ดำ ผิวดำ สีผิว คนผิวดำ, คำกล่าวเชิงดูหมิ่น ; ชื่อบรรพบุรุษของพวกกัณหายนะ ดู กัณหฤๅษี

กัณหะ, โค : โคตัวมีกำลังสามารถลากเข็นธุระหนักไปได้ แม้หนทางขรุขระหรือทางที่เป็นร่องลึก (ขุ. ชา.(ไทย) ๒๗/๒๙/๑๒)

กัณหะ,นาย : ทาสผู้เป็นบรรพบุรุษของพวกกัณหายนะ ดู กัณหฤๅษี

กัณหากุมารี : พระธิดาของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี เป็นน้องสาวของชาลี (ขุ. จริยา. (ไทย) ๓๓/๙๕/๗๓๙)

กัณหาโคตมกะ, พญางู : ตระกูลของพญางู ๔ ตระกูล ได้แก่ (๑) ตระกูลพญางูวิรูปักษ์ (๒) ตระกูลพญางูเอราปถะ (๓) ตระกูลพญางูฉัพยาบุตร (๔) ตระกูลพญางูกัณหาโคตมกะ (วิ. จู. (ไทย) ๗/๒๕๑/๑๔, องฺ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๐, ขุ. ชา.(ไทย) ๒๗/๒๐๓/๙๒)

กัณหาภิชาติ : ผู้มีชาติดำ ผู้เกิดในตระกูลต่ำ ผู้มีอาชีพการงานน่าหวาดกลัว เช่น เป็นโจร เป็นเพชฌฆาต (ที. สี. อ. ๑/๑๖๘/๑๔๗) ; เป็นหนึ่งในอภิชาต ๖ อย่าง, กัณหาภิชาติ คู่กับ สุกกาภิชาติ ผู้มีชาติขาว ผู้เกิดในตระกูลสูง (ที. ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๙/๓๒๙) ปูรณะกัสสปะ เจ้าลัทธิคนหนึ่ง บัญญัติไว้ว่า กัณหาภิชาติ คือ คนฆ่าแพะ คนฆ่าสุกร พรานนก พรานเนื้อ ชาวประมง โจร เพชฌฆาต เจ้าหน้าที่เรือนจำ หรือคนทำงานที่โหดร้ายอื่นๆ กัณหาภิชาติ ที่ประพฤติธรรมดำ หมายถึง ผู้เกิดในตระกูลจัณฑาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างสาน ตระกูลช่างรถ ตระกูลคนเทขยะ เขามีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีโรคมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก เป็นโรค

SAMPLE

อัมพาต มักไม่ได้สิ่งของเครื่องใช้ที่ดี คือ น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป และเขายังประพฤติทุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ หลังจากตายจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (องฺ. ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๓)

กัณหายนโคตร :โคตรคนดำ ดู กัณหฤๅษี

กัณหายนตระกูล : ตระกูลกัณหายนะ ดู กัณหฤๅษี

กัณหายนะ,พวก : พวกคนผิวดำ ดู กัณหฤๅษี

กัตติกโจร : โจรเดือนกัตติกา, โจรเดือน ๑๒, ตามจันทรคติ เดือน ๑๒ ตกในราวเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายนครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เมื่อถึงวันออกพรรษา กลุ่มกัตติกโจร เข้าใจว่าพวกภิกษุมีลาภมาก จึงเข้าปล้น ได้ไตรจีวร จึงมีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะป่าเก็บไตรจีวรผืนใดผืนหนึ่งไว้ในละแวกบ้านได้ (วิ. มหา. (ไทย) ๒/๖๕๒/๑๗๑)

กัตถีสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกล่าวโอ้อวดว่าได้บรรลุคุณวิเศษ พระมหาจุนทะอยู่ที่สหชาติวันแคว้นเจตี กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุที่กล่าวอวดว่าตนบรรลุธรรม เพราะ (๑) ทุศีล (๒) ไม่มีศรัทธา (๓) มีสุตะน้อย (๔) ว่ายาก (๕) มีมิตรชั่ว (๖) เกียจคร้าน (๗) หลงลืมสติ (๘) ลวงโลก (๙) เลี้ยงยาก (๑๐) ปัญญาทราม (องฺ. ทสก.(ไทย)๒๔/๘๕/๑๘๗

กัททมทหะ, แม่น้ำ : แม่น้ำในเขตเมืองวรณา อยู่ทางทิศตะวันตกเมืองสาวัตถี คราวหนึ่ง พระมหากัจจายนะอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำกัททมทหะ พราหมณ์อารามทัณฑะเข้าไปสนทนา ถามว่าอะไรเป็นเหตุให้กษัตริย์ขัดแย้งกับกษัตริย์ พราหมณ์ขัดแย้งกับพราหมณ์ คหบดีขัดแย้งกับคหบดี พระมหากัจจายนะตอบว่า เพราะกามราคะ พราหมณ์ถามว่าอะไรเป็นเหตุให้สมณะขัดแย้งกับสมณะ พระมหากัจจายนะตอบว่า เพราะทิฏฐิราคะ พราหมณ์ถามว่า ผู้ล่วงพ้นกามราคะและทิฏฐิราคะ ยังมีอยู่ในโลกนี้หรือไม่ พระมหากัจจายนะตอบว่า มี พราหมณ์ถามว่า ใครล่วงพ้นกามราคะและทิฏฐิราคะ พระมหากัจจายนะ ตอบว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าล่วงพ้นกามราคะและทิฏฐิราคะ พระองค์ประทับอยู่เมืองสาวัตถี อยู่ด้านทิศตะวันออก เมื่อพราหมณ์ทราบจึงลุกขึ้นห่มผ้าเฉวียงบ่า คุกเข่าประนมมือหันไปทางเมืองสาวัตถี เปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ล่วงพ้นจากกามราคะและทิฏฐิราคะ ได้นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (องฺ. ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๘๒)

กั้น : กีดขวางหรือทำสิ่งกีดขวางเพื่อบัง คั่น หรือกันไว้ไม่ให้เข้ามา เช่น กั้นร่ม, ในมหาวิภังค์ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ เช่น เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน,ในทีฆนิกาย กล่าวถึง เมื่อ

SAMPLE

พระโพธิสัตว์ประสูติได้ครู่หนึ่ง ทรงยืนได้ อย่างมั่นคงด้วยพระบาททั้งสองที่เสมอกัน ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ทรงดำเนินไป ๗ ก้าวขณะที่หมู่เทวดากั้นเศวตฉัตรตามเสด็จ,ในเทวธาวิตักกสูตร กล่าวถึงคนเลี้ยงโคต้องคอยระวังโคทั้งหลายในที่มีข้าวกล้าหนาแน่น เขาต้องตีต้อนโคทั้งหลายไปจากที่นั้นๆ กั้นไว้ ห้ามไว้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙/๒๘, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๙๕/๕๘๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑/๑๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๘/๒๒๐)

กันดาร : อัตคัด,ฝืดเคือง,ลำบาก, แห้งแล้ง คำนี้มักใช้แก่เวลา ท้องที่ หรือถิ่นที่มีลักษณะเช่นนั้น เช่น กันดารข้าว กันดารน้ำ คราวกันดาร ทางกันดาร ที่กันดาร ที่ใช้เกี่ยวกับความเห็นผิดก็มี เช่น ทิฏฐิว่า 'โลกเที่ยง' นั้น เป็นรกชัฏคือทิฏฐิ เป็นกันดารคือทิฏฐิ เป็นเสี้ยนหนามคือทิฏฐิ เป็นความดิ้นรนคือทิฏฐิ เป็นสังโยชน์คือทิฏฐิ ก่อให้เกิดความทุกข์ ความลำบาก ความคับแค้น และความเร่าร้อน ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน (ม. ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๙/๒๒๓)

กันดารคือทิฏฐิ : ความเห็นผิดอันเป็นความคับแค้น ดู กันดาร

กันทลกชาดก : ว่าด้วยนกหัวขวานปรารภพระเทวทัตประพฤติเลียนพระพุทธเจ้าแต่ทำไม่ได้ พระพุทธเจ้าตรัสสอนด้วยกันทลกชาดก เล่าว่า ในอดีตกาล พระพุทธเจ้าเกิดเป็นนกหัวขวานชื่อขทิรวนิยะ พระเทวทัตเกิดเป็นนกหัวขวานชื่อกันทลกะ ทั้งสองเป็นสหายกัน วันหนึ่ง นกขทิรวนิยะพานกกันทลกะไปหากินในป่าไม้ตะเคียน ใช้จะงอยปากเคาะต้นตะเคียนนำสัตว์ในต้นตะเคียนออกมาให้นกกันทลกะ ๆ คิดว่าตนเองเป็นชาตินกหัวขวานเหมือนกัน ทำไมต้องอาศัยผู้อื่น บอกนกขทิรวนิยะว่า ตนจะเคาะต้นตะเคียนหาอาหารกินเอง นกขทิรวินิยะเตือนว่าอย่าทำ เพราะนกกันทลกะเคยใช้จะงอยปากเคาะเพียงไม้เนื้ออ่อน ไม่เคยเคาะไม้แก่น นกกันทลกะไม่เชื่อฟัง ใช้จะงอกปากเคาะไม้ตะเคียน เป็นเหตุให้จะงอยปากหัก ตาทะเล้น หัวแตก มันสมองแตก (ขุ. ชา.(ไทย) ๒๗/๒๑๐/๙๖, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๓/๒๑๐/๑๖๒)

กันทรกสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อกันทรกะเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ใกล้สระโบกขรณีชื่อคัคคราครุงจัมปาบุตรนายควาญช้างชื่อเปสสะและปริพาชกกันทรกะเข้าไปเฝ้าสนทนา กันทรกะปริพาชก เห็นอาการนิ่งสงบของภิกษุสงฆ์ เกิดความยินดี กราบทูลว่า พระพุทธเจ้าทั้งอดีตและอนาคต ทรงแนะนำภิกษุสงฆ์เหมือนพระพุทธองค์เวลานี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธเจ้าในอดีตและอนาคตทรงสอนภิกษุสงฆ์อย่างเดียวกันคือ เรื่องสติปัฏฐาน นายเปสสะ กราบทูลความวิเศษแห่งสติปัฏฐาน กราบทูลว่า คนสอนยาก สัตว์เลี้ยงฝึกง่าย พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคล ๔ จำพวก ใน

โลกนี้ ได้แก่ (๑) ผู้ทำตนให้เดือดร้อน ประกอบการทำตนให้เดือดร้อน (๒) ผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนประกอบการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน(๓) ผู้ทำตนให้เดือดร้อน ประกอบการทำตนให้เดือดร้อน และทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ประกอบการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน (๔) ผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อนไม่ประกอบการทำตนให้เดือดร้อนและไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนไม่ประกอบการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ว่า เหมือนกัน (ม. ม.(ไทย) ๑๓/๑/๑)

กันทรกะ,ปริพาชก : ปริพาชกชื่อกันทกะ ดู กันทกสูตร

กับ : 1.คำที่เชื่อมคำหรือความเข้าด้วยกัน มีความหมายว่า รวมกันหรือเกี่ยวข้องกัน เช่น ในวินัยปิฎก กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเฬรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป,ในมหาวรรค กล่าวถึง อาชีวกชื่ออุปกะได้พบพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินทางไกล ณ ระหว่างแม่น้ำคยากับต้นโพธิพฤกษ์,ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑/๑๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๘/๖๒)2.อาหารซึ่งปรกติใช้กินพร้อมข้าว

กับข้าว,อาหาร : อาหารซึ่งปกติใช้กินพร้อมข้าว ในวินัยปิฎก กล่าวถึงคหบดีพร้อมบุตรภรรยาอังคาส อยู่ใกล้ๆ ในโรงฉัน คนอื่นๆ ถามถึงความต้องการข้าวสุก ถามถึงความต้องการกับข้าว,ในมหาวิภังค์ กล่าวถึงบาตรขนาดเล็ก จุข้าวสุกจากข้าวสารครึ่งทะนาน จุของเคี้ยวเศษหนึ่งส่วนสี่ จุกับข้าวพอสมควรแก่ข้าวสุก,ในเสขิยวัตร กล่าวถึงภิกษุใดไม่เอื้อเฟื้อ ใช้ข้าวสุกกลบแกงหรือกับข้าว เพราะอยากได้มาก ต้องอาบัติทุกกฏ,ในสุตนชาดก ยักษ์กล่าวว่า มาเถิดมาณพ จงวางภักษาหารที่เพียบพร้อมด้วยกับข้าวลง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๓/๔๑๕,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๐๒/๑๒๔,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๑๑/๖๘๖,ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๖/๒๕๗)

กัป, กัลป์ : กาลกำหนด, กำหนดอายุของโลก, ระยะเวลายาวนานเหลือเกิน ที่กำหนดว่าโลกคือจักรวาล ประลัยครั้งหนึ่ง (ศาสนาฮินดูว่าเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม) ท่านให้เข้าใจด้วยอุปมาว่า เปรียบเหมือนมีภูเขาศิลาล้วน กว้าง ยาว สูง ด้านละ ๑ โยชน์ ทุก ๑๐๐ ปี มีคนนำผ้าเนื้อละเอียดอย่างดีมาลูบครั้งหนึ่ง จนกว่าภูเขานั้นจะสึกหรอสิ้นไป กัปหนึ่งยาวนานกว่านั้น ; กำหนดอายุของมนุษย์หรือสัตว์จำพวกนั้นๆ ในยุคนั้นๆ เรียกเต็มว่า ‘อายุกัป’ เช่นว่า อายุกัปของคนยุคนี้ ประมาณ ๑๐๐ ปี ที่กล่าวข้างต้นนั้น เป็นข้อควรรู้ที่พอแก่ความเข้าใจทั่วไป หากต้องการทราบละเอียด พึงศึกษาคติโบราณดังนี้ กัปมี ๔ อย่าง ได้แก่ มหากัป กับใหญ่ คือ กำหนดอายุของโลก อันหมายถึงสกลพิภพ๒. อสงไขยกัป กัปอันนับเวลามิได้ คือ ส่วนย่อย ๔ แห่งมหากัป ได้แก่ ๑) สังวัฏฏกัป (เรียกเต็มว่า สังวัฏฏอสงไขยกัป) กับเสื่อม คือ ระยะ

กาลที่โลกเสื่อมลงจนถึงวินาศ๒) สังวัฏฏฐายีกัป (สังวัฏฏฐายีอสงไขยกัป) ระยะกาลที่ลกพินาศแล้วทรงอยู่ ๓) วิวัฏฏกัป (วิวัฏฏอสงไขยกัป) กัปเจริญ คือ ระยะกาลที่โลกกลับเจริญขึ้น ๔) วิวัฏฏฐายีกัป (วิวัฏฏฐายีกัปอสงไขย) ระยะกาลที่โลกเจริญแล้วทรงอยู่ ครบรอบ ๔ อสงไขยกัปนี้ เป็นมหากัปหนึ่งอันตรกัป กัปในระหว่าง ได้แก่ ระยะกาลที่หมู่มนุษย์เสื่อมจนส่วนใหญ่พินาศแล้ว ส่วนที่เหลือดีขึ้นเจริญขึ้นและมีอายุยืนยาวขึ้นจนถึงอสงไขย แล้วกลับเสื่อมลง อายุสั้นลงๆ จนเหลือเพียงสิบปีแล้วพินาศ ครบรอบนี้เป็นอันตรกัปหนึ่ง ๖๔ อันตรกัปเช่นนั้น เป็น ๑ อสงไขยกัป อายุกัป กำหนดอายุของสัตว์จำพวกนั้นๆ เช่น อากัปของมหาพรหมเท่ากับ ๑ อสงไขยกัป โดยทั่วไป คำว่า “กัป” ที่มาโดดๆ มักหมายถึงมหากัป แต่หลายแห่งหมายถึงอายุกัป เช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระองค์ได้ทรงเจริญอิทธิบาล ๔ เป็นอย่างดีแล้ว หากทรงจำนง จะทรงพระชนม์อยู่ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัปก็ได้ “กัป” ในที่นี้ หมายถึงอายุกัป คือจะทรงพระชนม์อยู่จนครบกำหนด อายุของคนในยุคนั้นเต็มบริบูรณ์ คือ เต็ม ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่านั้น ก็ได้ ตามคติที่บางคัมภีร์ประมวลมาบันทึกไว้ พึงทราบว่า ตลอดมหากัปนั้นพระพุทธเจ้าจะอุบัติเฉพาะในวิวัฏฏฐายีกัป คือ ในระยะกาลที่โลกกลับเจริญขึ้น และกำลังทรงอยู่ เท่านั้น และกัป เมื่อจำแนกตามกาลอุบัติของพระพุทธเจ้า มี ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) สุญกัป กัปสูญ หรือกัปว่างเปล่า คือ กัปที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ (รวมทั้งไม่มีพระปัจเจกพุทธเจ้า พระพุทธสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิธรรมราชาด้วย) (๒) อสุญกัป กัปไม่สูญ หรือกัปไม่ว่างเปล่า คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ แยกย่อยเป็น ๕ ประเภท ได้แก่ ๑) สารกัป (กัปที่มีสาระขึ้นมาได้โดยมีพระพุทธเจ้ามาอุบัติ) คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติพระองค์เดียว ๒) มัณฑกัป (กัปเยี่ยมยอด) คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ ๒ พระองค์ ๓) วรกัป (กัปประเสริฐ) คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ ๓ พระองค์ ๔) สารมัณฑกัป (กัปที่มีสาระเยี่ยมยอดยิ่งกว่ากัปก่อน) คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ ๔ พระองค์ ๕) ภัทกัป (ภัททกัป หรือภัทรกัปก็ได้, กัปเจริญ หรือกัปที่ดีแท้) คือ กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ ๕ พระองค์ กัปปัจจุบัน เป็นภัทกัป มีพระพุทธเจ้าอุบัติ ๕ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมน์ พระกัสสปะ พระโคตมะ ที่อุบัติแล้ว และพระเมตไตรย์ที่จะอุบัติต่อไป ในศาสนาฮินดู ถือว่า ๑ กัป (รูปสันสกฤตเป็นกัลป์) อันเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม (กลางวันเป็นอุทัยกัป คือ กัปรุ่ง, กลางคืนเป็นขัยกัป คือ กัปมลาย) ตั้งแต่โลกเริ่มต้นใหม่จนประลัยไปรอบหนึ่งนั้น มี ๒,๐๐๐ มหายุค แต่ละมหายุคยาว ๔,๓๒๐,๐๐๐ ปี โดยแบ่งเป็น ๔ ยุค (จตุยุค, จตุรยุค) เริ่มจากระยะกาลที่มนุษย์มีศีลธรรมและร่างกายสมบูรณ์งดงาม แล้วเสื่อมทรามลง และช่วงเวลาของยุคก็สั้นเข้าตามลำดับ คือ ๑.

กฤตยุค ยุคที่โลกอันพระพรหมสร้างเสร็จแล้ว มีความดีงามสมบูรณ์อยู่ดังลูกเต๋าด้าน ‘กฤต’ ที่มี ๔ แต้ม เป็นยุคดีเลิศ ๑,๗๒๘,๐๐๐ ปี (สัตยยุค คือ ยุคแห่งสัจจะ ก็เรียก ; ไทยเรียก กฤดายุค) ๒. เตรดายุค ยุคที่มีความดีงามถอยลงมา ดังลูกเต๋าด้าน ‘เตรดา’ ที่มี ๓ แต้ม ยังเป็นยุคที่ดี ๑,๒๙๖,๐๐๐ ปี (ไทยเรียกไตรรดายุค) ๓. ทวาปรยุค ยุคที่ความดีงามเสื่อมลงไปอีก ดังลูกเต๋าด้าน ‘ทวาปร’ ที่มี ๒ แต้ม เป็นยุคที่มีความดีพอทรงตัวได้ ๘๖๔,๐๐๐ ปี (ไทยเรียก ทวาบรยุค) ๔. กลียุค ยุคที่เสื่อมทรามถึงที่สุด ดังลูดเต๋าด้าน ‘กลิ’ ที่มีเพียงแต้มเดียว เป็นยุคแห่งความเลวร้าย ๔๓๒,๐๐๐ ปี

กัปปฏกุรเถรคาถา : คาถาของพระกัปปฏกุรเถระ ; ท่านเป็นชาวเมืองสาวัตถี ก่อนบวชมีอาชีพหาบหญ้าขาย ได้ฟังธรรมจากพระขีณาสพ บวชแล้วสึก ๗ ครั้ง เป็นพระอรหันต์ (ขุ. เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๙/๓๖๗, ขุ. เถร. อ. (บาลี) ๑/๒๙๗/๔๙๓)

กัปปดาบส : ดาบสผู้ใกล้ชิด เป็นหัวหน้าศิษย์ (เชฏฐนฺเตวาสิโก) ของเกสวดาบส กัปปดาบสช่วยให้เกสวดาบสผู้เป็นอาจารย์หายจากโรค “คิดถึง” โดยไม่ต้องพึ่งหมอหลวง (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๑๘๑/๑๙๔, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๔/๓๔๖/๓๕๓)

กัปปเถรคาถา : คาถาของพระกัปปเถระ (ขุ. เถร.(ไทย) ๒๖/๕๖๗/๔๓๘) ท่านเกิดในราชตระกูล มัณฑลิกะ แคว้นมคธ ได้ครองราชย์สมบัติต่อมาฟังอสุภกถา เบื่อหน่ายออกบวช

กัปปมาณวกปัญหา : ปัญหาของกัปปมาณพ ศิษย์คนหนึ่งของพราหมณ์พาวรี พบพระพุทธเจ้าที่ปาสาณกเจดีย์ แคว้นมคธ ทูลถามว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ดำรงกลางสังสารวัฏ ผู้ถูกชราและมัจจุราชครอบงำ ขอพระองค์ตรัสบอกที่พึ่ง โดยวิธีที่ทุกข์จะไม่พึงมีแก่เขาอีก (ขุ. สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๙๙/๗๖๕, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๑๗/๒๗, ขุ. จู ๓๐/๖๑/๒๓๔)

กัปปมาณวปัญหานิทเทส : อธิบายความในปัญหาของกัปปมาณพ เช่น คำว่า เหล่าสัตว์ผู้ดำรงอยู่ท่ามกลางสังสารวัฏ อธิบายว่า สงสาร ตรัสเรียกว่า สระ คือ การมา การไป การไปและการมา ความตาย คติ ภพน้อยภพใหญ่ จุติ อุปบัติ ความเกิด ความดับ ชาติ ชรา มรณะ ที่สุดเบื้องต้นแห่งสงสารไม่ปรากฏ ที่สุดเบื้องปลายก็ไม่ปรากฏ เหล่าสัตว์ผู้ดำรงอยู่แล้ว คือ ดำรงมั่นแล้ว ติด ติดแน่น ติดพัน ติดใจในสงสารวัฏอันเป็นท่ามกลาง ที่สุดเบื้องต้นแห่งสงสารไม่ปรากฏอย่างไร เป็นต้น (ขุ. จู. (ไทย) ๓๐/๖๑/๒๓๔)

กัปปรุกขิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกัปปรุกขิยเถระ เล่าว่า ในสมัยพระสิทธัตถพุทธเจ้า ท่านบูชาพระพุทธเจ้าด้วยการประดิษฐานต้นกัลปพฤกษ์คล้องผ้าอันงดงามหลายผืน ในภพต่อๆมา เกิดต้นกัลปพฤกษ์ขึ้นที่ประตูบ้านส่องแสงงดงาม (ขุ. อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๘/๑๖๕)

SAMPLE

กัปปสหัสสสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้ระลึกได้ตั้ง ๑,๐๐๐ กัป ครั้งหนึ่ง ภิกษุจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอนุรุทธเถระ ณ พระเชตวัน สนทนากันพอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วถามสาเหตุที่พระอนุรุทธเถระเป็นผู้มีอภิญญามาก พระอนุรุทธเถระตอบว่า เพราะท่านเจริญสติปัฏฐาน ๔ (สำ. ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๙/๔๔๒)

กัปปสูตร : พระสูตรว่าด้วยกัป แสดงความยาวนานแห่งอสงไขยกัป ๔ ประการ คือ (๑) เวลาที่สังสารวัฏฏกัปดำเนินไป ไม่มีใครกำหนดนับได้ว่า จำนวนเท่านี้หลายปี จำนวนเท่านี้ ๑๐๐ ปี จำนวนเท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี หรือ จำนวนเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี (๒) เวลาที่ที่สังสารวัฏฏฐายีกัป ดำเนินไป...(๓) เวลาที่วิวัฏฏกัป ดำเนินไป... ๔(เวลาที่วิวัฏฏฐายีกัป ดำเนินไป... (องฺ. จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๕๖/๒๑๖)

กัปปสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยพระกัปปะ ท่านพระกัปปะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระผู้มีพระภาค ทูลถามว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไร จึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และนามานุสัยในกาย และในนิมิตทั้งปวงภายนอก พระพุทธเจ้า ทรงตอบว่า เมื่อบุคคลรู้เห็น ขันธ์ ๕ ด้วยปัญญาอันชอบตามว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา” **(** สำ. ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๔/๒๑๘)

กัปปสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพระกัปปะ เนื้อหาเหมือนพระสูตรแรก ตอนท้าย ความว่า ..แลในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว คำตอบเหมือนพระสูตรแรก **(**สำ. ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๕/๒๑๙)

กัปปะ, ภิกษุ : ภิกษุรูปหนึ่งสมัยพุทธกาล ดู กัปปสูตร

กัปปะ, มาณพ : มาณพคนหนึ่งในจำนวน ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี (๑) อชิตะ (๒) ติสสเมตเตยยะ (๓) ปุณณกะ (๔) เมตตคู (๕) โธตกะ (๖) อุปสีวะ (๗) นันทะ (๘) เหมกะ (๙) โตเทยยะ (๑๐) กัปปะ (๑๑) ชตุกัณณิ (๑๒) ภัทราวุธ (๑๓) อุทัย (๑๔) โปสาละ (๑๕) โมฆราช (๑๖) ปิงคิยะ (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๑๓-๑๐๑๕/๗๔๐) (อรรถกถาอธิบายว่า มาณพ ๑๖ คนนี้ได้เคยบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ แล้วอบรมจิตเพื่อเป็นบุญวาสนาที่จะติดตามตัวไป (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๑๐๑๓-๑๘/๔๓๐)

กัปปมาณพ เกิดในสกุลพราหมณ์ เมืองสาวัตถี เมื่อเจริญวัยได้ไปศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาในสำนักของพราหมณ์พาวรี ซึ่งตั้งอาศรมอยู่ฝั่งแม่น้ำโคธาวารี ที่เป็นพรมแดนระหว่างแค้วนอัสสกะกับแคว้นมุฬกะ

เมื่อพราหมณ์พาวรีส่งมาณพทั้ง ๑๖ คนไปทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ที่ปาสาณเจดีย์ แคว้นมคธ กัปปมาณพได้ทูลถามเป็นคนที่ ๑๐ ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ดำรงอยู่

SAMPLE

ท่ามกลางสระ ผู้ถูกชราและมัจจุราชครอบงำ ในขณะเกิดห้วงน้ำอันเป็นมหันตภัย อนึ่ง ขอพระพุทธองค์โปรดตรัสบอกที่พึ่งโดยวิธีที่ทุกข์นี้จะไม่พึงมีแก่ข้าพระองค์อีก" พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า "ที่พึ่งนั้น คือ นิพพาน" (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๙๙-๑๑๐๒/๗๖๕)

ในที่สุดแห่งการพยากรณ์ปัญหา กัปปมาณพได้สำเร็จพระอรหัตผล และเมื่อจบโสฬสปัญหาพยากรณ์ กัปปมาณพ พร้อมด้วยมาณพ ๑๕ คน ได้ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระพุทธเจ้า (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๑๓๕-๑๑๓๖/๗๗๕,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๑๗-๑๑๙/๒๗) (คำว่า ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระพุทธเจ้า หมายถึง การบวชประพฤติธรรมในศาสนาของพระพุทธเจ้า (ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๒/๑๕๕)

กัปปาสิกะ,ผ้า :ผ้าฝ้าย เป็นคหบดีจีวรชนิด ๑ ใน ๖ ชนิดที่พระพุทธเจ้าอนุญาต คือ (๑) โขมะ ผ้าเปลือกไม้ (๒) กัปปาสิกะ ผ้าฝ้าย (๓) โกเสยยะ ผ้าไหม (๔) กัมพละ ผ้าขนสัตว์ (๕) สาณะ ผ้าป่าน (๖) ภังคะ ผ้าที่ทำด้วยของ(วัสดุ)ผสมกัน (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๙/๒๐๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๙/๔๔๔)

กัปปิตกภิกษุ : พระเถระรูปหนึ่งในจำนวน ๑,๐๐๐ รูปที่เคยเป็นนักบวชชฎิลมีพระอุรุเวลกัสสปะเป็นหัวหน้า ท่านเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระอุบาลี พักอยู่ที่กปินัจจานา ในป่าช้า เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี (ขุ.เปต.อ. (บาลี)๕๔๘/๒๔๕)

ครั้งหนึ่ง พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์นำศพภิกษุณีอาวุโสท่านหนึ่งไปเผาในป่าช้าใกล้ที่พักของพระกัปปิตกะ แล้วสร้างสถูปไว้เป็นที่ระลึก และพากันร่ำไห้ที่นั่นทำให้พระกัปปิตกะเกิดความรำคาญ จึงทำลายสถูปนั้นเสีย พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ทราบจึงไปทำลายกุฏิท่าน แต่ท่านหลีกไปอยู่ทีอื่นเสียก่อน (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๐๒๘/๒๖๘)

ในอัมพสักขรเปตวัตถุ กล่าวถึงเจ้าลิจฉวีชื่ออัมพสักขระ เป็นมิจฉาทิฏฐิ เห็นว่าไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ทำดีทำชั่วไม่มีผล (นัตถิกวาทะ,นัตถิกทิฏฐิ) เห็นเปรตเปลือยตนหนึ่งที่นอกเมือง อยู่ใกล้กับนักโทษหนุ่มคนหนึ่งที่ถูกแทงด้วยหลาวประจานไว้หน้าเมือง จากการสนทนากับเปรตตนนั้นทำให้เจ้าอัมพสักขระอยากพิสูจน์ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม โดยนำผ้า ๘ คู่ไปถวายพระกัปปิตกะ ซึ่งส่งผลให้เปรตตนนั้นมีผ้านุ่งอย่างที่กล่าวไว้ และเมื่อได้ฟังธรรมจากพระเถระก็สามารถละมิจฉาทิฏฐิได้ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๘๖-๕๙๐/๒๖๒-๒๖๔)

กัปปินะ, พระ :พระมหาสาวกรูปหนึ่ง นามเดิมว่า กัปปินะ เป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติในนครกุกกุฏวดี ในปัจจันตประเทศ พระบิดาและพระมารดา ไม่ปรากฏพระนาม ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงอโนชาเทวี พระราชธิดาของพระเจ้าสาคละ แห่งแคว้นมัททะ ทั้ง ๒ พระองค์ทรงสนพระทัยเรื่องศาสนา คอยสดับตรับฟังข่าวการอุบัติของพระพุทธเจ้า

SAMPLE

ตลอดเวลา วันหนึ่ง ทรงทราบข่าวจากพ่อค้าชาวเมืองสาวัตถีว่า พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อุบัติขึ้นแล้วในโลก ก็บังเกิดปีติศรัทธา สละราชสมบัติ ทรงม้าเดินทางไกลถึง ๓๐๐ โยชน์ ไปยังเมืองสาวัตถี พระพุทธเจ้าทรงทราบข่าวการเสด็จมาของพระเจ้ามหากัปปินะ จึงเสด็จไปประทับนั่งรออยู่ที่โคนต้นพหุปุตตนิโครธ ชายฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ท้าวเธอพร้อมด้วยบริวารได้เสด็จเข้าไปเฝ้า พระองค์ทรงแสดงอนุปุพพิกถาและอริยสัจ ๔ ครั้นจบพระธรรมเทศนา พระราชาพร้อมด้วยบริวารได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบท ทรงประทานอุปสมบทด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา

พระมหากัปปินเถระชอบอยู่สงบสงัดและมักอุทานว่า สุขจริงหนอ สุขจริงหนอ ท่านมีความมักน้อย และไม่ชอบสอนใคร ต่อมาพระศาสดาทรงทราบ จึงรับสั่งให้ท่านสอนผู้อื่นบ้าง ท่านจึงแสดงธรรมแก่ศิษย์ประมาณ ๑,๐๐๐ รูป จนได้บรรลุอรหัตผลในคราวเดียวกัน พระศาสดาทรงอาศัยเหตุนั้น จึงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านเป็นผู้ให้โอวาทแก่ภิกษุ พระมหากัปปินเถระ ทำหน้าที่ของพระสงฆ์ผู้ดำรงพระพุทธศาสนา ตามสมควรแก่เวลาแล้วจึงนิพพาน ส่วนพระอัครมเหสีอโนชา เมื่อทราบข่าวการอุบัติของพระพุทธเจ้าก็เกิดปีติและศรัทธาเช่นเดียวกัน เสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังธรรมจนบรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ได้รับการบรรพชาจากพระอุบลวรรณาเถรีไปอยู่ในสำนักภิกษุณี (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๔๕/๓๓๘, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๖/๒๔๖)

พระกัปปินะเป็นผู้ที่พระสารีบุตรเถระเคารพนับถือ ขอคำปรึกษาในเรื่องสำคัญๆ เช่นในในสารีปุตตเถรมาตุเปติวัตถุ ดังข้อความว่า พระสารีบุตรเถระฟังคำของมารดาแล้วคิดจะช่วยเหลือ จึงปรึกษาพระมหาโมคคัลลานเถระ พระอนุรุทธะ และพระกัปปินะ (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๑๒๒/๑๘๘)

กัปปินะ, อำมาตย์ : พระมหากัปปินเถระ ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้เกิดเป็นมหาอำมาตย์ชื่อว่ากัปปินะ เป็นผู้พิพากษาอยู่ในกรุงหงสวดี เป็นผู้มีความองอาจในการตัดสินคดีความต่างๆ ได้ฟังธรรมของพระองค์ซึ่งกำลังประกาศคุณของสาวกซึ่งอยู่ในตำแหน่งเป็นผู้กล่าวสอนภิกษุ ก็เกิดปีติโสมนัส จึงทูลนิมนต์พระตถาคตพร้อมพระสาวกให้เสวยและฉัน แล้วก็ตั้งจิตอธิษฐานปรารถนาตำแหน่งนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๙/๒๔๘, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘๕/๒๔๙) ดู *กัปปินะ, พระ*

กัปปิยการก : ผู้ทำของที่สมควรแก่สมณะ, ผู้ทำหน้าที่จัดของที่สมควรถวายภิกษุ, ผู้ปฏิบัติภิกษุในเรื่องปัจจัย ๔, ศิษย์พระ (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๗๔/๗๒)

ในเรื่องรับประเคนผลไม้ที่จับต้องแล้ว (อุคคหิตปฏิคคหณา) พระพุทธเจ้ารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นของเคี้ยวคือผลไม้ที่ใด(ของป่า) ถึงไม่มีกัปปิย

SAMPLE

การก เราอนุญาตให้หยิบนำไปเอง พบกัปปิยการกแล้ววางไว้บนพื้นดินให้เขาประเคนแล้วฉันได้ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รับประเคนสิ่งของที่จับต้องแล้ว (ทรงอนุญาตสำหรับภิกษุผู้เดินทางไกลไม่มีกัปปิยการกไปด้วย) (วิ.ม.(ไท)๕/๒๗๕/๗๓)

กัปปิยกุฏี : สถานที่เก็บอาหาร, เรือนเก็บของที่เป็นกัปปิยะ; พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตเพื่อให้ภิกษุสงฆ์พ้นจากการเก็บของไว้เองและหุงต้มเอง (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๙๕/๑๒๐, วิ.จู. (ไทย)๗/๓๐๗/๑๒๐) (วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๙๕/๑๘๓) ; ดู *กัปปิยภูมิ*

กัปปิยภูมิ : สถานที่เก็บโภชนาหารสำหรับภิกษุสงฆ์, ที่สำหรับเก็บเสบียงอาหารของวัด, ครัววัด มี ๔ ชนิด คือ (๑) อุสสาวนันติกา กัปปิยภูมิที่ประกาศให้ได้ยินกัน ได้แก่ กุฏีที่ภิกษุทั้งหลายตั้งใจจะให้เป็นกัปปิยกุฏี เป็นเรือนที่ใช้เป็นห้องครัวมาตั้งแต่แรก คือ เมื่อขณะทำ ก็ช่วยกันทำโดยประกาศให้ได้ยินทั่วกัน ๓ ครั้งว่า “กปฺปิยกุฏึ กโรม” แปลว่า “เราทั้งหลายทำกัปปิยกุฏี” (๒) โคนิสาทิกา กัปปิยภูมิเหมือนกับที่โคจ่อม ได้แก่ สถานที่ไม่มีรั้วล้อม แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ วัดที่ไม่มีรั้วล้อม เรียกว่า อารามโคนิสาทิกา กุฏีที่ไม่มีรั้วล้อม เรียกว่า วิหารโคนิสาทิกา โดยความก็คือเรือนครัวเล็ก ๆ ที่ไม่ลงหลักปักฐานมั่นคง สามารถเคลื่อนย้ายได้ (๓) คหปติกา เรือนของคหบดี ได้แก่ เรือนของพวกชาวบ้าน เขาถวายแก่ภิกษุสงฆ์เพื่อใช้เป็นกัปปิยกุฏี โดยสวดประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า จะใช้ที่แห่งนี้เป็นกัปปิยกุฏีหรือกัปปิยภูมิ (๔) สัมมติกา กัปปิยภูมิที่สงฆ์สมมติ ได้แก่ สถานที่หรือกุฏีที่ภิกษุทั้งหลายตกลงกันเลือกใช้เป็นกัปปิยกุฏี โดยสวดประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า จะใช้ที่แห่งนี้เป็นกัปปิยกุฏีหรือเป็นกัปปิยภูมิ (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๙๕/๑๑๘-๑๒๐, วิ.อ. (บาลี)๓/๒๙๕/๑๘๒-๑๘๓

กัปปิยะ : สิ่งที่ถูกต้องเหมาะสมตามพุทธบัญญัติ เช่น น้ำปานะ ๘ ชนิด ได้แก่ (๑) น้ำมะม่วง (๒) น้ำหว้า (๓) น้ำกล้วยมีเมล็ด (๔) น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด (๕) น้ำมะทราง (๖) น้ำผลจันทน์หรือน้ำองุ่น (๗) น้ำเหง้าบัว (๘) น้ำผลมะปรางหรือน้ำลิ้นจี่, เภสัช ๕ ชนิด ได้แก่ (๑) เนยใส (๒) เนยข้น (๓) น้ำมัน (๔) น้ำผึ้ง (๕) น้ำอ้อย, โภชนะ ๕ ชนิด ได้แก่ (๑) ข้าวสุก (๒) ขนมสด (๓) ข้าวตู (๔) ปลา (๕) เนื้อ รวมทั้งสิ่งที่เป็นยามกาลิก (สิ่งที่บริโภคได้ตั้งแต่เช้าถึงเที่ยง) สัตตาหกาลิก (สิ่งที่บริโภคได้ภายใน ๗ วัน) และยาวชีวิก (สิ่งที่บริโภคได้ตลอดชีวิต คือ เกลือ มูตร คูถ เถ้า ดิน) (ดูเทียบ วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๘-๒๕๖/๓๙๕-๔๐๙) ; ตรงกันข้ามกับอกัปปิยะ หมายถึงสิ่งที่ไม่ถูกต้องไม่เหมาะสมตามพุทธบัญญัติ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๓/๑๘๓)

อีกนัยหนึ่ง กัปปิยะ หมายถึงสิ่งที่สมควรแก่ภิกษุบริโภค, ของที่สมควรแก่ภิกษุบริโภคใช้สอย คือ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้หรือฉันได้ เช่น ข้าวสุก

SAMPLE

จีวร ร่ม ยาแดง ; อกัปปิยะ หมายถึงสิ่งที่ไม่ควรแก่ภิกษุบริโภค, ของที่ไม่สมควรแก่ภิกษุจะบริโภคใช้สอย คือ พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้หรือฉันอกัปปิยะควรทำให้เป็นกัปปิยะเสียก่อนจึงถวายพระ เช่น ผลไม้ที่มีเปลือกหนา ควรปอกเปลือกหรือใช้ของมีคมกรีดให้เป็นรอยเสียก่อน เรียกว่าทำกัปปิยะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๒/๑๘๕) ; ผู้ทำกัปปิยะ เรียกว่า กัปปิยการก ; ดู *กัปปิยการก*

กัปปิลา, กรุง : เมืองหลวงแห่งแคว้นปัญจาละ เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ มีพระราชาพระนามว่าชัยทิศเป็นผู้ปกครอง พระองค์มีพระราชโอรสผู้ประพฤติตนอยู่ในศีลในธรรม พระนามว่าอลีนสัตตกุมาร

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าชัยทิศเสด็จไปล่าเนื้อ ถูกพระยาโปริสารทจับและถือเอาเนื้อแล้วปล่อยไปโดยบังคับให้กลับมาอีก พระราชโอรสทราบเรื่องนั้นเข้าจึงตกแต่งร่างกาย สะพายธนู เหน็บพระแสงขรรค์ ออกไปหาพระยาโปริสาท ด้วยคิดว่า พระยาโปริสาทเห็นเรามีอาวุธอยู่ในมือ อาจจะสะดุ้งกลัวบ้าง แต่กลับคิดได้ว่า ถ้าเราทำให้พระยาโปริสาทสะดุ้งกลัว ศีลของเราจะขาด เพราะกลัวศีลจะขาด เราจะไม่กล่าววาจาน่ารังเกียจแก่พระยาโปริสารทนั้น จะมีเมตตาจิตกล่าวแต่คำที่เป็นประโยชน์ว่าท่านปู่ ขอท่านจงก่อไฟกองใหญ่ขึ้น เราจักขึ้นต้นไม้แล้วโดดเข้าไปในกองไฟนั้น เมื่อท่านรู้ว่าเราสุกดีแล้ว ก็จงกินเสียเถิด (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๗๔/๗๕๕)

กัมพล, นาค : ชื่อนาคที่เป็นบริวารของท้าวจตุโลกบาลชื่อว่าวิรูปักษ์ เป็น ๑ ในหมู่นาคเหล่านี้ คือ นาคที่อยู่ในสระนาภสะ และที่อยู่ในกรุงเวสาลี นาคตัจฉกะ นาคกัมพล นาคอัสดร นาคที่อยู่ในท่าปายาคะ นาคที่อยู่ในแม่น้ำยมุนา และนาคที่เกิดในตระกูลธตรฐ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๘/๒๖๖) (อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า ท้าวจตุโลกบาล ได้แก่ ท้าวมหาราช ๔ องค์ คือ (๑) ท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ครองทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรุฬหก จอมกุมภัณฑ์ครองทิศใต้ (๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาคครองทิศตะวันตก (๔) ท้าวเวสวัณ หรือท้าวกุเวร จอมยักษ์ครองทิศเหนือ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๙๔/๒๖๐, ที.ม.ฏีกา ๑๙/๓๒) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นาคกัมพลอัสดร หมายถึงพวกนาคที่อาศัยอยู่ที่เชิงเขาสิเนรุและเป็นญาติฝ่ายพระมารดาของท้าวธตรฐ (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๗๙๐/๑๐)

กัมพล, ผ้า : ผ้าที่ทอด้วยขนสัตว์ เช่น สักหลาด มีหลายสี เช่น ผ้าที่ทอด้วยขนสัตว์สีแดง, ผ้ากัมพลเหลือง และมีหลายชนิด เช่น ผ้ากัมพลทำด้วยผมคน, ผ้ากำพลทำด้วยขนสัตว์ร้าย, ผ้ากัมพลทำด้วยขนปีกนกเค้า (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๘/๑๙๙), (องฺ.ติก.ฏีกา ๒/๖๔/๑๙๑, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๔/๒๔๘) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๓/๑๙๕, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๖/๑๙๘) (ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๖/๑๖๕), (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๖๓/๔๐๒) (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๔/๓๒๖)

SAMPLE

๑ ในผ้า ๖ ชนิดที่พระพุทธเจ้าอนุญาต คือ ๑. โขมะ ผ้าเปลือกไม้ ๒. กัปปาสิกะ ผ้าฝ้าย ๓. โกเสยยะ ผ้าไหม ๔. กัมพล ผ้าขนสัตว์ ๕.สาณะ ผ้าป่าน ๖. ภังคะ ผ้าที่ทำด้วยวัสดุผสมกัน (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๙/๒๐๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๙/๔๔๔, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๖/๖๐๐)

กัมโพชสูตร : พระสูตรที่ว่าด้วยสาเหตุที่ทำให้มาตุคาม(สตรี)ไปแคว้นกัมโพชะไม่ได้ ซึ่งเป็นปัญหาข้อ ๑ ใน ๓ ข้อที่พระอานนท์ทูลถามพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ที่โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี คือ พระอานนท์ทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้มาตุคามนั่งในสภาไม่ได้ ทำงานใหญ่ไม่ได้ และไปแคว้นกัมโพชะก็ไม่ได้ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าเพราะมาตุคามเป็นคนมักโกรธ ชอบริษยา ตระหนี่ ไม่มีปัญญา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๐/๑๒๕)

กัมโพชะ, แคว้น : แคว้น ๑ ใน ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีปสมัยพุทธกาล มีเมืองหลวงชื่อทวารกะ หรือทวารวดีนคร ได้แก่ (๑) อังคะ (๒) มคธะ (๓) กาสี (๔) โกสละ (๕) วัชชี (๖) มัลละ (๗) เจตี (๘) วังสะ (๙) กุรุ (๑๐) ปัญจาละ (๑๑) มัจฉะ (๑๒) สุรเสนะ (๑๓) อัสสกะ (๑๔) อวันตี (๑๕) คันธาระ (๑๖) กัมโพชะ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๘, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๒/๓๐๗, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย), ๒๓/๔๓/๓๑๐, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๕/๓๑๕)

๑ ใน ๒ แคว้น ในสมัยของพระเจ้ามิลินท์ คือ (๑) แคว้นโยนก (๒) แคว้นกัมโพชะ ดังปรากฏอยู่ในอัสสลายนสูตรว่า ประชาชนของทั้ง ๒ แคว้นนี้มีเพียง ๒ วรรณะเท่านั้น คือ (๑) เจ้า (๒) ทาส เป็นเจ้าแล้วกลับเป็นทาสก็ได้ เป็นทาสแล้วกลับเป็นเจ้าก็ได้ ซึ่งต่างจากสังคมอินเดียที่มี ๔ วรรณะ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๑/๕๐๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๓/๕๐๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๐/๑๒๕) ; ดินแดนที่เป็นแคว้นกัมโพชะปัจจุบันอยู่ในอัฟกานิสถาน

กัมมกถา : กถาว่าด้วยกรรม วิบากแห่งกรรม ที่เป็นอดีตกรรม ปัจจุบันกรรม และอนาคตกรรม กุศลกรรม อกุศลกรรม กรรมมีโทษ กรรมไม่มีโทษ กรรมดำ กรรมขาว กรรมมีสุขเป็นกำไร กรรมมีทุกข์เป็นกำไร กรรมมีสุขเป็นวิบาก กรรมมีทุกข์เป็นวิบาก (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๔/๓๙๗)

กัมมนิทานสูตร : พระสูตรว่าด้วยต้นเหตุแห่งกรรม ; พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้นเหตุแห่งอกุศล ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่าง (ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ) (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๔/๓๑๖)

SAMPLE

กัมมนิโรธสูตร :พระสูตรว่าด้วยกรรมและความดับกรรม ; ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกรรมใหม่และกรรมเก่า ความดับกรรม และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับกรรม; กรรมใหม่ ได้แก่ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ; กรรมเก่า ได้แก่ จักขุ (ตา) ชิวหา (ลิ้น) มโน (ใจ) ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา; ความดับกรรม ได้แก่ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมได้; ปฏิปทาให้ถึงความดับกรรม ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ (สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ) (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๔๖/๑๗๙)

กัมมปัจจัย : กรรมที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย เจตนาเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตและรูปมีสภาวธรรมนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๓/๑๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๖๓/๓๓, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๓๓๓/๒๐๙, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๑/๒๑๙)

สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย (๑) สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (๒) สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย (๓) สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/ ๒๓/๔๑๙, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๘๑/๓๓๑, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๖๓/๑๔๗, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๔๐๑/๒๓๖, อภิ.ป.

SAMPLE

(ไทย)๔๔/๑๗/๖, อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๕๙/๑๙, อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๗๘/๒๕, อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๑๑๗/๔๐)

กัมมภพ : ๑ ในภพ ๒ คือ (๑) กัมมภพ (๒) อุปปัตติภพ ซึ่งเป็นเหตุและเป็นผลแก่กันและกัน กัมมภพ คือการปรุงแต่งที่ทำให้เกิดปัจจยุปบันธรรมขึ้น ได้แก่กรรม ๒๙ หรือเจตนา ๒๙ คือ อกุศลเจตนา ๑๒ และโลกิยกุศลเจตนา ๑๗

ตามความหมายทั่วไป กัมมภพก็คือการทำบาปและการบำเพ็ญบุญนั่นเอง อุปปัตติภพ หมายถึง ปัจจยุปบันธรรมที่เกิดปรากฏขึ้นในภพนั้นๆ โดยอาศัยกัมมภพเป็นปัจจัย ดังนั้น อุปปัตติภพ ได้แก่ โลกิยวิบากวิญญาณ ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๑๘ หรือ ๒๐ กล่าวคือ เมื่อได้ทำกรรม (กัมมภพ) แล้วก็มาได้รับผล (อุปปัตติภพ) โดยเกิดเป็นสัตว์ใน ๓๑ ภูมิ ตามควรแก่กรรม พร้อมทั้งมีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การสัมผัสถูกต้อง และการนึกคิด ตามควรแก่อัตภาพของตน

ในภพทั้งสองคือกัมมภพและอุปปัตติภพนี้ ยังเป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกันได้อีก กล่าวคือกัมมภพเป็นเหตุ อุปปัตติภพเป็นผล หมายความว่า เพราะได้กระทำกรรมดีและกรรมชั่ว คือ มีกัมมภพมาก่อน จึงได้เกิดมามีขันธ์ ๕ หรือขันธ์ ๔ หรือขันธ์ ๑ ตามควรแก่กรรมนั้นๆ การได้เกิดมามีขันธ์นี่แหละคืออุปปัตติภพ

ในทางตรงกันข้าม อุปปัตติภพเป็นเหตุ และกัมมภพเป็นผลได้เช่นกัน หมายความว่าเมื่อได้เกิดมามีขันธ์ ๕ หรือขันธ์ ๔ คือมีอุปปัตติภพเป็นเหตุ จึงปรากฏผลให้มีกัมมภพ คือ การกระทำกรรมดี กรรมชั่วทั้งหลาย ทั้งทางกาย วาจา ใจ ถ้าไม่มีอุปปัตติภพแล้ว กัมมภพก็ไม่ปรากฏ (ขุ.ป.(ไทย๓๑/๔๗/๗๓, อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๖๖/๑๘, อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๘๒/๔๑, อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๓๒๙/๘๔, อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๔๖๗/๑๑๙)

กัมมวิปากชสูตร : พระสูตรว่าด้วยการอดกลั้นทุกขเวทนาที่เกิดจากผลกรรม ; พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตรนี้ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ขณะนั้น ภิกษุรูปหนึ่งนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง อดกลั้นทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ที่เกิดจากผลแห่งกรรมเก่า มีสติ มีสัมปชัญญะ ไม่ร้อนรุ่มใจ อยู่ในที่ไม่ไกล พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปนั้น จึงทรงเปล่งอุทานว่า ภิกษุผู้ละกรรมทั้งหมดได้ กำจัดกรรมที่เป็นดุจธุลีที่ตนเคยทำไว้ได้ ไม่มีความยึดถือว่าของเรา ดำรงมั่น คงที่ ก็ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะบอกให้คนช่วยเยียวยา (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒๑/๒๐๙) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ละกรรมทั้งหมด หมายถึงละกุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งหมด (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๑/๑๗๔, คำว่า กรรมที่เป็นดุจธุลี หมายถึงทุกขเวทนียกรรม(กรรมที่พึงเสวยทุกข์) อันเจือด้วยราคะเป็น

SAMPLE

ต้น (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๑/๑๗๕, คำว่า ดำรงมั่น หมายถึงข้ามโอฆะ ๔ ประการได้แล้ว ดำรงมั่นอยู่บนบกคือนิพพาน (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๑/๑๗๕)

กัมมสมาทานสูตร :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรม; ท่านพระอนุรุทธะเป็นผู้แสดงขณะพักอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบปัญหาของภิกษุจำนวนมากที่เข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะ และได้เรียนถามท่านว่า ท่านอนุรุทธะได้ถึงความเป็นผู้รู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรม เพราะธรรมเหล่าไหนที่ ท่านตอบว่า ท่าน ผมได้ถึงความเป็นผู้รู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรม ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยฐานะ โดยเหตุ ตามความเป็นจริง ก็เพราะสติปัฏฐาน ๔ ที่เจริญแล้วอย่างนี้ คือ ๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ฯลฯ ๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ฯลฯ ๓.พิจารณาเห็นจิตในจิต ฯลฯ ๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๑๔/๔๔๔)

กัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยกรรมและทิฏฐิที่มีโทษ; ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบคนพาลกับบัณฑิตว่ามีธรรมต่างกันว่า คนพาลผู้ไม่เฉียบแหลม เป็นอสัตบุรุษ ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ๑. กายกรรมที่มีโทษ ๒. วจีกรรมที่มีโทษ ๓. มโนกรรมที่มีโทษ ๔. ทิฏฐิที่มีโทษ ย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย มีความเสียหาย ถูกผู้รู้ติเตียนและประสพสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมาก ส่วนบัณฑิตผู้เฉียบแหลม เป็นสัตบุรุษ ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ๑. กายกรรมที่ไม่มีโทษ ๒. วจีกรรมที่ไม่มีโทษ ๓. มโนกรรมที่ไม่มีโทษ ๔. ทิฏฐิที่ไม่มีโทษ ย่อมบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียนและประสพบุญเป็นอันมาก (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๖๓/๓๘๐)

กัมมัฏฐาน : ที่ตั้งแห่งการงาน, การบำเพ็ญ หรือเจริญ บางแห่งเรียกว่า ภาวนา, อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ, อุบายทางใจ, วิธีฝึกอบรมจิตใจและเจริญปัญญา เขียนว่า กรรมฐาน ก็ได้ ; กัมมัฏฐานเป็นชื่อของการทำความเพียร ไม่ใช่ชื่อธรรมะ ทำความเพียรเพื่อมุ่งผล ๒ ประการ คือ ทำใจให้สงบ และให้รู้ตามความเป็นจริง

กัมมัฏฐานมี ๒ อย่าง (โดยหลักทั่วไป) คือ (๑) สมถกัมมัฏฐาน กรรมฐานเพื่อการทำจิตใจให้สงบ เป็นอุบายสงบใจ การเจริญสมถะเป็นการบริกรรมโดยเพ่งอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ จนสติมั่นคงมีจิตแน่วแน่เป็นอารมณ์เดียว เพื่อบรรเทาโลภะ โทสะ โมหะ, วิธีฝึกอบรมเจริญจิตใจ (๒) วิปัสสนากัมมัฏฐาน กรรมฐานเพื่อการให้เกิดความรู้แจ้ง เป็นอุบายเรืองปัญญา หรือรู้แจ้งตามความเป็นจริงของสังขาร ผู้เจริญวิปัสสนาพึงปฏิบัติให้ศีลบริสุทธิ์มีจิตบริสุทธิ์และมีความเห็นบริสุทธิ์ก่อน แล้วจึงศึกษา

SAMPLE

อารมณ์ของวิปัสสนา คือ สังขารอันปัจจัยปรุงแต่ง หรือนามและรูป ได้แก่ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ และอินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น, วิธีฝึกอบรมเจริญปัญญา

กัมมัฏฐาน ๒ (โดยการปฏิบัติ) คือ (๑) สัพพัตถกกัมมัฏฐาน กรรมฐานที่พึงต้องการในที่ทั้งปวง หรือพึงใช้เป็นฐานของการเจริญภาวนาทุกอย่าง, กรรมฐานที่เป็นประโยชน์ในทุกกรณี (๒) ปาริหาริยกัมมัฏฐาน กรรมฐานที่จะต้องบริหารประจำตัว คือกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งก็ตาม ที่เลือกว่าเหมาะกับตน เช่นว่าตรงกับจริตแล้ว หรือกำหนดเอาเป็นข้อปฏิบัติเพื่อก้าวขึ้นสู่ผลที่สูงขึ้นไป

กัมมัฏฐาน ๔๐ ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัตถาน ๑ อรูป ๔

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เมื่อภิกษุเป็นผู้ตื่น อยู่อย่างมีสติ มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น เบิกบาน ผ่องใส และเป็นผู้เห็นแจ้งสมควรแก่กาลในกุศลธรรมทั้งหลายในการประกอบกัมมัฏฐานนั้นอยู่ พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามี (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๗/๓๙๗) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เป็นผู้ตื่น หมายถึงเป็นผู้มีความเพียรเป็นเครื่องตื่น (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๔๗/๑๙๖)

กัมมันตวิบัติ : ความวิบัติแห่งการงาน; ๑ ในวิบัติ ๓ คือ ๑. กัมมันตวิบัติ ความวิบัติแห่งการงาน ๒. อาชีววิบัติ ความวิบัติแห่งอาชีพ ๓. ทิฏฐิวิบัติ ความวิบัติแห่งทิฏฐิ ; บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ฯลฯ พูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า กัมมันตวิบัติ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๐/๓๖๕)

กัมมันตสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยการงาน; ๑ ในสัมปทา ๓ คือ ๑. กัมมันตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการงาน ๒. อาชีวสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยอาชีพ ๓. ทิฏฐิสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ; บุคคลบางคนในโลกนี้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ การพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า กัมมันตสัมปทา (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๐/๓๖๖)

กัมมันตสูตร : พระสูตรว่าด้วยความวิบัติแห่งการงาน ๑ ในวิบัติ ๓ คือ (๑) กัมมันตวิบัติ (๒) อาชีววิบัติ (๓) ทิฏฐิวิบัติ และความถึงพร้อมด้วยการงาน ๑ ในสัมปทา ๓ คือ (๑) กัมมันตสัมปทา (๒) อาชีวสัมปทา (๓) ทิฏฐิสัมปทา (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๐/๓๖๕)

กัมมันตะ : การงาน, การกระทำ ; เมื่อสนธิกับคำว่า สัมมา เป็น สัมมากัมมันตะ แปลว่า กระทำชอบ ข้อ ๔ ในมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ (๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ แต่เมื่อต่อท้ายคำว่า มิจฉา เป็น มิจฉากัมมันตะ

SAMPLE

แปลว่า กระทำผิด ข้อ ๔ ในมิจฉัตตธรรม (ธรรมที่ผิด) ๘ ได้แก่ (๑) มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด (๒) มิจฉาสังกัปปะ ดำริผิด (๓) มิจฉาวาจา เจรจาผิด (๔) มิจฉากัมมันตะ กระทำผิด (๕) มิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพผิด (๖) มิจฉาวายามะ พยายามผิด (๗) มิจฉาสติ ระลึกผิด (๘) มิจฉาสมาธิ ตั้งจิตมั่นผิด (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๐๗) (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๔/๔๓๘)

กัมมัสสกตาจิต : ธรรมชาติที่รู้ หรือสภาพที่นึกคิด หรือความคิด ถึงภาวะที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๙/๕๗๓)

กัมมัสสกตาญาณ : ญาณที่เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิด เสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน หมายถึงสัมมาทิฏฐิ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙)

ญาณหยั่งรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน, ญาณรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๗๖๘/๔๔๐), จัดเป็นปัญญาที่ถูกต้องในระดับสามัญ (ยังไม่เป็นอธิปัญญา) และเป็นโลกิยสัมมาทิฏฐิ (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าสัมมาทิฏฐิ มี ๒ อย่าง คือ (๑) โลกิยสัมมาทิฏฐิ หมายถึงกัมมัสสกตาญาณ ญาณหยั่งรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน และสัจจานุโลมิกญาณ ญาณหยั่งรู้โดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจ (๒) โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ หมายถึงปัญญาที่ประกอบด้วยอริยมรรค และอริยผล ในที่นี้หมายถึงโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๐๙)

กัมมัสสกตญาณ ก็เขียน, กัมมัสสกตาปัญญา หรือ กัมมัสสกตปัญญา ก็เรียก (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๔/๒๒๔)

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ซึ่งมีลักษณะว่า “ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่ โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้นมีอยู่ สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบรู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งมีอยู่ในโลก” นี้เรียกว่า กัมมัสสกตาญาณ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๙๓/๕๐๙)

กัมมาภิสังขาร : สภาพที่ปรุงแต่งกรรม, ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งผลแห่งการกระทำ, เจตนาที่เป็นตัวการในการทำกรรม, เจตนาที่เป็นตัวการในการกระทำกรรม ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๑๒๒/๗๗๑, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๓/๒๙๓, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๔/๒๙๖) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กัมมาภิสังขาร อภิสังขารคือชาติ หมายถึงอภิสังขารอันเป็นปัจจัยแห่งขันธ์ที่เกิดในภพใหม่ เพราะเกิดและท่องเที่ยวไปในชาติต่าง

SAMPLE

ๆ (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๔๕/๒๒), คำว่า กัมมาภิสังขาร ในที่นี้หมายถึงอภิสังขารที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบุญคือเป็นบาป สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่ อกุศลเจตนาทั้งหลาย เรียกว่า อปุญญาภิสังขาร (ขุ.จู.อ. (บาลี)๘๓/๖๗), คำว่า กัมมาภิสังขาร ในที่นี้หมายถึง อภิสังขารที่เป็นบุญ สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่กุศลเจตนาที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๘๓/๖๘), คำว่า กัมมาภิสังขาร ในที่นี้หมายถึงอาเนญชาภิสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคง ไม่หวั่นไหว ได้แก่กุศลเจตนาที่เป็นอรูปาวจร ๔ หมายถึงภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๘๔/๖๙)

กัมมาสทัมมะ, กัมมาสธัมมะ: ชื่อนิคมของชาวกุรุ ตั้งอยู่ในแคว้นกุรุ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากุรุ ชนบท พระผู้มีพระภาคทรงแสดงมหาสติปัฏฐานสูตรแก่ชาวนิคมนี้เป็นครั้งแรก ชาวนิคมนี้จึงมีความสนใจในการเจริญสติปัฏฐานอย่างมาก แม้พวกทาส กรรมการ และบริวารชนก็พูดกันแต่เรื่องสติปัฏฐาน นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังทรงแสดงอาเนญชสัปปายสูตรแก่ชาวนิคมนี้ด้วย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๕/๕๗, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๒/๓๐, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๐๕/๑๐๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๗/๒๔๕), ม.อุ. (ไทย)๑๔/๖๖/๗๒) (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๖/๑๒๙, สำ.ม. (ไทย)๑๙/๓๖๗/๒๑๐-๒๑๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๕-๓๘๙/๓๐๖-๓๒๗)

กัลบก : ช่างตัดผม ช่างโกนผม ช่างแต่งผม ช่างโกนหนวด ช่างแต่งหนวด ช่างแต่งกาย ; จัดเป็นศิลปวิทยาชั้นต่ำ ในศิลปวิทยา ๒ อย่าง คือ (๑) ศิลปวิทยาชั้นต่ำ (๒) ศิลปวิทยาชั้นสูง : ศิลปวิทยาชั้นต่ำ ได้แก่ วิชาช่างจักสาน วิชาช่างหม้อ วิชาช่างหูก วิชาช่างหนัง วิชาช่างกัลบก อีกอย่างหนึ่ง ศิลปวิทยาที่เขาเย้ยหยันเหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆ นี้จัดเป็นศิลปวิทยาชั้นต่ำ : ศิลปวิทยาชั้นสูง ได้แก่ วิชานับ วิชาคำนวณ วิชาเขียน อีกอย่างหนึ่ง ศิลปวิทยาที่เขาไม่เย้ยหยัน ไม่เหยียดหยาม ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆ นี้จัดเป็นศิลปวิทยาชั้นสูง (วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๕/๒๐๓-๒๐๔, วิ.มหา.(ไทย)๕/๓๐๓/๑๓๗, ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๓/๕๒, ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๕/๕๓, ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๒/๖๐, ที.สี.(ไทย)๙/๕๐๔/๒๒๒, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๗๓/๑๖๒))

กัลยาณธรรม : ธรรมอันดี, ธรรมดีงาม, ธรรมของกัลยาณชน คือ ๑. เบญจศีล ได้แก่ (๑) เว้นจากฆ่าสัตว์ (๒) เว้นจากลักทรัพย์ (๓) เว้นจากประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นจากพูดเท็จ (๕) เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๒.เบญจธรรม ได้แก่ (๑) ความรักความปรารถนาดีต่อผู้อื่นและความสงสารคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ (๒) เลี้ยงชีพในทางสุจริต (๓) การสำรวมในกาม (๔) พูดคำจริง (๕) มี

SAMPLE

สติสัมปชัญญะ ; ภิกษุผู้มีกัลยาณธรรม หมายถึงมีโพธิปักขิยธรรม ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งธรรมเครื่องตรัสรู้ ๓๗ ประการ ได้แก่ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมัปปธาน ๔ (๓) อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ (๗) มรรคมีองค์ ๘ (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๒/๕๕/๕๒) (องฺ.ทสก.ฏีกา ๓/๑๑๓-๑๑๖/๔๓๘) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๑๙/๓๕๒, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๒๐/๓๕๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๘/๓๔๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๘/๓๔๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๒/๓๘๙, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๘๑/๔๓๐, สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๕๕/๓๗๒, สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๘/๑๔๑, สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๑๙/๕๒๘, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๙/๙๓, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๓/๑๕๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๕/๕๖, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๓/๘๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑๑/๓๓๒, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๘/๑๐๗, ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๕๕๑/๒๕๖, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐/๕๙๖, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๑/๗๔, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๙/๖๐๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๒๑/๒๓๓, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๔๖/๒๓๖, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๔๘/๒๓๗, ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๘/๗๕๙, ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๗๐/๗๕๔)

กัลยาณธัมมชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้มีกัลยาณธรรม ; ในชาดกนี้กล่าวถึงเศรษฐีโพธิสัตว์ทูลขอพระบรมราชานุญาตบวชว่า ข้าแต่พระองค์ผู้จอมชน เมื่อใด บุคคลได้รับสมญาว่า ผู้มีกัลยาณธรรมในโลก เมื่อนั้น นรชนผู้มีปัญญาไม่ควรทำตนให้เสื่อมจากสมญานั้น ธรรมดาสัตบุรุษถือเอาสมญานั้นเป็นธุระสำคัญแม้ด้วยหิริ สมญาว่าผู้มีกัลยาณธรรมในโลก ข้าพระองค์ได้รับแล้วในวันนี้ ข้าพระองค์พิจารณาถึงสมญานั้นอยู่จักขอบวชในวันนี้ เพราะข้าพระองค์ไม่มีความพอใจในการบริโภคกามคุณในโลกนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๔๑/๗๔)

กัลยาณปุถุชน : คนธรรมดาที่มีความประพฤติดี, ปุถุชนผู้มีคุณธรรมสูง*(พจนานุกรมพุทธศาสน์)* ; ๑ ในปุถุชน คนที่ยังมีกิเลสหนา ๒ ประเภท คือ (๑) อันธปุถุชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต (๒) กัลยาณปุถุชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว *(ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๒/๒๒, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๗/๕๘-๕๙)* วิ.ป.(ไทย)๘/๒/๕, วิ.ป.(ไทย)๘/๘/๑๒, วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒/๒๕, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๘/๒๗๖, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๑๐/๖๑๖)

กัลยาณมิตตตา : ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร(มิตรดี), ความเป็นผู้มีมิตรดี, ความมีเพื่อนเป็นคนดี, การคบค้าสมาคมกับคนดี ; ข้อ ๓ ในทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) อุฏฐานสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น (๒) อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา (๓) กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดี (๔) สมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสม (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๔/๓๔๐, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๕/๓๔๔) ;

SAMPLE

กุลบุตรในโลกนี้วางตัวเหมาะสม เจรจา สนทนากับคนในหมู่บ้านหรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคหบดี บุตรคหบดี คนหนุ่มผู้เคร่งศีล หรือคนแก่ผู้เคร่งศีลก็ตาม ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ และถึงพร้อมด้วยปัญญา คอยศึกษาสัทธาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามสมควร คอยศึกษาสีลสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีลตามสมควร คอยศึกษาจาคสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะตามสมควร และคอยศึกษาปัญญาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาตามสมควร นี้เรียกว่า กัลยาณมิตตตา ; ๑ ในธรรมหมวดละ ๒ (สังคีติหมวด ๒) ได้แก่ (๑) โสวจัสสตา ความเป็นผู้ว่าง่าย ๒. กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตร (ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๖/๑๐๘), องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๔/๓๔๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๓)

กัลยาณมิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยกัลยาณมิตร ; ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบดวงอาทิตย์อุทัยกับกัลยาณมิตรไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัยย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้น (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๙/๔๓, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๖/๔๕) ; นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังตรัสยกย่องกัลยาณมิตตตาไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นเอก มีอุปการะมากเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมอันเป็นเอก คืออะไร คือ กัลยาณมิตตตา (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๖๓/๔๘, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๗๐/๕๐, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๗๗/๕๓, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๔/๕๕)

กัลยาณมิตร : มิตรดี, สหายที่ดี, เพื่อนที่ดี, มิตรผู้มีคุณอันบัณฑิตพึงนับ องค์แห่งมิตร สูตรที่ ๑ คือ (๑) ทุทฺททำ ททาติ ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก (๒) ทุกฺกรำ กโรติ ทำสิ่งที่ทำได้ยาก (๓) ทุกฺขมำ ขมติ อดทนถ้อยคำที่อดทนได้ยาก (๔) คุยฺหมสฺส อาวิกโรติ เปิดเผยความลับแก่เพื่อน (๕) คุยฺหมสฺส ปริคูหติ ปิดความลับของเพื่อน (๖) อาปทาสุ น ชหติ ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ (๗) ขีเณน นาติมญฺญติ เมื่อเพื่อนสิ้นโภคสมบัติก็ไม่ดูหมิ่น (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓๖/๕๖,องฺ.สตฺตก.(บาลี)๒๓/๓๖/๒๘)

องค์แห่งมิตร สูตรที่ ๒ เรียกว่า กัลยาณมิตรธรรม ธรรมคือคุณสมบัติของกัลยาณมิตร ๗ ประการ คือ (๑) ปิโย เป็นที่รักเป็นที่พอใจ (๒) ครุ เป็นที่เคารพ (๓) ภาวนีโย เป็นที่ยกย่อง (๔) วตฺตา เป็นนักพูด (๕) วจนกฺขโม เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ (๖) คมฺภีรญฺจ กถำ กตฺตา เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ (๗) โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในอฐานะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓๗/๕๗, องฺ.สตฺตก.(บาลี)๒๓/๓๗/๒๙)

SAMPLE

(ฎีกาอธิบายว่า คำว่า เป็นที่รักเป็นที่พอใจ หมายถึงมีลักษณะแห่งกัลยาณมิตร ๘ ประการ คือ (๑) มีศรัทธา คือ เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต เชื่อกรรมและผลของกรรม (๒) มีศีล คือ เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่นับถือของสัตว์ทั้งหลาย (๓) มีสุตะ คือ กล่าวถ้อยคำที่ลึกซึ้งที่สัมปยุตด้วยสัจจะและปฏิจจสมุปบาท (๔) มีจาคะ คือ ปรารถนาน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ (๕) มีความเพียร คือ ปรารภความเพียรในการปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ตนและเกื้อกูลแก่ผู้อื่น (๖) มีสติ คือ มีสติตั้งมั่น (๗) มีสมาธิ คือ มีจิตตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน (๘) มีปัญญา คือ รู้อย่างไม่วิปริต ใช้สติพิจารณาคติแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรม รู้สิ่งที่เกื้อกูลและสิ่งไม่เกื้อกูลแห่งสัตว์ทั้งหลายด้วยปัญญาตามความเป็นจริง มีจิตเป็นหนึ่งในอารมณ์นั้นด้วยสมาธิ เว้นสิ่งที่ไม่เกื้อกูล ประกอบสิ่งที่เกื้อกูลด้วยความเพียร (องฺ.สตฺตก.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๗-๔๓/๒๐๓)

คำว่า เป็นนักพูด อรรถกถาจารย์อธิบายว่า หมายถึงเป็นผู้ฉลาดในการใช้คำพูด

คำว่า อดทนต่อถ้อยคำ หมายถึงปฏิบัติตามโอวาทที่ท่านให้แล้ว

คำว่า ถ้อยคำลึกซึ้ง หมายถึงเรื่องเกี่ยวกับฌาน วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน

คำว่า ไม่ชักนำในอฐานะ หมายถึงป้องกันไม่ให้ทำในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มีคติเป็นทุกข์ แต่ชักชวนให้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มีคติเป็นสุข (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๓๗/๑๗๙ ดูเทียบ องฺ.สตฺตก.ฎีกา ๓/๓๗/๒๐๓)

มิตรที่ดี คือมิตรมีใจดี (มิตรแท้) มี ๔ อย่าง คือ (๑) มิตรมีอุปการะ (๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (๓) มิตรแนะนำประโยชน์ (๔) มิตรมีความรักใคร่

มิตรมีอุปการะ มีลักษณะ ๔ อย่าง คือ (๑) ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว (๒) ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว (๓) เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้ (๔) เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยโภคทรัพย์ให้ ๒ เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น

มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มีลักษณะ ๔ อย่าง คือ (๑) บอกความลับแก่เพื่อน (๒) ปิดความลับของเพื่อน (๓) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย (๔) แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ชองเพื่อนได้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖๒/๒๑๐)

มิตรแนะนำประโยชน์ มีลักษณะ ๔ อย่าง คือ (๑) ห้ามมิให้ทำความชั่ว (๒) แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๔) บอกทางสวรรค์ให้

มิตรมีความรักใคร่ มีลักษณะ ๔ อย่าง คือ (๑) ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน (๒) พอใจความเจริญของเพื่อน (๓) ห้ามปรามคนที่นินทาเพื่อน (๔) สนับสนุนคนที่

SAMPLE

สรรเสริญเพื่อน (ที.ปา(ไทย)๑๑/๒๖๐-๒๖๔/๒๐๙-๒๑๐), (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๓/๑๙๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๑/๒๐๗, สํ.ม.(ไทย)๑๙/๔๙/๔๓, สํ.ม.(ไทย)๑๙/๖๓/๔๘, สํ.ม.(ไทย)๑๙/๒๒๙/๑๕๙, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๙๕/๑๖, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๖/๑๐๘, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๒๖/๒๐๖, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๙/๕๘๘, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓๔/๕๓, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓๕/๕๔, ๒๓/๕๖/๑๐๗, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๔/๗๓/๑๖๑, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๒/๑๘๒, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๘๙/๔๖๐, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๘/๕๕๓, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๑๓/๕๙๐, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๔๙/๓๗๙, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๐๓๗/๕๐๙, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๕๓/๒๓๗, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๘/๖๐๘, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๙๑/๑๑๕, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๖๘/๓๒๗)

กัลยาณสีลสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีศีลงาม ธรรมงาม และปัญญางาม

ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีศีลงาม คือ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจรอยู่ มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีธรรมงาม คือ เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียรติดต่อกันด้วยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการอยู่เสมอ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญางาม คือ ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน(ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๙๗/๔๗๑)

กัลยาณิสูตร : พระสูตรว่าด้วยนางงาม พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ว่า ภิกษุทั้งหลาย ลาภ สักการะ และความสรรเสริญ เป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า มาตุคามคนเดียวไม่สามารถครอบงำจิตของภิกษุรูปหนึ่งได้ แต่ลาภสักการะและความสรรเสริญสามารถครอบงำจิตของภิกษุได้ ฯลฯ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๗๑/๒๗๖) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ลาภ หมายถึงปัจจัย ๔ (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๗/๒๒๘) คำว่า สักการะ หมายถึงลาภที่เกิดจากการทำงาน เกิดจากปัจจัย ๔ นั้น (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๗/๒๒๘) คำว่า ความสรรเสริญ หมายถึงเสียงยกย่องชมเชย (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๗/๒๒๘)

กัลลวาลมุตตคาม : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ในแคว้นมคธ เป็นสถานที่ที่พระผู้มีพระภาคตรัสจปลายมานสูตร พระสูตรว่าด้วยอุบายแก้ความง่วง ๗ อย่าง แก่พระมหาโมคคัลลานเถระ คือ (๑) เมื่อมีสัญญาอยู่อย่างไร ความง่วงนั้น ย่อมครอบงำได้ อย่าได้มนสิการถึงสัญญานั้น อย่าได้ทำสัญญานั้นให้มาก (๒) พึงตรึกตรองพิจารณาธรรมตามที่ได้สดับมา ได้เล่าเรียนมา (๓) พึงสาธยายธรรมตามที่ได้สดับมา ได้เล่าเรียนมาโดย

SAMPLE

พิสดาร (๔) พึงยอนช่องหูทั้ง ๒ ข้าง ใช้มือบีบนวดตัว (๕) พึงลุกขึ้นยืน ใช้น้ำลูบตา เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูดาวนักษัตร (๖) พึงมนสิการถึงอาโลกสัญญา(ความกำหนดหมายแสงสว่าง) ตั้งสัญญาว่าเป็นกลางวันไว้ คือกลางวันอย่างไร กลางคืนก็อย่างนั้น กลางคืนอย่างไร กลางวันก็อย่างนั้น มีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ ทำจิตให้โปร่งใส (๗) พึงอธิษฐานจงกรมกำหนดหมายเดินกลับไปกลับมา สำรวมอินทรีย์ภายใน มีใจไม่คิดไปภายนอก (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๑/๑๑๖)

กัลลิตมูลกอารัมมณสุตตาทิฉักกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๖ สูตร มีกัลลิตมูลกอารัมมณสูตรเป็นต้น; เรื่องเกิดขึ้นที่เมืองสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน มี ๔ จำพวก คือ ๑. บุคคลผู้ได้ฌานบางคน เป็นผู้ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๒. บุคคลผู้ได้ฌานบางคน เป็นผู้ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ ๓. บุคคลผู้ได้ฌานบางคน เป็นผู้ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๔.บุคคลผู้ได้ฌานบางคน เป็นผู้ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ในบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการเข้าสมาธิและทำสัปปายะในสมาธิ เป็นผู้เลิศ ประเสริฐ เป็นประธาน สูงสุด และยิ่งใหญ่ที่สุด (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๙๖-๗๐๑/๔๐๒)

กัสสกวัตถุ : เรื่องชาวนา ; พระผู้มีพระภาคตรัสกับชาวนาคนหนึ่งว่า บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนใจในภายหลัง ร้องไห้น้ำตานองหน้า เสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่าเป็นกรรมไม่ดี (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๖๗/๔๘)

กัสสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยมารแปลงกายเป็นชาวนา ; เรื่องเกิดขึ้นที่เมืองสาวัตถี ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมารผู้มีบาปเห็นดังนั้น จึงคิดจะไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แต่เมื่อต้องการจะลวงบริษัทให้หลงเข้าใจผิด จึงแปลงกายเป็นชาวนาแบกไถใหญ่ ถือประตักด้ามยาว ผมรกรุงรัง นุ่งผ้าเนื้อหยาบ เท้าเปื้อนโคลน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลเรื่องอายตนะภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นของของตน จะหนีไปไหนพ้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นของของท่าน แต่ที่ใดไม่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่นั้นก็ไม่ใช่ทางดำเนินของท่าน (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๕/๑๙๖)

กัสสปการาม : อารามที่กัสสปเศรษฐีให้สร้าง อยู่ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ เป็นอารามที่พระอัสสชิพักอาศัยขณะที่อาพาธหนัก ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน (สถานที่ให้เหยื่อกระแต) ใกล้เมืองราชคฤห์ พระอัสสชิได้วานให้ภิกษุผู้อุปัฏฐากไปเข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องที่ตนอาพาธหนัก ด้วยมีความประสงค์จะให้พระองค์

SAMPLE

เสด็จมาเยี่ยม พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จไปตรัสถามอาการแล้วตรัสถึงความไม่เที่ยงของขันธ์ ๕ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๗/๑๖๓)

กัสสปคุณาชีวก : ชีเปลือยคนหนึ่งชื่อว่าคุณะ กัสสปโคตร ชาวโลกยอมรับว่าเป็นนักปราชญ์อยู่ในมฤคทายวัน เป็นพหูสูต พูดจาไพเราะ เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ ผู้ที่พระเจ้าวิเทหะพระนามว่าอังคติเสด็จเข้าไปหาเพื่อให้กำจัดความสงสัย โดยตรัสถามว่า ท่านกัสสปะนรชนพึงประพฤติธรรม ในบิดาและมารดาอย่างไร ประพฤติธรรมในอาจารย์อย่างไร ประพฤติธรรมในบุตรภรรยาอย่างไร ประพฤติธรรมในวุฒบุคคลอย่างไร ประพฤติธรรมในสมณะและพราหมณ์อย่างไร ประพฤติธรรมในพลนิกาย(กองกำลัง)อย่างไร และประพฤติธรรมในชาวชนบทอย่างไร ชนทั้งหลายประพฤติธรรมกันอย่างไร เมื่อจากโลกนี้แล้วจึงไปสู่สุคติ ส่วนคนบางพวกไม่ดำรงอยู่ในธรรม ทำไมจึงตกนรก คุณาชีวกกัสสปโคตรจึงกราบทูลว่า ผลดีผลชั่วแห่งธรรมที่ประพฤติแล้วไม่มี โลกอื่นไม่มี ใครเล่าที่จากโลกอื่นมาสู่โลกนี้ ปู่ย่าตายายก็ไม่มี แล้วมารดาบิดาจะมีได้อย่างไร ชื่อว่าอาจารย์ไม่มี ใครกันเล่าจักฝึกคนที่ยังไม่ฝึก สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ทัดเทียมกันหมด ผู้ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญไม่มี กำลังหรือความเพียรไม่มี บุรุษผู้มีความขยันหมั่นเพียรจะได้รับผลแต่ที่ไหน สัตว์ทั้งหลายย่อมเกิดตามกันมาเหมือนเรือพ่วงตามเรือไป สัตว์ย่อมได้สิ่งที่ควรจะได้ ในข้อนั้น ผลทานจะมีแต่ที่ไหน ผลทานไม่มี เขาไม่มีอำนาจ ไม่มีความเพียร พวกคนโง่บัญญัติทาน พวกคนฉลาดรับทาน พวกคนโง่ถือว่าตนฉลาด เป็นผู้ไร้อำนาจ ย่อมให้ทานแก่พวกนักปราชญ์ รูปกายอันเป็นที่รวม ๗ ประการนี้ คือ (๑) ดิน (๒) น้ำ (๓) ไฟ (๔) ลม (๕) สุข (๖) ทุกข์ (๗) ชีวิต เป็นของที่แน่นอน ไม่ดับสูญ ไม่กำเริบ ผู้ฆ่า ผู้ทำลาย หรือใคร ๆ ที่ถูกฆ่าก็ไม่มี ศัสตราทั้งหลายสอดแทรกเข้าไป ในระหว่างรูปกาย ๗ ประการนี้ ผู้ใดตัดศีรษะของผู้อื่นด้วยดาบที่ลับแล้ว ผู้นั้นไม่ชื่อว่าตัดรูปกายเหล่านั้น ในการทำเช่นนั้น ผลบาปจะมีแต่ที่ไหน สัตว์ทุกจำพวกท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสารตลอด ๘๔ มหากัป ย่อมบริสุทธิ์ได้เอง เมื่อยังไม่ถึงเวลานั้น แม้จะสำรวมดีแล้วก็บริสุทธิ์ไม่ได้ เมื่อยังไม่ถึงเวลานั้น แม้จะประพฤติความดีมากมายก็บริสุทธิ์ไม่ได้ แม้ถ้าทำบาปไว้มากมายก็ไม่ล่วงพ้นขณะนั้นไปได้ ฯลฯ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๑๖๙/๓๖๕,๑๑๘๓-๑๑๙๗/๓๖๗-๓๖๙, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๒๐๓/๓๗๐, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๒๑๓/๓๗๑, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๒๕๓/๓๗๖) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าเขาไม่มีอำนาจ ไม่มีความเพียร หมายถึงเมื่อผลทานไม่มีอย่างนี้ ใครคนใดคนหนึ่งซึ่งเป็นคนโง่ก็ยังให้ทานอยู่ แต่เขาไม่มีอำนาจ ไม่มีความเพียร โดยสรุปอาชีวก

SAMPLE

กราบทูลชี้แจงว่า คนผู้นั้นไม่เชื่อว่าให้ทานด้วยอำนาจ ด้วยกำลังของตน แต่สำคัญว่า ผลทานมีจึงให้ทาน เพราะเชื่อคนโง่พวกอื่น (ขุ.ชา.อ. (บาลี)๑๐/๑๑๙๐/๑๓๙),

กัสสปโคตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระกัสสปโคตร ท่านพระกัสสปโคตรอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล ได้กล่าวสอนนายพรานเนื้อคนหนึ่ง เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้น มีความอนุเคราะห์หวังดีต่อท่าน หวังจะให้ท่านสลดใจ จึงกล่าวคาถามีใจความว่า ภิกษุผู้กล่าวสอนนายพรานเนื้อ ผู้เที่ยวไปตามซอกเขา มีปัญญาน้อย ประดุจคนเขลา ไม่รู้เหตุผลว่าอะไรควรไม่ควร นายพรานเนื้อเป็นคนโง่ ถึงฟังธรรมอยู่ก็ไม่เข้าใจ ถึงมีประทีปสว่างอยู่ก็ไม่เห็น เมื่อท่านกล่าวธรรมอยู่ก็ไม่รู้เนื้อความ ถึงแม้ท่านจะถือประทีปอันสว่างตั้ง ๑๐ ดวง เขาก็จักไม่เห็นรูป เพราะเขาไม่มีจักษุ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๓/๓๒๕)

กัสสปโคตร,พระ : 1.พระเถระรูปหนึ่งอยู่ประจำในอาวาสแห่งหนึ่ง ในหมู่บ้านชื่อวาสภคาม แคว้นกาสี เชี่ยวชาญงานก่อสร้าง ตั้งใจว่า ขอให้ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักที่ยังไม่มาพึงมา ที่มาแล้วพึงอยู่ผาสุก และขอให้อารามนี้เจริญรุ่งเรือง ต่อมามีภิกษุหลายรูปเที่ยวจาริกมาถึงวาสภคาม ท่านเห็นแต่ไกล จึงปูอาสนะ ตั้งน้ำล้างเท้า ตั่งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้า ลุกไปรับบาตรจีวร นิมนต์ให้ฉันน้ำ เตรียมน้ำสำหรับสรง จัดแจงภัตตาหารถวาย จึงได้รับคำชมว่า พระเถระรูปนี้ดีเหลือเกิน จัดแจงทุกสิ่งทุกอย่างพร้อมสรรพ จึงพากันพำนักอยู่ในวาสภคาม

ต่อมาท่านคิดว่า พระเหล่านี้พักอยู่กันอย่างสบาย ไม่มีความลำบาก พวกที่ไม่มีความชำนาญทางโคจร ก็ชำนาญแล้ว การทำความขวนขวาย(จัดแจง)ในตระกูลคนอื่นไปจนตลอดชีวิตเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก และคนเหล่านั้นก็จะพากันขออยู่ร่ำไป ไม่รู้จักคำว่าพอ จึงเลิกดูแลปรนนิบัติ ภิกษุเหล่านั้นจึงลงอุกเขปนียกรรมปรับอาบัติท่านในฐานที่ไม่ปรนนิบัติดูแล

ท่านจึงเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ริมฝั่งสระโบกขรณีชื่อคัคครา เมืองจัมปา กราบทูลเรื่องให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า การกระทำเช่นนั้นไม่เป็นอาบัติ เธอไม่ต้องอาบัติ ไม่ถูกลงอุกเขปนียกรรม แล้วให้กลับไปอยู่ในวาสภคามตามเดิม

ต่อมาพระเหล่านั้นสำนึกผิดว่าพวกตนได้กระทำความผิด ปรับอาบัติภิกษุผู้บริสุทธิ์หาความผิดมิได้ พากันไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแสดงโทษที่ล่วงเกินและสารภาพความผิด พระพุทธเจ้าทรงตำหนิ และรับสั่งว่า ภิกษุผู้บริสุทธิ์ไม่มีอาบัติ สงฆ์ไม่พึงลงอุกเขปนียกรรม เพราะเรื่องไม่สมควร เพราะเหตุไม่สมควร สงฆ์หมู่ใดลงอุกเขปนียกรรม ต้องอาบัติทุกกฎ (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๘๐/๒๖๐, วิ.ม.(ไทย)๕/๓๘๐/๒๖๑) (อรรถกถา

SAMPLE

อธิบายว่า คำว่า ทางโคจร หมายถึงหนทางที่จะไปบิณฑบาต สถานที่เที่ยวไปเพื่อก้อนข้าว (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๕๗/๓๙๓)

2.ท่านพระกัสสปโคตรอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล ได้กล่าวสอนนายพรานเนื้อคนหนึ่ง เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้น มีความอนุเคราะห์หวังดีต่อท่าน หวังจะให้ท่านสลดใจ จึงกล่าวคาถามีใจความว่า ภิกษุผู้กล่าวสอนนายพรานเนื้อ ผู้เที่ยวไปตามซอกเขา มีปัญญาน้อย ประดุจคนเขลา ไม่รู้เหตุผลว่าอะไรควรไม่ควร นายพรานเนื้อเป็นคนโง่ ถึงฟังธรรมอยู่ก็ไม่เข้าใจ ถึงมีประทีปสว่างอยู่ก็ไม่เห็น เมื่อท่านกล่าวธรรมอยู่ก็ไม่รู้เนื้อความ ถึงแม้ท่านจะถือประทีปอันสว่างตั้ง ๑๐ ดวง เขาก็จักไม่เห็นรูป เพราะเขาไม่มีจักษุ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๓/๓๒๕)

3. พระเถระรูปหนึ่ง เป็นเจ้าอาวาสอยู่ที่ตำบลปังกธา แคว้นโกศล ได้ทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึง พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ และแสดงธรรมอันปฏิสังยุตด้วยสิกขาบท ก็เกิดความไม่พอใจว่า สมณะนี้ขัดเกลายิ่งนัก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จหลีกไปได้ไม่นาน ก็เกิดความเดือดร้อนใจในสิ่งที่ตนกระทำ ได้เดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ภูเขาคิชฌกูฏ แสดงความผิดของตน ในฐานที่นึกล่วงเกินเพราะความโง่เขลา งมงาย ไม่ฉลาด พร้อมทั้งกราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงยกโทษให้ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๒/๓๒๑)

กัสสปเถรคาถา : 1.ว่าด้วยภาษิตของมารดากล่าวกับพระกัสสปเถระ: โยมมารดาของท่านพระกัสสปเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า ลูกเอ๋ย ในทิศใด ๆ อาหารหาง่าย ไร้โรคและปราศจากภัย จงไปในทิศนั้น ๆ เถิด ขอเจ้าอย่าได้ประสบความเศร้าโศกเลย (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๘๒/๓๓๓)

2. ว่าด้วยภาษิตของพระเถระตระกูลกัสสปะ คือ (๑) กุมารกัสสปเถรคาถา ภาษิตของพระกุมารกัสสปเถระ พระกุมารกัสสปเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวไว้ ๒ คาถา (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๐๑-๒๐๒/๓๖๗-๓๖๘) (๒) นทีกัสสปเถรคาถา ภาษิตของพระนทีกัสสปเถระ พระนทีกัสสปเถระได้กล่าวไว้ ๕ คาถา (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓๔๐-๓๔๔/๓๙๖-๓๙๗) (๓) คยากัสสปเถรคาถา ภาษิตของพระคยากัสสปเถระ พระคยากัสสปเถระได้กล่าวไว้ ๕ คาถา (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓๔๕-๓๔๙/๓๙๗-๓๙๘) (๔) อุรุเวลกัสสปเถรคาถา ภาษิตของพระอุรุเวลกัสสปเถระ พระอุรุเวลกัสสปเถระได้กล่าวไว้ ๖คาถา (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓๗๕-๓๘๐/๔๐๔/๔๐๕) (๕) มหากัสสปเถรคาถา ภาษิตของพระมหากัสสปเถระ พระมหากัสสปเถระได้กล่าวภาษิตไว้หลายคาถา (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๐๕๔-๑๐๙๓/๕๑๒-๕๑๗)

SAMPLE

กัสสปทสพลสุวัณณเจติยวัตถุ : เรื่องพระเจดีย์ทองของพระกัสสปทศพล : พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุญของบุคคลผู้บูชาท่านผู้ควรบูชา คือ พระพุทธเจ้า หรือพระสาวก ผู้ก้าวพ้นธรรมเครื่องเนิ่นช้า ผู้ข้ามความโศกและความร่ำไรได้แล้ว ผู้คงที่ ผู้ดับกิเลสได้แล้ว ผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ใคร ๆ ไม่อาจนับได้ว่าบุญนี้มีประมาณเท่านี้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๙๕/๙๓) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมเครื่องเนิ่นช้า หมายถึงตัณหา ทิฏฐิ และมานะ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๐๙)

กัสสปเทพบุตร : เทพบุตรองค์หนึ่ง ตามที่ปรากฏในกัสสปสูตรที่ ๑ ว่า เป็นผู้มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีสว่างไสวทั่วพระเชตวัน ในยามราตรี ขณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า พระองค์ทรงประกาศภิกษุ แต่ไม่ทรงประกาศคำสั่งสอนสำหรับภิกษุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กัสสปเทพบุตร ถ้าอย่างนั้น ท่านเห็นว่าการประกาศคำสั่งสอนควรเป็นอย่างไร กัสสปเทพบุตรกราบทูลว่า บุคคลพึงศึกษาคำสุภาษิต ศึกษาการเข้าไปนั่งใกล้สมณะ ศึกษาการนั่งในที่สงัดแต่ผู้เดียว และศึกษาการสงบระงับจิต (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๒/๘๗) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำสุภาษิต หมายถึงวจีสุจริต ๔ อย่าง ที่อาศัยสัจจะ ๔ อาศัยกถาวัตถุ ๑๐ (และ) อาศัยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๘๒/๙๙)

ในกัสสปสูตรที่ ๒ กัสสปเทพบุตร ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า ถ้าภิกษุหวังการบรรลุธรรมที่เป็นหัวใจ มีธรรมที่เป็นหัวใจเป็นอานิสงส์ เธอพึงเป็นผู้มีฌาน มีจิตหลุดพ้น รู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งโลก มีใจดี ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๓/๘๘) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การบรรลุธรรมที่เป็นหัวใจ ในที่นี้หมายถึงพระอรหัต (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๘๓/๑๐๐), คำว่า โลก ในที่นี้หมายถึงสังขารโลก (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๘๓/๑๐๑), ดูเทียบคาถาข้อ ๙๔ หน้า ๑๐๑ ในเล่มนี้)

กัสสปพุทธเจ้า, พระ : พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๓ ในพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ในภัทรกัปนี้ มีพระชาติเป็นพราหมณ์ เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลพราหมณ์ ในเมืองพาราณสี มีพราหมณ์พรหมทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีธนวดีเป็นพระมารดา ทรงมีปราสาท ๓ หลัง คือ หังสะ ยสะ และสิริจันทะ มีพระมเหสีพระนามว่าสุนันทา มีพระโอรสพระนามว่าวิชิตเสน มีนางสนม ๔๘,๐๐๐ นาง ครองฆราวาสวิสัยอยู่ ๒,๐๐๐ ปี เสด็จออกผนวชด้วยปราสาทราชยาน ทรงทำความเพียรอยู่ ๗ วัน จึงสำเร็จพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณที่โคนต้นไทร

ในสมัยของพระองค์มีการบรรลุธรรมครั้งสำคัญๆ คือ (๑) เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จเที่ยวจาริกไปแสดงธรรมโปรดภิกษุที่บวชตามพระองค์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

SAMPLE

มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๒๐,๐๐๐ โกฏิ (๒) เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จเที่ยวจาริกไปแสดงธรรมโปรดมหาชนในชนบทต่าง ๆ มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๑๐,๐๐๐ โกฏิ (๓) เมื่อคราวที่พระองค์ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์แก่พวกเดียรถีย์ ที่โคนต้นประดู่ ใกล้ประตูสุนทรนคร มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๕,๐๐๐ โกฏิ (๔) เมื่อคราวที่พระองค์ประทับนั่ง ณ เทวสภาชื่อสุธรรมา ในภพดาวดึงส์ ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา และเทวดา ๓,๐๐๐ โกฏิ (๕) เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จไปแสดงธรรมโปรดนรเทพยักษ์ มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรมนับประมาณมิได้

มีการประชุมพระสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูป พระสาวกที่เข้าประชุมล้วนแต่เป็นพระขีณาสพ ทรงมีพระติสสเถระและพระภารทวาชเถระเป็นคู่พระอัครสาวกชั้นเลิศ ทรงมีพระสัพพมิตตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก ทรงมีพระอนุลาเถรีและพระอุรุเวลาเถรีเป็นคู่พระอัครสาวิกาชั้นเลิศ ทรงมีสุมงคลอุบาสกและฆฏิการอุบาสกเป็นคู่อัครอุบาสกชั้นเลิศ ทรงมีวิชิตเสนาอุบาสิกาและภัททาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุบาสิกาชั้นเลิศ ทรงมีพระวรกายสูง ๒๐ ศอก มีพระรัศมีแผ่ซ่านออกจากพระวรกายสว่างไสวเหมือนกับพระจันทร์ทรงกลด ทรงมีพระชนมายุประมาณ ๒๐,๐๐๐ ปี เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสตัพยารามวิหาร พระสถูปของพระองค์สูง ๑ โยชน์ ประดิษฐานอยู่ที่เสตัพยารามวิหาร พระศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี แล้วก็อันตรธานไป (ที.ม.(ไทย)๑๐/๕/๓, ที.ม.(ไทย)๑๐/๗/๓, ที.ม.(ไทย)๑๐/๙/๔, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐/๕, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒/๖, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๐/๖๕, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๕/๑๑๕, ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๓-๗/๗๑๒, ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑-๕๑/๗๑๑-๗๑๘)

(อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การประชุมพระสาวก ในที่นี้หมายถึงการประชุมสงฆ์ที่ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ (๑) ภิกษุผู้เข้าประชุมทั้งหมดมีพระพุทธเจ้าเป็นอุปัชฌาย์ (๒) ภิกษุผู้เข้าประชุมทั้งหมดมีบาตรและมีจีวรเกิดจากฤทธิ์ (๓) ภิกษุผู้เข้าประชุมทั้งหมดเข้าประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย (๔) วันประชุมตรงกับวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ พระศาสดาทรงแสดงอุโบสถ (โอวาทปาติโมกข์) ด้วยพระองค์เอง (ที.ม.อ.(บาลี)๑๐/๑๒), คำว่า พระขีณาสพ หมายถึงผู้สิ้นอาสวะ ๔ คือ (๑) กามาสวะ (อาสวะคือกาม) (๒) ภวาสวะ (อาสวะคือภพ) (๓) ทิฏฐาสวะ (อาสวะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๑๖/๔๘), คำว่า พระอัครสาวก คือ พระสาวกชั้นยอด เพราะมีคุณสมบัติพิเศษกว่าพระสาวกอื่นทั้งหมด พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีพระอัครสาวก ๒ องค์ พระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าของเรา คือ (๑) พระสารีบุตรเถระ เลิศทางปัญญา (๒) พระมหาโมคคัลลานเถระ เลิศทางมีฤทธิ์มาก (ที.ม.อ. (บาลี)๙/๑๑-๑๒)

SAMPLE

กัสสปพุทธวงศ์ : พระประวัติของพระกัสสปพุทธเจ้า ; ดู *กัสสปพุทธเจ้า,พระ* (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑/๗๑๑)

กัสสปโพธิสัตว์, พระ : ๑ ในพระโพธิสัตว์ ๗ พระองค์ คือ (๑) พระวิปัสสีโพธิสัตว์ (๒) พระสิขีโพธิสัตว์ (๓) พระเวสสภูโพธิสัตว์ (๔) พระกกุสันธโพธิสัตว์ (๕) พระโกนาคมนโพธิสัตว์ (๖) พระกัสสปโพธิสัตว์ (๗) พระโคดมโพธิสัตว์ ; ดู *กัสสปพุทธเจ้า,พระ* (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๓/๔๙๖)

กัสสปมันทิยชาดก : ชาดกว่าด้วยฤๅษีกัสสปมันทิยะ : ในชาดกนี้ฤๅษีกัสสปมันทิยะผู้เป็นพระโพธิสัตว์กล่าวกับบิดาเรื่องภาวะผู้นำว่า แม้เด็กหนุ่มจะด่าว่าบ้าง ทุบตีบ้าง ก็เพราะยังเป็นวัยรุ่น บัณฑิตผู้ฉลาดย่อมอดทน อดกลั้น ต่อความผิดทั้งหมดที่เด็กวัยรุ่นทำ แม้บัณฑิตทั้งหลายวิวาทกันก็ประสานกันได้โดยเร็ว ส่วนคนพาลหาเป็นเหมือนบัณฑิตไม่ แตกกันเหมือนภาชนะดิน ยากที่จะประสานกันได้ คนที่รู้โทษที่ตนล่วงเกินแล้ว กับคนที่รู้จักการให้อภัย ย่อมจะสมัครสมานกันยิ่งขึ้น ความสนิทสนมของพวกเขาย่อมไม่เสื่อมคลาย ผู้ใดเมื่อชนเหล่าอื่นล่วงเกินกัน เขาสามารถประสานชนเหล่านั้นได้ด้วยตัวเอง ผู้นั้นแหละเป็นผู้ยอดเยี่ยม เป็นผู้นำภาระไป เป็นผู้ทรงธุระไว้ได้ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๕/๑๖๖)

กัสสปฤๅษี : ฤๅษีตนหนึ่งในบรรดาฤๅษี ๑๐ ตน ผู้เป็นบุรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ผู้จบไตรเพท ได้แก่ (๑) ฤๅษีอัฏฐกะ (๒) ฤๅษีวามกะ (๓) ฤๅษีวามเทพ (๔) ฤๅษีเวสสามิตร (๕) ฤๅษียมตัคคิ (๖) ฤๅษีอังคีรสะ (๗) ฤๅษีภารทวาชะ (๘) ฤๅษีวาเสฏฐะ (๙) ฤๅษีกัสสปะ (๑๐) ฤๅษีภคุ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๙๑)

กัสสปสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ; ดู *กัสสปพุทธเจ้า,พระ (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙/๑๕)*

กัสสปสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๑ : ดู *กัสสปเทพบุตร* (สํ.ส.(ไทย)๑๕/๘๒/๘๗)

กัสสปสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๒ : ดู *กัสสปเทพบุตร* (สํ.ส.(ไทย)๑๕/๘๓/๘๘)

กัสสปะ, โคตร : ชื่อวงศ์สกุล, เผ่าพันธุ์ หรือต้นตระกูลของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ เช่น ในภัทรกัปนี้ มีพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ผู้มีพระโคตรว่า กัสสปโคตร คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า และพระกัสสปพุทธเจ้า ทุกพระองค์ล้วนมีพระบิดาเป็นพราหมณ์ กัสสปโคตรจึงน่าจะเป็นชื่อโคตรหรือตระกูลของพราหมณ์โคตรหนึ่ง พระเถระหลายรูปที่เรียกชื่อตามชื่อโคตรว่ากัสสปะ เช่น พระกุมารกัสสปะ พระมหากัสสปะ พระอเจลกัสสปะ พระอุรุเวลกัสสปะ พระนทีกัสสปะ พระคยากัสสปะ

SAMPLE

(ดูที่คำนั้นๆ) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๖/๓, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๗๓/๕๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙/๓๙๔)

กัสสปะ, พระ [๑] **:** 1.อัญเดียรถีย์นามว่าอเจลกัสสปะ ผู้ที่สนทนากับพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ กัณณกถล มฤคทายวัน เขตเมืองอุชุญญา ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความปลื้มใจเป็นอย่างมาก กราบทูลว่า พระภาษิตของพระพุทธเจ้าชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด โดยตั้งใจว่าผู้มีตาดีจักเห็นรูปได้ พร้อมทั้งขอถึงพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ และหวังได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสว่า กัสสปะ ผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน หลังจาก ๔ เดือนล่วงไปแล้ว เมื่อภิกษุพอใจก็จะให้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ อเจลกัสสปะได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระพุทธเจ้า เมื่อบวชได้สักระยะหนึ่งก็หลีกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มุ่งมั่นพระนิพพาน ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ท่านพระอเจลกัสสปะ ได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (ที.สี.(ไทย)๙/๓๘๒/๑๖๑, ที.สี.(ไทย)๙/๓๘๔/๑๖๒, ที.สี.(ไทย)๙/๓๘๕/๑๖๒, ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๕/๑๗๓, สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๕๑/๓๙๑) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปริวาส ในพระสูตรนี้เรียกว่า ติตถิยปริวาส ได้แก่ ข้อบังคับนักบวชนอกพระพุทธศาสนาที่หันมาเลื่อมใสพระธรรมวินัยแล้วประสงค์จะบวชเป็นภิกษุ ให้ขอปริวาสต่อสงฆ์ แล้วดำรงตนอย่างสามเณรครบ ๔ เดือนจนสงฆ์พอใจจึงจะขออุปสมบทเป็นภิกษุได้ (ที.สี.อ. (บาลี) ๔๐๕/๒๙๙)

2.พระมหาเถระรูปหนึ่ง ที่ได้ชื่อว่ากัสสปะ เพราะเรียกตามโคตร ชื่อเดิมว่า ปิปผลิ เป็นบุตรของกปิลพราหมณ์ และสุมนเทวีพราหมณี เป็นตระกูลพราหมณ์มหาศาล เกิดที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อมหาติตถะ เมืองราชคฤห์ เมื่ออายุ ๒๐ ปี ได้แต่งงานกับธิดาพราหมณ์มหาศาลชื่อว่าภัททกาปิลานี แต่เกิดความเบื่อหน่ายในเรื่องกามารมณ์ และเห็นโทษของการครองเรือนว่าเป็นภาระ ทั้งสองจึงได้ตัดสินใจออกบวช ช่วยกันปลงผมให้แก่กันและกันเสร็จแล้วครองผ้ากาสาวพัสตร์สะพายบาตรลงจากปราสาทไปอย่างไม่มีความอาลัย เมื่อทั้งสองเดินทางไปด้วยกันได้ระยะหนึ่งก็คิดได้ว่า การเดินทางไปด้วยกันเช่นนี้ ไม่เหมาะสม อาจจะถูกครหานินทาจากผู้ที่พบเห็น

SAMPLE

จึงแยกทางกัน นางภัททกาปิลานีไปยังสำนักภิกษุณีแห่งหนึ่งแล้วบวช ภายหลังได้บรรลุพระอรหัตตผล กัสสปะได้พบพระพุทธเจ้าขณะประทับนั่งที่โคนต้นพหุปุตตนิโครธระหว่างเมืองราชคฤห์กับเมืองนาลันทา เกิดความเลื่อมใสศรัทธาว่า ท่านผู้นี้จักเป็นศาสดาของเรา เราจักบวชอุทิศท่านผู้นี้ จึงเข้าไปหาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก พระพระพุทธเจ้าตรัสว่า กัสสปะ ถ้าเธอทำความเคารพนับถือเช่นนี้แก่แผ่นดิน แผ่นดินก็ไม่สามารถจะรองรับได้ ความเคารพนับถืออันเธอผู้รู้ความที่ตถาคตเป็นผู้มีคุณมากอย่างนี้กระทำแล้ว ย่อมไม่ทำแม้เส้นขนของเราให้ไหวได้ จงนั่งลงเถิด ตถาคตจะให้ทรัพย์มรดกแก่เธอ แล้วอุปสมบทให้โดยวิธีโอวาทปฏิคคหณูปสัมปทา อุปสมบทโดยรับโอวาท ๓ ข้อ คือ (๑) เข้าไปตั้งความละอาย และความยำเกรงในภิกษุทั้งที่เป็นเถระ ปานกลาง และบวชใหม่ (๒) ธรรมใดเป็นกุศล เงี่ยโสตลงฟังธรรมนั้น พิจารณาเนื้อความของธรรมนั้น (๓) ไม่ทิ้งกายคตาสติ คือพิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์อยู่เสมอ ครั้นบวชได้ ๗ วันก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา เป็นผู้มักน้อย สันโดษ ตั้งจิตอธิษฐานสมาทานธุดงควัตร ๓ ข้อ ตลอดชีวิต คือ (๑) ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (๒) เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร (๓) อยู่ป่าเป็นวัตร ได้รับเอตทัคคะในด้านถือธุดงค์ ท่านเป็นผู้ริเริ่มและเป็นประธานในการทำปฐมสังคายนา ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภาระ เมืองราชคฤห์ หลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน โดยพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์ศาสนูปถัมภก์ พระอุบาลีเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสัชนาพระธรรม ใช้เวลาในการสังคายนา ๗ เดือน ท่านดำรงชีวิตสืบมาจนอายุ ๑๒๐ ปี จึงปรินิพพาน (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๔๕/๒๓๔, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๑/๒๔๗, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๕๑/๔๘๘)

3.พระกุมารกัสสปเถระ ชื่อเดิมว่า กัสสปะ เป็นบุตรธิดาเศรษฐีในเมืองราชคฤห์ เกิดขณะที่มารดาเป็นภิกษุณี (มารดาของท่านมีศรัทธาตั้งใจจะบวชตั้งแต่ยังไม่แต่งงาน แต่บิดามารดาไม่อนุญาต หลังจากแต่งงานแล้วขออนุญาตสามีบวช) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเลี้ยงเป็นโอรสบุญธรรม จึงเรียกกันว่า กุมารกัสสปะ เพราะได้รับการเลี้ยงดูอย่างราชกุมาร เมื่อเจริญวัยแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงนำไปบวชในสำนักของพระพระพุทธเจ้า ท่านบวชขณะที่อายุยังไม่ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ แต่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตโดยนับทั้งอยู่ในครรภ์มารดา (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๒๔/๑๙๑)

ท่านตั้งใจศึกษาเล่าเรียนแต่ก็ไม่ได้บรรลุมรรคผลแต่อย่างใด ครั้งนั้น มีเทวดาองค์หนึ่งเข้าไปหาท่าน ผูกปัญหา ๑๕ ข้อแล้วกล่าวว่า นอกจากพระพุทธเจ้าหรือสาวกของพระพุทธเจ้าแล้วไม่มีใครสามารถพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ได้ รุ่งขึ้นท่านเข้าไปเฝ้า

SAMPLE

พระพุทธเจ้าแล้วทูลถามปัญหาเหล่านั้น พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ทั้งหมด พระกุมารกัสสปเถระได้ศึกษาตามที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ ไม่นานก็บรรลุพระอรหัต ได้รับเอตทัคคะในด้านแสดงธรรมได้วิจิตร ดำรงอยู่ตามสมควรแก่เวลา ปรินิพพานเหมือนไฟดับไปโดยปราศจากเชื้อ (องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๑๗/๒๘, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๗๒/๒๖๑)

4.ชฎิลสามพี่น้อง ผู้ถือลัทธิบูชาไฟ เรียนจบไตรเพท เกิดในวรรณะพราหมณ์ บิดามารดาไม่ปรากฏชื่อ เกิดที่เมืองพาราณสี มีชื่อตามโคตรว่า กัสสปะ ได้แก่ (๑) กัสสปะคนโต บวชเป็นฤาษีตั้งอาศรมอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา จึงได้นามว่า อุรุเวลกัสสปะ มีบริวาร ๕๐๐ คน (๒) กัสสปะคนกลาง บวชเป็นฤาษีตั้งอาศรมอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา จึงได้นามว่า นทีกัสสปะ มีบริวาร ๓๐๐ คน (๓) กัสสปะคนเล็ก บวชเป็นฤาษีตั้งอาศรมอยู่ที่ตำบลคยาสีสะ จึงได้นามว่า คยากัสสปะ มีบริวาร ๒๐๐ คน ภายหลังทั้งสามอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุและฟังพระธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตร สำเร็จเป็นพระอรหันต์ พร้อมกับบริวารทั้งหมด พระอุรุเวลกัสสปะได้รับเอตัคคะว่าเป็นผู้เลิศในด้านผู้มีบริวารมาก ทั้งสามท่านจัดอยู่ในกลุ่มพระอสีติมหาสาวก ได้ช่วยประกาศพระพุทธศาสนาให้เจริญแพร่หลายและเป็นกำลังสำคัญในการประกาศพระศาสนาในแคว้นมคธ ภายหลังปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๘๖/๒๗๗, วิ.ม.(ไทย)๔/๕๑-๕๓/๖๑-๖๓) (อาทิตตปริยายสูตร ดู วิ.มหา. (ไทย) ๔/๕๔/๖๔, สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘/๒๗)

5.เจ้าลัทธิคนหนึ่ง ชื่อเดิมว่าปูรณะ มีชื่อตามโคตรว่า กัสสปะ เป็น ๑ ในเจ้าลัทธิทั้ง ๖ ได้แก่ (๑) ปูรณะ กัสสปะ (๒) มักขลิ โคศาล (๓) อชิตะ เกสกัมพล (๔) ปกุธะ กัจจายนะ (๕) สญชัย เวลัฏฐบุตร (๖) นิครนถ์ นาฏบุตร เขาได้รับยกย่องว่าเป็นทาสมงคล แม้จะเกียจคร้านไม่ทำการงานก็ไม่มีใครว่ากล่าว ถึงกระนั้นเขาก็ยังคิดว่า เราจะอยู่ในที่นี้ทำไม จึงหนีไป ระหว่างทางถูกโจรชิงเอาทรัพย์สินและเสื้อผ้า ได้เข้าไปยังหมู่บ้านแห่งหนึ่งทั้งที่เปลือยกาย พวกชาวบ้านเห็นก็พากันคิดว่า สมณะนี้เป็นพระอรหันต์ มักน้อย ไม่มีผู้ใดที่จะเสมอเหมือนกับสมณะนี้ จึงนำอาหารคาวหวานเข้าไปสักการะ ปูรณกัสสปะคิดว่า ลาภนี้เกิดขึ้นแก่เราเพราะไม่นุ่งผ้า ตั้งแต่นั้นมาแม้ได้ผ้ามาก็ไม่นุ่ง ถือเอาการไม่นุ่งผ้าเป็นบรรพชา ตั้งลัทธิอกิริยวาทะ ลัทธิที่ถือว่าทำแล้วไม่เป็นอันทำ คือถือว่าบุญบาปไม่มี ความดีความชั่วไม่มี (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๑๒/๓๔๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๘/๒๘๑) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปูรณะ เป็นชื่อของเขา เหตุที่มีชื่ออย่างนั้นเพราะเขาเป็นทาสคนที่ครบร้อยพอดี คำว่า กัสสปะเป็นชื่อโคตร

SAMPLE

รวมทั้งชื่อและโคตรเรียกว่า ปูรณกัสสปะ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๕๑/๑๓๐, ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๑๒/๑๔๐)

กัสสปะ,พระกุมาร[๒] : ดู *กัสสปะ,พระ* (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๖/๓๔๑, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๙/๓๔๓)

กัสสปะ, พระผู้มีพระภาค[๓] :พระองค์เสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จแวะออกจากทางแล้วได้ทรงแย้มพระโอษฐ์ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ท่านพระอานนท์คิดว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระผู้มีพระภาคทรงแย้มพระโอษฐ์ ธรรมดาพระตถาคตทั้งหลายย่อมไม่ทรงแย้มพระโอษฐ์โดยไม่มีสาเหตุ พระองค์จึงตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งอดีตกาล สถานที่แห่งนี้ มีนิคมชื่อเวคฬิงคะ เป็นนิคมที่มั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ มีประชากรมาก พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอาศัยเวคฬิงคนิคมอยู่ ที่นี้เคยเป็นอารามของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะพระองค์นั้นมาก่อน พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะประทับนั่งตรัสสอนภิกษุสงฆ์ ณ ที่นี้ ฯลฯ ; ดู *กัสสปะพุทธเจ้า, พระ* (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๒/๓๓๗, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙/๑๕, สำ.น.(ไทย)๑๖/๑๔๓/๒๓๑, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๙๒/๕๗๗, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๐/๑๘๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๕๘, ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑/๗๑๑, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๒๕/๓๒๐, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๘๐/๔๕๑)

กัสสปะ, พราหมณ์[๔] : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอุรุเวลกัสสปะ เป็นพราหมณ์ชาวกรุงหงสวดี พร้อมด้วยพราหมณ์อีก ๑,๐๐๐ คน ได้ถวายทานแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ โดยตั้งจิตอธิษฐานว่า ขอให้ตนเองผู้เกิดในภพนั้นๆ จงมีบริวารมาก; ดู *กัสสปะ,ชฎิล* (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๖๖/๒๗๔)

กัสสปะ, ภิกษุ[๕] : ท่านพระมหากัสสปะ มีอุปสัมปทาเปกขะ ท่านจึงส่งทูตไปให้นิมนต์พระอานนท์มาสวดอุปสัมปทาเปกขะ พระอานนท์ตอบว่า กระผมไม่สามารถจะระบุนามของพระเถระได้ เพราะพระเถระเป็นที่เคารพของกระผม พระผู้มีพระภาคทรงทราบจึงทรงอนุญาตให้สวดระบุโคตรได้ (ฎีกาอธิบายว่า คำว่า อุปสัมปทาเปกขะ คือ ผู้มุ่งจะบวชเป็นภิกษุ ผู้ประสงค์จะบวช, คำว่า ระบุนาม หมายถึงไม่สามารถระบุชื่อของพระมหากัสสปะ ที่จะปรากฏอยู่ในคำสวดว่า “อายสฺมโต ปิปฺผลิสฺส อุปสมฺปทาเปกฺโข (อุปสัมปทาเปกขะของท่านปิปผลิ) (สารตฺถ.ฏีกา. ๓/๑๒๒/๓๒๓) เพราะการระบุชื่อและโคตรถือเป็นการแสดงความไม่เคารพ)

ท่านพระมหากัสสปะมีอุปสัมปทาเปกขะ ๒ คน อุปสัมปทาเปกขะทั้ง ๒ ต่างคนต่างก็อยากจะอุปสมบทก่อน จึงถกเถียงกัน พระผู้มีพระภาคทรงทราบเข้าจึงทรงอนุญาตให้สวดอุปสัมปทาเปกขะ ๒ คน ในอนุสาวนาเดียวกันได้ ต่อมา พระ

เถระหลายรูปต่างก็มีอุปสัมปทาเปกขะหลายคน อุปสัมปทาเปกขะเหล่านั้นต่างก็ถกเถียงแย่งกันเพื่อจะอุปสมบทก่อน พระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตให้สวดอุปสัมปทาเปกขะในอนุสาวนาเดียวกันครั้งละ ๒ คน ๓ คนได้ แต่ให้มีอุปัชฌาย์รูปเดียวกัน ไม่อนุญาตให้มีอุปัชฌาย์ต่างรูปกัน (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๒๒/๑๙๐,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๓/๑๙๐)

คราวหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปะเดินทางจากอันธกวินทวิหารมายังกรุงราชคฤห์เพื่อทำอุโบสถ ระหว่างทางขณะข้ามแม่น้ำ จีวรของท่านเปียกน้ำ ภิกษุทั้งหลายจึงถามท่านว่าทำไมจีวรจึงเปียก ท่านก็เล่าเหตุการณ์ให้ฟัง ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงทรงรับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย สมานสังวาสสีมา มีอุโบสถเดียวกันแห่งใดที่สงฆ์สมมติแล้ว สงฆ์ก็จงสมมติสีมานั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๔๓/๒๒๑) (อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า สมานสังวาส หมายถึงเขตแดนที่สงฆ์สมมติเพื่อเข้าร่วมอุโบสถปวารณาและสังฆกรรมอื่นด้วยกัน (ดู วิ.อ. (บาลี) ๑/๕๕/๒๗๘, กงฺขา.ฏีกา ๑๕๒,๑๕๕, คำว่า แดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร แปลมาจากภาษาบาลีว่า “ติจีวราวิปปวาส” หมายถึงสถานที่ที่สงฆ์กำหนดเป็นเขตอยู่ปราศจากไตรจีวรโดยไม่ต้องอาบัติ (ดู วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๗๓-๔๗/๑๐-๑๑)

กัสสปะ, ฤๅษี [๖] :ดู *กัสสปฤๅษี* (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๐๐/๓๑๐, ที.สี(ไทย)๙/๒๘๕/๑๐๔, ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๖/๑๐๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๕๔๐/๒๓๘)

กัสสปะ, สมณกุมาร [๗] : ดู *กัสสปะ, พระ* (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๗/๓๔๑, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๘/๓๔๒)

กัสสปะ,พระพุทธเจ้า [๘] : ดู *กัสสปพุทธเจ้า, พระ* (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๘/๑๑, วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๐/๑๒)

กา : นกชนิดหนึ่งขนสีดำ ส่งเสียงร้องกาๆ ออกหากินตอนเช้าตรู่, อีกา ก็เรียก, (อุป.) จงดูเยี่ยงกา แต่อย่าเอาอย่างกา หมายถึงให้ขยันแต่ไม่ใช่ขโมยเขากิน

ในมหาทุกขักขันธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องคุณและโทษแห่งรูป ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะโทษ โดยให้พิจารณาว่า บุคคลพึงเห็นสาวน้อยคนนั้นซึ่งเป็นซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ถูกกาจิกกินบ้าง แร้งทึ้งอยู่บ้าง นกตะกรุมจิกกินบ้าง สุนัขกัดกินอยู่บ้าง สุนัขจิ้งจอกกัดกินอยู่บ้าง สัตว์เล็ก ๆ หลายชนิดกัดกินอยู่บ้าง ฯลฯ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๒/๑๗๓)

ในกายคตาสติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเห็นซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าซึ่งถูกกาจิกกิน แร้งทึ้งกิน นกตระกรุมจิกกิน สุนัขกัดกิน สุนัขจิ้งจอกกัดกิน หรือสัตว์เล็ก ๆ หลายชนิดกัดกินอยู่ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณากายนี้โดยเปรียบเทียบว่า แม้กายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วง

SAMPLE

พ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ ฯลฯ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๒๐๐, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๐/๒๑๐, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๒๒/๖๓๕, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๘/๒๔๖, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๙/๒๔๖, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๐/๒๔๖, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๓๒/๒๕๒, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๕/๖๗๑)

กาก : สิ่งที่เหลือเมื่อคั้นหรือคัดเอาส่วนดีออกแล้ว เช่น กากมะพร้าว กากข้าว ; หยากเยื่อ; ใช้เป็นคำด่า เช่น กากมนุษย์ คนกาก (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๒/๒๘๗, (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๗/๓๔๓)

กากข้าว : ข้าวเปลือกที่หักหรือขัดไม่หมดปะปนในข้าวสารหรือข้าวสุก ; เป็น ๑ ในอาหารของผู้บำเพ็ญตบะหรืออเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ผู้ถือลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ ดังความตอนหนึ่งว่า บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท เลียมือ เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งไว้ ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง ฯลฯ กินผักดองเป็นอาหาร กินข้าวฟ่างเป็นอาหาร กินลูกเดือยเป็นอาหาร กินกากข้าวเป็นอาหาร ฯลฯ (ดูความพิสดารใน ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๙, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๖๘/๒๘๙, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๗๐/๕๑๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๗/๘, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๕/๕๒๐, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๔/๓๒๖, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๖๑/๔๐๒, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๖๓/๔๐๒)

กากชาดก : 1.ชาดกว่าด้วยกาไม่มีมันเหลว : ในชาดกนี้ กาโพธิสัตว์กล่าวถึงเหตุที่กาไม่มีมันเหลวว่า กาทั้งหลายมีใจหวาดผวาอยู่เป็นนิตย์ มีปกติเบียดเบียนชาวโลกทั้งมวล เพราะฉะนั้น มันเหลวของกาทั้งหลายผู้เป็นญาติของข้าพเจ้าจึงไม่มี

2. ชาดกว่าด้วยกาวิดน้ำด้วยจะงอยปาก ในชาดกนี้ ฝูงกาปรึกษากันว่าไม่สามารถจะทำทะเลให้แห้งได้ จึงกล่าวว่า คางของพวกเราล้าแล้วหนอ ปากก็ซีดเซียว พวกเราพากันวิดอยู่ก็ไม่อาจทำให้น้ำแห้งได้ ห้วงน้ำใหญ่ก็ยังคงเต็มอยู่เช่นเดิม (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๐/๕๗, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๖/๕๙)

กากวดี, เทวี : ชื่อพระเทวีของพญาครุฑเวนเตยยะ อยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ได้เป็นชู้กับคนธรรพ์นามว่านฏกุเวร คนธรรพ์นฏกุเวร เป็นผู้ที่หลอกลวงพญาครุฑ โดยใช้อุบายหลอกให้พญาครุฑพาข้ามสมุทร และขึ้นไปยังวิมานฉิมพลีเพื่อไปเป็นชู้กับเมียตัวเอง เมื่อพญาครุฑคิดได้ก็ตำหนิติเตียนตนเองเสียยกใหญ่ว่า เรานี่ช่างน่าตำหนิติเตียนเสียจริงๆ ตัวใหญ่เสียเปล่า แต่หามีความคิดไม่ เพราะเราได้พาชายชู้ของเมียตัวเองทั้งไปทั้งกลับ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๕/๑๗๘, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๙๐/๑๔๐) (อรรถกถาอธิบายว่า พญาครุฑเวนเตยยะ เป็นอดีตชาติของนกกุณาละ เรื่องนี้เป็นเรื่องเดียวกันกับกากวดีชาดก

SAMPLE

ชาดกที่ ๓๒๗ ในจตุกกนิบาต (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๑๗๘) (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๒๙๐/๓๓๒)

กากวดี, นาง : ดู *กากวดี, เทวี* (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๕/๑๗๘)

กากวตีชาดก : ชาดกว่าด้วยนางกากวดี ; ดู *กากวดี,เทวี* (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๕/๑๗๘)

กากสูตร : พระสูตรว่าด้วยอสัทธรรมของกา: พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบพฤติกรรมของกากับภิกษุชั่วไว้ว่า กาและภิกษุชั่วประกอบด้วยอสัทธรรม ๑๐ ประการเหมือนกัน คือ ๑. มักกำจัด ๒. คะนอง ๓. ทะเยอทะยาน ๔.กินจุ ๕. หยาบช้า ๖.ไม่มีกรุณา ๗. อ่อนแอ ๘. มักร้อง ๙. หลงลืมสติ ๑๐. สั่งสม (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๗/๑๗๖) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มักกำจัด ในที่นี้หมายถึงกำจัดคุณความดีของผู้อื่น ชอบใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่น (อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๗๗/๓๖๐)

กากะ, ทาส : ทาสของพระเจ้าปัชโชต แห่งกรุงอุชเชนี อาศัยเกิดกับอมนุษย์ สามารถเดินทางได้วันละ ๖๐ โยชน์ สมัยหนึ่ง ประเจ้าปัชโชตทรงประชวรเป็นโรคผมเหลือง เสียเงินเสียทองกับการระดมหาแพทย์เก่งๆ มารักษาไปเป็นจำนวนมากมายก็ยังไม่หาย จึงส่งทูตไปยังราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ ขอให้พระองค์ส่งหมอชีวกโกมารภัจมารักษา หมอชีวกโกมารภัจได้เดินทางมาเข้าเฝ้าเพื่อทำการรักษา เมื่อตรวจอาการแล้วก็กราบทูลว่าจะหุงเนยใสให้เสวย แต่พระเจ้าปัชโชตทรงเกลียดเนยใส จึงให้หาวีธีอื่น หมอชีวกคิดว่าพระเจ้าปัชโชตประชวรหนักขนาดนี้ ถ้าไม่ใช้เนยใสคงไม่อาจรักษาให้หายเป็นปกติได้ จึงคิดหาอุบายหุงเนยใสด้วยยาชนิดต่าง ๆ ทำให้มีสีกลิ่น และรสเหมือนน้ำฝาด แต่ก็กลับคิดได้ว่า เนยใสที่ท้าวเธอเสวยแล้ว เมื่อย่อยไปจะทำให้เรอ พระราชาพระองค์นี้ทราบแล้วก็จะทรงพิโรธรับสั่งให้ฆ่าเราได้ ทางที่ดีเราควรกราบทูลลาไว้เสียก่อน จึงกราบทูลว่าจะไปเก็บรากไม้มาทำยา แล้วก็ขึ้นช้างภัททวดีหนีไป

ครั้นพระเจ้าปัชโชตเสวยน้ำฝาดแล้วก็ทรงเรอขึ้น ทรงทราบว่าถูกหลอกให้เสวยเนยใส จึงให้ตามตัวหมอชีวกมา โดยส่งทาสชื่อว่ากากะไปตาม ทาสกากะเดินไปทันหมอชีวกซึ่งกำลังรับประทานอาหารเช้าอยู่ในระหว่างกรุงโกสัมพี จึงบอกว่า ท่านอาจารย์ พระราชารับสั่งให้เชิญท่านกลับ หมอชีวกจึงบอกว่าให้รอก่อน เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้วจึงจะกลับ แล้วก็ชวนให้รับประทานอาหารด้วยกัน ทาสกากะตอบว่า อย่าเลย ท่านอาจารย์ พระราชารับสั่งว่า ธรรมดาพวกหมอมีเล่ห์เหลี่ยมมาก อย่าได้ไปรับอะไรๆ จากพวกหมอ ขณะนั้น ชีวกโกมารภัจได้แทรกยาทาเล็บพลางเคี้ยวมะขามป้อมและดื่มน้ำแล้วร้องเชิญทาสกากะว่า เชิญท่านกากะมาเคี้ยวมะขามป้อมและดื่มน้ำด้วยกันซิ ทาสกากะคิดว่า หมอคนนี้กำลังเคี้ยวมะขามป้อม

และดื่มน้ำ ไม่น่าจะมีอะไร จึงเคี้ยวมะขามป้อมและดื่มน้ำ มะขามป้อมครึ่งผลที่เขาเคี้ยวนั้นได้ระบายท้องให้ถ่ายอุจจาระออกมาในที่นั้นทีเดียว ต่อมาทาสกากะถามชีวกโกมารภัจว่า ท่านอาจารย์ ผมจะยังมีชีวิตอยู่หรือ ชีวกโกมารภัจตอบว่า อย่ากลัวไปเลย ท่านไม่มีอันตราย แต่พระราชาทรงพิโรธก็จะรับสั่งให้ฆ่าเราได้ ดังนั้นเราคงไม่กลับไปละ แล้วมอบช้างภัททวดีให้ทาสกากะ ส่วนตนเองก็เดินทางรอนแรมไปจนถึงกรุงราชคฤห์ ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐแล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบทุกประการ (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๔/๑๙๒, วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๔/๑๙๓)

กากะทิง : ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง ใบและผลคล้ายสารภี แต่ใบขึ้นสันมากและผลกลมกว่า เปลือกเมล็ดแข็ง เช่นในกุณาลชาดก กล่าวถึงในป่าหิมพานต์ มีหมู่ไม้นานานาพันธุ์ เช่น ต้นจำปา ต้นอโศก ต้นกากะทิง ต้นหงอนไก่ ,ในวิธุรชาดก กล่าวถึงต้นไม้ในนาคพิภพ เช่น ไม้จำปาไม้กากะทิง มะลิซ้อน มะลิลา และไม้กระเบา,ในเวสสันตรชาดก กล่าวถึงต้นกากะทิงขึ้นอยู่ในสระมุจลินท์ ดังคำว่า ต้นกากะทิงมีอยู่ที่ ๒ ฟากฝั่งของสระมุจลินท์,ในอปทาน พระเรณุปูชกเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าตนเคยถือดอกกากะทิงพร้อมทั้งเกสรไปบูชาพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี,ในนาคปุปผิยเถราปทาน พระนาคปุปผิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าตนเคยเก็บเอาดอกกากะทิงไปโปรยลงที่ทางเสด็จไปของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๙/๑๒๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๗๓/๓๙๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๘/๕๐๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๓/๒๕๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๒/๓๒๔)

กาญจนไพที : ที่รอง, แท่น, ฐานบัวคำบัวหงายที่พระเจดีย์ ที่สร้างด้วยทอง; คำว่า กาญจนไพที มีปรากฏอยู่ในมโหสถชาดก ชาดกว่าด้วยพระมโหสถบัณฑิตทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี ตอนที่มโหสถบัณฑิตโพธิสัตว์กล่าวพรรณนาพระสิริรูปของพระนางนันทาเทวีอัครมเหสีของพระเจ้าวิเทหะแห่งมิถิลานคร ความว่า พระนางนันทาเทวี...มีบั้นพระองค์ดั่งว่าจะกำได้โดยรอบ มีบั้นพระองค์งามดุจหน่อไม้ซึ่งมีสีแดงต้องลมก็ไหวเอน เมื่อทรงเยื้องกรายงามไพโรจน์ดังเถานาคลดาที่เกิดดีแล้ว มีบั้นพระองค์งามปานกาญจนไพที (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๗๕๖/๓๐๐,ขุ.ชา.อ. (บาลี)๙/๗๕๘) (อรรถกถาอธิบายว่า พระศาสดาเมื่อประทับ ณ พระเชตวัน ทรงปรารภปัญญาบารมีของพระองค์ตรัสมโหสถชาดกซึ่งมีคำเริ่มต้นว่า พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองแคว้นปัญจาละเสด็จยาตราทัพมาพร้อมด้วยกองทัพทุกหมู่เหล่าเป็นต้น (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๙/๒๐๙) (ต้นเรื่องมโหสถชาดกมีปรากฏในชาดกภาค ๑ คือ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ ถึง ๑๑ ตอน มีสัพพสังหารกปัญหชาดก เป็นต้น)

SAMPLE

กาณมาตาวัตถุ : เรื่องมารดาของนางกาณา: พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บัณฑิตทั้งหลายฟังธรรมแล้ว ย่อมผ่องใส ดุจห้วงน้ำที่ลึก ใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๘๒/๕๓) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ผ่องใส ในที่นี้หมายถึงบรรลุสภาวะที่จิตปราศจากอุปธิกิเลสด้วยอำนาจโสดาปัตติมรรค เป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๔๐); ดู *กาณา, ธิดา*

กาณา, ธิดา : ลูกสาวที่มารดายกให้เป็นภรรยาของชายผู้หนึ่งในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง คราวหนึ่งนางกาณามีกิจบางอย่างจึงได้เดินทางมาบ้านมารดา ฝ่ายสามีก็ส่งข่าวมาบอกให้นางกลับ มารดาของนางไม่อยากให้ลูกสาวกลับไปมือเปล่าจึงทอดขนมให้เป็นของฝาก ขณะนั้นมีภิกษุรูปหนึ่งมาบิณฑบาต มารดาจึงสั่งลูกสาวให้ถวายขนม ภิกษุรูปนั้นก็บอกแก่ภิกษุรูปอื่น ภิกษุรูปอื่นก็พากันบอกต่อๆ กันไป มารดาของนางก็สั่งให้ถวายอยู่อย่างนั้นถึง ๓ ครั้ง ฝ่ายสามีก็ส่งข่าวมาบอกให้กลับถึง ๓ ครั้งเหมือนกัน นางก็ยังไม่ยอมกลับสามีจึงได้หาหญิงอื่นมาเป็นภรรยา นางกาณาพอทราบข่าวก็เสียใจยืนร้องไห้อยู่ ขณะนั้นในเวลาเช้าพระผู้มีพระภาคเสด็จไปถึงบ้านของอุบาสิกามารดาของนางกาณา ตรัสถามถึงสาเหตุที่นางกาณาร้องไห้ มารดาของนางกาณาจึงกราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้มารดาของนางกาณาเห็นชัด ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา แล้วทรงลุกจากอาสนะเสด็จไป (วิ.ม.(ไทย)๒/๒๓๐/๓๘๗)

กาติยานเถรคาถา : ภาษิตของพระกาติยานเถระ ; พระกาติยานเถระได้กล่าว ๖ คาถาไว้มีใจความว่า ลุกขึ้นเถิด กาติยานะ อย่ามัวนอนหลับอยู่เลย อย่าให้มัจจุราชคือความประมาทชนะเธอผู้เกียจคร้านเลย ชาติและชราครอบงำเธอ เหมือนกำลังคลื่นมหาสมุทร เธอนั้นจงทำที่พึ่งอย่างดีสำหรับตนเสีย เพราะเธอไม่มีที่พึ่งอย่างอื่น ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า พระศาสดาชี้บอกทางซึ่งล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้องและจากภัยคือชาติและชรา จงอย่าได้ประมาทตลอดยามต้นและยามปลาย หมั่นกระทำความเพียรให้มั่นเถิด จงปลดเปลื้องเครื่องผูกทั้งหลายเสีย ใช้สอยผ้าสังฆาฏิ ปลงผมและฉันอาหารที่เที่ยวบิณฑบาตได้มา อย่าเห็นแก่การเล่นสนุกสนาน อย่าเห็นแก่การหลับนอน จงหมั่นเข้าฌาน จงเพ่งฌาน ชนะกิเลส เธอเป็นผู้ฉลาดในทางที่ปลอดโปร่งจากโยคะ จะถึงความบริสุทธิ์ซึ่งไม่มีความบริสุทธิ์อื่นใดยิ่งกว่าแล้วปรินิพพานเหมือนไฟลุกโชนที่เขาดับด้วยน้ำ ประทีปที่มีเปลวไฟน้อย ย่อมดับไปเพราะลมเหมือนเถาวัลย์หลุดร่วงเพราะลม ฉันใด เธอผู้มีโคตรเหมือนพระอินทร์ก็ฉันนั้น อย่ายึดมั่นถือมั่น จงกำจัดมารเสีย จงปราศจากความกำหนัดพอใจใน

SAMPLE

เวทนาทั้งหลาย จงเป็นผู้สงบ รอคอยกาลปรินิพพานในอัตภาพนี้แล (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๑๑/๔๑๐)

กาติยานี, อุบาสิกา : อุบาสิกาคนหนึ่ง ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ บังเกิดในเรือนสกุล กรุงหังสวดี เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาอุบาสิกาผู้หนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเป็นเลิศด้านเป็นผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น ก็ปรารถนาตำแหน่งเช่นนั้นบ้างจึงทำบุญกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไป เมื่อนางสิ้นชีวิตแล้วก็เวียนว่ายอยู่ในภพภูมิของเทวดาและมนุษย์ถึงแสนกัป ถือกำเนิดเป็นนางกาติยานีในสมัยพระสมณโคดมพุทธเจ้า ในกุรรฆรนคร บิดามารดาตั้งชื่อนางว่า กาติยานี พระศาสดาทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเป็นเลิศด้านเป็นผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น (อง.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๖๕/๓๓)

ในกัจจานิชาดก ชาดกว่าด้วยนางกัจจานี นางกัจจานีเป็นผู้ที่มีความคิดว่าธรรมะได้ตายแล้ว จึงได้ทำบุญอุทิศถวายแก่ธรรมะ ท้าวสักกะตรัสถามถึงสาเหตุ นางก็กล่าวด้วยความมั่นใจว่าธรรมะได้ตายแล้ว เพราะเดี๋ยวนี้คนชั่วกลับเป็นอยู่สุขสบาย โดยยกตัวอย่างลูกสะใภ้ที่เป็นหมันของนาง หล่อนทุบตี ขับไล่นาง แล้วคลอดบุตรเดี๋ยวนี้เป็นใหญ่ในตระกูลทั้งหมด ส่วนนางกลับถูกทอดทิ้งให้อยู่อย่างเดียวดาย ไม่มีใครเหลียวแล ท้าวสักกะจึงตรัสว่า เรายังมีชีวิตอยู่ ยังไม่ตาย เรามาที่นี้เพื่อประโยชน์แก่เจ้าโดยเฉพาะ ลูกสะใภ้คนใดทุบตีขับไล่เจ้า เราจะทำหล่อนพร้อมกับบุตรให้เป็นเถ้าธุลีทีเดียว นางกัจจานีกล่าวว่า หากพระองค์ตั้งใจเสด็จมาที่นี้เพื่อหม่อมฉัน ขอหม่อมฉัน ลูกชาย ลูกสะใภ้ และหลาน จงอยู่ร่วมเรือนกันด้วยความสมัครสมานสามัคคีรักใคร่กลมเกลียวกันด้วยเถิด ท้าวสักกะตรัสว่า **แม่กาติยานี** หากเจ้าพอใจเช่นนั้น แม้จะถูกทุบตีขับไล่ก็อย่าได้ละทิ้งธรรม ขอให้พวกเจาทุกคนจงอยู่ร่วมเรือนกันด้วยความสงบร่มเย็นเป็นสุขเถิด นางกาติยานีกับลูกสะใภ้ได้มีใจเบิกบานอยู่ร่วมกับลูกชายและหลาน เพราะท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพได้ทรงอนุเคราะห์ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑-๙/๒๘๕-๒๘๖)

ก้าน : ส่วนที่ต่อดอก หรือใบหรือผล กับกิ่งไม้, เรียกสิ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น กอไผ่ที่แตกกิ่งก้านสาขา ดอกบัวก้านมีหนามเกิดในน้ำ, ในมหาวิภังค์ กล่าวถึงภิกษุชื่อว่าอัสสชิและปุนัพพสุกะ ทำมาลัยต่อก้านเองบ้าง ใช้ผู้อื่นทำบ้าง ทำมาลัยเรียงก้านเองบ้าง,ในมหาวรรค เรื่องยางไม้ที่เป็นยา พระพุทธเจ้าอนุญาตยางไม้ที่เป็นยา เช่น ยางเคี่ยวจากก้านตันตกะ กำยาน ในเรื่องหมอชีวกทูลถวายพระโอสถถ่าย ๓๐ ครั้ง หมอชีวกได้อบก้านอุบล ๓ ก้านด้วยยาต่างๆแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค,ในอปทาน พระนาลิปุปผิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าตนเคยได้เด็ดดอกบัวพร้อมทั้ง

ก้าน๗ ดอกที่ขั้วโปรยบูชาเหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓๑/๔๕๙,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๓/๔๘,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๖/๑๙๕,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๒๒/๕๐๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๐/๒๓๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙/๔๘๐)

ก้านบัว : ส่วนที่ต่อกับดอกบัว ; ก้านบัว มีปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

ในมารธีตุสูตร พญามารเมื่อจะตำหนิธิดาทั้ง ๓ คือ นางตัณหา นางอรดี และนางราคา จึงกล่าวคาถาเป็นการเปรียบเปรยว่า พวกเจ้าช่างโง่เขลานัก พากันทำลายภูเขาด้วยก้านบัว ขุดภูเขาด้วยเล็บ เคี้ยวเหล็กด้วยฟัน พวกเจ้าอาศัยพระโคดมหาที่พึ่ง จะเป็นดุจคนวางหินไว้บนศีรษะแล้วเจาะหาที่พึ่งในบาดาล ฉะนั้น พวกเจ้าเหมือนเอาหนามมายอกอกพ่อ จงหลีกไปเสียเถิด (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๑/๒๑๕)

ในภัททชิเถราปทาน พระภัททชิเถระได้เล่าประวัติในอดีตของตน เพราะต้องการที่จะบริโภคเหง้าบัวจึงลงไปถอนเหง้าบัวในสระโบกขรณี สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จเหาะไปในอากาศ พระพุทธองค์ทรงสะบัดจีวร ตนได้ยินเสียงจึงแหงนหน้าขึ้นดู ได้พบพระพุทธเจ้าจึงได้ทูลอ้อนวอนว่า น้ำผึ้งพร้อมทั้งเหง้าบัว น้ำนม เนยใสที่มีอยู่ในก้านบัว มีอยู่ ขอพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักษุจงรับเพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์เถิด พระองค์ทรงรับภิกษาหารแล้วได้กระทำอนุโมทนาแล้วเหาะไปทางอากาศ จากนั้นตนเองก็ได้ถือเหง้าบัวกลับมายังอาศรมแขวนไว้ที่ต้นไม้ ขณะนั้นเองเกิดลมพายุใหญ่ขึ้นได้พัดป่าให้ปั่นป่วน อากาศบันลือลั่นและฟ้าผ่าสายฟ้าผ่าลงมาที่ศีรษะของตน จึงตายในขณะที่นั่งอยู่นั่นเอง เพราะบุญกรรมที่ได้ทำไว้ จึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐๑/๓๕๐)

กาน้ำร้อน : ภาชนะสำหรับใส่น้ำหรือต้มน้ำ มีพวยและหูสำหรับหิ้วหรือจับ, ลักษณนามว่า ใบ หรือ ลูก ; สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระองค์ทรงพระประชวรด้วยโรคลม ท่านพระอุปวาณะเป็นอุปัฏฐาก พระองค์รับสั่งให้ท่านพระอุปวาณะหาน้ำร้อนมาถวาย ท่านพระอุปวาณะจึงเดินทางไปยังบ้านของเทวหิตพราหมณ์เพื่อขอน้ำร้อน เทวหิตพราหมณ์ให้บุรุษถือกาน้ำร้อนและห่อน้ำอ้อยตามไปถวายท่านพระอุปวาณะ ท่านพระอุปวาณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลให้สรงสนาน และใช้น้ำร้อนละลายน้ำอ้อยแล้วถวายพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจึงทรงหายจากพระอาการประชวร (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๙/๒๘๗)

กาปทิกะ, มาณพ :มาณพหนุ่มคนหนึ่ง อายุ ๑๖ ปี โกนศีรษะ เป็นบุตรของผู้มีสกุล เป็นพหูสูต เป็นบัณฑิต เจราจาถ้อยคำไพเราะ เรียนจบไตรเพท พร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เป็นผู้เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์

SAMPLE

ชำนาญคัมภีร์โลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ ทูลถามบทมนตร์กับพระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ ณ ป่าไม้สาละชื่อเทพวัน ทางทิศเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะของชาวโกศล โดยพูดสอดขึ้นในระหว่างที่จังกีพราหมณ์พร้อมด้วยคณะพราหมณ์ผู้แก่เฒ่าหมู่ใหญ่กำลังสนทนาอยู่กับพระผู้มีพระภาค โดยกราบทูลว่า ในบทมนตร์ที่เป็นของเก่าแก่สืบทอดกันมาตามคัมภีร์ พราหมณ์ทั้งหลายพากันปักใจเชื่อโดยเด็ดขาดว่า นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง เรื่องนี้พระองค์มีความเห็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า บรรดาพราหมณ์ทั้งหลาย จะมีพราหมณ์สักคนหนึ่งไหมที่จะกล่าวอย่างนี้ว่า เรารู้สิ่งนี้ เราเห็นสิ่งนี้ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง กาปทิกมาณพทูลตอบว่า ไม่มีเลย (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๖/๕๓๕)

(อรรถกถาอธิบายว่า บทสวด (มันตระ) ในคัมภีร์พระเวท หมายถึงบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า ซึ่งรวบรวมเป็นหมวด ๆ เรียกชื่อว่า ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท, ไตรเพท หมายถึงคัมภีร์ ๓ ข้างต้น คือ ฤคเวท (อิรุเวท) ยชุรเวท และสามเวท (ส่วนอาถรรพเวทปรากฏภายหลังจากการปรากฏของพระสูตรนี้), นิฆัณฑุศาสตร์ คัมภีร์ประเภทศัพทมูลวิทยา (Etymology) คลังศัพท์ (Lexicon) หรืออภิธานศัพท์ (Glossary) ที่รวบรวมคำศัพท์ในพระเวทซึ่งเป็นคำยาก หรือคำที่เลิกใช้แล้ว นำมาอธิบายความหมายเป็นส่วนหนึ่งของนิรุกติ ซึ่งเป็น ๑ ในเวทางคศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ภาษาสันสกฤตเรียกว่านิฆัณฏุ, เกฏุภศาสตร์ คัมภีร์ที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์การใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมแก่การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของกัลปะ ซึ่งเป็น ๑ ในเวทางคศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ภาษาสันสกฤตเรียกว่าไกฏภ, อักษรศาสตร์ คือ คัมภีร์ว่าด้วยสิกขา (การเปล่งเสียง, การออกเสียง) และนิรุตติ (การอธิบายคำศัพท์โดยอาศัยประวัติและกำเนิดของคำ), ประวัติศาสตร์ คือ พงศาวดารเล่าเรื่องเก่า ๆ มักจะมีคำว่า สิ่งนี้ได้เป็นมาอย่างนี้ (ที.สี.อ. (บาลี) ๒๕๖/๒๒๒), ศาสตร์ว่าด้วยลักษณะของบุคคลสำคัญมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น อันมีอยู่ในคัมภีร์พราหมณ์ ซึ่งเรียกว่ามนตร์ เฉพาะส่วนที่ว่าด้วยผู้เป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่าพุทธมนตร์ มีอยู่ ๑๖,๐๐๐ คาถา (ที.สี.อ. (บาลี)๒๕๖/๒๒๓)

กาป่า : นกชนิดหนึ่งขนสีดำ ส่งเสียงร้องกาๆ ออกหากินตอนเช้าตรู่ อาศัยและหากินอยู่ในป่า, อีกา ก็เรียก, (อุป.) จงดูเยี่ยงกา แต่อย่าเอาอย่างกา หมายถึงให้ขยันแต่ไม่ใช่ขโมยเขากิน

ในเนรุชาดก ชาดกว่าด้วยอานุภาพของภูเขาเนรุ หงส์น้องชายของพญาหงส์โพธิสัตว์สนทนากับพี่ชายว่า สถานที่ใดคนดีไม่ได้รับการยกย่อง ซ้ำถูกดูหมิ่น แต่กลับยกย่องคนเลว สถานที่ใดคนเกียจคร้าน คนขยัน คนกล้าหาญ และคนขลาด

SAMPLE

ได้รับการบูชา สถานที่นั้นคนดีไม่อยู่ เหมือนภูเขาที่ไม่ทำความแตกต่างกัน ภูเขาเนรุนี้ไม่แยกคนเลว คนดี คนปานกลาง ดังข้อความตอนหนึ่งว่า กาป่าก็ดี ฝูงกาธรรมดาก็ดี พวกเราผู้ประเสริฐกว่านกทั้งหลายก็ดี พอมาถึงภูเขานี้แล้ว เป็นเหมือนกันหมด (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๐/๒๓๒)

กาปากเหล็ก : ๑ ในบรรดาฝูงสัตว์ คือ ฝูงสุนัขดำ ฝูงสุนัขด่าง ฝูงแร้ง ฝูงกาปากเหล็กที่รุมกัดจิกกินสัตว์นรกในแม่น้ำชื่อเวตตรณี สัตว์นรกที่พระเจ้าเนมิตรัสถามมาตลีเทพสารถีว่าทำบาปกรรมอะไรไว้จึงถูกฝูงกาปากเหล็กรุมกัดจิกกิน มาตลีเทพสารถีจึงทูลพยากรณ์วิบากของเหล่าสัตว์ผู้ทำชั่วว่า ชนเหล่าใดเป็นคนตระหนี่ มีธรรมลามก บริภาษ เบียดเบียน ด่าว่าสมณะและพราหมณ์ ชนเหล่านั้นชื่อว่าผู้ทำกรรมหยาบช้า ทำบาป จึงถูกฝูงกาปากเหล็กรุมกัดจิกกิน (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๔๕๖/๒๕๒) (อรรถกถาอธิบายว่า แม่น้ำชื่อเวตตรณี เป็นแม่น้ำที่ตั้งขึ้นตามฤดูซึ่งมีกรรมเป็นเหตุ เหล่านายนิรยบาลในนรกนั้นถืออาวุธ มีดาบ หอก หอกซัด ฉมวก และพลองเป็นต้นที่ลุกเป็นไฟ เข้าประหาร ทิ่มแทง ทุบตีสัตว์นรกทั้งหลาย (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๙/๔๕๒/๑๖๖)

กาโปติกะ, สุรา : หัวเชื้อสุราชื่อกาโปติกะ ; ในสุราปานสิกขาบท สิกขาบทว่าด้วยการดื่มสุราและเมรัย สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปยังแคว้นเจตีย์โดยเสด็จไปทางหมู่บ้านภัททวดี พวกชาวไร่ชาวนาคนเลี้ยงสัตว์และคนเดินทางเห็นพระองค์เข้าก็พากันกราบทูลไม่ให้เสด็จไปที่ท่าอัมพติตถะเนื่องจากมีนาคที่มีฤทธิ์ มีพิษที่เขี้ยว มีพิษกล้า อาศัยอยู่ แม้จะห้ามถึง ๓ ครั้ง พระองค์ก็ทรงนิ่ง แล้วเสด็จจาริกไปถึงหมู่บ้านภัททวดี ท่านพระสาคตะเดินเข้าไปจนถึงที่อยู่ของนาค นาคเห็นเข้าก็หงุดหงิดโกรธไม่พอใจจึงทำให้ควันตลบขึ้น ท่านพระสาคตะก็ทำให้ควันตลบขึ้นบ้าง นาคไม่ยอมจึงพ่นไฟสู้ ท่านพระสาคตะก็เข้าเตโชกสิณพ่นไฟสู้บ้าง ในที่สุดนาคก็พ่ายแพ้

จากนั้นพระผู้มีพระภาคก็เสด็จจาริกไปยังกรุงโกสัมพี พวกอุบาสกอุบาสิกาชาวกรุงโกสัมพีรู้เรื่องที่ท่านพระสาคตะต่อสู้กับนาคที่ท่าอัมพติตถะก็พากันมารับเสด็จพระผู้มีพระภาคแล้วเข้าไปหาท่านพระสาคตะถามถึงสิ่งที่หาได้ยากและเป็นที่ชอบใจของท่าน เพื่อที่จะได้จัดเตรียมถวาย พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ได้ยินเข้าก็บอกให้จัดเตรียมหัวเชื่อสุราชื่อกาโปติกะ โดยบอกว่าเป็นของหายาก และเป็นที่ชอบใจของภิกษุทั้งหลาย พอรุ่งเช้าพวกอุบาสกอุบาสิกาเห็นพระสาคตะเข้าไปบิณฑบาตก็นิมนต์ให้ดื่มหัวเชื่อสุราชื่อกาโปติกะ โดยนิมนต์ให้ท่านดื่มกันทุกๆ ครัวเรือน เมื่อท่านพระสาคตะดื่มเข้าไปมาก ก็เกิดอาการเมามายไม่ได้สติแล้วล้มกลิ้งที่ประตูเมือง ฯลฯ ด้วย

SAMPLE

เหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุที่ดื่มสุรา และเมรัย (วิ.ม.(ไทย)๒/๓๒๖/๔๖๓, วิ.ม.(ไทย)๒/๓๒๖/๔๖๔)

(อรรถกถาอธิบายว่า กาโปติกาติ กโปตปาทสมวณฺณรตฺโตภาสา. ปสนฺนาติ สุรามณฺฑสฺเสตํ อธิวจนํ แปลสรุปความได้ว่า หัวเชื้อสุราที่มีสีแดงเหมือนเท้านกพิราบ (วิ.อ. (บาลี) ๒/๓๒๖/๔๐๔) คำว่า ปสนฺน หัวเชื้อสุรา ในที่นี้มิได้หมายถึงน้ำใส แต่หมายถึงน้ำหัว (ตสฺสาเยวกิณฺปกฺขิตฺตาย มณฺเฑ คหิเต เมื่อใส่หัวเชื้อในสุรานั้นแล้ว จนจับตัวเป็นฝา - วิ.อ. (บาลี) ๒/๓๒๘/๔๐๕) รสานํ สพฺพรสานํ อคฺคมฺหิ รเส มณฺฑสทฺโท มัณฑศัพท์ หมายถึงน้ำที่สุดยอดกว่าน้ำทั้งหมด (ดู อภิธา. และ อภิธา.ฏีกา คาถา ๔๖๗)

กาฝาก : ชื่อพืชเบียนหลายชนิดในหลายวงศ์ที่อาศัยเกาะดูดน้ำและแร่ธาตุ หรือสารอาหารที่สังเคราะห์แล้วจากพรรณไม้อื่น ส่วนใหญ่มักใช้เรียกไม้พุ่มที่อาศัยเกาะเบียนไม้ต้นชนิดต่าง ๆ

ในรุกขสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบระหว่างต้นไม้ใหญ่กับกุลบุตรไว้ว่า ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นเลียบ ต้นมะเดื่อ ต้นกัจฉกะ ต้นมะขวิด ต้นไม้ใหญ่เหล่านี้ที่มีกาฝากกอใหญ่ขึ้นเกาะปกคลุมเป็นเหตุให้ล้มหักลง ฉันใด กุลบุตรบางคนในโลกนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ละกามเช่นใด ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เขาย่อมถูกกามเช่นนั้น หรือสิ่งที่เลวกว่านั้น ทำให้หักล้มลง (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๒๐/๑๕๑)

กาพย์กลอน : คำร้อยกรอง ; กาพย์ เป็นคำกานท์(บทกลอน) ที่ปรับปรุงขึ้นภายหลัง โดยอาศัยแบบแผนทางบาลี สันสกฤต ปนกับของไทย, กาพย์ โดยสามัญมี ๓ ประเภท คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง กาพย์สุรางคนางค์ ; กลอน คำประพันธ์ซึ่งแต่เดิมเรียกคำเรียงที่มีสัมผัสทั่วไป จะเป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ หรือร่าย ก็ตาม เช่นในคำว่า ชุมนุมตำรากลอน, ครั้นเรียกเฉพาะคำประพันธ์เฉพาะอย่างเป็นโคลง ฉันท์ กาพย์ ร่าย แล้วคำประพันธ์นอกนี้อีกอย่างหนึ่งจึงเรียกว่า กลอน เป็นลำนำสำหรับขับร้องบ้าง คือ บทละคร สักวา เสภา บทดอกสร้อย, เป็นเพลงสำหรับอ่านบ้าง คือ กลอนเพลงยาว หรือกลอนตลาด (กานท์ เรียกบทประพันธ์ที่คล้องจองกัน มักไว้ท้ายคำประพันธ์นั้น เช่น กลอนกานท์ โคลงกานท์ เป็นต้น คำกานท์ หรือบทกานท์ ได้แก่ เรื่องที่แต่งขึ้นเป็นกลอน กาพย์ โคลง ฉันท์ ที่ไว้หน้าคำประพันธ์ก็มี เช่น กานท์กลอน เช่น กานท์กลอนนี้ตั้งอาทิ กวี หนึ่งนา บางทีก็ใช้ กลอนกานท์ เช่น จบเสร็จเกลากาพย์เกลี้ยงกลอนกานท์ – ทวาทศมาส ในสกลิกสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ มัททกุจฉิมฤคทายวัน เขตกรุงราชคฤห์ สะเก็ดหินกระทบพระบาทของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคทรงได้รับทุกขเวทนาทางพระวรกายอย่างหนัก พระองค์ทรงสำเร็จ

SAMPLE

สีหไสยา โดยพระปรัศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ มารผู้มีบาปเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า ท่านนอนด้วยความซึมเซา หรือมัวเมาคิดกาพย์กลอนอะไรอยู่ ประโยชน์ของท่านมีไม่มาก ท่านอยู่ ณ ที่นอนที่นั่งอันสงัดแต่ผู้เดียวตั้งหน้าแต่จะหลับ ทำไมท่านยังหลับอยู่เล่า พระองค์ตรัสตอบว่า เราไม่ได้นอนด้วยความซึมเซา ทั้งมิได้มัวเมาคิดกาพย์กลอนอะไรอยู่หรอก เราบรรลุประโยชน์แล้ว ปราศจากความเศร้าโศก อยู่ ณ ที่นอนที่นั่งอันสงัดแต่ผู้เดียว นอนคำนึงถึงสัตว์ทั้งปวงด้วยความเอ็นดู (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๐/๓๒๑)

กาม : ความใคร่, ความใคร่ทางเมถุน, ความอยาก, ความปรารถนา ในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เรียกว่า กามคุณ ๕ ประการ, สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ ; กาม มี ๒ คือ (๑) กิเลสกาม กิเลสที่ทำให้ใคร่ (๒) วัตถุกาม วัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่ กามคุณ ๕ ; คำว่า กาม ได้แก่ กาม ๒ อย่าง แบ่งตามหมวด คือ (๑) วัตถุกาม (๒) กิเลสกาม

วัตถุกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ เครื่องปูลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง หมู่บ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท กองพลรบ คลังหลวง และวัตถุที่น่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง เหล่านี้ชื่อว่าวัตถุกาม อีกนัยหนึ่ง กามที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบัน กามที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ที่เป็นทั้งภายในและภายนอก กามอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างประณีต กามที่เป็นของสัตว์ในอบาย ที่เป็นของมนุษย์ ที่เป็นของทิพย์ กามที่ปรากฏเฉพาะหน้า ที่เนรมิตขึ้นเอง ที่ไม่ได้เนรมิตขึ้นเอง ที่ผู้อื่นเนรมิตให้ กามที่มีผู้ครอบครอง ที่ไม่มีผู้ครอบครอง ที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ที่ไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา สภาวธรรมที่เป็นกามาวจร ที่เป็นรูปาวจร ที่เป็นอรูปาวจร แม้ทั้งปวง กามที่เป็นเหตุเกิดแห่งตัณหา เป็นอารมณ์แห่งตัณหา ที่ชื่อว่ากาม เพราะมีความหมายว่าน่าปรารถนา น่ายินดี น่าลุ่มหลง เหล่านี้เรียกว่าวัตถุกาม (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ชนบท หมายถึง รัฐหลาย ๆ รัฐมารวมกัน มีกาสีชนบทและโกศลชนบท เป็นต้น (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๔), กองพลรบ มี ๔ เหล่า คือ (๑) กองพลช้าง (๒) กองพลม้า (๓) กองพลรถ (๔) กองพลทหารราบ (ขุ.ม.อ. (บาลี)๑/๑๔), คลังหลวง มี ๓ อย่าง คือ (๑) คลังทรัพย์สิน (๒) คลังพืชพันธุ์ธัญญาหาร (๓) คลังผ้า (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๔) , คำว่า กามาวจร คือระดับจิตของผู้ที่ยังปรารภกามเป็นอารมณ์ ได้แก่ จิตของสัตว์ในกามภพทั้ง ๑๑ ชั้น คือ (๑) อบายภูมิ ๔ (๒) มนุษยโลก (๓) สวรรค์ ๖ ชั้น (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๖), รูปาวจร คือระดับจิตของผู้ได้รูปฌาน ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดในพรหมโลก ๑๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นพรหมปาริสัชชา จนถึงชั้นอกนิฏฐา (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๖), อรูปาวจร

SAMPLE

คือ ระดับจิตของผู้ได้อรูปฌาน ได้แก่ สัตว์ผู้เกิดในอรูปพรหม ๔ ชั้น (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๖)

กิเลสกาม คือ ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ความดำริ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความดำริ ชื่อว่ากาม ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนัดด้วยอำนาจความใคร่ ความเพลิดเพลินด้วยอำนาจความใคร่ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความเร่าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ ห้วงน้ำคือความใคร่ กิเลสเครื่องประกอบคือความใคร่ กิเลสเครื่องยึดมั่นคือความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑/๑-๒, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘/๖๖, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๐/๗๕, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๓๖/๔๔๑, ที.สี.(ไทย)๙/๙๕/๓๗, ที.สี.(ไทย)๙/๒๒๖/๗๕, ที.สี.(ไทย)๙/๕๔๖/๒๔๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๑/๕๒, ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๑/๕๓, ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๒/๕๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๒/๖๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๕/๖๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๑/๓๑๑, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๕/๑๖๗, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๙/๑๗๐, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๗/๑๗๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓/๑๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒/๔๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๙/๑๔๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๗/๖๐๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖/๒๓, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๖/๗๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๔/๒๔๗, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐/๑๙, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๔/๔๓, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๗/๒๒๓, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๔/๑๔๖, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๓๒/๓๔๒, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๒, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๔/๒๕๑, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๑/๓๙๐, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๒๐/๑๕๒, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๗/๓๗๕, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๗๗๓/๖๘๗, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๗๘๐/๖๘๘, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔/๒๓๐, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๕/๒๓๐, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๕/๒๘๗, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๘๘/๕๒๐, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๕๙/๕๓๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐/๓๗, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๑/๓๗, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๓/๓๗, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑/๑, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓/๗, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๓/๑๘๓, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๐/๒๔๐, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘/๖๖, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๐/๗๕, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๓๖/๔๔๑, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๔๗/๔๖๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๕๙/๔๔๘, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๖๔/๔๐๒, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๑๓/๕๕๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๑๐/๗๖๐

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กาม หมายถึงความใคร่, ความอยาก, สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ มี ๒ อย่าง คือ (๑) กิเลสกาม กิเลสที่ทำให้ใคร่ ได้แก่ ราคะ โลภะ อิจฉา(ความอยากได้) เป็นต้น (๒) วัตถุกาม วัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่ กามคุณ ๕ (รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าใคร่ น่า

SAMPLE

พอใจ) (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี)๓/๗/๒), กามเลว หมายถึงกามของตระกูลชั้นต่ำซึ่งทุกข์ยากขัดสน ๕ ตระกูล คือ (๑) จัณฑาละ ตระกูลจัณฑาล (๒) เวณะ ตระกูลช่างสาน (๓) เนสาทะ ตระกูลนายพราน (๔) รถการะ ตระกูลช่างรถ (๕) ปุกกุสะ ตระกูลคนขนขยะ (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๗/๓) และดู สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๒/๑๑๒, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓/๑๕๑, กามปานกลาง หมายถึงกามของชนชั้นกลาง, กามประณีต หมายถึงกามของชนชั้นปกครอง (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี)๓/๗/๓) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗/๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๔/๑๘)

กามของมนุษย์ : กามคุณ ๕ ประการ ที่มนุษย์เราซึ่งเอิบอิ่มพรั่งพร้อม บำเรอตนอยู่ ด้วยรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด ฯลฯ ด้วยเสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ฯลฯ ด้วยกลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ฯลฯ ด้วยรสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ฯลฯ ด้วยโผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ มีหมู่นางอัปสรแวดล้อมอยู่ในสวนนันทวัน เอิบอิ่มพรั่งพร้อมด้วยกามคุณที่เป็นทิพย์ บำเรอตนอยู่ในดาวดึงส์เทวโลกนั้น จะไม่เวียนกลับมาหากามของมนุษย์อีก เพราะกามที่เป็นทิพย์เป็นสิ่งที่น่าใคร่ยิ่งกว่าและประณีตยิ่งกว่ากามของมนุษย์ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๒/๒๕๐)

กามคุณ : สิ่งที่ทำให้เกิดความใคร่, สิ่งที่ผูกพันสัตว์ไว้คือกาม, สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ, ส่วนที่ดีหรือส่วนอร่อยของกาม ; กามคุณ แยกอธิบายว่า ที่ชื่อว่า กาม เพราะมีความหมายว่าเป็นสิ่งที่บุคคลพึงใคร่ ที่ชื่อว่า คุณ เพราะมีความหมายว่าผูกพันไว้ ร้อยรัดไว้ ดูจคำว่า “อนฺตำ อนฺตคุณำ” แปลว่า “ไส้ใหญ่ ไส้เล็ก” และดูจคำว่า “กยิรา มาลาคุเณ พหู” แปลว่า “ช่างดอกไม้พึงร้อยพวงมาลัยไว้เป็นจำนวนมาก” (ดู ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๗/๒๕๑, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๐/๗๙, ขุ.ขุ. ๒๕/๓/๒ และดู ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๕๓/๒๖, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๓/๕๗๒, องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒๐/๔๗๐, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๖๓/๑๔๘)

กามคุณ มี ๕ ประการ คือ ๑. รูปที่จะพึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด ๒. เสียงที่จะพึงรู้แจ้งทางหู ฯลฯ ๓. กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งทางจมูก ... ๔. รสที่จะพึงรู้แจ้งทางลิ้น ... ๕. โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย)ที่จะพึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด (ที.สี.(ไทย)๙/๙๔/๓๗, ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๓/๖๑, ที.สี.(ไทย)๙/๕๔๖/๒๔๐, ม.ม.(ไทย)๑๐/๒๒/๑๒, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๒/๒๒, ที.ม.(ไทย)๑๐/

SAMPLE

๔๑๕/๓๔๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๐/๔๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๓/๑๔๑, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๗/๓๕, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๖/๑๖๗, (ม.มู(ไทย)๑๒/๑๗๘/๑๗๘ , ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๐/๙๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕๕/๑๗๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๔/๑๘๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕๗/๖๓, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๒๘/๓๙๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๔๐/๕๐๐, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑/๑๑) (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๐/๓๔), (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๒/๑๔๒, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๐/๓๐๕, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๓/๑๒๐), (สำ.สหา.(ไทย)๑๘/๑๑๗/๑๓๔), (สำ.สหา.(ไทย)๑๘/๒๔๑/๒๔๔, สำ.สหา.(ไทย)๑๘/๒๗๙/๓๑๐, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๐/๓๐, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๗๗/๑๐๔, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๕๐/๕๗๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๒/๑๘๖, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๕/๔๕๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๕/๙๖, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๓/๕๗๒, องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒๐/๔๗๐, องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๓๔/๕๐๐, องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๖๕/๕๕๐, ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๑๐/๒๒, ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๘๓/๕๔, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๕๗/๕๓๖, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๔๐/๕๗๘, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓๖/๓๑๖, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๗๔/๓๓๐, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๓๙/๒๔, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๐๒/๔๘, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘๑๔/๙๔, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙/๑๕๘, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๓/๗๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๙๑/๖๒๖, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๓๗/๑๒๓, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๕๔/๑๕๕, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๐๐/๓๘๓, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗/๓๑, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘/๔๓, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๙๔/๒๙๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๕/๕๐๐, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๓๖/๔๔๒, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๐/๑๐๖, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๕/๕๗๖, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๗๖/๖๙๐, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗/๒๑๗, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๑/๑๘๘) อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๓๘/๓๑๒), (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๑๐/๕๔๕)

(อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กามคุณ หมายถึงกาม (สิ่งที่ทำให้เกิดความใคร่) (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๕๔๖/๓๓๕) ฉะนั้น กามคุณจึงหมายถึงสิ่งที่ผูกพันสัตว์ไว้คือกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ กามคุณ หมายถึงกาม (สิ่งที่ทำให้เกิดความใคร่) และคุณ (เครื่องผูกพันหรือพันธนาการ) (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๕๔๖/๓๓๕) ฉะนั้นกามคุณจึงหมายถึงสิ่งที่ผูกพันสัตว์ไว้ คือกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ)

กามคุณทิพย์ : กามสุขในสุคติ, สิ่งน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ อันมีในโลกสวรรค์, เบญจกามคุณอันเป็นทิพรส ; พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรองค์หนึ่งถึงผลกรรมว่า เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้ จึงได้มีอานุภาพรุ่งเรือง มีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ เทพบุตรตอบว่า ได้เคยจัดดอกไม้ที่เขาวางไว้ไม่เรียบร้อยให้เรียบร้อย แล้วได้วางไว้ที่พระสถูปของพระสุคต จึงเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก พรั่งพร้อมด้วยกามคุณทิพย์ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๘๗/๑๖๔) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระสุคต หมายถึงพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า (ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๘๕/๔๑๔)

SAMPLE

กามคุณสูตร : พระสูตรว่าด้วยกามคุณ ๕ ประการ คือ ๑.รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด ๒. เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ฯลฯ ๓. กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ฯลฯ ๔. รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ฯลฯ ๕.โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๑๗/๑๓๔, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๗๗/๑๐๔, องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒๐/๔๗๐, องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๖๕/๕๕๐) ; ดู *กามคุณ*

กามฉันทนิวรณ์ : นิวรณ์คือความพอใจในกาม, สิ่งที่กั้นจิตคือความพอใจในกามารมณ์, ธรรมหรือสิ่งที่กั้นจิตหรือขัดขวางจิตไม่ให้เกิดความพอใจ รักใคร่ ในอารมณ์ที่ชอบใจ ที่น่าปรารถนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ในจำนวน ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สัมผัส)

ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลิดเพลินในกาม ตัณหาในกาม สิเนหาในกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความหลงใหลในกาม ความหมกมุ่นในกามในกามทั้งหลาย เรียกว่ากามฉันทนิวรณ์

เป็น ๑ ในอันตรายที่ไม่ปรากฏ ในอันตราย ๒ อย่าง คือ (๑) อันตรายที่ปรากฏ คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง เป็นต้น (๒) อันตรายที่ไม่ปรากฏ คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม คือความพอใจในกาม) พยาบาทนิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม คือความคิดปองร้าย) ถีนมิทธนิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม คือความหดหู่และเซื่องซึม) อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม คือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) วิจิกิจฉานิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม คือความลังเลสงสัย) เป็นต้น

เป็น ๑ ในนิวรณ์ (สิ่งที่กั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม, ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุคุณความดี, อกุศลธรรมที่ทำจิตให้เศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง) ๖ คือ ๑. กามฉันทนิวรณ์ ๒.พยาปาทนิวรณ์ ๓. ถีนมิทธนิวรณ์ ๔. อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ ๕. วิจิกิจฉานิวรณ์ ๖.อวิชชานิวรณ์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๑, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕๑/๒๗๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๗/๕๙๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕/๑๖-๑๗, ขุ.ม. (ไทย)๒๙/๖/๒๕, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๕/๕๖๔, อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๑๕๘-๑๑๕๙/๒๙๖,อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๕๐๓/๓๖๘, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๖๗/๑๔๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๐๗/๒๔๙, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๐๕/๖๖๖)

กามฉันทะ,กามฉันท์ : ความพอใจในกาม, ความพอใจในกามารมณ์,ความกำหนัดในกามคุณ หมายถึงความพอใจ ความรักใคร่ในอารมณ์ที่ชอบใจ ที่น่าปรารถนา อย่างใดอย่างหนึ่งในจำนวน ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(สัมผัส) ; เป็นข้อ ๑ ใน

SAMPLE

นิวรณ์ ๕(ธรรมหรือสิ่งที่กั้นจิตหรือขัดขวางจิตไม่หทำความดี ไม่ให้เจริญก้าวหน้า มี ๕ ประการ)

คำว่า กามฉันทะ ปรากฏในคัมภร์ต่างๆ เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๕๔๘/๒๔๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๖๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๐,องฺ.เอกกก.๒๐/๑๑/๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๒๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๐๕/๖๖๑.

กามฉันทะภายใน : ความพอใจในกามภายในตน, ความกำหนัดในกามารมณ์ที่มีอยู่ในจิต

ในมหาสติปัฏฐานสูตร กล่าวถึงกามฉันทะภายในไว้ว่า ความพอใจในกามารมณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในจิต ให้ใช้สติในสติปัฏฐาน ข้อธัมมานุปัสสนา พิจารณาให้รู้ทันว่าขณะนั้นจิตมีกามฉันทะภายในปรากฏอยู่หรือถ้าไม่มี ก็ให้รู้ชัดว่า กามฉันทะภายในไม่ปรากฏอยู่ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๒/๓๑๖)

กามชาดก : ชาดกว่าด้วยกามและโทษของกาม มีเนื้อความสรุปได้ว่า “ครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะจอมเทพ วันหนึ่งได้แปลงกายลงมาแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพรหมทัต ผู้ครองกรุงพาราณสี ให้หายจากโรคที่เกิดจากความโลภ โดยชี้แจงให้เห็นคุณและโทษของกามว่า ผู้ที่ต้องการสิ่งใด เมื่อได้สิ่งนั้นแล้วพอใจ ก็มีความสุข แต่ผู้ที่ได้สิ่งที่ต้องการอย่างหนึ่งแล้ว ยังต้องการอย่างอื่นยิ่งๆ ขึ้นไป ก็จะมีแต่ความทุกข์อยู่เรื่อยไป” ท่านอธิบายต่อไปว่า เพราะกามหรือความต้องการในสิ่งที่น่าใคร่น่าปรารถนาไม่มีที่สิ้นสุด ไม่รู้จักอิ่ม ผู้ติดอยู่ในกาม จึงถูกกาม ชักพาให้เสวยทุกข์ตลอดไป ส่วนผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นโทษของกามแล้ว สามารถหลีกออกจากกามได้

พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงศรัทธา เลื่อมใสพระราชทานทรัพย์จำนวนมากแก่พระโพธิสัตว์ แต่ท่านไม่รับ เพราะไม่ยินดีในกาม (ขุ.ชา.ทวาทสก. ๒๗/๓๗/๓๘๐,ขุ.ชา.ทวาทสก.อ.๖/๓๗-๔๘/๙๘/๑๐๖)

กามตัณหา : ความทะยานอยากในกาม,ความอยากได้กามคุณ ๕ คือสิ่งสนองความต้องการทางประสาทสัมผัส ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และที่น่าใคร่ น่าปรารถนา สนองความต้องการทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; เป็นข้อ ๑ ในตัณหา ๓ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

คัมภีร์วิภังค์แห่งพระอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงกามตัณหาไว้ว่า หมายถึงความกำหนด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวด้วยกามธาตุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๖/๕๗๓) ดูกามธาตุประกอบ

ในพระสุตตันตปิฎก มีกล่าวถึงโทษของกาม ตัณหา และคุณที่เกิดจากการละกามตัณหาไว้ในพระสูตรต่างๆ หลายพระสูตร ดูใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๒/๖๔,ม.มู.

(ไทย)๑๒/๙๑/๘๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๑/๒๔๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๔/๔๒๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๕/๒๒๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒/๓๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๓/๓๔๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๘/๔๑๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๐/๕๗๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๕/๑๘๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๒/๔๘๒ ประกอบ

กามทเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง ปรากฏในกามทสูตร (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๗/๙๑) ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่เทพบุตรองค์นี้ที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล (ดู กามทสูตร ประกอบ)

อรรถกถาอธิบายว่า เทพบุตรองค์นี้เคยเป็นพระโยคาวจร บำเพ็ญเพียรเพื่อข่มกิเลสทั้งหลาย เพราะเป็นผู้มีกิเลสหนา แม้พยายามอย่างหนัก ก็ไม่สามารถบรรลุอริยภูมิ เพราะยังมีอุปนิสัยน้อย เมื่อตายแล้วไปบังเกิดในเทวโลก วันหนึ่งลงมาทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้า ดังความในกามทูตร (สำ.ส.อ.(บาลี)๑/๘๗/๑๐๑-๑๐๒)

กามทสูตร : พระสูตรว่าด้วยกามทเทพบุตร ผู้ทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้า ที่พระเชตวันวิหาร กรุงสาวัตถี เป็นคำฉันท์มีใจความดังนี้

กราบทูลว่า สมณธรรมบำเพ็ญได้ยาก ตรัสตอบว่า ไม่ยากสำหรับผู้ตั้งมั่นในศลของพระเสขะ ตั้งจิตได้มั่นคง ออกบวช มีความสันโดษ ย่อมได้รับความสุข

กราบทูลว่า : ความสันโดษเป็นสิ่งที่ได้ยาก ตรัสตอบว่า ไม่ยากสำหรับผู้ยินดีในความสงบทางใจ ในการอบรมจิตทั้งกลางวันและกลางคืน

กราบทูลว่า : จิตเป็นสิ่งที่ตั้งมั่นได้ยาก ตรัสตอบว่า : ไม่ยาก สำหรับผู้ยินดีในความสงบแห่งอินทรีย์ เมื่อมีจิตตั้งมั่นแล้ว จะสามารถตัดข่ายแห่งมัจจุได้

กราบทูลว่า : ทางที่ไม่สม่ำเสมอเป็นทางที่ไปได้ยาก ตรัสตอบว่า : อริยบุคคลย่อมไปได้แม้ในทางที่ไปได้ยาก ซึ่งเป็นทางที่ไม่สม่ำเสมอ ส่วนผู้ไม่ใช่อริยบุคคลย่อมดิ่งศีรษะตกลงไปในทางที่ไม่สม่ำเสมอ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๗/๙๑)

กามทิพย์ : กามสุขในสุคติ, สิ่งน่าใครน่าปรารถนาอันมีในโลกสวรรค์ ตามความเชื่อของผู้ติดอยู่ในกาม ดังคำกล่าวของมารที่แปลงกายเป็นพราหมณ์กล่าวแนะนำภิกษุหนุ่มทั้งหลายดังนี้

มาร : พวกท่านจงบริโภคกามทั้งหลายอันเป็นของมนุษย์เถิด พวกท่านอย่าละกามที่เห็นเฉพาะหน้าวิ่งไปหากามทิพย์อันมีอยู่ตามกาลเลย

ภิกษุ : พวกเรามิได้ละกามที่เห็นเฉพาะหน้าวิ่งไปหากามทิพย์อันมีอยู่ตามกาล แต่พวกเราละกามทิพย์อันมีอยู่ตามกาลแล้ววิ่งไปหาธรรมที่เห็นเฉพาะหน้า (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๗/๒๐๑) ดู ธรรม ประกอบ

SAMPLE

- กามทิพย์อันมีอยู่ตามกาล ได้แก่ อายุ วรรณะ สุขะ ยศ ความเป็นใหญ่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เป็นทิพย์อยู่ในสวรรค์ เกิดแก่ผู้บำเพ็ญเทวธรรม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๑/๑๖๔)

-กามที่เห็นเฉพาะหน้า ได้แก่ อายุ วรรณะ สุขะ ยศ ความเป็นใหญ่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ที่เป็นของมนุษย์มีอยู่ในโลกนี้

กามที่เห็นเฉพาะหน้า : ดู กามทิพย์

กามธาตุ : ธาตุคือกาม, โลกแห่งกาม, (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๒๕/๑๖๓,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๖/๑๘๒,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๗/๓๐๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๑๐/๖๓๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘๑/๓๖๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๓๕/๕๑๑)

ท่านอธิบายกามธาตุไว้ ๒ ความหมาย คือ (๑) หมายถึงความตรึก, ความตรึกโดยอาการต่างๆ , ความดำริ, ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์, ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์, มิจฉาสังกัปปะที่ประกอบด้วยกาม, รวมเรียกว่า กิเลสกาม (๒) หมายถึง ขันธ์ ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ท่องเที่ยวนับเนื่องอยู่ในกามภพมีอเวจีมหานรกเป็นชั้นต่ำสุด และสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวดีเป็นชั้นสูงสุด (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๑๐/๕๔๕,อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๑๘๑/๘๐) ดูกามภพประกอบ

ก้ามปู : 1.ก้ามของปู, หมายถึงขาคู่แรกของปู เรียกว่าเป็นก้ามรยางค์ที่ปล้องท้องไม่ใช้ในการว่ายน้ำ เช่นในจูฬสัจจกสูตร กล่าวถึงพวกเด็กชายหญิง จับปูขึ้นจากน้ำ วางไว้บนบก ปูนั้นส่ายก้ามไปทางใด เด็กเหล่านั้นก็คอยต่อย ตี ทุบก้ามปูนั้นด้วยไม้บ้าง ด้วยกระเบื้องบ้าง, ในวินัยปิฎก กล่าวอธิบายว่า เตียง ตั่ง มีขาดังก้ามปู ซึ่งเป็นของสงฆ์ มีผู้ถวาย หมายถึงมีขาโค้งนั่นเอง,ในเสนาสนขันธกะ กล่าวถึง เตียงมีเท้าดังก้ามปูที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเกิดขึ้นแก่สงฆ์ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเตียงชนิดมีเท้าดังก้ามปู 2.ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ เรือนยอดทึบแบนแผ่สาขากว้างใหญ่จึงให้ร่มเงาได้ดี ช่อดอกเป็นพู่สีชมพูแก่ ฝักแก่สีน้ำตาลไหม้ รสหวาน เป็นไม้ที่นำเข้ามาปลูก เดิมเรียก จามจุรีแดง แต่มักเรียกสั้นๆ ว่า จามจุรี (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๑/๒๙๒,วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๙๗/๙๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๐/๓๙๗)

กามนีตชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้ถูกความอยากครอบงำ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๕๕/๑๐๖) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะได้สอนธรรมแก่พระเจ้าพรหมทัตผู้ถูกความอยากครอบงำเพราะอยากได้บ้านอื่นเมืองอื่นมาเป็นของตนมากเกินไปจนทำให้ประชวรอาเจียรเป็นเลือดด้วยการเตือนสติพระราชาว่า จริงอยู่คนที่ถูกงูเห่ากัดหมอบางคนก็รักษาหาย คนที่ถูกผีสิง หมอผีที่เก่ง ๆ ก็ไล่ออกได้แต่คนที่ถูกความ

SAMPLE

อยากทำลายแล้ว ใคร ๆ ก็รักษาไม่ได้ เพราะว่าคนที่ละเลยกุศลธรรมคือคุณงามความดีเสียแล้วจะรักษาได้อย่างไร พระราชาสดับแล้วเกิดความเลื่อมใสหายประชวรทันที และได้ตั้งอยู่ในธรรม บำเพ็ญกุศลตลอดพระชนมชีพ (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๑๕๕-๑๕๖/๒๑๔-๒๑๘)

กามพันธน์ : เครื่องผูกคือกาม, เครื่องผูกคือกามคุณ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๔/๒๘๒) หมายถึงกามราคะ ซึ่งมีชื่อต่าง ๆ เช่น โยคะ คันถะ สื่อความหมายถึงความยินดีในกาม ความเพลิดเพลินในกาม ความเยื่อใยในกาม ความสยบในกาม ความกระหายในกาม ความกลดกลุ้มในกาม ความหมกมุ่นในกาม ความดินรนในกามที่ติดแนบใจ เรียกว่ากามโยคะ ซึ่งกามพันธน์นี้ เป็นเครื่องผูกแห่งคฤหัสถ์ทั้งหลาย ซึ่งมีอยู่ในกาลก่อนที่ผูกพันไว้ในกาลเป็นคฤหัสถ์ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๕๔/๓๒๔) และกามพันธน์กับกามสังโยชน์เป็นไวพจน์กัน ดูเทียบ ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒/๒

กามภพ : ภพที่เป็นกามาวจร,ภพที่เกี่ยวข้องกับกาม, ภพคือกาม, ที่เกิดของผู้ที่ยังเกี่ยวข้องอยู่ในกาม, โลกเป็นที่อยู่อาศัยของผู้เสพกาม ได้แก่อบายภูมิ ๔ มนุษยโลก และสวรรค์ ๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกาถึงชั้นปรนิมมิตวสวดี มีอธิบายว่า สัตว์ที่ยังยินดีอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จัดเป็นกามภพอยู่ในใจ เป็นอยู่ที่จิตที่อยู่ของสัตว์จำพวกนั้นเรียกว่ากามภพ อรรถกถาอธิบายว่า กามภพและอุปปัตติภพ ชื่อว่ากามภพ กรรมที่เป็นเหตุให้เข้าถึงกามภพนั่นแหละชื่อว่ากรรมภพ กรรมนั่นแหละเรียกว่าภพ โดยการกล่าวถึงผล ดังเช่นคำว่า การอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข การสะสมบาปเป็นเหตุนำมาซึ่งทุกข์ ดังนี้ เพราะกรรมภพนั้นเป็นเหตุแห่งอุปปัตติภพ ขันธปัญจกที่ตัณหาและทิฏฐิยึดครองแล้ว เกิดขึ้นแล้ว ด้วยกรรมนั้น ชื่อว่าอุปปัตติภพ เพราะขันธปัญจกนั้น เรียกว่าภพ เพราะเป็นที่เกิด(แห่งปฏิสนธิจิต) ดังนั้น ทั้งกรรมภพและอุปปัตติภพ ท่านจึงกล่าวว่าเป็นกามภพ แม้โดยประการทั้งปวง(ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๙/๕๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๕,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๒๖/๓๔๔,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๘/๓๐๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๕/๖๒๖,องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๒๕/๔๘๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๗๘/๕๔๑,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๖๖/๕๘๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๑/๕๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๑๒,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๖๗/๑๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๐๕/๕๓๗

อรรถกถากล่าวว่า กามภพ ก็คืออุปปัตติภพ (ภพคือที่เกิด) อันประกอบด้วยกามภพ รูปภพ และอรูปภพ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๒๑๗/๑๕๗)

กามภู : ชื่อพระเถระรูปหนึ่ง มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในกามภูสูตร ๓ สูตร (ดู กามภูสูตร, กามภูสูตร,ปฐม และกามภูสูตร,ทุติย) (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๒๓/๒๒๗,๑๘/๓๔๘/๓๘๑)

SAMPLE

กามภูมิ : ภูมิที่เกี่ยวข้องกามคุณ,ดินแดนที่เกี่ยวข้องกามคุณ หมายถึงกามาวจรภูมิ หรือชั้นที่เป็นกามาวจร นับตั้งแต่ชั้นต่ำสุด คืออเวจีมหานรก จนถึงชั้นสูงสุด คือ ปรนิมมิตวสวดี การจะข้ามพ้นกามภูมิได้ก็ด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ ดังข้อความในกุณาลชาดกตอนหนึ่งว่า

คติที่ล่วงเลยกามภูมิ ก็ดี
การสมภพในรูปภูมิ ก็ดี
การเข้าถึงวิสัยแห่งผู้ปราศจากราคะ ก็ดี
อันชายผู้ไม่มีความต้องการหญิง
ประพฤติพรหมจรรย์ หาได้ไม่ยากเลย

(ขุ.ชาอสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๖๘/๑๕๗)

กามภูสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระกามภู ครั้งหนึ่ง พระกามภูขณะพักอยู่ในวัดโฆสิตาราม กรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ เข้าไปหาพระอานนท์ ถามว่า อายตนะภายใน ๖ กับอายตนะภายนอก ๖ เกี่ยวข้องกันหรือไม่

พระอานนท์ตอบว่า ไม่เกี่ยวข้องกัน แต่เพราะอาศัยอายตนะทั้งสอง เช่น ตาเห็นรูป ฉันทราคะ (ความกำหนัดด้วยความพอใจ) จึงเกิดขึ้น อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกเกี่ยวข้องกันที่ฉันทราคะนี้เอง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๓/๒๒๗)

กามภูสูตร,ปฐม : พระสูตรว่าด้วยพระกามภู สูตรที่ ๑ มีเนื้อความว่า ครั้งหนึ่ง พระกามภู ขณะพักอยู่ในวัดอัมพาฏกวัน ในป่ามัจฉิกาสณฑ์ แคว้นกาสี ได้สนทนาธรรมกับจิตตคหบดี (ผู้สร้างวัดนั้น) โดยตั้งปัญหาถามว่า พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อว่า “เธอจงดูรถซึ่งมีส่วนประกอบอันไม่มีโทษ มีหลังคาขาว มีเพลาเดียว ไม่มีทุกข์ แล่นไปถึงที่หมาย ตัดกระแส ไม่มีเครื่องผูก” นี้มีความพิสดารเป็นอย่างไร

จิตตคหบดีนิ่งอยู่ครู่หนึ่ง แล้วตอบว่า **รถ** ที่ตรัสนั้น หมายถึงกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมกุมมาส ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบ ต้องนวดเฟ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ตรัสเรียกราคะ โทสะและโมหะว่าเป็น**ทุกข์** ทุกข์เหล่านั้นภิกษุขีณาสพละได้แล้ว ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า **ผู้ไม่มีทุกข์** ที่ตรัสว่า **ส่วนประกอบอันไม่มีโทษ** หมายถึงศีล ที่ตรัสว่า **หลังคาขาว** หมายถึงวิมุตติ ที่ตรัสว่า **เพลาเดียว** หมายถึงสติ ที่ตรัสว่า **แล่นไป** หมายถึงการก้าวไปและการถอยกลับ ที่ตรัสว่า **แล่นไปถึงที่หมาย** หมายถึงพระอรหันต์ ที่ตรัสว่า**กระแส** หมายถึงตัณหา เพราะภิกษุขีณาสพละตัณหานั้นได้แล้ว ท่านจึงได้ชื่อว่า**เป็นผู้ตัดกระแส** เพราะท่านละราคะ โทสะและโมหะอันเป็นกิเลสเครื่องผูกได้แล้ว ชื่อว่า**ผู้ไม่มีเครื่องผูก**

SAMPLE

พระกามภูพอใจคำตอบของจิตตคหบดี(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๗/๓๘๐,สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๓๔๗/๑๕๔)

กามภูสูตร, ทุติย : พระสูตรว่าด้วยพระกามภู สูตรที่ ๒ มีเนื้อความว่า ครั้งหนึ่ง พระกามภู ขณะพักอยู่ในวัดอัมพาฏกวัน ในป่ามัจฉิกาสณฑ์ เมืองมัจฉิกาสณฑ์ แคว้นกาสี จิตตคหบดีเข้าไปสนทนาธรรมกับท่าน เรื่องสังขาร ๓ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร เรื่องสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ เรื่องผัสสะ ๓ คือ สุญญูผัสสะ อนิมิตตผัสสะ และอัปปณิหิตผัสสะ และเรื่องธรรมที่มีอุปการะมากแก่สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

พระกามภูตอบปัญหา เรื่องสังขาร ๓ มีใจความว่า กายสังขาร ได้แก่ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก เพราะลมหายใจเข้าและลมหายใจออกเป็นไปในกายและเกี่ยวเนื่องด้วยกาม วจีสังขาร ได้แก่วิตกวิจาร เพราะบุคคลตรึกตรองก่อนแล้วจึงเปล่งวาจาออกมา จิตตสังขาร ได้แก่สัญญาและเวทนา เพราะ สัญญาและเวทนาเป็นไปทางจิต เกี่ยวเนื่องด้วยจิต

พระกามภูตอบปัญหาเรื่องสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ(สมาบัติที่ดับทั้งสัญญาและเวทนา) และผัสสะ ๓ มีใจความว่า ผู้จะเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ต้องฝึกอบรมจิตมาอย่างดีแล้ว คือได้อนาคามิผล หรืออรหัตตผลแล้ว เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ วจีสังขารจะดับก่อน จากนั้น กายสังขารและจิตตสังขารจึงดับตามลำดับ

ผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติต่างกับคนตาย คือ สังขาร ๓ ของคนตายดับระงับไปหมด อายุสิ้นไป ไออุ่นหมดไป อินทรีย์แตกสลายไป ส่นผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ แม้สังขาร ๓ ของเขาจะดับระงับไป แต่อายุยังไม่สิ้นไป ไออุ่นยังมีอยู่ อินทรีย์กลับผ่องใส

เมื่อออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติจะถูกกระสบด้วยผัสสะคือ สุญญูผัสสะ (ความรู้สึกถึงความว่าง) อนิมิตตผัสสะ (ความรู้สึกถึงความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดๆ) อัปปณิหิตผัสสะ (ความรู้สึกถึงคามไม่มีความปรารถนาใดๆ) มีจิตมุ่งสู่วิเวก (นิพพาน) อย่างเดียว

ปัญหาสุดท้าย คือ ธรรมอะไรมีอุปการะมากแก่สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ท่านตอบว่า สมถะและวิปัสสนา มีอุปการะมากแก่สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๑-๓๘๔)

กามโภคะ : สมบัติที่น่าปรารถนา,โภคทรัพย์ที่น่าใคร่,หมายถึงทรัพย์สิ่งของที่ใช้อุปโภคบริโภคมี เงินทองทรัพย์สิน บ้านเรือนเป็นต้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๓/๑๘๒,ขุ.พุทฺธ.๓๓/๒๓/๗๖๐,๓๓/๔๕/๗๖๔)

กามโภคี : ผู้บริโภคกาม, ผู้ครองเรือน, คฤหัสถ์ ดูกามโภคีบุคคล

SAMPLE

กามโภคีบุคคล : บุคคลผู้บริโภคกาม, บุคคลผู้ครองเรือน บุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์,ในกามโภคีสูตร แบ่งกามโภคีบุคคลออกเป็นจำพวก คือ

๑.กามโภคีบุคคลบางคนแสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรมด้วยการงานที่ผิด ครั้นได้มาแล้ว ไม่บำรุงตนให้เป็นสุข และไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ

๒.กามโภคีบุคคลบางคนแสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิด ครั้นได้มาแล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ

๓.กามโภคีบุคคลบางคนแสวงหาโภคทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิด ครั้นได้มาแล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่าย ทำบุญ

๔.กามโภคีบุคคลบางคนแสวงหาโภคทรัพย์ทั้งโดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิดบ้าง ถูกบ้าง ครั้นได้มาแล้ว ไม่บำรุงตนให้เป็นสุข ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ

๕.กามโภคีบุคคลบางคนแสวงหาโภคทรัพย์ทั้งโดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิดบ้าง ถูกบ้าง ครั้นได้มาแล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ

๖.กามโภคีบุคคลบางคนแสวงหาโภคทรัพย์ทั้งโดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรม ด้วยการงานที่ผิดบ้าง ถูกบ้าง ครั้นได้มาแล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่าย ทำบุญ

๗.กามโภคีบุคคลบางคนแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ ไม่ผิด ครั้นได้มาแล้ว ไม่บำรุงตนให้เป็นสุข และไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ

๘.กามโภคีบุคคลบางคนแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ ไม่ผิด ครั้นได้มาแล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ

๙.กามโภคีบุคคลบางคนแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ ไม่ผิด ครั้นได้มาแล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข แจกจ่าย ทำบุญ แต่เป็นผู้มัวเมา หมกมุ่น จดจ่อ ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออกใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น

๑๐.กามโภคีบุคคลบางคนแสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ด้วยการงานที่ ไม่ผิด ครั้นได้มาแล้ว บำรุงตนให้เป็นสุข และแจกจ่าย ทำบุญ ทั้งเป็นผู้ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น

ในราสิยสูตร แบ่งกามโภคีบุคคลออกเป็น ๓ จำพวก โดยจัดรวมกามโภคีบุคคล ๑๐ ในกามโภคีสูตร ดังกล่าวเป็น ๓ จำพวก คือ ร่วมจำพวกที่ ๑-๓ เป็นจำพวกที่ ๑ รวมจำพวกที่ ๔-๖ เป็นจำพวกที่ ๒ และรวมจำพวกที่ ๗-๑๐ เป็นจำพวกที่ ๓ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๒๑-๔๒๒ ดูราสิยสูตร ในสำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๑๙-๔๓๐ ประกอบ)

SAMPLE

กามโภคีสูตร : พระสูตรว่าด้วยกามโภคีบุคคล ๑๐ (ดู กามโภคีบุคคล) และวิเคราะห์ว่า กามโภคีพวกไหนควรตำหนิ พวกไหน ควรสรรเสริญ (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๑/๒๐๗)

กามโยควิสังโยคะ : ความพรากจากกามโยคะ, คำว่า กามโยคะ แปลว่า โยคะคือกาม, เครื่องผูกคือกาม, กิเลสเครื่องประกอบคือกาม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๒,๑๑/๓๕๔/๓๗๗)

ในโยคสูตร อธิบายกามโยคะ ว่าหมายถึงความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความเยื่อใ ความหมกมุ่น ความกระหาย ความเร่าร้อน ความติด หรือความอยากที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยวัตถุกามทั้งหลาย

ความพรากจากกามโยคะ ชื่อว่ากามโยควิสังโยคะ ซึ่งจะเกิดขึ้นแก่ผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณและโทษของกามทั้งหลายตามความเป็นจริง พร้อมทั้งรู้แจ้งวิธีสลัดออกจากกามทั้งหลาย (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐/๑๘)

กามโยคสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ประกอบด้วยกามไปสู่วัฏฏสงสาร มีเนื้อความว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคล ๓ จำพวก คือ

๑.บุคคลผู้ประกอบด้วยกามโยคะ (ความกำหนัดในกามคุณ ๕) และภวโยคะ (ความพอใจในรูปภพและอรูปภพ) ชื่อว่าอาคามี คือยังต้องกลับมาเกิดในกามภูมิอีก

๒.บุคคลผู้พรากจากกามโยคะ แต่ยังประกอบด้วยภวโยคะ ชื่อว่าอนาคามี คือ ผู้ไม่กลับมาเกิดในโลกนี้อีก และ

๓.บุคคลผู้พรากจากกามโยคะและภวโยคะ ชื่อว่าพระอรหันต์ คือผู้สิ้นอาสวกิเลส (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๖/๔๗๐)

กามโยคะ : โยคะคือกาม, เครื่องผูกคือกาม, กิเลสเครื่องประกอบคือกาม ; ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความเยื่อใย ความหมกมุ่น ความกระหาย ความเร่าร้อน ความติด หรือความอยากที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยวัตถุกามทั้งหลาย (ดู กามโยควิสังโยคะ และกามโยคสูตร ประกอบ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๗/๑๔๑)

กามราคปริยุฏฐาน : กิเลสที่พลุ่งขึ้นมารุมเร้าอยู่ในจิตใจคือกามราคะ,จิตมีกามราคะครอบงำหรือพัวพัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๗/๑๔๑,๓๗/๖๐๕/๖๖๑,๓๗/๗๐๐/๗๔๗) คำว่า กามราคะ หมายถึงความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสกาม คำว่า ปริยุฏฐาน แปลว่าเกิดขึ้นครอบงำจิต, ท่วมทับครอบงำจิต, หุ้มห่อจิตเกิดขึ้น เมื่อรวมกันเป็นกามราคปริยุฏฐาน หมายถึงมีจิตอันกามราคะกลุ้มรุมแล้ว ซึ่งแปลโดยตรงว่า ปริยุฏฐานคือกามราคะ,จิตมีกามราคะครอบงำหรือพัวพัน,กิเลสที่กลุ้มรุมจิตคือกามราคะ ในที่นี้หมายถึงอุปกิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดาน

กามราคสังโยชน์ : กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์คือกามราคะ, สังโยชน์คือกามราคะ, กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคือกามราคะ,การผูกจิตด้วยกามราคะ,เครื่องผูกมัดคือกามราคะ,กิเลสเป็น

SAMPLE

เครื่องผูกคือความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสกาม,เครื่องผูกคือความใคร่กาม, กิเลสเป็นเครื่องผูกคือราคะที่อาศัยเบญจกามคุณ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๓,๒๙/๓๐/๑๒๑,๒๙/๒๑๐/๖๑๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๖,๓๑/๖๑/๑๐๐,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๑๙/๒๘๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๗/๑๔๑,๓๗/๓๐๗/๒๔๙) ที่ชื่อว่าสังโยชน์เพราะเป็นเครื่องผูก บางแห่งหมายถึงอนุนยสังโยชน์ สังโยชน์คือความยินดี และกามราคสังโยชน์จะเกิดขึ้น ในจักษุทวาร เมื่อเราชอบใจเพลิดเพลินยินดีอิฏฐารมณ์ที่มาสู่คลอง(ตา) ด้วยอำนาจแห่งความพอใจในอิฏฐารมณ์ กามราคสังโยชน์จะเกิดขึ้น และกามราคสังโยชน์ฆ่าด้วยอนาคามิมรรคได้ บุคคลละกามราคสังโยชน์อย่างละเอียดได้อนาคามิมรรค

กามราคะ : ความติดใจในกามคุณ, ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสกาม, ความใคร่ในกาม,ความพอใจกาม,ความพอใจในกามคุณ,ความกำหนัดในกาม,ความกำหนัดด้วยอำนาจความใคร่ ; ข้อ ๑ ในอนุสัย ๗ อันได้แก่ ๑. กามราคะ ความกำหนัดในกาม ๒. ปฏิฆะ ความหงุดหงิด ๓. ทิฏฐิ ความเห็นผิด ๔. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ๕. มานะ ความถือตัว ๖. ภวราคะ ความกำหนัดในภพ ๗. อวิชชา ความไม่รู้จริง, ข้อ ๑ ในมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์) ๗ อันได้แก่ (๑) กามราคะ (๒) ปฏิฆะ (๓) ทิฏฐิ ความเห็นผิด (๔) วิจิกิจฉา (๕) มานะ (๖) ภวราคะ (๗) อวิชชา ;ข้อ ๑ ในสังโยชน์(กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์) ๑๐ ตามนัยพระอภิธรรม อันได้แก่๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ๒. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ๓. สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต ๔. กามราคะ ความติดใจในกามคุณ ๕. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ๖. รูปราคะ ความติดใจในรูปธรรม ๗. อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม ๘. มานะ ความถือว่าตัวเป็นนั่นเป็นนี่ . อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ๑๐.อวิชชาความไม่รู้จริง) (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๓/๕๓๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๐-๑๘๑/๕๖-๕๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๓/๑๔,อภิ.วิ. ๓๕/๙๔๐/๔๖๐) บางแห่ง หมายถึงกามสังโยชน์ ซึ่งมีชื่อต่าง ๆ เช่น ฉันทะ ราคะ ฉันทราคะ (ที.ม.ฏีกา ๓๕๔/๓๑๔); ข้อ ๑ ในกิเลสตัณหา หรือ สังโยชน์ ๑๐ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) กามราคะ (๕) ปฏิฆะ (๖) รูปราคะ (๗) อรูปราคะ (๘) มานะ (๙) อุทธัจจะ (๑๐) อวิชชา (ที.ปา.ฏีกา(บาลี) ๓๔/๑๓) บางแห่งหมายถึงความยินดี(องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๘/๑๖๐) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๒๒๓, สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๙/๕๙, สํ.นิ.อ.๒/๒๐๐/๒๓๗) ; ชื่อเรียกของกิเลสกามในจำนวนชื่อเรียก ๑๘ อันได้แก่ ๑) ฉันทะ (๒) ราคะ (๓) ฉันทราคะ (๔) สังกัปปะ (๕) ราคะ (๖) สังกัปปราคะ (๗) กามฉันทะ (๘)

SAMPLE

กามราคะ (๙) กามนันทะ (๑๐) กามตัณหา (๑๑) กามเสนหะ (๑๒) กามปริฬาหะ (๑๓) กามมุจฉา (๑๔) กามัชโฌสานะ (๑๕) กาโมฆะ (๑๖) กามโยคะ (๑๗) กามุปาทานะ (๑๘) กามัจฉันทนีวรณะ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑/๒)

กามราคานุสัย : อนุสัยคือกามราคะ,กิเลสที่นอนเนื่องคือกามราคะ,กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือกามราคะ,กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์คือความกำหนัดในกาม, กิเลสที่สงบนิ่งอยู่ในสันดาน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๐๙/๑๐๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๖, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๘/๑๔๒,อภิ.ย.๓๘/๑๑๐/๖๓๐); กิเลสอย่างละเอียด มี ๗ อย่าง อันได้แก่ ๑. กามราคะ ความกำหนัดในกาม ๒. ปฏิฆะ ความหงุดหงิด ๓. ทิฏฐิ ความเห็นผิด ๔. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ๕. มานะความถือตัว ๖. ภวราคะ ความกำหนัดในภพ ๗. อวิชชา ความไม่รู้จริง อธิบายว่า อนุสัย กิเสสที่นอนเนื่อง หมายถึงกิเลสสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานอันยังไม่ถูกกระตุ้นให้พลุ่งขึ้นมา ซึ่งก็คืออนุสัย ๗ มีกามราคะเป็นต้น จะละได้วยอธิปัญญา กิเลสเหล่านี้จะปรากฏเมื่ออารมณ์มายั่วยุ เหมือนตะกอนน้ำที่อยู่กก้นโอ่ง ถ้าไม่มีคนกวน ตะกอนก็นอนเฉยอยู่ ถ้ากวนน้ำเข้า ตะกอนก็ลอยขึ้นมา

กามราคานุสัย-ทิฏฐานุสัย : อนุสัยคือกามราคะ, กิเลสที่นอนเนื่องคือกามราคะ,กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือกามราคะ,กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์คือความกำหนัดในกาม,อนุสัยคือทิฏฐิ, กิเลสที่นอนเนื่องคือทิฏฐิ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๑/๑๐๐, อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๑/๕๓๖)

กามราคานุสัย-ภวราคานุสัย : อนุสัยคือกามราคะ, กิเลสที่นอนเนื่องคือกามราคะ,กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือกามราคะ,กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์คือความกำหนัดในกาม, อนุสัยคือภวราคะ, กิเลสที่นอนเนื่องคือภวราคะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๑/๑๐๐, อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๓/๕๓๘, ๓๘/๒๔/๕๔๗, ๓๘/๓๐๗/๘๑๓,๓๘/๓๒๙/๘๓๕)

กามราคานุสัย-มานานุสัย :อนุสัยคือกามราคะ,กิเลสที่นอนเนื่องคือกามราคะ,กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือกามราคะ,กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์คือความกำหนัดในกาม,อนุสัยคือมานะ,กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๑/๑๐๐, อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑๐/๕๓๖,๓๘/๑๐๖/๖๒๘,๓๘/๓๒๖/๘๓๑)

กามราคานุสัยและปฏิฆานุสัย : อนุสัยคือกามราคะ, กิเลสที่นอนเนื่องคือกามราคะ, กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือกามราคะ,กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์คือความกำหนัดในกาม,อนุสัยคือปฏิฆะ, กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/

SAMPLE

๖๑/๑๐๐, อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๙/๕๓๕, ๓๘/๒๐/๕๔๒, ๓๘/๒๙๒/๘๐๐,๓๘/๓๒๕/๘๒๙)

กามราคานุสัย-วิจิกิจฉานุสัย : กิเลสที่นอนเนื่องคือกามราคะ, กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือกามราคะ,กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์คือความกำหนัดในกาม,อนุสัยคือวิจิกิจฉา, กิเลสที่นอนเนื่องคือวิจิกิจฉา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๑/๑๐๐, อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑๒/๕๓๗,๓๘/๒๓/๕๔๖,๓๘/๓๒๘/๘๓๓)

กามและโอฆะ : ความกำหนัดและห้วงน้ำ, ความใคร่และห้วงน้ำคือสงสาร, สิ่งที่น่าใคร่และห้วงน้ำคือการเวียนว่ายตายเกิด,ความกำหนัดในกามและกิเลสอันเป็นดุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๘๗/๔๒๕)

กามวัฑฒปราสาท : ปราสาทชื่อว่ากามวัฑฒะ (ขุ.พุทธ.๓๓/๑๖/๗๐๔) อธิบายสรุปได้ว่า ชื่อปราสาทหลัง ๑ ใน ๓ หลังอันได้แก่ กามวัฑฒปราสาท กามสุทธิปราสาท และรติวัฑฒปราสาท ซึ่งเป็นปราสาทที่พระกกุสันธพุทธเจ้าสมัยที่เมื่อครั้งยังเป็นราชกุมารทรงอยู่อาศัย พระเจ้าเขมะทรงให้สร้างไว้ในเขมนคร

กามวิตก : คิดแส่ไปในทางกาม หาทางปรนปรือตน,ความตริในกาม, ความตรึกในทางกาม, ความดำริในทางกาม, วิตกที่ประกอบด้วยกาม (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๐/๑๙๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๐) อธิบายสรุปได้ว่า ข้อ ๑ ในวิตก ๖ อย่าง คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก กามสัญญา พยาบาทสัญญา และวิหิงสาสัญญา ที่ทำให้ผู้มีธรรมอยู่เป็นทุกข์ มีความเดือดร้อน คับแค้น เร่าร้อนในปัจจุบันทีเดียว เมื่อตายไปพึงหวังทุคติได้ บางแห่งสื่อความหมายถึงกามธาตุ ธาตุที่ประกอบด้วยกาม หมายถึงกิเลสกาม เพราะกามธาตุเป็นชื่อของกามวิตก (ความตรึกในกาม) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖/๒๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๘๙/๒๒๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๑/๓๓๒,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๖/๑๘๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๗,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๙/๘๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑/๒๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๗๔/๕๙๖,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓/๔๓๒,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๔๓๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๗/๖๐๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗/๕๕๗,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๑๐/๕๖๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๕/๕๑๓) มีอธิบายว่า กามสัญญาและกามวิตก ก็ไม่มีอะไรแตกต่างกัน

กามวิลาปชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้เพ้อถึงกาม (ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๓๙/๑๕๒) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสมุททเทวดา ติเตียนบุรุษโจร ที่ต้องโทษจะตายอยู่แล้ว ยังครวญถึงภรรยามีเนื้อหาว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสมุททเทวดาเห็นโจรร้ายที่ถูกเสียบอยู่บนหลาวได้รับทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสแต่ก็ยังคร่ำครวญร้องสั่งนกกาที่บินผ่านมา ฝากไปถึงภรรยาผู้ดุร้าย เพราะเขากลัวว่านางจะโกรธแล้วทำให้ตนเอง

SAMPLE

เดือดร้อน การที่เขาถูกหลาวเสียบอยู่ไม่ได้ทำให้เขาเป็นทุกข์เลยแต่ที่เป็นทุกข์คือเขากลัวว่าภรรยาจะไม่มีเสื้อผ้าและเครื่องประดับทัดเทียมชาวบ้านและไม่เห็นเครื่องประดับเล็กน้อยที่เขาเก็บไว้ต่างหาก ขอให้นางเห็นและใช้ทรัพย์นั้นตามปรารถนาเถิดจากนั้นเขาก็ตายไปเกิดในนรก (ขุ.ชา.ติก.อ.๔/๑๓๙๑๔๑/๑๘๖-๑๘๘)

กามสังกัปปะ : ความดำริในกาม, ความดำริในทางกาม, (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๑; ข้อ ๑ ในอกุศลสังกัปปะ ๓ อันได้แก่(๑)กามสังกัปปะความดำริในทางกาม (๒)พยาปาทสังกัปปะ ความดำริในทางพยาบาท (๓) วิหิงสาสังกัปปะ ความดำริในทางเบียดเบียน

กามสังโยชน์ : สังโยชน์คือกาม, เครื่องผูกพันคือกาม, เครื่องผูกพันคือกามคุณ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๔/๒๘๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐/๓๙,๑๔/๓๓/๔๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๓๙/๒๑๙) หมายถึงกามราคะ ซึ่งมีชื่อต่างๆ เช่น ฉันทะ ราคะ ฉันทราคะ (ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๕๔/๓๑๔) ดูกามพันธน์ประกอบ

กามสัญญา : ความหมายรู้กาม, สัญญาในกาม, สัญญาที่ประกอบด้วยกาม (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๑๓/๑๗๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๗/๒๕๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๖/๗๒, ๑๔/๒๐๙/๒๔๒,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๖/๑๐๓,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๖/๑๘๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๓/๑๘๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๔/๕๙๗,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๑/๔๙๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๗๗/๕๔๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๒/๕๑๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๒) อธิบายว่า ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ ที่เกี่ยวด้วยกาม นี้เรียกว่า กามสัญญา เป็นข้อ ๑ ในอกุศลสัญญา ๓ อันได้แก่ ๑. กามสัญญา ๒.พยาปาทสัญญา ๓. วิหิงสาสัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๑๑/๕๖๙) กามสัญญาเป็นที่อาศัยแห่งกามวิตก (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๗/๖๐๘)

กามสุข : สุขในทางกาม, สุขที่เกิดจากกามารมณ์ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๐/๙๒,๑๓/๒๘๐/๓๓๔) อธิบายว่า สุขโสมนัสที่อาศัยกามคุณ ๕ ประการเกิดขึ้น เรียกว่ากามสุข (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๔/๕๐๐) ; เป็นข้อ ๑ ในสุข ๒ อย่าง อันได้แก่ ๑. กามสุข ๒.เนกขัมมสุข อรรถกถาว่า กามสุข หมายถึงสุขที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่น่าพอใจ (องฺ.ทุก.อ. ๒/๖๖/๖๐) และกามสุข สื่อหมายถึงราคะอันน่ายินดี (องฺ.อฏฺฐก.อ. ๓/๕๖/๒๖๗) และความสุขที่เกิดจากกิเลสกาม (ขุ.อุ.อ. ๑๒/๑๑๑-๑๑๒)(สำ.ส.๑๘/๒๖๗/๒๙๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๑๐๒,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๔๖/๑๔๑,๒๕/๑๒/๑๙๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๒๖/๕๙๗,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๖๖/๒๒๔,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๘๕/๖๓๔,ขุ.ชา.ฉกฺก.๒๗/๑๒๐/๒๗๗,ขุ.จู.๓๐/๑๔๕/๔๖๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๑/๓ (องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๗/๒)

SAMPLE

กามสุขัลลิกานุโยค : การประกอบตนให้พัวพันหมกมุ่นอยู่ในกามสุข เป็นอย่างหนึ่งในที่สุด ๒ อย่าง คือ (๑)กามสุขัลลิกานุโยค (๒) อัตตกิลมถานุโยค, การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข(ในกามทั้งหลาย), (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๓/๒๐) การหมกมุ่นด้วยกามสุขในวัตถุกาม, การประกอบตนให้พัวพันด้วยความสุขในกามทั้งหลาย เรียกว่ากามสุขัลลิกานุโยค มีอธิบายว่า การประกอบตนให้พัวพันหมกมุ่นอยู่ในกามสุข จัดเป็นเป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์; ข้อ ๑ ในอันตะ (ที่สุด) ๒ ข้าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค ๑ อัตตกิลมถานุโยค ๑ มีอธิบายว่า กามสุขัลลิกานุโยค เป็นสิ่งนำตนให้ออกนอกทาง(แห่งอริยมรรค) ซึ่งเป็นเรื่องของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, เพราะเป็นสิ่งต่ำทราม และนำให้ออกนอกทางเหตุทำให้ผู้ติดอยู่ในกามคุณ เกลื่อนกล่นด้วยธุลี คือกิเลสและทุกข์ที่ตนได้รับในปัจจุบันและที่จะพึงได้รับในอนาคต เพราะเป็นสุขเศร้าหมองด้วยตัณหาและทิฏฐิในปัจจุบัน เพราะมีทุกข์เป็นผลต่อไป และเพราะผู้ขวนขวายกามสุขัลลิกานุโยค พัวพันด้วยตัณหาและทิฏฐิ ส่วนทางที่ควรดำเนิน คือมัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นทางสายกลาง ไม่มีสุขและทุกข์เศร้าหมอง(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๐/๑๒๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓/๒๐,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๔/๔๒๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๒ (ที.ปา.อ.(บาลี)๑๖๐/๘๕)

กามสุตตนิทเทส : การอธิบายกามสูตร ซึ่งว่าด้วยกาม (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑/๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้ากามนั้นสำเร็จด้วยดีแก่สัตว์ ผู้อยากได้กามอยู่ สัตว์นั้นได้กามตามที่ต้องการแล้ว ก็เป็นผู้อิ่มใจแน่แท้ พระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า กาม มี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม และกิเลสกาม (๑) วัตถุกาม ได้แก่ ๑) ความอยากได้ส่วนที่ดีหรือส่วนที่อร่อย ที่เรียกว่ากามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ๒) ความอยากได้ทรัพย์ทั้งส่วนที่เรียกว่า สวิญญาณกทรัพย์ (ทรัพย์ที่มีชีวิต) และอวิญญาณกทรัพย์ (ทรัพย์ที่ไม่มีชีวิต) ที่น่าใคร่น่าปรารถนา (๒) กิเลสกาม ได้แก่ ความอยากได้ที่เป็นตัวกิเลส คือตัวความอยาก ความปรารถนากามคุณ วัตถุกามและกิเลสกามให้ความเอร็ดอร่อยสนุกสนานหวานชื่นแก่ผู้ปรารถนาได้เพียงชั่วครู่ชั่วยามที่เสพเท่านั้น แต่ให้ความเจ็บปวดชอกช้ำแก่ผู้เสพอย่างต่อเนื่องยาวนาน พระผู้มีพระภาคจึงทรงเปรียบเทียบกามไว้ดังนี้ เปรียบเหมือนร่างโครงกระดูก เพราะให้ความยินดีน้อย เปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง เปรียบเหมือนคบเพลิงหญ้า เปรียบเหมือนความฝัน เปรียบเหมือนของยืม เปรียบเหมือนผลไม้คาต้น เพราะเป็นเหตุให้กิ่งหักต้นล้ม เปรียบเหมือนเขียงหั่นเนื้อ เพราะเป็นเครื่องรองรับการตัดฟัน เปรียบเหมือนหอกหลาว เปรียบเหมือนหัวงู เพราะเป็นสิ่งมีภัย

SAMPLE

เฉพาะหน้า เปรียบเหมือนกองไฟ เพราะเผาผลาญ เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นว่า กาม ทั้งหลายมีความหวานชื่นน้อย มีทุกข์มากมีความคับแค้นมากและมีโทษมากอย่างนี้ พึงเว้นขาดด้วยการข่มไว้และด้วยการตัดขาด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนใดปรารถนาเนืองๆ ซึ่งสวิญญาณกทรัพย์ เช่น ทาสช้างเป็นต้นและอวิญญาณกทรัพย์ เช่น ที่ดิน ไร่นา นรชนนั้นย่อมถูกอันตราย ๒ อย่างครอบงำ

อนึ่ง เมื่อใด สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ ไม่มีแก่บุคคลใด กิเลสคือโลภะโทสะและโมหะย่อมย่ำยีบุคคลนั้น กิเลสและอันตรายนั้นๆ ก็เข้าย่ำยี ทุกข์ต่างๆ คือเกิดแก่เจ็บ ตายเป็นต้น จึงเกิดขึ้นตาม แต่ถ้าเมื่อใดบุคคลมีสติอยู่ทุกเมื่อ ก็จะละกามทั้งหลายได้ เมื่อนั้นก็พึงข้ามห้วงน้ำทั้ง ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชาได้ อุปมาเหมือนคนวิดน้ำออกจากเรือได้แล้ว ข้ามไปถึงฝั่งได้

กามสุทธิปราสาท : ปราสาทชื่อว่ากามสุทธิ, ปราสาทล้วนด้วยกามคุณ (ขุ.พุทธ.๓๓/๑๖/๗๐๔) อธิบายสรุปได้ว่า ชื่อปราสาทหลัง ๑ ใน ๓ หลัง อันได้แก่ กามวัฑฒปราสาท กามสุทธิปราสาท และรติวัฑฒปราสาท ซึ่งเป็นปราสาทที่พระกกุสันธพุทธเจ้าสมัยที่เมื่อครั้งยังเป็นราชกุมารทรงอยู่อาศัย พระเจ้าเขมะทรงให้สร้างไว้ในเขมนคร

กามสูตร [๑] : พระสูตรว่าด้วยผู้ต้องการประโยชน์ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๘/๘๔) พระสูตรนี้เกี่ยวกับการสนทนาถามตอบระหว่างพระพุทธเจ้ากับเทวดา โดยเทวดาถามว่า กุลบุตรผู้ต้องการประโยชน์ไม่ควรให้อะไรเล่า ไม่ควรสละอะไรเล่า อะไรเล่าที่ดีควรปล่อย แต่สิ่งที่ไม่ดีไม่ควรปล่อย พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า บุรุษไม่ควรให้ตน ไม่ควรสละตน วาจาที่ดีควรปล่อย แต่วาจาที่ไม่ดีไม่ควรปล่อย (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑๗๘/๙๗)

กามสูตร [#] : พระสูตรว่าด้วยด้วยกาม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗/๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายโดยมากหมกมุ่นอยู่ในกาม กุลบุตรผู้ละเคียวและคานหาบหญ้าออกบวช ควรเรียกว่ากุลบุตรผู้มีศรัทธา เพราะเขาควรได้กามด้วยความเป็นหนุ่มและกามเหล่านั้นก็มีระดับคือ กามเลว กามปานกลาง และกามประณีต เด็กอ่อนนอนหงาย เอาชิ้นไม้หรือชิ้นกระเบื้องใส่เข้าไปในปากเพราะความพลั้งเผลอของพี่เลี้ยง พี่เลี้ยงพึงใส่ใจในเด็กนั้นทันที รีบนำชิ้นไม้หรือ ชิ้นกระเบื้องออกโดยเร็ว ถ้าไม่สามารถนำออกโดยเร็วได้ ก็เอามือซ้ายจับโดยเร็ว งอนิ้วมือข้างขวาแล้วแยงเข้าไปนำออกมาทั้งที่ยังมีโลหิต เพราะความลำบากนั้นจะมีแก่เด็ก เราไม่กล่าวว่า “ไม่มีความลำบากและพี่เลี้ยงผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลอนุเคราะห์ พึงทำอย่างนั้นด้วยความอนุเคราะห์ แต่เมื่อใด เด็กนั้น เจริญวัย มีปัญญาสามารถ เมื่อนั้น พี่เลี้ยงก็วางใจในเด็กนั้นว่า “บัดนี้เด็กมีความสามารถรักษาตนเองได้ ไม่ประมาท ฉันใดภิกษุก็ฉันนั้น ย่อมเป็นผู้ที่

SAMPLE

พระองค์ต้องรักษา ตลอดเวลาที่เป็นผู้ไม่มีทำสิ่งที่ควรทำในกุศลธรรมด้วยศรัทธา หิริ โอตตัปปะ วิริยะและปัญญา แต่เมื่อใด ภิกษุเป็นผู้ทำสิ่งที่ควรทำในกุศลธรรมด้วยศรัทธาเป็นต้น เมื่อนั้น พระองค์ก็วางพระทัยในภิกษุนั้นได้ว่า บัดนี้ภิกษุมีความสามารถรักษาตนได้ไม่ประมาท(องฺ.ปญฺจก.อ/๗/๒-๓)

กามสูตร ๓ : พระสูตรว่าด้วยเรื่องกาม (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๗๓/๖๘๗) อธิบายสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสแก่พราหมณ์ผู้เป็นชาวนา ณ กรุงสาวัตถีว่า ถ้ากาม(หมายถึงวัตถุกาม) นั้นสำเร็จด้วยดีแก่สัตว์นั้น ผู้อยากได้กามอยู่ สัตว์นั้นได้ตามตามที่ต้องการแล้ว ย่อมเป็นผู้อิ่มใจแน่แท้ ถ้าเมื่อสัตว์นั้นอยากได้กามอยู่ เกิดความพอใจแล้ว กามเหล่านั้น เสื่อมไป สัตว์นั้นย่อมเจ็บปวด เหมือนถูกลูกศรแทง ตอนท้ายสูตรตรัสว่า ฉะนั้น สัตว์เกิด (หมายถึงนรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เป็นไปตามกรรม) พึงมีสติทุกเมื่อ ละกามทั้งหลายได้ครั้นละกามเหล่านั้นได้แล้ว พึงข้ามโอฆะได้เหมือนคนวิดน้ำเรือแล้วไปถึงฝั่งได้ฉะนั้น ดูประกอบ (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖/๒๓)

กามเสฏฐะ, : ยักษ์ ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้รับใช้ ซึ่งมีมายา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๗/๒๖๕) อธิบายสรุปได้ว่าชื่อยักษ์ตน ๑ ในบรรดายักษ์ผู้รับใช้ที่มีมายา ๘ ตนอันได้แก่ กุเฏณฑุ เวเฏณฑุ วิฏุ วิฏุฏะ จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุฆัณฑุ และ นิฆัณฑุ ของท้าวกุเวร(ท้าวเวสสวัณ) อยู่ทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นหนึ่งในท้าวจตุมหาราชทั้ง ๔ อันได้แก่ท้าวธตรฐอยู่ทางทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหกอยู่ทางทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์อยู่ทางทิศตะวันตกท้าวกุเวรอยู่ทางทิศเหนือ ; เป็นยักษ์ตน ๑ ในบรรดายักษ์ที่เป็นยักษ์มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ ๔๑ ตนอันได้แก่ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ ภารทวาชะ ๑ ปชาบดี ๑ จันทนะ ๑ กามเสฏฐะ ๑ กินนุฆัณฑุ ๑ นิฆัณฑุ ๑ ปนาทะ ๑ โอปมัญญะ ๑ เทวสูตะ ๑ มาตลิ ๑ จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ นโฬราชา ๑ ชโนสภะ ๑ สาตาคิระ ๑ เหมวตะ ๑ ปุณณกะ ๑ กรติยะ ๑ คุหะ ๑ สิวกะ ๑ มุจลินทะ ๑ เวสสามิตตะ ๑ ยุคันธระ ๑ โคปาละ ๑ สุปปเคธะ ๑ หิริ ๑ เนตติ ๑ มันทิยะ ๑ ปัญจาลจันทะ ๑ อาฬวกะ ๑ ปชุนนะ ๑ สุมนะ ๑ สุมุขะ ๑ ทธิมุขะ ๑ มณิ ๑ มานิจระ ๑ ทีฆะ ๑ รวมทั้งเสรีสกะด้วย ; เป็นยักษ์ตน ๑ ในบรรดายักษ์ผู้มีหน้าที่รับเรื่องราวร้องทุกข์ ร้องเรียน กล่าวโทษที่พุทธบริษัทถูกยักษ์นี้สิงเข้าสิงระราน รุกราน เบียดเบียน บีบคั้น ไม่ยอมปล่อย ที่ท้าวกุเวรกล่าวถึง ซึ่งกล่าวไว้ในอาฏานาฏิยสูตร (มนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ) ซึ่งเป็นมนต์เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

กามอันทราม : สิ่งน่าใคร่ที่ต่ำทราม,กามที่เลว (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๒๓/๓๙๐) หมายถึงกามสุขัลลิกานุโยค, การประกอบตนให้พัวพันด้วยความสุขในกาม มีอธิบายว่า เป็นสิ่งนำตนให้ออก

SAMPLE

นอกทาง(แห่งอริยมรรค) ซึ่งเป็นเรื่องของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์,เพราะเป็นสิ่งต่ำทราม และนอกทางเหตุทำให้ผู้ติดอยู่ในกามคุณ เกลื่อนกล่นด้วยธุลี คือกิเลสและทุกข์ที่ตนได้รับในปัจจุบันและที่จะพึงได้รับในอนาคต ; ข้อ ๑ ในอันตะ(ที่สุด) ๒ อย่าง อันได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค(ทำความเพียรในกามสุข) และอัตตกิลมถานุโยค (การประกอบตนให้ลำบาก,การทรมานร่างกายให้เป็นทุกข์, การทำความเดือดร้อนแก่ร่างกาย,การทำความเพียรในการทำตนให้ลำบาก,แผดเผาตนทำตนให้เร่าร้อน) การหมกมุ่นที่เป็นเหตุให้ตนเดือดร้อนเร่าร้อน เช่น การบำเพ็ญตบะแบบทรมานตน (ที.ปา.อ.(บาลี)๑๖๐/๕๕) อรรถกถาอธิบายว่า ที่ชื่อว่ากามอันทราม เพราะเป็นสุขเศร้าหมองด้วยตัณหาและทิฏฐิในปัจจุบัน เพราะมีทุกข์เป็นผลต่อไป และเพราะผู้ขวนขวายกามสุขัลลิกานุโยค พัวพันด้วยตัณหาและทิฏฐิ ส่วนทางที่ควรดำเนิน คือมัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นทางสายกลาง ไม่มีสุขและทุกข์เศร้าหมอง

กามัณฑะ, : เมือง ชื่อเมืองเล็กแห่งหนึ่ง อยู่ไม่ห่างไกลจากกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๓/๑๖๔) อธิบายสรุปได้ว่า เมืองนี้เคยเป็นที่บ้านที่อยู่อาศัยของโตเทยยพราหมณ์ เป็นเมืองที่พระอุทายีเถระแสดงธรรมให้ลูกศิษย์ของพราหมณีเวรหัญจานิโคตรและพราหมณีเวรหัญจานิโคตรเกิดความเลื่อมใสศรัทธาถวายทานและขอถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะตลอดไป

กามาทีนวกถา : ว่าด้วยโทษของกาม,กถาที่เกี่ยวกับโทษของกาม (ขุ.พุทธ.๓๓/๒/๕๕๕) เรื่องโทษของกาม, พรรณนาโทษของกาม มีอธิบายว่า คำว่า กามาทีนวกถา หมายถึงเรื่องโทษความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม แปลมาจากคำว่า กามานำ อาทีนวำ โอการำ สงฺกิเลสำ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๑๖๐) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๙/๔๔,๑๐/๘๓/๔๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๙/๖๕,องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๑๒/๒๓๒,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๖,ขุ.พุทธ.๓๓/๒/๕๕๕); ข้อ ๔ ในอนุบุพพิกถา ๕ อย่าง อันได้แก่ (๑) ทานกถา พรรณนาทาน (๒) สีลกถา พรรณนาศีล (๓) สัคคกถา พรรณนาสวรรค์ คือความสุขที่พรั่งพร้อมด้วยกาม (๔) กามาทีนวกถา พรรณนาโทษของกาม (๕) เนกขัมมานิสังสกถา พรรณนาอานิสงส์แห่งการ ออกจากกาม

กามารมณ์ : อารมณ์คือกาม,อารมณ์แห่งกาม, เครื่องยึดหน่วงของจิตคือกาม, สิ่งยึดหน่วงของจิตคือกามคุณ,สิ่งที่รับรู้คือกามคุณ(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑/๑๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๓/๒๓๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๒/๓๒๔,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๓/๓๓๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๘๑๔/๓๐๙) กามารมย์ มี๒ นัย คือ 1.อารมณ์ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา หมายถึงรูปเสียงกลิ่นรส โผฏฐัพพะ ได้แก่ กามคุณ ๕ นั่นเอง 2. ในภาษาไทย มักหมายถึงความรู้สึกทาง

กาม, เครื่องบริโภคกามของมนุษย์ ดังคำว่า เวลาที่พระโพธิสัตว์ลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระองค์ไม่ทรงมีความรู้สึกทางกามารมณ์(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๓/๒๓๘) และกามารมณ์ มี ๒ อย่าง คืออันเป็นของทิพย์เรียกว่าทิพยกามารมย์ และอันเป็นของมนุษย์ ซึ่งมีมากมายเป็นสรรพกามารมณ์บ้าง ตัณหากามารมณ์บ้าง

กามาวจร : การท่องเที่ยวไปในกามภพ, การยินดีอยู่ในกาม (ที.สี.(ไทย) ๙/๘๖/๓๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๖/๒๖๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๓๓/๖๙๓,อภิ.ป.๔๕/๓๙/๑๙๖ หมายถึงกามาวจรซึ่งเกี่ยวข้องอยู่กับกาม ได้แก่ ขันธ์ ธาตุ อายตนะ ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่เป็นไปในกามภพ ตั้งแต่อเวจีมหานรกถึงสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี; ดู ภพ, ภูมิ (วชิร. ๕๘-๕๙).

กามาวจรกุศล : กุศลของผู้ท่องเที่ยวไปในกามภพ, กุศลที่เป็นกามาวจร, ความดีของผู้ที่ยินดีอยู่ในกาม (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๙๙/๕๓๑)คำว่า กามาวจร แปลว่า การท่องเที่ยวไปในกามภพ ที่เกี่ยวข้องอยู่กับกาม ได้แก ขันธ์ ธาตุ อายตนะ ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่เป็นไปในกามภพ ตั้งแต่อเวจีมหานรกถึงสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี คำว่า กุศล แปลความดี, คุณความดี หมายถึงความตั้งใจประพฤติดี ปฏิบัติชอบ เมื่อรวมกันเป็นกามาวจรกุศล หมายถึงความดีของผู้ที่ยินดีในกามคุณ (วชิร. (บาลี) ๕๘-๕๙)

กามาวจรจิต : จิตที่เป็นกามาวจร, จิตที่นับเนื่องในกามาวจรธรรมทั้งหลาย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๕๗๓) ดังคำว่า ธรรมเป็นกามาวจรเป็นไฉน คือ เบื้องต่ำมีอเวจีนรกเป็นที่สุด เบื้องบนมีสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดีเป็นที่สุด 1.อมหัคคตจิต จิตไม่เป็นมหัคคตะ ซึ่งต่างจากเป็นมหัคคตจิต ซึ่งหมายถึงรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต 2.สอุตตรจิต จิตที่เป็นอุตตระ ไม่ใช่จิตที่เป็นอนุตตระ ซึ่งหมายถึงรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต ; ในบรรดาสอุตตรจิตและอนุตตรจิต สอุตตรจิตหมายถึงรูปาวจรจิต อนุตตรจิตหมายถึงอรูปาวจรจิต 3.ปริตตจิต จิตเป็นปริตตะและปมาณจิต จิตที่ประมาณได้ บางแห่งอธิบายว่า ภูมิ มี ๔ อย่าง คือ วิปัสสนา ๑ ฌานที่บาทแห่งวิปัสสนา ๑ มรรค ๑ และผล ๑ ในภูมิทั้ง ๔ อย่างนั้น ในเวลาที่เกิดในวิปัสสนา โพชฌงค์ เป็นกามาวจร ในเวลาที่เกิดในฌานอันเป็นบาทของวิปัสสนา โพชฌงค์ เป็นรูปาวจร และอรูปาวจร และในเวลาที่เกิดในมรรคและผล โพชฌงค์เป็น โลกุตตระ (องฺ.เอกก.อ.๑) บางแห่งอธิบายว่า กามาวจรจิตชื่อว่าจิต รูปาวจรจิตชื่อว่าอธิจิต เพราะเทียบเคียงกับกามาวจรจิต อรูปาวจรจิตชื่อว่าอธิจิต เพราะเทียบเคียงกับรูปาวจรจิต โลกิยจิตทั้งหมดจัดเป็นจิต โลกุตตรจิตจัดเป็นอธิจิต (องฺ.ติก.อ.๒) และกามาวจรจิตนี้มี ๕๔ ดวง อันได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๘ และกามาวจรกุศล ๒๔ ซึ่งประกอบด้วยกามาวจรกุศลจิต ๘ กามาวจร

SAMPLE

วิบากจิต ๘ และกามาวจรอัพยากฤตจิต ๘ และมีชื่อว่าบริกรรมอุปจาร อนุโลม และโคตภู ๓ หรือ ๔ ดวง

กามาวจรธรรม : ธรรมของผู้ที่ท่องเที่ยวไปในกามภพ,ธรรมที่เป็นกามาวจร,ธรรมที่ทำให้ท่องเที่ยวไปในกามภพ, ธรรมแห่งการยินดีอยู่ในกาม, ธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไปแห่งกาม, ธรรมที่นับเนื่องในกามาวจรธรรม (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๓/๑๒๓) หมายความถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ และมโนสุจริต ๓ และอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ และมโนทุจริต ๓ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๗๓/๓๑๗) (ขุ.ป.อ. ๑/๗๓/๓๑๗) คำว่า กามาวจร หมายถึงการท่องเที่ยวไปในกามภพ การยินดีอยู่ในกาม การเกี่ยวข้องอยู่กับกาม คำว่า ธรรม หมายถึงอริยสัจ ๔ หรือธรรม ๔ อันได้แก่กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรมและโลกุตตรธรรม เมื่อรวมเป็นกามาวจรธรรม ก็คือธรรมที่เป็นกามาวจร มุ่งหมายถึงธรรม (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๓๗๔/๑๙๗) อันได้แก่ธรรมฝ่ายกุศล ฝ่ายอกุศล ฝ่ายอัพยากฤต (องฺ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๓/๑๓๑/๕๑, องฺ.ปญฺจ.ฏีกา(บาลี) ๓/๑๓๑/๕๓)ดังคำว่า พระโยคาวจรกำหนดกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นฝ่ายกุศล กำหนด กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นฝ่ายอกุศล กำหนดรูปวิบาก และกิริยาเป็นฝ่ายอัพยากฤต(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๓/๑๒๓) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า กุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ และมโนสุจริต ๓ และคำว่า อกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ และมโนทุจริต ๓ (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๗๓/๓๑๗)

กามาวจรปัญญา : ปัญญาชั้นกามาวจร อธิบายว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกามาวจรกุศลและกามาวจรอัพยากฤตชื่อว่ากามาวจรปัญญา,ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตที่เป็นกามาวจรชื่อว่ากามาวจรปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๗/๕๐๒,๓๕/๗๙๕/๕๑๐)

กามาวจรภูมิ : ภพ,ภูมิของผู้ที่ท่องเที่ยวไปในกามภพ, ชั้นที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม, ภูมิที่นับเนื่องในกามาวจร, คำว่า กามาวจร คือการท่องเที่ยวไปในกามภพ คำว่า ภูมิ 1.ชั้น พื้นแพ, ชั้น, ที่ดิน, แผ่นดิน, 2.ชั้นแห่งจิต, ระดับจิตใจ, ระดับชีวิต, เมื่อรวมเป็นกามาวจรภูมิ ซึ่งหมายถึงชั้นของจิตที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม; ข้อ ๑ ในภูมิ ๔ อันได้แก่ คือ ๑. กามาวจรภูมิ ชั้นที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม ๒.รูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูปหรือชั้นของพวกที่ได้รูปฌาน ๓. อรูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป หรือชั้นของพวกที่ได้อรูปฌาน ๔. โลกุตตรภูมิ ชั้นที่พ้นโลกหรือระดับพระอริยบุคคล, เรียกให้สั้นว่า กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และโลกุตตรภูมิ, ภูมิ ๔ นี้ จัดประเภทได้เป็น ๒ ระดับ คือ สามภูมิแรก เป็นโลกียภูมิ ส่วนภูมิที่ ๔เป็นโลกุตตรภูมิ, บางทีเรียกโลกีย

SAMPLE

ภูมิ ๓ นั้นรวมกันว่า“ไตรภูมิ” ในภูมิ ๔ นี้ สามภูมิแรก คือโลกียภูมิ ๓ แยกย่อยออกไปได้ เป็น ภูมิ ๓๑ ภูมิ คือ ๑.กามาวจรภูมิ ๑๑ แบ่งเป็นอบายภูมิ ๔ (นรก, กำเนิดดิรัจฉาน, แดนเปรต, อสุรกาย) และกามสุคติภู มิ ๗ (กามาวจรภูมิที่เป็นสุคติ คือมนุษย์ และเทพชั้นจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตดี) ๒.รูปาวจรภูมิ ๑๖ ระดับ ของรูปพรหม แบ่ง เป็น ก. ปฐมฌานภูมิ ๓(พรหมระดับปฐมฌาน ๓ คือ พรหมปาริสัชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา) ข. ทุติยฌานภูมิ ๓ (พรหมระดับทุติยฌาน ๓ คือ ปริตตาภา อัปปมาณาภา อาภัสสรา) ค. ตติ ยฌานภูมิ ๓ (พรหมระดับตติยฌาน ๓ คือ ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา สุภกิณหา) ง. จตุตถฌานภู มิ ๗ (พรหมระดับจตุตถฌาน ๗ คือ เวหัปผลา อสัญญีสัตว์ สุทธาวาส ๕ [ที่เกิดของพระอนาคามี ๕ คือ อวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา]) ๓. อรูปาวจรภูมิ ๔ ระดับของอรูปพรหม (พรหมระดับอรูปฌาน ๔คืออากาสานัญจายตนภูมิ วิญญาณัญจายตนภูมิ อากิญจัญญายตนภูมิ เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ) คำว่ า “ภูมิ ” นี้ มีความหมายใกล้ เคียงกับคำว่า “ภพ” ซึ่งบางทีก็พูดควบคู่ไปด้วยกัน แต่ที่แท้นั้น ภูมิหมายถึงระดับของจิตใจ ส่วนภพหมายถึงภาวะชีวิตของสัตว์ หรือโลกที่อยู่ของสัตว์ ดังนั้น ภูมิ จึงมี ๔ เพราะนับโลกุตตรภูมิด้วย ส่วนภพมีเพียง ๓ เพราะโลกุตตรภพไม่มี แต่ในที่ทั่วไป เมื่อยกโลกุตตรภูมิออกไปแล้ว ภูมิ ๓ ที่เป็นโลกีย์ บางทีก็ใช้อย่างคลุมๆรวมไปถึงโลกที่อยู่ของสัตว์ มีความหมายคล้ายกับคำว่า ภพ ๓ ด้ วย (เช่ นคำว่ า“ไตรภูมิ ” ที่นำมาพูดกันในภาษาไทย); เทียบ ภพ, คติ ; ดู อริยบุคคล

กามาสวะ : กิเลสที่หมกหมมหรือดองอยู่ในสันดานทำให้เกิดความใคร่, อาสวะคือกาม,กิเลสที่ดองอยู่ในสันดานที่ทำให้เกิดความใคร่ ; ข้อ ๑ ในอาสวะ ๔ อันได้แก่ (๑) กามาสวะ อาสวะคือกาม (๒) ภวาสวะ อาสวะคือภพ (๓) ทิฏฐาสวะ อาสวะคือทิฏฐิ (๔) อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๒/๘๙,๑๐/๑๔๓/๘๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๔,,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘๐/๑๓๖,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๐๓/๒๘๑, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๑๔/๕๗๑,๓๗/๖๖๗/๗๑๙,๔๑/๑/๒๐๔ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๙๔/๒๘๔, สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔)ดู อาสว

กามินทบัณฑิต : ชื่อบัณฑิต, ชื่อนักปราชญ์ ในเมณฑกปัญหชาดก ปัญจบัณฑิตชาดก, และมโหสธชาดก (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๒๙/๕๒๗) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านเป็นคนอาพาธที่ต่ำช้าลามก เพราะถูกยักษ์นรเทพสิงทำให้เปิดความลับ เคยบอกความลับแก่บุตร เกิดในรัชชสมัยแห่งพระเจ้าวิเทหะ กรุงมิถิลา แคว้นวิเทหะ ; ๑ ในบัณฑิต ๔ คนผู้ถวายอนุศาสนอรรถธรรมแด่พะเจ้าวิเทหราช อันได้แก่ เสนกบัณฑิต ปุกกุสบัณฑิต กามินท

SAMPLE

บัณฑิต เทวินทบัณฑิต ในบรรดาทั้ง ๔ คนเสนกบัณฑิตเป็นประธาน, ในสมัยที่มโหสธบัณฑิตไม่ยังเกิดก็มีปัญญาเจิดจ้าเหมือนกองไฟที่ลุกโพลิง ; เป็นบัณฑิตคน ๑ ในบัณฑิต ๕ คนอันได้แก่ เสนกบัณฑิต ปุกกุสบัณฑิต กามินทบัณฑิต เทวินทบัณฑิต และมโหสธบัณฑิต ของพระเจ้าวิเทหราช ผู้เคยกล่าวคำว่า บิดาควรเปิดเผยข้อความที่ควรติเตียน หรือความสรรเสริญอันเป็นเนื้อความลับ แต่บุตรผู้ดำเนินไปตามใจของบิดา เป็นอนุชาตบุตร มีปัญญาไม่ทรามกว่าบิดา สมัยพุทธกาล ในมโหสธชาดก พระพุทธเจ้าตรัสว่า เสนกบัณฑิตในครั้งนั้น คือกัสสปภิกษุในบัดนี้ กามินทะคือ อัมพัฏฐภิกษุ ปุกกุสบัณฑิต คือโปฏฐปาทภิกษุ (ขุ.ชา.ม.อ.(บาล) ๙/-/๔๓๐)

กามุปปัตติ : กามอุปัติ, การเกิดในกามภพ, การเกิดขึ้นเพื่อกามาวจร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๐) อธิบายสรุปได้ว่า กามุปปัตติ คือการอุบัติของสัตว์ในกามภพ มี ๓ จำพวก คือ (๑) สัตว์ที่มีกามปรากฏเฉพาะหน้ามีอยู่ สัตว์เหล่านั้นเป็นไปตามอำนาจของกามทั้งหลายที่ปรากฏเฉพาะหน้าแล้ว เช่น มนุษย์ เทพบางพวกและวินิปาติกะบางพวก (๒) สัตว์ที่เนรมิตกามคุณได้มีอยู่ สัตว์เหล่านั้นเนรมิตแล้ว เป็นไปตามอำนาจของกามทั้งหลาย เช่น พวกเทพชั้นนิมมานรดี (๓) สัตว์ที่ผู้อื่นเนรมิตกามคุณให้มีอยู่ สัตว์เหล่านั้นเป็นไปตามอำนาจของกามคุณที่ผู้อื่นเนรมิตให้แล้ว เช่นพวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

กามุปาทาน : 1.ความยึดมั่นถือมั่นคือกาม, อุปาทานคือกาม, ความยึดติดถือมั่นในกามยึดถือว่าเป็นของเราหรือจะต้องเป็นของเราจนเป็น เหตุ ให้เกิดความริษยาหรือหวงแหนลุ่มหลงเข้าใจผิด ทำผิดความยึดถือกาม, กิเลสชาต ชื่อว่ากามุปาทาน เพราะเป็นเหตุยึดมั่นวัตถุกาม หรือเพราะยึดวัตถุกามนั่นเอง, 2.กามนั้นด้วย เป็นอุปาทานด้วย ฉะนั้นจึงชื่อกามุปาทาน, การยึดมั่น เรียกว่าอุปาทาน ; กามุปาทาน เป็นชื่อของราคะที่เป็นไปในกามคุณ หมายถึงความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย, คำว่า กาม นี้ท่านแสดงถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นวัตถุกาม และที่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นวัตถุกาม ก็เพราะกิเลสกาม, ถ้าไม่มีกิเลสกาม รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็เป็นอยู่ตามธรรมดา, ฉะนั้นกามุปาทานความยึดถือกาม ก็จะหมายถึงยึดถือความใคร่ซึ่งเป็นกิเลสกาม(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๐/๕๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๓/๑๓๗,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๒๕/๓๔๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๘/๓๖๓,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๒๐/๓๐๘,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๘/๕๘๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๒๘๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๙๕/๓๓๙)

กามูปปัตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ยังเสพกามไม่สามารถล่วงสังสารทุกข์ได้ อธิบายสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า การเสพกาม มี ๓ อย่าง คือ (๑) การเสพกามของสัตว์ผู้มีความใคร่ปรากฏอยู่เป็นนิตย์(หมายถึงมนุษย์และเทวดาตั้งแต่ชั้นจาตุมหา

SAMPLE

ราชิกาจนถึงชั้นดุสิต) (๒) การเสพกามของเทวดาผู้ยินดีในกามสมบัติที่ตนเนรมิต (หมายถึงเทวดาชั้นนิมมานรดี) (๓) การเสพกามของเทวดาผู้ยินดีในกามสมบัติที่เทวดาอื่นเนรมิตให้(หมายถึงเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี)(ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๙๕/๓๔๐-๓๔๑) แล้วตรัสอีกว่า สัตว์ผู้มีความใคร่ปรากฏอยู่เป็นนิตย์ เทวดาผู้ยินดีในกามสมบัติที่ตนเนรมิต เทวดาผู้ยินดีในกามสมบัติที่เทวดาอื่นเนรมิตให้และสัตว์เหล่าอื่นที่เสพกามอยู่เป็นนิตย์ย่อมไม่ล่วงพ้นสังสารวัฏที่มีสภาวะอย่างนี้และสภาวะอย่างอื่นบัณฑิตรู้โทษในการเสพกามทั้งหลายนี้แล้วควรละเว้นกามทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ทั้งหมด บัณฑิตตัดกระแสตัณหาที่กำหนัดยินดี ในปิยรูปสาตรูป(หมายถึงรูปเป็นต้นที่น่ารักและน่าพอใจด้วยอำนาจสุขเวทนา) (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๙๕/๓๔๑)ที่คนทั่วไปล่วงพ้นได้ยากขาดสิ้นแล้ว ชื่อว่าดับกิเลสได้สิ้นเชิง ล่วงพ้นทุกข์ได้ทั้งสิ้น บัณฑิตผู้เห็นแจ้งอริยสัจ จบเวท รู้สิ่งทั้งปวงโดยชอบ ย่อมไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกเพราะรู้ยิ่งถึงภาวะสิ้นสุดการเกิด (ขุ.อิติ.๒๕/๙๕/๔๖๙)

กาเมสนา : การแสวงหากาม(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๕) ในขุททกวิภังค์ อธิบายกาเมสนาไว้ ๒ นัย คือ 1.ความพอใจในกาม ความกำหนัดในกาม ความเพลิดเพลินในกาม ความอยากในกามความเยื่อใยในกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความสยบในกาม ความหมกมุ่นในกาม เรียกว่ากาเมสนา,ความกำหนัดในกาม กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่เป็นอกุศลซึ่งตั้งอยู่ ในฐานเดียวกันกับความกำหนัดในกามนั้นนี้ เรียกว่ากาเมสนา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๑๙/๕๗๕); ข้อ ๑ ในเอสนา ๓ อันได้แก่ (๑) กาเมสนา การแสวงหากาม (๒) ภเวสนา การแสวงหาภพ (๓) พรหมจริเยสนา การแสวงหาพรหมจรรย์

กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี : 1.การงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม, เจตนาเครื่องงดเว้นจากการประพฤติผิดในกามทั้งหลาย,เว้นจากประพฤติผิดในกาม,2.เว้นการล่วงประเวณี (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๓,๑๑/๓๔๗/๓๖๒)

กาเมสุมิจฉาจาร : 1.ความประพฤติผิดในกามทั้งหลาย,2.การล่วงประเวณี,ความผิดประเวณี สื่อหมายถึงการเป็นชู้กับสามีหรือภรรยาของผู้อื่น เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๗/๗๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๔/๒๒๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๓/๒๓๗,องฺ.อฏฐก.๒๓/๔๐/๓๐๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖๗/๓๐๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๒๓/๒๗๕) อรรถกถากล่าวว่า กาเมสุ คือการเสพเมถุน การประพฤติลามกอันบัณฑิต ติเตียนโดยส่วนเดียว ชื่อว่ามิจฉาจาร แต่เมื่อว่าโดยลักษณะได้แก่เจตนาเป็นเหตุก้าวล่วงฐานะที่ไม่ควรเกี่ยวข้องที่เป็นไปทางกายทวารโดยประสงค์อสัทธรรม ชื่อว่ากาเมสุมิจฉาจาร มิจฉาจารนี้นั้น ชื่อว่า มีโทษน้อยก็เพราะอคมนียฐานเว้นจากคุณมีศีลเป็นต้น ชื่อ

SAMPLE

ว่ามีโทษมาก ในเพราะอคมนียฐานถึงพร้อมด้วยคุณมีศีลเป็นต้น กาเมสุมิจฉาจารนั้นมี(องค์)๔คือ๑. อคมนียวัตถุ (วัตถุที่ไม่ควรเกี่ยวข้อง) ๒. ตสมึ เสวนจิตตำ (มีจิตคิดเสพในอคมนียวัตถุนั้น) ๓. เสวนปฺปโยโค(พยายามเสพ)๔.มคฺเคนมคฺคปฏิปตฺติ อธิวาสนำ(การยังมรรคให้ถึงมรรค)ประโยคของมิจฉาจารนั้น มีหนึ่งคือสาหัตถิกปโยคะเท่านั้น (อภิ.สงฺ.อ.๑/-/๑๔๖)

กาเมสุมิจฉาจารสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๔๓/๖๔๔)อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าเพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามเหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา

กาเมสุมิจฉาจาราเวรมณีสิกขาบท : สิกขาบทว่าด้วยเจตนาเครื่องงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม, สิกขาบทว่าด้วยการงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม, สิกขาบทว่าด้วยการเว้นจากการประพฤติผิดในกาม, เว้นจากการเป็นชู้กับสามีหรือภรรยาของผู้อื่น เป็นต้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๔/๒๒๙, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๐๖/๔๔๘,๓๕/๗๑๐/๔๕๒)

กาโมฆะ : ห้วงน้ำคือกาม,ห้วงน้ำคือการเวียนว่ายตายเกิด,กิเลสอันเป็นดุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๒,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๓๘/๒๓๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๙๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖/๒๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๗/๑๔๑;ข้อ ๑ ในโอฆะ ๔ อย่าง อันได้แก่ (๑) กาโมฆะ (โอฆะคือกาม) (๒) ภโวฆะ (โอฆะคือภพ) (๓) ทิฏฐโฆฆะ (โอฆะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชโชฆะ (โอฆะคืออวิชชา) (ที.ปา.อ.(บาลี)๓/๓๔/๑๔)

กาย : กอง, หมวดหมู่,ที่รวม,ชุมนุม เช่นสัตวกาย (มวลสัตว์) พลกาย (กองกำลังทหาร) รถกาย (กองทหารรถ)ธรรมกาย (ที่รวมหรือที่ชุมนุมแห่งธรรม) (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๓/๖๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕/๓๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๗/๕๕); กาย มี 2 นัย คือ **1.** ที่รวมแห่งอวัยวะทั้งหลาย หรือชุมนุมแห่งรูปธรรม คือ ร่างกาย บางทีเรียกเต็มว่า รูปกาย **2.** ประชุมแห่งนามธรรม หรือกองแห่งเจตสิก เช่น ในคำว่า “กายปัสสัทธิ” (ความสงบเย็นแห่งกองเจตสิก) บางทีเรียกเต็มว่า นามกาย (แต่ในบางกรณี นามกาย หมายถึงนามขันธ์หมดทั้ง ๔ คือ ทั้ง เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือ ทั้งจิต และเจตสิก); นอกจากความหมายพื้นฐาน ๒ อย่างนี้แล้ว ยังมีความหมายปลีกย่อย และความหมายเฉพาะ ตามข้อความแวดล้อมอีกหลายอย่าง เช่น ในคำว่า “กายสัมผัส” (สัมผัสทางกาย) หมายถึงกายอินทรีย์ที่รับรู้โผฏฐัพพะคือสิ่งต้องกาย, ในคำว่า “กายทุจริต” (ทุจริตด้วยกาย)หมายถึงกายทวารที่ใช้ทำกรรมคือเคลื่อนไหวแสดงออกและทำการต่างๆ, ในคำว่า “กายสุข”(สุขทางกาย) หมายถึงทางทวารทั้ง ๕ คือตา หู จมูก

SAMPLE

ลิ้น และกาย ซึ่งคู่กับเจโตสุขหรือสุขทางใจ, ในคำว่า “กายภาวนา” (การพัฒนากาย) หมายถึงอินทรียสังวรคือความรู้จักปฏิบัติให้ได้ผลดีในการใช้ (วิ.ม.(ไทย)๔/๕๔/๖๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙/๒๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๗/๗๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗/๒๒, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๗/๑๑๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒/๓,๑๓/๑๒/๑๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔/๖, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๐/๒๘๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๐/๑๘๓,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๘๗/๔๐๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๙๑/๔๐๕,อภิ.ย.๓๙/๑๐๐/๒๐๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒/๕๖๐,อภิ.ป.๔๑/๓๒/๑๗, อภิ.ป.๔๒/๓๗/๑๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๗/๑๙)

กายกรรม : 1.กรรมทางกาย, การกระทำด้วยกาย, การกระทำทางกาย ;กายกรรมมีทั้ง ฝ่ายอกุศลอันเป็นทางนำไปสู่ทุคติ มี ๓ อย่าง เช่น คือ (๑) ปาณาติปาต การฆ่าสัตว์ ทำลายชีวิต อทินนาทาน การลักทรัพย์ การถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้ (๓) กาเมสุ มิจฉาจาร การประพฤติผิดในกาม การเป็นชู้กับสามีหรือภรรยาของผู้อื่น หรือกายกรรมฝ่ายกุศลอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ มี ๓ อย่าง คือ (๑) ปาณาติปาณา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์ ทำลายชีวิต อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้ (๓) กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการเป็นชู้กับสามีหรือภรรยาของผู้อื่น เป็นต้น 2.ในภาษาไทย หมายถึงการดัดตนเพื่อให้ร่างกายแข็งแรง, การเล่นห้อยโหนโยนตัวเป็นต้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๓/๖๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕/๓๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๗/๕๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๙/๒๘๑, สํ.สฬา๑๘/๑๔๖/๑๗๙,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๘๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๒/๑๐๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๑/๔๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๔/๒๔๖,องฺ.เถรี.๒๖/๒๗๗/๖๐๑,ขุ.ชา.อฏฺฐก.๒๗/๓๑/๒๙๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๑/๕๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐,ขุ.จริยา.๓๓/๔๓/๗๓๓,อภิ.ธา.๓๖/๑๔๔/๑๘๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๖๙/๔๙๙)

กายกรรมที่เป็นอกุศล :การกระทำที่ไม่ดี, การกระทำที่เป็นความชั่ว (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๑๓/๕๗๑); ธรรมข้อ ๑ ในธรรม ๓ อันได้แก่ คือ ๑.กายกรรมที่เป็นอกุศล๒.วจีกรรมที่เป็นอกุศล ๓.มโนกรรมที่เป็นอกุศล บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓พึงทราบว่า เป็นคนพาล (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖/๑๔๔) ; อยู่ในศีลที่เป็นอกุศล (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๖๔/๓๑๑) หมายถึงกายทุจริต, ทุจริตด้วยกาย, ประพฤติชั่วด้วยกาย,ประพฤติชั่วทางกาย, กายทวารที่ใช้ทำกรรมคือเคลื่อนไหวแสดงออกและทำการต่างๆ หมายถึงกายทุจริต ๓ อันได้แก่ (๑) ปาณาติบาต ฆ่าสัตว์ (๒) อทินนาทาน ลักทรัพย์ (๓) กาเมสุ มิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม และหมายถึงกายสัญเจตนาที่เป็นอกุศล ซึ่งก็คือความจงใจทางกาย ซึ่งทำให้เกิดกายกรรมที่เป็นบาปทุจริตต่างๆ

SAMPLE

กายกระสับกระส่าย : กายที่ฟุ้งซ่าน, กายที่ทุรนทุราย (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๑/๑๑๐) หมายถึงกายที่เร้าร้อนทนนิ่งเป็นปกติอยู่ไม่ได้ เกิดยามเจ็บไข้ไม่สบาย ได้รับความทุกข์ หรือยามแก่ชรา อธิบายสรุปได้ว่า ปุถุชน ในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ(ผู้ไม่มีปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ) (อง.เอกก.อ. ๑/๕๑/๕๔) ไม่ได้เห็นพระอริยะไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะไม่ได้เห็นสัตบุรุษไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูปดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา รูปนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่นเพราะรูปแปรผันและเป็นอย่างอื่นโสกะ(ความเศร้าโศก)ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ)ทุกข์(ความทุกข์กาย)โทมนัส (ความทุกข์ใจ)และอุปายาส(ความคับแค้นใจ)จึงเกิดขึ้นแก่เขา(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑/๓) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ปุถุชน คือคนที่ยังมีกิเลสหนา เพราะยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานัปการ ปุถุชนมี ๒ ประเภท คืออันธปุถุชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และกัลยาณปุถุชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว) (ที.สี.อ. ๗/๕๘-๘๙) คำว่า ผู้ไม่ได้สดับ หมายถึงผู้ไม่มีปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ) (อง.เอกก.อ. ๑/๕๑/๕๔); ข้อ ๑ ในอาการกระสับกระส่าย ๒ อย่าง อันได้แก่ กายกระสับกระส่าย และจิตกระสับกระส่าย

กายกับบุคคล : แยกอธิบายเป็น ๒ คือ กาย และบุคคล (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๗/๔๑) คำว่า กาย หมายถึงสรีระ ร่างกาย สื่อความหมายถึงที่รวมแห่งอวัยวะทั้งหลายหรือชุมนุมแห่งรูปธรรมคือร่างกาย บางทีเรียกเต็มว่ารูปกาย เพราะสรีระและกายนี้มีความหมายอย่างเดียวกัน เสมอกัน มีส่วนเท่ากัน มีสภาพเหมือนกัน คำว่า บุคคล หมายถึงชีวะ เพราะชีวะและบุคคลนั้นมีความหมายอย่างเดียวกันเสมอกัน มีส่วนเท่ากัน มีสภาพเหมือนกัน ในอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ อธิบายไว้ว่า บุคคล หมายถึงคนใดคนหนึ่งดังที่ใช้กันในวงนักวิชาการว่าปัจเจกบุคคลในทางพระวินัย เมื่อพูดถึง

บุคคล ต้องเข้าใจว่าไม่ใช่คณะ (ตั้งแต่ ๒ ถึง ๓คน) ไม่ใช่สงฆ์ (ตั้งแต่ ๔ คนขึ้นไป) ในทางพระอภิธรรม บุคคล เป็นเรื่องสมมติ ไม่ได้มีอยู่จริง เช่น “นายดำ” เป็นคำสมมติเรียกขันธ์ ๕ ที่รวมเข้าเป็นรูป มีวิญญาณครอง เมื่อขันธ์แตกสลายชื่อนายดำก็หายไป เช่นเดียวกับชื่อรถ ชื่อเรือน ชื่อสิ่งต่าง ๆ ล้วนเป็นเรื่องสมมติ (บทนำ หน้า ๑๑๗) ดังนั้น เพราะทั้งกายและบุคคลนี้ไม่ใช่มีความหมายอย่างเดียวกัน เสมอกัน มีส่วนเท่ากัน มีสภาพเหมือนกัน แต่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันแยกกันไม่ได้

SAMPLE

กายกับสรีระ : แยกปีน ๒ คำ คือ กายและสรีระ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๗/๔๑, ๓๗/๖๗/๔๑) คำว่า กาย หมายถึงสรีระ ร่างกาย สื่อความหมายถึงที่รวมแห่งอวัยวะทั้งหลายหรือชุมนุมแห่งรูปธรรมคือร่างกาย บางทีเรียกเต็มว่ารูปกาย คำว่า สรีระหมายถึงกาย,ร่างกาย เพราะสรีระและกายนี้มีความหมายอย่างเดียวกัน เสมอกัน มีส่วนเท่ากัน มีสภาพเหมือนกัน แต่ทั้งกายและสรีระ มีความหมายอย่างเดียวกัน เสมอกัน มีส่วนเท่ากัน มีสภาพเหมือนกัน เนื่องจากสัมพันธ์กันแยกกันไม่ได้

กายกัมมัญญตา : ความควรแก่การงานของกาย,ความควรแก่งานแห่งนามกาย,ธรรมชาติที่ทำนามกายคือเจตสิกทั้งหลายให้อยู่ในภาวะที่จะทำงานได้ดี(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๖/๓๕,๓๔/๓๒๖/๙๙) ; ข้อ ๑๔ ในโสภณเจตสิก ๒๕, ความควรแก่การงาน, กิริยาที่ควรแก่การงาน ภาวะที่ควรแก่การงานแห่งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ เรียกว่า กายกัมมัญญตา อรรถกถากล่าวอธิบายว่า กายกัมมัญญตานี้ มีการเข้าไปสงบความไม่ควรแกการงานของกายเป็นลักษณะ มีการกำจัดการไม่ควรแก่การงานของกายเป็นรส มีการถึงพร้อมด้วยการทำกายสมควรแก่อารมณ์เป็นปัจจุฏฐาน มีกายเป็นปทัฏฐาน พึงเห็นว่า เป็นปฏิปักษ์ต่อนิวรรณ์ที่เหลือ อันกระทำความไม่ควรแกการงานของกาย กายกัมมัญญตานี้ เป็นธรรมนำมาซึ่งความเลื่อมใสในวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสทั้งหลาย เป็นการนำมาซึ่งความเกษม เหมาะสมในการทำประโยชน์เกื้อกูล ดุจความหมดจดแห่งทองฉะนั้น (อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๑/๔๖/๑๘๐)

กายขนาดใหญ่ : 1.กองอวิชชาขนาดใหญ่ (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๓๔/๓๘๓) อันได้แก่ ความเพลิดเพลินด้วยอำนาจตัณหาในขันธ์ อายตนะ ธาตุ ภพ กำเนิด คติ ฐิติและนิวาสทั้งหมด และกายขนาดใหญ่นี้จะถูกทำลายได้ด้วยอรหัตตมรรค (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๑/๒๕๗,๒๑/๑๙๖/๒๙๙) 2.กายขนาดใหญ่ ก็คืออสุรินทราหู ดังคำว่า บรรดาสัตว์ผู้มีอัตภาพใหญ่ ราหูผู้เป็นจอมอสูรเป็นเลิศ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕/๒๗)

กายของคนพาล : ร่างกายของคนพาล มาจากคำว่า พาลสฺส กาโย (๑๖/๑๙/๓๒) หมายถึงกายของคนพาลผู้ที่จะต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ, ผู้ถูกอวิชชาคือความไม่รู้แจ้งขวางกั้น ประกอบด้วยตัณหาเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ กายและนามรูปภายนอกนี้(ร่างกายของบุคคลอื่น)มีอยู่ทั้ง ๒ ส่วนอย่างนี้ เพราะอาศัยส่วนทั้ง ๒ นั้น ผัสสะจึงมี คนพาลถูกผัสสายตนะ ๖ หรืออายตนะอย่างใดอย่างหนึ่งกระทบเข้า จึงเสวยสุขและทุกข์ มีอธิบายว่า กายของคนพาลผู้ถูกอวิชชาใดหุ้มห่อแล้ว ประกอบด้วยตัณหาใดเกิดขึ้นแล้ว อวิชชานั้นแหละคนพาลยังละไม่ได้ และตัณหาก็ยังไม่สิ้นไป ข้อนั้นเพราะคนพาลไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เมื่อตายไปจึงเข้าถึงกาย (การถือปฏิสนธิในกายอื่น) (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๑๙/๔๕) เมื่อยังมีการเข้าถึงกาย เขาจึง

SAMPLE

ไม่พ้นไปจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส เขาไม่พ้นจากทุกข์

กายคตาสติ : สติที่เป็นไปในกาย(วิ.จู.(ไทย)๗/๔๓๘/๓๗๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๑/๓๖๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๓/๑๙๖,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๒/๓๐๘,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๓๒/๑๖๒,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๖/๒๔๔,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๙๗/๓๗,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๔๕๒,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๕/๒๑๙,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖/๓๐๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๕๕/๔๓๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๑/๒๓๗); เป็นวิธีเจริญกัมมัฏฐานอย่างหนึ่งในอนุสสติ ๑๐ เมื่อระลึกถึงกายคตาสติอยู่เสมอ ย่อมส่งผลให้ข่มความยินดียินร้าย ข่มภัยและความขลาดกลัวได้ อดทนต่อทุกขเวทนา ทำให้จิตสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน บรรเทาราคะและความยึดมั่นในกาย ถอนความคิดว่างามลงได้ ดังคำว่า ชนเหล่าใดได้เจริญกายคตาสติ ชนเหล่านั้นชื่อว่าได้เจริญอมตธรรม หรือดังคำว่า กายคตาสติอันภิกษุรูปใดรูปหนึ่งได้เจริญทำให้มากแล้ว กุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นส่วนแห่งวิชชาย่อมเป็นภาวนาที่หยั่งลงในจิตของภิกษุนั้น (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕๖๓/๕๑,๒๐/๖๑๓/๖๐๗) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า วิชชา หมายถึงวิชชา มี ๘ ประการ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ (๒) มโนมยิทธิ (๓) อิทธิวิธา (๔) ทิพพโสตะ (๕) เจโตปริยญาณ (๖) ปุพเพนิวาสานุสสติ (๗) ทิพพจักขุ (๘) อาสวักขยญาณ (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๖๓/๔๗๒)

กายคตาสติกรรมฐาน :กรรมฐานเกี่ยวกับสติที่เป็นไปในกาย, กรรมฐานว่าด้วยสติที่เป็นไปในกาย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๙๙/๔๔๓) คำว่า กายคตาสติ แปลว่าสติที่เป็นไปในกาย คือ การตั้งสติพิจารณากายให้เห็นตามสภาพที่มีส่วนประกอบ ซึ่งล้วนเป็นของไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ จะได้ไม่หลงยึดติด เป็นวิธีเจริญกัมมัฏฐานอย่างหนึ่ง รวมอยู่ในสติปัฏฐาน คือกายานุปัสสนา ๑๔ วิธี ในวิสุทธิมรรคกล่าวว่า กายคตาสติกรรมฐานนี้สำเร็จด้วยอำนาจปฐมฌานแต่เพราะสำเร็จด้วยเรี่ยวแรงแห่งสติ(อันเป็นไป)ในโกฏฐาสทั้งหลาย อันมีลักษณะต่างๆ มีสีและสัณฐานเป็นต้น จึงเรียกว่ากายคตาสติ และให้พิจารณาเฉพาะร่างของตนที่ยังเป็นอยู่ ต่างจากอสุภะ ที่พิจารณาร่างของคนอื่นที่ตายแล้ว (วิสุทฺธิ.๑ (บาลี) /๒๑๔/๒๘๙)

กายคตาสติสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิธีเจริญกายคตาสติ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๓/๑๙๖,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๖/๔๔๘ เนื้อหาสาระของพระสูตรนี้ เป็นบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเอง และมีอุปมาอุปไมยประกอบ มีเหตุเกิดจัดอยู่ในประเภทปรัชฌาสยะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภคำกราบทูลของภิกษุผู้กำลังนั่งสนทนาเรื่องกายคตาสติกันอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายวิธีเจริญกายคตาสติให้ภิกษุฟังโดยละเอียด ว่าวิธีเจริญกายคตาสติ ๑๘ วิธี ได้แก่การเจริญ

SAMPLE

กายานุปัสสนา ๑๔ วิธี เช่น กำหนดลมหายใจเข้าออกยาว-สั้น (อานาปานสติบรรพ) กำหนดอิริยาบถ ๔ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน (อิริยาบถบรรพ) กำหนดอิริยาบถย่อย เช่นการก้าวไป การถอยกลับ (สัมปชัญญบรรพ)พิจารณากายว่าเป็นสิ่งไม่สะอาด (ปฏิกูลมนสิการบรรพ) พิจารณากายว่าเป็นธาตุ (ธาตุมนสิการบรรพ) พิจารณาซากศพ (นวสีวถิกาบรรพ) และวิธีเจริญฌาน ๔ วิธี (ปฐมฌานจตุตถฌาน)ในตอนท้าย ทรงแสดงอานิสงส์ของการเจริญกายคตาสติแบบนี้ไว้ ๑๐ประการ พระผู้มีพระภาคทรงนำวิธีการเจริญสติปัฏฐาน ๑๔ วิธีอันเป็นส่วนกายานุปัสสนามาผสมกับวิธีเจริญฌาน ๔ ตั้งแต่ปฐมฌานไปจนถึงจตุตถฌาน คือทรงแสดงสมถกัมมัฏฐานกับวิปัสสนากัมมัฏฐานรวมไว้ในพระสูตรเดียว

กายคันถะ : กิเลสที่ร้อยรัดมัดใจสัตว์ให้ติดอยู่กับกาย, เครื่องร้อยรัดกาย,กิเลสเครื่องผูกกาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๓) มาจากคำว่า อภิชฌากายคันถะ ซึ่งเป็นข้อ ๑ ในคันถะ ๔ อันได้แก่ (๑) อภิชฌากายคันถะ กายคันถะคืออภิชฌา (๒) พยาปาทกายคันถะ กายคันถะคือพยาบาท (๓) สีลัพพตปรามาสกายคันถะ กายคันถะคือสีลัพพตปรามาส (๔) อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ กายคันถะคือความยึดถือว่าสิ่งนี้เท่านั้นจริง คำว่าอภิชฌากายคันถะ มีอธิบายว่า ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความใคร่ ความรักใคร่ ความข้องอยู่ ความจมอยู่ ธรรมชาติที่คร่าไป ธรรมชาติที่หลอกลวง ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิด ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติที่ร้อยรัด ธรรมชาติที่มีข่าย ธรรมชาติที่กำซาบใจ ธรรมชาติที่ซ่านไป ธรรมชาติเหมือนเส้นด้าย ธรรมชาติที่แผ่ไป ธรรมชาติที่ประมวลมา ธรรมชาติเป็นเพื่อนสอง ปณิธาน ธรรมชาติที่นำไปสู่ภพ ตัณหาเหมือนป่า ตัณหาเหมือนดง ความเกี่ยวข้อง ความเยื่อใย ความห่วงใย ความผูกพันความหวัง กิริยาที่หวัง ภาวะที่หวัง ความหวังรูป ความหวังเสียง ความหวังกลิ่นความหวังรส ความหวังโผฏฐัพพะ ความหวังลาภ ความหวังทรัพย์ ความหวังบุตรความหวังชีวิต ธรรมชาติที่กระซิบ ธรรมชาติที่กระซิบทั่ว ธรรมชาติที่กระซิบยิ่ง ความกระซิบ กิริยาที่กระซิบ ภาวะที่กระซิบ ความละโมบ กิริยาที่ละโมบ ภาวะที่ละโมบ ธรรมชาติเป็นเหตุชมซานไป ภาวะที่ใคร่แต่อารมณ์ดีๆ ความกำหนัดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินพอดี ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความกระหยิ่มใจ ความปรารถนานัก กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา รูปตัณหา อรูปตัณหา นิโรธตัณหา (คือราคะ สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ) รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหาโผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา โอฆะ โยคะ คันถะ อุปาทาน อาวรณ์

SAMPLE

นิวรณ์ เครื่องปิดบัง เครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย ปริยุฏฐาน ตัณหาเหมือนเถาวัลย์ ความปรารถนาวัตถุมีอย่างต่างๆ มูลเหตุแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงแห่งมาร เบ็ดแห่งมาร วิสัยแห่งมาร ตัณหาเหมือนแม่น้ำ ตัณหาเหมือนข่าย ตัณหาเหมือนเชือก ตัณหาเหมือนสมุทร อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ นี้เรียกว่าอภิชฌากายคันถะ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๔๑/๒๒๙)

กายใจ : ร่างกายและจิตใจ, กายใจ แปลมาจากคำว่า “ปหิตัตตา : อุทิศกายใจอยู่” หรือคำว่า “ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้ากายใจที่มีแก่ข้าพระองค์ผู้ขึ้นภูเขาคิชฌกูฏก็ระงับไป” ในที่นี้หมายถึงโยคาวจรมุ่งที่จะบรรลุอรหัตตผลโดยไม่ห่วงอาลัยต่อร่างกายและจิตใจ (ชีวิต)ของตน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๐/๒๘๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๕/๑๘๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๗) (ที.ม.อ.๒๐๔/๑๙๐,สารตฺถ.ฏีกา(บาลี) ๓/๒๔๓/๓๕๓)

กายท่อนหน้า : ลำตัว(ร่างกาย) ที่แบ่งครึ่งจากตัวช้างตั้งแต่คอลงมาถึงกลางลำตัว (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๘/๑๑๘)บางแห่งหมายความถึงความบริบูรณ์ของร่างกายที่ถึงพร้อมด้วยลักษณะที่เรียกว่ามหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ดังคำว่า พระมหาบุรุษทรงมีส่วนพระวรกายบริบูรณ์ดุจกึ่งกายท่อนหน้าของพญาราชสีห์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๕๙-๑๖๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๖/๔๗๔-๔๗๘)

กายท่อนหลัง : ลำตัวที่แบ่งครึ่งจากตัวช้างตั้งแต่กลางลำตัวจนถึงท้ายลำตัวช้าง(ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๘/๑๑๘)

กายทัณฑะ : 1.อาชญาทางกาย ; ข้อ ๑ ในทัณฑะ ๓ ของลัทธินอกพระพุทธศาสนา อันได้แก่ (๑) กายทัณฑะ (๒) วจีทัณฑะ (๓) มโนทัณฑะ ในที่นี้หมายความถึงการกระทำชั่วทางกาย (ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๖/๕๔,๑๓/๖๑/๕๙) ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงกายทุจริต ความประพฤติชั่วทางกาย คำว่า ทัณฑะ เป็นชื่อของทุจริตทั้งหลายมีกายทุจริตเป็นต้นกายทุจริตชื่อว่าทัณฑะเพราะเป็นเหตุให้ลงโทษ มีอธิบายว่า เบียดเบียน คือให้ถึงความพินาศ ; 2.การลงโทษด้วยการประหารนั่นเทียว ชื่อว่าทัณฑะ (ขุ.จู.อ.(บาลี) ๑/-/๙๔) ดังนั้น กายทัณฑะ หมายถึงกายทุจริต ๓ อันได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม (ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑/-/๕๙)

กายทิพย์ : กายของเทวดา, คำว่า กายทิพย์ ในที่นี้มุ่งความหมายถึงอัตภาพร่างกายของท้าวสักกเทวราชในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ดังคำที่ท้าวสักกะกล่าวว่า เมื่อข้าพระองค์จุติจากกายทิพย์ ละอายุของอมนุษย์ เป็นผู้ไม่หลง จะเข้าสู่ครรภ์ในตระกูลที่ข้าพระองค์มีใจยินดี (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๙/๒๙๖)

กายที่เป็นภายนอก : กายของผู้อื่นที่อยู่ห่างไกลจากตน, กายของผู้อื่นอันเป็นไปภายนอก (อภิ.ป.๔๒/๓๕๑/๒๐๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๕๑/๒๐๒ คำว่า กาย หมายถึงชื่อของสรีระ

SAMPLE

หมายถึงร่างกายที่ประชุมธาตุ ๔ เกิดจากมหาภูต ๔ มีกระดูก ๓๐๐ ท่อนยกขึ้นรัดด้วยเอ็น ฉาบด้วยเนื้อ ห่อด้วยหนังสดย้อมผิว ลวงสัตว์ทั้งหลาย อันความยินดีพอใจในผิวปกปิดไว้แล้ว อนึ่งเล่า ของไม่สะอาดทั้งหลาย ย่อมไหลออกจากปากแผลทั้ง ๙ (ทวาร ๙) และจากขุมขนประมาณ ๙๙,๐๐๐ ขุม มีกลิ่นเหม็นเต็มไปด้วยซากศพเป็นสิ่งน่ารังเกียจ เป็นของปฏิกูลอันสะสมไว้ซึ่งสิ่งปฏิกูล ๓๒ ประการ จะหาสิ่งที่เป็นแก่นสาร หรือสิ่งที่ประเสริฐในกายนี้มิได้มี (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๒๑๖/๔๑๖)

กายที่เป็นภายนอกตน : กายของผู้อื่นที่อยู่ห่างไกลตน(อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๓/๖๐๘)กายของผู้อื่นอันเป็นไปภายนอกตน (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๒)

กายที่เป็นภายใน : ร่างกายที่อยู่ภายในตัวของเรา,ร่างกายของตน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๖/๑๐๙) ; ข้อ ๕ ในอายตนะภายใน ๖ ซึ่งเป็นที่ตั้งที่เกิดแห่งอารมณ์ (ขุ.ป.อ. ๑/๖๗/๗๗) อันได้แก่ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน ดังคำที่พระโยคาวจรกำหนดกายที่เป็นภายในดังนี้ว่า “กายเกิดเพราะอวิชชา” กำหนดว่า “กายเกิดเพราะตัณหา”กำหนดว่า“กายเกิดเพราะกรรม”กำหนดว่า“กายเกิดเพราะอาหาร” กำหนดว่า “กายเกิดเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔” กำหนดว่า “กายเกิดแล้ว” กำหนดว่า “กายมาร่วมกันแล้ว” กำหนดว่า “กายไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักไม่มี” กำหนดกายโดยความเป็นของมีที่สุด คือกำหนดว่า “กายไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา”กำหนดว่า “กายไม่เที่ยงถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดา คลายไปเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา” กำหนดกายโดยความไม่เที่ยง ไม่กำหนดโดยความเที่ยง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ ไม่กำหนดโดยความเป็นสุข กำหนดโดยความเป็นอนัตตา ไม่กำหนดโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนัดไม่กำหนัด ย่อมทำราคะให้ดับไม่ให้เกิดขึ้น ย่อมสละคืนไม่ยึดถือ เมื่อกำหนดโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญา (ความหมายรู้ว่าเที่ยง)ได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญา(ความหมายรู้ว่าเป็นสุข)ได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญา(ความหมายรู้ว่าอัตตา)ได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิ (ความยินดี)ได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะ(ความกำหนัด)ให้ดับย่อมละสมุทัย(เหตุเกิด)ได้ เมื่อสละคืนย่อมละอาทานะ(ความยึดถือ)ได้ พระโยคาวจรกำหนดกายที่เป็นภายในอย่างนี้

กายที่เป็นภายในตน : กายของตน, ตัวตนของเรา(อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๓/๖๐๘) ; ข้อ ๕ ในอายตนะภายใน ๖ ซึ่งเป็นที่ตั้งที่เกิดแห่งอารมณ์ (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๖๗/๗๗)ที่เป็นไปภายในตน คำว่ากาย หมายถึงชื่อของสรีระ คือร่างกายที่ประชุมธาตุ ๔ อันได้แก่ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม เกิดจากมหาภูต ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม มีกระดูก ๓๐๐ ท่อน

SAMPLE

ยกขึ้นรัดด้วยเอ็น ฉาบด้วยเนื้อ ห่อด้วยหนังสดย้อมผิว ลวงสัตว์ทั้งหลาย ดังคำว่า สรีระนี้ที่เป็นไปในภายใน อันกรรมที่กระดูก ๓๐๐ ท่อนให้ยกขึ้นแล้วทำให้เป็นนคร อันเส้นเอ็นรึงรัดไว้ฉาบทาด้วยเนื้อและโลหิต หุ้มห่อด้วยหนัง เพื่อประโยชน์แก่การตั้งลงแห่งชราซึ่งมีความทรุดโทรมเป็นลักษณะแห่งมัจจุซึ่งมีความตายเป็นลักษณะ แห่งมานะซึ่งมีความเมาเพราะอาศัยความถึงพร้อมด้วยความระหงเป็นต้นเป็นลักษณะ และแห่งมักขะมีการทำกรรมที่เขาทำดีแล้วให้ฉิบหายเป็นลักษณะ เพราะอาพาธอันเป็นไปทางกายและทางใจเห็นปานนี้ ตั้งลงแล้วในสรีระนี้ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๕๐/๘๖-๘๗)

กายที่เป็นอดีต : กายที่เป็นอดีต กายที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นกายที่มีอยู่จริงตามความเชื่อของนิกายสัพพัตถิกวาทที่เชื่อว่าสภาวธรรมทั้งปวงที่ผ่านพ้นไปแล้วและที่ยังมาไม่ถึงย่อมมีสภาพเหมือนกับสภาพที่เป็นปัจจุบันคือมีตัวตนปรากฏ ไม่เปลี่ยนแปลง แต่เมื่อถูกฝ่ายเถรวาทถามว่า กายที่เป็นอดีตได้รับการยกย่องและการลงโทษ ได้รับการตัดและการทำลายเป็นของทั่วไปแก่ฝูงกา แร้ง เหยี่ยวใช่ไหม ยาพิษ ศัสตรา ไฟ พึงกล้ำกรายเข้าไปในกายที่เป็นอดีตใช่ไหม กายที่เป็นอดีตยังถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำคือขื่อคา เครื่องจองจำ คือเชือก เครื่องจองจำคือโซ่ตรวน เครื่องจองจำคือบ้าน เครื่องจองจำคือนิคม เครื่องจองจำคือนคร เครื่องจองจำคือชนบท ด้วยการจองจำ(ที่มือทั้ง ๒ และเท้าทั้ง ๒) มีการผูกที่คอเป็นที่ ๕ ใช่ไหม นิกายสัพพัตถิกวาทกลับตอบว่าไม่ใช่ ซึ่งถือว่าเป็นความเห็นที่แย้งกับความเห็นในตอนต้นจึงเป็นความเห็นผิด (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๙๓/๒๐๗)

กายที่มีโทษ : กายที่ไร้สาระมีอันจะเปื่อยเน่าในที่สุด ที่พวกคนเขลาหลงอยู่ แต่ผู้รู้หาข้องอยู่ไม่ ดังคำที่พระสุเมธาเถรีกล่าวถึงร่างกายแก่พระชนกและพระชนนีก่อนที่จะได้บวชไว้ว่า กายที่มีโทษคือกายที่ไร้สาระซึ่งพวกคนเขลาชื่นชมนักหนา จะมีประโยชน์อะไรในภพ ขอทั้ง ๒ พระองค์ทรงอนุญาตเถิด ลูกจักบวชเพื่อดับภวตัณหา(ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๖๐/๖๓๐)

กายที่มีวิญญาณ : กายที่มีวิญญาณครอง, กายที่มีใจครอง, กายของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ กายที่เป็นเหตุให้เกิดอหังการ มมังการ และมานานุสัย ควรพิจารณาโดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตรงกันข้ามกับกายที่ไม่มีวิญญาณครอง (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๗๑/๑๑๑,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๗๒/๑๑๒,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๔/๒๑๘)

กายที่ไร้สาระ : กายที่ไม่มีแก่นสาร กายที่มีโทษ ที่คนเขลาชื่นชม แต่พระอริยะ(พระสุเมธาเถรี) พิจารณาว่าเป็นกายที่ไร้สาระไม่มีแก่นสาร ซึ่งตรงกับวิธีการที่ ๕ ในวิธีการพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า(สุญญตา) ๑๐ อย่าง ได้แก่ (๑) โดยความเป็นของว่าง

SAMPLE

(๒) โดยความเป็นของเปล่า (๓) โดยความเป็นของสูญ (๔) โดยความเป็นอนัตตา (๕) โดยความไม่มีแก่นสาร (๖) โดยความเป็นดุจเพชฌฆาต (๗) โดยความเป็นของปราศจากความเจริญ (๘) โดยความเป็นเหตุแห่งความลำบาก (๙) โดยความเป็นของมีอาสวะ (๑๐) โดยความเป็นของที่ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่ง (ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๖๐/๖๓๐, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๘๘/๓๑๖)

กายทุจจริตสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยกายทุจริต (สูตรที่ ๑) มีใจความว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงโทษของกายทุจริตและอานิสงส์ของกายสุจริต โทษของกายทุจริตมี ๕ ประการ คือ ๑) ตนติเตียนตนเองได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วติเตียนได้ (๓) กิตติศัพท์อันชั่วกระฉ่อนไป (๔) หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนอานิสงส์ของกายสุจริตมีนัยตรงกันข้าม (องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๔๒/๓๘๕)

กายทุจจริตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยกายทุจริต (สูตรที่ ๒) พระพุทธเจ้าตรัสถึงโทษของกายทุจริตและอานิสงส์ของกายสุจริต โทษของกายทุจริตมี ๕ ประการ คือ ๑) ตนติเตียนตนเองได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วติเตียนได้ (๓) กิตติศัพท์อันชั่วกระฉ่อนไป (๔) เสื่อมจากสัทธรรม (๕) ตั้งอยู่ในอสัทธรรม ส่วนอานิสงส์ของกายสุจริตมีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๔๖/๓๘๗)

กายทุจริต : ความประพฤติชั่วด้วยกาย, กายกรรมที่เป็นอกุศล เป็นทุจริตอย่างหนึ่งในทุจริต ๓ คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต โดยองค์ธรรม ได้แก่ ปาณาติบาต(การฆ่าสัตว์) อทินนาทาน(การลักทรัพย์) และกาเมสุมิจฉาจาร(การประพฤติผิดในกาม) จัดเป็นเสนามารบ้าง ศัสตราทางกายบ้าง กิเลสอย่างหยาบบ้าง โทษทางกายบ้าง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕/๓, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙/๔, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๗,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๑๓/๕๗๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๓/๕๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๖/๙๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๘/๑๑๙,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๓/๔๒,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๖๘/๖๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕/๑๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๕/๙๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๘/๒๓๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๘/๓๐๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๘/๒๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๘/๒๙๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๕/๑๓๒,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๖/๑๓๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๒/๑๖๑,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๐/๑๔๖,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๗/๑๒๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๓/๓๙๓,องฺ.เอกก. ๒๐/๑/๕๘,องฺ.เอกก. ๒๐/๓/๖๐,องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๘๕/๑๒๙,องฺ. จตุกฺก.๒๑/๑๑๑/๑๗๐,องฺ. จตุกฺก.๒๑/๒๒๒/๓๓๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒/๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๒๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๒/๓๘๕,องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๑๑/๒๒๐,อง.ทสก. ๒๔/๙๗/๒๓๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๐/๓๗๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๓๗๘,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/

๒๓๑/๑๐๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๑๗, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑/๙๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๓๙๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๕/๕๖๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘/๑๕๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๖/๑๔๕,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๑๓/๕๗๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๒/๑๕๘,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๒/๑๖๓,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑,ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๖/๘๓, ที.สี.(ไทย)๙/๔๗๘/๒๑๐, ที.สี.(ไทย)๙/๔๗๘/๒๑๑)

กายธาตุ : ธาตุคือกายปสาท เป็นธาตุชนิดหนึ่งในธาตุ ๑๘ ได้แก่ (๑) จักขุธาตุ (ธาตุคือจักขุปสาท) (๒) รูปธาตุ (ธาตุคือรูปารมณ์) (๓) จักขุวิญญาณธาตุ (ธาตุคือจักขุวิญญาณ) (๔) โสตธาตุ (ธาตุคือโสตปสาท) (๕) สัททธาตุ (ธาตุคือสัททารมณ์) (๖)โสตวิญญาณธาตุ (ธาตุคือโสตวิญญาณ) (๗) ฆานธาตุ (ธาตุคือฆานปสาท) (๘) คันธธาตุ (ธาตุคือคันธารมณ์) (๙) ฆานวิญญาณธาตุ (ธาตุคือฆานวิญญาณ) (๑๐) ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาปสาท) (๑๑) รสธาตุ (ธาตุคือรสารมณ์) (๑๒) ชิวหาวิญญาณธาตุ (ธาตุคือชิวหาวิญญาณ)**(๑๓) กายธาตุ (ธาตุคือกายปสาท)** (๑๔) โผฏฐัพพธาตุ (ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์) (๑๕) กายวิญญาณธาตุ (ธาตุคือกายวิญญาณ) (๑๖) มโนธาตุ (ธาตุคือมโน) (๑๗) ธัมมธาตุ (ธาตุคือธรรมารมณ์) (๑๘) มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุคือมโนวิญญาณ)(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๕/๑๗๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๖/๑๗๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.ธา. ๓๖/๓๒/๑๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๔/๑๔๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๐/๑๗,๒๕/๒๑)

กายนิพพินทชาดก : ชาดกว่าด้วยความเบื่อหน่ายร่างกาย มีใจความว่า พระฤาษีโพธิสัตว์เปล่งอุทานว่า ร่างกายถูกโรคภัยเบียดเบียนได้รับทุกข์ซูบซีดเหมือนดอกไม้ตกอยู่ที่ทรายกลางแดด ร่างกายอันไม่น่าพอใจกลับเป็นสิ่งที่น่าพอใจ ไม่สะอาดกลับเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่สะอาด เต็มไปด้วยซากศพนานาชนิด ปรากฏเป็นที่น่าพอใจแก่ผู้ไม่เห็นความจริง หมู่สัตว์พากันมัวเมาหมกมุ่นในร่างกายอันเปื่อยเน่าจึงทำทางที่จะเข้าถึงสุคติให้เสื่อม (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๒๗/๑๔๙)

กายนิมิต : นิมิตคือกาย, เครื่องหมายของกาย, รูปร่างของกาย มาพร้อมกับคำว่า ฆานนิมิต ชิวหานิมิต เป็นความเชื่อของฝ่ายปรวาทีคือนิกายอาจริยวาท(อันธกะและสมิติยะ) ที่ว่า ในรูปธาตุ รูปพรหมมีอายตนะครบทั้ง ๖ มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง โดยอ้างเหตุผลว่าในรูปธาตุ มีฆานนิมิต ชิวหานิมิต และกายนิมิต ดังนั้นจึงสามารถมีฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป และกายปสาทรูปได้ ซึ่งต่างกับความเห็นของสกวาที (เถรวาท)ที่เห็นว่า รูปพรหมมีอายตนะเพียง ๓ เท่านั้น คือ (๑) จักขายตนะ (๒) โสตายตนะ (๓) มนายตนะ รูปพรหมไม่มีฆานายตนะ ชิวหายตนะ และกายายตนะ แม้มีฆานนิมิต ชิวหานิมิต และกายนิมิต ก็เป็นเพียงนิมิตหรือเครื่องหมายเท่านั้น

SAMPLE

ไม่มีฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป และกายปสาทรูป (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒๓/๕๖๓)

กายนี้ที่เป็นอุปาทายรูป : กายที่เป็นอุปาทายรูป, กายที่เป็นรูปอาศัย กายที่มีกวฬิงการาหารเป็นปัจจัย โดยอาหารปัจจัย และอัตถิปัจจัย ตรงกันข้ามกับกายที่ไม่เป็นอุปาทายรูป (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๐๓/๒๓๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๐๗/๒๔๐)

กายนี้ที่ไม่เป็นอุปาทายรูป : กายที่ไม่เป็นอุปาทายรูป,กายที่ไม่เป็นรูปอาศัย กายที่มีกวฬิงการาหารเป็นปัจจัย โดยอาหารปัจจัย และอัตถิปัจจัย ตรงกันข้ามกับกายที่เป็นอุปาทายรูป (อภิ.ป. ๔๓/๔๐๓/๒๓๗)

กายในกาย : กายในกายที่พึงพิจารณาตามวิธีในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่ ๑) ลมหายใจเข้าออก ๒) อิริยาบถใหญ่(ยืน เดิน นั่ง นอน) ๓) อิริยาบถย่อย (เช่น การก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู) ๔) สิ่งปฏิกูลในกาย (อาการ ๓๒ เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง) ๕) ธาตุในกาย (ดิน น้ำ ไฟ ลม) ๖) สภาพ ลักษณะของกาย ซึ่งเหมือนซากศพในป่าช้า ๙ ชนิด (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๐/๑๐๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๕/๑๑๑, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๒/๓๓๖)

กายในกายทั้งภายในทั้งภายนอก : กายในกายที่พึงพิจารณาตามวิธีในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานทั้งภายในคือกายของตน ทั้งภายนอกคือกายของผู้อื่น; ดู กายในกาย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๔/๓๐๓, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๑๒, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๑๓)

กายในกายภายนอก : กายในกายที่พึงพิจารณาตามวิธีในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานภายนอกคือกายของผู้อื่น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐/๓๗๔/๓๐๓, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๑๓ (ดู กายในกาย)

กายในกายภายใน : กายในกายที่พึงพิจารณาตามวิธีในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานภายในคือกายของตน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๙/๒๒๒, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๑๓) (ดู กายในกาย)

กายประสาท : ประสาททางกาย, กายปสาทรูป, กายธาตุ (ธาตุคือกายประสาท) เช่นกายประสาทเป็นมูลแห่งโรคกาย (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๒๕/๑๖๒, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒/๘๕, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๙/๑๙๓)

กายปริญญา : การกำหนดรู้กาย เป็นโมเนยยธรรม(ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี) อย่างหนึ่ง ใน ๗ อย่าง ได้แก่ ๑) การละทุจริตทางกาย ๓ อย่าง ๒) กายสุจริต ๓ อย่าง ๓) ญาณมีกายเป็นอารมณ์ ๔) กายปริญญา ๕) มรรคที่สหรคตด้วยปริญญา ๖) การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในกาย ๗) ความดับแห่งกายสังขาร การบรรลุจตุตถฌาน (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔/๖๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๓๙๙)

SAMPLE

กายปัสสัทธิ : ความสงบแห่งกายคือกองเจตสิก, ความสงบ ความสงบระงับ กิริยาที่สงบ กิริยาที่สงบระงับ ภาวะที่สงบระงับแห่งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑/๒๗,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๐/๓๔,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๓๒๐/๙๘)

กายปาคุญญตา : ความคล่องแคล่วแห่งกายคือกองเจตสิก, ความคล่องแคล่ว กิริยาที่คล่องแคล่ว ภาวะที่คล่องแคล่วแห่งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๘/๓๕,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๓๒๘/๙๙)

กายเปื่อยเน่า : ร่างกายที่เต็มด้วยของโสโครกและมลทิน (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๔๐/๕๗๘), มีอธิบายว่า ร่างกายนี้ เต็มด้วยของสกปรกและมลทิน มีหลุมคูถใหญ่เป็นที่เกิดเป็นดุจบ่อน้ำครำที่มีมานาน ดุจฝีใหญ่ ดุจแผลใหญ่ เต็มด้วยหนองและเลือด ด้วยหลุมคูถ มีน้ำไหลออกเป็นประจำ หลั่งของเน่าออกอยู่ประจำ มีเส้นรัดรึง มเนื้อฉาบทา มีหนังหุ่ม มีเอ็นเชื่อมต่อโครงกระดูกผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เพราะมีมหาภูตรูป ๔ ชีวิตินทรีย์ ลมหายใจเข้าออก และวิญญาณเป็นต้นเกี่ยวเนื่องกัน (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๕๖๗/๔๓๘)

กายพรหม : กายของพรหม เช่น ลักษณะมหาบุรุษข้อ ๑๕ ที่ว่ามีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม เป็นผลอันเกิดจากในชาติก่อน พระตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือวางทัณฑาวุธ และศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕/๑๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๐/๑๖๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๖/๑๖๗)

กายพันธนทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายประคดเอว ว่าด้วยอานิสงส์ของการถวายประคดเอวแก่ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๕๓๓-๕๔๐/๖๕)

กายภายนอก : กายในกายภายนอกที่พึงพิจารณาตามวิธีในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เช่น ลมหายใจเข้าออกของผู้อื่น (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๗/๑๐๓)

กายภายใน : กายในกายภายในที่พึงพิจารณาตามวิธีในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เช่น ลมหายใจเข้าออกของตน (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๗/๑๐๓, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๘/๑๐๔)

กายภาวนา : การอบรมกาย,วิปัสสนาภาวนาอันกำหนดกายส่วนหยาบ เป็นภาวนาอย่างหนึ่งในภาวนา ๓ คือ ๑) กายภาวนา ๒) จิตภาวนา (การอบรมจิต) ๓) ปัญญาภาวนา การอบรมปัญญา; บางแห่งแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ ๑) กายภาวนา หมายถึง วิปัสสนาภาวนา คือการฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริง เป็นวิปัสสนาอันกำหนดกายส่วนหยาบ ซึ่งในลัทธินิครนถ์(สัจจกะ นิครนถ์) หมายถึงอัตตกิลมถานุโยค และ ๒) จิตตภาวนา หมายถึงสมถภาวนาคือการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ; ดู สมถะและวิปัสสนา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๒,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๖๕/๔๐๑, ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๖๕/๑๙๒, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖)

SAMPLE

กายมนุษย์ : 1. ร่างกายของมนุษย์(มนุสสวิคคหะ), อัตภาพในระหว่างจิตดวงแรกเกิดคือวิญญาณดวงแรกปรากฏขึ้นในครรภ์มารดาจนถึงเวลาตาย ในพระวินัยปิฎก กายมนุษย์เป็นวัตถุคือฐานที่ตั้งของอาบัติปาราชิก เช่น ภิกษุใดจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต หรือแสวงหาศัสตราอันจะพรากกายมนุษย์นั้น แม้ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้ 2. กายมนุษย์(มานุสเทห) หมายถึง สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ (วิ.ม. ๑/๑๖๗/๑๓๙, วิ.ม. ๑/๑๗๒/๑๔๑, วิ.ป.(ไทย) ๘/๖/๙,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๕๙/๑๒๓,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๙๐/๑๗๗, วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๕/๕๐๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๒/๒๖๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๙/๒๙๗, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๐/๖๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๕/๑๑๔, สำ.ส.อ. ๑/๕๐/๘๘)

กายมโนมัย : กายที่สำเร็จด้วยใจ, กายแห่งพรหมที่บังเกิดด้วยฌาน เทพกายหรือพรหมกายของผู้บำเพ็ญฌานสมาบัติแล้วบังเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสด้วยอำนาจฌาน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๓/๑๗๕, สารตฺถ. ฏีกา ๓/๓๓๓/๔๙๓, องฺ.เอกาทส. ๒๔/๑๓/๔๑๙, องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๔๔/๒๖,๑๖๖/๖๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๔/๗๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๗๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๖/๒๗๓)

กายมุทุตา : ความอ่อนแห่งกายคือกองเจตสิก, ความอ่อน ภาวะที่อ่อน ความไม่แข็ง ความไม่กระด้างแห่งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๔/๓๕, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๓๒๔/๙๘)

กายโมเนยยะ : 1. ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางกาย 2. ความเป็นมุนีทางกาย เป็นโมเนยยธรรมอย่างหนึ่งใน ๓ อย่างคือ (๑) กายโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางกาย) (๒) วจีโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางวาจา) (๓) มโนโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางใจ) ; โดยองค์ธรรม ได้แก่ (๑) การเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) การเว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) การเว้นขาดจากการประพฤติไม่ประเสริฐ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๔, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒๓/๓๖๙) ดู กายปริญญา.

กายลหุตา : ความเบาแห่งกายคือกองเจตสิก, ความเบา ความรวดเร็วความไม่เชื่องช้า ความไม่หนักแห่งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๒/๓๕, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๓๒๒/๙๘)

กายและจิต : กายและจิตที่เปรียบกับอุปมา ๓ข้อ ได้แก่ ๑) กายและจิตยังไม่หลีกออกจากกาม เปรียบเหมือนไม้สดมียางที่แช่อยู่ในน้ำ ๒) กายและจิตหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมีความพอใจในกาม เปรียบเหมือนไม้สดมียางที่วางอยู่บนบกห่างจากน้ำ ๓) กายและจิตหลีกออกจากกามแล้วเปรียบเหมือนไม้ที่แห้งสนิทซึ่งวางอยู่บนบกห่างจากน้ำ

SAMPLE

กายและจิตเป็นธรรมสำหรับพิจารณาในขณะปฏิบัติกรรมฐาน เช่น เมื่อจิตมีปีติ กายและจิตย่อมสงบ, ปุถุชนยึดถือกายเป็นอัตตาประเสริฐกว่ายึดถือจิตเป็นอัตตา, กายและจิตเป็นสิ่งที่พึงใช้โยนิโสมนสิการตามปฏิจจสมุปบาท (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๗๔/๔๑๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๐/๑๙๒,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๑/๑๑๖, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๒/๑๑๘)

กายและใจ : กายและใจที่ควรอุทิศ(ทุ่มเท)ขณะบำเพ็ญเพียร เช่น ท่านพระมิคชาละได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ซึ่ง ข้าพระองค์ได้ฟังแล้วจะพึงหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เถิด” (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๔/๕๕,สำ.สฬา. ๑๘/๘๖/๗๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๑/๓๙๑)

กายวิญญาณ : ความรู้อารมณ์ทางกาย, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกายที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพารมณ์; เป็นวิญญาณในหมวดวิญญาณ ๖ ได้แก่ ๑) จักขุวิญญาณ ๒) โสตวิญญาณ ๓) ฆานวิญญาณ ๔) ชิวหาวิญญาณ ๕) กายวิญญาณ ๖) มโนวิญญาณ, กายวิญญาณมีโผฏฐัพพายตนะและกายายตนะเป็นปัจจัย โดยอัตถิปัจจัย, มีโผฏฐัพพายตนะเป็นปัจจัยโดยอารัมมณปัจจัย มีกายายตนะเป็นปัจจัยโดยนิสสยปัจจัย มีโผฏฐัพพายตนะเป็นปัจจัยโดย(อารัมมณ)ปุเรชาตปัจจัย มีกายายตนะเป็นปัจจัยโดย(วัตถุ)ปุเรชาตปัจจัย มีกายินทรีย์เป็นปัจจัย โดยอินทรียปัจจัย มีกายายตนะเป็นปัจจัยโดยวิปปยุตตปัจจัย;

ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกายที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพารมณ์ เรียกว่ากายวิญญาณ เป็นการเรียกตามปัจจัยให้เกิดกายวิญญาณ คำสอนเกี่ยวกับกายวิญญาณ เช่น กายวิญญาณเป็นปิยรูปสาตรูป(รูปที่น่ารักน่าชื่นใจ)ในโลก, กายวิญญาณมีอยู่ในที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ในที่นั้น,กายวิญญาณที่เป็นแต่เพียงสัมผัสโผฏฐัพพะชื่อว่าวิญญาณจริยา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๘๕/๔๓๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๙๐/๒๙๑,สำ.ข. ๑๗/๕๖/๘๖, สำ.ข. ๑๗/๕๗/๙๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๔/๓๓๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗/๒๖, ที.ม. (ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๑/๓๓๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๕/๕๗,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๑๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๕/๕๙๕, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๘/๑๑๕, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๙/๑๙๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๖/๓๐๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๙๕/๗๔๒,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๙๐๖/๙๓๕,อภิ.ป. ๔๐/๑๓/๖๔๖,อภิ.ป. ๔๐/๕๓/๖๗๒, อภิ.ป. ๔๐/๔๓๕/๒๘๙, อภิ.ป. ๔๐/๕๓/๘๑๙, อภิ.ป. ๔๐/๖๐/๘๒๗, อภิ.ป. ๔๐/๖๔/๘๓๓, อภิ.ป. ๔๐/๗๕/๘๔๕,อภิ.ป. ๔๐/๘๐/๘๕๑, อภิ.ป. ๔๑/๑๘/๒๘๒,อภิ.ป. ๔๑/๑๙/

SAMPLE

๑๐,อภิ.ป. ๔๑/๙๙/๕๓,อภิ.ป. ๔๑/๑๔๙/๑๘๘,อภิ.ป. ๔๓/๑๖/๘,อภิ.ป. ๔๓/๒๙/๑๕,อภิ.ป. ๔๓/๕๔๓/๒๗๑,อภิ.ป. ๔๒/๑๖/๘,อภิ.ป. ๔๒/๒๑/๔๑๘,อภิ.ป. ๔๒/๔๐๘/๒๔๐,อภิ.ป. ๔๒/๕๔๓/๒๗๑)

กายวิญญาณที่เป็นภายนอกตน : กายวิญญาณที่เป็นภายนอกตน มีโผฏฐัพพายตนะที่เป็นภายในตนเป็นปัจจัยโดยอารัมมณปัจจัยและโดยปุเรชาตปัจจัย (๔๑/๒๘/๖๐๑,๔๑/๓๖/๖๐๖,)

กายวิญญาณที่เป็นภายในตน :กายวิญญาณที่เป็นภายในตนมีโผฏฐัพพายตนะที่เป็นภายนอกตนเป็นปัจจัย โดยปุเรชาตปัจจัย มีโผฏฐัพพายตนะเป็นปัจจัยโดยอัตถิปัจจัย(๔๑/๒๙/๖๐๒, ๔๑/๓๗/๖๐๖, ๔๑/๔๗/๖๑๐)

กายวิญญาณที่สหรคตด้วยสุข :กายวิญญาณที่ประกอบด้วยความสุข,กายวิญญาณที่เป็นไปพร้อมกับสุข กายวิญญาณที่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยให้บุคคลให้ทานด้วยจิตที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เป็นปัจจัยแก่ศรัทธาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา และเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาโดยอุปนิสสยปัจจัย(ปกตูปนิสสยะ)เป็นปัจจัยแก่มโนธาตุที่เป็นวิบาก โดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย)๔๐/๕๓/๖๗๒, อภิ.ป. (ไทย)๔๓/๑๗๑/๕๑๕)

กายวิญญาณธาตุ : ธาตุคือกายวิญญาณ, จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ กายวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน อาศัยกายและโผฏฐัพพะเกิดขึ้น

กายวิญญาณธาตุมีโผฏฐัพพายตนะเป็นปัจจัย โดยอารัมมณปัจจัย เป็นปัจจัยแก่มโนธาตุและสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยมโนธาตุนั้นโดยอนันตรปัจจัยและสมนันตรปัจจัย มีกายายตนะเป็นปัจจัยโดยนิสสยปัจจัย มีกายายตนะและโผฏฐัพพายตนะเป็นปัจจัยโดยปุเรชาตปัจจัย อัตถิปัจจัย และอวิคตปัจจัย มีกายินทรีย์เป็นปัจจัยโดยอินทรียปัจจัย; กายวิญญาณธาตุเป็นธาตุอย่างหนึ่งในธาตุ ๑๘ อย่าง ได้แก่ (๑) จักขุธาตุ (๒) รูปธาตุ (๓) จักขุวิญญาณธาตุ (๔) โสตธาตุ (๕) สัททธาตุ (๖) โสตวิญญาณธาตุ (๗) ฆานธาตุ (๘) คันธธาตุ (๙) ฆานวิญญาณธาตุ (๑๐) ชิวหาธาตุ (๑๑) รสธาตุ (๑๒) ชิวหาวิญญาณธาตุ (๑๓) กายธาตุ (๑๔) โผฏฐัพพธาตุ (๑๕) กายวิญญาณธาตุ (๑๖) มโนธาตุ (๑๗) ธัมมธาตุ และ (๑๘) มโนวิญญาณธาตุ ; วิญญาณธาตุอย่างหนึ่งในวิญญาณธาตุ ๖ ได้แก่ (๑) จักขุวิญญาณธาตุ (๒) โสตวิญญาณธาตุ (๓) ฆานวิญญาณธาตุ (๔) ชิวหาวิญญาณธาตุ (๕) กายวิญญาณธาตุและ (๖) มโนวิญญาณธาตุ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๕/๑๗๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๓/๑๙๑, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๗๘/

SAMPLE

๑๓๘, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๓/๑๔๒, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๔/๑๔๔, ,อภิ.ธา. ๓๖/๓๒/๑๑,อภิ.ธา.๓๖/๑๗๒/๓๙,อภิ.ธา.๓๖/๔๕๙/๑๑๗, อภิ.ป. ๔๐/๒/๓, อภิ.ป. ๔๐/๔-๕/๔-๖,อภิ.ป. ๔๐/๘/๘, อภิ.ป. ๔๐/๑๐/๙,อภิ.ป. ๔๐/๒๑/๑๒, อภิ.ป. ๔๐/๒๔/๑๓, อภิ.ป. ๔๐/๑๖/๑๑)

กายสมบัติ : ความถึงพร้อมแห่งกาย, ความเป็นผู้มีกายสมบูรณ์ ไม่บกพร่องหรือพิการ กายสมบัติมี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) นามกายสมบัติ (๒) รูปกายสมบัติ และ (๓) ธรรมกายสมบัติ (อภิ.ป. (ไทย)๔๑/๘/๕๖๓,อภิ.ป. ๔๑/๙/๕๕๔, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๗/๖๕๐, อภิ.ป. (ไทย)๔๓/๓๙๘/๒๓๔)

กายสมาจาร : ความประพฤติทางกาย มี ๒ คือ ๑) กายสมาจารที่ควรเสพ ๒) กายสมาจารที่ไม่ควรเสพ, อีกอย่างหนึ่ง จัดเป็น ๒ ได้แก่ ๑) กายสมาจารที่เป็นอกุศล กายสมาจารที่มีโทษ การสมาจารที่มีความเบียดเบียน กายสมาจารที่มีทุกข์เป็นวิบาก กายสมาจารที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่น เบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม และ ๒) กายสมาจารที่เป็นกุศล มีนัยตรงกันข้าม (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๘๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๐, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๙/๑๓๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๙/๔๔๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๖๑/๔๔๕, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒,อง.ทสก. (ไทย)๒๔/๔๔/๙๖)

กายสมาจารที่ควรเสพ : ความประพฤติทางกายที่บุคคลเสพแล้วรู้ว่า อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๘๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๐) ดู กายสมาจาร

กายสมาจารที่ไม่ควรเสพ :ความประพฤติทางกายที่บุคคลเสพแล้วรู้ว่า อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๘๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๐) ดู กายสมาจาร

กายสมาจารบริสุทธิ์ : ความประพฤติทางกายที่บริสุทธิ์ เช่น การที่ภิกษุไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่ใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศัสตราทุบตีเบียดเบียนผู้อื่น หรือไม่เงื้อมือหรือท่อนไม้ไล่กาที่กำลังดื่มน้ำในหม้อน้ำหรือจิกกินข้าวสุกในบาตร

จัดเป็นอรักเขยยะ(ข้อที่พระตถาคตไม่ต้องรักษา)อย่างหนึ่งใน ๓ อย่าง คือ ๑) การมีกายสมาจารบริสุทธิ์ ๒) การมีวจีสมาจารบริสุทธิ์ ๓) การมีมโนสมาจารบริสุทธิ์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๗, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๑๗/๔๕๓) ดู กายสมาจาร

กายสักขี : ผู้เป็นพยานในนามกาย, ผู้มีสมาธินทรีย์แก่กล้า ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายและอาสวะบางอย่างก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา, บุคคลผู้ได้สัมผัสสันตวิโมกข์ซึ่งไม่มีรูป เพราะล่วงรูปฌานได้ด้วยกาย และอาสวะบางอย่างสิ้นไปเพราะเห็นด้วย

SAMPLE

ปัญญา, บุคคลผู้ถูกต้องธรรม บุคคลผู้ถูกต้องฌานก่อน ภายหลังจึงทำให้แจ้งนิพพาน ซึ่งเป็นความดับ บุคคลผู้มีอัปปณิหิตวิโมกข์มีประมาณยิ่ง ; กายสักขี ได้แก่ พระอริยบุคคล ๖ จำพวก คือ ๑) พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ๒) พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรค ๓) พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิผล ๔) พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค ๕) พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผล ๖) พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรค (ที.ปา. ๑๑/๑๕๐/๑๑๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๖/๑๕๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๒/๒๐๙, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๙/๙๒, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๑/๑๖๖,องฺ.สตฺตก. ๒๓/๑๔/๒๐,องฺ.สตฺตก. ๒๓/๕๖/๑๐๗, องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๒๒/๒๖๒, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๓๐, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๑/๓๖๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๒/๓๗๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๖/๓๘๐)

กายสักขีสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้เป็นกายสักขี มีใจความว่า พระอุทายีถาม พระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกบุคคลว่า กายสักขี ด้วยเหตุเท่าไร ท่านพระอานนท์จึงแสดงธรรมแต่ละอย่างที่เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคเรียกบุคคลว่า กายสักขี รวม ๙ ประการกล่าวโดยย่อ คือ การบรรลุอนุปุพพวิหารธรรมและได้สัมผัสธรรมนั้น ๆ ด้วย (นาม)กาย อนุปุพพวิหารธรรม ๙ ประการนั้น ได้แก่ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ (องฺ.นวก. (ไทย)๒๓/๔๓/๕๓๖) ดู กายสักขี

กายสังขาร : 1. สภาพปรุงแต่งกาย, ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก, ลมหายใจอันเป็นไปในกายหรือเนื่องด้วยกาย 2. สภาพปรุงแต่งการกระทำทางกายหรือกายสัญเจตนาคือความจงใจทางกาย สังขารอย่างหนึ่งในสังขาร ๓ ได้แก่ (๑) กายสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งกาย (๒) วจีสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งวาจา และ (๓) จิตตสังขาร(มโนสังขาร) สภาพที่ปรุงแต่งใจ (วิ. มหา.(ไทย) ๑/๑๖๕/๑๓๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๘/๒๒๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๘/๒๒๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๔/๓๐๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๘/๓๖๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๒,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๒/๙๗, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๗/๑๐๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๗/๔๙๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๗๙, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๘/๑๘๘, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๕/๕๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๒,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๓, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๗๗/๔๕๔, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๖/๔๖๖, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๓/๑๗๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๘/๖๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๑/๒๓๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๓๖/๓๕๑, องฺ. ทสก.๒๔/๑๙/๓๙, องฺ. ทสก.๒๔/๖๐/๑๓๑, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖/๒๖, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๑/๒๖๗,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๒๖/๒๒๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๘/๔๘๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๔๑/๗๘๕,อภิ. ย. ๓๘/๑/๔๔๖,อภิ. ย. ๓๘/๒/๔๔๖,อภิ. ย. ๓๘/๗/๔๔๗,อภิ. ย. ๓๘/๗/๔๔๘)

SAMPLE

กายสัญเจตนา : 1.ความจงใจทางกาย, ความจำนงทางกาย, เจตนาอันเป็นไปในกายทวาร, ความจงใจที่เนื่องด้วยการมีกาย, เจตนากายหรือสัญเจตนากาย 2. ความสำเร็จแห่งเจตนาในกายทวาร ; กายสัญเจตนา แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ๑) กายสัญเจตนาที่เป็นกายกรรมฝ่ายอกุศล ๓ ประการ ได้แก่ (๑) การฆ่าสัตว์ (๒) การลักทรัพย์ (๓) การประพฤติผิดในกาม ๒) กายสัญเจตนาที่เป็นกายกรรมฝ่ายกุศล ๓ ประการ มีนัยตรงกันข้าม, ความสำเร็จแห่งเจตนาในกายทวาร ได้แก่ เจตนา ๒๐ ประการ คือ กามาวจรกุศลเจตนา ๘ และอกุศลเจตนา ๑๒ ที่เป็นไปทางกายทวารแล้วยังกายวิญญัติให้ตั้งขึ้น หรือเรียกว่า เจตนาที่เป็นกุศลและอกุศล ๒๐ ที่เป็นเหตุให้เกิดการเคลื่อนไหวทางกายทวาร; ดู กายสังขาร, สัญเจตนา (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๕/๔๐, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๑/๒๓๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๓๙/๕๘๔, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๗๑/๓๙๒)

กายสัมผัส : สัมผัสทางกาย, ความกระทบทางกาย, ผัสสะ ความถูกต้อง กิริยาที่ถูกต้อง ภาวะที่ถูกต้องทางกาย, สภาวธรรมที่เกิดขึ้นจากการประชุมของธรรม ๓ ประการ คือ กาย โผฏฐัพพะ และกายวิญญาณ ; เป็นสัมผัสอย่างหนึ่งในสัมผัส ๖ ได้แก่ ๑) จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา) ๒) โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู) ๓) ฆานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก) ๔) ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น) ๕) กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย) ๖) มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๒/๖๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๑/๓๓๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๘๕/๔๓๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๕/๑๙๘,สำ.ข. ๑๗/๓๐๕/๓๒๓,สำ.ข. ๑๗/๓๒๕/๓๓๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๐๖/๓๑๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๗/๓๒๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๓/๑๘๙)

กายสัมผัสสชาเวทนา :เวทนาเกิดจากกายสัมผัส, ความรู้สึกอันเกิดจากความกระทบทางกาย เป็นเวทนาอย่างหนึ่งในเวทนา ๖ ได้แก่ (๑) จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส) (๒) โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส) (๓) ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส) (๔) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส) (๕) กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากกายสัมผัส) (๖) มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๗,สำ.ข. ๑๗/๕๖/๘๓,สำ.ข. ๑๗/๓๒๖/๓๓๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๓/๑๘๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๓๒/๒๐๓)

กายสุจริต : ความสุจริตทางกาย, ความประพฤติชอบด้วยกาย มี ๓ ประการ คือ ๑) ความงดเว้นจากปาณาติบาต ๒) ความงดเว้นจากอทินนาทาน ๓) ความงดเว้นจาก

SAMPLE

กาเมสุมิจฉาจาร; เป็นสุจริตอย่างหนึ่งในสุจริต ๓ ประการ คือ ๑) กายสุจริต (ประพฤติชอบด้วยกาย) ๒) วจีสุจริต (ประพฤติชอบด้วยวาจา) ๓) มโนสุจริต (ประพฤติชอบด้วยใจ); บางทีเรียกว่ากุศลธรรม ๓ ประการ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๗,ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๖/๘๓, ที.สี.(ไทย)๙/๔๗๘/๒๑๐,ที.สี.(ไทย)๙/๔๗๘/๒๑๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๓/๕๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๖/๑๐๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๗/๑๐๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๓/๔๒,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๖๘/๖๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕/๑๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๖/๙๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๘/๓๐๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๘/๒๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๑/๑๖๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๖๐/๓๐๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๕/๑๓๒,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๖/๑๓๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๒/๑๖๒,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๐/๑๔๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๗/๑๒๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๑๓/๒๗๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๓/๓๙๔,องฺ.เอกก. ๒๐/๒๘๗/๓๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑/๕๘,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓/๖๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๑/๖๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๖/๓๙๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๖/๑๓๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๑/๑๗๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒๒/๓๓๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒/๔๑๔,องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๑/๒๒๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑/๔๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๓/๕๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๐/๗๙,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๔/๔๒๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๑/๔๒๘,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๓๑/๑๐๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓/๖๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๓๙๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๕,อภิ.ธา. ๓๖/๑๖๘/๒๐๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๗/๓๘๐, ที.ปา.อ.(บาลี) ๒๐๓/๑๑๒)

กายสูตร : 1. พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยกาย 2. พระสูตรว่าด้วยธรรมที่พึงละทางกาย 1. พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยกาย มีใจความว่า นิวรณ์ ๕ ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ โพชฌงค์ ๗ ก็ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ อุปมาด้วยกายที่ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ อาหารของนิวรณ์ ๕ คือ (๑) การทำมนสิการโดยไม่แยบคายในสุภนิมิต เป็นอาหารของฉันทนิวรณ์ (๒) การทำมนสิการโดยไม่แยบคายในปฏิฆนิมิต เป็นอาหารของพยาบาท (๓) การทำมนสิการโดยไม่แยบคายในความไม่ยินดี ความเกียจคร้าน ความเมื่อยขบของร่างกาย ความเมาอาหาร และความที่จิตหดหู่ เป็นอาหารของถีนมิทธะ (๔) การทำมนสิการโดยไม่แยบคายในความไม่สงบจิต เป็นอาหารของอุทธัจจกุกกุจจะ (๕) การทำมนสิการโดยไม่แยบคายในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งวิจิกิจฉา เป็นอาหารของวิจิกิจฉา, ส่วนอาหารของโพชฌงค์ ๗ ได้แก่ (๑) การทำมนสิการโดยแยบคายในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติสัมโพชฌงค์เป็นอาหารของสติสัมโพชฌงค์ (๒) การทำมนสิการโดยแยบคายในธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษ

SAMPLE

และไม่มีโทษ เลวและประณีต เป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาว เป็นอาหารของธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (๓) การทำมนสิการโดยแยบคายในความริเริ่ม ความพากเพียร ความบากบั่น เป็นอาหารของวิริยสัมโพชฌงค์ (๔) การทำมนสิการโดยแยบคายในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งปีติสัมโพชฌงค์ เป็นอาหารของปีติสัมโพชฌงค์ (๕) การทำมนสิการโดยแยบคายในความสงบกาย(คือกองเจตสิก) และความสงบจิต เป็นอาหารของปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) การทำมนสิการโดยแยบคายในสมถนิมิต(ความสงบหรืออารมณ์ที่เกิดจากความสงบ)และอัพยัคคนิมิต(นิมิตแห่งจิตที่มีอารมณ์ไม่ฟุ้งซ่าน) เป็นอาหารของสมาธิสัมโพชฌงค์ (๗) การทำมนสิการโดยแยบคายในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นอาหารของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ 2. พระสูตรว่าด้วยธรรมที่พึงละทางกาย มีใจความว่า ธรรมที่บุคคลพึงละทางกาย แต่มิใช่ทางวาจาก็มี ธรรมที่บุคคลพึงละทางวาจา แต่มิใช่ทางกายก็มี ธรรมที่บุคคลพึงละทางกายก็ไม่ได้ ทางวาจาก็ไม่ได้ แต่พึงเห็นชัดด้วยปัญญาแล้วจึงละได้ก็มี ธรรมที่บุคคลพึงละทางกาย ได้แก่กายทุจริต ธรรมที่บุคคลพึงละทางวาจา ได้แก่ วจีทุจริต ธรรมที่พึงเห็นชัดด้วยปัญญาแล้วจึงละได้ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ มักขะ ปฬาสะ มัจฉริยะ ความริษยาอันชั่ว ความปรารถนาอันชั่ว (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๐, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๓/๕๐)

กายโสเจยยะ : ความสะอาดทางกาย, ความสะอาดด้วยศีลทางกาย เป็นความสะอาดอย่างหนึ่งในความสะอาด(โสเจยยะ) ๓ ประการ ได้แก่ (๑) กายโสเจยยะ (ความสะอาดทางกาย) (๒) วจีโสเจยยะ (ความสะอาดทางวาจา) (๓) มโนโสเจยยะ (ความสะอาดทางใจ); โดยองค์ธรรมมี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) การเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) การเว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) การเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๓, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒๑/๓๖๖)

กายอื่น : กายที่เกิดจากการใช้มโนมยิทธิญาณเนรมิตขึ้นจากกายของผู้เนรมิต มีรูปที่เกิดแต่ใจ (มโนมัย) มีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง เปรียบเหมือนไส้ในหญ้าปล้องดาบในฝัก หรืองูในคราบงู (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๓/๓๐๑)

กายานุปัสสนา : การพิจารณากาย, การพิจารณาเห็นเนือง ๆ ในกาย ; กายานุปัสสนา แบ่งเป็น ๖ หมวด ได้แก่ (๑) อานาปานปัพพะ หมวดลมหายใจเข้าออก พิจารณาลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ให้เห็นการไหลเข้า ไหลออกติดต่อกันเป็นลำ ยาว สั้น สลับกันไป (๒) อิริยาปถปัพพะ หมวดอิริยาบถ พิจารณาอิริยาบถ คือ พิจารณาการเดิน ยืน นั่ง นอน ให้รู้ความเป็นไป ของอิริยาบถนั้น ๆ (๓) สัมปชัญญปัพพะ หมวดสัมปชัญญะพิจารณาสัมปชัญญะ คือ พิจารณาความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหว

SAMPLE

ทางกาย เช่น การก้าวไป การถอยกลับ การคู้แขนเข้า การเหยียดแขนออก โดยกำหนดให้รู้ทันทุกอากัปกิริยานั้น ๆ (๔) ปฏิกูลปัพพะ หมวดมนสิการสิ่งปฏิกูล พิจารณาสิ่งปฏิกูล คือ พิจารณาอาการ ๓๒ ในกายของตนมี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียด (๕) ธาตุปัพพะ หมวดมนสิการธาตุ พิจารณาธาตุ คือ พิจารณาดิน น้ำ ไฟ ลม ในกายของตน ให้เห็นโดยความเป็นธาตุ เหมือนคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคนั่งแบ่งอวัยวะของโคที่ฆ่าแล้ว ออกเป็นส่วน ๆ อย่างชำนาญ (๖) นวสีวถิกาปัพพะ หมวดป่าช้า ๙ พิจารณาซากศพ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ กัน ถึง ๙ ลักษณะ เช่น ซากศพที่ตายแล้ว ๑ วัน ถึง ๓ วัน แล้วนำมาเปรียบเทียบกับกายของตนว่า มีสภาพอย่างเดียวกัน; กายานุปัสสนาเป็นอนุปัสสนาอย่างหนึ่งในอนุปัสสนา ๔ คือ (๑) กายานุปัสสนา (๒) เวทนานุปัสสนา (๓) จิตตานุปัสสนา (๔) ธัมมานุปัสสนา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๙/๒๒๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๙/๒๒๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๑๓)

กายานุปัสสีสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ควรเจริญกายานุปัสสนา มีใจความว่า ภิกษุละธรรม ๖ ประการไม่ได้ ก็ไม่อาจพิจารณาเห็นกายในกาย เมื่อละได้แล้วจึงอาจพิจารณาเห็นกายในกาย ธรรม ๖ ประการนั้น คือ ๑) ความเป็นผู้ชอบการงาน ๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย ๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ ๔) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ ๕) ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ๖) ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๗/๖๓๘)

กายายตนะ : อายตนะคือกาย, กายที่เป็นปสาทรูป กายายตนะอาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เช่น กายที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลเคยถูกต้อง กำลังถูกต้อง จักถูกต้องหรือพึงถูกต้องโผฏฐัพพะที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้; คำไวพจน์ของกายายตนะ คือ กาย กายธาตุ กายินทรีย์ โลก ทวาร สมุทร ปัณฑระ เขต วัตถุ ฝั่งนี้ บ้านว่าง; กายายตนะเป็นอายตนะอย่างหนึ่งในอายตนะภายใน ๖ ได้แก่ (๑) จักขวายตนะ (อายตนะคือตา) (๒) โสตายตนะ (อายตนะคือหู (๓) ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก) (๔) ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น) (๕) กายายตนะ (อายตนะคือกาย) (๖) มนายตนะ (อายตนะคือใจ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๖/๓๘๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๖๐/๑๑๔, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒๓/๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๙/๑๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๗๑/๕๐๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๓๙/๖๙๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๙๐๖/๙๓๕,อภิ.ป. ๔๐/๒๑/๓๒๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๓๑/๔๒๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๘๖/๒๑๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๘/๘,อภิ.ป.(ไทย)

SAMPLE

๔๐/๑๗/๘๙๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๖๔/๘๓๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๑๗/๗๖๙,อภิ.ป.๔๒/๑๖/๘,อภิ.ป.๔๒/๒๑/๔๑๘,อภิ.ป.๔๒/๒๑๘/๑๒๓,อภิ.ป.๔๒/๓๔๕/๑๙๘,อภิ.ป. ๔๓/๑๖/๘, อภิ.ป. ๔๓/๔๗/๓๗๘,อภิ.ป. ๔๓/๓๔๕/๑๙๘)

กายิกสุข : สุขทางกาย, ความสำราญทางกาย ความสุขทางกาย ความเสวยสุขที่เป็นความสำราญซึ่งเกิดจากกายสัมผัส สุขเวทนาที่เป็นความสำราญซึ่งเกิดจากกายสัมผัส ; กายิกสุขเป็นสุขอย่างหนึ่งในสุข ๒ ได้แก่ ๑) กายิกสุข สุขทางกาย ๒) เจตสิกสุข สุขทางใจ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๓/๒๗๑)

กายินทรีย์ : อินทรีย์คือกาย, อินทรีย์คือกายปสาท, กายินทรีย์ เป็นไวพจน์ของกายายตนะ ดู กายายตนะ ; กายินทรีย์เป็นอินทรีย์อย่างหนึ่งในอินทรีย์ ๕ ได้แก่ (๑) จักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือตา) (๒) โสตินทรีย์ (อินทรีย์คือหู) (๓) ฆานินทรีย์ (อินทรีย์คือจมูก) (๔) ชิวหินทรีย์ (อินทรีย์คือลิ้น) (๕) กายินทรีย์ (อินทรีย์คือกาย), เป็นอินทรีย์อย่างหนึ่งในอินทรีย์ ๖ ได้แก่ (๑) จักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือตา) (๒) โสตินทรีย์ (อินทรีย์คือหู) (๓) ฆานินทรีย์ (อินทรีย์คือจมูก) (๔) ชิวหินทรีย์ (อินทรีย์คือลิ้น) (๕) กายินทรีย์ (อินทรีย์คือกาย) (๖) มนินทรีย์ (อินทรีย์คือใจ), เป็นอินทรีย์อย่างหนึ่งในอินทรีย์ ๒๒ ได้แก่ (๑) จักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือจักขุปสาท) (๒) โสตินทรีย์ (อินทรีย์คือโสตปสาท) (๓) ฆานินทรีย์ (อินทรีย์คือฆานปสาท) (๔) ชิวหินทรีย์ (อินทรีย์คือชิวหาปสาท) (๕) กายินทรีย์ (อินทรีย์คือกายปสาท) (๖) มนินทรีย์ (อินทรีย์คือใจ) (๗) ชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือชีวิต) (๘) อิตถินทรีย์ (อินทรีย์คืออิตถีภาวะ) (๙) ปุริสินทรีย์ (อินทรีย์คือปุริสภาวะ) (๑๐) สุขินทรีย์ (อินทรีย์คือสุขเวทนา) (๑๑) ทุกขินทรีย์ (อินทรีย์คือทุกขเวทนา) (๑๒) โสมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือโสมนัสสเวทนา) (๑๓) โทมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือโทมนัสสเวทนา) (๑๔) อุเปกขินทรีย์ (อินทรีย์คืออุเบกขาเวทนา) (๑๕) สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา) (๑๖) วิริยินทรีย์ (อินทรีย์คือวิริยะ) (๑๗) สตินทรีย์ (อินทรีย์คือสติ) (๑๘) สมาธินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ) (๑๙) ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญา) (๒๐) อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ (อินทรีย์แห่งท่านผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้) (๒๑) อัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง) (๒๒) อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๑๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒/๒๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๕/๔๙๔,สำ.ข. ๑๗/๔๗/๖๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๕/๒๓๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๐๐/๓๐๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๑/๓๒๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๒๐/๑๙๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๑/๑๕,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๓/๓๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๖๒/๑๑๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/

SAMPLE

๒๑/๑๘,อภิ.ป. ๔๐/๑๕/๕๕๕,อภิ.ป. ๔๐/๔๖/๖๕๔,อภิ.ป. ๔๐/๑๐๑/๒๙๔,อภิ.ป. ๔๐/๑๒๐/๑๐๒,อภิ.ป. ๔๐/๑๖/๑๑,อภิ.ป. ๔๐/๒๓/๘๙๕,อภิ.ป. ๔๐/๔๓๐/๒๘๔, อภิ.ป. ๔๑/๓๓/๒๒๐,อภิ.ป. ๔๑/๘๑/๑๕๐,อภิ.ป. ๔๑/๑๖๔/๑๙๔,อภิ.ป. ๔๒/๓๘/๑๙,อภิ.ป. ๔๒/๑๗๔/๙๗,อภิ.ป. ๔๒/๓๕๓/๒๐๓,อภิ.ป. ๔๒/๔๖๑/๒๗๗,อภิ.ป. ๔๓/๓๘/๑๙,อภิ.ป. ๔๓/๒๒๕/๑๒๘,อภิ.ป. ๔๓/๔๖๑/๒๗๗)

กายุชุกตา : ความตรงแห่งกายคือกองเจตสิก, ความตรง กิริยาที่ตรง ความไม่คด ความไม่โค้ง ความไม่งอแห่งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๕๐/๓๖, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๓๓๐/๙๙)

การกด : ดูกด ประกอบ ในอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงการกดว่าหมายถึงนิคคหะ ดังคำที่พระสกวาทีกล่าวว่า ท่านจงรับนิคคหะดังต่อไปนี้ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑/๒)

อรรถกถาอธิบายการกัด ในคำอธิบายคำว่า นิคคหะ หมายถึงการข่ม การกด การกดขี่ การปราบ(ด้วยวาทะ) ความผิดอันเกิดจากคำพูดที่ขัดแย้งกันเอง ซึ่งหมายถึงความผิดอันเกิดจากคำพูดที่ขัดแย้งกันเอง (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี)๑/๑๓๓)

การกราบ : การแสดงความเคารพด้วยวิธีนั่งประนมมือขึ้นเสมอหน้าผาก แล้วน้อมศีรษะลงจดพื้น, การประนมมือเสมอหน้าผาก แล้วน้อมศีรษะลงจดมือที่วางอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง ก็อนุโลมถือว่าเป็นกราบ, เรียกกราบไหว้ด้วยตั้งอวัยวะทั้ง ๕ ลงกับพื้น คือ กราบเอาเข่าทั้ง ๒ จดพื้น ฝ่ามือทั้ง ๒ วางราบติดพื้น และหน้าผากจดพื้นว่า กราบโดยเบญจางคประดิษฐ์ เป็นอาการแสดงความเคารพอย่างสูงสุด, ในมหาวิภังค์ เรื่องครุธรรม ๘ ข้อ กล่าวถึงภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น,ในจูฬวรรค พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการกราบไหว้ การลุกรับ อัญชลีกรรม สามีจิกรรม อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศตามลำดับพรรษา,ในสุตตนิบาต นาลกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า มุนีพึงทำทั้งคำด่าและการกราบไหว้ในหมู่บ้านให้มีส่วนเสมอกัน ,ในอปทาน พระนิปันนัญชลิกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าตนเคยเป็นไข้หนัก นั่งพักอยู่ที่โคนต้นไม้ พระพุทธเจ้า ทรงอาศัยความอนุเคราะห์จึงเสด็จมาหาข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส ประนมมือไว้เหนือเศียรเกล้า มีใจยินดีได้ถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้สูงสุดแห่งสรรพสัตว์ แล้วได้สิ้นชีวิตในที่นั้น...ทำให้ไม่รู้จักทุคติเลย (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔๙/๓๒๒, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๖/๓๗๓,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๐๘/๖๖๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙/๒๓๐)

การกลับ,การกลับไป : การไปสู่ที่อยู่,การมายังที่อยู่เดิม ตรงกันข้ามกับภาวะเดิมหรือทิศทางเดิม เช่น กลับวัด กลับบ้าน ดังคำในปาฏิกสูตร ที่มหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีกล่าวว่า ท่าน

SAMPLE

ปาฏิกบุตรท่านจงกลับไปเถิด ด้วยการกลับไปของท่านนั่นแหละ พวกเราจะทำให้ท่านชนะจะทำให้พระสมณโคดมแพ้,ในสังยุตตนิกาย อนุรุทธสูตร พระอนุรุทธเถระกล่าวว่า การกลับไปอยู่ในสวรรค์ของเราไม่มีอีกต่อไป,ในเทวตาปัญหาชาดก พระราชาตรัสบอกปัญหาข้อที่ ๒ ตามที่เทวดาถามว่าบุคคลด่าผู้อื่นตามใจชอบ แต่ปรารถนาการกลับมาของเขา,ในสุตโสมจริยา พระเจ้าสุตโสมกล่าวว่า ในการกลับมายังสำนักของพระยาโปริสาทนั้น เราไม่มีความสงสัยว่าจักถูกฆ่าหรือไม่ เราตามรักษาสัจจวาจา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔/๑๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๖/๓๒๘,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๙๘/๑๙๗,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๐๘/๗๗๒)

อรรถกถาชาดกอธิบายว่า ผู้ด่าผู้อื่นตามชอบใจ คือมารดา ผู้ถูกด่า คือบุตร (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๙/๒๐๐/๒๘๔-๒๘๗)

การกล่าว : การพูด,การบอก,การแจ้ง, การใช้ถ้อยคำ เช่น การกล่าวเท็จ การกล่าวเสียดสี การกล่าวส่อเสียด การกล่าวตู่ การกล่าวหา การกล่าวธรรม การกล่าวสรรเสริญ,ในทีฆนิกาย มหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์ว่า ผู้ใดกล่าวกับภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วดังกล่าวนั้นอย่างนี้ว่า ท่านมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก หรือ การกล่าวของผู้นั้นไม่สมควร, ในวินัยปิฎก ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พวกภิกษุชาวฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทาว่า พวกเธอใช้มีดชำแหละโคอันคมคว้านท้องยังดีกว่า การกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมของกันและกันให้พวกคฤหัสถ์ฟัง,ในมหาวรรค เรื่องจัตตาริอกรณียะ พระพุทธเจ้าตรัสว่า การกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมนั้น อันเธอไม่พึงกระทำจนตลอดชีวิต,ในปาฏิกวรรค สังคีติสูตร ในอริยโวหาร ๔ มีกล่าวถึง การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็นเป็นต้น,ในสังยุตตนิกาย อัคคิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่รับอาหารที่ได้มาเพราะการกล่าวคาถา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๔/๑๘๐,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๘๘/๒๗๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๖/๗๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๑/๓๙๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๔)

การกล่าวตู่ : การกล่าวขัดแย้งหรือคัดค้านพระพุทธเจ้าด้วยคำที่ไม่เป็นจริง ไม่ตรงตามพระพุทธพจน์ เช่น การกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคของอริฏฐภิกษุผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้งด้วยทิฏฐิชั่วว่า “เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว จนกระทั่งว่าธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นธรรมก่ออันตราย (กาม) ก็หาสามารถก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริงไม่” ซึ่งขัดแย้งกับพระพุทธพจน์เรื่องโทษของกาม, สาติภิกษุกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยทิฏฐิชั่วว่า “เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั่นแลมิใช่อื่น ท่องเที่ยวไป แล่นไป” ซึ่งขัดแย้งกับพระพุทธ

SAMPLE

พจน์ว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๖,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓๕/๒๔๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๔๖/๕๙๒)

การกล่าวตู่พระอรหันต์ : การกล่าวตู่พระอรหันต์เป็นเหตุแห่งกรรมที่ทำให้พระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผล เป็นทัศนะของนิกายปุพพเสลิยะและสมิติยะที่เห็นว่า พระอรหันต์อาจเสื่อมจากความเป็นพระอรหันต์ได้เพราะกรรมคือการกล่าวตู่พระอรหันต์ในอดีตชาติ ซึ่งขัดแย้งกับทัศนะของเถรวาทที่ทักท้วงว่า ถ้าเห็นเช่นนั้น คนทุกคนที่เคยกล่าวตู่พระอรหันต์เท่านั้นจึงได้บรรลุอรหัตตผล แต่ผู้บรรลุอรหัตตผลไม่ได้บรรลุเพราะการกล่าวตู่พระอรหันต์ในอดีตชาติ ดังนั้น การกล่าวตู่พระอรหันต์ในอดีตชาติจึงไม่ใช่กรรมที่เป็นเหตุให้พระอรหันต์เสื่อมจากอรหัตตผล (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๔๖/๕๙๒)

การกล่าวโทษ : คำนินทา คำติเตียน การตำหนิ หมายถึงคนเป็นมากยกเหตุขึ้นมากล่าวโทษ ในอุมมาทันตีชาดก พระเจ้าสีพีตรัสแก่อภิปารกเสนาบดีผู้จะยกพระนางอุมมาทันตีถวายว่า นี่แน่ะท่านอภิปารกะ ผู้บำเพ็ญประโยชน์ หากท่านสละนางอุมมาทันตีผู้ไม่ประทุษร้ายต่อท่านก็จะไม่พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ท่าน การกล่าวโทษอย่างใหญ่หลวงก็จะพึงมีแก่ท่าน แม้คนผู้เป็นฝักฝ่ายของท่านในเมืองก็จะไม่พึงมีอีกด้วย (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๘๘/๑๗)

อรรถกถาอธิบายถึงการกล่าวโทษว่าหมายถึง วาทะ ดังคำว่า พวกเราจักยกวาทะ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๘๙/๑๐๕)

การกล่าวสอน : การสอน,การพร่ำสอน หมายถึงการให้โอวาทแก่ผู้อื่น ในนันทกเถราปทาน พระมหามุนีทรงสรรเสริญสาวกผู้ที่ชาวโลกยกย่องว่าประเสริฐในการกล่าวสอนภิกษุณี ทั้งหลายได้ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๐/๓๑๐)

การกวาด : การใช้ไม้กวาดทำความสะอาดบริเวณ เช่นในมหาวิภังค์ นหานสิกขาบทกล่าวถึงสมัยที่ทำงาน คือโดยที่สุดแม้การกวาดบริเวณ ภิกษุพึงอาบน้ำได้ เพราะถือว่าเป็นสมัยที่ทำงาน,ในวินัยปิฎก ปริวารกล่าวถึงการกวาดมีอานิสงส์ ๕อย่าง คือ(๑) จิตของตนเลื่อมใส(๒) จิตของผู้อื่นเลื่อมใส (๓) เทวดาชื่นชม(๔) สั่งสมกรรมที่เป็นไปเพื่อให้เกิดความเลื่อมใส (๕) หลังจากตายแล้วย่อมไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์,การกวาดแม้อื่นอีกก็มีอานิสงส์ ๕ อย่าง คือ (๑-๓)เหมือนกัน (๔) เป็นอันทำตามคำสั่งสอนของพระศาสนา(๕) ชนรุ่นหลังยึดถือเป็นแบบอย่าง,ในอปทานพระสกิงสัมมัชชกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าไม่มีโรคเรื้อน ฝี โรคกลาก โรคลมบ้าหมู คุดทะราด หิดเปื่อย และหิดด้าน นี้เป็นผลแห่งการกวาด (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๖๔/๔๘๘,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๕/๔๖๖-๔๖๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗/๓๒)

SAMPLE

การกสงฆ์ : สงฆ์ผู้ทำสังฆกรรม, ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปผู้ทำหน้าที่ของสงฆ์ในสังฆกรรม เช่น การสังคายนา การทำอุกเขปนียกรรม (วิ.จู.(ไทย)๖/๒๙/๖๐,วิ.จู.๖/๒๙/๖๑,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๑๐/๒๑๒,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๙/๒๘๓)

การก่อกรรม : การเริ่มต้นของกรรม, การเพิ่มพูนกรรม เช่น “พระสมณโคดมทรงบัญญัติกรรมทั้งปวงว่าเป็นอกิริยะ ก็เมื่อบัญญัติกรรมทั้งปวงว่าเป็นอกิริยะ ชื่อว่ากล่าวความขาดสูญแห่งโลก ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ โลกนี้มีกรรมเป็นสภาพ ดำรงอยู่ได้ด้วยการก่อกรรมมิใช่หรือ” (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๔/๓๔๘)

การกอดไว้แนบอก : กิริยาอาการที่มารดากอดบุตรไว้แนบอก ดังคำในโสณนันทชาดกตอนหนึ่งว่า เมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้ยินดีได้ด้วยน้ำนมบ้าง ด้วยการร้องเพลงกล่อมบ้าง ด้วยการกอดไว้แนบอกบ้าง เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่าโตเสนตี หญิงผู้ยังบุตรให้ร่าเริงยินดี (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๖๘/๘๒)

การก้าวไป : เดิน, ยกเท้าไปชั่วระยะทางครั้งหนึ่ง, ยกเท้าย่างไป ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ,ในอังคุตตรนิกาย เถรสูตร กล่าวถึงภิกษุเถระเป็นผู้น่าเลื่อมใสในการก้าวไปและถอยกลับ เป็นผู้สำรวมดีในการนั่งในละแวกบ้าน ซึ่งเป็นข้อ ๑ในคุณธรรมของพระเถระ ๑๐ คือ (๑) เป็นรัตตัญญู บวชมานาน (๒) มีศีล (๓) เป็นพหูสูต (๔) ทรงจำปาติโมกข์ทั้งสองได้ดี (๕) ฉลาดในการระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้น (๖)เป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟังและแสดงธรรมเป็นที่พอใจ (๗) เป็นผู้สันโดษ (๘) เป็นผู้น่าเลื่อมใสในการก้าวไปและถอยกลับ เป็นผู้สำรวมดีในการนั่งในละแวกบ้าน(๙) เป็นผู้ได้ฌาน๔ (๑๐)ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ , ในมหานิทเทส กล่าวหมายถึงก้าวออก, ก้าวไปข้างหน้า,ย่างขึ้นไป(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๙/๑๐๕,๑๒/๒๙๕/๓๒๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒/๑๕,๑๓/๔๑๙/๕๒๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓,๑๔/๗๕/๘๐,๑๔/๑๐๓/๑๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๓/๑๕๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๘/๒๓๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๗, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๕๙/๑๙๑), (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๑/๕๘๙)

การก้าวไปข้างหน้า : การทำพยายามให้ก้าวต่อไปอีก,การทำความขยันให้มากขึ้น,ความไม่ถอยกลับ,ความอุตสาหะเพิ่มมากขึ้น ดังคำที่อธิบายคำว่า พึงทำความเพียรและความบากบั่นให้มั่นคง อธิบายว่า การปรารภความเพียร การก้าวออก การก้าวไปข้างหน้า การย่างขึ้นไป ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความไม่ถอยกลับ ความมั่นคง ความทรงไว้ ความบากบั่นไม่ย่อหย่อน ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคองธุระไว้,ในจูฬนิทเทส กล่าวถึงการก้าวไปข้างหน้าไว้ในคำอธิบายคำว่า

SAMPLE

ความมุ่งมั่น ซึ่งมีอธิบายว่า วิริยะเรียกว่า ความมุ่งมั่น ได้แก่ การตั้งความเพียร การก้าวออก การก้าวไปข้างหน้า(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๑/๕๘๙,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๖/๔๙๓)

การก้าวลงสู่ครรภ์ : พระธรรมเทศนาที่พระสารีบุตรกล่าวว่ายอดเยี่ยมเรื่องหนึ่งของพระพุทธเจ้าว่าด้วยการก้าวลงสู่ครรภ์ ; การก้าวลงสู่ครรภ์ของสัตว์ ๔ ประเภท ได้แก่ (๑) สัตว์บางชนิดในโลกนี้ไม่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา (และ)ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา (๒) สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา (๓) สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา (๔) สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา (และ)รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๗/๑๐๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๔)

การก้าวล่วง : การละเมิด,การละ เช่น การก้าวล่วงโทมนัส การก้าวล่วงอุเบกขา ดังคำในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายอาศัยพึ่งพิงอุเบกขาอันอาศัยเนกขัมมะ ๖ นั้นแล้ว จงละจงก้าวล่วงอุเบกขาอาศัยเรือน ๖ นั้นเสีย การละ การก้าวล่วงอุเบกขาเหล่านั้นมีได้ด้วยอาการอย่างนี้,ในมหาชนกชาดก นารทดาบสกล่าวว่านักปราชญ์ไม่เรียกผู้ประพฤติวัตรว่า เป็นสมณะเหมือนการก้าวล่วงทุกข์ได้เลย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๙/๓๗๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๑๐/๓๗๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๖๖/๒๒๔)

การกำจัดความอยาก : การกำจัดตัณหา ดังคำในนิทเทสวัตถุแห่งทีฆนิกายที่กล่าวถึงภิกษุมีฉันทะอย่างแรงกล้าในการกำจัดความอยาก (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๓๑/๓๓๔,๑๑/๓๕๗/๔๐๑,องฺ.สตฺตก. (ไทย)๒๓/๒๐/๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า การกำจัดความอยาก หมายถึงการกำจัดหรือข่มตัณหาได้ด้วยอำนาจภังคานุปัสสนาญาณ (ญาณที่พิจารณาเห็นความดับ) หรือด้วยอำนาจวิปัสสนา ญาณมีวิราคานุปัสสนาเป็นต้น (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี)๓/๒๐/๑๖๕,องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐/๑๙๒,ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๓๑/๓๒๖)

การกำจัดฉันทราคะ : การละฉันทราคะในกาม รูปและเวทนาทั้งหลาย หมายถึงการสลัดออกไปจากกาม จากรูปและเวทนาทั้งหลาย ดังคำอธิบายว่า การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในกามทั้งหลาย นี้ชื่อว่าการสลัดออกไปจากกามทั้งหลาย,การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่าการสลัดออกไปจากรูปทั้งหลาย, การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในเวทนาทั้งหลายได้ นี้ชื่อว่าการสลัด

SAMPLE

ออกไปจากเวทนาทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๐/๑๗๑,๑๒/๑๗๒/๑๗๔,๑๒/๑๗๔/๑๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า การกำจัดฉันทราคะ หมายถึงนิพพาน (ม.มู.(ไทย)อ.(บาลี)๑/๑๗๐/๓๘๒)

การกำหนด : การหมายไว้ ดังคำในปาจิตตียกัณฑ์ว่า ในการกำหนดอาบัติ ภิกษุบอกอาบัติอื่นนอกจากอาบัติที่สงฆ์กำหนดไว้ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ , การระบุ,การกะเกณฑ์ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า ปัญญาในสภาวะที่สำเร็จ ด้วยการกำหนดกายและจิตเข้าด้วยกัน , การเจาะจง ดังคำในมหานิทเทสว่า บางคนเป็นผู้ฉลาดในการกำหนดสมาธิในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการกำหนดสมาบัติ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๘๑/๒๗๑,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙/๘๗,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๘/๑๑๗,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๙/๑๑๘,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓๘/๑๓๖,ขุ.จู.๓๐/๗๐/๒๕๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕๐/๕)

การกำหนดรู้ : การกำหนดรู้ แปลจากคำว่า ปริญญา ,ในมหานิทเทส กล่าวการกำหนดรู้ว่าหมายถึงปริญญา มี ๓ อย่างคือ (๑) ญาตปริญญา(การกำหนดรู้ขั้นรู้จัก) (๒) ตีรณปริญญา การกำหนดรู้ขั้นพิจารณา)(๓)ปหานปริญญา(การกำหนดรู้ขั้นละ),ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงบุคคลรู้แจ้งทุกขสัจว่าเป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้, ในสัจจกถา กล่าวถึงการรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้รูปที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์,ในเถรคาถา พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า พึงเลิกฉันก่อนอิ่ม ๔-๕ คำ แล้วดื่มน้ำ เท่านี้ก็เพียงพอเพื่ออยู่ผาสุกของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยวมุ่งนิพพาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๑/๔๙๑,สี.ข.(ไทย) ๑๗/๒๓/๓๕, ,สี.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๔/๓๙๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๘๓/๕๐๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๓/๖๓, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔/๔๓๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๒/๓๗๖)

การกำหนดแน่นอน : การหมายได้อย่างแน่ชัด,ความกำหนดได้อย่างแน่ชัด,ภาวะที่ระบุได้ชัดเจน หมายถึงพระโสดาบันจะเกิดอย่างยิ่งไม่เกิน ๗ ครั้งจะปรินิพพาน ดังคำในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ ที่พระสกวาทีถามว่า บุคคลผู้สัตตักขัตตุปรมะเป็นผู้แน่นอนที่จะเกิดอีก ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่งใช่ไหม...ด้วยการกำหนดแน่นอนอะไร พระปรวาทีกล่าวว่าด้วยการกำหนดแน่นอนคือโสดาปัตติผล (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๔๔/๗๐๑)

อรรถกถาอธิบายถึงพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการได้แล้ว ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษยโลกอีก ๗ ชาติแล้วจึงจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี)๓๑/๕๓-๕๔)

การกำหนดรู้ : การกำหนดรู้ แปลจากคำว่า ปริญญา ,ในมหานิทเทส กล่าวการกำหนดรู้ว่าหมายถึงปริญญา มี ๓ อย่างคือ (๑) ญาตปริญญา(การกำหนดรู้ขั้นรู้จัก) (๒) ตีรณปริญญา

SAMPLE

การกำหนดรู้ขั้นพิจารณา)(๓)ปหานปริญญา(การกำหนดรู้ขั้นละ),ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงบุคคลรู้แจ้งทุกขสัจว่าเป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้, ในสัจจกถา กล่าวถึงการรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้รูปที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์,ในเถรคาถา พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า พึงเลิกฉันก่อนอิ่ม ๔-๕ คำ แล้วดื่มน้ำ เท่านี้ก็เพียงพอเพื่ออยู่ผาสุกของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยวมุ่งนิพพาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๑/๔๙๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๓/๓๕, ,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๔/๓๙๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๘๓/๕๐๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๓/๖๓, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔/๔๓๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๒/๓๗๖)

การกิน : การกัดกิน ดังคำในปาฏิกวรรคว่า สุนัขจิ้งจอกแก่ตัวหนึ่ง เจริญเติบโตด้วยการกินเนื้อ,ในมูลปัณณาสก์ กล่าวถึงการกิน พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ถามเกินกว่า ๒ ครั้งได้ ดังคำว่า เธอทั้งหลายไม่ควรถามเราเกินกว่า ๒ ครั้ง นอกจากเรื่องการกิน การดื่ม ,ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึงการกิน หากไม่กินสิ่งที่ไม่ควรก็อาจจะตายได้ ดังที่ลูกช้างเล็กๆ ทำตามช้างใหญ่เหล่านั้นลงสู่สระนั้นแล้ว ใช้งวงถอนเหง้าและรากบัวขึ้น (แต่)ไม่ล้างให้ดีไม่เคี้ยวให้ละเอียด กลืนทั้งโคลนตม จึงถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย เพราะการกิน, ในเปตวัตถุกล่าวถึงการกินของเปรตว่ากินเลือดและหนอง,การรู้จักกินทำให้อายุยืน ดังที่หมูไม่กินอาหารทำให้ร่างกายผอม จึงทำให้ไม่ถูกจับไปฆ่า (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๘/๒๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๑/๑๖๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๑/๓๒๐,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๒๑/๑๘๘,ขุ.ชา. เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๐/๑๓)

การกีดกันบาปด้วยตบะ : การรังเกียจบาปด้วยตบะ, การเกลียดตบะ, การบำเพ็ญทุกกรกิริยาเพื่อย่างกิเลส, ลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะซึ่งมีการกีดกันบาปด้วยตบะเป็นแก่นสาร ยึดติดอยู่กับการกีดกันบาปด้วยตบะ เป็นลัทธิที่พวกปริพาชกยึดถือ มีวิธีบำเพ็ญ คือ ปฏิบัติตนเป็นอเจลก(ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท เลียมือ เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด .... ยืนอย่างเดียว ไม่ยอมนั่งเดิน กระโหย่ง คือถือการเดินกระโหย่ง (เหยียบพื้นไม่เต็มเท้า) ถือการนอนบนหนาม นอนบนที่นอนอันทำด้วยหนาม นอนบนแผ่นกระดาน นอนบนเนินดิน นอนตะแคงข้างเดียว เอาฝุ่นคลุกตัว อยู่กลางแจ้ง นั่งบนอาสนะตามที่ปูลาดไว้บริโภคคูถ คือถือการบริโภคคูถ ไม่ดื่มน้ำเย็น คือถือการไม่ดื่มน้ำเย็น อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือถือการลงอาบน้ำ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๔๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๘/๔๐)

การเกลียดตบะ : การรังเกียจบาปด้วยตบะ คือ การบำเพ็ญทุกรกิริยาเพื่อย่างกิเลส ดู การกีดกันบาปด้วยตบะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๖/๒๙๗)

การเกิด : การเป็นขึ้น, การมีขึ้น, กำเนิด,เช่นในมหาสมยสูตร กล่าวถึงเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ป่ามหาวัน เทพ ๑๐ หมู่ก็มาด้วยความคิดว่า พวกเราจะเข้าพบพระนาคะผู้ไม่มีการเกิด ไม่มีกิเลสดังตะปู,สักกปัญหสูตร โคปกเทพบุตร กล่าวว่าเราได้มาเห็นพวกภิกษุผู้เป็นสาวกของพระโคดม ผู้เกิดอยู่ในหมู่คนธรรพ์ ท่านเหล่านี้หันหน้าไปทางไหนจึงไม่ได้รับพระธรรมของพระพุทธเจ้า...พวกท่านเข้าไปนั่งใกล้พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธเจ้าผู้ยอดเยี่ยม แต่กลับมาเกิดในหมู่เทพชั้นต่ำ การเกิดของพวกท่านไม่สมควร,ในวิภังค์อธิบายการเกิดไว้ในคำว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติ(การเกิด) จึงมี ดังคำว่า ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ นี้เรียกว่าเพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๗๐, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๔/๒๘๒)

การเกิดขึ้น : การเป็นขึ้น, การมีขึ้นเป็นขึ้น,อุปปัตติ เช่นในเรื่องปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลม กล่าวถึงเพราะชาติเป็นปัจจัยชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะโทมนัส อุปายาสจึงมีกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้,ในทีฆนิกาย มหาสติปัฏฐานสูตร กล่าวถึงการเกิดขึ้นแห่งกามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด (ภิกษุ) ก็รู้ชัดเหตุนั้น (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓/๕, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐)

อรรถกถามหาวรรคอธิบายการเกิดขึ้นว่าหมายถึงญาณคติ (การเกิดขึ้นแห่งมรรคญาณ) เพราะมีสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕สิ้นไปและหมายถึงบุญที่ให้เกิดเป็นเทพชั้นใดชั้นหนึ่ง (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๗๓-๒๗๕/๒๔๘), อรรถกถาทีฆนิกายอธิบายทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ว่าหมายถึงทฤษฎีที่กล่าวถึงการเกิดขึ้นของโลกว่านี้เป็นดินแดนเริ่มต้นของโลก (ที.ปา.อ. (บาลี) ๕/๓)

การเกิดในภพใหม่ : 1. การอุบัติในภพใหม่ (ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ) 2. ความบังเกิดคือภพใหม่ ของสัตว์ผู้เกิดแล้วหรือสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด 3. นามรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกับวิญญาณโดยมีวิญญาณาหาร(ปฏิสนธิจิต)เป็นปัจจัย ; กระบวนการเกิดในภพใหม่ คือ มีอาหาร ๔ (กวฬิงการาหาร ที่หยาบหรือละเอียด ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร), มีราคะ นันทิ ตัณหา ในกวฬิงการาหารเป็นต้น, มีวิญญาณที่ตั้งอยู่งอกงามในกวฬิงการาหารเป็นต้น, มีนามรูปหยั่งลง, มีความเจริญแห่งสังขาร จึงมีการเกิดในภพใหม่ จากนั้นจึงมีชาติ ชรา มรณะ มีความโศก ความกระวนกระวาย และความคับแค้น; การเกิดในภพใหม่อีกกระบวนการหนึ่ง คือ กรรมเป็นไร่นา วิญญาณเป็นพืช ตัณหาเป็นยางเหนียว วิญญาณ(หรือเจตนาแน่วแน่ และความปรารถนา) ดำรงมั่นอยู่ได้เพราะธาตุอย่างหยาบ(กามธาตุ) ธาตุอย่างกลาง(รูปธาตุ) หรือธาตุอย่างละเอียด

SAMPLE

(อรูปธาตุ) ของสัตว์ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ การเกิดในภพใหม่จึงมีต่อไปอีก; คำว่า ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ มาคู่กับคำว่า คพฺภเสยฺยา (การนอนในครรภ์ - ชลาพุชะ) หมายถึง กำเนิด ๓ ได้แก่ อัณฑชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๐/๔, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๒/๒๐,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๔/๑๒๖, องฺ. ทุก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๑,องฺ. ทุก.(ไทย) ๒๐/๗๘/๓๐๒)

การเกิดใหม่ : การเกิดในภพใหม่, การไปเกิดในครรภ์ใหม่, การเกิดในภพใหม่ หมายถึงคนที่ต้องไปผุดเกิดอีก ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่เวรัญชพราหมณ์ว่า เราเรียกคนที่ละการอยู่ในครรภ์และการเกิดใหม่ได้หมด ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ว่า เป็นคนไม่ผุดไม่เกิด,ในจูฬวรรคและอุปักกิเลสสูตร กล่าวถึงสมณพราหมณ์พวกหนึ่งดำเนินชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ...ย่อมยินดีการเกิดใหม่,ในขุททกปาฐะ และสุตตนิบาต รัตนสูตร กล่าวถึงพระขีณาสพว่าเป็นผู้สิ้นภพเก่าแล้ว ไม่มีการเกิดใหม่,ในมหานิทเทส กล่าวถึงคนที่ตัดรอยต่อแห่งการเกิดใหม่ ...เป็นบุรุษสูงสุด, การเกิดใหม่เป็นชื่อเรียกตัณหาเป็นเหตุเกิด(โปโนพภวิกาตัณหา) (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๐/๔,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๗/๓๙๗,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๔๕/๑๓๙, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๒/๔๓๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๐/๕๐๐, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๓๒/๖๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๐/๘๓,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๕/๑๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๓๘/๕๕๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๘/๒๗๕),ดู การเกิดในภพใหม่

อรรถกถาอธิบายว่า การเกิดใหม่ เป็นของคนที่ยังมีสนธิ (รอยต่อ) หมายถึงวัฏฏสนธิ (รอยต่อคือวัฏฏะ) สังสารสนธิ (รอยต่อคือสงสาร) (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๘/๖๖)

การโกง : การใช้อุบายหรือเล่ห์เหลี่ยมหลอกลวง (กูฏ) เช่น โกงเงิน, จัดเป็นกรรมชั่ว, การแสดงอาการดื้อไม่ยอมทำตาม เช่น เด็กโกง ม้าโกง,การโกงอยู่, ในทีฆนิกาย จูฬศีลที่พระพุทธองค์และพระพุทธสาวกเว้นขาดจากการโกง ,การโกง(นิกติ) จัดอยู่ในสิ่งที่เป็นกลิ่นชั่วร้ายที่พระสนังกุมารพรหมกล่าวไว้ ,สิ่งที่ทำให้เกิดการโกง เช่น ตาชั่ง, ของปลอม, เครื่องวัดตวง ,ผลการโกงทำให้ได้รับกรรมชั่วเช่น ต้องกลืนกินเบ็ด ดังคำว่า สัตว์นรกเหล่านั้นมีกรรมหยาบช้า ทำบาปแล้ว จึงต้องกลืนกินเบ็ดนอน (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๙๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๘/๕๒๔,ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๑๔/๑๔๖, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๙๑/๒๕๘)

การขบฉัน : การเคี้ยวกิน (ใช้แก่นักบวช), เรียกอาหารการกินของนักบวชว่า ของขบฉัน ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยอำนาจประโยชน์ ๓ จึงได้ทรงบัญญัติการขบฉัน ๓ หมวดในตระกูลทั้งหลายไว้ คือ(๑) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก (๒) เพื่อความอยู่ผาสุกของ

SAMPLE

เหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๓) เพื่ออนุเคราะห์ตระกูลมิให้เหล่าภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่ว อาศัยพรรคพวกทำลายสงฆ์ให้แตกกัน,ในเถรคาถา พระโคตมเถระกล่าวให้รู้จักประมาณในการขบฉัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๘๓/๔๔๐)

อรรถกถากล่าวว่า การขบฉัน ๓ หมวด ในที่นี้หมายถึงการขบฉันในโภชนวรรค สิกขาบทที่ ๑, ๒, ๓ แต่ในที่นี้พระมหากัสสปะ กล่าวหมายเอาสิกขาบทที่ ๒ คือคณโภชนสิกขาบท ว่าด้วยการฉันโภชนะเป็นคณะ (สำ.นิ.(ไทย) อ.(บาลี) ๒/๑๕๔/๑๙๙)

การข่ม : การบังคับ, การครอบงำ เช่มการข่มจิต ดังคำว่า การข่มจิตควรมีในเมื่อจิตฟุ้งซ่าน แปลมาจากวิกขัมภนะ ในที่นี้มุ่งหมายถึงการข่มกิเลสมีราคะเป็นต้น, ในทสุตตรสูตรและสมาธิสูตร กล่าวถึงสัมมาสมาธิประกอบด้วยญาณ ในข้อที่ ๕ ว่า ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้ สงบ ประณีต ได้ด้วยความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น และ มิใช่บรรลุได้ด้วยการข่ม(ธรรมที่เป็นข้าศึก),การข่มนี้บางครั้งมักมาท้ายคำอื่น เช่นในอปัณณกสูตร กล่าวถึงการยกตน การข่มผู้อื่น ซึ่งเกิดมาจากมีความเห็นผิดเป็นต้น ; การพูดข่ม หมายถึงการแสดงกิริยาวาจาให้เห็นว่าเหนือกว่า หรือการทำให้อีกฝ่ายหนึ่งรู้สึกว่าด้อยกว่า เช่นในมหาวรรค กล่าวถึงภิกษุผู้ฉลาดในพระวินัย อันมีประโยชน์มากอันนำความสุขมาให้ภิกษุผู้มีศีลดีงาม ในการข่มภิกษุผู้ปรารถนาต่ำทราม, ในปริวาร กล่าวถึงการรู้ฐานะและมิใช่ฐานะเพื่อประโยชน์แก่การข่มบุคคลผู้เก้อยาก เพื่อประโยชน์แก่การยกย่องเหล่าภิกษุมีศีลดีงาม,ในขัชโชปนกชาดก กล่าวถึงชนทั้งหลายบรรลุประโยชน์ที่ต้องการด้วยอุบายวิธีต่างๆคือการข่มศัตรูและยกย่องมิตร,ในมหานิทเทส อธิบายถึงบุคคลละกามได้โดยการข่มไว้ ดังคำว่าบุคคลเมื่อพิจารณาเห็นว่า กามทั้งหลายเปรียบเหมือนร่างโครงกระดูก เพราะให้ความยินดีเล็กน้อยจึงละกามได้โดยการข่มไว้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๑/๒๐๑,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๖๖/๕๕๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๘/๑๐๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗/๓๖,ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๗๘/๒๑๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑๐/๖๑๘)

อรรถกถาอธิบายการข่มไว้ในคำอธิบายคำว่า วิเวก ๕ ซึ่งข้อที่ ๑ กล่าวถึงวิกขัมภนวิเวก(ความสงัดด้วยการข่มไว้),ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายกล่าวถึงการกำจัดความอยาก หมายถึงการกำจัดหรือการข่มตัณหาได้ด้วยอำนาจของภังคานุปัสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความสลาย) (องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๒๐/๑๖๕, (ม.มู.อ.(บาลี)๑/๒๗/๙๑)

SAMPLE

การข่มขี่ : การกดขี่ ในลักขณสูตร กล่าวถึงมหาบุรุษตอนหนึ่งว่า เมื่อพระองค์ทรงเป็นพระราชาปกครองแผ่นดินใหญ่ จะทรงมีคนหมู่มากเป็นบริวารที่สะอาดและไม่มีการข่มขี่ให้เดือดร้อนในราชอาณาจักร,ในอปทาน พระสุคันธเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า คนพาลเหล่าใดเป็นผู้มีความสงสัย จึงดูหมิ่นพระมหามุนี เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงข่มคนพาลเหล่านั้นโดยการข่มขี่ที่ชอบธรรม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๑/๒๙๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๙/๒๓๔)

การข่มขู่ : การกำราบ ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า คำว่า การข่มขู่ ได้แก่ การกำราบ , การทำให้กลัว, การทำให้เสียขวัญ การทำให้ผู้อื่นต้องกลัวว่าจะเกิดความเสียหายเป็นภัยแก่ตนเอง แก่สกุลแห่งตน หรือแก่ทรัพย์สินของตน เป็นภัยอันใกล้จะถึง ดังคำในปาฏิกวรรคว่า มหาบุรุษเป็นผู้ไม่ทรงเบียดเบียน ไม่ทรงย่ำยีปวงชนด้วยฝ่ามือ และท่อนไม้ด้วยก้อนดิน ด้วยศัสตรา ด้วยคำสั่งประหาร ด้วยการจองจำหรือด้วยการข่มขู่,ในอิติวุตตกะกล่าวว่า เมื่อมีการสามัคคีกัน ก็จะไม่มีการข่มขู่ ,สถานที่มีการข่มขู่จะเกิดการฆ่า การจองจำ การหลอกลวงด้วยของปลอมการหลอกลวงซึ่ง ๆ หน้า การปล้นฆ่าเจ้าทรัพย์ และการกระทำทารุณอย่างแสนสาหัส (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๒๙/๗๑,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๒๗/๑๘๕,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๙/๓๖๓,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๘/๑๗๘/๕๐๐)

การข่มใจ : การบังคับตน, เป็นอย่าง ๑ ในฌานสมาบัติ ๓ ที่ทำให้พระเจ้ามหาสุทัสสนะ มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมาก ดังคำว่า เหตุที่เรามีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ในเวลานี้เป็นผลเป็นวิบากแห่งกรรม ๓ อย่างคือ (๑) การให้ (๒) การข่มใจ (๓) การสำรวม แล้วจึงเสด็จเข้าไปยังเรือนยอด (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๐/๑๙๓)

อรรถกถากล่าวว่า การข่มใจ(ทมะ) หมายถึงชื่อแห่งความสำรวมอินทรีย์ เป็นต้น อนึ่ง ความสำรวมอินทรีย์ ท่านอธิบายว่า ถูกข่มไว้ด้วยสัจจะแล้วจึงเข้าถึงการข่มใจผู้ประกอบด้วยความข่มใจและสงบใจชื่อว่าผู้ถึงที่สุดพระเวท อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ส่วนความสงบใจ(อุปสมะ) เป็นไวพจน์ของการข่มใจ (ม.อุ.อ.(บาลี)๓/๓๙๖/๒๓๙, สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๘๘-๘๙/๒๔)

การข่มผู้อื่น : การแสดงกิริยาวาจาให้เห็นว่าเหนือกว่า,มักมาคู่กับการยกตนการข่มผู้อื่น หรือการทำให้อีกฝ่ายหนึ่งรู้สึกว่าด้อยกว่า เช่น พูดข่ม จัดเป็นบาปอกุศลธรรมอย่าง ๑ ซึ่งกล่าวไว้ในความเห็นผิด ดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ว่า เพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยบาปอกุศลธรรมเป็นอเนกเหล่านี้ คือ มิจฉาทิฏฐิ ... ความเป็นข้าศึกกับพระอริยะ. การทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิดจากความเป็นจริง .การยกตนการข่มผู้อื่นย่อมเกิดขึ้น ,ในมหานิทเทสกล่าวว่าเป็นส่วนหนึ่งของความถือตัว ๒ นัย ดังคำว่า ความถือตัว ๒ นัย คือ

SAMPLE

(๑) การยกตน (๒) การข่มผู้อื่น,ญาตปริญญาสามารถกำหนดรู้การข่มผู้อื่นได้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๕/๙๘, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๑/๙๕,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๘/๕๑๐)

การขโมย : การลัก,การหยิบของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้ หมายถึงกิริยาที่ทำในสิ่งที่ผู้อื่นไม่ได้ให้หรือหวงแหน โดยปริยายหมายความว่า ลอบทำสิ่งที่ตนไม่มีสิทธิ์หรือไม่ได้รับอนุญาต เช่นในจักกวัตติสูตรกล่าวว่า เมื่อความขัดสนแพร่หลาย บุรุษคนหนึ่งจึงถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย,ในปาสาทิกสูตร กล่าวถึงฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้ (อภัพพฐาน)สำหรับพระขีณาสพ ดังคำว่า ภิกษุขีณาสพไม่อาจถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย,การขโมย ไม่เป็นที่รักที่พอใจของคนทั้งหลาย,อุปสิงฆปุปผชาดก เทพธิดาองค์หนึ่งสถิตอยู่ที่ค่าคบต้นไม้ ต้องการให้ฤษีโพธิสัตว์สลดใจ จึงกล่าวว่า ท่านผู้นิรทุกข์ การที่ท่าน ลักดมดอกบัวที่เขายังไม่ได้ให้ นั่นเป็นองค์แห่งการขโมยอย่างหนึ่ง ท่านชื่อว่าเป็นผู้ขโมยกลิ่น,ในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึงคนดีที่ให้ทานบางครั้งหลงผิดไปเพราะการชักชวน ดังคำที่โกสิยดาบสกล่าวว่า ในกาลบางคราวมนุษย์ทั้งหลายยึดถือการให้ทานบ้าง การฝึกฝนตนบ้าง การบริจาคบ้าง ความสำรวมบ้างกระทำไปด้วยศรัทธา แต่มนุษย์พวกหนึ่งกลับถูกเธอชักนำผิดทาง จึงกระทำการขโมยบ้าง พูดเท็จบ้าง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๑/๖๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๖/๑๔๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๓, ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๑๕/๒๔๙,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๕๑/๑๒๖)

การขยายความ :การอธิบาย,การชี้แจง,ในที่นี้หมายถึง ขยายเทศนา ขยายสุตตันตะที่ยังไม่ชัดเจนให้ชัดเจน,อธิบายข้อความให้แจ่มแจ้ง ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาตกล่าวถึงคนกล่าวตู่ตถาคต ๒ จำพวกคือ (๑) คนที่แสดงสุตตันตะที่ควรขยายความว่า สุตตันตะมีการขยายความแล้ว (๒)คนที่แสดงสุตตันตะที่มีการขยายความแล้วว่าสุตตันตะที่ควรขยายความ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๑/๒๕/๗๔)

การขวนขวาย : การหมั่นเสาะแสวงหาเพิ่มเติมโดยไม่ยอมอยู่นิ่ง,เวยยาวัจจะ,การช่วยเหลือ,ความพยายาม เช่นในภิกขุนีวิภังค์ กล่าวถึงพวกภิกษุณีช่วยทำการขวนขวายเพื่อคฤหัสถ์,ในสิกขาบทวิภังค์อธิบายว่า ที่ชื่อว่าช่วยทำการขวนขวายเพื่อคฤหัสถ์ คือต้มข้าวต้ม หุงภัตตาหารหรือทำของเคี้ยว ซักผ้านุ่งหรือผ้าโพกเพื่อคฤหัสถ์,ในมหาวรรคอธิบายว่า ถ้าจีวรของอุปัชฌาย์จะต้องซัก สัทธิวิหาริกพึงซัก หรือพึงทำการขวนขวายว่า ด้วยอุบายอย่างไรหนอ ใคร ๆ พึงซักจีวรของอุปัชฌาย์,ในโสณนันทชาดก พระเจ้าอโนชะตรัสแก่นันทดาบสว่า พระคุณเจ้าได้ทำการขวนขวายช่วยเหลือมิใช่น้อยเห็นปานนี้ เมื่อฝนตก พระคุณเจ้าก็ได้ทำให้ฝนหยุด,ในมหานิทเทส กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้งดเว้นจากการขวนขวายในการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)

SAMPLE

๓/๙๙๐/๒๔๕,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๙๒/๒๔๖,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๗,ขุ.ชา.สัตตติ.(ไทย) ๒๘/๙๔/๗๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๗/๖๐๕)

อรรถกถาอธิบายถึงการขวนขวายไว้ว่า การขวนขวายในการดูการละเล่นที่เป็นข้าศึกต่อกุศล เช่นการฟ้อนขับร้อง ประโคมดนตรี (วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑/๑๔/๑๗-๑๘)

การขอ : การพูดให้เขาให้สิ่งที่ต้องการ, การวิงวอน เช่นในมหาวิภังค์ กล่าวถึงภิกษุทำสันถัตทุกปีเป็นผู้มากไปด้วยการขอว่า ท่านทั้งหลายจงให้ขนเจียม พวกอาตมาต้องการขนเจียม หรือดังที่พวกชาวบ้านถูกรบกวนด้วยการขอ ด้วยการออกปากขอ พบเห็นภิกษุทั้งหลาย(ชาวเมืองอาฬวีสร้างกุฎีแล้วขออุปกรณ์ต่างๆ พากันหวาดสะดุ้ง , การขอ การออกปากขอ ย่อมไม่เป็นที่พอใจแม้ของพวกสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้น ไม่จำต้องกล่าวถึงพวกมนุษย์เลย ,คนที่มีจิตศรัทธามั่นคง เป็นทานบดี ควรแก่การขอ ดังคำในอังคุตตรนิกายว่า สตรี... มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ,พระพุทธเจ้าก็ทรงเป็นผู้ควรแก่การขอ ดังคำในสุตตนิบาตว่า ภิกษุทั้งหลาย เรานี้แลเป็นพราหมณ์ผู้ควรแก่การขอ ขวนขวายในธรรมทานตลอดเวลา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔๒/๓๗๘,วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔๕/๓๘๒, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๕๗/๘๓, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๐/๓๐๔, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗)

การขอร้อง : ขอให้ช่วยเหลือ, ขอให้ทำตามที่ขอ เช่นในมหาวรรค พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ภิกษุผู้ได้รับการขอร้องให้กุลบุตรอุปสมบทได้,ในปริวาร กล่าวถึงการขอร้องไว้ในอธิบายสมถะ ๗ มีสมุฏฐาน ๓๖ ว่าเป็นสมุฏฐาน ๑ ของสติวินัย อมูฬหวินัย เป็นต้น,ในธัมมเทวปุตตชาดก อธรรมเทพบุตรกล่าวแก่ธรรมเทพบุตรว่า ข้าพเจ้าก็จะไม่ให้หนทางแก่ท่านเพราะการขอร้อง เพราะการเจรจาได้ถูกต้อง (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๑/๙๙,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๕๓/๕๓๔,ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๒๙/๓๕๙)

การขัดแย้ง : การไม่ลงรอยกัน ดังเรื่องราวที่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะกันเพราะเรื่องน้ำ ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคทรงขวนขวายน้อย ประกอบตามสุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่เถิด ข้าพระองค์ทั้งหลายจะปรากฏเพราะความบาดหมาง การทะเลาะการขัดแย้ง และการวิวาทนั่นเอง (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๖/๒๗๗)

การขับร้อง : การร้องเพลง ดังคำว่า พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์พากันไปดูมหรสพบนยอดเขา พวกชาวบ้านจึงตำหนิว่า ไฉนพวกภิกษุณีจึงไปดูการฟ้อนรำบ้าง การขับร้องบ้าง,ในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคกล่าวถึงการขับร้องว่าเป็นโทษอย่างหนึ่ง แห่งการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ,ในอังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าตรัสว่า การขับร้องคือการร้องไห้ในอริยวินัย,การขับร้องมีปรากฏแม้ในสวรรค์ ดังคำในอปทานว่า ในวิมานนั้นข้าพเจ้ารื่นรมย์ด้วยการ

SAMPLE

ฟ้อน การขับร้อง การเคาะกังสดาล ,พระท้าวมหาราช นามว่าธตรฐ ทรงโปรดปราน การขับร้อง ดังคำในปาฏิกวรรคว่า ท้าวมหาราชมีพระนามว่าธตรฐทรงเป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ มีคนธรรพ์แวดล้อมทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง,ในชาดกกล่าวถึงการร้องไห้ว่าเป็นกิริยาอย่าง๑ ในมายาหญิง ๔๐ ที่หญิงจะยั่วยวนชาย (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๓๓/๑๕๒, ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๕๐/๒๐๓,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๗๘/๒๒๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๘/๓๕๑, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖/๑๘๖,๓๓/๗๐/๓๔๕, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๐๐/๑๔๔)

การขับไล่ : การบังคับให้ออกไปให้พ้น ดังคำในอิติวุตตกะว่า เมื่อสงฆ์แตกกัน ย่อมมีความบาดหมางกัน มีการบริภาษกันมีการดูหมิ่นกัน และมีการขับไล่กัน, การบังคับให้ไปหรือให้ออกจากที่เดิม เช่น ไล่คนออกจากบ้าน ดังเรื่องราวที่เมื่อสัตว์มีการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ก็จะเกิดการขับไล่ตามมา ดังคำในปาฏิกวรรคว่า บาปธรรมเกิดขึ้นในหมู่สัตว์แล้ว คือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทัณฑาวุธจักปรากฏ การขับไล่จักปรากฏ , ในชาดกกล่าวถึงการขับไล่ต้องทำแบบฉับพลัน ดังการขับไล่ศัตรูแบบสายฟ้าแลบ(ที.ปา. (ไทย)๑๑/๑๓๒/๙๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๓๖๒,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๕๗/๑๐๖)

การข้าม : การยกเท้าย่างผ่านเหนือสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อให้พ้นไป,การผ่านจากข้างหนึ่งไปยังอีกข้างหนึ่ง เช่น ในมหาวิภังค์ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้โดยสารเรือลำเดียวกันข้ามฟาก ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย ในการข้ามฟาก เราอนุญาตให้ชักชวนภิกษุณีโดยสารเรือลำเดียวกันได้,การล่วงพ้นสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยผ่านเหนือสิ่งนั้นไป เช่นการข้ามโอฆะ แปลจากคำว่า ตรณะ ในอังคุตตรนิกาย สาฬหสูตร เจ้าลิจฉวีพระนามว่าสาฬหะกล่าวถึงสมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติการข้ามโอฆะเพราะเหตุ ๒ อย่างคือ (๑) เพราะสีลวิสุทธิ เป็นเหตุ (๒) เพราะการเกลียดตบะเป็นเหตุ,การล่วงพ้นช่วงเวลาใดช่วงเวลาหนึ่ง เช่นการสวดมนต์ข้ามปี; การผ่านเลยลำดับ,การไม่เป็นไปตามลำดับ เช่ม การข้ามขั้น,การข้ามบรรทัด (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๘๗/๒๕๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑/๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๖)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายถึงการข้ามไว้ในญาณ ๑๖ ข้อโคตรภูญาณไว้ว่า โคตรภูญาณ หมายถึงญาณหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล วิสุทฺธิ.(บาลี)๒/๖๖๒-๘๐๔/ ๒๕๐-๓๕๐)

SAMPLE

การข้ามไป : การข้ามฝาก,การข้ามฝั่ง ดังคำในเตวิชชสูตร กล่าวถึงคนจะข้ามแม่น้ำอจิรวดี แต่กลับทำอีกอย่างหนึ่ง ดังคำว่า ชายคนหนึ่งต้องการข้ามไปฝั่งโน้น แต่กลับนอนคลุมโปงอยู่ที่ฝั่งนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๔๕/๒๓๙,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๔๗/๒๔๐)

การขาย : การขาย (วิกกย) การเอาของแลกเงินตรา ดังคำในมูลปัณณาสก์และมัชฌิมปัณณาสก์ที่ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพ เพราะเว้นขาดจากการซื้อการขาย, ในสังยุตตนิกาย กยวิกกยสูตรกล่าวไว้ว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการซื้อขายมีจำนวนน้อย, การค้าขายเป็นกิจกรรมของผู้เป็นพราหมณ์ ดังคำในอังคุตตรนิกายว่า เขามอบทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์เพื่ออาจารย์แล้วแสวงหาภรรยาโดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง แสวงหาด้วยการซื้อบ้าง แสวงหาด้วยการขายบ้าง (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๒/๓๒๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๔, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๒/๖๕๐, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๒/๓๒๓)

การขู่กรรโชก : การขู่เอาด้วยกิริยาหรือวาจาให้กลัว โดยใช้กำลังประทุษร้ายหรือโดยขู่เข็ญว่าจะทำอันตรายต่อชีวิต ร่างกาย เสรีภาพ ชื่อเสียง หรือทรัพย์สิน, จัดเป็นศีลข้อ ๑ ในจูฬศีล ๒๖ ข้อที่พระสมณโคดมทรงเว้นขาด ดังคำในสีลขันธวรรคและมูลปัณณาสก์ว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้นและการขู่กรรโชก ,ในปาฏิกวรรคกล่าวถึงการขู่กรรโชกว่าจัดเป็นมิจฉาอาชีวะที่ควรเว้นขาด ส่งผลให้พระองค์มีพระทนต์เรียบเสมอกัน และมีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม ,ในอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติทรงสอนให้ภิกษุเป็นผู้เว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ)การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้นและการขู่กรรโชก(ที.สี.(ไทย)๙/๑๐/๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๓/๓๒๕, ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๙๖,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๙/๒๑๑)

การเข้าเจโตวิมุตติ : การเข้าเจโตวิมุตติ,การบรรลุเจโตวิมุตติ, การเข้า(สมปตฺติ,สมาปชฺชน) หมายถึง การได้ การให้อุบัติขึ้น การให้อุบัติขึ้นด้วยดี การให้ตั้งขึ้น การให้ตั้งขึ้นด้วยดี การให้บังเกิด การให้บังเกิดโดยยิ่ง การให้เกิด การให้เกิดด้วยดีซึ่งเจโตวิมุตติ; การเข้าเจโตวิมุตติ มี ๒ ประการ คือ ๑) การเข้าเจโตวิมุตติที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข โดยอาศัยปัจจัย ๔ ประการ ได้แก่ (๑) เพราะละสุขได้ (๒) เพราะละทุกข์ได้ (๓) เพราะโสมนัสดับไปก่อน (๔) เพราะโทมนัสดับไปก่อนแล้วจึงบรรลุจตุตถฌาน ซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ๒) การเข้าเจโตวิมุตติที่ไม่มีนิมิต โดยอาศัยปัจจัย ๒ ประการ ได้แก่ (๑) การไม่มนสิการถึงนิมิตทั้งปวงคืออารมณ์มีรูปเป็นต้น (๒) การมนสิการถึงนิพพานธาตุซึ่งไม่มีนิมิตคือการมนสิการถึงธรรมที่เกิดร่วมกับผลสมาบัติ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๘/๔๙๖, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๕๗/๔๘๙)

SAMPLE

การเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้ : การถูกกัน, การลงรอยกัน,การทำให้ลงรอยกัน, ความเหมาะเจาะกับทฤษฎีที่พินิจไว้ ดังคำในนิทานวรรคที่ท่านพระมุสิละได้ตอบต่อท่านปวิฏฐะว่า เว้นจากความเชื่อ เว้นจากความชอบใจ เว้นจากการฟังตามกันมา เว้นจากการคิดตรองตามแนวเหตุผล เว้นจากการเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว ผมรู้เห็นว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี ,หรือดังพระดำรัสในสฬายตนวรรคว่า ภิกษุอาศัยเหตุใดพยากรณ์อรหัตตผล เว้นจากความเชื่อ ... เว้นจากการเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว ... ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป เหตุนั้นมีอยู่ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๕๓/๑๘๘)

การเข้าถึงกาย : การถือปฏิสนธิในกายอื่น ด้วยอำนาจอวิชชาและตัณหา (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๙/๓๓)

การเข้าถึงภพ : การไปเกิดในภพ; การเข้าถึงภพ มี ๔ ประการ ได้แก่ (๑) บุคคลผู้น้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างเล็กน้อยเป็นอารมณ์ หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นปริตตาภา (๒) บุคคลผู้น้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างหาประมาณมิได้เป็นอารมณ์ หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นอัปปมาณาภา (๓) น้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างเศร้าหมองเป็นอารมณ์ หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นสังกิลิฏฐาภา (๔) น้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างบริสุทธิ์เป็นอารมณ์ หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นปริสุทธาภา (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๒/๒๗๑)

การเข้าไปนั่งใกล้ : การนั่งไม่ชิดและห่างเกินไป ดังคำในสังยุตตนิกายว่า การเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น (สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะ) ก็ดี การเข้าไปนั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้นก็ดี...เรากล่าวว่า มีอุปการะมาก ,จัดเป็นกิริยาที่เกิดถัดการเข้าไปหา ดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ว่า การเข้าไปหามีอุปการะมากแก่การเข้าไปนั่งใกล้ ถ้าบุคคลไม่เข้าไปหา ก็จะพึงนั่งใกล้ไม่ได้ หมายถึงอาการที่หย่อนก้นให้ติดกับพื้นหรือที่รองเช่นเก้าอี้ ,การเข้าไปนั่งใกล้ทำให้เงี่ยโสตได้ ดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ว่า การเข้าไปนั่งใกล้มีอุปการะมากแก่การเงี่ยโสตลง ถ้าบุคคลไม่เข้าไปนั่งใกล้ ก็จะพึงเงี่ยโสตลงไม่ได้ , การเข้าไปนั่งใกล้จัดเป็นพัฒนาการของบุคคลผู้เป็นโมเนยยะ(พระมุนี) ดังที่บุคคลบรรลุธรรมโดยลำดับอย่างนี้ คือโดยการแสดง การถาม การมนสิการโดยแยบคาย การเสพ การคบ การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร บุคคลนี้เรียกว่าผู้เป็นเนยยะ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๓๔/๕๔๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๔,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๕๐/๑๘๗)

อรรถกถากล่าวว่า การเข้าไปนั่งใกล้ หมายถึงการเข้าไปนั่งใกล้เพื่อสอบถามปัญหา (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๘๔/๒๐๘)

SAMPLE

การเข้าไปนั่งใกล้สมณะ : การก้าวเดินไปพบสมณะ,การเข้าไปพบนักบวช, เทวดาสอนให้ศึกษาการเข้าไปนั่งใกล้สมณะ ดังที่กัสสปเทพบุตรกล่าวไว้ว่า บุคคลพึงศึกษาการเข้าไปนั่งใกล้สมณะ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๒/๘๗)

อรรถกถากล่าวถึงบุคคลที่เข้าไปใกล้สมณะทำให้ได้บรรลุธรรมไว้ว่า บุคคลที่มนสิการโดยแยบคาย โดยการแสดง การถาม การเสพ การคบหา การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร จึงบรรลุธรรมโดยลำดับ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๓/๓๘๐)

การเข้าไปหา : การเข้าไปพบ ดังคำในมหานิทเทสที่ว่า การมาเฝ้า การก้าวเดินเข้าเฝ้า การเข้าไปเฝ้า การเข้าไปนั่งใกล้ พึงมีแก่ผู้ต้องการด้วยปัญหา (ดังคำในสังยุตตนิกายว่า การเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น(สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะ ...เรากล่าวว่า มีอุปการะมาก เพราะบุคคลได้ฟังธรรมของภิกษุเห็นปานนั้นแล้วย่อมหลีกออกด้วยการหลีกออก ๒ อย่าง คือ (๑) หลีกออกทางกาย (๒)หลีกออกทางจิต เขาหลีกออกไปอยู่อย่างนั้นย่อมระลึก ตรึกถึงธรรม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๓๔/๕๔๕, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๒/๕๖๐)

อรรถกถากล่าวว่า การเข้าไปหา หมายถึงการเข้าไปหาพระอริยะด้วยความตั้งใจอย่างนี้ว่า เราจักถวายทาน จักถามปัญหา จักฟังธรรม หรือจักทำสักการะ (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๘๔/๒๐๘)

การเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ : การเข้าถึงการดับสัญญาและเวทนาเป็นสมาบัติ เรียกว่าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ เรียกสั้นๆว่า นิโรธสมาบัติ (ข้อ ๙ ในอนุปุพพวิหาร) มีอธิบายเกี่ยวกับการเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธที่ภิกษุณีชื่อว่าธัมมทินนากล่าวแก่วิสาขอุบาสกไว้ว่า ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ มิได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ เรากำลังเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ หรือเราเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว ที่แท้ จิตที่ท่านอบรมไว้ในเบื้องต้นอย่างนั้น ย่อมนำเข้าไปในภาวะนั้นได้เอง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๔/๕๐๔)

การแข่งคู่ : การจับคู่, การแข่งขัน, การสนทนา, การปราศรัยถึง โดยปริยายหมายความว่า เท่า, เสมอ, เช่น คู่ฟ้า คู่ดิน แต่ในมหานิทเทส อธิบายหมายถึงปสูรปริพาชก ไม่สามารถเทียบได้กับพระผู้มีพระภาค คือ ไม่สามารถแข่งคู่ คือ จับคู่แข่งขัน สนทนา ปราศรัยถึงการสนทนากับพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัดได้เลย เพราะปสูรปริพาชก เลว ทราม ต่ำทรามน่ารังเกียจ หยาบช้า ต่ำต้อย ส่วนพระผู้มีพระภาคทรงล้ำเลิศ ประเสริฐ วิเศษนำหน้า สูงสุด ประเสริฐสุด (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๙/๒๑๓)

การแข่งดี : การมุ่งเอาชนะชิงดีชิงเด่น โดยไม่ยอมลดราวาศอกให้แก่กัน ดังคำในอังคุตตรนิกายที่พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ภัททิยะ สารัมภะ (การแข่งดี) เมื่อเกิดขึ้นภายในบุคคล

SAMPLE

ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลหรือไม่เกื้อกูล, การแข่งดี แม้คนนอกพระพุทธศาสนาก็ไม่ชอบใจ ดังคำในอุปริปัณณาสก์ว่า แม้พวกวัสสะและพวกภัญญะชาวโอกกลชนบท ผู้เป็นอเหตุกวาทะ เป็นต้น ก็ยังเข้าใจธรรมบรรยายชื่อว่ามหาจัตตารีสกะว่าไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน เพราะกลัวการนินทา การว่าร้ายและการแข่งดี (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๓/๑๘๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙๓/๒๘๔)

อรรถกถากล่าวว่า การแข่งดี เป็นข้อ ๑ ในอุปกิเลส ๑๖ ซึ่งหมายถึงอกุศลธรรมที่เข้าไปเบียดเบียนจิต กล่าวคือ อภิชฌาวิสมโลภะ พยาบาท โกธะ อุปนาหะ มักขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาเถยยะ ถัมภะ สารัมภะ(การแข่งดี) มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๑๒๒/๒๓๒)

การคดโกง : การประพฤติทุจริต, ความไม่ซื่อตรง ดังคำในอังคุตตรนิกาย อันธสูตร กล่าวถึงบุคคลตาเดียวหมกมุ่นกับธรรมและอธรรม แสวงหาโภคทรัพย์ด้วยการคดโกงและการพูดเท็จอันเป็นการลักขโมยทั้งสองอย่าง,ในกัณหชาดก กล่าวถึงการคดโกงเกิดแก่บุคคลผู้มีความโลภ ดังคำที่กัณหฤๅษีกล่าวแก่ท้าวสักกะไว้ว่า การปล้นฆ่าชาวบ้าน การจี้ข่มขู่เอาทรัพย์ การคดโกงและการหลอกลวงย่อมปรากฏมีอยู่ในบุคคลผู้มีความโลภ เพราะฉะนั้นอาตมาจึงไม่ชอบความโลภ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๙/๑๗๙, ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๘/๓๒๔)

การค้นคว้า : การหาข้อมูลอย่างถี่ถ้วนตามหลักวิชา, การเสาะหาเอามา,แปลจากคำว่าปวิจย ดังในอธิบายในทุกขญาณว่า ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด การเลือกเฟ้น การค้นคว้า ความสอดส่องธรรม การกำหนดดี การเข้าไปกำหนด การเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้ละเอียด ความแจ่มแจ้ง ความคิด การพิจารณา ,ในการค้นคว้าจะทำให้มีปัญญามาก หรือปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก ดังคำว่า มากด้วยการวิจัย มากด้วยการค้นคว้า มากด้วยการพิจารณา มากด้วยการเพ่งพินิจ มีการเพ่งพินิจเป็นธรรมดา อยู่ด้วยปัญญาอันแจ่มแจ้งและประพฤติในปัญญา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๙/๑๖๙,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕๙๙/๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า มีการค้นคว้ามาก ดังคำว่า ชื่อว่า ปวิจยพหุโล เพราะมีการค้นคว้าสภาวธรรมโดยประการต่างๆ มาก,ในอรรถกถาจริยาปิฎก กล่าวถึงความสำเร็จแห่งการค้นคว้า การตั้งมั่น การตั้งใจสมาทานบารมีให้สูงขึ้นไปเพราะความเป็นไปแห่งปัจจัยนั้น ย่อมมีแก่พระมหาบุรุษทั้งหลาย (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๖/๓๐๔,จริยา.อ.(บาลี) ๑/-/๓๓๐)

การคบ : การเสพ การส้องเสพ การส้องเสพด้วยดี การคบหา ความภักดี ความจงรักภักดี ความเป็นผู้มีกายและใจโน้มน้าวไปตาม เช่น บุคคลผู้มีมิตรชั่ว เป็นไฉน ในข้อนั้น

SAMPLE

ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว เป็นไฉน บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ทุศีล สดับมาน้อย มีความตระหนี่ มีปัญญาทราม, การเสพ การส้องเสพ การส้องเสพด้วยดี การคบ การคบหา ความภักดี ความจงรักภักดีต่อบุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้มีกายและใจโน้มน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีมิตรชั่ว บุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้มีมิตรชั่วนี้ชื่อว่า ผู้มีมิตรชั่ว (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๖/๑๕๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๖/๑๖๔,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๕๐/๑๘๗)

การคบคนชั่วเป็นมิตร : การเข้าเป็นพวกกันกับคนชั่ว,การคบหากับคนชั่ว จัดเป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ดังคำในสิงคาลกสูตรว่า การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ,การคบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษ ๖ กล่าวคือ ผู้ที่คบคนชั่วเป็นมิตร ย่อมกลายเป็นนักเลงการพนัน เป็นนักเลงเจ้าชู เป็นนักเลงเหล้า เป็นคนหลอกลวง เป็นคนโกง และเป็นโจร (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๔๗/๒๐๒,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕)

การคบค้าสมาคมกัน : การไปมาหาสู่เข้าเป็นพวกเดียวกัน ดังคำในสังยุตตนิกายว่า สัตว์ทั้งหลายคบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน คือสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีศรัทธา คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีศรัทธา สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีหิริ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีหิริ เป็นต้น,ในอัสสัทธสังสันทนสูตรกล่าวไว้อีกว่า แม้ในอดีต... แม้ในอนาคต ...ภิกษุทั้งหลาย แม้ในปัจจุบันนี้ สัตว์ทั้งหลายคบค้าสมาคมกัน(เช่นนี้) (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๑/๑๙๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๑/๑๙๓),คบหาก็ว่า

การคบหา : การคบหาสัตบุรุษ, การเสพ การส้องเสพ การส้องเสพด้วยดี การคบหา ความภักดี ความจงรักภักดี ความเป็นผู้มีกายและใจโน้มน้าวไปตามสัตบุรุษ; ดู การคบ, เช่น ธรรม ๓ ประการที่มีอุปการะมากคืออะไร คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ) (๒) สัทธัมมัสสวนะ (การฟังพระสัทธรรม) (๓) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๙/๙๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๐/๙๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๒/๙๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๖/๑๕๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๑๗/๑๗๗)

การครองเรือน : การทำหน้าที่การงานมีกสิกรรมและพานิชกรรมเป็นต้น อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การครองเรือน, ความกังวลอย่างหนึ่งของผู้ออกบวช เช่น พึงตัดความกังวลเรื่องการครองเรือน ตัดความกังวลเรื่องบุตรภรรยา ตัดความกังวลเรื่องญาติ ตัดความกังวลเรื่องมิตรอำมาตย์ ตัดความกังวลเรื่องการสะสมทั้งหมด โกนผมและหนวดแล้วนุ่งห่มผ้ากาสาวะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เข้าถึงความไม่กังวลแล้วเที่ยวไป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๕/๑๗๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑/๒๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๐/๑๔๙)

SAMPLE

การคร่ำครวญ : การร้องร่ำรำพัน,ปริเทวนา,การร้องไห้มีน้ำตานองหน้า ในสุตตนิบาต สัลลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อุบาสกคนหนึ่งผู้โศกเศร้าเพราะบุตรตายว่า ผู้ที่เบียดเบียนตนเองย่อมจะซูบผอม ไม่ผ่องใส สัตว์ทั้งหลายผู้ละไปสู่ปรโลกหาคุ้มครองตนอยู่ด้วยการคร่ำครวญนั้นได้ไม่ ฉะนั้นการคร่ำครวญจึงเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์,ในทสรถชาดก พระรามบัณฑิตประกาศความไม่เที่ยงว่า ผู้ที่เบียดเบียนตนเองย่อมจะซูบผอมไม่ผ่องใสเพราะการคร่ำครวญนั้น สัตว์ทั้งหลายผู้ละไปสู่ปรโลกก็คุ้มครองตนไม่ได้ การคร่ำครวญเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์,ในอปทาน พระมหาปชาบดีเถรีกล่าวว่า โอ ชีวิตมีความพินาศเป็นที่สุด การคร่ำครวญได้มีแล้ว ด้วยประการฉะนี้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๙๑/๖๔๓,ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๙/๓๖๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๕๒/๔๒๑)

การคลอด : การออกลูก, การออกจากครรภ์ หมายถึงภาวะที่มารดาให้ทารกเกิดมา,การที่มารดาเบ่งลูกจากครรภ์ให้ออกมา, ในมหานิทเทส อธิบายถึงการคลอดเป็นทุกข์อย่างหนึ่ง ดังคำว่า เพราะอันตรายนั้น ทุกข์จึงติดตามนรชนนั้นไป อธิบายตอนหนึ่งว่า ทุกข์เนื่องจากการถือกำเนิดในครรภ์...ทุกข์เนื่องจากการอยู่ในครรภ์...ทุกข์เนื่องจากการคลอดจากครรภ์... ทุกข์ที่สืบเนื่องมาจากผู้เกิด,ในจูฬนิทเทส กล่าวถึงทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น โดยอธิบายความเหมือนกันกับมหานิทเทส,ในอปทาน พระปฏาจาราได้กล่าวถึงอดีตของตนเมื่อคราวก่อนบวชตอนหนึ่งว่า มหาเมฆก็เกิดขึ้นในเวลาที่หม่อมฉันจะคลอด สามีไปหาเครื่องกำบังแต่ถูกงูกัดตาย ครั้งนั้น หม่อมฉันมีทุกข์เพราะการคลอด หมดที่พึ่ง เป็นคนกำพร้า (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๒๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒/๕๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๙๔/๔๕๓)

การคลอดบุตร : การคลอดลูก, ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต กล่าวถึงสิ่งที่มาตุคามไม่อิ่มว่า มาตุคาม (สตรี)ไม่อิ่ม ไม่ระอาต่อธรรม ๒ ประการจนกระทั่งตาย คือ (๑) การเสพเมถุนธรรม (๒) การคลอดบุตร,ในเถรีคาถา กีสาโคตมีเถรีคาถา ยักษิณีกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเป็นสารถีผู้ทรงฝึกคนที่ควรฝึก ตรัสว่า ความเป็นหญิงเป็นทุกข์ เพราะแม้ความเป็นหญิงมีสามีร่วมกันก็เป็นทุกข์ หญิงบางพวกคลอดครั้งเดียว อดกลั้นความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะการคลอดบุตรไม่ไหว จึงเชือดคอตนเองเสียก็มี,ในพุทธวงส์ กล่าวถึงพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดย่อมเที่ยงแท้แน่นอน เหมือนสตรีมีครรภ์แก่ จะต้องมีการคลอดบุตรในครรภ์เป็นแน่ (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๒/๙๙,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๑๗/๕๙๐,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๑๔/๕๘๒)

การคล้อยตาม : ความเห็นสอดคล้องไปในทางเดียวกัน, การมีความเห็นอย่างเดียวกัน,แปลมาจากคำว่า อันวยะ เช่นการคล้อยตามวาทะ, ในทีฆนิกาย สังคีติสูตร กล่าวถึงญาณ (ความรู้) ๔ คือ (๑) ธัมมญาณ(ความรู้ในธรรม) (๒) อันวยญาณ(ความรู้ในการคล้อยตาม)(๓)

SAMPLE

ปริยญาณ (ความรู้ในการกำหนดจิตของผู้อื่น) (๔) สัมมติญาณ (ความรู้ในสมมติ),ใน อุปริปัณณาสก์ อุทเทสวิภังคสูตร กล่าวถึงบุคคลมีวิญญาณคล้อยตามความแปรผัน ของรูป ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งธรรม อันเกิดจากการคล้อยตามความแปร ผันของรูป ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่,ในวัจฉโคตตสูตร วัจฉโคตรปริพาชก ทูล ถามพระพุทธเจ้าว่า ก็การคล้อยตามคำพูดที่ชอบธรรมบางอย่าง ย่อมไม่ถึงฐานะที่น่า ติเตียนบ้างหรือ เพราะข้าพเจ้าทั้งหลายไม่ประสงค์จะกล่าวตู่ท่านพระโคดม,ใน ภัททิยสูตร เจ้าลิจฉวีพระนามว่าภัททิยะทูลถามพระพุทธเจ้าว่า การคล้อยตามวาทะ อันชอบแก่เหตุไร ๆ ย่อมไม่มาถึงฐานะอันควรติเตียนหรือ,ใน อัตถัสสทวารชาดก เศรษฐีโพธิสัตว์แก้ปัญหาของบุตรชายถามถึงช่องทางแห่งประโยชน์ว่า บุคคลควร ปรารถนาลาภอย่างยิ่ง คือ(๑) ความไม่มีโรค (๒) ศีล(๓) การคล้อยตามความรู้ของ ท่านผู้ฉลาด(๔)การสดับตรับฟัง (๕) การประพฤติสมควรแก่ธรรม(๖)ความที่จิตไม่หด หู่(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๘๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๐/ ๓๘๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๘/๒๒๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๓,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๔/๓๕)

การคล้อยตามวาทะ : การเห็นสอดคล้องไปในทางเดียวกัน, การมีความเห็นอย่างเดียวกัน, เช่น ใน สีลขันธวรรค ท่านโสณทัณฑะลบหลู่ผิวพรรณ ลบหลู่มนตร์ ลบหลู่ชาติกำเนิด พูด คล้อยตามวาทะของพระสมณโคดมถ่ายเดียวเท่านั้น ,หรือดังคำในอังคุตตรนิกาย ที่ เจ้าลิจฉวีนามว่าภัททิยะกราบทูลว่า ...การคล้อยตามวาทะอันชอบแก่เหตุไร ๆ ย่อม ไม่มาถึงฐานะอันควรติเตียนหรือ แท้จริง ข้าพระองค์ไม่ประสงค์จะกล่าวตู่พระผู้มี พระภาคเลย (ที.สี.(ไทย)๙/๓๑๕/๑๒๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๓/๒๘๓)

การคัดค้าน การแสดงอาการไม่เห็นด้วย,การทักท้วงในระหว่าง,ปฏิโกสน,ปฏิพาหน, ในมหาวิภังค์ กล่าวถึงกัมมปฏิพาหนสิกขาบท ว่าด้วยการคัดค้านกรรมที่ถูกต้อง,ในธรรมบท กล่าวถึง ผู้มีปัญญาทราม อาศัยทิฏฐิชั่วคัดค้านคำสอนของพระอริยะผู้เป็นพระ อรหันต์ ผู้ดำรงอยู่โดยธรรม การคัดค้านและทิฏฐิชั่วนั้น เกิดขึ้นมาเพื่อทำลายตนเอง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๙๓/๕๘๔,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๓๕/๙๐, วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๙๕/๓๔๗,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๔/๘๓)

การค้าขาย : อาชีพของพ่อค้า เช่น วาเสฏฐะ เธอจงรู้อย่างนี้ว่า ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตาม อาศัยการค้าขายเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเรียกว่า พ่อค้า ไม่เรียกว่า พราหมณ์ ; การค้าขายขาดทุนหรือได้กำไร มีเหตุ ๔ ประการ คือ ๑) คนที่ปวารณาจะถวาย ปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่านประสงค์แล้วไม่ถวาย ชาติต่อไปจะค้าขาย ขาดทุน ๒) คนที่ปวารณาจะถวายปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่าน

SAMPLE

ประสงค์ แต่ไม่ถวายตามที่ท่านประสงค์ ชาติต่อไปจะค้าขายไม่ได้กำไรตามที่ประสงค์ ๓) คนที่ปวารณาจะถวายปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่านประสงค์ และถวายตามที่ท่านประสงค์ ชาติต่อไปจะค้าขายได้กำไรตามที่ประสงค์ ๔) คนที่ปวารณาจะถวายปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่านประสงค์ แต่ถวายเกินกว่าที่ท่านประสงค์ ชาติต่อไปจะค้าขายได้กำไรเกินคาด; การค้าขายที่อุบาสกไม่ควรประกอบมี ๕ ประการ คือ ๑) การค้าขายศัสตราวุธ (หมายถึงการให้สร้างอาวุธแล้วขายอาวุธนั้น เพราะการค้าขายอาวุธ เป็นเหตุให้ทำความผิดก่อโทษแก่ผู้อื่นได้) ๒) การค้าขายสัตว์ (หมายถึงการค้าขายมนุษย์ เพราะการค้าขายมนุษย์ทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพ) ๓) การค้าขายเนื้อ (หมายถึงการเลี้ยงสัตว์มีสุกรเป็นต้นไว้ขาย หรือการขายเนื้อสัตว์ เพราะการค้าขายเนื้อเป็นเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์) ๔) การค้าขายของมึนเมา (หมายถึงการให้ปรุงของมึนเมาชนิดใดชนิดหนึ่งแล้วขาย เพราะการค้าขายของมึนเมาเป็นเหตุให้มีการดื่มแล้วเกิดความประมาท) ๕) การค้าขายยาพิษ (หมายถึงการให้ทำยาพิษแล้วค้าขายยาพิษนั้น) (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๗/๕๗๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๔/๕๘๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๙/๑๒๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๙๕, องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๗๗/๖๘, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา ๓/๑๗๗-๘/๖๖-๘)

การคาดคะเนความจริง : วิธีการคาดคะเนความจริงของศาสดาผู้เป็นนักตรรกะ นักอภิปรัชญา เช่น ศาสดาบางคนในโลกนี้ เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมตามปฏิภาณของตน ตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริง ศาสดาผู้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา ก็ย่อมมีการใช้เหตุผลถูกบ้าง การใช้เหตุผลผิดบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างอื่นบ้าง; นักตรรกะ (ตกฺกี) คือผู้ที่ใช้เหตุผลตามแนวของตรรกศาสตร์ (Logic) มี ๔ จำพวก คือ ๑) อนุสสติกะ อนุมานจากข้อมูลที่เป็นประสบการณ์ ๒) ชาติสสระ อนุมานโดยการระลึกชาติ ๓) ลาภิตักกิกะ อนุมานจากประสบการณ์ภายในของตน และ ๔) สุทธิตักกิกะ อนุมานโดยใช้เหตุผลล้วน ๆ ส่วนนักอภิปรัชญา (วีมังสี) คือผู้ที่ใช้เหตุผลโดยการคาดคะเนความจริงเอาจากการเทียบเคียงจนพอใจถูกใจแล้วยึดถือเป็นทฤษฎี เช่น คาดคะเนในเรื่องที่เกี่ยวกับปฐมเหตุของโลกและจักรวาล (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๑/๒๗๒, ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓๔/๙๘-๙๙)

การคำนวณ : ๑. วิชาคำนวณ, วิชานับเลข, การนับจำนวนว่าหนึ่ง หมวดหนึ่ง สอง หมวดสอง สาม หมวดสาม สี่ หมวดสี่ ห้า หมวดห้า หก หมวดหก เจ็ดหมวดเจ็ด แปด หมวดแปด เก้า หมวดเก้า สิบ หมวดสิบ ถึงจำนวนร้อยหรือเกินจำนวนร้อย

SAMPLE

๒. ศิลปะที่ใช้เป็นอาชีพอย่างหนึ่งของกุลบุตร เช่น กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการมีศิลปะใด คือ ด้วยการนับคะแนน การคำนวณ การนับจำนวน การไถ การค้าขาย การเลี้ยงโค การยิงธนู การรับราชการ หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง ; การคำนวณมี ๓ อย่าง คือ ๑) การคำนวณด้วยวิธีนับนิ้ว (มุททา) ๒) การคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา) และ ๓) การคำนวณด้วยวิธีอนุมานด้วยสายตา (สังขาน) (ที.สี.(ไทย)๙/๒๕/๑๐, ที.สี.(ไทย)๙/๒๐๙/๗๑, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๙/๒๒๗)

การคิด : การนึก, การใคร่ครวญ, การไตร่ตรอง,จินตะ,ความดำริ หมายถึงการทำให้ปรากฏเป็นรูปหรือประกอบให้เป็นรูปหรือเป็นเรื่องขึ้นในใจ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคทรงแผ่เมตตาจิตไปที่ช้างนาฬาคิรี แล้วตรัสว่า กุญชรเอ๋ย การคิดเข้ามาทำร้ายพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นเหตุแห่งความทุกข์,เป็นชื่อหนึ่งที่ทำให้มีปัญญา ในปัญญา ๓ อันได้แก่ (๑) จินตามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด) (๒) สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) (๓) ภาวนามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการอบรม),ในปาฏิกวรรค กล่าวถึงการคิดไว้ในความดำริอันไม่ขุ่นมัว,ในทางอกุศล มุ่งหมายถึงการคิดร้าย, การคิดปองร้ายผู้อื่น,การคิดผิดทาง,การคิดเอาเอง,การคิดประทุษร้าย, ในทางกุศล มุ่งหมายถึงการคิดตรองตามแนวเหตุผล,การคิดถึงกุศล,การคิดถูกวิธี, การคิดถูกทาง, ในโกสัมพิยสูตร กล่าวถึงภิกษุมีความขวนขวายในการคิดเรื่องโลกนี้ โลกหน้า ก็ชื่อว่ามีจิตถูกปริยุฏฐานกิเลสครอบงำแล้ว,ในสังยุตตนิกาย จินตีสูตรกล่าวถึงการคิดเรื่องอริยสัจ,ในโลกจินตาสูตร กล่าวถึงการคิดเรื่องโลก,ในเถรคาถา พระอังคุลิมาลเถระกล่าวไว้ว่า การที่เรามาสำนักพระศาสดาเป็นการดีแล้ว มิใช่ไม่ดี การที่เราคิดจะบวชในสำนักพระศาสดานี้ก็มิใช่เป็นการคิดไม่ดี,ในกูฏวาณิชชาดก อำมาตย์โพธิสัตว์ผู้พิพากษาทราบว่าพ่อค้าบ้านนอกคิดโกง เมื่อจะแก้เอาชนะคนโกง จึงกล่าวว่า การที่ท่านคิดฉ้อฉลตอบบุคคลผู้ฉ้อฉลเป็นการคิดที่ดีแล้ว (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๓/๕๓๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๙/๘๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๓/๕๓๓,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๘/๕๘๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๑/๖๒๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๘๕/๔๘๕,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๓๕/๑๐๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๕/๔)

อรรถกถาอธิบายการคิดไว้ในคำว่า มนสิการโดยแยบคาย หมายถึงการคิดถูกวิธี(อุปายมนสิการ)และการคิดถูกทาง(ปถมนสิการ) (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๘๘/๒๕๔)

การคุ้มครอง : การรักษาป้องกัน, การป้องกันรักษา, การระวังรักษา, การปกป้องรักษา เช่นการคุ้มครองพ่อค้า,สังวร เช่นอินทรียสังวร, ในปาฏิกวรรค ลักขณสูตร กล่าวว่า มหาบุรุษ

เคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ๆ นำความสุขมาให้แก่คนหมู่มาก บรรเทาภัยคือความหวาดกลัวและความหวาดสะดุ้ง ขวนขวายในการคุ้มครองรักษาป้องกัน,ในสังยุตตนิกาย ทุติยอัปปมาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า มหาบพิตร เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาทอยู่ แม้พระองค์เองก็จักเป็นผู้ได้รับการคุ้มครอง รักษาแล้ว,ในธรรมบท และขทิรวนิยเรวตเถรคาถา พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมืองชายแดนได้รับการคุ้มครองทั้งภายในและภายนอกฉันใด เธอทั้งหลายจงคุ้มครองตนให้ได้ฉันนั้น,ในปิลินทวัจฉเถราปทาน พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวถึงอานิสงส์ของการถวายภาชนะน้ำมัน อานิสงส์ของการถวายไม้เท้าคนแก่ และอานิสงส์ของการถวายคนโทน้ำและผอบว่า ตนเองได้รับการคุ้มครองโดยการอารักขาทั้งปวง ,ในอปทาน พระวักกลิเถระกล่าวถึงตนเองได้รับการคุ้มครองจากพระพุทธเจ้า ดังคำว่า ข้าพเจ้าได้รับการคุ้มครองโดยไม่ต้องเฝ้ารักษาจึงพ้นจากความป่วยไข้ทุกอย่าง อยู่อย่างสุขสำราญ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๕/๑๖๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๙/๑๕๕,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๑๕/๑๓๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๒/๕๙๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕๐/๖๐๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๓/๖๐๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๐/๒๔๔)

อรรถกถาทีฆนิกาย อธิบายถึงการคุ้มครองไว้ในคำว่า อินทริยสังวร ว่าหมายถึงการปิดกั้น การคุ้มครอง สำรวมระวังทวารทั้ง ๖ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๖๕/๓๕๑)

การคู้เข้า : การงอเข้ามา ดังคำในสังยุตตนิกายว่า เมื่อข้อทั้งหลายมีอยู่ การคู้เข้าและการเหยียดออกก็ปรากฏ, การงอเข้า เช่น คู้เข่า ก็ว่า, ตรงกันข้ามกับ เหยียด ดังคำในกถาวัตถุที่พระสกวาทีถามว่า เมื่อข้อพับที่เป็นอดีตมีอยู่ การคู้เข้าและเหยียดออกย่อมปรากฏใช่ไหม,ในอุปริปัณณาสก์ อังคุตตรนิกาย และอภิธรรมปิฎกกล่าวถึงการคู้เข้าว่าจัดเป็นกำหนดในการทำความรู้สึกตัว ดังคำว่า ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า การเหยียดออก,เป็นกิริยาอาการสำรวมของภิกษุในพระพุทธศาสนา ทำให้คนผู้พบเห็นเกิดความเลื่อมใส ดังคำในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ว่า ภิกษุรูปหนึ่ง ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรไปบิณฑบาตที่กีฏาคิรีชนบท มีการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก ที่น่าเลื่อมใส สายตา มองทอดลง สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๓๒/๔๖๐, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๓๖/๒๓๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๕/๑๖๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๒๓/๓๙๒,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๕๙/๑๙๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๓/๒๐๗)

การเคลื่อนไหวกาย : การที่กายไม่อยู่นิ่ง, การไม่คงที่ของกาย,ตรงกันข้ามกับภาวะจิตเป็นสมาธิตั้งมั่น, ในวจีเภทกถา กล่าวถึงคนที่เข้าฌานจะไม่มีการเคลื่อนไหวกาย ดังคำในกถาวัตถุที่พระสกวาทีถามว่า การเคลื่อนไหวกายของผู้เข้าฌานไม่มีใช่ไหม,พระพุทธองค์ทรง

SAMPLE

ไม่มีการเคลื่อนไหวกายตลอด ๗ คืน ๗ วัน ดังพระดำรัสในมูลปัณณาสก์ที่ตรัสไว้ว่า เราไม่เคลื่อนไหวกาย ไม่พูดสามารถเสวยสุขโดยส่วนเดียวอยู่ตลอด ๗ คืน ๗ วัน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๘๐/๑๘๕,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๒๖/๒๙๒)

การเคาะกังสดาล : การตีระฆังวงเดือน เช่น แว่วสำเนียงเสียงระฆังกังสดาล ดังคำในอปทานที่พระตีณิกณิการปุปผิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เกิดเป็นวิทยาธรตอนหนึ่งไว้ว่า ในวิมานนั้นข้าพเจ้ารื่นรมย์ด้วยการฟ้อน การขับร้อง การเคาะกังสดาล และการประโคม เป็นผู้หมกมุ่นในกาม บันเทิงอยู่ด้วยความยินดีในการเล่น ,แม้พระอุตตรเถระก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๖/๑๘๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๐/๓๔๕)

การเคี้ยว : การบดให้แหลกด้วยฟัน(ขายิตะ) ดังคำในสีลขันธวรรคที่กล่าวถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ ...การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม (ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๔/๗๓),ในมัชฌิมนิกาย อังคุตตรนิกายกล่าวไว้ว่าจัดอยู่ในหมวดสัมปชัญญะ แห่งกายานุปัสสนาที่สอนให้ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม,ในวิภังค์กล่าวถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๐๙/๑๐๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๙,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๒๓/๓๙๓)

อรรถกถากล่าวว่า การใช้ฟันเคี้ยวกินของขบเคี้ยวที่ทำด้วยแป้งเป็นต้น(ที.สี.อ.(บาลี)๑/๒๑๔/๑๘๐)

การเคี้ยวไม้ชำระฟัน : การใช้ฟันบดไม้ชำระฟัน,การเคี้ยวไม้ชำระฟันมีอานิสงส์ ๕ นี้ คือ(๑) ตาสว่าง (๒) ปากไม่มีกลิ่นเหม็น (๓) ประสาทลิ้นรับรสอาหารได้ดี (๔) น้ำดีและเสมหะไม่หุ้มห่ออาหาร (๕) ชอบฉันอาหาร(เจริญอาหาร) (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๘๒/๖๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๘/๓๕๑)

การใคร่ครวญ : การตรึกตรอง, การพิจารณา, การคิดทบทวน,การค้นคิด ดังพระดำรัสที่ตรัสแก่อุบาลีสาวกนิครนถ์ว่า ท่านจงใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำเถิด การใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำเป็นความดีสำหรับคนที่มีชื่อเสียงเช่นท่าน, การใคร่ครวญ เป็นส่วนหนึ่งของปัญญาที่ชื่อว่าอัญญาตาวินทรีย์ ดังคำในธัมมสังคณีว่า ความค้นคิด การใคร่ครวญ ปัญญา เหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ... สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคที่เกิดขึ้น ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าอัญญาตาวินทรีย์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๗/๖๓,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๕๕๖/๑๖๐)

อรรถกถาอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเตือนว่า ท่านควรใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำเถิด เพราะอุบาลีคหบดีเป็นผู้มี ชื่อเสียงและเลื่อมใสพวกนิครนถ์มาช้านาน ถ้า

SAMPLE

รีบแสดงตนเป็นพุทธมามกะ คนจะครหาได้ว่า พบนิครนถ์ก็ถึงนิครนถ์เป็นสรณะ พบพระก็ถึงพระเป็นที่พึ่ง (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๖๗/๖๗)

การใคร่ครวญธรรม : การไตร่ตรองธรรม (ธมฺมนิสนฺติ), การพิจารณาธรรม, การเพ่งพินิจพิจารณาเห็นธรรมโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

คำว่า “ธมฺมนิสนฺติ” เป็นชื่อของวิปัสสนา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๑/๓๓๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๗/๔๐๑, ที.ปา.อ.(บาลี)๓๓๑/๒๓๙, องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๒๐/๑๖๕, องฺ.สตฺตก.ฏีกา ๓/๒๐/๑๙๒)

การฆ่า : การทำให้ตาย,ปาณาติบาต เช่น การฆ่าคน การฆ่าสัตว์ ดังคำในมหาวิภังค์ที่มหาโจรบางคน มีบริวารเป็นร้อยหรือเป็นพันห้อมล้อมแล้วท่องเที่ยวไปในคาม นิคมและราชธานี ทำการฆ่าเอง, ในปาฏิกวรรค ลักขณสูตร กล่าวว่า ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ละมิจฉาอาชีวะแล้ว ดำรงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ คือ เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ... การฆ่า ...เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูน ทำให้กรรมนั้นไพบูลย์แล้ว หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลก ด้วยฐานะ ๑๐ มีอายุทิพย์เป็นต้นจุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ คือ (๑) มีพระทนต์เรียบเสมอกัน (๒) มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม ,ในสังยุตตนิกายกล่าวถึงผู้มีเกิดมาแล้วย่อมประสบ ดังที่จาลาภิกษุณีกล่าวว่า ความตายย่อมมีแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว ผู้ที่เกิดมาแล้วย่อมประสบทุกข์คือการจองจำ การฆ่า ความเศร้าหมอง,ในมัตวาสูตร พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการฆ่าบาปอกุศล ดังคำว่า พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญการฆ่าความโกรธ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙๕/๑๘๐,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๙๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๗/๒๒๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๖๗/๓๙๑)

การฆ่าปัจจัยแห่งเมถุน : การฆ่าปัจจัยแห่งเมถุนด้วยอริยมรรค(เสตุฆาต) เช่น “กายนี้เกิดขึ้นเพราะเมถุนและการฆ่าปัจจัยแห่งเมถุนด้วยอริยมรรค พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว” เป็นคำสอนที่พระอานนท์แสดงแก่ภิกษุณีรูปหนึ่งที่มีจิตปฏิพัทธ์ท่านแล้วแสร้งป่วยเพื่อให้ท่านเข้าไปเยี่ยม กิริยาของนางเป็นการทอดสะพาน(เสตุ) เป็นปัจจัยแห่งเมถุน พระอานนท์จึงแสดงธรรมเพื่อให้นางฆ่า(ฆาต)ปัจจัยแห่งเมถุนนั้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๙/๒๒๐)

การฆ่าพระอรหันต์ : การทำให้พระอรหันต์ตาย,อรหันตฆาต, (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๔๖/๕๙๑),ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงบุคคลผู้กระทำอนันตริยกรรม แม้ฟังสัทธรรมอยู่ก็ไม่อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๘๖/๖๑๑)

อรรถกถากล่าวว่า การฆ่าพระอรหันต์จัดเป็นกรรมเครื่องปิดกั้น, คำว่า กรรมเป็นเครื่องกั้น ในที่นี้หมายถึงอนันตริยกรรม ๕ คือ (๑)มาตุฆาต (ฆ่ามารดา) (๒)

SAMPLE

ปิตุฆาต (ฆ่าบิดา) (๓) อรหันตฆาต(ฆ่าพระอรหันต์) (๔) โลหิตุปบาท(ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงให้พระโลหิตห้อขึ้นไป) (๕) สังฆเภท (ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน) (อง.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๘๖/๑๕๕)

การฆ่ามารดา : การทำให้มารดาตาย,มาตุฆาต, จัดเป็นข้อ ๑ ในอนันตริยกรรม ๕ คือ (๑) มาตุฆาต (ฆ่ามารดา)(๒) ปิตุฆาต (ฆ่าบิดา) (๓) อรหันตฆาต(ฆ่าพระอรหันต์)(๔)โลหิตุปบาท(มีจิตประทุษร้ายทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อด้วยจิตคิดร้าย) (๕) สังฆเภท (ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน) (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๔๑/๕๙๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๔๖/๕๙๑)

การฆ่าสัตว์ : การทำสัตว์ให้ตาย(ปาณาติปาต),การทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป ดังคำในวินัยปิฎกมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิการฆ่าสัตว์ ทรงสรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์มิใช่หรือ, ในมูลปัณณาสก์กล่าวถึงการฆ่าสัตว์เป็นอกุศล ,ในกถาวัตถุกล่าวอธิบายว่า การฆ่าสัตว์ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในภูมิแห่งเปรต วิบากแห่งปาณาติบาตอย่างเบาที่สุดย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้มีอายุสั้นแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์, (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๕๕/๒๓๐, ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๙/๘๒, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๙๐๓/๙๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า องค์แห่งการฆ่าสัตว์ มี ๕ คือ (๑) สัตว์มีชีวิต (๒) รู้ว่าสัตว์มีชีวิต (๓) จิตที่จะฆ่า (๔) มีความพยายาม (ลงมือทำ) (๕) สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๘/๖๘)

การงด : การหยุดหรือการเว้น (วิรติ) คือ การไม่กระทำหรือไม่ดำเนินการตามปกติ, จัดเป็นสัมมาวาจา ที่เป็นอริยะ ดังคำว่า การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรคเจริญอริยมรรคอยู่ นี้เป็นสัมมาวาจาอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๘/๑๗๘)

อรรถกถาอธิบายว่า การงดมักมาคู่กับคำอื่นๆ เช่นเมถุนวิรัติ(การงดเว้นจากการเสพเมถุน) (ที. สี.อ.(บาลี) ๑/๑๙๐/๑๖๐-๑๖๒),การงด จัดเป็นศีล ดังคำว่า ศีลเป็น วิรติเจตสิก มีการเกิดดับตามกระแสจิต (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๕๙๐/๒๕๓),การงด, การเว้น,เจตนาที่งดจากความชั่ว ที่เรียกว่าวิรัติ มี ๓ อย่าง คือ (๑) สัมปัตตวิรัติ งดสิ่งที่ประจวบเข้า (๒) สมาทานวิรัติ (งดด้วยการสมาทาน (๓) สมุทเฉทวิรัติ (งดโดยเด็ดขาด)

การงดเว้น : การเว้นด้วยการงด คือ หยุดไม่กระทำหรือไม่ดำเนินการตามปกติ,วิรัติ เช่น การงดเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท,การงดเว้น

SAMPLE

จากเมถุนธรรม,การงดเว้นจากบาป, ในมหาวรรค วัสสูปนายิกขันธกะ พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิการกล่าวเท็จ ทรงสรรเสริญการงดเว้นจากการกล่าวเท็จ,ในปริวาร จัดเป็นข้อ ๓ ในวินีตวัตถุ ๕ อันได้แก่ (๑)การเว้นไกล (๒) การเว้นขาด (๓) การงดเว้น (๔) เจตนาเครื่องงดเว้นจากกองอาบัติ ๕ (๕) ความไม่ประกอบ การไม่ทำ การไม่แกล้งต้อง การไม่ละเมิดเวลา การกำจัดด้วยอริยมรรคชื่อเสตุ,ในคำอธิบายวินีตวัตถุ ๗ ก็เป็นข้อ ๓ เช่นกัน,ในอาฏานาฏิยสูตร ท้าวเวสวัณมหาราชกล่าวว่า พวกยักษ์ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น การที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อการงดเว้นนั้น จึงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของยักษ์เหล่านั้น,ในสังยุตตนิกาย เวฬุทวาเรยยสูตร กล่าวถึงพระอริยสาวกเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย,ในขุททกปาฐะ กล่าวถึงการงดเว้นจากบาปเป็นมงคลข้อที่ ๑๙ ในมงคล๓๘,ในสุตตนิบาต ธัมมิกสูตร กล่าวถึงสาวกผู้เป็นคฤหัสถ์ไม่ควรประพฤติการดื่มน้ำเมา ควรยินดีชอบใจธรรมคือการงดเว้นการดื่มน้ำเมา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๐๖/๓๒๓,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๑/๓๖๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๐/๓๘๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๑/๓๖๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๖/๒๒๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒,ขุ.ขุ.(ไทย) ๑๙/๘/๗,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๐//๕๙๓)

การงาน : สิ่งหรือกิจกรรมที่ทำ เช่น การตักน้ำ ดังคำในอปทานที่พระอุทกทายิกาเถรีเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า หม่อมฉันเป็นหญิงหาบน้ำขายอยู่ในกรุงพันธุมดี เลี้ยงชีพอยู่ด้วยการหาบน้ำขายเลี้ยงดูเด็ก ๆ ด้วยการงานนั้น,หรือดังคำในวินัยปิฎก จูฬวรรคที่พระเจ้ามหานามะตรัสเรื่องการทำนาให้เจ้าอนุรุทธะฟัง เจ้าอนุรุทธศากยะทูลถามว่า การงานไม่มีที่จบสิ้น ที่สุดของการทำงานไม่ปรากฏ การงานจะสิ้นไปเมื่อไร,ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึงการงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดินดำรงอยู่บนแผ่นดินจึงทำได้, การงานทำให้เกิดประโยชน์ ดังคำในสิงคาลกสูตรว่า ประโยชน์ทั้งหลายย่อมล่วงเลยหนุ่มสาวที่ละทิ้งการงาน โดยอ้างว่า เวลานี้หนาวเกินไปเวลานี้ร้อนเกินไป เวลานี้เย็นเกินไป เป็นต้น, การงานของพระอรหันต์คือการบำเพ็ญเพียรทางจิต ดังคำในปัพพัชชาสูตรตอนหนึ่งว่า อาตมภาพเห็นโทษในกามทั้งหลาย เห็นการออกบวชว่าเป็นทางเกษม จะจาริกไปเพื่อบำเพ็ญเพียร ใจของอาตมภาพ ยินดีในการบำเพ็ญเพียร (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๓๐/๑๖๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๕, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๔๙/๗๙,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕/๖๑, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๒๗/๕๙๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๑๖/๓๘๓)

การงานที่จะต้องช่วยกันทำ : งานทั้งหลายทั้งงานสูงและงานต่ำ, ข้อ ๕ ในนาถกรณธรรม๑๐ ดังคำในปาฏิกวรรคและอังคุตตรนิกายว่า ภิกษุเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้อง

ช่วยกันทำทั้งงานสูงและงานต่ำของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่อง พิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ ,เป็นคุณสมบัติข้อ ๑ ของผู้เป็นมหาบุรุษ ดังคำในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาตว่า บุคคล เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำของคฤหัสถ์ (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๔๕/๓๑๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑๓๕/๕๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๓๒)

อรรถกถากล่าวไว้ว่า งานสูง หมายถึงงานย้อมจีวร หรืองานโบกทาพระเจดีย์ตลอดถึงงานที่จะต้องช่วยกันทำที่โรงอุโบสถ เรือนพระเจดีย์ เรือนต้นโพธิ์เป็นต้น งานต่ำ หมายถึงงานเล็กน้อย มีล้างเท้า และนวดเท้าเป็นต้น (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒)

การงานที่ประเสริฐสุด : งาน, สิ่งหรือเรื่องที่ทำแล้วถึงความดับกิเลส บรรลุพระนิพพาน, ปฏิปทาที่นำไปสู่พระนิพพาน ดังที่พระโรหิณีเถรีกล่าวแก่บิดาไว้ว่า สมณะทั้งหลายชอบทำการงาน ไม่เกียจคร้าน ทำแต่การงานที่ประเสริฐสุด จึงละราคะโทสะได้ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๗๕/๖๐๐)

อรรถกถาอธิบายว่า การงานที่ประเสริฐสุด หมายถึงการกระทำงานอันประเสริฐ สูงสุด ซึ่งนำมาเพื่อพระนิพพานอย่างเดียว (ขุ.เถรี.(ไทย)๑/๒๗๕/๒๗๗)

การงานที่พึงทำด้วยกำลัง : งาน, สิ่งหรือเรื่องที่ทำ บรรดามีในโลกนี้ (พลกรณียะ),ภาระหน้าที่ที่ใช้เรี่ยวแรงกระทำ ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดินจึงทำได้ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๔๙/๗๘)

อรรถกถาอธิบายว่า การงานที่พึงทำด้วยกำลัง หมายถึงการงานมีการวิ่ง การกระโดด การก้มและการหว่านเป็นต้น พึงทำด้วยกำลังขาและกำลังแขน (สำ.ม.อ.(บาลี)๓/๑๔๙/๑๙๙),

การงานปกปิด : สิ่งหรือเรื่องที่ทำเป็นเรื่องลับ เป็นลักษณะการประพฤติของผู้ที่ไม่ใช่สมณะแต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ ดังคำในสังยุตตนิกายกล่าวถึงการงานปกปิดว่าจัดเป็นความเน่าในของภิกษุผู้ทุศีล, ในอังคุตตรนิกายว่า ภิกษุบางรูปเป็นคนทุศีล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด มีความประพฤติที่น่ารังเกียจ มีการงานปกปิด ไม่ใช่สมณะ แต่ปฏิญาณว่าเป็นสมณะ , มีในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาตอธิบายว่า ผู้มีการงานปกปิดไว้ พึงหวังได้คติอย่าง ๑ใน ๒ อย่าง คือนรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๑/๒๔๔, องฺ.ทุก.๒๑/๒๗/๗๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๓/๓๕๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า การงานที่ปกปิดไว้ หมายถึงบาปกรรม แท้จริง ขึ้นชื่อว่าบาป บุคคลจะทำอย่างปกปิดหรือไม่ปกปิด ก็ตาม ก็ชื่อว่าบาปกรรมที่ปกปิดไว้ (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๒๗/๒๙)

การเงี่ยโสต : การเอียงหู, การตะแคงหูฟัง ดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ว่า ถ้าศรัทธาไม่มี การเข้าไปหา การนั่งใกล้ การเงี่ยโสตลงสดับ .... และการอุทิศกายและใจก็ไม่มี , การเงี่ยโสตลงมีอุปการะมากแก่การฟังธรรม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๓/๒๑๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๓๔/๕๔๕)

การจงกรม : การเดินไปมาโดยมีสติกำกับอย่างพระเดินเจริญกัมมัฏฐาน เรียกว่า เดินจงกรม ดังคำในมัชฌิมนิกาย และสังยุตตนิกายว่า พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน , การจงกรมเป็นอิริยาบถอย่างหนึ่งของการปฏิบัติธรรม ดังคำในอปทานที่ศิษย์ของพระสารีบุตรเถระให้เวลาผ่านไปด้วยการนั่งขัดสมาธิ การยืน และการจงกรม ตลอดคืน,ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงอานิสงส์การเดินจงกรมว่ามี ๕ อย่าง คือ (๑) อดทนต่อการเดินทางไกล (๒) อดทนต่อการบำเพ็ญเพียร (๓) มีอาพาธน้อย (๔) อาหารที่กิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้มแล้วย่อยได้ง่าย (๕) สมาธิที่ได้เพราะการเดินจงกรมตั้งอยู่ได้นาน (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๕/๘๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๙/๑๘๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๑, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๘๒/๓๒)

การจบคาถา : การสิ้นสุดแห่งคาถา, หมายถึงการสิ้นสุดคราวหนึ่ง ๆในแต่ละคาถา, ในจูฬนิทเทสอชิตมาณวปัญหานิทเทส กล่าวถึงเมื่อพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมแก่อชิตมาณพ โดยตรัสคาถาว่า ภิกษุไม่พึงปรารถนายิ่งในกามทั้งหลาย พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวงมีสติดำรงอยู่ ดังนี้ พร้อมกับการจบคาถา ธรรมจักษุไร้ธุลี ปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ได้เกิดขึ้นแก่เหล่าเทวดาและมนุษย์หลายพัน,ในจูฬนิทเทส กล่าวถึงการจบคาถาเช่นนี้ไว้ ๑๖ ครั้ง เพราะพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมโปรดมาณพของพราหมณ์พาวรี จำนวน ๑๖ มีอชิตมาณพเป็นต้น (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘/๗๒)

การจรดกีบ : การเอาปลายกีบจรดแผ่นดิน, การเดินด้วยปลายกีบ, การฝึกม้าให้เดินเบา ๆ ไม่ให้ข้าศึกได้ยินเสียงฝีเท้า เป็นวิธีการฝึกม้าอย่างหนึ่งในวิธีฝึกม้า ๑๐ อย่าง ได้แก่ ๑) การเหยาะย่าง ๒) การวิ่งเป็นวงกลม ๓) การจรดกีบ ๔) การวิ่ง ๕) การใช้เสียงร้องให้เป็นประโยชน์ ๖) คุณสมบัติได้เป็นราชนิยม ๗) ความเป็นวงศ์พญาม้า ๘) ความว่องไวชั้นเยี่ยม ๙) การเป็นม้าชั้นเยี่ยม ๑๐) การเป็นม้าที่ควรแก่การชมเชยอย่างยิ่ง (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔๗/๑๖๓)

SAMPLE

การจ้องมอง : การเพ่งตาดูหรือมุ่งมองดูสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ ในที่หมายถึงหญิงจ้องมองชาย เช่น ในกุณาลชาดก นกดุเหว่ากุณาละ กล่าวถึงลักษณะมายาหญิงไว้ว่า พวกหล่อนประเล้าประโลมชาย ด้วยการเดินบ้าง ด้วยการจ้องมองบ้าง ด้วยการหัวเราะบ้าง ด้วยการนุ่งห่มไม่เรียบร้อยบ้างและด้วยการกล่าวถ้อยคำอ่อนหวานบ้าง(ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๓๓๓/๑๕๒)

การจัดรองเท้า : การวางรองเท้าให้เป็นระเบียบ, การวางระเบียบของรองเท้า, การเรียงรองเท้าตามลำดับ, การจัดรองเท้าเป็นศีล ดังคำว่า การจัดน้ำล้างเท้าให้เป็นศีล การจัดรองเท้าให้เป็นศีล ในที่นี้มุ่งอธิบายถึงกายวิญญัติของภิกษุ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๐๑/๖๕๕)

อรรถกถาอธิบายว่า กายวิญญัติและวจีวิญญัติเป็นศีล,ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายว่า กายวิญญัติ (ความเคลื่อนไหวร่างกายให้รู้ความหมาย เช่นสั่นศีรษะ โบกมือ ขยิบตา ดีดนิ้ว) (องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๑๗๑/๓๙๒,อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๖๐๑/๒๕๔)

การจัดอาสนะ : การตกแต่งอาสนะทำให้เรียบ, การวางอาสนะอย่างเป็นระเบียบ, การจัดอาสนะจัดเป็นศีล ดังคำว่า การจัดอาสนะให้เป็นศีล การจัดที่นอนให้เป็นศีล (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๐๑/๖๕๕)

อรรถกถาอธิบายว่า เพราะการจัดอาสนะเป็นการเคลื่อนไหวทางกายอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่ากายวิญญัติ ซึ่งจัดเป็นศีล (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๖๐๑/๒๕๔)

การจับต้อง : อาการที่ใช้มือแตะต้องสิ่งใดสิ่งหนึ่งตลอดจนกำไว้ยึดไว้, หมายถึงกิริยาเพียงแต่ลูบคลำ, ในภิกขุนีวิภังค์ ในกายสังสัคคสิกขาบท ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ กล่าวถึงการยินดีการจับต้องที่บริเวณเหนือเข่าขึ้นไปของชาย ดังพระบัญญัติว่า ภิกษุณีใดกำหนัดยินดีการจับต้อง การลูบคลำ การจับ การต้องหรือการบีบของชายผู้กำหนัดบริเวณใต้รากขวัญลงมาเหนือเข่าขึ้นไป แม้ภิกษุณีนี้เป็นปาราชิก (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๑, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๗-๖๕๘/๕-๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๙๔/๑๙๐)

การจำแนก : การแจก, การแบ่ง, การแยกออก, ดังคำในอังคุตตรนิกายและอิติวุตตกะว่า การจำแนก ๒ อย่าง คือ (๑) การจำแนกอามิส (๒) การจำแนกธรรม บรรดาการจำแนก ๒ อย่างนี้ การจำแนกธรรมเป็นเลิศ,การจำแนกย่อมปรากฏเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ดังคำในสังยุตตนิกายว่า เมื่อใด ตถาคตอุบัติขึ้นในโลก เมื่อนั้น ความสว่างไสวเจิดจ้าก็ปรากฏ เวลานั้นไม่มีความมืดมนอนธการ การบอก ...การจำแนก การทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ก็ย่อมมี (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๘/๖๑๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๔๘/๑๒๒,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๙๘/๔๗๓)

SAMPLE

ในฎีกากล่าวไว้ว่า คำว่า จำแนก หมายถึงการจำแนกประเด็นที่เปิดแล้ว หมายถึงหัวข้อที่กล่าไว้ข้างต้นที่ได้ตั้งไว้ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕)

การจำแนกทาน : การแจกทาน, การแบ่งทาน, การแยกทานออก ดังคำในอังคุตตรนิกาย ว่า แม้พวกเทวดาก็กล่าวสรรเสริญคุณของเขาว่า สตรีหรือบุรุษในบ้านหรือในตำบลโน้น ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ...ควรแก่การขอ ยินดีในการให้ทานและการจำแนกทาน อยู่ครองเรือน ,จัดเป็นส่วนหนึ่งของจาคสัมปทา ,ในอิติวุตตกะ ทานสูตร กล่าวถึงผลของการให้ทานไว้ว่า ถ้าสัตว์ทั้งหลายพึงรู้ผลแห่งทานเจตนาและการจำแนกทาน เหมือนอย่างที่เรารู้ สัตว์เหล่านั้นไม่ให้ทานเสียก่อนก็จะไม่บริโภค,คนที่จำแนกทานย่อมไปสู่สุคติ ดังคำในชาดกว่า คนผู้หวังสุคติเหล่านี้ บางพวกดำรงอยู่ในธรรมคือความสำรวมและการจำแนกทาน,ในอปทานกล่าวถึงผู้ถวายตั่งจะยินดีในการจำแนกทาน (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๐/๓๐๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๑,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๒๖/๓๗๐,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๐๘/๑๑๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗๔/๖๐๓)

การจำพรรษา : การอยู่ประจำที่วัด ๓ เดือนในฤดูฝน (ใช้แก่พระสงฆ์) ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ที่กล่าวถึง พวกภิกษุณีอยู่จำพรรษาในเมืองราชคฤห์นั่นแหละตลอดฤดูฝน หรือดังคำในอุปริปัณณาสก์ว่า ข้อที่ท่านพักกุละไม่รู้จักการจำพรรษาในเสนาสนะใกล้บ้านตลอดเวลา ๘๐ พรรษานี้ ข้าพเจ้าจะจำไว้ว่า เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ ของท่านพักกุละ ,ในวินัยปิฎก วัสสูปนายิกขันธกะ กล่าวถึง พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน ย่ำติณชาติอันเขียวสด เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตซึ่งมีอินทรีย์เดียว เหยียบสัตว์เล็ก ๆจำนวนมากให้ถึงความวอดวายไป ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษา , ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงการจำพรรษามี ๒ อย่าง ดังคำในวัสสูปนายิกสูตรว่า การจำพรรษา มี ๒ อย่างคือ (๑) การเข้าพรรษาต้น (๒) การเข้าพรรษาหลัง (วิ.ภิกขุนี.(ไทย) ๓/๙๗๓/๒๓๖,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘๔/๒๙๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๑/๒๔๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๐/๖๔)

การจุติ : การเคลื่อนไปจากชีวิต อัตภาพ ภพ, ความตาย; ไวพจน์ของความตาย คือ การจุติ การเคลื่อนจากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ ความทำลาย ความหายไป มัจจุ ความตาย กาลกิริยา การทำลายขันธ์ การทอดทิ้งซากศพไว้ การตัดขาดชีวิตินทรีย์; การจุติมักมาคู่กับคำว่า การอุบัติหรือการบังเกิด เช่น ด้วยอาศัยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เราเห็นบุคคลผู้บำเพ็ญตบะบางคนในโลกนี้อยู่เป็นทุกข์เพราะบุญน้อย หลังจากตายแล้วไปบังเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรกก็มี ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี เรารู้การมา การไป การจุติและการบังเกิดของคน

SAMPLE

เหล่านั้นตามความเป็นจริงอย่างนี้ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๘๓/๑๖๑, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๑/๑๕๐, ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๐๖/๕๘๑)

การเจรจา : การพูด, การพูดจากัน, การพูดจากันเป็นทางการ,สังโวหาร เช่นปิยวาจา (การเจรจาถ้อยคำที่น่ารัก), ในมหาวิภังค์ เรื่องการเปิดเผยความท้อแท้ แต่ไม่เป็นการบอกคืนสิกขา กล่าวถึงภิกษุบอกให้ผู้อื่นรู้ว่าข้าพเจ้าระลึกถึงการหัวเราะ การเจรจา การเล่นในครั้งก่อน,ในสังยุตตนิกาย สัตตชฏิลสูตร กล่าวถึงความสะอาดจะพึงรู้ได้ด้วยการเจรจา ความสะอาดนั้นจะพึงรู้ได้ด้วยกาลนาน ไม่ใช่ด้วยกาลเล็กน้อย ผู้ใส่ใจจึงจะรู้ได้ ผู้ไม่ใส่ใจรู้ไม่ได้ ผู้มีปัญญาจึงจะรู้ได้,ในอังคุตตรนกาย มิจฉาวาจาสูตร กล่าวถึงภิกษุณีผู้มีการเจรจาผิด ซึ่งเป็นธรรมข้อ ๑ ในธรรม ๕ อันส่งผลให้ไปดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้,ถ้ามีการเจรจาชอบ ซึ่งเป็นธรรมข้อ ๑ ในธรรม ๕ อันส่งผลให้ไปดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้,ในบางครั้งมาคู่กับปราศรัย หมายถึงการเจรจาปราศรัย แปลมาจากสมุลลาปนะ ดังคำว่า สมุลลาปนสังสัคคะ(การคลุกคลีด้วยการเจรจา),ในปรันตปชาดก กล่าวถึงปุโรหิตคิดถึงภรรยาจึงบ่นเพ้อว่า หางตาที่หยาดเยิ้มซึ่งเจ้าหล่อนชำเลืองมา การยิ้มและการเจรจาจักกระทำให้ข้าพเจ้าผอมเหลือง,ในอกิตติชาดก พระโพธิสัตว์ กราบทูลพระราชาว่า ขอให้อาตมาไม่พึงพบเห็นคนพาล ... ไม่พึงทำการเจรจาปราศรัยและไม่พึงพอใจการเจรจาปราศรัยกับคนพาลเลย,ในมหานิทเทส กล่าวถึงการเจรจาสบายของสหายผู้ใจดี,ในธัมมสังคณี กล่าวว่าเป็นส่วนหนึ่งของวจีวิญญัติ ดังคำว่า การพูด การเปล่งวาจา การเจรจา การกล่าว การป่าวร้อง ...ชื่อว่าเป็นวจีวิญญัติ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๗/๓๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๒/๑๔๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๙/๑๙๘,ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๕๗/๒๘๓,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๙๐/๔๑๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒๓/๔๐๙,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๓๖/๓๐๓)

มีอธิบายว่า การเจรจา แปลจากบาลีว่า “สโวหาเรน” ซึ่งมีความหมายหลายนัยดังนี้ คือ (๑) หมายถึงพาณิชกรรม(การค้าขาย) (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๒๐/ ๖๔๘) (๒) หมายถึงเจตนา (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๐๖) หมายถึงบัญญัติ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๑๓/๓๓๐) หมายถึงการเจรจา (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕/๒๙) ในที่นี้หมายถึงการเจรจา (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๕๒/๓๕๖, สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๒๒/๑๔๓)

อรรถกถาอธิบายถึงการเจรจาว่าหมายถึงสังโวหาร ดังคำว่า สังโวหาร มี ๔ ความหมายคือ การงาน เจตนา บัญญัติ และการเจรจา ในที่นี้หมายถึงการเจรจา (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๒๒/๑๔๒,ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๗๘/๒๗๙)

SAMPLE

การเจริญ : 1. การเติบโต, การงอกงาม, การทำให้งอกงาม, เช่น พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญการเจริญอสุภกัมมัฏฐาน , ความมากขึ้น ดังคำในมูลปัณณาสก์ที่พระเถรีชื่อธัมมทินนากล่าวแก่วิสาขอุบาสกว่า สัมมัปปธาน ๔ เป็นเครื่องอุดหนุนสมาธิ การเสพ การเจริญ การทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้นนั่นแล เป็นการเจริญสมาธิ, หรือดังพระดำรัสในมัชฌิมปัณณาสก์ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนราหุลสามเณรว่า เธอจงเจริญเมตตาภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญเมตตาภาวนาอยู่ จักละพยาบาทได้ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๖๒/๑๓๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๐/๑๓๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓) ;

2.สาธยาย, สวด, (ในงานมงคล) เช่น เจริญพระพุทธมนต์ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

การเจริญโพชฌงค์ : การอบรมโพชฌงค์, การเสพ การทำให้มาก การทำติดต่อในโพชฌงค์, คำว่าการเจริญ (ภาวนา) มีความหมายเช่นกับคำว่า อาเสวนา - การเสพ พหุลีกรรม-การทำให้มาก สาตัจจกิริยา-การทำติดต่อ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๔/๓๗๙)

การเจริญมรรค : 1. การเจริญมรรคมีองค์ ๘ 2. พรหมจรรย์อย่างหนึ่ง 3. การเจริญมรรค (มรรคภาวนา) ๔; การเจริญมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ ๑) สัมมาทิฏฐิ ๒) สัมมาสังกัปปะ ๓) สัมมาวาจา ๔) สัมมากัมมันตะ ๕) สัมมาอาชีวะ ๖) สัมมาวายามะ ๗) สัมมาสติ ๘) สัมมาสมาธิ, พรหมจรรย์อย่างหนึ่งในพรหมจรรย์ ๒ ได้แก่ ๑) การเจริญมรรค (มรรคพรหมจรรย์) ๒) การบรรพชา, การเจริญมรรค(มรรคภาวนา) ๔ ได้แก่ ๑) โสดาปัตติมรรค ๒) สกทาคามิมรรค ๓) อนาคามิมรรค และ ๔) อรหัตตมรรค (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๗/๑๘๖, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๗๖/๖๓๐)

การเจริญเมตตา : การปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งเมตตา, การเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ, การเจริญเมตตาพรหมวิหาร

การเจริญเมตตาเป็นธรรมที่เหมาะแก่บุคคลโทสจริต เช่น พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า “บุคคลนี้มีราคจริต บุคคลนี้มีโทสจริต บุคคลนี้มีโมหจริต บุคคลนี้มีวิตกจริต บุคคลนี้มีสัทธาจริต บุคคลนี้มีญาณจริต” พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสอสุภกถาแก่บุคคลราคจริต ตรัสการเจริญเมตตาแก่บุคคลโทสจริต ย่อมทรงแนะนำบุคคลโมหจริตให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียน...; การเจริญเมตตาจิต(เมตตาเจโตวิมุตติ) เป็นธรรมที่มีผลมากกว่าทาน เช่น บุคคลใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเช้าบุคคลใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเที่ยง บุคคลใดพึงให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเย็น บุคคลใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเช้าอย่างน้อยเพียงขณะการหยดน้ำนมโค บุคคลใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเที่ยงอย่างน้อยเพียงขณะการหยดน้ำนมโค หรือบุคคลใดพึงเจริญ

SAMPLE

เมตตาจิตในเวลาเย็นอย่างน้อยเพียงขณะการหยดน้ำนมโค การเจริญเมตตาจิตนี้มีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้แล้ว ๓ ครั้งในวันหนึ่งนั้น; อานิสงส์ของการเจริญเมตตา(เมตตาเจโตวิมุตติ) มี ๘ ประการ ได้แก่ ๑) หลับเป็นสุข ๒) ตื่นเป็นสุข ๓) ไม่ฝันร้าย ๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕) เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย ๖) เทวดาทั้งหลายรักษา ๗) ไฟ ยาพิษ หรือศัสตราก็ล้ำกรายไม่ได้ ๘) เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษ ย่อมเข้าถึงพรหมโลก; บุญกิริยาวัตถุที่มีอุปธิเป็นเหตุทั้งหมดไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งเมตตาเจโตวิมุตติ; การเจริญเมตตาจิต (เมตตาพรหมวิหาร) มีผลให้ไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลก (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๒๖/๓๑๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑/๑๙๔, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๖, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔)

การเจริญวิโมกข์ : การปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนสมาบัติ วิญญาณัญจายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค; วิโมกข์ ๓ ได้แก่ ๑) อนิมิตตวิโมกข์ การหลุดพ้นของบุคคลผู้มนสิการโดยความไม่เที่ยงจนพ้นจากนิมิต ๒) อัปปณิหิตวิโมกข์ การหลุดพ้นของบุคคลผู้มนสิการโดยความเป็นทุกข์จนพ้นจากปณิธิ (ความตั้งมั่น) ๓) สุญญตวิโมกข์ การหลุดพ้นของบุคคลผู้มนสิการโดยความเป็นอนัตตาจนพ้นจากอภินิเวส (ความยึดมั่น) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๔/๓๗๘, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๘/๓๘๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๐/๓๙๑)

การเจริญสติปัฏฐาน : การปฏิบัติ การเจริญ การทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ ๑) การพิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๒) การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา... ๓) การพิจารณาเห็นจิตในจิต... ๔) การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม... ; อีกนัยหนึ่ง การเจริญสติปัฏฐาน ๔ (แบบวิภังค์หรือจำแนกรายละเอียด) ได้แก่ ๑) พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกาย พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในกาย พิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๒) พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในเวทนาทั้งหลาย... ๓) พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในจิต... ๔) พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลาย... สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๐๕/๒๖๒, สำ.ม. (ไทย)๑๙/๔๐๖/๒๖๓)

SAMPLE

การเจริญอินทรีย์อันยอดเยี่ยม : การที่จิตกำหนดอารมณ์ที่ผ่านมาทางอินทรีย์ ๖ มีตาเป็นต้นรู้ปัจจยาการอาศัยกันและกันเกิดขึ้น แล้วจึงเกิดอุเบกขา ดังคำในอุปริปัณณาสก์ที่ตรัสแก่พระอานนท์ว่า เราแสดงการเจริญอินทรีย์อันยอดเยี่ยมในอริยวินัยไว้แล้วแสดงพระเสขะผู้กำลังปฏิบัติไว้แล้ว ,อธิบายสรุปได้ว่า ภิกษุเห็นรูปทางตาเป็นต้นแล้วจึงเกิดความชอบใจ เกิดความไม่ชอบใจ และเกิดทั้งความชอบใจและความไม่ชอบใจ ภิกษุนั้นรู้ชัดอย่างนี้แล้ว ความชอบใจเป็นต้นนั้นถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นของหยาบ อาศัยกันและกันเกิดขึ้น ยังมีสิ่งที่ละเอียด ประณีต คือ อุเบกขา' ความชอบใจ ความไม่ชอบใจความชอบใจและความไม่ชอบใจนั้น ที่เกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุนั้นจึงดับไป อุเบกขา ย่อมดำรงมั่น เปรียบเหมือนบุรุษมีตาดีกระพริบตา แม้ฉันใด ความชอบใจความไม่ชอบใจ ความชอบใจและความไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งฉันนั้น ย่อมดับไปอย่างเร็วพลัน โดยไม่ยากอย่างนี้ อุเบกขาย่อมดำรงมั่น นี้เรียกว่าการเจริญอินทรีย์ในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาอันยอดเยี่ยมในอริยวินัย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/ ๔๕๔/๕๐๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๖๓/๕๑๐)

การเจาะ การทำให้เป็นช่องเป็นรูจนสิ่งที่หุ้มห่อแตกออก ในมหาวิภังค์ วิชชา ๓ เรื่องปุพเพนิวาสานุสติญาณ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การเจาะกระเปาะไข่คืออวิชชาออกมาครั้งที่ ๑ของเราเหมือนการเจาะออกจากกระเปาะไข่ของลูกไก่,เรื่องจุตูปปาตญาณ กล่าวถึงการเจาะกระเปาะไข่คืออวิชชาออกมาครั้งที่ ๒ ของเราเหมือนการเจาะออกจากกระเปาะไข่ของลูกไก่ และเรื่องอาสวักขยญาณ กล่าวถึงการเจาะกระเปาะไข่คืออวิชชาออกมาครั้งที่ ๓ ของเราเหมือนการเจาะออกจากกระเปาะไข่ของลูกไก่, ในอังคุตตรนิกาย เวรัญชสูตร ก็อธิบายไว้เช่นกัน,ในกันทคลกชาดก กล่าวถึงนกหัวขวานกันทคลกะตกลงที่พื้นดินแล้ว กล่าวกับนกหัวขวานขทิรวนิยโพธิสัตว์ว่ากระหม่อมของข้าพเจ้าแตกเพราะการเจาะต้นไม้นี้เพียงครั้งเดียวเท่านั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๒/๖,๑๓/๗,๑๔/๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๓,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๑๙/๙๖)

การฉลอง : การทำบุญหรือการบูชาสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นงานเอิกเกริกเพื่อแสดงความปีติยินดี, จัดงานเอิกเกริกเพื่อแสดงความยินดีในโอกาสต่าง ๆ เช่นฉลองกุฎี ฉลองวิหาร,ฉลองแท่นสำหรับบูชา,ฉลองสถูป, ในภิกขุนีวิภังค์ กล่าวถึงอุบาสกคนหนึ่งให้สร้างวิหารอุทิศ(ถวาย)สงฆ์ ในการฉลองวิหาร อุบาสกนั้นประสงค์จะถวายอกาลจีวรแก่สงฆ์ทั้งสองฝ่าย,ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงพระราชาจะสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลอง,ในอปทาน กล่าวถึงการฉลองต้นมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๒๕/๒๐๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๑๙๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๓๐๘)

SAMPLE

การฉัน : การกิน ใช้สำหรับภิกษุสามเณร หมายถึงรับประทานอาหาร ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุทั้งหลายมีความยำเกรงอยู่ว่า พระผู้มีพระภาคทรงห้ามการฉันคณโภชนะ จึงไม่รับนิมนต์,ในทีฆนิกาย จูฬศีล กล่าวไว้ว่า ภิกษุ...เว้นขาดจากการฉันในเวลาวิกาล,ในมูลปัณณาสก์ กกจูปมสูตร กลาวถึงการฉันอาหารมื้อเดียว จะรู้สึกว่ามีอาพาธน้อย มีความลำบากกายน้อย มีความเบากาย มีกำลัง และอยู่อย่างผาสุก ในอภิธรรมปิฎกกล่าวไว้ว่า ให้ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่มการเคี้ยว การลิ้ม (วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๑๖/๓๗๕, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๖,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๐๘/๓๘๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ฉันอาหารมื้อเดียว หมายถึงการฉันอาหารในเวลาเช้า คือตั้งแต่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนถึงเวลาเที่ยงวัน แม้ภิกษุ ฉันอาหาร ๑๐ ครั้ง ในช่วงเวลานี้ก็ประสงค์ว่า ฉันอาหารมื้อเดียว (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๒๕/๓)

การชกมวย : การชกกันด้วยหมัดและเข่าเป็นต้น, หมายถึงการชกมวยบนเวที หมายถึงการที่ทั้ง ๒ ฝ่ายใช้อาวุธเช่นหมัดเป็นต้นต่อสู้กันบนเวที, ในพรหมชาลสูตร มัชฌิมศีลกล่าวว่าเป็นการละเล่นอย่างหนึ่ง ดังคำว่า การรำกระบี่กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ ซึ่งเป็นสิ่งที่พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล, ในมหานิทเทส เรื่องผู้มีตาลอกแลก กล่าวถึงการชกมวยเป็นการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล สำหรับภิกษุ,จะทำให้ภิกษุเป็นผู้สอดส่ายจักษุ มีตาลอกแลก อธิบายว่า มีตาลอกแลก หมายถึงผู้ประกอบด้วยความเป็นคนมีตาลอกแลกด้วยคิดว่า รูปที่ยังไม่เคยดูเราควรดู รูปที่เราเคยดูแล้ว ควรผ่านไปเลย จึงเป็นผู้ขวนขวายการเที่ยวนาน (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๓/๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๗/๖๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๗/๔๓๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๗/๖๐๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๙/๔๗๓)

การชนะ : การทำให้อีกฝ่ายหนึ่งพ่ายแพ้ เช่นในทุติยสังคามสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ชนะย่อมได้รับการชนะตอบ,ในธรรมบท พระพุทธเจ้าตรัสว่า การชนะตนของบุคคลผู้ฝึกตนดีแล้ว ประพฤติสำรวมเป็นนิตย์นั่นแล ประเสริฐกว่าการชนะผู้อื่น,ในเถรคาถากล่าวถึงขุชชโสภิตภิกษุ ได้รับความสุขด้วยอาการเหล่านี้คือ ด้วยการรบดี การบูชาดี การชนะสงคราม,ในกุททาลชาดก กุททาลบัณฑิตกล่าวว่า ความชนะใดที่บุคคลชนะแล้วไม่กลับแพ้อีก ความชนะนั้นเป็นการชนะที่ดี (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๖/๑๔๙,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๖๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๓๖/๓๗๖,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๐/๒๙)

อรรถกถาธรรมบทอธิบายถึงความชนะว่าชนะตน หมายถึงชนะกิเลสมีโลภะเป็นต้น(ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๙๕)

การชักเข้าหาอาบัติเดิม : การชักภิกษุผู้อยู่ปริวาสเข้าหาอาบัติเดิม(มูลายปฏิกัสสนา), การลงโทษตามโทษเดิมแก่ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสซ้ำ ขณะกำลังอยู่ปริวาส เช่น พระอุทายี

SAMPLE

ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ๑ ตัวชื่อ สัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ(การจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน) ขณะกำลังอยู่ปริวาส ท่านต้องอาบัติเดิม(สัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ)ซ้ำอีกครั้ง ในกรณีนี้ ทรงอนุญาตให้มีการชักเข้าหาอาบัติเดิม; ภิกษุผู้ได้รับการชักเข้าหาอาบัติเดิม ห้ามยินดีการที่ปกตัตตภิกษุ(ภิกษุปกติ)กราบไหว้ ลุกรับ ประนมมือ ทำสามีจิกรรม นำอาสนะมาให้ นำที่นอนมาให้ ตั้งน้ำล้างเท้า ตั้งตั่งรองเท้า ตั้งกระเบื้องเช็ดเท้า การรับบาตรและจีวร การถูหลังให้ในคราวอาบน้ำ และมีวัตรปฏิบัติเป็นการเฉพาะอีก ๗๙ ข้อ เช่น ๑) ไม่พึงให้อุปสมบท ๒) ไม่พึงให้นิสัย ๓) ไม่พึงใช้สามเณรอุปัฏฐาก ๔) ไม่พึงรับแต่งตั้งเป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี ๕) แม้ได้รับแต่งตั้งแล้วก็ไม่พึงสั่งสอนภิกษุณี ..., การชักเข้าหาอาบัติเดิมมีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด มีประโยชน์แก่นิคคหะ (วิ.จู.(ไทย)๖/๘๖/๑๑๖, วิ.จู.(ไทย)๖/๑๑๐/๒๐๕,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๒/๔๙๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๓/๔๙๘)

การชั่ง,ชั่ง : การทำให้รู้น้ำหนักโดยใช้เครื่องชั่งหรือตราชูเป็นต้น เช่นบุคคลชั่งสิ่งของ,ในมหาวิภังค์กล่าวถึง ขนเจียมแดง ๑ ชั่ง ,ในมหานิทเทส อธิบายถึงการชั่งไว้ ดังคำว่า ปิงคิยพราหมณ์ ได้พบพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ผู้ไม่หวั่นไหว ... มีพระคุณชั่งไม่ได้,ในจูฬศีลกล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๕๔/๘๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๕, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๙, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๕/๓๖๐)

อรรถกถาจูฬนิทเทสอธิบายถึงมีพระคุณชั่งไม่ได้ คือปราศจากการชั่ง ใคร ๆ ไม่สามารถชั่งได้ (ขุ.จู.อ.(บาลี) ๑๐๕/๘๕)

การชี้แจง : การพูดขยายความให้เข้าใจชัดเจน,การเปิดเผย เช่นในปริวาร กล่าวถึงสูตรเพื่อประโยชน์แก่การเทียบเคียง ข้ออุปมาเพื่อประโยชน์แก่การชี้แจงเนื้อความเพื่อประโยชน์ที่จะให้เขาเข้าใจ,อุปาลิปัญจกะกล่าวถึงภิกษุอำพรางความเห็นด้วยกรรมด้วยอุทเทสด้วยการชี้แจง,ในอาวาสิกวรรค พระพุทธเจ้าตรัสถึงการชี้แจงพระวินัยที่ไม่ชอบธรรมมี ๕ อย่าง คือ(๑) กำหนดอธรรมว่าเป็นธรรม (๒)กำหนดธรรมว่าเป็นอธรรม (๓) กำหนดสิ่งที่มิใช่วินัยว่าเป็นวินัย (๔) กำหนดวินัยว่าเป็นสิ่งที่มิใช่วินัย (๕) บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้ทรงบัญญัติ ถอนข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ,ในอุปาลิวาทสูตรกล่าวถึงอุปาลิคหบดีปรารถนาจะฟังปฏิภาณการชี้แจงปัญหาอันวิจิตรนี้ของพระผู้มีพระภาค จึงได้แสร้งทำเป็นเหมือนอยู่ต่างฝ่ายกับพระผู้มีพระภาค (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๖๖/๕๕๑,วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๕๙/๖๕๗,วิ.ป.(ไทย)๘/๔๖๒/๖๖๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๖/๖๓)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่าการชี้แจงหมายถึงการเปิดเผย ดังคำว่า การชี้แจงแสดงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้ โดยการวกกลับมาอธิบายซ้ำอีก (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๗๑/๒๒๓)

การเชิดชู : การยกย่อง, การชมเชย ในมหานิทเทสกล่าวการเชิดชูว่ามี ๒ อย่าง คือ (๑)การเชิดชูด้วยอำนาจตัณหา (๒)การเชิดชูด้วยอำนาจทิฏฐิ ,อธิบายว่า เพราะเป็นผู้ละการเชิดชูด้วยอำนาจตัณหา สลัดทิ้งการเชิดชูด้วยอำนาจทิฏฐิได้แล้ว สัตบุรุษก็ไม่เที่ยวเชิดชูตัณหาหรือทิฏฐิไว้ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙/๘๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๙/๑๑๘)

การเชื้อเชิญ : การเชิญด้วยความสุภาพ, การเชิญด้วยความอ่อนน้อม,นิมันตนา เช่นในพรหมนิมันตนิกสูตร กล่าวถึงพระสูตรว่าด้วยการเชื้อเชิญของพรหม,ในโฆฏมุขสูตร โฆฏมุขพราหมณ์กล่าวแก่ท่านพระอุเทนว่า ข้าพเจ้ารอการเชื้อเชิญของท่านอุเทนอยู่จึงยังไม่นั่ง เพราะคนเช่นข้าพเจ้าไม่มีใครเชื้อเชิญก่อนแล้ว จะพึงสำคัญการนั่งบนอาสนะที่ควรนั่งก็ดูกระไรอยู่,ในปฐมอุรุเวลสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การที่เราทราบการเชื้อเชิญของพรหมและสักการะ เคารพ อาศัยธรรมที่เราตรัสรู้แล้วนั่นแลอยู่เป็นการสมควรแก่เรา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐/๑๕๓๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๒/๕๑๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑/๓๔)

การใช้ขอช้าง : การใช้เหล็กที่งอ ๆ สับหรือเฉาะที่กระพองใช้สำหรับช้าง), ดังคำที่โพธิราชกุมารทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในศิลปะ คือ การทรงช้าง การใช้ขอช้าง (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๓/๔๑๖)

การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี : การพิจารณาโดยชอบ (สัมมามนสิการ), การพิจารณาโดยอุบายวิธี (อุปายมนสิการ) เช่น พิจารณาว่าไม่เที่ยงในสิ่งที่ไม่เที่ยง; การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี เป็นอุบายวิธีที่สมณพราหมณ์นอกพระพุทธศาสนาปฏิบัติอยู่ เป็นเหตุให้ได้ทิพพจักษุ เป็นเหตุให้บรรลุเจโตสมาธิ(สมาธิแห่งจิตคือสมาธิในรูปาวจรจตุตถฌาน) และสามารถระลึกถึงชาติก่อนได้ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๑/๑๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๒/๓๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๖/๑๑๖)

การใช้ลาภต่อลาภ : การแลกลาภด้วยลาภ การหา การแสวงหาลาภด้วยลาภ ภาวะแห่งการแลกลาภด้วยลาภ เช่น ภิกษุเห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำนำอามิสที่ตนได้จากเรือนนี้ไปที่เรือนโน้น หรือนำอามิสที่ตนได้ในที่โน้นมาในที่นี้ การใฝ่หา เสาะหา แสวงหาอามิสด้วยอามิสเห็นปานนี้ ชื่อว่า การใช้ลาภต่อลาภ ; เป็นมิจฉาอาชีวะอย่างหนึ่ง เช่น มิจฉาอาชีวะเป็นอย่างไร คือการพูดหลอกลวง การเลียบเคียง การหว่านล้อม การพูดและเล็ม การใช้ลาภต่อลาภ นี้เป็นมิจฉาอาชีวะ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๐/๑๘๐)

SAMPLE

การใช้สอย : วิธีการละอาสวะด้วยการใช้สอย มี ๔ วิธี ได้แก่ ๑) การพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยจีวรเพียงเพื่อป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุง ลมแดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลานเพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ก่อให้เกิดความละอาย ๒) การพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันบิณฑบาตไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า โดยอุบายนี้เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เรา แล้วจึงบริโภคอาหาร ๓) การพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยเสนาสนะเพียงเพื่อป้องกันความหนาวความร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายที่เกิดจากฤดู และเพื่อความยินดีในการหลีกเร้น ๔) การพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพียงเพื่อบรรเทาเวทนาที่เกิดจากอาพาธต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว และเพื่อไม่มีความเบียดเบียนเป็นที่สุด ซึ่งเมื่อไม่ใช้สอย อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่อใช้สอยอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นจะไม่มี (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒)

การใช้อาวุธ : การเอาอาวุธมาทำให้เกิดประโยชน์ เช่นใช้อาวุธ เป็นต้นว่า ในสงคราม นักรบย่อมใช้หอกแทง ใช้ดาบฟัน ใช้มีดแทง ใช้ปืนยิงใส่ศัตรู ดังคำที่คณกโมคคัลลานะพราหมณ์กราบทูลว่า แม้นักรบเหล่านี้ก็มีการศึกษาโดยลำดับ มีการกระทำโดยลำดับ มีการปฏิบัติโดยลำดับ ย่อมปรากฏในเรื่องการใช้อาวุธ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๔/๗๘)

การซื้อ : การใช้เงินแลกของ แปลมาจากคำว่า กยะ หมายถึงการเอาเงินตราแลกกับสิ่งของ ดังที่ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ไฉนท่านพระอุปนันทศากยบุตรจึงทำการซื้อขายกับปริพาชกเล่า,ใน กยวิกกยสิกขาบท กล่าวถึงภิกษุใดทำการซื้อขายมีประการต่าง ๆ ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ , ในจูฬศีลกล่าวไว้ว่า ภิกษุเว้นขาดจากการซื้อขาย ,ในกยวิกกยสูตรกล่าวไว้ว่า ภิกษุเว้นขาดจากการซื้อขาย,อธิบายว่า ภิกษุเมื่อทำความล่อลวง หรือปรารถนากำไร แลกเปลี่ยนบาตร จีวรหรือบริขารอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งกับสหธรรมิก ๑ จำพวก ภิกษุชื่อว่าดำรงชีวิตในการซื้อขาย (วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๙๓-๕๙๔/๑๑๘, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙๑๑๕๒/๖๕๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๖๔/๔๖๑)

การซื้อขาย : 1. การที่ภิกษุพูดเป็นเชิงบังคับว่าท่านจงให้ของสิ่งนี้ด้วยของนี้ นำของสิ่งนี้มาด้วยของนี้ แลกเปลี่ยนของสิ่งนี้ด้วยของนี้ จ่ายของสิ่งนี้ด้วยของนี้ เป็นต้น แล้วให้สิ่งของของตนตกไปอยู่ในมือของคนอื่น และสิ่งของของคนอื่นตกมาอยู่ในมือของตน

SAMPLE

2. การที่ภิกษุดำรงชีวิตด้วยความล่อลวง หรือปรารถนากำไร แลกเปลี่ยนบาตร จีวร หรือบริขารอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งกับสหธรรมิก ๕ จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี เช่น ในกยวิกกยสิกขาบท(สิกขาบทว่าด้วยการซื้อขาย) มีพระบัญญัติว่า ภิกษุใดทำการซื้อขายมีประการต่าง ๆ ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์, สิ่งของที่ห้ามภิกษุซื้อขาย ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร โดยที่สุดกระทั่งก้อนจุรณ ไม้ชำระฟันหรือด้ายชายผ้า (วิ. มหา.(ไทย) ๒/๕๙๕/๑๑๘, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๔/๔๖๑)

การเซ่นสรวง : การบูชาพอสมควร(หุตะ), สักการะที่เพียงพอเมื่อเทียบกับการบูชาใหญ่(ยิฏฐะ) เช่น ความเห็นว่าการเซ่นสรวงไม่มีผล การเซ่นสรวงสิ้นสุดลงที่เถ้าถ่าน เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นทิฏฐิวิบัติ ความเห็นว่าการเซ่นสรวงมีผลเป็นสัมมาทิฏฐิ (สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะเป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ) เป็นทิฏฐิสัมปทา (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๕, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๔๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๕/๒๖๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๑/๑๐๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๑๖/๑๔๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๖/๑๗๕,สำ.ข. ๑๗/๒๑๐/๒๘๕,สำ.ข. ๑๗/๖๖๒/๓๘๕,สำ.ข. ๑๗/๖๖๙/๓๙๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๘,องฺ. ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๑๘/๓๖๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๘๒/๑๖๖)

การณปาลี, พราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อการณปาลี ชาวกรุงเวสาลี เป็นข้าราชการในราชสำนักของเจ้าลิจฉวี มีหน้าที่สร้างและซ่อมแซมประตู ป้อม และกำแพงของเจ้าลิจฉวี ปรากฏชื่อในการณปาลีสูตร เป็นอาจารย์ของปิงคิยานีพราหมณ์ ซึ่งเป็นศิษย์และเป็นพระอนาคามี หลังจากได้ฟังคำสรรเสริญพระพุทธคุณจากปิงคิยานีพราหมณ์แล้ว ได้นับถือพระพุทธศาสนา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๔/๓๓๐) ดู การณปาลีสูตร

การณปาลีสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อการณปาลี มีใจความว่า การณปาลีพราหมณ์ถามปิงคิยานีพราหมณ์ว่าเห็นประโยชน์อะไรจึงเลื่อมใสในพระสมณโคดมอย่างยิ่ง ปิงคิยานีพราหมณ์จึงแสดงเหตุผลพร้อมด้วยอุปมา ๕ ประการ ดังนี้ (๑) ผู้ได้ฟังพุทธธรรมแล้วจะไม่นับถือลัทธิพราหมณ์อื่น เหมือนคนที่อิ่มในรสอันเลิศแล้วไม่ต้องการรสอื่นที่ด้อยกว่า (๒) ผู้ได้ฟังพุทธธรรมแล้วจะได้รับความพอใจ ความเลื่อมใส เหมือนคนหิวที่ได้รวงผึ้ง ย่อมได้รสดีเลิศ (๓) ผู้ได้ฟังพุทธธรรมแล้วจะได้รับความปราโมทย์ โสมนัส เหมือนคนที่ได้ไม้จันทน์ ย่อมได้สูดกลิ่นหอมของไม้นั้น (๔) ผู้ได้ฟังพุทธธรรมแล้วจะไม่มีทุกขโทมนัส เหมือนคนไข้ที่ได้หมอเก่งย่อมได้รับการรักษาดี (๕) ผู้ได้ฟังพุทธธรรมแล้วจะไม่มีความกระวนกระวาย เหมือนคนที่เหน็ดเหนื่อยหิวกระหายได้พบสระที่มีน้ำใสจืด สนิท สะอาด ย่อมระงับความเหน็ดเหนื่อยได้ ด้วยการอาบ และดื่มน้ำในสระนั้น เมื่อปิงคิยานีกล่าวจบ การณปาลี

SAMPLE

พราหมณ์ประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เปล่งวาจาแสดงความนอบน้อม ๓ ครั้ง แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต; ดู การณปาลี, พราหมณ์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๔/๓๓๐)

การดมกลิ่น : การใช้จมูกสูดกลิ่น, การสูดกลิ่นทางจมูก, บางทีใช้เข้าคู่กับคำ ดอม เป็น ดมดอม หรือ ดอมดม ดังคำว่า ภิกษุ...พึงประกอบการดมกลิ่นอันไม่เป็นสัปปายะทางจมูกเนือง ๆ,ในสุนักขัตตสูตรกล่าวว่า การดมกลิ่น ย่อมทำให้ราคะเกิดขึ้นได้ ผู้มีจิตถูกราคะครอบงำแล้ว พึงถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย,ถ้าไม่ประกอบการดมกลิ่นอันไม่เป็นสัปปายะทางจมูกเนือง ๆราคะก็ครอบงำจิตไม่ได้ ผู้มีจิตไม่ถูกราคะครอบงำแล้ว จึงไม่พึงถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๓/๖๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๔/๗๐)

การดักใจ : การดักใจและการกำหนดรู้ใจของผู้อื่นได้ด้วยใจของตน, การดักใจว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่านเป็นดังนี้ การกำหนดรู้ใจว่ามโนสังขารของท่านผู้นี้ตั้งอยู่ด้วยประการใด เขาจะต้องตรึกถึงวิตกชื่อนี้ ในลำดับจิตนี้ ด้วยประการนั้น; การดักใจเป็นอาเทสนาปาฏิหาริย์ มี ๔ ประการ ได้แก่ ๑) การดักใจได้ด้วยนิมิต ๒) การมิได้ดักใจได้ด้วยนิมิต แต่ได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วจึงดักใจได้ ๓) การมิได้ดักใจได้ด้วยนิมิต ทั้งมิได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วดักใจได้ แต่ได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจาร จึงดักใจได้ ๔) การมิได้ดักใจได้ด้วยนิมิต มิได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วดักใจ ทั้งมิได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจารแล้วดักใจได้ แต่กำหนดรู้ใจของผู้ได้สมาธิซึ่งยังมีวิตกวิจารด้วยใจได้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๘/๑๐๘)

การด่า : การใช้ถ้อยคำว่าคนอื่นด้วยคำหยาบช้าเลวทราม ดังคำในปาฏิกวรรคว่า มหาบุรุษ ไม่ตรัสคำหยาบรุนแรงคือที่ก่อให้เกิดการด่า การบาดหมาง ,ในสังยุตตนิกาย ทุติยสังคามสูตรกล่าวไว้ว่า ผู้ด่าย่อมได้รับการด่าตอบ ,เมื่อมีการแตกแยกกันจะมีการด่ากัน ดังคำในอังคุตตรนิกายว่า เมื่อสงฆ์แตกแยกกัน จึงมีการด่า ,อธิบายว่า ภิกษุด่าบริภาษเพื่อนสพรหมจารี กล่าวโทษพระอริยะ ย่อมถึงความพินาศอย่าง ๑ ใน ๑๐ อย่าง คือ (๑) ไม่บรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ (๒) เสื่อมจากธรรมที่บรรลุแล้ว (๓) สัทธรรมย่อมไม่ผ่องแผ้ว (๔) มีความสำคัญว่าได้บรรลุสัทธรรม (๕) ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ (๖) ต้องอาบัติเศร้าหมองกองใดกองหนึ่ง (๗)เป็นโรคเรื้อรัง (๘) ถึงความวิกลจริตมีจิตฟุ้งซ่าน (๙) หลงลืมสติมรณภาพ (๑๐) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก, ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ กล่าวถึงผู้มีมุ่งลาภสักการะและ

SAMPLE

ชื่อเสียง ผู้ปรารถนาลามกถูกความอยากครอบงำ มักจะมีการด่า (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๗/๑๙๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๖/๑๔๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๔/๙๓), องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๘/๑๙๙,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๖๔/๕๕๔)

อรรถกถาขยายความว่า การด่าหมายถึงวจีทุจริต (ขุ.อุ.อ.(บาลี)๒๓/๑๙๗)

การดำเนินกระบวนความ : วิธีการโต้ตอบ,การโต้กลับ,การทำคืน ดังคำในกถาวัตถุว่า นิคคหะที่ท่านกระทำแล้วเป็นการกระทำโดยมิชอบ ปฏิกรรมเป็นการกระทำโดยชอบแล้ว การดำเนินกระบวนความเป็นการกระทำโดยชอบแล้ว(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕/๖,๓๗/๑๐/๑๐),ในปุคคลกถากล่าวไว้ว่า คำว่า การดำเนินกระบวนความ หมายถึงวิธีการโต้กลับตั้งแต่ปฏิกัมมจตุกกะ (ข้อ ๒) จนถึงนิคคมจตุกกะ ดูรายละเอียดใน อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗-๘/๗-๘

อรรถกถากล่าวว่า การทำคืน การทำตอบ การโต้กลับ การแก้ไข ในที่นี้หมายถึงการโต้กลับเพื่อยกนิคคหะคืนไป (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๒/๑๓๓)

การดำรงชีพ : การทำให้ชีวิตคงอยู่,มีการอาชีพ ในอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ กล่าวถึง การดำรงชีพของบุคคลใดเกิดขึ้นเพราะความขยัน ความหมั่น ความเพียรและเกิดขึ้นเพราะผลบุญ บุคคลนี้เรียกว่าผู้ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียรและดำรงชีพด้วยผลแห่งบุญ(อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๗/๒๐๐)

อรรถกถาปาฏิกวรรคอธิบายถึงการดำรงชีพ ก็คืออาชีพ (ที.ปา.อ.(บาลี)๗๘/๒๗)

การดำรงอยู่ : การมีชีวิต, การให้ชีวิตยังเป็นไปได้, การเลี้ยงชีวิต,การดำเนินชีวิต ในอาหารสูตร โมลิยผัคคุนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างนี้(คือ (๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) ที่หยาบหรือละเอียด (๒) ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ) (๓) มโนสัญเจตนาหาร(อาหารคือมโนสัญเจตนา) (๔) วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ) เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้วหรือ เพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด,ในอุทาน ปปัญจักขยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใดไม่มีกิเลสเครื่องเนิ่นช้าและการดำรงอยู่(ในสังสารวัฏ)... ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกย่อมไม่ดูหมิ่นผู้นั้น...,ในโกกาลิกสูตร กล่าวถึงคนผู้ชอบทำกรรมชั่วหยาบเป็นประจำต้องรู้แก่ใจว่าการดำรงอยู่ในนรกนี้ทุกข์ยากลำบากจริงๆ,ในกีฏาคิริสูตร อธิบายถึงการดำรงอยู่ในอรหัตตผล ว่าหมายถึง การบรรลุอรหัตตผล มีได้ด้วยการบำเพ็ญสิกขาโดยลำดับ ด้วยการบำเพ็ญกิริยาโดยลำดับด้วยการบำเพ็ญปฏิปทาโดยลำดับ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑/๑๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒/๑๙,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๗/๓๑๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๘๒/๖๖๒)

SAMPLE

อรรถกถาอุปริปัณณาสก์อธิบายถึงเทวดาจะจุติจะไม่ยินดีในดำรงอยู่บนอาสนะของตน (ม.อุ.อ. (บาลี)๓/๒๐๐/๑๒๓)

การดีดพิณ : เอานิ้วมือหรือไม้สะกิดที่พิณให้ดัง ในมหาวรรค และโสณสูตรกล่าวถึงพระโสณโกฬิวิสะเป็นผู้เชี่ยวชาญในการดีดพิณ ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตตรัสสอนให้พระโสณโกฬิวิสะตั้งความเพียรให้พอดี ปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ดุจการขึงพิณให้อยู่ในระดับที่พอเหมาะ พิณย่อมมีเสียงใช้การได้,ในคุตติลวิมาน กล่าวถึง ท้าวสักกเทวราชรับสั่งให้มาตลีเทพสารถีนำเวชยันต์ราชรถลงมารับคุตติลาจารย์ไปยังเทวโลกเพื่อให้ดีดพิณถวาย คุตติลาจารย์จึงกราบทูลท้าวเธอ ในท่ามกลางเทพบริษัท เพื่อขอไต่ถามถึงบุพกรรมของเทพธิดาทั้งหลาย ณที่นั้น เป็นรางวัลแห่งการดีดพิณเสียก่อน,ในคุตติลชาดก นักขับร้องโพธิสัตว์กล่าวกับท้าวสักกะว่า ข้าพระองค์ได้สอนศิษย์ให้เรียนการดีดพิณ ๗ สาย มีเสียงอันไพเราะ น่าจับจิตจับใจเขากลับมาท้าทายข้าพระองค์(วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๓/๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒๘/๕๓,ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๑๘๖/๑๑๕)

การดื่ม : การกินของเหลว เช่นน้ำ ดังคำว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำความรู้สึกตัวในการฉันการดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๐/๑๐๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓),ในสุราปานสิกขาบทกล่าวอธิบายถึงการดื่มไว้ว่า คำว่า ดื่ม คือภิกษุดื่มสุรา โดยที่สุดแม้ดื่มด้วยปลายหญ้าคาแตะ ต้องอาบัติปาจิตตีย์(วิ.มหา.(ไทย)๒/๓๒๘/๔๖๕)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า การดื่ม หมายถึงการดื่มยาคูเป็นต้น (ที.สี.อ.(บาลี)๑/๒๑๔/๑๘๐)

การดื่มน้ำเมา : การดื่มเหล้า, การดื่มสุรา ดังคำในสังยุตตนิกายว่า สัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีจำนวนมาก,ในขุททกปาฐะมงคลสูตรกล่าวไว้ว่า การเว้นจากการดื่มน้ำเมา นี้เป็นมงคลอันสูงสุด ,ในชวนหังสชาดก พระราชาตรัสให้ปฏิญาณแก่หงส์โพธิสัตว์ไว้ว่า น่าติเตียนจริง การดื่มน้ำเมาซึ่งเป็นที่พอใจของข้าพเจ้ายิ่งกว่าท่าน, ในกถาวัตถุกล่าวไว้ว่า วิบากแห่งการดื่มสุราเมรัยอย่างเบาที่สุดย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้วิกลจริตแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๔/๖๔๑, ดูเทียบ องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑-๓๐๒, ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๘/๗, ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๓๑/๔๐๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๔๘๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๙๐๓/๙๓๒)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า การดื่มน้ำเมา หมายถึงการดื่มสุรา ,ในอรรถกถาสุราปานชาดกกล่าวไว้ว่า เพราะดื่มสุราที่ทำให้สัญญาวิปริต แต่ยังดีที่ไม่ได้กลายเป็นลิงให้เห็น คำว่า สัญญาวิปริต หมายถึงความจำแปรปรวนจนลืมนึกถึงกิริยาอาการของตน

SAMPLE

,ในอรรถกถาขุททกปาฐะกล่าวว่า เจตนาเป็นต้นเหตุกลืนกิน น้ำเมาคือสุราและเมรัย เป็นไปทางกายทวาร ด้วยประสงค์ในอันดื่ม การดื่มสุรา มีองค์ ๔ คือ บรรดาสุรา เป็นต้น น้ำดื่มอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ตั้ง แห่งความเมา ๑ จิตมีความเป็นผู้ใคร่จะดื่มปรากฏ ๑ ผู้ดื่มถึงความพยายามอันเกิดแต่จิตนั้น ๑ น้ำเมาที่ดื่มแล้วไหลเข้าไป ๑ ส่วนในฎีกาสุราปานสิกขาบท กล่าวไว้ด้วยสามารถการดื่มสุราของภิกษุ ว่าในสุราปานสิกขาบท มีองค์ ๒ คือ ความเป็นน้ำเมา ๑ การดื่มน้ำเมา ๑ ความที่การดื่มน้ำเมาเป็นอจิตตกะ เพราะไม่รู้วัตถุ (ก็เป็นอาบัติ) ความที่การดื่มน้ำเมา ชื่อว่าเป็นโลกวัชชนะ เพราะความเป็นน้ำเมาอันบุคคลพึงดื่มด้วยจิตอันเป็นอกุศลแท้ ความที่การดื่มสุราเป็นอติตตกะ ย่อมมีได้ด้วยสามารถแห่งภิกษุ ในอรรถกถามหาขันธกะว่า ในเพราะการดื่มน้ำเมา สำหรับภิกษุผู้แม้ไม่รู้ ดื่มน้ำเมาตั้งแต่พืช ต้องปาจิตตีย์ ส่วนสามเณรต่อรู้ แล้วดื่ม จึงถึงสีลเภท (ศีลขาด), ไม่รู้แล้วดื่ม ไม่ถึงสีลเภท การดื่มน้ำเมา สำหรับพวกสามเณร เป็นสจิตตกะ เป็นวัตถุแห่งปาราชิก (ม.ม.อ.(บาลี)๒/๒๗๔/๑๙๙,ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๑/-/๒๒-๒๕, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๘๑/๑๖๕-๑๖๖)

การดู : การใช้สายตาเพื่อให้เห็น เช่น การดูมหรสพ การดูฤกษ์ยาม, การดูการละเล่น ในปริวาร กล่าวถึงสิกขาบทที่ ๑๐ ว่าด้วยการดูการขับร้องฟ้อนรำ,ในจูฬศีล กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล,ในอุโปสถสูตร กล่าวถึงพระอรหันต์ทั้งหลายเว้นขาดจากการฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรีการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล,ในตุวฏกสูตร กล่าวถึงผู้นับถือพระรัตนตรัยไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม ,ในอปทาน พระวักกลิเถระมีความอาลัยในการดูพระพุทธเจ้า (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๖/๒๗๒,ที.สี.(ไทย)๙/๑๓/๖, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๗,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๓๔/๗๒๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๗/๖๐๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๔/๒๔๒)

การดูถูก : การแสดงอาการเป็นเชิงดูหมิ่นหรือเหยียดหยามเขา เช่นใน พระพุทธเจ้าตรัสถึงนรชนไม่ควรดูถูกดูหมิ่นกษัตริย์ผู้ถึงพร้อมด้วยชาติตระกูล ผู้เป็นอภิชาติ ผู้มียศ ว่ายังทรงพระเยาว์...บุคคลเมื่อจะรักษาชีวิตของตนพึงหลีกเลี่ยงการดูถูกดูหมิ่นกษัตริย์ ... พึงหลีกเลี่ยงการดูถูกดูหมิ่นไฟ ในทหรสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงสิ่ง๔ อย่าง ที่ไม่ควรดูถูก อันได้แก่ (๑) กษัตริย์ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่ายังทรงพระเยาว์ (๒) งูไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่าตัวเล็ก (๓)ไฟ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่น ว่าเล็กน้อย (๔) ภิกษุไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่ายังหนุ่ม (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๘)

SAMPLE

การดูรูป : การใช้สายตาเพื่อให้เห็นรูป ดังพระดำรัสที่ตรัสแก่สุนักขัตตะว่า ภิกษุนั้นพึงประกอบเนือง ๆ ซึ่งอารมณ์อันไม่เป็นสัปปายะแห่งใจ อันน้อมไปในนิพพานโดยชอบ พึงประกอบการดูรูปอันไม่เป็นสัปปายะทางตาเนือง ๆ ,ในสุนักขัตตสูตร กล่าวไว้อีกว่า เมื่อเธอไม่ประกอบการดูรูปอันไม่เป็นสัปปายะทางตาเนืองๆ ไม่ประกอบการฟังเสียงอันไม่เป็นสัปปายะทางหูเนือง ๆ ... ราคะก็ครอบงำจิตไม่ได้ ผู้มีจิตไม่ถูกราคะครอบงำแล้ว จึงไม่พึงถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๓/๖๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๔/๖๙)

การดูฤกษ์ยาม : การทำนายฤกษ์ยามว่า ฤกษ์มี ๒๘ ฤกษ์ ควรทำงานมงคลขึ้นบ้านใหม่โดยฤกษ์นี้ ควรทำงานมงคลผูกเครื่องประดับโดยฤกษ์นี้ ควรทำงานมงคลแต่งงานโดยฤกษ์นี้ ควรทำงานมงคลปลูกพืชโดยฤกษ์นี้ ควรทำงานมงคลครองเรือนโดยฤกษ์นี้ ; การดูฤกษ์ยามเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำสำหรับผู้นับถือพระรัตนตรัย ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัย ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๒/๔๕๕); ฤกษ์ ๒๘ ได้แก่ ๑) อัสสยุชะ ดาวม้า ๒) ภรณี ดาวก้อนเส้า ๓) กัตติกา ดาวลูกไก่ ๔) โรหิณี ดาวคางหมู หรือดาวรูปเหมือนไม้ค้ำเกวียน (๕) มิคสิระ ดาวหัวเนื้อ ๖) อัททา ดาวฉัตร ๗) ปุนัพสุ ดาวสำเภา ๘) ปุสสะ ดาวปุยฝ้าย ๙) อสิเลสะ ดาวงู หรือดาวเรือน ๑๐) มาฆะหรือมฆะ ดาววานร ดาวงอนไถ หรือดาวงูผู้ ๑๑) ปุพพผัคคุณี ดาวเพดานตะวันออก ดาววัวตัวผู้ ดาวงูเมีย หรือดาววัวตัวเมีย ๑๒) อุตตรผัคคุณี ดาวเพดานเหนือ ๑๓) หัตถะ ดาวฝ่ามือ ดาวศอกคู้ ๑๔) จิตตะ ดาวตาจระเข้ ดาวไต้ไฟ หรือดาวต่อมน้ำ ๑๕) สาติ ดาวช้างพัง หรือดาวงูเหลือม ๑๖) วิสาขา ดาวคันฉัตร ดาวเขากระบือ หรือดาวแขนนาง ๑๗) อนุราธะ ดาวประจำฉัตร ดาวนกยูง ดาวหมี หรือดาวหน้าไม้ ๑๘) เชฏฐา ดาวช้างใหญ่ ดาวงาช้าง ดาวคอนาค หรือดาวแพะ (ในวันเพ็ญเดือน ๗ มีทั้งดาวเชฏฐะและดาวมูลจึงเรียกชื่อว่า ดาวเชฏฐมูลละ) ๑๙) มูละ ดาวช้างน้อย หรือดาวแมว ๒๐) ปุพพาสาฬหะ ดาวฉัตรทับช้างตะวันออก ดาวราชสีห์ตัวเมีย ดาวแตรงอน หรือดาวแรดตัวผู้ ๒๑) อุตตราสาฬหะ ดาวฉัตรทับช้างเหนือ หรือดาวแรดตัวเมีย ๒๒) สวณะ ดาวหลักชัย ดาวพระฤาษี หรือดาวคนจำศีล ๒๓) ธนิฏฐะ ดาวไซ ดาวเศรษฐี หรือดาวกา ๒๔) สตภิสชะ ดาวพิมพ์ทอง ดาวยักษ์ ดาวร้อยดวง หรือดาวมังกร ๒๕) ปุพพาภัททะ ดาวภัทรบทตะวันออก ดาวหัวเนื้อทราย ดาวไม้เท้า ดาวแรดตัวเมีย หรือดาวราชสีห์ตัวผู้ ๒๖) อุตตราภัททะ ดาวภัทรบทเหนือ ดาวราชสีห์ตัวเมีย ๒๗) เรวตี ดาวปลาตะเพียน ๒๘) ฤกษ์ยาม ฤกษ์พานาที หรือ

SAMPLE

ระยะเวลาที่เป็นฤกษ์ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐, หน้า ๑๖-๑๗)

การดูแล : การเอาใจใส่, การปกปักรักษา, การปกครอง เช่น ในมหาวิภังค์ กล่าวถึงพระสุทินน์บอกโยมพ่อให้นำทรัพย์บรรจุในกระสอบป่านใบใหญ่ๆแล้วทิ้งในแม่น้ำคงคา ดังคำว่า เพราะโยมพ่อจะไม่ต้องกลัว ไม่ต้องหวาดระแวง ไม่ต้องขนพองสยองเกล้า ไม่ต้องมีการดูแลรักษา ซึ่งมีสาเหตุมาจากทรัพย์นั้นเลย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔/๒๓)

การดูหมิ่น : การดูถูกเหยียดหยามผู้อื่น การแสดงกิริยาท่าทาง พูดจา หรือเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นเชิงดูถูกว่ามีฐานะต่ำต้อย หรือไม่ดีจริงไม่เก่งจริงเป็นต้น, อวชานนะ,เช่น การดูหมิ่นชาติชั้นวรรณะ, ในอัคคัญญสูตร กล่าวถึงเมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย ง้วนดินจึงหายไป,ในสังฆสามัคคีสูตร เรื่องสังฆเภท พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อสงฆ์แตกกัน ย่อมมีความบาดหมางกัน มีการบริภาษกัน มีการดูหมิ่นกัน และมีการขับไล่กัน,ในจูฬวิยูหสูตร จูฬวิยูหสุตตนิทเทส กล่าวถึงเจ้าลัทธิอาศัยธรรมเหล่านี้คือรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน ศีล วัตร และอารมณ์ที่รับรู้แล้วแสดงอาการดูหมิ่นและดำรงอยู่ในทิฏฐิที่ตกลงใจแล้วก็ร่าเริงกล่าวว่าคนอื่นเป็นคนพาล,ในอปทานกล่าวถึงพระวังสีสเถระมีปฏิภาณอันวิจิตรจึงดูหมิ่นภิกษุรูปอื่นแต่มีศีลเป็นที่รัก เกิดความสลดใจเพราะการดูหมิ่นนั้นจึงได้บรรลุอรหัต,ในจริยาปิฎกพระพุทธเจ้าตรัสว่า... เราเป็นผู้มีจิตเสมอในลาภและความเสื่อมลาภ...ในความนับถือและการดูหมิ่นทั้งปวงแล้ว จึงบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๙๑/๕๖๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๒/๙๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๒๖๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๙๔/๗๑๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒๒/๓๕๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓๗/๓๐๘,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๕)

การเดิน : การยกเท้าก้าวไป; โดยปริยายหมายความว่า เคลื่อนไปด้วยกำลังต่าง ๆ เช่น ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน ,ในมหานิทเทสกล่าวถึงภิกษุบำเพ็ญเพียรเครื่องตื่นอยู่ด้วย พึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกางกั้นด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวัน(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๐/๑๐๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๕/๓๒๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๑๙๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๖๑/๔๕๐)

อรรถกถากล่าวว่า พระมหาสิวเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกกล่าวว่า ภิกษุใดเดินหรือจงกรมนาน ภายหลังหยุดยืน ย่อมพิจารณาเห็นว่า รูปธรรมและอรูปธรรมที่เป็นไปในเวลาจงกรม ดับไปในขณะหยุดยืนนั้นแหละ ภิกษุนี้ชื่อว่าเป็นผู้ทำความรู้สึกตัวในการเดิน (ที.สี.อ.(บาลี)๑/๒๑๔/๑๘๒)

SAMPLE

การเดินกระโหย่ง : อาการที่เดินหรือวิ่งไม่เต็มเท้า คือ จดแต่ปลายเท้า เพื่อทำให้ตนสูงขึ้น หรือเพื่อไม่ให้เกิดเสียงดัง เช่น เดินกระโหย่ง วิ่งกระโหย่ง ดังคำในมหาโพธิชาดกว่า บางพวกทำความเพียรโดยการเดินกระโหย่ง หรือดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ว่า คนศีรษะโล้นทำความเพียรในการเดินกระโหย่ง ถอนผมและหนวดเป็นการปฏิบัติเกินไป (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๖/๒๖๕,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย)๒๘/๑๖๐/๓๐)

อรรถกถาเรียกรอยเท้าที่ไม่เต็ม เห็นแต่ปลายเท้าและส้นเท้าว่า รอยเท้ากระโหย่ง(ขุ.ธ.อ.(บาลี)๑/-/๑๕๒)

การเดินจงกรม :การเดินกลับไปกลับมา, วิธีบำเพ็ญเพียรทางกายอย่างหนึ่ง เช่น ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน; อานิสงส์แห่งการเดินจงกรม มี ๕ ประการ ได้แก่ ๑) เป็นผู้มีความอดทนต่อการเดินทางไกล ๒) เป็นผู้มีความอดทนต่อการบำเพ็ญเพียร ๓) เป็นผู้มีอาพาธน้อย ๔) อาหารที่กิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้มแล้วย่อยได้ง่าย ๕) สมาธิที่ได้เพราะการเดินจงกรมตั้งอยู่ได้นาน (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๑, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑๙/๓๙๑)

การเดินทาง : การไปสู่จุดที่หมายอีกแห่งหนึ่งที่ไกลออกไป ดังคำในพรหมชาลสูตร กล่าวสุปปิยปริพาชก เดินทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา พร้อมด้วยพรหมทัตมาณพผู้เป็นศิษย์ ในการเดินทางครั้งนั้น สุปปิยปริพาชกกล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์หลายอย่าง ,ในเถรคาถาพระกาฬุทายีได้เคยกราบทูลให้พระพุทธองค์เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ดังคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ฤดูนี้ไม่หนาวนัก ไม่ร้อนนักเป็นฤดูที่สบาย เหมาะแก่การเดินทาง ,ในวิธุรชาดกกล่าวถึงการเดินทางของปุณณกยักษ์ตอนนำวิธุรบัณฑิตผู้ประเสริฐสุดของชาวแคว้นกุรุไปสู่กรุงอินทปัตถ์ ได้เร็วยิ่งกว่าใจของมนุษย์คิดไปรับอารมณ์เสียอีก(ที.สี.(ไทย)๙/๑/๑,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๒๙/๔๓๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๖๓๗/๔๔๓)

การเดินทางไกล : การไปสู่จุดที่หมายอีกแห่งหนึ่งที่ไกลออกไป ดังพระดำรัสที่ตรัสแก่เจ้าวัชชีไว้ว่าการเดินทางไกลก็เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น บุคคลจึงไม่ควรเป็นผู้เดินทางไกล, ในอังคุตตรนิกาย จังกมสูตร กล่าวถึงคนที่เดินจงกรม จะมีความอดทนต่อการเดินทางไกล (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๙/๔๑,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐๒/๑๒๗

อรรถกถากล่าวว่า การเดินทางไกล หมายถึงการท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ (ขุ.ธ.อ.(บาลี)๒/๓๐๒/๓๔๐)

การเดินทางผิด : การเสพทางผิด,หมายถึงการที่จิตเกี่ยวข้องกับความโลภ และความโกรธ เป็นเหตุปัจจัยทำให้มีความหลงลืมสติ ความไม่มีสัมปชัญญะ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต, ในอัง

คุตตรนิกายอธิบายว่า เป็นข้อที่ ๒ ในธรรม ๓ ที่บุคคลยังละธรรม ๓ นี้ไม่ได้ก็ไม่อาจละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้ ได้แก่(๑) การมนสิการโดยไม่แยบคาย (๒) การเดินทางผิด (๓) ความหดหู่แห่งจิต,สิ่งที่ทำให้เดินทางผิด มี ๓ คือ (๑) ความหลงลืมสติ (๒) ความไม่มีสัมปชัญญะ (๓) ความฟุ้งซ่านแห่งจิต, บุคคลเมื่อจิตฟุ้งซ่าน จึงไม่อาจละการมนสิการโดยไม่แยบคาย การเดินทางผิดและความหดหู่แห่งจิตได้(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๖/๑๗๐,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๖/๑๗๒)

การเดินเรือ : การแล่นเรือ,การพายเรือข้ามแม่น้ำ ดังคำว่า คนลงเรือที่มั่นคงแข็งแรง มีพายและถ่ออยู่พร้อม เป็นผู้เฉลียวฉลาด รอบรู้ ชำนาญการเดินเรือนั้นย่อมสามารถพาผู้โดยสารในเรือนั้น ให้ข้ามไปถึงฝั่งได้โดยปลอดภัย (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๒๔/๕๗๔)

การได้ : การรับมาหรือตกมาเป็นของตัว,ลาภะ เช่น การได้ลาภ, การได้คุณวิเสส,การได้ความโสมนัส,การได้ธรรมจักษุ, ในพรหมชาลสูตร กล่าวถึงคนที่ระลึงชาติได้หลายชาติ เขาจึงมีความคิดว่า เพราะการได้บรรลุคุณวิเศษนี้ เราจึงรู้อาการที่อัตตาและโลกเที่ยงยั่งยืนตั้งมั่นอยู่ดุจยอดภูเขา,ในสังคีติสูตร กล่าวถึงการได้อันยอดเยี่ยมที่เรียกว่า ลาภานุตตริยะ ซึ่งเป็นข้อ ๓ ในอนุตตริยะ ๖,ในธรรมบทกล่าวถึงการได้เกิดมาเป็นมนุษย์ก็นับว่ายาก,ในสุขปัตถนาสูตร กล่าวถึงนักปราชญ์ เมื่อปรารถนาความสุข ๓ ประการ คือความสรรเสริญ การได้ความปลื้มใจ และการตายไปเกิดในสวรรค์ พึงรักษาศีล (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๑/๑๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๘/๒๙๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๗/๓๒๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๔/๑๖๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๒/๒๘๐,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๙๒/๘๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๔๓๖)

การได้พบ : การได้เห็น ใช้แก่อาการเห็นซึ่งต่อเนื่องกับกิริยาอื่น เช่น ไปพบ,ในเวรัญชกัณฑ์ เวรัญชพราหมณ์ได้พบพระพุทธเจ้า แล้วคิดว่า การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้เป็นความดีอย่างแท้จริง, ในเวนาคปุรสูตร พวกพราหมณ์ชื่อเวนาคปุระ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกล่าวกันว่า การได้พบพระอรหันต์เช่นนี้เป็นความดีอย่างแท้จริง ; ประสบ, เจอ, เช่น พบสัตบุรุษ ดังที่พระสุสารทเถระกล่าวไว้ว่า การได้พบเห็นเหล่าสัตบุรุษผู้อบรมตนดีแล้วเป็นการดี,ในจูฬสุตโสมชาดก กล่าวแก่อาฬารดาบสว่า การได้พบเห็นท่านนับว่าเป็นที่พอใจของข้าพเจ้า (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑/๒, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๔/๒๔๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๕/๓๓๐,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๘๘/๖๒๖)

การได้ยิน : สวนะ, การรับรู้เสียงด้วยหู, การได้ยินได้ฟังทางหู ดังคำในอังคุตตรนิกายว่า เทวดาเหล่านั้นเปล่งอุทานบางแห่งว่า สุขหนอ ๆ ผู้ใดได้ยินเสียงนั้น การได้ยินของผู้นั้นเลิศกว่าการได้ยินทั้งหลาย หรือดังคำในมหานิทเทสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ได้ยินเสียงที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่งว่า เจริญแล้ว กำลังเจริญ ...หรือว่าเจริญ

SAMPLE

ศรีก็พากันถือการได้ยินเสียงเห็นปานนี้ว่า เป็นมงคล, หรือดังคำในจูฬนิทเทสว่า คนบางคน ได้ยินว่า ในหมู่บ้าน หรือนิคมชื่อโน้น มีสตรี หรือกุมารี รูปงาม น่าดู น่าชมเพียบพร้อมด้วยความงามแห่งผิวพรรณอย่างยิ่ง(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๔/๑๑๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๗๐/๒๘๕,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๙/๒๕,ขุ.จู.๓๐/๒๒/๔๐๒)

อรรถกถากล่าวว่า การได้ยิน หมายถึงการได้ยินได้ฟังด้วยหูว่า พระขีณาสพชื่อโน้นอาศัยอยู่ในแว่นแคว้น ชนบท คาม นิคม วิหาร หรือในถ้ำชื่อโน้น (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๘๔/๒๐๘)

การได้สัญญา : การรับรู้สัญญา, การเกิดสัญญา; การได้สัญญา ๒ ประการ ได้แก่ ๑) การได้สัญญาที่ควรเสพ คือการได้สัญญาที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญขึ้น, การได้สัญญาที่สหรตด้วยอนภิชฌา อพยาบาท ความไม่เบียดเบียน ๒) การได้สัญญาที่ไม่ควรเสพ คือ การได้สัญญาที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลง, การได้สัญญาที่สหรตด้วยอภิชฌา พยาบาท และความเบียดเบียน (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๙/๑๓๖)

การได้อัตภาพ : การมีอัตภาพ, การเกิดแล้วได้รับอัตภาพนั้น ๆ เช่น การได้อัตภาพที่ไม่มีสัญญา (อสัญญสัตว์) การได้อัตภาพที่มีขันธ์ ๕ การได้อัตภาพที่มีขันธ์ ๑; มาพร้อมกับคำอื่น คือ เป็นภพ เป็นคติ เป็นสัตตาวาส เป็นสงสาร เป็นกำเนิด เป็นวิญญาณฐิติ เป็นการได้อัตภาพ; การได้อัตภาพมี ๒ ประการ ได้แก่ (๑) การได้อัตภาพที่ควรเสพ คือ การได้อัตภาพที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญขึ้น (๒) การได้อัตภาพที่ไม่ควรเสพ คือ การได้อัตภาพที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลง; อีกนัยหนึ่ง การได้อัตภาพ มี ๔ ประการ ได้แก่ (๑) การได้อัตภาพที่สัญเจตนาของตนดำเนินไป มิใช่สัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป (หมายถึง การจุติจากกายของสัตว์เพราะสัญเจตนาของตน เช่น การจุติของเทวดาพวกขิฑฑาปโทสิกะ(ผู้ถูกการเล่นประทุษร้าย) (๒) การได้อัตภาพที่สัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป มิใช่สัญเจตนาของตนดำเนินไป (หมายถึงการจุติจากกายของสัตว์เพราะสัญเจตนาของผู้อื่น เช่น การจุติของเทวดามโนปโทสิกา(ผู้ถูกใจประทุษร้าย) ซึ่งเป็นเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา (๓) การได้อัตภาพที่สัญเจตนาของตนและสัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป (หมายถึง การจุติจากกายของสัตว์เพราะสัญเจตนาทั้งของตนและของผู้อื่น เช่น การจุติของมนุษย์) (๔) การได้อัตภาพที่มิใช่สัญเจตนาของตนและมิใช่สัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป (หมายถึงการจุติจากกายของเหล่าเทวดาผู้เข้าถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๑๗/๑๔๗, องฺ.จตุกฺก.

SAMPLE

(ไทย)๒๑/๑๗๑/๒๔๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๕/๔๘๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๐๗/๕๓๙, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒๔/๕๖๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๑/๖๗๘)

การตก : กิริยาที่ลดลงสู่ระดับต่ำในอาการอย่างพลัดลง เช่นการตกอยู่ในอำนาจกามราคะ,การตกอยู่ในทิฏฐิ, การตกไปในเงื้อมมือของผู้อื่น,การตกนรก ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต พระมหากัจจายนะกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงล่วงพ้นความยึดมั่นกามราคะ การตกอยู่ในอำนาจกามราคะ,ในปานียชาดก กล่าวถึงกามทั้งหลายมีทุกข์มากกว่าการตกกระทะทองแดงที่กำลังละลายคว้าง,ในอปทาน พระเอกทุสสทายกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เกิดเป็นคนหาบหญ้าว่า ข้าพเจ้ามีแต่ผ้าสาฎกผืนเดียวนี้ ไม่มีใครให้ข้าพเจ้า การตกนรกเป็นทุกข์ ข้าพเจ้าได้ถวายผ้าสาฎกแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุตตระ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๘๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๓๓,ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๗๒/๓๖๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๕/๑๙๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๓๓)

การตกลงกัน : การยินยอมพร้อมใจ, การปลงใจ ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงบริษัทธรรมวาทีว่า ภิกษุเหล่านั้นมีการตกลงกันได้เป็นแรงหนุน มีการเพ่งโทษตนเป็นแรงหนุน คิดแต่จะยอมรับ ไม่กล่าวด้วยความยึดมั่นถือมั่นอธิกรณ์นั้นว่า นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕๒/๙๕)

การตกลงใจ : ความยินยอมพร้อมใจ, การปลงใจ,การปลงใจเชื่อ ดังคำในมหานิทเทสอธิบายว่า ความถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น ความติดใจ ความน้อมใจเชื่อว่า ข้อนี้จริง แท้ แน่แท้จริง ตามเป็นจริงไม่วิปริต ดังคำในสุตตนิบาตที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มาคันทิยะ การตกลงใจในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่นว่า เรากล่าวสิ่งนี้ ย่อมไม่มีแก่เรา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๔๔/๗๐๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๒/๒๑๙)

การตระเตรียม : การจัดแจงไว้ให้เรียบร้อย,หมายถึงการเตรียมการไว้พร้อมเสร็จ เช่นการตระเตรียมมหาทาน,การตระเตรียมของควรเคี้ยวควรฉัน; การตกแต่ง เช่น การตระเตรียมปัญหาหรือการตกแต่งปัญหา, ในกูฏทันตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงนิตยทานที่ทำสืบกันมา ถวายเจาะจงบรรพชิตผู้มีศีล นี้เป็นยัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการตระเตรียมน้อยกว่าแต่มีผลานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖,ในอปทาน พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าได้เคยตระเตรียมทาน เพื่อถวายแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๙/๑๔๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๕/๕๘๖)

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย อธิบายถึงการตระเตรียมในที่นี้หมายถึงการตระเตรียมมหาทานซึ่งประกอบไปด้วยอาหารและเภสัชต่างๆมีเนยใส เนยข้น นมส้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น (องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๕๒/๑๘๖)

SAMPLE

การตรัสรู้ : 1. การตรัสรู้ (สัมโพธะ,สัมโพธิ) มี ๓ ประการ ได้แก่ สัมมาสัมโพธิญาณ ปัจเจกสัมโพธิญาณ สาวกสัมโพธิญาณ) 2. การตรัสรู้สัจจะ (สัจจานมภิสมยะ) คือ การตรัสรู้อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ 3. การตรัสรู้อรรถ(อัตถาภิสมยะ) 4.. การตรัสรู้ธรรม (ธัมมาภิสมยะ) มี ๔ ประการ ได้แก่ ปริญญาภิสมยะ ปหานาภิสมยะ ภาวนาภิสมยะ และสัจฉิกิริยาภิสมยะ 5. การรู้แจ้งแทงตลอด (ปฏิเวธ) ; การตรัสรู้เกิดได้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบันสัมปยุตด้วยมรรคญาณในขณะแห่งโลกุตตรมรรค คือ ในขณะแห่งโลกุตตรมรรค จิตเป็นใหญ่ในการให้เกิดขึ้นและเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งญาณ(มรรคญาณ) จิตที่สัมปยุตด้วยญาณนั้นมีนิโรธเป็นโคจร(มีนิพพานเป็นอารมณ์) ญาณเป็นใหญ่ในการเห็นและเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งจิต ญาณที่สัมปยุตด้วยจิตนั้นมีนิโรธเป็นโคจร, การตรัสรู้มิใช่เกิดขึ้นด้วยจิตและญาณเท่านั้น แต่ธรรมคือจิตและเจตสิกอันสัมปยุตด้วยมรรคทั้งหมดก็ชื่อว่าเป็นความตรัสรู้ด้วย เพราะยังกิจคือความตรัสรู้สัจจะให้สำเร็จ ดังนั้น ในขณะแห่งโลกุตตรมรรค การตรัสรู้คือความเห็นชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ การตรัสรู้คือความตรึกตรองชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ การตรัสรู้คือการกำหนดชื่อว่าสัมมาวาจา การตรัสรู้คือสมุฏฐานชื่อว่าสัมมากัมมันตะ การตรัสรู้คือความผ่องแผ้วชื่อว่าสัมมาอาชีวะ การตรัสรู้คือความตั้งมั่นชื่อว่าสัมมาสติ การตรัสรู้คือความไม่ฟุ้งซ่านชื่อว่าสัมมาสมาธิ, การตรัสรู้คือความตั้งมั่นชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ การตรัสรู้คือความเลือกเฟ้นชื่อว่าธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ การตรัสรู้คือความประคองไว้ชื่อว่าวิริยสัมโพชฌงค์ การตรัสรู้คือความแผ่ซ่านไปชื่อว่าปีติสัมโพชฌงค์ การตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจชื่อว่าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ การตรัสรู้คือความไม่ฟุ้งซ่านชื่อว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ การตรัสรู้คือการพิจารณาชื่อว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์, การตรัสรู้คือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธาชื่อว่าสัทธาพละ การตรัสรู้คือความไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้านชื่อว่าวิริยพละ การตรัสรู้คือความไม่หวั่นไหวเพราะความประมาทชื่อว่าสติพละ การตรัสรู้คือความไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะชื่อว่าสมาธิพละ การตรัสรู้คือความไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชาชื่อว่าปัญญาพละ, การตรัสรู้คือความน้อมใจเชื่อชื่อว่าสัทธินทรีย์ การตรัสรู้คือการประคองไว้ชื่อว่าวิริยินทรีย์ การตรัสรู้คือความตั้งมั่นชื่อว่าสตินทรีย์ การตรัสรู้คือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธินทรีย์ การตรัสรู้คือความเห็นชื่อว่าปัญญินทรีย์, การตรัสรู้ที่ชื่อว่าอินทรีย์เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าพละเพราะมีสภาวะไม่หวั่นไหว การตรัสรู้ที่ชื่อว่าโพชฌงค์เพราะมีสภาวะนำออก การตรัสรู้ที่ชื่อว่ามรรคเพราะมีสภาวะเป็นเหตุ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสติปัฏฐานเพราะมีสภาวะตั้ง

SAMPLE

มั่น การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสัมมัปปธานเพราะมีสภาวะดำรงไว้ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าอิทธิบาทเพราะมีสภาวะให้สำเร็จ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสัจจะเพราะมีสภาวะเป็นของแท้ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสมถะเพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน การตรัสรู้ที่ชื่อว่าวิปัสสนาเพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสมถะและวิปัสสนาเพราะมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน การตรัสรู้ที่ชื่อว่าธรรมที่เป็นคู่กันเพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน, การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสีลวิสุทธิเพราะมีสภาวะสำรวม การตรัสรู้ที่ชื่อว่าจิตตวิสุทธิเพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน การตรัสรู้ที่ชื่อว่าทิฏฐิเพราะมีสภาวะเห็น การตรัสรู้ที่ชื่อว่าอธิโมกข์เพราะมีสภาวะหลุดพ้น การตรัสรู้ที่ชื่อว่าวิชชาเพราะมีสภาวะรู้แจ้ง การตรัสรู้ที่ชื่อว่าวิมุตติเพราะมีสภาวะสละ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าญาณในความสิ้นไปเพราะมีสภาวะตัดขาด การตรัสรู้ที่ชื่อว่าฉันทะเพราะมีสภาวะเป็นมูลเหตุ การตรัสรู้ที่ชื่อว่ามนสิการเพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน การตรัสรู้ที่ชื่อว่าผัสสะเพราะมีสภาวะเป็นที่รวม การตรัสรู้ที่ชื่อว่าเวทนาเพราะมีสภาวะเป็นที่ประชุม การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสมาธิเพราะมีสภาวะเป็นประธาน การตรัสรู้ที่ชื่อว่าสติเพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าปัญญาเพราะมีสภาวะเป็นธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมนั้น การตรัสรู้ที่ชื่อว่าวิมุตติเพราะมีสภาวะเป็นแก่นสาร การตรัสรู้ที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพานเพราะมีสภาวะเป็นที่สุด; การตรัสรู้มีในขณะแห่งโสดาปัตติมรค ในขณะแห่งโสดาปัตติผล ในขณะแห่งสกทาคามิมรรค ในขณะแห่งสกทาคามิผล ในขณะแห่งอนาคามิมรรค ในขณะแห่งอนาคามิผล ในขณะแห่งอรหัตตมรรค และในขณะแห่งอรหัตตผล; การตรัสรู้ประกอบด้วยโพชฌงค์(องค์แห่งการตรัสรู้) ๗ ได้แก่ (๑) สติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้) (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเฟ้นธรรม) (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร) (๔) ปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ) (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ) (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น) (๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๒/๓๕๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๓๑/๔๐๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๘/๖๐๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๕๗๒)

การตรัสรู้ธรรม : การรู้แจ้งสภาวะที่เป็นจริง หมายถึงการรู้อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ; ดังเช่นข้อความอธิบายสรุปว่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระพุทธองค์ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อย แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ฝุ่นเพียงเล็กน้อยที่

เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมานี้ก็ดีแผ่นดินใหญ่นี้ก็ดี อย่างไหนจะมากกว่ากัน”พวกภิกษุกราบทูลว่า“แผ่นดินใหญ่มีมากกว่า ส่วนฝุ่นที่พระองค์ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย” จากนั้นพระพุทธองค์ตรัสว่า “ความทุกข์ที่หมดสิ้นไปของบุคคลผู้เป็นอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้ง นี้แหละมีมากกว่า ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับกองทุกข์ที่หมดสิ้นไปซึ่งมีในก่อน ความทุกข์ที่ได้รับมากมายใน ๗ อัตภาพ มีประมาณน้อยไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑,๐๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐,๐๐๐ การตรัสรู้ธรรมมีประโยชน์ยิ่งใหญ่อย่างนี้ การได้ธรรมจักษุมีประโยชน์ยิ่งใหญ่อย่างนี้”; พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภัณฑคาม แคว้นวัชชีตรัสบอกภิกษุทั้งหลายว่าการตรัสรู้ธรรมเป็นเหตุให้สิ้นภพ โดยต้องประพฤติปฏิบัติให้รู้แจ้งแทงตลอดธรรม ๔ ประการ คือ อริยศีล อริยปัญญา อริยสมาธิ และอริยวิมุตติ (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๔/๑๖๑,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๕/๑๖๒,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๓/๑๖๗,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การตรึก : การนึก;การใคร่ครวญ;การพิจารณา ; มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งซึ่งมีวาทะและทิฏฐิว่า ‘อัตตาและโลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง’ เป็นไปไม่ได้เลยที่ญาณเฉพาะตนอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง ซึ่งเป็นธรรมอื่นจากความเชื่อ อื่นจากความชอบใจ อื่นจากการฟังตามกันมา อื่นจากการตรึกตามอาการอื่นจากการเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้ จักมีแก่สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้; การตรึกเป็นความหมายของวิตก มี ๓ คือ (๑) กามวิตก (ความตรึกในทางกาม) (๒) พยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท) (๓) วิหิงสาวิตก (ความตรึกในทางเบียดเบียน) (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๙/๒๒๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๗๗/๕๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า วิตก แปลว่าการตรึก การไตร่ตรอง หมายถึงการตรึกเพื่อการตัดสิน ๒ อย่าง คือ (๑) ตัณหาวินิจฉัย (การตัดสินด้วยอำนาจตัณหา) (๒) ทิฏฐิวินิจฉัย (การตัดสินด้วยอำนาจทิฏฐิ) (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๕๘/๓๓๖)

การตลบตะแลง : การพลิกแพลงด้วยเล่ห์เหลี่ยมให้หลงเชื่อ, ความปลิ้นปล้อน ดังคำในจูฬศีลว่า ภิกษุเว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง ดังคำในสังยุตตนิกายว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับ สินบน การล่อลวง และการตลบตะแลงมีจำนวนน้อย (ที.สี. (ไทย)๙/๑๙๔/๖๗,๑๑/๒๔๐/๑๙๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๒,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๗๙/๒๑๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๖๕/๖๕๑)

SAMPLE

การต้อนรับ : ปฏิสันถาร, การรับรอง, การรับแขก ดังคำในปาฏิกวรรคว่า พวกเจ้าศากยะกระทำการนอบน้อม การอภิวาท การต้อนรับ อัญชลีกรรม และสามีจิกรรมในพระเจ้าปเสนทิโกศล ดังคำในสังคีติสูตรที่กล่าวไว้ว่า ธรรม ๒ คือ (๑) สาขัลยะ(ความมีวาจาอ่อนหวาน) (๒) ปฏิสันถาร(การต้อนรับ) ในอังคุตตนิกาย ทุกนิบาต กล่าวว่า ปฏิสันถาร(การต้อนรับ) มี ๒ อย่างนี้ คือ (๑) อามิสปฏิสันถาร (การต้อนรับด้วยอามิส) (๒) ธัมมปฏิสันถาร (การต้อนรับด้วยธรรม),ที.ปา. (ไทย)๑๑/๑๑๗/๘๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๒/๑๒๓)

การตอบแทน : การทำทดแทนแก่ผู้ทำก่อน, การให้ทดแทนแก่ผู้ให้ก่อน, เช่น การตอบแทนบุญคุณในพหุการสูตร กล่าวถึงการตอบแทนว่าหมายถึงการกราบไหว้ การลุกรับการประนมมือไหว้ การแสดงความเคารพ การให้ผ้านุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค , ในมหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร และปาฏลิคามิยสูตร กล่าวถึงบัณฑิตทำบุญแล้วอุทิศทักขิณาให้เทวดา ดังคำว่า บัณฑิตอยู่ในที่ใดครั้นเลี้ยงดูท่านผู้มีศีล ผู้สำรวมประพฤติพรหมจรรย์ในที่ที่ตนอยู่นั้นพึงอุทิศทักษิณาแก่เหล่าทวยเทพผู้สถิตอยู่ในที่นั้น...ทวยเทพย่อมอนุเคราะห์บัณฑิตนั้นเป็นการตอบแทน,ในทุกนิบาต กล่าวถึงการทำตอบแทนแก่ท่านทั้งสองเราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือใครคือมารดาและบิดา,ในอังคุตรนิกาย กล่าวถึงการที่บุคคลนี้จะปฏิบัติตอบแทนแก่บุคคล ๓ จำพวก (คือ(๑) คนที่ให้ถึงพระรัตนตรัย(๒) คนที่ให้ถึงความรู้แจ้งอริยสัจ (๓) คนที่ให้รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ) นี้ด้วยการตอบแทน... เรากล่าวว่ามิใช่จะทำได้โดยง่าย,ในโคธชาดก พระราชาทรงระลึกถึงคุณความดีของพระเทวีได้ จึงตรัสกับพระเทวีว่า เรานั้นเป็นกษัตริย์มุ่งความกตัญญู(อุปการคุณที่เธอกระทำแล้ว) จะกระทำการตอบแทนเธอตามความสามารถ(วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๖/๑๐๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๓/๙๗,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๔/๑๗๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๖,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๓๒/๑๘๓)

การตอบปัญหา : การทำหรือการพูดโต้,ปัญหาพยากรณ์, การกล่าวแก้ เช่น ตอบปัญหา, กล่าวเมื่อมีผู้ถาม เช่น ตอบคำถาม ดังคำว่า เจ้าปายาสิตรัสว่า เพียงอุปมาโวหารข้อแรกของท่านกัสสปะเท่านั้นโยมก็พอใจอย่างยิ่งแล้ว แต่อยากจะฟังปฏิภาณในการตอบปัญหาที่วิจิตรเหล่านี้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๓๗/๓๖๘), อธิบายว่า การตอบปัญหา ๔ คือ (๑) เอกังสพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว) (๒) วิภัชชพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรแยกตอบ(๓) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม) (๔)) ฐปนียปัญหา (ปัญหาที่ควรงดตอบ) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๓/๗๐),บาง

SAMPLE

แห่งอธิบายว่า คำว่า พยากรณ์ ในที่นี้หมายถึงการตอบปัญหา หรือการอธิบายปัญหาให้ชัดเจน

การต่อสู้ : การสู้เฉพาะหน้า,การรบกัน, การตีรันกัน,การแข่งขัน เช่น พระสาคตะต่อสู้กับนาคที่ท่าอัมพติตถะ,พระเจ้าอชาตศัตรูต่อสู้กับพระเจ้าปเสนทิโกศล, ในวิธุรชาดก เรื่องการพนัน(สะกา) ปุณณกยักษ์กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่พระเจ้าสุรเสนปัญจาละผู้มีพระกิตติศัพท์โด่งดัง ข้าแต่พระเจ้ามัจฉะ พระเจ้ามัททะ พร้อมด้วยชาวเกกกชนบท ทั้งหลายขอพระราชาเหล่านี้จงทรงทอดพระเนตรการต่อสู้ ของข้าพระองค์ทั้งหลาย โดยการไม่ฉ้อโกง มิใช่ไม่ทรงทำใครให้เป็นพยานในที่ประชุม (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๒๖/๔๖๓, สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๔๖, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๕๔/๓๖๔, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๓๕/๔๐๗)

การตั้งความเพียร : การตั้งใจเพียรพยายามประพฤติปฏิบัติธรรม ; ความเพียร มี ๔ คือ (๑) สังวรปธาน (เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือเพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (๒) ปหานปธาน (เพียรละหรือเพียรกำจัดคือเพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ภาวนาปธาน (เพียรเจริญคือเพียรก่อให้เกิดคือเพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (๔) อนุรักขนาปธาน (เพียรรักษาคือเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์ ; ดังเช่นข้อความว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นปลูกฉันทะให้เกิด พยายาม ตั้งความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันมิให้เกิดบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ปลูกฉันทะให้เกิด พยายามตั้งความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว;การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ เรียกว่าความมุ่งมั่น ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยการตั้งความเพียรนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า มุ่งมั่นเพียรสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๙๖/๓๒๙,อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๐๒/๓๓๑,อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๐๗/๓๓๒,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ๒๕๕๑)

การตั้งใจฟัง : การเอาใจจดใจจ่อในการฟัง,การใส่ใจ, ในที่นี้หมายเอาการมีใจจดจ่อในการฟังธรรม ,เช่นในอุทุมพริกสูตร กล่าวถึงอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านี้ตั้งใจฟังพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค เงี่ยโสตลงสดับ ไม่ส่งจิตไปในที่อื่น, ในเถรคาถา พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้แล้ว... ทรงแสดงธรรมโปรดผู้อื่น เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรมอยู่ เรามุ่งประโยชน์ ได้ตั้งใจฟัง การตั้งใจฟังของเรานั้นไม่ไร้ประโยชน์จึงเป็นผู้หลุดพ้นแล้วหาอาสวะมิได้,ในมหาวิภังค์อธิบายการตั้งใจฟังไว้ในคำว่าจงใส่ใจ ความ

SAMPLE

ว่า จงมีจิตแน่วแน่ มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตไม่ซัดส่าย ตั้งใจฟัง (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๕/๒๑๐, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๕/๕๓, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๙๕/๕๐๒)

การตั้งใจมั่น : การเอาใจจดใจจ่อต่อสิ่งนั้นๆ,ความปักใจมั่น, การตั้งใจมั่นเนืองๆสม่ำเสมอไม่ขาดระยะ เช่น ในปริวารกล่าวถึงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่เห็นอาบัติ ไม่ทำคืนอาบัติ ไม่สละทิฏฐิ การตั้งใจมั่นลงอุกเขปนียกรรมผู้มีศีลวิบัติในอธิศีล ดังคำว่า สงฆ์เมื่อมุ่งหวัง พึงตั้งใจมั่นลงอุกเขปนียกรรมแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ (๑) ก่อความบาดหมาง...ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ (๒) โง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ (๓) อยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร ;ความตั้งใจมั่นเป็นส่วนหนึ่งของผู้ศึกษา ดังคำว่า สิกขา ๓(คือศีล สมาธิ ปัญญา) เหล่านี้ เมื่อสัตว์เกิดนึกถึง ชื่อว่าพึงศึกษา... เมื่อตั้งใจมั่น ชื่อว่าพึงศึกษา (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๔,๔๕๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๙/๑๑๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๖/๒๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙)

การตั้งธรรมจักร : การประดิษฐานวงล้อแห่งธรรม; การนำเครื่องหมายทางพระพุทธศาสนาที่เป็นรูปวงล้อมี ๘ ซี่บ้าง ๑๒ ซี่บ้าง ไปวางไว้ข้างหน้าพุทธอาสน์ของพระผู้มีพระภาค ; มีข้อความว่า พระธัมมจักกิกเถระได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ตนเองได้ตั้งธรรมจักร ที่ทำอย่างสวยงามอันวิญญูชนชมเชยไว้ข้างหน้าพุทธอาสน์ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ได้ตั้งธรรมจักรไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๕/๑๖๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การตั้งปัญหา : การผูกปัญหา;การตั้งคำถามขึ้นมาถามเพื่อคลายความสงสัย ; มีข้อความที่พระเจ้าปเสนทิโกศลสนทนากับพระอานนท์ว่า “น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ข้อความที่พวกโยมไม่สามารถทำให้บริบูรณ์ด้วยการตั้งปัญหา พระคุณเจ้าอานนท์ทำให้บริบูรณ์ได้ด้วยการแก้ปัญหา ชนเหล่าใดเป็นคนพาล ไม่ฉลาด ไม่ใคร่ครวญ ไม่พิจารณาแล้ว ยังกล่าวคุณหรือโทษของชนเหล่าอื่นได้ พวกโยมไม่ยึดถือการกล่าวคุณหรือโทษของชนเหล่านั้น โดยความเป็นสาระ ส่วนชนเหล่าใดเป็นบัณฑิต เป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญาใคร่ครวญพิจารณาแล้ว กล่าวคุณหรือโทษของชนเหล่าอื่น พวกโยมย่อมยึดถือการกล่าวคุณหรือโทษของชนเหล่านั้นโดยความเป็นสาระ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๙/๔๔๔)

การตั้งอยู่ : การทรง,การดำรง ในที่นี้หมายถึงการทำจิตให้เป็นสมาธิ ดังคำในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรคว่า บุคคลผู้ได้ฌาน...เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ, การทำให้มีขึ้น ; การสร้างให้มีขึ้น ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เรียก

SAMPLE

อายตนะนั้นว่า มีการมา มีการไป มีการตั้งอยู่ มีการจุติ มีการอุบัติ อายตนะนั้นไม่มีที่ตั้งอาศัย ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่มีอารมณ์ยึดเหนี่ยว นี้แลคือที่สุดแห่งทุกข์, (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๓/๓๘๖,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๑/๓๒๒)

อรรถกถากล่าวว่า ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ หมายถึงสามารถตั้งจิตให้เป็นสมาธิได้ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี)๓/๒๔/๑๐๙)

การตัด : การทำให้ขาดด้วยของมีคม หมายถึงการทำให้สิ่งของหรืออวัยวะขาดเป็น ๒ ท่อน ด้วยของมีคม เช่น มีด ดังคำในจูฬวรรคว่า ภิกษุณีบางพวกไม่ยินดีการกราบ การปลงผม การตัดเล็บ หรือดังคำในจูฬศีลว่า พระสมณโคดม ทรงเว้นขาดจากการตัด (อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ ; การตัดสิ่งใดสิ่งหนึ่งทำให้เป็นสิ่งสำเร็จรูป ดังคำว่า ผู้ใดเป็นกัลบก มีชื่อว่า สัมภวะ อาศัยการตัดผมเลี้ยงชีพ (วิ.จู.(ไทย)๗/๔๓๖/๓๗๓, ที.สี.(ไทย)๙/๑๐/๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๗๓/๑๖๒)

การตัดขาดจากวัฏฏะ :การสิ้นสุดการวนเวียน;การสิ้นสุดการเวียนเกิดเวียนตาย; การหมดสิ้นการเวียนว่ายตายเกิด;การสิ้นสุดความเวียนเกิดหรือวนเวียนด้วยอำนาจกิเลส กรรมและวิบาก;ความสิ้นสุดของวัฏฏะ ๓ หรือวงจร ๓ ส่วนของปฏิจจสมุปบาทซึ่งหมุนเวียนสืบทอดต่อๆ กันไป ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิด หรือวงจรแห่งทุกข์ ได้แก่ กิเลสวัฏฏะ กรรมวัฏฏะและวิบากวัฏฏะ; มีข้อความที่พระสกวาทีสนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีถามว่า การทำที่สุดแห่งทุกข์ไม่มี การตัดขาดจากวัฏฏะไม่มี อนุปาทาปรินิพพานก็ไม่มีแก่วิบากแห่งวิบากที่เป็นสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากทั้ง ๒ ชั้นดังกล่าวมานั้นใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๐๑/๕๓๓,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การตัดขาดโวหาร :การยุติคำพูด;การหยุดยั้งคำพูด ; มีข้อความที่โปตลิยคหบดีกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ทรัพย์ก็ดี ธัญชาติก็ดี เงินก็ดี ทองก็ดี ที่มีอยู่ทั้งหมด ตนเองมอบให้เป็นมรดกแก่บุตรทั้งหลาย ไม่ต้องแนะนำ ไม่ต้องตักเตือนพวกเขาในสิ่งนั้นๆ ตนเองมีเพียงอาหารและเครื่องนุ่งห่มก็พอแล้ว ละทิ้งการงานทุกอย่าง ตัดขาดโวหารทุกอย่างได้อย่างนี้” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “การตัดขาดโวหารที่คหบดีพูดมาเป็นอย่างหนึ่ง แต่การตัดขาดโวหารในอริยวินัยเป็นอีกอย่างหนึ่ง” คหบดีทูลถาม พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ธรรม ๘ ที่เป็นไปเพื่อการตัดขาดโวหารในอริยวินัย คือ (๑) บุคคลพึงละการฆ่าสัตว์ได้ เพราะอาศัยการไม่ฆ่าสัตว์ (๒) บุคคลพึงละการลักทรัพย์ได้ เพราะอาศัยการไม่ลักทรัพย์ (๓) บุคคลพึงละการพูดเท็จได้ เพราะอาศัยการพูดจริง (๔) บุคคลพึงละการพูดส่อเสียดได้ เพราะอาศัยการไม่พูดส่อเสียด (๕) บุคคลพึงละความโลภคือความกำหนัดยินดีได้ เพราะอาศัยความไม่โลภคือความไม่กำหนัดยินดี

SAMPLE

(๖) บุคคลพึงละการนินทาและการประทุษร้ายได้ เพราะอาศัยการไม่นินทาและการไม่ประทุษร้าย (๗) บุคคลพึงละความโกรธแค้นได้ เพราะอาศัยความไม่โกรธแค้น (๘) บุคคลพึงละความดูหมิ่นได้ เพราะอาศัยความไม่ดูหมิ่น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒/๓๗)

การตัดเล็บ : การใช้มีดตัดเล็บมือและเท้า, ในวินัยปิฎก จูฬวรรค พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตัดเล็บเสมอเนื้อ, ภิกษุณีบางพวกไม่ยินดีการตัดเล็บจากพวกบุรุษ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ยินดีได้,ในภูริทัตตชาดก กล่าวถึงพวกพราหมณ์พาคนเข้าไปโรงบูชาไฟแล้ว ต่างก็ยื่นหน้าพูดนำไปด้วยการพรรณนาอย่างวิจิตรต่างๆ ให้เขาโกนผม โกนหนวด และตัดเล็บยังทรัพย์ของเขาให้สิ้นไปด้วยเวททั้งหลาย,ในอปทาน พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าตนเองเคยจ้างช่างให้ทำมีดโกน มีดเล็ก เข็ม และมีดตัดเล็บ ที่สมควร(แก่สมณบริโภค) แล้วให้วางไว้ภายใต้ร่ม (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๗๔/๖๑, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๖/๓๗๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๔๖/๓๒๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๕๘๐)

การตัดสิน : การลงความเห็นชี้ขาด,วินิจฉัย เช่น ในอรณวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุ... พึงแสดงธรรมเท่านั้น พึงรู้การตัดสินความสุข ครั้นรู้แล้ว พึงประกอบเนืองๆ ซึ่งความสุขในภายใน ในพระสูตรนี้เน้นถึงเนกขัมมสุข เป็นสุขอันเกิดจากความสงัด เป็นสุขเกิดจากความสงบ เป็นสุขเกิดจากการตรัสรู้,ในมหานิทเทสกล่าวถึงนรชนย่อมสลัดทิ้ง(ธรรม) เพราะเหตุ ๒ อย่างคือ(๑) สลัดทิ้งด้วยการตัดสินของผู้อื่น(๒) เมื่อไม่สำเร็จประโยชน์เองก็สลัดทิ้งเสีย,ในอปทาน พระมหากัปปินเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้พิพากษาอยู่ในกรุงหงสวดี ได้เข้าไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ...ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า จงดูมหาอำมาตย์ผู้นี้ผู้องอาจในการตัดสิน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๘/๓๙๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๓/๒๔๗)

อรรถกถาทีฆนิกายอธิบายถึงการตัดสินว่าหมายถึงวินิจฉัย ดังคำว่า การตัดสิน ๒ อย่าง คือ (๑) ตัณหาวินิจฉัย (การตัดสินด้วยอำนาจตัณหา) (๒) ทิฏฐิวินิจฉัย(การตัดสินด้วยอำนาจทิฏฐิ)(ที.ม.อ. (บาลี)๒/๓๕๘/๓๓๖)

การตัดสินใจ : การตกลงใจ เช่นในกลหวิวาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ชนทั้งหลายในโลกพูดถึงสิ่งใดว่า น่าดีใจ น่าเสียใจ ฉันทะก็จะมีขึ้นเพราะอาศัยสิ่งนั้น ชนในโลกมองเห็นความเสื่อมและความเจริญในรูปทั้งหลายแล้วย่อมทำการตัดสินใจ,ในมหานิทเทสอธิบายว่า คำว่า การตัดสินใจ ได้แก่ การตัดสินใจ ๒ อย่างคือ (๑) การตัดสินใจด้วยอำนาจตัณหา (๒) การตัดสินใจด้วยอำนาจทิฏฐิ,ในอปทาน พระอานนทเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ในการตัดสินใจ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสมีใจยินดีนอบน้อม

SAMPLE

ทั้งในปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม เป็นอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๗๔/๗๐๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๒/๓๑๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๕๘/๑๐๐)

การตามไปผูก : ความผูกบ่อยๆ,ความเข้าไปผูกอยู่เสมอ เช่นการที่เข้าไปผูกโกรธว่าผู้นั้นได้ด่าเรา ได้ชนะเรา ด้วยการระลึกถึงและการใส่ไว้ในใจ, มุ่งหมายถึงความโกรธในเวลาต่อมา, แปลมาจากบาลีว่า อุปนาหะ,คำว่า ผูก หมายถึงการเอาเชือกเป็นต้นสอดคล้องกันให้เกิดเป็นเงื่อน เพื่อทำให้มั่นหรือติดต่อกันในตัวหรือกับสิ่งอื่น ในที่นี้หมายถึงการตามไปผูกความโกรธ เช่น ความโกรธครั้งแรกชื่อว่าความโกรธ ความโกรธในเวลาต่อมาชื่อว่าความผูกโกรธ ความผูกโกรธ กิริยาที่ผูกโกรธ ภาวะที่ผูกโกรธ การไม่หยุดโกรธ การตั้งความโกรธไว้ การดำรงความโกรธไว้ การโผลงไปตามความโกรธ การตามไปผูกความโกรธไว้ การทำความผูกโกรธไว้ให้มั่น มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อุปนาหะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๑/๕๖๑,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๕)

การตำข้าว : การใช้สากหรือสิ่งอื่นที่คล้ายคลึงเช่นนั้นทิ่มลงไปอย่างแรงเรื่อย ๆ มีคำที่กล่าวไว้ในอัคคัญญสูตรว่า พราหมณ์เหล่านั้นไม่มีการหุงต้ม ไม่มีการตำข้าว พากันเที่ยวไปยังหมู่บ้านตำบลและเมืองแสวงหาอาหาร เพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๗)

อรรถกถากล่าวว่า การตำข้าวเป็นหน้าที่ของชาวบ้าน ดังคำว่า การตำข้าว หุงข้าว บดของหอม ร้อยดอกไม้ เป็นต้น (วิ.อ.(บาลี)๒/๗๒๓/๔๘๐)

การตำหนิ : การชี้ข้อบกพร่อง; การยกโทษขึ้นพูด;การว่ากล่าวคนที่ทำไม่ถูกต้อง;การว่ากล่าวตักเตือนถึงสิ่งที่ทำผิดพลาดไปเพื่อจะได้ไม่เกิดข้อผิดพลาดขึ้นมาอีก ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้นที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน พึงรู้จักการยกย่องและการตำหนิ ครั้นรู้แล้ว ไม่พึงยกย่อง ไม่พึงตำหนิ พึงแสดงธรรมเท่านั้น พึงรู้การตัดสินความสุข ครั้นรู้แล้ว พึงประกอบเนืองๆ ซึ่งความสุขในภายใน ไม่พึงกล่าวความลับ ไม่พึงกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้า เมื่อไม่รีบร้อน จึงพูด เมื่อรีบร้อนไม่ควรพูด ไม่พึงยึดภาษาท้องถิ่น ไม่พึงละเลยคำพูดสามัญ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๙/๒๘๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๑,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๓๖/๓๙๙)

การติฉินนินทา : การว่ากล่าวคนอื่นลับหลัง ; ดังเช่นข้อความว่า คนพาลมีใจไม่ตั้งมั่นในศีล ย่อมได้รับการติฉินนินทาในโลกนี้ ตายไปแล้วย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในอบายภูมิ ได้รับทุกข์โทมนัสในที่ทั่วไป (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๗/๔๔๖)

SAMPLE

การติด,การติดไฟ : ก่อไฟ, ประดับไฟ ดังพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้เป็นไข้ก่อไฟหรือใช้ให้ก่อไฟผิงได้ ต่อมา ภิกษุทั้งหลายมีความยำเกรงการตามประทีปบ้าง การก่อไฟบ้าง การติดไฟในเรือนไฟบ้าง พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อไฟหรือใช้ให้ก่อไฟ เพราะมีเหตุผลที่สมควร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๕๑-๓๕๒/๔๘๐)

การติดต่อ : การไปมาหาสู่กัน, การพูดจาเพื่อทำความตกลง, การสื่อสาร ในที่นี้หมายถึงการคบหาสมาคม,การติดต่อเกี่ยวข้องกัน เช่นในโปตถกสูตร และปุคคลบัญญัติ เรื่องภิกษุเปรียบเหมือนผ้าเปลือกไม้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า การคบหาเป็นต้นนั้น(ซึ่งภิกษุผู้ทุศีลมีธรรมเลวทราม) ย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่คนเหล่านั้นตลอดกาลนาน เรากล่าวอย่างนี้เพราะภิกษุนั้นมีการติดต่อก่อให้เกิดทุกข์ เราเรียกบุคคลเช่นนี้ว่าเป็นเหมือนผ้าเปลือกไม้ที่มีสัมผัสไม่สบาย,ในวิภังค์ กล่าวถึงการติดต่อ ปรากฏว่าเป็นธรรมข้อ เช่น คือคำว่า สังสัคคารามตา (ความยินดีในการติดต่อเกี่ยวข้อง) ในปริหานิยธรรม ๖ (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๐/๓๓๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๔๕/๖๐๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๓๖/๑๗๖)

การติดตาม : การไปด้วย, การมาด้วย; การแสวงหาเพิ่มเติม, การสดับตรับฟังความเคลื่อนไหวไปเรื่อยๆ, เช่น การติดตามพระเถระ ดังที่สารีบุตรปริพาชกได้เห็นท่านพระอัสสชิกำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์มีกิริยาก้าวไปน่าเลื่อมใส หวังที่จะถามปัญหา แต่คิดว่า บัดนี้ ยังเป็นกาลไม่สมควรที่จะถามภิกษุนี้ เพราะท่านกำลังเข้าละแวกบ้านเที่ยวบิณฑบาตอยู่ ถ้ากระไร เราควรติดตามภิกษุนี้ไปข้างหลัง เพราะการติดตามไปข้างหลังนี้เป็นหนทางที่ผู้มีความต้องการรู้แล้ว (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๐/๗๒)

การติเตียน : การยกโทษขึ้นพูด, การกล่าวร้าย,แปลจากคำว่า อนุวาทะ,อสีโลกะ, ในมหานิทเทสหมายถึงการนินทา ดังคำในสันทกสูตรที่สันทกปริพาชกกล่าวว่าท่านพระอานนท์ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏในพระธรรมวินัยนี้ ไม่ได้มีการยกย่องธรรมของตนและไม่มีการติเตียนธรรมของผู้อื่น มีแต่การแสดงธรรมตามเหตุผลเท่านั้น,ในอัตตานุวาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคลกลัวภัยที่เกิดจากการติเตียนตนเอง จึงละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจริต ละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต ละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริต บริหารตนให้บริสุทธิ์,ในวสลสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงพวกพราหมณ์ทำบาปกรรมอยู่เป็นประจำ พราหมณ์พวกนั้นถูกตำหนิในชาติปัจจุบันตายแล้วก็ต้องไปทุคติ ชาติกำเนิดห้ามพวกเขาจากทุคติหรือจากการติเตียนไม่ได้,ในมหาวิยูหสุตตนิทเทส กล่าวถึงมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกพวกนั่นแหละจะได้รับการนินทาคือได้รับการติเตียนได้รับความเสื่อมเกียรติ,ในตุวฏกสุตตนิทเทส กล่าวถึงภิกษุผู้ถูกนินทาติเตียนว่าร้ายแล้ว ก็ไม่พึงหวั่นไหว ...ไม่พึงสะดุ้ง ไม่พึงหนีไปเพราะการนินทา เพราะการติ

SAMPLE

เตียน,ในจูฬนิทเทส กล่าวถึงการติเตียน จัดอยู่ในภัยอย่าง ๑ เช่น อัตตานุวาทภัย(ภัยเกิดจากการติเตียนตน) ปรานุวาทภัย(ภัยเกิดจากการติเตียนของผู้อื่น) อสิโลกภัย(ภัยเกิดแต่การติเตียน) (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๖/๒๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๔๑/๕๓๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓๐/๓๖๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๓/๑๕๙,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๓/๔๑๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๔๒/๕๙๗)

อรรถกถากล่าวว่า อัตตานุวาทภัย หมายถึง ภัยที่เกิดจากการติเตียนตนเอง (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๑๒๑/๓๗๓)

การตื่น : การฟื้นจากหลับ เช่นในวินัยปิฎก มหาวรรค ทีฆาวุกุมารทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้วจึงได้ประพฤติทำนองตื่นก่อนนอนทีหลัง , การไม่หลับ เช่น ตื่นอยู่ ดังคำอธิบายเรื่องสติสัมมปัชชะว่า ภิกษุ...ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง; ในชาดก กล่าวถึง การแสดงอาการผิดปกติเพราะตกใจ ดีใจ หรือแปลกใจ เป็นต้น เช่น กระต่ายได้ยินเสียงผลมะตูมหล่นเสียงดังสนั่นก็วิ่งหนีไป ฝูงสัตว์ฟังคำของกระต่ายก็กลัวตัวสั่น พวกคนโง่เขลายังไม่ทันรู้เรื่องแจ่มแจ้งฟังคนอื่นโจษขานก็พากันตื่นตระหนก ; การรู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ในคำว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตื่นแล้ว; โดยปริยายหมายความว่า รู้เท่าทัน, รู้ตัวขึ้น (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๑/๓๔๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๙/๕๒๕,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๘๖-๘๗/๑๗๔)

การตื่นลัทธิ : การดีใจเกินเหตุถึงคติความเชื่อ ความคิดเห็นและหลักการที่มีผู้นิยมนับถือและปฏิบัติตามสืบเนื่องกันมา เช่น ตื่นลัทธิสังคมนิยม ลัทธิชาตินิยม ลัทธิทุนนิยม; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “เธอทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ แม้เราก็กล่าวอย่างนี้ เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือเพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้อย่างนี้ เธอทั้งหลายเมื่อรู้เห็นอย่างนี้จะพึงเชื่อถือข้อวัตร การตื่นลัทธิ และการถือมงคลของพวกสมณพราหมณ์ปุถุชน โดยเชื่อว่าเป็นแก่นสารบ้างหรือไม่” ภิกษุกราบทูลว่าข้อนี้ไม่เป็นดังนั้น (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๗/๔๔๓, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

SAMPLE

การแตกกัน : การทำให้แยกออกจากส่วนรวม, ในที่นี้หมายถึงการทำให้สงฆ์แตกแยกกัน, ในจูฬวรรค นิคมคาถากล่าวถึงภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ยินดีการแตกกัน เข้าถึงอบายอยู่ในนรกตลอดกัป ดังพระดำรัสในปฐมอานันทสูตร สังฆเภทสูตร และกัปปัฏฐกถาว่า บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ยินดีในการแตกกันอยู่ในอธรรมเป็นผู้เข้าถึงอบายอยู่ในนรกตลอดกัป (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๕๔/๒๑๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๙/๙๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๓๖๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๕๗/๗๑๑)

การแตกความสามัคคี : การไม่มีความพร้อมเพรียงกัน; การไม่มีความปรองดองกัน; การไม่มีความพร้อมเพรียงกันทำ; การไม่มีการร่วมมือร่วมใจกันทำ ; พระพุทธเจ้าตรัสแสดงอปริหานิยธรรม ๗ ของกษัตริย์วัชชี หรือวัชชีอปริหานิยธรรม ๗ แก่เจ้าวัชชีทั้งหลายผู้ปกครองรัฐโดยระบอบสามัคคีธรรม ซึ่งรัฐคู่อริยอมรับว่า เมื่อชาววัชชียังปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ จะเอาชนะด้วยการรบไม่ได้ นอกจากจะใช้การเกลี้ยกล่อมหรือยุแยกให้แตกสามัคคี; ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกันเป็นไปเพื่อความสามัคคี มี ๖ ; มีข้อความที่พระปรวาทีสนทนากับพระสกวาทีว่า พระปรวาทีถามว่าพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “อันตราย ๓ อย่าง คือ (๑) อันตรายจากไฟ (๒) อันตรายจากน้ำ (๓) อันตรายจากการแตกความสามัคคีจักมีแก่กรุงปาฏลีบุตร” มีอยู่จริงมิใช่หรือ พระสกวาทีกล่าวว่าใช่ ; (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๔/๗๘,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๙๒/๕๓๑, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๔๐/๔๖๘,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การแตกทำลาย : การคุมหรือควบคุมไว้ไม่อยู่ ในที่นี้หมายถึงการที่พรหมจรรย์ถูกทำลายไป สื่อความถึงศีลขาด,การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ต่อไม่ได้ เช่นในภูริทัตตชาดก ดังคำที่นาคราชพระโพธิสัตว์ตรัสแก่พราหมณ์เนสาทะผู้หวังจะบวชถืออุโบสถศีล ประพฤติพรหมจรรย์ว่า หากพรหมจรรย์มีการแตกทำลาย กิจที่ต้องทำด้วยโภคทรัพย์ทั้งหลายจะเกิดขึ้น ท่านอย่าได้มีความหวั่นใจ ควรมาหาเรา เราจะให้ทรัพย์แก่ท่านมากๆ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๑๗/๓๑๐)

การแต่งงาน : การทำพิธีเพื่อให้ชายหญิงอยู่กินเป็นผัวเมียกันตามประเพณี หมายถึงวิวาหมงคล อาวาหมงคล เช่นในอิติวุตตกะ วิตักกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละทิ้งบุตร สัตว์เลี้ยง การแต่งงาน และความห่วงใยได้ เช่นนี้ จึงควรเพื่อจะบรรลุอรหัตตผลอันยอดเยี่ยมได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๐/๔๔๓)

อรรถกถากล่าวถึงการแต่งงาน หมายถึงทั้งวิวาหมงคลและอาวาหมงคล (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๑/๘๐/เรื่องวิตักกสูตร) คำว่า วิวาหมงคล หมายถึงพิธีแต่งงาน, งานสมรส, เช่น ขอเชิญหลั่งน้ำพระพุทธมนต์ในงานวิวาหมงคล คำว่า อาวาหมงคล หมายถึงการแต่งงานแบบหนึ่งที่ฝ่ายชายจะนำหญิงที่ตนแต่งงานด้วยมาอยู่ที่บ้านของตน เป็น

SAMPLE

ประเพณีแต่งงานที่นิยมปฏิบัติกันในประเทศอินเดียฝ่ายเหนือ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

การแต่งตั้ง : การยกย่องขึ้น, การชุบเลี้ยงให้มียศ, การให้ตำแหน่ง ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์แต่งตั้งพระทัพพมัลลบุตรให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะและภัตตุทเทสกะ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการแต่งตั้งพระทัพพมัลลบุตรให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะและภัตตุทเทสกะ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ,การบอกกล่าว,การประกาศให้ทราบ ดังคำในสังยุตตนิกายว่า การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้งการเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๘๑/๔๑๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๘/๖๑๘)

ในฎีกาอธิบายว่า คำว่า การแต่งตั้ง หมายถึงการประกาศให้รู้ถึงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้โดยประการต่าง ๆ ตามที่ยกแสดงไว้ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕)

การแต่งตัว : การแต่งหน้าแต่งตาดูเงาหน้าในกระจก,การประดับตกแต่งร่างกาย ดังคำในสังยุตตนิกายว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการทัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ของหอมและเครื่องประทินผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัวมีจำนวนน้อย, ในทีฆนิกายกล่าวถึงการสวมเสื้อผ้าหรือประดับประดาร่างกาย ชายหนุ่มหญิงสาวที่ชอบการแต่งตัว เมื่อส่องดูเงาหน้าของตนในกระจกใสสะอาดหรือในภาชนะน้ำใส หน้ามีไฝฝ้าก็รู้ว่ามีไฝฝ้า,พระภิกษุมีข้อบัญญัติห้ามแต่งตัว ดังคำในมูลปัณณาสก์ว่า เว้นขาดการทัดทรง ประดับตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ ของหอม และเครื่องประทินผิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัว (ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๓/๘๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๑/๔๔๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๕๐/๖๔๖)

การโต้ตอบ : การตอบกันไปมาในเรื่องนั้น ๆ ดังคำในอุปริปัณณาสก์ว่า ภิกษุทั้งหลาย เรามีวาทะอย่างนี้ ก็ไม่พิจารณาเห็นการโต้ตอบวาทะอันชอบธรรมแม้สักนิดในนิครนถ์ทั้งหลาย, หรือดังคำในอปทานกล่าวถึงดาบสชื่ออโนมะแกล้วกล้าในลัทธิสมัยของตน ฉลาดในการโต้ตอบ, การโต้ตอบทำให้เรื่องไม่ยุติ ดังคำในอังคุตตรนิกายว่า ในอธิกรณ์ใด การโต้ตอบกันด้วยวาจา...ในอธิกรณ์นั้นจะมีผลตามมาดังนี้ คืออธิกรณ์นั้นจักเป็นไปเพื่อความยืดเยื้อ เพื่อความรุนแรง เพื่อความร้ายแรงและภิกษุทั้งหลายจักอยู่ไม่ผาสุก(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕/๗,๖/๙,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๔/๑๐๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗๕/๖๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า การโต้ตอบ จะมีปฏิภาณในการโต้ตอบแก้ปัญหาในเรื่องอภิธรรม อภิวินัย ไม่จนปัญญา (องฺ.ติก.อ.(บาลี)๒/๑๔๑/๒๗๓), การโต้ตอบหมายถึงการมีหนังสือโต้ตอบไปมา (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

SAMPLE

การไตร่ตรอง : การคิดทบทวน, การตริตรอง,การตรึก, เช่นในกีฏาคิริสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าศรัทธาไม่มี การเข้าไปหา การนั่งใกล้.. อุตสาหะ การไตร่ตรอง และการอุทิศกายและใจก็ไม่มี เธอทั้งหลายเป็นผู้ปฏิบัติพลาดเป็นผู้ปฏิบัติผิด (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๓)

อรรถกถามหาวรรค อธิบายถึงการไตร่ตรองว่าหมายถึงวิตก แปลว่าการตรึก เช่นการตรึกเพื่อการตัดสิน (ที.ม.อ.(บาลี) ๓๕๘/๓๓๖)

การถวายทาน : การให้, การมอบให้, เช่น ถวายของ (ใช้แก่พระสงฆ์); เช่นในมหาวิภังค์กล่าวถึงชายกรรมกรยากจนคนหนึ่งได้มีความคิดว่า ทานนี้ไม่ใช่เป็นของต่ำต้อย เพราะพวกชาวบ้านเหล่านี้ได้ช่วยกันจัดภัตตาหารโดยเคารพ เอาเถิด แม้ตัวเราก็พึงจัดภัตตาหารบ้าง หรือดังคำในอุปริปัณณาสก์ว่า ให้ทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผลแล้วพึงหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระโสดาบัน , อนาถบิณฑิกเศรษฐี (สุทัตตะ) เป็นผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน ดังคำในอังคุตตรนิกายว่า สุทัตตอนาถบิณฑิกคหบดีเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน, ในฝ่ายอุบาสิกา คือนางวิสาขา ดังคำว่า วิสาขามิคารมาตาเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน , ในอปทานกล่าวว่า การถวายทานทำให้ร่ำรวย ดังคำที่พระจูฬสุคันธเถระกล่าวอดีตชาติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า บุคคลจะเป็นผู้มีโภคสมบัติมากได้เพราะการถวายทาน (วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๒๑/๓๗๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๙/๔๒๘, องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐-๔๙/๓๑,๒๕๙/๓๒, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๘๙/๓๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า การถวายทานไม่ใช่เรื่องต่ำต้อย ดังคำว่า ศาสนานี้หรือการถวายทานพระสงฆ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขนี้ มิใช่เรื่องต่ำต้อย คือมิใช่เรื่องเล็กน้อยเลวทราม (วิ.อ.(บาลี) ๒/๒๒๑/๓๕๒), ในการถวายทาน จะมีอานิสงส์มาก ต้องรู้จักช่วงเวลาที่จะถวาย ดังคำว่า ภิกษุสงฆ์ลงปาติโมกข์แล้ววันรุ่งขึ้นจึงมีศีลบริสุทธิ์ การถวายทานแก่ท่านย่อมมีผลานิสงส์ มาก การถวายทานในวันปาฏิบท คือถวายถัดจากวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ไปหนึ่งวัน (วิ.อ.(บาลี)๓/-/๓๗๗-๓๗๘)

การถอยกลับ : การเคลื่อนหรือทำให้เคลื่อนไปข้างหลัง เช่น ถอยเรือ ถอยรถ, การขยับออกจากที่, การเคลื่อนที่ ดังที่ภิกษุชื่อว่าประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ; การถอยกลับ สัมพันธ์กับร่างกาย ดังคำในสังยุตตนิกายว่า เมื่อเท้าทั้ง ๒ มีอยู่ การก้าวไปและการถอยกลับก็ปรากฏ,จัดเป็นส่วนหนึ่งของกายานุปัสสนามหาสติปัฏฐาน (ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๔/๗๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๖/๓๐๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๙/๑๐๕,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๓๖/๒๓๓)

SAMPLE

การถาม : การพูดเพื่อให้ได้คำตอบ, การถามเพื่อรับคำตอบ ดังคำถามว่า สติวินัยมีในที่ใด สัมมุขาวินัยมีในที่นั้น หรือดังคำว่า สิกขาบทที่ ๑๒ ว่าด้วยการถามปัญหาภิกษุโดยไม่ขอโอกาส, กามถามมี ๕ อย่าง ดังเช่นในวินัยปิฎกปริวาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาลี การถามปัญหานี้มี ๕ อย่างคือภิกษุ (๑) ถามปัญหาเพราะความเป็นผู้โง่เขลางมงาย(๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทราม ถูกความอยากครอบงำ จึงถามปัญหา (๓) ถามปัญหาเพราะดูหมิ่น (๔) เป็นผู้ไม่ประสงค์จะรู้ จึงถามปัญหา (๕) ถามปัญหาด้วยคำนึงว่า ถ้าเราถามปัญหาแล้ว ภิกษุจักพยากรณ์ ได้ถูกต้อง การพยากรณ์ดังนี้นั้นเป็นสิ่งดี แต่ถ้าเราถามปัญหาแล้ว เธอจักพยากรณ์ไม่ถูกต้อง เราก็จักพยากรณ์แก่เธออย่างถูกต้อง (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๔๙/๕๓๐,วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๓๒/๖๑๔)

การถามตอบ : ปฏิปุจฉา, การถามย้อนกลับ,การถามตอบระหว่างผู้ถามและผู้ตอบ เมื่อมีผู้ถาม เช่น ตอบคำถาม ดังคำในอุปริปัณณาสก์ นันทโกวาทสูตรว่า พระนันทกะกล่าวกับภิกษุณีเหล่านั้นว่า น้องหญิงทั้งหลาย การถามตอบกันจักมีขึ้น ในการถามตอบกันนั้น น้องหญิงทั้งหลายเมื่อรู้ พึงตอบว่าดิฉันทั้งหลายรู้ , ในสังคีตสูตรและอังคุตตรนิกายกล่าวว่า เป็นข้อ ๑ ในปัญหากรณ์ ๔ หรือที่เรียกว่าวิธีการตอบปัญหา (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๑๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๘/๔๕๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๒/๗๐), การแจ้งกลับไปให้อีกฝ่ายหนึ่งรู้ เช่นตอบจดหมาย (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

การถึง : การรับนับถือ,การยึดถือ เช่นไตรสรณคมน์ การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ, ในปฐมอคติสูตร กล่าวถึงการถึงอคติ(ความลำเอียง)มี๔ อย่าง คือ(๑) ลำเอียงเพราะชอบ (๒) ลำเอียงเพราะชัง (๓)ลำเอียงเพราะหลง (๔) ลำเอียงเพราะกลัว,ในสุนทริกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ว่า การถึงธรรมอันประเสริฐ อาศัยในท่ามกลาง ท่านจงทำความนอบน้อมในพระขีณาสพผู้ซื่อตรงทั้งหลายเรากล่าวคนนั้นว่า ผู้มีธรรมเป็นสาระ,ในโลกันตคมนสูตร กล่าวถึงการถึงที่สุดแห่งโลกฐ ,ในสักกสูตร พระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับท้าวสักกะจอมเทพว่า การถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะดีนัก (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๔/๔๓, วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๖/๑๓๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/-/๔๖๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๖/๑๓๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๑/๓๕๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗/๒๙)

การถึงแก่กรรม : ความตาย (ใช้แก่คนทั่วไปในคำพูดที่สุภาพ), การถึงมรณกรรม หรือการถึงแก่มรณกรรม หมายถึงการสิ้นชีวิต,การสิ้นใจ,การสิ้นสภาพความมีชีวิต ดังคำว่า นิครนถ์นาฏบุตร ได้ถึงแก่กรรมไม่นานที่กรุงปาวา เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็น ๒ พวก (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๔/๑๒๕,๑๑/๑๖๕/๑๒๖)

SAMPLE

การถึงเฉพาะ : การบรรลุจุดหมาย ในที่นี้หมายถึงการได้ การถูกต้อง การทำให้แจ้ง การเข้าถึงการบรรลุธรรม,แปลจากคำว่า สมฺปตฺติ, ในโสฬสปัญญานิทเทส อธิบายถึงการได้ปัญญาว่าหมายถึงการได้ การได้เฉพาะ การถึง การถึงเฉพาะ การถูกต้อง การทำให้แจ้ง การเข้าถึงพร้อมซึ่งมัคคญาณ ๔ ผลญาณ ๔ ปฏิสัมภิทาญาณ ๔ อภิญญาญาณ ๖ ญาณ ๗๓ ญาณ ๗๗ นี้ชื่อว่าการได้ปัญญา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๔)

การถึงอคติ : การมีความลำเอียง ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า การถึงอคติ (ความลำเอียง) ๔ นี้ คือ (๑)บุคคลย่อมถึงฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะชอบ) (๒) บุคคลย่อมถึงโทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง) (๓) บุคคลย่อมถึงโมหาคติ (ลำเอียงเพราะหลง) (๔)บุคคลย่อมถึงภยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว) บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อมดุจดวงจันทร์ข้างแรมฉะนั้น (อง.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๗/๒๙)

การถือกำเนิดในครรภ์ : การมีปฏิสนธิวิญญาณปรากฏในท้อง(ของมารดา) ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะปัจจัย ๓ ประชุมพร้อมกัน การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่มีระดู และคันธัพพะยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ ในสัตว์โลกนี้มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่คันธัพพะยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ แต่เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และคันธัพพะก็ปรากฏ เมื่อนั้น เพราะปัจจัย ๓ ประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓)

การถือตัว : 1.มานะ หมายถึงกิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธง (ข้อ ๕ ในอุทธัมภาคิยสังโยชน์(ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์เบื้องสูง) ๕) (ข้อที่ ๘ ในสังโยชน์ ๑๐) หมายถึงการไว้ตัว การไม่ยอมลดตัวเพราะหยิ่งในศักดิ์หรือฐานะของตนเป็นต้น เช่น พระฉันนะ เคยเป็นสารถีของเจ้าชายสิทธัตถะในวันเสด็จออกบรรพชา ต่อมาเมื่อบวชเป็นภิกษุถือตัวว่าเป็นคนใกล้ชิดพระพุทธเจ้า ใครว่ากล่าวก็ไม่ยอมเชื่อฟัง,ในอุทานกล่าวถึงพราหมณ์หุหุกชาติ มีทิฏฐิว่าสิ่งที่เห็นแล้วเป็นมงคล ชอบเที่ยวตวาดว่า หึ หึ เพราะความถือตัวและเพราะความโกรธ (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๒,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๑/๒๔๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔/๙๖)

2.การถือตัว ที่แปลมาจากคำว่า วิธา มี ๓ อย่าง คือ (๑) เสยโยหมัสมีติ วิธา (ถือตัวว่าเราเป็นผู้เลิศกว่าเขา) (๒) สทิโสหมัสมีติ วิธา (ถือตัวว่าเราเป็นผู้เสมอเขา) (๓) หีโนหมัสมีติ วิธา (ถือตัวว่าเราเป็นผู้ด้อยกว่าเขา) (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๕)

SAMPLE

อรรถกถากล่าวว่า เป็นข้อ ๑ ในกิเลสตัณหา หรือ สังโยชน์ ๑๐ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๔/๑๓)

การถือท่อนไม้ : การจับท่อนไม้เอาไว้ในมือ, การจับยึดท่อนไม้ไว้,ความถือท่อนไม้จะเกิดเมื่อมีอารักขะ(ความหวงกั้น) ดังคำในทีฆนิกายว่า เพราะเวทนาเป็นเหตุ ... เพราะมัจฉริยะเป็นเหตุ... อารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท, ในมูลปัณณาสก์ มธุปิณฑิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบแก่ภิกษุว่า แง่ต่าง ๆ แห่งปปัญจสัญญา ย่อมครอบงำบุรุษ เพราะเหตุใด ถ้าสิ่งที่บุคคลจะพึงยินดี จะพึงยอมรับ จะพึงยึดถือ ไม่มีในเพราะเหตุนั้น ข้อนี้เป็นที่สุดแห่งราคานุสัย....เป็นที่สุดแห่งอวิชชานุสัย และเป็นที่สุดแห่งการถือท่อนไม้, ในมัชฌิมปัณณาสก์ อปัณณกสูตร กล่าวว่า ในอรูปพรหมไม่มีการถือท่อนไม้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓/๖๑,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๒๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๑/๒๑๐-๒๑๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๓/๑๑๐)

อรรถกถากล่าวว่า แง่ต่าง ๆแห่งปปัญจสัญญา คือ แง่ต่าง ๆ แห่งสัญญาอันประกอบด้วย กิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า (ม.มู.อ.(บาลี)๑/๒๐๑/๔๐๑), จัดเป็นข้อที่ ๙ ในตัณหามูลกธรรม ๙ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๖๓/๖๑๗)

การถือทัณฑาวุธ : การมีอาวุธคือท่อนไม้และก้อนดินเป็นต้นอยู่ในมือ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับวาเสฏฐะและภารทวาชะว่า สัตว์นั้นก็รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คนทั้งหลายพากันจับเขาแล้วกล่าวว่า ‘คุณทำกรรมชั่ว ที่รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คุณอย่าได้ทำอย่างนี้อีก’ คนเหล่าอื่นใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ทำร้าย เพราะเรื่องนั้นเป็นเหตุ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้จึงปรากฏ การครหาจึงปรากฏ การพูดเท็จจึงปรากฏ การถือทัณฑาวุธจึงปรากฏ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๙/๙๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๐/๙๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๗)

การถือภาระ : ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ; มีข้อความว่า ภาระคืออุปาทานขันธ์ (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) ๕ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) (๒) เวทนูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา) (๓) สัญญูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา) (๔) สังขารูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร) (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ) การถือภาระคือตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่ (๑) กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) (๒) ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ)

SAMPLE

(๓) วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ); พระผู้มีพระภาคตรัสสรุปว่า ขันธ์ ๕ คือภาระ บุคคลคือผู้แบกภาระ การถือภาระเป็นทุกข์ในโลก การวางภาระเป็นสุขในโลก บุคคลวางภาระหนักได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่นไว้ ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก สิ้นความอยาก ดับสนิทแล้ว (สำ.นิ.(ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การถือมงคล : การมีความเชื่อในสิ่งที่พวกตนมีความเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ดี;ความยึดมั่นในสิ่งที่พวกตนมีความเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ดี ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า เธอทั้งหลายเมื่อรู้เห็นอย่างนี้จะพึงเชื่อถือข้อวัตร การตื่นลัทธิ และการถือมงคลของพวกสมณพราหมณ์ปุถุชน โดยเชื่อว่าเป็นแก่นสารบ้างหรือไม่" ภิกษุกราบทูลว่า"ข้อนี้ไม่เป็นดังนั้น พระพุทธเจ้าข้า" ; มงคล ๓๘ คือ (๑) การไม่คบคนพาล (๒) การคบแต่บัณฑิต (๓) การบูชาคนที่ควรบูชา (๔) การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (๕) การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน (๖) การตั้งตนไว้ชอบ (๗) ความเป็นพหูสูต (๘) ความเป็นผู้มีศิลปะ (๙) วินัยที่ศึกษามาดี (๑๐) วาจาสุภาษิต (๑๑) การบำรุงมารดาบิดา (๑๒) การสงเคราะห์บุตร (๑๓) การสงเคราะห์ภรรยา (๑๔) การทำงานไม่อากูล (๑๕) การให้ทาน (๑๖) การประพฤติธรรม (๑๗) การสงเคราะห์ญาติ (๑๘) การงานที่ไม่มีโทษ (๑๙) การงดเว้นจากบาป (๒๐) การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา (๒๑) ความไม่ประมาทในธรรม (๒๒) ความเคารพ (๒๓) ความถ่อมตน (๒๔) ความสันโดษ (๒๕) ความกตัญญู (๒๖) การฟังธรรมตามกาล (๒๗) ความอดทน (๒๘) ความเป็นคนว่าง่าย (๒๙) การพบเห็นสมณะ (๓๐)การสนทนาธรรมตามกาล (๓๑) การเผาผลาญบาป (๓๒) การประพฤติพรหมจรรย์ (๓๓) การเห็นอริยสัจ (๓๔) การทำนิพพานให้แจ้ง (๓๕) จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว (๓๖) จิตไม่เศร้าโศก (๓๗) จิตปราศจากธุลี (๓๘) จิตเกษม (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๑/๕๖๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๗/๔๔๓)

การถือศัสตรา : การถืออาวุธ;การมีอาวุธหรือของมีคมอยู่ในมือ ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๙ ที่ควรละ คือ ธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุ ๙ ได้แก่ (๑) เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา(การแสวงหา)จึงเป็นไป (๒) เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ(การได้)จึงเป็นไป (๓) เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะการกำหนด)จึงเป็นไป (๔) เพราะอาศัยวินิจฉยะ ฉันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ)จึงเป็นไป (๕) เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะ(ความหมกมุ่นฝังใจ)จึงเป็นไป (๖) เพราะอาศัยอัชโฌสานะ ปริคหะ(การยึดถือครอบครอง)จึงเป็นไป (๗) เพราะอาศัยปริคหะ มัจฉริยะ(ความตระหนี่)จึงเป็นไป (๘) เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ(ความหวงกั้น)จึงเป็นไป (๙)

SAMPLE

เพราะอาศัยอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกที่เกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวขึ้นเสียงและการพูดเท็จ จึงเป็นไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๒๑)

การถือเอา : การเอาไว้ในมือ, การจับยึดไว้,การถือ, หมายถึงการยึดถือ แปลจากคำว่าอาทานะ เช่น ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้,ในจูฬศีล กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ,ในธัมมิกสูตร กล่าวถึงสาวกคฤหัสถ์ พึงงดเว้นการถือเอาสิ่งของทั้งปวงที่เจ้าของมิได้ให้โดยเด็ดขาด,ในมหาวรรค กล่าวถึงเรื่องการถือเอาของฝากโดยวิสาสะ,ในจักกวัตติสูตร กล่าวถึงอทินนาทาน (การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้) (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๔/๗๔,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๗๙/๒๕๙, วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๐๕/๒๐๘, วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๓๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๘/๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๒/๖๙,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๙๘/๕๙๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑/๔๓)

การถือเอาชัยชนะในคำสอน : การยึดมั่นในหลักคำสอนที่ดีที่ถูกต้อง ละเว้นคำสอนที่ไม่ดีไม่ถูกต้องและไม่มีสาระ ; มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่นิคมของชาวโกฬิยะชื่ออุตตระในแคว้นโกฬิยะ ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะเข้าไปเฝ้า สนทนากับพระพุทธองค์ โดยพระพุทธองค์ตรัสกับผู้ใหญ่บ้านว่า อริยสาวกในศาสนานี้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ เป็นต้น ถ้าศาสดาท่านนั้นพูดจริง ข้อที่เราสำรวมกาย วาจา ใจ และข้อที่เราหลังจากตายแล้วจักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ทั้ง ๒ ข้อนี้เป็นการถือเอาชัยชนะในคำสอน เพราะเราไม่เบียดเบียนใครๆ ไม่ว่าผู้สะดุ้งหรือผู้มั่นคง จึงเป็นผู้ปฏิบัติไม่ผิด (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๔๐,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๔๑,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๔๖)

การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ : อทินนาทาน;การถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย;การลักหรือขโมยเอาสิ่งของที่เขาไม่ให้ไปด้วยอาการซ่อนเร้น; มีข้อความว่า ท้าวเวสวัณมหาราช ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ยักษ์ชั้นสูง ชั้นกลางและชั้นต่ำที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี โดยมากยักษ์ไม่เลื่อมใส เพราะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย; มีข้อความที่พระผู้มีภาคตรัสว่า ภิกษุมีไถยจิตคิดจะลักทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน แล้วหาเพื่อนไปด้วย หาจอบ หาตะกร้า หรือไปแต่ผู้เดียว ต้องอาบัติทุกกฏ ตัดไม้หรือเถาวัลย์ที่ขึ้นอยู่ที่นั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ขุดคุ้ยหรือโกยดินร่วน ต้องอาบัติทุกกฏ จับต้องหม้อทรัพย์ ต้อง

SAMPLE

อาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๔/๘๓,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๖/๒๑๙,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๓๓, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒))

การถูกจองจำ : การใส่ตรวนหรือเครื่องพันธนาการขังไว้ในคุกในตะรางเป็นต้น, อธิบายว่า สมัยที่มีข้าวกล้าหนาแน่น โคเข้าไปกิน เจ้าของโคถูกจองจำ ดังคำในมูลปัณณาสก์ว่า คนเลี้ยงโคมองเห็นการฆ่า การถูกจองจำ การเสียทรัพย์การถูกติเตียน เพราะโคทั้งหลายเป็นต้นเหตุ,ในอังคุตตรนิกายอธิบายว่า ผลของการเป็นหนี้ทำให้ถูกจองจำ, และการถูกจองจำเป็นทุกข์ของกามโภคีบุคคลในโลก,การถูกจองจำเกิดขึ้นเพราะกรรม ดังคำในกถาวัตถุว่า บุคคลได้เกียรติ...และการถูกจองจำก็เพราะกรรม (อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๘๗๕/๘๒๑) ในเถรคาถากล่าวถึงคนทั้งหลายผู้เนื่องอยู่ในกามทั้งหลายย่อมได้รับการจองจำ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๘/๒๒๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๕/๕๐๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๔๗/๖๑๒), จำจอง ก็ว่า.

การถูกทำร้าย : การทำให้บาดเจ็บหรือเสียหาย,การถูกทำร้าย เนื่องมาจากเหตุที่ได้ทำไว้ในปางก่อน ดังคำในสังยุตตนิกาย สิวกสูตรว่า บุรุษบุคคลนี้เสวยสุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขทั้งหมดนั้นมีเหตุที่ได้ทำไว้ในปางก่อน , จัดเป็นเหตุอย่าง ๑ ในเหตุ ๘ อันได้แก่ ดี ๑ เสลด ๑ ลม ๑ ดี เสลด และลมรวมกัน ๑ ฤดู ๑ การบริหารกายไม่สม่ำเสมอ ๑ การถูกทำร้าย ๑ รวมกับผลกรรมอีก ๑ เป็น ๘ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๖๙/๓๐๑,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๖๙/๓๐๒)

อรรถกถากล่าวว่าการถูกทำร้าย เกิดขึ้นเพราะถูกกล่าวหาว่าผู้นี้เป็นโจร เป็นชู้เป็นภรรยาของผู้อื่น จึงถูกทำร้ายด้วยศอกเข่าและไม้ค้อนเป็นต้น (สำ.สฬา.อ.(บาลี)๒/๒๖๙/๑๔๓),

การไถ : การงานของชาวนา ดังคำในมูลปัณณาสก์ มหาทุกขักขันธสูตรว่า กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการมีศิลปะใด คือ ด้วยการนับคะแนน การคำนวณ การนับจำนวน การไถ การค้าขาย หมายถึงเอาไถเทียมควายหรือวัวเป็นต้นลากไปเพื่อกลับดิน, ในมัชฌิมปัณณาสก์ สุภสูตรกล่าวว่าเป็นกิจอย่างหนึ่งของการทำนาก่อนหว่านข้าว,และคำว่า ไถ เป็นเครื่องมือทำไร่ทำนาชนิดหนึ่ง ประกอบด้วยคันชัก หางยาม ผาล หัวหมู ใช้ควายหรือวัวเป็นต้นลากไปเพื่อกลับดิน; การเคลื่อนไปไถลไป เช่น นั่งไม้ลื่นไถลงมา; (ปาก) ขอร้องแกมบังคับ, รีดไถ. เป็นสิ่งที่ต้องอุปกรณ์มาก ดังคำว่า ฐานะแห่งการงานคือการไถ ที่มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก เมื่อวิบัติย่อมมีผลน้อย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๗/๑๖๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๔/๕๘๕)

SAMPLE

การทดลอง : การลองทำ, การลองให้ทำ, การทดสอบข้อสมมุติฐานเป็นต้น,การตรวจสอบ แปลจากคำว่า วีมังสะ,วีมังสกะ, เช่นในปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ วินีตวัตถุ พระพุทธเจ้าตรัสถึงภิกษุรูปหนึ่งต้องการทดลองจึงให้ยาพิษแก่ภิกษุอีกรูปหนึ่งฉัน ท่านถึงแก่มรณภาพ ภิกษุผู้ทดลองยาพิษเกิดความกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ ทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุ เธอ(มีความประสงค์จะทดลอง) ไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติถุลลัจจัย,ในสีลวีมังสกชาดก, สีลวีมังสชาดก กล่าวถึงชาดกว่าด้วยการทดลองศีล ๒ ชาดก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๘๑/๑๕๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๗/๕๒๕,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๖/๓๖, ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๗/๕๙,ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๖๕/๒๐๑)

อรรถกถามูลปัณณาสก์กล่าวถึงการทดลองว่าหมายถึงการตรวจสอบ ดังคำว่า ผู้ตรวจสอบมี ๓ จำพวก คือ (๑) อัตถวีมังสกะ หมายถึงผู้พิจารณาประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น(๒) สังขารวีมังสกะ หมายถึงผู้พิจารณาสังขารธรรมโดยลักษณะของธรรมนั่นโดยสามัญญลักษณะ และ โดยวิภาคธรรม(๓) สัตถุวีมังสกะ หมายถึงผู้พิจารณาตรวจสอบพระศาสดาเช่นพิจารณาว่า ขึ้นชื่อว่าศาสดาต้องมีคุณเช่นนี้ ๆ ในสูตรนี้ หมายเอาสัตถุวีมังสกะ(ม.มู.อ.(บาลี)๒/๔๘๗/๒๘๖,ม.มู.ฏีกา(บาลี) ๒/๔๘๗/๓๖๑)

การทรงจำ : การกำหนดไว้ในใจ,การระลึกได้ ดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ จังกีสูตรว่า การฟังธรรมมีอุปการะมากแก่การทรงจำธรรม ,การทรงจำได้ดี ผู้นั้นต้องมีศรัทธาเป็นเบื้องต้น ดังคำในอังคุตตรนิกายว่า ผู้ใดผู้หนึ่งมีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริ ...มีโอตตัปปะ... มีวิริยะ...มีปัญญา ... มีการเงี่ยโสตฟังธรรม ... มีการทรงจำธรรม ... มีการพิจารณาเนื้อความแห่งธรรม ... มีการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ... มีความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย, ในมัชฌิมนิกาย กีฏาคิริสูตรอธิบายว่า การทรงจำเป็นกิจอย่างหนึ่งของการปฏิบัติธรรม อันเป็นปัจจยาการเกิดต่อกัน กล่าวคือ ถ้าศรัทธาไม่มี การเข้าไปหา การนั่งใกล้ การเงี่ยโสตลงสดับ การฟังธรรม การทรงจำธรรม การพิจารณาเนื้อความ ความเพ่งพินิจธรรม ฉันทะอุตสาหะ การไตร่ตรองและการอุทิศกายและใจ ก็ไม่มี , ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้การทรงจำเป็นข้อต้น ดังคำว่า ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา ชื่อว่าสุตมยญาณ (ญาณในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา), พระอานนท์เถระเป็นเลิศด้านการทรงจำ ดังคำในอปทานว่า พระสาวกชื่ออานนท์ เป็นอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ท่านมีคติ มีธิติ มีสติ เป็นพหูสูต (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๓/๒๘๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๓๔/๕๔๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๘/๑๔๙, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑/๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๖-๕๗/๔๙๑)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ที่ว่าพระอานนท์เถระมีคติ เพราะมีคติ คือมีหลักการทรงจำพุทธพจน์ได้หมดทุกบทที่พระองค์ทรงแสดงให้ฟังในแต่ละครั้งได้หมดทุกบท มีธิติ คือเพียรเรียน เพียรสาธยาย เพียรทรงจำ และ มีสติ คือสามารถจำพระพุทธพจน์ได้เป็นเลิศ ในคัมภีร์กังขาวิตรณีกล่าวถึงการทรงจำว่าเป็นศาสตร์ว่าด้วยการทรงจำ ซึ่งเมื่อปฏิบัติตามที่กล่าวไว้ จะทรงจำคัมภีร์ได้มากมาย (กงฺขา.ฏีกา (บาลี) ๕๐๓)

การทรงจำธรรมที่ได้สดับมา : สุตมยญาณ, อธิบายว่า การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ปัญญารู้ชัดธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อว่าสุตมยญาณ ,ในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา พระสารีบุตรเถระอธิบายไว้ว่ามี ๑๖ ข้อ เริ่มตั้งแต่ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ควรกำหนดรู้ ควรละ ควรเจริญ เป็นต้น มีอธิบายว่า การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง ปัญญารู้ชัดธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อว่าสุตมยญาณ เป็นอย่างไร คือ ธรรม ๑ อย่างที่ควรรู้ยิ่ง คือ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร, ธรรม ๒ อย่างที่ควรรู้ยิ่ง คือ ธาตุ ๒ เป็นต้น, คำว่าธรรมที่ได้สดับมา มุ่งหมายถึงอริยสัจ ๔ เป็นสำคัญ ดังคำว่า การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า นี้ทุกขอริยสัจ นี้ทุกขสมุทยอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ปัญญารู้ชัดธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อว่าสุตมยญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒/๘, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๑/๔๙)

การทรงช้าง : การขี่ช้าง หมายถึงการนั่งบนหลังของช้าง ในราชาศัพท์มีความหมายว่า ขี่ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระโพธิราชกุมารว่า ... พระองค์เป็นผู้ฉลาดในศิลปะ คือการทรงช้าง การใช้ขอช้าง มิใช่หรือ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๓/๔๑๖)

การทรมาน : การทำให้ลำบาก, การทำทารุณ มุ่งหมายถึงการทำตนให้ลำบากเดือดร้อน เช่น สามัญญผลสูตร กล่าวถึงอัตตกิลมถานุโยค ลัทธิที่ถือว่าการทรมานตนเองเป็นการเผากิเลส,ในมหาสีหนาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เรามิได้บรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์แม้ด้วยการปฏิบัติอันประเสริฐนั้น ด้วยปฏิปทานั้นและด้วยการทรมานตนที่ทำได้ยาก,ในอามคันธสูตร กล่าวถึงการทรมานตนตามฤดูกาลที่ทำคนผู้ยังไม่ล่วงพ้นความสงสัยให้หมดจดได้,ในมโหสธชาดก กล่าวถึงคนฆ่ากันตายไปเพราะกลัวการทรมาน ดังคำเสนกบัณฑิตกราบทูลแก่พระเจ้าวิเทหะว่า พวกเราจับศัสตราห้ำหั่นฆ่ากันและกันชิงละชีวิตไปเสียก่อน อย่าให้พระเจ้าพรหมทัตฆ่าพวกเราด้วยการทรมานเป็นเวลานานเลย (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๖/๕๘, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๙/๑๖๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๕๒/๕๕๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๖๗๑/๒๘๗)

SAMPLE

การทอผ้า : การพุ่งเส้นด้ายหรือเส้นไหมเป็นต้นให้ขัดกับเส้นยืนในเครื่องทอ เช่น ทอผ้า ทอไหม ทอกระสอบ ทอเสื่อ เช่นในอนุรุทธสูตร กล่าวถึงการงานที่มาตุคามทำภายในบ้านสามี ดังคำว่า การงานเหล่าใดเป็นการงานในบ้านสามี คือการทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เธอเป็นคนขยันไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้น,ในปฐมอิธโลกิกสูตร กล่าวถึงมาตุคามผู้จัดการงานดีเพราะการทอผ้า ดังคำว่า มาตุคามในโลกนี้เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานภายในบ้านสามีคือการทอผ้าขนสัตว์ หรือผ้าฝ้ายประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบาย(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๖/๓๒๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๙/๓๒๕)

การทะเลาะ,การทะเลาะกัน : การทุ่มเถียงกันด้วยความโกรธ ดังเรื่องราวในอุปริปัณณาสก์ที่เมื่อภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะกัน ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงขวนขวายน้อย ประกอบตามสุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่ มีใจความว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายจะปรากฏเพราะความบาดหมาง การทะเลาะ การขัดแย้ง และการวิวาทนั่นเอง , การโต้เถียงกัน, เป็นปากเป็นเสียงกัน ดังคำในทัพภปุปผชาดก สุนัขจิ้งจอกตอบว่า เพราะการทะเลาะกัน สัตว์จึงผ่ายผอม ทรัพย์จึงสิ้นไป พวกนากเสื่อมเพราะการทะเลาะกัน แม่มายาวี เธอจงกินปลาตะเพียนเถิด ,การทะเลาะทำให้ความลับเปิดเผย ดังคำในชวนหังสชาดกว่า พวกมนุษย์เกิดการทะเลาะกันขึ้นที่ใด ที่นั้นมนุษย์ทั้งหลายก็เปิดเผยความลับ เหมือนนกยูงรำแพน, ในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่า คน ๒ คนก่อการทะเลาะกัน เรียกว่าคู่ทะเลาะ, การทะเลาะกัน เกิดขึ้นเพราะทิฏฐิ จึงมีคำสอนไม่ให้เพราะทะเลาะกัน ดังคำว่า ไม่ควรวิวาทกัน อธิบายว่า ไม่พึงก่อการทะเลาะกัน ,การทะเลาะเกิดมาจากสิ่งอันเป็นที่รัก ดังคำในสุตตนิบาตว่า การทะเลาะ การวิวาท ประกอบในความตระหนี่ มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก เมื่อการวิวาทเกิดขึ้นแล้วก็มีวาจาส่อเสียดเกิดขึ้น(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๖/๒๗๗, ขุ.ชา.สตฺตก. (ไทย) ๒๗/๔๗/๒๖๑, ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๒๔/๔๐๐) ๑๔/๕๓/๕๘, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๗๐/๗๐๘ขุ.ม.(ไทย)๒๙-๔๙/๑๖๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๕/๒๐๖)

การทะเลาะวิวาท : การทุ่มเถียงกันด้วยความโกรธ,การโต้เถียงกัน,การปากเป็นเสียงกัน เช่น ในอุปริปัณณาสก์กล่าวถึงภิกษุทั้งหลายในกรุงโกสัมพี เกิดความบาดหมาง เกิดการทะเลาะวิวาทถึงกับใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่,การทะเลาะวิวาทปัจจัยส่วนหนึ่งเกิดจากการดื่มสุราที่ทำให้ก่อการทะเลาะวิวาท จัดเป็นโทษข้อที่ ๒ ในโทษของการหมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๖ อย่าง, คำว่า วิวาท มักใช้เข้าคู่กับคำ ทะเลาะ เป็น ทะเลาะวิวาท, ในมหานิทเทสอธิบายว่า ทั้ง ๒ มีความหมายเดียวกัน ดังคำว่า การทะเลาะ ในคำว่า การทะเลาะ การวิวาท... มีมา

SAMPLE

จากไหน อธิบายว่า การทะเลาะมีอาการอย่างเดียวกันกับการวิวาทได้แก่ารทะเลาะ ก็คือการวิวาท การวิวาท ก็คือการทะเลาะ ,ในสุตตนิบาต กลหวิวาทสูตรกล่าว อธิบายว่า การทะเลาะ การวิวาท....วาจาส่อเสียด มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก, ในมหานิทเท สอธิบายว่า คำว่า สิ่งเป็นที่รัก มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สัตว์ หมายถึง มารดา บิดา พี่ น้อง บุตร ธิดา เป็นต้น (๒) สังขาร หมายถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๘/๒๐๒-๒๐๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๖/ ๒๗๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๖๙/๗๐๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๐/๑๙๗, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๙๘/ ๓๐๑-๓๐๒)

การทัดทรง : การเอาสิ่งของหรือดอกไม้เหน็บหู ตรงบริเวณที่เรียกว่า ทัดดอกไม้ ,มีกล่าวไว้ใน สิกขาบท ๑๐ ของสามเณรข้อที่ ๘ มีว่า เจตนางดเว้นจากการทัดทรงดอกไม้ของ หอมและเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐๖/๑๖๙),พระ สมณโคดมทรงเว้นขาดจากการทัดทรงด้วยพวกดอกไม้ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๐/๔,ม.ม. (ไทย)๑๓/๑๑/๑๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๘/๕๒๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๑), การทัดทรง สัตว์ส่วนมากชอบใจ ดังคำในสังยุตตนิกายว่า สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการทัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอม และเครื่องประทินผิว อันเป็นลักษณะแห่งการ แต่งตัว มีจำนวนมากกว่า(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๕๐/๖๔๖)

การทา: กิริยาอาการที่เอาของเปียกหรือของเหลวเป็นต้น ฉาบ ลูบ ไล้ ป้าย หรือบ้าย เช่น การทาแป้ง การทายา การทาเท้า,ในมหานิทเทสกล่าวถึงการทาเปลือกตา การทา ปาก เช่นพรหมชาลสูตร กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการขวนขวายใน การประดับตกแต่งร่างกาย,ในมหานิทเทสกล่าวถึงการทาปากว่าเป็นกิจกรรมการ ประดับตกแต่งของคฤหัสถ์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖/๗, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐๐/๖๘, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๑/๔๕๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๑/๔๕๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๕/๔๖๖)

อรรถกถาทีฆนิกาย มหาวรรค กล่าวถึงการทา เช่น การทาเท้าเป็นการปรนนิบัติ มุ่งหมายถึงการอุปัฏฐาก มีการอุปัฏฐากพระเถระ เช่น การล้างเท้า การนวดเท้า และการทาเท้า (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๕๔/๓๒๓)

การทารุณ : การดุร้าย, ความโหดร้าย, ความร้ายกาจ, การทำผู้อื่นให้เดือดร้อนประกอบความ ขวนขวายในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมายถึงการทำการงานทารุณ เช่นในมัชฌิม ปัณณาสก์ กันทรกสูตร โฆฏมุขสูตร กล่าวถึงบุคคลเป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่น ประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน คือบางคนในโลกนี้ฆ่าแพะ ฆ่าสุกร ...เป็นคนคุม เรือนจำ หรือบางพวกเป็นผู้ทำการทารุณ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘/๘)

SAMPLE

การทำกรรมชั่ว : การทำกรรมชั่วที่นิครนถ์ นาฏบุตรบัญญัติไว้ ในที่นี้หมายถึงทัณฑะ อันได้แก่ กายทัณฑะ วจีทัณฑะ และมโนทัณฑะ ดังพระดำรัสในมัชฌิมปัณณาสก์ที่พระพุทธเจ้าตรัสถามนิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีว่า ตปัสสี นิครนถ์ นาฏบุตรบัญญัติกรรมในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกรรมชั่วไว้เท่าไร และทัณฑะ มี ๓ ประการ คือ (๑) กายทัณฑะ (๒) วจีทัณฑะ (๓)มโนทัณฑะ ,มีอธิบายว่า ในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกรรมชั่ว กายทัณฑะเท่านั้นมีโทษมากกว่า มิใช่วจีทัณฑะ หรือมโนทัณฑะเลย(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๖/๕๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๗/๕๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๔/๖๒)

การทำตนให้เดือดร้อน : การทำตนให้ได้รับความทุกข์กายและทุกข์ใจ เช่น เป็นคนเปลือยกินผักดองเป็นอาหารบ้าง กินข้าวฟ่างเป็นอาหารบ้าง ...นุ่งห่มผ้าป่านบ้าง นุ่งห่มผ้าแกมกันบ้าง นุ่งห่มผ้าห่อศพบ้าง ...ถอนผมและหนวด หมั่นประกอบการถอนผมและหนวดบ้าง ยืนอย่างเดียวปฏิเสธการนั่งบ้าง นั่งกระโหย่งประกอบความเพียรด้วยการนั่งกระโหย่งบ้าง นอนบนหนาม ดังคำในอัตตันตปสูตรว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๔/๒๙๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า การทำตนให้เดือดร้อนด้วยการ ประพฤติวัตรอย่างนักบวชเปลือย(อัตตกิลมถานุโยค) ผลที่จะพึงได้รับในอบาย เพราะการทำกรรมตามความเห็นผิดเป็นเหตุ(อัตตกิลมถานุโยค) (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๕๘/๓๗๕-๓๗๗)

การทำตอบแทน : การตอบแทนอุปการะ, การสักการะบูชาปัจจัย ๔ แก่ผู้มีพระคุณ เช่น มารดาบิดา ครู อาจารย์ ดังคำในอุปริปัณณาสก์ว่า บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว เป็นผู้มีความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า ...เราไม่กล่าวการกระทำนี้ คือ การกราบไหว้ การลุกรับ การทำอัญชลี การทำสามีจิกรรม ด้วยการบริจาคจีวร บิณฑบาต ... ว่าเป็นการทำตอบแทนกันของบุคคลนี้กับบุคคลนี้ ,ในทุกนิบาตกล่าวไว้ว่า การทำตอบแทนแก่ท่านทั้งสองเราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือใคร คือมารดาและบิดา (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๘/๔๒๗, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๔/๗๗)

อรรถกถากล่าวอธิบายว่า การตอบแทนอุปการะมีหลายอย่าง เช่น ศิษย์ทำตอบชแทนคุณของอาจารย์ ดังคำว่า การเห็นอาจารย์แล้วทำการกราบไหว้ ชื่อว่าอภิวาทนะ(การกราบไหว้) ได้แก่ เมื่อจะสำเร็จอิริยาบถทั้งหลาย ผินหน้าไปทางทิศาภาคที่อาจารย์อยู่ไหว้แล้วเดิน ไหว้แล้วยืน ไหว้แล้วนั่งไหว้แล้วนอน ส่วนการเห็นอาจารย์แต่ที่ไกลแล้ว ลุกขึ้นทำการต้อนรับ ชื่อว่าปัจจุฏฐานะ(การลุกรับ) ก็กรรมนี้คือเห็นอาจารย์แล้ว ประคองอัญชลีไว้เหนือศีรษะนมัสการอาจารย์หรือแม้ผินหน้าไปทางทิศาภาคที่อาจารย์นั้นอยู่ นมัสการอย่างนั้นแล เดินไปก็ดี ยืนก็ดี นั่งก็ดี

SAMPLE

นอนก็ดี ประคองอัญชลีแล้วนมัสการนั้นเทียว ชื่อว่าอัญชลีกรรม การทำกรรมอันสมควร ชื่อว่าสามีจิกรรม (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๗๘/๒๒๘)

การทำที่สุดแห่งทุกข์ : การรู้แจ้งที่สุดแห่งทุกข์; การรู้อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ; มีข้อความที่ที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรายังไม่รู้วิบากกรรม จะไม่กล่าวถึงความสิ้นสุดแห่งกรรมที่สัตว์เจตนาทำขึ้น สั่งสมขึ้น ก็วิบากนั้นเองที่สัตว์พึงเสวยในปัจจุบันก็มี ในอัตภาพถัดไปก็มี หรือในอัตภาพต่อๆ ไปก็มี เรายังไม่รู้วิบากกรรม จะไม่กล่าวถึงการทำที่สุดแห่งทุกข์ของกรรมที่สัตว์เจตนาทำขึ้น (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๗/๓๕๗,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๐๑/๕๓๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๗/๖๘๔, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การทำนาย : การบอกเหตุการณ์หรือความเป็นไปที่จะเกิดในเบื้องหน้า,ทายก็ว่า; มีข้อความที่พระโบราณกเถระทั้งหลายกล่าวในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า “มหาบุรุษไม่ถลึงตาดูไม่ค้อน ไม่เมินมองตรง มองเต็มตา แลดูคนหมู่มากด้วยดวงพระเนตรเปี่ยมด้วยความรัก พระองค์เสวยผลวิบากในสุคติทั้งหลาย บันเทิงอยู่ในสุคติเหล่านั้น เสด็จมาในโลกนี้ มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพิ่งคลอด และมีดวงพระเนตรดำสนิทมองเห็นได้ชัดเจน พวกมนุษย์จำนวนมากเป็นอภิโยคี มีความรอบคอบ ฉลาดในนิมิตฉลาดในการทำนายอย่างละเอียดถี่ถ้วน จะชมเชยพระกุมารนั้นว่า ‘เป็นผู้ที่แลดูน่ารัก’ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๙/๑๘๗,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การทำนายฝัน :การแก้ความฝัน, การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งฝันแล้วให้การทำนายทายทัก เป็นกิจที่ไม่สมควรทำสำหรับผู้นับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก เพราะพระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ในตุวฏกสูตร สุตตนิบาตว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัยไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม ดังคำที่พระสารีบุตรเถระอธิบายในมหานิทเทสว่า พวกนักทำนายฝัน ย่อมทำนายฝันว่า คนฝันเวลาเช้าจะมีผลอย่างนี้ คนฝันเวลาเที่ยงจะมีผลอย่างนี้ คนฝันเวลาเย็นจะมีผลอย่างนี้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๓๔/๗๒๔, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๒/๔๕๕)

อรรถกถาอธิบายเหตุความฝัน ๔ อย่าง คือ (๑)ธาตุกำเริบเป็นต้น (๒)อารมณ์ที่เคย รับรู้มาก่อน (๓) เทวดาดลใจ (๔) ปุพพนิมิต (ลางบอกเหตุดีเหตุร้าย) ในความฝัน ๔ อย่างนี้ ความฝัน ๒ อย่างแรก ไม่เป็นจริง ความฝันอย่างที่ ๓ เป็นจริงก็มี ไม่เป็นจริงก็มี ที่เป็นอย่างนี้ เพราะเทวดาบางเหล่าโกรธประสงค์ร้าย บางเหล่าประสงค์ดี ความฝันอย่างที่ ๔ เป็นจริงแน่นอน (องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๙๖/๗๘-๗๙, อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๓๖๖/๔๓๖)

SAMPLE

การทำนายลักษณะ : การบอกคุณสมบัติเฉพาะตัว;การทายคุณสมบัติเฉพาะตัว; มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัย ไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ; พวกนักทำนายลักษณะ ย่อมทำนายลักษณะ คือ ลักษณะแก้วมณี ลักษณะไม้พลอง ลักษณะผ้า ลักษณะดาบ ลักษณะศร ลักษณะธนู ลักษณะอาวุธ ลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ ลักษณะเด็กหญิง ลักษณะเด็กชาย ลักษณะทาสหญิง ลักษณะทาสชาย ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ ลักษณะโคอุสภะ ลักษณะโคสามัญลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกกระทา ลักษณะเหี้ย ลักษณะตุ้มหู ลักษณะเต่า ลักษณะมฤค (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๖๒/๔๕๕,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การทำนายเสียงสัตว์ร้อง :การบอกหรือการทายเสียงเนื้อ(มฤค)และเสียงนกร้อง ; มีข้อความว่าพวกนักทำนายเสียงเนื้อและเสียงนกร้องย่อมทำนายเสียงเนื้อและเสียงนกร้อง คือรู้จักเสียงร้อง เสียงเจรจากันของพวกนกหรือพวกสัตว์ ๔ เท้า โดยพระผู้มีพระภาคตรัสว่าผู้นับถือพระรัตนตรัยไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม ไม่พึงเรียนการทำนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ์และการบำบัดรักษาโรค (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๖๒/๔๕๗)

การทำบาป : การประกอบกรรมชั่ว;การทำความชั่ว;การทำสิ่งที่ไม่ดีทางกาย วาจาและใจ; มีข้อความที่โจรองคุลิมาลกล่าวกับพระผู้มีพระภาคว่า “ท่านผู้ที่เทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เสด็จมาถึงป่าใหญ่เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์ ข้าพระองค์นั้นจักละการทำบาป เพราะฟังคาถาอันประกอบด้วยธรรมของพระองค์” (ม. ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๙/๔๒๔)

การทำผลให้แจ้ง : การทำผล ๔ ให้แจ้ง คือ การทำโสดาปัตติผลให้แจ้ง การทำสกทาคามิผลให้แจ้ง การทำอนาคามิผลให้แจ้ง การทำอรหัตตผลให้แจ้ง; มีข้อความว่า ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ มรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส ความยินดีในเรือนว่าง ชื่อว่าอุตตริมนุสสธรรม; มีข้อความว่า กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นเหตุ กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นปัจจัยแห่งความบังเกิดของกิเลสทั้งหลาย จิตเห็นโทษในกรรมเป็นเครื่องประมวลมาแล้ว จึงแล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมา เพราะจิตแล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมา กิเลสที่พึงบังเกิดเพราะกรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นปัจจัย ที่ยังไม่เกิดก็เกิดไม่ได้ ที่ยังไม่บังเกิดก็บังเกิดไม่ได้ ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏไม่ได้ เพราะเหตุดับ ทุกข์จึงดับด้วยประการฉะนี้ มัคคภาวนาจึงมีอยู่ การทำผลให้แจ้งก็มีอยู่ การละกิเลสก็มีอยู่ ธรรมาภิสมัย

SAMPLE

ก็มีอยู่ ((วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๐/๒๕๖,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑/๕๗๗)

การทำผู้อื่นให้เดือดร้อน :การทำให้เขาเดือดร้อน ให้ร้อนรุ่ม ดังคำในทีฆนิกาย ในบุคคล ๔ จำพวก ที่ว่า เป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เช่น เป็นคนฆ่าแพะ ฆ่าสุกร ฆ่านก ฆ่าเนื้อ(เลี้ยงชีพ) เป็นคนโหดเหี้ยม เป็นคนฆ่าปลา เป็นโจร เป็นคนฆ่าโจร เป็นคนฆ่าโค เป็นคนคุมเรือนจำ หรือบางพวกเป็นผู้ทำการทารุณ, อธิบายว่า บุคคลผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ชื่อว่าทำผู้อื่นซึ่งรักสุขเกลียดทุกข์ให้เดือดร้อน ให้ร้อนรุ่ม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๔/๒๙๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๕/๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๘/๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๕)

การทำร้าย : การทำให้บาดเจ็บหรือเสียหาย,มุ่งหมายถึงการเบียดเบียนผู้อื่น แปลจากคำว่าปหาระ เช่นในกถาวัตถุ กล่าวถึงการทำร้ายพระพุทธเจ้าจนพระโลหิตห้อ, ในมหาวิภังค์ ปหาราสิกขาบท สิกขาบทว่าด้วยการทำร้ายเพื่อนภิกษุ, ตลสัตติกสิกขาบท สิกขาบทว่าด้วยการเงื้อหอกคือฝ่ามือขึ้นทำทีว่าจะทำร้าย กล่าวถึงพวกภิกษุฉัพพัคคีย์โกรธ ไม่พอใจเงื้อหอกคือฝ่ามือ(จะทำร้าย)พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์เหล่านั้นกลัวการทำร้ายจึงร้องไห้,ในปหารสิกขาบทอธิบายว่า คำว่า ทำร้าย ความว่า ภิกษุทำร้ายด้วยกาย ด้วยของเนื่องด้วยกายหรือด้วยของที่โยนไปโดยที่สุดแม้ด้วยกลีบอุบล ,ในมหาหัตถิปโทปมสูตร อธิบายถึงการทำร้ายว่าหมายถึงการทำร้ายด้วยฝ่ามือบ้าง การทำร้ายด้วยก้อนดินบ้าง การทำร้ายด้วยท่อนไม้บ้าง การทำร้ายด้วยศัสตราบ้าง ,ในพราหมณธัมมิกสูตรกล่าวถึง การทำร้ายเบียดเบียนปศุสัตว์นี้นับเป็นการลงทัณฑ์ชนิดหนึ่งที่ไร้คุณธรรมมีมาแต่เดิมแล้ว(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๔๙/๕๕๖,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๕๑/๕๕๗, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๕๔/๕๕๙,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๙๓/๕๘๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๑, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๑๕/๔๗๒, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๔๖/๕๙๒)

อรรถกถาวินัยอธิบายว่า การทำร้าย ในที่นี้หมายถึงการแสดงอาการจะทำร้าย,ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายกล่าวถึงการทำร้ายกันด้วยก้อนหิน ก้อนดิน และท่อนไม้เป็นต้น (วิ.อ.(บาลี)๒/๔๕๔/๔๓๐,องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๕/๑๓)

การทำร้ายพระพุทธเจ้า : การประทุษร้ายทำให้พระพุทธเจ้าได้รับบาดเจ็บอย่างใดอย่างหนึ่ง จัดเป็นกรรมหนัก;กรรมที่เป็นบาปหนักที่สุด ตัดทางสวรรค์ ตัดทางนิพพาน; มีข้อความที่พระสกวาทีถามว่า เทวดาทั้งหลายเป็นผู้โง่เขลา เบาปัญญา ไม่รู้เดียงสา ใช้ภาษาใบ้ ไม่สามารถจะรู้ความหมายของคำที่กล่าวดีหรือชั่วได้ ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ไม่เข้าไปนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ไม่ทูลถามปัญหากับพระองค์ เมื่อพระองค์ทรงวิสัชนาปัญหาก็ไม่ชื่นชม เป็นผู้ประกอบด้วยเครื่องกั้นคือ

SAMPLE

กรรม เครื่องกั้นคือกิเลส เครื่องกั้นคือวิบาก ไม่มีศรัทธา ไม่มีฉันทะ มีปัญญาทราม ไม่ควรที่จะก้าวลงสู่นิยามอันถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นผู้ฆ่ามารดาฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อ ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ มากไปด้วยอภิชฌา มีจิตคิดพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ; ผู้ที่ทำร้ายพระพุทธเจ้าคือพระเทวทัตโดยได้พยายามลอบปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าหลายครั้ง เช่น ปล่อยช้างตกมันเข้าทำร้ายพระพุทธองค์, จ้างนายธนู ๑๐ ผลัด ไปลอบยิงพระพุทธองค์,กลิ้งหินให้ตกจากหน้าผาเขาคิชกูฏใส่พระพุทธเจ้า (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๖๙/๑๔๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๔๖/๕๙๒,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า กรรมที่ให้ผลคือความเดือดร้อนไม่เว้นระยะเลย จัดอยู่ในกรรมที่เรียกว่าอนันตริยกรรม ๕ อย่าง คือ (๑) มาตุฆาต (ฆ่ามารดา) (๒) ปิตุฆาต (ฆ่าบิดา) (๓) อรหันตฆาต(ฆ่าพระอรหันต์) (๔) โลหิตุปบาท(ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงให้พระโลหิตห้อขึ้นไป) (๕) สังฆเภท (ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน) (อง.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๘๖/๑๕๕)

การทำลาย : 1.การทำให้เสียหาย ในพระวินัย เรียกว่า เภทนกะ หมายถึงทำลายสิ่งของที่ภิกษุไม่สมควรใช้ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุใดทำกล่องเข็มด้วยกระดูก ด้วยงา หรือด้วยเขา ต้องอาบัติปาจิตตีย์ที่ชื่อว่าเภทนกะ

คำว่า “เภทนกะ” เป็นชื่อเฉพาะอาบัติปาจิตตีย์สิกขาบทนี้ แปลว่า มีการทำลาย คือต้องทำลายวัตถุก่อน จึงแสดงอาบัติตก

ในวินัยปิฎก ปริวาร กล่าวว่า การทำลายมี ๒ อย่าง คือ (๑) การทำลายสิกขา (๒)การทำลายโภคะ (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๒/๔๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า การทำลายสิกขา หมายถึงการไม่ศึกษาสิกขา ๓ การทำลายโภคะ หมายถึงการใช้สอยของสงฆ์หรือของส่วนบุคคลเสียหาย (วิ.อ.(บาลี) ๒/๕๑๘/๔๓๘, วิ.อ.(บาลี) ๓/๓๒๒/๔๔๗)

2.การทำให้ผู้อื่นพินาศ มุ่งหมายถึงการทำลายจะทำได้ทางกาย ทางวาจาและทางกายและทางวาจาเท่านั้น, ในมัชฌิมปัณณาสก์อธิบายว่า เมื่อมีการทุ่มเถียงกัน ก็จะมีการทำลายกัน เมื่อมีการทำลายกัน ก็จะมีการเบียดเบียนกัน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๑๗/๖๐๖, วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๒/๒๔๑)

SAMPLE

การทำลายสงฆ์ให้แตกกัน :การใช้วิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อทำให้สงฆ์แตกแยกสามัคคีจัดเป็นกรรมหนัก; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า ผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกันยินดีในการแตกกัน ตั้งอยู่ในอธรรม เป็นผู้เข้าถึงอบาย อยู่ในนรกตลอดกัป พลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ เสวยผลกรรมอยู่ในนรกตลอดกัป เพราะทำลายสงฆ์ที่สามัคคีกันให้แตกแยกกัน; มีเรื่องว่าพระเทวทัตหลังจากบวชปรากฏว่าท่านได้มิละความเพียรในการบำเพ็ญสมณธรรม หลังจากได้ฤทธิ์แล้ว ท่านได้มีความมักใหญ่ใฝ่สูง อยากจะเป็นพระศาสดาแทนพระพุทธองค์ เสนอให้พระพุทธเจ้าลาออกจากตำแหน่งพระศาสดาแล้วให้พระเทวทัตเป็นพระศาสดาแทน และพยายามทำตัวให้ดูเป็นผู้นำที่เคร่งครัดอย่างยิ่งยวดเพื่อแบ่งแยกคณะสงฆ์ เช่น เสนอพระวินัยอย่างเคร่งครัด เช่น กินเจตลอดชีวิต อยู่ป่าตลอดชีวิต แก่พระพุทธเจ้าเพื่อทรงบัญญัติ ซึ่งเมื่อผู้คนเริ่มทราบความตั้งใจชั่วของท่าน ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูออกห่าง ไม่อุปถัมภ์บำรุง และโดนดูหมิ่นจากชาวบ้านและพระสงฆ์ ทำให้ในภายหลัง ท่านได้สำนึกผิดและเดินทางไปขอขมาพระพุทธเจ้า แต่ทว่าด้วยกรรมที่ท่านสร้างไว้นั้นหนักมาก จึงทำให้ท่านต้องถูกธรณีสูบลงสู่อเวจีนรก ณ ริมสระโบกขรณีหน้าวัดพระเชตวันมหาวิหาร (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๙/๒๐๙,ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๘/๓๖๒,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๔๖/๕๙๒,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า สังฆเภท(การทำลายสงฆ์ให้แตกกัน) หมายถึงการทำสงฆ์ให้แตกจากกัน เช่นการไม่ทำอุโบสถ ปวารณา และสังฆกรรมร่วมกัน (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑๘/๗๘)

การทำให้ง่าย :การอธิบายเนื้อความให้ชัดเจน ดังคำว่า การบอก การแสดง การบัญญัติ การกำหนด การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่ายซึ่งทุกขอริยสัจ ๔ ,ในมัณฑเปยยกถากล่าวถึงการบอก การแสดง ... การทำให้ง่ายซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๑/๔๑๖, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๘/๖๑๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๒/๒๔๒-๒๔๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๘/๔๐๕)

อรรถกถากล่าวว่า การทำให้ง่าย หมายถึงการแสดงประเด็นที่จำแนกไว้ให้ชัดเจนด้วยการชี้เหตุและยกอุทาหรณ์ต่าง ๆ มาประกอบ (ม.อุ.อ.(บาลี)๓/๓๗๑/๒๒๓, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๗๒/๓๙๙, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕)

การทำให้มาก : พหุลีกรรม, กำลังคือภาวนา, ดังคำที่ธัมมทินนาภิกษุณีตอบวิสาขอุบาสกว่า ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเป็นสมาธิ สติปัฏฐาน ๔ เป็นนิมิตของสมาธิ สัมมัปปธาน ๔ เป็นเครื่องอุดหนุนสมาธิ การเสพ การเจริญ การทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้นนั่นแลเป็นการเจริญสมาธิ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓),อธิบายว่า บุคคลเมื่อรักษาตนด้วย

SAMPLE

การปฏิบัติ ด้วยการเจริญ ด้วยการทำให้มากชื่อว่ารักษาผู้อื่น (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๘๕/๒๔๒),การทำให้มาก เรียกว่ากำลังคือภาวนา, ในอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณีอธิบายอีกว่า การเสพ การเจริญ การทำให้มาก ซึ่งกุศลธรรม นี้เรียกว่ากำลังคือภาวนา แม้โพชฌงค์ ๗ ก็เรียกว่ากำลังคือภาวนา (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๖๑/๓๔๐)

การทำอัญชลี : การประนมมือ;การไหว้ ; มีข้อความว่า ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ คืนดวงจันทร์เต็มดวง อันเป็นวันครบ ๔ เดือนแห่งฤดูฝน เป็นเดือนที่มีดอกโกมุท พระผู้มีพระภาคทรงมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ประทับนั่ง ณ ที่กลางแจ้ง ทรงตรวจดูภิกษุสงฆ์ ซึ่งนิ่งเงียบอยู่ จึงได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “บริษัทนี้ไม่สนทนากัน เงียบเสียงสนทนากัน ดำรงอยู่ในสารธรรมอันบริสุทธิ์ ภิกษุสงฆ์บริษัทนี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณาทาน ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ภิกษุสงฆ์นี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่เขาถวายของน้อยแต่มีผลมาก และถวายของมากก็ยิ่งมีผลมากขึ้น (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๖/๑๘๕,อภิ.ป. (ไทย) ๓๗/๖๐๑/๖๕๕,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การทิ้ง : การทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ถืออยู่หลุดจากมือด้วยอาการต่างๆ เช่นการทิ้งก้อนหิน, การทิ้งร่างกาย ในปริวาร ลสุณวรรค กล่าวถึงสิกขาบทที่ ๘ ว่าด้วยการทิ้งอุจจาระออกนอกฝา มีเนื้อความกล่าวถึงพราหมณ์คนหนึ่งสนานเกล้าแล้วเดินไปราชสำนักผ่านที่อยู่ภิกษุณี ภิกษุณีรูปหนึ่งถ่ายอุจจาระลงในหม้อแล้วเททิ้งภายนอกฝาราดลงบนศีรษะของพราหมณ์นั้นพอดี, สิกขาบทที่ ๙ ว่าด้วยการทิ้งอุจจาระออกนอกกำแพง มีเนื้อความกล่าวถึงพราหมณ์คนหนึ่งมีนาข้าวเหนียวแปลงหนึ่งอยู่ติดกับสำนักภิกษุณี พวกภิกษุณีเทอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง หยากเยื่อบ้าง ของเป็นเดนบ้าง ทิ้งลงในนาข้าวเหนียว(ของพราหมณ์นั้น),ในการันทิยชาดก อาจารย์เจรจากับการันทิยโพธิสัตว์ว่านี่เจ้าการันทิยะ จะมีประโยชน์อะไรแก่เจ้าด้วยการทิ้งก้อนหินลงที่ซอกเขานี้,ในมหานิทเทสอธิบายถึงการทิ้งร่างกาย ดังคำว่า ก่อนดับขันธปรินิพพาน พระอรหันต์เป็นผู้คลายตัณหา ว่าหมายถึง...ก่อนการทิ้งซากศพ...พระอรหันต์เป็นผู้คลายตัณหาแล้ว (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๒๔/๑๔๖, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๒๘/๑๔๙, วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๖/๒๗๒,ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๓๔/๒๐๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๔/๒๔๘)

การทุบ,การทุบตี : การทำร้ายร่างกายด้วยการทุบ ตี เตะ ต่อย เป็นต้น เช่นในสาเลยยกสูตร กล่าวถึงความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติอธรรมทางกาย,ในจุนทสูตร กล่าวถึงความไม่สะอาดทางกาย เช่น บางคนเป็นผู้ฆ่าสัตว์คือเป็นคนหยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ปักใจอยู่ในการฆ่าและการทุบตี ไม่มีความละอายไม่มีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งปวง,ในวา

SAMPLE

เสฏฐสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราเรียกผู้ไม่ประทุษร้าย อดกลั้นต่อคำด่าการทุบตีและการจองจำ มีขันติธรรมเป็นพลังมีพลังใจเข้มแข็งว่า เป็นพราหมณ์,การทุบตี เป็นส่วนประกอบหนึ่งของการฆ่าสัตว์ อันเป็นธรรมข้อ ๑ ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในนรก ,ในเทวตาปัญหชาดก พระราชาตรัสบอกปัญหาที่เทวดาถามแก่พระโพธิสัตว์มโหสธบัณฑิตว่า บุคคลใช้มือทั้ง ๒ เท้าทั้ง ๒ ทุบตีและตบปากผู้อื่น ข้าแต่มหาราช เขากลับเป็นที่รักเพราะเหตุแห่งการทุบตีนั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๘/๕๗๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๑/๓๔๖,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๙๗/๑๙๗)

การทุ่มเถียง : เถียงกันรุนแรงอย่างทะเลาะ, เป็นส่วนหนึ่งของวิวาทาธิกรณ์ ดังคำในวินัยปิฎกปริวารว่า ความบาดหมาง ความทะเลาะ ความแก่งแย่ง การทุ่มเถียงการกล่าวต่างกัน การกล่าวโดยประการอื่น การพูดเพื่อความกลัดกลุ้ม ความหมายมั่นในเรื่องนั้นนี้เรียกว่าวิวาทาธิกรณ์,การทุ่มเถียงมีเหตุมาจากเห็นผิดกัน ดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่นายอัคคิเวสสนะตอนหนึ่งว่า เราก็จะพึงถือผิดจากสมณพราหมณ์ ๒ พวกนี้ คือ (๑) สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า สิ่งทั้งปวง ไม่เป็นที่พอใจแก่เรา (๒) สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บางสิ่งเป็นที่พอใจแก่เรา บางสิ่งไม่เป็นที่พอใจแก่เรา เมื่อเราถือผิดจากสมณพราหมณ์ ๒ พวกนี้ก็จะมีการทุ่มเถียงกัน,การละทิฏฐิ จะทำให้ไม่มีการโต้เถียงดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ว่า วิญญูชนนั้นเมื่อพิจารณาเห็นการถือผิดกัน การทุ่มเถียงกัน การทำลายกัน และการเบียดเบียนกันในตนจึงละทิฏฐินั้น และไม่ยึดถือทิฏฐิอื่น (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๑๔/๔๑๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๒/๒๔๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๔/๒๔๒,)

การเที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย : การแล่นกระจายไปทั่วยังที่ซึ่งกำหนดไว้ครั้งหนึ่ง ๆ หรือไปกลับรอบหนึ่ง ๆ ในที่นี้หมายถึงการที่วิญญาณซึ่งผูกพันด้วยราคะเที่ยวไปหารูปเวทนาสัญญาสังขารเพื่อเกิดอีก ดังที่ท่านพระมหากัจจายนะตอบหาลินทกานิคหบดีว่า ท่านคหบดี รูปธาตุเป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณ วิญญาณที่ผูกพันไว้ด้วยราคะในรูปธาตุ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า การเที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย แม้ในเวทนาเป็นต้น ก็ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน คือเวทนาธาตุ ... สัญญาธาตุ ... สังขารธาตุ เป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณ วิญญาณที่ผูกพันไว้ด้วยราคะในสังขารธาตุ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า การเที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๙/๒๓๔)

การเที่ยวดูมหรสพ : การเตร็ดเตร่ไปเพื่อหาความสนุกเพลิดเพลินตามที่ต่างๆ ดังคำในทีฆนิกายสิงคาลกสูตรว่า การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ดังเช่นในปริวาร

กล่าวถึงการเที่ยวดูมหรสพบนยอดเขา, ในสิงคาลกสูตร กล่าวถึงการเที่ยวดูสหรสพไว้ว่า มีการรำที่ไหน(ไปที่นั่น) มีการขับร้องที่ไหน (ไปที่นั่น)การประโคมที่ไหน(ไปที่นั่น)มีเสภาที่ไหน(ไปที่นั่น) มีการบรรเลงที่ไหน(ไปที่นั่น)มีเถิดเทิงที่ไหน(ไปที่นั่น),การเที่ยวดูมหรสพเช่นนี้ย่อมมีโทษ ๖ ประการ (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๕/๕๐๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๗/๒๐๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๐/๒๐๓-๒๐๔)

การเที่ยวบิณฑบาต : การเที่ยวไปเพื่อก้อนข้าว;กิริยาที่พระภิกษุสามเณรรับของที่เขานำมาใส่บาตร ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าสาวกทั้งหลายจะพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเรา นอกจากสักการะ เคารพแล้วก็ยังอาศัยเราอยู่ด้วยเข้าใจว่า สาวกทั้งหลายของเราเป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร ยินดีในวัตรคือการรับภัตตาหารทั้งดีทั้งเลว เธอเหล่านั้นเมื่อเข้าไปถึงละแวกบ้านแล้ว ถึงใครจะนิมนต์ด้วยอาสนะก็ไม่ยินดี ส่วนเราสิบางครั้งก็ฉันในที่นิมนต์ แต่ล้วนเป็นข้าวสุกแห่งข้าวสาลีที่เขานำกากออกแล้ว มีแกงและกับหลายอย่าง เป็นต้น (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๑/๔๒๗,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

อรรถกถาอธิบายว่า การเที่ยวบิณฑบาต จัดเป็นวัตรข้อหนึ่ง ในธุดงควัตร ๑๓ (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๒๑๔/๒๙๔)

การแทงตลอดด้วยทิฏฐิ : มัคคทัสสนะ(การเห็นด้วยมรรค); จัดอยู่ในธรรม ๗ ประการที่ควรรู้ยิ่ง คือ นิททสวัตถุ ๗ ได้แก่ ภิกษุ (๑) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการสมาทานสิกขาและไม่ปราศจากความรักในการสมาทานสิกขาต่อไป (๒) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการใคร่ครวญธรรม และไม่ปราศจากความรักในการใคร่ครวญธรรมต่อไป (๓) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการกำจัดความอยาก และไม่ปราศจากความรักในการกำจัดความอยากต่อไป (๔) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการหลีกเร้น และไม่ปราศจากความรักในการหลีกเร้นต่อไป (๕) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการปรารภความเพียร และไม่ปราศจากความรักในการปรารภความเพียรต่อไป (๖) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในสติปัญญาเครื่องรักษาตน และไม่ปราศจากความรักในสติปัญญาเครื่องรักษาตนต่อไป (๗) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการแทงตลอดทิฏฐิ และไม่ปราศจากความรักในการแทงตลอดทิฏฐิต่อไป (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๔)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่าหมายถึงการเห็นแจ้งด้วยมัคคสัมมาทิฏฐิ (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐/๑๙๓)

SAMPLE

การแทงตลอดทิฏฐิ : มัคคทัสสนะ (การเห็นด้วยมรรค) ;จัดอยู่ในธรรม ๗ ที่ควรรู้ยิ่ง คือนิททส วัตถุ ๗ ได้แก่ ภิกษุ (๑) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการสมาทานสิกขา และไม่ปราศจากความรักในการสมาทานสิกขาต่อไป (๒) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการใคร่ครวญธรรม และไม่ปราศจากความรักในการใคร่ครวญธรรมต่อไป (๓) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการกำจัดความอยาก และไม่ปราศจากความรักในการกำจัดความอยากต่อไป (๔) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการหลีกเร้น และไม่ปราศจากความรักในการหลีกเร้นต่อไป (๕) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการปรารภความเพียร และไม่ปราศจากความรักในการปรารภความเพียรต่อไป (๖) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในสติปัญญาเครื่องรักษาตน และไม่ปราศจากความรักในสติปัญญาเครื่องรักษาตนต่อไป (๗) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการแทงตลอดทิฏฐิ และไม่ปราศจากความรักในการแทงตลอดทิฏฐิต่อไป (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๒)

คัมภีร์อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่าหมายถึงการเห็นแจ้งด้วยมัคคสัมมาทิฏฐิ (อง.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, อง.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐/๑๙๓)

การแทงตลอดอกุปปธรรม :การทำให้แจ้งอรหัตผล, ในที่นี้หมายถึงการที่อนาคามีบุคคลบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ในชั้นสุทธาวาส ดังคำที่พระสกวาทีกล่าวว่า อนาคามีบุคคลยังละสังโยชน์เบื้องสูง ๕ ประการไม่ได้ เมื่อจุติจากโลกนี้แล้วไปปฏิสนธิในชั้นสุทธาวาสนั้น การเกิดขึ้นแห่งอรหัตตผล การปลงภาระ การกำหนดรู้ทุกข์ การละกิเลส การทำให้แจ้งนิโรธ การแทงตลอดอกุปปธรรมก็มีในที่นั้น,ในอกุปปสูตรกล่าวถึงอกุปปธรรม (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๕/๑๖๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๒/๑๕๔)

อรรถกถาอังคุตรนิกายอธิบายถึงอกุปปธรรมว่าหมายถึงอรหัตผล (อง.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๙๔-๙๕/๔๔)

การนมัสการ : การแสดงความนอบน้อมด้วยการกราบไหว้ เช่นกราบไหว้พระรัตนตรัย ดังคำในรตนจังกมนกัณฑ์ แห่งพุทธวงศ์ว่า พระองค์ย่อมควรแก่การอภิวาท การสดุดี การไหว้ การสรรเสริญ การนมัสการ และการบูชาทุกอย่าง (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๔๑/๕๖๑)

การนวด : การใช้มือบีบหรือกดเพื่อให้คลายจากความปวดเมื่อยหรือเมื่อยขบ ดังคำในอังคุตตรนิกายที่กล่าวถึงการทำตอบแทนแก่มารดาบิดาไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทำได้โดยง่ายถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปีประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติ ท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกลิ่นการนวด, การนวดมีหลายอย่าง เช่นการนวดหลังเป็นศีล หรือดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า การนวดหลังในเวลาอาบน้ำเป็นศีลใช่ไหม, การนวดตัว จัดเป็นการประดับตกแต่งของคฤหัสถ์ ดังคำว่า การประดับตกแต่งของคฤหัสถ์เป็นอย่างไร คือการแต่ง

SAMPLE

ผม การแต่งหนวด การทัดดอกไม้...การอบตัว การนวดตัว (องฺ.ทุก.(บาลี)๒๐/๓๔/๗๗, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๖๑/๔๕๓)อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๐๑/๖๕๕)

อรรถกถาอธิบายว่า การนวดเป็นส่วนหนึ่งของการอุปัฏฐาก ดังคำว่า การอุปัฏฐาก เช่น การล้างเท้า การนวดเท้าและการทาเท้า(ที.ม.อ. ๓๕๔/๓๒๓),

การนวดเฟ้น : การบีบนวด, การใช้มือบีบตามร่างกาย ดังคำในอุปริปัณณาสก์ที่พระพักกุลัตเถระกล่าวถึงตนไว้ว่า ไม่รู้จักยินดีการนวดเฟ้นตัวของเพื่อนพรหมจารีเลย,การนวดเฟ้นเป็นกิจกรรมที่ลูกจะนวดเฟ้นในพ่อแม่ ดังคำในโสณนันทชาดกที่นันทดาบสกล่าวไว้ว่า ท่านโสณบัณฑิตผู้พี่ห้ามข้าพเจ้าผู้จะบำรุงมารดาและบิดาให้มีความสุขด้วยการอุปัฏฐาก และการนวดเฟ้นจากบุญนั้น ชื่อว่าเป็นคนปิดกั้นหนทางอันประเสริฐ(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๑/๒๔๔, ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๔๕/๗๘)

การนอน : การเอนตัวลงกับพื้นหรือที่ใดๆ,อาการที่สัตว์เอนตัวลงกับพื้นเพื่อพักผ่อนเป็นต้นหรือยืนหลับอยู่กับที่, จัดเป็นส่วนหนึ่งในอิริยาบถ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุมีสติสัมปชัญญะ คือทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ ...การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่นการพูด การนิ่ง, ในอังคุตตรนิกายกลาวถึงการนอนมี ๔ คือ (๑) นอนอย่างคนตาย (๒) นอนอย่างคนบริโภคกาม (๓) นอนอย่างราชสีห์ (๔) นอนอย่างตถาคต,ในทีฆนิกาย ภิกขุอปริหานิยธรรมกล่าวไว้ว่า ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังเป็นผู้ไม่ชอบการนอนหลับ,การนอน หากยินดีการนอนมากไปก็เป็นกิเลสเครื่องผูกใจ ดังคำในปาฏิกวรรคที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ฉันอาหารตามความต้องการจนอิ่มเกินไป ประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการเอกเขนก ความสุขในการหลับอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๗/๘๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๐๙, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๕/๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๖/๓๖๖)

การนอนตื่นสาย : การนอนจนตะวันขึ้นไป,การที่ตื่นนอนในเวลาตะวังโด่ง,จัดเป็นเหตุ ๑ ในเหตุ ๖ ที่จะทำลายคนให้พินาศ ดังคำในสิงคาลกสูตรว่า เหตุ ๖ ประการนี้คือ (๑) การนอนตื่นสาย (๒) การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น(๓)การผูกเวร(๔) ความเป็นผู้ก่อแต่เรื่องเสียหาย(๕) การมีมิตรชั่ว(๖)ความตระหนี่จัด ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ , ในกกจูปมสูตร กล่าวถึงนางเวเทหิกาบันดาลโทสะใช้ลิ่มประตูขว้างศีรษะนางกาลีผู้เป็นคนใช้จนแตกเลือดออก เพราะเหตุนอนตื่นสาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๖/๒๓๘)

ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายคำว่าสายไว้ว่า เวลาระหว่างเช้ากับเที่ยงประมาณ ๙.๐๐ น. ถึง ๑๐.๐๐ น. เช่น พอสายก็ออกเดินทาง

SAMPLE

การนอนในครรภ์ : การเกิดในครรภ์มารดา,ถือกำเนิด ดังเสียงของพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย การนอนในครรภ์ก็เป็นครั้งสุดท้าย สังสารวัฏเพื่อภพต่อไปของเราสิ้นแล้ว (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๑๗/๒๘๗)

การนอนร่วมกัน : การที่พระภิกษุนอนในห้องเดียวกันสามเณรนานเกินกว่า ๔ คืน ดังคำว่า อนึ่ง ภิกษุใดนอนร่วมกันกับอนุปสัมบันเกิน ๒-๓ คืน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ สหเสยยสิกขาบทที่ ๕, ในทุติยสหเสยยสิกขาบทที่ ๖ แห่งมุสาวาทวรรค กล่าวถึงการที่ภิกษุนอนร่วมกับผู้หญิงมีโทษ ดังคำว่า ภิกษุใดนอนร่วมกันกับมาตุคามต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๑/๒๓๙,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๖/๒๔๓)

การนอนหลับ : อาการที่สัตว์เอนตัวลงกับพื้นเพื่อพักผ่อนเป็นต้น หรือนอนหลับอยู่กับที่,แปลจากคำว่า นิททา เช่น นิททารามตา (ความยินดีในการนอนหลับ), ในมหาปรินิพพานสูตร ภิกขุอปริหานิยธรรม ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเป็นผู้ไม่ชอบการนอนหลับ,ในอติตติสูตร กล่าวถึงความอิ่มในการเสพสิ่ง ๓ ประการ (กล่าวคือ (๑) ความอิ่มในการนอนหลับ (๒) ความอิ่มในการเสพเครื่องดื่มคือสุราและเมรัย (๓) ความอิ่มในการเสพเมถุนธรรม)ย่อมไม่มี,ในนาคิตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงผู้ที่ไม่ได้เนกขัมมสุข ปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธสุข จะยินดีสุขที่ไม่สะอาด สุขในการนอนหลับ และสุขที่อิงอาศัยลาภสักการะและการสรรเสริญ,ในปฐมเสขสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ เป็นธรรมข้อ ๓ ในธรรม ๕ ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ,ในอิติวุตตกะ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุชอบการงาน ยินดีในการพูดคุย ชอบการนอนหลับ มีจิตฟุ้งซ่าน เช่นนี้จึงไม่ควรเพื่อจะบรรลุอรหัตตผลอันยอดเยี่ยมได้(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๗/๘๔, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๙/๓๕๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๙/๑๕๙,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๙/๔๒๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๔๕/๖๐๑)

การนอบน้อม : อาการที่น้อมศีรษะลงแสดงความเคารพ, อาการแสดงความเคารพอย่างสูง เช่น นอบน้อมพระรัตนตรัย ดังคำในทีฆนิกายที่พวกศากยะยังต้องตามเสด็จพระเจ้าปเสนทิโกศลอยู่ตลอดเวลาและพวกเจ้าศากยะยังต้องกระทำการนอบน้อมการอภิวาทในพระเจ้าปเสนทิโกศลอยู่ด้วยประการดังว่ามานี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงกระทำการนอบน้อม การอภิวาทนั้นในเราตถาคต,หรือดังคำในสังยุตตนิกายที่มานัตถัทธพราหมณ์คิดว่า พระสมณโคดมทรงทราบจิตของเราจึงหมอบลงด้วยศีรษะที่ใกล้พระยุคลบาทพระผู้มีพระภาค ณ ที่นั้นเอง,การที่ปฏิบัติการคำสอนชื่อว่าแสดงความเคารพ ดังคำในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ที่พระสารีบุตรกราบทูลว่า ภิกษุขีณาสพในพระธรรมวินัยนี้มีความเคารพยำเกรงในพระศาสดาในพระธรรมในพระสงฆ์ ในสิกขา ในสมาธิ นี้แล

SAMPLE

คือการนอบน้อมอย่างยิ่งที่ภิกษุขีณาสพประพฤติในพระตถาคตหรือในคำสอนของพระตถาคต ,ในชาดก กล่าวถึงผู้มีการนอบน้อมจะได้รับการสรรเสริญในปัจจุบันและหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสวรรค์(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๗/๘๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๑/๒๙๑, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๒๘/๓๔๓,ขุ.ชา.ฉกฺก.(บาลี) ๒๗/๑๑๑/๒๔๘)

อรรถกถาชาดก อธิบายว่า การนอบน้อมบางครั้งก็หวังผล ดังที่มารดานอบน้อมเทวดา คือบนบานต่อเทวดาว่า ขอลูกจงเกิดขึ้นแก่เรา (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๑๖๕/๑๙๕-๑๙๖)

การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขา:การน้อมใจไปในการวางเฉยสังขาร;การปฏิบัติเพื่อให้จิตมุ่งไปต่อความเป็นกลางต่อสังขาร คือรู้เท่าทันสภาวะของสังขารว่าที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นต้นนั้น มันเป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงเลิกเบื่อหน่ายเลิกคิดหาทางแต่จะหนี วางใจเป็นกลางต่อมันได้ เลิกเกี่ยวเกาะและให้ญาณแล่นมุ่งสู่นิพพานอย่างเดียว ; การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขามีด้วยอาการ ๘ อย่าง ได้แก่ การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของปุถุชนมีด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ (๑) ปุถุชนย่อมยินดีสังขารุเปกขา (๒) ปุถุชนย่อมเห็นแจ้งสังขารุเปกขา การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของพระเสขะมีด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ (๑) พระเสขะย่อมยินดีสังขารุเปกขา (๒) พระเสขะย่อมเห็นแจ้งสังขารุเปกขา (๓) พระเสขะพิจารณาแล้วย่อมเข้าผลสมาบัติ การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของท่านผู้ปราศจากราคะมีด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ (๑) ท่านผู้ปราศจากราคะย่อมเห็นแจ้งสังขารุเปกขา (๒) ท่านผู้ปราศจากราคะพิจารณาแล้วย่อมเข้าผลสมาบัติ (๓) ท่านผู้ปราศจากราคะเพ่งเฉยในสังขารุเปกขานั้นแล้วย่อมอยู่ด้วยสุญญตวิหารสมาบัติ อนิมิตตวิหารสมาบัติ หรืออัปปณิหิตวิหารสมาบัติ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๕/๘๘,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การนั่ง : อาการที่หย่อนก้นให้ติดกับพื้นหรือที่รองเช่นเก้าอี้, จัดเป็นส่วนหนึ่งในอิริยาบถดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุมีสติสัมปชัญญะ คือทำความรู้สึกตัวในการก้าวไปการถอยกลับ...การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่นการพูด การนิ่ง ,ในทีฆนิกายมหาวรรค กล่าวถึงการนั่งของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ในบริเวณสุธัมมาเทวสภาไว้ว่า เมื่อครั้งที่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้นนั่งประชุมกันในสุธัมมาเทวสภา มีเทพบริษัทมากมายนั่งอยู่โดยรอบ มีท้าวจาตุมหาราชประทับอยู่ในทิศทั้ง ๔ นี้เป็นธรรมเนียมในการนั่งของท้าวจาตุมหาราช,ในสังยุตตนิกายพระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการจงกรมด้วยการนั่งตลอดวัน (ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๔/๗๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/

SAMPLE

๒๘๒/๒๑๓, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๖/๓๐๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๕/๘๐, สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๐/๑๔๓)

การนั่งกระโหย่ง : อาการที่นั่งเอาปลายเท้าตั้งลงที่พื้น ส้นเท้าทั้ง ๒ รับก้น เรียกว่า นั่งกระโหย่ง,เป็นส่วนหนึ่งของข้อปฏิบัติอย่างเหี้ยมหาญ ดังคำว่า คนเปลือย...นั่งกระโหย่ง ประกอบความเพียรด้วยการนั่งกระโหย่งบ้าง ,เป็นวัตรที่ไม่หมดจด ดังพระดำรัสว่า ...การมีกายหมักหมมด้วยธุลี การทำความเพียรด้วยการนั่งกระโหย่ง วัตรทั้งหมดเหล่านี้หาชำระคนผู้ยังไม่ล่วงพ้นความสงสัยให้หมดจดได้ไม่(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๖๓/๔๐๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๕, ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๔๑/๗๕, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๗๔/๓๐๖)

การนั่งในที่สงัดแต่ผู้เดียว :การนั่งอยู่ในที่เงียบเพียงผู้เดียว, การเข้าถึงความสงบ ดังคำที่กัสสปเทพบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลพึงศึกษาคำสุภาษิต ศึกษาการเข้าไปนั่งใกล้สมณะ ศึกษาการนั่งในที่สงัดแต่ผู้เดียว และศึกษาการสงบระงับจิต (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๒/๘๗)

อรรถกถาปฐมกัสสปสูตรกล่าวไว้ว่า การเข้าถึงความสงบอันสมณะทั้งหลายพึงเสพ คือพึงศึกษา พึงเจริญกัมมัฏฐาน ๓๘ ประเภท (สํ.ส.อ. (บาลี) ๑/๘๒/๙๙)

การนัดหมาย : การกำหนดและกะกันไว้ หมายถึงการตอบปากรับคำกันไว้ ใช้เกี่ยวกับวันเวลาและสถานที่ เช่น ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ มาติกา กล่าวถึงทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน ...การชักชวนกันไปลัก การนัดหมาย, ดังคำว่า ที่ชื่อว่า การนัดหมาย อธิบายว่า ภิกษุทำการนัดหมายว่า จงลักทรัพย์ตามเวลานัดหมายนั้น คือในเวลาก่อนฉันอาหาร หรือในเวลาหลังหลังอาหารในเวลากลางคืน หรือในเวลากลางวัน ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุผู้ลัก ลักทรัพย์ได้มาตามเวลานัดหมายนั้น ต้องอาบัติปาราชิกทั้ง ๒ รูป ภิกษุผู้ลัก ลักทรัพย์ได้มาก่อนหรือหลังเวลานัดหมายนั้น ภิกษุผู้นัดหมายไม่ต้องอาบัติ ภิกษุผู้ลักต้องอาบัติปาราชิก,ปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ อธิบายถึงการนัดหมายไว้ ดังคำว่า ที่ชื่อว่าการนัดหมาย ได้แก่ ภิกษุทำการนัดหมายว่า จงฆ่าเขา ตามเวลานัดหมายนั้น คือ ในเวลาก่อนอาหาร หรือในเวลาหลังอาหาร ในเวลากลางคืน หรือในเวลากลางวัน ต้องอาบัติทุกกฏ ผู้รับคำสั่งฆ่าเขาสำเร็จตามเวลานัดหมายนั้นต้องอาบัติปาราชิกทั้ง ๒ รูป ฆ่าเขาได้ก่อนหรือหลังเวลานัดหมายนั้น ผู้นัดหมายไม่ต้องอาบัติ ผู้ฆ่าต้องอาบัติปาราชิก,ในสุตโสมชาดก กล่าวถึงพระเจ้าสุตโสมได้ทำการนัดหมายไว้กับพราหมณ์ ดังพระดำรัสที่พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ตรัสว่า หม่อมฉันมิได้ทอดถอน มิได้เศร้าโศกเพื่อประโยชน์แก่ตนแก่โอรส มเหสี ทรัพย์ และแคว้น แต่ธรรมของเหล่าสัตบุรุษที่เคยประพฤติมาเก่าก่อน หม่อมฉันนัดหมายไว้กับพราหมณ์หม่อมฉันทอด

SAMPLE

ถอนเศร้าโศกถึงการนัดหมายนั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๓/๘๒,วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓๙/๙๓,วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๙/๑๕๐,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๔๐๐/๑๖๓)

การนับ : การตรวจหรือการบอกให้รู้ถึงจำนวน เช่าการนับพรรษาของภิกษุ การนับปักษ์ ดังพระดำรัสในวินัยปิฎก มหาวรรคที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เรียนวิธีการนับปักษ์, ในสามัญญผลสูตร ทีฆนิกาย กล่าวถึงการนับให้รู้จำนวนมีหลายประเภท กล่าวคือ การคำนวณด้วยการนับนิ้ว(มุททา) การคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา)การคำนวณด้วยวิธีอนุมานด้วยสายตา(สังขาน) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๖/๒๓๙,ที.สี.(ไทย)๙/๒๐๙/๑๗๑)

อรรถกถาและฎีกากล่าวว่า คำว่า กิริยาทุกประเภทมีการนับพรรษาของภิกษุเป็นต้นพึงทราบว่าสังวาส, เป็นส่วนหนึ่งการของคำนวณ ดังคำว่า นักคำนวณหมายถึงผู้ฉลาดในการนับติดต่อกันไปไม่ขาดสาย (วิ.ม.อ. (บาลี)๓/๑๑๐/๘๒-๘๓, สำ.สฬา.อ.(บาลี)๓/๔๑๐/๑๗๕, สำ.ฏีกา (บาลี) ๒/๔๑๐/๔๕๙)

การนับคะแนน : การนับมือ หมายถึงการที่คนประชุมกันแล้วตัดสินด้วยความการยกมือ, จัดเป็นโทษแห่งกาม ดังคำว่า กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการมีศิลปะใด คือ ด้วยการนับคะแนน การคำนวณ การนับจำนวน การไถ การค้าขาย การเลี้ยงโค การยิงธนู การรับราชการ หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๖๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๓๖/๔๔๒)

อรรถกถาในมหาทุกขักขันธสูตรกล่าวว่า การตั้งสัญญาในข้อนี้ทั้งหลายแล้วนับมือ (ม.มู.อ.(บาลี)๑/๑๖๗/๓๗๙)

การนับถือ : ความเคารพ,ความยกย่อง,ความเชื่อถือยึดมั่น การนับถือศาสนา ดังคำในสิงหาคกสูตรว่า ถ้าไม่มีสังคหธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือ หรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ, ในมหานิทเทสกล่าวถึงการนับถือเกิดขึ้นเพราะไม่มีความริษยา ,ในพุทธาปทานกล่าวถึงการนับถือ แม้ได้รับแล้ว ก็ไม่ควรดี ควรวางใจเป็นกลาง ดังพระดำรัสว่า เรามีใจสม่ำเสมอในอารมณ์ทั้งปวง คือทั้งในลาภ ในความเสื่อมลาภในความสุข ในความทุกข์ ในการนับถือและในการถูกดูหมิ่น (บำเพ็ญอุเบกขาบารมีแล้ว) (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๗/๑๑-๑๒) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๓/๒๑๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๒/๕๑,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๘๗/๕๓๐)

ในอรรถกถาโสณนันทชาดกกล่าวบุตรที่นับถือมารดาบิดาเพราะประพฤติสังคหวัตถุธรรม (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๑๗๘/๑๙๗)

การนำออก : การที่นำจิตออกจากทุกข์,การนำตนออกไปจากโลก ดังคำอธิบายถึงประตูสู่วิโมกข์ ๓ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อการนำออกจากโลก กล่าวคือ (๑) การออกจากโลกมีได้

SAMPLE

เพราะพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวง ทั้งโดยส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย และเพราะจิตดำเนินไปในอนิมิตตธาตุ (๒) การออกจากโลกมีได้ เพราะทำใจให้อาจหาญในสังขารทั้งปวงและเพราะจิตดำเนินไปในอัปปณิหิตธาตุ (๓) การออกจากโลกมีได้ เพราะพิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงโดยความเป็นฝ่ายอื่นและเพราะจิตดำเนินไปใน สุญญตธาตุ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๙/๓๖๕)

การนิคคหะ : การข่ม;การกดขี่;การปราบ(ด้วยวาทะ) ; มีข้อความที่พระสกวาทีกับพระปรวาทีสนทนากันว่า พระสกวาทีถามว่า สภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถะ ท่านหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้นใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น พระสกวาทีกล่าวว่าท่านจงรับนิคคหะดังต่อไปนี้ หากท่านหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “สภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้น” ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า สภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะ เป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้น” คำนั้นของท่านผิด อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า “สภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้น” ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์” ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่าสภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้น” คำนั้นของท่านผิด (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔/๔)

อรรถกถาอธิบายว่าหมายถึงความผิดอันเกิดจากคำพูดที่ขัดแย้งกันเอง (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๑/๑๓๓)

การนิ่ง : กายอยู่เฉย,การไม่ส่งเสียง, ความไม่เคลื่อนไหว, การไม่กระดูกกระดิกจัดเป็นส่วนหนึ่งในอิริยาบถ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุมีสติสัมปชัญญะ คือทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ ...การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่นการพูด การนิ่ง, ในปัญญาสูตร อังคุตตรนิกาย กล่าวถึงให้มีการนิ่งอย่างพระอริยะ (ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๔/๗๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๐/๑๐๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒๔/๔๕๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๕/๘๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒/๑๙๗)

การนินทา : การติเตียนลับหลัง ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับโปตลิยคหบดีว่า “ธรรม ๘ นี้ เป็นไปเพื่อการตัดขาดโวหารในอริยวินัย คือ (๑) บุคคลพึงละการฆ่าสัตว์ได้ เพราะอาศัยการไม่ฆ่าสัตว์ (๒)บุคคลพึงละการลักทรัพย์ได้ เพราะอาศัยการไม่ลัก

SAMPLE

ทรัพย์ (๓) บุคคลพึงละการพูดเท็จได้ เพราะอาศัยการพูดจริง (๔) บุคคลพึงละการพูดส่อเสียดได้ เพราะอาศัยการไม่พูดส่อเสียด (๕) บุคคลพึงละความโลภคือความกำหนัดยินดีได้ เพราะอาศัยความไม่โลภคือความไม่กำหนัดยินดี (๖) บุคคลพึงละการนินทาและการประทุษร้ายได้ เพราะอาศัยการไม่นินทาและการไม่ประทุษร้าย (๗) บุคคลพึงละความโกรธแค้นได้ เพราะอาศัยความไม่โกรธแค้น (๘) บุคคลพึงละความดูหมิ่นได้ เพราะอาศัยความไม่ดูหมิ่น(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒/๓๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘/๔๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๓/๑๘๓,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๔๙,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๓๐/๓๖๓,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การนุ่งห่ม : การแต่งตัว เช่น การนุ่งห่มให้เรียบร้อย หมายถึงการนุ่งสบงและห่มจีวรเป็นปริมณฑลในเสขิยกัณฑ์ ปริมัณฑลวรรค หมวดว่าด้วยการนุ่งห่มเรียบร้อย เช่นภิกษุพึงครองอันตรวาสกให้เรียบร้อย คือปิดบริเวณสะดือ บริเวณเข่า,ในจูฬอัสสปุรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวว่าบุคคลผู้นุ่งห่มผ้าซ้อนมีความเป็นสมณะด้วยอาการเพียงการนุ่งห่มผ้าซ้อน,ในมาตาปุตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สตรีทั้งหลายย่อมผูกพันบุรุษผู้ลุ่มหลง ด้วยการมองดู การหัวเราะ การนุ่งห่มไม่เรียบร้อย และการพูดอ่อนหวาน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๖/๖๔๙,วิ.ป.(ไทย) ๘/-/๑๒๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๗/๔๖๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๙๖)

การแนะนำ : การชี้แจงให้ทำหรือปฏิบัติ เช่น แนะนำให้เขาทำความดี ดังที่พระเจ้าปเสนทิโกศลกล่าวไว้ในธรรมเจติยสูตรว่า หม่อมฉันไม่เห็นบริษัทอื่นที่ได้รับการแนะนำอย่างดีเช่นนี้ นอกจากบริษัทนี้,หรือเปิดเผยสิ่งที่สงสัย ดังคำในอังคุตตนิกายที่ภิกษุเหล่านั้นเปิดเผยธรรมที่ยังไม่ได้เปิดเผย ทำให้ง่ายซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้ง่าย และบรรเทาความสงสัยในธรรมที่น่าสงสัยหลายอย่าง, หรือการแนะนำให้ไปตาย, ในวินัยปิฎกปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ กล่าวไว้ว่า การแนะนำ ได้แก่ ภิกษุที่เขาไม่ได้ถามแต่แนะนำให้เขาตายว่า ท่านจงตายอย่างนี้ ผู้ตายอย่างนี้จะได้ทรัพย์ ได้ยศ หรือได้ไปสวรรค์ ต้องอาบัติทุกกฏเขาคิดว่า จะตาย แล้วยังทุกขเวทนาให้เกิดตามการแนะนำนั้น ต้องอาบัติถุลลัจจัย เขาตาย ต้องอาบัติปาราชิก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๓/๑๔๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๐/๔๕๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๘/๙๒)

การบอกให้รู้จักกันตามธรรมเนียม (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การบรรเทา : การทุเลาหรือการทำให้ทุเลา เช่น การบรรเทาความเหน็ดเหนื่อย, ในมูลปัณณาสก์กล่าวถึงการผ่อนคลายหรือการทำให้ผ่อนคลายลงเช่น การบรรเทาความเมื่อยล้า, การเบาบางหรือทำให้เบาบางลง, ความสงบหรือการทำให้สงบ เช่น อาการโรค

SAMPLE

บรรเทาลง บรรเทาทุกข์,บรรเทาความโศก ดังคำในเถรีคาถาที่สุชาตพราหมณ์ผู้เป็นบิดา เมื่อจะถามถึงเหตุแห่งการบรรเทาความเศร้าโศกจึงถามพระวาสิฏฐีเถรี, ในสัพพาสวสูตร มูลปัณณาสก์ กล่าวถึงการพิจารณากามวิตกด้วยการบรรเทา ดังคำว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้น ละบรรเทา ทำให้สิ้นสุด และทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖/๒๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๑/๖๔, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๖/๗๖,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๑๓/๖๐๗)

ในอรรถกถากล่าวถึงอานิสงส์แห่งการบรรเทากามวิตกเป็นต้น (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๓๑/๒๕๒)

การบรรพชา : การบวช เช่น บรรพชาเป็นกิจที่ทำได้ยาก, ถ้าใช้คู่กับคำอุปสมบท บรรพชาหมายความว่าการบวชเป็นสามเณร อุปสมบทหมายความว่าการบวชเป็นภิกษุ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับเสล พราหมณ์ว่า พรหมจรรย์เรากล่าวไว้แล้ว ผู้บรรลุจะเห็นได้เอง ให้ผลไม่จำกัดกาล ในศาสนาที่มีการบรรพชาไม่ไร้ผล เมื่อคนที่ไม่ประมาท หมั่นศึกษาอยู่ ; ถ้าบุคคลจะทำความเพียร พึงทำความเพียรนั้นจริงๆ พึงบากบั่นทำความเพียรนั้นให้มั่นคง เพราะว่าการบรรพชาที่ปฏิบัติย่อหย่อน ย่อมโปรยธุลีคือกิเลสให้แปดเปื้อนยิ่งขึ้น (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๙/๔๙๙,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๘๙/๙๔,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๒๙/๓๔๖,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๓๑/๓๔๙,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การบรรลุคุณวิเศษ : การได้ความดีแปลกกว่าสามัญ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษวางก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนไว้บนขุนเขาสิเนรุ เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้ก็ดี ขุนเขาสิเนรุก็ดี อย่างไหนจะมากกว่ากัน” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ขุนเขาสิเนรุมีมากกว่า ส่วนก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้มีจำนวนน้อย ก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษวางไว้ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑,๐๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐,๐๐๐” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เมื่อเทียบกับการบรรลุของบุคคลผู้เป็นอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ การบรรลุคุณวิเศษของอัญเดียรถีย์ สมณพราหมณ์และปริพาชกทั้งหลาย มีปริมาณน้อย ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑,๐๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐,๐๐๐ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ มีการบรรลุยิ่งใหญ่อย่างนี้ มีอภิญญายิ่งใหญ่อย่างนี้ (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๘๔/๑๖๘,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

SAMPLE

การบรรลุธรรม : การสำเร็จมรรคผล; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า ภิกษุเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร และวิมังสาสมาธิปธานสังขาร มีความเพียรยิ่งเป็นที่ ๕ ภิกษุผู้มีองค์ ๑๕ รวมทั้งความเพียรอันยิ่งอย่างนี้นั้นย่อมเป็นผู้ควรแก่ความเบื่อหน่ายยิ่ง ควรแก่การตรัสรู้ และควรแก่การบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๘๙/๒๐๓,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๙๗/๙๒๗,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ฉันทสมาธิหมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะ ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) วิริยสมาธิจิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน ในสูตรนี้ เป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๘๙/๓๙๓), ภิกษุผู้มีองค์ ๑๕ คือ มีการละกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๕ มีการตัดกิเลสเครื่องผูกใจ ๕ มีอิทธิบาท ๔ และมีความเพียรอันยิ่ง ๑ รวมเป็น ๑๕ (ม.มู.อ. (บาลี)๑/๑๘๙/๓๙๓), ความเบื่อหน่ายยิ่ง หมายถึงการทำลายกิเลสด้วยญาณ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๘๙/๓๙๓)

การบรรลุธรรมโดยลำดับ :การสำเร็จมรรคผลตามลำดับ ; มีข้อความที่พระสกวาทีสนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีถามว่า มีการบรรลุธรรมโดยลำดับใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าใช่ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๓๙/๓๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า เพราะพระปรวาทีมีความเห็นว่า การบรรลุอรหัตตผลเกิดจากการละกิเลสได้โดยลำดับด้วยญาณ ๑๖ ประการ โดยแบ่งเป็นมรรคละ ๔ ประการ เช่น ผู้บรรลุโสดาปัตติผลย่อมละกิเลสบางอย่างด้วยการเห็นทุกข์(ทุกขญาณ) ละกิเลสบางอย่างด้วยการเห็นสมุทัย(สมุทยญาณ) ละกิเลสบางอย่างด้วยการเห็นนิโรธ(นิโรธญาณ) และละกิเลสก็บางอย่างด้วยการเห็นมรรค(มัคคญาณ) การบรรลุสกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผลก็มีนัยเดียวกันนี้ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๓๓๙/๑๘๖)

การบรรลุธรรมที่เป็นหัวใจ : พระอรหัตตผล; มีข้อความที่กัสสปเทพบุตรยืนอยู่ ณ ที่สมควรกล่าวในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า ถ้าภิกษุหวังการบรรลุธรรมที่เป็นหัวใจ มีธรรมที่เป็นหัวใจเป็นอานิสงส์ เธอพึงเป็นผู้มีฌาน มีจิตหลุดพ้น รู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งโลก มีใจดี ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๘๓/๘๘,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๙๔/๑๐๑,สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๘๓/๑๐๐)

การบรรลุสัจจะ : การประสบความจริง;การปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรม ๓ คือ (๑) ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโลภะ(ความโลภ) (๒) ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโทสะ(การประทุษร้าย)

SAMPLE

(๓) ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโมหะ(ความหลง); มีข้อความว่า กาปทิกมาณพทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “บุคคลย่อมบรรลุสัจจะด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “การปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นการบรรลุสัจจะ” (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๓/๕๔๒)

การบรรเลง : การทำเพลงด้วยเครื่องดุริยางค์ให้เป็นที่เจริญใจ ดังคำใน วินัยปิฎก จูฬวรรค ขุททกวัตถุ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงไปดูการฟ้อนรำ การขับร้อง หรือการบรรเลงดนตรี, ในสิงคาลกสูตร ปาฏิกวรรค กล่าวว่า เป็นข้อ ๖ แห่งโทษของการเที่ยวกลางคืน ๖ , ในมหาปโลภนชาดกกล่าวถึงผู้ที่เชี่ยวชาญการบรรเลงดนตรีสามารถทำให้ผู้อื่นหวั่นไหวได้ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๔๘/๑๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๐/๒๐๔,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๘๙/๕๒๑)

การบริจาค : การสละ, การให้, การแจก, ความเสียสละ เช่น บริจาคจีวร, ในมหาหังสชาดกกล่าวว่าเป็นธรรมข้อ ๕ ในทศพิธราชธรรม,เป็นธรรมข้อ ๕ ในบัญญัติ ๕ อันได้แก่ (๑) สัจจะ (๒) ตบะ (๓) พรหมจรรย์ (๔) การเรียนมนตร์ (๕) การบริจาค ที่ดังสุภมาณพกราบทูล เพื่อทำบุญ เพื่อยังกุศลธรรมให้สำเร็จ,ในสุภสูตรกล่าวว่า การบริจาคทำให้เกิดความปราโมทย์เป็นเครื่องปรุงแต่งจิตเพื่ออบรมจิตไม่ให้มีเวร ไม่ให้มีความเบียดเบียน,ในอังคุตตรนิกายกล่าวถึงการบริจาคมี ๒ อย่างคือ (๑) การบริจาคอามิส (๒) การบริจาคธรรม(ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๙/๕๙๔, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๗/๔๒๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๔/๕๘๖, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๔๕/๑๒๑, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๗๘/๑๑๒)

ในอรรถกถาอภัยตถสูตร และมหาหังสชาดกกล่าวถึงการบริจาคไทยธรรมมีข้าวเป็นต้น (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๒๒/๘๙, ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๒๘/๑๗๖/๒๖๑)

การบริภาษ : การกล่าวติเตียน, การกล่าวโทษ, การด่าว่า เช่นในปริวาร กล่าวถึงสิกขาบทที่ ๓ ว่าด้วยการบริภาษคณะ,ในสมยสูตร สังฆสามัคคีสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า สมัยที่สงฆ์แตกแยกกัน เมื่อสงฆ์แตกแยกกัน จึงมีการด่ากัน มีการบริภาษกัน,ในมหานิทเทส จูฬนิทเทส กล่าวถึงพระราชาย่อมทรงบริภาษบุคคลนั้น เพราะการบริภาษเป็นปัจจัยเขาย่อมเกิดความกลัวแล้วเสวยทุกข์และโทมนัสบ้าง (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๖/๒๗๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๙๓,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๓๖๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๐/๔๘๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๒/๔๐๔)

การบริโภค : การกิน (ใช้เฉพาะอาการที่ทำให้ล่วงลำคอลงไปสู่กระเพาะ) เช่น บริโภคอาหาร, เสพ เช่น บริโภคกาม; ใช้สิ้นเปลือง,ใช้สอย เช่น บริโภคสมบัติ, คู่กับอุปโภค; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระอริยสาวกเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค คือพิจารณา

SAMPLE

โดยแยบคายแล้วจึงกลืนกินอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่กลืนกินอาหารเพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า ‘เราจักกำจัดเวทนาเก่าและจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และการอยู่ผาสุก จักมีแก่เรา’ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๖๖/๔๐๓,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓/๒๖,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๙/๓๒,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การบริโภคอาหาร : การกินอาหาร, การเคี้ยวกลืนอาหารให้ล่วงลำคอลงสู่กระเพาะ เช่น ในวินัยปิฎก สิกขาบท ๑๐ ของสามเณร มีข้อห้ามว่า เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล),ในมหาสีหนาทสูตร ทีฆนิกายกล่าวถึงการที่อเจลกบำเพ็ญตบะที่ไร้ประโยชน์ ด้วยการถือการบริโภคอาหาร ๑๕ วันต่อ ๑ มื้อ ,ในมหาสีหนาทสูตร มูลปัณณาสก์ กล่าวถึงสมัยที่พระพุทธเจ้าเคยเป็นอเลจก ก็ถือการบริโภคอาหาร ๑๕ วันต่อ ๑ มื้อเช่นกัน ,ในโคลิสสานิสูตร มัชฌิมปัณณาสก์กล่าวถึงคุณธรรมของผู้มีอยู่ป่าเป็นวัตรไว้ว่า ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ควรเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร , ในอุปริปัณณาสก์ คณกโมคคัลลานสูตร สอนการบริโภคอาหารโดยให้พิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่นไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่ฉันอาหารเพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และการอยู่ผาสุข จักมีแก่เรา ,ในสารีปุตตสทิธิวิหาริกสูตร สฬายตนวรรค สังยุตตนิกาย กล่าวไว้ว่า เป็นไปได้ที่ภิกษุนั้นคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ จักสืบต่อพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้จนตลอดชีวิต ,ในวิกาลโภชนสูตร สังยุตตนิกาย มหาวรรคกล่าวว่า สัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลมีจำนวนมากกว่า ,ในอรกสูตร อังคุตตรนิกาย กล่าวถึงการบริโภคอาหารของมนุษย์ผู้มีอายุ ๑๐๐ ปีว่าจะบริโภคอาหารได้ ๗๒,๐๐๐ มื้อคือ ฤดูหนาว ๒๔,๐๐๐ มื้อ ฤดูร้อน ๒๔,๐๐๐ มื้อ ฤดูฝน ๒๔,๐๐๐ มื้อ นับรวมถึงการดื่มนมมารดาและเหตุที่ทำให้ไม่ได้บริโภคอาหาร ในข้อนั้น เหตุที่ทำให้ไม่ได้บริโภคอาหารมีดังนี้ คนโกรธก็ไม่บริโภคอาหาร คนมีทุกข์ก็ไม่บริโภคอาหาร คนเจ็บไข้ก็ไม่บริโภคอาหาร คนรักษาอุโบสถก็ไม่บริโภคอาหาร และคนหาอาหารไม่ได้ก็ไม่บริโภคอาหาร (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐๖/๑๖๘,ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๗/๑๖๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๕/๑๕๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๓/๑๙๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๕/๘๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/

SAMPLE

๑๒๐/๑๔๑,๑๘/๒๓๙/๒๓๙, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๔๙/๖๔๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๗๔/๖๙-๗๐)

การบริหารกาย : การออกกำลังกาย; มีข้อความที่พระผู้พระภาคตรัสตอบปริพาชกชื่อโมฬิยสีวกะว่า “เวทนาบางอย่างเกิดจากการบริหารกายไม่สม่ำเสมอก็มี การที่เวทนาบางอย่างเกิดจากการบริหารกายไม่สม่ำเสมอนี้ บุคคลพึงรู้ได้เองนี้ก็มี การที่เวทนาบางอย่างซึ่งเกิดจากการบริหารกายไม่สม่ำเสมอนี้ ชาวโลกสมมติว่าเป็นความจริงก็มี ในข้อนั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาทะและทิฏฐิว่า ‘บุรุษบุคคลนี้เสวยสุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขทั้งหมดนั้นมีเหตุที่ได้ทำไว้ในปางก่อน’ ย่อมแล่นไปหาสิ่งที่ตนเองรู้และแล่นไปหาสิ่งที่ชาวโลกสมมติว่าเป็นความจริง เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ‘เป็นความผิดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น’ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๙/๓๐๑,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๖๙/๓๐๒,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การบวงสรวง : การบูชา เช่น การบูชาเทวดาด้วยเครื่องสังเวยและดอกไม้ธูปเทียนเป็นต้น ; มีข้อความที่พระสารีบุตรได้ถามธนัญชานิพราหมณ์ว่า “ท่านเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่หรือ” ธนัญชานิพราหมณ์ได้ตอบว่า “จะไม่ประมาทได้อย่างไร เพราะต้องเลี้ยงมารดาบิดา บุตรและภรรยา พวกทาสกรรมกรและคนรับใช้ ต้องทำกิจที่ควรทำแก่มิตรและอำมาตย์ แก่ญาติสาโลหิต แก่แขก ต้องทำบุญที่ควรแก่บุรพเปตชน ต้องทำการบวงสรวงที่ควรทำแก่เทวดาต้องสนองพระราชกรณียกิจของพระราชาแม้กายนี้ก็ต้องบำรุงบำเรอ” (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๖/๕๕๙,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การบวช : การเว้นทั่ว;การเว้นความชั่วทุกอย่าง;การถือเพศเป็นนักพรตทั่วไป;การบวชพระคือบวชเป็นภิกษุ เรียกว่าอุปสมบท, การบวชเณรคือบวชเป็นสามเณร เรียกว่าบรรพชา; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตอุบัติขึ้นมาในโลกนี้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ ไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค ตถาคตรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกและหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ด้วยตนเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน คหบดี บุตรคหบดี หรืออนุชน(คนผู้เกิดภายหลัง) ในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ได้สดับธรรมนั้นแล้ว เกิดศรัทธาในตถาคต เมื่อมีศรัทธาย่อมตระหนัก

SAMPLE

ว่า ‘การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางมาแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ขัดไม่ใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดีเราควรโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต’ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๑๘/๕๒๓,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๐๒/๑๒๑,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐๒/๑๒๖,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๑/๑๗๗,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๖/๑๙๐,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๙๔/๒๙๐,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การบวชตาม : การเกิดความเลื่อมใสในพระอรหันต์แล้วบวชในสำนักของท่าน ดังคำว่า การบวชตามภิกษุเหล่านั้น(คือสมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ)ก็ดี เรากล่าวว่า มีอุปการะมากข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลได้ฟังธรรมของภิกษุเห็นปานนั้นแล้วย่อมหลีกออกด้วยการหลีกออก ๒ อย่าง คือ (๑) หลีกออกทางกาย (๒) หลีกออกทางจิต เขาหลีกออกไปอยู่อย่างนั้นย่อมระลึก ตรึกถึงธรรมนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๔)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า การบวชตาม หมายถึงการทำจิตให้เลื่อมใสในพระอริยะแล้วออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในสำนักของท่าน (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๘๔/๒๐๙)

การบวชที่ถูกต้อง :ธัมมิกปัพพัชชา, ธัมมิกบรรพชา ก็เขียน หมายถึงการบวชที่สมณะหรือพราหมณ์ปฏิบัติธรรมบรรลุอรหัตผลเป็นพระอรหันต์ เป็นอนาคาริกบริษัท ในคำนี้ เป็นความเห็นผิดของโฆฏมุขพราหมณ์ ดังคำที่โฆฏมุขพราหมณ์กล่าวกะท่านพระอุเทนว่า สมณะผู้เจริญ การบวชที่ถูกต้องไม่มี ในการบวชนี้ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้ เพราะในการบวชนี้ บัณฑิตทั้งหลายเช่นท่านก็ยังไม่เห็นธรรม” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๒/๕๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า ต่อมาโฆฏมุขพราหมณ์มีความเห็นถูกต้อง เพราะฟังคำอธิบายของพระอุเทน แล้วบริจาคทรัพย์สร้างศาลาที่เมืองปาตลีบุตร ตายแล้วไปสู่เทวโลก(ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๔๒๑/๒๙๗)

การบอก : การพูดให้รู้,การเล่าให้ฟัง, การแนะนำ, การกล่าว, เช่น การบอกนิสสัยแก่มาณพ ดังคำในวินัยปิฎกว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้บอกนิสสัยพออุปสมบทเสร็จ , ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ กล่าวถึงการบอก(วิธีตายแก่คนที่อยากตาย) ไว้ว่า ที่ชื่อว่า การบอก ได้แก่ ภิกษุถูกถามแล้วบอกว่า ท่านจงตายอย่างนี้ ผู้ตายอย่างนี้จะได้ทรัพย์ ได้ยศ หรือได้ไปสวรรค์ ต้องอาบัติทุกกฏ ,ในสัจจวิภังคสูตร อุปริปัณณาสก์กล่าวถึงการบอกอริยสัจ, ในทุติยสุริยสูตร สังยุตตนิกายกล่าวว่า เมื่อใด ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก เมื่อนั้น ความสว่างไสวเจิดจ้าก็ปรากฏ เวลานั้นไม่มีความ

SAMPLE

มืดมนอนธการ การบอก ...การทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ก็ย่อมมี (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๗๙/๑๔๙, วิ.ม.(ไทย)๔/๗๔/๑๐๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๑/๔๑๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๘/๖๑๘)

อรรถกถากล่าวไว้ว่า การบอก หมายถึงการบอกว่า นี้ชื่อว่า ทุกขอริยสัจ นี้ชื่อว่าทุกขสมุทัยอริยสัจ นี้ชื่อว่าทุกขนิโรธอริยสัจ นี้ชื่อว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๗๑/๒๒๓, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๗๒/๓๙๕, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)

การบอกกล่าวธรรม : การแสดงธรรม หมายถึงการเทศนาธรรมโปรดสัตว์ ดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า บุรพประโยค บุรพจริยา การบอกกล่าวธรรม การแสดงธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นเช่นไร (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๐๐/๔๒๖)

อรรถกถาแห่งผลญาณกถา ในกถาวัตถุกล่าวไว้ว่า การกล่าวธรรมด้วย การแสดงธรรมด้วย ก็เป็นเช่นเดียวกัน, พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี พระสาวกทั้งหลายก็ดี ย่อมแสดงซึ่งการบอกกล่าวธรรมเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยผลของสัตว์ทั้งหลาย (อภิ.ก.อ.๓๕๔/๑๙๐,อภิ.ก.อ.๔๔๓-๔๔๔/๒๑๕)

การบัญญัติ : การกล่าวถึง;การขนานนาม;การตั้งชื่อ; บัญญัติคือข้อความที่ตราหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อบังคับ เป็นหลักเกณฑ์ หรือเป็นกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติ พุทธบัญญัติ บัญญัติ ๑๐,ตราหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อบังคับ เป็นหลักเกณฑ์ หรือเป็นกฎหมาย เช่น บัญญัติศัพท์ บัญญัติกฎหมาย; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งบัญญัติการเข้าถึงอายตนะนี้ ด้วยเหตุเพียงสิ่งที่พึงรู้แจ้งโดยได้เห็นได้ยินและได้ทราบสังขาร การบัญญัติของสมณะหรือพราหมณ์เช่นนี้ เขากล่าวว่าเป็นความพินาศของการเข้าถึงอายตนะนี้ ความจริงอายตนะนี้ บัณฑิตไม่กล่าวว่าพึงบรรลุด้วยการมีสังขาร แต่ท่านกล่าวว่าอายตนะนี้พึงบรรลุด้วยการมีสังขารที่เหลือ (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๔/๓๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๑/๔๑๖,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๖๕/๕๖,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๖๖/๕๖,๖๗/๕๖,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๕๑/๒๗๒,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๘/๖๑๘, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๓/๒๒๒)

การบัญญัติอายตนะ : การกล่าวถึงบ่อเกิด; มีข้อความที่พระสารีบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าเทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องการบัญญัติอายตนะก็นับว่ายอดเยี่ยม อายตนะภายในและอายตนะภายนอก มีอย่างละ ๖ นี้ คือ (๑) ตากับรูป (๒) หูกับเสียง (๓) จมูกกับกลิ่น (๔) ลิ้นกับรส (๕) กายกับโผฏฐัพพะ (๖) ใจกับธรรมารมณ์ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๖/๑๐๖)

SAMPLE

การบาดหมาง : การโกรธเคืองกัน;การหมองใจกัน;การผิดใจกัน;มีข้อความที่พระโบราณกเถระทั้งหลายกล่าวเรื่องลักษณะมหาบุรุษว่า “มหาบุรุษไม่ตรัสคำหยาบรุนแรง คือที่ก่อให้เกิดการด่า การบาดหมาง และการเบียดเบียนกัน ที่ก่อให้เกิดความเจ็บแค้นที่ทำลายชนจำนวนมาก ตรัสแต่คำอ่อนหวาน นุ่มนวล มีประโยชน์ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๗/๑๙๓,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๕๓/๕๘,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การบำบวง : การบนบาน;การเซ่นสรวง;การบูชา; มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า “ศีลวัตร ชีวิต พรหมจรรย์และการบำบวง มีผลทุกอย่างหรือ” พระอานนท์กราบทูลว่า “ในปัญหาเรื่องนี้ไม่พึงตอบโดยแง่เดียว” พระผู้มีพระภาคตรัสบอกให้พระอานนท์จำแนก พระอานนท์กราบทูลว่า “เมื่อบุคคลนั้นเสพ(รักษา) ศีลวัตร ชีวิต พรหมจรรย์ และการบำบวงใด อกุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมกลับเสื่อมไป ศีลวัตร ชีวิต พรหมจรรย์และการบำบวงนั้นชื่อว่าไม่มีผล เมื่อบุคคลเสพศีลวัตร ชีวิต พรหมจรรย์และการบำบวงใด อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมกลับเจริญยิ่งขึ้น ศีลวัตร ชีวิต พรหมจรรย์และการบำบวงนั้นชื่อว่ามีผล” (องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๗๙/๓๐๓,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตย สถาน ๒๕๔๒)

การบำบัดรักษาโรค : การรักษาโรค ได้แก่การรักษาโรค ๕ อย่าง คือรักษาทางเสกเป่า รักษาทางผ่าตัด รักษาทางยา(ประกอบยาด้วยรากไม้เป็นไม้แล้วรักษากาย) รักษาทางภูตผี รักษาทางกุมาร ดังคำในสุตตนิบาต ตุวฏกสูตรว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัยไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม ไม่พึงเรียนการทำนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรภ์ และการบำบัดรักษาโรค, ในตุวฏกสุตตนิทเทส กล่าวอธิบายว่า คำว่า การบำบัดรักษาโรค ได้แก่ การบำบัดรักษาโรค ๕ อย่าง คือ (๑) การรักษาด้วยการเสกเป่า (๒) การรักษาด้วยการผ่าตัด (๓) การรักษาทางยา (๔) การรักษาทางภูติผี (๕) การรักษาโรคเด็ก (กุมารเวช),การบำบัดรักษาโรคเช่นนี้จัดเป็นการศึกษาเพื่อได้กามคุณ อธิบายความเป็นหมอเสกเป่า ความเป็นหมอทางผ่าตัด ความเป็นหมอทางยา ความเป็นหมอทางภูตผี ความเป็นหมอทางกุมาร ภิกษุผู้นับถือพระพุทธเจ้า ผู้นับถือพระธรรม ผู้นับถือพระสงฆ์ ภิกษุผู้นับถือนั้นย่อมนับถือพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงรับบุคคลนั้นไม่พึงประกอบ อธิบายว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัยไม่พึงเรียน คือ ไม่พึงเล่าเรียนไม่พึงเสพพร้อมไม่พึงเสพเฉพาะ ไม่พึงประพฤติ ไม่พึงประพฤติเอื้อเฟื้อ ไม่พึงสมาทานประพฤติการบำบัดรักษาโรค อีกนัยหนึ่งไม่ควรเรียน ไม่ควรท่อง ไม่ควรทรงจำ ไม่ควรเข้าไปทรงจำ ไม่ควรเข้าไปกำหนดไม่ควร

SAMPLE

ประกอบการทำนายเสียงสัตว์ร้องเป็นต้น รวมความว่าผู้นับถือพระรัตนตรัย... ไม่พึงเรียนการบำบัดรักษาโรค(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๓๔/๗๒๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๖๒/๔๕๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๖๒/๔๕๘)

การบำเพ็ญเพียร : การบำเพ็ญทุกกรกริยา ดังคำในทีฆนกาย มหาวรรคว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก มีพระชาติเป็นกษัตริย์ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์ มีพระโคตรว่าโกณฑัญญะ มีพระชนมายุประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี ตรัสรู้ที่ควงต้นแคฝอย ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่พระขัณฑะและพระติสสะ... การบรรพชาของพระองค์เป็นอย่างนี้ การบำเพ็ญเพียรของพระองค์เป็นอย่างนี้ การตรัสรู้ของพระองค์เป็นอย่างนี้ , ในปาฏิกถาวรรคกล่าวว่าจัดเป็นอย่าง ๑ ในธรรม ๒ อย่าง อันได้แก่ ปธานัสมิง อัปปฏิวานิตา(ความไม่ท้อถอยในการบำเพ็ญเพียร),การบำเพ็ญเพียร ที่พัฒนาก้าวหน้า เพราะมีอาพาธน้อย โรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหาร สม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร, ในมัชฌิมปัณณาสก์กล่าวถึงสถานที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร,ในกลิงครสูตร สังยุตตนิกาย นิทานวรรค กล่าวถึงการบำเพ็ญเพียรว่า ภิกษุทั้งหลายใช้หมอนไม้หนุนศีรษะและเท้า เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเครื่องเผากิเลส ในการบำเพ็ญเพียรอยู่ ,ในอุปปัญญาตสูตร อังคุตตนิกายกล่าวถึงการบำเพ็ญเพียร ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ว่า เราจักเริ่มตั้งความเพียรไม่ย่อหย่อนว่าจะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเถิด ยังไม่บรรลุผลที่พึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียร,วัฑฒมาตุเถรีคาถา กล่าวถึงพระวัฑฒะกล่าวว่า เรานั้นถูกโยมมารดาเตือนอยู่ มีใจเด็ดเดี่ยว ด้วยการบำเพ็ญเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน ได้สัมผัสความสงบอย่างยอดเยี่ยมแล้ว (ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๑/๕๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔-๒๕๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๗/๓๐๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๙/๓๙๘,๑๓/๔๗๗/๖๐๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓๐/๓๑๙, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕/๖๑,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๑๒/๕๘๙)

การบำรุง : การทำให้เจริญ,การทำให้งอกงาม, การรักษาให้อยู่ในสภาพดี ดังเช่นในอังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาตกล่าวถึงบำรุงกษัตริย์บ้าง บำรุงพราหมณ์บ้าง บำรุงคหบดีบ้าง บำรุงคนชั้นสูงชั้นต่ำบ้าง หรือบำรุงสมณะหรือพราหมณ์ผู้เห็นผิดปฏิบัติผิดบ้าง การบำรุงนี้ยังเป็นการบำรุงที่เลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่อริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, หรือดังคำในวินัยปิฎก จูฬวรรคที่เจ้าอนุรุทธศากยะได้รับการบำรุงบำเรอด้วยดนตรีที่มีเหล่าสตรีล้วนขับกล่อมตลอด ๔ เดือน ในปราสาทฤดูฝน ไม่ลงมาที่

SAMPLE

ปราสาทชั้นล่างเลย,ในปาฏิกวรรคและอังคุตตนิกายกล่าวว่าจัดเป็นอย่าง ๑ ในอนุตตริยะ ๖ ที่เรียกว่าปาริจาริยา,ในฆฏิการสูตร มัชฌิมปัณณาสก์กล่าวถึงภิกษุสงฆ์ได้รับการบำรุงจากฆฏิการอุบาสก, ในนันทสูตร สังยุตตนิกายกล่าวถึงเทวดาชั้นดาวดึงส์องค์หนึ่งมีเหล่านางอัปสรแวดล้อม เอิบอิ่มพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ได้รับการบำรุงบำเรออยู่ในสวนนันทนวัน,ในอังคุตตรนิกายกล่าวว่า การบำรุงนี้จัดเป็นกรรมที่บัณฑิตบัญญัติไว้ , การบำรุง เช่นบำรุงพ่อแม่ให้มีความสุข ตายแล้วไปสู่สวรรค์ ดังคำในสังยุตตนิกา สคาถวรรคว่า บุคคลใดเลี้ยงมารดาและบิดาโดยชอบธรรม เพราะการบำรุงเลี้ยงมารดาและบิดาเช่นนี้ บัณฑิตย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นขณะที่ยังอยู่ในโลกครั้นจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์, ในขุททกปาฐะกล่าวว่าจัดเป็นมงคลข้อ ๑ ในมงคล ๓๘ ที่เรียกว่ามาตาปิตุอุปัฏฐาน, ในอปทานกล่าวว่า การบำรุงพระธาตุ ทำให้ไม่รู้จักทุคคติเลย (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๓๐/๑๖๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๗/๓๒๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๕/๒๙๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๘/๔๒๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๘/๓๔๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑/๑๑,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๔๕/๒๐๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๓๐/๔๗๔,ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๕/๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๕/๔๑๑)

การบำรุงบำเรอกาย : การบำรุงรักษากายให้งดงาม หมายถึงการใช้ของหอมกับพวงดอกไม้ที่หอมดีเป็นต้นมาพอกเลี้ยงทางกาย เป็นเรื่องของบุคคลผู้อยู่ครองเรือน บุคคลที่ติดในการบำรุงบำเรอทางกาย หากไม่มีศีล ๕ ไม่มีศีล ๑๐ ไม่ประพฤติธรรม เลี้ยงดูมารดาบิดา ไม่เลี้ยงดูบุตร และภรรยาเป็นต้น ย่อมไปยังนรกได้ ดังคำที่กล่าวไว้ในธนัญชานิสูตรว่า เพราะเหตุแห่งการบำรุงบำเรอกาย นายนิรยบาลจะพึงฉุดคร่าเขาไปยังนรก เพราะเหตุแห่งการประพฤติอธรรมและประพฤติไม่สม่ำเสมอ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๔๗/๕๖๓,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๔๔๖/๓๐๘)

การบำรุงมารดาบิดา : การปรนนิบัติมารดาบิดา;การเลี้ยงดูมารดาบิดา; มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าบุตรพึงบำรุงโดยหน้าที่ ๕ คือ (๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ (๒) จักทำกิจของท่าน (๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล ๔.จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า เมื่อบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ย่อมอนุเคราะห์บุตรโดยหน้าที่ ๕ คือ (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา (๔) หาภรรยา(สามี)ที่สมควรให้ (๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร; จัดอยู่ในสัปปุริสบัญญัติ คือข้อที่สัตบุรุษตั้งไว้ ๓ อย่าง (๑) ทาน สละสิ่งของของตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น (๒) ปัพพัชชา คือบวช เป็นอุบายเว้นจากเบียดเบียนกันและกัน (๓) มาตาปิตุอุปัฏฐาน บำรุงมารดาบิดาของตนให้เป็นสุข ; จัดเป็นมงคลข้อหนึ่ง

SAMPLE

บรรดามงคล ๓๘ ประการ (ดูการถือมงคล) (ที .ปา.(ไทย) ๑/๒๖๗/๒๑๒,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒๖๕/๕๖๒, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๕/๒๐๗)

การบำเรอ : การปรนนิบัติให้เป็นที่ชอบใจ ; มีข้อความที่เอสุการีพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติการบำเรอไว้ ๔ ประเภท คือ (๑) บัญญัติการบำเรอพราหมณ์ (๒) บัญญัติการบำเรอกษัตริย์ (๓) บัญญัติการบำเรอแพศย์ (๔) บัญญัติการบำเรอศูทร พระผู้มีพระภาคตรัสถามพวกพราหมณ์เห็นด้วยหรือไม่ เอสุการีพราหมณ์ทูลตอบว่าไม่ พระพุทธองค์จึงตรัสว่าบุรุษผู้ขัดสน ไม่มีทรัพย์สินสิ่งไรเป็นของตน ยากจน ชนทั้งหลายแขวนก้อนเนื้อที่อาบยาพิษไว้สำหรับเขาซึ่งไม่ชอบพอกัน ชวนให้กินแต่ให้จ่ายค่าเนื้อเพิ่มขึ้น แม้ฉันใด พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติการบำเรอไว้ ๔ ประเภทแก่สมณพราหมณ์เหล่านั้นฝ่ายเดียว โดยไม่มีฝ่ายอื่นยินยอม ฉันนั้นเหมือนกัน เราไม่กล่าวว่า‘สิ่งทั้งปวงควรบำเรอ’ แต่ก็ไม่กล่าวว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่ควรบำเรอ’ เพราะเมื่อบุคคลบำเรอสิ่งใดแล้วมีแต่ความชั่ว ไม่มีความดีเลย สิ่งนั้นไม่ควรบำเรอ แต่เมื่อบุคคลบำเรอสิ่งใดแล้วมีแต่ความดีเท่านั้น ไม่มีความชั่ว ‘สิ่งนั้นควรบำเรอ’ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๖/๕๔๗, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การบำเรอไฟ : การบูชาด้วยไฟคือการนำฟืนมาก่อไฟเพื่อลุกโพลงแล้วทำการกราบไหว้อ้อนวอนขอพรต่อเทพเจ้า; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระสารีบุตรว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘ความบริสุทธิ์มีได้เพราะการบำเรอไฟ’ ไฟที่เราผู้เป็นขัตติยราชซึ่งได้รับมูรธาภิเษกแล้ว หรือเป็นพราหมณมหาศาล ไม่เคยบำเรอแล้วโดยกาลช้านาน นี้เป็นสิ่งที่หาได้ไม่ง่าย (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๖๐/๑๖๓,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔/๖๕๔)

การบีบ : การใช้มือเป็นต้นกดด้านทั้ง ๒ ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้าหากัน,หมายถึงจับอวัยวะแล้วบีบ เช่น บีบแข้ง บีบขา, โดยปริยายหมายถึงกดดันเช่นถูกบีบ ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ กล่าวถึงภิกษุณีกำหนัดยินดีการจับต้อง การลูบคลำการจับ การต้องหรือการบีบของชายผู้กำหนัดบริเวณใต้รากขวัญลงมาเหนือเข่าขึ้นไป,ในสุวัณณสามชาดก กล่าวถึงสุวรรณสามดาบส บีบนวดมือและเท้าให้แก่มารดดาบิดา ด้วยความพยายาม (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๗/๕,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๘/๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๓๑๙/๒๓๒)

การบีบนวด : การใช้มือบีบหรือกดเพื่อให้คลายจากความปวดเมื่อยหรือเมื่อยขบ ดังคำว่า ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปีประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่งปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำและการบีบนวด(องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า การดึงไปและดึงมาซึ่งมือและเท้าเป็นต้น (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๓๔/๓๒)

การบูชา : การแสดงความเคารพ;การยกย่องเทิดทูน;การเชิดชูสรวง; การแสดงความเคารพบุคคลหรือสิ่งที่นับถือด้วยเครื่องสักการะ มีดอกไม้ ธูป เทียน เป็นต้น เช่น บูชาพระ บูชาเทวดา บูชาไฟ, ยกย่องเทิดทูนด้วยความนับถือหรือเลื่อมใสในความรู้ความสามารถ เช่นบูชาวีรบุรุษ บูชาความรู้ บูชาฝีมือ ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน คฤหัสถ์ในตระกูลผู้มีความสามารถ พึงไหว้ทิศเหล่านี้ บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นคนละเอียดและมีไหวพริบ มีความประพฤติเจียมตน ไม่แข็งกระด้างเช่นนั้น ย่อมได้ยศ คนขยัน ไม่เกียจคร้าน ย่อมไม่หวั่นไหวในอันตรายทั้งหลาย คนมีความประพฤติไม่ขาดตอนมีปัญญาเช่นนั้น ย่อมได้ยศ คนชอบสงเคราะห์ ชอบสร้างไมตรี รู้เรื่องที่เขาบอก ปราศจากความตระหนี่ เป็นผู้ชอบแนะนำชี้แจงแสดงเหตุผลเช่นนั้น ย่อมได้ยศ ทาน(การให้) เปยยวัชชะ(วาจาเป็นที่รัก) อัตถจริยา(การประพฤติประโยชน์)ในโลกนี้ และสมานัตตตา(การวางตนสม่ำเสมอ) ในธรรมนั้นๆ ตามสมควรสังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิ่มสลักเพลาคุมรถที่แล่นไปไว้ได้ฉะนั้น ถ้าไม่มีสังคหธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านี้จึงถึงความเป็นใหญ่และเป็นผู้น่าสรรเสริญ” (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๘,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๗๒/๔๐๙,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑/๒๓,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๘/๓๙๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๗๖/๖๐๔,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๙๓/๓๕๒,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๓๒/๓๙,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๔๐/๖๗,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๑/๕๖๑,อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๔๙/๑๕๗,อภิ.ป.(ไทย) ๓๖/๖๙/๑๖๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตย สถาน ๒๕๔๒)

การบูชาจิตกาธาน : การแสดงความเคารพต่อเชิงตะกอน;การแสดงความเคารพบุคคลหรือสิ่งที่นับถือด้วยเครื่องสักการะคือเชิงตะกอน; มีข้อความที่พระคันธปูชกเถระกล่าวว่า เมื่อมหาชนกำลังช่วยกันทำจิตกาธานอยู่ เมื่อพวกเขานำของหอมนานาชนิดมา ตนเองมีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ใช้ของหอมกำมือหนึ่งบูชาแล้ว ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ได้บูชาจิตกาธานไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาจิตกาธาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๔/๑๐๑,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

SAMPLE

การบูชาไฟ : การแสดงความเคารพด้วยไฟ;การแสดงความเคารพบุคคลหรือสิ่งที่นับถือด้วยเครื่องสักการะคือไฟ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาแก่เกณิยชฎิลด้วยพระคาถาเหล่านี้ว่า “การบูชาไฟเป็นการบูชายัญอันประเสริฐ ว่าด้วยเรื่องฉันท์ สาวิตรีฉันท์เป็นฉันท์อันดับแรก พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย สมุทรสาครเป็นศูนย์รวมแห่งแม่น้ำทั้งหลาย (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๐๐/๔๙๙,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๓,ขุ.ชา.ปญฺญาส. (ไทย) ๒๘/๔๘/๙,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การบูชายัญ : การแสดงความเคารพด้วยเครื่องบูชา;การบูชาของพราหมณ์อย่างหนึ่ง;การเซ่นสรวงด้วยวิธีฆ่าคนหรือสัตว์เป็นเครื่องบูชา; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาแก่เกณิยชฎิลว่า “การบูชาไฟเป็นการบูชายัญอันประเสริฐ ว่าด้วยเรื่องฉันท์ สาวิตรีฉันท์เป็นฉันท์อันดับแรก พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย สมุทรสาครเป็นศูนย์รวมแห่งแม่น้ำทั้งหลาย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๐/๔๙๙,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๔๘/๙,ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๕/๑๐๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕/๑๐๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕/๑๐๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การบูชาหลักการของตน : การแสดงความเคารพในเหตุผลของตน; มีข้อความว่า บุคคลสักการะเคารพ นับถือ บูชาศาสดาของตนว่า “ศาสดานี้เป็นสัพพัญญู” นี้ชื่อว่าการบูชาหลักการของตน บุคคลย่อมสักการะ เคารพ นับถือบูชาธรรมที่ศาสดากล่าวสอน หมู่คณะ ทิฏฐิ ปฏิปทา มรรคของตนว่า “มรรคนี้เป็นทางนำสัตว์ออกจากทุกข์” นี้ชื่อว่าการบูชาหลักการของตน; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การบูชาหลักการของตน เป็นเรื่องแท้จริง เหมือนพวกสมณพราหมณ์พากันสรรเสริญแนวทางของตน ฉะนั้น การว่าร้ายทุกอย่างก็พึงมีอยู่แท้จริง เพราะความหมดจดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น เป็นเรื่องเฉพาะตนเท่านั้น (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๑๐/๗๑๔,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔๑/๓๘๑)

การเบียดเบียน : วิหิงสา, การทำให้เดือดร้อน เช่น การเบียดเบียนสัตว์ ดังคำในมูลปัณณาสก์ที่พระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับมารที่สิงในท้องในไส้ว่า การเบียดเบียนนั้นอย่าได้มีเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์แก่ท่านตลอดกาลนาน, ในมัชฌิมปัณณาสก์ มหาราหุโลวาทสูตร กล่าวถึงการเจริญกรุณาภาวนาอยู่จักละการเบียดเบียนได้, ในมัชฌิมปัณณาสก์ ทีฆนขสูตรกล่าวถึงการเบียดเบียนมาจากคน ๒ ฝ่ายทุ่มเถียงกัน ดังคำว่า เมื่อมีการทุ่มเถียงกัน ก็จะมีการทำลายกัน เมื่อมีการทำลายกันก็จะมีการเบียดเบียนกัน,ในอุปริปัณณาสก์กล่าวว่า การเบียดเบียนเกิดจากมิจฉาสังกัปปะ, ในสังยุตตนิกายขันธวารวรรคกล่าวว่าจัดอยู่ในอกุศล ๓ ที่เรียกว่าวิหิงสาวิตก, ในปฏิสัมภิทามรรคเมตตากถา กล่าวถึงผู้เจริญเมตตา เว้นการเบียดเบียน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง

SAMPLE

,ในจริยปิฎกกล่าวถึงกระต่ายกล่าวกับพราหมณ์ผู้เป็นแขกว่า วันนี้เราจักให้ทานอันประเสริฐที่ใคร ๆ ไม่เคยให้แก่ท่าน ท่านผู้ประกอบด้วยศีลคุณ การเบียดเบียนผู้อื่นไม่ควรแก่ท่าน(ม.มู.(ไทย๑๒/๕๐๖/๕๔๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๐/๑๓๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๒/๒๔๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๗/๑๗๖,สี.ข.(ไทย๑๗/๘๐/๑๒๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓/๔๖๓,ขุ.จริยา.(ไทย ๓๓/๑๓๖/๗๔๔)

การเบียดเบียนผู้อื่น : การทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เรียกว่า ปรเหฐนา, การเบียดเบียนผู้อื่นเป็นประจำเป็นนิสัยของสัตว์นรก ดังคำที่กล่าวไว้เนมิราชชาดกที่ว่า สัตว์นรกเหล่านี้บางพวกมักก่อเหตุ เกรี้ยวกราดรังแกมิตรสหาย ตั้งมั่นในการเบียดเบียนผู้อื่นทุกเมื่อ, ในทีฆนิกาย มหาวรรค จัดเป็นธรรมอย่าง ๑ ในธรรม ๑๔ ที่เรียกว่ากลิ่นชั่วร้าย(กลิ่นดิบ) ดังที่สนังกุมารพรหมกล่าวไว้,ในจริยาปิฎกกล่าวถึงการเบียดเบียนผู้อื่นเนื่องจากไม่มีศีล เพราะผู้รักษาศีลจะเว้นการเบียดเบียนผู้อื่นดังกระต่ายโพธิสัตว์ฉะนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๘๓/๒๕๗,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๕/๗๔๓)

อรรถกถากล่าวว่า ความเบียดเบียนผู้อื่นมีการทำให้ลำบากเป็นลักษณะ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๒๐/๒๗๙)

การแบ่งเวลา : การแบ่งกาลเวลาให้เป็นช่วง ๆ, ในตุวฏกนิทเทสกล่าวถึงการแบ่งเวลาไว้ว่า พึงแบ่งกลางคืนและกลางวันออกเป็น ๖ ส่วน ตื่นเสีย ๕ ส่วน นอนหลับเสีย ๑ ส่วน ,ในอังคุตตรนิกาย อรกสูตร กล่าวถึงการแบ่งเวลาไว้ว่า ผู้มีอายุยืนจะอยู่ได้ ๑๐๐ ปี น้อยกว่านั้นก็มี มากกว่านั้นก็มี ส่วนคนที่อยู่ได้ถึง ๑๐๐ ปี จะอยู่ได้ ๓๐๐ฤดู เท่านั้น คือฤดูหนาว ๑๐๐ ฤดูร้อน ๑๐๐ ฤดูฝน ๑๐๐ คนที่อยู่ได้ถึง ๓๐๐ ฤดู จะอยู่ได้ถึง๑,๒๐๐ เดือน คือฤดูหนาว ๔๐๐ ฤดูร้อน ๔๐๐ ฤดูฝน ๔๐๐ (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๑๗๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๖๑/๔๕๐)

การปกครอง : การดูแล,การคุ้มครอง, การดูแลรักษา, การบริหาร ดังคำในสีลขันธวรรคว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ...วิชาการปกครอง, ในมหาศีล สามัญญผลสูตร กล่าวถึงภิกษุละเว้นจากการเรียนวิชาเดรัจฉาวิชาเช่น... วิชาการปกครอง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑/๘, ที.สี.(ไทย)๙/๒๐๕/๗๐)

อรรถกถากล่าวอธิบายถึงวิชาการปกครองหมายถึงได้แก่วิชานิติศาสตร์ มีอัพเภยยศาสตร์มาสุรักขศาสตร์และราชศาสตร์เป็นต้น(ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๑/๘๘)

การปฏิบัติ : ปฏิปทา, การกระทำเพื่อให้เกิดความชำนาญเช่น, การกระทำตาม ดังคำในทีฆนิกาย มหาวรรค ที่บุคคล...อาศัยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม ไม่

SAMPLE

เกี่ยวข้องด้วยอกุศลธรรม สุขย่อมเกิดขึ้น, ในวินัยปิฎก จูฬวรรค และอุปริปัณณาสก์กล่าวถึงพวกมนุษย์ที่เลื่อมใสในการปฏิบัติปอนๆ,ในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคกล่าวว่า จัดธรรมยอดเยี่ยมข้อ ๑ ในอนุตตริยะ ๓ ที่เรียกว่าปฏิปทา(วิ.จู.(ไทย)๗/๓๔๓/๑๙๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๘/๒๒๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๔/๗๘,๑๔/๔๓๗/๔๙๗)

คำว่า การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หมายถึงการปฏิบัติหลักเบื้องต้นมีศีลเป็นต้น ให้สอดคล้องกับโลกุตตรธรรม , ในมูลปัณณาสก์อรรถกถา กล่าวว่า การปรนนิบัติรับใช้,การประพฤติ ซึ่งเป็นการปฏิบัติดีด้วยจิตบริสุทธิ์แบ่งเป็น ๒ อย่าง ได้แก่ อาคาริยปฏิปัตติสุคติ มีจิตบริสุทธิ์งดเว้นจากการฆ่าสัตว์บ้าง จากการลักทรัพย์บ้าง บำเพ็ญกุศลกรรมบถ ๑๐ ให้บริบูรณ์ อนาคาริยปฏิปัตติสุคติ คือสุคติของบรรพชิตผู้มีจิตบริสุทธิ์ รักษาปาริสุทธิศีล ๔ ให้บริสุทธิ์ สมาทานธุดงค์ ๑๓ ข้อ เรียนกัมมัฏฐานในอารมณ์ ๓๘ กระทำกสิณบริกรรม ทำฌานสมาบัติให้ เกิดขึ้น เจริญโสดาปัตติมรรค ฯลฯ อนาคามิมรรค (ที.ม.อ.(บาลี)๑๙๙/๑๘๔,ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๗๐/๑๘๐)

ในกังขาวิตรณีอรรถกถาอธิบายว่า ดำเนินการไปตามระเบียบแบบแผน เช่น การปฏิบัติในการออกจากอาบัติสังฆาทิเสส ที่เรียกว่าประพฤติวุฏฐานวิธี (กงฺขา.อ.(บาลี)๑๗๘)

การปฏิบัติธรรม : การปฏิบัติชอบ;การปฏิบัติเหมาะสม;การปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก;การปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์การทำตามหลักธรรม;การประพฤติธรรม; มีข้อความพระอุทกทายกเถระกล่าวว่า มารดาบิดาทั้ง ๒ ถือสะเก็ดไม้โพธิ์ให้สร้างเป็นพระสถูปทอง นมัสการในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระศากยบุตร ทุกเช้าเย็นในวันอุโบสถ ท่านทั้ง ๒ นำพระสถูปทองออกมาแล้ว กล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ ให้เวลาผ่านไปตลอด ๓ ยาม ด้วยการปฏิบัติธรรม (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๒๙/๓๔๖,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๓,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๘๓/๑๗๘)

การปฏิบัติผิด : การทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง;การประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับสุภมาณพว่า “ในเรื่องนี้เราแยกกล่าว มิได้รวมกล่าว เราไม่สรรเสริญการปฏิบัติผิดของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้ปฏิบัติผิด ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ยังกุศลธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์ให้สำเร็จ เพราะเหตุแห่งอธิกรณ์คือการปฏิบัติผิด; การปฏิบัติผิดมี ๘ คือ (๑)มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ

SAMPLE

(๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๓/๕๘๔,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓/๒๕)

การปฏิสนธิ : การเกิดในท้อง,การถือกำเนิด (อุปฺปตฺติ) ดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า บุคคลเป็นพระอรหันต์พร้อมกับการปฏิสนธิได้ใช่ไหม (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๘/๔๐๑),อรรถกถาอธิบายว่า พระปรวาที(หมายถึงภิกษุในนิกายอุตตราปถกะ) ตอบว่า ใช่ (ซึ่งมุ่งหมายเอาผู้ไปเกิดในชั้นสุทธาวาส (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๓๘๘/๒๐๑) (อภิ.ก.(บาลี) ๓๗/๓๘๘/๔๐๒)

การปฏิสังขรณ์ :การซ่อมแซมสิ่งที่ทรุดโทรม;การทำสิ่งที่ทรุดโทรมดีขึ้น; มีข้อความที่พระสุธาปิณฑิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า สำหรับบุคคลผู้บูชาพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ควรบูชา ผู้ล่วงพ้นกิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า ข้ามความเศร้าโศกและความร่ำไรได้แล้ว (และ)สำหรับบุคคลผู้บูชาผู้ควรบูชาเหล่านั้น ผู้เช่นนั้น ผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ซึ่งนิพพานแล้ว ใครๆ ไม่อาจนับบุญได้ว่า บุญนี้มีประมาณเท่านี้ การที่บุคคลในโลกนี้ พึงครองความเป็นใหญ่แห่งทวีปทั้ง ๔ นั้นก็ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งการบูชานี้เลย ข้าพเจ้ามีใจผ่องใส ได้ใส่ก้อนปูนขาวไว้ในระหว่างแผ่นอิฐที่พระเจดีย์แห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้เป็นนระผู้เลิศ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการปฏิสังขรณ์ (วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๓๘/๓๗๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๒๓๘,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การปฏิสันถาร :การทักทายปราศรัยแขกผู้มาหา (มักใช้แก่ผู้น้อย), การต้อนรับแขก; ปฏิสันถารมี ๒ อย่าง คือ (๑) อามิสปฏิสันถาร (การต้อนรับด้วยอามิส) (๒) ธัมมปฏิสันถาร (การต้อนรับด้วยธรรม); จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในธรรม ๒ อย่าง คือ (๑) สาขัลยะ (ความมีวาจาอ่อนหวาน) (๒) ปฏิสันถาร (การต้อนรับ); มีข้อความที่พระจันทนมาลิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่าตนเองละเบญจกามคุณที่น่ายินดี น่าพอใจ และละทรัพย์ประมาณ ๘๐ โกฏิแล้ว จึงออกบวชเป็นบรรพชิต ครั้นบวชแล้ว ได้เว้นกายทุจริต ละวจีทุจริต อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ อยู่คนเดียว พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ได้เสด็จมาใกล้ ตนเองไม่ทราบว่าเป็นพระพุทธเจ้า แต่ก็ได้ทำการปฏิสันถาร ครั้นทำการปฏิสันถารแล้ว จึงได้ทูลถามถึงชื่อและโคตรว่า ท่านเป็นเทวดาหรือคนธรรพ์ หรือเป็นท้าวสักกปุรินททะ ท่านเป็นใคร หรือเป็นบุตรของใคร หรือเป็นท้าวมหาพรหม มา ณ ที่นี้ สว่างไสวไปทั่วทุกทิศเหมือนดวงอาทิตย์อุทัย (องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๓/๑๒๓,องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๗/

๑๒๖,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๗๘/๑๔๕,อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๑/๓๓๗,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การปฏิเสธ : การไม่รับ, การไม่ยอมรับ, เช่น ในปฐมโนเจอัสสาทสูตร พระสูตรว่าด้วยการปฏิเสธคุณของอายตนะ สูตรที่ ๑ , การไม่ยอมรับข้อเท็จจริง เช่น ปฏิเสธข้อกล่าวหา,ในพรหมทัตตชาดก ดาบสโพธิสัตว์ได้กล่าวคาถากับพระราชาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งแคว้นปัญจาละ บัณฑิตทั้งหลายเรียกการขอว่าเป็นการร้องไห้เรียกการปฏิเสธว่า เป็นการร้องไห้ตอบ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๗/๑๖,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๙๐/๑๗๕)

การปรนนิบัติ : การเอาใจใส่คอยปฏิบัติรับใช้ เช่น การปรนนิบัติมารดาบิดา, ในปริวาร กล่าวถึงสิกขาบทที่ ๖ ว่าด้วยการปรนนิบัติ, ในอุปติฏฐสิกขาบท สิกขาบทว่าด้วยการปรนนิบัติ,ในสพรหมกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะการปรนนิบัติบิดามารดานั้น บัณฑิตจึงสรรเสริญในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์,ในอปทาน พระอุบาลีเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า การปรนนิบัติ(พระพุทธเจ้า)ไม่เป็นหมัน(เปล่าประโยชน์) และการนอบน้อมก็ไม่เปล่าประโยชน์ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๖/๒๗๒,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๖๓/๓๕๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑๖๓/๑๐๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐๘/๗๖)

การประโคม : การบรรเลงดนตรีเพื่อเป็นสัญญาณในพิธีบางอย่างเพื่อสักการบูชาหรือยกย่องเป็นต้น, จัดเป็นมหรสพอย่างหนึ่ง อยู่ข้อ ๓ แห่งโทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ประการที่ว่า มีการประโคมที่ไหน (ไปที่นั่น) ,ในวิมานสวรรค์ ในเทวโลก ล้วนมีประโคม เช่นดังคำในอปทาน ที่ตีณิกณิการปุปผิยเถระบอกถึงอดีตชาติตอนหนึ่งว่า ในวิมานนั้นข้าพเจ้ารื่นรมย์ด้วยการฟ้อน การขับร้อง การเคาะกังสดาล และการประโคม เป็นผู้หมกมุ่นในกาม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๐/๒๐๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๖/๑๘๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๐/๓๔๕)

การประชุม : การมาตกลงปรึกษากัน,การมารวมกันหรือเรียกให้มารวมกันเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง, การมาร่วมพบกันเพื่อปรึกษาหารือ, ในวินัยปิฎก ปริวาร ในเรื่องกฐิน มีอธิบายว่า พึงรู้กฐิน คือการรวบรวม การประชุม ชื่อ การตั้งชื่อ, ในอุปริปัณณาสก์ กายคตาสติสูตร กล่าวว่า ภิกษุหลายรูปกลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งประชุมกันในหอฉัน ได้เกิดการสนทนากันขึ้นในระหว่างการประชุม ในเรื่องพระพุทธเจ้าตรัสกายคตาสติที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้วว่า มีผลมาก มีอานิสงส์มาก, ในอุปริปัณณาสก์ อัจฉริยพภูตธัมมสูตร กล่าวว่าภิกษุหลายรูปนั่งประชุมกันใน

SAMPLE

หอฉัน ได้เกิดการสนทนากันขึ้นในเรื่องพระตถาคตทรงมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมาก (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๑๒/๕๘๑, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙๗/๒๓๓)

การประชุมพร้อม ภาวะที่สิ่งทั้งหลายมารวมกัน ในที่นี้หมายถึงการถือกำเนิดของสัตว์ ซึ่งกล่าวไว้ในมหาตัณหาสัขยสูตรว่า เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และคันธัพพะก็ปรากฏ เมื่อนั้น เพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คันธัพพะ ในที่นี้หมายถึงสัตว์ผู้จะมาเกิดในครรภ์นั้น (ปฏิสนธิวิญญาณ) (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๐๘/๒๑๘)

การประชุมแห่งขันธ์ ๑๐ : การรวมลงแห่งขันธ์(กอง) ๑๐ อย่าง;การรวมลงแห่งขันธ์ ๑๐ อย่าง ได้แก่ ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ และขันธ์ ๕ ที่เป็นกิริยา; มีข้อความที่พระสกวาทีกับพระปรวาทีสนทนากันว่า พระสกวาทีถามว่าเมื่อขันธ์ ๕ ที่แสวงหาปฏิสนธิยังไม่ดับ ขันธ์ ๕ ที่เป็นกิริยาก็อุบัติใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าใช่ พระสกวาทีถามว่ามีการประชุมแห่งขันธ์ ๑๐ ขันธ์ ๑๐ มารวมกันได้ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น พระสกวาทีถามว่ามีการประชุมแห่งขันธ์ ๑๐ ขันธ์ ๑๐ มารวมกันได้ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๗๑/๖๒๕)

การประชุมแห่งผัสสะ ๒ : การประชุมแห่งการกระทบของสิ่ง ๒ สิ่ง;การถูกต้องของสิ่ง ๒ สิ่ง เช่น ผัสสะทางกาย ผัสสะทางใจ;การที่ตา หู จมูก ลิ้น และกาย กระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่รับรู้ได้ทางกาย เช่น ความสุขทางผัสสะ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒) ; มีข้อความที่พระสกวาทีสนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีถามว่าพระตถาคตทรงใฝ่พระทัยถึงฐานะ อฐานะ และสุญญตะใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ พระสกวาทีถามว่าพระตถาคตทรงใฝ่พระทัยถึงฐานะ อฐานะ และสุญญตะใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าใช่ พระสกวาทีถามว่ามีการประชุมแห่งผัสสะ ๒ อย่าง จิต ๒ ดวงใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๗๑/๖๒๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๐๓/๖๕๗,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๘๕/๕๑๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๔๗/๕๙๔)

การประชุมใหญ่ : การประชุมครั้งใหญ่ของเหล่าเทวดา ดังคำในสมยสูตรที่เทวบุตรตนหนึ่งกล่าวว่า การประชุมใหญ่ได้มีแล้วในป่าใหญ่พวกเทวดามาประชุมพร้อมกันแล้ว พวกข้าพระองค์พากันมาสู่ที่ประชุมอันเป็นธรรมนี้เพื่อจะเยี่ยมเยียนหมู่ภิกษุผู้ที่ใครๆ ให้พ่ายแพ้ไม่ได้; ในเวยยาวัจจกเถราปทาน พระเวยยาวัจจกเถระกล่าวถึงประวัติในอดีตชาติว่า ได้มีการประชุมใหญ่แห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ข้าพเจ้าได้

SAMPLE

เป็นไวยาวัจกร ขวนขวายในกิจทุกอย่าง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๗/๔๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑/๒๔๖)

การประดับตกแต่ง :การจัดให้ดี, การทำให้งาม,หมายถึงการตกแต่งสิ่งต่างๆให้งดงาม, ในมหานิทเทสกล่าวว่า การประดับตกแต่ง ๒ อย่าง คือ (๑)การประดับตกแต่งของคฤหัสถ์ (๒) การประดับตกแต่งของบรรพชิต คือ การแต่งผม การแต่งหนวด การทัดดอกไม้ การประพรมเครื่องหอม การย้อมผิว การใช้เครื่องประดับ การใช้เครื่องแต่งตัว การนุ่งผ้าสวยงาม การประดับข้อมือการโพกผ้าโพกศีรษะ การอบตัว การนวดตัว การอาบน้ำ การดัดตัว การส่องกระจกการทาเปลือกตา การสวมพวงดอกไม้ การทาปาก การเจิมหน้า การผูกข้อมือ การเกล้าผม การใช้ไม้เท้า การใช้ทะนาน การใช้พระขรรค์ การใช้ร่ม การสวมรองเท้าสวยงาม การติดกรอบหน้า การปักปิ่น การใช้พัด การนุ่งผ้าขาว การนุ่งผ้าชายยาว นี้ชื่อว่าการประดับตกแต่งของคฤหัสถ์,การตกแต่งจีวร การตกแต่งบาตร การตกแต่งเสนาสนะ การตกแต่ง การประดับประดา การเล่นสนุกในการประดับ ความเพลิดเพลินในการประดับ ความปรารถนาการประดับ ความเป็นผู้ปรารถนาการประดับ กิริยาที่ประดับ ความเป็นกิริยาที่ประดับร่างกายอันเน่าเปื่อยนี้ หรือบริขารอันเป็นภายนอก นี้ชื่อว่าการประดับตกแต่งของบรรพชิต (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๑/๔๕๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๕/๔๖๖)

การประทุษร้าย :โทสะ,ในจังกีสูตร มัชฌิมปัณณาสก์กล่าวว่าเป็นธรรมข้อ ๑ ในธรรม ๓ คือ (๑) ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโลภะ(ความโลภ)(๒) ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโทสะ(การประทุษร้าย) (๓) ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโมหะ(ความหลง), การทำให้บาดเจ็บ ดังในคำในมหาโควินทสูตร ทีฆนิกายที่สนังกุมารพรหมกล่าวถึงธรรมทั้งหลาย เช่น โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) นิกติ (การโกง) โทพภะ (การประทุษร้ายมิตร) ... ว่าเป็นผู้มีกลิ่นชั่วร้าย, การทำให้เสียหายดังที่ลิงประทุษร้ายรังในกุฏิทูสกชาดก, หมายถึงการทำร้ายผู้อื่นจนเป็นเหตุให้เกิดอันตรายแก่กายหรือจิตใจ ดังคำในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ที่ภิกษุชื่อว่าอัสสชิและปุนัพพสุกะ ๒ รูปนี้ ประทุษร้ายตระกูล ประพฤติเลวทราม ,ในวินัยปิฎก ปริวาร กล่าวว่า การประทุษร้ายบริษัทมี๔ อย่าง คือ (๑) ภิกษุผู้ทุศีล มีธรรมทราม จัดเป็นผู้ประทุษร้ายบริษัท (๒) ภิกษุณีผู้ทุศีล มีธรรมทราม จัดเป็นผู้ประทุษร้ายบริษัท (๓) อุบาสกผู้ทุศีล มีธรรมทราม จัดเป็นผู้ประทุษร้ายบริษัท (๔) อุบาสิกาผู้ทุศีล มีธรรมทราม จัดเป็นผู้ประทุษร้ายบริษัท,ในโปตลิยสูตร มัชฌิมปัณณาสก์กล่าวถึงบุคคลพึงละการนินทาและการประทุษร้ายได้ เพราะอาศัยการไม่นินทา และการไม่ประทุษร้าย ดังเช่น อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เห็นประจักษ์ชัดดังนี้ว่า เราเป็นผู้มีการนินทาและการประทุษร้ายเพราะเหตุแห่งสังโยชน์เหล่าใด เราพึง

SAMPLE

ปฏิบัติเพื่อละ เพื่อตัดสังโยชน์เหล่านั้น,ในคันธตินทุกชาดก กล่าวถึงความเสื่อม ก่อให้เกิดการประทุษร้าย ดังคำว่า ความประมาทเกิดจากความมัวเมาความเสื่อมเกิดจากความประมาท และเพราะความเสื่อมจึงเกิดการประทุษร้าย, ในภัททกาปิลานีเถริยาปทาน พระภัททกาปิลานีเถรีเล่าถึงอดีตชาติของตนว่าสมัยที่เกิดเป็นมเหสีของพระเจ้ากาสี ได้เกิดในกาสิกคามในกรุงพาราณสี โกรธที่สามีเอาอาหารของตนถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยการปัดให้หก ภายหลังรู้สึกตัวทั้งเห็นใบหน้ามีจิตสงบของพระปัจเจกพุทธเจ้า ทั้งในการให้ การรับ การเคารพ และการประทุษร้าย จึงสลดใจมาก หม่อมฉันมีจิตเลื่อมใสรับบาตรมาแล้ว ใช้น้ำหอมอย่างดีล้างจนสะอาดบรรจุน้ำตาลกรวดกับเปรียงจนเต็มบาตรแล้วถวายคืนหม่อมฉันเกิดในภพใด ๆ ก็มีรูปงาม เพราะถวายทานแต่มีกลิ่นตัวเหม็น เพราะการย่ำยีที่กระทำไม่สมควรแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๔/๔๕๖, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๓๔๘, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒/๓๗,๑๓/๓๘/๔๑,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๘๑/๑๗๓,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๓๓๓/๕๘๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๘๒-๒๘๕/๔๙๒)

อรรถกถากล่าว่า ความประทุษร้ายมีความร้ายกาจเป็นลักษณะ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๒๐/๒๘๐)

การประพฤติกรรมชั่ว : การทำกรรมชั่ว ในที่นี้หมายถึงทัณฑะอย่างหนึ่ง และหมายถึงกรรมอย่างหนึ่ง ดังคำในอุปาลีวาทสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ที่ นิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีกราบทูลพระพุทธองค์ว่า ท่านพระโคดม นิครนถ์ นาฏบุตรบัญญัติทัณฑะในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกรรมชั่วไว้๓ ประการ คือ (๑) กายทัณฑะ (๒) วจีทัณฑะ (๓) มโนทัณฑะ บรรดาทัณฑะทั้ง ๓ ประการ ที่จำแนกแยกเป็นอย่างนี้นิครนถ์ นาฏบุตรบัญญัติกายทัณฑะว่ามีโทษมากกว่ากัน ในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกรรมชั่ว มิใช่วจีทัณฑะ หรือมโนทัณฑะ,จากนั้นพระพุทธองค์อธิบายว่า ตปัสสี เราบัญญัติกรรมในการทำกรรมชั่วในการประพฤติกรรมชั่วไว้ ๓ ประการคือ (๑) กายกรรม (๒)วจีกรรม (๓) มโนกรรม ตปัสสี บรรดากรรมทั้ง ๓ ประการที่จำแนกแยกเป็นอย่างนี้ เราบัญญัติมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่า ในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกรรมชั่ว มิใช่กายกรรมหรือวจีกรรม (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕,๑๓/๖๒/๖๐)

อรรถกถาอธิบายว่า กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อธิบายว่า กายกรรมได้แก่ เจตนา ๒๐ เป็นฝ่ายกามาวจรกุศล ๘ และ เป็นฝ่ายอกุศล ๑๒ ที่ถึงการยึดถือ การรับ การปล่อย และการเคลื่อนไหวในกายทวาร วจีกรรม ได้แก่ เจตนา ๒๐ เหล่านั้นแหละ ที่ไม่เกี่ยวกับการยึดถือเป็นต้นทางกายทวาร แต่เกี่ยวกับการเปล่งวาจาที่เกิด ขึ้นทางวจีทวาร มโนทวาร ได้แก่ เจตนา ๒๙ ทั้ง

SAMPLE

ฝ่ายกุศลและอกุศล ที่ไม่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทาง ทวารทั้ง ๒ (กายทวารและวจีทวาร) ที่เกิดขึ้นทางมโนทวาร อีกนัยหนึ่ง กายกรรม หมายถึงกายทุจริต ๓ วจีกรรม หมายถึงวจีทุจริต ๔ มโนกรรม หมายถึงมโนทุจริต ๓ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๕๗/๔๐)

การประพฤติธรรม : ธรรมจริยา,การประพฤติสิ่งที่ดีงาม,การทำความดี หมายถึงประพฤติกุศลกรรม ๑๐ จัดอยู่ในมงคลข้อที่ ๑๖ ในมงคล ๓๘ ดังคำในธัมมจริยสูตร สุตตนิบาตที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลายดังนี้ว่า พระอริยะทั้งหลายกล่าวการประพฤติธรรม และการประพฤติพรหมจรรย์ทั้ง ๒ นี้ว่าเป็นรัตนะอันสูงสุด, ในมหาปทานสูตร ทีฆนิกาย สารถีกราบทูลพระวิปัสสีราชกุมารว่า การประพฤติธรรมเป็นความดี,ในธนัญชานิสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ ธนัญชานิพราหมณ์สนทนาธรรมกับพระสารีบุตรว่า บุคคลผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสม่ำเสมอ เพราะเหตุแห่งมารดาบิดา ประเสริฐกว่าแท้จริง การประพฤติธรรมและการประพฤติสม่ำเสมอประเสริฐกว่าการประพฤติอธรรมและการประพฤติไม่สม่ำเสมอ,ในพาลปัณฑิตสูตร อุปริปัณณาสก์กล่าวถึงในวินิบาตนั้น ไม่มีการประพฤติธรรมไม่มีการทำบุญ มีแต่สัตว์ผู้เคี้ยวกินกันเอง เคี้ยวกินสัตว์ผู้มีกำลังน้อยกว่า,การประพฤติธรรม หมายถึงการเลี้ยงดูแลมารดาบิดา ดังคำในทุติยขตสูตร อังคุตตรนิกายว่า การประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้วจึงบันเทิงในสวรรค์,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวความหมายของธรรมจักรไว้ ดังคำว่า ชื่อว่าธรรมจักรเพราะพระผู้มีพระภาคทรงให้จักรเป็นไปด้วยการประพฤติธรรม, นันทาเถริยาปทานกล่าวถึง พระนันทเถรีเล่าถึงประวัติของตนว่า หม่อมฉันระลึกถึงตนด้วยความขวนขวายตรวจตราอย่างมากพระมารดาตรัสตักเตือนเพื่อให้ประพฤติธรรมแต่หม่อมฉันมิได้สนใจขวนขวายในการประพฤติธรรมนั้นเลย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๒/๒๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๔๘/๕๖๓, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๒/๒๙๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๑๗, ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๗/๗, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๗๗/๕๖๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๐/๕๐๒)

อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงการประพฤติสุจริต มีกายสุจริต เป็นต้น (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๒๗๗/๑๒๑), จุดสุดท้ายของการประพฤติธรรม ในที่นี้หมายเอา พระอรหัตตผล อันเป็นจุดหมายสูงสุดของมรรคพรหมจรรย์ (ที.สี.อ. (บาลี) ๔๐๕/๓๐๐), ในอรรถกถาขุททกปาฐะอธิบายว่า การประพฤติกุศลกรรมบถ๑๐ ชื่อว่าธรรมจริยา เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เป็นต้นอย่างนี้ว่า คหบดีทั้งหลาย การประพฤติธรรม การประพฤติสม่ำเสมอ มี ๓ อย่าง ก็การประพฤติธรรมนั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุเข้าถึงโลกสวรรค์ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส

SAMPLE

ไว้ว่าคหบดีทั้งหลาย เพราะเหตุที่ประพฤติธรรม ประพฤติสม่ำเสมอ สัตว์บางเหล่าในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๑/๗/๑๒๒)

การประพฤตินอกใจ : การนอกใจคู่ครองของตน, การเป็นชู้,การไม่ซื่อตรงต่อสามีหรือภรรยาด้วยการคบชู้สู่สาว ในวิมานวัตถุ มีปรากฏหลายแห่งที่กล่าวถึงการที่ตนไม่ประพฤตินอกใจแล้วไปเกิดในสวรรค์ ดังเช่น ในอุตตรวิมานอธิบายผลดีของการไม่ประพฤตินอกใจว่าไปเกิดในสวรรค์ ดังคำว่า ดิฉันงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากการลักขโมย จากการประพฤตินอกใจสามี สำรวมระวังจากการพูดเท็จ และเว้นไกลการดื่มน้ำเมา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓/๒๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๔๘๖)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า การประพฤตินอกใจสามี(หรือภรรยา) จัดเป็นความประพฤติชั่ว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๔, องฺ.อฏฺก.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๕-๑๘/๒๗๙)

การประพฤติผิด : การกระทำผิด, การกระทำชั่ว, การประพฤติชั่ว, มิจฉาจาร, หมายถึงการประพฤติผิดในกาม หรือกาเมสุมิจฉาจาร ดังคำในอัคคัญญสูตรว่า เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ฯลฯ กาเมสุมิจฉาจาร(การประพฤติผิดในกาม)ก็แพร่หลาย เมื่อกาเมสุมิจฉาจารแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง,ในสหายตนวรรค สังยุตตนิกายกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงตำหนิติเตียนการประพฤติผิดในกามโดยประการต่าง ๆ เป็นอันมาก (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๗/๗๑,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๐/๔๑๐)

การประพฤติผิดในกาม : การกระทำหรือปฏิบัติตนในความใคร่ ; ความใคร่ทางเมถุน; จัดอยู่ในศีล ๕ (๑) การฆ่าสัตว์ (๒) การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ (๓) การประพฤติผิดในกาม (๔) การพูดเท็จ (๕) การดื่มสุราและเมรัย และจัดอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด (๖) เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ (๗) เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ (๘) ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (๙) ความมีจิตไม่พยาบาท (๑๐) ความเห็นชอบ ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ฯลฯ กาเมสุมิจฉาจาร (การประพฤติผิดในกาม)ก็แพร่หลาย เมื่อกาเมสุมิจฉาจารแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๑๐,๐๐๐ ปี

SAMPLE

ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๕,๐๐๐ ปี (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๖/๒๑๙,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๑๐๘, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๗/๔๒๖,สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑๐/๒๐๒,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๑/๒๐๓,สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๓,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๘๐/๕๑๐,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๔๖/๕๙๑, ที.ปา.อ. (บาลี) ๘๔/๓๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การประพฤติพรหมจรรย์ : การประพฤติมรรคพรหมจรรย์ ดังคำในธัมมจริยสูตร สุตตนิบาตที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลายดังนี้ว่า พระอริยะทั้งหลายกล่าวการประพฤติธรรม และการประพฤติพรหมจรรย์ทั้ง ๒ นี้ว่าเป็นรัตนะอันสูงสุด (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗/๕๖๕) (ดูการประพฤติธรรม ประกอบ)

อรรถกถาอธิบายว่า พรหมจรรย์ หมายถึงมัคคพรหมจรรย์ (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๒๗๗/๑๒๑), หมายถึงจุดสุดท้ายของการประพฤติธรรม ในที่นี้หมายเอา พระอรหัตตผล อันเป็นจุดหมายสูงสุดของมรรคพรหมจรรย์ (ที.สี.อ. (บาลี) ๔๐๕/๓๐๐)

การประพฤติสม่ำเสมอ : การทำตามเป็นประจำ, การปฏิบัติต่อเนื่อง หมายถึงความเป็นไปอันเกี่ยวด้วยการกระทำหรือปฏิบัติตนอย่างต่อเนื่อง ดังคำที่พระวิปัสสีราชกุมารตรัสไว้ในทีฆนิกาย มหาปทานสูตรว่า บรรพชิตนี้ดีแท้ เพราะการประพฤติธรรมเป็นความดี การประพฤติสม่ำเสมอเป็นความดี, ในธนัญชานิสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ ธนัญชานิพราหมณ์กล่าถึงการประพฤติธรรมและการประพฤติสม่ำเสมอ ประเสริฐกว่าการประพฤติอธรรมและการประพฤติไม่สม่ำเสมอ , ในเนมิชาดก กล่าวถึงพระเจ้าเนมิตรัสกับท้าวสักกเทวราชไว้ตอนหนึ่งว่า หม่อมฉันจักกลับไปทำบุญให้มากขึ้นในหมู่มนุษย์ ด้วยการบริจาคทาน การประพฤติสม่ำเสมอความสำรวมและความฝึกอินทรีย์ที่บุคคลทำแล้ว จะได้รับความสุขและไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง,ยัญญสามิกเถราปทาน พระยัญญสามิกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้ามีอายุ ๗ ขวบ เป็นผู้จบมนตร์ ได้ดำรงวงศ์ตระกูล ได้ตระเตรียมพิธีบูชายัญจะฆ่าสัตว์เลี้ยง ๘๔,๐๐๐ ตัว เมื่อพระพุทธเจ้าสิทธัตถะเสด็จมาตรัสว่าเราพอใจการไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง การงดเว้นจากการลักขโมย จากการประพฤตินอกใจ และจากการดื่มน้ำเมา คือความยินดีในการประพฤติสม่ำเสมอ ความเป็นพหูสูต และความเป็นผู้กตัญญู ธรรมเหล่านี้บัณฑิตก็สรรเสริญทั้งในปัจจุบันและอนาคต จึงได้ชำระจิตให้บริสุทธิ์ก่อนแล้วทำจิตให้เลื่อมใส ในภายหลัง ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น ข้าพเจ้าจึงได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดุสิต (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๓/๒๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๘/๕๖๕, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๕๘๗/๒๘๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๔๘๖)

SAMPLE

การประสบ : การพบ, การพบปะ, การพบเห็น ดังคำในสัมมาทิฏฐิสูตรตอนหนึ่งว่า การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๒๙/๑๒๐)

อรรถกถาอธิบายว่า อารมณ์ ในที่นี้หมายถึงสัตว์และสังขาร (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๓๒/๑๖๐)

การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ :การพบเห็นสัตว์และสังขารอันไม่เป็นที่รัก มีอธิบายว่า การไปร่วม การมาร่วม การประชุมร่วม การอยู่ร่วมกับอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รักใคร่ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขาในโลกนี้ เช่น รูป สียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หรือจากบุคคลผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ผาสุก ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่มีความเกษมจากโยคะของเขา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๗/๓๒๔, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙/๒๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๓/๕๑, อภิ.วิ. (ไทย)๓๕/๑๙๙/๑๖๕)

การประหัตประหาร : การประหาร, การเอาถึงเป็นถึงตาย, ดังคำในจูฬกัมมวิภังคสูตร อุปริปัณณาสก์ว่า การที่บุคคลเป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ฝักใฝ่ในการประหัตประหาร ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย นี้เป็นปฏิปทา(ข้อปฏิบัติ)ที่เป็นไปเพื่อความมีอายุสั้น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๙๐/๓๕๐)

การประหารชีวิต :การลงโทษ หมายถึงการโทษทางอาญาขั้นสูงสุดที่ลงแก่ผู้กระทำความผิดอาญาอุกฉกรรจ์ ในที่นี้หมายถึงการเอาตัวผู้ต้องโทษประหารชีวิตไปตัดคอเสียให้ตาย ดังคำในจักกวัตติสูตร ปาฏิกวรรคที่กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิ รับสั่งให้ประหารชีวิตคนที่ลักขโมย ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ดังคำว่า ท้าวเธอทรงสั่งบังคับราชบุรุษทั้งหลายว่า ‘แน่ะพนาย ถ้าเช่นนั้น ท่านจงใช้เชือกเหนียว ๆ มัดบุรุษนี้ไพล่หลังอย่างแน่นหนาแล้ว โกนผมนำตระเวนไปตามถนนและตรอก พร้อมกับแกว่งบัณเฑาะว์เสียงดังน่ากลัวนำออกทางประตูด้านทิศใต้ จงคุมตัวอย่างแข็งขันทำการประหารชีวิต ตัดศีรษะบุรุษนั้นเสียทางด้านทิศใต้แห่งพระนคร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๒/๖๙)

การประหารด้วยหลาว : การฆ่าด้วยการใช้หลาว,การทำลายด้วยหลาว ในที่นี้หมายถึงการที่ใช้หลาวพุ่งแทงให้ตาย ดังคำที่กล่าวถึงคนมีอายุ ๑๐๐ ปี ถ้าใครมาพูดว่า คนทั้งหลายใช้หอกแทงท่านในตอนเช้า ๑๐๐ เล่ม ตอนเที่ยง ๑๐๐ เล่ม ตอนเย็น ๑๐๐ เล่ม ท่านนั้นถูกหอกทิ่มแทงวันละ๓๐๐เล่ม มีอายุ ๑๐๐ ปีมีชีวิตอยู่๑๐๐ ปี เมื่อล่วงไป ๑๐๐ ปี ก็จักรู้แจ้งอริยสัจ ๔ที่ยังไม่ได้รู้แจ้ง คนผู้เห็นประโยชน์ควรยอมรับข้อเสนอนั้นไว้ ในสัตติสตสูตร มหาวารวรรค สังยุตตนิกายว่า เพราะสงสารนี้มีเบื้องต้นกับเบื้องปลายกำหนดรู้ไม่ได้ เบื้องต้นและที่สุดแห่งการประหารด้วยหอก การประหารด้วยดาบ

SAMPLE

การประหารด้วยหลาว และการประหารด้วยขวาน ย่อมไม่ปรากฏ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๕/๖๑๖)

การประหารด้วยหอก :การฆ่าด้วยการใช้หอก,การทำลายด้วยหอก ในที่นี้หมายถึงการที่ใช้หอกทิ่มแทงให้ตาย มีอธิบายว่า ผู้ถูกหอก ๑๐๐ เล่มทิ่มแทงวันละ ๓ ครั้ง คือเวลาเช้า เวลาเที่ยง และเวลาเย็น ตลอด ๑๐๐ ปี แล้วจักรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ที่ยังไม่ได้รู้แจ้ง คนผู้เห็นประโยชน์ควรยอมรับข้อเสนอนั้นไว้ ดังคำในสัตติสตสูตร มหาวารวรรค สังยุตตนิกาย ว่า เปรียบเหมือนใครๆ พึงกล่าวกับบุรุษผู้มีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปีว่ามาเถิด พ่อมหาจำเริญ ชนทั้งหลายจักใช้หอก ๑๐๐ เล่ม ทิ่มแทงท่านในเวลาเช้า ใช้หอก ๑๐๐ เล่มทิ่มแทงในเวลาเที่ยง ใช้หอก ๑๐๐ เล่มทิ่มแทงในเวลาเย็น ท่านนั้นถูกหอกทิ่มแทงวันละ ๓๐๐ เล่ม มีอายุ ๑๐๐ ปีมีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี เมื่อล่วงไป ๑๐๐ ปี ก็จักรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ที่ยังไม่ได้รู้แจ้ง กุลบุตรผู้เห็นประโยชน์ควรยอมรับข้อเสนอนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสงสารนี้มีเบื้องต้นกับเบื้องปลายกำหนดรู้ไม่ได้ เบื้องต้นและที่สุดแห่งการประหารด้วยหอก การประหารด้วยดาบ การประหารด้วยหลาว และการประหารด้วยขวาน ย่อมไม่ปรากฏ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๕/๖๑๖)

การปราชัย : การพ่ายแพ้ ดังคำในโกกาลิกสูตร สังยุตตนิกายว่า การปราชัยด้วยทรัพย์ในการเล่นการพนันจนหมดตัวนี้ เป็นความผิดเพียงเล็กน้อย แต่การที่บุคคลมีใจประทุษร้ายในบุคคลผู้ดำเนินไปดีแล้วนี้เท่านั้น เป็นความผิดมากกว่า, ในพระสูตรต่างๆ เช่น ทุติยขตสูตร โกกาลิกสูตร กล่าวถึงผู้สรรเสริญคนที่ควรติเตียน หรือติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ ชื่อว่าสั่งสมความผิดไว้ด้วยปากย่อมไม่ประสบความสุข เพราะความผิดบุคคลผู้ตั้งวาจาและใจอันชั่วติเตียนพระอริยะย่อมเข้าถึงนรก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๐/๒๔๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓/๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๖๔/๖๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า การปราชัยเสียทรัพย์เพราะการพนัน พร้อมทั้งสิ่งของของตนทั้งหมดก็ดี พร้อมทั้งตนเองก็ดี เป็นความผิดเพียงเล็กน้อย ผู้ใดพึงมีจิตคิดประทุษร้ายในเหล่าบุคคลผู้ปฏิบัติดี ความประทุษร้ายแห่งจิตของผู้นั้นเป็นโทษมากกว่าโทษในการพนัน (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๘๐/๒๐๕)

การปรารภความเพียร : การบำเพ็ญทางกายและทางจิต, อารัทธวิริยะ,ดังคำในสัลเลขสูตร มูลปัณณาสก์ว่า การปรารภความเพียร เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้เกียจคร้าน, การปรารภความเพียร เป็นทางเพื่อความดับสนิทสำหรับบุคคลผู้เกียจคร้าน,ในวัมมิกสูตรกล่าวถึงการขุดว่าเป็นชื่อของการปรารภความเพียร ดังคำว่า คำว่า จงขุด นั้น เป็นชื่อของการปรารภความเพียร, ในสังคีติสูตร ทีฆนิกายกล่าวถึง

SAMPLE

อารัมภวัตถุ เหตุแห่งการปรารภความเพียร ๘, การปรารภความเพียร จัดอยู่ในกถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่ง ที่เป็น สัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างเดียวเพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน,ในมหานิทเทสอธิบายการปรารภความเพียรว่าอยู่ในความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสตอนหนึ่งว่า ความเพียร ตรัสเรียกว่าความเพียรเครื่องเผากิเลส คือ การปรารภความเพียร การก้าวออก การก้าวไปข้างหน้า การย่างขึ้นไป ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความมั่นคง ความทรงไว้ ความบากบั่นไม่ย่อหย่อน ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคองธุระไว้ (ที.ปา,(ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๔,๑๑/๓๓๕/๓๔๓, ๑๑/๓๕๗/๔๐๑,๑๔/๙๒/๑๐๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๕/๗๗, ๑๒/๘๗/๘๐,๑๒/๒๕๑/๒๗๑, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๙/๒๒๗,, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๑/๔๕๑) ดูอารัมภวัตถุ ๘ และ ดูสมาบัติ ๘

อรรถกถาทีฆนิกาย มหาวรรค มีอธิบายผู้ที่ปรารภความเพียรทางกายและทางใจไว้ ภิกษุเหล่าใด บรรเทาความคลุกคลีด้วยหมู่อยู่ผู้เดียว ในอิริยาบถทั้ง ๔ โดยอารัมภวัตถุ ๘ ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่าปรารภความเพียรทางกาย ภิกษุเหล่าใดบรรเทาความคลุกคลีทางจิต อยู่ผู้เดียว โดยสมาบัติ ๘ ไม่ยอมยืนเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะเดินอยู่ ไม่ยอมนั่งเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะยืนอยู่ ไม่ยอมนอนเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะนั่งอยู่ข่มกิเลสที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่าปรารภความเพียรทางจิต (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓๘/๑๓๐)

การปรารภความเพียร : การบำเพ็ญทางกายและทางจิต, อารัทธวิริยะ,ดังคำในสัลเลขสูตร มูลปัณณาสก์ว่า การปรารภความเพียร เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้เกียจคร้าน, การปรารภความเพียร เป็นทางเพื่อความดับสนิทสำหรับบุคคลผู้เกียจคร้าน,ในวัมมิกสูตรกล่าวถึงการขุดว่าเป็นชื่อของการปรารภความเพียร ดังคำว่า คำว่า จงขุด นั้น เป็นชื่อของการปรารภความเพียร, ในสังคีติสูตร ทีฆนิกายกล่าวถึงอารัมภวัตถุ เหตุแห่งการปรารภความเพียร ๘, การปรารภความเพียร จัดอยู่ในกถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่ง ที่เป็น สัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างเดียวเพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน,ในมหานิทเทสอธิบายการปรารภความเพียรว่าอยู่ในความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสตอนหนึ่งว่า ความเพียร ตรัสเรียกว่าความเพียรเครื่องเผากิเลส คือ การปรารภความเพียร การก้าวออก การก้าวไปข้างหน้า การย่างขึ้นไป ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความมั่นคง ความทรงไว้ ความบากบั่นไม่ย่อหย่อน ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคองธุระไว้ (ที.ปา,(ไทย)

SAMPLE

๑๑/๓๓๑/๓๓๔,๑๑/๓๓๕/๓๔๓, ๑๑/๓๕๗/๔๐๑,๑๔/๙๒/๑๐๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๕/๗๗, ๑๒/๘๗/๘๐,๑๒/๒๕๑/๒๗๑, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๙/๒๒๗,, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๑/๔๕๑) ดูอารัมภวัตถุ ๘ และ ดูสมาบัติ ๘

อรรถกถาทีฆนิกาย มหาวรรค มีอธิบายผู้ที่ปรารภความเพียรทางกายและทางใจไว้ ภิกษุเหล่าใด บรรเทาความคลุกคลีด้วยหมู่อยู่ผู้เดียว ในอิริยาบถทั้ง ๔ โดยอารัมภวัตถุ ๘ ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่าปรารภความเพียรทางกาย ภิกษุเหล่าใดบรรเทาความคลุกคลีทางจิต อยู่ผู้เดียว โดยสมาบัติ ๘ ไม่ยอมยืนเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะเดินอยู่ ไม่ยอมนั่งเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะยืนอยู่ ไม่ยอมนอนเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะนั่งอยู่ข่มกิเลสที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่าปรารภความเพียรทางจิต (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓๘/๑๓๐)

การปลงใจ : การตกลงใจ ดังคำในทุฏฐัฏฐกสูตร สุตตนิบาตว่า การปลงใจในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่น ก็มิใช่ก้าวล่วงได้ง่าย, ในทุฏฐัฏฐกสุตตนิทเทสอธิบายว่า คำว่า การปลงใจในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่นได้แก่ในทิฏฐิ ๖๒ คำว่าปลงใจแล้ว ได้แก่ตกลงใจแล้ว วินิจฉัยแล้ว ตัดสินแล้ว ชี้ขาดแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๙๒/๖๙๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐/๙๐)

การปลงผม : การโกนผม ,ในมหาวรรค พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อปโลกน์ต่อสงฆ์เพื่อการปลงผม,ในจูฬวรรค กล่าวถึงภิกษุณีทั้งหลายยำเกรงอยู่ จึงไม่ยินดีการปลงผมจากพวกบุรุษ,ในจูฬนิทเทส กล่าวถึงเรื่องที่บัณฑิตสัตบุรุษ พุทธสาวก พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า มุ่งหวัง คือ เรื่องการปลงผมและการนุ่งห่มผ้ากาสาวะ,ในกถาวัตถุ มีกล่าวสรุปไว้ว่า ในหมู่เทวดานั้นไม่มีการบรรพชา การปลงผม (วิ.ม.(ไทย) ๔/๙๘/๑๕๒, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๖/๓๗๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๖/๔๑๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๐/๑๔๖)

การปล้น : การใช้กำลังลอบมาหักโหมแย่งชิงเอาโดยไม่รู้ตัว, ในจูฬศีล ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำการตีชิงวิ่งราว การปล้นและการขู่กรรโชก, ในจักกวัตติสูตร กล่าวถึงชาวบ้านจึงให้ช่างทำศัสตราคม แล้วจึงเริ่มทำการปล้นบ้าน นิคม พระนคร ปล้นตาม ถนน หนทาง จับคนที่ไม่ให้สิ่งของที่พวกตนถือเอาโดยอาการขโมยคุมตัวอย่างแข็งขัน ประหารชีวิต ตัดศีรษะของบุคคลเหล่านั้นเสีย, ในเฉทนาทิสูตร สังยุตตนิกาย กล่าวว่า สัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิง วิ่งราว การปล้น และการกรรโชกมีจำนวนมากกว่า, ในมหาโจรสูตร อังคุตตรนิกาย กล่าวถึงการปล้นว่าเป็นขององค์ประกอบของมหาโจร ดังคำว่า มหาโจรประกอบด้วยองค์ ๓

SAMPLE

ประการ ย่อมงัดแงะบ้าง ทำการปล้นบ้าง ล้อมปล้นเรือนหลังเดียวบ้าง ดักปล้นในทางเปลี่ยวบ้าง,การปล้นย่อมเกิดขึ้นขณะเดิน ดังคำในสมยสูตร อังคุตตรนิกายว่า สมัยที่มีภัย มีการปล้นสะดมในดง ชาวชนบทพากันขึ้นยานพาหนะอพยพไป (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๓/๗๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๔, ๑๓/๔๑๘/๕๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๒,๑๔/๑๐๒/๑๒๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๖-๑๑๗๑/๖๕๑,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕๑/๒๑๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๓)

การปล่อยน้ำอสุจิ : การทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน, ดังคำในเรื่องที่บุคคลอื่นนำเข้าไปให้ ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า น้ำอสุจิและการปล่อยน้ำอสุจิของพระอรหันต์มีอยู่ใช่ไหมซึ่งพระปรวาทีตอบว่า ใช่, การปล่อยน้ำอสุจิ ก็คือการทำน้ำอสุจิให้เคลื่อนจากฐาน ดังคำที่กล่าวไว้ในมหาวิภังค์ กล่าวถึงสุกกวิสัฏฐิสิกขาบท ว่าด้วยการจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๔/๒๔๙,วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๔๒/๔๗๒, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๗/๒๔๙)

ในสังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๑ อธิบายว่า คำว่า น้ำอสุจิ หมายถึงน้ำอสุจิมี ๑๐ ชนิด คือ (๑) อสุจิสีเขียว (๒) อสุจิสีเหลือง (๓) อสุจิสีแดง(๔) อสุจิสีขาว (๕) อสุจิสีเหมือนเปรียง (๖) อสุจิสีเหมือนน้ำท่า (๗) อสุจิสีเหมือนน้ำมัน (๘) อสุจิสีเหมือนนมสด (๙) อสุจิสีเหมือนนมส้ม(๑๐) อสุจิสีเหมือนเนยใส (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๒๗/๒๕๒)

อรรถกถากถาวัตถุอธิบายว่า ในเรื่องนั้น ชนเหล่าใดย่อมสำคัญว่า เทวดาผู้นับเนื่องในหมู่มารน้อมนำน้ำสุกกะ คือน้ำอสุจิเข้าไปแก่พระอรหันต์ได้ เพราะเห็นการสละน้ำสุกกะ คืออสุจิของชนทั้งหลายผู้ปฏิญาณตนว่าเป็นพระอรหันต์ ผู้หลอกลวง ผู้เย่อหยิ่ง ผู้สำคัญในธรรมอันตนไม่บรรลุว่าบรรลุแล้ว หรือผู้ปฏิบัติอยู่เพื่อความเป็นพระอรหันต์ ดุจนิกายปุพพเสลิยะ และอปรเสลิยะทั้งหลายในขณะนี้,ภิกษุในนิกายปุพพเสลิยะ มีความเห็นว่า ถ้าถูกมารดลใจ แม้พระอรหันต์ก็หลั่งน้ำอสุจิได้ จึงตอบรับ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๓๐๗/๑๘๑)

การป้องกัน : การกั้นไว้เพื่อต้านทานหรือคุ้มครอง ดังคำที่กล่าวถึงวิธีแผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์ในอหิราชสูตรว่า เราทำการรักษาแล้ว ทำการป้องกันแล้ว ขอหมู่สัตว์ผู้มีชีวิตจงหลีกไป เรานั้นขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาค ขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์,ในเถรคาถา พระปาราปริยเถระกล่าวว่า บุรุษที่ยังกำหนัดยินดีในรูป เสียง กลิ่น (รส) และโผฏฐัพพะ ของสตรี ย่อมประสบทุกข์ต่าง ๆ กระแสตัณหาในสตรีทั้ง ๕ ย่อมไหลไปในทวารทั้ง ๕ ของบุรุษ ผู้ใดมีความเพียรอาจทำการป้องกันกระแสตัณหาทั้ง ๕ นั้นได้,ในขันธชาดกสอนให้ขันธปริตรป้องกันสัตว์ร้ายต่าง

SAMPLE

ๆ ได้ ดังที่ฤๅษีโพธิสัตว์สอนดาบสทั้งหลายให้เจริญเมตตาในพญางูทั้ง ๔ ตอนหนึ่งว่า เราทำการรักษา ทำการป้องกันไว้แล้ว (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๑/๑๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๓๙/๔๖๔,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๖/๙๒)

การปิดป้องทิศ : การปิดเพื่อกักหรือกั้นไว้ ในที่นี้หมายถึงการปิดป้องทิศ ๖ อันได้แก่ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง และทิศเบื้องบน ดังคำในสิงคาลกสูตรว่า คหบดีบุตร เธอพึงทราบทิศ ๖ นี้ คือ พึงทราบว่า มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้าพึงทราบว่า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา พึงทราบว่า บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลังพึงทราบว่า มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย พึงทราบว่า ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่างพึงทราบว่า สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒)

อรรถกถาอธิบายว่า การปกปิดทิศทั้ง ๖ นี้ จะทำให้ปราศจากบาปคือความลามก ๑๔ อย่างเหล่านี้ เพื่อชนะโลกนี้และโลกหน้าทั้งสอง ทำให้ไม่มีเวรทั้ง ๕ ตาย แล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๒๔๔/๑๓๔)

การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น : การร่วมประเวณีกับเมียผู้อื่น ในที่นี้มุ่งหมายถึงคำสอนที่ตรัสแก่สิงคาลกมาณพและจัดเป็นเหตุข้อ ๒ ในเหตุ ๖ ที่ทำลายบุรุษให้พินาศ ดังคำว่า เหตุ ๖ ประการนี้ คือ(๑) การนอนตื่นสาย (๒) การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น (๓) การผูกเวร (๔) ความเป็นผู้ก่อแต่เรื่องเสียหาย (๕) การมีมิตรชั่ว(๖) ความตระหนี่จัดย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ, ในอามคันธสูตร สุตตนิบาต กล่าวถึงกลิ่นดิบซึ่งเป็นความประพฤติไม่ใช่อาหารที่ปรุงด้วยเนื้อ ดังพระดำรัสที่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแก่ติสสดาบสว่า การฆ่าสัตว์ การทุบตีการตัด การจองจำ การลักขโมย การพูดเท็จ การเห็นแก่ได้ การหลอกลวง การศึกษาตำราที่ไร้ประโยชน์ และการเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น นี้ต่างหาก ชื่อว่ากลิ่นดิบ หาใช่อาหารที่ปรุงด้วยเนื้อไม่(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๔๕/๕๕๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กลิ่นดิบ ในความหมายทั่วไป หมายถึงอาหารจำพวกปลาและเนื้อสัตว์ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๒๔๓/๕๐)

การเป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ : การเข้าฌานสมาบัติ; การอยู่นิ่งด้วยการเข้าฌานสมาบัติ ในที่นี้หมายถึงการที่มาประชุมกัน ควรทำให้หน้าที่ ๒ อย่าง คือสนทนาธรรมและนั่งอยู่นิ่ง ดังคำในปาสราสิสูตร มูลปัณณาสก์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ข้อที่เธอทั้งหลายผู้เป็นกุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา ประชุมสนทนาธรรมีกถากันนั้นเป็นเรื่องสมควร เธอทั้งหลายผู้มาประชุมกันมีกิจที่ควรทำ ๒ ประการ คือ (๑) การสนทนาธรรม(เรื่องกถาวัตถุ ๑๐) (๒)การเป็นผู้นิ่งอย่างพระ

SAMPLE

อริยะ, ในปัญญาสูตร อังคุตตรนิกาย อธิบายว่า อยู่ในที่ประชุมสงฆ์ ไม่พูดเรื่องราวต่างๆ ไม่พูดติรัจฉานกถา กล่าวธรรมเอง เชื้อเชิญผู้อื่นให้กล่าว และไม่ดูหมิ่นการนิ่งอย่างพระอริยะ นี้เป็นเหตุปัจจัยข้อ ๑ (ในข้อ ๘) ที่เป็นไปเพื่อได้ปัญญาอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว,ในราชสูตร อุทาน พระผู้มีพระภาคตรัสเตือนภิกษุที่สนทนากันเรื่องอันตรากถา,มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ข้อที่เธอทั้งหลายผู้เป็นกุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา ประชุมสนทนาธรรมีกถากันนั้นเป็นเรื่องสมควร เธอทั้งหลายผู้มาประชุมกันมีกิจที่ควรทำ ๒ คือ (๑) การสนทนาธรรม (๒) การเป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๓/๒๙๖,องฺ.อฏฺก.(ไทย) ๒๓/๒/๑๙๗-๑๙๘,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔/๔๓๕,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๒/๑๙๑)

อรรถกถาอธิบายว่า การเป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ หมายถึง การเข้าฌานสมาบัติ (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๗๓/๗๗), เมื่อมีการสนทนาธรรมกัน ควรถามปัญหาตอบปัญหาเกี่ยวกับธรรมวินัย พูดน้อย พูดมีที่จบ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุผู้นั่งประชุม มีหน้าที่ ๒ อย่าง คือ (๑) สนทนาธรรม (๒) เป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓๗/๑๒๘, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๑๗๗) และดู องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๒๒/๔๕๒)

การเปรียบเทียบ : การพิจารณาเทียบเคียงให้เห็นลักษณะที่เหมือนกันและต่างกัน ดังคำในอนุรุทธสูตร อุปริปัณณาสก์ ที่พระอนุรุทธเถระกล่าวกับพระมหากัจจายนะว่า ท่านกัจจานะถ้าเช่นนั้น กระผมจักทำการเปรียบเทียบแก่ท่าน แม้เพราะการเปรียบเทียบ วิญญูชนบางพวกในโลกนี้ จึงรู้ทั่วถึงอรรถแห่งภาษิตได้ เช่น เมื่อประทีบน้ำมันอันบุคคลจุดไฟอยู่ แม้น้ำมันก็บริสุทธิ์ แม้ไส้ก็บริสุทธิ์ เพราะน้ำมันและไส้บริสุทธิ์ ประทีปน้ำมันนั้นจึงติดไฟอย่างไม่ริบหรี่หรือดังคำว่าในนาลกสูตร สุตตนิบาตว่า สิ่งใดพร่อง สิ่งนั้นดัง สิ่งใดเต็ม สิ่งนั้นเงียบ หรือดังคำในมหานารทกัสสปชาดกว่า เหมือนเรือของพ่อค้าบรรทุกสินค้าหนักเกินประมาณ ย่อมทำสินค้าที่หนักยิ่งจมดิ่งลงในมหาสมุทรฉันใด คนสั่งสมบาปกรรมไว้ทีละน้อย ๆก็จะพาเอาบาปกรรมที่หนักอย่างยิ่งจมดิ่งลงในนรกฉันนั้น, ในพาลปัณฑิตสูตร กล่าวว่า เปรียบเหมือนเงาของยอดภูเขาใหญ่ย่อมบดบัง ครอบคลุมแผ่นดินใหญ่ในเวลาเย็น แม้ฉันใด กรรมดีที่บัณฑิตทำ คือการประพฤติกายสุจริต การประพฤติวจีสุจริต การประพฤติมโนสุจริตไว้ในกาลก่อน ก็ฉันนั้น ย่อมคุ้มครอง ป้องกันบัณฑิต ,ในนฬกลาปีสูตร กล่าวถึงพระสารีบุตรกล่าวถึงการเปรียบให้พระมหาโกฏฐิตเถระฟังว่า ผมจักเปรียบเทียบให้ท่านฟัง บุรุษทั้งหลายผู้มีความรู้ในโลกนี้ย่อมรู้เนื้อความแห่งภาษิตได้แม้ด้วยการเปรียบเทียบ เปรียบเหมือน

SAMPLE

ไม้อ้อ ๒ กำ พึงตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยกันและกัน อุปมานี้ฉันใดอุปไมยก็ฉันนั้น เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี, จูฬนิทเทสอธิบายว่า คำว่า ฉันนั้น ในคำว่า อาตมภาพก็ฉันนั้นละคณาจารย์ผู้มีทรรศนะแคบไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เหมือนหงส์โผลงสู่สระใหญ่ เป็นคำที่ทำให้การเปรียบเทียบสมบูรณ์ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๔/๒๗๕,๑๔/๒๕๕/๓๐๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๗/๑๓๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๒๗-๖๗๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๔๕/๓๗๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๕/๓๕๙)

การเปล่งวาจาของผู้เข้าฌาน : การเปล่งคำพูดหรือเสียงออกมาของบุคคลในขณะที่เข้าฌาน; มีข้อความที่พระสกวาทีสนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีถามว่าการเปล่งวาจาของผู้เข้าฌานมีอยู่ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าใช่ พระสกวาทีถามว่าการเปล่งวาจาของผู้เข้าฌานมีอยู่ในโอกาสทั้งปวงใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ พระสกวาทีถามว่าการเปล่งวาจาของผู้เข้าฌานมีอยู่ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าใช่ พระสกวาทีถามว่าการเปล่งวาจาของผู้เข้าฌานมีอยู่ในกาลทั้งปวงใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ พระสกวาทีถามว่าการเปล่งวาจาของผู้เข้าฌานมีอยู่ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๖/๒๙๑)

อรรถกถาอธิบายว่าพระปรวาทีมีความเห็นว่า ในขณะที่บุคคลบรรลุโสดาปัตติผลจะมีการเปล่งเสียงว่าทุกข์ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๓๒๖/๑๘๓)

การเปิดเผย : การทำสิ่งที่ปิดบังอยู่ให้เผยออก, การเผยให้รู้ ในที่นี้หมายถึงอธิบายเนื้อความที่ขึ้นมากล่าว, การชี้แจงขยายความตามหัวข้อที่ตั้งไว้ การตรงไปตรงมา, การไม่ปิดบัง เช่น เป็นคนเปิดเผย ไม่มีความลับดังเช่น พระพุทธเจ้าไม่ทรงเป็นอาจริยมุฏฐิ,ในทุติยสุริยสูตรอธิบายว่า เมื่อตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก ความสว่างไสวเจิดจ้าก็ปรากฏ เวลานั้นไม่มีความมืดมนอนธการ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ก็ย่อมมีฉันนั้น, ในวินัยปิฎก ปริวาร กล่าวถึงการเปิดเผยไว้ตอนหนึ่งว่า การเปิดเผยความเห็นที่ชอบธรรมมี ๕ อย่าง คือ(๑) การเปิดเผยความเห็นในอาบัติ(๒) การเปิดเผยความเห็นในอาบัติที่เป็นเทสนาคามินี (๓) การเปิดเผยความเห็นในอาบัติที่ยังไม่ได้แสดง (๔) การไม่เปิดเผยความเห็นพร้อมกัน ๔-๕ รูป(๕) การไม่เปิดเผยความเห็นด้วยนึกในใจ, ในปัญจปัณฑิตชาดก กล่าวว่า ธรรมดาความลับปกปิดไว้เท่านั้นเป็นการดี การเปิดเผยความลับบัณฑิตไม่สรรเสริญ, ในสุธาโภชนชาดก หิรีเทพธิดากล่าวถึงการเปิยเผยไว้ตอนหนึ่ง ดังคำว่า สำหรับหญิง การขอเป็นเหมือนการเปิดเผยอวัยวะที่น่าละอาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๘/๖๑๘,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๓๑/๕๒๗,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๕๖/๑๒๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า การเปิดเผย หมายถึงการชี้แจงแสดงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้ โดยการวกกลับมาอธิบายซ้ำอีก,คำว่า อาจริยมุฏฐิ กำมือของอาจารย์ อธิบายว่า มือที่กำไว้ ใช้เรียกอาการของอาจารย์ภายนอกพระพุทธศาสนาที่หวงวิชา ไม่ยอมบอกแก่ศิษย์ขณะที่ตนเองยังหนุ่ม แต่จะบอกแก่ศิษย์ที่ตนรัก ขณะที่ตน ใกล้จะตายเท่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงถือตามคติเช่นนี้ (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๖๕/๑๕๐) (ม.อุ.อ. (บาลี)๓/๓๗๑/๒๒๓, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕)

การไปร่วม : การมีส่วนร่วมด้วยกัน เช่น การมาร่วม การประชุมร่วม ในที่นี้มุ่งอธิบายการประสบกับอารมณ์(คือสัตว์และสังขาร) อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ดังคำในทุกขสัจสรุปได้ว่า การไปร่วม การมาร่วม การประชุมร่วม การอยู่ร่วมกับอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา เช่น รูป เสียงกลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ หรือจากบุคคลผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ สิ่งที่ไม่เกื้อกูล สิ่งที่ไม่ผาสุก สิ่งที่ไม่มีความเกษมจากโยคะ นี้เรียกว่า การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๙๖/๓๒๗, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๒๙/๑๒๐, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๓/๕๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๙๙/๑๖๕)

การผูกเวร : การผูกใจเจ็บ, ในที่นี้มุ่งหมายถึงการที่ผูกใจในบุคคลผู้ทำที่เจ็บใจแล้วแก้แค้นภายหลัง ,การมากไปด้วยเวร ในสิงคาลกสูตร กล่าวถึงการผูกเวรว่าเป็นเหตุข้อ ๓ ในเหตุ ๖ ที่ทำลายบุรุษให้พินาศ ดังคำว่า เหตุ ๖ นี้ คือ(๑) การนอนตื่นสาย (๒) การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น (๓) การผูกเวร (๔) ความเป็นผู้ก่อแต่เรื่องเสียหาย (๕) การมีมิตรชั่ว(๖) ความตระหนี่จัดย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ, ในผันทนชาดกกล่าวถึงการผูกเวรของหมีและไม้สะคร้อ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๖,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๔/๓๙๘)

อรรถกถาอธิบายถึงการผูกเวรไว้ว่า เขาดูหมิ่นเราในท่ามกลางชุมชน ช่างเถิดเราจักให้บทเรียนเขา (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๒๕๑๑๓๘)

การเผาผลาญบาป : การทำความชั่วให้หมดสิ้นไป;การทำความมัวหมองให้หมดสิ้นไปจากจิตใจ; จัดเป็นมงคลข้อหนึ่งบรรดามงคล ๓๘ คือ (๑) การไม่คบคนพาล (๒) การคบแต่บัณฑิต (๓) การบูชาคนที่ควรบูชา (๔) การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (๕) การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน (๖) การตั้งตนไว้ชอบ (๗) ความเป็นพหูสูต (๘) ความเป็นผู้มีศิลปะ (๙) วินัยที่ศึกษามาดี (๑๐) วาจาสุภาษิต (๑๑) การบำรุงมารดาบิดา (๑๒) การสงเคราะห์บุตร (๑๓) การสงเคราะห์ภรรยา (๑๔) การทำงานไม่อากูล (๑๕) การให้ทาน (๑๖) การประพฤติธรรม (๑๗) การสงเคราะห์ญาติ (๑๘) การงานที่ไม่มีโทษ (๑๙) การงดเว้นจากบาป (๒๐) การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา (๒๑) ความไม่ประมาทในธรรม (๒๒) ความเคารพ (๒๓) ความถ่อมตน (๒๔) ความสันโดษ (๒๕) ความกตัญญู (๒๖) การฟังธรรมตามกาล (๒๗) ความอดทน (๒๘) ความเป็นคนว่าง่าย

SAMPLE

(๒๙) การพบเห็นสมณะ (๓๐) การสนทนาธรรมตามกาล (๓๑) การเผาผลาญบาป (๓๒) การประพฤติพรหมจรรย์ (๓๓) การเห็นอริยสัจ (๓๔) การทำนิพพานให้แจ้ง (๓๕) จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว (๓๖) จิตไม่เศร้าโศก (๓๗) จิตปราศจากธุลี (๓๘) จิตเกษม (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒๗๐/๕๖๓)

การเผาไม้ : การจุดไฟ, การให้ไฟโพลงขึ้นด้วยการใส่ของบูชา ในที่นี้หมายถึงการที่พราหมณ์บูชาไฟ บำเรอการบูชาไฟอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสุนทริกา โดยใช้ข้าวปายาสเป็นเชื้อเพลิง ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ว่า ท่านกำลังเผาไม้อยู่ อย่าสำคัญว่าบริสุทธิ์ ก็การเผาไม้นี้เป็นของภายนอก ผู้ฉลาดทั้งหลายไม่กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยการเผาไม้ และตรัสอีกว่า พราหมณ์ เราเลิกการเผาไม้ที่บุคคลพึงปรารถนา ความบริสุทธิ์ด้วยการเผาไม้ซึ่งเป็นของภายนอกยังไฟ ให้โพลงภายในตน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ไฟ ในที่นี้หมายถึงไฟคือญาณ (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๙๕/๒๒๔)

การฝึก : การกระทำ,การฝึกฝน เช่น บอก แสดง หรือปฏิบัติ เป็นต้น เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจจนเป็นหรือมีความชำนาญเช่นการฝึกอินทรีย์ ในลักขณสูตร ปาฏิกวรรค กล่าวถึงมหาบุรุษทรงยินดีในสัจจะ ในธรรม ในการฝึก ในความสำรวม ในความสะอาด, ในมหาปรินิพพานสูตร ทีฆนิกาย กล่าวถึงท่านพระจุนทกะรูปนั้น ผู้ได้รับการฝึกมาดีแล้ว พอได้รับคำสั่งก็รีบปฏิสังฆาฏิซ้อนกัน ๔ ชั้น พระศาสดาบรรทมแล้ว ทรงหายเหน็ดเหนื่อย, ในอุทุมพริกสูตร ปาฏิกวรรคกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงฝึกตนแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อการฝึกตน, ในมหาสีหนาทสูตร กล่าวถึงนักแม่นธนูได้รับการฝึกหัด ชำชอง ชำนิชำนาญ เคยแสดงฝีมือมาแล้วพึงยิงงวงตาลทางด้านขวางให้ตกลงได้โดยไม่ยากด้วยลูกศรขนาดเบา,ในโทณสูตร อังคุตตรนิกาย กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคประทับนั่งที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง มีพระอาการกิริยาน่าพอใจ น่าเลื่อมใสมีพระอินทรีย์สงบ มีพระทัยสงบ บรรลุการฝึกและความสงบยอดเยี่ยม,ในนิธิกัณฑสูตร ขุททกปาฐะ กล่าวถึงการฝึกว่าหมายถึงปัญญา ดังคำว่า ขุมทรัพย์ที่ผู้ใดจะเป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตามฝังไว้ดีแล้ว ด้วยทาน ศีล สัญญมะ และทมะ(การฝึก), ,ในมหานิทเทสกล่าวถึง ม้าอัสดร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้างใหญ่ที่ได้รับการฝึกหัดแล้ว ประเสริฐแต่คนที่ฝึกหัดแล้ว ประเสริฐกว่าสัตว์พาหนะเหล่านั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๖/๑๔๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๓/๑๖๕,๑๑/๗๗/๕๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๑/๑๖๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๐/๒๘๒)

SAMPLE

อรรถกถากล่าวว่า การฝึก ในที่นี้หมายถึงการฝึกอินทรีย์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๐๓/๑๑๒), คำว่า ทมะ ในที่นี้ หมายถึงการฝึกตน ได้แก่ การเข้าไประงับกิเลสคำนี้เป็นชื่อของปัญญา(ขุ.ขุ.อ.(บาลี)๘/๑๙๗)

การฝึกอินทรีย์ : การปฏิบัติอินทรีย์;การเจริญอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์; มีข้อความว่าเมื่อพระโยคาวจรเจริญสัทธินทรีย์ เพราะมีสภาวะน้อมใจเชื่อ อินทรีย์อีก ๔ อย่างก็มีรสเป็นอย่างเดียวกันด้วยอำนาจแห่งสัทธินทรีย์ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อพระโยคาวจรเจริญวิริยินทรีย์ เพราะมีสภาวะประคองไว้ อินทรีย์อีก ๔ อย่างก็มีรสเป็นอย่างเดียวกันด้วยอำนาจแห่งวิริยินทรีย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภาวนาเพราะมีความหมายว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อพระโยคาวจรเจริญสตินทรีย์ เพราะมีสภาวะตั้งมั่น อินทรีย์อีก ๔ อย่างก็มีรสเป็นอย่างเดียวกันด้วยอำนาจแห่งสตินทรีย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภาวนาเพราะมีความหมายว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อพระโยคาวจรเจริญสมาธินทรีย์ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน อินทรีย์อีก ๔ อย่างก็มีรสเป็นอย่างเดียวกันด้วยอำนาจแห่งสมาธินทรีย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภาวนาเพราะมีความหมายว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อพระโยคาวจรเจริญปัญญินทรีย์ เพราะมีสภาวะเห็น อินทรีย์อีก ๔ อย่างก็มีรสเป็นอย่างเดียวกันด้วยอำนาจแห่งปัญญินทรีย์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภาวนาเพราะมีความหมายว่าอินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอย่างเดียวกัน; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แม้หากบุคคลไปฝั่งซ้ายแม่น้ำคงคาให้เอง ใช้ให้ผู้อื่นให้ บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา เขาย่อมไม่มีบุญที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบุญมาถึงเขา ไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน จากการฝึกอินทรีย์ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์ ไม่มีบุญมาถึงเขา (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๘/๑๐๒,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๘,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๑๘/๖๗,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๗/๓๗)

การใฝ่หากาม : การแสวงหากาม หมายถึงการมุ่งหากามต่าง ๆ ดังคำที่กล่าวถึงพระอนาคามีบุคคลสามารถการใฝ่หากามได้ ดังคำว่า ภิกษุละการใฝ่หากาม ละการแสวงหาภพ ระงับการแสวงหาพรหมจรรย์ได้ ภิกษุผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดีเป็นอย่างนี้,ในปฏิลีนสูตรกล่าวว่า การใฝ่หากาม การแสวงหาภพ และการแสวงหาพรหมจรรย์อันภิกษุในธรรมวินัยนี้สละได้เด็ดขาดแล้ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๘/๖๓-๖๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ละการใฝ่กาม หมายถึงละได้ด้วยอนาคามิมรรค (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๓๘/๓๓๙)

SAMPLE

การพ่นควัน : การครุ่นคิดในเวลากลางคืน, หมายถึงการที่บุคคลขมักเขม้นการงานในกลางวันแล้วตรึกถึงตรองถึงในกลางคืน, คนที่ถึงเวลาพักผ่อนก็ไม่ได้พักผ่อนกลับคิดถึงเรื่องงานอีก ดังคำถามในวัมมิกสูตร มูลปัณณาสก์ว่า อย่างไร ชื่อว่าการพ่นควันในเวลากลางคืน และพระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายไว้ว่า คำว่า อย่างไร ชื่อว่าการพ่นควันในเวลากลางคืนนั้น ได้แก่ การที่บุคคลทำการงานในเวลากลางวันแล้วตรึกตรองถึงในเวลากลางคืน นี้ชื่อว่าการพ่นควันในเวลากลางคืน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๐)

การพนัน : การเล่นเอาเงินหรือสิ่งอื่นโดยอาศัยความฉลาดความชำนาญ เล่ห์เหลี่ยม ไหวพริบและฝีมือ รวมทั้งโชคด้วย การเล่นเช่นนั้นเรียกว่าการพนัน, ในมหาวิภังค์กล่าวถึงพราหมณ์ได้ไปทำการพนันเอาทรัพย์๑,๐๐๐กหาปณะกับเศรษฐีด้วยกล่าวว่าโคถึกของเราจะลากเกวียน ๑๐๐ เล่มที่ผูกติดกันไปได้ แต่เพราะพูดไม่ไพเราะ จึงทำให้แพ้เสียทรัพย์,ภายหลังพราหมณ์กล่าวคำไพเราะ โคถึกโคนันทิวิสาลก็ลากเกวียนหนักไปได้ทำให้พราหมณ์ได้ทรัพย์,ในสีลขันธวรรค ทีฆนิกาย กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการขวนขวายในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท,ในสิงคาลกสูตร ปาฏิกวรรค ทีฆนิกายกล่าวถึงการพนันว่าเป็นอบายมุข ดังคำว่า การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย, จัดเป็นเหตุข้อที่ ๑ ในเหตุ ๖ ที่ทำให้บุรุษพินาศ ดังคำว่า เหตุ ๖ นี้ คือ (๑) นักเลงการพนันและนักเลงหญิง (๒)นักเลงสุรา (๓) ฟ้อนรำขับร้อง(๔) นอนหลับในกลางวันเที่ยวกลางคืน (๕) การมีมิตรชั่ว(๖) ความตระหนี่จัด ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ,การพนันมีโทษ ๖ อันได้แก่ มีโทษ ๖ นี้ คือ(๑) ผู้ชนะย่อมก่อเวร(๒) ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป (๓) เสียทรัพย์ทันตาเห็น(๔) ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาลก็เชื่อถือไม่ได้ (๕)ถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น(๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้,ในพาลปัณฑิตสูตร กล่าวถึงผลของคนที่เล่นการพนันว่าจะหมดเนื้อหมดตัว ดังคำว่า นักเลงการพนัน เพราะความพ่ายแพ้ครั้งแรกเท่านั้นจึงเสียลูก เสียเมีย เสียทรัพย์สมบัติทุกอย่างและถึงการจองจำที่เป็นการสูญเสียอย่างยิ่ง(ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔/๖,๙/๑๙๘/๖๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒, ๑๑/๒๕๑/๒๐๔, ๑๑/๒๕๓/๒๐๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๙๘)

การพยากรณ์ : การทำนายหรือการคาดการณ์;การทำให้แจ้ง เช่น การพยากรณ์พระพระอรหัตตผล; การทำนายอนาคต เช่น ทำนายว่านายสุมนมาลการจะได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พระเทวทัตจะไปเกิดในอเวจีนรกหรือวัสสการพราหมณ์จะไปเกิดเป็นลิง เป็นต้น มีข้อความว่าบุตรนายพรานกล่าวว่า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ เห็นได้ชัดเจนส่องโลกให้สว่างไสว โคจรไปในอากาศ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ นั้นมีอยู่ใน

SAMPLE

โลกอื่น ไม่ใช่โลกนี้ในมนุษยโลก พวกเขากล่าวถึงดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ นั้นว่าเทวดา ต่อมาพระโพธิสัตว์ได้กล่าวกับเขาว่าสมณะและพราหมณ์เหล่าใดเป็นอเหตุกทิฏฐิ ไม่พูดถึงกรรม ไม่พูดถึงผลของกรรมดีกรรมชั่วด้วยเหมือนกัน แต่สอนว่าทานคนโง่บัญญัติไว้ สมณะและพราหมณ์เหล่านั้นผู้มีทิฏฐิเลวทราม ถูกกำจัดแล้วในเพราะการพยากรณ์เพียงเท่านี้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๓/๑๖๔,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๑๕๒/๔๔๗,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การพยากรณ์อรหัตตผล : การกล่าวอ้างว่าตนได้บรรลุอรหัตตผล ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การพยากรณ์อรหัตตผลมี ๕ คือ (๑) พยากรณ์อรหัตตผลเพราะโง่เขลา เพราะหลงงมงาย (๒) มีความปรารถนาชั่ว ถูกความปรารถนาครอบงำ จึงพยากรณ์อรหัตตผล (๓) พยากรณ์อรหัตตผล เพราะความบ้า เพราะจิตฟุ้งซ่าน (๔) พยากรณ์อรหัตตผล เพราะสำคัญว่าได้บรรลุ (๕) พยากรณ์อรหัตตผลโดยถูกต้อง (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๙๓/๑๖๔, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๙๓/๔๔)

การพร่ำสอน : อนุศาสนี, การบอกวิชาความรู้อย่างต่อเนื่อง,การสอนบ่อยๆ, การบอกกล่าวอยู่เสมอ,เช่น ในมหาทุกขักขันธสูตรกล่าวถึงการแสดงธรรมหรือการพร่ำสอนของพระสมณโคดมว่ามีความแปลกกันความมุ่งหมาย และมีการกระทำต่างจากการแสดงธรรมหรือการพร่ำสอนของพวกอัญเดียรถีย์ แล้วพระพุทธเจ้าตรัสอธิบายให้ฟังเรื่องอะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษอะไรเป็นการสลัดออกไปจากกามทั้งหลาย อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการสลัดออกไปจากรูปทั้งหลาย อะไรเป็นคุณอะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการสลัดออกไปจากเวทนาทั้งหลาย

ในมหาสกุลุทายิสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า อุทายี เราไม่หวังการพร่ำสอนจากสาวกทั้งหลายที่แท้สาวกทั้งหลาย ย่อมหวังการพร่ำสอนจากเราเท่านั้น

ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต กล่าวถึงการพร่ำสอนไว้ว่า การพร่ำสอนว่า จงตรึกอย่างนี้ อย่าได้ตรึกอย่างนี้ จงมนสิการอย่างนี้ อย่าได้มนสิการอย่างนี้จงละธรรมนี้ จงบรรลุธรรมนี้

ในโสภิตพุทธวงศ์ กล่าวถึงพระองค์พร้อมกับสาวกนั้น ทรงประทานพระโอวาทและการพร่ำสอนทรงสั่งสอนหมู่ชนที่เหลือให้เผากิเลสแล้วปรินิพพานดังเปลวไฟไหม้เชื้อแล้วดับไป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๓/๑๖๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๕/๒๙๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๑/๒๓๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๘/๖๒๒)

การพลัดพราก : การจากกัน,การแยกออกจากกัน ในธัมมานุปัสสนา มหาสติปัฏฐานสูตร มีการคำถามว่า การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ เป็นอย่างไร มีอธิบายสรุปได้

SAMPLE

ความว่า การไม่ไปร่วม การไม่ประชุมร่วม การไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์ อันเป็นที่ปรารถนาเช่นรูปเสียงกลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์หรือกับบุคคลผู้ปรารถนาประโยชน์ ความเกื้อกูล ความผาสุก ความเกษมจากโยคะของเขาเช่นมารดาบิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว มิตร อำมาตย์หรือญาติสาโลหิต นี้เรียกว่าการพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์,ในคัมภีร์ธรรมบทกล่าวถึงบุคคลไม่ควรทำสิ่งไรๆ ให้เป็นที่รัก เพราะการพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์ระทมผู้ที่ไม่มีสิ่งเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักย่อมไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด,สัลลสูตร สุตตนิบาตกล่าวถึงอาการใดๆที่สัตว์ทั้งหลายสำคัญหมายอาการนั้นๆ ย่อมแปรผันเป็นอื่นไปการพลัดพรากจากกันและกันเช่นนี้มีอยู่เป็นประจำ, ใน กล่าวถึงอสังขตสถานไม่มีการพลัดพราก ดังคำว่า ในที่ใดไม่มีความแก่และความตายไม่มีการสมาคมกับสัตว์และสังขารซึ่งไม่เป็นที่รักไม่มีการพลัดพรากจากสัตว์และสังขารซึ่งเป็นที่รักที่นั้นนักปราชญ์กล่าวว่าเป็นอสังขตสถาน(สถานที่ที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง)(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๙๗/๓๒๗, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๐/๑๒๐,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๑/๙๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๙๔/๖๔๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๓/๕๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๑๓/๔๐๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๐/๑๖๕)

การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ : การพลัดพรากจากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รัก ดังคำในญาณกถา สุตมยญาณนิทเทส อธิบายสรุปได้ความว่าการไม่ไปร่วม การไม่ประชุมร่วม การไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์ อันเป็นที่ปรารถนาเช่นรูปเสียงกลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์หรือกับบุคคลผู้ปรารถนาประโยชน์ ความเกื้อกูล ความผาสุก ความเกษมจากโยคะของเขาเช่นมารดาบิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว มิตร อำมาตย์หรือญาติสาโลหิต นี้เรียกว่าการพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๐/๑๖๕) ดู การพลัดพราก ประกอบ

การพิจารณา : ปัจจเวกขณะ, การตรวจตรา, การตริตรอง, การสอบสวน ในอานาปานัสสติสูตร อุปริปัณณาสก์ กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างนั้นย่อมค้นคว้าไตร่ตรองถึงการพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา,ในภิกขกสูตร กล่าวถึงว่า ผู้ใดในโลกนี้ละบุญและบาปได้แล้วประพฤติพรหมจรรย์ด้วยการพิจารณาผู้นั้นแลจัดว่าเป็นภิกษุ,ในอานันทสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรคกล่าวถึงพระอานนท์กล่าวสอนพระวังคีสะเมื่อคราวที่เกิดกามราคะตอนหนึ่งว่า ท่านจงอบรมจิตให้มีอารมณ์เดียวให้ตั้งมั่นดีด้วยการพิจารณาเห็นว่าไม่งามจงอบรมกายคตาสติและจงเป็นผู้เบื่อหน่ายให้มาก,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงความใสคือการพิจารณา ชื่อว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ การไม่พิจารณาเป็นกากบุคคลทิ้งการไม่พิจารณาอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือการพิจารณาของอุเบกขาสัมโพชฌงค์เพราะเหตุนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์จึงชื่อว่ามีความใสและน่าดื่ม, ในอภิธรรมปิฎก

SAMPLE

ปุคคลบัญญัติกล่าวถึงการพิจารณาว่าเป็นองค์อย่างหนึ่งของการบริโภคดังคำว่า ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการพิจารณาแล้วบริโภคในโภชนาหารนั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๐/๑๙๒,๑๕/๒๐๖/๒๙๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๒/๓๐๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๙/๔๐๖, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๘/๑๖๕)

อรรถกถาอธิบายถึงการพิจารณาในภิกขกสูตร คำว่า การพิจารณาในที่นี้หมายถึงฌาน(สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๐๖/๒๕๓)

การพิจารณากาย : การตรวจดูกาย;การใช้สติพิจารณากายเป็นอารมณ์ว่า กายนี้ก็สักว่ากาย ไม่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในสติปัฏฐาน ๔ ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้ายาว’ เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกยาว’ เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้าสั้น’ เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกสั้น’ สำเหนียกว่า ‘เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจเข้า’ สำเหนียกว่า ‘เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจออก’ สำเหนียกว่า ‘เราระงับกายสังขารหายใจเข้า’ สำเหนียกว่า ‘เราระงับกายสังขาร หายใจออก’ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การพิจารณาจิต : การตรวจดูจิต;การใช้สติพิจารณาใจที่เศร้าหมองหรือผ่องแผ้วเป็นอารมณ์ว่าใจนี้ก็สักว่าใจ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา กำหนดรู้จิตตามสภาพที่เป็นอยู่ในขณะนั้นๆ เช่น จิตมีราคะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ โทสะ โมหะ จิตปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ โทสะ โมหะ จัดเป็นธรรมข้อหนึ่งในสติปัฏฐาน ๔ ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพิจารณาเห็นจิต คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้จิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีราคะ’ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตปราศจากราคะ’ จิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีโทสะ’ จิตปราศจากโทสะ ก็รู้ชัดว่า‘จิตปราศจากโทสะ’ จิตมีโมหะก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีโมหะ’ จิตปราศจากโมหะก็รู้ชัดว่า ‘จิตปราศจากโมหะ’ จิตหดหู่ก็รู้ชัดว่า ‘จิตหดหู่’ จิตฟุ้งซ่านก็รู้ชัดว่า ‘จิตฟุ้งซ่าน’ จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า ‘จิตเป็นมหัคคตะ’ จิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า ‘จิตไม่เป็นมหัคคตะ’ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า’ จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่า ‘จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า’ จิตเป็นสมาธิก็รู้ชัดว่า ‘จิตเป็นสมาธิ’ จิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ชัดว่า ‘จิตไม่เป็นสมาธิ’ จิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ชัดว่า ‘จิตหลุดพ้นแล้ว’ จิตไม่หลุดพ้นก็รู้ชัดว่า ‘จิตไม่

SAMPLE

หลุดพ้น'(ม.มู. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การพิจารณาธรรม : การตรวจดูธรรม;การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม; สติพิจารณาธรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลที่บังเกิดกับใจเป็นอารมณ์ว่า ธรรมนี้ก็สักว่าธรรมไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในสติปัฏฐาน ๔ ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือรู้ชัดนิวรณ์ ๕ เป็นต้นภายในกายของตนว่ามีอยู่หรือไม่มีอยู่ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือว่าภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ธรรมมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย(ตัณหาและทิฏฐิ)อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖,ม.มู. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖,อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๔/๔๖,(พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑))

การพิจารณาเวทนา : การตรวจดูเวทนา;การใช้สติตามดูเวทนา คือความรู้สึกสุขทุกข์และไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นอารมณ์โดยรู้เท่าทันว่า เวทนานี้ก็สักว่าเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา (ข้อ ๒ ในสติปัฏฐาน ๔) ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า 'เราเสวยสุขเวทนา' เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า 'เราเสวยทุกขเวทนา' เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า 'เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา' เมื่อเสวยสุขเวทนาที่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า 'เราเสวยสุขเวทนาที่มีอามิส' เมื่อเสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า 'เราเสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส' เมื่อเสวยทุกขเวทนาที่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า 'เราเสวยทุกขเวทนาที่มีอามิส' เมื่อเสวยทุกขเวทนาที่ไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า 'เราเสวยทุกขเวทนาที่ไม่มีอามิส' เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า 'เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่มีอามิส' เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า 'เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส' ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายนอก๒อยู่ หรือพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในเวทนาทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในเวทนาทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในเวทนาทั้งหลายอยู่ หรือ

SAMPLE

ว่าภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า เวทนามีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก (ม.มู.(ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การพิจารณาเห็น : สมนุปัสสนา, การตรวจตรา, การตริตรอง, การตามพิจารณา ในสมนุปัสสนาสูตร ขันธสังยุต กล่าวถึงการพิจารณาเห็นอย่างนี้จัดว่าผู้นั้นยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็น เมื่อผู้นั้นยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็น ย่อมเกิดอินทรีย์ ๕ มีจักขุนทรีย์เป็นต้น และพระพุทธเจ้าตรัสไว้อีกว่า อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ได้เพราะการพิจารณาเห็นนั้นแล,ในจูฬนิทเทสกล่าวถึง ญาณ ตรัสเรียกว่า อนุปัสสนา ได้แก่ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ผู้ใดประกอบ ประกอบพร้อมดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาเห็นนี้ ผู้นั้นตรัสเรียกว่า ผู้มีปกติพิจารณาเห็น,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า คำว่า พิจารณาเห็น อธิบายว่า ภิกษุพิจารณาเห็นกายนั้นอย่างไร ซึ่งหมายถึงสติปัฏฐานภาวนาคือการพิจารณาเห็นกายในกาย, ในอภิธรรมปิฎก กายานุปัสสนานิทเทส อธิบายว่า ในคำว่า พิจารณาเห็น นั้น การพิจารณาเห็น เป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ นี้เรียกว่าการพิจารณาเห็น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๗/๖๕-๖๖,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๐/๑๒๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๑/๒๖๙, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๕๗/๓๐๘,๓๕/๓๖๘/๓๑๗)

อรรถกถากล่าวถึงการพิจารณาเห็นว่ามี ๗ เรียกว่าอนุปัสสนา ดังนี้ อนุปัสสนา ๗ ประการ คือ(๑) อนิจจานุปัสสนา (๒) ทุกขานุปัสสนา (๓) อนัตตานุปัสสนา (๔) นิพพิทานุปัสสนา (๕) วิราคานุปัสสนา (๖) นิโรธานุปัสสนาและ(๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา,ในอรรถกถามูลปัณณาสก์ กล่าวถึงอนุปัสสนาว่าจัดเป็นวิปัสสนา (ม.มู.อ.(บาลี)๑/๖๕/๑๖๙,ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๕)

การพิจารณาเห็นกายในกาย :การตรวจดูกายในกาย;การใช้สติพิจารณากายเป็นอารมณ์ว่า กายนี้ก็สักว่ากาย ไม่สัตว์ บุคคลตัวตนเราเขา จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในสติปัฏฐาน ๔ ; มีข้อความว่า เมื่อภิกษุรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว สติย่อมตั้งมั่น กายเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว สติย่อมตั้งมั่น กายเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจเข้าสั้น สติย่อมตั้งมั่น กายเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้นเมื่อรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน

SAMPLE

ด้วยอำนาจลมหายใจออกสั้น สติย่อมตั้งมั่น กายเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อคำนึงถึง กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อรู้ กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อเห็น กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อพิจารณา กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่ออธิษฐานจิต กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อประคองความเพียร กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อตั้งสติไว้มั่น กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อตั้งจิตไว้มั่น กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อรู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อละธรรมที่ควรละ กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อเจริญธรรมที่ควรเจริญ กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง กายเหล่านั้นย่อมปรากฏ กายเหล่านั้นย่อมปรากฏอย่างนี้ กายคือความเป็นผู้รู้แจ้งกองลมทั้งปวงหายใจเข้าหายใจออกย่อมปรากฏ ความปรากฏเป็นสติ การพิจารณาเห็นเป็นญาณ กายย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นกายนั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า“สติปัฏฐานภาวนาคือการพิจารณาเห็นกายในกาย (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๔๙๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๑/๕๐๖, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การพิจารณาเห็นจิตในจิต :การตรวจดูจิตในจิต;การใช้สติพิจารณาใจที่เศร้าหมองหรือผ่องแผ้วเป็นอารมณ์ว่าใจนี้ก็สักว่าใจ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา กำหนดรู้จิตตามสภาพที่เป็นอยู่ในขณะนั้นๆ เช่น จิตมีราคะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่าจิตมีราคะ โทสะ โมหะ จิตปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ โทสะ โมหะ จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในสติปัฏฐาน ๔ ; มีข้อความว่า วิญญาณด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาวเป็นจิต จิต คือ มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุอันควรแก่จิตนั้นใด นี้ชื่อว่าจิต วิญญาณด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว ฯลฯ ด้วยอำนาจความเป็นผู้ระงับจิตตสังขารหายใจเข้า ฯลฯ วิญญาณด้วยอำนาจความเป็นผู้ระงับจิตตสังขารหายใจออกเป็นจิต จิต คือ มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุอันควรแก่จิตนั้นใด นี้ชื่อว่าจิต คือเมื่อภิกษุรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว สติย่อมตั้งมั่น จิตนั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว สติย่อมตั้งมั่น จิตนั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น ฯลฯ เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง จิตนั้นย่อมปรากฏ จิตนั้นย่อมปรากฏอย่างนี้

SAMPLE

วิญญาณด้วยอำนาจความเป็นผู้กำหนดรู้จิตหายใจเข้าหายใจออกย่อมปรากฏ ความปรากฏเป็นสติ การพิจารณาเห็นเป็นญาณ จิตย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นจิตนั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า“สติปัฏฐานภาวนาคือการพิจารณาเห็นจิตในจิต” (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๔๙๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๑/๕๐๗,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย:การตรวจดูธรรมในธรรมทั้งหลาย;การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม;สติพิจารณาธรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลที่บังเกิดกับใจเป็นอารมณ์ว่า ธรรมนี้ก็สักว่าธรรมไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในสติปัฏฐาน ๔; มีข้อความว่า พระโยคาวจรเมื่อเห็นความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ ๒๕ ฯลฯ เมื่อเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งเบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ ๕๐ นี้ ภิกษุสำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในรูปหายใจเข้า” สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในรูปหายใจออก” สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในเวทนา ฯลฯ ในสัญญา ฯลฯ ในสังขาร ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ ในจักขุ ฯลฯ สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในชราและมรณะ หายใจเข้า” สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในชราและมรณะหายใจออก” ธรรมทั้งหลายด้วยอำนาจความเป็นผู้พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงหายใจเข้าหายใจออกย่อมปรากฏ ความปรากฏเป็นสติ การพิจารณาเห็นเป็นญาณ ธรรมย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมเหล่านั้นด้วยสตินั้นด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “สติปัฏฐานภาวนาคือการพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย” (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๔๙๑,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๕๐๗, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย:การตรวจดูเวทนาในเวทนาทั้งหลาย;การใช้สติตามดูเวทนา คือความรู้สึกสุขทุกข์และไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นอารมณ์โดยรู้เท่าทันว่า เวทนานี้ก็สักว่าเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในสติปัฏฐาน ๔ ; มีข้อความว่าเมื่อภิกษุรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว สติย่อมตั้งมั่น สุขเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว สติย่อมตั้งมั่น สุขเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น ฯลฯ เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง สุขเหล่านั้นย่อมปรากฏ สุขเหล่านั้นย่อมปรากฏอย่างนี้ เวทนาด้วยอำนาจความเป็นผู้รู้แจ้งสุขหายใจเข้าหายใจออกย่อมปรากฏ ความปรากฏเป็นสติ การ

พิจารณาเห็นเป็นญาณ เวทนาย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเวทนานั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “สติปัฏฐานภาวนาคือการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย” (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๔๙๐,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๕๐๗, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

การพูด : การบอกกล่าว, การกล่าววาจา, การคุย, การสนทนา, ในปาฏิกสูตร ปาฏิกวรรค กล่าวถึงสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร กราบทูลต่อพระพุทธเจ้าว่า บัดนี้ข้าพระองค์ขอบอกคืนพระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์จักไม่อยู่อุทิศพระผู้มีพระภาค ภายหลังพระพุทธเจ้าตรัสว่า โมฆบุรุษ เธอเป็นใคร จะบอกคืนใคร โมฆบุรุษ เธอจงดูเถิดว่า การพูดเช่นนี้เป็นความผิดของเธอมากเพียงไร, ในมัชฌิมนิกายกล่าวถึงกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไป ซึ่งเป็นสอนให้เหล่าภิกษุสำเหนียกการมีสติสัมปชัญญะโดยตรัสว่า เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่าเราทั้งหลายจักเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ... การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง,ในมหาสุญญตสูตรกล่าวถึงการมีสติสัมปชัญญะในการพูดว่า เมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตย่อมน้อมไปเพื่อการพูด เธอใส่ใจว่า เราจักไม่พูดเรื่องเห็นปานนี้ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ ... เรื่องความเจริญและความเสื่อม ซึ่งเป็นเรื่องเลวทราม เป็นของชาวบ้าน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนัดเพื่อดับ เพื่อสงบระงับเพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน ภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นผู้มีสัมปชัญญะในการพูด,ในสุตสูตร อังคุตตรนิกายกล่าวว่า ผู้ใดผู้หนึ่งกล่าวถึงสิ่งที่ตนได้ฟังว่า เราได้ฟังอย่างนี้ ย่อมไม่มีโทษเพราะการพูดนั้น,ในสมณสัจจสูตรกล่าวว่า พราหมณ์(คือพระขีณาสพ) ในธรรมวินัยนี้กล่าวอย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งปวงไม่ควรถูกฆ่า พราหมณ์เมื่อกล่าวอย่างนี้ ชื่อว่าพูดจริง ไม่ใช่พูดเท็จเพราะการพูด ,ในทุกกถาสูตร อธิบายถึงการพูดเป็นเรื่องไม่ดีสำหรับคน ๕ จำพวก คือ การพูด เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคล ๕ จำพวกไหนบ้างคือ (๑) การพูดเรื่องศรัทธา เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา (๒) การพูดเรื่องศีล เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้ทุศีล (๓) การพูดเรื่องพาหุสัจจะ เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้มีสุตะน้อย (๔) การพูดเรื่องจาคะ เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้ตระหนี่ (๕) การพูดเรื่องปัญญา เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้มีปัญญาทราม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓/๒,๑๑/๑๐/๑๐,๑๑/๑๔/๑๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒๔/๔๕๗,มู.ม.๑๓/๔๑๙/๕๒๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๕/๘๐,๑๔/๑๘๙/๒๒๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๓/๒๖๐,๒๑/๑๘๕/๒๖๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๗/๑๕๙)

SAMPLE

การพูดคำสัตย์ : การกล่าวคำจริง,การไม่พูดมุสา,สัจจวาจา ดังเช่นพระอังคุลิมาลเถระพบหญิงท้องแก่ใกล้คลอด ก็พูดคำสัตย์ว่า น้องหญิง ตั้งแต่อาตมภาพเกิดมา ไม่เคยรู้ว่าจงใจปลงชีวิตสัตว์เลย ด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่เธอ ขอความสวัสดีจงมีแก่ทารกในครรภ์ของเธอเถิด,หรือดังคำในมัณฑัพยชาดกที่ดาบสกระทำสัจจวาจาว่าอาตมาต้องการบุญ มีจิตเลื่อมใสประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้เพียง ๗ วันเท่านั้นต่อแต่นั้นแม้จะไม่พอใจประพฤติพรหมจรรย์ ก็ยังประพฤติมาเกิน ๕๐ ปี ด้วยสัจจวาจานี้ ขอจงมีความสวัสดี ขอพิษจงคลาย ขอยัญญทัตต์กุมารจงรอดชีวิต, ในอปัณณกสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ว่า บุคคลไปฝั่งซ้ายแม่น้ำคงคา ให้เอง ใช้ให้ผู้อื่นให้ ... ย่อมมีบุญที่เกิดจากการให้ทาน จากการฝึกอินทรีย์ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์ มีบุญมาถึงเขา,ในปาฏลิยสูตร คามณสังยุตก็กล่าวทำนองเดียวกัน,นิคันฐอุโบสถ อังคุตตรนิกาย นิครนถ์เหล่านั้นชักชวนสาวกในวันอุโบสถว่า มาเถิด พ่อคุณ ท่านจงทิ้งผ้าทุกชิ้น แล้วกล่าวอย่างนี้ว่าเราไม่เป็นที่กังวลของใคร ๆ ในที่ไหนๆและตัวเราก็ไม่มีความกังวลในบุคคลและสิ่งของใด ๆ ในที่ไหนๆ...นิครนถ์เหล่านั้นชักชวนในการพูดเท็จในเวลาที่ควรชักชวนในการพูดคำสัตย์ ด้วยประการฉะนี้ เรากล่าวถึงกรรมนี้ของผู้นั้นว่าเป็นมุสาวาท,พระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น สีลขันธวรรค ทีฆนิกาย มีการกล่าวถึงการพูดคำสัตย์ ที่อธิบายลัทธิอกิริยวาทะ ลัทธิที่ถือว่าทำแล้วไม่เป็นอันทำ ของครูปูรณะ กัสสปะ,จัดอยู่ในธรรมข้อ ๔ ในธรรม ๕ ที่เรียกว่าเบญจธรรม,ในอังคุตตรนิกาย จัดเป็นธรรมข้อ ๑ ในวจีสุจริต ๔ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๕/๕๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๙/๑๐๔,๑๓/๓๕๑/๔๒๘, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐๑/๗๐/๒๘๐-๒๘๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๙/๒๑๒, ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๖๒/๓๓๒)

การพูดคำหยาบ : ผรุสวาจา, ในจักกวัตติสูตร ปาฏิกวรรค กล่าวว่า เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๕,๐๐๐ ปี ธรรม ๒ ประการคือผรุสวาจา(การพูดคำหยาบ)และสัมผัปปลาปะ(การพูดเพ้อเจ้อ)ก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ประการแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง,การพูดคำหยาบจัดอยู่ในอนริยโวหาร วิธีการพูดของผู้มิใช่อริยะ ๔,ในมัชฌิมปัณณาสก์ ในกันทรกสูตร กล่าวถึงภิกษุในธรรมวินัยเป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะน่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ, ในมหาวัจฉโคตตสูตร กล่าวว่า ผรุสวาจา(การพูดคำหยาบ)เป็นอกุศล,ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค กล่าวถึงตุทุปัจเจกพรหมได้กล่าวว่าผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ) เป็นเหมือนผึ่งเครื่องตัดตนของคนพาลผู้กล่าวคำชั่วย่อมเกิดที่ปากของบุรุษ,ในอังคุตตรนิกาย ในทุจจริตวิปากสูตร กล่าวถึงผลการพูดคำหยาบไว้ว่า ผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ) ที่บุคคลเสพเจริญทำให้มากแล้วย่อมอำนวย

SAMPLE

ผลให้ไปเกิดในนรกอำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัยวิบากแห่งผรุสวาจาอย่างเบาที่สุดย่อมอำนวยผลให้ได้ฟังเรื่องที่ไม่น่าพอใจแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ ในทสกนิบาต กล่าวถึงการพูดคำหยาบจัดอยู่ในธรรมที่ไม่ดี ๑๐, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๘/๗๑,๑๑/๓๐๔/๒๙๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๓, ๑๓/๑๘๙๔/๒๒๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๐/๒๔๗,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๒, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า การพูดคำหยาบเป็นปกติของคนพาล ดังคำที่กล่าวถึงคนพาลชอบพูดแต่เรื่องชั่ว หมายถึงประกอบวจีทุจริต ๔ คือ (๑) มุสาวาท(พูดเท็จ)(๒) ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด) (๓) ผรุสวาจา(พูดคำหยาบ) (๔) สัมผัปปลาปะ(พูดเพ้อเจ้อ) (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๔๖/๑๕๒,องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓/๗๙)

การพูดคุย: การพูดจาสนทนากัน ดังคำในปฐมสมยวิมุตตสูตรว่า ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย, จัดเป็นข้อ ๑ ในธรรม ๕ อันเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นสมยวิมุต ธรรม ๕ ประการคือ (๑) ความเป็นผู้ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ไม่พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๙/๒๔๖)

การพูดเท็จ : การโกหก;การพูดไม่จริง; จัดอยู่ในศีล ๕ คือ (๑) การฆ่าสัตว์ (๒) การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ (๓) การประพฤติผิดในกาม (๔) การพูดเท็จ (๕) การดื่มสุราและเมรัย และจัดอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด (๖) เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ (๗) เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ (๘) ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (๙) ความมีจิตไม่พยาบาท (๑๐) ความเห็นชอบ ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศัสตราก็แพร่หลาย เมื่อศัสตราแพร่หลาย ปาณาติบาตก็แพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตแพร่หลาย มุสาวาท(การพูดเท็จ)ก็แพร่หลาย เมื่อมุสาวาทแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๔๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๒๐,๐๐๐ ปี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๙/๙๖,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐/๙๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕/๓๙,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๐๕/๕๐๖,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔/๒๐,ม.อุ.(ไทย)

SAMPLE

๑๔/๙๒/๑๐๘,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑๐/๒๐๓,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑๑/๒๐๓,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๓,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๓๑/๒๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๐/๕๑๐,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๔๖/๕๙๑, (ที.ปา.อ.(บาลี) ๘๔/๓๔) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การพูดเพ้อเจ้อ : การพูดมากในเรื่องที่เหลวไหลไร้สาระ;การพูดพล่ามจนเสียประโยชน์;การพูดไม่รู้จักจบ;การพูดไม่ถูกเวลา;การพูดคำไม่จริง;การพูดไม่อิงประโยชน์;การพูดไม่อิงธรรม; การพูดไม่อิงวินัย;การพูดคำที่ไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เหมาะแก่เวลา; ดังข้อความว่า สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาผี คือสามีในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียดเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน ไม่ด่าและไม่ติเตียนสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน ส่วนภรรยาของเขาประพฤติตรงกันข้าม; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้พูดเพ้อเจ้อ (๓) เป็นผู้พอใจการพูดเพ้อเจ้อ (๔) กล่าวสรรเสริญการพูดเพ้อเจ้อ; มีข้อความว่า ท่านพระมหากัจจานะถวายพระพรพระเจ้ามธุระ อวันตีบุตรว่า “กษัตริย์ในโลกนี้พึงเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ หลังจากตายแล้วพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ใช่หรือไม่หรือพระองค์ทรงเข้าพระทัยในเรื่องนี้ว่าอย่างไร” พระเจ้ามธุระ อวันตีบุตร ตรัสว่า “มีความเห็นในเรื่องนี้อย่างนี้ และก็ได้ฟังเรื่องนี้มาจากพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนั้น” (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑/๑๓,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๐๕/๕๐๖,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๘/๕๕๐,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔/๒๐,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๑๐๘,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๔, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๔๖/๕๙๑,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การพูดยุแหย่ : การกล่าวให้คนสามัคคีกันทะเลาะกัน,มักใช้ในทางที่ไม่สมควร ในเปสุญญสิกขาบทมหาวิภังค์กล่าวถึงพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ไปยุแหย่พวกภิกษุผู้บาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน คือฟังเรื่องข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้นเพื่อทำลายข้างนี้...ความบาดหมางที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และความบาดหมางที่เกิดขึ้นแล้วก็รุนแรงยิ่งขึ้น ในกันติสูตร อุปริ

SAMPLE

ปัณณาสก์ กล่าวว่า ภิกษุทั้งหลาย แต่เมื่อเธอทั้งหลายสามัคคีกัน ร่วมใจกันไม่วิวาทกันศึกษาอยู่ พึงเกิดการพูดยุแหย่กันมีความเห็นแตกแยกกัน ผูกใจเจ็บ ไม่เชื่อถือกัน ไม่ยินดีต่อกันได้,ในวัสสการสูตรอังคุตตรนิกายกล่าวถึงพระราชาแห่งแคว้นมคธ พระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชีนอกจากจะใช้วิธีปรองดองทางการทูต หรือไม่ก็ทำให้แตกสามัคคีกัน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๖/๒๒๔, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๐/๔๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๓๖)

การพูดเรื่องศรัทธา : การพูดเรื่องความเชื่อ ในทุกกถาสูตร อธิบายถึงการพูดเป็นเรื่องไม่ดีสำหรับคน ๕ จำพวก เช่น การพูดเรื่องศรัทธา เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา มีอธิบายว่า การพูดเรื่องศรัทธา เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา เพราะบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา เมื่อพูดเรื่องศรัทธา ก็ขัดใจ โกรธเคือง พยาบาทขึ้งเคียด แสดงอาการโกรธขัดเคือง และไม่พอใจ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ไม่พิจารณาเห็นสัทธาสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา)ในตนและไม่ได้ปีติปราโมทย์ที่มีสัทธาสัมปทานั้นเป็นเหตุ ฉะนั้น การพูดเรื่องศรัทธาจึงเป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๗/๒๕๘)

การพูดเลียบเคียง : การพูดหว่านล้อม พูดเลียบเคียง พูดเลียบเคียงอย่างดี การพูดยกย่อง พูดยกย่องอย่างดี การพูดผูกพัน พูดผูกพันอย่างดี การพูดอวดอ้าง พูดอวดอ้างอย่างดี การพูดคำเป็นที่รัก ความเป็นผู้พูดมุ่งให้คนรัก ความเป็นผู้พูดเหลวไหล ความเป็นผู้พูดประจบ ความเป็นผู้พูดแคะไค้ (กัดกินเนื้อหลังของผู้อื่น) ความเป็นผู้พูดอ่อนหวาน พูดไพเราะ พูดปลูกไมตรี เป็นผู้ไม่พูดคำหยาบแก่คนอื่น ของผู้มั่นหมายลาภ สักการะ และความสรรเสริญ มีความปรารถนาชั่ว ถูกความอยากครอบงำ เห็นแก่อามิส หนักในโลกธรรม, การใช้คำพูดหรือแสดงอาการกรายเข้าไปใกล้ๆ เพื่อหยั่งเชิงเขาดู เช่นไปพูดเพื่อให้เจ้าภาพทอดกฐินที่วัด ในปริวารอธิบายเหตุที่ไม่เป็นอันกรานบางข้อ ที่ชื่อว่า ทำนิมิต คือ ภิกษุทำนิมิตว่า เราจักกรานกฐินด้วยผ้าผืนนี้ ที่ชื่อว่า พูดเลียบเคียง คือภิกษุพูดเลียบเคียงด้วยคิดว่า เราจักให้ผ้ากฐินเกิดด้วยการพูดเลียบเคียงนี้,ในกฐินเภทกล่าวถึงคำว่าพึงรู้การพูดเลียบเคียง คือทำการพูดเลียบเคียงด้วยคิดว่าเราจักให้ผ้ากฐินเกิดด้วยการพูดเลียบเคียงนี้,ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรคกล่าวถึงภิกษุเว้นขาดจากการพูดหลอกลวงและการพูดเลียบเคียง เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูดหลอกลวงเลียบเคียง หว่านล้อม พูดและเล็ม ใช้ลาภต่อลาภ, ในมหานิทเทส กล่าวอธิบายความหลอกลวงเกี่ยวกับการพูดเลียบเคียงว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ มีความปรารถนาเลวทราม ถูกความอยากครอบงำ ปรารถนาจะให้เขายกย่อง คิดว่า คนจัก

ยกย่องเราด้วยอุบายอย่างนี้ จึงกล่าววาจาอิงอริยธรรมคือพูดว่า ภิกษุผู้ทรงจีวร มีรูปแบบอย่างนี้ เป็นสมณะมีศักดิ์ใหญ่ ผู้ใช้บาตร...อีกนัยหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้วางหน้าเฉยเมย ... เป็นผู้ได้รับยกย่องด้วยการวางหน้าว่าสมณะนี้ได้วิหารสมาบัติ อันมีอยู่เห็นปานนี้ ภิกษุนั้นย่อมกล่าวถ้อยคำเช่นนั้น อันเกี่ยวเนื่องด้วยโลกุตตรธรรมและสุญญตนิพพาน อันลึกซึ้ง เร้นลับ ละเอียดอ่อน,จัดเป็นข้อ ๑ ในกุหนา (ความหลอกลวง) ๓, ในจูฬนิทเทสอธิบายถึงบุคคลบางคนได้แล้วประสบแล้วซึ่งปัจจัย เลี้ยงชีพด้วยการโกหก ด้วยการพูดเลียบเคียง จัดว่าเป็นบุคคลผู้บริโภคปัจจัยอันมีโทษ,จัดเป็นส่วนหนึ่งของการทำนิมิตของผู้มีความปรารถนาลามก ดังคำว่า การทำนิมิต ความฉลาดในการทำนิมิต การพูดเกี่ยวข้องด้วยปัจจัย การพูดเป็นเลศนัย การพูดเลียบเคียงชนเหล่าอื่น ของภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียงผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำนี้เรียกว่าเนมิตติกตา (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๐๓/๕๐๒,๘/๔๑๒/๕๘๒,ที.สี.(ไทย)๙/๒๐๔/๖๙, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๗/๒๖๓,๒๙/๑๖๔/๔๖๔,๒๙/๑๙๒/๕๕๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๓๓/๔๓๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๖๓/๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่ชื่อว่า พูดเลียบเคียง เพราะเป็นผู้พูดมีความต้องการลาภสักการะ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๐/๘๖),ในวิสุทธิมรรค อธิบายว่า การพูดเฉียด(วัตถุที่ประสงค์) ชื่อว่าการพูดเลียบเคียง และได้ยกตัวอย่างของการพูดเลียงเคียงว่า ภิกษุเข้าไปในห้องมองดูไป พบท่อนอ้อยที่ซอกประตู เห็นน้ำอ้อยงบในภาชนะ เห็นปลาแห้งในตระกร้าเห็นข้าสารในหม้อ เห็นเรียงในกระออมแล้วออกมานั่งอยู่ หญิงแม่เรือน(กลับ) มาถึง แสร้งบอกว่าไม่ได้ข้าวสาร ภิกษุก็พูดขึ้นว่า อุบาสิกาฉันเห็นลางก่อนแล้ว รู้ว่าวันนี้ภิกษาจักไม่สำเร็จ หญิงแม่เรือนถามว่า ลางอะไร เจ้าข้า ภิกษุว่า ฉันเห็นงูคล้ายท่อนอ้อยที่เก็บไว้ซอกประตู คิดจะตีมัน มองดูไปก็เห็นพังพานซึ่งคล้ายกับปลาแห้งที่เก็บไว้ในตะกร้า อันงูนั้นมันถูกประหารด้วยก้อนหินและก้อนดิน ซึ่งคล้ายก้อนน้ำอ้อยงบที่วางไว้ในภาชนะ ทำ (แผ่) ขึ้นเมื่อมันจะกัดก้อนดินนั้น ก็เห็นเขี้ยวของมันคล้ายเมล็ดข้าสารในหม้อพอเคืองจัด (ก็เห็น) น้ำลายเจือด้วยพิษที่ออกจากปากของมันคล้ายกับเปรียงที่ใส่ไว้ในกระออม หญิงแม่เรือนนั้นเห็นว่าไม่อาจจะลวงคนหัวโล้นได้ จึงถวายอ้อยแล้วหุงข้าวถวายพร้อมกับเปรียงน้ำอ้อยงบและปลา การพูดเฉียดอย่างนี้พึงทราบว่า การพูดเลียบเคียง (วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑/๑๗/๒๙-๓๐)

การพูดและเล็ม :การพูดเริ่มล่ามที่ละน้อย, การพูดเริ่มทีละน้อย ดังเช่น กระต่าย แมว และสุนัขจิ้งจอกเที่ยวและเล็มหญ้าเหล่านั้นบนหลังเปือกตมแห้ง ดังคำในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค กล่าวถึงสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธา

SAMPLE

แล้วยังพูดหลอกลวง เลียบเคียง หว่านล้อม พูดและเล็ม ใช้ลาภต่อลาภ,ในอุปริปัณณาสก์ มหาจัตตารีสกสูตร กล่าวถึงการพูดและเล็มอยู่ในมิจฉาอาชีวะ ดังคำว่า การพูดหลอกลวง การเลียบเคียง การหว่านล้อม การพูดและเล็ม การใช้ลาภต่อลาภ นี้เป็นมิจฉาอาชีวะ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐/๘, ๙/๒๐๔/๖๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๐/๑๘๐)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่ชื่อว่าพูดและเล็ม เพราะมีคำพูดและเล็มเป็นปกติทีเดียว (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๐/๘๖)

การพูดส่อเสียด : การพูดยุยงให้ผู้อื่นแตกแยก; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สามีผีอยู่ร่วมกับภรรยาผี คือ สามีเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีใจถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินครอบงำ ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน แม้ภรรยาของเขาก็ประพฤติเช่นเดียวกับเขา (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑/๑๒,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖/๓๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๕/๕๐๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๘/๑๗๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๐/๒๐๓,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๑/๒๐๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๔/๔๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๔๖/๕๙๑, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การเพ่งพินิจ : การพิจารณา,การตรวจตรา หมายถึงการใช้ปัญญาไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรม ดังคำในกีฏาคีริสูตร มัชฌิมปัณณาสก์กล่าวถึงการเพ่งพินิจไว้ตอนหนึ่งว่า ธรรมทั้งหลายย่อมควรเพ่งพินิจ เมื่อมีการเพ่งพินิจธรรมอยู่ ฉันทะ ย่อมเกิด,ในจังกีสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ปัญญาเครื่องไตร่ตรองเนื้อความเป็นธรรม มีอุปการะมากแก่ความควรแก่การเพ่งพินิจแห่งธรรม ถ้าบุคคลไม่ไตร่ตรองเนื้อความ ธรรมทั้งหลายก็จะไม่พึงควรแก่การเพ่งพินิจ แต่เพราะเขาไตร่ตรองเนื้อความ ธรรมทั้งหลายจึงควรแก่การเพ่งพินิจฉะนั้น,ในธรรมบทกล่าวถึงบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์เหล่านั้น เพ่งพินิจมีความเพียรต่อเนื่อง มีความบากบั่นมั่นคงเป็นนิตย์ย่อมบรรลุนิพพาน,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงผู้มากไปด้วยความเพ่งพินิจ มีการเพ่งพิจารณาเป็นธรรมดา ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มากด้วยปัญญา(ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๓/๒๑๒,๑๓/๔๓๔/๕๔๔,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๓๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๕๕๓)

อรรถกถาทีฆนิกายและธรรมบท อธิบายว่า การเพ่งพินิจด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ ในที่นี้มุ่งถึงฌาน ๒ คือ (๑) อารัมมณูปนิชฌานการเพ่งอารมณ์ ได้แก่ สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ (๒) ลักขณูปนิชฌาน(การเพ่งลักษณะได้แก่ วิปัสสนา มรรค และผล),คำว่า เพ่งพินิจ หมายถึงการเพ่งพินิจด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่มี ๒

อย่าง คือ อารัมมณูปนิชฌาน และลักขณูปนิชฌาน (ขุ.ธ.อ. ๒/๖๑-๖๕), อีกนัยหนึ่งอธิบายว่า หมายถึงการเพ่งพินิจพิจารณาเห็นธรรม โดยความเป็นสภาวะไม่เที่ยงเป็นทุกข์และเป็นอนัตตา (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๔๗/๓๑๕,องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๒๐/๑๖๕, องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี)๓/๒๐/๑๙๒)

การฟ้อน,การฟ้อนรำ : การเยื้องกายด้วยลีลางดงาม,อาการที่แสดงท่าอ่อนช้อยงมงาม หมายถึงการแสดงท่าเคลื่อนไหวโดยมีลีลาและแบบท่าเข้ากับจังหวะเพลงร้องหรือเพลงดนตรี, ในวินัยปิฎก ภิกขุนีวิภังค์ กล่าวถึงพวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ไปดูการฟ้อนรำบ้าง การขับร้องบ้างการประโคมดนตรีบ้าง,ภิกษุณีใดไปดูการฟ้อนรำ การขับร้อง หรือการประโคมดนตรี ต้องอาบัติปาจิตตีย์,มหาวรรค กล่าวถึงหญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี รูปงาม น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง เธอชำนาญการฟ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี, กันทรกสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ กล่าวถึงเว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการละเล่นที่เป็นข้าศึกแก่กุศล,ในรุณณสูตรกล่าวถึงการฟ้อนรำว่าเป็นความเป็นบ้าในอริยวินัย,เป็นศีลข้อ ๗ ในทสสิกขาบท,ในวิมานวัตถุ กล่าวถึงสิริมาสมัยที่เป็นมนุษย์ ว่าเป็นมีความชำนาญอย่างยิ่งในการฟ้อนรำ ขับร้อง ชาวเมืองราชคฤห์ได้พากันเรียกขานดิฉันว่าสิริมา, ตีณิกณิการปุปผิยเถราปทาน พระตีณิกณิการปุปผิยเถระกล่าวอดีตชาติของตนว่า เมื่อครั้งเกิดเป็นวิทยาธรสัญจรไปในอากาศ ในวิมานนั้นข้าพเจ้ารื่นรมย์ด้วยการฟ้อนการขับร้อง,ในจูฬกุณาลชาดก กล่าวถึงหญิงผู้ชำนาญในการฟ้อนรำขับร้อง ในอภิธรรมปิฎก บุคคลบัญญัติ กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้เว้นขาดจากการฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรีและดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๓๓/๕๒,๓/๘๓๔/๕๓,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๖/๑๗๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๓,๑๓/๔๑๘/๕๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๑,๑๔/๑๐๒/๑๒๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๘/๓๕๑,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒/๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๒/๒๕, ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๒/๓๗๕, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖/๑๘๖,๓๓/๗๐/๓๔๕,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๙/๒๑๐)

การฟ้อนรำขับร้อง : การร้องรำทำเพลง;การแสดงออกทางกายและเปล่งเสียงออกมา; จัดเป็นนาฏศิลป์อย่างหนึ่ง เช่น การแสดงพื้นเมือง อันเป็นศิลปะของไทยฝ่ายเหนือ เป็นการร่ายรำที่แสดงพร้อมกันเป็นชุดๆ ไม่ดำเนินเป็นเรื่องราว ท่าทางกรีดกรายร่ายรำบางท่า แม้จะไม่มีความหมายนอกจากความสวยงาม แต่บางท่ามีความหมายตามท่าและบทร้อง ในสมัยโบราณฟ้อนใช้แสดงประกอบเฉพาะในวันสำคัญในพระราชพิธีและพระราชฐานเท่านั้น เช่น ในคุ้มหลวง ผู้ฟ้อนโดยมากล้วนเป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์ฝ่ายในทั้งสิ้น ศิลปะการฟ้อนอยู่ที่ความพร้อมเพรียงและความอ่อนช้อยของ

SAMPLE

ท่ารำเป็นสำคัญ เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยความประณีตงดงาม เพื่อให้ความบันเทิงให้ผู้ที่ได้ดูมีความรู้สึกคล้อยตาม การร่ายรำนี้ต้องอาศัยเครื่องดนตรีและการขับร้อง ; มีข้อความว่า คนผู้ถือดาบอันคมกริบ พึงเจรจาแม้กับปีศาจผู้ดุร้าย พึงเข้าไปนั่งใกล้งูตัวที่มีพิษร้ายแรง แต่อย่าพึงเจรจากับหญิงตัวต่อตัว เพราะว่านารีทั้งหลายเป็นผู้ย่ำยีจิตของชาวโลก มีการฟ้อนรำขับร้อง เจรจาและการแย้มยิ้มเป็นอาวุธ ย่อมเบียดเบียนชายผู้มีสติไม่มั่นคง เหมือนหมู่นางรากษสบนเกาะเบียดเบียนพวกพ่อค้า (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๕๒/๑๕๔)

การฟัง : การตั้งใจสดับ, การคอยรับเสียงด้วยหู, การได้ยิน; การเชื่อ แปลจากคำว่า สวนะ ดังคำในมหาวิภังค์ที่ภิกษุทั้งหลายเชื่อฟังพระบัญญัติ, การทำตามถ้อยคำ หรือดังคำในมหาวรรคที่ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้ยอมเชื่อฟังพระผู้มีพระภาค เงี่ยโสตสดับตั้งจิตเพื่อรู้ยิ่ง, ในสันทกสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ กล่าวว่า ศาสดาผู้เชื่อถือด้วยการฟังตามกันมา ผู้เชื่อถือว่าจริงด้วยการฟังตามกันมา ย่อมมีการฟังถูกบ้าง ฟังผิดบ้าง,ในอังคุตตรนิกาย หัตถกสูตร กล่าวถึงหัตถกเทวบุตรกล่าวว่า ข้าพระองค์ยังไม่อิ่ม ยังไม่เบื่อการฟังสัทธรรมก็จุติเสียแล้ว, เกสปุตติสูตร กล่าวถึงหลักแห่งการตัดสินใจก่อนปลงใจเชื่อไว้ว่า อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา (วิ,มหา.(ไทย) ๒/๑๐๔/๒๘๘, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒/๒๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๐/๓๗๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๘/๓๗๗)

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า การฟังเป็นข้อ ๑ ในอนุตตริยะ ที่เรียกว่าสวนานุตตริยะ ดังคำว่า อนุตตริยะ ๖ คือ ทัสสนานุตตริยะ สวนานุตตริยะ ลาภานุตตริยะ สิกขานุตตริยะ ปาริจริยานุตตริยะ อนุสสตานุตตริยะ (องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๑๗๕-๑๘๖/๑๐๖)

พระฎีกาจารย์กล่าวอีกว่า การฟัง (สุตะ) หมายถึงการฟังธรรมที่เป็นสัปปายะ (องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๕/๑๐)

การฟังตามกันมา : การได้ยิน เชื่อ ทำตามถ้อยคำต่อๆ กันมา; จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในธรรม ๕ คือ (๑) ศรัทธา (ความเชื่อ) (๒) รุจิ (ความชอบใจ) (๓) อนุสสวะ (การฟังตามกันมา) (๔) อาการปริวิตก (ความตรึกตามอาการ) (๕) ทิฏฐินิชฌานขันติ (ความเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้); มีข้อความที่ระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงตำบลของพวกกาลามะชื่อว่าเกสปุตตนิคม ได้ตรัสกับชาวกาลามะว่า ท่านทั้งหลายอย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุมาน

SAMPLE

อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๐/๒๗๑, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๕/๗,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘,องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การฟังธรรม : การฟังพระสัทธรรม, ธัมมัสสวนะ หมายถึงการเงี่ยโสตสดับธรรม ดังคำในกีฏาคิริสูตร มัชฌิมปัณณาสก์กล่าวว่า ถ้าศรัทธาไม่มี การเข้าไปหา การนั่งใกล้ การเงี่ยโสตลงสดับการฟังธรรม การทรงจำธรรม การพิจารณาเนื้อความ ความเพ่งพินิจธรรม ฉันทะอุตสาหะ การไตร่ตรอง และการอุทิศกายและใจก็ไม่มี ในจังกีสูตรที่กล่าวว่า การฟังธรรมมีอุปการะมากแก่การทรงจำธรรม ถ้าบุคคลไม่ฟังธรรมนั้น ก็จะพึงทรงจำธรรมนี้ไม่ได้ แต่เพราะเขาฟังธรรมจึงทรงจำธรรมไว้ได้ ฉะนั้น การฟังธรรมจึงมีอุปการะมากแก่การทรงจำธรรม,ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค กล่าวว่า การฟังธรรมย่อมปลดเปลื้องสัตว์ทั้งหลายจากทุกข์ได้ ดังคำที่นางยักษิณีผู้เป็นมารดาของปุนัพพสุปลอบบุตรน้อยอย่างนี้ว่า ลูกอุตรา เจ้าจงนิ่งเถิด ลูกปุนัพพสุ เจ้าจงนิ่งเถิดจนกว่าแม่จะฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้า, เราต้องการฟังธรรมที่ทำให้ตรัสรู้เพื่อจะพ้นจากชราและมรณะ ลูกปุนัพพสุ เจ้าจงนิ่งเถิด, ในอังคุตตรนิกาย ธัมมัสสวนสูตร อธิบายว่า การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ คือ (๑) ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๒) เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว (๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้ (๔) ทำความเห็นได้ตรง (๕) จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเลื่อมใส,ในธัมมาภิสมยกถา กถาวัตถุ กล่าวถึงการฟังธรรมทำให้บรรลุธรรมได้,ในอปทาน พระธัมมสัญญกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ในกัปที่ ๙๑นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ฟังธรรมในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการฟังธรรม, พระเอกธัมมัสสวนิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าได้บรรลุอรหัตตผลตั้งแต่อายุได้ ๗ ขวบ พระพุทธเจ้าจึงให้ข้าพเจ้าอุปสมบทนี้เป็นผลแห่งการฟังธรรม (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๘๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๔/๕๔๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๑/๓๔๕, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๔๖๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๒/๔๖, อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๘๙๗/๙๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า การฟังธรรมที่เป็นสัปปายะ มีความหมายเท่ากับปรโตโฆสะ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔)

การฟังธรรมตามกาล: กาเลน ธัมมัสสวนะ,การฟังธรรมในเวลาที่เหมาะสม จัดเป็นข้อ ๑ ในกาล ๔ ดังคำว่า กาล ๔ ประการ คือ (๑) การฟังธรรมตามกาล(๒) การสนทนาธรรมตามกาล (๓) ความสงบใจตามกาล (๔) ความเห็นแจ้งตามกาล,ในทุติยกาลสูตร อธิบายว่า

กาล ๔ ประการนี้ที่บุคคลบำเพ็ญโดยชอบ ให้หมุนเวียนไปตามโดยชอบย่อมให้ถึงความสิ้นอาสวะตามลำดับ,ในผัคคุณสูตร กล่าวถึงอานิสงส์การฟังธรรมตามกาลไว้ว่า แรกทีเดียวจิตของผัคคุณภิกษุยังไม่หลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์(สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ประการ แต่เพราะได้ฟังธรรมเทศนานั้น จิตของผัคคุณภิกษุจึงหลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ การฟังธรรมตามกาล การพิจารณาเนื้อความตามกาล มีอานิสงส์ ๖ ประการนี้, ในขุททกปาฐะ กล่าวว่า เป็นมงคลข้อที่ ๒๖ ในมงคล ๒๘ ดังคำว่า การฟังธรรมตามกาล นี้เป็นมงคลอันสูงสุด (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๗/๒๑๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๖/๕๔๑,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒๖/๘)

อรรถกถากล่าวว่า การฟังธรรม เพื่อบรรเทาความวิตกในกาลที่จิตประกอบด้วยอุทธัจจะหรือจิตถูกวิตกทั้งหลายมีกามวิตกเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำ ชื่อว่าการฟังธรรมตามกาลอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า การฟังธรรมทุกๆ ๕ วัน ชื่อว่าการฟังธรรมตามกาล, คำว่า กาล ในที่นี้หมายถึงเวลาที่เหมาะสม (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๑/๙/๑๒๘, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๔๖/๓๘๓)

การฟังเสียง : การสดับเสียง,การฟังเสียงทางหู,หมายถึงการเงี่ยโสตฟังเสียงที่ก่อให้เกิดกิเลส, ในสุนักขัตตสูตร อุปริปัณณาสก์ กล่าวถึงภิกษุประกอบเนืองๆ ซึ่งอารมณ์อันไม่เป็นสัปปายะแห่งใจ อันน้อมไปในนิพพานโดยชอบ พึงประกอบการดูรูปอันไม่เป็นสัปปายะทางตาเนือง ๆ พึงประกอบการฟังเสียงอันไม่เป็นสัปปายะทางหูเนืองๆ, เมื่อปฏิบัติเช่นนี้ ราคะพึงครอบงำจิตได้ เธอมีจิตถูกราคะครอบงำแล้วพึงถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๓/๖๗-๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ไม่เป็นสัปปายะ ในที่นี้หมายถึงอารมณ์ที่ไม่ก่อให้เกิดความเจริญ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๖๔/๓๗)

การเฟ้นธรรม : การคัดเอาแต่ธรรมที่ดี;การคัดเอาแต่ธรรมที่ต้องการ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย (๑) ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญสติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้) (๒) ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเฟ้นธรรม) (๓) ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร) (๔) ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ) (๕) ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญปัสสัทธิ

SAMPLE

สัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ) (๖) ภิกษุพึงหวังได้ แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น) (๗) ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง) ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังมีอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ นี้อยู่ และใส่ใจอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ นี้อยู่ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๕, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

การมนสิการโดยแยบคาย :การเข้าใจตั้งแต่ต้น;การเข้าใจโดยตลอด; จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในองค์แห่งการบรรลุโสดาบัน ๔ คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ) (๒) สัทธัมมัสสวนะ (การฟังพระสัทธรรม) (๓) โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม); เป็นธรรมะข้อหนึ่งในปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิมี ๒ คือ (๑) ปรโตโฆสะ (การได้สดับจากบุคคลอื่น) (๒) โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย); มีข้อความว่า บุคคลผู้เป็นเนยยะ ได้แก่บุคคลใดบรรลุธรรมโดยลำดับอย่างนี้ คือ โดยการแสดง การถาม การมนสิการโดยแยบคาย การเสพ การคบ การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑,อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๕๐/๑๘๗, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คุณเครื่องความเป็นสมณะ หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ ประการ สมถะ วิปัสสนา หรืออริยมรรค เมื่อว่า โดยย่อมี ๒ ประการ คือ (๑) คุณเครื่องภายนอก ได้แก่ ธรรมเครื่องอาศัยของสัตบุรุษและการฟังสัทธรรม (๒) คุณเครื่องภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยแยบคาย) และธัมมานุธัมมปฏิบัติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) คุณเครื่องความเป็นสมณะนั้น มีธรรมที่เป็นองค์ประกอบเหล่านี้ คือความมักน้อย ความสันโดษ ความสงัด ความไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ความปรารภความเพียร เป็นต้น (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑๐๑/๓๖๘)

การมีมิตรชั่ว : การมีเพื่อนที่ไม่ดี; คนมีมิตรชั่ว เช่น อชาตศัตรูกุมารมีพระเทวทัตเป็นมิตรเป็นต้น; มีข้อความว่า เหตุ ๖ นี้ คือ (๑) การนอนตื่นสาย (๒) การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น (๓) การผูกเวร (๔) ความเป็นผู้ก่อแต่เรื่องเสียหาย (๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัด ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ คนมีมิตรชั่ว มีเพื่อนชั่ว มีมารยาทและความประพฤติชั่วย่อมเสื่อมจากโลกทั้งสอง คือจากโลกนี้และจากโลกหน้า (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๖)

SAMPLE

การไม่คบคนพาล : การไม่คบ คือ ไม่คบหา, ไม่คบค้า, ไม่คบหาสมาคม, ไม่คบค้าสมาคม, ไม่ไปมาหาสู่กัน, ไม่รักใคร่ต่อกัน, ไม่วิสาสะ, ไม่สนทนา, ไม่พูดคุย ; คนพาล คือ คนชั่วร้าย, คนเกเร, คนที่หาเรื่องทำให้วุ่นวาย, หาเรื่องทำให้เดือดร้อน เช่น พาลหาเรื่อง พาลหาเหตุ ; คนพาลมีลักษณะ ๓ ประการ คือ (๑) กายทุจริต ความประพฤติชั่วด้วยกาย คือ ทำสิ่งที่ประกอบด้วยกายทุจริต เช่น การฆ่าสัตว์ ลักขโมย ฉ้อโกง ฉุดคร่าอนาจาร ประพฤติผิดในกาม (๒) วจีทุจริต ความประพฤติชั่วด้วยวาจา คือ คำพูดที่ประกอบไปด้วยวจีทุจริต เช่น พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ (๓) มโนทุจริต ความประพฤติชั่วด้วยใจ คือ มีจิตคิดอยากได้ในทางทุจริต มีความพยาบาท และเป็นมิจฉาทิฏฐิ คือเห็นผิดเป็นชอบ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒/๑๔๐) ; การไม่คบคนพาล เป็นมงคลอันสูงสุดของเทวดาและมนุษย์ และเป็นข้อแรกในมงคลอันสูงสุด ๓๘ ประการ ได้แก่ (๑) การไม่คบคนพาล (๒) การคบแต่บัณฑิต (๓) การบูชาคนที่ควรบูชา (๔) การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (๕) การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน (๖) การตั้งตนไว้ชอบ (๗) ความเป็นพหูสูต (๘) ความเป็นผู้มีศิลปะ (๙) วินัยที่ศึกษามาดี (๑๐) วาจาสุภาษิต (๑๑) การบำรุงมารดาบิดา (๑๒) การสงเคราะห์บุตร (๑๓) การสงเคราะห์ภรรยา (๑๔) การงานที่ไม่อากูล (๑๕) การให้ทาน (๑๖) การประพฤติธรรม (๑๗) การสงเคราะห์ญาติ (๑๘) การงานที่ไม่มีโทษ (๑๙) การงดเว้นจากบาป (๒๐) การเว้นจากการดื่มน้ำเมา (๒๑) ความไม่ประมาทในธรรม (๒๒) ความเคารพ (๒๓) ความถ่อมตน (๒๔) ความสันโดษ (๒๕) ความกตัญญู (๒๖) การฟังธรรมตามกาล (๒๗) ความอดทน (๒๘) ความเป็นคนว่าง่าย (๒๙) การพบเห็นสมณะ (๓๐) การสนทนาธรรมตามกาล (๓๑) การเผาผลาญบาป (๓๒) การประพฤติพรหมจรรย์ (๓๓) การเห็นอริยสัจ (๓๔) การทำนิพพานให้แจ้ง (๓๕) จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว (๓๖) จิตไม่เศร้าโศก (๓๗) จิตปราศจากธุลี (๓๘) จิตเกษม (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๖๒/๕๖๒)

การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ : การที่ไม่ได้สิ่งที่ต้องการตามที่ปรารถนาไว้ จะมีความทุกข์ ในทีฆนิกาย มหาวรรค กล่าวถึงการไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ โดยอธิบายว่า เหล่าสัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาว่า ไฉนหนอ ขอเราอย่าได้มีความเกิดเป็นธรรมดา หรือขอความเกิดอย่าได้มาถึงเราเลย ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนา นี้เรียกว่าการไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์,แม้ เหล่าสัตว์ผู้มีความแก่ มีความเจ็บ มีความตาย และมีความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจเป็นธรรมดาเป็นธรรมดา ถึงจะปรารถนาไม่ให้เป็นอย่างนั้นก็ไม่พึงสำเร็จได้

SAMPLE

ตามความปรารถนา(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๘/๓๒๗, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๑/๑๒๐, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๓/๔๒๐, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๑/๑๖๖)

การไม่ตำหนิ : การไม่ติเตียน,การไม่ยกโทษขึ้นพูด,การไม่กล่าวให้อาย,การไม่กล่าวร้าย หมายถึงการไม่พูดให้ผู้อื่นเสียหาย ดังเช่นพระเจ้าอชาตศัตรูกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า หม่อมฉันจึงไม่ชื่นชมไม่ตำหนิคำกล่าวของครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร ถึงไม่ชื่นชมไม่ตำหนิ แต่ก็ไม่พอใจ ดังคำในอรณวิภังคสูตรว่า การไม่ตำหนิและการแสดงธรรม เป็นอย่างไร โดยอธิบายว่า คนที่ไม่กล่าวว่า ชนเหล่าใดประกอบเนืองๆ ซึ่งโสมนัสของบุคคลผู้มีความสุขอันเกิดจากกามอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชนไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ชนเหล่านั้นทั้งหมดจึงมีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติผิด เขาเมื่อกล่าวดังนี้ว่าธรรมคือการประกอบเนืองๆนี้แล มีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด ชื่อว่าแสดงธรรมเท่านั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๘๑/๖๐, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๗/๓๙๔)

การไม่ยกย่อง : การไม่เชิดชู ในอรณวิภังคสูตร อุปริปัณณาสก์ มีคำถามตั้งขึ้นว่า การไม่ยกย่องการไม่ตำหนิ และการแสดงธรรมเป็นอย่างไร แล้วอธิบายข้อความที่ตั้งไว้ดังข้อความตอนหนึ่งว่าบุคคลไม่กล่าวว่าชนเหล่าใดประกอบเนืองๆซึ่งอัตตกิลมถานุโยคอันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ชนเหล่านั้นจึงมีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้นมีความเร่าร้อน เป็นผู้ปฏิบัติผิด เขาเมื่อกล่าวดังนี้ว่า ธรรมคือการประกอบเนืองๆนี้แลมีทุกข์มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด ชื่อว่าแสดงธรรมเท่านั้น,ธรรมคือการไม่ยกย่องการไม่ตำหนิ การแสดงธรรมเท่านั้นนี้ไม่มีทุกข์ไม่มีความเบียดเบียนไม่มีความคับแค้นไม่มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติถูกฉะนั้นธรรมนี้จึงชื่อว่าเป็นธรรมไม่มีกิเลส,ในอุทยชาดก กล่าวถึงผู้ใดไม่ยกย่องนับถือมารดาบิดาสมณะและพราหมณ์ในเรือนของตนผู้เช่นนั้นหลังจากตายไปทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้แล้วย่อมตกนรก,ในมิตตามิตตชาดก กล่าวถึงลักษณะมิตรและผู้มิใช่มิตร ดังคำว่า คนผู้มิใช่มิตร มีลักษณะเช่นเห็นเพื่อนแล้วไม่ยิ้มแย้มไม่ช่วยปกปิดความลับของเพื่อนไม่ยกย่องการกระทำของเพื่อน(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๒๗/๓๙๔,๑๔/๓๓๖/๓๙๙,ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย)๒๗/๓๕/๓๐๖,ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๒๔/๓๙๔)

การไม่แสดงธรรม : การไม่กล่าวธรรม ในที่นี้หมายถึงการไม่กล่าวความจริงที่เรียกว่าอริยสัจเทศนาสั่งสอนผู้อื่น ดังคำในอรณวิภังคสูตรที่กล่าวถึงการไม่แสดงธรรม ที่มีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด จัดเป็นธรรมมี

SAMPLE

กิเลส,ในพระวินัยปิฎก ปริวาร เสขิยกัณฑ์ กล่าวถึงหากจะแสดงธรรม คนฟังไม่พร้อม อยู่ในอาการต่างๆ พระพุทธองค์ก็จะการไม่แสดงธรรมเช่นกัน กล่าวคือ พระตถาคต จะไม่ทรงแสดงพระสัทธรรม(น เทเสนฺติ ตถาคตา) แก่คนเหล่านี้ ดังข้อความในสิกขาบทที่ ๕๗-๗๒ (มี ๑๗ สิกขาบท) ว่าด้วยการไม่แสดงธรรมแก่คนผู้กั้นร่ม แก่คนผู้ถือไม้พลอง แก่คนผู้ถือศัสตรา คนผู้ถืออาวุธ แก่คนผู้สวมเขียงเท้า แก่คนผู้สวมรองเท้า แก่คนผู้อยู่ในยานพาหนะ แก่คนผู้อยู่บนที่นอน แก่คนผู้นั่งรัดเข่า แก่คนผู้โพกศีรษะ แก่คนผู้คลุมศีรษะ แก่คนผู้นั่งบนอาสนะ แก่คนผู้นั่งบนอาสนะสูง แก่คนผู้นั่งอยู่ แก่คนผู้เดินไปข้างหน้า และว่าด้วยการไม่แสดงธรรมแก่คนผู้เดินไปในทางขณะที่อยู่นอกทาง (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๕๖/๑๒๐-๑๒๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๖/๓๙๓)

อรรถกถากล่าวว่า พระสุภูติเถระ อาศัยจตุกะนี้ดำรงอยู่ในตำแหน่งเอตทัคคะจริงอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมอยู่ การยกย่องและการตำหนิ ย่อมปรากฏแก่บุคคลทั้งหลาย เมื่อพระเถระทั้งหลายมีพระสารีบุตรเถระเป็นต้นแสดงธรรม การยกย่องและการตำหนิ ก็ปรากฏอย่างนั้น (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๒๓/๑๙๖-๑๙๗)

การยกตน : การยกยอตัวเอง, การยกย่องตน,การยกย่องตัวเองและข่มผู้อื่น, การพูดทับถมผู้อื่นแสดงให้เห็นว่าตัวเหนือกว่า ในมูลปัณณาสก์ ภยเภรวสูตร กล่าวถึงสมณะหรือพราหมณ์บางพวกเป็นผู้ยกตนข่มผู้อื่น เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ ย่อมประสบความกลัวและความขลาดอันเป็นอกุศล เพราะเหตุแห่งโทษของตนคือการยกตนข่มผู้อื่น,ในอปัณณกสูตร มัชฌิมปัณณาสก์กล่าวถึงการยกตนเกิดขึ้น เพราะมีมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย,ในสุตตนิบาต อามคันธสูตรกล่าวถึงการยกตนเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่เรียกว่ากลิ่นดิบ ที่ไม่ใช่อาหาร (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒/๓๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๕/๙๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๔๘/๕๘)

การยกย่อง : การเชิดชู,การสรรเสริญ, ดังคำในมหาวรรคในพระธรรมวินัยนี้ภิกษุเช่นไรจึงจัดว่าเป็นผู้มีอุปการะมากและควรแก่การยกย่อง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เบื้องต้น ภิกษุมีศีลไม่ด่างพร้อย มีมารยาทสงบเสงี่ยม ศัตรูตำหนิไม่ได้โดยธรรม เป็นต้น ซึ่งลักษณะในมหาวรรค มีกล่าวไว้ยาว ผู้สนใจพึงค้นคว้าดูเถิด,ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรคกล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเป็นหัวหน้า ทรงเป็นคณาจารย์ ได้รับการยกย่องว่าทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าเจ้าลัทธิอื่นๆ,ในมัชฌิมปัณณาสก์กล่าวถึงสันทกปริพาชกสรรเสริญ

พระพุทธเจ้าดังคำว่า ในพระธรรมวินัยนี้ไม่ได้มีการยกย่องธรรมของตน และไม่มีการติเตียนธรรมของผู้อื่น มีแต่การแสดงธรรมตามเหตุผลเท่านั้น แต่ก็ปรากฏว่ามีผู้กำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้มาก และได้ส่งบริวารของตนไปอยู่ประพฤติพรหมจรรย์

SAMPLE

ในพระสมณโคดมอันจะทำให้มีผล,ในอุปริปัณณาสก์กล่าวถึงภิกษุพึงรู้จักการยกย่องและการตำหนิ ครั้นรู้แล้วไม่พึงยกย่อง ไม่พึงตำหนิ พึงแสดงธรรมเท่านั้น (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๗๘/๓๗๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๖/๒๗๗, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๖/๓๙๓)

การย่าง,การย่างเท้า : การยกเท้าก้าวไป, การเดิน, การย่างเท้า ดังคำในจูฬวรรคที่ เมื่ออนาถบิณฑิกเศรษฐีเดินไปเพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าตอนเช้าค่ำ สีวกยักษ์หายตัวอยู่ประกาศให้ได้ยินเสียงว่า ช้าง ๑ แสนเชือก ม้า๑ แสนตัว รถม้าอัสดร ๑ แสนคัน สาวน้อยประดับต่างหูเพชร ๑ แสนคน ก็ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งการย่างเท้าไปก้าวหนึ่งเชิญก้าวไปเถิดคหบดี;ในสังยุตตนิกายสถาวรรค กล่าวถึงฤาษีชื่อว่าโรหิตัสสะเป็นบุตรของผู้ใหญ่บ้านเปรียบได้กับนายขมังธนู มีฤทธิ์ เหาะได้ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความเร็วและการย่างเท้าอย่างนี้, ในอังคุตตรนิกายกล่าวไว้อีกว่า การย่างเท้าแต่ละก้าวของข้าพระองค์เปรียบได้กับระยะทางจากทะเลด้านตะวันออกถึงทะเลด้านตะวันตกฉะนั้น; การทำร่างกายให้ร้อน การอยู่ใกล้กองไฟ ในมูลปัณณาสก์ และมัชฌิมปัณณาสก์กล่าวถึงการประพฤติวัตรของปริพาชกว่ามการถือการย่างและการอบกายหลายรูปแบบ การย่าง (ตัว)นี้ จัดเป็นวัตรของบุคคลเป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน,ในเมณฑกปัญหชาดก กล่าวถึงแต่ไหนแต่ไรมา ความเป็นเพื่อนกันแม้เพียงการย่างก้าวเดินไป (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๐๕/๑๑๓, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๗/๑๑๘,ม.ม.(ไทย)๑๒/๔๗๐/๕๑๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗/๘,๑๓/๑๐๖/๑๑๓,๑๓/๔๑๕/๕๒๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๕/๗๔,ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๙๔/๓๘๘)

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานกล่าวว่า การเคลื่อนเข้าสู่ เช่น การย่างเข้าหน้าหนาว อายุย่าง ๒๐ ปี

การยึดถือ : สมาทาน, การยึด, การเกาะติด ดังในมูลปัณณาสก์ มหาสีหนาทสูตร กล่าวถึงตถาคตรู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยฐานะ โดยเหตุตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นกำลังของพระตถาคตข้อ ๒ ในตถาคตพละ ๑๐, การจับถือดังในมูลปัณณาสก์ อลคัททูปมสูตรและมหาตัณหาสังขยสูตร ที่กล่าวถึงเราจักแสดงธรรมซึ่งอุปมาด้วยแพ แก่เธอทั้งหลาย เพื่อการสลัดออก ไม่ใช่เพื่อการยึดถือแก่เธอทั้งหลาย, ในนิทานวรรค อัสสุตวาสูตร คำว่า เพราะเหตุที่การประชุมก็ดี ความสิ้นไปก็ดี การยึดถือก็ดี การทอดทิ้งกายซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ก็ดี ย่อมปรากฏ,...ในทุติยอัสสุตวาสูตรกล่าวถึงการยึดถือจิตโดยความเป็นอัตตา ไม่ประเสริฐเลย,,ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรคกัมมสมาทานสูตรกล่าวถึงพระอนุรุทธเถระรู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยฐานะโดยเหตุตาม

SAMPLE

ความเป็นจริง ก็เพราะสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ที่ได้เจริญ ทำให้มากแล้ว,ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต อุชชยสูตร กล่าวถึงการยึดถือว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้จริงอันเป็นพื้นฐานแห่งทิฏฐิ,ในอุทานกล่าวถึงผู้ไม่มีการยึดถือว่าเป็นของเราได้ชื่อว่าชื่อว่าพราหมณ์ สมณะ ภิกษุ,ในอิติวุตตกะ ทุติยเอสนาสูตรกล่าวถึงการแสวงหากาม การแสวงหาภพ และการแสวงหาพรหมจรรย์คือการยึดถือว่าอย่างนี้จริงอันเป็นทิฏฐิฏฐาน(คือชื่อของทิฏฐินั่นเอง ทิฏฐิทั้งหลายที่ชื่อว่าทิฏฐิฏฐาน เพราะเป็นเหตุแห่งความพินาศทั้งหลายทั้งปวง),ในสุตตนิบาต กล่าวถึงผู้ที่ตัดขาดการเชื่อสิ่งที่เห็นเป็นต้นว่าเป็นมงคล การยึดถืออุกกาบาตตก ความฝันและการทำนายลักษณะละสิ่งที่ทำให้เกิดผลเสียต่อมงคลได้เด็ดขาด ได้ชื่อว่าละเว้นอยู่ในโลกได้โดยชอบ ; การเอามารักษา,การแสวงหา ดังคำที่ฤาษีตอบแก่พราหมณ์ในภิกขาปรัมปรชาดก ตอนหนึ่งว่า อาตมายังแสวงหาผัก เหง้าบัว น้ำผึ้งเนื้อ พุทรา และมะขามป้อมเหล่านั้นมาบริโภคอยู่ อาตมายังมีการยึดถือนั้นอยู่,ในวิภังค์ อธิบายการยึดถือว่าหมายถึงกุมมัคคเสวนา(การยึดถือทางผิด) มีอธิบายว่า มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ นี้เรียกว่ากุมมัคคะ การเสพ การเสพเป็นนิตย์ การเสพด้วยดี การคบ การคบด้วยดี ความภักดี ความจงรักภักดี ความเป็นผู้โน้มน้าวไปตามทางผิด นี้เรียกว่ากุมมัคคเสวนา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๘, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๐/๒๕๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๑/๔๓๓,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๑/๑๑๕,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๒/๑๑๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๔/๔๔๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๘/๖๔,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๖/๒๒๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๕/๔๐๙,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๖๓/๕๘๕,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย)๒๗/๒๖๑/๔๖๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๕/๕๔๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๖/๕๘๖)

ในอรรถกถาได้อธิบายการยึดถือไว้ในคำว่าการถือมงคล ว่า หมายถึงการยึดถือรูปหรือเสียงเป็นต้นว่าเป็นมงคล(ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๐๗/๒๑๖-๒๑๗, ม.มู.ฏีกา (บาลี) ๒/๔๐๗/๒๗๗)

อธิบายการยึดถือไว้อีกในคำว่ากายกรรม ได้แก่เจตนา ๒๐ เป็นฝ่ายกามาวจรกุศล ๘ และ เป็นฝ่ายอกุศล ๑๒ ที่ถึงการยึดถือ การรับ การปล่อย และการเคลื่อนไหวในกายทวาร (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๕๗/๔๐)

อรรถกถาขุททกปาฐะกล่าวถึงการยึดถือว่าหมายถึงการนับถือ เช่น การยึดถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ดังคำอธิบายเรื่องสรณะตอนหนึ่งว่าการยึดถือพระรัตนตรัยว่าเป็นสรณะ ก็เพื่อเป็นเครื่องช่วยทำลาย ขจัด ปัดเป่าทุกข์ภัย และกิเลสต่าง ๆ ในจิตใจให้หมดสิ้น (ขุ.ขุ.อ.หน้า ๖-๗)

SAMPLE

การยึดถือครอบครอง : ปริคคหะ, การยึดครอง, ดังคำในทีฆนิกาย ในปฏิจจสมุปบาทตอนหนึ่งว่า เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) จึงมี เพราะอาศัยอัชโฌสานะ ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงมีเพราะอาศัยปริคคหะ มัจฉริยะ (ความตระหนี่)จึงมี,ในทีฆนิกาย ทสุตตรสูตร พระสารีบุตรเถระอธิบายว่าจัดอยู่ในข้อ ๑ ในธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุ ๙ ซึ่งจัดเป็นธรรมที่ควรละ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓/๖๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๒๑)

การยึดภาษาท้องถิ่น : การถือเอาภาษาที่ใช้อยู่ในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งของประเทศ, การถือเอาภาษาเฉพาะของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งที่มีรูปลักษณะเฉพาะตัวทั้งถ้อยคำและสำเนียง ; ในอรณวิภังคสูตร สูตรว่าด้วยการจำแนกธรรมที่ไม่มีกิเลส พระผู้มีพระภาคอธิบายความหมายของการยึดภาษาท้องถิ่น และการละเลยคำพูดสามัญ ว่า ภาชนะชนิดเดียวกันนั่นแหละในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปาติ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปัตตะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปิฏฐะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า สราวะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า หโรสะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า โปณะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า หนะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปิปิละ ภิกษุพูดด้วยความยึดมั่นถือมั่นโดยวิธีที่ชนทั้งหลายในท้องถิ่นนั้นๆ จะรู้จักภาชนะนั้นว่า นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง การยึดภาษาท้องถิ่น และการละเลยคำพูดสามัญ เป็นอย่างนี้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๓๑/๓๙๗) ; ธรรมคือการยึดภาษาท้องถิ่น ชื่อว่าเป็นธรรมมีกิเลส เพราะมีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๔๑/๔๐๐)

การยืน : การเอาเท้าเหยียบพื้นแล้วตั้งตัวให้ตรงขึ้นไป,จัดเป็นอิริยาบถใหญ่ ของอิริยาบถทั้ง ๔ ดังเรื่องภิกษุณีอันเตวาสินีของพระภัททกาปิลานี มีการยืนกับชายในที่กำบัง,ในวินัยปิฎก ปริวารกล่าวถึงการยืนในหลายสิกขาบท กล่าวคือ ฉันนสิกขาบท ว่าด้วยการยืนเคียงคู่กันสองต่อสองกับชาย ในโอกาสที่กำบัง โอกาสสิกขาบท ว่าด้วยการยืนเคียงคู่กันสองต่อสองกับชายในที่แจ้ง พยูหสิกขาบท ว่าด้วยการยืนเคียงคู่กันสองต่อสองกับชายในตรอกตัน ในทีฆนิกายเป็นต้นกล่าวถึงเรื่องสติสัมปชัญญะว่าให้ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูดการนิ่ง,ในมูลปัณณาสก์ จูฬทุกขักขันธสูตร กล่าวถึงลัทธิของนิครนถ์ว่านิครนถ์เป็นจำนวนมากถือการยืนเป็นวัตร,ในอุปริปัณณาสก์ มหาสุญญตสูตร กล่าวถึงภิกษุเดินจงกรมว่ามีจิตน้อมไปเพื่อการยืน ภิกษุนั้นจึงยืนด้วยหวังว่า บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสจักครอบงำเราผู้ยืนอยู่แล้วอย่างนี้ไม่ได้,ในทันตภูมิสูตร กล่าวถึงช้างตัวหนึ่งรับทำตามโอวาทของควาญช้างในการยืนและการหมอบ,ในฉัททันตชาดก กล่าวถึงการยืนว่าเป็นเหตุทำให้ติดตามได้ง่ายของผู้ติดตามเช่นนายพราน,ในมหานิทเทส กล่าวถึง

SAMPLE

สำรวมการยืน ตั้งสติยืน เหมือนภิกษุมีสมาธิยืนว่าเป็นความหลอกลวงเกี่ยวกับอริยาบถ,ในจูฬนิทเทสกล่าวถึงการยืนสบายแห่งสหายผู้ใจดี,ในสารีปุตตเถราปทานกล่าวถึงวัตรปฏิบัติในอิริยาบถมีการยืนและนั่งเป็นต้นเกี่ยวกับศิษย์ของพระสารีบุตรเถระว่าเป็นผู้ให้เวลาผ่านไปด้วยการนั่งขัดสมาธิการยืนและการจงกรมตลอดคืน (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๔๒/๑๕๘,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๖๖/๓๕๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๔/๗๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๙/๑๘๒, ๑๒/๒๙๕/๓๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๙/๒๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๗/๒๕๑,ขุ.ชา.ติ๊สติ.(ไทย) ๒๗/๑๑๘/๕๕๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๙/๒๖๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๓/๔๐๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๒/๓๒)

ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงมารดาบิดาเป็นอาจารย์คนแรกที่สอนลูกให้เรียนรู้การนั่ง การยืน การเดิน การนอน เป็นต้นรวมทั้งสอนให้รู้จักพูดและรู้จักอะไรควรอะไรมิควร (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๑/๑๑๑-๑๑๒), อรรถกถาฉักกนิบาต กล่าวถึงการยืนว่าเป็นสิ่ง ๓ สิ่งยังเป็นไปดังคำว่า สิ่ง ๓ สิ่ง คือ อายุ ไออุ่น และวิญญาณ เป็นปัจจัยที่ทำให้กายนี้อดทนต่อ อิริยาบถมีการยืนและการเดินเป็นต้นได้ แต่เมื่อสิ่ง ๓ สิ่งนี้ขาดไป กายนี้จึงมีความเน่าเปื่อยเป็นธรรมดา (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี)๓/๒๙/๑๑๓),ในอปทานอรรถกถาอธิบายถึงการยืนว่าเป็นว่าเป็นอิริยาบถของการบำเพ็ญเพียร ดังคำว่า ผู้บำเพ็ญเพียร หมายถึงมีความเพียรในอิริยาบถทั้งหลายมีการยืนการนั่งเป็นต้น (ขุ.อป.อ.(บาลี)๑/๓๘๙/๒๘๙)

การยุทธ์ : การพุ่งรบ,ภาวะสงคราม,ในสังยุตตนิกายอิสสัตถสูตร กล่าวถึงพระพุทธเจ้าตรัสถามพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ณ ที่นี้ การยุทธ์พึงปรากฏเฉพาะพระพักตร์ของพระองค์สงครามพึงประชิดกัน ถ้ากษัตริย์หนุ่มเป็น ผู้ศึกษาดีแล้ว ได้ฝึกปรือแล้ว มีความชำนาญได้ฝึกการยิงมาแล้ว ไม่เป็นคนขลาด ไม่หวาดสะดุ้ง ไม่หลบหนี มาอาสาพระองค์พึงชุบเลี้ยงคนนั้นหรือและพระองค์พึงต้องการคนเช่นนั้นหรือ ซึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลทูลตอบว่าพึงชุบเลี้ยงคนนั้นและข้าพระองค์พึงต้องการคนเช่นนั้น,ในมหานารทกัสสปชาดก กล่าวถึงข้อสนทนาตอนหนึ่งที่อลาตเสนาบดีกราบทูลต่อราชาของชาวแคว้นวิเทหะทรงพระนามว่าอังคติว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะนำกองทัพ ที่ทรงพลังเกรียงไกรออกต่อสู้การยุทธ์ให้ได้ พวกใดยังไม่มาสู่อำนาจ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะนำมาสู่อำนาจ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๖๘,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๕๘/๓๖๔)

การแย่งชิง : การยึดถือเอาทรัพย์หรือสิ่งของในลักษณะที่เป็นทรัพย์สินของผู้อื่น,สัยหะ หมายถึงการยึดเอาทรัพย์ของพระเจ้าพระพระเจ้าอชาตศัตรูผู้เป็นหลานซึ่งมาทำสงครามแล้วไปปล่อยตัวกลับไป ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ทุติยสังคามสูตรว่า ในคนจะ

แย่งชิงได้ เท่าที่การแย่งชิงนั้นจะเป็นไปได้แต่เมื่อใดคนเหล่าอื่นมาแย่งชิงบ้าง เมื่อนั้นผู้แย่งชิงนั้นก็กลับถูกเขาแย่งชิงไป เพราะว่าบาปยังไม่ให้ผลเพียงใดคนพาลย่อมสำคัญบาปว่าเป็นของดีเพียงนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๖/๑๔๘)

การรบ : อรรถกถาอธิบายการแย่งชิงว่าหมายถึงการช่วงชิง สำ.ส.อ.(บาลี)๑/๑๒๖/๑๔๗) ยุทธะ, การสู้กัน, การต่อสู้ในทางศึก, เช่น การไปรบกับข้าศึกที่ชายแดน มีปรากฏในพระไตรปิฎกจำนวน ๑๗ แห่ง เช่นในมัชฌิมปัณณาสก์ สันทกสูตรกล่าวถึงติรัจฉานกถาสันทกปริพาชกกำลังนั่งอยู่กับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ผู้กำลังสนทนาถึงดิรัจฉานกถาต่างๆ ด้วยเสียงดังอื้ออึง คือพูดเรื่องพระราชา ...เรื่องการรบ,ในวินัยปิฎก อุยโยธิกสิกขาบท กล่าวถึงภิกษุไม่เป็นอาบัติในกรณีที่ภิกษุดูการรบพุ่งที่ผ่านมายังที่ที่ภิกษุยืนที่ภิกษุนั่ง หรือที่ภิกษุ นอน,ในวินัยปิฎก มหาวรรค กล่าวถึงทหารที่เป็นราชภัฏซึ่งยินดีในการรบจะไปทำบาปกรรมและจะประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมากจึงหนีบวช,ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรคกล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เช่น มวยปล้ำการรบ,ในสังยุตตนิกาย สาธุสูตรและอาทิตตชาดกกล่าวถึง นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า ทานกับการรบเสมอกัน พวกวีรบุรุษแม้มีน้อยก็เอาชนะคนขี้ขลาดที่มากกว่าได้ ถ้าบุคคลมีศรัทธา ย่อมให้สิ่งของแม้มีน้อยได้,ในสังยุตตนิกาย ปัพพโตปมสูตร กล่าวถึงการรบ ใช้ช้างเป็นสัตว์ในการทำสงคราม,ในอังคุตตรนิกาย ทุติยโกสลสูตรกล่าวถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จกลับจากการรบทรงชนะสงครามมาสมพระราชประสงค์แล้ว,ในสุตตนิบาต ปสูรสูตร และในมหานิทเทส กล่าวถึงกิเลสที่เคยมีแต่ก่อนของตถาคตมิได้มีเพื่อการรบ,ในมหานิทเทสอธิบายอีกว่าเพื่อประโยชน์แก่การรบ คือ เพื่อประโยชน์แก่การทะเลาะกัน เพื่อประโยชน์แก่การบาดหมางกัน เพื่อประโยชน์แก่การแก่งแย่งกัน เพื่อประโยชน์แก่การวิวาทกัน เพื่อประโยชน์แก่การมุ่งร้ายกัน เพราะกิเลสเหล่านั้นตถาคตละได้แล้ว, ในอสทิสชาดกกล่าวถึงอสทิสราชบุตร ทรงเป็นนักแม่นธนูมีพลังมากยิงได้ไกล ยิงได้อย่างรวดเร็วและแม่นยำ ทำลายเป้าใหญ่ๆ ได้ พระองค์ทรงทำการรบให้ข้าศึก(พระราชา ๗ พระองค์) ทั้งหมดหนีไป แต่ไม่เบียดเบียนใคร ๆ,ในธัมมเทวปุตตชาดกกล่าวถึงเทพบุตร ๒ ฝ่ายเดินทางแล้วไม่ยอมหลีกให้แก่กันจึงท้ารบกันว่า ผู้ใดชนะในการรบหนทางเป็นของผู้นั้น,ในมหาเวสสันตรชาดกกล่าวถึงพญากุญชร(ปัจจยานาค) ตัวมีงาดุจงอนไถ แกล้วกล้าสามารถ รู้จักเขตแห่งการรบทั้งปวง,ในกุณาลชาดก กล่าวถึงการร้องไห้ว่าเป็นว่าเหตุยั่วยวนของหญิงอย่าง ๑ ในเหตุ ๔๐ ที่หญิงยั่วยวนชาย (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๒๕/๔๒๖,วิ.ม.(ไทย) ๔/๙๐/๑๔๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๓/๖, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๓/๒๖๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๓/๔๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๖/๑๗๒,องฺ.ทสก.(ไทย)

SAMPLE

๒๔๑/๓๐/๗๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๓๘/๗๐๑,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๖๒/๘๐,ขุ.ชา.อฏฐก.(ไทย) ๒๗/๗๒/๒๙๖,ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๒๙/๓๕๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๗๘/๔๕๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๖/๒๐๘,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๗/๓๐๐/๑๔๔)

อรรถกถาวิภังค์อธิบายว่า ตีกลองพิชัยเภรีเที่ยวประกาศไป (วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๓๒๑/๕๕๕ มีอธิบายอีกว่า พระเถระนั่งในที่พักกลางวันและที่พักกลางคืนของตน เห็นพวกเจ้าลิจฉวีผู้มีผีมือชำนาญ ยิงได้แม่นยำ เมื่อคำนึงว่า ก็พระราชาทรงก่อสงครามกับพวกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นได้เห็นพระราชาทรงปราชัย หนีไปอยู่ ด้วยทิพยจักษุ ลำดับนั้น พระเถระจึงเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระราชาผู้เป็นอุปัฏฐากของพวกท่าน ทรงปราชัยพวกเจ้าลิจฉวีแล้ว (วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๓๒๑/๕๕๕)

อรรถกถามหาวรรค ทีฆนิกายอธิบายว่า สงครามของพวกเทวดาและพวกอสูร คำว่า ประชิดกัน ได้แก่เผชิญหน้ากันแบบถึงลักษณะที่เอาหน้าผากเข้ากระแทกกัน เล่ากันว่า บางที พวกเหล่านั้นถึงกับรบกันบนหลังทะเลหลวงก็มี แต่ในที่นั้นไม่มีการฆ่ากันและกันด้วยการฟันการแทงเป็นต้น เอากันแค่ชนะและแพ้เหมือนการรบกันระหว่างไม้กับแกะเท่านั้นเอง บางครั้งเหล่าเทพก็ชนะ บางครั้งก็เหล่าอสูร (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๖๘/๓๕๔-๓๕๕)

การร้องไห้ : การร่ำไห้, การมีน้ำตาร่วง, (รุณณะ) หมายถึงการมีหน้านองด้วยน้ำตา,การมีน้ำตานองหน้า, อาการที่น้ำตาไหลเพราะประสบอารมณ์อันแรงกล้า เช่น เจ็บปวด เศร้าโศก ดีใจ,ในวินัยปิฎก ปริวาร อันธการวรรค กล่าวถึงวธิสิกขาบท ว่าด้วยการร้องไห้ทุบตีตนเอง, ในอังคุตตรนิกาย รุณณสูตร กล่าวถึงการขับร้องคือการร้องไห้ในอริยวินัย,ในอังคุตตรนิกาย ปฐมพลสูตร กล่าวถึงเด็กมีการร้องไห้เป็นกำลัง ซึ่งเป็นกำลังอย่าง ๑ ในกำลัง ๘,ในขุททกปาฐะ ติโรกุฑฑสูตร กล่าวว่า การร้องไห้ ความเศร้าโศกหรือความร่ำไห้คร่ำครวญอย่างอื่นใด ใคร ๆไม่ควรทำเลย เพราะการร้องไห้ เป็นต้นนั้น ไม่เป็นประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว,ในสุตตนิบาต สัลลสูตร กล่าวถึงบุคคลจะได้รับความสงบใจ เพราะการร้องไห้ เพราะความเศร้าโศกก็หาไม่,ในอุรคเปตวัตถุกล่าวถึงผลของการร้องไห้จะทำให้ซูบผอม,ในเถรคาถา พระจูฬปันถกเถระกล่าวว่า การร้องไห้นี้นำยศมาให้ไม่ได้,มตโรทนชาดก กล่าวถึงการร้องไห้ถึงคนที่ตายแล้ว โดยเศรษฐีโพธิสัตว์กล่าวกับพวกลิง เป็นคติเตือนใจว่า พวกท่านร้องไห้ถึงคนที่ตายไปแล้วเท่านั้นแต่หาได้ร้องไห้ถึงคนที่จักตายไม่ สัตว์ทั้งหลายที่ยังมีร่างกายอยู่ย่อมละชีวิตไปโดยลำดับ,ในพรหมทัตตชาดกกล่าวว่า บัณฑิตทั้งหลายเรียกการขอว่า เป็นการร้องไห้ เพราว่า ขึ้นชื่อว่าผู้ขอ ย่อมได้ผล ๒ อย่าง คือ (๑) ไม่ได้ทรัพย์ (๒)ได้

ทรัพย์ เพราะการขอมีสภาพเช่นนี้เป็นธรรมดา,ในมิคโปตกชาดกกล่าวถึงท้าวสักกะตรัสว่า สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวการร้องไห้ว่าเปล่าประโยชน์ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๖/๒๗๒,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๖๑/๓๕๒, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๘/๓๕๑,องฺ.อฏฺก.(ไทย) ๒๓/๒๗/๒๗๒,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๙๐/๖๔๒,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๘๙/๑๘๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๕๔/๔๓๖,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๖๕/๑๗๐,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๘๙-๙๐/๑๗๕,ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๑๘/๒๒๑)

อรรถกถามหาวิภังค์กล่าวถึงประชาชนมีการร้องไห้มากมาย ดังคำว่า ในสถานที่ที่พระอานนท์ไปแล้วๆ ได้มีการร้องไห้ร่ำไรมากมายว่า ท่านอานนท์ผู้เจริญ ท่านพักพระศาสดาไว้ที่ไหน จึงมาแล้ว (วิ.มหา.อ.(บาลี)๑/-/๙)

อรรถกถาขุททกปาฐะอธิบายว่า ความร่ำไห้ ความที่น้ำตาร่วง (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๑/๑๑/๑๘๙)

การระงับตัชชนียกรรม : การระงับกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุอันจะพึงขู่ ; การระงับ ได้แก่ การหยุด , การยับยั้ง, การหยุดยั้ง, การหักห้าม, การห้าม, การขวาง ในที่นี้หมายถึงตัชชนียกรรม กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุอันจะพึงขู่ ; สังฆกรรมประเภทนิคหกรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งสงฆ์ทำการตำหนิโทษภิกษุผู้ก่อความทะเลาะวิวาท ก่ออธิกรณ์ขึ้นในสงฆ์ เป็นผู้มีอาบัติมาก และคลุกคลีกับคฤหัสถ์ในทางที่ไม่สมควร ; เป็น ๑ ในนิคหกรรม การลงโทษตามพระธรรมวินัย, ๑ ในสังฆกรรมประเภทลงโทษผู้ทำความผิด ๖ อย่าง คือ (๑) ตัชชนียกรรม (๒) นิยสกรรม (๓) ปัพพาชนียกรรม (๔) ปฏิสารณียกรรม (๕) อุกเขปนียกรรม (๖) ตัสสปาปิยสิกากรรม ; ตัชชนียกรรม มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด ; การระงับตัชชนียกรรม มีความประพฤติชอบเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๖, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๔๙๙)

การระงับนิยสกรรม : การระงับกรรมอันสงฆ์พึงทำให้เป็นผู้ไร้ยศ ; การระงับ ได้แก่ การหยุด, การยับยั้ง, การหยุดยั้ง, การหักห้าม, การห้าม, การขวาง ในที่นี้หมายถึงนิยสกรรม กรรมอันสงฆ์พึงทำให้เป็นผู้ไร้ยศ ได้แก่การถอดยศ ; เป็นชื่อนิคหกรรมที่สงฆ์ทำแก่ภิกษุผู้มีอาบัติมาก หรือคลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีกันในทางที่ไม่สมควร โดยปรับโทษให้ถือนิสัยใหม่อีก ; เป็น ๑ ในนิคหกรรม การลงโทษตามพระธรรมวินัย, ๑ ในสังฆกรรมประเภทลงโทษผู้ทำความผิด ๖ อย่าง คือ (๑) ตัชชนียกรรม (๒) นิยสกรรม (๓) ปัพพาชนียกรรม (๔) ปฏิสารณียกรรม (๕) อุกเขปนียกรรม (๖) ตัสสปาปิยสิกากรรม ; นิยสกรรม มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด ; การระงับนิยสกรรม มีความประพฤติชอบเป็นเบื้องต้น มีญัตติ

SAMPLE

เป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๖, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๔๙๙)

การระงับปฏิสารณียกรรม : การระงับกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุอันจะพึงให้กลับไป ; การระงับ ได้แก่ การหยุด, การยับยั้ง, การหยุดยั้ง, การหักห้าม, การห้าม, การขวาง ในที่นี้หมายถึงปฏิสารณียกรรม กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุอันจะพึงให้กลับไป หมายถึงการที่สงฆ์ลงโทษให้ภิกษุไปขอขมาคฤหัสถ์ กรรมนี้สงฆ์ทำแก่ภิกษุปากกล้า ด่าว่าคฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นทายกอุปัฏฐากสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ เป็นทางจะยังคนผู้ยังไม่เลื่อมใสมิให้เลื่อมใส จะยังคนเลื่อมใสอยู่แล้วให้เป็นอย่างอื่นไปเสีย ; เป็น ๑ ในนิคหกรรม การลงโทษตามพระธรรมวินัย, ๑ ในสังฆกรรมประเภทลงโทษผู้ทำความผิด ๖ อย่าง คือ (๑) ตัชชนียกรรม (๒) นิยสกรรม (๓) ปัพพาชนียกรรม (๔) ปฏิสารณียกรรม (๕) อุกเขปนียกรรม (๖) ตัสสปาปิยสิกากรรม ; ปฏิสารณียกรรม มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด ; การระงับปฏิสารณียกรรม มีความประพฤติชอบเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๒/๔๙๖, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๔๙๙)

การระงับปัพพาชนียกรรม : การระงับกรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุอันจะพึงไล่ หรือขับออกจากวัด ; การระงับ ได้แก่ การหยุด, การยับยั้ง, การหยุดยั้ง, การหักห้าม, การห้าม, การขวาง ในที่นี้หมายถึงปัพพาชนียกรรม กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุอันจะพึงไล่เสีย, การขับออกจากหมู่, การไล่ออกจากวัด กรรมนี้สงฆ์ทำแก่ภิกษุผู้ประทุษร้ายสกุลและประพฤติเลวทราม หรือแก่ภิกษุผู้เล่นคะนอง ๑ อนาจาร ๑ ลบล้างพระบัญญัติ ๑ มิจฉาชีพ ๑ ; เป็น ๑ ในนิคหกรรม การลงโทษตามพระธรรมวินัย, ๑ ในสังฆกรรมประเภทลงโทษ ผู้ทำความผิด ๖ อย่าง คือ (๑) ตัชชนียกรรม (๒) นิยสกรรม (๓) ปัพพาชนียกรรม (๔) ปฏิสารณียกรรม (๕) อุกเขปนียกรรม (๖) ตัสสปาปิยสิกากรรม ; ปัพพาชนียกรรม มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด ; การระงับปัพพาชนียกรรม มีความประพฤติชอบเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๖, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๔๙๙)

การระงับอุกเขปนียกรรม : การระงับกรรมกันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุอันจะพึงยกเสีย ; การระงับ ได้แก่ การหยุด, การยับยั้ง, การหยุดยั้ง, การหักห้าม, การห้าม, การขวาง ในที่นี้หมายถึงอุกเขปนียกรรม กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุอันจะพึงยกเสีย หมายถึงวิธีการลงโทษที่สงฆ์กระทำแก่ภิกษุผู้ต้องอาบัติแล้ว ไม่ยอมรับว่าเป็นอาบัติหรือไม่ยอมทำคืนอาบัติ หรือมีความเห็นชั่วร้าย (ทิฏฐิบาป) ไม่ยอมสละซึ่งเป็นทางเสียสีลสามัญญตา หรือทิฏฐิสามัญญตา โดยยกเธอเสียจากการร่วมสมโภคกับสงฆ์ คือ ไม่ให้ฉันร่วม

SAMPLE

ไม่ให้อยู่ร่วม ไม่ให้มีสิทธิเสมอกับภิกษุทั้งหลาย ; เป็น ๑ ในนิคหกรรม การลงโทษตามพระธรรมวินัย, ๑ ในสังฆกรรมประเภทลงโทษผู้ทำความผิด ๖ อย่าง คือ (๑) ตัชชนียกรรม (๒) นิยสกรรม (๓) ปัพพาชนียกรรม (๔) ปฏิสารณียกรรม (๕) อุกเขปนียกรรม (๖) ตัสสปาปิยสิกากรรม ; อุกเขปนียกรรม มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด ; การระงับอุกเขปนียกรรม มีความประพฤติชอบเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๖, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๔๙๙)

การระลึกถึง : อนุสสติ, ความระลึกถึงเนือง ๆ หมายถึงการคิดถึงหรือนึกถึงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ในอดีตได้ เช่น การระลึกถึงภิกษุผู้มีศีล การระลึกถึงพระพุทธเจ้า การระลึกถึงศีล,ในมูลปัณณาสก์ อากังเขยยสูตร กล่าวถึงภิกษุพึงหวังว่า 'ญาติสาโลหิตเหล่าใดผู้ล่วงลับไปแล้วมีจิตเลื่อมใสระลึกถึงเราอยู่ ขอการระลึกถึงเราของญาติสาโลหิตเหล่านั้นพึงมีผลมากมีอานิสงส์มาก, ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค สีลสูตรกล่าวถึง การระลึกถึงภิกษุเหล่านั้นก็ดี การบวชตามภิกษุเหล่านั้นก็ดี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีอุปการะมาก,ในอังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต กล่าวถึงบุคคลที่มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่นบรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ระลึกถึงตถาคตหรือสาวกของตถาคต การระลึกถึงนี้ของบุคคลนั้นเป็นการระลึกถึงที่ยอดเยี่ยมกว่าการระลึกถึงทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ...เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๔/๑๑๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๗๕) ดูอนุสสติ ๑๐

อรรถกถาสีลสูตร อธิบายว่าหมายถึงการระลึกถึงภิกษุผู้นั่งอยู่ในที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันว่า บัดนี้ พระอริยะทั้งหลายให้เวลาล่วงไปอยู่ด้วยความสุขเกิดแต่ฌาน วิปัสสนามรรคและผล ในที่มีที่เร้น ถ้ำ และมณฑปเป็นต้น โอวาทใดอันเราได้แล้วในสำนักของพระอริยะเหล่านั้นการจำแนกโอวาทนแล้วระลึกถึงอย่างนี้ว่าในที่นี้ท่านกล่าวถึงศีล ในที่นี้ท่านกล่าวถึงสมาธิ ในที่นี้ท่านกล่าวถึงวิปัสสนา ในที่นี้ท่านกล่าวถึงมรรค ในที่นี้ท่านกล่าวถึงผล (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๘๔/๒๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า การระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยจัดเป็นอนุสสตานุตตริยะ ส่วนการระลึกถึงคุณบุคคลอื่น หาใช่อนุสสตานุตตริยะไม่ และการระลึกนี้ จัดอยู่ในอนุสสติฏฐาน แปลว่า ฐานคืออนุสสติหมายถึงเหตุคืออนุสสติ กล่าวคืออฌาน ๓ (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๒๕/๑๑๐,๒๙/๑๑๒) อนุสสติ ที่เรียกว่า ฐาน เพราะเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์เกื้อกูล และความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า เช่น พุทธานุสสติ (การระลึกถึงพระพุทธคุณ)ย่อมเป็นเหตุให้บรรลุคุณวิเศษ เพราะเมื่อบุคคลระลึกถึงพุทธคุณอยู่ ปีติ(ความอิ่มใจ)ย่อมเกิดจากนั้นจึงพิจารณาปีติให้เห็นความสิ้นไปเสื่อมไปจน

SAMPLE

ได้บรรลุอรหัตตผล อนุสสติฏฐานนี้ จัดเป็นอุปจารกัมมัฏฐานแม้คฤหัสถ์ก็สามารถบำเพ็ญได้(ขุ.ป.อ.๑/๒๕/๑๓๗,องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๙/๑๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ในที่นี้หมายถึงการระลึกถึงพระอริยะที่อยู่ในที่พักกลางคืนและกลางวัน หรือการระลึกถึงโอวาทของท่าน (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๘๔/๒๐๙)

การรักษา : การระวัง ดังคำในวินัยปิฎก จูฬวรรคว่า ศาสดาเช่นนี้ก็หวังการรักษาโดยศีล จากพวกสาวก,ในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ลักขณสูตร กล่าวถึงในชาติก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สมาทานในกุศลธรรม สมาทานมั่นคงในการรักษาอุโบสถ ; การป้องกัน ในอังคุตตรนิกาย อหิราชสูตร กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูลนี้(คือ (๑) พญางูชื่อวิรูปักษ์ (๒) พญางูชื่อเอราปถะ (๓) พญางูชื่อฉัพยาบุตร และ(๔) พญางูชื่อกัณหาโคตมกะ) เพื่อคุ้มครองตน เพื่อรักษาตน เพื่อป้องกันตนว่า เราทำการรักษา ทำการป้องกันไว้แล้ว ขอหมู่สัตว์ผู้มีชีวิตทั้งหลายจงหลีกไป ; การดูแล ดังคำในทีฆนิกาย สามัญญผลสูตร กล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูมีความเห็นว่าควรที่จะจัดการรักษา ปกป้อง คุ้มครองเขา(หมายถึงเจ้าลัทธิ) อย่างชอบธรรม,ในมหาปรินิพพานสูตร ราชอปริหานิยธรรม กล่าวถึงพวกเจ้าวัชชีจัดการรักษาคุ้มครอง ป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลายโดยชอบธรรมด้วยตั้งใจว่าทำอย่างไร พระอรหันต์ที่ยังไม่มาพึงมาสู่แว่นแคว้นของเรา; การเยียวยา ดังคำในวินัยปิฎก มหาวรรค กล่าวถึงพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐรับสั่งชีวกโกมารภัจว่า ไปเถิดชีวก เจ้าเดินทางไปกรุงอุชเชนีจงถวายการรักษาพระเจ้าปัชโชต ; การสงวนไว้ ดังคำในวินัยปิฎก จูฬวรรคกล่าวถึงภิกษุณีทั้งหลายยำเกรงอยู่ จึงไม่ยินดีการกราบ การปลงผม การตัดเล็บ การรักษาแผลจากพวกบุรุษ,ในวิภังค์ กล่าวถึงการรักษาว่าจัดอยู่ในธรรมข้อ ๑ ใน ตัณหามูลกธรรม ๙ ดังคำว่า เพราะอาศัยความตระหนี่ การรักษาจึงเกิดขึ้น เพราะอาศัยการรักษา สภาวธรรมที่เป็นบาปอกุศลหลายอย่างคือการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นมึงกู การพูดส่อเสียด การพูดเท็จจึงเกิดขึ้น,ในปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงการรักษาว่าเป็นส่วนหนึ่งของการคุ้มครองทวารในอินทรีย์ ๖ ดังคำว่า ความคุ้มครอง กิริยาที่คุ้มครอง การรักษาการสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ เหล่านี้ นี้เรียกว่าความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์,ในอภิธรรมปิฎกกล่าวถึงการรักษาไว้ ในประโยสุดท้ายของผู้แต่งคัมภีร์ปัฏฐานว่า ด้วยเดชแห่งธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น ข้าพเจ้าขอผูกการรักษาไว้โดยประการทั้งปวง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๔/๑๙๑,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๔/๑๗๖,วิ.จู.(ไทย)๗ /๔๓๔/๓๖๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๘๗/๖๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๔/๘๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐//๑๖๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)

SAMPLE

๒๑/๖๗/๑๑๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๖๓/๖๑๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๗/๑๖๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๕/๙๒/๗๓๑)

การรักษาแผล : การทำแผลให้สะอาด ดังคำว่าในจูฬวรรค ที่กล่าวว่า ภิกษุณีบางพวกไม่ยินดีการกราบ...การรักษาแผลจากพวกบุรุษ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ยินดีได้ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๔/๓๖๔,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๖/๓๗๓)

การรักษาศีล : ความประพฤติดีทางกายและวาจา, การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่ปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ ; ศีลมีหลายประเภท เช่น ศีล ๕ สำหรับบุคคลทั่วไป, ศีล ๘ สำหรับแม่ชี ผู้มีศรัทธาจะรักษาก็ได้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อุโบสถศีล ได้แก่ ศีลที่อุบาสกอุบาสิกาสมาทานรักษาในวันพระ, ศีล ๑๐ สำหรับสามเณร ผู้มีศรัทธาจะรักษาก็ได้, ศีล ๒๒๗ สำหรับภิกษุ, ศีล ๓๑๑ สำหรับภิกษุณี (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๓)

การรักษาสัจจะ : การรักษาคำพูดที่เป็นที่เป็นคำจริงแท้แน่นอนไม่บิดพลิ้ว หรือการรักษาความสัตย์ซื่อ ; สัจจะ ที่เป็นคำพูด แปลว่า คำจริง หมายถึง คำตรง คำแท้ คำที่ไม่โกหกหลอกลวงบิดพลิ้ว ; สัจจะ แปลว่า ความสัตย์ ความซื่อ ถ้าขยายความตามศัพท์แยกได้ ๓ ลักษณะ คือ มีความจริง ความตรง และความแท้จริง คือ ไม่เล่น ตรง คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ตรงไม่บิดพลิ้ว ไม่บ่ายเบี่ยง แท้ คือ ไม่เหลวไหล ตรงข้ามกับคำว่า อสัจ ซึ่งแปลว่า ไม่จริง บิดพลิ้ว แต่ถ้าในทางปฏิบัติ สัจจะ คือ ความรับผิดชอบ หมายความว่า ถ้าจะทำอะไรแล้ว ต้องตั้งใจทำจริง ทำอย่างสุดความสามารถให้เป็นผลสำเร็จ การที่ใครจะสามารถสร้างตัวขึ้นมาได้นั้น ต้องมีสัจจะเป็นพื้นฐาน เพราะคนที่มีสัจจะเป็นพื้นฐานจะมีความรับผิดชอบต่องานที่ทำทุกอย่าง ไม่ปล่อยผ่านกับสิ่งที่ได้รับมา จะทำทุกสิ่งที่มาถึงมืออย่างสุดกำลัง และเต็มความสามารถ ; ลักษณะของสัจจะ มีด้วยกัน ๕ ประการ คือ สัจจะต่อความดี สัจจะต่อหน้าที่ สัจจะต่อการงาน สัจจะต่อวาจา สัจจะต่อบุคคล ; พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การรักษาสัจจะ ย่อมมีได้ด้วยข้อปฏิบัติ ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) มีศรัทธา (๒) มีความชอบใจ (๓) มีการฟังตามกันมา (๔) มีความตรึกตามอาการ (๕) มีความพินิจที่เข้ากันได้กับทฤษฎีของตน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๙/๕๓๙) ; สัจจะ ความจริง มี ๒ ได้แก่ (๑) สมมติสัจจะ ความจริงโดยสมมติ เช่น คน สัตว์ สิ่งของ (๒) ปรมัตถสัจจะ ความจริงโดยปรมัตถ์ เช่น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ; สัจจะ ความจริง มี ๓ ได้แก่ (๑) จริงใจ คือ ซื่อสัตย์ (๒) จริงวาจา คือ พูดจริง (๓) จริงการ คือ ทำจริง (พจนานุกรม

SAMPLE

พุทธศาสน์) ; สัจจะ ๔ คือ ๑. ทุกขสัจ (ความจริงคือทุกข์) ๒. สมุทยสัจ (ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์) ๓. นิโรธสัจ (ความจริงคือความดับทุกข์) ๔. มัคคสัจ (ความจริงคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) (สำ.ส.อ. ๑/๑๗๒/๑๘๕, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐๘/๑๖๘, อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑/๓๕๒) ; ๑ ในฆราวาสธรรม ๔ ได้แก่ (๑) สัจจะ (๒) ทมะ (๓) ขันติ (๔) จาคะ ; ๑ ในอธิษฐานธรรม ๔ ได้แก่ (๑) ปัญญา (๒) สัจจะ (๓) จาคะ (๔) อุปสมะ ; ๑ ในเบญจธรรม ได้แก่ (๑) เมตตากรุณา (๒) สัมมาอาชีวะ (๓) กามสังวร (๔) สัจจะ (๕) สติสัมปชัญญะ ; ๑ ในบารมี ๑๐ ได้แก่ (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) เนกขัมมะ (๔) ปัญญา (๕) วิริยะ (๖) ขันติ (๗) สัจจะ (๘) อธิษฐาน (๙) เมตตา (๑๐) อุเบกขา

การรักษาอุโบสถ : การอยู่จำ, อยู่จำอุโบสถ (หมายถึงอธิษฐานอยู่จำอุโบสถศีล กล่าวคือศีล ๘ เดือนละ ๘ ครั้ง (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๘/๑๓๗), การเข้าจำ, การรักษาศีล, ศีลที่รักษาเป็นอุโบสถ หรือศีลที่รักษาในวันอุโบสถ ได้แก่ ศีล ๘ ที่อุบาสกอุบาสิกาสมาทานรักษาเป็นการจำศีลในวันพระ คือขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ (แรม ๑๔ ค่ำในเดือนขาด) เรียกว่า รักษาอุโบสถ หรือ รักษาอุโบสถศีล คือ การอยู่จำรักษาองค์ ๘ ที่โดยทั่วไปเรียกกันว่า ศีล ๘ ของอุบาสกอุบาสิกา จำแนกได้ ๓ ประเภท ได้แก่ ๑. ปกติอุโบสถ อุโบสถที่รักษาตามปกติชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ปัจจุบันนิยมรักษากันเฉพาะในวันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๑๕ ค่ำ หรือ ๑๔ ค่ำ ๒. ปฏิชาครอุโบสถ การรักษาอุโบสถศีลในวันรับและวันส่ง วันรับคือ วัน ๔ ค่ำ, ๗ ค่ำ และ ๑๓ ค่ำ สำหรับเดือนขาด หรือวัน ๑๔ ค่ำ สำหรับเดือนเต็ม วันส่งคือ ๖ ค่ำ, ๙ ค่ำ และ ๑ ค่ำ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๘/๑๓๗) ๓. ปาฏิหาริยอุโบสถ อุโบสถที่รักษาประจำตลอด ๓ เดือน ภายในพรรษา ถ้าไม่อาจรักษา ๓ เดือนได้ก็รักษา ๑ เดือน ในระหว่างวันปวารณาทั้งสอง หรือถ้าไม่อาจรักษาได้ถึง ๑ เดือน ก็รักษาตลอดครึ่งเดือนตั้งแต่วันปวารณาต้น (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๘/๑๓๙) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๑/๑๖๓, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๐/๑๘๗)

การรับคำแนะนำจากผู้อื่น :การรับข้อเสนอแนะ ข้อแนะนำ คำเสนอแนะ ข้อความชี้แจงสิ่งที่ต้องทำหรือต้องทำตามจากคนอื่น

ในปรวิตารณกถา ว่าด้วยการรับคำแนะนำจากผู้อื่น ระหว่างพระอรหันต์กับปุถุชน คือ การรับคำแนะนำจากผู้อื่นของพระอรหันต์มีอยู่ และท่านไม่ถูกผู้อื่นนำไป ไม่ถูกผู้อื่นชักจูงไป ไม่อาศัยผู้อื่น ไม่เกาะผู้อื่น ไม่โง่เขลา ฉลาด ย่อมรู้ ย่อมเห็น พระอรหันต์ไม่ต้องรับคำแนะนำจากผู้อื่นใน (เรื่อง) พระศาสดา ใน (เรื่อง) พระธรรม ใน (เรื่อง) พระสงฆ์ ในสิกขา ในส่วนเบื้องต้น ในส่วนเบื้องปลาย ทั้งในส่วนเบื้องต้น และ

SAMPLE

ส่วนเบื้องปลาย ในปฏิจจสมุปบาทที่ว่าเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ส่วนปุถุชนตรงกันข้ามกับพระอรหันต์นั้น คือยังต้องรับคำแนะนำจากผู้อื่นอยู่ เหตุที่พระอรหันต์ต่างจากปุถุชนก็เพราะราคะ โทสะ โมหะ อโนตตัปปะ พระอรหันต์ละได้แล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เจริญมรรค เจริญโพชฌงค์ เพื่อละราคะ โทสะ โมหะ อโนตตัปปะ และทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งแล้ว ; ท่านปรวาทีและสกวาทีได้กล่าวถึงการรับคำแนะนำจากผู้อื่นของพระอรหันต์ ว่ามีหรือไม่มี ท่านกล่าวว่า ผู้อื่นจะพึงแนะนำชื่อและโคตรของสตรีและบุรุษ ทางและมิใช่ทาง ชื่อของหญ้า ไม้ และต้นไม้เจ้าป่าแก่พระอรหันต์ได้ แต่ไม่ควรกล่าวว่า ผู้อื่นจะพึงแนะนำโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผล แก่พระอรหันต์ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๒๒/๒๘๔)

การรับราชการ :การเข้าทำงานของรัฐบาลหรือของพระเจ้าแผ่นดิน, จัดเป็นอาชีพอย่างหนึ่งของกุลบุตรที่เลี้ยงชีวิตในโลกนี้ ดังคำในมูลปัณณาสก์ จูฬทุกขักขันธสูตรว่า กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการประกอบศิลปะใด คือ ด้วยการนับคะแนน การคำนวณ การนับจำนวน การไถ การค้าขาย การเลี้ยงโค การยิงธนู การรับราชการ,ในอังคุตตรนิกาย โทณพราหมณสูตร กล่าวถึงพราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม ดังคำที่กล่าวถึงความชอบธรรมในการแสวงหาไว้ตอนหนึ่งว่า เขาไม่แสวงหาด้วยกสิกรรม ...ไม่แสวงหาด้วยการรับราชการ ไม่แสวงหาด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง เขาถือกระเบื้องเที่ยวขอทานอย่างเดียว มอบทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์เพื่ออาจารย์แล้ว โกนผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์แล้วออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต,ในมหานิทเทสกล่าวถึงชนทำการตัดสินใจด้วยอำนาจตัณหา โดยอธิบายว่า บุคคลย่อมดำเนินชีวิตด้วยกสิกรรมพาณิชยกรรมโครักขกรรม(เลี้ยงปศุสัตว์)ศาสตร์แห่งการยิงธนู การรับราชการ หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง,และการรับราชการ ในจูฬนิทเทสก็กล่าวว่าอยู่ในโทษแห่งกามคุณเช่นกัน ดังเช่นกับอาชีพหรือการใช้ศิลปะอื่นๆ เช่น การนับคะแนน การคำนวณ การนับจำนวน การไถการค้าขายการเลี้ยงโคการยิงธนู (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๖๘,๑๒/๑๗๘/๑๗๙,อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐-/๓๑๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๓๖/๔๔๒)

การรับรู้ธรรมารมณ์ : การรับรู้อารมณ์ที่ใจรู้, อารมณ์ที่เกิดทางใจ, สิ่งที่ใจคิด, ความคิด, จินตนาการ, สิ่งที่ใจเก็บมาคิด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต เช่น เรื่องที่เคยได้รู้ได้เห็นมา ประสบการณ์ในอดีต ความวิตกกังวล ตลอดถึงความวาดหวัง ความฝัน เป็นต้น ซึ่งใจคิดนึกไปถึงแล้วดึงมาเป็นอารมณ์ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในใจ สัมผัสได้ด้วยใจ ; ธรรมารมณ์เป็นอายตนะภายนอกอย่างหนึ่ง ในจำนวน ๖ อย่าง ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น

SAMPLE

รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นสิ่งที่เชื่อมต่อกับอายตนะภายใน ๖ อย่าง ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๓/๖๗)

การรับสินบน : การถือเอาทรัพย์สินหรือประโยชน์อื่นใดที่ให้แก่บุคคลเพื่อจูงใจให้ผู้นั้นกระทำการหรือไม่กระทำการอย่างใดในตำแหน่ง ไม่ว่าการนั้นชอบหรือมิชอบด้วยหน้าที่,การฉ้อโกง ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวงและการตลบตะแลง,ในอุปริปัณณาสก์ เทวทหสูตรกล่าวถึงภิกษุเว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง,ในสังยุตตนิกาย อุกโกฏนสูตร กล่าวถึงสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลงมีจำนวนมากกว่า (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๘/๕๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๕/๖๕๑, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๗๙/๒๑๑)

อรรถกถาอธิบายว่า การรับสินบนเพื่อกระทำผู้เป็นเจ้าของให้ไม่เป็นเจ้าของ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๐/๗๗),ในอรรถกถามูลปัณณาสก์กล่าวว่าเป็นเบื้องต้นการฉ้อโกง ซึ่งมีการรับสินบน แค่นกระทา นกคุ่ม ก้อนเนยใส และก้อนเนยแข็งเป็นต้น (ม.มู อ.(บาลี)๒/๔๔๐/๒๓๙),ในอรรถกถาอัตถกรณสูตรที่ ๓ สคาถวรรคกล่าวถึงอำมาตย์รับสินบนตอนหนึ่งว่า พระราชาเสด็จออกประทับนั่ง ฟังการพิจารณาคดีความ ในคดีนั้น พวกอมาตย์รับสินบนเข้ามาก่อนนั่งวินิจฉัยคดี ก็ตัดสินให้ผู้มีใช้เจ้าของทรัพย์สินกลายเป็นเจ้าของทรัพย์สินไป พระราชาทรงทราบเรื่องนั้นแล้วทรงพระดำริว่า ต่อหน้าเราผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินอำมาตย์พวกนี้ยังกระทำถึงเพียงนี้ลับหลังเราเขาจักไม่ทำกระไรได้ บัดนี้ วิฑูฑภเสนาบดีจักปรากฏเป็นพระราชาเอง ประโยชน์อะไรของเราจะนั่งที่เดียวกับพวกอมาตย์กินสินบนพูดมดเท็จเห็นปานนี้ (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๑๗/๑๓๓),ในนิทานวรรคอรรถกถาในกุมภัณฑสูตรกล่าวถึงการรับสินบนของพวกอำมาตย์แล้วมีอัณฑะโตเท่าหม้อไว้ตอนหนึ่งว่าอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดี เพราะเขามีส่วนเสมอกับกรรมจึงมีอัณฑะประมาณเท่าหม้อ คือขนาดหม้อใหญ่ เพราะเขารับสินบนในที่ลับคือที่ปกปิดทำโทษให้ปรากฏในการวินิฉัยคดีโกง ทำผู้เป็นเจ้าของให้ไม่ได้เป็นเจ้าของ ฉะนั้น อวัยวะเพศลับของเขาจึงเกิดในที่เปิดเผย เพราะเมื่อลงโทษ เขาได้ข่มเหงผู้อื่น ฉะนั้น อวัยวะเพศลับของเขาจึงเกิดเป็นสิ่งข่มเหง(ทรมานตน) เพราะเหตุที่อวัยวะดำรงอยู่ในตำแหน่งที่ดำรงอยู่แล้วควรจะเรียบร้อยกลับไม่เรียบร้อยฉะนั้นเขาจึงต้องนั่งอย่างไม่เรียบร้อยบนอวัยวะเพศลับ(สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๒๑๑/๒๔๓-๒๔๔)ในอรรถกถามหาวารวรรคอธิบายว่า การทำเจ้าของมิให้เป็นเจ้าของแล้วรับสินบน ชื่อว่าการรับสินบน(สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๑๖๕/๓๙๑)

การร่ายรำและการขับร้อง :การแสดงกิริยาอาการฟ้อนรำ เยื้องท่าฟ้อนรำ และร้องเพลง เป็นการกระทำที่โปรดปรานของจอมเทพ ๔ องค์ผู้รักษาคุ้มครองโลกใน ๔ ทิศ ซึ่งเรียกว่า ท้าวโลกบาล, ท้าวจัตุโลกบาล หรือ ท้าวจาตุมหาราช ปกครองอยู่องค์ละทิศ ได้แก่ (๑) ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าธตรฐ ทรงเป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ มีคนธรรพ์แวดล้อม ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง ท้าวธตรฐ จอมภูตหรือจอมคนธรรพ์ รักษาโลกด้านทิศบูรพาหรือทิศตะวันออก) (๒) ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรุฬหะ ทรงเป็นหัวหน้าของพวกกุมภัณฑ์ มีกุมภัณฑ์แวดล้อม ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง (ท้าววิรุฬหก จอมเทวดาหรือจอมกุมภัณฑ์ รักษาโลกด้านทักษิณหรือทิศใต้) (๓) ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรูปักษ์ ทรงเป็นหัวหน้าของพวกนาค มีนาคแวดล้อม ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง (ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค รักษาโลกด้านทิศประจิมหรือทิศตะวันตก) (๔) ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าท้าวกุเวร ทรงเป็นหัวหน้าของพวกยักษ์ มียักษ์แวดล้อม ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง (ท้าวกุเวร จอมยักษ์ รักษาโลกด้านทิศอุดรหรือทิศเหนือ ท้าวกุเวรมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ท้าวเวสวัณ หรือ ท้าวเวสสุวรรณ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๗/๒๒๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๙/๒๓๗)

การรำ : การแสดงท่าเคลื่อนไหวโดยมีลีลาและแบบท่าเข้ากับจังหวะเพลงร้องหรือเพลงดนตรี ดังคำในทีฆนิกาย สีลขันธวรรคกล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เช่น การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การรำ,ในสามัญญผลสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ภิกษุเว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เช่น การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การรำ,ในสิงคาลกสูตร กล่าวถึงการรำว่าเป็นโทษข้อที่ ๑ ในโทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ดังคำว่า มีการรำที่ไหน (ไปที่นั่น),ในนัจจชาดก กล่าวถึงพญาหงส์ทองไม่ยอมยกลูกสาวให้นกยูง ดังคำตอนหนึ่งว่า เราจะไม่ให้ลูกสาวแก่เธอ เพราะการรำแพนหางร่ายรำ,ในมหานิทเทสกล่าวถึงการรำก็เป็นการศิลปะได้ เช่น การรำกระบี่กระบอง (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๓/๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๗/๖๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๐/๒๐๓,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๑/๑๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๓๗/๔๕๘)

การรู้ : การทราบ, การแจ้ง, การเข้าใจ,ญาณ ดังคำในวินัยปิฎก ปริวาร กล่าวถึงการพิจารณาเพื่อประโยชน์แก่การรู้ฐานะและมิใช่ฐานะ, ในมัชฌิมปัณณาสก์ โพธิราชกุมารสูตร กล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์ แม้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อนซึ่งเกิดขึ้นเพราะความเพียรก็เป็นผู้ควรแก่การรู้การเห็นและการตรัสรู้อันยอดเยี่ยม ,ในสังคารวสูตรกล่าวถึงสมณะหรือพราหมณ์ มีกายและจิตหลีกออกจากกามแล้วทั้ง

SAMPLE

ละและระงับความพอใจ ความรักใคร่ ความหลงความกระหาย และความกระวนกระวายในกามทั้งหลายได้อย่างเด็ดขาดในภายใน แม้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็งหยาบ เผ็ดร้อนซึ่งเกิดขึ้นเพราะความเพียรก็เป็นผู้ควรแก่การรู้การเห็นและการตรัสรู้อันยอดเยี่ยม,ในมัชฌิมปัณณาสก์ จังกีสูตรกล่าวถึง การรู้สัจจะย่อมมีได้ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้,ในจูฬหังสชาดก นายพรานกล่าวถึงหงส์ไว้ว่า ความจริงการรู้ถึงอันตรายเป็นเหตุของคนผู้เป็นใหญ่,ในมหานิทเทส กล่าวถึงการรู้ในความหมายว่าแจ้งชัด ดังคำอธิบายว่า ภิกษุรู้รูปคือรู้จัก มองเห็นว่า รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง รูปทั้งหมด คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ รูปไม่มีเพราะการรู้เป็นอย่างนี้,ในกถาวัตถุ กล่าวถึงการรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งผล การรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ การรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งบุคคล ของพระสาวกซึ่งเป็นการถามและตอบของพระสกวาทีและพระปรวาที (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๖๖/๕๕๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๑/๔๐๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๓/๕๔๒, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๗๘/๖๐๖,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๒/๒๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๗/๓๒๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๔๓/๔๗๑)

การรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้ : รู้แจ้ง คือ เข้าใจตลอด, รู้ตามเหตุผลอย่างชัดเจน, รู้แจ้งแทงตลอด การรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้รูปที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาว่า นี้เป็นโทษแห่งรูป เป็นทุกขสัจ การรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้วิญญาณที่ไม่เที่ยง เป็น ทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาว่า นี้เป็นโทษแห่งวิญญาณ เป็นทุกขสัจ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๔/๔๓๘)

การรู้แจ้งด้วยการเจริญ : รู้แจ้ง คือ เข้าใจตลอด, รู้ตามเหตุผลอย่างชัดเจน, รู้แจ้งแทงตลอด การรู้แจ้งด้วยการเจริญทิฏฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ สมาธิ ในฐานะทั้ง ๓ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เป็นมัคคสัจ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๔/๔๓๘)

การรู้แจ้งด้วยการทำให้แจ้ง : รู้แจ้ง คือ เข้าใจตลอด, รู้ตามเหตุผลอย่างชัดเจน, รู้แจ้งแทงตลอด การรู้แจ้งด้วยการทำให้แจ้งธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในรูปว่า นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป เป็นนิโรธสัจ การรู้แจ้งด้วยการทำให้แจ้งธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ ในวิญญาณว่า นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากวิญญาณ เป็นนิโรธสัจ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๔/๔๓๘)

การรู้แจ้งด้วยการละ :รู้แจ้ง คือ เข้าใจตลอด, รู้ตามเหตุผลอย่างชัดเจน, รู้แจ้งแทงตลอด การรู้แจ้งด้วยการละสุขโสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้นว่า นี้เป็นคุณแห่งรูป เป็นสมุทยสัจ การรู้แจ้งด้วยการละสุขโสมนัสที่อาศัยเวทนา ฯลฯ ที่อาศัยสัญญา ฯลฯ ที่อาศัยสังขาร ฯลฯ

SAMPLE

การรู้แจ้งด้วยการละสุขโสมนัสที่อาศัยวิญญาณเกิดขึ้นว่า นี้เป็นคุณแห่งวิญญาณ เป็นสมุทยสัจ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๔/๔๓๘)

การรู้แจ้งสัจจะ : 1. รู้แจ้ง คือ เข้าใจตลอด, รู้ตามเหตุผลอย่างชัดเจน, รู้แจ้งแทงตลอด การรู้แจ้งสัจจะมีได้ด้วยอาการ ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) รู้แจ้งทุกขสัจว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้ (๒) รู้แจ้งสมุทยสัจว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการละ (๓) รู้แจ้งนิโรธสัจว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการทำให้แจ้ง (๔) รู้แจ้งมัคคสัจว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการเจริญ การรู้แจ้งสัจจะมีได้ด้วยอาการ ๔ อย่างนี้ บุคคลเมื่อรู้แจ้งสัจจะด้วยอาการ ๔ อย่างนี้ เป็นสัทธาธิมุตด้วยอำนาจสัทธินทรีย์ เป็นกายสักขีด้วยอำนาจสมาธินทรีย์ เป็นทิฏฐิปัตตะด้วยอำนาจปัญญินทรีย์ 2. การรู้แจ้งสัจจะมีได้ด้วยอาการ ๙ อย่าง ได้แก่ (๑) รู้แจ้งทุกขสัจว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้ (๒) รู้แจ้งสมุทยสัจว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการละ (๓) รู้แจ้งนิโรธสัจว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการทำให้แจ้ง (๔) รู้แจ้งมัคคสัจว่า เป็นธรรมที่ควรรู้แจ้งด้วยการเจริญ (๕) รู้แจ้งธรรมทั้งปวงด้วยความรู้ยิ่ง (๖) รู้แจ้งสังขารทั้งปวงด้วยการกำหนดรู้ (๗) รู้แจ้งอกุศลธรรมทั้งปวงด้วยการละ (๘) รู้แจ้งมรรค ๔ ด้วยการเจริญ (๙) รู้แจ้งนิโรธด้วยการทำให้แจ้ง บุคคลเมื่อรู้แจ้งสัจจะด้วยอาการ ๙ อย่างนี้ เป็นสัทธาธิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) ด้วยอำนาจสัทธินทรีย์ เป็นกายสักขี (ผู้เป็นพยานด้วยนามกาย,ผู้ประจักษ์กับตัว) ด้วยอำนาจสมาธินทรีย์ เป็นทิฏฐิปัตตะ (ผู้ถึงทิฏฐิ คือ บรรลุสัมมาทิฏฐิ) ด้วยอำนาจปัญญินทรีย์ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๒/๓๗๖, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๖/๓๘๑)

การเรียนมนตร์ : การเล่าเรียน ในมัชฌิมปัณณาสก์ สุภสูตร กล่าวถึงการบัญญัติธรรมของพราหมณ์ไว้ ดังคำที่สุภมาณพกราบทูลว่า ท่านพระโคดม พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติธรรมข้อที่ ๑ คือสัจจะ เพื่อทำบุญ เพื่อยังกุศลธรรมให้สำเร็จ บัญญัติธรรมข้อที่ ๒ คือตบะ... บัญญัติธรรมข้อที่ ๓ คือพรหมจรรย์ ... บัญญัติธรรมข้อที่ ๔ คือการเรียนมนตร์... บัญญัติธรรมข้อที่ ๕ คือการบริจาคเพื่อทำบุญเพื่อยังกุศลธรรมให้สำเร็จ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๔/๕๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่าการเรียนมนตร์ ในที่นี้หมายถึงการสาธยายมนต์กล่าวคือพระเวท (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๔/๑๑๙,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๔๖๔/๓๑๙)

การลงโทษ : การทำโทษ,กัมมกรณ์ เช่น การเฆี่ยน การจำขัง การปรับเอาเงิน เป็นต้น,ในวินัยปิฎกมหาวิภังค์ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ สงฆ์จงลงวิเหสกกรรมแก่ภิกษุฉันนะ ,ในจูฬวรรค กล่าวถึงเรื่องระงับอธิกรณ์โดยการลงโทษแก่ผู้ทำผิด ซึ่งพระอุปวาฬะถูกซักถามอาบัติในท่ามกลางสงฆ์ ปฏิเสธแล้วรับ รับแล้วปฏิเสธเอาเรื่องหนึ่งมากล่าว

SAMPLE

กลบเกลื่อนอีกเรื่องหนึ่งกล่าวเท็จทั้งที่รู้ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สงฆ์จงลงตัสสปาปิยสิกากรรมแก่ภิกษุอุปวาหะ,ในจูฬวรรค กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุมอบการลงโทษของภิกษุณีให้แก่ภิกษุณี ภิกษุณีอันเตวาสินีของภิกษุณีอุบลวรรณาเรียนวินัยจนสติฟั่นเฟือน,ในอังคุตตรนิกาย ในมหานิทเทส และจูฬนิทเทสกล่าวถึงวิธีการลงโทษ โดยวิธีการต่างๆ แก่คนทำผิด เช่น ฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดช่องย่องเบาบ้าง ขโมยยกเค้าบ้างปล้นบ้านบ้าง ดักจี้ในทางเปลี่ยวบ้าง ละเมิดภรรยาของผู้อื่นบ้าง พระราชารับสั่งให้จับเขาลงอาญาด้วยประการต่าง ๆ กล่าวคือ ให้เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง ให้เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ให้ตีด้วยไม้พลองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ตัดใบหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งใบหูและจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะแล้วขัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง เอาไฟยัดปากจนเลือดไหลเหมือนปากราหูบ้าง เอาผ้าพันตัวราดน้ำมันแล้วจุดไฟเผาบ้าง พันมือแล้วจุดไฟต่างคบบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงข้อเท้าให้ลุกเดินเหยียบหนังจนล้มลงบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงบั้นเอว ทำให้มองดูเหมือนนุ่งผ้าคากรองบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข่าแล้วเสียบหลาวทั้งห้าทิศเอาไฟเผาบ้าง ใช้เบ็ดเกี่ยวหนัง เนื้อ เอ็นออกมาบ้างเฉือนเนื้อออกเป็นแว่น ๆ เหมือนเหรียญกษาปณ์บ้าง เฉือนหนังเนื้อ เอ็นออกเหลือไว้แต่กระดูกบ้าง ใช้หลาวแทงช่องหูให้ทะลุถึงกันบ้าง เสียบให้ติดดินแล้วจับเขาหมุนได้รอบบ้าง ทุบกระดูกให้แหลกแล้วถลกหนังออกเหลือไว้แต่กองเนื้อเหมือนตั่งใบไม้บ้าง รดตัวด้วยน้ำมันที่กำลังเดือดพล่านบ้าง ให้สุนัขกัดกินจนเหลือแต่กระดูกบ้าง ให้นอนบนหลาวทั้งเป็นบ้าง ตัดศีรษะออกด้วยดาบบ้าง ,ในมหานิทเทสกล่าวถึงการลงโทษในนรกไว้ ว่ามี ๕ ประการ คือ พวกนายนิรยบาลลงโทษ มีการจองจำ ๕ อย่าง คือ (จับเขานอนหงายแล้ว) (๑) เอาหลาวเหล็กตรึงที่มือขวา (๒) ตรึงที่มือซ้าย (๓) ตรึงที่เท้าขวา (๔) ตรึงที่เท้าซ้าย(๕) ตรึงที่กลางอก,ในอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงพระสกวาทีและปรวาทีได้ถามและตอบในเรื่องแผ่นดินเข้าถึงการยกย่องและการลงโทษ เข้าถึงการตัดและการทำลายไว้ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๔/๒๘๒, วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๐๕/๓๒๐,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๖/๓๖๘,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑/๕๘, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๕/๑๘๗-๑๘๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๐/๔๘๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๙๐/๓๒๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๒/๕๒๓)

อรรถกถาอธิบายว่า การลงโทษทางพระวินัย เช่น ตัชชนียกรรมเป็นต้น (วิ.อ. (บาลี) ๓/๔๐๙/๔๐๗) อรรถกถาอธิบายการลงโทษไว้ ในคำว่า วิเหสกกรรม ได้แก่ การลงโทษภิกษุผู้ทำสงฆ์ให้ลำบาก คือภิกษุประพฤติไม่สมควร สงฆ์เรียกตัว มาถามกลับนิ่งเฉยไม่ตอบ สงฆ์จึงสวดประกาศการที่เธอทำตัวเช่นนั้น (วิ.อ. (บาลี) ๒/๙๔/

SAMPLE

๒๙๓, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๙๔-๙๘/๒๘-๒๙),ในอรรถกถาอธิบายการลงโทษ ที่เรียกว่านาสนะ ให้ฉิบหาย ซึ่งเป็นการลงโทษภิกษุ มี ๓ วิธี คือ (๑) ลิงคนาสนะ ให้สึก (๒) ทัณฑกรรมนาสนะ ไล่ออกจากสำนัก (๓) สังวาสนาสนะ ยกออกจากหมู่ (วิ.อ.(บาลี) ๒/๔๒๘/๔๒๐-๔๒๑, วิ.อ.(บาลี) ๓/๓๒๑/๔๔๔) การลงโทษนี้ เป็นวิธีตัดสินเรื่องราวที่เป็นอธิกรณ์ของสงฆ์ ที่เรียกว่า ตัสสปาปิยสิกา วิธีตัดสินโดยการลงโทษแก่ผู้ทำผิด (กงฺขา.อ.(บาลี) ๓๓๘-๓๓๙ ดู องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๐๒-๒๐๓/๑๒๓)

การลงโทษ ตามนัยอรรถกถา มี ๓๒ ประการ แต่ในพระบาลีมี ๒๖ ประการ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๑๒๑/๓๗๓)

การลงอาบน้ำ : การอาบน้ำที่ฝั่งแม่น้ำ ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ปาฏิกวรรค และมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มัชฌิมปัณณาสก์ กล่าวถึงการหลีกบาปด้วยตบะ อันเป็นการบำเพ็ญตบะของพวกอเจลก ที่นับว่าเป็นสามัญคุณและพรหมัญคุณของสมณพราหมณ์ด้วยการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือถือ(ยึดมั่นในวัตรปฏิบัติ) การลงอาบน้ำ วิธีการเหล่านี้พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นการหลีกบาปด้วยตบะที่ไร้ประโยชน์,ในมูลปัณณาสก์ จูฬอัสสปุรสูตร กล่าวถึงมิใช่สมณะด้วยเครื่องแบบและวัตร ดังคำว่า เราไม่กล่าวว่าบุคคลผู้อาบน้ำมีความเป็นสมณะ ด้วยอาการเพียงการลงอาบน้ำ,ผู้ถือวัตรเช่นนี้จัดอยู่ในบุคคลเป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน,ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรคกล่าวถึงสังครวพราหมณ์ชาวกรุงสาวัตถีมีลัทธิถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำปรารถนาความบริสุทธิ์ด้วยน้ำถือการลงอาบน้ำชำระร่างกายทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้าเป็นประจำ,ในมหานิทเทสกล่าวถึงบุคคลเช่นนี้ว่าอยู่ในพวกสัตว์ถูกลูกศรคือทิฏฐิปักติด วิ่งพล่านไปทุกทิศทาง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๖/๑๖๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๗/๔๖๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๗๐/๕๑๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๗/๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๕/๕๒๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๗/๒๙๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๔/๔๙๗)

อรรถกถาสีลขันธวรรคอธิบายว่า เวลาเย็น เป็นครั้งที่ ๓ อเจลกคิดว่า เราจักลอยบาปวันละ ๓ ครั้ง คือเช้า เที่ยงเย็น จึงประกอบการขวนขวายลงอาบน้ำ (ที.สี.อ.(บาลี)๑/๓๙๖/๒๙๕)

การล่วงละเมิด : การละเมิด หมายถึงการล่วงเกินหรือการฝ่าฝืนจารีตประเพณีหรือกฎหมายที่มีบัญญัติไว้ เช่น การล่วงละเมิดศีล ๕ การล่วงละเมิดศีล ๘หรือศีล ๑๐; การจงใจหรือความประมาทเลินเล่อ ทำต่อบุคคลอื่นโดยผิดกฎหมายให้เขาเสียหายถึงแก่ชีวิต ร่างกาย อนามัย เสรีภาพ ทรัพย์สิน หรือสิทธิ, ในสิงคาลกสูตรกล่าวถึงการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น และการพูดเท็จ เรียกว่าเป็นกรรมกิเลส,ในขุททกปาฐะกล่าวถึงสิกขาบท ๑๐ ไว้ เช่น สิกขาบทที่ ๖ ว่า ข้าพเจ้าขอสมาทาน

สิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล การล่วงละเมิด ทำให้ศีลข้อ ๖ ขาดก็คือได้บริโภคอาหารในเวลาวิกาล ในที่นี้หมายถึงเวลาที่เลยเที่ยงวันไป,ในมหานารทกัสสปชาดก กล่าวถึงคำที่พระนางรุจาราชธิดากราบทูลแด่พระเจ้าวิเทหะว่า กรรมคือการล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่นใดที่หม่อมฉันได้กระทำไว้ในแคว้นมคธ ผลของกรรมนั้นได้มาถึงหม่อมฉันเข้าแล้วในภายหลังเหมือนดื่มยาพิษอันร้ายแรง,ในอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีและปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงการล่วงละเมิดศีลในเรื่องความวิบัติแห่งศีลไว้ว่า การล่วงละเมิดทางกาย การล่วงละเมิดทางวาจาการล่วงละเมิดทางกายและทางวาจานี้เรียกว่าความวิบัติแห่งศีล ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดก็ชื่อว่าความวิบัติแห่งศีล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๑, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๖๗/๓๗๘, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๖๘/๓๔๑, อภิ.ปุ.(ไทย),๓๖/๖๑/๑๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า พระอริฏฐะ รูปนี้เป็นพหูสูต เป็นธรรมกถึก รู้แต่อันตรายิกธรรมบางส่วน แต่ไม่รู้เรื่องอันตรายิกธรรมแห่งการล่วงละเมิดพระวินัยบัญญัติ เพราะเหตุที่ท่านไม่ฉลาดเรื่องวินัย (วิ.อ.(บาลี)๒/๔๑๗/๔๑๘-๔๑๙, ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๓๔/๙-๑๐), การล่วงละเมิดสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ (ม.ม.อ. (บาลี)๒/๑๔๕/๑๑๕,ขุ.ขุ.อ.(บาลี)๒/๒๗)

การล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น : การละเมิด รุกราน บุกรุก ล่วงล้ำภรรยาคนอื่น ; เป็น ๑ ในกรรมกิเลส (กรรมเครื่องเศร้าหมอง) ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์ (๒) อทินนาทาน การลักทรัพย์ (๓) กาเมสุมิจฉาจาร การประพฤติผิดในกาม (การล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น) (๔) มุสาวาท การพูดเท็จ

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ปาณาติปาโต อทินฺนาทานำ มุสาวาโท จ วุจฺจติ, ปรทารคมนญฺเจว นปฺปสสนฺติ ปณฺฑิตา’ติ” “การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น และการพูดเท็จ เรียกว่า เป็นกรรมกิเลส บัณฑิตทั้งหลายไม่สรรเสริญ” (ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๕/๑๕๗), ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๕/๒๐๑); จัดอยู่ในบาปกรรม ๑๔ ประการ ได้แก่ (๑) กรรมกิเลส ๔ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท (๒) อคติ ๔ คือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ (๓) อบายมุข ๖ คือ ดื่มน้ำเมา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้านการทำงาน อริยสาวกผู้ปราศจากบาปกรรม ๑๔ ประการนี้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๔-๒๔๖/๒๐๐-๒๐๒)
(*ปิดป้องทิศ ในที่นี้หมายถึงปกปิดช่องว่างระหว่างตนกับบุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเรียกว่าทิศ ๖ (ที.ปา.ฏีกา(บาลี) ๒๔๔/๑๕๙), (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๕/๒๐๑)

SAMPLE

การล่อลวง วัญจนะ, การใช้อุบายทุจริตให้หลงเชื่อในสิ่งที่เป็นเท็จ เช่น การล่อลวงด้วยการของที่ไม่ใช่ของจริงให้เห็นเป็นของจริง ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค มัชฌิมนิกาย อังคุตตนิกาย และอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวงและการ ตลบตะแลง,ภิกษุเว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง, ในสังยุตตนิกาย อุกโกฏนสูตร กล่าวถึงสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการการล่อลวงมีจำนวนมาก,ในกุณาลชาดกกล่าวถึงมายาต่างๆ ที่หญิงจะไม่รู้ไม่มี ดังคำว่า การล่อลวงอย่างใดอย่างหนึ่งในหมู่มนุษย์ พวกเธอจะไม่รู้ไม่มีเลย (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๕, ๙/๑๙๔/๖๗, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๓/๓๒๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๔, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๒,๑๔/๑๐๒/๑๒๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๕/๖๕๑,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๗/๓๓๔/๑๕๒, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๙/๒๑๑)

อรรถกาอธิบายว่า การล่อลวงผู้อื่นด้วยอุบายนั้น ๆ หมายถึงการล่อล่วงด้วยของเทียมโดยทำของที่มิใช่สังวาลให้เห็นเป็นสังวาล ของที่มิใช่แก้วมณี ให้เห็นเป็นแก้วมณี ของที่มิใช่ทอง ให้เห็นเป็นทอง ด้วยอำนาจการประกอบขึ้นหรือด้วยอำนาจกลลวง (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๐/๗๗)

การละ : ปหานะ, การสละ, การปล่อยวาง หมายถึงการที่แยกตัวให้พ้นจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ เช่น การละทิฏฐิ การละสังโยชน์ การละอกุศลธรรม ; การทิ้งไว้, การปล่อยไว้ เช่น การละทุจริต การละมานะ ในมูลปัณณาสก์ มหาเวทัลลสูตร กล่าวถึงปัญญามีไว้เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อการกำหนดรู้ และเพื่อการละ,ในมัชฌิมปัณณาสก์ ทีฆนขสูตร กล่าวถึงวิญญูชนเมื่อพิจารณาเห็นการถือผิดกันการทุ่มเถียงกัน การทำลายกัน และการเบียดเบียนกันในตน จึงละทิฏฐินั้น และไม่ยึดถือทิฏฐิอื่น การละการสลัดทิ้งทิฏฐิเหล่านั้น ย่อมมีได้ด้วยประการอย่างนี้,ในสังยุตตนิกาย ปหานสูตร กล่าวถึงปหานสัญญา (ความหมายรู้การละ) ที่บุคคลเจริญแล้ว เมื่อปหานสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วพึงหวังผลอย่าง ๑ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นพระอนาคามี (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๑/๔๙๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๓/๒๔๒,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/)

อรรถกถาอธิบายกิจที่ควรทำ ซึ่งหมายถึงกิจในอริยสัจ ๔ ในข้อที่ ๒ คือ การละเหตุแห่งทุกข์ (ที.สี.อ. (บาลี)๒๔๘/๒๐๓)

การละกามฉันทะ : ละ คือ ทิ้ง, ปล่อย, วาง, เลิก, อาการที่แยกตัวให้พ้นจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ ; กามฉันทะ เป็น ๑ ในนิวรณ์ เครื่องกั้น หมายถึงธรรมที่เป็นเครื่องปิดกั้นหรือขัดขวางไม่ให้บรรลุความดี ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) กามฉันทะ พอใจติดใจอยู่ในสิ่งที่ชอบใจ (๒) พยาบาท คิดร้ายผู้อื่น คือมีความโกรธ อาฆาตอยู่ (๓) ถีนมิทธะ หดหู่,

SAMPLE

ท้อแท้, เศร้าซึม (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ ฟุ้งซ่าน, อึดอัด, กลัดกลุ้ม, วิตกกังวล, รำคาญใจ (๕) วิจิกิจฉา ลังเลใจ, ตัดสินใจไม่ได้, สงสัย, กังวล ; ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ นิวรณ์ ๕ ประการ อย่างนี้ คือเมื่อกามฉันทะภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่ากามฉันทะภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่อกามฉันทะภายในไม่มี ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะภายในของเราไม่มี การเกิดขึ้นแห่งกามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้นมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และกามฉันทะที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น ฯลฯ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๒/๓๑๖, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๕/๑๑๒)

การละกิเลส : ละ คือ ทิ้ง, ปล่อย, วาง, เลิก, อาการที่แยกตัวให้พ้นจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ ; กิเลส แปลว่า สิ่งเกาะติด, สิ่งเปรอะเปื้อน, สิ่งสกปรก, สิ่งที่แฝงติดอยู่ในใจแล้วทำให้ใจเศร้าหมองขุ่นมัว การละกิเลส ได้แก่ การละราคะ การละโทสะ การละโมหะ ; เป็น ๑ ในอุตตริมนุสสธรรม ๑๐ ได้แก่ (๑) ฌาน (๒) วิโมกข์ (๓) สมาธิ (๔) สมาบัติ (๕) ญาณทัสสนะ (๖) มรรคภาวนา (๗) การทำผลให้แจ้ง (๘) การละกิเลส (๙) ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส (๑๐) ความยินดีในเรือนว่าง (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙๙/๑๘๕), วิ.มหา.(ไทย)๒/๗๐/๒๕๖), ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑/๕๗๗)

การละความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ : ละ คือ ทิ้ง, ปล่อย, วาง, เลิก, อาการที่แยกตัวให้พ้นจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ ; คลุกคลี คือ เข้าปะปนระคนกัน, เข้าใกล้ชิดกัน ; พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้จะบวช ในเบื้องต้นเที่ยวไปผู้เดียว ด้วยเหตุ ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) ด้วยการบวช (๒) ด้วยการละความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ; การละความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ คือ เมื่อบวชแล้ว ผู้เดียว ใช้สอยเสนาสนะที่เป็นป่าละเมาะและป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้น เธอเดินรูปเดียว ยืนรูปเดียว นั่งรูปเดียว นอนรูปเดียว เข้าหมู่บ้านเพื่อบิณฑบาตรูปเดียว กลับมารูปเดียว นั่งในที่ลับรูปเดียว อธิษฐานจงกรมรูปเดียว เที่ยวไปผู้เดียว คือ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไปผู้เดียว (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๑/๑๗๗, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๖/๑๙๐)

การละฉันทราคะ : ละ คือ ทิ้ง, ปล่อย, วาง, เลิก, อาการที่แยกตัวให้พ้นจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องอยู่ ; ฉันทราคะ คือ ความพอใจติดใคร่, ความชอบใจจนติด, ความอยากที่แรงขึ้นเป็นความติด, ฉันทะ ในที่นี้หมายถึงอกุศลฉันทะ คือตัณหาฉันทะ ซึ่งในขั้นต้นเมื่อเป็นราคะอย่างอ่อน (ทุพพลราคะ) ก็เรียกแค่ว่าเป็นฉันทะ แต่เมื่อมีกำลังมากขึ้นก็กลายเป็นฉันทราคะ คือราคะอย่างแรง (พลวราคะ) ; พระผู้มีพระภาคตรัสการละฉันทราคะในขันธ์ ๕ ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในรูป ด้วยการละ

SAMPLE

อย่างนี้ เธอทั้งหลายจักละรูปนั้นได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ฯลฯ ในเวทนา ฯลฯ ในสัญญา ฯลฯ ในสังขาร ฯลฯ ในวิญญาณ ฯลฯ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๕/๓๗) ; พระผู้มีพระภาคตรัสการละฉันทราคะในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง ว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในสิ่งนั้น คือ จักขุไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในจักขุนั้น โสตะไม่เที่ยง ... ฆานะไม่เที่ยง ... ชิวหาไม่เที่ยง ... กายไม่เที่ยง ... มโนไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงฉันทราคะในมโนนั้น (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๗๐/๒๐๓) (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๐/๑๗๑)

การละเล่น : มหรสพต่างๆ, การแสดงต่างๆ เพื่อความสนุกสนานรื่นเริง ; การละเล่เหล่านี้ คือ การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การรำ การเล่านิทาน การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง การสร้างฉากบ้านเมืองให้งดงาม การละเล่นของคนจัณฑาล การเล่นกระดานหก การละเล่นหน้าศพ การแข่งชนช้าง การแข่งม้า การแข่งชนกระบือ การแข่งชนโค การแข่งชนแพะ การแข่งชนแกะ การแข่งชนไก่ การแข่งชนนกกระทา การรำกระบี่กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ การตรวจกองทัพ ชื่อว่าการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล (ที.สี.(ไทย)๙/๑๐/๔, ที.สี(ไทย)๙/๑๓/๖, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๗/๖๗, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑๑/๔๔๗, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๑, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๒/๑๒๒)

การละเล่นหน้าศพ : โธวนะ,หมายถึงการละเล่นล้างกระดูก,พิธีล้างกระดูกด้วยการเล่นกล ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เช่น การฟ้อน การขับร้อง...การละเล่นหน้าศพ,ในมหานิทเทส และจูฬนิทเทสกล่าวถึงภิกษุผู้มีตาลอกแลก เป็นผู้สอดส่ายจักษุ ว่าเป็นผู้ขวนขวายดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลเห็นปานนี้ เช่น การฟ้อน...การละเล่นหน้าศพ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๓/๖,๙/๑๙๗/๖๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๗/๓๔๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๖/๕๗๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๙/๔๗๓)

อรรถกถาอธิบายถึงการละเล่นหน้าศพ ว่าหมายถึงการเล่นล้างกระดูก ได้ยินว่า ในชนบทบางแห่ง เมื่อญาติตาย เขายังไม่เผา เก็บฝังไว้ ครั้นรู้ว่าศพเหล่านั้นเปื่อยเน่าแล้วก็นำออกมาล้างอัฐิ ทาด้วยของหอม แล้วเก็บไว้ ในคราวนักษัตรฤกษ์เขาตั้งอัฐิไว้แห่งหนึ่งตั้งสุราเป็นต้นไว้แห่งหนึ่งแล้วก็พากันร้องไห้คร่ำครวญดื่มเหล้ากัน ข้อนี้สมด้วยพระบาลีที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย มีพิธีชื่อว่าการเล่นล้างอัฐิในชนบทตอนใต้ ในพิธีนั้นมีข้าวบ้างน้ำบ้างของเคี้ยวบ้าง ของบริโภคบ้าง

ของลิ้มบ้างเป็นอันมาก พิธีล้างกระดูกนั้นมีอยู่ แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พิธีล้างกระดูกด้วยการเล่นกล ชื่อว่าการเล่นหน้าศพ ก็มี (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๓/๘๑)

การละเลยคำพูดสามัญ : การใช้ถ้อยคำพูดคงเดิม,การพูดถ้อยดังเดิม,โลกสมัญญา คือ โลกบัญญัติ ดังคำในอุปริปัณณาสก์ อรณวิภังคสูตร กล่าวถึงเรื่องการละเลยคำพูดสามัญ โดยอธิบายว่า ภาชนะชนิดเดียวกันนั่นแหละในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า'ปาติ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า'ปัตตะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปิฏฐะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'สราวะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'หโรสะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'โปณะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'หนะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปิปิละ' ภิกษุพูดด้วยความยึดมั่นถือมั่นโดยวิธีที่ชนทั้งหลายในท้องถิ่นนั้นๆจะรู้จักภาชนะนั้นว่า'นี้เท่านั้นจริงอย่างอื่นไม่จริง',ในอรณวิภังค์นั้น ธรรมคือการยึดภาษาท้องถิ่น และการละเลยคำพูดสามัญนี้ มีทุกข์ มีความเบียดเบียนมีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงชื่อว่าเป็นธรรมมีกิเลส(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๓๑/๓๙๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๔๑/๔๐๐)

การละสังโยชน์ : สัญโญชนปหานะ, การละกิเลสเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ,การปราศจากสังโยชน์, ; สังโยชน์ คือ กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่าง แบ่งเป็น โอรัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ได้แก่ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามราคะ ความติดใจในกามคุณ (๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ และ อุทธัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ได้แก่ (๖) รูปราคะ ความติดใจในรูปธรรม (๗) อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม (๘) มานะ ความถือตัว (๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๑๐) อวิชชา ความไม่รู้จริง ; พระโสดาบัน ละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้, พระสกทาคามี ทำสังโยชน์ข้อ ๔ และ ๕ ให้เบาบางลงได้, พระอนาคามี ละสังโยชน์ ๕ ข้อต้นได้หมด, พระอรหันต์ ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ข้อได้หมด, ในมหาสติปัฏฐานสูตร กล่าวถึงภิกษุรู้ชัดตา รู้ชัดรูป สังโยชน์ใดอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้นการเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมีได้ ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมีได้ด้วย เหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น,ในมูลปัณณาสก์ อลคัททูปมสูตร อธิบายการละสังโยชน์ไว้ว่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตจึงหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้วทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ภิกษุนี้เราเรียกว่าปราศจากสังโยชน์(กิเลสเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ)แล้ว,ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สัญโญชนปหานสูตรอธิบายถึงการวิธีการละสังโยชน์ไว้โดยละเอียด,ใน

SAMPLE

อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ กล่าวถึงการละสังโยชน์ทั้งปวง เป็นอรหัตตผล (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๑, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๖/๑๑๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๔/๓๑๙-๓๒๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๕๔/๔๖, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๑๓/๔๔๕,๓๗/๘๑๐/๘๔๗) (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๑๓/๔๔๕, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๑๐/๘๔๗)

การลักทรัพย์ : หยิบฉวยเอาสิ่งของผู้อื่นด้วยวิธีลับ ปิดบัง ซ่อนเร้น ขโมย หยิบฉวยเอาทรัพย์สินเมื่อเจ้าของไม่อยู่หรือเผลอ เอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ไปด้วยอาการซ่อนเร้น ; ชื่อความผิดอาญาฐานเอาทรัพย์ของผู้อื่น หรือที่ผู้อื่นเป็นเจ้าของรวมอยู่ด้วยไปโดยทุจริต; การเอาทรัพย์เคลื่อนที่ไปจากที่เดิมในลักษณะที่จะพาทรัพย์นั้นไปได้ และทรัพย์นั้นเข้ามาอยู่ในความยึดถือครอบครองเพื่อตนแล้ว แม้ทรัพย์นั้นเคลื่อนที่เพียงเล็กน้อยก็ถือว่าเป็นการเอาไปแล้ว ถึงแม้ผู้กระทำจะยังไม่เอาทรัพย์นั้นไปหรือถูกขัดขวางในภายหลังและเอาทรัพย์นั้นไปไม่ได้ก็ตาม ต้องถือว่าเป็นความผิดฐานลักทรัพย์สำเร็จ ; การลักทรัพย์ (อทินนาทาน) ข้อ ๒ ในกรรมกิเลส ๔ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๕/๒๐๐) ได้แก่ (๑) ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์ (๒) อทินนาทาน การลักทรัพย์ (๓) กาเมสุมิจฉาจาร การประพฤติผิดในกาม (๔) มุสาวาท การพูดเท็จ ; ข้อ ๒ ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๗/๓๖๒) ได้แก่ (๑) ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์ (๒) อทินนาทาน การลักทรัพย์ (๓) กาเมสุมิจฉาจาร การประพฤติผิดในกาม (๔) มุสาวาท การพูดเท็จ (๕) ปิสุณาวาจา การพูดส่อเสียด (๖) ผรุสวาจา การพูดคำหยาบ (๗) สัมผัปปลาปะ การพูดเพ้อเจ้อ (๘) อภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (๙) พยาบาท ความคิดร้าย (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด; ในทางพระวินัย กล่าวถึงการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ (การลักทรัพย์) ไว้ว่า ภิกษุผู้ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ต้องอาบัติปาราชิก ด้วยอาการ ๕ อย่าง (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๒๒/๙๕) คือ (๑) ทรัพย์มีผู้ครอบครอง (๒) สำคัญว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง (๓) ทรัพย์มีค่ามาก ราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก (๔) มีไถยจิตปรากฏ (๕) ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก และภิกษุถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ต้องอาบัติปาราชิก ด้วยอาการ ๖ อย่าง (วิ.มหา.(ไทย)๑๒๕/๙๖) คือ (๑) สำคัญว่าไม่ใช่ของของตน (๒) ไม่ใช่ถือเอาด้วยวิสาสะ (๓) ไม่ใช่เป็นของขอยืม (๔) ทรัพย์มีค่ามาก ราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก (๕) มีไถยจิตปรากฏ (๖) ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุผู้ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ต้องอาบัติถุลลัจจัย ด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ (๑) ทรัพย์มีผู้ครอบครอง (๒) สำคัญว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง (๓) ทรัพย์มีค่าน้อย ราคาเกิน ๑ มาสก หรือน้อยกว่า ๕ มาสก (๔) มีไถยจิตปรากฏ (๕) ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ

SAMPLE

ทำให้ไหว ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติถุลลัจจัย และภิกษุผู้ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ต้องอาบัติถุลลัจจัย ด้วยอาการ ๖ อย่าง คือ (๑) สำคัญว่าไม่ใช่ของของตน (๒) ไม่ใช่ถือเอาด้วยวิสาสะ (๓) ไม่ใช่เป็นของขอยืม (๔) ทรัพย์มีค่าน้อย ราคาเกิน ๑ มาสก หรือน้อยกว่า ๕ มาสก (๕) มีไถยจิตปรากฏ (๖) ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติถุลลัจจัย (ดู วิ.มหา.(ไทย) ๑)ภิกษุผู้ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ต้องอาบัติทุกกฏ ด้วยอาการ ๕อย่าง คือ (๑) ทรัพย์มีผู้ครอบครอง (๒) สำคัญว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง (๓) ทรัพย์มีค่าน้อย ราคา ๑ มาสก หรือน้อยกว่า ๑ มาสก (๔). มีไถยจิตปรากฏ (๕) ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติทุกกฏ และภิกษุผู้ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ต้องอาบัติทุกกฏ ด้วยอาการ ๖ อย่าง คือ (๑) สำคัญว่าไม่ใช่ของของตน (๒)ไม่ใช่ถือเอาด้วยวิสาสะ (๓) ไม่ใช่เป็นของขอยืม (๔) ทรัพย์มีค่าน้อย ราคา ๑ มาสก หรือน้อยกว่า ๑ มาสก (๕) มีไถยจิตปรากฏ (๖) ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติทุกกฏ (ดู วิ.มหา.(ไทย) ๑) ภิกษุผู้ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ต้องอาบัติทุกกฏ ด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ (๑) ไม่ใช่ทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง (๒) สำคัญว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง (๓) ทรัพย์มีค่ามาก ราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก (๔) มีไถยจิตปรากฏ (๕) ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติทุกกฏ (ดู วิ.มหา.(ไทย) ๑) ภิกษุผู้ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ต้องอาบัติทุกกฏ ด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ (๑) ไม่ใช่ทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง (๒) สำคัญว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง (๓) ทรัพย์มีค่าน้อย ราคาเกิน ๑ มาสก หรือน้อยกว่า ๕ มาสก (๔) มีไถยจิตปรากฏ (๕) ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติทุกกฏ (ดู วิ.มหา.(ไทย) ๑) ภิกษุถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ต้องอาบัติทุกกฏ ด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ (๑) ไม่ใช่ทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง (๒)สำคัญว่าเป็นทรัพย์ที่มีผู้ครอบครอง (๓) ทรัพย์มีค่าน้อย ราคา ๑ มาสก หรือน้อยกว่า ๑ มาสก (๔) มีไถยจิตปรากฏ (๕) ภิกษุจับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติทุกกฏ (ดู วิ.มหา.(ไทย) ๑) ; มีพระบัญญัติและพระอนุบัญญัติว่า อนึ่ง ภิกษุใดถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก จากหมู่บ้านก็ตาม จากป่าก็ตาม มีมูลค่าเท่ากับอัตราโทษที่พระราชาทั้งหลายจับโจรได้แล้ว ประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง บริภาษว่า เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย ดังนี้ เพราะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นใด ภิกษุผู้ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้น แม้ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๑/

SAMPLE

๘๐),(วิ.มหา.(ไทย)๑/๘๙/๗๘-๗๙),(วิ.มหา.(ไทย)๑/๙๑/๘๐), ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๕/๒๐๑, ม.มู(ไทย)๑๒/๒๙๒/๓๒๓, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๘๐/๕๒๑, ๑๓/๓๔/๓๘, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๕/๕๐๖, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๙/๑๗๙, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๗/๔๒๖, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๑๐/๒๐๒, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๑๑/๒๐๓, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘๐/๕๑๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๔๖/๕๙๑)

การลิ้ม : สายนะ,สายิตะ การใช้ลิ้นลิ้มรส หมายถึงการชิม,การลองรสดูด้วยลิ้น เช่น การลิ้มรสมีน้ำผึ้งน้ำอ้อยเป็นต้น, ในสีลขันธวรรค กล่าวถึงสติสัมปชัญญะ โดยอธิบายให้ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม,ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึง ภิกษุผู้มีสัมปชัญญะย่อมทำความรู้สึกตัวในการลิ้ม,ในมหานิทเทส กล่าวถึง ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๔/๗๓, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕/๒๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๖๘/๒๑๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๒๓/๓๙๒)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า การลิ้ม หมายถึงการใช้ปากลิ้มน้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๑๔/๑๘๐)

การลิ้มรส : การลิ้ม คือ ชิม, ทดสอบรสดู, ลองรสดูด้วยลิ้น, กิน, รับประทาน ; รส คือ ไว สัมผัสทางจมูกหรือลิ้น เปรี้ยว หวาน มัน เค็ม หอม ขม ฯลฯ เป็น ๑ ในกามคุณ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด (๒) เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู... (๓) กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก... (๔) รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น... (๕) โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ ประกอบเนืองๆ ซึ่งอารมณ์อันไม่เป็นสัปปายะแห่งใจอันน้อมไปในนิพพานโดยชอบ พึงประกอบการดูรูปอันไม่เป็นสัปปายะทางตาเนืองๆ พึงประกอบการฟังเสียงอันไม่เป็นสัปปายะทางหูเนืองๆ พึงประกอบการดมกลิ่นอันไม่เป็นสัปปายะทางจมูกเนืองๆ พึงประกอบการลิ้มรสอันไม่เป็นสัปปายะทางลิ้นเนืองๆ พึงประกอบการถูกต้องโผฏฐัพพะอันไม่เป็นสัปปายะทางกายเนืองๆ พึงประกอบการรับรู้ธรรมารมณ์อันไม่เป็นสัปปายะทางใจเนืองๆ เมื่อภิกษุนั้นเห็นรูปอันไม่เป็นสัปปายะทางตาเนืองๆ ประกอบการฟังเสียงอันไม่เป็นสัปปายะทางหูเนืองๆ ประกอบการดมกลิ่นอันไม่เป็นสัปปายะทางจมูกเนืองๆ ประกอบการลิ้มรสอันไม่เป็นสัปปายะทางลิ้นเนืองๆ ประกอบการถูกต้องโผฏฐัพพะอันไม่เป็นสัปปายะทางกายเนืองๆ ประกอบการรับรู้ธรรมารมณ์อันไม่เป็นสัปปายะทางใจเนืองๆ แล้ว ราคะพึงครอบงำจิตได้ เธอมีจิตถูกราคะครอบงำแล้วพึงถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๓/๖๗)

SAMPLE

การลุกโพลง : การที่บุคคลทำงานในกลางวันกลับมาพักผ่อนในเวลากลางคืนก็ยังไตร่ตรองถึงอยู่เสมอ, ในมูลปัณณาสก์ วัมมิกสูตร กล่าวถึงปริศนาธรรมข้อที่ ๓ ในปริศนาธรรม ๑๕ ข้อ ที่เทวตาตั้งปัญหาถามพระกุมารกัสสปะว่า อย่างไร ชื่อว่าการลุกโพลงในเวลากลางวัน,ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงไขปริศนากรรมให้ฟังว่า การที่บุคคลตรึกตรองถึงบ่อยๆ ในเวลากลางคืน แล้วประกอบการงานในเวลากลางวันด้วยกายและวาจา นี้ชื่อว่าการลุกโพลงในเวลากลางวัน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕๐/๒๗๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕๑/๒๗๑)

การลุกรับ : การเคลื่อนขึ้นจากท่านั่ง เช่น ลุกจากอาสนะ ในที่นี้หมายถึงอาการแสดงความเคารพยำเกรง สักการะ นับถือ บูชาต่อบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย, ในวินัยปิฎก จูฬวรรค กล่าวถึงความอ่อนน้อมถ่อมตน ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการกราบไหว้การลุกรับ อัญชลีกรรม สามีจิกรรม อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ ตามลำดับพรรษา, พระนางมหาปชาบดีโคตมีกราบทูลขอพรให้พระผู้มีพระภาคพึงอนุญาตการกราบ การลุกรับ การไหว้ สามีจิกรรมแก่ภิกษุทั้งหลายและภิกษุณีทั้งหลายตามลำดับพรรษาและพระพุทธเจ้าตรัสว่า อานนท์ ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสที่ตถาคตจะอนุญาต การกราบ การลุกรับ การไหว้ สามีจิกรรมแก่มาตุคาม,อุปริปัณณาสก์ ทักขิณาวิภังคสูตร กล่าวถึงการลุกรับไม่ใช่การตอบแทนคุณกันได้ ดังคำว่า บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว เป็นผู้มีความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระรัตนตรัย มีศีล เราไม่กล่าวการกระทำนี้คือ การกราบไหว้การลุกรับ...ด้วยการบริจาค...ว่าเป็นการทำตอบแทนกันของบุคคลนี้กับบุคคลนี้ บุคคลอาศัยบุคคลใดแล้ว เป็นผู้หมดความสงสัยในทุกข์ ...เราไม่กล่าวการกระทำนี้คือการกราบไหว้ การลุกรับ ... ด้วยการบริจาคจีวร... ว่าเป็นการทำตอบแทนกันของบุคคลนี้กับบุคคลนี้,ในอังคุตตรนิกาย พหุการสูตร กล่าวว่า การที่บุคคลนี้จะปฏิบัติตอบแทนแก่บุคคล ๓ จำพวกนี้ ด้วยการตอบแทนคือด้วยการกราบไหว้ การลุกรับ ...การให้ผ้านุ่งห่ม ... เรากล่าวว่า มิใช่จะทำได้โดยง่าย,ในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุกล่าวว่า การกราบไหว้เป็นศีล การลุกรับเป็นศีล (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๕/๓๒๑-๓๒๒, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๗/๔๒๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๔/๑๗๓, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๐๑/๖๕๕)

การเล่น : การทำเพื่อสนุกหรือผ่อนอารมณ์ เช่น การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง การเล่นกระดานหก, ในมหานิทเทสและจูฬนิทเทสกล่าวถึงการเล่น ๒ อย่าง กล่าวคือ (๑) การเล่นทางกาย (๒) การเล่นทางวาจา การเล่นทางกาย เป็นอย่างไร คือคนย่อมเล่นกีฬาบังคับช้างบ้าง เล่นกีฬาบังคับม้าบ้าง เล่นรถ เล่นธนู เล่น หมากรุกแถวละ ๘ตา หรือเล่นหมากแถวละ ๑๐ ตา เล่นหมากเก็บ เล่นดวด เล่นหมาก

SAMPLE

ไหว เล่นโยนบ่วง เล่นไม้หึ่ง เล่นฟาดให้เป็นรูปต่างๆ เล่นสะกา เล่นเป่าใบไม้เล่นไถเล็ก ๆ เล่นหกคะเมน เล่นกังหัน เล่นตวงทราย เล่นรถเล็กๆ เล่นธนูเล็ก ๆ เล่นเขียนทราย เล่นทายใจ เล่นล้อเลียนคนพิการ นี้ชื่อว่าการเล่นทางกาย การเล่นทางวาจา เป็นอย่างไร คือ การทำเสียงกลองด้วยปาก ทำเสียงพิณพาทย์ด้วยปากเล่นรัวกลองด้วยปาก ผิวปาก กะเดาะปาก เป่าปาก ซ้อมเพลง โห่ร้อง ขับร้อง เล่นตลก นี้ชื่อว่าการเล่นทางวาจา,ในอปทาน พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า ในท่ามกลางสหายย่อมมีการเล่น มีความยินดี (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๑/๔๕๒, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๗/๔๒๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๕/๔๖๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๕/๔๗๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๗/๑๖)

การเล่นกระดานหก : กระดานหก เป็นเครื่องเล่นอย่างหนึ่งสำหรับเด็ก นิยมติดตั้งไว้ในสนามเด็กเล่นประกอบด้วยคานเตี้ยๆ มีไม้กระดานแคบยาว ๑ แผ่นวางขวางบนคาน ทำให้ปลายสองด้านโยกขึ้นลงได้ ที่ปลายไม้เป็นที่สำหรับนั่ง ให้เด็กเล่นโล้ขึ้นลงสลับข้างกัน บางที่ทำเป็นที่นั่งไว้บริเวณปลายของกระดานหก การเล่นกระดานหกนั้น ผู้เล่นแต่ละข้างควรจะมีน้ำหนักตัวไม่ต่างกันมากนัก เพื่อถ่วงน้ำหนักอย่างสมดุล อาจมีข้างละมากกว่า ๑ คนก็ได้ ผู้เล่นแต่ละข้างจะใช้เท้ายันพื้นให้ไม้กระดานเด้งขึ้น ขณะที่ปลายอีกข้างก็จะกดลง ผู้เล่นอีกด้านหนึ่งก็จะใช้เท้าดันพื้นเพื่อดีดตัวขึ้นในลักษณะเดียวกันสลับกันไป ปัญหาในการเล่นกระดานหกก็คือ หากผู้เล่นข้างหนึ่งออกจากไม้กระดานกะทันหัน จะทำให้ผู้เล่นอีกข้างกระแทกพื้นฉับพลัน หรือกระเด็นจากกระดานหก ดังนั้น กระดานหกจึงมักจะวางบนพื้นทราย หรือพื้นหญ้า แทนที่จะเป็นพื้นแข็งอย่างซีเมนต์ หรือไม้; ๑ ในการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลอย่างนี้ คือ การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การรำ การเล่านิทาน การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง การสร้างฉากบ้านเมืองให้สวยงาม การละเล่นของคนจัณฑาล การเล่นกระดานหก การละเล่นหน้าศพ การแข่งชนช้าง การแข่งม้า การแข่งชนกระบือ การแข่งชนโค การแข่งชนแพะ การแข่งชนแกะ การแข่งชนไก่ การแข่งชนนกกระทา การรำกระบี่กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ การตรวจกองทัพ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๓/๖,ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๗/๖๗)

การเล่นการพนัน : การเล่นเอาเงินหรือทรัพย์กัน, การเล่นเพื่อเอาเงินหรือสิ่งอื่นใดโดยการเสี่ยงโชคหรือใช้ฝีมือ โดยการทำนายหรือคาดเดาผลที่เกิดขึ้นในอนาคต มีได้ มีเสีย การพนันอาจแบ่งได้หลายอย่าง เช่น การพนันในการแข่งขัน ตัวอย่างเช่น เกมไพ่ เกมลูกเต๋า

SAMPLE

การพนันโดยการทำนายผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต เช่น การแทงมวย การแทงบอล การแทงม้า และการพนันที่ไม่มีการแข่งขันโดยขึ้นอยู่กับความน่าจะเป็นของเหตุการณ์ที่เกิด เช่น หวย; ๑ ในอบายมุข ปากหรือทางแห่งความเสื่อม ๖ ประการ ได้แก่ (๑) การดื่มน้ำเมา (๒) การเที่ยวกลางคืน (๓) การเที่ยวดูมหรสพ (๔) การเล่นการพนัน (๕) การคบคนชั่วเป็นมิตร (๖) ความเกียจคร้าน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๗/๒๐๒) ; การเล่นการพนัน มีโทษ ๖ อย่าง ได้แก่ (๑) ผู้ชนะย่อมก่อเวร (๒) ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป (๓) เสียทรัพย์ทันตาเห็น (๔) ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้ (๕) ถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น (๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔) ; ในปฐมขตสูตร ว่าด้วยเหตุให้ตนถูกกำจัด สูตรที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสการเล่นการพนันว่าเป็นความผิดเพียงเล็กน้อยไว้ว่า การปราชัยด้วยทรัพย์ในการเล่นการพนันจนหมดตัวนี้ เป็นความผิดเพียงเล็กน้อย แต่การที่บุคคลมีใจประทุษร้ายในบุคคลที่ดำเนินไปดีแล้วนี้เท่านั้น เป็นความผิดมากกว่า (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓/๕)

การเล่นตีกลอง : ในสมัยก่อนบ้านเมืองยังไม่เจริญอย่างในปัจจุบันนี้ นาฬิกามักจะมีเฉพาะตามวัดเท่านั้น พระท่านก็ต้องตีกลองหรือฆ้องระฆัง เป็นสัญญาณบอกให้ทราบเวลาเป็นระยะๆ ไป เช่น ในเวลา ๑๘.๐๐ น. ตามวัดต่างๆ ในชนบทมักจะ “ย่ำกลอง” “ย่ำฆ้อง” “ย่ำระฆัง” หรือบางแห่งเรียกว่า “ย่ำค่ำ”เพื่อบอกเวลาให้ชาวบ้านรู้ เสียงกลองจากวัดที่เราได้ยินกันจนคุ้นหู คือ เสียงกลองเพล เวลา ๑๑.๐๐ น. เพื่อบอกเวลาฉันเพล ทั้งนี้จะตีโดยใช้ไม้เดียว ๓ ลา (ลา มาจากการรัวกลองหรือระฆังจนข้อมือล้า) จากช้าไปเร็วสุด จบด้วยการตี ๓ ครั้ง แต่ทุกวันนี้ชาวบ้านมีนาฬิกาใช้กันทั่วไปแล้ว การย่ำกลอง ย่ำฆ้อง หรือย่ำระฆัง จึงชักค่อยๆ หมดไป ; ๑ ในการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลอย่างนี้ คือ การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การรำ การเล่านิทาน การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง การสร้างฉากบ้านเมืองให้สวยงาม การละเล่นของคนจัณฑาล การเล่นกระดานหก การละเล่นหน้าศพ การแข่งชนช้าง การแข่งม้า การแข่งชนกระบือ การแข่งชนโค การแข่งชนแพะ การแข่งชนแกะ การแข่งชนไก่ การแข่งชนนกกระทา การรำกระบี่กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ การตรวจกองทัพ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๓/๖,ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๗/๖๗)

SAMPLE

การเล่นปรบมือ : การเอาฝ่ามือตีกันให้เกิดเสียง, การเอาฝ่ามือตบกันหลาย ๆ ครั้งให้เกิดเสียงเพื่อแสดงความยินดี, ให้จังหวะ, เป็นสัญญาณ เป็นต้น ตบมือ ก็เรียก ; ๑ ในการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลอย่างนี้ คือ การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การรำ การเล่านิทาน การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง การสร้างฉากบ้านเมืองให้สวยงาม การละเล่นของคนจัณฑาล การละเล่นหน้าศพ การแข่งชนช้าง การแข่งม้า การแข่งชนกระบือ การแข่งชนโค การแข่งชนแพะ การแข่งชนแกะ การแข่งชนไก่ การแข่งชนนกกระทา การรำกระบี่กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ การตรวจกองทัพ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๓/๖, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๗/๖๗)

การเล่นปลุกผี : การนั่งเข้าสมาธิบริกรรมคาถาเพื่อให้ผีลุกขึ้นไปทำประโยชน์ตามที่ตนปรารถนา หรือลนเอาน้ำมันสำหรับใช้ให้หญิงหลงรัก เรียกกันว่า น้ำมันพราย ; การปลุกผีนี้มักทำกับผีตายทั้งกลม คนโบราณเชื่อว่าถ้าปลุกผีขึ้นมาเพื่อลนเอาน้ำมันไปแต้มหรือดีดใส่ผู้หญิงที่ตนหลงรัก แล้วจะทำให้สมหวังในความรัก (เรียกหญิงที่ตายพร้อมกับลูกที่อยู่ในท้องว่า หญิงตายทั้งกลม คือ ตายทั้งหมด, ตายทั้งแม่ทั้งลูก) ; ๑ ในการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลอย่างนี้ คือ การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การรำ การเล่านิทาน การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง การสร้างฉากบ้านเมืองให้สวยงาม การละเล่นของคนจัณฑาล การเล่นกระดานหก การละเล่นหน้าศพ การแข่งชนช้าง การแข่งม้า การแข่งชนกระบือ การแข่งชนโค การแข่งชนแพะ การแข่งชนแกะ การแข่งชนไก่ การแข่งชนนกกระทา การรำกระบี่กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ การตรวจกองทัพ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๓/๖, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๗/๖๗)

การเล่นอันเป็นข้าศึก : มหรสพต่าง ๆ, การแสดงต่าง ๆ เพื่อความสนุกสนานรื่นเริงที่เป็นปฏิปักขธรรมต่อกุศลธรรม ในที่นี้มุ่งสอนภิกษุไม่ให้ขวนขวายดูการละเล่น เพราะทำให้ตาลอกแลก เพราะการแสดงมหรสพต่างๆ จัดเป็นอโคจร สำหรับภิกษุ, ในมหานิทเทสอธิบายว่า การเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล เช่น การฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรี การดูมหรสพ การเล่านิทาน การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง การสร้างฉากบ้านเมืองให้สวยงาม การละเล่นของคนจัณฑาล การเล่นกระดานหก การละเล่นหน้าศพ การแข่งชนช้าง การแข่งม้า การแข่งชนกระบือ การแข่งชนโค การแข่งชนแพะ การแข่งชนแกะ การแข่งชนไก่ การแข่งชนนกกระทาการรำกระบี่

SAMPLE

กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพลสวนสนามการจัดกระบวนทัพ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๖/๔๓๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๖/๕๗๒)

การเล่าเรียน : การท่องบ่น เช่น การเล่าเรียนมนต์, การศึกษาหาความรู้ เช่น การเรียนสุตตะเคยยะ , ในมูลปัณณาสก์ อลคัททูปมสูตร กล่าวถึงการเล่าเรียนธรรมของโมฆบุรุษดังคำว่า โมฆบุรุษบางพวกเล่าเรียนธรรมมีสุตตะ เคยยะ เป็นต้นพวกเขาเล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ไม่ไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงไม่ประจักษ์ชัดแก่พวกเขา,ต่างจากการเล่าเรียนของกุลบุตรไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้น ด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงประจักษ์ชัด๒แก่พวกเขา,ในอุปริปัณณาสก์ คณกโมคคัลลานสูตร กล่าวถึงพวกพราหมณ์มีการศึกษาโดยลำดับ มีการกระทำโดยลำดับมีการปฏิบัติโดยลำดับ ย่อมปรากฏด้วยการเล่าเรียน,ในเถรคาถากล่าวว่าการเล่าเรียนเล่าเพราะเป็นมีความปรารถนาลามก เกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อน และไม่เอื้อเฟื้อ ,ในมหานิทเทสและจูฬนิทเทสกล่าวถึงบุคคลที่ชื่อว่าผู้มีปฏิภาณเพราะปริยัติ เพราะอาศัยการเล่าเรียน,และบุคคลที่เป็นโมหจริตควรเล่าเรียน ดังคำที่พระพุทธเจ้าย่อมทรงแนะนำบุคคลโมหจริตให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียนการไต่ถามการฟังธรรมตามกาล การสนทนาธรรมตามกาล การอยู่ร่วมกับครู (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๘/๒๕๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๙/๒๕๒, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๔/๗๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๘๗/๕๐๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๘/๒๗๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๑๘/๓๘๖)

อรรถกถากล่าวว่า การเล่าเรียนทำให้เกิดปัญญา ดังคำอธิบายที่กล่าวถึงปัญญาที่เกิดจากการเล่าเรียนและสอบถาม,การเล่าเรียนทำให้เป็นพหูสูต ดังคำว่าความเป็นพหูสูต หมายถึงความเป็นผู้มีการศึกษามากด้วยการเล่าเรียน(องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๑๕๘/๓๘๕,ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๑๐๓๐/๔๖๗)

การเลี้ยง : การชุบเลี้ยง, การทำให้เจริญ, การทำให้เติบโตด้วยอาหาร, การปรนปรือด้วยอาหาร การกินเป็นต้น เช่น การเลี้ยงเด็ก ; การกินร่วมกันเพื่อความรื่นเริงหรือความสามัคคี เป็นต้น เช่น การเลี้ยงสังสรรค์ ดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ อัสสลายนสูตร กล่าวถึงคนที่เล่าเรียนกับคนที่ไม่ได้เล่าเรียนเมื่อมีการเลี้ยง พราหมณ์ทั้งหลายพึงเชื้อเชิญคนไหนใน ๒ คนนี้ให้บริโภคก่อนในการเลี้ยงของผู้มีศรัทธาก็ดี ในการเลี้ยงเพื่อเป็นบรรณาการก็ดี ; การดูแล, การเอาใจใส่, การบำรุง เช่น การเลี้ยงโค การเลี้ยงสัตว์มีสุกรเป็นต้น,ในอปทาน พระมหาปชาปตีโคตมีเถรีกราบทูลพระพุทธองค์ว่า พระองค์ชื่อว่ามิได้เป็นหนี้หม่อมฉันในเพราะการเลี้ยงดูด้วยความผูกพัน,อโยฆรจริยา กล่าวถึงพระอโยฆรราชกุมารว่าได้รับการเลี้ยงในที่คับแคบ ดังคำว่า การเลี้ยงดูข้าพระองค์ในที่คับแคบนี้เป็นความยอดเยี่ยมในโลก ข้าพระองค์เติบโตอยู่ในเรือนเหล็ก(วิ.มหา.

(ไทย) ๑/๒๘/๑๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๖๘, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๙/๕๑๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๖/๒๐๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓๓/๔๐๔,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๘/๗๖๑)

การเลี้ยงชีพ : การเลี้ยงตัว, การทำมาหากินเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ดังคำในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค มหาวรรคที่กล่าวว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา,ในสุตตนิบาต กิสภารทวาชสูตร กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่รับโภชนะที่ได้มาเพราะการขับกล่อม พราหมณ์ เมื่อธรรมมีอยู่ การเลี้ยงชีพแบบนี้ก็ยังมีอยู่, ในมหาสติปัฏฐานสูตร กล่าวถึงอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ,ในอังคุตตรนิกาย อุชชยสูตร กล่าวถึง คนขยันหมั่นเพียรในการงาน ไม่ประมาท รู้วิธีการเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ กล่าวคือกุลบุตรนี้รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะไม่ให้ฟุ่มเฟือยนักไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้รายรับของเราจักเกินรายจ่ายและรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ,ในลาภครหชาดก ลูกศิษย์กล่าวแก่อาจารย์ว่า นักบวชถือบาตรเลี้ยงชีพ การเลี้ยงชีพเช่นนั้นแหละยังดีกว่าการแสวงหาโดยไม่ชอบธรรม (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑/๘, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๒/๓๐๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๒-๓๔๔,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๑/๕๙๑,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๑๑/๑๔๕)

อรรถกถามัชฌิมปัณณาสก์กล่าวถึงการเลี้ยงชีพ ๒ ประเภท คือ อาชีพผิดเรียกว่ามิจฉาชีพ อาชีพชอบ เรียกว่าสัมมาชีพ (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๖๒/๑๙๕)

การเลี้ยงดู : การดูแล, การเอาใจใส่, การบำรุง, การปรนปรือด้วยอาหารการกินเป็นต้น เช่นคำในวินัยปิฎกที่กล่าวถึงนายสุทินได้รับการเลี้ยงดูมาอย่างดีจากมารดาบิดา,ในมัชฌิมปัณณาสก์ กล่าวถึงนายรัฏฐบาละซึ่งเจ้าเป็นลูกชายคนเดียว เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของพ่อแม่ เจริญเติบโตมาด้วยความสุขสบายได้รับการเลี้ยงดูมาอย่างดี, ในมหานิทเทส กล่าวถึงคนกล้าที่ได้รับการเลี้ยงดูด้วยของเสวยของพระราชา;สุวรรณดาบสเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้ตาบอด ดังคำว่า มารดาบิดาของข้าพระองค์เป็นคนตาบอด ข้าพระองค์เลี้ยงดูท่านทั้ง ๒ นั้นอยู่ในป่าใหญ่ ข้าพระองค์จะไปตักน้ำมาให้ท่านทั้ง ๒ นั้น จึงมายังแม่น้ำมิคสัมมตา,ในสุตตนิบาต มาคันทิยสูตร กล่าวถึงคนกล้าที่ได้รับการเลี้ยงดูด้วยของเสวยของพระราชา,ในลตาวิมานกล่าวถึงลตาเทพธิดาที่กล่าวไว้ว่าสตรีผู้มีศรัทธา เป็นอริยสาวิกาในศาสนานี้ยังอาศัยสามีให้การเลี้ยงดู ควรประพฤติเกื้อกูลยำเกรงสามี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๘/๑๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙๖/๓๕๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๙/๕๑๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๓๘/๗๐๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒๖/๕๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๓๑๓/๒๑๒)

SAMPLE

อรรถกถาวินัยกล่าวถึงการเลี้ยงดูมารดาบิดาโดยถูกต้องชอบธรรม (วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๔๒/๑๖๓)

การเลียบเคียง : หยั่งเสียง, หยั่งเชิง, เลียบๆ เคียงๆ, พูดหาทางที่จะรู้ความคิดของผู้อื่น, พูดหยั่งเชิงเพื่อรู้ความในใจเขา, หาทางใช้คำพูดหรือแสดงอาการกรายเข้าไปใกล้ๆ เพื่อหยั่งเชิงเขาดู เช่น เลียบๆ เคียงๆ เพื่อจะขอยืมเงิน ; ๑ ในมิจฉาอาชีวะ ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) การพูดหลอกลวง (๒) การเลียบเคียง (๓) การหว่านล้อม (๔) การพูดและเล็ม (๕) การใช้ลาภต่อลาภ ; พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการ คือ (๑) เป็นผู้หลอกลวง (๒) เป็นผู้พูดป้อยอ (๓) เป็นผู้ทำนิมิต (๔) เป็นผู้พูดบีบบังคับ (๕) เป็นผู้แสวงหาลาภด้วยลาภ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๓/๑๕๑) ,ในวิสุทธิมรรคอธิบายว่า คำว่า ทำนิมิต หมายถึง การกระทำทางกายวาจาเพื่อให้คนอื่นให้ทาน เช่นการพูดเป็นเลศนัย พูดเลียบเคียง (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๘๖๓/๕๒๓, วิสุทฺธิ. ๑/๑๖/๒๔)

การแลดู : การมองดู,อาโลกิตะ การแลดู การเหลียวดู ดังคำในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ โฆฏมุขสูตร อุปริปัณณาสก์ เทวทหสูตร อังคุตตรนิกาย อุทกรหทสูตร และอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงให้ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ,ในวิภังค์กล่าวถึงภิกษุทำความรู้สึกตัวในการแลดู การเหลียวดู ; การเอาใจใส่, การปกปักรักษา,การปกครอง เช่นเมื่อลูกเจริญเติบโต มารดาบิดาก็จะแลดูลูกอยู่ห่างๆ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๙/๕๒๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๔/๑๕๙, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๒๓/๓๙๒, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๕๙/๑๙๑,๓๖/๑๖๐/๑๙๒,๓๖/๑๘๒/๒๑๒)

อรรถกถาอธิบายว่า การเพ่งดูไปข้างหน้า ชื่อว่าการแลดู (อาโลกิตะ) เมื่อจิตคิดว่า เราจักแลดูไปข้างหน้า ดังนี้เกิดขึ้น ยังมิทันแลไปด้วยอำนาจจิตนั่นแล ใคร่ครวญถือเอาประโยชน์ ชื่อสาตถกสัมปชัญญะ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๑๔/๑๗๔)

การว่าร้าย : นินทา, ซุบซิบ, ว่า, ติเตียน เป็นกิริยาอาการที่มักไม่กระทำต่อหน้า เช่น นินทาลับหลัง ว่าร้ายลับหลัง ติเตียนลับหลัง ; ๑ ในธรรมก่ออันตราย ๕ อย่าง คือ (๑) กรรม ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ (๒) กิเลส ได้แก่ นิยตมิจฉาทิฏฐิ (๓) วิบาก ได้แก่ การเกิดเป็นบัณเฑาะก์ สัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ ๒ เพศ (๔) อริยุปวาท ได้แก่ การว่าร้ายพระอริยเจ้า (๕) อาณาวีติกกมะ ได้แก่ อาบัติ ๗ กอง ที่ภิกษุจงใจล่วงละเมิด (ม.มู.อ.๒/๒๓๔/๙),ม.มู(ไทย)๑๒/๒๓๔/๒๔๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๓/๑๘๓)

SAMPLE

การวินิจฉัยวินัย : วินิจฉัย คือ ไตร่ตรอง, ใคร่ครวญ, ชี้ขาด, ตัดสิน, ชำระความ ; วินัย คือ การนำไปดี, แบบแผน, ข้อกฎต่างๆ ที่บังคับให้ต้องทำ, ระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติของบุคคลให้มีชีวิตที่ดีงามเจริญก้าวหน้าและควบคุมหมู่ชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบเรียบร้อยดีงาม, ระเบียบสำหรับกำกับความประพฤติให้เป็นระเบียบเดียวกัน ได้แก่ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นข้อบัญญัติ เป็นข้อห้าม วางไว้เป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยดีงามในหมู่คณะ ; ส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก เรียกว่า วินัยปิฎก สิกขาบทของพระภิกษุสงฆ์ ; วินัยบัญญัติ ข้อกฎต่างๆ ที่บังคับให้ภิกษุสงฆ์ต้องปฏิบัติ ; วินัยสงฆ์ ข้อกฎต่างๆ ที่ภิกษุสงฆ์ต้องทำหรือปฏิบัติ ; ในทางพระพุทธศาสนา ผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้ทรงวินัย คือ พระอุบาลีเถระ สมดังที่พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ในอุปาลิเถราปทานว่า “พระผู้มีพระภาคผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงละพระเถระเหล่านี้ทุกรูป ทรงมุ่งเฉพาะข้าพระองค์ แล้วทรงประทานการวินิจฉัยวินัย ซึ่งบัณฑิตผู้รู้แสดงไว้แล้วแก่ข้าพระองค์” (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๔๓/๘๒) และว่า “พระผู้มีพระภาคผู้โคดม ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์แล้ว บันลืออย่างนี้ว่า ผู้เสมอกับอุบาลีในพระวินัย* และในขันธกะ (คือในมหาวรรค จูฬวรรค และปริวาร) ไม่มี” (*วินัยในที่นี้หมายถึง อุภโตวิภังค์ วินัยทั้งฝ่ายภิกษุและฝ่ายภิกษุณี) (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๔๖/๘๓)

การวินิจฉัยอรรถคดี : วินิจฉัย คือ ไตร่ตรอง, ใคร่ครวญ, ชี้ขาด, ตัดสิน, ชำระความ ; อรรถคดี คือ เรื่องที่ฟ้องร้องกันในศาล ; ในตจสารชาดก ว่าด้วยขื่อคาไม้ไผ่ ท่านได้กล่าวเปรียบเทียบผู้ที่รู้หลักในการวินัจฉัยอรรถคดีไว้ว่า พระราชาทรงเห็นเด็กเหล่านั้นไม่กลัวทั้งยังมีใจร่าเริง จึงตรัสถามว่า พวกเจ้าตกอยู่ในเงื้อมมือของศัตรู ถูกจองจำด้วยขื่อคาที่ทำด้วยลำไม้ไผ่ ยังมีหน้าผ่องใส เพราะเหตุไร พวกเจ้าจึงไม่เศร้าโศก พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นจึงได้กล่าวว่า ความเศร้าโศกและความพิไรรำพัน ไม่ได้ประโยชน์เลยแม้แต่น้อยนิด คนที่เศร้าโศกเป็นทุกข์ ศัตรูรู้เข้าแล้วย่อมพอใจ ส่วนคนผู้เป็นบัณฑิตรู้หลักในการวินิจฉัยอรรถคดี ย่อมไม่สะทกสะท้านในเพราะอันตรายในกาลใดๆ เขามีใบหน้าไม่เปลี่ยนแปลง ยังเหมือนเดิม ศัตรูเห็นเข้าแล้วย่อมเป็นทุกข์ (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย)๒๗/๙๗/๒๑๗)

การวิวาท : โต้เถียงกัน, ขัดแย้งกัน, ทะเลาะกัน มักใช้คู่กับคำว่า ทะเลาะ เป็น ทะเลาะวิวาท ; การวิวาท ได้แก่ การทะเลาะเพราะทิฏฐิ การบาดหมางเพราะทิฏฐิ การแก่งแย่งเพราะทิฏฐิ การวิวาทเพราะทิฏฐิ การมุ่งร้ายกันเพราะทิฏฐิ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๑/๑๒๕) ; การทะเลาะมีอาการต่างจากการวิวาท การวิวาทที่เป็นส่วนเบื้องต้นแห่งการทะเลาะ เรียกว่า การวิวาท กล่าวคือ พระราชาทรงวิวาทกับพระราชาก็ได้

SAMPLE

กษัตริย์วิวาทกับกษัตริย์ก็ได้ พราหมณ์วิวาทกับพราหมณ์ก็ได้ คหบดีวิวาทกับคหบดีก็ได้ มารดาวิวาทกับบุตรก็ได้ บุตรวิวาทกับมารดาก็ได้ บิดาวิวาทกับบุตรก็ได้ บุตรวิวาทกับบิดาก็ได้ พี่ชายน้องชายวิวาทกับพี่ชายน้องชายก็ได้ พี่สาวน้องสาววิวาทกับพี่สาวน้องสาวก็ได้ พี่ชายน้องชายวิวาทกับพี่สาวน้องสาวก็ได้ พี่สาวน้องสาววิวาทกับพี่ชายน้องชายก็ได้ สหายวิวาทกับสหายก็ได้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๘/๑๖๙,ม.มู(ไทย)๑๒/๑๗๘/๑๘๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๒/๒๔๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๙๗/๒๙๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๑/๔๘๗,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๓๖/๔๔๓) นี้ชื่อว่าการวิวาท ส่วน การทะเลาะ คือ คนครองเรือนใฝ่หาเรื่องกัน ก็ทำการทะเลาะกันด้วยกายวาจา บรรพชิตต้องอาบัติก็ทำการทะเลาะกันด้วยกายวาจา นี้ชื่อว่าการทะเลาะ ; การวิวาท เป็น ๑ ในกิเลส ๗ ชนิด คือ (๑) การทะเลาะ (๒) การวิวาท (๓) ความคร่ำครวญ (๔) ความเศร้าโศก (๕) ความถือตัว (๖) ความดูหมิ่น (๗) วาจาส่อเสียด (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๙๘/๓๐๓) ; โทษของการวิวาท คือ มีชนะมีแพ้ มีลาภมีเสื่อมลาภ มียศมีเสื่อมยศ มีนินทามีสรรเสริญ มีสุขมีทุกข์ มีโสมนัสมีโทมนัส มีอิฏฐารมณ์มีอนิฏฐารมณ์ มีปลอดโปร่งมีกระทบกระทั่ง มีความยินดีมีความยินร้าย ใจยินดีเพราะชนะ ใจยินร้ายเพราะพ่ายแพ้ ใจยินดีเพราะได้ลาภ ใจยินร้ายเพราะเสื่อมลาภ ใจยินดีเพราะได้ยศ ใจยินร้ายเพราะเสื่อมยศ ใจยินดีเพราะสรรเสริญ ใจยินร้ายเพราะนินทา ใจยินดีเพราะความสุข ใจยินร้ายเพราะความทุกข์ ใจยินดีเพราะโสมนัส ใจยินร้ายเพราะโทมนัส ใจยินดีเพราะเฟื่องฟู ใจยินร้ายเพราะตกอับ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๓/๒๐๒-๒๐๓) ; ผลแห่งการวิวาท คือ ชนะกับพ่ายแพ้ มีลาภกับเสื่อมลาภ มียศกับเสื่อมยศ นินทากับสรรเสริญ สุขกับทุกข์ โสมนัสกับโทมนัส อารมณ์ที่พึงปรารถนากับไม่พึงปรารถนา ความชอบกับความชัง ความเฟื่องฟูกับความแฟบฟุบ ความยินดีกับความยินร้าย (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๓/๑๑๐, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๓/๕๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕๓/๕๘, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๗/๒๓๑, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๓๑/๓๖๔, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๓๙/๓๗๙)

การวิวาทกัน : การทะเลาะ,การทะเลาะวิวาท ในมูลปัณณาสก์ จูฬทุกขักขันธสูตร เพราะกามเป็นเหตุทำให้คนทั้งหลาย มีญาติ พี่น้อง และสหายก่อการวิวาทกันในที่นั้น ทำร้ายกันและกันด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้างด้วยท่อนไม้บ้างด้วยศัสตราบ้าง,ในผันทนชาดกกล่าวถึงไม้สะคร้อยุให้คนฆ่าหมี ส่วนหมียุให้คนโค่นต้นสะคร้อ เพราะการวิวาทกันและกัน ต่างคนต่างยุให้ฆ่ากันและกัน คือพวกมนุษย์เกิดการทะเลาะกันขึ้นที่ใดที่นั้นมนุษย์ทั้งหลายก็เปิดเผยความลับ ในมหานิทเทสกล่าวถึง คน ๒ คนก่อการวิวาทกันเรียกว่าคู่วิวาท และการวิวาทกันเกิดขึ้นเพราะทิฏฐิ กล่าวคือทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่งในทิฏฐิ ๖๒,ในอปทานสอนให้เห็นถึงการวิวาทกันเป็นสิ่งน่ากลัว,ในอปทาน

SAMPLE

พระอภิรูปนันทาเถรีกล่าวถึงพวกเจ้าศากยะเกิดการวิวาทกันใหญ่โตเพราะแย่งพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๘/๑๘๐,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๒๓-๒๔/๔๐๐, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๙/๑๖๙, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๓/๒๐๓, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๕/๒๐๖, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๗/๒๐๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๙/๑๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๕๒/๕๔๐)

การวิวาห์ : การแต่งงาน, การสมรส, การพาออกไป หมายถึง การแต่งงานแบบหนึ่งที่ฝ่ายชายจะต้องถูกนำไปอยู่ที่บ้านฝ่ายหญิง เรียกว่า วิวาหมงคล, เป็นประเพณีแต่งงานที่นิยมปฏิบัติกันในประเทศอินเดียฝ่ายใต้, การแต่งงานตามประเพณีไทย ไม่ว่าฝ่ายหญิงจะไปอยู่บ้านฝ่ายชาย หรือว่าฝ่ายชายจะไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง หรือจะแยกไปอยู่ตามลำพัง ก็เรียกว่า วิวาหะ หรือวิวาหมงคล ทั้งสิ้น ส่วนการอาวาหะ ได้แก่ การแต่งงาน , การสมรส, การพาหญิงมาสู่บ้านตัว หมายถึง การแต่งงานโดยนำเจ้าสาวมาอยู่บ้านเจ้าบ่าว เรียกว่า อาวาหมงคล ; ๑ ในเหตุที่ให้เกิดยศที่มนุษย์เปรตกราบทูลพระเจ้าสีพี ได้แก่ การงาน วิชชา ความขยัน การวิวาห์ ศีล และความอ่อนโยน (ขุ.ชา.อฏฐก.(ไทย)๒๗/๖๖/๒๙๕

การเว้น : การงด, การงดเว้น,การไม่ทำ,การเลิกทำ, การละเว้น, วิรติ, การแยกออกไป ในอุปริปัณณาสก์ มหาจัตตารีสกสูตร กล่าวถึงการเว้น เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึกมีจิตหาอาสวะมิได้เพียบพร้อมด้วยอริยมรรคเจริญอริยมรรคอยู่ นี้เป็นสัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค,ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ กล่าวถึงการเว้นจากการฆ่าสัตว์ไว้ตอนหนึ่งว่า การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการฆ่าสัตว์ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่าปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕/๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๘/๑๗๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๘๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๐๔/๔๔๗)

การเว้นขาด : การเว้นไกล,การงดเว้น,ปฏิวิรติ จัดอยู่ในข้อ ๑ ในวินีตวัตถุ ๕,ในมูลปัณณาสก์มหาธัมมสมาทานสูตร กล่าวว่า เพราะการเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย เขาจึงเสวยสุขโสมนัส มีสุขบ้าง มีโสมนัสบ้าง,ในวิภังค์อธิบายถึงการเว้นขาดจากการดื่มสุราไว้ตอนหนึ่งว่า การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาด จากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท นี้เรียกว่าสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๗๑/๒๘๒, ม.มู.(ไทย)๑-/๔๘๐/๕๒๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๘/๑๗๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๑๑/๔๕๓)

SAMPLE

อรรถกถาอวิชชาสูตรอธิบายว่า การงด การเว้น การเว้นขาด จากกายทุจริต ๓ คือเจตนาเครื่องงดเว้นไม่กระทำ การไม่ทำอันใด,ในขุททกปาฐะอธิบายว่า ความเว้นทางกายวาจา โดยกรรมและทวาร ชื่อว่าการเว้น(วิรติ) (สำ.ม.อ.(บาลี)๓/๒/๑๘๐,ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๑/๘/๑๒๓)

การเวียนว่าย : การเวียนเกิดเวียนตาย, การวนเวียนอยู่สังสารวัฏ การเกิดบ่อยๆ หมายถึงการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสงสารร่ำไป, ในทีฆนิกาย มหาปรินิพพานสูตร อธิบายถึงผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้,ในอุปริปัณณาสก์ ปัญจัตตยสูตรอธิบายการเวียนว่ายว่าสัมพันธ์กับโลกนี้และโลกหน้า ดังที่สมณพราหมณ์ ย่อมถือการเวียนว่ายในชาติหน้ากล่าวยืนยันความหวังอย่างเดียวว่าเราละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นเช่นนี้ เราละโลกนี้ไปแล้วจักเป็นเช่นนี้,ในสคาถวรรค พระอนุรุทธเถระกลาวถึงความสงบระงับสังขารเหล่านั้นเป็นความสุขจักไม่เกิดอีก ดังคำว่า การเวียนว่ายตายเกิดสิ้นไปแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป,ในสังยุตตนิกาย คัททูลพัทธสูตร กล่าวถึงการเวียนว่ายก็คือสังสาร ดังคำว่า สงสาร นี้มีเบื้องต้นเบื้องปลายที่ใครๆ รู้ไม่ได้ เบื้องต้นเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๒, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕/๓๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๖/๓๒๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๙/๑๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า การเวียนว่าย หมายถึงสังสารวัฏ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๑๖/๑๐๒)

การเวียนว่ายตายเกิด :คติความเชื่อถือที่ว่ามนุษย์หรือสัตว์เมื่อตายแล้วจะต้องไปเกิดอีก เรียกว่า สังสาระ(สงสาร) หรือ สังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิด (ขุ.ธ.อ. ๓/๑๐๖, ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๐/๔๕), การหมุนอยู่ในสงสารคือการเวียนว่ายตายเกิด, ความท่องเที่ยวไปในอาการที่เป็นวัฏฏะ, การหมุนวนอยู่ในการเวียนว่ายตายเกิด เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวัฏสงสาร หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ ของสัตว์โลกด้วยอำนาจกิเลสกรรมวิบาก หมุนวนอยู่เช่นนั้นตราบเท่าที่ยังตัดกิเลสกรรมวิบากไม่ได้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๕/๑๓๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๐/๑๖๓, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๕/๒๕๙, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๖/๓๒๘, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๙๙/๑๘๙, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๗/๕๖๒, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/ ๑๖๐/๕๘๑)

การศึกษา : การเล่าเรียน, การฝึกฝน, การอบรม, สิกขา ในมัชฌิมปัณณาสก์ จังกีสูตรกล่าวถึงคนที่มีการศึกษาได้รับการยกย่องดังคำที่กล่าวถึงกาปทิกมาณพจักสำเร็จการศึกษาในปาพจน์คือไตรเพทเป็นแน่แท้พราหมณ์ทั้งหลายจึงพากันยกย่องเขา,ในอุปริปัณณาสก์ คณกโมคคัลลานสูตร กล่าวถึงพวกพราหมณ์ก็มีการศึกษา การกระทำ และการปฏิบัติ

SAMPLE

โดยลำดับ ปรากฏด้วยการเล่าเรียน,ในอังคุตตรนิกาย ปังกธาสูตร กล่าวถึงภิกษุผู้ไม่ใคร่ต่อการศึกษา ไม่สรรเสริญการเอาใจใส่การศึกษา ไม่ชักชวนภิกษุอื่นที่ไม่ใคร่ต่อการศึกษาให้ใคร่ต่อการศึกษา และไม่สรรเสริญคุณที่มีจริงเป็นจริงของภิกษุอื่นที่ใคร่ต่อการศึกษาตามโอกาสอันสมควร ทำให้คนผู้คบหาเขา ทำตามอย่างเขา ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ผู้คบหาเขาทำตามอย่างเขา,ในมหานิทเทสกล่าวถึงการศึกษา เป็นสาเหตุข้อ๑ ที่ทำให้เกิดมานะ เกิดความถือตัวเพราะการศึกษา สำคัญตนว่าเราเลิศกว่าเขา,และอธิบายการศึกษาเพื่อได้กามคุณว่าหมายถึงการศึกษาเรื่องช้าง การศึกษาเรื่องม้า การศึกษาเรื่องรถ การศึกษาเรื่องธนู การเสกเป่า วิชาผ่าตัด การบำบัดรักษาทางยา วิชาหมอผี วิชา หมอเด็ก(กุมารเวช),และอธิบายถึงการศึกษาเพื่อสิ้นกิเลสไว้ ดัง คำว่าศึกษา ในคำว่า พึงศึกษาเพื่อความดับกิเลสของตน ได้แก่ สิกขา๓ อย่างคือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา,ในอปทาน พระโคตมีปชาบดีเถรีกล่าวถึงการศึกษาทำให้สิ่งต่างๆได้มาก ดุจนายช่างทองที่ได้รับการศึกษาแล้วแสดงเครื่องประดับทองคำชนิดต่างๆ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๖/๕๓๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๔/๗๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๒/๓๒๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๓/๔๒๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๕/๕๐๐-๕๐๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๓/๓๕๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๒๐/๔๑๖)

อรรถกถาอธิบายการศึกษาในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง หมายถึงการศึกษาสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา (องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๓/๑๙/๒๔๔)

การสงบระงับจิต : ความสงบจิต,ความสงบใจ, จิตตวูปสมะ, ดังคำกราบทูลที่กัสสปเทพบุตรต่อพระพุทธเจ้าว่าบุคคลพึงศึกษาการนั่งในที่สงัดแต่ผู้เดียว และศึกษาการสงบระงับจิต ,ในอปทาน พระโสวัณณโกนตริกเถระเล่าถึงประวัติปรารภถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระว่าเสด็จดำเนินอยู่ในทางอันประเสริฐทรงยินดีในการสงบระงับจิต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๒/๘๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๗/๕๕)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า การสงบระงับจิต หมายถึงความสงบจิตด้วยอำนาจสมาบัติ ๘ อันมุ่งหมายถึงอธิจิตตสิกขานั่นเอง (สำ.ส.อ.(บาลี)๑/๘๒/๑๐๐)

การสดุดี : คำยกย่อง, คำสรรเสริญ,การสรรเสริญ ในสุตตนิบาตและ จูฬนิทเทส กล่าวเรื่องปารายนัตถุติคาถา ว่าด้วยการสดุดีธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง,ในอปทาน พระญาณัตถวิกเถระเล่าถึงอดีตชาติของตนปรารภถึงพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งทรงถอนสัตว์โลกนี้ขึ้น (จากวัฏฏสงสาร) แล้วพระญาณอันหยั่งรู้สรรพสิ่ง เป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยม ด้วยพระญาณนั้น ชาวโลกจึงขนานพระนามพระองค์ว่า สัพพัญญู ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้สดุดีพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดไว้จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการสดุดีพระพุทธญาณ, พระอภยเถระผู้เป็นพระโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร กล่าวถึงการ

SAMPLE

สดุดีพระชินเจ้าผู้ประเสริฐ เป็นผู้มีร่างกายและปากมีกลิ่นหอม แต่เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความสุข,ในพุทธวงศ์เล่าถึงพระพุทธองค์ย่อมควรแก่การอภิวาทการสดุดีการไหว้ การสรรเสริญ การนมัสการและการบูชาทุกอย่าง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/-/๗๗๔, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๘/๓๖, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๐/๖๕, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑๙/๓๒๐, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔๑/๕๖๑)

การสนทนา : การคุยกัน,การปรึกษาหารือกัน, การพูดจาโต้ตอบกัน เช่น การสนทนาเกี่ยวกับดิรัจฉานกถาของภิกษฉัพพัคคีย์,ในมหาวรรค กล่าวถึงภิกษุทั้งหลายได้มีการสนทนากันว่า วันอุโบสถมีเท่าไร, ในอุปริปัณณาสก์ ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันในหอฉันได้เกิดการสนทนากันในเรื่องกายคตาสติ,ในอังคุตตรนิกาย ฐานสูตร กล่าวถึงปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการสนทนา ซึ่งมีอธิบายว่าบุคคลในโลกนี้เมื่อสนทนากันจึงรู้ว่า ท่านผู้นี้พูดกันตัวต่อตัวเป็นอย่างหนึ่งพูดกับคนสองคนเป็นอย่างหนึ่งพูดกับคนสามคนเป็นอย่างหนึ่ง พูดกับคนหลายคนเป็นอย่างหนึ่ง,ในอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติกล่าวถึงการสนทนาเกี่ยวกับศีลสมาธิปัญญากับคนที่เสมอตนในด้านศีล สมาธิ ปัญญา (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔๔/๓๑๗,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๙/๒๒๖, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๓/๑๙๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙๗/๒๓๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๒/๒๗๙,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๒๒/๑๗๙)

การสนทนาธรรม :การคุยข้อธรรม,การปรึกษากันเกี่ยวกับธรรมะ, การพูดจาโต้ตอบกัน หมายถึงคำพูดสนทนาถาม-ตอบปัญหาธรรมะ เช่น ในมูลปัณณาสก์ ปาสราสีสูตร กล่าวถึงผู้มาประชุมกันควรมีกิจที่ควรทำ๒ คือ (๑) การสนทนาธรรม(๒)การเป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ,ในอังคุตตรนิกาย นันทกสูตร กล่าวถึงอานิสงส์ของการสนทนาธรรมว่ามี ๕ ประการเช่น เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพและเป็นที่ยกย่องของพระศาสดาเป็นต้น,ในอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงการสนทนาธรรมว่าเป็นเหตุให้บรรลุธรรมแห่งสัตว์,ในขุททกปาฐะกล่าวว่าเป็นมงคลข้อที่ ๓๐ ในมงคล ๓๘ ดังคำว่า การสนทนาธรรมตามกาลนี้เป็นมงคลอันสูงสุด (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๓/๒๙๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๗/๒๑๑,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔/๔๓๗,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๘, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๗/๙๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า การสนทนาธรรม หมายถึงการสนทนาเรื่องกถาวัตถุ ๑๐ การเป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ หมายถึงการเข้าฌานสมาบัติ,ในอังคุตตรอรรถกถาอธิบายว่า ถ้อยคำสนทนาในการถามและตอบปัญหาเกี่ยวกับธรรม (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๑๔๖/๓๘๓, ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๗๓/๗๗)

การสนทนาปราศรัย : การเจรจาสบาย, การพูดด้วยไมตรีจิต, การแสดงอัชฌาสัยในระหว่างผู้ใหญ่ต่อผู้น้อยหรือผู้ที่เสมอกัน,วจีสังขาร เช่นในมัชฌิมปัณณาสก์ พหเวทนิยสูตร กล่าวถึง

SAMPLE

ท่านพระอานนท์ได้ยินการสนทนาปราศรัยของท่านพระอุทายีกับช่างไม้ชื่อปัญจกังคะในเรื่องจำนวนของเวทนา,ในพาหิติกสูตร กล่าวถึงการสนทนาปราศรัยระหว่างพระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระอานนท์,ในนิทานวรรค กล่าวถึงการสนทนาปราศรัยของท่านพระสารีบุตรกับท่านพระภูมิชะในเรื่องสุข ทุกข์ เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ,ในสุตตนิบาต ปัพพัชชาสูตรกล่าวถึงการสนทนาปราศรัยเป็นธรรมเนียมให้ระลึกถึงกัน,ในเวสสันตรชาดก กัณฑ์ชูชก กล่าวถึงการสนทนาปราศรัยควรอยู่ในวัยเสมอกันจึงจะดี ดังคำว่า การสนทนาปราศรัยกับผัวแก่ก็ไม่มี,ในมหานิทเทสกล่าวชื่นชมสหายว่าทำให้การสนทนาปราศรัยสบายหรือการทักทายสบาย การสนทนาสบาย การเจรจาสบาย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๙/๙๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๓/๔๔๙,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๕/๔๙,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๔๒๒/๕๙๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๒๗/๔๘๕,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๒๗/๔๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่าการสนทนาปราศรัยเป็นข้อ ๑ ในการคลุกคลี ๕,ในอรรถกถาฉักกนิบาตกล่าวถึงการสนทนาปราศรัยก็คือวจีสังขาร (ม.มู.อ. (บาลี)๒/๒๕๒/๕๑,องฺ.ฉกฺก.อ.๓/๔๔/๑๒๖,องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี)๓/๖๐/๑๔๔, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา(บาลี) ๓/๖๐/๑๖๓)

การสมมติ : การเห็นร่วมกัน, การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกัน หรือยอมรับร่วมกัน ; การที่สงฆ์ประชุมกันตกลงมอบหมายหรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น สมมติภิกษุเป็นผู้ให้โอวาทภิกษุณี สมมติภิกษุเป็นภัตตุเทศก์ เป็นต้น ; ในภาษาไทยใช้ในความหมายว่า ตกลงกันว่า, ต่างว่า อีกนัยหนึ่ง การสมมติ ได้แก่ รู้สึกนึกเอาว่า, สมมติให้บังอรเป็นพี่, ต่างว่า, ถือเอาว่า เช่น สมมติว่าได้มรดกร้อยล้าน จะบริจาคช่วยการกุศลและช่วยคนยากจน, สมมติว่าถูกแจ็คพอตสลากกินแบ่งรัฐบาล จะไปเที่ยวรอบโลก ; ที่ยอมรับตกลงกันเองโดยปริยายโดยไม่คำนึงถึงสภาพที่แท้จริง เช่น สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ หมายถึง พระเจ้าแผ่นดิน (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๑/๒๒๘)

การสมมติทิ้งรูปิยะ : การสมมติ คือ การเห็นร่วมกัน, การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกัน หรือยอมรับร่วมกัน ; การที่สงฆ์ประชุมกันตกลงมอบหมายหรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องใดเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง ; รูปิยะ หมายถึง ทองและเงิน หรือสิ่งของที่ใช้แลกเปลี่ยนแทนเงินตราได้, สิ่งที่ใช้เป็นมาตราสำหรับแลกเปลี่ยนซื้อขายกันได้ ในพระวินัยระบุไว้ ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) ทองคำ ทองคำบริสุทธิ์ที่เป็นแท่งหรือเป็นแผ่น (๒) กหาปณะ เงินตราที่ทำจากทองคำหรือเงิน (๓) มาสกโลหะ เงินตราที่ทำจากทองแดง ตะกั่ว หรือดีบุก (๔) มาสกไม้ เงินตราที่ทำจากแก่นไม้ ซีกไม้ไผ่

SAMPLE

ใบตาล (๕) มาสกครั่ง เงินตราที่ทำจากครั่งหรือยาง (พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์) ; วิธีสมมติภิกษุผู้ทิ้งรูปิยะ : พึงขอภิกษุให้รับตกลงก่อน ครั้นแล้วภิกษุผู้ฉลาด ผู้สามารถ พึงประกาศ ให้สงฆ์ทราบ ด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ว่าดังนี้ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์พึงสมมติ ภิกษุมีชื่อนี้ให้เป็นผู้ทิ้งรูปิยะ นี่เป็นญัตติ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์สมมติภิกษุมีชื่อนี้ให้เป็นผู้ทิ้งรูปิยะ การสมมติภิกษุมีชื่อนี้ให้เป็นผู้ทิ้งรูปิยะ ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้นิ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด ภิกษุมีชื่อนี้ สงฆ์สมมติให้เป็นผู้ทิ้งรูปิยะแล้ว ชอบแก่สงฆ์ เหตุนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ด้วยอย่างนี้ ภิกษุผู้รับสมมติแล้วนั้น พึงทิ้งอย่าหมายที่ตก ถ้าทิ้งหมายที่ตก ต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๘๕/๑๑๐, วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๙๐/๑๑๕) ; องค์ ๕ ของภิกษุผู้ทิ้งรูปิยะ คือ (๑) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะความชอบพอ (๒) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะเกลียดชัง (๓) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะงมงาย (๔) ไม่ถึงความลำเอียงเพราะกลัว (๕) รู้จักว่าทำอย่างไรเป็นอันทิ้งหรือไม่เป็นอันทิ้ง(วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๘๔/๑๑๐,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๘๙/๑๑๕) ; การสมมติทิ้งรูปิยะ มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๗, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๕๐๑)

การสมมติไม้เท้า : การสมมติ คือ การเห็นร่วมกัน, การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกัน หรือยอมรับร่วมกัน ; การที่สงฆ์ประชุมกันตกลงมอบหมายหรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องใดเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง ; ไม้เท้า หมายถึง ไม้ช่วยในการเดิน ใช้ยันพื้น, ไม้หรือสิ่งอื่น ๆ สำหรับถือยันตัวหรือเดิน, ไม้สักกะเท้า ก็เรียก ; วิธีสมมติไม้เท้า : ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ปราศจากไม้เท้า ไม่สามารถจะเดินไปไหนได้ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคๆ ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติไม้เท้าแก่ภิกษุอาพาธ ฯ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็แล สงฆ์พึงให้สมมติไม้เท้าอย่างนี้ ภิกษุอาพาธนั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์ ห่มผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่า ไหว้เท้าภิกษุผู้แก่กว่านั่งกระหย่งประคองอัญชลี แล้วกล่าวคำขออย่างนี้ ว่าดังนี้ ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าอาพาธไม่ใช้ไม้เท้าไม่สามารถไปไหนได้ ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้านั้นขอทัณฑสมมติ กะสงฆ์ พึงขอแม้ครั้งที่สอง พึงขอแม้ครั้งที่สาม ภิกษุผู้ฉลาด ผู้สามารถ พึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ว่าดังนี้ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุมีชื่อนี้รูปนี้อาพาธ ไม่ใช้ไม้เท้าไม่สามารถจะไปไหนได้ เธอขอทัณฑสมมติกะสงฆ์ ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์พึงให้ทัณฑสมมติแก่ภิกษุมีชื่อนี้ นี้เป็นญัตติ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุมีชื่อนี้รูปนี้อาพาธ ไม่ใช้ไม้เท้าไม่สามารถจะไปไหนได้ เธอ

SAMPLE

ขอทัณฑสมมติกะสงฆ์ สงฆ์ให้ทัณฑสมมติแก่ภิกษุมีชื่อนี้ การให้ทัณฑสมมติแก่ภิกษุมีชื่อนี้ ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้นิ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด ทัณฑสมมติ อันสงฆ์ให้แล้วแก่ภิกษุมีชื่อนี้ ชอบแก่สงฆ์ เหตุนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ ด้วยอย่างนี้ ; การสมมติไม้เท้า มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๗, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๕๐๑)

การสมมติไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร : การสมมติ คือ การเห็นร่วมกัน, การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกัน หรือยอมรับร่วมกัน ; การที่สงฆ์ประชุมกันตกลงมอบหมายหรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องใดเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง ; การไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร (ติจีวราวิปปวาส) คือ ภิกษุอยู่ในแดนที่สมมติเป็นติจีวราวิปปวาสแล้ว อยู่ห่างจากไตรจีวรก็ไม่เป็นอันอยู่ปราศ ไม่ต้องอาบัติด้วยนิสสัคคิยปาจิตตีย์สิกขาบทที่ ๑ ; วิธีสมมติการไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร : ภิกษุผู้ฉลาด ผู้สามารถ พึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ว่าดังนี้ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สีมานั้นใดอันสงฆ์สมมติไว้แล้วให้มีสังวาสเสมอกัน มีอุโบสถเดียวกัน ถ้าความพร้อมพรั่งของ สงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์พึงสมมติสีมานั้น ให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร นี้เป็นญัตติ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สีมานั้นใดอันสงฆ์สมมติไว้แล้วให้มีสังวาสเสมอกัน มีอุโบสถเดียวกัน สงฆ์สมมติอยู่ บัดนี้ ซึ่งสีมานั้น ให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร การสมมติสีมานี้ให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้นิ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด สีมานี้สงฆ์สมมติให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรแล้ว ชอบแก่สงฆ์ เหตุนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ ด้วยอย่างนี้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๓-๑๔๔/๒๒๓) ; สมัยต่อมา ภิกษุทั้งหลายทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตการสมมติติจีวราวิปปวาสแล้ว จึงเก็บจีวรไว้ในละแวกบ้าน จีวรเหล่านั้นหายบ้าง ถูกไฟไหม้บ้าง ถูกหนูกัดบ้าง ภิกษุทั้งหลายมีแต่ผ้าไม่ดี มีจีวรเศร้าหมอง ภิกษุทั้งหลายจึงถามกันอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย เพราะเหตุไร พวกท่านจึงมีแต่ผ้าไม่ดี มีจีวรเศร้าหมองเล่า ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า อาวุโสทั้งหลาย พวกผมทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตการสมมติติจีวราวิปปวาสแล้ว จึงเก็บจีวรไว้ในละแวกบ้าน ณ ตำบลนี้ จีวรเหล่านั้นหายเสียบ้าง ถูกไฟไหม้บ้าง ถูกหนูกัดบ้าง เพราะเหตุนั้น พวกผมจึงมีแต่ผ้าไม่ดี มีจีวรเศร้าหมอง ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สีมานั้นใดอันสงฆ์สมมติไว้แล้วให้มีสังวาสเสมอกัน สงฆ์จงสมมติสีมานั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร เว้นบ้านและอุปจารแห่งบ้าน (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๔๓/๒๒๒) ; การสมมติไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร มีวัตถุและ

บุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๗, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๕๐๐)

การสมมติสันถัต : การสมมติ คือ การเห็นร่วมกัน, การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกัน หรือยอมรับร่วมกัน; การที่สงฆ์ประชุมกันตกลงมอบหมายหรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องใดเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง ; สันถัต ได้แก่ ผ้าที่พระภิกษุรองนั่ง, ผ้าปูพื้นที่หล่อด้วยขนเจียมคือขนแกะ ใช้รองนั่ง หรือปูนอน ; สมัยหนึ่ง ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธอยู่ในพระนครโกสัมพี พวกญาติส่งทูตไปในสำนักภิกษุรูปนั้นว่า นิมนต์ท่านมา พวกผมจักพยาบาล แม้ภิกษุทั้งหลายก็ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ไปเถิดอาวุโส พวกญาติจักได้พยาบาลท่าน ภิกษุนั้นได้ตอบอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า อนึ่ง ภิกษุให้ทำสันถัตใหม่แล้ว พึงทรงไว้ให้ได้ ๖ ฝน ก็ผมกำลังอาพาธ ไม่สามารถจะนำสันถัตไปด้วยได้ และผมเว้นสันถัตแล้ว ไม่สบาย ผมจักไม่ไปละ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจึงอนุญาตให้สมมติสันถัตแก่ภิกษุผู้อาพาธ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๕๙/๘๕) ; วิธีสมมติสันถัต : ภิกษุผู้อาพาธรูปนั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์ ห่มผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่า กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษากว่า นั่งกระหย่งประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าอาพาธ ไม่สามารถจะนำสันถัตไปด้วยได้ ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้านั้น ขอสมมติสันถัตต่อสงฆ์ พึงขอแม้ครั้งที่ ๒ พึงขอแม้ครั้งที่ ๓ ภิกษุผู้ฉลาด ผู้สามารถ พึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ว่าดังนี้ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุมีชื่อนี้ผู้นี้อาพาธ ไม่สามารถจะนำสันถัตไปด้วยได้ เธอขอสมมติสันถัตต่อสงฆ์ ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์พึงให้สมมติสันถัตแก่ภิกษุมีชื่อนี้ นี่เป็นญัตติ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุมีชื่อนี้ผู้นี้อาพาธ ไม่สามารถจะนำสันถัตไปด้วยได้ เธอขอสมมติสันถัตต่อสงฆ์ สงฆ์ให้สมมติสันถัตแก่ภิกษุมีชื่อนี้ การให้สมมติสันถัตแก่ภิกษุมีชื่อนี้ ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้นิ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด การสมมติสันถัตอันสงฆ์ให้แล้วแก่ภิกษุมีชื่อนี้ ชอบแก่สงฆ์ เหตุนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ด้วยอย่างนี้ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๕๙-๕๖๐/๘๔-๘๕) ; การสมมติสันถัต มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๗, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๕๐๐)

การสมมติสาแหรก : การสมมติ คือ การเห็นร่วมกัน, การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกันหรือยอมรับร่วมกัน; การที่สงฆ์ประชุมกันตกลงมอบหมายหรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องใดเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง ; สาแหรก ได้แก่ เครื่องใช้ในการหาบสิ่งของต่างๆ ทำด้วยหวาย มีสี่สาย, ภาชนะที่ทำด้วยหวายสำหรับหิ้วหรือ

SAMPLE

หาบ ส่วนบนทำเป็นหูหิ้ว ส่วนล่างใช้ไม้ขัดกันเป็นสี่เหลี่ยมสำหรับวางกระจาด (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๗๑/๕๗) ; วิธีสมมติสาแหรก : ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธ ไม่ใช้สาแหรก ไม่สามารถจะนำบาตรไปได้ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคฯ ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติสาแหรกแก่ภิกษุอาพาธ ฯ ก็แล สงฆ์พึงให้สมมติอย่างนี้ ภิกษุอาพาธนั้น พึงเข้าไปหาสงฆ์ ห่มผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่า ไหว้เท้าภิกษุผู้แก่กว่า นั่งกระโหย่งประคองอัญชลี แล้วกล่าวคำขออย่างนี้ ว่าดังนี้ ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าอาพาธ ไม่มีสาแหรกไม่สามารถจะนำบาตรไปได้ ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้านั้นขอสิกกาสมมติกะสงฆ์ พึงขอแม้ครั้งที่สอง พึงขอแม้ครั้งที่สาม ฯ ภิกษุผู้ฉลาด ผู้สามารถ พึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ว่าดังนี้ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุมีชื่อนี้รูปนี้อาพาธไม่ใช้สาแหรกไม่สามารถจะนำบาตรไปได้ เธอขอสิกกาสมมติกะสงฆ์ ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์พึงให้สิกกาสมมติแก่ภิกษุมีชื่อนี้ นี้เป็นญัตติ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุมีชื่อนี้รูปนี้อาพาธไม่ใช้สาแหรกไม่สามารถจะนำบาตรไปได้ เธอขอสิกกาสมมติกะสงฆ์ สงฆ์ให้สิกกาสมมติแก่ภิกษุมีชื่อนี้ การให้สิกกาสมมติแก่ภิกษุมีชื่อนี้ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้นิ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด สิกกาสมมติ อันสงฆ์ให้แล้วแก่ภิกษุมีชื่อนี้ ชอบแก่สงฆ์ เหตุนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ ด้วยอย่างนี้ (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๗๑/๕๗-๕๘) ; การสมมติสาแหรก มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๗, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๕๐๑)

การสมมติให้เป็นผู้สอนภิกษุณี : การสมมติ คือ การเห็นร่วมกัน, การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกัน หรือยอมรับร่วมกัน ; การที่สงฆ์ประชุมกันตกลงมอบหมายหรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น สมมติภิกษุเป็นผู้ให้โอวาทภิกษุณี ; สมัยหนึ่ง พระฉัพพัคคีย์ (พวกภิกษุผู้ชอบประพฤติผิดมี ๖ รูป คือ พระปัณฑุกะ พระโลหิตกะ อยู่ในกรุงสาวัตถี พระเมตติยะ พระภุมมชกะ อยู่ในกรุงราชคฤห์ พระอัสสชิ พระปุนัพพสุกะ เป็นคณาจารย์อยู่ประจำในกีฏาคีรีชนบท แคว้นกาสี (ม.ม.อ. ๒/๑๗๕/๑๓๘) ปรึกษากันว่า บัดนี้พระเถระที่กล่าวสอนพวกภิกษุณี ย่อมได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เอาเถิด พวกเราจะกล่าวสอนพวกภิกษุณีบ้าง จึงพากันเข้าไปหาพวกภิกษุณี แล้วกล่าวว่า มาเถิด น้องหญิงทั้งหลายจงไปหาพวกเราบ้าง แม้พวกเราก็จักกล่าวสอนพวกเธอ หลังจากนั้น ภิกษุณีเหล่านั้นได้เข้าไปหาพระฉัพพัคคีย์ พระฉัพพัคคีย์ได้ทำธรรมีกถาแก่พวกภิกษุณีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ให้วันเวลาล่วงไปด้วยติรัจฉานกถา พวกภิกษุณีจึงไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลให้ทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุม

SAMPLE

ภิกษุสงฆ์แล้วสอบถามพระฉัพพัคคีย์ เมื่อทรงทราบความจริงจึงทรงติเตียนพระฉัพพัคคีย์ แล้วอนุญาตให้สมมติภิกษุเป็นผู้กล่าวสอนภิกษุณี (วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๔๔/๓๑๖) ; วิธีสมมติภิกษุผู้กล่าวสอนภิกษุณี : พึงขอร้องภิกษุก่อน ครั้นแล้วภิกษุผู้ฉลาด ผู้สามารถ พึงประกาศให้สงฆ์ทราบ ด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ว่าดังนี้ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าความพร้อมพรั่งของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์พึงสมมติภิกษุมีชื่อนี้ให้เป็นผู้กล่าวสอนภิกษุณี นี่เป็นญัตติ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์สมมติภิกษุมีชื่อนี้ให้เป็นผู้กล่าวสอนภิกษุณี การสมมติภิกษุมีชื่อนี้ให้เป็นผู้กล่าวสอนภิกษุณีชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้นิ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด ข้าพเจ้ากล่าวความนี้เป็นครั้งที่ ๒ ฯลฯ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้เป็นครั้งที่ ๓ ท่านเจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์สมมติภิกษุมีชื่อนี้ให้เป็นผู้กล่าวสอนภิกษุณี การสมมติภิกษุมีชื่อนี้ ให้เป็นผู้กล่าวสอนภิกษุณีชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงเป็นผู้นิ่ง ไม่ชอบแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นพึงพูด ภิกษุมีชื่อนี้ สงฆ์สมมติให้เป็นผู้กล่าวสอนภิกษุณีแล้ว ชอบแก่สงฆ์ เหตุนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ ด้วยอย่างนี้ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๔๕/๓๑๘) ; การสมมติให้เป็นผู้สอนภิกษุณี มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๗, (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๕๐๐)

การสมมติให้รับบาตร :การสมมติ คือ การเห็นร่วมกัน, การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกัน หรือยอมรับร่วมกัน ; การที่สงฆ์ประชุมกันตกลงมอบหมายหรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องใดเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง ; บาตร ได้แก่ ภาชนะที่ภิกษุสามเณรใช้รับอาหารบิณฑบาต เป็นบริขารประจำตัวคู่กับไตรจีวร จัดเป็นอย่างหนึ่งในบริขาร ๘ ของภิกษุ ทรงอนุญาต ๒ ชนิด คือ บาตรเหล็ก และบาตรดิน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๒/๑๙); สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตพระนครกบิลพัสดุ์ สักกชนบท ครั้งนั้น นายช่างหม้อผู้หนึ่งปวารณาภิกษุทั้งหลายไว้ว่า พระคุณเจ้าเหล่าใดต้องการบาตร กระผมจักถวายบาตรแก่พระคุณเจ้าเหล่านั้น สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายไม่รู้จักประมาณ ขอบาตรเขามาเป็นอันมาก ภิกษุที่มีบาตรขนาดเล็ก ย่อมขอบาตรขนาดใหญ่ ภิกษุที่มีบาตรขนาดใหญ่ ย่อมขอบาตรขนาดเล็ก จึงนายช่างหม้อนั้น มัวทำบาตรเป็นอันมากถวายภิกษุทั้งหลายอยู่ ไม่สามารถจะทำของสำหรับขายอย่างอื่นได้ แม้ตนเองก็ไม่พอครองชีพ แม้บุตรภรรยาของเขาก็ลำบาก ชาวบ้านพากันเพ่งโทษติเตียนโพนทะนา ภิกษุทั้งหลายได้ยินเข้าจึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงห้ามขอบาตร ต่อมา บาตรของภิกษุรูปหนึ่งแตก ภิกษุนั้นรังเกียจว่า การขอบาตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติห้ามแล้ว จึงไม่ขอบาตร เขาเที่ยวรับบิณฑบาตด้วยมือทั้งสอง ชาวบ้านพากัน

SAMPLE

เพ่งโทษติเตียน โพนทะนาว่า ไฉน พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรจึงได้เที่ยวรับบิณฑบาตด้วยมือทั้งสองเหมือนพวกเดียรถีย์เล่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้มีบาตรหายหรือมีบาตรแตก ขอบาตรเขาได้ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๐๙-๖๑๑/๑๒๘-๑๓๐) ; การสมมติให้รับบาตร มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๗, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๕๐๑)

การสมมติให้รับผ้าสาฎก : การสมมติ คือ การเห็นร่วมกัน, การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกัน หรือยอมรับร่วมกัน ; การที่สงฆ์ประชุมกันตกลงมอบหมายหรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องใดเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง ; ผ้าสาฎก ได้แก่ ผ้า, ผ้าห่ม, ผ้าคลุม ; การสมมติให้รับผ้าสาฎก มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๗, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๕๐๑)

การสมาคม : การประชุม, การเข้าร่วมพวก, การเข้าร่วมคณะ, การคบค้า, การคบหา เช่น อย่าสมาคมกับคนพาล ให้สมาคมกับนักปราชญ์ (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย)๒๗/๑๒๕/๔๑๗, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๐/๒๑๗)

การสมาทาน : การให้คำมั่นสัญญา, การถือเอารับเอาเป็นข้อปฏิบัติ, การถือปฏิบัติ เช่น สมาทานศีล คือรับเอาศีลมาเป็นข้อปฏิบัติ, สมาทานวัตร, สมาทานธุดงค์ เป็นต้น (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๐๓๗/๑๒๙)

การสมาทานกุศลธรรม : กุศลธรรม คือ ธรรมที่เป็นกุศล, ธรรมฝ่ายกุศล, ธรรมที่ดี, ธรรมฝ่ายดี ; การสมาทานกุศลธรรม คือ การถือเอารับเอากุศลธรรมเป็นข้อปฏิบัติ; กุศลธรรม หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (ที.ปา.อ.(บาลี)๒๐๑/๑๐๙),(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๑/๑๖๓) ; กุศลกรรมบถ (ทางแห่งกรรมดี, ทางทำดี, ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล, กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ มี ๑๐ ประการ คือ ก.กายกรรม ๓ ได้แก่ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม ข.วจีกรรม ๔ ได้แก่ (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด (๖) เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ (๗) เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ ค.มโนกรรม ๓ ได้แก่ (๘) ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (๙) ความมีจิตไม่พยาบาท (๑๐) ความเห็นชอบ (ที.ปา.อ.(บาลี)๘๔/๓๔), (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๖/๔๘๓-๔๘๕) ; เทศนาอันยอดเยี่ยมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในเรื่องกุศลธรรมทั้งหลาย ได้แก่ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมัปปธาน ๔ (๓)

SAMPLE

อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ (๗) อริยมรรคมีองค์ ๘ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๕/๑๐๖), (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๐/๖๐)

การสมาทานธรรม : แปลจากคำว่า ธัมมสมาทาน แยกอธิบายดังนี้ คือ ธรรม หมายถึงลัทธิหรือข้อวัตรปฏิบัติ ได้แก่ จริยาที่ตนยึดถือ คำว่า สมาทาน หมายถึงถือปฏิบัติ (ม.มู.อ. ๒/๔๖๘/๒๗๙),(ม.มู(ไทย)๑๒/๔๖๘/๕๐๘) ; การสมาทานธรรม คือการถือปฏิบัติธรรม, การรับเอาถือเอาธรรมมาเป็นข้อปฏิบัติ ; ธรรม สภาพที่ทรงไว้, ธรรมดา, ธรรมชาติ , สภาวธรรม, สัจจธรรม, ความจริง, เหตุ, ต้นเหตุ; สิ่ง, ปรากฏการณ์, ธรรมารมณ์, สิ่งที่ใจคิด; คุณธรรม, ความดี, ความถูกต้อง, ความประพฤติชอบ; หลักการ, แบบแผน, ธรรมเนียม, หน้าที่; ความชอบ, ความยุติธรรม ; พระธรรม, คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; การสมาทานธรรม (การถือปฏิบัติธรรม) มี ๔ ประการ คือ (๑) การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นวิบากในอนาคต (๒) การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากในอนาคต (๓) การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นวิบากในอนาคต (๔) การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากในอนาคต (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๘/๕๐๘-๕๐๙, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๗๕/๕๑๖)

การสมาทานวัตร : วัตร กิจที่พึงทำ, หน้าที่, ธรรมเนียม, ความประพฤติ, ข้อปฏิบัติ จำแนกออกเป็น ๓ ได้แก่ (๑) กิจวัตร ว่าด้วยกิจที่ควรทำ เช่น อุปัชฌายวัตร สัทธิวิหาริกวัตร อาคันตุกวัตร (๒) จริยาวัตร ว่าด้วยมารยาทอันควรประพฤติ เช่น ไม่ทิ้งขยะทางหน้าต่างหรือทิ้งลงนอกฝานอกกำแพง ไม่จับวัตถุอนามาส (๓) วิธีวัตร ว่าด้วยแบบอย่างที่พึงกระทำ เช่น วิธีเก็บบาตร วิธีพับจีวร วิธีเปิดปิดหน้าต่างตามฤดู วิธีเดินเป็นหมู่ ; สมาทานวัตร หรือขึ้นวัตร โวหารเรียกวินัยกรรมเกี่ยวกับวุฏฐานวิธีอย่างหนึ่ง คือเมื่อภิกษุต้องครุกาบัติชั้นสังฆาทิเสสแล้วอยู่ปริวาสยังไม่ครบเวลาที่ปกปิดอาบัติไว้หรือประพฤติมานัตอยู่ยังไม่ครบ ๖ ราตรี พักปริวาสหรือมานัตเสียเนื่องจากมีเหตุอันสมควร เมื่อจะสมาทานวัตรใหม่เพื่อประพฤติปริวาสหรือมานัตที่เหลือนั้น เรียกว่า สมาทานวัตร หรือ ขึ้นวัตร ถ้าขึ้นปริวาสพึงกล่าวคำในสำนักภิกษุรูปหนึ่งว่า ปริวาสं สมาทิยามิ ข้าพเจ้าขึ้นปริวาส วตฺตं สมาทิยามิ ข้าพเจ้าขึ้นวัตร ถ้าขึ้นมานัต พึงกล่าวว่า มานตฺตं สมาทิยามิ ข้าพเจ้าขึ้นมานัต หรือ วตฺตं สมาทิยามิ ข้าพเจ้าขึ้นวัตร (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; พระมหากัจจานะกล่าวคาถากับมาณพผู้หาฟืนซึ่งเป็นศิษย์ของโลหิจจพราหมณไว้ตอนหนึ่งว่า การสมาทานวัตรทั้งปวง คือ การไม่กิน การนอนบนพื้นดิน การอาบน้ำเวลาเช้า และพระเวท ๓ ของพราหมณ์ผู้

SAMPLE

ไม่คุ้มครองทวารย่อมไร้ผล เหมือนคนได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจในความฝันฉะนั้น (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๓๒/๑๖๑)

การสมาทานศีล : การถือเอารับเอาศีลมาปฏิบัติ ; ศีล คือ ความประพฤติดีทางกายและวาจา, การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่ปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการฝึกกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ ศีล แบ่งประเภทเป็น อธิศีลสิกขา, ศีล ๕, ศีล ๘, ศีล ๑๐, ศีล ๒๒๗, ศีล ๓๑๑ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๐/๑๘๗, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๔/๔๘๙)

การสมาทานสิกขา : การถือเอารับเอาสิกขามาปฏิบัติ ; สิกขา คือ การศึกษา, การสำเหนียก, การเรียน, การฝึกฝนปฏิบัติ, ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนาบุคคล ; สิกขา ๓ ได้แก่ (๑) อธิสีลสิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง, อธิศีลอันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมพัฒนาศีลอย่างสูง (ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ เป็นศีล, ปาฏิโมกสังวรศีล เป็นอธิศีล) (๒) อธิจิตตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่ง, อธิจิตอันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจให้มีสมาธิเป็นต้นอย่างสูง (กุศลจิตทั้งหลายจนถึงสมาบัติ ๘ เป็นจิต, ฌานสมาบัติที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนา เป็นอธิจิต) (๓) อธิปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง, อธิปัญญาอันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมพัฒนาปัญญาอย่างสูง (ความรู้เข้าใจหลักเหตุผลถูกต้องอย่างสามัญ อันเป็นกัมมัสสกตาญาณคือความรู้จักว่าทุกคนเป็นเจ้าของแห่งกรรมของตน เป็นปัญญา, วิปัสสนาปัญญาที่กำหนดรู้ความจริงแห่งไตรลักษณ์ เป็นอธิปัญญา) สิกขา ๓ นี้ นิยมเรียกว่า ไตรสิกขา และเรียกข้อย่อยทั้งสามสั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ; สมาทานสิกขา ในที่นี้หมายถึงการบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์และถูกต้อง (องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๒๐/๑๖๕, องฺ.สตฺตก.ฏีกา ๓/๒๐/๑๙๒), ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๑/๓๓๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๗/๔๐๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๒๐/๒๙)

การสรรเสริญ : ยกย่อง, ชมเชย, กล่าวคำยกย่อง เชิดชู หรือ เทิดทูน เช่น สรรเสริญพระพุทธคุณ, สรรเสริญพระบารมี เพลงเทิดพระเกียรติยศพระเจ้าอยู่หัว, สรรเสริญเยินยอ ยกย่องชมเชย ; กล่าวคำชมด้วยความนิยมพอใจ หรือเยินยอคุณความดี เช่น สรรเสริญคนที่มีความกตัญญูรู้คุณ, สรเสริญก็ใช้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๓/๗๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๗/๑๒๘, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๒/๕๙๗, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙/๒๖, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๔๑/๕๖๑)

SAMPLE

การสละ : การบริจาค, การเสียสละ,โวสัคคะ,จาคะ เช่น ในจาคสัมปทา ผู้บริจาคทานยินดีในการสละ; การผละออก เช่นดังที่พระมุนีสละความอาลัยในอัตภาพนั้นเที่ยวไปเพราะการสละความอาลัยในอัตภาพแล้วเที่ยวไป เหมาะสมแก่ผู้เช่นนั้น, การละทิ้ง เช่น สละบ้านเรือนออกบวช, การละวาง, การปล่อยวาง เช่น การสละราคะ โทสะและโมหะ หรือการสละภัต, ในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถากล่าวถึงสภาวะแห่งการสละ สภาวะที่ดำเนินไปในการสละ,ในสังยุตตนิกาย อสังขตสูตร กล่าวถึงทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมว่าผู้เจริญอินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้นอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ,ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาตกล่าวถึงการสละมี ๒ อย่าง (๑) อามิสจาคะ (การสละอามิส) (๒) ธัมมจาคะ (การสละธรรม),ในอังคุตตรนิกาย มหานามสูตร กล่าวถึงจาคะว่าผู้ให้ทาน ต้องกำจัดความหนี่ ดังคำว่า อริยสาวกระลึกถึงจาคะ(การสละ) ของตนว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ เมื่อหมู่สัตว์ถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินกลุ้มรุมเรา มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๐๙/๑๙๗,วิ.จู.(ไทย) ๖/๗๕/๑๕๘, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๒/๑๘๑,สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๗, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๔๔/๑๒๑, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๐/๓๐๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐/๔๖๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖/๒๔)

อรรถกถาอธิบายถึงพึงเพิ่มพูนจาคะ หมายถึงเพิ่มพูนการสละกิเลส(อย่างหยาบ)มาแต่ต้น เพื่อทำการสละกิเลสทั้งหมดด้วยอรหัตตมรรค,ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายว่า ผู้รู้ประมาณ หมายถึงทรงรู้ประมาณการสละปัจจัย ๔ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๔๓/๒๑๓,องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๓๑/๕๑, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๓๑/๕๓)

การสละทุกสิ่งทุกอย่าง : พระนิพพาน,นิพพานธรรม, สัพพนิสสัคคะ ดังคำที่สุพรหมเทวบุตรทูลถามว่า จิตนี้สะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ ใจนี้หวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ เมื่อกิจทั้งหลายยังไม่เกิดขึ้นก็ดี เกิดขึ้นแล้วก็ดี ถ้าความไม่สะดุ้งกลัวมีอยู่ ขอให้ตรัสบอก พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่านอกจากปัญญาเครื่องตรัสรู้(โพชฌงค์) ความเพียรเครื่องเผากิเลส(ตปะ) ความสำรวมอินทรีย์(อินทริยสังวร) และการสละทุกสิ่งทุกอย่าง เรายังไม่เห็นความสวัสดีแห่งสัตว์ทั้งหลายเลย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๘/๑๐๔)

การสลัดทิ้ง : การละ, การละทิ้ง, การไม่ยึดถือ การทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ติดอยู่ให้หลุดไปโดยวิธี ละ สะบัด ซัด หรือกระพือ ไม่ยึดถือ เป็นต้น เช่นการสลัดทิ้งทิฏฐิ การสลัดทิ้งเครื่องกังวล การสลัดทิ้งเครื่องยึดมั่น การสลัดทิ้งมหาภูตรูป ๔ การสลัดทิ้งวานะ(ตัณหา) ที่คำในมัชฌิมปัณณาสก์ ทีฆนขสูตรที่กล่าวถึงเหตุที่ทำให้คน ๒ ฝ่ายมีการทุ่มเถียงกัน เมื่อมี

SAMPLE

การทุ่มเถียงกันก็จะมีการทำลายกัน เมื่อมีการทำลายกัน ก็จะมีการเบียดเบียนกันจึงมีการสลัดทิ้งทิฏฐิ,ในมหานิทเทสกล่าวถึงเหตุแห่งการสลิดทิ้งในคำว่า ย่อมสลัดทิ้งในคำว่า ย่อมสลัดทิ้งธรรมบ้าง ยึดถือธรรมไว้บ้าง เพราะเหตุ ๒ อย่างคือ (๑) สลัดทิ้งด้วยการตัดสินของผู้อื่น เช่นศาสดาที่นับถือ มีใครมากล่าวว่าไม่ดี ก็สละทิ้ง (๒) เมื่อไม่สำเร็จประโยชน์เองก็สลัดทิ้งเสีย เช่น นรชนเมื่อไม่ทำศีลให้สำเร็จประโยชน์ก็สลัดทิ้งศีล,ในมหานิทเทส กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงเป็นเอกบุรุษเพราะตรัสรู้เหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และการสลัดทิ้งผัสสายตนะ ๖...การสลัดทิ้งอุปาทานขันธ์ ๕....การสลัดทิ้งมหาภูตรูป ๔,ในจูฬนิทเทสอธิบายถึงเป็นที่สิ้นไปแห่งชราและมัจจุราชตอนหนึ่งว่า การสลัดทิ้ง การระงับชราและมรณะได้ เป็นอมตนิพพาน,แม้การการสลัดทิ้ง การระงับอวิชชา ความคะนอง หรือความพอใจในกามและโทมนัสทั้ง ๒ได้ ก็เป็นอมตนิพพานด้วย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๒/๒๔๑, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๔/๒๔๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐/๙๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๑/๕๕๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๓/๒๔๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๔/๒๗๒)

การสลัดทุกข์ : การสลัด ในที่นี้ ตรงกับคำว่า นิสฺสรณ ได้แก่ การสลัดออก, การปลดเปลื้อง, การเลิก, การออกไป, การจากไป, การเลิกละ, การละทิ้ง, การรอดพ้น, การหลบหนี (จาก สงสาร : การท่องเที่ยว, การเวียนว่ายตายเกิด), การช่วยตนให้พ้นบาป พ้นโทษ และพ้นทุกข์ ; ทุกข์ ได้แก่ (๑) สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก, สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความดับสลาย เนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง (ข้อ ๒ ในไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) (๒) อาการแห่งทุกข์ที่ปรากฏขึ้นหรืออาจปรากฏขึ้นได้แก่คน (ได้ในคำว่า ทุกขสัจจะ หรือทุกขอริยสัจจ์ ซึ่งเป็นข้อที่ ๑ ในอริยสัจจ์ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) (๓) สภาพที่ทนได้ยาก, ความรู้สึกไม่สบาย ได้แก่ ทุกขเวทนา, ถ้ามาคู่กับโทมนัส (ในเวทนา ๕ คือ ๑. สุข สบายกาย ๒.ทุกข์ ไม่สบายกาย ๓.โสมนัส สบายใจ ๔.โทมนัส ไม่สบายใจ ๕. อุเบกขา เฉยๆ) ทุกข์หมายถึงความไม่สบายกายคือทุกข์กาย (โทมนัส คือความไม่สบายใจ) แต่ถ้ามาลำพัง (ในเวทนา ๓ คือ ๑.สุขเวทนา ความรู้สึกสุขสบาย ๒. ทุกขเวทนา ความรู้สึกไม่สบาย ๓.อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ คือ เฉยๆ) ทุกข์หมายถึงความไม่สบายกายไม่สบายใจ คือทั้งทุกข์กายและทุกข์ใจ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๔/๑๑๑, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๖/๑๑๔)

การสลัดออก : ตรงกับคำว่า นิสฺสรณ ได้แก่ การสลัดออก, การปลดเปลื้อง, การเลิก, การออกไป, การจากไป, การเลิกละ, การละทิ้ง, การรอดพ้น, การหลบหนี (จาก สังสาร : การท่องเที่ยว, การเวียนว่ายตายเกิด), การช่วยตนให้พ้นบาป พ้นโทษ และพ้นทุกข์ ; ใน

SAMPLE

ที่นี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการสลัดออกไปจากกามทั้งหลาย อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการสลัดออกไปจากรูปทั้งหลาย อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการสลัดออกไปจากเวทนาทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๕/๑๖๗, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๔/๑๗๖)

การสลัดออกจากรูป : การสลัดออก คือ นิสสรณ ได้แก่ การสลัดออก, การปลดเปลื้อง, การเลิก, การออกไป, การจากไป, การเลิกละ, การละทิ้ง, การรอดพ้น, การช่วยตนให้พ้นบาป พ้นโทษ และพ้นทุกข์ ; รูป ได้แก่ อารมณ์ที่รู้ได้ด้วยจักษุ, สิ่งที่ปรากฏแก่ตา, สิ่งที่ต้องสลายไปเพราะปัจจัยต่างๆ อันขัดแย้ง, สิ่งที่เป็นรูปร่างพร้อมทั้งลักษณะอาการของมัน ; พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่าการสลัดออกไปจากรูปทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๒/๑๗๔), (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๒๖/๕๖๖)

การสวดอ้อนวอน : การสวดสรรเสริญ การประนมมือพรรณนาถึงเทวโลก พรหมโลกเป็นต้น ในที่นี้หมายถึงหมู่มหาชนที่มาประชุมแล้วสวดอ้อนวอน สวดสรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบบุรุษว่าขอบุรุษนี้หลังจากตายแล้วจงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เถิด ย่อมเป็นไปไม่ได้ ดังคำอุปมาในอสิพันธกปุตตสูตรที่กล่าวถึงคนโยนก้อนหินใหญ่ลงในสระใหญ่แล้วสวดอ้อนวอนว่า ก้อนหินใหญ่นั้นพึงโผล่ขึ้น ลอยขึ้น หรือขึ้นบกเพราะการสวดอ้อนวอน เพราะการสวดสรรเสริญหรือเพราะการประนมมือเดินเวียนรอบแห่งหมู่มหาชน ก็เป็นไปไม่ได้เช่นกัน,ในท้ายสูตรอธิบายว่า ผู้เว้นจากอกุศลกรรม ๑๐ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น ย่อมไปเกิดในสุคติ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๘/๔๐๒,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๘/๔๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า การประนมมือ ยืนห้อมล้อมชวนให้เข้าไปยังสวรรค์ว่า ไปพรหมโลกเถิด ท่านผู้เจริญ (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๓๕๘/๑๖๕)

การสวรรคต : การไปสู่สวรรค์, ตาย, (ใช้ในราชาศัพท์) หมายถึงไปสวรรค์, ในมหาสุทัสสนสูตรกล่าวถึงพระดำรัสที่พระเทวีกราบทูลแก่พระเจ้ามหาสุทัสสนะตอนหนึ่งว่า การสวรรคตของผู้ยังมีความอาลัยเป็นทุกข์ และบัณฑิตติเตียน,ในสังยุตตนิกาย ปฐมมหานามสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้ามหานามะว่า การสวรรคตของพระองค์จักไม่เลวทราม กาลกิริยาก็จักไม่เลวทรามจิตของผู้ใดผู้หนึ่งที่ได้เจริญด้วยศรัทธา ที่ได้เจริญด้วยศีล ที่ได้เจริญด้วยสุตะ ที่ได้เจริญด้วยจาคะ และที่ได้เจริญด้วยปัญญามาเป็นเวลานาน,ในชยัททิสชาดก กล่าวถึงคำที่ยักษ์ทูลถามพระเจ้าชยัททิศว่า กรรมอะไรเล่าที่ทำให้พระองค์ผู้ใกล้ถึงการสวรรคตต้องทรงเดือดร้อน(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๗/๑๙๙, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๖๘/๕๔๘)

SAMPLE

การส้องเสพ : ส้องเสพ ได้แก่ การคบ, การคบหา ; ในที่นี้จะกล่าวถึงการส้องเสพมิตรชั่ว และมิตรดี ดังนี้ บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ทุศีล สดับมาน้อย มีความตระหนี่ มีปัญญาทราม การเสพ การส้องเสพ การส้องเสพด้วยดี การคบ การคบหา ความภักดี ความจงรักภักดีต่อบุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้มีกายและใจโน้มน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีมิตรชั่ว (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๓๓/๓๓๓, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๖/๑๕๙) บุคคลผู้มีศรัทธา มีศีล เป็นพหูสูตร มีจาคะ มีปัญญา การเสพ การส้องเสพ การส้องเสพด้วยดี การคบ การคบหา ความภักดี ความจงรักภักดี ต่อบุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้มีกายและใจโน้มน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีมิตรดี (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๓๓/๓๓๓)อภิ.ปุ(ไทย)๓๖/๗๖/๑๖๔)

การสอบถาม : ปริปุจฉา, ปริปุจฉิตะ, การถามเพื่อขอทราบข้อมูลที่ต้องการ เช่น การสอบถามอุโบสถและปวารณา,ในวินัยปิฎก มหาวรรคกล่าวถึงกรรมที่ควรทำโดยการสอบถาม แต่สงฆ์พร้อมเพรียงกันทำโดยไม่สอบถาม กรรมนั้นจัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย,ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการสอบถามในธรรมเหล่านั้นในบาลีนั้นๆ,ในปริปุจฉิตสูตร กล่าวถึงการสอบถามในเรื่องอัตตาไว้,ในอังคุตตรนิกาย วัฑฒิสูตร กล่าวถึงการสอบถามเป็นอาหารของปัญญา,ในอปทาน พระนันทกเถระกระทำการสอบถามธรรมกถาแก่ภิกษุณีทั้งหลาย,ในอภิธรรมปิฎก ธัมมาภิสมยกถา กล่าวถึงการสอบถามว่าเป็นเหตุให้บรรลุธรรม (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๐๐/๒๘๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๘/๒๑๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๓/๗๓/๑๖๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๙/๓๑๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๗/๙๒๗)

อรรถกถาอธิบายถึงการสอบถามไว้ ในธรรมอันเป็นเหตุอยู่ร่วมกัน (คือกรรมที่ทำร่วมกัน อุทเทสที่สวดร่วมกัน ความมีสิกขาเสมอกัน)หมายถึงการสอบถามอุโบสถและปวารณา,ในอรรถกถามหาวรรคกล่าวว่า การสอบถามขอความเห็นชอบร่วมกันในกิจของสงฆ์เช่นสอบถามการปลงผมการอุปสมบท การบรรพชา,ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย นิทานวรรคกล่าวถึงการสอบถาม การวินิจฉัยในขันธ์ ธาตุ อายตนะ ปัจจยาการ และสติปัฏฐานเป็นต้น,ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายกล่าวถึงการสอบว่าคือปริปุจฉาหมายถึงการสอบถามเหตุผล (วิ.อ.(บาลี)๒/๑๐๔๘/๕๑๓, วิ.อ.(บาลี) ๓/๙๘-๙/๖๕,สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๖๑/๑๑๑,องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๖๘/๒๐๓)

การส่อเสียดยุยง : อาการที่พูดยุยงให้ผู้อื่นแตกแยกกัน, พูดกระทบให้หมางใจกัน ; เป็นบาปอกุศลธรรมอย่างหนึ่ง ในบรรดาบาปอกุศลธรรมเหล่านี้ คือ ราคานุสัย ปฏิฆานุสัย วิจิกิจฉานุสัย มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย การถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การส่อเสียดยุยง การกล่าวเท็จ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๑/๒๑๑)

SAMPLE

การสะสม : การสั่งสม, การรวบรวมให้เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เช่นในปัตตสิกขาบท พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ทำการสะสมบาตรไว้เป็นอันมาก ซึ่งเป็นบาตรที่ไม่ได้อธิษฐานไม่ได้วิกัป, ในสันนิธิการกสิกขาบทกล่าวถึงพระเวฬัฏฐสีสะสะสมข้าวตากแห้งไว้,ในนคโรปมสูตร กล่าวถึงปัจจันตนครของพระราชามีการสะสมอาวุธไว้มาก, ในลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย ๘ ประการ มีข้อ ๑ ที่เป็นเครื่องพิจารณากล่าวถึงธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อการสะสมหรือไม่,ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงการสะสมมี ๒ อย่าง คือ (๑) การสะสมอามิส (๒) การสั่งสมธรรม,ในอังคุตตรนิกาย โทณพราหมณสูตรกล่าวถึงบัดนี้ พวกพราหมณ์ทำการสะสมทรัพย์บ้างข้าวเปลือกบ้าง เงินบ้างทองบ้าง,ในมหานิทเทสกล่าวการสะสมว่าหมายถึงการสะสมข้าวสุก การสะสมน้ำดื่ม การสะสมผ้า การสะสมยาน การสะสมที่นอน การสะสมของหอม การสะสมอามิส (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๙๘/๑๒๒, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๐๒/๔๐๗, วิ.ภิกขุณี.(ไทย) ๓/๗๓๕/๗๓,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๖/๓๐๓, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๒/๑๒๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๑/๓๑๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๗/๑๓๖, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๙/๔๔๕)

ในอรรถกถากล่าวถึงภิกษุไม่เลี้ยงชีพด้วยกรรมที่ไม่สมควร มีอาชีวไม่บริสุทธิ์ จะมีการสะสมปัญจโครสมีเนยใสเป็นต้น (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๒๐/๒๒๓-๒๒๔)

การสังวร : การระวัง, การเหนี่ยวรั้ง, การป้องกัน, การสำรวม เช่น สังวรศีล สังวรธรรม, ถ้าใช้เป็นส่วนท้ายของสมาสหมายความว่า ความสำรวม, ความระวัง, เช่น อินทรียสังวร ความสำรวมในอินทรีย์, จักษุสังวร ความสำรวมในจักษุ, ญาณสังวร ความสำรวมในญาณ, ศีลสังวร ความสำรวมในศีล ; สังวร (การสำรวม) มี ๕ อย่าง คือ (๑) ปาติโมกขสังวร (สำรวมในปาติโมกข์) (๒) สติสังวร (สำรวมด้วยสติ) (๓) ญาณสังวร (สำรวมด้วยญาณ) (๔) ขันติสังวร (สำรวมด้วยขันติ) (๕) วิริยสังวร (สำรวมด้วยความเพียร) (ขุ.อิติ.อ. ๓๕/๑๒๖, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๒๕/๓๒๓-๓๒๔), (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๓๕/๓๘๒) ; สังวร เป็นชื่อของสติ หมายถึงการระวัง การปิด การกั้น (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๕๘/๑๓๙), (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๘/๕๔๗) ; การสังวรของนิครนถ์ นาฏบุตร มี ๔ อย่าง คือ ๑.เว้นน้ำดิบทุกอย่าง ๒. ประกอบกิจที่เว้นจากบาปทุกอย่าง ๓. ล้างบาปทุกอย่าง ๔. รับสัมผัสทุกอย่างโดยไม่ให้เกิดบาป (ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๗/๕๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๓/๖๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๒/๒๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๘/๒๕๒)

การสังวรในปาติโมกข์ : การสำรวมในพระปาติโมกข์, การสำรวมในพระวินัยบัญญัติ ; ปาติโมกข์ แปลว่า ธรรมที่ทำให้ผู้รักษาพ้นจากกิเลสเศร้าหมองมีตัณหาเป็นต้น, ธรรมเป็นที่พ้นจากอบายแห่งผู้รักษา, ธรรมเป็นที่อาศัยพ้นจากอาบัติ ; ปาติโมกข์ คือ คัมภีร์เป็นที่

SAMPLE

รวมพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณาสำหรับพระสงฆ์ มี ๒ คือ ๑. อาณาปาฏิโมกข์ ปาฏิโมกข์ที่เป็นพระพุทธอาณา ได้แก่ ภิกขุปาฏิโมกข์ และภิกขุณีปาฏิโมกข์ ๒. โอวาทปาฏิโมกข์ ปาฏิโมกข์ที่เป็นพระพุทธโอวาท ได้แก่ พุทธพจน์ ๓ คาถากึ่ง ดังที่ตรัสไว้ในที่ประชุมพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ ในวันมาฆปุณมี หลังตรัสรู้แล้ว ๙ เดือน ; ปาติโมกข์ ชื่อบาลีประมวลพุทธบัญญัติสำคัญเป็นข้อสรุปของพระพุทธศาสนา เช่น ไม่ทำชั่ว ทำแต่ความดี ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ การประพฤติพรหมจรรย์ มีพุทธานุญาตให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกวันพระอุโบสถ, คัมภีร์รวมวินัยบัญญัติ ๒๒๗ ข้อ พระพุทธเจ้าทรงแสดงในคืนวันเพ็ญเดือนสาม มาฆบูชา (ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๔/๕๖, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔/๒๖, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๕/๗๙)

การสังวรในพระปาติโมกข์ : สังวรในพระปาติโมกข์ มีอรรถาธิบายแต่ละคำดังนี้ สังวร หมายถึง การไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา ปาติโมกข์ หมายถึงศีลสิกขาบทที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาหลุดพ้นจากทุกข์ (ปาติ=รักษา+โมกขะ = ความหลุดพ้น) (วิสุทฺธิ. ๑/๑๔/๑๗), ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๐๕) ; ปาติโมกขสังวร หรือ ปาฏิโมกขสังวร คือ สำรวมในพระปาฏิโมกข์, การสำรวมในพระวินัยบัญญัติ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้ามทำตามข้อที่พระองค์อนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย ; ข้อ ๑ ในปาริสุทธิศีล ๔ ประการ คือ (๑) ศีลคือการสังวรในพระปาติโมกข์ (๒) ศีลคือการสำรวมอินทรีย์ ๖ (๓) ศีลคือการพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ (๔) ศีลคือการเลี้ยงชีวิตด้วยความบริสุทธิ์ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๕๒/๕๔) ; ข้อ ๑ ในสังวร ๕ คือ (๑) ปาติโมกขสังวร (สำรวมในปาติโมกข์) (๒) สติสังวร (สำรวมด้วยสติ) (๓) ญาณสังวร (สำรวมด้วยญาณ) (๔) ขันติสังวร (สำรวมด้วยขันติ) (๕) วิริยสังวร (สำรวมด้วยความเพียร) (ขุ.อิติ.อ. ๓๕/๑๒๖,องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๒๕/๓๒๓-๓๒๔), (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๕/๓๘๒); ข้อ ๑ ในองค์แห่งภิกษุใหม่ ๕ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) (๑.ปาฏิโมกขสังวร สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ๒.อินทรียสังวร สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ ๓.ภัสสปริยันตะ พูดคุยมีขอบเขต ไม่เอิกเกริกเฮฮา ๔.กายวูปกาสะ อยู่ในเสนาสนะอันสงัด ๕.สัมมาทัสสนะ ตั้งตนไว้ในความเห็นชอบ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๕/๓๕๙)

การสังวาส : การอยู่ด้วยกัน, การอยู่ร่วมกัน, การร่วมประเวณี ; ธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมกันของสงฆ์ ได้แก่การมีสิกขาบทเสมอกัน; สังวาส ในคำวัดหมายถึงการที่ภิกษุเป็นอยู่ ขบฉันทำสังฆกรรมร่วมกัน สวดปาฏิโมกข์ร่วมกัน เรียกง่ายๆว่าทำอุโบสถ สังฆกรรมร่วมกันคือเป็นพวกเดียวกัน อยู่ด้วยกันได้ มีฐานะและสิทธิเสมอกัน มี ๒ อย่าง คือ ๑. สมานสังวาส การอยู่ร่วมกันกับภิกษุที่อุปสมบทแบบเดียวกัน ๒.นานาสังวาส การอยู่

SAMPLE

ร่วมกันกับภิกษุที่อุปสมบทต่างแบบกัน เช่น ภิกษุหินยานด้วยกัน หรือภิกษุมหายานด้วยกัน ถือว่าเป็นสมานสังวาส แต่ภิกษุหินยานกับภิกษุมหายาน ถือว่าเป็นนานาสังวาส ; สังวาส ในคำไทยใช้หมายถึงการร่วมประเวณี, ร่วมสังวาส, เสพสังวาส, การมีเพศสัมพันธ์ ; ความตอนหนึ่งในมาคันทิยสุตตนิเทส ที่พระสารีบุตรเถระกล่าวอธิบายมาคันทิยสูตร ว่าด้วยเมถุนธรรมว่า คำว่า จักมีความพอใจ เพราะเห็นเรือนร่างที่เต็มไปด้วยปัสสาวะและอุจจาระนี้อย่างไรได้เล่า เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องเรือนร่างนางแม้ด้วยเท้า อธิบายว่า จักมีความพอใจ เพราะเห็นเรือนร่างที่เต็มไปด้วยปัสสาวะ อุจจาระ เสมหะ เลือด มีกระดูกเป็นโครง มีเอ็นเป็นเครื่องผูกพัน มีเลือดและเนื้อเป็นเครื่องฉาบทา ห่อหุ้มด้วยหนัง ปิดบังด้วยผิวหนัง มีช่องเล็กช่องใหญ่ไหลเข้าออกอยู่เสมอ มีหมู่หนอนแฝงตัวอยู่ เต็มไปด้วยมลทินโทษต่าง ๆ นี้อย่างไรได้เล่า เราไม่ปรารถนาจะเหยียบด้วยเท้า การสังวาส หรือการสมาคม จักมีมาจากไหนได้ รวมความว่า จักมีความพอใจ เพราะเห็นเรือนร่างที่เต็มไปด้วยปัสสาวะและอุจจาระนี้อย่างไรได้เล่า เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องเรือนร่างนางแม้ด้วยเท้า (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๐/๒๑๗)

การสั่งสอน : โอวาท, การชี้แจงให้เข้าใจและบอกให้ทำ เช่น แม่สั่งสอนลูกให้เป็นคนดี ศาสดาสั่งสอนสาวก, ในโอวาทสิกขาบท สิกขาบทว่าด้วยการสั่งสอนภิกษุณี ซึ่งมีภิกษุรับหน้าที่สั่งสอนภิกษุณี,อัตถังคตสิกขาบท ว่าด้วยการสั่งสอนภิกษุณีในเวลาที่ดวงอาทิตย์อัสดงแล้ว, ในสักกสูตร สักกยักษ์กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า การสั่งสอนคนอื่นนั้นไม่เหมาะแก่สมณะเช่นท่าน ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้หมดแล้ว ผู้พ้นวิเศษแล้ว,ในปาฏิกวรรค กล่าวถึงมหาบุรุษเมื่อไม่ทรงออกผนวชก็จะหมุนจักรให้เป็นไปปกครองแผ่นดินในการสั่งสอนสิ่งที่เป็นประโยชน์,ในวิธุรชาดกกล่าวถึงบัณฑิตชื่อว่าวิธุระ ผู้ทำการสั่งสอนอรรถธรรมแก่พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะ,ในอปทาน พระนันนกเถระกล่าวถึงประวัติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าได้รับการสั่งสอน จากพระศาสดาผู้รู้แจ้งธรรมจึงข้ามพ้นสังสารวัฏไปได้ บรรลุอรหัตตผล กระทำการสอบถามธรรมกถาแก่ภิกษุณีทั้งหลาย (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔๔/๒๑๗,วิ.ป.(ไทย) ๘/๘๓/๖๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๗/๑๗๗, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๖/๓๓๘,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๖๕/๓๙๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๙/๓๑๑), การสอนสั่ง ก็ว่า

การสัญจร : เที่ยวไป, เดินไป, ผ่านไป, ช่องทาง, ถนน,การผ่านไปมา,เดินทางกันไปมา เช่น ทางสัญจร ; สถานที่อันรื่นรมย์ในอุทยานหลวง เป็นสถานที่ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ดังข้อความตอนหนึ่งในธัมมเจติยสูตร ว่าด้วยธรรมเจดีย์ ว่า ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงขึ้นยานพาหนะคันงามเสด็จออกจากนิคมชื่อนครกะ พร้อมกับ

SAMPLE

ยานพาหนะคันงาม ๆตามเสด็จ ด้วยราชานุภาพอย่างยิ่งใหญ่ เสด็จไปยังอุทยานอันน่ารื่นรมย์ จนสุดทางที่ยานพาหนะจะไปได้แล้วลงจากยาน เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทเข้าไปยังอุทยาน ท้าวเธอพระราชดำเนินพักผ่อนไปมาในอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่ไม้ล้วนน่ารื่นรมย์ ชวนให้เกิดความเพลินใจ มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้น ครั้นเห็นแล้วทรงเกิดพระปีติปรารภพระผู้มีพระภาคว่า หมู่ไม้เหล่านี้ล้วนน่ารื่นรมย์ ชวนให้เกิดความเพลินใจ มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์สมควรเป็นที่หลีกเร้น เป็นเหมือนสถานที่ที่เราเคยเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามาก่อน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๖๔/๔๕๐) ; ข้อความตอนหนึ่งในโคปกโมคคัลลานสูตร ว่า ครั้งนั้น วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แคว้นมคธ ถามท่านพระอานนท์ว่า ก็เวลานี้ ท่านพระอานนท์พักอยู่ที่ไหน ท่านพระอานนท์ตอบว่า เวลานี้ อาตมภาพพักอยู่ที่พระเวฬุวัน ท่านพระอานนท์ ก็พระเวฬุวันเป็นที่รื่นรมย์ มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้นหรือ ถูกแล้ว พราหมณ์ พระเวฬุวันเป็นที่รื่นรมย์ มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้น ก็เพราะมีผู้รักษาคุ้มครองเช่นท่าน (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๓/๙๓)

การสาธยาย : การท่อง, การสวด, การทบทวน เช่น สาธยายมนต์ หรือสำนวนพูดที่ว่า การชี้แจงแสดงเรื่อง เช่น สาธยายอยู่นั่นแหละ ไม่รู้จักจบเสียที (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๙/๕๙๓)

การสำรวม : ระมัดระวัง ตั้งใจ ตรอง ยับยั้งชั่งใจ เช่น สำรวมกาย วาจา ใจ สำรวมกิริยามารยาท สำรวมตา สำรวมปาก สำรวมสติ การสำรวมกรรมทวาร (คือ กาย วาจา ใจ) ในอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ; ๑ ใน ๓ อย่าง ที่เป็นผลเป็นวิบากแห่งกรรมที่ทำให้พระเจ้ามหาสุทัสสนะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ดังข้อความตอนหนึ่งในมหาสุทัสสนสูตร (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๐/๑๙๓) ว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงดำริดังนี้ว่า เหตุที่เรามีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ในเวลานี้ เป็นผลเป็นวิบากแห่งกรรมอะไรหนอ ทรงดำริดังนี้ว่า เหตุที่เรามีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ในเวลานี้ เป็นผลเป็นวิบากแห่งกรรม ๓ อย่าง คือ (๑) การให้ (๒) การข่มใจ (๓) การสำรวม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๘/๑๐๒, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๑๘/๖๗)

การสำรวมกาย : การระมัดระวังการกระทำทางกาย ที่เรียกว่า กายกรรม ๓ ได้แก่ ๑.ปาณาติบาต ทำลายชีวิต (ฆ่าสัตว์) ๒.อทินนาทาน ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ (ลักทรัพย์) ๓. กาเมสุมิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๖/๑๓๕)

SAMPLE

การสำรวมใจ : การระมัดระวังการกระทำทางใจ ที่เรียกว่า มโนกรรม ๓ ได้แก่ ๑.อภิชฌา ละโมบคอยจ้องอยากได้ของเขา ๒.พยาบาท คิดร้ายเขา ๓.มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๖/๑๓๕)

การสำรวมวาจา : การระมัดระวังการกระทำทางวาจา ที่เรียกว่า วจีกรรม ๔ ได้แก่ ๑.มุสาวาท พูดเท็จ ๒.ปุสุณาวาจา พูดส่อเสียด ๓.ผรุสวาจา พูดคำหยาบ ๔. สัมผัปปลาปะ พูดเพ้อเจ้อ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๖/๑๓๕) ; ผู้สำรวมวาจา ได้แก่ ผู้สำรวม เคร่งครัด คุ้มครอง ปกปัก รักษา สังวร สงบ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๕/๒๕๗)

การสืบทอดขยายความ : การรับช่วงปฏิบัติต่อ เช่นเขาสืบทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษ ในที่นี้หมายถึงการสืบทอดบทบาลีและอรรถกถาอย่างที่พระเถรานุเถระธำรงรักษาคำสอนไว้จากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง เช่นจากอาจารย์สู่ศิษย์, การสืบทอดขยายความมีกล่าวไว้ ๒ ลักษณะ คือ (๑) อรรถแห่งบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ไม่ดีก็ชื่อว่าเป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้ศาสนาเสื่อม (๒) อรรถแห่งบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ดีก็ชื่อว่าเป็นการสืบทอดขยายความดี ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้ศาสนาเจริญ ดังคำว่า ธรรม ๒ นี้ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม คือ (๑) บทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี (๒) อรรถที่สืบทอดขยายความไม่ดี,ในสุคตวินยสูตรอธิบายไว้ว่า ภิกษุเล่าเรียนสูตรที่เล่าเรียนกันมาผิดลำดับโดยบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี แม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี ก็เป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี นี้เป็นธรรมประการข้อ ๑ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม และกล่าวไว้อีกว่าภิกษุเล่าเรียนสูตรที่เล่าเรียนกันมาดีโดยบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาดีแม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาดีก็เป็นการสืบทอดขยายความดี นี้เป็นธรรมประการข้อ ๑ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสัทธรรม,ในตติยสัทธัมมสัมโมสสูตร กล่าวถึงเหตุเสื่อมแห่งพระสัทธรรม สูตรที่ ๓ และในพระสูตรนี้กล่าวถึงเหตุเจริญแห่งพระสัทธรรมไว้ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐/๗๒,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๑/๗๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๓-๒๒๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๖/๒๕๕,๒๕๗)

อรรถกถาอธิบายว่า บทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี หมายถึงบทบาลีที่สืบทอดกันผิดระเบียบ อรรถที่สืบทอดขยายความไม่ดี หมายถึงอรรถกถาที่สวดสืบทอดกันมาผิดระเบียบ (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๒๐/๒๘)

การเสกมนต์ : มนต์ หรือมนตร์ ได้แก่ บทสวด, คำศักดิ์สิทธิ์, คำเสกเป่า การเสกมนต์ คือ ร่ายมนตร์เพื่อทำให้ขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ เช่น เสกน้ำล้างหน้า, เสกแป้งผัดหน้า, ร่ายมนตร์เพื่อให้สิ่งหนึ่งกลายเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เช่น เสกหญ้าให้กลายเป็นหุ่นพยนต์, ร่ายมนตร์เพื่อให้เกิดพลังส่งสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปทำร้ายศัตรู เช่น เสกหนังเข้าท้อง ; ความตอนหนึ่งใน นฬิ

SAMPLE

นิกาชาดก ว่าด้วยพระราชธิดานฬินิกา พระราชธิดาของพระเจ้าพรหมทัต ว่า (อิสิสิงคดาบสกล่าวว่า) แผลของท่านมีสีแดง ค่อนข้างลึกและใหญ่แต่ไม่เน่า มีกลิ่นนิดหน่อย ข้าพเจ้าจะปรุงยาน้ำฝาดให้ท่านขนานหนึ่ง เท่าที่ท่านผู้เจริญจะพึงมีบรมสุขได้ (พระราชธิดานฬินิกาตรัสว่า) ท่านพรหมจารี การเสกมนต์ การปรุงยาน้ำฝาด และโอสถทั้งหลายก็บำบัดไม่ได้ ขอท่านพึงใช้องคชาตอันอ่อนนุ่มเสียดสีกำจัดอาการคันเท่าที่ข้าพเจ้าจะพึงมีบรมสุขได้เถิด (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย)๒๘/๑๗/๔)

การเสพ : เสวนะ,การคบ เช่น ซ่องเสพ; การกิน, การบริโภค, เช่น เสพสุรา ดังคำว่า การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย; การร่วมประเวณี เช่น เสพเมถุน เสพกาม,ในวินัยปิฎก กล่าวถึงการเสพเมถุนธรรม ว่าหมายถึงการร่วมประเวณี การร่วมสังวาส กล่าวคือการเสพอสัทธรรมอันเป็นประเวณีของชาวบ้าน มีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่จะต้องทำในที่ลับ เป็นการกระทำของคนที่เป็นคู่ ๆ, ในมูลปัณณาสก์ จูฬเวทัลลสูตร กล่าวถึงความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเป็นสมาธิ สติปัฏฐาน ๔ เป็นนิมิตของสมาธิ สัมมัปปธาน ๔ เป็นเครื่องอุดหนุนสมาธิ การเสพ การเจริญ การทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้นนั่นแล เป็นการเจริญสมาธิ,ในอังคุตตรนิกายกล่าวถึงภิกษุเสพเมตตาจิตแม้ชั่วลัดนิ้วมือเดียว ภิกษุนี้เราเรียกว่าอยู่ไม่ห่างจากฌาน ทำตามคำสอนของพระศาสดา, ในปุคคลบัญญัติ ได้ขยายความของคำว่าการเสพในเรื่องการมิตรไว้ว่า การส้องเสพ การส้องเสพด้วยดี การคบ การคบหา ความภักดี ความจงรักภักดี,ในเรื่องบุคคลผู้เป็นเนยยะไว้ว่า การเสพ การคบ การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร,ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงสิ่งที่มาตุคามไม่อิ่ม ไม่ระอา มี ๒ อย่าง คือ (๑) การเสพเมถุนธรรม (๒) การคลอดบุตร (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๕/๓๖, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๗/๒๐๒, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕๓/๑๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๙๙, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๖/๑๕๙,๓๖/๑๕๐/๑๘๗)

อรรถกถามูลปัณณาสก์กล่าวว่า การเสพ ในที่นี้หมายถึงการเสพที่เป็นไปชั่วขณะจิตเดียว,ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายว่า เสพ หมายถึงการนึกหน่วง การรู้ เห็น พิจารณา อธิษฐานจิต น้อมใจเชื่อ ประคองความเพียร ตั้งสติไว้ ตั้งจิตไว้ กำหนดรู้ด้วยปัญญา รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ละธรรมที่ควร ละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ในที่นี้หมายเอาการเสพโดยมุ่งแผ่ประโยชน์ไปโดยมีเมตตาจิตเป็นเบื้องต้น (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๖๒/๒๗๑,องฺ.เอกก.อ. (บาลี)๑/๕๓/๖๒)

การเสพกาม : การร่วมเวณี, การเสพสมของคู่รักกัน, ในอิติวุตตกะ กล่าวถึงการเสพกาม มี ๓ อย่าง คือ (๑) การเสพกามของสัตว์ผู้มีความใคร่ปรากฏอยู่เป็นนิตย์ (๒) การเสพกามของ

SAMPLE

เทวดาผู้ยินดีในกามสมบัติที่ตนเนรมิต (๓) การเสพกามของเทวดาผู้ยินดีในกามสมบัติที่เทวดาอื่นเนรมิตให้,ในเสคคุชาดกกล่าวถึงสัตวโลกทั้งหมดมีความพอใจในการเสพกาม,ในอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงชีวิตของพวกอสูรเหล่าหนึ่งว่า อสูรจำพวกกาลกัญชิกามีรูปร่างเหมือนกัน มีการเสพกามเหมือนกัน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕/๔๖๙,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๓๓/๑๐๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๐๓/๕๓๕)

อรรถกถาอธิบายการเสพกามในข้อที่ ๑ หมายถึงมนุษย์ และเทวดาตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกาจนถึงชั้นดุสิต ข้อที่ ๒ หมายถึงเทวดาชั้นนิมมานรดี ข้อที่ ๓ หมายถึงเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๙๕/๓๔๐-๓๔๑)

การเสพของมึนเมา : การดื่ม,การบริโภคของมึนเมาคือสุราและเมรัย ดังคำในพาลปัณฑิตสูตรที่กล่าวถึงคนเป็นผู้เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท บัณฑิตเป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๔๖/๒๙๑, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๓/๒๙๙) ดู.การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย

อรรถกถาอธิบายของมึนเมา ก็คือสุราและเมรัย คำว่า สุราหมายถึง สุรา ๕ อย่าง คือ (๑) สุราแป้ง (๒) สุราขนม (๓) สุราข้าวสุก (๔) สุราใส่เชื้อ (๕) สุราผสมเครื่องปรุง และคำว่า เมรัย หมายถึงเมรัย ๕ อย่าง คือ (๑) เครื่องดองดอกไม้ (๒) เครื่องดองผลไม้ (๓) เครื่องดองน้ำอ้อย (๔) เครื่องดองน้ำผึ้ง (๕) เครื่องดองผสมเครื่องปรุง (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) หน้า ๑๗-๑๘)

การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย : การดื่มของเมาคือสุราและเมรัย ในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุกล่าวถึงอริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท,เป็นข้อ ๑ ในอบายมุข ๖ ดังคำว่า การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย,การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย มีโทษ ๖ อย่าง คือ(๑)เสียทรัพย์ทันตาเห็น (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท (๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค(๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง (๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย (๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา,ในอาฏานาฏิยสูตรกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ จากการประพฤติผิดในกาม จากการพูดเท็จ จากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท,ในสังยุตตนิกาย สัตตกัมมปถสูตร กล่าวถึงสัตว์ทั้งหลายผู้เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท,ในปัญจสีลสูตร กล่าวถึงมาตุคามผู้เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุรา

SAMPLE

และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์, การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นปัจจัย จึงประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้างในสัมปรายภพบ้าง ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้าง,ในทุจจริตวิปากสูตร กล่าวถึงวิบากไว้ว่า การดื่มสุราและเมรัยที่บุคคลเสพ ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรกอำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งการดื่มสุราและเมรัยอย่างเบาที่สุดย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้วิกลจริตแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๓๓,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๙/๒๐๒, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐๓/๓๒๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๒, องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๗/๔๘๗, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๐/๕๑๐)

สุราและเมรัย หมายถึงสุรา ๕ อย่าง คือ (๑) สุราแป้ง (๒) สุราขนม (๓) สุราข้าวสุก (๔) สุราใส่เชื้อ (๕) สุราผสมเครื่องปรุง และเมรัย ๕ อย่าง คือ (๑) เครื่องดองดอกไม้ (๒) เครื่องดองผลไม้ (๓) เครื่องดอง น้ำอ้อย (๔) เครื่องดองผสมเครื่องปรุง (๕) เครื่องดองน้ำผึ้ง (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒/๑๗-๑๘) ส่วนใน องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๗๙/๖๙, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๗๙/๖๖ อธิบายว่า เมรัยมี ๔ อย่างกล่าวคือ ไม่มีเครื่องดองผสมเครื่องปรุง คำว่า เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย อาจแปลได้อีกว่า เว้นขาดจากการเสพสุรา เมรัยและของมึนเมา ตามนัยนี้คือ ตทุภยเมว (สุราเมรยำ) มทนียฏฺเฐน มชฺชำ, ยำ วา ปนญฺญมฺปิ กิญฺจิ มทนียำ’ แปลว่า สุราและเมรัยทั้งสองนั้นแหละเป็นของมึนเมา เพราะเป็นเหตุให้เมาและยังมีสิ่งอื่นอีกที่ เป็นของมึนเมา (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๒/๑๘)

การเสวยอารมณ์ : ได้รับ, ได้รับรู้, ได้ประสบกับเครื่องยึดหน่วงของจิต, สิ่งที่จิตยึดหน่วง, สิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้, สิ่งที่จิตไปเกาะเกี่ยวอยู่แล้วยึดติดไว้ ได้แก่อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๗/๗๓)

การแสดง : การชี้แจง, การอธิบาย,การบอกข้อความให้รู้, เช่น การแสดงธรรม แสดงปาฐกถา ดังเช่นทุติยสุริยสูตรเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น การแสดงอริยสัจ ๔ ก็ย่อมมี,ในอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงเนยยบุคคลว่าเป็นผู้บรรลุธรรมโดยลำดับอย่างนี้ คือ โดยการแสดง การถาม การมนสิการโดยแยบคาย การเสพ การคบ การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร,ในกถาวัตถุกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม,ในเถรีคาถากล่าวถึงพระอิสิทาสีเถรีฉลาดในการแสดงธรรม, การทำให้ปรากฏออกมา เช่น ในกรรมวาจาขอให้สงฆ์แสดงพื้นที่สร้างวิหาร ดังคำว่า ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการแสดงพื้นที่สร้างวิหารให้แก่ภิกษุชื่อนี้ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ; การเล่น เช่น การแสดงละคร เช่น

SAMPLE

ในภิกขุนีวิภังค์ จิตตาคารวรรค การไปดูโรงละครหลวง (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๗๐/๑๐๕, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๒๒๖/๒๗๓, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๘/๖๑๘,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๐๖/๖๒๒, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๕๐/๑๘๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๐๔/๘๔๑)

ฎีกาอังคุตตรนิกายอธิบายว่า การแสดง หมายถึงการให้อุทเทส (คำเริ่มต้น) จบลง, (องฺ.จตุกฺก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)

การแสดงธรรม : ธรรมบรรยาย,การกล่าวธรรม, การเทศนาสั่งสอน, การเทศน์,ธรรมเทศนา เช่น ในธัมมเทสนาสิกขาบท กล่าวถึงพระอุทายีแสดงธรรมใกล้หูหญิงแม่เรือน, ในจุนทสูตรพระอานนท์กล่าวชมพระสารีบุตรเถระว่าเป็นผู้เอาใจใส่ในการแสดงธรรม อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารี ข้าพระองค์ทั้งหลายระลึกถึงโอชะแห่งธรรม โภคธรรม และการอนุเคราะห์ด้วยธรรมนั้นของท่านพระเถระ, ในมูลปัณณาสก์ มหาทุกขักขันธสูตร กล่าวถึงการแสดงธรรมหรือการพร่ำสอนของพระสมณโคดมไว้,ในสังยุตตนิกาย ญาติกสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาค้ตรัสธรรมบรรยายนี้ว่า เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิด,ในกถาวัตถุ พลกถากล่าวถึงการกล่าวธรรม การแสดงธรรมของพระตถาคต ,ในธัมมาภิสมยกถา กล่าวถึงการแสดงธรรม การฟังธรรม การสนทนาธรรม การสอบถามของสัตว์ว่าเป็นเหตุให้บรรลุธรรม,ในอังคุตตรนิกาย คิลานสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้เป็นไข้ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้จึงหยั่งลงสู่ความเห็นชอบที่กำหนดในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อไม่ได้ฟังย่อมไม่หยั่งลง เพราะอาศัยบุคคลนี้แล พระผู้มีพระภาคจึงอนุญาตการแสดงธรรม,ในพาหิยสูตร พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเทศนาแก่นายพาหิยะว่า เมื่อใด เธอเมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง เมื่อนั้น เธอก็จะไม่มี เมื่อใด เธอไม่มี เมื่อนั้น เธอก็จะไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อใด เธอไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้เป็นที่สุดแห่งทุกข์ (วิ.ม.(ไทย) ๒/๖๐/๒๔๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๓/๑๖๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๗/๓๙๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๕/๙๑, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๙/๒๓๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๐/๑๗๐, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๖, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๔/๓๔๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๐/๔๒๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๗/๙๒๗)

อรรถกถาสุตตนิบาต ราหุโลวาทสูตร ในพระพุทโธวาทที่ตรัสโปรดพระราหุล อธิบายถึงการชูคบเพลิงแก่มวลมนุษย์ว่าหมายถึงการแสดงธรรม,ในอรรถกถาธรรมบทกล่าวถึงการแสดงธรรม การได้ฟังธรรม หรือการแนะนำธรรม ย่อมก่อให้เกิดปีติ

SAMPLE

สุข และเป็นปัจจัยให้บรรลุอรหัตตผล สิ้นทุกข์ในสังสารวัฏได้ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๓๓๘/๑๕๗, ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๓๖-๓๘)

การแสดงฤทธิ์ : การแสดง ได้แก่ ชี้แจง, อธิบาย, บอกข้อความให้รู้, ทำให้ปรากฏออกมา ; ฤทธิ์ ได้แก่ อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์, อำนาจที่จะทำอะไรได้อย่างวิเศษ, ความสำเร็จ, ความรุ่งเรืองงอกงาม ; การแสดงฤทธิ์ เรียกอีกอย่างว่า การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ได้แก่ การแสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ การแสดงฤทธิ์ซึ่งพ้นวิสัยที่บุคคลธรรมดาจะทำได้ อิทธิปาฏิหาริย์เป็นความอัศจรรย์อย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า พระอริยสาวก และผู้วิเศษผู้ได้ฌานสมาบัติ โดยทำสิ่งที่พ้นวิสัยมนุษย์ทั่วไปได้ อิทธิปาฏิหาริย์ หมายถึงการแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ ปรากฏตัวได้ หายตัวได้ เดินทะลุฝา กำแพง ภูเขาได้ ดำดินได้ เดินบนน้ำได้ นั่งขัดสมาธิในอากาศได้ เป็นต้น (ดูอังคุตตรนิกายแปลเล่มที่ ๒๐ ข้อ ๖๑ ติกนิบาต หน้า ๒๓๔) ; ข้อความตอนหนึ่งในสัมปสาทนียสูตร ตอนว่าด้วยเทศนาเรื่องการแสดงฤทธิ์ ว่า พระสารีบุตรเถระ ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องการแสดงฤทธิ์ก็นับว่ายอดเยี่ยม การแสดงฤทธิ์ ๒ ประการนี้ คือ ๑.ฤทธิ์ที่มีอาสวะ มีอุปธิ* ไม่เรียกว่าอริยะ ๒. ฤทธิ์ที่ไม่มีอาสวะ ไม่มีอุปธิ เรียกว่า อริยะ (*มีอาสวะ มีอุปธิ ในที่นี้หมายถึงมีโทษ มีข้อติเตียน (ที.ปา.อ.(บาลี)๑๕๙/๘๓) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๙/๑๒๐) ; ข้อความตอนหนึ่งในจูฬตัณหาสังขยสูตร ตอนว่าด้วยปัญหาธรรมของท้าวสักกะ ว่า ในขณะนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้มีความคิดว่า “ท้าวสักกะนี้เป็นผู้ประมาทอยู่มากนัก ทางที่ดี เราควรให้ท้าวสักกะนี้สังเวช” จึงบันดาลอิทธาภิสังขาร* ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดเวชยันตปราสาทเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหว ทันใดนั้นท้าวสักกะจอมเทพ ท้าวเวสวัณมหาราช และพวกเทพชั้นดาวดึงส์ มีความประหลาดมหัศจรรย์ใจ กล่าวกันว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดทิพยพิภพเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหวได้ (*อิทธาภิสังขาร หมายถึงการแสดงฤทธิ์ ในที่นี้พระมหาโมคคัลลานเถระ เข้าอาโปกสิณแล้วอธิษฐานว่า “ขอให้โอกาส (พื้นที่) อันเป็นที่ตั้งเฉพาะปราสาท จงเป็นน้ำ” แล้วใช้หัวแม่เท้ากดลงที่ช่อฟ้าปราสาท ปราสาทนั้นสั่นสะท้านหวั่นไหวไปมา เหมือนบาตรวางไว้บนหลังน้ำ เอานิ้วเคาะที่ขอบบาตร ก็หวั่นไหวไปมา อยู่นิ่งไม่ได้ฉะนั้น (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๙๓/๒๑๑), (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๙๓/๔๒๔) ; ข้อความตอนหนึ่งในพรหมายุสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อพรหมายุ ว่า ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้มีพระดำริว่า “ลักษณะ ๓๒ ประการของเราอุตตรมาณพนี้เห็นโดยมากเว้นอยู่ ๒ ประการ คือ (๑)

SAMPLE

คุยหฐานอันเร้นอยู่ในฝัก (๒) ชิวหาใหญ่ จึงยังมีความเคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ และไม่เลื่อมใสลักษณะมหาบุรุษทั้ง ๒ ประการนี้” จากนั้นพระผู้มีพระภาคจึงทรงบันดาลอิทธาภิสังขาร*ให้อุตตรมาณพได้เห็นพระคุยหฐานอันเร้นอยู่ในฝัก และทรงแลบพระชิวหาสอดเข้าไปในช่องพระกรรณทั้ง ๒ ข้างกลับไปกลับมา ทรงสอดเข้าไปในช่องพระนาสิกทั้ง ๒ ข้างกลับไปกลับมา ทรงแผ่พระชิวหาปิดทั่วมณฑลพระนลาฏ (*อิทธาภิสังขาร หมายถึง**การแสดงฤทธิ์**ได้หลายอย่าง เช่น คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝากำแพง และภูเขาเหมือนไปในที่ว่าง ... ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ (ดู ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๘/๗๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๕/๔๗๔)

การแสวงหา : เอสนา, ปริเยสนา, การเที่ยวหา,การค้นหา,การเสาะหา เช่น การแสวงหากาม, ในสังคีติสูตร ในอริยวงศ์ กล่าวถึงภิกษุในอริยวงศ์ไม่มีการแสวงหาอันไม่สมควรเพราะจีวรเป็นเหตุ, ในสังคีติสูตรและเอสนาสูตร กล่าวว่า การแสวงหา ๓ อย่าง กล่าวคือ (๑) กาเมสนา(การแสวงหากาม) (๒) ภเวสนา (การแสวงหาภพ) (๓) พรหมจริเยสนา (การแสวงหาพรหมจรรย์),ในอังคุตตรนิกาย ฐานสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้มีปัญญารู้ได้ด้วยการสนทนา ตอนหนึ่งว่า ท่านผู้นี้มีการแสวงหาปัญหาอย่างไร เตรียมปัญหาอย่างไร และถามปัญหาอย่างไร,ในมูลปัณณาสก์ ปาสราสิสูตร กล่าวถึงการแสวงหามี ๒ อย่าง คือ (๑) การแสวงหาที่ประเสริฐ (๒) การแสวงหาที่ไม่ประสริฐ,ในอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต กล่าวถึงสัตว์ที่ไม่ได้ข้าวอันเลิศและรสอันเลิศยังชีพด้วยการแสวงหาด้วยภัตที่ใส่กระเบื้องมามีจำนวนมากกว่า,ในทุกนิบาตกล่าวว่า การแสวงหา ๒ อย่าง คือ(๑) การแสวงหาอามิส (๒) การแสวงหาธรรม บรรดาการแสวงหา ๒ อย่างนี้ การแสวงหาธรรมเป็นเลิศ, ในปฏิลีนสูตร กล่าวอธิบายถึงภิกษุผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี ว่าหมายถึงเป็นผู้ละการใฝ่หากาม ละการแสวงหาภพระงับการแสวงหาพรหมจรรย์ได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๔/๒๙๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๑/๙๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๕๑/๒๗๙,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๓๔/๔๔, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๕๑๒๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๘/๖๒)

การแสวงหากาม : การใฝ่หากาม, กาเมสนา,กามปริเยสนา, เป็นข้อ ๑ในเอสนา การแสวงหา ๓ กล่าวคือ (๑) กาเมสนา(การแสวงหากาม) (๒) ภเวสนา (การแสวงหาภพ) (๓) พรหมจริเยสนา (การแสวงหาพรหมจรรย์),ในสังคีติสูตร กล่าวถึงภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ละการแสวงหากามได้,ในอุปริปัณณาสก์ ทันตภูมิสูตร กล่าวถึงคนที่ยังแสวงหากามจะบำเพ็ญเนกขัมมะได้ ดังคำตอนหนึ่งว่า เป็นไปไม่ได้ที่ชยเสนราชกุมาร

SAMPLE

ผู้ยังอยู่ท่ามกลางกาม... ยังขวนขวายในการแสวงหากามอยู่ จักทรงรู้ ทรงเห็น หรือทรงทำให้แจ้งจิตเตกัคคตาที่บุคคลพึงรู้ พึงเห็นพึงบรรลุ พึงทำให้แจ้ง ด้วยเนกขัมมะได้,ในสังยุตตนิกาย สนิทานสูตร เรื่องธรรมที่เป็นต้นเหตุ กล่าวถึง กามปริเยสนา(การแสวงหากาม) เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามปริฬาหะ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เมื่อแสวงหากามปริเยสนาย่อมปฏิบัติผิด ๓ ทางคือ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ,ในอังคุตตรนิกาย ตัณหามูลกสูตร กล่าวถึงธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุ ๙ ในข้อที่ ๑และข้อ ๒ ว่า เพราะอาศัยตัณหา การแสวงหาจึงเกิดขึ้น เพราะอาศัยการแสวงหา การได้จึงเกิดขึ้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๕/๒๔๘, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๒, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖/๙๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๘/๖๓,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๓/๔๘๐)

อรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายการแสวงหากามว่าหมายถึงการใฝ่กาม ซึ่งจะสามารถละได้ด้วยอนาคามิมรรค (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๓๘/๓๓๙)

การแสวงหาบิณฑบาต : การออกบิณฑบาตโปรดสัตว์, การเที่ยวบิณฑบาต,การหาอาหารด้วยการบิณฑบาต, ในสังยุตตนิกาย ชันตุสูตร ชันตุเทพบุตรเข้าไปหาภิกษุผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ถึงที่อยู่ กล่าวว่า ในกาลก่อน พวกภิกษุสาวกของพระโคดม เป็นอยู่เรียบง่าย ไม่มักมากการแสวงหาบิณฑบาต ไม่มักมากที่นอนที่นั่ง ท่านรู้ว่าสิ่งทั้งปวงในโลกเป็นของไม่เที่ยง จึงกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๖/๑๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า การเที่ยวบิณฑบาตของพวกภิกษุแต่ก่อน ยังชีพให้เป็นไปด้วยอาหารคลุกกัน ซึ่งเที่ยวไปตามลำดับตรอกในตระกูลสูงและต่ำได้มา (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๐๖/๑๑๐)

การแสวงหาพรหมจรรย์ : เที่ยวหา ค้นหา เสาะหาการประพฤติประเสริฐเยี่ยงพรหม เว้นจากการเสพเมถุน หมายถึงการครองชีวิตเว้นเมถุนและประพฤติปฏิบัติตนเคร่งครัดต่างๆ ที่จะควบคุมตนให้มุ่งมั่นในการศึกษาได้เต็มที่ โดยเฉพาะในการเรียนพระเวท โดยนัยหมายถึงการศึกษาพระเวท และหมายถึงช่วงเวลาหรือขั้นตอนของชีวิตที่พึงอุทิศเพื่อการศึกษาอย่างนั้น ; ๑ ใน เอสนา (การแสวงหา) ๓ ได้แก่ (๑) กาเมสนา การแสวงหากาม (๒) ภเวสนา การแสวงหาภพ (๓) พรหมจริเยสนา การแสวงหาพรหมจรรย์ (คำว่า พรหมจรรย์ มีความหมายหลายนัย เช่น พรหมจรรย์หมายถึงความประพฤติประเสริฐ มีนัย ๑๐ ประการ คือ ทาน (การให้) ไวยาวัจจะ (การขวนขวายช่วยเหลือ) ปัญจสีลละ (ศีลห้า) อัปปมัญญา (การประพฤติพรหมวิหารอย่างไม่มีขอบเขต) เมถุนวิรัติ(การงดเว้นจากการเสพเมถุน) สทารสันโดษ (ความยินดี

SAMPLE

เฉพาะคู่ครองของตน) วิริยะ (ความเพียร) อุโปสถังคะ (องค์อุโบสถ) อริยมรรค (ทางอันประเสริฐ) และศาสนา (พระพุทธศาสนา) ในที่นี้หมายถึงศาสนา (ที.สี.อ. ๑๙๐/๑๖๐-๑๖๒), (ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๐/๖๔), ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ หมายถึงจุดสุดท้ายของการประพฤติธรรม ในที่นี้หมายเอา พระอรหัตตผล อันเป็นจุดหมายสูงสุดของมรรคพรหมจรรย์ (ที.สี.อ. ๔๐๕/๓๐๐), อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว หมายถึง กิจแห่งการปฏิบัติเพื่อทำลายอาสวกิเลสจบสิ้นสมบูรณ์แล้ว ไม่มีกิจที่จะต้องทำเพื่อตนเอง แต่ยังมีหน้าที่เพื่อผู้อื่นอยู่ ผู้บรรลุถึงขั้นนี้ได้ชื่อว่า อเสขบุคคล (ที.สี.อ. ๒๔๘/๒๐๓), คำว่าประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค หมายถึง การบวชประพฤติธรรมในศาสนาของพระผู้มีพระภาค(สี.ที.(ไทย)๙/๓๗๒/๑๕๕), พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มารผู้มีบาปเราจะยังไม่ปรินิพพาน ตราบเท่าที่พรหมจรรย์ของเรายังไม่บริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดี กระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ดีแล้ว (พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงศาสนพรหมจรรย์ คือ คำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นที่รวมลงในไตรสิกขา (ที.ม.อ.(บาลี)๑๖๘/๑๕๙),(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๘/๑๑๕), พรหมจรรย์นี้นั้น จึงบริบูรณ์กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดี กระทั่งเทพและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้(พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา (ที.ม.อ.(บาลี)๒๙๒/๒๕๘),(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๒/๒๒๖), ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์(อาทิพรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงโลกุตตรมรรคหรืออริยมรรค (ที.ปา.อ. ๕๔/๑๙-๒๐, ที.ปา.ฏีกา(บาลี) ๕๔/๑๙),(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๔/๓๗) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๘/๓๖๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๔)

การแสวงหาภพ : เที่ยวหา ค้นหา เสาะหาภพ ภพ ได้แก่ โลกที่เป็นอยู่ของสัตว์, ภาวะชีวิตของสัตว์โลก, แผ่นดิน, วัฏสงสาร หรือมนุษย์ สวรรค์ บันดาล มี ๓ คือ (๑) กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร (ภพของผู้ยังเสวยกามคุณ) (๒) รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร (ภพของผู้เข้าถึงรูปฌาน) (๓) อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร (ภพของผู้เข้าถึงอรูปฌาน) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๕) ; ๑ ใน เอสนา (การแสวงหา) ๓ ได้แก่ (๑) กาเมสนา การแสวงหากาม (๒) ภเวสนา การแสวงหาภพ (๓) พรหมจริเยสนา การแสวงหาพรหมจรรย์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๘/๓๖๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๔)

การหมกมุ่น : การฝังใจมุ่งไปทางเดียว เช่นการหมกมุ่นอยู่กับอบายมุข,ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรกล่าวถึงกามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๐, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๒)

SAMPLE

การหมกมุ่นในการคบคนชั่ว : การฝังใจมุ่งไปทางเดียวในการคบหาบาปมิตร เช่น การหมกมุ่นอยู่กับมิตรชั่ว, จัดเป็นอบายมุขอย่างหนึ่งในอบายมุข ดังคำว่า การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย,ในสิงคาลกสูตรอธิบายว่า การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษ ๖ อย่าง คือ (๑) เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย (๒) เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย (๓) เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย (๔)เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย (๕) เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย (๖) เขามีโจรเป็นมิตรสหาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕)

การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน : การฝังใจมุ่งไปทางเดียวในการเป็นขี้เกียจ, จัดเป็นอบายมุขอย่างหนึ่งในอบายมุข ดังคำว่า การหมกมุ่นในความเกียจคร้านเป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย, ในสิงคาลกสูตรอธิบายว่า การหมกมุ่นในความเกียจคร้านมีโทษ ๖ คือ (๑-๖) มักอ้างว่า หนาวเกินไป ร้อนเกินไป เวลาเย็นเกินไป เวลายังเช้าเกินไปหิวเกินไป กระหายเกินไปแล้วไม่ทำการงาน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕)

การหลีกเร้น : การหลบให้ลับตาคน,กายวิเวก, การแฝง, เช่น เร้นกายเข้าไปในความมืด เร้นเข้าไปในถ้ำ ไม่ให้คนเห็น, การหลีกให้พ้นจากผู้คนเพื่อหาความวิเวก เช่นพระภิกษุหลีกไปเร้นอยู่ในป่า, ในปาฏิกวรรค อุทุมพริกสูตร กล่าวถึง ฝ่ายอัญเดียรถีย์ปริพาชกมาพบปะสมาคมกันแล้ว มักสนทนาถึงดิรัจฉานกถาต่างๆ แต่ฝ่ายพระผู้มีพระภาคทรงใช้เสนาสนะควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น,ในอัคคัญญสูตร กล่าวถึงสามเณรชื่อวาเสฏฐะเห็นพระผู้มีพระภาคทรงออกจากการหลีกเร้นเสด็จลงจากปราสาทแล้วทรงจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งที่ร่มเงาปราสาท,ในสุตตนิบาต ขัคควิสาณสูตร กล่าวถึงพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ไม่ละการหลีกเร้นและฌานประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นนิตย์,ในมหานิทเทส กล่าวถึง ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงใช้สอยเสนาสนะเพื่อบรรเทาอันตรายจากฤดูและความยินดีในการหลีกเร้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๒/๓๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๖/๕๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๒/๘๓,(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๙/๕๑๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๖/๖๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า การหลีกเร้น ในที่นี้หมายถึงกายวิเวก (สงัดกาย) (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๖๙/๑๒๒,ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๑๒๕/๒๓๖)

การหลีกออก : การหลบสิ่งที่กีดขวาง, การเลี่ยง, การขยับไปให้พ้นที่เดิม เช่นการหลีกออกจากหมู่คณะไปบำเพ็ญเพียร, การให้ทาง ในสังยุตตนิกาย สีลสูตร กล่าวถึงบุคคลฟังธรรมของภิกษุแล้วย่อมหลีกออกด้วยการหลีกออก ๒ อย่าง คือ(๑)หลีกออกทางกาย(๒)หลีกออกทางจิต,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงปัญญาในการอธิษฐาน ชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ

SAMPLE

(ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยกุศลที่อธิษฐาน,และกล่าวถึงเนกขัมมะ(การหลีกออกจากกาม)เป็นสภาวะเดียว (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๖/๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๓/๒๓๔)

การหัวเราะ : อุชชัคฆิกะ, หมายถึงการเปล่งเสียงแสดงความขบขัน ดีใจ ชอบใจ เป็นต้น, การหัวร่อก็ว่า,เช่นในเสขิยวัตร กล่าวถึงพวกภิกษุฉัพพัคคีย์หัวเราะดังไปในละแวกบ้าน,ในปริวาร กล่าวถึงอุชชัคฆิกสิกขาบท ว่าด้วยการหัวเราะดังในบ้าน ๒ สิกขาบท, ในวินัยปิฎก กล่าวถึงการเปิดเผยความท้อแท้ แต่ไม่เป็นการบอกคืนสิกขา ดังคำว่า ข้าพเจ้าระลึกถึงการหัวเราะ การเจรจา การเล่นในครั้งก่อน, ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต รุณณสูตรกล่าวถึงการหัวเราะจนเห็นฟันมากเกินไปคือความเป็นเด็กในอริยวินัย ,ในมาตาปุตตสูตรกล่าวถึงมายาของหญิงไว้ ดังคำว่า สตรีทั้งหลายย่อมผูกพันบุรุษผู้ลุ่มหลง ด้วยการมองดู การหัวเราะ การนุ่งห่มไม่เรียบร้อย และการพูดอ่อนหวาน,ในโสณนันทชาดก กล่าวถึงการหัวเราะไว้เพราะการเลี้ยงดูมารดาบิดา ดังคำว่า ความเพลิดเพลินยินดี ความรื่นเริงบันเทิงใจ และการหัวเราะเล่นหัวกันในกาลทุกเมื่อนั้น บัณฑิตผู้รู้แจ้งจะพึงได้เพราะบำรุงมารดา เพราะบำรุงบิดา,ในกุณาลชาดกกล่าวถึงมายาหญิงไว้ตอนหนึ่งว่า พวกหล่อนประเล้าประโลมชาย ด้วยการเดินบ้าง ด้วยการจ้องมองบ้าง ด้วยการหัวเราะบ้าง ด้วยการนุ่งห่มไม่เรียบร้อยบ้างและด้วยการกล่าวถ้อยคำอ่อนหวานบ้าง,ในมหานิทเทสกล่าวถึงบุคคลยินดี มุ่งหวัง ถึงความปลื้มใจด้วยการหัวเราะพูดจาเล่นหัวกับมาตุคามในกาลก่อน บุคคลจึงชื่อว่าทำความมุ่งหวัง(กาม)ในกาลก่อน เป็นอย่างนี้,(แต่) พระอรหันต์ย่อมไม่ชื่นใจ ไม่ใยดี ไม่ถึงความปลาบปลื้มใจด้วยการหัวเราะการพูดจา การปราศรัย และการเล่นหัวกับมาตุคาม (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๗/๓๖,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๘๖/๖๖๐,วิ.ป.(ไทย) ๒/๒๖๑/๓๕๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๘/๓๕๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๙๖,ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย)๒๘/๑๗๕-๑๗๖/๘๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘/๔๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๔/๒๕๐)

การหุงต้ม : ปจนะ, ปักกะ หมายถึงการทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งสุกด้วยวิธีต้มหรือเคี่ยวเป็นต้น เช่น หุงข้าว ต้มแกง,ในวินัยปิฎก มหาวรรค เรื่องอันโตวุฏฐะ อันโตปักกะ พระพุทธเจ้าทรงห้ามการหุงต้มภายใน ดังคำว่า อาหารที่เก็บไว้ภายใน ที่หุงต้มภายใน ที่หุงต้มเอง จัดเป็นอกัปปิยะ,ในอัคคัญญสูตรกล่าวถึงพวกพราหมณ์ไม่มีการหุงต้ม พากันเที่ยวไปยังหมู่บ้านตำบลและเมืองแสวงหาอาหาร เพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น เพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า,ในอังคุตตรนิกาย อุสสูรภัตตสูตร กล่าวถึงการหุงต้มสาย มีโทษ ๕ อย่าง คือ(๑) ไม่ได้ต้อนรับแขกที่ควรต้อนรับตามเวลา (๒) ไม่ได้เซ่นไหว้เทวดาผู้รับพลีกรรมตามเวลา(๓) ไม่ได้ถวายสมณพราหมณ์ผู้ฉันมื้อเดียว ไม่ฉันตอนกลางคืน งด

SAMPLE

เว้นการฉันในเวลาวิกาลตามเวลา (๔) ทาส กรรมกร และคนใช้ หลบหน้าทำการงาน (๕) อาหารที่บริโภคในเวลาไม่ควรเช่นนั้นไม่มีโอชา,ในอปทาน กล่าวถึงเพราะได้หุงต้มไว้จึงได้ทำบุญ ดังคำที่พระเอกาสนทายิกาเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า หม่อมฉันรับบาตรของท่านแล้ว ได้ถวายบิณฑบาตตามที่ตนหุงต้มไว้ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๔/๗๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๘/๓๖๙-๓๗๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗/๓๙๑)

ฎีกาอังคุตตรนิกายอธิบายการหุงต้มเป็นกิจของชาวบ้าน ดังคำอธิบายเรื่องรู้ความประสงค์ของผู้ขอ ไว้ตอนหนึ่งว่า คฤหัสถ์เมื่อเห็นภิกษุเที่ยวบิณฑบาตยืนที่ประตูเรือนของตนเป็นผู้นิ่งไม่ออกปากขอ ก็รู้ความหมายได้ว่าท่านกำลังขอซึ่งเป็นการขออย่างพระอริยะ เมื่อรู้แล้วก็คิดว่า พวกเราหุงต้มได้ แต่ภิกษุเหล่านี้หุงต้มไม่ได้ แล้วท่านจะหาภัตได้ที่ไหน จึงจัดแจงไทยธรรมถวายภิกษุนั้น(องฺ.ปญฺจก.ฎีกา (บาลี)๓/๓๖-๓๗/๒๑)

การเห็น : ทัสสนะ, หมายถึงอาการของตาที่ประสบรูป, การปรากฏแก่ตา, การปรากฏแก่ใจ เช่นการเห็นนิมิต, การคิดรู้ ดังคำกราบทูลของท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมพิละแด่พระพุทธเจ้าว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่ประมาทมีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ จึงจำแสงสว่างและการเห็นรูปได้ แต่ไม่นานเลยแสงสว่างและการเห็นรูปนั้นก็หายไปจากข้าพระองค์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ทั้งหลาย จึงแทงตลอดนิมิตนั้นไม่ได้, ในมัชฌิมปัณณาสก์ โพธิราชกุมารสูตร และสังคารวสูตรกล่าวถึงสมณพราหมณ์ที่ปฏิบัติแม้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็งหยาบ เผ็ดร้อนซึ่งเกิดขึ้นเพราะความเพียร ก็เป็นผู้ควรแก่การรู้ การเห็น และการตรัสรู้อันยอดเยี่ยม,ในสังยุตตนิกาย สีลสูตร กล่าวถึงภิกษุเหล่าใดสมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะ การเห็นภิกษุเหล่านั้นก็ดี เรากล่าวว่ามีอุปการะมาก,ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต สัญโญชนสูตร กล่าวถึงธรรม ๒ อย่างที่เกี่ยวกับการเห็นไว้ คือ (๑)การเห็นธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์โดยความพอใจ (๒) การเห็นธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์โดยความเบื่อหน่าย,ในอนุตตริยสูตร กล่าวถึงการเห็นอันยอดเยี่ยมเรียกว่าทัสสนานุตตริยะ,ในมหานิทเทสอธิบายถึงความเห็นเป็นญาณ ซึ่งอธิบายว่าย่อมเชื่อการเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณว่าเป็นญาณ เป็นมรรค เป็นทาง เป็นทางนำออกจากทุกข์,และการเห็นจะมองได้ดี เพราะไม่มีความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ คือ (๑) ดวงอาทิตย์ตกไปแล้ว (๒) เป็นวันอุโบสถข้างแรม (๓) ป่าชัฏรกทึบ(๔) มีเมฆก้อนใหญ่ผุดขึ้นมา, ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงความใสคือการเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๒๑๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๑/๔๐๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๘/๖๐๖,ม.อุ.

(ไทย) ๑๔/๒๔๑/๒๘๔, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๔,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖/๖๒, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘/๔๑๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๓/๑๐๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๖/๔๒๕, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๙/๔๐๗)

อรรถกถากล่าวว่า การเห็นหมายถึงการเห็น ๒ อย่างคือ การเห็นด้วยตาและการเห็นด้วยญาณ(สำ.ม.อ.(บาลี)๓/๑๘๔/๒๐๘),มีอธิบายว่า การได้เห็น ๒ อย่างคือ (๑) การเห็นด้วยตา(จักษุ) (๒) การเห็นด้วยญาณ ในการได้เห็น ๒ อย่าง การได้เห็นคือการได้แลดูพระอริยะทั้งหลายด้วยจักษุ อันเลื่อมใสชื่อว่าการได้เห็นด้วยตา ส่วนการได้เห็นลักษณะอันพระอริยะเห็นแล้ว และการแทงตลอดลักษณะอันพระอริยะแทงตลอดแล้ว ด้วยฌาน ด้วยวิปัสสนา หรือด้วยมรรคและผล คือว่าการได้เห็นด้วยญาณ, (สำ.ม.อ.(บาลี)๓//๘๔/๒๐๘)

การเห็นรูป : การพิจารณารูปทั้งหลาย, ในอุปริปัณณาสก์ อุปักกิเลสสูตร กล่าวถึงสมาธิทำให้จำแสงสว่างและการเห็นรูปได้ แต่เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้วแสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไป เราจักทำโดยวิธีที่วิจิกิจฉาและอมนสิการจะไม่เกิดแก่เราอีก,ในคัมภีร์ทีฆนิกายเป็นต้น กล่าวถึงพระนันทะ เป็นผู้สำรวมอินทรีย์ ๖ คือสำรวมระวังการเห็นรูป ฟังเสียง เป็นต้น,ในมหานิทเทสกล่าวถึงความหมดจดย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น ซึ่งอธิบายว่า ความหมดจด คือ ความสะอาด ความบริสุทธิ์ ความหลุดไป ความพ้นไป ความหลุดพ้นไปย่อมมีแก่นรชนเพราะการเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๑/๒๘๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๓/๑๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า การเห็นรูปเช่นเห็นพระทศพลและพระภิกษุสงฆ์ด้วยศรัทธาด้วยความรักที่ตั้งมั่นหรือเห็นอารมณ์กัมมัฏฐานมีกสิณและอสุภนิมิตเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งก่อให้เกิดความเจริญใจ จัดเป็นทัสสนานุตตริยะ ส่วนการเห็นสิ่งที่มีค่าอื่นๆมีช้างแก้วม้าแก้ว เป็นต้น หาใช่ทัสสนานุตตริยะไม่ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๘-๙/๙๖, (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๒๕/๑๑๐,๒๙/๑๑๒, ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๒๕/๑๓๗, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา(บาลี)๓/๘-๙/๑๐๗-๑๐๘)

การเหยียดออก : การทำสิ่งที่งออยู่ให้ตรง,หมายถึงยาวตรงออกไปเต็มขนาด เช่น เหยียดแขน เหยียดขา, ในวินัยปิฎก กล่าวถึงการเหยียดออกเป็นอาการที่ทำให้เกิดความเลื่อมใสได้,ในทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย อังคุตตรนิกาย และอภิธรรมปิฎก เรื่องสติสัมปชัญญะ มีปรากฏหลายสูตร เช่นกายคตาสติสูตร กล่าวถึงภิกษุทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า การเหยียดออก, ในอังคุตตรนิกาย กุมภสูตร กล่าวถึงภิกษุมีการคู้เข้า การเหยียดออก น่าเลื่อมใส แต่เขาไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ก็มีเปรียบเหมือนหม้อเปล่าแต่ปิดฝา (วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๓๒/๔๖๐,

ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕/๒๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๕/๘๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๔/๑๕๙, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๕๙/๑๙๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๑/๑๙๔, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๘๒/๒๑๒)

การเหลียวดู : การผินไปทางขวาหรือทางซ้ายอย่างเอี้ยวคอ,หมายถึงใช้สายตาแลดูข้างโน้นข้างนี้ เลิ่กลั่กเหมือนลิง, ในวินัยปิฎก กล่าวถึงการเหลียวดูเป็นอาการที่ทำให้เกิดความเลื่อมใสได้,ในทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย อังคุตตรนิกาย และอภิธรรมปิฎก เรื่องสติสัมปชัญญะ มีปรากฏหลายสูตร เช่นกายคตาสติสูตร กล่าวถึง ทำความรู้สึกตัวในการแลดู การเหลียวดู, ในอังคุตตรนิกาย กุมภสูตร กล่าวถึงภิกษุมีการแลดู การเหลียวดูน่าเลื่อมใส แต่เขาไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ก็มีเปรียบเหมือนหม้อเปล่าแต่ปิดฝา (วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๓๒/๔๖๐, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕/๒๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๕/๘๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๔/๑๕๙, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๕๙/๑๙๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๑/๑๙๔,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๘๒/๒๑๒)

อรรถกถาปาฏิกวรรคอธิบายการเหลียวดูของพระพุทธองค์ไว้ว่า ทรงเหลียวดูโดยทิศนั้นๆด้วยจักษุ ๒ อย่างคือมังสจักษุ และทิพยจักษุ จริงอยู่ทรงกำหนดอิริยาบถภายนอกของภิกษุเหล่านั้นด้วยมังสจักษุ ในหมู่ภิกษุเหล่านั้น มิได้มีภิกษุผู้คะนองมือคะนองเท้า แม้สักรูปเดียว ไม่มีรูปไหนยืนศีรษะพูดจาหรือนั่งหลับ ภิกษุทั้งปวงนั้นเป็นผู้ศึกษาอบรมมาแล้วด้วยไตรสิกขานั่งสงบนิ่งเสมือนหนึ่งเปลวประทีปในที่อันสงัดลม ทรงกำหนดอิริยาบถนี้ของภิกษุเหล่านั้นด้วยมังสจักษุ ด้วยประการดังนี้ และทรงเจริญอาโลก(แสงสว่าง)จนเห็นหทัยรูปของภิกษุเหล่านั้นแล้วทรงตรวจดูศีลภายใน ด้วยทิพยจักษุ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๐๐/๑๖๖)

การให้,การให้ทาน : ทาน,การมอบ,การให้วัตถุสิ่งของ หมายถึงมอบทรัพย์ที่มีอยู่ของตนให้แก่ผู้อื่น เช่น การบริจาคสิ่งของ, การสละ,การอุทิศให้ เช่น การถวายอาหารบิณฑบาต, การให้ส่วนบุญแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว, ในปาฏิกวรรค กล่าวถึงอุตตรมาณพเป็นเจ้าหน้าที่ในการให้ทานของเจ้าปายาสิ ให้ทานโดยเคารพ ให้ทานด้วยมือของตนเอง ให้ทานโดยความนอบน้อมไม่ใช่ให้ทานอย่างโยนทิ้งหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ในชั้นดาวดึงส์,ในสังคีตสูตรกล่าวถึงทานวัตถุเหตุแห่งการให้ทาน ๘ คือ (๑) ให้ทานเพราะประสบเข้า (๒) ให้ทานเพราะกลัว (๓-๗) ให้ทานเพราะคิดว่า เขาได้ให้แก่เราแล้ว เขาจักให้แก่เรา การให้ทานเป็นการดี เราหุงหากินเองได้ ชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้ จะไม่ให้ทานแก่ชนเหล่านี้ผู้หุงหากินเองไม่ได้ ไม่ควร เมื่อเราให้ทานนี้ กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๘) ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับ

SAMPLE

จิตและปรุงแต่งจิต,ในคันธชาตสูตรกล่าวถึงสตรีหรือบุรุษเป็นผู้ยินดีในการสละควรแก่การขอ ยินดีในการให้ทานและการจำแนกทาน อยู่ครองเรือน,ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต กล่าวถึงประเภทของทาน ว่ามี ๒ อย่าง คือ (๑) อามิสทาน (การให้สิ่งของ) (๒) ธัมมทาน (การให้ธรรม),บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ธัมมทานเป็นเลิศ,ในปัญจนิบาต ทานานิสังสสูตร กล่าวถึงอานิสงส์ของการให้ทานว่ามี ๕ อย่าง เช่นเป็นที่รักของคนเป็นต้น, ในธรรมบท เรื่องอสทิสทาน กล่าวถึงพวกคนพาลไม่สรรเสริญการให้ทาน ส่วนนักปราชญ์อนุโมทนาการให้ทาน,ในขุททกปาฐะและสุตตนิบาต กล่าวถึงการให้ทานเป็นอุดมมงคล,ในรวดีวิมาน กล่าวถึงการคร่ำครวญของเปตเรวดีว่าถ้าเราเกิดเป็นมนุษย์แล้วจักรู้ความประสงค์ของผู้ขอ สมบูรณ์ด้วยศีลจักสร้างกุศลให้มากด้วยการให้ทาน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๓๙/๓๗๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๖/๓๔๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๘/๖๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๘/๑๐๒,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๐/๓๐๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๕/๓๕/๕๖, ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๗/๗, ขุ.ธ.(ไทย) ๒๐/๑๗๗/๘๐,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๖๖/๕๖๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๘๐/๑๐๔)

อรรถกถาอธิบายว่าการให้ทาน เกี่ยวกับอามิสทานและธรรมทานไว้ว่า อามิสทาน หมายถึงการให้สิ่งของคือปัจจัย ๔ (จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ธัมมทาน หมายถึงการแนะนำข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุอมตธรรม(พระนิพพาน)(องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๑๔๒/๖๘)

การให้ปริวาส : อยู่รอบ อยู่ครบ อยู่จบ อยู่ปรับตัวให้พร้อม อยู่พอจนได้ที่ บ่มตัว อบ หมกอยู่ ในพระวินัย แปลกันมาว่า อยู่กรรม หรืออยู่ชดใช้ เป็นชื่อวุฏฐานวิธี (ระเบียบปฏิบัติสำหรับการออกจากครุกาบัติ) อย่างหนึ่ง ซึ่งภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วปกปิดไว้ จะต้องประพฤติ เป็นการลงโทษตนเองชดใช้ให้ครบเท่าจำนวนวันที่ปกปิดอาบัติ ก่อนที่จะประพฤติมานัตอันเป็นขั้นตอนปกติของการออกจากอาบัติต่อไป ระหว่างอยู่ปริวาสต้องประพฤติวัตรต่างๆ เช่น งดใช้สิทธิบางอย่าง ลดฐานะของตน และประจานตัวเป็นต้น ปริวาสมี ๓ อย่าง คือ ปฏิจฉันนปริวาส สโมธานปริวาส และสุทธันตปริวาส มีปริวาสอีกอย่างหนึ่งสำหรับนักบวชนอกศาสนา จะต้องประพฤติ เป็นการปรับตัวให้พร้อมก่อนที่จะบวชในพระธรรมวินัย เรียกว่า ติตถิยปริวาส ; การให้ปริวาส มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๖, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๔๙๘, วิ.ป.(ไทย)๘/๔๙๙/๗๑๓)

การให้มานัต : ชื่อวุฏฐานวิธี คือระเบียบปฏิบัติในการออกจากครุกาบัติ แปลว่า นับ หมายถึงการนับราตรี ๖ ราตรี คือ ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้ว เมื่อจะปลดเปลื้องตนจากอาบัติตามธรรมเนียมแห่งอาบัติสังฆาทิเสสจะต้องไปหาสงฆ์จตุวรรค ทำผ้าห่มเฉวียงบ่าข้าง

SAMPLE

หนึ่ง กราบภิกษุแก่กว่า นั่งกระหย่งประนมมือ กล่าวคำขอมานัตตามอาบัติที่ต้อง ภิกษุรูปหนึ่งสวดประกาศให้มานัตแล้ว ภิกษุรูปนั้นประพฤติมานัต ๖ ราตรี เป็นวุฏฐานวิธีเบื้องต้น แห่งการออกจากครุกาบัติ แล้วสงฆ์จึงสวดระงับอาบัตินั้น (แต่ถ้าปกปิดอาบัติไว้ ต้องอยู่ปริวาสก่อนจึงประพฤติมานัตได้) ; การให้มานัต มีวัตถุและบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๖, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๓/๔๙๘, วิ.ป.(ไทย)๘/๔๙๙/๗๑๒)

การให้โอวาท : โอวาท, การให้คำแนะนำ,การแนะนำพร่ำสอน,การโอวาทสั่งสอน,การกล่าวธรรมีกถา เช่น พระนันทกเถระโอวาทสั่งสอนภิกษุณีทั้งหลาย, ในวินัยปิฎก จูฬวรรค กล่าวถึงเมื่อภิกษุณีทั้งหลายยังไม่ยอมเชื่อ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้งดการให้โอวาท,ในปริวาร มีกล่าวถึงภิกขุโนวาทวรรค หมวดว่าด้วยการให้โอวาทภิกษุณี,ในอุปริปัณณาสก์ อนาถปิณฑิโกวาทสูตร กล่าวถึงพระสารีบุตรเถระเดินทางไปเยี่ยมและให้โอวาทแก่อนาถบิณฑิกคหบดี,ฉันโนวาทสูตกล่าวถึงท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะเข้าไปหาท่านพระฉันนะผู้เจ็บไข้ แล้วให้โอวาทแก่พระฉันนะ,ในสังยุตตนิกาย โอวาทสูตร ทุติยโอวาทสูตร ตติยโอวาทสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระมหากัสสปะว่า กัสสปะ เธอจงกล่าวสอนภิกษุ จงแสดงธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลายเถิด (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๑๑/๓๓๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๔๕๐/๖๓๓, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๓/๔๓๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๙/๔๔๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๘/๔๕๒,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๙/๑๔๓, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๐/๑๔๕, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๑/๒๔๗)

อรรถกถาวินัยปิฎก เรื่องบุพพกิจอุโบสถ กล่าวถึงการให้โอวาทว่าเป็นข้อ ๑ ในบุพพกิจ (กิจเบื้องต้น) ๔ เช่น แจ้งการให้โอวาทภิกษุณี (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๖๘/๑๓๙, กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๑๘-๑๒๒)

การไหว้ : อภิวาท, การทำความเคารพโดยยกมือขึ้นประนม, ถ้าเป็นผู้น้อยไหว้ผู้ใหญ่หรือผู้ทรงศีล ต้องก้มศีรษะลงแต่พองาม แปลจากบาลีว่า วันทนา, ในวินัยปิฎก จูฬวรรคพระนางมหาปชาบดีโคตมีกราบทูลขอพร ให้ทรงอนุญาตการกราบ การลุกรับ การไหว้สามีจิกรรมแก่ภิกษุทั้งหลายและภิกษุณีทั้งหลายตามลำดับพรรษาเถิด, ในปาฏิกวรรค สิงคาลกมาณพ กราบทูลให้ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรม แก่ข้าพระองค์ ตามวิธีการไหว้ทิศ ๖ ในอริยวินัย, ในอังคุตตรนิกาย วันทนาสูตร กล่าวถึงการไหว้ ๓ ทาง คือ (๑) การไหว้ทางกาย (๒) การไหว้ทางวาจา(๓) การไหว้ทางใจ,ในมัลลิกาเทวีสูตร กล่าวถึงผู้ให้ทานไม่มีใจริษยาในลาภสักการะ การไหว้ของผู้อื่น ไม่กีดกัน ไม่ตัดรอน ไม่ผูกความริษยา หลังจากตายแล้ว กลับมาเกิดในชาติใดๆ จะเป็นคนมั่งคั่ง สูง

SAMPLE

ศักดิ์, ในอัคคิกขันโธปมสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุผู้ทุศีลไม่ให้ยินดีการไหว้ของขัตติยมหาศาลเป็นต้นแต่ตรัสสอนให้ยินดีการที่บุรุษผู้มีกำลังใช้หอกที่คมชะโลมด้วยน้ำมัน พุ่งใส่กลางอกนี้เป็นทุกข์ยังดีกว่า เพราะทุกข์หรือตาย เพียงชาติเดียว ส่วนการยินดีการไหว้นั้น หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรก,ในธรรมบท เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นเพื่อนของพระสารีบุตรเถระ กล่าวถึงการไหว้ท่านผู้ปฏิบัติตรงประเสริฐกว่าการบูชายัญและการบวงสรวงใดๆ ในโลกที่ผู้หวังบุญทำอยู่ตลอดปี ,ในอปทาน พระอุปาคตหาสนิยเถระกล่าวถึงการไหว้ทำให้ไม่เกิดในทุคติเลย ดังคำว่า ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ไหว้พระศาสดาผู้สูงสุดแห่งมนุษยชาติ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการไหว้, ในเรื่องอายุวัฒนกุมาร กล่าวไว้ว่า ธรรม ๔ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละย่อมเจริญแก่ผู้กราบไหว้ ผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่เป็นนิตย์, ในพุทธองค์ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าว่าย่อมควรแก่การอภิวาท การสดุดี การไหว้ การสรรเสริญ การนมัสการและการบูชาทุกอย่าง, (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๕/๓๒๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๐, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๕/๓๙๙,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๗/๓๐๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๒/๑๗๑, ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๘-๑๐๙/๖๔, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗/๔๓๑, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔๑/๕๖๑)

การพิมภะ, อุบาสก : อุบาสกคนหนึ่งชาวนาทิกคาม (เรียกว่า ญาติกะ ก็มี นาติกะ ก็มี) เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี มีปกติให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาเป็นประจำ เจริญมรณัสสติกัมมัฏฐานอยู่เสมอ เป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี ถึงมรณกรรมแล้ว เป็นโอปปาติกะ (หมายถึงสัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ (ตาย) ก็หายวับไปไม่ทิ้งซากศพ เช่น เทวดาและสัตว์นรก เป็นต้น (ที.สี.อ. ๑๗๑/๑๔๙) เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ปรินิพพานในพรหมโลกนั้น ไม่หวนกลับมาเกิดอีก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๖/๑๐๑, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๗/๑๐๒)

การอดกลั้น : การระงับอารมณ์,อธิวาสนะ,มักมาคู่กันว่าอดทนอดกลั้น ดังคำในมหาปทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์ว่า ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ อันได้แก่ (๑) ขันติ (ความอดทน) (๒) โสรัจจะ (ความเสงี่ยม), ในมูลปัณณาสก์ สัพพาสวสูตร กล่าวถึงอาสวะทั้งหลายที่ต้องละด้วยการอดกลั้นก็มี อาสวะทั้งหลายที่ต้องละด้วยการเว้นก็มี, โดยอธิบายว่า ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้อดทนต่อความหนาวเป็นต้น เป็นผู้อดกลั้นต่อถ้อยคำหยาบ คำส่อเสียดเป็นผู้อดกลั้นต่อเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกาย เป็นทุกข์ กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจพรากชีวิตได้ ซึ่งเมื่อเธอไม่อดกลั้นอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่อเธออดกลั้นอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่

SAMPLE

ก่อความคับแค้นย่อมไม่มี,ในธรรมบท เรื่อง กล่าวถึงการอดกลั้นมาคู่กับขันติ ดังคำว่า ผู้ไม่ประทุษร้าย อดกลั้นคำด่าการฆ่าและการจองจำได้ มีขันติเป็นพลัง มีขันติเป็นกำลังพล เราเรียกว่าพราหมณ์, ในอุทาน ถึงกัมมวิปากชสูตร กล่าวถึงการอดกลั้นทุกขเวทนาที่เกิดจากผลกรรม,และในสุปปวาสาสูตร กล่าวถึงข้อดีของการอดกลั้นทำให้มีชีวิตอยู่รอดได้ ดังที่พระนางสุปปวาสา ทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีพระครรภ์หลงอยู่ถึง ๗ วัน ได้รับทุกขเวทนากล้าแข็ งแต่ทรงอดกลั้นไว้ด้วยความตรึก ๓ คือ (๑) พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบทรงแสดงธรรมเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ (๒) พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้(๓) พระนิพพานซึ่งไม่มีทุกข์เห็นปานนี้เป็นสุขดีอย่างแท้จริง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖/๑๘, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔/๒๔,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๐/๑๒๖, ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๙๙/๑๕๙, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒/๒๐๙,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๑๙๙)

อรรถกถาอธิบายการอดกลั้นว่าหมายถึงความอดทน ดังคำว่า ความอดทน ในที่นี้หมายถึงความอดทนด้วยการอดกลั้น(อธิวาสนขันติ) (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๑๖๖/๗๑)

การอดอาหาร : การไม่ยอมกินอาหารปกติ,เป็นวัตรอย่างหนึ่ง ของนักบวชนอกพระพุทธศาสนา, การไม่รับประทานทั้งอาหารและน้ำ ; ในที่นี้หมายถึงกินอาหารให้น้อยลงๆ ในแต่ละมื้อ ในมัชฌิมนิกาย มหาสัจจกสูตร โพธิราชกุมารสูตร สังคารวสูตร กล่าวถึงมหาบุรุษปฏิบัติด้วยการอดอาหาร ในการบำเพ็ญทุกกรกิริยาของมหาบุรุษ,ในธรรมบท เรื่อง พหุภัณฑิกภิกขุวัตถุ กล่าวถึงการเป็นคนเปลือย การเกล้าชฎา การเอาโคลนทาตัว กา รอดอาหาร การนอนบนพื้นดินการมีกายหมักหมมด้วยธุลี หรือการทำความเพียรด้วยการนั่งกระโหย่ง วัตรทั้งหมดเหล่านี้หาชำระคนผู้ยังไม่ล่วงพ้นความสงสัยให้หมดจดได้ไม่,ในกุณาลชาดก กล่าวถึงคนที่อดอาหารแล้วทำกรรมชั่ว ดังคำว่า นางสมณีชื่อปัญจตปาวี อาศัยอยู่ท่ามกลางป่าช้ายังพรตคือการอดอาหาร ๔ วันแล้วจึงจะบริโภคให้ผันแปรไป ได้กระทำลามกกับนักเลงสุรา,ในเวสสันตรชาดก กล่าวถึงการอดอาหารทำให้ได้สามี ดังคำว่า กุมารีได้สามีด้วยวัตตจริยาเป็นอันมาก คือ ด้วยการอดอาหาร ทรมานท้องและด้วยการผูกคาดด้วยไม้คางโค เป็นต้น,ในจริยาปิฎก สังขพราหมณจริยา กล่าวถึงความสันโดษอย่างยิ่งด้วยการอดอาหาร ดังคำว่า ในสรีระของเรามีผิวพรรณไม่เปลี่ยนแปลงเพราะการอดอาหารนั้นเป็นปัจจัยเลย เรายับยั้งอยู่ตลอดวันนั้นๆ ด้วยปีติ สุข และความยินดี (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๙/๔๑๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๔/๔๐๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๘๑/๖๐๙,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๑/๗๕,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๙๐/๑๔๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๓๔/๔๗๒,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๘/๗๒๘)

SAMPLE

การอนุมาน : การคาดคะเน, คาดคะเนตามหลักเหตุผล, การคาดหมาย ; คำว่า ธรรมที่เป็นพยาน ในคำว่า ได้เห็นธรรมที่เป็นพยาน ซึ่งไม่ต้องเชื่อใคร อธิบายว่า ได้เห็น คือ ได้แล เห็นได้แทงตลอดธรรมที่ประจักษ์แก่ตน ธรรมที่รู้ด้วยตนเอง มิใช่โดยอาการเชื่อผู้อื่น ว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยการเล่าลือมิใช่โดยการถือสืบๆ กันมา มิใช่โดยการอ้างตำรา มิใช่โดยตรรก มิใช่โดยการอนุมาน มิใช่โดยการคิดตรองตาม แนวเหตุผล มิใช่เพราะเข้าได้กับ ทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว รวมความว่า ได้เห็นธรรมที่ เป็นพยาน ซึ่งไม่ต้องเชื่อใคร (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๖๙/๔๗๘)

การอบ : การปรุงกลิ่นด้วยควัน; การทำให้ร้อนหรือสุกด้วยไอน้ำหรือไอไฟในที่ที่ความร้อนออก ไม่ได้; อากาศถ่ายเทไม่ได้, มูลปัณณาสก์ มหาสีหนาทสูตร จูฬธัมมสมาทานสูตร กล่าวว่า นักบวชหรือปริพาชกถือการลงอาบน้ำวันละ๓ ครั้ง ถือการย่างและการอบ กายหลายรูปแบบ,ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงบุตรปฏิบัติต่อมารดาบิดาทั้งสองท่าน ด้วยการอบกลิ่น การนวด,ในสพรหมกสูตร พหุการสูตร กล่าวถึงบัณฑิตพึงนมัสการ และสักการะบิดามารดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น,ในโสณนันทชาดก กล่าวถึงดาบสผู้เป็นบุตรปฏิบัติต่อมารดาบิดาด้วยการอบตัวและอาบน้ำให้ และด้วย การล้างเท้าทั้ง ๒ ให้ท่าน,ในมหานิทเทส จูฬนิทเทสกล่าวถึงการประดับตกแต่งของ คฤหัสถ์ว่ามีการอบตัว การนวดตัว,ในอปทาน พระกุฏิฐปกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของ ตนว่า ข้าพเจ้าเป็นคนรักษาพระคันธกุฎีของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใสอบพระคันธกุฎีให้หอมด้วยมือทั้ง ๒ ของตน ตามกาลอันสมควร ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้นจึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้ เป็นผลแห่งการอบพระกุฎี (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๕/๑๕๙, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๗๐/ ๕๑๒,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/ ๖๓/๑๐๗,ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๘๒/๘๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๑/๔๕๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๕/๔๖๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๔๑๐)

การอบกลิ่น : การรมด้วยกลิ่นในที่กลิ่นกระจายออกไปไม่ได้ ในอังคุตตรนิกาย เรื่องการตอบแทนที่ ทำได้ยาก กล่าวถึงบุตรปฏิบัติต่อมารดาบิดาทั้งสองด้วยการอบกลิ่น การนวด,ในพร หมกสูตร พหุการสูตร กล่าวถึงบัณฑิตพึงนมัสการและสักการะบิดามารดานั้นด้วย ข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น,ในพหุการสูตร กล่าวถึงบัณฑิตพึงนมัสการและ สักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การอาบน้ำและการล้าง เท้า (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๔/๗๗, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/ ๖๓/๑๐๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๖)

SAMPLE

การอบกาย : การให้ร่างกายอยู่ในที่ที่ความร้อนออกไม่ได้ หมายถึงการอบร่างกายในกระโจม, การทำให้ร้อนหรือสุกด้วยไอน้ำหรือไอไฟในที่ที่ความร้อนออกไม่ได้, การปรุงกลิ่นด้วยควัน หรือการรมด้วยกลิ่นในที่ที่ควันหรือกลิ่นกระจายออกไปไม่ได้, การทำให้ร้อนหรือสุกด้วยไฟ, การทำให้ร้อนหรือสุกด้วยไอน้ำ หรือไอไฟในที่ที่ความร้อนออกไปไม่ได้ ; ๑ ในพรหมจรรย์ในการบำเพ็ญตบะของปริพาชกบางคนที่เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๕/๑๕๙),ในมหาสีหนาทสูตร กล่าวถึงการบำเพ็ญตบะของมหาบุรุษในคราวที่บำเพ็ญทุกกรกิริยาว่าถือการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง ถือการย่างและการอบกายหลายรูปแบบ,ในจูฬธัมมสมาทานสูตร กล่าวถึงปริพาชกถือการลงอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง ถือการย่างและการอบกายหลายรูปแบบ,ในมัชฌิมปัณณาสก์ อปัณณกสูตร และโฆฏมุขสูตร กล่าวถึงอเจลก(ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาทเลียมือ... ถือการย่างและการอบกายหลายรูปแบบ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๕๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๗๐/๕๑๒, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๖/๑๑๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๕/๕๒๑),

การอภิวาท : การกราบไหว้ ; ๑ ในอาการ ๕ อย่าง ที่พวกเจ้าศากยะยังต้องกระทำในพระเจ้าปเสนทิโกศล และพระเจ้าปเสนทิโกศลก็ยังต้องกระทำในพระตถาคต ได้แก่ (๑) การนอบน้อม (๒) การอภิวาท (๓) การต้อนรับ (๔) อัญชลีกรรม (๕) สามีจิกรรม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๗/๘๘) ; พระองค์(พระผู้มีพระภาค)ย่อมควรแก่การอภิวาท การสดุดี การไหว้ การสรรเสริญ การนมัสการ และการบูชาทุกอย่าง (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๔๑/๕๖๑)

การอยู่ครองเรือน : การร่วมชีวิตครอบครัว, การที่ชายและหญิงมีความพอใจในรสสัมผัสซึ่งกันและกัน ตกลงใจที่จะใช้ชีวิตคู่ร่วมกัน จะเผชิญกับปัญหาร่วมกัน และมีความพยายามที่จะดำเนินชีวิตร่วมกันเพื่อความสุขในการครองเรือน, การที่บุคคล ๒ คน ซึ่งต่างก็มีพื้นฐานจากครอบครัวเดิมต่างกัน มีความคิด ค่านิยม รสนิยมต่างกัน มาอยู่ร่วมกัน, การเป็นเจ้าของบ้าน และปกปักรักษาคุ้มครองคนในครัวเรือนให้ได้รับความสุข

ในถปติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การอยู่ครองเรือนในโลกนี้คับแคบ (อึดอัด) เป็นทางมาแห่งธุลี ส่วนบรรพชา (การบวช) ปลอดโปร่ง (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๒/๑๒๑, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๒/๔๙๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เพราะไม่มีเวลาว่างที่จะทำกุศลกรรมได้อย่างสะดวก แม้เรือนมีเนื้อที่กว้างขวางถึง ๖๐ ศอก มีบริเวณภายในบ้านตั้ง ๑๐๐ โยชน์ มีคนอยู่อาศัย ๒ คน คือ สามีภรรยา ก็ยังถือว่าคับแคบ เพราะต้องคอยห่วงใยและกังวลต่อกัน (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๙๑/๑๖๓,

SAMPLE

สำ.นิ.อ.(บาลี)๒/๑๕๔/๒๐๑, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๙๘/๔๒๑) เป็นทางมาแห่งธุลี เพราะเป็นที่เกิดและเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสอันทำจิตให้เศร้าหมอง เช่น ราคะ เป็นต้น (ที.สี.อ.(บาลี)๑/๑๙๑/๑๖๓, สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๑๕๔/๒๐๑, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๙๘/๔๒๒) การบวช ชื่อว่าปลอดโปร่ง เพราะนักบวชแม้จะอยู่ในเรือนยอดปราสาทแก้ว หรือเทพวิมาน ซึ่งมีประตูหน้าต่างปิดมิดชิด ก็ยังถือว่าปลอดโปร่ง เพราะนักบวชไม่มีความยึดติดในสิ่งใด ๆ ทั้งยังมีเวลาว่างที่จะทำกุศลกรรมได้อย่างสะดวกอีกด้วย (ที.สี.อ.(บาลี)๑/๑๙๑/๑๖๓, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๑๙๘/๔๒๑-๔๒๒)

การอยู่จำพรรษา : การอยู่ประจำวัดตลอดสามเดือนในฤดูฝน คือ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เรียกว่า ปุริมพรรษา พรรษาต้น หรือ ปุริมิกาวัสสูปนายิกา หรือ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๙ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เรียกว่า ปัจฉิมพรรษา พรรษาหลัง หรือ ปัจฉิมิกาวัสสูปนายิกา ; ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาแล้วกรานกฐิน ย่อมได้รับอานิสงส์ ๕ อย่าง คือ ๑. เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา ๒.ไม่ต้องถือไตรจีวรไปครบสำรับ ๓. ฉันคณโภชนะได้ ๔. ทรงอติเรกจีวรไว้ได้ตามต้องการ ๕.พวกเธอจะได้จีวรที่เกิดขึ้นในที่นั้น (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๐๖/๑๔๖) (อานิสงส์ทั้ง ๕ นี้ได้ชั่วเวลาหนึ่งเดือน นับแต่ออกพรรษาแล้ว คือ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ นอกจากนั้นยังได้สิทธิที่จะกรานกฐินและได้รับอานิสงส์ ๕ นั้นต่อไปอีก ๔ เดือน (เฉพาะภิกษุผู้อยู่จำพรรษาแรกเท่านั้น ผู้อยู่จำพรรษาหลังไม่ได้อานิสงส์และสิทธิพิเศษเหล่านี้) (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๘/๓๔๔)

การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม : ปฏิรูปเทสวาสะ อยู่ในประเทศอันสมควร, อยู่ในถิ่นที่ดี, อยู่ในถิ่นที่เหมาะ หมายถึงอยู่ในถิ่นเจริญ มีคนดี มีนักปราชญ์ ; ข้อ ๑ ในจักร ๔ ได้แก่ (๑) ปฏิรูปเทสวาสะ(การอยู่ในถิ่นที่ดี) (๒) สัปปุริสูปัสสยะ การสมาคมกับสัตบุรุษ (๓) อัตตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ (๔) ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๑/๕๐) ; ข้อ ๔ ในมงคล ๓๘ (๑) อเสวนา จ พาลานำ ไม่คบคนพาล (๒) ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา คบบัณฑิต (๓) ปูชา จ ปูชะนียานำ บูชาคนที่ควรบูชา (๔) ปฏิรูปเทสวาโส จ อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ฯลฯ (๓๖) อโสกำ จิตไม่เศร้า (๓๗) วิรชำ จิตปราศจากธุลี (๓๘) เขมำ จิตเกษม) (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๒๖๓/๕๖๒)

การอยู่ประจำที่นาน : อตินิวาสะ, การอยู่ประจำนานเกินไป,การอยู่อาศัยไม่มีกำหนดพอดี, การอยู่ประจำไม่ย้ายถิ่น หมายถึงการอยู่ติดที่ไม่ยอมไปไหน ในอตินิวาสสูตร กล่าวถึงการอยู่ประจำที่นานมีโทษ ๕ คือ (๑) มีสิ่งของมากสะสมสิ่งของมาก (๒) มีเภสัชมากสะสมเภสัชมาก(๓) มีกิจมาก มีหน้าที่ที่จะต้องทำมาก ยึดติดในการงานที่จะพึงทำ (๔) อยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์และบรรพชิตด้วยการคลุกคลีอย่างคฤหัสถ์อันไม่สมควร(๕)

SAMPLE

เมื่อจากอาวาสนั้นไป จากไปทั้งที่ยังมีความห่วงใย,มัจฉรีสูตร กล่าวถึงการอยู่ประจำที่นานมีโทษ ๕ คือ (๑-๕) เป็นผู้ตระหนี่อาวาส ตระกูล ลาภ วรรณะ และตระหนี่ธรรม และพระพุทธเจ้าตรัสถึงการอยู่มีกำหนดพอดี ซึ่งจะได้รับอานิสงส์ ๕ อย่าง มีนัยตรงกันข้ามกัน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๓/๓๖๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๔/๓๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า ตระหนี่วรรณะ ในที่นี้หมายถึงตระหนี่คุณความดี ตระหนี่ธรรม ในที่นี้หมายถึงตระหนี่ปริยัติ(องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๒๓-๒๒๔/๙๐)

การอยู่ปราศจากไตรจีวร : พระบัญญัติว่า เมื่อจีวรของภิกษุสำเร็จแล้ว เมื่อกฐินเดาะแล้ว ถ้าภิกษุอยู่ปราศจากไตรจีวรแม้สิ้นราตรีหนึ่ง ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งเป็นไข้อยู่กรุงโกสัมพี พวกญาติส่งทูตไปสำนักของภิกษุนั้นให้แจ้งข่าวว่า “นิมนต์พระคุณท่านมาเถิด พวกเราจะอุปัฏฐาก” ภิกษุทั้งหลายก็กล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านไปเถิด พวกญาติจะอุปัฏฐากท่านเอง” ภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า ‘ภิกษุไม่พึงอยู่ปราศจากไตรจีวร’ กระผมเป็นไข้ไม่สามารถนำไตรจีวรไปได้ กระผมจะไม่ไป” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคจึง ทรงอนุญาตให้สมมติติจีวราวิปวาส (สมมติเพื่อไม่เป็นการอยู่ปราศจากไตรจีวร) ดังนี้ ภิกษุผู้เป็นไข้นั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษา นั่งกระโหย่งประนมมือกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมเป็นไข้ไม่สามารถนำไตรจีวรไปได้ กระผมขอให้สงฆ์สมมติเพื่อไม่เป็นการอยู่ปราศจากไตรจีวร พึงกล่าวขออย่างนี้เป็นครั้งที่ ๒ พึงกล่าวขออย่างนี้เป็นครั้งที่ ๓ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้เป็นไข้ ไม่สามารถนำไตรจีวรไปได้เธอขอให้สงฆ์สมมติเพื่อไม่เป็นการอยู่ปราศจากไตรจีวรถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงให้สมมติเพื่อไม่เป็นการอยู่ปราศจากไตรจีวรแก่ภิกษุชื่อนี้ นี่เป็นญัตติ ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้เป็นไข้ไม่สามารถนำไตรจีวรไปได้ เธอขอให้สงฆ์สมมติเพื่อไม่เป็นการอยู่ปราศจากไตรจีวร สงฆ์ให้สมมติเพื่อไม่เป็นการอยู่ปราศจากไตรจีวรแก่ภิกษุชื่อนี้ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการให้สมมติเพื่อไม่เป็นการอยู่ปราศจากไตรจีวรแก่ภิกษุชื่อนี้ ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง การสมมติเพื่อไม่เป็นการอยู่ปราศจากไตรจีวร อันสงฆ์ให้แล้วแก่ภิกษุมีชื่อนี้ ชอบแก่สงฆ์ เหตุนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าทรงความนี้ไว้ด้วยอย่างนี้ ; พระอนุบัญญัติว่า จีวรของภิกษุสำเร็จแล้ว กฐินเดาะเสียแล้ว ถ้าภิกษุอยู่ปราศจากไตรจีวร แม้สิ้นราตรีหนึ่ง เว้นแต่ภิกษุได้รับสมมติ เป็นนิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๗๓/๑๐, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๓/๑๑, วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๗๓/๑๐)

SAMPLE

การอยู่ป่า : การอาศัยอยู่ป่า,อรัญญวาสะ,หมายถึงการออกบวชใช้ชีวิตอยู่ตามป่าเขา ในมัชฌิมปัณณาสก์ กล่าวถึงพระองคุลิมาลเถระเมื่อบวชแล้ว ถือธุดงค์ ๔ อย่างคือถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือไตรจีวรเป็นวัตร ,ในสัปปุริสสูตร กล่าวถึงอสัตบุรุษถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เพราะมุ่งหวังเพื่อยกตน ข่มผู้อื่น,ในชิณณสูตร กล่าวว่า พระมหากัสสปเถระกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการอยู่ป่าเป็นวัตร,ในจตุตถอนาคตภยสูตร กล่าวถึงพวกภิกษุในอนาคต จักละการอยู่ป่าเป็นวัตร จักละเสนาสนะอันเงียบสงัด คือป่าโปร่ง และป่าทึบ ไปรวมกันอยู่ที่หมู่บ้าน นิคม และเมืองหลวงและจักถึงการแสวงหาที่ไม่สมควร,ในอังคุตตรนิกาย อารัญญกสูตร กล่าวถึงภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ทำอานาปานสติกัมมัฏฐานให้มากอยู่ ไม่นานนัก ย่อมบรรลุอกุปปธรรม คือถือการอยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ในเสนาสนะอันเงียบสงัด (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๑/๔๒๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๗/๑๒๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๘/๒๔๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๘/๑๖๘)

การอยู่ป่าเป็นวัตร : ชื่อธุดงค์อย่างหนึ่ง, เป็น ๑ ในธรรม ๕ ประการ ที่เมื่อภิกษุทำอานาปานสติกัมมัฏฐานให้มากอยู่ ไม่นานนัก ย่อมบรรลุอกุปปธรรม ได้แก่ (๑) เป็นผู้มีธุระน้อย มีกิจน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษในบริขารแห่งชีวิต (๒) เป็นผู้มีอาหารน้อย หมั่นประกอบความไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง (๓) เป็นผู้มีการหลับน้อย หมั่นประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ (๔) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ในเสนาสนะอันเงียบสงัด (๕) พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว ; ๑ ใน ธุดงค์ ๘ ข้อ ได้แก่ ๑.อารัญญิกังคธุดงค์ (สมาทานการอยู่ป่าเป็นวัตร) ๒.ปิณฑปาติกังคธุดงค์ (สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร) ๓.ปังสุกูลิกังคธุดงค์ (สมาทานการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร) ๔. เตจีวริกังคธุดงค์(สมาทานการทรงไตรจีวรเป็นวัตร) ๕.สปทานจาริกังคธุดงค์(สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร) ๖.ขลุปัจฉาภัตติกังคธุดงค์(สมาทานการงดฉันอาหารมื้อหลังเป็นวัตร) ๗.เนสัชชิกังคธุดงค์(สมาทานการนั่งเป็นวัตร) ๘. ยถาสันถติกังคธุดงค์(สมาทานการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร) ; พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุผลของการอยู่ป่าไว้ว่า อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปอยู่อาศัยป่าทึบแห่งใดแห่งหนึ่ง เมื่อเธอเข้าไปอยู่อาศัยป่าทึบนั้น สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็สิ้นไป และภิกษุนั้นก็บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอย ย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก ภิกษุนั้นควรพิจารณาอย่างนี้ว่า ‘เราเข้ามาอยู่อาศัยป่าทึบนี้ เมื่อเราเข้ามาอยู่อาศัยป่าทึบนี้ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็สิ้นไป และเราก็

SAMPLE

บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอย ย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก แต่เราไม่ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพราะเหตุแห่งจีวร ฯลฯ เพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ฯลฯ เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ เราไม่ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพราะเหตุแห่งคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เมื่อเป็นเช่นนั้น เมื่อเราเข้าไปอยู่อาศัยป่าทึบนี้ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็สิ้นไป และเราก็บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ' ภิกษุนั้นรู้แล้วควรอยู่ในป่าทึบนั้น ไม่ควรหลีกไป (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๙๓/๒๐๕-๒๐๖), ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๓/๑๙๖)

การอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน : ในชิณณสูตร ว่าด้วยความแก่ พระมหากัสสปเถระพิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ ประการ คือ ๑. การอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของตน ๒. อนุเคราะห์คนรุ่นหลัง จึงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการอยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ... เป็นผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ... เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร ... เป็นผู้มักน้อย ... เป็นผู้สันโดษ ... เป็นผู้สงัดจากหมู่ ... ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ... เป็นผู้ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารภความเพียร (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๔๘/๒๔๒)

อรรถกถาอธิบายว่า การอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของตน ในที่นี้หมายถึงการอยู่ป่าเป็นวัตรอันเป็นสถานที่สัปปายะแก่การประพฤติธรรม เพราะไม่มีเสียงรบกวนเหมือนอยู่ในบ้าน (สำ.นิ.อ. ๒/๑๔๘/๑๙๒)

ในสุขวิหาริชาดก ว่าด้วยการอยู่เป็นสุข (ฤาษีโพธิสัตว์แสดงธรรมถวายพระราชาว่า) บุคคลเหล่าอื่นไม่ต้องรักษาคุ้มครองผู้ใด และผู้ใดก็ไม่ต้องรักษาคุ้มครองบุคคลเหล่าอื่น มหาบพิตร ผู้นั้นแหละไม่เยื่อใยในกามทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นสุข (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๑๐/๔) ; การอยู่เป็นสุข ความหมายน่าจะอันเดียวกันกับ การอยู่ผาสุก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "เห็นการอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของตน" หมายถึงการอยู่ผาสุกอันเป็นโลกิยะและโลกุตตระ (องฺ.ทุก.อ.๒/๓๑/๓๐,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๑/๗๖)

การอยู่ผาสุก : การอยู่อย่างสุขสบาย มีความสงบร่มเย็น ; คำว่า สุข กับ ผาสุก มีความหมายคล้ายกัน คำว่า สุข หมายถึง สบายกายสบายใจ ไม่เดือดร้อน เช่น คนเราย่อมมีสุขบ้างทุกข์บ้าง, ขอให้มีความสุขความเจริญ ; คำว่า ผาสุก หมายถึง สบาย, สงบ, ร่มเย็น, เช่น ฉันปรารถนาให้บ้านเมืองมีความผาสุกตลอดไป, ขณะที่เรานอนหลับอย่างผาสุกอยู่ในบ้าน มีคนจำนวนหนึ่งช่วยรักษาความปลอดภัยให้เรา ; การอยู่ผาสุก ความหมายน่าจะอันเดียวกันกับ การอยู่เป็นสุข ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "เห็น

SAMPLE

การอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของตน” หมายถึงการอยู่ผาสุกอันเป็นโลกิยะและโลกุตตระ (องฺ.ทุก.อ.๒/๓๑/๓๐, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๑/๗๖)

การอยู่ผู้เดียว : การอยู่โดดเดียว, การอยู่คนเดียว, การอยู่เพียงเราหนึ่งเท่านั้นไม่มีอื่นอีก เช่นคนเดียว ,การไม่มีเพื่อนเข้าหมู่บ้านบิณฑบาตผู้เดียว กลับผู้เดียว นั่งในที่ลับผู้เดียว และอธิษฐานจงกรมผู้เดียว ดังที่พระผู้มีพระภาค ทรงมุ่งมั่นปฏิบัติธรรมที่ยินดีการอยู่ผู้เดียว,ในสังยุตตนิกาย เถรนามกสูตร กล่าวถึงพระเถรนามกะมีปกติอยู่ผู้เดียว และมีปกติกล่าวสรรเสริญการอยู่ผู้เดียว,ในเถรคาถา พระปัสสิกเถระกล่าวว่า บุคคลควรศึกษาคำสุภาษิต การเข้าไปนั่งใกล้สมณะ การอยู่ผู้เดียวในที่ลับ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๔/๓๓๖,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๔/๓๓๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๓๙/๓๗๗)

อรรถกถาอธิบายถึงที่หลีกเร้นว่าหมายถึงการอยู่ผู้เดียว การอยู่โดยเพ่งพินิจธรรมหรือการอยู่ด้วยผลสมาบัติ,อีกนัยหนึ่งการอยู่ผู้เดียวด้วยผลสมาบัติ (สำ.สฬา.อ.(บาลี)๓/๘๗/๒๐, องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๗/๑๐๖-๑๐๗,องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๖๘/๒๐๓)

การอยู่ร่วมกัน : สังวาส, การอยู่ร่วมเป็นอันเดียวกันแบบสามีภรรยา, หมายถึงการที่ชายหญิงใช้ชีวิตคู่ด้วยกันแบบสามีภรรยา, การอยู่ด้วยกัน, การอยู่ร่วมเป็นอันเดียวกัน ในอังคุตตรนิกาย ปฐมสังวาสสูตร ทุติยสังวาสสูตร กล่าวถึงการอยู่ร่วมกันไว้ว่า การอยู่ร่วมกัน ๔ แบบ คือ (๑) สามีผีอยู่ร่วมกับภรรยาผี (๒) สามีผีอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา (๓) สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาผี (๔) สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา,ในฐานสูตร ฐานะที่พึงรู้ด้วยฐานะ และสัตตชฏิลสูตร กล่าวถึงศีลพึงรู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน และศีลนั้นแลพึงรู้ได้โดยใช้เวลานานไม่ใช่นิดหน่อย ผู้มนสิการจึงรู้ได้,ในโสณสูตร กล่าวถึงวิถีชีวิตของพราหมณ์ในปัจจุบันว่าบัดนี้ พวกพราหมณ์ซื้อบ้างขายบ้างซึ่งพราหมณี ยังการอยู่ร่วมกันให้เป็นไปด้วยความรักด้วยความผูกพัน,ในมิคสาลาสูตร กล่าวไว้ว่า บางคนในโลกนี้เป็นผู้งดเว้นจากบาป มีการอยู่ร่วมเป็นสุข เพื่อนพรหมจารียินดียิ่งด้วยการอยู่ร่วมกัน,ในสาเกตชาดก กล่าวถึงเหตุแห่งความรักไว้ว่า ความรักเกิดด้วยสาเหตุ ๒ คือ(๑) ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน(๒) ด้วยการเกื้อกูลกันและกันในปัจจุบัน เหมือนดอกอุบลเกิดในน้ำ, ในจูฬนารทกัสสปชาดก กล่าวว่า เพราะการอยู่ร่วมกันนานเกินไป คนที่รักกันก็จะกลายเป็นไม่รักกัน,ในสัตติคุมพชาดกกล่าวว่า บุคคลทำคนเช่นไรให้เป็นมิตรและคบหาจนสนิทกับคนเช่นไร ถึงเขาก็เป็นเช่นคนนั้น เพราะการอยู่ร่วมกันเป็นเช่นนั้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๔/๙๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๒/๒๗๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๑/๓๐๕,องฺ.ฉกฺก.

SAMPLE

(ไทย) ๒๒/๔๔/๕๐๔,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๒/๒๘๕,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๗๔/๑๑๑,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๓๗/๔๐๒,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๘๑/๕๐๑)

การอวดอ้างวาทะ : อวด แสดงให้รู้เห็น, เอาให้ชม, ยกย่องต่อหน้าชุมชน, อวดกล้าคุณสมบัติของคนขลาด อวดฉลาดคุณสมบัติของคนโง่ ; อวดอ้าง คุยโต, ยกคุณวิเศษของตัว, พูดแสดงสรรพคุณหรือคุณวิเศษที่มิได้มีอยู่หรือให้เกินความเป็นจริง, พูดโดยยกหลักฐานซึ่งไม่มีอยู่จริงหรือที่บิดเบือนไปจากความจริงมาประกอบ ; ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต พรหมจริยสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรื่องการอวดอ้างวาทะไว้ดังนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประพฤติพรหมจรรย์นี้ มิใช่เพื่อจะลวงคน มิใช่เพื่อเกลี้ยกล่อมคน มิใช่เพื่ออานิสงส์คือลาภสักการะและชื่อเสียง มิใช่เพื่ออานิสงส์คือการอวดอ้างวาทะ มิใช่เพื่อให้คนรู้ว่า ‘คนจงรู้จักเราด้วยอาการอย่างนี้’ แท้จริง ตถาคตประพฤติพรหมจรรย์นี้เพื่อสำรวมระวัง เพื่อละ เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับทุกข์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๕/๔๑)

การออกจากสมาธิ : บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๒) บุคคลผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาธิ* แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) บุคคลผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๔) บุคคลผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ (*ฉลาดในการออกจากสมาธิในที่นี้หมายถึงกำหนดเวลาที่จะออกจากสมาธิได้ (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๒๔/๑๐๙) บุคคลผู้ได้ฌานที่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ เป็นผู้เลิศประเสริฐ เป็นประธาน สูงสุด และยิ่งใหญ่ที่สุด (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๖๔/๓๘๗)

การออกจากอาบัติ : วิธีออกจากอาบัติ ๒ วิธี คือ (๑) เทสนาวิธี ได้แก่ วิธีแสดงอาบัติหรือปลงอาบัติ (ได้แก่ อาบัติถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต) (๒) กัมมวาจาวิธี หรือ วุฏฐานวิธี ได้แก่ วิธีปฏิบัติสำหรับผู้จะเปลื้องตนออกจากอาบัติสังฆาทิเสส มี ๔ อย่าง คือ ปริวาส มานัต อัพภาน และปฏิกัสสนา (องฺ.ทุก.อ. ๒/๙๘/๖๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๘/๑๐๙), (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๖/๕๓๔)

การออกปากขอ : การเอ่ยปากขอสิ่งที่ประสงค์ หมายถึงออกปากขอเอง เช่นในภิกขุนีวิภังค์ กล่าวถึงภิกษุณีออกปากขอเขามาฉันเพราะเหตุผลคืออาพาธ ออกปากขออปรัณชาติ,ในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ และในมหาวรรค กล่าวว่า การขอ การออกปากขอ ย่อมไม่เป็นที่พอใจแม้ของพวกสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้น ไม่จำต้องกล่าวถึงพวกมนุษย์เลย, การออก

SAMPLE

ปากขอย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของคนทั้งหลาย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔๕/๓๘๒, วิ.ภิกฺขุนี. (ไทย) ๓/๘๒๒/๑๔๔, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๒๒๙/๓๘๖,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๐/๒๖๑)

การอ้างเลศ : อ้าง ได้แก่ ระบุ, บ่ง, กล่าวถึง, ชี้เป็นหลัก, ถือเอา ; เลศ ได้แก่ อุบาย, แสดงอาการรู้ในท่าที, แบบ, ชั้นเชิง ; เลศนัย แสดงอาการรู้กันในท่าที, การพูดหรือแสดงอาการเป็นชั้นเชิงให้รู้ในที เช่น พูดเป็นเลศนัย ขยิบตาให้รู้เป็นเลศนัยว่าให้หยุดพูด; การอ้างเลศ เป็นสาเหตุของการหมกมุ่นในความเกียจคร้าน มีโทษ ๖ ประการ คือ ๑. มักอ้างว่า ‘หนาวเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน ๒.มักอ้างว่า ‘ร้อนเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน ๓. มักอ้างว่า ‘เวลาเย็นเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน ๔. มักอ้างว่า ‘เวลายังเช้าเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน ๕. มักอ้างว่า ‘หิวเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน ๖. มักอ้างว่า ‘กระหายเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน บุคคลที่มากไปด้วยการอ้างเลศ ผัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๕)

การอาบสะอาด : การใช้น้ำรดตัวหรือลงในน้ำทั้งตัว เพื่อแก้ร้อนหรือชำระล้างเหงื่อไคลเป็นต้น เรียกว่าอาบ อาบน้ำ, ในที่นี้หมายถึงการอาบคือการออกจากกิเลสอันมีในภายใน มุ่งถึงการชำระกิเลสที่มีอยู่ให้หมดจดด้วยธรรมเครื่องสลัดออกจากกิเลส จนหลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวง, ในมูลปัณณาสก์ วัตถูปมสูตร กล่าวถึง ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ ละอวิชชาสวะ และรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ได้ชื่อว่าเป็นผู้อาบสะอาดแล้วด้วยการอาบสะอาดในภายใน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๘/๖๗)

อรรถกถาอธิบายถึงเหตุที่ตรัสพระสูตรนี้ เพราะมีเหตุที่พราหมณ์ผู้มีความเห็นว่าความบริสุทธิ์มีได้เพราะการอาบน้ำ เพราะมีความเชื่อว่า คนที่อาบน้ำในแม่น้ำสุนทริกาย่อมละบาปได้ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๗๙/๑๘๙)

การอุบัติ : เกิด, เกิดขึ้น, การเกิดขึ้น, กำเนิด, การบังเกิด, เหตุ, เหตุให้เกิด (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๕/๒๓๘) ; การอุบัติ หมายถึงเกิด (ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) ๑๐๖/๑๕๓, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๐๖/๕๘๑)

การะเกด : ไม้จำพวกเตย ลำเจียก ลำจวน ต้นขนาดย่อม ใบยาวแยกออกจากโคนต้น คล้ายสัปปะรด ใบแข็งสีนวล ริมใบมีหนามแหลมตลอด ดอกสีเหลืองพุ่งออกจากกลีบต้น มีใบอ่อนหุ้มเกสรมิดชิด กลิ่นหอมเย็น มักขึ้นในที่ชื้นแฉะ ตามริมน้ำ และชายคลอง, ลำเจียกหนู ก็เรียก ; ๑ ในบรรดาหมู่ไม้นานาชนิดที่ผลิดอกออกผลจำนวนมาก ณ ที่ใกล้อาศรมของโกสิยดาบส ในสุธาโภชนชาดก ว่าด้วยอาหารทิพย์ ดังความว่า ณ ที่ใกล้อาศรมนี้มีหมู่ไม้นานาชนิด ผลิดอกออกผลจำนวนมาก คือ มะม่วง มะหาด

SAMPLE

ขนุน ทองกวาว มะรุม อีกทั้งโลดทะนง บัวบก การะเกด จันทน์กระพ้อ และหมากหอมก็ผลิดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๖๐/๑๒๘) ; ๑ ในบรรดาต้นไม้ที่ขึ้นริมขอบสระโบกขรณี ใกล้ที่ประทับของพระเวสสันดร ในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนา พรรณนากัณฑ์มหาพน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ต้นมะคำไก่ ไม้มะซาง ต้นแก้ว ต้นมะรุม การะเกด กรรณิการ์ และชบาผลิดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๔๐/๕๐๒)

การัณฑวสูตร : พระสูตรว่าด้วยสมณะหยากเยื่อ ในสูตรนี้กล่าวถึงเรื่องที่ภิกษุทั้งหลายโจทภิกษุด้วยอาบัติ ภิกษุรูปที่ถูกโจทนั้น พูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงอาการโกรธ ขัดเคือง และไม่พอใจ (องฺ.อฏฺ.ก.(ไทย)๒๓/๑๐/๒๑๕) ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ริมฝั่งสระคัคคราโบกขรณี เขตกรุงจัมปา ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงกำจัดบุคคลนี้ออกไป จงกำจัดบุคคลนี้ออกไป คนชนิดนี้ต้องขับออก เป็นบุตรนอกคอก กวนใจเสียจริง ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในธรรมวินัยนี้ มีการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิบาตรและจีวรเหมือนภิกษุผู้เจริญอื่น ๆ ตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายยังไม่เห็นอาบัติของเขา แต่เมื่อใด ภิกษุทั้งหลายเห็นอาบัติของเขา เมื่อนั้น ภิกษุทั้งหลายย่อมรู้จักเขาอย่างนี้ว่า ‘ผู้นี้เป็นผู้ประทุษร้ายสมณะ เป็นสมณะแกลบ เป็นสมณะหยากเยื่อ’ ครั้นรู้จักเขาอย่างนี้แล้ว จึงนาสนะเขาออกไป ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะคิดว่า ‘ภิกษุนี้อย่าได้ประทุษร้ายภิกษุที่ดีอื่น ๆ’ (วิ.ม.(ไทย)๒/๔๒๘/๕๓๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า “นาสนะ” แปลว่า ให้ฉิบหาย ได้แก่ การลงโทษภิกษุ มี ๓ วิธี คือ (๑) ลิงคนาสนะ ให้สึก (๒) ทัณฑกรรมนาสนะ ไล่ออกจากสำนัก (๓) สังวาสนาสนะ ยกออกจากหมู่ (วิ.อ.(บาลี) ๒/๔๒๘/๔๒๐-๔๒๑), วิ.อ.(บาลี) ๓/๑๐๘/๗๙)

การันทิยชาดก : ชาดกว่าด้วยการันทิยพราหมณ์, ว่าด้วยการทำที่เหลือวิสัย ชาดกนี้กล่าวถึงการันทิยพราหมณ์กับอาจารย์ การันทิยะเห็นอาจารย์ให้ศีลกับคนทุกคนที่ได้พบเห็น ไม่ว่าเขาจะขอหรือไม่ขอก็ตาม คนเหล่านั้นเมื่อรับศีลไปแล้วก็รักษาบ้าง ไม่รักษาบ้าง จึงหาอุบายที่จะทำให้อาจารย์ให้ศีลแก่พวกคนที่ขอเท่านั้น โดยยกข้ออุปมาอุปมัยเปรียบเทียบว่า คนๆ เดียวไม่อาจจะทำแผ่นดินใหญ่ซึ่งมีมหาสมุทรสี่เป็นขอบเขต ให้ราบเรียบเพียงดังฝ่ามือได้ โดยการเกลี่ยก้อนหินลงไปในซอกเขา ฉันใด อาจารย์เพียงคนเดียวก็ไม่อาจที่จะทำให้มนุษย์ผู้มีทิฏฐิต่างๆ กันมาอยู่ในอำนาจได้ ฉันนั้นเหมือนกัน (ดูการันทิยะ, พระโพธิสัตว์) (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย)๒๗/๓๔/๒๐๕)

SAMPLE

การันทิยะ, พระโพธิสัตว์ : ในรัชสมัยของพระเจ้าพรหมทัตเจ้าผู้ครองเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์นามว่าการันทิยะ บังเกิดในสกุลพราหมณ์ เป็นอันเตวาสิกของอาจารย์ทิศาปาโมกข์ในเมืองตักกสิลา คราวนั้น อาจารย์นั้นให้ศีลแก่คนที่ได้ประสบพบเห็นทุกคนที่ไม่ได้ขอศีลเลย ไม่เว้นแม้แต่ชาวประมง คนเหล่านั้นเมื่อรับศีลไปแล้วก็ไม่รักษา อาจารย์จึงเล่าเรื่องนั้นให้อันเตวาสิกฟัง อันเตวาสิกจึงพากันกล่าวว่า ท่านอาจารย์ ท่านให้ศีลโดยความไม่ชอบใจของคนเหล่านั้น เพราะฉะนั้น พวกเขาจึงพากันทำลายเสีย นับแต่บัดนี้ไป ท่านพึงให้เฉพาะแก่คนที่ขอเท่านั้น อย่าให้แก่คนที่ไม่ขอ อาจารย์ได้ฟังดังนั้นก็เกิดความไม่สบายใจ แต่ก็ยังคงให้ศีลแก่พวกคนที่ตนได้ประสบพบเห็นอยู่นั่นแหละ อยู่มาวันหนึ่ง มีผู้คนมาจากหมู่บ้านแห่งหนึ่ง เชิญอาจารย์ไปสวด อาจารย์จึงเรียกการันทิยะมาแล้วกล่าวว่า การันทิยะ เราจะไม่ไป เธอจงพาพราหมณ์ ๕๐๐ นี้ไปสวด การันทิยพราหมณ์นั้นก็เดินทางไปตามที่อาจารย์สั่ง ครั้นเมื่อเสร็จกิจแล้วก็เดินทางกลับ ในระหว่างทาง เห็นซอกเขาแห่งหนึ่งจึงคิดว่า อาจารย์ของพวกเราให้ศีลแก่คนที่ได้ประสบพบเห็น ซึ่งไม่ได้ขอศีลเลย นับแต่บัดนี้ไป เราจะทำอาจารย์นั้นได้ให้ศีลเฉพาะแก่พวกคนที่ขอเท่านั้น เมื่อพราหมณ์เหล่านั้นกำลังพักผ่อนกันอยู่ เขาจึงลุกขึ้นไปยกศิลาก้อนใหญ่ โยนลงไปในซอกเขา โยนซ้ำแล้วซ้ำเล่าอยู่เช่นนั้น ลำดับนั้น พราหมณ์เหล่านั้นจึงถามการันทิยะว่า ท่านการันทิยะ ท่านทำอะไร การันทิยะก็ไม่ตอบอะไร พราหมณ์เหล่านั้นจึงไปบอกอาจารย์ อาจารย์นั้นเมื่อจะถามการันทิยะถึงเรื่องนั้น จึงกล่าวว่า เธอผู้เดียวรีบร้อน ยกเอาก้อนหินใหญ่กลิ้งลงไปในซอกภูเขาในป่า การันทิยะ จะมีประโยชน์อะไรแก่เธอด้วยการทิ้งก้อนหินลงในซอกเขานี้เล่าหนอ ? การันทิยะตอบว่า กระผมเกลี่ยหินก้อนเล็กก้อนใหญ่ลง จักกระทำแผ่นดินใหญ่นี้ซึ่งมีมหาสมุทรสี่เป็นขอบเขต ให้ราบเรียบเพียงดังฝ่ามือ เพราะฉะนั้นกระผมจึงได้ทิ้งหินลงในซอกเขา อาจารย์กล่าวว่า การันทิยะ เราสำคัญว่า มนุษย์คนเดียว ย่อมไม่สามารถจะทำแผ่นดินให้ราบเรียบดังฝ่ามือได้ เธอพยายามจะทำซอกเขานี้ให้เต็ม เห็นทีเธอก็จักละโลกนี้ไปเสียเปล่าเป็นแน่ การันทิยะกล่าวว่า ท่านอาจารย์ หากว่ามนุษย์คนเดียวไม่สามารถจะทำแผ่นดินใหญ่นี้ให้ราบเรียบได้ ฉันใด ท่านอาจารย์ก็จักนำมนุษย์เหล่านี้ผู้มีทิฏฐิต่างๆ กันมาไม่ได้ ฉันนั้นเหมือนกัน อาจารย์กล่าวว่า การันทิยะ เธอได้ชี้ทางสว่างให้แก่เรา แผ่นดินนี้มนุษย์ไม่สามารถจะทำให้ราบเรียบได้ ฉันใด เราก็ไม่อาจจะทำให้มนุษย์ทั้งหลายมาอยู่ในอำนาจของเราได้ ฉันนั้น อาจารย์ในครั้งนั้น คือพระสารีบุตรเถระ การันทิยพราหมณ์คือตถาคต (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย)๒๗/๓๔/๒๐๕, ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย)๒๗/๓๖/๒๐๕, ขุ,ชา.ปญฺจก.(ไทย)๒๗/๓๘/๒๐๕)

SAMPLE

กาล : เวลา, ครั้งคราว, หน ; สีดำ, สีน้ำเงินแก่ ; คำว่า กาล นี้ มักใช้นำหน้าหรือสนธิกับศัพท์อื่นๆ แล้วมีความหมายแตกต่างกันออกไป เช่น กาลัญญู ผู้รู้เวลา, กาลิก เนื่องด้วยกาล ขึ้นกับกาล, กาลกิริยา ตาย, กาลกรรณี กาลกัณณี คนกาลกิณี ตัวก่ออุบาทว์ ตัวนำเคราะห์ร้ายหรือทำให้อับโชค เสนียดจัญไร อัปมงคล (กาฬกรรณี, กาฬกัณณี ก็เรียก), กาลทูต ลางบอกเหตุแห่งความตาย, กาลเทศะ สถานที่และเวลา, กาลปักษ์ ข้างแรม, กาลสูตร ข้อกำหนดแห่งเวลา ความตาย ชื่อนรกขุมหนึ่ง(กาลสุตตนรก หรือกาฬสุตตนรก นรกขุมที่ ๒ ในบรรดานรก ๘ ขุม) (ดู ขุ.ชา.สฏฐิ(ไทย)๒๘/๘๓/๔๗), กาลานุกาล เวลาที่กระทำประจำวัน, กาลามสูตร สูตรหนึ่งในคัมภีร์ติกนิบาตร อังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าตรัสสอนชนชาวกาลามะแห่งเกสปุตตนิคมในแคว้นโกศล ไม่ให้เชื่อเรื่องงมงายไร้เหตุผล ตามหลัก ๑๐ ประการ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๘/๖๔), ยามกาลิก(สิ่งที่บริโภคได้ตั้งแต่เช้าถึงเที่ยง), สัตตาหกาลิก (สิ่งที่บริโภคได้ภายใน ๗ วัน)(ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๓/๑๘๓) ; ในอัจเจนติสูตร ว่าด้วยกาลที่ล่วงเลยไป เทวดาได้กล่าวคาถาในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า กาล*ล่วงเลยไปคืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้ (*กาล ในที่นี้หมายถึงกาลมีกาลก่อนภัตรเป็นต้น (สำ.ส.อ. ๑/๔/๒๒, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๔/๕) ; ในสมิทธิสูตร ว่าด้วยพระสมิทธิ เทวดาองค์หนึ่งได้กล่าวกับท่านพระสมิทธิด้วยคาถาว่า ภิกษุ ท่านไม่บริโภคแต่ยังขออยู่ ท่านบริโภคแล้วก็ต้องไม่ขอเลย ภิกษุ ท่านบริโภคแล้วจงขอเถิด กาล*อย่าได้ล่วงท่านไปเลย (*กาล ในที่นี้หมายถึงเวลาที่ยังเป็นหนุ่ม-สาว ควรแก่การเสพเมถุน (สำ.ส.อ. ๑/๒๐/๔๑, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐/๑๘), (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๘/๑๒๐) ; ในอุปวาณสันทิฏฐิกสูตร ว่าด้วยพระอุปวาณะทูลถามธรรมที่พึงเห็นเอง พระอุปวาณะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอพระธรรมจึงชื่อว่าเป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล* ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน (*ไม่ประกอบด้วยกาล หมายถึงให้ผลไม่จำกัดกาล คือไม่ขึ้นกับกาลเวลา ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทุกเวลา ทุกโอกาส ปฏิบัติเมื่อใด ก็ได้รับผลเมื่อนั้น (องฺ.ทุก.อ. ๒/๕๔/๑๕๘, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๗๐/๕๙, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๗๐/๖๐-๖๑), (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๒/๓๙๓) ; ในปฐมกาลสูตร ว่าด้วยกาล สูตรที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสกาลไว้ ๔ ประการ คือ (๑) การฟังธรรมตามกาล* (๒) การสนทนาธรรมตามกาล (๓) ความสงบใจตามกาล (๔) ความเห็นแจ้งตามกาล (*กาล ในที่นี้หมายถึงเวลาที่เหมาะสม (องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๑๔๖/๓๘๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๖, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๗/๒๑๑), (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๗๒๐/๗๖๖)

SAMPLE

กาลกัญชะ,พวกอสูร :ชื่ออสูรจำพวกหนึ่ง มีร่างน่ากลัวมาก ต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๙/๒๖๗) อรรถกถากล่าววว่า อสูรที่มีตัวสูง ๓ คาวุต มีเนื้อและโลหิตน้อย มีตาติดบนศีรษะคล้ายตาปู มีปากเท่ารูเข็มบนศีรษะก้มตัวลงกินอาหารด้วยปากเล็กๆนั้น (ที.ปา.อ.๓/๗/๕) ในอรรถกถาคัมภีร์อภิธรรมปิฎก กล่าวว่า คติมีเพียง ๕ โดยไม่แยกอสุรกายออกเป็นคติหนึ่งต่างหาก แต่จัดพวกอสุรกายฝ่ายชั่วเข้าในเปตคติ และจัดพวกอสุรกายฝ่ายดีเข้าในเทวคติ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๕๐๓/๒๓๒)

กาลกัญชิกา, หมู่อสูร : ชื่ออสูรกาลกัญชิกา ซึ่งต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗/๘,๑๑/๘/๙,๑๑/๙/๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๐๓/๕๓๕) คืออสูรที่มีตัวสูง ๓ คาวุต มีเนื้อและโลหิตน้อย มีตาติดบนศีรษะคล้ายตาปูมีปากเท่ารูเข็มบนศีรษะ ก้มตัวลงกินอาหารด้วยปากเล็กๆนั้น ในอภิธรรมปิฎก กล่าวว่า อสูรจำพวกกาลกัญชิกา มีรูปร่างเหมือนกัน มีการเสพกามเหมือนกันมีอาหารเหมือนกัน มีอายุเหมือนกันกับเปรตทั้งหลาย และแต่งงานกับเปรตทั้งหลายได้ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๗/๕)

กาลกิริยา : การกระทำกาละ,การตาย,มรณะ,ความตาย,การเสียชีวิต(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๑๐/๓๕๒,๒๐/๑๑๑/๓๕๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๔/๔๓๒); อาการอย่างหนึ่งของความตาย ดังคำว่า การจุติ การเคลื่อนจากหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ ความทำลาย ความหายไป มัจจุ ความตาย กาลกิริยา การทำลายขันธ์ การทอดทิ้งซากศพไว้การตัดขาดชีวิตินทรีย์ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๑/๑๕๐) อรรถกถากล่าวว่า กาลกิริยา สื่อหมายถึงการถือปฏิสนธิ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๔/๑๐๕)

กาลเถรวัตถุ : เรื่องพระกาลเถระ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๔/๘๓) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระกาลเถระและชนทั้งหลายดังนี้ ผู้มีปัญญาทรามอาศัยทิฏฐิชั่วคัดค้านคำสอนของพระอริยะผู้เป็นพระอรหันต์ผู้ดำรงอยู่โดยธรรมการคัดค้านและทิฏฐิชั่วนั้นเกิดขึ้นมาเพื่อทำลายตนเองเหมือนขุยไผ่ทำลายต้นไผ่ฉะนั้น (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๖๔/๑๑๘-๑๑๙)

กาลทั้งปวง : ทุกเมื่อ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๒/๑๑,๓๗/๑๕/๑๔) ดังคำว่า ทุกเมื่อ คือ ในกาลทั้งปวง ตลอดกาลทั้งปวง ตลอดกาลเป็นนิจ ตลอดกาลยั่งยืน ตลอดกาลต่อเนื่องกัน ตลอดกาลสืบเนื่องกัน ตลอดกาลติดต่อกัน ตลอดกาลเป็นลำดับตลอดกาลติดต่อกันเหมือนระลอกคลื่น ตลอดกาลเป็นไปต่อเนื่องไม่ขาดสาย ตลอดกาลสืบต่อกันกระชั้นชิด ตลอดกาลก่อนภัตหลังภัตตลอดปฐมยามมัชฌิมยามปัจฉิมยามตลอดข้างแรมข้างขึ้น ตลอดฤดูฝน ฤดูหนาวฤดูร้อน ตลอดปฐมวัยมัชฌิมวัยปัจฉิมวัย(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖/๒๓) ในอรรถกถาคัมภีร์กถาวัตถุกล่าวว่า คำว่า กาล หมายถึงช่วงเวลาที่กำหนดตามเหตุการณ์ เช่น เช้า สาย บ่าย เย็น อดีตอนาคต และคำว่า กาลทั้งปวง คือ

SAMPLE

ระยะเวลาของอัตภาพในอดีตชาติอนาคตชาติและปัจจุบันชาติตั้งแต่เกิดจนถึงตาย (อภิ.ปญฺจ.อ.๑๒/๑๓๗,อภิ.อนุฏีกา๓/๑๒/๘๔)และคำว่ากาลทั้งปวงนี้มีความสอดคล้องกับคำว่า โอกาสทั้งปวง ซึ่งมีอธิบาย หมายถึงภพ ๓ คือ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๓๒๖/๑๘๓)

กาลทาน : การให้ตามกาล,ทานที่ให้ตามกาล, (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๖/๕๗) ทานที่ให้ได้เฉพาะเหตุการณ์หรือเป็นครั้งคราวในโอกาสพิเศษไม่ใช่ให้ได้ตลอดเวลาตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เดิม ; กาลทาน มี ๕ คือ (๑) อาคันตุกทาน (ทานเพื่อผู้มาจากต่างถิ่น) คมิกทาน (ทานเพื่อผู้จะไปจากถิ่น) คิลานทาน (ทานเพื่อผู้เจ็บไข้) ทุพภิกขทาน (ทานในยามมีทุพภิกขภัย) และทานคราวข้าวใหม่ มีผลไม้ใหม่ จัดให้แก่ท่านผู้มีศีลเป็นปฐม

อรรถกถากล่าวว่า กาลทาน หมายถึงยุตตทานคือการให้ที่เหมาะสม (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๓๖/๒๒) ปัจจุบันนี้ มักใช้ในความหมายว่า ทานที่ให้ได้เฉพาะภายในระยะเวลาที่กำหนด ไม่มีการให้นอกเวลาหรือนอกเทศกาล เช่น การถวายผ้ากฐินการถวายผ้าอาบน้ำฝนเป็นต้นซึ่งทายกจะถวายได้ตามกำหนดเวลาที่พระพุทธเจ้า ทรงอนุญาตเท่านั้น ก่อนหรือเลยเขตกำหนดไปทำไม่ได้ (ประมวลศัพท์ หน้า ๑๙)

กาลทานสูตร :พระสูตรว่าด้วยกาลทาน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๖/๕๗) มีเนื้อหาว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า กาลทาน มี ๕ ประการ คือ (๑)ให้ทานแก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน (๒) ให้ทานแก่ผู้เตรียมจะไป (๓) ให้ทานแก่ผู้เป็นไข้ (๔) ให้ทานในสมัยมีภิกษาหาได้ยาก (๕) ให้ข้าวอย่างดี และผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล ตรัสคาถาว่า ผู้มีปัญญารู้ความประสงค์ของผู้ขอ เป็นผู้ปราศจากความตระหนี่ ย่อมให้ทานในกาลที่ควรให้ ทานที่ให้ในพระอริยะผู้ซื่อตรงผู้คงที่ ย่อมเป็นทักษิณาที่ไพบูลย์ ทำให้เขามีใจผ่องใสชนเหล่าใดอนุโมทนาหรือขวนขวายในทักษิณานั้นเพราะการอนุโมทนาหรือขวนขวายของชนเหล่านั้น ทักษิณาย่อมมีผลไม่พร่อง แม้พวกเขาก็เป็นผู้มีส่วนแห่งบุญเพราะฉะนั้น ผู้มีจิตไม่ท้อถอยจึงควรให้ทานในเขตที่มีผลมากเพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า ฎีกากล่าวว่า คำว่า รู้ความประสงค์ของผู้ขอ หมายถึงคฤหัสถ์เมื่อเห็นภิกษุเที่ยวบิณฑบาตยืนที่ประตูเรือนของตนเป็นผู้นิ่งไม่ออกปากขอ ก็รู้ความหมายได้ว่า ท่านกำลังขอ ซึ่งเป็นการขออย่างพระอริยะ เมื่อรู้แล้วก็คิดว่า พวกเราหุงต้มได้ แต่ภิกษุเหล่านี้หุงต้มไม่ได้ แล้วท่านจะหาภัตรได้ที่ไหน'จึงจัดแจงไทยธรรมถวายท่าน(องฺ.ปญฺจก.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๖-๓๗/๒๑)

กาลที่สมควร : เวลาที่เหมาะสม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๖/๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕๖/๖๒) ดังคำที่พระอานนท์เถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระสุคต บัดนี้เป็นกาลที่สมควร ที่พระผู้มีพระภาคจะทรง

SAMPLE

แสดงโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ ภิกษุทั้งหลายได้สดับจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๙/๑๔๔) หรือดังคำว่า บัดนี้เป็นกาลที่สมควรที่พระผู้มีพระภาคจะทรงจำแนกญาณเป็นเครื่องรู้อินทรีย์ของบุคคล ภิกษุทั้งหลายได้สดับจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้ (อง.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๒/๕๖๕)

กาลปุรักขิตฤาษี : ฤาษีชื่อว่ากาลปุรัตขิตะ, ฤาษีผู้เป็นพี่น้องกันทั้ง ๗ คน มียานหนุฤาษีเป็นต้น อาศัยตบะคือศีล และตบะคือสมาบัติแปด บำเพ็ญพรหมจริยวาส ล่วงกามาวจรภพ ไปเกิดในรูปภพ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๔๓๔/๒๔๘) ท่านฤาษีองค์นี้เกิดในพรหมโลก(เทวโลก) แต่ก่อนจะมาเกิดนั้นเคยเกิดเป็นเปรต ดังคำที่ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะทรงแสดงเหล่าดาบสผู้ล่วงภพแห่งเปรตแล้วได้บังเกิดในพรหมโลกด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ จึงตรัสว่า ฤาษีทั้ง ๗ คือ (๑) ยานหนฤาษี (๒) โสมยาคฤาษี (๓) มโนชวฤาษี (๔) สมุทธฤาษี (๕)มาฆฤาษี (๖) ภรตฤาษี (๗) กาลปุรักขิตฤาษี และเทพองค์นี้เป็นเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีและได้ชื่อว่าผู้ตกยากเนื่องจากมีความสุขเนื่องด้วยผู้อื่น(ขุ.ชา.ม.อ.(บาลี) ๙/๔๓๔/๑๕๗)

กาลภายหลัง : อนาคต ตรัสเรียกว่าในกาลภายหลัง,อนาคตใกล้อดีตก็ดี ปัจจุบันใกล้อดีตก็ดี ตรัสเรียกว่าในกาลภายหลัง (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘/๔๑); บางแห่งหมายถึงกาลที่ยังมาไม่ถึง กล่าวคืออนาคต ดังคำว่า สัตว์เหล่านั้นมีความปรารถนาเป็นต้นเหตุติดพันอยู่กับความพอใจในภพ มุ่งหวัง(กาม) ในกาลภายหลัง(อนาคต)หรือในกาลก่อน(อดีต) ปรารถนากามเหล่านี้และกามที่มีอยู่ก่อน ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๘๐/๖๘๘) หรือดังคำว่ากาลภายหลัง หมายถึงอนาคต เหล่าภิกษุ ภิกษุณี จะไม่เชื่อฟังครูอาจารย์ ไม่เคารพกันและกัน ไม่เอื้อเฟื้อพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ดังคำว่าครั้นกาลภายหลัง(ตติยสังคายนา)ผ่านไปแล้ว พวกภิกษุและภิกษุณีในกาลภายหน้าจักปฏิบัติกันอย่างนี้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๗๖-๙๗๗/๔๙๙) ; อรรถกถากล่าวว่า กาลภายหลังภัต คือเที่ยงวันไปก็ฉันได้ (วิ.อ. ๑/๑๙๒/๕๑๘)

กาลวาที : พูดตามกาล(ขุ.จู.๓๐/๘๓๒๙๑) หมายถึงพูดในเวลาที่เหมาะ, (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๘/๑๔๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๐/๒๗๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๒๙/๑๐๑,๓๗/๒๓๑/๑๐๒,๓๗/๒๓๘/๑๐๘), พูดในกาลเวลาอันสมควร อรรถกถากล่าวว่า กาลวาที หมายถึงพูดในเวลาเหมาะสม (ขุ.จู.อ. ๘๓/๖๔) และพระตถาคตชื่อว่าเป็นกาลวาที เพราะแม้เรื่องปัจจุบัน เป็นเรื่องไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์เรื่องปัจจุบันนั้น ถึงแม้เรื่องปัจจุบันเป็นเรื่องจริง แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์เรื่องปัจจุบันนั้น ถึงแม้เรื่องปัจจุบัน เป็นเรื่องจริง แท้ ทั้งประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้นตถาคตก็รู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น

SAMPLE

กาลสุตตนรก,กาฬสุตตนรก : นรกสายบรรทัดเหล็กหมายถึงสัตว์นรกวิ่งไปบนแผ่นเหล็กแดง ถ้าล้มลง จะถูก ดีดด้วยสายบรรทัดเหล็กแดง (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๙๑๐/๙๓๙), นรกขุมที่มีสัตว์นรกถูกขวานชื่อกาฬสัตตะของนายช่างสับร่างกายอยู่ (อภิธานวรรณนา หน้า ๗๙๐) ; ชื่อหนึ่งในมหานรกทั้ง ๘ ขุมนี้ อันได้แก่ ๑.สัญชีวนรก ๒. กาฬสุตตนรก ๓. สังฆาฏนรก ๔. ชาลโรรุวนรก ๕.ธูมโรรุวนรก ๖. ตาปนนรก ๗.ปตาปนนรก ๘.อเวจีมหานรก แต่ละขุมมีประตู ๔ ด้าน ประตูหนึ่ง ๆ มีอุสสุทนรก (นรกบริวาร) ด้านละ ๔ มหานรกขุมหนึ่ง ๆ จึงมีอุสสทนรก ๑๖ แห่ง มหานรก ๘ ขุมมีอุสสทนรก ๑๒๘ รวมกับมหานรก ๘ เป็น ๑๓๖ ขุม (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๘๓-๘๔/๑๑๑-๑๑๔)

กาลสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยกาล (สูตรที่ ๑)(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔๖/๒๑๑) มีเนื้อหาว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาล มี ๔ ประการ คือ (๑) การฟังธรรมตามกาล (๒) การสนทนาธรรมตามกาล (๓) ความสงบใจตามกาล (๔) ความเห็นแจ้งตามกาล อรรถกถากล่าวว่า คำว่า กาล ในที่นี้หมายถึงเวลาที่เหมาะสม (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๔๖/๓๘๓) คำว่า สนทนาธรรม คือถ้อยคำสนทนาในการถามและตอบปัญหาเกี่ยวกับธรรม(องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๔๖/๓๘๓)

กาลสูตร (ทุติย) : ว่าด้วยกาล (สูตรที่ ๒) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔๗/๒๑๑) มีเนื้อหาว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาลที่บุคคลบำเพ็ญโดยชอบ ให้หมุนเวียนไปตามโดยชอบ ย่อมให้ถึงความสิ้นอาสวะตามลำดับ มี ๔ ประการ คือ(๑) การฟังธรรมตามกาล (๒) การสนทนาธรรมตามกาล (๓) ความสงบใจตามกาล (๔)ความเห็นแจ้งตามกาล โดยตรัสเปรียบดังเมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกลงบนยอดภูเขา น้ำไหลไปตามที่ลุ่ม ทำให้ซอกเขาลำธารและห้วยเต็มซอกเขาลำธาร และห้วยเต็มแล้วทำให้หนองเต็ม หนองเต็มแล้วทำให้บึงเต็มบึงเต็มแล้วทำให้แม่น้ำน้อยเต็มแม่น้ำน้อยเต็มแล้วทำให้แม่น้ำใหญ่เต็มแม่น้ำใหญ่เต็มแล้วก็ทำให้มหาสมุทรเต็ม ฉะนั้น

กาละ : 1.ตาย, เสียชีวิต, มรณะ,(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๐/๔๑๑) ; อาการอย่างหนึ่งของมรณะ ดังคำว่า ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือ มฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นๆของเหล่าสัตว์นั้นๆ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๐/๓๒๕) ดังคำที่เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาหาแล้วกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาฬารดาบสกาลามโคตร ทำกาละได้ ๗ วันแล้ว หรือดังคำที่เทวดาผู้ไม่ปรากฏกายมาทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ผู้เจริญ อุทกดาบส รามบุตร ได้ทำกาละเมื่อวานนี้ (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐/๑๖) : 2.ชื่อบุตรของอนาถปิณฑิกเศรษฐีนามว่ากาละ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๘/๘๘) อรรถกถากล่าวว่า นายกาละนี้อนาถบิณฑิกเศรษฐีผู้เป็นบิดาจ้างให้ฟังธรรม

SAMPLE

ต่อมาภายหลังได้บรรลุโสดาปัตติผล ก็ไม่รับค่าจ้างจากบิดา (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๗๗/๑๔๖-๑๔๘); ชื่อลมอย่างหนึ่ง ดังคำในมิคาโลปชาดกที่ว่า นกแร้งมิคาโลปะไม่เชื่อฟังคำสอนของแร้งอปรัณณะพ่อผู้เฒ่าบินผ่านลมกาละไปตกอยู่ในอำนาจลมเวรัมภา (ลมกรด)แล้วประสบความพินาศ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๓๗/๒๓๔)

กาลัญญู : ผู้รู้จักเวลา,ผู้รู้จักกาลเวลา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๐/๓๓๓) อธิบายว่า ผู้รู้จักกาลว่า นี้เป็นกาลแห่งอุทเทศ นี้เป็นกาลแห่งปริปุจฉา นี้เป็นกาลบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกาลหลีกเร้น ฉะนั้น เราจึงเรียกว่าเป็นกาลัญญู อรรถกถากล่าวว่า คำว่าอุทเทส หมายถึงการเรียนพระพุทธพจน์ คำว่า ปริปุจฉา หมายถึงการสอบถามเหตุผล(องฺ.สตฺตก.อ.๓/๖๘/๒๐๓)ดังนั้นกาลัญญูหมายถึงความเป็นผู้รู้จักกาลเวลาอันสมควรในการประกอบกิจนั้นๆ เช่น รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไร เป็นต้น ; ข้อ ๕ ในสัปปุริสธรรม ๗ คือ (๑) เป็นธัมมัญญู (ผู้รู้จักเหตุ) (๒) เป็นอัตถัญญู(ผู้รู้จักผล) (๓) เป็นอัตตัญญู(ผู้รู้จักตน) (๔) เป็นมัตตัญญู(ผู้รู้จักประมาณ) (๕) เป็นกาลัญญู(ผู้รู้จักกาลเวลา)(๖) เป็นปริสัญญู(ผู้รู้จักชุมชน) (๗) เป็นปุคคลัญญู(ผู้รู้จักบุคคล) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓)

กาลัตตยอนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยงในกาล ๓ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙/๒๔) มีเนื้อหาว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่ซึ่งขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีตและอนาคตว่ายังเป็นธรรมไม่เที่ยง ไม่ต้องกล่าวถึงขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันเลย จึงไม่อาลัยในขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินขันธ์ ๕ ที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

กาลัตตยทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ในกาล ๓ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐/๒๕) มีเนื้อหาว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ซึ่งขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีตและอนาคตว่ายังเป็นทุกข์ ไม่ต้องกล่าวถึงขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันเลย จึงไม่อาลัยในขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินขันธ์ ๕ ที่เป็นอนาคตปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนัดเพื่อดับขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

กาลัตตยอนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตาในกาล ๓ มีเนื้อหาว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่ซึ่งขันธ์ ๕ ทีเป็นอดีตและอนาคตว่ายังเป็นธรรมเป็นอนัตตา ไม่ต้องกล่าวถึงขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันเลยจึงไม่อาลัยในขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินขันธ์ ๕ ที่เป็น

SAMPLE

อนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑/๒๕)

กาลามะ,ชาว : ชนชาวกาลามะแห่งเกสปุตตนิคมแคว้นโกศล(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๖/๒๕๕) พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ชนชาวกาลามะ ไม่ให้เชื่องมงายไร้เหตุผล ตามหลัก ๑๐ ข้อ คือ อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง) อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุมาน อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา ; ต่อเมื่อใดพิจารณาด้วยปัญญาว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นอกุศล เป็นกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ ผู้รู้ติเตียน ผู้รู้สรรเสริญ เป็นต้น จึงควรละ หรือถือปฏิบัติตามนั้น (ประมวลศัพท์ หน้า ๒๐)

กาลิงคพราหมณ์ : โรหิตชื่อว่ากาลิงคภารทวาชะ ชาวเมืองทันตบุระ แห่งกลิงครัฐ,พราหมณ์ผู้ทำหน้าที่เป็นปุโรหิตชาวกาลิงคะสอนธรรมแก่พระเจ้ากาลิงคะ พราหมณ์ผู้นี้เชี่ยวชาญชำนาญในการพยากรณ์ลักษณะ พระเจ้ากาลิงคะแห่งกรุงทันตปุระ เคยชื่นชมว่าเป็นสัมพุทธะ สัพพัญญูรู้เห็นเหตุทั้งปวง แต่เขาไม่ยอมรับคำชมเชยนั้น แล้วกราบทูลให้ทรงทราบว่า ความจริง ข้าพระองค์ทั้งหลายเป็นนักพยากรณ์ ส่วนพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นสัพพัญญู และทรงรู้ทุกอย่าง หาทรงทราบด้วยสูตรไม่ ส่วนข้าพระองค์ทั้งหลายรู้ได้ด้วยกำลังวิชาอาคม พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงรู้ชัดทุกสิ่งทุกอย่าง (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๗๙/๔๐๙,ขุ.ชา.เตรสก.อ.(บาลี) ๖/๗๙/๑๗๓)

กาลิงคโพธิชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้ากาลิงคะทรงบูชาโพธิมณฑล (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๖๗/๔๐๗) มีเนื้อหาสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นปุโรหิตของพระเจ้ากาลิงคะ ชื่อภารทวาชะ ได้กราบทูลเรื่องจักรวรรดิวัตรแด่พระเจ้ากาลิงคะและพระองค์ก็ทรงดำรงอยู่ในจักรวรรดิวัตรนั้น เป็นเหตุให้จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คหบดีแก้ว ปรินายกแก้ว เกิดขึ้นแก่พระองค์ ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในจักรวาลทั้งหมด วันหนึ่งเสด็จประทับบนคอช้างเผือกสูงเช่นเขาไกรลาสออกไปพร้อมด้วยบริวาร ๓๖๐,๐๐๐ คน เพื่อจะบูชาบริเวณมหาโพธิมณฑล แต่ช้างมงคลไม่สามารถเข้าใกล้โพธิมณฑลได้ถึงกับหัวใจแตกตาย ปุโรหิตจึงกราบทูลให้ท้าวเธอเปลี่ยนช้างทรงเชือกใหม่ จึงสามารถเสด็จไปถึงสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ ทรงเกิดความเลื่อมใสอย่างยิ่งได้ทำสักการะบูชาด้วยเครื่องสักการบูชาเป็นอันมากทรงเชื่อฟังคำสั่งสอนของปุโรหิต ทรงบำรุงพระราชมารดาพระราชบิดาและประยูรญาติ

SAMPLE

ทั้งหลายให้เป็นสุข ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้นตลอดพระชนมชีพสุดท้ายได้ไปบังเกิดในภพดาวดึงส์ (ขุ.ชา.เตรสก.อ.(บาลี) ๖/๖๗/๑๗๑-๑๗๘)

กาลิงคะ, แคว้น, รัฐ : ดินแดนที่พระเจ้ากาลิงคะปกครอง, แคว้นที่ได้พระเขี้ยวแก้วไปบูชาสักการะ ดังคำว่า อีกองค์หนึ่งบูชากันอยู่ในแคว้นของพระเจ้ากาลิงคะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๙/๒๔๒), แคว้นกาลิงคะนี้อยู่ในเนื้อที่ที่เป็นชนบท(มหาอาณาจักร)ของพระเจ้าเรณุและพราหมณ์โควินทะเป็นผู้สร้างเมืองหลวงโดยสร้างกรุงทันตปุระ ให้เป็นเมืองหลวงของรัฐกาลิงคะ(ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๗๖/๑๓๗) ; แคว้นกาลิงคะนี้เป็นถิ่นที่อยู่พราหมณ์เฒ่าชูชก และเคยส่งพราหมณ์ ๘ คนไปขอช้างมงคลชื่อว่าปัจจยนาคจากพระเวสสันดรแห่งเมืองสีพี ซึ่งมีพระเจ้าสญชัยปกครอง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๖๗๔/๔๕๑) ดังคำว่า พวกพราหมณ์ชาวแคว้นกาลิงคะได้มาหาเราขอพญาคชสารชื่อว่าปัจจยนาค ซึ่งประกอบด้วยธัญญลักษณะ(ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒/๗๓๐)

กาลิงคะ, ป่า : ชื่อป่ารกทึบสมัยก่อนพุทธกาล ; ป่า ๑ ในบรรดา ๔ ป่า คือ ป่าทัณฑกี ป่ากาลิงคะ ป่าเมชฌะ ป่ามาตังคะ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๕/๖๒) และป่าทั้ง ๔ แห่งนี้ได้กลายเป็นป่าทึบเพราะจิตคิดประทุษร้ายของพวกฤาษีเพราะในอุปาลิวาทสูตรกล่าวว่า เนื่องจากพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ผู้ถึงความเชี่ยวชาญทางจิตสามารถทำให้เป็นเถ้าได้ด้วยจิตคิดประทุษร้ายครั้งเดียว

กาลิงคะ,พระราชา : ราชาผู้ปกครองกรุงทันตปุระ ของกาลิงครัฐ,ราชาแห่งแคว้นกาลิงคะ เรียกพระนามของพระองค์ตามชื่อว่าแคว้นที่ปกครอง,พระเจ้ากาลิงคะมีพระอัครมเหสีองค์หนึ่งเป็นคนขี้หึงเอากระทะมีถ่านไฟคลอกหญิงคู่แข่ง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๐/๒๓๘,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๑๖/๓๑๐),พระราชาแห่งแคว้นกาลิงคะได้รับพระเขี้ยวของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งไปบูชาในแคว้นของพระเจ้ากาลิงคะ(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๐/๒๔๐); กาลิงคราชครองราชสมบัติอยู่ในกรุงทันตปุระ แคว้นกาลิงคะ ทรงสมบูรณ์ด้วยรี้พลและพาหนะ แม้พระองค์เองก็มีกำลังดังช้างสารไม่เห็นผู้จะต่อยุทธ มีพระธิดา ๔ พระองค์ทรงพระรูปโฉม และได้เสด็จไปกรุงโปตละ แคว้นอัสสกะซึ่งมีพระเจ้าอัสสกะปกครอง และพระเจ้าอัสสกะก็ทรงให้ปิดประตูพระนครแล้วทรงส่งเครื่องบรรณาการออกไปถวาย อำมาตย์ของพระเจ้าอัสสกะนั้น ชื่อว่านันทเสนเป็นบัณฑิตเฉลียวฉลาดในอุบาย นันทเสนอำมาตย์นั้นคิดว่า ข่าวว่า พระราชธิดาของพระเจ้ากาลิงคราชเหล่านี้ เสด็จเที่ยวไปทั่วชมพูทวีปก็ไม่ได้ผู้จะต่อยุทธ แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ชมพูทวีปก็ได้ชื่อว่าว่างจากนักรบ เราจักรบกับพระเจ้ากาลิงคราช เคยสนทนาธรรมกับฤาษีโพธิสัตว์ และได้ฟังว่าตนเองจะรบชนะ และได้ให้แพร่ข่าวเช่นนี้ ต่อมาเพราะเชื่อคำของฤาษีจึงประมาทไม่เตรียมการรบให้พร้อมและเมื่อรบจึงพ่ายแพ้สงคราม และเสด็จหนีตายพร้อมตรัสว่า

SAMPLE

แน่ะดาบสโกง ท่านได้พูดไว้อย่างนี้ว่า ชัยชนะจักมีแก่พวกพระเจ้ากาลิงคราชผู้สามารถย่ำยีบุคคลที่ใครๆ ย่ำยีไม่ได้ ความปราชัยไม่ชนะจักมีแก่พวกพระเจ้าอัสสกะชนทั้งหลายผู้ซื่อตรงย่อมไม่พูดเท็จ เมื่อพระเจ้ากาลิงคราชหนีไปแล้ว พระเจ้าอัสสกราชให้กวาดต้อน (เชลยและยุทธภัณฑ์) แล้วเสด็จไปยังพระนครของพระองค์ อำมาตย์นันทเสนส่งสาส์นไปถวายพระเจ้ากาลิงคราชว่า พระองค์จงส่งส่วนทรัพย์มรดกไปถวายพระราชธิดาทั้ง ๔ พระองค์นี้ ถ้าไม่ทรงส่งไป พวกเราจักรู้กิจที่จะต้องทำในข้อนี้ พระเจ้ากาลิงคราชได้ทรงสดับข่าวสาสน์นั้นแล้ว ทั้งกลัวทั้งสะดุ้งหวาดเสียว จึงส่งพระราชทรัพย์มรดกที่พระราชธิดาเหล่านั้นจะพึงได้ไปประทานจำเดิมแต่นั้นมา พระราชาทั้งสอง ก็อยู่อย่างสมัครสมานกัน (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑/๑๕๖), เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าจูฬกาลิงคะ

กาลี, สาวใช้ : หญิงสาวใช้ชื่อกาลีผู้เป็นคนรับใช้หญิงแม่เรือนชื่อเวเทหิกาผู้เป็นคนเรียบร้อย เจียมตน ใจเย็น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๖/๒๓๗) สาวใช้คนนี้อยู่กรุงสาวัตถี ปกติเป็นคนขยันไม่เกียจคร้าน จัดการงานดี แต่ต้องการจะพิสูจน์เจ้านายว่าเป็นผู้โกรธหรือไม่จึงแกล้งตื่นสาย ทำให้ได้ฟังเสียงเรียกจากเจ้านายด้วยคำไม่ไพเราะหูอยู่หลายวัน ต่อมาแกล้งตื่นสายบ่อยเข้า ทำให้เจ้านาย โกรธจัด คว้าลิ่มประตูขว้างศีรษะ ทำให้ศีรษะแตก แล้วได้รู้ว่า นายหญิงเป็นผู้ดุร้าย ไม่เจียมตน ใจร้อน

กาลี, อุบาสิกา : อุบาสิกาชื่อว่ากาลี ชาวปวัตตบรรพต เมืองกุรุรฆระ แคว้นอวันตีชนบท (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๖/๕๗) นางเคยสนทนาธรรม กับพระมหากัจจานเถระ ณ เมืองกุรุรฆระ ในเรื่องกุมารีปัญหาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยย่อว่า การบรรลุประโยชน์เป็นความสงบแห่งหทัย เราชนะเสนา ที่มีรูปเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจแล้ว เป็นต้น และพระมหากัจจายนเถระได้อธิบายโดยพิสดาร สรุปได้ว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งทำประโยชน์ชั้นยอด คือสมาบัติที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ให้เกิดแล้ว แต่พระผู้มีพระภาคได้ทรงรู้ประโยชน์ชั้นยอด คือสมาบัติที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์นั้นแล้วได้ทรงเห็นเบื้องต้น โทษ ธรรมเป็นเครื่องสลัดออก มัคคามัคคญาณทัสสนะ เพราะเหตุที่ทรงเห็นเบื้องต้น โทษ ธรรมเป็นเครื่องสลัดออกและมัคคามัคคญาณทัสสนะ การบรรลุประโยชน์จึงเป็นอันพระผู้มีพระภาคทรงทราบว่าเป็นความสงบแห่งหทัย ต่อมาพระพุทธเจ้าตรัสว่า กาลีอุบาสิกาชาวเมืองกุรรฆระ เลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเราผู้เลื่อมใสเพราะได้ยินได้ฟังตาม ๆ กันมา (อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๗/๓๓) อรรถกถากล่าวว่า กุมารีปัญหา หมายถึงคำถามของธิดามาร ปรากฏในมารธีตุสูตร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๑/๑๕๒) (สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๓/๒๘๔)

SAMPLE

กาลียักขินีวัตถุ : เรื่องนางยักษ์ชื่อกาลี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๕/๒๕) พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่นางยักษ์ชื่อกาลีและหญิงคนหนึ่ง ดังนี้ว่า เพราะว่าในกาลไหน ๆ เวรทั้งหลายในโลกนี้ย่อมไม่สงบระงับด้วยเวร แต่เวรทั้งหลายย่อมสงบระงับด้วยการไม่จองเวรนี้เป็นธรรมเก่ามีเรื่องเล่าไว้ว่าหลังจากที่แม่เนื้อมาเกิดเป็นยักขินี และแม่เสือเหลืองมาเกิดเป็นหญิงสาวในกรุงสาวัตถี เมื่อหญิงสาวแต่งงานมีลูก นางยักขินีก็มาจับลูกกิน ๒ ครั้ง พอครั้งที่สาม หญิงสาวนั้นได้อุ้มลูกหนีไปที่พระเชตะวัน พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นนางทั้งสอง จึงตรัสพระคาถานี้ให้ฟัง ณ พระเชตวัน พอฟังธรรมจบยักขินีได้บรรลุโสดาบัน และต่อมาพระพุทธเจ้าให้หญิงสาวรับนางยักขินีไปอยู่ที่บ้านนางได้ทำประโยชน์ช่วยบอกว่าปีนี้ฝนดี ปีนี้ฝนแล้ง ทำให้มีลาภมาก ได้เป็นผู้เริ่มต้นถวายสลากภัต ๘ ที่

อรรถกถากล่าวว่า เวรนั้นนอกจากจะไม่สงบระงับแล้วยังกลับเพิ่มพูนเวรต่อกันให้มากขึ้น เปรียบเหมือนการใช้น้ำสกปรก ชำระล้างสิ่งสกปรกก็ยิ่งเพิ่มพูนความสกปรกมากขึ้นฉะนั้น คำว่า การไม่จองเวร หมายถึงธรรมคือขันติ(ความอดทน) เมตตา (ความรัก) โยนิโสมนิการ(การพิจารณาโดยแยบคาย)และปัจจเวกขณะ(การพิจารณา) เป็นธรรมเก่า หมายถึงเป็นทางปฏิบัติเพื่อสงบระงับเวรที่ประพฤติสืบๆ กันมาของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระขีณาสพ (ขุ.ธ.อ.(บาลี)๑/๕/๓๖-๔๒)

กาลีสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุบาสิกาชื่อกาลี (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๖/๕๗) มีเนื้อหาสรุปได้ว่าสมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัจจานะอยู่ ณ ปวัตตบรรพต เขตกรุงกุรรฆระ แคว้น อวันตีชนบท อุบาสิกาชื่อกาลีชาวเมืองนั้นเข้าไปหาท่านแล้วถามว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระดำรัสนี้ไว้ในกุมารีปัญหาว่า การบรรลุประโยชน์ เป็นความสงบแห่งหทัย เราชนะเสนาที่มีรูปเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจแล้ว เป็นผู้เดียวเพ่งอยู่ ได้ตรัสรู้ความสุขโดยลำดับ เพราะฉะนั้น เราจึงไม่ต้องอ้างบุคคลเป็นพยาน การอ้างอิงใคร ๆ เป็นพยานจึงไม่มีสำหรับเรา จะพึงทราบเนื้อความแห่งพระดำรัสที่พระองค์ตรัสไว้โดยย่อนี้โดยพิสดารได้อย่างไร ท่านพระมหากัจจานะตอบว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งทำประโยชน์ชั้นยอด คือสมาบัติที่มีปฐวีกสิณ อาโปกสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นีลกสิณ ปีตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาตกสิณ อากาสกสิณ และวิญญาณกสิณเป็นอารมณ์ให้เกิดแล้ว แต่พระผู้มีพระภาคทรงรู้ประโยชน์ชั้นยอดคือสมาบัติที่มีปฐวีกสิณเป็นต้นเป็นอารมณ์นั้นแล้วได้ทรงเห็นเบื้องต้น โทษ ธรรมเป็นเครื่องสลัดออก มัคคามัคคญาณทัสสนะ เพราะเหตุที่ทรงเห็นเบื้องต้น โทษ ธรรมเป็นเครื่องสลัดออก และมัคคามัคคญาณทัสสนะ การบรรลุประโยชน์จึงเป็นอันพระผู้มีพระภาคทรงทราบว่าเป็นความสงบแห่งหทัย เพราะเหตุดังนี้ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสพระดำรัสนี้ไว้ในกุมารีปัญหา อรรถ

SAMPLE

กถากล่าวว่า คำว่ากุมารีปัญหา หมายถึงคำถามของธิดามาร ปรากฏในมารธีตุสูตร (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๑/๑๕๒) ประโยชน์ ในที่นี้หมายถึงพระอรหัตตผล เสนา ในที่นี้หมายถึงกิเลสมีราคะเป็นต้น เบื้องต้น หมายถึงสมุทัยสัจ โทษ หมายถึงทุกขสัจ ธรรมเป็นเครื่องสลัดออกหมายถึงนิโรธสัจ มัคคามัคคญาณทัสสนะ หมายถึงมัคคสัจ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๖/๓๓๔)

ก้าวไป : เดิน, ยกเท้าไปชั่วระยะทางครั้งหนึ่ง, ยกเท้าย่างไป ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ,ในอังคุตตรนิกาย เถรสูตร กล่าวถึงภิกษุเถระเป็นผู้น่าเลื่อมใสในการก้าวไปและถอยกลับ เป็นผู้สำรวมดีในการนั่งในละแวกบ้าน ซึ่งเป็นข้อ ๑ในคุณธรรมของพระเถระ ๑๐, ในมหานิทเทส กล่าวหมายถึงก้าวออก, ก้าวไปข้างหน้า,ย่างขึ้นไป(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๙/๑๐๕,๑๒/๒๙๕/๓๒๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒/๑๕,๑๓/๔๑๙/๕๒๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓,๑๔/๗๕/๘๐,๑๔/๑๐๓/๑๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๓/๑๕๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๘/๒๓๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๗, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๕๙/๑๙๑), (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๑/๕๘๙)

ก้าวลงสู่นิยาม : บรรลุอริยมรรค ซึ่งแปลมาจากคำว่า เหล่าเทวดา ผู้มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญา ควรที่จะก้าวลงสู่นิยามอันถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๙/๑๔๖) ในนิยามกถา พระสกวาทีได้ถามปรวาทีว่า สภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (เป็นอสังขตะ) (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๔๕/๔๗๔) นิยาม ในที่นี้หมายถึงอริยมรรค (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๔๔๕-๔๔๗/๒๑๖) อรรถกถา กล่าวว่า สกวาทีมีความเห็นว่า นิยามเป็นสภาวธรรม ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๔๔๕-๔๔๗/๒๑๖) นิยาม ในที่นี้หมายถึงนิยาม ๒ อย่างคือ (๑) มิจฉัตตนิยามหรือเรียกว่าอนันตริยกรรม (๒) สัมมัตตนิยามหรือเรียกว่าอริยมรรค (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๖๖๓-๖๖๔/๒๖๙) ; ในเรื่องนิยามนี้ พระปรวาทีมีความเห็นว่า พระโพธิสัตว์ผู้ได้รับเอกังสพยากรณ์ชื่อว่าเข้าถึงนิยามแล้วโดยเชื่อว่าการได้รับพยากรณ์เช่นนั้นเป็นการก้าวลงสู่นิยามประเภทหนึ่ง ซึ่งต่างกับความเห็นของสกวาทีที่เห็นว่า การได้รับ เอกังสพยากรณ์ไม่ชื่อว่าเป็นการเข้าถึงนิยาม (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๖๖๓/๒๖๙) แต่ผู้ก้าวลงสู่นิยาม ก็คือบุคคลผู้แน่นอน ในที่นี้หมายถึงผู้เป็นพระโพธิสัตว์ที่ได้รับเอกังสพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่าจักบรรลุโพธิญาณ (ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้) ในอนาคตอย่างแน่นอน (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๖๖๓-๖๖๔/๒๖๙)

กาสวิฏฐกะ : ชื่อกาชนิดหนึ่ง (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๘/๙๓) กานี้ หากินบนบกเป็นส่วนมาก เป็นสหายของกาวีรกโพธิสัตว์ที่หากินในน้ำ มีปกติเที่ยวหากินทั้งทางน้ำและทางบก กิน

SAMPLE

ปลาดิบอยู่เป็นนิตย์ มีเมีย ร้องด้วยเสียงอันไพเราะมีสร้อยคอสีคล้ายสร้อยคอนกยูง วันหนึ่งกาวีรกโพธิสัตว์ได้เตือนเพื่อนว่า อย่าได้เลียนแบบตนในการหากินในทะเล แต่กาบกกาสวิฏฐกะไม่เชื่อฟังขณะที่หากินในทะเล จึงถูกสาหร่ายพันคอถึงแก่ความตาย (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๑๐๘/๑๔๙-๑๕๑)

กาสายะ : ผ้าย้อมฝาด, ผ้าย้อมน้ำฝาด, ผ้าเหลืองสำหรับพระ ดังคำว่า บุคคลปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๗) (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔๗/๓๒๑,วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐๕/๑๖๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๓๕/๑๘๙);ในอรรถกถาแห่งจีวรวรรคมหาวิภังค์กล่าวว่าภิกษุณีใช้ผ้ากาสายะ ประกอบด้วยผ้า ๕ ผืน คือ (๑) สังฆาฏิ ผ้าห่มซ้อนนอก (๒) อุตตราสงค์ ผ้าห่ม (๓) อันตรวาสก ผ้านุ่ง (๔) อุทกสาฏิกา ผ้าอาบน้ำ (๕) สังกัจจิกา ผ้ารัดถัน (กงฺ ขา.อ.(บาลี) ๓๗๕) ดูกาสาวะ

กาสาวชาดก : ชาดกว่าด้วยผ้ากาสาวพัสตร์(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๔๑/๑๐๒)มีเนื้อความว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้าง ติเตียนมนุษย์เข็ญใจที่นำเอาผ้ากาสาวพัสตร์มานุ่งห่มแล้วลอบฆ่าช้างบริวารที่เดินล้าหลังโดยท่านสังเกตเห็นว่าบริวารหายไปดังนั้น ในวันต่อมาท่านจึงเดินล้าหลังเสียเองเมื่อเห็นนายพรานจ้องจะมาฆ่า ซัดหอกมา ท่านจึงหลบและตรงเข้าไปใช้งวงจับเขาด้วยตั้งใจว่าจะจับฟาดให้ตาย แต่พอแลเห็นผ้ากาวาสาวพัสตร์ที่เขานุ่งห่มอยู่รู้ว่าผ้านี้เป็นธงชัยของพระอรหันต์ ควรที่จะทำความเคารพ จึงหดงวงกลับพร้อมกับติเตียนว่าผู้ที่ยังไม่หมดจากกิเลสดุจน้ำฝาดมีราคะและโทสะเป็นต้นทั้งไม่มีทมะและสัจจะยังไม่ควรที่จะนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ส่วนผู้ที่หมดกิเลสดุจน้ำฝาดแล้ว ตั้งมั่นอยู่ในศีล ประกอบด้วยทมะและสัจจะจึงควรนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ (ขุ.ชา.ทุก.อ.๓/๑๔๑/๑๙๘-๒๐๐,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๘-๙/๖๑-๖๒)

กาสาวพัสตร์, ผ้า : ผ้าที่ย้อมด้วยรสฝาด, ผ้าย้อมน้ำฝาด, ผ้าเหลืองสำหรับพระ (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์หน้า ๒๐) ดังคำว่า บางคนโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๗/๕๔๖) ที.สี.(ไทย) ๙/๑๘๓/๖๑,๙/๑๘๖/๖๒,๙/๔๕๐/๑๙๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๗,๑๐/๓๒๖/๒๕๕,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๔/๒๕๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๙,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๑๔๘,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๒๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๒/๔๔๕,ขุ.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๔๒/๑๐๒) หรือดังคำว่า ผ้ากาสาวพัสตร์อยู่ที่พรหมโลก (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๕/๗๒๖)

อรรถกถากล่าวว่า ผ้ากาสาวพัสตร์ ซึ่งเป็นเครื่องนุ่งห่มอันเป็นธงชัยพระอรหันต์เป็นสัญลักษณ์ของเพศบรรพชิต (วิ.อ. (บาลี) ๑/๘๘/๓๑๘) และผ้ากาสาวพัสตร์ แม้

SAMPLE

การบวชดาบสก็ใช้ ดังคำว่า พระเจ้าทัฬหเนมิทรงโกนพระเกศาและพระมัสสุทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต อรรถกถากล่าวว่าบวชเป็นบรรพชิต ในที่นี้หมายถึงบวชเป็นดาบส ซึ่งต้องโกนผมและหนวดเป็นพิธีการแรก หลังจากบวชแล้วเมื่อผมงอกขึ้นมาใหม่ ก็จะใช้วิธีมุ่นผมเป็นชฎา แล้วเที่ยวไป การบวชในสมัยแรกใช้ผ้ากาสาวพัสตร์ (ผ้าที่ย้อมน้ำฝาด) ในสมัยต่อมาใช้ผ้าเปลือกไม้ก็มี (ที.ปา.อ.(บาลี)๓/๘๒/๓๓)

กาสาวะ, ผ้า : ผ้าย้อมฝาด, ผ้าย้อมน้ำฝาด, ผ้าเหลืองสำหรับพระ ดังคำว่า ผู้ใดคายกิเลสดุจน้ำฝาดตั้งมั่นดีแล้วในศีล ประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแลควรที่จะนุ่งห่มผ้ากาสาวะ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๒๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๘/๓๙๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๑/๑๗๗) หมายถึงผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาดมีน้ำแก่นขนุนเป็นต้น; ผ้ากาสาวะเป็นที่มุ่งหวังของเหล่าบัณฑิต ดังคำว่า เรื่องที่บัณฑิตสัตบุรุษ พุทธสาวก พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า มุ่งหวัง คือเรื่องการปลงผมและการ นุ่งห่มผ้ากาสาวะ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๖/๔๑๘) ดู กาสายะ

กาสิกพัสตร์, ผ้า : ผ้าที่ทอจากแคว้นกาสี,ผ้าแคว้นกาสี, ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๓/๒๙,๑๐/๗๘/๔๔) หมายถึงผ้าที่สะอาดหมดจด ดังคำว่า แก้วมณีที่บุคคลวางไว้ในผ้ากาสิกพัสตร์ ย่อมไม่ทำให้ผ้ากาสิกพัสตร์แปดเปื้อน ถึงผ้ากาสิกพัสตร์ก็ไม่ทำให้แก้วมณีแปดเปื้อน เพราะสิ่งทั้งสองเป็นของบริสุทธิ์หมดจด (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙/๑๔); ผ้าฝ้ายเนื้อดีเลิศ ดังคำว่าผ้าที่ทอด้วยด้ายชนิดใดชนิดหนึ่งผ้าแคว้นกาสีชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าผ้าเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๖/๗๖); ผ้าแคว้นกาสีมีสัมผัสสบาย (อง.ติก.(ไทย)๒๐/๑๐๐/๓๓๕) ดังคำว่า ผ้าแคว้นกาสีแม้จะเก่า แต่ก็มีสีสวย สัมผัสสบาย และมีราคาแพง (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๑๗/๑๗๗) อรรถกถากล่าวว่า ผ้าแคว้นกาสี เป็นผ้าที่ทำจากฝ้ายเนื้อละเอียดมาก (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๑๒๘/๑๗๘)

กาสิกะ, กรุง : กรุงที่วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตขึ้นพระโพธิฆรการกเถระได้กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของตน สรุปได้ว่า ในกัปที่ ๖๕ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ วิสสุกรรมเทพบุตร ได้เนรมิตนครชื่อกาสิกะ กรุงกาสิกะนี้ มีลักษณะยาว ๑๐ โยชน์ กว้าง ๘ โยชน์ ไม่มีไม้เครือเถาและดิน มีปราสาทชื่อว่ามงคลยาว ๑ โยชน์ กว้างครึ่งโยชน์ และเสาปราสาท มี ๘๔,๐๐๐ ต้น ล้วนเป็นทองคำ พื้นสำเร็จด้วยแก้วมณี หลังค่าทำด้วยแผ่นเงิน ตัวเรือนสำเร็จด้วยทองคำล้วน ข้าพเจ้าได้อยู่ครองปราสาทนั้น นี้เป็นผลแห่งการถวายเรือนโพธิ์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๑/๘๗) ; เมืองที่กษัตริย์พระนามว่าชัยเสนปกครอง สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ ซึ่งพระเจ้าชัยเสนเป็นพระชนกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ (ขุ.พุทธ.๓๓/๑๔/๖๘๓)

SAMPLE

กาสิยะ, อัตราเงิน : ค่าเงิน ๑,๐๐๐ ดังคำว่า พระเจ้ากาสีทรงส่งผ้ากัมพลราคาครึ่งกาสิยะไปพระราชทานแก่ชีวกโกมารภัจ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๘/๑๙๙) คำว่า กาสิยะ หมายถึง ๑,๐๐๐ คำว่า ผ้ากัมพลราคาครึ่งกาสิยะ คือ ราคา ๕๐๐ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๓๘/๒๐๘) มีอธิบายว่า หนึ่งพัน เรียกว่ากาสีหนึ่ง ผ้ากัมพลมีราคาพันหนึ่งชื่อมีค่ากาสีหนึ่ง,แต่ผ้ากัมพลผืนนี้ มีราคา ๕๐๐ ฉะนั้นมีค่ากึ่งกาสี

กาสี, ราชา : พระเจ้าพรหมทัต ราชาแห่งแคว้นกาสี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๓/๓๕๓) ผู้เป็นพ่อตาของทีฆาวุกุมาร แห่งแคว้นโกศล ดังคำว่า พระเจ้ากาสีพระนามว่าพรหมทัต ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีกำลังพลมาก มีพาหนะมาก มีอาณาจักรกว้างใหญ่ มีภัณฑาคารห้องเก็บของมีค่าและคลังพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์(วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๘/๓๔๓);สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ราชาแห่งแคว้นกาสี มีนามว่า กิกี ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๗/๓๔๒) ; สมัยพุทธกาล หมายถึงพระเจ้าปเสนทิโกศล ดังพระดำรัสที่พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสกับพระมัลลิกาเทวีว่า แคว้นกาสีและแคว้นโกศลเป็นที่รักของเรา เพราะอานุภาพแห่งแคว้นกาสีและแคว้นโกศล เราจึงใช้สอยแก่นจันทน์ที่เกิดจากแคว้นกาสี (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๗/๔๔๑)

กาสี, กรุง, แคว้น, ชนบท,รัฐ : แคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๕/๗๓, วิ.จู.๖/๒๒/๔๓,๖/๓๓/๖๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๐/๒๒๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๓/๒๐๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๔/๒๐๑, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๒/๑๔๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๒/๔๙๗,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๓๙/๑๙๙,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๕/๕๕๘,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๑๓๑/๕๖๐,๒๖/๖๕/๑๗๘,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๗๗๖/๓๐๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๗๓/๕๔๓,ขุ.จริยา.๓๓/๓๔/๗๖๒) ; แคว้นลำดับที่ ๓ ในบรรดา ๑๖ แคว้นอันได้แก่ อังคะ มคธะกาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๘) ; กาสีมีนครหลวงชื่อพาราณสี ในสมัยพุทธกาล กาสีได้ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นโกศลแล้ว ดังคำว่า ภิกษุรูปหนึ่งจำพรรษาในแคว้นกาสีแล้ว (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓๒/๔๖๐, ๑/๔๓๒/๔๖๑) ; แคว้นที่ชาวเมืองรุ่งเรืองด้วยสมบัติ (อภิธานวรรณนา หน้า ๒๕๑) คำว่า กาสีชนบท หมายถึง รัฐหลาย ๆ รัฐมารวมกัน มีกาสีชนบทและโกศลชนบท เป็นต้น (ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๔) หรือดังคำว่า พรามหณ์มหาโควินทะ ...ให้สร้างกรุงพาราณสีเป็นเมืองหลวงของรัฐกาสี (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๙/๒๔๒)

กาสุมาริกผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกาสุมาริกผลทายกเถระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๑/๑๙๑) พระกาสุมาริกผลทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของ

ตนจึงกล่าวว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายผลมะรื่นแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขีเพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ

กาสุมาริผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกาสุมาริผลทายกเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๓/๕๖๐) พระกาสุมาริผลทายกเถระ ได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน กล่าวสรุปความได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านถวายผลมะรื่นแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ

กาฬกภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง ในนัปปิยสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภ (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๗/๑๙๔) ท่านกาฬกภิกษุรูปนี้มีลักษณะมีความโอ้อวด ความโกง ความไม่ซื่อตรง ดังข้อความตอนหนึ่งว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ชอบก่ออธิกรณ์ไม่สรรเสริญการระงับอธิกรณ์ แม้ลักษณะเช่นนี้จัดเป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นที่รัก เพื่อความเป็นที่เคารพ เพื่อความยกย่อง เพื่อความเป็นสมณะเพื่อความเป็นอันเดียวกัน อรรถกถากล่าวว่าอธิกรณ์ ในที่นี้หมายถึงเรื่องที่สงฆ์ต้องดำเนินการ ๔ คือ (๑) วิวาทาธิกรณ์ การเถียงกันเรื่องวินัย (๒) อนุวาทาธิกรณ์ การโจทหรือกล่าวหากันด้วยอาบัติ (๓) อาปัตตาธิกรณ์ การต้องอาบัติ การปรับอาบัติและการแก้ไขตัวให้พ้นจากอาบัติ (๔) กิจจาธิกรณ์ กิจสงฆ์ต่าง ๆ เช่น ให้อุปสมบท หรือให้ผ้ากฐินเป็นต้น (องฺ.ทุก.อ.๒/๑๕/๑๒) ความเป็นสมณะในที่นี้หมายถึงการสมานธรรม (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๘๗/๓๖๒)

กาฬกัณณิชาดก : ชาดกว่าด้วยมิตรชื่อกาฬกัณณี (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๓/๓๔) มีเนื้อความว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมหาเศรษฐีชาวกรุงพาราณสี ท่านได้ติเตียนพวกคนที่ให้ขับไล่มิตรออกจากเรือนว่าเป็นสิ่งไม่ควรทำเหตุเพราะบุคคลได้ชื่อว่ามิตรเพราะเดินทางร่วมกัน ๗ ก้าว ชื่อว่าสหายเพราะเดินทางร่วมกัน ๑๒ ก้าวชื่อว่าญาติเพราะอยู่ร่วมกันครึ่งเดือนหรือหนึ่งเดือนชื่อว่าเสมอกับตนเพราะอยู่ร่วมกันยิ่งกว่านั้น ดังนั้นท่านจึงได้ช่วยสงเคราะห์เพื่อนชื่อกาฬกัณณีเอาไว้โดยไม่รังเกียจ เพราะความจนหรือชื่อของเขาแม้แต่น้อย ต่อมาเพื่อนได้ช่วยรักษาทรัพย์ของท่านจากการถูกโจรปล้นไว้ได้ ตั้งแต่นั้นมา ก็มิได้มีใคร ๆ ที่จะได้ชื่อว่ากล่าวละลาบละล้วงกาฬกัณณีนั้นอีกเลย (ขุ.ชา.เอกก.อ.(บาลี) ๒/๘๓/๖๙-๗๐)

กาฬกัณณี, ชื่อคน :บุรุษคนหนึ่งชื่อกาฬกัณณี มหาเศรษฐีกล่าวว่า บุคคลชื่อว่าเป็นมิตรเพราะเดินร่วมกัน ๗ ก้าวเท่านั้น ชื่อว่าเป็นสหายเพราะเดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ชื่อว่าเป็นญาติเพราะอยู่ร่วมกัน ๑ เดือนหรือครึ่งเดือน ชื่อว่าเสมอกับตน ก็เพราะอยู่ร่วมกัน

SAMPLE

ยิ่งกว่านั้น ข้าพเจ้านั้นจะพึงละทิ้งมิตรที่ชื่อกาฬกัณณีซึ่งสนิทสนมกันมานาน เพราะเหตุแห่งความสุขส่วนตัวได้อย่างไร (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๘๓/๓๕) อธิบายว่า กาฬกัณณีนี้ได้รับการช่วยสงเคราะห์จากมหาเศรษฐีชาวกรุงพาราณสีและได้เป็นมิตรของมหาเศรษฐีชาวกรุงพาราณสี ต่อมาได้ช่วยรักษาทรัพย์ของท่านมหาเศรษฐีไว้ไม่ให้ถูกพวกโจรปล้น คำว่า เป็นมิตร หมายถึงเข้าไปตั้งไว้เฉพาะซึ่งไมตรีจิต กระทำความสนิทสนม อธิบายว่า เป็นมิตรกันได้ด้วยเหตุเพียงเดินทางร่วมกัน ๗ ย่างก้าว เป็นสหายเนื่องจากไปร่วมกันในอิริยาบถทั้งปวงด้วยอำนาจแห่งการกระทำกิจทุกๆอย่างร่วมกัน เป็นสหายกันได้ด้วยเพียงย้างเท้าไป ๑๒ ก้าว (ขุ.ชา.เอกก.อ.(บาลี) ๓/๘๓/๖๙-๗๐)

กาฬกัณณี, ชื่อเทพธิดา : ชื่อเทพธิดาผู้เป็นลูกสาวของท้าววิรูปักข์มหาราช มีผิวพรรณดำ เป็นคนโหดร้าย ไร้ปัญญา มีพี่ชาย ๒ คน (ขุ.ชา.ฉกก.(ไทย) ๒๗/๔๑/๒๓๕) เทพธิดาผู้นี้เคยบอกชายที่ตนหมายปองแก่เศรษฐีโพธิสัตว์ว่า ชายใดมักลบหลู่คุณท่าน ตีเสมอ แข่งดี ริษยา ตระหนี่ และโอ้อวด ทำทรัพย์ที่ได้มาแล้วให้พินาศไป ดิฉันรักใคร่ชายนั้น ชายใดมักโกรธ ผูกโกรธ พูดส่อเสียด มักทำลายมิตรภาพ มีวาจาเสียดแทง พูดวาจาหยาบคายดิฉันรักใคร่ชายนั้นยิ่งกว่าชายคนแรก พอเศรษฐีโพธิสัตว์ได้ฟังเช่นนี้แล้วจึงติเตียนแล้วไล่ไป

กาฬการาม, วิหาร : วิหารที่กาฬกเศรษฐีอุทิศถวาย, วิหารที่กาฬกเศรษฐีสร้างไว้ อยู่เมืองสาเกต (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔/๓๙)

อรรถกถากล่าวว่า ธิดาจูฬสุภัททาของอนาถบิณฑิกเศรษฐีแต่งงานกับลูกชายของกาฬกเศรษฐี ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เลื่อมใสซีเปลือย ต่อมาเพราะลูกสะไภ้นิมนต์พระพุทธเจ้าทำบุญที่บ้าน กาฬกเศรษฐีจึงได้ฟังธรรม แล้วบรรลุธรรมเป็นโสดาบัน ถวายอุทยานของตนแก่พระพุทธเจ้า และให้พวกซีเปลือยออกไป สร้างวิหารบริเวณอุทยาน หลั่งน้ำทำให้เป็นพรหมไทยอุทิศถวาย วิหารนั้น จึงชื่อว่ากาฬการาม เพราะกาฬกเศรษฐีให้พรหมไทยอุทิศถวายและเพราะกาฬกเศรษฐีให้สร้างไว้

กาฬการามสูตร : พระสูตรว่าด้วยพุทธกิจในกาฬการามในเมืองสาเกต (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔/๓๙) มีเนื้อความสรุปได้ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กาฬการาม เขตเมืองสาเกต ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบและธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งที่ชาวโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกถึง แสวงหา ตรองตามด้วยใจนั้นเราก็รู้ รูปที่ได้เห็นเป็นต้น เราก็รู้แล้ว ตถาคตรู้แจ้งรูปที่ได้เห็นเป็นต้นนั้น อารมณ์ไม่ปรากฏในตถาคต รูปที่ได้เห็นเป็นต้น เรากล่าวว่า ไม่รู้ คำนั้นของเราพึงเป็นคำเท็จ ถ้ากล่าวว่า รู้และไม่รู้ คำนั้นพึงเป็นคำเท็จเช่นเดียวกัน และถ้าเราพึงกล่าวว่า รู้ก็ไม่ใช่ ไม่รู้ก็ไม่ใช่ คำนั้นพึงเป็นโทษแก่เรา ทรงแสดงวิธีปฏิบัติ ๔ ใน

SAMPLE

อารมณ์ทั้ง ๖ ตามลำดับดังนี้ ตถาคตเห็นรูปที่ควรเห็นแล้ว แต่ไม่สำคัญว่าได้เห็น ไม่สำคัญว่าไม่ได้เห็น ไม่สำคัญว่าต้องได้เห็น ไม่สำคัญว่าเป็นผู้เห็น ฟังเสียงที่ควรฟังแล้ว แต่ไม่สำคัญว่าได้ฟัง ไม่สำคัญว่าไม่ได้ฟัง ไม่สำคัญว่าต้องได้ฟัง ไม่สำคัญว่าเป็นผู้ฟัง ทราบอารมณ์ที่ควรทราบแล้ว แต่ไม่สำคัญว่าได้ทราบ ไม่สำคัญว่าไม่ได้ทราบ ไม่สำคัญว่าต้องได้ทราบ ไม่สำคัญว่าเป็นผู้ทราบ รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ควรรู้แจ้งแล้ว แต่ไม่สำคัญว่าได้รู้แจ้ง ไม่สำคัญว่าไม่ได้รู้แจ้ง ไม่สำคัญว่าต้องได้รู้แจ้ง ไม่สำคัญว่าเป็นผู้รู้แจ้ง ตถาคตเป็นผู้คงที่ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง จึงกล่าวว่า บุคคลอื่นผู้คงที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าตถาคตไม่มี อรรถกถากล่าวว่า อารมณ์ หมายถึงอารมณ์ที่เป็นไปทางทวาร ๖ ไม่ปรากฏในตถาคตด้วยตัณหาและทิฏฐิ คำว่า คงที่ ในที่นี้หมายถึงไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม๘ คือ (๑) ได้ลาภ (๒) เสื่อมลาภ (๓)ได้ยศ (๔) เสื่อมยศ (๕) นินทา (๖) สรรเสริญ (๗) สุข (๘) ทุกข์ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๔/๓๐๗-๓๐๘)

กาฬเขมกศากยะ, เจ้า : เจ้าศากยะชื่อว่ากาฬเขมกะ ชาวเมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ,เจ้าศากยะผู้มีผิวดำชื่อว่าเขมกะ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๘๕/๒๒๒)

อรรถกถากล่าวว่า เจ้าศากยะองค์นี้ให้สร้างวิหาร ซึ่งเป็นที่พัก โดยล้อมรั้ว ณ ประเทศแห่งหนึ่ง ใกล้นิโครธาราม และสร้างซุ้มประตู ประดิษฐานเสนาสนะรูปหงษ์เป็นต้น และสร้างมณฑลมาล (หอนั่ง) โรงฉันเป็นต้น และจัดเสนาสนะไว้เป็นอันมาก เช่น เตียง ตั่ง ฟูก หมอน เสื่อ ท่อนหนัง สันถัตที่ทำด้วยหญ้า สันถัดที่ทำด้วยใบไม้ สันถัดที่ทำด้วยฟางเป็นต้น ซึ่งเขาปูลาดไว้ คือตั้งเตียงจดเตียง... ตั้งสันถัดที่ทำด้วยฟาง จดสันถัดที่ทำด้วยฟางเหมือนกัน ได้เป็นเหมือนที่อยู่ของภิกษุที่อยู่กันเป็นคณะ ที่นั่นมีภิกษุอยู่จำนวนมาก เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพักผ่อนในเวลากลางวัน ตรัสให้พระอานนท์ทราบถึงการอยู่ผู้เดียวสามารถทำให้บรรลุมรรคผลได้ อรรถกถากล่าวว่า กูฏาคารศาลาที่เขาติดช่อฟ้าสร้างไว้ด้วยการมุงแบบหงส์ เรียกว่ามัณฑลมาล ก็มี บางแห่ง อุปัฏฐานศาลาที่เขาติดช่อฟ้าไว้ตัวเดียวสร้างเสาระเบียงไว้รอบ เรียกว่ามัณฑลมาล ก็มี แต่ในที่นี้หมายถึงหอนั่ง เรียกว่ามัณฑลมาล (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓/๔๓)

กาฬเทวิลดาบส : 1.ชื่อดาบสองค์หนึ่ง ผู้เป็นศิษย์ชั้นหัวหน้าองค์ที่ ๔ ของโชติปาลดาบสโพธิสัตว์ ต่อมาได้ไปอาศัยโขดศิลาแห่งหนึ่งอยู่ ณ ทักษิณาบทในแคว้นอวันตี มีฤาษีหลายพันเป็นบริวาร และน้องชายของท่านชื่อว่านารทฤาษี เป็นศิษย์ชั้นหัวหน้าองค์ที่ ๗ ไปอยู่ในถ้ำที่เร้นแห่งหนึ่งในระหว่างชายภูเขาอัญชนคีรี ในป่ามัชฌิมประเทศแต่องค์เดียว ณ ที่ใกล้ ๆ ภูเขาอัญชนคีรี ต่อมาน้องชายเกิดหลงรักวรรณทาสี จึงซูบผอมกาฬ

เทวิลดาบสจึงไปหาแล้วเตือนว่า ไม่มีสิ่งอื่นใดที่จะเลวไปกว่าผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งอินทรีย์ทั้งหลายนี้เลยและกาฬเทวิลดาบสยังได้ไปเชิญสรภังคดาบสมาให้ช่วยเตือนน้องชายอีก สรภังคศาสดานำเรื่องนี้มาแสดงให้ดาบสเข้าใจแจ่มแจ้ง นารทดาบสนั้นได้ความสลดใจ เพราะถ้อยคำของสรภังคศาสดา จึงไหว้ขอขมาโทษ แล้วทำกสิณบริกรรม ทำฌานที่เสื่อมแล้วให้กลับคืนเป็นปกติ สรภังคดาบสไม่ยอมให้นารทดาบสอยู่ที่ที่นั้นพาไปยังอาศรมของตน (ขุ.ชา.อฏฺฐก.๒๗/๖๕/๒๙๕,ขุ.ชา.อฏฺฐก.อ.๕/๖๕/๒๗๘) ; 2. อสิตดาบส ดาบสผู้คุ้นเคย และเป็นที่นับถือของศากยราชสกุล มีเรื่องปรากฏในนาลกสูตร (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๘๕/๖๖๓) ว่า ในวันที่พระโพธิสัตว์ประสูติ ท่านได้ทราบข่าวประสูติแห่งพระราชโอรส ของพระเจ้าสุทโธทนะ จึงเข้าไปเยี่ยมพระราชาทรงนำพระราชโอรสออกมาเพื่อจะให้ไหว้พระดาบส แต่พระบาททั้งสองของพระราชโอรสกลับเบี่ยงขึ้นไปประดิษฐานบนเศียรของดาบสเมื่อพระดาบสพิจารณาพระลักษณะของพระราชโอรสแล้ว มั่นใจว่า พระราชโอรสนั้นจักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน นอกจากทำอัญชลีนับไหว้แล้ว ก็ได้แย้มยิ้มแสดงความแช่มชื่นใจออกมาแต่เมื่อมองเห็นว่าตนจะไม่มีชีวิตอยู่จนถึงเวลาแห่งการตรัสรู้ก็เสียใจร้องไห้ กระนั้นก็ตาม พระดาบสได้ไปบอกหลานชายชื่อว่านาลกะให้ออกบวชรอเวลาท่พระโพธิสัตว์จะได้ตรัสรู้

อรรถกถากล่าวว่า เท้าทั้ง ๒ ของพระองค์ผู้ที่น้อมน้ำเข้าไปไหว้กาฬเทวิลดาบสเปลี่ยนกลับไปตั้งที่ชฎาของกาฬเทวิลดาบส(ขุ.อุ.อ.๑/๓๘/๒๗๔) (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๖๘๕/๓๑๙, ขุ.ชา.(บาลี) ๑/-/๘๒); กาฬเทวิล หรือกาฬเทวัลดาบส มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า อสิตดาบส (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ หน้า ๕๒๒-๕๒๓) (เรียกว่ากัณหเทวิลฤๅษี ก็มี) ; ตามหนังสือแบบเรียก กาฬเทวิลดาบส ทำนายพระราชโอรสว่า มีคติเป็น ๒ ตามตำรับมหาบุรุษลักษณะพยากรณ์ศาสตร์ ; ดู มหาบุรุษลักษณะ, นาลกะ 1 ; เทียบ พราหมณ์ทำนายพระมหาบุรุษ

กาฬปักษ์ : ฝ่ายดำ คือข้างแรม ดังคำว่า กลางคืนหรือกลางวันของดวงจันทร์ในกาฬปักษ์(ข้างแรม)ผ่านไป ดวงจันทร์นั้นย่อมเสื่อมจากความงาม ย่อมเสื่อมจากรัศมี ย่อมเสื่อมจากแสงสว่าง ย่อมเสื่อมจากด้านยาวและด้านกว้าง (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๔/๒๔) หรือดังคำว่า พึงปวารณาในกาฬปักษ์ที่จะมาถึงเถิด (วิ.ม.(ไทย)๔/๒๔๐/๓๘๘); หมายถึงปักษ์ที่คนไปได้เพราะไฟ (อภิธานวรรณนา หน้า ๑๑๙) ; ในกาฬปักษ์ดวงจันทร์ย่อมอ่อนแสงลงทุกๆ วัน (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๔๘๔/๑๘๐)

กาฬพาหุชาดก : ชาดกว่าด้วยลิงชื่อกาฬพาหุ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๑๓/๑๗๙) มีเนื้อความสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกแขกเต้าชื่อราธะได้สอนน้องชายชื่อโปฏฐาปา

ทะไม่ให้ริษยาวานรดำที่เพิ่งถูกจับมาใหม่ว่าได้อาหารมากกว่าตน ว่า น้องเอ๋ย โลกธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้คือ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศเสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุขและทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง เจ้าอย่าเศร้าโศกไปเลย จะเศร้าโศกไปทำไม น้องชายจึงกล่าวว่า พี่เป็นบัณฑิตแท้ ๆย่อมรู้จักประโยชน์ที่ยังไม่มาถึง ทำอย่างไรฉันจะเห็นลิงดำนั้นถูกไล่ออกจากวัง นกราธโพธิสัตว์จึงกล่าวว่า ลิงดำตัวนั้นกระดิกหูกลอกหน้ากลอกตาหลอกพระกุมารไม่นานก็คงถูกไล่ออกไปมันจะทำให้ตัวมันเองอดข้าวอดน้ำ"จากนั้นมาเพียง ๒-๓ วัน มันก็ถูกขับออกจากพระราชวังเพราะชอบหลอกพระกุมารให้กลัว (ขุ.ชา.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๔/๑๑๓/๓๐๔-๓๐๗)

กาฬศิลา, ตำบล : สถานที่สำคัญแห่งหนึ่ง ในแคว้นมคธ อยู่ข้างภูเขาอิสิคิลิ กรุงราชคฤห์ ณ ที่นี้พระพุทธเจ้าเคยประทับ และแสดงนิมิตโอภาสแก่พระอานนท์ว่า อิทธิบาท ๔ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดี ผู้นั้นเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๐/๑๒๘); เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าสนทนาธรรมกับพวกนิครนถ์ที่ถือการยืนเป็นวัตร ปฏิเสธการนั่ง เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อน ซึ่งเกิดจากความพยายาม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๙/๑๘๒) ; เป็นสถานที่ที่พระมหาโมคคัลลานะถูกคนร้ายซึ่งรับจ้างจากพวกเดียรถีย์ไปลอบฆ่าด้วยการทุบตีจนร่างกายแหลก (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑๑๑/๑๑)

กาฬสิลา,มหาวิหารแห่งหนึ่งในมหาวิหารทั้ง ๑๘ แห่ง : ชื่อวิหารแห่งหนึ่ง ข้างภูเขาอิสิคิลิ กรุงราชคฤห์ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๙/๒๐๕) ดังคำที่เหล่าภิกษุพูดกับทัพพมัลลบุตรเถระว่า ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ภูเขาคิชฌกูฏ...ที่เหวสำหรับทิ้งโจร...ที่กาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ... วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔) หรือดังคำว่า ภิกษุผู้อุปัฏฐากเหล่านั้นรับคำแล้วอุ้มท่านพระวักกลิขึ้นเตียง หามไปยังวิหารกาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๗/๑๖๐)

กาฬสุตตนรก : นรกสายบรรทัดเหล็ก หมายถึงสัตว์นรกวิ่งไปบนแผ่นเหล็กแดง ถ้าล้มลง จะถูก ดีดด้วยสายบรรทัดเหล็กแดง (ขุ.ชา.สฏฐี.(ไทย) ๒๘/๑๐๒/๕๐,๒๘/๑๐๗/๕๐) ; ชื่อนรกลำดับที่ ๓ ในบรรดานรก ๘ ขุม อันได้แก่ (๑) สัญชีวนรก (๒)กาฬสุตตนรก (๓) สังฆาฏนรก (๔) ชาลโรรุวนรก (๕) ธูมโรรุวนรก (๖) ตาปนนรก (๗) ปตาปนนรก (๘) อเวจีมหานรก (ขุ.ชา.สฏฐี.(ไทย) ๒๘/๘๓/๔๗)

กาฬสุมนะ, ภิกษุ : พระเถระรูปหนึ่ง,ผู้เชี่ยวชาญสอนนิกาย ๕ และปกรณ์ ๗ เชี่ยวชาญพระวินัย ณ โรหนชนบท บนเกาะตามพปัณณิ (ลังกา) (วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๖) ดังคำว่า พระอริฏฐะผู้มีปัญญา พระติสสทัตตบัณฑิต พระกาฬสุมนะ ผู้เชี่ยวชาญ พระทีฆเถระ พระทีฆ

สุมนบัณฑิต พระกาฬสุมนะ พระนาคเถระ พระพุทธรักขิตะ พระติสสเถระผู้มีปัญญา และพระเทวเถระผู้เป็นบัณฑิต (วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๕,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๖)

กาฬเสนาบดี : กาฬหัตถีเสนาบดี กรุงพาราณสี แคว้นกาสี ในสมัยพระเจ้าพรหมทัต ซึ่งต่อมาพระเจ้าพรหมทัตได้พระนามว่า โปริสาท (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๓๗๕/๑๕๙) เสนาบดีผู้นี้เป็นผู้รับเรื่องราวร้องทุกข์เรื่องมนุษย์กินคนเกิดขึ้นในเมืองพาราณสี แล้วทำการสืบสวนจนสามารถจับตัวพ่อครัวที่เป็นเครื่องต้นของพระเจ้าพรหมทัตทราบข่าวว่าพระราชาให้พ่อครัวฆ่าคนมาเพื่อให้ทำอาหาร จึงนำตัวพ่อครัวไปแจ้งเหตุต่อพระพักตร์ ทูลถามเหตุได้ความว่าพระราชาทรงเสวยเนื้อมนุษย์ แล้วกราบทูลเหตุที่ไม่ควรเสวยเนื้อมนุษย์ โดยยกปลาอานนท์ที่ติดใจในรสอาหาร เมื่อได้กินปลาแล้ว จึงกินปลาทั้งหมดและกินตัวเองตายในที่สุด(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๓๗๘/๑๖๐) เมื่อฟังเหตุกราบทูลเช่นนี้ พระราชาก็ยกเหตุผลมาหักล้างและไม่ยอมที่จะละทิ้งการกินเนื้อมนุษย์ และถูกพสกนิกรเนรเทศ แล้วสถาปนาพระโอรสของพระเจ้าพรหมทัตขึ้นเป็นพระราชา และได้ดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีเช่นเดิม และเมื่อพระเจ้าโปริสารทตั้งอยู่ในศีล ๕ ตามคำสอนของพระเจ้าสุตโสม กรุงอินทปัตถ์ แล้วกลับเข้าเมืองพร้อมกับพระเจ้าสุตโสม และกาฬหัตถีเสนาบดี ให้การต้อนรับและได้สถาปนาพระเจ้าพรหมทัตเป็นพระราชาดังเดิมอรรถกถากล่าวว่า โปริสาท แปลว่า มีคนเป็นอาหาร, คนกินคน เป็นชื่อของพระเจ้าพรหมทัต หลังจากถูกชาวเมืองเนรเทศแล้วได้ไปอาศัยโคนต้นไทรอยู่ แล้วเที่ยวปล้นคนเดินทางเพื่อฆ่าเอาเนื้อมาปรุงอาหารจึงปรากฏชื่อเสียงว่าโปริสาท(ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๓๙๒/๓๙๗)

กาฬหัตถี,เสนาบดี : กาฬเสนาบดี ของพระเจ้าพรหมทัต กรุงพาราณสี แคว้นกาสี ในยุคเดียวกันกับพระเจ้าสุตโสม กรุงอินทปัตถ์ แคว้นกุรุ กาฬหัตถีผู้นี้ มีมือดำดังนั้น จึงชื่อว่ากาฬหัตถี มีอำนาจมาก ทำหน้าที่สำคัญสืบสวนจนสามารถรู้ตัวว่าพระเจ้าพรหมทัตเสวยเนื้อมนุษย์ แล้วทำให้พระเจ้าพรหมทัตต้องถูกชาวเมืองเนรเทศ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๓๗๔/๑๕๙) เรียกว่ากาฬะ ก็มี ดูกาฬเสนาบดี

กาฬะ, เนื้อ : ชื่อเนื้อตัวหนึ่ง ในลักขณชาดก (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๑๑/๕) เนื้อกาฬะนี้ เป็นลูกของพญาเนื้อโพธิสัตว์ เป็นพี่น้องกับเนื้อลักษณะ ในเวลาที่พญาเนื้อแก่ จึงได้มอบบริวารให้ทั้งลักษณะและกาฬะดูแลตัวละ ๕๐๐ตัว เมื่อกาฬะดูแล พาฝูงเนื้อไปเพื่อไปหากินที่ภูเขาในเวลาที่ข้าวกล้าเจริญงอกงาม แต่เพราะเนื้อกาฬะโง่ ไม่รู้เวลาควรไม่ควรที่จะเดินทาง พาหมู่เนื้อไปทางประตูบ้าน ทั้งในเวลาเช้าและเวลาเย็น ทั้งเวลาพลบค่ำและเวลาใกล้รุ่ง ทำให้ชาวบ้านดักฆ่าบริวารตายเป็นจำนวนมาก ดังนั้น เนื้อกาฬะจึงมีบริวารลดน้อยลง เมื่อเวลาผ่านไป ๕ เดือน กลับมาหาพญาเนื้อโพธิสัตว์ แต่กลับมา

SAMPLE

ภายหลังเนื้อลักษณะ ซึ่งเนื้อลักษณะเดินทางกลับในกลางคืนเท่านั้น จึงรักษาบริวารไว้ได้ ไม่ตายเลย เมื่อกลับมาถึงบ้านเพียงตัวเดียว จึงถูกตำหนิว่าเป็นผู้มีบริวารเสื่อมเพราะความโง่เขลา (ขุ.ชา.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๑๑/๒๐๓-๒๐๕)

กาฬิโคธสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระนางสากิยานีพระนามว่ากาฬิโคธา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๕/๕๕๕) มีเนื้อความสรุปว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระนางสากิยานีพระนามว่ากาฬิโคธาว่า ผู้มีธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์และมีมีใจปราศจากความตระหนี่ยินดีในการให้ทานและการแจกทาน อยู่ครองเรือน ย่อมเป็นพระโสดาบัน ไม่ตกต่ำ จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า หลังจากฟังแล้ว นางกาฬิโคธากราบทูลว่า องค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ นี้ที่พระองค์ทรงแสดงไว้ธรรม(คือองค์เครื่องบรรลุโสดา)เหล่านั้นมีอยู่ในหม่อมฉัน และหม่อมฉันก็เห็นธรรมเหล่านั้น เพราะโสดาปัตติผล นางทำให้แจ้งแล้ว

กาฬิโคธา, พระนางสากิยานี : นางกษัตริย์เชื้อสายชาวศากยะชื่อว่ากาฬิโคธา กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๕/๕๕๕), ชื่อว่ากาฬิโคธา เนื่องจากพระองค์มีผิวดำ จึงมีนามว่ากาฬี ส่วนโคธานั้นเป็นพระนามเดิม ดังนั้น จึงได้พระนามว่ากาฬิโคธา พระนางศากิยานีผู้นี้เป็นมารดาของพระภัททิยเถระ ดำรงตำแหน่งเป็นพระอัคคมเหสี (องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๑๙๓/๑๗๓) ; พระองค์เป็นอริยสาวิกาผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสพระรัตนตรัยอันไม่หวั่นไหว มีศีล เป็นโสดาบัน บริจาคทรัพย์บำเพ็ญทานอยู่เสมอ โดยไม่แบ่งแยกกับท่านผู้มีศีล ผู้มีธรรมอันงาม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๕/๕๕๖)

กาฬุทายี,อำมาตย์, ภิกษุ, พระ : ท่านมีโคตรว่าอุทายี เพราะมีผิวดำ จึงได้ชื่อว่ากาฬุทายี เป็นผู้ดำรงตำแหน่งเป็นอมาตย์ กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ดังคำว่า กาฬุทายีอำมาตย์กับบริวาร ๑,๐๐๐ ถือเพศภิกษุแล้ว นิมนต์พระผู้มีพระภาคพระศากยมุนีผู้ประเสริฐ ทรงรับนิมนต์แล้วเสด็จดำเนินไปตามทางใหญ่ เสด็จพร้อมด้วยภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูป พระพุทธองค์เสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒/๕๕๕) ; พระเถระผู้เป็นเลิศด้านผู้ยังสกุลให้เลื่อมใส ดังคำว่า กาฬุทายีเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้ยังสกุลให้เลื่อมใส (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๒๕/๒๙) ขุ.ชา.ติสติ.(ไทย) ๒๗/๑๐๑/๔๓๙, ผู้เป็นต้นแบบของผู้ถวายดอกปทุม ดอกอุบล ดอกมะลิซ้อนและข้าวสุกอย่างดีแก่พระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๐/๑๕๖) ; (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๗๙/๓๑๔,๓๓/๒/๕๕๕) ; เป็นหนึ่งในบรรดาสหชาต เกิดในวันเดียวกัน ๗ อย่าง อันได้แก่ เทวีผู้เป็นมารดาของราหุ พระอานนท์เถระ ฉันนอำมาตย์ กาฬุทายีอำมาตย์ ม้ากัณฐกะ ต้นศรี

SAMPLE

มหาโพธิ์ และขุมทองทั้ง ๔(ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑/-/๘๑-๘๒) ในอรรถกถากล่าวว่า คำว่า สหชาต เกิดวันเดียวกัน (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๑๘๕/๓๗๒)

กาฬุทายีเถรคาถา :คาถาของพระกาฬุทายีเถระ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๒๗/๔๓๒) พระกาฬุทายีเถระได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคสรุปได้ว่า ฤดูนี้ไม่หนาวนัก ไม่ร้อนนัก เป็นฤดูที่สบาย เหมาะแก่การเดินทางพระประยูรญาติทั้งฝ่ายศากยวงศ์และโกลิยวงศ์จะได้เฝ้าพระองค์ผู้ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกซึ่งกำลังเสด็จข้ามแม่น้ำโรหิณี นักปราชญ์มีปัญญากว้างขวาง เกิดในสกุลใด ย่อมทำสกุลนั้นให้บริสุทธิ์สะอาดอย่างเดียว ถึง ๗ ชั่วคนข้าพระองค์เข้าใจว่า พระองค์เป็นเทพเหนือกว่าเทพ ย่อมทรงสามารถทำผู้อื่นให้บริสุทธิ์ได้ เพราะพระองค์ทรงอุบัติโดยอริยชาติ ได้สัจนามว่า มุนี พระราชบิดาของพระองค์พระนามว่าสุทโทธนะ ผู้แสวงคุณอันยิ่งใหญ่ ส่วนพระมเหสีพระนามว่า มหามายา เป็นพุทธมารดา ซึ่งถนอมพระครรภ์พระโพธิสัตว์มาแล้วเสด็จสวรรคตไปบันเทิงอยู่ในโลกสวรรค์(ชั้นดุสิต) พระนางมายาเทวีโคตมีพระองค์นั้นสวรรคต จุติจากโลกนี้เพียบพร้อมด้วยกามคุณทิพย์ มีหมู่นางฟ้าห้อมล้อมทรงบันเทิงอยู่ด้วยกามคุณ ๕ และได้ถวายพระพรพระเจ้าสุทโธทนมหาราชว่า อาตมภาพเป็นบุตรของพระพุทธเจ้าผู้ที่ไม่มีใครย่ำยีได้ มีพระรัศมีแผ่ซ่านจากพระวรกาย ไม่มีผู้ที่จะเปรียบปาน คงที่ มหาบพิตร พระองค์เป็นบิดาของพระพุทธเจ้าผู้เป็นบิดาของอาตมา ทั้งเป็นพระเจ้าปู่ของอาตมาโดยธรรม

กาฬุทายีเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกาฬุทายีเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๘/๑๕๖) มีเนื้อความสรุปได้ว่าพระกาฬุทายีเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนจึงกล่าวว่าในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายอาหารบิณฑบาตและดอกไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๑๘ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๕ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ๕๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๔๘-๖๗/๖๖-๗๒) ; ประวัติในอดีตชาติของพระกาฬุทายีเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๖๕/๓๑๒) มีเนื้อความสรุปได้ว่า พระกาฬุทายีเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนจึงกล่าวว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้ทำสักการะพร้อมทั้งได้ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ทำตระกูลให้เลื่อมใส เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสุคติภูมิเป็นอันมากในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๑๖๕/๓๑๖)

SAMPLE

กำ : 1.ชื่ล้อของรถหรือเกวียน ดังคำในปาฏิกวรรค จักกวัตติสูตรหนึ่งว่า เมื่อลูกประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ สนานพระเศียร ในวันอุโบสถ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีกำ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง, ในลักขณสูตร กล่าวถึงพื้นฝ่าพระบาททั้งสองของมหาบุรุษ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๓/๖๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๐/๑๖๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๖/๓๐๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘)

2.การงอนิ้วมือทั้ง ๔ ให้จดอุ้งมือ,การใช้นิ้วมือทั้ง ๕ โอบรอบสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, อาการที่งอนิ้วมือทั้ง ๕ รวบสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ ดังคำในสากมุฏฐิทายิกาวิมาน เทพธิดาตนหนึ่งเล่าถึงประวัติการทำบุญของตนว่า ดิฉันได้ถวายผักดองกำมือหนึ่งแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต หรือดังคำว่า ชาติก่อน ดิฉันได้ถวายดอกบัวเขียวกำมือหนึ่ง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๘๕-๔๙๒/๖๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๖๖/๘๙)

อรรถกถาอธิบายถึงพระอรหันต์ เพราะห่างไกลจากกิเลส, เพราะกำจัดข้าศึกคือกิเลส,เพราะหักซี่กำแห่งสังสาระคือการเวียนว่ายตายเกิด,ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย กล่าวถึงกำหรือกำมือไว้ในคำว่า กำมือของอาจารย์ อธิบายว่ามือที่กำไว้ใช้เรียกอาการของอาจารย์ภายนอกพุทธศาสนาที่หวงวิชาไม่ยอมบอกแก่ศิษย์ขณะที่ตนเองยังหนุ่ม แต่จะบอกแก่ศิษย์ที่ตนรัก ขณะที่ตนใกล้ จะตายเท่านั้นแต่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงถือตามคติเช่นนี้ (วิ.อ.(บาลี)๑/๑/๑๐๓-๑๑๘,ที.ม.อ. (บาลี) ๑๖๕/๑๕๐,สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๕/๒๗๖, วิสุทฺธิ. (บาลี)๑/๒๖๕)

กำจัด : ขับไล่, ปราบ, ทำให้สิ้นไป,บรรเทา,วินยะ ในมูลปัณณาสก์ จูฬสัจจกสูตร กล่าวถึงสัจจกะ นิครนถบุตรเป็นคนคอยกำจัดคุณผู้อื่น เป็นคนคะนองวาจา ได้เข้าใจพระดำรัสของท่านพระโคดมว่า ตนสามารถรุกรานได้ด้วยถ้อยคำของตน พอได้สนทนากันแล้ว กลับเลื่อมใสแล้วได้ถวายภัตตาหาร,ในอังคุตตรนิกาย ปฏิลีนสูตร กล่าวถึงปัจเจกสัจจะเป็นอันมาก เช่น เห็นว่า โลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง โลกมีที่สุดบ้าง โลกไม่มีที่สุดบ้าง อันภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรเทาได้ กำจัดได้,ในราควินยสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ เช่น ตนเองเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะและชักชวนผู้อื่นเพื่อกำจัดราคะ,ในทานสูตร กล่าวถึงองค์หรือคุณสมบัติของปฏิคาหกไว้ ๓ กล่าวคือ(๑) เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ (๒)เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ(๓) เป็นผู้ปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ ; ขับไล่, ปราบ, ทำให้สิ้นไป(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/

SAMPLE

๓๖๒/๓๙๙) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๘/๖๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๖/๑๔๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖)

อรรถกถาอธิบายถึงพระอรหันต์ เพราะกำจัดข้าศึกคืออกิเลส (วิ.อ.(บาลี)๑/๑/๑๐๓-๑๑๘,ที.ม.อ. (บาลี) ๑๖๕/๑๕๐,สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๕/๒๗๖, วิสุทฺธิ. (บาลี)๑/๒๖๕)

กำจัดคุณผู้อื่น : พูดให้เสียหาย,พูดใส่ความทำให้ผู้อื่นเสียหาย ดังคำที่สัจจกะนิครนถบุตรกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นคนคอยกำจัดคุณผู้อื่น เป็นคนคะนองวาจา ได้เข้าใจพระดำรัสของท่านพระโคดมว่า ตนสามารถรุกรานได้ด้วยถ้อยคำของตน (ม.ม.๑๒/๓๖๒/๓๙๙) ต่อมาสัจจกะนิครนถบุตรได้นำอาหารที่พวกเจ้าลิจฉวีทั้งหลายมาเพื่อตน ประมาณ ๕๐๐ สำหรับถวายแก่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน หลังจากฉันภัตตาหารแล้ว ตรัสอนุโมทนาว่า บุญและผลบุญในทานนี้อาศัยทักขิไณยบุคคลที่ยังไม่สิ้นราคะ โทสะ โมหะเช่นกับท่านจักมีแก่ทายกทั้งหลาย บุญและผลบุญในทานนี้ อาศัยทักขิไณยบุคคลที่สิ้นราคะ โทสะ โมหะเช่นกับเราจักมีแก่ท่าน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖/๔๐๐) อรรถกถากล่าวว่า กำจัดคุณของผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงชอบใส่ร้าย ป้ายสีผู้อื่น มักกำจัดคุณงามความดีของผู้อื่น (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๗๗/๓๖๐)

กำทาย : กำทายเป็นการละเล่นที่เป็นที่เป็นข้อห้าม อยู่ในมัชฌิมศีล ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภิกษุเว้นขาดจากการขวนขวายในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๘/๖๘) ; ชื่อการเล่นอย่างหนึ่ง,เป็นการพนันอย่างหนึ่ง ลักษณะเหมือนกำถั่ว ใช้มือกำวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีขนาดเล็ก กลม หรือสิ่งอื่นๆ แล้วให้ผู้อื่นทายสิ่งในมือนั้นคืออะไร เป็นอะไร จำนวนเท่าไร (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔/๖)

กำเนิด : การเกิด เช่น มารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิดแก่บุตร,มูลเหตุดั้งเดิม เช่นตัวหนังสือไทยมีกำเนิดมาอย่างไร ,หากเป็นกิริยา หมายถึงเกิด,มีขึ้น,เป็นขึ้น เช่น โลกกำเนิดมาจากดวงอาทิตย์ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) ; กำเนิดมี ๔ ชนิด คือ (๑) กำเนิดอัณฑชะ(การเกิดในไข่) (๒) กำเนิดชลาพุชะ(การเกิดในครรภ์) (๓) กำเนิดสังเสทชะ (การเกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ) (๔) กำเนิดโอปปาติกะ(การเกิดผุดขึ้น)(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑) บางแห่งหมายถึงกำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓) ในอรรถกถากล่าวถึงกำเนิด ๔ ไว้ว่า ในกำเนิด ๔ สัตว์ที่เกิดในไข่และเกิดในครรภ์ ถ้ายังไม่เจาะเปลือกไข่หรือคลอดจากครรภ์ออกมา ยังเรียกว่า สัมภเวสี ต่อเมื่อเจาะเปลือกไข่หรือคลอดออกมา เรียกว่าภูต, พวกสังเสทชะ (เกิดที่ชื้นแฉะ) และพวกโอปปาติกะ (เกิดผุด

SAMPLE

ขึ้น) ในขณะจิตแรก ก็เรียกว่า สัมภเวสี ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ เป็นต้นไปเรียกว่า ภูต (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๙/๒๒๑)

กำเนิดก่อน : ชาติก่อน, ภพก่อน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๑/๑๖๓) อรรถกถากล่าวว่า กำเนิดก่อน หมายถึงที่อยู่อาศัยในชาติก่อน (ที.ปา.อ.(บาลี)๓/๒๐๑/๑๐๘)

กำเนิดของครุฑ : การเกิดของครุฑ, การอุบัติของครุฑ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๙๒/๓๕๘,๑๗/๓๙๓/๓๕๘) พระผู้มีพระภาค ขณะที่ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า กำเนิดของครุฑ มี ๔ ประเภท คือ (๑) ครุฑที่เป็นอัณฑชะ (เกิดในไข่) (๒) ครุฑที่เป็นชลาพุชะ(เกิดในครรภ์) (๓) ครุฑที่เป็นสังเสทชะ (เกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ) (๔) ครุฑที่เป็นโอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) ในครุฑ ๔ จำพวกนั้น ครุฑที่เป็นอัณฑชะ จับนาคที่เป็นอัณฑชะไปได้ แต่จับนาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะไปไม่ได้ ครุฑที่เป็นชลาพุชะ จับนาคที่เป็นอัณฑชะและชลาพุชะไปได้ แต่จับนาคที่เป็นสังเสทชะ และโอปปาติกะไปไม่ได้ ครุฑที่เป็นสังเสทชะ จับนาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะ และสังเสทชะไปได้แต่จับนาคที่เป็นโอปปาติกะไปไม่ได้ ส่วนครุฑที่เป็นโอปปาติกะ จับนาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะไปได้

กำเนิดของนาค : การเกิดของนาค(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๒/๓๔๙,๑๗/๓๔๓/๓๕๐) พระผู้มีพระภาค ขณะที่ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า กำเนิดของนาค มี ๔ ประเภท คือ (๑) นาคที่เป็นอัณฑชะ (เกิดในไข่) (๒) นาคที่เป็นชลาพุชะ (เกิดในครรภ์) (๓) นาคที่เป็นสังเสทชะ (เกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ) (๔) นาคที่เป็นโอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) ในนาค ๔ประเภทนั้น นาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ นาคที่เป็นสังเสทชะ และโอปปาติกะประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะและชลาพุชะ นาคที่เป็นโอปปาติกะประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะและสังเสทชะ

กำเนิดชลาพุชะ : การเกิดในครรภ์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑) ในมหาสีหนาทสูตรอธิบายว่า เหล่าสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ นี้เราเรียกว่ากำเนิดชลาพุชะ

กำเนิดดิรัจฉาน : การเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน,การถือกำเนิดเป็นสัตว์ที่ยาวไปทางนอน(ไปทางขวาง ก็เรียก)(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๕๒) (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑/๙๘,๒๙/๓๗/๑๓๕,๒๙/๘๔/๒๕๐,๒๙/๑๙๓/๕๖๑) (อภิธานวรรณนา หน้า ๗๘๐) ; ข้อ ๒ ในคติ ๕ อันได้แก่ (๑) นรก (๒) กำเนิดดิรัจฉาน (๓) เปตวิสัย (๔) มนุษย์ (๕) เทวดา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๑, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๓/๑๕๒) ; กำเนิดดิรัจฉาน กินหญ้าเป็นอาหาร ก็มีดังคำว่า สัตว์ดิรัจฉานจำพวก (ช้าง ม้า โค หรือสัตว์ดิรัจฉานจำพวกอื่นบางพวก) มีหญ้าเป็นอาหารมีอยู่ สัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้นใช้ฟันเล็มหญ้าสดบ้าง หญ้าแห้งบ้าง

SAMPLE

การที่ได้กำเนิดดิรัจฉานเพราะชาติก่อน ผู้นั้นมักติดใจในรสทำบาปกรรมไว้ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับสัตว์จำพวกที่มีหญ้าเป็นอาหาร (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๑/๒๙๖) สัตว์ดิรัจฉานจำพวก (เช่น ไก่ สุกร สุนัข) มีคูถเป็นอาหาร เพราะได้กลิ่นคูถแต่ที่ไกลแล้ววิ่งไปด้วยหวังว่า จักกินตรงนี้ จักกินตรงนี้ เพราะติดใจในรสทำบาปกรรมไว้ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับสัตว์จำพวกที่มีคูถเป็นอาหาร สัตว์ดิรัจฉานจำพวก(เช่น แมลง มอด ไส้เดือน หรือสัตว์ดิรัจฉานจำพวกอื่น)ที่เกิดในที่มืด แก่ในที่มืด ตายในที่มืด ก็มี เพราะติดใจในรส ทำบาปกรรมไว้ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับสัตว์จำพวกที่เกิดในที่มืด แก่ในที่มืด ตายในที่มืด สัตว์ดิรัจฉานจำพวก(เช่น ปลา เต่า หรือสัตว์ดิรัจฉานจำพวกอื่น) ที่เกิดในน้ำ แก่ในน้ำ ตายในน้ำ ก็มี เพราะ ติดใจในรส ทำบาปกรรมไว้ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับสัตว์จำพวกที่เกิดในน้ำ แก่ในน้ำตายในน้ำ สัตว์ดิรัจฉานจำพวก(เช่น สัตว์ที่เกิดในปลาเน่า ศพเน่า น้ำครำ หลุมโสโครก)ที่เกิดในที่โสโครก แก่ในที่โสโครก ตายในที่โสโครก ก็มี เพราะติดใจในรส ทำบาปกรรมไว้ หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับสัตว์จำพวกที่เกิดในที่โสโครก แก่ในที่โสโครก ตายในที่โสโครก ; อรรถกถากล่าวว่า สัตว์ดิรัจฉาน เป็นสัตว์มีชาติชื่อตรงไม่คดโกง(ขุ.ธ.อ.(บาลี) /-/๑๓๑); เป็นข้อที่ ๒ ในบรรดาอบาย (ที่ปราศจากความเจริญ) ๔ อันได้แก่ (๑) นรก (๒) กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) แดนเปรต (๔) อสุรกาย (ที.ม.อ ๙๕/๙๔); นข้อที่ ๑ ในคติทุคติ (คติหรือภูมิเป็นที่ไปอันเป็นทุกข์) ๒ ได้แก่ อาคาริยทุคติ คือคติของคฤหัสถ์ผู้ตายแล้วไปเกิดในนรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง เปรตวิสัย บ้าง และอนาคาริยทุคติ คือทุคติของบรรพชิตผู้มรณภาพแล้ว ไปเกิดในนรกเป็นต้น เป็นสมณยักษ์ เป็นสมณเปรต มีกายลุกโชติช่วงเพราะผ้าสังฆาฏิเป็นต้น (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๗๐/๑๘๐, ม.มู.ฏีกา (บาลี) ๑/๗๐/๑๘๐) ; ผู้เป็นอสัตบุรุษหรือผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ย่อมไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ดังคำว่า คติของผู้มีมิจฉาทิฏฐิ มี ๒ อย่าง คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๙/๗๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๑/๑๐๗) ดังคำว่า นางสุชาดานี้เขลา ไม่ทำบุญอะไร ๆ บัดนี้เกิด(เป็นนกยาง) ในกำเนิดดิรัจฉาน (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๒๐๖) ; ผู้เป็นโสดาบัน เพราะทำสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ให้สิ้นไป ไม่มีทางตกต่ำ พ้นจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒)

กำเนิดเทวดาหรือกำเนิดมนุษย์ :การอุบัติเทพ หรือการเกิดเป็นมนุษย์ ดังคำที่พระยสเถระกล่าวถึงประวัติของอดีตชาติของตนไว้สมัยที่เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะว่า จะเกิดยังกำเนิด

ใด คือจะเป็นกำเนิดเทวดาหรือกำเนิดมนุษย์ก็ตาม เขาจักมีเครื่องมุงบังที่เป็นทองคำล้วนคอยกางกั้น เพราะเป็นผลแห่งการถวายทานทั้งปวง(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๐/๓๓๘)

กำเนิดปีศาจ : ภพภูมิอันเป็นที่เกิดของยักษ์ ดังคำที่ปิยังกรยักษ์กล่าวกับยักษิณีผู้เป็นมารดาว่า เราไม่เบียดเบียนสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ศึกษาทำตนให้เป็นคนมีศีลดี จึงจะพ้นจากกำเนิดปีศาจ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๐/๓๔๔)

อรรถกถากล่าวว่า ภพภูมิอันเป็นแดนกำเนิดของยักษ์คล้ายกับแดนกำเนิดของเปรต(สำ.ส.ฏีกา (บาลี) ๑/๒๔๐/๓๓๗)

กำเนิดสังเสทชะ : การเกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑) ในมหาสีหนาทสูตร อธิบายว่า เหล่าสัตว์ผู้เกิดในปลาเน่า ซากศพเน่า ขนมบูด น้ำครำ หรือเถ้าไคล นี้เราเรียกว่ากำเนิดสังเสทชะ

กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน : ดูกำเนิดดิรัจฉาน

กำเนิดอัณฑชะ : การเกิดในไข่ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑) ในมหาสีหนาทสูตร อธิบายว่า เหล่าสัตว์ผู้เจาะทำลายเปลือกไข่แล้ว เราเรียกว่ากำเนิดอัณฑชะ

กำเนิดโอปปาติกะ :การเกิดผุดขึ้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑) ในมหาสีหนาทสูตร อธิบายว่า เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก และเปรตบางจำพวก นี้เราเรียกว่ากำเนิดโอปปาติกะ

กำพร้า : เด็กที่ไม่มีบิดาหรือมารดาเลี้ยงดู ดังคำว่า ชายคนหนึ่งชื่อสุปปพุทธะ เป็นโรคเรื้อนยากจน กำพร้า ยากไร้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๕) หรือดังคำว่า เมื่อพระมหากัสสปเถระกำลังเที่ยวบิณฑบาตหยุดยืนนิ่งอยู่ หญิงกำพร้าขัดสนคนหนึ่ง ซึ่งอาศัยชายคาเรือนของผู้อื่นอยู่นางเลื่อมใสได้ถวายข้าวตังแด่ท่านด้วยมือทั้งสองของตน ตายแล้วไปเกิดเป็นเทพธิดาชื่ออาจามทายิกา มีความสุขบันเทิงอยู่ในสวรรค์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของทวยเทพผู้มีฤทธิ์มากชื่อนิมมานรดี (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๘๕/๓๓) ; เรียกหนังที่เป็นผิวชั้นนอกของคนและสัตว์ว่าหนังกำพร้า(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

กำแพง : เครื่องกั้น, เครื่องล้อม,ที่ก่อด้วยอิฐ ดินหรือหิน เป็นต้น,ในภิกขุนีวิภังค์ กล่าวถึงภิกษุณีเทหรือใช้ให้เทอุจจาระหรือปัสสาวะภายนอกฝาหรือภายนอกกำแพง ต้องอาบัติปาจิตตีย์,อธิบายว่า กำแพง ได้แก่กำแพง ๓ ชนิด คือ (๑) กำแพงอิฐ (๒) กำแพงศิลา (๓) กำแพงไม้,ในจูฬวรรค กล่าวถึงที่สรงน้ำ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้กั้นกำแพง ๓ ชนิด คือกำแพงอิฐ กำแพงศิลากำแพงไม้ เพื่อป้องกันความอายที่ไม่กล้าสรงน้ำ, ในมหาสุทัสสนสูตรกล่าวถึง กรุงกุสาวดีราชธานี มีกำแพงล้อม ๗ ชั้น ได้แก่ (๑) กำแพงทอง (๒) กำแพงเงิน(๓) กำแพงแก้วไพฑูรย์ (๔) กำแพงแก้วผลึก (๕) กำแพงแก้วโกเมน(๖) กำแพงแก้วบุษราคัม (๗) กำแพงทำด้วยรัตนะทุกอย่าง,ในสัมปสาทนียสูตร กล่าวอุปมาถึงเมืองชายแดนของพระเจ้าแผ่นดินมีรากฐานมั่นคง มี

SAMPLE

กำแพงแข็งแรง มีป้อมค่ายแข็งแรง,ใน สัมปสาทนียสูตร มหาวัจฉโคตตสูตร โคปก โมคคัลลานสูตร เรื่องอิทธิวิธญาณ กล่าวถึงคนที่มีฤทธิ์ สามารถทะลุฝา กำแพง (และ) ภูเขาไปได้,ในอปทาน พระเอกทีปิยเถระเล่าถึงอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้ามีจักษุมอง ทะลุฝา กำแพง และภูเขา โดยรอบ ๑๐๐โยชน์,และกล่าวถึงพระโคตมีเถรี เหาะขึ้นสู่ ท้องฟ้า แสดงฤทธิ์เป็นอเนกประการ ตามพุทธานุญาต คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขาก็ ได้,ในกถาวัตถุ กล่าวถึงมหานรก มีกำแพงเหล็กล้อมรอบครอบด้วยฝาเหล็ก (วิ. ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๒๕/๑๔๗,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๒๖/๑๔๘,วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๖๒/๔๐,ที. ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๓/๑๐๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๙/๑๒๐, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๘/๑๗๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๘/๒๓๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๔/๓๐๑, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๒/๙๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๒/๓๔๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๗/ ๒๒๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓๐/๒๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๐/๔๑๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/ ๖๘๖/๙๐๐)

กำแพงแก้วโกเมน :สิ่งที่บุคคลทำด้วยแก้วโกเมนล้อมรอบ,สิ่งป้องกันทำด้วยแก้วโกเมน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒) อภิธานวรรณนาอธิบายกำแพงว่า สิ่งที่บุคคลทำล้อมรอบ เรียกว่า กำแพง (อภิธานวรรณนา หน้า ๒๗๓) ,เครื่องกั้น เครื่องล้อม ที่ก่อด้วยอิฐ ดิน หรือ หิน เป็นต้น (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน); ในที่นี้หมายถึงกำแพงแก้วโกเมน ชั้นที่ ๕ ในกำแพง ๗ ชั้นของเมืองกุสาวดี ซึ่งเป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาว ๑๒ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้าง ๗ โยชน์ เมืองกุสาวดีนี้ เป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรืองมีประชากรมาก มีพลเมือง หนาแน่น เศรษฐกิจดี เป็นราชธานีที่อึกทึกครึกโครมเพราะเสียง ๑๐ ชนิดทั้งวันทั้ง คืนได้แก่เสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลองเสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขับร้อง เสียงกังสดาล เสียงประโคมดนตรี และเสียงว่า ‘ท่านทั้งหลายโปรดบริโภคดื่ม เคี้ยวกิน’ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๒/๑๘๑-๑๘๒)

กำแพงแก้วบุษราคัม : สิ่งที่บุคคลทำด้วยแก้วบุษราคมล้อมรอบ,สิ่งป้องกันทำด้วยบุษราคัมหมายถึง เครื่องกั้น เครื่องล้อม ที่ก่อด้วยแก้วบุษราคัม (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๒) ในที่นี้ หมายถึงกำแพงแก้วโกเมนชั้นที่ ๖ ในกำแพง ๗ ชั้นของเมืองกุสาวดี ซึ่งเป็นราชธานี ของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาว ๑๒ โยชน์ ด้านทิศ เหนือและทิศใต้กว้าง ๗ โยชน์ เมืองกุสาวดีนี้ เป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรืองมี ประชากรมาก มีพลเมืองหนาแน่น เศรษฐกิจดี อึกทึกครึกโครมเพราะเสียง ๑๐ ชนิดมีเสียงช้างเป็นต้น ทั้งวันทั้งคืน(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๒/๑๘๑-๑๘๒)

SAMPLE

กำแพงแก้วผลึก : สิ่งที่บุคคลทำด้วยแก้วผลึกล้อมรอบ,สิ่งป้องกันทำด้วยแก้วผลึก หมายถึงเครื่องกั้น เครื่องล้อม ที่ก่อด้วยแก้วผลึก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๒) ; ในที่นี้หมายถึงกำแพงแก้วผลึกชั้นที่ ๔ ในกำแพง ๗ ชั้นของเมืองกุสาวดี ซึ่งเป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาว ๑๒ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้าง ๗ โยชน์ เมืองกุสาวดีนี้ เป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรืองมีประชากรมาก มีพลเมืองหนาแน่น เศรษฐกิจดี อึกทึกครึกโครมเพราะเสียง ๑๐ ชนิดมีเสียงช้างเป็นต้น ทั้งวันทั้งคืน(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๒/๑๘๑-๑๘๒)

กำแพงแก้วไพฑูรย์ : สิ่งที่บุคคลทำด้วยแก้วไพฑูรย์ล้อมรอบ, สิ่งป้องกันทำด้วยแก้วไพฑูรย์ หมายถึงเครื่องกั้น เครื่องล้อม ที่ก่อด้วยแก้วไพฑูรย์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๒) ; ในที่นี้หมายถึงกำแพงแก้วไพฑูรย์ชั้นที่ ๓ ในกำแพง ๗ ชั้นของเมืองกุสาวดี ซึ่งเป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาว ๑๒ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้าง ๗ โยชน์ เมืองกุสาวดีนี้ เป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรืองมีประชากรมาก มีพลเมืองหนาแน่น เศรษฐกิจดี อึกทึกครึกโครมเพราะเสียง ๑๐ ชนิดมีเสียงช้างเป็นต้น ทั้งวันทั้งคืน(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๒/๑๘๑-๑๘๒)

กำแพงเงิน : สิ่งที่บุคคลทำด้วยเงินล้อมรอบ,สิ่งป้องกันทำด้วยเงิน (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๘๑/๕๑๙) หมายถึงเครื่องกั้น เครื่องล้อม ที่ก่อด้วยเงิน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๒) ; ในที่นี้หมายถึงกำแพงเงินชั้นที่ ๒ ในกำแพง ๗ ชั้นของเมืองกุสาวดี ซึ่งเป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาว ๑๒ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้าง ๗ โยชน์ เมืองกุสาวดีนี้ เป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรืองมีประชากรมาก มีพลเมืองหนาแน่น เศรษฐกิจดี อึกทึกครึกโครมเพราะเสียง ๑๐ ชนิดมีเสียงช้างเป็นต้น ทั้งวันทั้งคืน(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๒/๑๘๑-๑๘๒)

กำแพงทอง : สิ่งที่บุคคลทำด้วยทองล้อมรอบ,สิ่งป้องกันทำด้วยทอง หมายถึงเครื่องกั้น เครื่องล้อม ที่ก่อด้วยทอง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๒) หรือสิ่งที่บุคคลทำด้วยทองคำล้อมรอบ,สิ่งป้องกันทำด้วยทองคำ ดังคำที่ปุณณกยักษ์กล่าวว่า ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรดูพระนคร ที่ล้อมด้วยกำแพงทองคำ(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๐๑/๔๐๑); ในที่นี้หมายถึงกำแพงทองชั้นที่ ๑ ในกำแพง ๗ ชั้นของเมืองกุสาวดี ซึ่งเป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาว ๑๒ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้าง ๗โยชน์ เมืองกุสาวดีนี้ เป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรืองมีประชากรมาก มีพลเมืองหนาแน่น เศรษฐกิจดี อึกทึกครึกโครมเพราะเสียง ๑๐ ชนิดมีเสียงช้างเป็นต้น ทั้งวันทั้งคืน(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๒/๑๘๑-๑๘๒)

SAMPLE

กำแพงธนู : กำลังพลธนูยืนแถวถือธนู จัดเป็นกองกังลังอารักขาป้องกัน ดังคำว่า เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราได้จัดกำลังพลหอกไว้รอบสัณฐาคารล้อมด้วยกำแพงธนู (ป้องกันพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค)แล้วสักการะบูชาพระสรีระ(พระบรมสารีริกธาตุ)ของพระผู้มีพระภาค (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๕/๑๗๖) อรรถกถากล่าวว่า ในการอารักขาพระบรมสารีริกธาตุซึ่งประดิษฐานบนสัณฐาคารนั้น พวกเจ้ามัลละได้ทรงจัดวางกำลังอารักขาไว้เป็นชั้น ๆ โดยรอบ ดังนี้ ๑. ทรงจัดวางกำลังพลหอกที่เรียกว่า สัตติบัญชร ไว้รอบสัณฐานคารซึ่งจัดเป็นกองกำลังรอบในสุด และ ๒. ทรงจัดวางกำแพงธนูที่เรียกว่า ธนูปราการ ถัดออกมาจากกำลังพลหอก อธิบายว่า ธนูปราการ (กำแพงธนู) ประกอบด้วย (๑) พลช้าง (ให้ยืนแถวชิดกันจนกระพองจดระพอง) (๒) พลม้า (ให้ยืนแถวชิดกันจนคอจดคอ) (๓) พลรถ (ให้จอดแถวชิดกันจนดุมจดดุม) (๔) พลราบ (ให้ยืนแถวชิดกันจนแขนจดแขน) (๕) พลธนู(ให้ยืนแถวถือธนูขัดกันและกัน) ซึ่งจัดเป็นกองกำลังอารักขารอบนอกสุด(ที.ม.อ.(บาลี)๒๓๕/๒๑๔, ที.ม.ฏีกา ๒๓๕/๒๓๕)

กำแพงศิลา : สิ่งที่บุคคลทำด้วยศิลาล้อมรอบ, สิ่งป้องกันทำด้วยหินหมายถึงเครื่องกั้น เครื่องล้อมที่ก่อด้วยหิน(ศิลา) (ขุ.ชา.วีสติ. ๒๗/๗๘/๔๘๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๓/๑๙๕) ; เป็นอย่างหนึ่ง ในบรรดากำแพง ๓ อย่าง อันได้แก่ คือ (๑) กำแพงอิฐ (๒)กำแพงศิลา (๓) กำแพงไม้ (วิ.ภิกฺขุนี.๓/๘๒๖/๑๔๘)

กำแพงเหล็ก : สิ่งที่บุคคลทำด้วยเหล็กล้อมรอบ, สิ่งป้องกันทำด้วยเหล็ก หมายถึงเครื่องกั้น, เครื่องล้อม ที่ก่อด้วยเหล็ก เป็นลักษณะของมหานรก ดังคำว่ามหานรกนั้น มี ๔ มุม ๔ ประตู แบ่งออกเป็นส่วน มีกำแพงเหล็กล้อมรอบ ครอบด้วยฝาเหล็ก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๐/๒๙๕), หรือดังคำว่า นรกนั้นมี ๔ เหลี่ยม มีประตู ๔ ด้านกรรมสร้างจำแนกไว้เป็นส่วน ๆ ล้อมรอบด้วยกำแพงเหล็ก ครอบไว้ด้วยแผ่นเหล็ก (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๐/๑๓๙) ; กำแพงเหล็กนี้เป็นที่ขังสัตว์ผู้ที่ทำกรรมชั่วไว้ดังคำที่มิตตวินทุกะถามรุกขเทวดาว่า เมืองนี้มี ๔ ประตู มีกำแพงเหล็กมั่นคง ข้าพเจ้าได้ทำกรรมชั่วอะไร จึงถูกกักขังไว้ ประตูทุกบานได้ถูกปิดไว้ ข้าพเจ้าถูกขังหมือนกับนก (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑/๓๒๑)

กำยาน : ต้นไม้ที่โตเร็ว ชื่อว่ากำยาน (ตุรุกขะ) หมายถึงป่าไม้ช้างน้าว ดังคำว่า ป่าไม้ช้าน้าว ท่านเรียกว่า ตุรุกขะ (อภิธานวรรณนา หน้า ๑๙๗) เป็นต้นไม้ขนาดกลาง ขึ้นตามป่าเขาในระดับสูง ใบเดียว หลังใบขาว ดอกสีขาว หอมอ่อนๆ ; วัตถุเครื่องหอมชนิดหนึ่งเกิดจากซันหรือยางที่ออกจากเปลือกของต้นกำยาน มีกลิ่นหอม ใช้เผาอบผ้า และทำยาได้ (พจานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/

SAMPLE

๗/๘,๑๓/๔๑๕/๕๒๐,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๙๔/๓๒๖,๒๐/๑๕๗/๔๐๒,๒๐/๑๖๓/๔๐๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๕๕/๕๐๔,๒๘/๒๐๕๙/๕๐๔)

กำไร : ผลที่ได้เกินต้นทุน เช่นในมูลปัณณาสก์ มหาอัสสปุรสูตร กล่าวถึงคนกู้หนี้มาลงทุนจนประสบผลสำเร็จใช้หนี้เก่าที่เป็นต้นทุนจนหมด เก็บกำไรที่เหลือไว้เป็นค่าเลี้ยงดูบุตรภรรยา;ยิ่ง,เกิน, เช่น ทรงบำเพ็ญบารมีสื่อสงไขยกำไรแสนมหากัป,ในมัชฌิมนิกาย จูฬราหุโลวาทสูตร กล่าวว่า กายกรรม วจีกรรมและมโนกรรมที่เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร,ในอังคุตตรนิกาย วณิชชสูตร กล่าวถึงเหตุให้การค้าขายขาดทุนหรือได้กำไร โดยอธิบายสัมพันธ์กับการที่ปวารณาไว้ ดังคำว่า เขาถวายปัจจัยที่ปวารณาไว้ตามที่สมณะหรือพราหมณ์ประสงค์ ถ้าเขาเคลื่อนจากอัตภาพนั้นมาสู่ความเป็นมนุษย์นี้เขาจะประกอบการค้าขายใดๆก็ได้กำไรตามที่ประสงค์,ในสาฬหสูตร กล่าวถึงบุรุษต้องการกำไร เลี้ยงลูกม้าไว้ขายแต่ไม่ได้กำไร ซ้ำยังต้องเหน็ดเหนื่อย,ในโพชฌาสูตร กล่าวถึงคนรักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไร ไม่ถูกนินทาย่อมเข้าถึงสวรรค์,ในจริยาปิฎก จันทกุมารจริยา กล่าวถึงพ่อค้ารวบรวมสินค้าไว้แล้วในที่ใดจะมีกำไรมาก ก็จะนำสินค้าไปขายในที่นั้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๒๖/๔๕๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๙/๑๒๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๑/๑๒๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๙/๑๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๙๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๕/๓๒๗,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๔๘/๗๓๓)

กำลัง : แรง, เรี่ยวแรง, พละ, สิ่งที่ทำให้เกิดอำนาจความเข้มแข็ง ดังคำในสังยุตตนิกาย กินททสูตร กล่าวถึงคำถามว่าบุคคลให้อะไร ชื่อว่าให้กำลัง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าบุคคลให้ข้าว ชื่อว่าให้กำลัง,ในสัตตชฎิลสูตร ฐานสูตร กล่าวว่า กำลังจะพึงรู้ได้ในคราวมีอันตราย กำลังจะพึงรู้ได้ด้วยกาลนาน ไม่ใช่ด้วยกาลเล็กน้อย ผู้ใส่ใจจึงจะรู้ได้ ผู้มีปัญญาจึงจะรู้ได้,ในอิสสัตถสูตร กล่าวถึงชายที่มีกำลัง จะได้รับการชุบเลี้ยง ดังคำว่า ศิลปะธนู กำลัง และความเพียรมีอยู่ในชายใด พระราชาผู้ทรงการยุทธ์พึงชุบเลี้ยงชายหนุ่มผู้เช่นนั้น,ในสฬายตนวรรค วิสารทสูตร ปสัยหสูตร กล่าวถึงกำลังของมาตุคาม ๕ ซึ่งจะทำให้ครอบงำสามีได้ คือ (๑-๕) กำลังรูป ทรัพย์ ญาติ บุตรและกำลังศีล,ในอังคุตตรนิกาย ปัญญาพลสูตร กล่าวถึงกำลัง ๔ คือ (๑) ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา) (๒) วิริยพละ (กำลังคือวิริยะ) (๓) อนวัชชพละ (กำลังคือกรรมที่ไม่มีโทษ)(๔) สังคหพละ (กำลังคือการสงเคราะห์),ในปฐมอาชานียสูตร กล่าวถึงองค์ประกอบของม้าอาชาไนยของพระราชาจะสมบูรณ์ด้วยกำลัง,ในคิหิสูตร กล่าวถึงโคผู้ที่ฝึกแล้วเป็นโคใช้งานที่สมบูรณ์ด้วยกำลัง,ในปฐมพลสูตร กล่าวถึงกำลังแต่ละ

SAMPLE

อย่าง ซึ่งมี ๘ อย่างได้แก่ (๑) เด็กมีการร้องไห้เป็นกำลัง (๒) มาตุคามมีความโกรธเป็นกำลัง (๓) โจรมีอาวุธเป็นกำลัง (๔) พระราชามีอิสริยยศเป็นกำลัง (๕) คนพาลมีการเพ่งโทษผู้อื่นเป็นกำลัง (๖) บัณฑิตมีการไม่เพ่งโทษผู้อื่นเป็นกำลัง (๗) คนผู้เป็นพหูสูตมีการพิจารณาเป็นกำลัง(๘) สมณพราหมณ์มีขันติเป็นกำลัง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๒/๑๔๒,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๗๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐๔/๓๒๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐๕/๓๒๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๐/๓๓๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๕,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๑๕/๑๗๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๒/๒๗๙, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๙/๓๗๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๙/๓๐๓, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๘/๒๗๒,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๒/๒๘๖)

อรรถกถาอุทาน อธิบายว่า กำลัง ในที่นี้หมายถึงกำลังคือญาณ ผู้ที่ไม่มีกำลังคือญาณ เมื่อมีภัยเกิดขึ้น ก็ไม่เห็นสิ่งที่ควรยึดเหนี่ยว และสิ่งที่จะต้องทำได้แต่หนีภัยไปอย่างเดียว,ในอรรถกถาอัฏฐกนิบาตอธิบายว่า กำลัง ในที่นี้หมายถึงญาณพละ (กำลังแห่งญาณ) (องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๓/๒๘/๒๔๘,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๕๒/๓๕๖) (สำ.ส.อ.(บาลี)๑/๑๒๒/๑๔๓)

กำลังเกิด : ช่วงเวลาบังเกิด,ขณะเกิด,สมัยที่เกิด, ในมูลปัณณาสก์ มหาสีหนาทสูตร กล่าวถึงตถาคตเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ(เคลื่อน) กำลังเกิดทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์,ในมหาสัจจกสูตร กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงน้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูงงามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วย เคยเกิด กำลังเกิดจักเกิด หรือพึงเกิดและกล่าวอธิบายสภาวธรรมที่เป็นปัจจุบัน ซึ่งเป็นกำลังเกิดได้อย่างดี ดังคำว่า สภาวธรรมที่กำลังเกิด กำลังเป็น กำลังเกิดพร้อม กำลังบังเกิด กำลังบังเกิดเฉพาะ กำลังปรากฏ กำลังเกิดขึ้น กำลังเกิดขึ้นพร้อม กำลังตั้งขึ้น กำลังตั้งขึ้นพร้อม กำลังเกิดขึ้นเฉพาะ สงเคราะห์ด้วยส่วนที่กำลังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า ได้แก่ รูปขันธ์เป็นต้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๘/๑๔๗, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๘๕/๔๑๗,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๕๙๙/๑๙๑,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๔๖/๒๖๘)

กำลังของจักขุ : พลังของตา,อำนาจของจักษุ พระพุทธเจ้าตรัสถึงกำลังของจักขุว่าเกิดจากรูป ผู้ที่อดกลั้น ห้ามตาไม่ให้มองรูปได้ ชื่อว่าข้ามมหาสมุทรคือจักขุได้ ซึ่งมีทั้งคลื่น วังวน สัตว์ร้าย และผีเสื้อน้ำ จัดเป็นผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๒๘/๒๑๗) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า สมุทร ในที่นี้ได้แก่ อายตนะ ที่ชื่อว่าสมุทร เพราะให้เต็มได้ยาก หรือเพราะเป็นที่ผุดขึ้นแห่งกิเลส คำว่า คลื่น คือความโกรธและความคับแค้น คำว่า วังวนคือกามคุณ ๕ คำว่า สัตว์ร้าย คือมาตุคาม คำว่า

ผีเสื้อน้ำ ในที่นี้ได้แก่ มาตุคาม คำว่า ฝั่ง คือพระนิพพาน (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๒๒๘/๕๗-๕๘, สำ.ฏีกา (บาลี) ๒/๒๒๘/๓๗๙-๓๘๑)

กำลังของตถาคต :พลังของพระตถาคต,อำนาจของพระพุทธเจ้า ดังคำว่า กำลังของตถาคต๑๐ ประการนี้ที่ตถาคตมีแล้ว เป็นเหตุให้ปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑/๑๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๔/๕๗๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๔/๓๔๐,๓๗/๓๕๗/๓๔๕) ; กำลังของตถาคต มี ๑๐ประการคือ(๑) รู้ชัดฐานะ โดยเป็นฐานะ และอฐานะโดยเป็นอฐานะในโลกนี้ (๒) ตรู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบันโดยฐานะ โดยเหตุ (๓) รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงภูมิทั้งปวง (๔) รู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิด มีธาตุที่แตกต่างกัน (๕) รู้ชัดว่าหมู่สัตว์เป็นผู้มีอัธยาศัยต่างกั (๖)รู้ชัดว่าสัตว์เหล่าอื่นและบุคคลเหล่าอื่นมีอินทรีย์แก่กล้าและอินทรีย์อ่อน (๗) รู้ชัดความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว แห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิและสมาบัติและการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ (๘) ทรงมีปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกถึงชาติก่อนได้ (๙) ทรงมีจุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ(เคลื่อน) กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์ (๑๐) ทรงมีอาสวักขยญาณ ทรงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ อรรถกถากล่าวว่า คำว่าฐานะที่องอาจ หมายถึงฐานะที่ประเสริฐที่สุด ที่สูงสุด หรือฐานะของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดในปางก่อน คำว่า บันลือสีหนาท ในที่นี้หมายถึงตรัสพระวาจาด้วยท่าทีองอาจดังพญาราชสีห์ ไม่ทรงหวั่นเกรงผู้ใด เพราะทรงมั่นพระทัยในศีล สมาธิ ปัญญาของพระองค์ คำว่า พรหมจักร หมายถึงธรรมจักรอันประเสริฐ ยอดเยี่ยม บริสุทธิ์ มี ๒ คือ (๑) ปฏิเวธญาณ ได้แก่ญาณระดับโลกุตตระ แสดงถึงพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า (๒) เทสนาญาณ ได้แก่ญาณระดับโลกิยะ แสดงถึงพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้า ญาณทั้ง ๒ นี้ชื่อว่าโอรสญาณ(ญาณส่วนพระองค์) มีเฉพาะพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น คำว่า บริษัท หมายถึงหมู่, คณะ หมายถึงบริษัท ๘ คือขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท จาตุมหาราชบริษัท ดาวดึงสบริษัท (สวรรค์ชั้นที่ ๒ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น) มารบริษัท พรหมบริษัท คำว่า ฐานะ หมายถึงเหตุและปัจจัย ที่เรียกว่า “ฐานะ” เพราะเป็นแดนตั้งขึ้น เกิดขึ้น และเป็นไปแห่งผล) คำว่า ภูมิทั้งปวง หมายถึงคติที่ควรไป(คติ) และคติที่ไม่ควรไป(อคติ) คำว่า ธาตุหลายชนิด ในที่นี้หมายถึงธาตุ ๑๘ มีจักขุธาตุเป็นต้น (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๔๘/๓๔๘-๓๕๐, ที.สี.อ.(บาลี)๔๐๓/๒๙๗, องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๕๗๗/๔๗๓, องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๒๑/๓๒๗-๓๒๘,อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๗๖๐/

SAMPLE

๔๒๙,ที.สี.ฏีกา(บาลี) ๑/๔๐๓/๔๕๔) และดู อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๕/๑๔๗. วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๕๑๗/๑๒๙.

กำลังคือการพิจารณา : ปฏิสังขานพละ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๙๖) ; ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ นี้เรียกว่ากำลังคือการพิจารณา (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๖๐/๓๔๐)

กำลังคือภาวนา : การเสพการเจริญ การทำให้มาก ซึ่งกุศลธรรม นี้เรียกว่ากำลังคือภาวนา แม้โพชฌงค์ ๗ ก็เรียกว่ากำลังคือภาวนา (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๖๑/๓๔๐) ; ภาวนาพละเป็นของพระเสขะ บุคคลนั้นอาศัยพละของพระเสขะ ย่อมละราคะโทสะและโมหะได้ ครั้นแล้ว ย่อมไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศลไม่ประพฤติกรรมที่เป็นบาป นี้เรียกว่าภาวนาพละ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๑/๖๔) แม้การที่บุคคลบรรลุถึงปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน ก็เรียกว่ากำลังคือภาวนา (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒/๖๖); เป็นอย่างหนึ่งในพละ ๒ อย่างอันได้แก่ กำลังคือการพิจารณา กำลังคือภาวนา

กำลังจุติ : กำลังตาย,ขณะที่ตาย,เวลาตาย ดังคำว่า เขาเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิดทั้งชั้นต่ำและชั้นสูงงามและไม่งามเกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๓/๕๒) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๗,๑๒/๓๘๕/๔๑๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๒๙,๒๒/๒๘/๔๐) ;

อรรถกถากล่าวว่า ทิพพจักขุญาณ(ญาณคือตาทิพย์เห็นสัตว์ที่กำลังจุติและอุบัติได้) (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๓๒/๑๒๙)

กำลังดิ้นรน : กาลเวลาที่กระวนกระวาย กระเสือกกระสนทุรนทุราย หวั่นไหวสั่นเทา กระสับกระส่ายอยู่, ช่วงเวลาที่ขวนขวายเพื่อให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน ความเดือดร้อน หรือเพื่อให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น ดิ้นรนจะให้พ้นทุกข์ ดิ้นรนอยากเป็นนั่นเป็นนี่, ในคุหัฏฐกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะตอนหนึ่งว่า พวกเธอจงดูหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรนอยู่ เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเราเหมือนฝูงปลาในน้ำน้อยสิ้นกระแสแล้ว,ในโลณกชาดก กล่าวถึงฝูงปล จระเข้ มังกร ปลาร้ายชื่อสุสุที่อยู่ในสมุทรก็พากันข่มเหงฮุบกินกานั้นซึ่งกำลังดิ้นรนจนขนปีกขาด,ในสังกิจจชาดก กล่าวถึงฝูงกาป่าปากเหล็กก็พากันรุมจิกกัดกินสัตว์นรกผู้กระทำกรรมหยาบช้าซึ่งกำลังดิ้นรนอยู่,ในมหานิทเทสอธิบายว่า อธิบายว่าหมู่สัตว์ผู้หวาดระแวงว่าจะมีผู้แย่งชิงวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมดิ้นรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลังถูกแย่งชิงไป ย่อมดิ้นรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมดิ้นรนบ้างหมู่สัตว์ผู้หวาดระแวงว่า จะมีความแปรผันไปแห่งวัตถุที่ตนยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมดิ้นรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรผันไปย่อมดิ้นรนบ้างเมื่อวัตถุนั้นแปรผันไปแล้ว ย่อมดิ้นรนบ้างคือกระวน

SAMPLE

กระวาย กระเสือกกระสนทุรนทุรายหวั่นไหวสั่นเทากระสับกระส่ายอยู่ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๘๔/๖๘๙,ขุ.ชา.สฏฐี.(ไทย) ๒๘/๓๑/๓๙, ขุ.ชา.สฏฐี.(ไทย) ๒๘/๑๓๑/๕๓, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๑/๕๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒/๖๐)

กำลังปัญญา : ปัญญาพละ,กำลังคือปัญญา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๘/๒๐๓) อธิบายว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญาคือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบนี้เรียกว่ากำลังปัญญา (ปัญญาพละ) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒/๔) กำลังปัญญา ช่วยให้ถึงความสงบให้ถึงความตรัสรู้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๗/๒๙๓)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ปัญญา ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนาปัญญาและมัคคปัญญา คำว่าความเกิดและความดับ หมายถึงความเกิดและความดับแห่งเบญจขันธ์ ได้แก่ รูป เวทนาสัญญา สังขารและวิญญาณอริยะในที่นี้หมายถึงบริสุทธิ์อยู่ห่างไกลจากกิเลสทั้งหลายด้วยวิกขัมภนปหานะ (การละด้วยการข่มไว้) และด้วยสมุจเฉทปหานะ (การละด้วยการตัดขาด) (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒/๒) (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๕๑/๒๘) ; กำลังปัญญา เมื่อดื่มสุรา จะถูกทำลาย ดังคำว่า การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้ เช่นเป็นเหตุทอนกำลังปัญญา (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖/๒๓) ; ข้อที่ ๔ ในปัญญา ๔ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๙๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๒๑/๓๗๙) ;ข้อที่ ๑ ในพละ ๔ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๓/๒๑๕) ; ข้อที่ ๗ ในพละ ๗ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๑/๓๓๕) ;

กำลังพล : หมู่กำลังพล, กองกำลังทหาร, หน่วยทหารรบ,หมายถึงกองทัพทั้ง ๔ เหล่า คือกองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบ ในมหาวรรค ทีฆาวุวัตถุ กล่าวถึงพระเจ้ากาสีพระนามว่าพรหมทัต ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีกำลังพลมาก,พระเจ้าพรหมทัตกาสีราชทรงยึดกำลังพลพาหนะชนบท คลังอาวุธยุทโธปกรณ์และคลังพืชพันธุ์ธัญญาหารของพระเจ้าทีฆีติโกศลราชไว้,ในมหาปรินิพพานสูตร สมัยที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน กล่าวถึงเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราได้จัดกำลังพลหอกไว้รอบสัณฐาคารล้อมด้วยกำแพงธนู,ในจักกวัตติสูตร ธัมมราชาสูตร กล่าวถึงพระเจ้าจักรวรรดิตรัสสอนหลักการปกครองแก่บุตรตอนหนึ่งว่า ลูกจงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายใน กำลังพล,ในอังคุตตรนิกาย จักกวัตติสูตร กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาทรงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองพวกกษัตริย์ ผู้ตามเสด็จ กำลังพล,ใน ยัสสังทิสังสูตร กล่าวถึงกษัตราธิราชทรงมีกำลังพล ซึ่งเป็นกองทัพทั้ง ๔ เหล่า ดังคำว่า พระราชาทรงมีกำลังพลประกอบด้วยกองทัพทั้ง ๔ เหล่า เชื่อฟังและ ทำตามที่ทรงรับสั่ง (วิ.ม.(ไทย) ๕/

๔๕๘/๓๔๓, วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๘/๓๔๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๔/๖๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๖/๓๖๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๓/๒๑๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๔/๒๑๗, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๓/๑๖๔)

อรรถกถามหาปรินิพพานสูตรอธิบายว่า ในการอารักขาพระบรมสารีริกธาตุซึ่งประดิษฐานบนสัณฐาคารนั้น พวกเจ้ามัลละได้ทรงจัดวางกำลังอารักขาไว้เป็นชั้นโดยรอบ ดังนี้ทรงจัดวางกำลังพลหอกที่เรียกว่า สัตติบัญชร ไว้รอบสัณฐานคารซึ่งจัดเป็นกองกำลังรอบในสุด และทรงจัดวางกำแพงธนูที่เรียกว่าธนูปราการถัดออกมาจากกำลังพลหอก (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๓๕/๒๑๔, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๒๓๕/๒๓๕)

กำไลทอง : ชื่อเครื่องประดับสำหรับสวมข้อมือหรือข้อเท้า ทำด้วยทอง, ราชาศัพท์เรียกกำไลมือว่า ทองพระกร, ในปัจเจกพุทธาปทาน กล่าวถึงกำไลทองจัด เป็นคติธรรมที่พระปัจเจกพุทธเจ้าเห็นกำไลกระทบกัน จึงพิจารณาเห็นว่าคนอยู่ด้วยกันเป็นจำนวนมากย่อมกระทบกระทั่งกันได้ ด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ,ในเปตวัตถุ กล่าวถึงเปรตตนหนึ่ง มีทาสี ๕๐๐ คน ประดับด้วยกำไลทองคำนุ่งห่มผ้าทองคำ คอยบำเรอ, ในกูฏวินิจฉยิกเปตวัตถุ พระนารทเถระถามเปรตตนหนึ่งว่า ตัวท่านทัดทรงดอกไม้ ใส่ชฎาสวมกำไลทอง ลูบไล้ด้วยจุรณแก่นจันทน์ท่านมีสีหน้าผ่องใส งดงาม ดุจแสงดวงอาทิตย์อ่อนๆ, ในเถรีคาถา พระอัมพปาลีเถรี กล่าวถึงอดีตของตนว่า แข้งทั้งสองของเรา ประดับด้วยกำไลทองเกลี้ยงเกลาสวยงามนัก,ในจันทกุมารชาดก กล่าวถึงกำไรทอง สวมที่ต้นแขนก็มี ดังคำว่า บุตรของหม่อมฉันเหล่านี้ประดับพวงดอกไม้ สวมกำไลทองต้นแขน,ในมหานิทเทสอธิบายว่า ข้อมือกำไล๒วง ย่อมกระทบกันอยู่ที่มือข้างหนึ่ง ฉันใด สัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้นย่อมกระทบกระทั่งกันด้วยอำนาจตัณหาด้วยอำนาจทิฏฐิเบียดเสียดในนรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๘/๕๑๐, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๕๓/๒๒๓,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๙๙/๒๔๗, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๖๘/๕๙๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๒๑/๓๕๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๓๔/๔๓๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๔/๑๗)

อรรถกถาสุตตนิบาต เห็นกำไลกระทบกัน จึงเกิดความเบื่อหน่ายด้วยพิจารณาเห็นว่าคนอยู่ด้วยกันเป็นจำนวนมาก ย่อมกระทบกระทั่งกันได้ด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ ดุจกำไลมือกระทบกัน (ขุ.สุ.อ. (บาลี)๑/๔๘/๙๑)

กำไลมือ : ชื่อเครื่องประดับสำหรับสวมข้อมือทำด้วยทองหรือเงินเป็นต้น,ในกุมภชาดก กล่าวถึงเปรตตนหนึ่งผู้ประดับมาลา โพกภูษาประดับอาภรณ์ สวมใส่กำไลมือกำไลแขนมีร่างกายฟุ้งไปด้วยจุรณแก่นจันทน์,ในอลัมพุสาชาดก พระศาสดากล่าวถึงพระนางอลัมพุสาว่ามีรัศมีช่างงามผ่องใสดังสายฟ้า ประดุจดาวประกายพรึกประดับกำไล

SAMPLE

มืออันวิจิตร สวมใส่ต่างหูแก้วมณี,ในมหาชนกชาดก พระโพธิสัตว์ตรัสกับเด็กหญิงว่า กุมาริกาผู้นอนแนบมารดา ผู้ประดับอยู่เป็นนิตย์ เพราะเหตุไร กำไลมือข้างหนึ่งของเธอจึงมีเสียงดัง อีกข้างหนึ่งไม่มีเสียงดัง, เด็กหญิงกราบทูลว่าท่านสมณะ กำไลมือ ๒ วงที่สวมอยู่ที่ข้อมือของดิฉันนี้เพราะทั้ง ๒ วงกระทบกัน จึงเกิดเสียงดังคติของคน ๒ คนก็เป็นเช่นนี้ (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๒๘/๕๔๒,ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๑๐๗/๖๑๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๘๑/๒๒๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๘๒/๒๒๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๘๓/๒๒๗)

กำหญ้าคาสด : หญ้าคาที่มัดไว้เป็นกำ,หญ้าคาที่เกี่ยวมาใหม่มัดเป็นกำไว้ ดังคำว่า พราหมณ์ชื่อว่าชาณุสโสณิสรงน้ำดำหัวในวันอุโบสถ นุ่งห่มผ้าไหมคู่ใหม่ ยืนถือกำหญ้าคาสดอยู่ ณ ที่สมควร ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๙/๒๗๒) ใช้ปูลาดเพื่อนอนระหว่างกองทรายและเรือนไฟ ในวันอุโบสถ ในพิธีลอยบาปของพราหมณ์ ดังคำว่า พราหมณ์พากันสรงน้ำดำหัวนุ่งห่มผ้าไหมคู่ใหม่ ทาแผ่นดินด้วยโคมัยสดลาดด้วยหญ้าคาที่เขียวสดแล้วนอนในระหว่างกองทรายและเรือนไฟ ในราตรีนั้น ก็ลุกขึ้นแล้วประคองอัญชลีนอบน้อมไฟ ๓ ครั้งด้วยกล่าวว่า ข้าพเจ้าขอลอยบาปต่อท่านผู้เจริญ และบำเรอไฟให้อิ่มหนำด้วยเนยใสน้ำมัน และเนยข้นจำนวนมาก พอล่วงราตรีนั้นไป จึงเลี้ยงพราหมณ์ทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยของเคี้ยวของบริโภคอันประณีต (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๗/๓๐๑)

กำหนด : หมายไว้, ตราไว้ ในสังยุตตนิกาย ปัจจยสูตร กล่าวถึงตถาคตรู้บรรลุธาตุนั้น ครั้นรู้บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผยจำแนกทำให้ง่าย,ในวิภัตตสูตร กล่าวถึงพระสารีบุตรเถระ กล่าวว่า เราอุปสมบทได้กึ่งเดือนได้ทำให้แจ้งซึ่งอัตถปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในอรรถ) โดยเหตุ โดยพยัญชนะ เราจะบอกแสดงบัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอัตถปฏิสัมภิทานั้นโดยวิธีต่างๆ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐/๓๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐/๓๕,อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๒)

ฎีกาอธิบายว่า กำหนด หมายถึงการให้เนื้อความนั้นดำเนินไปโดยประการต่าง ๆ (อง.จตุกฺก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕)

กำหนดตระกูล : ระบุตระกูล ในที่นี้หมายถึงกำหนดตระกูล คือสงฆ์กำหนดตระกูลว่า พึงบอกในตระกูลมีประมาณเท่านี้ คือ สงฆ์กำหนดอาบัติและกำหนดตระกูลไว้ว่าพึงบอกตามจำนวนอาบัติเท่านี้ ในตระกูลมีประมาณเท่านี้ ดังคำในทุฏฐุลลาโรจนสิกขาบทสิกขาบทว่าด้วยบอกอาบัติชั่วหยาบ บทภาชนีย์ กล่าวถึงภิกษุที่ได้รับสมมติให้บอกกำหนดตระกูล ไม่กำหนดอาบัติก็มี (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๘๐/๒๗๑)

SAMPLE

กำหนดเภสัช : การมีเจตนาที่จะถวายโดยระบุเภสัช, การตั้งใจว่าถวายเภสัชนี้เท่านั้นนอกจากนี้ไม่ถวาย, การตั้งใจว่าจะถวายเภสัชเท่านี้ อธิบายว่า กำหนดเภสัช คือบางคนกำหนดเภสัชไว้ว่า ข้าพเจ้าปวารณาด้วยเภสัชเพียงเท่านี้ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๐๗/๔๔๘) ; ในการกำหนดเภสัช ภิกษุออกปากขอเภสัชอื่นนอกจากเภสัชที่เขาปวารณาไว้ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๐๘/๔๔๙) คำว่า เภสัช หมายถึงเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้งหรือน้ำอ้อย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔๗/๑๗๗)

กำหนดราตรี : การมีเจตนาที่จะถวาย(เภสัช) ในราตรีนี้เท่านั้น อธิบายว่า กำหนดราตรี คือบางคนกำหนดราตรีไว้ว่า ข้าพเจ้าปวารณา(ด้วยเภสัช) ในราตรีเพียงเท่านี้ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๐๗/๔๔๘) ; ในการกำหนดราตรี ภิกษุออกปากขอในราตรีอื่นนอกจากราตรีที่เขาปวารณาไว้ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๐๘/๔๔๙)

กำหนดรู้ : การกำหนดหมายเพื่อต้องการรู้ หมายถึงการกำหนดรู้ด้วยปริญญา ๓ ประการ คือ (๑) ญาตปริญญา กำหนดรู้ขั้นรู้จัก (๒) ตีรณปริญญา กำหนดรู้ขั้นพิจารณา (๓) ปหานปริญญา กำหนดรู้ขั้นละ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๒/๓๑-๓๔) : ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ยังไม่ได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้พบสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ หมายรู้ปฐวี(ดิน)โดยความเป็นปฐวี ครั้นหมายรู้ปฐวีโดยความเป็นปฐวีแล้ว กำหนดหมายซึ่งปฐวี กำหนดหมายในปฐวี กำหนดหมายนอกปฐวี กำหนดหมายปฐวีว่าเป็นของเรา ยินดีปฐวี ข้อนั้นเพราะเหตุไร เรากล่าวว่า ‘เพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๙, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๗๗/๓๙๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๗๘/๓๙๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๘๑/๓๙๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๐๓/๓๙๑ ,ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๒/๓๑-๓๔)

กำหนดรู้จิต : การกำหนดหมายเพื่อต้องการรู้จิตใจของตนเอง ของบุคคลอื่น หรือของสัตว์อื่น การกำหนดรู้จิตของตน สัตว์และบุคคลอื่นได้ด้วยจิตของตน คือจิตมีราคะก็รู้ว่ามีราคะหรือปราศจากราคะก็รู้ว่าปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่ามีโทสะหรือปราศจากโทสะก็รู้ว่าปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่ามีโมหะ หรือปราศจากโมหะก็รู้ว่าปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าหดหู่ หรือฟุ้งซ่านก็รู้ว่าฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ ก็รู้ว่าเป็นมหัคคตะหรือไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่าไม่เป็นมหัคคตะจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่ามีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าจิตเป็นสมาธิก็รู้ว่าเป็นสมาธิหรือไม่เป็นสมาธิก็รู้ว่าไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้ว่าหลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าไม่หลุดพ้น’ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒/๔๑๓, ๒๒/๒๘/๔๐):ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบาย

SAMPLE

ความหมายของจิตเป็นมหัคคตะว่าหมายถึงจิตที่ถึงความเป็นใหญ่กล่าวคือรูปาวจรกุศลจิตและอรูปาวจรกุศลจิต เพราะสามารถข่มกิเลสได้ มีผลไพบูลย์และมีการสืบต่อยาวนาน หรือจิตที่ดำเนินไปด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ และปัญญาที่กว้างขวาง (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๑๐๔/๓๖๖, อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๑๒/๙๒)

กำหนดรู้ตัณหาได้แล้ว : การกำหนดหมายเพื่อรู้ตัณหา ๓ ประการ คือ (๑) กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม,ความอยากได้กามคุณคือสิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้งห้า(๒) ภวตัณหาความทะยานยากในภพ,ความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอยากเป็นอยากคงอยู่ตลอดไป,ความใคร่อยากที่ประกอบด้วยภวทิฏฐิและสัสสตทิฏฐิ (๓) วิภวตัณหา ความทะยานยากในวิภพ, ความอยากในความพรากพ้นไปแห่งตัวตนจากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา อยากทำลายอยากให้ดับสูญ,ความใคร่อยากที่ประกอบด้วยวิภวทิฏฐิหรืออุจเฉททิฏฐิด้วย ปริญญา ๓อย่าง คือ (๑) ญาตปริญญากำหนดรู้ขั้นรู้จัก (๒) ตีรณปริญญากำหนดรู้ขั้นพิจารณา (๓) ปหานปริญญา กำหนดรู้ขั้นละ(ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕๑/๒๑๐) ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบกับพระนันทะว่า เรายอมไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมด ถูกชาติและชราโอบล้อม นรชนเหล่าใดในโลกนี้ละรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่ได้รับรู้ หรือศีลและวัตรได้ทั้งหมด ทั้งละพิธีหลากหลายทั้งปวง กำหนดรู้ตัณหาได้แล้วเป็นผู้หมดอาสวะ เรากล่าวว่านรชนเหล่านั้นแลชื่อว่า ข้ามห้วงกิเลสได้แล้ว (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๘๙/๗๖๑)

กำหนดรู้ทุกข์ทั้งปวง : การกำหนดหมายเพื่อต้องการรู้ทุกข์ ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ (๑) ทุกข์ในอริยสัจ ๔ (๒) ทุกข์ในไตรลักษณ์; **ทุกข์ในอริยสัจ ๔** ก็คือทุกขเวทนาหรือความรู้สึกที่เป็นทุกข์ ทุกขเวทนามี ๒ ทางคือ ทุกข์ทางกาย กับทุกข์ทางใจ **ทุกข์ทางกาย** หมายถึงทุกข์ที่มีกายเป็นเหตุ ได้แก่ ทุกข์ที่เกิดจากความหนาว ความร้อน ความป่วยไข้ ความบาดเจ็บ ความหิวกระหาย ความเสื่อมสภาพของร่างกาย ทุกข์ที่เกิดจากการที่ต้องคอยประคบประหงม ดูแลบำรุงรักษาทำความสะอาดร่างกาย และความทุกข์อื่น ๆ อันมีกายเป็นต้นเหตุ **ทุกข์ทางใจ** หมายถึงทุกข์ที่เกิดจากการปรุงแต่งของใจ ทุกข์ทางใจนี้ส่วนหนึ่งมีทุกข์ทางกายเป็นสิ่งเร้าให้เกิด เช่น เมื่อได้รับบาดเจ็บหรือป่วยไข้ขึ้นมาทำให้เกิดทุกข์ทางกายขึ้น ต่อมาก็เกิดความกังวลใจ ความหวาดกลัวขึ้นมาอีกว่าอาจจะรักษาไม่หาย อาจจะต้องสูญเสียอวัยวะไป หรืออาจจะต้องถึงตาย ซึ่งความกังวลความหวาดกลัวเหล่านี้จะก่อให้เกิดทุกข์ทางใจขึ้นมา ทุกข์ทางใจอีกส่วนหนึ่งเกิดขึ้นโดยไม่มีทุกข์ทางกายเป็นต้นเหตุ เช่น ความทุกข์จากการประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักที่พอใจ ความทุกข์จากการพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักที่พอใจ ทุกข์จากการ

SAMPLE

ไม่ได้ในสิ่งที่ปรารถนา ทุกข์จากความโกรธความขัดเคืองใจ ทุกข์จากความกลัว ทุกข์จากความกังวลใจ ความคับแค้นใจ ทุกข์จากความกลัวว่าความสุขที่มีอยู่จะต้องหมดไป ทุกข์จากความกลัวความทุกข์ยากลำบากที่อาจจะมีขึ้นในอนาคต ทุกข์จากการกลัวความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ เสื่อมสรรเสริญ กล่าวโดยสรุป ทุกข์ทางใจทั้งหมดล้วนมีต้นเหตุมาจากความโลภ ความโกรธ และความยึดมั่นถือมั่น; **ทุกข์ในไตรลักษณ์** ไตรลักษณ์ก็คือสามัญลักษณะ ๓ ประการคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หมายถึงการที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงยกเว้นนิพพาน ล้วนอยู่ในสภาวะที่ถูกเหตุถูกปัจจัยทั้งหลาย บีบคั้นให้แปรปรวนไปอยู่ตลอดเวลาไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมได้ตลอดไป ทุกข์ในไตรลักษณ์นี้เป็นลักษณะอันเป็นสามัญ คือเป็นเรื่องธรรมดาของสังขารธรรมทั้งหลายที่จะต้องเป็นไปอย่างนั้น เป็นกฎอันเป็นพื้นฐานของธรรมชาติ เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งปวงล้วนเป็นเพียงผลของเหตุของปัจจัยเท่านั้นเอง ไม่มีสิ่งใดเลยที่มีอำนาจเหนือตน ตราบใดที่ยังไม่เข้าสู่สภาวะแห่งนิพพานแล้วก็จะต้องเผชิญกับทุกข์ในไตรลักษณ์นี้ด้วยกันทั้งสิ้น: มีข้อความอธิบายสรุปไว้ว่า พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีประสงค์จะสดุดีพระคุณพระศาสดา จึงได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงแกล้วกล้าสูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง หม่อมฉันขอนอบน้อมพระพุทธองค์ผู้ทรงช่วยปลดเปลื้องหม่อมฉันและชนอื่นเป็นจำนวนมากให้พ้นจากทุกข์ หม่อมฉันกำหนดรู้ทุกข์ทั้งปวงแล้ว ทำตัณหาซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์ให้เหือดแห้งแล้ว ได้เจริญมรรคซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ และได้บรรลุนิโรธแล้วชนทั้งหลายเป็นมารดาบิดา เป็นบุตรธิดา เป็นพี่น้อง เป็นปู่ย่าตายายกันมาในชาติก่อนๆ หม่อมฉันไม่รู้ตามความเป็นจริง ไม่พบที่พึ่งจึงท่องเที่ยวไป (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๕๘/๕๘๐)

กำหนดรู้ทุกข์พร้อมทั้งเขตและที่ตั้ง: ปริญญาในทุกข์พร้อมเหตุเกิด, กำหนดหมายรู้ทุกข์พร้อมทั้งมูลราก ดังในสุตตนิบาต สุนทริกภารทวาชสูตร ตอนหนึ่งว่า ตถาคตขจัดมานะได้กำหนดรู้ทุกข์พร้อมทั้งเขตและที่ตั้ง ย่อมควรแก่เครื่องบูชา,ในพระสูตรนี้อธิบายว่า ผู้ถึงที่สุดทุกข์ ถึงที่สุดเวท จะพึงได้เครื่องบูชาในเมื่ออาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ใดเข้าไปตั้งไว้ในกาลแห่งยัญ ยัญกรรมของผู้นั้นพึงสำเร็จ ผู้ใดชื่อว่าถึงที่สุดแห่งทุกข์เพราะถึงที่สุดแห่งวัฏทุกข์ด้วยปริญญา๓ และชื่อว่าถึงที่สุดแห่งเวท เพราะทำลายกิเลสด้วยเวทคือมรรคญาณ ๔ แล้วถึงที่สุด. ผู้นั้นพึงได้เครื่องบูชาในเมื่ออาหารอย่างใดอย่างหนึ่งโดยที่สุด แม้ใบไม้ รากไม้และผลไม้ในป่าเข้าไปตั้งไว้ในกาลแห่งยัญของฤๅษี มนุษย์ กษัตริย์และพราหมณ์คนใดคนหนึ่งคือ พึงได้ไทยธรรมไร ๆ จากเครื่องบูชานั้น ยัญกรรมของผู้นั้นพึงสำเร็จ พึงสำเร็จด้วยดี คือ พึงมีผลมาก (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๗๘/๖๐๘)

SAMPLE

กำหนดหมาย : หมายรู้, หมายไว้ ระบุ,กะเกณฑ์ การเจาะจง,สัญญา, ในมหานิทเทสอธิบายถึงกำหนดหมายในคำว่า เครื่องกำจัด โดยอธิบายว่า รู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด วิจัย เลือกเฟ้น สอดส่องธรรม กำหนดหมาย เข้าไปกำหนด เข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด รู้อย่างแจ่มแจ้ง ค้นคิด ใคร่ครวญ ในที่นี้มุ่งหมายถึงกำหนดหมายด้วยตัณหา มานะและทิฏฐิ ในมูลปัณณาสก์ มูลปริยายสูตร กล่าวถึงปุถุชนครั้นหมายรู้ปฐวีโดยความเป็นปฐวีแล้ว กำหนดหมายซึ่งปฐวี กำหนดหมายในปฐวี กำหนดหมายนอกปฐวี กำหนดหมายปฐวีว่าเป็นของเรา,ในอังคุตตรนิกาย อาสวักขยสูตร ปฐมเจโตวิมุตติผลสูตรกล่าวถึงภิกษุกำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร จัดเป็นธรรมข้อ ๑ ในธรรม ๕ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ ย่อมมีเจโตวิมุตติเป็นผล ย่อมมีปัญญาวิมุตติเป็นผล,ทุติยเจโตวิมุตติผลสูตรกล่าวถึงกำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์ กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต ทั้ง ๕ อย่างนี้เป็นธรรมเกี่ยวกับสัญญา ๕ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒/๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๙/๑๑๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๐/๑๑๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๑/๑๑๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๒/๑๒๑-๑๒๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑/๙๒)

อรรถกถามูลปัณณาสก์อธิบายถึงกำหนดหมายซึ่งปฐวีไว้ว่า กำหนดหมายซึ่งปฐวี หมายถึงกำหนดหมายด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิว่า เราเป็นดิน ดินเป็นของเรา คนอื่นเป็นดิน ดินเป็นของคนอื่น หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึงกำหนดหมายด้วยอำนาจตัณหา ให้เกิดฉันทราคะ ติดใจในผมเป็นต้นจนถึงตั้งความปรารถนาว่า 'ด้วยศีลหรือพรหมจรรย์นี้ ขอให้เรามีผมนุ่มดำสนิทดี, กำหนดหมายด้วยอำนาจมานะว่าเราดีกว่า เราเสมอกัน หรือเราด้อยกว่า และกำหนดหมายด้วยอำนาจทิฏฐิ คือยึดมั่นว่าผมเป็นชีวะ โดยนัยว่า ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น และคำว่า กำหนดหมายในปฐวี หมายถึงกำหนดหมายด้วยอำนาจทิฏฐิว่า มีเราอยู่ในดิน หรือเรามีปลิโพธิในดิน มีผู้อื่นอยู่ในดิน หรือผู้อื่นมีปลิโพธในดินตามนัยที่ว่า พิจารณาเห็นอัตตาในรูปเป็นต้น กำหนดหมายนอกปฐวี หมายถึงกำหนดหมายด้วยอำนาจทิฏฐิว่า ตนหรือคนอื่นพร้อมทั้งสรรพสิ่งล้วนแต่เกิดจากดินแต่มิใช่ดินตามลัทธิพรหมัณฑวาท (ลัทธิที่เชื่อว่าโลกเกิดจากพรหม) ลัทธิอณุกวาท (ลัทธิที่เชื่อว่าโลกประกอบด้วยอณู) หรือลัทธิอิสสรวาท (ลัทธิที่เชื่อว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้างโลก)แล้วเกิดตัณหา มานะในตน และบุคคลอื่นตลอดถึงสรรพสิ่งนั้น (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๒/๒๘-๓๐,ม.มู.ฏีกา (บาลี) ๑/๒/๙๒-๙๓)

SAMPLE

กำหนดอาบัติ : การกำหนดหมายรู้อาบัติเหล่านี้ คือปาราชิก สังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ นิสสัคคียปาจิตตีย์ทุกกฎ และทุพภาสิต, มีอธิบายสรุปว่า ในการกำหนดอาบัติเมื่อสงฆ์กำหนดอาบัติว่าพึงบอกตามจำนวนอาบัติเท่านี้ ภิกษุบอกอาบัติอื่นนอกจากอาบัติที่สงฆ์กำหนดไว้ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๘๐/๒๗๑)

กำหนัด : ความใคร่,ความอยากในกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์, ความหมายของกิเลสชนิดหนึ่ง บรรดากิเลสที่สงบนิ่งอยู่ในสันดาน, กิเลสอย่างละเอียด ๗ อย่าง ได้แก่ (๑) กามราคะ ความกำหนัดในกาม (๒) ปฏิฆะ ความขัดใจ คือโทสะ (๓) ทิฏฐิ ความเห็นผิด (๔) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๕) มานะ ความถือตัว (๖) ภวราคะ ความกำหนัดในภพ (๗) อวิชชา ความไม่รู้แจ้งคือโมหะ : ความหมายของกิเลสชนิดหนึ่งบรรดากิเลส ๓ อย่าง คือ (๑) ราคะ (ความกำหนัด) (๒) โทสะ (ความขัดเคือง) (๓) โมหะ (ความหลง) (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม ๒๕๕๑) : มีข้อความว่า ผู้เคลื่อนจากธรรมวินัยนี้ย่อมตกไป ผู้ตกไปและกำหนัดเพราะราคะต้องกลับมาอีก เมื่อทำกิจที่ควรทำ ยินดีสิ่งที่ควรยินดีจะบรรลุสุขด้วยสุข (ที.สี.(ไทย)๙/๓๖๔/๑๕๓,ที.สี.(ไทย)๙/๕๔๖/๒๔๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๖/๑๑๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๑/๑๔๙, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๕/๔๕๖,องฺ.ฉกฺก ๒๒/๒๖/๔๖๐)

กำหนัดยินดีในภพ : ความปรารถนาต้องการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพ, มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบท่านพระปุณณกะว่า ฤๅษี มนุชะ กษัตริย์ พราหมณ์บางพวกเหล่านี้จำนวนมากพากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย ชนเหล่านั้นหวังความเป็นอย่างนี้ อาศัยชราจึงพากันบูชายัญ ชนเหล่านั้นหวัง ชื่นชมมุ่งหวังจึงพากันบูชายัญ เพราะอาศัยลาภจึงมุ่งหวังกามเราขอกล่าวว่า ชนเหล่านั้นผู้ประกอบการบูชายัญ เป็นผู้กำหนัดยินดีในภพ ข้ามชาติและชราไปไม่ได้(ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕/๑๐๑)

กำหนึ่ง : นิ้วมือให้งอเข้าจดอุ้งมือ, เอานิ้วมือโอบรอบสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, อาการที่งอนิ้วมือรวบจับสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ งอนิ้วมือทั้ง ๔ ให้จดอุ้งมือ, เอานิ้วมือทั้ง ๕ โอบรอบสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, อาการที่งอนิ้วมือทั้ง ๕ รวบสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้. น. มือที่กำเข้า; ปริมาณของเต็มมือที่กำเข้า, กำมือ ก็ว่า; มาตราวัดรอบของกลม เมื่อวัดได้เท่าไร แล้วทบกึ่งได้ยาวราว ๑๐ เซนติเมตร เช่น ของกลมวัดรอบได้ยาว ๒๐ เซนติเมตรของกลมนั้นเรียกว่า มีขนาด ๑ กำ, มี ๓ ชนิด คือ ๑. กำสลึง (ยาว ๔ นิ้ว ๑ กระเบียด หรือ ๑๐.๗๕ เซนติเมตร) ๒. กำเฟื้อง (ยาว ๔ นิ้วครึ่งกระเบียด หรือ ๑๐.๕ เซนติเมตร) ๓. กำสองไพ (ยาว ๔ นิ้ว ๒ หุน หรือ ๑๐.๒๕ เซนติเมตร); ลักษณนามเรียกผักหรือหญ้าที่มัดไว้ เช่น ผักกำหนึ่ง หญ้า ๒ กำ. อีกนัยหนึ่งชี้ล้อรถหรือเกวียน (พจนานุกรมราชบัณฑิตสถาน

,๒๕๕๒) : มีข้อความปรากฏในปุปผกมุฏฐิทายิกาวิมาน ว่าด้วยหญิงผู้ถวายดอกไม้ว่า ดิฉันได้ถวายดอกไม้กำหนึ่งแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต ฯลฯ, และในนิมพมุฏฐิทายิกาวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผักสะเดาว่า ดิฉันได้ถวายสะเดากำหนึ่งแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต ฯลฯ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔๘๕/๖๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๘๖/๖๔, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔๘๗/๖๔,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔๙๒/๖๔)

กำหางนกยูง : การรวมหางนกยูงมัดเป็นกำ หมายถึงหางนกยูงที่รวบเป็นกำผูกไว้หรือมีด้ามจับ, ใช้เป็นที่พัดวีหรือประดับ ดังคำในภูริทัตตชาดก ที่พระเจ้าสาครพรหมทัตทูลถามพระบิดาผู้เป็นดาบสว่า ใครถือกำหางนกยูงอันวิจิตรอ่อนสลวย มีด้ามล้วนแล้วด้วยทองและแก้วมณี,ในมหาเวสสันตรชาดก กล่าวถึงพระเจ้าสัญชัยตรัสถามพระนางมัทรีตอนหนึ่งว่า เด็กทั้งหลายเคยดำรงอยู่ในความสุข มีผู้ใช้แส้จามรีและกำหางนกยูงพัดวีให้ต้องถูกเหลือบและยุงกัด จักทำอย่างไร,ในสุชาตพุทธวงศ์ กล่าวถึงต้นไผ่อันเป็นไม้ที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะไว้ว่า ต้นหนึ่งเจริญงอกงามแล้วแตกกิ่งก้านสาขาออกไปต้นไม้นั้นย่อมงามเหมือนกำหางนกยูงที่ผูกไว้ดีแล้ว (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๗๒/๓๓๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๕๖/๔๗๕, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓๐/๖๕๔)

กิกี, พระเจ้ากาสี : พระนามของกษัตริย์กาสี ผู้ปกครองเมืองพาราณสี แคว้นกาสี ในที่บางแห่งเรียกว่า กิงกี ก็มี พระองค์ทรงเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ พระเจ้ากิกีมีพระราชธิดา ๗ พระองค์ แต่ละพระองค์ล้วนมีความเคารพเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ต่างตั้งใจบำรุงดูแลพระพุทธเจ้าพระภิกษุสงฆ์ และตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๗/๓๔๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕/๔๕๘)

กิกี, พระราชา : เป็นพระนามของกษัตริย์กาสี ผู้ปกครองเมืองพาราณสี แคว้นกาสี พระองค์ทรงเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ บางแห่งเรียกว่า กิงกี ก็มี : มีข้อความอธิบายสรุปไว้ว่า พระลกุณฏกภัททิยเถระได้เล่าประวัติว่า ท่านเคยเป็นจอมทัพของพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่ากิกี ในแคว้นกาสี ได้พูดถึงขนาดเจดีย์ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระคุณหาประมาณมิได้ให้ชาวบ้านได้รับทราบ ต่อมาชาวบ้านเกิดความเลื่อมใสจึงได้ช่วยกันสร้างเจดีย์สูงประมาณ ๑ โยชน์เพื่อพระศาสดา ผู้ทรงเป็นนักปราชญ์ว่านรชน และได้ช่วยกันประดับเจดีย์นั้นด้วยรัตนะนานาชนิดตามคำแนะนำของของตนเอง เพราะเจตนาที่ตั้งไว้มั่นและเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในครั้งนั้น เมื่อตายแล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘/๓๖๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๒/๗๑๕, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๘๑/๔๕๑)

SAMPLE

กิ่ง : ส่วนที่แยกออกจากต้น, แขนง; ใช้เรียกส่วนย่อยที่แยกออกไปจากส่วนใหญ่ แต่ยังขึ้นอยู่กับส่วนใหญ่ เช่น กิ่งอำเภอ กิ่งสถานีตำรวจ; ลักษณะนามเรียกงาช้างว่ากิ่ง;ชื่อเรือชนิดหนึ่งในกระบวนพยุหยาตรา(พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน๒๕๔๒): มีข้อความปรากฏในอัคคิวัจฉโคตตสูตรว่า วัจฉโคตรปริพาชกได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ต้นสาละใหญ่ในที่ใกล้บ้านหรือนิคม กิ่ง ใบ เปลือก สะเก็ด และกระพี้ของต้นสาละใหญ่นั้น จะหลุดร่วง กะเทาะไป เพราะเป็นของไม่เที่ยง สมัยต่อมาต้นสาละใหญ่นั้นก็ไร้กิ่ง ใบ เปลือก สะเก็ดและกระพี้ คงอยู่แต่แก่นล้วนๆ แม้ฉันใด ปาพจน์ของท่านพระโคดมก็ฉันนั้นเหมือนกัน ปราศจากกิ่ง ใบ เปลือก สะเก็ด และกระพี้ คงอยู่แต่คำอันเป็นแก่นล้วนๆ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๒/๒๒๗)

กิงกณิกปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกิงกณิกปุปผิยเถระ : มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระกิงกณิกปุปผิยเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า พระผู้มีพระภาคผู้สัพพัญญู ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ผู้เช่นกับทองคำมีค่า ทรงร้อนพระวรกายจึงเสด็จลงน้ำ สรงสนานอยู่ตนเองมีจิตเบิกบานมีใจยินดีจึงได้ประคองดอกกระดิ่งทองบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ ผู้คงที่ ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไปได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติ ในกัปที่ ๒๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าภีมรถ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก และได้บรรลุคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐/๓๗๑)

กิ้งก่า : สัตว์สี่เท้าคล้ายแย้ตัวมีเกล็ดอยู่ตามกิ่งไม้(โบราณเรียกว่าป่อมข่าง)ชื่อสัตว์เลื้อย คลานตัวมีเกล็ด หางยาว ชอบอาศัยบนต้นไม้ มีหลายสกุลและหลายชนิดเช่นกิ้งก่าบ้านหัวน้ำเงินอีสานเรียก ปอม หรือ กะปอม (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๒) : มีข้อความปรากฏในโคธชาดก (ว่าด้วยตระกูลเหี้ยประสบความพินาศ) พญาเหี้ยโพธิสัตว์เมื่อจะหนีไปทางปล่องลม จึงกล่าวว่า บุคคลคบหาคนชั่วย่อมไม่ประสบความสุขเลยเหมือนตระกูลเหี้ยทำตนเองให้ประสบความวอดวายเพราะกิ้งก่า;และปรากฏในกกัณฏกชาดก(ว่าด้วยกิ้งก่าได้ทรัพย์)ว่าพระราชาทรงทอดพระเนตรกิริยาของกิ้งก่านั้นซึ่งไม่นอบน้อมเหมือนก่อน จึงตรัสถามว่า กิ้งก่าบนยอดเสาค่ายตัวนี้ไม่ลงมาอ่อนน้อมเหมือนวันก่อน ท่านมโหสธบัณฑิต ท่านรู้ไหมว่า กิ้งก่ากลายเป็นสัตว์กระด้างกระเดื่องไปเพราะเหตุไร กิ้งก่าได้ทรัพย์กึ่งมาสกซึ่งตนไม่เคยได้มาก่อน จึงดูหมิ่นพระเจ้าวิเทหะผู้ครองกรุงมิถิลา (ขุ.ชา. ทุก.(ไทย) ๒๗/๔๐/๗๔,ขุ.ชา. มหา. ๒๘/๒๐๖๕/๕๐๕)

SAMPLE

กิงกี : พระนามของพระราชาในอดีตกาลสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ผู้ทรงปกครองกรุงพาราณสี แคว้นกาสี บางแห่งเรียกว่า กิกี ก็มี: มีข้อความปรากฏในมหาปทานสูตร ว่าพระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าต้องการฟังธรรมมีกถาอันเกี่ยวกับปุพเพนิวาสหรือไม่ เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าต้องการฟังเพื่อจะได้จดจำไว้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเล่าอดีตชาติว่านับจากกัปนี้ถอยหลังไป ๙๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ฯลฯ พระกัสสปพุทธเจ้ามีพราหมณ์พรหมทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีธนวดีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด สมัยนั้น ได้มีพระราชาทรงพระนามว่ากิงกี กรุงพาราณสีเป็นราชธานีของพระเจ้ากิงกี (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒/๖)

กิงฉันทชาดก : ชาดกว่าด้วยดาบสผู้มีความพอใจอะไร มีข้อความอธิบายสรุปว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าพรหมทัต ทรงเห็นโทษในกามจึงออกผนวชเป็นดาบสอธิษฐานจิตเพื่อให้ได้มะม่วงมีรสอร่อย ก็ได้ดังปรารถนาและสามารถบำเพ็ญฌานสมาบัติให้เจริญยิ่งขึ้น (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๑/๕๓๘)

กิ่งต้นหว้า : กิ่งของต้นหว้า,ชัมพุสาขา,กิ่งก้านของต้นไม้ขนาดใหญ่ซึ่งผลสุกสีม่วงดำ กินได้ ดังคำในชัมพุชาทกชาดกที่สุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งต้องการจะลวงกากินลูกหว้าแสร้งสรรเสริญกาว่า ใครนั่นมีเสียงหยดย้อยยอดเยี่ยมกว่าสัตว์ที่มีเสียงไพเราะทั้งหลายจับอยู่ที่กิ่งต้นหว้าเจรจาด้วยสำเนียงอันน่าพอใจคล้ายลูกนกยูง (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๓๐/๑๕๐)

ในเนมิราชชาดก กล่าวถึงต้นหว้าไว้ว่าเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ เช่น ไม้เกด ไม้มะขวิด ไม้มะม่วง ไม้สาละ ไม้หว้า ไม้มะพลับ และไม้มะหาดเป็นจำนวนมาก มีผลตลอดฤดูกาล(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๒๖๖)

อรรถกถาธรรมบทกล่าวถึงกิ่งไม้หว้าว่าเป็นสัญลักษณ์ท้าทายบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถที่จะตอบปัญหากับนางกุณฑลเกสีสาวกปริพาชก(ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๒/๑๔๕),และไม้หว้ามีมากในชมพูทวีป

กิงทิฏฐิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับทิฏฐิ มีข้อความอธิบายสรุปว่า พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกได้ถามท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีเรื่องทิฏฐิในพระพุทธศาสนา ท่านตอบแบบปฏิปุจฉา คือย้อนถามให้พวกอัญดียรถีย์ปริพาชกตอบก่อนว่าพวกเขามีทิฏฐิอะไรบ้าง ซึ่งแต่ละคนก็กล่าวถึงทิฏฐิของตนรวมเป็นทิฏฐิ ๑๐ ที่เรียกว่าอันตคาหิกทิฏฐิ(ความเห็นผิดแล่นไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง) ท่านเศรษฐีจึงกล่าวหักล้างทิฏฐิเหล่านั้นโดยใช้หลักไตรลักษณ์ว่า ทิฏฐิทั้งหมดนั้นเกิดเพราะมนสิการที่ไม่แยบคายและเพราะจำมาจากผู้อื่นอย่างผิดๆ สิ่งใดที่มนสิการมาโดยไม่แยบคายและจำมา

SAMPLE

ผิดๆสิ่งนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา การตอบหักล้างของท่าน ได้รับคำชมเชยจากพระผู้มีพระภาค (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๓/๒๑๖)

กิ่งไม้ : สาขา, ในนตุมหากสูตร สิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย กล่าวถึงคนพึงนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ที่มีอยู่ในเชตวันนี้ไปเผาหรือจัดการไปตามเรื่อง,ในปาณสูตร กล่าวถึงกิ่งไม้ที่ถูกนำมารวมเป็นกองเดียวกันแล้วทำให้เป็นหลาวเสียบหมู่สัตว์ใหญ่ในมหาสมุทร ,ในชัมพาลีสูตร กล่าวถึงบุรุษใช้มือที่เปื้อนยางเหนียวจับกิ่งไม้ มือของเธอพึงเกี่ยวจับติดกับกิ่งไม้นั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓/๔๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๖/๖๑๖,อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๘/๒๕๐)

กิ่งไม้สาละ : แขนงไม้สาละ ในที่นี้หมายถึงกิ่งไม้สาละซึ่งมีดอกเต็มช่อที่ถูกหักมาจากต้น, ในอปทาน พระสาลทายกเถระ กล่าวถึงประวัติในอดีตของตนว่า ข้าพเจ้าเกิดเป็นพญาไกรสรพญาเนื้อมีชาติสูง แสวงหาบ่อน้ำบนภูเขาอยู่ เห็นพระพุทธเจ้า จึงหักกิ่งไม้สาละแล้วนำดอกมาพร้อมทั้งช่อเข้าไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ถวายดอกไม้ชั้นดีเยี่ยมในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลยนี้เป็นผลแห่งการถวายดอกไม้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๒/๓๐๓)

กิ่งและใบ : เป็น ๒ คำ คือ คำว่า กิ่งหมายถึงส่วนที่แยกออกจากต้น, แขนง, คำว่า ใบหมายถึงส่วนของพืชที่ติดอยู่กับกิ่งหรือลำต้น โดยมากมีลักษณะเป็นแผ่นแบนๆ รูปร่างต่าง ๆ กัน มีก้านใบหรือไม่มีก็ได้ มักมีสีเขียว; ในที่นี้หมายถึงกิ่งและใบของต้นไม้ ดังคำในมูลปัณณาสก์ มธุปิณฑิกสูตร จูฬสาโรปมสูตร กล่าวถึงว่าบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวแสวงหาแก่นไม้อยู่ ผ่านโคนและลำต้นของต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีแก่นไป เขาจะพึงเข้าใจว่าแก่นไม้ต้องแสวงหาที่กิ่งและใบไม้ ซึ่งเป็นการกล่าวสอนให้รู้ว่าของดีมีอยู่ตรงข้ามอย่ามองข้ามไป เพราะว่ากิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำ จักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา,ในมหาสาโรปมสูตร กล่าวถึงกิ่งและใบแห่งพรหมจรรย์ว่าคือลาภสักการะและความสรรเสริญ คนที่พอใจในลาภสักการะและความสรรเสริญพระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าผู้ยึดเอากิ่งและใบแห่งพรหมจรรย์และถึงความพอใจด้วยกิ่งและใบแห่งพรหมจรรย์ ,ในนันทโกวาทสูตร กล่าวถึงต้นไม้ใหญ่ประเภทยืนต้นมีแก่นมีราก ลำต้น กิ่งและใบ และเงา ล้วนไม่เที่ยงมีความแปรผันเป็นธรรมดา,ในสาฬหสูตร กล่าวถึงคนตัดต้นรังใหญ่ในป่า แล้วลิดกิ่งและใบเรียบร้อยดีเพื่อทำเรือ,ในทสสีลสูตร กล่าวถึงกิ่งและใบของต้นไม้ใช้เป็นข้ออุปมาของหลักธรรม ดังคำว่า วิมุตติญาณทัสสนะของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยนิพพิทาและวิราคะ ชื่อว่ามีเหตุสมบูรณ์เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ดเปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมถึงความบริบูรณ์ (ม.มู.(ไทย)

SAMPLE

๑๒/๒๐๓/๒๑๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๗/๓๔๑, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๑๓/๓๕๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๐๓/๔๕๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔/๓๑)

กิงสีลสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบรรลุประโยชน์สูงสุดต้องประพฤติเช่นไร ; มีข้อความ อธิบาย สรุปว่า พระสารีบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลชื่อว่าดำรงตนอยู่อย่างถูกต้อง และบรรลุประโยชน์สูงสุดได้ มีปกติเป็นอย่างไร มีความประพฤติอย่างไร เพิ่มพูนการทำอะไรบ้าง พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ควรเป็นผู้ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ไม่ริษยา รู้จักกาลเหมาะสมที่จะเข้าหาครูทั้งหลาย รู้จักขณะที่ฟังธรรมกถาและตั้งใจฟังสุภาษิตอื่น ๆ จากท่านโดยเคารพ, ลดมานะ นบนอบอ่อนน้อม เข้าไปสำนักของครูตามกาละเทศะที่เหมาะสม ตั้งใจระลึกถึงอรรถ ธรรม สังยมะ (ศีล) พรหมจรรย์ พร้อมทั้งน้อมปฏิบัติตามนั้น เป็นผู้พอใจ ยินดี ดำรงอยู่ในธรรม รู้จักพิจารณาธรรม ไม่กล่าววาจาที่ประทุษร้ายธรรม ให้เวลาหมดไปกับสุภาษิตที่แท้ ละความสนุกรื่นเริง การพูดกระซิบ ความร่ำไรรำพัน ความโกรธง่าย การหลอกลวงเสแสร้งทำความดี ความยินดีในปัจจัย ความถือตัว การชิงดีชิงเด่น ความหยาบคาย ความหมกหมุ่นอยู่ในกิเลส ควรเป็นผู้ปราศจากความมัวเมา ดำรงสติมั่นคงอยู่ นรชนผู้ประพฤติรีบด่วน เป็นผู้ประมาท เพียงแต่รู้สุภาษิตอันเป็นสาระ และได้สดับสมาธิอันเป็นสาระในธรรมที่รู้เท่านั้นปัญญาและสุตะย่อมไม่เจริญ แก่เขา ส่วนนรชนผู้ยินดีในธรรม ที่พระอริยประกาศแล้ว เป็นผู้ประเสริฐกว่าคนนอกนี้ ด้วยกาย วาจา และใจ ดำรงมั่นอยู่ในขันติโสรัจจะ และสมาธิ บรรลุถึงธรรมอันเป็นสาระแห่งสุตะและปัญญา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๒๗/๕๗๕)

กิงสุกปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกิงสุกปุปผิยเถระ มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระกิงสุกปุปผิยเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่าตนเองเห็นต้นทองกวาวมีดอกบานสะพรั่งจึงได้ประคองอัญชลี ระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด แล้วบูชาในอากาศ ด้วยกรรมที่ได้ทำไว้ดีแล้ว และด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น เมื่อละกายมนุษย์แล้ว จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป เพราะได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้นจึงไม่รู้จักทุคติ ชาติปัจจุบันนี้ก็เผากิเลสทั้งหลายได้ ถอนภพทั้งปวงได้แล้ว ตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้แล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ ดุจพญาช้างตัดเครื่องพันธนาการได้แล้วอยู่อย่างอิสระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๕/๑๗๐)

กิงสุกปูชกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระกิงสุกปูชกเถระ มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระกิงสุกปูชกเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่าตนเองได้เห็นต้นทองกวาวมีดอกบานสะพรั่ง จึงประนมมือ ระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะแล้วบูชาในอากาศ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป เพราะได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย

SAMPLE

และเพราะผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า จึงได้บรรลุคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๑/๕๓๕)

กิงสุโกปมชาดก : ชาดกว่าด้วยคนไม่รู้ธรรมด้วยญาณย่อมสงสัยในธรรม มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าพรหมทัต ทรงวินิจฉัยลักษณะของต้นทองกวาวที่พระกุมารทั้ง ๔ ถกเถียงกัน โดยพระศาสดาทรงแสดงเหตุนี้กับภิกษุทั้งหลายแล้ว จึงตรัสว่า บุคคลเหล่าใดยังไม่รู้ธรรมทั้งหลายด้วยญาณทั้งปวง บุคคลเหล่านั้นยังสงสัยในธรรมทั้งหลาย เหมือนพระราชภาดา ๔ พระองค์สงสัยในต้นทองกวาว (ขุ.ชา. ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๙๖/๑๑๘)

กิงสุโกปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยต้นทองกวาว มีข้อความอธิบายสรุปว่าภิกษุรูปหนึ่งถามเพื่อนภิกษุด้วยกันว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงมีทัศนะหมดจดดี เมื่อเพื่อนภิกษุตอบ ท่านไม่พอใจ จึงไปทูลถามพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงทรงอุปมาให้ฟังว่าเหมือนคนไม่เคยเห็นต้นทองกวาว เมื่อมีคนบอกก็ไม่เชื่อตามคำที่เขาบอกจากนั้นได้ตรัสอุปมาว่า กายของเราเหมือนเมืองชายแดน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๕)

กิจ : ธุระ, งาน.การงานที่ควรทำ, สิ่งที่ควรทำ กิจทางพระพุทธศาสนา ดังคำที่ว่า ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว หมายถึง ทำกิจในอริยสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์, การละเหตุเกิดแห่งทุกข์, การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์และการอบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญด้วยมรรค ๔ เสร็จแล้ว; กิจที่พระสงฆ์ควรปฏิบัติที่เรียกว่ากิจวัตร ๑๐ อย่าง คือ ๑. ลงอุโบสถ ๒. บิณฑบาตเลี้ยงชีพ ๓. สวดมนต์ไหว้พระ ๔. กวาดวิหารลานเจดีย์ ๕. รักษาผ้าครอง ๖. อยู่ปริวาสกรรม ๗. โกนผม โกนหนวด ตัดเล็บ ๘. ศึกษาสิกขาบทและปฏิบัติครูอาจารย์ ๙. เทศนาบัติ ๑๐. พิจารณาปัจจเวกขณะ (ที.สี.อ.(บาลี) ๒๔๘/๒๐๓,ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๑๖/๔๘): ดังเช่นข้อความที่ว่าพวกพราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า‘วรรณะที่ประเสริฐที่สุดคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว วรรณะที่ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำ พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตร เป็นโอรสเกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เกิดจากพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพระพรหม’ วิญญูชนทั้งหลายย่อมไม่รับรอง ถ้อยคำของพราหมณ์เหล่านั้นเพราะว่า บรรดาวรรณะ ๔ เหล่านี้ ผู้ใด เป็นภิกษุอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบผู้นั้นเรียกได้ว่าเป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลายในวรรณะ๔เหล่านั้นโดยธรรมเท่านั้นไม่ใช่โดยอธรรม เพราะธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๖/๘๗,๑๑/๒๕๖/๒๐๘,๑๑/๒๘๓/๒๓๒,ม.มู.(ไทย)

SAMPLE

๑๒/๓๙๒/๔๒๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๕/๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๙/๖๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๖/๙๐, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๖/๔๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๘,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๒/๓๐๘, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๑๙๑, ๒๕/๒๘/๒๒๕)

กิจของท่าน : หน้าที่ของมารดาบิดา, หมายถึงงานที่มารดาบิดากระทำไว้ เช่น ท่านทั้งสองทำนาบุตรไปช่วยไถ ช่วยหว่าน, บุตรช่วยทำกิจของท่านทั้งสองให้สำเร็จ จัดเป็นข้อ ๑ ในหน้าที่ของบุตรที่พึงปฏิบัติต่อมารดาบิดา ดังคำว่า บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่๕ คือ(๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ (๒) จักทำกิจของท่าน (๓) จักดำรงวงศ์ตระกูล (๔) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน,ในอังคุตตรนิกาย ปุตตสูตร และอภิธรรมปิฎก อิโตทินนกถา กล่าวถึงบุตรผู้เป็นสัตบุรุษ ผู้สงบ เป็นกตัญญูกตเวทีบุคคล เมื่อระลึกถึงคุณท่านที่ทำไว้ต่อเราก่อนจึงเลี้ยงมารดาบิดาช่วยทำกิจของท่าน เชื่อฟังโอวาท ตอบสนองพระคุณท่านดำรงวงศ์ตระกูลสมกับที่ท่านเป็นบุพการี (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖๗/๒๑๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๙/๖๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๙๑/๕๒๑)

อรรถกถาอธิบายว่า บุตรจักเว้นการงานของตนไปทำกิจที่เกิดขึ้นในราชสำนักเป็นต้น แก่มารดาบิดา (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๒๖๗/๑๔๕)

กิจของเพื่อน : สิ่งที่พึงกระทำต่อมิตรสหาย, ในที่นี้มุ่งหมายถึงกิจที่มิตรเทียมกระทำให้แก่เพื่อนเนื่องจากตัวเองมีภัย ดังคำที่กล่าวถึงคนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ คือ(๑) เป็นผู้ถือเอาประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว(๒) เสียน้อยปรารถนาจะได้มาก (๓)เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน (๔) คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๔/๒๐๗)

อรรถกถาอธิบายลักษณะคนที่ไม่ใช่เพื่อนแท้ไว้ว่า เมื่อภัยเกิดขึ้นแก่ตน ย่อมทำกิจนั้นๆเหมือนเป็นทาสของเขา คนปอกลอกนี้ ไม่ทำในกาลทั้งปวงเมื่อภัยเกิดขึ้นจึงทำ ไม่ทำด้วยความรัก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่ใช่มิตร(ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๒๕๕/๑๔๑)

กิจจาธิกรณ์ : การงานที่เป็นอธิกรณ์ คือเรื่องที่เกิดขึ้นอันสงฆ์ต้องจัดต้องทำหรือกิจธุระที่สงฆ์จะพึงทำ กิจธุระของสงฆ์ เช่น อปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรม ญัตติจตุตถกรรม มีการสวดปาติโมกข์เป็นต้นจัดอยู่ในอธิกรณ์ ๔ อย่าง คือ วิวาทาธิกรณ์ อนุวาทาธิกรณ์ อาปัตตาธิกรณ์ และกิจจาธิกรณ์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๖/๔๒๐, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๖/๕๕, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๙๖/๒๔๘, วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๕/๓๗๐)

SAMPLE

กิจของชาวบ้าน : สิ่งที่ชาวบ้านกระทำกัน, ข้อปฏิบัติที่ชาวบ้านกระทำกัน, ในที่นี้หมายถึงเมถุนธรรม ดังคำในเทวทหสูตร สิกขาและสาชีพของภิกษุที่กล่าวถึงภิกษุว่า เป็นผู้ละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ คือประพฤติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรม อันเป็นกิจของชาวบ้าน,อุปริปัณณาสก์ ฉวิโสธนสูตร กล่าวถึงข้อปฏิบัติของภิกษุว่าเป็นผู้ ประพฤติพรหมจรรย์เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน,ในอุโปสถสูตร กล่าวถึงคนรักษาอุโบสถศีลเป็นผู้ละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้านอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม้นี้เราชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๒๐/๑๒๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๖)

ในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ อธิบายถึงเมถุนธรรม หมายถึงการร่วมประเวณี การเสพสังวาส กล่าวคือการเสพอสัทธรรมอันเป็นประเวณีของชาวบ้านมีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่จะต้องทำในที่ลับ เป็นการกระทำของคนที่เป็นคู่ ๆ (วิ.มหา. (ไทย)๑/๕๕/๔๒)

กิจทั้งปวง : หน้าที่ที่พึงกระทำที่บรรดามีอยู่,ภารกิจที่ตนเองพึงกระทำทุกอย่าง,หน้าที่ของตนและหน้าที่ของผู้อื่น เช่นราชกิจทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงหน้าที่ของภรรยาที่พึงปฏิบัติต่อสามี ดังคำในสิงคาลกสูตร ที่กล่าวถึงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ คือ (๑) ให้เกียรติยกย่อง (๒) ไม่ดูหมิ่น (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ (๕) ให้เครื่องแต่งตัว นี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ คือ (๑) จัดการงานดี (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง,ในวิธุรชาดก กล่าวถึงปุณณกยักษ์กล่าวแก่วิธุรบัณฑิตว่า ท่านมหาอำมาตย์ผู้สำเร็จราชกิจทั้งปวงก็ถ้าท่านได้สั่งสอนบุตรธิดาภรรยาและคนอาศัยแล้ว ขอเชิญท่านรีบไปณ บัดนี้เถิด,ในอปทาน พระเสลเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นเจ้าของถนน อยู่ในกรุงหงสวดี ข้าพเจ้าทำกิจทั้งปวงทั้งที่เป็นกิจของผู้อื่นและกิจของตนสำเร็จแล้วด้วยกรรมที่ได้ทำไว้ดีแล้วนั้น ข้าพเจ้าจึงได้เข้าไปยังบุรีที่ไม่มีภัย,ในวิภังค์ กล่าวถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้สำรวมด้วยปาติโมกขสังวรอยู่มีปัญญาเป็นอุบายในกิจทั้งปวง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖๙/๒๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๓๙/๔๒๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙๔/๖๒๒,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๐๘/๓๘๕)

อรรถกถาอธิบายถึงขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง ว่าเป็นผู้ฉลาดละเอียดละออในการจัดข้าวยาคูแลภัตรเป็นต้น ไม่เกียจคร้าน หมายถึงไม่ขี้เกียจ

SAMPLE

ภรรยาไม่เป็นเหมือนอย่างหญิงพวกอื่นซึ่งเกียจคร้าน นั่งจมอยู่กับที่ที่ตนนั่ง ยืนและอยู่กับที่ที่ตนยืนฉะนั้น ย่อมยังกิจทั้งปวงให้สำเร็จด้วยใจกว้างขวาง(ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๒๖๙/๑๔๘)

กิจที่ควรทำ : กิจที่จำเป็นต้องทำในพระพุทธศาสนา มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับวาเสฏฐะและภารทวาชะว่า เมื่อวรรณะ ๔เหล่านี้ รวมกันเป็นบุคคล ๒ จำพวก คือ ๑. พวกที่ดำรงอยู่ในธรรมดำที่วิญญูชนติเตียนจำพวกหนึ่ง ๒.พวกที่ดำรงอยู่ในธรรมขาวที่วิญญูชนสรรเสริญจำพวกหนึ่ง ในเรื่องนี้พวกพราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ‘วรรณะที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว วรรณะที่ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำ พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เกิดจากพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพระพรหม’วิญญูชนทั้งหลายย่อมไม่รับรองถ้อยคำของพราหมณ์เหล่านั้นข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า บรรดาวรรณะ ๔ เหล่านี้ ผู้ใดเป็นภิกษุอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ผู้นั้นเรียกได้ว่าเป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลายในวรรณะ ๔ เหล่านั้น โดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรมเพราะธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๖/๘๗) : ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายไว้ว่า กิจที่ควรทำหมายถึงกิจในอริยสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์, การละเหตุเกิดแห่งทุกข์, การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ และการอบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ ด้วยปริญญา ๓ ประการ คือ (๑) ญาตปริญญา การกำหนดรู้ด้วยการรู้ (๒) ตีรณปริญญา การกำหนดรู้ด้วยการพิจารณา (๓) ปหานปริญญา การกำหนดรู้ด้วยการละ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๑๖/๔๘,ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๕๔/๑๓๘, ที.สี.อ.(บาลี)๑/๒๔๘/๒๐๓,ที.สี.อ.(บาลี)๑/๒๔๘/๒๐๓)

กิจที่จะพึงทำ : กิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไป,คือสามารถทำให้ดีกว่าเดิม มีข้อความว่า ท่านพระสารีบุตรทำให้ธนัญชานิพราหมณ์ดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นต่ำในเมื่อมีกิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไป ได้ลุกไปจากอาสนะ เมื่อท่านพระสารีบุตรจากไปไม่นาน ธนัญชานิพราหมณ์ก็ตายไป บังเกิดในพรหมโลก ต่อมาท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ธนัญชานิพราหมณ์ป่วย มีทุกข์ เป็นไข้หนัก เขาขอถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระสารีบุตรว่าทำไมจึงทำให้ธนัญชานิพราหมณ์ดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นต่ำในเมื่อมีกิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไป

SAMPLE

แล้วลุกจากอาสนะจากไป ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า พราหมณ์เหล่านี้น้อมใจไปในพรหมโลก ทางที่ดี เราควรแสดงทางเพื่อเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม พระผู้มีพระภาคจึงตรัสบอกว่า ธนัญชานิพราหมณ์ตายไปบังเกิดในพรหมโลกแล้ว (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๓/๕๗๑)

กิจที่จำเป็น : การงาน,ธุระ,เหตุ หรือความต้องการที่จำเป็น ในเรื่องนี้มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มิตรมีอุปการะ ชื่อว่าเป็นมิตรมีใจดี เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ๑.ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้ ๔.เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้นก็ช่วยโภคทรัพย์ให้ ๒ เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖๑/๒๑๐)

กิจที่ต้องทำ : หน้าที่ที่ตนเองพึงกระทำ, หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ เช่น ชาวนามีกิจที่ต้องทำเช่น การไถ, ไฟใช้เสร็จแล้วต้องดับ, ดังคำในอัฏฐกนาครสูตร กล่าวถึงคหบดีชาวอัฏฐกนครชื่อทสมะได้เดินทางไปถึงเมืองปาตลีบุตรด้วยกิจที่ต้องทำบางอย่าง,ในอัสสลายนสูตรที่กล่าวถึงคนในตระกูลสูงถือเอาไม้สักไม้สาละไม้สนไม้จันทน์หรือไม้ทับทิมมาทำเป็นไม้สีไฟ แล้วสีให้เป็นไฟลุกโพลงขึ้นเท่านั้นหรือ เป็นไฟมีเปลว มีสี มีแสงสว่าง และสามารถทำกิจที่ต้องทำด้วยไฟนั้นให้สำเร็จได้,ในอังคุตตรนิกาย เขตตสูตร กล่าวถึงกิจเบื้องต้นที่ควรทำในนา ดังคำว่า คหบดีชาวนามีกิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ คือ (๑) ต้องไถคราดนาให้เรียบร้อย (๒) ต้องเพาะพืชลงไปตามกาลที่ควร (๓) ต้องไขน้ำเข้าบ้าง ระบายน้ำออกบ้างตามกาลที่ควร, ในเถรคาถา พระอานนทเถระ กล่าวว่า เรายังเป็นเสขะมีกิจที่ต้องทำ ยังไม่ได้บรรลุอรหัตแต่พระศาสดาผู้ทรงอนุเคราะห์เราปรากฏว่าปรินิพพานเสียแล้ว,ในภูริทัตตชาดก (พระโพธิสัตว์กล่าวกะพราหมณ์เนสาทะว่า หากพรหมจรรย์มีการแตกทำลาย กิจที่ต้องทำด้วยโภคทรัพย์ทั้งหลายจะเกิดขึ้น ท่านอย่าได้มีความหวั่นใจ ควรมาหาเรา เราจะให้ทรัพย์แก่ท่านมากๆ, ในกถาวัตถุ กล่าวถึงพระอรหันต์ว่าเป็นผู้ไม่มีกิจที่ต้องทำ กิเลสวัฏท่านตัดแล้ว (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗/๑๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๘/๕๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๔/๕๕๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๔/๓๑๐,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๖,,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๘/๕๑๐,,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๑๗/๓๑๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๕/๑๓๙)

กิจที่ไม่ควรทำ : การงาน,ธุระ,เหตุที่ไม่ควรทำ มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุชาวเมืองภัททิยะผู้ขวนขวายในการประดับเขียงเท้าว่า ภิกษุเหล่าใดละทิ้งกิจที่ควรทำแต่กลับทำกิจที่ไม่ควรทำ อาสวะทั้งหลายย่อมเจริญแก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้ถือตัวจัดมัวแต่ประมาท ส่วนภิกษุเหล่าใดมีสติตั้งมั่นในกายเป็นนิตย์ ภิกษุเหล่านั้นหมั่นทำ

SAMPLE

ความเพียรในกิจที่ควรทำไม่ทำกิจที่ไม่ควรทำอาสวะทั้งหลายของเธอผู้มีสติสัมปชัญญะย่อมถึงการสูญสิ้นไป (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๙๒/๑๒๔)

ในคัมภีร์อรรถอธิบายว่า กิจที่ไม่ควรทำ ในที่นี้ หมายถึงการประดับร่ม รองเท้า เขียงเท้า บาตร ถลกบาตร ประคตเอว และอังสะ ส่วนกิจที่ควรทำ หมายถึงการรักษาศีล การอยู่ป่า การถือธุดงควัตรและการเจริญภาวนา(ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๙๐)

กิจที่ไม่ควรหมกมุ่น : ธุระ,การงาน,เหตุที่ไม่ควรยึดติดลุ่มหลง ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่บรรพชิต ๓ รูป บุคคลทำตัวให้หมกมุ่นในกิจที่ไม่ควรหมกมุ่น และไม่หมกมุ่นในกิจที่ควรหมกมุ่น ละเลยสิ่งที่เป็นประโยชน์ ติดอยู่ในปิยารมณ์ ทะเยอทะยานตามบุคคลผู้ปฏิบัติตนดี (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๐๙/๙๗): ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า กิจที่ไม่ควรหมกมุ่น หมายถึงการเสพอโคจร หมายถึง บุคคลและสถานที่ที่พระภิกษุไม่ควรไปมาหาสู่ เพราะเข้าไปแล้วอาจเป็นการไม่สมควร เป็นโลกวัชชะ เป็นข้อเสียหายที่ถูกชาวโลกติเตียน ถือว่าไม่เหมาะสมต่อสมณสารูป มี ๖ ประการ คือ หญิงแพศยา หญิงหม้าย สาวเทื้อ ภิกษุณี บัณเฑาะก์ (กระเทย) ร้านขายสุรามีหญิงแพศยาเป็นต้น (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๒๐๙/๒๐๘)

กิจน้อย : ธุระไม่มาก, งานเล็กน้อย, หมายถึงสิ่งที่พึงกระทำมีน้อย,เช่นในมหานิทเทส หมายถึงกิจที่ควรทำและไม่ควรทำ, ในที่นี้หมายถึงการค้าขาย ไม่ต้องเตรียมอะไรมากนัก ก็ค้าขายได้, ในมัชฌิมนิกาย สุภสูตร กล่าวถึงฐานะแห่งการงานคือการค้าขายที่มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย เมื่อวิบัติย่อมมีผลน้อย และฐานะแห่งการงานคือการค้าขายนั่นแหละที่มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย เมื่อถึงพร้อมย่อมมีผลมากและกล่าวถึงบรรพชิตมีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย จึงเป็นผู้พูดจริงเสมอไป,ในอังคุตตรนิกาย ทุติยเสขสูตร กล่าวถึงธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความเสื่อมโดยปรารภถึงภิกษุผู้เป็นเสขะว่าต้องฉลาดในกิจน้อยใหญ่,สุตธรสูตร กถาสูตร อารัญญกสูตร กล่าวถึงภิกษุว่าเป็นผู้มีธุระน้อย มีกิจน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษในบริขารแห่งชีวิตย่อมบรรลุอกุปปธรรมได้,ในเมตตสูตร กล่าวถึงภิกษุผู้อยู่ป่าควรเป็นผู้สันโดษ เลี้ยงง่าย มีกิจน้อย,ในภิกขาปรัมปรชาดก กล่าวถึงพราหมณ์ทั้งหลายพอใจในกิจน้อยใหญ่ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๓/๕๘๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๙/๕๙๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๐/๑๖๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๖/๑๖๖,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒/๒๐,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๒๘๙/๔๘๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๔/๒๗๐)

อรรถกถาอุทานอธิบายถึงชีวิตฆราวาสว่าเป็นผู้วุ่นวายอยู่กับกรณียกิจน้อยใหญ่ ,ในอรรถกถาขุททกปาฐะอธิบายว่า มีกิจน้อย ในที่นี้หมายถึงไม่ขวนขวายการงาน

SAMPLE

ต่าง ๆ ที่จะทำให้จิตฟุ้งซ่าน ไม่พูดคุยเพ้อเจ้อ ไม่คลุกคลีหมู่คณะ ปล่อยวางหน้าที่รับผิดชอบงานก่อสร้าง งานบริหารคณะสงฆ์ เป็นต้น มุ่งบำเพ็ญสมณธรรมเป็นหลัก (ขุ.ขุ.อ.(บาลี)๙/๒๑๖,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๔๖/๓๓๕)

กิจนิมนต์ : กิจที่พระภิกษุได้รับนิมนต์เพื่อไปทำพิธีทางศาสนาต่างๆ เช่น เจริญพระพุทธมนต์ทำบุญขึ้นบ้านใหม่, นิมนต์ไปรับภัตตาหารเช้า-เพล เป็นต้น ดังเช่นข้อความว่า ท่านพระพักกุลเถระได้กล่าวว่า เมื่อเราบวชมาตลอดเวลา ๘๐ พรรษา เราไม่รู้จักการใช้มีดตัดผ้าเป็นจีวรเลย เราไม่รู้จักการใช้เข็มเย็บจีวรเลย ไม่รู้จักการใช้เครื่องย้อมย้อมจีวรเลย ... ไม่รู้จักการเย็บจีวรที่ไม้สะดึงเลย ... ไม่รู้จักการจัดทำจีวรของเพื่อนพรหมจารีเลย ...ไม่รู้สึกยินดีกับกิจนิมนต์เลย ... ไม่รู้สึกเลยว่าเคยเกิดความคิดอย่างนี้ว่า ‘ขอใคร ๆ พึงนิมนต์เราเถิด’ เป็นต้น (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๑/๒๔๔) ; มีข้อความว่าพระเทวทัตได้ทูลขอพรกับพระพุทธเจ้าว่า ๑.ภิกษุทั้งหลายควรอยู่ป่าตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดเข้าบ้าน ภิกษุรูปนั้นมีโทษ ๒. ภิกษุทั้งหลายควรเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดยินดีกิจนิมนต์ ภิกษุรูปนั้นมีโทษ ๓. ภิกษุทั้งหลายควรถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดยินดีผ้าคหบดี ภิกษุรูปนั้นมีโทษ ๔. ภิกษุทั้งหลายควรอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดอาศัยที่มุงที่บัง ภิกษุรูปนั้นมีโทษ ๕.ภิกษุทั้งหลายไม่ควรฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดฉันปลาและเนื้อ ภิกษุรูปนั้นมีโทษ’ พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า “อย่าเลยเทวทัต ภิกษุรูปใดปรารถนาก็จงอยู่ป่าเถิด ภิกษุรูปใดปรารถนาก็จงอยู่ในละแวกบ้านเถิด ภิกษุรูปใดปรารถนาก็จงเที่ยวบิณฑบาตเถิดภิกษุรูปใดปรารถนาก็จงยินดีกิจนิมนต์เถิดภิกษุรูปใดปรารถนาก็จงถือผ้าบังสุกุลเถิด ภิกษุรูปใดปรารถนาก็จงยินดีผ้าคหบดีเถิด เราอนุญาตถือเสนาสนะตามโคนไม้ ๘ เดือนเท่านั้น เราอนุญาตปลาและเนื้อที่บริสุทธิ์ด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ (๑) ไม่ได้เห็น (๒) ไม่ได้ยิน (๓) ไม่ได้นึกสงสัย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๐๙/๔๔๑)

กิจมาก : พหุกรณียะ,งานมาก,ธุระมากมาย, หมายถึงสิ่งที่ต้องกระทำมีมาก หมายถึงกิจที่ควรทำและไม่ควรทำ เช่นการทำนา, ในมัชฌิมนิกาย ฆฏิการสูตร กล่าวถึงพระราชามีพระราชกิจมาก มีพระราชกรณียกิจมาก,ในสุภสูตร กล่าวถึงฐานะแห่งการงานคือการไถ ที่มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมากมีความเพียรมาก เมื่อวิบัติย่อมมีผลน้อย คฤหัสถ์มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก จะเป็นผู้พูดจริงเสมอตลอดไปไม่ได้,ในกรณีที่ชาวบ้านมีกิจมาก ย่อมจะมีพระภิกษุให้มากรับบาตรในเวลาเช้ากว่าเดิม ดังคำว่า ขอพระคุณเจ้าโปรดมาแต่เช้า ๆเพราะช่างไม้ปัญจกังคะมีกิจมาก มีหน้าที่ที่จะต้องทำทางราชการมาก,ในทุติยเสขสูตร กล่าวถึงภิกษุผู้เป็นเสขะว่าเป็นผู้มีกิจมาก มีกรณียกิจมาก ไม่ฉลาดในกิจน้อยใหญ่ ละการหลีกเร้น,ใน

SAMPLE

อตินิวาสสูตร กล่าวถึงโทษของการอยู่ประจำที่นาน ทำให้มีกิจมาก มีหน้าที่ที่จะต้องทำมาก ยึดติดในการงานที่จะพึงทำ จัดเป็นโทษอย่าง ๑ ในบรรดาโทษ ๕,ในวัสสการสูตร กล่าวถึงเป็นข้ออ้างได้ที่จะลากลับ ดังคำที่วัสสการพราหมณ์กล่าวว่า บัดนี้ ข้าพระองค์ขอทูลลากลับ เพราะมีกิจมาก มีหน้าที่ที่จะต้องทำอีกมาก,การมีกิจมากอาจจะทำให้ลืมเรื่องราวได้ ดังคำในราชันเตปุรัปปเวสนสูตร โทษในการเข้าไปในพระราชวังชั้นในที่กล่าวว่า พระราชาทรงมีพระราชกรณียกิจมาก เสด็จไปหาหญิงคนใดคนหนึ่งแล้วทรงระลึกไม่ได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๓/๕๘๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๙/๕๙๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๙/๒๖๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๐/๑๖๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๓/๓๖๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๓๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๕/๙๘)

อรรถกถาสุภสูตร กล่าวว่า ในการทำนา พึงทราบความต้องการมาก มีกิจมาก ด้วยการแสวงหาเครื่องอุปกรณ์ เริ่มแต่หางไถเป็นต้น(ม.ม.(บาลี) ๒/๔๖๓/๓๑๘)

กิจรีบด่วน : อัจจายิกะ,ธุระเร่งรีบ, งานที่เร่งด่วน, งานที่จะต้องทำเร่งรีบให้ทันเวลา, ในมัชฌิมนิกาย พาหิติกสูตร กล่าวถึงการนิมนต์ให้รอก่อน อย่ารีบไป ดังคำที่บุรุษกล่าวกับพระอานนท์ว่า ถ้าพระคุณเจ้าอานนท์ไม่มีกิจรีบด่วนอะไรขอพระคุณเจ้าอานนท์จงอาศัยความอนุเคราะห์รออยู่สักครู่หนึ่งเถิด ในอัจจายิกสูตร กล่าวถึงกิจรีบด่วนของชาวนา กิจที่คหบดีชาวนาต้องรีบทำ มี ๓ คือ (๑) ต้องเร่งรีบไถคราดนา ให้เรียบร้อย (๒)ต้องเร่งรีบเพาะพืชลงไปตามกาลที่ควร (๓) ต้องเร่งรีบไขน้ำเข้าบ้าง ระบายน้ำออกบ้าง,ในกุมภชาดกกล่าวถึงคนที่ดื่มสุราไว้ตอนหนึ่งว่า เมื่อเกิดกรณียกิจรีบด่วน เขาแม้ถูกถามก็ไม่รู้เรื่อง,ในวิภังค์ กล่าวถึงกิจรีบด่วนว่าเป็นการพิสูจน์ว่ามีปัญญา ดังคำว่า ปัญญาแม้ทั้งหมดที่เป็นอุบายสำหรับแก้ไขในเมื่อกิจรีบด่วนหรือภัยที่เกิดแล้วนั้นชื่อว่าอุปายโกศล (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๘/๔๔๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๓/๓๒๔,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๕๒/๕๔๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๗๑/๕๐๕)

ในฎีกาอธิบายถึงกิจรีบด่วนไว้ในคำว่า ไม่ฉลาดในอุบาย หมายถึงไม่มีปัญญาหยั่งรู้เหตุที่เกิดขึ้น ในเมื่อมีกิจรีบด่วนหรือภัยเกิดขึ้น ก็ไม่มีปัญญาที่จะแก้ไขได้ (เทียบ องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๗๙/๑๗๘)

กิจสองต่อสอง : กิจของคนคู่รัก,กิจของคนสองคนทำด้วยกัน, การร่วมสังวาสกัน, หมายถึงการร่วมประเวณีกันของหญิงชายในที่ลับ ดังในเมถุนสูตร ที่กล่าวถึงสมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารีอย่างถูกต้อง ไม่ประพฤติกิจสองต่อสองกับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีการลูบไล้ การขัดถู การให้อาบน้ำและการนวดฟั้นของมาตุคาม แต่ยังสัพยอก เล่นหัว หัวเราะร่ากับมาตุคาม,การประพฤติเช่นนี้ชื่อว่าเป็นความขาด

SAMPLE

ความทะลุความด่าง ความพร้อยแห่งพรหมจรรย (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๐/๘๓) (ดู วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๕/๔๒)

อรรถกถาอธิบายว่า กิจสองต่อสอง ในที่นี้หมายถึงกิจที่คนสองคนซึ่งมีความรักใคร่กำหนัดหมกมุ่นเหมือนกันทำร่วมกัน เป็นชื่อของเมถุนธรรมที่เป็นประเวณีของชาวบ้าน มารยาทของคนชั้นต่ำ กิริยาชั่วหยาบมีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่ต้องทำในที่ลับ (วิ.อ.(บาลี) ๑/๓๙/๒๓๑, ๕๕/๒๗๕, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๕๐/๑๘๕,องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๕๐-๕๑/๒๑๑) และกิจของคนคู่ หมายถึงการร่วมประเวณีหรือการเสพสังวาสกัน (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๘/๗๐)

กิจอื่น : หน้าที่ที่ต้องทำอย่างอื่น,งานหรือธุระอื่นๆ ในที่นี้หมายถึงเมื่อบรรลุพระอรหัตผลแล้วก็ไม่มีกิจ(หน้าที่)ในการบำเพ็ญมรรคญาณเพื่อความหมดสิ้นแห่งกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธศาสนาถือว่าการบรรลุพระอรหัตตผลเป็นจุดหมายสูงสุด ดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ กันทรกสูตร ภัททาลิสูตร มาคัณฑิยสูตร ในอุปริปัณณาสก์ เทวทหสูตร สุนักขัตตสูตรจูฬปุณณมสูตร เป็นต้น กล่าวถึงบุคคลมีจิตหลุดพ้นจากกามาสวะภวาสวะและอวิชชาสวะ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖/๑๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๙/๑๕๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๒/๒๕๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙/๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๕/๖๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๐/๑๐๔)

อรรถกถาอธิบายถึงกิจอื่นไว้ ในคำว่า ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป หมายถึงไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณเพื่อความหมดสิ้นแห่งกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า การบรรลุอรหัตตผลเป็นจุดหมายสูงสุด และในอรรถกถาสีลขันธวรรคอธิบายว่า กิจที่ควรทำ หมายถึงกิจในอริยสัจ ๔ คือการกำหนดรู้ทุกข์ การละเหตุเกิดแห่งทุกข์ การทำ ให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ และการอบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๕๔/๑๓๘, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓)

กิญจนะ : เครื่องกังวล มี ๓ อย่าง คือ ๑. ราคกิญจนะ (เครื่องกังวลคือราคะ) ๒. โทสกิญจนะ (เครื่องกังวลคือโทสะ) ๓. โมหกิญจนะ(เครื่องกังวลคือโมหะ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๗, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๒๔/๕๗๗)

กิญชเกสระ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อในอดีตชาติของพระพิมพิชาลิปุปผิยเถระ มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระพิมพิชาลิปุปผิยเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระผู้เป็นพระสยัมภู เป็นบุคคลผู้เลิศทรงประกาศสัจจะ ๔ แสดงอมตบท ครั้งนั้นท่านได้รวบรวมดอกมะกล่ำหลวงไว้มากมาย บูชาพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ ผู้คงที่ ในกัปที่ ๖๘ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้า

SAMPLE

จักรพรรดิ ๔ ชาติ มีพระนามเหมือนกันว่ากิญชเกสระ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ และมีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๒/๔๑๓)

กิตติคุณ : ชื่อเสียง,คุณที่เลื่องลือ,คุณงามความดีที่ปรากฏ ดังเช่นข้อความที่ว่า กิตติคุณของมหาโควินทพราหมณ์ที่ผู้คนโจทขานกันว่าสามารถมองเห็นพระพรหมได้ สามารถสนทนาปราศรัยปรึกษากับพระพรหมได้' แต่เราไม่เคยเห็นพระพรหม ทั้งไม่เคยสนทนาปราศรัยปรึกษากับพระพรหมเลย เราได้สดับคำของพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้เป็นอาจารย์ และผู้เป็นปาจารย์พูดกันว่า 'บุคคลผู้หลีกเร้นอยู่ เพ่งกรุณาฌานตลอด ๔ เดือนในฤดูฝน เขาจะเห็นพระพรหม สนทนาปราศรัยปรึกษากับพระพรหมได้ ทางที่ดี เราควรหลีกเร้น เพ่งกรุณาฌานอยู่สัก ๔ เดือน' (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๑๑/๒๔๓)

กิตติศัพท์ : ชื่อเสียง,ความเลื่องลือ,ความนับหน้าถือตา,ใช้ในความหมายที่ดีก็ได้ ในความหมายที่ไม่ดีก็ได้ ดังเช่นข้อความที่ว่า กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมขจรไป กิตติศัพท์อันชั่วของบุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติย่อมกระฉ่อนไป (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๑๒/๒๔๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๖/๓๔๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๖/๒๓๗,๑๒/๔๓๙/๔๗๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๓/๘๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๓๔/๔๙๓,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๑/๔๑๒,สํ.ม. ๙/๑๐๐๓/๕๐๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๘/๗๑,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๗/๑๗๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๒/๑๕๘,อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๒๔/๑๘๐,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๒๖/๑๘๑)

กินกากข้าวเป็นอาหาร : ข้าวเปลือกที่ปนอยู่ในข้าวสารหรือข้าวสุก เช่น ข้าวถังนี้มีกากข้าวปนอยู่มาก

: มีข้อความอธิบายว่า บุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน เป็นอย่างนี้ คือเขากินผักดองเป็นอาหารบ้าง กินข้าวฟ่างเป็นอาหารบ้าง กินลูกเดือยเป็นอาหารบ้าง กินกากข้าวเป็นอาหารบ้าง... ยืนอย่างเดียวปฏิเสธการนั่งบ้าง นั่งกระโหย่ง ประกอบความเพียรด้วยการนั่งกระโหย่งบ้างนอนบนหนามสำเร็จการนอนบนหนามบ้าง อาบน้ำวันละ ๓ ครั้งหมั่นประกอบการลงน้ำบ้าง เขาหมั่นประกอบการทำร่างกายให้เดือดร้อนหลายวิธีดังกล่าวนี้อยู่ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

กินกำยานเป็นอาหาร :ยางหอมที่ได้มาจากไม้ สกุล "Boswellia" โดยเฉพาะ "Boswellia sacra" ที่ใช้ในการทำเครื่องหอม: มีข้อความอธิบายว่า บุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน เป็นอย่างนี้ คือเขากินผักดองเป็นอาหารบ้าง ...

SAMPLE

กินข้าวตังเป็นอาหารบ้าง กินกำยานเป็นอาหารบ้าง เป็นต้น เขาหมั่นประกอบการทำร่างกายให้เดือดร้อนหลายวิธีดังกล่าวนี้อยู่ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

กินของอร่อยเพียงคนเดียว : กินไม่แบ่งเพื่อน, ห่วงกิน ไม่ยอมแบ่งใครๆกิน, แม้กระทั่งบุตรและภรรยา ในปราภวสูตร กล่าวว่าเป็นทางเสื่อม เป็นข้อที่ ๖ ในบรรดาทางเสื่อม ๑๒ ดังนั้น คนฉลาด พิจารณาเห็นทางแห่งความเสื่อมในโลก จึงควรคบโลกที่เจริญแน่นอน ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบคำถามของเทวดาตอนหนึ่งว่า คนผู้มีทรัพย์มาก มีเงินทองของกินเหลือเฟือ กินของอร่อยเพียงคนเดียว นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๒/๕๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า กินของอร่อยเพียงคนเดียว ในที่นี้หมายถึงเป็นผู้ตระหนี่ลาภกินโดยไม่แบ่งให้แม้กระทั่งบุตรและภรรยา(ขุ.สุ.อ.(บาลี)๑/๑๐๒/๑๗๕)

กินข้าวตังเป็นอาหาร : ข้าวตังเป็นอาหารว่างชนิดหนึ่ง ทำมาจากข้าวที่หุงสุกติดกระทะหรือหม้อ ... ผึ่งแดดให้แห้ง ตัดเป็นแผ่นๆ นำไปทอดให้พองฟู ข้าวตังในสมัยโบราณคือข้าวที่ติดก้นหม้อหรือกระทะ มีข้อความอธิบายว่า บุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน เป็นอย่างนี้ คือเขากินผักดองเป็นอาหารบ้าง กินข้าวฟ่างเป็นอาหารบ้าง กินลูกเดือยเป็นอาหารบ้าง... กินข้าวตังเป็นอาหารบ้างกินกำยานเป็นอาหารบ้างเป็นต้นเขาหมั่นประกอบการทำร่างกายให้เดือดร้อนหลายวิธีดังกล่าวนี้อยู่ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

กินข้าวฟ่างเป็นอาหาร : ข้าวฟ่างเป็นธัญพืชชนิดหนึ่ง มีลักษณะเป็นเม็ดเล็กๆ ใช้เป็นอาหารสัตว์และมนุษย์ได้ มีเส้นใยมาก โปรตีนใกล้เคียงถั่วเหลือง นอกจากนี้ยังมี vitamins B-complex : มีข้อความอธิบายว่าบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน เป็นอย่างนี้ คือเขากินผักดองเป็นอาหารบ้าง กินข้าวฟ่างเป็นอาหารบ้าง...เป็นต้น เขาหมั่นประกอบการทำร่างกายให้เดือดร้อนหลายวิธีดังกล่าวนี้อยู่(อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

กินติสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุคิดอย่างไรในพระพุทธเจ้า:มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ ป่าชัฏเขตกรุงกุสินารา แคว้นมัลละ โดยทรงปรารภความคิดเห็นของภิกษุทั้งหลายที่มีต่อพระองค์ เป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบโดยพระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า คิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับการแสดงธรรมของพระองค์ พระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อจีวร เพื่อบิณฑบาต เพื่อเสนาสนะหรือเพื่อไปเกิดในภพน้อยภพใหญ่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า มิได้มีความคิดเห็นว่า พระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่ออะไรอื่น นอกจากเพื่อจะทรงอนุเคราะห์ พระผู้มีพระภาคทรงรับรองความคิดเห็นของภิกษุเหล่านั้น แล้วทรง

SAMPLE

อธิบายขยายความว่า พระองค์ทรงแสดงธรรม ๓๗ (คือโพธิปักขิยธรรม) เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน ร่วมใจกัน ไม่วิวาทกัน และตั้งใจศึกษาธรรมเหล่านั้น จากนั้นทรงตั้งประเด็นขึ้นอธิบายว่า ๑. ถ้าภิกษุวิวาทกัน ให้ตักเตือนกันและกัน ๒. ถ้าภิกษุพร้อมเพรียงกัน ไม่วิวาทกัน แต่เกิดมีภิกษุต้องอาบัติขึ้นให้คำนึงก่อนว่า ภิกษุนั้นเป็นผู้ที่ควรว่ากล่าวหรือไม่๓. ถ้าภิกษุพร้อมเพรียงกันศึกษาธรรม แต่เกิดการยุแหย่กันขึ้น มีความเห็นแตกแยกกัน ผูกใจเจ็บ ไม่เชื่อถือ ไม่ยินดีต่อกันให้สอบถามกันว่าพระองค์จะทรงตำหนิได้หรือไม่ และจะทำนิพพานให้แจ้ง ได้หรือไม่ครั้นสอบถามแล้ว ให้ชี้แจงอย่างมีเหตุผลโดยไม่ยกตนข่มผู้อื่น (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๔/๔๓)

กินททสูตร : พระสูตรว่าด้วยให้อะไรชื่อว่าให้อะไร อธิบายสรุปว่า เทวดาได้เข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า บุคคลให้อะไร ชื่อว่าให้กำลัง ให้อะไร ชื่อว่าให้วรรณะ ให้อะไร ชื่อว่าให้ความสุข ให้อะไร ชื่อว่าให้จักษุ และใคร ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลให้ข้าวชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ ให้ยานพาหนะชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทีปชื่อว่าให้จักษุ และผู้ให้ที่พักอาศัยชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้ที่พร่ำสอนธรรม ชื่อว่าให้อมตะ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๔๒/๕๘)

กินนร : อมนุษย์ในนิยายมี ๒ ชนิด คือชนิดหนึ่งเป็นครึ่งคนครึ่งนก ท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนก อีกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนคน เมื่อจะไปไหนมาไหน ก็ใส่ปีกใส่หางบินไป โดยกินนรนี้จะอาศัยอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ ภูเขาแห่งนี้เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยแห่งหมู่กินนรกินนรี ปกคลุมไปด้วยโอสถนานาชนิด (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๖๑/๕๘, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕) ดังข้อความเป็นต้นว่า กินนรเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ ประการนี้จึงไม่พูดภาษาคน อำนาจประโยชน์ ๒ ประการอะไรบ้าง คือ ๑. ไม่พูดเท็จ ๒. ไม่กล่าวตู่ผู้อื่นด้วยเรื่องไม่จริง กินนรเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ประการนี้จึงไม่พูดภาษาคน (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๑/๙๙,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๒๓/๔๒๖,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๘๗/๕๐๒,๒๗/๒๐๙/๕๐๖,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๕๓๖/๑๓๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๒๒/๔๐๔,๒๘/๑๗๓๔/๔๕๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๒๙๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๖/๖๗๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕/๕๒๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘/๒๐๖,ขุ.พุทฺธ. ๓๓/๒๐/๕๕๙) :ในกุณาลชาดกได้อธิบายกินนรว่ามีหลายประเภท เช่น เทพกินนร จันทรกินนร ทุมกินนร และกินนรที่มีผ้าห้อยหู เป็นต้น (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/-/๕๓๖)

กินนรกินนรี : อมนุษย์ในนิยายมี ๒ ชนิด คือชนิดหนึ่งเป็นครึ่งคนครึ่งนก ท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนก อีกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนคน เมื่อจะไปไหนมาไหน ก็ใส่ปีกใส่หาง บิน

ไปโดยกินนรกินนรีนี้อาศัยอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ ภูเขาแห่งนี้เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยแห่งหมู่กินนรกินนรี ปกคลุมไปด้วยโอสถนานาชนิด กินนรี (เพศเมีย) และ กินนร (เพศผู้) เป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ ร่างกายท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นนก มีปีกบินได้ (อง.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๖๑/๕๘, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕) : ดังข้อความเช่น ที่ภูเขาคันธมาทน์ เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยแห่งหมู่กินนรกินนรีปกคลุมไปด้วยโอสถนานาชนิด (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๔๑/๔๒๘)

กินนรี : อมนุษย์ในนิยายมี ๒ ชนิด คือชนิดหนึ่งเป็นครึ่งคนครึ่งนก ท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนกอีกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนคน เมื่อจะไปไหนมาไหนก็ใส่ปีกใส่หาง บินไปโดยกินนรนี้จะอาศัยอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ ภูเขาแห่งนี้เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยแห่งหมู่กินนรกินนรี ปกคลุมไปด้วยโอสถนานาชนิด กินนรี (เพศเมีย) เป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ ร่างกายท่อนบนเป็นมนุษย์ ท่อนล่างเป็นนก มีปีกบินได้ (อง.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๖๑/๕๘, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน๒๕๒๕): พญานกกุณาละเกิดเป็นปัญจาลจัณฑ ปุโรหิต นำเหตุที่ตนได้เห็นมาแสดงว่า บัณฑิตเห็นเหตุคลายความกำหนัดของพญากินนรและพญากินนรีแล้ว พึงทราบเถิดว่า ผู้หญิงทั้งปวงไม่ยินดีในเรือนของสามีเหมือนภรรยาได้ทอดทิ้งสามีคู่ชีวิตเช่นนั้นไป เพราะพบชายอื่นแม้เป็นคนง่อยเปลี้ย; นกแขกเต้าบัณฑิตยกอุทาหรณ์มากล่าวว่ามีกินนรีชื่อรัตนวดี แม้เธอก็ได้ร่วมรักกับวัจฉดาบส มนุษย์ได้ร่วมรักกับนางเนื้อก็มี ในความใคร่ มนุษย์หรือสัตว์ไม่มีต่างกัน (ขุ.ชา. วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๙/๔๒๗)

กินนุฆัณฑุ : เทวดาจำพวกหนึ่งซึ่งเป็นยักษ์ผู้รับใช้ของท้าวจาตุมหาราชเป็นพวกมีมายา หลอกลวง โอ้อวดที่มีชื่อปรากฏอยู่ร่วมกับยักษ์เหล่านี้ คือ กุเฏณฑุ เวเฏณฑุ วิฏู วิฏฏะ จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุฆัณฑุ และ นิฆัณฑุ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๗/๒๖๕)

กินนุฆัณฑุ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่งซึ่งเป็นผู้รับใช้ของท้าวจาตุมหาราช เป็นพวกมีมายาหลอกลวง โอ้อวด ซึ่งอยู่ในบรรดาจำนวนยักษ์เหล่านี้ คืออินทะ โสมะ วรุณะ ภารทวาชะ ปชาปดี จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุฆัณฑุ นิฆัณฑุ ปนาทะ โอปมัญญะ เทวสูตะมาตลิ จิตตเสนะคันธัพพะ นโฬราชา ชโนสภะ สาตาคิระเหมวตะปุณณกะ กรติยะ คุฬะ สิวกะ มุจลินทะ เวสสามิตตะ ยุคันธระ โคปาละ สุปปเคธะ หิริ เนตติ มันทิยะ ปัญจาลจันทะ อาฬวกะ ปชุนนะ สุมนะ สุมุขะ ทธิมุขะ มณิ มานิจระ ทีฆะ รวมทั้งเสรีสกะด้วย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

กินผลไม้ที่หล่น : เก็บกิบผลไม้ที่หล่นจากต้น, กินผลไม้ที่ตกหล่น จัดเป็นวัตรของนักบวชอัญเดียรถีย์ ดังคำในอังคุตตรนิกาย ปวิเวกสูตร กล่าวถึงพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกบัญญัติไว้คือกินผักดองเป็นอาหารบ้าง ... กินรากและผลไม้ในป่าบ้าง กินผลไม้ที่หล่นเลี้ยง

SAMPLE

ชีพอยู่ พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกบัญญัติเรื่องนี้แลไว้ในความสงัดจากกิเลสเพราะอาศัยบิณฑบาต, ซึ่งจัดเป็นความสงัดกิเลสอย่างหนึ่ง ในบรรดาความสงัดจากกิเลสทั้ง ๓ คือจีวร บิณฑบาต และเสนาสนะ,ในอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบการทำตนให้เดือดร้อน ซึ่งมีบุคคลกินผลไม้ที่หล่นเลี้ยงชีพอยู่ อยู่ในบุคคลประเภทนี้ ดังคำว่า เขากินเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหารบ้าง กินผลไม้ที่หล่นเยียวยาอัตภาพ (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๙๔/๓๒๖, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

กินลูก : จับลูกของตนกินเป็นอาหาร,กินเด็กทารกที่เกิดในครรภ์ของตนเอง, ในปัญจปุตตขาทิกเปติวัตถุ เรื่องนางเปรตกินลูกคราวละ ๕ ตน ดังคำที่นางเปรตกล่าวว่า ดิฉันเกิดเป็นเปรตในยมโลก เวลาเช้า คลอดลูก ๕ คน เวลาเย็นอีก ๕ คน แล้วกินลูกเหล่านั้นทั้งหมดแต่ก็ยังไม่อาจบรรเทาความหิวของดิฉันได้ เพราะเคยทำกรรมต่อหญิงร่วมสามี มีใจประทุษร้ายได้ทำให้เธอแท้ง และเมื่อให้สาบาน ได้กล่าวคำสาบานเท็จอย่างรุนแรงว่า ถ้าดิฉันทำความชั่วอย่างนี้จริง ขอให้ดิฉันกินเนื้อลูกเถิด เพราะผลกรรมคือการทำลายสัตว์มีชีวิตและการกล่าวเท็จทั้ง ๒ อย่างนั้น ดิฉันจึงมีกายเปื้อนหนองและเลือด กินเนื้อลูก,ในสัตตปุตตขาทิกเปติวัตถุ เรื่องนางเปรตกินลูกคราวละ ๗ ตน ก็มีนัยเช่นเดียวกัน,ในสุนทรีเถรีคาถา กล่าวถึงอดีตชาติของพระวาสิฏฐีเถรี ดังคำที่บิดาถามว่า เมื่อก่อน เจ้ากินลูกๆ ให้ตายไปเจ้าเดือดร้อนอย่างยิ่งทั้งกลางวันและกลางคืน,ในมหาอุกกุสชาดก กล่าวถึงพวกชาวชนบทพากันมัดคบเพลิงอยู่บนเกาะประสงค์จะกินลูกน้อยๆ ของนกออก (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๖/๑๗๒, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๕/๑๗๓, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๗/๑๗๔,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๑๓/๖๐๗,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๔๔/๔๒๙)

อรรถกถากล่าวถึงกิริยาที่กินลูกไว้ ซึ่งโพธิราชกุมารจะไม่มีบุตรเพราะผลกรรมที่ตนกับมเหสีกินลูกนกในชาติก่อน ดู วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๖๘/๓๑๒,สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๖๘/๔๖๔-๔๖๕)

กินผักดองเป็นอาหาร :วัตรปฏิบัติของบุคคลพวกหนึ่งที่ชอบทำตนให้เดือดร้อนด้วยวิธีปฏิบัติอย่างเคร่งครัดด้วยการกินผักดองเป็นอาหารอย่างเดียว : ดังข้อความที่ว่า บุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อนเป็นอย่างนี้ คือเขากินผักดองเป็นอาหารบ้าง กินข้าวฟ่างเป็นอาหารบ้าง ... เขาหมั่นประกอบการทำร่างกายให้เดือดร้อนหลายวิธีดังกล่าวนี้(อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

กินยางไม้เป็นอาหาร : วัตรปฏิบัติของบุคคลจำพวกหนึ่งที่ชอบทำตนให้เดือดร้อนด้วยวิธีปฏิบัติอย่างเคร่งครัดด้วยการกินยางไม้เป็นอาหารอย่างเดียว:ดังข้อความที่ว่า บุคคลผู้ทำตนให้

SAMPLE

เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อนเป็นอย่างนี้ คือเขากินผักดองเป็นอาหารบ้าง ... กินยางไม้เป็นอาหารบ้าง ฯลฯ เขาหมั่นประกอบการทำร่างกายให้เดือดร้อนหลายวิธีดังกล่าวนี้อยู่ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

กินรำเป็นอาหาร : วัตรปฏิบัติของบุคคลจำพวกหนึ่งที่ชอบทำตนให้เดือดร้อนด้วยวิธีปฏิบัติอย่างเคร่งครัดด้วยการกินรำเป็นอาหารอย่างเดียว:ดังข้อความที่ว่าบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน เป็นอย่างนี้ คือเขากินผักดองเป็นอาหารบ้าง.. กินรำเป็นอาหารบ้าง ฯลฯเขาหมั่นประกอบการทำร่างกายให้เดือดร้อนหลายวิธีดังกล่าวนี้อยู่ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

กินลูก : จับลูกของตนกินเป็นอาหาร,กินเด็กทารกที่เกิดในครรภ์ของตนเอง, ในปัญจปุตตขาทิกเปติวัตถุ เรื่องนางเปรตกินลูกคราวละ ๕ ตน ดังคำที่นางเปรตกล่าวว่า ดิฉันเกิดเป็นเปรตในยมโลก เวลาเช้า คลอดลูก ๕ คน เวลาเย็นอีก ๕ คน แล้วกินลูกเหล่านั้นทั้งหมดแต่ก็ยังไม่อาจบรรเทาความหิวของดิฉันได้ เพราะเคยทำกรรมต่อหญิงร่วมสามี มีใจประทุษร้ายได้ทำให้เธอแท้ง และเมื่อให้สาบาน ได้กล่าวคำสาบานเท็จอย่างรุนแรงว่า ถ้าดิฉันทำความชั่วอย่างนี้จริง ขอให้ดิฉันกินเนื้อลูกเถิด เพราะผลกรรมคือการทำลายสัตว์มีชีวิตและการกล่าวเท็จทั้ง ๒ อย่างนั้น ดิฉันจึงมีกายเปื้อนหนองและเลือด กินเนื้อลูก,ในสัตตปุตตขาทิกเปติวัตถุ เรื่องนางเปรตกินลูกคราวละ ๗ ตน ก็มีนัยเช่นเดียวกัน,ในสุนทรีเถรีคาถา กล่าวถึงอดีตชาติของพระวาสิฏฐีเถรี ดังคำที่บิดาถามว่า เมื่อก่อน จ้ากินลูกๆ ให้ตายไปเจ้าเดือดร้อนอย่างยิ่งทั้งกลางวันและกลางคืน,ในมหาอุกกุสชาดก กล่าวถึงพวกชาวชนบทพากันมัดคบเพลิงอยู่บนเกาะประสงค์จะกินลูกน้อยๆ ของนกออก (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๖/๑๗๒, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๕/๑๗๓, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๗/๑๗๔,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๑๓/๖๐๗,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๔๔/๔๒๙)

อรรถกถากล่าวถึงกิริยาที่กินลูกไว้ ซึ่งโพธิราชกุมารจะไม่มีบุตรเพราะผลกรรมที่ตนกับมเหสีกินลูกนกในชาติก่อน ดู วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๖๘/๓๑๒,สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๖๘/๔๖๔-๔๖๕)

กินลูกเดือยเป็นอาหาร : วัตรปฏิบัติของบุคคลจำพวกหนึ่งที่ชอบทำตนให้เดือดร้อนด้วยวิธีปฏิบัติอย่างเคร่งครัดด้วยการกินลูกเดือยเป็นอาหารอย่างเดียว:ดังข้อความที่ว่าบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อนเป็นอย่างนี้ คือเขากินผักดองเป็นอาหารบ้าง ... กินลูกเดือยเป็นอาหารบ้าง ... เขาหมั่นประกอบการทำร่างกายให้เดือดร้อนหลายวิธีดังกล่าวนี้อยู่ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

SAMPLE

กินหญ้าเป็นอาหาร : วัตรปฏิบัติของบุคคลจำพวกหนึ่งที่ชอบทำตนให้เดือดร้อนด้วยวิธีปฏิบัติอย่างเคร่งครัดด้วยการกินลูกเดือยเป็นอาหารอย่างเดียว:ดังข้อความที่ว่าบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อนเป็นอย่างนี้ คือเขากินผักดองเป็นอาหารบ้าง ... กินหญ้าเป็นอาหารบ้าง กินมูลโคเป็นอาหารบ้าง ฯลฯเขาหมั่นประกอบการทำร่างกายให้เดือดร้อนหลายวิธีดังกล่าวนี้อยู่ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

กินเหง้าและผลไม้เป็นอาหาร: วัตรปฏิบัติของบุคคลจำพวกหนึ่งที่ชอบทำตนให้เดือดร้อนด้วยวิธีปฏิบัติอย่างเคร่งครัดด้วยการกินเหง้าและผลไม้เป็นอาหารอย่างเดียว:ดังข้อความที่ว่าบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน เป็นอย่างนี้ คือเขากินผักดองเป็นอาหารบ้าง ...กินเหง้าและผลไม้ในป่าเป็นอาหารบ้าง กินผลไม้ที่หล่นเยียวยาอัตภาพ เขาหมั่นประกอบการทำร่างกายให้เดือดร้อนหลายวิธีดังกล่าวนี้อยู่ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

กิมปักกชาดก : ชาดกว่าด้วยกามเปรียบเหมือนผลไม้มีพิษชื่อกิมปักกะ:มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระศาสดาตรัสเปรียบการบริโภคกามคุณเหมือนการบริโภคผลไม้มีพิษแก่กุลบุตรผู้บวชถวายชีวิตว่าบุคคลใดไม่รู้จักโทษในอนาคตแล้วมัวแต่เสพกามอยู่ในที่สุดกามทั้งหลายในคราวให้ผลย่อมขจัดบุคคลนั้น เช่นเดียวกับผลไม้มีพิษชื่อกิมปักกะขจัดผู้บริโภค (ขุ.ชา. เอกก.๒๗/๘๕/๓๕)

กิมปักกะ, ชื่อผลไม้มีพิษ **:** ผลไม้ชื่อกิมปักกะ สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่นและรส แต่ผลไม้ที่บุคคลเคี้ยวกินย่อมกัดลำไส้ทำให้ถึงความสิ้นชีวิต มีข้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้าพรหมทัตทรงครองราชสมบัติในกรุงพาราณสีพระโพธิสัตว์เป็นพ่อค้าเกวียน ไปสู่ปุพพันตประเทศและอปรันตประเทศ (ชายแดนไกล ๆ)ด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม ถึงปากดงให้พวกมนุษย์ประชุมกันแล้วกล่าวสอนว่า ต้นไม้มีพิษในดงนี้มีอยู่ พวกท่านยังไม่ได้ถามเรา อย่าเคี้ยวกินผลไม้น้อยใหญ่ ที่ไม่เคยเคี้ยวกินในกาลก่อน ส่วนพวกมนุษย์ที่เดินล่วงดงไปแล้ว ได้เห็นต้นไม้ชื่อกิมปักกะต้นหนึ่ง ที่มีกิ่งโน้มลงเพราะหนักด้วยผลไม้ที่ปากดง ต้นไม้นั้นมีลำต้น กิ่ง ใบและผล เช่นกับมะม่วง โดยสัณฐาน สี กลิ่นและรส ชนบางพวกติดใจในสี กลิ่นและรส จึงพากันกินผลไม้ ด้วยความสำคัญว่าผลมะม่วง บางพวกคิดว่า “พวกเราจักถามพ่อค้าเกวียนแล้วเคี้ยวกิน” แล้วยืนถือรออยู่พระโพธิสัตว์ไปถึงที่นั้น ให้พวกชนผู้ที่ยืนถือรออยู่ทิ้งผลทั้งหลาย ให้ชนผู้กำลังยืนเคี้ยวกินสำรอกออกเสีย แล้วได้ให้ยาแก่ชนเหล่านั้น ชนบางพวกไม่เป็นอะไร ส่วนชนผู้ยืนเคี้ยวกินก่อนนั่นแล ได้ตายไป (ขุ.ชา. เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๕/๓๕)

SAMPLE

กิมพิลเถรคาถา๑ : คาถาของพระกิมพิลเถระ มีข้อความอธิบายสรุปว่า ท่านพระกิมพิลเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่าวัยย่อมร่วงโรยไปเร็วนัก รูปที่เป็นอยู่อย่างนั้นย่อมปรากฏแก่เราเหมือนกับสิ่งอื่นๆเราระลึกถึงร่างกายของเราผู้อยู่ไม่ปราศจากสติ เหมือนกับร่างกายของผู้อื่น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๘/๓๔๖)

ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่าพระกิมพิลเถระได้บำเพ็ญบุญบารมีไว้ในพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ทำบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้นๆ บังเกิดในเรือนแห่งตระกูลในกาลของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ เมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว ได้ใช้พวงดอกสนทำเป็นมณฑปบูชาอุทิศพระธาตุของพระศาสดา ด้วยบุญกรรมนั้นท่านเกิดในภพดาวดึงส์ท่องเที่ยวไปๆมาๆในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในพุทธุปบาทกาลนี้บังเกิดในตระกูลแห่งเจ้าศากยะในนครกบิลพัสดุ์ มีนามว่ากิมพิละ สมบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ ขณะที่พระศาสดาประทับอยู่ที่อนุปิยนิคม ทรงเห็นความแก่กล้าแห่งญาณของเขาเพื่อจะให้เขาเกิดความสลดใจ จึงทรงเนรมิตรูปหญิงสาวรุ่นกำดัด งามน่าดู ทรงแสดงต่อหน้า ทำให้ปรากฏว่าเหมือนถูกวิบัติอันเกิดแต่ชราและโรคร้ายครบงำโดยลำดับ กิมพิลกุมารเห็นดังนั้นเมื่อจะประกาศความสังเวชสลดใจอย่างยิ่ง ได้กล่าวคาถาว่า วัยย่อมร่วงโรยไปเร็วนัก รูปที่เป็นอยู่อย่างนั้นย่อมปรากฏแก่เราเหมือนกับสิ่งอื่นๆ เราระลึกถึงร่างกายของเราผู้อยู่ไม่ปราศจากสติ เหมือนกับร่างกายของผู้อื่น (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๕๕/๓๖๔)

กิมพิลเถรคาถา ๒ :คาถาของพระกิมพิลเถระ มีข้อความสรุปว่าท่านพระกิมพิลเถระเมื่อจะแสดงความอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี จึงได้กล่าวดังนี้ว่า พระศากยบุตรทั้งหลายซึ่งเป็นสหายกันในปาจีนวังสทายวัน พากันละทิ้งโภคะไม่น้อย มายินดีในการเที่ยวแสวงหาบิณฑบาต ปรารภความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว บากบั่นมุ่งมั่นเป็นนิตย์ ละความยินดีที่เป็นโลกิยะ มายินดีอยู่ด้วยความยินดีในธรรม(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๕๕/๓๕๕)

กิมพิลสูตร : พระสูตรว่าด้วยท่านพระกิมพิละ มีข้อความอธิบายสรุปว่า ท่านพระกิมพิละทูลถามถึงเหตุที่ ทำให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นาน และเหตุที่ทำให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน หลังจากพระตถาคตปรินิพพานแล้ว พระองค์จึงทรงแสดงพฤติกรรมของพุทธบริษัทสี่ที่เป็นเหตุให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นาน มี ๕ ประการ ได้ (๑) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาดา (๒) ... ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ... ในสิกขา (๕) ... ในกันและกัน ส่วนเหตุที่ทำให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นานก็มี ๕ ประการซึ่งมีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓)

SAMPLE

กิมพิละ, เจ้า : เชื้อสายของเจ้าศากยะ โดยมีเจ้าศากยะรุ่นราวคราวเดียวกันและสนิทสนมรักใคร่กัน ๖ พระองค์คือพระเจ้าภัททิยศากยะ เจ้าอนุรุทธะ เจ้าอานนท์ จ้าภคุ เจ้ากิมพิละ และเจ้าเทวทัต ภายหลังได้ออกบวชพร้อมกับอุบาลีซึ่งเป็นช่างกัลบก รวมเป็น ๗ คน เสด็จออกพร้อมด้วยเสนา ๔ เหล่าเหมือนเสด็จประพาสราชอุทยานพร้อมเสนา ๔ (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๓๑/๑๗๐)

กิมพิละ, นคร : ชื่อเมืองเมืองหนึ่งในอดีต มีข้อความอธิบายว่า ภัททาเทพธิดาได้กราบทูลบุรพกรรมที่ตนทำไว้ในอดีตแก่พระพุทธเจ้าว่า คนทั้งหลายรู้จักหม่อมฉันในนามว่าภัททิตถิกา หม่อมฉันเป็นอุบาสิกาอยู่ในกิมพิลนคร เป็นผู้มีศรัทธาและสมบูรณ์ด้วยศีล ยินดีแจกจ่ายทานทุกเมื่อ หม่อมฉันมีใจเลื่อมใสในพระอริยเจ้าผู้ปฏิบัติตรง จึงได้ถวายเครื่องนุ่งห่ม อาหาร เสนาสนะและเครื่องตามประทีป หม่อมฉันเข้าจำอุโบสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักษ์และตลอดปาฏิหาริยปักษ์ หม่อมฉันสำรวมระวังในศีลตลอดเวลาและแจกจ่ายทานด้วยความเคารพ จึงได้ครอบครองวิมานนี้ หม่อมฉันงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นไกลจากการลักขโมย การประพฤตินอกใจสามี สำรวมระวังจากการพูดเท็จและการดื่มน้ำเมา หม่อมฉันยินดีในศีล ๕ ฉลาดในอริยสัจ มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท เป็นอุบาสิกาของพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าโคดม ผู้ทรงมีพระจักษุ หม่อมฉันได้บำเพ็ญสุจริตธรรมและได้บำเพ็ญกุศลธรรมไว้แล้ว จุติจากมนุษยโลกนั้นแล้ว ได้เกิดเป็นเทพธิดามีรัศมีในตัวเอง เที่ยวชมสวนนันทวันอยู่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐๙/๓๖)

กิมพิละ, พระ : เชื้อสายกษัตริย์ศากยะ ภายหลังได้ออกบวชพร้อมกับสหายอีก ๖ ท่าน คือพระเจ้าภัททิยศากยะ เจ้าอนุรุทธะ เจ้าอานนท์ เจ้าภคุ เจ้ากิมพิละและเจ้าเทวทัต พร้อมกับอุบาลี ครั้งหนึ่งท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะและท่านพระกิมพิละพักอยู่ที่ปาจีนวังสทายวันคนเฝ้าสวนได้เห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาแต่ไกลจึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ท่านอย่าเข้ามาสู่สวนนี้ เพราะในที่นี้มีกุลบุตร ๓ คนต่างกำลังมุ่งประโยชน์ของตนอยู่อย่าได้ทำความไม่สงบแก่พวกท่านเลย”ท่านพระอนุรุทธะได้ยินเสียงคนเฝ้าสวนทูลปรึกษากับพระผู้มีพระภาคจึงได้กล่าวกับคนเฝ้าสวนว่าท่านอย่าห้ามพระผู้มีพระภาคเลย (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๖/๓๕๖,๕/๔๖๖/๓๕๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๖/๑๘๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๘/๒๘๐, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๑)

กิมพิลา, เมือง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่งในอดีต สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ:มีข้อความอธิบายว่า นางเวมานิกเปรตกราบทูลพระเจ้ากรุงพาราณสีว่า ในอดีตสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ หม่อมฉันอยู่ในเมืองกิมพิลา เป็นภรรยาของคหบดีคนหนึ่งผู้เป็นอุบาสกโสดาบัน ผู้มีศรัทธาแต่หม่อมฉัน เป็นคนทุศีล ประพฤตินอกใจเขา เมื่อหม่อมฉัน

SAMPLE

ประพฤตินอกใจเขา สามีจึงพูดว่า การที่เธอประพฤตินอกใจฉันแล้วปกปิดไว้ เป็นการไม่เหมาะ ไม่สมควร และหม่อมฉันนั้นได้กล่าวเท็จสาบานอย่างร้ายแรงว่า ฉันไม่ได้ประพฤตินอกใจท่านทางกายหรือทางใจ ถ้าฉันประพฤตินอกใจท่านทางกายหรือทางใจ ขอให้สุนัขกัณณมุณฑกะตัวนี้จงกัดกินอวัยวะน้อยใหญ่ของฉันเถิด ผลกรรมชั่วและการกล่าวเท็จทั้งสองนั้น หม่อมฉันได้เสวยแล้วเป็นเวลา ๗๐๐ ปี เพราะกรรมอันชั่วช้าสุนัขกัณณมุณฑกะจึงกัดกินอวัยวะน้อยใหญ่ของหม่อมฉัน(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๖๐/๒๒๔)

กิมมิลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระกิมมิละ : มีข้อความอธิบายสรุปว่า ท่านพระกิมมิละทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรเป็นเหตุให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นานและดำรงอยู่ได้นาน หลังจากพระตถาคตปรินิพพาน จึงทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นานและดำรงอยู่ได้นาน ฝ่ายละ ๖ ประการ ธรรมที่เป็นเหตุให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นาน ได้แก่ (๑) พุทธบริษัทอยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา (๒)...ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ... ในสิกขา (๕) ... ในความไม่ประมาท (๖) ... ในปฏิสันถาร ส่วนธรรมที่เป็นเหตุให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นานมีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๑)

กิมมิละ, พระ : พระภิกษุรูปหนึ่งที่อยู่ในเมืองกิมมิละ : มีเนื้อความอธิบายสรุปว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตเมืองกิมมิละได้ทอดพระเนตรเห็นขอนไม้ใหญ่ลอยมาตามกระแสแม่น้ำคงคา จึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสถามว่า “เธอทั้งหลายเห็นขอนไม้ใหญ่โน้นที่ลอยมาตามกระแสแม่น้ำคงคาหรือไม่” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “เห็น พระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระกิมมิละได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรชื่อว่าฝั่งนี้ ฯลฯ “กิมมิละ ความเน่าภายใน เป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ต้องอาบัติที่เศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว การออกจากอาบัติเช่นนั้นยังไม่ปรากฏ นี้เรียกว่าความเน่าภายใน”(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๒/๒๔๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓)

กิมมิละ, เมือง : ชื่อเมืองหนึ่งในสมัยพระพุทธเจ้า มีข้อความอธิบายสรุปว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตเมืองกิมมิละได้ทอดพระเนตรเห็นขอนไม้ใหญ่ลอยมาตามกระแสแม่น้ำคงคา จึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสถามว่า “เธอทั้งหลายเห็นขอนไม้ใหญ่โน้นที่ลอยมาตามกระแสแม่น้ำคงคาหรือไม่” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า“เห็น พระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระกิมมิละทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรชื่อว่าฝั่งนี้ ฯลฯ “กิมมิละ ความเน่าภายใน เป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ต้องอาบัติที่เศร้า

SAMPLE

หมองอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว การออกจากอาบัติเช่นนั้นยังไม่ปรากฏ นี้เรียกว่า ความเน่าภายใน” (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๒/๒๔๕, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๑)

กิมัตถิยพรหมจริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามถึงประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ให้ตอบว่าเพื่อกำหนดรู้อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยซึ่งเป็นทุกข์ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๕๒/๑๘๖)

กิมัตถิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ มีข้อความอธิบายสรุปว่าชัมพุขาทกปริพาชกถามว่า พระเถระประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อต้องการอะไร พระเถระตอบว่าเพื่อกำหนดรู้ทุกข์ ถามว่า กำหนดรู้ได้อย่างไร ตอบว่า รู้ได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๗/๓๓๗) ; พระสูตรว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามถึงประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ ให้ตอบว่าเพื่อกำหนดรู้ทุกข์ ถ้าถูกถามต่อไปอีกว่า มีมรรค(ทาง) มีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติ) เพื่อกำหนดรู้ทุกข์หรือไม่ ให้ตอบว่า มี คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕/๘):พระสูตรว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับผลแห่งศีลที่เป็นกุศล มีข้อความอธิบายสรุปว่า ท่านพระอานนท์เป็นผู้ทูลถามและพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสตอบคู่กันไปทีละข้อๆรวม ๑๐ ข้อโดยมีศีลที่เป็นกุศลเป็นเหตุให้เกิดผลตามมาและผลนั้นเป็นเหตุให้เกิดผลอื่นๆต่อเนื่องกันไปดังนี้๑.ศีลที่เป็นกุศล เป็นเหตุให้เกิดวิปปฏิสาร ๒. อวิปปฏิสารเป็นเหตุให้เกิดปราโมทย์ ๓. ปราโมทย์ เป็นเหตุให้เกิดปีติ ๔. ปีติเป็นเหตุให้ เกิดปัสสัทธิ ๕. ปัสสัทธิ เป็นเหตุให้เกิดสุข ๖. สุข เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ๗. สมาธิ เป็นเหตุให้เกิดยถาภูตญาณทัสสนะ๘. ยถาภูตญาณ ทัสสนะ เป็นเหตุให้เกิดนิพพิทาและวิราคะ ๙. นิพพิทาและวิราคะ เป็นเหตุให้เกิดวิมุตติญาณทัสสนะ ๑๐. วิมุตติญาณทัสสนะ เป็นธรรมสูงสุด ในท้ายพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงสรุปว่า ศีลที่เป็นกุศลย่อมให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ตามลำดับ(องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑/๑) ; กิมัตถิยสูตรในวรรคนี้เหมือนกับสูตรที่ ๑ ในวรรคแรกของทสกนิบาต ต่างแต่ในทสกนิบาต นิพพิทาและวิราคะรวมเป็นข้อธรรมเดียวกันในหมวดธรรม ๑๐ ประการ ส่วนในเอกาทสกนิบาต นิพพิทาและวิราคะ แยกเป็นข้อธรรมคนละข้อกันในหมวดธรรม ๑๑ ประการ (องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑/๓๘๙)

SAMPLE

กิมิกาฬา, แม่น้ำ : แม่น้ำแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ที่ชันตุกาคาม เขตเมืองจาลิกา มีข้อความอธิบายว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ จาลิกาบรรพต เขตเมืองจาลิกา สมัยนั้น ท่านพระเมฆิยะเป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาค ครั้งนั้นท่านพระเมฆิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วยืน ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ปรารถนาจะเข้าไปยังชันตุคามเพื่อบิณฑบาต" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "เมฆิยะ เธอจงกำหนดเวลาที่ควร ณ บัดนี้เถิด" ครั้นเวลาเช้า ท่านพระเมฆิยะครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปยังชันตุคามเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาต หลังจากฉันอาหารเสร็จแล้ว เดินไปตามฝั่งแม่น้ำกิมิกาฬาขณะที่เที่ยวเดินพักผ่อน อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำกิมิกาฬานั้น ได้เห็นป่ามะม่วงที่งดงาม น่ารื่นรมย์จึงมีความคิดดังนี้ว่า "ป่ามะม่วงนี้ช่างงดงามน่ารื่นรมย์จริงเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ต้องการบำเพ็ญเพียร ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตเรา เราจะกลับมาบำเพ็ญเพียร ในป่ามะม่วงนี้" เข้าไปทูลขออนุญาต ถึง ๓ ครั้ง จึงได้มาบำเพ็ญเพียร (องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓/๔๓๐, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๑)

กิมิชาติ : สัตว์จำพวกหนอน มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไฟย่อมไม่เกิดในน้ำ พืชย่อมไม่งอกบนแผ่นหิน กิมิชาติย่อมไม่เกิดในยาพิษ ฉันใดความโกรธย่อมไม่เกิดในพระพุทธเจ้า ฉันนั้น(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๖๙/๘๗) ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวถึงหนอนไว้ว่า หมู่หนอนมีจำนวน ๘๐ หมู่ ในหมู่หนอน ๘๐ หมู่เหล่านั้น พวกหมู่หนอนที่อาศัยตามผิวก็กัดกินผิว ที่อาศัยตามหนังก็กัดกินหนัง ที่อาศัยตามเนื้อก็กัดกินเนื้อ ที่อาศัยตามเอ็นก็กัดกินเอ็น ที่อาศัยตามกระดูกก็กัดกินกระดูก ที่อาศัยตามเยื่อในกระดูกก็กัดกินเยื่อในกระดูก หมู่หนอนทั้งหลายย่อมเกิด ย่อมแก่ ย่อมตาย ย่อมถ่ายอุจจาระและปัสสาวะในกายนั้นนั่นเอง กายนั่นแหละเป็นเรือนคลอด เป็นโรงพยาบาล เป็นป่าช้า เป็นเวจกุฎี และเป็นรางถ่ายปัสสาวะของหนอนเหล่านั้น กายนี้นั้นย่อมเข้าถึงความตายทีเดียว เพราะหมู่หนอนเหล่านั้นกำเริบ กายเป็นของทั่วไปแก่โรคหลายร้อยชนิดที่มีในภายในนั่นแลและเป็นของทั่วไปแก่ปัจจัยแห่งความตายของเหตุทั้งหลายในภายนอกมีงูและแมลงป่องเป็นต้นเหมือนที่ทั่วไปแก่หมู่หนอน ๘๐ หมู่ฉะนั้น (วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๗๒/๒๕๖)

กิมิลเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกิมิลเถระ : มีข้อความอธิบายสรุปว่า ในอดีตชาติในภัทรกัปนี้ ท่านได้ใช้ดอกสนประดับมณฑปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๒/๓๔๑)

SAMPLE

กิมิลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระกิมิละ : มีข้อความอธิบายสรุปว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระกิมิละถึงการเจริญอานาปานสติสมาธิที่มีผลมาก ท่านพระกิมิละได้นิ่งเฉยถึง ๓ ครั้ง ท่านพระอานนท์ต้องการให้พระธรรมเทศนาต่อเนื่องจึงกราบทูลให้ทรงแสดงเพื่อภิกษุทั้งหลายจะได้ทรงจำไว้ พระองค์จึงทรงแสดงอานาปานสติสมาธิ ๑๖ ขั้น และสงเคราะห์อานปานสติสมาธิเข้าในสติปัฏฐาน ๔ ประการ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๖/๔๖๕) : ว่าด้วยพระกิมิละ มีข้อความอธิบายสรุปว่า ท่านพระกิมิละเข้าไปทูลถามพระผู้มี พระภาคถึงเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นานและดำรงอยู่ได้นาน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นาน มี ๗ ประการ คือ (๑) ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาในธรรมวินัยนี้ อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ยำเกรงในพระศาสดา (๒) ... ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ... ในสิกขา(๕) ... ในสมาธิ (๖) ... ในความไม่ประมาท (๗) ... ในปฏิสันถาร ส่วนเหตุให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นานมีนัยตรงกันข้าม (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๙/๑๑๔)

กิมิละ, พระ : เชื้อสายของเจ้าศากยะ โดยมีเจ้าศายกยะรุ่นราวคราวเดียวกัน และสนิทสนมรักใคร่กัน ๖ พระองค์ คือ พระเจ้าภัททิยศากยะ เจ้าอนุรุทธะเจ้าอานนท์ เจ้าภคุ เจ้ากิมพิละและเจ้าเทวทัต (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๑/๑๗๐) ดังเช่นข้อความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำหนักอิฐในบ้านชื่อนาทิกะ สมัยนั้นท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ อยู่ที่ป่าโคสิงคสาลวัน ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปยังป่าโคสิงคสาลวัน นายทายบาล(ผู้รักษาป่า) ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระสมณะ ท่านอย่าเข้าไปในป่านี้เลย ในป่านี้มีกุลบุตร (พระเถระ) ๓ ท่าน ซึ่งเป็นผู้มุ่งประโยชน์ตนอยู่ ท่านอย่าได้รบกวนกุลบุตรทั้ง ๓ นั้นเลย” เมื่อนายทายบาลกราบทูลพระผู้มีพระภาคอยู่นั้น ท่านพระอนุรุทธะได้ยินแล้ว จึงได้บอกกับนายทายบาลว่า “นายทายบาล ท่านอย่าได้ห้ามพระผู้มีพระภาคเลย พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระศาสดาของพวกเราเสด็จมาถึงแล้ว” (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๒๕/๓๕๗, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๖/๔๖๕, องฺ.สตฺตก. ๒๓/๕๙/๑๑๔)

กิมิลา,กรุง : ชื่อเมืองหนึ่งในอดีตสมัยพระโคดมพุทธเจ้า มีข้อความอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าไผ่ เขตเมืองกิมิลา รับสั่งเรียกท่านพระกิมิละมาตรัสถามว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก โดยตรัสถามถึง ๓ ครั้ง แต่ท่านพระกิมิละได้นิ่งเฉย จากนั้นพระอานนท์ได้กราบทูลให้พระพุทธองค์ตรัสอธิบาย พระพุทธองค์จึงตรัสอธิบายสรุปความว่า ดินกองใหญ่ที่ถนนใหญ่ ๔ แยก ถ้าเกวียนหรือรถผ่านมาทางทิศตะวันออก ก็จะกระทบ

SAMPLE

ดินกองนั้น ถ้าผ่านมาทางทิศตะวันตก ... ถ้าผ่านมาทางทิศเหนือ ... ถ้าเกวียนหรือรถผ่านมาทางทิศใต้ ก็จะกระทบดินกองนั้น แม้ฉันใด ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ก็ดี ชื่อว่าย่อมกำจัดบาปอกุศลธรรมได้ เมื่อพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายฯลฯ เมื่อพิจารณาเห็นจิตในจิต ฯลฯ เมื่อพิจาณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายก็ดี ชื่อว่าย่อมกำจัดบาปอกุศลธรรมได้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๖/๔๖๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕๙/๑๑๔)

กิรปติกะ,นายจ้าง : ชื่อนายจ้างคนหนึ่งชาวเมืองเวสาลี มีข้อความอธิบายว่า ขณะที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี พวกชาวบ้านจัดลำดับวาระถวายภัตตาหารอย่างประณีตไว้ในกรุงเวสาลีชายกรรมกรยากจนคนหนึ่งมีความคิดว่า ทานนี้ไม่ใช่เป็นของต่ำต้อย เพราะพวกชาวบ้านเหล่านี้ได้ช่วยกันจัดภัตตาหารโดยเคารพ แม้ตัวเราก็พึงจัดภัตตาหารบ้าง ชายกรรมกรผู้ยากจนคนนั้นได้เข้าไปหานายจ้างชื่อกิรปติกะถึงที่อยู่กล่าวกับนายกิรปติกะว่าตนเองต้องการจัดภัตตาหารถวายภิกษุสงฆ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้า เป็นประมุข ท่านกรุณาให้ค่าจ้างแก่กระผมด้วย นายกิรปติกะมีศรัทธาเลื่อมใสอยู่แล้วจึงได้ให้ค่าจ้างแก่เขามากกว่าปกติ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๒๑/๓๗๙)

กิริยวาทะ : วาทะว่าการกระทำมีผลจริง ลักษณะแห่งพุทธศาสนา เป็นกรรมวาท กิริยวาท วิริยวาทพระพุทธศาสนานั้นมีชื่ออย่างหนึ่งว่าเป็นกัมมวาทหรือกรรมวาที พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่เฉพาะพระพุทธเจ้าองค์เดียวเท่านั้น แต่ทุกองค์ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ตาม ในอนาคตก็ตาม แม้องค์ที่อยู่ในยุคปัจจุบันก็ตาม ล้วนเป็นกรรมวาทะ เป็นกิริยวาทะ และเป็นวิริยวาทะ หรือ เป็นกรรมวาทีและกิริยวาที (เวลาใช้วาทีท่านมีแค่สอง คือกรรมวาทีและกิริยวาที แต่เมื่อเป็นวาทะมีสาม คือเป็นกรรมวาทะกิริยวาทะและวิริยวาทะ) หมายความว่า พระพุทธศาสนาสอนหลักกรรม สอนว่าการกระทำมีจริง เป็นกรรมวาทะ สอนว่าทำแล้วเป็นอันทำ เป็นกิริยวาทะ สอนว่าความเพียรพยายามมีผลจริง ให้ทำการด้วยความเพียรพยายาม เป็นวิริยวาทะ ให้ความสำคัญแก่ความเพียร เป็นศาสนาแห่งการกระทำ เป็นศาสนาแห่งการเพียรพยายาม ไม่ใช่ศาสนาแห่งการหยุดนิ่งเฉยหรือเฉื่อยชาเกียจคร้าน(ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๘/๑๐๓, ๑๓/๙๙/๑๐๕)

กิริยวาที : ลัทธิที่ถือว่าการกระทำทุกอย่างมีผล เมื่อเหตุดีผลก็ต้องดี เมื่อเหตุชั่วผลก็ต้องชั่ว ยอมรับผลกรรม ลักษณะแห่งพุทธศาสนาเป็นกรรมวาทะ กิริยวาทะวิริยวาทะ พระพุทธศาสนามีชื่ออย่างหนึ่งว่าเป็นกัมมวาทหรือกรรมวาที พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่เฉพาะพระพุทธเจ้าองค์เดียวเท่านั้น แต่ทุกองค์ทั้งหมด

SAMPLE

ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ตาม ในอนาคตก็ตาม แม้องค์ที่อยู่ในยุคปัจจุบันก็ตาม ล้วนเป็นกรรมวาทะ เป็นกิริยวาทะ และเป็นวิริยวาทะ หรือ เป็นกรรมวาที และกิริยวาที (เวลาใช้วาทีท่านมีแค่สอง คือ กรรมวาทีและกิริยวาที แต่เมื่อเป็นวาทะมีสามคือเป็นกรรมวาทะกิริยวาทะและวิริยวาทะ)หมายความว่า

พระพุทธศาสนานั้นสอนหลักกรรม สอนว่าการกระทำมีจริง เป็นกรรมวาทะ สอนว่าทำแล้วเป็นอันทำ เป็นกิริยวาทะสอนว่าความเพียรพยายามมีผลจริงให้ทำการด้วยความเพียรพยายาม เป็นวิริยวาทะให้ความสำคัญแก่ความเพียร เป็นศาสนาแห่งการกระทำ เป็นศาสนาแห่งการเพียรพยายาม ไม่ใช่ศาสนาแห่งการหยุดนิ่งเฉยหรือเฉื่อยชาเกียจคร้าน (วิ.ม.(ไทย)๔/๘๗/๑๔๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๔, ๙/๓๓๒/๑๒๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๖/๒๑๘): ในคัมภีร์อรรถกถาวินัยอธิบายว่าพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พวกชฎิลบูชาไฟมาแล้ว พึงให้อุปสมบทไม่ต้องให้ปริวาสแก่พวกเธอ เพราะเหตุที่ชฎิลเหล่านั้นเป็นกรรมวาทีเป็นกิริยวาทีหมายถึงผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า “กรรมมีอยู่ ผลของกรรมมีอยู่ ” (วิ.อ.(บาลี) ๓/๘๗/๕๕)

กิริยา : การกระทำ; อาการที่แสดงออกมาด้วยกาย, มารยาท มาจากคำว่า กิริยา ในภาษาบาลี มักพบใช้ในคำว่า มีกิริยา หมายถึง มีกิริยาดี อากัปกิริยา หมายถึง กิริยาท่าทาง กิริยามารยาท หมายถึงกิริยาวาจาที่ถือว่าสุภาพเรียบร้อยถูกกาลเทศะ เป็นต้น (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๒) : ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดี กิริยาของท่าน ท่าทางของท่าน ลักษณะของท่านเหล่านั้น บ่งว่าเป็นกิริยาท่าทาง ลักษณะของคหบดีอยู่” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑/๓๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๙/๗๖,๑๓/๘๐/๗๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๒/๒๘๑, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๒๒/๑๒๖)

กิริยาจิต : อาการการกระทำทางจิต ดังเช่น การไปจดจ่อ ไปจับจ้อง ไปพัวพัน การไป เพ่งหรือโฟกัสนิ่งในเวทนา(เช่นทุกขเวทนาทั้งต่อใจและกาย)หรือจิตแช่นิ่งกิริยา(สักว่ากระทำ)+ จิตฺต (จิต) จิตที่สักว่ากระทำกิจ หมายถึง จิตที่ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ไม่ใช่วิบากจิตกิริยาจิตเป็นจิตประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศลไม่ใช่วิบาก

ดังเช่นข้อความที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า พระอรหันต์ดำรงอยู่ในกิริยาจิตปรินิพพานใช่ไหมและท่านพระปรวาทีตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๖/๙๒๖)

กิริยาที่รู้ชัด : ปัญญา,สภาวะสำหรับรับรู้: ดังข้อความว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดจำเพาะ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖๓/๘๙๖)

SAMPLE

คัมภีร์อรรถกถาอภิธรรมอธิบายว่า ตั้งแต่คำว่า ปัญญาจนถึงความเข้าไปกำหนดจำเพาะล้วนเป็นไวพจน์ของญาณทั้งนั้น (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๒/๘๖๓/๓๑๑)

กิริยามารยาท : จรณธรรม, ธรรมคือความประพฤติ, หมายถึงกิริยาวาจาที่ถือว่าสุภาพเรียบร้อยถูกกาลเทศะ ดังคำในสุปปวาสาสูตรตอนหนึ่งว่า ทักษิณาคือโภชนะที่อริยสาวิกาให้ซึ่งปรุงอย่างดี สมบูรณ์ด้วยรสชื่อว่าให้ในท่านผู้ปฏิบัติตรงประกอบพร้อมด้วยกิริยามารยาท ถึงความเป็นใหญ่ ทักษิณานั้นเชื่อมต่อบุญกับบุญ เป็นทักษิณามีผลมาก,กิริยามารยาทดีงามของหญิงทำให้เป็นที่หมายปองของบุรุษ ดังคำในสิริกาฬกัณณิชาดก ที่กล่าวถึงหญิงที่มีรูปงาม มีกิริยามารยาทและความประพฤติเรียบร้อย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๗/๙๖,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘๓/๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า กิริยามารยาท ในที่นี้หมายถึงจรณธรรม (ธรรมคือความประพฤติ, ข้อปฏิบัติอันเป็นทางให้บรรลุวิชชา)๑๕ [คือ ๑. สีลสัมปทา ๒. อปัณณกสัมปทา ๓ (คือ (๑) อินทรียสังวร (๒) โภชเน มัตตัญญุตา (๓) ชาคริยานุโยค) ๓.สัทธรรม ๗ (คือ (๑) ศรัทธา (๒) หิริ (๓) โอตตัปปะ (๔) พาหุสัจจะ (๕) วิริยารัมภะ (๖) สติ (๗) ปัญญา) และ ๔. ฌาน ๔ (คือ (๑) ปฐมฌาน (๒) ทุติยฌาน (๓) ตติยฌาน (๔) จตุตถฌาน](องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๕๗/๓๕๑) ,และอธิบายถึงหญิงที่เรียกว่าชนบทกัลยาณี เป็นหญิงที่มีผิวพรรณ ทรวดทรง และกิริยามารยาทงดงามกว่าหญิงทั่วไปในชนบทนั้น (ที.สี.อ. (บาลี)๔๒๖/๓๑๔)

กิริยาสมาบัติ : การเข้าถึงด้วยกิริยาคือการกระทำ เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ มีข้อความอธิบายว่าพระอรหันต์อาศัยมรรคแล้วทำกิริยาสมาบัติที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เข้ากิริยาสมาบัติที่เกิดขึ้นแล้วเห็นแจ้งสังขารโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตามรรคของพระอรหันต์เป็นปัจจัยแก่อัตถปฏิสัมภิทาธัมมปฏิสัมภิทานิรุตติปฏิสัมภิทาปฏิภาณปฏิสัมภิทาและความเป็นผู้ฉลาดในฐานะและมิใช่ฐานะโดยอุปนิสสยปัจจัยมรรคเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๕๕/๓๔๗, ๔๐/๑๐๒/๗๕๗)

กิลัญชทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกิลัญชทายกเถระมีข้อความอธิบายสรุปว่าในอดีตชาติกัปที่๙๔ ท่านเป็นช่างจักสานได้ให้เสื่อลำแพนแก่มหาชนผู้ทำการบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๔/๔๐๑)

กิเลส : สิ่งที่แฝงติดอยู่ในใจแล้วทำให้ใจเศร้าหมองขุ่นมัว ... ใจก็เช่นกัน ปกติก็ใสสะอาด แต่กลายเป็นใจดำ ใจง่าย ใจร้ายก็เพราะมีกิเลสเข้าไปอิงอาศัยผสมปนเปอยู่ : ดังเช่น

SAMPLE

ข้อความว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีกิเลสเพียงดังเนินปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้อาสวะนี้อาสวสมุทัยนี้อาสวนิโรธนี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา’ เมื่อเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะและอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓/๑๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๐/๒๙, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๗๕/๖๖, ม.ม. (ไทย)๑๓/๑๒/๑๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๙๒/๙๙,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๖/๑๐๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕/๙,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๗/๕๕๔,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕/๓๐๕,๒๖/๒๐/๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๒๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๗/๓๖๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๔/๔๙๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐/๒๑๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๒/๑๕๑,อภิ.ป. ๔๐/๑/๘๗๕) : กิเลสมี ๓ คือ (๑) ตัณหา (๒) มานะ (๓) ทิฏฐิ หรือกิเลสวัฏฏะ (วงจรกิเลส) (ที.ม.อ.(บาลี) ๑๓/๒๐): กิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ตัณหาที่ปิดกั้นกุศลธรรม (ที.ม.อ.(บาลี) ๓๔/๓๙) : หมายถึงอาลัย คือกามคุณ ๕ ที่สัตว์พัวพันยินดีเพลิดเพลิน (วิ.อ.(บาลี) ๓/๗/๑๓) : กิเลส ๒ อย่างคือกามคุณ ๕ และตัณหาวิจริต ๑๐๘ (สารตฺถ.ฏีกา ๓/๗/๑๘๔) กิเลสดังตะปู ในที่นี้หมายถึงราคะ โทสะ และโมหะ กิเลสดังลิ่มสลัก และกิเลสดังเสาเขื่อนก็มีนัยเช่นเดียวกัน(ที.ม.อ.(บาลี) ๓๓๒/๒๙๖)กิเลสที่หมักหมมหรือดองอยู่ในสันดานไหลซึมซ่านไปย้อมจิตเมื่อประสบอารมณ์ต่าง ๆ มี ๔ อย่าง คือ (๑) กามาสวะ อาสวะคือกาม (๒) ภวาสวะ อาสวะคือภพ (๓) ทิฏฐาสวะ อาสวะคือทิฏฐิ (๔) อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา (ตามนัย อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๗/๕๘๖-๕๘๗) แต่พระสูตรจัดเป็น ๓ เพราะสงเคราะห์ทิฏฐาสวะเข้าในภวาสวะ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๔/๖๘) : กิเลสเพียงดังเนิน (อังคณะ) หมายถึงกิเลสเพียงดังเนินคือราคะ โทสะ โมหะ มลทิน หรือเปือกตม ในที่บางแห่ง หมายถึงพื้นที่เป็นเนินตามที่พูดกันว่า เนินโพธิ์ เนินเจดีย์เป็นต้นแต่ในที่นี้ท่านพระสารีบุตรประสงค์เอากิเลสอย่างเผ็ดร้อนนานัปการว่ากิเลสเพียงดังเนิน (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๕๗/๑๕๑) : โอฆะ (ห้วงน้ำคือกิเลส) มี ๔ อย่างคือ (๑) กาโมฆะ โอฆะคือกาม (๒) ภโวฆะ โอฆะคือภพ (๓) ทิฏโฐฆะ โอฆะคือทิฏฐิ (๔) อวิชโชฆะ โอฆะคืออวิชชา (สํ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑/๑๖) : วัฏฏะ ๓ คือ (๑) กิเลสวัฏฏะ วงจรกิเลสประกอบด้วยอวิชชาตัณหา อุปาทาน(๒) กัมมวัฏฏะวงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ (๓) วิปากวัฏฏะ วงจรวิบาก ประกอบ ด้วยวิญญาณ นามรูป

SAMPLE

สพายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปอุปปัตติภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕): มาร ๓ คือ (๑) เทวปุตตมาร (มารคือเทพบุตร) (๒) มัจจุมาร (มารคือความตาย) (๓) กิเลสมาร (มารคือกิเลส) (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๗๐/๖๗)

กิเลสกลุ้มรุม : ความหมายของกิเลสคือกามราคะ มีข้อความอธิบายว่า พระสีหาเถรีได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า เมื่อก่อนเราได้ถูกกามราคะเบียดเบียน มีจิตฟุ้งซ่าน บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ เพราะไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคายถูกกิเลสกลุ้มรุม มักเข้าใจกามว่าสวยงาม ตกอยู่ในอำนาจราคะจึงไม่ได้ความสงบจิต ผอมเหลืองและมีผิวพรรณไม่ผ่องใสประพฤติ(พรหมจรรย์)อยู่ ๗ ปี มีแต่ทุกข์ ไม่ได้ความสุขทั้งกลางวันและกลางคืน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๘/๕๖๘)

กิเลสกาม : ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ความดำริ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความดำริชื่อว่ากาม ได้แก่ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนัดด้วยอำนาจความใคร่ ความเพลิดเพลินด้วยอำนาจความใคร่ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความเร่าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ ห้วงน้ำคือความใคร่ กิเลสเครื่องประกอบคือความใคร่ กิเลสเครื่องยึดมั่นคือความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความพอใจด้วยอำนาจความใครในกามทั้งหลาย (สมจริงดังที่พระเจ้าอัฑฒมาสกเปล่งอุทานว่า)เจ้ากามเอ๋ย เราเห็นรากเหง้าของเจ้าแล้วเจ้าเกิดเพราะความดำริ เราจักไม่ดำริถึงเจ้าอีก เจ้าจักไม่เกิดมาเป็นอย่างนี้ได้อีกละเจ้ากามเอ๋ยเหล่านี้เรียกว่ากิเลสกาม (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑/๑, ๒๙/๙/๔๔, ๒๙/๘๐/๒๔๐, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘/๖๖)

กิเลสเครื่องกังวล :สิ่งที่แฝงติดอยู่ในใจแล้วทำให้ใจเศร้าหมองขุ่นมัว คือราคะ โทสะ และโมหะ ดังเช่นข้อความที่ว่า เราเรียกบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวลทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน หมดความกังวลไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นพราหมณ์ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๙/๕๘๑, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๔/๔๔, ๑๕/๑๕๔/๑๙๖, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๖/๑๙๗, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๐/๓๒๐, ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๒๐๐/๑๙๖)

กิเลสเครื่องกำหนดจิต : สิ่งที่แฝงติดอยู่ในใจ คือราคะ โทสะและโมหะ ดังข้อความที่อธิบายว่า บุคคลผู้พิจารณากิเลสเครื่องกำหนดจิตทั้งสิ้น รู้ชัดสังสารวัฏทั้ง ๒ ส่วน คือจุติและอุบัติ ปราศจากธุลี ไม่มีกิเลสพอกพูน เป็นผู้หมดจด บรรลุภาวะที่สิ้นสุดการเกิด บัณฑิตเรียกว่าพุทธะ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๒๓/๖๒๑)

SAMPLE

กิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง : ตัณหา มีข้อความอธิบายที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนไม่พึงยินดีสังขารเก่า ไม่พึงทำความพอใจสังขารใหม่ เมื่อสังขารเสื่อมไปก็ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงติดอยู่กับกิเลสเครื่องเกี่ยวข้องคือตัณหา : บุคคลย่อมเกี่ยวข้อง คือ เกี่ยวเกาะถือ ยึดมั่น ถือมั่น รูป ย่อมเกี่ยวข้อง คือเกี่ยวเกาะ ถือยึดมั่น ถือมั่นเวทนา... สัญญา... สังขาร... วิญญาณ... คติ... การถือกำเนิด... ปฏิสนธิ... ภพ... สงสาร... วัฏฏะ ด้วยตัณหาใด เพราะเหตุนั้น ตัณหานั้นจึงตรัสเรียกว่ากิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๙/๕๑๓)

กิเลสเครื่องข้อง : กิเลสที่ผูกใจสัตว์ไว้, ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์หรือผูกกรรมไว้กับผล คือสังโยชน์ ๑๐ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) กามราคะ (๕) ปฏิฆะ (๖) รูปราคะ (๗) อรูปราคะ (๘) มานะ (๙) อุทธัจจะ (๑๐) อวิชชา ; สังโยชน์ ๑๐ อีกนัยหนึ่ง (๑) กามราคะ (๒) ปฏิฆะ (๓) มานะ (๔) ทิฏฐิ (๕) วิจิกิจฉา (๖) สีลัพพตปรามาส (๗) ภวราคะ (๘) อิสสา (๙) มัจฉริยะ (๑๐) อวิชชา ; กิเลสเครื่องข้อง ๕ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ และทิฏฐิ กิเลสเครื่องข้อง ๕ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ และทิฏฐิ : (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๕/๒๔, ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๖๗) และกิเลสเครื่องข้อง๗ประการคือ(๑)กามราคะ(๒)ปฏิฆะ (๓) ทิฏฐิ (๔) วิจิกิจฉา (๕) มานะ (๖) ภวราคะ (๗) อวิชชา (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๓๔๒/๓๙๕) : ดังเช่นข้อความว่า ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้องอาจไม่มีใครประมาณได้ มีพระคุณลึกซึ้ง บรรลุถึงญาณ ทรงทำความเกษม มีพระญาณ ดำรงอยู่ในธรรม ทรงสำรวมพระองค์ดีแล้ว ล่วงกิเลสเครื่องข้อง หลุดพ้นแล้ว (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๘/๕๗๗) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ผู้ดับกิเลสแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุขทุกเมื่อ ไม่ติดอยู่ในกาม เป็นคนเยือกเย็น ไม่มีอุปกิเลส ตัดกิเลสเครื่องข้องทุกอย่าง พึงกำจัดความกระวนกระวายในใจ เข้าถึงความสงบ ย่อมอยู่เป็นสุข (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๒/๓๔๙)

กิเลสเครื่องตรึงจิต : กิเลสสำหรับมัดจิตใจมี ๓ อย่าง คือ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ ดังเช่นข้อความที่อุบาลีคหบดีประกาศตนเป็นพุทธสาวกว่า“ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นปราชญ์ ปราศจากโมหะ ทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงจิตได้ ทรงชำนะมาร ไม่มีทุกข์ มีจิตเสมอด้วยดี มีมารยาทเจริญ มีพระปัญญาดี ทรงข้ามกิเลสอันปราศจากความเสมอ (และ)ปราศจากมลทินได้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๖/๗๒, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕/๗๕)

กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู : เจโตขีละ เป็ญสภาวะที่จิตแข็งกระด้าง มี ๕ ประการ คือ ๑. ภิกษุเคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสดา จิตของภิกษุผู้เคลือบแคลง

SAMPLE

สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสดานั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนืองๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร การที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนืองๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร ๒. ภิกษุ เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระธรรม ฯลฯ ๓.ภิกษุ เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์ ฯลฯ ๔. ภิกษุเคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในสิกขา (ข้อที่จะต้องศึกษา) ฯลฯ ๕. ภิกษุเป็นผู้โกรธ ไม่พอใจมีจิตถูกโทสะ(ความคิดประทุษร้าย) กระทบมีจิตแข็งกระด้างในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้โกรธไม่พอใจ มีจิตถูกโทสะกระทบ มีจิตแข็งกระด้างในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายนั้นย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนืองๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร การที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนืองๆ เพื่อกระทำต่อเนื่องเพื่อบำเพ็ญ: มี ๓ ประการ คือ ๑. กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูคือราคะ ๒.กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูคือโทสะ ๓. กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูคือโมหะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๙/๓๐๘,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๘๕/๑๙๗, สํ.ส.(ไทย)๑๕/๓๗/๔๙, สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๖๖/๙๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๕/๓๔๗, องฺ. นวก. ๒๓/๗๑/๕๕๕, องฺ. ทสก.(ไทย)๒๔/๑๔/๒๒) : ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู (เจโตขิลา) หมายถึงสภาวะที่จิตแข็งกระด้าง เป็นดุจหยากเยื่อ เป็นดุจตอ ได้แก่ วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) และโกธะ (ความโกรธ) เมื่อกิเลส ๒ ตัวนี้เกิดขึ้นในจิตของผู้ใด จิตของผู้นั้นย่อมแข็งกระด้าง (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๐๕/๘๕, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐๕/๙๓)

กิเลสเครื่องเนิ่นช้า : ราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ; อีกประการหนึ่งหมายถึงกิเลสเครื่องเนิ่นช้า ๓ อย่าง คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ; อีกประการหนึ่งหมายถึง อวิชชา (ความไม่รู้) อโยนิโสมนสิการ (การไม่มนสิการโดยแยบคาย) อัสมิมานะ (ความถือตัว) อหิริกะ (ความไม่ละอาย) อโนตตัปปะ (ความไม่เกรงกลัว) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑/๖๗/๓๙๙,ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๘/๒๐): มีข้อความว่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคประทับนั่งพิจารณาถึงการละส่วนสัญญาอันประกอบด้วยกิเลสเครื่องเนิ่นช้าของพระองค์อยู่ทรงทราบถึงการละส่วนสัญญาอันประกอบด้วยกิเลสเครื่องเนิ่นช้าของพระองค์แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า ผู้ใดไม่มีกิเลสเครื่องเนิ่นช้าและการดำรงอยู่ในสังสารวัฏ ก้าวพ้นที่ต่อและลิ่มสลักได้แล้ว ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ย่อมไม่ดูหมิ่นผู้นั้นซึ่งไม่มีตัณหา เป็นมุนี เที่ยวไป (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๗/๓๑๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๓๖/๖๒๕)

SAMPLE

กิเลสเครื่องประกอบ : อายุและกามคุณ ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) อันเป็นของมนุษย์ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๔๑๗/๕๓๕) มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ละกิเลสเครื่องประกอบอันเป็นของมนุษย์ได้ ล่วงพ้นกิเลสเครื่องประกอบอันเป็นทิพย์ได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากโยคะทั้งปวง เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๔๗/๖๕๒)

กิเลสเครื่องปิดบัง : กิเลสที่เข้ามาบดบังจิตใจให้ขุ่นมัว:มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่าภิกษุเอาชนะกิเลสได้ด้วยอรหัตตมรรคที่หมดจดดีไม่มีกิเลสเครื่องปิดบังเชี่ยวชาญในธรรมทั้งหลาย เป็นผู้ถึงฝั่งหมดตัณหาอันทำให้หวั่นไหว มีความฉลาดในญาณเป็นที่ดับสังขาร ชื่อว่าละเว้นอยู่ในโลกได้โดยชอบ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๗๕/๕๘๗,๒๕/๓๘๑/๕๘๙)

กิเลสเครื่องผูก : คันถะ, หมายถึงกิเลสที่ผูกพัน มี ๑๐ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) กามราคะ (๕) ปฏิฆะ (๖) รูปราคะ (๗) อรูปราคะ (๘) มานะ (๙) อุทธัจจะ (๑๐) อวิชชา ; สังโยชน์ ๑๐ อีกนัยหนึ่ง (๑) กามราคะ (๒) ปฏิฆะ (๓) มานะ (๔) ทิฏฐิ (๕) วิจิกิจฉา (๖) สีลัพพตปรามาส (๗) ภวราคะ (๘) อิสสา (๙) มัจฉริยะ (๑๐) อวิชชา (พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม); อีกนัยหนึ่งหมายถึงเครื่องผูก ๔ ประการ คือ ๑.อภิชฌากายคันถะ (กิเลสเครื่องผูกกายคืออภิชฌา) ๒. พยาปาทกายคันถะ (กิเลสเครื่องผูกกายคือพยาบาท) ๓. สีลัพพตปรามาสกายคันถะ (กิเลสเครื่องผูกกายคือความถือมั่นศีลพรต) ๔. อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ (กิเลสเครื่องผูกกายคือความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง) (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๙/๑๑๘): มีข้อความว่า ท่านพระวังคีสะได้ทูลสรรเสริญพระผู้มีพระภาค ด้วยคาถาทั้งหลายอันสมควร ณ ที่เฉพาะพระพักตร์ว่าในวัน ๑๕ ค่ำซึ่งเป็นวันวิสุทธิปวารณา วันนี้ มีภิกษุ ๕๐๐ รูปมาประชุมกัน ล้วนเป็นผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกคือสังโยชน์ได้ขาด ไม่มีทุกข์ สิ้นภพสิ้นชาติแล้ว เป็นผู้แสวงหาคุณธรรมอันประเสริฐ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๕/๓๑๓)

กิเลสเครื่องผูกใจ : วินิพันธะ หมายถึงกิเลสเครื่องผูกใจ มี ๕ ประการ คือ ๑. ภิกษุเป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความอยากในกามทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อนไม่ปราศจากความอยากในกามทั้งหลายนั้นย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนืองๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกิเลสเครื่องผูกใจประการที่ ๑ ที่ภิกษุผู้มีจิตไม่น้อม

SAMPLE

ไปเพื่อความเพียรเพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร ยังตัดไม่ขาด๒. ภิกษุเป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกาย ฯลฯ ๓. ภิกษุผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในรูป ฯลฯ ๔. ภิกษุฉันอาหารตามความต้องการจนอิ่มเกินไปประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการเอกเขนก ความสุขในการหลับอยู่ ฯลฯ ๕. ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า ‘ด้วยศีล วัตร ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้เราจักเป็นเทพเจ้าหรือเทพตนใดตนหนึ่ง’จิตของภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า‘ด้วยศีล วัตร ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจักเป็นเทพเจ้าหรือเทพตนใดตนหนึ่ง’ ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆเพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกิเลสเครื่องผูกใจประการที่๕ที่ภิกษุผู้มีจิตไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร ยังตัดไม่ขาด ส่วนกิเลสเครื่องผูกใจที่ภิกษุตัดขาดมีนัยยะตรงกันข้าม(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๕/๑๙๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๖/๑๙๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๖/๓๔๘,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๗๒/๕๕๖,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๘๒/๕๖๐,องฺ.นวก. ๒๓/๙๒/๕๖๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๕/๔๒๒)

กิเลสเครื่องฟูขึ้น : ราคะ โทสะโมหะ มานะและทิฏฐิ(ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑/๔/๕๗) มีพุทธอุทานว่า พราหมณ์ใดลอยบาปธรรมได้แล้ว ไม่ตวาดผู้อื่นว่า หึ หึ ไม่มีกิเลสดุจน้ำฝาด สำรวมตน เรียนจบเวท อยู่จบพรหมจรรย์ พราหมณ์นั้นไม่มีกิเลสเครื่องฟูขึ้นในอารมณ์ไหนๆ ในโลกควรกล่าวพรหมวาทะ ได้โดยธรรม (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔/๑๗๗)

กิเลสเครื่องฟูใจ : สิ่งที่ทำให้กิเลสในจิตฟูขึ้น มี ๗ อย่าง คือ ๑. กิเลสเครื่องฟูใจคือราคะ ๒. กิเลสเครื่องฟูใจคือโทสะ ๓. กิเลสเครื่องฟูใจคือโมหะ ๔. กิเลสเครื่องฟูใจคือมานะ ๕. กิเลสเครื่องฟูใจคือทิฏฐิ ๖. กิเลสเครื่องฟูใจคือกิเลส ๗.กิเลสเครื่องฟูใจคือกรรม (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๕/ ๔๒๓-๔๒๔) : มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คลื่นไม่เกิดในส่วนกลางทะเลทะเลเรียบอยู่ ฉันใด ภิกษุพึงเป็นผู้มั่นคง ไม่หวั่นไหว ฉันนั้น ภิกษุไม่พึงก่อกิเลสเครื่องฟูใจในที่ไหน ๆ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๒๗/๗๒๓)

กิเลสเครื่องยึดเหนี่ยว :กิเลสต่างๆที่ยึดเหนี่ยวจิตใจไว้ มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ตถาคตผู้ล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้องไม่มีธรรมเครื่องข้อง เมื่อคนทั่วไปติดข้องเพราะมานะ ตถาคตขจัดมานะได้ กำหนดรู้ทุกข์พร้อมทั้งเขตและที่ตั้ง ย่อมควรแก่เครื่องบูชา ตถาคตไม่อิงอาศัยความหวัง มีปกติเห็นความสงัด ล่วงพ้นทิฏฐิที่ผู้อื่นรู้กันไม่มีกิเลสเครื่องยึดเหนี่ยวใดๆย่อมควรแก่เครื่องบูชา(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๗๙/๖๐๘)

กิเลสเครื่องร้อยรัด : คันถะ หมายถึงกิเลสที่ผูกมัดจิต มี ๔ อย่าง คือ (๑) กิเลสเครื่องร้อยรัดกายคืออภิชฌา (๒) กิเลสเครื่องร้อยรัดกายคือพยาบาท (๓) กิเลสเครื่องร้อยรัดกายคือ

SAMPLE

สีลัพพตปรามาส (๔) กิเลสเครื่องร้อยรัดกายคือความถือมั่นว่านี้เท่านั้นจริง ความกำหนัดในทิฏฐิของตน ชื่อว่ากิเลสเครื่องร้อยรัดกายคืออภิชฌา ความอาฆาต ความไม่พอใจในวาทะของผู้อื่น ชื่อว่ากิเลสเครื่องร้อยรัดกายคือพยาบาท ความยึดมั่นศีลวัตรหรือศีลวัตรของตนชื่อว่ากิเลสเครื่องร้อยรัดกายคือสีลัพพตปรามาส ทิฏฐิของตนชื่อว่ากิเลสเครื่องร้อยรัดกายคืออิทังสัจจาภินิเวส (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๙/๑๑๙,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๔๙):ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่หมอชีวกว่า ผู้บรรลุจุดหมายปลายทางแล้ว ไร้ความโศก หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้หมดย่อมไม่มีความเร่าร้อน(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๖/๓๓๘,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓๘/๓๓๐, ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๑๑/๙๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๙/๑๑๙)

กิเลสเครื่องเร่าร้อน : กิเลสที่ทำให้จิตใจคนเราเร่าร้อน มีข้อความว่า ตถาคตละกามทั้งหลายได้ มีปกติครอบงำกามทั้งหลาย เที่ยวไป รู้ที่สุดแห่งชาติและมรณะ ดับกิเลสเครื่องเร่าร้อนได้เด็ดขาดแล้วเป็นผู้เยือกเย็นเหมือนห้วงน้ำควรแก่เครื่องบูชา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๗๒/๖๐๗,๔๗๔/๖๐๗)

กิเลสเครื่องเศร้าหมอง : กิเลสที่ทำให้จิตใจคนเศร้าหมองมีราคะโทสะและโมหะเป็นต้น มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตมีปกติเห็นภาวะที่สิ้นสุดการเกิด ขจัดสังโยชน์อันเป็นทางแห่งราคะได้หมดสิ้นเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีโทษ ปราศจากมลทิน หมดกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ย่อมควรแก่เครื่องบูชา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๘๑/๖๐๙)

กิเลสซึ่งเป็นเหตุ : สังกิเลสิกา,สังกิลิฏฐะ ดังคำที่กล่าวถึงสภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสซึ่งเป็นเหตุ อาศัยสภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสซึ่งเป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย,มีอธิบายว่า ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกธรรม เกิดขึ้นฯลฯ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น เช่นบุคคลให้ทาน สมาทานศีล กระทำอุโบสถกรรม ย่อมยินดียิ่งย่อมเพลิดเพลินยิ่ง เพราะกระทำกุศลนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นครั้นกระทำกุศลนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นแล้ว ราคะ ทิฏฐิย่อมเกิดขึ้น,ในสังกิลิฏฐติกะ เหตุทุกะกล่าวถึงสภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสซึ่งเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสซึ่งเป็นเหตุโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๖๔/๔๙๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๖๙/๕๐๒)

กิเลสดังตะปู : ราคะ โทสะ และโมหะ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๓๒/๒๙๖) มีข้อความที่เทพอีกองค์หนึ่งได้กล่าวว่า ภิกษุเหล่านั้นตัดกิเลสดังตะปู ตัดกิเลสดังลิ่มสลัก ถอนกิเลสดังเสาเขื่อนได้แล้ว เป็นผู้ไม่หวั่นไหว บริสุทธิ์ เป็นผู้ปราศจากมลทิน เที่ยวไป เป็นผู้อันพระผู้มี

SAMPLE

พระภาคผู้มีพระจักษุทรงฝึกดีแล้ว เหมือนช้างหนุ่ม ฉะนั้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๒/๒๖๐,๑๐/๓๔๐/๒๗๐)

กิเลสดังป่า : ราคะชื่อว่ากิเลสดังป่า โทสะชื่อว่ากิเลสดังป่า โมหะชื่อว่ากิเลสดังป่า โกธะชื่อว่ากิเลสดังป่าอุปนาหะชื่อว่ากิเลสดังป่า ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทุกประเภท ชื่อว่ากิเลสดังป่า (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๒/๓๔๘) มีข้อความที่พระปิงคิยเถระกล่าวแก่พราหมณ์พาวรีท่ามกลางชุมชนว่า อาตมภาพจักกล่าวบทขับที่เป็นเหตุให้ถึงฝั่งตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ปราศจากมลทินมีพระปัญญาดุจภูริ ปราศจากกาม ทรงไร้กิเลสดังป่า ผู้เป็นนาคะ ทรงเห็นอย่างใด ก็ตรัสอย่างนั้น จะพึงกล่าวคำเท็จเพราะเหตุแห่งอะไรเล่า (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๖/๓๘)

กิเลสดังลิ่มสลัก : กิเลสที่มีอุปมาเหมือนลิ่มสลักเพราะสลักจิตไว้ คือ ราคะ โทสะ และโมหะ เช่น ภิกษุเหล่านั้นตัดกิเลสดังตะปู ตัดกิเลสดังลิ่มสลัก ถอนกิเลสดังเสาเขื่อนได้แล้ว เป็นผู้ไม่หวั่นไหว บริสุทธิ์ เป็นผู้ปราศจากมลทิน เที่ยวไป เป็นผู้อันพระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุ ทรงฝึกดีแล้ว เหมือนช้างหนุ่ม ฉะนั้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๒/๒๖๐, ที.ม.อ.(บาลี)๓๓๒/๒๙๖)

กิเลสดังเสาเขื่อน : กิเลสที่มีอุปมาเหมือนเสาเขื่อนที่เขาฝังไว้ ถอนได้ยาก ทำให้เคลื่อนย้ายได้ยาก คือ ราคะ โทสะ และโมหะ เช่น ภิกษุเหล่านั้นตัดกิเลสดังตะปู ตัดกิเลสดังลิ่มสลัก ถอนกิเลสดังเสาเขื่อนได้แล้ว เป็นผู้ไม่หวั่นไหว บริสุทธิ์ เป็นผู้ปราศจากมลทิน เที่ยวไป เป็นผู้อันพระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุทรงฝึกดีแล้ว เหมือนช้างหนุ่ม ฉะนั้น ; เสาเขื่อน นำมาเป็นอุปมาเปรียบเทียบกับธรรมอื่น ๆ ด้วย เช่น ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เสาเขื่อน หรือเสาเหล็ก มีรากลึก ปักไว้ดีแล้ว ไม่หวั่นไหว ไม่สั่นสะเทือน แม้ฉันใด หลักการที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงไว้ บัญญัติไว้แก่เหล่าสาวก เป็นหลักการที่เหล่าสาวกต้องไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิต ฉันนั้นเหมือนกัน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๒/๒๖๐, ที.ม.อ.(บาลี)๓๓๒/๒๙๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๖/๑๔๔)

กิเลสดุจเครื่องปิดบัง : กิเลสที่มีอุปมาเหมือนเครื่องปิดบัง มี ๕ อย่าง คือ (๑) ตัณหา (๒) ทิฏฐิ (๓) กิเลส (๔) ทุจริต และ (๕) อวิชชา เช่น ข้าแต่พระองค์ผู้มีสมันตจักขุ พระองค์ไม่มีกิเลสดุจเครื่องปิดบังอันเปิดแล้ว ทรงปราศจากมลทิน รุ่งเรืองอยู่ในโลกทั้งปวง (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๘๑/๕๘๙, ๒๕/๑๐๑๐/๗๔๐, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๑๘/๓๘๕)

กิเลสดุจตะปูตรึงจิต,ใจ : กิเลสที่มีอุปมาเหมือนตะปูเพราะปักตรึงจิตใจ เช่น ภิกษุเหล่านั้นตัดกิเลสดังตะปู(กิเลสดุจตะปู) ตัดกิเลสดังลิ่มสลัก ถอนกิเลสดังเสาเขื่อนได้แล้ว เป็นผู้ไม่

หวั่นไหว บริสุทธิ์ เป็นผู้ปราศจากมลทิน เที่ยวไป เป็นผู้อันพระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุทรงฝึกดีแล้ว เหมือนช้างหนุ่ม ฉะนั้น, กิเลสดุจตะปูตรึงจิตหรือกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู มี ๕ ได้แก่ (๑) ความเคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในศาสดา (๒) ความเคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในธรรม (๓) ความเคลือบแคลง สงสัยไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในสงฆ์ (๔) ความเคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อไม่เลื่อมใสในสิกขา (๕) ความเป็นผู้โกรธ ไม่พอใจ มีจิตถูกโทสะ(ความคิดประทุษร้าย)กระทบ มีจิตแข็งกระด้างในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย

ตามนัยแห่งคัมภีร์นิทเทส กิเลสดุจตะปูตรึงจิต ได้แก่ ราคะ (ความกำหนัด) โทสะ (ความขัดเคือง) โมหะ (ความลุ่มหลง) โกธะ (ความโกรธ) อุปนาหะ (ความผูกโกรธ) มักขะ (ความลบหลู่คุณท่าน) ปฬาสะ (ความตีเสมอ) อิสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) มายา (ความหลอกลวง) สาเถยยะ (ความโอ้อวด) ถัมภะ (ความหัวดื้อ) สารัมภะ (ความแข่งดี) มานะ (ความถือตัว) อติมานะ (ความดูหมิ่น) มทะ (ความมัวเมา) ปมาทะ (ความประมาท) กิเลสทุกชนิด ทุจริตทุกทาง ความกระวนกระวายทุกอย่าง ความเร่าร้อนทุกสถาน ความเดือดร้อนทุกประการ และอกุสลาภิสังขาร(ความคิดฝ่ายอกุศล) ทุกประเภท (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๘๕/๑๙๘, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๒๘/๑๔๙, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๙/๕๐๒,๒๕/๒๑๔/๕๔๙,๒๕/๔๘๒/๖๐๙)

กิเลสดุจธุลี : กิเลสที่มีอุปมาเหมือนฝุ่นเพราะเป็นธรรมชาติที่ละเอียด ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ เช่นประโยคว่า ท่านพระสารีบุตรผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น ขอธรรมีกถาเห็นปานนี้ จงแจ่มแจ้งแก่คฤหัสถ์ผู้นุ่งขาวห่มขาวบ้างเถิด เพราะกุลบุตรผู้มีกิเลสดุจธุลีในดวงตาน้อยก็มีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรม พวกเขาจึงเสื่อมและเป็นผู้ไม่รู้ธรรม” (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๘๗/๔๓๙, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๑/๑๘๐,๑๕/๑๗๒/๒๓๐,ขุ.สุ. (ไทย)๒๕/๖๔๒/๖๕๑,ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๙๗/๕๗๑,๒๖/๓๖๓/๖๑๔,๒๖/๓๗๑/๖๑๖

กิเลสดุจน้ำฝาด : กิเลสที่มีอุปมาเหมือนน้ำฝาดสำหรับย้อมผ้า ได้แก่ ราคะ (ความกำหนัด) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) โมหะ (ความหลง) มักขะ (ความลบหลู่คุณท่าน) ปลาสะ (ความตีเสมอ) อิสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) มายา (มารยา) สาเถยยะ (ความโอ้อวด) ถัมภะ (หัวดื้อ) สารัมภะ (แข่งดี) มานะ (ความถือตัว) อติมานะ (ความดูหมิ่น) มทะ (ความมัวเมา) ปมาทะ (ความประมาท) อกุศลทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง กรรมนำสัตว์ไปเกิดในภพทั้งปวง และกิเลส ๑,๕๐๐ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๗๑, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๓/๑๔๑/๑๙๙) เช่น ผู้ใดยังมีกิเลสดุจน้ำฝาด

SAMPLE

ปราศจากทมะและสัจจะ จะนุ่งห่มผ้ากาสาวะ ผู้นั้นไม่ควรที่จะนุ่งห่มผ้ากาสาวะเลย (ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๔/๑๗๗,๒๕/๙/๒๖,๒๕/๓๓๑/๕๗๖)

กิเลส คือ เครื่องทำใจให้เศร้าหมองนั้น ท่านแบ่งออกโดยพิสดาร เป็น ๑,๕๐๐ อย่าง ได้แก่กิเลสที่เกิดจากอารัมมณธรรม คือ ธรรมที่เป็นอารมณ์ ส่วนนามธรรม ๑๐๖ รูปธรรม ๔๔ รวมเป็นกิเลส ๑๕๐ คูณด้วยกิเลส ๑๐ จึงเป็นกิเลส ๑๕๐๐ กล่าวคือ อารมณ์ที่เป็นนามธรรม ๑๐๖ ได้แก่จิต ๒ ดวง คือ จิตที่เป็นอัชฌัตตะ (ภายใน) ๑ ดวง จิตที่เป็นพหิทธา (ภายนอก) ๑ ดวง เจตสิก ๑๐๔ ดวง คือ ที่เป็นอัชฌัตตะ (ภายใน) ๕๒ ดวง ที่เป็นพหิทธา (ภายนอก) ๒๕ ดวง จึงรวมเป็น ๑๐๔ ดวง

อารมณ์ที่เป็นรูปธรรม ๔๔ อย่าง ได้แก่ นิปผันนรูป ๓๖ คือ ที่เป็นอัชฌัตตะ (ภายใน) ๑๘ ที่เป็นพหิทธา (ภายนอก) ๑๘ และลักขณรูป ๘ คือ ที่เป็นอัชฌัตตะ (ภายใน) ๔ ที่เป็นพหิทธา (ภายนอก) ๔ จึงรวมเป็น ๔๔

รวมอารมณ์นามธรรม ๑๐๖ อารมณ์รูปธรรม ๔๔ จึงเป็นอารมณ์ ๑๕๐ กิเลสที่เกิดจากอารมณ์จึงมี ๑๕๐ เมื่อคูณด้วยกิเลส ๑๐ จึงเป็นกิเลส ๑๕๐๐

กิเลส ๑๐ ได้แก่ (๑) โลภกิเลส ได้แก่โลภเจตสิก ที่อยู่ในโลภมูลจิต ๘ (๒) โทสกิเลส ได้แก่โทสเจตสิก ที่อยู่ในโทสมูลจิต ๒ (๓) โมหกิเลส ได้แก่โมหเจตสิก ที่อยู่ในทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ (๔) มานกิเลส ได้แก่ทิฏฐิเจตสิก ที่อยู่ในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ (๕) ทิฏฐิกิเลส ได้แก่ทิฏฐิเจตสิก ที่อยู่ในที่ฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ (๖) วิจิกิจฉากิเลส ได้แก่วิจิกิจฉาเจตสิก ที่อยู่ในวิจิกิจฉาจิต ๑ (๗) ถีนกิเลส ได้แก่ถีนเจตสิก ที่อยู่ในอกุศลสสังขาริกจิต ๔ (๘) อุทธัจจกิเลส ได้แก่อุทธัจจเจตสิก ที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ (๙) อหิริกกิเลส ได้แก่อหิริกเจตสิก ที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ (๑๐) อโนตตัปปกิเลส ได้แก่อโนตตัปปเจตสิก ที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒

กล่าวโดยสรุป กิเลสที่เกิดจากอัชฌัตตารมณ์ ๗๕ (นามธรรม ๕๓ + รูปธรรม ๒๒) ที่เกิดจากพหิทธารมณ์ ๗๕ (นามธรรม ๕๓ + รูปธรรม ๒๒) รวมเป็น ๑๕๐ คูณด้วยกิเลส ๑๐ จึงเป็น ๑๕๐๐ (สังคหะ ๕/๘๕)

กิเลสดุจลิ่มสลัก : กิเลสที่มีอุปมาเหมือนลิ่มสลัก (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๓๗/๔๙) ดู กิเลสดังลิ่มสลัก

กิเลสดุจลูกศร : กิเลสที่มีอุปมาเหมือนลูกศรเพราะคอยเสียบแทงสัตว์ ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ เช่น พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบัญญัติเรียกสมณะผู้ข้ามพ้นความสงสัยได้เด็ดขาด ปราศจากกิเลสดุจลูกศร ยินดียิ่งในนิพพาน ไม่ติดอยู่ในตัณหา ผู้แนะนำสั่งสอนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกว่า เป็นสมณะผู้ชนะกิเลสทั้งปวงด้วยมรรค (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๗/๕๐๒,๒๕/๘๔/๕๒๒,๒๕/๓๗๐/๕๘๖)

SAMPLE

กิเลสดุจเสาเขื่อน : กิเลสที่มีอุปมาเหมือนเสาเขื่อน (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๓๗/๕๐) ดู กิเลสดังเสาเขื่อน

กิเลสทั้งปวง : อุปธิ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ดังคำที่จันทิมเทพบุตรระลึกถึงพระผู้มีพระภาค แล้วกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้แกล้วกล้า ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระองค์ พระองค์เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง,ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงจิตที่น้อมไปเพื่ออมตธาตุว่าเป็นความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง, (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙/๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๐/๙๖,องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๑๐)

อรรถกถาอธิบายกิเลสทั้งปวงในที่นี้หมายถึงธรรมทั้งปวง หมายถึงขันธ์และอายตนะเป็นต้น (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๙/๒๖)

อรรถกถาสีลขันธวรรค กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นใด ได้ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศแล้ว ทรงทำลายกิเลสทั้งปวง ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓/๔๓)

กิเลสทำให้เศร้าหมอง : สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลส(สังกิลิฏฐสังกิเลสิกา) ได้แก่ อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่มีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐานสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่ากิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลส (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๙๙๗/๒๕๘,๓๔/๑๒๕๐/๓๑๖); สภาวธรรมนี้จำแนกตามหลักสังกิลิฏฐทุกะ (หมวด ๒ ที่มีสภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองเป็นหลัก) ได้แก่ ๑) สังกิลิฏฐา ธมฺมา สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมอง หมายถึง จิตตุปบาทที่เป็นอกุศล ๑๒ ดวง ๒) อสังกิลิฏฐา ธมฺมา สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง หมายถึง กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน, แบ่งตามกิเลสสังกิลิฏฐทุกะ (หมวด ๒ ที่มีสภาวธรรมที่เป็นกิเลสและกิเลสทำให้เศร้าหมองเป็นหลัก) ได้แก่ ๑) กิเลสา เจว ธมฺมา สังกิลิฏฐา จ สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและกิเลสทำให้เศร้าหมอง หมายถึง กิเลส นั่นเอง ๒) สังกิลิฏฐา เจว ธมฺมา โน จ กิเลสา สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส หมายถึง เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ที่เว้นจากกิเลส, แบ่งตามสังกิลิฏฐติกะ (หมวด ๓ ที่มีสภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองเป็นหลัก) ได้แก่ ๑) สังกิลิฏฐสังกิเลสิกาธมฺมา สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสหมายถึง อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ดวง ๒) อสังกิลิฏฐสังกิเลสิกา ธมฺมา สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส หมายถึง กุศลใน

SAMPLE

ภูมิ ๓ วิบากในภูมิ ๓ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ และรูปทั้งหมด ๓) อสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกา ธัมมา สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส หมายถึง มรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สามัญญผล ๔ และนิพพาน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕/๒,๓๔/๗๗/๑๗,๓๔/๑๓๙๘/๓๔๖,๔๔/๑๘๖/๖๗, อภิ.ป. (ไทย) ๔๔/๒๕/๗๕๑,๔๔/๘๒/๗๑๗

กิเลสที่เกิดจากความกระวนกระวาย : กิเลสที่ขยายตัวมาจากความกระวนกระวาย โดยมีอรรถาธิบายว่า กิเลส ที่เกิดขึ้นครั้งแรก ชื่อว่าทรถะ (ความกระวนกระวาย) เพราะอรรถว่า เร่าร้อน ส่วนกิเลสที่เกิดต่อมา ชื่อว่า ทรถชา เพราะเกิดจากกิเลสเป็นเครื่องกระวนกระวายเหล่านั้น กิเลสชนิดนี้เป็นปัจจัยให้เกิดการยึดถืออุปาทานขันธ์ (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๕/๕๐๒)

กิเลสที่เกิดจากตัณหานุสัยดุจป่า : กิเลสที่เกิดจากป่าคือตัณหา โดยมีอธิบายว่า ธรรมชาติที่ชื่อว่าป่า เพราะมีความหมายว่า ปรารถนา ต้องการ จำนง ขอ หรือคบ คำว่า วนะนี้ เป็นชื่อของตัณหา ที่เรียกตัณหานั้นว่า วนะ เพราะเป็นที่ปรารถนา เพราะเป็นที่ไหลออกมาแห่งอารมณ์ทั้งหลาย ตัณหา (วนะ) ย่อมแผ่ไปด้วยอำนาจที่มีอารมณ์เป็นปริยุฏฐาน (กลุ้มรุม) เพราะเหตุนั้น ตัณหานั้นจึงชื่อว่า วนถะ คำว่า วนถะ นี้เป็นชื่อแห่งตัณหานุสัย กิเลสทั้งหลายที่เกิดจากป่าคือตัณหานั้น ชื่อว่า วนถชาแต่บางมติว่า กิเลสทุกชนิดเรียกว่า วนถะ เพราะมีความหมายว่าเป็นเครื่องรกชัฏ ส่วนกิเลสที่เกิดขึ้นต่อ ๆ มา ชื่อว่า วนถชา เพราะเกิดขึ้นจากกิเลสเป็นเครื่องรกชัฏนั้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๖/๕๐๒)

กิเลสที่เคยเกิดขึ้น : กิเลสที่เคยเกิดขึ้นแก่พระเสขะ กิเลสที่เป็นอดีต กิเลสที่เป็นอตีตารมณ์ ซึ่งพระเสขะรู้ได้โดยเป็นอารัมมณปัจจัย เช่น สภาวธรรมที่เป็นอกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกุศลโดยอารัมมณปัจจัยได้แก่ พระเสขะพิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว พิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น (อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๔๐๘/๒๕๙,๔๐/๒๑/๕๗๖,๔๐/๒๒/๕๗๖)

กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิฏฐิ : กิเลสที่สามารถละได้ในการเจริญภาวนา แล้วเป็นเหตุให้ธรรมเหล่าอื่นไม่ล่วงเลยกันและกัน เช่น ในกรณีการละกิเลส เมื่อละกิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิฏฐิได้แล้ว ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งโสดาปัตติมรรคย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน จึงชื่อว่า ภาวนา (ขุ. ป. (ไทย) ๓๑/๒๘/๔๔)

กิเลสที่เป็นปัจจุบัน : กิเลสที่กำลังเกิดขึ้น กิเลสที่เป็นปัจจุปันนารมณ์(อารมณ์ในขณะปัจจุบัน) เป็นกิเลสชนิดหนึ่งใน ๓ ชนิดที่กำหนดโดยอาศัยกาล ได้แก่ กิเลสที่เป็นอดีต กิเลสที่เป็นอนาคต และกิเลสที่เป็นปัจจุบัน, นิกายอุตตราปถกะถือว่า กิเลสที่เป็นปัจจุบัน

SAMPLE

ละได้ ส่วนเถรวาทถือว่ากิเลสที่เป็นปัจจุบันละไม่ได้ (ขุ. ป. (ไทย) ๓๑/๒๑/๕๗๖, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๓๐/๘๘๖)

กิเลสที่เป็นมลทิน : กิเลสที่เป็นมลทินของสมณะ ได้แก่ อภิชฌา พยาบาท ความมักโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความโอ้อวด ความมีมารยา ความปรารถนาที่เป็นบาป และความเห็นผิด กิเลสเหล่านี้จัดเป็นกิเลสที่เป็นมลทิน เป็นโทษ และเป็นดุจน้ำฝาดของสมณะ ภิกษุผู้ละกิเลสเหล่านี้ไม่ได้ถือว่าเป็นผู้ไม่ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ เช่น เพราะยังละกิเลสที่เป็นมลทินของสมณะ เป็น โทษของสมณะ เป็นดุจน้ำฝาดของสมณะ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดในอบาย และมีวิบากที่จะพึงเสวยในทุคติเหล่านี้ไม่ได้เราจึงกล่าวว่า ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ' (ม.มู, (ไทย) ๑๒/๔๓๖/๔๖๕)

กิเลสที่เป็นอดีต : กิเลสที่ล่วงไปแล้ว กิเลสที่เป็นอดีตารมณ์(อารมณ์ในอดีต) เป็นกิเลสชนิดหนึ่งใน ๓ ชนิดที่กำหนดโดยอาศัยกาล ได้แก่ กิเลสที่เป็นอดีต กิเลสที่เป็นอนาคต และกิเลสที่เป็นปัจจุบัน, คำเรียกที่เป็นไวพจน์ ได้แก่ กิเลสที่สิ้นแล้ว กิเลสที่ดับแล้ว กิเลสที่ปราศจากแล้ว กิเลสที่หมดแล้ว กิเลสที่เป็นอดีตซึ่งไม่มีอยู่, บางแห่งหมายถึงธรรมที่ดับแล้ว ธรรมที่หายไปแล้ว ธรรมที่สิ้นไปแล้ว ธรรมที่สูญไปแล้ว ธรรมที่ดับสูญไปแล้ว, นิกายอุตตราปถกะถือว่า กิเลสที่เป็นอดีตละได้ ส่วนเถรวาทถือว่ากิเลสที่เป็นอดีตละไม่ได้ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑/๕๗๖, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๒๘/๘๖๕)

กิเลสที่เป็นอนาคต : กิเลสที่ยังไม่เกิด กิเลสที่ยังไม่บังเกิด กิเลสที่ยังไม่เกิดขึ้น กิเลสที่ยังไม่ปรากฏ กิเลสที่เป็นอนาคตซึ่งไม่มีอยู่ เป็นกิเลสชนิดหนึ่งใน ๓ ชนิดที่กำหนดโดยอาศัยกาล ได้แก่ กิเลสที่เป็นอดีต กิเลสที่เป็นอนาคต และ กิเลสที่เป็นปัจจุบัน, นิกายอุตตราปถกะถือว่า กิเลสที่เป็นอนาคตละได้ ส่วนเถรวาทถือว่ากิเลสที่เป็นอนาคตละไม่ได้ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑/๕๗๖,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๒๙/๘๖๖

กิเลสที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ : กิเลสชนิดหนึ่ง ใน ๓ ชนิด ได้แก่ กิเลสที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ กิเลสที่ มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ กิเลสที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ จัดเป็นสภาวธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์โดยอารัมมณปัจจัย เช่น กรณีพระอริยะพิจารณากิเลสที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งละได้แล้ว (อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๒/๕๗๖)

กิเลสที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ : กิเลสชนิดหนึ่ง ใน ๓ ชนิด ได้แก่ กิเลสที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ กิเลสที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ กิเลสที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์, จัดเป็นสภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็น

SAMPLE

อารมณ์โดยอารัมมณปัจจัย เช่นกรณีพระอริยะพิจารณากิเลสที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งละได้แล้ว (อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๐/๕๗๔)

กิเลสที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ : กิเลสชนิดหนึ่ง ใน ๓ ชนิด ได้แก่ กิเลสที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ กิเลสที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ กิเลสที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์, จัดเป็นสภาวธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์โดยอารัมมณปัจจัย เช่นกรณีพระอริยะพิจารณากิเลสที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งละได้แล้ว (อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๑/๕๗๖)

กิเลสที่ไม่เป็นคันถะ : กิเลสที่ไม่เป็นคันถะ กิเลสที่ไม่เป็นเครื่องร้อยรัด ๔ ประการ จัดเป็นสภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๒๒/๓๓๙)

กิเลสที่ร้อยรัด : กิเลสที่เป็นคันถะ กิเลสเครื่องร้อยรัด กิเลสอันเป็นเหตุให้สัตว์ยึดถือ เข้าไปยึดถือ ถือ ยึดมั่น ถือมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ การถือกำเนิด ปฏิสนธิภพ และสังสารวัฏ มี ๔ ได้แก่ (๑) อภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของคนอื่น ๒) พยาบาท ความคิดร้ายผู้อื่น ๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลและวัตร ๔) อิทังสัจจาภินิเวส ความถือมั่นว่านี้เท่านั้นจริง (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๔๙), อีกชื่อหนึ่ง ๑) อภิชฌากายคันถะ กิเลสเครื่องร้อยรัดกายคืออภิชฌา หรือ ความชอบใจทิฏฐิ(ทรรศนะ)ของตน ๒) พยาบาทกายคันถะ กิเลสเครื่องร้อยรัดกายคือพยาบาท หรือความอาฆาต ความไม่พอใจในวาทะ(ลัทธิ)ของผู้อื่น ๓) สีลัพพตปรามาสกายคันถะ กิเลสเครื่องร้อยรัดกายคือสีลัพพตปรามาส หรือความยึดมั่นศีลวัตร หรือศีลวัตรของตน ๔) อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ กิเลสเครื่องร้อยรัดกายคือความถือมั่นว่านี้เท่านั้นจริง หรือทิฏฐิ(ทรรศนะ)ของตน (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓, ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๑๑/๕๗๓,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๙/๑๑๙)

กิเลสที่วิปปยุตจากปรามาส :กิเลสที่ไม่ประกอบด้วยปรามาส(ความยึดมั่นถือมั่น) ได้แก่ โลภะ (ราคะ) วิจิกิจฉา และอุทธัจจะ ที่วิปปยุตจากปรามาส จัดเป็นสภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสเป็น ปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสโดยอารัมมณปัจจัย เช่นกรณีพระอริยะพิจารณากิเลสที่วิปปยุตจากปรามาสซึ่งละได้แล้ว (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๕๒๐/๓๗๑, อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๖๕/๔๖๘)

กิเลสที่วิปปยุตจากอุปาทาน : กิเลสที่ไม่ประกอบด้วยอุปาทาน ได้แก่ โลภะ(ราคะ) วิจิกิจฉา และอุทธัจจะที่วิปปยุตจากทิฏฐิ จัดเป็นสภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทานโดยอารัมมณปัจจัย เช่นกรณีพระอริยะพิจารณากิเลสที่วิปปยุตจากอุปาทานซึ่งละได้แล้ว (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๖๗/๓๒๔)

SAMPLE

กิเลสที่สหรคตด้วยอุเบกขา : กิเลสที่ประกอบด้วยความวางเฉย จัดเป็นสภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติ เช่นกรณีพระอริยะมีจิตสหรคตด้วยปีติและที่สหรคตด้วยสุขพิจารณากิเลสที่สหรคตด้วยอุเบกขาซึ่งละได้แล้ว (อภิ.ป. (ไทย)๔๐/๒๐/๑๓๗)

กิเลสที่สัมปยุตด้วยปรามาส : กิเลสที่ประกอบด้วยความถือมั่น จัดเป็นสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสโดยอารัมมณปัจจัย เช่น กรณีพระอริยะพิจารณากิเลสที่สัมปยุตด้วยปรามาสซึ่งละได้แล้ว (อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๖๔/๔๖๗)

กิเลสทุกชนิด : กิเลสที่จัดเป็นอันตรายที่ไม่ปรากฏ เช่น อันตรายที่ไม่ปรากฏ คืออะไร คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กามฉันทนิวรณ์(สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม คือความพอใจในกาม) พยาบาทนิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม คือความคิดปองร้าย) ถีนมิทธนิวรณ์(สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมคือความหดหู่และเซื่องซึม) อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์(สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมคือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) วิจิกิจฉานิวรณ์(สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมคือความลังเลสงสัย) ราคะ โทสะ โมหะ โกธะ(ความโกรธ) อุปนาหะ(ความผูกโกรธ) มักขะ(ความลบหลู่คุณท่าน) ปฬาสะ(ความตีเสมอ) อิสสา(ความริษยา) มัจฉริยะ(ความตระหนี่) มายา(ความหลอกลวง) สาเถยยะ(ความโอ้อวด) ถัมภะ(ความหัวดื้อ) สารัมภะ(ความแข่งดี) มานะ(ความถือตัว) อติมานะ(ความดูหมิ่น) มทะ(ความมัวเมา) ปมาทะ(ความประมาท) กิเลสทุกชนิด ทุจริตทุกทาง ความกระวนกระวายทุกอย่าง ความเร่าร้อนทุกสถาน ความเดือดร้อนทุกประการ อกุสลาภิสังขาร(สภาพที่ปรุงแต่งผลแห่งการกระทำของบุคคลในกรรมที่ชั่ว เป็นอกุศลกรรม ได้แก่ อกุศลเจตนา)ทุกประเภท เหล่านี้เรียกว่าอันตรายที่ไม่ปรากฏ (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕/๗, ๒๙/๑๕๖/๔๓๒)

กิเลสนอนเนื่องประจำใจ : กิเลสอันเป็นที่อยู่ของใจคือตัณหาและทิฏฐิ มีคำอธิบายว่า เพราะใจอาศัยตัณหาและทิฏฐิจึงอยู่ในภพ ๓ (กามภพ รูปภพ อรูปภพ) ตัณหาและทิฏฐิจึงชื่อว่าเป็นนิเวสนะคือกิเลสเป็นที่อยู่อาศัยของใจ (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๗๕/๖๐๘)

กิเลสในภายใน : กิเลสภายในจิตใจ กิเลสที่เป็นธรรมารมณ์ เช่น รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ เธอประกอบด้วยอริยอินทรียสังวรเช่นนี้แล้วย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนด้วยกิเลสในภายใน บางแห่งเรียกว่า อิจฉาวจรธรรม

SAMPLE

(ความคิดวุ่นวายไปตามความต้องการ)ที่เป็นบาปอกุศล กิเลสในภายในเมื่อว่าโดยองค์ธรรม เช่น ปริยุฏฐานกิเลส (กิเลสที่กลุ้มรุมจิตใจ) ได้แก่ นิวรณ์ ๕ (กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา) ความคิดเกี่ยวกับโลกหน้า การเกิดความขัดเคืองใจแล้วก่อการทะเลาะวิวาท พูดกระทบกระทั่งกันทางวาจา (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๕/๒๓,๑๔/๑๐๓/๑๒๔,๑๔/๔๐๔/๔๕๙)

กิเลสเป็นเครื่องกังวล : กิเลสเป็นเครื่องกังวล ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๙/๔๙๙, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๔๙/๓๘๗)

กิเลสเป็นเครื่องกั้น : นิยตมิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ลัทธิที่มีความเชื่อว่าสัตว์ วิญญาณ หรือชีวาตมันมีความเที่ยงแท้ไม่ดับสลาย กิเลสเป็นเครื่องกั้นจัดเป็นเครื่องกั้นอย่างหนึ่ง ใน ๓ อย่าง ได้แก่ ๑) กรรมเป็นเครื่องกั้น หมายถึง อนันตริยกรรม ๕ คือ (๑) มาตุฆาต (ฆ่ามารดา) (๒) ปิตุฆาต (ฆ่าบิดา) (๓) อรหันตฆาต(ฆ่าพระอรหันต์) (๔) โลหิตุปบาท(ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงให้พระโลหิตห้อขึ้นไป) (๕) สังฆเภท (ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน) ๒) กิเลสเป็นเครื่องกั้น หมายถึงนิยตมิจฉาทิฏฐิ และ๓) วิบากเป็นเครื่องกั้น หมายถึงอกุสลวิปากปฏิสนธิ (การถือปฏิสนธิเพราะผลแห่งอกุศลกรรม) หรืออเหตุกปฏิสนธิ (การถือปฏิสนธิโดยปราศจากเหตุ) ในกุศลวิบาก (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๘๖/๖๑๐, องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๘๖/๑๕๕)

กิเลสเป็นเครื่องข้อง : กิเลสเป็นเครื่องข้อง ได้แก่ราคะ โทสะ โมหะ (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๕/๑๗๔,ขุ.เถร.(ไทย) ๓๓/๘๙/๑๗๙)

กิเลสเป็นเครื่องทำนิมิต : กิเลสเป็นเครื่องทำนิมิต ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๙/๔๙๙)

กิเลสเป็นเครื่องผูก : พันธนกิเลส กิเลสเป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ในขันธ์ คติ และภพ, กิเลสเป็นเหตุให้ขันธ์ คติ และภพ ผูกพันกับผลกรรม ได้แก่ สังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส บางทีเรียกว่า มารพันธนะ (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๖/๓๑๖)

กิเลสเป็นเครื่องวัด : กิเลสเป็นเครื่องวัด ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๙/๔๙๙, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๔๙/๓๘๖)

กิเลสเป็นเหตุเข้าถึง : กิเลสเป็นเหตุให้เข้าไปยึดมั่นถือมั่น เช่น การถือมั่นรูปว่าเป็นของเรา การถือมั่นในเวทนา สัญญา สังขาร คติ การเข้าถึงกำเนิด ปฏิสนธิ ภพ สงสาร และวัฏฏะ กิเลสเป็นเหตุเข้าถึง มี ๒ ประการ ได้แก่ ๑) กิเลสเป็นเหตุเข้าถึงด้วยอำนาจตัณหา ๒) กิเลสเป็นเหตุเข้าถึงด้วยอำนาจทิฏฐิ (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๓๒/๓๖๖)

SAMPLE

กิเลสเป็นเหตุนำไปสู่ภพ : ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบาย และ ความยึดมั่นอันเป็นเหตุให้ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในรูป (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๖๒/๒๕๕)

กิเลสเป็นเหตุยั่วยวน : กิเลสเพียงดังเนิน ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ เช่น เพราะเหตุไร ท่านจึงยืนขวางกั้นดิฉันผู้ไม่มีกิเลสเป็นเหตุยั่วยวนมีส่วนบริสุทธิ์ด้วยสิกขาที่พระสุคตทรงแสดงไว้ ในศาสนาที่ควรเคารพแห่งพระศาสดาของดิฉัน (ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๓๗๐/๖๑๖) ดู กิเลสเพียงดังเนิน

กิเลสเป็นเหตุให้กำเริบ : กิเลสเป็นเหตุให้กำเริบ ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ เช่น ผู้ใดไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้กำเริบภายในจิต และล่วงพ้นความเป็นภพและอภพ๓ต่าง ๆ ได้แล้ว ทวยเทพ ไม่สามารถจะมองเห็นผู้นั้นผู้ปราศจากภัย มีความสุข ไม่เศร้าโศก(ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๒๐/๒๐๘)

กิเลสเพียงดังธุลี : ดู กิเลสดุจธุลี(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๕/๑๙๒,๑๑/๒๔๑/๑๙๘)

กิเลสเพียงดังน้ำฝาด : ดู กิเลสดุจน้ำฝาด (ม.อุ. (ไทย)๑๔/๒๒๑/๒๕๔)

กิเลสเพียงดังเนิน : กิเลสที่มีอุปมาเหมือนเนิน เช่น เนินโพธิ์ เนินเจดีย์เป็นต้น ได้แก่ราคะ โทสะ โมหะ มลทิน หรือเปือกตม ที่เรียกว่า กิเลสเพียงดังเนิน (อังคณะ) เพราะทำให้จิตลาดต่ำ โน้มเอียงไปสู่ที่ต่ำ เช่น ในขณะเจริญภาวนา ต้องย้อนกลับไปสู่จตุตถฌานอีก เป็นต้น (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔/๗๗, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๒/๔๑,๕๔/๔๓,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔/๑๗,๑๓/๔๒๐/๕๒๗,๑๓/๔๘๓/๖๑๑,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๗/๒๔,๑๔/๑๐๔/๑๒๕,๑๔/๒๒๐/๒๕๓,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๒/๒๖,๑๕/๑๙๐/๒๖๙,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖/๒๐,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๕/๑๓๐,องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๓, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๓๖/๑๐๖,๒๕/๒๓๘/๑๐๖,ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๖๘/๖๖๐)

กิเลสเพียงดังมลทิน : ดู กิเลสที่เป็นมลทิน (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๕/๑๙๒)

กิเลสภายใน : ดู กิเลสในภายใน (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๑๓/๔๖๘, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๗, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๒๖/๗๒๓)

กิเลสมาร : มารคือกิเลส กิเลสเป็นมาร เพราะเป็นตัวกำจัดขัดขวางความดี ทำให้สัตว์ประสบความพินาศทั้งในปัจจุบันและอนาคต กิเลสที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากความดีหรือจากที่หมายอันประเสริฐ กิเลสที่ล้างผลาญคุณความดี เช่น เมื่อไรหนอเราจะได้ฉวยศัสตราที่สำเร็จด้วยปัญญาอันมีเดชานุภาพมากของท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลาย หักรานกิเลสมาร พร้อมทั้งเสนามารโดยฉับพลัน เหนือบัลลังก์สีหอาสน์ความตรึกเช่นนี้นั้นของเราจะสำเร็จเมื่อไรหนอ (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๒/๔๔๕, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๙๘/๕๑๘), กิเลสมารเป็นมารอย่างหนึ่งในมาร ๕ ได้แก่ ๑) กิเลส

SAMPLE

มาร มารคือกิเลส ๒) ขันธมาร มารคือเบญจขันธ์ หรือขันธ์ ๕ เป็นมาร เพราะเป็นสภาพอันปัจจัยปรุงแต่ง มีความขัดแย้งกันเองอยู่ภายใน ไม่มั่นคง เป็นภาระในการบริหาร ทั้งแปรปรวนเสื่อมโทรมไปเพราะชราพยาธิเป็นต้น ๓) อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขาร อภิสังขารเป็นมาร เพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรม นำให้เกิดชาติ ชรา เป็นต้น ขัดขวางมิให้หลุดพ้นไปจากสังสารทุกข์ ๔) เทวปุตตมาร มารคือเทพบุตร เทพยิ่งใหญ่ระดับสูงสุดชั้นกามาวจรตนหนึ่ง คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้มิให้ล่วงพ้นจากอำนาจครอบงำของตน โดยชักให้พะวงในกามสุขไม่หาญเสียสละออกไป และ ๕) มัจจุมาร มารคือความตาย ความตายเป็นมาร เพราะเป็นตัวตัดโอกาสที่จะก้าวหน้าต่อไปในคุณความดีทั้งหลาย (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๘๒/๘๗,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๗๑/๓๔, ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๕๖๗/๒๘๑, ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๒๕/๑๒๗, วิสุทธิ.มหาฏีกา ๑/๑๔๔/๓๐๒, ม.มู.ฏีกา ๒/๓๕๐/๒๔๕)

กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง : ลักษณะของสภาวธรรมกลุ่มหนึ่ง ใน ๒ กลุ่ม ในหมวดสังกิลิฏฐทุกะ ได้แก่ ๑) สกิลิฏฐา ธมฺมา สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมอง ได้แก่ อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ที่มีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน ๒) อสกิลิฏฐา ธมฺมา สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง ได้แก่ สภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤต ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง,กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ลักษณะของสภาวธรรมกลุ่มหนึ่ง ใน ๓ กลุ่ม ในหมวดสังกิลิฏฐติกะ ได้แก่ ๑) สกิลิฏฐสกิเลสิกา ธมฺมา สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลส ได้แก่ อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ที่มีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน, อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ ดวง ๒) อสกิลิฏฐสกิเลสิกา ธมฺมา สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส ได้แก่ สภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤต ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร ได้แก่ รูปขันธ์(มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปทั้งหมด) เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์, อกุศลในภูมิ ๓ วิบากในภูมิ ๓ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ และรูปทั้งหมด ๓) อสกิ

SAMPLE

ลิฏฐาสกิเลสิกา ธมฺมา สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส ได้แก่ มรรค ผลของมรรคที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง(อสังขตธาตุคือนิพพาน) (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๕/๒,๓๔/๕๘๔/๑๖๙,๓๔/๙๙๘/๒๕๙,๓๔/๑๒๕๐/๓๑๖,อภิ.ธา. (ไทย) ๓๖/๘๖/๒๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗, อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑/๘๗๕, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๔๐/๓๗๓, อภิ.ป. (ไทย) ๔๔/๒๗/๗๕๒,๔๔/๘๓/๗๑๗

กิเลสวัฏ : วัฏฏะคือกิเลส วงเวียนแห่งกิเลส วงจรแห่งกิเลส เป็นวัฏฏะอย่างหนึ่งใน ๓ อย่าง ได้แก่ ๑) กัมมวัฏฏะ ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ ๒) กิเลสวัฏฏะ ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน และ ๓) วิปากวัฏฏะ ประกอบด้วย วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปอุปปัตติภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น(อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๒๖๕/๑๓๘,องฺ.จตุกก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๘/๓๙๘,องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕, อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๗๘๓/๒๙๑), มีชื่อเรียกหลายอย่าง ได้แก่ บ่วงมาร เพราะเป็นเหตุให้เกิดกิเลสมาร (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๔, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๓/๒๙๑, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๓/๒๙๘,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๔/๓๕) ตระกูลและคติ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๔๐/๖๗,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๔๐/๓๔๑) อาลัย (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๐/๓๔๒,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๒๘/๓๗๗) สักกายะ (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๔๓๓, องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๔/๑๐๕,๖๑/๑๔๗, องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕ สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๕๔/๒๕๔) ฝั่งนี้ (คู่กับฝั่งโน้นคือนิพพาน) (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๔)

กิเลสวัตถุ : ที่ตั้งแห่งกิเลส ที่เกิดขึ้นแห่งกิเลส สภาวธรรมคือกิเลส สภาวธรรมที่เป็นกิเลสสิ่งก่อความเศร้าหมอง บางแห่งจัดเป็น ๘ บางแห่งจัดเป็น ๑๐ ประการ (โดยเพิ่มอหิริกะและอโนตตัปปะ), กิเลสวัตถุ ๑๐ ได้แก่ ๑) โลภะ (ความอยากได้) ๒) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) ๓) โมหะ (ความหลง) ๔) มานะ (ความถือตัว) ๕) ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) ๖) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ๗ ถีนะ (ความท้อแท้) ๘) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ๙) อหิริกะ (ความไม่ละอาย) ๑๐) อโนตตัปปะ (ความไม่เกรงกลัว) (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๖๕/๒๒๔,ขุ.ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๑๑๘/๑๘๒, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๒๓๕/๓๑๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๙/๕๒๗,๓๕/๘๓๙/๕๔๕)

กิเลสส่วนสุด : มารยาทอันเป็นความประพฤติของคนดี จัดเป็นกิเลสที่เรียกว่า สีมันตะ (ที่สุดของขอบเขตมารยาท)เพราะอยู่ในส่วนสุดท้ายของมารยาทของคนดี(หมายถึงกิเลสขั้นละเอียดสุดที่คอยควบคุมให้คนแสร้งแสดงมารยาทเป็นคนดี กิเลสที่เป็นเหตุให้จำต้อง

SAMPLE

แสดงมายาหรือมีกิริยามารยาทตามที่สังคมกำหนด) บางมติว่า หมายถึงกิเลสขั้นสุดท้ายที่เสขบุคคลและปุถุชนที่เป็นพุทธเวไนยสามารถละได้ (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๘๙/๖๑๐)

กิเลสหนา : กิเลสที่มีมาก กิเลสที่หนาแน่นในจิตใจ กิเลสของปุถุชน กิเลสหนามี ๗ อย่าง ได้แก่ ๑) กิเลสหนาคือราคะ ๒) กิเลสหนาคือโทสะ ๓) กิเลสหนาคือโมหะ ๔) กิเลสหนาคือมานะ ๕) กิเลสหนาคือทิฏฐิ ๖) กิเลสหนาคือกิเลส(เครื่องเศร้าหมอง) ๗) กิเลสหนาคือกรรม (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๙๐/๒๘๓)

กิเลสอย่างละเอียด : ความตรึกถึงญาติ ความตรึกถึงชนบท ความตรึกเพื่อความเป็นผู้ไม่ตาย ความตรึกที่ประกอบด้วยความเอ็นดูผู้อื่น ความตรึกที่ประกอบด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญ ความตรึกที่ประกอบด้วยความไม่ดูหมิ่น, กิเลสที่ละได้แล้วเป็นเหตุให้ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งอนาคามิมรรคไม่ล่วงเลยกันและกัน, กิเลสที่สลัดออกได้ด้วยอนาคามิมรรค (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๖๔/๔๖๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๘/๔๔, ๓๑/๑๙๓/๓๐๙)

กิเลสอย่างหยาบ : กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กิเลสที่ละได้แล้วเป็นเหตุให้ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งสกทาคามิมรรคไม่ล่วงเลยกันและกัน, กิเลสที่สลัดออกได้ด้วยสกทาคามิมรรค (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๖๔/๔๖๒, ขุ.ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๒๘/๔๔,๓๑/๑๙๓/๓๐๙)

กิเลสอันเป็นมูลเหตุแห่งโรคในภายนอก : กิเลสที่เป็นมูลเหตุแห่งโรคมีอวิชชาและภวตัณหาเป็นต้นในสันดาน ของคนอื่น (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๓๖/๖๒๕)

กิสลยปูชกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระกิสลยปูชกเถระ ว่าด้วยผลแห่งการบูชาด้วยใบอโศกอ่อน มีเนื้อความย่อว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเป็นเจ้าของสวนดอกไม้ในกรุงทวารวดี เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะเสด็จไปทางอากาศจึงโยนใบอ่อนของต้นอโศกขึ้นไปในอากาศเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า ใบอโศกอ่อนได้ติดตามไปเบื้องพระปฤษฎางค์ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเอกิสสระสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา๖ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๘/๓๖๒)

กิสะ สังกิจจโคตร : นักบวชเปลือยกาย(อเจลก)คนหนึ่ง คำว่า กิสะ(ผอม) เป็นชื่อ คำว่า สังกิจจโคตร เป็นชื่อตระกูลสังกิจจะ เป็นศาสดาเจ้าลัทธิผู้ก่อตั้งลัทธิ ๖๒ อยู่ในกลุ่มของนันทะ วัจฉโคตร และมักขลิ โคสาละ เป็นบุคคลที่สัจจกะ นิครนถบุตรยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างของผู้ได้รับการอบรมกายภาวนา และในอรรถกถาตายนสูตรอธิบายว่า

SAMPLE

หลังจากตายแล้ว (นันทะวัจฉโคตรหรือกิสะ สังกิจจโคตร คนใดคนหนึ่งซึ่งอรรถกถามิได้ระบุชื่อชัดเจน) ได้ไปเกิดเป็นตายนเทพบุตร เพราะเขาเป็นกัมมวาที(ถือลัทธิเชื่อกรรม) และขณะเป็นเจ้าลัทธินั้น เขาได้ให้อาหารในวันอุโบสถ เริ่มตั้งอาหารสำหรับคนอนาถา ทำที่พัก ให้ขุดสระโบกขรณีและได้ทำความดีอื่น ๆ อีกมาก เพราะผลวิบากแห่งความดีนั้น เขาจึงไปบังเกิดในสวรรค์ คืนหนึ่ง ตายนเทพบุตรได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกล่าวตายนคาถาซึ่งมีคำสอนที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำให้ภิกษุทรงจำไว้ ในฉฬภิชาติสูตร เจ้าลัทธิอกิริยวาทคือ ปูรณะ กัสสปะซึ่งเป็นนักบวชเปลือยกายเช่นกัน ได้บัญญัติอภิชาติไว้ ๖ ได้แก่ ๑) บัญญัติกัณหาภิชาติ (ชาติดำ) ๒) บัญญัตินีลาภิชาติ (ชาติเขียว) ๓) บัญญัติโลหิตาภิชาติ (ชาติแดง) ๔) บัญญัติหลิททาภิชาติ (ชาติเหลือง) ๕) บัญญัติสุกกาภิชาติ (ชาติขาว) ๖) บัญญัติปรมสุกกาภิชาติ (ชาติขาวยิ่ง) เขาจัดให้เจ้าลัทธิ ๓ ท่าน คือ เจ้าลัทธินันทะ วัจฉโคตร เจ้าลัทธิกิสะ สังกิจจโคตร และเจ้าลัทธิมักขลิ โคสาละ เป็นปรมสุกกาภิชาติคือชาติขาวยิ่ง ในสันทกสูตร เขาได้รับยกย่องจากสันทกปริพาชกว่าเป็นผู้กำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้ กิสะ สังกิจจโคตรจึงเป็นศาสดาผู้มีบทบาทมากของกลุ่มนักบวชเปลือยและเป็นกิริยวาทคล้าย

พระพุทธศาสนา (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๖๖/๔๐๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๖/๒๗๗, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๘๙/๙๓, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๔)

กิสะ สังกิจจะ : นักบวชเปลือยกาย(อเจลก)คนหนึ่ง คำว่า กิสะ(ผอม) เป็นชื่อ คำว่า สังกิจจโคตร เป็นชื่อตระกูลสังกิจจะ ดู กิสะ สังกิจจโคตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๖/๒๗๗)

กิสาโคตมี, ภิกษุณี : กิสาโคตมีภิกษุณี หรือกีสาโคตมีเถรี เป็นผู้ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง ประวัติของนางกิสาโคตมี ปรากฏในกิสาโคตมีเถรีคาถาและอรรถกถาว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ ท่านเกิดในตระกูลกรุงหังสวดี รู้เดียงสาแล้ว ได้ฟังธรรมในสำนักของพระปทุมุตรพุทธเจ้า เห็นพระองค์ทรงตั้งภิกษุณีองค์หนึ่งไว้ในเอตทัคคะด้านผู้มีจีวรเศร้าหมอง จึงปรารถนาตำแหน่งนั้น และสร้างกุศลยิ่งขึ้น ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏได้แสนกัป และเคยเกิดเป็นพระราชธิดาร่วมกัน ๗ นาง ได้แก่ ๑) สมณี (เขมาเถรี) ๒) สมณคุตตา (อุบลวรรณาเถรี) ๓) ภิกขุนี (ปฏาจารา) ๔) ภิกขุทาสิกา (กุณฑลเกสีเถรี) ๕) ธัมมา (กิสาโคตมี) ๖) สุธัมมา (ธัมมทินนเถรี) และ ๗) สังฆทาสิกา (นางวิสาขามหาอุบาสิกา) ต่อมา ในพุทธุปบาทกาลนี้ ได้บังเกิดในตระกูลคนเข็ญใจ(บางแห่งว่า เป็นตระกูลเก่าแก่ และในกิสาโคตมีเถรีอปทานเล่าว่าท่านเกิดในตระกูลเศรษฐีแล้วตกต่ำลงจนกลายเป็นคนเข็ญใจ) ในกรุงสาวัตถี มีชื่อว่า โคตมี

เพราะมีรูปร่างผอมเขาจึงเรียกว่า กิสาโคตมี เมื่อเป็นสาวรุ่นได้ไปเป็นสะใภ้ของเศรษฐีในกรุงสาวัตถี ต่อมา นางตั้งครรภ์แล้วคลอดบุตรคนหนึ่ง บุตรนั้นตายในวัยที่เดินได้ นางได้อุ้มบุตรเที่ยวหาคนรักษา ครั้นได้พบพระพุทธเจ้า พระองค์ได้แนะนำให้นางไปหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากบ้านที่ไม่เคยมีคนตาย เพื่อนำมาทำยารักษาบุตรของนาง นางดีใจได้อุ้มศพบุตรไปเที่ยวขอเมล็ดพันธุ์ผักกาด แต่ก็ไม่สามารถหาได้จากบ้านที่ไม่เคยมีคนตาย จึงคิดได้ว่ามีคนตายมากกว่าคนเป็น นางทิ้งศพบุตรไว้ที่ป่าช้าแล้วได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังธรรมแล้วได้บรรลุโสดาปัตติผล ออกบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา วันหนึ่ง นางเห็นประทีปในโรงพระอุโบสถลุกโพลงขึ้นแล้วหรี่ลงได้ถือเป็นอารมณ์ว่า สัตว์ทั้งหลายก็เกิดขึ้นและดับไปดังเปลวประทีป ผู้ถึงพระนิพพานจึงจะไม่ปรากฏอย่างนั้น ขณะนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมแก่นาง นางจึงบรรลุเป็นพระอรหันต์. ดู กิสาโคตมีวัตถุ (อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๖/๓๑) ชื่อกิสาโคตมี นี้ พ้องกับชื่อของธิดา(ขัตติยกัญญา)ของพระเจ้าอาของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ตรัสภาษิตแก่พระสิทธัตถะในตอนเย็นของคืนที่จะเสด็จออกผนวชว่า “บุรุษเช่นนี้เป็นบุตรของมารดาใด มารดานั้นเป็นผู้ดับได้แล้วแน่ บุรุษเช่นนี้ปีนบุตรของบิดาใด บิดานั้นเป็นผู้ดับได้แล้วแน่ บุรุษเช่นนี้เป็นสามีของภรรยาใด ภรรยานั้น เป็นผู้ดับได้แล้วแน่” หลักจากเจ้าชายสิทธัตถะสดับแล้วทรงพระดำริว่า พระองค์ได้ยินนิพพุตบท(บทว่าด้วยความดับหรือนิพพาน) จากพระนาง จึงประทานสร้อยมุกดาจากพระศอมีค่าประมาณหนึ่งแสนแก่พระนางกิสาโคตมีนั้น

กิสาโคตมีวัตถุ : ๑. เรื่องนางกิสาโคตมี ในสหัสสวรรค ธรรมบท มีเนื้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่นางกิสาโคตมี ดังนี้ “ผู้เห็นทางอมตะ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นทางอมตะ ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี” พระธรรมเทศนาในเรื่องนี้ ทำให้กิสาโคตมีภิกษุณีเป็นพระอรหันต์;

๒. เรื่องนางกิสาโคตมี ในมัคควรรค ธรรมบท มีเนื้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่นางกิสาโคตมี ดังนี้ “นรชนผู้มัวเมาในบุตรและปศุสัตว์ มีใจเกี่ยวข้องในอารมณ์ต่าง ๆ ย่อมถูกมฤตยูคร่าไป เหมือนชาวบ้านผู้หลับไหลถูกห้วงน้ำพัดพาไป ฉะนั้น” พระธรรมเทศนานี้เป็นเหตุให้นางกิสาโคตมีบรรลุเป็นพระโสดาบัน แล้วทูลขอบวชเป็นภิกษุณี;

๓. เรื่องนางกิสาโคตมี ในพราหมณวรรค ธรรมบท มีเนื้อเรื่องว่า พระผู้มีพระภาคทรงปรารภนางกิสาโคตมีจึงตรัสพระคาถานี้แก่ท้าวสักกะจอมเทพ ดังนี้ “ผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุล ซูบผอม มีเส้นเอ็นปรากฏทั่วร่าง เพ่งพินิจอยู่ในป่าผู้เดียว เราเรียกว่าพราหมณ์” เหตุการณ์ในเรื่องนี้ เป็นเรื่องที่นางกิสาโคตมีเถรี (ซึ่งบวชเป็นภิกษุณีและ

เป็นพระอรหันต์ได้รับเอตทัคคะแล้ว) ได้เหาะไปทางอากาศเพื่อเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เขาคิชฌกูฏ เมื่อนางเห็นท้าวสักกะประทับอยู่ในสำนักของพระพุทธเจ้าจึงถวายอภิวาทแล้วเหาะกลับ ท้าวสักกะได้ทูลถามชื่อของนางกับพระพุทธเจ้า พระองค์จึงตรัสคาถาในเรื่องนี้ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๔/๖๖,๒๕/๒๘๗/๑๒๒,๒๕/๓๙๕/๑๕๗)

กีฏาคิริสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในกีฏาคีรีนิคม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ที่ กีฏาคีรีนิคม แคว้นกาสี โดยทรงปรารภพระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะที่ไม่ยอมปฏิบัติตามพระโอวาทเรื่องการฉันอาหารในเวลากลางคืน มีเนื้อความย่อว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่กีฏาคีรีนิคมได้ตรัสสรรเสริญคุณของการไม่ฉันอาหารในเวลากลางคืนให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ทำให้มีอาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า ทำให้มีพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ แล้วทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติตามด้วย ปรากฏว่ามีภิกษุ ๒ รูป คือ พระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะไม่ยอมปฏิบัติตาม โดยอ้างว่า พวกตนฉันทั้งในเวลาเย็น เวลาเช้า และเวลาวิกาล (หลังเที่ยง) ก็รู้สึกมีอาพาธน้อยเช่นกัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสถาม ครั้นทราบว่าเป็นจริงแล้ว จึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พระองค์สอนว่า การที่บุคคลเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งทำให้อกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญใช่หรือไม่ เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าไม่ใช่ จึงตรัสถามว่า พระองค์สอนว่า ขณะเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา อกุศลธรรมของบุคคลบางคนเจริญ กุศลธรรมเสื่อม แต่อกุศลธรรมของบุคคลบางคนเสื่อม กุศลธรรมเจริญ ใช่หรือไม่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าใช่ จึงตรัสรับรองและทรงอธิบายอย่างละเอียดแล้วทรงแสดง

อริยบุคคล ๗ จำพวก คือ (๑) ท่านผู้เป็นอุภโตภาควิมุต (๒) ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต (๓) ท่านผู้เป็นกายสักขี (๔) ท่านผู้เป็นทิฏฐิปัตตะ (๕) ท่านผู้เป็นสัทธาวิมุต (๖) ท่านผู้เป็นธัมมานุสารี ๗) ท่านผู้เป็นสัทธานุสารี ทรงสรุปว่า จำพวกที่ ๑-๒ ไม่ต้องทำกิจด้วยความไม่ประมาท จำพวกที่ ๓-๗ ต้องทำกิจด้วยความไม่ประมาท จากนั้นทรงแสดงการบรรลุอรหัตตผลว่า มิใช่บรรลุได้ด้วยขั้นเดียว แต่ต้องบำเพ็ญสิกขาโดยลำดับ บำเพ็ญกิริยาโดยลำดับ และบำเพ็ญปฏิปทาโดยลำดับ จึงจะบรรลุได้ แล้วทรงอธิบายสัจจะ ๔ จากนั้นตรัสสอนให้ภิกษุยึดหลักศรัทธาว่า พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดา ตนเป็นสาวก ควรปฏิบัติตามคำสั่งสอนด้วยความเพียรอย่างสูงสุดคือ ตั้งใจว่า ‘แม้หนัง เอ็น กระดูก เนื้อและเลือด จะเหือดแห้งไป ถ้ายังไม่บรรลุอรหัตตผลก็จักไม่ลุกขึ้น’ ทรงสรุปว่า สาวกผู้มีศรัทธาเมื่อ

SAMPLE

ปฏิบัติตามที่ทรงแนะนำจะได้รับผล ๒ อย่าง คือ อรหัตตผล หรืออนาคามิผล (ม. ม. (ไทย) ๑๓/๑๗๔/๒๐๑)

กีฏาคิรี, ชนบท, นิคม :ชื่อชนบทหรือนิคมแห่งหนึ่ง ในแคว้นกาสี เป็นถิ่นที่อยู่ประจำของภิกษุชื่ออัสสชิและภิกษุชื่อปุนัพพสุกะ(ในกลุ่มพระฉัพพัคคีย์) ซึ่งเป็นผู้ก่อให้เกิดสิกขาบทหลายสิกขาบท เช่น กุลทูสกสิกขาบท วิ. มหา.๑/๔๓๑/๔๕๙, ๑/๔๓๑/๔๖๐, ๑/๔๓๑/๔๖๑, ๑/๔๓๑/๔๖๒, ๑/๔๓๒/๔๕๙,วิ.จู.(ไทย)๗/๓๒๒/๑๔๓, วิ.จู.๖/๒๑/๓๙,๖/๒๒/๔๐,วิ.จู.(ไทย)๗/๓๒๓/๑๔๕, วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๙/๑๖๕, (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๗๔/๒๐๑)

กีบเท้า : กีบเท้าม้า ในบทพรรณนามหารถวิมาน ซึ่งว่าด้วยวิมานที่รถทิพย์คันใหญ่เป็นพาหนะเกิดขึ้นแก่คนเลี้ยงโค เช่น เสียงรถ เสียงเครื่องประดับทั้งหลาย เสียงกีบเท้าม้า เสียงม้าเสียดสีกัน และเสียงเทพผู้บันเทิงดังไพเราะ คล้ายดนตรีของคนธรรพ์ในสวนจิตรลดา(ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๔/๑๒๗)

กีบเท้าม้า : เล็บเท้าม้า, คำว่า กีบ หมายถึงเล็บ มีปรากฏในสัตว์บางชนิดในพวกกินหญ้าอย่างม้า วัว ควาย ในวิมานวัตถุ กล่าวถึง เสียงรถ เสียงเครื่องประดับทั้งหลาย เสียงกีบเท้าม้า เสียงม้าเสียดสีกัน และเสียงเทพผู้บันเทิงดังไพเราะคล้ายดนตรีของคนธรรพ์ในสวนจิตรลดา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๒๔/๑๒๗)

กีบเท้าอูฐ : ข้ออุปมากับลักษณะของอวัยวะคือสะโพกที่ลีบ ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา เช่น กายก็ซูบผอมมาก อวัยวะน้อยใหญ่ ของเราจึงเป็นเหมือนเถาวัลย์ที่มีข้อมากหรือเถาวัลย์ที่มีข้อดำ เนื้อสะโพกก็ลีบเหมือนกีบเท้าอูฐ กระดูกสันหลังก็ผุดเป็นหนามเหมือนเถาวัลย์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๐/๔๑๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๔/๔๐๔)

กีสวัจฉดาบส : ชื่อดาบสหรือฤาษีในสรภังคชาดก เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นโชติปาลมาณพเป็นนักแม่นธนู ต่อมา ออกบวชมีชื่อว่า สรภังคดาบส มีอันเตวาสิกผู้ใหญ่ ๗ ท่าน คือ สาลิสสระ ๑ เมณฑิสสระ ๑ ปัพพตะ ๑ กาลเทวละ ๑ กีสวัจฉะ ๑ อนุสิสสะ ๑ นารทะ ๑ ต่อมา โชติปาลดาบสหรือสรภังคดาบส ได้สั่งให้ศิษย์แยกย้ายกันไปฝ่ายกีสวัจฉดาบสได้ไปอาศัยอยู่กับเสนาบดี ในพระราชอุทยาน ณ กุมภวตีนคร แว่นแคว้นของพระเจ้าทัณฑกี ต่อมาถูกพระเจ้าทัณฑกีลงโทษ เป็นเหตุให้พระเจ้าทัณฑกีได้รับโทษไปเกิดในนรก ในพุทธุปบาทกาลนี้ กีสวัจฉดาบสได้มาเกิดเป็นโกลิตมาณพหรือพระมหาโมคคัลลานะ (ขุ.ชา (ไทย) ๒๗/๗๐/๖๐๖,๒๗/๙๐/๖๑๐,๒๗/๙๔/๖๑๑

กีสวัจฉฤษี : ดู กีสวัจฉดาบส (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๕/๔๙,๒๘/๔๓๔/๒๔๘)

SAMPLE

กีสาโคตมี, พระมเหสี : พระมเหสีของเจ้าชายปุสสะ(ซึ่งต่อมาคือพระปุสสพุทธเจ้า) ในปุสสพุทธวงศ์เล่าว่า ในมัณฑกัปพระปุสสพุทธเจ้าเป็นโอรสของพระเจ้าชัยเสนกับพระนางสิริมาเทวี ในกรุงกาสิกะ มีพระมเหสีพระนามว่ากีสาโคตมี มีพระโอรสพระนามว่าอนูปมะ พระองค์เคยทรงพยากรณ์พระเจ้าวิชิตะว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖/๖๘๓)

กีสาโคตมีเถริยาปทาน : ประวัติของพระกีสาโคตมีเถรี ดูกิสาโคตมี, ภิกษุณี (ขุ.อป (ไทย) ๓๓/๕๕/๔๖๓)

กีสาโคตมีเถรีคาถา : คาถาของพระกีสาโคตมีเถรี ในขุททกนิกาย เถรีคาถา กล่าวสรรเสริญการคบกัลยาณมิตร การคบสัตบุรุษว่าเป็นเหตุให้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ กล่าวถึงภาษิตของนางยักษิณีเกี่ยวกับโทษของความเป็นสตรี และกล่าวถึงคาถาของพระปฏาจาราเถรี ดู กิสาโคตมี, ภิกษุณี (ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๑๓/๕๙๐)

กีสาโคตมีภิกษุณี,พระเถรี : ดู กีสาโคตมี, ภิกษุณี และกีสาโคตมีสูตร (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๓/๒๑๙,ขุ.อป. (ไทย)๓๓/๖๒/๔๖๓)

กีสาโคตมีสูตร : พระสูตรว่าด้วยกีสาโคตมีภิกษุณี มีเนื้อความย่อว่า กีสาโคตมีภิกษุณีเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถี มารประสงค์จะให้กีสาโคตมีภิกษุณีกลัวจึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า บุตรท่านตายแล้ว มาอยู่กลางป่าคนเดียว เหมือนคนที่ร้องไห้อยู่โดดเดี่ยว กำลังแสวงหาบุรุษหรืออย่างไร” กีสาโคตมีภิกษุณีทราบว่าเป็นมารจึงกล่าวคาถาตอบไปว่า บุตรเราตายมานานแล้ว บุรุษทั้งหลายก็มีความตายนี้เป็นที่สุดเหมือนกัน เราไม่เศร้าโศก ไม่ร้องไห้ ไม่กลัวความตายนั้นหรอก ท่านผู้มีอายุ เรากำจัดความเพลิดเพลินในสิ่งทั้งปวง ทำลายความมืดชนะกองทัพมัจจุแล้วอยู่อย่างไม่มีอาสวะ มารทราบว่าท่านรู้ตัว จึงหายไป, ประวัติของกีสาโคตมีภิกษุณี ดู กีสาโคตมี ภิกษุณี ,(สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๔/๒๑๙)

กีสาโคตมีอุบาสิกา : กีสาโคตมีอุบาสิกา เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระติสสพุทธเจ้า (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/ ๒๓/๖๗๙)

กีฬาซักป่าน : กีฬาชนิดหนึ่ง นิยมใช้เป็นอุปมาในการต่อสู้ด้วยการโต้วาทะ เช่น ข้าพเจ้าจักเล่นงานพระสมณโคดมเหมือนนักกีฬาเล่นกีฬาซักป่าน ให้เป็นเหมือนช้างที่มีวัยล่วง ๖๐ ปี ลงสู่สระโบกขรณีที่มีน้ำลึกแล้วเล่นกีฬาซักป่านฉะนั้น (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๕๔/๓๙๐,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๙/๕๗)

กึ่งกหาปณะ : มาตราวัดรูปิยะหรือเงินครึ่งหนึ่งของกหาปณะ เช่น พวกท่านจงถวายรูปิยะแก่สงฆ์หนึ่งกหาปณะบ้าง กึ่งกหาปณะบ้าง หนึ่งบาทบ้าง หนึ่งมาสกบ้าง สงฆ์มีธุระที่ต้องทำด้วยบริขาร (วิ.ม. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๔, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๖/๑๐๐)

SAMPLE

กึ่งเดือน : ครึ่งเดือน, ๑๕ วัน, ปักษ์, หมายถึงกึ่งของเดือนจันทรคติ คือ เดือนหนึ่งมี ๒ ปักษ์ ข้างขึ้นเรียก สุกกปักษ์ ฝ่ายขาว หมายเอาแสงเดือนสว่าง ข้างแรมเรียก กาฬปักษ์ ฝ่ายดำ หมายเอาเดือนมืด ดังคำในอนุปทสูตรว่า เพียงกึ่งเดือน สารีบุตรก็เห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทได้,ในอังคุตตรนิกาย เสกขสูตร ปฐมสิกขาสูตรกล่าวถึง สิกขาบท ๑๕๐ ถ้วนนี้มาถึงวาระที่จะยกขึ้นแสดงเป็นข้อ ๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือน,ในวิภัตติสูตร พระสารีบุตรเถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราอุปสมบทได้กึ่งเดือนได้ทำให้แจ้งซึ่งอัตถปฏิสัมภิทา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๙/๓๕๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๓/๑๑๑, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๒)

กุกกุจจนิวรณ์ : นิวรณ์คือความรำคาญใจ,ความสำคัญว่าควรในสิ่งที่ไม่ควร, ไม่ควรในสิ่งที่ควร มีโทษในสิ่งที่ไม่มีโทษ ไม่มีโทษในสิ่งที่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ภาวะที่รำคาญ ความเดือดร้อนใจ ความยุ่งใจที่มีลักษณะเช่นว่านี้ (อภิ. ป. (ไทย)๔๑/๑/๓๙๐)

กุกกุจจะ : ความรำคาญใจ ความเดือดร้อนใจ ดูกุกกุจจนิวรณ์ (องฺ ทุก.๒๐/๓๓/๑๘๖,องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๖๖/๕๘๕,อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๖/๒๙๗,อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๕๒/๓๙๙,๓๕/๕๕๖/๔๐๐)

กุกกุชาดก : ชาดกว่าด้วยมาตราวัดศอก มีเนื้อความย่อว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต หาวิธีถวายโอวาทแด่พระราชาผู้ถึงอคติ โดยอุปมาด้วยช่อฟ้าต้องมีกลอนรองรับจึงอยู่ได้ พระราชาถ้าไม่บำรุงมิตร อำมาตย์ สมณพราหมณ์ ทหาร และคหบดีก็อยู่ไม่ได้ พระราชาผู้ทรงพระปรีชา ย่อมไม่ทรงบีบคั้นชาวบ้าน รวบรวมพระราชทรัพย์ ปฏิบัติพระราชภารกิจตามทำนองคลองธรรม ทรงทำแต่ความเจริญ ไม่ทรงเบียดเบียนผู้อื่นเหมือนคนปอกเปลือกผลไม้เป็น ในการวินิจฉัยคดี พระราชาผู้สะอาดไม่ทรงรีบเร่งเกินไป มุ่งการงานบริสุทธิ์ ปราศจากบาป กรรมกิเลสก็ไม่อาจแปดเปื้อน เหมือนดอกบัวเกิดแต่ตม แต่เปือกตม ฝุ่นละออง และน้ำ กลับไม่ติดดอกบัว ฉะนั้น (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑/๒๕๕)

กุกกุฏชาดก : ชาดกว่าด้วยไก่ มีเนื้อความย่อว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกข เทวดา ได้เห็นเหตุที่ไก่กล่าวเยาะเย้ยนายพรานที่มาลวงดักไก่ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๗/๙๕); ว่าด้วยไกโพธิสัตว์ มีเนื้อความย่อว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาไก่ป่า มีไก่ป่าหลายร้อยเป็นบริวาร ถูกนางแมวมาล่อลวงกินบริวารเสียหมด แต่ไม่สามารถล่อลวงพระโพธิสัตว์ได้ พระโพธิสัตว์รู้ทันจึงเอาตัวรอดได้ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๗/๒๓๘) ; ว่าด้วยพญาไก่ มีเนื้อความย่อว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาไก่ ได้

SAMPLE

แสดงเหตุที่ตนไม่ยอมเป็นมิตรกับพญาเหยี่ยวว่า ไม่ควรไว้วางใจคนทำชั่ว (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๔/๓๔๐)

กุกกุฏบุรี : เมืองซึ่งตั้งอยู่ข้างภูเขาหิมพานต์ เมืองเกิดของพระมหากัปปินเถระ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๘๔/๒๔๙)

กุกกุฏมิตตเนสาทวัตถุ : เรื่องนายพรานเนื้อชื่อกุกกุฏมิตร มีเนื้อความย่อว่า ธิดาเศรษฐีในกรุงราชคฤห์เป็นพระโสดาบันเกิดความรักในนายพรานเนื้อชื่อกุกกุฏมิตร จึงได้หนีออกจากบ้านไปอยู่ร่วมกับนายพรานเนื้อนั้น ต่อมา พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดนายพรานเนื้อทำให้เขาบรรลุเป็นพระโสดาบันพร้อมทั้งบุตรและสะใภ้รวม ๑๕ คน ต่อมา ภิกษุทั้งหลายเกิดความสงสัยว่า ธิดาเศรษฐีซึ่งเป็นพระโสดาบันตั้งแต่เป็นกุมาริกา เมื่อมาอยู่ร่วมกับนายพราน ต้องคอยปรนนิบัติรับใช้นายพราน ด้วยการยื่นธนู ลูกศร หอก หลาย และตายอันเป็นอาวุธเพื่อล่าสัตว์ให้แก่นายพรานผู้เป็นสามี พรานสามีได้นำอาวุธเหล่านั้นไปทำปาณาติบาต พระโสดาบันยังทำปาณาติบาตอยู่อีกหรือ พระพุทธเจ้าจึงตรัสอธิบายว่า พระโสดาบันย่อมไม่ทำปาณาติบาต แต่นางได้ทำอย่างนั้น ด้วยคิดว่าจักทำตามคำสามี จิตของนางไม่มีเลยว่า สามีนั้นจงถือเอาเครื่องประหารนี้ไปทำปาณาติบาต เมื่อแผลในฝ่ามือไม่มี ยาพิษนั้นก็ไม่อาจจะให้โทษแก่ผู้ถือยาพิษได้ ฉันใด ชื่อว่าบาปย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ทำบาป แม้นำเครื่องประหารทั้งหลายมีธนูเป็นต้นส่งให้ เพราะไม่มีอกุศลเจตนา แล้วตรัสพระคาถาในเชิงอุปมาโวหารว่า “หากที่ฝ่ามือไม่มีแผล บุคคลก็ใช้ฝ่ามือนำยาพิษไปได้ เพราะยาพิษจะไม่ซึมเข้าไปยังฝ่ามือที่ไม่มีแผล เหมือนบาปไม่มีแก่ผู้ไม่ทำบาป ฉะนั้น” (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๔/๗๐)

กุกกุฏสูกรสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร มีเนื้อความว่า พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับไก่และสุกรมีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับไก่และสุกรมีจำนวนมากกว่า (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๕๙/๖๔๙)

กุกกุฏะ, นก : อดีตชาติของพระกุมุททายกเถระผู้เคยเกิดเป็นนกชื่อกุกกุฏะ เป็นสัตว์มีศีล สมบูรณ์ด้วยวัตร ฉลาดในบุญและมิใช่บุญอาศัยอยู่ใกล้สระแห่งหนึ่ง แถบภูเขาหิมพานต์ ได้ถวายดอกโกมุทแด่พระปทุมุตรพุทธเจ้า ทำให้ไม่รู้จักทุคติเลย ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ แล้วได้บรรลุคุณวิเศษ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๒/๓๒๖)

กุกกุฏะ, ภูเขา : ชื่อของภูเขาลูกหนึ่ง อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีพระปัจเจกพุทธะ ๗ พระองค์อาศัยอยู่ที่เชิงภูเขานั้น พระกทัมพปุปผิยเถระได้ถวายดอกกระทุ่มแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ทำให้ไปเกิดในสุคติ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ และได้บรรลุคุณวิเศษ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๐/๓๒๒)

SAMPLE

กุกกุฏัณฑชาทิกาวัตถุ : เรื่องกุมาริกากินไข่ไก่ มีเนื้อความย่อว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่นางยักษิณีและนางกุลธิดาซึ่งเคยผูกเวรกันมาหลายชาติ ตรัสพระภาษิตว่า "ผู้ใดปรารถนาสุขเพื่อตน ด้วยการก่อทุกข์ให้คนอื่น ผู้นั้นต้องเกี่ยวพันกับเวร ไม่พ้นจากเวรไปได้" (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๙๑/๑๒๓)

กุกกุฏาราม, อาราม : อารามที่ตั้งอยู่ในกรุงปาตลีบุตร เป็นที่อยู่ของพระเถระหลายรูป คือพระนีลวาสี พระสาณวาสี พระโคปกะ พระภคุ และพระผลิกสันทานะ และเป็นที่สนทนาธรรมหลายพระสูตร เช่น กุกกุฏารามสูตร (วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๖,๑๙/๑๘/๒๑,๒๒/๕๐/๘๒

กุกกุฏารามสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม (สูตรที่ ๑) มีเนื้อความย่อว่า พระ อานนท์กับท่านพระภัททะอยู่ที่กุกกุฏาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร พระภัททะได้ถามพระอานนท์เรื่องอพรหมจรรย์ว่าเป็นอย่างไร พระอานนท์ตอบว่า ได้แก่ มิจฉามรรค (ทางผิด) มีองค์ ๘ นี้แลเป็นอพรหมจรรย์ ได้แก่ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘/๒๑)

กุกกุฏารามสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม (สูตรที่ ๒) มีเนื้อความย่อว่า พระภัททะ ได้ถามพระอานนท์เรื่องพรหมจรรย์และที่สุดพรหมจรรย์คืออะไร พระอานนท์ตอบว่า พรหมจรรย์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ส่วนที่สุดพรหมจรรย์ ได้แก่ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะและโมหะ (นิพพาน)(สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙/๒๒)

กุกกุฏารามสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม (สูตรที่ ๓) มีเนื้อความย่อว่า พระภัททะได้ ถามพระอานนท์ว่า พรหมจรรย์ พรหมจารี และที่สุดแห่งพรหมจรรย์เป็นอย่างไร พระอานนท์ตอบว่า พรหมจรรย์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ บุคคลผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่าพรหมจารี ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐/๒๒)

กุกกุธะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า : พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งผู้เป็นบุญเขตในอดีตชาติของพระอุททาลทายกเถระ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๔/๔๑๓)

กุกกุรชาดก : ชาดกว่าด้วยสุนัขที่ถูกฆ่า มีเนื้อความย่อว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุนัข วันหนึ่ง พระราชาเสด็จพระราชอุทยาน ตอนเย็นพวกราชบุรุษจอดรถไว้ที่พระลานหลวง ฝนตกทำให้หนังและเชนาะรถเปียก สุนัขเลี้ยงในพระราชวังได้กัดหนังและเชนาะรถขาด พระราชาทรงกริ้วจึงรับสั่งให้ฆ่าสุนัขทุกตัวที่พบเห็น ยกเว้นสุนัขในพระราชวัง พระโพธิสัตว์ทราบเช่นนั้นเห็นว่าไม่เป็นธรรม เพราะพวกโจรยังปลอดภัย ขณะที่พวกที่ไม่ใช่โจรกลับได้รับความตาย จึงเขาไปเฝ้าพระราชาแล้ว

SAMPLE

แสดงธรรมถวายพระราชาผู้ทำสิ่งที่ไม่เป็นธรรมว่า“ พวกลูกสุนัขที่เขาเลี้ยงจนเจริญเติบโตแล้วในราชตระกูล เป็นสัตว์มีตระกูล สมบูรณ์ด้วยสีสันและกำลัง กลับไม่ถูกฆ่า พวกเราซิกลับถูกฆ่า นี้ชื่อว่าการฆ่าที่แปลก ชื่อว่าเป็นการฆ่าผู้ที่มีกำลังอ่อนแอ) (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒/๑๐)

กุกกุรวติกสูตร : พระสูตรว่าด้วยการประพฤติวัตรเลียนแบบสุนัข พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ นายปุณณะ บุตรของชาวโกลิยะผู้ประพฤติโควัตร และชีเปลือยชื่อเสนิยะผู้ประพฤติกุกกุรวัตร ขณะประทับอยู่ ณ นิคม ของชาวโกลิยะชื่อหลิททวสนะ แคว้นโกลิยะ เพื่อทรงตอบปัญหา มีเนื้อความย่อว่า นายปุณณะ บุตรของชาวโกลิยะผู้ประพฤติโควัตร และชีเปลือยชื่อเสนิยะผู้ประพฤติ กุกกุรวัตร เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า คติภพของพวกเขาจะเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสห้ามถึง ๓ ครั้ง ในที่สุดได้ตรัสตอบว่า ผู้บำเพ็ญ กุกกุรวัตร หลังจากตายไป จะไปเกิดเป็นสุนัข ถ้าเขามีความเห็น (ทิฏฐิ) ว่า ตนจักเป็นเทวดาหรือเทพเจ้า ด้วยการประพฤติกุกกุรวัตร ความเห็นนั้นเป็นความเห็นผิด มีผล ๒ อย่าง คือ (๑) เกิดในนรก (๒) เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ส่วนผู้บำเพ็ญโควัตร หลังจากตายไปก็จะไปเกิดเป็นโค ถ้ามีความเห็นผิดดังกล่าวมาแล้วก็จะมีผล ๒ อย่างเช่นกัน เมื่อเขาทั้งสองได้ฟังเช่นนั้น ถึงกับร้องไห้น้ำตานองหน้า จึงทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่จะทำให้ละโควัตรและกุกกุรวัตรนั้นได้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงกรรม ๔ ประการให้ฟัง คือ ๑) กรรมดำ มีวิบากดำ ๒) กรรมขาว มีวิบากขาว ๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว ๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม เมื่อทรงอธิบายกรรมทั้ง ๔ ประการนั้นโดยละเอียดจนจบ นายปุณณะ บุตรของชาวโกลิยะผู้ประพฤติโควัตร ได้แสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง จนตลอดชีวิต ส่วนชีเปลือยชื่อเสนิยะ ผู้ประพฤติกุกกุรวัตร ได้ออกบวชในพระพุทธศาสนาและได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๘/๗๕)

กุกกุรวัตร : วัตรเลียนแบบสุนัขหรือทำกิริยาอาการเหมือนสุนัขทุกอย่าง ธรรมชาติของสุนัข เมื่อนั่งใกล้ ๆ นาย จะเอาเท้าทั้งสองข้างตะกุยที่พื้นนั่งเห่าเสียงสุนัข ชีเปลือยชื่อเสนิยะได้ประพฤติกุกกุรวัตร พอเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วคิดว่าจักกระทำกิริยาเหมือนสุนัขครั้นกล่าวทักทายปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็เอาเท้าทั้งสองข้างตะกุยพื้น สลัดศีรษะทำเสียงภุภุ นั่งคู้มือและเท้าเหมือนสุนัขคุ้ยเขี่ยดุจสุนัข (ม.ม. (ไทย)๑๓/๗๘/๗๕)

SAMPLE

กุกกุระ, ภูเขา : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ เป็นที่อยู่ของพราหมณ์ผู้จบมนต์ (อดีตชาติของพระปุปผฬูปิยเถระ)กับศิษย์ ๑,๐๑๕ คน (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐/๒๗๗)

กุกกุลนรก : นรกที่มีเถ้าร้อนประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ภายในเต็มด้วยเปลวไฟและถ่านเพลิงขนาดเท่าเรือนยอด ตั้งอยู่รอบ ๆ คูถนรก ผู้ที่ตกลงในกุกกุลนรกนั้น จะเสวยทุกขเวทนากล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อนอยู่ในกุกกุลนรกนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๖๙/๓๑๖, ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๒๖๙/๑๗๑)

กุกกุฬสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน มีเนื้อหาย่อว่า รูปเป็นของร้อน เวทนาเป็นของร้อน สัญญาเป็นของร้อน สังขารเป็นของร้อน วิญญาณเป็นของร้อน ซึ่งพระอริยสาวกย่อมจะเบื่อหน่าย คลายกำหนัด จนกระทั่งจิตหลุดพ้น (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๓๖/๒๓๑)

กุกกุฬะ, ชื่อนรก : นรกที่มีเถ้าร้อน เป็นนรกที่พระเจ้าทัณฑกีผู้ลงโทษกีสวัจฉดาบส ได้ไปเกิดหมกไหม้อยู่ในนรกชั้นนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยถ่านเพลิงที่ปราศจากเปลวเพลิง ดู กุกกุลนรก (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๐/๖๐๖)

กุกุฏา, แม่น้ำ : แม่น้ำกุกุฏา มีน้ำใส รสจืด เย็นฉ่ำ สะอาด มีท่าขึ้นลงสะดวก น่ารื่นรมย์ แม่น้ำแห่งนี้อยู่ไม่ไกลจากที่ที่พระพุทธเจ้าประทับพักผ่อน ขณะเดินทางจากกรุงปาวาไปยังกรุงเวสาลี ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ทรงกระหายน้ำ รับสั่งให้พระอานนท์ไปนำน้ำมาถึง ๓ ครั้ง พระอานนท์พยายามกราบทูลให้พระองค์เสด็จไปยังแม่น้ำกุกุฏานี้ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๗)

กุญชร : ช้าง เช่น ขอท่านทั้งหลายจงพากเพียร บากบั่นขวนขวายในคำสอนของพระพุทธเจ้า กำจัดเสนาของพญามัจจุราชเสีย เหมือนกุญชรทำลายเรือนไม้อ้อ(ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๕๖/๓๘๐)

กุญชรวิมาน : วิมานที่มีช้างเป็นพาหนะ มีเนื้อความย่อว่า พระมหาโมคคัลลานะได้ถามถึงอานิสงส์ของการได้วิมานที่มีช้างเป็นพาหนะกับเทพธิดานางหนึ่ง นางตอบว่าเกิดจากผลทานคือการถวายอาสนะที่ปูด้วยผ้า และโรยดอกไม้ ดอกปทุมรอบอาสนะนั้น แก่พระเถระรูปหนึ่งผู้สมบูรณ์ด้วยคุณ (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๓๑/๖)

กุฏี : ที่อยู่ซึ่งโบกฉาบภายในหรือภายนอกหรือโบกฉาบทั้งภายในภายนอก ในพระวินัย ; ภิกษุผู้จะสร้างกุฏีที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง พึงสร้างให้ได้ขนาด ขนาดในการสร้างนั้น ดังนี้: ยาว ๑๒ คืบ กว้าง ๗ คืบ โดยคืบพระสุคต ต้องพาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ ถ้าภิกษุสร้างกุฏีด้วยการขอเอาเอง ในที่ที่มี

SAMPLE

อันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ ไม่พาภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงพื้นที่ให้ หรือสร้างให้เกินขนาด เป็นสังฆาทิเสส (เป็นสังฆาทิเสส ๒ กรณี คือ (๑) ไม่พาสงฆ์ไปแสดงพื้นที่ (๒) สร้างเกินขนาด เป็นทุกกฏ ๒ กรณี คือ (๑) ที่มีอันตราย (๒) ไม่มีบริเวณโดยรอบ) (วิ.มหา. (ไทย)๑/๓๔๙/๓๘๔, ๑/๓๕๓/๓๘๗, สำ.ส. (ไทย)๑๕/๒๕๖/๓๗๓,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑/๓๐๓,๒๖/๕๑/๓๒๒,๒๖/๓๒๖/๓๙๔)

กุฏีชั้นลอย : กุฏีที่สร้างไว้บนชั้นดาดฟ้า(เวหาสกุฏิ),กุฏีชั้นลอยสูงจนศีรษะบุรุษกลางคนไม่กระทบ, กุฏีมีพื้น ๒ ชั้นหรือ ๓ ชั้น แต่มิได้ปูพื้นชั้นบน รอดที่คานสูงพอพ้นศีรษะ; ภิกษุเอาเตียงซึ่งมิได้ใส่เดือยสลักเท้าเตียงวางพาด เมื่อนั่งอย่างแรง เท้าเตียงหลุดใส่ศีรษะภิกษุที่อยู่ชั้นล่างได้ ปรับอาบัติทุกกฏ (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๑/๓๐๗, วิ.อ.(บาลี) ๒/๑๒๙-๑๓๑/๓๐๙-๓๑๐)

กุฏีใบไม้ : เรือนใบไม้,เรือนทำด้วยใบไม้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๒๘/๓๖๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๒๗/๓๒๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๔/๔๒๑) กระท่อมสร้างขึ้นด้วยใบไม้, เรือนที่สร้างขึ้นด้วยใบไม้ดังคำว่าพราหมณ์เหล่านั้นจึงสร้างกระท่อมมุงด้วยใบไม้ไว้ในราวป่าแล้ว บำเพ็ญฌานอยู่ในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๒/๙๗) หมายถึงที่พักอาศัยของชฎิลผู้บูชาไฟที่สร้างขึ้นด้วยใบไม้หรือกุฏิใบไม้สำหรับพระภิกษุสามเณรอยู่, กระท่อมใบไม้ของนักบวช

กุฏีป่า : กระท่อมในป่า, เรือนทำขึ้นในป่า (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๖/๑๑๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๖/๑๕๓,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๓๒/๑๖๐,๑๘/๔๑๑/๔๗๓) อรรถกถากล่าวว่า กุฏิป่านี้ ก็ครั้นประเทศนั้นหนาวก็มีความหนาว เมื่อร้อน ก็มีความร้อนเท่านั้น เพราะเป็นประเทศตั้งอยู่ในที่โล่ง ภิกษาในโคจรคามก็ไม่ได้ตามความต้องการ แม้น้ำดื่มสำหรับผู้ดื่ม ก็หาได้ยากแม้ลมเหลือบสัตว์เลื้อยคลานก็เบียดเบียน (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๕๒/๙๖) เรือนสำหรับพระภิกษุสามเณรอยู่ปฏิบัติธรรม ณ บริเวณป่าใหญ่ ใกล้ภูเขา ในที่นี้หมายถึงกระท่อมป่าของนักบวช, เรือนที่พระภิกษุสามเณรอยู่สร้างขึ้นในป่า

กุฏีไม้อ้อ : กระท่อมไม้อ้อ, กระท่อมสร้างด้วยไม้อ้อ, (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๔/๑๘๐,๓๓/๑๐๐/๑๘๑) หมายความว่ากระท่อมที่ใช้ไม้อ้อเป็นโครงสร้าง มุงด้วยหญ้า ในที่นี้หมายถึงเรือนที่พระภิกษุอยู่ และผู้ถวายกุฏีไม้อ้อแก่พระภิกษุ ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็ได้เป็นราชา พระเจ้าจักรพรรดิ และทำให้บรรลุธรรมในที่สุด (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๒/๕๒๖)

กุฏีและมณฑป : คำว่า กุฏี หมายถึงกระท่อมของนักบวช,เรือนที่พระภิกษุและสามเณรอยู่,และคำว่ามณฑป หมายถึงเรือนยอดที่มีรูปสี่เหลี่ยม ในที่นี้หมายถึงที่อยู่ของพระโยคีผู้บำเพ็ญ

SAMPLE

เพียร สร้างขึ้นเรียงรายอย่างเป็นระเบียบ พร้อมด้วยสถานที่จงกรม (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๓๘/๔๓๒)

กุฏีหญ้า : เรือนหญ้า เรือนทำด้วยหญ้า (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๘/๕๑๑,๓๒/๘๓/๕๑๒,๓๒/๘๕/๕๑๒) อธิบายว่า กระท่อมสร้างขึ้นเป็นไม้ ๓ เส้า ทำด้วยหญ้า, เรือนที่สร้างขึ้นใช้ไม้เป็นโครงมุงบังด้วยหญ้า, หมายถึงที่พักอาศัยของชฎิลผู้บูชาไฟที่สร้างขึ้นด้วยหญ้าหรือกุฏิสำหรับพระภิกษุสามเณรอยู่,กระท่อมของนักบวช อธิบายว่าปราสาท แม้มี ๗ ชั้น มุ่งด้วยหญ้าและใบไม้ ก็เรียกว่ากระท่อมหญ้า (วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๓๖๔/๖๘) ในทางพระพุทธศาสนา ผู้ถวายกุฏีหญ้า ย่อมไปเกิดในสวรรค์ มีอานิสงส์มากมาย ดังคำว่า ความกลัว ความครั่นคร้าม หรือขนลุกชูชันย่อมไม่มีแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่รู้สึกสะดุ้งหวาดเสียวเลย ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หมาในและเสือดาว ทั้งหมดก็ละเว้นข้าพเจ้า นี้เป็นผลแห่งการถวายกุฏีหญ้า สัตว์เลื้อยคลาน ภูตผีปีศาจ งูกุมภัณฑ์ และผีเสื้อน้ำ แม้เหล่านั้นก็ละเว้นข้าพเจ้า ข้าพเจ้าระลึกไม่ได้ว่าได้เห็นความฝันอันชั่วช้า สติของข้าพเจ้าตั้งมั่นนี้เป็นผลแห่งการถวายกุฏีหญ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๓-๘๖/๕๑๒)

กุฎุมพี : คนมีทรัพย์, คนมั่งคั่ง, คนมั่งมี, พ่อเรือน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๖/๑๗๕,๒๖/๑๕๕/๑๙๒)

กุฏฐชปุปผิยเถราปทาน ๑ : ประวัติในอดีตชาติของพระกุฏฐชปุปผิยเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๓๔๗) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ใช้ดอกโมกมันบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะเพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๓ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/-/๒๒๕)

กุฏฐชปุปผิยเถราปทาน ๒ : ประวัติในอดีตชาติของพระกุฏฐชปุปผิยเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๗/๒๐๘) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายดอกอัญชันเขียวแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า (พระนามว่า สุทัสสนะ) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ

กุฏิ : กระท่อม, เรือน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๖๘/๕๖) กุฏีหรือเรือนที่พระภิกษุสามเณรอยู่อาศัย หมายถึงอาคารที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสามเณรเป็นคำเรียกเฉพาะทาง

พระพุทธศาสนา บางแห่งสร้างเป็นชั้นและมีหลายห้อง เรียกว่ากุฏิแถว ถ้าเป็นกุฏิที่ประทับของพระพุทธเจ้า เรียกว่า คันธกุฏี ที่ชื่อว่าคันธกุฏีเพราะอาบด้วยกลิ่นทิพย์ (อภิธานวรรณนา ข้อ ๒๑๑) และศาลาเรือนยอด พึงทราบว่าเป็นคันธกุฏี ที่สร้างไว้สำหรับเป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าในอารามที่อยู่กลางป่าใหญ่ ซึ่งมีทุก

SAMPLE

อย่างครบถ้วน มียอดตรงกลาง;พระคันธกุฎี ก็คือวิหารนั่นเอง (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๖๖/๖๔)

กุฏิกาสูตร : พระสูตรว่าด้วยกระท่อม (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙/๑๗) อธิบายสรุปได้ว่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่าท่านไม่มีกระท่อม ไม่มีรัง ไม่มีผู้สืบสกุล หลุดพ้นจากเครื่องผูกได้แล้วหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราไม่มีกระท่อมคือมารดา ไม่มีรังคือภรรยา ไม่มีผู้สืบสกุลคือบุตร เป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกคือตัณหาได้แล้ว

กุฏิทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกุฏิทายกเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๓/๔๒๑) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้สร้างบรรณศาลาถวายแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๓๘ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๑๖ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ

กุฏิทูสกชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องลิงประทุษร้ายรังนกขมิ้น (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๘๑/๑๗๓)อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกขมิ้น เห็นลิงนั่งตากฝนทนหนาวอยู่ใกล้รังของตนจึงติเตียนลิงซึ่งมีลักษณะเหมือนมนุษย์ทุกอย่างแต่ไม่มีปัญญาสร้างที่อยู่อาศัย ลิงยอมรับว่าไม่มีปัญญาที่บัณฑิตสรรเสริญว่าประเสริฐที่สุด นกขมิ้นจึงสอนลิงด้วยความปรารถนาดีว่า คนที่มีจิตไม่มั่นคง กลับกลอก และประทุษร้ายมิตร มีปกติไม่ยั่งยืนอยู่เป็นนิจ ย่อมหาความสุขไม่ได้ ขอให้ท่านจงสร้างปัญญา จงกลับตัวให้มีความสุขเสีย และจงสร้างกระท่อมป้องกันลมหนาวไว้เถิด ลิงโกรธที่นกขมิ้นตัวนิดเดียวยังบังอาจมาสอนมันได้มันจึงวิ่งตรงไปหมายจะขยี้นกขมิ้นให้แหลกคามือแต่นกขมิ้นคอยระวังตัวอยู่แล้วจึงรีบบินหลีกไป ลิงคว้าได้แต่รังจึงขยี้ทิ้งเสียหาชิ้นดีไม่ได้ (ขุ.ชา.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๔/๘๑-๘๔/๒๗๕-๒๗๙)

กุฏิธูปกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกุฏิธูปกเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗/๔๑๐) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเป็นคนอบกุฏีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะให้มีกลิ่นหอม เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป. อ.(บาลี) ๒/๑๗/๒๓๑)

กุฏิวิหารเถระ, พระ : ชื่อพระภิกษุผู้เป็นราชตระกูลชาววัชชี กรุงเวสาลี (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๖/๓๒๓) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านเมื่อเจริญวัย ในกรุงเวสาลี ได้ประสบภัยทั้ง ๓ อย่าง คือ ภัยเกิดแต่ฝนแล้ง ๑ ภัยเกิดแต่ความเจ็บไข้ ๑ ภัยเกิดแต่อมนุษย์ ๑ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จถึงเมืองเวสาลี ทำให้ภัยทุกอย่างสงบ และพอได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าเทวดาและมนุษย์จำนวนมากก็ได้บรรลุธรรม ในการแสดงธรรมของพระ

SAMPLE

ศาสดา ราชกุมารนี้ พร้อมราชกุมารอีก ๔ องค์ และราชกุมารแห่งเจ้าลิจฉวีผู้เป็นสหายกันองค์อื่นๆ เห็นพุทธานุภาพ ได้มีศรัทธา บรรพชาแล้ว ก็ศึกษาเล่าเรียนทำกิจที่สมณะพึงกระทำ ได้ขวนขวายวิปัสสนา ในเวลาเย็นเดินไปใกล้นา เมื่อฝนลงเม็ด เห็นกุฏีอันเกิดด้วยบุญของคนเฝ้านา จึงนั่งบนอาสนะที่ลาดด้วยหญ้า แล้วขวนขวายวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัต (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๕๓/๒๐๐-๒๐๒)

กุฏิวิหารีเถรคาถา : คาถาของพระกุฏิวิหารีเถระ,คาถาของพระเถระผู้อยู่ในกระท่อมบรรลุพระอรหัต (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๖/๓๒๓) อรรถกถาเล่าว่า ในอดีตชาติ ท่านเป็นชาวบ้านถวายหม้อน้ำเป็นทานแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระทางอากาศ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติ ในชาติสุดท้ายนี้ ท่านบวชแล้ว ทำบุรพกิจเสร็จแล้ว ขวนขวายวิปัสสนา ในเวลาเย็นเดินไปใกล้นา เมื่อฝนลงเม็ด เห็นกุฏีอันเกิดด้วยบุญของคนเฝ้านา จึงนั่งบนอาสนะที่ลาดด้วยหญ้า แล้วขวนขวายวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัต ดังคำที่คนเฝ้านาและพระกุฏิวิหารีเถระสนทนากันว่าดังนี้ (คนเฝ้านาถามว่า) ใครเล่านั่งอยู่ในกระท่อมพระกุฏิวิหารีเถระ(ตอบว่า) ภิกษุผู้ปราศจากราคะมีจิตมั่นคงดีแล้ว อยู่ในกระท่อม เข้าใจอย่างนี้เถิดโยม กระท่อมที่ท่านสร้างไว้แล้ว ไม่เปล่าประโยชน์เลย (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๕๖/๒๐๐-๒๐๒)

กุฏิวิหารีเถรคาถา (ทุติย) :คาถาของพระกุฏิวิหารีเถระ,คาถาของพระเถระผู้อยู่ในกระท่อมบรรลุพระอรหัต (องค์ที่ ๒) (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๗/๓๒๔) อรรถกถากล่าวว่า ในอดีตชาติ ท่านเป็นอุบาสกถวายพัดที่สานอย่างวิจิตรด้วยดอกอ้อแด่ พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ท่านบวชแล้วอยู่ในกุฏิเก่าหลังหนึ่ง ไม่คิดจะบำเพ็ญสมณธรรม คิดแต่จะก่อสร้างอย่างเดียวว่า กุฏิของเราเก่าแล้ว เราควรทำกุฏิหลังใหม่ เทวดาผู้ใคร่ประโยชน์ต่อท่าน กล่าวคาถานี้ที่มีความชวนให้สลดใจด้วยภาษาง่ายๆ แต่มีใจความลึกซึ้งว่า กุฏีนี้เป็นกุฏีเก่า ท่านปรารถนากุฏีใหม่หลังอื่นก็จงละความหวังในกุฏีใหม่เสีย ภิกษุ กุฏีใหม่นำทุกข์มาให้ ท่านฟังคำของเทวดาแล้วเกิดความสลดใจ เริ่มตั้งวิปัสสนา เพียรพยายามอยู่ ไม่นานนัก ก็บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๕๗/๒๐๓-๒๐๕)

กุเฏณฑุ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้รับใช้ ซึ่งมีมายา ของท้าวเวสสวัณ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๗/๒๖๕) อธิบายสรุปได้ว่า ยักษ์กุเฏณฑุนี้เป็น ๑ ในบรรดาผู้รับใช้ที่มีมายา ๘ ตนอันได้แก่ กุเฏณฑุ เวเฏณฑุ วิฏู วิฏูฏะ จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุฆัณฑุ และ นิฆัณฑุ ของท้าวกุเวร(ท้าวเวสสวัณ) อยู่ทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นหนึ่งในท้าวจตุมหาราชทั้ง ๔ อันได้แก่ ท้าวธตรฐอยู่ทางทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหกอยู่ทางทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์อยู่ทางทิศตะวันตกท้าวกุเวรอยู่ทางทิศเหนือ

SAMPLE

กุณฑกกุจฉิสินธวชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องลูกม้าสินธพยอดกตัญญู (ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๐/๑๒๒) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าม้ารู้ลักษณะม้าดีและไม่ดี ได้เห็นลูกม้าสินธพที่หญิงชราเลี้ยงดูอยู่รู้ว่าเป็นม้าดีจึงขอซื้อด้วยทรัพย์จำนวนมาก ลูกม้าเห็นว่าหญิงชราผู้เลี้ยงดูตนมาแต่เกิดได้ทรัพย์เพียงพอแล้วจึงยอมไปด้วย พระโพธิสัตว์ทดลองลูกม้าสินธพโดยการนำเอาอาหารเลวที่เป็นเดนให้กินแต่ม้าไม่กิน เพราะต้องการแสดงให้รู้ว่าตนเป็นม้าที่รู้ว่าสิ่งใดควรไม่ควร พระโพธิสัตว์เห็นว่าเป็นม้าดีจริงจึงนำไปถวายพระราชาทำให้ได้รับความดีความชอบได้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัตแม้พระเจ้าพรหมทัตก็ได้ราชสมบัติทั่วชมพูทวีป เพราะอาศัยม้าตัวนั้น (ขุ.ชา.ติก.อ.(บาลี) ๔/๑๐-๑๒/๑๗-๒๒)

กุณฑธานเถรคาถา : คาถาของพระกุณฑธานเถระ, คาถาของพระเถระผู้ชื่อว่ากุณฑธาน ดังที่ท่านกล่าวว่า ภิกษุพึงตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พึงละสังโยชน์เบื้องสูง ๕พึงเจริญอินทรีย์ ๕ ให้ยิ่งขึ้นไป ภิกษุผู้ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง ๕ ประการได้แล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้ามโอฆะได้แล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๕/๓๐๘)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ หมายถึงละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อันจะยังสัตว์ให้อุบัติและบังเกิดในอบาย ด้วยศาสตราคือด้วยมรรคทั้ง ๓ เบื้องต่ำ ดุจบุรุษตัดเชือกที่ผูกไว้ที่เท้าออกไปฉะนั้น คำว่า พึงละสังโยชน์เบื้องสูง ๕ หมายถึงพึงละหรือพึงตัดสังโยชน์เบื้องสูง ๕ อันเป็นเหตุให้เข้าถึงเทวโลกชั้นสูง ด้วยพระอรหัตมรรคดุจบุรุษตัดเชือกที่ผูกไว้ที่คอฉะนั้น คำว่า เจริญอินทรีย์ ๕ ให้ยิ่งขึ้นไป หมายถึงเจริญอินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้น เพื่อละสังโยชน์อันเป็นไปในส่วนเบื้องสูงเหล่านั้นให้ยิ่งขึ้นไป คือให้สูงกว่าการได้บรรลุพระอนาคามิมรรคได้แก่พึงเจริญด้วยสามารถแห่งการได้บรรลุมรรคอันสูงสุด คำว่า ภิกษุผู้ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง ๕ ประการได้แล้ว หมายถึงผู้ก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง ๕ ประการได้แล้วด้วยการก้าวล่วงละเครื่องข้องคือราคะโทสะโมหะมานะและทิฏฐิ ๕ อย่างได้ คำว่า ข้ามโอฆะได้แล้ว หมายถึงทำลายกิเลสได้โดยประการทั้งปวง และเพราะข้ามโอฆะคือกามโอฆะคือภพ โอฆะคือทิฏฐิ และโอฆะคืออวิชชาแล้วตั้งอยู่ในพระนิพพานอันเป็นฝั่งของกิเลสเหล่านั้น (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๕/๑๐๐)

กุณฑธานเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกุณฑธานเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๑๕๐) อธิบายสรุปได้ว่าในอดีตชาติกัป๑๐๐,๐๐๐ ท่านมีจิตเลื่อมใสได้ถวายกล้วยหวีใหญ่แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๑๑ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๔ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/-/๕๗/๖๓)

SAMPLE

กุณฑธานะ, พระ, ภิกษุ : พระเถระผู้เป็นมหาสาวกองค์หนึ่ง (อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๑๑/๒๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐/๑๕๑) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านเป็นบุตรพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี วันเด็กชื่อว่าธานมานพ เรียนจบไตรเพทตามลัทธิพราหมณ์ ต่อมา เมื่อสูงอายุแล้ว ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใส จึงบวชในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่นั้นมา ก็มีรูปหญิงคนหนึ่งติดตามตัว เมื่อท่านเข้าบ้านก็เข้าบ้านพร้อมกับท่าน เมื่อออกก็ออกด้วย เมื่อเข้าวิหารก็เข้าวิหารด้วย เมื่อยืนอยู่ก็ยืนอยู่ด้วย ท่านไม่เห็นนาง เรื่องนี้เป็นกรรมเก่าของท่านที่สมัยเกิดเป็นภุมมเทวดาแล้วทำให้พระเถระสองรูปเกิดความเข้าใจผิดโดยการแปลงร่างเป็นหญิง คล้ายกับว่าได้เสพสมกับพระภิกษุอีกรูปหนึ่งซึ่งเข้าไปล้างมือ ทำให้ภิกษุที่ยืนรอเห็นเหตุการณ์แล้วเข้าใจผิด แม้ภายหลังภิกษุรูปนั้นก็จะรู้ความจริง โดยภุมมเทวดาเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้ฟัง แต่ภุมมเทวดาองค์นั้นก็ไม่พ้นอบายภูมิ เมื่อมาเกิดในชาตินี้ แม้บวชแล้ว ด้วยกรรมเก่าที่มีอยู่ นางจึงปรากฏแก่คนเหล่าอื่น สตรีทั้งหลาย เมื่อถวายข้าวยาคู ถวายภิกษาในบ้าน ก็จะพากันพูดว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าวยาคูกระบวยหนึ่งนี้สำหรับท่านอีกกระบวยหนึ่งสำหรับหญิงผู้เป็นสหายของเราทั้งหลายคนนี้ แล้วทำการเย้ยหยัน เป็นความลำบากอย่างยิ่งแก่ท่าน ท่านไม่สบายใจจึงด่าโต้ตอบด้วยความเร่าร้อนใจ ภิกษุและสามเณรทั้งหลายก็พากันล้อมล้อมท่านผู้ไปสู่วิหารพูดเยาะเย้ยว่า พระธานมีเหี้ย(สัตว์ที่เดือดร้อน) เกิดขึ้นแล้ว ต่อมาจึงเกิดมีนามเพิ่มว่า กุณฑธาน ท่านมีรูปปรากฏเช่นนี้ตลอดเวลาจนกระทั่งได้บรรลุพระอรหัต รูปนั้นจึงหายไป ท่านได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่าเป็นเอตทัคคะในการถือเอาสลากเป็นปฐม(ผู้จับสลากได้ก่อน);โกณฑธานะก็ว่า (อง.เอกก.อ.(บาลี) ๑, ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒, ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/-/๕๗-๑๖๓)

กุณฑปูวชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องเทวดากินพลีกรรมที่ทำจากรำข้าว(ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๑๐๙/๔๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดาบอกให้คนยากจนทำพลีกรรมด้วยสิ่งของที่เขามีอยู่ว่า คนบริโภคอย่างไร เทวดาของเขาก็บริโภคอย่างนั้น ท่านจงนำขนมที่ทำจากรำข้าวมา อย่าให้ส่วนของข้าพเจ้าเสียหายเลยเมื่อเขาทำตาม ท่านก็ได้รับเครื่องพลีกรรมจึงบอกขุมทรัพย์ให้แก่เขา (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๑๐๙/๒๔๔-๒๔๖)

กุณฑล : ตุ้มหู, ต่างหู, เครื่องประดับหู (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗/๔๕,๑๓/๓๐๒/๓๖๐) มีอธิบายว่าที่ชื่อว่ากุณฑล เพราะเป็นเครื่องประดับหูที่เสียดสี ทำให้ร้อน (อภิธาน.ข้อ ๒๘๔)

กุณฑลเกสี, พระเถรี : พระมหาสาวิกาองค์หนึ่ง(อง.เอกก.๒๐/๒๔๓/๓๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘/๔๕๗) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านเป็นธิดาของเศรษฐีในพระนครราชคฤห์ เคยเป็นภรรยาของโจรผู้เป็นนักโทษประหารชีวิต โจรคิดจะฆ่านางเพื่อเอาทรัพย์สมบัติ แต่นางใช้ปัญญา

คิดแก้ไขกำจัดโจรได้แล้วบวชในสำนักนิครนถ์ ต่อ มาได้พบกับพระสารีบุตรได้ถาม-ตอบปัญหากันจนนางมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ต่อมาได้ฟังพระธรรมเทศนาที่พระศาสดาทรงแสดงได้สำเร็จพระอรหัตแล้วบวชในสำนักภิกษุณีได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางขิปปาภิญญาคือตรัสรู้ฉับพลัน (องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๒๔๓/๓๒๔-๓๓๐)

กุณฑลเกสีเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกุณฑลเกสีเถรี (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๔๕๖) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นธิดาเศรษฐีในกรุงหงสวดีได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ เกิดความเลื่อมใสศรัทธา และเห็นพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งนางภิกษุณีรูปหนึ่งผู้มีปัญญาในตำแหน่งผู้ตรัสรู้เร็ว ท่านจึงถวายทานและปรารถนาตำแหน่งนั้น เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านจุติจากชาตินั้นแล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์เป็นลำดับชั้นขึ้นไปและได้มาเกิดในมนุษย์อีกหลายชาติในภัทรกัปนี้ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ท่านเกิดเป็นพระราชธิดาองค์ที่ ๔ ของพระเจ้ากาสี ได้ประพฤติพรหมจรรย์ในขณะที่ยังเป็นพระกุมารี พร้อมกับพระพี่นางและพระน้องนาง ๗ องค์ (เหมือนอปทานที่ ๘ วรรค ๒) ต่อมาท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่อีกหลายชาติในชาติสุดท้ายนี้ ท่านเกิดเป็นธิดาเศรษฐีกรุงราชคฤห์ไปหลงรักโจรที่มีโทษประหาร ท่านได้นำทรัพย์ไถ่ตัวมาเป็นสามี แต่โจรมีนิสัยไม่ซื่อคิดจะฆ่าท่านเพื่อหวังทรัพย์ แต่ด้วยปัญญาของหญิง ท่านจึงเอาตัวรอดมาได้ ต่อมาท่านได้ไปบวชในสำนักปริพาชก เรียนลัทธิวิธีถามปัญหาจบแล้วเที่ยวไปถามปัญหากับคนทั่วไปไม่มีใครสู้ได้ ต่อเมื่อมาพบพุทธสาวกแล้วถูกนำตัวมาพบพระพุทธเจ้าท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วได้ดวงตาเห็นธรรมได้ทูลขอบวช จากนั้นไม่นานก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ และได้รับตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ตรัสรู้เร็ว (องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๒๔๓/๓๒๔-๓๓๐)

กุณฑลเกสีเถรีวัตถุ : เรื่องพระกุณฑลเกสีเถรี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๒/๖๒) อธิบายสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ธรรมะบทหนึ่งที่คนฟังแล้วสงบระงับได้ ย่อมดีกว่าคาถาที่ไร้ประโยชน์ตั้ง ๑๐๐ คาถา ผู้ชนะข้าศึกจำนวนพันคูณด้วยพันในสงคราม หาชื่อว่าผู้ชนะที่ยอดเยี่ยมไม่ แต่ผู้ชนะตนได้ จึงชื่อว่าผู้ชนะที่ยอดเยี่ยมอรรถกถากล่าวว่า คำว่า ธรรมะบทหนึ่ง คือข้อธรรมหนึ่งในหมวดธรรมที่มีหลายข้อ เช่น หมวดธรรม ๔ คือ (๑) อนภิชฌา (๒)อพยาบาท (๓) สัมมาสติ (๔) สัมมาสมาธิ แต่ละข้อเป็นธรรมะบทหนึ่ง คำว่า ชนะตน หมายถึงชนะกิเลสมีโลภะเป็นต้น(ขุ.ธ.อ.(บาลี)๑) คำว่าผู้ฝึกตนดี ในที่นี้หมายถึงผู้ไม่มีกิเลส (ขุ.ธ.อ.(บาลี)๑/๑๐๒/-๒๐๓/๔๘๒-๔๘๘)

SAMPLE

กุณฑลแก้วมณี : ตุ้มหูแก้วมณี แยกอธิบาย ๒ คำ คือ กุณฑล และแก้วมณี คำว่า ตุ้มหู ต่างหู เครื่องประดับหู มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่ากุณฑล เพราะเป็นเครื่องประดับหูที่เสียดสี ทำให้ร้อน คำว่า แก้วมณี หมายถึงแก้วหินสีแดง หนึ่งในจำนวนนพรัตน์ เมื่อรวมกันเป็นกุณฑลแก้วมณี หมายถึงตุ้มหูแก้วมณี สำหรับใช้ประดับตกแต่ง มีใช้ทั้งบนโลกนี้และเหล่านาคีในบาดาลก็ใช้เช่นกัน (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๔๗/๕๑๓, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๖๙๔/๔๕๓)

กุณฑลิกชาดก ชาดกว่าด้วยเรื่องนกกุณฑลิก (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๖๑/๑๘๙) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกกุณฑลิกะติเตียนผู้หญิงให้นกปุณณมุขะฟังว่า “พวกผู้หญิงที่ให้ความรื่นรมย์แก่พวกผู้ชาย ล้วนเป็นคนหลายใจ ไม่มีใครบังคับได้ ถึงพวกเธอจะให้ความพอใจในทุกที่ แต่ก็ไม่ควรไว้ใจ เพราะว่าพวกเธอเปรียบเหมือนท่าน้ำ”นกกุณฑลิกะในชาติที่เกิดเป็นปัญจาลจัณฑปุโรหิต ได้นำเรื่องที่ตนเคยเห็นมากล่าวไว้ว่า“นางกินนรีซึ่งเป็นมเหสีของพระเจ้ากินนรแม้อยู่ในปราสาทกับพระสวามีในเวลาที่พระสวามีบรรทมหลับ นางแอบหนีลงทางหน้าต่างข้ามกำแพงวังทางกิ่งไม้ไปร่วมอภิรมย์กับบุรุษเปลี้ยน่าเกลียด แล้วกลับขึ้นมาบรรทมตามเดิม”นกกุณฑลิกะในชาติที่เกิดมาเป็นพระเจ้าพกะได้ตรัสเรื่องที่เคยเห็นมาว่า นางปัญจปาปีมเหสีของพระเจ้าพกะและพระเจ้าพาวรี ทั้งที่พระราชาทั้งสองพระองค์ก็หมกมุ่นอยู่ในกามกับพระนางแต่เวลานั่งเรือข้ามฟากนางยังทำลามกกับคนขับเรือมีหรือที่หญิงได้โอกาสจะไม่คบชู้สู่ชาย นกกุณฑลิกะในชาติที่มาเกิดเป็นพระเจ้าพรหมทัต ได้ตรัสเรื่องนี้ตามที่ทรงเห็นมาว่า พระนางปิงคิยานี อัครมเหสีผู้เป็นที่รักยิ่งของพระเจ้าพรหมทัตผู้เป็นใหญ่ในโลก พระนางได้เป็นชู้กับคนเลี้ยงม้าผู้ใกล้ชิดพระนาง พระนางเป็นคนมักมากในกามจึงไม่ได้ครองตำแหน่งอัครมเหสีและไม่ได้พบหน้าคนฝึกม้าอีกต่อไป (ขุ.ชา.จตุกฺก. อ.(บาลี) ๔/-/๓๔๓, (ขุ.ชา.อสีติ.อ.(บาลี) ๘/-/๓๐๘-๓๗๗)

กุณฑลิยปริพาชก : นักบวชผู้ชายนอกพระพุทธศาสนาชื่อว่ากุณฑลิยะ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๗/๑๒๐) อธิบายสรุปได้ว่า กุลฑลิยปริพาชก เป็นคนชาวเมืองสาเกต เคยเข้าไปสนทนาธรรมถาม-ตอบปัญหากับพระพุทธเจ้า ณ ป่าอัญชนมฤคทายวัน ใกล้เมืองสาเกต โดยปกติ เขาชอบเที่ยวไปวัด ชอบเข้าไปในที่ชุมชน ชอบเที่ยวไปในบริษัทที่มีทั้งคนพาลและบัณฑิตมาอยู่รวมกัน มีความสามารถย่ำยีวาทะของคนอื่นแล้วจึงแสดงวาทะของตนได้ วันหนึ่ง หลังอาหารเช้า เที่ยวไปวัดอยู่เนืองๆ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วถามว่าสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง กำลังกล่าวถ้อยคำมีวาทะและการเปลื้องวาทะว่าดังนี้เป็นอานิสงส์ และมีความขุ่นเคืองเป็นอานิสงส์ ส่วนท่านพระโคดมมีอะไรเป็นอานิสงส์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตถาคตมีวิชชาและวิมุตติเป็นผลานิสงส์อยู่ และถามอีกหลายข้อ

SAMPLE

เช่น ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์ ตอบ : โพชฌงค์ ๗ ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้โพชฌงค์บริบูรณ์ ตอบ : สติปัฏฐาน ๔ ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้สติปัฏฐานบริบูรณ์ ตอบ : สุจริต ๓ ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้สุจริตบริบูรณ์ ตอบ : อินทรียสังวร ในตอนท้ายของพระสูตร พระองค์ได้เน้นตรัสว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นเหตุเป็นผลของกันและกันตามลำดับ (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๘๗/๒๑๒-๒๑๔)

กุณฑลิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยกุณฑลิยปริพาชก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๐) อธิบายสรุปได้ว่า กุณฑลิยปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า การปฏิบัติธรรมในศาสนามีอะไรเป็นอานิสงส์ พระองค์จึงตอบว่า มีวิชชาและวิมุตติเป็นอานิสงส์ ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์ ตอบ : โพชฌงค์ ๗ ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้โพชฌงค์บริบูรณ์ ตอบ : สติปัฏฐาน ๔ ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้สติปัฏฐานบริบูรณ์ตอบ : สุจริต ๓ ถาม : ธรรมเหล่าไหนทำให้สุจริตบริบูรณ์ ตอบ : อินทรียสังวร ในตอนท้ายของพระสูตร พระองค์ได้เน้นตรัสว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นเหตุเป็นผลของกันและกันตามลำดับ (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๘๗/๒๑๒-๒๑๔)

กุณฑลีวิมาน (ปฐม) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้บำรุงพระสงฆ์ (เรื่องที่ ๑) (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๙๔/๑๓๖) อธิบายสรุปได้ว่า วิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกผู้บำรุงพระสงฆ์ เพราะได้ถวายมหาทานแก่ท่านพระสารีบุตรเถระและท่านมหาโมคคัลลานเถระขณะจาริกอยู่ในแคว้นกาสี (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๔๔-๓๔๖)

กุณฑลีวิมาน (ทุติย) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้บำรุงพระสงฆ์ (เรื่องที่ ๒) (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๐๑/๑๓๗) อธิบายสรุปได้ว่า วิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้บำรุงพระสงฆ์ เพราะได้ถวายมหาทานแก่ท่านพระสารีบุตรเถระและท่านมหาโมคคัลลานเถระขณะจาริกอยู่ในแคว้นกาสี (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๔๖-๓๔๗)

กุณฑิฏฐานวัน,ป่า : ชื่อป่า ใกล้หมู่บ้านกุณฑิยา ในนิคมชาวโลกิยะ ในโกลิยชนบท (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๑๙๙) กุณฑธานวัน ก็ว่า อธิบายสรุปได้ว่า ป่าที่นางสุปปวาสา โกลิยธิดาชาวโกลิยะ อยู่อาศัย ได้ยินว่า พระนางสุปปวาสา แต่งงานกับพระราชกุมารชาวโกลิยะนามว่ามหาลิลิจฉวี แล้วตั้งครรภ์ ทรงตั้งครรภ์ ๗ ปี แต่ครรภ์หลง ๗ วัน เสวยทุกข์อย่างหนัก คิดว่าจะถวายทานก่อนตาย จึงให้สามีไปนิมนต์พระพุทธเจ้า แต่หลังจากถวายทานแล้วจึงคลอดบุตรโดยง่าย แล้วตั้งชื่อบุตรว่าสิวลี (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑/-/๑๒๖-๑๒๗)

SAMPLE

กุณฑิยา, หมู่บ้าน :ชื่อหมู่บ้าน ใกล้นิคมชาวโกลิยะชื่อปัชชเนลนิม ในโกลิยชนบท (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๑๙๙) อธิบายสรุปได้ว่า หมู่บ้านที่นางสุปปวาสาโกลิยธิดา ชาวโกลิยะและมหาลิลิจฉวีผู้เป็นสามีอยู่อาศัย

กุณาลชาดก : ชาดกว่าด้วยนกดุเหว่า (ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๒๙๐/๑๓๔) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกดุเหว่าชื่อกุณาละ กล่าวตำหนิโทษของสตรีให้นกดุเหว่าชื่อปุณณมุขผู้เป็นสหายฟังว่า สตรีเป็นคนที่ไม่มีความซื่อสัตย์ ชอบทำลายมิตร และมีจิตหมกมุ่นอยู่แต่ในเรื่องกามคุณเป็นต้น ส่วนตัวท่านเองนั้นไม่ยอมตกอยู่ในอำนาจของสตรี (ขุ.ชา.อสีติ.อ.(บาลี) ๘/-/๓๐๘-๓๗๗)

กุตูหลสาลาสูตร : พระสูตรว่าด้วยศาลาถกแถลง (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๔๑๘/๔๙๑) อธิบายสรุปได้ว่า วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า วันก่อนโน้น พวกสมณพราหมณ์อัญเดียรถีย์ปริพาชกได้สนทนากันว่า ครูทั้ง ๖ คือครูปูรณะ กัสสปะ ครูมักขลิ โคศาล ครูนิครนถนาฏบุตร ครูสัญชัยเวลัฏฐบุตร ครูปกุธะ กัจจายนะ ครูอชิตะ เกสกัมพล เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี ครูเหล่านั้นพยากรณ์สาวกผู้ล่วงลับดับไปว่า ท่านโน้นเกิดในภพโน้น ท่านโน้นเกิดในภพโน้น แม้พระสมณโคดมนี้ก็ทรงพยากรณ์สาวกอย่างนั้น และพยากรณ์สาวกนั้นอีกว่า ตัดตัณหาได้ขาด ถอนสังโยชน์ได้ ทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะละมานะได้โดยชอบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรายอมบัญญัติความอุบัติสำหรับผู้มีอุปาทาน ไม่บัญญัติสำหรับผู้ไม่มีอุปาทาน เหมือนไฟที่มีเชื้อย่อมลุกโพลงได้ ไม่มีเชื้อก็ลุกโพลงไม่ได้บัญญัติอุปาทานคือตัณหานั้น สำหรับสัตว์ที่ทอดทิ้งกายนี้แล้วไม่เข้าถึงกายอื่น เพราะตัณหาเป็นเชื้อของสัตว์นั้น เหมือนลมเป็นเชื้อของเปลวไฟที่ถูกลมพัดไปไกล (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๔๑๘/๑๗๖)

กุททาลกะ, เจ้าลัทธิ : ชื่อพราหมณ์เจ้าลัทธิทรงธรรมชื่อว่ากุททาลกะ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๔/๕๒) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านเป็นครูคนหนึ่ง ที่ได้ชื่อว่าพราหมณธัมมิกะ เพราะมีตำแหน่งเป็นพราหมณปุโรหิตของพระราชา ๗ พระองค์, เป็นเจ้าของโค, เป็นครูคนที่ ๔ ในบรรดาครูทั้ง ๖ คน อันได้แก่ (๑) ครูชื่อสุเนตตะ (๒) ครูชื่อมูคปักขะ (๓) ครูชื่ออรเนมิ (๔) ครูชื่อกุททาลกะ (๕) ครูชื่อหัตถิปาละ (๖) ครูชื่อโชติปาละ และครูกุททาลกะนี้ ชื่อว่าหมดกลิ่นสาบ มุ่งมั่นในกรุณา ล่วงพ้นกามสังโยชน์ คลายกามราคะเสียได้ เพราะปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย เป็นเจ้าลัทธิมีสาวกหลายร้อยคน แสดงธรรมแก่เหล่าสาวกเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลกเหล่าสาวกผู้ไม่ทำจิตให้เลื่อมใส หลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต และนรก ส่วนเหล่าสาวก

SAMPLE

ผู้ทำจิตให้เลื่อมใสหลังจากตายแล้ว ได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และเมื่อครูกุททาลกะตายแล้ว ก็เข้าถึงพรหมโลก

อรรถกถากล่าวว่า คำว่ากลิ่นสาบ หมายถึงความโกรธ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๕๔/๑๓๔)

กุททาลชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องบัณฑิตจอบเหี้ยน (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๗๐/๒๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นฤๅษีชื่อกุททาลบัณฑิต แสดงธรรมโปรดพระเจ้าพรหมทัตว่าการชนะตนเองดีกว่าชนะคนอื่นถึงร้อยครั้งเพราะการชนะคนอื่นนั้น ทำให้กลับมาแพ้ได้พระราชาทรงเลื่อมใสจึงได้เสด็จออกผนวช (ขุ.ชา.เอกก.๒/๗๐/๙๘-๑๐๓)

กุททาละ, ครู : ชื่อพราหมณ์เจ้าลัทธิ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๔/๕๒๙, องฺ.สตฺตก. ๒๓/๗๓/๑๖๖) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านเป็นครูคนหนึ่ง ที่ได้ชื่อว่าพราหมณธัมมิกะ, เป็นครูคนที่ ๔ ในบรรดาครูทั้ง ๗ คน อันได้แก่ (๑) ครูชื่อสุเนตตะ (๒) ครูชื่อมูคปักขะ (๓) ครูชื่ออรเนมิ (๔) ครูชื่อกุททาละ (๕) ครูชื่อหัตถิปาละ (๖) ครูชื่อโชติปาละ (๗) ครูชื่ออรกะ และครูกุททาละนี้ ชื่อว่าหมดกลิ่นสาบ มุ่งมั่นในกรุณา ล่วงพ้นกามสังโยชน์ คลายกามราคะเสียได้ เพราะปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย เป็นเจ้าลัทธิมีสาวกหลายร้อยคน แสดงธรรมแก่เหล่าสาวกเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก เหล่าสาวกผู้ถูกโทสะประทุษร้าย บริภาษครู ไม่ทำจิตให้เลื่อมใส จะประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นมาก หลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต และนรก ส่วนเหล่าสาวกผู้ทำจิตให้เลื่อมใส หลังจากตายแล้ว ได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และเมื่อครูกุททาละตายแล้ว ก็เข้าถึงพรหมโลก

กุนตินีชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องนางนกกระเรียน (ขุ.ชา.จตุกฺก. ๒๗/๑๖๙/๑๙๑) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าพรหมทัตขอร้องให้นางนกกระเรียนอยู่ในราชสำนักต่อไปแม้จะเคยบาดหมางกันบัณฑิตย่อมให้อภัยกันได้เพราะผู้ที่อยู่ด้วยกันก็อาจมีการเข้าใจผิดและการทะเลาะกันบ้างเป็นธรรมดาแต่นางนกกระเรียนไม่ยอมฟังและให้เหตุผลว่า“มิตรภาพของผู้ที่แตกกันแล้วยากที่จะสมานได้เพราะใจไม่ยอมรับ” แม้พระโพธิสัตว์จะยืนยันว่ามิตรภาพของบัณฑิตย่อมสมานกันได้ เว้นไว้แต่คนโง่เท่านั้น ถึงกระนั้นนางก็ไม่ยอมฟังไม่ยอมให้อภัยจึงจากไปอยู่ป่าหิมพานต์ (ขุ.ชา.จตุกฺก. อ.(บาลี) ๔/๑๖๕-๑๖๘/๓๔๕-๓๔๗/)

กุ่ม : ชื่อไม้ต้น (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๖๑/๑๒๘) กุ่มนี้เป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี (ขุ.พุทฺธ.๓๓/๒๑/๖๕๙) และเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี (ขุ.พุทฺธ.๓๓/๒๑/๖๙๔) อธิบายสรุปได้ว่า กุ่มนี้มีใบเป็นใบประกอบมีใบย่อย ๓ ใบ ดอกเป็นช่อ กลีบดอกสีขาวแล้วกลายเป็นสีเหลือง ผลกลมหรือรูปไข่

SAMPLE

ผิวนอกแข็งและสากๆ สีเขียวนวล เช่น กุ่มบก กุ่มน้ำ ให้ร่มเงา น่ารื่นรมย์ใจ ส่งกลิ่นหอมหวลน่ายวนใจ มีกิ่งเหนียว

กุ่มแดง : ชื่อไม้ต้นสีแดง มีกล่าวไว้ในมหาวนวรรณนา เวสสันดรชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๔๙/๕๐๓) อธิบายสรุปได้ว่า กุ่มแดงมีใบเป็นใบประกอบมีใบย่อย ๓ ใบ ดอกเป็นช่อ กลีบดอกสีขาวแล้วกลายเป็นสีเหลือง ผลกลมหรือรูปไข่ ผิวนอกแข็งและสากๆ สีเขียวนวล เช่น กุ่มบก กุ่มน้ำ ให้ร่มเงา น่ารื่นรมย์ใจ ส่งกลิ่นหอมหวลน่ายวนใจ มีกิ่งเหนียว

กุมภกรรณ์ : ชื่อยักษ์กินคนตนหนึ่ง (ขุ.พุทฺธ.๓๓/๕/๖๔๕) อธิบายสรุปได้ว่า สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธ ยักษ์นี้มีอานุภาพเสมือนกุมภกรรณ์ ปรากฏมีเรือนร่างร้าย อยู่ปากดงใหญ่ คอยจับคนกินทางเข้าดง เมื่อยักษ์เห็นพระพุทธเจ้าเข้ามาปากดง ก็ทนการลบหลู่ไม่ได้ โกรธ เหมือนงูมีพิษร้ายแรง ถูกตีด้วยไม้ จึงขู่พระทศพลให้กลัว ทำอัตภาพของตนให้ร้ายกาจ ทำศีรษะเหมือนภูเขา เนรมิตดวงตาทั้งสองเหมือนดวงอาทิตย์ ทำเขี้ยวคมยาวใหญ่อย่างกับหัวคันไถ มีท้องเขียวใหญ่ยาน มีแขนอย่างลำต้นตาล มีจมูกแบนวิกลและคด มีปากแดงใหญ่อย่างปล่องภูเขา มีเส้นผมใหญ่เหลืองและหยาบ มีแววตาน่ากลัวยิ่ง เมื่ออยู่หน้าพระพักตร์พระสุเมธพุทธเจ้าก็บังหวนควัน บันดาลเพลงลุกโชน บันดาลฝน ๙ อย่าง คือ ฝนแผ่นหิน ภูเขา เปลวไฟ น้ำ ตม เถ้า อาวุธ ถ่านเพลิง และฝนทรายให้ตกลงมา แต่ไม่อาจให้พระพุทธองค์ขยับเขยื้อนแม้เท่าปลายขนคิดว่า จำเราจักถามปัญหาแล้วฆ่าเสีย แล้วถามปัญหาเหมือนอาฬวกยักษ์พระพุทธเจ้า ทรงนำยักษ์ตนนั้นเข้าสู่วินัยด้วยทรงพยากรณ์ปัญหา ได้ยินว่า วันที่ ๒ จากวันนั้นพวกมนุษย์ชาวแคว้น นำเอาราชกุมารพร้อมด้วยภัตตาหารที่บรรทุกมาเต็มเกวียน มอบให้ยักษ์ตนนั้นยักษ์ได้ถวายพระราชกุมาแด่พระพุทธเจ้า พวกมนุษย์ที่อยู่ประตูดง ก็เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ในสมาคมนั้น พระพุทธองค์เมื่อจะทรงแสดงธรรมอันเหมาะแก่ใจของยักษ์ ทรงยังธรรมจักขุให้เกิดแก่สัตว์เก้าหมื่นโกฏิ วันรุ่งขึ้น ทรงทรมานยักษ์กุมภกรรณ์ การตรัสรู้ธรรมได้มีแก่สัตว์เก้าหมื่นโกฏิ (ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๑)

กุมภการชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องนายช่างหม้อ (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๙๐/๒๗๑) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนายช่างหม้อฟังธรรมกถาของพระปัจเจกพุทธเจ้า๔ พระองค์ โดยพระกรกัณฑปัจเจกพุทธเจ้าแสดงธรรมว่า “อาตมาเห็นต้นมะม่วงที่มีผลดกถูกทำลาย เกิดสลดใจจึงสละราชสมบัติออกบวช” พระนัคคชิปัจเจกพุทธเจ้าแสดงธรรมว่า “อาตมาเห็นสตรีนางหนึ่งสวมกำไลสองอันไว้ในข้อมือข้างเดียวกระทบกันเกิดเสียงจึงได้ความสลดใจว่าคนเราอยู่ร่วมกันจึงเกิดการทะเลาะวิวาทกันถ้าแยกกันอยู่ก็สงบได้จึงสละราชสมบัติออกบวช” พระเนมิราชปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า“อาตมา

ยืนอยู่ที่หน้าต่างเห็นเหยี่ยวโฉบเอาชิ้นเนื้อที่ร้านตลาดบินไป ขณะนั้นมีนกแร้งจำนวนมากไล่ตามจึงตีนกเหยี่ยวตัวนั้นและแย่งชิงเอาชิ้นเนื้อไป นกเหยี่ยวเมื่อไม่มีชิ้นเนื้อจึงปลอดภัยจากการถูกโจมตีอาตมาเกิดความคิดว่า ความทุกข์เกิดขึ้นแก่คนที่บริโภคกามความสุขเกิดแก่ผู้ที่ไม่แสวงหากามคุณจึงเกิดความสลดใจสละราชสมบัติออกบวช" พระทุมมุขปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า "อาตมาเห็นโคตัวผู้มีหนอกกระเพื่อมตัวหนึ่งขวิดโคตัวผู้อีกตัวหนึ่งที่เข้ามาแย่งโคตัวเมียถึงแก่ความตาย เกิดความสลดใจจึงสละราชสมบัติออกบวช" นายช่างหม้อโพธิสัตว์ฟังแล้วเกิดความเลื่อมใส จึงขออนุญาตภรรยาออกบวช แม้ภรรยาก็ออกบวชด้วย และได้ตกลงแยกทางกันเดินเพื่อป้องกันข้อครหาจากมหาชน (ขุ.ชา.สตฺตก.อ.(บาลี) ๕/๙๐-๙๖/๑๗๑-๑๘๐)

กุมภโฆสกวัตถุ : เรื่องนายกุมภโฆสก, เรื่องเศรษฐีชื่อกุมภโฆสก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔/๓๒) อธิบายสรุปได้ว่า เขาเป็นบุตรเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ เมื่อเกิดอหิวาตกโรค มารดาบิดาก่อนตายบอกที่ฝังทรัพย์ ๔๐ โกฏิ แล้วหนีไปอยู่บริเวณภูเขา ประมาณ ๑๒ ปี ภายหลังเมื่อโรคสงบแล้วจึงกลับมายังที่อยู่บ้านเกิด ไม่มีใครจำได้เนื่องจากเขาไปในเวลาที่ยังเป็นเด็ก ไปที่อยู่ฝังทรัพย์(สำรวจดูว่ามีทรัพย์อยู่แต่ยังเอามาใช้ไม่ได้) จึงไปประกอบอาชีพโดยแจ้งเวลาแก่ชาวเมือง เมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้ยินเสียงก็รู้ว่าเป็นเสียงของคนมีทรัพย์ จึงให้นางสนมกับลูกสาวไปสืบจึงปรากฏความจริงทำให้เขาขนทรัพย์ออกมาและได้รับตำแหน่งเศรษฐีและแต่งงานกับธิดาของนางสนม พระพุทธเจ้าสดับเรื่องราวของเขาแล้วจึงตรัสคาถานี้แก่พระเจ้าพิมพิมสารและเศรษฐีกุมภโฆสกว่า ยศ ย่อมเจริญแก่บุคคลที่มีความขยันหมั่นเพียร มีสติ มีการงานสะอาดใคร่ครวญก่อนทำ สำรวม ดำรงชีวิตโดยธรรม และไม่ประมาท คำว่า ยศ หมายถึงความเป็นใหญ่ ความมีโภคสมบัติ ความนับถือ ความมีเกียรติ และการสรรเสริญ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๒๔/๑๗๔-๑๘๐)

กุมภชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องหม้อวิเศษ(ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๓๓/๕๔๓)อธิบายสรุปได้ว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะลงมาประทานโอวาทแก่พระเจ้าสรรพมิตรผู้กำลังเตรียมการจะดื่มสุราทรงชี้แจงให้เห็นโทษของสุราว่า"คนดื่มสุราแล้วจะเดินโซเซตกหลุมตกบ่อ ตกถ้ำตกบ่อน้ำครำและหลุมน้ำโสโครก กินของที่ไม่ควรกินก็ได้ควบคุมจิตตนเองไม่ได้ เที่ยวไปเปะปะ เหมือนโคเมาสุรา เหมือนคนไม่มีที่พึ่ง ร่วมวงฟ้อนรำขับร้องกับใครก็ได้เปลือยกายเหมือนชีเปลือยก็ได้เที่ยวไปตามตรอกซอกซอยเหมือนคนบ้า นอนตื่นสายเป็นต้น" พระราชาได้สดับแล้วเห็นโทษของการดื่มสุราจึงตั้งพระทัยจะบูชาท้าวสักกะด้วยทรัพย์เป็นอันมากแต่ท้าวสักกะไม่รับและสอนให้ตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์แล้วเสด็จกลับไป (ขุ.ชา.ตึสติ.อ.(บาลี) ๗)

SAMPLE

กุมภทาสี : หญิงรับใช้ตักน้ำ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๘/๑๖๗, ๙/๓๙๙/๑๖๙,๙/๓๙๙/๑๗๐) หญิงรับใช้ที่ใช้หม้อตักน้ำ, หญิงที่เป็นบ่าวรับใช้ทำหน้าที่ตักน้ำ,หญิงยากจนเข็ญใจเป็นยาจก, ในที่นี้หมายถึงหญิงตักน้ำ,หญิงผู้ใช้หม้อดินตักน้ำไปให้นาย,หญิงที่เป็นทาสรับใช้นาย ในทางกามารมย์ฉลาดในการฟ้อนรำขับร้องสมัยพุทธกาลเคยช่วยเหลือนายจุลกาลผู้เป็นอุบาสกให้พ้นผิดจากการถูกกล่าวว่าเป็นโจรลักทรัพย์ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๖๕/๑๒๐)

กุมภสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยหม้อ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๗/๒๘) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า หม้อที่ไม่มีเครื่องรองรับ กลิ้งไปได้ง่าย ถ้ามีเครื่องรองรับกลิ้งไปได้ยาก จิตก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีธรรมเครื่องรองรับ กลับกลอกได้ง่าย ถ้ามีธรรมเครื่องรองรับกลับกลอกได้ยาก ซึ่งธรรมเครื่องรองรับจิตได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ อีกสูตรหนึ่ง ว่าด้วยอุปมาด้วยหม้อ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๓/๘๓) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมคลายบาปอกุศลธรรมออกอย่างเดียว เหมือนน้ำในหม้อคว่ำ มีแต่ไหลออกอย่างเดียว อีกสูตรหนึ่งพระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนหม้อ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๓/๑๕๗) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงหม้อ ๔ ชนิด คือ ๑.หม้อเปล่าแต่ปิดฝา ๒. หม้อเต็มแต่เปิดฝา ๓.หม้อเปล่าและปิดฝา ๔.หม้อเต็มและปิดฝา แล้วทรงแสดงบุคคลเปรียบเหมือนหม้อ ๔ จำพวก คือ๑.คนเปรียบเหมือนหม้อเปล่าแต่ปิดฝาคือคนที่มีการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้าการเหยียดออก การอุ้มบาตร การครองสังฆาฏิและจีวรที่น่าเลื่อมใส แต่เขาไม่รู้ชัดอริยสัจ๔ตามความเป็นจริง ๒.คนเปรียบเหมือนหม้อเต็มแต่เปิดฝา คือคนที่มีการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การอุ้มบาตร การครองสังฆาฏิและจีวรที่ไม่น่าเลื่อมใส แต่เขารู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ๓.คนเปรียบเหมือนหม้อเปล่าและเปิดฝา คือคนที่มีการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การอุ้มบาตร การครองสังฆาฏิและจีวรที่ไม่น่าเลื่อมใส และเขาไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ๔.คนเปรียบเหมือนหม้อเต็มและปิดฝา คือคนที่มีการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การอุ้มบาตร การครองสังฆาฏิและจีวรที่น่าเลื่อมใส และเขารู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง

กุมภัฏฐานกถา : เรื่องท่าน้ำ, คำพูดเกี่ยวกับที่วางหม้อน้ำ,(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๘/๕๙๙) อธิบายสรุปได้ว่า ข้อ ๒๓ ในดิรัจฉานกถาที่ชาวบ้านพูดกัน อันได้แก่ คือ๑.ราชกถา เรื่องพระราชา ๒.โจรกถา เรื่องโจร ๓. มหามัตตกถา เรื่องมหาอมาตย์ ๔.เสนากถา เรื่อง

SAMPLE

กองทัพ ๕.ภยกถา เรื่องภัย ๖.ยุทธกถา เรื่องการรบ ๗. อันนกถา เรื่องข้าว ๘. ปานกถา เรื่องน้ำดื่ม ๙. ตถกถา เรื่องผ้า ๑๐. สยนกถา เรื่องที่นอน ๑๑. มาลากถา เรื่องพวงดอกไม้ ๑๒.คันธกถา เรื่องของหอม ๑๓.ญาติกถา เรื่องญาติ ๑๔.ยานกถา เรื่องยาน ๑๕. คามกถา เรื่องบ้าน ๑๖.นิคมกถา เรื่องนิคม ๑๗.นครกถา เรื่องเมือง ๑๘. ชนปทกถา เรื่องชนบท ๑๙.อิตถีกถา เรื่องสตรี ๒๐.ปุริสกถา เรื่องบุรุษ ๒๑.สูรกถา เรื่องคนกล้าหาญ ๒๒.วิสิขากถา เรื่องตรอก ๒๓.กุมภัฏฐานกถา เรื่องท่าน้ำ ๒๔.ปุพพเปตกถา เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว ๒๕. นานัตตกถาเรื่องเบ็ดเตล็ด ๒๖. โลกักขายิกะ เรื่องโลก ๒๗. สมุททักขายิกะ เรื่องทะเล ๒๘.อิติภวาภวกถา เรื่องความเจริญและความเสื่อม (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐)

อรรถกถากล่าวว่า กถาที่เกิดขึ้นประจำที่ท่าน้ำ เรื่องท่าน้ำ หรือหมายถึงเรื่องราวที่ทาสีเทินหม้อน้ำ ชื่อว่ากุมภัฏฐานกถา(ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๗/๘๕,องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๖๙-๗๐/๓๕๔)

กุมภัณฑ์, พวก : เทพผู้มีท้องใหญ่ ; เทพผู้มีลูกอัณฑะใหญ่เท่าหม้อ, เทพผู้มีอวัยวะเพศ(ของลับใหญ่) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๖/๒๖๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๕/๒๑๙,๑๑/๒๗๙/๒๒๓,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๘๘/๑๙๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๖/๑๓๒,๓๒/๘๕/๕๑๒,๓๒/๓๖๕/๖๓๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๓/๒๑๑,๓๓/๑๓๙/๓๕๖,๓๓/๑๔๒/๓๕๖,๓๓/๑๔๗/๓๕๗) อธิบายสรุปได้ว่า พวกกุมภัณฑ์ เป็นบริวารของท้าววิรุฬหก อยู่ทางทิศใต้แต่เขาสิเนรุ เป็นเหล่าเทพชั้นจาตุมมหาราชิกา (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๒๗๙/๑๕๖)

กุมภัณฑเปรต : เปรตมีอัณฑะโตเท่าหม้อ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๑/๓๐๗) อธิบายสรุปได้ว่า เปรตนี้อยู่บริเวณทางขึ้นภูเขาคิชฌกูฏ เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ พระพุทธเจ้าทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีอัณฑะเท่าหม้อว่าเคยเป็นผู้พิพากษาตัดสินคดีโกงชาวบ้าน เพราะผลกรรมนั้นทำให้ไปเกิดในนรกหลายแสนปี เพราะผลกรรมที่ยังเหลือจึงเกิดเป็นเปรตอยู่ทางขึ้นลงภูเขาเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ดังที่พระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า ท่านเมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏได้เห็นกุมภัณฑเปรตเพศชาย ลอยในอากาศ เมื่อเปรตนั้นเดินก็ยกอัณฑะเหล่านั้นขึ้นพาดไว้บนบ่าไปเมื่อนั่งก็นั่งทับอัณฑะเหล่านั้น ฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ขวักไขว่จิกทึ้งยื้อแย่งเปรตนั้นสะบัดไปมาจนมันร้องครวญคราง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๙/๒๓๒,สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๒๑๑/๒๔๓-๒๔๔)

กุมภัณฑสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตมีอัณฑะโตเท่าหม้อขนาดใหญ่(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๑๑/๓๐๗) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวันทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีอัณฑะโตเท่าหม้อว่า เปรตตนนี้เคยเป็นผู้พิพากษาโกงชาวบ้าน รับ

SAMPLE

ค่าจ้างในที่ลับแล้ว ทำเจ้าของทรัพย์ไม่ให้เป็นเจ้าของทรัพย์ (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๒๑๑/๒๔๓)

กุมภีรยักษ์ : ยักษ์ผู้รักษากรุงราชคฤห์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๕/๒๖๓) อธิบายสรุปได้ว่า ยักษ์ตนนี้อาศัยภูเขาเวปุลละเป็นที่อยู่อาศัย ในสมัยพุทธกาล มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ มียักษ์บริวารมากกว่าแสนตนไปเฝ้ากุมภีรยักษ์เป็นประจำ ยักษ์ตนนี้พร้อมกับบริวารได้เคยเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ในคราวประชุมใหญ่ของเหล่าเทวดา ณ ป่ามหาวัน กรุงกบิลพัสดุ์ และได้พาพระเจ้าพิมพิสาร ราชาแห่งแคว้นมคธไปกรุงอุชเชนี แล้วให้พระราชาอภิรมย์กับหญิงคนหนึ่ง และนางตั้งครรภ์คลอดบุตรภายหลังได้เป็นพระราชกุมารพระนามว่าอภัย(วิ.ม.(ไทย) ๕๓๒๗/๑๘๐,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๘๓/๘๑/)

กุมภีลชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องจระเข้ลวงลิง (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๔๗/๑๐๔) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานรถูกจระเข้หลอกจะพาไปหากินที่เกาะกลางแม่น้ำโดยให้ขึ้นขี่หลังไป พอถึงกลางแม่น้ำกลับจะดำลงในน้ำสอบถามได้ความว่าจะนำหัวใจไปให้ภรรยาที่แพ้ท้องกินจึงบอกเจระเข้ด้วยเชาวน์ปัญญาของตนว่าไม่ได้เอาหัวใจมาด้วยเพราะถอดหัวใจแขวนไว้ที่ต้นมะเดื่อ จระเข้หลงเชื่อนำไปส่งถึงฝั่งพญาวานรจึงเหยียบศีรษะจระเข้กระโดดข้ามฝั่งกลับมาได้ จระเข้ได้กล่าวชมว่าบุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ คือ (๑) สัจจะ พูดความจริงว่าจะกระโดดก็กระโดดจริง (๒)ธรรมะมีปัญญาพิจารณาเหตุผล (๓) ธิติมีความเพียรไม่ย่อหย่อน(๔) จาคะยอมสละตนจึงเอาตัวรอดจากศัตรูได้ (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๑๔๗-๑๔๘/๒๐๗-๒๐๘)

กุมภีลภัย : ภัยแต่จระเข้,ภัยเกิดแต่จระเข้(ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๓/๑๘๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๒/๑๘๔) อธิบายสรุปได้ว่า ชื่อเรียกคนที่เห็นแก่ปากท้อง หมายถึงภิกษุผู้กลัวกุมภีลภัยกลัวไม่ได้บริโภคอย่างที่เคยทำตอนเป็นคฤหัสถ์ จึงลาสิกขา อธิบายความว่า บางคนมีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต คิดว่า'เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสครอบงำ ตกอยู่ในกองทุกข์ มีทุกข์ประดังเข้ามาไฉนหนอ การทำกองทุกข์ทั้งหมดนี้ให้สิ้นสุดจะพึงปรากฏ เพื่อนพรหมจารีตักเตือนพร่ำสอนเธอผู้บวชแล้วนั้นว่า 'สิ่งนี้เธอควรฉัน สิ่งนี้เธอไม่ควรฉัน สิ่งนี้เธอควรบริโภค สิ่งนี้เธอไม่ควรบริโภค สิ่งนี้เธอควรลิ้ม สิ่งนี้เธอไม่ควรลิ้ม สิ่งนี้เธอควรดื่ม สิ่งนี้เธอไม่ควรดื่ม สิ่งที่เป็นกัปปิยะเธอควรฉัน สิ่งที่เป็นอกัปปิยะเธอไม่ควรฉัน สิ่งที่เป็นกัปปิยะเธอควรบริโภค สิ่งที่เป็นอกัปปิยะเธอไม่ควรบริโภค สิ่งที่เป็นกัปปิยะเธอควรลิ้ม สิ่งที่เป็นอกัปปิยะเธอไม่ควรลิ้ม สิ่งที่เป็นกัปปิยะเธอควรดื่ม สิ่งที่เป็น

SAMPLE

อกัปปิยะเธอไม่ควรดื่ม สิ่งนี้เธอควร ฉันในกาล สิ่งนี้เธอไม่ควรฉันในเวลาวิกาล สิ่งนี้เธอควรบริโภคในกาล สิ่งนี้เธอไม่ควรบริโภคในเวลาวิกาล สิ่งนี้เธอควรลิ้มในกาล สิ่งนี้เธอไม่ควรลิ้มในเวลาวิกาลสิ่งนี้เธอควรดื่มในกาล สิ่งนี้เธอไม่ควรดื่มในเวลาวิกาล' เธอคิดอย่างนี้ว่า 'เมื่อก่อนเราเป็นคฤหัสถ์เคี้ยวกินสิ่งที่เราต้องการ ไม่เคี้ยวกินสิ่งที่เราไม่ต้องการ บริโภคสิ่งที่เราต้องการ ไม่บริโภคสิ่งที่เราไม่ต้องการ ลิ้มสิ่งที่เราต้องการ ไม่ลิ้มสิ่งที่เราไม่ต้องการ ดื่มสิ่งที่เราต้องการ ไม่ดื่มสิ่งที่เราไม่ต้องการ เคี้ยวกินทั้งสิ่งเป็นกัปปิยะและสิ่งเป็นอกัปปิยะ บริโภคทั้งสิ่งเป็นกัปปิยะและสิ่งเป็นอกัปปิยะ ลิ้มทั้งสิ่งเป็นกัปปิยะและสิ่งเป็นอกัปปิยะ ดื่มทั้งสิ่งเป็นกัปปิยะและสิ่งเป็นอกัปปิยะ เคี้ยวกินทั้งในกาลและในเวลาวิกาล บริโภคทั้งในกาลและในเวลาวิกาล ลิ้มทั้งในกาลและในเวลาวิกาล ดื่มทั้งในกาลและในเวลาวิกาล สิ่งใดที่ประณีตไม่ว่าจะเป็นของเคี้ยวหรือของบริโภค ที่คหบดีผู้มีศรัทธาถวายแก่เราทั้งในกาลและในเวลาวิกาลภิกษุเหล่านี้ทำเหมือนปิดปากแม้ในสิ่งของเหล่านั้น'เธอจึงบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์

กุมมรรค, มิจฉาทิฏฐิ **:** ทางที่ผิด,มิจฉามรรค(อง.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๔/๕๘๓,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๖/๕๘๖,๙๕๖/๖๑๒-๖๑๓) อธิบายสรุปได้ว่า ทางผิดจากการบรรลุญาณทั้งหลาย ได้แก่ มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด)มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด) มิจฉาวาจา (เจรจาผิด) มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด)มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด) มิจฉาวายามะ (พยายามผิด) มิจฉาสติ (ระลึกผิด) มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด) (อง.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๖๔/๑๕๐-๑๕๑)

กุมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเหมือนเต่าถูกเชือกมัด (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๙/๒๖๗) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญย่อมเป็นเหมือนเต่าหัวดื้อที่ถูกนายพรานยิงด้วยลูกดอก เพราะไม่เชื่อฟังคำเตือนของเต่าด้วยกัน ถึงความพินาศ (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๑๕๙/๒๒๘-๒๒๙)

กุมมัคคเสวนา :การยึดถือทางที่ผิด (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๖/๕๘๖) หมายถึงการเสพ การเสพเป็นนิตย์ การเสพด้วยดี การคบ การคบด้วยดี ความภักดี ความจงรักภักดี ความเป็นผู้โน้มน้าวไปตามทางผิด

กุมมัคคะ : ทางผิด, ทางที่ผิด (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๖/๕๘๖) หมายถึงมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ

กุมมาส, ขนม **:** ขนมสดที่ทำจากถั่วผสมข้าวเหนียว(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๑/๒๑) หมายถึงขนมที่เก็บไว้นานเกินไปจะบูด เช่น ขนมด้วง ขนมครก ขนมถ้วย ขนมตาล เป็นต้น, บางแห่ง

SAMPLE

มีน้ำผึ้งผสมด้วย (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๖๓/๕๔๗) พระพุทธเจ้าหลังบำเพ็ญทุกรกิริยาก็เสวยข้าวสุกและขนมกุมมาส ; นโภชนะ(ของฉัน) อย่าง ๑ ในโภชนะ ๕ อัน ได้แก่ ข้าวสุก ขนมกุมมาส ข้าวตู ปลา เนื้อ เป็นอาหารหลักที่เป็นขนมสดของชาวชมพูทวีป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑/๑๐,๑๑/๑๓/๑๒,๑๑/๑๔/๑๒,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๓/๑๑๕,๑๘/๓๔๗/๓๘๐,ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๒๑/๖๘)

กุมมาสทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกุมมาสทายกเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๑/๑๒๕)อธิบายสรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายขนมกุมมาสแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ

กุมมาสปิณฑิชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องอานิสงส์การถวายขนมกุมมาส(ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย)๒๗/๑๔๒/๒๘๐) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคนยากจนได้ซื้อขนมถั่ว ๔ ชิ้นไว้กินกลางวัน พบพระปัจเจกพุทธเจ้า ๔ พระองค์ เกิดศรัทธาเลื่อมใสได้ถวายขนมทั้ง ๔ องค์ ชาติต่อมาได้เกิดเป็นพระเจ้าพรหมทัตสมบูรณ์ทุกอย่างทรงอุทานบทเพลงถึงผลกรรมในอดีตของพระองค์ให้พระเทวีและพสกนิกรฟังและตรัสถามพระเทวีว่าพระนางได้ทำบุญอะไรไว้จึงมีผิวพรรณงดงามอย่างนี้สดับว่า ในอดีตชาติพระนางเกิดเป็นทาสีในตระกูลของอัมพัฏฐโคตรเลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรมมีศีลและได้ถวายอาหารบิณฑบาตแก่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต พระนางจึงมีความงดงามอย่างนี้ (ขุ.ชา.สตฺตก.อ.(บาลี) ๕/-/๒๐๖-๒๑๘)

กุมโมปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเต่า(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๐/๒๔๑) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันตรัสกาภิกษุทั้งหลายว่า เต่าตัวหนึ่งเที่ยวหากินที่ริมฝั่งได้เห็นสุนัขจิ้งจอกแต่ไกลจึงหดหัวและขาเข้ากระดองไม่เคลื่อนไหว ฝ่ายสุนัขจิ้งจอกเข้าไปหาแล้วคิดว่า เต่าโผล่หัวและขาส่วนใดออกมา เราจักงับมันแล้วกินเสีย เมื่อเต่าไม่โผล่อะไรออกมาเลย สุนัขจิ้งจอกไม่สามารถทำอะไรได้ก็เบื่อหน่ายเดินจากไปฉันใด แม้มารก็ฉันนั้น เข้าใกล้เธอทั้งหลายด้วยคิดว่า เราน่าจะได้โอกาสทางอายตนะภายใน ๖ ส่วนใดส่วนหนึ่งของภิกษุเหล่านี้บ้างฉะนั้น เธอทั้งหลายจงคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายแล้วตรัสอธิบายโดยนัยแห่งรโถปมสูตรที่อยู่ในวรรคเดียวกันนี้ (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๒๔๐/๒๔๕)

กุมาปุตตเถรคาถา :คาถาของพระกุมาบุตรเถระ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๖/๓๑๖) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านพระกุมาบุตรเถระบังเกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง กรุงเวฬุกัณฏกะ มีชื่อว่านันทะ แต่เพราะมีมารดาชื่อว่ากุมา จึงได้ชื่อว่ากุมาบุตร ได้ฟังสำนักของพระเสรีบบุตรเถระ แล้วออกบวช ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุอรหัตผล แล้ว

SAMPLE

กล่าวคาถาว่า การฟังเป็นความดี การประพฤติตนเป็นคนมักน้อยเป็นความดี การปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕ ทุกเมื่อเป็นความดี การถามสิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นความดี การปฏิบัติตามโอวาทโดยเคารพเป็นความดี กิจมีการฟังเป็นต้นเป็นเครื่องหมายความเป็นสมณะผู้หมดความกังวล (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/-/๑๕๕-๑๕๗)

กุมาปุตตเถรสหายกเถรคาถา : ภาษิตของพระเถระผู้เป็นสหายของพระกุมาบุตรเถระ,คาถาของพระกุมาบุตรสหายกเถระ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๗/๓๑๖) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านพระกุมาบุตรเถรสหายกเถระบังเกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง กรุงเวฬุกัณฏกะ มีชื่อว่าสุทนต์ เป็นเพื่อนรักของกุมาบุตร เมื่อกุมาบุตรบวชแล้ว ก็บวชตามเพื่อน ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว ยินดีในภาวนา ต่อมาบรรลุอรหัตผล กล่าวคาถาว่า ภิกษุทั้งหลายผู้ไม่สำรวมจิต ท่องเที่ยวไปตามชนบทต่าง ๆ ย่อมทำสมาธิคลาดเคลื่อน การท่องเที่ยวไปยังแว่นแคว้นจะช่วยอะไรได้เล่า เพราะฉะนั้นภิกษุพึงกำจัดความแช่งดี ไม่พึงให้มิจฉาวิตกและกิเลสมีตัณหาเป็นต้นครอบงำ เจริญฌาน (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/-/๑๕๗-๑๕๙)

กุมาร : เด็ก,เด็กชาย,เด็กหนุ่ม, ลูกน้อย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๔/๑๖๖,๑๑/๒๑๐/๑๗๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔,(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๔๐/๑๕๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๘/๑๘๗) หมายถึงผู้กำลังสนุกสนาน, ผู้ร่าเริงสนุกสนาน, ผู้ที่มารดาบิดาปรารถนา, ผู้ขีดเขียนพื้นดินเล่น, ผู้ชอบเล่นที่พื้นดิน, เด็กชายในปฐมวัย (อภิธานวรรณนา ข้อ ๔๕,ข้อ ๒๓๑)

กุมารกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเด็กจับปลา (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๒๕๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นเด็กจำนวนมากจับปลาอยู่ในระหว่างกรุงสาวัตถีกับพระเชตวันจึงตรัสถาม ก็ทราบว่า พวกเขากลัวความทุกข์จึงทำอย่างนั้น จึงทรงเปล่งอุทานนี้ว่าบุคคลถ้ากลัวความทุกข์หรือถ้าความทุกข์ไม่เป็นที่รักก็อย่าได้ทำบาปกรรมในที่แจ้งหรือในที่ลับเพราะถ้าจักทำหรือกำลังทำบาปกรรมอยู่ จะเหาะหนีไปก็ไม่พ้นจากความทุกข์ อรรถกถากล่าวว่า คำว่า บาปกรรมในที่แจ้ง หมายถึงกรรมชั่วทางกาย และทางวาจา คำว่า บาปกรรมในที่ลับ หมายถึงกรรมชั่วทางใจ (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๔๔/๓๑๕)

กุมารกัสสปเถรคาถา : คาถาของพระกุมารกัสสปเถระ,คาถาของพระเถระชื่อว่ากุมารกัสสปะ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐๑/๓๖๗) อธิบายสรุปได้ว่า พระกุมารกัสสปเถระ ได้กล่าว ๒ คาถาว่า น่าอัศจรรย์หนอ พระพุทธเจ้า พระธรรม และสัมปทาของพระศาสดาของเราทั้งหลายอันเป็นที่จะทำพระสาวกให้รู้แจ้งธรรมเช่นนั้นได้ บรรดาพระสาวกที่หยั่งรู้ถึงกายของตนได้ในอสงไขยกัปนั้น พระกุมารกัสสปะนี้เป็นองค์สุดท้าย ร่างกายนี้เป็นร่างกายสุดท้าย การเวียนว่ายตายเกิดเป็นวาระสุดท้าย บัดนี้ไม่มีการเกิดอีก อรรถ

SAMPLE

กถากล่าวว่า คำว่า หยั่งรู้อุปาทานขันธ์ หมายถึงขันธ์ที่อาศัยความยึดมั่นถือมั่น (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๐๒/๕๐๑) คำว่า อสังไขยกัป หมายถึงมหากัปที่ผ่านไปนานจนไม่สามารถนับได้ (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๐๒/๕๐๓)

กุมารกัสสปเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกุมารกัสสปเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๕๐/๒๕๘) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านถวายทานทำการบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ และได้ตั้งความปรารถนาว่าขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้กล่าวธรรมอย่างวิจิตรของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในกาลภายหน้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในภพน้อยภพใหญ่หลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒)

กุมารกัสสปมาตาวัตถุ : เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้วย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ตนแลเป็นที่พึ่งของตน หมายถึงตนเองเท่านั้นที่จะสามารถทำกุศลแล้วเข้าถึงสวรรค์ หรือบรรลุมรรคผล ได้ที่พึ่งที่ได้ยากคืออรหัตตผล ไม่มีใครอื่นจะทำให้ได้ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/-/๒๘๓-๒๘๕)

กุมารกัสสปะ, พระ, ภิกษุ :พระเถระมหาสาวกองค์หนึ่ง (วิ.ม. ๔/๑๒๔/๑๙๑) อธิบายสรุปได้ว่ ท่านเป็นบุตรธิดาเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ คลอดเมื่อมารดาบวชเป็นภิกษุณีแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเลี้ยงเป็นโอรสบุญธรรม ทารกนั้นได้นามว่ากัสสปะ ภายหลังเรียกกันว่ากุมารกัสสปะ เพราะท่านเป็นเด็กสามัญ แต่ได้รับการเลี้ยงดูอย่างราชกุมาร ท่านอุปสมบทในสำนักของพระศาสดา ได้บรรลุพระอรหัตผล ได้รับการยกย่องจากพระบรมศาสดาว่าเป็นเอตทัคคะในทางแสดงธรรมวิจิตร (ม.ม.๑๒/๒๔๙/๒๖๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๐/๒๕๙,๓๓/๑๗๓/๒๖๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๑๗/๒๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐๒/๓๖๘,๒๖/๑๒๕๓/๑๕๙,ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒//-/๒๘๓-๒๘๕)

กุมารน้อย : กุมารกะ, เด็กชาย, ในวินัยปิฎก จูฬวรรค กล่าวถึงพระเทวทัตเปลี่ยนเพศกุมารน้อย (กลับเป็นภิกษุ) ทรงสังฆาฏิ บาตรและจีวร ยืนอยู่ข้างหน้าพระกุมาร โดยมุ่งหวังให้พระกุมาร(อชาตศัตรู) เลื่อมใสยิ่งนักเพราะอิทธิปาฏิหาริย์,ในมัชฌิมปัณณาสก์ อภยราชกุมารสูตร พระพุทธเจ้าตรัสตรัสถามพระเจ้าอภัยราชกุมารว่า ถ้ากุมารน้อยนี้อาศัยความประมาทของพระองค์หรือของหญิงพี่เลี้ยง พึงนำไม้หรือก้อนกรวดมาใส่ปากพระองค์จะพึงปฏิบัติกับกุมารน้อยนั้นอย่างไร ซึ่งได้รับคำตอบจากพระเจ้าอภัยราชกุมารว่า จะเอามือซ้ายประคองศีรษะแล้วงอนิ้วมือขวา ล้วงเอาไม้หรือก้อนกรวด

SAMPLE

พร้อมด้วยเลือดออกเสีย เพราะหม่อมฉันมีความเอ็นดูในกุมารน้อย,ในเอกปทชาดก เหตุอย่างเดียวทำให้บรรลุประโยชน์ได้หลายอย่าง ดังที่กุมารน้อยผู้เป็นบุตรของเศรษฐีโพธิสัตว์ถามบิดาว่า เหตุอย่างเดียวทำให้ได้บรรลุประโยชน์หลายอย่างมีอยู่หรือ ก็ได้รับคำตอบว่าคือความขยัน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๓/๑๗๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๖/๘๗,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๗๖/๑๑๒)

กุมารเปตวัตถุ : เรื่องกุมารเปรต (ขุ.เปต..๒๖/๔๕๓-๔๖๓/๒๓๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงบุพกรรมของกุมารเปรตผู้นี้ว่า คหบดีผู้นี้เมื่อยังเป็นเด็ก ถูกเขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นอยู่ด้วยน้ำนมที่ไหลออกจากนิ้วมือตลอดราตรียักษ์และภูตผีปีศาจหรือสัตว์เลื้อยคลานก็ไม่เบียดเบียนเด็กผู้ที่ได้ทำบุญไว้แล้ว แม้สุนัขทั้งหลายก็พากันมาเลียเท้าทั้งสองของเด็กนั้น ฝูงเหยี่ยวและสุนัขจิ้งจอกก็พากันวนเวียนรักษา ฝูงนกก็พากันคาบรกไปทิ้ง ส่วนฝูงกาพากันคาบขี้ตาออกไป มนุษย์และอมนุษย์ไรๆ มิได้จัดการรักษาเด็กนี้ หรือใครๆ ที่จะปรุงยาหรือทำการบำบัดด้วยเมล็ดพันธุ์ผักกาดมิได้มี และมิได้ถือเอาการประกอบฤกษ์ยาม ทั้งไม่ได้โปรยธัญชาติทั้งปวง เด็กที่บุคคลนำมาทิ้งไว้ในป่าช้าในยามราตรี ได้รับความลำบากอย่างยิ่งเช่นนี้สั่นเทาอยู่ เป็นดุจก้อนเนยข้น ยังเหลืออยู่เพียงชีวิต มีความสงสัยว่า (ชีวิตจะรอดหรือไม่รอดหนอ) และทรงพยากรณ์เด็กนั้นว่า เด็กคนนี้จักเป็นผู้มีสกุลสูง(จักได้เป็นเศรษฐีมีโภคสมบัติมาก ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๑/๔๕๘/๒๐๙) ; เรื่องกุมารเปรต (วิ.เปต.๒๖/๗๔๖/๒๘๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระศาสดาตรัสว่า “เราได้ฟังมาว่าได้มีกุมารสององค์เป็นพระราชโอรส ในกรุงสาวัตถี ข้างป่าหิมพานต์ พระราชกุมารทั้ง ๒ พระองค์นั้น ทรงมัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ทรงเพลิดเพลินด้วยอำนาจ ความยินดีในกาม ทรงติดความสุขในปัจจุบันไม่ทรงเห็นถึงความสุขในอนาคต ครั้นเคลื่อนจากความเป็นมนุษย์นี้ไปสู่ปรโลก เกิดเป็นเปรตข้างคันคู ไม่ปรากฏกายให้ใครเห็น ร้องคร่ำครวญถึงกรรมชั่วครั้งก่อนของตนณที่ใกล้กรุงสาวัตถีนี้ว่าเมื่อพระทักขิไณยบุคคลมีอยู่มากหลาย และเมื่อไทยธรรมก็มีอยู่แต่พวกเราไม่อาจทำบุญ ซึ่งจะนำความสุขมาให้แล้วทำตนให้มีความสวัสดี(แม้เพียง)เล็กน้อย อะไรจะพึงเลวกว่ากามนั้น อันเป็นเหตุให้พวกเราเคลื่อนจากราชสกุลแล้วไปอยู่เปตวิสัย เพียบพร้อมไปด้วยความหิวกระหาย มนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้เคยเป็นเจ้าของในที่ใด ย่อมไม่ได้เป็นเจ้าของในที่นั้นอีก เป็นผู้เจริญขึ้นแล้วเสื่อมลง ย่อมหมุนไปตามความหิวกระหาย” นรชนทราบถึงโทษ ซึ่งเกิดมีด้วยอำนาจความเมาในความเป็นใหญ่อย่างนี้แล้ว ละความเมาในความเป็นใหญ่ได้แล้ว พึงไปสวรรค์ได้ (ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๑/๗๔๖/๒๗๙)

SAMPLE

กุมารรูป : รูปเด็ก,รูปร่างที่เป็นเด็ก,ร่างกายที่เป็นเด็ก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๓/๒๓๘) อธิบายสรุปได้ว่า กุมารรูป ในที่นี้หมายถึงสนังกุมารพรหมทรงเนรมิตอัตภาพให้หยาบเป็นกุมารรูปเช่นกับปัญจสิขะคันธรรพเทพบุตรปรากฏแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ แล้วเหาะขึ้นบนอากาศประทับนั่งขัดสมาธิในอากาศ บนที่ว่างกลางอากาศ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๐๐/๒๗๒)

กุมารเวช : หมอรักษาเด็ก,กุมารแพทย์, แพทย์ที่รักษาโรคเด็ก เรียกสั้นๆว่าหมอเด็ก (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗/๑๐,๙/๒๑๑/๗๒,๙/๔๕๑/๑๙๙) ; ข้อ ๕ ในการบำบัดรักษาโรค ๕ อย่าง คือ๑. การรักษาด้วยการเสกเป่า ๒.การรักษาด้วยการผ่าตัด ๓.การรักษาทางยา ๔. การรักษาทางภูติผี ๕.การรักษาโรคเด็ก (กุมารเวช),เป็นวิชาชีพอย่างหนึ่ง ดังคำว่า วิชาผ่าตัด การบำบัดรักษาทางยา วิชาหมอผี วิชาหมอเด็ก(กุมารเวช) (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๒/๔๕๗,๒๙/๑๗๙/๕๐๐)

กุมาริกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๕๖/๖๔๘) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารีจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๑๕๖/๓๘๙)

กุมารี : เด็ก, เด็กหญิง, สาวน้อย, ลูกน้อย (วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๑๒๑/๓๒๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๑,๑๔/๑๐๒/๑๒๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๓/๕๒); เด็กหญิงผู้กำลังสนุกสนาน, เด็กหญิงในปฐมวัย, ผู้ร่าเริงสนุกสนาน, ผู้ที่มารดาบิดาปรารถนา, ผู้ขีดเขียนพื้นดินเล่น, ผู้ชอบเล่นที่พื้นดิน (อภิธานวรรณนา ข้อ ๔๕,ข้อ ๒๓๑)

กุมุททายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกุมุททายกเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑/๓๒๖) อธิบายสรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเกิดเป็นนกได้นำดอกโกมุทไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในกัปที่ ๑๑๖ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในชาติสุดท้ายนี้ ท่านเกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง กรุงสาวัตถี เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วออกบวช ไม่นานนักได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๕๑/๒๐๓)

กุมุทนรก : นรกดอกบัวแดง (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๑/๒๕๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๓) อธิบายสรุปได้ว่า ชื่อนรกเล็กแห่งหนึ่ง ในบรรดานรก ๑๐ อันได้แก่ ๑.อัพพุทนรก ๒.นิรัพพุทนรก ๓.อพพนรก ๔.อหหนรก ๕.อฏฏนรก ๖.กุมุทนรก ๗.โสคันธิกนรก ๘.อุปปลกนรก ๙.ปุณฑริกนรก ๑๐.ปทุมนรก อรรถกถากล่าวว่า ชื่อนรกทั้ง ๑๐ ชื่อเหล่านี้อยู่

SAMPLE

ในอเวจีมหานรก เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม เช่นอัพพุทนรก เป็นสถานที่ทรมานสัตว์โดยการนับชิ้นเนื้อเป็นเครื่องบอกระยะเวลา ในการทรมานสัตว์ (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๘๙/๓๖๖,ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๖๖๒/๓๐๗); คำว่า กุมุทะ หมายถึงดอกบัวที่ยินดีบนแผ่นดิน(อภิธานวรรณนา ข้อ ๖๘๘)

กุมุทปราสาท ปราสาทดอกบัวแดง,ปราสาทที่ล้วนด้วยดอกบัวแดง (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๗/๖๒๑) อธิบายสรุปได้ว่า ชื่อปราสาทหลัง ๑ ใน ๓ หลัง อันได้แก่ กุมุทปราสาท นฬินีปราสาท และปทุมปราสาท ซึ่งเป็นปราสาทมีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม ที่พระโสภิตพุทธเจ้าสมัยที่เมื่อครั้งยังเป็นราชกุมาร เป็นฆราวาสทรงอยู่อาศัย ๙,๐๐๐ ปี พระเจ้าสุธรรมที่เป็นพระชนก และพระเทวีพระนามว่าสุธรรมา ทรงให้สร้างไว้ในกรุงสุธรรม (ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๑/-/๒๔๔-๒๕๑)

กุมุทมาลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกุมุทมาลิยเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๓๓๘) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้เกิดเป็นผีเสื้อน้ำผู้ดุร้าย ได้นำดอกโกมุทมาบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๗ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/-/๒๑๕) ; ประวัติในอดีตชาติของพระกุมุทมาลิยเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๔/๔๘๑) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้โปรยดอกโกมุทบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ

กุรรฆระ, กรุง : เมืองภูเขาชัน, ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง แคว้นอวันตี สมัยพุทธกาล (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๖/๕๗) อธิบายสรุปได้ว่า กุรรฆระแห่งนี้เป็นเมืองภูเขามีหน้าผาสูงชัน ที่ชื่อว่า กุรรฆระ เพราะเป็นเมืองที่ภูเขามีข้างแถบหนึ่งเป็นเสมือนขาดตกไป คือข้างหนึ่งเป็นเหว หมายถึงเมืองที่พระมหากัจจายนเถระ ผู้เป็นมหาสาวกอยู่อาศัย (ในแคว้นนี้)โดยพักอยู่บนภูเขา และเที่ยวบิณฑบาต และมีคหบดีชื่อหลิททิกานเข้ามาสนทนาธรรม แม้พระโสณกุฏิกัณณะผู้เป็นศิษย์ของพระมหากัจจายนเถระก็อยู่เมืองนี้ด้วย อุบาสิกาชื่อว่ากาลี ก็อยู่เมืองนี้เช่นกัน และเมืองนี้ เป็นสถานที่ประกาศลัทธิของพวกเดียรถีย์ต่างๆ (สำ.ข.อ.(บาลี)๒ /๓/๒๘๔)

กุรรฆระ, เมือง : เมืองภูเขาสูงชัน, หมายถึงชื่อเมืองแห่งหนึ่ง แคว้นอวันตี สมัยพุทธกาล (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๑, องฺ.เอกก. ๒๐/๒๖๗/๓๓, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๖/๕๗,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๖/๒๖๘,) อธิบายสรุปได้ว่า เมืองนี้เป็นภูเขามีหน้าผาสูงชัน ที่ชื่อว่าเมืองกุรรฆระ

SAMPLE

เพราะเป็นเมืองที่ภูเขามีข้างแถบหนึ่งเป็นเสมือนขาดตกไป คือข้างหนึ่งเป็นเหว เมืองนี้พระมหากัจจายนเถระอยู่อาศัยโดยพักอยู่ใกล้ภูเขาชื่อว่าปวัตตะและเที่ยวบิณฑบาต และเมืองนี้เป็นสถานที่ประกาศลัทธิของพวกเดียรถีย์ต่างๆ (สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๓/๒๘๔) อยู่ห่างจากพระเชตวัน กรุงสาวัตถี ๑๒๐ โยชน์ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/-/๔๔๐) กุรุรฆระ ก็เรียก

กุรัญชิยผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกุรัญชิยผลทายกเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๒๐๑) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายผลอัญชันขาวแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ

กุรุ, แคว้น : ชื่อแคว้นหนึ่ง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๓/๒๐๕) อธิบายสรุปได้ว่า แคว้น ๑ ในบรรดา ๑๖ มหาชนบทแห่งชมพูทวีป อยู่แถบลุ่มน้ำยมุนาตอนบน ราวมณฑลปัญจาบลงมา นครหลวงชื่ออินทปัตถ์ ตั้งอยู่ ณ บริเวณเมืองเดลี นครหลวงของอินเดียปัจจุบัน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๕/๕๗, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๗/๒๔๕,๑๓/๒๙๓/๓๔๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๖/๗๒,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๖/๑๒๙,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๘,องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๔๒/๓๐๗,๒๓/๔๕/๓๑๕,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.๒๘/๑๖๓๒/๔๔๒,๒๘/๑๖๓๔/๔๔๓)(ประมวลศัพท์ หน้า ๒๕)

กุรุ, ชาว **:** คนผู้อยู่เมืองกุรุ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๕/๕๗,๑๐/๓๗๒/๓๐๑) อธิบายว่า ชาวบ้านชาวเมือง มีพราหมณ์และคหบดีเป็นต้น

กุรุงคเทวี, เจ้าหญิง : เจ้าหญิงผู้มีขนงาม ผู้เป็นพระธิดาของพระเจ้าพรหมทัต (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๙๐/๑๔๐) อธิบายสรุปได้ว่า เจ้าหญิงผู้นี้ เป็นผู้มีท้องอันประดับด้วยขนเป็นแถว ๆ เมื่อเจริญวัยแล้วได้เห็นเอฬกกุมาร ไปทำงานอยู่ในราชวัง ก็เกิดความรักใคร่และได้เสียกันจนเหล่าสนมทราบเรื่องและกราบทูลให้พระเจ้าพรหมทัตทราบ และพระเจ้าพรหมทัตทรงให้เอฬกกุมารลูกเขยพาพระธิดาไปปกครองเมืองโกศล อยู่กันด้วยความรักใคร่ ต่อมาพระนางกุรุงคเทวี เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก ได้ประพฤตินอกใจเป็นชู้กับฉฬังคกุมารเสนาบดีผู้เป็นอาจารย์ของพระเจ้าพรหมทัต และธนันเตวาสี คนรับใช้ของฉฬังคกุมาร อรรถกถากล่าวว่า คำว่า เอฬิกกุมาร เป็นอดีตชาติของนกกุณาละ (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๒๙๐/๓๓๕)

กุรุงคมิคชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องกวางกุรุงคะรู้ทันนายพราน (ขุ.ชา.เอกก. ๒๗/๒๑/๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกวางกุรุงคะเที่ยวหากินด้วยความระมัดระวัง วันหนึ่งได้เที่ยวไปหากินใกล้ต้นไม้มะรื่นต้นหนึ่งได้ยืนพิจารณาดูก่อนว่ามีภัยหรือไม่ เห็นต้นไม้โยนผลไม้มาให้ก็เข้าใจทันทีว่าเป็นกลลวงของนายพรานจึงกล่าว

SAMPLE

ตำหนิต้นไม้กระทบนายพรานว่านี่ไม้มะรื่นการที่ท่านปล่อยผลมะรื่นให้กลิ้งมานั้น กวางรู้แล้วเราจะไปยังไม้มะรื่นต้นอื่นเราไม่ชอบใจผลของท่าน นายพรานที่ซ่อนตัวอยู่บนต้นไม้ได้แต่โกรธที่กวางรู้ทันจึงพุ่งหอกไปแต่หาทำอันตรายต่อกวางไม่เพราะได้หนีไปไกลแล้ว (ขุ.ชา.เอกก. อ.(บาลี) ๑/๒๑/๒๔๒-๒๔๔) ; ว่าด้วยเรื่องนกและเต่าช่วยเหลือกวาง(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย)๒๗/๑๑๑/๙๔)อธิบายสรุปได้ว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกวางไปติดบ่วงนายพราน ได้สหายทั้งสองคือเต่าและนกกระเต็นช่วยชีวิตไว้ โดยเต่าพยายามกัดบ่วงจนฟันโยก เลือดเปรอะปาก ส่วนนกกระเด็นก็บินไปที่บ้านของนายพราน เมื่อนายพรานเตรียมจะออกจากบ้านแต่เช้าตรู่ ก็บินโฉบลงไปจิกตีทำให้เขาเข้าใจว่าเป็นนกกาฬกิณี จึงกลับเข้าไปนอนต่อ เมื่อตื่นขึ้นก็เดินออกทางประตูหลังบ้าน นกก็เข้าไปจิกตีอีกแต่คราวนี้เขาไม่สนใจรีบถือหอกเข้าป่าไปดูบ่วง นกจึงรีบบินไปบอกกวางและเต่าให้รู้ตัว เมื่อเห็นนายพรานมา กวางก็รีบดึงบ่วงให้ขาดแล้ววิ่งเข้าป่าไป แต่เต่าหมดแรงจึงนอนแผ่ด้วยความเหนื่อย ถูกนายพรานจับใส่กระสอบแขวนไว้ แล้วไล่ตามกวางต่อไป กวางวิ่งเข้าป่าแล้วแกล้งทำลวงเดินถอยหลังให้นายพรานหลงทางแล้วรีบกลับมาช่วยเต่าเอาเขาขวิดกระสอบให้ขาดเต่าก็คลานลงน้ำ ส่วนกวางนั้นขอให้นกย้ายลูกไปอยู่ที่อื่น ถึงกวางก็ไปอยู่ที่อื่นเช่นกัน สัตว์ทั้งสามได้ช่วยชีวิตกันและกันไว้อย่างนี้ ดังนั้น ความรักความสามัคคีในมิตรสหายย่อมสามารถช่วยเหลือกันให้พ้นภัยได้ (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๒/๑๕๓๑๕๕)

กุรุธรรมจริยา : ว่าด้วยพระจริยาของพระเจ้าธนัญชัยกุรุราช (ขุ.จริยา.๓๓/๒๐/๗๒๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในกาลที่เราเป็นพระราชานามว่าธนัญชัย อยู่ในกรุงอินทปัตถ์ที่อุดม ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ครั้งนั้น พวกพราหมณ์ชาวแคว้นกาลิงคะได้มาหาเราขอพญาคชสาร ซึ่งประกอบด้วยธัญญลักษณะ สมบูรณ์ด้วยมงคลกับเราว่า ชนบทฝนไม่ตกเลย เกิดทุพภิกขภัย อดอยากมาก ขอพระองค์โปรดพระราชทานพญาคชสาร ตัวประเสริฐมีกายสีเขียวชื่อว่าอัญชันด้วยเถิด เราคิดว่าการห้ามยาจกที่มาถึงแล้ว เป็นการไม่สมควรแก่เราเลย กุศลสมาทานของเราอย่าได้เสียหายเลย เราจักให้คชสารตัวประเสริฐ ได้จับงวงพญาคชสารวางลงบนมือพราหมณ์แล้ว จึงหลั่งน้ำในเต้าทองลงบนมือของพวกพราหมณ์ ได้ให้พญาคชสารไป เมื่อเราได้ให้พญาคชสารนั้นไป พวกอำมาตย์กล่าวว่า เหตุไรหนอ พระองค์จึงพระราชทานพญาคชสารตัวประเสริฐแก่พวกยาจกเมื่อพระองค์พระราชทานพญาคชสารซึ่งประกอบด้วยธัญลักษณะสมบูรณ์ด้วยมงคลชนะสงครามอันสูงสุดนั้นแล้ว พระองค์เป็นพระราชาจักทำอะไรได้ เราได้ตอบว่า แม้ราชสมบัติทั้งหมดเราก็ควรให้ ถึงสรีระของตนเราก็ควรให้ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้น เราจึงได้ให้พญาคชสาร

(ขุ.จริยา.อุ. ๑) ; กุรุธรรมของชาวแคว้นกุรุ เกิดด่างพร้อยขึ้นแล้วในแคว้นนั้น เพราะฉะนั้น ที่นั้นเป็น ที่มีธรรมด่างพร้อยเกิดขึ้นแล้ว ท่านจึงเรียกว่า กัมมาสธัมมะ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๙๕/๘๐)

กุรุธัมมชาดก :ชาดกว่าด้วยเรื่องธรรมของชาวกุรุ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๗๖/๑๓๗) อธิบายสรุปได้ว่า ศีล ๕ ชื่อว่ากุรุธรรม พระโพธิสัตว์ทรงรักษาศีล ๕ ทำให้บริสุทธิ์ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๓๖๒/๔๒๙) อธิบายความว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะ ทรงรักษากุรุธรรมคือศีล ๕ พร้อมกับบุคคลรอบข้างพระองค์ คือพระมารดา พระมเหสี มหาอุปราช ปุโรหิต อำมาตย์ผู้วัดนา นายสารถี มหาเศรษฐี อำมาตย์ผู้ตวงข้าว ค่านาคนเฝ้าประตูเมืองและนางงามประจำเมืองเป็นเหตุให้บ้านเมืองสมบูรณ์จน ชาวเมืองกาลิงคะมาขอกุรุธรรมไปให้พระราชาของตนประพฤติแก้ความแห้งแล้งและพระองค์ก็พระราชทานให้สมความปรารถนาด้วยความยินดี (ขุ.ชา.ติก.อ.(บาลี) ๔/-/๑๐๗)

กุรุยะ, แคว้น : ชื่อเมืองหรือรัฐที่ท้าวสักกเทวราช ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ยกมาอ้างต่อพระเจ้ากรุงพาราณสี (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๕๕/๑๐๖) อธิบายสรุปได้ว่า ชื่อรัฐ ๑ ในบรรดา ๓ รัฐ อันได้แก่ ๑.ปัญจาละ ๒. กุรุยะ ๓. เกกกะ ซึ่งเมืองที่ท้าวสักกเทวราชกล่าวอ้างนั้นหมายถึงเป็นเมืองที่น่ารื่นรมย์มีภิกษาหารสมบูรณ์ พรั่งพร้อมด้วยช้าง ม้า รถ พลนิกรและเงินทองเครื่องอลังการ ในแคว้นกุรุยะนี้ มีนครชื่อว่าอินทปัตร (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๑๕๕/๒๑๒)

กุรุรฆระ, เมือง : ชื่อเมืองที่มีหน้าผาสูงชัน ในแคว้นอวันตี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๗/๓๒,สี.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๗/๓๓, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๖/๕๗, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๖/๒๖๘) อธิบายสรุปได้ว่า เมืองภูเขาสูงชัน, ในแคว้นอวันตี สมัยพุทธกาล เป็นเมืองภูเขามีหน้าผาสูงชัน ที่ชื่อว่าเมืองกุรุรฆระ เพราะเป็นเมืองที่ภูเขามีข้างแถบหนึ่งเป็นเสมือนขาดตกไป คือข้างหนึ่งเป็นเหว เมืองนี้พระมหากัจจายนเถระอยู่อาศัยโดยพักอยู่บนภูเขาและเที่ยวบิณฑบาต มีอุบาสกชื่อโสณกุฏิกัณณะ เป็นอุปัฏฐาก และเมืองนี้ เป็นสถานที่ประกาศลัทธิของพวกเดียรถีย์ต่างๆ (สี.ข.อ.(บาลี) ๒) อยู่ห่างจากพระเชตวัน กรุงสาวัตถี ๑๒๐ โยชน์ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/-/๔๔๐) เมืองกุรรฆระ ก็เรียก

กุลกุมารี : คำว่า กุละ แปลว่าตระกูล คำว่า กุมารี แปลว่าเด็กหญิง,เด็กรุ่นสาว, นางสาว (ประมวลศัพท์ หน้า ๒๔) รวมทั้ง ๒ คำแปลว่าเด็กหญิงของตระกูล, เด็กรุ่นสาวผู้มีตระกูล,นางสาวผู้มีตระกูล (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑/๓๙,๖/๒๒/๔๒,๖/๒๓/๔๕,วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๙๓/๗๙,สี.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๖)

SAMPLE

กุลฆรณีสูตร : พระสูตรว่าด้วยหญิงแม่เรือนในตระกูล (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๘/๓๒๙) อธิบายสรุปได้ว่า สมัยที่ภิกษุรูปหนึ่งอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล เธอคลุกคลีในตระกูลแห่งหนึ่งมากไป เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้ท่านสลดใจจึงเนรมิตเพศเป็นหญิงแม่เรือนในตระกูลนั้นเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า ชนทั้งหลายต่างประชุมสนทนากันที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ในศาลาที่พัก ในสภาและข้าง ๆถนน พวกเขาจะพูดถึงดิฉันและท่านอย่างไรบ้างหนอ ภิกษุนั้นกล่าวว่า เสียงที่เป็นข้าศึกมีมาก ท่านผู้มีตบะต้องอดทน ไม่ต้องเก้อเขินด้วยเหตุนั้น เพราะว่าสัตว์หาได้เศร้าหมองด้วยเหตุนั้นไม่ แต่ผู้ใดมักสะดุ้งเพราะเสียง ประดุจเนื้อทรายในป่า นักปราชญ์เรียกผู้นั้นว่ามีใจเบา วัตรของเขาย่อมไม่สมบูรณ์ อรรถกถากล่าวว่า เทวดาตนนี้ตอนแรกไม่รู้ว่าพระภิกษุที่ตนสนทนาด้วยเป็นพระอรหันต์ ภายหลังจึงได้ทราบแล้วจากไป (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๘๘//๓๗๐)

กุลฆรนคร : นครชื่อกุลฆระ,กรุงชื่อว่ากุลฆระ, (ขุ.พุทธ.๓๓/๑๓/๗๒๖) อธิบายสรุปได้ว่า เมืองนี้อยู่แคว้นอวันตีชนบทอุบาสิกาชื่อว่ากาลีอยู่อาศัยและพระโสณะกุฏิกัณณะได้เดินทางไปประกาศพระศาสนา ในเมืองนี้มีผ้าอันตรวาสก(สบง)ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสมณโคดมอยู่

กุลธิดา : ธิดาของตระกูล, ลูกสาวของตระกูล,บุตรสาวในตระกูล (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑/๓๙,๖/๒๒/๔๒,๖/๒๓/๔๕,วิ.จู.(ไทย)๗/๒๙๓/๗๙,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย)๒๘/๕๓๖/๑๓๖) หมายถึงลูกหญิงผู้มีตระกูล มีความประพฤติดี (ประมวลศัพท์ หน้า ๒๕)

กุลบุตร : บุตรของตระกูล,ลูกชายของตระกูล,บุตรชายในตระกูล(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๗/๕๖,๑๑/๑๐๘/๗๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔/๓๓,๑๒/๑๗๘/๑๗๙,๑๒/๒๓๙/๒๕๓) หมายถึงลูกชายผู้มีตระกูล มีความประพฤติดี (ประมวลศัพท์ หน้า ๒๕)

กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา :ลูกชายของผู้มีตระกูล หมายถึงชายหนุ่มที่การเห็นพระพุทธเจ้าเป็นต้นแล้วเกิดความเลื่อมใสบวชเป็นบรรพชิต, ในสังยุตตนิกาย ทุติยทสพลสูตร กล่าวถึงกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา สมควรแท้เพื่อปรารภความเพียรในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้วเป็นธรรมเข้าใจง่าย เปิดเผย ประกาศไว้แล้ว, นิพพิทาพหุลสูตร ผู้มากด้วยความเบื่อหน่าย กล่าวถึง กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา มีธรรมอันเหมาะสม คือพึงเป็นผู้มากด้วยความเบื่อหน่ายในรูปอยู่ ... ในเวทนา ...ในสัญญา ... ในสังขาร ซึ่งจะทำให้กำหนดรู้รูปเป็นต้นและพ้นจากรูปเป็นต้นและพ้นจากทุกข์ได้, ในทุกขานุปัสสีสูตร ผู้พิจารณาเห็นทุกข์ก็กล่าวถึงกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธาไว้เช่นกัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒/๓๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๖/๒๓๖,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๘/๒๓๗)

SAMPLE

กุลปุตตสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยกุลบุตร (สูตรที่ ๑) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๓/๕๘๔) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบันออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตก็เพื่อรู้แจ้งอริยสัจ ๔ นี้ (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๐๗๓/๓๗๕)

กุลปุตตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยกุลบุตร (สูตรที่ ๒) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๔/๕๘๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบันออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตก็เพื่อรู้แจ้งอริยสัจ ๔ นี้ แต่ทรงแสดงตามอัธยาศัยของผู้จะตรัสรู้ด้วย (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๐๗๓/๓๗๕)

กุลมัจฉริยะ : ความตระหนี่สกุล, ตระหนี่ตระกูล,หวงแหนตระกูล (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๑) หมายถึงหวงแหนไม่อยากให้ใครมายุ่งเกี่ยวกับตระกูลที่คุ้นเคยกับตน อธิบายว่า ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความเห็นแก่ได้ ความถี่เหนียวความที่จิตเจ็บร้อน(ในการให้) ความที่จิตหวงแหน เห็นปานนี้ นี้ ตรัสเรียกว่าความตระหนี่ (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๗/๒๖๕) (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๒/๔๙) อธิบายความว่า ความตระหนี่ ในตระกูลชื่อว่ากุลมัจฉริยะ ภิกษุผู้ประกอบด้วยความตระหนี่ในตระกูลนั้น ย่อมกันภิกษุพวกอื่นจะเข้าไปในตระกูลอุปัฏฐากของตน ด้วยเหตุนั้น ๆ (ที.ปา.๓/๓๑๕/๒๒๔) ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความเห็นแก่ได้ ความถี่เหนี่ยว ความที่จิตเจ็บร้อน(ในการให้) ความที่จิตหวงแหนเกี่ยวกับตระกูลเห็นปานนี้ เรียกว่ากุลมัจฉริยะ; ข้อ ๒ ในมัจฉริยะ ๕ อันได้แก่ (๑) อาวาสมัจฉริยะ (ตระหนี่ที่อยู่) (๒) กุลมัจฉริยะ(ตระหนี่ตระกูล) (๓) ลาภมัจฉริยะ (ตระหนี่ลาภ) (๔) วัณณมัจฉริยะ(ตระหนี่วรรณะ) (๕) ธัมมมัจฉริยะ(ตระหนี่ธรรม)

กุลลเถรคาถา : คาถาของพระกุลลเถระ,คาถาของพระกุลลเถระ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๙๔/๔๐๗) อธิบายสรุปได้ว่า พระกุลลเถระไปป่าช้าผีดิบได้เห็นซากศพหญิงที่ถูกทอดทิ้งไว้ในป่าช้า ทั้งถูกหมู่หนอนบ่อนกัดกิน กล่าวว่า กุลละเอ๋ย เจ้าจงพิจารณาดูร่างกายที่กระสับกระส่าย ไม่สะอาด เปื่อยเน่า หลั่งของไม่สะอาดเข้าออกที่พวกคนเขลาชื่นชมกันนัก เราใช้แว่นคือพระธรรมส่องดูร่างกายนี้ซึ่งว่างเปล่าทั้งภายในและภายนอก เพื่อบรรลุญาณทัสสนะ ร่างกายของเรานี้กับซากศพนั้นก็เหมือนกัน ซากศพนั่นกับร่างกายของเรานี้ ก็เหมือนกัน ร่างกายนี้ ท่อนล่าง ท่อนบน ก็เหมือนกัน ท่อนบน ท่อนล่างก็เหมือนกัน ร่างกายกลางวัน กลางคืน ก็เหมือนกัน กลางคืน กลางวัน ก็เหมือนกันในกาลก่อนกับภายหลังก็เหมือนกันภายหลังกับกาลก่อนก็เหมือนกัน อิสรชนผู้เพียบพร้อมด้วยกามสุข ที่เขาบำเรอด้วยดนตรีเครื่องห้า ย่อมไม่ยินดีเช่นนั้น เหมือนกับเราผู้มีจิตแน่วแน่ พิจารณาเห็นธรรมแจ่มแจ้งโดยชอบ

SAMPLE

กุลวัฑฒกะ,ทาส : ชื่อที่เลว ๑ ใน ๕ ชื่อ คือ อวกัณณกะ ชวกัณณกะ ธนิฏฐกะ สวิฏฐกะ และกุลวัฑฒกะ ที่เขาเย้ยหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง สบประมาท ดูหมิ่นในท้องถิ่นนั้นๆ (วิ. มหา. (ไทย) ๒/๑๕/๒๐๒)

อรรถกถาอธิบายว่า ชื่อทั้ง ๕ นี้ เป็นชื่อพวกทาสที่ถือกันว่าเป็นทาสชั้นต่ำ (วิ. อ. (บาลี) ๒/๑๖/๓๑๒)

ในพระวินัยปิฎกมีข้อห้ามมิให้อุปสัมบัน (ภิกษุ ภิกษุณี) ด่าว่า สบประมาท ทำให้อุปสัมบันเก้อเขิน ผู้ใดทำ ต้องอาบัติทุกกฏทุกคำพูด (วิ. มหา. (ไทย) ๒/๒๗/๒๑๔)

กุลสตรี : หญิงมีตระกูลผู้ประพฤติดี, หญิงที่มีคุณความดีสมควรแก่ตระกูล ; สตรีเจ้าของบ้าน.

ในพระวินัยปิฎก กล่าวถึงเกียรติยศของกุลสตรีไว้หลายแห่ง เช่น พระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะ ประพฤติอนาจารคือ นำดอกไม้บ้าง พวงมาลัยบ้าง ดอกไม้ช่อบ้าง ดอกไม้พุ่มบ้าง ดอกไม้เทริดบ้าง ดอกไม้พวงบ้าง ดอกไม้แผงประดับอกบ้าง ไปให้กุลสตรี(วิ. จู. (ไทย) ๖/๒๑/๓๙)

ในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงการปกป้องเกียรติยศของกุลสตรีไว้ว่า “บุรุษนี้ได้ประพฤติผิดในเหล่ากุลสตรี ในเหล่ากุมารี ด้วยเหตุนั้น พระราชาทั้งหลายจึงรับสั่งให้จับเขาแล้วลงโทษเช่นนี้” (สำ. สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๖)

กุลสูตร : พระสูตรว่าด้วยตระกูล มี ๖ สูตร แต่ละสูตรพระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมเกี่ยวกับตระกูลไว้แตกต่างกันตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นขณะนั้น ดังนี้

กุลสูตร[๑] ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ทรงแสดงเหตุที่ทำให้ตระกูลถูกโจรปล้นได้ง่าย ทรงสอนภิกษุว่า ภิกษุผู้ไม่เจริญเมตตาเจโตวิมุตติย่อมถูกอมนุษย์กำจัดได้ง่าย เหมือนตระกูลมีสตรีมาก มีบุรุษน้อย ถูกพวกโจรปล้นได้ง่าย ตรงข้าม ภิกษุผู้หมั่นเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ ถูกอมนุษย์กำจัดได้ยาก เหมือนตระกูลที่มีสตรีน้อยมีบุรุษมาก ถูกพวกโจรปล้นได้ยาก
(สำ. นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒๕/๓๑๔)

กุลสูตร[๒] ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ทรงแสดงเหตุที่ทำให้ตระกูลคับแค้น ๘ ประการ คือ (๑) พระราชา (๒) โจร (๓) ไฟ (๔) น้ำ (๕) ทรัพย์ที่ฝังไว้เคลื่อนที่ไป (๖) การงานที่ประกอบไม่ดี ทำให้ตระกูลวิบัติ (๗) ทรัพย์ในตระกูลกลายเป็นถ่านเพลิง (๘) การที่บุคคลใช้จ่ายโภคทรัพย์สุรุ่ยสุร่าย ฟุ่มเฟือย ทำให้ตระกูลเปลี่ยนแปลงไป (องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๑๘/๓๖๑/๔๑๒)

กุลสูตร[๓] ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ทรงแสดงเหตุที่ทำให้ตระกูลตั้งอยู่ได้ไม่นาน ๔ ประการ คือ (๑) ไม่แสวงหาพัสดุที่หายไป (๒) ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า

SAMPLE

(๓) ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน ส่วนเหตุที่ตระกูลตั้งอยู่ได้นาน พึงทราบนัยตรงข้าม (องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕)

กุลสูตร[๔] ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ทรงแสดงเหตุที่ทำให้ตระกูลประสบบุญ ๕ ประการ คือ เมื่อมีบรรพชิตผู้มีศีลเข้ามาสู่ตระกูล ถ้าคนในตระกูล (๑) มีจิตศรัทธาเลื่อมใส จะทำให้เกิดในสวรรค์ (๒) ลุกรับถวายอภิวาท จะทำให้ไปเกิดในตระกูลสูง (๓) กำจัดมลทินคือความตระหนี่ จะทำให้มีศักดิ์ใหญ่ (๔) จัดของถวายตามความกำลังความสามารถ จะทำให้มีโภคทรัพย์มาก (๕) ไต่ถาม สอบถาม ฟังธรรม จะทำให้มีปัญญา (องฺ. ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๙/๓๓๙)

กุลสูตร [๕] ในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ทรงแสดงตระกูลที่ภิกษุไม่ควรเข้าไปหา ๗ อย่าง คือ (๑) ต้อนรับด้วยความไม่เต็มใจ (๒)ไหว้ด้วยความไม่เต็มใจ(๓)ให้อาสนะด้วยความไม่เต็มใจ (๔) ปกปิดของที่มีอยู่ (๕) มีของมาก แต่ให้น้อย (๖) มีของประณีต แต่ให้ของเศร้าหมอง (๗)ให้โดยไม่เคารพ ไม่ให้โดยเคารพ (องฺ. สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๑๓/๑๙)

กุลสูตร[๖] ในนวกนิบาต ทรงแสดงเหตุที่ทำให้ภิกษุไม่เข้าไปยังตระกูล ๙ ประการ ๗ ประการแรกเหมือนใน*กุลสูตร*[๗] ๒ ประการหลัง ได้แก่ (๘) ไม่นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม และ (๙) ไม่ยินดีภาษิตของภิกษุนั้น (องฺ. นวก. (ไทย) ๒๓/๑๗/๔๖๕) ส่วนตระกูลที่ภิกษุควรเข้าไปหา มีนัยตรงข้าม

กุลาวกชาดก : ชาดกว่าด้วยลูกนกครุฑ พระพุทธเจ้าทรงแสดงชาดกนี้ โดยทรงปรารภภิกษุผู้ดื่มน้ำโดยไม่กรองเสียก่อน อันเป็นเหตุให้ทำลายสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในน้ำ ทรงเล่าประวัติในอดีตชาติของท้าวสักกะจอมเทพเป็นตัวอย่างว่า ครั้งหนึ่ง พระองค์เคยเกิดเป็นมฆมาณพ สร้างสถานที่รื่นรมย์ใจ บำเพ็ญคุณธรรมคือวัตรบทครบสมบูรณ์ สร้างศาลาเพื่อสาธารณประโยชน์ ได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ต่อมาทรงจำแลงเป็นอสูรชราไปชิงนางสุชาดาจากพวกอสูร ถูกพวกอสูรไล่ล่าติดตาม พานางสุชาดกหนีขึ้นรถเวชยนต์เพื่อมุ่งหน้าสู่เทวนคร เมื่อเสด็จถึงป่าไม้งิ้ว ได้ยินเสียงลูกนกครุฑร้อง รับสั่งให้มาตลีสารถีนำรถหลบไม่ให้ทำร้ายลูกนก ในที่สุดเสด็จเข้าสู่เทวนคร พระพุทธองค์ทรงสรุปว่า ท้าวสักกะจอมเทพที่เป็นจอมเทวดายังมีความสำนึกไม่ยอมให้รถเหยียบย่ำลูกนกครุฑ ทรงตำหนิภิกษุที่ดื่มน้ำโดยไม่กรองเสียก่อน ว่าบวชเข้ามาในศาสนาของพระองค์ที่สอนไม่ให้เบียดเบียนทำร้ายสัตว์ ควรมีความสำนึกเหมือนท้าวสักกะจอมเทพ (ขุ. ชา. เอกก. (ไทย) ๒๗/๓๑/๑๓), ขุ. ชา. เอกก. อ.(บาลี) ๑/๓๑/๒๗๔ (กุลาวกชาตกวณฺณนา)

SAMPLE

กุลาวกสูตร : พระสูตรว่าด้วยรังนก กล่าวถึงชัยชนะด้วยธรรมอย่างแท้จริงของท้าวสักกะจอมเทพ พระสูตรนี้ตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ที่กรุงสาวัตถี ว่า “เรื่องเคยมีมาแล้ว สงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน สงครามครั้งนั้นพวกอสูรเป็นฝ่ายชนะ พวกเทพเป็นฝ่ายแพ้ พวกเทพพากันหนีไปทางทิศเหนือ พวกอสูรชวนกันไล่ล่าติดตามพวกเทพ ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพตรัสกับมาตลีสารถีว่า “การสู้รบครั้งนี้ถึงเราพ่ายแพ้จนต้องเสียชีวิตเพราะพวกอสูร แต่เราไม่ควรเหยียบย่ำทำลายรังนกในป่างิ้ว” มาตลีจึงชักรถกลับเพื่อไม่ให้ทำลายรังนกในป่างิ้ว เมื่อพวกอสูรมองเห็นรถของท้าวสักกะหันหันกลับ คิดไปว่าท้าวสักกะคงจะกลับมาต่อสู้กับพวกตนอีก จึงตกใจหนีกลับเข้าไปยังเมืองอสูร (สำ. ส. (ไทย)๑๕/๒๕๒/๓๖๙)

กุลุปกสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล (สูตรที่ ๑) ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล มีโทษ ๕ ประการ คือ ต้องอาบัติ (๑) เพราะเที่ยวไปไม่บอกลา (๒) เพราะนั่งในที่ลับ (๓) เพราะนั่งบนอาสนะที่กำบัง (๔) เพราะแสดงธรรมแก่มาตุคามเกินกว่า ๕-๖ คำ (๕) เป็นผู้มากไปด้วยความดำริในกามอยู่ (องฺ. ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๒๕/๓๖๗)

กุลุปกสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล (สูตรที่ ๒) ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล อยู่คลุกคลีในตระกูลนานเกินเวลา มีโทษ ๕ ประการ คือ (๑) ทำให้เห็นมาตุคามเป็นประจำ (๒) เมื่อมีการเห็น ย่อมมีการคลุกคลี (๓) เมื่อมีการคลุกคลี ย่อมมีความคุ้นเคย (๔) เมื่อมีความคุ้นเคย ย่อมมีจิตจดจ่อ (๕) เมื่อมีจิตจดจ่อ พึงหวังได้ว่า เธอจักไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ จักต้องอาบัติเศร้าหมองกองใดกองหนึ่ง หรือจักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ (องฺ. ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๒๖/๓๖๘)

กุลูปกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุเข้าไปสู่ตระกูล มี ๒ สูตร แต่ละสูตรพระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมเกี่ยวกับวิธีการเข้าไปสู่ตระกูลแตกต่างกัน ดังนี้

กุลูปกสูตร[๑] ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ทรงแสดงวิธีการเข้าไปสู่ตระกูลของท่านพระมหากัสสปโดยไม่ยึดติดในปัจจัย ๔ และทรงแสดงคุณสมบัติของภิกษุผู้สมควรเข้าไปสู่ตระกูล และภิกษุผู้ไม่สมควรเข้าไปสู่ตระกูล กล่าวคือภิกษุผู้มุ่งหวังลาภ หวังความเคารพนับถือจากทายกเป็นต้น ไม่สมควรเข้าไปสู่ตระกูล ส่วนภิกษุผู้ไม่หวังลาภ ไม่หวังความเคารพนับถือ จึงสมควรเข้าไปสู่ตระกูล และพระองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติตามท่านพระมหากัสสปะ (สำ. นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๗/๒๓๙)

กุลูปกสูตร[๒] ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ทรงแสดงธรรมของภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล โดยแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล ฝ่ายละ ๕ ประการ ฝ่าย

SAMPLE

อกุศลเป็นเหตุให้ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูลไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่เคารพ และยกย่องของคนในตระกูล องค์ธรรมฝ่ายอกุศล ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ทำความคุ้นเคยกับผู้ไม่คุ้นเคย (๒) สั่งการทั้งที่ตนไม่ได้เป็นใหญ่ (๓) คบหาตระกูลที่แตกแยกกัน (๔) พูดกระซิบที่หู (๕) ขอมากเกินไป ส่วนองค์ธรรมฝ่ายกุศลมีนัยตรงกันข้าม (องฺ. ปญฺจก. (ไทย)๒๒/๑๑๑/๑๘๙)

กุเวร,ท้าว; กุเวรมหาราช : ท้าวกุเวร, กุเวรมหาราช หรือ เวสวัณ จอมยักษ์ ๑ ในจำนวนท้าวมหาราช ๔, ๑ ในเทวดาผู้รักษาโลกใน๔ ทิศ กุเวรจอมยักษ์ ครองทิศเหนือ “ท้าวกุเวรมหาราช มีราชธานีชื่อวิสาณา” (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗,๑๑/๒๙๑/๒๔๑) ขุ. ชา. (ไทย) ๒๘/๙๐๗/๓๒๓)

กุเวรมหาราช : ดูกุเวร ประกอบ

กุศล : มี ๔ ความหมาย คือ ๑. ความไม่มีโรค ความสบาย (อาโรคฺย) ๒. ผลที่น่าปรารถนา (อิฏฐวิปาก) ๓. ปราศจากโทษ (อนวชฺช) ๔. ฉลาด (เฉกะ) (ปทานุกรม. ๒๔๑)

(๑) “สภาวะที่เกี่ยวตัดทิ้งสิ่งเลวร้ายอันน่ารังเกียจ”, “ความรู้ที่ทำความชั่วร้ายให้เบาบาง”, “ธรรมที่ตัดความชั่วอันเป็นดุจหญ้าคา”, “สภาวะหรือการกระทำที่ฉลาด กอปรด้วยปัญญา หรือเกิดจากปัญญา เกื้อกูล เอื้อต่อสุขภาพ ไม่เสียหาย ไร้โทษ ดีงาม เป็นบุญ มีผลเป็นสุข, ความดี(กุศลธรรม), กรรมดี(กุศลกรรม),

ตามปกติ กุศล คู่กับ บุญ เป็นคำที่ใช้แทนกันได้ แต่ กุศล มีความหมายกว้างกว่า คือ กุศล มีทั้งโลกิยะ (กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร) และโลกุตตระ ส่วน บุญ โดยทั่วไปใช้กับโลกียบุคคล ถ้าจะหมายถึงระดับโลกุตตระ มักต้องมีคำขยายกำกับไว้ด้วย เช่นว่า “โลกุตตรบุญ”, พูดอีกอย่างหนึ่งว่า บุญ มักใช้ในความหมายที่แคบกว่า หรือใช้ในขั้นต้นๆ หมายถึงความดีที่ยังประกอบด้วยอุปธิ(โอปธิก) คือ ยังเป็นสภาพปรุงแต่งที่ก่อผลในทางพอกพูน ให้เกิดสมบัติ อันได้แก่ความพรั่งพร้อม เช่น ร่างกายสวยงามสมบูรณ์ และมั่งมีทรัพย์สิน แต่ กุศล ครอบคลุมหรือเลยต่อไปถึงนิรูปธิ (ไร้อุปธิ) และเน้นที่นิรูปธินั้น คือมั่งที่ภาวะไร้ปรุงแต่ง ความหลุดพ้นเป็นอิสระ โยงไปถึงนิพพาน, พูดอย่างง่ายๆ เช่นว่า บุญ มุ่งเอาความสะอาดหมดจดในแง่ที่สวยงามน่าชื่นชม แต่ กุศล มุ่งถึงความสะอาดหมดจดในแง่ที่เป็นความบริสุทธิ์ ไม่มีอะไรติดค้าง ปลอดโปร่ง โล่ง ว่าง เป็นอิสระ, ขอให้ดูตัวอย่าที่ บุญ กับ กุศล มาด้วยกันในคาถาต่อไปนี้ (ขุ. อิติ. ๒๕/๒๖๒/๒๙๐)

กาเยน กุสลำ กตฺวา วาจาย กุสลำ พหุ
มนสา กุสลำ กตฺวา อปฺปมาณำ นิรูปธึ ฯ
ตโต โอปธิกำ ปุญฺญำ กตฺวา ทาเนน ตำ พหุ

อญเญปิ มจเจ สทธมเม พรหมจริเย นิเวสย

(ท่านจงทำให้มาก ทั้งด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ ซึ่งกุศล อันประมาณมิได้ (อัปปมาณ แปลว่า มากมาย ก็ได้ เป็นโลกุตตระ ก็ได้) อันไร้อุปธิ(นิรูปธิ) แต่ท่านจงทำบุญ อันระคนอุปธิ ให้มาก ด้วยทาน แล้วจง(บำเพ็ญธรรมทาน) ชักจูงแม้คนอื่นๆ ให้ตั้งอยู่ในพระสัทธรรม ในพรหมจริยะ)

คาถานี้ แม้จะเป็นคำแนะนำแก่เทวดาก็ใช้ได้ทั่วไป คือเป็นคำแนะนำสำหรับผู้ที่จะอยู่เป็นคฤหัสถ์ว่า ในด้านแรกหรือในด้านหลัก ให้ทำกุศล ที่เป็นนิรูปธิ ซึ่งเป็นการศึกษาหรือปฏิบัติเพื่อให้ได้สาระของชีวิตโดยพัฒนาตนให้เป็นอริยชน โดยเฉพาะเป็นโสดาบัน จากนั้น อีกด้านหนึ่ง ในฐานะเป็นอริยชน ก็ทำความดีหรือกรรมสร้างสรรค์ต่างๆ ที่มีผลในทางอุปธิ เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุข ซึ่งเป็นไปตามธรรมดาของมันและที่เป็นเรื่องสามัญในสังคมคฤหัสถ์ได้ ไม่เสียหาย เพราะเป็นผู้มีคุณความดีที่เป็นหลักประกันให้เกิดแต่ผลดีทั้งแก่ตนเองและสังคมแล้ว

(๒) ความเกษม, ความปลอดภัย, สวัสดิภาพ, ความหวังดี, ความมีเมตตา

คำว่า กุศล มีใช้มากมาย เช่น “บรรพชิตนี้ดีแท้ เพราะการประพฤติธรรมเป็นความดี การประพฤติสม่ำเสมอเป็นความดี การทำกุศลเป็นความดี การทำบุญเป็นความดี ..(ที. ม. (ไทย)๑๐/๕๓/๒๙) “..บุคคลต้องไปปรโลก บัณฑิตจึงควรกำหนดรู้ด้วยปัญญา ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เกิดมาแล้วไม่ตายไม่มี..” (ที. ม. (ไทย)๑๐/๓๒๓/๒๕๓)

กุศลกรรม : กรรมดี, กรรมที่เป็นกุศล, การกระทำที่ดีคือเกิดจากกุศลมูล ในคำว่า “เพราะกุศลกรรมนั้น พระองค์จึงเข้าไปสู่โลกทิพย์ เสวยความสุขและสมบัติเป็นที่เพลิดเพลินและยินดี” (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๑/๑๘๐)

กุศลกรรมบถ : ทางแห่งความดี, ทางทำดี, ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล, กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ มี ๑๐ อย่างคือ

ก.กายกรรม ๓ ได้แก่ ๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำลายชีวิต ๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาของที่เขามิได้ให้ ๓. กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากประพฤติผิดในกาม

ข. วจีกรรม ๔ ได้แก่ ๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดทเจ ๕. ปิสุณาย วาจาย เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด ๖. ผรุสาย วาจาย เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ ๗. สัมผัปปลาปา เวรมณีเว้นจากพูดเพ้อเจ้อ

ค.มโนกรรม ๓ ได้แก่ ๘. อนภิชฌาไม่โลภคอยจ้องอยากได้ของเขา ๙. อพยาบาทไม่คิดร้ายเบียดเบียนเขา ๑๐. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม เช่นคำว่า “กุศล

SAMPLE

กรรมบถ ๑๐ จักอันตรธานไปหมดสิ้น อกุศลกรรมบถ ๑๐ จักเจริญรุ่งเรืองเหลือเกิน” (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๓)

กุศลจักร : จักรแห่งกุศล (กุศล+จักร) วงล้อแห่งความดี, วงล้อแห่งกุศล, ข้อปฏิบัติที่ดีเหมือนล้อรถ ในคำว่า “ขอเดชะมหาราช ส่วนอลักขีเทพธิดาเป็นคนกาฬกัณณี หักกุศลจักร ย่อมชื่นชมยินดีคนริษยา คนใจร้าย มักทำลายกุศลกรรม” (ขุ. ชา. จตฺตาฬีส. (ไทย) ๒๗/๗/๕๙๖)

กุศลซึ่งนับเนื่องในวัฏฏทุกข์ : การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่เป็นโลกิยะ, ความดีที่ทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิด หรือวงจรแห่งทุกข์ ได้แก่ กิเลส กรรมและวิบาก ในคำ (*ประโยค*)ว่า “*สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งนับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งนับเนื่องในวัฏฏทุกข์เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย*” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๔๑/๗๐๑)

กุศลซึ่งเป็นกามาวจร : การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีซึ่งเกี่ยวข้องอยู่กับกาม ได้แก่ ขันธ์ ธาตุ อายตนะ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นกามาวจร อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นกามาวจรเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๘/๖๙๖)

กุศลซึ่งเป็นชั้นกลาง : มัชฌิมะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่เป็นกามาวจร ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นชั้นกลาง อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นชั้นกลางเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป.(ไทย) ๔๔/๕๙/๗๖๖)

กุศลซึ่งเป็นชั้นประณีต : ปณีตะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่เป็นกามาวจร ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นชั้นประณีต อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นชั้นประณีตเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๖๒/๗๖๘)

กุศลซึ่งเป็นปริตตะ : ปริตตะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ด้อยหรือคับแคบ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นปริตตะ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นปริตตะเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๕๑/๗๖๒)

กุศลซึ่งเป็นปัจจุบัน : ปัจจุปปันนะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่เป็นกามาวจร ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นปัจจุบัน อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นปัจจุบันเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๗๑/๗๗๒)

กุศลซึ่งเป็นภายนอกตน : พหิทธา ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีภายนอก เป็นกามาวจร ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นภายนอก อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นภายนอกเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๑/๖๖๘,๔๔/๘๐/๗๗๖)

SAMPLE

กุศลซึ่งเป็นภายในตน : อัชฌัตตะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีภายใน เป็นกามาวจร ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นภายในตน อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นภายในตนเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๑๙/๖๖๗,๔๔/๗๘/๗๗๕)

กุศลซึ่งเป็นมหัคคตะ :มหัคคตะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่เป็นเหตุเข้าถึงฌาน (เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นมหัคคตะ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นมหัคคตะเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๕๓/๗๖๓)

กุศลซึ่งเป็นรูป : รูปี ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีรู้ที่รับรู้ทางจักษุ (เป็นกามาวจร)ในคำว่า“สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นรูปอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นรูปเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๖/๖๓๖)

กุศลซึ่งเป็นรูปาวจร : รูปาวจระ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ท่องเที่ยวไปในรูป (ในระดับจิตชั้นรูปฌาน) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นรูปาวจร อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นรูปาวจรเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๕/๖๙๙)

กุศลซึ่งเป็นโลกิยะ : โลกิยะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่อยู่ในภพ ๓ (เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นโลกิยะ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นโลกิยะเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๐/๖๓๘)

กุศลซึ่งเป็นโลกุตตระ :โลกุตตระ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ไม่เนื่องในภพทั้งสาม (เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นโลกุตตระ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นโลกุตตระเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๗/๖๔๐)

กุศลซึ่งเป็นเหตุ : กุสละ เหตุ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ก่อเรื่อง (เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๗๑/๖๒๑)

กุศลซึ่งเป็นเหตุให้ถึงนิพพาน : กุสละ อปัจจยคามิ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่เป็นโลกุตตรธรรม ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นเหตุให้ถึงนิพพาน อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นเหตุให้ถึงนิพพานเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๔๕/๗๖๐)

SAMPLE

กุศลซึ่งเป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติ : กุสละ อาจยคามิ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา , ความดีที่เป็นเหตุให้ถึงจุติและปฏิสนธิ (เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๔๔/๗๕๙)

กุศลซึ่งเป็นอรูปาวจร : กุสละ อรูปาวจระ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่เป็นเหตุให้ท่องเที่ยวไปในอรูปฌาน ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นอรูปาวจร อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นอรูปาวจรเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๔๔//๗๐๐)

กุศลซึ่งเป็นอัปปมาณะ : กุสละ อัปปมาณะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ประมาณมิได้ เป็นโลกุตตระ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นอัปปมาณะ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นอัปปมาณะเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๕๔/๗๖๔)

กุศลซึ่งเป็นอารมณ์ของกิเลส: กุสละ สังกิเลสะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่เป็นอารมณ์ของกิเลส ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นอารมณ์ของกิเลส อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นอารมณ์ของกิเลสเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๒/๖๘๐)

กุศลซึ่งมีทั้งวิตกและวิจาร: กุสละ สวิตักกสวิจาระ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่มีทั้งวิตกและวิจาร ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีทั้งวิตกและวิจาร อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๙/๗๕๒)

กุศลซึ่งมีปริตตะเป็นอารมณ์: กุสละ ปริตรตารัมมณะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่มีความด้อยเป็นอารมณ์ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นปริตตะ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเป็นปริตตะเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๕๕/๗๖๔)

กุศลซึ่งมีปัจจัยปรุงแต่ง: กุสละ สัปปัจจยะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่อาศัยปัจจัยปรุงแต่ง ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีปัจจัยปรุงแต่งเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๑/๖๒๗)

กุศลซึ่งมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์: กุสละ ปัจจุปปัตตารัมมณะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมี

SAMPLE

ปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๗๖/๗๗๔)

กุศลซึ่งมีปีติ: กุสละ สัปปีติกะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่อาศัยปีติ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีปีติ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งซึ่งมีเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๐/๖๙๓)

กุศลซึ่งมีมรรคเป็นเหตุ: กุสละ มัคคเหตุกะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่อาศัยมรรคเป็นเหตุ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๖๘/๗๗๑)

กุศลซึ่งมีมรรคเป็นอธิบดี: กุสละ มัคคาธิปติ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่อาศัยเป็นใหญ่(อธิบดี) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีมรรคเป็นอธิบดี อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีมรรคเป็นอธิบดีเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๖๙/๗๗๑)

กุศลซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์: กุสละ มัคคารัมมณะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่อาศัยมรรคเป็นอารมณ์ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีมรรคเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๖๗/๗๗๑)

กุศลซึ่งมีมหัคคตะเป็นอารมณ์: กุสละ มหัคคตารัมมณะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่อาศัยการเข้าถึงฌานเป็นอารมณ์ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีมหัคคตะ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีมหัคคตะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๕๖/๗๖๕)

กุศลซึ่งมีวิจาร: กุสละ สวิจาระ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่มีวิจาร ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีวิจาร อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีวิจารเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๑๙/๖๙๒)

กุศลซึ่งมีวิตก: กุสละ สวิตักกะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่มีวิตก ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีวิตก อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีวิตกเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๑๒/๖๘๙)

กุศลซึ่งมีเหตุ: กุสละ สเหตุกะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่อาศัยเหตุ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีเหตุ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีเหตุเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๔๔/๖๐๖)

SAMPLE

กุศลซึ่งมีอดีตธรรมเป็นอารมณ์: กุสละ อตีตารัมมณะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่อาศัยอดีตธรรมเป็นอารมณ์ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีอดีตธรรมเป็นเหตุ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีอดีตธรรมเป็นเหตุเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๗๒/๗๗๒)

กุศลซึ่งมีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์: กุสละ อนาคตรัมมณะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่อาศัยอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๗๔/๗๗๔)

กุศลซึ่งมีอัปปมาณะเป็นอารมณ์: กุสละ อัปปมาณารัมมณะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่อาศัยธรรมที่ประมาณมิได้เป็นอารมณ์ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งมีอัปปมาณะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๕๗/๗๖๕)

กุศลซึ่งไม่เป็นกามาวจร: กุสละ นกามาวจระ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ไม่ใช่กามาวจร (ไม่ท่องไปในกาม) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นกามาวจร อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นกามาวจรเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๒/๖๙๗)

กุศลซึ่งไม่เป็นกิเลส: กุสละ โนกิเลสะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ไม่ใช่กิเลส ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นกิเลส อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นกิเลสเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒/๖๗๔)

กุศลซึ่งไม่เป็นปรามาส: กุสละ โนปรามาสะ ธัมมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่จับยึดไว้มั่น ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นปรามาส อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นปรามาสเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๔/๖๕๙)

กุศลซึ่งไม่เป็นรูปาวจร: กุสละ นรูปวจระ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ท่องเที่ยวไปในรูป ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นรูปาวจร อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นรูปาวจรเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๖/๖๙๙)

กุศลซึ่งไม่เป็นเหตุ: กุสละ นเหตุ สเหตุกะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ไม่อาศัยเหตุ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นเหตุแต่มีดหตุเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๗๙/๖๒๕)

SAMPLE

กุศลซึ่งไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้: กุสละ อรณะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป.(ไทย) ๔๔/๖๑/๗๐๘)

กุศลซึ่งไม่เป็นอาสวะ: กุสละ โนอาสวะธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ไม่ใช่อาสวะ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นอาสวะ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่เป็นอาสวะเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒/๖๔๕)

กุศลซึ่งไม่มีทั้งวิตกและวิจาร: กุสละ อวิตักกอวิจาระ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีทั้งวิตกและวิจาร อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๓/๗๕๔)

กุศลซึ่งไม่มีปีติ: กุสละ อัปปีติกะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ไม่อาศัยปีติ ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีปีติ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีปีติเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๔/๖๙๔)

กุศลซึ่งไม่มีวิตก: กุสละ อวิตักกะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ไม่อาศัยวิตก ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีวิตก อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีวิตกเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๑๖/๖๙๑)

กุศลซึ่งไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร: กุสละ อวิตักกวิจารมัตตะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดีที่ไม่อาศัยวิตกแต่อาศัยวิจาร ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีวิตกมีเพียงวิจารเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๒/๗๕๔)

กุศลซึ่งวิปปยุตจากกิเลส: กุสละ กิเลสวิปปยุตตะ สังกิเลสะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดี, (กุศลที่เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งวิปปยุตจากกิเลส อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งวิปปยุตจากกิเลสเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๐/๖๘๓)

กุศลซึ่งวิปปยุตจากอาสวะ: กุสละ อาสวิปปยุตตะ สังกิเลสะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดี, (กุศลที่เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งวิปปยุตจากอาสวะและไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งวิปปยุตจากอาสวะและไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๐/๖๕๗)

SAMPLE

กุศลซึ่งสหรคตด้วยปีติ: กุสละ ปีติสหคตะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดี, (กุศลที่เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสหรคตด้วยปีติ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสหรคตด้วยปีติเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๗/๖๙๕)

กุศลซึ่งสหรคตด้วยสุข: กุสละ สุขสหคตะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดี, (กุศลที่เป็นกามาวจร) ดังคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสหรคตด้วยสุข อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสหรคตด้วยสุขเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๖/๗๕๖)

กุศลซึ่งสหรคตด้วยอุเบกขา: กุสละ อุเปกขาสหคตะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดี, (กุศลที่เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสหรคตด้วยอุเบกขา อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสหรคตด้วยอุเบกขาเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๓๗/๗๕๖)

กุศลซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนา: กุสละ สุขาย เวทนาย สัมปยุตตะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดี, (กุศลที่เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๑/๗๔๑)

กุศลซึ่งสัมปยุตด้วยเหตุกุสละ เหตุสัมปยุตตะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดี, (กุศลที่เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสัมปยุตด้วยเหตุ อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสัมปยุตด้วยเหตุเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย”(อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๕๓/๖๑๒)

กุศลซึ่งเห็นไม่ได้: กุสละ อนิทัสสนะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดี, (กุศลที่เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเห็นไม่ได้(และกระทบไม่ได้) อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเห็นไม่ได้(และกระทบไม่ได้)เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๑๐/๖๓๑)

กุศลซึ่งให้ผลแน่นอน : กุสละ นิยตะ ธัมมะ การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดี, (กุศลที่เป็นกามาวจร) ในคำว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งให้ผลแน่นอน อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งให้ผลแน่นอนเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๕๑/๗๐๔)

กุศลที่เป็นรูปาวจร : การกระทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา, ความดี, กุศลที่เป็นรูปาวจร ในคำว่า “พึงได้จิตที่เป็นรูปาวจร ฯลฯ อรูปาวจร ฯลฯ โลกุตตระใช่ไหม” (อภิ. ก. (ไทย) ๓๗/๖๕๙/๗๑๓)

SAMPLE

กุศลธรรม : ธรรมที่เป็นกุศล, ธรรมฝ่ายกุศล ธรรมที่ดี,ธรรมฝ่ายดี เช่นในคำว่า “ถ้าพวกกระผมได้บรรพชา อุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคอีก พวกกระผมพึงเห็นแจ้งกุศลธรรม” (วิ. มหา. (ไทย) ๑/๔๓/๓๒) “คำว่า ไม่รู้ยิ่ง คือ ภิกษุไม่รู้ไม่เห็นกุศลธรรมในตนซึ่งไม่มีอยู่ ไม่เป็นจริง หาไม่ได้ กล่าวว่า เรามีกุศลธรรม” (วิ. มหา. (ไทย) “สมณะหรือพราหมณ์ในโลกนี้จะพึงบรรลุกุศลธรรม เมื่อบรรลุแล้วไม่ควรสอนผู้อื่น เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้” (ที. สี. (ไทย) ๙/๕๑๑/๒๒๕) “สมณพราหมณ์เหล่านั้น พึงหวังข้อนี้ได้คือ จักเว้นกุศลธรรม ๓ ประการนี้ ได้แก่ (๑) กายสุจริต (๒) วจีสุจริต (๓) มโนสุจริต” (ม. ม. (ไทย) ๑๓/๙๕/๙๘)

กุศลธรรมที่เกิดแล้ว : ธรรมฝ่ายดี ได้แก่ กุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะและอโมหะ ได้แก่เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยกุศลมูลนั้น และกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน (อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๔๐๕/๓๓๒)

กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด : ธรรมฝ่ายดี ได้แก่ กุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะและอโมหะ ... (อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๔๐๓/๓๓๑)

กุศลธาตุ : ธาตุที่ดี, สิ่งที่ดี ได้แก่ (๑) เนกขัมมธาตุ (ธาตุคือเนกขัมมะ) (๒) อพยาปาทธาตุ (ธาตุคืออพยาบาท) (๓) อวิหิงสาธาตุ (ธาตุคืออวิหิงสา) (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒)

กุศลนัย : นัยแห่งกุศล, นัยฝ่ายดี ในคำว่า “พึงเพิ่ม นเหตุปัจจัยเหมือนกับกุศลนัย พึงขยายสหชาตวาร ฯลฯ ปัญหาวารให้พิสดาร” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๒๔/๓๔๕)

กุศลนิทาน : ต้นเหตุแห่งกุศล, ต้นเหตุความดี ในคำว่า สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศลนิทาน (อภิ. ย. (ไทย) ๓๘/๔๙/๙)

กุศลในโลกิยทุกะ : กุศลในโลกิยทุกะ, ความดีในโลกิยทุกะ ในคำว่า “ย่อ เหมือนกับกุศลในโลกิยทุกะ พึงขยายสหชาตวาร ฯลฯ ปัญหาวารให้พิสดาร” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๘๖/๔๓๐,๔๔/๙๕/๔๓๒)

กุศลบท : บทที่เป็นกุศล, บทที่แสดงกุศล ในคำว่า “..กุสลบทและอกุสลบทในปัญหาวารในปัจจนียะ อินทรียปัจจัยและฌารปัจจัย มี ๒ วาระ แต่อัพยากตบทในปัญหาวาร มี ๙ วาระ” (อภิ. ป. (ไทย) ๔๔/๕๖/๔๑๙)

กุศลประภพ : แดนที่เกิดกุศล ในคำว่า “..เป็นกุศลประภพ..” (อภิ. ย. (ไทย) ๓๘/๔๙/๙)

กุศลมูล : รากเหง้าของกุศล, ต้นเหตุของกุศล, ต้นเหตุของความดี มี ๓ อย่าง คือ ๑. อโลภ ไม่โลภ (จาคะ) ๒. อโทสะ ไม่คิดประทุษร้าย (เมตตา) ๓. อโมหะ ไม่หลง (ปัญญา) (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๓) ในคำว่า “กุศลมูลของเทวทัตผู้ถูกลาภสักการและความสรรเสริญครอบงำ ย่ำยีจิต ถึงความขาดสูญแล้ว” (สำ. นิ. (ไทย)๑๖/๑๘๑/๒๘๓)

SAMPLE

กุศลมูลคืออโลภะ : เหตุแห่งความดีคือความไม่อยากได้, ความไม่อยากได้ (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙)

กุศลและอกุศล : สิ่งที่ดีและสิ่งที่ไม่ดี, ความดีและความชั่วในคำว่า "ข้าพเจ้าแสวงหากุศลและอกุศลอยู่" (ขุ. อป. (ไทย) ๓๒/๕๕/๓๐๑)

กุศลวิตก : ความตริตรึกที่เป็นกุศล, ความนึกคิดที่ดีงาม มี ๓ คือ (๑) เนกขัมมวิตก ความตรึกปลอดจากกาม (๒) อพยาบาทวิตก ความตรึกปลอดจากพยาบาท (๓) อวิหิงสาวิตก ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐, ขุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๗/๔๕๔)

กุศลสมบัติ : ความถึงพร้อมด้วยกุศล, ความถึงพร้อมด้วยความดี ในคำว่า "ในภพสุดท้าย กุศลสมบัติได้มีแก่ข้าพเจ้า) (ขุ. อป. (ไทย) ๓๒/๔๑๘/๖๔)

กุศลสมภพ : ความเกิดแห่งกุศล ในคำว่า "..เป็นกุศลสมภพ.." (อภิ. ย. (ไทย) ๓๘/๔๙/๙)

กุศลสมภาร : กุศลที่ยิ่งใหญ่, ความดีอันยิ่งใหญ่ ในคำว่า "ธีรชนเหล่าใดได้สั่งสมกุศลสมภารไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน" (ขุ. อป. (ไทย)๓๒/๒/๑,๓๒/๘๔/๑๓)

กุศลสมาทาน : การสมาทานกุศล, การตั้งใจทำความดี ในคำว่า "กุศลสมาทานของเราอย่าได้เสียหายไป" (ขุ. จริ. (ไทย) ๓๓/๒๓/๗๓๐)

กุศลสมุฏฐาน : ที่ตั้งขึ้นแห่งกุศล, ที่เกิดความดี ในคำว่า "..เป็นกุศลสมุฏฐาน.." (อภิ. ย. (ไทย) ๓๘/๔๙/๙)

กุศลสังกัปปะ : ความดำริที่เป็นกุศล, ความดำริที่ดีงาม มี ๓ อย่าง คือ ๑. เนกขัมมสังกัปปะ (ความดำริปลอดจากกาม) ๒. อพยาปาทสังกัปปะ ความดำริปลอดจากพยาบาท ๓. อวิหิงสาสังกัปปะ ความดำริปลอดจากการเบียดเบียน (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑)

กุศลสัญญา : ความกำหนดหมายที่เป็นกุศล , ความกำหนดหมายที่ดีงาม มี ๓ อย่าง คือ คือ ๑. เนกขัมมสัญญา (ความกำหนดหมายปลอดจากกาม) ๒. อพยาปาทสัญญา ความกำหนดหมายปลอดจากพยาบาท ๓. อวิหิงสาสังสัญญา ความกำหนดหมายปลอดจากการเบียดเบียน (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒)

กุศลเหตุ : มูลเหตุแห่งกุศล, เหตุแห่งความดี ในคำว่า "สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นกุศล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมด เป็นกุศลเหตุใช่ไหม" (อภิ. ย(ไทย) ๓๘/๔๙/๙,๓๘/๙๘/๒๕)

กุศลอันยิ่งใหญ่ : กุศลที่ยิ่งใหญ่, ความดีอันยิ่งใหญ่ ในคำว่า "ข้าพเจ้ากับภรรยาต้องการจะสร้างสร้างกุศลอันยิ่งใหญ่ไว้ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด" ขุ. อป. (ไทย)๓๒/๕/๔๑๖)

SAMPLE

กุศลอาหาร : อาหารแห่งกุศล ในคำว่า ".. เป็นกุศลอาหาร.." (อภิ. ย. (ไทย) ๓๘/๔๙/๙)

กุศโลบาย : อุบายที่แยบคาย, วิธีที่ชาญฉลาด ในคำว่า "พระธรรมิกราชาธิราชเมื่อทรงปกครองโดยกุศโลบาย อันชอบธรรม" (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๓๕/๒๙๐)

กุสชาดก : ว่าด้วยพระเจ้ากุสราชหลงรูปนางประภาวดี พระพุทธองค์ทรงปรารภภิกษุกระสันรูปหนึ่ง ทรงเล่าว่า ในอดีตกาล ณ ราชธานีกุสาวดี แคว้นมัลละ พระเจ้าโอกกากราชทรงมีพระอัครมเหสีพระนามว่าสีลวดี ท้าวเธอไม่มีพระโอรสหรือพระธิดา ชาวเมืองจึงชุมนุมกันที่ประตูราชวังเสนอให้ปล่อยนางสนม ๑๖,๐๐๐ นาง เป็น***นางฟ้อน***เพื่อหาวิธีขอพระโอรสแต่ไม่สำเร็จ เพราะพวกสนมเหล่านั้นทุศีล ไม่มีบุญ ในที่สุด ให้พระนางสีลวดีเป็นนางฟ้อน ด้วยคุณความดีของพระนาง ท้าวสักกเทวราชไปขอให้พระโพธิสัตว์มาประสูติเป็นพระโอรสของพระเจ้าโอกกากราช ท้าวสักกะทรงแปลงเป็นพราหมณ์ผู้เฒ่า ทรงพาพระนางสีลวดีไปภพดาวดึงส์ แล้วต่อมา ทรงพาพระนางเหาะจากดาวดึงส์เข้าไปยังห้องบรรทมของพระเจ้าโอกกากราช ให้พระนางบรรทมบนพระยี่ภู่ร่วมพระแท่นที่เดียวกับพระราชา ทรงบรรจงลูบพระนาภีของพระนางด้วยพระอังคุฏฐะ(นิ้วหัวแม่มือ) ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนาง พระโพธิสัตว์เป็นคนมีปัญญามากแต่รูปร่างไม่สวยงามเลย

พระโพธิสัตว์ทรงอภิเษกกับธิดาของพระเจ้ามัททราช เมืองสาคละ พระนามว่าประภาวดี พระนางมีพระรูปโฉมงดงามยิ่งนัก พระรัศมีเปล่งประกายจากพระสรีระคล้ายแสงดวงอาทิตย์อ่อน แม้เวลากลางคืนในห้องไม่ต้องจุดประทีป เพราะทั่วห้องสว่างจากพระรัศมีที่แผ่ซ่านจากพระวรกายของพระนาง กุสติณราชกุมาร(พระโพธิสัตว์) ทรงลุ่มหลงรักใคร่พระนางยิ่งนัก แม้อภิเษกกับพระนางแต่ก็ไม่ทรงปรารถนาจะให้พระนางเห็นรูปร่างของพระองค์ ทรงคิดหาอุบายต่างๆ เพื่อไม่ให้พระนางเห็นรูปร่างอันน่ารังเกียจของพระองค์ แต่ต่อมาพระนางประภาวดีทรงเห็นรูปร่างของพระโพธิสัตว์ ทรงรังเกียจยิ่งนัก ไม่ปรารถนาพระโพธิสัตว์ ประสงค์จะทิ้งพระโพธิสัตว์ไปเพื่อหาสามีคนใหม่ จึงขอกลับไปยังเมืองสาคละ เมื่อพระนางกลับแล้ว พระโพธิสัตว์ทรงเศร้าโศกเสียพระหฤทัย เข้าไปหาพระมารดาขออนุญาตไปตามพระนางประภาวดีกลับมา พระโพธิสัตว์ทรงพยายามหาอุบายนานัปการเพื่อจะให้พระนางประภาวดีทรงชื่นชมตนเอง แต่พระนางกลับรังเกียจด่าว่าต่างๆ นานา ซ้ำรังเกียจพระโพธิสัตว์มากกว่าเดิม

พระโพธิสัตว์ทรงเฝ้าติดตามพระนางประภาวดีอยู่ ๗ เดือน ไม่ทรงพบเห็นพระนางเลยจึงทรงเบื่อหน่ายดำริจะเสด็จกลับบ้านเมือง ขณะนั้น ท้าวสักกะทรงรู้ความดำริ ทรงประสงค์จะช่วยพระโพธิสัตว์ ทรงเนรมิตบุรุษให้เป็นทูตไปยังพระนครทั้ง ๗

SAMPLE

ส่งข่าวไปว่าพระนางประภาวดีทรงละทิ้งพระเจ้ากุสราช(พระโพธิสัตว์)กลับมา ถ้าพระองค์(กษัตริย์ทั้ง ๗)มีพระประสงค์ก็จงเสด็จมารับเอาพระนางไป พระราชาทั้ง ๗ พระองค์จึงพากันยกกองทัพมา เสด็จถึงเมืองสาคละต่างฝ่ายก็ตรัสถามสาเหตุที่แต่พระองค์เสด็จมา เมื่อทรงทราบความจริง ได้ทราบว่าพระเจ้ามัททราชจะทรงยกธิดาคนเดียวให้พระราชาทั้ง ๗ จึงทรงพิโรธว่าพวกตนถูกพระเจ้าสาคละดูหมิ่น จึงทรงพิโรธ ทุกพระองค์สาสน์ไปหาพระเจ้ามัททราชว่าจะมอบพระนางพระนางประภาวดีให้หรือจะสู้รบ แล้วยกพลล้อมเมืองไว้ พระเจ้ามัททราชทรงประกาศว่าจะทรงฆ่าพระนางประภาวดีตัดเป็น ๗ ท่อน ส่งไปให้แก่พระราชาทั้ง ๗ เมื่อพระนางประภาวดีทรงทราบ ทรงพร่ำบ่นต่างๆ นานา ต่อมาพระนางประภาวดีได้ขอขมาพระโพธิสัตว์แล้วทรงรับพระนางกลับไปยังกรุงกุสาวดี ทรงปกครองราชอาณาจักรกุสาวดีให้รุ่งเรือง (ขุ.ชา. สตฺตติ (ไทย) ๒๘/๕๓๑/๕๕, ขุ. ชา. สตฺตติ.อ. (บาลี) ๘/๕๓๑/๑๒๓. (กุสชาตกวณฺณนา)

กุสนาฬิชาดก : ชาดกว่าด้วยประโยชน์การผูกมิตร พระพุทธองค์ทรงปรารภมิตรและญาติของของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ห้ามปรามเศรษฐีไม่ให้คบหาคนที่ไม่เหมือนไม่ทัดเทียมกับเศรษฐีหลายด้าน ทั้งชาติ โคตร ทรัพย์และธัญชาติ เศรษฐีกลับพูดว่า ธรรมดาความสนิทสนมกันฉันท์มิตรกับคนที่ต่ำกว่าก็ดี คนที่เสมอกันก็ดี ควรกระทำทั้งสิ้น จึงไม่เชื่อคำของพวกที่คอยห้าม เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบตรัสว่า ธรรมดามิตรที่จะเป็นคนเล็กน้อยไม่มี ธรรมดามิตรเสมอกับตนก็ดี ต่ำกว่าตนก็ดี ยิ่งกว่าตนก็ดี ควรคบไว้ เหตุว่ามิตรเหล่านั้นจะช่วยแบ่งเบาภาระที่มาถึงตนได้ ทรงเล่าชาดกว่า ในอดีต พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเทวดามีศักดิ์น้อยเกิดที่กอหญ้าคา เป็นมิตรกับเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่เกิดที่ต้นรุจมงคล คราวหนึ่ง พวกช่างไม้ได้รับคำสั่งจากพระเจ้าพาราณสีให้หาไม้มีแก่นมาสร้างเสาปราสาท พวกช่างไปพบต้นรุจไม้มงคลต้นนั้น จึงทำพลีกรรมหวังตัดมาทำเสาประสาทวันรุ่งขึ้น เมื่อเทวดาที่ต้นรุจไม้มงคลรู้ว่าต้นไม้ของตนจะถูกตัด กระวนกระวายใจนัก จึงไปเยี่ยมรุกขเทวดา(กอหญ้าคา)เล่าให้ฟัง รุกขเทวดาปลอบว่าจะช่วยแก้ไข รุ่งขึ้น รุกขเทวดาแปลงเป็นกิ้งก่าวิ่งนำหน้าพวกช่างไม้เข้าไปสู่โคนต้นไม้ที่พวกช่างจะตัด ทำประหนึ่งว่าต้นไม้นั้นเป็นโพรง ไต่ขึ้นตามไส้ของต้นไม้โผล่ออกทางยอดนอนผงกหัว นายช่างเห็นกิ้งก่าตัวนั้นก็เอามือตบต้นไม้ต้นนั้น แล้วตำหนิต้นไม้นั้นว่าเป็นโพรง แล้วพากันหลีกไปโดยไม่คิดตัดต้นไม้นั้น รุจเทวดาอาศัยกุสนาฬิเทวดาจึงได้วิมาน(ต้นไม้ไม่ถูกตัด) กล่าวว่า ตนแม้จะมีศักดามากก็ไม่อาจบำบัดทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่ตนได้ เพราะตนเองเขลาไม่ฉลาดในอุบาย แต่อาศัยกุสนาฬิเทวดาแม้จะมีศักดาน้อยแต่ก็เป็นบัณฑิตจึงพ้นจากทุกข์ได้ ดังนั้น คนอื่นๆ

SAMPLE

ประสงค์จะพ้นทุกข์ก็ไม่จำต้องคำนึงถึงความเสมอกันและความวิเศษกว่ากัน พึงคบมิตรทั้งต่ำทั้งประณีต (ขุ. ชา. เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๒๑/๕๐, ขุ. ชา. เอกก. อ.(บาลี) ๒/๑๒๑/๒๖๘ (กุสนาฬิชาตกวณฺณนา)

กุสมาลี, ทะเล : ชื่อทะเลแห่งหนึ่งตั้งอยู่เลยท่าภรุกัจฉา (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๕/๓๗๒)

กุสลธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยกุศลธรรม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำอันตรายกุศลธรรมของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป (สำ. นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๒/๒๘๔)

กุสลมูลสูตร : พระสูตรว่าด้วยกุศลมูล พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำอันตรายกุศลมูลของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป (สำ. นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๑/๒๘๓)

กุสลราสิสูตร : พระสูตรว่าด้วยกองแห่งกุศล ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔(สำ. ม. (ไทย) ๑๙/๔๑๑/๒๖๘

กุสลสูตร : พระสูตรว่าด้วยกุศลธรรมและอกุศลธรรม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงกุศลธรรมและอกุศลธรรมแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า อกุศลธรรมคือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ กุศลธรรมคือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๘๐/๓๓๒)

กุสลสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นกุศล(สูตรที่๑),พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่เป็นกุศลแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่เป็นกุศล มีความไม่ประมาทเป็นมูลความไม่ประมาทเป็นเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมดเพราะทำให้เจริญโพชฌงค์ ๗ ได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๒/๑๔๕)

กุสลสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นกุศล (สูตรที่ ๒) ทรงแสดงว่า โยนิโสมนสิการ เลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด (สำ. ม. (ไทย)๑๙/๒๑๓/๑๔๕)

กุสลาภิสังขาร : สภาพที่ปรุงแต่งฝ่ายกุศล อันเป็นเหตุให้เกิดในโลกธาตุ ๓ (คือกามธาตุ รูปธาตุ และอรูปธาตุ) อย่างใดอย่างหนึ่ง ตรัสเรียกว่าบุญ ซึ่งหมายถึงปุญญาภิสังขาร (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๘) พระสารีบุตรกล่าวว่า กุสลาภิสังขารหมายถึงอภิสังขารที่เป็นบุญ,สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๗/๕๐๖,ขุ.ม.อ.(บาลี) ๒๕/๒๑๖)

กุสเลสุ ธัมเมสุ อสันตุฏฐิตา : ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๘) มีอธิบายว่า ความพอใจยิ่ง ๆ ขึ้นไปของบุคคลผู้ไม่สันโดษในการเจริญกุศลธรรม ชื่อว่าความไม่สันโดษในกุศลธรรม (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๗๘/๓๔๓); ข้อ๑ ในธรรม ๒ คือ ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย ความไม่ท้อถอยในการบำเพ็ญเพียร(องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๘/๑๒๙) อรรถกถาอธิบายว่า ความเป็นผู้ไม่สันโดษในกุศลธรรม

SAMPLE

ทั้งหลาย นอกจากอรหัตมรรค หมายถึงจะไม่สันโดษด้วยเพียงฌานนิมิตหรือด้วยเพียงโอภาสนิมิต ยังอรหัตมรรคให้เกิดขึ้นได้ คือเราไม่สันโดษชั่วเวลาที่อรหัตมรรคยังไม่เกิดขึ้น (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๘/)

กุสัฏฐกทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกุสัฏฐกทายกเถระ ในอดีตชาติในภัทรกัป ท่านได้ถวายหญ้าคา ๘ กำแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๖/๑๒๖)

กุสาวดี, กรุง : ชื่อเมืองในอดีต เมื่อครั้งเป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทัศน์ จักรพรรดิในอดีต (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๐/๑๕๘) ; เมืองนี้มีอาณาเขตดังนี้ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ยาว ๑๒ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้าง ๗ โยชน์ เป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรืองมีประชากรมาก มีพลเมืองหนาแน่น เศรษฐกิจดี เป็นราชธานีที่อึกทึกครึกโครมเพราะเสียง ๑๐ ชนิดทั้งวันทั้งคืน ได้แก่เสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขับร้อง เสียงกังสดาล เสียงประโคมดนตรี และเสียงว่า ‘ท่านทั้งหลายโปรดบริโภค ดื่มเคี้ยวกิน’ กุสาวดีราชธานี มีกำแพงล้อม ๗ ชั้น ได้แก่ (๑) กำแพงทอง (๒) กำแพงเงิน(๓) กำแพงแก้วไพฑูรย์ (๔) กำแพงแก้วผลึก (๕) กำแพงแก้วโกเมน (๖) กำแพงแก้วบุษราคัม (๗) กำแพงทำด้วยรัตนะทุกอย่าง มีประตู ๔ สี ได้แก่ (๑) ประตูทอง(๒) ประตูเงิน (๓) ประตูแก้วไพฑูรย์ (๔) ประตูแก้วผลึก แต่ละประตูมีเสาระเนียดปักไว้ประตูละ ๗ ต้น ได้แก่ (๑) เสาทอง (๒) เสาเงิน (๓) เสาแก้วไพฑูรย์(๔) เสาแก้วผลึก (๕) เสาแก้วโกเมน (๖) เสาแก้วบุษราคัม (๗) เสาทำด้วยรัตนะทุกอย่าง แต่ละเสาวัดโดยรอบ ๓ ชั่วบุรุษ ฝังลึก ๓ ชั่วบุรุษ สูง ๑๒ชั่วบุรุษ กรุงกุสาวดีราชธานีมีต้นตาลล้อม ๗ แถว ได้แก่ต้นตาลทอง ๑ แถว ต้นตาลเงิน ๑ แถว ต้นตาลแก้วไพฑูรย์ ๑ แถว ต้นตาลแก้วผลึก ๑ แถว ต้นตาลแก้วโกเมน ๑ แถว ต้นตาลแก้วบุษราคัม ๑ แถว ต้นตาลทำด้วยรัตนะทุกอย่าง ๑ แถว ต้นตาลทองมีลำต้นเป็นทองใบและผลเป็นเงิน ต้นตาลเงินมีลำต้นเป็นเงิน ใบและผลเป็นทอง ต้นตาลแก้วไพฑูรย์ มีลำต้นเป็นแก้วไพฑูรย์ ใบและผลเป็นแก้วผลึก ต้นตาลแก้วผลึกมีลำต้นเป็นแก้วผลึก ใบและผลเป็นแก้วไพฑูรย์ ต้นตาลแก้วโกเมน มีลำต้นเป็นแก้วโกเมน ใบและผลเป็นแก้วบุษราคัม ต้นตาลแก้วบุษราคัม มีลำต้นเป็นแก้วบุษราคัม ใบและผลเป็นแก้วโกเมน ต้นตาลทำด้วยรัตนะทุกอย่าง มีลำต้นทำด้วยรัตนะทุกอย่าง ใบและผลทำด้วยรัตนะทุกอย่าง แถวต้นตาลเหล่านั้นยามเมื่อต้องลม เกิดเสียงไพเราะ น่ายินดีชวนฟังชวนให้เคลิบเคลิ้ม แถวต้นตาลเหล่านั้นยามเมื่อต้องลมเกิดเสียงไพเราะน่ายินดีชวนฟังชวนให้เคลิบเคลิ้ม กรุงกุสาวดีราชธานี มีนักเลง นักเล่น

SAMPLE

และนักดื่มร้องรำทำเพลงตามเสียงแถวต้นตาลยามต้องลมเหล่านั้น(ขุ.ชา.สตฺตติ.๒๘/๒/๕๕,๒๘/๓/๕๕,๒๘/๑๘/๕๘,๒๘/๙๐/๗๐,ขุ.จริยา.๓๓/๒๘/๗๓๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๑)

กุสาวดีราชธานี,กรุง : ชื่อเมืองในอดีต เมื่อครั้งเป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทัศน์ จักรพรรดิในอดีต ทรงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ และฤทธิ์(ความสำเร็จ) ๔ ประการ ทรงให้ทานวันละ ๓ ครั้ง (ขุ.จริยา.๓๓/๒๙/๗๓๑) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๒,๑๐/๒๔๕/๑๘๔,๑๐/๒๗๑/๒๐๓) มีเมืองบริวาร ๘๔,๐๐๐ เมือง มีกรุงกุสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๖/๑๘๔)

กุสิ : ผ้ายาวที่ติดขอบจีวรทั้งด้านยาวและด้านกว้าง (อนุวาต) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๔,วิ.จู.(ไทย)๗/๓๒๘/๑๕๘) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า กุสิ คือ ผ้ายาวที่ตั้งติดขอบจีวรทั้ง ๒ ด้าน คั่นระหว่างขัณฑ์กับขัณฑ์ของจีวร (วิ.อ.(บาลี) ๓/๓๔๕/๒๑๗)

กุสินาฏา, เมือง เมืองยักษ์เมือง ๑ ที่สร้างอยู่ในอากาศของท้าวมหาราชพระนามกุเวร (ท้าวเวสสุวรรณ) ในบรรดาเมืองยักษ์หลายเมือง คือ เมืองอาฏานาฏาเมืองกุสินาฏา เมืองปรกุสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกุสิฏนาฏา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๖,๑๑/๒๙๑/๒๔๐) อรรถกถาอธิบายว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ ท้าวมหาราชนี้เป็นพราหมณ์ชื่อกุเวร ได้สร้างโรงหีบอ้อยประกอบเครื่องยนต์ ๗ เครื่อง กุเวรพราหมณ์ได้ให้ผลกำไรซึ่งเกิดขึ้นที่โรงเครื่องยนต์แห่งหนึ่งแก่มหาชนที่มาแล้วมาแล้วได้กระทำบุญผลกำไรที่มากกว่าได้ตั้งขึ้นในที่นั้นจากโรงที่เหลือกุเวรพราหมณ์เลื่อมใสด้วยบุญนั้นจึงถือเอาผลกำไรที่เกิดขึ้น แม้ในโรงที่เหลือให้ทานตลอดสองหมื่นปี เขาได้ถึงแก่กรรมไปเกิด เป็นเทพบุตรชื่อกุเวร ในสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชิกา ต่อมาได้ครองราชสมบัติในราชธานีชื่อวิสาณะ ตั้งแต่นั้นจึงเรียกว่า ท้าวเวสวัณ ยักษ์ผู้ดูแลแว่นแคว้น ๑๒ ตน เหล่าอื่นเข้าไปพิจารณาพร่ำสอนประโยชน์ทั้งหลายย่อมปรากฏมีหน้าที่คนละแผนก ได้ยินว่ายักษ์ผู้ดูแลแว่นแคว้นเหล่านั้นถือข่าวไปประกาศแก่ยักษ์ผู้รักษาประกาศ ๑๒ ตนยักษ์ผู้รักษาประตูทั้งหลายประกาศข่าวนั้นแก่ท้าวมหาราช บัดนี้ท้าวมหาราชเมื่อจะแสดงชื่อของยักษ์ผู้ดูแลแว่นแคว้นเหล่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ตโตละ ดังนี้ ได้ยินว่า บรรดายักษ์เหล่านั้น ยักษ์ตนหนึ่งชื่อตโตลา ตนหนึ่งชื่อตัตตลา ตนหนึ่งชื่อตโตตลา ตนหนึ่งชื่อโอชลี ตนหนึ่งชื่อเตชลี ตนหนึ่งชื่อตโตชลี ตนหนึ่งชื่อสุโร ตนหนึ่งชื่อราชา ตนหนึ่งชื่อสุโรราชา ตนหนึ่งชื่ออริฏฐะ ตนหนึ่งชื่อเนมิ ตนหนึ่งชื่ออริฏฐเนมิ ก็ในวิสาณาราชธานีนั้นมีห้วงน้ำห้วงหนึ่งชื่อธรณี โดยชื่อ มีสระโบกขรณีใหญ่กว้าง ๕๐ โยชน์ เมฆทั้งหลายรับน้ำจากสระโบกขรณี แล้วตกลงมา ฝนตกท่วม ได้ยินว่าเมื่อเมฆตั้งเค้าน้ำเก่าย่อมไหลออกจากสระโบกขรณีนั้น เมฆตั้งเค้าเบื้องบนยัง

สระโบกขรณีนั้นให้เต็มด้วยน้ำใหม่ น้ำเก่าเป็นน้ำมีในเบื้องต่ำย่อมไหลออกไป เมื่อสระโบกขรณีน้ำเต็ม เมฆย่อมเคลื่อนไป คำว่า สภา หมายถึงสถานที่ประชุม ณ ฝั่งโบกขรณีนั้นมีมณฑปแก้วประมาณ ๑๒ โยชน์ล้อมด้วยเถาวัลย์ชื่อภคลวดี (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๒๘๑/๑๕๘-๑๕๙)

กุสินารสูตร,พระสูตร :ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงกุสินารา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ ราวป่าชื่อพลิหรณะ เขตกรุงกุสินารา ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ฉันอาหารที่ประณีตที่คหบดีหรือบุตรคหบดีถวายแล้วก็ติดใจ ลุ่มหลง หมกหมุ่นมองไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกทั้งตรึกถึงกามวิตกพยาบาทวิตกวิหิงสาวิตก บิณฑบาตที่ถวายแก่ภิกษุเช่นนี้จัดว่าไม่มีผลมาก เพราะภิกษุเป็นผู้ประมาทอยู่ ส่วนภิกษุผู้ฉันอาหารที่ประณีตที่คหบดีหรือบุตรคหบดีถวายแล้วก็ไม่ติดใจไม่ลุ่มหลงไม่หมกมุ่นเห็นโทษมีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกทั้งไม่ตรึกถึงกามวิตกพยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก บิณฑบาตที่ถวายแก่ภิกษุเช่นนั้นจัดว่ามีผลมากเพราะภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๒๔/๓๗๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๖/๑๒๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๔๔/๙๖)

กุสินารา, กรุง, เมือง :ชื่อเมืองหลวงแห่งหนึ่งของแคว้นมัลละ(อีกแห่งหนึ่งคือปาวา),คำว่ากุสินาราแปลว่าเมืองของคนผู้มีสลาก มีอธิบายว่า ในเวลาสร้างเมือง พราหมณ์พากันตรวจดูนิมิต เห็นคนถือสลากแล้วให้สร้างเมือง สมัยพุทธกาล กรุงกุสินารา เป็นเมืองเล็กเมืองดอนเมืองกิ่งนคร(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๐/๑๕๘)มีมัลลกษัตริย์เป็นผู้ปกครอง พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เมืองนี้ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๑/๑๓๓, ๕/๓๐๒/๑๓๕,วิ.จู.(ไทย)๗/๔๓๗/๓๗๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๐/๑๓๙,๑๐/๑๙๒/๑๔๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๔/๔๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๖/๒๕๙,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๒๔/๓๗๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๖/๑๒๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๔๔/๙๖,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๒/๒๓๗,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๙/๗๔๑, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๔๒/๒๕๖,ขุ.พุทฺธ.๓๓/๑/๗๒๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๐๒/๘๓๙ อรรถกถากล่าวว่า คำว่า กุสินารา คือมณฑลประเทศที่มีชื่ออย่างนั้น (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓๑๓๔/๑๘) ; เป็นเมืองของมัลลิกาผู้เป็นภรรยาของพันธุลเสนาบดี (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๒๖๐-๒๖๑) ใกล้พระนครของเจ้ามัลละ ชื่อว่ากุสินารา มีอธิบายกรุงกุสินารามีอุทยานทางทิศใต้และทิศตะวันตก (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑/๓๒/๒๕๓) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อใกล้จะปรินิพพานทรงบรรทม ณ ระหว่างต้นสาละทั้งคู่ใกล้เมืองกุสินารา ทรงรวบรวมธรรมที่พระองค์ทรงแสดงมาในเวลา ๔๕ พรรษาตั้งแต่การตรัสรู้ลงด้วยบทเดียว จึงได้ประทานพระโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๑/๓๒/๙๒)

SAMPLE

พวกเทวดาและมนุษย์ต่างพากันทำการบูชาพระสรีระของพระองค์ ในครั้งนั้นราชบุตรีของกษัตริย์มัลละเป็นภรรยาของพันธุลมัลละ ในกรุงกุสินาราชื่อมัลลิกา เป็นอุบาสิกามีศรัทธาเลื่อมใส เอาน้ำหอมล้างเครื่องประดับมหาลดาของตน ขัดด้วยผ้าเนื้อดีและถือเอาของหอมและดอกไม้เป็นต้น เป็นอันมากอย่างอื่นบูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาค (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑/-/๑๘๕-๑๘๖)

กุสีตมูลกสูตร, : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้มีความเกียจคร้านเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีความเกียจคร้าน มีสติหลงลืมย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีความเกียจคร้าน มีสติหลงลืม ส่วนสัตว์ผู้ไม่เกียจคร้านเป็นต้นย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่เกียจคร้านเป็นต้น(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๐๖/๑๙๙)

กุสีตวัตถุ : เหตุแห่งความเกียจคร้านพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า กุสีตวัตถุ (เหตุแห่งความเกียจคร้าน) ที่เป็นเหตุให้ภิกษุคิดแล้วจึงนอน ไม่ปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึงเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้งมี ๘ ข้อ คือ ภิกษุ (๑) คิดถึงงานที่จะทำงาน เมื่อทำงาน ร่างกายเมื่อยล้า เรานอนดีกว่า (๒) คิดถึงงานที่ได้ทำงานแล้ว ร่างกายเมื่อยล้า เรานอนดีกว่า (๓) เมื่อคิดถึงการเดินทาง ร่างกายเมื่อยล้า เรานอนดีกว่า (๔) เมื่อคิดถึงการเดินทางแล้ว ร่างกายเมื่อยล้า เรานอนดีกว่า (๕) เที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้าน ไม่ได้อาหารดีหรือเลว คิดถึงการบิณฑบาตไม่ได้อาหารแล้ว ร่างกายเมื่อยล้า เรานอนดีกว่า (๖) เที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้าน ได้อาหารดีหรือเลวเพียงพอแล้ว คิดถึงการบิณฑบาตได้อาหารแล้ว ร่างกายหนัก ไม่ควรแก่การงาน เรานอนดีกว่า (๗) เกิดมีอาพาธขึ้นเล็กน้อย คิดถึงการอาพาธที่เป็นข้ออ้างได้ เรานอนดีกว่า (๘) หายอาพาธแล้วแต่ยังไม่นาน คิดถึงการเพิ่งหายอาพาธยังไม่นาน ร่างกายยังอ่อนแอ ไม่ควรแก่การงาน เรานอนดีกว่า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๔/๓๔๑,๑๑/๓๕๘/๔๐๘,องฺ.อฏฺก. ๒๓/๘๐/๔๐๐ (องฺ.นวก. ๒๓/๙/๔๔๘, อภิ,วิ. ๓๕/๙๕๓/๖๑๐)

กุสีตสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้เกียจคร้าน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในโกธนสูตรจึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มักเป็นผู้เกียจคร้าน (๕) มีปัญญาทราม (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๙๑/๓๑๙)

กุสีตารัมภวัตถุสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุแห่งความเกียจคร้านและเหตุปรารภความเพียร, พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุแห่งความเกียจคร้านและเหตุปรารภความเพียรแก่ภิกษุทั้งหลายว่า กุสีตวัตถุ (เหตุแห่งความเกียจคร้าน) ที่เป็นเหตุให้ภิกษุคิดแล้วจึงนอน ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้ง

SAMPLE

ธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้งมี ๘ ประการ คือ (๑) คิดถึงงานที่จะทำงาน เมื่อทำงาน ร่างกายเมื่อยล้า เรานอนดีกว่า (๒) คิดถึงงานที่ได้ทำงานแล้ว ร่างกายเมื่อยล้า เรานอนดีกว่า (๓) เมื่อคิดถึงการเดินทาง ร่างกายเมื่อยล้า เรานอนดีกว่า (๔) เมื่อคิดถึงการเดินทางแล้ว ร่างกายเมื่อยล้า เรานอนดีกว่า (๕) เที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้าน ไม่ได้อาหารดีหรือเลว คิดถึงการบิณฑบาตไม่ได้อาหารแล้ว ร่างกายเมื่อยล้า เรานอนดีกว่า (๖) เที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้าน ได้อาหารดีหรือเลวเพียงพอแล้ว คิดถึงการบิณฑบาตได้อาหารแล้ว ร่างกายหนัก ไม่ควรแก่การงาน เรานอนดีกว่า (๗) เกิดมีอาพาธขึ้นเล็กน้อย คิดถึงการอาพาธที่เป็นข้ออ้างได้ เรานอนดีกว่า (๘) หายอาพาธแล้วแต่ยังไม่นาน คิดถึงการเพิ่งหายอาพาธยังไม่นาน ร่างกายยังอ่อนแอ ไม่ควรแก่การงาน เรานอนดีกว่า จากนั้น ทรงแสดงอารัมภวัตถุ (เหตุแห่งการปรารภความเพียร) ที่เป็นเหตุให้ภิกษุคิดแล้วรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง แล้วรีบทำความเพียรเช่นนั้น มี ๘ ประการ คือ (๑) เมื่อทำงานอยู่ การจะใส่ใจถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย รีบปรารภความเพียรดีกว่า (๒) เมื่อทำงาน ก็ไม่สามารถที่จะใส่ใจถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้ รีบปรารภความเพียรดีกว่า (๓) เดินทางอยู่ จะใส่ใจถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย รีบปรารภความเพียรดีกว่า (๔) เมื่อเดินทางแล้ว ก็ไม่สามารถจะใส่ใจถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้ รีบปรารภความเพียรดีกว่า (๕) เมื่อบิณฑบาตแล้ว ถึงไม่ได้อาหารเพียงพอตามต้องการ กายของเรานั้นเบา ควรแก่การงาน รีบปรารภความเพียรดีกว่า (๖) เมื่อบิณฑบาตแล้ว ได้อาหารเพียงพอแก่ความต้องการแล้ว กายของเราเบา ควรแก่การงาน รีบปรารภความเพียรดีกว่า (๗) เกิดมีอาพาธขึ้นเล็กน้อย คิดถึงอาพาธเล็กน้อย เป็นไปได้ที่อาพาธจะพึงรุนแรงขึ้น รีบปรารภความเพียรดีกว่า (๘) หายอาพาธแล้ว คิดถึงอาพาธที่ตนหายได้ยังไม่นาน เป็นไปได้ที่อาพาธจะพึงกำเริบขึ้น รีบปรารภความเพียรดีกว่า(องฺ.อฏฐก.๒๓/๘๐/๔๐๐)

กุสุมาสนิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระกุสุมาสนิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นพราหมณ์ผู้รู้มนตร์พยากรณ์ลักษณะของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๕/๒๘๕)

กุหกชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องดาบสโกหก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบัณฑิตได้ติเตียนดาบสโกงผู้หลอกลวงเอาทรัพย์ของเศรษฐีว่าท่านกล่าวถ้อยคำไพเราะอ่อนหวานทำทีเป็นรังเกียจหญ้าเส้นเดียวแต่ขโมยทองคำไปตั้ง๑๐๐แท่งกลับไม่รังเกียจ (ขุ.ชา.เอกก. ๒๗/๘๙/๓๗)

SAMPLE

กุหกพราหมณวัตถุ : เรื่องพราหมณโกหกพระผู้มีพระภาคทรงปรารภพราหมณ์โกหกมีวัตรดังค้างคาว ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า คนมีปัญญาทราม เกล้าชฎา ครองหนังเสือก็ไม่มีประโยชน์ ภายนอกเปล่งปลั่งเกลี้ยงเกลา แต่ภายในรกรุงรัง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๙๔/๑๕๗) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า รกรุงรัง หมายถึงรกรุงรังด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๓๙๔/๔๘๒)

กุหกสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้หลอกลวง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เถระย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) หลอกลวง (๒) พูดป้อยอ (๓) ทำนิมิต (๔) พูดบีบบังคับ (๕) แสวงหาลาภด้วยลาภ ส่วนภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ โดยนัยตรงกันข้าม ย่อมเป็นที่รักเป็นที่พอใจเป็นที่เคารพและเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๓/๑๕๑)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า หลอกลวง หมายถึงหลอกลวงด้วยอาการ ๓ คือ (๑) พูดเลียบเคียง (๒) แสร้งแสดงอิริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ให้น่าเลื่อมใส (๓) แสร้งปฏิเสธปัจจัย (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๘๓/๔๑, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๘๓/๔๓, วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑/๑๖/๒๔) คำว่าพูดป้อยอ คือพูดป้อยอมุ่งหวังลาภสักการะและชื่อเสียง องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๘๓/๔๑, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๖/๒๔) คำว่า ทำนิมิต คือการกระทำทางกายวาจาเพื่อให้คนอื่นให้ทาน เช่นการพูดเป็นเลศนัย พูดเลียบเคียง (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๘๖๓/๕๒๓, วิสุทฺธิ. ๑/๑๖/๒๔) คำว่า พูดบีบบังคับ คือการด่า การพูดข่ม พูดนินทา ตำหนิโทษ พูดเหยียดหยาม และการนำเรื่องไปประจาน ตลอดถึงการพูดสรรเสริญต่อหน้า นินทาลับหลัง (ปุรโต มธุรํ ภณิตฺวา ปรมฺมุขา อวณฺณภาสิตา) (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๘๖๔/๕๒๔, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๖/๒๔-๒๕) คำว่า แสวงหาลาภด้วยลาภ คือได้อะไรเอามาฝากเขา ทำให้เขาเกรงใจ ต้องให้ตอบแทน (วิสุทฺธิ. (บาลี)๑/๑๖/๒๕)

กุหนา : ความหลอกลวง (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๔/๕๓๖) อธิบายว่า ความหลอกลวงด้วยการเสพปัจจัย ความหลอกลวงด้วยการกระซิบในที่ใกล้หรือการวางท่าทางอิริยาบถ กิริยาที่วางท่าทางอิริยาบถ ความดำรงอิริยาบถด้วยดี การปั้นสีหน้า ภาวะที่ปั้นสีหน้า ความหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง ภาวะที่หลอกลวงของภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียง ผู้ปรารถนาลามกถูกความอยากครอบงำ นี้เรียกว่ากุหนา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๖๑/๕๕๓)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า อิริยาบถ หมายถึงอิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๘๖๑/๕๒๑)

SAMPLE

กุหสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้หลอกลวง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเหล่าใดหลอกลวง กระด้างประจบ ชอบวางท่า อวดดี มีจิตไม่ตั้งมั่น ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่าไม่ใช่ผู้นับถือเรา ชื่อว่าห่างไกลจากธรรมวินัย และย่อมไม่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ ส่วนภิกษุเหล่าใดไม่หลอกลวง ไม่ประจบ เป็นนักปราชญ์ ไม่กระด้าง มีจิตตั้งมั่น ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่าผู้นับถือเรา ชื่อว่าไม่ห่างไกลจากธรรมวินัยและถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๖/๔๑) ; อีกสูตรหนึ่งกล่าวว่า ภิกษุผู้หลอกลวงกระด้างเป็นคนประจบ ชอบวางท่าอวดดีมีจิตไม่ตั้งมั่น ชื่อว่าไม่นับถือพระพุทธเจ้าอยู่ห่างไกลและไม่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้แต่ภิกษุผู้ไม่หลอกลวง ไม่เป็นคนประจบ เป็นนักปราชญ์ ไม่กระด้าง มีจิตตั้งมั่นดี ชื่อว่านับถือพระพุทธเจ้าไม่ห่างไกลและถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ พวกภิกษุผู้หลอกลวง เป็นต้น ย่อมไม่งอกงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ส่วนพวกภิกษุผู้ไม่หลอกลวง เป็นต้น ย่อมงอกงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๘/๔๘๘)

กุฬเถรคาถา : คาถาของพระกุฬเถระ พระกุฬเถระล่าวว่า พวกคนไขน้ำก็ทำหน้าที่ไขน้ำ พวกช่างทำศรก็ดัดลูกศร พวกช่างไม้ก็ถากไม้ พวกมีวัตรดีก็ฝึกตน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙/๓๑๐)

กูฏทันตสูตร : พระสูตรว่าด้วยกูฏทันตพราหมณ์,พระสูตรที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่กูฏทันตพราหมณ์ผู้มีฟันเขยิน พระสูตรนี้เป็นข้อสนทนาถามตอบกัน โดยกูฏทันตพราหมณ์เป็นผู้ถาม พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสตอบ พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายพิธีบูชามหายัญ ๓ ที่มีองค์ประกอบ ๑๖ โดยยกเอาพิธีบูชามหายัญของพระเจ้ามหาวิชิตราชมาตรัสเล่าดังนี้ ทรงมีพืชพันธุ์ธัญญาหารเต็มท้องพระคลัง ทรงทำสงครามได้ชัยชนะจนได้ครองดินแดนกว้างใหญ่ วันหนึ่งทรงประสงค์จะทำพิธีบูชามหายัญเพื่อความสุขสวัสดีแก่พระองค์เองและราษฎรจึงทรงปรึกษากับพราหมณ์ปุโรหิตว่าจะทำอย่างไร พราหมณ์ปุโรหิตจึงกราบทูลแนะนำให้ทรงทำเป็นขั้นๆ ดังต่อไปนี้ ขั้นที่ ๑ ให้ทรงปราบโจรผู้ร้ายแบบถอนรากถอนโคน โดยวิธีการ ๓ อย่างคือ (๑) ให้พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารแก่ผู้ทำเกษตร (๒) ให้พระราชทานต้นทุนแก่ผู้ขยันในการค้าขาย (๓) ให้พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการผู้ขยันในหน้าที่ พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงปฏิบัติตามคำแนะนำ ก็ปรากฏว่าได้ผลดี ขั้นที่ ๒ ให้มีรับสั่งถึงบุคคล ๔ พวก คือ (๑) พวกเจ้าผู้ครองเมืองต่างๆ (๒) พวกอำมาตย์ผู้ใหญ่ (๓) พวกพราหมณ์มหาศาล (๔) พวกคหบดีมหาศาล เพื่อขอให้บุคคลเหล่านั้นรับทราบการพระราชพิธีบูชามหายัญและขอความเห็นชอบด้วยซึ่งปรากฏว่าบุคคลเหล่านั้นตอบรับรองด้วยดี คำรับรอง

SAMPLE

นี้เรียกว่าอนุมัติ ๔ ถือเป็นองค์ประกอบ ๔ ในองค์ประกอบทั้งหมด ๑๖ ขั้นที่ ๓ ตรวจหาคุณสมบัติ ๘ ของเจ้าของพิธีบูชามหายัญ และคุณสมบัติ ๔ ของผู้ทำพิธี ขั้นที่ ๔ ให้ทรงวางพระทัยในการบูชามหายัญ ๓ คือต้องไม่ทรงเดือดร้อนพระทัยว่า กองโภคสมบัติ จักสิ้นเปลือง กำลังสิ้นเปลืองไป ได้สิ้นเปลืองไปแล้ว ขั้นที่ ๕ ให้ทรงวางพระทัยในผู้มารับทาน ซึ่งจะมีทั้งคนดีและคนไม่ดีปะปนกันโดยให้ทรงตั้งพระทัยเจาะจงให้แก่ผู้ที่งดเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ เท่านั้น ขั้นที่ ๖ในการทำพิธี ไม่ต้องฆ่าวัว แพะ แกะ นานาชนิด สิ่งที่ต้องใช้ในพิธีมีเพียงเนยใส เนยข้น นมเปรี้ยว น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อยเท่านั้น เมื่อทรงเตรียมการเสร็จตามขั้นตอนแล้ว พวกเจ้าผู้ครองเมืองเป็นต้นได้นำทรัพย์มากมาถวายร่วม แต่พระเจ้ามหาวิชิตราชไม่ทรงรับกลับพระราชทานอีกด้วย บุคคลทั้ง ๔ พวกจึงได้จัดตั้งโรงทานขึ้นในทิศทั้ง ๔ แล้วทำการแจกทานไปพร้อม ๆ กับพระเจ้ามหาวิชิตราช กูฏทันตพราหมณ์ทูลถามว่า ยังมียัญอย่างอื่นที่เตรียมการน้อยแต่มีผลมากกว่ามหายัญดังกล่าวหรือไม่ ตรัสถึงนิตยทาน (การให้ทานเป็นประจำแก่ผู้มีศีล)มีผลมากกว่ามหายัญ ตรัสถึงการสร้างวิหารอุทิศถวายแก่สงฆ์จากทิศทั้ง ๔ มีผลมากกว่านิตยทาน ตรัสถึงการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง มีผลมากกว่าการสร้างวิหาร ตรัสถึงการสมาทานศีล ๕มีผลมากกว่าการถึงพระรัตนตรัย ตรัสถึงการออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งอยู่ในศีล ๓ คือ จูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ผู้มีศีล ๓ ชั้นนี้สามารถบำเพ็ญสมาธิจนได้ฌาน ๔ ผู้ได้ฌาน ๔ แล้วสามารถพัฒนาต่อไปจนได้วิชชา๘ กูฏทันตพราหมณ์เลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสกแล้วสั่งให้ปล่อยสัตว์ เมื่อได้ฟังธรรมก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน(ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒๓/๑๒๕)

กูฏทันตะ, พราหมณ์ :ชื่อพราหมณ์ผู้มีฟันเหยินชาวขานุมัตตะ อยู่ใกล้สวนอัมพลัฏฐิกา ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาลันทา เขามีฐานะร่ำรวย เป็นผู้พักอยู่บนปราสาท ได้ปกครองหมู่บ้านขาณุมัตซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์ เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย (ส่วนพิเศษ) เคยหลงผิดคิดจะฆ่าสัตว์บูชายัญ ภายหลังได้สนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้า โดยกูฏทันตพราหมณ์เป็นผู้ถามพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสตอบ เมื่อได้ฟังธรรมแล้ว ก็ได้บรรลุธรรมเป็นโสดาบัน ก็แล้วสั่งให้ปล่อยโคเพศผู้ ลูกโคเพศผู้ ลูกโคเพศเมีย แพะ แกะ อย่างละ ๗๐๐ ตัว ได้ให้ชีวิตแก่สัตว์เหล่านั้น ขอสัตว์เหล่านั้นจงได้กินหญ้าเขียวสด ได้ดื่มน้ำเย็นกระแสลมอ่อนๆ จงพัดถูกตัวสัตว์เหล่านั้นเถิด (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒๓/๑๒๕,๙/๓๓๑/๑๒๗,๙/๓๓๑/๑๒๘,๙/๓๓๓/๑๓๐)

SAMPLE

กูฏวาณิชชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องพ่อค้าโกง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ผู้ตัดสินคดีของพระเจ้าพรหมทัต ได้พิพากษาเรื่องการโกงผาลไถระหว่างพ่อค้าบ้านนอกกับพ่อค้าชาวเมืองผู้เป็นสหายกันซึ่งพ่อค้าบ้านนอกฝากผาลไถ ๕๐๐ อันไว้กับพ่อค้าชาวเมือง แต่พ่อค้าชาวเมืองนำไปขายเสียหมดเมื่อพ่อค้าบ้านนอกมาทวง เขากลับบอกว่า ผาลไถถูกหนูกินหมดแล้วพ่อค้าบ้านนอกรู้ว่า ถูกโกงแต่ก็ไม่ว่ากระไร เขาได้พาลูกชายของพ่อค้าชาวเมืองไปอาบน้ำ แล้วพาเด็กนั้นไปฝากไว้ที่บ้านสหายอีกคนหนึ่ง แล้วกลับมาบอกพ่อค้าโกงว่าในขณะที่ลงอาบน้ำเด็กถูกเหยี่ยวโฉบไป พ่อค้าโกงไม่เชื่อว่าสหายบ้านนอกพูดจริง ทั้งสองฝ่ายต่างโต้เถียงกัน ในที่สุดต้องให้พระโพธิสัตว์ตัดสินคดี พระโพธิสัตว์สอบสวนดูก็รู้ว่าทั้งสองฝ่ายต้องการแก้แค้นกันจึงเตือนสติว่า การที่ท่านคิดฉ้อฉลตอบต่อบุคคลที่คิดฉ้อฉลก่อนนั้นเป็นการคิดดีแล้ว การโกงตอบคนผู้โกงท่านกระทำตอบแล้ว ถ้าหนูทั้งหลายกินผาลได้ ทำไมเหยี่ยวจะเฉี่ยวเอาเด็กไปไม่ได้เพราะว่าคนโกงโกงตอบคนโกงนั้นมีมากในโลกคนผู้ล่อลวงตอบคนล่อลวงก็มีอยู่เหมือนกัน ท่านผู้มีบุตรหาย ท่านจงคืนผาลให้แก่คนมีผาลหายเสียเถิด ขอคนผู้มีผาลหายอย่าได้ลักพาบุตรของท่านไปเลย คนทั้งสองยอมเชื่อฟังพระโพธิสัตว์ ต่างได้คืนสิ่งของให้แก่กัน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๓๕/๑๐๐)

กูฏวาณิชชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องพ่อค้าโกงถูกไฟคลอก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าชื่อบัณฑิต มีเพื่อนเป็นพ่อค้าด้วยกันชื่ออติบัณฑิตแต่เพื่อนเป็นคนโลภมากต้องการได้ส่วนแบ่งสองเท่า จึงได้ให้บิดาของตนซ่อนตัวอยู่ในโพรงไม้กล่าวแนะนำให้แบ่งทรัพย์แก่อติบัณฑิตสองเท่าเพราะเขาชื่ออติบัณฑิต พระโพธิสัตว์ไม่เชื่อว่าเทวดาจะตัดสินอย่างนั้นจึงเอาไฟสุมปากโพรงต้นไม้เทวดาปลอมก็ปรากฏตัวรีบทะลึ่งขึ้นข้างบนคว้ากิ่งไม้กระโจนลงมาพร้อมกับกล่าวว่าคนชื่อบัณฑิตเป็นคนดี แต่คนชื่ออติบัณฑิตไม่ดีเลย เราถูกไฟครอกไปหน่อยหนึ่งเพราะบุตรของเราที่ชื่ออติบัณฑิต (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๙๘/๔๐)

กูฏวินิจฉยิกเปตวัตถุ :เรื่องเปรตอดีตผู้พิพากษาโกง พระนารทเถระถามเปรตตนหนึ่งว่า ตัวท่านทัดทรงดอกไม้ ใส่ชฎา สวมกำไลทองลูบไล้ด้วยจุรณแก่นจันทน์ ท่านมีสีหน้าผ่องใสงดงามดุจแสงดวงอาทิตย์อ่อนๆ ท่านมีเทพบุตรและเทพธิดาพวกละ๑๐,๐๐๐ สวมกำไลทองนุ่งห่มผ้าขลิบด้วยทองพวกละ ๑๐,๐๐๐ คอยบำรุงบำเรอ ท่านมีอานุภาพมาก มีรูปชวนให้เกิดขนลุกแก่ผู้พบเห็น แต่ท่านจิกเนื้อหลังของตนเองกินเป็นอาหาร เมื่อก่อนท่านได้ทำกรรมชั่วทางกาย วาจา ใจอะไรไว้หรือ เพราะผลกรรมอะไร ท่านจึงจิกเนื้อหลังของตนเองกินเป็นอาหาร เปรตนั้นตอบว่า ข้าพเจ้าได้ประพฤติทุจริตด้วยการพูดส่อเสียด พูดเท็จ และ ด้วยการอำพรางหลอกลวงเพื่อ

SAMPLE

ความฉิบหายแก่ตนเองในมนุษยโลกในมนุษยโลกนั้น ข้าพเจ้าไปยังชุมชนแล้ว เมื่อถึงเวลาที่จะพูดความจริง ละเหตุผลเสีย ประพฤติคล้อยตามอธรรมผู้ประพฤติทุจริตมีพูดส่อเสียดเป็นต้น ย่อมจิกเนื้อหลังตนเองกิน เหมือนข้าพเจ้าจิกเนื้อหลังตนเองกินอยู่ในวันนี้ ข้าแต่พระนารทะทุกข์ที่ข้าพเจ้าได้รับอยู่นี้ ท่านได้เห็นเองแล้ว เหล่าชนผู้ฉลาด มีความอนุเคราะห์ พึงกล่าวสอนว่า ท่านอย่าได้พูดส่อเสียดและอย่าได้พูดเท็จ อย่าได้กินเนื้อหลังของตนเป็นอาหารเลย (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๙๙/๒๔๗)

กูฏสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรือนยอด พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแสดงธรรมอุปมาเรือนยอดแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อกุศลธรรมทั้งหลายล้วนมีอวิชชาเป็นมูลราก เป็นแหล่งรวม เมื่อจะกำจัด ต้องกำจัดด้วยอรหัตตมรรค เหมือนกลอนเรือน ย่อมรวมกันที่ยอดเรือน เมื่อรื้อยอดเรือนออก กลอนเหล่านั้นก็ถูกรื้อออกด้วยฉะนั้น (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๒๓/๓๑๓) ; อีกสูตรหนึ่งพระสูตรว่าด้วยว่าด้วยธรรมที่เป็นยอดเหมือนเรือนยอด พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเสขพละ ๕ ประการแก่ภิกษุทั้งหลาย คือ ๑.สัทธาพละ๒.หิริพละ ๓.โอตตัปปพละ ๔.วิริยพละ ๕.ปัญญาพละ บรรดาพลธรรม ๕ นี้ ปัญญาพละจัดว่าเป็นเลิศเป็นที่รวมเป็นศูนย์รวมแห่งเสขพละที่เหลือเหมือนยอดเรือน เป็นเลิศเป็นที่รวมเป็นศูนย์รวมแห่งเรือนยอดแล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายสำเหนียกในเสขพละ๕ ประการนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒/๑๖)

กูฏาคาร : เรือนยอด (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๒/๔๒๓) หมายถึงอาคารที่มีหลังคาทรงสูง มีหลายรูปแบบ เช่น ทรงยอดมณฑป ทรงยอดปรางค์ ทรงยอดประสาท ทรงยอดมงกุฎ ทรงยอดเจดีย์ เป็นอาคารที่ใช้ในกิจของพระมหากษัตริย์หรือของศาสนา

กูฏาคารศาลา : ชื่อสังฆารามแห่งหนึ่ง,ศาลาเรือนยอด พึงทราบว่าเป็นคันธกุฎี ที่สร้างไว้สำหรับเป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าในอาราม ที่อยู่ใกล้ป่ามหาวัน ซึ่งมีทุกอย่างครบถ้วน มียอดตรงกลาง(วิ.มหา.อ.(บาลี)๑/๕๘๓) ;พระคันธกุฎี ก็คือวิหารนั่นเอง (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๖๖/๖๔); ศาลาที่พักเรือนยอด ในป่ามหาวัน ใกล้กรุงเวสาลี คำว่า กูฏาคารสาลา เป็นชื่อแห่งสังฆารามอยู่ใกล้ป่ามหาวัน ที่ได้ชื่อดังนั้นเพราะมีประสาทดุเทพวิมาน อันเขาทำตามแบบกูฏาคารศาลา (ศาลาคือเรือนยอด), (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓/๔๓); เป็นสถานที่สำคัญ คราวหนึ่ง พระนางมหาปชาบดี โคตมี ไม่ละความพยายามถึงกับปลงผมนุ่งห่มผ้ากาสาวะเอง ออกเดินทางพร้อมด้วยเจ้าหญิงศากยะจำนวนมาก (อรรถกถาว่า ๕๐๐ นาง) ไปยังเมืองเวสาลี และได้มายืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตูนอกกูฏาคารศาลา พระบาทบวม พระวรกายเปรอะเปื้อนธุลี พระอานนท์มาพบเข้า สอบถามทราบความแล้ว รีบช่วยไปกราบทูลขออนุญาตให้ แต่เมื่อพระอานนท์กราบทูลต่อพระพุทธเจ้าก็ถูกพระองค์ตรัสห้ามเสียถึง ๓ ครั้งใน

SAMPLE

ที่สุดพระอานนท์เปลี่ยนวิธีใหม่โดยกราบทูลถามว่าสตรีออกบวชในพระธรรมวินัยแล้วจะสามารถบรรลุโสดา-ปัตติผลจนถึงอรหัตตผลได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าได้ พระอานนท์จึงอ้างเหตุผลนั้น พร้อมทั้งการที่พระนางมหาปชาบดีเป็นพระมาตุจฉาและเป็นพระมารดาเลี้ยง มีอุปการะมากต่อพระองค์ แล้วขอให้ทรงอนุญาตให้สตรีออกบวช พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตโดยมีเงื่อนไขว่าพระนางจะต้องรับปฏิบัติตามครุธรรม ๘ ประการ พระนางยอมรับตามพุทธานุญาตที่ให้ถือว่า การรับครุธรรมนั้นเป็นการอุปสมบทของพระนาง ส่วนเจ้าหญิงศากยะที่ตามมาทั้งหมดพระพุทธเจ้าตรัสอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อุปสมบทให้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓/๑๕,๑/๗๗/๖๖,๑/๑๖๒/๑๓๔,๑/๑๙๓/๑๗๗,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๔๗/๗๕,๒/๖๗/๒๕๒,๒/๒๒๑/๓๗๙,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๙/๑๐๘,วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๙/๓๒, ๗/๓๐๘/๑๑๙, ๗/๔๐๒/๓๑๔, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๕๙/๑๕๑,๙/๓๖๐/๑๕๑,๙/๓๖๑/๑๕๒,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๓/๑๓๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑/๑๐,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๙๒/๔๒๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๘, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๔/๔๐๑) กูฏาคารสาลา ก็เขียน

อรรถกถากล่าวว่า ปราสาท ๔ เหลี่ยมจตุรัส อันสงเคราะห์เข้าด้วยยอดเดียวกันชื่อว่า เรือนยอดเดียว(วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๔๘๒-๗/๑๕๙) หมายถึงสร้างสังฆารามในราวป่า คือสร้างปราสาทเช่นกับเทพวิมาน ทำตามแบบศาลาเรือนยอด ยกช่อฟ้าบนเสาทั้งหลายในสังฆาราม และสังฆารามแม้ทั้งสิ้น จึงปรากฏว่ากูฏาคารศาลา (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓๕๙/๒๗๗) ใช้เป็นอาคารที่ใช้ในกิจของศาสนา กูฏาคารศาลา ก็เรียก

กูฏาคารศาลา, ป่ามหาวัน : ศาลาที่พักเรือนยอด,วิหาร สร้างใกล้ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี บริเวณทางเข้า มีซุ้มประตู เป็นสถานที่สำคัญก่อให้เกิดภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งเป็น ๑ ในพุทธบริษัท ๔ อันได้แก่ ภิกขุบริษัท ภิกษุณีบริษัท อุบาสกบริษัท และอุบาสิกาบริษัท (ขุ.พุทฺธ.๓๓/๙๗/๓๙๙) พระพุทธเจ้าของเราเคยประทับ ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราพักอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๐๒/๘๔๐); กรุงเวสาลี เป็นเมืองที่มีเรือนยอดมาก ดังคำว่า พระนครเวสาลี เป็นบุรีมั่งคั่งกว้างขวาง มีคนมาก มีคนคับคั่งและมีอาหารหาได้ง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗ หลัง มีเรือนยอด ๗,๗๐๗ หลัง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๖/๑๗๙) คำว่า มหาวัน คือป่าใหญ่เกิดเองตั้งอยู่ต่อเนื่องป่าหิมพานต์ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓๕๙/๒๗๗) มีอธิบายว่า ในโอกาสแห่งเงากูฏาคารศาลาหลังใหญ่แผ่ไปถึง เล่ากันว่า กูฏาคารศาลานั้น ยาวไปทางทิศใต้และทิศเหนือ มีมุขทางทิศตะวันออก ด้วยเหตุนั้น เงาใหญ่จึงแผ่ไปข้างหน้าแห่งกูฏาคารศาลา แม้พระพุทธเจ้าก็ทรงประทับใต้ร่มเงาของกูฏาคารศาลานั้น (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓๖๒/๒๖๙)

SAMPLE

กูฏาคารสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยกลอนของเรือนยอด พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนกลอนของเรือนยอดทั้งหมดล้วนน้อมไปสู่ยอดเรือน(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๘/๑๒๓,๑๙/๑๑๑๔/๖๒๗)

กูฏาทิสุตตปัญจกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีกูฏสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือพระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมดเหมือน(๑)กลอนของยอดเรือน(๒) กฤษณา (๓) จันทน์แดง (๔) ดอกมะลิและ (๕) พระเจ้าจักรพรรดิ เพราะความไม่ประมาททำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๑-๑๔๕/๗๕)

เกกกะ, แคว้น : ชื่อเมืองและชื่อรัฐ ที่ท้าวสักกเทวราชกล่าวไว้ในกามนิตชาดก,เป็นเมือง ๑ ใน ๓ เมือง คือ (๑) ปัญจาละ (๒) กุรุยะ (๓)เกกกะ (ขุ.ชา.ทุก. ๒๗/๑๕๕/๑๐๖) อรรถกถากล่าวว่า ท้าวสักกเทวราชในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แปลงตนเป็นพรหมณ์เข้าเฝ้าพระเจ้าพรหมทัต เมืองพาราณสี ผู้อยากได้บ้านเมืองของคนอื่นมากเกินไป จึงไปทูลว่า มีเมือง คือ (๑) ปัญจาละ (๒) กุรุยะ (๓) เกกกะ ซึ่งทั้ง ๓ เมือง เป็นเมืองที่น่ารื่นรมย์มีภิกษาหารสมบูรณ์ พรั่งพร้อมด้วยช้าง ม้า รถ พลนิกรและเงินทองเครื่องอลังการ พอได้ฟังแล้วพระราชาก็เกิดความอยากได้จึงให้ส่งคนไปสืบหา แต่อยากไม่พบ ทำให้พระเจ้าพรหมทัตเกิดประชวร ท้าวสักกเทวราช จึงมาเข้าเฝ้าอีก พระราชาตรัสกับท้าวสักกเทวราชโพธิสัตว์ว่า เราอยากได้พระนครทั้ง ๓ และรัฐทั้ง ๓ คือ (๑) ปัญจาละ (๒) กุรุยะ(๓) เกกกะ ในระหว่างพระนครเหล่านั้น พ่อพราหมณ์เอ๋ย เราอยากได้ยิ่งกว่าราชสมบัติที่เราได้แล้วเสียอีก เจ้าจงเยียวยาข้าพเจ้าผู้ถูกความอยากทำลายแล้วเถิด(ท้าวสักกเทวราชโพธิสัตว์ตรัสกับพระราชาว่า) คนถูกงูเห่ากัด หมอบางคนก็รักษาหายคนถูกผีสิง หมอผีที่เก่งบางคนก็ขับออกได้ แต่คนถูกความอยากทำลาย ใคร ๆ ก็เยียวยาไม่ได้ เพราะว่าคนที่ล่วงเลยกุศลธรรมแล้วจะเยียวยาได้อย่างไร พระราชาสดับแล้วเกิดความเลื่อมใสหายประชวรทันทีและได้ตั้งอยู่ในธรรม บำเพ็ญกุศลตลอดพระชนมชีพ (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๑๕๕/๒๑๖)

เกฏุภศาสตร์ : คัมภีร์ที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์การใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมแก่การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของกัลปะ ซึ่งเป็น ๑ ในเวทางคศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ภาษาสันสกฤตเรียกว่า ไกฏภ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘,๙/๓๐๓/๑๑๓,๙/๓๔๔/๑๔๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๓/๔๗๑,๑๓/๔๗๓/๕๙๘,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๕๙/๒๒๕,๒๐/๖๐/๒๒๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๗,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๒๗/๗๔๒)

เกณิยชฎิล : ชื่อชฎิลผู้หนึ่ง มีสมบัติมากมาย มีลูกเมีย ยังเสพกาม เสวยอารมณ์มีรูปเป็นต้นที่สมบูรณ์อย่างยิ่ง ตามประกอบความสุขในกาม (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๑๖๐/๘๕) ซึ่งเป็น

อุบาสกผู้ถวายน้ำอัฐบาน อันได้แก่ น้ำมะม่วง น้ำหว้า น้ำกล้วยมีเมล็ด น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำมะซาง น้ำลูกจันทน์หรือองุ่น น้ำเหง้าบัว น้ำมะปรางหรือลิ้นจี่ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๒๙, ๕/๓๐๐/๑๓๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๖/๔๙๐)

อรรถกถากล่าวว่าเหตุผลที่บวชเพราะต้องการหลีกหนีความบีบคั้นแห่งพระราชา จึงถือเพศบรรพชิต เพื่อรักษาทรัพย์สมบัติของตน (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๒๔๒) เกณิยชฎิลผู้นี้ ได้ชื่อว่าเป็นดาบสผู้มีเมีย จัดเป็น ๑ ในบรรดาดาบส ๘ จำพวก อันได้แก่ (๑)พวกยังมีลูกเมีย (๒) พวกเที่ยวขอเขาเลี้ยงชีพ (๓) พวกหุงต้มด้วยไฟ (อนัคคิปักกิกะ) (๔) พวกไม่หุงต้มเอง (อสามปากะ) (๕) พวกที่กำปั้นเหมือนเหล็ก(อยมุฏฐิกะ) (๖) พวกใช้ฟันแทะ (ทันตัวกกลิกะ) (๗) พวกฉันผลไม้เฉพาะที่หล่นลงมา(ปวัตตผลโภชนะ) (๘) พวกฉันใบไม้แห้ง(ปัณฑุปลาสิกะ) อรรถกถากล่าวว่า ดาบสที่รวบรวมทรัพย์สมบัติไว้ได้มากแล้ว อยู่ดังเช่นเกณิยชฎิล ชื่อว่ามีลูกเมีย ดาบสที่เที่ยวหาเก็บข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วราชมาส เมล็ดงา เป็นต้น ในที่ที่เขา เกี่ยวและนวด เอามาหุงต้มฉัน ชื่อว่าเที่ยวขอเขาเลี้ยงชีพ ดาบสที่รับแต่ภิกษาหารคือข้าวสารในหมู่บ้านได้แล้ว เอามาหุงต้มฉัน ชื่อว่าผู้มีได้หุงต้มด้วยไฟ ดาบสที่เข้าไปยังหมู่บ้านรับเอาเฉพาะแต่ภิกษาหารที่หุงต้มแล้วเท่านั้น ชื่อว่าผู้ไม่หุงต้มเอง ดาบสที่เอากำปั้นเหมือนหินทุบเปลือกไม้ มีต้นมะม่วงป่าเป็นต้น เคี้ยวกิน ชื่อว่าผู้ที่กำปั้นเหมือนเหล็ก ดาบสที่ใช้ฟันนั่นแหละถอนขึ้นมาเคี้ยวกิน ชื่อว่าผู้ใช้ฟันแทะ ดาบสที่ฉันผลไม้ที่ใช้ก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้นปาหล่นลงมาชื่อว่าผู้ฉันผลไม้เฉพาะที่หล่นลงมา ดาบสที่เคี้ยวกินดอกไม้ ผลไม้ และใบไม้แห้งเป็นต้น เฉพาะที่ตกเองแล้วเท่านั้นยังชีพ ชื่อว่าผู้ฉันใบไม้แห้ง ดาบสเหล่านั้นมี ๓ ชั้นด้วยอำนาจพวกชั้นอุกฤษฏ์ ชั้นปานกลาง และชั้นเพลา ดาบสที่ไม่ลุกจากที่ที่ตนนั่ง ใช้มือเก็บเอาผลไม้ที่หล่นลงในที่ที่จะเอื้อมถึงได้เท่านั้นแล้ว เคี้ยวกิน จัดว่าเป็นชั้นอุกฤษฏ์ ดาบสที่ไม่ยอมไปยังต้นไม้อื่นจากต้นไม้ต้นเดียวจัดว่าเป็นชั้นกลาง ดาบสที่ไปเที่ยวแสวงหายังโคนต้นไม้นั้นๆ มาแล้วเคี้ยวกิน จัดว่าเป็นชั้นเพลา แต่การบวชเป็นดาบสแม้ทั้ง ๘ อย่างย่อลงได้เป็น ๔ คือ (๑) การบวชที่ยังมีลูกเมียอยู่ (๒) ที่เที่ยวขอเขาฉัน รวมเป็นผู้ใช้เรือนที่ไม่ใช้ไฟหุงต้ม (๓) ที่ไม่หุงต้มเอง รวมเป็นผู้ใช้เรือนไฟ ที่ใช้กำปั้นเหมือนเหล็กทุบเปลือกไม้ฉัน (๔) ที่ใช้ฟันแทะฉัน รวมเป็นผู้บริโภค เหง้าไม้ รากไม้ และผลไม้ ที่ฉันผลไม้หล่นเอง ที่ฉันใบไม้เหลือง รวมเป็นผู้บริโภคผลไม้หล่นเอง (ที.สี.อ.(บาลี) ๑๒๘๐/๒๔๓-๒๔๔)

เกตกปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเกตกปุปผิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ใช้ดอกการะเกดบูชาพระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่าน

ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗/๒๐๔)

เกตกะ,แคว้น : ชื่อแคว้นหนึ่ง มีพระเจ้าอัชชุนะปกครอง ซึ่งมีพระวรกายกำยา เป็นนายขมังธนู มีพระหัตถ์ตั้งพัน มีมูลอันขาดแล้ว(หายสาบสูญไป) เพราะประทุษร้ายพระฤาษีโคตมโคตร (ขุ.ชา.ปญฺญาส. ๒๘/๙๔/๔๙) (ที.สี.๑/๒๗๓/๒๓๙)

เกตุมดี,ราชธานี : ชื่อหนึ่งของเมืองพาราณสี ที่จะมีในอนาคต มีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังขะ เป็นผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรมปกครอง ในคราวที่มนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี เป็นเมืองที่มั่นคั่ง และรุ่งเรือง มีพลเมืองมาก มีผู้คนคับคั่ง และมีอาหารสมบูรณ์ และเมืองเกตุมดีนี้จะเป็นประมุขของเมืองแปดหมื่นสี่พันเมือง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๖/๗๗)

เกตุมดี,กรุง : ชื่อกรุงเกตุมดี เป็นเมืองดีเลิศ มีพระราชาพระนามว่าวิชิตชัยปกครอง เป็นถิ่นที่อยู่ของช้างมาตังคะ ๖๐,๐๐๐ ตัว ม้าสินธพชาติอาชาไนย ๖๐,๐๐๐ ตัว มีพลช้างพลม้าทหารสวมเกราะกล้าหาญ ทหารแม่นธนูและพลรถ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๒๔/๖๘๔)

เกนจิวิญเญยยปัญญา : ปัญญาทั้งหมดชื่อว่าเกนจิวิญเญยยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๗/๕๐๐) อธิบายหมายถึงปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่าโลกิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่าโลกุตตรปัญญา

เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง : ลักษณะคนที่ขยัน ทำงานอาบเหงื่อต่างน้ำ มีธรรม ยึดหลักกุศลกรรมบถ จะทำให้มีทรัพย์(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๓) ทำให้เลี้ยงครอบครัวและญาติมิตรและคนบริวารให้เป็นสุข (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔) (องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๕๔/๓๔๑)

อรรถกถากล่าวว่า มีความพยายามทำงานจนเหงื่อไหลด้วยกำลังแขน เก็บทรัพย์ให้มากขึ้นตามลำดับ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๖๑/๓๕๓)

เกยูรทอง : สายสร้อยทอง, ทองต้นแขนที่เป็นกำไล, ชื่อเครื่องประดับทอง ของเทพธิดาชื่อว่ามัลลิกา ผู้เป็นภรรยาของพันธุละเสนาบดีอรรถกถากล่าวว่า เมื่อคราวที่ชาวเมืองฉลองบูชาสักการะพระบรมสารีริกธาตุ ในกรุงกุสินารา ก็ได้ใช้เครื่องประดับชื่อว่ามหาลดาของตนบูชาพระสรีระของพระพุทธเจ้า ตายไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ต่อมาเมื่อพระนารทเถระไปเที่ยวสวรรค์จึงถามสนทนธรรม ในทำนองเดียวกัน ก็ได้สวมเกยูรทอง และคลุ่มร่างกายด้วยข่ายทอง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๙/๗๔)

อรรถกถากล่าวว่าเครื่องอาภรณ์ของเทพธิดามีรัศมีสีเหลืองเป็นพิเศษ เพราะรุ่งเรืองด้วยข่ายมีรัศมีสีทองบริสุทธิ์ โดยเหตุที่เครื่องประดับเหล่านั้นเกิดขึ้น และ

SAMPLE

เพราะความประพฤติดีเช่นนั้นเป็นพิเศษ ในความวิจิตรด้วยรัตนะหลายอย่างล้วน รุ่งเรืองด้วยข่ายรัศมีนานาชนิด (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑/๖๕๘/๑๘๗)

เกราะ : เครื่องสวมใส่หรือเครื่องหุ้มสำหรับป้องกันอาวุธหรืออันตราย เช่น เสื้อเกราะใช้ในสมรภูมิ(วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๘/๓๔๔) เหมือนคนสวมเกราะป้องกันลูกศร (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๕๖/๔๓๑) (ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๔๑/๑๕๒,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๔๐/๑๐๖) มีหลากสี เช่น เจ้าลิจฉวีใช้สีเขียวเป็นต้น แม้เหล่าเทพก็ใช้เกราะเช่นกัน ดังคำว่า บุตรของพลิอสูร ๑๐๐ ตนที่ชื่อว่าเวโรจนะทุกตนต่างสวมเกราะเข้มแข็งเข้าไปใกล้ราหูจอมอสูรแล้วกล่าวว่าขอความเจริญจงมีแก่ท่าน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๙/๒๖๗)

เกราะแก้วมณี : เครื่องสวมใส่หรือเครื่องหุ้มสำหรับป้องกันอาวุธทำด้วยแก้วมณี,เกราะที่ทำด้วยแก้วหินมีค่าสีแดงที่เรียกว่าทับทิม ดังคำในมโหสธชาดก กล่าวถึงพระเจ้าปัญจาละพระนามว่าจูฬนีผู้ทรงมีพระกำลังมาก ทรงสวมเกราะแก้วมณีมีพระหัตถ์ทรงพระแสงศร ได้ตรัสสำทับกับเหล่าทหารหาญ ผู้เชี่ยวชาญศิลปะทุก ๆด้าน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๐๙/๒๙๓)

เกราะและอาวุธ : เครื่องสวมใส่หรือเครื่องหุ้มสำหรับป้องกันอาวุธ และคำว่า อาวุธ หมายถึงเครื่องมือที่ใช้ในการทำร้าย ทำลาย ป้องกัน ต่อสู้ หรือฆ่า, ในอปทาน พระสรณคมนิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า สงครามของท้าวเทวราชทั้ง ๒ ฝ่าย ได้ปรากฏประชิดติดกัน เสียงดังกึกก้องได้เป็นไป พระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงรู้แจ้งโลก ผู้สมควรรับเครื่องบูชา ประทับยืนอยู่ในอากาศ ทรงทำมหาชนให้สังเวชแล้วโดยตรัสสอนว่า บุคคลผู้เกิดเป็นมนุษย์ มีจิตประทุษร้าย เบียดเบียนสัตว์เพียงตัวเดียวจะต้องเกิดยังอบายภูมิ เพราะจิตประทุษร้ายนั้น เทวดาทั้งปวงมีใจเบิกบาน ต่างวางเกราะและอาวุธพร้อมใจกันถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้า... ข้าพเจ้าได้ถึงพระองค์ผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ผู้คงที่ว่าเป็นสรณะเป็นคนแรกข้าพเจ้าไม่ไปเกิดยังทุคติเลยตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒-๒๘/๒๖๔-๒๖๕)

เกราะหนังคือฌาน : ฌานดังเกราะหนัง,ฌานที่เป็นดุจเกราะหนัง หมายถึงใช้ฌานซึ่งเป็นดุจเครื่องสวมใส่หรือเครื่องหุ้มสำหรับป้องกันอันตรายคือกิเลสต่างๆ พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะทรงประทานแก่มหาชน เพื่อช่วยให้ข้ามพ้น เข้าถึงฝั่งนิพพาน (ขุ.จริยา. ๓๓/๔๕/๗๑๗) ไม่ใช่เฉพาะฌานเท่านั้น แม้ความอดทนก็ใช้เป็นเกราะหนังป้องกันกิเลสได้ ดังคำว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยอธิวาสนขันติย่อมอดทนถ้อยคำอันมาแล้วและมาแล้วได้ ถ้อยคำเหล่านั้น ย่อมแทงภิกษุผู้ประกอบด้วยอธิวาสนขันติไม่ได้ เหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ความอดทนเป็นเกราะหนัง (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๔/๑๘๕)

SAMPLE

เกรี้ยวกราด : อาการที่แสดงความเดือดดาลหรือโกรธจัด, อาการที่โกรธมากอย่างรุนแรง ,ในปริวาร กล่าวถึงผู้วินิจฉัยอธิกรณ์ อย่าด่วนพูดอย่าพูดด้วยความเกรี้ยวกราด ดังคำในอลคัททูปมสูตรว่า บุคคลเหล่าอื่นด่า เกรี้ยวกราดเบียดเบียน และกระทบ กระทั่งตถาคตในเรื่องการประกาศสัจจะ ๔ นั้นตถาคตก็ไม่มีความอาฆาต ไม่เสียใจ ไม่มีจิตคิดร้าย เพราะการด่าเป็นต้น,ในมารตัชชนียสูตร กล่าวถึงทูสีมารที่คิดจะดลใจพวกพราหมณ์และคหบดีว่า มาเถิดพวกท่านจงด่า บริภาษ เกรี้ยวกราด เบียดเบียนพวกภิกษุผู้มีศีล ,ในสักการสูตร กล่าวถึงลาภสักการะทำให้คนเราด่าเกรี้ยวกราด ดังคำว่า พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกทนดูสักการะที่เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ไม่ได้ เห็นภิกษุทั้งหลายในบ้านและในป่า ย่อมด่า เกรี้ยวกราด เบียดเบียนด้วยวาจาหยาบคาย (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๕๙/๕๓๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๘/๕๔๗,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๔/๑๙๓)

เกล้าชฎาและหาบบริขาร : เกล้าผมเป็นมวยสูงขึ้น และหาบเครื่องใช้สอยอย่างนักบวช เช่น ดาบสก็มีบริขารของดาบส , พระภิกษุในพระพุทธศาสนา มีบริขาร ๘ อย่าง คือ สบง จีวร สังฆาฏิ บาตร มีดโกนหรือมีดตัดเล็บ เข็ม ประคดเอว กระบอก กรองน้ำ (ธมกรก) เรียกว่า อัฐบริขาร, ดังคำที่พระพุทธสัญญกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์จบไตรเพท มีลูกศิษย์มากมาย เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะบังเกิดขึ้นในโลก บอกลูกศิษย์ให้ไปยังสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ศิษย์ทุกคนสะพายคนโทน้ำนุ่งผ้าหนังสัตว์ที่มีเล็บในครั้งนั้น พวกเขาเกล้าชฎาและหาบบริขารพากันออกจากป่าใหญ่ ทอดสายตาดูประมาณชั่วแอก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙/๑๓๗)

เกลือ : วัตถุที่มีรสเค็ม ใช้ประกอบอาหารเป็นต้น โดยทั่วไปได้มาจากน้ำทะเล แปลมาจากคำว่า โลณะ, เกลือสมุทร ก็เรียก;ในมหาวรรค กล่าวถึงเกลือ โดยใช้ก้อนเกลือตัดเนื้องอก ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตัดด้วยก้อนเกลือ,ในจูฬวรรค กล่าวถึงเกลือเป็นข้อ ๑ ที่เป็นเหตุยกขึ้นทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ดังคำว่า สิงคิโลณกัปปะ (เก็บเกลือไว้ในเขนง แล้วฉันกับอาหารรสไม่เค็มได้),ในปริวาร กล่าวถึงชนิดของเกลือไว้ ๕ ครั้ง ดังคำว่า เกลือมี ๒ ชนิดคือ (๑) เกลือเกิดจากธรรมชาติ (๒) เกลือเกิดจากน้ำด่าง, เกลือแม้อื่นอีกก็มี ๒ ชนิดคือ (๑) เกลือสมุทร (๒) เกลือดำ,เกลือแม้อื่นอีกก็มี ๒ ชนิด คือ (๑)เกลือสินเธาว์ (๒) เกลือดินโปร่ง,เกลือแม้อื่นอีกก็มี ๒ ชนิด คือ (๑) เกลือโรมกะ (๒) เกลือปักขัลลกะ,ในปาฏิกวรรค จักกวัตติสูตร กล่าวถึงในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี รสเหล่านี้ คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อยและเกลือจักอันตรธานไปสิ้น,ในวิมานวัตถุ ลขุมาเทพธิดากล่าวถึงอดีตชาติว่าตนเองได้ถวายข้าว

SAMPLE

สุก ขนมสด ผักดองพร้อมทั้งเครื่องดื่มที่ปรุงด้วยส่วนผสมต่างๆ มีข้าวและเกลือเป็นต้น,ในภูริทัตตชาดก กล่าวถึงคนเผาถ่าน คนต้มเกลือ พ่อครัว และคนเผาศพก็ชื่อว่าพึงได้ทำบุญด้วย,ในจูฬนิทเทสกล่าวถึงรสเค็มจัด คนพูดกันว่าเหมือนเกลือ,ในอปทานพระสุปุฏกปูชกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าตนเคยถวายเกลือห่อหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี แล้วบันเทิงอยู่ในสวรรค์ตลอดกัปหนึ่ง ไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายเกลือห่อหนึ่ง,ในอังคุตตรนิกาย อุโปสถสูตร กล่าวถึงการทำผ้าที่เปื้อนให้สะอาดย่อมมีได้เพราะอาศัยเกลือ น้ำด่าง โคมัย น้ำ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๗/๖๐, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓, วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๓๓, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๓, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๗๘/๓๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๒๕/๓๒๖,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒/๔๐๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗-๒๘/๕๓๘)

อรรถกถาวินัยอธิบายถึงเกลือว่าเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของยาโลณโสวีรกะ ได้แก่ ยาที่ปรุงด้วยส่วนประกอบนานาชนิด (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๙๒/๕๑๘)

เกลือที่เป็นยา : ก้อน มีรสเค็ม มีหลายสี ลักษณะไม่กลม ผิวไม่เรียบ ในที่นี้หมายถึงเกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุง พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเกลือที่เป็นยา คือเกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุง หรือเกลือที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพเมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้, จัดเป็นยาวชีวิก ฉันได้ตลอดชีวิตเมื่อเป็นไข้ (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๖๓/๔๘,วิ.ม.(ไทย)๕/๓๐๕/๑๔๑)

เกวัฏฏคาม,หมู่บ้าน : หมู่บ้านชื่อเกวัฏฏะ,หมู่บ้านชาวประมง, หมายถึงคนเป็นไป แล่นไปในน้ำเพื่อจับปลา, ชื่อหมู่บ้านที่เป็นถิ่นเกิดในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสมณโคดม เมื่อคราวเกิดเป็นเด็กน้อย ลูกของชาวประมงอาศัยอยู่ในเกวัฏฏคาม เห็นชาวประมงฆ่าปลาแล้วเกิดความโสมนัส ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงปวดศีรษะ ในเมื่อเจ้าศากยะทั้งหลายถูกฆ่า คราวที่พระเจ้าวิฑูฑภะฆ่า (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๖/๕๗๗)

เกวัฏฏทวาร,ทวาร : ประตูชื่อว่าเกวัฏฏะ,เป็นชื่อประตูประตูหนึ่งของเมืองพาราณสี มีชาวประมงอาศัยอยู่ ดังคำลขุมาอุบาสิกากล่าวไว้ว่า เมื่อดิฉันเกิดเป็นมนุษย์ เป็นชาวเมืองพาราณสี บ้านของดิฉันตั้งอยู่ใกล้ทางออกออกจากประตูเกวัฏฏทวารไปก็เป็นหมู่บ้านของดิฉัน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๗๗/๓๑)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า เกวัฏฏทวาร เป็นชื่อประตูเมืองพาราณสีประตูหนึ่ง(ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑๗๗/๑๐๘)

เกวัฏฏปุโรหิต : ปุโรหิตชื่อว่าเกวัฏฏะ โกสิยโคตร ชาวเมืองอุตรปัญจาลนคร เป็นพราหมณ์ปุโรหิตผู้มีตำแหน่งเป็นอาจารย์ของพระราชา เป็นนักปราชญ์ผู้ฉลาดพร่ำถวายอรรถธรรมแก่

พระราชา เป็นอาจารย์เกวัฏฏะผู้ร้ายกาจ สมัยพระเจ้าจุลนีพรหมทัต มีความมักใหญ่ใฝ่สูง มีความประสงค์ที่จะเป็นอัครบัณฑิตในสกลชมพูทวีป ฉลาดในนิมิตทุกอย่างว่าด้วยนิมิตนี้สิ่งนี้จักมี ด้วยนิมิตนี้สิ่งนี้จักมีรู้สำเนียงเสียงร้องของสัตว์ทั้งปวง เชี่ยวชาญในคัมภีร์พระเวท เชี่ยวชาญในเรื่องลางบอกเหตุ ในความฝัน ชำนาญในการหาฤกษ์ยามในการเคลื่อนพลและเข้าประชิดสามารถรู้โทษและคุณทั้งในภาคพื้นดินและอากาศ เป็นผู้ฉลาดในคลองแห่งนักษัตร (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๒๔๔/๕๗๕)

อรรถกถากล่าวว่า เคยเลิกคิ้วให้พระเจ้าจุลนี ในที่ประชุม ดังคำว่า ปุโรหิตเกวัฏฏะนี้เมื่อแลดู ข้าพเจ้าในท่ามกลางบริษัท ก็ลืมตาแลดูเหมือนคนโกรธ (ขุ.ชา.ม.อ.(บาลี) ๘/-/๔๒๗)

เกวัฏฏพราหมณ์โกสิยโคตร : พราหมณ์ชื่อว่าเกวัฏฏะ เป็นโกสิยโคตร ชาวอุตรปัญจาลนคร เป็นพราหมณ์ดำรงตำแหน่งเป็นปุโรหิต นักปราชญ์ผู้ฉลาดพร่ำถวายอรรถธรรมแก่พระราชา เป็นอาจารย์เกวัฏฏะผู้ร้ายกาจ สมัยพระเจ้าจุลนีพรหมทัตมีความมักใหญ่ใฝ่สูง มีความประสงค์ที่จะเป็นอัครบัณฑิตในสกลชมพูทวีปฉลาดในนิมิตทุกอย่างว่าด้วยนิมิตนี้สิ่งนี้จักมี ด้วยนิมิตนี้สิ่งนี้จักมี รู้สำเนียงเสียงร้องของสัตว์ทั้งปวง เชี่ยวชาญในคัมภีร์พระเวท เชี่ยวชาญในเรื่องลางบอกเหตุ ในความฝัน ชำนาญในการหาฤกษ์ยาม ในการเคลื่อนพลและเข้าประชิดสามารถรู้โทษและคุณทั้งในภาคพื้นดินและอากาศ เป็นผู้ฉลาดในคลองแห่งนักษัตร (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๖๑๓/๒๗๘)

เกวัฏฏสูตร : พระสูตรว่าด้วยเกวัฏฏคหบดี,พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่เกวัฏฏคหบดี เนื้อหาเป็นข้อสนทนาถามตอบกัน โดยเกวัฏฏคหบดีเป็นผู้ถาม พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตอบ พระพุทธเจ้าตรัสตอบเกวัฏฏคหบดีว่า พระองค์มิได้สอนธรรมเพื่อให้ภิกษุแสดงปาฏิหาริย์แก่คฤหัสถ์ แล้วทรงชี้แจงปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง คือ (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ (การแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้น่าอัศจรรย์) (๒) อาเทสนาปาฏิหาริย์ (การดักทายใจผู้อื่นได้น่าอัศจรรย์) (๓) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ (การพร่ำสอนที่มีผลน่าอัศจรรย์)ที่ทรงมิให้ภิกษุแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เช่นการเนรมิตกายได้หลายอย่าง เพราะชาวบ้านเข้าใจว่าผู้ที่แสดงฤทธิ์ได้เพราะมีวิชชาชื่อคันธารี และที่ทรงห้ามมิให้ภิกษุแสดงอาเทสนาปาฏิหาริย์ เพราะชาวบ้านเข้าใจว่าผู้ที่ดักทายใจคนอื่นได้ เพราะมีวิชชาชื่อมณิกา ทรงแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์ให้ฟัง คือทรงแสดงผลของศีล ๓ ระดับ คือ จูฬศีล มัชฌิมศีลและมหาศีล ผลของฌาน ๔ วิชชา๘ ว่าแต่ละอย่างเป็นผลของอนุสาสนีปาฏิหาริย์ ทรงยืนยันว่า พระองค์ทรงทำให้แจ้งปาฏิหาริย์ ๓ นี้ ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้วจึงประกาศให้รู้กัน ในตอนท้าย ทรงเล่าเรื่องภิกษุรูปหนึ่งต้องการจะทราบว่ามหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ เตโชธาตุ ดับสนิทในที่ใด จึงเข้าสมาธิไปเที่ยว

SAMPLE

ถามพวกเทวดาในเทวโลกทุกๆ ชั้น แต่ก็ไม่ได้รับคำตอบจึงไปเที่ยวถามพวกเทพในพรหมโลกจนได้เข้าพบท้าวมหาพรหมที่อ้างว่าเป็นผู้สร้างโลก ท้าวมหาพรหมนำภิกษุรูปนั้นไปในที่ลับแล้วกระซิบว่า ไม่มีใครรู้นอกจากพระพุทธเจ้า ภิกษุรูปนั้นจึงกลับมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามข้อข้องใจ พระพุทธองค์ตรัสให้ภิกษุถามปัญหาใหม่ว่า ปฐวีธาตุอาโปธาตุ เตโชธาตุวาโยธาตุย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ใด อุปาทายรูปที่ยาวและสั้น หยาบและละเอียด งามและไม่งามย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน นามและรูปย่อมดับสนิทในที่ไหน และควรตอบว่าปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในวิญญาณซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น ไม่มีที่สุด แต่มีท่าข้ามโดยรอบด้าน อุปาทายรูปที่ยาวและสั้นละเอียดและหยาบ งามและไม่งามก็ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในวิญญาณนี้เช่นเดียวกัน นามรูปย่อมดับสนิทในวิญญาณนี้เช่นเดียวกัน เพราะวิญญาณดับไป นามและรูปนั้นก็ดับสนิทในที่นั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๑/๒๑๓)

เกวัฏฏะ : บุตรคหบดีชื่อว่าเกวัฏฏะ อรรถกถากล่าวว่า บุตรคหบดีชื่อว่าเกวัฏฏะ มีทรัพย์ประมาณ ๔๐ โกฏิ เป็นคหบดีผู้มั่งคั่ง ได้เป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส (พระพุทธศาสนา) เป็นอย่างยิ่ง เพราะเหตุที่เขามีศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง เขาจึงคิดว่า หากจะมีภิกษุสักรูปหนึ่ง เหาะไปในอากาศพึงแสดงปาฏิหาริย์หลายๆอย่าง ระหว่างกึ่งเดือนหรือหนึ่งเดือน หรือหนึ่งปี มหาชนก็จะพากันเลื่อมใสยิ่งนัก แต่ความคิดนี้พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต และทรงชี้โทษในการแสดงปาฏิหาริย์ เขามีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค(ที.สี.อ.(บาลี)๑/๔๘๑/๓๒๒) อีกความหมายหนึ่งหมายถึงชาวประมง, หมายถึงคนที่ลงไปในน้ำเพื่อจับปลา,คนเที่ยวไปในน้ำ (อภิธานวัณณนา หน้า ๘๐๖) (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๑/๒๑๓,๙/๔๘๒/๒๑๓, ๙/๕๐๐/๒๒๐)

เกวียน : 1.ยานชนิดหนึ่ง มีล้อ ๒ ล้อ ใช้ควายหรือวัวเทียม, ในมหาวิภังค์ กล่าวถึงพระสุทินบอกมารดาให้ใส่เงินทองไว้ในกระสอบป่านใบใหญ่ๆ บรรทุกเกวียนไปแล้วโยนลงกลางแม่น้ำคงคา,ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ กล่าวถึงพระธนิยะสั่งให้ตัดไม้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่บรรทุกเกวียนไปทำกุฎีไม้,ในมหาวิภังค์ กล่าวถึงพราหมณ์นั้นก็ผูกเกวียน ๑๐๐ เล่มเทียมโคถึกนันทิวิสาล,ในมหาวรรค กล่าวถึงพระโสณโกฬิวิสะละทิ้งเงินถึง ๘๐ เล่มเกวียนออกบวช,ในมัชฌิมนิกาย ฆฏิการสูตร กล่าวถึงพระเจ้ากาสีพระนามว่ากิกีทรงให้ราชบุรุษส่งเกวียนบรรทุกข้าวสาร ข้าวบัณฑุมุทิกสาลีประมาณ ๕๐๐ เล่มเกวียนไปพระราชทานแก่ช่างหม้อชื่อฆฏิการะ,ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึงกองไฟใหญ่ที่สุมด้วยไม้ ๑๐ เล่มเกวียนบ้าง,ในธรรมบทกล่าวถึงล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป (วิ,มหา.(ไทย) ๑/๓๔/๒๓, วิ,มหา.(ไทย) ๑/๘๖/๗๕, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๓/๒๐๐, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๕/๑๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๒/๓๔๘,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/

SAMPLE

๕๒/๑๐๕,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑/๒๓); 2.ชื่อมาตราตวง ๘๐ สัด หรือ ๑๐๐ ถัง เป็น ๑ เกวียน, ชื่อมาตราวัดตวงสมัยพุทธกาล ดังคำในอภิธานวัณณนาว่า ๔ มาณิกา เป็น ๑ ขารี ๒๐ ขารี เป็น ๑ วาหะ (เกวียน) (ดู อภิธา.ฏีกา คาถา ๔๘๐-๔๙๔)

เกษตรกรรม : การใช้ที่ดินเพาะปลูกพืชต่างๆ รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์ การประมง และการป่าไม้,ในกูฏทันตสูตร พระเจ้ามหาวิชิตราช ได้พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารแก่พลเมืองที่ขะมักเขม้นในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์,ในภูริทัตตชาดก กล่าวถึงศูทรมีอาชีพเกษตรกรรม ดังกล่าวว่า พวกแพศย์ยึดเกษตรกรรม (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๓๘/๑๓๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๓๘/๑๓๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๐๖/๓๒๓)

เกษม : ความสุขสบาย, ความปลอดภัย,พ้นภัย สบายใจ มักมาพร้อมกับคำอื่นๆ เช่น สุขเกษม ธรรมอันเกษม แดนเกษม หรือเช่นดังคำว่า มีสุข ไม่มีโรค เกษม (สำนิ.(ไทย)๑๖/๖๖/๑๓๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๔/๒๙,๒๖/๙๐๓/๑๐๘) เป็นลักษณะความสุขที่สุดของคนผู้บรรลุอมตธรรม ถึงฝั่งคือนิพพานแล้ว มีความเกษม (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๖๓/๓๘๑)

เกษมจากโยคะ : ปลอดภัยจากธรรมที่เป็นเครื่องผูกมัด,ปลอดโปร่งจากเรื่องที่จะต้องถูกเที่ยมแอก, พ้นจากภัยคือกิเลสที่เป็นตัวการสวมแอก, (ประมวลศัพท์) พระนิพพาน ชื่อว่าโยคักเขมะ แปลว่าเกษมจากโยคะ เพราะเป็นแดนเกษมจากโยคะทั้งหลาย ซึ่งเป็นเครื่องผูกคือกาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชาไม่สามารถผูกพันไว้ได้ ได้หลุดพ้นจากโยคะคือเครื่องผูกทั้ง ๔ ได้หมดสิ้นแล้ว สื่อหมายถึงบรรลุนิพพานที่ไม่มีความเกิด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า, นิพพานที่ไม่มีความแก่ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า, บรรลุนิพพานที่ไม่มีความเจ็บไข้ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า,บรรลุนิพพานที่ไม่มีความตาย ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า, บรรลุนิพพานที่ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า, บรรลุนิพพานที่ไม่มีความเศร้าหมองไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๐/๓๐๔)

อรรถกถากล่าวว่า เกษมจากโยคะ หมายถึงอรหัตตผล (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๓๙-๔๐/๓๔๕) หมายความว่า เกษมจากโยคะ๔ คือ โยคะ ๔ ไม่ประทุษร้ายแล้ว (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๗/๔๕)

เกษรดอกอัญชันเขียว : ส่วนในของดอกอัญชันเป็นเส้นๆ สีเขียว,ส่วนสืบพันธุ์ในดอกอัญชันเขียว ในอลัมพุสาชาดก ดาบสเห็นอลัมพุสาเทพอัปสร ถามนางว่า เธอเป็นใครหนอ ... นาภีของเธอตั้งอยู่เรียบร้อยดีเหมือนฝักดอกอุบล ปรากฏได้แต่ไกลเหมือนเกษรดอกอัญชันเขียว (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๑๒/๖๑๔)

เกสกัมพล : เจ้าลัทธิชื่ออชิตะ ครองผ้าที่ทำด้วยผมของคน, เป็นเจ้าลัทธิคนหนึ่ง เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียงมีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่อง

SAMPLE

กันว่าเป็นคนดี มีประสบการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๓/๑๖๑) ; สมัยพุทธกาล เป็นครูคน ๑ ในบรรดาครูทั้ง ๖ คือ ปูรณกัสสปะ มักขลิโคศาล อชิตเกสกัมพล ปกุธกัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร และนิครนถ์นาฏบุตร ศาสดาทั้ง ๖ ก็เรียก อีกความหมายถึงแปลว่าผ้ากัมพลที่ทำด้วยผมคน ชื่อว่าเกสกัมพล เป็นผ้าที่ผ้าหยาบที่สุดในบรรดาผ้ากัมพล คือ ผ้ากัมพลที่ทอด้วยผมคน หน้าหนาวก็เย็นเยือก หน้าร้อนก็ร้อนระอุ มีค่าน้อย มีสัมผัสระคาย สีไม่สวย ทั้งกลิ่นก็เหม็น (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๕๓/๑๓๑)

เกสกัมพลสูตร : พระสูตรว่าด้วยวาทะของมักขลิเปรียบเหมือนผ้ากัมพลทอด้วยผมคน พระผู้มีพระภาคตรัสวาทะของเจ้าลัทธิชื่อมักขลิบัณฑิตกล่าวว่าเลวกว่าวาทะของสมณะทุกจำพวกเปรียบเหมือนผ้ากัมพลทอด้วยผมคนบัณฑิตกล่าวว่าเลวกว่าผ้าที่ช่างหูกทอแล้วทุกชนิด ผ้ากัมพลทอด้วยผมคน ในฤดูหนาวก็เย็น ในฤดูร้อนก็ร้อน สีไม่สวย มีกลิ่นเหม็น เนื้อผ้าไม่อ่อนนุ่ม วาทะของเจ้าลัทธิชื่อว่ามักขลิที่ว่า กรรมไม่มี กิริยาไม่มี ความเพียรไม่มี ซึ่งเป็นการคัดค้านคำสอนเกี่ยวกับกรรมกริยาและความเพียรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน จากนั้นพระองค์ตรัสถึงมักขลิโคศาลว่าเป็นเจ้าลัทธิที่เลวเปรียบเหมือนไซดักมนุษย์ที่เกิดมาเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์เพื่อความพินาศของสัตว์จำนวนมาก เปรียบเหมือนบุคคลวางไซดักปลาไว้ที่ปากบ่อเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความพินาศของปลาจำนวนมาก (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๓๘/๓๘๖) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า วาทะ หมายถึงลัทธิ(ความเชื่อ)ของตน ลัทธิของครูมักขลิคสาลจัดอยู่ในประเภทนัตถิกวาทะ คือ เห็นว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย คือจะบริสุทธิ์ก็บริสุทธิ์เอง จะเศร้าหมองก็เศร้าหมองเอง (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๖๖/๒๐๒)

เกสปุตตนิคม,หมู่บ้าน : ชื่อนิคมชาวเกสปุตตะ,เมืองชื่อเกสปุตตะ,ถิ่นที่อยู่แห่งหมู่ชนกาลามโคตร (วงศ์กาลามะ),เป็นเมืองขึ้นในแว่นแคว้นโกศล,ชื่อหมู่บ้านที่พวกกษัตริย์กามาละอยู่ในแคว้นโกศล (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๖/๒๕๕) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า เกสปุตตะ แปลว่าผู้อยู่ในนิคม คำว่า กาลามะ เป็นชื่อของพวกกษัตริย์กาลามะ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๖๖/๒๐๒)

เกสปุตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยกาลามะชาวเกสปุตตนิคม, พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พวกกาลามะชื่อเกสปุตตนิคม ซึ่งเป็นการสนทนาถามตอบกัน พระผู้มีพระภาคเมื่อเสด็จมาถึงเกสปุตตนิคม พวกชาวกาลามะมาเข้าเฝ้ากราบทูลพระพุทธเจ้าว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมาที่นี้ แสดงประกาศวาทะของตนเท่านั้น แต่ดูหมิ่น กล่าวข่มวาทะของผู้อื่น ทำให้ไม่น่าเชื่อถือ ทำให้มีความสงสัยลังเลใจในสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ก็สมควรที่ท่านจะสงสัย เกิดความ

SAMPLE

สงสัยลังเลใจ ท่านทั้งหลาย อย่าปลงใจเชื่อ (๑) ด้วยการฟังตามกันมา (๒) ด้วยการถือสืบ ๆ กันมา (๓) ด้วยการเล่าลือ (๔) ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ (๕) เพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง) (๖) เพราะการอนุมาน (๗) ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล (๘)เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว (๙)เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ (๑๐) เพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา เมื่อท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า ธรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล มีโทษ ผู้รู้ติเตียน เป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่บุคคลผู้ถือปฏิบัติแล้ว ก็ควรละธรรมเหล่านั้นเสีย ตรัสถามธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศล ๓ อย่าง คือ โลภะ โทสะ โมหะ เมื่อเกิดขึ้นภายในบุคคล ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลหรือไม่เกื้อกูล เมื่อรับฟังคำกราบทูลว่า ไม่เกื้อกูล จึงตรัสถามว่า บุคคลผู้ถูกโลภะ โทสะ โมหะครอบงำ จะฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น พูดเท็จ ชักชวนผู้อื่นเพื่อสิ่งที่ไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์บ้างหรือ เมื่อรับฟังคำกราบทูลว่า เป็นอย่างนั้น จึงตรัสถามต่อไปเป็นลำดับว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศลหรืออกุศล เป็นธรรมมีโทษหรือไม่มีโทษ เป็นธรรมที่ผู้รู้ติเตียนหรือผู้รู้สรรเสริญ เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อทุกข์แก่บุคคลผู้ถือปฏิบัติหรือไม่ก็ได้รับคำตอบตามลำดับว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล เป็นธรรมมีโทษเป็นธรรมที่ผู้รู้ติเตียนเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูลเพื่อทุกข์แก่บุคคลผู้ถือปฏิบัติแล้ว ทรงแสดงธรรมฝ่ายที่เป็นกุศล ๓ คืออโลภะ อโทสะ อโมหะ โดยนัยตรงกันข้ามแล้วตรัสถามตอบกับพวกชาวกาลามะในทำนองเดียวกันแล้วทรงแสดง

ต่อไปอีกว่า อริยสาวกปราศจากอภิชฌาพยาบาท ไม่ลุ่มหลง มีสัมปชัญญะ มีจิตประกอบด้วยพรหมวิหาร แผ่ไปในที่ทุกแห่ง อย่างไม่มีขอบเขตอยู่ ก็จะทำให้บรรลุความเบาใจ ๔ คือ (๑) ถ้าโลกหน้ามี ผลกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่องนั้นจะเป็นเหตุให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (๒) ถ้าโลกหน้าไม่มี ผลกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เราก็รักษาตนไม่ให้มีเวร ให้มีสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้ (๓) ถ้าบุคคลทำบาปก็ชื่อว่าทำบาป เราไม่เจาะจงบาปไว้เพื่อใครๆเมื่อเราไม่ทำบาปเลย ความทุกข์จะถูกต้องเราได้อย่างไร (๔) ถ้าบุคคลทำบาปก็ชื่อว่าไม่ทำบาป เราพิจารณาเห็นคนบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ส่วนในโลกนี้ เมื่อพวกชาวกาลามะได้ฟังดังนั้นแล้ว ต่างกราบทูลว่า เป็นจริงดังนั้น ไม่เป็นอย่างอื่นแล้วชื่นชมพระภาษิตแล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ในพระสูตรนี้เน้นหลักธรรมฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศลอย่าง๓ อย่าง โดยให้เลิกละอกุศลคือโลภโกรธหลงเพราะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความทุกข์ และให้ปฏิบัติกุศลธรรมคือไม่โลภไม่โกรธไม่หลง เพราะทำใหผู้ปฏิบัติเกิดความสุข (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๖/๒๕๕)

SAMPLE

เกสร : ส่วนในของดอกไม้ ส่วนมากเป็นเส้นๆ เช่น เกสรบัว, เกษรดอกอโศก,ดอกกากะทิง, ส่วนสืบพันธุ์ของดอกไม้, ละอองหรือผงเหลืองที่อยู่ในดอกไม้ ติดอยู่กับก้านเกสรก็มี ติดกับเมล็ดเกาะอยู่กับดอกก็มี, สักกปัญหสูตร กล่าวถึงสระโบกขรณีมีน้ำเย็นระคนด้วยละอองเกสรดอกปทุม,ในอิตถีวิมาน เทพธิดาองค์หนึ่งกล่าวถึงดอกอโศกซึ่งมีเกสรงามเลื่อมประภัสสรมีสีสด มีกลิ่นหอมฟุ้ง,ในเปตวัตถุ เทพธิดาองค์หนึ่งกล่าวถึงสระโบกขรณี หนาแน่นไปด้วยดอกปทุมและดอกอุบลเต็มด้วยน้ำซึ่งดารดาษด้วยเกสรดอกบัว,ในอปทาน พระติณสูลกฉาทนิยเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่าตนเองเคยเห็นพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของโลกพระนามว่าติสสะ ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ข้าพเจ้ามีจิตร่าเริงบันเทิงใจจึงบูชาพระองค์ด้วยเกสรดอกกากะทิง(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๘/๒๗๕, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๒/๗, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๘๗/๗๘,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๑๔/๑๘๖, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑/๔๖๒,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๘๑/๖๐๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๘๕/๑๓)

เกสรปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกักการุปุปผิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเป็นเทวดาลงมาถวายดอกฟักทิพย์แด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒/๕๔๔)

เกสวชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องเกสวดาบส พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นดาบสชื่อกัปปะเป็นศิษย์ของเกสวดาบส พาเพื่อนศิษย์ทั้งหมดเข้าไปอยู่ในป่าหิมพานต์ ปล่อยให้อาจารย์พักอยู่ในพระราชอุทยานซึ่งมีพระพรหมทัตถวายความอุปถัมภ์ต่อมาอาจารย์ป่วยหนัก เนื่องจากฉันอาหารไม่ได้เพราะไม่มีศิษย์ผู้คุ้ยเคยคอยปรนนิบัติ ท่านจึงกลับมาช่วยรักษาอาจารย์ให้หายจากโรคลงแดงได้ด้วยคำพูดที่คุ้นเคยและอาหารที่เคยฉันเท่านั้น นารทอำมาตย์มาถามท่านเกสวดาบสว่าเมื่อคราวที่ท่านอาศัยพระเจ้าพรหมทัตอยู่ทั้งที่มีอาหารดีมีรสอร่อยแต่ท่านกลับฉันไม่ลง เพราะเหตุใด เกสวดาบสบอกว่า อาหารจะดีหรือไม่ดีก็ตามจะน้อยหรือมากก็ตามถ้าได้บริโภคในที่ที่มีคนคุ้นเคยกันอยู่ย่อมเป็นของดีทั้งนั้นเพราะว่ารสทั้งหลายมีความคุ้นเคยเป็นอย่างยิ่งจากนั้นท่านได้กราบทูลลาพระราชาตามศิษย์กลับเข้าไปอยู่ในป่าตามเดิม(ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๘๑/๑๙๓)

เกสวดาบส : ดาบสชื่อเกสวะกรุงพาราณสี สมัยพระเจ้าพรหมทัต บวชเป็นดาบสอยู่ป่าหิมพานต์ มีดาบสบริวาร ๕๐๐ คน เป็นครูของคณะ มีศิษย์เอกคนหนึ่งชื่อว่ากัปปดาบส มีความสนิทสนมและคุ้นเคยกันอย่างยิ่ง เมื่อมาอยู่ถิ่นมนุษย์ เพื่อต้องการเสพรสเค็มและรสเปรี้ยว พักอยู่ในอุทยานของพระราชา เมื่อหมดฤดูฝนแล้วก็ทูลลากลับไปอยู่หิมพานต์

SAMPLE

ตามเดิม แต่พระราชาให้อาจารย์เกสวดาบสพักอยู่ก่อน เมื่อไม่มีลูกศิษย์ ก็เกิดฟุ้งซ่าน เป็นโรคคิดถึงที่อยู่ เกิดกินไม่ได้ นอนไม่หลับ ถ่ายเป็นเลือด พอกลับถึงป่าหิมพานต์อาการของโรคก็หายเป็นปกติ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๘๑/๑๙๔) อรรถกถากล่าวว่า เกสวดาบสผู้เป็นอาจารย์กล่าวชมกัปปดาบสว่าทำให้ยินดีอยู่ ให้ดื่มยาคูที่หุงด้วยข้าวฟ่างและลูกเดือยอันระคนด้วยผักที่ลาดด้วยน้ำซึ่งไม่เค็มและไม่ได้อบกลิ่น พยาธิในร่างกายของเราสงบระงับเพราะข้าวยาคูนั้น เราเป็นผู้หายโรคแล้ว เกสวดาบส เมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นพกพรหม ในพรหมโลก (ขุ.ชา.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๔/-/๓๕๗)

เกสวะ, พระเจ้า : ชื่อพระราชาชื่อเกสวะ เพราะผู้ผมงาม ตระกูลกัณหโคตร ในกรุงทวารวดี ซึ่งหมายถึงพระเจ้าวาสุเทพ, ผู้เป็นพระราชาองค์ ๑ ในพระราชาผู้เป็นพี่น้องกัน ๑๐ พระองค์อันได้แก่ พระเจ้าวาสุเทพ พลเทพ จันทเทพ สุริยเทพ อัคคิเทพวรุณเทพ อัชชุนเทพ ปัชชุนเทพ ฆฏบัณฑิตเทพ และอังกุรเทพ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๐๘/๒๐๑)ต่อมามีพระโอรสทิวงคต จึงเศร้าโศก ฆฏบัณฑิตน้องชายจึงหาอุบายบรรเทาให้หายความเศร้าโศกอรรถกถากล่าวว่า ที่เรียกว่าเกสวะ เพราะมีผมงาม เป็นคำเรียกที่ฆฏบัณฑิตเทพ ออกชื่อพระองค์โดยพระนาม คำว่า กัณหโคตร แปลว่าโคตรดำ เป็นคำร้องเรียกถึงโคตรหรือเหล่ากอของพระวาสุเทพ(ซึ่งเป็นชื่อของพระนารายณ์ปาง พระกฤษณะ) (ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๒๐๗/๑๐๒)

เกสาราม : ชื่อมหาวิหารสำคัญ ในกรุงสาลวดีสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี เป็นสถานที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี เสด็จดับขันธปรินิพพาน (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๗๐)

เกสิสูตร : พระสูตรว่าด้วยเกสีสารถีผู้ฝึกม้า,พระสูตรที่พระพุทะเจ้าทรงแสดงแก่เกสีสารีผู้ฝึกม้า พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เกสี ท่านฝึกม้าที่ควรฝึกได้อย่างไร เกสีสารถีทูลตอบว่า ข้าพระองค์ฝึกม้าที่ควรฝึกด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้าง พระผู้มีพระภาคตรัสถามอีกว่า ถ้าม้าที่ควรฝึกของท่านฝึกไม่ได้ด้วยวิธีที่กล่าวนั้น ท่านจะทำกับมันอย่างไร เกสีสารถีทูลตอบว่า ข้าพระองค์จะฆ่ามันเสีย แล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงเป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม พระองค์ทรงฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เกสี เราฝึกผู้ที่ควรฝึกด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้าง แล้วทรงแสดงวิธีฝึกผู้ที่ควรฝึกตามที่กล่าวนั้น ดังนี้ แบบสุภาพ คือแนะนำว่า กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต เป็นอย่างนี้ วิบากแห่งกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต เป็นอย่างนี้ เทวดา มนุษย์ เป็นอย่างนี้ แบบรุนแรง คือแนะนำว่า

SAMPLE

กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เป็นอย่างนี้ วิบากแห่งกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เป็นอย่างนี้ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แดนเปรต เป็นอย่างนี้ แบบสุภาพและแบบรุนแรง คือแนะนำสุจริต ๓ เป็นอย่างนี้ วิบากแห่งสุจริต ๓ เป็นอย่างนี้ ทุจริต ๓ เป็นอย่างนี้ วิบากแห่งทุจริต ๓ เป็นอย่างนี้ เทวดา มนุษย์ เป็นอย่างนี้ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แดนเปรต เป็นอย่างนี้ เกสีสารถีทูลถามอีกว่า ถ้าบุรุษที่ควรฝึกของพระองค์ฝึกไม่ได้ด้วยวิธีที่กล่าวนั้น พระองค์จะทรงทำกับเขาอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราก็ฆ่าเขาเสีย เมื่อเกสีกราบทูลว่า การฆ่าสัตว์ไม่สมควรแก่พระผู้มีพระภาคเลย จึงตรัสว่า เกสี การฆ่าสัตว์ไม่สมควรแก่ตถาคตก็จริงแต่การที่ตถาคตและเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ต่างก็กำหนดบุรุษนั้นว่าไม่ควรว่ากล่าวสั่งสอนนั่นถือว่าเป็นการฆ่าในอริยวินัย เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสจบลง เกสีสารถีชื่นชมพระภาษิตแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยจนตลอดชีวิต(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๑/๑๖๙) พระสูตรนี้แม้พระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนบุคคลไม่ได้ทั้งหมดต้องฆ่าเสีย เว้นการสั่งสอน

เกสีสารถี : สารถีคนฝึกม้าชื่อเกสี เขาฝึกม้าที่ควรฝึกด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้างวิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้างและบางตัวที่ฝึกไม่ได้ก็ฆ่าทิ้ง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๑/๑๖๙) อรรถกถากล่าวว่า ชื่อว่าสารถีผู้ฝึกม้าเพราะทำม้าที่ควรฝึกให้เข้าใจ จึงฝึก คำว่า วิธีแบบสุภาพ หมายถึงฝึกโดยวิธีที่เหมาะแก่ม้านั้น ให้กินอาหารดี ให้ดื่มน้ำมีรสอร่อย ร้องเรียกด้วย คำไพเราะ วิธีแบบรุนแรง หมายถึงฝึกด้วยวิธีรุนแรงมีมัดขาและผูกปากเป็นต้น และด้วยวิธีการใช้ปฏักแทง การหวดด้วยแส้ และร้องเรียกด้วยคำหยาบ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๑๑/๓๗๐-๓๗๑)

เกพิสีลชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องผู้มัวเมาในการเล่น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะ ได้ทรมานพระเจ้าพรหมทัตให้ละพยศที่ทรงชอบทรมานคนแก่ชราชายหญิงด้วยว่า พระองค์เห็นคนชราแล้วจะรับสั่งให้จับตัวมาเต้นระบำร้องเพลง หรือเล่นกายกรรมหกขะเมนตีลังกาถ้าเป็นสัตว์แก่จะรับสั่งให้จับมาวิ่งแข่งกันลากเกวียนเก่าๆ แข่งขันจนกว่าเกวียนจะพัง ประชาชนต่างเกิดความละอายส่งมารดาบิดาผู้แก่ชราไปอยู่ในชนบทที่ห่างไกลจนหมดสิ้นท้าวสักกะทรงปลอมพระองค์เป็นคนแก่ขับเกวียนเก่าเทียมด้วยโคแก่ๆ บรรทุกเปรียงมาทุบใส่พระองค์ทำให้ได้รับความอับอายพร้อมทั้งสอนให้รู้ว่าการทำอย่างนั้นเป็นทางไปเกิดในอบาย ส่วนการเคารพ ความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ เป็นทางเจริญของบุคคลพระพุทธเจ้าตรัสคาถาสรุปชาดกไว้ว่า ขนาดของร่างกายไม่ถือเป็นประมาณพวกหงส์ นกกระเรียน นกยูง ช้าง เนื้อฟาน ล้วนแต่กลัวราชสีห์ทั้งนั้นในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกันเด็กถ้ามีปัญญาก็เป็นผู้ใหญ่ได้ ผู้ใหญ่แต่โง่ก็เป็นผู้ใหญ่ไม่ได้ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๓/๙๑)

SAMPLE

เก้อเขิน : อาการที่วางหน้าไม่สนิท, รู้สึกกระดากอาย เช่นในมหานิทเทสอธิบายถึงเก้อเขินไว้ ดังคำว่า ขวยเขิน อึดอัด กระดากใจ เสียใจ,อีกแห่งหนึ่งหมายถึงถูกบีบคั้น ถูกทำให้ละอาย ถูกทำให้กระวนกระวาย ถึงความทุกข์ใจ, ในมหาวิภังค์ กล่าวถึงพระเมตติยะและพระภุมมชกะเก็บบาตรและจีวรแล้วใช้ผ้าสังฆาฏิรัดเข่า นั่งภายนอกซุ้มประตูอารามนิ่งอั้นเก้อเขิน,ในจูฬสัจจกสูตร เจ้าลิจฉวีนามว่าทุมมุขะเห็นว่าสัจจกะ นิครนถบุตรนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ,ในปาฏลิคามิยสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ ย่อมไม่แกล้ว เก้อเขินเข้าไป ซึ่งเป็นโทษข้อ ๓ แห่งโทษของศีลวิบัติ ๕,ในติสสเมตเตยยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุ ครั้นได้ยินคำตำหนิของคนอื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้เก้อเขิน,ในปสูรสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่ปสูรปริพาชกว่า คนผู้ประกอบถ้อยคำ(เพื่อกล่าว) ในท่ามกลางบริษัท เมื่ออยากได้ความสรรเสริญย่อมเป็นผู้ลังเลใจ เป็นผู้เก้อเขินในเมื่อถูกคัดค้านตกไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๓/๔๑๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๙/๓๙๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๓/๒๑๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๔/๒๒๑,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๒๕/๖๙๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๓๓/๗๐๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๓/๑๘๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๑/๒๐๐)

เก้อยาก : ไม่กระดากใจ, ไม่รู้สึกละอาย,ไม่รู้สึกว่าผิด, ไม่แสดงสีหน้าเจื่อนเพราะรู้สึกผิดคาดหรือทำอะไรผิดพลาดไป, ไม่ยอมรับ ทั้งยังรุกรานผู้อื่น เช่นในมหาวิภังค์, ในภิกขุนีวิภังค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย (แก่แก่ภิกษุณีทั้งหลาย) โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ประการ เช่น เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก,ในปริวาร พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติติกโภชนะในตระกูล โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก (๒) เพื่ออยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม ด้วยประสงค์ว่า พวกมักมากอย่าอาศัยฝักฝ่ายทำลายสงฆ์ (๓) เพื่อทรงอนุเคราะห์ตระกูล,ในจีวรสูตร พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยอำนาจประโยชน์ ๓ ประการจึงได้ทรงบัญญัติการขบฉัน ๓ หมวดในตระกูลทั้งหลายไว้ คือ (๑) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก (๒) เพื่อความอยู่ผาสุกของเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๓) เพื่ออนุเคราะห์ตระกูล,ในโกธนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลผู้โกรธย่อมแสดงความเก้อยากก่อนเหมือนไฟแสดงควันก่อน,ธรรมดาบัณฑิตย่อมปรารถนาอยู่ว่าขอความเป็นผู้เก้อยากอย่าได้มีแก่เราทั้งหลาย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙/๒๘, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๒/๖๕๖/๔,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๖, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๑๒๘-๑๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า เก้อยาก ในที่นี้หมายถึงทุศีล อาการที่ล่วงละเมิดสิกขาบท โดยไม่รู้สึกละอาย ไม่ยอมรับ ทั้งยังรุกรานสงฆ์ว่า ท่านเห็น ท่านได้ยิน หรือว่าข้าพเจ้าทำผิดอะไร พวกท่านยกอาบัติอะไรขึ้นปรับข้าพเจ้า (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๓๑/๓๔๒)

เกาทัณฑ์ : ชื่อธนูชนิดหนึ่ง,ธนูที่ทำมาจากท่อนไม้ที่โก่ง หากเป็นธนูมีแล่ง เรียกว่าธนู, หากไม่มีแล่ง เรียกว่า เกาทัณฑ์ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๖/๑๓๘) เป็นอาวุธเบียดเบียนสัตว์ เวลายิงมีเสียง กุทัณฑ์ ก็เรียก (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๖๙/๔๙๙)

เก้าอี้พระที่นั่ง ที่สำหรับนั่ง มีขาและพนักพิง มักยกย้ายไปมาได้ มีหลายชนิด,ราชาศัพท์หมายถึงที่นั่งสำหรับพระราชาประทับ ในวิธุรชาดก ราชวสตีธรรม กล่าวถึงราชเสวกไม่พึงนั่งร่วมพระภัทรบิฐ พระบัลลังก์ เก้าอี้พระที่นั่ง เรือพระที่นั่ง และรถพระที่นั่งด้วยการทนงตัวว่าเป็นคนโปรดปราน ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๘๖/๔๑๖)

เกาะกลางแม่น้ำ : ส่วนของแผ่นดินที่มีน้ำล้อมรอบ,ในจักกวัตติสูตร กล่าวถึงเมื่อมนุษย์มีอายุ ๑๐ ปี เกิดมิคสัญญี มีมนุษย์บางพวกที่ไม่ทำร้ายผู้อื่น เข้าไปตามป่าหญ้า สุมทุมพุ่มไม้ป่าไม้เกาะกลางแม่น้ำ หรือซอกเขาใช้รากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหารเลี้ยงชีพ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๔/๗๕)

เกาะแก่งแห่งแม่น้ำ : ส่วนพื้นแผ่นดินที่มีพืดหินหรือโขดหินที่กีดขวางทางน้ำ มักจะมีตามต้นแม่น้ำ เนื่องจากเป็นสถานที่ขรุขระ พวกมหาโจรจึงมักหลบอาศัย การที่มหาโจรงัดแงะบ้าง ทำการปล้นบ้าง ล้อมปล้นเรือนหลังเดียวบ้าง ดักปล้นในทางเปลี่ยวบ้าง และดำรงชีวิตได้เพราะมีองค์ประกอบของมหาโจร ๕ อันได้แก่ (๑) อาศัยที่ขรุขระ (๒) อาศัยป่ารก (๓) อาศัยผู้มีอิทธิพล (๔) แจกจ่ายโภคทรัพย์ (๕) เที่ยวไปคนเดียว เช่น ในมหาโจรสูตร กล่าวถึงมหาโจรในโลกนี้อาศัยเกาะแก่งแห่งแม่น้ำหรือที่ขรุขระแห่งภูเขา(เป็นที่หลบอาศัย) (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๑/๒๑๒, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๓/๑๗๗)

เกาะสีหล : ลังกาทวีป,ประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน สื่อความหมายถึงสถานที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ คือพระอุณหิส พระรากขวัญเบื้องขวา (ขุ.จริยา.๓๓/๑๐/๗๒๕); ดินแดนคนผู้มีฝ่ามือแดง เพราะคนที่ถึงเกาะขึ้นฝั่ง เอามือยันพื้นดิน เมื่อยกมือขึ้นมา มือก็เปื้อนแดงด้วยดินที่นั่น ซึ่งมีสีแดงกลายเป็นคนมือแดง จึงเรียกสถานที่นี้ว่าตัณฑปัณณิเกาะคนฝ่ามือแดง (ประมวลศัพท์)

SAMPLE

เกาะเสรุมะ : ชื่อเกาะหนึ่งชื่อว่าเสรุมะ (ขุ.ชา.ปญฺจก.๒๗/๕๖/๒๐๙) อรรถกถากล่าวว่า อยู่ระหว่างสุบรรณพิภพ สมัยพระเจ้าติมพราช ครองกรุงพาราณสี ซึ่งมีอัคคมเหสีนามว่าสุสันธี สมัยนั้น เป็นเกาะนาค ชื่อว่าเสรุมทวีป (ขุ.ชา.อ.)

เกิด : กำเนิด,มีขึ้น,เป็นขึ้น,มีขึ้นเป็นขึ้นโดยพลัน เช่นในวิชชา ๓ เรื่องปุพเพนิวาสนุสสติญาณ กล่าวถึงภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ๑ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ...หลายแสนชาติบ้าง ว่า'ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้นๆ จุติ(เคลื่อน)จากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น,ในมหาปทานสูตร กล่าวถึง พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงมีพระรำพึงว่า สัตว์โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติและอุปัติ,ในทสุตตรสูตรกล่าวถึงภิกษุนั้นเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูงงามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์,ในมหาลิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุไปบังเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ อย่าง ปรินิพพานในภพนั้น,ในวิภังค์ กล่าวถึงเกิดไว้ในคำว่า ชาติไว้ว่าหมายถึงความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่าชาติ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๑/๑๒,ที.สี.(ไทย)๙/๔๗๗/๒๐๙,ที.สี.(ไทย)๙/๔๙๔/๒๑๙,ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๓/๑๕๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๗/๓๑,๑๐/๕๘/๓๓,๑๐/๖๙/๓๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕/๑๗, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๙๑/๑๖๓)

อรรถกถาอธิบายถึงเกิดไว้ในคำว่า โอปปาติกะ หมายถึงสัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ(ตาย) ก็หายวับไป ไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดาและสัตว์นรกเป็นต้น (ที.สี.อ. (บาลี)๑๗๑/๑๔๙)

เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้,เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป : ไม่เกิดอีก,ภพใหม่ไม่มีอีก,ดับไป หมายถึงหมดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ เช่นในมหาวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายถึงเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ในคำว่า เป็นคนไม่มีสมบัติ ไว้ว่า ตถาคตละสมบัติคือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะได้หมดสิ้น ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้, ในอังคุตตรนิกาย ทุติยเจโตวิมุตติผลสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ละอวิชชาได้หมดสิ้น ละชาติสงสารซึ่งเป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่ได้หมดสิ้น ละตัณหาได้หมดสิ้น ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการได้หมดสิ้น ละอัสมิมานะได้หมดสิ้น อย่างตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้วเหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้, ในสัพพาสวสูตร โคปาลสูตร กล่าวถึงภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วไม่รับกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก

SAMPLE

บาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละ บรรเทาทำให้สิ้นสุด และทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป,ในทวยตานุปัสสนาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า การพิจารณาเห็นเนืองๆ ว่า ‘เพราะอุปธิทั้งหลายนั้นเองดับลงโดยการคายกิเลสได้หมด ทุกข์จึงเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔/๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖/๒๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๑/๑๒๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๒/๑๒๒,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๔๓๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๓๓/๖๗๔)

เกิดจากวิเวก :มีขึ้นเป็นขึ้นจากความสงัด,หมายถึงวิตกวิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา ซึ่งเป็นธรรมที่สงัดจากนิวรณ์,แปลจากคำว่า วิเวกชะ, ในมหาวิภังค์ พระพุทธเจ้าตรัสแก่เวรัญชพราหมณ์ว่า เราสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่,ในวิภังค์กล่าวว่า คำว่า เกิดจากวิเวก อธิบายว่า วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา ธรรมเหล่านั้นเกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้วปรากฏแล้วในวิเวกนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เกิดจากวิเวก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑/๕,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๖๖/๔๐๓)

อรรถกถาวินัยอธิบายว่า ความสงัด ชื่อว่าวิเวก อธิบายว่า ความปราศจากนิวรณ์ อีกอย่างหนึ่งธรรมที่สงัดจากนิวรณ์ชื่อว่าวิเวก เพราะอรรถว่าสงัดแล้ว, อธิบายว่า กองแห่งธรรมอันสัมปยุตด้วยฌาน ปีติ และสุข เกิดจากกวิเวก หรือเกิดในวิเวก (วิ.มหา.อ.(บาลี)๑/๑๑/๑๔๐)

เกิดจากสมาธิ : มีขึ้นเป็นขึ้นจากสมาธิ หมายถึงความผ่องใส ปีติ และสุข,แปลจากคำว่า สมาธิชะ , ในมหาวิภังค์ พระพุทธเจ้าตรัสแก่เวรัญชพราหมณ์ว่า เพราะวิตก วิจารสงบระงับไปแล้ว เราบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิเท่านั้นอยู่, ในวิภังค์ กล่าวว่า คำว่า เกิดจากสมาธิ อธิบายว่า ความผ่องใส ปีติ และสุข ธรรมเหล่านั้นเกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้วในสมาธินี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าเกิดจากสมาธิ,คำว่าเกิดจากสมาธิ ในวิภังค์หมายถึงสัมมาสมาธิ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑/๕, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๗๗/๔๐๕,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๘๗/๓๗๒)

อรรถกถาวินัยอธิบายว่า เกิดจากปฐมฌานสมาธิ หรือจากสมาธิที่สัมปยุตกัน, พระผู้มีพระภาคตรัสทุติยฌานนี้เท่านั้นว่าเกิดจากสมาธิ เพราะแม้ปฐมฌาน จะเกิดจากสมาธิที่สัมปยุต แต่สมาธินี้เท่านั้น ควรเรียกได้ว่าสมาธิเพราะเป็นสมาธิที่ไม่หวั่นไหวและผ่องใสอย่างยิ่ง เหตุเว้นจากความกระเพื่อมแห่งวิตกวิจาร (วิ.มหา.อ.(บาลี)๑/๑๑/๑๔๕)

SAMPLE

เกิดในไข่ : เหล่าสัตว์ผู้เจาะทำลายเปลือกไข่แล้วเกิด นี้เรียกว่ากำเนิดอัณฑชะ (เกิดในไข่) เช่น ไก่ งู เป็ด (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑) ; เหล่าสัตว์ที่ชื่อว่าอัณฑชะ หมายถึงสัตว์ที่เกิดในไข่ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๑๒/๒๒๑); สัตว์ชนิด ๑ ในโยนิ กำเนิด ๔ อันได้แก่ อัณฑชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่ ชลาพุชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ สังเสทชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถ้าไคล โอปปาติกโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔/๑๖๗)

เกิดในครรภ์ : เหล่าสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ นี้ เรียกว่ากำเนิดชลาพุชะ(เกิดในครรภ์) เช่น คน ลง ช้าง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑); เหล่าสัตว์ที่ชื่อชลาพุชะ หมายถึงสัตว์ที่เกิดในครรภ์ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๑๒/๒๒๑) ; สัตว์ชนิด ๑ ในโยนิ กำเนิด ๔ อันได้แก่ อัณฑชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่ ชลาพุชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ สังเสทชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถ้าไคล โอปปาติกโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔/๑๖๗)

เกิดในเถ้าไคล : เหล่าสัตว์ผู้เกิดในปลาเน่า ซากศพเน่า ขนมบูด น้ำคร่ำ หรือเถ้าไคล นี้เรียกว่ากำเนิดสังเสทชะ (เกิดในเถ้าไคล) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑) ; เหล่าสัตว์ที่ชื่อว่าสังเสทชะ หมายถึงสัตว์ที่เกิดในเหงื่อไคลหรือในที่ชื้นแฉะ(ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๑๒/๒๒๑) ; เกิดเป็นตัวอ่อนเล็กๆ หรือสัตว์ที่เกิดในที่นอน และในที่โสโครก มีปลาเน่า เป็นต้น ; สัตว์ชนิด ๑ ในโยนิ กำเนิด ๔ อันได้แก่ อัณฑชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่ ชลาพุชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ สังเสทชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถ้าไคล โอปปาติกโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔/๑๖๗)

เกิดผุดขึ้น : เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวกและเปรตบางจำพวกนี้เรียกว่ากำเนิดโอปปาติกะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑); เหล่าสัตว์ที่ชื่อว่าโอปปาติกะ หมายถึงสัตว์เกิดผุดขึ้นเป็นเหมือนมาเกิดขึ้นโดยฉับพลัน หมายถึงเกิดเป็นตัวเท่ากับคนอายุ ๑๖ ปี (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๑๒/๒๒๑) อธิบายว่า สัตว์ชนิด ๑ ในโยนิ กำเนิด ๔ อันได้แก่ อัณฑชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่ ชลาพุชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ สังเสทชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถ้าไคล โอปปาติกโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔/๑๖๗ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๑๒/๒๒๑)(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๒/๓๕๐)

เกิดพร้อมกัน :เกิดร่วมกัน ระคนกัน เกี่ยวเนื่องกัน,ประกอบร่วมกัน, สหชาต,ในปริวาร กล่าวถึงธรรม ๑๕ อย่าง ย่อมเกิดพร้อมกับการกรานกฐิน คือมาติกา ๘ ปลิโพธ ๒ อานิสงส์ ๕,ในปาฏิกวรรค กล่าวถึงข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ จะ

SAMPLE

เกิดพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกันนั้น ไม่ใช่ฐานะ, ในมหานิทเทส อธิบายถึงเกิดพร้อมกันในคำว่า ไปพร้อมกัน คือเกิดร่วมกัน ระคนกัน เกี่ยวเนื่องกันและในคำว่าดำเนินไปพร้อมกัน คือเกิดพร้อมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบกัน เกิดคราวเดียวกัน,ในอปทานพระอุปปลวัณณาเถรี กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า พระราหุลเถระและหม่อมฉันเกิดร่วมภพเดียวกันหลายร้อยชาติ เป็นผู้มีจิตสมานฉันท์กัน บังเกิดพร้อมกันร่วมชาติเดียวกัน เมื่อถึงภพสุดท้าย แม้เราทั้ง ๒ ก็ชื่อว่าเกิดร่วมภพเดียวกัน,ในกถาวัตถุ พระสกวาทีกล่าวถึงสภาวธรรมบางเหล่าที่สหรคต เกิดร่วม ระคน เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับสภาวธรรมบางเหล่ามีอยู่ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๐๔/๕๗๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๑/๑๒๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑/๓, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๑/๓๑๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๙๒/๔๔๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๗๓/๕๐๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๖๘/๘๐๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๗๑/๘๑๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๗๓/๘๑๒)

อรรถกถาอธิบายถึงเกิดพร้อมกันว่าหมายถึงสหชาติ ๗ อันได้แก่ (๑) ต้นโพธิพฤกษ์ (๒) พระมารดาของพระราหุล(๓) ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ขุม (๔) ช้างตระกูลอาโรหนิยะ (๕) ม้ากัณฐกะ (๖) นายฉันนะ(๗) กาฬุทายี ได้เกิดพร้อมดับพระโพธิสัตว์เพราะเกิดในวันเดียวกันนั่นแล(ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/-/๑๘๓)

เกิดพร้อมกับราคะ : ระคนด้วยราคะ สัมปยุตด้วยราคะ มีพร้อมกับราคะ เป็นไปตามราคะ ในที่นี้หมายถึงจิตที่สหรคตด้วยราคะ ดังคำอธิบายที่พระสกวาทีกล่าวไว้ว่า จิตที่สหรคตด้วยราคะ เกิดพร้อมกับราคะ ระคนด้วยราคะสัมปยุตด้วยราคะ มีพร้อมกับราคะ เป็นไปตามราคะ เป็นอกุศล... (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๖๓/๓๕๔)

เกิดร่วม : ระคน สัมปยุต เกิดพร้อมกัน,มีขึ้นเป็นขึ้นพร้อมกัน,สมุปปาท ในสังคีติสูตร กล่าวถึงบุคคลบางคนตั้งความปรารถนาว่า โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาลหรือคหบดีมหาศาล...บางคนตั้งความปรารถนาว่า โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี , ในสัตตสุริยสูตร กล่าวถึงครูชื่อสุเนตตะแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความเป็นผู้เกิดร่วมกับเทวดาชั้นพรหมโลก,ในอุฬารวิมาน เทพธิดากล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เป็นมนุษย์ว่าเคยถูกแม่ผัวใช้สากตีไว้ว่า เพราะชีวิตสลายลง ดิฉันพ้นจากทุกข์นั้นมา ได้จุติจากอัตภาพนั้นมาจึงเกิดร่วมกับหมู่เทพชั้นไตรทศ ในธัมมสังคณี กล่าวถึงสังโยชน์ ๒ สังโยชน์ ๓ เกิดร่วมกันในสภาวธรรมเหล่าใด สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นสังโยชน์และสัมปยุตด้วยสังโยชน์, ในกถาวัตถุ พระสกวาทีกล่าวถึงสภาวธรรมบางเหล่าที่สหรคต เกิดร่วม ระคน เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มี

SAMPLE

อารมณ์อย่างเดียวกันกับสภาวธรรมบางเหล่ามีอยู่, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๖, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๔, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๙๔/๔๖,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๔๘๕/๓๖๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๐๑/๕๓๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๖๘/๘๐๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๗๓/๘๑๒)

อรรถกถาอธิบายมโนวิญญาณ ว่าหมายถึงชวนจิตที่เกิดร่วมกับอาวัชชนจิต (สำ.สฬา.อ.(บาลี)๓/๒๔/๖)

เกียจคร้าน : ขี้เกียจ, ไม่อยากทำงาน,ทอดทิ้งฉันทะ, ทอดทิ้งธุระ,ทำโดยไม่ติดต่อ, ทำโดยไม่มั่นคง ประพฤติย่อหย่อน, โกสัชชะ หมายถึงมีความเพียรย่อหย่อนตลอดไป, ในมหาวิภังค์กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงตำหนิภิกษุณีสุนทรีนันทาโดยประการต่างๆแล้วได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มักมาก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน,ในอัสสัทธสูตรกล่าวถึงอสัตบุรุษเป็นผู้เกียจคร้าน,ในทุกขสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้เกียจคร้านไว้ว่า เขาย่อมอยู่เป็นทุกข์ เดือดร้อน คับแค้นใจ เร่าร้อนในภพนี้แล หลังจากตายแล้วพึงหวังได้ทุคติ,ในโจทนาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงโมฆบุรุษว่าเป็นผู้โอ้อวด มีมารยา เกเร ...ทอดธุระในปวิเวก เกียจคร้าน มีความเพียรต่ำ,ในวิภังค์อธิบายเกียจคร้านในคำว่า โกสัชชะไว้ว่า ความปล่อยจิต การเพิ่มพูนความปล่อยจิตไปในกายทุจริตวจีทุจริต มโนทุจริตหรือในกามคุณ ๕ การทำโดยไม่เคารพ การทำโดยไม่ติดต่อ การทำโดยไม่มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑/๒๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๒/๓๒๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒๙/๓๔๓,๒๒/๓/๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔/๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๘/๒๖๒,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๓/๓๓๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๕/๑๘๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๔๑/๑๐๗,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๐/๔๙๐, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๐๕/๖๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑/๕๔๑)

อรรถกถาธรรมบท อธิบายว่า เกียจคร้าน หมายถึงการไม่หมั่นชำระร่างกายและอวัยวะส่วนอื่น ๆ ให้สะอาด ทำให้มีผิวพรรณมัวหมอง (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๓)

เกียรติ : ชื่อเสียง, ความยกย่องนับถือ, ความมีหน้ามีตา เช่นในมหาวรรค ท่านพระอานนท์กล่าวกับมัลลกษัตริย์ชื่อโรชะว่า โรชะ ท่านรับเสด็จพระผู้มีพระภาคได้สมพระเกียรติจริงๆ,ในสิงคาลกสูตร กล่าวถึงหน้าที่ข้อ ๑ ที่สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ คือให้เกียรติยกย่อง,ในอัคคัปปสาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่าบุญที่เลิศ คือ อายุ วรรณะ ยศ เกียรติ สุข และพละย่อมเจริญแก่บุคคลผู้เลื่อมใส,ในสุตตนิบาต กล่าวถึงคนที่บวชแล้วสึกไว้ว่า ผู้ใดในเบื้องต้นเที่ยวไปผู้เดียว (ต่อมา)เข้าไปเสพเมถุนธรรม ผู้รู้ทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่าเป็นปุถุชนเลวในโลก ยศและเกียรติใน

SAMPLE

เบื้องต้นของภิกษุนั้น เสื่อมไป,ในทรีมุขชาดก ปุโรหิตกล่าวว่า บุคคลบรรลุพระเวททั้งหลายแล้วย่อมได้เกียรติ,ในมหานิทเทสอธิบายคนที่ได้บวชย่อมได้เกียรติ ดังคำว่า ภิกษุบางรูปเป็นผู้ได้รับการสรรเสริญเกียรติคุณว่าเป็นบัณฑิต เป็นผู้ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต มีถ้อยคำไพเราะ มีปฏิภาณดี เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง,ในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ พระปรวาที กล่าวถึงพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลได้เกียรติ ความสรรเสริญ ความเสื่อม การถูกฆ่า และการถูกจองจำก็เพราะกรรม บุคคลทราบชัดกรรมนั้นที่ทำให้ต่างกันได้ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐/๑๓๓, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๖/๔๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๔/๕๔,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๐/๔๖๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๒๓/๖๙๘,ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๓/๒๓๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๒/๑๘๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๘๕/๘๒๑)

อรรถกถาอธิบายเกียรติว่าหมายถึงความสรรเสริญ (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๘๒๔/๓๗๓)

เกียรติคุณ : คุณที่เลื่องลือ, ชื่อเสียงโดยคุณงามความดี เช่นในมหานิทเทสหมายถึงความชื่นชม ,ความยกย่อง ในมูลปัณณาสก์ จูฬหัตถิปโทปมสูตร กล่าวถึงเกียรติคุณของพระตถาคตเปรียบกับรอยเท้าช้าง,ในสังยุตตนิกาย เปสลาติมัญญนาสูตร กล่าวถึงภิกษุปฏิบัติชอบแล้ว ชนะกิเลสได้ด้วยมรรค ไม่เศร้าโศกเลย ยังกลับได้เกียรติคุณและความสุข,ในเถรคาถา พระกล่าวถึง ผู้บำเพ็ญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางสายตรง ไม่คดเคี้ยว เพื่อบรรลุอมตบท ย่อมได้เกียรติคุณและเจริญยศ,ในมหานิทเทสกล่าวถึงภิกษุบางพวกได้รับการสรรเสริญเกียรติคุณว่า เป็นบัณฑิต,ในอปทาน พระปุพพินุปปาทกเถระกล่าวว่าพระตถาคตทั้งหลาย ทรงพระคุณประเสริฐมาก ไม่มีใครเทียบได้ มีพระยศยิ่งใหญ่ มีพระคุณหาประมาณมิได้ ใครๆ ไม่เกินพระองค์ไปโดยเกียรติคุณ,ในสิวิราชจริยา กล่าวถึงพระโพธิสัตว์บริจาคดวงตาให้แก่ท้าวสักกะแล้วมีเกียรติคุณปรากฏ ดังคำว่า เกียรติคุณคือความยินดีในทานของพระองค์ ฟุ้งขจรไปในเทวดาและมนุษย์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙๑/๓๒๒, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๑/๓๐๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๓/๒๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๘/๕๑, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๑๙/๖๘,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๕๔/๒๕๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๕/๓๑๕, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๕/๑๘๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓๐/๓๖๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๖/๑๕๒,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๕๘/๗๓๕)

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงกตัญญูกตเวทีบุคคลเป็นผู้ทำเกียรติคุณของผู้อื่นให้ปรากฏ ดังคำว่า บุคคลที่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแก่ตนแล้วกระทำปฏิการคุณตอบแทนพร้อมทั้งประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏ,ในอรรถกถาธรรมบท คำว่า

SAMPLE

เกียรติคุณ หมายถึงศีล ดังคำว่า สัตบุรุษย่อมมีกลิ่นเกียรติคุณคือศีลแผ่ขจรไปทั่วทุกทิศ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๑๕/๒๖๑,ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๗๖)

เกียรติยศ : เกียรติโดยฐานะตำแหน่งหน้าที่หรือชาติชั้นวรรณะ เช่นในมหาสกุลุทายิสูตร สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวถึงพระสมณโคดม ทรงเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ ทรงเป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ, ในอาฆาวกสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลย่อมได้เกียรติยศเพราะความสัตย์,ในสังยุตตนิกาย กุตูหลสาลาสูตร พวกอัญเดียรถีย์สนทนากันว่า ครูปูรณะ กัสสปะนี้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ,ในมัยหกสกุณชาดก เศรษฐีโพธิสัตว์กล่าวว่า เพราะการสงเคราะห์ เขาย่อมได้รับเกียรติยศชื่อเสียง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๐/๒๘๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๘/๔๙๑,ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๐๗/๒๔๘)

เกื้อกูล : อุดหนุน, เจือจาน, เอื้อเฟื้อ, เผื่อแผ่ เช่นบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น,ในสุคตวินยสูตรกล่าวถึงพระสุคตหรือวินัยของพระสุคต เมื่อดำรงอยู่ในโลกพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก,ในอุมมัคคสูตร กล่าวถึงบุคคลเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก เมื่อคิด ย่อมคิดเกื้อกูลตนเอง เกื้อกูลผู้อื่น เกื้อกูล ๒ ฝ่าย และเกื้อกูลชาวโลกทั้งหมดทีเดียว,ในพหุชนหิตสูตร กล่าวถึงพระตถาคตเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก,ในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงประกอบด้วยกรุณา ทรงเกื้อกูลชาวโลก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๖/๒๖๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๔/๔๕๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๐๗/๘๔๔)

เกื้อกูลแก่อุปาทาน : อุดหนุนแก่อุปาทาน หมายถึงเอื้อเฟื้อให้เกิดการยึดมั่น, ในขันธสูตร กล่าวถึงขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นสิ่งที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน,ในอุปาทานิยสูตร กล่าวถึงธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทานว่าหมายถึงรูปเป็นต้นและฉันทราคะในรูปเป็นต้น,ในสฬายตนวรรค กล่าวถึงธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทานว่าหมายถึงจักขุเป็นต้นและฉันทราคะในจักขุเป็นต้น (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๘/๖๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๒//๒๑๔,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๐/๑๒๔)

เกื้อกูลตนเอง : อุดหนุนตน,เอื้อเฟื้ออัตภาพ,เจือจานตัวเอง, เผื่อแผ่ตนเอง เช่นบางคนสามารถรู้ได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และมีวาจางาม, ในทีฆนิกาย สังคีติสูตร กล่าวถึงบุคคลเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง หมายถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ ปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ ปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ ซึ่งเป็นจำพวก ๑ ใน

SAMPLE

บุคคล ๔ (องฺ.จตุกฺก.(บาลี) ๒๑/๙๖/๑๔๕, องฺ.จตุกฺก.(บาลี) ๒๑/๙๗/๑๔๘, องฺ.จตุกฺก.(บาลี) ๒๑/๙๘/๑๔๘)

เกื้อกูลมารดา : เลี้ยงดูมารดา บำรุงมารดา ในจตุมหาราชสูตร กล่าวถึงมนุษย์ที่เกื้อกูลมารดา เกื้อกูลบิดา เกื้อกูลสมณะ, ในธรรมบท กล่าวว่า ในโลก การเกื้อกูลมารดา นำสุขมาให้,ในธนปาลกเสฏฐิเปตวัตถุ เปรตกล่าวว่า ขอท่านทั้งหลายจงเกื้อกูลมารดา จงเกื้อกูลบิดา (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๑๐๑/๗๒, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๑๐๕, ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๓๒/๑๓๗,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๔๕/๒๐๖)

แก่ : มีอายุมาก, อยู่ในวัยชรา หมายถึงผู้สูงอายุ,ผู้สูงวัย เช่น พราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า, ในมหาปทานสูตร กล่าวถึงพระวิปัสสีโพธิสัตว์ประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงมีพระรำพึงว่า สัตว์โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติและอุบัติ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/ ๕๗/๓๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๘/๓๓, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๗/๒๔๖)

แก้ไขไม่ได้ : สายเกินที่จะแก้ไข, รักษาเยี่ยวยาไม่ได้, ทรุดโทรมอย่างหนัก, เป็นอเตกิจฉา,รักษาไม่ได้ เช่นในจูฬวรรค กล่าวถึงเทวทัตถูกลาภครอบงำย่ำยีจิต ต้องไปเกิดในอบาย ต้องไปเกิดในนรก ดำรงชั่วกัป แก้ไขไม่ได้,เหตุที่พระเทวทัตถูกอสัทธรรม ๓ อย่าง(คือ (๑) ความปรารถนาชั่ว (๒) ความมีมิตรชั่ว (๓) การได้บรรลุคุณวิเศษขั้นต่ำแล้วเลิกเสียกลางคัน) ครอบงำย่ำยีจิต ต้องไปเกิดในอบาย...แก้ไขไม่ได้,ในปริกุปปสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่าบุคคล ๕ จำพวกนี้ (คือ บุคคล(๑) ผู้ฆ่ามารดา(๒) ผู้ฆ่าบิดา (๓) ผู้ฆ่าพระอรหันต์ (๔) ผู้มีจิตคิดประทุษร้ายทำพระโลหิตของตถาคตให้ห้อขึ้น (๕) ผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน) เป็นผู้ไปอบาย เป็นผู้ไปนรก เป็นผู้เดือดร้อน เป็นผู้แก้ไขไม่ได้ ,ในทางความผิดของพระภิกษุ ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงอาบัติ ๒ อย่าง คือ (๑) อาบัติที่มีส่วนเหลือ (๒) อาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ คำว่า อาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ หมายถึงอเตกิจฉา (อาบัติที่เยียวยาไม่ได้หรือแก้ไขไม่ได้) คือปาราชิก (วิ.จู.(ไทย) ๗/ ๓๔๘/๒๐๙,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๕๐/๒๑๑, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๐/๑๑๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๒๙/๒๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า อาบัติที่แก้ไขไม่ได้ คือ อาบัติปาราชิกอย่างเดียว (ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๐/๑๒๐)

แกงถั่ว : แกงชนิดหนึ่ง มีลักษณะคล้ายแกงเผ็ด มีรสเปรี้ยวด้วยน้ำส้มมะขาม ใช้ถั่วฝักยาวเป็นต้นแกงกับกุ้งหรือปลา เรียกชื่อตามสิ่งนั้น ๆ เช่น แกงถั่วเขียว,แกงถั่วเหลือง, ในสิกขาบทวิภังค์ กล่าวถึงแกงถั่วไว้ว่า ที่ชื่อว่า แกง ได้แก่ แกง ๒ ชนิด คือ(๑) แกงถั่วเขียว(๒)แกงถั่วเหลือง ที่ใช้มือหยิบได้,ในมหาวาณิชชาดก กล่าวถึงต้นไม้กลางทะเลทราย เมื่อถูกตัดไม้ ก็มีแกงถั่วหลั่งออกมา ดังคำว่า กิ่งไม้พอถูกตัดแล้วก็หลั่ง

SAMPLE

ข้าวสาลี เนื้อ ข้าวสุก ขนมกุมมาสซึ่งมีสีเหมือนข้าวปายาสที่มีน้ำน้อยแกงอ่อมและกับมีแกงถั่วเป็นต้นออกมามากมาย,ในมหานิทเทส คำว่า แกงถั่ว ใช้เป็นอุปมาในการพูดเหลาะแหละ ดังคำว่า คำพูดเหลาะแหละเหมือนแกงถั่ว,ในวิภังค์ กล่าวถึง ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ไม้ไผ่ ... การพูดทีเล่นทีจริงเหมือนแกงถั่ว...ซึ่งจัดเป็นอนาจารของสำหรับภิกษุ,การพูดทีเล่นทีจริงเหมือนแกงถั่ว จัดอยู่ส่วนหนึ่งของคำอธิบายลปนา (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๐๔/๖๗๘, ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๑๘๖/๔๕๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๖/๖๐๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑๓/๓๘๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๖๒/๕๕๓)

ในวิสุทธิมรรค กล่าวอธิบายแกงถั่วไว้ในกรณีที่ภิกษุทำตัวไม่เหมาะสม ดังคำว่า เช่นการทำตนต่ำกว่าคฤหัสถ์ด้วยการพูดเล่นเป็นแกงถั่ว (จริงบ้าง ไม่จริงบ้าง) (วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๔/๑๘)

แก่งแย่ง : พยายามเอารัดเอาเปรียบกันหรือจะเอาแต่ได้ข้างเดียว,ไม่ปรองดองกัน,บางครั้งใช้คู่กับคำอื่น เช่นแก่งแย่งชิงดีกัน จัดเป็นส่วนหนึ่งในคำอธิบายวิวาทาธิกรณ์ ดังคำว่า ความบาดหมาง ความทะเลาะ ความแก่งแย่ง ความวิวาท ความกล่าวต่างกันความกล่าวโดยประการอื่น การพูดเพื่อความกลัดกลุ้มใจ การด่าทอในเรื่องนั้นใด นี้เรียกว่าวิวาทาธิกรณ์,คำว่า แก่งแย่ง เกิดมาจากทะเลาะ ดังคำในอังคุตตรนิกาย วิวาทสูตร พระอุบาลีทูลถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้เกิดความบาดหมางกันทะเลาะ แก่งแย่ง และวิวาทกันขึ้นในสงฆ์ ซึ่งเป็นเหตุให้ภิกษุทั้งหลายอยู่ไม่สำราญพระพุทธเจ้าตรัสว่า อุบาลี ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้แสดงอธรรมว่าเป็นธรรม แสดงธรรมว่า เป็นอธรรม เป็นต้น,ในสุตตนิบาต ตุวฏกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุไม่พึงกล่าวถ้อยคำแก่งแย่ง,ในมหานิทเทสอธิบายว่า ทิฏฐิเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการแก่งแย่ง ดังคำว่า การบาดหมางเพราะทิฏฐิ การแก่งแย่งเพราะทิฏฐิ, (วิ.จู.(ไทย)๖/๒๑๕/๓๓๑,วิ.จู.(ไทย)๖/๒๒๐/๓๓๙, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๑/๙๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๓๗/๗๒๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๑/๑๒๕), ดูตัณหามูลกธรรม ๙ ประกอบ

แกงอ่อม : ชื่อแกงชนิดหนึ่ง เป็นกับข้าวคล้ายแกงคั่ว เครื่องแกงใส่กระเทียม แต่ใส่มะระ มักใช้แกงกับปลา เรียกว่า แกงอ่อมปลา(วิ.จู.๖/๑๙๒/๓๐๓,๖/๑๙๒/๓๐๔,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๑๘๖/๔๕๓) ต่างจากสูปะ

อรรถกถากล่าวว่า สิ่งที่นำไปได้เรียกว่าสูป คำว่า แกง คือแกงอ่อม ซึ่งหมายความถึงแกงหลายชนิด มีแกงเนื้อนานาชนิดเป็นต้น (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๖๒/๑๖๒)

แก่ชรา : มีอายุมาก,อยู่ในวัยชรา, วัยที่ชำรุดทรุดโทรม ในมัชฌิมปัณณาสก์ ฆฏิการสูตร กล่าวถึงช่างหม้อชื่อฆฏิการะเลี้ยงดูมารดาบิดา ซึ่งเป็นคนตาบอดและแก่ชรา,ในสุตต

นิบาต ปราภวสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนผู้มีความสามารถเลี้ยงตนและผู้อื่นได้ แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่ชรา ผู้ผ่านวัยหนุ่มวัยสาวแล้ว นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม ,ในวสลสูตร กล่าวถึงคนผู้สามารถเลี้ยงตนเองและผู้อื่นได้แต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาของตน ผู้แก่ชราเป็นคนเลว,ในตักกลชาดก กล่าวถึงเมื่อพราหมณ์ที่กำลังขุดหลุมฝังพ่อของตน ลูกชายจึงพูดกับพราหมณ์ว่า คุณพ่อ เมื่อคุณพ่อแก่ชราก็จักได้รับการกระทำเช่นนี้แม้จากลูก,ในอุทยชาดก ท้าวสักกะตรัสว่า พวกเทพไม่แก่ชราเหมือนมนุษย์ ในร่างกายของพวกเทพก็ไม่มีรอยเหี่ยวย่น,ในจิตตสัมภูตชาดก พระโพธิสัตว์กราบทูลแด่พระราชาว่า ชรายอมขจัดผิวพรรณของนรชนผู้แก่ชรา,ในกุณาลชาดก กล่าวถึง หญิงย่อมดูหมิ่นสามีผู้แก่ชรา,ในมหาสุตโสมชาดก พราหมณ์ดูคัมภีร์แล้วกล่าวว่า ราชรถที่วิจิตรดีทั้งหลายยังทรุดโทรมได้ อนึ่งแม้สรีระก็ยังเข้าถึงความแก่ชรา,พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์กล่าวว่า บุตรทั้งหลายผู้ไม่เลี้ยงดูมารดาและบิดาผู้แก่ชรา ก็ไม่ชื่อว่าเป็นบุตร (ม.มู.(ไทย) ๑๓/๒๘๖/๓๔๑,ม.มู.(ไทย) ๑๓/๒๘๘/๓๔๕,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๘/๕๒๕,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๒๔/๕๓๐, ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๘๔/๓๓๖,ขุ.ชา.เอกกทสก.(ไทย) ๒๗/๔๗/๓๖๒,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๔๓/๔๗๗,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๙๘/๑๔๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๑๓/๑๖๖,๒๘/๔๙๑/๑๘๑) ดู แก่ ประกอบ

อรรถกถาอธิบายถึงแก่ชราว่าเป็นความแปร(อัญญถัตตะ) คือความเปลี่ยนไปจากลักษณะหรือภาวะเดิม (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๔๗/๑๕๔)

แก่น : เนื้อไม้แข็งและมีสีเข้ม อยู่ถัดกระพี้เข้าไป, เนื้อแท้, หลักสำคัญ เช่น แก่นพระศาสนา ในอุทุมพริกสูตร นิโครธปริพาชก กล่าวถึงการกีดกันบาปด้วยตบะ เป็นลัทธิที่บริสุทธิ์แน่นอน ไม่ใช่ไม่บริสุทธิ์ เป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่น,พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายถึงยอดและถึงแก่นแก่นิโครธปริพาชกในต่อมาว่าหมายถึงมรรคผล,ในอนังคณสูตร กล่าวถึงกงล้อของเกวียน มีแต่แก่นล้วน ๆ ดังคำว่า กงล้อนี้ก็จะหมดโค้ง หมดคด หมดกระพี้ มีแต่แก่นล้วน ๆ,ในอังคุตตรนิกาย คันธชาตสูตร กล่าวถึงกลิ่นเกิดจากแก่น เช่นจุรณแก่นจันทน์ ซึ่งเป็นข้อ ๑ ในกลิ่น ๓ ชนิด อันได้แก่ (๑) กลิ่นที่เกิดจากราก (๒) กลิ่นที่เกิดจากแก่น (๓) กลิ่นที่เกิดจากดอก,ในสิกขานิสังสสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้มีสิกขาเป็นอานิสงส์ มีปัญญาเป็นยอด มีวิมุตติเป็นแก่น,ในปฐมอุปนิสาสูตร กล่าวถึงต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมถึงความบริบูรณ์,ในอปทาน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ต้นไม้ใหญ่มีแก่นยืนต้นถึงจะมีลำต้นใหญ่โต ก็พึงหักทำลายไปได้เพราะความไม่เที่ยง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๒/๕๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๓/๕๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๔/๕๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๔, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๒/๑๔๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/

SAMPLE

๘๐/๓๐๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๕/๓๖๔,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๓/๓๙๓,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๔/๓๙๔,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๕/๓๙๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๗๘-๔๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ถึงยอดและถึงแก่น ในที่นี้หมายความว่าถึงยอดและถึงแก่นตามลัทธิเดียรถีย์ ซึ่งมีอุปมาว่าทิพพจักขุ (ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์) เหมือนแก่นไม้ ส่วนความหมายตามพระพุทธศาสนามีอุปมาว่า มรรคผลเหมือนแก่นไม้ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๗๔/๒๕)

แก่นจันทน์ : เนื้อไม้หอมของไม้จันทน์ที่ทำให้ยินดี, ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งขนาดย่อม มีเนื้อไม้หอม ดอกหรือผล ใช้ทำยาหรือปรุงเครื่องหอม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๗/๔๔๑,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๘๑/๖๑๘) ๒๖/๘๙๒/๑๐๖,๒๖/๑๐๒๙/๑๒๗,๒๘/๔๓๒/๑๗๐,๒๘/๑๒๒๔/๓๗๓,๓๒/๒๘/๔๕๗,๓๓/๘๖/๑๔๖,๓๓/๘๗/๑๔๖,๒๘/๑๐๕๒/๓๔๗,๒๘/๑๐๕๓/๓๔๗,๒๘/๑๑๓๓/๓๖๐) ; ใช้เป็นเครื่องบดยาตา ดังคำว่า เราอนุญาตแก่นจันทน์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเฉียง แห้วหมู (๕/๒๖๕/๕๐)

แก่นจันทน์แดง : เนื้อไม้หอมของไม้ต้นขนาดย่อม ที่ขึ้นตามเขาหินปูน, เนื้อไม้ที่สารลงมีสีแดง(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๖/๑๘๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๐๗/๑๕๑) ที่ชื่อว่าแก่นจันทร์แดง เพราะมีสีแดง เป็นแก่นจันทน์พิเศษชั้นดี (อภิธานวัณณนา หน้า ๓๙๒) จันทน์ผา ก็เรียกแก่นจันทน์แดงเป็นแก่นที่ดีที่สุด ดังคำว่า บรรดาไม้ที่มีแก่นหอมบัณฑิตยกย่องแก่นจันทน์แดงว่าเป็นเลิศ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๘/๘๔)

แก่นจันทน์และกฤษณา : คำว่าแก่นจันทน์ หมายถึงแก่นไม้หอม แก่นไม้ที่ทำให้ยินดี เป็นแก่นของต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘/๔๕๗) คำว่า กฤษณา หมายถึงกฤษณาส่วนของเนื้อไม้ที่มีสีดำ เกิดเมื่อต้นไม้มีบาดแผล พบเฉพาะในต้นไม้วงศ์Thymelaeaceae มีกลิ่นหอม ใช้ทำยาได้ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้บดกฤษณาผสมเป็นเครื่องยาตาและเครื่องยาทาได้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๘๕๕/๔๗๕ และกฤษณายังนับว่าเป็นผงคันธชาตอันเป็นทิพย์อีกด้วย และกฤษณาเป็นรุกขชาติที่ชื่อว่าคุมพะ รวมอยู่ในไม้จันทน์ หญ้าฝรั่น กลัมพก การบูรเป็นต้น, อีกอย่างหนึ่งพืชชนิดหนึ่งที่มีรากหอม กลิ่นอันเกิดแต่รากไม้ของกฤษณา นับว่าเป็นกลิ่นที่น่าชอบใจ และบรรดาไม้ที่มีรากหอม เขายกย่องกฤษณาว่าเป็นเลิศ ดังคำว่า “กลิ่นหอมที่เกิดแต่รากชนิดใดชนิดหนึ่ง กฤษณา ชาวโลกกล่าวว่า เป็นยอดแห่งกลิ่นหอมที่เกิดแต่รากเหล่านั้น” หากบุคคลใช้ใบไม้ห่อกฤษณา ก็ทำให้ใบไม้พลอยหอมฟุ้งไปด้วย การคบกับนักปราชญ์ก็เช่นกัน บางทีบุคคลก็บดกฤษณาแล้วชโลมกาย ทำให้ร่างกายหอม ดังนั้น ผู้ที่ใช้กฤษณาชโลมกาย มีกลิ่นของหอม จึงชื่อว่า คันธคันธินี ผู้มีกลิ่นเครื่อง

SAMPLE

หอม เป็นพืชที่พวกกินนรีมักกินเป็นอาหาร บางที ก็ใช้ไม้กฤษณามาทำเป็นที่อยู่อาศัย (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๙/๔๒๗,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๘๔/๕๐๑,๒๗/๒๐๐/๕๐๔) เพราะเป็นพืชชนิดหนึ่งมีรากหอม จึงมักจะถูกยกขึ้นมาเป็นอุปมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีคุณค่ามาก ในเรื่องที่ดีงามบุคคลที่ดีงาม เช่น ในอนิจจสัญญาสูตร เปรียบการกระทำอันเป็นทางสู่การบรรลุหลุดพ้น การเจริญอนิจจสัญญา กุศลธรรมอันบุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมประเสริฐกว่าธรรมทั้งหลาย ดุจกฤษณาเป็นยอดแห่งรากไม้ทั้งหลายในบรรดามีในโลกนี้เป็นต้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๒/๑๙๖) ดูอนิจจสัญญาสูตร (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๘/๘๔,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๒/๑๙๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๑/๗๖)

แก่นจันทน์หอม : เนื้อไม้หอมของไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ขึ้นตามป่าชื้น หรือไม้ต้นขนาดกลางขึ้นตามป่าชื่นบนเขาหินปูน เนื้อไม้มีกลิ่นหอม เป็นเครื่องตกแต่งลูบไล้กาย แม้เหล่าเทพนารีก็ใช้แก่นจันทน์หอมตกแต่งลูบไล้ร่างกาย (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๖๖/๑๐๑, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๑๗/๒๘๔) ผู้ถวายแก่นจันทน์หอมแด่พระสงฆ์ทำให้มีไม่รู้จักทุคติเลย ได้เกิดเป็นพระเจ้าพรรดิถึง ๓ ชาติ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๔/๒๙๖)

แก่นไม้ : เนื้อไม้แข็งมีสีเข็ม อยู่ถัดกระพี้เข้าไป, เนื้อแท้ของไม้, สิ่งที่มีลักษณะของไม้ (ม.ม.๑๒/๒๐๓/๒๑๒,๑๒/๓๐๗/๓๔๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๑/๓๓๕,๑๔/๓๑๕/๓๘๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๑,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๓๔/๒๓๐)

อรรถกถากล่าวเกี่ยวกับแก่นไม้เป็นอุปมาเปรียบเทียบว่า คำว่าแก่นไม้ ในที่นี้หมายถึงแก่นตามลัทธิเดียรถีย์ ซึ่งมีอุปมาว่า ลาภสักการะเหมือนกิ่งไม้และใบไม้ ศีล ๕ เหมือนสะเก็ดไม้ สมาบัติ ๘ เหมือนเปลือกไม้ ปุพเพนิวาสานุสสติ (ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้) และอภิญญาอันเป็นที่สุดเป็นกระพี้ไม้ ทิพพจักขุ (ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์) เหมือนแก่นไม้ ส่วนความหมายตามพระพุทธศาสนามีอุปมาว่า ลาภสักการะเหมือนกิ่งไม้และใบไม้ ปาริสุทธิศีล ๔ เหมือนสะเก็ดไม้ ฌานสมาบัติเหมือนเปลือกไม้ อภิญญาที่เป็นโลกิยะเหมือนกระพี้ไม้ มรรคผลเหมือนแก่นไม้ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๗๔/๒๕)

แก่นสาร : สิ่งที่ยั่งยืนถาวร, หลักที่ควรยึดถือ, คุณประโยชน์, (มักใช้ในความปฏิเสธ) เช่น ไม่เป็นแก่นสาร,ในอุทุมพริกสูตร นิโครธปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ถือลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ มีการกีดกันบาปด้วยตบะเป็นแก่นสาร ...การกีดกันบาปด้วยตบะ ที่บริบูรณ์เป็นอย่างไร,ในอุปริปัณณาสก์ อัจฉริยัพภูตธัมมสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราจักกล่าวข่มแล้วข่มอีก จักกล่าวยกย่องแล้วยกย่องอีก บุคคลใดมีแก่นสาร บุคคลนั้นจักดำรงอยู่, ในอปทาน พระนันทะภัททราหุล ได้คติตามธรรมดาว่า น่าติเตียน ร่างกายที่ปัจจัยปรุงแต่ง มีภาวะ

SAMPLE

หวั่นไหว ปราศจากแก่นสาร เปรียบได้กับต้นกล้วย, ในพืชสูตร กล่าวถึงพืช ๕ ชนิด ว่ามีแก่นสาร,ในอังคุตตรนิกาย สารสูตร กล่าวถึงธรรมที่เป็นแก่นสาร ๔ ชนิดอัน ได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ, ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวว่า เมื่อเห็นเบญจขันธ์ โดยเป็นของไม่มีแก่นสาร ย่อมได้อนุโลมขันติ เมื่อเห็นว่า ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็น นิพพานมีแก่นสาร ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๗/๓๘, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๑/๑๖๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙๖/๒๓๓, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๔/๗๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๐/๒๑๓, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๘/๖๐๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๘/๔๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า แก่นสาร หมายถึงมรรคและผล แต่ในที่นี้แม้โลกิยคุณก็ประสงค์ว่า “แก่นสาร” (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๑๙๖/๑๒๐)

แก้บน, พิธี : การเซ่นสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามที่ตนได้บนบานไว้.(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒) อธิบายว่างานที่จัดขึ้นตามลัทธิหรือความเชื่อถือตามขนบธรรมเนียม ประเพณีเพื่อความขลังหรือความเป็นสิริมงคล เช่น ทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนตร์ขับผีตั้งศาลพระภูมิ พิธีบวงสรวงพื้นที่เป็นต้น (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗/๑๐, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๑/๗๒, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๕๑/๑๙๙)

แกมกัน, ผ้า : ผ้านุ่งผ้าห่มของพวกสมณะและพราหมณ์ที่บำเพ็ญตบะ (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๙๖/๑๖๕) อธิบายว่าการบำเพ็ญตบะที่นับว่าเป็นสามัญคุณและพรหมัญคุณของสมณพราหมณ์เหล่านั้น คือนุ่งห่มผ้าป่าน นุ่งห่มผ้าแกมกัน (ผ้าที่ใช้ในการบำเพ็ญตบะ) นุ่งห่มผ้าห่อศพนุ่งห่มผ้าบังสุกุลนุ่งห่มผ้าเปลือกไม้เป็นต้น (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๙๖/๑๖๕, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๙๗/๑๖๖)

แก้วหอม : ชื่อไม้พุ่มหรือไม้ต้นขนาดกลาง ขึ้นตามป่าดิบ กิ่งก้านสีขาว ใบสีเขียวสดเป็นมัน ดอกสีขาว กลิ่นหอม เนื้อไม้แข็งใส เหนียว มีลาย ใช้ทำด้ามมีดและไม้ถือ ดังคำในมหาวนวัณณนา เวสสันตรชาดกว่า ขมิ้น แก้วหอม (แก้มหอม) หรดาล กำคูณ สมอพิเภก ไคร้เครือ การะบูร และกลิงคุก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๖๑/๕๐๔) เขียน แก้มหอมก็มี

แกลบ : เปลือกข้าวที่สีหรือตำแตกออกจากเมล็ดข้าว เช่นในเสนาสนขันธกะ เรื่องที่อยู่อาศัย พระผู้มีพระภาคครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใส่ดินปนแกลบแล้วใช้เกรียงฉาบให้เรียบให้สีขาวเกาะติด,ในพรหมชาลสูตร กล่าวถึงพวกพราหมณ์ใช้แกลบในพิธีบูชา เช่นพิธีชัดแกลบบูชาไฟ,ในอัคคัญญสูตร กล่าวถึงเมื่อเครือดินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้ว เกิดข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ,ต่อมา ข้าวสาลีมีรำห่อเมล็ด มีแกลบหุ้มเมล็ด,ในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวถึงอุตตรกุรุทวีป พวกมนุษย์หุงข้าวสาลีอันไม่มีรำ ไม่มีแกลบ,ในมหาตัณหาสังขยสูตรกล่าวถึงใช้แกลบติดไฟ ดังที่

SAMPLE

พระพุทธเจ้าตรัสถึงไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยเชื้อใด ๆ ก็นับว่าไฟ ตามเชื้อนั้น ๆ เช่น ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยแกลบก็นับว่า 'ไฟแกลบ,ในปวิเวกสูตร กล่าวถึงชาวนาได้ข้าวเปลือกแล้วให้รีบเอาแกลบออก เพื่อให้ได้ข้าวสารสะอาด คงอยู่ในความเป็นข้าวสาร,ในธรรมบท พระพุทธเจ้าตรัสว่า โทษของคนอื่นเห็นได้ง่าย ส่วนโทษของตนเห็นได้ยาก เพราะคนนั้นชอบโปรยโทษของผู้อื่นเหมือนคนโปรยแกลบ,ในจริยาปิฎก กล่าวถึงจัมเปยยนาคราชมีความตั้งใจว่า กายของเรานี้จงแตกไป จงกระจัดกระจายอยู่ ณ ที่นี้ เหมือนแกลบกระจัดกระจายอยู่ก็ตามเถิด (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๙๘/๑๐๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑/๘, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๕/๙๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๘/๙๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑๒๒๖,ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๐๐/๔๓๑, อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๔/๓๒๗,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๒/๑๑๐,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๕/๗๔๙)

อรรถกถาวินัยกล่าวถึงแกลบว่าใช้ผสมดินเหนียว ใช้สร้างที่อยู่อาศัย (วิ.อ.(บาลี) ๒/๘๘/๒๘๑)

แกลบหุ้มเมล็ด : เปลือกที่หุ้มข้าวสาลี ดังคำในอัคคัญญสูตรตอนหนึ่งว่า เมื่อสัตว์ทั้งหลายพากันบริโภคข้าวสาลีที่สั่งสมไว้ ดังนั้น ข้าวสาลีจึงมีรำห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มเมล็ดบ้าง, ต่อมาพวกสัตว์พากันปรับทุกข์ว่า พวกเราเมื่อพากันบริโภคข้าวสาลีซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ ... เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ ข้าวสาลีของพวกเราจึงมีรำห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก ... (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๗/๙๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๘/๙๕)

แกล้วกล้า : มีความกล้าหาญ, องอาจ, ว่องไว, มีความสามารถ,วิสารทะ,หมายความว่า ปราศจากความขลาดโดยส่วนเดียว เช่นอานันทภัทเทกรัตตสูตร กล่าวถึงพระอานนท์ชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้าปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา,ในสังยุตตนิกาย จันทิมสูตร กล่าวถึงจันทิมเทพบุตรระลึกถึงพระผู้มีพระภาค ได้กล่าวคาถานี้ในเวลานั้นว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้แกล้วกล้า ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระองค์, ในเวสารัชชสูตร กล่าวถึง วาทะเหล่าใดที่สมณะหรือพราหมณ์ตระเตรียมไว้แพร่หลาย วาทะเหล่านั้นมาถึงตถาคตผู้แกล้วกล้า ผู้ล่วงวาทะได้ย่อมไม่มีผล,ในติฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มนุษย์ชาวชมพูทวีปเหนือกว่ามนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์ด้วยฐานะ ๓ ประการคือ (๑) เป็นผู้แกล้วกล้า (๒) เป็นผู้มีสติ (๓) เป็นผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในชมพูทวีปนี้, ในวิสารทสูตร กล่าวถึงอุบาสิกาประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ(คือเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น)นี้แล เป็นผู้แกล้วกล้าอยู่ครองเรือน

SAMPLE

(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๖/๓๒๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๐/๙๖, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘/๑๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๕/๓๕๒)

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย สังฆโสภณสูตร อธิบายว่า แกล้วกล้า หมายถึงผู้ประกอบด้วยความกล้าหาญ คือญาณสหรคตด้วยโสมนัส,ในอรรถกถาอุทาน อายุสมโอสัชชนสูตร อธิบายว่า ผู้ถึงความแกล้วกล้าเพราะการละทิฏฐิและวิจิกิจฉาเป็นต้นอันกระทำความกำหนัด (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๗/๒๘๗,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑/๕๑/๓๔๙)

แก้ว : หินแข็งใส แลลอดเข้าไปข้างในได้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓/๑๕) ได้แก่ เพชร พลอย อธิบายเป็น ๒ ลักษณะคือ ๑. แก้วที่เป็นวัตถุเป็น ของที่ได้จากการใช้ทรายขาวเป็นส่วนประกอบสำคัญมาหลอมกับสารที่มีสมบัติเป็นด่างเช่นออกไซด์ของโซเดียม ออกไซด์ของแคลเซียม แล้วมีลักษณะเช่นนั้น; เรียกภาชนะที่ทำด้วยแก้วสำหรับใส่น้ำกินเป็นต้นว่า ถ้วยแก้ว หรือเรียกสั้น ๆ ว่า แก้ว, เรียก ภาชนะที่ทำด้วยแก้ว เช่น ชามแก้ว; ปริยายหมายถึงสิ่งที่เคารพนับถืออิ่ง ในคำว่า แก้วทั้ง ๓ อันหมายถึง พระรัตนตรัย, ๒. แก้วที่เป็นหินบดประดับเกียรติยศใช้ประกอบคำนามให้ หมายความว่าสิ่งนั้นมีค่ามาก เป็นที่รัก หรือดีเยี่ยม เช่น นางแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ลูกแก้ว, หรือใช้เรียกของใส บางชนิด เช่น กระดาษแก้ว ผ้าแก้ว ข้าวเหนียวแก้ว (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒)

แก้ว ๗ ประการ : แก้ว คือสิ่งที่แสดงถึงเกียรติยศของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือ เครื่องประดับเกียรติยศของพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ประการได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว(๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐) อธิบายว่า ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการที่ปรากฏในมนตร์ของเรา ย่อมมีคติ๒อย่างไม่เป็นอย่างอื่นคือถ้าทรงอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรมครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะแล้วมีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว (รัตนะ) ๗ ประการคือจักรแก้ว ช้างแก้วม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๘/๘๙)

แก้วโกเมน : พลอยมีสีแดงเข้ม (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒) อธิบายว่าพลอยซึ่งได้มาจากเทือกเขาหิมาลัยและแม่น้ำสินธุ มีลักษณะ ๔ ประเภท คือ สีขาว สีเหลืองซีด สีแดง สีน้ำเงิน เช่น กรุงกุสาวดีราชธานี มีกำแพงล้อม ๗ ชั้น ได้แก่ กำแพงแก้วโกเมน มีเสาระเนียดปักไว้ ประตูละ ๗ ต้น ได้แก่ เสาแก้วโกเมน มีต้นตาลล้อม ๗ แถว ได้แก่ ต้นตาลแก้วโกเมน มีใบและผลเป็นแก้วโกเมน ต้นตาลทำ

ด้วย รัตนะทุกอย่าง มีลำต้นทำด้วยรัตนะทุกอย่างใบและผลทำด้วยรัตนะทุกอย่าง (ที.สี. (ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒, ที.สี. (ไทย) ๑๐/๒๕๙/๑๙๓)

แก้วคือธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ : รัตนะคือธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเฟ้นธรรม (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๕) อธิบายว่า การที่ผู้ปฏิบัติ พระวิปัสสนากรรมฐาน จะได้บรรลุอริยมรรคอริยผลนั้น สิ่งที่ขาดไม่ได้ อีกข้อหนึ่ง ก็คือธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ คือต้องมีการวิจัยธรรม สอดส่องธรรม ใคร่ครวญธรรม ตริตรองธรรม ธรรมะที่ได้ศึกษาเล่าเรียน ธรรมะที่ได้ปฏิบัติมานี้เป็นอย่างไรเป็นอนิจจัง ทุกขังอนัตตาอย่างไร เพื่อให้เกิดความรู้ความฉลาดสามารถที่จะไปทำลายกิเลสตัณหาได้ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑

แก้วคือปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ : รัตนะ คือปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือ ความสงบกายสงบใจ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๕) อธิบายว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ คือ การที่ผู้ปฏิบัติพระกรรมฐาน จะได้บรรลุสามัญญผลนั้น สิ่งที่ขาดไม่ได้ คือ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ หากว่าขาดปัสสัทธิสัมโพชฌงค์แล้ว ก็ไม่สามารถที่จะบรรลุอริยมรรคอริยผลได้ ถ้าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์นี้ยังไม่เกิด ก็ต้องทำให้เกิด ถ้าเกิดแล้วก็พยายามรักษาไว้ให้คงอยู่และให้ เจริญยิ่งๆ ขึ้นไป ปัสสัทธิมีอยู่ ๒ ประการคือ กายปัสสัทธิ ความสงบกาย คือ เจตสิก เพราะการเจริญสมถะและวิปัสสนา ๑ จิตตปัสสัทธิ ความสงบจิต เพราะการสงบเจตสิกและการเจริญสมถะวิปัสสนา (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑)

แก้วคือปีติสัมโพชฌงค์ : รัตนะคือปีติสัมโพชฌงค์หมายถึงธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๕) อธิบายว่า การประพฤติปฏิบัติธรรมของเราทั้งหลาย หากว่าขาดปีติเสียอย่างเดียว หรือว่าเวลาประพฤติปฏิบัติ ปีติไม่เกิดขึ้นในขันธสันดานของเรา ก็ไม่สามารถที่จะบรรลุอริยมรรค อริยผลเพราะปีตินี้เป็นอาหารของใจสำหรับร่างกายนั้นมีกวฬิงการาหารอาหารคือคำข้าวเป็นเครื่องปรนเปรอ ให้ดำรงอยู่ได้ เมื่อใดใจของเราเกิดปีติหรือได้ปีติเป็นอาหารแล้ว การประพฤติปฏิบัติก็จะดำเนินไปตามทางอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ จนลุถึงจุดหมายปลายทางคือ อริยมรรค อริยผล ปีตินี้เป็นอาการ ของจิต จิตแสดงอาการขึ้นมา คือเวลาปฏิบัติธรรมไป เมื่อใจของเราสงบจาก โลภะ โทสะ โมหะ ไม่เข้ามาครอบงำ หรือในขณะนั้นนิวรณ์ธรรม ๕ ไม่ครอบงำจิตใจของเราได้ จิตใจของเราก็เป็นอิสระ เมื่อเป็นอิสระแล้วก็แสดงอาการออกมา อาการที่จิตแสดงออกมานี้เรียกว่า ปีติ (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑)

SAMPLE

แก้วคือวิริยสัมโพชฌงค์ : รัตนะ คือ วิริยสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความ เพียร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๕) อธิบายว่า วิริยสัมโพชฌงค์ คือ องค์แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้คือความเพียรหมายความว่าการปฏิบัติพระกรรมฐานของเรา ทั้งหลายแม้ว่าอย่างอื่นจะสมบูรณ์แต่ถ้าขาดความเพียรเพียงอย่างเดียวเท่านั้นก็ไม่สามารถที่จะบรรลุสามัญญผลได้(อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑)

แก้วคือสติสัมโพชฌงค์ : รัตนะ คือ สติสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๙/๘๕)อธิบายว่า สติสัมโพชฌงค์ คือ องค์แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้คือสติ หมายความว่า การที่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจะได้บรรลุมรรคผลนิพพาน สิ่งที่ขาดไม่ได้คือสติ เมื่อเราขาดสติเสียเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ก็ไม่สามารถบรรลุอริยมรรคอริยผลได้ เหตุนั้น สตินี้ จึงเป็นสิ่งที่จะต้องทำให้เกิด ที่เกิดแล้วก็จำเป็นที่จะต้องรักษาไว้ ให้คงอยู่และให้เจริญยิ่งๆ ขึ้นไป (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑)

แก้วคือสมาธิสัมโพชฌงค์ : รัตนะคือสมาธิสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๙/๘๕) สมาธิสัมโพชฌงค์ คือ องค์แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้คือสมาธิ หมายความว่า ผู้ปฏิบัติธรรม นอกจากจะอาศัยธรรมะอย่างอื่นเป็นเครื่องประกอบแล้วยังต้องอาศัยสมาธิเป็นพื้นฐานเป็นเครื่องรองรับจึงจะสามารถบรรลุอริยมรรคอริยผลได้ เพราะว่าสมาธินั้นเป็นองค์แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้ คือถ้าไม่มีสมาธิแล้ว ปัญญาก็ไม่เกิด สมาบัติอริยมรรค อริยผล ก็ไม่เกิด เพราะว่าสมาบัติจะเกิดได้ ต้องมีจิตเป็นอัปปนาสมาธิ เมื่ออัปปนาสมาธิ ที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งฌานชวนะวิถี สมาธิที่ได้ก็เป็น ฌานเป็นสมาบัติไป หากว่า อัปปนาสมาธิเกิดขึ้นในลำดับแห่งมรรควิถี อัปปนาสมาธินั้นก็เป็นอริยมรรค อริยผล เหตุนี้ สมาธินี้จึงเป็นองค์สำคัญแห่งการประพฤติปฏิบัติธรรมซึ่งเราจะขาดมิได้ (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑)

แก้วคืออุเบกขาสัมโพชฌงค์ : รัตนะ คืออุเบกขาสัมโพชฌงค์ หมายถึงธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือ ความวางใจเป็นกลาง (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๕) อธิบายว่า อุเปกขาสัมโพชฌงค์ คือ องค์แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้คืออุเบกขาหมายความว่าการที่เราทั้งหลายปฏิบัติพระวิปัสสนากรรมฐานจะได้บรรลุอริยมรรคอริยผล สิ่งที่ขาดไม่ได้ คือ อุเปกขาสัมโพชฌงค์ หากว่าธรรมอย่างอื่นสมบูรณ์หมดทุกข้อแต่เราขาดอุเปกขาสัมโพชฌงค์เพียงอย่างเดียวเท่านั้นก็ไม่สามารถจะบรรลุอริยมรรคอริยผลได้เหตุนั้นอุเปกขาสัมโพชฌงค์จึงเป็นองค์สำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน(อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑)

SAMPLE

แก้วทับทิม : พลอยสีแดงชนิดหนึ่ง อธิบายว่า พระสัมพุทธชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ ทรงรู้จบธรรมทั้งปวง ทรงรุ่งเรือง ดังกองไฟ เสด็จปรินิพพานแล้ว มหาชนมาประชุมกันบูชาพระตถาคต กระทำจิตกาธารอย่างสวยงามแล้วปลงพระสรีระ มหาชนทั้งหมดพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ทำสรีร-กิจเสร็จแล้ว รวบรวมพระธาตุไว้ ณ ที่นั้น ได้สร้างพระพุทธสถูปไว้ชั้นที่ ๕ ในพระพุทธสถูปนั้น สำเร็จด้วยแก้วทับทิม (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๖/๑๓๐)

แก้วบุษราคัม : พลอยสีเหลือง อธิบายว่า กรุงกุสาวดีราชธานีมีกำแพงล้อม ๗ ชั้นกำแพงแก้วบุษราคัม มีประตู ๔ แต่ละประตูมีเสาระเนียดปักไว้ประตูละ ๗ ต้น ได้แก่ เสาแก้วบุษราคัม มีต้นตาลล้อม ๗ แถว ได้แก่ ต้นตาลแก้วบุษราคัม ๑แถว ต้นตาลแก้วโกเมนมีลำต้น เป็นแก้วโกเมนใบและผลเป็นแก้วบุษราคัมต้นตาลแก้วบุษราคัมมีลำต้นเป็นแก้วบุษราคัมเป็นต้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๙/๑๙๓)

แก้วประพาฬ : รัตนะ (แก้ว) ชนิดหนึ่ง สีแดงอ่อน เกิดจากหินปะการังใต้ทะเล อธิบายว่าปราสาทมีเสาวิจิตรงดงาม มีขื่อทำด้วยทองคำพื้นบางชั้นมีภาพกิ่งไม้อ่อนช้อย มีสีเหมือนสีแก้วประพาฬ บางชั้นมีสีแดงสด บางชั้นงดงามเปล่ง รัศมีดังสีแมลงค่อมทองบางชั้นสว่างไสวไปทั่วทิศ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๖๘/๓๕๑, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑/๓)

แก้วผลึก : แก้วหินสีขาวสลัว อธิบายว่า สระโบกขรณีก่อด้วยอิฐ ๔ชนิด ได้แก่ อิฐทอง อิฐเงิน อิฐแก้วไพฑูรย์ อิฐแก้วผลึก แต่ละสระมีบันได ๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ บันไดทอง บันไดเงิน บันไดแก้วไพฑูรย์ บันไดแก้วผลึก บันไดแก้วผลึกมีลูกกรงทำด้วยแก้วผลึก ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์ มีรั้วล้อม ๒ ชั้น คือรั้วทองรั้วเงิน (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๓/๑๘๘)

แก้วผลึก,บาตร : ภาชนะชนิดหนึ่งสำหรับภิกษุสามเณรใช้รับอาหารบิณฑบาตเป็นแก้วหินมีสีขาวสลัว อธิบายว่าภิกษุไม่พึงใช้บาตรทองคำไม่พึงใช้บาตรเงินไม่พึงใช้บาตรแก้วมณีไม่พึงใช้บาตรแก้วไพฑูรย์ไม่พึงใช้บาตรแก้วผลึกไม่พึงใช้บาตรสัมฤทธิ์ ไม่พึงใช้บาตรกระจกไม่พึงใช้บาตรดีบุก ไม่พึง ใช้บาตรตะกั่ว ไม่พึงใช้บาตรทองแดง รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฎ ทรงอนุญาตบาตร ๒ ชนิด คือ บาตรเหล็ก บาตรดิน (วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๕๒/๑๙)

แก้วไพฑูรย์ : แก้วมีสีเหลืองแกมเขียวหรือน้ำตาลเทา มีน้ำเป็นสายรุ้งกลอกไปมา, เพชรตาแมวหรือ แก้วสีไม้ไผ่ อธิบายว่า แก้วไพฑูรย์อันงดงามตามธรรมชาติ มีแปดเหลี่ยม ที่เจียระไนดีแล้ว สุกใสเป็นประกายได้สัดส่วน มีด้ายสีเขียว เหลืองแดงขาวหรือสีนวลร้อยอยู่ข้างใน คนตาถึงหยิบแก้วไพฑูรย์นั้นวางไว้ในมือแล้วพิจารณา รู้ว่าแก้วไพฑูรย์

SAMPLE

อันงดงามตามธรรมชาติ มีแปดเหลี่ยมที่เจียระไนดีแล้ว สุกใสเป็นประกายได้สัดส่วน มีด้ายสีเขียว เหลืองแดง ขาวหรือสีนวลร้อยอยู่ข้างใน ฉันใด เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีกิเลสเพียงดังเนินปราศจากความเศร้าหมองอ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุน้อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะฉันนั้น (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๗๒/๒๐๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓/๑๒)

แก้วไพฑูรย์, บาตร : ภาชนะชนิดหนึ่งสำหรับภิกษุสามเณรใช้รับอาหารบิณฑบาตมีสีเหลืองแกมเขียวหรือน้ำตาลเทา หรือสีไม้ไผ่ อธิบายว่า ภิกษุไม่พึงใช้บาตรแก้วไพฑูรย์ รูปใดใช้ต้องอาบัติทุกกฎ อนุญาตบาตร ๒ ชนิดคือ บาตรเหล็ก บาตรดิน (วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๕๒/๑๙)

แก้วไพฑูรย์และแก้วมณี : แก้วไพฑูรย์มีสีเหลืองแกมเขียวหรือน้ำตาลเทาหรือแก้วสีไม้ไผ่และแก้วมณีเป็นแก้วหินมีค่าสีแดงหมายถึงทับทิม อธิบายว่า มโหสธบัณฑิตโพธิสัตว์กล่าวกับพระเจ้าจูฬนีว่าพระองค์ทรงไสช้างพระที่นั่งตัวประเสริฐมาทำไม ขอพระองค์ทรงลดแล่งธนูทรงเก็บลูกศรทรงเปลื้องเกราะอันงดงามที่ติดแผ่ไปด้วยแก้วไพฑูรย์และแก้วมณีออกเถิด(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๗๒๕/๒๙๕)

แก้วไพฑูรย์และแก้วมุกดา : แก้วไพฑูรย์มีสีเหลืองแกมเขียวหรือน้ำตาลเทา หรือแก้วสีไม้ไผ่และแก้วมุกดามีสีหมอกอ่อนๆ หรือไข่มุก อธิบายว่า อนุสิสสดาบดถือหม้อจะไปตักน้ำได้พบ พระราชา ๓ องค์ คือ พระเจ้าอัฏฐกะ พระเจ้าภีมรถ พระเจ้ากาลิงคะ ประดับเครื่องอลังการ สวมใส่ต่างหู นุ่งห่มเรียบร้อย เหน็บพระขรรค์มีด้ามประดับด้วยแก้วไพฑูรย์และแก้วมุกดา (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๐/๖๐๒)

แก้วมณี : แก้วหินมีค่าสีแดงในจำพวกนพรัตน์ หมายถึง ทับทิม อธิบายว่า ปุณณกยักษ์ขึ้นเวปุลลบรรพตซึ่งเป็นภูเขาศิลาล้วนเป็นที่อาศัยอยู่ของหมู่กินนร เที่ยวแสวงหาแก้วมณีดวงประเสริฐอยู่จึงได้เห็นแก้วมณีนั้นในท่ามกลางยอดเขา ครั้นได้เห็นแก้วมณีอันมีรัศมีผุดผ่อง เป็นแก้วมณีที่ประเสริฐสุด สามารถนำทรัพย์มาให้ได้ดังใจมุ่งหมาย รุ่งโรจน์โชติช่วงอยู่กับหมู่แก้วบริวารเป็นอันมาก สว่างไสวอยู่ดังสายฟ้าในอากาศ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๘๗/๓๙๘)

แก้วมณี, บาตร : ภาชนะชนิดหนึ่งสำหรับภิกษุสามเณรใช้รับอาหารบิณฑบาตเป็นแก้วหินมีค่าสีแดง อธิบายว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้บาตรชนิดต่างๆ คือ บาตรทองคำ บาตรเงิน ประชาชนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม พระผู้มีพระภาคจึงทรงสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้ บาตรทองคำ ไม่พึงใช้บาตรเงิน ไม่พึงใช้บาตรแก้วมณีไม่พึงใช้บาตรแก้วไพฑูรย์ ไม่พึงใช้บาตรแก้วผลึก ไม่พึงใช้บาตรสัมฤทธิ์ ไม่พึงใช้บาตรกระจก ไม่พึงใช้บาตรดีบุกไม่พึงใช้บาตรตะกั่ว ไม่พึง

SAMPLE

ใช้บาตรทองแดง รูป ใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย ราอนุญาตบาตร ๒ ชนิด คือ บาตรเหล็ก บาตรดิน วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๕๒/๑๙

แก้วมณีโชติ : แก้วมณีมีรัศมีรุ่งโรจน์ อธิบายว่า พวกนาคได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน สร้าง พระสถูปถวายพระโลกนาถ พวกนาคเหล่านั้นพากันรวบรวมแก้วอินทนิล แก้ว มหานิล และแก้วมณีโชติ ช่วยกันประดับพระพุทธสถูปไว้ พระพุทธเจดีย์ ประมาณเท่านั้น สร้างด้วยแก้วมณีล้วนสูง ๓ โยชน์ ส่องแสงสว่างไสวใน เวลานั้น (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๓/๑๓๐)

แก้วมณีโชติรส : แก้ววิเศษชนิดหนึ่งมีรัศมีรุ่งเรือง อธิบายว่า ข้าพเจ้าประชุมมิตรและอำมาตย์ แล้วกล่าวว่าเราได้สิ่งที่ได้แสนยากแล้วเปรียบเหมือนได้แก้วมณีโชติรสขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๕/๕๘๖, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๕/๓๗)

แก้วมณีแดง : แก้วสีแดง แห่งแก้วนพรัตน์ อธิบายว่า ม้าอาชาไนยตัวที่หูทั้ง ๒ ข้างประดับด้วยทอง มีกีบหุ้มแล้วด้วยแก้วมณีแดง มีเครื่องประดับอกทำด้วยทองชมพูนุทอันสุกปลั่ง (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๖๗/๓๙๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๗๙/ ๓๙๗)

แก้วมณีแดงและแก้วลาย : แก้วมณีแดงคือทับทิมและแก้วลายคือเพชรตาแมว อธิบายว่า ภพนาคเขา เรียกว่า โภควดีนครบ้าง วาสนานครบ้าง หิรัญวดีนครบ้าง เป็นเมือง นิรมิตล้วนแต่ทองคำ สำเร็จแก่พญานาคผู้สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทุกอย่างป้อมและเชิงเทินสร้างมีรูปทรงเหมือนคออูฐ ทำด้วยแก้วแดงและแก้วลาย ในนาคพิภพนั้น มีปราสาททำด้วยศิลามุงด้วยกระเบื้องทองคำ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๗๑/๓๖๙)

แก้วมณีและแก้วมุกดา : แก้วมณีเป็นแก้วหินมีค่าสีแดง และแก้วมุกดาเป็นแก้วไข่มุก สีขาวนวลหมอกๆ คล้ายไข่มุก อธิบายว่า อตุลละพญานาค ผู้มีฤทธิ์มาก มีบุญ มีความรุ่งเรือง เข้าเฝ้าพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกแล้วทูลนิมนต์พระองค์ แล้วได้ถวายตั่งทองอันประดับด้วยแก้วมณีและแก้วมุกดา (ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๒/๖๘๖)

แก้วมณีและทองคำ : แก้วมณีคือแก้วหินมีค่าสีแดงและทองคำมีลักษณะเป็นของแข็งสีเหลือง เป็นโลหะชนิดหนึ่งมีราคาแพง อธิบายว่า ท่ามกลางสวนมะม่วงทั้ง ๔ ทิศ มีนิเวศน์เลื่อมปภัสสรสร้างด้วยทองคำ ณ นิเวศน์นั้น มีเรือนยอดและห้องโอฬาร สร้างด้วยแก้วมณีและทองคำ วิจิตรด้วยศิลปะอเนกประการ (ขุ.ชา. (ไทย)๒๗/๑๖๑/๖๒๑)

แก้วมณีสีเขียว : แก้วที่มีสีเขียวดังมรกต อธิบายว่า พระราชาทรงพระนามว่าปนาทะ ทรงมีปราสาททองคำ กว้าง ๑๖ ชั่วลูกธนูตกสูง ๑,๐๐๐ ชั่วลูกธนู ปราสาทสูง ๑,๐๐๐ ชั่วลูกธนู มีพื้น ๑๐๐ ชั้น ประดับประดาด้วยธงแก้วมณีสีเขียวมีนักฟ้อนอยู่ ๖,๐๐๐ คน โดยแบ่งออกเป็น ๗ พวกฟ้อนรำอยู่ในปราสาทนั้น (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๑/๑๒๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๘/๔๗๑)

SAMPLE

แก้วมณีสีแดง : ที่มีสีแดง อธิบายว่า อาฬารดาบสกล่าวว่า บุตรสุดที่รักพึงได้รับการปฏิบัติอยู่ในเรือนมารดาบิดาอย่างใด ท่านก็ปฏิบัติข้าพเจ้าในที่นี้แล ประเสริฐกว่าอย่างนั้น เพราะจิตของท่านเลื่อมใสในข้าพเจ้า พญานาคสังขปาละกล่าวตอบว่า แก้วมณีสีแดง ซึ่งนำทรัพย์มาให้ได้ของข้าพเจ้ามีอยู่ ท่านจงถือเอาแก้วมณีอันโอฬารไปยังที่อยู่ของตน ครั้นได้ทรัพย์แล้ว จงเก็บแก้วมณีไว้ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๙๐/๖๒๖)

แก้วมณีอันโอฬาร :แก้วมณีอันยิ่งใหญ่ อธิบายว่า อาฬารดาบสกล่าวว่า บุตรสุดที่รักพึงได้รับการปฏิบัติอยู่ในเรือนมารดาบิดาแม้โดยประการใด ท่านก็ปฏิบัติข้าพเจ้าในที่นี้แล ประเสริฐกว่าแม้โดยประการนั้น เพราะจิตของท่านเลื่อมใสในข้าพเจ้า พญานาคสังขปาละกล่าวตอบว่าแก้วมณีสีแดง ซึ่งนำทรัพย์มาให้ได้ของข้าพเจ้า มีอยู่ ท่านจงถือเอาแก้วมณีอันโอฬารไปยังที่อยู่ของตน ครั้นได้ทรัพย์แล้วจงเก็บแก้วมณีไว้ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๙๐/๖๒๖)

แก้วมรกต : แก้วสีเขียวใบไม้ มีเนื้อใสสีเขียวเข้มสะดุดตา อธิบายว่า พวกนาคพากันรวบรวมแก้วมรกต แก้วมหานิลและแก้วมณีโชติรส สร้างพระสถูปเพื่อบูชาพระโลกนาถ ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๓๓/๓๕๕)

แก้วมหานิล : แก้วที่มีสีดำสนิท ดำเหมือนนิล อธิบายว่า พวกนาคได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน ว่ามนุษย์และเทวดาเหล่านั้นได้สร้างพระพุทธสถูปแล้ว พวกเราก็จักสร้างพระสถูปถวายพระโลกนาถผู้คงที่ จึงพากันรวบรวมแก้วอินทนิล แก้วมหานิล และแก้วมณีโชติ ช่วยกันประดับพระพุทธสถูป (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๓/๑๓๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๓๓/๓๕๕)

แก้วมุกดา : แก้วไข่มุก สีขาวนวลหมอก ๆ คล้ายไข่มุก อธิบายว่า มหาสมุทรมีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิด คือแก้วมุกดา แก้วมณีแก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลาแก้วประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว ภิกษุทั้งหลาย การที่มหาสมุทรมีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิด คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว นี้เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ (ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๕/๒๖๔, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๖๐/๗๔)

แก้วมุกดาและแก้วมณี : แก้วมุกดาป็นแก้วไข่มุก สีขาวนวลหมอก ๆ คล้ายไข่มุก และแก้วมณีคือแก้วหินมีค่าสีแดง อธิบายว่า พระมารดาตรัสกับจันทกุมารว่า เจ้าจง รัดเมาลีด้วยใบบัว จงประดับดอกไม้อันแซมด้วยกลีบจำปา จงไล้ทาเครื่องลูบไล้คือจันทน์แดง เจ้าประดับหัตถาภรณ์อันเป็นเครื่องประดับทองคำฝังแก้วมุกดาและแก้วมณี จงประดับหัตถาภรณ์นั้นแล้วย่อมงาม ในราชบริษัท (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๑๑๒/๓๕๖)

SAMPLE

แก้วลาย : แก้วที่มีลวดลายหลายสีคล้ายรุ้งกลอกไปมา อธิบายว่า เทพธิดา ผู้สวมเกยูรทอง ประดับอุบะทอง คลุมเรือนร่างด้วยข่ายทอง เธอผู้สวม ศีรษะด้วยพวงมาลัยแก้ว นานาชนิดเป็นใครกัน มาลัยแก้วเหล่านั้นล้วน สำเร็จด้วยทองคำธรรมชาติ ด้วย แก้วทับทิม แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์บางพวงก็ล้วนแล้วด้วยแก้วลาย สำเร็จด้วยแก้ว มณีกับแก้วลายแดงคล้าย สีเลือด สำเร็จด้วยแก้วแดงอันสดใสคล้ายสีตานกพิราบ (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๖๐/๗๔, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๗/๔)

แก้วอินทนิล : แก้วอินทนิล มีพรรณผลสีเขียวเลื่อมประภัสสร ดังแสงแห่งปีกแมลงทับ อธิบายว่า หมู่เทวดาได้ขยายพระสถูปให้สูงขึ้นไปอีกหนึ่งโยชน์ด้วยแก้ว ๗ ประการ พระสถูป นั้นจึงมีความสูง ๒ โยชน์ พวกนาคจึงสร้างพระสถูปถวายพระโลกนาถผู้คงที่อีก หนึ่งโยชน์ พวกนาคเหล่านั้นพากันรวบรวมแก้วอินทนิล แก้วมหานิล และแก้ว มณีโชติ ช่วยกันประดับ พระพุทธสถูปไว้ พระพุทธเจดีย์ประมาณเท่านั้น สร้างด้วย แก้วมณีล้วนสูง ๓ โยชน์ส่องแสงสว่างไสวในเวลานั้น (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๗๔/ ๓๙๖, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๓/๑๓๐)

แกะ : 1.ชื่อสัตว์เคี้ยวเอื้อง รูปร่างคล้ายแพะ แต่มีขนเป็นปุยหนา ใช้ทำเครื่องนุ่งห่ม,เอฬกะ ,ในพรหมชาลสูตร จูฬศีล กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับแพะและ แกะ, ในจักกวัตติสูตร กล่าวถึงเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุขัย ๑๐ ปี สัตว์โลกจักถึง ความสมสู่ปะปนกันหมด เป็นเสมือน แพะ แกะ ไก่ สุกร,ในปาสราสิสูตร กล่าวถึงสิ่ง ที่มีความแก่เป็นธรรมดา แกะก็ชื่อว่าสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา,ในจูฬสัจจกสูตร กล่าวถึงบุรุษผู้มีกำลังจับแกะมีขนยาวที่ขนแล้วฉุดกระชากลากไปมา,ในโฆฏมุขสูตร กล่าวถึงพระราชารับสั่งให้จับแกะฆ่าบูชายัญ ดังพระดำรัสว่า จงฆ่าแกะประมาณ เท่านี้บูชายัญ,ในอุชชยสูตร อัตตันตปสูตร กล่าวถึงยัญที่มีการฆ่าแพะแกะ,ในในสัง ยุตตนิกาย นิจฉวิสูตร กล่าวถึงเปรตที่เคยเป็นคนฆ่าแกะในกรุงราชคฤห์,ทีฆโลมิกสูตร กล่าวถึงภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนแกะขนยาวถูกหนาม เกี่ยว ดังพระดำรัสว่า แกะขนยาวเข้าไปสู่พงหนาม มันพึงติด ถูกหนาม เกี่ยวเกาะ ได้รับทุกข์ถึงความพินาศในที่นั้น ๆ ; 2.ทำเป็นลวดลายหรือรูปต่าง ๆ ด้วยเครื่องมือ โดยวิธีแกะ เช่น แกะกล่องเข็ม ดังเช่น นายช่างแกะสลักงาช้างคนหนึ่งปวารณาภิกษุ ทั้งหลายไว้ว่า กระผมจะถวายกล่องเข็มแก่พระคุณเจ้าผู้ต้องการกล่องเข็ม (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๑๖/๖๐๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๓/๗๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/ ๒๗๔/๒๙๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๔/๓๙๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๗/๕๒๒,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/ ๒๐๕/๓๐๕, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๙/๒๖๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๙/๖๔,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๗/๔๐๐)

SAMPLE

แกะขนยาว : การเปรียบเทียบแกะขนยาวถูกหนามเกี่ยว อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณต่อการบรรลุธรรม เปรียบเหมือนแกะขนยาวเข้าไปสู่พงหนามมันพึงติด ถูกหนามเกี่ยวเกาะ ได้รับทุกข์ถึงความพินาศในที่นั้น ๆ (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๙/๒๖๘)

โกกนทปราสาท : ปราสาทชื่อว่าโกกนทะ อธิบายว่า ปราสาทอันเป็นมงคล ท่านสร้างแสดงให้เหมือนดอกปทุมที่มองเห็นอยู่ เพราะเหตุนั้น ปราสาทนั้นจึงชื่อว่า โกกนทปราสาท วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๓๒/๗๑๐)

โกกนทา, ธิดา : ธิดาของท้าวปัชชุนนะ ชื่อโกกนทา อธิบายว่า หม่อมฉันชื่อว่าโกกนทา เป็นธิดาของท้าวปัชชุนนะ ย่อมไหว้เฉพาะ พระสัมพุทธเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์ ผู้เสด็จอยู่ในป่า เขตพระนครเวสาลี สุนทรพจน์ว่า ธรรมอันพระสัมพุทธเจ้าผู้มีพระปัญญา จักษุ ตามตรัสรู้ แล้ว หม่อมฉันได้ยินแล้วในกาลก่อน (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๓๙/๕๔,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๓/๑๔๕)

โกกนุท, ดอกบัว : ดอกบัวแดง อธิบายว่า พระอังคีรสผู้ทรงรุ่งโรจน์อยู่เหมือนดอกบัวแดงชื่อว่าโกกนุท มีกลิ่นหอม ไม่ปราศจากกลิ่น บานอยู่ในเวลาเช้าและเหมือนพระ อาทิตย์เปล่งรัศมีอยู่บนท้องฟ้า (องฺ. ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๙๕/๓๓๓)

โกกนุท, ปราสาท :ปราสาทที่นายช่างทำให้มีสัณฐานคล้ายดอกบัว อธิบายว่า โกกนุทปราสาท หมายถึง ปราสาทที่นายช่างทำให้มีสัณฐานคล้ายดอกบัว ด้วยเหตุนั้น ชนทั้งหลายจึงตั้งชื่อให้ปราสาทนั้นว่าโกกนุท (วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๖๘/๔๙, ม.ม. (ไทย)๑๓/๓๒๔/๓๙๒)

โกกนุทปริพาชก : ปริพาชกชื่อว่าโกกนุท อธิบายว่า พระอานนท์จำพรรษาอยู่ ณ ตโปทารามเขตกรุงราชคฤห์ ได้ลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง เข้าไปยังแม่น้ำตโปทาเพื่อเอาน้ำลูบตัวเสร็จแล้วกลับขึ้นมาครองผ้าผืนเดียวยืนผึ่งตัวอยู่ โกกนุทปริพาชกก็ลุก ขึ้นในเวลาใกล้รุ่งได้ไปยังแม่น้ำตโปทาเพื่อเอาน้ำลูบตัว เห็นท่านพระอานนท์เดินมาแต่ที่ไกลจึงถามตอบปัญหาเรื่องโลกเที่ยงและโลกไม่เที่ยง เป็นต้น(องฺ.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๙๖/๒๒๖)

โกกนุทสูตร : พระสูตรว่าด้วยโกกนุทปริพาชกถามพระอานนท์ อธิบายว่า สมัยหนึ่ง โกกนุทปริพาชกได้ไปยังแม่น้ำตโปทาเพื่ออาบน้ำ ได้เห็นท่านพระอานนท์ซึ่งสรงน้ำเสร็จแล้วจึงเข้าไปปราศรัยและได้ถามปัญหากับท่านพระอานนท์ ทีละข้อรวม ๑๐ ข้อ ว่าอย่างนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือ คือ ๑.โลกเที่ยง ๒.โลกไม่เที่ยง ๓.โลกมีที่สุด ๔.โลกไม่มีที่สุด ๕.ชีพ เป็นอันเดียวกันกับ สรีระ ๖.ชีพ เป็นคนละอย่างกับสรีระ ๗.สัตว์ตายแล้ว เกิดอีก ๘.สัตว์ตายแล้ว ไม่เกิดอีก๙.สัตว์ตายแล้ว เกิดอีกก็มี

SAMPLE

ไม่เกิดอีกก็มี ๑๐.สัตว์ตายแล้ว เกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิด อีกก็ไม่ใช่ (องฺ.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๙๖/๒๒๖)

โกกสุนขลุททกวัตถุ : โกกสุนขลุททกวัตถุว่าด้วยเรื่องนายพรานสุนัขชื่อโกกะ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนายพรานสุนัขชื่อโกกะแก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลใดประทุษร้ายต่อคนผู้ไม่ประทุษร้าย เป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน บาปย่อมกลับมาถึงบุคคลนั้นซึ่งเป็นคนพาลอย่างแน่แท้ ดุจผงธุลีอันละเอียดที่บุคคลซัดไปทวนลม ฉันนั้น (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๕/๗๐)

โกกาลิกวัตถุ : ว่าด้วยเรื่องพระโกกาลิกะ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องพระ โกกาลิกะแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุรูปใดสำรวมปาก พูดโดยใช้มันตา(ปัญญา) เสมอ ไม่ฟุ้งซ่าน แสดงแต่อรรถ(เนื้อความแห่งภาษิต) และธรรม(ธรรมเทศนา)เท่านั้น ภาษิตของภิกษุนั้นไพเราะ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖๓/๑๔๗)

โกกาลิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุชื่อว่าโกกาลิกะ ทีพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในกรุงสา-วัตถี ทรงปรารภพระโกกาลิกะ อธิบายว่า โกกาลิกภิกษุ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว ตกอยู่ ในอำนาจความปรารถนาชั่วหลังจากโกกาลิกภิกษุหลีกไปได้ไม่นาน ร่างกายก็มีตุ่มขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดเกิดขึ้นทั่วร่าง โตเท่า เมล็ดถั่วเขียว โตเท่าเมล็ด ถั่วดำ โตเท่าเมล็ดพุทรา โตเท่าผลมะขามป้อมโตเท่าผลมะตูมอ่อน แล้วก็แตกเยิ้ม หนองและเลือดหลั่งไหลออกมาโกกาลิกภิกษุนอนบนใบตอง เหมือนปลากินยาพิษ โกกาลิกภิกษุได้มรณภาพด้วยอาพาธนั้นแล้วไปเกิดในปทุม นรก เพราะมีจิตผูกอาฆาตในพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ (ขุ.สุ. (ไทย)๒๕/๖๖๒/๖๕๕)

โกกาลิกะ, ภิกษุ : ภิกษุชื่อว่าโกกาลิกะ อธิบายว่า โกกาลิกภิกษุเป็นบุตรของโกกาลิกเศรษฐี ในเมืองโกกาลิกะแคว้นโกกาลิกะ ออกบวชแล้วอาศัยอยู่ในวิหารที่บิดาสร้างไว้ มีชื่อว่าจูฬโกกาลิกะ (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๐๙/๔๔๑, องฺ.เอกาทสก. (ไทย)๒๔/๘๙/๒๐๐)

โกกาสปราสาท : โกกาสปราสาทเป็นปราสาทของกษัตริย์พระนามว่าอุเทน อธิบายว่า กรุงเวภาระมีกษัตริย์พระนามว่าอุเทนเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุผัสสา เป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือโกกาสปราสาท อุปลปราสาทและโกกนุทปราสาท (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๔/๖๗๓)

โกกิลชาดก : ชาดกว่าด้วยลูกนกดุเหว่า อธิบายว่า ในโกกิลชาดก อำมาตย์แก้วผู้เป็นพระโพธิสัตว์ได้กราบทูลพระราชาว่า ผู้ใดพูดเมื่อยังไม่ถึงเวลา พูด พูดเกินเวลา ผู้นั้นจะถูกกำจัดนอนตายอยู่ เหมือนลูกนกดุเหว่า ฉันใด ธรรมดาศัสตราที่ลับจนคมดีแล้ว เหมือน

SAMPLE

ยาพิษที่มีพิษร้ายแรงจะให้ตกไป ในทันทีหามิไม่ เหมือนวาจาที่เป็นทุพภาษิต เพราะฉะนั้นบัณฑิตควรรักษา วาจาไว้ทั้งในเวลาที่ควรพูดและไม่ควรพูด ไม่ควรพูดให้เกินเวลาแม้ในบุคคลผู้เสมอกับตน ส่วนผู้ใดมีความคิดเป็นเบื้องหน้า มีปัญญาพิจารณา เห็นประจักษ์ พูดพอเหมาะกับกาลเวลา ผู้นั้นย่อมจับศัตรูทั้งหมดไว้ได้ดุจนกครุฑจับนาคได้ ฉันนั้น (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒๑/๑๘๑)

โกกิลากุมารี : โกกิลากุมารีเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าเอกราช ประทับอยู่ในกรุงบุปผวดี อธิบายว่า พระเจ้าเอกราชทรงปรารถนาดาวดึงส์สวรรค์ จึงถามขัณฑ-หาล ปุโรหิตผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพราหมณ์ ให้บอกทางสวรรค์ ขัณฑหาลปุโรหิตจึง กราบทูลพระเจ้าเอกราชว่า ผู้ที่จะไปสู่ดาวดึงส์สวรรค์ได้นั้น จะต้องให้ทานที่ ยิ่งกว่าทาน ต้องฆ่าบุคคลอันไม่พึงฆ่า โดยให้ทานด้วยการบูชายัญด้วยสัตว์และบุคคลอย่างละ ๔ คือ พระราช โอรส พระราชธิดา พระมเหสี ชาวนิคม โคอุสภราชและม้าอาชาไนย หากทำได้เช่นนี้พระองค์ก็จะไปสู่เทวโลกได้ด้วยพระสรีระกายนี้ พระเจ้าเอกราชผู้เบาปัญญา ฟังคำพราหมณ์แล้วหลงเชื่อ จึงรับสั่งให้ราชบุรุษไปจัดการนำคนและสัตว์เหล่านั้นมาบูชายัญ คือ พระราช โอรสประกอบด้วยจันทกุมาร สุริยกุมาร ภัททเสนกุมาร และรามโคตตกุมารพระราชธิดาประกอบด้วยอุปเสนากุมารี โกกิลากุมารี มุทิตากุมารี และนันทา กุมารี เป็นต้น (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๘๙/๓๓๖)

โกกุฏฐะ, ภิกษุ : ภิกษุชื่อว่าโกกุฏฐะ ผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์ อธิบายว่า โกกุฏฐะภิกษุเป็นพี่น้องกับเมฏฐะภิกษุ เกิดในตระกูลพราหมณ์ พูดจาอ่อนหวาน มีเสียงไพเราะ ภิกษุทั้ง ๒ รูปนี้ ทูลขอให้ยกพระพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต (วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑, (วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๙๓/๘๗)

โกง : ใช้อุบายหรือเล่ห์เหลี่ยมหลอกลวง, (กูฏ) เช่น โกงเงิน, ดังเช่นผู้พิพากษาโกงชาวบ้านอยู่ในกรุงราชคฤห์, แสดงอาการดื้อไม่ยอมทำตาม เช่น เด็กโกง ม้าโกง โคโกงดังเช่นโคนันทิวิศาลไม่ยอมลากเกวียนไป, ในทีฆนิกาย จูฬศีล กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอมและด้วยเครื่องตวงวัด,การโกง(นิกติ) จัดอยู่ในสิ่งที่เป็นกลิ่นชั่วร้ายที่พระสนังกุมารพรหมกล่าวไว้,สิ่งที่ทำให้เกิดการโกง เช่น ตาชั่ง, ของปลอม, เครื่องวัดตวง,ผลการโกงทำให้ได้รับกรรมชั่วเช่น ต้องกลืนกินเบ็ด ดังคำว่า สัตว์นรกเหล่านั้นมีกรรมหยาบช้า ทำบาปแล้ว จึงต้องกลืนกินเบ็ดนอน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๙/๒๓๒,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๓/๒๐๐, ที.สี.(ไทย)๙/๑๐/๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๔/๖๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๙๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๘/๕๒๔,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๑๔/๑๔๖, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๙๑/๒๕๘),ดูการโกง

SAMPLE

โกงด้วยตาชั่ง : ชั่งอ่อนไป,การตั้งเข็มกิโลไม่ตรง,การชั่งขาดน้ำหนักกว่าที่เป็นจริง,ตุลากูฏะ ในสังยุตตนิกาย ตุลากูฏสูตร กล่าวถึงสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอม และด้วยเครื่องตวงวัดมีจำนวนมากกว่า,ในอุปาลิสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง,ในเนมิราชชาดก กล่าวถึงผู้โกงด้วยตาชั่งเพราะความโลภในทรัพย์ ดังคำว่า สัตว์นรกบางพวกเคยเป็นมนุษย์ มีตำแหน่งหน้าที่ให้ลดราคาซื้อลงจากราคาขาย ทำการโกงด้วยตาชั่งโกง เพราะโลภในทรัพย์ ปกปิดการโกงไว้เหมือนคนเมื่อจะฆ่าปลาเอาเหยื่อปกปิดเบ็ดไว้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๔,๖๕๑, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๙๐/๒๕๘, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๙/๒๑๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ชื่อว่าการโกงตาชั่ง มี ๔ อย่าง คือ (๑) รูปกูฏะ การโกงด้วยรูป (๒)อังคกูฏะ การโกงด้วยอวัยวะ(๓) คหณกูฏะ การโกงด้วยการจับ(๔) ปฏิจฉันนกูฏะ การโกงด้วยกำบังไว้ อธิบายว่า ชื่อว่าการโกงด้วยรูป ได้แก่ ทำตาชั่ง ๒ คันให้มีรูปเท่ากัน เมื่อรับ รับด้วยตาชั่งคันใหญ่ เมื่อให้ ให้ด้วยตาชั่งคันเล็ก ชื่อว่าการโกงด้วยอวัยวะ ได้แก่เมื่อรับใช้มือกดคันชั่งข้างหลังไว้ เมื่อให้ใช้มือกดคันชั่งข้างหน้าไว้นั่นเอง ชื่อว่าการโกงด้วยการจับ ได้แก่เมื่อรับก็จับเชือกไว้ที่โคนตาชั่ง เมื่อให้ ก็จับเชือกไว้ที่ปลายตาชั่ง ชื่อว่าการโกงด้วยกำบังไว้ ได้แก่ทำตาชั่งให้เป็นโพรงแล้วใส่ผงเหล็กไว้ภายใน เมื่อรับก็เลื่อนผงเหล็กนั้นไปข้างปลายตาชั่ง เมื่อให้ ก็เลื่อนผงเหล็กไปข้างหัวตาชั่ง (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๙/๗๖)

โกเชาว์, ผ้า : ผ้าที่ทำด้วยขนแพะหรือขนแกะผืนใหญ่ มีขนยาวเกิน ๔ นิ้ว (วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๕๔/๑๖๙)อธิบายว่าพราหมณ์ชื่อเวลามะ เขาให้ทานเป็นมหาทานคือ ได้ให้ถาดทองคำเต็มด้วยรูปิยะ ๘๔,๐๐๐ ถาด ให้บัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ ที่ลาดด้วยผ้าโกเชาว์ ลาดด้วยเครื่องลาดทำด้วยขนแกะสีขาว ลาดด้วยเครื่องลาด ทำด้วยขนแกะลายดอกไม้ ลาดด้วยเครื่องลาดอย่างดีทำด้วยหนังชมด ข้างบนมีเพดาน มีหมอนสีแดงวางไว้ทั้ง ๒ ข้าง เป็นต้น (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๗/๑๙๙, องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๐/๔๗๑)

โกญจนปราสาท : ปราสาทของพระโพธิสัตว์ชื่อว่า โกญจนปราสาท อธิบายว่า ปราสาทของพระโพธิสัตว์มีอยู่ ๓ หลังคือ (๑) โกญจนปราสาท (๒) มยูรปราสาท (๓) ปิยเกตปราสาท ในปราสาท ๓ หลังนั้น พระโพธิสัตว์ได้พาปุณณกยักษ์ เข้าไปยังปราสาทซึ่งเป็นที่น่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง มีภักษาเพียงพอ มีข้าวน้ำมากมาย ในปราสาทนั้นมีนารีทั้งหลายประดับอย่างงดงาม ฟ้อนรำขับร้องเพลงอย่าง ไพเราะจับใจ (ขุ.ขา. (ไทย) ๒๘/๑๔๖๒/๔๑๒

SAMPLE

โกญจปราสาท :ปราสาทของเจ้าชายสิทธัตถะ อธิบายว่า เจ้าชายสิทธัตถะ มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ สุจันทปราสาท โกกนุทปราสาท และโกญจปราสาท ในกรุงกบิลพัสดุ์ (ขุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๔/๗๑๙)

โกฏฐิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาของพระมหาโกฏฐิกะ ที่พระสารีบุตรสนทนาธรรมกับพระมหาโกฏฐิกะณป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี อธิบายว่า พระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิกะ อยู่จำพรรษา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี วันหนึ่งพระมหาโกฏฐิกะออกจากที่หลีกเร้นแล้ว เข้าไปหาพระสารีบุตรได้สนทนา ธรรมและถามตอบปัญหาว่า ตาไม่เกี่ยวข้องกับรูป รูปไม่เกี่ยวข้องกับตา แต่เพราะอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้น ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น ตาและรูปนั้นจึง เกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น ฯลฯ ใจไม่เกี่ยวข้องกับธรรมารมณ์ ธรรมารมณ์ไม่เกี่ยวข้องกับใจ แต่เพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ทั้งสองนั้นฉันทราคะจึงเกิดขึ้นใจและธรรมารมณ์นั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น(สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๓๒/๒๒๔

โกฏฐิกอนิจจสูตร :พระสูตรว่าด้วยทรงแสดงความไม่เที่ยงแก่พระมหาโกฏฐิกะ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระมหาโกฏฐิกะว่า โกฏฐิกะ สิ่งใดไม่เที่ยง เธอพึงละฉันทะในสิ่งนั้น อะไรชื่อว่าไม่เที่ยงนั้นคือ จักขุไม่เที่ยง เธอพึงละฉันทะในจักขุนั้น ชิวหาไม่เที่ยง เธอพึงละฉันทะในชิวหานั้น มโนไม่เที่ยง เธอพึงละฉันทะในมโนนั้น (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๖๒/๑๙๗)

โกฏฐิกทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสดงความทุกข์แก่พระมหาโกฏฐิกะ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่พระมหาโกฏฐิกะ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระมหาโกฏฐิกะว่า โกฏฐิกะ สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอพึงละฉันทะในสิ่งนั้น อะไรชื่อว่าเป็นทุกข์นั้นคือ จักขุเป็นทุกข์ เธอพึงละฉันทะในจักขุนั้น ชิวหาเป็นทุกข์ เธอพึงละฉันทะในชิวหานั้น มโนเป็นทุกข์ เธอพึงละฉันทะในมโนนั้น (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๖๓/๑๙๘)

โกฏฐิกอนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยทรงแสดงอนัตตาแก่พระมหาโกฏฐิกะ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระมหาโกฏฐิกะว่า โกฏฐิกะ สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอพึงละฉันทะในสิ่งนั้นอะไรชื่อว่าเป็นอนัตตานั้นคือ จักขุเป็นอนัตตา เธอพึงละฉันทะในจักขุนั้น ชิวหาเป็นอนัตตา เธอพึงละฉันทะในชิวหานั้น มโนเป็นอนัตตา เธอพึงละฉันทะในมโนนั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๖๔/๑๙๙)

โกฏฐิกะ, พราหมณ์ : พระมหาโกฏฐิกเถระผู้เคยเป็นพราหมณ์ชื่อว่าโกฏฐิกะ อธิบายว่า พระมหาโกฏฐิกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่าในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป พระศาสดาพระนามว่าโคดม ทรงสมภพในราช สกุล โอกกากราช อุบัติขึ้นในโลก ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ชื่อว่าโกฏฐิกะ เป็นธรรมทายาท

SAMPLE

ได้ฟังพุทธพยากรณ์นั้นแล้ว เป็นผู้เบิกบาน บำรุงพระชินเจ้าจน ตลอดชีวิต ด้วยวิบากกรรมนั้น ข้าพเจ้าละกายมนุษย์แล้ว จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๓๕/๒๗๐)

โกฏฐิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระโกฏฐิตะ ที่พระสารีบุตรกับพระมหาโกฏฐิตะสนทนาธรรมกัน ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อธิบายว่า พระสารีบุตรได้กล่าวกับพระมหาโกฏฐิตะว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัดเวทนา ไม่รู้ชัด สัญญา ไม่รู้ชัดสังขาร ไม่รู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากวิญญาณตามความเป็นจริง นี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชา และด้วยเหตุเพียง เท่านี้บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชาพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับ รู้ชัดเวทนา รู้ชัดสัญญา รู้ชัดสังขาร รู้ชัดคุณโทษ และเครื่องสลัด ออกจากวิญญาณตามความเป็นจริงนี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา (สำ.ข. (ไทย)๑๗/๑๓๓/๒๒๗)

โกฏฐิตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยพระโกฏฐิตะ (สูตรที่ ๒) เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงพาราณสี พระสารีบุตรสนทนาธรรมกับพระโกฏฐิกะ อธิบายว่า พระสารีบุตรได้กล่าวกับพระมหาโกฏฐิตะว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับไม่รู้ชัดเวทนา ไม่รู้ชัดสัญญา ไม่รู้ชัดสังขาร ไม่รู้ชัดความเกิด ความดับคุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากวิญญาณ ตามความเป็นจริงนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชาและด้วยเหตุเพียงเท่านี้บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับ รู้ชัดเวทนา รู้ชัดสัญญา รู้ ชัดสังขารรู้ชัดความเกิด ความดับคุณโทษและเครื่องสลัดออกจากวิญญาณตามความเป็นจริง นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชาและด้วยเหตุ เพียงเท่านี้บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา (สำ.ข. (ไทย)๑๗/๑๓๔/๒๒๘)

โกฏฐิตสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยพระโกฏฐิตะ (สูตรที่ ๓) เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงพาราณสี พระสารีบุตรสนทนาธรรมกับพระโกฏฐิกะ อธิบาย ว่า พระสารีบุตรได้กล่าวกับพระมหาโกฏฐิตะว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัดรูป ไม่รู้ชัดเวทนา ไม่รู้ชัดสัญญา ไม่รู้ชัดสังขาร ไม่รู้ชัดวิญญาณ นี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชา และด้วยเหตุ เพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชาพระอริยสาวกในพระ ธรรมวินัยนี้ผู้ได้สดับ ย่อมรู้ชัดรูป รู้ชัดเวทนา รู้ชัดสัญญา รู้ชัดสังขาร รู้ชัดวิญญาณ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิชชา และด้วยเหตุ เพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชชา (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๓๕/๒๒๙)

โกฏฐิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมหาโกฏฐิตะที่พระสารีบุตรสนทนาธรรมกับพระมหาโกฏฐิตะ อธิบายว่า พระมหาโกฏฐิตะเข้าไปหาพระสารีบุตรได้สนทนาปราศรัยและถามตอบปัญหากับพระพระสารีบุตร ว่า บุคคลอยู่ประพฤติพรมหจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อ

SAMPLE

รู้สิ่งที่ยังไม่รู้ เพื่อเห็นสิ่งที่ยังไม่เห็นเพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุเพื่อทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้ง เพื่อตรัสรู้ สิ่งที่ยังไม่ตรัสรู้ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิทา บุคคลอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ในพระผู้มีพระภาค เพื่อรู้สิ่งที่ยังไม่รู้ เพื่อเห็นสิ่งที่ยังไม่เห็น เพื่อบรรลุสิ่งที่ยังไม่บรรลุเพื่อทำให้แจ้งสิ่งที่ยังไม่ทำให้แจ้ง เพื่อตรัสรู้สิ่งที่ยังไม่ตรัสรู้นี้ (อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๓/๔๕๙)

โกฏฐิตะ,พระ : พระมหาโกฏฐิตะเป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่งเกิดในตระกูลพราหมณ์ในเมืองสาวัตถี อธิบายว่าบิดาพระมหาโกฏฐิตะเป็นมหาพราหมณ์ชื่ออัสสลายนะมารดาชื่อจันทวดี ท่านเรียนจบไตรเพท ได้ฟังเทศนาของพระศาสดามีความเลื่อมใสบวชแล้วเจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหัต ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางเป็นผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา๔ (สำ.นิ. (ไทย)๑๖/๖๗/๑๓๔)

โกฏสิมพลิชาดก : ชาดกว่าด้วยเทวดาผู้สถิตอยู่ที่ต้นงิ้วใหญ่อธิบายว่าพระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นรุกขเทวดาที่โกฏสิมพลีภายหลังพญาครุฑ เฉี่ยวเอานาคราชยาวพันวามาไว้ที่ต้นโกฏสิมพลีซึ่งรองรับได้อย่างไม่สะทกสะท้านแต่เมื่อโกฏสิมพลีรองรับนางนกน้อยแล้วรุกขเทวดา สะดุ้งกลัวจนตัวสั่น โดยคิดว่านกตัวเมียตัวนี้จักถ่ายอุจจาระรดลำต้นไม้ ต่อนั้นไปพุ่มไทรหรือพุ่มไม้ป่าก็จะขึ้นท่วมทับถมต้นไม้ทั้งสิ้น เหตุนี้รุกขเทวดาจึงสะทกสะท้านเมื่อเห็นภัยในอนาคต ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒๑/๒๗๗)

โกฏสิมพลี, ต้นไม้ : ต้นงิ้วป่า อธิบายว่า ต้นไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งของพวกครุฑ ต้นโกฏสิมพลี (ไม้งิ้วป่า) ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าต้นไม้เหล่านั้น ฉันใดโพธิปักขิยธรรม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ฉันนั้น (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๕๔๐/๓๕๐)

โกฏิคาม : หมู่บ้านชื่อว่าโกฏิคาม อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่หมู่บ้านโกฏิคาม ได้รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายในหมู่บ้านโกฏิคามว่า ภิกษุทั้งหลาย เราและพวกเธอเร่ร่อนไปตลอดเวลานานถึงเพียงนี้ เพราะ เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามเป็นจริง เราและพวกเธอจึงต้องท่องเที่ยวไปในชาตินั้นๆ ตลอดเวลานาน แต่เพราะได้เห็นอริยสัจ ๔ เราและพวกเธอจึงถอนตัณหาที่จะนำไปเกิดได้ ตัดรากแห่ง ทุกข์ได้เด็ดขาด บัดนี้จึงไม่มีการเกิดอีกต่อไป (วิ.ม. (ไทย)๕/๒๘๗/๑๐๓)

โกฏิคามสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านโกฏิคาม(สูตรที่๑)ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่หมู่บ้านโกฏิคามทรงแสดงธรรมกับภิกษุทั้งหลาย อธิบายว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่หมู่บ้านโกฏิคาม ได้แสดงธรรมเทศนากับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริง เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปในชาตินั้นๆ ตลอดกาลยาวนาน อริยสัจ ๔ ประการนี้ เราและเธอทั้งหลายเห็นแล้ว

SAMPLE

ภวเนตติเราถอนได้แล้ว รากเหง้าแห่งทุกข์เราตัดขาดแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑/๖๐๕)

โกฏิคามสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านโกฏิคาม(สูตรที่๒)ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่หมู่บ้านโกฏิคามทรงแสดงธรรมกับภิกษุทั้งหลาย อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่หมู่บ้านโกฏิคาม ได้แสดงธรรมเทศนากับภิกษุทั้งหลายว่า ชนเหล่าใดไม่รู้ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ธรรมชาติเป็นที่ดับทุกข์ลงได้สิ้นเชิงและไม่รู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ชนเหล่านั้นเป็นผู้เสื่อมจากเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ เป็นผู้ไม่ควรที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เป็นผู้เข้าถึงชาติและชรา ส่วนชนเหล่าใดรู้ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ธรรมชาติเป็นที่ดับทุกข์ลงได้สิ้นเชิงและรู้จักทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ชนเหล่านั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติเป็นผู้ควรที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ไม่เป็นผู้เข้าถึงชาติ และชรา (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๒/๖๐๖)

โกฏุมพริยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโกฏุมพริยเถระ อธิบายว่า พระโกฏุมพริยเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาค ผู้รุ่งเรืองดังดอกกรรณิการ์ มีพระคุณหาประมาณมิได้ดุจทะเล แผ่กว้างดังแผ่นดิน ประทับนั่งอยู่ในระหว่างภูเขา อันหมู่เทวดาบูชาแล้ว ข้าพเจ้ามีจิตร่าเริง เบิกบาน จึงเข้าเฝ้าพระองค์ บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๒๐ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งมีพระนามว่ามหาเนละ มีเดชมาก มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒/๓๔๙)

โกฐขาว : ชื่อเครื่องยาสมุนไพรจำพวกหนึ่ง ได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช อธิบายว่า ใน เวสสันดรชาดกมหาวนวัณณนาว่า ณ ที่ใกล้สระโบกขรณีนั้น ...มีชะเอมต้น ชะเอมเครือ กำยาน พิมเสน สามสิบ กฤษณา เถากระไดลิงเป็นจำนานมาก บัวบก โกฐขาว ขมิ้น แก้วหอม หรดาล กำคูณ สมอพิเภก ไคร้เครือ การะบูร และกลิ้งคุก (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๐๖๐/๕๐๔)

โกฐเขมา : ชื่อเรียกเหง้าและรากแห้งของไม้ล้มลุกหลายชนิดในสกุล Atractylodes อธิบายว่า เหง้าแห้งค่อนข้างกลมหรือยาว หรือรูปทรงกระบอก ผิวเป็นปุ่มปม ขรุขระ สีน้ำตาลอมเทา เมื่อฝานหัวออกใหม่ๆจะมีสีขาวมอที่ด้านใน ผิวสีเหลือง เนื้อในมีแต้มสีแสดของชันน้ำมันอยู่ประปรายทั่วไป มีกลิ่นหอมเฉพาะ รสหวานอมขม เล็กน้อย และเผ็ดร้อน เป็นยาบำรุงธาตุ ขับลม ใช้แก้โรคเข้าข้อ เป็นยาเจริญอาหาร ยาขับ

SAMPLE

ปัสสาวะ แก้โรคในปากในคอเป็นแผลเน่าเปื่อย แก้จุกแน่น แก้หอบหืด ระงับอาการหอบ แก้หวัดคัดจมูก แก้ไข้ แก้ท้องเสีย โกศเขมาและโกศสอผลิ ดอกบานสะพรั่ง (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๘/๒๐๔๓/๕๐๒)

โกฐสอ : ชื่อเรียกรากแห้งของไม้ล้มลุกหลายชนิดในสกุล Angelica อธิบายว่า ในเวสสันดรชาดกกล่าวไว้ว่า ริมรอบขอบสระโบกขรณีมีต้นไม้ขึ้นมากมายเช่น พุดขาว กฤษณา โกฐเขมา โกฐสอ ผลิดอกบานสะพรั่ง โกฐสอเป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี มีกลิ่นหอมแรงเฉพาะ มีรสหอมมัน แก้ไข้ แก้หืด แก้ไอ ทำให้หัวใจชุ่มชื่น(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/ ๒๐๔๓/๕๐๒)

โกฐสะค้าน : ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่งในสกุล Piper ใช้ทำยา อธิบายว่า ในบริเวณอาศรมของพระเวสสันดรนั้น มีหมู่ไม้ต่างๆ พันธุ์ คือ ไม้มูกมัน โกฐสะค้าน แคฝอย ไม้บุนนาค บุนนาคเขา และไม้ซึก มีดอกบานสะพรั่งสีต่าง ๆ กัน เหมือนหมู่ดาวเรืองรองอยู่บนนภากาศ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๙๙๐/๔๙๔)

โกณฑธานเถรวัตถุ : ว่าด้วยเรื่องพระโกณฑธานเถระ อธิบายว่า พระศาสดาได้ตรัสคาถาแก่พระโกณฑธานเถระว่า เธออย่าได้กล่าวคำหยาบต่อใครๆ คนที่ถูกเธอว่ากล่าวจะกล่าวโต้ตอบเธอ เพราะว่าถ้อยคำที่โต้เถียงกันก่อให้เกิดทุกข์ และการทำร้ายโต้ตอบกันจะมาถึงเธอ ถ้าเธอทำตนให้นิ่งเงียบได้เหมือนกังสดาลที่ตัดขอบปากออกแล้ว เธอจะบรรลุนิพพานได้ การโต้เถียงกันก็จะไม่มีแก่เธอ(ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๓/๗๓)

โกณฑัญญพุทธวงศ์ : พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ ในพุทธวงศ์ อธิบายว่าพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโกณฑัญญะ เป็นนายกของโลก ทรงพระเดชไม่มีที่สุด มีพระยศ นับมิได้ ประมาณไม่ได้ ยากที่จะรู้ พระองค์มีขันติเปรียบด้วยถนน มีศีลเปรียบด้วยสาคร มีสมาธิเปรียบด้วยเขาสุเมรุ มีญาณเปรียบด้วยอากาศ ทรงประกาศอินทรีย์ พละ โพชฌงค์ มรรคและอริยสัจในกาลทุกเมื่อ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ ในพุทธวงศ์ ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระทีปังกรพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๑ ในพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/ ๑/๕๙๖)

โกณฑัญญสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอัญญาโกณฑัญญะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณพระเวฬุวันเขตกรุงราชคฤห์ได้ตรัสกับพระวังคีสะที่กล่าวชมเชยพระอัญญาโกณฑัญญะ อธิบายว่าเป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาค เจ้าได้ตรัสกับพระวังคีสะที่กล่าวชมเชยพระอัญญาโกณฑัญญะด้วยคาถาทั้งหลายว่าท่าน เป็นผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าได้มีความบากบั่นอย่างแรงกล้าได้วิเวกซึ่งเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขเป็นประจำเป็นผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่ ได้บรรลุสิ่งที่พระสาวก ผู้ทำตามคำสอนของพระศาสดาจะพึงบรรลุได้ทุกรูป ท่าน

SAMPLE

มีอานุภาพมาก ได้บรรลุวิชชา ๓ ฉลาดในเจโตปริยญาณ เป็นพุทธทายาท (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๗/๓๑๗)

โกณฑัญญะ : โกณฑัญญพราหมณ์ผู้ทำนายพุทธลักษณะของพระพุทธเจ้า อธิบายว่า พราหมณ์ชื่อว่าโกณฑัญญะ เป็นผู้หนุ่มกว่าพราหมณ์ทั้งหมด ตรวจดูลักษณะสมบัติอันประเสริฐของพระโพธิสัตว์แล้ว ชูขึ้นนิ้วเดียว พยากรณ์โดยสถานเดียวเท่านั้นว่า พระกุมารนี้ไม่มีเหตุที่จะดำรงอยู่ท่ามกลางเรือนพระกุมารนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้า มีกิเลสดุจหลังคาอันเปิดแล้วโดยส่วนเดียว โกณฑัญญมาณพนี้ ได้กระทำบุญญาธิการไว้ เป็นสัตว์ผู้จะเกิดในภพสุดท้าย มีปัญญาเหนือคนทั้ง ๗นอกนี้ ได้เห็นคติเดียวเท่านั้น กล่าวคือ พระโพธิสัตว์ผู้ประกอบด้วย ลักษณะเหล่านี้ จะเป็นพระพุทธเจ้าโดยแน่นอน เพราะเหตุนั้น จึงชูขึ้นนิ้วเดียวแล้วพยากรณ์อย่างนั้น (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖/๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖/๑๐)

โกณฑัญญะ, ตระกูล :ตระกูลของพระอัญญาโกณฑัญญะ อธิบายว่า พระอัญญาโกณฑัญญะ ซึ่งถือได้ว่าท่านเป็นพระสงฆ์รูปแรกในพระพุทธศาสนา เกิดในตระกูลพราหมณ์ชื่อ โทณวัตถุ บริเวณใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ เดิมมีชื่อว่า “โกณฑัญญะ” จบการศึกษาไตรเพทชั้นสูงและวิชาการทำนายลักษณะอย่างเชี่ยวชาญ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/ ๒๗๓/๙๘)

โกณฑัญญะ, พระ, ภิกษุ : พระโกณฑัญญะเป็น ๑ ในบรรดาภิกษุ ๕ รูปที่เป็นพระปัญจวัคคีย์ อธิบายว่าพระโกณฑัญญะ เป็นพระภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้า เป็นหนึ่งในปัญจวัคคีย์ และพระอสีติมหาสาวกผู้เป็นเอตทัคคะในด้านรัตตัญญู คือเป็นผู้รู้ธรรมก่อนใคร ในพระพุทธศาสนาและได้บวชก่อนผู้อื่น ท่าน เมื่อได้ดวงตาเห็นธรรมแล้ว จึงได้ชื่อว่าอัญญาโกณฑัญญะ (วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๔, (วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗/๒๕)

โกณฑัญญะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าโกณฑัญญะ อธิบายว่า ข้าพเจ้าได้พบกับพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ มีใจร่าเริง เบิกบาน ได้ถวายภิกษาเป็นครั้งแรก แก่พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้เป็นครั้งแรก พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระทรงพยากรณ์แก่ข้าพเจ้าว่า จักครองเทวสมบัติประมาณ ๓๐,๐๐๐ กัป ครั้นจุติจากเทวโลกแล้วจักเกิดเป็นมนุษย์ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ครองราชย์ในโลกมนุษย์ ๑,๐๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้าย ในปีที่ ๗ แห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าสมณโคดม ที่ทรงประกาศสัจจะ ข้าพเจ้าเป็นภิกษุนามว่าโกณฑัญญะ และได้บรรลุมรรคผลเป็นองค์แรก (ขุ. อป. (ไทย) ๓๒/๕๙๖/๙๑)

โกณฑัญญะ, พระพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าพระนามว่า โกณฑัญญะ อธิบายว่า พระโกณฑัญญะพุทธเจ้าประสูติเป็นโกณฑัญญะราชกุมาร ในราชวงศ์กษัตริย์แห่งรัมมวดีนคร พระราชบิดาทรงพระนามว่าพระเจ้าสุนันทะ และพระราชมารดาทรงพระนามว่าพระนาง

SAMPLE

สุชาดา โกณฑัญญะราชกุมารทรงเกษมสำราญอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ในปราสาท ๓ หลัง ชื่อ รุจิปราสาท สุรุจิปราสาท และสุภะปราสาท ทรงมีพระมเหสีพระนามว่า รุจิเทวี และทรงมีสนมนารีแวดล้อม ๓๐๐,๐๐๐ นาง วันหนึ่ง โกณฑัญญะราชกุมารทรงทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสี่ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช พระองค์จึงมีพระทัยน้อมไปทางบรรพชา เมื่อพระนางรุจิเทวีประสูติพระโอรส พระนามว่า วิชิตเสนะกุมาร จึงได้เสด็จออกบรรพชาด้วยราชรถเทียมม้า มีผู้ออกบรรพชาตามจำนวน ๑๐ โกฏิ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๕/๕๙๙)

โกณฑัญญะ, ฤาษี : ฤาษีนามว่าโกณฑัญญะ อธิบายว่า พระผู้พระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรนั้นแล้ว ฤาษีปัญจวัคคีย์เหล่านั้น พร้อมด้วยหมู่พรหมและเทวดาประมาณ ๑๘ โกฏิ ได้บรรลุธรรมในการประชุมครั้งแรก สมัยต่อมา ฤาษีปัญจวัคคีย์ทั้งหมด คือโกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะมหานามะและอัสสชิ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒/๕๕๔)

โกทุมพร,แคว้น : แคว้นที่ผลิตผ้าขนสัตว์เนื้อละเอียดอ่อนนุ่มชื่อว่าโกทุมพร อธิบายว่า พระเวสสันดร พระนางมัทรี และบุตรธิดาทั้งสองคือ กัณหาและชาลีจะใช้ผ้าจากแคว้นกาสี แคว้นโขมะ และแคว้นโกทุมพร ในการนุ่งห่ม (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๖๒/๔๖๓, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๕๑/๔๗๕)

โกทุมพรพัสตร์ :ผ้าขนสัตว์จากเมืองโกทุมพรรัฐ อธิบายว่า พระนางผุสดีสัสสุเทวีทรงจัดพระภูษาอย่างดี ๔ ตระกูลคือ พระภูษากัปปาสิกพัสตร์(ผ้าด้ายจากเมืองกาศิก) โกไสยพัสตร์(ผ้าด้ายแกมไหมจากเมืองโกไสยราษฎร์) โขมพัสตร์(ผ้าใยไม้จากเมืองโขมราษฎร์) และโกทุมพรพัสตร์(ผ้าขนสัตว์จากเมืองโกทุมพรรัฐ) ส่งไปประทานแก่พระนางมัทรีราชสุณิสา (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๔๑๓/๕๕๖)

โกธครุสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มักโกรธและผู้ไม่มักโกรธ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย อธิบายว่า ในโกธครุสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการคือ ๑) เป็นผู้มักโกรธ ไม่เคารพสัทธรรม ๒) เป็นผู้มักลบหลู่ ไม่เคารพสัทธรรม ๓) เป็นผู้เห็นแก่ลาภ ไม่เคารพสัทธรรม ๔) เป็นผู้เห็นแก่ สักการะ ไม่เคารพสัทธรรมย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ประการ คือ ๑) เป็นผู้เคารพสัทธรรม ไม่มักโกรธ ๒) เป็นผู้เคารพสัทธรรม ไม่มักลบหลู่ ๓) เป็นผู้เคารพสัทธรรม ไม่ เห็นแก่ลาภ ๔) เป็นผู้เคารพสัทธรรมไม่เห็นแก่สักการะย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๘๔/๑๒๘)

โกธครุสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มักโกรธ (สูตรที่ ๑) ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย อธิบายว่า ในปฐมโกธครุสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคล

SAMPLE

๔ จำพวกมีปรากฏอยู่ในโลกคือ ๑.บุคคลผู้มักโกรธ ไม่เคารพสัทธรรม ๒.บุคคลผู้มักลบหลู่ ไม่เคารพสัทธรรม ๓.บุคคลผู้เห็นแก่ลาภ ไม่เคารพสัทธรรม๔.บุคคลผู้เห็นแก่สักการะ ไม่เคารพสัทธรรม ภิกษุผู้มักโกรธ มักลบหลู่ เห็นแก่ลาภและเห็นแก่สักการะย่อมไม่งอกงามในธรรม บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ ๑. บุคคลผู้เคารพสัทธรรม ไม่มักโกรธ ๒.บุคคลผู้เคารพสัทธรรม ไม่มัก ลบหลู่ ๓. บุคคลผู้เคารพสัทธรรม ไม่เห็นแก่ลาภ ๔.บุคคลผู้เคารพสัทธรรม ไม่เห็นแก่สักการะ ภิกษุผู้เคารพสัทธรรมทั้งในอดีตและปัจจุบัน ย่อมงอกงามในธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว(องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๔๓/๗๑)

โกธครุสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่า ด้วยบุคคลผู้มักโกรธ (สูตรที่ ๒) ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย อธิบายว่า ในทุติยโกธครุสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสัทธรรม ๔ ประการคือ ๑.ความเป็นผู้มักโกรธ ไม่เคารพสัทธรรม๒.ความเป็นผู้มักลบหลู่ ไม่เคารพสัทธรรม ๓.ความเป็นผู้เห็นแก่ลาภ ไม่เคารพสัทธรรม ๔.ความเป็นผู้เห็นแก่สักการะ ไม่เคารพสัทธรรม สัทธรรม ๔ ประการคือ ๑.ความเป็นผู้เคารพสัทธรรม ไม่เป็นผู้มักโกรธ ๒.ความเป็นผู้เคารพสัทธรรม ไม่เป็นผู้มักลบหลู่ ๓.ความเป็นผู้เคารพสัทธรรม ไม่เป็นผู้เห็นแก่ลาภ ๔.ความเป็นผู้เคารพสัทธรรม ไม่เป็นผู้เห็นแก่สักการ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๔๔/๗๒)

โกธนสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มักโกรธ ที่พระพุทธเจ้าทรงสนทนาธรรมกับพระอนุรุทธะ อธิบายว่า ในโกธนสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอนุรุทธะว่า มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑.ไม่มีศรัทธา ๒.ไม่มีหิริ (ความละอายบาป) ๓.ไม่มีโอตตัปปะ (ความกลัวบาป) ๔.มักโกรธ ๕.มีปัญญาทราม หลังจากตายแล้วจะไปเกิดใน อบาย ทุคติ วินิบาต นรก (สำ.ส. (ไทย) ๑๘/๒๘๔/๓๑๕, องฺ.สตฺตก. (ไทย)๒๓/๖๔/๑๒๕)

โกธปริญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้โกธะ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย อธิบายว่า ในโกธปริญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ไม่รู้ซึ้งถึงโกธะ ยังกำหนดรู้โกธะไม่ได้ ยังไม่คลายความพอใจในโกธะนั้น ยังละโกธะไม่ได้ ยัง ไม่อาจสิ้นทุกข์ได้ ส่วนผู้รู้ซึ้งถึงโกธะ กำหนดรู้โกธะได้ คลายความพอใจในโกธะนั้นได้ ละโกธะได้แล้ว จึงสิ้นทุกข์ได้ (ขุ.อิติ. (ไทย)๒๕/๑๒/๓๕๖)

โกธสูตร : พระสูตรว่าด้วยความโกรธ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย อธิบายว่า ในโกธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าโกธะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้โกรธไปสู่ทุคติผู้มีปัญญาเห็น แจ้ง ย่อมละโกธะนั้นได้เพราะรู้โดยชอบ ครั้นละได้แล้วจึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีกไม่ว่าในกาลไหน ๆ (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๔/๓๔๘)

SAMPLE

โกธะ : ความโกรธ ความคิดเดือดดาลแห่งจิต อาการเร่าร้อนในดวงใจ ต้องเดือด พลุ่งพล่าน วุ่นวาย อธิบายว่า ความโกรธเป็นเพียงความเคืองหรือขุ่นเคืองเท่านั้น ความโกรธเกิดจากความคิดปรุงแต่ง เป็นการคิดปรุงแต่งที่ไม่รุนแรงเท่าที่ก่อให้เกิดโทสะ ความรู้สึกที่เกิดจากความคิดปรุงแต่งนั้นจึงเบากว่า เป็นเพียงความโกรธ ไม่ถึงเป็นโทสะที่เป็นความร้ายกาจ ขณะใดไม่มีความคิดปรุงแต่งยั่วยุตนเองให้โกรธ ขณะนั้นความโกรธจักไม่เกิด ความโกรธจึงเปรียบดังควันหมอกที่จางกว่าโทสะ ปิดบังความประภัสสรแห่งจิตไม่มืดมิดเท่าโทสะ(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘)

โกนผม : การทำให้ผมไม่มี, การทำให้มีศีรษะโล้น, การใช้มีดขูดผมที่ศีรษะ,หมายถึงการขูดผมด้วยคมมีด,ใช้แก่บรรพชิต เรียกว่าปลงผม เช่นในมหาวิภังค์ กล่าวถึงยสกุลบุตรโกนผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว, ในอาปัตติภยสูตร กล่าวถึงนักโทษถูกเชือกเหนียวมัดเอาแขนไพล่หลังอย่างแน่นหนาแล้วโกนผมนำตระเวนไปตามถนนและตรอกพร้อมกับแกว่งบัณเฑาะว์เสียงดังน่ากลัว,ในหัตถิสารีปุตตสูตร กล่าวถึง จิตตหัตถิสารีบุตรโกนผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๐/๓๗, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๘๓/๖๑,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๑-๑๙๒/๖๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๕๐/๑๙๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๔/๓๖๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๐/๕๕๙)

โกนหนวด : การขูดหนวดด้วยคมมีด, การทำให้หน้าเกลี้ยง, เป็นกิริยาอย่างหนึ่งของการบวช ดังที่โสณโกฬิวิสะเศรษฐีบุตรบรรพชา มีความคิดว่า เราควรจะปลงผม โกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต,ในอิติวุตตกะ เทวสัททสูตร กล่าวถึงโอกาสที่อริยสาวกปลงผม โกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เทวดาย่อมเปล่งเสียงออกไป,ในปฐมกุณฑลีวิมาน กล่าวถึงพระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรตนหนึ่งว่า ท่านประดับตกแต่งร่างกาย ทัดทรงดอกไม้ ทรงพัสตราภรณ์สวยงาม ใส่ต่างหูงาม ตัดผมโกนหนวดเรียบร้อย,ในจัมเปยยชาดก กล่าวถึงโกนหนวดว่าเป็นกิริยาของการแต่งตัว ดังคำที่อาฬารดาบสถามพญานาคสังขปาละว่า ท่านมีนัยน์ตาแดง มีรัศมีรุ่งเรือง ประดับตบแต่งร่างกาย ตัดผมและโกนหนวดเรียบร้อย,ในภูริทัตตชาดก กล่าวถึงคนที่เข้าไปบูชาไฟ ต้องโกนหนวด ดังคำว่า พวกพราหมณ์พาคนเข้าไปโรงบูชาไฟแล้วต่างก็ยื่นหน้าพูดนำไปด้วยการพรรณนาอย่างวิจิตรต่าง ๆ ให้เขาโกนผม โกนหนวด และตัดเล็บ ยังทรัพย์ของเขาให้สิ้นไปด้วยเวทมนต์ทั้งหลาย (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๓/๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๕/๓๔๗, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๒/๔๔๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๙๔/๑๓๖,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๗๖/๕๑๘,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๘๔/๖๒๕,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๔๖/๒๓๙)

SAMPLE

โกนาคมนะ,ชื่อพระพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ อธิบายว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะเพราะเป็นที่มาแห่งอาภรณ์ทองเป็นต้นอุบัติขึ้นในโลกทอง เครื่องประดับมีทองเป็นต้นตกลงมา ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้นทรงพระนามว่าโกนาคมนะโดยนัยแห่งนิรุกติศาสตร์เพราะอาเทศ ก เป็น โก, อาเทศ น เป็น ณา ลบ ก ตัวหนึ่ง จึงชื่อว่าโกนาคมนะเมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก (ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๕๒๐/๖๔๐)

โกนาคมนพุทธวงศ์ : พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒๓ในพุทธวงศ์ อธิบายว่า พุทธวงศ์ หมายถึงสายของพระพุทธเจ้า การสืบสายพุทธวงศ์ไม่ได้มาจากการสืบสายโลหิตหรือการชิงอำนาจปราบดาภิเษกอย่างการสืบราชสมบัติแต่มาจากสั่งสมบำเพ็ญบารมีและรับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในอดีต(ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑/๗๐๖)

โกนาคมนสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระประวัติพระโกนาคมนพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ ในภัททกัปนี้ อธิบายว่า พระสูตรว่าด้วยพระประวัติพระโกนาคมนพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๓ ในพุทธวงศ์และเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ ในภัททกัปนี้ (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๘/๑๔)

โกนาคมนะ : พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ อธิบายว่า พระศาสดาพระนามว่า โกนาคมนะ เพราะเป็นที่มาแห่งอาภรณ์ทองเป็นต้น อุบัติขึ้นในโลก ทองเครื่องประดับมีทองเป็นต้นตกลงมา ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้นทรงพระนามว่า โกนาคมนะ โดยนัยแห่งนิรุกติศาสตร์ เพราะอาเทศ ก เป็น โก, อาเทศ น เป็น ณา ลบ ก ตัวหนึ่ง จึงชื่อว่าโกนาคมนะ (ที.สี. (ไทย)๑๐/๔/๓)

โกนาคมนะ, พระพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ อธิบายว่า พระโกนาคมนพุทธเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๓ ในพุทธวงศ์ และเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ ในภัททกัปนี้ พระพุทธองค์มีพระนามเช่นนี้เนื่องจากขณะที่พระองค์ประสูติฝนทองได้ตกลงมาทั่วทั้งชมพูทวีป พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดภิยโยสราชกุมารและอุดรราชกุมาร พร้อมด้วยบริวาร มีพระชนมายุ 30,000 พรรษาจึงเสด็จปรินิพพาน (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑/๗๐๖)

โกมารพรหมจรรย์ : พรหมจรรย์ที่ประพฤติสืบต่อมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก อธิบายว่า พราหมณ์ผู้เสมอด้วยเทวดาเป็นผู้มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ ดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้เพราะอ้างถึงชาติตระกูล เขาประพฤติโกมารพรหมจรรย์ เรียนมนตร์อยู่ตลอด ๔๘ ปี แสวงหาทรัพย์สำหรับ

SAMPLE

บูชาอาจารย์เพื่ออาจารย์โดยชอบธรรมเท่านั้นไม่แสวงหาโดยไม่ชอบธรรม (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๙)

โกมาริยบุตร, อาจารย์ : ชื่อดาบสคนหนึ่ง (ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๔๖/๑๕๓) อธิบายสรุปได้ว่า สมัยที่พระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี เขาเกิดในตระกูลพราหมณ์ในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง มารดาบิดาตั้งชื่อว่าโกมาริยบุตร ต่อมาออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์ ภายหลังลงมายังถิ่นมนุษย์ พบลิงตัวหนึ่งเล่นคะนอง จึงดีดนิ้วมือแล้วให้โอวาทแก่ลิงนั้นว่า ธรรมดาผู้อยู่ในสำนักของบรรพชิตผู้มีการศึกษา ควรถึงพร้อมด้วยอาจารมารยาท สำรวมระวังกายและวาจา ประกอบขวนขวายในฌาน จำเดิมแต่นั้นลิงตัวนั้นได้เป็นสัตว์มีศีลถึงพร้อมด้วยอาจารมารยาททำแม้จากที่นั้นไปอยู่ในที่อื่น(ขุ.ชา.ติก.อ.(บาลี) ๔/๑๔๕/-๑๔๗/๑๙๑/๑๙๓)

โกมาริยปุตตชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องลิงสอนดาบส (ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๔๕/๑๕๓) อธิบายสรุปได้ว่า ดาบสทั้งหลายชอบเล่นคึกคะนองหลังจากกลับจากไปอยู่ในถิ่นมนุษย์ในฤดูฝนแล้วกลับมายังอาศรมของตนเห็นลิงที่ตนเคยเลี้ยงไว้และเคยเล่นคึกคะนองมาด้วยกันแต่กลับทำทีนั่งเข้าฌาน มีกิริยาสงบไม่เล่นเหมือนแต่ก่อนได้ฟังลิงกล่าวว่า เพราะได้รับคำสอนจากโกมาริยบุตรดาบส บัดนี้ ข้าพเจ้าจึงไม่เหมือนก่อนพยายามที่จะบำเพ็ญฌานอยู่ พวกดาบสจึงพากันติเตียนลิงที่ทำเป็นนั่งเข้าฌานว่าไม่สามารถบำเพ็ญเพียรให้ฌานเกิดได้เหมือนคนปลูกพืชลงบนแผ่นหิน แม้ฝนตกเป็นประจำก็ไม่สามารถให้งอกขึ้นได้ (ขุ.ชา.ติก.อ.(บาลี) ๔/๑๔๕/-๑๔๗/๑๙๑/๑๙๓)

โกมุท : ชื่อดอกบัว (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๓๐/๓๖๑) บัว,บัวขาว, บัวสาย (พจนานุกรมราชบัณฑิต) ดอกบัว หมายถึงดอกบัวที่ยินดีบนแผ่นดิน (อภิธานวรรณนา ข้อ ๔๗๖) อธิบายสรุปได้ว่า ดอกบัวนี้จะบานช่วงเดือน ๑๑ ของทุกปี ดังคำว่า วันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถของเดือนที่ ๔ ซึ่งเป็นเดือนที่มีดอกโกมุทบานสะพรั่ง(วิ.ม.(ไทย)๔/๒๐๘/๓๒๘) หรือดังคำว่า ในคืนวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถของเดือนที่ ๔ ซึ่งเป็นเดือนที่มีดอกโกมุทบานสะพรั่ง (ที.สี.(ไทย) ๙๑๑๕๐/๔๘); ชื่อหนึ่งในบรรดาบัว คือ อุบล ปทุม โกมุท บุณฑริก ซึ่งผลิดอกได้ทุกฤดูกาล (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๓/๑๘๙); เลขนับจำนวนสูง เท่ากับ ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ กำลัง ๑๕ หรือ ๑ มี ๐ ตามหลัง ๑๐๕ ตัว (พจนานุกรมราชบัณฑิต) กุมุทะ ก็เรียก

โกมุท, ดอก : ชื่อดอกบัว (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๓๐/๓๖๑,๑๐/๔๓๐/๓๖๒) บัวขาวเรียกว่าดอกโกมุท หมายถึงบัวที่แบ่งบานบนพื้นดิน(อภิธานวรรณนา ข้อ ๖๘๘),บัวในโคลนตม ; กุมุทะ ก็เรียก

SAMPLE

โกรธ : ขุ่นเคืองใจอย่างแรง, ไม่พอใจอย่างรุนแรง,โกธะ เช่นในมหานิทเทส และวิภังค์อธิบายถึงโกรธไว้ว่าหมายถึงใจปองร้าย มุ่งร้าย ขัดเคือง ขุ่นเคือง เคือง เคืองมาก เคือง ตลอด ชัง ชิงชัง เกลียดชัง ใจพยาบาท ใจแค้นเคือง ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิด ประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความโกรธ ความแค้น ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต, ในสังยุตตนิกาย ติสสสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระติสสะผู้ถูกภิกษุทั้งหลายกล่าวเสียดสีว่า เธอจะโกรธทำไม อย่าโกรธเลย ติสสะ ความไม่โกรธ เป็นธรรมประเสริฐสำหรับเธอ,ในเลขสูตร กล่าวถึงบางคนในโลกนี้โกรธเป็นประจำ และความโกรธนั้นของเขาก็หมักหมมอยู่นานรอยขีดบนแผ่นหิน ไม่ลบเลือนเร็วเพราะลมหรือน้ำ,ในอาสีวิสสูตร บางคนในโลกนี้โกรธอยู่บ่อยๆ แต่ความโกรธของเขานั้นไม่คงอยู่นาน,ในรชนียสูตร กล่าวถึงบุคคลโกรธในสิ่งที่เป็นเหตุให้โกรธ ย่อมไม่เป็นที่รักของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย,ในวิมานวัตถุ กล่าวถึงมารดาถนอมบุตรถึงแม้จะโกรธก็ไม่กล่าวคำหยาบคาย,ในอวาริยชาดก ฤๅษีกล่าวสอนพระราชาว่า พระราชาผู้ไม่ทรงพิโรธตอบผู้ที่โกรธ ย่อมเป็นที่บูชาของชาวแว่นแคว้น,ในสุมังคลชาดก พระราชาตรัสแก่อำมาตย์ว่า เราเป็นพระราชาผู้เป็นใหญ่กว่าชายและหญิงถึงแม้เราจะโกรธก็จะหักห้ามความโกรธได้,ในมหานิทเทสอธิบายว่า คนโกรธไม่รู้จักผล คนโกรธไม่รู้จักเหตุ ความโกรธครอบงำนรชนเมื่อใดความมืดบอดย่อมมีเมื่อนั้น,โกรธ เกิดขึ้นเพราะเหตุ ๑๐ อย่าง เช่นเพราะสำคัญว่า ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙/๔๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๓/๓๓๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๓/๓๘๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๐/๑๖๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๑/๑๔๙,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๗/๑๗,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๘/๒๒,ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑/๒๒๗,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๕/๒๒๘,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๒/๒๙๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๒๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๐)

โกรธเคือง : ไม่พอใจ, ไม่พอใจและเริ่มรู้สึกโกรธ,แค้นเคือง, ขุ่นเคืองใจ, ในพรหมชาลสูตร กล่าวถึงวิธีปฏิบัติเมื่อมีคนติเตียนหรือยกย่องพระรัตนตรัย พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าพวกเธอโกรธเคืองหรือไม่พอใจพวกเขา พวกเธอก็จะประสบอันตรายเพราะความโกรธเคืองนั้นได้,ในอัมพัฏฐสูตร กล่าวว่า ทันทีที่ถูกพระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นคนไม่ได้รับการอบรมอัมพัฏฐมาณพก็โกรธเคืองไม่พอใจ,ในมหานิทเทส อธิบายว่า คำว่า โกรธเคือง หมายถึงแค้นเคือง ขุ่นเคือง ทำความโกรธเคือง ความขัดเคือง และความไม่พอใจให้ปรากฏ เพราะคำนินทา,ในจริยาปิฎก กล่าวถึง

SAMPLE

พระเวสสันดรพระราชทานช้าง ชาวกรุงสีพีจึงพากันโกรธเคือง (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๒๙/๗๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๕/๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๔/๙๑, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๑/๒๐๐,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๘๘/๗๓๙)

โกรธตอบ : ขุ่นเคืองใจอย่างแรงต่อผู้ด่า, ไม่พอใจอย่างรุนแรงต่อผู้อื่น ในมหานิทเทส อธิบายหมายถึงกล่าววาจาหยาบ การใช้ถ้อยคำหยาบ ถ้อยคำกระด้าง เช่นในทุติยสังคามสูตร กล่าวถึงผู้ด่าย่อมได้รับการด่าตอบ และผู้โกรธย่อมได้รับการโกรธตอบ,ในอักโกสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงผู้ด่าตอบต่อบุคคลผู้ด่าอยู่ โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธอยู่ ดังคำว่า ผู้ใดโกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ผู้นั้นย่อมเลวกว่าผู้โกรธเพราะการโกรธตอบนั้น,ในสุภาสิตชยสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้ไม่โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก,ในอักโกสสูตร ท้าวสักกะตรัสแก่เหล่าเทวดาว่า ท่านทั้งหลายอย่าได้โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ,ในปฐมขมสูตร เปมสูตร กล่าวถึงบุคคลหรือภิกษุบางคนด่าโต้ตอบคนที่ด่า โกรธตอบคนที่โกรธ เถียงโต้ตอบคนที่เถียง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๖/๑๔๙, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๖-๒๖๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๐/๓๖๖, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๗๑/๓๙๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๔/๒๓๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๐/๓๑๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๔๒/๔๑๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๖/๖๐๓)

โกรธไม่พอใจ : ไม่ชอบใจ แค้นใจ เจ็บใจ ดังคำอธิบายในสิกขาบทวิภังค์ว่า คำว่า โกรธไม่พอใจ คือ ไม่ชอบใจ แค้นใจ เจ็บใจ,ในจูฬวรรค กล่าวถึงพวกภิกษุฉัพพัคคีย์จึงโกรธไม่พอใจ ฉุดลากภิกษุทั้งหลายออกจากวิหารของสงฆ์,ในปริวาร กล่าวถึงภิกษุณีจัณฑกาลีโกรธไม่พอใจกล่าวอย่างนี้ว่า ดิฉันขอบอกคืนพระพุทธ บอกคืนพระธรรม บอกคืนพระสงฆ์ บอกคืนสิกขา,เป็นลักษณะของจิตที่แข็งกระด้าง เพราะถูกโทสะกระทบ,ในสุภสูตร กล่าวถึงพราหมณ์ผู้ไม่ได้(อาหารในการบูชายัญ) ย่อมโกรธไม่พอใจ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๒๖/๓๐๔,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๑๑/๕๔,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๑๗/๖๐,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๖/๑๓๔,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๔๘/๓๒๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๙/๓๐๘, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๙/๕๙๒)

อรรถกถาเถรคาถาอธิบายว่า โกรธไม่พอใจ เช่นโกรธไม่พอใจในเพื่อนพรหมจรรย์ จัดเป็นข้อ ๑ ในตะปูตรึงใจมี ๕ อย่าง (ขุ.เถร.อ.(บาลี)๒/๖๘๐/๒๘๔)

โกรักขัตติยะ, นักบวชเปลือย : ชื่อนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗/๗,๙/๙) อธิบายสรุปได้ว่า เขา อยู่ ณ นิคมของชาวถูลูชื่ออุตตรกา ในชุมชนชาวถูล มีประพฤติอย่างสุนัข คลานไปด้วยข้อศอกและเข่ากินอาหารที่กองบนพื้นดินด้วยปาก ตายด้วยโรคอลสกะ แล้วไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกา ซึ่งต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท และคนจักนำศพนั้นไปทิ้งที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ

SAMPLE

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า อสูรชื่อกาลกัญชิกา หมายถึงอสูรที่มีตัวสูง ๓ คาวุต มีเนื้อและโลหิตน้อย มีตาติดบนศีรษะคล้ายตาปู มีปากเท่ารูเข็มบนศีรษะ ก้มตัวลงกินอาหารด้วยปากเล็ก ๆ นั้น (ที.ปา.อ.(บาลี)๓/๗/๕) คำว่า โรคอลสกะ หมายถึงโรคที่เกิดจากอาหารไม่ย่อย ได้แก่ท้องอืด ท้องเฟ้อ (ที.ปา.ฏีกา(บาลี) ๓/๗/๕) นักบวชผู้นี้ได้รับการพยากรณ์จากพุทธองค์ ผลการพยากรณ์ได้เป็นจริงอย่างนั้น ซึ่งพระสุนัตตะลิจฉวีบุตรกล่าวถึงผลการพยากรณ์ที่เป็นอิทธิปาฏิหาริย์ ๕ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เป็นจริงทุกอย่าง คือ นักบวชเปลือยโกรักขัตติยะ (๑) ตายในวันที่ ๗ ก็เป็นจริง (๒) ตายด้วยโรคอลสกะ ก็เป็นจริง (๓) ไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกาก็เป็นจริง (๔) ถูกเขานำไปทิ้งที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะก็เป็นจริง (๕) หลังจากที่ตนเกิดเป็นอสูรแล้วได้พูดกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ก็เป็นจริง (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๑๐/๗)

โกรัณฑปุปผิยเถราปทาน[๑]: ประวัติในอดีตชาติของพระโกรัณฑปุปผิยเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๕/๓๗๕) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายดอกหงอนไก่บูชารอยพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.อ.(บาลี) เล่ม ๒)

โกรัณฑปุปผิยเถราปทาน[๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระโกรัณฑปุปผิยเถระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๘/๔๑) อธิบายสรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายดอกหงอนไก่บูชารอยพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.อ.(บาลี) เล่ม ๒/-/๒๒๗) ; ประวัติในอดีตชาติของพระโกรัณฑปุปผิยเถระ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕/๑๖๘) อธิบายสรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ใช้ดอกหงอนไก่บูชารอยพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.อ.(บาลี) เล่ม ๒/-/๒๕๗)

โกลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโกลทายกเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘/๗๖) อธิบายสรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายผลพุทราแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ

โกลังโกลโสดาบัน : โสดาบันผู้ไปจากตระกูลสู่ตระกูล (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๔/๓๐๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๘/๓๑๕,๒๐/๘๙/๓๑๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๓/๑๔๑,๒๔/๖๔/๑๔๒,ขุ.ป.(ไทย)

SAMPLE

๓๑/๑๕๑/๒๓๐) อธิบายสรุปได้ว่า คนผู้ถึงกระแสเกิดในตระกูลสูงอีก ๒-๓ ครั้ง หรือเกิดในสุคติภพอีก ๒-๓ ครั้งก็จักบรรลุอรหัตตผล หมายถึงพระโสดาบันผู้เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็เกิดได้ ๒ หรือ ๓ ภพ และถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็ไม่เกิดในตระกูลต่ำ คือเกิดในตระกูลที่มีโภคสมบัติมากเท่านั้น (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๔๙๔/๓๑๓) (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๓๑/๑๒๒-๓, อภิ.ปญจ.อ.(บาลี) ๓๑/๕) (อภิ.ปุ. ๓๖/๓๑/๑๒๒-๓, อภิ.ป.ญ.จ.อ.(บาลี) ๓๑/๕)

โกลังโกละ : ผู้ไปจากตระกูลสู่ตระกูล (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๔/๑๖๐, ๓๗/๓๙๓/๔๑๑,๓๗/๖๔๖/๗๐๒) หมายถึง โสดาบันท่องเที่ยวอยู่ ๒ หรือ ๓ ตระกูล ย่อมทำที่สุดทุกข์ได้ นี้ชื่อโกลังโกละ (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๑/๙/๑๖๓)อธิบายว่า บุคคลบางคนเพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า เขาท่องเที่ยวไป ๒ หรือ ๓ ตระกูลแล้วจึงจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๓๒/๑๔๕) หมายถึงพระโสดาบัน ซึ่งจะต้องไปเกิดอีก ๒–๓ ภพ แล้วจึงบรรลุพระอรหัต ในที่นี้หมายถึงผู้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เขาจึงเป็นโกลังโกละท่องเที่ยวไปสู่ตระกูล ๒ หรือ ๓ ตระกูลก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ผู้เป็นโกลังโกละจัดเป็นบุคคลจำพวกที่ ๘ ผู้เป็นสอุปาทิเสส เมื่อตายไปก็พ้นจากนรก พ้นจากอบาย ทุคติและวินิบาต ; บุคคลที่ ๒ ในพระโสดาบัน ๓ จำพวก คือ (๑) เอกพีชี (๒) โกลังโกละ (๓) สัตตักขัตตุปรมะ

โกลาหล : ความแตกตื่น,เสียงกึกก้องเอิกเกริก,เหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดความแตกตื่น,เสียงกึกก้อง ,วุ่นวาย ขุ.ชา. ทสก.๒๗/๙๖/๓๘๙); โกลาหล มี ๕ อย่าง อันได้แก่ (๑) กัปปโกลาหล ความแตกตื่นเรื่องกัป (๒) จักกวัตติโกลาหล ความแตกตื่นเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ (๓) พุทธโกลาหล ความแตกตื่นเรื่องพระพุทธเจ้า (๔) มงคลโกลาหล ความแตกตื่นเรื่องมงคล (๕) โมเนยยโกลาหล ความแตกตื่นเรื่องข้อปฏิบัติเกี่ยวกับโมเนยยะ (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๑/-/๑๐๔-๑๐๕) ในที่นี้มุ่งหมายถึงความวุ่นวายในการอยู่รวมกันเกินกว่า ๓ คน หรือมากกว่านั้น เป็นความโกลาหล จึงเป็นเหมือนการชุมนุมของคนจำนวนมาก มีเสียงอึกทึกครึกโครม (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/-/๕๕๓)

โกลิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระโกลิตะ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓๕/๓๒๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ทรงแสดงธรรมแก่พระมหาโมคคัลลานะ (โกลิตะ)ว่า ดุษณีภาพอันประเสริฐ ได้แก่การเป็นอยู่ด้วยทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจาก

SAMPLE

สมาธิอยู่ แล้วทรงแนะนำให้ท่านไม่ประมาทในดุษณีภาพอันประเสริฐนี้ (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๒๓๕/๒๕๗)

โกลิตะ, พระ,เถระ : ชื่อเดิมของพระมหาโมคคัลลานะ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓๕/๓๒๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๔๐/๘๒, ขุ.พุทฺธ.๓๓/๑๑/๖๗๒) เรียกตามชื่อหมู่บ้านที่เกิด(โกลิตคาม) เพราะเป็นนบุตรของตระกูลหัวหน้าในหมู่บ้านนั้น สมัยเมื่อท่านไปบวชเป็นปริพาชกในสำนักของสญชัย ก็ยังใช้ชื่อว่าโกลิตะ ต่อมาภายหลังคือเมื่อบวชในพระพุทธศาสนา จึงเรียกกันว่าโมคคัลลานะ หรือพระมหาโมคคัลลานะ

โกลิตะ, โมคคัลลานปริพาชก : ชื่อเดิมของพระมหาโมคัลลลานเถระ (วิ.ม.(ไทย)๔/๖๒/๗๗) พระโมคคัลลานะเมื่อครั้งเข้าไปบวชเป็นปริพาชกในสำนักของสญชัยมีชื่อเรียกว่าโกลิตปริพาชก วันหนึ่ง หลังที่สารีบุตรปริพาชก ฟังธรรมจากพระอัสสชิแล้ว ก็ได้บรรลุธรรม ต่อมาก็ได้เดินทางมาหาโมคคัลลานปริพาชกแล้วแสดงธรรมที่ได้ฟังมาให้โมคคัลลานะปริพาชกฟัง โมคคัลลานะปริพาชก พอเมื่อได้ฟังว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้นและความดับแห่งธรรมเหล่านั้นพระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้ก็ได้บรรลุธรรมเป็นโสดาบันหลังจากนั้น ทั้งสารีบุตรและโมคคัลลานะได้พาปริพาชก ๒๕๐คนนั้น มุ่งหน้าไปทางพระเวฬุวันเพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้า (วิ.ม.(ไทย)๔/๖๒/๗๔/๗๖)

โกลิตะ,พราหมณ์ :ชื่อเดิมของพระมหาโมคคัลลานะ ผู้เกิดเป็นบุตรพราหมณ์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๘๗/๖๐) ชื่อเรียกพระโมคคัลลานะ ดังคำว่า สหายทั้ง๒ คนนั้นคือโกลิตะและอุปติสสะกำลังมา นั่นจักเป็นคู่สาวกชั้นยอดเป็นคู่ที่เจริญของเรา (วิ.ม.(ไทย)๔/๖๒/๗๗) หรือดังที่พระอุบาลีเถระกล่าวว่า พระเถระผู้ฉลาดในจุติและปฏิสนธิ ถึงความสำเร็จแห่งฤทธิ์มีนามว่าโกลิตะ (โมคคัลลานะ) เป็นปุโรหิตของพระองค์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๔๐/๘๒)

โกลิยวงศ์ : ชื่อวงศ์กษัตริย์ข้างฝ่ายพระพุทธมารดาที่ครองกรุงเทวทหะ (วิ.เถร.๒๖/๕๒๙/๔๓๒); พระนางสิริมหามายาผู้เป็นพุทธมารดา และพระนางพิมพาผู้เป็นชายาของเจ้าชายสิทธัตถะเป็นเจ้าหญิงฝ่ายโกลิยวงศ์ อรรถกถากล่าวถึงโลกิยวงศ์สรุปได้ว่า พระเชฏฐภคินีของพระกุมารที่สร้างเมืองกบิลพัสดุ์ เป็นโรคเรื้อน พระราชกุมารทรงดำริว่าพระโรคนี้ติดต่อแก่ผู้ที่นั่งที่ยืนและบริโภคร่วมกับพระเชษฐภคินีนี้ จึงทูลเชิญพระนางให้เสด็จขึ้นบนรถ ทำเป็นดุจจะไปชมสวน แล้วเสด็จเข้าป่ารับสั่งให้ขุดบ่อลึก ทำเป็นเรือนให้อยู่ใต้พื้นดิน วางพระนางลงในบ่อ พร้อมด้วยของควรเคี้ยวและควรบริโภค ปิดข้างบนเกลี่ยฝุ่นแล้วเสด็จไป สมัยนั้น พระราชาพระนามว่ารามะ เป็นโรคเรื้อนถูกพวกสนมและพวกฟ้อนรำพากันรังเกียจ ทรงสลดพระทัย มอบราชสมบัติให้

พระโอรสองค์ใหญ่เสด็จเข้าป่า เสวยรากไม้และผลไม้ในป่านั้นไม่ช้าก็หายพระโรคมีพระฉวีดุจทองคำเสด็จไปตามที่ต่างๆทอดพระเนตรเห็นต้นไม้มีโพรง ทำความสะอาด ๑๖ ศอก ภายในโพรงไม้กระทำประตูหน้าต่าง พาดบันไดอยู่ในโพรงก่อไฟแล้วบรรทม สดับเสียงร้องครวญ เสียงคำราม กำหนดว่า ที่ตรงโน้นสีหะแผดเสียง ตรงโน้นเสือคำราม สว่างจึงเสด็จไป ปิ้งเนื้อเสวย วันหนึ่ง ตอนใกล้รุ่ง ประทับนั่งตามไฟ เสือโคร่งได้กลิ่นพระราชธิดา จึงตะกายที่พื้น ทำให้เป็นช่องบนพื้นกระดาน พระนางทรงเห็นเสือทรงตกพระทัยกลัวร้องกรี๊ด พระราชาทรงสดับเสียง แล้วจึงเสด็จไป แต่เช้าตรู่ ตรัสถามว่าใครอยู่ที่นั้น ก็ได้ความว่าเขานางกษัตริย์ และเป็นโรคเรื้อน แล้วตรัสบอกพระชาติของพระองค์ เราเป็นโรคเรื้อน เราสามารถเยียวยาให้หาได้ จึงทอดบันไดอุ้มพระนางขึ้นมา ทรงนำไปยังที่ประทับ พระราชทานยาที่พระองค์เสวยเอง ไม่ช้าก็ทำให้พระนางหายจากพระโรคพระราชาทรงอยู่ร่วมกับพระนาง พระนางก็ทรงครรภ์ ประสูติพระโอรส ๒ องค์ ประสูติพระโอรสครั้งละสององค์ ๑๖ ครั้ง รวม ๓๒ องค์ พระบิดาได้ให้พระโอรสได้ศึกษาศิลปะทุกแขนง ต่อมาได้สนทนากับพรานป่า ซึ่งเคยเป็นข้าราชบริพารของพระองค์ และพรานป่านำขาวไปกราบทูลให้พระราชาในรามนครทราบ พระราช โอรสทรงดำริว่า จะต้องนำพระบิดากลับมา จึงเสด็จไป ณ ที่นั้น ทูลวิงวอน พระราชาก็ทรงปฏิเสธ พ่อ ที่นี่ก็เป็นสุขดีแล้ว พระราชบุตรทรงดำริว่า บัดนี้พระบิดาไม่ทรงปรารถนาจะเสด็จไป จึงให้สร้างพระนคร เพื่อพระบิดา แล้วทรงถอนต้นกระเบาออกสร้างเรือนแล้วสร้างพระนคร ทรงตั้งชื่อเป็น ๒ อย่าง คือ ๑. โกลนคร เพราะถอนต้นกระเบาออกแล้วจึงสร้าง ๒.พยัคฆปถะ เพราะเป็นทางเสือผ่าน พอเสร็จแล้วเสด็จกลับ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/-/๗๓-๗๖)

โกลิยะ, แคว้น : ดินแดนของกษัตริย์โกลิยวงศ์ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๘/๗๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๕/๑๗๔),แคว้น ๑ ในชมพูทวีปครั้งพุทธกาล มีนครหลวงชื่อเทวทหะและ รามคาม บัดนี้อยู่ในเขตประเทศเนปาล

โกลิยะ, พระโอรส : พระกุมารของกษัตริย์ผู้อยู่บริเวณดินแดนต้นโกละมีนามว่าโกลิยะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๕/๑๗๒) อธิบายสรุปได้ว่ากุมารที่ประสูติจากพระราชธิดาที่เป็นพระเชฏฐาญญาของพระเจ้าโอกกากราชที่ไปสร้างเมืองใหม่อันเป็นที่อยู่ของกบิลดาบสต่อมาพระเชฏฐาญญาถูกพยาธิรุ่มเร้าเกิดเป็นโรคผิวหนัง เพื่อปกปิดมิให้ตระกูลเสื่อมเสีย เหล่ากษัตริย์ผู้เป็นน้องจึงนำพระเชฏฐาให้ไปอยู่ที่ต้นโกละ(ต้นกระเบา) และต่อมาพระเชษฐาญญาได้รักษาผิวหนังจนหายและได้พบรักกับกษัตริย์อีกเมืองหนึ่งที่เป็นโรคผิวหนังเหมือนกัน แล้วสมสู่อยู่ด้วยกัน ทำให้วงศ์ของพระเจ้า

SAMPLE

โอกกากราชกลายเป็น ๒ ในครั้งนั้น โอรสของกษัตริย์ที่อยู่บริเวณดินแดนต้นโกละมีนามว่าโกลิยะ โดยพระชาติ เสวยราชสมบัติสืบต่อมา (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๗๘/๗๕)

โกลิยะ,ราชา : เจ้าโกลิยะ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๒๐๐) ในที่นี้หมายถึงพระราชบุตรที่เป็นสามีของพระนางสุปปวาสา โกลิยธิดา ทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีพระครรภ์หลงอยู่ถึง ๗ วัน พระนางได้รับทุกขเวทนากล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน แต่ทรงอดกลั้นไว้ด้วยความตรึก ๓ ประการ ราชบุตรองค์นี้ได้ทำหน้าที่ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประทับอยู่ ณ ป่ากุณฑิฏฐานวัน ใกล้หมู่บ้านกุณฑิยาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางสุปปวาสา โกลิยธิดา ขอถวายอภิวาทพระยุคลบาทพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า พร้อมกับทูลถามถึงสุขภาพความมีโรคาพาธน้อย กระปรี้ประเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ อนึ่ง พระนางยังรับสั่งอย่างนี้ว่า พระนางสุปปวาสา โกลิยธิดาทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีพระครรภ์หลงอยู่ถึง ๗ วัน พระนางได้รับทุกขเวทนากล้าแข็งเจ็บปวด เผ็ดร้อน แต่ทรงอดกลั้นไว้ได้ด้วยความตรึก ๓ คือ (๑) พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ทรงแสดงธรรมเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ (๒) พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ (๓) พระนิพพานซึ่งไม่มีทุกข์เห็นปานนี้ เป็นสุขดีอย่างแท้จริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ขอพระนางสุปปวาสา โกลิยธิดา จงมีสุข อย่ามีโรคเลย ขอจงประสูติโอรสผู้ไม่มีโรคด้วยเถิด ด้วยพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคนั่นแล พระนางสุปปวาสา โกลิยธิดาก็ทรงพระเกษมสำราญหายจากพระโรค ประสูติพระโอรสผู้ไม่มีโรค หลังจากนั้นได้ถวายทานแด่พระพุทธเจ้าพร้อมพระภิกษุสงฆ์เป็นเวลา ๗ วัน ในคัมภีร์อปทานกล่าวว่า พระราชบุตรนี้หมายถึงเจ้ามหาลิลิจฉวี ขัตติยตระกูล ผู้เป็นพระชนกของพระสิวลีเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘๑/๓๐๐)

โกลิยะ,กรุง : เมืองที่อยู่ในดินแดนของกษัตริย์โกลิยวงศ์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๔/๒๙๕,๓๓/๘๑/๓๐๐) ; แคว้น ๑ ในชมพูทวีปครั้งพุทธกาล มีนครหลวงชื่อเทวทหะ และรามคาม บัดนี้อยู่ในเขตประเทศเนปาล อธิบายสรุปได้ว่า ที่ชื่อว่าโกลิยะ เพราะสร้างเมืองอยู่บริเวณใต้ต้นกระเบา (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๓๑/๒๘๗,สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๓๗/๖๖); กรุงโกลิยะนี้เป็นเมือง ๑ ในบรรดา ๘ เมืองที่ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗)

โกศล, แคว้น : ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๔/๒๔๖); โกศลเป็นแคว้นใหญ่มีอำนาจมากในสมัยพุทธกาล กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมีพระนามว่าพระเจ้าปเสนทิโกศล มีนครหลวงชื่อ สาวัตถี บัดนี้เรียก Sahet-Mahet (ล่าสุดรื้นฟื้นชื่อในภาษา สันสกฤตขึ้นมาใช้ว่า **śrā**vasti คือ ศราวัสตี) (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๑/

SAMPLE

๙๖,วิ.ภิกฺขุนี ๓/๘๖๔/๑๗๓,วิ.ม.(ไทย)๔/๑๒๑/๑๘๘, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๓/๒๖, วิ.จู.(ไทย)๗/๒๘๔/๗๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๔/๘๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๓/๒๐๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๙/๔๗๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๒/๙๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๓๔/๔๙๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๖/๑๑๗, สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๑/๔๑๒,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๐/๒๑๔, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๘/๔๔๑,องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๘๖/๔๑๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๗/๑๔๕,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๒/๒๓๘,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๑๐/๕๗๓)

โกศล,ชาว,ชนบท : ชนบทที่อยู่ในเขตดินแดนแคว้นโกศล; ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป อธิบายสรุปได้ว่า โกศลเป็นแคว้นใหญ่มีอำนาจมากในสมัยพุทธกาล กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมีพระนามว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล มีนครหลวงชื่อ สาวัตถี (๙/๒๕๔/๘๗,๑๐/๔๐๖/๓๔๑,๒๔/๘๙/๒๐๓,๒๔/๒๙/๖๘) ในอรรถกถา แห่งอัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงโกศลชนบทว่า คำว่า โกศลชนบทคือ ชนบทอันเป็นนิวาสสถานของพระราชกุมารชาวชนบททั้งหลายผู้มีนามว่าโกศล ก็พระโบราณาจารย์ท่านกล่าวไว้ว่า ในกาลก่อนพระราชาทรงสดับว่า พระราชกุมารนามว่า มหาปนาทะ ผู้ได้ดูการละเล่นมีละครต่าง ๆเป็นต้น ก็ไม่ทำอาการแม้สักว่ายิ้มแย้มเลย จึงได้ทรงมีรับสั่งว่า ผู้ใดทำให้บุตรของเราหัวเราะได้ เราจะประดับประดาเขาผู้นั้นด้วยเครื่องอลังการทั้งปวงตั้งแต่นั้นมาเมื่อเหล่ามหาชนต่างทอดทิ้งแม้คันไถมาร่วมประชุมกัน พวกมนุษย์ทั้งหลายถึงจะแสดงการละเล่นต่าง ๆ กันสิ้นเวลานานกว่า ๗ ปี ก็มิสามารถจะให้พระราชกุมารนั้นทรงพระสรวลได้ ทีนั้นท้าวสักกเทวราช จึงทรงส่งพวกละครมาแสดงบ้าง พระองค์ทรงแสดงละครอันเป็นทิพย์ จึงทรงทำให้พระราชกุมารทรงพระสรวลได้ ต่อมาพวกมนุษย์เหล่านั้นต่างก็แยกย้ายกันกลับ บ่ายหน้าไปยังบ้านที่อาศัยของตน ๆ พวกเขาเจอมิตรและสหายเป็นต้นสวนทางมา เมื่อจะทำปฏิสันถาร (ทักทายปราศรัย) กัน ต่างก็พูดกัน ว่า กิญฺจิ โภ กุสลํ (ท่าน ผู้เจริญ มีอะไรดีบ้างไหม) เพราะฉะนั้น เขตแคว้นนั้นท่านจึงเรียกชื่อว่า โกศล เพราะยึดเอาคำว่า กุสลํ นั้น (ที.สี.๑/๒๕๔/๒๑๕)

โกศล,พระราชา,ข้อธรรม : พระเจ้าปเสนทิโกศลที่ชุบเลี้ยงกุมารกัสสปะ ทรงครองกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๗๒/๒๖๑) ; พระเจ้าโกศลพระนามว่าทัพพเสนที่มาชิงราชสมบัติของพระเจ้าเอกราช (ขุ.จริยา ๓๓/๑๑๖/๗๗๓) ; โกศล แปลว่า ความฉลาด มี ๓ ข้อ อันได้แก่ (๑) อายโกศล(ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ) (๒) อปายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม) (๓) อุปายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย) (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๕๓/๔๘๕)

SAMPLE

โกศลวิหาริเถรคาถา : คาถาของพระโกสัลลวิหารีเถระ,คาถาของพระเถระผู้อยู่ในแคว้นโกศล (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๙/๓๒๔) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านพระโกสัลลวิหารีเถระกล่าวว่า เราบวชด้วยศรัทธา เราสร้างกุฏีอยู่ในป่า เราจึงอยู่อย่างคนไม่ประมาท มีความเพียรเป็นนิตย์ และมีสติสัมปชัญญะ (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/-/๒๐๘-๒๐๙)

โกสลรัญโญปราชยวัตถุ : เรื่องความพ่ายแพ้ของพระเจ้าโกศล (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๑/๙๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้พ่ายแพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ ผู้ละทั้งสองสิ่งนั้นได้ ย่อมมีใจสงบนอนเป็นสุข อรรถกถากล่าวว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลและพระเจ้าอชาตศัตรูรบกันผลัดกันชนะและแพ้ ๓ ครั้ง (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๒๐๑/๑๙๖-๑๙๗)

โกสลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าปเสนทิโกศล (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๙/๘๑) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน กรุงสาวัตถี ทรงแสดงธรรมแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล ผู้ทรงเกิดทุกข์โทมนัสเพราะทราบข่าวการสวรรคตของพระนางมัลลิกาเทวีว่า ฐานะที่สมณะ พราหมณ์ เทวดาพรหมหรือใคร ๆ ในโลกนี้ไม่พึงได้ ๕ ประการ มีว่า ขอสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่ ขอสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บไข้ ขอสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา อย่าตาย ขอสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้นไป และขอสิ่งที่มีความฉิบหายไปเป็นธรรมดา อย่าฉิบหายไป

โกสลสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าปเสนทิโกศล(สูตรที่๑) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความเป็นเลิศในด้านต่างๆ ๑๐ เพื่อทรงชี้ให้เห็นว่าอะไรเป็นความเลิศอย่างแท้จริง เนื่องจากทรงปรารภพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เป็นเลิศในทางความเป็นใหญ่ในแผ่นดินเป็นอันดับแรก จึงเรียกสูตรนี้ว่า โกสลสูตรความเป็นใหญ่ในด้านต่างๆ ๑๐ ประการ คือ๑. ความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ๒. ความเป็นใหญ่ในโลกธาตุ ๓.ความเป็นใหญ่ในพรหมโลกชั้นอาภัสสรพรหม ๔.สมาบัติที่อาศัยกสิณ ๑๐๕. อภิภายตนะ ๘ ๖. สุขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา๗. อากิญจัญญายตนสัญญา๘.วาทะ(ลัทธิ)ที่ถือว่าอัตภาพในปัจจุบันสืบต่อมาจากอัตภาพในอดีต ๙.ปรมัตถวิสุทธิ(ความบริสุทธิ์ขั้นสูงสุด) คือ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน๑๐. อนุปาทาปรินิพพาน(ความดับโดยไม่มีปัจจัยเหลือ) พระพุทธองค์ตรัสว่า ความเป็นเลิศตั้งแต่ลำดับที่ ๑-๙ยังไม่ถือว่าเป็นเลิศอย่างแท้จริง เพราะยังมีการแปรผัน แต่ความเป็นเลิศอย่างแท้จริง คือ อนุปาทาปรินิพพาน ซึ่งเป็นเลิศกว่าปรมทิฏฐธัมมนิพพาน(นิพพานในปัจจุบันชั้นยอด) ที่สมณพราหมณ์บางพวกบัญญัติว่าเป็นบรมธรรมของสัตว์ (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๙/๖๘)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า อภิภายตนะ หมายถึงเหตุครอบงำ เหตุที่มีอิทธิพลได้แก่ญาณหรือฌานที่เป็นเหตุครอบงำนิวรณ์๕และอารมณ์ทั้งหลาย คำนี้มาจาก อภิภู +

SAMPLE

อายตนะ ที่ชื่อว่า อภิภู เพราะครอบงำอารมณ์ และชื่อว่าอายตนะ เพราะเป็นที่เกิดความสุขอันวิเศษแก่พระโยคีทั้งหลาย เพราะเป็นมนายตนะและธัมมายตนะ (องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๓/๖๕/๒๗๐, องฺ.อฏฺฐก.ฏีกา ๓/๖๑-๖๕/๓๐๒, ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๗๓/๑๖๔)

โกสลสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าปเสนทิโกศล (สูตรที่ ๒) (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๐/๗๖) อธิบายสรุปได้ว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงประกาศกตัญญูกตเวทิตาธรรมของพระองค์ต่อพระผู้มีพระภาคด้วยการแสดงความนอบน้อมอย่างยิ่ง เพราะทรงเห็นคุณธรรม ๑๐ในพระผู้มีพระภาคกล่าวคือพระผู้มีพระภาค(๑)ทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากทรงให้คนหมู่มาก ดำรงอยู่ในอริยญายธรรม (๒) ทรงเป็นผู้มีศีล มีศีลอันเป็นกุศล (๓) ทรงถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ทรงอยู่อาศัยเสนาสนะอันสงัด (๔)ทรงสันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร (๕) ทรงเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่การต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก (๖) ทรงเป็นผู้ได้กถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่ง เป็นสัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต คือ ๑) อัปปิจฉกถา ๒) สันตุฏฐิกถา ๓) ปวิเวกกถา๔)อสังสัคคกถา๕) วิริยารัมภกถา ๖) สีลกถา๗) สมาธิกถา๘) ปัญญากถา๙) วิมุตติกถา๑๐)วิมุตติญาณทัสสนกถาตามความปรารถนาได้โดยไม่ยากได้โดยไม่ลำบาก (๗)ทรงเป็นผู้ได้ฌาน๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา (๘) ทรงมีปุพเพนิวาสานุสสติญาณคือระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ(๙)ทรงมีจุตูปปาตญาณ (๑๐) ทรงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ แล้วทูลลาเสด็จลุกขึ้นจากพระราชอาสน์ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคทรงทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับไป

โกสละ, แคว้น : แคว้นของชาวโกศลทั้งหลาย(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๘, องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๔๒/๓๐๗,๒๓/๔๓/๓๑๐,๒๓/๔๕/๓๑๕) อธิบายสรุปได้ว่า ชื่อแคว้น ๑ ในบรรดา ๑๖ แคว้นแห่ง ชมพูทวีป อันได้แก่ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ ; โกศลเป็นแคว้นใหญ่ สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ มีอำนาจมากในสมัยพุทธกาล กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมีพระนามว่าพระเจ้าปเสนทิโกศล มีนครหลวงชื่อว่าสาวัตถี ทางด้านทิศตะวันตก มีจังหวัดปาเฐยยะ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๖/๑๔๕) มีอธิบายว่า โกสละ หมายถึงพวกชาวจังหวัด หรือพวกราชกุมารชื่อว่าโกศล จังหวัดที่เป็นถิ่นอาศัยของคนเหล่านั้น แม้เพียงจังหวัดเดียวก็เรียกด้วยเสียงคล่องปากว่า โกศลทั้งหลาย ได้ในจังหวัดของพวกชาวโกศล ฝ่ายพวกคนรุ่นเก่ากล่าวกันว่า เพราะแต่ก่อน พระราชาทรงฟังว่ามหาป

SAMPLE

นาทราชกุมาร ทอดพระเนตรท่าตลกต่างๆแม้แต่ยิ้มก็ไม่ทรงทำ จึงตรัสว่า ใครทำให้ลูกฉันหัวเราะได้ ฉันจะเอาเครื่องสำอางทุกอย่างมาแต่งให้คนนั้น เมื่อกลุ่มมหาชนทิ้งแม้แต่ไถมาประชุมกัน พวกคนก็พากันแสดงการละเล่นต่างๆตั้ง ๗ ปีกว่า ก็ยังไม่อาจทำให้พระราชกุมารนั้นทรงพระสรวลได้ ต่อมาพระอินทร์ทรงส่งตัวตลกเทวดาไปเทพองค์นั้นแสดงท่าตลกแบบทิพย์ จนทำให้ทรงพระสรวลได้ คนเหล่านั้นก็พากันบ่ายหน้าหลีกไปยังถิ่นของตนๆ เมื่อพบเพื่อนฝูงเป็นต้นที่สวนทางมาพวกนั้น ก็ทักทายปราศรัยกันว่าดีไหม ทำปฏิสันถารว่าสบายดีอยู่ดอกหรือ สบายดีอยู่ดอกหรือฉะนั้น เพราะอาศัยคำว่า ดีๆนั้น ซึ่งโกสละ หมายถึงเสียงว่า กุสลัง กุสลัง ประเทศนั้นจึงเรียกว่าโกศล ในที่นี้คำว่าโกสละ หมายถึงพระราชกุมารชาวชนบท และหมายถึงชนบทหนึ่งเป็นที่ประทับของพระราชกุมารเหล่านั้น (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/-/๒๒๒-๒๒๓)

โกสะ : ถ้วยเล็ก,ขันเล็ก (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๒/๒๘๖) ภาชนะใส่ของที่ทายกบรรจุอาหารชั้นเลิศเก็บไว้ถวายบรรพชิตผู้มาบิณฑบาต (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๔๒/๑๗๔-๑๗๕) ;ฉาง (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๓๔/๕๒, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา ๓/๑๓๔/๕๖) ; มาตราวัดความยาว ดังคำว่า โกสะ เป็นชื่อมาตราวัดระยะ ๑ โกสะ เท่ากับ ๕๐๐ ชั่วธนู อัฑฒโกสะ = ๒๕๐ ชั่วธนู (๒๕๐ วา) (ขุ.ชา. ปญฺญาส. ๒๘/๓๒๕/๓๓) หรือดังคำว่า ๔ ศอก เป็น ๑ ธนู ๕๐๐ ธนู ๑ โกสะ ๔ โกสะ ๑ คาวุต ๔ คาวุต ๑ โยชน์ (พจนานุกรม ประมวลศัพท์ หน้า ๓๑๔)

โกสัชชะ : ความเกียจคร้าน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๒๘/๕๘๑) อธิบายว่า ความปล่อยจิต การเพิ่มพูนความปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ การทำโดยไม่เคารพ การทำโดยไม่ติดต่อ การทำโดยไม่มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพ ความไม่ทำให้เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจมั่น ความไม่หมั่นประกอบ ความประมาทในการเจริญสภาวธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล นี้เรียกว่าโกสัชชะ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๒/๕๘๔)

โกสัมพิกวัตถุ : เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖/๒๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีผู้ทะเลาะกันว่า ชนเหล่าอื่นไม่รู้ชัดว่า พวกเรากำลังย่อยยับอยู่ ณ ที่นี้ ส่วนชนเหล่าใดในหมู่นั้น รู้ชัดความมุ่งร้ายกันย่อมระงับเพราะการปฏิบัติของชนเหล่านั้น อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ชนเหล่าอื่น หมายถึงคนที่สร้างความแตกแยกในหมู่ คำว่า ชนเหล่าใด หมายถึงบัณฑิต (ขุ.ธ.อ.(บาลี)๑/๖/๕๐-๕๑)

โกสัมพิยชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องการทะเลาะกันในเมืองโกสัมพี (ขุ.ชา.นวก ๒๗/๑๐/๓๐๒) อธิบายสรุปได้ว่าพระผู้มีพระภาคประทานพระโอวาทแก่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีที่

SAMPLE

ทะเลาะวิวาทกันให้สามัคคีกันทรงยกเรื่องขันติธรรมและเรื่องที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นทีฆาวุกุมารมาเป็นอุทาหรณ์แล้วตรัสว่า “คนทะเลาะกันมีเสียงดังเหมือนกันไปหมด ไม่มีใครเลยจะรู้สึกตัวว่าเป็นคนพาล ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อสงฆ์แตกกัน ก็ไม่ยอมรับรู้เหตุอย่างอื่นคนฟั่นเฟือนยกตนว่าเป็นบัณฑิตเอาแต่ยื่นปากพูดตามที่ตัวปรารถนา แต่ไม่ยอมรับรู้เรื่องที่ตนทะเลาะกันอย่างไร้ยางอาย เวรของคนที่เข้าไปผูกเวรว่า คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา ได้ลักสิ่งของของเราไปย่อมไม่สงบระงับ ส่วนเวรของคนที่ไม่เข้าไปผูกเวรว่า คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเราได้ชนะเรา ได้ลักสิ่งของของเราไป ย่อมสงบระงับ ไม่ว่าในกาลไหนๆเวรย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่ระงับด้วยการไม่จองเวร คำสอนนี้เป็นธรรมเก่าคนสมัยก่อนแม้เป็นศัตรูกันถึงปลิดชีวิตกันทำลายทรัพย์สมบัติกันและกันก็ยังคบหาสมาคมกันได้หากบุคคลไม่ได้คนมีปัญญาเป็นสหายก็ควรเที่ยวไปคนเดียว การเที่ยวไปคนเดียวยังประเสริฐ ดีกว่ามีคนพาลเป็นเพื่อน ควรเป็นคนมีความขวนขวายน้อยเที่ยวไปคนเดียวและไม่พึงทำความชั่ว” เมื่อตรัสดังนี้แล้วจึงเสด็จเข้าไปจำพรรษาในป่าปาลิไลยกะเพียงลำพังพระองค์เดียว (ขุ.ชา.นวก.อ.(บาลี) ๕/๑๐-๑๙/๓๐๐-๓๐๖)

โกสัมพิยสูตร : พระสูตรที่ว่าด้วยภิกษุชาวเมืองโกสัมพี (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๑/๕๒๙) อธิบายสรุปได้ว่า ภิกษุรูปหนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลว่า ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน กล่าวร้ายกันไม่ทำความเข้าใจกันไม่ปรารถนาจะปรับความเข้าใจกันไม่ปรองดองกัน จึงรับสั่งให้เรียกภิกษุเหล่านั้นมาเฝ้าแล้วทรงซักถาม เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่าเป็นความจริงจึงตรัสถามว่า เมื่อบาดหมางกันทะเลาะวิวาทกันกล่าวร้ายกันได้ตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม ต่อเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลังหรือไม่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าไม่ได้ตั้งจึงทรงตำหนิว่าเป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดโทษไม่เกิดประโยชน์และความสุขและเพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดความสามัคคีกันจึงได้ตรัสสารณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) ๖ แล้วทรงเน้นทิฏฐิอันประเสริฐซึ่งเป็นนิยยานิกธรรม เพื่อความสิ้นทุกข์ โดยชอบแก่ผู้ทำตามทรงถือว่าทิฏฐินี้เป็นยอดของสารณียธรรมเป็นตัวยึดคุมสารณียธรรมให้ตั้งมั่นเหมือนยอดเรือนที่คุมเรือนยอดให้ตั้งมั่นฉะนั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ อรรถกถากล่าวว่า คำว่า นิยยานิกธรรม คือธรรมที่ตัดมูลรากแห่งวัฏฏะ ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วนำสัตว์ออกจากวัฏฏะ (อภิ.สง.อ.(บาลี) ๑/๘๓-๑๐๐/๙๘)

โกสัมพิสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรม ณ กรุงโกสัมพี (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๘/๑๓๘) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านพระปวิฏฐะถามท่านพระมุสิละขณะพักอยู่ ณ โฆสิตาราม กรุง

SAMPLE

โกสัมพีว่า เว้นจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามกันมา การคิดตรองตามแนวเหตุผล การเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้วจะมีความรู้เฉพาะตนว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะเป็นต้นจึงมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมีหรือ ท่านพระมุสิลละตอบว่า ย่อมมีความรู้เช่นนั้นได้ เพราะความดับแห่งภพเป็นนิพพานไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยกายเหมือนบุรุษเดินฝ่าความร้อน กระหายน้ำ มองดูบ่อน้ำแต่ไม่มีเชือกและคันโพงจะตักดื่มกินทั้งที่รู้ว่ามีน้ำ ฉะนั้น

อรรถกถากล่าวว่า คนบางคนเชื่อต่อผู้อื่น ย่อมยึดถือว่า ข้อที่ผู้นี้กล่าวนั้นเป็นความจริง ย่อมชอบใจเหตุที่ผู้อื่นนั่งคิดอยู่ เขาย่อมยึดถือตามความชอบใจว่า นั่นมีได้ คนหนึ่งยึดถือตามที่เล่ากันมาว่า เรื่องเล่าลืออย่างนี้มีมานาน นั่นเป็นความจริง เมื่อคนอื่นตรึกอยู่ ย่อมปรากฏเหตุเป็นอย่างหนึ่ง เขายึดถือโดยตรึกตามอาการว่านั่นมิได้ ย่อมทนต่อทิฏฐิอย่างหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นแก่อีกคนหนึ่ง ผู้คิดเพ่งพินิจถึงเหตุอยู่ เขาย่อมยึดถือด้วยความทนต่อการเพ่งพินิจด้วยทิฏฐิว่า นั่นมีได้ แต่ท่านพระนารทเถระปฏิเสธเหตุทั้ง ๕ เหล่านี้ เมื่อถามถึงภาวะที่แทงตลอดด้วยญาณ ที่ประจักษ์เล่ากันมาว่า พระเถระนั้นคิดว่าการดับสนิทแห่งภพชื่อว่านิพพาน ปัญหานี้ พระเสขะก็ดี พระอเสขะก็ดี ควรรู้ แต่พระนารเถระนี้ ให้พระปวิฏฐเถระทำด้วยอเสขภูมิ ได้กล่าวอย่างนี้ (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๖๘/๑๓๘-๑๓๙)

โกสัมพี, กรุง : ชื่อเมืองหลวงของแคว้นวังสะ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๐/๑๓๒, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๕๙/๘๔,วิม.๕/๓๓๔/๑๙๒, วิ.จู.๖/๕๖/๑๐๗, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๓๓/๑๗๓, วิ.ป.(ไทย)๘/๗๒/๕๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๗๖/๑๕๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๑/๑๘๑, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๑/๕๒๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๓/๒๖๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๖/๒๗๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๘/๑๓๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๑/๑๒๙,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๙/๑๒๔,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๓/๒๙๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๐/๑๒๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๗๐,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๒/๕๓๓, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๕/๒๔๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๒๖๔/๓๗๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑/๔๑๓) อธิบายสรุปได้ว่า กรุงโกสัมพีอยู่ตอนใต้ของแม่น้ำยมุนา สมัยก่อนพุทธกาล มีพระเจ้ามหาปรันตปะครองราชสมบัติ สมัยพุทธกาลพระเจ้าอุเทนครองราชสมบัติ สมัยต่อมา พระโพธิราชกุมารที่เป็นโอรสของพระเจ้าอุเทนและพระราชธิดาของพระเจ้าจัณฑปัชโชตสืบราชสมบัติต่อมา บัดนี้เรียกว่าKosam คำว่า โกสัมพี หมายถึงที่อยู่ของฤาษีชื่อว่ากุสัมพะ ชาวโลกจึงเรียกกันว่าโกสัมพี (ขุ.สุ.อ.เล่ม ๑)

โกสัมพี, ภิกษุ : ภิกษุชาวกรุงโกสัมมพี ผู้อยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๗/๓๖๐,๕/๔๖๗/๓๖๑,๕/๔๗๐/๓๖๕,๕/๔๗๑/๓๖๖) ในที่นี้หมายถึงพวกภิกษุที่ลงอุก

เขปนียกรรม เป็นอุปัชฌาย์ของพวกภิกษุวินัยธรผู้เชี่ยวชาญในพระวินัย ส่วนภิกษุที่ถูกลงอุกเขปนียกรรม เป็นอุปัชฌาย์ของพวกภิกษุสุตตันติกะผู้เชี่ยวชาญในพระสูตร เรื่องมีอยู่ว่า ณ อาวาสแห่งหนึ่ง ในกรุงโกสัมพีมีภิกษุอยู่ ๒ กลุ่ม คือกลุ่มสุตตันติกะเชี่ยวชาญพระสูตร และกลุ่มวินัยธรเชี่ยวชาญพระวินัย วันหนึ่งอุปัชฌาย์ของพวกสุตตันติกะเข้าห้องสุขา(วัจกุฎี)เหลือน้ำชำระไว้ในภาชนะแล้วออกมา อุปัชฌาย์ของพวกวินัยธรเข้าไปทีหลัง เห็นน้ำนั้นจึงออกมาถามภิกษุสุตตันติกะว่า ท่านเหลือน้ำไว้หรือ ภิกษุสุตตันติกะตอบว่า ผมเหลือน้ำไว้ ภิกษุวินัยธรถามว่า ในกรณีนี้ ท่านไม่รู้ว่าเป็นอาบัติหรือ ภิกษุสุตตันติกะตอบว่า ผมไม่รู้ว่าเป็นอาบัติ ภิกษุวินัยธรกล่าวว่า ท่านในกรณีนี้มีอาบัติอยู่ ภิกษุสุตตันติกะตอบว่า ถ้ามีอาบัติ ผมจะแสดงอาบัติ ภิกษุวินัยธรถามว่า ท่าน ถ้าไม่จงใจ ไม่มีสติ ก็ไม่มีอาบัติ เมื่อภิกษุวินัยธรกล่าวอย่างนี้ ภิกษุสุตตันติกะจึงมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ ฝ่ายภิกษุวินัยธรบอกพวกนิสิตของตนว่า ภิกษุสุตตันติกะนี้ แม้ต้องอาบัติก็ไม่รู้ พวกนิสิตของภิกษุวินัยธร จึงไปกล่าวกะพวกภิกษุสุตตันติกะว่า อุปัชฌาย์ของท่าน แม้ต้องอาบัติแล้วก็ยังไม่รู้ว่าเป็นอาบัติ พวกภิกษุสุตตันติกะจึงไปบอกแก่อุปัชฌาย์ของตน พระอุปัชฌาย์ของพวกภิกษุสุตตันติกะกล่าวว่า ในตอนต้น ภิกษุวินัยธรนี้กล่าวว่า ไม่มีอาบัติ แต่ตอนนี้ กลับกล่าวว่า มีอาบัติ ภิกษุวินัยธรนี้พูดเท็จ เมื่ออุปัชฌาย์กล่าวอย่างนี้ พวกนิสิตจึงไปกล่าวกะพวกภิกษุวินัยธรว่า อุปัชฌาย์ของพวกท่านพูดเท็จแล้วก่อความทะเลาะขยายวงกว้างออกไปเรื่อย ลำดับนั้นภิกษุวินัยธรได้โอกาส จึงลงอุกเขปนียกรรม เพราะไม่เห็นอาบัติแก่ภิกษุสุตตันติกะนั้น (วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๔๕๑/๒๔๓)

โกสัมพี, อุบาสกอุบาสิกา : ชาวบ้านกรุงโกสัมพี, ชาวเมืองโกสัมพี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๗/๓๖๑) อธิบายสรุปได้ว่า ชาวกรุงโกสัมพีที่ปรึกษากันว่า พวกภิกษุชาวกรุงโกสัมพีทำความพินาศใหญ่โตให้พวกเรา พระผู้มีพระภาคถูกภิกษุพวกนี้รบกวนจึงเสด็จหลีกไป เอาละพวกเราจะไม่อภิวาท ไม่ลุกรับ ไม่ทำอัญชลีกรรม สามีจิกรรม ไม่สักการะไม่เคารพไม่นับถือ ไม่คบหาไม่บูชาภิกษุชาวเมืองโกสัมพีพวกนี้ แม้พวกเธอเข้ามาบิณฑบาตก็จะไม่ถวายก้อนข้าว ท่านพวกนี้เมื่อถูกพวกเราไม่สักการะไม่เคารพไม่นับถือไม่คบหาไม่บูชา เป็นผู้ไม่มีสักการะอย่างนี้ก็จะพากันหลีกไป สึกไปหรือจะให้พระผู้มีพระภาคทรงโปรด แล้วดำเนินการตามที่ปรึกษากัน ไม่นานนัก พวกภิกษุชาวกรุงโกสัมพีก็บอกให้ชาวบ้านว่า เอาเถิด พวกเราพึงเดินทางไปกรุงสาวัตถีแล้วระงับอธิกรณ์นี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค เมื่อพวกภิกษุชาวกรุงโกสัมพีกราบขอขมาพระผู้มีพระภาคแล้ว

SAMPLE

ภายหลังจากนั้น ก็กลับมาบำรุงเหล่าภิกษุชาวกรุงโกสัมพีเช่นเดิม (ขุ.ธ.อ.(บาลี) (บาลี) ๑/๖/๔๙-๕๑)

โกสัมพีวาสีติสสเถรสามเณรวัตถุ : เรื่องสามเณรของพระติสสเถระชาวเมืองโกสัมพี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๖/๕๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระติสสเถระชาวเมืองโกสัมพีว่าผู้หลุดพ้นเพราะรู้ชอบผู้สงบ ผู้คงที่ย่อมมีมโนกรรมที่สงบ วจีกรรมที่สงบ กายกรรมที่สงบ อรรถกถากล่าวว่า สามเณรรูปนี้ บวชตั้งแต่อายุ ๗ ปี เป็นอุปัฏฐากของพระติสสเถระชาวเมืองโกสัมพี เนื่องจากผู้เป็นบิดาให้บวชเพื่อให้กัปปิยการก ในขณะที่ปลงผม ก็เจริญตจปัญจกัมมัฏฐาน ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมกับปฏิสัมภิทในขณะที่ปลงผมเสร็จนั่นเอง(ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๙๖/๔๕๘-๔๖๑)

โกสัลละ : ความเป็นผู้ฉลาด (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๔) ; ความเป็นผู้ฉลาด มี ๓ อย่าง คือ ๑. อายโกสัลละ(ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ) ๒. อปายโกสัลละ (ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม) ๓.อุปายโกสัลละ (ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย)

อรรถกถากล่าวว่า ปัญญา ท่านเรียกว่า โกสัลละ (ความเป็นผู้ฉลาด) ธรรมที่ชื่อว่ากุศลด้วยอรรถว่าเกิดแต่ความฉลาดเพราะความเกิดขึ้นแต่ปัญญาชื่อว่าโกสัลละ (อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๑/-/๑๐๙)

อรรถกถากล่าวว่า ปัญญาอันใด ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกชื่อว่าอายโกศล ก็เพราะเป็นไปในการละ คือไม่ให้อกุศลธรรมเหล่านี้เกิดขึ้น และเพราะการดำรงอยู่ในการเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ปัญญานี้ใดที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นี้ชื่อว่าอปายโกศล ปัญญานั้น เมื่อพิจารณาอยู่ย่อมรู้ในการยังไม่เกิดขึ้นและการดับไปแห่งกุศลธรรมทั้งหลายย่อมรู้ในการเกิดขึ้นและความตั้งอยู่แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อบุคคลพิจารณาด้วยปัญญาของตนอย่างนี้ ย่อมรู้ชัดว่ากุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่เกิดขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป และย่อมรู้ชัดว่าอกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้น อกุศลกรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ บุคคลครั้นทราบอย่างนี้แล้ว ย่อมไม่ให้เพื่อการเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมละอกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว และย่อมยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ย่อมยังกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ถึงความบริบูรณ์ ด้วยการเจริญปัญญา แม้ความเป็นผู้ฉลาดในอปายะด้วยอาการอย่างนี้ บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นปัญญาอุปายโกสัลละ (แปลว่าปัญญาแม้ทั้งหมดที่เป็นอุบายแก้ไขในกิจรีบด่วน หรือภัยที่เกิดขึ้นแล้วนั้นชื่อว่าอุปายโกสัลละ) บัณฑิตพึงทราบด้วยสามารถแห่งการรู้ถึงเหตุในการเกิดขึ้นแห่งฐานะ เพื่อแก้ไขในกิจการที่รีบด่วน หรือภัยที่เกิดขึ้นนั่นแหละ

SAMPLE

(อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๒/๗๗๑/๔๔๓) มีอธิบายว่า คำว่า อุปายโกสัลละ หมายถึงปัญญาที่รู้จักวิธีทำการงานทั้งฝ่ายเสื่อมและฝ่ายเจริญ (ที.ปา.ฏีกา(บาลี) ๓/๓๐๕/๒๗๐)

โกสิกะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า : พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าโกสิกะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๐/๑๒๑,๓๓/๓๑/๑๒๒,๓๓/๓๓/๑๒๒) อธิบายสรุปได้ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้ เป็นผู้มีบุญ มีปกติเข้าฌาน ยินดีในฌาน ผู้ทรงเป็นพุทธะ ยินดีในวิเวก เป็นพระมุนี อยู่ที่ภูเขาจิตรกูฏ พระอุกกาสติกเถระกล่าวเล่าประวัติของตนอ้างถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นี้ ไว้ว่า สมัยที่ตนเองเกิดเป็นฆราวาส เดินทางไปหาท่านแล้วเกิดความเลื่อมใส ถือประทีปให้พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้กำลังเข้าฌานตลอด ๗ วัน ๗ คืน แล้ว ได้นมัสการถวายภิกษา มื้อ ๑ เพราะผลแห่งการถวายภิกษานั้น ท่านไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต และได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และเพราะผลแห่งการถือคบเพลิงถวาย ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ

โกสิยชาดก : ชาดกว่าด้วยโกสิยะ มี ๓ ชาดก กล่าวคือ

โกสิยชาดก[๑] ชาดกว่าด้วยเรื่องนางโกสิยาผู้อ้างเลส (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๐/๕๓) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ได้สอนศิษย์ให้ปรุงยาแก้โรคมารยาของภรรยาของเขา เพราะนางเป็นคนทุศีล ประพฤตินอกใจสามี เกียจคร้านทำการงาน ชอบรับประทานอาหารดี ๆ โดยท่านให้ศิษย์นำใบไม้ ๕ ชนิด ผลไม้ ๓ อย่างมาโขลกตำผสมกับมูลโค แล้วแช่ไว้ในภาชนะทองแดงใหม่ ให้กลิ่นโลหะจับจากนั้นจึงถือเชือกถือหวาย หรือถือไม้เรียวเข้าไปหานางแล้วกล่าวว่า “ยานี้เหมาะแก่โรคของเธอ เธอจงกินยานี้ และจงลุกขึ้นทำงานให้สมกับที่กินอาหาร” และกำชับศิษย์ให้พูดต่อไปอีกว่า นี่นางโกสิยา เธอจงกินยาให้สมกับที่อ้างว่าป่วยและจงพูดให้สมกับอาหารที่กินเข้าไป คำพูดกับอาหารที่เธอกินทั้ง ๒ อย่างมันไม่สมกันเลย เมื่อศิษย์ทำตามที่อาจารย์บอกภรรยาของเขารู้ว่าเรื่องความประพฤติชั่วของตนแม้อาจารย์ของเขาก็รู้นางเกิดความละอายใจจึงลุกขึ้นทำงานบ้านแต่นั้นมาดังนั้น การสั่งสอนคนบางคนอาจต้องใช้อาชญาบ้างจึงจะรู้สำนึกได้(ขุ.ชา.เอกก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๐/๑๙๖/๑๙๘)

โกสิยชาดก[๒] ชาดกว่าด้วยเรื่องผู้รู้กาลที่ควรทำและไม่ควรทำเหมือนนกเค้า(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๕๑/๑๐๕)อธิบายสรุปได้ว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์กราบทูลเรื่องฝูงกาโจมตีนกเค้า นกเค้าที่ฉลาดก็สามารถเอาตัวรอดได้ ส่วนตัวที่ไม่ฉลาดก็ถูกกาฆ่าตาย พระเจ้าพรหมทัตกำลังจะยกกองทัพออกไปในฤดูฝน แต่พักกองทัพอยู่ที่พระราชอุทยานเมื่อได้สดับคำอุปมาก็ทรงยับยั้งการศึกได้พระโพธิสัตว์จึงกราบทูลต่อไปว่านักปราชญ์รู้วิธีการต่างๆ เข้าใจถึงช่องทางของคนเหล่าอื่น ทำพวก

SAMPLE

ศัตรูให้อยู่ในอำนาจแล้วย่อมอยู่เป็นสุข เหมือนนกเค้าตัวฉลาดไม่ยอมออกจากที่ซ่อนตัวในเวลากลางวันจึงรอดพ้นจากอันตรายได้(ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๑๕๒/๕๒/๒๐๙-๒๑๑)

โกสิยชาดก [๓] ชาดกว่าด้วยเรื่องโกสิยเศรษฐี (ข.ชา.ทวาทสก.๒๗/๗๓/๓๘๕) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะ นำจันทเทพบุตร สุริยเทพบุตร มาตลีเทพบุตร และปัญจสิขเทพบุตร ลงมาทรมานเศรษฐีหลานชายคนที่ ๖ ชื่อโกสิยเศรษฐีผู้ทำลายวงศ์ตระกูลเพราะไม่บริจาคทานตามตระกูลที่เคยบริจาคมาโดยแกล้งมาขออาหารที่เขามีนิดหน่อยและกำลังจะบริโภค ทั้งได้ให้เหตุผลว่า “เมื่อแขกนั่งแล้วจะไม่ให้ทานนั้นไม่ควร ผู้ที่กินคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข” และแสดงตนให้ทราบพวกตนเป็นใคร ทำให้โกสิยเศรษฐีเชื่อแล้วบริจาคทานจนตลอดชีวิตแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก (ขุ.ชา.ทวาทสก.อ.(บาลี) ๖/-/๑๑๙,ขุ.ชา.อสีติ.อ.(บาลี) ๘/-/๒๖๖-๓๐๘)

โกสิยดาบส : ชื่อดาบสผู้เป็นหลานชายคนที่ ๖ ของท้าวสักกเทวราช (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย)๒๘/๑๑๐/๗๔,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๖๗/๑๒๙,๒๘/๒๘๕/๑๓๓) หมายถึงผู้ทำลายวงศ์ตระกูลเพราะไม่บริจาคทานตามตระกูลที่เคยบริจาคมา วันหนึ่งท้าวสักกะแกล้งมาขออาหารที่เขามีนิดหน่อยและกำลังจะบริโภค ทั้งได้ให้เหตุผลว่า “เมื่อแขกนั่งแล้วจะไม่ให้ทานนั้นไม่ควร ผู้ที่กินคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข ดาบสผู้นี้อยู่ในทิศใต้ ริมฝั่งแม่น้ำคงคาข้างภูเขาหิมพานต์ เมื่อตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท้าวสักกเทวราชได้ประทานนางหิรีเทวี ผู้เป็นธิดาให้เป็นภรรยา อีกแห่งหนึ่งโกสิยดาบส หมายถึงเป็นอีกชื่อโสณบัณฑิตผู้เห็นชอบให้นันทบัณฑิตผู้เป็นน้องชายได้สิทธิในการบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาเป็นเวลา ๗ วัน แทนตนเอง (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๑๐๕/๑๗๘-๑๗๙)

โกสิยเถรคาถา : คาถาของพระโกสิยเถระ,ภาษิตของพระโกสิยเถระ(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๗๐/๔๐๑) อธิบายสรุปได้ว่า พระโกสิยเถระเกิดในตระกูล แคว้นมคธ มีชื่อตามโคตรว่าโกสิยะ เจริญวัยรูเดียงสาแล้ว เข้าพบพระสารีบุตรอยู่เนือง ได้ฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธาบวชในพระพุทธศาสนาพยายามเจริญกัมมัฏฐาน ไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตผล ครั้นพิจารณาข้อปฏิบัติของตน เมื่อจะสรรเสริญการอยู่ร่วมกับครูและการเข้าไปอาศัยสัตบุรุษ จึงกล่าวว่า ผู้ใดเป็นปราชญ์รู้คำสั่งสอนของครูทั้งหลายพึงอยู่ในโอวาทของท่าน และพึงทำความเคารพให้เกิดในโอวาทของท่านผู้นั้นชื่อว่ามีความภักดี เป็นบัณฑิตและพึงเป็นผู้วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหลาย อันตรายที่ร้ายแรงเกิดขึ้นแล้ว ทำผู้ใดซึ่งพิจารณาอยู่ให้หวั่นไหวไม่ได้ ผู้นั้นชื่อว่ามีกำลัง เป็นบัณฑิตและพึงเป็นผู้วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหลาย ผู้ใดตั้งมั่นไม่หวั่นไหวมีปัญญาลึกซึ้งเหมือนมหาสมุทรเห็นอรรถที่ละเอียดผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้ไม่ง่อนแง่นเป็นบัณฑิตและพึงเป็นผู้วิเศษ เพราะรู้

SAMPLE

ธรรมทั้งหลาย ผู้ใดเป็นพหูสูต ทรงธรรมและมักประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเป็นบัณฑิตเช่นกับครูนั้น และพึงเป็นผู้วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหลาย ผู้ใดย่อมรู้ความหมายของพระปริยัติธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วและครั้นรู้แล้วก็ทำตามที่รู้ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในอำนาจเหตุผล เป็นบัณฑิตและพึงเป็นผู้วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหลาย (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/-/๘๒-๘๓)

โกสิยพราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อว่าโกสิยะ, พราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของนา (ขุ.ชา.ปกิณณก.๒๗/๑/๔๒๓,๒๗/๙/๔๒๔) อธิบายสรุปได้ว่า เขาบอกให้ชาวนาทำบ่วงแล้วให้จับพญานกแขกเต้าโพธิสัตว์ และได้สนทนากับนกแขกเต้า ได้ฟังวาจาสุภาษิต แล้วรู้ถึงคุณธรรมที่พญานกแขกเต้าคาบข้าวไปเลี้ยงดูมารดาบิดาและลูก เพื่อเป็นการใช้หนี้บุญคุณ และให้กู้หนี้ต่อบุตร ต่อจากนั้น ก็ได้มีเมตตา ให้อภัยทานต่อสัตว์ทุกจำพวก มีความยินดีเบิกบานใจ จัดแจงข้าวและน้ำ มีจิตผ่องใส เลี้ยงดูสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำ

อรรถกถาอธิบายว่า พราหมณ์เจ้าของนาชื่อว่าโกสิยะ,ชื่อพราหมณ์ชาวกรุงราชคฤห์คนหนึ่ง อยู่หมู่บ้านสาลินทิยะ ทำนาปลูกข้าวสาลี ๑,๐๐๐ กรีส ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน สมัยเจ้ามคธราช จ้างลูกจ้างหลายคนให้ดูแลนา ทำรั้วล้อมที่นา ดูแลรักษา บางคนประมาณ ๕๐ กรีส บางคน ๖๐ กรีส จนครบพื้นที่ไร่ประมาณ ๕๐๐ กรีส ที่เหลือ ๕๐๐ กรีส กั้นรั้วให้ลูกจ้างคนหนึ่ง และให้ลูกจ้างคนหนึ่งดูแลเฝ้านาของตนทั้งกลางวันและกลางคืน ที่ชื่อว่าโกสิยะ เพราะเกิดในโกสิยโคตร ((ขุ.ชา.ปกิณณก.อ.(บาลี) ๖/-/๒๒๖-๒๓๓)

โกสิยพัสตร์ : ชื่อพระภูษาของพระนางมัทรี (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๔๑๓/๕๕๖); พระภูษาชนิด ๑ ในบรรดาพระภูษา ๔ ชนิดอันได้แก่พระภูษากัปปาสิกพัสตร์ โกสิยพัสตร์ โขมพัสตร์ และโกทุมพรพัสตร์ ซึ่งเป็นพระภูษาพระนางผุสดีผู้เป็นสัสสุเทวี จัดให้พระนางมัทรีผู้เป็นเทวีของพระเวสสันดร แล้วส่งไปประทานแก่พระนางมัทรีราชสุณิสา เมื่อคราวที่พระเวสสันดรและพระนางมัทรีไปอยู่เขาวงกต โกไสยพัสตร์ ก็เรียก

โกสิยฤาษี : ชื่อโสณบัณฑิตโพธิสัตว์ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๑๕๐/๑๗๙) อธิบายสรุปได้ว่า ผู้บวชเป็นดาบส ทำหน้าที่เลี้ยงดูมารดาบิดา โดยหาผลไม้ในที่ไกลมาให้รับประทาน มีน้องชายชื่อว่านันทะ บวชเป็นดาบสเช่นกัน แต่น้องชายหาผลไม้ในที่ใกล้มาให้มารดาบิดารับประทาน; ฤาษีผู้อยู่ในทิศใต้ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ข้างภูเขาหิมพานต์ ได้คัดเลือกอาหารทิพย์และมอบให้เทพธิดาหิรีผู้เดียว เมื่อตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท้าวสักกเทวราชได้ประทานนางหิรีเทวี ผู้เป็นธิดาให้เป็นภรรยา (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๗๔/๑๓๑)

SAMPLE

โกสิยเศรษฐี : เศรษฐีชื่อว่าโกสิยะ, เศรษฐีผู้เป็นหลานชายของท้าวสักกเทวราช , พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะ นำจันทเทพบุตร สุริยเทพบุตร มาตลีเทพบุตรและปัญจสิขเทพบุตร ลงมาทรมานเศรษฐีหลานชายคนที่ ๖ ชื่อโกสิยเศรษฐี ผู้ทำลายวงศ์ตระกูล เพราะไม่บริจาคทานตามตระกูลที่เคยบริจาคมา โดยแกล้งมาขออาหารที่เขามีนิดหน่อยและกำลังจะบริโภค ทั้งได้ให้เหตุผลว่า เมื่อแขกนั่งแล้ว จะไม่ให้ทานนั้นไม่ควร ผู้ที่กินคนเดียวย่อมไม่ได้ความสุข และแสดงตนให้ทราบพวกตนเป็นใคร ทำให้โกสิยเศรษฐีเชื่อแล้วบริจาคทานจนตลอดชีวิตแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก ๒๗/๗๕/๓๘๕,๒๗/๗๗/๓๘๖,๒๗/๘๔/๓๘๗,๒๘/๑๙๔/๑๑๕,๒๘/๑๙๖/๑๑๖,๒๘/๒๐๓/๑๑๗

โกสิยะ,ชฎิล : ชฎิลชื่อว่าโกสิยะ,ชื่อชฎิลคนหนึ่ง (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒/๑๒๓) อธิบายสรุปได้ว่า โกสิยชฎิลนี้อยู่อาศรม บริเวณภูเขานิสภะ ไม่ห่างไกลจากป่าหิมพานต์ บำเพ็ญพรตอยู่ผู้เดียว ไม่มีเพื่อน เก็บผลไม้ เหง้าและใบมากิน อาศัยใบไม้เป็นต้นที่หล่นเท่านั้นเลี้ยงชีวิต แม้จะสละชีวิตก็ไม่ทำอาชีวะให้เสีย ทำจิตของตนให้ยินดี งดเว้นการแสวงหาไม่สมควร มีใจเด็ดเดี่ยวข่มจิตจนบรรเทา ห้ามจิตจากความชั่ว กล่าวธรรมกถาต่างๆอยู่ด้วยความไม่ประมาทอยู่ในป่าใหม่ล่วงเลยมาประมาณ ๓๐,๐๐๐ ปี คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระเสด็จมายังอาศรม เดินจงกรมในอากาศ ทำจิตให้เลื่อมใส รวบรวมดอกไม้และของหอม ทำเป็นอาสนะได้ถวายอาสนะดอกไม้แก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุตตระให้ประทับนั่ง แล้วยืนนมัสการตลอด ๗ วัน ๗ คืน เจริญพุทธานุสสติ เพราะผลแห่งการเจริญพุทธานุสติ ทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติเลย เกิดเป็นจอมเทพ ๘๐ ชาติ และเกิดเป็นจอมจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระราชานับชาติไม่ถ้วน ประวัติทั้งหมดนี้เป็นอดีตชาติของพระสุภูติเถระ

โกสิยะ,ตระกูล : ชื่อตระกูลชั้นต่ำ ชื่อตระกูล ๑ ในบรรดาตระกูลชั้นต่ำ ๒ ตระกูลอันได้แก่ คนตระกูลโกสิยะ คนตระกูลภารทวาชะ ๒/๑๘/๒๐๗ หมายถึงตระกูลที่เขาเย้ยหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในท้องถิ่นนั้นๆ นี้เรียกว่าตระกูลชั้นต่ำ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๓) ; คำว่า โกสิยะ หมายถึงพระอินทร์, จอมเทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เรียกท้าวโกสีย์บ้าง ท้าวสักกเทวราชบ้าง (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ หน้า ๓๑) เพราะพระอินทร์เป็นโกสิยโคตร คำว่า โกสีย์ หมายถึงผู้มีคลังสมบัติ (อภิธานวรรณนา หน้า ๔๘)

โกสิยายนี : ชื่อนางโกสิยายนีพราหมณี(ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๑๔๕/๕๙) อธิบายว่า นางผู้อยู่ในเมืองกาสี มีฐานะเป็นมารดาของนกแขกเต้า เพราะเลี้ยงนกแขกเต้า ๒ ตัวในฐานะเพียงดังลูก) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดนกแขกเต้า พราหมณ์ผู้หนึ่งใน

SAMPLE

แคว้นกาสี เลี้ยงพระโพธิสัตว์และน้องชายไว้ในฐานะเป็นลูก บรรดานกทั้งสอง พระโพธิสัตว์ชื่อว่าโปฏฐปาทะ น้องชายชื่อว่าราธะ แต่ภรรยาของพราหมณ์เป็นหญิงไม่มีมารยาท ทุศีลเมื่อพราหมณ์จะออกเดินทางไปค้าขายก็สั่งเสียนกทั้ง ๒ พี่น้องไว้ว่า พ่อทั้งสอง ถ้าพราหมณีแม่ของเจ้า จะประพฤติไม่ดีไม่งาม เจ้าคอยห้ามเขา นกพระโพธิสัตว์กล่าว ครับคุณพ่อ ถ้าสามารถห้ามได้ ผมก็จักห้าม ถ้าห้ามไม่ได้ก็ต้องนิ่ง พราหมณ์มอบนางพราหมณีแก่นกแขกเต้าทั้ง ๒ แล้ว ก็เดินทางไปค้าขาย ตั้งแต่วันที่พราหมณ์จากไป พราหมณีก็เริ่มประพฤตินอกใจทั้งคนที่เข้าไป และคนที่ออกมาหาประมาณมิได้ เมื่อนกทั้งสองเห็นเหตุการณ์ก็ไม่ได้ห้ามแม่เพราะกลัวอันตราย เมื่อพราหมณ์กลับมาจึงบอกความจริงทั้งหมด เนื่องจากกล่าวโทษของมารดา นกทั้งสองก็ไม่อาจจะอยู่ในที่นั้นจึงลาพราหมณ์แล้วจากไป (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๔๕/๓๓๔-๒๒๖)

โกสุมพผลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโกรัณฑปุปผิยเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๒/๒๐๓) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายดอกหงอนไก่บูชารอยพระยุคลบาทของพระ พุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ

โกเสยยะ, ผ้า, ผ้าไหม : ชื่อผ้าไหม,ผ้าแพร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๙/๒๐๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๙/๔๔๔,๒๙/๒๐๖/๖๐๐) มีอธิบายว่า รังไหม ชื่อว่าโกสะ, ผ้าที่เกิดขึ้นทำจากรังไหม ชื่อว่าโกเสยยะ, ผ้าไหม(โกเสยยะ) ชื่อว่ากิมิชะ, ผ้าที่ทอจากใยตัวไหม ชื่อว่ากิมิชะ; ชื่อผ้าจีวร ๑ ในบรรดาผ้า(จีวร) ๖ ชนิด อันได้แก่ โขมะ(จีวรผ้าเปลือกไม้) กัปปาสิกะ (จีวรผ้าฝ้าย) โกเสยยะ (จีวรผ้าไหม) กัมพละ (จีวร ผ้าขนสัตว์) สาณะ (จีวรผ้าป่าน) ภังคะ (จีวรผ้าผสมกัน,ผ้าที่ทำด้วยวัสดุผสมกัน) ผ้าทั้ง ๖ ชนิดนี้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้ได้ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๙/๒๐๐, วิ.อ.(บาลี) ๒/๔๖๒-๔๖๓/๑๔๒) ; พรมไหม อันได้แก่ผ้าปูลาดไหมขลิบด้วยทองและเงินชื่อว่าโกเสยยะ(อภิธานวรรณนา หน้า ๔๐๖)

โกฬิยบุตรชาวสาปุคิยนิคม : ดินแดนของชนชาวสาปุคะผู้เป็นบุตรชาวโกฬิยราชสกุล, ชนผู้อยู่ในนิคมสาปุคะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๔/๒๘๙) อธิบายว่า คนผู้เป็นโกฬิยราชสกุล อยู่ในนิคมชื่อว่าสาปุคะ แคว้นโกฬิยะ ซึ่งเป็นดินแดนของกษัตริย์โกฬิยวงศ์ อันเป็นแคว้น ๑ ในชมพูทวีป สมัยครั้งพุทธกาล มีกรุงเทวทหะเป็นเมืองหลวง (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๙๔/๔๑๓)

SAMPLE

โกฬิยราชสกุล : ตระกูลกษัตริย์โกฬิยะ (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๗/๙๕) หมายถึงชนผู้เป็นสืบเชื้อสายจากกษัตริย์โกฬิยวงศ์ ที่ชื่อว่าโกฬิยะ เพราะนำต้นกระเบามาสร้าง,(พุทรา ก็ว่า) (อง.จตุกฺก.อ.๒) ดูโกลิยวงศ์ประกอบ

โกฬิยะ,แคว้น,กรุ : เมืองหนึ่งในสมัยพุทธกาล มีกษัตริย์โกฬิยะปกครอง มีกรุงเทวทหะ และกรุงรามคามเป็นเมืองหลวง(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๕/๔๓๐,อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๗/๙๕,อง.อฏฺฐก.๒๓/๕๔/๓๔๐ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๓๑/๒๘๗) อรรถกถากล่าวว่า ชื่อว่าโกฬิยะ หมายถึงชนบทแห่งหนึ่ง ที่เรียกกันอย่างนี้ เพราะเป็นถิ่นที่อยู่ของเหล่าพระราชกุมารฝ่ายโกฬิยวงศ์ ซึ่งดำรงอยู่ ณ นครโกฬิยะ ในชนบทชื่อโกฬิยะนั้น มักนุ่งห่มผ้าสีเหลือง (ม.ม.อ.(บาลี) ๒) ที่ชื่อว่าโกฬิยะ เพราะเขาสร้างเมืองด้วยต้นกระเบา, บริเวณต้นกระเบา ; กรุงโกฬิยะ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พยัคฆปัชชนคร เพราะเขาสร้างในทางเสือผ่าน (อง.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๙๔/๔๑๓)

ไก่ : ชื่อสัตว์ปีกจำพวกนก บินได้ในระยะสั้น หากินตามพื้นดิน ตกไข่ก่อนแล้วจึงฟักเป็นตัว ตัวผู้หงอนใหญ่และเดือยยาว, ในอัคคัญญสูตร กล่าวถึงในเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุขัย ๑๐ ปี จักไม่มีจิตคิดเคารพยำเกรง... สัตว์โลกจักถึงความสมสู่ปะปนกันหมดเป็นเสมือน แพะ แกะ ไก่ สุกร, ในจักกวัตติสูตร กล่าวถึงเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ชมพูทวีปนี้จักมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ บ้าน นิคมและราชธานีมีทุกระยะชั่วไก่บินตก,ในกันทรกสูตร กล่าวถึงภิกษุเว้นขาดจากการรับไก่และสุกร,ในอุชชยสูตร กล่าวถึงไกใช้ในการบูชายัญ,ในกุกกุฏชาดก กล่าวถึงไก่ที่ฉลาดหลบหนีจากบ่วงหางสัตว์มาได้,อีกชาดกหนึ่งกล่าวถึงไกโพธิสัตว์,ในมหานิทเทส จัดสัตว์คือไก่อยู่ในวัตถุกาม วัตถุอันน่าใคร่,จัดเป็นสัตว์เลี้ยง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๖/๗๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๔/๒๙๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๑,อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๙/๖๔,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๑๘/๙๕,ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๕๗/๒๓๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑/๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๓/๒๘๙, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๙/๒๑๑)

ไก่เถื่อน : ชื่อไก่ชนิดหนึ่ง ในมหาวนวัณณนา เวสสันดรชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๗๔/๕๐๕,๒๘/๒๐๗๔/๕๐๖) หมายถึงไก่ที่อยู่ในป่า ห่างไกลผู้คน ไม่เชื่อง บินเก่ง ในระยะทางไกลๆ ชอบอาศัยอยู่ในป่าไผ่

ไก่ป่า : ชื่อไก่ชนิดหนึ่ง,ไก่ในป่า (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๘,๑๑/๒๙๑/๒๔๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๕/๖๗๑) ในมหาวนวัณณนา เวสสันดรชาดก กล่าวว่า ไก่ป่ามีขาสีเทา โคนหางสีขาว ชอบอาศัยในป่าไผ่ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๖๗/๕๐๕) บางแห่งกล่าวว่า ไก่ป่า ไม่มีลิ้น (อภิธานวรรณนา หน้า ๗๗๓)

SAMPLE

ไก่ฟ้า : ชื่อไก่ชนิดหนึ่ง(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๐๐/๔๐๑,๒๘/๒๐๖๖/๕๐๕,๒๘/๒๐๗๔/๕๐๕) อธิบายสรุปได้ว่า ไก่ฟ้าตัวโตขนาดไก่บ้าน ขาและปากแข็งแรงมาก ตัวผู้มีขนยาวสีสันสวยงามกว่าตัวเมีย บินเก่ง แต่ในระยะทางใกล้ๆ ชอบทำรังบนพื้นดิน กินเมล็ดพืช ผลไม้สุก และแมลง

ไกรสรราชสีห์ : ราชสีห์ที่มีสีขาวหรือมีสีแดง,มีชาติสูง (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙/๕,๓๒/๙/๕๕๒); ชื่อราชสีห์ชนิด ๑ บรรดาราชสีห์ (พญาสิงโต) ๔ ชนิด อันได้แก่ (๑) ติณราชสีห์ (ราชสีห์ที่มีสีเขียว) (๒) กาฬราชสีห์ (ราชสีห์ที่มีสีดำ) (๓) ปัณฑุราชสีห์ (ราชสีห์ที่มีสีเหลือง) (๔) ไกรสรราชสีห์ (ราชสีห์ที่มีสีขาวหรือมีสีแดง) ในที่นี้หมายถึงไกรสรราชสีห์ที่เลิศกว่าราชสีห์ทุกประเภท, เป็นพญาสิงโต,เป็นสิงหราช (ดูประกอบใน สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๘,ที.ปา.อ.(บาลี) ๒๗/๑๒)

ในอรรถกถากล่าวสรุปได้ว่า ไกรสรราชสีห์ ประกอบด้วย (ลักษณะคือ) ดวงหน้า (ที่สวยงาม) หางที่มีปลาย (สวยงาม)และปลายเท้าทั้ง ๔ ตั้งแต่ศีรษะของราชสีห์นั้นลงไป มีแนวปรากฏอยู่ ๓ แนว (แนวทั้ง ๓ นั้น) ผ่านหลังไป สุดที่ภายในขาอ่อน เป็นวงทักษิณาวรรต ก็ที่ต้นคอของมัน มีขนขึ้นเป็นพวง (ส่วน) ที่ที่เหลือ (ภายในร่างกาย) มีสีขาวบริสุทธิ์ และไกรสรราชสีห์นี้เป็นราชาแห่งหมู่เนื้อ อยู่ในถ้ำ เมื่อจะออกไป (จากที่อยู่) ย่อมออกไปด้วยเหตุ ๔ คือถูกความมืดเบียดเบียนออกไปเพื่อต้องการแสงสว่างปวดอุจจาระปัสสาวะออกไปเพื่อต้องการถ่ายอุจจาระปัสสาวะถูกความหิวบีบคั้นออกไปเพื่อต้องการล่าเหยื่อ หรือถูกน้ำสมภพ(อสุจิ)บีบคั้น (เกิดความกำหนัด) ออกไปเพื่อต้องการเสพอสัทธรรม (ร่วมประเวณี) ในตรงนี้หมายถึงออกไปเพื่อต้องการหาเหยื่อ ไกรสรราชสีห์นี้ มีฤทธิ์มากด้วยการยืนอยู่บนพื้นดินที่ตนเยื้องกรายแล้วกระโจนไปข้างขวาเป็นต้นได้ประมาณอุสภะหนึ่งกระโจนไปตรงด้านหน้าได้ประมาณ ๒๐ อุสภะหนึ่ง เป็นต้น มีศักดิ์มาก ด้วยการเป็นเจ้าแห่งมฤคที่เหลือทั้งหลาย มีอานุภาพมาก เพราะเหล่าสัตว์ที่เหลือได้ฟังเสียงในที่ประมาณ ๓ โยชน์รอบทิศแล้วจะพากันหนีไป(สำ.ข.อ.(บาลี)๒ /๗๘/๓๑๓-๓๑๕)

อักษร ข จำนวน ๔๘๗ ศัพท์

ขจัด : กำจัด เช่น ขจัดความสกปรก ; กระจัด, แยกย้ายออกไป, ขับไล่, ไม่ให้อยู่, ให้พ้นทาง, ทำลาย เช่น เพราะเขาได้ขจัดแล้ว ซึ่งอุปาทานว่า “ตัวเรา” และ “ของเรา”, กำจัด, ทำให้เบาลง เช่น ขจัดพิษ ถอนพิษ, ขจัดขจาย (กระจัดกระจาย,กลาดเกลื่อน), ขจัดคราบ (กำจัดคราบ), ขจัดปัญหา (ทำให้ปัญหาที่มีอยู่หมดไป)

SAMPLE

ในปฐมอุรุเวลสูตร กล่าวถึงคำว่าขจัดไว้ว่า หมายถึงขจัดความโศก ดังข้อความในคาถาประพันธ์ที่ท้าวสหัมบดีพรหมผู้ทราบความรำพึงในใจของพระผู้มีพระภาค จึงมาเข้าเฝ้า ได้กล่าวไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน ผู้ขจัดความโศกของเหล่าสัตว์ให้พินาศไป ทุกพระองค์ล้วนเคารพพระสัทธรรม นี้เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฯลฯ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑/๓๔)

ขณสูตร : พระสูตรว่าด้วยขณะ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๓๕/๑๖๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การที่เธอทั้งหลาย มีเวลาที่จะประพฤติพรหมจรรย์ นับว่าเป็นลาภโดยแท้ เพราะเราเคยเห็นนรก ชื่อว่าผัสสายตนิกะ ๖ ขุม ซึ่งเป็นที่ที่สัตว์จะได้เห็นแต่รูปที่ไม่ดี ไม่น่าปรารถนาและได้ยินแต่เสียงที่ไม่ดี ไม่น่าปรารถนาเป็นต้น และเราก็ได้เห็นสวรรค์ชื่อว่าผัสสายตนิกะ ๖ ชั้น ซึ่งเป็นที่ที่สัตว์ได้เห็นแต่รูปที่ดี ที่น่าปรารถนา ได้ยินแต่เสียงที่ดีที่น่าปรารถนา คำว่า นรก หมายถึงอเวจีมหานรก คำว่า สวรรค์ หมายถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๑๓๕/๕๒) คำว่า ขณะ หมายถึงโอกาส (องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๓/๒๙/๒๔๘)

ขณะ : ครู่, ครั้ง, คราว, เวลา, สมัย

ในลักขณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับกล่าวว่า “ชาวโลกทำกิจในขณะ ชาวโลกทำกิจในขณะ” แต่เขาไม่รู้ขณะหรือมิใช่ขณะเลย ฯลฯ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๙/๒๗๔) (อรรถกถาอธิบายว่า ทำกิจในขณะ หมายถึงทำกิจทั้งหลายในเมื่อมีโอกาส (องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๓/๒๙/๒๔๘)

ในขณลยมุหุตตกถา สกวาทีถามว่า ขณะหนึ่ง ลยะหนึ่ง มุหุตตะหนึ่งเป็นสภาวะสำเร็จแล้วใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ ฯลฯ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๒๒/๗๗๐) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ขณะหนึ่ง หมายถึงชั่วระยะเวลาดีดนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง, ๑๐ ขณะ เป็น ๑ ลยะ, ๑๐ ลยะ เป็น ๑ ขณลยะ, ๑๐ ขณลยะ เป็น ๑ มุหุตตะ, ๑๐ มุหุตตะ เป็น ๑ ขณมุหุตตะ (อภิธานัปปทีปิกา คาถาที่ ๖๖-๖๗) คำว่า ปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายมหาสังฆิกะ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๗๑๘-๗๑๙/๒๗๘)

ในอาคันตุกภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุอาคันตุกะผู้อยู่ในเมืองชายแดน ว่า ขณะอย่าได้ล่วงเลยเธอทั้งหลายไปเสีย เพราะเหล่าชนที่ปล่อยให้ขณะล่วงเลยไป ย่อมพากันเศร้าโศก แออัดอยู่ในนรก (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ขณะ หมายถึงเวลา หรือสมัย มี ๔ คือ (๑) ขณะแห่งการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า (๒) ขณะแห่งการเกิดในมัชฌิมประเทศ (๓) ขณะแห่งการได้

SAMPLE

สัมมาทิฏฐิ (๔) ขณะแห่งอายตนะทั้ง ๖ ไม่วิกลวิกาล (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๒๓๐) ดูเทียบ ขุ.เถร. (แปล) ๒๖/๖๕๓/๔๕๒,๑๐๐๔/๕๐๔) (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๑๕/๑๓๑)

ในอุฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายดังนี้ว่า ... ขณะอย่าได้ล่วงเลยเธอทั้งหลายไปเสีย เพราะเหล่าชนที่ปล่อยให้ขณะล่วงเลยไป ย่อมพากันแออัดอยู่ในนรก เศร้าโศกอยู่ (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๓๖/๕๗๗) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ขณะอย่าได้ล่วงเลยเธอทั้งหลายไปเสีย ในที่นี้หมายถึงอย่าปล่อยให้โอกาสหรือเวลาแห่งการบำเพ็ญสมณธรรมผ่านไป (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๓๓๖/๑๕๕)

ขณะดี : เวลาดี, สมัยดี, ฤกษ์ดี, ยามดี, มงคลดี, สว่างดี, รุ่งดี

ในปุพพัณหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหล่าสัตว์ที่ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่ว่าจะเป็นเวลาเช้า เวลาเที่ยง หรือว่าเวลาเย็นก็ตามที เวลานั้นก็ถือว่าเป็นเวลาที่ดี สัตว์ทั้งหลายประพฤติชอบในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่าเป็นฤกษ์ดี มงคลดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบูชาดีในพรหมจารีบุคคล ฯลฯ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๕๖/๔๐๐)

ขตสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๑) (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๕๑/๓๙๗) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาล ผู้ไม่เฉียบแหลมเป็นอสัตบุรุษ ย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก มี ๓ ประการ คือ ๑.กายกรรมฝ่ายอกุศล ๒.วจีกรรมฝ่ายอกุศล๓.มโนกรรมฝ่ายอกุศล ครั้นแล้วทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตผู้เฉียบแหลมเป็นสัตบุรุษบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัดไม่ให้ถูกทำลายและประสพบุญเป็นอันมาก ๓ ประการ โดยนัยตรงกันข้าม

ขตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๒) (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๕๒/๓๙๘) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลผู้ไม่เฉียบแหลมเป็นอสัตบุรุษ ย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมากมี ๓ ประการ คือ๑.กายกรรมที่มีโทษ ๒.วจีกรรมที่มีโทษ๓.มโนกรรมที่มีโทษ ครั้นแล้วทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตผู้เฉียบแหลมเป็นสัตบุรุษ บริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย และประสพบุญเป็นอันมาก ๓ ประการ โดยนัยตรงกันข้าม

ขตสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๓) (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๕๓/๓๙๘) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลผู้ไม่เฉียบแหลมเป็นอสัตบุรุษย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัดถูกทำลายและประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมากมี๓ประการคือ๑.กายกรรมที่ไม่สม่ำเสมอ๒.วจีกรรมที่ไม่สม่ำเสมอ๓.มโนกรรมที่ไม่สม่ำเสมอครั้นแล้วทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตผู้เฉียบแหลมเป็นสัตบุรุษ

SAMPLE

บริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย และประสพบุญเป็นอันมาก ๓ ประการ โดยนัยตรงกันข้าม

ขตสูตร (จตุตถ) : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๔) (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๕๔/๓๙๘) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาล ผู้ไม่เฉียบแหลม เป็นอสัตบุรุษ ย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก มี ๓ ประการคือ ๑.กายกรรมที่ไม่สะอาด ๒.วจีกรรมที่ไม่สะอาด ๓.มโนกรรมที่ไม่สะอาด ครั้นแล้วทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตผู้เฉียบแหลมเป็นสัตบุรุษบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัดไม่ให้ถูกทำลายและประสพบุญเป็นอันมาก ๓ ประการ โดยนัยตรงกันข้าม

ขตสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกกำจัด (สูตรที่ ๑) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓/๔) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลผู้ไม่เฉียบแหลมเป็นอสัตบุรุษ บริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกผู้รู้ติเตียนและประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมากมี ๔ ประการ คือ๑.ไม่พิจารณาไม่ไตร่ตรองกล่าวสรรเสริญผู้ควรติเตียน ๒.ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรองติเตียนผู้ควรสรรเสริญ ๓.ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง แสดงความเลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส ๔.ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง แสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส ครั้นแล้วทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตผู้เฉียบแหลมเป็นสัตบุรุษ บริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพบุญเป็นอันมาก มี ๔ ประการ คือ ๑.พิจารณา ไตร่ตรองแล้วกล่าวติเตียนผู้ควรติเตียน ๒.พิจารณา ไตร่ตรองแล้วกล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญ ๓.พิจารณา ไตร่ตรองแล้วแสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส ๔.พิจารณาไตร่ตรองแล้วแสดงความเลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส

ขตสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกกำจัด (สูตรที่ ๒) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔/๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลผู้ไม่เฉียบแหลม เป็นอสัตบุรุษ บริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก เพราะปฏิบัติผิดในบุคคล ๔ จำพวก คือ ๑.มารดา ๒. บิดา ๓.พระตถาคต ๔.สาวกของพระตถาคต ครั้นแล้วทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตผู้เฉียบแหลม เป็นสัตบุรุษ บริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพบุญเป็นอันมาก เพราะปฏิบัติชอบในบุคคล ๔ จำพวกดังกล่าวข้างต้น

ขตสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบริหารตนให้ถูกกำจัด (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๙/๑๔๖) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลผู้ไม่เฉียบแหลม เป็นอสัตบุรุษ บริหารตนให้ถูกกำจัดและประสพสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมาก ๓ ประการ คือกายทุจริต

SAMPLE

วจีทุจริต และมโนทุจริต ส่วนธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตผู้เฉียบแหลมเป็นสัตบุรุษ บริหารตนไม่ให้ถูกกำจัดและประสพบุญเป็นอันมาก ๓ ประการ คือ กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ธรรม หมายถึยกุศลธรรมบถ ๑๐ จนถึงอรหัตตมรรค คำว่าประสพบุญ หมายถึงได้รับผลบุญที่เจือด้วยโลกิยะและโลกุตตระ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๙/๘๑)

ขทิรปัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยใบตะเคียน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๒/๖๑๔) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลจะกล่าวว่า เรายังไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เหมือนกับบุคคลไม่สามารถกล่าวได้ว่า ใช้ใบตะเคียน ใบทองหลาง หรือใบมะขามป้อม ห่อน้ำหรือห่อใบตาลฉะนั้น แต่เป็นไปได้ที่บุคคลจะกล่าวว่าเรารู้แจ้งอริยสัจ ๔ แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เหมือนกับบุคคลสามารถกล่าวได้ว่าใช้ใบบัวใบทองกวาวหรือใบย่านทราย ห่อน้ำหรือห่อใบตาล ฉะนั้น

ขทิรวนิยเถรคาถา : คาถาของพระขทิรวนิยเถระ, คาถาของพระเถระผู้อยู่ในป่าไม้ตะเคียน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๒/๓๑๘) ท่านเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้อยู่ป่าเป็นวัตร (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐๓/๒๗) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านพระขทิรวนิยเถระเกิดเป็นลูกของนางรูปสารีพราหมณี หมู่บ้านนาลกะ แคว้นมคธ ผู้เป็นมารดามุ่งหวังจะให้แต่งงานตั้งแต่ยังเป็นเด็ก แต่ก็ทำไม่ได้ ไปบวชเป็สามเณรกับพระภิกษุ เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี จึงได้อุปสมบท เรียนกัมมัฏฐาน แล้วไปอาศัยป่าตะเคียน เมื่อญาณแก่กล้า ไม่นานนักก็ได้อภิญญา ๖ ได้กล่าวคาถาไว้ว่า สามเณรจาละ สามเณรอุปจาละ สามเณรสีสูปจาละ พวกเธอครองสติมั่นคงอยู่หรือเปล่า หลวงลุงของพวกเธอ ผู้เปรียบเหมือนนายขมังธนู ผู้สามารถยิงทะลวงปลายขนทรายได้ เพราะมีปัญญาหลักแหลมว่องไวรู้แจ้งตลอดมาถึงแล้ว

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า หลวงลุง หมายถึงพระสารีบุตรเถระ (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๔๒/๑๖๙-๑๗๑)

ขทิรวนิยเรวตเถรคาถา : คาถาของพระขทิวนิยเรวตเถระ,คาถาของพระเรวตเถระผู้อยู่ในป่าไม้ตะเคียน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๔๕/๔๕๑) อธิบายสรุปได้ว่า พระขทิรวนิยเรวตเถระกล่าวว่า นับแต่อาตมาออกบวชเป็นบรรพชิตไม่เคยดำริถึงสิ่งที่ไม่ดี ประกอบด้วยโทษเลยว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกเบียดเบียนจงถูกฆ่าจงประสบทุกข์ อาตมาไม่เคยดำริในระยะกาลยาวนานเช่นนี้ แต่รู้เฉพาะการเจริญเมตตาไม่มีประมาณซึ่งได้อบรมสั่งสมมาโดยลำดับตามที่ทรงแสดงไว้แล้วเป็นมิตรเป็นสหายกับสัตว์ทุกจำพวก อนุเคราะห์สัตว์ทุกจำพวก ยินดีในการไม่เบียดเบียน เจริญเมตตาจิตทุกเมื่อ และทำจิตที่ไม่

ง่อนแง่น ไม่ขุ่นเคืองให้บันเทิงเจริญพรหมวิหารที่คนเลวส้องเสพไม่ได้ สาวกของพระพุทธเจ้าเข้าทุติยฌาน เป็นผู้นิ่งอย่างประเสริฐโดยแท้จริงภูเขาศิลาล้วนตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เพราะสิ้นโมหะ ย่อมไม่หวั่นไหวดุจภูเขาฉันนั้น คนผู้ไม่มีกิเลสเครื่องยั่วยวน ใฝ่ใจแสวงหาความสะอาดอยู่เป็นนิตย์ ความชั่วเพียงเท่าปลายขนทรายย่อมปรากฏดังเท่าก้อนเมฆ เมืองชายแดนได้รับการคุ้มครองทั้งภายในและภายนอกฉันใด ท่านทั้งหลายโปรดคุ้มครองตนให้ได้ฉันนั้น ขณะอย่าได้ล่วงเลยท่านทั้งหลายไป อาตมาไม่อยากตายไม่อยากเป็นอยู่ แต่อาตมารอคอยเวลาอยู่เหมือนลูกจ้างทำการงานคอยค่าจ้าง อาตมาไม่อยากตายไม่อยากเป็นอยู่ แต่อาตมามีสติสัมปชัญญะอยู่เฉพาะหน้า คอยเวลาอันสมควร อาตมาปรนนิบัติพระศาสดา ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปลงภาระที่หนักได้ถอนตัณหาที่นำไปสู่ภพได้ขาดแล้ว อาตมาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นอันเป็นที่สิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวง อาตมาก็ได้บรรลุแล้ว หน้าที่ที่ควรทำให้ถึงพร้อมมีทานและศีลเป็นต้น ท่านทั้งหลายโปรดทำให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิดนี้เป็นคำสั่งสอนของอาตมาอาตมาหลุดพ้นจากกิเลสและภพได้ทั้งหมดแล้ว จักปรินิพพานละ

ขทิรวนิยเรวตเถรวัตถุ : เรื่องพระเรวตเถระผู้อยู่ในป่าไม้ตะเคียน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๙๑/๕๐๒) อธิบายสรุปได้ว่าพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่นางวิสาขามิคารมาตาว่า พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่สถานที่ใด คือจะเป็นบ้านก็ตาม ป่าก็ตาม ที่ลุ่มก็ตามที่ดอนก็ตาม สถานที่นั้นเป็นรมณียสถาน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๘/๖๐)

อรรถกถากล่าวว่า แม้ในหมู่บ้าน จะหาความสงบกายไม่ได้ก็จริง แต่พระอรหันต์ทั้งหลายก็ได้ความสงบใจเพราะอารมณ์ทั้งหลายหาทำจิตของท่านให้หวั่นไหวได้ไม่ ดังนั้น ที่ไหนก็ตาม ย่อมเป็นที่พระอรหันต์อยู่ได้ และที่นั้นย่อมเป็นสถานที่รื่นรมย์ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๔๖๓-๔๗๑)

ขทิรวนิยเรวตเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระขทิรวนิยเรวตเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๒๘/๙๖) อธิบายสรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเกิดเป็นนายเรือรับส่งคนข้ามฟาก กรุงหงสาวดี ได้ส่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกข้ามฟาก เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้ไปเกิดในเทวโลก ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก และเกิดเป็น กษัตริย์ผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/-/๓๖๖-๓๗๐)

ขทิรวนิยะ, พระโพธิสัตว์ :นกหัวขวานชื่อว่าขทิรวนิยะ,ชื่อนกหัวขวานพระโพธิสัตว์ อยู่ในหิมวันตประเทศ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๑๙/๙๖)อธิบายสรุปได้ว่านกหัวขวานนี้เที่ยวหาอาหารในป่าไม้ตะเคียน มีนกสหายตัวหนึ่ง ชื่อกันทคลกะ เที่ยวหากินอยู่ในป่าไม้ทองหลาง

เคยพา สหายไปจิกสัตว์ที่ต้นตะเคียนมาให้สหายกิน สหายติดใจสัตว์ที่ได้จิกกันนั้น จึงไปจิกกินเองทำให้จงอยหักทันที นกขทิรวนิยบอกสหายว่าต้นไม้นั้นเป็นต้นไม้แก่นที่ทำลายสมอง พอได้ฟังเช่นนั้นแล้วนกหัวขวานกันทคลกะตาทะเล้น หัวแตกไม่อาจจับอยู่บนยอดไม้นั้น ตกลงมาตาย ณ ที่นั้นเอง(ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๙-๑๒๐/๑๖๒-๑๖๔)

ขทิรังคารชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องหลุมถ่านเพลิงไม้ตะเคียน(ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๔๐/๑๗) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเศรษฐีได้ถวายทานแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นประจำ แต่พญามารต้องการจะขัดขวางไม่ให้พระปัจเจกพุทธเจ้าได้รับทานและไม่ต้องการให้เศรษฐีบริจาคทานต่อไป จึงเนรมิตหลุมถ่านเพลิงขวางทางไว้ท่านเศรษฐีต้องการจะแสดงพลังศรัทธาและอานุภาพของตนจึงเดินลุยหลุมถ่านเพลิงไม้ตะเคียนไปใส่บาตรปรากฏมีดอกบัวผุดขึ้นมารองรับเท้าของท่านหาเป็นอันตรายไม่ท่านได้กล่าวถึงพลังและอานุภาพของท่านว่าถึงท่านจะตกลงไปในหลุมถ่านเพลิงมีเท้าชี้ขึ้นฟ้าศีรษะปักลงก็ตามท่านจะไม่ทำความชั่วอันเป็นกรรมไม่ประเสริฐอีกและได้นิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้ารับอาหารบิณฑบาตของท่าน (ขุ.ชา.เอกก.อ.(บาลี) ๒๗/๔๐/๓๑๗-๓๒๐)

ขน : เส้นขนที่งอกขึ้นตามร่างกายของคนและสัตว์ เพื่อระบายความร้อนและปกปิดร่างกาย , สิ่งที่เป็นเส้นขึ้นตามผิวหนังคนและสัตว์ เช่น ขนตา ขนนก ขนเม่น และใช้ตลอดไปจนถึงที่ขึ้นบนผิวต้นไม้ ผลไม้ ใบไม้ และอื่น ๆ , ราชาศัพท์ว่า พระโลมา ; ๑ ในของไม่สะอาดนานัปการที่มีอยู่ในร่างกาย ที่สมณะหรือพราหมณ์บางคนอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น พิจารณากาย ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น ฯลฯ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๐/๑๐๖) ; ๑ ในบรรดาอวัยวะที่มีอยู่ในในปฐวีธาตุภายใน ในบรรดาปฐวีธาตุ ๒ ชนิด (๑) ปฐวีธาตุภายใน (๒) ปฐวีธาตุภายนอก ปฐวีธาตุภายใน คือ อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข้นแข็ง เป็นของหยาบ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข้นแข็ง เป็นของหยาบ นี้เรียกว่า ‘ปฐวีธาตุภายใน’ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๒/๓๓๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๔/๑๒๖, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๔๙/๔๐๕, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๕/๓๓๗, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๓, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๓๒/๔๐๘, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๓/๑๙๐) (อรรถกถา

อธิบายว่า คำว่า อุปาทินนกรูป หมายถึงรูปมีกรรมเป็นสมุฏฐาน คำนี้เป็นชื่อของรูปที่ดำรงอยู่ภายในสรีระ ที่ยึดถือ จับต้อง ลูบคลำได้ เช่น ผม ขน ฯลฯ อาหารใหม่ อาหารเก่า คำนี้กำหนดจำแนกหมายเอาปฐวีธาตุภายใน แต่สำหรับอาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน

ในปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรค ท่าน (พระพุทธโฆสาจารย์)กล่าวไว้ว่า คำว่า อุปาทินนกรูป(อุปาทินฺนำ) ได้แก่ ไม่ใช่รูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐานเท่านั้น และเมื่อว่าโดยไม่แปลกกัน คำว่า อุปาทินนกรูป(อุปาทินฺนำ) นี้เป็นชื่อของรูปที่ตั้งอยู่ในสรีระ เพราะรูปที่ตั้งอยู่ในสรีระจะเป็นอุปาทินนกรูป หรืออนุปาทินนกรูปก็ตาม ก็ชื่อว่าอุปาทินนกรูปทั้งหมด ด้วยอำนาจการยึดถือ การจับต้อง และการลูบคลำได้ คือ ผม ขน ฯลฯ อาหารใหม่ อาหารเก่า (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๐๒/๑๓๐)

ขนแกะ : ขนของสัตว์เคี้ยวเอื้องชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายแพะแต่มีขนเป็นปุยหนา ช้สำหรับทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ; คำว่า ขนแกะ ในที่นี้ เป็นคำพูดเปรียบเทียบของอุบาลีคหบดีซึ่งเป็นหัวหน้าของกลุ่มชาวบ้านพาลกะ ผู้ขันอาสากับนิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีและนิครนถ์ นาฏบุตร ที่จะโต้วาทะกับพระพุทธเจ้า ในประเด็นที่ว่ากายทัณฑะ มีโทษมากกว่าวจีทัณฑะและมโนทัณฑะ โดยจะพูดตะล่อมวกไปวกมาหว่านล้อมให้งง เปรียบเหมือนคนที่แข็งแรงจับขนแกะที่มีขนยาวฉุดดึงไปดึงมาหมุนจนงง ฯลฯ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๙/๕๗)

ขนไก่ : ขนของสัตว์ปีกจำพวกนก มีหลายชนิด บินได้ในระยะสั้น หากินตามพื้นดิน ตกไข่ก่อนแล้วจึงฟักเป็นตัว ตัวผู้หงอนใหญ่และเดือยยาว เช่น ไกชน ไก่แจ้ ไก่อู ไก่ตะเภา ; ไม้ปัดฝุ่นละออง, อุปกรณ์เล่นกีฬาแบดมินตัน เรียกว่าลูกขนไก่

คำว่า ขนไก่ ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบเทียบระหว่างขนไก่กับภิกษุไว้ว่า ขนไก่หรือเส้นเอ็นที่เขาใส่เข้าไปในไฟย่อมหดกลับ งอกลับ หมุนกลับ ไม่คลี่ออก ฉันใด ภิกษุผู้มีใจที่อบรมแล้วด้วยอสุภสัญญาอยู่โดยมาก จิตย่อมหดกลับ งอกลับ หมุนกลับ ไม่ออกไปรับการร่วมเมถุนธรรม ฉันนั้นเหมือนกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๔/๓๓๔, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๙/๗๖)

ขนเจียม : ขนแกะ, ขนแพะ, มักนิยมทำเป็นสันถัต ใช้รองนั่ง หรือปูนอน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๑/๙๖) ขนเจียมมีหลายสี เช่น สีดำล้วน สีขาว สีแดง (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๖/๓๕) อธิบายว่า สันถัตขนเจียม ทำด้วยขนแกะ ใช้อย่างแผ่นหนัง (วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๖๔/๓๑๑,สารตฺถ.ฏีกา ๓/๒๖๔/๔๖๓)

ขนดหาง : โคนหาง,หาง ; ขนด ได้แก่ ตัวงูที่ขด; ลูกบวบจีวร; โคนหางงู มักเรียกว่า ขนดหาง ; ในที่นี้หมายถึงขนดหางของงู ดังปรากฏข้อความในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ที่พระ

SAMPLE

ผู้มีพระภาคทรงตรัสเปรียบเทียบถึงโมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ที่เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม และเวทัลละ โดยไม่ได้พินิจพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงไม่ประจักษ์ชัดแก่พวกเขา ก็เหมือนกับบุรุษที่ต้องการงูพิษ เที่ยวเสาะแสวงหางูพิษ พบงูพิษตัวใหญ่แล้วจับมันที่ขนดหางหรือที่หาง งูพิษนั้นก็สามารถจะแว้งกัดที่มือ ที่แขน หรือที่อวัยวะแห่งใดแห่งหนึ่งของเขาได้ เมื่อเขาถูกงูพิษนั้นกัด เขาก็จะตาย หรือไม่ก็ได้รับทุกข์ทรมานปางตาย สาเหตุเพราะเขาจับงูพิษนั้นไม่ดี (ม.มู(ไทย)๑๒/๒๓๘/๒๕๒, ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๓๘/๑๓)

ขนตา : อวัยวะอีกหนึ่งอย่างของร่างกายคนและสัตว์ที่เกิดขึ้นบริเวณดวงตา มีลักษณะที่เป็นเส้นเล็กๆ มีขนาดที่ยาวและสั้นต่างกัน ขนตานั้นมีหน้าที่ช่วยป้องกันสิ่งต่างๆ เช่น ฝุ่นละออง สิ่งสกปรก เป็นต้น ไม่ให้เข้าตา ; ตา, ดวงตา, นัยน์ตา, นัยน์เนตร ได้แก่ อวัยวะส่วนหนึ่งของร่างกายคนและสัตว์ ทำหน้าที่เป็นเครื่องดูรูป หรือใช้มองดูสิ่งต่างๆ ; ขนตาในที่นี้ หมายถึงขนตาที่หนางอนงามของเทพธิดาองค์หนึ่ง เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ มีชื่อว่าเปสวดี เป็นหญิงสะใภ้ในหมู่บ้านนาฬกคาม อยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นมคธ แต่เพราะผลกรรมที่ตนเคยเกลี่ยดอกคำโรยลงบูชาพระอุปติสสเถระ จึงได้มาเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๕๒/๗๓) (พระอุปติสสเถระ ได้แก่ พระธรรมเสนาบดี (พระสารีบุตร) (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๖๕๖/๑๘๕)

ขนทราย : ขนของสัตว์ที่เล็กมาก(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๑/๔๕๕) ดังคำว่า นายขมังธนูยิงขนทราย (ม.มู.๑) หรือดังคำว่า แทงปลายขนทราย ด้วยปลายขนทราย ที่แบ่งออกแล้วเป็น ๗ ส่วน อธิบายสรุปว่า พึงแบ่งขนทรายเส้นหนึ่งเป็น ๗ ส่วน แล้วถือเอาส่วนที่แบ่งหนึ่งส่วนแห่งขนทรายที่แบ่งนั้นแล้วผูกกลางผลมะเขือผูกขนทรายที่แบ่งแล้วเส้นอื่นอีกเข้าที่ปลายสุดแห่งลูกธนูแล้วจึงยืนที่ทางประมาณอุสภะหนึ่ง แทงจำเพาะปลายขนทรายที่ผูกผลมะเขือนั้นด้วยปลายที่ผูกไว้ที่ลูกธนู (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓.๓/๑๑๑๕/๓๘๕) ; การทำโทษอย่างหนึ่ง จัดเป็นทัณฑกรรม เป็นกิจวัตรใช้เพื่อการลงโทษสามเณรคล้ายกับการปรับอาบัติภิกษุ ได้แก่กักบริเวณ ห้ามไม่ให้เข้าอาราม ห้ามไม่ให้ออกจากอาราม หรือการใช้ตักน้ำ ขนฟืน ขนทราย เป็นต้น (ประมวลศัพท์ หน้า ๑๒๗)

ขนนกยูง : ขนของสัตว์ปีกจำพวกไก่ฟ้าขนาดใหญ่ที่สุด มีจุดเด่นคือ เพศผู้มีขนหางยาวที่มีสีสันสวยงาม ที่เมื่อแผ่ขยายออกเพื่ออวดเพศเมียจะมีความสวยงามเป็นอย่างยิ่ง เรียกว่า รำแพน ชอบอาศัยอยู่ในป่าดิบแล้งและป่าผลัดใบผสมตามริมลำธารในป่า มีพฤติกรรมมักร้องตอนเช้าหรือพลบค่ำ กินอาหารจำพวกเมล็ดพืช แมลง และสัตว์เล็กๆ มีการกระจายพันธุ์อยู่ทางเหนือของประเทศอินเดียไปทางทิศตะวันออกผ่านพม่า,

SAMPLE

ตอนใต้ของประเทศจีน, ไทย, ลาว, เวียดนาม, กัมพูชา, มาเลเซียและชวา นกยูงแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ (๑) นกยูงอินเดีย มีหงอนบนหัวแผ่เป็นพัด มีหนังข้างแก้มเป็นสีขาว ขนส่วนคอและอกด้านบนเป็นสีน้ำเงิน พบกระจายพันธุ์ในอินเดีย (๒) นกยูงไทย มีหงอนบนหัวตั้งตรงเป็นกระจุก หนังข้างแก้มเป็นสีฟ้า และสีเหลือง ขนส่วนคอหลัง ตลอดไปถึงปลายหางเป็นสีเขียว พบกระจายพันธุ์ตั้งแต่ภาคตะวันออกของอินเดียติดกับพม่า ภูมิภาคอินโดจีน และชวา

ในโมรหัตถทายิกาวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาตนหนึ่งว่า ด้วยผลกรรมอะไร เธอจึงมีผิวพรรณงามยิ่งนัก ฯลฯ เปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ อย่างนี้ เทพธิดานั้นตอบว่า ดิฉันได้ถวายพัดปัดยุงที่ทำด้วยขนนกยูงแก่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต ฯลฯ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๕๗๓/๖๖,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๕๗๔/๖๖, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๗๘/๖๖, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๕๘๐/๖๖)

ขนเนื้อทราย : ขนของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมจำพวกกวางชนิดหนึ่ง เป็นกวางขนาดกลาง ตัวสีน้ำตาลเข้มแต่ตอนล่างสีจางกว่า ตามลำตัวมีจุดขาวจาง ๆ อยู่ทั่วไป ลูกที่เกิดใหม่จุดขาวนี้จะชัดเจนมากเช่นเดียวกับลูกกวางดาว ตัวผู้มีเขา ผลัดเขาปีละครั้ง อยู่เป็นฝูงตามทุ่งหญ้า กินหญ้าระบัด ใบไม้ และผลไม้ เป็นสัตว์ป่าคุ้มครองของไทย, กวางแขม กวางทราย หรือ ตามะแน ก็เรียก (หญ้าระบัด ได้แก่ หญ้าที่เพิ่งลัด เพิ่งผลิ หญ้าอ่อน, กวางแขม ได้แก่ สัตว์พวกกวาง แต่ตัวเล็ก เขาสั้น, บางทีเรียก เนื้อทราย)

ในจูฬหัตถิปโทปมสูตร ปิโลติกปริพาชกได้สนทนากับพราหมณ์ชื่อชาณุสโสณิ ถึงเรื่องความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของพระสมณโคดม โดยได้กล่าวว่าตนเองไม่สามารถรู้ความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของพระสมณโคดมได้ ผู้ที่จะรู้ความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของพระสมณโคดมได้นั้น ก็น่าจะเป็นเช่นพระสมณโคดม และได้กล่าวถึงสาเหตุที่ตนเกิดเลื่อมใสในพระสมณโคดม ก็เพราะได้เห็นรอย ๔ รอยในพระสมณโคดม คือ ๑. ข้าพเจ้าเห็นขัตติยบัณฑิตบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้ละเอียดอ่อน โต้ตอบวาทะของผู้อื่นได้ประหนึ่งยิง**ขนเนื้อทราย**...ฯลฯ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๙/๓๑๘)

ขนปีกนกเค้า : ขนปีกของนกฮูก ที่มีลักษณะนุ่ม(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๗๑/๒๔๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๙); นักบวชบางคนใช้ขนปีกนกเค้ามาเป็นเครื่องนุ่มห่ม, นักบวชผู้บำเพ็ญตบะมักนุ่งห่มขนปีกนกเค้า (อง.ติก. ๒๐/๑๕๗/๔๐๒,๒๐/๑๕๘/๔๐๒,๒๐/๑๖๓/๔๐๒) คำว่า นกเค้า หมายถึงนกฮูก มีขนนุ่ม หัวใหญ่ ตาโต ตัวลาย ออกหากินตอนกลางคืน กลางวันหลบพักผ่อน มีชื่อเรียกหมายชื่อ คือ เค้าเหยี่ยว เค้าแมว เค้าโมง เค้า (ราชบัณฑิตสถาน)

ขนปีกนกเค้า,ผ้า : ผ้าทำด้วยขนปีกนกฮูก มีลักษณะนุ่ม นักบวชผู้บำเพ็ญตบะมักใช้นุ่มห่ม (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๖/๑๖๕)

SAMPLE

ขนปีกนกตะกรุม : ขนของนกน้ำขนาดใหญ่ในตระกูลนกกระสา มีถิ่นที่อยู่อาศัยในทวีปเอเชียทางตอนใต้ ตั้งแต่อินเดีย, เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไปจนถึงจีนตอนใต้ และเกาะชวา มีรูปร่างคล้ายคลึงกับนกตะกราม แต่มีขนาดเล็กกว่า และไม่มีถุงใต้คอ ขณะยืนมีความสูงบนหัวประมาณ ๑๑๐-๑๒๐ เซนติเมตร ความกว้างของปีกทั้งสองข้างประมาณ ๒๑๐ เซนติเมตร ลำตัวด้านบนสีดำเหลือบเป็นมัน ใต้ท้องสีออกขาว ส่วนหัวและลำคอเป็นหนังสีเหลืองแกมแดง มีขนเป็นเส้นๆ ขึ้นกระจายอยู่ห่าง ๆ จะงอยปากมีขนาดใหญ่สีออกเหลือง ซึ่งในฤดูผสมพันธุ์จะมีแต้มสีแดงตรงบริเวณโคนปาก แข้งและเท้าสีน้ำตาลแกมเขียวจนถึงสีคล้ำเกือบดำ นกที่อายุยังน้อยขนจะสีดำค่อนข้างด้าน บนส่วนหัวและลำคอมีขนปกคลุมมากกว่านกโตเต็มวัย เป็นนกที่หากินสัตว์เล็ก ๆ ตามแหล่งน้ำ เช่น กุ้ง,หอย, ปู, ปลา รวมถึงสัตว์เลื้อยคลานและสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำอย่าง งู, กบ หรือเขียด แต่จะไม่กินซากสัตว์เหมือนนกตะกราม มีพฤติกรรมทำรังบนยอดไม้สูง ตามป่าชายเลนหรือป่าริมน้ำร่วมกับนกตะกรามและนกกระทุง วางไข่ครั้งละ ๓-๔ ฟอง

ในมหาสุตโสมชาดก มีข้อความตอนหนึ่งที่โจรโปริสาท ได้กล่าวกับรุกขเทวดาว่า เราได้ห้ามท่านว่าให้หยุด ท่านก็ยังเดินดุ่มๆ ไป ท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ท่านไม่ได้หยุด แต่กลับบอกว่าหยุด ท่านสมณะ นี้ควรแก่ท่านแล้วหรือ ท่านคิดว่าดาบของเราเป็นเพียงแค่ขนปีกนกตะกรุมหรืออย่างไร (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๓๗๘-๓๗๙, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๓๙๒/๓๙๗), (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๙๓/๑๖๒)

ขนปีกนกยูง : ขนปีกของนกยูง ; ในปิลินทวัจฉเถราปทาน ได้กล่าวถึงพัดขนปีกนกยูงไว้ตอนหนึ่งว่า พระปิลินทวัจฉเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวอานิสงส์ของการถวายพัดขนปีกนกยูงและแส้จามรไว้ว่า ข้าพเจ้าได้ถวายพัดขนปีกนกยูงและแส้จามรในหมู่สงฆ์ และพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุด เป็นผู้มีกิเลสสงบระงับแล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๑๗/๕๙๕)

ขนพองสยองเกล้า : นึกกลัวจนขนหัวลุก, ขนและผมตั้งชันขึ้นเพราะรู้สึกสยดสยองมาก

เหตุการณ์น่าสะพรึงกลัว ขนพองสยองเกล้า ที่เกิดขึ้นในเวลาที่พระผู้มีพระภาคทรงปลงพระชนมายุสังขาร คือ เวลานั้น เมื่อพระองค์ทรงปลงพระชนมายุสังขารแล้ว ณ ปาวาลเจดีย์ ได้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรงน่าสะพรึงกลัว ขนพองสยองเกล้า (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๙/๑๑๖) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปลงพระชนมายุสังขาร หมายถึงสลัดปัจจัยเครื่องปรุงแต่งอายุ คือ ตกลงพระทัยว่าจะปรินิพพาน (ที.ม.อ.(บาลี) ๑๖๙/๑๕๙) และอีกคราวหนึ่งได้เกิดเหตุแผ่นดินไหวขึ้นอย่างรุนแรง น่าสะพรึงกลัว ขนพองสยองเกล้า ทั้งกลองทิพย์ก็ดังกึกก้อง พระอานนท์จึงเข้าไปทูล

SAMPLE

ถามพระผู้มีพระภาคถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเหตุปัจจัย ๘ ประการ ที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๐-๑๗๑/๑๑๘) (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๗/๑๖๑, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๖/๓๐๕, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓๗๖/๔๐๔)

ขนม : ของกินที่ไม่ใช่กับข้าว, ของหวานที่ปรุงด้วยแป้งข้าวเจ้า แป้งข้าวเหนียว กับกะทิหรือน้ำตาล, ของหวาน, สิ่งอื่นที่คล้ายกันจากพืช ประกอบด้วยน้ำตาล กะทิ, ทางเหนือเรียกว่า ข้าวหนม ; ที่ชื่อว่า ขนม ได้แก่ ของกินอย่างใดอย่างหนึ่งที่เขาจัดเตรียมเพื่อส่งไปเป็นของกำนัล(วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๓๓/๓๙๐), (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๑๓/๑๙)

ในปูวทายิกาวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาตนหนึ่งว่า เพราะบุญอะไร ผิวพรรณของเธอจึงงามเช่นนี้ ฯลฯ และมีรัศมีสว่างไสวทั่วทุกทิศอย่างนี้ เทพธิดาตอบว่า เพราะได้ถวายขนมแก่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต ฯลฯ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๕๙๗/๖๖, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๐๓/๖๖, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๐๔/๖๖)

ในเวสสันตรชาดก พระเจ้ากรุงสัญชัยได้รับสั่งเสนาบดีให้ตั้งมังสาหาร ขนม ขนมแดกงา ขนมกุมมาส ที่ปรุงด้วยเนื้อปลาไว้ใกล้ทางที่พระเจ้าเวสสันดรโอรสของพระองค์จะเสด็จมา (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๓๕๖/๕๔๗)

ขนมกุมมาส : ขนมสดที่ทำจากถั่วผสมข้าวเหนียว (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑๒๑/๖๘) บางแห่งมีน้ำผึ้งผสมด้วย (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๖๓/๕๔๗) หมายถึงขนมที่เก็บไว้นานเกินไปจะบูด เช่น ขนมด้วง ขนมครก ขนมถ้วย ขนมตาล เป็นต้น, พระพุทธเจ้าหลังบำเพ็ญทุกรกิริยาก็เสวยข้าวสุกและขนมกุมมาส, ข้อ ๑ ที่เป็นโภชนียะ(ของฉัน) ในโภชนะ ๕ อัน ได้แก่ ข้าวสุก ขนมกุมมาส ข้าวตู ปลา เนื้อ เป็นอาหารหลักที่เป็นขนมสดของชาวชมพูทวีป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๕/๒๔๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๑/๒๙๗,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๑/๒๑,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๖๓/๕๔๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๓๕๖/๕๔๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๑/๑๒๕)

ขนมงา : ชื่อขนมชนิดหนึ่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๙๔๓/๔๘๗) หมายถึงขนมทำด้วยงากวนกับน้ำตาล แล้วตัดเป็นแผ่นบางๆ คล้ายข้าวพอง ; อาหารว่างเหมาะสำหรับผู้เดินทาง, ขนมชนิดนี้นางอมิตตตาปนา เตรียมให้ชูชกพราหมณ์ในคราวที่เดินทางไปเขาวงกต

ขนมแดกงา : ขนมชนิดหนึ่งทำด้วยงากวนกับน้ำตาล ; คำด่าประชด ดังพระสุธรรมเถระผู้เป็นเจ้าอาวาสวัดอัมพาฏการาม มีความมักใหญ่ ด่าจิตตคหบดี ชาวมัจฉิกาสัณฑ์เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติปฏิสาราณียกรรมคือการลงโทษภิกษุผู้ด่าว่าคฤหัสถ์ผู้ไม่มีความผิดด้วยการให้ไปขอขมาเขา (วิ.จู.๖/๓๔/๖๗) อรรถกถากล่าวว่า ได้ยินว่า ขนมแปลกชนิดหนึ่ง ได้มีในต้นวงศ์ของจิตตคหบดีนั้น พระสุธรรมประสงค์จะด่าจิตต

SAMPLE

คหบดีกระทบชาติ จึงกล่าวว่า ขนมแดกงา ไม่มี ซึ่งคำนี้เป็นคำหยาบ (วิ.จู.อ.(บาลี) ๓/๓๓/๒๕๔) ขนมชนิดนี้มักห่อเป็นของขวัญให้เด็กๆ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕) เป็นของต้อนรับแขกผู้มาเยือน (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๓๕๖/๕๔๗)

ขนมต้ม : ชื่อขนมชนิดหนึ่ง (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๐๕/๖๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๑/๓๙๐) หมายถึงขนมทำด้วยแป้งข้าวเหนียว ปั้นเป็นลูกกลมๆ ลงไปต้มให้สุก โรยด้วยมะพร้าวขูด ต่อมาจึงทำหน้ากระฉีก ซึ่งเป็นมะพร้าวขูดมาเคี่ยวกับน้ำตาลหม้อจนเหนียว ถ้าใส่ไส้น้ำตาลปึก ตัดเป็นก้อนสี่เหลี่ยม หรือไส้หน้ากระฉีก(ของหวานทำด้วยมะพร้าวขูดกับน้ำตาลเคี่ยวให้เข้ากันใช้เป็นไส้หรือหน้าขนม เรียกว่าหน้ากระฉีก) แล้วคลุกมะพร้าวข้างนอก เรียกว่าขนมต้มขาว ถ้าต้มเคี่ยวกับน้ำตาลปึก และมะพร้าวอย่างหน้ากระฉีก เรียกว่าขนมต้มแดง

ขนมเทียน : ขนดชนิดหนึ่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๙๔๓/๔๘๗ป หมายถึงขนมทำด้วยแป้งกวนกับน้ำตาล ใส่ไส้ถั่วเขียวกวนบด ใส่มะพร้าว ใส่หน้ากระฉีก ห่อใบตอง ถ้าแบบเค็ม จะใส่พริกไทย และเกลือ ถ้าเป็นแบบหวาน ใส่มะพร้าว และน้ำตาลไปเพิ่ม ถ้าตัวแป้งด้วยด้วยแป้งถั่วเรียกขนมเทียนแก้ว ใช้ในพิธีไหว้ผีหิ้ง มีการทำขนมเทียนมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ มักจะทำไปทำบุญหรือทำตามประเพณีต่างๆ

ขนมเบื้อง : ชื่ออาหารว่างอย่างหนึ่ง(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๒๙๑/๔๖) หมายถึงขนมที่ทำโดยที่ละเลงแป้งดีแล้ว เทลงบนกระทะแบนที่เรียกว่ากระเบื้อง ทำให้เป็นแผ่นกลมๆ และแบนเสมอกัน ใส่ไส้หวานหรือไส้เค็ม แล้วพับเป็น ๒ เรียกว่าขนมเบื้อง ; ขนมชนิดนี้ทำให้เต็มภาชนะ จึงชื่อปูปะ ปูวะ(อภิธานวัณณนา หน้า ๕๗๔)

ขนมแป้ง : ชื่อขนมชนิดหนึ่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๓๕๗/๕๔๘ป หมายถึงขนมที่ปรุงด้วยแป้งข้าวสาลีหรือข้าวเหนียว ผสมกับมะพร้าว เกลือ และน้ำตาล ทอดเป็นแผ่นเล็กๆ แบนๆ บนกระทะแบน ที่ทาน้ำมันน้อย ขนมแป้งชนิดนี้มีกล่าวไว้ในเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรกลับเข้าเมือง

ขนมสด : ขนมกุมมาส (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๖๓/๕๔๗) หมายถึงขนมที่ทำจากถั่วผสมข้าวเหนียว (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑๒๑/๖๘) บางแห่งมีน้ำผึ้งผสมด้วย หมายถึงของหวานที่ทำด้วยแป้งหรือข้าว ผสมกับ ถั่ว และน้ำตาล ใช้เป็นอาหารว่าง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๗๘/๓๒)

ขนสัตว์ : ผ้าที่ทอจากขนสัตว์บางชนิด เช่น แพะ แกะ เรียกว่าผ้าขนสัตว์ (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๙๔/๓๒๖)

ขนสัตว์ร้าย : ขนของสัตว์จำพวกที่กินเนื้อเป็นอาหาร เช่น ราชสีห์และเสือเป็นต้น ; สัตว์ คือสิ่งมีชีวิตซึ่งแตกต่างไปจากพรรณไม้ ส่วนมากมีความรู้สึกและเคลื่อนไหวย้ายที่ไปได้

SAMPLE

เอง สามารถฝึกอบรมได้, ความหมายที่ใช้กันเป็นสามัญหมายถึง สัตว์ที่ไม่ใช่คน, เดรัจฉาน ; ขนสัตว์ร้าย ในที่นี้ หมายถึงขนของราชสีห์และเสือเป็นต้น ที่พวกอเจลก บางพวกนำไปทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ดังข้อความตอนหนึ่งในอเจลกวรรคว่า คนเปลือยนั้น....นุ่งห่มผ้ากัมพลทำด้วยขนสัตว์ร้ายบ้าง... (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๕๗/๔๐๒,อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๕๘/๔๐๒,อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๖๓/๔๐๒)

ขนหาง : ส่วนที่ยื่นออกจากส่วนท้ายแห่งลำตัวสัตว์ เช่น ขนหางม้า, ขนสัตว์จำพวกนก เช่น กา ไก่ นกยูง ที่ยื่นยาวออกทางก้น ; ขนหางในที่นี้หมายถึงขนหางของม้าจำนวน ๑,๐๐๐ ตัว ซึ่งเป็นพาหนะเทียมรถของเทพบุตรตนหนึ่ง ซึ่งเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ได้เคยถวายข้าว น้ำ จีวร ของเคี้ยว ของฉัน และของลิ้มที่สะอาด ประณีต มีรสชาติ แก่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๐๒๓/๑๒๖)

ขนุน : ชื่อไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ มีน้ำยางขาว ผลกลมยาวราว ๒๐-๕๐ เซนติเมตร ภายนอกเป็นหนามถี่ ภายในมีวงสีเหลืองหรือสีจำปา รสหวาน กินได้ แก่นสีเหลือง เรียกว่า กรัก ใช้ต้มเอาน้ำย้อมผ้า, พันธุ์ที่มีวงสีเหลือง เนื้อนุ่มแต่ไม่เหลว เรียก ขนุนหนัง, พันธุ์ที่มีวงสีจำปา เนื้อนุ่ม เรียก ขนุนจำปาดะ, ส่วนพันธุ์ที่มีวงสีเหลือง เนื้อเหลว เรียก ขนุนละมุด ; ๑ ในผลไม้ ๓ ชนิด คือ ผลมะม่วง ลูกหว้า และขนุน ที่วานรโพธิสัตว์ได้กล่าวกับจระเข้ว่าจะไม่ข้ามฝั่งสมุทรไปกิน จะขอกินแต่ผลมะเดื่อของตัวเอง (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๖๖/๑๙๑) ; ๑ ในหมู่ไม้นานาชนิดที่อยู่ใกล้บริเวณอาศรมของโกสิยดาบสและอาศรมของพระเวสสันดร ได้แก่ มะม่วง มะหาด ขนุน ทองกวาว มะรุม โลดทะนง ฯลฯ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๖๐/๑๒๘,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๙๘๓/๔๙๓)

ขนุนสำปะลอ : ชื่อต้นไม้ผลขนาดกลาง (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๖/๕๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๐/๗๒) หมายถึงขนุนสำปะลอนี้มีใบใหญ่ เป็นแฉกๆ ผลมีเมล็ดมาก กินได้ และพันธุ์ที่ผลไม่มีเมล็ด กินเนื้อได้ เรียกว่าสาเก ; ต้นไม้ที่เกิดบนภูเขาลพุ จึงเรียกขนุนสำปะลอว่า ลพุชะ และเพราะขนุนชนิดนี้มีผลไม่ปรากฏ เพราะมีขนาดเล็ก จึงเรียกขนุนชนิดนี้ว่าลิกุจะ (ขุ.ชา.ติสติ.(ไทย) ๒๗/๑๔/๕๔๐, ขุ.ชา.อสีติ. ๒๘/๕๓๖/๑๓๖) สาเก ก็เรียก (อภิธานวรรณนา หน้า๖๙๑)

ขบวนม้า : ขบวนม้านี้ มีการจัดม้าเข้าแถวเรียงหน้ากระดาน ๓ ตัว และม้าแต่ละตัว มีทหารเข้าแถวตามหลัง ๓ คน (อภิธานวัณณนา หน้า ๔๘๔) แต่ในที่หมายถึงขบวนม้าประมาณ ๕๐๐ ตัว ของพระเจ้าปเสนทิโกศล ราชาแห่งแคว้นโกศล ที่ออกจากกรุงสาวัตถีเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวัน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๐/๔๒๕)

SAMPLE

ข่มขืน : ขู่, บังคับ, ขืนใจ, ขู่เข็ญ ให้กระทำตามอำเภอใจ ; จัดเป็นการประหารอย่างหนึ่งของข้าศึกที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้อยู่ป่า อยู่โคนไม้ หรืออยู่ในเรือนว่าง หวาดสะดุ้ง คือ การนั่งทับ นอนทับ ข่มขืน จากมาตุคาม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๕/๑๒๘) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นั่งทับ ในที่นี้หมายถึงใช้ทวารหนักและทวารเบานั่งทับองคชาตของภิกษุ “อิตฺถิยา วจฺจมคฺเคน ตสฺส ภิกฺขุโน องฺคชาตํ อภินิสีเทนฺติ” แปลว่า ให้องคชาตของภิกษุนั้นสอดเข้าไปทางทวารหนักของหญิง (วิ.อ.(บาลี) ๑/๕๘/๒๘๐) และดู วิ.มหา.(แปล) ๑/๕๘-๕๙/๔๕-๔๗)

ข่มจิต : ข่มจิตข่มใจ, ข่มใจ, ข่มอารมณ์, สะกดอารมณ์,ควบคุมอารมณ์

ในนิคคหกถา กถาว่าด้วยการข่มจิต สกวาทีถามว่า บุคคลอื่นข่มจิตของคนอื่นได้ใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายมหาสังฆิกะ เพราะมีความเห็นว่า ผู้ที่มีความชำนาญในฌานอภิญญาย่อมสามารถข่มจิตของคนอื่นได้ ซึ่งต่างกับความเห็นของสกวาทีที่เห็นว่า บุคคลไม่สามารถใช้จิตของตนข่มจิตของคนอื่นได้โดยตรง) (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๔๓/๗๘๗, อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๗๔๓/๒๘๔)

ขมสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาที่อดทน (สูตรที่ ๑) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๔/๒๓๐)อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิปทา ๔ คือ๑.อักขมา ปฏิปทา คือปฏิปทาของผู้ปฏิบัติที่ด่าตอบคนที่ด่า โกรธตอบคนที่โกรธ โต้เถียงคนที่เถียง ๒.ขมา ปฏิปทา คือปฏิปทาของผู้ปฏิบัติที่ไม่ด่าตอบคนที่ด่า ไม่โกรธตอบคนที่โกรธ ไม่โต้เถียงคนที่เถียง ๓.ทมา ปฏิปทา คือปฏิปทาของผู้ปฏิบัติที่สำรวมอินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้น ๔.สมา ปฏิปทา คือปฏิปทาของผู้ปฏิบัติที่ไม่ยินดีอกุศลวิตก ๓ ประการ ละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น อรรถกถากล่าวว่า อักขมา หมายถึงมีข้อปฏิบัติที่ไม่อดทน คำว่า ขมา ปฏิปทา คือมีข้อปฏิบัติที่อดทน คำว่า ทมา ปฏิบัติ หมายถึงข้อปฏิบัติที่ฝึกอินทรีย์ และสมา ปฏิปทา คือมีข้อปฏิบัติที่เข้าไปสงบอกุศลวิตก (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๒๙/๓๘๙)

ขมสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาที่อดทน (สูตรที่ ๒) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๕/๒๓๑) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิปทา ๔ คือ ๑.อักขมา ปฏิปทา คือปฏิปทาของผู้ปฏิบัติที่ไม่อดทนต่อความหนาวเป็นต้น ๒.ขมา ปฏิปทา คือปฏิปทาของผู้ปฏิบัติที่อดทนต่อความหนาวเป็นต้น ๓.ทมา ปฏิปทา คือปฏิปทาของผู้ปฏิบัติที่สำรวมอินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้น ๔.สมา ปฏิปทา คือปฏิปทาของผู้ปฏิบัติที่ไม่ยินดีอกุศลวิตก ๓ ประการ ละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น

SAMPLE

ข่มเหง : ใช้กำลังบังคับเอา, ใช้กำลังรังแกแกล้งทำความเดือดร้อนให้ผู้อื่น, คือข่ม กด ทำโดยพลการ ใช้อำนาจ บังคับรังแกผู้อื่นโดยพลการ, ในพลิวัททสูตร ท่านเปรียบบุคคลเหมือนโคผู้ ๔ ชนิด คือ ๑.โคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงตน แต่ไม่ข่มเหงโคฝูงอื่น ๒.โคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงอื่น แต่ไม่ข่มเหงโคฝูงตน ๓.โคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงตนและข่มเหงโคฝูงอื่น ๔.โคผู้ที่ไม่ข่มเหงโคฝูงตนและไม่ข่มเหงโคฝูงอื่น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๘/๑๖๔,อภิ.อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๖๒/๑๙๕)

ขมังธนู, นาย : พรานธนู, คนยิงธนู,นักแม่นธนู (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๕/๗๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๘๑/๑๒๐)

ขมา ปฏิปทา : ข้อปฏิบัติที่อดทน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๔/๒๓๐) หมายถึงบางคนในโลกนี้ไม่ด่าโต้ตอบคนที่ด่า ไม่โกรธตอบคนที่โกรธ ไม่เถียงโต้ตอบคนที่เถียง นี้เรียกว่าขมาปฏิปทา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๔/๒๓๐) ; อีกนัยหนึ่งหมายถึงบางคนในโลกนี้เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิวกระหาย ต่อการถูกเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวนต่อถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่าง ๆ เป็นผู้อดกลั้นเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้วเป็นทุกข์กล้าแข็งเจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิต นี้เรียกว่าขมา ปฏิปทา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๕/๒๓๒) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ขมา ปฏิปทา หมายถึงอธิวาสิกปฏิปทา ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่อดกลั้นอดทน (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๖๔/๓๘๙)

ขมิ้น : ชื่อไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๐๖๑/๕๐๔) อธิบายว่า ขมิ้นมีเหง้าสีเหลือง ใช้ปรุงอาหาร เอาเหง้าหรือรากมาทำยา ทำผงทาตัว ใช้ย้อมผ้า ขมิ้นชัน ก็เรียก ที่ชื่อว่าขมิ้น เพราะเหง้ามีสีเหลือง

ขมิ้นเหลือง : ชื่อไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง มีเหง้ามีเหลือง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๒๓๓/๕๒๙);ชื่อนกชนิดหนึ่ง (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕/๓๓๕) อธิบายว่า ขมิ้น เป็นนกมีตัวสีเหลือง ตัวเท่านักเอี้ยง กินผลไม้และแมลง ทำรังเป็นรูปถ้วยอยู่ตรงง่ามไม้สูง ๆ

ขมีขมัน : รวดเร็ว, รีบร้อน, ทันที, รีบเร่งในทันทีทันใด

ในปฐมนาวาวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาตนหนึ่งว่าเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ได้ทำบุญกรรมอะไรไว้จึงได้มีอานุภาพรุ่งเรือง และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ เทพธิดาตอบว่า เมื่อชาติก่อน ดิฉันเกิดเป็นมนุษย์ ได้เห็นภิกษุหลายรูปผู้เหน็ดเหนื่อยกระหายน้ำ จึงขมีขมันถวายน้ำให้ท่านดื่ม ผู้ใดแลขมีขมันถวายน้ำให้ภิกษุหลายรูป ผู้เหน็ดเหนื่อยกระหายน้ำได้ดื่ม แม่น้ำหลายสายมีกระแสน้ำใสเย็น

SAMPLE

มากไปด้วยสวนไม้ดอก มีบัวขาวอยู่มากมาย ย่อมเกิดแก่ผู้นั้น ฯลฯ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๘/๑๑)

ขโมย : หยิบฉวยเอาสิ่งของผู้อื่นด้วยวิธีลับ ปิดบัง ซ่อนเร้น, หยิบฉวยเอาทรัพย์สินเมื่อเจ้าของไม่อยู่หรือเผลอ, เอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ไปด้วยอาการซ่อนเร้น, ผู้ลักทรัพย์, คนที่ชอบหยิบฉวยเอาทรัพย์สินสิ่งของผู้อื่นโดยเจ้าของไม่ยินยอม, ลัก,ยึดถือเอาของผู้อื่นมาเป็นของตนโดยเจ้าของไม่ได้ยินยอมหรืออนุญาต โดยการลักลอบ โดยปริยาย หมายความว่า ลอบทำสิ่งที่ตนไม่มีสิทธิ์หรือไม่ได้รับอนุญาต

พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติโทษของการขโมย(การลักทรัพย์) สำหรับภิกษุไว้ดังนี้ว่า ก็ ภิกษุใด ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก มีมูลค่าเท่ากับอัตราโทษที่พระราชาทั้งหลายจับโจรได้แล้วประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง บริภาษว่า “เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย” ดังนี้ เพราะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นใด ภิกษุผู้ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้น แม้ภิกษุนี้เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้ ดูเทียบ *การลักทรัพย์* (วิ.ม.(ไทย)๑/๘๙/๗๘-๗๙,วิ.ม.(ไทย)๑/๙๑/๘๐) (ที.สี.(ไทย)๙/๘/๓, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐/๑๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๘/๕๒๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๐, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๒/๑๒๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๑๘/๑๔๙, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๐/๑๕๓, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๐/๑๕๔, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๑/๓๐๓)

ขโมยยกเค้า : ขโมยทรัพย์สินไปหมด, ถูกขโมยทรัพย์สินไปหมด, เอาต้นทุนหรือกองทุนไปหมด ; การขโมยยกเค้าก็ดี การตัดช่องย่องเบาก็ดี การปล้นบ้านก็ดี การดักจี้ในหนทางเปลี่ยวก็ดี การล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่นก็ดี ทั้งหมดชื่อว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่เห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๙/๑๗๐)

ขยญาณ : ความรู้ในการสิ้นกิเลส (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๘) ; ข้อ ๑ ในญาณ ๒ อันได้แก่ ขยญาณ ความรู้ในการสิ้นกิเลส และอนุปปาทญาณ ความรู้ในการไม่เกิดกิเลส ซึ่งญาณทั้ง ๒ อย่างควรทำให้เกิดมีขึ้นในตน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๒/๓๗๑) ;อีกนัยหนึ่งแปลว่าญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓/๔๑)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ธรรมเป็นที่สิ้นไป ในที่นี้หมายถึงมรรคและผล (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๒๓/๖๐-๖๑)

ขยธัมมสูตร[๑]: พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๗๘/๒๖๖) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้

SAMPLE

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ขยธัมมสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ตรัสกับพระราธะว่า รูปมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เวทนามีความสิ้นไปเป็นธรรมดา สัญญามีความสิ้นไปเป็นธรรมดา สังขารมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา วิญญาณมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา สรุปว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๙๐/๒๗๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๐๒/๒๗๖)

ขยัน : หมั่นเพียร, เห็นค่าของการทำงาน, แข็งขัน, ทำการงานอย่างแข็งขันไม่ปล่อยปละละเลย, ทำหรือประพฤติเป็นปรกติสม่ำเสมอ, ไม่เกียจคร้าน; แข็งแรง, เข้าที ; เป็นคุณสมบัติหรือหน้าที่อย่างหนึ่งใน ๕ อย่าง ที่ภรรยาต้องอนุเคราะห์สามี คือ ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖๙/๒๑๔)

ในอุฏฐานผลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในโลกนี้มีปรากฏบุคคลอยู่ ๔ จำพวก คือ ๑.บุคคลผู้ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียร แต่ไม่ดำรงชีพด้วยผลแห่งกรรม ๒. บุคคลผู้ดำรงชีพด้วยผลแห่งกรรม แต่ไม่ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียร ๓. บุคคลผู้ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียรและดำรงชีพด้วยผลแห่งกรรม ๔.บุคคลผู้ไม่ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียรและไม่ดำรงชีพด้วยผลแห่งกรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓๔/๒๐๓), (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๘/๔๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๓/๕๒) (๒๓/๗๕/๓๘๙), (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๖/๓๒๐, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๙/๓๒๕, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๔/๓๔๐) (อรรถกถาอธิบายว่า บุคคลจำพวกที่ ๑ หมายถึงบุคคลผู้ทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรตลอดวันเลี้ยงชีพ ได้ผลแห่งความขยันหมั่นเพียรนั้น แต่ไม่ได้อาศัยผลบุญใด ๆ เลย บุคคลจำพวกที่ ๒ หมายถึงเทวดาทุกจำพวก บุคคลจำพวกที่ ๓ หมายถึงชนชั้นปกครอง เช่น พระราชา และขุนนาง บุคคลจำพวกที่ ๔ หมายถึงสัตว์นรก (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๔/๓๘๑)

ขยานุปัสสนา : การพิจารณาเห็นความสิ้นไป การละฆนสัญญา คือความหมายรู้ว่าเป็นก้อนด้วยขยานุปัสสนา อธิบายว่า เรื่องนี้กล่าวถึงการเจริญเพื่อเข้าสู่มรรคแห่งอริยบุคคล และเป็นการอธิบายถึงขั้นตอนการเข้าสู่อรหันตมรรคด้วยการเจริญธรรมและด้วยการละกิเลสต่าง ๆ ซึ่งคำว่า ขยานุปัสสนานี้ เป็นหนึ่งที่ต้องปฏิบัติ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖,๓๑/๒๒/๓๑, ๓๑/๒๒๒/๓๗๔)

SAMPLE

ขรปุตตชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องม้าสินธพเกิดจากลาพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะจำแลงกายเป็นแพะมาแสดงการเสพสังวาสกับนางแพะอยู่ข้างทาง ด้วยประสงค์บอกวิธีให้พระเจ้าเสนกะพ้นความตายเพราะมนตร์ชื่อสัพพรุตชานนมนตร์ คือมนตร์รู้ภาษาสัตว์เป็นเหตุเนื่องจากพระราชาถูกพระเทวีอ้อนวอนขอเรียนมนตร์นั้นแต่มนตร์นั้นมีข้อพิเศษว่า ถ้าให้คนอื่นเรียนแล้ว ผู้ให้เรียนต้องกระโดดเข้ากองไฟเพื่อฆ่าตัวตาย เมื่อถูกอ้อนวอนหนักเข้า เพราะรักพระเทวี พระราชาจึงยอมให้เรียนมนตร์ โดยจะไปทำพิธีในพระราชาอุทยาน เมื่อเสด็จไปถึงที่นั้น ม้าสินธพได้พูดดูหมิ่นแพะที่มาเสพสังวาสในที่กลางแจ้งไม่เหมาะสม สมแล้วที่เขาว่าเป็นสัตว์โง่แพะปลอมตอบว่า “เจ้านั้นแหละโง่กว่า ถูกเขาสนตะพายใช้งาน เวลาเขาปล่อยแล้วยังไม่หนีไปไหนแต่ว่าพระเจ้าเสนกะที่เจ้าลากรถให้ยิ่งโง่กว่าเจ้าอีกเพราะว่าเขาหลงภรรยาจะให้หล่อนเรียนมนตร์แล้วตนเองก็จะกระโดดเข้ากองไฟ หล่อนจะไม่เป็นภรรยาของเขาอีกต่อไป โง่จริง ๆ” พระเจ้าเสนกะได้สดับม้ากับแพะคุยกันทรงรู้เรื่องตลอดจึงตรัสถามแพะว่า “เมื่อท่านปรารถนาความสวัสดีแก่เรา เหตุไรจึงไม่บอกทางออกให้” แพะได้กราบทูลว่า“ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายจะรักสิ่งอื่นกว่าตนไม่มีการที่บุคคลได้สิ่งที่ดีมีค่าแล้วจะทำตนให้พินาศโดยไม่ได้ใช้ประโยชน์จากสิ่งนั้นไม่ควร” จากนั้นพระโพธิสัตว์ได้แนะนำว่าการที่พระเทวีจะเรียนมนตร์ก็ได้แต่ต้องมีอุปจารมนตร์ก่อน คือเมื่อไปถึงที่นั่นก็ให้ทำอุปจารมนตร์โดยการเฆี่ยนหลังพระเทวีก่อน ๑๐๐ครั้ง ถ้าพระเทวีไม่ร้องจึงให้เรียนมนตร์ได้ พระราชาได้อุบาย เมื่อเสด็จไปถึงพระราชอุทยานจึงรับสั่งให้เรียกพระเทวีมาตรัสถามว่า “ถ้าจะเรียนมนตร์จะต้องทำอุปจารมนตร์ก่อนคือต้องยอมให้เฆี่ยน ๑๐๐ ครั้ง ถ้าไม่ร้องจึงเรียนได้” พระเทวียอมตามนั้น แต่เมื่อถูกเฆี่ยนเพียง ๒-๓ ครั้งเท่านั้น พระเทวีก็ทนไม่ไหวร้องขึ้นว่า“ไม่เรียนแล้วๆ” แต่พระราชาไม่ยอมรับสั่งให้เฆี่ยนครบ ๑๐๐ ครั้ง จนหลังถลอกหมด นับแต่นั้นมาพระเทวีไม่กล้าพูดถึงเรื่องการเรียนมนตร์อีกเลย (ขุ.ชา. ฉกฺก.๒๗/๗๖-๘๑/๒๔๒-๒๔๓)

ขรยักษ์ : ชื่อของยักษ์ตนหนึ่ง เป็นชื่อยักษ์ซึ่งถกเถียงกับสูจิโลมยักษ์เกี่ยวกับสถานะของสมณะพุทธเจ้า ครั้งนั้น ขรยักษ์ได้พูดกับสูจิโลมยักษ์ดังนี้ว่า “นั่นสมณะ” สูจิโลมยักษ์กล่าวว่า “นั่นไม่ใช่สมณะ นั่นเป็นสมณะน้อย แต่จะเป็นสมณะ หรือสมณะน้อย เราพอจะรู้ได้” ลำดับนั้น สูจิโลมยักษ์เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้ว ได้เข้าไปเหนี่ยวพระวรกายของพระองค์ พระผู้มีพระภาคทรงถอยพระวรกายไปเล็กน้อย ต่อจากนั้น สูจิโลมยักษ์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ท่านกลัวเราไหม "สมณะ” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ผู้มีอายุ เราไม่กลัวท่านหรอก แต่สัมผัสของท่านหยาบกร้าน” สูจิโลมยักษ์ทูลถามว่า “สมณะ เราจักถามปัญหากับท่าน ถ้าท่านไม่พยากรณ์

SAMPLE

ตอบแก่เรา เราจักทำจิตของท่านให้พลุ่งพล่าน จักฉีกหัวใจของท่าน หรือจักจับที่เท้าแล้วเหวี่ยงไปยังฝั่งแม่น้ำคงคาข้างโน้น" พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "ผู้มีอายุ เราไม่เห็นใครเลยในโลก พร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ที่จะพึงทำจิตของเราให้พลุ่งพล่าน ฉีกหัวใจของเรา หรือจับเราที่เท้าแล้วเหวี่ยงไปยังฝั่งแม่น้ำคงคาข้างโน้นได้ เชิญท่านถามตามที่ท่านต้องการเถิด"สูจิโลมยักษ์จึงทูลถามด้วยคาถานี้ว่า ราคะและโทสะมีอะไรเป็นเหตุ ความไม่ยินดีความยินดี และความขนพองสยองเกล้าเกิดจากอะไร ความตรึกในใจเกิดจากอะไร ย่อมผูกจิตไว้ได้เหมือนพวกเด็กผูกตีนกาไว้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ราคะและโทสะมีอัตภาพนี้เป็นเหตุ ความไม่ยินดี ความยินดี และความขนพองสยองเกล้าเกิดจากอัตภาพนี้ ความตรึกในใจเกิดจากอัตภาพนี้ ย่อมผูกจิตไว้เหมือนพวกเด็กผูกตีนกาไว้ ฉะนั้น อกุศลวิตกเป็นอันมาก ๑๕/๒๓๗/๓๓๙

ขรัสสรชาดก : ชาดกว่าด้วยเสียงดังอึกทึกครึกโครมพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าเกวียนรู้ว่ากำนันร่วมมือกับพวกโจรปล้นชาวบ้านทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนจึงได้กล่าวตำหนิว่าคราวใดที่ชาวบ้านถูกปล้นฝูงโคถูกเชือดบ้านเรือนถูกเผาวอดวายผู้คนถูกเกณฑ์ไปคราวนั้นลูกที่ถูกแม่ทอดทิ้งคือลูกที่ทำแต่ความชั่วถูกตัดแม่ตัดลูกแล้วก็จะมาตีกลองอึกทึกครึกโครมทำทีว่าจะไปเที่ยวไล่ตามโจรเพื่อปกปิดความผิดของตนเองดังนั้นบ้านที่มีผู้นำเป็นคนร้ายเสียเองย่อมหาความสุขได้ยาก (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๗๙/๓๒)

ขราทิยชาดก : ชาดกว่าด้วยลูกของแม่เนื้อที่ชื่อขราทิยา พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาเนื้ออยู่ในป่ามีบริวารเป็นอันมากได้รับคำของเนื้อน้องสาวว่าจะสอนเรื่องมายาเนื้อให้แก่หลานชายแต่หลานชายไม่สนใจใฝ่ศึกษาเอาแต่เที่ยวเล่นจนไปติดบ่วงของนายพรานและถูกฆ่าตายจึงได้ตำหนิให้น้องสาวฟังและปลอบใจไม่ให้เศร้าโศกเสียใจเพราะผู้ที่ไม่สนใจใฝ่ศึกษาผู้ละเลยโอวาทคำสั่งสอนย่อมประสพความลำบากเช่นนั้น (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๑๕/๖)

ขราทิยา : ว่าด้วยแม่เนื้อชื่อขราทิยา พญาเนื้อโพธิสัตว์ไม่ปรารถนาจะสอนลูกของน้องสาว จึงกล่าวว่า แม่ขราทิยา เราไม่สามารถจะสั่งสอนเนื้อ ที่มีกีบเท้า ๘ กีบ มีเขาคดตั้งแต่โคนจรดปลาย ที่ละเลยโอวาทตลอด ๗ วันตัวนั้นได้ (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๑๕/๖)

ขลุปัจฉาภัตติกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ห้ามภัตรที่เขานำมาถวายภายหลังเป็นวัตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ห้ามภัตรที่เขานำมาถวายภายหลังภัตรเป็นวัตร ๕ จำพวก เหมือนในอารัญญิกสูตร และตรัสยกย่องว่า ในบรรดา ๕ จำพวกนั้น จำพวกที่ ๕ คือ ภิกษุผู้ห้ามภัตรที่เขานำมาถวายภายหลังภัตรเป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความต้องการด้วยข้อ

SAMPLE

ปฏิบัติอันงาม เป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เปรียบเหมือนบรรดาโครส ๕ อย่าง หัวเนยใส เป็นเลิศกว่านมสด นมส้ม เนยข้นและเนยใส ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๙/๓๑๓)

ขวนขวาย,ขวนขวายน้อย :ไม่ทำประโยชน์สุขแก่ตนและผู้อื่น เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ได้เห็นเหล่าสัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความ เห็นผิด หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เราหาได้กล่าวเพราะ รับฟังมาจากสมณะหรือพราหมณ์อื่น ๆ ไม่ภิกษุทั้งหลาย ที่แท้แล้ว เรารู้เอง เห็นเอง ทราบเองทั้งนั้น จึงกล่าว คำนี้ว่า ‘เราได้เห็นเหล่าสัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้าย พระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด หลังจาก ตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก” พระพุทธเจ้าจึงตรัสคาถาดังนี้ว่า บุคคลในโลกนี้ตั้งจิตไว้ผิด กล่าววาจาผิดทำการงานทางกายที่ผิด มีความขวนขวายน้อยทำกรรมอันไม่เป็นบุญไว้ในชีวิตอันน้อยในโลกนี้เขามีปัญญาทราม หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในนรก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๐/๔๒๙,๒๕/๕๗/๕๑๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙/๔๔)

ขวนขวายในสัมมัปปธาน :ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ เป็นกล่าวยืนยันถึงผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้าว่า หม่อมฉันเป็นผู้ฉลาดในสติปัฏฐาน มีสมาธิฌานเป็นโคจร ขวนขวายในสัมมัปปธาน นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๑-๘๕/๓๗๘-๓๗๙)

ขวากกรด : ไม้หรือเหล็กปลายแหลมที่ผลิตหรือทำขึ้นด้วยสารชนิดหนึ่งซึ่งสามารถกัดสิ่งอื่นให้กร่อนได้ ; ขวาก ได้แก่ ไม้หรือเหล็กเป็นต้นมีปลายแหลม สำหรับปักหรือโปรยเพื่อดักหรือให้ตำผู้ผ่านเข้าไป ; กรด ได้แก่ สารอย่างหนึ่ง มีรสเปรี้ยว กัดสิ่งอื่นให้กร่อนเปลี่ยนแปรได้ ; ขวากกรด จัดเป็นเครื่องทรมานชนิดหนึ่งในโลกันตนรก ดังข้อความตอนหนึ่งในมหานารทกัสสปชาดก ที่นารทฤาษีหรือนารทมหาพรหมได้กราบทูลพระราชาของชาวแคว้นวิเทหะทรงพระนามว่าอังคติว่า ใครเล่าจะพึงไปทวงทรัพย์ ๑,๐๐๐ กับมหาบพิตร ผู้ทนอยู่ไม่ได้วิ่งไปขึ้นภูเขาที่ดารดาษไปด้วยขวากกรด ลุกโชนน่าสยดสยองอย่างยิ่ง มีตัวถูกตัดขาด หลั่งเลือดไหลโทรมอยู่ได้ ฯลฯ (โกกันตนรก หรือโลกันตร์ คือ นรกขุมหนึ่งเป็นที่ลงโทษที่หนักที่สุดไม่ได้ผุดไม่ได้เกิด)(ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๑๔/๓๘๖)

ขวากหนาม : อุปสรรค, เครื่องขัดข้อง, เครื่องขัดขวาง, ความยุ่งเหยิง, สิ่งที่ทำให้ยุ่งยาก

SAMPLE

ในทาสีวิมานได้กล่าวถึงเรื่องการบำเพ็ญเพียรโดยไม่คำนึงถึงขวากหนามของเทพธิดาตนหนึ่งไว้ว่า ในสมัยของพระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า เทพธิดาตนหนึ่งเกิดเป็นคนรับใช้ แต่ได้บำเพ็ญเพียรเจริญกัมมัฏฐานโดยมนสิการอยู่ในใจเสมอว่า ถึงแม้ร่างกายจะต้องแตกสลายไปก็จะไม่หยุดความเพียรในการเจริญกัมมัฏฐาน ได้ตอบปัญหาผลกรรมตามที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามในตอนหนึ่งว่า ขอเชิญท่านดูผลแห่งความเพียรออกจากกิเลส ซึ่งดิฉันผู้มีความรู้น้อย ได้บรรลุอริยมรรคมีสิกขาบท ๕ เป็นอุปนิสัย เป็นทางสวัสดี เป็นเหตุถึงความเกษม ไม่มีขวากหนามคือกิเลส เป็นสภาวะที่(ตัณหาและทิฏฐิ) ยึดเหนี่ยวไม่ได้ เป็นทางตรงที่สัตบุรุษทั้งหลายประกาศแล้วนี้เถิด ฯลฯ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๖๔/๒๙)

ขวาน : เครื่องมือใช้ประจำครัวเรือน สำหรับโค่น ถาก ผ่าไม้ ทำด้วยเหล็กหล่อรูปสี่เหลี่ยมคมสันหนา มีที่สำหรับใส่ด้าม, เครื่องมือสำหรับตัด ฟัน ผ่า ถากไม้ ทำด้วยเหล็กมีสันหนาใหญ่, ถ้าบ้องที่หัวบิดได้สำหรับตัดและถาก เรียกว่า ขวานโยน, ขวานปูลู หรือขวานปุลู ก็เรียก, ถ้าด้ามสั้น สันหนา มีบ้องยาวตามสัน เป็นเครื่องมือของช่างไม้ ใช้ตัด ถาก ฟัน เรียกว่า ขวานหมู, ถ้าด้ามยาว ใบขวานใหญ่ เรียกว่า ขวานผ่าฟืน

ในพาลปัณฑิตสูตร ขวานเป็นอุปกรณ์เครื่องทรมานชนิดหนึ่งที่นายนิรยบาลใช้ทรมานคนพาล คนพาลมีลักษณะ ๓ ประการ คือ (๑) ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว หมายถึงประกอบมโนทุจริต ๓ (๒) ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว หมายถึงประกอบวจีทุจริต ๔ (๓) ชอบทำแต่กรรมชั่ว หมายถึงประกอบกายทุจริต ๓ ข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการทรมานคนพาลว่า นายนิรยบาลฉุดลากเขาไป เอาขวานถาก คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนากล้า ฯลฯ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๘/๔๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๖๗/๓๑๔,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๙๕/๑๘๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๔๑/๔๗๐) (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๒๔๖/๑๕๒, องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓/๗๙)

ข้อกล่าวหา : เรื่องที่มีการฟ้องร้อง, มีการกล่าวโทษกันขึ้น, ข้อหา, คำกล่าวหา, คำฟ้องร้อง

ในกินติสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แต่เมื่อเธอทั้งหลายสามัคคีกัน ร่วมใจกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งต้องอาบัติ ล่วงละเมิดบัญญัติ เธอทั้งหลายไม่ควรกล่าวหาภิกษุรูปนั้นด้วยข้อกล่าวหาในเรื่องนั้น พึงใคร่ครวญบุคคลก่อนว่า ความไม่ลำบากจักมีแก่เรา และความไม่ขัดใจจักมีแก่บุคคลอื่น เพราะบุคคลอื่น เป็นผู้ไม่โกรธ ไม่ผูกโกรธไม่ตื้อรั้น สละคืนได้ง่าย และเราสามารถจะให้เขาออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลได้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙/๔๗)

SAMPLE

ของกิน : อาหาร, ของสำหรับกิน, ของสำหรับบริโภค (ใช้เฉพาะอาการที่ทำให้ล่วงลำคอลงไปสู่กระเพาะ เช่น บริโภคอาหาร) (ม.อุ.ไทย๑๔/๓๕๓/๔๐๘,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๙๐๑/๙๓๐) ดู *ของบริโภค* (542)

ของเก็บสะสมไว้ : สิ่งของที่สั่งสม, รวบรวม, เก็บงำไว้, รวบรวมให้เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ; ของที่เก็บสะสมไว้ คือ ของที่ภิกษุรับประเคนในวันนี้แล้วฉันในวันอื่น มี ๒ ชนิด คือ (๑) ของเคี้ยว คือ ยกเว้นโภชนะ ๕ยามกาลิก สัตตาหกาลิก และยาวชีวิก (๒) ของฉัน คือ โภชนะ ๕ อย่าง ได้แก่ ข้าวสุก ขนมกุมมาส ข้าวตู ปลา เนื้อ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๕๔/๔๐๘) ; ของเก็บสะสมไว้ ภิกษุสำคัญว่าเป็นของเก็บสะสมไว้ เคี้ยวของเคี้ยวหรือฉันของฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๕๕/๔๐๘)

ของขบเคี้ยว : ของที่ฉันนอกจากอาหารมือสำคัญของภิกษุสงฆ์ มีน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวด เป็นต้น เป็นเรื่องเล่าของพระเจ้าจักรพรรดิ์ที่แสดงบุญญานุภาพของพระองค์ อันเป็นผลแห่งความปรารถนาด้วยใจ ว่า เราก็ยิ่งใหญ่กว่าพวกเทวดา เมื่อเราเกิดเป็นมนุษย์ เราก็ยิ่งใหญ่กว่าพวกมนุษย์ เราสมบูรณ์ด้วยรูปลักษณะ ไม่มีใครเสมอด้วยปัญญา โภชนะมีรสอร่อยหลายชนิด รัตนะมิใช่น้อย ผ้าชนิดต่าง ๆ จากฟากฟ้า ย่อมเข้ามาหาเราเร็วพลัน เราเหยียดมือไปในที่ใด ๆ จะเป็นบนพื้นดิน ภูเขา อากาศ ในน้ำ และในป่า ก็ตาม ภักษาหารอันเป็นทิพย์ (อาหารทิพย์) จากที่นั้น ๆ ย่อมเข้ามาหาเรา เราเหยียดมือไปในที่ใด ๆ ฯลฯ รัตนะทุกอย่างจากที่นั้น ๆ ย่อมเข้ามาหาเรา เราเหยียดมือไปในที่ใด ๆ ฯลฯ ของหอมทุกอย่างจากที่นั้น ๆ ย่อมเข้ามาหาเรา เราเหยียดมือไปในที่ใด ๆ ฯลฯ ยานพาหนะทุกอย่างจากที่นั้น ๆ ย่อมเข้ามาหาเรา เราเหยียดมือไปในที่ใด ๆ ฯลฯ ดอกไม้ทุกอย่างจากที่นั้น ๆ ย่อมเข้ามาหาเรา เราเหยียดมือไปในที่ใด ๆ ฯลฯ เครื่องประดับทุกอย่างจากที่นั้น ๆ ย่อมเข้ามาหาเรา เราเหยียดมือไปในที่ใด ๆ ฯลฯ หญิงสาวทั้งมวลจากที่นั้น ๆ ย่อมเข้ามาหาเรา เราเหยียดมือไปในที่ใด ๆ ฯลฯ น้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดจากที่นั้น ๆ ย่อมเข้ามาหาเรา เราเหยียดมือไปในที่ใด ๆ จะเป็นบนพื้นดิน ภูเขา อากาศ ในน้ำ และในป่า ก็ตาม ของขบเคี้ยวทุกอย่างจากที่นั้น ๆ ย่อมเข้ามาหาเรา (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๖/๑๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๕๘/๗๑๒,๓๗/๙๐๑/๙๓๐)

ของขบฉัน : ภัตตาหารมื้อสำคัญที่จัดถวายแด่พระสงฆ์เป็นมืออาหารที่จัดเตรียมถวายแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน คือว่าเมื่อมหาอำมาตย์สุนีธะและมหาอำมาตย์วัสสการะชาวแคว้นมคธทราบพระอาการที่พระผู้พระภาคทรงรับนิมนต์แล้วจึงเข้าไปยังที่พักของตนสั่งให้จัดเตรียมของขบฉันอันประณีตไว้ในที่พักของตนแล้วให้คนไปกราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคว่า “ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว พระพุทธเจ้าข้า” ครั้นใน

SAMPLE

เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังที่พักของมหาอำมาตย์สุนีธะและมหาอำมาตย์ วัสสการะชาวแคว้นมคธประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว มหาอำมาตย์ทั้งสองได้นำของขบฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธานให้อิ่มหนำด้วยมือของตน ๆ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๓/๙๗,๑๐/๑๖๒/๑๐๘,๑๐/๑๘๙/๑๓๘,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๔/๓๗๓,๑๘/๓๔๕/๓๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๗/๙๕)

ของเขียว : ต้นไม้หรือพืชที่ยังยืนต้นหรือยังมีชีวิต คำว่า ของเขียว คือพืชพันธุ์อันเกิดอยู่กับที่มี ๕ ชนิด คือ ที่เกิดจากเหง้า เช่นกระชาย, เกิดจากต้น เช่น โพ, เกิดจากตา เช่น อ้อย, เกิดจากยอด เช่น ผักชี, เกิดจากเมล็ด เช่น ข้าว การยืนยันว่า ของเขียวหมายถึงพืช จะเห็นได้จากว่า พระอนุรุทธะ กราบทูลพระพุทธเจ้าถึงอาหารบิณฑบาตที่เหลือจากการฉันว่า “ขอประทานวโรกาส บรรดาข้าพระองค์ทั้งหลาย รูปใดกลับจากบิณฑบาตจากหมู่บ้านก่อน รูปนั้นก็ปูลาดอาสนะ ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้ ตั้งถาดสำรับไว้ รูปใดกลับจากบิณฑบาตจากหมู่บ้านทีหลัง ถ้ามีบิณฑบาตที่เหลือจากฉัน หากประสงค์ก็ฉัน หากไม่ประสงค์ก็เททิ้งบนพื้นที่ปราศจากของเขียว (พื้นที่-ของเขียว) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๒๗/๓๕๙)

ของควรเคี้ยว : ขานียะ ; 1.ภัตตาหารที่เหมาะสมที่จัดถวายพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ คำนี้เกิดขึ้นเมื่อพรหมายุพราหมณ์ ขอเข้าถึงพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์โปรดรับภัตตาหาร ของพรหมายุพราหมณ์ในวันพรุ่งนี้ด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ พรหมายุพราหมณ์ทราบอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว พรหมายุพราหมณ์ได้ตระเตรียมของควรเคี้ยวควรฉันอันประณีตไว้ในนิเวศน์ของตนแล้วใช้ให้คนไปกราบทูลภัตตกาลกับพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดม ถึงเวลาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ภัตตาหารสำเร็จแล้ว” ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของพรหมายุพราหมณ์ แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้วพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ต่อมา พรหมายุพราหมณ์ได้อังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ให้อิ่มหนำด้วยของควรเคี้ยวควรฉันอันประณีตด้วยมือของตนตลอด ๗ วัน

2.ของควรเคี้ยวคือ สิ่งของที่ได้จากการรับอาหารในเรือนหลังเดียว ยังชีพด้วยข้าวคำเดียว รับอาหารในเรือน หมายถึงของควรเคี้ยวคือ สิ่งของที่ได้จากการรับอาหารในเรือนหลังเดียว ยังชีพด้วยข้าวคำเดียว รับอาหารในเรือน ๒ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๒ คำ ฯลฯ รับอาหารในเรือน ๗ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๗ คำ ยังชีพด้วยอาหารในถาด

SAMPLE

น้อย ๑ ใบ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๒ ใบ ฯลฯ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๗ ใบ กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑ วัน กินอาหาร ที่เก็บไว้ค้างคืน ๒ วัน ฯลฯ กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๗ วัน ถือการบริโภค ภัตตาหารตามวาระ ๑๕ วันต่อมื้อ๑เช่นนี้อยู่ด้วยประการอย่างนี้บ้าง" พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า "อัคคิเวสสนะ บุคคลเหล่านั้นเลี้ยงตนด้วยภัต เพียงเท่านั้นอย่างเดียวหรือ" สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า "ข้อนี้ไม่เป็นดังนั้น พระโคดมผู้เจริญ บางทีท่านเหล่านั้นเคี้ยวของควรเคี้ยวอย่างดี บริโภคโภชนะอย่างดี ลิ้มของลิ้มอย่างดี ดื่มน้ำอย่างดี ให้ร่างกายนี้มีกำลัง เจริญ อ้วนพีขึ้น" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "อัคคิเวสสนะ บุคคลเหล่านั้นละทุกกรกิริยาที่ประพฤติมาก่อนแล้วบำรุงกายนี้ในภายหลัง เมื่อเป็นอย่างนั้น กายนี้ก็มีความเจริญและความเสื่อมไป" (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๖/๔๐๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔๙/๑๖๖,๑๓/๓๐๓/๓๖๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๓/๓๘๗)

ของควรฉัน : โภชนียะ, สิ่งของที่คหบดีจัดไว้สำหรับพระสงฆ์ฉัน เรื่องนี้ ระบุถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากการแสวงหาอาหารในเวลาวิกาลกลางคืนว่าพระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า 'ภิกษุทั้งหลายเราขอเตือนเธอทั้งหลายจงเลิกฉันโภชนะในเวลาวิกาลกลางวันเสียเถิด' ข้าพระองค์นั้นมีความน้อยใจ มีความเสียใจว่า 'คหบดีทั้งหลายผู้มีศรัทธาจะถวายของควรเคี้ยวของควรฉันอันประณีตแม้ใดแก่เราทั้งหลายในเวลาวิกาลกลางวัน พระผู้มีพระภาคผู้สุคตรับสั่งให้เราทั้งหลายเลิกฉันโภชนะในเวลาวิกาลกลางวันแม้นั้นเสียแล้ว' ข้าพระองค์ทั้งหลายนั้นเมื่อพิจารณาเห็นความรัก ความเคารพ ความละอายและความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาค จึงยอมเลิกฉันโภชนะในเวลาวิกาลกลางวันนั้นเสีย (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔๙/๑๖๖)

ของเคี้ยว : อาหารบิณฑบาตอันเป็นรูปิยะที่คหบดีจัดเตรียมไว้ถวายแด่พระสงฆ์ มีข้าวต้ม ข้าวสวย เป็นต้น ครั้งนั้น ท่านพระอุปนันทศากยบุตรเป็นพระประจำตระกูลของตระกูลหนึ่ง รับภัตตาหารอยู่เป็นประจำ หากของเคี้ยวของฉันอันใดเกิดขึ้นในตระกูลนั้น เขาก็จะเก็บของเคี้ยวของฉันอันนั้นไว้เพื่อท่านส่วนหนึ่ง สมัยนั้น ในเวลาเย็น เนื้อเกิดขึ้นในตระกูลนั้น เขาได้เก็บเนื้อนั้นไว้เพื่อท่าน พระอุปนันทศากยบุตรส่วนหนึ่ง เด็กในตระกูลนั้นตื่นเช้ามืด ร้องไห้อ้อนวอนว่า"พวกท่านโปรดให้เนื้อแก่กระผม" ทีนั้น สามีสั่งภรรยาว่า "เธอจงให้เนื้อส่วนของพระคุณเจ้าแก่เด็ก เราจะซื้อของอื่นถวายท่าน" ลำดับนั้น ท่านพระอุปนันทศากยบุตรครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไป ถึงตระกูลนั้น นั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ ชายผู้นั้นเข้าไปหาท่านพระอุปนันทศากยบุตรถึงอาสนะ ครั้นถึงแล้วไหว้ท่านแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร กล่าวว่า "ท่านผู้เจริญเมื่อวันวานในเวลาเย็น ได้มีเนื้อเกิดขึ้น พวกข้าพเจ้าได้เก็บเนื้อนั้นไว้เพื่อพระคุณเจ้าส่วน

SAMPLE

หนึ่ง เด็กคนนี้ตื่นเช้ามืด ร้องไห้อ้อนวอนว่า ‘พวกท่านโปรดให้เนื้อแก่กระผม’พวกเราจึงให้ส่วนของพระคุณเจ้าแก่เด็ก พระคุณเจ้าจะให้กระผมนำกหาปณะไปแลกอะไรมา ขอรับ” ท่านพระอุปนันทศากยบุตรถามว่า “ท่านบริจาคทรัพย์ ๑ กหาปณะแก่อาตมาหรือ” เขาตอบว่า “ใช่ ขอรับ” ท่านพระอุปนันทศากยบุตรกล่าวว่า “ท่านจงถวายกหาปณะนั้นแก่อาตมาเถิด” อีกนัยหนึ่ง คำว่าของเคี้ยวหมายถึงอาหารบิณฑบาต ได้แก่ ข้าวต้ม ข้าวสวย ของเคี้ยว ก้อนจุรณ ไม้ชำระฟัน หรือด้ายชายผ้า โดยที่สุดกระทั่งกล่าวธรรม (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๙/๓๙๖,๒/๒๔๔/๔๐๑,วิ.ภิกฺขุนี.๓/๗๐๑/๔๖, ๓/๑๐๐๑/๒๕๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๐/๒๖๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๗/๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๗๙/๘๑๗,๓๗/๗๙๑/๘๒๗,๓๗/๗๙๓/๘๒๙)

ของจริง : ของแท้, แน่นอน, ไม่เปลี่ยนเปลี่ยง, ไม่ปลอม, เช่น ของจริงไม่ใช่ของเทียม; เป็นอย่างนั้นแน่แท้ ไม่กลับเป็นอย่างอื่น เช่น ข้อนี้เป็นความจริง, ไม่เท็จ, ไม่โกหก, ไม่หลอกลวง

ในทสุตตรสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรม ๑ ถึง ๑๐ ประการ ที่เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ได้แก่ (๑) ธรรม ๑ ประการที่มีอุปการะมาก คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย (๒) ธรรม ๑ ประการที่ควรเจริญ คือ กายคตาสติ สหรคตด้วยความสำราญ (๓) ธรรม ๑ ประการที่ควรกำหนดรู้ คือ ผัสสะที่ยังมีอาสวะ มีอุปาทาน (๔) ธรรม ๑ ประการที่ควรละ คือ อัสมิมานะ (ความถือตัวว่าเป็นเรา) (๕) ธรรม ๑ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม คือ อโยนิโสมนสิการ (๖) ธรรม ๑ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ คือ โยนิโสมนสิการ (๗) ธรรม ๑ ประการที่แทงตลอดได้ยาก คือ เจโตสมาธิ อันมีลำดับติดต่อกันไป (๘) ธรรม ๑ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น คือ ญาณอันไม่กำเริบ (๙) ธรรม ๑ ประการที่ควรรู้ยิ่ง คือ สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร (๑๐) ธรรม ๑ ประการที่ควรทำให้แจ้ง คือ เจโตวิมุตติ อันไม่กำเริบ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๑/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๒/๓๗๑) ; ธรรมที่เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ มี ๑๐๐ ประการ ดู *ที.ปา.(ไทย) เล่ม ๑๑ (ทสุตตรสูตร)*

ของฉัน : อาหารบิณฑบาตที่คหบดีจัดถวายสงฆ์ สิ่งของที่รับจากมือเพื่อฉัน มีกรณีอยู่ว่าภิกษุณีใดกำหนัด รับของเคี้ยวหรือของฉันจากมือชายผู้กำหนัดด้วยมือของตนแล้ว เคี้ยวหรือฉัน แม้ภิกษุณีนี้ต้องธรรมคือสังฆาทิเสสที่ชื่อปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า“ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย ไฉนภิกษุณีสุนทรีนันทา

SAMPLE

กำหนัดจึงรับของเคี้ยวหรือของฉันจากมือชายผู้กำหนัดด้วยมือของตนแล้วเคี้ยวฉัน เล่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ" แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้ อีกกรณีหนึ่ง เป็นการรับอาหารบิณฑบาตเพื่อฉันของภิกษุสงฆ์ เวลาเช้าวันนั้น ท่านพระอนุรุทธะ ครองผ้าอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังที่อยู่ของช่างไม้ปัญจกังคะ แล้วนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว ลำดับนั้น ช่างไม้ปัญจกังคะถวายของเคี้ยวของฉันอันประณีตแก่ท่านพระอนุรุทธะจนอิ่มหนำสำราญด้วยตนเอง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๙/๓๙๗,๒/๒๔๔/๔๐๑,๒/๒๔๘/๔๐๕,๓/๗๐๑/๔๖, วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๐๐๑/๒๕๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๐/๒๖๙)

ของดื่ม : ของเหลวที่ดื่มผ่านช่องสำหรับกลืนของกินของดื่ม เป็นการกล่าวถึงอากาสธาตุภายใน คือ อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นสภาวะว่างเปล่า มีความว่างเปล่า ได้แก่ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส ช่องที่พักอยู่แห่งของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม และช่องสำหรับของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม ไหลลงเบื้องต่ำ หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใดที่เป็นของเฉพาะตน เป็นสภาวะว่างเปล่า มีความว่างเปล่า (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๕๓/๔๐๘)

ของต้อนรับ : สิ่งที่ของจัดไว้ต้อนรับพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีคุณลักษณะว่า "ภิกษุทั้งหลาย ดำรงอยู่ในสารธรรมอันบริสุทธิ์ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณาทาน ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ภิกษุสงฆ์นี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่เขาถวายของน้อยแต่มีผลมาก และถวายของมากก็ยิ่งมีผลมากขึ้น ภิกษุสงฆ์นี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่ชาวโลกยากจะได้พบเห็น ภิกษุสงฆ์นี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่แม้คนผู้เอาเสบียงคล้องบ่าควรเดินทางไปเป็นโยชน์ ๆ เพื่อพบเห็น ของต้อนรับสำหรับภิกษุนั้นเป็นผู้อดทน คือ มีชาติของผู้อดกลั้นต่อความหนาว ความร้อนความหิว ความกระหาย ต่อสัมผัสอันเกิดจากเหลือบยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย ต่อถ้อยคำที่กล่าวร้าย ถ้อยคำที่ใส่ร้าย ต่อทุกขเวทนากล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อน อันมีในสรีระที่เกิดขึ้นแล้ว ต่อความไม่สำราญ ต่อความไม่ชอบใจ พอจะคร่าชีวิตได้ ภิกษุนั้นกำจัดราคะ โทสะ โมหะทั้งปวงและกำจัดกิเลสเพียงดังน้ำฝาดได้แล้ว เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ควรแก่ของต้อนรับ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๖/๑๘๕)

ของทิพย์ : ของที่เป็นของเทวดาหรือเทดาเนรมิตขึ้น, ของที่วิเศษ, ของที่เลิศกว่าของมนุษย์ ; ของทิพย์ในที่นี้หมายถึงระเบียบดอกไม้และของหอมที่เป็นของทิพย์ ที่พวกเทวดา

SAMPLE

และพวกเจ้ามัลละพากันนำมาสักการะบูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาค ขณะอัญเชิญผ่านใจกลางเมืองกุสินารา ก่อนที่จะประดิษฐาน ณ มกุฏพันธนเจดีย์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๒๙/๑๗๒)

ของที่ขอยืมมา,ของที่ยืมมา : ขอสิ่งของ หรือเงินเป็นต้นมาใช้ชั่วระยะเวลาหนึ่งแล้วคืนให้หรือใช้คืน, ของที่เอาไปใช้ชั่วคราว, นำของของผู้อื่นมาใช้เป็นของของตน เช่น ขอยืมคำในภาษาบาลีมาใช้ ; พระผู้มีพระภาคตรัสกามว่าเปรียบเหมือนของที่ขอยืมมา ดุจในประโยคว่า กามทั้งหลายเปรียบเหมือนของที่ขอยืมมา มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๔/๒๔๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๖/๑๓๔)

ของแท้ : แท้จริง, น่าเชื่อถือ, ไม่ใช่ปลอม, มีหลักฐาน,จริง,ของจริง, แน่นอน, ไม่เปลี่ยนเปลี่ยง, ไม่ปลอม เช่น ของแท้ไม่ใช่ของเทียม, เชียนพระบางท่านสามารถแยกแยะพระสมเด็จฯ ของแท้เพียงองค์เดียวจากจำนวนพระที่กองสุมอยู่มากมายได้โดยการกวาดสายตาดู *ของจริง* (538) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๑/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๒/๓๗๑)

ของบริโภค : โภชนียะ, สิ่งของสำหรับใช้สอย มีร่ม รองเท้า เป็นต้น ของบริโภคนี้เน้นไปที่ของใช้สอย, ของกิน (ใช้เฉพาะอาการที่ทำให้ล่วงลำคอลงไปสู่กระเพาะ) เช่น บริโภคอาหาร, ของเสพ เช่น บริโภคกาม; ของใช้สิ้นเปลือง, ของสำหรับใช้สอย, เช่น บริโภคสมบัติ, มักใช้คู่กับ ของอุปโภค ; คำว่า ของบริโภค หมายถึง (๑) ขาทนียะ ของเคี้ยว คือ ยกเว้นโภชนะ ๕ ยามกาลิก สัตตาหกาลิก และยาวชีวิก นอกนั้นชื่อว่าของเคี้ยว (วิ.ม.(ไทย)๒/๒๓๙/๓๙๖) (๒) โภชนียะ ของฉัน ได้แก่ โภชนะ ๕ คือ ข้าวสุก ขนมสด ข้าวตู ปลา เนื้อ (วิ.ม.(ไทย)๒/๒๓๙/๓๙๗),(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๓/๓๖๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๕๘/๗๑๒,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๗๙/๘๑๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๙๓/๘๒๙) (ยามกาลิก ของที่ภิกษุรับประเคนไว้แล้วฉันได้ชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่งก่อนอรุณของวันใหม่ คือ น้ำปานะ ได้แก่ น้ำคั้นผลไม้ที่ทรงอนุญาต ๘ อย่าง คือ (๑) อัมพปานะ น้ำมะม่วง (๒) ชัมพุปานะ น้ำหว้า (๓) โจจปานะ น้ำกล้วยมีเมล็ด (๔) โมจปานะ น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด (๕) มธุกปานะ น้ำมะทราง (๖) มุททิกปานะ น้ำผลจันทน์หรือน้ำองุ่น (๗) สาลูกปานะ น้ำเหง้าบัว (๘) ผารุสกปาน น้ำผลมะปรางหรือน้ำลิ้นจี่ และน้ำผลไม้ทุกชนิด เว้นน้ำต้มเมล็ดข้าวเปลือก, น้ำใบไม้ทุกชนิด เว้นน้ำผักดอง, น้ำดอกไม้ทุกชนิด เว้นน้ำดอกมะทราง, น้ำอ้อยสด ฉันได้ (วิ.ม. ๕/๓๐๐/๘๔, วิ.อ.(บาลี) ๒/๒๕๕-๖/๓๗๘) สัตตาหกาลิก ของที่ภิกษุรับประเคนไว้แล้วฉันได้ภายใน ๗ วัน คือ เภสัชทั้ง ๕ ได้แก่ (๑) สัปปิ เนยใส (๒) นวนีตะ เนยข้น (๓) เตละ น้ำมัน (๔) มธุ น้ำผึ้ง (๕) ผาณิต น้ำอ้อย (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๐/๒๗) ยาวชีวิก ของที่ภิกษุรับประเคนไว้แล้ว ฉันได้ตลอดไป ไม่จำกัดเวลา คือ ของที่ใช้ปรุงเป็นยา ได้แก่ หลิททะ

SAMPLE

ขมิ้น, สิงคิเวระ ขิง, วจะ ว่านน้ำ, วจัตถะ ว่านเปราะ, อติวิสะ อุตพิด, กฏุกโรหิณี ข่า, อุสีระ แฝก, ภัททมุตตกะ แห้วหมู เป็นต้น (วิ.ม. ๕/๒๖๓/๒๙)

ของมึนเมา,การค้าขาย : การค้าขายน้ำดื่มที่เป็นสุราและเมรัยมีผลให้เกิดอาการมึนเมาเสียสติ ความจำเสื่อม เหตุเกิดความประมาท ผู้ค้าขายทำการงดเว้นจากการค้าขายน้ำดื่มสุราและเมรัย อันเป็นการรักษาศีล ๕ ศีล ๘ ของชาวบ้าน หากงดเว้นจาการดื่มสุราและเมรัยได้แล้ว ถือว่าผู้ดื่มทำตามพระอรหันต์ ดังความว่า อริยสาวกนั้นย่อมเห็นประจักษ์ว่า “พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือวางทัณฑาวุธ และศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือวางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม้นี้เราชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ และเว้นขาดจากการลักทรัพย์ ไม่ขโมย ถือเอาแต่สิ่งที่เขาให้ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม ถือพรหมจรรย์ เว้นจากการพูดเท็จ คือพูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ น่าเชื่อถือ เว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและมรัย๑อันเป็นเหตุแห่งความประมาทอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม้นี้เราชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถอนึ่ง การดื่มสุราและเมรัยมีโทษมาก จากเป็นเหตุแห่งการทะเลาะกันยังมีผลให้ความจำของตนเสื่อมด้วย ดังพระองค์ได้ตรัสสอนว่า เธอจงงดเว้นของมึนเมาทุกชนิดอันเป็นเหตุทำให้ความจำของคนเสื่อมด้วย (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๐/๓๐๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๐๑/๑๐๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๙๕)

ของมึนเมาคือสุราและเมรัย :น้ำดื่มที่เป็นเหตุแห่งความประมาท ประสบภัยในปัจจุบันและสัมปรายภพ ข้อนี้มุ่งเน้นอธิบายถึงโทษของการดื่มสุรา มิใช่มีโทษแต่ในชาตินี้เท่านั้น หากแต่ในชาติหน้าด้วย หากงดเง้นได้แล้วย่อมระงับดับเวรภัยได้ ดังความว่า บุคคลผู้เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย๑อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เพราะการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นปัจจัย จึงประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้าง ในสัมปรายภพบ้างต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้าง บุคคลผู้เว้นขาดจากการเสพของมึนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้วย่อมไม่ประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบัน ที่เป็นไปในสัมปรายภพ ทั้งไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจ บุคคลผู้เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้ว ย่อมระงับภัยเวรนั้นได้ อย่างนี้ ๒๔/๙๒/๒๑๓

SAMPLE

ของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท : น้ำดื่มที่ทำให้ตั้งสติไม่ได้ ตกอยู่ในความประมาท เกิดอุบัติเหตุ อุบัติภัยอีกมากมาย พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้ในนิรยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ตกนรก ซึ่งแสดงถึงภัยแห่งการดื่มน้ำเมาไว้อย่างน่ากลัว นั่นคือตกนรก หาความเจริญไม่ได้ ดังความที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ๒. เป็นผู้ลักทรัพย์ ๓. เป็นผู้ประพฤติผิดในกาม ๔. เป็นผู้พูดเท็จ ๕. เป็นผู้เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ตกอยู่ในความครั่นคล้าม ไม่แกล้วกล้าภิกษุทั้งหลาย บุคคลไม่ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๕/๒๔,๒๒/๑๗๑/๒๘๗)

ของลิ้ม,ของลิ้มรส :อาหารขบเคี้ยวที่มีรสอร่อย เรื่องนี้เป็นเรื่องอธิบายถึงอุปาทินนกภายใน ที่หมายถึงสภาวะว่างเปล่า (ได้แก่ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส ช่องที่พักอยู่แห่งของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม และช่องสำหรับของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม ไหลลงเบื้องต่ำ หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใดที่เป็นของเฉพาะตน เป็นสภาวะว่างเปล่า มีความว่างเปล่า เป็นกลุ่มอาหาร ที่ต้องฉันฐานะของเคี้ยว ของฉัน ของลิ้ม น้ำปานะ รวมทั้งอาหารมีอยู่อย่างเพียบพร้อม เราถวายบรรจุจนเต็มบาตรแก้วมณีลูกงามทุกลูก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๕๓/๔๐๘,๓๒/๒๗/๕)

ของสงฆ์ : สิ่งของสำหรับใช้ของภิกษุสงฆ์ ข้อความนี้ แสดงถึงสิ่งของที่เป็นของสงฆ์ ดังความว่า ผ้าปูพื้นหรือผ้าปลอกฟูกของสงฆ์ ผ้าของสงฆ์ไปห่มโดยตั้งใจว่า ผ้าปูพื้นหรือผ้าปลอกฟูกของสงฆ์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๑/๒๙๒,๒/๑๑๖/๒๙๖)

ของหอม : สิ่งของที่มีกลิ่นหอมโดยธรรมชาติหรือโดยประดิษฐ์เพื่อใช้กับสิ่งสักการะเคารพ ของหอม ณ ที่นี้มุ่งเน้นถึงเครื่องสักการะที่มีกลิ่นหอมเพื่อสักการะสิ่งเคารพนับถือ ดังความว่า ให้ปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่างที่พวกเขาปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ กล่าวคือ ห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์ แล้วจึงห่อด้วยผ้าใหม่อีกชั้นหนึ่งทำโดยวิธีนี้ จนห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าและสำลีได้ ๑,๐๐๐ ชั้นแล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้วทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกระเบียบดอกไม้ ของหอม หรือจุรณ จักอภิวาท หรือจักทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้นการกระทำนั้นจักเป็นไปเพื่อ

SAMPLE

เกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๔,๙/๑๒/๖,๙/๑๗/๗,๙/๔๐๘/๑๗๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๕/๑๕๒,๑๐/๒๓๐/๑๗๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๗/๓๔๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๓/๒๖๐,๑๓/๓๕๗/๔๔๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๙๔/๓๕๓,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๕๒/๓๕๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๔๙/๕๖,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๙๔/๒๑๕, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๓๕๔/๕๔๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๗/๔๐๐)

ของหอมและดอกไม้ : เครื่องสักการะบูชาแด่พระพุทธเจ้า เครื่องสักการะบูชานี้มีอานิสงส์มากแม้แต่แท่นสีหาสน์ที่ถวายไว้ แต่เป็นที่รองรับเครื่องสักการะบูชาพระพุทธเจ้าก็ยังมีอานิสงส์มหาศาลได้ความสุขพ้นทุกข์ในที่สุด ดังความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ทรงเป็นผู้นำเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ถวายพระแท่นสีหาสน์ ชนจำนวนมาก ทำการบูชาด้วยของหอมและดอกไม้มากมาย ที่พระแท่นสีหาสน์อันนำความสุขมาให้ในปัจจุบัน แล้วสงบเย็นมากกว่านั้นกล่าวกันว่า เมื่อได้ถวายของหอมและดอกไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ถวายผ้าไหมอย่างดีแด่พระองค์ผู้ซื่อตรง เมื่อในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ผลจากการที่ข้าพเจ้าได้ถวายของหอมไว้ในครั้งนั้นทำให้ไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายของหอมและดอกไม้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕/๔๖๓,๓๒/๒๒/๓๔๑,๓๒/๒๗/๒๔๒)

ของหอมและพวงมาลัย : เครื่องสักการะบูชามีของหอมและพวงมาลัยถวายพระพุทธเจ้าเครื่องสักการะบูชาที่จัดถวายแด่พระพุทธเจ้ามีอานิสงส์มาก มีอานุภาพมาก ดังความว่า เมื่อข้าพเจ้าได้ถือของหอมและพวงมาลัยไปยังสำนักพระชินเจ้าแต่ข้าพเจ้ามีศรัทธาน้อยในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ถวายเครื่องลูบไล้ด้วยนิ้วทั้ง ๕๑ ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้ใช้ของหอมบูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งเครื่องลูบไล้ด้วยนิ้วทั้ง ๕ แต่ถ้ามีศรัทธามากในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยแล้ว จะมีอานิสงส์เข้าสู่ความสงบสุข (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑/๓๓๖)

ขอดเป็นปม : ขมวดเป็นปม เช่น ขอดเชือก ขอดผ้า ขอดชายพก, ที่ขมวดเป็นปมหรือม้วนเข้ามา เช่น หมาหางขอด

ในตัณหาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแสดงตัณหาไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ตัณหาเช่นดังข่าย ท่องเที่ยวไป แผ่ไป ซ่านไป เกาะเกี่ยวอยู่ในอารมณ์ต่างๆ เป็นเครื่องปกคลุมหุ้มห่อโลกนี้ ซึ่งยุ่งเหมือนกลุ่มด้ายอันยุ่งเหยิง ขอดเป็นปมเหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๙/๓๑๑)

ขอนไม้ : ท่อนไม้ใหญ่ที่ยังไม่ได้ถากกล่อมให้เป็นรูปที่ต้องการ, ต้นไม้ที่หักโค่นล้มทับกันขาดเป็นปั้นเป็นท่อน ยาวบ้างสั้นบ้าง

SAMPLE

ในปฐมทารุกขันโธปมสูตร พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบเทียบระหว่างขอนไม้ใหญ่ที่ลอยมาตามกระแสแม่น้ำคงคากับภิกษุไว้ว่า ถ้าขอนไม้จะไม่ลอยเข้ามาใกล้ฝั่งนี้ ไม่ลอยเข้าไปใกล้ฝั่งโน้น ไม่จมกลางแม่น้ำไม่เกยตื้น ไม่ถูกมนุษย์นำไป ไม่ถูกอมนุษย์นำไป ไม่ถูกเกลียวน้ำวนดูดไว้ ไม่ผุภายใน เมื่อเป็นเช่นนี้ ขอนไม้นั้นก็จักลอยไปสู่สมุทรได้ ไหลไปสู่สมุทรได้ เลื่อนไปสู่สมุทรได้ เพราะกระแสแม่น้ำคงคาลุ่มไปสู่สมุทร ลาดไปสู่สมุทร ไหลไปสู่สมุทร ถ้าแม้เธอทั้งหลายจะไม่เข้ามาใกล้ฝั่งนี้ ไม่เข้าไปใกล้ฝั่งโน้น ไม่จมในท่ามกลาง ไม่เกยตื้น ไม่ถูกมนุษย์จับไว้ ไม่ถูกอมนุษย์เข้าสิง ไม่ถูกเกลียวน้ำวนดูดไว้ ไม่เป็นผู้เน่าภายใน เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอทั้งหลายก็จักน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน เพราะสัมมาทิฏฐิย่อมน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๑/๒๔๒,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๒/๒๔๕)

ขอบาตรใหม่ : พวกภิกษุฉัพพัคคีย์มีบาตรแตกเพียงเล็กน้อยบ้าง บาตรกะเทาะเพียงเล็กน้อยบ้าง บาตรมีรอยขูดขีดเพียงเล็กน้อยบ้าง ก็ออกปากขอบาตรมาเป็นอันมาก พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ก็ ภิกษุใดมีบาตรที่มีรอยซ่อมหย่อนกว่า ๕ แห่ง ขอบาตรใหม่ใบอื่น ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ ภิกษุนั้นพึงสละบาตรใบนั้นในภิกษุบริษัท บาตรใบสุดท้ายอันภิกษุบริษัทนั้นพึงมอบให้ภิกษุนั้นด้วยสั่งว่า ภิกษุ บาตรนี้เป็นของเธอ พึงใช้จนกว่าจะแตก นี้เป็นการทำที่สมควรในเรื่องนั้น (วิ.ม.(ไทย)๒/๖๑๒/๑๓๐) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อูนปญฺจพนฺธเนน มีรอยซ่อมหย่อนกว่า ๕ แห่ง คือบาตรร้าวแล้วใช้เหล็กเจาะบาตรแล้วเอาเชือกด้ายหรือลวดเย็บผูกแล้วอุดด้วยดีบุกหรือยาง (วิ.อ.(บาลี) ๒/๖๑๒-๓/๒๒๑)

ขอบ : ริม, ริมขอบ เช่น ขอบโต๊ะ, ริมที่ยกให้สูงขึ้นโดยรอบ เช่น ขอบสระ,ขอบบ่อ, ขอบถนน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๘/๒๕๑)

ขอบเขต : อาณาเขต, บริเวณที่เป็นส่วนตัว, ขอบข่าย, ข้อจำกัด

ในลักขณสูตร พระสูตรว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ข้อที่ ๑ คือ ลักษณะฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ได้กล่าวถึงขอบเขตของแผ่นดินไว้ดังนี้ว่า มหาบุรุษผู้ทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีอาณาจักรมั่นคง ... ไม่มีมนุษย์คนใดที่เป็นข้าศึกศัตรูข่มได้ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ อนึ่ง ถ้ามหาบุรุษออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะไม่มีข้าศึกศัตรูภายในหรือ

SAMPLE

ภายนอก คือ ราคะ โทสะ หรือโมหะ หรือสมณพราหมณ์ เทพ มาร พรหม ใคร ๆ ในโลกนี้จะพึงข่มได้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๒/๑๖๔)

ขอบเขตแห่งกาล :เน้นการพูดจาในเวลาอันควร ไม่พูดจานอกกาล ไม่พูดจาเกินเวลา ขอบเขตแห่งกาล คือการที่ภิกษุไม่พึงกล่าววาจาเกินกาล ไม่พึงกล่าววาจาเกินขอบเขต ไม่พึงกล่าววาจาเกินขอบเขตแห่งกาลเวลา ไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงกาลเวลาไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงขอบเขตไม่พึงกล่าววาจาที่ยังไม่ถึงขอบเขตแห่งกาลเวลา ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การพูดจาอยู่ในขอบเขตแห่งกาลเวลา กล่าวคือ ไม่พูดจาเมื่อยังไม่ถึงกาลเวลาอันควร ไม่พูดพูดเกินเวลา เหมือนลูกนกดุเหว่าที่ถูกกาเลี้ยงไว้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๘/๖๑๑)

ขอบเขตแห่งศีล :การพูดจาอยู่ในศีล ไม่พูดเท็จ พูดจาเป็นกุศล ขอบเขตแห่งศีล คือ บุคคลผู้กำหนัด ผู้ขัดเคือง ผู้หลง ไม่ควรกล่าววาจาใด ๆ กล่าวคือ ไม่ควรพูด ไม่ควรบอก ไม่ควรแสดง ไม่ควรชี้แจง การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ นี้ชื่อว่าขอบเขตแห่งศีล รวมความว่า พึงเปล่งวาจาเป็นกุศล ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขตไม่พึงคิดหาเรื่องที่จะว่ากล่าวคน ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทวดา และมนุษย์ ภิกษุไม่พึงคิด คือ ไม่พึงให้เกิดเจตนา ไม่พึงให้เกิดความคิด ไม่พึงให้เกิดความดำริไม่พึงให้เกิดมนสิการเพื่อว่ากล่าว คือเพื่อว่าร้ายเพื่อนินทาเพื่อติเตียนเพื่อความไม่สรรเสริญ เพื่อความไม่ยกย่องคน ด้วยสีลวิบัติ อาจารวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ หรืออาชีววิบัติ รวมความว่า ไม่พึงคิดหาเรื่องที่จะว่ากล่าวคน ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ภิกษุผู้ถูกตักเตือนด้วยวาจา พึงมีสติชื่นชม ทำลายความกระด้างในเพื่อนพรหมจารี พึงเปล่งวาจาเป็นกุศล ไม่พึงเปล่งวาจาเกินขอบเขต ไม่พึงคิดหาเรื่องที่จะว่ากล่าวคน (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๘/๖๑๒)

ข้อดี : จุดเด่น, จุดดี, คุณสมบัติที่น่ายกย่อง มักใช้คู่กับข้อด้อยและข้อเสีย เช่น มนุษย์เรามีข้อดีข้อด้อยแตกต่างกันไป, ข้อดีและข้อเสีย

ในสัปปุริสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสธรรม ๔ ประการของอสัตบุรุษและสัตบุรุษไว้ อสัตบุรุษถึงไม่มีใครถามก็เปิดเผยข้อเสียของบุคคลอื่น กล่าวถึงข้อเสียของบุคคลอื่นอย่างละเอียดเต็มที่ ถึงถูกใครถามก็ไม่เปิดเผยข้อดีของบุคคลอื่น กล่าวสรรเสริญข้อดีของบุคคลอื่นไม่ละเอียดเต็มที่ ส่วนสัตบุรุษ ถึงไม่ถูกใครถามก็เปิดเผยข้อดีของบุคคลอื่น กล่าวสรรเสริญข้อดีของบุคคลอื่นอย่างละเอียดเต็มที่ ถึงถูกใครถามก็ไม่เปิดเผยข้อดีของตน กล่าวสรรเสริญข้อดีของตนอย่างไม่ละเอียดเต็มที่ (องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๗๓/๑๑๘)

SAMPLE

ข้อเท้า : ส่วนที่ของสองชิ้นมาต่อกัน, อวัยวะบางส่วนที่มีข้อต่อและงอได้ เช่น ข้อมือ ข้อศอก ข้อเท้า

ในมหาหัตถิปโทปมสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง สูตรใหญ่ตอนที่ว่าด้วยอาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) มี ๒ อย่าง คือ (๑) อาโปธาตุภายใน (๒) อาโปธาตุภายนอก ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะอาโปธาตุภายนอก ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เวลาที่อาโปธาตุภายนอกกำเริบย่อมจะมีได้ อาโปธาตุภายนอกนั้นย่อมพัดพาบ้านไปบ้าง นิคมไปบ้าง เมืองไปบ้าง ชนบทไปบ้าง บางส่วนของชนบทไปบ้าง ฯลฯ เวลาที่น้ำในมหาสมุทรขังอยู่กึ่งชั่วบุรุษบ้าง ประมาณเพียงสะเอวบ้าง ประมาณเพียงเข่าบ้าง ประมาณเพียงข้อเท้าบ้างย่อมจะมีได้ ฯลฯ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๓/๓๓๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๑/๓๓๖)

ข้อนัดหมาย : ข้อที่กำหนดและกะกันไว้, เรื่องที่กำหนดไว้จะทำสิ่งใดบ้าง

คราวที่พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี เพื่อแสดงธรรมโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ ภิกษุปัญจวัคคีย์เห็นเข้าก็นัดหมายกันและกันว่า พระสมณโคดมนี้ เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก พวกเราจะไม่กราบไหว้ ไม่ลุกรับ ไม่รับบาตรและจีวรของพระองค์ แต่จะจัดอาสนะไว้ให้ ถ้าพระองค์ปรารถนาก็จักประทับนั่ง แต่พอเมื่อพระองค์เสด็จเข้าไปหา ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ลืมข้อนัดหมายของตน บางพวกต้อนรับแล้วรับบาตรและจีวร บางพวกปูลาดอาสนะ บางพวกจัดหาน้ำล้างเท้า (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๖/๓๑๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๒/๔๑๓)

ข้อบัญญัติ : ข้อบังคับ,ข้อที่ตั้งขึ้น, ข้อที่วางเป็นกฎไว้, ข้อความที่ตราหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อบังคับ เป็นหลักเกณฑ์ หรือเป็นกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติ, พุทธบัญญัติ, บัญญัติ ๑๐ ประการ, ตราหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อบังคับ เป็นหลักเกณฑ์ หรือเป็นกฎหมาย เช่น บัญญัติศัพท์ บัญญัติกฎหมาย (ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๙/๑๑๗)

ในพราหมณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติอุทยคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความเจริญ) พวกเขาย่อมชักชวนสาวกอย่างนี้ว่า มาเถิด พ่อมหาจำเริญ ท่านจงลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เดินบ่ายหน้าไปทางทิศปราจีน อย่าหลีกบ่อ เหว ตอที่มีหนาม หลุมคูถ บ่อโสโครก ท่านตกลงไปในที่ใด ก็พึงรอความตายในที่นั้นแล ด้วยอุบายอย่างนี้ หลังจากตายแล้ว จักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๘/๕๑๑)

ข้อปฏิบัติ : ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ), ความยึดมั่นเฉพาะ, ทางดำเนิน, ความประพฤติ ; ข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓)

SAMPLE

สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ และ (๘) สัมมาสมาธิ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๔/๑๕๖,ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๔/๑๕๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕๔/๒๔๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๗/๑๖๕,๑๐/๒๙๖/๒๓๐,๑๐/๓๐๒/๒๓๖) ;

ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ) มี ๔ ประการ คือ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า) (๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว) (๓) สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า) (๔) สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว) (ดู ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๐๔),(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๒/๑๑๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๑/๒๒๖)

ปฏิปทา ๔ อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ (๑) อักขมา ปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ไม่อดทน (๒) ขมา ปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่อดทน (๓) ทมา ปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ข่มใจ (๔) สมา ปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ระงับ (ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (แปล) ๒๑/๑๖๔/๒๓๐) (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๙),ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๗/๒๙๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๐/๕๙๕,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๓๔๐/๔๐๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๕/๑๐๙, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๖/ ๒๓๓)

ข้อปฏิบัติของคฤหัสถ์ :คฤหัสถ์ที่เป็นพุทธศาสนิกชนจะปฏิบัติอยู่ในศีล ๕ เป็นนิตย์ คฤหัสถ์นั้นจะปฏิบัติด้วยการคิดว่า สาวกที่เป็นคฤหัสถ์ประพฤติอย่างไร จึงยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ สาวกที่เป็นคฤหัสถ์ยกโทษในสัตว์ทุกจำพวก ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ที่ยังหวาดสะดุ้ง และที่มั่นคงในโลกแล้ว ไม่พึงฆ่าเอง ไม่พึงใช้ให้ผู้อื่นฆ่า และไม่พึงอนุญาตให้ใคร ๆ ฆ่า จากนั้น สาวกที่เป็นคฤหัสถ์ รู้อยู่ควรงดเว้นการถือเอาสิ่งของต่าง ๆ ในทุกหนทุกแห่งที่เจ้าของมิได้ให้ คือ ไม่พึงลักเอง ไม่พึงใช้ให้ผู้อื่นลัก และไม่พึงอนุญาตให้ใคร ๆ ลัก พึงงดเว้นการถือเอาสิ่งของทั้งปวงที่เจ้าของมิได้ให้โดยเด็ดขาด สาวกที่เป็นคฤหัสถ์ ผู้เข้าใจชัดแจ้ง ควรงดเว้นพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ เหมือนคนเดินหลีกหลุมถ่านเพลิงที่มีไฟลุกโชน ฉะนั้น แต่เมื่อไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ได ก็ไม่ควรล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น สาวกผู้อยู่ในที่ประชุม หรือในที่สาธารณชน และอยู่กับคนคนเดียว ไม่ควรพูดเท็จ ไม่ควรใช้ให้ผู้อื่นพูดเท็จ และไม่ควรอนุญาตให้ใคร ๆ พูดเท็จ ควรงดเว้นคำพูดที่ไม่เป็นจริงทั้งหมด สาวกผู้เป็นคฤหัสถ์ไม่ควรประพฤติการดื่มน้ำเมา ควรยินดีชอบใจธรรมคือการงดเว้นการดื่มน้ำเมานี้ ไม่ควรชักชวนผู้อื่นให้ดื่ม และไม่ควรอนุญาตให้ใคร ๆ ดื่ม เพราะรู้ชัดถึงโทษของการดื่มน้ำเมานั้นว่า มีความเป็นบ้าในที่สุด เพราะความเมานั่นเอง คนพาลทั้งหลายจึงทำบาปต่างๆ ได้ทั้งยังชักชวนคนอื่น ๆ ผู้ประมาทให้ทำอีกด้วย สาวกที่เป็นคฤหัสถ์จึงควรงดเว้นการดื่มน้ำเมา ที่ไม่เป็นบ่อเกิดแห่งความดี มีแต่ทำให้เป็นบ้า หลงลืม ที่พวกคนปัญญาทรามชอบดื่มกันนี้ สรุป

SAMPLE

แล้ว สาวกที่เป็นคฤหัสถ์นี้ ควรปฏิบัติใน ๕ กล่าวคือ ไม่ควรฆ่าสัตว์ ไม่ควรลักทรัพย์ ไม่ควรพูดเท็จ และไม่ควรดื่มน้ำเมา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๙๖/๕๙๒)

ข้อปฏิบัติถูก : ธรรมคือการไม่ประกอบเนือง ๆ ซึ่งโสมนัสของบุคคลผู้มีความสุขอันเกิดจากกาม อันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์นี้ ไม่มีทุกข์ ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติถูก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๓๓/๓๙๘), ธรรมเป็นเหตุไม่ประกอบเนือง ๆ ซึ่งอัตตกิลมถานุโยค อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์นี้ ไม่มีทุกข์ ไม่มีความเบียดเบียนไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติถูก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๒๔/๓๙๒), ธรรมคือการไม่ยกย่อง การไม่ตำหนิ การแสดงธรรมเท่านั้นนี้ ไม่มีทุกข์ ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติถูก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๓๖/๓๙๙)

ข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ :ข้อควรปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ ชื่อว่าสมณะนั้นต้องปฏิบัติอย่างสมณะ คือมีจิตสงบ ไม่ว่าร้าย ไม่ทำร้าย สำรวมในพระปาฏิโมกข์ คำว่า ‘สมณะ สมณะ’ นั้น ก็เพราะต้องสำเหนียกว่า ‘เราทั้งหลายจะปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ เมื่อเราทั้งหลายปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อและปฏิญญานี้ของเราทั้งหลายก็จักเป็นความจริงแท้ ใช่แต่เท่านั้น เราทั้งหลายใช้สอยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารของทายกเหล่าใด ปัจจัยของทายกเหล่านั้น ก็จักมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเราทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง บรรพชานี้ของเราทั้งหลายก็จักไม่เป็นหมัน จักมีผล มีความเจริญ’ แน่แท้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๕/๔๖๔)

ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งโลก : หลักธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์ ได้แก่มัคคสัจ มัคคสัจเป็นข้อหนึ่งในอริยสัจ ๔ เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทาระหว่างทางสุดโต่ง ๒ สาย คือการปฏิบัติด้วยการยึดติดในกามคุณ และการปฏิบัติด้วยการทรมานตน ในทางพุทธปรัชญาจัดอยู่ในจริยธรรมชั้นสูง อันเป็นข้อปฏิบัติให้เกิดญาณ วิชชา ปัญญา แสงสว่าง เข้าสู่ความดับทุกข์กล่าวคือ นิพพาน ในที่สุด (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๗/๑๑๙)

ข้อปฏิบัติผิด : ธรรมคือการประกอบเนือง ๆ ซึ่งโสมนัสของบุคคลผู้มีความสุขอันเกิดจากกาม อันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์นี้ มีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๓๓/๓๙๘), ธรรมคืออัตตกิลมถานุโยค อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ นี้มีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๒๔/๓๙๑), ธรรมคือการยกย่อง การตำหนิ และการไม่แสดงธรรมนี้

SAMPLE

มีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๓๖/๓๙๙)

ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ :อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการอันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงการดับทุกข์ กล่าวคือนิพพาน ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา วาจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ อาชีพชอบ สัมมาวายามะ พยายามชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ และสัมมาสมาธิ สมาธิชอบ มรรคมีองค์ ๘ นี้ทำให้เกิดญาณ วิชชา ปัญญา แสงสว่าง เข้าสู่ความดับทุกข์สิ้นเชิงในที่สุด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๘๖/๕๘๕,๒๖/๑๙๓/๕๘๖,๒๖/๓๑๑/๖๐๖)

ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ : อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓)สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ ชื่อว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์ เป็น ๑ ในอริยสัจ (ความจริงอย่างประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำคนให้เป็นพระอริยะ) ๔ อย่าง คือ (๑) ทุกขอริยสัจ (๒) ทุกขสมุทยอริยสัจ (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๒/๓๓๕)

ข้อปฏิบัติให้ถึงอมตธรรม :ปฏิปทาที่ให้ถึงนิพพาน ; อมตธรรม หรือ อมฤตธรรม ธรรมที่ทำให้ไม่ตาย, ธรรมซึ่งเปรียบด้วยน้ำอมฤตอันทำผู้ดื่มให้ไม่ตาย หมายถึงพระนิพพาน ; อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ ชื่อว่าเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงอมตธรรม (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๒๒/๕๙๑)

ขอประทานวโรกาส : สาธุ ซึ่งมักมาคู่กับ ภนฺเต เป็น สาธุ ภนฺเต ... แปลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ... เป็นคำที่ใช้กราบทูลพระผู้มีพระภาค (องฺ.อฏฺ.(ไทย)๒๓/๖/๒๐๔, องฺ.อฏฺ.(ไทย)๒๓/๑๒/๔๕๖,องฺ.อฏฺ.(ไทย)๒๓/๕๓/๓๓๙, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๔๘/๒๗๕, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๐/๓๑๙)

ข้อพยากรณ์ : พราหมณ์ผู้ทรงไตรเวท หมายถึงคัมภีร์ ๓ เวท คือ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท (ส่วนอาถรรพเวท ปรากฏภายหลังจากการปรากฏของพระสูตรนี้) มีข้อพยากรณ์แม่นยำ เนื่องจากมาณพ ๒ ท่าน คือ วาเสฏฐมาณพกับภารทวชมาณพ ทั้ง ๒ ไม่ยินยอมกันถึงเรื่องชาติกำเนิดของมนุษย์ โดยวาเสฏฐมาณพกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ บุคคลเป็นผู้มีศีลและถึงพร้อมด้วยวัตร ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงชื่อว่าเป็นพราหมณ์” ภารทวาชมาณพไม่อาจให้วาเสฏฐมาณพยินยอมได้ ถึงวาเสฏฐมาณพก็ไม่

อาจให้ภารทวาชมาณพยินยอมได้เหมือนกัน ลำดับนั้น วาเสฏฐมาณพได้เรียกภารทวาชมาณพมากล่าวว่า ข้าพระองค์ทั้งสองรู้จบบท ที่พราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทบอกแล้ว เป็นผู้มีข้อพยากรณ์แม่นยำตามบท เช่นเดียวกันกับอาจารย์ในการกล่าวมนตร์ ข้าแต่พระโคดม แต่ข้าพระองค์ทั้งสอง ต้องมาโต้เถียงกันในการกล่าวถึงชาติกำเนิด คือภารทวาชมาณพกล่าวว่า 'บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิด' ส่วนข้าพระองค์กล่าวว่า 'บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม' สรุปว่า ก็เมื่อรู้ไตรเวท เป็นเจ้าพยากรณ์ มีความแม่นยำในบทมนตราแท้ ๆ แต่ใยเล่าไม่รู้เรื่องชาติกำเนิด จึงได้ขอกราบทูลกับพระพุทธเจ้าให้ทรงพยากรณ์เรื่องนี้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๕/๕๗๔)

ข้อพระบาท : กระดูกข้อต่อระหว่างเท้ากับขา ; เท้า หรือราชาศัพท์ว่า พระบาท ได้แก่ อวัยวะส่วนล่างสุดของคนหรือสัตว์ นับตั้งแต่ใต้ข้อเท้าลงไป สำหรับยืนหรือเดินเป็นต้น ; ในที่นี้หมายถึงข้อพระบาทของพระผู้มีพระภาค ดังข้อความในลักขณสูตร พระสูตรว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ข้อที่ ๗ ว่า มีข้อพระบาทสูง ข้อที่มหาบุรุษมีข้อพระบาทสูงนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๒/๑๗๒) ; พระผู้มีพระภาคทรงตรัสเล่าถึงบุพกรรมที่ทำให้พระองค์มีข้อพระบาทสูงและพระโลมชาติมีปลายงอนขึ้นไว้ว่า ในอดีตชาติ พระองค์เกิดเป็นมนุษย์กล่าวแต่สิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์ ประกอบด้วยธรรม แนะนำคนหมู่มาก นำประโยชน์และความสุขมาให้แก่หมู่สัตว์ และบูชาธรรมเป็นปกติ เพราะกรรมนั้น จึงทำให้พระองค์ได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หลังจากจุติจากเทวโลกมาเป็นมนุษย์จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีข้อพระบาทสูง (๒) มีพระโลมชาติมีปลายงอนขึ้น (มีข้อพระบาทสูงและพระโลมชาติมีปลายงอนขึ้น เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๗,๑๔)(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๓/๑๗๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๖/๔๗๕)

ข้อพระองคุลี : กระดูกข้อต่อระหว่างนิ้วมือ ; นิ้ว หรือราชาศัพท์ว่า พระองคุลี ได้แก่ ส่วนสุดของมือหรือเท้า แยกออกเป็น ๕ กิ่ง คือ นิ้วหัวแม่มือ นิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนาง นิ้วก้อย, ราชาศัพท์ว่า พระอังคุฐ พระดัชนี พระมัชฌิมา พระอนามิกา พระกนิษฐา โดยลำดับ, ถ้าเป็นนิ้วเท้านิ้วต้น เรียกว่า นิ้วหัวแม่เท้า นอกนั้นอนุโลมเรียกตามนิ้วมือ ; ในที่นี้หมายถึงข้อพระองคุลี (ข้อนิ้วมือ)ของพระผู้มีพระภาค ดังข้อความในลักขณสูตร พระสูตรว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ข้อที่ ๖ ว่า ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย ข้อที่มหาบุรุษมีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่ายนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ ; พระผู้มีพระภาคทรงตรัสถึงกรรมในชาติก่อนที่ทำให้พระองค์มีลักษณะพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่มและมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่ายไว้ว่า เพราะ

SAMPLE

พระองค์ทำความดีคือการสงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ จึงได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หลังจากจุติจากเทวโลกมาเป็นมนุษย์ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม (๒) มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย (มีลักษณะพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่มและมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๕,๖) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๑/๑๗๒)

ข้อมือ : ข้อต่อระหว่างมือและแขนช่วงใต้ข้อศอก ; มือ ได้แก่ อวัยวะส่วนหนึ่งของร่างกายอยู่ต่อจากปลายแขนประกอบด้วยฝ่ามือและนิ้วมือ สำหรับจับเป็นต้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๑/๓๓๖)

ข้อวัตร : วัตรเป็นคนใบ้ วัตรเยี่ยงช้าง วัตรเยี่ยงม้า วัตรเยี่ยงโค ไม่ควรพูดว่าอย่างนั้น อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายถึงเรื่องว่าอะไรควรอะไรไม่ควรกล่าวว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเมื่อรู้เห็นอย่างนี้จะพึงกลับระลึกถึงขันธ์ ธาตุ อายตนะ ในอดีตกาลว่า ‘ในอดีตกาลยาวนาน เราได้มีแล้วหรือ หรือมิได้มีแล้วหนอ เราได้เป็นอะไรมาหนอ เราได้เป็นอย่างไรมาหนอ เราได้เป็นอะไรแล้วจึงมาเป็นอะไรอีกหนอ’ บ้างหรือไม่”“ข้อนี้ไม่เป็นดังนั้น พระพุทธเจ้าข้า” “เธอทั้งหลายเมื่อรู้เห็นอย่างนี้ จะพึงยกย่องศาสดาอื่นบ้างหรือไม่” “ข้อนี้ไม่เป็นดังนั้น พระพุทธเจ้าข้า” “เธอทั้งหลายเมื่อรู้เห็นอย่างนี้จะพึงเชื่อถือข้อวัตร การตื่นลัทธิ และการถือมงคลของพวกสมณพราหมณ์ปุถุชนโดยเชื่อว่าเป็นแก่นสารบ้างหรือไม่”“ข้อนี้ไม่เป็นดังนั้น พระพุทธเจ้าข้า” แต่เมื่อภิกษุทั้งหลาย “สิ่งใดที่เธอทั้งหลายรู้เอง เห็นเอง ทราบเองแล้ว เธอทั้งหลายจะพึงกล่าว ถึงเฉพาะสิ่งนั้นมิใช่หรือ”“เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่กล่าวนั้นถูกต้องแล้ว เรานำเธอทั้งหลายเข้าไป(ถึงนิพพาน)แล้วด้วยธรรมนี้ ซึ่งผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน เพราะอาศัยคำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย ธรรมนี้ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน’ เราจึงกล่าวไว้อย่างนี้” ๑๒/๔๐๗/๔๔๓

ข้อศอก : ส่วนของแขนตรงที่เป็นข้อพับ ; ศอก ได้แก่ ส่วนของแขน ตรงข้ามกับข้อพับ ; ช่วงของแขนตั้งแต่ปลายสุดของข้อพับไปถึงปลายนิ้วกลาง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗/๗)

ข้อเสียหาย : สิ่งผิดพลาด,ข้อบกพร่อง,สิ่งที่ขาดตกบกพร่อง,ปมด้อย,ความเสียเปรียบ,ข้อเสียเปรียบ,ความเสียหาย, ข้อเสื่อมเสีย เช่น เขาประพฤติตัวไม่ดี ทำให้วงศ์ตระกูลพลอยเสียหายไปด้วย; ยับเยิน, ย่อยยับ,สูญเสีย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๓/๑๑๘)

SAMPLE

ข้ออุปมา : ยกสิ่งหนึ่งขึ้นมากล่าว นำไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ขาวราวหิมะ เบาเหมือนปุยนุ่น ร้อนดั่งไฟ, สิ่งหรือข้อความที่ยกมาเปรียบ, มักใช้เข้าคู่กับ อุปไมย ในประโยค เช่น เรื่องนี้มีอุปมาฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น, ข้อเปรียบเทียบคุณลักษณะหรืออาการของตนซึ่งต่ำทรามกว่า แล้วคิดว่าตนเป็นราสีห์ ข้อนี้เป็นลักษณะสำคัญตนผิดไปทั้ง ๆ ที่รู้พระพุทธเจ้านั้นประเสริฐสุดแห่งคุณธรรมก็ยังตีตัวเสมอ ซึ่งแม้ตนเองก็ยังให้นักบวชเปลือยลุกจากที่นั่งไม่ได้ จึงมีการอุปมาด้วยลักษณะต่าง ๆ ดังความว่า ภัคควะ เมื่อชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะ ไม่อาจที่จะให้นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรลุกจากที่นั่งนั้นได้ แม้ด้วยข้ออุปมานี้ จึงกล่าวอุปมากับกับเขา ดังนี้ว่า สุนัขจิ้งจอกเห็นเงาของตน ที่เคลื่อนไหวในน้ำว่าเป็นอย่างอื่น จึงลำพองตัวว่าเป็นเสือ ตราบเท่าที่ยังไม่เห็นตัวเอง (ตามความเป็นจริง)มันจึงร้องเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้น สุนัขจิ้งจอกผู้ต่ำทรามเป็นใคร และการบันลืออย่างราชสีห์เกิดผลเป็นอย่างไร ท่านปาฏิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบพระสุคต บริโภคอาหารที่เป็นเดนพระสุคต ยังสำคัญพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าควรท้าทายได้ ถามว่า ปาฏิกบุตรผู้ต่ำทรามเป็นใครและการท้าทายพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดผลเป็นอย่างไรซึ่งไม่น่าบังอาจเอาเลย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙/๒๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐/๒๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑/๒๔)

ข้ออุปไมย : สิ่งที่ควรหาสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบ,ยกสิ่งหนึ่งขึ้นมากล่าวแล้วเอาสิ่งหนึ่งมาเปรียบเทียบ , สิ่งหรือข้อความที่พึงเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นเพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้ง, คู่กับ อุปมา เช่น เรื่องนี้มีอุปมาฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น, การเปรียบเทียบกับบุคคลที่แสวงความจริงกับสิ่งใดแล้วมองข้ามสิ่งนั้นกรณีนี้เปรียบกับบุคคลที่แสวงหาแก่นของต้นไม้ แต่ละเลยโคนและต้นซึ่งมีแก่นไป ข้อนี้มีอธิบายว่า ธรรมที่ใครต่อใครสงสัยจากพระพุทธเจ้าแล้วก็ควรถามกับพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง แต่กลับไปถามท่านพระมหากัจจานะ ก็เข้าข่ายที่ว่า เราแสวงหาแก่นไม้ แต่ละเลยโคนและต้นไม้ซึ่งมีแก่นนั้นไป ดังความสว่า ท่านพระมหากัจจายนะ กล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ ละเลยโคนและลำต้นของต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีแก่นไป เขาเข้าใจว่าแก่นไม้ต้องแสวงหาที่กิ่งและใบ แม้ฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น เมื่อพระศาสดาทรงปรากฏเฉพาะหน้าท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายก็ละเลยพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นไป และพึงเข้าใจเนื้อความนั้นว่าต้องสอบถามกับกระผม แท้จริง พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ ทรงเห็นสิ่งที่ควรเห็นเป็นผู้มีพระจักษุ มีพระญาณ มีธรรม เป็นพรหม เป็นผู้เผยแผ่ ประกาศ ขยายเนื้อความ เป็นผู้ให้อมตธรรม เป็นเจ้าของธรรม เป็นพระตถาคต และเวลานี้ก็เป็นเวลาอันสมควรที่ท่านทั้งหลายจะ

SAMPLE

ทูลถามเนื้อความนี้กับพระองค์ พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายทรงตอบอย่างใด ท่านทั้งหลายพึงทรงจำไว้อย่างนั้นเถิด” ภิกษุเหล่านั้นได้กล่าวตอบว่า “ท่านกัจจานะเป็นความจริงที่กล่าวเช่นนั้น ๑๔/๒๘๑/๓๓๕,๑๔/๓๑๕/๓๘๒

ขัคควิสาณสุตตนิทเทส : การประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด ข้อนี้เป็นลักษณะของผู้ไกลกิเลส ณ ที่นี้มีเนื้อหาว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าชื่อว่าผู้เดียว เพราะส่วนแห่งการบรรพชา ชื่อว่าผู้เดียว เพราะอธิบายว่า ไม่มีเพื่อนชื่อว่าผู้เดียว เพราะอธิบายว่า ละตัณหาได้ ท่านปราศจากราคะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าผู้เดียว ปราศจากโทสะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าผู้เดียว ปราศจากโมหะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าผู้เดียว ปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าผู้เดียว ไปถึงทางสายเอกแล้ว จึงชื่อว่าผู้เดียวตรัสรู้อนุตตรปัจเจกสัมโพธิญาณ ลำพังผู้เดียว จึงชื่อว่าผู้เดียว (ขุ.จู.๓๐/๑๒๑/๓๙๓)

ขัคควิสาณสูตร :พระสูตรว่าด้วยลักษณะข้อเปรียบเทียบที่พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้ประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด ข้อนี้มีลักษณะว่า บุคคลยกโทษในสัตว์ทุกจำพวก ไม่เบียดเบียนสัตว์หนึ่งสัตว์ใดในบรรดาสัตว์เหล่านั้น ไม่ต้องการบุตร(แล้ว) จะพึงต้องการสหายจากไหน เล่าจึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด ความรักย่อมมีแก่ผู้มีความเกี่ยวข้อง ทุกข์นี้ย่อมเป็นไปตามความรัก บุคคลเมื่อเพ่งเห็นโทษอันเกิดจากความรักจึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด บุคคลเมื่ออนุเคราะห์มิตร สหายผู้ใจดี มีใจผูกพัน บุคคลเมื่อเพ่งเห็นภัยในความเชยชิด จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๕/๕๐๗)

ขัชชกทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระขัชชกทายกเถระ พระขัชชกทายกเถระ ได้ถวายผลไม้แด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าติสสะและได้ถวายผลมะพร้าวและของควรเคี้ยวที่รู้กันดีครั้นถวายผลไม้นั้นแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่แล้ว ย่อมบันเทิง มีความประสงค์สิ่งที่น่าปรารถนา ก็บรรลุได้ตามปรารถนาในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป พระเถระนี้ได้ถวายทานไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้ ในกัปที่ ๑๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอินทสมะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล ได้ทราบว่า ท่านพระขัชชกทายกเถระได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓/๓๓๐)

ขัชชนียสูตร : พระสูตรว่าด้วยขันธ์ ๕ อัตตาของผู้ถูกกาลเวลาเคี้ยวกิน เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ ได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ถูกกาลเวลาเคี้ยวกิน ดังความว่า เพราะอะไรจึงเรียกว่ารูป เพราะสลายไปจึงเรียกว่า ‘รูป’สลายไปเพราะอะไร สลายไป

เพราะหนาวบ้าง ร้อนบ้าง หิวบ้าง กระหายบ้าง เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง เพราะสลายไปจึงเรียกว่า ‘รูป’ เพราะอะไรจึงเรียกว่าเวทนา เพราะเสวยจึงเรียกว่า ‘เวทนา’ เสวยอะไร เสวยอารมณ์สุขบ้าง ทุกข์บ้าง มิใช่ทุกข์มิใช่สุขบ้าง เพราะเสวยจึงเรียกว่า ‘เวทนา’ เพราะอะไรจึงเรียกว่าสัญญา เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่า ‘สัญญา’ จำได้หมายรู้อะไร จำได้หมายรู้สีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง สีขาวบ้าง เพราะจำได้หมายรู้จึงเรียกว่า ‘สัญญา’ เพราะอะไรจึงเรียกว่าสังขาร เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่า ‘สังขาร’ ปรุงแต่งสังขตธรรมอะไร ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ รูปโดยความเป็นรูป เวทนา โดยความเป็นเวทนา สัญญาโดยความเป็นสัญญา สังขารโดยความเป็นสังขาร วิญญาณโดยความเป็นวิญญาณ เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่า ‘สังขาร’ เพราะอะไรจึงเรียกว่าวิญญาณ เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า ‘วิญญาณ’ รู้แจ้งอะไร รู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้าง รสเค็มบ้าง รสไม่เค็มบ้าง เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า ‘วิญญาณ’ ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ‘บัดนี้เราถูกรูปเคี้ยวกินอยู่ แม้ในอดีตกาล เราก็ถูกรูปเคี้ยวกินแล้ว เหมือนกับที่ถูกรูปที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ ก็เราเองพึงชื่นชมรูปที่เป็นอนาคต แม้ในอนาคตกาล เราก็พึงถูกรูปเคี้ยวกิน เหมือนกับที่ถูกรูปที่เป็นปัจจุบันเคี้ยวกินอยู่ในเวลานี้ เธอพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ไม่มีความอาลัยในรูปที่เป็นอดีต ไม่ชื่นชมรูปที่เป็นอนาคต ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับรูปที่เป็นปัจจุบันเถิด (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๐)

ขัชชภาชกะ : ภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นเจ้าหน้าที่แจกของขบฉัน ภิกษุที่ไม่พึงได้รับการแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นขัชชกภาชกะ (ผู้แจกของขบฉัน) เพราะไม่รู้จักของขบฉันที่แจกแล้วและของขบฉันที่ยังมิได้แจก แต่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นขัชชกภาชกะ เพราะรู้จักของขบฉันที่แจกแล้วและของขบฉันที่ยังมิได้แจก(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๗๓/๔๐๒,๒๒/๒๗๔/๔๐๒,๒๒/๒๘๐/๔๐๒,๒๒/๒๘๕/๔๐๒)

ขัชโชปนกชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องแสงหิ่งห้อยที่สำคัญว่าแสงไฟ คนโง่สำคัญว่าตนฉลาด เรื่องเล่าว่า ไม่รู้ว่าใคร เมื่อไฟลุกโพลงอยู่ ยังเที่ยวแสวงหาไฟ เมื่อได้เห็นหิ่งห้อยในยามราตรีกลับสำคัญว่าไฟเขาขยี้โคมัยและหญ้าให้เป็นจุรณ แล้วเกลี่ยลงบนหิ่งห้อยนั้น ก็ไม่อาจจะให้ไฟลุกโพลงได้ คนโง่เป็นดุจคนใบ้ แม้โดยอุบายไม่ถูกวิธีอย่างนี้ก็ไม่ได้ผล เหมือนคนรีดนมจากเขาโคย่อมไม่ได้น้ำนม คนที่ฉลาดนั้นย่อมบรรลุประโยชน์ที่ต้องการด้วยอุบายวิธีต่างๆ เช่นว่า การข่มศัตรูและยกย่องมิตร พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายทรงครอบครองแผ่นดิน อันมีทรัพย์สมบัติอยู่ได้ก็ด้วยการได้หมู่อำมาตย์มีแม่

ทัพเป็นประมุขและด้วยการถวายคำแนะนำของหมู่อำมาตย์ราชวัลลภ (ขุ.ชา.ปญฺจก. ๒๗/๗๕/๒๑๓)

ขัณฑเทวะ, ภิกษุ : ภิกษุหนึ่งในจำนวนเจ็ดรูปที่ละทิ้งกายมนุษย์ได้ ล่วงโยคะอันเป็นทิพย์ได้ เรื่องนี้เป็นบทสนทนาระหว่างพระผู้มีพระภาคกับฆฏิการเทพบุตรถึงเรื่องการละกายมนุษย์ได้ ความว่า ฆฏิการเทพบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุ ๗ รูป ผู้บังเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา เป็นผู้หลุดพ้น สิ้นราคะและโทสะแล้ว ข้ามพ้นตัณหาที่ซ่านไปในโลกได้ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ภิกษุเหล่านั้นคือใครบ้างได้ข้ามพ้นเปือกตม คือ บ่วงความตายที่ใคร ๆ ข้ามได้แสนยาก ละทิ้งกายมนุษย์๑แล้วก้าวล่วงโยคะอันเป็นทิพย์ ได้ฆฏิการเทพบุตรทูลตอบว่า ภิกษุ ๓ รูปเหล่านี้ คือ ท่านอุปกะ ท่านผลคัณฑะ และท่านปุกกุสาติ ภิกษุอีก ๔ รูป คือ ท่านภัททิยะ ท่านขัณฑเทวะท่านพหุทันตี และท่านสิงคิยะ ภิกษุเหล่านั้นละทิ้งกายมนุษย์แล้ว ก้าวล่วงโยคะอันเป็นทิพย์ได้ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๐/๖๔,๑๕/๑๐๕/๑๑๕)

ขัณฑเทวีบุตร, ภิกษุ : ขัณฑเทวีบุตร เป็นหนึ่งในภิกษุ ๔ รูปที่ได้รับการชักชวนจากพระเทวทัตทำลายสงฆ์ให้แตกกัน เรื่องเล่าว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันสถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นพระเทวทัตเข้าไปหาพระโกกาลิกะ พระกฏโมรกติสสกะ พระขัณฑเทวีบุตร และพระสมุทททัตถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้วได้กล่าวกับท่านเหล่านั้นดังนี้ว่า “มาเถิด ท่านทั้งหลาย พวกเราจะทำลายสงฆ์ ทำลายจักรของพระสมณโคดม” เมื่อพระเทวทัตกล่าวอย่างนี้ พระโกกาลิกะได้กล่าวกับพระเทวทัตดังนี้ว่า “พระสมณโคดม มีฤทธานุภาพมาก ทำอย่างไร พวกเราจึงจะทำลายสงฆ์ ทำลายจักรของพระสมณโคดมได้เล่า” (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๐๙/๔๔๑,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๙๒/๓๕๖,วิ.จู.(ไทย)๗/๓๔๓/๑๙๘)

ขัณฑผุลลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระขัณฑผุลลิยเถระ เรื่องเล่าว่า พระขัณฑผุลลิยเถระ เมื่อประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระสถูปของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าผุสสะ ได้มีอยู่ในป่ามหาวัน ในครั้งนั้น ต้นไม้ก็งอกขึ้น โขลงช้างพากันมาหักราน ข้าพเจ้าทำที่ขรุขระให้ราบเรียบแล้วได้ใส่ก้อนปูนขาว ยินดีด้วยคุณของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้เป็นที่เคารพของโลกทั้ง ๓ ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการใส่ก้อนปูนขาวในกัปที่ ๗๗ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ พระนามว่าชิตเสนะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

SAMPLE

ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แลได้ทราบว่า ท่านพระขัณฑผุลลิยเถระได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒/๓๖๐)

ขัณฑสีมา: เขตแดนขนาดเล็กที่กำหนดไว้พิเศษเพื่อทำกิจกรรมหรือเพื่อเป็นที่อยู่เฉพาะ

คำว่า "ขัณฑสีมา" นี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกเพียงแห่งเดียวใน ขุททกนิกาย ชาดก ตอนว่าด้วยภิสชาดก ความว่า "*ท่านพราหมณ์ หญิงใดได้ลักเหง้าบัวของท่านไป ขอองค์เอกอัครราชาทรงปราบปรามศัตรูทั่วพื้นปฐพี จงสถาปนาหญิงนั้นในตำแหน่งที่ยอดกว่าหญิงพัน ๆ คน และประเสริฐกว่าหญิงภายในขอบ**ขัณฑสีมา*** (สีมนฺตินีนำ)" (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘๖/๔๓๗)

ขัณฑสุมนเถรคาถา : คาถาของพระขัณฑสุมนเถระ เป็นคำกล่าวภาษิตของพระสุมนเถระด้วยคำว่า เพราะบริจาคดอกไม้ดอกเดียวแท้ ๆ เราจึงรับการบำเรออยู่ในแดนสวรรค์ถึง ๘๐๐ ล้านปี ด้วยเศษกุศลธรรมแห่งการบริจาคนั้น ได้บรรลุนิพพานแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๖/๓๓๘)

ขัณฑหาลปุโรหิต : เป็นชื่อของพราหมณ์ผู้หลงผิด ทรงแนะพระเจ้าเอกราชให้บูชายัญด้วยมเหสี ราชโอรส ช้าง ม้า โคของพระองค์ พระเจ้าเอกมีพระประสงค์จะทำบุญอย่างที่นรชนทั้งหลายแล้วไปสู่สุคติภพจึงขอคำแนะนำจากพราหมณ์ปุโรหิตดังกล่าวท่านพราหมณ์ทรงแนะนำว่า ข้าแต่สมมติเทพ เหล่านรชนให้ทานยิ่งกว่าทาน ฆ่าคนที่ไม่น่าจะฆ่าทำบุญแล้วย่อมไปสู่สวรรค์ได้อย่างนี้ แต่คำว่าฆ่าคนที่ไม่น่าฆ่านั้น ได้แก่มเหสี พระโอรส พระธิดา ช้าง ม้า โค ของพระองค์เอง ก็จึงสั่งให้เตรียมการการบูชายัญตามคำแนะนำของพราหมณ์นั้น ทำให้พระนครบันลือลั่นกล่าวขานกันไปทั่วเมือง ทำให้มเหสีของพระองค์กล่าวกับบรรดาโอรส และธิดาว่า เป็นความเข้าใจผิดชัดจากการฆ่าคน ฆ่าสิ่งมีชีวิตบูชายัญ เพราะไม่ใช่ทางไปสวรรค์ แต่เป็นทางไปนรก จากนั้น บรรดาโอรสก็กล่าวขานกันทำให้สะท้อนเห็นความจริงว่าเมื่อพราหมณ์นี้ให้คำแนะนำการฆ่าพวกเราบูชายัญแด่พระองค์แล้ว ต่อไปก็จะทำกับพระองค์เช่นทำกับพวกเราแน่แท้ เพราะพราหมณ์ท่านนี้เป็นคนอกตัญญู จากนั้น พระองค์เห็นว่า บรรดามเหสีและพระโอรสพากันพร่ำเพ้ออยู่เพราะรักชีวิต ได้ก่อทุกข์แก่ใจอย่างมาก จึงได้ปล่อยพวกมเหสี พระโอรสไป และขอเลิกการใช้บุตรบูชายัญ ณ บัดนี้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/ ๙๘๒/๓๓๕,๒๘/๑๐๐๙/๓๔๐,๒๘/๑๑๔๒/๓๖๑)

ขัณฑหาลพราหมณ์ : ขัณฑหาลพราหมณ์ผู้แนะนำให้จันทกุมารบูชายัญด้วยการฆ่าบุตรเป็นเรื่องเกี่ยวกับการแนะนำการบูชายัญที่มีผลมากด้วยการฆ่าบุตรของตนบูชายัญ แต่จันทกุมารเห็นแย้งจึงทำการต่อรองกัน ดังความว่า ถ้าชนทั้งหลายบูชายัญด้วยบุตรทั้งหลาย จุติจากโลกนี้แล้วย่อมไปสู่เทวโลกดังได้ยินมา ขอขัณฑหาลพราหมณ์ผู้นี้

SAMPLE

แหละ จงบูชายัญด้วยบุตรทั้งหลายของตนเถิด ถ้าว่าขัณฑหาลพราหมณ์รู้อยู่อย่างนี้ ทำไมจึงไม่ฆ่าบุตรของตน ไม่ฆ่าคนที่เป็นญาติทุกคนและตนเองเล่า ชนเหล่าใดบูชายัญเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นบูชายัญแทนก็ดีและอนุโมทนามหายัญเช่นนี้ของเหล่าชนผู้กำลังบูชายัญอยู่ก็ดี ชนเหล่านั้นย่อมไปสู่นรกทุกคน ก็ถ้าว่าคนผู้ฆ่าผู้อื่นจะบริสุทธิ์ได้ แม้คนผู้ถูกฆ่านั้นก็เข้าถึงแดนสวรรค์ได้พวกพราหมณ์ก็ควรฆ่าพวกพราหมณ์บูชายัญทั้งหมดนะชิ และพวกคนที่เชื่อพราหมณ์เหล่านั้นด้วย (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๐๓๒/๓๔๔,๒๘/๑๐๓๓/๓๔๔,๒๘/๑๐๓๙/๓๔๕)

ขัณฑหาละ : ผู้มีความเห็นที่ผิด ๆ ด้วยการฆ่าบุตรในเรื่องการบูชายัญ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการบูชายัญด้วยชีวิตมนุษย์ ที่เชื่อว่าจะนำปสู่สุคติภพสวรรค์ได้ ตามคำแนะนำของท่านพราหามณ์ต่อพระราชา ดังความว่า เมื่อจันทกุมารตรัสกับพระชายาทั้งหลายว่า เจ้าผู้มีความคิดทั้งปวง จงไปหมอบลงแทบเท้าของผู้เป็นเจ้าขัณฑหาละ เรียนว่า “เรามิได้เห็นความผิดเลย” เจ้าผู้มีความคิดทั้งปวง จงไปหมอบลงแทบเท้าของผู้เป็นเจ้าขัณฑหาละ เรียนว่า ท่านผู้เจริญ เราทั้งหลายได้ประทุษร้ายอะไรท่าน” (จึงต้องฆ่าเราบูชายัญ) พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า พระเสลาราชกุมารีผู้ควรการุณย์ทรงเห็นพระภาดาทั้งหลายที่เขานำมาเพื่อบูชายัญ จึงทรงคร่ำครวญว่า ได้ยินว่า พระบิดาของเราทรงปรารถนาสวรรค์ รับสั่งให้ตั้งพิธีบูชายัญขึ้น พระวสุลราชนัดดากลิ้งเกลือกไปมาต่อพระพักตร์ของพระราชากราบทูลว่า “ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระบาทยังเป็นเด็ก ไม่ถึงความเป็นหนุ่ม ขอพระองค์ได้ทรงโปรดอย่าฆ่าพระบิดาของข้าพระบาทเลย” พระราชาตรัสว่า วสุละ นั่นพ่อเจ้า เจ้าจงไปพร้อมกับพ่อ เจ้าพากันพร่ำเพ้ออยู่ในพระราชวัง ได้ก่อทุกข์ให้แก่เราแท้จงปล่อยพระกุมารไป ณ บัดนี้เถิด เราขอยกเลิกการใช้บุตรบูชายัญ ณ บัดนี้ โดยสรุปคือ เป็นความเข้าใจที่ผิดของพระราชาจากคำแนะนำของพราหมณ์ที่หลงผิด คิดว่า การบูชายัญด้วยการฆ่าบุตรธิดา จะนำพาตนไปสู่สวรรค์ได้ แต่ในที่สุดได้รับการขอร้อง อ้วนวอนขอชีวิตของโอรสก็ทรงยกเลิกการบูชายัญด้วยบุตรในที่สุด (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๑๓๕/๓๖๐)

ขัณฑะ : พระขัณฑะเป็นอัครสาวกคู่กับติสสะ ของพระวิปัสสีพุทธเจ้าที่จะเสด็จอุบัติขึ้นในโลกกัปที่ ๙๑ มีคำอธิบายตามเนื่อความว่า บรรดาเทวดาได้กล่าวกะเรา (โคตมะพุทธเจ้า) ดังนี้ว่า ‘ท่านพระองค์ผู้นิรทุกข์ นับจากกัปนี้ถอยหลังไป ๙๑ กัป พระวิปัสสีพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก มีพระชาติเป็นกษัตริย์ได้เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์ มีพระโคตรว่าโกณฑัญญะ มีพระชนมายุประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี ตรัสรู้ที่ควงต้นแคฝอย ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระขัณฑะและพระติสสะ มีการประชุมพระสาวก ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มีภิกษุ ๑๖๘,๐๐๐ รูป ครั้งที่ ๒ มีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป ครั้งที่

SAMPLE

๓ มีภิกษุ ๘๐,๐๐๐ รูป พระสาวกที่เข้าประชุมทั้ง ๓ ครั้ง ล้วนแต่เป็นพระขีณาสพ มีภิกษุอโสกะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก มีพระเจ้าพันธุมาเป็นพระบิดา พระนางพันธุมดีเทวีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด กรุงพันธุมดีเป็นราชธานีของพระเจ้าพันธุมา การเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ของพระองค์เป็นอย่างนี้ การบรรพชาของพระองค์เป็นอย่างนี้ การบำเพ็ญเพียรของพระองค์เป็นอย่างนี้ การตรัสรู้ของพระองค์เป็นอย่างนี้ การแสดงธรรมจักรของพระองค์เป็นอย่างนี้ พวกข้าพระองค์ประพฤติพรหมจรรย์ ในพระวิปัสสีพุทธเจ้า คลายความกำหนัดยินดีในกาม จึงได้มาเกิดในที่นี้' (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๒/๔๑,๑๐/๗๗/๔๓,๑๐/๗๘/๔๔)

ขัณฑะ, พระ : ผู้มีบุญกรรมนามว่าพระขัณฑะ อัครสาวกของพระวิปัสสีพุทธเจ้า ไม่รู้จักคำว่าทุคติ จากผลได้ถวายภิกษาทัพพีหนึ่งแก่ท่าน เมื่อนั้น พระเอกสัญญกเถระ ได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ได้มีอัครสาวกนามว่าขัณฑะ ของพระวิปัสสีพุทธเจ้า ผู้สมควรรับเครื่องบูชาของชาวโลก ข้าพเจ้าถวายภิกษาทัพพีหนึ่งแก่ท่าน ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ ผู้องอาจกว่านรชน ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายภิกษาทัพพีหนึ่ง ในกัปที่ ๔๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าวรุณ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๘/๒๑๘)

ขัดเคือง : ขุ่นใจ, ขุ่นเคือง, เคืองขัด,ไม่พอใจ เช่น รู้สึกโกรธเพราะถูกขัดใจ ; ภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) กำหนัดในสิ่งที่เป็นเหตุให้กำหนัด (๒) ขัดเคืองในสิ่งที่เป็นเหตุให้ขัดเคือง (๓) หลงในสิ่งที่เป็นเหตุให้หลง (๔) โกรธในสิ่งที่เป็นเหตุให้โกรธ (๕) มัวเมาในสิ่งที่เป็นเหตุให้มัวเมา ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๑/๑๔๙) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สิ่ง ในที่นี้หมายถึงอารมณ์ทั้งหลายที่เป็นปัจจัยให้เกิดกำหนัด ขัดเคือง หลง โกรธ และมัวเมา (อง.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๘๑/๔๑)

ขัดใจ : ขัดเคือง,ไม่พอใจ เช่น โกรธเพราะทำไม่ถูกใจ, ไม่ยอมให้ทำตามใจ(อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๗/๒๕๙)

ขัดถู : ถูอย่างแรง,ขัดอย่างแรง,ขัดสิ่งสกปรกออก, เช็ดโดยวิธีใช้สิ่งใดสิ่งหนึ่งไถไปไถมาให้สะอาดจนขึ้นเงา, การขัดให้สะอาด, การชะล้าง, ล้าง

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสการขัดถูว่าเป็นความขาด ความทะลุ ความด่าง ความพร้อยแห่งพรหมจรรย์ ของสมณหรือพราหมณ์บางคน ดังพระดำรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารีอย่างถูกต้อง ไม่ประพฤติกิจสองต่อสอง กับมาตุคาม แต่ยังยินดีการลูบไล้ การขัดถู การให้อาบน้ำ และการนวดฟั้นของมาตุคาม เขาชอบใจ ติดใจ และถึงความปลื้มใจกับการทำเช่นนั้น แม้นี้ก็ชื่อว่าเป็นความขาด ความทะลุ ความด่าง และความพร้อยแห่งพรหมจรรย์ ฯลฯ (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๐/๘๓) (คำว่า กิจสองต่อสอง ในที่นี้หมายถึงกิจที่คนสองคนซึ่งมีความรักใคร่กำหนัดหมกมุ่นเหมือนกันทำร่วมกัน เป็นชื่อของเมถุนธรรมที่เป็นประเวณีของชาวบ้าน มารยาทของคนชั้นต่ำ กิริยาชั่วหยาบมีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่ต้องทำในที่ลับ (วิ.อ.(บาลี) ๑/๓๙/๒๓๑, ๕๕/๒๗๕, องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๕๐/๑๘๕,องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๕๐-๕๑/๒๑๑) และดู วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘, ๕๕/๔๒)

ขัดสมาธิ : นั่งกายตรง เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย เป็นการกล่าวถึงลักษณะการนั่งสมาธิที่สำรวมอินทรีย์ มีสถานที่อันสงัด ท่านั่งที่เรียบร้อย น่าเลื่อมใส ด้งความว่า ภิกษุนั้นประกอบด้วยอริยสีลขันธ์ อริยอินทรียสังวร อริยสติ สัมปชัญญะและอริยสันโดษอย่างนี้แล้ว พักอยู่ ณ เสนาสนะเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง เธอกลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันอาหารเสร็จแล้ว นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรงดำรงสติเฉพาะหน้า (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๖/๗๓,๙/๒๓๘/๗๙,๙/๔๘๔/๒๑๔)

ขัตติยกัญญา : นางสนมนารีผู้สวยเพริศพริ้งดังสาวสวรรค์ นางขัตติยกัญญาผู้ทรงเครื่องแต่งตัวอันอลังการ สวยงดงาม ดังความว่าสนมนารีเหล่านั้นทรงเครื่องประดับล้วนเป็นทองคำมีเรือนร่างเฉิดโฉมประดับด้วยอลังการนานาชนิด เพริศพริ้งดังสาวสวรรค์ เป็นที่โปรดปรานของท้าวโสตถิเสน ล้วนมีทรวดทรงหาที่ติมิได้เป็นขัตติยกัญญาพากันปรนเปรอท้าวเธออยู่ (ท้าวโสตถิเสน) (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๓๒๖/๕๘๗)

ขัตติยกัญญา, นาง : นางขัตติยกัญญามีศักดิ์สูงกว่าศักดิ์อื่น ๆ จะไม่ได้รับการปฏิบัติในบางอย่าง เรื่องพระพุทธเจ้าตรัสถามมาณพชื่อ “อัมพัฏฐะ" ในเรื่องควรหรือไม่ควรในเรื่องชาติตระกูล ดังความว่า ดูกรอัมพัฏฐะ พราหมณกุมาร ในโลกนี้อยู่ร่วมกับนางขัตติยกัญญา จนมีบุตร บุตรที่เกิดจากนางขัตติยกัญญากับพราหมณกุมารควรจะได้นั่งร่วมกันหรือกินดื่มร่วมกันกับพวกพราหมณ์บ้างหรือไม่” “ควรจะได้ ท่านพระโคดม” “พราหมณ์ควรจะเชิญเขาให้มาบริโภคในงานเลี้ยงเพื่อผู้ตาย งานมงคล งานยัญพิธี หรืองานเลี้ยงแขกเหรื่อบ้างหรือไม่” “ควรเชิญให้มาบริโภค” “พราหมณ์ควรจะบอก

SAMPLE

มนตร์ให้เขาหรือไม่” “ควรจะบอก” “เขาควรถูกห้ามเกี่ยวข้องกับสตรีหรือไม่” “ไม่ควรถูกห้าม” “เขาควรจะได้รับอภิเษกเป็นกษัตริย์หรือไม่” “ไม่ควรจะได้รับ” “ข้อนั้น เพราะเหตุไร” “เพราะเขาไม่บริสุทธิ์ข้างบิดา” กรณีนี้ถือว่า กษัตริย์มีศักดิ์สูงกว่า (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๕/๙๗)

ขัตติยกุมาร : เป็นชื่อเรียกระดับชั้นวรรณะของพราหมณ์ พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องวรรณะกับอัสสลายนะ ดังความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “อัสสลายนะ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ขัตติยกุมารในโลกนี้ สำเร็จการอยู่ร่วมกับนางพราหมณี เพราะอาศัยการอยู่ร่วมเป็นสามีภรรยากันของคนทั้งสองนั้น จึงเกิดบุตรขึ้น บุตรที่เกิดจากนางพราหมณีกับขัตติยกุมารนั้น ซึ่งเหมือนมารดาก็ดี เหมือนบิดาก็ดี ควรจะเรียกว่า ‘กษัตริย์หรือพราหมณ์”อัสสลายนมาณพทูลตอบว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดม บุตรที่เกิดจากนางพราหมณีกับขัตติยกุมารนั้น ซึ่งเหมือนมารดาก็ดี เหมือนบิดาก็ดี ควรจะเรียกว่า ‘กษัตริย์ก็ได้ พราหมณ์ก็ได้”“ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร พราหมณกุมารในโลกนี้พึงสำเร็จการอยู่ร่วมกับนางกษัตริย์ เพราะอาศัยการอยู่ร่วมเป็นสามีภรรยากันของคนทั้งสองนั้น บุตรจึงเกิดขึ้น บุตรที่เกิดจากนางกษัตริย์กับพราหมณกุมารนั้น ซึ่งเหมือนมารดาก็ดีเหมือนบิดาก็ดี ควรจะเรียกว่า ‘กษัตริย์หรือพราหมณ์”“ข้าแต่ท่านพระโคดม บุตรผู้เกิดจากนางกษัตริย์กับพราหมณกุมารนั้น ซึ่งเหมือนมารดาก็ดี เหมือนบิดาก็ดี ควรจะเรียกว่า ‘กษัตริย์ก็ได้ พราหมณ์ก็ได้” “ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ในโลกนี้เขาพึงผสมแม่ม้ากับพ่อลา เพราะอาศัยการผสมแม่ม้ากับพ่อลานั้นจึงเกิดลูกม้า(ล่อ)ขึ้น ลูกม้าที่เกิดจากแม่ม้ากับพ่อลาซึ่งเหมือนแม่ก็ดี เหมือนพ่อก็ดี ควรจะเรียกว่า ‘ม้าหรือลา” “ข้าแต่ท่านพระโคดม ลูกผสมนั้นย่อมเป็นม้าอัสดร ข้าแต่ท่านพระโคดมเรื่องของสัตว์นี้ข้าพระองค์เห็นว่าต่างกัน (แต่ตามนัยต้น) สำหรับเรื่องของมนุษย์เหล่าโน้น ข้าพระองค์เห็นว่าไม่ต่างกัน”(ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๕/๙๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๙/๕๑๐,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๓๐๖-๓๐๗/๕๒๓,๒๗/๓๑๒-๓๑๓/๕๒๓)

ขัตติยตระกูล : ตระกูลกษัตริย์, เป็นการกล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระลกุณฏกภัททิยเถระ เป็นการเล่าประวัติของพระลกุณฏกภัททิยเถระ ถึงว่าตนเองทำบุญและทำกรรมอย่างไรไว้จึงทำให้เป็นไปในอาการต่าง ๆ ดังความว่า ด้วยกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ดีแล้วนั้นและด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น ข้าพเจ้าละกายมนุษย์แล้ว จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ผู้มียศยิ่งใหญ่ในกรุงพาราณสีอีก ครั้งนั้น ข้าพเจ้าแค้นใจศัตรูจึงสั่งทหารให้ปิดประตูเมือง ครั้งนั้น เหล่าพระราชาผู้มีเดช ที่ถูกล้อมรักษาไว้ได้เพียงวันเดียว เพราะวิบากแห่งกรรมนั้น ข้าพเจ้าจึงต้องตกนรกที่ร้ายกาจ บัดนี้

เป็นภพสุดท้าย ข้าพเจ้าเกิดในกรุงโกลิยะ พระชนนีของข้าพเจ้าพระนามว่าสุปปวาสา พระชนกของข้าพเจ้าพระนามว่ามหาลิลิจฉวี ข้าพเจ้าเกิดในขัตติยตระกูลก็เพราะบุญกรรม แต่เพราะอานุภาพแห่งการปิดประตูเมือง ข้าพเจ้าจึงต้องประสบทุกข์ อยู่ในพระครรภ์ของพระมารดาถึง ๗ ปี ข้าพเจ้าหลงช่องคลอดอีก ๗ วัน ประสบทุกข์หนัก พระมารดาของข้าพเจ้าต้องประสบทุกข์แสนสาหัสเช่นนี้ ก็เพราะมีความพอใจให้ปิดประตูเมือง ข้าพเจ้าผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุเคราะห์แล้ว จึงคลอดออกจากพระครรภ์ของพระมารดาโดยความสวัสดี ข้าพเจ้าได้ออกบวชเป็นบรรพชิตในวันที่คลอดนั่นเอง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๔,๙/๓๓๒/๑๒๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘๒/๓๐๐)

ขัตติยบริษัท : ชุมนุมกษัตริย์, การแบ่งระดับชั้นทางสังคมของศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า วรรณะ ๔ วรรณะนี้ทำหน้าที่ปกครอง คุ้มครองบ้านเมือง วรรณะเป็นระบบการแบ่งหน้าที่กันทำทางสังคมตามคัมภีร์พระเวทของศาสนาพรหามณ์ มีหลักฐานสำคัญ ๆ ที่ใช้ในการศึกษาเรื่องระบบวรรณะคือ คัมภีร์ฤคเวท ซึ่งระบุกำเนิดของวรรณะไว้ว่า วรรณะทั้ง ๔ เกิดจากพระพรหม โดยพระพรหมสร้างวรรณะต่าง ๆ จากอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของพระองค์เอง อันได้แก่พราหมณ์สร้างจากพระโอษฐ์ กษัตริย์สร้างจากพระหัตถ์ แพศย์สร้างจากกระเพาะ และศูทรสร้างจากพระบาท และเพื่อกำหนดหน้าที่ อาชีพของคนในแต่ละวรรณะ อย่างเช่น พราหมณ์เป็นนักบวช ครู กษัตริย์เป็นผู้ปกครองคุ้มครอง แพทย์ เป็นพ่อค้าวาณิช ชาวนา ชาวไร่ และศูทร เป็นแรงงาน กรรมการและรับใช้คนในวรรณะอื่น ๆ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๙/๙๔,๑๐/๑๕๐/๙๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๑/๑๕๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓๐/๑๙๘,องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๖๙/๓๗๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๑/๑๙๙,๒๙/๖๔/๒๐๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๒/๖๐๙)

ขัตติยบัณฑิต : ผู้มีทิฏฐิมานะในความรู้ ความสามารถ อำนาจหน้าที่ของตน ย่อมยากที่ใคร ๆ จะเอาชนะได้ แต่ยอมน้อมรับเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าในที่สุด เรื่องนี้สัมพันธ์อยู่กับรอย ๔ รอย หนึ่งในนั้นคือ รอยของขัตติยบัณฑิต ซึ่งเป็นรอยที่ดีเลิศในทุกเรื่อง ยากที่จะยอมใคร ๆ ได้ง่าย ๆ แต่ในที่สุดก็ยอมน้อมรับรอยแห่งสมณบัณฑิต กล่าวคือพระสมณโคดม ดังความว่า รอย ๔ รอย คือ ๑. ขัตติยบัณฑิตบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้ละเอียดอ่อน โต้ตอบวาทะของผู้อื่นได้ประหนึ่งยิงขนเนื้อทรายขัตติยบัณฑิตเหล่านั้นดูเหมือนว่าเที่ยวทำลายทิฏฐิทั้งหลาย(ของผู้อื่น)ด้วยปัญญา (ของตน) พอได้สดับมาว่า ‘พระสมณโคดมจักเสด็จเที่ยวไปยังหมู่บ้าน หรือนิคมชื่อโน้น’ ก็พากันคิดผูกปัญหาด้วยตั้งใจว่า ‘พวกเราจักเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหานี้ หากพระสมณโคดมนั้นถูกพวกเราถามแล้วอย่างนี้ จักตอบอย่างนี้ พวกเราจักยกวาทะอย่างนี้ขึ้นแก่

SAMPLE

พระองค์ แม้หากพระสมณโคดมนั้นถูกพวกเราถามแล้วอย่างนี้ จักตอบอย่างนี้ พวกเราก็จักยกวาทะอย่างนี้ขึ้นถามพระองค์' ขัตติยบัณฑิตเหล่านั้นได้สดับว่า 'พระสมณโคดมเสด็จเที่ยวไปยังหมู่บ้าน หรือนิคมชื่อโน้นแล้ว' ก็พากันไปเข้าเฝ้าพระสมณโคดม ถึงที่ประทับ พระสมณโคดมก็ทรงชี้แจงให้ขัตติยบัณฑิตเหล่านั้นเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้าปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา ขัตติยบัณฑิตเหล่านั้น ผู้อันพระสมณโคดมทรงชี้แจงให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้ว ก็ไม่ถามปัญหากับท่านพระสมณโคดมอีกเลย แล้วจักยกวาทะขึ้นแก่พระสมณโคดมนั้นได้อย่างไรเล่า ที่แท้ย่อมพากัน ยอมเป็นสาวก๑ของพระสมณโคดมนั่นแล เมื่อข้าพเจ้าได้เห็นรอยที่ ๑ นี้ในพระสมณโคดมแล้ว ข้าพเจ้าก็ตัดสินใจได้ว่า 'พระผู้มีพระภาคเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว' หมายเหตุ รอยที่ ๒. ข้าพเจ้าเห็นพราหมณบัณฑิตบางพวก ฯลฯ รอยที่ ๓. ข้าพเจ้าเห็นคหบดีบัณฑิตบางพวก ฯลฯ รอยที่ ๔. ข้าพเจ้าเห็นสมณบัณฑิต (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๙/๓๑๘)

ขัตติยบุรี : พระนครรอบนอกพระราชมณเฑียรที่ประกอบด้วยเหล่านารี พระพุทธเจ้าตรัสกับพระราชาว่า พระองค์ทรงแสดงอุปการะของนารีทั้งหลาย ไว้ภายในพระราชมณเฑียรและในขัตติยบุรี มีนารีประการต่าง ๆ ดังนี้ นารีผู้มีอุปการะ ๑ นารีผู้เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ นารีผู้แนะนำประโยชน์ให้ ๑ นารีผู้ทำความอนุเคราะห์ให้ ๑ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๘๒/๕๐๔,๓๓/๔๗๔/๕๑๖)

ขัตติยมหาศาล : กษัตริย์ผู้มั่งคั่ง,กษัตริย์มหาศาล มีพระราชทรัพย์ ๑๐๐-๑,๐๐๐ โกฏิ เป็นเรื่องเกี่ยวกับเมืองใหญ่ที่กษัตริย์ขอให้พระพุทธเจ้าไปเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน เพราะเมืองใหญ่นั้นมีกษัตริย์มหาศาลประจำอยู่ ย่อมมีอำนาจมหาศาลด้วย ดังความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคอย่าได้ปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกิ่งเช่นนี้ เมืองใหญ่เหล่าอื่นยังมีอยู่ เช่น กรุงจัมปากรุงราชคฤห์ กรุงสาวัตถี เมืองสาเกต กรุงโกสัมพี กรุงพาราณสี ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปรินิพพานในเมืองเหล่านี้เถิด เพราะขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาลคหบดีมหาศาลผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระตถาคตมีอยู่มากในเมืองเหล่านั้น ท่านเหล่านั้นจะทำการบูชาพระสรีระของพระตถาคต"(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๐/๑๕๘,๑๐/๒๔๑/๑๘๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๗/๓๔๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๘,๑๒/๔๔๗/๔๘๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖๑/๒๐๘,๑๔/๒๖๐/

๓๐๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๔/๑๓๑,๑๕/๑๑๘/๑๓๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๕/๑๓๐,องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๓๕/๒๙๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๑/๓๙๒,๓๑/๒๓๓/๓๙๕)

ขัตติยราช : ขัตติยราชผู้ถือตนเองยิ่งใหญ่กว่าใครอื่นในเรื่องการบูชายัญ ธรรมดาที่ว่าทิฐิพระมานะกษัตริย์ ในกรณีนี้กษัตริยราช ผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีอำนาจในการทำกิจการต่าง ๆ ที่ใคร ๆ ทำได้ยาก แต่พระองค์เท่านั้นทำให้ ดังมีความว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘ความบริสุทธิ์มีได้เพราะการบูชายัญ’ ยัญที่เราผู้เป็นขัตติยราชซึ่งได้รับมูรธาภิเษกแล้ว หรือเป็นพราหมณมหาศาลไม่เคยบูชาแล้วโดยกาลช้านาน เป็นสิ่งที่หาได้ไม่ง่าย มีสมณพราหมณ์บางพวกมีวาทะอย่าง มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘ความบริสุทธิ์มีได้เพราะการบำเรอไฟ’ ไฟที่เราผู้เป็นขัตติยราชซึ่งได้รับมูรธาภิเษกแล้ว หรือเป็นพราหมณมหาศาล ไม่เคยบำเรอแล้วโดยกาลช้านาน เป็นสิ่งที่หาได้ไม่ง่าย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๐/๑๖๓,ขุ.ชา.สตฺตก.๒๗/๓๕/๒๖๐,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๑๗๖/๕๖๖,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย)๒๘/๑๗๖/๓๓,๒๘/๑๗๗/๓๓)

ขัตติยสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับความประสงค์ของกษัตริย์ ชาณุสโสณิพราหมณ์ ทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงเรื่อว่า กษัตริย์ทั้งหลายมีความประสงค์อะไร นิยมอะไร มั่นใจอะไร ต้องการอะไร มีอะไรเป็นที่สุด”พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “กษัตริย์ทั้งหลายมีความประสงค์โภคทรัพย์ นิยมปัญญา มั่นใจในกำลังทหาร ต้องการได้เป็นเจ้าแผ่นดิน มีความเป็นใหญ่เป็นที่สุด” (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔/๑๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๒/๕๒๑)

ขัน : ภาชนะสำหรับตักหรือใส่น้ำ ; ตลก, สนุก, ขบขัน, หัวเราะ, เปล่งเสียงแสดงความขบขัน ดีใจ ชอบใจ เป็นต้น ; อาการร้องอย่างหนึ่งของไก่หรือนกบางชนิด เฉพาะในตัวผู้ เช่น ไก่ ไก่ฟ้า นกเขา ใช้เป็นสัญญาณติดต่อสื่อสารในสัตว์ประเภทเดียวกัน จะร้องมากในระหว่างฤดูผสมพันธุ์ หรือในเวลาจำเพาะเช่นเช้าตรู่

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เจริญกาย เจริญศีล เจริญจิต เจริญปัญญาแล้ว มีคุณไม่น้อย มีอัตภาพใหญ่ เป็นอัปปมาณวิหารี บุคคลเช่นนี้ทำบาปกรรมเพียงเล็กน้อยเช่นนั้นแล บาปกรรมนั้นให้ผลในปัจจุบันเท่านั้น ไม่ให้ผลแม้แต่น้อยในอัตภาพที่ ๒ เปรียบเหมือนบุรุษใส่ก้อนเกลือลงในขันใบน้อย น้ำในขันเล็กน้อยนั้นเค็ม ดื่มกินไม่ได้ เพราะในขันน้ำมีน้ำนิดหน่อย น้ำนั้นจึงเค็มเพราะก้อนเกลือ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๐๑/๓๓๗) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บุคคลในที่นี้หมายถึงปุถุชนผู้ตกอยู่ในวงจรแห่งวัฏฏะ, คำว่า บุคคลผู้เจริญกาย เจริญศีล เจริญจิต เจริญปัญญา ในที่นี้หมายถึงพระขีณาสพผู้สิ้นอาสวะ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๐๑/๒๕๓), คำว่า มีอัตภาพใหญ่ ในที่นี้หมายถึงมีคุณมาก (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/

๑๐๑/๒๕๓), คำว่า อัปปมาณวิหารี หมายถึงผู้มีปกติอยู่อย่างไม่มีราคะ โทสะ และโมหะซึ่งเป็นกิเลสที่แสดงลักษณะหรือจริตของบุคคล คำนี้เป็นชื่อของพระขีณาสพ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๐๑/๒๕๓, องฺ.ติก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐๑/๒๔๘)

ขันแก้วทับทิม : ขันแก้วทับทิมที่ได้จากอานิสงส์จากการถวายขันในพระสุคต ขันแก้วทับทิมได้จากอานิสงส์ที่ถวายขันในพระสุคต ดังความว่า ข้าพเจ้าได้ถวายขันในพระสุคต และในหมู่สงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๓ ประการ ประการที่ ๑ ข้าพเจ้าย่อมได้ขันทองคำ ขันแก้วมณี ขันแก้วผลึก และขันแก้วทับทิม ประการที่ ๒ ข้าพเจ้าได้ขันรูปต้นโพธิ์ รูปผลไม้ รูปใบบัว และสังข์สำหรับดื่มน้ำผึ้ง ประการที่ ๓ ข้าพเจ้าย่อมได้ข้อปฏิบัติในวัตรอันงาม ในอาจาระและกิริยา (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓๗/๕๙๘)

ขันแก้วผลึก : ขันที่ได้จากการอานิสงส์ถวายขันแด่พระสุคต เป็นขันพิเศษที่ได้จากอานิสงส์ในการถวายขันแด่พระสุคต ดังความว่า ข้าพเจ้าได้ถวายขันในพระสุคต และในหมู่สงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า๓ ประการ ประการที่ ๑ ข้าพเจ้าย่อมได้ขันทองคำ ขันแก้วมณี ขันแก้วผลึก และขันแก้วทับทิม ประการที่ ๒ ข้าพเจ้าได้ขันรูปต้นโพธิ์ รูปผลไม้ รูปใบบัว และสังข์สำหรับดื่มน้ำผึ้ง ประการที่ ๓ ข้าพเจ้าย่อมได้ข้อปฏิบัติในวัตรอันงาม ในอาจาระและกิริยา (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓๗/๕๙๘)

ขันแก้วมณี : ขันที่ได้จากการอานิสงส์ในการถวายขันแด่พระสุคต เป็นขันพิเศษที่ได้จากอานิสงส์ในการถวายขันแด่พระสุคต ดังความว่า ข้าพเจ้าได้ถวายขันในพระสุคต และในหมู่สงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๓ ประการ ประการที่ ๑ ข้าพเจ้าย่อมได้ขันทองคำ ขันแก้วมณี ขันแก้วผลึก และขันแก้วทับทิม ประการที่ ๒ ข้าพเจ้าได้ขันรูปต้นโพธิ์ รูปผลไม้ รูปใบบัว และสังข์สำหรับดื่มน้ำผึ้ง ประการที่ ๓ ข้าพเจ้าย่อมได้ข้อปฏิบัติในวัตรอันงาม ในอาจาระและกิริยา (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓๗/๕๙๗)

ขันติ : ความอดทน ความอดกลั้น หมายถึงธรรมที่หลีกเลี่ยงการทะเลาะกันเรื่องการครองพระบรมสารีริกธาตุ โทณะพราหมณ์ได้กล่าวกับหมู่คณะทูตของตนว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย โปรดฟังคำชี้แจงของข้าพเจ้าหน่อยหนึ่งเถิด พระพุทธเจ้าของพวกเราทรงถือหลักขันติธรรมไม่ควรที่จะประหัตประหารกันเพราะส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุคคล ขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกัน แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน พระสถูปจะได้แพร่กระจายไปยังทิศต่าง ๆ มีประชาชนจำนวนมากผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักษุ” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๓/๒๕๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/

SAMPLE

๘๔/๖๒,๑๑/๓๐๔/๒๕๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๒/๔๓๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๗๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๖/๑๒๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๖๕,องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๒๗/๒๗๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๙๑/๕๔๕,๒๕/๒๙๕/๕๖๙,๒๕/๓๙๙/๑๕๙,ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๐/๑๕๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗๑/๖๐๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๗๖/๕๖๖,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๘/๓๓๗)

ขันติญาณ : ปัญญาที่รู้ชัด ญาณในธรรมที่พอใจ รูปที่รู้ชัดโดยความไม่เที่ยง รูปที่รู้ชัดโดยความเป็นทุกข์ รูปที่รู้ชัดโดยความเป็นอนัตตา รูปใด ๆ ที่พระโยคาวจรรู้ชัดแล้ว รูปนั้น ๆ พระโยคาวจรย่อมพอใจ เพราะฉะนั้น ปัญญาที่รู้ชัด จึงชื่อว่าขันติญาณเวทนาที่รู้ชัดโดยความไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ จักขุที่รู้ชัดโดยความไม่เที่ยง ฯลฯ ชราและมรณะที่รู้ชัดโดยความไม่เที่ยง ชราและมรณะที่รู้ชัดโดยความเป็นทุกข์ ชราและมรณะที่รู้ชัดโดยความเป็นอนัตตา ชราและมรณะใด ๆ ที่พระโยคาวจรรู้ชัดแล้ว ชราและมรณะนั้น ๆ พระโยคาวจรย่อมพอใจ เพราะฉะนั้น ปัญญาที่รู้ชัด จึงชื่อว่าขันติญาณ ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาที่รู้ชัด ชื่อว่าขันติญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๒/๑๕๓)

ขันติญาณนิทเทส : การแสดงขันติญาณ ญาณนิทเทส คือการแสดงขันติญาณ เป็นการแสดงรูปที่รู้ชัดโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา รูปใด ๆ ที่พระโยคาวจรรู้ชัดแล้ว รูปนั้น ๆ พระโยคาวจรย่อมพอใจ เพราะฉะนั้น ปัญญาที่รู้ชัด จึงชื่อว่าขันติญาณ เวทนาที่รู้ชัดโดยความไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ จักขุที่รู้ชัดโดยความไม่เที่ยง ฯลฯ ชราและมรณะที่รู้ชัดโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ชราและมรณะใด ๆ ที่พระโยคาวจรรู้ชัดแล้ว ชราและมรณะนั้น ๆ พระโยคาวจรย่อมพอใจ เพราะฉะนั้น ปัญญาที่รู้ชัด จึงชื่อว่าขันติญาณ ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาที่รู้ชัด ชื่อว่าขันติญาณ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๙๒/๑๕๓)

ขันติธรรม : ธรรมคือความอดทน, ความอดทนเป็นธรรมแสดงถึงคุณลักษณะของพราหมณ์ แสดงถึงความอดทนต่อวาจาคือคำด่า กายคือการทำร้าย เป็น ชื่อว่าความอดทนเป็น ดังความว่า เราเรียกผู้ไม่ประทุษร้าย อดกลั้นต่อคำด่า การทุบตี และการจองจำ มีขันติธรรมเป็นพลัง มีพลังใจเข้มแข็งว่า เป็นพราหมณ์ เราเรียกผู้ไม่โกรธ มีวัตรเคร่งครัด มีศีลบริสุทธิ์ ไม่มีตัณหาฟูใจขึ้นอีก ฝึกตนได้แล้วมีสรีระเป็นชาติสุดท้ายว่า เป็นพราหมณ์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๗/๑๗๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๘/๕๗๘,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๕๑/๑๖๗,ขุ.พุทฺธ.๓๓/๒/๕๙๖)

ขันติบารมี : บารมีข้อที่ ๖ ในบารมี ๑๐ ทัศของพระพุทธศาสนาเถรวาท ขันติบารมีเป็นข้อปฏิบัติของพระโพธิสัตว์พระพุทธศาสนาเถรวาท สมัยที่พระพุทธะเจ้าเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์นามว่าจันทกุมารได้บำเพ็ญขันติบารมีจนครบ ๓ ระดับ คือ ระดับบธรรมดา ระดับอุปปารมี และปรมัตถบารมี ดังความว่า เราให้ทานที่ควรให้แล้ว บำเพ็ญศีลบารมีอย่างเต็มเปี่ยมสำเร็จเนกขัมมบารมีแล้วบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุดเราสอบถามบัณฑิตทั้งหลาย (บำเพ็ญปัญญาบารมีแล้ว) บำเพ็ญวิริยบารมีแล้ว สำเร็จขันติบารมีแล้วบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๕/๑๑,ขุ.พุทฺธ.๓๓/๑๔๔/๕๘๖,ขุ.จริยา.๓๓/๑๒๒/๗๗๕,๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

ขันติปรมัตถบารมี : กรรมที่ทำได้ยากเป็นอันมาก นี้เป็นขันติปรมัตถบารมี เป็นบารมีขั้นสูงสุดยากที่ใคร ๆ ทำได้ ดังความว่า ในภพที่เราโพธิสัตว์เป็นธรรมปาลกุมารเป็นขันติบารมี ในภพที่เราโพธิสัตว์เป็นธรรมิกเทพบุตร ทำสงครามกับอธรรมิกเทพบุตร เรียกว่าขันติอุปบารมี ในภพที่เราเป็นขันติวาทีดาบสแสวงหาพุทธภูมิ ด้วยการบำเพ็ญขันติบารมีได้ทำกรรมที่ทำได้ยากเป็นอันมาก นี้เป็นขันติปรมัตถบารมี (ขุ.จริยา.๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

ขันติพละ : มีความอดทนเป็นกำลัง พระโยคาวจรรวมจิตไว้ด้วยเนกขัมมะเป็นต้นนั้น ชื่อว่าขันติพละ ชื่อว่าขันติพละ เพราะเนกขัมมะ เพราะละกามฉันทะ เพราะอพยาบาท เพราะละพยาบาท เพราะอาโลกสัญญา เพราะละถีนมิทธะ เพราะอวิกเขปะ เพราะละอุทธัจจะ เพราะธัมมวัตถาน เพราะละวิจิกิจฉา เพราะญาณ เพราะละอวิชชา เพราะปามุชชะ เพราะละอรติ เพราะปฐมฌาน เพราะละนิวรณ์ เพราะอรหัตตมรรค เพราะละกิเลสทั้งปวงได้แล้ว เป็นขันติพละ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๔/๕๑๖)

ขันติและตบะ : ความอดทนและอดกลั้น เป็นการกล่าวถึงขันติและตบะที่ทำให้มีฉวีวรรณและมีกำลังอยู่เป็นนิตย์แม้จะถูกโยนลงในหลุมอันขรุขระ ในเรื่องเป็นการสนทนาของพระเจ้าทุพภิเสนกับพระเจ้าเอกราช มีความว่า พระเจ้าทุพภิเสนทรงขอโทษพระเจ้าเอกราชแล้วตรัสว่า ข้าแต่พระเจ้าเอกราช เมื่อก่อนพระองค์เสวยกามคุณที่สมบูรณ์ยอดเยี่ยม มาบัดนี้พระองค์ถูกโยนลงในหลุมอันขรุขระ ก็ยังไม่ทรงละพระฉวีวรรณและพระกำลังอันมีอยู่แต่ก่อน พระเจ้าเอกราชผู้เป็นพระโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงตรัสว่า พระเจ้าทุพภิเสน เมื่อก่อนหม่อมฉันมีขันติและตบะสมปรารถนามาแล้ว หม่อมฉันได้ขันติและตบะนั้นแล้ว จะพึงละฉวีวรรณและกำลังอันมีอยู่แต่ก่อนทำไมเล่า (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๐/๑๕๘)

ขันติและโสรัจจะ : ความอดทนและความสงบเสงี่ยมเคารพกราบไหว้ท่านที่ชนไหว้แล้วเป็นการกล่าวถึงผลแห่งการปฏิบัติในขันติและโสรัจจะ มีการเคารพกราบไหว้ท่านที่ชน

SAMPLE

ทั้งหลายไหว้แล้ว ในเรื่องนี้ เป็นการสนทนาของพระราชชนนีกับพระเจ้าพรหมทัต ความว่า พระราชชนนีของพระเจ้าพรหมทัตตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายละกรรมชั่วได้ด้วยตบะ แต่จะละภาวะแห่งช่างกัลบกและช่างหม้อด้วยตบะได้หรือ คังคมาละ วันนี้เจ้าใช้ตบะข่มขี่ ร้องเรียกพระเจ้าพรหมทัตโดยพระนาม จะสมควรแลหรือ พระเจ้าพรหมทัตทรงห้ามพระราชชนนีว่า ขอเดชะเสด็จแม่ จงทอดพระเนตรผลในปัจจุบันเถิด นี้เป็นผลแห่งขันติและโสรัจจะ พวกหม่อมฉันพร้อมทั้งพระราชวงศ์และเสนาอำมาตย์ ไหว้ท่านผู้ที่ชนทั้งปวงไหว้แล้ว (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๖๙/๔๓๔)

ขันติวัณณนชาดก :ชาดกว่าด้วยเรื่องการพรรณนาคุณของขันติธรรม, การพรรณนาขันติในความอดทนต่อความไม่สมบูรณ์ทุกอย่างของมนุษย์ เป็นการพรรณนาถึงความอดทน เป็นการถาม-ตอบระหว่างอำมาตย์กับพระราชา ความว่า อำมาตย์คนหนึ่งไม่อาจอดกลั้นความผิดของตนได้ จึงทูลถามพระราชาว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระพุทธเจ้ามีคนที่ขวนขวายในกิจการทุกอย่างอยู่คนหนึ่ง แต่เขามีความผิดอยู่เรื่องหนึ่ง พระองค์จะทรงดำริเป็นประการใดในความผิดนั้น พระเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า เราก็มีคนเช่นนี้อยู่คนหนึ่ง และเขาก็ปรากฏอยู่ที่นี้ ขึ้นชื่อว่าคนที่พร้อมด้วยองค์คุณทุกอย่างหาได้ยากเราจึงชอบใจขันติ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๔๙/๑๐๔,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๔๙/๑๖๖)

ขันติวาทีดาบส : พระดาบสผู้ปรารถนาพุทธภูมิด้วยการบำเพ็ญขันติบารมี พระโพธิสัตว์สมัยเสวยชาติเป็นขันติวาทีดาบส มุ่งพุทธภูมิ จึงบำเพ็ญขันติบารมี เป็นการทำกรรมที่ทำได้ยากเป็นอันมาก จัดเป็นบารมีขั้นสูงสุด คือปรมัตถบารมี จากบารมีธรรม จากบารมีขั้นอุปบารมี (ขุ.จริยา.๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

ขันติสุญญะ : ความว่างด้วยธรรมที่พอใจ ขันติสุญญะ เป็นการปฏิบัติด้วยเนกขัมมะที่บุคคลพอใจเป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ อพยาบาทที่บุคคลพอใจ เป็นธรรมว่างจากพยาบาท อาโลกสัญญาที่บุคคลพอใจ เป็นธรรมว่างจากถีนมิทธะ อวิกเขปะที่บุคคลพอใจ เป็นธรรมว่างจากอุทธัจจะ ญาณที่บุคคลพอใจ เป็นธรรมว่างจากอวิชชา ธัมมวัตถานที่บุคคลพอใจ เป็นธรรมว่างจากอรติ ปฐมฌานที่บุคคลพอใจ เป็นธรรมว่างจากนิวรณ์ ฯลฯ อรหัตตมรรคที่บุคคลพอใจ เป็นธรรมว่างจากกิเลสทั้งปวง นี้ชื่อว่าขันติสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๘/๕๓๔)

ขันติอุปบารมี : พระดาบสสมัยเสวยชาติเป็นธรรมิกเทพบุตรบำเพ็ญขันติขั้นอุปบารมี การบำเพ็ญบารมีระดับกลางจากบารมีธรรมดากับปรมัตถบารมี บารมีนี้บำเพ็ญสมัยที่พระดาบสเสวยชาติเป็นธรรมิกเทพบุตร สมัยนั้นทำสงครามกับอธรรมิกเทพบุตร ที่ต้องบำเพ็ญบารมีระดับสูงกว่าบารมีธรรมดา เรียกว่าขันติอุปบารมี (ขุ.จริยา.๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

SAMPLE

ขันทองคำ : ได้รับจากอานิสงส์ของการถวายขันในพระสุคต ขันทองคำนี้ เป็นอานิสงส์ของการถวายขันในพระสุคตและในหมู่สงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๓ ประการคือ ประการที่ ๑ ได้ขันทองคำ ขันแก้วมณี ขันแก้วผลึก และขันแก้วทับทิม ประการที่ ๒ ได้ขันรูปต้นโพธิ์ รูปผลไม้ รูปใบบัว และสังข์สำหรับดื่มน้ำผึ้ง ประการที่ ๓ ได้ข้อปฏิบัติในวัตรอันงาม ในอาจาระและกิริยา เราจึงได้คุณเหล่านี้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓๗/๕๙๗)

ขันธ์ : กอง.พวก,หมวด,หมู่,ลำตัวเรียกว่าขันธ์ กองแห่งรูปกายและนามกาย พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายจากขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอย่างนี้ เกิดอย่างนี้ และดับไปอย่างนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘,๑๐/๓๘๓/๓๑๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๙๔/๑๕๔,๑๑/๑๙๗/๑๕๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๑/๔๓๒,๑๒/๔๐๗/๔๔๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๖/๙๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๐/๒๒๗,๑๕/๑๗๑/๒๒๘)

ขันธ์ ๑ : เอกโวการภพ คือภพที่ประกอบด้วยรูปขันธ์ ๑ หรือภพที่มีขันธ์ ๑ ได้แก่ อสัญญาภพ เป็นนัยอภิธรรมในส่วนอนุโลม เหตุปัจจัย ๓ ประการ คือ ส่วนที่เป็นกุศล ส่วนที่เป็นอัพยากฤต และส่วนที่เป็นกุศลและอัพยากฤต มีเนื้อความว่า สภาวธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้นขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น (๑) สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น (๒)สภาวธรรมที่เป็นกุศลและที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑/๖๔๑,๔๐/๒/๖๔๑,๔๐/๔๑๙/๒๖๖,๔๐/๔๓๕/๒๘๘)

ขันธ์ ๒ : อารัมมณปัจจัยตามนัยอภิธรรม ๓ ประการ คือ กุศล อกุศลและอัพยากฤต ปัจจัยานุโลม ในส่วนอารัมมณปัจจัย ๓ ประการ คือ กุศล อกุศล และอัพยากฤต มีความว่า สภาวธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะอารัมมณปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น ; สภาวธรรมที่เป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะอารัมมณ-ปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอกุศลเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้นขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒เกิดขึ้น ; สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะอารัมมณปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอัพ

SAMPLE

ยากตวิบากและที่เป็นอัพยากตกิริยาเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้นในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอัพยากตวิบาก เกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น ขันธ์อาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น(อภิ.ป. ๔๐/๑/๖๔๑,๔๐/๒/๖๔๑,๔๐/๔๑๙/๒๖๖,๔๐/๔๓๕/๒๘๘)

ขันธ์ ๓ : ในส่วนพระสูตรหมายถึง การตั้งมั่นในสีลขันธ์ สมาธิขันธ์และปัญญาขันธ์ ในส่วนอภิธรรมหมายถึงการอนุโลม เหตุปัจจัยใน ๓ ลักษณาการ คือ กุศล อัพยากฤต และอกุศล ตามนัยพระสูตร เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญและทรงให้ประชาชนสมาทานตั้งมั่นอยู่ในขันธ์ ๓ แล ขันธ์ ๓ อะไรบ้าง คือ อริยสีลขันธ์ อริยสมาธิขันธ์ และอริยปัญญาขันธ์ พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญและทรงให้ประชาชนสมาทานตั้งมั่นอยู่ในขันธ์ ๓ นี้แล” ตามนัยอภิธรรม เป็นการอนุโลม เหตุปัจจัยใน ๓ ลักษณาการ คือ สภาวธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น สภาวธรรมที่เป็นกุศลและที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๙/๑๙๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑/๗๐๑,๔๐/๘/๗๐๓,๔๐/๔๓๕/๒๘๘)

ขันธ์ ๔ : ขันธ์ ๔ ขันธ์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ขันธ์ ๔ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ เวทนาขันธ์ ได้แก่ ความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัสในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าเวทนาขันธ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น สัญญาขันธ์ ได้แก่ ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า สัญญาขันธ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น สังขารขันธ์ ได้แก่ ผัสสะ เจตนา วิตก วิจาร ปีติ เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ อโลภะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา อัพยาบาท สัมมาทิฏฐิ หิริ โอตตัปปะ กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายุชุกตา จิตตุชุกตา สติสัมปชัญญะ สมถะ วิปัสสนา ปัคคาหะ และอวิกเขปะ หรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่ง

SAMPLE

อิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น เว้นเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และวิญญาณขันธ์ นี้ชื่อว่าสังขารขันธ์ที่เกิดขึ้น ในสมัยนั้น วิญญาณขันธ์ ได้แก่ จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ และมโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน๑ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าวิญญาณขันธ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าขันธ์ ๔ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๕๙/๓๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๖/๗,๔๐/๗/๗,๔๐/๒๑/๑๑,๔๐/๒๔/๑๓)

ขันธ์ ๕ : เบญจขันธ์, กอง.พวก,หมวด, หมู่,ลำตัว เรียกว่าขันธ์ ; หมวดหนึ่งๆ ของรูปธรรมและนามธรรมทั้งหมด ที่แบ่งออกเป็ ๕ กอง คือ (๑) รูปขันธ์ กองรูป (๒) เวทนาขันธ์ กองเวทนา (๓) สัญญาขันธ์ กองสัญญา (๔) สังขารขันธ์ กองสังขาร (๕) วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ เรียกรวมว่า ขันธ์ ๕ (เบญจขันธ์); ส่วนประกอบแห่งชีวิต รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ เป็นตัวทุกข์ ขันธ์ ๕ คือ องค์ประกอบแห่ชีวิตมนุษย์ โดยย่อคือรูปกับนาม ในส่วนที่เป็นรูปได้แก่รูปขันธ์ ในส่วนที่เป็นนามได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวัญญาณขันธ์ พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ จัดเป็นทุกขอริยสัจ ๔ ข้อที่ ๑ ดังคำบาลีว่า สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปฺปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๗๑/๖๒๕,๓๗/๕๖๙/๖๒๒,๓๗/๗๒๐/๗๖๘)

ขันธ์ ๑๐ : เป็นเนื้อเรื่องสนทนาของพระภิกษุสองรูปเพื่ออธิบายถึงนิโรธ เป็นนัยอภิธรรมในเรื่องนิโรธกถา เป็นการสนทนาระหว่างภิกษุสกวาทีกับปรวาที ว่าด้วยนิโรธ ความดับ มีความว่า สก. เมื่อขันธ์ ๕ ที่แสวงหาปฏิสนธิยังไม่ดับ ขันธ์ ๕ ที่เป็นกิริยาก็อุบัติใช่ไหม ปร. ใช่ สก. มีการประชุมแห่งขันธ์ ๑๐ ขันธ์ ๑๐ มารวมกันได้ใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สก. มีการประชุมแห่งขันธ์ ๑๐ ขันธ์ ๑๐ มารวมกันได้ใช่ไหม ปร. ใช่ ตอนสุดท้าย กลับจากผู้ตอบเป็นผู้ถาม (ปร.ถาม สก.ตอบ) ว่า ปร. เมื่อขันธ์ ๕ ที่แสวงหาปฏิสนธิดับ มรรคก็อุบัติใช่ไหม สก. ใช่ ปร. บุคคลตายแล้ว เจริญมรรคได้บุคคลทำกาละแล้วเจริญมรรคได้ใช่ไหม สก. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๗๑/๖๒๕)

ขันธ์ชั้นต่ำ : สภาวธรรมระดับชั้น ๓ ระดับ คือระดับต่ำ ระดับกลาง ระดับต่ำและระดับกลาง ตามนัยอภิธรรมในปัจจยานุโลม วิภังควาร เหตุปัจจัย อธิบายถึงสภาวธรรมระดับชั้นต่าง ๆ ๓ ระดับ ใน ๓ ประการ ทำงานโดยอาศัยกันและกัน ดังความว่า ประการที่ ๑ สภาวธรรมชั้นต่ำอาศัยสภาวธรรมชั้นต่ำเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ชั้นต่ำเกิดขึ้น ฯลฯ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น ประการที่ ๒สภาวธรรมชั้นกลางอาศัยสภาวธรรมชั้นต่ำเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัย

SAMPLE

ขันธ์ชั้นต่ำเกิดขึ้น ประการที่ ๓สภาวธรรมชั้นต่ำและชั้นกลางอาศัยสภาวธรรมชั้นต่ำเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๑ ชั้นต่ำเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยขันธ์ ๒ ฯลฯ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑/๔๘๔)

ขันธ์ชั้นประณีต : สภาวธรรมระดับชั้นประณีต ชั้นกลาง และชั้นประณีตและชั้นกลาง สภาวธรรม ๓ ระดับชั้น ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ สภาวธรรมชั้นประณีตอาศัยสภาวธรรมชั้นประณีตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยมี ๓ วาระประการที่ ๒ สภาวธรรมชั้นกลางอาศัยสภาวธรรมชั้นกลางและชั้นประณีตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ชั้นประณีตและอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น ประการที่ ๓ สภาวธรรมชั้นกลางอาศัยสภาวธรรมชั้นต่ำและชั้นกลางเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ชั้นต่ำและอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (อภิ.ก.(ไทย)๔๑/๔/๔๘๔)

ขันธชาดก : ชาดกว่าด้วยเร่องมนต์ป้องกันสัตว์ร้าย, ว่าด้วยขันธปริตรป้องกันสัตว์ร้ายต่าง ๆ ได้เป็นบทสวดคาถาป้องกันสัตว์มีพิษร้ายต่าง ๆ ที่ฤาษีโพธิสัตว์สอนดาบสทั้งหลายให้เจริญเมตตาในพญางูทั้ง ๔ ว่า เราขอมีเมตตากับตระกูลพญางูวิรูปักษ์ เราขอมีเมตตากับตระกูลพญางู เอราปถะ เราขอมีเมตตากับตระกูลพญางูฉัพยาบุตร เราขอมีเมตตากับตระกูลพญางูกัณหาโคตมกะ เราขอมีเมตตากับสัตว์ไม่มีเท้า เราขอมีเมตตากับสัตว์สองเท้า เราขอมีเมตตากับสัตว์สี่เท้า เราขอมีเมตตากับสัตว์มีหลายเท้า สัตว์ไม่มีเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา สัตว์สองเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา สัตว์สี่เท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา สัตว์มีหลายเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา ขอสรรพสัตว์ที่มีลมหายใจ ขอสรรพสัตว์ที่ยังมีชีวิตทั้งมวลจงพบกับความเจริญ ความชั่วช้าอย่าได้มาแผ้วพานสัตว์ตนใดตนหนึ่งเลย พระพุทธเจ้ามีพระคุณหาประมาณมิได้ พระธรรมมีพระคุณหาประมาณมิได้ พระสงฆ์มีพระคุณหาประมาณมิได้ สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย คืองู แมงป่อง ตะขาบ แมงมุม ตุ๊กแก หนู มีคุณพอประมาณได้ เราทำการรักษา ทำการป้องกันไว้แล้ว ขอหมู่สัตว์ผู้มีชีวิตทั้งหลายจงหลีกไป เรานั้นขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาค ขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๙๒)

ขันธ์ที่กระทบไม่ได้ : สภาวธรรมที่กระทบไม่ได้ ๓อย่าง คือ สหชาตะ ปุเรชาตะ และปัจฉาชาตะ สภาวธรรมที่กระทบไม่ได้เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กระทบไม่ได้โดยวิปปยุตตปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ สหชาตะ ปุเรชาตะ และปัจฉาชาตะ สหชาตะ ได้แก่ ขันธ์ที่กระทบไม่ได้เป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปที่กระทบไม่ได้โดยวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ ขันธ์เป็นปัจจัยแก่หทัยวัตถุโดย วิปปยุตตปัจจัย หทัยวัตถุเป็นปัจจัยแก่ขันธ์โดยวิปปยุตตปัจจัย ปุเรชาตะ ได้แก่ หทัยวัตถุเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่กระทบไม่ได้โดยวิปป

SAMPLE

ยุตตปัจจัย ปัจฉาชาตะ ได้แก่ขันธ์ที่กระทบไม่ได้เป็นปัจจัยแก่กายนี้ที่เกิดก่อนซึ่งกระทบไม่ได้โดยวิปปยุตตปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๑/๑๔๗)

ขันธ์ที่กิเลสทำให้เศร้าหมอง :สภาวธรรมที่เป็นเหตุเกิดของกิเลสที่ทำให้เศร้าหมองเพราะอาศัยขันธ์เกิด สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสอาศัยสภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเกิดขึ้น(อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๔๐/๓๗๓ อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๐/๓๗๓,๔๓/๕๒/๓๘๒)

ขันธ์ที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง : สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองทำสภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปทำขันธ์ ๑ ที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ทำขันธ์ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะฯลฯ (พึงเพิ่มข้อความจนถึงมหาภูตรูปภายใน) ขันธ์ที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๕๓/๓๘๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๕๓/๓๘๒)

ขันธ์ที่เกิดพร้อมกับจิต : สภาวธรรมที่ขันธ์เกิดพร้อมกับจิต สภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับจิตอาศัยสภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับจิตเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เกิดพร้อมกับจิตอาศัยขันธ์ที่เกิดพร้อมกับจิตเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๒๖๕/๑๔๘,๔๒/๒๙๖/๑๕๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๖๕/๑๔๘,๔๓/๒๙๖/๑๕๒)

ขันธ์ที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน :สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยมรรค สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ อาศัยสภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๓๗/๔๒๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๗/๔๒๘)

ขันธ์ที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค : สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ ทำสภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน๓ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปทำขันธ์ที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและทำมหาภูตรูปให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.(ไทย) ๔๐/๗๑/๑๙๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๔๐๕,๔๒/๖/๔๐๘,๔๒/๑๔/๔๑๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑/๔๐๕,๔๓/๖/๔๐๘,๔๓/๑๔/๔๑๓)

ขันธ์ที่เป็นกามาวจร : สภาวธรรมที่เป็นกามาวจรเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่การเกิดก่อนเกิดหลัง สภาวธรรมที่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกามาวจรโดยอนันตรปัจจัย

SAMPLE

ได้แก่ ขันธ์ที่เป็นกามาวจรซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นกามาวจรซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โคตรภูอนุโลมเป็นปัจจัยแก่โวทานอาวัชชนจิตเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นกามาวจรโดยอนันตรปัจจัย(อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๒๐๒/๕๔๐,๔๒/๒๑๑/๕๔๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๐๒/๕๔๐,๔๓/๒๑๑/๕๔๘)

ขันธ์ที่เป็นกิเลส : สังขารขันธ์ (กองสังขาร) คำว่า ขันธ์ที่เป็นกิเลส มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๔ ไม่เป็นกิเลส สังขารขันธ์ที่เป็นกิเลสก็มี ที่ไม่เป็นกิเลสก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นกิเลสตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลสโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ เพราะปรารภกิเลส ขันธ์ที่เป็นกิเลสจึงเกิดขึ้น เพราะปรารภกิเลส ขันธ์ที่เป็นอารมณ์ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลสจึงเกิดขึ้น เพราะปรารภกิเลส กิเลสและสัมปยุตตขันธ์จึงเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๗๖/๓๙๓)

ขันธ์ ที่เป็นกุศล : ขันธ์ ๔ คือ (๑) เวทนาขันธ์ (กองเวทนา) (๒) สัญญาขันธ์ (กองสัญญา) (๓) สังขารขันธ์ (กองสังขาร) (๔) วิญญาณขันธ์ (กองวิญญาณ) คำว่า ขันธ์ที่เป็นกุศล มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์เป็นอัพยากฤต ขันธ์ ๔ ที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอัพยากฤตก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นกุศลตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๒/๙๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๒๒/๔๑๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๙/๔๓๒,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๕๓/๒๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๓๒๙/๒๐๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๔๑๘/๒๖๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๕/๑/๒๑๑)

ขันธ์ที่เป็นของเสขบุคคล :ขันธ์ ๔ คือ (๑) เวทนาขันธ์ (๒) สัญญาขันธ์ (๓) สังขารขันธ์ (๔) วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นของเสขบุคคล มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นของเสขบุคคลและอเสขบุคคล ขันธ์ ๔ ที่เป็นของเสขบุคคลก็มี ที่เป็นของอเสขบุคคลก็มี ที่ไม่เป็นของเสขบุคคลและเอสขบุคคลก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นของเสขบุคคลตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นของเสขบุคคลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นของเสขบุคคลเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ อาศัยขันธ์ ๑ คือวิญญาณขันธ์ ที่เป็นของเสขบุคคลเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยขันธ์ ๒ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๙/๓๗๒)

SAMPLE

ขันธ์ที่เป็นของอเสขบุคคล :ขันธ์ ๔คือ(๑) เวทนาขันธ์ (๒) สัญญาขันธ์(๓) สังขารขันธ์ (๔) วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นของอเสขบุคคล มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นของเสขบุคคลและอเสขบุคคล ขันธ์ ๔ ที่เป็นของเสขบุคคลก็มี ที่เป็นของอเสขบุคคลก็มี ที่ไม่เป็นของเสขบุคคลและอเสขบุคคลก็มี ; รูปขันธ์ไม่เป็นของเสขบุคคลและอเสขบุคคล ขันธ์ ๔ ที่เป็นของเสขบุคคลก็มี ที่เป็นของอเสขบุคคลก็มี ที่ไม่เป็นของเสขบุคคลและเอสขบุคคลก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นของอเสขบุคคลตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นของเสขบุคคลและอเสขบุคคลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นของอเสขบุคคลและที่ไม่เป็นของเสขบุคคลอเสขบุคคลเกิดขึ้นเพราะวิปากปัจจัย ได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นของอเสขบุคคลและอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ อาศัยขันธ์ ๑ คือวิญญาณขันธ์ ที่เป็นของเสขบุคคลเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยขันธ์ ๒ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๒-๑๕๓/๑๐๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๙/๓๗๒)

ขันธ์ที่เป็นเจตสิก : ขันธ์ ๓ คือ เวทนาขันธ์(กองเวทนา) สัญญาขันธ์(กองสัญญา) และสังขารขันธ์ (กองสังขาร)

คำว่า ขันธ์ที่เป็นเจตสิก มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๓ เป็นเจตสิก ขันธ์ ๒ ไม่เป็นเจตสิก; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นเจตสิกตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นเจตสิกอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเจตสิกเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นเจตสิกเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๙๕/๕๔,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๒๗/๗๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๓๓/๗๕)

ขันธ์ที่เป็นปริตตะ : ขันธ์ ๔ คือ (๑) เวทนาขันธ์ (๒) สัญญาขันธ์ (๓) สังขารขันธ์ (๔) วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นปริตตะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า เวทนาขันธ์ที่เป็นปริตตะ(กามาวจร)ก็มี ที่เป็นมหัคคตะ(รูปาวจรและอรูปาวจร)ก็มี ที่เป็นอัปปมาณะ(โลกุตตระ)ก็มี, สัญญาขันธ์ที่เป็นปริตตะก็มี ที่เป็นมหัคคตะก็มี ที่เป็นอัปปมาณะก็มี,สังขารขันธ์ที่เป็นปริตตะก็มี ที่เป็นมหัคคตะก็มี ที่เป็นอัปปมาณะก็มี, วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ ได้แก่ วิญญาณขันธ์ที่เป็นปริตตะก็มี ที่เป็นมหัคคตะก็มี ที่เป็นอัปปมาณะก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นปริตตะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นปริตตะอาศัยสภาวธรรมที่เป็นปริตตะเกิดขึ้นเพราะนอารัมมณปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นปริตตะ

SAMPLE

เกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ กฏัตตารูปอาศัยขันธ์ที่เป็นปริตตะเกิดขึ้น หทัยวัตถุอาศัยขันธ์เกิดขึ้น ฯลฯ มหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ที่เป็นภายนอก... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม มหาภูตรูป ๑ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๕/๒๕-๘๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๓๕/๒๕)

ขันธ์ที่เป็นภายนอก : ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นภายนอก มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๕ ที่เป็นภายในตนก็มี ที่เป็นภายนอกตนก็มี ที่เป็นภายในตนและภายนอกตนก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นภายนอกตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนอาศัยสภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้นเพราะนอารัมมณปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ กฏัตตารูปอาศัยขันธ์ที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้น หทัยวัตถุอาศัยขันธ์เกิดขึ้น ฯลฯ มหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ที่เป็นภายนอก ... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ...ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน... สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม ฯลฯ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๑๙/๑๘๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๓๓/๑๘๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๔๓/๑๙๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๑๙/๑๘๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๓๓/๑๘๘, อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๔๓/๑๙๗)

ขันธ์ที่เป็นภายนอกตน : ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นภายนอกตน มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๕ ที่เป็นภายในตนก็มี ที่เป็นภายนอกตนก็มี ที่เป็นภายในตนและภายนอกตนก็มี;ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นภายนอกตนตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนอาศัยสภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้นเพราะนอารัมมณปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ กฏัตตารูปอาศัยขันธ์ที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้น หทัยวัตถุอาศัยขันธ์เกิดขึ้น ฯลฯ มหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ที่เป็นภายนอก... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน...ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน... สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม ฯลฯ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๑/๕๙๔)

ขันธ์ที่เป็นภายใน : ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นภายใน มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๕ ที่เป็นภายในตนก็มี ที่เป็นภายนอกตนก็มี ที่เป็นภายในตนและ

SAMPLE

ภายนอกตนก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นภายในตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นภายในตนอาศัยสภาวธรรมที่เป็นภายในตนเกิดขึ้นเพราะนอารัมมณปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นภายในตนเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ กฏัตตารูปอาศัยขันธ์ที่เป็นภายในตนเกิดขึ้น หทัยวัตถุอาศัยขันธ์เกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน... สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม ... อาศัยมหาภูตรูป ๑ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๓๕๗/๒๐๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๓๕๙/๒๐๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๕๗/๒๐๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๕๙/๒๐๗)

ขันธ์ที่เป็นภายในตน : ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นภายในตน มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๕ ที่เป็นภายในตนก็มี ที่เป็นภายนอกตนก็มี ที่เป็นภายในตนและภายนอกตนก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นภายในตนตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นภายในตนอาศัยสภาวธรรมที่เป็นภายในตนเกิดขึ้นเพราะนอารัมมณปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นภายในตนเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ กฏัตตารูปอาศัยขันธ์ที่เป็นภายในตนเกิดขึ้น หทัยวัตถุอาศัยขันธ์เกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน... สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม... อาศัยมหาภูตรูป ๑ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๑/๕๙๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๘/๖๑๑)

ขันธ์ที่เป็นมหัคคตะ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ (กองเวทนา) สัญญาขันธ์ (กองสัญญา) สังขารขันธ์ (กองสังขาร) และวิญญาณขันธ์ (กองวิญญาณ)

คำว่า ขันธ์ที่เป็นมหัคคตะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า เวทนาขันธ์ที่เป็นปริตตะ(กามาวจร)ก็มี ที่เป็นมหัคคตะ(รูปาวจรและอรูปาวจร)ก็มี ที่เป็นอัปปมาณะ(โลกุตตระ)ก็มี, สัญญาขันธ์ที่เป็นปริตตะก็มี ที่เป็นมหัคคตะก็มี ที่เป็นอัปปมาณะก็มี,สังขารขันธ์ที่เป็นปริตตะก็มี ที่เป็นมหัคคตะก็มี ที่เป็นอัปปมาณะก็มี, วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ ได้แก่ วิญญาณขันธ์ที่เป็นปริตตะก็มี ที่เป็นมหัคคตะก็มี ที่เป็นอัปปมาณะก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นมหัคคตะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะอาศัยสภาวธรรมที่เป็นปริตตะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ที่เป็นมหัคคตะอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕/๒๕-๘๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑/๔๐๗)

ขันธ์ที่เป็นรูป : รูปขันธ์

SAMPLE

คำว่า ขันธ์ที่เป็นรูป มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์เป็นรูป ขันธ์ ๔ ไม่เป็นรูป ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นรูปตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นรูปเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ หทัยวัตถุ ฯลฯ อิตถินทรีย์ ฯลฯ ปุริสินทรีย์ฯลฯ ชีวิตินทรีย์ ฯลฯ อาโปธาตุ ฯลฯ กวฬิงการาหารโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รูปายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอารัมมณปัจจัย ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะเป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณโดยอารัมมณปัจจัย ขันธ์ที่เป็นรูปเป็นปัจจัยแก่อิทธิวิธญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อนาคตังสญาณ และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๑๒/๑๖๙)

ขันธ์ที่เป็นรูปาวจร : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ (กองเวทนา) สัญญาขันธ์ (กองสัญญา) สังขารขันธ์ (กองสังขาร) และวิญญาณขันธ์ (กองวิญญาณ)

คำว่า ขันธ์ที่เป็นรูปาวจร มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นรูปาวจร ขันธ์ ๔ ที่เป็นรูปาวจรก็มี ที่ไม่เป็นรูปาวจรก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็น รูปาวจรตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจรอาศัยสภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นรูปาวจรเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๒๖/๕๕๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๓๗/๕๖๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๔๘/๕๗๒)

ขันธ์ที่เป็นโลกิยะ : ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นโลกิยะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์เป็นโลกิยะ ขันธ์ ๔ ที่เป็นโลกิยะก็มี ที่เป็นโลกุตตระก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นโลกิยะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะทำสภาวธรรมที่เป็นโลกิยะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ... ทำขันธ์ ๑ ที่เป็นโลกิยะ ฯลฯ ทำมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ จิตตสมุฏฐานรูปและกฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปทำมหาภูตรูปให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ขันธ์ที่เป็นโลกิยะทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๔๐/๑๘๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๔๙/๑๘๘)

ขันธ์ที่เป็นโลกุตตระ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์) สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นโลกุตตระ โลกิยะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์เป็นโลกิยะ ขันธ์ ๔ ที่เป็นโลกิยะก็มี ที่เป็นโล

SAMPLE

กุตตระก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นโลกุตตระตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะอาศัยสภาวธรรมที่เป็นโลกุตตระเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นโลกุตตระเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๔๐/๑๘๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๔๙/๑๘๙)

ขันธ์ที่เป็นวิบาก : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (กองวิญญาณ)

คำว่า ขันธ์ที่เป็นวิบาก มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก ขันธ์ ๔ ที่เป็นวิบากก็มี ที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี ที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๒/๙๘) ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นวิบากตอนหนึ่งว่า นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๒/๙๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑/๗๐๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๓/๗๐๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๑๖/๗๖๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๑๘/๗๗๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๓/๔๑๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๓๕/๔๒๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๙๙/๒๙๓, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๑/๒๒๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๓/๑๒๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๘๙/๓๗๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๒๐/๑๗๒,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๒๗/๓๖๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๒๖๓/๑๔๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๕๙/๖๔๒,อภิ.ป.(ไทย) (ไทย) ๔๓/๒๗/๓๖๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๖๓/๑๔๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๕๙/๖๔๒)

ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีทั้งวิตกและวิจาร : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีทั้งวิตกและวิจาร มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก ขันธ์ ๔ ที่เป็นวิบากก็มี ที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี ที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากก็มี; รูปขันธ์ไม่มีวิตก ขันธ์ ๔ ที่มีวิตกก็มี ที่ไม่มีวิตกก็มี รูปขันธ์ไม่มีวิจาร ขันธ์ ๔ ที่มีวิจารก็มี ที่ไม่มีวิจารก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีทั้งวิตกและวิจารตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารโดยวิปากปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่วิตกโดยวิปากปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๒/๙๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๑๖/๙๙)

ขันธ์ที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

SAMPLE

คำว่า ขันธ์ที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ขันธ์ ๔ ที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ก็มี ที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์อาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์และที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์และอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑,อภิ.ป.(ไทย) (ไทย) ๔๓/๓๐๐/๖๐๓)

ขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่ง รูปขันธ์ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพาน ขันธ์ ๔ ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติก็มี ที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานก็มี ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานและที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานและอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (ว่า อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๒/๑๐๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๑/๓๒๒)

ขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพาน ขันธ์ ๔ ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติก็มี ที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานก็มี ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติและที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติและอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๒/๑๐๐, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๑/๓๒๒)

ขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและนิพพาน : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

SAMPLE

คำว่า ขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและนิพพาน มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพาน ขันธ์ ๔ ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติก็มี ที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานก็มี ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและนิพพานตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติและที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติและอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๒/๑๐๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๑/๓๒๘)

ขันธ์ที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ ขันธ์ ๔ ที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ก็มี ที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ก็มี ;ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้โดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ พระอริยะพิจารณากิเลสที่ละได้แล้วพิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น เห็นแจ้งขันธ์ที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ด้วยเจโตปริยญาณ ขันธ์ที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้เป็นปัจจัยแก่เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๕๐/๖๓๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๖๑/๖๔๔,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๕๐/๖๓๗, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๖๑/๖๔๔)

ขันธ์ที่เป็นอกุศล : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นอกุศล มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์เป็นอัพยากฤต ขันธ์ ๔ ที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอัพยากฤตก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นอกุศลตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นอกุศลเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๒/๙๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๓/๒๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๕/๒๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๒๕/๒๘๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๓๕/๒๘๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๕/๒/๒๑๑)

SAMPLE

ขันธ์ที่เป็นอดีต :ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นอดีต มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีตก็มี ที่เป็นอนาคตก็มี ที่เป็นปัจจุบันก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นอดีตตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นอดีตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นปัจจุบัน โดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ฯลฯ พิจารณากุศลนั้นพิจารณากุศลที่สั่งสมไว้ดีแล้ว ออกจากฌานแล้วพิจารณาฌาน พระอริยะออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว พิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น บุคคลเห็นแจ้งจักษุที่เป็นอดีตโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น เห็นแจ้งโสตะที่เป็นอดีต ฯลฯ ฆานะ... ชิวหา ... กาย ... รูป ... เสียง ... กลิ่น ... รส ... โผฏฐัพพะ ... หทัยวัตถุ... ขันธ์ที่เป็นอดีตโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินโสตะเป็นต้นนั้น ราคะจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉา... อุทธัจจะ... โทมนัสจึงเกิดขึ้น อากาสานัญจายตนะเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนะโดยอารัมมณปัจจัย อากิญจัญญายตนะเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนะโดยอารัมมณปัจจัย ขันธ์ที่เป็นอดีตเป็นปัจจัยแก่อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔/๕๖๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๑/๕๖๔)

ขันธ์ที่เป็นอนาคต :ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นอนาคต มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีตก็มี ที่เป็นอนาคตก็มี ที่เป็นปัจจุบันก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นอนาคตตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นอนาคตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นปัจจุบันโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลเห็นแจ้งจักษุที่เป็นอนาคต ฯลฯ หทัยวัตถุ ... ขันธ์ที่เป็นอนาคตโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น ขันธ์ที่เป็นอนาคตเป็นปัจจัยแก่อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ อนาคตังสญาณ และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย(อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘/๕๖๓)

ขันธ์ที่เป็นอรูปาวจร : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นอรูปาวจร มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่ง รูปขันธ์ไม่เป็นอรูปาวจร ขันธ์ ๔ ที่เป็นอรูปาวจรก็มี ที่ไม่เป็นอรูปาวจรก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นอรูปาวจรตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรู

SAMPLE

ปาวจรอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอรูปาวจรเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นอรูปาวจรเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๖๕/๕๘๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๘๐/๕๙๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๖๕/๕๘๓, อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๘๐/๕๙๒)

ขันธ์ที่เป็นอเหตุกะ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นอเหตุกะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๔ ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นอเหตุกะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตทำสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปทำขันธ์ ๑ ที่เป็นอเหตุกะซึ่งเป็นอัพยากตวิบากและอัพยากตกิริยาให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ขันธ์ ๒ และจิตตสมุฏฐานรูปทำขันธ์ ๒ ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ ขันธ์ ๓ และกฏัตตารูปทำขันธ์ ๑ ที่เป็นอัพยากตวิบากให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ขันธ์ ๒ และกฏัตตารูปทำขันธ์ ๒ ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น หทัยวัตถุทำขันธ์ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ขันธ์ทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น มหาภูตรูป ๓ ทำมหาภูตรูป ๑ ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ จิตตสมุฏฐานรูปและกฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปทำมหาภูตรูปให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ... ที่เป็นภายนอก ... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม มหาภูตรูป ๓ ทำมหาภูตรูป ๑ ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ กฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปทำมหาภูตรูปให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น จักขุวิญญาณทำจักขายตนะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ กายวิญญาณทำกายายตนะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ขันธ์ที่เป็นอเหตุกะซึ่งเป็นอัพยากตวิบากและอัพยากตกิริยาทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น(อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๕/๓๗๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๓๓/๔๒๕)

ขันธ์ที่เป็นอเหตุกะซึ่งเป็นภายใน : วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นอเหตุกะซึ่งเป็นภายใน มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๔ ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี, วิญญาณขันธ์เป็นภายใน ขันธ์ ๓ เป็นภายนอก รูปขันธ์ที่เป็นภายในก็มี ที่เป็นภายนอกก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นอเหตุกะซึ่งเป็นภายในตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นภายในตนทำสภาวธรรมที่เป็นภายในตนให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ ทำขันธ์ ๑ ที่เป็นอเหตุกะซึ่งเป็นภายในตนให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ ฯลฯ หทัยวัตถุทำขันธ์ให้เป็น

SAMPLE

ปัจจัยเกิดขึ้น ขันธ์ทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น มหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม ฯลฯ ทำจักขายตนะ ฯลฯ ทำกายายตนะ ฯลฯ ขันธ์ที่เป็นอเหตุกะซึ่งเป็นภายในตนทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น โมหะที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะทำขันธ์ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ และทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๒,๑๐๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๒/๕๙๘)

ขันธ์ที่เป็นอัปปมาณะ :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นอัปปมาณะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า เวทนาขันธ์ที่เป็นปริตตะ(กามาวจร)ก็มี ที่เป็นมหัคคตะ(รูปาวจรและอรูปาวจร)ก็มี ที่เป็นอัปปมาณะ(โลกุตตระ)ก็มี, สัญญาขันธ์ที่เป็นปริตตะก็มี ที่เป็นมหัคคตะก็มี ที่เป็นอัปปมาณะก็มี,สังขารขันธ์ที่เป็นปริตตะก็มี ที่เป็นมหัคคตะก็มี ที่เป็นอัปปมาณะก็มี, วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ ได้แก่ วิญญาณขันธ์ที่เป็นปริตตะก็มี ที่เป็นมหัคคตะก็มี ที่เป็นอัปปมาณะก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นอัปปมาณะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นปริตตะอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นอัปปมาณะเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕/๒๕-๘๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๑/๔๑๒,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๙/๔๓๒)

ขันธ์ที่เป็นอารมณ์ของคันถะ : ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นอารมณ์ของคันถะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์เป็นอารมณ์ของคันถะ ขันธ์ ๔ ที่เป็นอารมณ์ของคันถะก็มี ที่ไม่เป็นอารมณ์ของคันถะก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่เป็นอารมณ์ของคันถะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของคันถะแต่ไม่เป็นคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของคันถะแต่ไม่เป็นคันถะโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้วพิจารณากุศลนั้น พิจารณากุศลที่เคยสั่งสมไว้ดีแล้ว ฯลฯ ออกจากฌาน ฯลฯ พระอริยะพิจารณาโคตรภู พิจารณาโวทาน พิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว พิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น บุคคลเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ หทัยวัตถุ ขันธ์ที่เป็นอารมณ์ของคันถะแต่ไม่เป็นคันถะ โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ (พึงขยายให้พิสดารทั้งหมด) ... เป็นปัจจัย

SAMPLE

แก่อาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๐๕/๓๘๒)

ขันธ์ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน : ขันธ์ ๔ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๓ มีจิตเป็นสมุฏฐาน วิญญาณขันธ์ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน รูปขันธ์ที่มีจิตเป็นสมุฏฐานก็มี ที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีจิตเป็นสมุฏฐานตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานอาศัยสภาวธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตอาศัยขันธ์ที่มีจิตเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ จิตและกฏัตตารูปอาศัยขันธ์ที่มีจิตเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๘๖/๑๐๔,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๑๑/๑๑๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๓๑/๑๓๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๘๖/๑๐๔,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๑๙/๑๒๔,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๓๑/๑๓๑)

ขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจาร :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจาร มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีวิตก ขันธ์ ๔ ที่มีวิตกก็มี ที่ไม่มีวิตกก็มี รูปขันธ์ไม่มีวิจาร ขันธ์ ๔ ที่มีวิจารก็มี ที่ไม่มีวิจารก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารอาศัยสภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ วิตกอาศัยขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ วิตกอาศัยขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๔/๒๒,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๒๔/๑๐๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๓๓/๑๑๓)

ขันธ์ที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า เวทนาขันธ์ที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์ก็มี (แม้สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์ก็นัยเดียวกัน) ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ซึ่งเกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่มีธรรม

SAMPLE

ภายในตนเป็นอารมณ์ซึ่งเกิดหลังๆ โดยอนันตรปัจจัย (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕/๒๕-๘๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๖/๖๒๒)

ขันธ์ที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า เวทนาขันธ์ที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีปัจจุบันธรรมก็มี (แม้สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์ก็นัยเดียวกัน) ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์อาศัยสภาวธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์อาศัย ขันธ์ที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕/๒๕-๘๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๖/๖๒๒)

ขันธ์ที่มีปีติ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีปีติ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีปีติ ขันธ์ ๔ ที่มีปีติก็มี ที่ไม่มีปีติก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีปีติตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่มีปีติอาศัยสภาวธรรมที่มีปีติเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ปีติและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่มีปีติเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๕๐/๕๐๑)

ขันธ์ที่มีมรรคเป็นเหตุ :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีมรรคเป็นเหตุ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ขันธ์ ๔ ที่มีมรรคเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีมรรคเป็นเหตุก็มี ที่มีมรรคเป็นอธิบดีก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นเหตุหรือมีมรรคเป็นอธิบดีก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีมรรคเป็นเหตุตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอธิบดีอาศัยสภาวธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะนอธิปติปัจจัย ได้แก่ อธิบดีธรรมที่มีมรรคเป็นอธิบดีอาศัยขันธ์ที่มีมรรคเป็นเหตุเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๐/๕๒๖)

ขันธ์ที่มีมรรคเป็นอธิบดี : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีมรรคเป็นอธิบดี มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ขันธ์ ๔ ที่มีมรรคเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีมรรคเป็นเหตุก็มี ที่มีมรรคเป็นอธิบดีก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีมรรคเป็นอารมณ์

SAMPLE

มีมรรคเป็นเหตุหรือมีมรรคเป็นอธิบดีก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีมรรคเป็นอธิบดีตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุอาศัยสภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอธิบดีเกิดขึ้นเพราะนอธิปติปัจจัย ได้แก่ อธิบดีธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุอาศัยขันธ์ที่มีมรรคเป็นอธิบดีเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๑/๕๒๖)

ขันธ์ที่มีมรรคเป็นอารมณ์ :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีมรรคเป็นอารมณ์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ขันธ์ ๔ ที่มีมรรคเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีมรรคเป็นเหตุก็มี ที่มีมรรคเป็นอธิบดีก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีมรรคเป็นอารมณ์ มีมรรคเป็นเหตุหรือมีมรรคเป็นอธิบดีก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีมรรคเป็นอารมณ์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอธิบดีอาศัยสภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่มีมรรคเป็นอธิบดีอาศัยขันธ์ที่มีมรรคเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๖/๕๓๘)

ขันธ์ที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่เป็นมหัคคตะเป็นอารมณ์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ขันธ์ ๔ ที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีปริตตะเป็นอารมณ์มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ หรือมีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีมหัคคตะ เป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ซึ่งเกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ซึ่งเกิดหลังๆ โดยอนันตรปัจจัย (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๑/๔๗๓)

ขันธ์ที่มีวิตก : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีวิตก มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีวิตก ขันธ์ ๔ ที่มีวิตกก็มี ที่ไม่มีวิตกก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีวิตกเป็นอารมณ์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกอาศัยสภาวธรรมที่มีวิตกเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ วิตกและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่มีวิตก

SAMPLE

เกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๑๐/๔๗๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๑๐/๔๗๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๑๗/๔๘๐)

ขันธ์ที่มีสภาวะชอบ : ขันธ์ ๔ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีสภาวะชอบ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์เป็นธรรมชาติไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น ขันธ์ ๔ ที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนก็มี ที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอนก็มี ที่เป็นธรรมชาติไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้นก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีสภาวะชอบตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองอาศัยสภาวธรรมที่มีสภาวะชอบให้ผลแน่นอนและที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่มีสภาวะชอบให้ผลแน่นอนและอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๘/๕๐๙)

ขันธ์ที่มีสภาวะผิด :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีสภาวะผิด มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์เป็นธรรมชาติไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น ขันธ์ ๔ ที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนก็มี ที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอนก็มี ที่เป็นธรรมชาติไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้นก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีสภาวะผิดตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองอาศัยสภาวธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๕๕/๕๑๒)

ขันธ์ที่มีเหตุ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีเหตุ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๔ ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีเหตุตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีเหตุไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ อาศัยสภาวธรรมที่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๙/๒๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๕/๕/๒๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๕/๓๓/๘๕)

ขันธ์ที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

SAMPLE

คำว่า ขันธ์ที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า เวทนาขันธ์ที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีปัจจุบันธรรมก็มี (แม้สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์ ก็นัยเดียวกัน); ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์อาศัยสภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะนปัจฉาชาตปัจจัย เพราะนอาเสวนปัจจัย (ปัจจัยนี้เหมือนกับนอธิปติปัจจัย) เพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์อาศัยขันธ์ที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๕/๒๕-๘๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๑/๕๗๑)

ขันธ์ที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ : ขันธ์ ๔ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า เวทนาขันธ์ที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีปัจจุบันธรรมก็มี (แม้สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์ ก็นัยเดียวกัน); ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์อาศัยสภาวธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์อาศัยขันธ์ที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๕/๒๕-๘๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๑/๕๘๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๗/๕๘๐)

ขันธ์ที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ขันธ์ ๔ ที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ก็มี ที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีปริตตะเป็นอารมณ์มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ หรือมีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์อาศัยสภาวธรรมที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์อาศัยขันธ์ที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๒/๔๓๗)

ขันธ์ที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค : รูปขันธ์

SAMPLE

คำว่า ขันธ์ที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ ขันธ์ ๔ ที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคก็มี ที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี ที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี; เวทนาขันธ์ที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคก็มี ที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี ที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี เวทนาขันธ์ที่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคก็มี ที่มีเหตุต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี ที่ไม่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ ก็มี (สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์ก็มีนัยเช่นเดียวกับเวทนาขันธ์); ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคทำสภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปทำขันธ์ ๑ ที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ทำขันธ์ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (พึงเพิ่มข้อความจนถึงมหาภูตรูปภายใน) ขันธ์ที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๒/๙๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๕/๔๑๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๗/๔๑๕)

ขันธ์ที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสอง : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสอง มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์เป็นธรรมชาติไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น ขันธ์ ๔ ที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนก็มี ที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอนก็มี ที่เป็นธรรมชาติไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้นก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองทำสภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปทำขันธ์ ๑ ที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ทำขันธ์ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ หทัยวัตถุทำขันธ์ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ขันธ์ทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น... ทำมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ขันธ์ที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองทำหทัยวัตถุ ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๘/๕๐๙)

ขันธ์ที่ไม่เป็นกามาวจร : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

SAMPLE

คำว่า ขันธ์ที่เป็นกามาวจร มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์เป็นกามาวจร ขันธ์ ๔ ที่เป็นกามาวจรก็มี ที่ไม่เป็นกามาวจรก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นกามาวจรตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกามาวจรเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ที่ไม่เป็นกามาวจรอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น สภาวธรรมที่เป็นกามาวจรและที่ไม่เป็นกามาวจรอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกามาวจรเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ที่ไม่เป็นกามาวจรอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น กฏัตตารูปอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๙๔/๕๓๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๐๒/๕๔๐)

ขันธ์ที่ไม่เป็นกิเลส :ขันธ์ ๔ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นกิเลส มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๔ ไม่เป็นกิเลส สังขารขันธ์ที่เป็นกิเลสก็มี ที่ไม่เป็นกิเลสก็มี รูปขันธ์เป็นอารมณ์ของกิเลส ขันธ์ ๔ ที่เป็นอารมณ์ของกิเลสก็มี ที่ไม่เป็นอารมณ์ของกิเลสก็มี รูปขันธ์กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง ขันธ์ ๔ ที่กิเลสทำให้เศร้าหมองก็มี ที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองก็มี รูปขันธ์วิปปยุตจากกิเลส ขันธ์ ๔ ที่สัมปยุตด้วยกิเลสก็มี ที่วิปปยุตจากกิเลสก็มี รูปขันธ์กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลส หรือเป็นอารมณ์ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส ขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลส ที่เป็นอารมณ์ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลสก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอารมณ์ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลสก็มี สังขารขันธ์ที่เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลสก็มี ที่เป็นอารมณ์ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลสก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลสหรือเป็นอารมณ์ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลสก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นกิเลสตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นกิเลสอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นกิเลสเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้แก่ กิเลสอาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นกิเลสเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๖/๓๕๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๘/๓๖๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๖/๓๕๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๘/๓๖๑)

ขันธ์ที่ไม่เป็นคันถะ : ขันธ์ ๔ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นคันถะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๔ ไม่เป็นคันถะ สังขารขันธ์ที่เป็นคันถะก็มี ที่ไม่เป็นคันถะก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นคันถะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่ไม่เป็นคันถะเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยขันธ์ ๒ ฯลฯ ใน

SAMPLE

ปฏิสนธิขณะ ฯลฯ หทัยวัตถุอาศัยขันธ์เกิดขึ้น ขันธ์อาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น ... อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ สภาวธรรมที่เป็นคันถะอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ คันถะอาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นคันถะเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๑/๓๓๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๒๒/๓๔๐)

ขันธ์ที่ไม่เป็นจิต : ขันธ์ ๔ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นจิต มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า วิญญาณขันธ์เป็นจิต ขันธ์ ๔ ไม่เป็นจิต ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นจิตตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นจิตอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตอาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ จิตอาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นจิตเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ จิตอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๕๐/๒๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๖๑/๓๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๗๓/๔๑)

ขันธ์ที่ไม่เป็นเจตสิก : ขันธ์ ๒ คือ รูปขันธ์และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นเจตสิก มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๓ เป็นเจตสิก ขันธ์ ๒ ไม่เป็นเจตสิก ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นเจตสิกตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเจตสิกเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นเจตสิกโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ พระอริยะออกจากมรรค ฯลฯ พิจารณาผล พิจารณานิพพาน นิพพานเป็นปัจจัยแก่โคตรภู โวทาน มรรค ผล และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย บุคคลเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ หทัยวัตถุ และขันธ์ที่ไม่เป็นเจตสิกโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินจักษุเป็นต้นนั้น จิตจึงเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๒๔/๖๙)

ขันธ์ที่ไม่เป็นนิวรณ์ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นนิวรณ์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๔ ไม่เป็นนิวรณ์ สังขารขันธ์ที่เป็นนิวรณ์ก็มี ที่ไม่เป็นนิวรณ์ก็มี; ขันธ์ ๔ ไม่เป็นโอฆะ ฯลฯ ไม่เป็นโยคะ ฯลฯ ไม่เป็นนิวรณ์ สังขารขันธ์ที่เป็นนิวรณ์ก็มี ที่ไม่เป็นนิวรณ์ก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นนิวรณ์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นนิวรณ์อาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นนิวรณ์เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ นิวรณ์อาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นนิวรณ์เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๕, อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๒/๓๙๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๑/๔๐๓)

ขันธ์ที่ไม่เป็นปรามาส :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

SAMPLE

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นปรามาส มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๔ ไม่เป็นปรามาส สังขารขันธ์ที่เป็นปรามาสก็มี ที่ไม่เป็นปรามาสก็มี รูปขันธ์เป็นอารมณ์ของปรามาส ขันธ์ ๔ ที่เป็นอารมณ์ของปรามาสก็มี ที่ไม่เป็นอารมณ์ของปรามาสก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นปรามาสตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นปรามาสอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาสเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ปรามาสอาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นปรามาสเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๒/๔๔๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๐/๔๔๓, อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๘/๔๔๗)

ขันธ์ที่ไม่เป็นรูป : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นรูป มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์เป็นรูป ขันธ์ ๔ ไม่เป็นรูป ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นรูปตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปอาศัยสภาวธรรมที่เป็นรูปเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ที่ไม่เป็นรูปอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๙๔/๑๕๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๑๔/๑๗๐)

ขันธ์ที่ไม่เป็นรูปาวจร : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นรูปาวจร มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นรูปาวจร ขันธ์ ๔ ที่เป็นรูปาวจรก็มี ที่ไม่เป็นรูปาวจรก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นรูปาวจรตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปอาศัยสภาวธรรมที่เป็นรูปเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ที่ไม่เป็นรูปอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๒๓๓/๕๖๑, อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๓๗/๕๖๕)

ขันธ์ที่ไม่เป็นสังโยชน์ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นสังโยชน์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๔ ไม่เป็นสังโยชน์ สังขารขันธ์ที่เป็นสังโยชน์ก็มี ที่ไม่เป็นสังโยชน์ก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นสังโยชน์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์อาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นสังโยชน์เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ สังโยชน์อาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นสังโยชน์เกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๔,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๗/๒๘๑)

ขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๔ ไม่เป็นเหตุ สังขารขันธ์ที่เป็นเหตุก็มี ที่ไม่เป็นเหตุก็มี; ใน

SAMPLE

ปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นเหตุอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ เหตุอาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ เหตุอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๙/๑๐,๔๒/๓๐/๑๖)

ขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ ขันธ์ ๔ ที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ก็มี ที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์อาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์เกิดขึ้นเพราะนปุเรชาตปัจจัย ได้แก่ ในอรูปาวจรภูมิ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์เกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยขันธ์ ๒ ฯลฯ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์เกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๑๐/๖๑๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๑๖/๖๑๔)

ขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิจุติและนิพพาน : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิจุติและนิพพาน มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพาน ขันธ์ ๔ ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติก็มี ที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานก็มี ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานก็มี ; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิจุติและนิพพานตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานเกิดขึ้นเพราะนอารัมมณปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ หทัยวัตถุอาศัยขันธ์เกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ที่เป็นภายนอก ฯลฯ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ฯลฯ ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ฯลฯ สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม ฯลฯ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๙/๓๒๐)

ขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ ขันธ์ ๔ ที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ก็มี ที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้เป็นปัจจัยแก่

SAMPLE

สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ซึ่งเกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ซึ่งเกิดหลังๆ โดยอนันตรปัจจัย อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โคตรภู ฯลฯ ผลสมาบัติโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๕๕/๖๓๙)

ขันธ์ที่ไม่เป็นอรูปาวจร : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นอรูปาวจร มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่เป็นอรูปาวจร ขันธ์ ๔ ที่เป็นอรูปาวจรก็มี ที่ไม่เป็นอรูปาวจรก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นอรูปาวจรตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจรทำสภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจรให้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ... ทำขันธ์ ๑ ที่ไม่เป็นอรูปาวจร ฯลฯ ขันธ์ที่ไม่เป็นอรูปาวจรทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๗๓/๕๘๗)

ขันธ์ที่ไม่เป็นอาสวะ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นอาสวะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๔ ไม่เป็นอาสวะ สังขารขันธ์ที่เป็นอาสวะก็มี ที่ไม่เป็นอาสวะก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นอาสวะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นอาสวะอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นอาสวะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ อาสวะ ๔ อาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นอาสวะเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๘/๒๑๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๓๕/๒๒๑)

ขันธ์ที่ไม่เป็นอุปาทาน : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นอุปาทาน มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๔ ไม่เป็นอาสวะ สังขารขันธ์ที่เป็นอาสวะก็มี ที่ไม่เป็นอาสวะก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นอุปาทานตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นอุปาทานอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ อุปาทานอาศัยขันธ์ที่ไม่เป็นอุปาทานเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒/๒๘๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๒/๒๙๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๖/๓๐๗)

ขันธ์ที่ไม่เป็นอุปาทายรูป : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่เป็นอุปาทายรูป มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๔ ไม่เป็นอุปาทายรูป สังขารขันธ์ที่เป็นอุปาทายรูปก็มี ที่ไม่เป็นอุปาทายรูปก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่เป็นอุปาทายรูปตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูปอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอุปาทายรูปเกิดขึ้นเพราะเหตุ

SAMPLE

ปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ที่ไม่เป็นอุปาทายรูปอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๗๐/๒๑๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๗๖/๒๑๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๔๐๖/๒๓๘)

ขันธ์ที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน :วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๓ มีจิตเป็นสมุฏฐาน วิญญาณขันธ์ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน รูปขันธ์ที่มีจิตเป็นสมุฏฐานก็มี ที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ พระอริยะออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณานิพพาน นิพพานเป็นปัจจัยแก่โคตรภู โวทาน มรรค ผล และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย บุคคลเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ หทัยวัตถุและขันธ์ที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินจักษุเป็นต้นนั้น จิตจึงเกิดขึ้น บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานด้วยเจโตปริยญาณ อากาสานัญจายตนะ ฯลฯ อากิญจัญญายตนะ ฯลฯ รูปายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณ ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ ฯลฯ ขันธ์ที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานเป็นปัจจัยแก่อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณและ อาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๗, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๑๒/๑๑๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๒๘/๑๒๙)

ขันธ์ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร :รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร ขันธ์ ๓ ที่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี ที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารก็มี ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี สังขารขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี ที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารก็มี ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีทั้งวิตกและวิจารไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร หรือไม่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารอาศัยสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้นเพราะนอารัมมณปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้น จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยวิจารเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ กฏัตตารูปอาศัยขันธ์ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้น กฏัตตารูปอาศัยวิจารเกิดขึ้น ทหัยวัตถุอาศัยขันธ์เกิดขึ้น หทัยวัตถุอาศัย

SAMPLE

วิจารเกิดขึ้น ... อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ที่เป็นภายนอก... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม ...อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๒/๙๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๐๘/๙๑)

ขันธ์ที่ไม่มีปีติ : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่มีปีติ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีปีติ ขันธ์ ๔ ที่มีปีติก็มี ที่ไม่มีปีติก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีปีติตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีปีติเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปีติโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ เพราะปรารภขันธ์ที่มีปีติ ขันธ์ที่มีปีติจึงเกิดขึ้น (พึงเพิ่มบทที่เป็นมูล) เพราะปรารภขันธ์ที่มีปีติ ขันธ์ที่ไม่มีปีติและปีติจึงเกิดขึ้น เพราะปรารภขันธ์ที่มีปีติ ขันธ์ที่มีปีติและปีติจึงเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๕๐/๕๐๑)

ขันธ์ที่ไม่มีวิตก :รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่มีวิตก มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีวิตก ขันธ์ ๔ ที่มีวิตกก็มี ที่ไม่มีวิตกก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีวิตกตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกทำสภาวธรรมที่ไม่มีวิตกให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปทำขันธ์ ๑ ที่ไม่มีวิตกให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ทำขันธ์ ๒ ฯลฯ จิตตสมุฏฐานรูปทำวิตกให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ ๓ และกฏัตตารูปทำขันธ์ ๑ ที่ไม่มีวิตกให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ทำขันธ์ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ กฏัตตารูปทำวิตกให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น หทัยวัตถุทำขันธ์ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ขันธ์ทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น หทัยวัตถุทำวิตกให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น วิตกทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น มหาภูตรูป ๓ ทำมหาภูตรูป ๑ ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ขันธ์ที่ไม่มีวิตกทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น วิตกทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๑๐/๔๗๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๑๗/๔๘๐)

ขันธ์ที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร ขันธ์ ๓ ที่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี ที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารก็มี ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี สังขารขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี ที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารก็มี ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า มีทั้งวิตกและวิจารไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร หรือไม่มีทั้งวิตกและวิจารก็

SAMPLE

มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารอาศัยสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารอาศัยวิจารเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารอาศัยวิจารเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ วิตกอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๒/๙๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๐๘/๙๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๒๕/๑๐๖)

ขันธ์ที่ไม่มีเหตุ : รูปขันธ์

คำว่าขันธ์ที่ไม่มีเหตุ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๔ ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีเหตุตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่มีเหตุอาศัยสภาวธรรมที่ไม่มีเหตุเกิดขึ้นเพราะอารัมมณปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่ไม่มีเหตุเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยขันธ์ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ที่ไม่มีเหตุอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๐, อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๖๖/๓๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๙๘/๕๒, อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๐๕/๑๖๕)

ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งกิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งกิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๔ ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งกิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองทำสภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ ... ทำขันธ์ ๑ ที่ไม่มีเหตุซึ่งกิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง ฯลฯ จักขุวิญญาณทำจักขายตนะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ กายวิญญาณทำกายายตนะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งกิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๗/๓๗๘)

ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งเป็นเจตสิก : ขันธ์ ๓ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งเป็นเจตสิก มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๔ ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี , ขันธ์ ๓ เป็นเจตสิก ขันธ์ ๒ ไม่เป็นเจตสิก; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งเป็นเจตสิกตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเจตสิกอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเจตสิกเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งเป็น

SAMPLE

เจตสิกเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ ฯลฯ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๗, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๙๙/๕๖)

ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งเป็นโลกิยะ :รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งเป็นโลกิยะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๔ ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี , รูปขันธ์เป็นโลกิยะ ขันธ์ ๔ ที่เป็นโลกิยะก็มี ที่เป็นโลกุตตระก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งเป็นโลกิยะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะทำสภาวธรรมที่เป็นโลกิยะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ ... ทำขันธ์ ๑ ที่ไม่มีเหตุซึ่งเป็นโลกิยะฯลฯ จักขุวิญญาณทำจักขายตนะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ กายวิญญาณทำกายายตนะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งเป็นโลกิยะทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น โมหะที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะทำขันธ์ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาที่สหรคตด้วยอุทธัจจะและทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๒-๑๐๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๔๓/๑๘๕)

ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งรับรู้อารมณ์ได้ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งรับรู้อารมณ์ได้ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๔ ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี ,รูปขันธ์รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ขันธ์ ๔ รับรู้อารมณ์ได้; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งรับรู้อารมณ์ได้ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งรับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้นในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ ฯลฯ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๒-๑๐๓,อภิ.ป. ๔๒/๑๔๓/๑๘๕,อภิ.ป. ๔๒/๑๘/๑๐)

ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งวิปปยุตจากอาสวะ : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งวิปปยุตจากอาสวะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๔ ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี, รูปขันธ์วิปปยุตจากอาสวะ ขันธ์ ๔ ที่สัมปยุตด้วยอาสวะก็มี ที่วิปปยุตจากอาสวะก็มี;ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งวิปปยุตจากอาสวะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะทำภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปทำขันธ์ ๑ ที่ไม่มีเหตุซึ่งวิปปยุตจากอาสวะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ทำขันธ์ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ ฯลฯ จักขุวิญญาณทำจักขายตนะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ กายวิญญาณทำกายายตนะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งวิปปยุตจากอาสวะทำ

SAMPLE

หทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น โมหะที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๒-๑๐๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๗๑/๒๔๑)

ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยจิต : ขันธ์ ๓ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์

คำว่าขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยจิต มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่มีเหตุ ขันธ์ ๔ ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี ,ขันธ์ ๓ สัมปยุตด้วยจิต รูปขันธ์วิปปยุตจากจิต วิญญาณขันธ์กล่าวไม่ได้ว่าสัมปยุตด้วยจิต หรือวิปปยุตจากจิต; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยจิตตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจิตทำสภาวธรรมที่วิปปยุตจากจิตให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่สหรคตด้วยจักขุวิญญาณทำจักขายตนะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ทำกายายตนะ ฯลฯ ขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยจิตทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ โมหะที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๒,๑๐๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๕๘/๘๙,อภิ.ป. (ไทย) (ไทย) ๔๓/๑๖๖/๙๔)

ขันธ์ที่ไม่สหรคตด้วยสุข : ขันธ์ ๒ คือ รูปขันธ์และเวทนาขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ไม่สหรคตด้วยสุข มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่ารูปทั้งหมดไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ วิปปยุตจากเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นรูป เป็นโลกิยะ เป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ เป็นอารมณ์ของคันถะ เป็นอารมณ์ของโอฆะ เป็นอารมณ์ของโยคะ เป็นอารมณ์ของนิวรณ์ เป็นอารมณ์ของปรามาส เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เป็นอารมณ์ของกิเลส เป็นอัพยากฤต รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ไม่เป็นเจตสิก วิปปยุตจากจิต ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง แต่เป็นอารมณ์ของกิเลส ไม่ใช่มีทั้งวิตกและวิจาร ไม่ใช่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร ไม่มีทั้งวิตกและวิจารไม่สหรคตด้วยปีติ ไม่สหรคตด้วยสุข ไม่สหรคตด้วยอุเบกขา,รูปขันธ์กล่าวไม่ได้ว่า สหรคตด้วยปีติ สหรคตด้วยสุข หรือสหรคตด้วยอุเบกขา, เวทนาขันธ์ที่สหรคตด้วยปีติ แต่ไม่สหรคตด้วยสุขและไม่สหรคตด้วยอุเบกขาก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่าสหรคตด้วยปีติก็มี ขันธ์ ๓ ที่สหรคตด้วยปีติก็มี ที่สหรคตด้วยสุขก็มี ที่สหรคตด้วยอุเบกขาก็มี แต่กล่าวไม่ได้ว่า สหรคตด้วยปีติ สหรคตด้วยสุข หรือสหรคตด้วยอุเบกขาก็มี ; ขันธ์ ๒ ไม่สหรคตด้วยสุข ขันธ์ ๓ ที่สหรคตด้วยสุขก็มี ที่ไม่สหรคตด้วยสุขก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ไม่สหรคตด้วยสุขตอน

SAMPLE

หนึ่งว่า สภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุขโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่สหรคตด้วยสุขซึ่งเกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหรคตด้วยสุขซึ่งเกิดหลังๆ โดยอนันตรปัจจัย ขันธ์ที่สหรคตด้วยสุขซึ่งเกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ไม่สหรคตด้วยสุขซึ่งเกิดหลังๆ โดยอนันตรปัจจัย จุติจิตที่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่สหรคตด้วยสุข ภวังคจิตที่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่อาวัชชนจิต (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๓/๑๗,๓๕/๑๕๑/๙๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๗๑/๕๑๕)

ขันธ์ที่ยังไม่เกิดขึ้น : ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๕ ที่เกิดขึ้นก็มี ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็มี ที่จักเกิดขึ้นแน่นอนก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่ยังไม่เกิดขึ้นตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เกิดขึ้นโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลเห็นแจ้งรูปที่ยังไม่เกิดขึ้น ... เสียง ... กลิ่น ... รส ... โผฏฐัพพะ... ขันธ์ที่ยังไม่เกิดขึ้นโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น ขันธ์ที่ยังไม่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยแก่อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ อนาคตังสญาณ และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๒/๑๐๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓/๕๕๐)

ขันธ์ที่รับรู้อารมณ์ได้ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ คำว่าขันธ์ที่รับรู้อารมณ์ได้ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ขันธ์ ๔ รับรู้อารมณ์ได้; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่รับรู้อารมณ์ได้ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้นในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒/๒,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๔๒/๒๑)

ขันธ์ที่วิปปยุตจากคันถะ : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่วิปปยุตจากคันถะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์วิปปยุตจากคันถะ ขันธ์ ๔ ที่สัมปยุตด้วยคันถะก็มี ที่วิปปยุตจากคันถะก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่วิปปยุตจากคันถะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะทำสภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ... ทำขันธ์ ๑ ที่วิปปยุตจากคันถะ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ หทัยวัตถุทำขันธ์ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ขันธ์ทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ... ทำมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ขันธ์ที่วิปปยุตจากคันถะทำหทัยวัตถุให้เป็น

SAMPLE

ปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๕๕/๓๕๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๗๒/๓๖๔)

ขันธ์ที่วิปปยุตจากจิต : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่วิปปยุตจากจิต มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ขันธ์ ๓ สัมปยุตด้วยจิต รูปขันธ์วิปปยุตจากจิต วิญญาณขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่าสัมปยุตด้วยจิต หรือวิปปยุตจากจิต; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่วิปปยุตจากจิตตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากจิตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจิตโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ พระอริยะพิจารณานิพพาน นิพพานเป็นปัจจัยแก่โคตรภู โวทาน มรรค ผล และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย บุคคลเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ หทัยวัตถุ และขันธ์ที่วิปปยุตจากจิตโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รูปายตนะเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหรคตด้วยจักขุวิญญาณ ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ ฯลฯ ขันธ์ที่วิปปยุตจากจิตเป็นปัจจัยแก่อิทธิวิธญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๖๗/๙๔)

ขันธ์ที่วิปปยุตจากทิฏฐิและโลภะ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่วิปปยุตจากทิฏฐิและโลภะ มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะและที่วิปปยุตจากคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะโดยเหตุปัจจัย ได้แก่ เหตุที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุตจากทิฏฐิและโลภะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยเหตุปัจจัย เหตุที่สหรคตด้วยโทมนัสและปฏิฆะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยเหตุปัจจัย (อภิ.ป. ๔๒/๕๕/๓๕๗)

ขันธ์ที่วิปปยุตจากนิวรณ์ : รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่วิปปยุตจากนิวรณ์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์วิปปยุตจากนิวรณ์ ขันธ์ ๔ ที่สัมปยุตด้วยนิวรณ์ก็มี ที่วิปปยุตจากนิวรณ์ก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่วิปปยุตจากนิวรณ์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากนิวรณ์ทำสภาวธรรมที่วิปปยุตจากนิวรณ์ให้เป็นปัจจัย เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปทำขันธ์ ๑ ที่วิปปยุตจากนิวรณ์ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ ทำขันธ์ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ

SAMPLE

ฯลฯ ทำมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ขันธ์ที่วิปปยุตจากนิวรณ์ทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๕๙/๔๑๔)

ขันธ์ที่วิปปยุตจากปรามาส :รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่วิปปยุตจากปรามาส มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์วิปปยุตจากปรามาส ขันธ์ ๓ ที่สัมปยุตด้วยปรามาสก็มี ที่วิปปยุตจากปรามาสก็มี สังขารขันธ์ที่สัมปยุตด้วยปรามาสก็มี ที่วิปปยุตจากปรามาสก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยปรามาส หรือวิปปยุตจากปรามาสก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่วิปปยุตจากปรามาสตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสอาศัยสภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสเกิดขึ้น เพราะนอารัมมณปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่วิปปยุตจากปรามาสเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๕๔/๔๖๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๖๕/๔๖๘)

ขันธ์ที่วิปปยุตจากสังโยชน์ :รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่วิปปยุตจากสังโยชน์ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์วิปปยุตจากสังโยชน์ ขันธ์ ๔ ที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์ก็มี ที่วิปปยุตจากสังโยชน์ก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่วิปปยุตจากสังโยชน์ตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากสังโยชน์ทำสภาวธรรมที่วิปปยุตจากสังโยชน์ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ (พึงเพิ่มข้อความจนถึงปฏิสนธิ) ... ทำมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ขันธ์ที่วิปปยุตจากสังโยชน์ทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น โมหะที่สหรคตด้วยอุทธัจจะทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๕๓/๒๙๙)

ขันธ์ที่วิปปยุตจากอาสวะ :รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่วิปปยุตจากอาสวะ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์วิปปยุตจากอาสวะ ขันธ์ ๔ ที่สัมปยุตด้วยอาสวะก็มี ที่วิปปยุตจากอาสวะก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่วิปปยุตจากอาสวะตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะอาศัยสภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะเกิดขึ้นเพราะนอารัมมณปัจจัย ได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่วิปปยุตจากอาสวะเกิดขึ้น จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยโมหะที่สหรคตด้วยโทมนัส ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉา และที่สหรคตด้วยอุทธัจจะเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ หทัยวัตถุอาศัยขันธ์เกิดขึ้น... อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๖๖/๒๓๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๘๗/๒๔๘)

SAMPLE

ขันธ์ที่วิปปยุตจากอุปาทาน :รูปขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่วิปปยุตจากอุปาทาน มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์วิปปยุตจากอุปาทาน ขันธ์ ๔ ที่สัมปยุตด้วยอุปาทานก็มี ที่วิปปยุตจากอุปาทานก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่วิปปยุตจากอุปาทานตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทานอาศัยสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทานเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอุปาทานเกิดขึ้น โลภะและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุตจากทิฏฐิเกิดขึ้น (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๐๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๕๒/๓๑๕, อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๕๗/๓๑๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๗๐/๓๒๖)

ขันธ์ที่สหรคตด้วยกายวิญญาณ : วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่สหรคตด้วยกายวิญญาณ มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นวิบากและที่ไม่เป็นวิบากไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นวิบากโดยอินทรียปัจจัย ได้แก่ จักขุนทรีย์และจักขุวิญญาณเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหรคตด้วยจักขุวิญญาณโดยอินทรียปัจจัย กายินทรีย์และกายวิญญาณเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหรคตด้วยกายวิญญาณโดยอินทรียปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๗/๖๕๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๘/๑๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๗๔/๙๘, อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๕๗/๒๐๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๘/๑๙)

ขันธ์ที่สหรคตด้วยจักขุวิญญาณ : วิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่สหรคตด้วยจักขุวิญญาณ มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นวิบากและที่ไม่เป็นวิบากไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นวิบากโดยอินทรียปัจจัย ได้แก่ จักขุนทรีย์และจักขุวิญญาณเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหรคตด้วยจักขุวิญญาณโดยอินทรียปัจจัย กายินทรีย์และกายวิญญาณเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหรคตด้วยกายวิญญาณโดยอินทรียปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๗/๖๕๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๒๒/๑๗๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๖๒/๓๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๕๘/๘๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๔๐๔/๒๓๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๖๒/๓๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๗๐/๙๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๐๔/๒๓๗)

ขันธ์ที่สหรคตด้วยโทมนัส :ขันธ์ ๓ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่สหรคตด้วยโทมนัส มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะอาศัยสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอาสวะเกิดขึ้น โมหะและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยโทมนัส ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉา

SAMPLE

และที่สหรคตด้วยอุทธัจจะเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๔๕/๓๕๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๕๑/๒๓๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๘๔/๒๔๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๕๕/๓๕๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๗๔/๓๖๖)

ขันธ์ที่สหรคตด้วยปีติ :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ คำว่าขันธ์ที่สหรคตด้วยปีติ มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์ไม่สหรคตด้วยปีติ ขันธ์ ๔ ที่สหรคตด้วยปีติก็มี ที่ไม่สหรคตด้วยปีติก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่สหรคตด้วยปีติตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติอาศัยสภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่สหรคตด้วยปีติอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยปีติเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๙/๑๓๖)

ขันธ์ที่สหรคตด้วยโลภะ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่สหรคตด้วยโลภะ มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะอาศัยสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สัมปยุตด้วยคันถะเกิดขึ้น โลภะและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุตจากทิฏฐิเกิดขึ้น ปฏิฆะและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยโทมนัสเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๔๕/๓๕๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๗๒/๓๖๔)

ขันธ์ที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุตจากทิฏฐิ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุต มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะอาศัยสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สัมปยุตด้วยคันถะเกิดขึ้น โลภะและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุตจากทิฏฐิเกิดขึ้น ฏิฆะและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยโทมนัสเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๖๗/๓๒๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๘๗/๓๓๕)

ขันธ์ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉา :ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉา มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารอาศัยสภาวธรรมที่มีทั้งวิตกวิจารและที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอเหตุกะซึ่งมีทั้งวิตกวิจารและอาศัยวิตกเกิดขึ้น ฯลฯ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ และวิตกเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่มีทั้งวิตกจาร

SAMPLE

และอาศัยวิตกเกิดขึ้น ฯลฯ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ และวิตกเกิดขึ้น โมหะที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาที่สหรคตด้วยอุทธัจจะและอาศัยวิตกเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕/๒๐๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๘/๓๕๙,อภิ.ป.(ไทย) (ไทย) ๔๑/๑๐๒/๕๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๓/๔๐๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๕/๓๕๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๘๔/๓๙๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๔๒๑/๒๔๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓/๔๐๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๕/๔๒๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๓๐/๕๖๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๓/๓๙๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๔/๓๘๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๒๓/๒๙๙)

ขันธ์ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ : ขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่เป็นกิเลสซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นกิเลสซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ โมหะที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๔/๓๘๙)

ขันธ์ที่สหรคตด้วยสุข : ขันธ์ ๓ คือ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่สหรคตด้วยสุข มีปรากฏในคัมภีร์วิภังค์และปัฏฐาน ดังข้อความในวิภังค์ตอนหนึ่งว่า รูปขันธ์กล่าวไม่ได้ว่าสหรคตด้วยปีติ สหรคตด้วยสุข หรือสหรคตด้วยอุเบกขา เวทนาขันธ์ที่สหรคตด้วยปีติแต่ไม่สหรคตด้วยสุขและไม่สหรคตด้วยอุเบกขาก็มี ที่กล่าวไม่ได้ว่าสหรคตด้วยปีติก็มี ขันธ์ ๓ ที่สหรตด้วยปีติก็มี ที่สหรคตด้วยสุขก็มี ที่สหรคตด้วยอุเบกขาก็มี แต่กล่าวไม่ได้ว่า สหรคตด้วยปีติ สหรคตด้วยสุข หรือสหรคตด้วยอุเบกขา; ขันธ์ ๒ ไม่สหรคตด้วยสุข ขันธ์ ๓ ที่สหรคตด้วยสุขก็มี ที่ไม่สหรคตด้วยสุขก็มี; ในปัฏฐานอธิบายถึงขันธ์ที่สหรคตด้วยสุขตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุขโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลมีจิตสหรคตด้วยปีติให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้วพิจารณากุศลนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยสุข ออกจากฌานที่สหรคตด้วยปีติออกจากมรรค ออกจากผลแล้วพิจารณาฌานเป็นต้นนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยสุข พระอริยะมีจิตสหรคตด้วยสุขพิจารณากิเลสที่สหรคตด้วยปีติซึ่งละได้แล้ว พิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น บุคคลมีจิตสหรคตด้วยสุขเห็นแจ้งขันธ์ที่สหรคตด้วยปีติโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินขันธ์นั้น ราคะที่สหรคตด้วยสุขจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น เพราะปรารภขันธ์ที่สหรคตด้วยปีติ ขันธ์ที่สหรคตด้วยสุขจึงเกิดขึ้น

SAMPLE

(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๒/๙๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๓/๑๑๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๙/๑๓๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๐/๑๓๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๗/๑๔๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๗๑/๕๑๕)

ขันธ์ที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ :ขันธ์ ๔ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

คำว่า ขันธ์ที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ อาศัยสภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ เกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ โมหะที่สหรคตด้วยอุทธัจจะอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยอุทธัจจะเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๓/๒๙๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๓/๓๐๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๓/๔๐๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๓๕/๔๒๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๖๒/๔๔๕, อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๔/๓๘๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๒๓/๒๙๙)

ขันธ์ที่สหรคตด้วยอุเบกขา: ขันธ์ที่ไปร่วมหรือเกิดร่วมกับอุเบกขา ; ขันธ์ หมายถึง กอง, กลุ่ม, หมวดหมู่, สหรคต หมายถึง ไปร่วม, เกิดร่วม, ไปด้วยกัน, กำกับกัน, ร่วมกัน แปลจากบาลีว่า สหคตะ, อุเบกขา หมายถึง การเพ่งดูอย่างสงบ,การวางเฉย,ความมีใจเป็นกลาง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๙๙-๓๐๐,อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑, ขุ.จู.อ.(บาลี) ๑๒๘/๑๑๗, ขุ.มหา.อ.(บาลี) ๑๐/๑๓๔, วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑/๘๔/๑๗๔)

ขันธ์ในที่นี้ ได้แก่ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๕/๓๒๕,๙๒/๓๓๒) ที่มีลักษณะเป็นกลางหรือวางเฉยต่ออารมณ์ต่างๆ

คำนี้มีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง คือ อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๙/๑๓๕-๑๓๖, ๒๐/๑๓๖-๑๓๗, ๒๑/๑๓๗-๑๓๘, ๓๘/๑๕๑, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๘๐/๕๒๓, ๑๘๑/๕๒๔, ๑๘๗-๑๘๙/๕๒๙-๕๓๑

ขันธ์ที่สัมปยุตด้วยคันถะ : ขันธ์ที่ประกอบด้วยคันถะ ; สัมปยุต หมายถึง ประกอบ แปลมาจากบาลีว่า สัมปยุตตะ, คันถะ หมายถึง กิเลสเครื่องร้อยรัดใจ (ที.ป.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓)

ขันธ์ในที่นี้ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๑๔๘/๒๙๔) ที่มีลักษณะเต็มไปด้วยกิเลสเครื่องร้อยรัดใจคือความเพ็งเล็งอยากได้ของคนอื่น ความพยาบาทปองร้าย ความยึดมั่นศีลพรต ตลอดถึงความยึดมั่นว่าสิ่งนี้เท่านั้นจริง

คำนี้มีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง คือ อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๔๕/๓๕๑, ๕๕/๓๕๖-๓๕๗, ๗๒/๓๖๔, ๗๔-๗๕/๓๖๖, ๗๗-๗๘/๓๖๘

ขันธ์ที่สัมปยุตด้วยจิต : ขันธ์ที่ประกอบด้วยจิต; จิต หมายถึง ธรรมชาติที่นึกคิด,ธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์ (อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๑/๑๑๐-๑๑๑)

SAMPLE

ขันธ์ในที่นี้ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๙๗/๓๐๔) ที่มีลักษณะนึกคิดและรู้แจ้งอารมณ์ต่างๆ

คำนี้มีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง คือ อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๔๔/๘๑, ๑๕๔/๘๗, ๑๖๘/๙๕, ๔๕/๕๖/๕๔

ขันธ์ที่สัมปยุตด้วยนิวรณ์ : ขันธ์ที่ประกอบด้วยนิวรณ์ ; นิวรณ์ หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องกั้นความดี (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๒/๙๑, ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๑๗/๒๓)

ขันธ์ในที่นี้ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๗๒/๒๙๙) ที่มีลักษณะเต็มไปด้วยธรรมเครื่องกั้นความดี คือ ความพอใจในกาม ความพยาบาทปองร้าย ความง่วงเหงาหาวนอน ความฟุ้งซ่าน ความสงสัย

คำนี้มีปรากฏคัมภีร์หลายแห่ง คือ อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๕๙/๔๑๔, ๗๑/๔๒๐

ขันธ์ที่สัมปยุตด้วยปรามาส : ขันธ์ที่ประกอบด้วยปรามาส ; ปรามาส หมายถึง ธรรมที่เป็นไปด้วยอำนาจการก้าวล่วงอาการแห่งธรรมทั้งหลายที่มีความไม่เที่ยงเป็นต้นตามความเป็นจริงว่าเป็นธรรมเที่ยงเป็นต้นแล้วยึดถือโดยความเป็นอย่างอื่น, ความยึดถือผิด (อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๕๐-๕๔/๙๗)

ขันธ์ในที่นี้ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๘๕/๓๐๒) ที่มีลักษณะเต็มไปด้วยความยึดถือผิด เช่น เห็นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน เป็นต้น

คำนี้มีปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก คือ อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๕๔/๔๖๓, ๖๘/๔๗๐

ขันธ์ที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์ : ขันธ์ที่ประกอบด้วยสังโยชน์ ; สังโยชน์ หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๖๙/๖๒๐)

ขันธ์ในที่นี้ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๓๒/๒๘๘) ที่มีลักษณะเต็มไปด้วยกิเลสผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ เช่น ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ความลังเลสงสัย ความถือมั่นศีลพรต เป็นต้น

คำนี้มีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง คือ อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๘/๒๘๒, ๔๐/๒๙๒, ๕๑/๒๙๘, ๕๓/๒๙๙, ๖๙/๓๐๕, ๗๐/๓๐๖, ๗๓/๓๐๗, ๗๔/๓๐๘, ๗๗/๓๐๙, ๘๑/๓๑๒, ๘๗/๓๑๕, ๘๙/๓๑๖

ขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอาสวะ : ขันธ์ที่ประกอบด้วยอาสวะ ; อาสวะ หมายถึง กิเลสเครื่องหมักดองใจสัตว์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๔/๙๙, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๓/๙๕, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๔/๕๗๑, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕๑/๒๑๑, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๐๒/๒๘๑, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๗/๕๘๖)

SAMPLE

ขันธ์ในที่นี้ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และ วิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๑๐/๒๘๓) ที่มีลักษณะเต็มไปด้วยกิเลสเครื่องหมักดองใจสัตว์ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา

คำนี้มีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง คือ อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๒๐๔, ๔๘/๒๒๘, ๕๙/๒๓๔, ๖๒/๒๓๕, ๖๗/๒๓๙, ๗๖/๒๔๕, ๘๒/๒๔๘, ๘๖/๒๕๐, ๙๗/๒๕๖, ๙๙/๒๕๗

ขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอุปาทาน : ขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทาน ; อุปาทาน หมายถึง ความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๙๕/๙๐,๑๔๓/๑๓๗, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๔/๑๐๒, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๑๙/๓๐๘)

ขันธ์ในที่นี้ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และ วิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๒๗/๓๑๐) ที่มีลักษณะเต็มไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส คือ ความยึดมั่นในกาม ทิฏฐิ ศีลพรต และวาทะว่ามีอัตตา

คำนี้มีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง คือ อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๕/๓๑๑, ๔๗/๓๑๒, ๕๒/๓๑๕, ๕๗/๓๑๘, ๕๘/๓๑๙, ๖๖/๓๒๓, ๖๘-๖๙/๓๒๕, ๗๑-๗๒/๓๒๗, ๗๖/๓๒๙, ๗๘-๗๙/๓๓๐, ๘๔/๓๓๓, ๑๐๙/๓๔๖

ขันธ์ที่เห็นไม่ได้ : ขันธ์ที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และ วิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๙๔/๒๗๘)

คำนี้มีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง คือ อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๘/๑๑๖,๒๐/๑๑๗,๒๖/๑๒๑,๒๗/๑๒๒,๓๕/๑๒๕,๓๗/๑๒๖,๔๐/๑๒๗,๔๕/๑๒๙,๔๖-๔๗/๑๓๑

ขันธ์ที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ : ขันธ์ที่ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาและกระทบกันไม่ได้ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๕๘/๒๗๐)

คำนี้มีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง คือ อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๔/๖๔๙, ๔๑/๖๕๒, ๔๒/๖๕๒, ๔๔/๖๕๓, ๕๒/๖๕๘

ขันธ์ที่ให้ผลแน่นอน : ขันธ์ที่สามารถอำนวยผลให้อย่างเที่ยงตรงแน่นอน เช่น ผู้ทำอนันตริยกรรม ๕ ต้องไปนรกแน่นอน พระอริยบุคคล ๘ ต้องไปนิพพานแน่นอน (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๑๔/๔๓)

ขันธ์ในที่นี้ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๖/๒๘, ๖๕/๔๙, ๙๔/๖๘, ๑๒๓/๘๕)

คำนี้มีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง คือ อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๒๙/๖๒๒, ๓๓๑/๖๒๓, ๓๓๔/๖๒๕, ๓๓๗/๖๒๗

ขันธปรินิพพาน : การดับรอบแห่งขันธ์ ๕, ความหมดสิ้นแห่งขันธ์ ๕, ตาย (ใช้สำหรับพระพุทธเจ้า

SAMPLE

คำว่า “ขันธปรินิพพาน” นี้มีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง เช่น กล่าวถึงสังเวชนียสถานที่ควรไปเพื่อระลึกถึงสถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๑) กล่าวถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้า (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๙-๒๒๕/๑๖๗-๑๗๐) กล่าวถึงอานิสงส์ของการถวายทานแก่พระพุทธเจ้าก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๙-๓๓๐)

ขันธปัญจก : หมวดห้าแห่งขันธ์ ได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑)

คำว่า “ขันธปัญจก” นี้มีปรากฏในคัมภีร์หลายแห่ง เช่น กล่าวถึงการวางใจเป็นกลางไม่ยินดีลำพองใจเพราะสักการะเป็นต้นของผู้เคารพ และความไม่เสียใจคิดร้ายเพราะการด่าเป็นต้นของผู้ที่ไม่เคารพ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๔) กล่าวถึงขันธปัญจกภายในและขันธปัญจกภายนอก ที่ตัณหาวิจริต (ความเป็นไปของตัณหา) อาศัยเกิด ขันธปัญจกภายใน เช่น เมื่อมีตัณหาว่า ‘เราเป็น’ ตัณหาว่า ‘เราเป็นอย่างนี้’ จึงมีขันธปัญจกภายนอก เช่น เมื่อมีตัณหาว่า ‘เราเป็นด้วยขันธปัญจกนี้’ ตัณหาว่า ‘เราเป็นอย่างนี้ด้วยขันธปัญจกนี้’ จึงมี (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๙/๓๑๑-๓๑๓)

ขันธ์และอายตนะ : ขันธ์ หมายถึง ขันธ์ ๕ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๙๙-๓๐๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑), อายตนะ หมายถึง ที่เชื่อมต่อ, บ่อเกิดความรู้ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อย่าง มี ตา เป็นต้น และอายตนะภายนอก ๖ อย่าง มีรูป เป็นต้น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๒๑/๔๗๖-๔๗๗)

คำว่า “ขันธ์และอายตนะ” นี้มีปรากฏในมาฆสูตร ใจความว่า เมื่อมาฆมาณพทูลถามพระพุทธเจ้าถึงพระทักขิไณยบุคคลผู้ควรแก่การบูชาและถวายทาน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ผู้มุ่งบุญควรบูชา จัดถวายเครื่องไทยธรรมให้เหมาะแก่กาลแก่เหล่าชนผู้ไม่ข้องด้วยกิเลส ... แก่เหล่าชนผู้รู้แจ้งในขันธ์และอาตนะเป็นต้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๙๔-๔๙๕/๖๑๓, ๕๐๘/๖๑๕)

คำนี้มีปรากฏในคัมภีร์ภิธรรมปิฎกหลายแห่ง คือ อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๘๓/๒๑, ๒๗๐/๖๙, ๓๙๑/๙๗, ๔๐๓/๑๐๐, ๕๑๔/๑๓๒

ขันธวาร,ขันธวาระ ขันธวาร : ชื่อวรรคหนึ่งในสังยุตตนิกาย ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับขันธ์เป็นต้น ประกอบด้วยหัวข้อธรรม ๑๓ หัวข้อ คือ ๑) ขันธสังยุต ๒) ราธสังยุต ๓) ทิฏฐิสังยุต ๔) โอกกันตสังยุต ๕) อุปปาทสังยุต ๖) กิเลสสังยุต ๗) สารีปุตตสังยุต ๘) นาคสังยุต ๙) สุปัณณสังยุต ๑๐) คันธัพพกายสังยุต ๑๑) วลาหกสังยุต ๑๒) วัจฉโคตตสังยุต และ ๑๓) ฌานสังยุต (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑-๗๑๖/๑-๔๐๘)

SAMPLE

ขันธวาร ยังหมายถึงวาระที่กล่าวถึงการถาม-ตอบเกี่ยวกับเรื่องขันธ์ เช่น รูป เป็นขันธ์ใช่ไหม ขันธ์ เป็นรูปใช่ไหม เป็นต้น (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๔/๓๐, ๓๘/๔๔-๔๕)

ขันธ์ส่วนอดีต : ชีวิตความเป็นอยู่ในอดีตชาติของสัตว์ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงนำมากล่าวเพื่อระบุถึงพราหมณ์จำพวกหนึ่งที่ระลึกชาติกำเนิดในอดีตของสัตว์ทั้งหลายได้แล้วยึดถือขันธ์ส่วนอดีตเป็นหลักประกาศวาทะที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ๑๘ อย่าง คือ (๑-๔) สัสสตวาทะ เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง ๔ อย่าง (๕-๘) เอกัจจสัสสตวาทะ เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงเป็นบางอย่าง ๔ อย่าง (๙-๑๒) อันตานันติกวาทะ เห็นว่าโลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ๔ อย่าง (๑๓-๑๖) อมราวิกเขปวาทะ ความเห็นหลบเลี่ยงไม่แน่นอน ๔ อย่าง และ (๑๗-๑๘) อธิจจสมุปปันนวาทะ เห็นว่าอัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ๒ อย่าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘-๗๓/๑๑-๓๐)

ขันธ์ส่วนอนาคต : ชีวิตความเป็นอยู่ในอนาคตหลังจากตายแล้วของสัตว์ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงนำมากล่าวเพื่อระบุถึงพราหมณ์จำพวกหนึ่งที่กำหนดภพภูมิที่สัตว์ทั้งหลายจะไปเกิดได้แล้วยึดถือขันธ์ส่วนอนาคตเป็นหลักประกาศวาทะที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ๔๔ อย่าง คือ (๑-๑๖) สัญญีวาทะ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญา ๑๖ อย่าง (๑๗-๒๔) อสัญญีวาทะ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา ๘ อย่าง (๒๕-๓๒) เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ๘ อย่าง (๓๓-๓๙) อุจเฉทวาทะ เห็นว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ ๗ อย่าง และ (๔๐-๔๔) ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ เห็นว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน ๕ อย่าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๗๕-๑๐๐/๓๐-๓๙)

ขันธสันดาน : ความสืบต่อโดยไม่ขาดสายแห่งขันธ์, สิ่งที่สั่งสมมาแต่อดีต

คำว่า “ขันธสันดาน” นี้มีปรากฏในคัมภีร์เพียงแห่งเดียว คือ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ตอนว่าด้วยวังคีสูตร ความว่า *การมาในสำนักของพระพุทธเจ้าของเราเป็นการมาดีแล้ว วิชชา ๓ อันเราได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสอนของพระพุทธเจ้าเราได้ทำแล้ว เรารู้**ขันธสันดาน**อันเราเคยอยู่ในกาลก่อน(บาลีว่า ปุพฺเพนิวาสํ) ทิพพจักขุญาณเราทำให้หมดจดแล้ว เราเป็นผู้สำเร็จวิชชา ๓ บรรลุอิทธิวิธิญาณ ฉลาดในเจโตปริยญาณ* (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๐/๓๒๒)

ขันธสูตร : สูตรว่าด้วยเรื่องขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้น

คำว่า “ขันธสูตร” นี้เป็นชื่อสูตรที่ ๑๐ แห่งปฐมวรรคและทุติยวรรค ในราหุลสังยุต นิทานวรรค สังยุตตนิกาย เนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงโอวาทพระราหุลโดยยกขันธ์ ๕ ขึ้นถามเกี่ยวกับไตรลักษณ์ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๗/๒๙๖,๑๙๙/๒๙๙),

SAMPLE

เป็นชื่อสูตรที่ ๖ แห่งอัตตทีปวรรค ในขันธสังยุต ขันธวารวรรค สังยุตตนิกาย เนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงโอวาทภิกษุทั้งหลายโดยยกขันธ์ ๕ และอุปาทานขันธ์ ๕ ขึ้นแสดง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖-๖๗),

เป็นชื่อสูตรที่ ๑๐ แห่งโอกกันตสังยุต ขันธวารวรรค สังยุตตนิกาย เนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงโอวาทภิกษุทั้งหลายโดยยกขันธ์ ๕ ขึ้นแสดงพร้อมคุณลักษณะของสัทธานุสารีบุคคล และธัมมานุสารีบุคคล (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๑๑/๓๒๖-๓๒๗),

เป็นชื่อสูตรที่ ๑๐ แห่งอุปปาทสังยุต ขันธวารวรรค สังยุตตนิกาย เนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงโอวาทภิกษุทั้งหลายโดยยกขันธ์ ๕ ขึ้นแสดงว่าความเกิดขึ้นตั้งอยู่แห่งขันธ์เป็นทุกข์ ส่วนความดับสงบระงับแห่งขันธ์เป็นความดับทุกข์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๑/๓๓๔),

เป็นชื่อสูตรที่ ๓ แห่งธัมมจักกัปปวัตตนวรรค ในสัจจสังยุต มหาวารวรรค สังยุตตนิกาย เนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงโอวาทภิกษุทั้งหลายโดยยกอริยสัจ ๔ ขึ้นแสดงพร้อมกับอุปาทานขันธ์ ๕ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๓/๕๙๘-๕๙๙),

เป็นชื่อสูตรที่ ๑๐ แห่งมจลวรรค ทุติยปัณณาสก์ จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย เนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงโอวาทภิกษุทั้งหลายโดยยกบุคคล ๔ จำพวก คือ ๑) บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว ๒) บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปุณฑริก ๓) บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุม ๔) บุคคลเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ ขึ้นแสดงพร้อมกับอุปาทานขันธ์ ๕ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๐/๑๓๗-๑๓๘)

ขันน้ำ,ขันน้ำดื่ม : ภาชนะสำหรับตักหรือใส่น้ำ มีหลายชนิด (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๗๗/๓๓๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๘/๑๐๘)

ขันรูปต้นโพธิ์ : ขันที่มีรูปต้นโพธิ์ (บาลีว่า อสตฺถเก ถาลเก)

คำว่า “ขันรูปต้นโพธิ์” นี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกเพียงแห่งเดียวคือ ในปิลินทวัจฉเถราปทาน แห่งปิลินทวัจฉวรรค อปทาน ขุททกนิกาย เป็นขันชนิดหนึ่งใน ๗ ชนิด คือ ๑) ขันทองคำ ๒) ขันแก้วมณี ๓) ขันแก้วผลึก ๔) ขันแก้วทับทิม ๕) **ขันรูปต้นโพธิ์** ๖) ขันรูปผลไม้ และ ๗) ขันรูปใบบัว ที่พระปิลินทวัจฉเถระเคยถวายขันแก่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์แล้วได้รับอานิสงส์เมื่อครั้งอดีตชาติ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๘/๕๙๘)

ขันสำริด : ภาชนะสำหรับตักหรือใส่น้ำ ที่ทำด้วยสำริด ; สำริด ได้แก่ โลหะประสมทองแดงชนิดหนึ่ง มีคุณลักษณะแปรผันได้หลากหลาย ปกติมีดีบุกเป็นส่วนประกอบหลัก แต่บางครั้งก็มีธาตุอื่นๆ เป็นโลหะที่แข็งแรงและเหนียว (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๖/๑๓๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๔/๕๘๐)

SAMPLE

ขับร้อง : ร้องเพลง, เปล่งเสียง, เปล่งเสียงออกมาเป็นทำนองต่างๆ ; ขับร้อง ในที่นี้หมายถึง การฟ้อนรำ ขับร้อง ให้ความบันเทิงของเหล่านางเทพอัปสรในวิมานของเทพธิดาองค์หนึ่งซึ่งเมื่อครั้งเป็นมนุษย์เป็นคนซื่อสัตย์ ไม่นอกใจสามี ดำรงมั่นอยู่ในความสัตย์ ไม่พูดเท็จ ชอบให้ทาน ช่วยหลือผู้อื่น ม่จิตเลื่อมใส ถวายข้าวและน้ำโดยเคารพ จึงทำให้เธอได้มาเกิดในวิมาน(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๔/๑๖,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๐๑/๑๘)

ในโสณนันทชาดก ได้กล่าวถึงการร้องเพลงไว้ในตอนหนึ่งว่า โสณดาบสโพธิสัตว์เมื่อจะประกาศว่ามารดาเป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยากที่บุคคลอื่นจะทำได้ จึงกล่าวว่า เมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้ยินดีได้ด้วยน้ำนมบ้าง ด้วยการร้องเพลงกล่อมบ้าง ด้วยการกอดไว้แนบอกบ้าง (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๖๘/๘๒)

ขัลลาฏิยเปติวัตถุ : เรื่องนางเปรตศีรษะล้าน ; เป็นชื่อเรื่องที่ ๑๐ แห่งอุรควรรค เปตวัตถุ ขุททกนิกาย เนื้อหากล่าวถึงนางเวมานิกเปรตตนหนึ่งเสวยผลบุญใกล้หมดจึงเศร้าหมองไม่มีเสื้อผ้าใส่ ต่อมาได้รับอานิสงส์จากผลบุญที่หัวหน้าพ่อค้าบริจาคผ้าให้อุบาสกคนหนึ่งแล้วอุทิศส่วนกุศลไปให้ จึงมีกลับมีสุขสดใสสวมใส่ผ้าเนื้อดีรัศมีเปล่งปลั่ง (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๘-๗๒/๑๗๗-๑๗๙)

ข้างบานประตู : ใกล้ หรือริมแผ่นกระดานลักษณะ ๔ เหลี่ยม ยาวประมาณ ๒ เมตรที่ใช้สำหรับปิดช่องทางเข้าออกของบ้านเรือนเป็นต้น มีลักษณะเป็นบานเปิด-ปิดได้

ในมารตัชชนียสูตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะพำนักอยู่ ณ เภสกฬาวัน สถานที่ให้อภัยแก่หมู่เนื้อ เขตกรุงสุงสุมารคิระ ในแคว้นภัคคะ ขณะที่ท่านเดินจงกรมอยู่ ได้ถูกมารเข้าสิงในท้องในไส้ ท่านคิดว่าทำไมหนอท้องเราจึงคล้ายกับว่ามีก้อนหินหนักๆ และมีกระสอบบรรจุถั่วเหลืองเต็มกระสอบอยู่ในท้อง จึงนั่งสมาธิพิจารณาโดยโยนิโสมนสิการ ก็ได้ทราบว่าถูกมารเข้าสิง จึงบอกให้มารออกมาจากท้อง มารรู้ว่าท่านรู้ตัวว่าถูกเข้าสิง จึงออกจากปากของท่านพระมหาโมคคัลลานะแล้วยืนอยู่ข้างบานประตู (ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๖/๕๔๕)

ข้างแรม : เวลาที่พระจันทร์ผันแปรไปสู่ความมืด, ระยะเวลาเดือนมืด

คำว่า “ข้างแรม” นี้ปรากฏในเรื่องปทีปวิมาน ซึ่งเป็นเรื่องที่ ๙ แห่งปีฐวรรค อิตถีวิมาน วิมานวัตถุ ขุททกนิกาย เนื้อหากล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายประทีปโดยพระมหาโมคคัลลานเถระได้ถามเทพธิดาตนหนึ่งผู้มีผิวพรรณงามยิ่ง เปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุทิศดุจดาวประกายพรึกว่า ผลบุญนี้ได้มาจากการทำบุญกรรมอะไร นางเทพธิดาได้ตอบว่า ชาติก่อนตอนเกิดเป็นมนุษย์ได้จุดประทีปถวายในเวลาที่ต้องตามประทีปในยามข้างแรมเดือนมืด (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๕-๘๔/๑๔-๑๕)

SAMPLE

ขาณุโกณฑัญญเถรวัตถุ : เรื่องพระขาณุโกณฑัญญเถระ ; เป็นเรื่องที่ ๑๐ แห่งสหัสสวรรค ธรรมบท ขุททกนิกาย เนื้อหากล่าวถึงพุทโธวาทที่ทรงแสดงแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้เป็นศิษย์ของพระขาณุโกณฑัญญเถระ ใจความว่า ผู้มีปัญญา เพ่งพินิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้มีปัญญาทราม ไม่มีจิตตั้งมั่น ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๑/๖๕)

อรรถกถาขยายความว่า พระขาณุโกณฑัญญเถระเรียนกัมมัฏฐานจากพระพุทธเจ้าแล้วไปบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า เมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วประสงค์จะกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงเดินทางกลับ ระหว่างเดินทางเกิดความเมื่อยล้าจึงเข้าพักอยู่ที่หินดาดแห่งหนึ่งโดยนั่งเข้าฌานสมาบัติอยู่ ขณะเดียวกันโจร ๕๐๐ คนได้ปล้นหมู่บ้านหนึ่งแล้วแบกขนทรัพย์สมบัติผ่านมาทางนั้นและพากันเข้าพัก ณ หินดาดเดียวกันนั้นด้วยความอ่อนเพลีย ไม่ทันสังเกตเห็นพระเถระ จึงพากันวางห่อสัมภาระที่ขนมาบนศีรษะท่านบ้าง ข้างๆ บ้างโดยคิดไปว่าเป็นตอไม้ (ขาณุก) เมื่อพระเถระออกจากฌานสมาบัติขยับตัว พวกโจรจึงพากันตกใจนึกว่าอมนุษย์ ต่อเมื่อพระเถระกล่าวบอกว่าไม่ต้องกลัว อาตมาเป็นภิกษุ จึงพากันกราบไว้ขอขมาและขอบวชเป็นลูกศิษย์ติดตามท่านมาเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วย กระทั่งได้รับฟังพุทโธวาทที่กล่าวข้างต้นนั้น (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๑๑๑/๕๐๕-๕๐๖)

ขาณุโกณฑัญญะ, พระ : พระเถระรูปหนึ่งเชี่ยวชาญในการเข้าฌานสมาบัติ ชื่อเดิมว่า โกณฑัญญะ ต่อมาได้ชื่อเพิ่มว่า ขาณุโกณฑัญญะ เพราะเมื่อคราวเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วแวะพักระหว่างทางนั่งเข้าฌานสมาบัติอยู่ มีพวกโจร ๕๐๐ คนเดินทางมาพักที่เดียวกันไม่ทันสังเกตสำคัญท่านว่าเป็นตอไม้ (ขาณุ) แล้ววางสัมภาระบนศีรษะและข้างๆ ตัวท่าน (ดูขาณุโกณฑัญญเถรวัตถุ) จึงได้รับขนานนามเพิ่มว่า “ขาณุโกณฑัญญเถระ” (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๑๑๑/๕๐๕-๕๐๖, ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๑๖/๓๓๓)

ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคกล่าวว่าท่านเป็น ๑ ใน ๕ ของผู้มีฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ (ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ หมายถึง สภาวะที่ละนิวรณ์ได้ด้วยปฐมฌาน สภาวะที่ละวิตกวิจารได้ด้วยทุติยฌาน สภาวะที่ละปีติได้ด้วยตติยฌาน สภาวะที่ละสุขและทุกข์ได้ด้วยจตุตถฌาน สภาวะที่ละรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญาด้วยอากาสานัญจายตนสมาบัติ สภาวะที่ละอากาสานัญจายตนสัญญาด้วยวิญญาณัญจายตนสมาบัติ สภาวะที่ละวิญญาณัญจายนสัญญาด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัติ สภาวะที่ละอากิญจัญญายตนสัญญาด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ) ประกอบด้วย ๑)พระสารีบุตร ๒) พระสัญชีวะ ๓) พระขาณุโกณฑัญญะ ๔) อุตตราอุบาสิกา และ ๕) สามาวดีอุบาสิกา (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๖/๕๗๐,ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๑๖/๓๓๓)

SAMPLE

ขาณุมัต : ชื่อชาวบ้านและหมู่บ้านพราหมณ์แห่งหนึ่งในแคว้นมคธ

มีพราหมณ์กูฏทันตะเป็นผู้ปกครอง มีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์ เป็นหมู่บ้านที่พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธพระราชทานปูนบำเหน็จเป็นพรหมไทย (ส่วนปกครองตนเองพิเศษ) แก่กูฏทันตพราหมณ์

คำว่า “ขาณุมัต” นี้แปลจากบาลีว่า ขาณุมตะ, มีปรากฏในกูฏทันตสูตร แห่งสีลขันธวรรค ทีฆนิกาย เนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพราหมณ์กูฏทันตะผู้ปกครองหมู่บ้านขาณุมัต โดยเสด็จประทับอยู่ในสวนอัมพลัฏฐิกาใกล้หมู่บ้านขาณุมัต ซึ่งเวลานั้นพราหมณ์กูฏทันตะกำลังเตรียมบูชามหายัญ โดยให้นำโคเพศผู้ ลูกโคเพศผู้ ลูกโคเพศเมีย แพะ และแกะอย่างละ ๗๐๐ ตัวไปผูกที่หลักเพื่อฆ่าบูชายัญ แต่เมื่อทราบข่าวพระพุทธเจ้าเสด็จมายังหมู่บ้านจึงไปเฝ้าพร้อมพราหมณ์ชาวบ้านขาณุมัตจำนวนมาก พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดให้กูฏทันตพราหมณ์เลิกการบูชามหายัญโดยการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตและหันมาบูชามหายัญที่ไม่ต้องฆ่าสัตว์ตัดชีวิต พราหมณ์กูฏทันตะได้ฟังธรรมเทศนาและสนทนาถามตอบเรื่องการบูชายัญหลายๆ อย่างกับพระพุทธองค์แล้วเกิดความเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสกและได้บรรลุโสดาปัตติผล (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒๓-๓๓๓/๑๒๕-๑๓๑)

ขาณุมัต, ชาวบ้าน, หมู่บ้าน : ชื่อชาวบ้านและหมู่บ้านพราหมณ์แห่งหนึ่งในแคว้นมคธ (ดูขาณุมัต) (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒๓-๓๓๓/๑๒๕-๑๓๑)

ขาดสูญ : หายไป,สูญ,สูญสิ้น,สูญหาย,หาย, เสีย,สิ้น,หมด,ว่างเปล่า ; อุจเฉทวาทะ ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ เป็นลัทธิของครูอชิตะ เกสกัมพล (ที.สี.(ไทย) ๙/๘๔/๓๔,ที.สี.(ไทย)๙/๘๕/๓๔, ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๐/๕๖,ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๑/๕๗) (อรรถกถาอธิบายว่า ลัทธิที่ถือว่าตายแล้วไม่เกิดอีก เป็นแนวคิดเชิงวัตถุนิยม ลัทธินี้ทำให้หมกมุ่นในกามสุข (ที.สี.อ.(บาลี) ๘๔/๑๑๐)

ขาทนียะและโภชนียาหาร :อาหารที่ควรเคี้ยวและควรบริโภค ; อาหารที่ควรเคี้ยว แปลจากบาลีว่า ขาทนียะ,ขัชชะ เช่น เผือก มัน ; อาหารที่ควรบริโภค แปลจากบาลีว่า โภชนียะ,โภชชะ เช่น ข้าว ขนม ปลา เนื้อ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๑๓/๔๔๒)

ข้าทาส : ทาส, ข้ารับใช้. บ่าว, บริวาร, ขี้ข้า, คนรับใช้,บ่าวไพร่, ผู้ที่ทำหน้าที่รับใช้การงานต่างๆ ที่เจ้านายสั่ง ตัวอย่างเช่น เจ้านายสมัยก่อนมีข้าทาสคอยรับใช้จำนวนมาก ; ข้าทาส ในที่นี้หมายถึงข้าทาสชายหญิงของลดาเทพธิดา ๑ ในบรรดาเทพธิดา ๕ องค์ คือ ลดาเทพธิดา สัชชาเทพธิดา ปวราเทพธิดา อัจฉิมุดีเทพธิดาและสุดาเทพธิดา ซึ่งเป็นธิดาของท้าวเวสสวัณมหาราช และเป็นบาทปริจาริกาของท้าวสักกเทวราช

SAMPLE

ถูกสุดาเทพธิดาถามถึงสาเหตุที่ทำให้ได้ดีกว่าเทพธิดาเหล่าอื่น เพียบพร้อมด้วยรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ บริวารสมบัติและเกียรติยศ จึงตอบว่า สมัยที่เป็นมนุษย์ เป็นสะใภ้ของตระกูลมั่งคั่ง มีนิสัยไม่มักโกรธ ปฏิบัติตามคำสั่งสามี รักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ มีจิตใจดี ทำตัวให้สามีโปรดปราน ให้พ่อแม่สามี พี่น้องสามี พร้อมทั้งข้าทาสชายหญิงชื่นชอบ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๒๑/๕๒)

ข้าทาสบริพาร : ข้าทาสผู้แวดล้อม, ข้าทาสผู้รับใช้หรือผู้ห้อมล้อมติดตาม ดู ข้าทาส (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๕๕๗/๒๕๗)

ข้าพเจ้า,ข้าพระพุทธเจ้า,ข้าพระองค์: คำใช้แทนตัวผู้พูด มักใช้อย่างเป็นทางการ, เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๑ ใช้แทนตัวผู้พูด, เราเอง, ข้าพเจ้าเอง, ตัวเราเอง, ฉัน, ดิฉัน, ผม, กระผม, ข้า, อั๊ว, กู, กัน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๐/๒๒๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๔/๓๔๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๔/๒๖๑,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๑๗/๖๗,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๒๗/๕๓,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๐๘/๑๕๒)

ข่าไฟ : ดุ้นไฟ, ถ่านไฟ, อุปกรณ์สำหรับใช้ลนลูกศรของช่างศรในยุคโบราณ แปลจากบาลีว่าอลาตะ

คำว่า “ข่าไฟ” นี้มีปรากฏในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ตอนว่าด้วยเทวทหสูตร เนื้อหากล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงโอวาทเหล่าภิกษุให้เริ่มตั้งตนไว้ในความลำบากคือทำความเพียรเพื่อลดอกุศลธรรมและเพิ่มพูนกุศลธรรมให้เป็นปกติวิสัยเมื่ออกุศลธรรมเสื่อมลงกุศลธรรมเจริญขึ้นก็ไม่ต้องเริ่มตั้งตนในความลำบากอีก เปรียบเสมือนช่างศรลนลูกศรกลับไปกลับมาบนข่าไฟแล้วดัดให้ตรงจนใช้การได้แล้วก็ไม่ต้องลนลูกศรกลับไปกลับมาอีก (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒/๑๗, (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๑๒/๙-๑๐)

ข้ามไปจนถึงฝั่ง : 1.บรรลุสัพพัญญุตญาณ,หมายถึงข้ามถึงฝั่งคือนิพพานแล้วในธนิยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่นายธนิยเจ้าของโคว่า เราผูกแพคืออริยมรรค ตกแต่งคือบำเพ็ญดีแล้ว กำจัดห้วงน้ำคือกิเลสได้แล้ว ข้ามไปจนถึงฝั่งแล้ว จึงไม่มีความต้องการแพนั้นอีกต่อไป(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒//๕๐๓)

อรรถกถาสุตตนิบาตอธิบายว่า ข้ามไปจนถึงฝั่ง หมายถึงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ (ขุ.สุ.อ.(บาลี)๑/๒๑/๓๓)

2.ข้ามฝากจากที่มีภัยไปสู่สถานที่ปลอดภัย ดังคำในสมุททวาณิชชาดก ที่นายช่างผู้เป็นบัณฑิตได้กล่าวว่า พวกเราทั้งหมดจงมาพร้อมกันสร้างเรือโกลน ประกอบเครื่องยนต์ทุกอย่างให้มั่นคง เมื่อเกิดอันตรายขึ้น เรือของพวกเรานั้นจักมีประโยชน์

SAMPLE

พวกเราทั้งหมดก็จะพากันขึ้นเรือลำนั้นแหละ ...ก็จะมีความสวัสดีข้ามไปจนถึงฝั่ง (ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๓๒/๑๓๗๙)

ข่าย : วัตถุสำหรับดักสัตว์ถักเป็นตารางแห ใช้สำหรับจับนก ปลา เป็นต้น, แปลจากบาลีว่า ชาละ ; ข้ออุปมาในทางธรรมเปรียบตัณหาเป็นเครื่องดักสัตว์โลกไว้ไม่ให้พ้นไปจากอบาย ทุคติ วินิบาต และสังสารวัฏ (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๙/๓๑๑, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๖๐/๕๘๔,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๗/๔๙๓)

ข่ายกระดิ่ง, ข่ายกระดิ่งทองคำ : เครื่องประดับปราสาท มณฑป หรือศาลาธรรม มีลักษณะเป็นแถวๆ ทำด้วยเงินและทอง ผูกห้อยกับเพดานลงมาปลายสายมีกระดิ่งส่งเสียงดังเวลาต้องลม

คำว่า “ข่ายกระดิ่ง” มีปรากฏในมหาสุทัสสนสูตร แห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค ตอนว่าด้วยองค์ประกอบของธรรมปราสาท ใจความว่า ธรรมปราสาทมีข่ายกระดิ่งแวดล้อม ๒ ชั้น คือ ข่ายทองชั้นหนึ่ง ข่ายเงินชั้นหนึ่ง ข่ายทองมีกระดิ่งเงิน ข่ายเงินมีกระดิ่งทอง ข่ายกระดิ่งเหล่านั้นยามเมื่อต้องลม เกิดเสียงไพเราะ น่ายินดี ชวนฟังชวนให้เคลิบเคลิ้มเปรียบกับเครื่องดนตรีที่บุคคลปรับเสียงดีประโคมดีแล้ว บรรเลงโดยผู้เชี่ยวชาญ มีเสียงไพเราะ น่ายินดี ชวนฟังชวนให้เคลิบเคลิ้ม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๘/๑๙๑)

คำว่า “ข่ายกระดิ่งทองคำ” มีปรากฏในพุทธาปทาน พุทธวรรค แห่งขุททกนิกาย อปทาน ตอนกล่าวถึงปราสาทแก้วที่พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าติโลกวิชัยทรงนิรมิตสร้างไว้เพื่อต้อนรับพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายทั้งในอดีตและปัจจุบัน(ขณะนั้น) ใจความว่า ...ปราสาทนั้นใช้ตาข่ายทองคำปกคลุม ติดข่ายกระดิ่งทองคำ พวงดอกไม้ทองคำ น่ารื่นรมย์ใจ ลมพัดมากระทบเข้าก็เกิดเสียงดังกังวาน... (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕/๔)

ข่ายคือญาณ : กระแสจิตดักแสดงสัตว์โลกที่มีคุณสมบัติควรบรรลุธรรมหรือควรที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปโปรด, แปลจากบาลีว่า ญาณชาละ

คำว่า “ข่ายคือญาณ” นี้มีปรากฏในเถราปทาน พุทธวรรค แห่งขุททกนิกาย อปทาน ตอนว่าด้วยสารีปุตตเถราปทาน เนื้อความว่า (พระสารีบุตรเถระสมัยเกิดเป็นดาบสชื่อว่าสุรุจิ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี พร้อมทั้งกล่าวยกย่องพระองค์ว่า) ... ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักษุ จิตของสัตว์เหล่าใดแล่นไปในโลกพร้อมทั้งเทวโลก สัตว์ผู้มีจิตเหล่านั้นได้อยู่ในข่ายคือญาณของพระองค์ ... (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๒๔/๓๘)

SAMPLE

ข่ายคือตัณหา :เครื่องดักสัตว์โลกไว้ไม่ให้พ้นไปจากอบาย ทุคติ วินิบาต และสังสารวัฏ (อง.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๙/๓๑๑, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๖๐/๕๘๔,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๗/๔๙๓), แปลจากบาลีว่า ตัณหาชาละ

ข่ายคือพระรัศมี : ลำแสงแผ่กระจายออกรอบทิศด้วยบุญญาธิการเช่นพระรัศมีที่แผ่กระจายรอบพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า (ไม่ปรากฏทุกคราว)

คำว่า “ข่ายคือรัศมี” นี้มีปรากฏในจูฬสุคันธเถราปทาน ภัททิยวรรค แห่งขุททกนิกาย อปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระจูฬสุคันธเถระซึ่งตอนหนึ่งท่านได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะและพรรณนาพุทธลักษณะว่า พระพุทธองค์ทรงมีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ เหมือนดวงจันทร์ซึ่งเป็นนักษัตรที่งามทรงสมบูรณ์ด้วยอนุพยัญชนะ เหมือนต้นพญาไม้สาละมีดอกบานสะพรั่ง มี**ข่ายคือพระรัศมี**แวดล้อม เหมือนสุวรรณบรรพตมีรัศมีรุ่งเรือง มีพระรัศมีล้อมรอบด้านละวา เหมือนดวงอาทิตย์มีรัศมีเป็นร้อย ... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๗๙/๓๒๙)

ข่ายคือโมหะ : เครื่องดักสัตว์โลกไว้เพื่อไม่ให้พ้นไปจากกิเลส กล่าวคือความมืดในด้านสติปัญญา

คำว่า “ข่ายคือโมหะ” นี้มีปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ความว่า พระอรหันต์ทั้งหลายมีความสุขหนอ เพราะท่านไม่มีตัณหา ตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลาย**ข่ายคือโมหะ**ได้แล้ว (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๖/๑๑๖) และปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน ความว่า ข้าแต่พระมุนี พระองค์ทรงขจัดความมืดมนซึ่งอากูลไปด้วยข่ายคือโมหะ ทรงแสดงแสงสว่างคือญาณ แล้วเสด็จข้ามไป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗/๖๔

อรรถกถากล่าวว่า ทิฏฐิ ๖๒ ชื่อว่าข่ายคือโมหะ เพราะเป็นเหตุเกิดข่ายคือโมหะ (เนตฺติ.อ.(บาลี) ๘๐/๒๑๓)

ข่ายเงิน : เครื่องประดับปราสาท มณฑป หรือศาลาธรรม มีลักษณะเป็นแถวๆ ทำด้วยเงิน(มีสีเงิน) ผูกห้อยกับเพดานลงมาปลายสายมีกระดิ่งส่งเสียงดังเวลาต้องลม

คำว่า “ข่ายเงิน” มีปรากฏในมหาสุทัสสนสูตร แห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค ตอนว่าด้วยองค์ประกอบของธรรมปราสาท ใจความว่า ธรรมปราสาทมีข่ายกระดิ่งแวดล้อม ๒ ชั้น คือ ข่ายทองชั้นหนึ่ง **ข่ายเงิน**ชั้นหนึ่ง ข่ายทองมีกระดิ่งเงิน **ข่ายเงิน**มีกระดิ่งทอง ข่ายกระดิ่งเหล่านั้นยามเมื่อต้องลม เกิดเสียงไพเราะ น่ายินดี ชวนฟังชวนให้เคลิบเคลิ้ม เปรียบกับเครื่องดนตรีที่บุคคลปรับเสียงดีประโคมดีแล้วบรรเลงโดยผู้เชี่ยวชาญ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๘/๑๙๑), ปรากฏในเปสวตีวิมาน ปาริฉัตตวรรค แห่งคัมภีร์ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ กล่าวถึงพระวังคีสเถระกล่าวสรรเสริญวิมานของเทพธิดาชื่อเปสวดี ใจความว่า อาตมาได้เห็นวิมานสวยงามนี้ซึ่งมุงบังด้วย

SAMPLE

แก้วผลึก **ข่ายเงิน**และข่ายทองคำ ...(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๔๖/๗๒) และปรากฏในใน พุทธาปทาน พุทธวรรค แห่งขุททกนิกาย อปทาน ตอนกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าติโลกวิชัยทรงนิรมิตสร้างธรรมปราสาทต้อนรับพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายทั้งในอดีตและปัจจุบัน(ขณะนั้น)แล้วทรงดำริว่า ...ขอให้ทุกคนจงกั้นฉัตร มีตาข่ายทองคำห้อยระย้าประดับด้วยตาข่ายเงิน... (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๖)

ข่ายทอง, ข่ายทองคำ : เครื่องประดับปราสาท มณฑป หรือศาลาธรรม มีลักษณะเป็นแถวๆ ทำด้วยทอง (มีสีทอง) ผูกห้อยกับเพดานลงมาปลายสายมีกระดิ่งส่งเสียงดังเวลาต้องลม

คำว่า “ข่ายทอง,ข่ายทองคำ” มีปรากฏในมหาสุทัสสนสูตร แห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค ตอนว่าด้วยองค์ประกอบของธรรมปราสาท ใจความว่า ธรรมปราสาทมีข่ายกระดิ่งแวดล้อม ๒ ชั้น คือ ข่ายทองชั้นหนึ่ง ข่ายเงินชั้นหนึ่ง **ข่ายทอง**มีกระดิ่งเงิน ข่ายเงินมีกระดิ่งทอง ข่ายกระดิ่งเหล่านั้นยามเมื่อต้องลม เกิดเสียงไพเราะ น่ายินดี ชวนฟังชวนให้เคลิบเคลิ้ม เปรียบกับเครื่องดนตรีที่บุคคลปรับเสียงดีประโคมดีแล้ว บรรเลงโดยผู้เชี่ยวชาญ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๘/๑๙๑), ปรากฏในเปสวตีวิมาน ปาริฉัตตวรรค แห่งคัมภีร์ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ กล่าวถึงพระวังคีสเถระกล่าวสรรเสริญวิมานของเทพธิดาชื่อเปสวดี ใจความว่า อาตมาได้เห็นวิมานสวยงามนี้ซึ่งมุงบังด้วยแก้วผลึก ข่ายเงินและ**ข่ายทองคำ** ...(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๔๖/๗๒) และปรากฏในในพุทธาปทาน พุทธวรรค แห่งขุททกนิกาย อปทาน ตอนกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าติโลกวิชัยทรงนิรมิตสร้างธรรมปราสาทต้อนรับพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายทั้งในอดีตและปัจจุบัน(ขณะนั้น)แล้วทรงดำริว่า ...ขอให้ทุกคนจงกั้นฉัตร มีตา**ข่ายทองคำ**ห้อยระย้าประดับด้วยตาข่ายเงิน... (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๖)

ข่ายแห่งทิฏฐิ : เครื่องดักสัตว์โลกไว้เพื่อไม่ให้พ้นไปจากกิเลส กล่าวคือทิฏฐิ ๖๒, แปลจากบาลีว่า ทิฏฐิชาละ ; ชื่อเรียก ๑ ใน ๕ ชื่อที่พระพุทธเจ้าตรัสให้เรียกพรหมชาลสูตรได้ คือ ๑) อรรถชาละ (ข่ายแห่งประโยชน์) ๒) ธรรมชาละ (ข่ายแห่งธรรม) ๓) พรหมชาละ (ข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ ๔) ทิฏฐิชาละ (ข่ายแห่งทิฏฐิ) และ ๕) สังคามวิชัย (ตำราพิชัยสงคราม) (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๘/๔๗)

อรรถกถากล่าวว่า ที่เรียกพรหมชาลสูตรว่า ข่ายแห่งทิฏฐิ เพราะพระพุทธองค์ทรงแจกแจงทิฏฐิ ๖๒ อันเป็นดุจตาข่ายที่ผูกมัดผู้ที่มีความเชื่อลัทธิเหล่านี้ไว้ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑๔๘/๑๑๙)

SAMPLE

ข่ายแห่งธรรม :เครื่องดักสัตว์โลกไว้เพื่อไม่ให้พ้นไปจากกิเลส กล่าวคือแบบแผนลัทธิธรรมเนียม, แปลจากบาลีว่า ธัมมชาละ ; ชื่อเรียก ๑ ใน ๕ ชื่อที่พระพุทธเจ้าตรัสให้เรียกพรหมชาลสูตรได้ ดู ข่ายแห่งทิฏฐิ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๘/๔๗)

อรรถกถากล่าวว่า ที่เรียกพรหมชาลสูตรว่า ข่ายแห่งธรรม เพราะพระพุทธองค์ตรัสแบบแผนและลัทธิธรรมเนียมอันเป็นดุจตาข่ายไว้ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑๔๘/๑๑๙)

ข่ายแห่งประโยชน์ :กระแสธรรมเพื่อประโยชน์แก่สัตว์โลก, แปลจากบาลีว่า อัตถชาละ ; ชื่อเรียก ๑ ใน ๕ ชื่อที่พระพุทธเจ้าตรัสให้เรียกพรหมชาลสูตรได้ ดู ข่ายแห่งทิฏฐิ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๘/๔๗)

อรรถกถากล่าวว่า ที่เรียกพรหมชาลสูตรว่า ข่ายแห่งประโยชน์ เพราะพระพุทธองค์ทรงแจกแจงประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้าอันเป็นดุจตาข่ายไว้ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑๔๘/๑๑๙)

ข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณ : กระแสธรรมแสดงพระปัญญาตรัสรู้สรรพสิ่งอันประเสริฐของพระพุทธเจ้า ; ความหมายของพรหมชาลสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่ ๑ ในคัมภีร์ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ที.สี.(ไทย) ๙/๑/๑)

ข่ายแห่งมัจจุ : เครื่องดักสัตว์โลกไว้ไม่ให้พ้นจากความตาย กล่าวคือกิเลส, แปลจาก บาลีว่า มัจจุชาละ

คำว่า “ข่ายแห่งมัจจุ” นี้มีปรากฏในกามทสูตร ปฐมวรรค แห่งสังยุตตนิกาย สคาถวรรค กล่าวถึงกามทเทพบุตรเข้าไปเฝ้าสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้า โดยช่วงหนึ่งได้กราบทูลพระพุทธองค์ ใจความว่า “สิ่งที่ตั้งมั่นได้ยากนี้ คือ จิต” และพระพุทธองค์ก็ตรัสตอบ ใจความว่า “เหล่าพระอริยบุคคลผู้ยินดีในความสงบแห่งอินทรีย์ย่อมตั้งจิตที่ตั้งมั่นได้ยากให้ตั้งมั่นได้ พวกเขาตัดข่ายแห่งมัจจุได้แล้ว” (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๗/๙๒)

ข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณ :กระแสธรรมแสดงพระปัญญาตรัสรู้สรรพสิ่งอันประเสริฐของพระพุทธเจ้า, แปลจากบาลีว่า พรหมชาละ; ชื่อเรียก ๑ ใน ๕ ชื่อที่พระพุทธเจ้าตรัสให้เรียกพรหมชาลสูตรได้ ดู ข่ายแห่งทิฏฐิ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๘/๔๗)

อรรถกถากล่าวว่า ที่เรียกว่าข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณ เพราะพระพุทธองค์ทรงแจกแจงพระปัญญาตรัสรู้สรรพสิ่งอันประเสริฐของพระองค์ไว้ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑๔๘/๑๑๙)

ข้าราชการ : คนที่ทำราชการตามทำเนียบ; ผู้ปฏิบัติราชการในส่วนราชการ; บุคคลซึ่งรับราชการโดยได้รับเงินเดือนจากเงินงบประมาณรายจ่ายหมวดเงินเดือน เช่น ข้าราชการพลเรือน ข้าราชการการเมือง ข้าราชการครู ข้าราชการทหาร ข้าราชการตุลาการ

SAMPLE

ข้าราชการอัยการ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๔/๑๑๕,ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๒/๑๒๙,ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๘/๑๓๑,ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๘/๑๓๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๐/๖๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๑/๖๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๐/๑๑๔)

ข้าราชบริพาร :คนที่ถวายตัวเป็นข้าของกษัตริย์หรือเจ้านายอย่างจงรักภักดี, ผู้จงรักภักดี, มหาดเล็ก, เสวก, บริวาร, กลุ่มผู้ติดตาม, ผู้ครอบครองที่ดิน, ขุนนางศักดินา, ผู้รับใช้ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๔/๑๑๕,ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๒/๑๒๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๒๗/๑๗๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๐/๑๗๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๐/๖๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๑/๖๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๓/๓๖๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๗/๔๙๒,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๓๖๒/๔๑๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๗/๒๗๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๕๙/๑๑)

ขารี, มาตรา : ชื่อมาตราตวงชนิดหนึ่งของอินเดียโบราณ มีลำดับมาตราดังนี้

๔ กุฑุวะ หรือปสตะ (ฟายมือ)	เป็น	๑ ปัตถะ
๔ ปัตถะ	เป็น	๑ อาฬหกะ
๔ อาฬหกะ	เป็น	๑ โทณะ
๔ โทณะ	เป็น	๑ มาณิกา
๔ มาณิกา	เป็น	๑ ขารี
๒๐ ขารี	เป็น	๑ วาหะ
๒๐ วาหะ	เป็น	๑ ธารณะ
๑๐ ธารณะ	เป็น	๑ ปละ
๑๐๐ ปละ	เป็น	๑๒ ตุลา
๒๐ ตุลา	เป็น	๑ ภาระ

(ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๖๖๒/๓๐๗, อภิธา.ฏีกา.คาถา(บาลี) ๔๘๐-๔๘๔)

คำว่า “ขารี” นี้มีปรากฏในโกกาลิกสูตร ปฐมวรรค แห่งสังยุตตนิกาย สคาถวรรค, โกกาลิกสูตร เถรวรรค แห่งอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต และโกกาลิกสุตร มหาวรรค แห่งขุททกนิกาย สุตตนิบาต กล่าวถึงโกกาลิกภิกษุมรณภาพไปเกิดในปทุมนรกเพราะมีจิตผูกอาฆาตในพระสารีบุตรเถระและพระมหาโมคคัลลานเถระ เวลากลางคืนวันนั้นเองท้าวสหัมบดีพรหมเสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลเรื่องโกกาลิกภิกษุให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง เมื่อภิกษุรูปหนึ่งทูลถามถึงประมาณอายุในปทุมนรกแล้วทูลขอให้ทรงอุปมา จึงตรัสอุปมา ใจความว่า ในหนึ่งเกวียนเมล็ดงาของชาวโกศลมีอัตรา ๒๐ ขารี ล่วงไป ๑๐๐,๐๐๐ ปี บุรุษจึงนำเมล็ดงาออกจากเกวียนหนึ่งเมล็ด การที่เมล็ดงาในหนึ่งเกวียนของชาวโกศลซึ่งมีอัตรา ๒๐ ขารีจะหมดไป ยังถือว่าเร็วนัก แต่ ๑ อัพพุทนรกหาหมดไปไม่ แล้วทรงแสดงช่วงเวลา

SAMPLE

ของนรกแต่ละขุมต่อไปว่า ๒๐ อัพพุทนรก เป็น ๑ นิรัพพุทนรก ๒๐ นิรัพพุทนรก เป็น ๑ อพัพพนรก ๒๐ อพัพพนรก เป็น ๑ อุหหนรก ๒๐ อุหหนรก เป็น ๑ อัฏฏนรก ๒๐ อัฏฏนรก เป็น ๑ กุมุทนรก ๒๐ กุมุทนรก เป็น ๑ โสคันธิกนรก ๒๐ โสคันธิกนรก เป็น ๑ อุปปลนรก ๒๐ อุปปลนรก เป็น ๑ ปุณฑริกนรก ๒๐ ปุณฑริกนรก เป็น ๑ ปทุมนรก (สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๑๘๑/๒๕๐, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๓, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๖๒/๖๕๘)

ข้าว : เป็นพืชจำพวกธัญพืช เป็นไม้ล้มลุก มีหลายชนิดหลายสกุล เมล็ดเป็นอาหารหลัก ถือเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว เป็นพืชเศรษฐกิจที่ปลูกกันในประเทศแถบร้อน โดยเรียกพื้นที่ปลูกว่า นาข้าว และผู้ที่ประกอบอาชีพปลูกข้าวเรียกว่า ชาวนา ข้าวมีหลายพันธุ์ เช่น ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวสาลี (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑/๑๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓/๑๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔/๑๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๓/๒๖๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๙๔/๓๕๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๔๒/๕๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๔/๑๑๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๖๒/๓๕๖,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๖๕/๓๕๖,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๕๒/๓๖๖,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๕๘/๓๖๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๑/๘๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๗/๓๐๐,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๕/๑๗๐,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๘/๑๗,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๐๕/๑๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๓/๓๘๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘๑/๕๑๑)

ข้าวกล้า : ต้นข้าวที่เพาะไว้สำหรับย้ายไปปลูกที่อื่น, ต้นข้าวที่เพาะไว้เพื่อนำไปปักดำในนา, กล้าก็เรียก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๐/๑๑๕)

ข้าวคำเดียว : การดำรงชีพอย่างหนึ่งของพวกอเจลก หรือชีเปลือย นักบวชไม่นุ่งผ้า จัดเป็นบุคคลประเภทที่ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบการทำตนให้เดือดร้อน ดุจข้อความเป็นต้นว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นคนเปลือย ไร้มารยาท เลียมือ เขาเชิญมารับภิกษาก็ไม่มา ฯลฯ เขารับภิกษาเฉพาะเรือนหลังเดียว เยียวยาอัตภาพด้วยข้าวคำเดียว รับภิกษาที่เรือน ๒ หลัง เยียวยาอัตภาพด้วยข้าว ๒ คำ ฯลฯ (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๗๔/๒๐๖)

ข้าวตอก : ข้าวเปลือกที่นำมาคั่วให้เมล็ดแตกบานออก, แปลจากบาลีว่า ลาชะ, ใช้เป็นอาหารของสัตว์ปีก ดังปรากฏในมโหสธชาดกว่า นกแขกชื่อมาธุระถามนางนกสาลิกาว่า แม่กรงงาม เธอสบายดีหรือ แม่เพศสวย เธอผาสุกหรือ เธอได้ข้าวตอกกับน้ำผึ้งในกรงอันงามของเธออยู่หรือ นางนกสาลิกาตอบว่า สุวบัณฑิตผู้สหาย ฉันสบายดีและไม่มีโรคเบียดเบียน อนึ่ง ฉันได้ข้าวตอกและน้ำผึ้งอยู่นะ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๖๑๖-๖๑๗/๒๗๘) ; ใช้เป็นเครื่องโปรยเช่นดอกไม้เพื่อต้อนรับบุคคลสำคัญ ดังปรากฏในเวสสันดรชาดกว่า พระเจ้าสญชัยผู้บิดาของพระเวสสันดรรับสั่งให้ดำเนินการต่างๆ

SAMPLE

เพื่อต้อนรับการกลับสู่วังของพระเวสสันดรว่า ... ขอจงให้โปรยข้าวตอก ดอกไม้ มาลัย ของหอม และเครื่องลูบไล้เถิด และจงให้จัดตั้งเครื่องบูชาอันมีค่า ตามทางที่พระเจ้าเวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา ... (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๓๕๔/๕๔๗); ใช้เป็นอาหารของคน ดังปรากฏในอุปปลวัณณาเถริยาปทานว่า พระอุบลวรรณาเถรีกราบทูลประวัติในอดีตชาติของตนแก่พระพุทธเจ้าว่า ... หม่อมฉันเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ได้ถวายข้าวตอก ๕๐๐ ดอก ห่อด้วยดอกปทุม ปรารถนามีบุตร ๕๐๐ คน ... (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๔๐/๔๔๖)

ข้าวตัง : ข้าวสุกที่ติดเป็นแผ่นเกรียมอยู่ก้นภาชนะที่ใช้หุงข้าว, แปลจากบาลีว่า อาจามะ, ใช้เป็นอาหารของสมณพราหมณ์ผู้ถือการบำเพ็ญตบะเพื่อทำให้เป็นสมณพราหมณ์ที่สมบูรณ์ตามความเชื่อของเจ้าลัทธิในยุคก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาล ดังปรากฏในมหาสีหนาทสูตรว่า อเจลกัสสปะกล่าวว่า ... การบำเพ็ญตบะที่นับว่าเป็นสามัญคุณและพรหมัญคุณของสมณพราหมณ์เหล่านั้น คือ กินผักดองเป็นอาหาร ... กินข้าวตังเป็นอาหาร ... (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๕/๑๖๕), ปรากฏในอุทุมพริกสูตรว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า... นิโครธ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ... กินผักดองเป็นอาหาร ... กินข้าวตังเป็นอาหาร ....(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๗/๓๙)

คำว่า “ข้าวตัง” นี้ ซึ่งใช้เป็นอาหารของสมณพราหมณ์ผู้บำเพ็ญตบะ ยังปรากฏในที่ต่างๆ อีกมาก เช่น ในมหาสีหนาทสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๕๘), ในนิวาปสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖๘/๒๘๙), ในจูฬธัมมสมาทานสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๗๐/๕๑๒), ในกันทรกสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗/๘), ในโฆฏมุขสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๕/๕๒๐), ในปวิเวกสูตร อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (องฺ.ทุ.(ไทย) ๒๐/๙๔/๓๒๖)

คำว่า “ข้าวตัง” นี้ ยังใช้เป็นอาหารของคนตกยาก ดังปรากฏในอาจามทายิกาวิมาน ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เนื้อหากล่าวถึงหญิงกำพร้าคนหนึ่งรับข้าวตังจากผู้ใจบุญเป็นอาหารประจำวัน วันหนึ่งเกิดความเลื่อมใสในพระมหากัสสปเถระจึงถวายข้าวตังเป็นอาหารบิณฑบาต ผลจากการถวายนั้นดลบันดาลให้นางไปเกิดเป็นเทพธิดาอยู่ในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี (ขุ.วิ.(ไทย) ๓๓/๑๘๕-๑๙๔/๓๓-๓๔)

คำว่า “ข้าวตัง” นี้ ยังใช้เป็นอาหารของม้าด้วย ดังปรากฏในกุณฑกกุจฉิสินธวชาดกว่า พระโพธิสัตว์กล่าวว่า หญ้าอันเป็นเดน ข้าวตัง และรำข้าวเจ้าเคยกิน

มาแล้ว นั่นเป็นอาหารของเจ้า เพราะเหตุใดบัดนี้เจ้าจึงไม่กิน (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐/๑๒๒)

ข้าวตายนึ่ง : ต้นข้าวที่มีเมล็ดลีบ ไม่มีเนื้อข้าวให้รับประทาน, แปลจากบาลีว่า ยวการัณฑวะ ; ข้ออุปมาใช้เปรียบสมณะหยากเยื่อ ดังปรากฏในการัณฑวสูตร ใจความว่า หญ้าที่ทำลายต้นข้าว มีเมล็ดเหมือนข้าวลีบ มีเมล็ดเหมือนข้าวตายนึ่ง พึงเกิดขึ้นในนาข้าวที่สมบูรณ์ รากของมันก็เป็นเช่นเดียวกับข้าวที่ดีอื่นๆ ก้านของมันก็เป็นเช่นเดียวกับข้าวที่ดีอื่นๆ ใบของมันก็เป็นเช่นเดียวกับข้าวที่ดีอื่นๆ ตราบเท่าที่มันยังไม่ออกรวง แต่เมื่อใด มันออกรวง เมื่อนั้น ชาวนาย่อมถอนมันขึ้นพร้อมทั้งราก แล้วทิ้งให้พ้นจากที่นา เพราะคิดว่า ‘หญ้าชนิดนี้อย่าได้ทำลายข้าวที่ดีอื่น ๆ’ แม้ฉันใด บุคคลบางคนก็ฉันนั้น มีการก้าวไป ... รเหมือนภิกษุผู้เจริญอื่นๆ ตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายยังไม่เห็นอาบัติของเขา แต่เมื่อใด ภิกษุทั้งหลายเห็นอาบัติของเขา เมื่อนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงนาสนะเขาออกไป เพราะคิดว่า ‘ภิกษุนี้อย่าได้ประทุษร้ายภิกษุที่ดีอื่นๆ’ (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑๐/๒๑๖)

ข้าวตู : ของกินอย่างใดอย่างหนึ่งที่เขาจัดเตรียมเป็นเสบียงทาง, แปลจากบาลีว่า มันถะ/สัตตุ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๓/๓๙๐)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ข้าวตู (มนฺถ) หมายถึง ข้าวตูก้อน ข้าวตูผง (อพทฺธสตฺตุ นา จ ... พทฺธสตฺตุนา จ) (วิ.อ.(บาลี) ๓/๑๑), ข้าวตู หรือ ข้าวสัตตุ ทำด้วยข้าวเจ้าและข้าวเหนียว ที่เขาเด็ดรวงธัญชาติ ๓ อย่าง คือ ข้าวฟ่าง ลูกเดือย หญ้ากับแก้ มาตำนิดหน่อยแล้วฝัดแกลบออกแล้วตำอีกจนป่น ซึ่งถ้ายังชุ่มอยู่จะจับเป็นก้อน นี้ก็จัดเป็นข้าวตูเหมือนกัน และที่เขาตำข้าวเปลือกแก่เป็นข้าวสารจนป่น นี้ก็จัดเป็นข้าวตูเช่นกัน (วิ.อ.(บาลี) ๒/๒๓๒/๓๖๐)

พระพุทธองค์ทรงบัญญัติเกณฑ์ในการรับข้าวตูไว้ว่า ทายกนำขนมหรือข้าวตู มาปวารณาภิกษุผู้เข้าไปถึงตระกูล ภิกษุผู้ต้องการพึงรับได้เต็ม ๒-๓ บาตร ถ้ารับเกินกว่านั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ครั้นรับเต็ม ๒-๓ บาตรแล้ว เมื่อนำออกจากที่นั้นแล้ว พึงแบ่งปันกับภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นการทำที่สมควรในเรื่องนั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๒/๓๙๐)

ข้าวตู นับว่าเป็นของฉัน ๑ ชนิดในจำนวนของฉัน ๕ ชนิด ที่พระพุทธองค์ทรงห้ามฉันในเวลาวิกาล คือ ๑) ข้าวสุก ๒) ขนมกุมมาส ๓) ข้าวตู ๔) ปลา และ ๕) เนื้อ ดังบทบัญญัติว่า ภิกษุใดเคี้ยวของเคี้ยว หรือฉันของฉันในเวลาวิกาล ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๔๘-๒๔๙/๔๐๕)

SAMPLE

มีเหตุการณ์ที่ควรกล่าวถึงคือ หลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้ว ผ่านไป ๓ สัปดาห์ เริ่มต้นสัปดาห์ที่ ๔ ทรงประทับอยู่ ณ ควงต้นราชายตนะ (ต้นเกด) ช่วงเวลานั้นเอง ได้มีพ่อค้า ๒ คน คือตปุสสะและภัลลิกะเดินทางไปเฝ้าและถวายข้าวตูผงและข้าวตูก้อนปรุงด้วยน้ำผึ้ง และขอถึงพระพุทธเจ้าและพระธรรมเป็นสรณะ นับเป็นเทวาจิกอุบาสก(ผู้กล่าววาจาถึงรัตนะ ๒ ว่าเป็นสรณะ) เป็นพวกแรกในโลก (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖/๙-๑๐)

ข้าวบัณฑุมุทิกสาลี : ข้าวสาลีที่อ่อนละมุน, แปลจากบาลีว่า ปัณฑุมุทิกัสสะ สาลิ ; คำนี้ปรากฏในฆฏิการสูตร ราชวรรค แห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ กล่าวถึงพระเจ้ากาสีนามว่ากิกีถวายภัตตาหารประกอบด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต ล้วนเป็นข้าวสาลีซึ่งอ่อนละมุน เก็บกากออกหมดแล้ว มีแกงและกับหลายอย่าง แก่พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ และพระสาวก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๗/๓๔๓) ต่อมาพระเจ้ากิกีทรงรับรู้เกียรติคุณของฆฏิการอุบาสกผู้เป็นพุทธอุปัฏฐากจึงให้ราชบุรุษนำข้าวสาลีซึ่งอ่อนละมุน ๕๐๐ เล่มเกวียน พร้อมเครื่องแกงและกับที่เหมาะสมกับข้าวสาลีไปมอบให้ (ม.ม.(ไทย) (๑๓/๒๙๒/๓๔๘)

ข้าวปายาส : ข้าวปรุงด้วยน้ำและนม, อาหารที่ใช้ดื่มและกินได้ (ที.สี.ฏีกา.(บาลี) ๑/๗/๒๙๐)

อาหารชั้นเลิศสำหรับบวงสรวงเทพเจ้า (ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๑/๑๐-๑๑), เครื่องสังเวยที่พราหมณ์ใช้บูชาไฟ ดังปรากฏในอัคคิกสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ว่าอัคคิกภารทวาชพราหมณ์ปรุงข้าวปายาสด้วยเนยใสด้วยคิดว่า เราจักบูชาไฟ จักบำเรอการบูชาไฟ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๓)

พระปายาสทายกเถระได้กล่าวอานิสงส์ของการถวายข้าวปายาสไว้ในปายาสทายกเถราปทาน ขุททกนิกาย อปทาน ใจความว่า ในอดีตชาติตนได้ถวายข้าวปายาสแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ทำให้ไม่เคยเกิดในทุคติภพแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๒๘๐)

มีเหตุการณ์ที่สำคัญควรกล่าวถึงคือ พระพุทธองค์ก่อนตรัสรู้ทรงรับข้าวปายาสจากนางสุขาดาธิดาของเสนานีกุฎุมพี ผู้เป็นใหญ่ครองอุรุเวลาเสนานิคม ทรงฉันข้าวปายาสนั้นเป็นมื้อสุดท้ายก่อนตรัสรู้ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖๓-๖๔/๕๗๕, ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๑/๑๐-๑๑)

ข้าวเปลือก : ข้าวที่ยังไม่ได้เอาเปลือกออก, ข้าวที่ยังไม่ได้ทำการสี, ข้าวที่ใช้ทำการเพาะปลูก (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕๒/๑๖๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๘/๓๘๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๑๙๙,ส.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๕๙,๒๐/๙๓/๓๒๔,๒๑/๓๑/๕๐,๒๓/๘/

๒๑๐,๒๔/๒๓/๕๑,๒๔/๒๔/๕๓,๒๔/๗๔/๑๖๒,๒๘/๒๖๒/๑๒๘,๒๘/๙๓๕/๓๒๙,๒๘/๙๔๓/๓๒๙,๒๘/๙๔๔/๓๒๙

ข้าวเปลือกดิบ :เมล็ดข้าวที่ยังมีเปลือก, งอกได้ ; ในลสุณวรรค สิกขาบทที่ ๗ ว่าด้วยการขอข้าวเปลือกดิบ พวกภิกษุณีออกปากขอข้าวเปลือกดิบ นำไปในเมือง พอถึงประตูเมืองก็ถูกพวกคนเฝ้าประตูกักตัวแล้วขอส่วนแบ่ง พอกลับถึงสำนักก็เล่าให้ภิกษุทั้งหลายทราบ พวกภิกษุณีผู้มักน้อย ฯลฯ ก็พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนา แล้วนำเรื่องนี้ไปให้ภิกษุทั้งหลายทราบ พวกภิกษุจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ก็ภิกษุณีใดออกปากขอหรือใช้ให้ออกปากขอ คั่วหรือใช้ให้คั่ว ตำหรือใช้ให้ตำ หุงหรือใช้ให้หุงข้าวเปลือกดิบแล้วฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๘๒๒/๑๔๔)

ข้าวผอก : ข้าวที่บรรจุกระบอกไว้กินสำหรับเป็นเสบียงเดินทาง, แปลจากบาลีว่า –ภัตตะ, ปรากฏในเวสสันตรชาดก กัณฑ์ชูชก ตอนชูชกให้นางอมิตตดาเตรียมเสบียงเดินทางให้ ใจความว่า พราหมณี เธอจงทำเสบียงเดินทางให้ฉัน ทั้งขนมงา ขนมเทียน สัตตุก้อน สัตตุผงและข้าวผอก เธอจงจัดให้ดี (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๙๔๓/๔๘๗, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑๐/๑๙๔๓/๓๕๓)

ข้าวฟ่าง : ข้าวชนิดหนึ่งบางพันธุ์เมล็ดขนาดเมล็ดงา บางพันธุ์เมล็ดขนาดเมล็ดพริกไทย, แปลจากบาลีว่า สามากะ, ใช้เป็นอาหารของสมณพราหมณ์ผู้ถือการบำเพ็ญตบะเพื่อทำให้เป็นสมณพราหมณ์ที่สมบูรณ์ตามความเชื่อของเจ้าลัทธิในยุคก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาล ดังปรากฏในมหาสีหนาทสูตรว่า อเจลกัสสปะกล่าวว่า ... การบำเพ็ญตบะที่นับว่าเป็นสามัญคุณและพรหมัญคุณของสมณพราหมณ์เหล่านั้น คือ กินผักดองเป็นอาหาร กิน**ข้าวฟ่าง**เป็นอาหาร ... (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๕/๑๖๕), ปรากฏในอุทุมพริกสูตรว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า... นิโครธ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ... กินผักดองเป็นอาหาร กิน**ข้าวฟ่าง**เป็นอาหาร ....(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๗/๓๙)

ข้าวฟ่างและลูกเดือย : ข้าวฟ่างคือข้าวชนิดหนึ่งบางพันธุ์เมล็ดขนาดเมล็ดงา บางพันธุ์เมล็ดขนาดเมล็ดพริกไทย, ลูกเดือยคือธัญพืชชนิดหนึ่งเป็นพืชพื้นเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมล็ดสีขาวกลมรี ; ข้าวฟ่างและลูกเดือยเป็นพืชที่เกิดง่ายในป่า (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑/๓๕๔), เป็นอาหารของผู้บำเพ็ญตบะอยู่ในป่า (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๘๓/๑๙๔, ๒๘๐/๔๖๖), เป็นอาหารของนกพิราบ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๗๔/๑๓๗)

ข้าวมธุปายาส : ข้าวปายาสที่ปรุงด้วยของหวานมีน้ำผึ้งเป็นต้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๓/๓๑๑,ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๓/๑๒๑) ดูเพิ่มเติมใน ข้าวปายาส

SAMPLE

ข้าวยากหมากแพง : ภาวะขาดแคลนอาหาร, ทุพภิกขภัย; ภาวะข้าวยากหมากแพง มีปรากฏในเมืองต่างๆ ในสมัยพุทธกาล คือ เมืองเวรัญชา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖/๘), แคว้นวัชชี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๐/๒๐), กรุงสาวัตถี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๕/๑๒๔), เมืองอาฬวี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔๒/๓๗๘), กรุงราชคฤห์ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๔/๗๒) และเมืองนาฬันทา (สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๓๖๑/๔๑๒)

ข้าวยาคู : ข้าวต้ม, แปลจากบาลีว่า ยาคุ ; น้ำปานะชนิดหนึ่งในน้ำปานะ ๘ อย่าง คือ ๑) น้ำสะคร้อ ๒) น้ำผลเล็บเหยี่ยว ๓) น้ำพุทรา ๔) น้ำเปรียง ๕) น้ำผสมน้ำมัน ๖) น้ำข้าวยาคู ๗) น้ำนม และ ๘) น้ำรส (ขุ.มหา.(ไทย) ๒๙/๑๕๘/๔๔๔)

ผู้ถวายข้าวยาคู ย่อมได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ คือ ๑) ไม่มีความเจ็บไข้ ๒) มีรูปงาม ๓) ตรัสรู้ธรรมเร็วพลัน ๔) ได้ข้าวและน้ำ ๕) มีอายุยืน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๑-๑๖๒/ ๒๔)

ข้าวลีบ : ข้าวที่ขาดน้ำหล่อเลี้ยง, เมล็ดข้าวที่ลีบ หรือแฟบเพราะไม่เจริญเติบโตตามธรรมดาที่ควรเป็น หรือที่ถูกแมลงดูดกินเมล็ดอ่อนบนรวงข้าว ทำให้ข้าวลีบ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๔/๓๒๗)

ข้าวสองคำ : ดู *ข้าวคำเดียว* (582) (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๗๔/๒๐๖)

ข้าวสัตตุ : ข้าวตู ดู ข้าวตู

ข้าวสัตตุก้อน : ข้าวตูก้อน ดู ข้าวตู

ข้าวสัตตุผง : ข้าวตูผง ดู ข้าวตู

ข้าวสาร : ข้าวที่สามารถนำมาหุงได้, ข้าวเปลือกที่สีซ้อมจนเหลือแต่เมล็ดขาวดีแล้ว, ข้าวที่ผ่านเครื่องสีข้าวหรือซ้อมมือเสร็จแล้ว (ที.ป.(ไทย)๑๑/๑๒๕/๙๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๘/๙๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๙/๑๖๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๘/๓๔๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๔/๑๔๕,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๔/๓๒๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๖๒/๑๒๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๓๒/๗๔๔,๓๓/๑๕๒/๒๓)

ข้าวสาลี : ข้าวชนิดหนึ่งอยู่ในตระกูลธัญพืช ; อาหารของมนุษย์กลุ่มแรกเมื่อคราวเกิดโลก ดังปรากฏในตำนานการเกิดโลกในอัคคัญญสูตรกล่าวไว้ว่า เมื่อโลกเริ่มก่อตัวขึ้นใหม่หลังจากพินาศไปเป็นเวลานาน อาภัสสรพรหมจุติลงมาเป็นมนุษย์กลุ่มแรก บริโภคง้วนดิน สะเก็ดดิน เครือดิน เป็นอาหาร เมื่อง้วนดิน สะเก็ดดิน เครือดินหมดแล้ว ก็เกิดมีข้าวสาลีเกิดเอง ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ มีเมล็ดเป็นข้าวสาร มีกลิ่นหอม เพื่อเป็นอาหารแทน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๐-๑๒๕/๘๙-๙๒)

อรรถกถากล่าวว่า ข้าวสาลี เป็นธัญญาหารดิบ ๑ ใน ๗ ชนิด คือ ๑) ข้าวสาลี ๒) ข้าวเปลือก ๓) ข้าวเหนียว ๔) ข้าวละมาน ๕) ข้าวฟ่าง ๖) ลูกเดือย ๗)

SAMPLE

หญ้ากับแก้ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๙๓/๑๑๗); ข้าวสาลีสามารถนำมาบดเป็นแป้งแล้วทำขนมชื่อว่าสาลปุปผกะ (ของเคี้ยวที่ทำด้วยแป้งข้าวสาลี) ได้ โดยปรุงด้วยของอร่อย ๔ ชนิด คือ เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๔๔/๒๕)

ข้าวสุก : ข้าวสารที่นำไปหุงเสร็จแล้ว พร้อมรับประทาน มีหลายสี เช่น ขาว น้ำตาล (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๒/๓๐๓,๖/๑๙๒/๓๐๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๓/๗๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๕/๒๔๒,๑๓/๒๕๒/๓๐๐,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๑๐๓/๑๑๕,๑๘/๓๔๗/๓๘๐,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๗๘/๓๒,๒๖/๑๐๘๕/๑๓๕)

ข้าวสุกชั้นดี : ข้าวสุกอย่างดีที่ทายกจัดถวายพระพุทธเจ้า (ปรมนฺน); อานิสงส์ของการถวายข้าวสุกชั้นดี คือ ทำให้ไม่ต้องตกไปในทุคติภูมิเป็นเวลายาวนานถึง ๙๑ กัป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๑๑/๔๖๔) อรรถกถากล่าวว่า ข้าวสุกชั้นดี คือ ข้าวสุกอันประณีต (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/-/๒๒)

ข้าวสุกและขนมกุมมาส :ข้าวสุก คืออาหารที่คนรับประทานทั่วไป, ขนมกุมมาส คือขนมที่เก็บไว้นานเกินไปจะบูด เช่น ขนมด้วง ขนมครก ขนมถ้วย ขนมตาล เป็นต้น (พระธรรมปิฎก : พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, ๒๕๓๘, หน้า ๒๐), พระพุทธเจ้าหลังบำเพ็ญทุกรกิริยาแล้วทรงเสวยข้าวสุกและขนมกุมมาส (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๒/๔๑๖) ; ข้าวสุกและขนมกุมมาสจัดเป็นอาหารหลักของคน ดังคำว่า รูปกายนี้เกิดจากมหาภูตรูป ๔ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เติบโตด้วยข้าวสุกและขนมกุมมาส (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๔๒, ๒๕๒/๓๐๐, สํ.ส.(ไทย) ๑๘/๑๐๓/๑๑๕, สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒)

ข้าวสุกสีขาวล้วน : ข้าวสุกอย่างดีซึ่งเป็นกระยาหารของพระราชาที่พระเจ้าพรหมทัต เจ้าผู้ครองกรุงพาราณสีทรงพระราชทานเป็นอาหารแก่โพธิกุมารโพธิสัตว์ด้วยความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ต่อมาพระเจ้าพรหมทัตทรงเชื่อคำยุยงของอำมาตย์จึงหมดศรัทธาในพระโพธิสัตว์ ทรงให้ลดอาหารลง จากข้าวสุกสีขาวล้วนเป็นข้าวสุกสีกระดำกระด่าง เป็นแดงล้วน เพื่อจะขับไล่ให้พระโพธิสัตว์ปลีกตัวหนีไปเอง (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๒๘/๒๕, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑๒๘)

ข้าวเหนียว : ข้าวชนิดหนึ่งเมล็ดมีสีขุ่นกว่าข้าวเจ้า เมื่อนึ่งสุกแล้วเมล็ดจะเหนียวติดกัน, แปลจากบาลีว่า ยวะ ; ข้าวเหนียว เป็น ๑ ในบุพพัณชาติ (ข้าวเปลือกดิบ) ๗ ชนิด คือ ข้าวสาลี ข้าวเจ้า หญ้ากับแก้ ข้าวละมาน ลูกเดือย ข้าวเหนียว และข้าวฟ่าง (วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๔/๓๖๘, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐๔/๑๗๖)

ข้าศึก : ผู้คิดปองร้าย, ศัตรู, อมิตร, ศัตรูของบ้านเมือง, คู่สงคราม, โดยปริยายหมายความว่าผู้ขัดขวางหรือทำลาย, ทำลายล้างปิดกั้นไม่ให้ทำความดี เช่น สตรีเป็นข้าศึกของ

SAMPLE

พรหมจรรย์ (ที.สี.(ไทย)๙/๘/๓,ที.สี.(ไทย)๙/๔๕๒/๑๙๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๔/๙๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๐/๒๕๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๖/๑๗๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๑/๒๒๙,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๘๑/๘๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๑/๑๒๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๒/๑๒๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๖/๑๓๑,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๙๔/๑๒๒)

ข้าศึกศัตรู : ข้าศึก, ปรปักษ์, เช่น ศัตรูจากภายนอกประเทศ เพลี้ยเป็นศัตรูพืช, ผู้จองเวร เช่น ๒ ตระกูลนี้เป็นศัตรูกันมาหลายชั่วคนแล้ว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๒/๑๖๔,๒๐๓/๑๖๕)

ขิงสด : ชื่อไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง เหง้ามีกลิ่น รสเผ็ด, ไม้ลงหัวจำพวกว่าน ไพล กะทือ กะชาย ต้นคล้ายไพล หัวเป็นแง่งติดกัน ดอกเป็นตุ้ม มีเกล็ดหุ้มคล้ายเกล็ดปลา ดอกแทรกแซงตามเกล็ด สีเหลือง ขิงใช้ประกอบอาหารและทำยาได้ มีหลายชนิด เช่น ขิงแกลง หรือ ขิงแครง, ขิงดอกเดียว (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๕/๕๘๑)

ขิฑฑาปทูสิกะ,ขิฑฑาปโทสิกะ,เทพ : ๑ ในเทพ ๑๐ หมู่กลุ่มหนึ่ง คือ (๑) สมานะ (๒) มหาสมานะ (๓) มานุสะ (๔) มานุสุตตมะ (๕) ขิฑฑาปทูสิกะ (๖) มโนปทูสิกะ (๗) หริ (๘) โลหิตวาสี (๙) ปารคะ และ (๑๐) มหาปารคะ ที่มาประชุมฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าในคราวการประชุมใหญ่ของเทพ ปรากฏชื่อในมหาสมยสูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

บางแห่งเป็น ขิฑฑาปโทสิกะ หมายถึงเทพพวกหนึ่งที่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาจนหลงลืมสติพากันจุติจากชั้นนั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๕-๔๖/๑๘-๑๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๑-๔๒/๓๐-๓๑, ที.ปา.อ. (บาลี) ๔๑/๑๕, ที.ปา.ฏีกา(บาลี) ๔๑/๑๕)

ขิตกเถรคาถา : คาถาของพระขิตกเถระ ใจความว่า กายของเราที่ได้สัมผัสกับสุขอันมีปีติมาก เป็นกายเบาหนอ ย่อมลอยไปได้เหมือนปุยนุ่นที่ปลิวไปตามลม (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๔/๓๔๑) และเรื่องที่ ๖ แห่งจตุตถวรรค ทุกนิบาต ในขุททกนิกาย เถรคาถา ว่าด้วยภาษิตของพระขิตกเถระ อีกแห่งหนึ่ง ใจความว่า พระขิตกเถระเมื่อจะข่มพวกภิกษุผู้อยู่ป่าจึงกล่าวว่า จิตของเราตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวดังภูเขา ไม่กำหนัดในอารมณ์อันชวนให้กำหนัด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์อันชวนให้ขัดเคือง เราอบรมจิตได้แล้วอย่างนี้ ทุกข์จะมาถึงเราแต่ที่ไหน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๑-๑๙๒/๓๖๕)

ขิปปนิสันติสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้รู้ได้เร็ว ใจความว่า บุคคล ๔ จำพวกในโลก คือ ๑) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (พวกนี้รู้ธรรมได้เร็ว แต่มนุษย์สัมพันธ์ไม่ดี) ๒) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง (พวกนี้มนุษย์สัมพันธ์ดี แต่รู้ธรรมได้ช้า) ๓) บุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (พวกนี้รู้ธรรมได้ช้าและมนุษย์สัมพันธ์ไม่ดี) และ

SAMPLE

๔) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (พวกนี้รู้ธรรมได้เร็วและมนุษย์สัมพันธ์ดี) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๗/๑๔๖-๑๔๘, เรื่องที่ ๙ แห่งอาฆาตวรรค จตุตถปัณณาสก์ ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ว่าด้วยเหตุให้ใคร่ครวญได้เร็ว ใจความว่า พระอานนทเถระตอบพระสารีบุตรเถระว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) เป็นผู้ฉลาดในอรรถ ๒) เป็นผู้ฉลาดในธรรม ๓) เป็นผู้ฉลาดในพยัญชนะ ๔) เป็นผู้ฉลาดในนิรุตติ ๕) เป็นผู้ฉลาดในเบื้องต้นและเบื้องปลาย จึงเป็นผู้ใคร่ครวญได้เร็ว เรียนได้ดี เรียนได้มาก ในกุศลธรรมทั้งหลาย และสิ่งที่เธอเรียนแล้วย่อมไม่เลือนหายไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๙/๒๘๓-๒๘๔)

ขีณาสพ : ผู้สิ้นอาสวะ ๔ อย่าง คือ ๑) กามาสวะ อาสวะคือกาม ๒) ภวาสวะ อาสวะคือภพ ๓) ทิฏฐาสวะ อาสวะคือทิฏฐิ ๔) อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา (ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๑๖/๔๘, ผู้หมดกิเลส, พระอรหันต์

ภิกษุขีณาสพมีคุณลักษณะต่างจากคนทั่วไปดังนี้

(๑) ไม่อาจประพฤติละเมิดฐานะ ๙ ประการ คือ ๑) ไม่อาจจงใจปลงชีวิตสัตว์ ๒) ไม่อาจถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย ๓) ไม่อาจเสพเมถุนธรรม ๔) ไม่อาจพูดเท็จทั้งที่รู้ ๕) ไม่อาจสะสมบริโภคกามเหมือนเมื่อเป็นคฤหัสถ์ ๖) ไม่อาจลำเอียงเพราะชอบ ๗) ไม่อาจลำเอียงเพราะชัง ๘) ไม่อาจลำเอียงเพราะหลง ๙) ไม่อาจลำเอียงเพราะกลัว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๖/๑๔๔-๑๔๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๓)

(๒) มีสตตวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นนิตย์) ๖ ประการ คือ ๑) เห็นรูป ๒) ฟังเสียง ๓) ดมกลิ่น ๔) ลิ้มรส ๕) ถูกต้องโผฏฐัพพะ ๖) รู้แจ้งธรรมารมณ์ แล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๘/๓๒๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔)

(๓) มีกำลังสำหรับใช้ปฏิญญาความสิ้นอาสวะ ๗ ประการ คือ ๑) เห็นสังขารทั้งปวงว่าเป็นสภาวะไม่เที่ยงด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ๒) เห็นกามทั้งหลายว่าเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิงด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ๓) มีจิตน้อมไป โน้มไป โอนไป และตั้งอยู่ในวิเวก ยินดียิ่งในเนกขัมมะ ปราศจากเงื่อนธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะโดยประการทั้งปวง ๔) มีสติปัฏฐาน ๔ เจริญอบรมดีแล้ว ๕) มีอินทรีย์ ๕ เจริญอบรมดีแล้ว ๖) มีโพชฌงค์ ๗ เจริญอบรมดีแล้ว ๗) มีอริยมรรคมีองค์ ๘ เจริญอบรมดีแล้ว (ทสุตตรสูตร, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๒-๔๐๓) บางแห่งว่ามีกำลัง ๘ ประการ โดยเพิ่มอีก ๑ หัวข้อธรรมคือ มีอิทธิบาท ๔ เจริญอบรมดีแล้ว (ทุติยพลสูตร, องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๒๘/๒๗๒-๒๗๔) บางแห่งว่ามีกำลัง ๑๐ ประการ

SAMPLE

โดยเพิ่มอีก ๓ หัวข้อธรรม คือ มีอิทธิบาท ๔ เจริญอบรมดีแล้ว มีสัมมัปปธาน ๔ เจริญอบรมดีแล้ว และมีพละ ๕ เจริญอบรมดีแล้ว (ขีณาสวพลสูตร, อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๐/๒๐๔-๒๐๖, พลกถา, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๔/๕๒๐-๕๒๑)

(๔) เมื่อฟ้าผ่าย่อมไม่สะดุ้ง (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕๘-๕๙/๙๘)

(๕) มีคุณธรรมในการดำรงตน ๓ ประการ คือ ๑) ไม่น้อมตนเข้าไปเปรียบเทียบกับบุคคลที่ดีกว่า ๒) ไม่น้อมตนเข้าไปเปรียบเทียบกับบุคคลที่ด้อยกว่า ๓) ไม่น้อมตนเข้าไปเปรียบเทียบกับบุคคลที่เสมอกัน (เขมสูตร, อง.ฉกก.(ไทย) ๒๒/๔๙/๕๑๘)

ขีณาสวพลสูตร : พระสูตรว่าด้วยกำลังของพระขีณาสพ ใจความว่า พระขีณาสพมีกำลัง ๑๐ ประการที่พระขีณาสพอาศัยปฏิญญาความสิ้นอาสวะ คือ ๑) สังขารทั้งปวงเป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเห็นว่าเป็น สภาวะไม่เที่ยงด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ๒) กามทั้งหลายเป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเห็นว่าเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิงด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็น ๓) จิตของภิกษุขีณาสพเป็นธรรมชาติน้อมไป โน้มไป โอนไป ตั้งอยู่ในวิเวก ยินดียิ่งในเนกขัมมะ ปราศจากเงื่อนธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะโดยประการทั้งปวง ๔) สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว ๕) สัมมัปปธาน ๔ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว ๖) อิทธิบาท ๔ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว ๗) อินทรีย์ ๕ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว ๘) พละ ๕ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว ๙) โพชฌงค์ ๗ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว ๑๐) มรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๐/๒๐๔-๒๐๖)

ขีณาสวพละ : กำลังของพระขีณาสพที่พระขีณาสพอาศัยใช้ปฏิญญาว่าสิ้นอาสวะบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว มี ๗ อย่าง คือ คือ ๑) สังขารทั้งปวงเป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเห็นว่าเป็น สภาวะไม่เที่ยงด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ๒) กามทั้งหลายเป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเห็นว่าเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิงด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็น ๓) จิตของภิกษุขีณาสพเป็นธรรมชาติน้อมไป โน้มไป โอนไป ตั้งอยู่ในวิเวก ยินดียิ่งในเนกขัมมะ ปราศจากเงื่อนธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะโดยประการทั้งปวง ๔) สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว ๕) อินทรีย์ ๕ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว ๖) โพชฌงค์ ๗ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว ๗) มรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๒-๔๐๓, มี ๑๐ อย่าง โดยเพิ่มอีก ๓ หัวข้อธรรม ๑) สัมมัปปธาน ๔ ๒) อิทธิบาท ๔ และ ๓) พละ ๕ ที่เหลือเหมือนในกำลัง ๗ อย่าง (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๐/๒๐๔-๒๐๖)

SAMPLE

ขี้เถ้า : สิ่งที่เป็นผงละเอียดของสิ่งที่เหลือจากไฟเผามอดแล้ว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๖/๙๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๕/๒๙๕)

ขี้ผึ้ง : รังผึ้งที่ทิ้งร้างไป เก็บมาจากป่า สีผึ้ง ก็เรียก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๗/๕๘๒)

ขีรรุกโขปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้มียาง ใจความว่า ราคะ โทสะ โมหะ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ของภิกษุหรือภิกษุณีใดยังมีอยู่ ถ้าแม้รูปเป็นต้นเพียงเล็กน้อยมาปรากฏทางตาเป็นต้นของเธอ ก็ย่อมครอบงำจิตของเธอได้ เพราะราคะ โทสะ โมหะของเธอยังมีอยู่ เปรียบเหมือนต้นไม้มียาง จะเป็นต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นกร่าง หรือต้นมะเดื่อก็ตาม ยังอ่อน ใหม่ ขนาดเล็ก ถูกบุรุษใช้ขวานคมฟันตรงที่ใดๆ ยางย่อมไหลออกได้ แต่ว่าราคะ โทสะ โมหะ ในรูปเป็นต้นของภิกษุหรือภิกษุณีใดไม่มี ถ้าแม้รูปเป็นต้นซึ่งมากกว่ามาปรากฏทางตาเป็นต้นของเธอ ย่อมครอบงำจิตของเธอไม่ได้ เพราะราคะ โทสะ โมหะของเธอไม่มี เปรียบเหมือนต้นไม้มียาง จะเป็นต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นกร่าง หรือต้นมะเดื่อก็ตาม ซึ่งเป็นไม้แห้ง ผุมา ๓-๔ ปี ถูกบุรุษใช้ขวานคมฟันตรงที่ใดๆ ยางย่อมไม่ไหลออกฉะนั้น (สํ.ส.(ไทย) ๑๘/๒๓๑/๒๒๐-๒๒๔)

ขีรสูตร : พระสูตรว่าด้วยน้ำนม ใจความว่า ในสงสารที่มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เมื่อเปรียบเทียบน้ำนมของมารดาที่ผู้วนเวียนท่องเที่ยวไปโดยกาลนานนี้ดื่มแล้วกับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ น้ำนมของมารดาย่อมมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย เพราะว่าสงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๗/๒๑๘-๒๑๙)

ขี้เรี่ยราด : ขี้กระจัดกระจายไปอย่างเลอะเทอะ

ในภัตตาทกสูตร พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของช้างต้นกินจุ ขี้เรี่ยราด เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งของช้างต้นหรือช้างของพระราชา ซึ่งประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ คือ ๑.ไม่อดทนต่อรูป ๒. ไม่อดทนต่อเสียง ๓.ไม่อดทนต่อกลิ่น ๔.ไม่อดทนต่อรส ๕.ไม่อดทนต่อโผฏฐัพพะ เป็นช้างกินจุ ขวางที่ ขี้เรี่ยราด พอถือเป็นเครื่องหมายได้ว่าช้าง นับว่าเป็นช้างต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการดังกล่าวข้างต้น ก็เหมือนกัน เป็นผู้ฉันจุ ขวางที่ ย่ำยีเตียงตั่ง พอถือเป็นเครื่องหมายได้ว่าภิกษุ นับว่าเป็นภิกษุ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๓๘/๒๒๓) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ย่ำยีเตียงตั่ง ในที่นี้หมายถึงนั่งมาก นอนมาก (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๓๘/๕๓)

ขีโรทนทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายข้าวผสมนมสด ใจความว่า เทพธิดาตนหนึ่งมีผิวพรรณงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ ดุจดาวประกายพรึก เป็น

SAMPLE

อานิสงส์จากผลบุญ คือ การถวายข้าวสุกผสมนมสดแก่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตรูปหนึ่ง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๐๙-๔๑๖/๖๒-๖๓)

ขีลสูตร : พระสูตรว่าด้วยกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ใจความว่า กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูมี ๓ อย่าง คือ ๑) ราคะ ๒) โทสะ ๓) โมหะ ภิกษุควรเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๖/๙๖-๙๗)

ขื่อคา : เครื่องจองจำนักโทษ ทำด้วยไม้มีช่องสำหรับสอดเข้ากับนักโทษ ๕ ประการ คอ มือ เท้า มีลิ่มตอกยึดกันขื่อหลุด, เครื่องเรือนสำหรับยึดหัวเสาด้านขวาง

ในวินัยของพระอริยะเรียกกามคุณ ๕ ว่า ขื่อคาบ้าง เครื่องจองจำบ้าง (ที.สี.(ไทย)๙/๕๔๖/๒๓๙,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๑/๑๓๙) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กาม หมายถึง สิ่งที่ทำให้เกิดความใคร่ และ คุณ หมายถึง เครื่องผูกพันหรือพันธนาการ (ที.สี.อ.(บาลี) ๕๔๖/๓๓๕) กามคุณ จึงหมายถึงสิ่งที่ผูกพันสัตว์ไว้คือกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ)

ขุชชโสภิตเถรคาถา : คาถาของพระขุชชโสภิตเถระ ใจความว่า สมณะทั้งหลายเหล่าใด กล่าวธรรมได้อย่างวิจิตร เป็นพหูสูต เป็นชาวเมืองปาฏลีบุตร (เรา) ชื่อว่าขุชชโสภิตะนี้เป็นรูปหนึ่ง ในภิกษุเหล่านั้น ขุชชโสภิตภิกษุนี้ ได้รับความสุขด้วยการรบดี การบูชาดี การชนะสงคราม และการประพฤติพรหมจรรย์ประจำ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๓๔-๒๓๖/๓๗๖)

ขุชชโสภิตะ, ชื่อ : พระอรหันต์องค์หนึ่ง เกิดในตระกูลพราหมณ์ เมืองปาฏลีบุตร ชื่อเดิมว่าโสภิตะ แต่เป็นคนค่อมเล็กน้อย จึงได้ชื่อว่าขุชชโสภิตะ เป็นผู้กล่าวธรรมได้อย่างวิจิตร เป็นพหูสูต และได้อภิญญา ๖ เมื่อสังคายนาครั้งแรกท่านได้รับบัญชาจากที่ประชุมให้ไปนิมนต์พระอานนทเถระให้มาร่วมสังคายนา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๓๔-๒๓๖/๓๗๖, ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๓๔-๒๓๖/๕๔๐/๕๔๔), ชื่อพระเถระ ๑ ใน ๗๐๐ องค์ ที่ร่วมทำสังคายนาครั้งที่ ๒ แต่ปรากฏชื่อ ๘ องค์ คือ ๑) พระสัพพกามี ๒) พระสาฬหะ ๓) พระเรวตะ ๔) พระขุชชโสภิตะ ๕) พระยสะ ๖) พระสาณสัมภูตะ (๖ องค์นี้เป็นสัทธิวิหาริกของพระอานนทเถระ เคยเห็นพระพุทธเจ้า) ๗) พระสุมนะ ๘) พระวาสภคามี (๒ องค์นี้ เป็นสัทธิวิหาริกของพระอนุรุทธะ เคยเห็นพระพุทธเจ้า) (วิ.อ.(บาลี) ๑/๑)

ขุชชุตตรา, ทาสี : หญิงรับใช้ของพระนางสามาวดีอัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน ราชาแห่งกรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ เป็นลูกของหญิงแม่นมในบ้านโฆสกเศรษฐี กรุงโกสัมพี ชื่อว่าขุชชุตตรา เพราะเป็นคนหลังค่อมแต่กำเนิด เป็นคนมีปัญญามาก มีหน้าที่ซื้อดอกไม้และพวงมาลัยมาถวายพระนางสามาวดีทุกวัน คราวหนึ่งนางไปซื้อดอกไม้กับนายสุมน

มาลาการได้ช่วยจัดแจงอาหารถวายพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ที่นายสุมนมาลาการนิมนต์ ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วบรรลุโสดาปัตติผล ต่อมาได้แสดงธรรมแก่พระนางสามาวดีพร้อมบริวาร เมื่อพระนางสามาวดีพร้อมบริวารฟังธรรมจบก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล พร้อมทั้งยกฐานะนางขุชชุตตราจากหญิงรับใช้เป็นอาจารย์และมารดา มีหน้าที่ไปฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วกลับมาแสดงธรรมให้พระนางสามาวดีและบริวารฟัง ด้วยเหตุนี้เองนางขุชชุตตราจึงเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายด้านพหูสูต

สาเหตุที่นางขุชชุตตราได้ตำแหน่งเอตทัคคะ เพราะครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ นางเห็นพระองค์ทรงแต่งตั้งอุบาสิกาคนหนึ่งไว้ในเอตทัคคะด้านพหูสูต จึงหมั่นทำกุศลอย่างยิ่งยวดเพื่อปรารถนาตำแหน่งนั้น ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะได้รับตำแหน่งนั้นในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ สาเหตุที่นางเป็นหญิงรับใช้คนอื่น เพราะครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ นางเป็นธิดาเศรษฐีกรุงพาราณสี คราวหนึ่งนั่งส่องกระจกแต่งตัวอยู่ เห็นภิกษุณีขีณาสพรูปหนึ่งซึ่งเป็นกุลุปกะแวะมาเยี่ยม นางไม่เห็นคนใช้อยู่ในบ้าน จึงเผลอพลั้งปากขอร้องให้ภิกษุณีหยิบกระเช้าเครื่องประดับส่งให้ สาเหตุที่นางหลังค่อม เพราะเมื่อนอกสมัยพุทธกาล นางเป็นหญิงรับใช้ในวัง แกล้งทำท่าล้อเลียนพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มีหลังค่อม ๑ ใน ๘ องค์ ซึ่งรับนิมนต์มาฉันในพระราชวังเป็นประจำ สาเหตุที่นางมีปัญญามาก เพราะได้เคยถวายกำไลงา ๘ อันเพื่อรองบาตรบรรจุข้าวปายาสร้อนแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์นั้นที่ถือบาตรแล้วแสดงอาการร้อนโดยผลัดเปลี่ยนมือบ่อยๆ

ขณะพระนางสามาวดีและบริวารถูกไฟไหม้อยู่ในปราสาทเพราะพระนางมาคันทิยาสั่งให้เผานั้น นางขุชชุตตราไม่ได้อยู่ด้วย เพราะยังไม่หมดบุญ และไม่เคยทำกรรมเก่าคือการเผาพระปัจเจกพุทธเจ้ารูปหนึ่งในอดีตชาติร่วมกับพระนางสามาวดีและบริวาร จึงรอดชีวิตและช่วยขวนขวายกิจการพระศาสนาจนสิ้นอายุขัย (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๐/๓๒, องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๒๖๐/๓๖๗, ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๗๐/๔๑๑-๔๒๒)

ขุชชุตตรา, อุบาสิกา : นางขุชชุตตรานับได้ว่าเป็นอุบาสิกาตัวอย่างและมาตรฐานของอุบาสิกา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกมากล่าวถึงอยู่บ่อยๆ ว่า ขอเจ้าจงเป็นเช่นนางขุชชุตตราอุบาสิกาและนางนันทมารดาชาวเมืองเวฬุกัณฑกะเถิด บรรดาอุบาสิกาผู้เป็นสาวิกาของเราขุชชุตตราอุบาสิกา และนางนันทมารดาชาวเมืองเวฬุกัณฑกะ เป็นผู้ชั่งได้วัดได้ (เอกธีตุสูตร, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๓/๒๗๘) อุบาสิกาผู้มีศรัทธา เมื่อปรารถนาโดยชอบพึงปรารถนาอย่างนี้ว่า ขอให้เราเป็นเช่นกับอุบาสิกาขุชชุตตราและอุบาสิกาเวฬุกัณฏกี

SAMPLE

นันทมาตาเถิด ขุชชุตตราและเวฬุกัณฏกีนันทมาตานี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานของอุบาสิกาสาวิกาของเรา (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๔/๑๑๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๖/๒๔๘), ดู ขุชชุตตรา, ทาสี

ขุด,ขุดรู : เอาขึ้นหรือเอาออกเพื่อให้ลึกลงไปจากพื้น, เอาดินขึ้นทำเป็นรู

ในวัมมิกสูตร คำว่า จงขุด เป็นชื่อของการปรารภความเพียร (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕๑/๒๗๑)

ในมูสิกสูตร พระผู้มีพระภาคเปรียบบุคคลเหมือนหนู ๔ จำพวก คือ ๑.บุคคลเปรียบเหมือนหนูขุดรู แต่ไม่อยู่ ๒.บุคคลเปรียบเหมือนหนูอยู่ แต่ไม่ขุดรู ๓. บุคคลเปรียบเหมือนหนูขุดรูและอยู่ ๔. บุคคลเปรียบเหมือนหนูไม่ขุดรูและไม่อยู่ (องฺ.จตุกฺก.(แปล)๒๑/๑๐๗/๑๖๒-๖๓, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๕๘/๑๘๙)

ขุนเขาสิเนรุ,ขุนเขาสิเนรุราช : ชื่อภูเขาที่เป็นศูนย์กลางของจักรวาล (ที.ปา.ฏีกา.(บาลี) ๒๗๘/๑๙๑) (เรียกอย่างสันสกฤตและไทยว่า เขาพระสุเมรุ หรือเขาพระเมรุ) มีความยาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ กว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ลึกลงมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๒-๑๓๖)

ยอดเขาสิเนรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นที่สถิตของพระอินทร์ เชิงเขาสิเนรุ หยั่งลึกลงไปในมหาสมุทรเป็นอสูรพิภพ สูงขึ้นไปกึ่งทางระหว่างแดนทั้ง ๒ นั้นเป็นสวรรค์ของท้าวจาตุมหาราช โดยท้าวธตรัฏฐ ประจำอยู่ทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหกประจำอยู่ทิศใต้ ท้าววิรูปักข์ ประจำอยู่ทิศตะวันตก และ ท้าวกุเวร หรือท้าวเวสสุวรรณ ประจำอยู่ทิศเหนือ สวรรค์ชั้นอื่นๆ และโลกมนุษย์ เป็นต้นก็เรียงรายกันอยู่สูงบ้างต่ำบ้างรอบเขาสิเนรุนี้ ทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุ เป็นเงิน เมื่อต้องแสง น้ำจะมีสีคล้ายน้ำนม ทิศใต้เป็นแก้วมณี น้ำจะมีสีเขียว ทิศตะวันตกเป็นแก้วผลึก ทิศเหนือเป็นทอง (สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๑/๑/๓๑๕)

ทวีปทั้ง ๔ อยู่ล้อมรอบ คือ ๑) ทิศตะวันออก มีปุพพวิเทหทวีป ๒) ทิศตะวันตก มีอปรโคยานทวีป ๓) ทิศใต้ มีชมพูทวีป ๔) ทิศเหนือ มีอุตตรกุรุทวีป (นมักการฏีกา) มีภูเขาใหญ่ ๗ ลูก คือ ๑) เขายุคันธร ๒) เขาอิสินธร ๓) เขากรวิกะ ๔) เขาสุทัสสนะ ๕) เขาเนมินธร ๖) เขาวินัตตกะ ๗) เขาอัสสกัณณะ ซึ่งเป็นทิพย์ วิจิตรด้วยรัตนะต่างๆ ล้อมรอบตามลำดับ (สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๑/๑/๓๒๙)

ขุนเขาสิเนรุนี้ พระพุทธเจ้าตรัสเป็นอุปมาสอนภิกษุว่า เมื่อเทียบกับขุนเขาสิเนรุก้อนหินเล็กๆ ๗ ก้อนที่คนนำไปวางไว้บนเขาสิเนรุ ย่อมมีจำนวนน้อย อัตราส่วนไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑,๐๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐,๐๐๐ ของขุนเขาสิเนรุ การบรรลุของบุคคลผู้เป็นอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิกับการบรรลุ

SAMPLE

คุณวิเศษของอัญเดียรถีย์ สมณพราหมณ์และปริพาชกทั้งหลาย ก็เช่นกัน มีปริมาณน้อย อัตราส่วนไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑,๐๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐,๐๐๐ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๔/๑๖๘)

สมัยที่โลกมีดวงอาทิตย์ขึ้น ๖ ดวง ขุนเขาสิเนรุและแผ่นดินทั้งหมดจะมีกลุ่มควันพวยพุ่ง สมัยที่โลกมีดวงอาทิตย์ขึ้น ๗ ดวง ขุนเขาสิเนรุและแผ่นดินทั้งหมดจะเกิดไฟลุกโชน มีเปลวเพลิงพุ่งถึงพรหมโลก (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๒-๑๓๖)

ขุนเขาหิมพานต์ : ภูเขาที่มีหิมะปกคลุมมาก (ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๓๓๔/๑๕๔) สูงห้าร้อยโยชน์ กว้างยาวสามพันโยชน์ มียอดเขาแปดหมื่นสี่พันยอด เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำ ๕ สาย คือ ๑) คงคา ๒) ยมุนา ๓) อจิรวดี ๔) สรภู และ ๕) มหี (สารตฺถ.ฏีกา.(บาลี) ๑/๑/๓๑๗-๓๒๑), เป็นแหล่งที่มีไม้ชำระฟันชื่อนาคลดา อันสนิท อ่อนนุ่ม รสดี เป็นที่นิยมของนักพรตและฤๅษี (วิ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๙, สารตฺถ.ฏีกา.(บาลี) ๑/-/๑๕๗)

ขุนเขาหิมพานต์นี้ พระพุทธเจ้าตรัสเป็นอุปมาสอนภิกษุในวาระต่างๆ เช่น เมื่อเทียบกับขุนเขาหิมพานต์ ก้อนหินย่อมๆ เท่าฝ่ามือที่เราถืออยู่นี้กับขุนเขาหิมพานต์ มีประมาณน้อยนัก ไม่ถึงส่วนแห่งเสี้ยวของขุนเขาหิมพานต์ ทุกขโทมนัสของบุรุษที่ถูกประหารด้วยหอก ๓๐๐ เล่ม ก็เช่นกัน มีประมาณน้อย ไม่ถึงส่วนแห่งเสี้ยวของทุกข์ในนรก (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๙๔-๒๙๕) พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ ลงสู่หนอง บึง แม่น้ำน้อย แม่น้ำใหญ่ มหาสมุทรสาคร เจริญเติบโตทางกายในมหาสมุทรสาคร ฉันใด ภิกษุก็เช่นกัน อาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๑/๘๒) ไม้สาละใหญ่อาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมงอกงามด้วยความเจริญ ๓ ประการ คือ ๑) กิ่ง ใบแก่ และใบอ่อน ๒) เปลือกและสะเก็ด ๓) กระพี้และแก่น ฉันใด ชนภายในบ้านก็เช่นกัน อาศัยพ่อบ้านผู้มีศรัทธาย่อมงอกงามด้วยความเจริญ ๓ ประการ คือ ๑) ศรัทธา ๒) ศีล ๓) ปัญญา (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๙/๒๐๙-๒๑๐) ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ คือ ๑) ฉลาดในการเข้าสมาธิ ๒) ฉลาดในการให้สมาธิตั้งอยู่ได้ ๓) ฉลาดในการออกจากสมาธิ ๔) ฉลาดในความพร้อมแห่งสมาธิ ๕) ฉลาดในอารมณ์แห่งสมาธิ ๖) ฉลาดในอภินิหารแห่งสมาธิ สามารถทำลายขุนเขาหิมพานต์ได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงอวิชชาอันเลวทรามเลย (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๔/๔๕๕-๔๕๖)

ขุนพล : นักรบใหญ่, แปลจากบาลีว่า มหานาคะ, อาชีพที่อาศัยศิลปะชนิดหนึ่งในหลายอาชีพที่พระเจ้าอชาตศัตรูยกมาทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒)

SAMPLE

อรรถกถาและฎีกากล่าวว่า นักรบที่เป็นเหมือนพญาช้างหรือพญานาค, ชื่อของนักรบผู้ที่เมื่อช้างเป็นต้นมาอยู่ตรงหน้าก็ไม่ถอยกลับ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๖๓/๑๔๒), ชื่อว่ามหานาค เพราะสมบูรณ์ด้วยเรี่ยวแรงความเร็วกำลังและความบากบั่นเป็นต้น (ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑๖๓/๒๖๗-๒๖๘)

ขุนพลแก้ว : ข้าราชการระดับสูงรองจากพระเจ้าจักรพรรดิ, แปลจากบาลีว่า ปริณายกรตนะ, แก้ว (รัตนะ) ๑ ในแก้ว ๗ ประการ ซึ่งเป็นสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ๑) จักรแก้ว ๒) ช้างแก้ว ๓) ม้าแก้ว ๔) มณีแก้ว ๕) นางแก้ว ๖) คหบดีแก้ว และ ๗) ขุนพลแก้ว (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๒/๑๒๐)

อรรถกถากล่าวว่า ขุนพลแก้ว หมายถึงผู้ที่สามารถจัดแจงสรรพกิจแทนพระเจ้าจักรพรรดิ์ได้ และต้องเป็นโอรสองค์โตของพระราชา มีคุณสมบัติคือ เป็นบัณฑิตเฉลียวฉลาด มีปัญญา มีญาณหยั่งรู้จิตของบริษัทได้ไกลถึง ๑๒ โยชน์ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๕๑/๒๓๘)

ขุมขน : รูหรือหลุมของเส้นขนที่งอกขึ้นตามร่างกายของคนและสัตว์ เพื่อระบายความร้อนและปกปิดร่างกาย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๗๙/๔๑๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๓๔/๔๐๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๘๑/๖๐๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๓/๑๗๒)

ขุมทรัพย์ : แหล่งรวมทรัพย์สมบัติ, แปลจากบาลีว่า นิธิ

อรรถกถากล่าวว่า ขุมทรัพย์ มี ๔ ชนิด คือ (๑) ถาวระ คือขุมทรัพย์ถาวร เช่น ที่ดิน ที่นา ที่สวน เงินและทอง (๒) ชังคมะ คือขุมทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ เช่น ทาสชาย ทาสหญิง ช้าง ม้า โค กระบือ แกะ ไก่ สุกร เป็นต้น (๓) อังคสมะ คือขุมทรัพย์ติดตัว เช่น วิชาความรู้ ศิลปวิทยา เป็นต้น (๔) อนุคามิกะ คือ ขุมทรัพย์ตามตัวทางคุณธรรม ได้แก่ บุญกุศล ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา เป็นต้น (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๘/๑๙๓)

ในเรื่องขุมทรัพย์นี้มีประเด็นน่าสนใจเพิ่มเติมคือ คหบดีแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นผู้มีตาทิพย์สามารถเห็นขุมทรัพย์ทั้งที่มีเจ้าของและไม่มีเจ้าของได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๐/๑๘๖), การที่ผู้มีปัญญามักชี้โทษ พูดปราม ก็เหมือนกับผู้ชี้บอกขุมทรัพย์ให้ ดังพุทธดำรัสในสารีปุตตนิทเทสว่า บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญามักชี้โทษ มักพูดปรามไว้ เหมือนผู้ชี้บอกขุมทรัพย์ พึงคบผู้ที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะเมื่อคบคนเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๘/๖๑๐), ขุมทรัพย์คือบุญเป็นขุมทรัพย์ที่ไม่ทั่วไปแก่คนอื่น โจรลักไปไม่ได้ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๙๓/๕๒๔)

SAMPLE

ขุมทรัพย์ใหญ่ :แหล่งรวมทรัพย์สมบัติจำนวนมาก ; ขุมทรัพย์ใหญ่ที่พระเจ้าโปลชนกพระบิดาของพระมหาชนกโพธิสัตว์ทรงฝังไว้ มี ๑๖ ขุม คือ ๑) ขุมทรัพย์ที่อยู่ทางดวงอาทิตย์ขึ้น หมายถึงที่ต้อนรับพระปัจเจกพุทธเจ้า ๒) ขุมทรัพย์ที่อยู่ทางดวงอาทิตย์ตก หมายถึงที่ส่งพระปัจเจกพุทธเจ้ากลับ ๓) ขุมทรัพย์ที่อยู่ภายใน หมายถึงขุมทรัพย์ที่อยู่ภายในประตูใหญ่พระราชวัง ๔) ขุมทรัพย์ที่อยู่ภายนอก หมายถึงขุมทรัพย์ที่อยู่ภายนอกประตูใหญ่พระราชวัง ๕) ขุมทรัพย์ที่ไม่ใช่อยู่ภายในภายนอก หมายถึงขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ภายใต้ธรณีประตู ๖) ขุมทรัพย์ที่ทางขึ้น หมายถึงขุมทรัพย์ตรงที่ลาดบันได เวลาเสด็จขึ้นช้างมงคล ๗) ขุมทรัพย์ที่ทางลง หมายถึงขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ตรงที่เสด็จลงจากคอช้าง ๘.-๑๑) ขุมทรัพย์ที่ไม้สาละทั้ง ๔ หมายถึงขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ที่เท้าพระแท่นบรรทมทั้ง ๔ ๑๒) ขุมทรัพย์ที่โยชน์หนึ่งโดยรอบ หมายถึงขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ชั่วแอก (หนึ่งวา) รอบที่บรรทม ๑๓) ขุมทรัพย์ที่ปลายงาทั้ง ๒ หมายถึงขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ตรงปลายงาทั้ง ๒ ของช้างมงคลในโรงช้างมงคล ๑๔) ขุมทรัพย์ที่ปลายหาง หมายถึงขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ตรงปลายหางของช้างมงคลในโรงช้างมงคล ๑๕) ขุมทรัพย์ที่สระน้ำ หมายถึงขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ในสระโบกขรณีมงคล ๑๖) ขุมทรัพย์ที่ยอดไม้ หมายถึงขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ใต้ต้นรังใหญ่ในพระราชอุทยาน เวลาเที่ยงวันเงาจะอยู่ที่โคนต้น จึงให้ขุดทรัพย์ที่นั้น (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๓๒/๒๐๔-๒๐๕, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๙/๑๓๒/๑๖๔-๑๖๕)

ขุย : ละอองหรือผงที่เกิดจากเนื้อของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ติดอยู่ที่เนื้อ หรือหลุดออกมากองอยู่เป็นกลุ่ม ๆ เช่น ผิวหนังเป็นขุย ขุยกระดาษ ขุยมด ขุยไผ่

ในเทวทัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสปรารภพระเทวทัตว่า ลาภสักการะและชื่อเสียงเกิดขึ้นแก่พระเทวทัตเพื่อฆ่าตัวเอง เพื่อความเสื่อม เหมือนต้นกล้วยเผล็ดผลเพื่อฆ่าตัวเอง เหมือนต้นไผ่ตกขุยเพื่อฆ่าตัวเอง เหมือนไม้อ้อออกดอกเพื่อฆ่าตัวเอง เหมือนแม่ม้าอัสดรตั้งครรภ์เพื่อฆ่าตัวเอง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๘/๑๑๒) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า แม่ม้าอัสดร หมายถึงแม่ลาซึ่งเป็นสัตว์ตระกูลเดียวกับม้า รูปร่างคล้ายม้าแต่ตัวเล็กกว่า ผสมพันธุ์กับพ่อม้าตั้งครรภ์ขึ้น พอถึงเวลาคลอด ไม่สามารถคลอดได้ ยืนเอาเท้ากระทืบพื้นอยู่จนต้องผ่าท้องนำลูกออก เพราะถูกผ่าท้องแม่ลาจึงตาย ลูกที่เกิดจากแม่ลากับพ่อม้า เรียกว่า ม้าอัสดร (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๖๘/๓๕๗)

ขุยไผ่ : เมล็ดไผ่ที่ตกลงมากองอยู่ที่กอไผ่, แปลจากบาลีว่า ตจสาระ ; ข้ออุปมาเรื่องขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่เพื่อเปรียบเรื่องสักการะฆ่าคนชั่ว (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๕/๑๘๐, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๓/๒๕๔, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๔/๒๘๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๘/๑๑๓), ข้ออุปมา

SAMPLE

เรื่องเรื่องขุยไผ่กำจัดต้นไผ่เพื่อเปรียบเรื่องโลภะ โทสะ โมหะเกิดขึ้นภายในตนทำร้ายผู้มีจิตเลวทราม (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๓/๑๓๐)

ขุยหนู : กองดินที่พวกหนูคุ้ยขึ้นมาไว้ข้างนอก, แปลจากบาลีว่า มูสิกุกกระ, ชนิดดิน ๑ ใน ๒ อย่างที่ช่างหม้อชื่อฆฏิการะนำมาปั้นภาชนะ คือ ๑) ดินริมตลิ่งที่พัง ๒) ขุยหนู (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๘/๓๔๕)

ขุรมาลี, ทะเล : ทะเลที่เลยอาณาเขตทะเลปกติไป ปรากฏฝูงปลามีร่างกายเหมือนมนุษย์แต่มีจมูกแหลมดำผุดดำว่ายอยู่ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๘-๑๐๙/๓๗๑-๓๗๒)

ขุรัปปชาดก : ชาดกว่าด้วยคนกล้าไม่กลัวลูกศรที่คม ใจความว่า พระโพธิสัตว์กล่าวว่า เมื่อมรณภัยนั้นปรากฏเฉพาะหน้า เพราะเห็นพวกโจรยิงลูกธนูแหลมคมด้วยความว่องไวและถือดาบที่ทาน้ำมันอันคมกริบ ข้าพเจ้ากลับยินดีและพอใจมากที่สุด ข้าพเจ้านั้นมีความยินดีจึงย่ำยีศัตรูได้ ข้าพเจ้าได้สละชีวิตไว้ก่อนแล้ว เพราะเมื่อยังอาลัยในชีวิต บุคคลกล้าหาญจะกระทำกิจของผู้กล้าหาญในกาลใดๆ ไม่ได้เลย (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๔๓-๔๕/๑๒๙-๑๓๐)

ขู่กรรโชก : ทำให้กลัวโดยแสดงกิริยาอาการจะทำร้าย,วางท่าจะทำร้ายให้เกิดความกลัว (ที.สี.(ไทย)๙/๑๐/๕,ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๖)

ขู่เข็ญ : บังคับทำให้กลัว; แสดงกิริยาหรือวาจาให้ผู้อื่นต้องกลัวว่าจะเป็นอันตรายต่อชีวิต ร่างกาย เสรีภาพ ชื่อเสียง หรือทรัพย์สินของผู้นั้น หรือของบุคคลที่สาม (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๒/๑๗๓)

เขต : นา, ที่เกิด, แดน, แหล่ง, บริเวณ ; ที่เกิด ที่งอก หรือที่ตั้งแห่งวิบากที่เป็นสุขและทุกข์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๑/๒๔๐, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๑/๓๙๔), เขต (อายตนะ) ๓ คือ เขตเทวดา เขตมนุษย์ เขตพรหม (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๓๐/๖๒๓, ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๕๓๐/๒๕๓)

เขตคือสงฆ์ : แหล่งอำนวยให้เกิดบุญคือสงฆ์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๕/๑๙๐)

เขตแดน : บริเวณที่กำหนดแบ่งชัดเจน (มริยาท); ในตำนานการเกิดโลกกล่าวถึงการปักปันเขตแดนของมนุษย์กลุ่มแรกนับเป็นการแบ่งเขตแดนครั้งแรก (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๘/๙๕), (ไทย) ๒๙/๓๐/๑๒๑)

เขตแดน : บริเวณที่กำหนดแบ่งชัดเจน, แปลมาจากบาลีว่า มริยาทะ ; ในตำนานการเกิดโลกกล่าวถึงการปักปันเขตแดนของมนุษย์กลุ่มแรกนับเป็นการแบ่งเขตแดนครั้งแรก (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๘/๙๕), (ไทย) ๒๙/๓๐/๑๒๑)

เขตแดนคือกิเลส : อาณาเขตคือกิเลส, แปลจากบาลีว่า สีมะ, คำนี้ปรากฏในสุทธัฏฐกสูตรว่า พระอรหันต์เป็นผู้ไปพ้นเขตแดน(กิเลส)แล้ว (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๐๒/๖๙๓, ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/

SAMPLE

๘๐๒/๓๖๔), เขตแดนคือกิเลสนี้แบ่งเป็น ๔ อย่าง คือ เขตแดนที่ ๑ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และ เหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกันนั้น เขตแดนที่ ๒ ได้แก่ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ อย่างหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกันนั้น เขตแดนที่ ๓ ได้แก่ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกันนั้น เขตแดนที่ ๔ ได้แก่รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกันนั้น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๕๔/๒๒๒,๒๙/๒๕๕/๒๒๒)

เขตตวัตถุสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับเรือกสวนไร่นาและที่ดิน ใจความว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วรับสั่ถามภิกษุทั้งหลาย ว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมากับแผ่นดินใหญ่นี้อย่างไหนจะมากกว่ากัน เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า ฝุ่นที่พระองค์ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมา ฝุ่นเล็กน้อยที่พระองค์ทรงใช้ปลาย พระนขาช้อนขึ้นมา เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่แล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว จึงตรัสว่า ข้อนี้ก็ฉันนั้นสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับเรือกสวนไร่นาและที่ดินมีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับเรือกสวนไร่นาและที่ดินมีจำนวนมากกว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ คือ ๑) ทุกขอริยสัจ ๒) ทุกขสมุทัยอริยสัจ ๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ ๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๑/๖๕๐)

เขตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยกิจเบื้องต้นที่ควรทำในนา ใจความว่า คหบดีชาวนามีกิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการ คือ ๑) ต้องไถคราดนาให้เรียบร้อย ๒) ต้องเพาะพืชลงไปตามกาลที่ควร ๓) ต้องไขน้ำเข้าบ้าง ระบายน้ำออกบ้างตามกาลที่ควร ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล มีกิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการนี้ คือ ๑) การสมาทานอธิสีลสิกขา ๒) การสมาทานอธิจิตตสิกขา ๓) การสมาทานอธิปัญญาสิกขา เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิสีลสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิจิตตสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิปัญญาสิกขา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๔/๓๑๐), พระสูตรว่าด้วยนาดีและนาไม่ดี ใจความว่า พืชที่หว่านลงในนาที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ ๑) เป็นที่ลุ่มและดอน ๒) เป็นที่มีหินและ

SAMPLE

กรวด ๓) เป็นที่ดินเค็ม ๔) เป็นที่ไถลงลึกไม่ได้ ๕) เป็นที่ไม่มีทางน้ำเข้า ๖) เป็นที่ไม่มีทางน้ำออก ๗) เป็นที่ไม่มีเหมือง ๘) เป็นที่ไม่มีคันนา ย่อมไม่มีผลมาก ไม่มีความชื่นใจมาก ไม่มีความเจริญมาก เปรียบทานที่บุคคลให้ในสมณพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ ๑) เป็นผู้มีมิจฉาทิฏฐิ ๒) เป็นผู้มีมิจฉาสังกัปปะ ๓) เป็นผู้มีมิจฉาวาจา ๔) เป็นผู้มีมิจฉากัมมันตะ ๕) เป็นผู้มีมิจฉาอาชีวะ ๖) เป็นผู้มีมิจฉาวายามะ ๗) เป็นผู้มีมิจฉาสติ ๘) เป็นผู้มีมิจฉาสมาธิ ย่อมไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่มีความรุ่งเรืองมาก ไม่มีความแพร่หลายมาก ส่วนพืชที่หว่านลงในนาที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ตรงกันข้าม คือ ๑) เป็นที่ไม่ลุ่มและดอน เป็นต้น ย่อมมีผลมาก มีความชื่นใจมาก มีความเจริญมาก เปรียบทานที่ให้ในสมณพราหมณ์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ตรงกันข้าม คือ ๑) เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก มีความแพร่หลายมาก (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๓๔/๒๘๙-๒๙๒)

เขตตูปมเปตวัตถุ : พระสูตรว่าด้วยเรื่องพระอรหันต์เปรียบเหมือนนาย่อมมีอุปการะแก่เปรตและทายก ใจความว่า พระอรหันต์ทั้งหลายเปรียบเหมือนนา ทายกทั้งหลายเปรียบเหมือนชาวนา ไทยธรรมเปรียบเหมือนพืช ผลทานย่อมเกิดจากการที่ทายกบริจาคไทยธรรมแก่ปฏิคาหก เหตุ ๓ อย่างนี้ คือ พืช การหว่าน นา ย่อมมีอุปการะแก่พวกเปรตและทายก เปรตทั้งหลายย่อมบริโภคผลนั้น ทายกย่อมเจริญด้วยบุญ ทายกทำกุศลในอัตภาพนี้แล้วอุทิศให้พวกเปรต ครั้นทำกรรมดีแล้วย่อมไปสวรรค์ (ขุ.เป.(ไทย) ๒๖/๑/๑๖๗)

เขตตูปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยนา ใจความว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายเปรียบเหมือนคหบดีชาวนาหว่านพืชในนาดี ทรงแสดงธรรมแก่อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายเปรียบเหมือนคหบดีชาวนาหว่านพืชในนาชนิดปานกลาง ทรงแสดงธรรมแก่อัญเดียรถีย์ สมณะ พราหมณ์ และปริพาชก เปรียบเหมือนคหบดีชาวนาหว่านพืชในนาชนิดเลวที่มีดินแข็ง มีดินเค็ม พื้นดินเลว และทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายเปรียบเหมือนบุรุษใส่น้ำในโอ่งน้ำใบที่ไม่มีรอยร้าว น้ำซึมไหลออกไม่ได้ ทรงแสดงธรรมแก่อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายเปรียบเหมือนบุรุษใส่น้ำในโอ่งน้ำใบที่ไม่มีรอยร้าว แต่น้ำซึมไหลออกได้ ทรงแสดงธรรมแก่อัญเดียรถีย์ สมณะ พราหมณ์ และปริพาชก เปรียบเหมือนบุรุษใส่น้ำในโอ่งน้ำใบที่มีรอยร้าว น้ำซึมไหลออกได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๙/๔๐๔-๔๐๖)

SAMPLE

เขตบ้าน : แหล่งที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน ; เขตบ้านเป็นเขตหนึ่งที่ใช้กำหนดเป็นแดนมหัคคตะเพื่อแผ่เมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิตไปยังสรรพสัตว์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๑/๒๗๑-๒๗๑)

เขตบุญ : แหล่งอำนวยให้เกิดบุญ, แปลจากบาลีว่า เขตตะ ; แหล่งอำนวยให้เกิดบุญคือศาสนา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๕), แหล่งอำนวยให้เกิดบุญคือการบำรุงพระขีณาสพ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๒/๕๑๙)

เขตไม่จำกัด : แดนที่กำหนดหรือประมาณไม่ได้, แดนที่ไม่กำหนดแน่นอน, แดนที่ไม่มีการกำหนด ; เขต หมายถึง แดนที่กำหนดขีดคั่นไว้ เช่น เขตป่า เขตบ้าน, เวลาที่กำหนดขีดคั่นไว้ เช่น หมดเขตวันที่ ๑๕ ; จำกัด หมายถึง กำหนดหรือขีดคั่นไว้โดยเฉพาะ

ในอนวัฏฐิตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖ ประการ คือ ๑. สังขารทั้งปวงจักปรากฏว่าเป็นของไม่มั่นคง ๒. ใจของเราจักไม่ยินดีในโลกทั้งปวง ๓. ใจของเราจักออกไปจากโลกทั้งปวง ๔.ใจของเราจักน้อมไปสู่นิพพาน ๕. สังโยชน์ทั้งหลายของเราจักถึงการละได้ ๖. เราจักเป็นผู้ประกอบด้วยสามัญญะ อันยอดเยี่ยม สามารถทำเขตไม่จำกัดในสังขารทั้งปวงแล้วทำอนิจจสัญญาให้ปรากฏได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๒/๖๒๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๓/๖๒๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๔/๖๒๕) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สามัญญะ ในที่นี้หมายถึงความเป็นสมณะ ได้แก่อริยมรรค (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๐๒/๑๕๖) คำว่าทำเขตไม่จำกัด หมายถึงทำเขตไม่จำกัดอย่างนี้ว่า “สังขารประมาณเท่านี้ ไม่เที่ยง นอกนี้จะชื่อว่าไม่เที่ยงก็หามิได้” (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๐๒/๑๕๖)

เข็ม : เหล็กปลายแปลม ส่วนท้ายมีรูสำหรับสอดด้ายหรือเชือก มีขนาดเล็กใหญ่ ใช้เย็บผ้าปะชุนผ้า หรืออื่นๆ ตามขนาดและจำเป็นใช้, ของอื่น ๆ ที่มีรูปร่างคล้ายเข็ม เช่น เข็มนาฬิกา เข็มฉีดยา; ไม้ที่เสี้ยมให้แหลมหรือวัตถุอื่นที่มีลักษณะเช่นนั้นสำหรับฝังเป็นรากสิ่งก่อสร้างกันทรุด, เสาเข็ม ก็ว่า (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๔๑/๔๗๐)

เขมกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเขมกะ ใจความว่า พระเขมกะ อาพาธหนัก พักอยู่ที่พหริการาม กรุงโกสัมพี ได้สนทนาถามตอบกับพระทาสกเถระและพระเถระทั้งหลายประมาณ ๖๐ รูปเกี่ยวกับอุปาทานขันธ์ ๕ ในประเด็นการพิจารณาเห็นอัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ท่านได้อธิบายขยายความอย่างพิสดาร เมื่ออธิบายจบ ท่านและพระเถระทั้งนั้นก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๙/๑๖๖-๑๗๑)

เขมกะ, พระ : พระเถระรูปหนึ่ง คราวอาพาธหนัก พักอยู่ที่พหริการาม กรุงโกสัมพี ได้สนทนาถามตอบกับพระทาสกเถระและพระเถระทั้งหลายประมาณ ๖๐ รูปเกี่ยวกับอุปาทานขันธ์ ๕ ในประเด็นการพิจารณาเห็นอัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ท่านได้อธิบายขยาย

SAMPLE

ความอย่างพิสดาร เมื่ออธิบายจบท่านและพระเถระทั้งนั้นก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๙/๑๖๖-๑๗๑)

เขมกะ, กรุง : กรุงชื่อว่าเขมกะ ปกครองโดยพระเจ้าชนสันธะ ผู้เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ (พระติสสพุทธเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าลำดับที่ ๑๗ ในพุทธวงศ์) ดังคำว่า กรุงชื่อว่าเขมกะ กษัตริย์พระนามว่าชนสันธะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าปทุมาเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๖/๖๗๘)

เขมกะ, กษัตริย์ : เจ้าศากยะพระนามว่าเขมกะ แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นพระบิดาของอภิรูปนันทาเถรี (เป็นคนละองค์กับรูปนันทาเถรี ซึ่งมีพระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระบิดา แต่มีประวัติคล้ายๆ กัน) ดังคำว่า บัดนี้ เป็นภพสุดท้าย หม่อมฉัน(อภิรูปนันทาเถรี)เกิดในกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นธิดาแห่งเจ้าศากยะพระนามว่า เขมกะ มีนามปรากฏว่านันทา (ขุ.อป.(เถริยาปาทาน)(ไทย)๓๓/๑๕๐/๕๔๐)

เข้มแข็ง : แข็งแกร่ง แข็งแรง ขันแข็งในการทำงาน, ขยันขันแข็ง, ไม่ย่อท้อหวั่นไหว, อดทนไม่ท้อถอย ; ความเข้มแข็ง เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของอริยสาวก ที่จัดเป็นวิริยพละ ดังข้อความว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้อยู่ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ นี้เรียกว่า วิริยพละ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒/๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๔/๑๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๓๔/๒๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วิริยพละ เป็น ๑ ในเสขพละ ๕ ประการ คือ ๑. สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา ๒. หิริพละ กำลังคือหิริ ๓. โอตตัปปพละ กำลังคือโอตตัปปะ ๔. วิริยพละ กำลังคือวิริยะ ๕. ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา, คำว่า ปรารภความเพียร ในที่นี้หมายถึงทำความเพียรทางกายและทางใจไม่ย่อหย่อน (องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๓๙๔/๔๔๐, องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒/๑), คำว่า มีความเข้มแข็ง ในที่นี้หมายถึงมีกำลังความเพียร (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒/๑)

เขมเทพบุตร : เทพบุตรชื่อว่าเขมะ เป็นชื่อของเทพบุตรที่ปรากฏในเขมสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่ ๒ ในนานาติตถิยวรรค เขาเป็นสาวกของเดียรถีย์ ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เมืองสาวัตถี ดังคำว่า เขมกเทพบุตรยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า คนพาลผู้มีปัญญาทรามประพฤติตนเป็นเหมือนศัตรูย่อมทำกรรมอันลามกซึ่งให้ผลเผ็ดร้อน... พ่อค้าเกวียนไม่เดินหนทางสายหลักที่ราบเรียบ แต่กลับไปใช้หนทางที่ไม่เรียบ เพลาเกวียนก็หักสะบั้น ฉันใด ผู้ที่ออกนอกธรรมหันไปประพฤติตามอธรรม ก็ฉันนั้น เป็นคนเขลา

SAMPLE

เบาปัญญา ต้องซบเซาดำเนินไปสู่ความตาย เหมือนพ่อค้าเกวียนที่เพลาเกวียนหัก ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๓/๑๑๐)

เขมนคร : ชื่อนครอันเป็นที่อาศัยอยู่ของอัคคิทัตตพราหมณ์ ผู้เป็นพุทธบิดา และพราหมณีชื่อว่าวิสาขา ผู้เป็นพุทธมารดา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ปกครองโดยพระเจ้าเขมะ ดังคำว่า กรุงชื่อว่าเขมวดี ครั้งนั้น เรามีชื่อว่าเขมะ เมื่อแสวงหาพระสัพพัญญุตญาณจึงออกบวชในสำนักของพระองค์ อัคคิทัตตพราหมณ์นั้นเป็นพุทธบิดา นางพราหมณีชื่อว่าวิสาขาเป็นมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามกกุสันธะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ตระกูลใหญ่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นตระกูลที่ประเสริฐที่สุดของคนทั้งหลาย มีชาติสูง มียศมาก อยู่ในเขมนครนั้น (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๗๐๔)

เขมปัตตะ : พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุผู้บรรลุคุณธรรมตั้งแต่ชั้นปฐมฌานขึ้นไปว่า เขมปัตตะ (ตรัสเรียกชื่ออื่นๆ ก็มี เช่น เขมะบ้าง อมตะบ้าง อมตปัตตะบ้าง ฯลฯ และนำชื่อนั้นๆ มาตั้งเป็นชื่อสูตร)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า “เขมะ” ท่านหมายถึง ไม่มีอุปัททวะ ส่วนคำว่า “เขมปัตตะ” หมายถึง บรรลุความเป็นเขมะ (องฺ.นวก.อ. (บาลี) ๓/๕๒/๓๑๗) ดังคำว่า ท่านพระอุทายีถามว่า ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เขมปัตตะ เขมปัตตะ” ผู้มีอายุ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเขมปัตตะ” พระอานนท์ตอบว่า “ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานอยู่ได้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเขมปัตตะโดยปริยายแล้วภิกษุล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ อาสวะทั้งหลายของเธอหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเขมปัตตะโดยนิปปริยายแล้ว” (องฺนวก.(ไทย)๒๓/๕๓/๕๔๓)

เขมมฤคทายวัน : อิสิปตนมฤคทายวันเป็นสวนชื่อว่าเขมะ ในสมัยนั้น ก็สวนนั้นเรียกชื่อว่ามฤคทายวัน เพราะเป็นที่ที่ท่านให้เพื่ออยู่อย่างปลอดภัยแก่เนื้อทั้งหลาย ท่านกล่าวว่าเขมมฤคทายวัน (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๗๓/๖๘) เป็นสถานที่พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงพบกับพระราชโอรสพระนามขัณฑะและบุตรปุโรหิตชื่อว่าติสสะ ต่อมาท่านทั้งสองหลังจากฟังธรรมบรรลุแล้วได้บรรพชาอุปสมบท และได้รับการแต่งตั้งเป็นคู่พระอัครสาวกของพระวิปัสสีพุทธเจ้า (ที.สี.(ไทย)๑๐/๗๓/๔๑-๔๒)

เขมวดี, กรุง : ชื่อเมืองอันเป็นที่อยู่อาศัยของอัคคิทัตตพราหมณ์ ผู้เป็นพุทธบิดา และพราหมณีชื่อว่าวิสาขา ผู้เป็นพุทธมารดา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ดังคำว่า พระกกุสันธพุทธเจ้ามีพราหมณ์อัคคิทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีวิสาขาเป็นพระมารดา

SAMPLE

ผู้ให้กำเนิด สมัยนั้น ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าเขมะ กรุงเขมวดี เป็นราชธานีของพระเจ้าเขมะ (ที.สี(ไทย)๑๐/๑๒/๕, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๓/๗๐๒)

เขมวิตก : ความตรึกที่ประกอบด้วยเมตตา กรุณา และมุทิตา หรือหมายถึง อพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๓๘/๑๖๔,๑๖๘) ดังคำว่า (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) “ภิกษุทั้งหลาย วิตก ๒ ประการ คือ เขมวิตก และวิเวกวิตก ย่อมแผ่ซ่านไปยังตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอันมาก ตถาคตพอใจความไม่เบียดเบียน ยินดีความไม่เบียดเบียน วิตกนั่นแลแผ่ซ่านไปยังตถาคตผู้พอใจความไม่เบียดเบียน ยินดีในความไม่เบียดเบียนเป็นอันมากว่า “เราจะไม่เบียดเบียนสัตว์ใด ๆ ทั้งที่ยังมีจิต หวาดสะดุ้ง หรือมีจิตมั่นคงด้วยการทำนี้” (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๓๘/๓๘๕

เขมสูตร : ว่าด้วยเขมเทพบุตร ผู้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วได้กล่าวคาถาเกี่ยวกับเรื่องผลของกรรมดีและกรรมชั่ว (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๓/๑๑๐-๑๑๑) ว่าด้วยพระเขมะ ผู้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถีพร้อมกับพระสุมนะ ได้กราบทูลเกี่ยวกับคุณสมบัติของพระอรหันต์(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๙/๕๑๖-๒๑๗) ว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า เขมะ ทำไมพระพุทธเจ้าจึงตรัสเรียกภิกษุว่า เขมะ(องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๕๒/๕๔๓)

เขมเสฏฐิปุตตวัตถุ : เรื่องบุตรเศรษฐีชื่อเขมกะ (พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่นายเขมกะผู้ชอบเป็นชู้กับภรรยาของคนอื่น ดังนี้) นรชนที่ประมาท ชอบเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น ย่อมถึงฐานะ ๔ ประการ คือ (๑) ได้บาป (๒) นอนไม่เป็นสุข (๓) ถูกนินทา (๔) ตกนรก (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๐๙/๑๒๙)

เขมะ : พระราชาผู้ปกครองกรุงเขมวดีพระนามว่าเขมะ ดังคำว่า พระกกุสันธพุทธเจ้ามีพราหมณ์อัคคิทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีวิสาขาเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด สมัยนั้น ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าเขมะ กรุงเขมวดี เป็นราชธานีของพระเจ้าเขมะ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒/๕), พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุผู้บรรลุคุณธรรมตั้งแต่ชั้นปฐมฌานขึ้นไปว่า“เขมะ” ดังคำว่า ท่านพระอุทายีถามว่า “ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เขมะเขมะ” ผู้มีอายุ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเขมะ” พระอานนท์ตอบว่า “ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานอยู่ได้ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเขมะโดยปริยายแล้ว... ภิกษุล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ อาสวะทั้งหลายของเธอหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเขมะโดยนิปปริยายแล้ว”) (อง.นวก.(ไทย)๒๓/๕๒/๕๔๓

เขมะ, กษัตริย์ :ชื่อในอดีตชาติของพระธชทายกเถระ ได้บังเกิดเป็นกษัตริย์หลายชาติ มีพระนามว่าเขมะ ดังคำว่า (พระธชทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า(ในกัปที่ ๑,๐๕๑ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นกษัตริย์หลายพระองค์ มีพระนามว่าอุคคตะ ในกัปที่ ๑,๑๕๐ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นกษัตริย์หลายชาติมีพระนามว่าเขมะ ((ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๕/๑๙๗) พระนามในอดีตชาติของพระโคดมพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นกษัตริย์พระนามว่าเขมะ ในสมัยของพระกกุสันธพุทธเจ้า ดังคำว่า สมัยนั้น เราเป็นกษัตริย์มีนามว่าเขมะ ได้ถวายทานมิใช่น้อยในพระตถาคตและในสาวกผู้ชินบุตร(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๘/๗๐๒)

เขมะ, พระ, ภิกษุ :รายนามพระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา(เริ่มต้นจากพระอุบาลีเถระ) ท่านพระเขมะเป็นหนึ่งในรายนามเหล่านั้น ท่านเป็นลูกศิษย์ของพระธัมมปาลิตะ ดังคำว่า ศิษย์ของพระธัมมปาลิตะนั้น มีปัญญามากชื่อว่าเขมะทรงจำพระไตรปิฎกได้รุ่งเรืองอยู่ในเกาะด้วยปัญญา เหมือนดวงจันทร์รุ่งเรืองอยู่ (วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๖,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๖) ชื่อภิกษุขีณาสพผู้อาศัยอยู่ที่ป่าอันธวัน สมัยหนึ่งได้ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่พระวิหารเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ดังคำว่า,สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล ท่านพระเขมะและท่านพระสุมนะ อยู่ที่ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวาย อภิวาทแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร (องฺ.ฉกฺก(ไทย)๒๒/๔๙/๕๑๖)

เขมังกร, พระ, ภิกษุ : ชื่อพระภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี, ดังคำว่า ..... พระสิขีพุทธเจ้ามีภิกษุเขมังกรเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก.....(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑/๕), พระอภิภูเถระและพระสัมภวเถระเป็นพระอัครสาวกพระเถระนามว่าเขมังกรเป็นพระอุปัฏฐากของพระสิขีสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่(ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๒๐/๖๙๔)

เขมัปปัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า เขมปัตตะ (ได้แก่ผู้บรรลุคุณธรรมตั้งแต่ชั้นปฐมฌานขึ้นไป) ดังคำว่า ท่านพระอุทายีถามว่า ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เขมปัตตะ เขมปัตตะ” ฯลฯ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๗๓/๒๗๘)

เขมา : ชื่อภิกษุณี ผู้ซึ่งได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า ให้ภิกษุณีสาวิกาอื่นๆ เอาเป็นแบบอย่างคู่กับอุบลวรรณาภิกษุณี ดังพระพุทธดำรัสว่า “บรรดาอุบาสิกาผู้เป็นสาวิกาของเรา คือ ขุชชุตตราอุบาสิกา และนางนันทมารดา ชาวเมืองเวฬุกัณฑกะเป็นผู้ชั่งได้วัดได้(นางพึงวิงวอนอีกว่า) ถ้าแม่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ก็ขอให้เป็นเช่นเขมาภิกษุณีและอุบลวรรณาภิกษุณีเถิด” (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๗๓/๒๗๘),

SAMPLE

(องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๕๓/๕๔๓) อธิบายว่า เขมาภิกษุณี ก่อนบวชเคยเป็นพระเทวีของพระเจ้าพิมพิสาร เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศ (เอตทัคคะ) กว่าภิกษุณีทั้งหลายทางด้านเป็นผู้มีปัญญามาก (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๖/๓๐, (เถรี.อ.(บาลี) ๔/๕๓/๑๖๐-๑๗๒),ขุ.อป.(เถริยาปทาน)(ไทย) ๓๓/๒๘๙-๓๘๓/๔๒๖-๔๓๘)

เขมา, พระเถรี, ภิกษุณี : ชื่อภิกษุณีผู้เป็นอัครสาวิกาเบื้องขวา เลิศทางด้านมีปัญญามาก คู่กับอุบลวรรณาเถรีผู้เป็นอัครสาวิกาเบื้องซ้าย เลิศทางด้านมีฤทธิ์มาก ดังคำว่า ภิกษุณีทั้งสองเป็นผู้ได้รับการยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่า ให้ภิกษุณีทั้งหลายเอาเป็นแบบอย่าง ดำเนินรอยตาม สมดังพระพุทธดำรัสว่า “.....ภิกษุณีผู้มีศรัทธา เมื่อปรารถนาโดยชอบพึงปรารถนาอย่างนี้ว่า “ขอให้เราเป็นเช่นกับภิกษุณีเขมาและภิกษุณีอุบลวรรณาเถิด” ภิกษุณีเขมาและภิกษุณีอุบลวรรณา นี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานแห่งภิกษุณีสาวิกาของเรา.....” (องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๑๗๖/๒๔๘)

เขมาเถริยาปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระเขมาเถรี เขมาภิกษุณีกล่าวเรื่องประวัติในอดีตชาติของตนที่ได้ตั้งความปรารถนาตำแหน่งภิกษุณีผู้มีปัญญามากไว้ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้รับพุทธพยากรณ์ว่าความปรารถนานั้นจะเป็นจริงในสมัยพระโคดมพุทธเจ้า (ขุ.อป.(เถริยาปทาน)(ไทย)๓๓/๒๘๙/๔๒๖)

เขมาเถรีคาถา :ภาษิตของพระเขมาเถรี พระเขมาเถรีได้กล่าวคาถาโต้ตอบกับมารใจบาปที่มาประเล้าประโลมด้วยกามคุณและชักชวนให้สึก แต่ก็ไม่สำเร็จ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๓๙/๕๗๗

เขมาภิกขุนีวัตถุ : เรื่องพระเขมาภิกษุณี (พระเขมาเถรี) ในเรื่อง พระเขมาภิกษุณีมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ภูเขาคิชฌกูฏ แต่เห็นท้าวสักกะกำลังเข้าเฝ้าอยู่ จึงได้ยืนถวายบังคมบนอากาศแล้วหลีกไป ท้าวสักกะสงสัยจึงทูลถามเป็นใคร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่านั่นคือภิกษุณีชื่อเขมา (ขุ.ธ.อ.(บาลี)๒/๔๐๓/๔๙๒), พระองค์ตรัสพระคาถาแก่ท้าวสักกะว่า ผู้มีปัญญาลึกซึ้ง เป็นปราชญ์ ฉลาดในทางและมิใช่ทาง บรรลุประโยชน์สูงสุด เราเรียกว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๔๐๓/๑๖๐)

เขมาราม : สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพานของพระเวสสภูพุทธเจ้าและพระกกุสันธพุทธเจ้า พระชินศาสดาผู้ประเสริฐพระนามว่าเวสสภู เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เขมาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ ฉะนี้แล(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓๐/๗๐๑) พระชินเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่ากกุสันธะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เขมาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ที่เขมารามนั้น สูงถึง ๑ คาวุต ฉะนี้แล(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๗/๗๐๖)

SAMPLE

เขมาสูตร : พระสูตรว่าด้วยเขมาภิกษุณี สมัยนั้น เขมาภิกษุณีเที่ยวจาริกไปในแคว้นโกศล เข้าไปพักอยู่ที่โตรณวัตถุ (ค่ายเสาระเนียด) ระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกต ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากเมืองสาเกตไปยังกรุงสาวัตถี ได้เข้าประทับแรมราตรีหนึ่งที่โตรณวัตถุระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกต รับสั่งเรียกราชบุรุษคนหนึ่งมาตรัสถามดังนี้ว่า บุรุษผู้เจริญ ท่านจงไปดูให้รู้ว่าที่โตรณวัตถุมีสมณะหรือ พราหมณ์ผู้ที่เราควรเข้าไปหาในวันนี้หรือไม่ ... พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามปัญหาเขมาภิกษุณี (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๔๑๐/๔๖๖)

เขมิยอัมพวัน : สวนมะม่วงที่มีชื่อว่าเขมิยะ เขมิยอัมพวัน เป็นสถานที่อยู่ของท่านพระอุเทน ตั้งอยู่ในเขตกรุงพาราณสี ณ สถานที่แห่งนี้มีการถามปัญหากันระหว่างโฆฏมุขะพรามหณ์กับพระอุเทนเถระ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๒/๕๑๕)

เข่า : อวัยวะส่วนต่อระหว่างแข้งกับขา, ส่วนต่อระหว่างขาส่วนบนกับขาส่วนล่าง, ราชาศัพท์ว่า พระชานุ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗/๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๐/๒๘๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๐/๔๕๕)

เขาไกรลาส : ชื่อภูเขาในเทือกเขาหิมาลัย เชื่อว่าเป็นที่สถิตของพระอิศวรในศาสนาพราหมณ์ มีสีขาวเหมือนเงินยวง เป็นภูเขาที่ถูกนำมาเปรียบเทียบกับพญาช้างมงคล สวยงามเผือกผ่องดังภูเขาไกรลาส พระเวสสันดรได้พระราชทานพญาช้างกุญชร มีงาสวยงาม เผือกผ่องดังภูเขาไกรลาสนี้ไป จึงเป็นเหตุให้พระองค์ถูกขับไล่ออกจากเมืองสีพี (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๘๘๓/๔๗๙)

เข้าจำพรรษา : การที่พระภิกษุสงฆ์อธิษฐานว่าจะอยู่ประจำในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งตลอดระยะเวลา ๓ เดือน โดยไม่ไปพักค้างแรมที่อื่น เว้นแต่มีกิจจำเป็น อนุญาตให้ไปได้ไม่เกิน ๗ วัน เรียกการไปในลักษณะอย่างนี้ว่า สัตตาหกรณียะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๕/๙๔) การเข้าจำพรรษามีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ภิกษุหยุดการจาริกไปที่ต่างๆ ในช่วงฤดูฝน จะได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยและปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ แต่ไม่มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้อยู่คลุกคลีกันด้วยหมู่หรือเพศตรงข้าม อันจะเป็นเหตุให้เกิดอสัทธรรมต่างๆ ตามมา ดังเรื่องที่ปรากฏในมาตาปุตตสูตร

เข้าฌาน : การเพ่งพินิจด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ ในที่นี้มุ่งถึงฌาน ๒ คือ ๑. อารัมมณูปนิชฌาน การเพ่งอารมณ์ ได้แก่ สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ ๒.ลักขณูปนิชฌาน การเพ่งลักษณะ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค และผล) (ที.ม.อ.(บาลี)๒/๓๔๗/๓๑๕, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๐/๒๓๓,๑๐/๓๔๗/๒๗๔,๑๐/๓๔๘/๒๗๖)

เข้าไปตั้งสติไว้ภายใน : ลักษณะอย่างหนึ่งของธรรม ๕ ประการที่เมื่อภิกษุและภิกษุณีเจริญแล้วทำให้มากแล้ว พึงหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งได้ คืออรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมี

SAMPLE

อุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง เจริญ ทำให้มากซึ่ง ธรรม ๕ ประการ เธอพึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือภิกษุในธรรมวินัยนี้๑.เข้าไปตั้งสติไว้ในภายใน๒.พิจารณาเห็นกายว่าเป็นของไม่งามด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับแห่งธรรมทั้งหลาย๓.กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร๔.กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง๕.พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงภิกษุทั้งหลาย ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรม ๕ ประการนี้ เธอพึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือ เมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี (อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๒๒/๒๐๒)

เข้าไปแทรกแซง : เข้าไปเบียดเสียด, เข้าไปข้างใน

ในอนุปขัชชสิกขาบท พวกภิกษุฉัพพัคคีย์กีดกันที่นอนดีๆ เอาไว้ แล้วให้ย้ายพระเถระออกไป พากันเข้าไปนอนแทรกแซงพระเถระ ด้วยตั้งใจว่า เมื่อพระเถระมีความคับใจ ก็จะย้ายออกไปเอง พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ก็ ภิกษุใดรู้อยู่ เข้าไปนอนแทรกแซงภิกษุผู้เข้าไปอยู่ในวิหารของสงฆ์ก่อนด้วยประสงค์ว่า ท่านมีความคับใจก็จักจากไปเอง ประสงค์เพียงเท่านี้ไม่มีอะไรอื่น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.ม.(ไทย)๒/๑๒๑/๓๐๐)

ในสโภชนสิกขาบท พระอุปนันทศากยบุตรได้ไปยังเรือนของสหายแล้วได้นั่งในห้องนอนสองต่อสองกับภรรยาของสหาย สหายเข้าไปหาแล้วบอกให้ภรรยาถวายอาหาร เสร็จแล้วก็นิมนต์ให้ท่านกลับ ภรรยาของสหายนั้นรู้ว่าสามีถูกราคะกลุ้มรุมจึงนิมนต์ให้ท่านอยู่ต่อ แม้สหายจะขอร้องให้กลับถึง ๓ ครั้ง ท่านก็ไม่ยอมกลับ จึงไปฟ้องพวกภิกษุ พวกภิกษุจึงนำเรื่องไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า เป็นอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุที่เข้าไปนั่งแทรกแซงในตระกูลที่มีคน ๒ คน (วิ.ม.(ไทย)๒/๒๘๑/๔๒๙)

เข้ารีต : เปลี่ยนไปนับถือลัทธิหรือศาสนาอื่นนอกพระพุทธศาสนา ในที่นี้ หมายถึงภิกษุณีผู้ไปเข้ารีตเดียรถีย์ ดังคำว่า..... “ที่ชื่อว่า เข้ารีต ตรัสหมายถึงภิกษุณีผู้เข้ารีตเดียรถีย์ ภายหลังภิกษุณีผู้รู้เรื่องนั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “แม่เจ้า เมื่อก่อนดิฉันรู้จักภิกษุณีนี้ดีว่านางมีความประพฤติอย่างนี้ ๆ” (วิ.ม.(ไทย) ๓/๖๖๖/๑๒)

เข้ารีตเดียรถีย์ : ถือลัทธิอื่นนอกพระพุทธศาสนา ในกรณีที่ภิกษุณีไปเข้ารีตเดียรถีย์ เป็นเหตุอย่างหนึ่งใน ๔ ประการ ที่ทำให้ภิกษุณีนั้นไม่ต้องอาบัติ(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๐๔๙/๒๘๐),

SAMPLE

ในกรณีของภิกษุ ภิกษุที่จำพรรษาแล้ว เมื่อจีวรยังไม่เกิดขึ้น แต่ภิกษุปฏิญญาเป็นผู้เข้ารีตเดียรถีย์ สงฆ์เป็นเจ้าของจีวรนั้น (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๗๓-๓๗๔/๒๕๐)

เขาวงกต : ชื่อภูเขาลูกหนึ่งในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก มีที่เข้าออกวกวนเวียนอาจทำให้หลงทางได้เขาวงกตเป็นสถานที่ที่พระเวสสันดร(พร้อมพระโอรสและพระชายา)เสด็จไปประทับอยู่ หลังจากทรงถูกขับไล่จากชาวเมืองสีพี เพราะพระราชทานพญาช้างมงคลไปให้แก่เมืองอื่น (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๖๘๗/๔๕๓,๒๘/๑๘๑๑/๔๖๙,๒๘/๒๔๒๕/๕๕๘ (ชาวเมืองสีพีกราบทูลพระเจ้าสญชัยเกี่ยวกับพระเวสสันดรข้อความตอนหนึ่งว่า) “พระองค์อย่าได้รับสั่งให้ประหารพระเวสสันดรนั้น ด้วยท่อนไม้หรือด้วยศัสตรา พระเวสสันดรนั้นไม่ควรแก่เครื่องจองจำ แต่จงทรงขับไล่พระเวสสันดรนั้น จากแคว้นไปอยู่ที่เขาวงกตเถิด” ((ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๖๘๗/๔๕๓)

เข้าสมาธิ : ประทับนั่งด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ คือ อรหัตตผลสมาบัติ (เป็นการประทับเข้าสมาธิของพระพุทธเจ้า) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๒/๒๗๙) ท้าวสักกะเสด็จไปยังกรุงสาวัตถีเพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แต่ขณะนั้น พระองค์ประทับเข้าสมาธิอยู่ คำว่า “เข้าสมาธิ” ในที่นี้ พระอรรถกถาจารย์ท่านแก้ว่า ประทับนั่งด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ คือ อรหัตตผลสมาบัติ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๕๒/๓๒๐)

เขาหิมพานต์, ขุนเขาขนาดใหญ่ : เขาหลวง เขาหิมพานต์ถือว่าเป็นราชาแห่งเขาหรือเขาหลวง ท่านเปรียบเทียบเขาหิมพานต์ไว้ว่า “ไม้สาละใหญ่อาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมงอกงามด้วยความเจริญ... ฉันใดชนภายในอาศัยพ่อบ้านผู้มีศรัทธาย่อมงอกงามด้วยความเจริญ... ฉันนั้นเหมือนกัน”(ที.ม.(ไทย)๒๐/๔๙/๒๐๙

เขียงเท้า : รองเท้าที่ทำด้วยไม้และหญ้า เป็นต้น เขียงเท้า โดยทั่วไปแล้วเป็นสิ่งที่ทรงห้าม เพราะไม่เหมาะแก่สมณสารูป ทรงอนุญาตไว้ในคราวจำเป็น แต่ให้สวมอยู่กับที่ ดังพระดำรัสว่า “อนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสวมเขียงเท้าชนิดที่ต้องสวมเดิน รูปใดสวมต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเขียงเท้าที่ตรึงอยู่กับที่ ไม่ใช้สวมเดิน ๓ ชนิด คือ เขียงเท้าสำหรับใช้ในที่ที่ถ่ายอุจจาระ เขียงเท้าสำหรับใช้ในที่ที่ถ่ายปัสสาวะ เขียงเท้าสำหรับใช้ในที่ชำระ” (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๑/๒๔) (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๖/๕๘๑

เขียงรองเตียง :สิ่งที่ใช้รองเตียงหรือตั่ง จัดเป็นเสนาสนะอยู่ในวัด ดังคำว่า สัทธิวิหาริกพึงยกอย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ไม่ให้กระทบบานประตูและกรอบประตู ขนออกไปตั้งไว้ ณ ที่สมควร เขียงรองเตียง กระโถนพนักพิง พึงขนออกมาวางไว้ ณ ที่สมควร.... ถ้าในวิหารมีหยากเยื่อ พึงกวาดเพดานลงมา... เขียงรองเตียง พึงผึ่งแดดเช็ดขนกลับวางไว้ตามเดิม(วิ.ม.(ไทย)๔/๖๖/๘๒,วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๗/๒๒๔) ; จัดเป็นวัตรที่สัทธิวิหาริกพึงกระทำต่อพระอุปัชฌาย์ เช่น ถ้าเปื้อนต้องขนออกมาทำความสะอาด

ผึ่งแดดเช็ด แล้วขนกลับวางไว้ตามเดิม (วิ.ม.(ไทย)๔/๖๗/๙๐); เมื่อทำความสะอาดไม่ควรเคาะในที่สูง เหนือลม ใต้ลม ดังคำว่า ไม่เคาะในที่สูง เหนือลม ใต้ลม พรหมปูพื้น เขียงรองเตียง เตียง ตั่ง ตากทำความสะอาดแล้วเก็บไว้ตามเดิม (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๒/๒๗๓)

เขียงรองสับขันธ์ : เป็นที่ตั้งมั่นเพื่อการตัด คือเป็นที่ยึดถืออย่างยิ่ง พระเสลาเถรีและพระอุบลวรรณาเถรีเปรียบเทียบกามทั้งหลายว่าเป็นดุจหอกและหลาว เป็นเขียงรองสับขันธ์ทั้งหลาย เพราะสัตว์ทั้งหลายยึดถืออย่างยิ่งซึ่งขันธ์ทั้งหลายแล้ว ย่อมถูกสับถูกทำลายด้วยกามทั้งหลาย (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๕๘/๕๖๔,๒๖/๒๓๔/๕๙๓)

เขียงหั่นเนื้อ : ไม้รองรับการสับ หั่น มักเป็นแผ่นกลม ๆ เป็นของใช้ในครัวเรือน ; คำว่า เขียงหั่นเนื้อ เป็นชื่อของกามคุณ ๕ ประการ คือ รูปที่จะพึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด เสียงที่จะพึงรู้แจ้งทางหู ... กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งทางจมูก ... รสที่จะพึงรู้แจ้งทางลิ้น... โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๔/๒๔๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๙/๒๖๘)

เขียนทาย : การขีดให้เป็นตัวหนังสือหรือเลข, ขีดให้เป็นเส้นหรือรูปต่าง ๆ เพื่อที่จะเล่นเสี่ยงทายหรือทำนาย ; เป็น ๑ ในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท คือ เล่นหมากรุกแถวละ ๘ ตา หรือ ๑๐ ตา เล่นหมากเก็บ เล่นดวด เล่นหมากไหว เล่นโยนบ่วง เล่นไม้หึ่ง เล่นกำทาย เล่นสะกา เล่นเป่าใบไม้ เล่นไถเล็ก ๆ เล่นหกคะเมน เล่นกังหัน เล่นตวงทราย เล่นรถเล็ก ๆ เล่นธนูเล็ก ๆ เล่นเขียนทาย เล่นทายใจ เล่นล้อเลียนคนพิการ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๔/๖,ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๘/๖๘)

แขก : อาคันตุกะ, ผู้มาหา, ผู้มาเยือน, ผู้มาจากที่อื่น, คนที่มาจากบ้านอื่นเมืองอื่น, แขกเมือง, ผู้ที่มาร่วมงานพิธีของเจ้าภาพ, บางทีเรียกว่า แขกเหรื่อ; คนบ้านอื่นที่มาช่วยทำงาน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๕/๕๓๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๔๗/๕๖๑)

แข่งชนกระบือ : การแข่งขันชนควาย ; เป็น ๑ ในการละเล่นที่เป็นข้าศึกต่อกุศล คือ การฟ้อนการขับร้อง การประโคมดนตรี การรำ การเล่านิทาน การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง การสร้างฉากบ้านเมืองให้งดงาม การละเล่นของคนจัณฑาล การเล่นกระดานหก การละเล่นหน้าศพ การแข่งชนช้าง การแข่งม้า การแข่งชนกระบือ การแข่งชนโค การแข่งชนแพะ การแข่งชนแกะ การแข่งชนไก่ การแข่งชนนกกระทา การรำกระบี่กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ การตรวจกองทัพ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๓/๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๗/๖๗)

SAMPLE

แข้งเนื้อทราย : ส่วนหน้าของขา ใต้เข่าลงไปถึงข้อเท้าของเนื้อทราย,หน้าแข้ง ก็ว่า, ราชาศัพท์ว่า พระชงฆ์ ; เป็นคำกล่าวเปรียบเทียบและยกย่องพระผู้มีพระภาคว่า มีพระชงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๘ ในลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสเล่าถึงสาเหตุที่ทำให้พระองค์มีพระชงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทรายว่า ในอดีตชาติ เมื่อครั้งพระองค์เกิดเป็นมนุษย์ ตั้งใจสอนศิลปะ วิชา จรณะ และกรรม โดยมีความมุ่งหมายที่จะทำให้ชนทั้งหลายรู้ได้เร็ว ปฏิบัติได้เร็ว ไม่ต้องลำบากนาน เพราะได้ทำและสั่งสมความดีดังกล่าว จึงได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หลังจากจุติจากเทวโลกแล้วมาเกิดเป็นมนุษย์ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระชงฆ์เรียวดังแข้งเนื้อทราย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๕/๑๗๕) (อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ศิลปะ หมายถึงวิชาชีพ มี ๒ อย่าง คือ (๑) ศิลปะสามัญมีช่างสาน ช่างหม้อ ช่างหูก เป็นต้น (๒) ศิลปะอย่างสูงมีช่างลวดลาย นักคำนวณด้วยวิธีการนับนิ้ว (มุททา) และนักคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา) (ที.ปา.อ.(บาลี)๒๑๔/๑๒๐), คำว่า วิชา ในที่นี้หมายถึงวิชาหลายหลากมีวิชาหมองู เป็นต้น (ที.ปา.อ.(บาลี)๒๑๔/๑๒๐), คำว่า จรณะ ในที่นี้หมายถึงศีล ๕ ศีล ๑๐ หรือปาฏิโมกขสังวรศีล (ที.ปา.อ.(บาลี) ๒๑๔/๑๒๐), ฎีกาอธิบายว่า คำว่า กรรม ในที่นี้หมายถึงปัญญาหยั่งรู้ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน (ที.ปา.ฏีกา(บาลี) ๒๑๔/๑๓๙)

แข็งแรง : มีกำลังมาก, ล่ำสัน, มั่นคง, คงทน, กล้า, อดทน, แรง, เข้มแข็ง, อย่างเต็มกำลัง เช่น ทำงานแข็งแรง (ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๑/๕๓๘)

แขนไพล่หลัง : เอาแขนทั้ง ๒ ข้างไขว้หลังมือประสานกัน, เอาแขน ๒ ข้างไขว้ไปข้างหลัง เช่น ถูกจับมัดมือไพล่หลัง, เอามือ ๒ ข้างจับกันไขว้ไว้ข้างหลัง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๔/๓๖๑)

โขมทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโขมทายกเถระ, เป็นเรื่องที่ ๑๐ แห่งสุภูติวรรคที่ ๓ ในเรื่อง ท่านได้กล่าวถึงประวัติของท่านในชาติต่างๆ เช่น เคยเป็นพ่อค้าในกรุงพันธุมดี และได้ถวายผ้าเปลือกไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี และในกัปที่ ๒๗ จากกัปนี้ เคยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่า สินธวสันทนะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๔/๑๔๘)

โขมทุสสสูตร : ว่าด้วยชาวโขมทุสสนิคม อธิบาย :โขมทุสสสูตร เป็นสูตรที่ ๑๒ แห่งอุปาสกวรรคที่ ๒ โขมทุสสนิคมนี้ เป็นนิคมของเจ้าศากยะ อยู่ในแคว้นสักกะ พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ที่นี้ได้ตรัสพระคาถากับพราหมณ์และคหบดีชาวโขมทุสสนิคม ประโยคที่สำคัญคือ “ที่ใดไม่มีสัตบุรุษ ที่นั้นไม่ใช่สภา... “ (สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๘/๓๐๑)

SAMPLE

โขมทุสสะ, นิคม : นิคมของเจ้าศากยะชื่อว่าโขมทุสสะ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของเจ้าศากยะชื่อโขมทุสสะแคว้นสักกะ ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังโขมทุสสนิคม สมัยนั้น พราหมณ์และคหบดีชาวโขมทุสสนิคม ประชุมกันอยู่ในสภาด้วยกรณียกิจบางอย่าง และฝนก็กำลังตกประปรายอยู่ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังสภานั้น (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๘/๓๐๑)

โขมพัสตร์, ผ้า : ผ้าเนื้อละเอียดชั้นเลิศ ทำจากแคว้นโขมะ ผ้าโขมพัสตร์ เป็นผ้าที่ทำจากแคว้นโขมะ ซึ่งมีชื่อเสียงด้านการผลิตผ้า (เทียมเท่าผ้าจากเมืองกาสี) เนื้อผ้ามีความประณีตสวยงาม มีราคาสูง เป็นผ้าที่ใครๆ ก็ปรารถนาต้องการ แต่ผู้มีฐานะดีเช่นราชวงศ์และเศรษฐีทั้งหลายเท่านั้นจึงจะสามารถเป็นเจ้าของได้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๓/๑๙๕,๑๐/๒๖๖/๑๙๘,๑๐/๒๖๗/๒๐๐),(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๔๑๓/๕๕๖)

โขมะ,แคว้น : แคว้นชื่อว่าโขมะ แคว้นโขมะ จัดเป็นหนึ่งในสามของแคว้นที่ขึ้นชื่อด้านการผลิตผ้า อันประกอบด้วย แคว้นกาสี แคว้นโขมะ และแคว้นโกทุมพร ดังข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงแคว้นโขมะไว้ว่า “พระนางมัทรีเคยใช้แต่ผ้าแคว้นกาสี แคว้นโขมะ และแคว้นโกทุมพร แล้วมาใช้ผ้าคากรองจักทำได้อย่างไร” (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๗๖๒/๔๖๓, ๒๘/๑๘๕๑/๔๗๕)

โขมะ, ด้ายเปลือกไม้ : ด้ายที่ทำด้วยเปลือกไม้โขมะ ไม้โขมะ กว่าจะแปรสภาพมาเป็นผ้าที่ประณีตได้ต้องผ่านขั้นตอนหลายอย่าง ในเรื่องนี้ เป็นการโต้ตอบปัญหาธรรมะกันระหว่างพระกุมารกัสสปะเถระกับพระเจ้าปายาสีผู้เป็นนัตถิกทิฏฐิ ท่านกุมารกัสสปะได้ยกอุปมาต่างๆ เพื่อคลายทิฏฐิของพระเจ้าปายาสี ข้อสุดท้าย ท่านอุปมาด้วยคนหอบเปลือกป่านว่า เปรียบเหมือนสหายสองคนชวนกันไปแสวงหาโชค ถ้ามีโอกาสเลือกได้สิ่งที่ดีกว่า ย่อมละทิ้งสิ่งที่เลวกว่า เช่น เมื่อมีโอกาสได้เปลือกไม้โขมะ ก็คว้าไว้ก่อน แต่เมื่อมีโอกาสได้ด้ายเปลือกไม้โขมะ ก็ย่อมละทิ้งเปลือกไม้โขมะเสีย และยิ่งเมื่อมีโอกาสได้ผ้าเปลือกไม้โขมะ ก็จะละทิ้งด้ายเปลือกไม้โขมะ เป็นต้น ในที่สุดสามารถคลายทิฏฐิของพระเจ้าปายาสีได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๖/๓๖๗)

โขมะ, ผ้า, ผ้าเปลือกไม้, เปลือกไม้ ผ้าที่ทำด้วยเปลือกไม้ : ผ้าที่ทำด้วยเปลือกไม้ที่ชื่อว่าโขมะ โขมะ (ผ้าเปลือกไม้) เป็นผ้าชนิดหนึ่งที่ทรงอนุญาตให้ทำจีวรได้ ดังข้อความตอนหนึ่งในพระวินัยปิฎก พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตจีวร ๖ ชนิด คือ ๑. โขมะ(ผ้าเปลือกไม้) ๒. กัปปาสิกะ (ผ้าฝ้าย) ๓. โกเสยยะ (ผ้าไหม) ๔. กัมพล (ผ้าขนสัตว์) ๕. สาณะ(ผ้าป่าน) ๖. ภังคะ(ผ้าที่ทำด้วยของผสมกัน) (วิ.มหา.(ไทย)๕/

SAMPLE

๓๓๙/๒๐๐),(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๓๖/๓๖๗,๑๐/๔๓๖/๓๖๗) (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๙/๔๔๔, ๒๙/๒๐๖/๖๐๐)

ไขกระดูก : เนื้อส่วนในของกระดูก บางแห่งเป็นที่สร้างเม็ดเลือดชนิดต่างๆ ของร่างกาย ภาษาบาลีใช้คำว่า “ลสิกา” แปลทับศัพท์เป็นราชาศัพท์ว่า “พระลสิกา” อาจหมายถึงไขข้อ หรือไขกระดูกก็ได้ ในข้อนี้ ท่านหมายความว่า “เมื่อพระเพลิงไหม้พระสรีระของพระผู้มีพระภาค พระอวัยวะ คือ พระฉวี (ผิวนอก) พระจัมมะ(หนัง) พระมังสา (เนื้อ) พระนหารู(เอ็น) หรือพระลสิกา (ไขข้อหรือ ไขกระดูก) ไม่ปรากฏเถ้า ไม่ปรากฏเขม่าเลย คงเหลืออยู่แต่พระสรีระเท่านั้น”(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๕/๑๗๖)

ไข่ไก่ : ไข่ของไก่, ฟองอัณฑะของไก่ มีสีเหลืองอมแดงน้อยๆ ; ไข่ ได้แก่ ตัวสืบพันธุ์ประกอบด้วยเซลล์สืบพันธุ์เพศเมีย อาหาร และสิ่งห่อหุ้มซึ่งอาจจะเป็นไข่ขาว วุ้น เยื่อถุงไข่ หรือเปลือก ส่วนมากมีรูปร่างกลม จะมีตัวอ่อนภายในหรือไม่มีก็ได้ ; ไก่ ดู *ขนไก่*

ในวาสิชฏสูตร พระผู้มีพระภาคทรงอุปมาภิกษุกับแม่ไก่ไว้ว่า แม่ไก่ไม่ทับ ไม่กก ไม่ฟักไข่ให้ดี ถึงแม่ไก่จะมีความปรารถนาว่า ลูกจะทำลายกระเปาะไข่ด้วยปลายเล็บเท้า หรือด้วยจะงอยปากออกมาโดยความสวัสดีได้ก็จริง แต่ลูกไก่ก็ไม่สามารถทำลายกระเปาะไข่ด้วยปลายเล็บเท้าหรือด้วยจะงอยปากออกมาโดยความสวัสดีได้ เพราะแม่ไก่ไม่ทับ ไม่กก ไม่ฟักไข่ให้ดี ภิกษุก็เหมือนกัน เมื่อไม่หมั่นเจริญภาวนาอยู่เนือง ๆ ถึงจะมีความปรารถนาว่า จะทำให้จิตของตนหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น แต่จิตของเธอก็ไม่หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่นได้เลย เพราะไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๐๑/๑๙๓)

ในเวรัญชกัณฑ์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเฬรุยักษ์ เมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์ประมาณ ๕๐๐ รูป เวรัญชพราหมณ์เดินทางไปเฝ้าและกล่าวตำหนิพระองค์ในหลายๆ เรื่อง เช่น เป็นคนไม่มีรส ไม่มีสมบัติ เป็นต้น พระองค์จึงสนทนากับพราหมณ์โดยทรงอุปมาด้วยลูกไก่ พระองค์ตรัสถามว่า ไข่จำนวนหลายฟองที่แม่ไก่กกและฟักดีแล้ว ลูกไก่ที่ใช้เล็บหรือจะงอยปากทำลายกระเปาะไข่ออกมาได้ก่อน ควรจะเรียกมันว่า ตัวพี่หรือตัวน้อง พราหมณ์ตอบว่า ควรเรียกว่า พี่ เพราะมันแก่กว่าเขา พระองค์จึงตรัสว่า เช่นเดียวกัน ในขณะที่หมู่สัตว์ถูกกระเปาะไข่คืออวิชชาหุ้มห่ออยู่ เราได้ทำลายกระเปาะไข่คืออวิชชาสำเร็จอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมเพียงผู้เดียวเท่านั้น จึงเป็นพี่ใหญ่ผู้ประเสริฐที่สุดของโลก (วิ.ม.(ไทย)๑/๑๑/๕) (อรรถกถาอธิบายว่า ข้อที่พราหมณ์

ตำหนิพระผู้มีพระภาคว่า เป็นคนไม่มีรส ในที่นี้หมายถึงเป็นคนไม่มีสัมมาคารวะ เช่น การกราบไหว้ การต้อนรับ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พระองค์ละรสได้แล้ว หมายถึงพระองค์ละอัสสาทะ ความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสได้แล้ว จึงเป็นคนไม่มีรส คือไม่ยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (วิ.อ.(บาลี) ๑/๓/๑๒๕-๑๒๖)

ไขข้อ : น้ำหล่อลื่นข้อของร่างกาย คำว่า"ไขข้อ" ภาษาบาลีก็ใช้คำว่า "ลสิกา" เช่นเดียวกับไขกระดูก ในข้อนี้ ท่านหมายถึง ไขข้อที่เป็นส่วนหนึ่งของร่างกาย(อาโปธาตุ) ที่ภิกษุพึงพิจารณาเนืองๆ (กายานุปัสสนา) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๕/๑๗๖), (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙) (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๐/๑๐๖,๑๒/๓๐๓/๓๓๒) (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๕/๑๒๗), (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๑๙๘,๑๔/๓๕๐/๔๐๖) (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๓), (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๓๒/๔๐๘), (ข.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๑)

ไข่ขาง : โดยทั่วไปหมายถึง ไข่แมลงวัน พระผู้มีพระภาคทรงยกอุปมาเปรียบเทียบภิกษุกับนายโคบาลว่า อุปสรรคข้อหนึ่งในสิบเอ็ดข้อที่ทำให้นายโคบาลไม่สามารถเลี้ยงโคให้เจริญเพิ่มเติมขึ้นได้ก็คือ การไม่กำจัดไข่ขาง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ก็เช่นกัน ที่ไม่สามารถเจริญงอกงามในพระธรรมวินัยได้ก็เพราะไม่กำจัดไข่ขางที่มีอยู่ในตัว แต่ไข่ขางในที่นี้ พระองค์ทรงหมายถึงตามข้อความต่อไปนี้ว่า "ภิกษุไม่กำจัดไข่ขาง เป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้รับกามวิตกที่เกิดขึ้น ไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นสุด ไม่ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ... รับวิหิงสาวิตก ที่เกิดขึ้น ... รับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้สิ้นสุด ไม่ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ภิกษุไม่กำจัดไข่ขาง เป็นอย่างนี้แล" (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๖/๓๗๖,๑๒/๓๔๗/๓๗๘),(อง.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๔๓๒,๒๔/๒๒/๔๔๕,๒๔/๒๘/๔๔๕)

ไข่มุก : วัตถุมีค่า ลักษณะกลมๆ เกิดจากหอยบางชนิด มีหลากสี ใช้เป็นเครื่องประดับ ไข่มุกจัดอยู่ในประเภทรัตนชาติที่ทรงคุณค่า ในเรื่องนี้ พระเจ้ากาสีต้องการจะชื่นชมตอบแทนความซื่อตรงของพญาหงส์โพธิสัตว์ด้วยของมีค่าต่างๆ หนึ่งในนั้นก็คือ ไข่มุก (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๑๘๔/๑๑๔)

ไข้สันนิบาต : ไข้ที่มีอาการสั่นเทิ้มชักกระตุกและเพ้อ เช่น ไข้สันนิบาตลูกนก, ไข้สันนิบาตหน้าเพลิง เวทนาที่เกิดจากไข้สันนิบาต มักจะไม่เกิดขึ้นแก่สมณะผู้มีความละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ ดังพระดำรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ชื่อว่าเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ๑.ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อเขาขอร้องจึงใช้สอยจีวรมาก เมื่อเขาไม่ขอร้องจึงใช้สอยน้อย เมื่อเขาขอร้องจึงฉันบิณฑบาตมาก เมื่อเขาไม่ขอร้องจึงฉันน้อย เมื่อเขาขอร้องจึงใช้สอย

SAMPLE

เสนาสนะมาก เมื่อเขาไม่ขอร้องจึงใช้สอยน้อย เมื่อเขาขอร้องจึงใช้สอยคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารมาก เมื่อเขาไม่ขอร้องจึงใช้สอยน้อย๒.เธออยู่ร่วมกับเพื่อนพรหมจารีเหล่าใด เพื่อนพรหมจารีเหล่านั้น ก็ประพฤติต่อเธอด้วยกายกรรมเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่พอใจเป็นส่วนน้อย ประพฤติต่อเธอด้วยวจีกรรมเป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่พอใจเป็นส่วนน้อย ประพฤติต่อเธอด้วยมโนกรรมเป็นที่พอใจ เป็นส่วนมาก ที่ไม่พอใจเป็นส่วนน้อย นำสิ่งเป็นที่พอใจมาเป็น ส่วนมาก ที่ไม่พอใจเป็นส่วนน้อย ๓.เวทนาที่เกิดจากดี เวทนาที่เกิดจากเสมหะ เวทนาที่เกิดจากลม เวทนาที่เกิดจากไข้สันนิบาต เวทนาที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล เวทนาที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน เวทนาที่เกิดจากการพากเพียรเกินกำลัง เวทนาที่เกิดจากผลกรรม ส่วนมากไม่เกิดแก่เธอ เธอจึงมีความเจ็บไข้น้อย ๔.เธอเป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขใน ปัจจุบัน ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ๕.เธอทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะ สิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ชื่อว่าเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ (อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๔/๑๘๒)

ไข้หนัก : อาการของโรคที่ทำให้ตัวร้อนรุนแรง, ไข้มีอาการทรุดหนัก ภิกษุณีรูปหนึ่งประสงค์จะให้พระอานนท์เข้าไปหาที่สำนักของตน จึงแกล้งเป็นไข้หนัก และบอกให้เด็กกราบนิมนต์พระอานนท์เถระไปสอนในสำนักของตน (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๙/๒๒๐), อีกเรื่องคือ ท่านพระคิริมานนท์อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลเรื่องนี้ให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระองค์ทรงแนะนำให้พระอานนท์กล่าวสัญญา ๑๐ประการให้พระคิริมานนท์ฟัง ทำให้อาการของโรคสงบระงับลงได้ (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๐/๑๒๘)

อักษร ค จำนวน ๑,๕๙๓ ศัพท์

คงแก่เรียน : ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก คำว่า คงแก่เรียน อธิบายว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นพหูสูต ทรงจำสิ่งที่เล่าเรียนมาแล้วไว้ได้ สั่งสมสิ่งที่เล่าเรียนมาแล้วไว้ได้ คือ ธรรมเหล่าใด ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศ พรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน ธรรมเห็น ปานนั้นเป็นธรรมที่ท่านเล่าเรียนมามาก ทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทง

SAMPLE

ตลอดชัดเจนตามทฤษฎี รวมความว่า คงแก่เรียน (อง.ปญจก.(ไทย)๒๒/๑๙๒/๓๑๗), (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๗๐/๕๑๖),(ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๕๖/๔๙๒)

คงคา, แม่น้ำ : ชื่อแม่น้ำสำคัญสายหนึ่งในประเทศอินเดีย ชาวฮินดูมีความเชื่อว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ใครได้อาบแล้วถือว่าเป็นการชำระบาป ใช้ในการประกอบพิธีกรรมสำคัญต่างๆ ทางศาสนา มีต้นกำเนิดจากทางเหนือของอินเดีย บริเวณเทือกเขาหิมาลัย ไหลผ่านทางตะวันออกเฉียงเหนือไปทางตะวันออกของอินเดีย มีความยาวประมาณ ๒,๕๑๐ กิโลเมตร แม่น้ำคงคง เป็นแม่น้ำสายหนึ่งที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหลายเรื่องหลายเหตุการณ์ โดยเฉพาะช่วงที่ไหลผ่านกรุงพาราณสี ซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๓/๑๕, ๑/๓๔/๒๓, ๑/๓๔๔/๓๗๙, ๑/๓๔๔/๓๘๐),(วิ.ม.(ไทย)๕/๒๕๓/๒๕, ๕/๒๘๖/๑๐๓) ,(วิ.จู.(ไทย)๗/๓๘๔/๒๘๑, ๗/๓๘๕/๓๘๓, ๗/๔๒๙/๓๕๗),(ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๖/๕๓,๙/๑๖๖/๕๔), (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๔/๙๘,๑๐/๒๕๐/๑๘๖,๑๐/๒๙๖/๒๓๐), (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๐/๓๘๔), (ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๗/๑๐๑,๑๓/๑๙๗/๒๓๔),(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๐๖),(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๕/๒๔๐,๑๕/๒๓๗/๓๓๙), (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๓๑/๒๒๒), (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๙๕/๑๘๐, ๑๗/๒๑๑/๒๘๘), (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๑/๒๔๒,๑๘/๔๑๐/๔๖๙), (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๑/๕๘,๑๙/๑๐๓/๖๒,๑๙/๙๒๓/๔๔๘),(อง.ติก.(ไทย)๒๐/๑๐๑/๓๓๗), (อง.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๑๙/๒๔๗), (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๕/๒๙), (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๔๕/๒๖๓), (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๒๗/๓๔๙), (ขุ.ทุก.(ไทย)๒๗/๑๐๙/๙๓)

คชกุมภชาดก :ชาดกว่าด้วยสัตว์เลื้อยคลานชื่อคชกุมภะ คชกุมภชาดก เป็นชาดกที่ ๕ ในจูฬกุณาลวรรคที่ ๕ (วรรคนี้มีทั้งหมด ๑๐ ชาดก) ในเนื้อเรื่อง เป็นการสนทนากันระหว่างอำมาตย์แก้วโพธิสัตว์กับตัวคชกุมภะ เกี่ยวกับเรื่องการใช้ชีวิตว่า เวลาไหนควรทำอะไร (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๑๗๗/๑๙๓)

คชสาร,พญาช้าง : ช้างมงคลมีลักษณะสวยงาม สำหรับเป็นที่ประทับของเทพบุตร เทพธิดา พระมหากษัตริย์ และผู้มีบุญทั้งหลาย ช้างทิพย์เป็นพาหนะของเทพบุตรเทพธิดา มีลักษณะพิเศษ ดังข้อความสนทนากันระหว่างพระโมคคัลลานะกับเทพบุตรองค์หนึ่งว่า “(พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรองค์หนึ่งว่า) ท่านขี่ช้างเผือกผ่อง ไม่มีตำหนิ มีงางอนงาม ทรงพลัง ไปได้เร็วมาก เป็นคชสารประเสริฐ ควรแก่การขับขี่ ผูกสายรัดประคนทองคำไว้เรียบร้อย เหาะมาที่นี้”(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๗๐๕/๘๑,๒๖/๙๖๑/๑๑๗,๒๖/๙๖๘/๑๑๘),(ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๓๖๘/๕๓๔), (ขุ.อป.(เถริยาปทาน)(ไทย) ๓๓/๑๘๘/๔๑๒)

SAMPLE

คชสารที่ตกมัน : ช้างตกมัน เป็นอาการของช้างพลายเมื่อถึงฤดูผสมพันธุ์จะมีความกำหนัดแรงกล้า และมีน้ำมันตกย้อยที่บริเวณหน้าและอวัยวเพศ เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นชั่วคราวในช้างพลาย มีลักษณะพฤติกรรมก้าวร้าวอย่างสูง อาจทำร้ายมนุษย์หรือสัตว์อื่นๆ ได้ คชสารที่ตกมันมีอาการคลุ้มคลั่ง มีกำลังแรงกล้า ยากที่จะต้านทานได้ ถึงกระนั้นก็ไม่สามารถเอาชนะพญามัจจุราชได้ ดังที่พระมหาสัตว์อโยฆรราชตรัสแก่พระราชบิดาข้อความตอนหนึ่งว่า “คชสารทั้งหลายตัวตกมัน มีมันแตกไหลเยิ้ม ย่อมย่ำยีบ้านเมือง เข่นฆ่าประชาชนได้ แต่ไม่อาจจะย่ำยีพญามัจจุราชได้ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงมีความคิดว่า จะประพฤติธรรม”(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๒/๑๑๒)

คณกโมคคัลลานพราหมณ์ :พราหมณ์มีชื่อว่าคณกโมคคัลลานะ คณกโมคคัลลานพราหมณ์ได้ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ปราสาทของมิคารมาตา ในบุพพาราม ได้ทูลถามพระองค์เกี่ยวกับเรื่องการศึกษาและการปฏิบัติเป็นขั้นตอนตามลำดับ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๔/๗๘)

คณกโมคคัลลานสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อคณกโมคคัลลานะ คณกโมคคัลลานสูตร เป็นสูตรที่ ๗ ในเทวทหวรรคที่ ๑ (วรรคนี้มีทั้งหมด ๑๐ สูตร) ในเนื้อเรื่องพูดถึงคณกโมคคัลลานะพราหมณ์ได้ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ปราสาทของมิคารมาตา(นางวิสาขา) ในบุพพาราม ทูลถามเกี่ยวกับเรื่องการการศึกษาและการปฏิบัติเป็นขั้นตอน (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๔/๗๘)

คณญัตติ : การประกาศให้สงฆ์ทราบแทนคณะคือพวกฝ่ายตน ได้แก่ การที่ภิกษุรูปหนึ่งในนามแห่งภิกษุฝ่ายหนึ่ง สวดประกาศขออนุมัติเป็นผู้แสดงแทนซึ่งอาบัติของฝ่ายตนและของตนเองด้วยติณวัตถารกวิธี(อีกฝ่ายหนึ่งก็พึงทำเหมือนกันอย่างนั้น); เป็นขั้นตอนหนึ่งแห่งการระงับอธิกรณ์ด้วยติณวัตถารกวินัย(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์(หน้า ๒๙, พระเทพเวที,ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ระหว่างวินิจฉัยอธิกรณ์อยู่ พระธรรมกถึกจำสูตรได้ แต่จำวิภังค์แห่งสูตรไม่ได้ ยังไม่ได้สังเกตใจความ ค้านใจความตามเค้าพยัญชนะ ในกรณีนี้ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถสวดประกาศให้ภิกษุในที่ประชุมทราบด้วยคณญัตติว่า “ขอท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้รูปนี้เป็นธรรมกถึกท่านจำสูตรได้แต่ จำวิภังค์แห่งสูตรไม่ได้เลย ท่านไม่สังเกตใจความ ย่อมค้านใจความตามเค้าพยัญชนะ ถ้าท่านทั้งหลายพร้อมกันแล้ว พวกเราพึงขับภิกษุชื่อนี้ให้ออกไปแล้วที่เหลือพึงระงับ อธิกรณ์นี้”(ญัตติกรรมวาจา) อธิกรณ์ที่ระงับด้วยลักษณะอย่างนี้เรียกว่า ระงับด้วยสัมมุขาวินัย (วิ.จู.(ไทย)๖/๒๓๓/๓๕๑)

คณนา : การนับ(นับประสาอะไร), การสำรวจ,จำนวน, สถิติ ในที่นี้ ท่านหมายถึงการนับแบบเปรียบเทียบ, เช่นประโยคตัวอย่างในการใช้คณนาว่า “ท่านผู้เจริญ บ้านนาลันทา

SAMPLE

๑๐ หลัง ๒๐ หลัง ๓๐ หลัง ๔๐ หลัง ๕๐ หลัง สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ผู้ถึงความเชี่ยวชาญทางจิตนั้น ยังสามารถทำให้เป็นเถ้าได้ด้วยจิตคิดประทุษร้ายครั้งเดียว แล้วบ้านนาลันทาที่ทรุดโทรมหลังเดียวจะ คณนาอะไรเล่า" (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓/๖๔/๖๒)

คณปูรกะ : ภิกษุผู้เป็นที่ครบจำนวนในคณะนั้นๆ เช่น สังฆกรรมที่ต้องมีภิกษุ ๔ รูป หรือยิ่ง ขึ้นไปเป็นผู้ทำ ยังขาดอยู่เพียงจำนวนใดจำนวนหนึ่ง มีภิกษุอื่นมาสมทบทำให้ครบองค์สงฆ์ในสังฆกรรม นั้นๆ ภิกษุที่สมทบนั้นเรียกว่า คณปูรกะ)พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พุทธศักราช ๒๕๔๖ หน้า ๒๔ หมายถึง ภิกษุผู้เข้าร่วมสังฆกรรม เพื่อให้ครบองค์สงฆ์ (ดูประกอบ วิ.อ (บาลี) ๒/๒๒๖/๓๕๒, วิ.อ.(บาลี) ๓/๑๒๓/๑๐๒-๑๐๓), (วิ.มหา.(ไทย)๔/๙๐/๑๔๖,๔/๑๙๓/๓๐๔, ๔/๑๙๕/๓๐๘)

คณเปตวัตถุ : เรื่องเปรตคณะหนึ่ง เรื่องเปรตคณะหนึ่ง, เป็นเรื่องเกี่ยวกับเปรตเรื่องที่ ๑๐ ในมหาวรรคที่ ๔ (วรรคนี้รวมเรื่องเกี่ยวเปรตทั้งหมด ๑๖ เรื่อง) ในเนื้อเรื่อง พระโมคคัลลานะได้ถามคณะเปรตที่พบเห็นว่า ได้ทำกรรมชั่วอะไรไว้ จึงได้มาเสวยผลกรรมชั่วอันเผ็ดร้อนนี้ (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๗๘๒/๒๙๕)

คณโภชนะ : โภชนะของคณะ มี ๒ อย่าง (๑) คณโภชนะที่ได้มาเพราะการนิมนต์ (๒) คณโภชนะที่ได้มาโดยการออกปากขอ (วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๒/๔๓๔), (คณโภชน์ ฉันเป็นหมู่ คือ ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป รับนิมนต์ออกชื่อโภชนะแล้วฉัน; อีกนัยหนึ่งว่า นั่งล้อมโภชนะฉัน หรือฉันเข้าวง, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (หน้า ๒๙), พระเทพเวที,ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ใน ๒ อย่างนั้น ประการแรก ทายกนิมนต์ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป พร้อมกันไปฉันโดยออกชื่ออาหาร ภิกษุไปพร้อมกันตามเวลาที่เขากำหนด รับประเคนพร้อมกัน ฉันพร้อมกัน ชื่อว่าคณโภชนะ ต้องอาบัติทุกรูป พวกภิกษุที่ทายกนิมนต์ไว้พร้อมกัน ไปพร้อมกันหรือแยกกัน รับประเคนพร้อมกัน แยกกันฉัน ต้องอาบัติเหมือนกัน เพราะถือการรับประเคนพร้อมกันเป็นประมาณ พวกภิกษุที่ทายกนิมนต์ไว้พร้อมกัน ไปพร้อมกันหรือแยกกัน แยกกันรับประเคน รวมกันฉันหรือแยกกันฉัน ไม่ต้องอาบัติ ภิกษุไปบริเวณ ๔ แห่ง หรือวิหาร ๔ แห่ง ทายกแยกกันนิมนต์ หรือภิกษุทั้งหลายยืนอยู่ในที่เดียวกัน ทายกแยกกันนิมนต์อย่างนี้คือ บุตรนิมนต์รูปหนึ่ง บิดานิมนต์รูปหนึ่ง พวกภิกษุไปรวมกันหรือแยกกัน รวมกันฉันหรือแยกกันฉัน ถ้ารับประเคนรวมกันเป็นคณโภชนะ ต้องอาบัติทุกรูป (วิ.อ.(บาลี) ๒/๒๑๗-๒๑๘/๓๔๖๓๔-๗), (วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๑๐/๓๗๑),(วิ.จู.(ไทย)๗/๓๔๓/๑๙๘), (วิ.ป.(ไทย)๘/๘๕/๖๔,๘/๙๓/๖๘,๘/๓๒๕/๔๖๓), (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๙๕/๘๓๐)

SAMPLE

คณสามัคคี : ความสามัคคีกันแห่งคณะ(สงฆ์) (ท่านอธิบายความไว้ว่า) คณสามัคคี เป็นอย่างไร คือ แม้หากภิกษุทั้งหลายเป็นอันมาก พร้อมเพรียงกัน ชื่นชม ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำกลมกลืนกับน้ำนม มองดูกันและกันด้วยสายตาที่รักกันอยู่ นี้ชื่อว่า คณสามัคคี (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๕/๑๕๙)

คณะ : หมู่,พวก หรือกลุ่มชนที่อยู่ในพวกหรือฝ่ายเดียวกัน อาจเป็นคณะสงฆ์ คณะภิกษุณี คณะผู้บริหารหรือปกครอง ก็ได้ (เรียกชื่อคณะตามที่เกี่ยวข้อง) (ตัวอย่างการใช้คำว่า “คณะ”) ที่ชื่อว่า คณะ ความว่า คณะปกครองในถิ่นใด ต้องบอกคณะในถิ่นนั้น (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๖๘๔/๓๒) ที่ชื่อว่า คณะ พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงภิกษุณีสงฆ์ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๙๐๙/๒๐๐) ...เท่าที่มีสงฆ์หรือคณะเกิดขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้ เรายังไม่เห็นสงฆ์ หรือ คณะอื่นแม้ หมู่เดียว ที่บรรลุถึงความเลิศด้วยลาภและความเลิศด้วยยศ เหมือนภิกษุสงฆ์เลย...(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๖/๑๓๖),(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๘๘/๕๒๗),(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๘/๓๙๘,๑๓/๔๗๕/๖๐๒),(อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๔/๕๔

คณะปวารณา : ปวารณาที่ทำกันโดยคณะ คือมีภิกษุ ๒ - ๔ รูป ปวารณา หมายถึง ยอมให้ขอ เปิดโอกาสให้ขอ หรือยอมให้ว่ากล่าวตักเตือนได้ เป็นสังฆกรรมที่พระสงฆ์ทำในวันสุดท้ายแห่งการจำพรรษา(วันออกพรรษา) คือในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เรียกว่า วันมหาปวารณา ภิกษุทุกรูปในอาวาสจะกล่าวปวารณา คือเปิดโอกาสให้กันและกันว่ากล่าวตักเตือน แบ่งเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ ๑.สังฆปวารณา ได้แก่ ปวารณาที่ทำโดยสงฆ์ คือมีภิกษุ ๕ รูปขึ้นไป ๒.คณะปวารณา ได้แก่ ปวารณาที่ทำโดยคณะ คือมีภิกษุ ๒-๔ รูป ๓.ปุคคลปวารณา ได้แก่ ปวารณาที่ทำโดยบุคคล คือมีภิกษุรูปเดียว (ทำโดยการอธิษฐาน) คณะปวารณา ย่อมสำเร็จแก่คณะ ไม่สำเร็จแก่สงฆ์และบุคคล (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๐)

คณะพราหมณ์ : หมู่พราหมณ์, พวกพราหมณ์,พราหมณ์จำนวนมาก คณะพราหมณ์ มักจะไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อสนทนาปัญหาเป็นหมู่ใหญ่ประจำ เช่น อัสสลายนมาณพพร้อมด้วยคณะพราหมณ์หมู่ใหญ่เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อสนทนาเรื่องวรรณะ ๔ จำพวก, จังกีพราหมณ์พร้อมด้วยคณะพราหมณ์หมู่ใหญ่เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อสนทนาเรื่องมนตร์ เป็นต้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๒/๕๐๓,๑๓/๔๒๖/๕๓๕)

คณะภูต : หมู่ภูต, หมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเกิดเสร็จไปแล้ว ในที่นี้ หมายถึงหมู่ภูตหรือหมู่สัตว์ต่างๆ ที่เกิดในป่านั้น ตามนัยแห่งพระคาถานี้ว่า “เหล่ายักษ์ที่ประชุมกันอยู่ที่ภูเขานี้และคณะภูตในป่าทั้งหมดจงฟังคำของเรา” (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕/๑๕๐

คณะอุบาสก : หมู่อุบาสก, พวกอุบาสก, กลุ่มอุบาสก,อุบาสกจำนวนมาก (ตัวอย่างประโยคที่ใช้คำว่า “คณะอุบาสก”) (พระเอกถัมภกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน

SAMPLE

จึงกล่าวว่า(พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ มีคณะอุบาสกหมู่ใหญ่ และอุบาสกเหล่านั้น ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง เชื่อฟังพระตถาคต(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓/๑๐๔) ๓๒/๑๕/๑๐๔,๓๒/๑๙/๑๐๔)

คณะอุโปสถ : อุโบสถที่ทำโดยคณะ คือมีภิกษุ ๒-๔ รูป อุโบสถ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ สังฆอุโบสถ อุโบสถที่ทำโดยสงฆ์ คือมีภิกษุตั้งแต่ ๕ รูป ขึ้นไป คณะอุโบสถ อุโบสถที่ทำโดยคณะ คือมีภิกษุ ๒-๔ รูป อธิษฐานอุโบสถ อุโบสถที่ทำโดยการอธิษฐาน คือมีภิกษุรูปเดียว คณะอุโบสถ ย่อมสำเร็จแก่คณะ ไม่สำเร็จแก่สงฆ์และแก่บุคคล (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๓/๔๔๐)

คณาจารย์ : อาจารย์ของหมู่คณะ คณาจารย์ หมายถึงอาจารย์ที่มีลูกศิษย์หรือสาวกจำนวนมาก ในที่นี้ได้แก่ครูทั้ง ๖ ซึ่งเป็นเจ้าลัทธิใหญ่ในสมัยพุทธกาล ดังคำที่ปิงคลโกจฉพราหมณ์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดม สมณพราหมณ์เหล่านี้เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มียศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนเป็นอันมากสมมติว่าเป็นคนดี คือ ปูรณะ กัสสปะ มักขลิ โคสาล อชิตะ เกสกัมพล ปกุธะ กัจจายนะ สัญชัย เวลัฏฐบุตร นิครนถ์ นาฏบุตร สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดรู้อย่างชัดเจนตามปฏิญญาของตน ๆ หรือทุกคนไม่รู้อย่างชัดเจนเลย หรือว่าบางพวกรู้อย่างชัดเจน บางพวกไม่รู้อย่างชัดเจน” (ที.สี.(ไทย)๙/๑๕๑/๔๘,๙/๑๕๒/๔๘,๙/๓๙๒/๑๖๔), (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๑๒/๓๔๘,๑๒/๓๕๓/๓๘๙),(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๘/๒๘๐), (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๔๑๘/๔๙๑)

คณิกาสูตร : พระสูตรว่าด้วยหญิงโสเภณี คณิกาสูตร(ว่าด้วยหญิงโสเภณี) เป็นสูตรที่ ๘ ในชัจจันธวรรคที่ ๖ (วรรคนี้มีทั้งหมด ๑๐ สูตร) ในเนื้อเรื่องพูดถึงว่า ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ มีนักเลง ๒ คน ชอบหญิงโสเภณีคนเดียวกัน จึงเกิดการแย่งชิงทะเลาะวิวาทถึงขั้นชกต่อยกัน พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนถึงโทษของกามแก่ภิกษุทั้งหลาย (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕๘/๓๐๔)

คดเคี้ยว : งอ, โค้ง, เอียง, ไม่ซื่อตรง, หลอกลวง, ไม่ใช่ของจริงในที่นี้ ท่านกล่าวถึงคุณธรรมของพระราชาในฐานะผู้นำเป็นใหญ่สูงสุดในสังคมมนุษย์ เมื่อพระราชาประพฤติพระองค์อย่างไร ย่อมมีอิทธิพลต่อข้าราชการ ตลอดทั้งพราหมณ์และคหบดีทั้งหลายให้ประพฤติตาม เปรียบเหมือนกับฝูงโคขณะข้ามแม่น้ำ ตัวจ่าฝูงไปอย่างใด โคทั้งฝูงก็ไปอย่างนั้น ตามนัยแห่งพระคาถานี้ว่า “เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยวโคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ฯลฯ” (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๐/๑๑๕)

คตสัญญกเถราปทาน ๑ : ประวัติในอดีตชาติของพระคตสัญญกเถระ เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ ๒ ในติมิรปุปผิยวรรคที่ ๙ (วรรคนี้มีทั้งหมด ๑๐ อปทาน) พระคตสัญญกเถระในเรื่องนี้ ท่านออก

บวชเป็นบรรพชิตตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ ได้ถวายดอกดินอุทิศพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ และในกัปที่ ๘ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ พระนามว่าอัคคิสิขะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐-๑๔/๒๒๙)

คตสัญญกเถราปทาน [๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระคตสัญญกเถระ(ประวัติในอดีตชาติของพระคตสัญญกเถระ) เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ ๓ ในอารักขทายกวรรคที่ ๓๒ (วรรคนี้มีทั้งหมด ๑๐ อปทาน) พระคตสัญญกเถระในเรื่องนี้ ท่านได้เห็นชายจีวรของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะสะบัดพลิ้วไปตามลมขณะเสด็จไปยังเทวโลกชั้นดาวดึงส์ จึงเกิดความปลาบปลื้มใจเลื่อมใสศรัทธาเป็นอย่างมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐/๔๗๓)

คติ : แบ่งความหมายออกเป็น ๒ นัย คือ (๑) การไป, ทางไป, ความเป็นไป,ทางดำเนิน, วิธี, แนวทาง(เช่นการบูชายัญเป็นคติของพราหมณ์). แบบอย่าง(เช่นคนโง่ย่อมถือคนพาลเป็นคติ), อนาคตแห่งชีวิตในชาติปัจจุบัน (เช่น พวกพราหมณ์ทำนายพระสิทธัตถโพธิสัตว์มีคติเป็น ๒ คือ ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ถ้าออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก เป็นต้น) (๒) ที่ไปเกิดของสัตว์, ภพที่สัตว์ไปเกิด, แบบการดำเนินชีวิต มี ๕ คือ ๑.นิรยะ นรก ๒.ติรัจฉานโยนิ กำเนิดดิรัจฉาน ๓.เปตติวิสัย แดนเปรก ๔.มนุษย์ สัตว์ผู้มีใจสูงรู้คิดเหตุผล ๕.เทพ ชาวสวรรค์ (๓ คติแรกเป็นทุคติ ๒ คติหลังเป็นสุคติ) (ที.สี.(ไทย)๙/๓๖/๑๖,๙/๕๑/๒๑,๙/๕๑๒/๒๒๖),(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓/๑๕,๑๐/๓๒๓/๒๕๔,๑๐/๓๒๔/๒๕๕), (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗/๘,๑๑/๙/๙,๑๑/๒๐๐/๑๕๙), (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๓/๑๕๒,๑๒/๕๐๓/๕๔๐), (ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๘/๗๖,๑๓/๒๒๖/๒๖๕), (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๘/๒๙๓, ๑๔/๓๙๗/๔๕๑), (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๘๗/๘๔,๑๘/๘๘/๘๘,๑๘/๓๕๗/๔๐๐),(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๙๙/๔๙๓,๑๙/๑๐๐๕/๕๐๗,๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒), (องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๒๑/๒๙,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๗/๗๕), (องฺ.จตุก.ก.(ไทย)๒๑/๔๐/๖๗,๒๑/๑๒๓/๑๘๗), (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๕/๙๙,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๖๘/๕๕๓), (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๖/๓๕๓), (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๘๐/๑๕๑, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๘๐/๕๘๘), (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๕๘/๖๓๐), (ขุ.ปญฺจก.(ไทย)๒๗/๒๐/๒๐๒,๒๗/๒๒/๒๐๓,๒๗/๒๘/๒๐๓,๒๗/๗๓/๑๗๑), (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐/๑๗), (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๐๒/๔๒๘,๓๗/๕๐๓/๕๓๕,๓๗/๕๒๔/๕๖๔,๓๗/๗๐๗/๗๕๘)

คติกถา : กถาว่าด้วยคติ คติกถา เป็นกถาที่ ๖ ในมหาวรรคที่ ๑ (วรรคนี้มีทั้งหมด ๑๐ กถา) เนื้อหาโดยทั่วไป พูดถึงเหตุปัจจัยแห่งการได้คติสมบัติของเทวดาและมนุษย์ว่า “ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณสัมปยุต (ติเหตุกปฏิสนธิขณะ) ความเกิดขึ้น แห่งคติสมบัติมี

SAMPLE

ได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุเท่าไร ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณสัมปยุต ความเกิดขึ้นแห่งขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เทพชั้นกามาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุเท่าไร ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุเท่าไร ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นอรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัย แห่งเหตุเท่าไร....." (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๑/๓๙๒), (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๖๘/๕๕๓)

คติของสัตบุรุษ :ทางไปหรือที่ไปของสัตบุรุษ, สัตบุรุษเป็นผู้ประกอบด้วยสัทธรรม มีความภักดีต่อสัตบุรุษ มีความคิดอย่างสัตบุรุษ มีความรู้อย่างสัตบุรุษ มีถ้อยคำอย่างสัตบุรุษ มีการกระทำอย่างสัตบุรุษ มีทิฏฐิอย่างสัตบุรุษ ให้ทานอย่างสัตบุรุษ หลังจากตายแล้วย่อมบังเกิดในคติของสัตบุรุษ

คติของสัตบุรุษ คืออะไร คือ ความเป็นใหญ่ในเทวดา หรือความเป็นใหญ่ในมนุษย์"(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๒/๑๐๙)

คติของอสัตบุรุษ : ทางไปหรือที่ไปของอสัตบุรุษ อสัตบุรุษเป็นผู้ประกอบด้วยอสัทธรรม มีความภักดีต่ออสัตบุรุษ มีความคิดอย่างอสัตบุรุษ มีความรู้อย่างอสัตบุรุษ มีถ้อยคำอย่างอสัตบุรุษ มีการกระทำอย่างอสัตบุรุษ มีความเห็นอย่างอสัตบุรุษ ให้ทานอย่างอสัตบุรุษ หลังจากตายแล้ว ย่อมบังเกิดในคติของอสัตบุรุษ คติของอสัตบุรุษ คืออะไร คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๑/๑๐๗)

คติปัจเฉทนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าคติปัจเฉทนะ พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าคติปัจเฉทนะ เป็นชื่อในอดีตชาติของพระสัมมุขาถวิกเถระ ดังคำที่ท่านได้กล่าวไว้ในสัมมุขาถวิกเถราปทานว่า "ในกัปที่ ๘๔ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าคติปัจเฉทนะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก"(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๙/๒๘๔)

คติภพ : ภพที่ไป, ภพที่กำลังเป็นอยู่และภพที่จะไปเกิดต่อไป, ภพที่จิตจะเข้ากำเนิดหลังจากตายแล้ว อธิบาย ในที่นี้ ท่านมุ่งถึงคติภพในการเวียนมา(อาคติคติ), คติภพในการเวียนมาเป็นองค์ประกอบสำคัญข้อหนึ่งของความเกิดขึ้นและไม่เกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ ดังพระดำรัสที่ว่า "ภิกษุทั้งหลาย.....เมื่อคติภพในการเวียนมามี จุติและอุบัติจึงมี เมื่อจุติและอุบัติมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้...ภิกษุทั้งหลาย...เมื่อคติภพในการเวียนมาไม่มี จุติและอุบัติจึงไม่มี เมื่อจุติและอุบัติไม่มี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้" (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๔๐/๘๑)

SAMPLE

คติสมบัติ : สมบัติแห่งคติ, ความถึงพร้อมแห่งคติ, เหตุปัจจัยที่นำไปสู่คติต่างๆ โดยทั่วไปหมายถึงการเกิดในภพภูมิที่ดี หรือสุคติภูมิ ได้แก่ มนุษย์และเทพ คำถามที่ว่า “ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณสัมปยุต (ติเหตุกปฏิสนธิขณะ) ความเกิดขึ้น แห่งคติสมบัติมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุเท่าไร ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณสัมปยุต ความเกิดขึ้นแห่งขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เทพชั้นกามาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุเท่าไร ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุเท่าไร ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นอรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัย แห่งเหตุเท่าไร” เหล่านี้มีคำตอบอยู่ในคติกถา(กถาว่าด้วยคติ) (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๑/๓๙๒,๓๑/๒๓๓/๓๙๕)

คนกตัญญูกตเวที : คนผู้รู้อุปการะที่คนอื่นกระทำแล้วและกระทำตอบแทน คนกตัญญูกตเวทีเป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งของสัตบุรุษตามที่พระมหาสัตว์สรภังคดาบสตอบปัญหาของท้าวสักกะว่า “บุคคลใดเป็นคนกตัญญูกตเวที เป็นปราชญ์ มีกัลยาณมิตร และมีความภักดีมั่นคง ช่วยกระทำกิจของมิตรที่ตกยากด้วยความเต็มใจ บัณฑิตเรียกคนเช่นนั้นว่า สัตบุรุษ”(ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย)๒๗/๗๘/๖๐๘)

คนกระจอก : คนกระจอก ได้แก่ คนมีเท้าง่อยข้างเดียวบ้าง คนมีเท้าง่อยสองข้างบ้าง(องฺ.เอกก.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๓/...) คนกระจอก เป็นลักษณะด้อยประการหนึ่งที่คนพาลถ้าหากไปเกิดเป็นมนุษย์จะได้รับ(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๒/๒๙๘,), เป็นลักษณะของบุคคลที่หมดความหวัง(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๔๑/๓๘๘),เป็นลักษณะด้อยของภิกษุที่ทำอะไรไม่เอื้อเฟื้อต่อพระธรรมวินัย(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๔/๒๓๗)

คนกาฬกัณณี : คนที่เป็นเสนียดจัญไร, คนผู้ประกอบด้วยลักษณะที่เป็นอัปมงคล, คนที่นำโชคร้ายมาให้ (ตัวซวย)คนกาฬกัณณี ทำอะไรก็มักจะประสบกับโชคร้ายสิ่งอัปมงคลประจำเพราะไม่สร้างกุศลคุณงามความดี ดังที่นกเวสสันดรกราบทูลพระราชาว่า “ขอเดชะมหาราช ส่วนอลักขีเทพธิดาเป็นคนกาฬกัณณี หักกุศลจักร ย่อมชื่นชมยินดีคนริษยาคนใจร้าย มักทำลายกุศลกรรม” (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย)๒๗/๗/๕๙๖)

คนจัณฑาล : ลูกต่างวรรณะ เช่นบิดาเป็นศูทร มารดาเป็นพราหมณ์ มีลูกออกมาเรียกว่า จัณฑาล ถือว่าเป็นคนต่ำทราม ถูกเหยียดหยามที่สุดในระบบวรรณะของศาสนาพราหมณ์ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์(หน้า ๔๑),พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) พระผู้มีพระภาคมักจะทรงยกคนจัณฑาลมาเป็นบุคลาธิษฐานในการแสดงธรรมเสมอ เพื่อทรงชี้ให้เห็นสัจธรรมของชีวิตบ้างและเพื่อทรงสอนให้เห็นคุณค่าของคนอยู่ที่การกระทำ ไม่ใช่อยู่ที่ชาติชั้นวรรณะบ้าง ตัวอย่างเช่น “พราหมณ์ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า บุคคลถึงจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิดสาธยายมนตร์เป็นอันมาก แต่เป็นผู้เน่าและสกปรกภายใน อาศัยการโกหกเลี้ยงชีพ ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ ส่วนกษัตริย์ พราหมณ์

SAMPLE

แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทขยะ ผู้ปรารภความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ มีความบากบั่นอยู่เป็นนิตย์ ย่อมถึงความหมดจดอย่างยิ่งได้” (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๓/๒๗๓, ๑๕/๑๓๕/๑๗๓,๑๕/๑๙๓/๒๗๓), (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๘๕/๒๔๑),(ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๕๑๑/๖๓๘), (ขุ.ชา.ตรสก.(ไทย)๒๗/๕/๓๙๗, ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย)๒๗/๗๔/๔๓๕, ขุ.ชา.วีสติ(ไทย)๒๗/๒/๔๖๙,)} (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๓๓๘/๑๕๒, ขุ.ชา.ม..(ไทย)๒๘/๙๕๙/๓๓๑), (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๘๕/๒๘)

คนทุพพลภาพ : คนหย่อนกำลังความสามารถที่จะประกอบการงานตามปรกติได้ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕) ชูชก กล่าว(กับนางอมิตตตาปนา)ว่า “นางผู้เจริญ ฉันแก่แล้วเป็นคนทุพพลภาพ ทั้งหนทางก็แสนไกล เดินไปได้แสนยาก เธออย่าได้พิไรรำพัน อย่าได้เสียใจ ฉันจักอุปถัมภ์บำรุงเธอ เธออย่าได้โกรธเคืองเลย” (ขุ.ชา.ม..(ไทย)๒๘/๑๙๓๗/๔๘๗)

คนทุศีล : คนมีศีลชั่ว คือประพฤติไม่ดี ประพฤติผิดศีล ละเมิดศีล มีศีลวิบัติ ไม่ปฏิบัติตามศีล ศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล มีโทษ ๕ ประการนี้ โทษ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ๑. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติในโลกนี้ ย่อมถึงความเสื่อมโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความประมาทเป็นเหตุ นี้เป็นโทษประการที่ ๑ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล ๒.กิตติศัพท์อันชั่วของบุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติย่อมกระฉ่อนไป นี้เป็นโทษประการที่ ๒ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล ๓.บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติจะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นขัตติยบริษัท ก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัท ก็ตาม ย่อมไม่แกล้วกล้าเก้อเขินเข้าไป นี้เป็นโทษประการที่ ๓ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล ๔. บุคคลผู้ทุศีลมีศีลวิบัติ ย่อมหลงลืมสติตาย นี้เป็นโทษประการ ที่ ๔ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล ๕. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก นี้เป็นโทษประการที่ ๕ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล “คหบดีทั้งหลาย ศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล มีโทษ ๕ ประการนี้แล(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๙/๙) ๑๐/๑๔๘/๙๒,๑๐/๑๔๙/๙๔), (ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๕/๙๘,๑๓/๓๕๐/๔๒๖), (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย)๒๗/๘๗/๘๗,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๑๔๔/๑๘๖)

คนทูนห่ออุจจาระ : คนที่ใช้ผ้าหรืออุปกรณ์อื่นๆ ที่สามารถห่อหรือหุ้มอุจจาระไป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๒/๓๖๔)

คนเทขยะ : คนที่ทำหน้าที่เก็บหยากเยื่อหรือมูลฝอยตามชุมชนหรือหมู่บ้าน เพื่อขายเลี้ยงชีวิต จัดเป็นชนชั้นต่ำสุดในวรรณะทั้ง ๔ ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทขยะ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๗๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๓/๒๗๓, องฺ.เตรสก

SAMPLE

(ไทย) ๒๗/๘/๓๙๗,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๗/๖๘/๒๑๒, องฺ.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๗๔/๔๓๕)

คนเท้าด้วน : คนที่มีเท้ากุดหรือขาด พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายว่า เป็นการเรียกสิ่งที่มีรูปยาว ๆ ที่ตอนปลายขาดหายไป เช่น แขนด้วน ขาด้วน ตาลยอดด้วน, โดยปริยายใช้เรียกสิ่งอื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น คลองด้วน แม่น้ำด้วน (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙)

คนเทียมมิตร : มิตรไม่แท้, มิตตปฏิรูป มิตรเป็นที่พึ่งหวังไม่ได้ ไม่ควรคบ ควรหลีกเว้นเสียคนเทียมมิตร แบ่งเป็น ๔ จำพวก คือ คนปอกลอก มีลักษณะ ๔ คือ (๑)คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว (๒)ยอมเสียน้อยโดยหวังจะเอาให้มาก (๓)ตัวมีภัยจึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน (๔)คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัว คนดีแต่พูด มีลักษณะ ๔ คือ (๑)ดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราศรัย (๒)ดีแต่อ้างของยังไม่มีมาปราศรัย (๓)สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้ (๔)เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างแต่เหตุขัดข้อง คนหัวประจบ มีลักษณะ ๔ คือ (๑)จะทำชั่วก็เอออ (๒)จะทำดีก็เอออ (๓)ต่อหน้าสรรเสริญ (๔)ลับหลังนินทา คนชวนฉิบหาย มีลักษณะ ๔ คือ (๑)คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา (๒)คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน (๓)คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการเล่น (๔)คอยเป็นเพื่อนไปเล่นการพนัน (อธิบายตามแนวพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๐๙/๓๔๐,๒๗/๑๑๑/๓๔๐)

คนโทน้ำ : ภาชนะชนิดหนึ่งสำหรับใส่น้ำ มีลักษณะท้ายป่อง ช่วงคอแคบ รูปคอยาว ใช้สำหรับใส่น้ำดื่มซึ่งมีใช้กันมาก ทางภาคเหนือบางท้องถิ่นเรียก น้ำต้น หรือน้ำต้นเงี้ยว เนื่องจากคนที่มีเชื้อสายเงี้ยวทางภาคเหนือมักทำขายกัน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๕,เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๐/๗๗, องฺ.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๒๘๖/๔๖๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๕๘๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕/๑๓๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙/๑๓๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๒/๑๕๐)

คนโทสจริต : คนผู้มีโทสะเป็นความประพฤติ, คนมีพื้นนิสัยหนักในโทสะ, มักหงุดหงิด โกรธง่าย ใจร้อน (กรรมฐานที่เหมาะแก่คนโทสจริตคือพรหมวิหารและกสิณ โดยเฉพาะวัณณกสิณ(เพ่งสี)ในที่นี้ ท่านมุ่งสอนให้เห็นว่า เวททั้งหลายของพวกพราหมณ์ย่อมป้องกันคนโทสจริตให้ทำกรรมชั่วไม่ได้ (ขุ.ชา.ม.(ไ/ทย)๒๘/๙๒๐/๓๒๕)

คนธรรพ์ : นักดนตรีและนักร้องในเมืองสวรรค์, นับเนื่องในหมู่เทวดา (เป็นอมนุษย์กึ่งเทวดาประเภทเดียวกันกับยักษ์ กุมภัณฑ์ นาค และครุฑ) อาศัยอยู่ในสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชิก มีท้าวธตรฐเป็นหัวหน้า หรือราชาแห่งคนธรรพ์ ดูแลโลกด้านทิศตะวันออก เรื่องเกี่ยวกับคนธรรพ์ มีปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา ขอยกตัวอย่าง

SAMPLE

บางเล่ม ดังนี้ เล่มที่ ๑๐ เช่น มหาสมยสูตร ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา, สักกปัญหสูตร ว่าด้วยปัญหาของท้าวสักกะ(ในสูตรนี้ได้พูดถึงปัญจสิขะ คนธรรพเทพบุตร บรรเลงเพลงขับกล่อมด้วย) เล่มที่ ๑๗ เช่น สุทธิกสูตร ว่าด้วยเทพผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพล้วน ๆ, สุจริตสูตร ว่าด้วยสุจริต (สูตรนี้พูดถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ) เป็นต้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๘/๕๙,๑๐/๓๓๗/๒๖๖), (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๔/๑๖๖,๑๑/๒๐๕/๑๖๗), (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๙/๕๘๑), (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๖/๕๙), (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๐/๒๕๕), (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๑๙๖/๑๙๙, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๖๑/๗๔, ๒๖/๑๒๑๗/๑๕๓), (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๗/๑๘๔, ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย)๒๘/๙๒/๗๑, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๓๕๒/๓๙๒), (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๒/๑๒๖,๒๙/๑๕๐/๔๐๖,๒๙/๑๙๑/๕๔๐), (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๔/๕๙๐,๓๒/๑๙๘/๓๔), (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๘/๕๕๗,๓๓/๒๐/๕๕๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๖/๒๒๖,๓๓/๑๔๙/๓๕๗)

คนธรรพ์, พญา : ราชาแห่งคนธรรพ์ ได้แก่ท้าวธตรฐ เป็นหนึ่งในสี่ของท้าวจตุโลกบาล ผู้ดูแลรักษาคุ้มครองโลก ท้าวธตรฐมีหน้าที่ดูแลโลกทางด้านทิศบูรพาหรือทิศตะวันออก (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย)๒๗/๑๑/๕๙๖,ขุ.ชา.ติสติ.(ไทย)๒๗/๑๘/๕๔๐,ขุ.ทสก.(ไทย)๒๗/๓๑/๓๒๖)

คนธรรพ์เทพบุตร : คนธรรพ์ที่เป็นเทพบุตร(ฝ่ายชาย) เช่น ปัญจสิขคนธรรพ์เทพบุตร ซึ่งมีความชำนาญด้านดนตรีเป็นพิเศษ ปัญจสิขคนธรรพ์เทพบุตร มีความชำนาญด้านการดีดพิน เป็นใหญ่ในหมู่คนธรรพ์ด้วยกัน ในมหาโควินทสูตร(เล่มที่ ๑๐) ระบุว่า เป็นเทพบุตรที่มีวรรณะงดงาม รัศมีเปล่งปลั่ง เคยมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๑๐/๔๑๔)

คนนิ้วด้วน : คนที่มีอวัยวะคือนิ้วกุด, ขาด, สั้นเข้า (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙)

คนบริโภคกาม : คนผู้อยู่ครองเรือนหรือคนทั่ว ๆ ไปที่ไม่ใช่บรรพชิตหรือนักบวช ที่พอใจหรือสุขใจอยู่กับกับกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง ก่อน รส และสัมผัสที่ชอบใจ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๖/๓๖๖)

คนใบ้ : คนที่ไม่สามารถจะพูดเป็นถ้อยคำให้คนทั่ว ๆ ไปเข้าใจได้ (องฺ.มหานิบาต.(ไทย) ๒๘/๕/๑๘๔)

คนประทุษร้าย : คนที่แสดงออกทางพฤติกรรมทางกายที่ทำให้เกิดการบาดเจ็บ เช่น ประทุษร้ายร่างกาย, ทำให้เสียหาย เช่น ประทุษร้ายทรัพย์สิน หรือการทำร้ายผู้อื่นจนเป็นเหตุให้เกิดอันตรายแก่กายหรือจิตใจ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๑/๕๔๑)

SAMPLE

คนเป็นโรคต่อม : คนที่มีเม็ดเป็นตุ่ม ๆ ขึ้นตามร่างกาย ซึ่งมีขนาดใหญ่บ้าง เล็กบ้าง และลุกลามไปตามอวัยวะทุกส่วนตามร่างกาย ห้ามผู้ที่เป็นโรคนี้บวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙)

คนเป็นโรคมองคร่อ : คนที่เป็นโรคหลอดลมโป่งพอง มีเสมหะแห้งอยู่ในช่องหลอดลม ทำให้มีอาการไอเรื้อรัง ห้ามผู้ที่เป็นโรคนี้บวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙

คนเป็นโรคเรื้อน : คนที่เป็นโรคผิวหนังซึ่งติดต่อได้ ทำให้ผิวหนังเป็นผื่น บางทีเรียกว่า ขี้เรื้อน มีหลายชนิด บางชนิดทำให้นิ้วมือนิ้วตีนกุด เรียกว่า เรื้อนกุฏฐัง ขี้เรื้อนกุฏฐัง หรือ ขี้ทูด, บางชนิดมีลักษณะเป็นผื่นคัน ทำให้ผิวหนังหนา หยาบ และอาจแตกมีน้ำเหลืองไหลหรือตกสะเก็ดในระยะหลัง มักเป็นตามบริเวณข้อเท้า หัวเข่า หรือที่มือเอื้อมไปเกาถึง เรียกว่า เรื้อนกวาง หรือ ขี้เรื้อนกวาง, บางชนิดทำให้เป็นแผลมีสีขาว เรียกว่า เรื้อนน้ำเต้า หรือ ขี้เรื้อนน้ำเต้า ห้ามผู้ที่เป็นโรคนี้บวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙)

คนเป็นโรคลมบ้าหมู : คนที่มีอาการหมดสติเป็นครั้งคราว และมักมีอาการชักเกร็ง น้ำลายเป็นฟอง มือเท้ากำ เป็นผลเนื่องจากสมองทำงานผิดปรกติ ห้ามผู้ที่เป็นโรคนี้บวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙)

คนเปลี้ย : คนขาดกำลังที่จะเคลื่อนไหวได้ตามปรกติ เช่น คนแขนขาเปลี้ย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑/๑๐, องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๕๗/๔๐๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๘/๔๐๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๓/๔๐๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๔,องฺ.มหานิบาต.(ไทย) ๒๘/๕/๑๘๔, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒

คนเป่าสังข์ : อาชีพหนึ่งของคนในสมัยพุทธกาลซึ่งทำหน้าที่ในการเป่าสังข์ โดยเฉพาะคนที่มีฝีมือในด้านนี้สามารถเป่าได้อย่างไพเราะ จับใจ น่าหลงใหลเป็นอย่างยิ่ง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๖/๓๕๘,สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๓๖๐/๔๑๑)

คนผิด : คนที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ คือมีความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๖/๑๕๔)

คนผู้เป็นที่รัก : คนที่ปรารถนาดีต่อกัน ชอบพอรักใคร่กัน สนิทสนมคุ้นเคยกัน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๐/๓๕๒)

คนเผาถ่าน : คนทีมีอาชีพในการเผาไม้จนสุกมีสีดำเพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๒๕/๓๒๖)

คนเผาศพ : คนที่มีหน้าที่ในการเผาศพหรือฝังศพ หรือเรียกอีกว่าสัปเหร่อ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๒๕/๓๒๖)

SAMPLE

คนฝึกม้า : คนที่มีอาชีพในการฝึกหรือทดสอบม้าซึ่งเป็นอาชีพหนึ่งในการคุมขุมกำลังในการต่อสู้หรือการรบ เช่น ฝึกช้าง ฝึกม้า ฝึกโค เป็นต้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๕/๗๘)

คนเฝ้าประตู : คนที่มีหน้าทีในการเฝ้าสถานที่หรือระวังเหตุการณ์ตามกำหนดเวลา ผู้มีหน้าที่เฝ้าและรักษาประตูเมือง เรียกว่า ผู้เฝ้าประตู, นายประตู หรือนายทวารบาล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙๘/๖๙๓)

คนเฝ้ายาม : คนที่มีหน้าทีในการเฝ้าสถานที่หรือระวังเหตุการณ์ตามกำหนดเวลา (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๐๘/๔๐๒)

คนพยาบาล : คนที่ดูแลคนไข้, ปรนนิบัติคนไข้ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๙๔/๑๖๘)

คนพาล : คนพาล คือคนโง่ คนเขลา คนมืดบอด ทำในสิ่งที่ไม่เป็นสาระ ก่อความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น ลักษณะโดยทั่วไปของคนพาลคือ ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว(มโนทุจริต ๓), ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว(วจีทุจริต ๔) และชอบทำแต่เรื่องชั่ว(กายทุจริต ๔), พระพุทธเจ้ามักจะทรงยกคนพาลมาเปรียบเทียบกับบัณฑิตเพื่อชี้ให้เห็นลักษณะที่แตกต่างกันทั้งด้านความคิด การพูด และการกระทำต่างๆ รวมทั้งผลดีและผลเสียที่จะเกิดขึ้นจากการคบและไม่คบคนพาลและบัณฑิต ผู้ต้องการทราบรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องคนพาลและบัณฑิตสามารถศึกษาได้ในพาลวรรค (หมวดว่าด้วยคนพาลและบัณฑิต) ปฐมปัณณาสก์ ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย (เล่มที่ ๒๐) , ในพระไตรปิฎกมีกล่าวถึงเกี่ยวกับเรื่องคนพาลเยอะมาก แต่ที่มีกล่าวถึงเกี่ยวกับนี้โดยเฉพาะ มีปรากฏในพาลวรรค ปฐมปัณณาสก์ ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย (เล่มที่ ๒๐) (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๕,๙/๑๖๘/๕๖), (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๓/๑๔๑),(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๗/๓๗๘,๑๒/๕๑๓/๕๕๓), (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๗,๑๓/๓๕๙/๔๔๔), (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๖/๗๒,๑๔/๑๒๔/๑๖๐), (สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๐/๑๒๑,๑๕/๑๙๐/๒๗๐,๑๕/๒๗๐/๓๙๔), (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๓/๒๙๓), (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๓๖/๑๗๒), (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๗/๖๓๐), (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๕๑/๓๙๗), (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓/๔,๒๑/๔/๕,๒๑/๔๘/๗๘,๒๑/๒๖๓/๓๘๐), (ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๓/๗, ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๖๒/๔๖,๒๕/๑๒๑/๖๙, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๗๖/๔๓๗, (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๑๙/๘, ขุ.ชา.นวก.(ไทย)๒๗/๑๙/๓๐๓, ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย)๒๗/๙๐/๔๑๑, ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๑๔๔/๑๘๖, ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย)๒๘/๑๔๙/๒๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๔๐/๓๘๐)

คนพิการ : คนที่เสียอวัยวะมีแขนขาเป็นต้น, เสียไปจากสภาพเดิม, เช่น แขนพิการ ตาพิการ, บางทีใช้เข้าคู่กับคำ พิกล เป็น พิกลพิการ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔/๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๘/๖๘)

SAMPLE

คนพูดประจบ : คนพูดคล้อยตาม, คนพูดทำให้เขารักเขาชอบตน (ไม่ว่าเรื่องนั้นจะดีหรือชั่วคนพูดประจบก็จะพูดคล้อยตามนั้น) คนพูดประจบ เป็นลักษณะอย่างหนึ่งในสี่ข้อของคนที่ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม คนพูดประจบ ประกอบด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม๒. เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม๓. สรรเสริญต่อหน้า ๔. นินทาลับหลัง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๔/๒๐๗,๑๑/๒๕๗/๒๐๘)

คนพูดมาก : คนที่ขาดมารยาทในการพูด โดยไม่เปิดให้คนอื่นได้พูดบ้าง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๗/๑๐๔)

คนภายนอก : คนที่มีภูมิลำเนาอยู่ข้างนอกจากแว่นแคว้นหรือนิคมที่ตนเองอยู่อาศัย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๔/๒๒๖)

คนภายใน : คนที่มีภูมิลำเนาอยู่ข้างในแว่นแคว้นหรือนิคมที่ตนเองอยู่อาศัย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๔/๒๒๖)

คนมักมาก : คนที่โลภมาก, ปรารถนามากในทางกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่ชอบใจ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๘)

คนมักอวด : คนที่สำแดงให้ผู้อื่นรู้หรือเห็นว่าตนเองมีความรู้ ความสามารถ เช่น อวดฤทธิ์ อวดเดช (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๔/๔๖๕)

คนมั่งมี : คนที่มีเงินหรือทรัพย์สมบัติมาก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๐)

คนมีความเห็นผิด :คนมีความเห็นผิด(มิจฉาทิฏฐิ) คือคนมีความเห็นผิดเพี้ยนไปจากทำนองคลองธรรม และเป็นความเห็นที่ไม่นำพาไปสู่ความพ้นทุกข์ คือเห็นว่า “ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก” (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๑๘/๓๖๓) คนมีความเห็นผิด(มิจฉาทิฏฐิ) เป็นข้อร้ายแรงที่สุดที่จะนำไปสู่ความผิดอื่นๆ ตามมา เช่น ดำริผิด(มิจฉาสังกัปปะ),วาจาผิด(มิจฉาวาจา),การงานผิด(มิจฉากัมมันตะ) เป็นต้น(ดูมิจฉัตตะ ๑๐) ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด)นี้ เมื่อเป็นมิจฉาทิฏฐิ อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น "(องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๙๘/๓๘) นอกจากผลเสียหายในปัจจุบันแล้ว มิจฉาทิฏฐิยังนำพาไปสู่ผลอันไม่พึงประสงค์ในสัมปรายภพเบื้องหน้าด้วย ดังพระดำรัสว่า “และเพราะ

SAMPLE

ความเห็นผิดเป็นปัจจัย เขาจึงเสวยทุกข์โทมนัส หลังจากตายแล้ว เขาย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๗๘/๕๑๗)

คนมีโค : คนที่เลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อประกอบอาชีพกสิกรรมหรือการค้าขาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒/๑๒, (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๔/๑๘๓)

คนมีจิตวิปลาส : คนวิปลาสทางจิต, คนคิดผิด, คนที่มีความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนบ้าคิดเอาหญ้าเป็นอาหาร เป็นต้น อธิบายว่า จิตวิปลาส เป็นข้อหนึ่งในวิปลาส ๓ อัน ประกอบด้วย สัญญาวิปลาส วิปลาสทางสัญญาจิตวิปลาส วิปลาสทางจิต และทิฏฐิวิปลาส วิปลาสทางทิฏฐิ ในที่นี้ ท่านมุ่งกล่าวถึงพระสารีบุตรว่าเป็นผู้ที่ทุกๆ คน ที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมุทะลุ ไม่ใช่คนงมงาม ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส ล้วนรักใครชอบพอท่านพระสารีบุตร เพราะท่านเป็นบัณฑิต มีปัญญาเฉียบแหลม มีความอดทนสันโดษ เป็นต้น (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๐/๑๒๑)

คนมีชาติสูง : มีชาติตระกูลสูง, สมบูรณ์ด้วยชาติ, เกิดในตระกูลชั้นสูง, เกิดมาดี(สุชาต)ในสาธุสีลชาดก พราหมณ์ได้ถามพระโพธิสัตว์ผู้เป็นอาจารย์ว่า บรรดาคน ๔ คน ได้แก่ คนมีรูปงาม คนมีอายุ คนมีชาติสูง คนมีศีลธรรม ถ้าจะให้เลือกคนเดียว ท่านจะเลือกใคร พระโพธิสัตว์ตอบว่า ทั้ง ๔ คนล้วนมีประโยชน์ แต่ถ้าจะให้เลือก ข้าพเจ้าขอเลือกคนมีศีลธรรม(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย)๒๗/๙๙/๙๐)

คนมีตาดี : ผู้มีจักษุ(จกฺขุมนฺต), ผู้มองเห็นแจ้งชัดหรือมีปัญญาแจ่มใส, ผู้มีความรู้,มีญาณจักษุ ในที่นี้ ท่านมุ่งเปรียบเทียบถึงบุคคลที่เข้าใจในหลักธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ย่อมประจักษ์แจ้งชัดเจนในพระธรรมนั้นด้วยตัวเองว่าดีอย่างไร ประเสริฐอย่างไร เปรียบเหมือนกับคนมีตาดีมองเห็นรูปต่างๆ ได้อย่างชัดเจน ดังตัวอย่างคำที่สิงคาลกะ คหบดีบุตร กราบทูลพระพุทธเจ้าหลังจากประจักษ์แจ้งในธรรมแล้วว่า ““ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า “คนมีตาดีจักเห็นรูปได้” ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต” (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๔/๒๑๘,๑๑/๒๗๔/๒๑๘), (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๑๘/๒๒๘,๑๒/๔๔๓/๔๘๐),(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๗/๒๕๕,๑๓/๒๕๙/๓๐๖),(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๗/๒๖๔,๑๕/๑๙๖/๒๘๑,๑๕/๒๐๘/๓๐๒),(สำ.ม.(ไทย)๑๙/

SAMPLE

๑๐/๑๕,๑๙/๑๘๗/๑๒๓,๑๙/๓๘๙/๒๔๘,) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๐/๑๕๓),๒๑/๑๙๕/๒๙๖), (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๓/๓๒๕)

คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ : คนมีตาดีย่อมเห็นรูปต่างๆ ได้อย่างชัดเจนว่าอะไรเป็นอะไร เปรียบเหมือนกับคนที่เข้าใจในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมประจักษ์ในพระธรรมคำสอนได้ด้วยตัวเองว่าดีอย่างไร ประเสริฐอย่างไร ข้อความนี้ เป็นการเปรียบเทียบคนที่ประจักษ์แจ้งในคำสอนของพระพุทธเจ้าย่อมมีญาณจักษุมองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ตามสภาพความเป็นจริง เปรียบเหมือนกับคนตาดีจักมองเห็นรูปต่างๆ ได้ โดยปราศจากการปิดบัง ในข้อนี้ เป็นการประกาศตนเป็นอุบาสกของเวรัญชพราหมณ์หลังจากได้ฟังธรรมแล้วได้ประจักษ์แจ้งในธรรม (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๑/๒๒๕)

คนมีตาดียืนอยู่บนฝั่ง : หมายถึงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังปรากฏในนทีโสตสูตร ว่าด้วยกิเสลเปรียบด้วยกระแสน้ำ สาระสำคัญมีว่า ภิกษุทั้งหลาย อุปมาว่าชายคนหนึ่งถูกกระแสน้ำคือปิยรูปสาตรูปพัดพาไปมาอยู่ คนมีตาดียืนอยู่บนฝั่งเห็นแล้วพูดว่าพ่อหนุ่ม ท่านถูกกระแสน้ำคือปิยรูปสาตรูปพัดไปมาอยู่ แต่ในกระแสน้ำนี้มีห้วงน้ำลึกภายใต้ที่มีคลื่นมีน้ำวน มีสัตว์ร้าย มีผีเสื้อน้ำ ซึ่งท่านจมไปแล้วต้องถึงความตายหรือไม่ก็ได้รับความทุกข์ปางตายแน่นอน ครั้นเขาได้ยินเสียงของชายที่อยู่บนฝั่งนั้นแล้วก็พยายามใช้ทั้งมือและเท้าแหวกว่ายทวนกระแสน้ำขึ้นมาได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙/๔๘๙)

คนมีทรัพย์สมบัติ : คนที่มีเงินหรือทรัพย์สมบัติ สามารถเลี้ยงชีพได้ตามปรารถนา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒๖/๔๕๙)

คนมีบุตร : คนผู้อยู่ครองเรือน, คนทั่ว ๆ ไปที่ไม่ใช่บรรพชิตหรือนักบวช ยังมีความยินดีอยู่ในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒/๑๒, (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๔/๑๘๓)

คนมีรูปงาม : ลักษณะของคนที่มีรูปลักษณะงามหรืองดงามที่เห็นแล้วชวนให้ชื่นชมหรือพึงพอใจ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๗/๙๙/๙๐)

คนมีศีล : คนที่มีความประพฤติเป็นปกติ โดยปฏิบัติตามข้อห้ามที่กำหนดให้ปฏิบัติกายและวาจาในทางพุทธศาสนา มีศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ตามลำดับ หรือภิกษุตั้งอยู่ในศีล สำรวมในพระปาติโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๙/๑๐๕)

คนมีศีลธรรม : คนที่ประพฤติตามข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติ ได้แก่ เบญจศีล เบญจธรรม (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๗/๙๙/๙๐)

SAMPLE

คนมีสติ : คนที่ทำอะไรมักจะมีความรู้สึกตัวและระลึกตัวเสมอว่าตนเองกำลังจะทำอะไร ความรู้รับผิดชอบ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๘/๓๔๑)

คนมืดบอด : คนที่ถูกอำนาจของกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ และอวิชชาหุ้มห่อจนไม่สามารถที่จะพบทางสว่างของชีวิตได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๐/๘๒)

คนมือด้วน : คนที่มีมือกุด ขาด หรือสั้นเข้า (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙, (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙)

คนมือแป : คนที่มือพิการ นิ้วกำเข้าไม่ได้ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙)

คนมือหงิก : คนที่มีมืองอที่ปลาย เช่น มือหงิก คือมือเหยียดนิ้วไม่ออก (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙)

คนมุทะลุ : คนที่มีอาการหุนหันพลันแล่น, โกรธแล้วทำลงไปอย่างไม่คำนึงถึงเหตุผลหรือไม่ยับยั้ง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๐/๑๒๑)

คนเมา : คนที่มีอาการมึนจนลืมตัวขาดสติเพราะฤทธิ์เหล้า ฤทธิ์ยา เป็นต้น เช่น เมาเหล้า เมากัญชา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๔/๑๔๓)

คนไม่ขัดสน : คนที่มีศรัทธาในตถาคต มีศีล เลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรงคือเป็นสัมมาทิฏฐิ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๒/๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คนที่เห็นว่าพระขีณาสพไม่มีความคดทางกายเป็นต้น (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๕๒/๓๔๙)

คนไม่จน : คนที่ดำรงชีพโดยไม่มีความอัตคัดขัดสน, ไม่ฝืดเคือง, มีเงินหรือทรัพย์สมบัติพอยังชีพได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๘/๑๕๗)

คนยากเข็ญ : คนที่เลี้ยงชีพด้วยความยาก ลำบาก ยากจน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๔๓๕)

คนยากจน : คนเข็ญใจหรือไร้ทรัพย์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๐)

คนยากไร้ : คนที่ขัดสน, มีความลำบาก,ไม่มี, ปราศจาก, เช่น ไร้ทรัพย์ หรือไร้ความสามารถ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๒/๑๖๙)

คนรกโลก : คนที่มีพฤติกรรมดุหรือเกรี้ยวกราด,ร้ายกาจ ชอบเสพแต่สิ่งที่ต่ำทรามอันได้แก่กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ และมีความเห็นผิด (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๒๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๗/๑๓๙)

คนรับใช้ : คนที่คอยปรนนิบัติพ่อแม่ ครูอาจารย์ หรือนายจ้าง เป็นต้น ด้วยความเต็มใจ เช่น ลูกรับใช้พ่อแม่ ศิษย์รับใช้ครู, ปฏิบัติหน้าที่ตามที่นายหรือผู้มีอำนาจเหนือสั่งหรือใช้ เช่น พลทหารอยู่รับใช้ผู้บังคับบัญชา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓/๔, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔/๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙/๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๕๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๓/๑๑๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙๘/๖๙๓)

SAMPLE

อรรถกถา อธิบายว่า หมายถึงคหบดีซึ่งพวกวรรณะพราหมณ์ถือว่าเป็นชนชั้นต่ำ เพราะยังถูกเครื่องผูกคือเรือนผูกไว้ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๑๓/๔๗,ที.ปา.ฏีกา.๑๑๓/๔๖)

คนร้าย : คนที่มีพฤติกรรมดุหรือเกรี้ยวกราด,ร้ายกาจ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๗/๑๓๙)

คนลบหลู่ : คนที่แสดงอาการเหยียดหยามต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือต่อผู้มีอุปการคุณ โดยถือว่าไม่สำคัญหรือควรแก่การเคารพนับถือ เช่น ลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาที่ตนไม่ได้นับถือ ลบหลู่พ่อแม่ครูบาอาจารย์ นาย ก ลบหลู่บิดานาย ข เป็นต้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๙/๓๖๑, (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๑/๓๖๔)

คนละเอียด : คนที่มีความรอบคอบ ถี่ถ้วนในการกระทำทางกาย วาจา และการคิดพิจารณา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๗)

คนลักทรัพย์ : คนที่ก่อความผิดอาญาฐานเอาทรัพย์ของผู้อื่นหรือที่ผู้อื่นเป็นเจ้าของรวมอยู่ด้วยไปโดยทุจริต (ม.ม.(ไทย) ๑๒/๔๗๘/๕๑๗)

คนลักเพศ : คนที่แสดงเพศไปทางตรงข้ามกับที่ตนเป็นอยู่ เช่น คฤหัสถ์แต่งตัวปลอมเพศเป็นสมณะหรือผู้ชายแต่งตัวเป็นผู้หญิง เป็นต้น (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๗๓/๒๔๙, วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๗๓/๒๕๐

คนล้างฝุ่น : คนที่ทำหน้าที่ในการชำระหรือล้างดินแห้งหรือสิ่งอื่นที่ละเอียดเป็นผง เช่น ฝุ่นละออง ฝุ่นชอล์ก เป็นต้น ให้สะอาด (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๒/๓๔๑)

คนล้างส้วม : คนที่ทำหน้าที่ในการชำระหรือล้างสถานที่ที่สร้างไว้สำหรับถ่ายอุจจาระปัสสาวะโดยเฉพาะมักทำเป็นห้องให้สะอาด (อง.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๓๘/๑๕๒)

คนเลว : คนที่มีความประพฤติต่ำไปกว่าเกณฑ์ที่สังคมกำหนด, คนที่ไม่สามารถประพฤติหรือปฏิบัติได้ตามข้อตกลงที่สังคมนั้นๆ กำหนดได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๖/๕๒๙,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๓๖/๕๓๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๔๒/๕๓๒

คนเลี้ยงโค : คนที่มีอาชีพในการดูแลและรักษาโค หรือเรียกอีกอย่างว่านายโคบาล (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๖๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๘/๒๒๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๗/๔๒๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๐/๕๕๑,อง.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๑๘/๖๑๔,อง.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๓๘/๑๕๒)

คนเลี้ยงช้าง : คนที่มีอาชีพในการดูแลและรักษาช้าง หรือเรียกอีกว่านายคชบาล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙๙/๖๙๓

คนเลี้ยงปศุสัตว์ :คนที่เลี้ยงสัตว์เป็นการค้า (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๖๐)

คนเลี้ยงม้า : คนที่มีอาชีพในการดูแลและรักษาม้า (อง.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๓๘/๑๕๒)

คนเลี้ยงสัตว์ : คนที่มีอาชีพในการดูแลและรักษาสัตว์ที่ตนเองเลี้ยงทั่วๆไป เช่น วัว ควาย ช้าง ม้า เป็นต้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๗/๔๒๑)

SAMPLE

คนโลภ : คนที่มีความอยากได้มาก ๆ โดยไม่รู้จักพอ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๐/๕๔๐)

คนวรรณะต่ำ : คนที่มีสี ผิว เพศ คุณความดีที่แตกต่างไปจากวรรณะอื่นจากวรรณะทั้ง ๓ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ และแพศย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๔)อรรถกถาอธิบายว่า พวกที่เกิดจากพระบาทของพระพรหม (ที.สี.อ.(บาลี) ๒๖๓/๒๒๙)

คนวัด : คนที่อาศัยอยู่ในวัดหรือผู้ที่มารักษาศีลหรือปฏิบัติธรรมในวัดเป็นประจำ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๑๘/๑๓๙,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๑๘/๑๔๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๓/๑๑๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๐/๑๔๘)

คนศีรษะโล้น : คนที่โกนผมออกหมด (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๕/๒๖๓ในที่นี้หมายถึงสมณะนักบวชในพุทธศาสนา

คนส่งของ : คนที่ทำหน้าที่ในการทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเคลื่อนพ้นจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง เพื่อให้ถึงผู้รับหรือเป้าหมายด้วยอาการต่าง ๆ กัน เช่น ส่งข้าม ส่งผ่าน ส่งต่อ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙๗/๖๙๓)

คนสงบ : คนที่สามารถกำจัดโลภะ โทสะ โมหะ และความแข่งดีได้อย่างสิ้นเชิง (องฺจตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๘๘)

คนสงบเสงี่ยม : คนที่ละราคะคือความกำหนัดยินดีหรือความใคร่ในกามคุณ ข่มความโกรธ ระงับความโกรธได้แล้ว แม้นถูกยั่วให้โกรธก็ไม่แสดงความโกรธให้ปรากฏ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๓/๓๙๔)

คนสอนยาก : คนที่ว่ายากสอนยาก มีอาการดังนี้ (๑) ชอบทำตนให้เดือดร้อนและหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือนร้อน (๒) ทำคนอื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำคนอื่นให้เดือดร้อน (๓) ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือนร้อน และทำคนอื่นให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำคนอื่นให้เดือดร้อน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓/๔,๔/๕)

คนสะอาด : คนมีมือที่เว้นขาดจากถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ มีความประพฤติดี, มีความซื่อสัตย์สุจริตไม่คดโกงหรือฉ้อราษฎร์บังหลวง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๘/๕๒๓)

คนสุดท้าย : คนที่เหลือเพียงหนึ่งเดียวของครอบครัว หรือเหลือเพียงหนึ่งเดียว เช่น สมบัติชิ้นสุดท้ายที่เหลืออยู่คือบ้านโอกาสสุดท้ายแล้วที่จะแก้ตัวได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๙/๓๗๓)

คนหมู่มาก : เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๗๗/๑๓๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๔/๑๖๖, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๕/๕๖

SAMPLE

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต อธิบายว่า พระสุคตเมื่อดำรงอยู่ในโลก ทำให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้สมบัติ ๓ อย่าง คือ (๑) มนุษยสมบัติ สมบัติในมนุษย์ (๒) เทวสมบัติ สมบัติในสวรรค์ (๓) นิพพานสมบัติ สมบัติคือพระนิพพาน (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๕๘, องฺ.ทุก.ฏีกา. ๒/๕๓/๕๗)

คนหยาบคาย : คนที่มีกริยาไม่สุภาพ,ไม่เรียบร้อย เช่น พูดจาหยาบคาย กิริยาหยาบคาย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๖/๔๔๙)

คนหลง, คนหลงทาง : อาการของคนที่สำคัญผิด, เข้าใจผิด, เข้าไปแล้วหาทางออกไม่ได้ เช่น หลงป่า หลงทาง เป็นต้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๒/๕๔๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๙/๒๒๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๙/๓๒๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๖/๒๘๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๘/๓๐๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๗/๑๐)

คนหลอกลวง : คนที่ใช้อุบายทุจริตลวงให้เข้าใจผิด, แสดงข้อความอันเป็นเท็จหรือปกปิดข้อความจริงที่ควรบอกให้แจ้ง เพื่อให้บุคคลอื่นเข้าใจผิด (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๕)

คนหลับฝัน : อาการพักผ่อนของร่างกายที่มีการรับรู้สภาพแวดล้อมน้อยลง มีการเห็นเป็นเรื่องราวเมื่อหลับ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๒/๓๕๕)

คนห่อเปลือกป่าน : คนที่ใช้มือหอบหรือใช้ไหล่แบกเปลือกป่านไปในที่ต่างๆ เพื่อค้าขาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๖/๓๖๖)

คนหาบน้ำ : คนที่เอาภาชนะสำหรับใส่น้ำห้อยปลายคาน ๒ ข้างแล้วแบกกลางคานพาไป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙๘/๖๙๓)

คนหาบฟืน,คนหาฟืนขาย : คนที่มีอาชีพในการหาไม้สำหรับใช้เป็นเชื้อไฟขายเพื่อเลี้ยงชีพ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑๘/๖๑๐)

คนหาอาหาร : คนที่มีหน้าที่ในการจัดแจงอาหาร เครื่องค้ำจุนชีวิต เครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๙/๓๔๕)

คนหุงต้ม : คนที่ทำหน้าที่ในการทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เดือดจนสุกด้วยวิธีต้มหรือ เคี่ยว เป็นต้น เช่น หุงข้าว หุงยา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙๘/๖๙๓)

คนหูวิ่น : คนที่หูมีลักษณะอาการที่หลุด ขาด หรือลุ่ยออกกะรุ่งกะริ่ง เช่น จมูกแหว่งหูวิ่น เวทนา มักใช้เข้าคู่กับคำ ขาด เป็น ขาดวิ่น เช่น เสื้อผ้าขาดวิ่น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙)

คนเห็นแก่ปากท้อง :ภิกษุผู้ฉันอาหารทั้งทุกอย่างโดยไม่เลือก แม้นว่าถูกเพื่อนพรหมจารีกล่าวสอนและตักเตือนแล้วก็ตาม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๒/๑๘๕)

คนโหดร้าย : คนที่มีการแสดงออกทางพฤติกรรมที่ก้าวร้าวหรือร้ายกาจ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๐/๑๘๓)

SAMPLE

คนอกตัญญู : ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแก่ตนซึ่งตรงกันข้ามกับคนกตัญญู (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๕๓/๓๗๐,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๒/๓๐,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๗/๑๐๗/๓๑๙,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๕/๗๔๗)

คนอนาถา : คนยากจน,คนไม่มีที่พึ่ง, กำพร้า, ยากจน, เข็ญใจ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๖/๑๑๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๓/๓๓๔)

คนอันธพาล : คนโง่เขลา ปัญญาทึบ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๑/๓๕)

คนเอ็นใหญ่ขาด : คนที่มีเส้นชนิดหนึ่งซึ่งอยู่ตามปลายกล้ามเนื้อเพื่อช่วยในการเคลื่อนไหวของร่างกายขาด ไม่สามารถเดินได้ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖/๔๙)

คบชู้กับภรรยาของผู้อื่น : คนที่ทำตัวสนิทชิดชอบกับภรรยาของคนอื่นซึ่งมิใช่ภรรยาของตน หรือชายที่ร่วมประเวณีกับภรรยาของคนอื่น หรือหญิงที่ยังมีสามีอยู่แล้วร่วมประเวณีกับชายอื่น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๖/๑๐๙)

คบเพลิงคือพระธรรม : แสงสว่างส่องนำทางคือหลักธรรมที่สำคัญทางพุทธศาสนา อันได้แก่ อริยสัจ ๔ มรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น ที่จะนำพามวลมนุษยชาติให้พ้นจากทุกข์และวัฏสงสาร (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๐๑,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๗๒๐,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๓๐/๖๐๖)

คบเพลิงหญ้า : ของใช้สำหรับจุดไฟให้สว่าง ทำด้วยของแห้ง เช่น ใบไม้และขี้กบ เป็นต้น เอามามัดเป็นดุ้นยาว, มัดเชื้อเพลิงก็เรียก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๖)

คบเพลิงหญ้า, ข้อเปรียบเทียบกับกาม : เครื่องใช้จุดไฟให้แสงสว่างเวลาเดินทางทำด้วยหญ้าสามารถแผดเผาหญ้าให้หมดไปตามกาลเวลาขึ้นอยู่กับระยะทาง ยิ่งถ้าหนทางไกลก็ต้องใช้หญ้ามาก ซึ่งเปรียบได้กับกามคุณที่เราไม่สามารถควบคุมได้ปล่อยให้เวลาล่วงเลยไปก็ยิ่งแผดเผามนุษย์ให้วอดไปฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๖/๑๓๔)

คบหญ้า : เครื่องใช้จุดไฟให้แสงสว่างเวลาเดินทางทำด้วยหญ้า ใบไม้ หรือขี้กบมัดเป็นต้นยาว (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๐/๒๔๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔/๔๔)

คมิกภัต : อาหารสำหรับภิกษุที่เตรียมจะเดินทางไป คมิกภัต เป็นสิ่งหนึ่งใน ๘ อย่าง ที่นางวิสาขา มิคารมาตา ได้กราบทูลเพื่อขอถวายแก่พระสงฆ์กับพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้แก่๑.ผ้าวัสสิกสาฎก)ผ้าอาบน้ำฝน(๒.อาคันตุกภัต)อาหารสำหรับภิกษุที่มาขอพักอาศัย ไม่ใช่อยู่ประจำ(๓.คมิกภัต)อาหารสำหรับภิกษุที่เตรียมจะเดินทางไป(๔ . คิลานภัต)อาหารสำหรับภิกษุไข้(๕.คิลานุปัฏฐากภัต)อาหารสำหรับภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้(๖.คิลานเภสัช)เภสัชสำหรับภิกษุไข้(๗. ธุวยาคู (ข้าวต้มที่ถวายเป็นประจำ) ๘.อุทกสาฎก (ผ้าอาบน้ำ) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๑) ๕/๓๕๑/๒๒๔, ๕/๓๕๒/๒๒๕)

คยา, แม่น้ำ : แม่น้ำชื่อคยา อยู่ตำบลคยาสีสะ โดยหลังจากชฎิล ๓ พี่น้องบวชเป็นภิกษุแล้ว พระพุทธเจ้าทรงพาภิกษุทั้ง ๑๐๐๐ รูป ไปที่ตำบลคยาสีสะ ทรงแสดงอาทิตตปริยาย

SAMPLE

สูตร จบเทศนาภิกษุมีอุรุเวลกัสสปะเป็นต้นบรรลุอรหัตผล พร้อมกับปฏิสัมภิทาทั้งหลาย; อุปกาชีวกได้พบพระพุทธเจ้าที่บริเวณแม่น้ำคยา (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๑/๑๖,วิ.ม.(ไทย)๔/๕๔/๖๓,สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๒๘/๒๗) (ม.มู.(ไทย)๑๒/๗๙/๖๘,๑๒/๒๘๕/๓๑๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๑/๔๑๒)

คยา,หมู่บ้าน : หมู่บ้านแห่งหนึ่งในตำบลคยาสีสะ แคว้นมคธ,มีนักบวชที่เป็นชฎิลอยู่เป็นจำนวนมาก สมัยพุทธกาล มีพระเจ้าพิมพิสารปกครอง ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ คยาสีสบรรพต ใกล้หมู่บ้านคยา สมัยนั้นเป็นฤดูหนาว มีหิมะตก ๘ วัน ในช่วงกลางคืนอากาศหนาวเหน็บ ชฎิลจำนวนมาก ผุดขึ้นบ้าง ดำลงบ้าง ทั้งผุดขึ้นและดำลงบ้าง รดน้ำบ้าง บูชาไฟบ้าง ที่แม่น้ำคยาด้วยคิดว่า วิธีนี้จะบริสุทธิ์ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๙/๑๘๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๓๓/๙๖)

คยา,เมือง : ชื่อเมือง อยู่แคว้นมคธ ซึ่งสมัยพุทธกาล มีพระเจ้าพิมพิสารปกครอง และตำบลคยาสีสะก็อยู่ที่เมืองคยาเช่นกัน ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลคยาสีสะ เขตเมืองคยา ทรงแสดงธรรมเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ก่อนจะตรัสรู้ เราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ เรารู้โอภาส แต่ไม่เห็นรูปทั้งหลาย ในท้ายสูตร ตรัสอีกว่า เมื่ออธิเทวญาณทัสสนะของเรา ๘ ขั้นอย่างนี้หมดจดดีแล้ว เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๔,๓๖๖)

คยากัสสปเถรคาถา : คาถาของพระคยากัสสปะ, ภาษิตของพระคยากัสสปเถระ พระคยากัสสปเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า เราลงน้ำ(ลอยบาป)ในแม่น้ำคยาในวันเพ็ญเดือน ๔ วันหนึ่ง ๓ เวลา คือเวลาเช้า เที่ยง เย็น เราเสวยบาปกรรมที่ทำไว้ในชาติอื่นๆ บัดนี้ เราจะลอยบาปนั้นตรงนี้ เราได้มีความเห็นอย่างนี้มาแต่เดิม เราครั้นฟังพระวาจาสุภาษิตก็ได้พิจารณาเห็นเนื้อความตามความเป็นจริงได้อย่างถ่องแท้ ล้างบาปได้หมดแล้ว เป็นผู้ไม่มีมลทิน เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๔๕/๓๙๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๔๘/๓๙๘)

คยากัสสปเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระคยากัสสปเถระ พระคยากัสสปเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายผลกระเบาแด่พระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๕/๓๔๐)

คยากัสสปะ, ชฎิล, พระ : ชฎิลชื่อคยากัสสปะ, เป็น ๑ ในชฎิล ๓ พี่น้อง ได้แก่ อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ คยากัสสปะ อาศัยอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา, ในวินัยปิฎก มหาวรรคอธิบายว่า ชฎิลคยากัสสปะ มีบริวาร ๒๐๐ คน เป็นน้องชายคนเล็กของอุรุเวลกัสสปะ อยู่ที่

SAMPLE

ตำบลคยาสีสะ ภายหลังได้ฟังธรรมแล้วบรรลุธรรม ออกบวชพร้อมกับบริวาร ต่อมาพอได้ฟังอาทิตตปริยายสูตร ก็ได้บรรลุอรหัตผล; ในคัมภีร์อปทานพระคยากัสสปเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้านุ่งห่มหนังสัตว์ สะพายหาบบริขาร ได้นำหาบใส่ผลกระเบาไปอาศรม ถวายผลกระเบาแด่พระพุทธเจ้าด้วยมือทั้ง ๒ ทำให้ไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผลกระเบา (วิ.ม.(ไทย)๔/๓๗/๔๗, ๕๓/๖๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๘๗/๒๗๗)

คยาสีสบรรพต, ภูเขา : ภูเขาชื่อว่าคยาสีสะ, ซึ่งอยู่ในบริเวณหมู่บ้านคยา แคว้นมคธ เป็นถิ่นที่อยู่ของพวกชฎิล ดังที่ชฎิลจำนวนมาก ผุดขึ้นบ้างดำลงบ้าง ทั้งผุดขึ้นและดำลงบ้าง รดน้ำบ้าง บูชาไฟบ้าง ที่แม่น้ำคยา ด้วยคิดว่า วิธีนี้จะบริสุทธิ์ (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๙/๑๘๒)

คยาสีสประเทศ : ประเทศชื่อว่าคยาสีสะ,ซึ่งเป็นสถานที่พระเทวทัต หลังจากที่ทำสังฆเภทแล้ว พาบริวารผู้มีความรู้น้อยไปอยู่อาศัย ดังคำจูฬวรรค วินัยปิฎกตอนหนึ่งว่า พระเทวทัตทำลายสงฆ์แล้วพาภิกษุ จำนวน ๕๐๐ รูป เดินทางไปทางคยาสีสประเทศ ; พระผู้มีพระภาครับสั่งให้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะไปตามภิกษุ ๕๐๐ รูปกลับ (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๔๔/๒๐๔, วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๔๔/๒๐๕,วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๕/๒๒๑)

คยาสีสสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่คยาสีสะ คือขณะประทับอยู่ที่ตำบล คยาสีสะ เขตเมืองคยา ในที่นี้ขอแสดงวิธีการบรรลุญาณทัสสนะเพียง ๒ ขั้นเป็นตัวอย่างดังนี้

ขั้นที่ ๑ ก่อนแต่ตรัสรู้ เรายังมิได้ตรัสรู้ กำลังเป็นโพธิสัตว์อยู่ รู้โอภาส (ทิพพจักขุญาณ) แต่ไม่เห็นรูปทั้งหลาย(อิทธิวิธญาณ) เราได้มีความคิดว่า ถ้าเรารู้โอภาสและเห็นรูปทั้งหลายด้วยอาการอย่างนี้ ญาณทัสสนะนี้ของเราก็จะบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น

ขั้นที่ ๒ สมัยต่อมา เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ รู้โอภาสและเห็นรูปทั้งหลาย แต่เราไม่ได้ยืนเจรจาปราศรัยกับเทวดา(เจโตปริยญาณ) (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๔)

ในอรรถกถาอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าเรื่องการบรรลุญาณทัสสนะแต่ละขั้นรวม ๘ ขั้น โดยแต่ละขั้นนั้นมีองค์ธรรมเพิ่มขึ้น ๑ ประการ ดังนี้ ขั้นที่ ๑ บรรลุทิพพจักขุญาณ ขั้นที่ ๒ บรรลุทิพพจักขุญาณ และอิทธิวิธญาณ ขั้นที่ ๓ บรรลุทิพพจักขุญาณ อิทธิวิธญาณ และเจโตปริยญาณ ขั้นที่ ๔ บรรลุทิพพจักขุญาณ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ และยถากัมมูปคญาณ ขั้นที่ ๕ บรรลุทิพพจักขุญาณ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ยถากัมมูปคญาณ และอนาคตังสญาณ ขั้นที่ ๖ บรรลุทิพพจักขุญาณ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ และปัจจุปปันนังสญาณ ขั้นที่ ๗ บรรลุทิพพจักขุญาณ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ ปัจจุปปันนังสญาณ และอตีตังสญาณ ขั้นที่ ๘ บรรลุทิพพจักขุ

SAMPLE

ญาณ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ ปัจจุปปันนังสญาณ อตีตังสญาณ และปุพเพนิวาสญาณ (อฏฐก.อ.(บาลี) ๓/๖๔/๒๗๐)

คยาสีสะ,ตำบล : ตำบลชื่อว่าคยาสีสะ, ซึ่งเป็นสถานที่อยู่ในแคว้นมคธ สมัยพุทธกาล มีพระเจ้าพิมพิสารปกครอง,เป็นบริเวณที่พระพุทธเจ้าพาภิกษุจำนวน ๑,๐๐๐ รูปไปที่ตำบลคยาสีสะ แล้วทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรว่า อินทรีย์ ๖ มีตา หู เป็นต้นที่ถูกทำลายด้วยอาวุธที่ร้อนชนิดต่างๆยังดีกว่าการเห็นอายตนะภายนอกว่าเป็นของสวยงาม ตอนท้ายทรงสอนให้พิจารณาว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยไม่เที่ยง พอจบเทศนา ภิกษุที่เคยเป็นชฎิลทั้ง ๑,๐๐๐ รูป ก็ได้บรรลุอรหัตผล (วิ.ม.(ไทย)๔/๕๔/๖๓, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๘/๒๗,องฺ.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๖๔/๓๖๔)

ครก : เครื่องใช้ในครัวเรือน ใช้โขลกหรือตำของใช้บริโภคภายในเรือน เช่นครกกระเบื้อง ครกหิน ครกกระเดื่อง เป็นต้น (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๑๖-๑๑๗/๑๔๖)

ครรภ์ : ท้อง เช่น หญิงมีครรภ์ (ใช้เฉพาะผู้หญิงที่มีลูกอยู่ในท้อง) ดังคำในมหาวิภังค์ วินัยปิฎกว่า อดีตภรรยาของพระสุทิน ครรภ์แก่จึงคลอดบุตร ; เป็นที่เกิดของจิตวิญญาณ ดังคำในมหาวิภังค์ตอนหนึ่งว่า จิตดวงแรกเกิด คือวิญญาณดวงแรกปรากฏขึ้นในครรภ์มารดา ; เป็นที่เกิดของสัตว์ เช่นมนุษย์ ดังคำในอัคคัญญสูตรว่านางพราหมณีของพราหมณ์ทั้งหลาย มีระดูบ้าง มีครรภ์บ้างคลอดอยู่บ้างให้ลูกดื่มนมบ้างก็ พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เกิดทางช่องคลอดของนางพราหมณีทั้งนั้น; ครรภ์จัดเป็นทุกข์อย่างหนึ่งของผู้หญิง ดังคำในอาเวณิกทุกขสูตร สฬายตนวรรค มาตุคามสังยุตว่า มาตุคามมีครรภ์ นี้เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๖/๒๕, วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๗๒/๑๔๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๔/๘๕, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๘๒/๓๑๔);

ในสัมปสาทนียสูตร เทศนาเรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์ปาฏิกวรรค อธิบายว่า การก้าวลงสู่ครรภ์ มี ๔ คือสัตว์(๑)บางชนิดไม่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดาไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา(และ)ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา (๒) บางชนิดรู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดาไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา (๓)บางชนิด รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดาแต่ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา (๔)บางชนิดรู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดารู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา(และ)รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา; ในมหาสีหนาทสูตร

SAMPLE

มูลปัณณาสก์ อธิบายว่าเป็นกำเนิดอย่าง ๑ ใน ๔ อย่าง ที่เรียกว่า ชลาพุชะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๗/๑๐๗, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๒/๑๕๑) ;

อรรถกถาอธิบายว่าจำพวกที่ ๑ คือมนุษย์โดยปกติ จำพวกที่ ๒ หมายถึงหมู่อสีติมหาสาวก ความจริงพระมหาสาวกเหล่านั้น เมื่อจะเข้าไปสู่ครรภ์เท่านั้นย่อมรู้ เมื่ออยู่และเมื่อออกย่อมไม่รู้ จำพวกที่ ๓ หมายถึงพระอัครสาวกทั้งสองและของพระปัจเจกโพธิสัตว์ นัยว่าท่านเหล่านั้นถูกลมกัมมชวาตพัดให้หันศีรษะลงเบื้องล่าง หันเท้าขึ้นเบื้องบน มาอยู่ที่ปากช่องคลอด ออกจากช่องคลอดซึ่งคับแคบ ก็ประสบทุกข์เป็นอันมากย่อมประสบความทุกข์ สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่มีความรู้ว่า เราออกไปแล้ว ความทุกข์ใหญ่หลวงในฐานะเห็นปานนี้ย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ แม้ผู้บำเพ็ญบารมีมาแล้วแม้อย่างนี้ จำพวกที่ ๔ หมายถึงพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลาย ความจริงพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลาย แม้เมื่อถือปฏิสนธิในครรภ์ของมารดาย่อมรู้ ทั้งเมื่ออยู่ในครรภ์ก็ย่อมรู้ และแม้ในเวลาประสูติจากพระครรภ์ ลมกัมมชวาตไม่สามารถที่จะพัดพาทำพระสัพพัญญูโพธิสัตว์เหล่านั้นให้มีเท้าอยู่ข้างบนและศีรษะอยู่ข้างล่างได้ พระสัพพัญญูโพธิสัตว์เหล่านั้นเหยียดพระหัตถ์ทั้งสองแล้วลืมพระเนตร ประทับยืนเสด็จออกมาเว้นพระสัพพัญญูโพธิสัตว์เสีย สัตว์อื่นในระหว่างอเวจีจนถึงภวัคคพรหมที่ชื่อว่ารู้ในระยะเวลาทั้งสามย่อมไม่มีเลย ด้วยเหตุนั้นนั่นแล ในเวลาที่พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ก้าวลงสู่พระครรภ์มารดา และในเวลาประสูติ หมื่นโลกธาตุจึงได้หวั่นไหว (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๑๔๗/๗๒-๗๓)

ครรภ์คือบุญ : บุญบารมี(บุญสัมภาร)มีทานและศีลเป็นต้น ดังคำที่พระอุบาลีเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวตอนหนึ่งว่า ข้าพระองค์ เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระทรงคำรนด้วยเมฆฝนคือพระธรรมก็ได้ตั้งครรภ์คือธรรม ด้วยเสียงแห่งเมฆฝนคือธรรม ใช้เวลาตั้ง ๑๐๐,๐๐๐ กัป ข้าพระองค์จึงจะได้ตั้งครรภ์คือบุญ ข้าพระองค์ยังไม่พ้นจากภาระ ตราบเท่าที่เมฆฝนคือพระธรรมยังไม่คำรน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑๔/๗๗) ;

อรรถกถากล่าวว่า ครรภ์คือบุญ หมายถึงใช้เวลาแสนกัปบำเพ็ญบุญทั้งหลายมีทานและศีลเป็นต้นให้ทรงอยู่ ให้เต็มอยู่ (ขุ.อป.(บาลี) ๑/๕๑๕/๓๔๐)

ครรภ์คือพระธรรม : ห้องคือบุญบารมี(บุญสมภาร) มีทานและศีลเป็นต้น อันเป็นอุปนิสัยแก่ วิวัฏฏะคือนิพพาน ดังคำที่พระอุบาลีเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวตอนหนึ่งว่า เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระทรงคำรนด้วยเมฆฝนคือพระธรรม ข้าพระองค์ก็ได้ตั้งครรภ์คือธรรมด้วยเสียงแห่งเมฆฝนคือธรรม ใช้เวลาตั้ง ๑๐๐,๐๐๐ กัป (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑๔/๗๗) ;

SAMPLE

อรรถกถากล่าวว่า ครรภ์คือบุญ หมายถึงใช้เวลานับแสนกัปบำเพ็ญบุญบารมี มีทานบารมีและศีลบารมีเป็นต้น ซึ่งเป็นอุปนิสัยแก่พระนิพพาน หมดการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๕๑๕/๓๔๐)

ครรภ์หลง : ครรภ์ที่ยาก คือทารกขวางช่องคลอด ทำให้ผู้เป็นแม่ได้รับความเจ็บปวด ทุกข์ทรมานอย่างมาก ดังคำว่า พระนางสุปปวาสา โกลิยธิดา ทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีพระครรภ์หลงอยู่ถึง ๗ วัน พระนางได้รับทุกขเวทนากล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๑๙๙) ; ในอปทานอธิบายว่า ทารกที่หลงอยู่ช่องคลอดผู้นี้ต่อมาได้บวชและได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ซึ่งก็คือพระสีวลีเถระนั่นเอง เป็นเลิศด้านมีลาภมาก เพราะอานิสงส์ที่เคยถวายน้ำผึ้งเป็นสังฆทานแก่ภิกษุสงฆ์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๒/๓๐๒)

ในอุทานอรรถกถากล่าวว่า อาการที่ทารกขวางช่องคลอด ทำให้เกิดความปั่นป่วนขึ้นในครรภ์ เพราะลมกรรมชวาต พัดหมุนทำให้ทารกพลิกหมุนกลับไปกลับมา ไม่สามารถคลอดได้ตามปกติ (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑๘/๑๒๗) ;

ครรลองแห่งวาทะ : กิเลส ขันธ์ และอภิสังขาร ดังคำที่อธิบายว่า กิเลสขันธ์และอภิสังขารตรัสเรียกว่า ครรลองแห่งวาทะ วาทะ ครรลองแห่งวาทะ ชื่อ ครรลองแห่งชื่อ ภาษา ครรลองแห่งภาษา บัญญัติและครรลองแห่งบัญญัติ มุนีนั้นถอนแล้ว ถอนได้เด็ดขาด(ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๔๕/๑๙๓) หรือดังพระดำรัสที่ตรัสแก่อุปสีวพราหมณ์ว่า แม้ครรลองแห่งวาทะทั้งปวง ท่านก็ถอนได้เด็ดขาดแล้ว ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๘๓/๗๕๙)

ครหทินนวัตถุ : เรื่องนายครหทินน์ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๕๘/๔๕) มีเรื่องย่อว่านายครหทินน์ เป็นสหายรักของนายสิริคุตต์ เป็นสาวกนิครนถ์ ภายหลังฟังธรรมแล้วบรรลุธรรมเป็นโสดาบัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่นายครหทินน์และนายสิริคุตต์ว่า ในกองขยะที่เขาทิ้งไว้ข้างทางใหญ่ ยังมีดอกบัวมีกลิ่นหอมรื่นรมย์ใจเกิดขึ้นมาได้ ฉันใด ในหมู่ปุถุชนผู้มืดมนซึ่งเปรียบได้กับกองขยะ ก็ยังมีสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเจริญรุ่งเรืองอยู่ด้วยปัญญา (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๕๘/๔๕)

ในอรรถกถาธรรมบทอธิบายว่า เขาเป็นสาวกนิครนถ์ มุ่งหวังที่จะให้นายสิริคุตต์มาเป็นสาวกของเหล่านิครนถ์แต่ทำไม่สำเร็จ ต่อมาเมื่อรู้ว่าเหล่านิครนถ์ของตนถูกทำร้ายจึงคิดแก้แค้น จึงได้นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมกับภิกษุสงฆ์ไปฉันที่บ้าน แต่ได้ขุดหลุดถ่านเพลิงเอาไว้ และตั้งตุ่มอาหารไว้มากมาย แต่ไม่มีอาหาร เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึง หลุมถ่านเพลิงก็มีดอกบัวมารองรับ และอาหารก็มีปรากฏเต็ม ทำให้เขาได้ถวายทานแด่พระพุทธเจ้า เมื่อเสร็จภัตตกิจ พระพุทธเจ้าทรงอนุโมทนาและแสดงธรรมให้ฟัง จบเทศนา นายครหทินน์ ได้บรรลุธรรมเป็นโสดาบัน (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๒๒-๓๒๙)

SAMPLE

ครหิตชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องวานรตำหนิมนุษย์ผู้ครองเรือน พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานรถูกนายพรานจับตัวนำไปถวายพระราชาได้รับการชุบเลี้ยงเป็นอย่างดีและใช้ชีวิตอยู่ในถิ่นมนุษย์เป็นเวลานาน พระราชาทรงโปรดปรานและรักใคร่เห็นว่าเป็นสัตว์เรียบร้อยฝึกง่าย จึงให้นายพรานนำไปปล่อยเข้าป่า ฝูงวานรบริวารรู้ว่าเจ้านายกลับมา จึงมาประชุมกันสอบถามเรื่องราวต่าง ๆ พญาวานรได้ติเตียนมนุษย์ที่ไม่รู้จักความไม่เที่ยงของสังขาร แสวงหาทรัพย์สินเงินทองมาเป็นสมบัติของตนว่าพวกมนุษย์มีปัญญาทราม ไม่เห็นอริยธรรม พูดกันแต่เรื่องเงินของฉัน ทองของฉัน ทั้งวันทั้งคืน ในเรือนหลังหนึ่งจะมีเจ้าของเรือนอยู่ ๒ คน คนหนึ่งไม่มีหนวด นมยาน เกล้าผมมวย และเจาะหูถูกเขาซื้อมาด้วยเงินจำนวนมากเจ้าของเรือนก็พูดเสียดแทงข่มขู่คนนั้นตั้งแต่วันที่มาถึง พวกวานรบริวารได้ฟังแล้วต่างเอามืออุดหู ไม่อยากฟัง และพูดว่าพวกเราได้ฟังเรื่องที่ไม่ควรฟัง ๆ เพราะอยู่ในที่นี้จึงได้ฟังเรื่องอย่างนี้ติเตียนแผ่นหินดาดที่นั่งประชุมนั้นแล้วพากันอพยพเข้าป่าไป (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๓๗/๑๐๑)

ครองจีวรเศร้าหมอง : การใช้ผ้าทีใช้นุ่งห่มของพระภิกษุในพุทธศาสนาผืนใดผืนหนึ่งในจำนวน ๓ ผืน คือผ้าซ้อนนอกหรือผ้าทาบซ้อน (สังฆาฏิ) ผ้าห่ม (อุตราสงค์) และผ้านุ่ง (อันตรวาสก) ที่หมองและเป็นมิตรกับธรรมชาติ ไม่ฉูดฉาดจนเกินไป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๑/๕๒)

ครองผ้ากาสายะ :นุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาด หมายถึงนุ่งสบงห่มจีวร อันเป็นลักษณะการบรรพชาอุปสมบทของกุลบุตร ดังคำที่พระอุปัชฌาย์ให้วิธีอุปสมบทในมหาวรรค วินัยปิฎกว่า ในเบื้องต้น พึงให้กุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาและมุ่งอุปสมบท ปลงผมและหนวดให้ครองผ้ากาสายะ ให้ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ; เป็นรูปแบบการบวชของกุลบุตร ที่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ต้องนุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาดหรือไตรจีวร ดังคำว่า เขาได้ละกองโภคทรัพย์น้อยใหญ่ เครือญาติน้อยใหญ่แล้ว ปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต (วิ.ม.(ไทย)๔/๓๔/๔๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๕)

ครองเรือน : การเป็นเจ้าของบ้านและปกป้องรักษาคุ้มครองคนในครัวเรือนให้ได้รับความสุข (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖/๔๓๖)

ครองสังฆาฏิ : การครองจีวรผ้าห่มของภิกษุ โดยใช้ทาบบนจีวร ตามปรกติใช้พาดบ่าซ้ายในพิธีสงฆ์ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๗)

ครองหนังเสือ : นุ่งห่มหนังเสือ ดังพระดำรัสในกุหกพราหมณวัตถุ ธรรมบทที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภพราหมณ์โกหก มีวัตรดังค้างคาวตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เจ้าคนมีปัญญาทราม การเกล้าชฎา การครองหนังเสือ จะมีประโยชน์อะไรสำหรับเจ้า ; เป็นรูปแบบของบวชของฤาษี มหาฤาษี ดาบส ที่บำเพ็ญพรต ตามสถานที่ต่างๆ, แม้พราหมณ์พาวรี พร้อม

SAMPLE

ลูกศิษย์ ๑๖ คน ก็ครองหนังเสือเช่นกัน ดังคำในสุตตนิบาตและจูฬนิทเทสว่า พราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ มีอชิตพราหมณ์ เป็นต้น ...ทุกคนเกล้าชฎาและครองหนังเสืออภิวาทพราหมณ์พาวรีและทำประทักษิณแล้ว(ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๙๔/๑๕๗, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๑๗/๗๔๑,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๓๕/๗)

ครองอันตรวาสก : นุ่งผ้า,นุ่งสบง หมายถึงการที่ภิกษุในพระพุทธศาสนานุ่งผ้าสบง หรือผลัดเปลี่ยนสงบหรือขยับสบงที่นุ่งอยู่ให้กระชับ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๓/๕๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๔/๑๙๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๓/๕๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๒/๖๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๗/๕๙,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๖/๑๗๘)

ครองอันตรวาสกถือบาตรจีวร : ขยับผ้านุ่งให้เรียบร้อย ห่มจีวรอุ้มบาตร ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๒/๑๔,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๐๘/๓๒);

อธิบายว่า มิใช่ว่าก่อนหน้านี้ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงนุ่งสบง มิใช่ว่าพระองค์ถือบาตรและจีวรไปโดยเปลือย พระกายส่วนบน

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ครองอันตรวาสก หมายถึงพระองค์ผลัดเปลี่ยนสบงหรือขยับสบงที่นุ่งอยู่ให้กระชับ คำว่า “ถือบาตรและจีวร” หมายถึงถือบาตรด้วยมือ ถือจีวรด้วยกาย คือห่มจีวรอุ้มบาตรนั่นเอง (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖/๑๘๐, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๕๓/๑๔๓, ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๖๓/๑๖๓, ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๑/-/๖๕)

ครอบคลุม : รวมไปถึง (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๔/๒๙๐)

ครอบงำ,ครอบงำโลก : มีอำนาจเหนือกว่าหรือบังคับมิให้กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะและธรรมารมณ์มาครอบงำตนได้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๔๑/๗๒๖,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑๘/๑๖๖)

ครั่ง,ครั่งสีสด : คำว่า ครั่ง เป็นชื่อเพลี้ยหอย ตัวเมียไม่มีปีก เมื่อเป็นตัวอ่อนระยะแรกจะมีขาและหนวด เคลื่อนไหวได้ เมื่อลอกคราบเวลา ต่อมาจะไม่มีขา หยุดอยู่กับที่ดูดกินน้ำเลี้ยงจากพืชและ ผลิตสารซึ่งเรียกว่า ขี้ครั่ง นำไปใช้ทำประโยชน์ในอุตสาหกรรมต่างๆ หลายอย่าง ดังคำในกกจูปมสูตร มูลปัณณาสก์ที่กล่าวถึงครั่งไว้ว่า บุรุษถือเอาครั่งสีเหลือง สีเขียวหรือสีแดงเลือดนกมาแล้วพูดว่า เราจักเขียนรูปในอากาศ ; ใช้ครั่งทำด้ามมีดได้ ดังคำในวินัยปิฎก จูฬวรรคว่า เราอนุญาตให้ใช้ด้ามมีดทำด้วยกระดูก งา ...ครั่ง ; ใช้ครั่งย้อมเท้าทาเท้าได้ ดังคำในรัฐปาลสูตรที่พระรัฏฐบาลกล่าวถึงร่างกายไว้ว่า เท้าที่ย้อมด้วยครั่งสีสด หน้าที่ไล้ทาด้วยจุรณ พอจะหลอกคนโง่ให้หลงใหลได้ แต่จะหลอกคนผู้แสวงหาฝั่ง(คือนิพพาน)ไม่ได้ (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๖/๒๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๒๙/๒๔๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๒/๓๖๐)

SAMPLE

คราด : ๑. เครื่องใช้ในการทำนา เพื่อเอาหญ้าที่ไถแล้วออกจากนา ทำเป็นซี่ ๆ มีด้ามใช้ลาก ไปซี่ก็จะดึงหญ้าหลุดจากขี้ไถได้ ใช้มือชักลาก ถ้าติดเข้ากับคันไถใช้วัวหรือควายลาก เรียกไถคราด,

๒.ชื่อไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง เรียกผักคราด อยู่ในจำพวกกะเม็ง มีดอกเหลือง รูปไข่ ขนาดปลายนิ้วก้อย มีสรรพคุณเป็นยา ผักคราดหัวแหวน ผักเผ็ดก็เรียก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๘/๑๗๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๘/๑๘๑)

คราบ : หนังหรือส่วนที่ห่อหุ้มร่างกายสัตว์บางจำพวกสลัดทิ้งไว้เนื่องจากการเปลี่ยนเพื่อให้ร่างการเสริมสร้างขึ้นมาใหม่ เช่น งู กุ้ง ปู เป็นต้น, รอยเปื้อนที่ติดตามสิ่งต่าง ๆ เช่น คราบน้ำมัน เป็นต้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๓/๓๐๑)

คร่ำครวญ : กริยาที่แสดงถึงการร้องให้รำพึงรำพัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๘/๔๐๔, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๒/๑๖๙)

ครุกาบัติ : อาบัติหนัก หมายถึงอาบัติปาราชิก ดังคำในวินัยปิฎก จูฬวรรคว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ โจทภิกษุด้วยครุกาบัติ(อาบัติหนัก)ในท่ามกลางสงฆ์ว่า ท่านต้องครุกาบัติ คืออาบัติปาราชิก หรืออาบัติที่ใกล้ปาราชิกแล้ว ; คำว่าครุกาบัติ หมายถึงอาบัติสังฆาทิเสส ภิกษุหรือภิกษุณีเมื่อต้องแล้วต้องประพฤติวุฏฐานวิธี (อยู่ปริวาส) ดังคำในอาปัตติภยสูตร จตุกกนิบาตว่า บางรูปเข้าไปตั้งสัญญาในอาบัติสังฆาทิเสสทั้งหลายว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้าการเข้าไปตั้งสัญญาของภิกษุหรือภิกษุณีนั้นพึงหวังได้ว่า ผู้ยังไม่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสก็จักไม่ต้อง หรือผู้ต้องแล้วจักทำคืนตามสมควรแก่ธรรม ; ในปฐมวินยธรสูตรเป็นต้น อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาตกล่าวว่า ภิกษุผู้เป็นวินัยธรได้ ต้องรู้จักครุกาบัติ(วิ.จู.(ไทย)๖/๒๓๘/๓๖๑,๖/๒๓๘/๓๖๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๔/๓๖๒,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๕/๑๗๑,๒๓/๗๖/๑๗๓,๒๓/๘๐/๑๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า เข้าอยู่ประพฤติวุฏฐานวิธีคือระเบียบปฏิบัติสำหรับออกจากครุกาบัติในที่นี้หมายเอาอาบัติสังฆาทิเสส มีทั้งหมด ๔ อย่าง คือ ปริวาส มานัติ อัพภาน และปฏิกัสสนา (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๒๔๔/๔๔๔) คำว่า รู้จักครุกาบัติ หมายถึงรู้ว่าสังฆาทิเสสจะพ้นได้ด้วยวินัยกรรมหนักคือวุฏฐานวิธีและรู้ว่าปาราชิกไม่สามารถจะพ้นได้ด้วยวินัยกรรมอะไร ๆ (วิ.(บาลี) ๓/๓๒๑/๔๔๒)

ครุการมทะ : ความเมาในความเคารพ,ความเมาเพราะอาศัยความเคารพ หมายถึงความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมาความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตน เป็นดุจธง เพราะอาศัยความเคารพ นี้เรียกว่าครุการมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๗)

SAMPLE

ครุฑ, นก, เหล่า : พญานกผู้เป็นทิพย์ มีนัยน์ตาบริสุทธิ์ ดังคำในมหาสมยสูตร ทีฆนิกายว่า เหล่าครุฑผู้เป็นทิพย์ มีนัยน์ตาบริสุทธิ์ ผู้สามารถจับนาคราชได้ฉับพลัน; ในสุทธิกสูตร สุปัณณสังยุต กล่าวว่า ครุฑมีกำเนิด ๔ อย่าง คือ (๑) ครุฑที่เป็นอัณฑชะ(เกิดในไข่) (๒) ครุฑที่เป็นชลาพุชะ (เกิดในครรภ์) (๓) ครุฑที่เป็นสังเสทชะ(เกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ) (๔) ครุฑที่เป็นโอปปาติกะ(เกิดผุดขึ้น) ; มักใช้ครุฑเป็นสัญลักษณ์ประดับตกแต่งเสริมบารมี ดังคำในปมาทสูตร พรหมสังยุตตอนหนึ่งว่า พรหมตนหนึ่งกล่าวกับสุพรหมปัจเจกพรหมว่า ข้าแต่พรหม วิมานของเราผู้มีฌานนี้นั้นมีรูปครุฑ ๓๐๐รูป มีรูปหงส์ ๔๐๐ รูป ย่อมรุ่งโรจน์ส่องสว่างอยู่ในทิศเหนือ; ในจตุตถรุกขสูตร สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กล่าวถึงครุฑมักชอบอยู่ตามต้นไม้งิ้ว ; บางครั้งจับนกตัวเล็กกินเป็นอาหาร ดังคำในโกฏสิมพลิชาดกที่รุกขเทวดากล่าวกับพญาครุฑว่า พญาครุฑ ตัวท่านกินเนื้อเป็นอาหารส่วนนกนี้กินผลไม้เป็นอาหาร นกตัวนี้กินเมล็ดไทร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๗/๒๔๕, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๙๒/๓๕๘, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๔๐/๓๕๐ ; ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๒๓/๒๗๗)

ในฎีกากล่าวถึงครุฑแปลงร่างได้ไว้ว่า คำว่า สัตว์ดิรัจฉาน เช่น นาคและครุฑแปลงร่างเป็นมนุษย์ (สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๖/๓๒๖, กงฺขา.ฏีกา (บาลี) ๒๓๒) ;

ครุธรรม : ธรรมอันหนัก, หลักความประพฤติสำหรับนางภิกษุณีจะพึงถือเป็นเรื่องสำคัญอันต้องปฏิบัติด้วยความเคารพ ไม่ละเมิดตลอดชีวิต มี ๘ ประการ คือ (๑) ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ ต้อนรับทำอัญชลีกรรม ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น (๒) ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุทั้งหลาย (๓) ภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่าง คือถามอุโบสถและไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน (๔) ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถาน ๓ คือได้เห็น ได้ฟัง หรือได้นึกสงสัย (๕) ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้วพึงประพฤติปักขมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (๖) ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายให้แก่สิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปีแล้ว (๗) ภิกษุณีไม่พึงด่า ไม่พึงบริภาษภิกษุ ไม่ว่ากรณีใด ๆ (๘) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี (วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๔๙/๓๒๒,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๔);

ในมหาวิภังค์ อธิบายขยายว่า ครุธรรม แปลว่าธรรมหนัก หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดสิทธิของสตรี ดังคุณสมบัติของภิกษุผู้สั่งสอนภิกษุณี ข้อ ๑ ใน ๘ ข้อ คือ เป็นผู้ไม่เคยประพฤติล่วงครุธรรมในสตรีผู้นุ่งห่มผ้ากาสายะบวชอุทิศพระผู้มีพระภาค ; อาบัติสังฆาทิเสส ดังคำในวินัยปิฎก มหาวรรคว่า ภิกษุเป็นผู้ต้องครุธรรม ควรอยู่ปริวาส ; ในอัฏฐครุธัมมะ วินัยปิฎก จูฬวรรค และโคตมีสูตร อังคุตตรนิกาย กล่าวว่า

SAMPLE

ครุธรรม ๘ นี้ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าขณะที่ประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวันได้ประทานแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้เดินทางไกลจากกรุงบิลพัสดุ์เพื่อทูลขอบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา นับเป็นภิกษุณีรูปแรกและเป็นการประทานครุธรรมครั้งแรก (วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๔๗/๓๒๑,วิ.ม.(ไทย)๔/๑๙๓/๓๐๓,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๓/๒๓๓-๒๓๕,องฺ.อฏฺ ฐก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๓๓๘)

อรรถกถากล่าวว่า ครุธรรม ในที่นี้หมายถึงอาบัติสังฆาทิเสส (ดู องฺ.อฏฺ ฐก. อ. (บาลี) ๓/๕๑/๒๖๓) ;

ครุบริขาร : บริขารอันหนัก หมายถึงเตียง ตั่ง ; คู่กับลหุบริขาร เช่น บาตร จีวร ดังคำว่า ครุภัณฑ์และครุบริขาร เป็นของสงฆ์ผู้อยู่ในจตุรทิศทั้งที่เดินทางมาและยังไม่มา เป็นของที่ไม่ควรแจกไม่ควรแบ่ง(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๙/๒๔๕)

ครุภัณฑ์ : ของหนัก เช่น กุฎี ที่ดิน เตียง ตั่ง เป็นต้น; คู่กับ ลหุภัณฑ์ ในวินัยปิฎก มหาวิภังค์อธิบายว่า ครุภัณฑ์ของสงฆ์คือ อาราม พื้นที่อาราม วิหาร พื้นที่วิหาร เตียง ตั่ง ฟูก หมอน หม้อ โลหะ อ่างโลหะ กระถางโลหะ กระทะโลหะ มีด ขวาน ผึ่ง จอบ สว่าน เถาวัลย์ ไม้ไผ่ หญ้ามุงกระต่าย หญ้าแฝก หญ้าสามัญ ดินเหนียว เครื่องไม้ เครื่องดิน ; ในวินัยปิฎก ปริวาร กล่าวว่า ครุภัณฑ์ มี ๕ หมวด ดังคำว่า ครุภัณฑ์ที่ไม่พึงสละไม่พึงแจก อันพระผู้มีพระภาค ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ตรัสไว้ ๕ หมวด (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๕/๑๘๑,วิ.ป.(ไทย)๘/๔๖๙/๖๙๔)

ครุฬปราสาท : ปราสาทชื่อว่าครุฬ, เป็นหลัง ๑ ในปราสาท ๓ หลังของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ สมัยที่ยังครองฆราวาสในกรุงชื่อว่ากาสิกะ มีกษัตริย์พระนามว่าชัยเสนเป็นพระชนก มีพระเทวีพระนามว่าสิริมาเป็นพระชนนี ดังคำในปุสสพุทธวงศ์ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือครุฬปราสาท หังสปราสาท และสุวรรณดาราปราสาท (ขุ.พุทฺธ. (ไทย)๓๓/๑๕/๖๘๓)

ครู : ผู้สั่งสอนศิษย์,ผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ ดังคำในมหาตัณหาสังขยสูตร มูลปัณณาสก์ว่า พระศาสดาเป็นครูของเรา หรือดังคำในเกสปุตติสูตร อังคุตตรนิกายว่า อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา ; ในกุตูหลสาลาสูตร สหายตนวรรค อัพยากตสังยุต อธิบายว่า เจ้าลัทธิ มุ่งหมายถึงครูทั้ง ๖ สมัยพุทธกาล เช่นครูบูรณะกัสสปะ เป็นต้น ดังคำว่า ครูปูรณะ กัสสปะนี้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียงมีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๗/๔๔๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๓/๒๘๔, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๔๑๘/๔๙๑)

ครูนักฟ้อน : ผู้สอนการเต้นรำหรือฟ้อนรำ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๙๙/๒๕๐)

SAMPLE

ครูสุเนตร์ : เจ้าลัทธิชื่อว่าสุเนตร์, ครูที่ได้รับยกย่อง มุ่งมั่นเจริญกรุณา เป็นผู้หมดกลิ่นสาบมุ่งมั่นในกรุณา ล่วงพ้นกามสังโยชน์ คลายกามราคะเสียได้ ; เป็นหนึ่งในบรรดาครูทั้ง ๖ ผู้มียศ ได้รับยกย่องว่าเป็นเจ้าลัทธิในอดีต ตายแล้ว เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกแล้ว ; ในกถาวัตถุ อภิธรรมปิฎกกล่าวว่า ครูสุเนตร เป็นผู้มีอายุยืนนานอย่างนี้ เป็นผู้ดำรงอยู่ได้นานอย่างนี้ แต่ก็ไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส (อง.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๓๐-๕๓๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๑/๑๗๔)

คฤหัสถ์ : ผู้ครองเรือน, ผู้ไม่ใช่นักบวช, ฆราวาส,ชาวบ้าน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖/๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓/๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๑/๕๐,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๐/๑๙๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๔,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๗,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๐/๑๔๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔/๒๕,อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๐/๙๘,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๙๑/๔๖๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๕/๕๙๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๗/๓๙๙) ;

ในอภิธานวรรณนา อธิบายว่า คฤหัสถ์ คือผู้ดำรงอยู่ในเรือน หรือผู้ดำรงอยู่ในเรือน หรือในกามคุณ ๕ หมายถึงผู้ดำรงอยู่ในอรรถและกาม ทำการบูชามหายัญ ๕ อย่าง (อภิธานวรรณนา หน้า ๕๑๓,๕๕๓)

คฤหัสถ์ชาย : ชายผู้ครองเรือน, ชายผู้ไม่ใช่นักบวชเพศ, ฆราวาสผู้ชาย, ชาวบ้านผู้ชาย ดังคำว่า ภิกษุใดออกปากขอจีวรจากคฤหัสถ์ชายหรือคฤหัสถ์หญิงผู้ไม่ใช่ญาติ ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์; อธิบายว่า ที่ชื่อว่าคฤหัสถ์ชาย ได้แก่บุรุษผู้ครองเรือน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๑๖/๔๑,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๑๙/๔๓)

คฤหัสถ์และบรรพชิต : ฆราวาสและพระสงฆ์ ดังคำใน จูฬสีหนาทสูตร มูลปัณณาสก์ที่กล่าวถึงธรรมข้อ ๓ ในธรรม ๔ ที่มีอยู่ในสมณะไว้ว่า ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตผู้ประพฤติธรรมร่วมกันเป็นที่รักเป็นที่พอใจของเราทั้งหลาย ; ชาวบ้านและพระสงฆ์ ดังคำมหาวิภังค์ที่กล่าวถึงภิกษุจำพวกหนึ่งที่ได้ชื่อว่ามหาโจรไว้ตอนหนึ่งว่า ภิกษุนั้นได้มีภิกษุบริวารเป็นร้อยหรือเป็นพันห้อมล้อมแล้วท่องเที่ยวไปในคาม นิคมและราชธานี อันคฤหัสถ์และบรรพชิตสักการะ เคารพ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙๕/๑๘๐, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๑/๑๓๔)

คฤหัสถ์หญิง : หญิงผู้ครองเรือน, ผู้หญิงผู้ไม่ใช่นักบวช, ฆราวาสผู้หญิง, ชาวบ้านผู้หญิง; อธิบายว่า ที่ชื่อว่าคฤหัสถ์หญิง ได้แก่สตรีผู้ครองเรือน (วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๑๙/๔๓,๒/๕๒๔/๔๘,๒/๕๒๙/๕๓,๒/๕๓๔/๕๙))

คลองจักษุ : ทางที่มองเห็น,ทางระยะที่สายตามองเห็น ดังคำในสิลายูปสูตร นวกนิบาตว่า รูปอย่างหยาบที่พึงรู้แจ้งทางตา ผ่านมาทางคลองจักษุของภิกษุ หรือดังคำในสุเมธกถา พุทธวงศ์ที่สุเมธดาบสกล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก

SAMPLE

พร้อมทั้งพระสงฆ์ล่วงคลองจักษุเราไป เราลุกขึ้นจากการนอนแล้วนั่งขัดสมาธิอยู่, หรือคำในชนวนสภสูตรทีฆนิกาย ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงสนังกุมารพรหมไว้ว่า รูปร่างปกติของพรหมไม่อาจปรากฏในคลองจักษุของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๐/๒๓๔,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๖/๔๘๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๗/๕๗๗)

คลองธรรม: ทางธรรม, แนวทางของธรรม ดังคำในกุกกุชาดกว่า แม้พระราชาผู้ทรงพระปรีชา ไม่ทรงบีบคั้นชาวบ้าน ทรงรวบรวมพระราชทรัพย์ ปฏิบัติพระราชภารกิจตามทำนองคลองธรรม(ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๕/๒๕๕) ;

อรรถกถากล่าวถึงมโนกรรมแห่งสัมมาทิฏฐิไว้ หมายถึงเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม ย่อมเป็นทางเกษม ไม่มีภัยเฉพาะหน้า ดำเนินไปสู่สุคติ (),ในราโชวาทชาดก พระศาสดาตรัสกับพระเจ้าปเสนทโกศลว่า ขอถวายพระพรชื่อว่าการวินิจฉัยโดยทำนองคลองธรรมเป็นความดี เป็นทางสวรรค์แท้ (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/-/๑, ขุ.ชา.สตฺตก.อ. (บาลี) ๘/๘๑/๑๑๑)

คล่องปาก : เจนปาก, ขึ้นปาก หรือทบทวนซ้ำแล้วซ้ำเล่าเพื่อให้สิ่งที่ต้องการนั้นชัดเจนขึ้นได้อย่างรวดเร็ว (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๒/๑๙๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๓๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๓/๘๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๗/๒๒๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๘/๒๓๑)

คลอดลูก : ออกลูก, ออกจากครรภ์, ราชาศัพท์ว่า ประสูติ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๘/๑๗๒)

คล้อยตาม : สอดคล้องไปในทางเดียวกัน, มีความเห็นอย่างเดียวกัน, เช่น ฉันเห็นคล้อยตามเขา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๗/๒๐๘)

คลอดลูก : ออกลูก, ออกจากครรภ์, ราชาศัพท์ว่า ประสูติ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๘/๑๗๒)

คล้อยตาม : สอดคล้องไปในทางเดียวกัน, มีความเห็นอย่างเดียวกัน, เช่น ฉันเห็นคล้อยตามเขา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๗/๒๐๘)

คลอดลูก : ออกลูก, ออกจากครรภ์, ราชาศัพท์ว่า ประสูติ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๘/๑๗๒)

คล้อยตาม : สอดคล้องไปในทางเดียวกัน, มีความเห็นอย่างเดียวกัน, เช่น ฉันเห็นคล้อยตามเขา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๗/๒๐๘)

คลังหลวง : ที่เก็บรักษาทรัพย์สินของแผ่นดิน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๕๙)

คลั่ง : แสดงอาการผิดปรกติอย่างคนบ้า, เสียสติ; โดยปริยายหมายความว่า หลงใหลในบุคคลหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในกัณหเปตวัตถุ กล่าวถึง (โรหิไณยอำมาตย์กราบทูลว่า พระเกสวะ (บัดนี้) พระภาดาร่วมพระอุทรของพระองค์ ซึ่งเป็นดังพระหทัยและนัยน์เนตรเบื้องขวาของพระองค์ ทรงมีลมกำเริบ เพ้อคลั่งอยู่(ขุ.เปต.(ไทย๒๖/๒๐๗/๒๐๑),ในจูฬวิยูหสุตตนิทเทส มหานิทเทส ขยายความว่าเป็นผู้เมาประมาทเช่น คลั่งคลั่งไคล้ด้วยทิฏฐิของตน(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒๔/๓๕๔), หมกมุ่นอยู่กับงานหรือสิ่งใดสิ่ง

SAMPLE

หนึ่ง เช่นดังที่หมู่ชน กำหนัด ติดใจคลั่งไคล้ หลงใหล หมกมุ่น ติด ข้อง พัวพันในภพทั้งหลาย(ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๑๐๑),คลั่งไคร้ ก็ว่า

คลังธรรม : ที่เก็บรักษาธรรม,สถานที่เก็บรักษาพระธรรมไว้, ผู้รักษาธรรมไว้เป็นจำนวนมาก ในที่นี้หมายถึงพระอานนท์เถระผู้เป็นดังคลังธรรม ดังคำในเถรคาถาว่า บุคคลผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรมรักษาคลังธรรมของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ผู้เป็นพหูสูตเช่นนั้นเป็นดวงตาและเป็นปูชนียบุคคลของชาวโลกทั้งมวล; พระธรรมสังคาหกาจารย์ทั้งหลายเมื่อจะสรรเสริญพระอานนทเถระ จึงได้กล่าวว่า พระอานนทเถระ เป็นพหูสูต ทรงธรรม รักษาคลังธรรมของพระพุทธเจ้าผู้แสวงคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๓๔/๕๐๙} ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๕๐/๕๑๑)

คลังหลวง : ที่เก็บรักษาทรัพย์สินของแผ่นดิน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๕๙)

คลายกำหนัด,คลายความกำหนัด : การสละ ละ คลายความยินดี ความคิดถึงด้วยความรักใคร่ให้หลุดออกไป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๒/๒๐๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๕๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖/๒๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๙/๑๑๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๗/๖๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๐/๑๓๐,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๘๖/๕๖๙,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๒๔/๖๔๐, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๒/๒๑๙)

คลื่น : อาการนูน ขึ้นลง กระฉอก ระลอกของน้ำในแม่น้ำลำคลอง ทะเล หรือเกิดจากลมแรงดึงดูด หรือแรงเหวี่ยงของโลก เช่น แผ่นดินไหว เป็นต้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๒๘/๒๑๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๒/๒๘๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙/๔๘๙)

คลื่นมหาสมุทร :อาการนูน ขึ้นลง กระฉอก ระลอกของน้ำในมหาสมุทรหรือทะเลใหญ่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๑๒/๔๑๐,องฺ.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๒๕/๗๖,องฺ.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๒๗/๗๖)

คลุกคลี : การเข้าไปอยู่ด้วยกันหรือเข้าคบหาสมาคมกัน (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๐/๕๕๕,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๘/๔๔๐,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๔/๑๖๑

คลุกคลีด้วยหมู่ :การเข้าปะปนระคนกัน, เข้าใกล้ชิดกันเป็นหมู่คณะหรือเป็นจำนวนมาก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๖/๑๙๓)

ควงไม้ปาริฉัตตกะ :บริเวณต้นไม้ชื่อว่าปาริฉัตตกะ ดังคำในโลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตร ที่จันนทเทพบุตรกล่าวแก่พระโลมสกังคิยะว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ที่ควงไม้ปาริฉัตตกะ ในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๘๖/๓๔๓) ;

อรรถกถากล่าวว่า พระพุทธเจ้าแสดงอภิธรรม ๗ คัมภีร์โปรดพุทธมารดาตลอด ๓ เดือน ณ บริเวณต้นไม้ชื่อว่าปาริฉัตตกะ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/-/๑๖๗)

SAMPLE

ควงไม้โพธิ์ : บริเวณต้นโพธิ์,ควงไม้ศรีมหาโพธิ์ ดังคำในอุปกาชีวกวัตถุ ธรรมบทว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อแรกตรัสรู้ประทับนั่งที่ควงไม้โพธิ์ อาชีวกชื่ออุปกะเข้ามาถามพระองค์ว่า บวชเพื่อใคร ใครเป็นศาสดา ; หรือดังคำในชคติทายกเถราปทาน ที่พระชคติทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่าว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดีได้ให้สร้างแท่นบูชาไว้ที่ควงไม้โพธิ์ ; เป็นบริเวณที่พระพุทธเจ้าของเราได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ดังคำในกถาวัตถุว่า พระผู้มีพระภาคประสูติที่สวนลุมพินี ตรัสรู้ที่ควงไม้โพธิ์ ทรงประกาศธรรมจักรที่กรุงพาราณสี (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๕๓/๑๔๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๙๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๗๐/๑๔๙,๓๗/๘๐๒/๘๓๘)

ควงไม้สน ควงไม้อันที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๕/๘๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๑/๘๖)

ควรกำหนด : สภาวธรรมที่บรรพชิตควรกำหนด อันได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๔/๓๗๑)

ควรกำหนดรู้ : สภาวธรรมที่บรรพชิตควรกำหนดรู้ คือผัสสะที่ยังมีอาสวะมีอุปาทาน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๑/๓๖๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๙)

ควรแก่การขอ : อากัปกริยาที่สงฆ์สาวกผู้ประพฤตดีปฏิบัติชอบเป็นผู้สมควรแก่ขอของที่ทายกปวารณาไว้ อันจะอำนวยให้ทายกมีผลานิสงส์มาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๘/๕๔๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๘/๕๖๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๖/๔๖๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖/๑๑,องฺ.เอกาทส.(ไทย) ๒๔/๑๑/๔๑๓,องฺ.เอกาทส.(ไทย) ๒๔/๑๓/๔๑๙)

ควรแก่การงาน : ลักษณะของจิตที่สมบูรณ์และเหมาะสมกับการใช้งาน ในการไตร่ตรอง และพิจารณาเพื่อบรรลุธรรมกล่าวคือโลกุตตรธรรม ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๒/๓๓๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๓/๓๓๖,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๑/๓๔๐)

ควรแก่การทำอัญชลี : ควรแก่การวางหัตถ์ทั้งสองไว้เหนือศีรษะ อธิบายว่า พระสงฆ์ย่อมควรซึ่งอัญชลีกรรม อันชาวโลกทั้งปวงวางหัตถ์ทั้งสองไว้เหนือเศียรกระทำอยู่ เหตุนั้นจึงชื่อว่าอัญชลีกรณียะ (ผู้ควรแก่การทำอัญชลี) ดังคำว่า พระสงฆ์เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย... ควรแก่การทำอัญชลี (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๙๑/๘๒๖) ;

อรรถกถากถาวัตถุ อธิบายว่า ว่าโดยปรมัตถ์ มรรคและผลเท่านั้นชื่อว่าสงฆ์ ขึ้นชื่อว่าสงฆ์อื่นไปจากมรรคและผล ย่อมไม่มี (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๗๙๑-๗๙๒/๒๙๓-๒๙๔)

ควรแก่ของต้อนรับ : ควรรับของอันเขานำมาบูชา,ควรแก่ของที่นำมาบูชา หมายถึงวัตถุที่อันเขานำมาบูชา คือวัตถุที่เขานำมาแม้แต่ไกลถวายในท่านผู้มีศีลทั้งหลาย คำว่า อาหุนะ

SAMPLE

นั่น เป็นชื่อแห่งปัจจัย ๔, พระสงฆ์เป็นผู้ควรที่จะรับอาหุนะนั้น เพราะทำอาหุนะนั้นให้มีผลมาก เหตุนั้นจึงชื่อ อาหุเนยยะ (ผู้ควรรับของอันเขานำมาบูชา) ; อีกนัยหนึ่ง แม้สมบัติทั้งปวง อันบุคคลมาแม้แต่ไกลพึงบูชา (คือถวาย) ในพระสงฆ์นั้น เหตุนั้น พระสงฆ์จึงชื่ออาหวนียะ (ผู้อันบุคคลควรบูชา) หรือว่าพระสงฆ์ย่อมควรซึ่งอาหวนวัตถุ แม้แห่งเทพเจ้าทั้งหลายมีท้าวสักกะเป็นต้น เหตุนั้นจึงชื่ออาหวนียะ (ผู้ควรของที่เขามาบูชา) ดังคำว่า พระสงฆ์เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ .... เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๙๑/๘๒๖)

ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย :ควรรับของรับแขก,ควรนำของมาบูชาก่อน หมายถึงของรับแขกที่เขาจัดอย่างเครื่องสักการะ(คือจัดอย่างดี)เพื่อประโยชน์แก่ญาติและมิตรที่รักที่ชอบใจอันมาแต่ทิศใหญ่น้อย เรียกว่าปาหุนะ แม้ของรับแขกเว้นญาติมิตรที่รักที่ชอบใจเหล่านั้นและแขก(อื่น)อันมีฐานะอย่างนั้นควรถวายแก่พระสงฆ์ พระสงฆ์เท่านั้นควรรับของรับแขกนั้น เพราะว่าแขก (ผู้ทรงคุณ) เช่นดังพระสงฆ์หามีไม่ ; พระสงฆ์ชื่อว่าปาหุเนยยะ เพราะของรับแขกควรถวายแก่ท่าน และท่านก็ควรรับของรับแขก ;พระสงฆ์ย่อมควรซึ่งบุพการ(การทำให้ก่อน) เพราะฉะนั้นทานวัตถุ บุคคลควรนำมาบูชาในพระสงฆ์นั้นก่อนใครหมด เหตุนั้นพระสงฆ์จึงชื่อปาหวนียะ (ผู้ที่ควรนำของมาบูชาก่อน); พระสงฆ์ควรซึ่งอาหวนะโดยประการทั้งปวง เหตุนั้นจึงชื่อปาหวนียะ(ผู้ควรของอันเขานำมาบูชาโดยประการทั้งปวง)ดังคำว่า พระสงฆ์เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมา...เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑/๔๑๑, องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๐/๔๔๙, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๙๑/๘๒๖)

ควรแก่ทักษิณา :ควรแก่ซึ่งทักษิณาทาน,ควรแก่ทานที่บุคคลพึงเชื่อปรโลกแล้วจึงให้ หมายถึงทานที่บุคคลพึงเชื่อปรโลกแล้วจึงให้ เรียกว่าทักขิณา พระสงฆ์ย่อมควรซึ่งทักขิณา หรือว่าเกื้อกูลแก่ทักขิณา เพราะทำทักขิณาให้หมดจด โดยภาวะคือทำทักขิณานั้นให้มีผลมาก เหตุนั้นพระสงฆ์จึงชื่อว่าผู้ควรซึ่งทักขิณาหรือผู้เกื้อกูลแก่ทักขิณา(ทักขิเณยยะ) องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๒/๑๗๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๒/๒๑๔,๒๔/๙๗/๒๒๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๙๑/๘๒๖) ; ดูประกอบใน วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑/๑๕๖/๒๔๐,

ในมงคลทีปนีกล่าวไว้ว่า มารดาบิดาเป็นผู้ควรแก่ทักษิณาของบุตรสัตว์ทั้งหลายรุ่งเรือง คือเจริญด้วยสมบัติตามที่ประสงค์ ด้วยทานสมบัตินั่น เหตุนั้น ทานสมบัตินั่นจึงชื่อว่าทักขิณา หมายถึงทานที่บุคคลเชื่อปรโลกจะพึงถวาย (มงฺคล.(บาลี) ๑/ ๒๙๔/๒๑๖,มงฺคล.(บาลี) ๒/๑๐๒๒/๓๕๔)

ควรคบเป็นมิตร :ลักษณะของภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ไม่ใช้ให้ทำงานมีทำนาเป็นต้น (๒) ไม่ก่ออธิกรณ์ (๓) ไม่โกรธต่อภิกษุผู้เป็นประธาน (๔) ไม่เที่ยวจาริกไปใน

สถานที่ไม่สมควรตลอดกาลนาน (๕) สามารถชี้แจงให้ภิกษุเห็นชัด ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาตามกาลอันสมควร ควรแก่การคบเป็นมิตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๖/๒๔๒)

ควรเจริญ : หลักธรรมสำคัญที่บรรพชิตควรเจริญเนือง ๆ คือกายคตาสติ ในที่นี้ประสงค์เอากายคตาสติที่สหรคตด้วยความสำราญ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๑/๓๖๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๒/๓๖๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๔/๓๗๑)

ควรทำให้แจ้ง : หลักธรรมสำคัญคือเจโตวิมุตอันไม่กำเริบ คือ ความหลุดพ้นแห่งจิต ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการฝึกจิต ที่บรรพชิตควรทำให้แจ้งอยู่นิตย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๑/๓๖๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๙)

ควรรู้ยิ่ง : หัวข้อธรรมคือการที่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร เป็นธรรมที่บรรพชิตควรรู้ยิ่งก่อนลงมือปฏิบัติธรรมทั้งปวง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๑/๓๖๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๙)

ควรเรียกให้มาดู : ควรเชิญให้เขามาดู, ควรเรียกให้มาพิสูจน์ หมายถึงเชิญให้มาพิสูจน์ด้วยตาเพราะเป็นสภาพที่มีอยู่จริงและเพราะเป็นสภาพบริสุทธิ์(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๐๗/๔๔๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๗/๒๐๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๕/๒๙๔, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๔๑๑,๒๔/๙๒/๒๑๔);

อธิบายว่าธรรมชื่อว่าเอหิปัสสิกะ เพราะควรเรียกให้มาดูว่าท่านจงมาดูธรรมนี้ เพราะธรรมนั้นเป็นสภาพที่มีอยู่ เพราะธรรมนั้นเป็นสภาพบริสุทธิ์ด้วย แท้จริง ใครๆ แม้จะพูดลวงได้ว่าเงินหรือทองก็ตามมีอยู่ในกำมือเปล่า แต่ก็ไม่กล้าเรียกผู้อื่นว่าจงมาดูเงินหรือทองนี้ เพราะเงินหรือทองนั้นไม่มีอยู่ และคูถหรือมูตรก็ตามแม้มีอยู่ ใครๆก็หาอาจเรียกผู้อื่นว่า จงมาดูคูถหรือมูตรนี้ เพื่อให้ร่าเริงใจ โดยเผยความที่มันเป็นของน่าพูใจให้เขาดูได้ไม่เพราะคูถหรือมูตรเป็นของโสโครก ส่วนโลกุตตรธรรม ๙ นี้โดยสภาพเป็นของมีอยู่ด้วย เป็นของบริสุทธิ์ดุจดวงจันทร์เพ็ญและดุจแก้วมณีแท้เหตุนั้นจึงชื่อว่าควรเชิญให้เขามาดูเพราะความที่เป็นสภาพมีอยู่และเพราะความเป็นสภาพบริสุทธิ์ด้วย

ควรละ : ธรรมฝ่ายอกุศลที่บรรพชิตควรละอันได้แก่ อวิชชา(ความไม่รู้แจ้ง) และภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๑/๓๖๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ความปรารถนาภพ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๐๔/๑๗๑)

ควรหลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว :การที่บรรพชิตผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) สันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ (๒) สันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้ (๓) สันโดษด้วยเสนาสนะ

SAMPLE

ตามได้ (๔) สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามได้ และ (๕) มากด้วยความดำริในการออกจากกาม สมควรที่จะหลีกออกจากหมู่อยู่แต่ลำพังผู้เดียว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๗/๒๐๗)

ควรให้เกิดขึ้น : สมควรที่จะทำให้มีขึ้น อุบัติขึ้น หรือสมบูรณ์ยิ่งขึ้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๑/๓๖๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๙)

ควัน : สีขาวดำคล้ายหมอกที่กระจายออกจากกองไฟหรือที่ไฟไหม้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔/๒๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕/๔๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๖/๗๔,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๒/๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๐/๘๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๕๕/๗๕๐)

ควัมปติ, สหายของยสะ, พระ : ภิกษุชื่อควัมปติ ผู้สหายคฤหัสถ์ของท่านพระยสะ, เป็น ๑ ใน ๔ คน คือ วิมละ สุพาหุ ปุณณชิ ควัมปติ, เป็นบุตรของตระกูลเศรษฐีใหญ่น้อย ในกรุงพาราณสี ต่อมาบวชตามพระยสะ และได้บรรลุธรรมคืออนุปุพพีกถา ต่อมาฟังโอวาทก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ เป็นหนึ่งในบรรดาพระสาวกที่พระพุทธองค์ส่งไปประกาศพระศาสนาคณะแรก; ในปายาสิสูตร ทีฆนิกายกล่าวว่า ท่านไปพักกลางวัน ณ เสรีสกวิมานที่ว่างเปล่าอยู่เนือง ๆ และได้สนทนาธรรมกับปายาสิเทพบุตร มีคำสอนเตือนชาวบ้านว่า จงให้ทานโดยเคารพ ให้ทานด้วยมือของตน ให้ทานโดยความนอบน้อม ; ในควัมปติสูตร สังยุตตนิกายกล่าวถึงท่านอ้างพระดำรัสที่ฟังมาจากพระผู้มีพระภาคว่า ผู้เห็นอริยสัจ ข้อใดข้อหนึ่งใน ๔ ข้อ ชื่อว่าเห็นอีก ๓ ข้อที่เหลือ ; ในจันทกุมารชาดกกล่าวว่าเป็นชื่อโคชนิดหนึ่ง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๔๑/๓๗๑,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๐/๖๑๑) (วิ.ม.(ไทย)๔/๓๐/๓๗, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๙๔/๓๓๗)

ควัมปติเถรคาถา : คาถาของพระควัมปติ, ภาษิตของพระควัมปติเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญพระควัมปติเถระว่าเทวดาทั้งหลายพากันนอบน้อมพระควัมปติผู้ห้ามแม่น้ำสรภูให้หยุดไหลได้ด้วยฤทธิ์(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๘/๓๑๖) ;

อรรถกถาอธิบายว่า ท่านเป็นผู้มีชื่อว่าควัมปติ ในบรรดาสหายผู้เป็นคฤหัสถ์ทั้ง ๔ ของพระยสเถระ สดับว่า ท่านพระยสบวชแล้ว จึงได้ไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยสหายของตน พระศาสดาทรงแสดงธรรมแก่เขาแล้ว ในเวลาจบพระธรรมเทศนา เขาดำรงอยู่ในอรหัตผล พร้อมด้วยสหายทั้งหลาย (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/-/๑๖๐)

ควัมปติสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระควัมปติ คือ ภิกษุหลายรูปสนทนากันว่า ผู้เห็นอริยสัจข้อที่ ๑ ชื่อว่าเห็นอริยสัจข้อที่ ๒-๓-๔ ส่วนท่านพระควัมปติกล่าวอ้างพระดำรัสที่ฟังมาจาก

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคว่า ผู้เห็นอริยสัจ ๔ ข้อใดข้อหนึ่ง ชื่อว่าเห็น ๓ ข้อที่เหลือ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๐/๖๑๑)

ควาญช้าง : คนเลี้ยง, ผู้เลี้ยง, ผู้ขับขี่ช้าง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๑/๑๖๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๗/๒๕๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๒/๒๕๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๑๒/๓๗๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๔/๑๗๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๗/๓๓๑,องฺ.มหานิบาต.(ไทย) ๒๘/๑๘๘๔/๔๗๙,ข.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙๙/๖๙๓)

ความกตัญญู : ความรู้คุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ดังคำในชวสกุณชาดก ที่นกหัวขวานกล่าวแก่ราชสีห์ที่ผู้ที่ตนเคยจิกกระดูกที่ติดฟันราชสีห์ให้หลุดไว้ว่า น่าตำหนิ ความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์ หรือดังคำในโคธชาดกที่พระเจ้านิโครธกล่าวไว้ว่า ความดีที่ทำในคนผู้มีความกตัญญู มีศีล มีความประพฤติอันประเสริฐ ย่อมไม่เสียหาย ; เป็นธรรมของสัตบุรุษ ดังคำในชุณหชาดกว่า เป็นความจริง นักปราชญ์ทั้งหลายเป็นคนมีความกตัญญูด้วยดี ; ในขุททกปาฐะกล่าวว่าเป็นมงคลข้อ ๒๕ ในมงคล ๓๘ ; เป็นธรรมที่อันวิญญูชนพึงสรรเสริญแท้ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๙/๘, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๘๙/๑๒๑, ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๓๑/๑๖๒, ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๓๒/๑๘๓,ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย)๒๗/๒๓/๓๕๗)

ความกตัญญูในมารดา : ความรู้อุปการคุณที่มารดาทำแก่ตนแล้วตอบแทนท่าน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๖/๔๐๓)

ความกระทบกระทั่ง : โดน, ถูกต้อง, ปะทะ, พูดหรือทำให้กระเทือนไปถึงผู้อื่น เช่น พูดกระทบเขา ตีวัวกระทบคราด (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๔/๕๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๔๙/๕๙๖)

ความกระวนกระวาย : กริยาอาการที่แสดงออกถึงความวุ่นวายใจ, แสดงอาการวุ่นวายไม่เป็นสุข (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๘/๕๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๑/๑๙๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๔/๔๑๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๗๘/๔๑๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๔/๑๕๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๙/๓๙๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๗๖/๒๑๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๒๙/๔๘๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๒/๓๔๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๔/๑๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๗)

ความกระหาย : กริยาอาการที่แสดงออกถึงความรู้สึกคอแห้งด้วยอยากดื่มน้ำ เพราะมีอาการร้อนในเป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๐/๒๔๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๑/๔๐๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๙/๒๐๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๒๑/๒๕๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๒/๓๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒/๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๑/๒๕๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๔/๒๖๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๒/๔๕๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๘/๑๘)

ความกรุณา : ถ้อยคำเชิงขอร้อง ใช้ประกอบหน้ากริยาแสดงความขอร้องอย่างสุภาพ ดังคำในวินัยปิฎก มหาวรรค ที่ชาวบ้านพูดกับหมอชีวกโกมารภัจว่า ขอโอกาส ขอความกรุณา

SAMPLE

รักษาพวกข้าพเจ้าด้วยเถิด ; ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ ดังพระดำรัสในจูฬวรรค ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สารีบุตรโมคคัลลานะ พวกเธอจะต้องมีความกรุณาภิกษุผู้บวชใหม่เหล่านั้นบ้างมิใช่หรือ หรือดังพระดำรัสในโพธิราชกุมารสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ว่า อาตมภาพรับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย (วิ.ม.(ไทย)๔/๘๘/๑๔๒, วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๔๔/๒๐๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๓๙/๔๐๙,๑๓/๓๔๗/๔๒๑)

ความกลบเกลื่อน : การทำให้เรื่องเลือนหายไป, หมายถึงความซ่อนบัง, ความปิดบัง, การไม่ทำให้ชัดเจน, เป็นลักษณะอย่างหนึ่ง ของการมีมายา(มารยา) ดังคำในวิภังค์และปุคคลบัญญัติว่า ความโกง ความกลบเกลื่อน ...การกระทำที่ชั่ว มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ามายา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๙๔/๕๖๒,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๒/๑๕๘, (ไทย)๓๖/๗๒/๑๖๓)

ความกลัว : กริยาที่แสดงออกถึงความรู้สึกไม่อยากประสบสิ่งที่ไม่ดีแก่ตัว เช่น กลัวบาป กลัวถูกติเตียน, รู้สึกหวาดเพราะคาดว่าจะประสบภัย เช่น กลัวเสือ กลัวไฟไหม้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑/๑๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๔/๑๖๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐/๓๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๑/๑๕๐,ม.ม.ไทย) ๑๓/๓๕๐/๔๒๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๘/๑๗๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๙/๑๗๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๙/๓๖๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๓/๕๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๓๙๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๘/๔๔๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๐/๔๘๐)

ความกังวล : กริยาที่แสดงออกถึงความห่วงใย, มีใจพะวงอยู่ ไม่สามารถทอดทิ้งธุระได้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๕/๕๙๘)

ความก้าวลง : ระยะที่มีการเคลื่อนย้ายจากสภาวะหนึ่งไปอีกสภาวะหนึ่ง เช่น ปฏิสนธิเป็นวิญญาณความก้าวลงเป็นนามรูป เป็นต้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๗/๗๓)

ความกำหนด : กฎ,ข้อบังคับ,การหมายไว้,ตราไว้,นัดหมายไว้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑/๙๔, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๕/๒๙๓, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๖/๓๙๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๔๙/๔๐๑)

ความกำหนดความแน่นอนแห่งธรรม : สภาวะที่ยังเป็นเป็นอยู่อย่างนั้นตลอดไป ไม่เปลี่ยนแปลง (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๑/๔๗๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๑/๔๘๐)

ความกำหนดรู้ : สภาวะที่จิตพิจารณารู้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยใช้ปัญญาเป็นตัวกำหนดรู้ กล่าวคือรู้ความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ และโมหะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๖/๒๐๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๓/๒๕๖)

ความกำหนดหมาย : เป็นชื่อเรียกอีกอย่างของโลกุตตรญาณ คือมัคคญาณและผลญาณ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๖๙/๔๑๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๘/๒๖๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖๓/๘๙๖)

SAMPLE

ความกำหนดหมายรู้รูป : รูปสัญญา,ความหมายรู้รูป ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า รูปสัญญา (ความกำหนดหมายรู้รูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปสัญญา(กำหนดหมายรู้รูป)นี้ ; ในฌานวิภังค์ กล่าวอธิบายว่า ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ของโยคาวจรบุคคลผู้เข้ารูปาวจรสมาบัติ ผู้อุบัติในรูปภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เหล่านี้เรียกว่าความกำหนดหมายรู้รูป (รูปสัญญา) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๖๘,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๖๐๒/๔๑๐)

ความกำหนัด : ความยินดี ความคิดถึง ความใคร่ในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ (ที.สี.(ไทย) ๙/๖๓/๒๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๑/๕๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๑/๕๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๖/๙๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๐๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๖/๑๙๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๘/๒๐๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๑/๒๔๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๑/๑๒๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๙/๔๒๘,;สำ.นิ.(ไทย) ๖/๓๑/๖๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒/๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๑/๒๐๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๓/๕๓,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๗๐/๖๐,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๗๔/๖๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๗/๑๗๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๔/๒๖๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔/๒๓,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๖/๕๕๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๔๕/๖๑๒,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๙๙/๖๒๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๐/๒๑๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๙/๒๓๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๔๘/๓๙๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๑๐/๕๔๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๔๙/๕๙๖)

ความกำหนัดยินดี : ความยินดี,คิดถึงด้วยความรักใคร่,ความรักใคร่หรือพอใจในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗/๔๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๔/๕๑๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๖๘/๔๑๓)

ความเกรงกลัว : อากัปกริยาที่แสดงออกถึงความกลัวและหวาดหวั่นต่อสิ่งที่ไม่ดี,เลว หรือบาปที่จะเข้ามาภายในตน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๙/๑๖๖)

ความเกรี้ยวกราด : อากัปกิริยาที่แสดงถึงความฉุนเฉียว โกรธจัด (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๕/๑๕๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๖๕/๑๖๒)

ความเกลียดชัง : ชัง รังเกียจ ไม่รัก หรือไม่ชอบจนรู้สึกว่าไม่อยากพบ ไม่อยากเห็นเป็นต้น (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๙/๑๕๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๖๙/๑๖๒)

ความเกษม : ความสุขสบาย, ความปลอดภัย, มักใช้เข้าคู่กับคำอื่น เช่น สุขเกษม เกษมศานต์. (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๖/๗๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๑/๓๑๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๔/๓๙๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘/๑๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐/๑๗,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๒๓/๖๔๐)

SAMPLE

ความเกษมจากโยคะ : ความปลอดโปร่งโล่งใจ หรือความสุขกายสบายใจ เพราะปราศจากภัยอันตรายหรือล่วงพ้นสิ่งที่น่าพรั่นกลัวมาถึงสถานที่ปลอดภัย, ความปลอดภัยจากธรรมที่เป็นเครื่องผูกมัด,ความปลอดโปร่งจากเรื่องที่จะต้องถูกเทียมแอก, ความพ้นจากภัยคือกิเลสที่เป็นตัวการสวมแอก ; ในปาสราสิสูตร มูลปัณณาสก์ กล่าวว่า พระนิพพาน ชื่อว่าความเกษมจากโยคะ เพราะเป็นแดนเกษมจากโยคะทั้งหลาย ซึ่งเป็นเครื่องผูกคือกาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา ไม่สามารถผูกพันไว้ได้ ได้หลุดพ้นจากโยคะคือเครื่องผูกทั้ง ๔ ได้หมดสิ้นแล้ว สื่อหมายถึงบรรลุพระนิพพาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๐/๓๐๔, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๔/๑๘๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๐/๑๒๐,๑๒/๓๙๐/๔๒๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๗/๒๘๔,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๔/๑๑๗)

อรรถกถากล่าวว่า ความเกษมจากโยคะ หมายถึงอรหัตตผล (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๓๙-๔๐/๓๔๕)

ความเกษมจากโยคะสูงสุด : พระนิพพาน, ความโปร่งโล่งปลอดภัยจากโยคกิเลสทั้ง ๔ ในความหมายขั้นสูงสุด ดังพระดำรัสในทีฆนิกาย มหาวรรค ว่า ภิกษุทั้งหลายผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาเท่านั้นจึงจะมีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ; ในทีฆนิกาย มหาวรรค สักกปัญหสูตรและจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายกล่าวว่า ธรรมที่สูงสุดอันปราศจากโยคะ ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๖/๒๙๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๐๕ องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐/๑๒)

อรรถกถามหาวรรคกล่าวไว้ว่าหมายถึงพระนิพพาน (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๖๖/๓๕๓) ;

ฎีกาขยายความไว้ว่า ความปลอดภัยจากโยคกิเลส ๔ ได้อย่างสิ้นเชิง (องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๖๖๑/๒๑๘)

ความเกษมสำราญ : ความสบายใจ,ความปลอดภัย,ความพ้นภัย ดังพระดำรัสในอุทานว่า ขอพระนางสุปปวาสา โกลิยธิดา จงมีสุข อย่ามีโรคเลย ขอจงประสูติโอรสผู้ไม่มีโรคด้วยเถิด ด้วยพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคนั่นแล พระนางสุปปวาสา โกลิยธิดาก็ทรงพระเกษมสำราญ ; ความสบายกายสบายใจ ดังคำในเวนสาขชาดกที่พระโพธิสัตว์เป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์กล่าวสอนว่า พรหมทัตตกุมาร ความเกษมสำราญ ภิกษาที่หาได้ง่าย ความสุขสำราญกาย ทั้งหมดนี้ไม่มีตลอดกาลเป็นนิตย์ (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๘/๒๐๑,ขุ.ชา.ปญฺจก. (ไทย) ๒๗/๑๔/๒๐๑)

ความเกิด : มี เป็น เป็นเหตุ นอกจากจะใช้โดยทั่วไปแล้วมักใช้กับประโยคกริยาคือเอากริยาไว้หน้าประโยคหรือประธาน เช่น ฝ่ายข้างในกรุงนั้นเกิดโจรปล้นมิได้ขาด (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖/๑๖,ที.สี.(ไทย)๙/๕๑/๒๑,ที.สี.(ไทย)๙/๕๙/๒๔,ที.สี.(ไทย)๙/๑๔๕/๔๕,ที.ม.

SAMPLE

(ไทย) ๑๐/๔๔/๒๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๘/๓๒๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๘/๕๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๐๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๒/๑๓๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗๔/๒๙๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๙/๖๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๔/๔๑๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๖๓/๓๑๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๓/๔๔๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๑๙/๔๗๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๗/๒๒๓,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑/๒,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒/๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๕๘/๑๑๑,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๓/๑๕๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖/๑๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๖๖/๒๕๙,สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๗๑/๖๑,สำ.สหา.(ไทย)๑๘/๗๒/๖๒,สำ.สหา.(ไทย)๑๘/๒๕๔/๒๗๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๘/๒๖๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗๓/๒๘๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๐๒/๓๑๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๐/๑๓๗,๓๑/๑๐/๑๗)

ความเกิดขึ้น : เป็นขึ้น, มีขึ้น, กำเนิด; มีขึ้นเป็นขึ้นโดยกะทันหัน เช่น เกิดตายไปเสียก่อนที่จะได้รับมรดก เกิดฝนตกลงมา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๑/๓๐๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๑/๓๘๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๒๒/๔๗๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๗/๕๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๘/๕๒,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๒๐/๓๓๓,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๒๑/๓๓๔,สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๒๑/๒๐,สำ.สหา.(ไทย)๑๘/๑๒๑/๑๔๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑/๕๗๗,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๖๗/๒๕๘)

ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป :สภาวะที่เป็นขึ้น, มีขึ้น, กำเนิด และสภาวะที่น้อยลง, หย่อนลงจนเสื่อมสิ้นไปในที่สุด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๓/๘๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๔/๑๐๑)

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ :ความที่กองทุกข์เกิดขึ้น ซึ่งเป็นปัจจยาการแห่งเหตุปัจจัย ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ปุพเพนิวาสานุสสติญาณนิทเทสว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น หรือดังคำทีฆนิกาย มหาวรรคว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณ...นามรูป... สฬายตนะ ... ผัสสะ.... เวทนา... ตัณหา ... อุปาทาน .... ภพ.... ชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยชรา มรณะ โสกะ(ความโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ)ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ ด้วยประการฉะนี้; ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ผู้เป็นอริยสาวกได้เข้าใจได้ดี ดังคำในมหานิทเทสว่า พระอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้แล้ว ย่อมมนสิการปฏิจจสมุปบาทอย่างดี โดยแยบคายในกายนั้นว่า เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๘/๓๓,๑๐/๙๗/๕๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๕/๑๖๓)

ความเกิดขึ้นแห่งทุกขสมุทัย :นามรูป อธิบายขยายว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณ จึงมี ถ้าวิญญาณจักไม่ได้อาศัยนามรูป ชาติ ชรา มรณะและความเกิดขึ้นแห่งทุกขสมุทัยจะ

SAMPLE

ปรากฏไม่ได้ ดังนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งวิญญาณก็คือนามรูปนั่นเอง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๖/๖๖)

ความเกิดขึ้นแห่งรูป : ความที่อายตนะเกิดเริ่มแรก ดังคำในธัมมสังคณี อภิธรรมปิฎกว่า ความแรกเกิดแห่งอายตนะ นั้นเป็นความเกิดขึ้นแห่งรูป หรือหมายถึงความเกิดขึ้นในอุปาทานขันธ์ ๕ เช่น ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นต้น ดังคำสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรคและอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอยู่ว่า รูปเป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นดังนี้ ความดับแห่งรูปเป็นดังนี้...ความสิ้นไปแห่งอาสวะจึงมี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๑/๑๙๒-๑๙๓,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๗๓๔/๒๑๘, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๗/๒๗๐)

ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ :ความที่วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณเกิดขึ้น ดังคำที่พระโพธิสัตว์ ทรงพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ว่า รูปเป็นอย่างนี้ ... วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๓/๓๖,๑๗/๕๐/๗๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๑/๖๙) ;

ในอุปาทานปริปวัตตนสูตร ขันธสังยุตอธิบายว่า วิญญาณ ๖ อันได้แก่ (๑) จักขุวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา) (๒) โสตวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางหู) (๓) ฆานวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางจมูก) (๔) ชิวหาวิญญาณ(ความรู้อารมณ์ทางลิ้น) (๕) กายวิญญาณ(ความรู้อารมณ์ทางกาย) (๖) มโนวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางใจ) เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณจึงมี เพราะความดับแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญาณจึงมี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๖)

ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา : ภาวะที่เวทนาเกิดขึ้น ด้วยอำนาจลักษณะ รส ปัจจุปปัฏฐาน และปทัฏฐาน หมายถึงความเกิดขึ้นแห่งปัจจัยว่า เพราะอวิชชาเกิด เวทนาจึงเกิด ... เพราะตัณหาเกิด เวทนาจึงเกิด ... เพราะกรรมเกิด เวทนาจึงเกิด ...เพราะผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด แม้เมื่อเห็นลักษณะแห่งความเกิดขึ้น ก็ปรากฏความเกิดขึ้นแห่งเวทนา ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาย่อมปรากฏอย่างนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๓/๓๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๐/๗๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖๗/๓๕๙)

อรรถกถาสังยุตตนิกาย นิทานวรรค กล่าวว่า การทำความเสวยอารมณ์เป็นสภาวะ และความแตกแห่งสุขเวทนาเป็นอาทิ (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๒๒/๑๕๔)

ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร : ความที่สังขารเกิดขึ้น หมายถึงภาวะที่ทำความปรุงแต่งเป็นสภาวะ, ดังคำในทีฆนิกาย มหาวรรค และมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ว่า สังขารเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ ; ในปฏิสัลลานสูตร ขันธสังยุตอธิบายว่า ความเพลิดเพลิน ความเชยชม ความยึดติดสังขาร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/

SAMPLE

๖๓/๓๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๖/๑๑๔,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๘, ๑๗/๕๐/๗๑)

ในสังขารูปปัตติสูตร อุปริปัณณาสก์อธิบายว่า ภิกษุ มีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา มีความปรารถนาว่า โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับขัตติยมหาศาล เธอตั้ง อธิษฐาน เจริญจิต สังขารและวิหารธรรมเหล่านั้น อันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในขัตติยมหาศาลนั้นได้ มรรคนี้ปฏิปทานี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในขัตติยมหาศาลนั้น เป็นต้น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๑/๒๐๘) ;

ในสัตตัฏฐานสูตร ขันธสังยุต กล่าวว่า เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารจึงมี , ในอุปาทานปริปวัตตนสูตร ขันธสังยุต กล่าวถึงความเกิดขึ้นแห่งสังขาร มีอธิบายว่า สังขาร หมายถึงเจตนา ๖ คือ (๑) รูปสัญเจตนา (๒) สัททสัญเจตนา (๓) คันธสัญเจตนา (๔) รสสัญเจตนา (๕) โผฏฐัพพสัญเจตนา (๖) ธัมมสัญเจตนา เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารจึงมี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔-๘๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๙๐)

ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา : ความที่ผัสสะเกิดขึ้น,ความที่อวิชชา ตัณหา กรรม เกิดขึ้น ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ย่อมปรากฏโดยความเกิดขึ้นแห่งปัจจัยว่า เพราะอวิชชาเกิด สัญญาจึงเกิด ... เพราะตัณหาเกิด สัญญาจึงเกิด ... เพราะกรรมเกิดสัญญาจึงเกิด; การจุติของเทวดาชั้นอสัญญีสัตว์ ดังคำในทีฆนิกาย สีลขันธวรรคว่า มีทวยเทพชื่ออสัญญีสัตว์จุติ (เคลื่อน) จากชั้นนั้นเพราะเกิดสัญญาขึ้น ดังคำในทีฆนิกายมหาวรรค ที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ว่า รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ... สัญญาเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ ; ในสมาธิสูตร ขันธสังยุต อธิบายว่า ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ (ที.สี.(ไทย)๙/๖๘/๒๘, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๓/๓๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๘/๔๐๖, สำ.ข.(บาลี) ๒/๕/๒๘๗, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖๗/๒๕๙)

ความเกิดในตระกูลสูง : การเกิดมีขึ้น เป็นขึ้นหรืออุบัติขึ้นในตระกูลสูง ในทางพุทธศาสนาเชื่อว่าคนที่เกิดในตระกูลสูง ในอดีตชาติมักเป็นคนไม่ประมาท ชอบให้ทานและรักษาศีลเป็นประจำ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑)

ความเกิดและความดับ : ความเกิดและความดับของขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๓/๖๕, (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๑๒๘)

ความเกิดและความตาย : ความเกิด (ชาติ) สภาวะที่ต้องเกิดซ้ำเล่าซ้ำเล่า และความตาย (มรณะ)ที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ร่ำไป (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๑/๕๕๔)

ความเกิดและความเสื่อม :ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๐๖)

ความเกิดแห่งทุกข์ : ความรู้สึกว่าลำบาก ความรู้สึกว่าเจ็บปวด ความรู้สึกว่าเป็นทุกข์คือทนได้ยาก หรือคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๓/๘๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๔/๙๐)

ความเกิดแห่งรูป : ความเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูป, ความเกิดแห่งรูปขันธ์ คือความเจริญ, ความเกิดขึ้น, ความบังเกิด, ความบังเกิดขึ้น,ความปรากฏแห่งรูปทั้งหลาย ; จัดเป็นสิ่งที่พระตถาคตเห็น ดังคำมัชฌิมปัณณาสก์ว่า ตถาคตเห็นแล้วว่า รูปเป็นดังนี้ ความเกิดแห่งรูปเป็นดังนี้ความดับแห่งรูปเป็นดังนี้ หรือดังคำในอุปริปัณณาสก์ว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ เป็นธรรมที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับว่า อย่างนี้รูป อย่างนี้ความเกิดแห่งรูป อย่างนี้ความดับแห่งรูป (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๑/๒๒๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๙/๒๒๓,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๘, ,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๓/๒๐๘,๑๗/๑๓๕/๒๒๙, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๒/๓๑๒)

ความเกิดแห่งโลก : สมุทยสัจ ; ในสังยุตตนิกาย อธิบายว่า เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิด เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงเกิด เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงเกิด เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิด ; เพราะอาศัยโสตะและเสียง ... เพราะอาศัยฆานะและกลิ่น...เพราะอาศัยชิวหาและรส... เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ ... เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ ก็อธิบายนัยเดียวกันเช่นจักษุและรูปฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย)๑๕(ไทย)/๑๐๗/๑๑๙, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๐๗/๑๒๑)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ความเกิดแห่งโลก หมายถึงสมุทัยสัจ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๔๕/๓๔๕)

ความเกิดแห่งวิญญาณ : ภาวะที่วิญญาณเกิดขึ้น, ภาวะที่ทำความรู้สึกเป็นสภาวะ ดังคำในทีฆนิกายและมูลปัณณาสก์ว่า วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ; ในทุติยทสพลสูตร นิทานสังยุต กล่าวว่า เพราะเหตุนี้เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป คือเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ; ในสมาธิสูตร ขันธสังยุตกล่าวว่า ความ

SAMPLE

เพลิดเพลิน ความเชยชม ความยึดติดวิญญาณ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๖/๑๑๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๒/๓๙, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๘)

ความเกิดแห่งเวทนา : ภาวะที่เวทนา ๓ เกิดขึ้น, ความที่ผัสสะเกิดขึ้น, หมายถึงภาวะที่ทำความเสวยอารมณ์เป็นสภาวะ ดังคำในทีฆนิกาย มหาวรรคและ มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ว่า เวทนาเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ ; ในสมาธิสูตร ขันธสังยุตกล่าวว่า ความเพลิดเพลิน ความเชยชม ความยึดติดเวทนา ; ในสฬายตนวรรค อธิบายว่า เวทนา มี ๓ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา เพราะผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด หรือดังคำว่า จักษุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้วแสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้ความเกิดแห่งเวทนา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๖/๑๑๔, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๘,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๖๓/๒๘๙, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๗๓/๓๐๖)

ความเกิดแห่งสังขาร : ภาวะที่สังขารเกิดขึ้น, หมายถึงภาวะที่ทำความปรุงแต่งเป็นสภาวะ ดังคำในทีฆนิกาย มหาวรรคและ มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ว่า สังขารเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ ; ในสมาธิสูตร ขันธสังยุตกล่าวว่า ความเพลิดเพลิน ความเชยชม ความยึดติดสังขาร ; ในสังขารูปปัตติสูตร อุปริปัณณาสก์ มีอธิบายว่า ภิกษุ มีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา มีความปรารถนาว่า โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับขัตติยมหาศาล เธอตั้ง อธิษฐาน เจริญจิต สังขารและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในขัตติยมหาศาลนั้นได้ มรรคนี้ปฏิปทานี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในขัตติยมหาศาลนั้น เป็นต้น ; ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค กล่าวว่า เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารจึงมี , ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร มีอธิบายว่า สังขารหมายถึงเจตนา ๖ คือ (๑) รูปสัญเจตนา (ความจำนงรูป) (๒) สัททสัญเจตนา (ความจำนงเสียง) (๓) คันธสัญเจตนา (ความจำนงกลิ่น) (๔) รสสัญเจตนา (ความจำนงรส) (๕) โผฏฐัพพสัญเจตนา (ความจำนงโผฏฐัพพะ) (๖) ธัมมสัญเจตนา (ความจำนงธรรมารมณ์) เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งสังขารจึงมี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๖/๑๑๔, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖๑/๒๐๘, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๘, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔-๘๕, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๙๐)

SAMPLE

ความเกิดแห่งสัญญา : ภาวะที่สัญญาเกิดขึ้น, หมายถึง ดังคำทีฆนิกาย มหาวรรคว่า สัญญาเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ , หรือดังคำในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคและมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ว่า บุคคลที่บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงความเกิดแห่งสัญญานั้นได้ ; ในสมาธิสูตร ขันธสังยุต กล่าวว่า ความเพลิดเพลิน ความเชยชม ความยึดติดสัญญา ; ในสังยุตนิกาย ขันธวารวรรค กล่าวว่า ภาวะที่สัญญา ๖ เกิดขึ้น ซึ่งอธิบายว่า สัญญา ๖ อันได้แก่ (๑) รูปสัญญา (๒) สัททสัญญา (๓) คันธสัญญา (๔) รสสัญญา (๕) โผฏฐัพพสัญญา (๖) ธัมมสัญญา (ความหมายรู้ธรรมารมณ์) เพราะความเกิดขึ้นแห่งผัสสะ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาจึงมี เพราะความดับแห่งผัสสะ ความดับแห่งสัญญาจึงมี ; ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้ว่า ความเกิดขึ้นแห่งปัจจัยว่า เพราะอวิชชาเกิด สัญญาจึงเกิด ... เพราะตัณหาเกิด สัญญาจึงเกิด ... เพราะกรรมเกิดสัญญาจึงเกิด ... เพราะผัสสะเกิดสัญญาจึงเกิด (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๖/๓๓, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๖/๑๑๔, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๘, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖๗/๒๕๙)

ความเกียจคร้าน : ขี้เกียจ, ไม่อยากทำงาน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๗/๙๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๓/๑๔๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๖/๘๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๓๒/๔๐๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๖๐/๑๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๑๖/๑๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๓/๑๖๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๖/๑๗๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๑/๔๕๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๗/๕๐๔)

ความเกี่ยวข้อง :กริยาที่แสดงถึงการติดต่อผูกพัน, แตะต้อง, ยุ่งเกี่ยว, ข้องแวะ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๙/๖๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๐/๖๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๓/๕๓,ขุ.จู(ไทย) ๓๐/๑๒๒/๔๐๒,ขุ.จู(ไทย) ๓๐/๑๒๔/๔๑๔,ขุ.จู(ไทย)๓๐/๑๓๕/๔๔๐)

ความเกื้อกูล : กริยาที่แสดงออกถึงการอุดหนุน, เจือจาน, เอื้อเฟื้อ, เผื่อแผ่ผู้อื่น ๆ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๔/๑๘๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๙/๒๖)

ความเกื้อกูลบิดา : การดูแลบิดา,เปตเตยยะ เป็นการปฏิบัติชอบในบิดา, จัดเป็นกุศลธรรมข้อ ๑ ในกุศลธรรมที่ตถาคตทรงบำเพ็ญไว้ในอดีตชาติ

ในลักขณสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในชาติก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สมาทานสมาทานมั่งคงในกายสุจริต ...ในความเกื้อกูลบิดา อันเป็นเหตุปัจจัยให้ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือมีฝ่าพระบาทราบเสมอกันขณะเหยียบลงพื้นฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ยกฝ่าพระบาทขึ้นก็ยังเสมอกัน ขณะจดฝ่าพระบาทลงทุกส่วนก็แตะพื้นพร้อมกัน,และ

SAMPLE

อันเป็นเหตุปัจจัยให้ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

จูฬนิทเทส กล่าวถึงพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าสมาทานมั่นคงสมาทานแน่วแน่ในกุศลธรรม คือ ความเกื้อกูลบิดา จัดเป็นกุศลธรรมข้อ ๑ ในกุศลธรรมที่พระปัจเจกพุทธเจ้าได้บำเพ็ญไว้, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๐/๑๘๗,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๔/๔๕๙)

อรรถกถาจตุมหาราชสูตร อธิบายว่า คนที่มีความเกื้อกูลบิดา จะได้รับจารึกและโคตรไว้ในแผ่นทอง (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๘/๑๓๘)

ความเกื้อกูลสมณะ : การดูแลสมณะ,สามัญญะ เป็นการปฏิบัติชอบในสมณพราหมณ์, จัดเป็นกุศลธรรมข้อ ๑ ในกุศลธรรมที่ตถาคตทรงบำเพ็ญไว้ในอดีตชาติ

ในลักขณสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในชาติก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ สมาทานมั่งคงในกายสุจริต ...ในความเกื้อกูลสมณะ อันเป็นเหตุปัจจัยให้ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือมีฝ่าพระบาทราบเสมอกันขณะเหยียบลงพื้นฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ยกฝ่าพระบาทขึ้นก็ยังเสมอกัน ขณะจดฝ่าพระบาทลงทุกส่วนก็แตะพื้นพร้อมกัน,และอันเป็นเหตุปัจจัยให้ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือมีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์,จูฬนิทเทส กล่าวถึงพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าสมาทานมั่นคงสมาทานแน่วแน่ในกุศลธรรม คือ ความเกื้อกูลสมณะ จัดเป็นกุศลธรรมข้อ ๑ ในกุศลธรรมที่พระปัจเจกพุทธเจ้าได้บำเพ็ญไว้,ในจตุมหาราชสูตร กล่าวถึงคนที่เกื้อกูลสมณะว่าได้รับการกล่าวถึงในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๐/๑๘๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๑๙๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๔/๔๕๙)

อรรถกถาจตุมหาราชสูตร อธิบายถึงคนที่มีความเกื้อกูลสมณะไว้ จะได้รับจารึกและโคตรไว้ในแผ่นทอง (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๘/๑๓๘)

ความแก่ : ชรา, ความแก่ด้วยอายุ, ความทรุดโทรม,ชราภาพ,ในมหาวรรค ทุกขอริยสัจ กล่าวว่าแม้ความแก่ก็เป็นทุกข์

ในอาทิตตปรายสูตร กล่าวถึงสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ซึ่งความแก่เป็นสาเหตุอย่าง ๑ ที่ทำให้ร้อน ดังคำว่า ร้อนเพราะไฟคือราคะ เพราะไฟคือโทสะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่....

ในพรหมชาลสูตรกล่าวถึงปัจจยาการไว้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิดมีชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความไม่สบายใจ)และอุปายาส (ความคับแค้น

SAMPLE

ใจ),ในมหาปทานสูตร กล่าวถึงพระวิปัสสีราชกุมาร ดำริว่า ขึ้นชื่อว่าความเกิดช่างน่ารังเกียจนัก เพราะเมื่อมีความเกิดก็มีความแก่

ในมัชฌิมนิกาย ปาสราสิสูตร และอังคุตตรนิกาย ปริเยสนาสูตร กล่าวถึงคนบางคนในโลกนี้ตนเองมีความแก่เป็นธรรมดายังแสวงหาสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาอยู่อีก ,ในสฬายตนสังยุตชาติธัมมวรรค กล่าวถึง สิ่งทั้งปวงมีความแก่เป็นธรรมดา,ในชราธัมมสูตร กล่าวถึงความแก่มีอยู่ในความเป็นหนุ่มสาว,ในสุตสูตรกล่าวว่า ไม่มีใครเลย ไม่ว่าจะเป็นสมณะพราหมณ์เทวดา มาร พรหมหรือใครๆ ในโลกที่จะประกันสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาว่า 'ไม่แก่',ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงความแก่ว่าเป็นควรรู้ยิ่ง,ในวิภังค์อธิบายความแก่ไว้ว่า ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ในหมู่สัตว์นั้น ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่าความแก่(ชรา)(วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔/๒๑,วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๓, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๔/๔๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๔/๒๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๕/๒๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๗/๒๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๔/๒๙๖, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔/๓๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๒/๒๕๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๕/๓๗๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐/๑๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๙๒/๑๖๔)

ความแกล้วกล้า : ความไม่กลัว, การไม่ครั่นคร้าม, ความกล้า, ความองอาจ, ความเก่ง, ความว่องไว แปลจากคำบาลีว่า วิสารท ในที่นี้หมายถึงความเป็นผู้กล้าหาญ ความเป็นผู้ไม่มีความพรั่นพรึง

ในอัมพัฏฐสูตร ทีฆนิกาย กล่าวถึงพราหมณ์โปกขรสาติเห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรม หยั่งลงสู่ธรรม หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใดๆ มีความแกล้วกล้า

ในจูฬสัจจกสูตร มูลปัณณาสก์ กล่าวถึง สาวกของท่านพระโคดมจึงชื่อว่าเป็นผู้ทำตามคำสอนทำถูกตามโอวาท หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใดๆ มีความแกล้วกล้า ,ในอุปาลิวาทสูตร ทีฆนขสูตร ก็กล่าวเช่นกัน

ในตโยธัมมชาดก ราภษสกล่าวถึงภาวะของพระโพธิสัตว์ว่าผู้ใดมีธรรม ๓ ประการเหล่านี้ คือ(๑) ความขยัน(๒) ความแกล้วกล้า(๓) ปัญญาเช่นกับท่าน ผู้นั้นย่อมครอบงำศัตรูที่ตนพบเห็นได้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๙/๑๐๙, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๑/๓๙๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๙/๖๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๖/๒๔๔,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๘/๒๔)

ความแก่แห่งรูป : ความทรุดโทรมแห่งร่างกาย ดังคำในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุตอนหนึ่งที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า รูปเป็นสภาวะสำเร็จแล้ว แต่ความแก่แห่งรูปมีอยู่ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาที (หมายถึงภิกษุในนิกายอันธกะ)ตอบว่าใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๒๙/๖๘๗)

SAMPLE

ความแก่แห่งวิญญาณ : ความทรุดโทรมแห่งวิญญาณ ดังคำในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุตอนหนึ่งที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า วิญญาณเป็นสภาวะสำเร็จแล้ว แต่ความแก่แห่งวิญญาณมีอยู่ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาที (หมายถึงภิกษุในนิกายอันธกะ) ตอบว่าใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๙/๖๘๘)

ความโกง : การใช้อุบายหรือเล่ห์เหลี่ยมหลอกลวง,ในอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงความโกงรวมอยู่ในบุคคลผู้มีมารยา คนที่ยังละความโกงไม่ได้ บุคคลนี้เรียกว่าผู้มีมารยา, ในทสกนิบาต นัปปิยสูตร กล่าวถึงความโกงอยู่ในสัตว์เช่น ม้าอาชาไนย เป็นต้น ดังคำว่า มนุษย์ผู้รู้ทั้งหลายพิจารณาเห็นความโอ้อวดความโกง ความไม่ซื่อตรง ความคดที่ม้านั้นยังละไม่ได้

ในวิภังค์ อธิบายความโกงไว้ในคำอนัชชวะ ดังคำว่า ความไม่ซื่อตรง ภาวะที่ไม่ซื่อตรง ความคด ความงอ ความโกง นี้เรียกว่าอนัชชวะ(องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๗/๑๙๖, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๒/๕๖๔, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๒/๑๕๘,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๗๒/๑๖๓) ดูการโกง

ความโกรธ,ความโกรธเคือง :ความไม่พอใจ, อาฆาต,ความเริ่มรู้สึกโกรธ,ความขัดเคือง ในวินัยปิฎก ภิกขุนีวิภังค์อธิบายความไม่พอใจ ก็คือความโกรธเคือง ดังคำว่า ด้วยความไม่พอใจ ได้แก่ด้วยความโกรธเคือง(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๕/๒)

ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค กล่าวถึงวิธีปฏิบัติเมื่อมีคนติเตียนหรือยกย่องพระรัตนตรัย โดยพระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ว่า ถ้าพวกเธอโกรธเคืองหรือไม่พอใจพวกเขา พวกเธอก็จะประสบอันตราย เพราะความโกรธเคืองนั้นได้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕/๒)

ในมหาสัจจกสูตร มูลปัณณาสก์ สัจจกะ นิครนถบุตรกล่าวถึงสมัยที่ปูรณะกัสสปะได้โต้วาทะกับตนเป็นผู้นำเรื่องอื่นมาพูดกลบเกลื่อนเสียและชักนำให้พูดออกนอกเรื่อง ทั้งทำความโกรธเคืองและความไม่พอใจให้ปรากฏ แต่พระพุทธเจ้าที่ตนโต้วาทะด้วยกลับมีพระฉวีวรรณผ่องใส ทั้งมีพระพักตร์เปล่งปลั่ง ในธัมมทายาทสูตรกล่าวถึงความโกรธว่าเป็นบาป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๙/๔๒๐)

ในมหานิทเทสอธิบายถึงความโกรธไว้ว่าหมายถึงแค้นเคือง ขุ่นเคือง ได้แก่ทำความโกรธเคือง ความขัดเคือง และความไม่พอใจให้ปรากฏ ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๙/๔๒๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๑/๒๐๐) ดู โกธ.โกรธ

อรรถกถาอธิบายความโกรธหรือความโกรธเคืองว่าหมายถึงความอาฆาต (องฺ.นวก.อ.(บาลี) ๓/๒๙/๓๐๗)

ความโกรธแค้น : ความขุ่นเคืองอยู่ในใจ, ความเจ็บใจอยู่ไม่หาย เช่น ความแค้นใจ ความขุ่นเคือง ดังคำในโปตลิยสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องโวหาร ๘ ในข้อที่ ๗ ว่า

SAMPLE

บุคคลพึงละความโกรธแค้นได้ เพราะอาศัยความไม่โกรธแค้น ; ความโกรธแค้นเป็นสังโยชน์ เป็นนิวรณ์ ผู้มีความโกรธแค้นย่อมหวังทุคติได้ ดังคำว่า ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วพึงติเตียนได้เพราะความโกรธแค้นเป็นปัจจัย หลังจากตายแล้วทุคติเป็นอันหวังได้,เมื่อบุคคลไม่มีความโกรธแค้น อาสวะและความเร่าร้อนที่ทำความโกรธแค้นเหล่านั้นจะไม่มี(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒/๓๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙/๔๑-๔๒)

ในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึงเทพธิดาทั้ง ๔ ตนคือ (๑) เทพธิดาอาสา (๒) เทพธิดาสัทธา (๓) เทพธิดาสิรี (๔) เทพธิดาหิรี ถูกนารทดาบสกล่าวแนะนำ มีความโกรธแค้นอย่างยิ่ง เป็นผู้มัวเมาแล้ว ด้วยความมัวเมาในผิวพรรณ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๒๐/๑๒๐)

ความขนพองสยองเกล้า : ความมีขนลุก,ภาวะที่ขนลุกชูชัน, หมายถึงขนตั้งชันฟูขึ้น เกิดจากความตกใจหรือความกลัวเป็นต้น, ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค กล่าวถึงมารผู้มีบาปต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาค,ในธชัคคสูตร กล่าวถึงเมื่อเกิดความกลัว ความขนพองสยองเกล้าให้ดูสิ่งที่เป็นหลัก เช่นในสังครามให้ดูยอดธง ดังคำที่ท้าวสักกะจอมเทพรับสั่งกับเทพชั้นดาวดึงส์ว่า เมื่อพวกท่านแลดูยอดธงของเราอยู่ ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง หรือความขนพองสยองเกล้าที่จักเกิดขึ้นก็จักหายไป,ในทางพระพุทธศาสนา ให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย ความกลัว ความหวาดสะดุ้งหรือความขนพองสยองเกล้าที่จักเกิดขึ้นก็จักหายไป

ในสุตตนิบาต สูจิโลมสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความไม่ยินดี ความยินดี และความขนพองสยองเกล้าเกิดจากอัตภาพนี้

ในเถรคาถา พระสีตวนิยเถระกล่าวว่า ภิกษุชนะกิเลสได้แล้วปราศจากความขนพองสยองเกล้า มีปัญญา เจริญกายคตาสติ

ในวิภังค์อธิบายถึงความขนพองสยองเกล้าไว้ในชาติภัย ชราภัย และมรณภัย เช่น คำว่า ความกลัว ความขยาด ความหวาดเสียว ความขนพองสยองเกล้า ความสะดุ้งแห่งจิต เพราะอาศัยความเกิด นี้เรียกว่าชาติภัย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๘/๑๗๖,๑๕/๑๓๙/๑๗๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๗/๑๘๗, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๙/๓๖๐,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๗๔/๕๖๔,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖/๓๐๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๒๑/๕๗๖)

ความข่มใจ : ความสงบใจ การบังคับจิตให้สงบ, แปลมาจากคำว่า ทมะ, เป็นชื่อแห่งความสำรวมอินทรีย์

ในปุณโณวาทสูตร ปุณณสูตร พระพุทธเจ้าตรัสชมพระปุณณะว่า ดีละ ปุณณะ เธอประกอบด้วยความข่มใจและความสงบใจนี้จักสามารถอยู่ในสุนาปรันตชนบทได้

SAMPLE

,ในอังคุตตรนิกาย โกธนสูตร กล่าวถึงความข่มใจตัด ระงับความโกรธได้ ดังคำว่า ความโกรธนี้ เป็นบ่วงแห่งมัจจุมีถ้ำเป็นที่อยู่อาศัย โดยรูปของความโกรธพึงตัดความโกรธนั้นด้วยทมะ (ความข่มใจ)

ในอัมพวนเปตวัตถุ กล่าวถึงธิดาของเปรตบอกลูกของตนว่า ขอลูกจงดูผลแห่งทาน ความข่มใจและความสำรวมที่เห็นผลทันตาอย่างนี้ แม่เป็นสาวใช้ มาเป็นลูกสะใภ้เป็นใหญ่ในเรือนในตระกูล(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๖/๔๕๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๘/๘๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๑๒๙,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๙๙/๒๙๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ความข่มใจ(ทมะ) ในที่นี้เป็นชื่อแห่งความสำรวมอินทรีย์ เป็นต้น ความสำรวมอินทรีย์ ท่านอธิบายว่าถูกข่มไว้ด้วยสัจจะแล้วจึงเข้าถึงการข่มใจ ผู้ประกอบด้วยความข่มใจและสงบใจชื่อว่าผู้ถึงที่สุดพระเวท อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ส่วนความสงบใจ (อุปสมะ) เป็นไวพจน์ของความข่มใจ,ในอรรถกถาสฬายตนสังยุต อธิบายว่า ความข่มใจ (ทมะ) ในที่นี้หมายถึงขันติ(ความอดทน) (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๙๖/๒๓๙, สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๘๘-๘๙/๒๔)

ความขยัน : ความพยายาม, ความอุตสาหะ, ความมุ่งมั่น, การทำการงานอย่างแข็งขันไม่ปล่อยปละละเลย, การทำหรือประพฤติเป็นปรกติสม่ำเสมอ, ความไม่เกียจคร้าน แปลจากคำบาลีว่า วิริย,ทกฺข; ในตโยธัมมชาดกกล่าวว่า ความขยันทำให้สามารถครอบงำศัตรูได้ ดังคำว่า ผู้ที่มีธรรม ๓ คือ (๑) ความขยัน (๒) ความแกล้วกล้า(๓) ปัญญา จะครอบงำศัตรูที่ตนพบเห็นได้

ในอินทริยชาดก กล่าวว่า ความขยันเป็นการดี ดังคำที่กาฬเทวิลดาบสกล่าวกับนารทดาบสว่า ผู้ครองเรือนมีความขยัน แบ่งปันกันกิน เป็นการดี,ในมหานิทเทส อธิบายความขยันไว้ในความไม่ประมาท ดังคำว่า ทำด้วยความเอื้อเฟื้อ ทำติดต่อ ทำไม่หยุด ประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ละความพอใจ ไม่ทอดธุระ

ในจูฬนิทเทสกล่าวถึงความขยันไว้ในคำว่า ความมุ่งมั่น ดังคำว่า วิริยะเรียกว่าความมุ่งมั่น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๘/๒๔,๒๗/๖๖/๒๙๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔/๗๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๖/๔๙๓)

ความขยันหมั่นเพียร : ความหมั่น, ความบากบั่น, ความกล้าแข็ง, ความพยายามจนกว่าจะสำเร็จ, แปลจากคำบาลีว่า อุฏฐานะ, ในอังคุตตรนิกาย ปัตตกัมมสูตร และอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงอริยสาวกชื่อว่าทำกรรมอันสมควร ๔ ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร,ในอุฏฐานผลสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียร,ในอาทิยสูตร กล่าวถึงบุคคลหาทรัพย์ด้วยความขยันหมั่นเพียรแล้วบำรุงมารดาบิดา บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข

SAMPLE

ในอภิธรรมปิฎก อธิบายว่า การดำรงชีพของบุคคลใดเกิดขึ้นเพราะความขยันความหมั่น ความเพียร มิใช่เกิดขึ้นเพราะบุญ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๔/๒๐๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒/๔๑/๖๔, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๐/๑๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า บุคคลผู้ทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรตลอดวันเลี้ยงชีพได้ผลแห่งความขยันหมั่นเพียร(องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๔/๓๘๑)

ความขลาด,ความขลาดกลัว :ความไม่กล้า, ความมักกลัว, หมายถึงใจไม่กล้า ในวินัยปิฎก มหาวิภังค์กล่าวว่าอุบาสกที่ทำความดีไว้ ทำคุณงามความดี ชื่อว่าทำที่ต้านทานความขลาดกลัวไว้แล้ว หลังจากตายแล้ว จักไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ในมูลปัณณาสก์ ภยเภรวสูตร กล่าวถึงพราหมณ์ที่มีกายกรรมไม่บริสุทธิ์ เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ ประสบความกลัวและความขลาดอันเป็นอกุศล เพราะเหตุที่ตนมีกายกรรมไม่บริสุทธิ์

ในอากังเขยยสูตร กล่าวว่า ความขลาดกลัว สามารถชนะได้ด้วยศีล ดังคำที่ภิกษุหวังว่า เราพึงเอาชนะ ครอบงำ ย่ำยีความขลาดกลัวที่เกิดขึ้นอยู่ แล้วจึงทำศีลให้บริบูรณ์,ในเถรคาถากล่าวถึงพระทัพพเถระชนะกิเลสได้แล้ว ปราศจากความขลาดกลัว

ในมหานิทเทสอธิบายความขลาดกลัวไว้ว่า ความกลัว อาการกลัว ความหวาดหวั่น ขนพองสยองเกล้า ความหวาดเสียว ความสะดุ้งแห่งจิต ที่เกิดขึ้นภายใน มีจิตเป็นสมุฏฐาน(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๘/๑๓๙, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕/๓๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๖/๕๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๕/๕/๓๐๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๘/๑๔๓)

ความขวนขวาย : ความหมั่น, การเสาะแสวงหาเพิ่มเติมโดยไม่ยอมอยู่นิ่ง,ความขะมักเขม้น,ความอุตสาหะ และความขวนขวายนี้ มีนัยทั้งลบและบวก ในด้านนัยลบดังเช่นในโกสัมพิยสูตร มีข้อความกล่าวว่า ภิกษุมีความขวนขวายในการคิดเรื่องโลกนี้ ก็ชื่อว่ามีจิตถูกปริยุฏฐานกิเลสครอบงำแล้ว มีความขวนขวายในการคิดเรื่องโลกหน้า ก็ชื่อว่ามีจิตถูกปริยุฏฐานกิเลสครอบงำแล้ว

ในด้านนัยบวก ดังเช่นในเสลสูตร กล่าวว่า เกณิยชฎิลกล่าวชักชวนญาติและสหายให้ขวนขวายช่วยทำอาหารเพื่อทำบุญ ดังคำว่า ขอท่านทั้งหลายพึงทำความขวนขวายด้วยกำลังกายเพื่อข้าพเจ้าด้วยเถิด,ในมหัทธนสูตรกล่าวไว้ว่า พระอรหันต์เป็นผู้ไม่มีความขวนขวายในโลก,ในอุทาน มหากัสสปสูตร กล่าวถึงเทวดาประมาณ ๕๐๐ องค์ถึงความขวนขวายเพื่อให้ท่านพระมหากัสสปะได้บิณฑบาต,ในวิภังค์ ได้อธิบายถึงความขวนขวายไว้ในคำว่า วิริยินทรีย์ ว่าหมายถึงการปรารภความเพียรทางใจ ความ

SAMPLE

ขะมักเขม้น ความบากบั่น ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๓/๕๓๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๖/๔๙๒,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๘/๓๒,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖/๑๗๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐)

ความขวนขวายน้อย : 1.การอยู่นิ่ง, การเสาะแสวงหาเพิ่มเติม, แปลจากคำบาลีว่า อัปโปสุกกะ, ในวินัยปิฎก มหาวรรค กล่าวถึงช้างมาตังคะมีความขวนขวายน้อยอยู่ตัวเดียวในป่า,ในโพธิราชกุมารสูตร กล่าวถึงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยไปเพื่อความขวนขวายน้อย มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม,ในธัมมเจติยสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศลกล่าวชมภิกษุทั้งหลายในพระธรรมวินัยนี้ ว่าเริงยิ่งนัก มีใจชื่นบานมีรูปอันน่ายินดี มีอินทรีย์ผ่องใส มีความขวนขวายน้อย,ในอุปักกิเลสสูตร และโกสัมพิยชาดก พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลควรมีความขวนขวายน้อยเที่ยวไปผู้เดียว ,ในนวสูตร กล่าวถึงภิกษุนวกะรูปหนึ่งกลับจากบิณฑบาตหลังจากฉันเสร็จเข้าไปยังวิหาร มีความขวนขวายน้อยนิ่งเฉยอยู่ (เจริญกัมมัฏฐาน) ไม่ช่วยเหลือภิกษุทั้งหลายในเวลาทำจีวร,ในสุเมธาเถรีคาถา กล่าวถึงชนที่ขวนขวายในพระธรรมวินัยของพระทศพล มีความขวนขวายน้อย พากเพียรเพื่อละชาติและมรณะ ย่อมถึงนิพพาน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๔/๓๕๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๓๘/๔๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๖๙/๔๕๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๗/๒๘๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๘/๓๒๙,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๗๙/๖๓๓,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๓๐๓)

2.การไม่ทำประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น,มีนัยตรงกันข้ามกับมีความขวนขวายมาก เช่น ในอิติวุตตกะ มิจฉาทิฏฐิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลในโลกนี้ตั้งจิตไว้ผิด กล่าววาจาผิด ทำการงานทางกายที่ผิด มีความขวนขวายน้อย ทำกรรมอันไม่เป็นบุญไว้ในชีวิตอันน้อยในโลกนี้ เขามีปัญญาทรามหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในนรก

อรรถกถาอธิบายว่า มีความขวนขวายน้อย หมายถึงไม่ทำประโยชน์สุขแก่ตนและผู้อื่น (ขุ.อิติ.อ.(บาลี)๗๐/๒๕๑)

ความข้อนั้น : คำที่ได้กล่าวไว้,คำที่อ้างถึง,เรื่องที่กล่าวอ้างระหว่างสนทนากัน ดังเรื่องราวในภัททวัคคิยวัตถุ สหายภัททวัคคีย์ประมาณ ๓๐คนที่ไปไพรสณฑ์แห่งหนึ่ง แล้วมีหญิงแพศยาลักสิ่งของของสหายคนหนึ่งไป แล้วช่วยกันตามหา ไปพบพระพุทธเจ้าซึ่งอยู่ในบริเวณนั้น จึงเข้าไปสนทนากราบทูลว่า ข้าพระองค์เป็นสหายกัน เมื่อจะช่วยเหลือเขา จึงเที่ยวตามหาหญิงแพศยาจนมาถึงไพรสณฑ์แห่งนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุมารทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร การที่พวกเธอจะแสวงหาหญิงหรือแสวงหาตน อย่างไหนจะประเสริฐกว่ากัน,ในมหาทุกขักขันธสูตร พระพุทธเจ้า

SAMPLE

ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลพึงเห็นสาวน้อยคนนั้นซึ่งมีอาพาธ มีทุกข์ เจ็บหนัก นอนจมปัสสาวะและอุจจาระของตน ต้องให้ผู้อื่นพยุงลุกขึ้น ต้องให้ผู้อื่นช่วยประคอง เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ความงดงาม ความเปล่งปลั่งแต่ก่อนนั้น หายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๕/๔๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๑/๑๗๒)

ความขะมักเขม้น : การตั้งใจทำอย่างรีบเร่งเพื่อให้แล้วเสร็จไป, การก้มหน้าก้มตาทำ ในเจลสูตร กล่าวถึงเรื่องถูกไฟไหม้ว่า เมื่อผ้าถูกไฟไหม้หรือศีรษะถูกไฟไหม้ ควรทำความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขะมักเขม้น ความไม่ท้อถอย สติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่ง เพื่อดับไฟที่ไหม้ผ้าหรือไฟที่ไหม้ศีรษะ

ในทุติยสมาธิสูตรกล่าวถึงบุคคลผู้ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายในและไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ควรทำความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขะมักเขม้น ความไม่ท้อถอย สติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่งเพื่อได้กุศลธรรมเหล่านั้นเถิด,ในสจิตตสูตร กล่าวถึงพระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุควรทำความขะมักเขม้น ให้มีประมาณยิ่งเพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านั้น

ในวิภังค์ ได้อธิบายถึงความขะมักเขม้นไว้ในคำว่า ความพยายาม ว่าหมายถึงการปรารภความเพียรทางใจ ความบากบั่น ความพยายาม ความอุตสาหะ... ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระด้วยดี (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๔/๖๑๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๓/๑๔๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๑/๑๑๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๑๑/๓๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ความขะมักเขม้น แปลจากคำว่า อุสโสฬฺหี หมายถึงความเพียรอย่างหนัก(มหาวิริยะ) เปรียบเหมือนการยกเกวียนขึ้นจากหล่ม(องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๙๒/๓๖๗)

ความขัดเกลา : การทำให้เบาบาง, การทำให้เกลี้ยงเกลา, การทำให้เรียบร้อย, การอบรมพร่ำสอน แปลจากคำบาลีว่า สัลเลขะ เช่น ขัดเกลาวัตรปฏิบัติ,ขัดเกลาการถือตัว ในสัมปสาทนียสูตร พระอุทายีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลามีอยู่แก่พระตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มากอย่างนี้ ทรงมีอานุภาพมากอย่างนี้ แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ทรงโอ้อวด,ในปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงเรื่องภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ๕ จำพวก คือภิกษุเป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะอาศัยความขัดเกลาอย่างเดียว จึงทำให้เป็นผู้เลิศประเสริฐสุด เป็นประธานสูงสุด และยิ่งใหญ่ที่สุด เพราะการถือบิณฑบาตเป็นวัตรนี้ พระพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้ากล่าวสรรเสริญ,ในมหาวิภังค์ พระผู้มีพระภาค

SAMPLE

ตรัสสรรเสริญความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัด อาการน่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียร โดยประการต่าง ๆ,ในปริวาร กล่าวถึงวินัยมีความขัดเกลา ๒ อย่าง คือ(๑) กำจัดสิ่งไม่ควรด้วยอริยมรรค (๒) ความทำพอประมาณในสิ่งที่ควร,จัดเป็นข้อ ๑ ในข้ออนุญาต ๓ อันได้แก่(๑) ความมักน้อย (๒) ความสันโดษ (๓)ความขัดเกลา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๐๙/๔๔๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๒/๑๒๔,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒๐๑/๒๒๖,วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๒/๔๓๒,วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๓/๔๒๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๙/๒๗๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๙๙/๒๒๔)

อรรถกถากล่าวว่า ตนของบุคคลผู้ละอสังวร ตั้งอยู่ในสังวร ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้ขัดเกลากิเลส และความเป็นผู้กำจัดกิเลสออก, เพราะเหตุนั้น สังวรท่านจึงเรียกว่า ความขัดเกลา ความกำจัด (วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๓๙/๒๓๒)

ความขัดเกลากิเลส : การทำให้เกลี้ยงเกลา, การทำให้เรียบร้อย, แปลจากคำบาลีว่าสัลเลขะ หมายถึงการทำกิเลสภายในตนให้สงบด้วยข้อปฏิบัติอันงามมีการอยู่ป่าเป็นวัตรเป็นต้น, ในสัลเลขสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระจุนทะว่า ในการเบียดเบียนกันเป็นต้นนี้ เธอทั้งหลายควรทำความขัดเกลากิเลส โดยคิดว่า ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้เบียดเบียนกัน ในเรื่องนี้เราทั้งหลายจักเป็นผู้ไม่เบียดเบียนกัน,ในมหานิทเทส กล่าวถึงภิกษุถือธุดงค์มีการอยู่ป่าวัตรเป็นวัตรเป็นต้นเพราะต้องการกุศลอย่างเดียว ดังคำว่า ภิกษุไม่มุ่งหวังลาภ เพียงอาศัยความปรารถนาน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลากิเลส ความสงัด ความเป็นผู้ต้องการกุศลนี้อย่างเดียวเท่านั้นจึงเป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตรเป็นต้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๓/๗๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๙/๒๗๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๑/๓๐๙, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒๐๑/๒๒๕)

ความขัดข้อง : การไม่ยอมให้ทำ, การไม่ตกลงด้วย, ความติดขัด,การอ้างโน้นอ้างนี้แล้วไม่ยอมทำตามในสิงคาลกสูตร กล่าวว่า เมื่อเพื่อนมีกิจเฉพาะหน้าเกิดขึ้น ไปขอร้องให้เพื่อนช่วยทำให้ แต่เพื่อนที่ดีแต่พูด ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม มักไม่ช่วยเหลือ แสดงความขัดข้องซึ่งเป็นเหตุอย่าง ๑ ในเหตุ ๔ อย่าง,ในกัณหชาดก กล่าวถึงความขัดข้องหรือความขัดข้องใจว่ามาจากความโกรธ ดังคำที่ความโกรธนั้นเกิดจากความไม่อดทน ถึงจะน้อยก็จะมากได้ต่อไปก็จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นเป็นความขัดข้องใจมีความคับแค้นใจเป็นอันมาก,ในมหานิทเทส ติสสเมตเตยยสุตตนิทเทส กล่าวถึงความขัดข้องมีกล่าวไว้ในการอธิบายคำว่า ความคับแค้นไว้ว่า ขอพระองค์โปรดประกาศความคับแค้น คือ ความเคียดแค้น ความบีบคั้น ความอึดอัด ความเบียดเบียน ความขัดข้อง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๖/๒๐๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑/๑๓๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๙/๑๖๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายความขัดข้อง หมายถึงอุปสรรค ดังเช่นคำอธิบายว่า อุปสรรค ในที่นี้หมายถึงอาการที่มีความขัดข้อง เช่นการถูกโจรล้อมบ้านจุดไฟปิดประตูไม่ให้หนีไปได้และฆ่าแล้วชิงเอาทรัพย์ทั้งหมดไป (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๑๒๔/๗๑, องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑/๗๗)

ความขัดใจ : ความโกรธเพราะทำไม่ถูกใจ, การไม่ยอมให้ทำตามใจ, แปลจากคำว่า ปฏิฆะ ในอุปริปัณณาสก์ กันติสูตร กล่าวถึงเรื่องความลำบากของเราและความขัดใจของบุคคลอื่นนี้เป็นเรื่องเล็กน้อย ส่วนเรื่องที่เราสามารถจะให้เขาออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลได้นั้นเป็นเรื่องใหญ่กว่า

ในทีฆนิกายและอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงความขัดใจว่าเป็น ๑ ในอนุสัยหรือสังโยชน์ ๗ อันได้แก่ (๑) กามราคะ(ความกำหนัดในกาม)(๒) ปฏิฆะ(ความขัดใจ) (๓) ทิฏฐิ(ความเห็นผิด) (๔) วิจิกิจฉา(ความลังเลใจ) (๕) มานะ(ความถือตัว) (๖) ภวราคะ(ความกำหนัดในภพ) (๗) อวิชชา(ความไม่รู้จริง)

ในปังกธาสูตรกล่าวว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เหล่าภิกษุเห็นชัด ด้วยธรรมีกถาที่ประกอบด้วยสิกขาบทอยู่ ภิกษุกัสสปโคตรได้มีความขัดใจไม่ยินดีว่า สมณะนี้ขัดเกลากิเลสยิ่งนัก(ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๒๒๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙/๔๗-๔๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๒/๓๒๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๘)

อรรถกถากล่าวถึงความขัดใจว่าเป็นข้อ ๑ ที่เรียกว่าปฏิฆะ ในสังโยชน์ ๑๐ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๔๕/๑๒๗,องฺ.ฉกฺก.ฏีกา(บาลี) ๓/๔๕-๔๘/๑๔๑)

ความขัดยอกขา : การเคล็ดและรู้สึกเจ็บปวด ในที่นี้มุ่งหมายถึงเมื่อปฏิบัติธรรมในเรื่องการทรมานร่างกาย จะรู้สึกเจ็บปวด ในมูลปัณณาสก์ มหาสัจจกสูตร กล่าวถึงมีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งหมั่นประกอบกายภาวนา ย่อมประสบทุกขเวทนาทางกาย เมื่อบุคคลถูกทุกขเวทนาทางกายกระทบเข้าแล้ว ความขัดยอกขา จักมีบ้าง หทัยจักแตกบ้าง เลือดอุ่นจักพลุ่งออกจากปากบ้างจักถึงความมีจิตฟุ้งซ่านจนเป็นบ้าบ้าง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๕/๔๐๒)

อรรถกถาอธิบายว่า สัจจกะ นิครนถบุตรกล่าวหมายเอาอัตตกิลมถานุโยคของพวกนิครนถ์ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๖๕/๑๙๒)

ความขัดแย้ง : การไม่ลงรอยกัน,การทะเลาะวิวาท, คำพูดที่ทำให้ขัดแย้งกัน,การถกเถียง,แปลมาจากคำบาลี เช่น ภณฺฑน, วิคฺคห,วิวาท, กลห, เมคธ การทะเลาะกัน ชื่อว่าภัณฑนะ, คำพูดที่ทำให้ขัดแยงกัน ชื่อว่าวิวาทะ, คำพูดที่ถือเอาเรื่องต่างกัน ชื่อว่าวิคคหะ,การทะเลาะเป็นเครื่องที่ถกเถียงกัน กลหะ, การทะเลาะที่เบียดเบียนกัน ชื่อว่าเมคธะ, ในวินัยปิฎก มหามรรค ตัชชนียกัมมวิวาทกถา มีอธิบายถึงความขัดแย้งในตัชชนียกร

SAMPLE

รม,ในโกสัมพิกวิวาทกถา กล่าวถึงภิกษุธรรมกถึกกับภิกษุวินัยธร ทะเลาะกันเพราะเหลือน้ำในส้วม แล้วแยกกันทำอุโบสถ เกิดความบาดหมาง ความทะเลาะ ความขัดแย้ง ความวิวาท ความแตกแห่งสงฆ์ ความร้าวรานแห่งสงฆ์ ความแบ่งแยกแห่งสงฆ์ การทำสงฆ์ให้เป็นต่างๆ กันซึ่งมีเรื่องนั้นเป็นเหตุ,ในอุปาลิสังฆสามัคคีปุจฉา มีกล่าวความขัดแย้งไว้ในการอธิบายสังฆสามัคคีได้ทั้งอรรถและได้ทั้งพยัญชนะ

ในมัชฌิมปัณณาสก์ อปัณณกสูตร กล่าวอธิบายความขัดแย้งกันเรื่องอรูปพรหม, ในอุปริปัณณาสก์ กันติสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อเธอทั้งหลายสามัคคีกัน ร่วมใจกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ จะพึงมีภิกษุ ๒ พวกที่มีวาทะต่างกันในอภิธรรม(คือโพธิปักขิยธรรม ๓๗) บ้าง ถ้าเธอทั้งหลายมีความคิดในโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านเหล่านี้มีความขัดแย้งกันโดยอรรถและมีความขัดแย้งกันโดยพยัญชนะ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๒๙/๓๑๑, วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๓/๓๓๗,วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๗๖/๓๗๒, ม.ม.(ไทย) ๑๓๑๑๐๓/๑๑๐, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๕/๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ขัดแย้งกันโดยอรรถ หมายถึงกล่าวให้ความหมายของคำต่างกัน เช่น สติปัฏฐาน หมายถึงกาย สติปัฏฐาน หมายถึงเวทนา ขัดแย้งกันโดยพยัญชนะ หมายถึงกล่าวคำศัพท์ต่างกัน เช่น สติปฏฐานำ สติปฏฐาโน (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๕/๑๙,๓๗/๑๙),ในวิสุทธิมรรคอธิบายถึงขันธมาร ซึ่งเป็น ๑ ในมาร ๕ ว่ามีความขัดแย้งกัน ดังคำว่า ขันธมาร มารคือเบญจขันธ์ เป็นมาร เพราะเป็นสภาพอันปัจจัยปรุงแต่ง มีความขัดแย้งกันเองอยู่ภายใน ไม่มั่นคง เป็นภาระในการบริหาร ทั้งแปรปรวนเสื่อมโทรมไปเพราะชราพยาธิเป็นต้น (วิสุทธิ.มหาฏีกา(บาลี)๑/๑๔๔/๓๐๒)(ดูอภิธานวรรณนา หน้า ๕๐๑-๕๐๒)

ความขัดสน : ความฝืดเคือง, ความอัตคัด, ความขาดแคลน; ความลำบาก ในจักกวัตติสูตร ปาฏิกวรรค กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิทรงจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครองโดยชอบธรรม แต่ไม่ได้พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ เมื่อไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนจึงแพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย บุรุษคนหนึ่งจึงถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย ดังคำว่า พระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๑/๖๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๔/๗๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๕/๗๐)

อรรถกถาอธิบายความอัตคัดว่าหมายถึงความยากจน ไร้ทรัพย์ มีความโลภอย่างรุนแรง(ที.ปา.(ไทย) ๓/๙๑/๓๗)

SAMPLE

ความขาดสูญ : การทำให้หายสิ้นไป,ความแตกแยก, ความสูญสิ้น แปลจากคำว่า อุจเฉทะ, เช่น หมายลัทธิที่ถือว่าตายแล้ว(วิญญาณ) สูญ เป็นอุจเฉททิฏฐิ ตรงข้ามกับสัสสตทิฏฐิ หรือ อัตตทิฏฐิ (ความสืบต่อของวิญญาณหลังจากตายไป) ในทีฆนิกาย พรหมชาลสูตร กล่าวถึงสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์ด้วยมูลเหตุ ๗ อย่าง, สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศและความไม่เกิดอีกของสัตว์อย่างนี้; การหายไป เช่น ในสามัญญผลสูตรกล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูถามถึงผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ แต่ครูปกุธะ กัจจายนะ กลับตอบเรื่องความขาดสูญ,ในมูลปัณณาสก์ อลคัททูปมสูตร กล่าวถึงพระสมณโคดมเป็นผู้กำจัดย่อมบัญญัติความขาดสูญความพินาศ ความไม่มีภพของสัตว์ผู้มีอยู่, ในอุปริปัณณาสก์ ปัญจัตตยสูตร สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่เกิดขึ้นของสัตว์ที่มีอยู่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๘๔/๓๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๘๖/๓๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๕/๕๘, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑/๒๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕/๓๔)

ความขาดสูญแห่งโลก : ความไม่มีแห่งโลก,แปลจากคำว่าโลกุจเฉทะ หมายถึงความไม่มีอยู่แห่งโลกนี้และโลกหน้า, ในโสณกายนสูตร โสณกายนมาณพ(คือมาณพผู้เป็นอันเตวาสิกของพราหมณ์สิขาโมคคัลลานโคตร)กล่าวถึงพระพุทธเจ้าว่า พระสมณโคดมทรงบัญญัติกรรมทั้งปวงว่าเป็นอกิริยะ เมื่อบัญญัติกรรมทั้งปวงว่าเป็นอกิริยะ ชื่อว่ากล่าวความขาดสูญแห่งโลก,ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พราหมณ์ชื่อสิขาโมคคัลลานะว่า

พราหมณ์ เราไม่รู้สึกว่าได้เห็นโสณกายนมาณพเลยที่ไหนจะได้กล่าวปราศรัยอย่างนี้เล่า กรรม ๔ ประการ(คือ (๑) กรรมดำมีวิบากดำ (๒) กรรมขาวมีวิบากขาว (๓) กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว (๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม) นี้เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๔/๓๔๘)

อรรถกถาอธิบายว่า อกิริยะ หมายถึงการกระทำทุกอย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดีทำชั่วก็ไม่ได้ชั่ว เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรม (ที.สี.อ.(บาลี)๑/๑๖๖/๑๔๕)

ความเข้มแข็ง : ความแข็งแรงในการงาน, ความขยันขันแข็ง, ความไม่ย่อท้อหวั่นไหว หมายถึงกำลังแห่งวิริยะที่เรียกว่าวิริยินทรีย์,ปธานสังขาร เช่นในทุติยสิกขัตตยสูตร อังคุตตรนิกาย กล่าวถึงภิกษุผู้มีความเพียร มีความเข้มแข็ง มีปัญญา เพ่งพินิจ มีสติ คุ้มครองอินทรีย์ ครอบงำทุกทิศ ด้วยอัปปมาณสมาธิ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๔)

SAMPLE

ในสังคีติสูตร ทสุตตรสูตร สุภูติสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๖๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๗๙, องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔/๔๒๒)

ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงความเข้มแข้งทำให้ภิกษุได้ชื่อว่ามีธุระดี สมบูรณ์ด้วยกำลัง (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๑/๓๒๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๗/๓๓๑)

ในวิภังค์กล่าวถึงความเข้มแข้งมีกล่าวไว้ในคำอธิบายวิริยินทรีย์ว่าหมายถึงความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งธุระเป็นต้น อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๓๓/๓๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ความเข้มแข็ง ในที่นี้หมายถึงกำลังความเพียร (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒/๑)

ความเขลา : การขาดไหวพริบ, การรู้ไม่ถึง, ความรู้ไม่เท่าทัน, ความไม่เฉียบแหลม, ความไม่ฉลาด

ในวินัยปิฎก จูฬวรรคกล่าวถึงภิกษุอริฏฐะเกิดทิฏฐิบาปไปเพราะความเขลา พระชินเจ้ารับสั่งให้ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่สละทิฏฐิ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔/๑๕๖)

ในมัชฌิมปัณณาสก์ รัฏฐปาลสูตร และ รัฏฐปาลเถรคาถาพระรัฏฐปาลเถระกล่าวแก่พระเจ้าโกรัพยะว่า เพราะยังไม่ได้บรรลุที่สุด(บรรลุนิพพาน) คนพาลทั้งหลายจึงทำแต่กรรมชั่วในภพน้อยใหญ่เพราะความเขลา ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๑,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๘๔/๔๗๐

ในสังยุตตนิกาย อาทิตตปริยายสูตร กล่าวถึงความหลับเป็นหมันสำหรับผู้มีชีวิต กล่าวว่าไร้ผลสำหรับผู้มีชีวิต กล่าวว่าเป็นความเขลาสำหรับผู้มีชีวิต สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๕-๒๓๒

ในปัณฑรกนาคราชชาดก กล่าวถึงบุคคลได้รับทุกข์ทรมานเพราะความเขลาบอกความให้ผู้อื่นรู้ ดังคำปัณฑรกนาคราชคร่ำครวญว่า นรชนใดพอใจบอกมนต์ที่ลี้ลับที่ตนควรจะปกปิดรักษา เพราะความเขลา ภัยย่อมติดตามเขาผู้เปิดเผยมนต์โดยพลันเหมือนพญาครุฑไล่จับปัณฑรกนาคราช (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๒๕๙/๕๗๗)

ความเขลางมงาย :ความไม่รู้เท่าทันเชื่อง่าย ในที่นี้หมายถึงความไม่ฉลาดหลงเชื่อโดยไม่มีเหตุผลหรือโดยไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นหรือเหตุผลของผู้อื่น ดังเช่นในพรหมชาลสูตร อมราวิกเขปวาทะ พระพุทธเจ้าตรัสถึงสมณะหรือพราหมณ์บางคนเป็นคนเขลางมงาย เพราะความเขลางมงาย พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอนว่า ถ้าท่านถามเราอย่างนี้ว่า โลกหน้ามีจริงหรือ หากเรามีความเห็นว่า โลก

SAMPLE

หน้ามีจริงก็จะตอบว่า มีจริง แต่เรามีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มิใช่อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มิใช่ จะว่ามิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่, (ที.สี.(ไทย) ๙/๖๕/๒๗)

ความเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้ : ชื่อลัทธิอย่างหนึ่ง หมายถึงภาวะที่คิดถึงเหตุแล้วเกิดความคิดที่ไม่ดีขึ้น แล้วยึดถือเอาลัทธิอันไม่ดีเช่นนั้นว่าสิ่งนี้ก็คือสิ่งนั้น มีอยู่ แปลมาจากคำว่า ทิฏฐินิชฌานขันติ (คำสอนคือความเพ่งจากทิฏฐิ) ในที่นี้หมายถึงลัทธิอย่างหนึ่งใน ๕ อย่าง ในมัชฌิมปัณณาสก์ จังกีสูตร กล่าวถึง ความเชื่อของพราหมณ์ทั้งหลายย่อมหามูลมิได้ โดยกาปทิกมาณพกราบทูลให้ท่านพระโคดมทราบว่า พราหมณ์ทั้งหลายมิใช่เล่าเรียนกันมาด้วยความเชื่ออย่างเดียว แต่เล่าเรียนด้วยการฟังตามกันมา และพุทธเจ้าตรัสอธิบายให้ฟังว่า ครั้งแรกท่านได้อ้างถึงความเชื่อ บัดนี้ท่านอ้างถึงการฟังตามกันมา ธรรม ๕ (คือ (๑) ศรัทธา (ความเชื่อ) (๒) รุจิ (ความชอบใจ) (๓) อนุสสวะ (การฟังตามกันมา) (๔) อาการปริวิตก(ความตรึกตามอาการ) (๕) ทิฏฐินิชฌานขันติ (ความเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้) นี้มีผลเป็น ๒ อย่างในปัจจุบัน คือสิ่งที่เชื่อกันด้วยดีแต่สิ่งนั้นกลับเป็นของว่างเปล่าเป็นเท็จไปก็มี สิ่งที่ไม่เชื่อกันด้วยดีแต่สิ่งนั้นกลับเป็นจริงแท้ ไม่เป็นอื่นก็มี คนผู้ฉลาดเมื่อจะตามรักษาสัจจะ ไม่ควรจะตกลงใจในข้อนั้นอย่างเด็ดขาดว่า นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง,ในเทวทหสูตร กล่าวว่าเป็นข้อ ๑ ในธรรม ๕,ในอังคุตตรนิกาย เกสปุตติสูตร ภัททิยสูตร กล่าวว่าเป็นข้อ ๑ ในหลักแห่งความเชื่อ ๑๐ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๘/๕๓๘-๕๓๙, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕/๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่าเมื่อนั่งคิดถึงเหตุ ลัทธิอันไม่ดี ย่อมเกิดขึ้นอาการคือการถือเอาลัทธิอันไม่ดีนั้นว่า สิ่งนี้ก็คือสิ่งนั้นมีอยู่ ชื่อว่าความเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้ (สำ.สฬา.อ.(บาลี)๒/๑๕๓/๕๕),

ในอรรถกถามหานิทเทสอธิบายว่า คำสอนท่านเรียกว่าทิฏฐิ เพราะพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงเห็นแล้ว คำสอน ท่านเรียกว่าขันติ ด้วยสามารถความอดกลั้น, เรียกว่ารุจิ ด้วยสามารถความชอบใจ เรียกว่าอาทายะด้วยสามารถความยึดถือ(ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๐/๑๔๓)

ความเข้าใจ : การรู้เรื่อง, การรู้ความหมาย แปลจากคำว่า ปฏิเวธ เช่นในทีฆนิกาย พรหมชาลสูตร กล่าวถึงพวกที่มีวาทะว่าเที่ยงบัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ข้อนั้นเป็นความเข้าใจของคนมีตัณหาเท่านั้น, ในปาสาทิกสูตรกล่าวถึงสัตว์แต่ละพวก ๆ มีความเข้าใจในเรื่อง (อัตตาและโลกเที่ยง)นี้แตกต่างกัน, ในจูฬโคปาลสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราแลเป็นผู้ฉลาดในโลกนี้ ฉลาดในโลกหน้า...

SAMPLE

ชนเหล่าใดจักเข้าใจถ้อยคำของเรานั้นว่าเป็นถ้อยคำที่ตนควรฟังควรเชื่อ ความเข้าใจของชนเหล่านั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อนุรุทธสูตร พระอนุรุทธเถระ กล่าวเรื่องธรรม ๒ คือ (๑) เจโตวิมุตติอันหาประมาณมิได้ (๒) เจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ แล้วกล่าวแก่ช่างไม้ปัญจกังคะว่า ท่านนั่นแหละ จงทำความเข้าใจในเรื่องนี้ให้แจ่มแจ้ง,ในอังคุตตรนิกายกล่าวว่า เมื่อธรรมอันเป็นเอก(คือกายคตาสติ) ที่บุคคลได้เจริญทำให้มากแล้วย่อมมีความเข้าใจแจ่มแจ้งธาตุหลายชนิด มีความเข้าใจแจ่มแจ้งธาตุที่แตกต่างกันมีความแตกฉานในธาตุหลายชนิด,ในวิภังค์อธิบายความเข้าใจไว้ในคำว่าอัสมิมานะ เช่นความเข้าใจว่าเราเป็นรูปความสำคัญว่าเราเป็นเวทนาเป็นต้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐๕/๔๐, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙๒/๑๕๒, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๑/๓๘๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๘๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๐/๒๖๙,อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕๗๗/๕๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๘๓/๕๕๙)

ความเข้าถึง : ความถึงด้วยดี, การทำให้แจ้ง หมายถึงความเข้าใจอย่างซาบซึ้ง แปลจากคำว่าอุปยะ ,เช่นในอุปยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความเข้าถึง ไม่ใช่ความหลุดพ้น ความไม่เข้าถึงเป็นความหลุดพ้น, วิญญาณที่เข้าถึงรูป เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งเข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้,ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ กล่าวถึงการเข้าถึงไว้หลายแห่งในคำว่าอิทธิว่าหมายถึงความสำเร็จ ... ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง การทำให้แจ้ง ความเข้าถึงธรรมเหล่านั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๓/๗๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๓๔/๓๔๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๕๖/๓๕๒)

ในภาษาไทย ความเข้าถึงเป็นส่วนหนึ่งในพัฒนาประเทศ เช่น ความเข้าใกล้ชิดสนิทสนมเพื่อจะได้รู้ซึ้งถึงชีวิตจิตใจและความต้องการเป็นต้นเช่นเข้าถึงประชาชน “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” คือหลักปรัชญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

อรรถกถากล่าวว่า ความเข้าถึง ในที่นี้หมายถึงเข้าถึงขันธ์ ๕ ด้วยอำนาจตัณหามานะ และทิฏฐิ (สำ.ข.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๒๙๘)

ความเข้าไปกำหนด : 1. ปัญญา ความรู้ทั่ว หมายถึงปัญญาเครื่องกำหนดความต่างกัน เช่น ขันธ์ อายตนะ ธาตุ มีปรากฏอยู่ในคำขยายของคำหลายคำ เช่น ปัญญา, ปัญญินทรีย์, ปัญญาพละ, อัญญินทรีย์, แปลจากคำว่าอุปลักขณะ เป็นปาพจน์ของคำว่าญาณ เช่นอภิธรรมปิฎก ญาณกถา อธิบายถึงความเข้าไปกำหนดว่าเป็นไวพจน์ของคำว่าญาณ ดังคำที่พระสกวาทีถามว่า ปัญญา ... ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดจำเพาะไม่มีแก่ปุถุชนใช่ไหม

SAMPLE

2.ปัญญาเครื่องจำกัด ดังเช่นในมหานิทเทส อธิบายปัญญาว่าหมายถึงปัญญาเครื่องจำกัด ดังคำว่า ปัญญาตรัสเรียกว่าเครื่องกำจัด คือความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ...ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ

3.โมนญาณ (ญาณชื่อว่ามุนี) ในมหาวิยูหสุตตนิทเทส โมเนยยธรรม อธิบายถึงความเข้าไปกำหนดว่าเป็นหนึ่งในคำอธิบายว่ามุนี อธิบายว่าญาณ ท่านเรียกว่าโมนะ คือความรู้ทั่ว... ความเข้าไปกำหนดสัมมาทิฏฐิ ผู้ที่ประกอบด้วยญาณชื่อว่ามุนี คือผู้บรรลุโมนญาณแล้ว (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑/๙๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๓๙๙,อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๖/๓๐,อภิ.สง.(ไทย)๓๔/๒๙/๓๒,อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๓๖๔/๑๐๙,อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๐๖๓/๒๗๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖๓/๘๙๖)

อรรถกถาอธิบายคำว่า ญาณ โดยทั่วไปมี ๒ อย่าง คือ (๑) โลกิยญาณ ได้แก่ญาณในสมาบัติและกัมมัสสกตาญาณ (๒) โลกุตตรญาณ ได้แก่มัคคญาณและผลญาณ ในที่นี้ปรวาทีหมายเอาโลกุตตรญาณเท่านั้น (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี)๘๖๓/๓๑๑)

ความเข้าไปกำหนดจำเพาะ : ปัญญา ความรู้ทั่ว หมายถึงปัญญาที่แสดงให้เห็นความแตกต่างกัน เช่นการเข้าไปกำหนดเฉพาะเกี่ยวกับขันธ์ อายตนะ ธาตุตามความเป็นจริง แปลจากคำว่าปัจจุปลักขณะ มีปรากฏอยู่ในคำขยายของคำหลายคำ เช่น ปัญญา, ปัญญินทรีย์, ปัญญาพละ, อัญญินทรีย์ สัมปชัญญะ เป็นปาพจน์ของคำว่าญาณ เช่นในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ และปุคคลบัญญัติ อธิบายสัมปปัญญะว่าหมายถึงปัญญา กิริยาที่รู้ชัด... ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๒๕/๓๙๓, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖๓/๘๙๖,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๘๐/๑๖๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ตั้งแต่คำว่า ปัญญา จนถึง ความเข้าไปกำหนดจำเพาะ นี้ล้วนเป็นไวพจน์ของญาณทั้งนั้น (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๖๓/๓๑๑)

ความเข้าไปตั้งอยู่ : ความเข้าไปตั้งมั่น,การเข้าไปตั้งไว้ หมายถึงความที่มีเวทนาและวิตกเป็นที่รองรับด้วยสามารถเป็นที่ตั้ง

ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงความเข้าไปตั้งอยู่แห่งเวทนาปรากฏ ความเข้าไปตั้งอยู่แห่งวิตกปรากฏ โดยอธิบายว่า เมื่อภิกษุมนสิการโดยความไม่เที่ยง ความเข้าไปตั้งอยู่โดยความสิ้นไปย่อมปรากฏ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ความเข้าไปตั้งอยู่โดยความเป็นภัยย่อมปรากฏ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ความเข้าไปตั้งอยู่โดยสุญญตะ(ความว่าง)ย่อมปรากฏ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖๗/๒๕๙-๒๖๐)

ความแข่งดี : การมุ่งเอาชนะชิงดีชิงเด่นโดยไม่ยอมลดราวาศอกให้แก่กัน, การมุ่งเอาชนะชิงดีชิงเด่นโดยไม่ยอมผ่อนปรนให้แก่กัน แปลจากคำว่าสารัมภะ เช่นในปายาสิสูตร กล่าวถึงพระเจ้าปายาสิ ผู้เห็นว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดี

SAMPLE

และทำชั่วไม่มี และมีคนกล่าวหาพระองค์ว่า เจ้าปายาสินี้ช่างโง่ ไม่ฉลาด ยึดถือแต่สิ่งผิดๆ และพระองค์จึงถือทิฏฐินั้นต่อไปเพราะความโกรธ เพราะความลบหลู่ เพราะความแข่งดี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๙/๓๖๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๑/๓๖๔,

ในมูลปัณณาสก์ ธัมมทายาทสูตร กล่าวถึงความแข่งดีว่าเป็นบาป, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒, ในสังยุตตนิกาย ปัจจนีกสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ตั้งใจจะคัดค้าน มีจิตเศร้าหมอง มากไปด้วยความแข่งดี จะไม่รู้ชัดคำสุภาษิต,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๒/๒๙๓, จัดเป็นข้อ ๑ ในวิสมะ ๑๖

ในอังคุตตรนิกาย ภัททิยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระเจ้าภัททิยลิจฉวีว่า จงกำจัดความแข่งดีเสียเถิด เมื่อกำจัดความแข่งดีได้ จักไม่ทำกรรมอันเกิดแต่ความแข่งดีด้วยกายวาจาใจ องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๘๘,

ในอภิธรรมปิฎก กล่าวว่า ความแข่งดีเกิดมาจากความตีตนเสมอ ดังคำว่า ความตีเสมอ กิริยาที่ตีเสมอ ภาวะที่ตีเสมอ สภาวธรรมที่เป็นอาหารแห่งความตีเสมอโดยนำเอาชัยชนะของตนมาอ้างเหตุแห่งความวิวาท ความแข่งดี ความไม่ยอมสละนี้เรียกว่าความตีเสมอ,ความแข่งดีมักมาคู่กับคำว่าถัมภะ(หัวดื้อ) อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๘/๑๕๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๘/๕๕๐, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๘/๑๖๒)

ความครั่นคร้าม : ความเกรงขาม, ความรู้สึกพรั่นพรึง, ความสะทกสะท้านด้วยความกลัว มุ่งหมายถึงความทุกข์ใจ,โทมนัส เช่น ในอังคุตตรนิกาย สารัชชสูตร กล่าวถึงธรรม ๕ คือ ศรัทธา ศีล พหูสูตมาก ปรารภความเพียร และปัญญา ทำให้ไม่มีความครั่นคร้าม หากไม่มีธรรมทั้ง ๕ ดังกล่าวทำให้มีความครั่นคร้าน,ในสารัชชสูตร กล่าวถึงความครั่นคร้ามและความแกล้วกล้า,ในอุปาสกวรรคกล่าวถึงอุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ และดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย ย่อมถึงความครั่นคร้าม,จัดเป็นภัยอย่าง ๑ ในภัย ๕ ที่เรียกว่าปริสสารัชชภัย (ภัยคือความครั่นคร้ามในบริษัท) ซึ่งในมหานิทเทสอธิบายถึงภัยว่ามีลักษณะคือ ความกลัว อาการกลัว ความหวาดหวั่น ขนพองสยองเกล้า ความหวาดเสียว ความสะดุ้งแห่งจิต ที่เกิดขึ้นภายใน มีจิตเป็นสมุฏฐาน,ในอปทาน พระติณกุฏิทายกเถระกล่าวถึงอานิสงส์การถวายกุฏีหญ้าทำให้ปราศจากความครั่นคร้าม ดังคำว่า ความกลัว ความครั่นคร้าม หรือขนลุกชูชัน ย่อมไม่มีแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่รู้สึกสะดุ้งหวาดเสียวเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายกุฏีหญ้า,ในวิภังค์อธิบายถึงความครั่นคร้ามว่าหมายถึงโทมนัสไว้ว่า หมายถึงความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๗/๒๓๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๑/๑๗๕,องฺ.ปญฺจก.

SAMPLE

(ไทย) ๒๒/๑๕๘/๒๖๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๗/๒๒๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๗๑/๒๘๗,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕/๔๔๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๘/๔๔๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๓/๕๑๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๙๗/๑๖๕)

อรรถกถากล่าวว่า ความครั่นคร้าม ในที่นี้หมายถึงโทมนัส(ความทุกข์ใจ) (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๐๑/๔๖)

ความคร่ำครวญ : ความร้องร่ำรำพัน, แปลจากคำว่า ปริเทวะ หมายถึงความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญ ความบ่นถึงความพร่ำเพ้อ ความร่ำไห้ ความพิไรรำพัน กิริยาที่พิไรรำพัน ภาวะที่พิไรรำพัน, ในมหาสติปัฏฐานสูตรกล่าวไว้ในข้อทุกขอริยสัจ ดังคำว่า ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ ...ภาวะที่คร่ำครวญ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง(หรือ)ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ,ในอุทาน กล่าวถึงความคร่ำคราวญอยู่ในปัจจยาการ ๑๒ ดังคำว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงมี, ในกถาวัตถุกล่าวถึงแต่ละคนที่เกิดมาแล้ว ย่อมประสบ ดังคำที่กล่าวถึงครูสุเนตรเป็นผู้มีอายุยืนนานอย่างนี้ แต่ก็ไม่พ้นจากชาติชรา มรณะโสกะ ปริเทวะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๗/๓๒๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๙๑/๓๒๖,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑/๗๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๙๕/๑๖๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๑/๑๗๔)

ความคลายกำหนัด : การลดความกำหนัดลง, การบรรเทาความกำหนัดยินดีให้ลดลง แปลจากคำว่า วิราคะ, ในที่นี้หมายถึงการที่กิเลสบำราศไป,ภาวะที่กิเลสดับไป เช่นในอุปริปัณณาสก์ สฬายตนวิภังคสูตร กล่าวถึงโสมนัสว่าเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ว่าไม่เที่ยงเห็นความแปรผัน ความคลายกำหนัด และความดับนั่นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบ,ในจูฬวรรค ภิกขุนีขันธกะ กล่าวว่า ธรรมวินัยและสัตถุศาสนาล้วนเป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระมหาปชาบดีโคตมีว่า โคตมี ท่านรู้ธรรมเหล่าใดว่า ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อความกำหนัด ...ท่านจงจำไว้โดยส่วนเดียวว่านั่นเป็นธรรม,ในวินัยปิฎก ปริวาร กล่าวถึงความเบื่อหน่ายให้ช่วยถึงความคลายกำหนัด, และความคลายกำหนัดช่วยให้ถึงวิมุตติ ดังคำว่า ความเบื่อหน่ายเพื่อประโยชน์แก่ความคลายกำหนัด ความคลายกำหนัด เพื่อประโยชน์แก่วิมุตติ, ในอุปริปัณณาสก์ นันทโกวาทสูตร กล่าวถึงภิกษุเจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก(ความสงัด) อาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนัด) อาศัยนิโรธ(ความดับ) น้อมไปในโวสสัคคะ(ความสละคืน),ในสังยุตตนิกาย มารสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความคลายกำหนัดมีประโยชน์ทำให้หลุดพ้น,ในอังคุตตรนิกาย อัคคัปปสาทสูตร กล่าวถึงธรรมที่ถูกปัจจัย

SAMPLE

ปรุงแต่งหรือธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งมีประมาณเท่าใด วิราคะ(ความคลายกำหนัด) คือ ความสร่างความเมา ความดับความกระหาย ความถอนอาลัย ความตัดวัฏฏะ ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ นิพพาน เรา กล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น บุคคลผู้เลื่อมใสในวิราคธรรมชื่อว่าเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงความคลายกำหนัดอยู่ในคำอธิบายอัคคสุญญะ ดังคำว่า ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับนิพพาน นี้ชื่อว่าอัคคสุญญะ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๖/๓๒๔, วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๖๖/๕๕๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๖/๓๗๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๐๕/๔๖๐, สี.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๐/๒๕๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๔/๕๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๔/๑๗๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๗)

อรรถกถาอธิบายถึงปัญญาอันชอบ ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนาปัญญา (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๐๖/๑๙๐),อรรถกถาอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงวิราคะ ว่าหมายถึงมรรคที่สืบเนื่องจากนิพพิทา ก่อนวิมุตติจะเกิดขึ้น (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑/๓๑๘) ในอรรถกถาปาฏิกวรรค อธิบายว่า ความคลายกำหนัด ในคำว่าวิราคะว่าหมายถึง ชื่อว่าวิคาระเพราะอรรถว่ากิเลสมีราคะเป็นมาถึงพระนิพพานนั้น ย่อมบำราศไป (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๑๐/๒๑๖)

ความคลายออก : การทำให้หลวม, การขยายให้หลวม,การทำให้ลดลง หมายถึงวิวัฏฏนา กล่าวคือมรรค เช่นในอุปริปัณณาสก์ อานาปานัสสติสูตร กล่าวถึงภิกษุสำเหนียกว่า เราพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจเข้า สำเหนียกว่า เราพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจออก, ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายไว้ว่า ภิกษุเห็นโทษในรูปแล้วเกิดฉันทะในความคลายออกได้ในรูป น้อมใจเชื่อด้วยสัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี สำเหนียกว่า เราพิจารณาเห็นความคลายออกได้ในรูปหายใจเข้าและอธิบายว่า ชื่อว่านิพพิทาญาณ เพราะพิจารณาเห็นความคลายออกได้หายใจเข้ารู้เห็นตามความเป็นจริง; การบรรเทาลง,การลดลง เช่นในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงความคลายออกว่าหมายถึงญาณจริยา ดังคำว่า วิวัฏฏนานุปัสสนา(การพิจารณาเห็นความคลายออก) ชื่อว่าญาณจริยา หรือดังคำว่า บุคคลเห็นโทษในชราและมรณะแล้วเกิดฉันทะในความคลายออกได้ในชราและมรณะน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธาและมีจิตตั้งมั่นด้วยดี (วิ.ม.(ไทย) ๑/๑๖๕/๑๓๘, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๘/๑๘๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๗๑/๑๒๐, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘๐/๒๘๐-๒๘๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘๓/๒๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ความคลายออก ก็คือมรรค ดังคำว่า มรรคชื่อว่าวิวัฏฏนา (วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๑๖๕/๔๕๖)

SAMPLE

ความคะนอง : การแสดงอาการร่าเริง, ความคึก, ความลำพอง; การพูดหรือทำเกินขอบเขต เช่น คะนองปาก คะนองมือ คะนองมือและเท้า,ในมหานิทเทสอธิบายความคะนองไว้ว่า กิริยาที่คะนอง ภาวะที่คะนอง ความเดือดร้อนจิต ใจฟุ้งซ่านเห็นปานนี้, ในสังยุตตนิกาย สุนทริกสูตร กล่าวถึงพระอรหันต์ เป็นผู้มีความคะนองอันสงบแล้ว,ในกสิภารทวาชสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่กสิภารทวารชพราหมณ์ให้ถวายอาหารแก่พระขีณาสพ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้มีความคะนองอันสงบแล้ว, ในนิกขันตสูตร พระวังคีสเถระได้เคยถูกความคะนองครอบงำ ดังคำว่า ความตรึกกับความคะนองอย่างเลวทรามเหล่านี้กำลังเข้าครอบงำเรา,ในมหานิทเทสกล่าวถึงความคะนอง มี ๓ อย่าง อันได้แก่ ความคะนองทางกาย ความคะนองทางวาจา และความคะนองทางใจ, ในจูฬนิทเทสกล่าวเหตุแห่งความคะนองว่า ความคะนอง ความเดือดร้อนจิต ใจฟุ้งซ่าน เกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) เพราะทำ (๒) เพราะไม่ทำ,ในอังคุตตรนิกายกล่าวถึงภิกษุผู้ประกอบด้วยความคะนองย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้,ในธรรมบท กล่าวถึงความคะนองเกิดแก่ภิกษุผู้ไม่มีความละอาย,ในสุตตนิบาตตุวัฏฏกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุพึงเว้นจากความคะนอง ไม่พึงประมาทและพึงอยู่ในที่นั่งที่นอนที่มีเสียงน้อย; ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานเรียกอาการของฟ้าที่มีเสียงลั่นเปรี้ยง ๆ ว่า ฟ้าคะนอง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๕, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๙/๓๐๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘๒/๖๐๕, ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๔/๑๐๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕ (ไทย) ๙๓๒/๗๒๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๗/๒๖๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๕/๔๖๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๗/๖๐๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๕/๒๗๔)

ความคะนองทางกาย: ความคะนองมือ ความคะนองเท้า ความคะนองมือและเท้า, ความคะนองทางกาย เกิดได้ในหลายสถานที่ เช่นคำในมหานิทเทสว่า ภิกษุอยู่ในหมู่สงฆ์ก็แสดงความคะนองทางกายอยู่ในหมู่คณะ ... อยู่ในศาลาโรงฉัน ... อยู่ในเรือนไฟ ... ... เข้าสู่ละแวกบ้านแล้ว,ในเรื่องภิกษุอยู่ในหมู่สงฆ์แสดงความคะนองทางกาย มีอธิบายว่า ภิกษุอยู่ในหมู่สงฆ์ก็ไม่ทำความยำเกรง ยืนเบียดเสียดภิกษุเถระบ้าง นั่งเบียดเสียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะบ้าง ยืนพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง,ในเรื่องภิกษุอยู่ในศาลาโรงฉันแสดงความคะนองทางกาย มีอธิบายว่า ภิกษุอยู่ในศาลาโรงฉัน ก็ไม่ทำความยำเกรงนั่งแทรกภิกษุเถระบ้าง นั่งกีดกันอาสนะภิกษุนวกะบ้าง ยืนเบียดเสียดบ้าง นั่งเบียดเสียดบ้าง ยืนบังหน้าบ้าง นั่งบังหน้าบ้าง นั่งบนอาสนะสูงบ้าง นั่งคลุมศีรษะบ้าง ยืนพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง, จัดเป็นข้อ ๑ ในความคะนอง ๓ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๗/๒๖๕-๒๖๖)

SAMPLE

ความคะนองทางวาจา: ความคะนองปาก, หมายถึงพูดพร่ำเพ้อไป การพูดพล่าม การพูดเพ้อ การพูดเพ้อเจ้อ การพูดพร่ำเพ้อ กิริยาที่พูดพร่ำเพ้อ ภาวะที่พูดพร่ำเพ้อ เช่นเมื่ออยู่ในระแวงบ้าน เจอเด็ก ก็ถามว่า ชื่ออะไร นามสกุลอะไร, ความคะนองทางวาจา เกิดในหลายสถานที่ เช่นคำในมหานิทเทสว่า ภิกษุอยู่ในหมู่สงฆ์แสดงความคะนองทางวาจาบ้าง อยู่ในหมู่คณะแสดงความคะนองทางวาจาบ้าง เข้าสู่ละแวกบ้านแล้วแสดงความคะนองทางวาจาบ้าง,ในเรื่อง ภิกษุอยู่ในหมู่สงฆ์แสดงความคะนองทางวาจามีอธิบายว่า ภิกษุอยู่ในหมู่สงฆ์ไม่ทำความยำเกรง ไม่เรียนแจ้งภิกษุเถระหรือไม่ได้รับอาราธนาก็แสดงธรรม วิสัชนาปัญหา สวดปาติโมกข์แก่ภิกษุที่อยู่ในอาราม ยืนพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง,ในเรื่องภิกษุอยู่ในหมู่คณะแสดงความคะนองทางวาจา มีอธิบายว่า ภิกษุอยู่ในหมู่คณะไม่ทำความยำเกรง ไม่เรียนแจ้งภิกษุเถระหรือไม่ได้รับอาราธนา ก็แสดงธรรม วิสัชนาปัญหาแก่ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในอาราม ยืนพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง แสดงธรรม วิสัชนาปัญหาแก่ภิกษุ ภิกษุณีอุบาสก อุบาสิกาที่อยู่ในอาราม ยืนพูดบ้าง แกว่งแขนพูดบ้าง,จัดเป็นข้อ ๒ ในความคะนอง ๓ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๗/๒๖๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๕/๔๖๗)

ความคะนองทางใจ: ความเดือดร้อนจิต, ใจฟุ้งซ่าน, กิริยาที่คะนองจิต, ภาวะที่คะนองจิต ความเดือดร้อนจิต ในที่นี้หมายถึงความทำให้มีจิตวางตัวเทียบเท่าผู้อื่นในสิ่งที่ไม่มีในตน เช่นในมหานิทเทสกล่าวถึงภิกษุมิใช่ออกบวชจากตระกูลสูง ก็มีจิตวางตัวเช่นเดียวกับภิกษุผู้ออกบวชจากตระกูลสูง มิใช่ออกบวชจากตระกูลใหญ่ ก็มีจิตวางตัวเช่นเดียวกับภิกษุผู้ออกบวชจากตระกูลใหญ่ มิใช่ออกบวชจากตระกูลที่มีโภคสมบัติมาก... มิใช่เป็นผู้ทรงจำพระสูตร ...มิใช่เป็นผู้ทรงจำพระวินัย... มิใช่เป็นพระธรรมกถึก... มิใช่เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร... ,จัดเป็นข้อ ๓ ในความคะนอง ๓ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๗/๒๖๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๐/๔๔๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๕/๔๖๗)

ความคับแค้น : ความลำบาก, ความยากไร้, ความฝืดเคือง, ความลำบากเพราะถูกบีบคั้นทางใจหรือความเป็นอยู่ ดังคำในมหานิทเทสที่อธิบายว่าหมายถึง ความเคียดแค้น ความบีบคั้น ความอึดอัด ความเบียดเบียน ความขัดข้อง, ในมูลปัณณาสก์ มหาทุกขักขันธสูตร กล่าวถึงอัญเดียรถีย์ถูกถามว่าอะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการสลัดออกไปจากรูปทั้งหลาย จักไม่พอใจ และจักต้องถึงความคับแค้นอย่างยิ่ง,ในโปตลิยสูตร กล่าวว่า อาสวะและความเร่าร้อนที่ทำความคับแค้นเหล่าใด จะพึงเกิดขึ้นเพราะการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย,ในจูฬกัมมวิภังคสูตร กล่าวถึงความคับแค้นทำให้ความโกรธมากขึ้น,ในสังยุตตนิกายอัตถิราคสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ที่ใดมีชาติ ชราและมรณะต่อไป เรากล่าวว่าที่นั้นมีความโศกมีความกระวนกระวายและมีความคับแค้น,ในนครสูตร กล่าวถึงโลกนี้ถึง

SAMPLE

ความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติและอุปัติ,ในอังคุตตรนิกาย กฏุวิยสูตร กล่าวถึง ภิกษุทำตนให้เป็นผู้มักใหญ่ ชุ่มเพราะกลิ่นดิบ ย่อมอยู่ห่างไกลจากนิพพาน มีแต่ความคับแค้นเท่านั้น,ในจูฬนิทเทสกล่าวถึงกามทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๕/๑๖๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓/๓๘, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐/๔๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๙๒/๓๕๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๔/๑๒๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๙/๓๗๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๙/๑๖๙,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๗/๔๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ความคับแค้น หมายถึงทุกข์เพราะกิเลส และทุกข์ที่เป็นวิบาก (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๓๑)

ความคับแค้นใจ : อุปายาสะ, ความลำบาก, ความยากไร้, ความฝืดเคือง, ความลำบากเพราะถูกบีบคั้นทางใจหรือความเป็นอยู่,จัดอยู่ในทุกขอริยสัจ ดังคำว่า ความแค้น ความคับแค้น ภาวะที่แค้น ภาวะที่คับแค้น ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง(หรือ)ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ, ในทีฆนิกายกล่าวถึงกามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปรเป็นธรรมดา เพราะกามนั้นผันแปรไปเป็นอื่น ความโศกเศร้า ...ความคับแค้นใจจึงเกิดขึ้น,ความคับแค้นใจย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ เช่นการไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ ในมหานิทเทสกล่าวถึงบุคคลผู้สึกแล้วเปรียบได้กับยานที่แล่นไปย่อมตกไปในเหวคือชาติบ้าง...ในเหวคืออุปายาส(ความคับแค้นใจ)บ้าง,ในสังยุตตนิกาย ติสสสูตร กล่าวว่า คำว่า บึงที่ลึก นี้เป็นคำเรียกความโกรธและความคับแค้นใจ, ในมหานิทเทส พระผู้มีพระภาคทรงนำหมู่ ย่อมทรงนำหมู่ข้ามที่กันดาร ข้าม คือข้ามขึ้นข้ามออกข้ามพ้นที่กันดารเพราะความเกิด...ความคับแค้นใจ,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวว่า ความคับแค้นใจควรรู้ยิ่ง, ในอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงผู้มักโกรธ มากไปด้วยความคับแค้นใจ ถูกว่ากล่าวเพียงเล็กน้อยก็ขัดใจ โกรธเคือง พยาบาท บุคคลเช่นนี้ได้ชื่อว่าบุคคลผู้มีจิตเหมือนแผลเก่า, ในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ พระสกวาทีกล่าวถึง ความคับแค้นใจเป็นสภาวธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (ที.สี.(ไทย) ๙/๙๕/๓๗, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๗/๓๒๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๙๕/๓๒๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๙๘/๓๒๘, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๘/๑๗๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๒/๑๘๓,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๔/๑๔๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๒/๑๘๔,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๑๙/๓๘๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๐//๑๗๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๒/๔๘๓)

ความคิด : สิ่งที่นึกรู้ขึ้นในใจ; ความรู้ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ ก่อให้เกิดการแสวงหาความรู้ต่อไป,ในปาฏิกสูตร กล่าวถึงนักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะ ประพฤติอย่างสุนัข คือ คลานไปด้วยข้อศอกและเข่ากินอาหารที่กองบนพื้นดินด้วยปาก สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้

SAMPLE

เห็นเขาแล้ว จึงมีความคิดว่าเป็นพระอรหันต์ชั้นดี,ในสังยุตตนิกาย จินตีสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าคิดเป็นบาปอกุศลจิตว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด เป็นต้น เพราะความคิดนี้ไม่มีประโยชน์...ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน,ในจินตีสูตร กล่าวถึงความคิดระหว่างคนพาลกับบัณฑิต คือคนพาลชอบคิดแต่เรื่องชั่ว กับบัณฑิตชอบคิดแต่เรื่องดี ในอภยสูตร กล่าวถึงคนที่ป่วยไข้ โรคหนักบางอย่างกระทบมีความคิดว่า กามอันเป็นที่รักจักละเราไปหนอ และเราก็จักละกามอันเป็นที่รักไป ย่อมเศร้าโศก ลำบากใจ ร่ำไร ทุบอกคร่ำครวญ ถึงความเลอะเลือน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗/๑๗, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓/๑๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖/๑๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๘/๕๘๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๑/๖๒๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓/๑๔๑-๑๔๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๔/๒๖๑)

อรรถกถาอธิบายความคิดของคนพาลไว้ว่า ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว หมายถึงประกอบมโนทุจริต ๓ คือ (๑) อภิชฌา(เพ่งเล็งอยากได้ของเขา)(๒) พยาบาท(ความคิดร้าย) (๓) มิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด) (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓/๗๙)

ความคิดคำนึง : ความคิดทบทวน, การนึกตรอง หมายถึงปริวิตักกะ,ความตรึก เช่นความตรึกตามอาการ ที่เรียกว่าอาการปริวิตก ในมัชฌิมปัณณาสก์ ในจูฬมาลุงกยสูตร พระมาลุงกยบุตร หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความคิดคำนึงว่า ทิฏฐิที่พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสตอบ ทรงงด ทรงวางเฉยเหล่านี้ คือทิฏฐิว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง... การที่พระผู้มีพระภาค ไม่ทรงตอบทิฏฐิเหล่านั้นแก่เรา เราไม่ชอบใจ เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอีกจะทูลถามเนื้อความนั้น, ในลฏุกิโกปมสูตร พระอุทายีหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความคิดคำนึงว่า พระผู้มีพระภาคทรงกำจัดธรรมอันเป็นเหตุแห่งทุกข์เป็นอันมากของเราทั้งหลายออกไปได้,ในจังกีสูตร กล่าวถึงกาปทิกมาณพได้คิดว่า เมื่อพระสมณโคดมจักทอดพระเนตรสบตาเราเราจักทูลถามปัญหากับพระสมณโคดม พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดคำนึงของกาปทิกมาณพด้วยจิต(ของพระองค์) จึงทรงทอดพระเนตรไปทางที่กาปทิกมาณพนั่งอยู่,ในสุตตนิบาต วังคีสสูตร กล่าวถึงพระนิโครธกัปปเถระซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระวังคีสะเพิ่งจะปรินิพพาน ที่อัคคาฬวเจดีย์ไม่นาน พระวังคีสะหลีกเร้นอยู่ในที่ลับได้เกิดความคิดคำนึงว่า พระอุปัชฌาย์ของเราปรินิพพานแล้วหรือว่ายังไม่ปรินิพพาน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๒/๑๓๓-๑๓๔, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๙/๑๖๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๖/๕๓๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๔๕/๕๘๐)

ความคิดประทุษร้าย : โทสะ,การมีจิตที่มุ่งทำร้ายผู้อื่น,จัดอยู่ในกลิ่นดิบ กลิ่นชั่วร้าย,ในธาตุวิภังคสูตร กล่าวถึงความอาฆาต คือความพยาบาท ความคิดประทุษร้ายของภิกษุผู้ไม่รู้แจ้งในกาลก่อนนั้นนั่นแลมีอยู่,ในวิภังค์ กล่าวอธิบายความคิดประทุษร้ายไว้ในคำว่าโทสะว่า

SAMPLE

หมายถึงจิตอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบ ความแค้น ความเคือง ความพลุ้งพล่าน โทสะ ความคิดประทุษร้าย ความมุ่งคิดประทุษร้าย ความขุ่นจิต ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความแค้น ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต,ในปุคคลบัญญัติ อธิบายความคิดประทุษร้ายไว้ในคำอธิบายความโกรธว่าหมายถึงกิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้ายเป็นต้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๖๘/๔๑๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๖๗/๕๕๔,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๕/๑๕๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๖๕/๑๖๑)

ความคิดปองร้าย : การผูกใจเจ็บคิดจะแก้แค้น,ความมีจิตคิดพยาบาท หมายถึงกิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย, ความคิดปองร้าย ทำให้เกิดความเศร้าหมองแห่งจิต ดังคำในวัตถุปมสูตร ที่กล่าวถึงพยาบาท(ความคิดปองร้ายผู้อื่น) เป็นอุปกิเลสแห่งจิต,จัดอยู่ในสังโยชน์ ๑๐ อันได้แก่ ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ หรือพยาบาท ความคิดปองร้าย,ในสคาถวรรค อิสสัตถสูตร กล่าวว่าความคิดปองร้ายก็คือพยาบาท ดังคำว่า พยาบาท (ความคิดปองร้าย)อันกุลบุตรนั้นละได้,ความคิดปองร้าย มีปรากฏในธรรมหลายหมวด เช่น นิวรณ์ ธาตุ ๖ สังโยชน์ ๑๐ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๑/๖๓, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๖๙, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๘๐/๕๙๒, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๕/๑๕๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๖๕/๑๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ความคิดปองร้าย จัดอยู่ในมโนทุจริต ๓ คือ (๑) อภิชฌา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) (๒) พยาบาท(ความคิดปองร้าย) (๓) มิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด) (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๔๖/๑๕๒, องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓/๗๙)

ความคิดร้าย : ความคิดทำร้าย, ความคิดที่ไปทางเบียดเบียนผู้อื่น,ในอังคุตตรนิกาย ความคิดร้ายว่าหมายถึงพยาบาท ดังคำว่า เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้พยาบาท(ความคิดร้าย)ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนปฏิฆนิมิต,จัดเป็นข้อที่ ๒ ในนิวรณ์ ๕,จัดเป็นข้อ ๕ ในสังโยชน์ ๑๐, ในอุทุมพริกสูตรกล่าวถึงผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อละความคิดร้าย ดังคำตอนหนึ่งว่าภิกษุนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าละความมุ่งร้ายคือพยาบาท(ความคิดร้าย) มีจิตไม่พยาบาทมุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุ่งร้ายคือพยาบาท,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงเมื่อละพยาบาท

SAMPLE

(ความคิดร้าย) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งอพยาบาทย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน,ในวิภังค์ อธิบายความคิดร้ายไว้ในคำอธิบายเรื่องพยาปาทธาตุว่าหมายถึงความคิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้ายหนัก ความที่จิตคิดพยาบาท ความที่จิตคิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๐/๔๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๙/๗๒, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๐-๑๘๑/๑๐๑-๑๐๒, องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๒/๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๒๗, องฺ.ทสก. (ไทย)๒๔/๑๓/๒๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๐)

ความคิดเรื่องโลก : ความคิดทางโลก,เช่นความคิดใครสร้างโลก,ใครสร้างผู้หญิง ผู้ชาย, จัดเป็นข้อที่ ๔ ในอจินไตย อันได้แก่ (๑) พุทธวิสัย ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (๒) ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน (๓) วิบากแห่งกรรม (๔) ความคิดเรื่องโลก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๗/๑๒๒)

อรรถกถาอธิบายว่า ความคิดเรื่องโลก หมายถึงความคิดว่า ใครสร้างดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ใครสร้างมหาปฐพี ใครสร้างมหาสมุทร ใครให้สัตว์เกิดใครสร้างภูเขา ใครสร้างต้นมะม่วง ต้นตาล และต้นมะพร้าวเป็นต้น (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๗๗/๓๖๐)

ความคุ้นเคย : ความรู้จักชอบพอสนิทสนมเป็นกันเอง เช่น เรื่องถวายจีวรแก่พระทัพพมัลลบุตร ดังคำที่กล่าวถึงพวกภิกษุน้อมลาภสงฆ์ไปถวายพระทัพพมัลลบุตร ตามความคุ้นเคยกัน, เคยเห็นเคยทำบ่อยๆจนชิน เช่น เขาเดินในที่มืดได้เพราะคุ้นเคยกับสถานที่แห่งนี้, ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงนกุลปิตาคหบดีเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย,นกุลมาตาคหปตานีเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย ในฉันนสูตร กล่าวถึงพระฉันนะมีความคุ้นเคยในท่านอานนท์มาก,ในมาตาปุตตสูตร เรื่องมารดากับบุตร กล่าวถึงเพราะการเห็นกันเนืองๆ ของคนทั้งสองจึงมีความคลุกคลีกัน เมื่อมีความคลุกคลีกันจึงมีความคุ้นเคยกัน เมื่อมีความคุ้นเคยกันจึงมีช่อง คนทั้งสองมีจิตได้ช่อง,ในกุลูปกสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถึงภิกษุเข้าไปสู่ตระกูล ทำความคุ้นเคยกับผู้ไม่คุ้นเคยไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจไม่เป็นที่เคารพและไม่เป็นที่ยกย่องในตระกูลทั้งหลาย,ในทุติยกุลูปกสูตร กล่าวถึงเมื่อมีการคลุกคลี ย่อมมีความคุ้นเคย เมื่อมีความคุ้นเคย ย่อมมีจิตจดจ่อเพื่อจะไม่ประพฤติพรหมจรรย์,ในธรรมบท พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง,ในเกสวชาดกล่าว เกสวดาบสกล่าวว่า บุคคลผู้มีความคุ้นเคยกันบริโภคในที่ใด โภชนะที่บริโภคแล้วในที่นั้น เป็นของดีทั้งนั้น,ในมหาชนกชาดก มหาชนกราชกุมาร กล่าวว่า คนมีทรัพย์ถูกฆ่าเพราะทรัพย์ ใครเล่าจักฆ่าคนที่ไม่มีที่อยู่ ที่ไม่มี

SAMPLE

ความคุ้นเคย ต้นมะม่วงที่มีผลและไม่มีผล ทั้ง ๒ ต้นนั้นเป็นครูของข้าพเจ้า (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๘๔/๕๗๗, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๒, องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๗/๓๒,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๖/๓๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๙๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๑/๑๘๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๖/๓๖๘,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๘๔/๑๙๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๗๓/๒๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ภิกษุไม่ควรทำความคุ้นเคยกับหญิงแพศยา เพราะเป็นผู้ปฏิบัติมิให้สงฆ์ยินดี,หญิงเหล่านี้ภิกษุไม่ควรเข้าไปหาเพื่อสร้างความคุ้นเคยฉันมิตร เพราะจะเป็นเหตุก่ออันตรายแก่สมณภาวะและก่อคำติเตียนแก่ภิกษุผู้บริสุทธิ์ได้ (องฺ.ปญฺจก.ฏีกา ๓/๑๐๑-๑๐๔/๔๘), ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย มีอธิบายให้ภิกษุประพฤติตนเป็นผู้ใหม่เป็นนิจ ดังคำว่า ถ้าเจ้าของบ้านไม่เลื่อมใส ไม่นิมนต์ก็ไม่ควรเข้าไปทำความคุ้นเคย (วิ.อ.(บาลี) ๓/๘๗/๕๑, สารตฺถ.ฏีกา(บาลี) ๓/๘๗/๒๙๓,สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๑๔๖/๑๘๗)

ความคุ้มครองทวาร : ความสำรวมระวังอินทรีย์ ๖ มีจักษุทวารเป็นต้น หมายถึงระมัดระวังอินทรีย์ ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจมิให้ยินดีร้ายในอารมณ์ที่เข้ามากระทบ,ในสังคีติสูตร ความคุ้มครองทวาร จัดเป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ อันได้แก่ (๑) อินทริเยสุ คุตฺตทวารตา (ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์) (๒) โภชเน มัตตัญญุตา(ความรู้จักประมาณในการบริโภค),ในอิติวุตตกะ สุขวิหารสูตร กล่าวถึงภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๒ คือ (๑) ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๒) ความรู้จักประมาณในการบริโภค ย่อมอยู่เป็นสุข ไม่อึดอัด ไม่คับแค้น ไม่กระวนกระวายในปัจจุบันนี้ หลังจากมรณภาพแล้วพึงหวังได้สุคติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๐/๑๒๗, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๗/๙๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ความคุ้มครองทวาร หมายถึงความคุ้มครองทวารในอินทรีย์ ๖ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๔๓/๒๑๒,สำ.ส.อ.(บาลี)๑/๑๘๒/๒๐๘)

ความเคลือบแคลง :ความแคลงใจสงสัย,ข้อสงสัย, เรื่องที่ยังรู้ไม่กระจ่าง,ความไม่แน่ใจ หมายถึงกิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะที่เคลือบแคลง ความกระด้างแห่งจิต ความลังเลใจ, ในปริวาร กล่าวถึงพระวินัยธรเมื่อไม่รู้คัมภีร์ปริวาร ไฉนจะวินิจฉัยธรรมได้ ความเคลือบแคลงของพระวินัยธรที่เกิดในวิบัติ วัตถุ บัญญัติ อนุบัญญัติ บุคคล เอกโตบัญญัติ อุภโตบัญญัติ โลกวัชชะ และปัณณัตติวัชชะ ย่อมขาดสิ้นไปด้วยคัมภีร์ปริวาร,ในทีฆนิกาย พระพุทธเจ้าตรัสว่า อัมพัฏฐะ ผู้มีความเคลือบแคลงสงสัยในเราก็จงถาม เราจักอธิบายให้ฟัง, ในสัมปสาทนียสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระสารีบุตรว่า พวกโมฆบุรุษที่มีความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในตถาคต ฟังธรรมบรรยายนี้แล้ว จักละความ

SAMPLE

สงสัยหรือความเคลือบแคลงในตถาคตนั้นได้,ในนันทโกวาทสูตร พระนันทกะกล่าวแก่ภิกษุณีทั้งหลายว่า น้องหญิงรูปใดมีความเคลือบแคลง หรือความสงสัย น้องหญิงรูปนั้นพึงถามอาตมภาพในเรื่องนั้น,ในอังคุตตรนิกาย นิสสารณียสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุปราศจากอัสมิมานะแล้ว และไม่พิจารณาเห็นว่า เราเป็นนี้ แต่ลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัยก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่,ในวิภังค์ อธิบายความเคลือบแคลงไว้ในคำอธิบายวิจิกิจฉาว่าหมายถึงกิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะที่เคลือบแคลง ความคิดเห็นไปต่าง ๆ ความตัดสินอารมณ์ไม่ได้ ความคิดเห็นเป็นสองทาง ความคิดเห็นเหมือนทางสองแพร่ง ความสงสัย ความไม่สามารถถือเอาโดยส่วนเดียวได้ ความคิดส่ายไป ความคิดพร่าไป ความไม่สามารถหยั่งลงถือเอาเป็นยุติได้ ความกระด้างแห่งจิต (วิ.ป.(ไทย) ๘/๕๐๑/๗๒๑,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๖/๑๐๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๓/๑๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๘/๔๕๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๓/๔๓๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๘๙/๒๗๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๕/๕๗๒)

ความเคารพ : การแสดงอาการนับถือ,คารวะ เช่น ความเคารพพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เช่น ในสังคีติสูตร กล่าวถึงภิกษุอยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระศาสดา ซึ่งเป็นธรรมข้อ ๑ ในคารวะ ๖และผู้มีความมักโกรธ อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา, ในมัชฌิมปัณณาสก์ ลฏุกิโกปมสูตร พระอุทายีกล่าวว่า เมื่อพิจารณาเห็นความรัก ความเคารพ ความละอายและความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาค จึงยอมเลิกฉันโภชนะในเวลาวิกาลกลางวันนั้น,ในสามคามสูตร เรื่องมูลเหตุแห่งการวิวาท ที่กล่าวถึงภิกษุผู้มักโกรธย่อมอยู่ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงพระรัตนตรัย,ในคณกโมคคัลลานสูตร กล่าวถึงผู้โอ้อวด มีมารยา เจ้าเล่ห์ ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล กลับกลอก ปากกล้าพูดพร่ำเพรื่อ ไม่มีความเคารพอย่างจริงใจในสิกขา ,ในจูฬกัมมวิภังคสูตร กล่าวถึงผู้มีใจริษยา ย่อมริษยา ประทุษร้าย ผูกความริษยาในลาภสักการะ ความเคารพความนับถือ การกราบไหว้ และการบูชาของบุคคลอื่น ,ในสังยุตตนิกาย อุทายีสูตร พระอุทายีมีความรักความเคารพ ความละอาย และความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาคมากเหลือเกิน; การไม่ล่วงเกิน, การไม่ล่วงละเมิด, เช่น ความเคารพสิทธิของผู้อื่น, ในมหาปรินิพพานสูตร เรื่องราชอปริหานิยธรรม กล่าวถึงพวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ในแคว้นวัชชีของชาววัชชีทั้งในเมืองและนอกเมือง, โคลิสสานิสูตร พระสารีบุตรกล่าวว่า ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อไปหาสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ควรเป็นผู้มีความเคารพยำเกรงในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๔/๘๐, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๒/๒๓๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๒/๒๔๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๔/๓๑๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๕/๓๒๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/

SAMPLE

๑๔๙/๑๖๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗๓/๑๙๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๔/๕๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๘/๘๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๙๓/๓๕๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๑/๑๔๒,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๘๖/๖๐๒,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๙/๑๕๗,๓๖/๖๙/๑๖๒)

อรรถกถาอธิบายถึงการแสดงความเคารพไว้ในคำว่า กระทำประทักษิณ หมายถึง เดินเวียนขวา คือเดินพนมมือเวียนไปทางขวาตามเข็มนาฬิกา เป็นการแสดงความเคารพ ตามธรรมเนียมสมัยนั้น ต้องเดินเวียนขวา ๓ รอบ,ในอรรถกถาธัมมเจติยสูตรอธิบายถึงธรรมเจดีย์ว่าหมายถึงพระวาจาเคารพธรรม เพราะเมื่อกระทำความเคารพในรัตนะหนึ่ง ก็ย่อมเป็นอันกระทำความเคารพรัตนะทั้งสาม ฉะนั้น เมื่อกระทำความเคารพในพระผู้มีพระภาคก็ย่อมเป็นอันกระทำ ความเคารพพระธรรมและพระสงฆ์ด้วย (วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๕/๑๗๖-๑๗๗,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๗๔/๒๕๗)

ความเคารพในพระศาสดา :เมื่ออยู่เฉพาะพระพักตร์ ไม่มีการคะนองมือ คะนองเท้า หรือเสียงไอเสียงจามเลย เหตุที่ภิกษุสงฆ์ประพฤติเช่นนี้ ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) ด้วยการเป็นผู้ศึกษาอบรมแล้ว (๒) ด้วยความเคารพในพระศาสดา (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๔๘/๗๐๔) ;

อรรถกถาอธิบายว่า ภิกษุใด เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ไม่ไปปรนนิบัติ ๓ เวลา เมื่อพระศาสดาไม่สวมรองเท้า เสร็จจงกรม สวมรองเท้าจงกรม เมื่อเสด็จจงกรมอยู่ในที่จงกรมต่ำ ก็จงกรมอยู่ในที่สูง ในที่ที่มองเห็นพระศาสดา ก็คลุมไหล่ทั้งสองข้าง กั้นร่ม สวมรองเท้า ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ณ ที่ท่าอาบน้ำ หรือเมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ก็ไม่ไปไหว้พระเจดีย์ กระทำกิจทั้งปวงดังกล่าว ในที่ที่พระเจดีย์ปรากฏ และในที่ที่มองเห็นพระศาสดา และเมื่อภิกษุทั้งหลายอื่นกล่าวว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงทำอย่างนี้ การกระทำนี้ไม่ควร ธรรมดาการละอายพระพุทธเจ้า จึงควร ก็กลับกล่าวว่า ท่านจงนิ่ง ท่านพูดอะไรว่า พระพุทธเจ้า การประพฤติเช่นนี้ ได้ชื่อว่าผู้ไม่มีความเคารพในพระพุทธเจ้า (ที.สี.อ.(บาลี)๑/๒/๔๒,ม.อุ.อ.(บาลี)๓/๔๔/๒๗, สำ.นิ.อ.(บาลี)๒/๑๕๖/๒๒๗)

ความเคารพในพระธรรม : ความสรรเสริญพระธรรม; ในวินัยปิฎก ปริวาร กล่าวว่าเป็นข้อ ๒ ในคารวะ ๖ ; ในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ กล่าวว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ เป็นผู้มีความเคารพในพระธรรม (วิ.ป.(ไทย)๘/๒๖๑/๓๖๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๔๘/๗๐๔) ;

อรรถกถามัชฌิมนิกายกล่าวว่า ความเคารพในพระธรรม จัดเป็นธรรมเจดีย์ หมายถึงการทำความเคารพพระธรรม เมื่อกระทำความเคารพในรัตนะหนึ่ง ในบรรดารัตนะทั้ง ๓ ก็ย่อมเป็นอันกระทำในทุกรัตนะทีเดียว ฉะนั้น เมื่อกระทำความเคารพในพระผู้มีพระภาคก็ย่อมเป็นอันกระทำความเคารพในพระธรรมด้วย ;อรรถ

SAMPLE

กถาเอกกนิบาต อังคุตตรนิกายกล่าวว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ หมายถึงพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน ;

อรรถกถานิทานวรรค สังยุตนิกาย อธิบายว่า ภิกษุใดเมื่อเขาป่าวร้องการฟังธรรมไม่ไปโดยเคารพ ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ หลับเสีย หรือนั่งเจรจาอยู่ ไม่เรียน ไม่สอนโดยเคารพ เมื่อกล่าวว่า ทำไมท่านไม่ทำความเคารพในพระธรรม ก็กล่าวว่า ท่านจงเป็นผู้นิ่ง ท่านร้องว่าธรรมๆ อะไรชื่อว่าธรรม นี้ชื่อว่าไม่เคารพในพระธรรม; และกล่าวไว้อีกตอนหนึ่งว่า ภิกษุใด เมื่อเขาประกาศเวลาฟังธรรม อันภิกษุหนุ่มและสามเณรนั่งห้อมล้อม หรือกำลังทำนวกรรมเป็นต้นอย่างอื่นนั่งหลับ ในโรงฟังธรรม หรือเป็นผู้ฟุ้งซ่าน นั่งคุยเรื่องอื่น ภิกษุนี้ชื่อว่าไม่มีความเคารพในพระธรรม (ม.ม.อ.(บาลี)๒/๓๗๔/๒๕๗, องฺ.เอกก.อ.(บาลี)๑/๒๖๘/๔๐๒สำ.นิ.อ.(บาลี)๒/๑๕๖/๒๒๗)

ความเคารพในสงฆ์ : ความประพฤติยำเกรงในพระสงฆ์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑/๓๔) ;

อรรถกถาอุปริปัณณาสก์ อธิบายว่า ภิกษุใดอันพระเถระไม่เชื้อเชิญแสดงธรรม กล่าวถามปัญหา เดิน ยืนนั่ง เบียดเสียดพระผู้ใหญ่ เอาผ้ารัดเข่า หรือเอามือรัดเข่าคลุมไหล่ทั้งสองข้าง ท่ามกลางสงฆ์ กั้นร่ม สวมรองเท้า เมื่อภิกษุทั้งหลายแม้จะพูดว่าควรละอายภิกษุสงฆ์ ก็กล่าวคำเป็นต้นว่า ท่านจงนิ่งเสียเถิด ท่านร้องว่า สงฆ์ๆ อะไรเป็นสงฆ์ เนื้อสงฆ์ แพะสงฆ์ การประพฤติเช่นนี้ ชื่อว่าไม่เคารพในพระสงฆ์ ก็เมื่อทำความไม่เคารพแม้ในภิกษุรูปหนึ่ง ย่อมเป็นอันทำความไม่เคารพในสงฆ์ด้วย อนึ่ง ผู้ประพฤติโดยนัยตรงกันข้าม ชื่อว่าผู้มีความเคารพในพระสงฆ์ ; ในสัทธัมมปฏิรูปกสูตร นิทานวรรค กล่าวอธิบายว่า ภิกษุใด ไปสู่ที่บำรุงของพระเถระ นั่งไม่ไหว้ เอามือรัดเข่าทำการบิดผ้า ก็หรือคะนองมือและเท้าอย่างอื่น มิได้รับการกล่าวเชื้อเชิญในสำนักของพระเถระผู้แก่ (ก็แสดงธรรม) ภิกษุนี้ชื่อว่าไม่มีความเคารพในพระสงฆ์ ภิกษุไปสู่ที่บำรุงพระเถระ นั่ง ไหว้ ไม่เอามือรัดเข่า ไม่ทำการบิดผ้า ไม่คะนองมือและเท้า รับการกล่าวเชื้อเชิญในการแสดงธรรม จึงแสดงธรรม (ม.อุ.อ.(บาลี)๓/๔๔/๒๗, สำ.นิ.อ.(บาลี)๒/๑๕๖/๒๒๗)

ความเคารพสมณะ : การเคารพกราบไหว้พระสงฆ์, ความยกย่องนับถือพระสงฆ์ หมายถึงการเคารพนับถือพระสงฆ์ ดังคำที่โปตลิยคหบดีกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงทำความรักสมณะให้เกิดในหมู่สมณะ ทรงทำความเลื่อมใสสมณะ ให้เกิดในหมู่สมณะ ทรงทำความเคารพสมณะให้เกิดในหมู่สมณะแก่ข้าพระองค์แล้วหนอ(ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๐/๔๗)

ความแคลงใจ : ความสงสัย ความทราบไม่ได้แน่ชัด,ความเคลือบแคลง, ความข้องใจ ความเห็นสองจิตสองใจ หมายถึงภาวะที่สองจิตสองใจ สำหรับคนที่บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล

SAMPLE

ชั้นโสดาบันเป็นต้น เป็นผู้หมดความแคลงใจในพระรัตนตรัย หรือในพระนิพพาน ดังคำในจูฬนิทเทสว่า ความสงสัย คือความลังเล ความสองจิตสองใจ ความแคลงใจในนิพพานไม่มี ดังเช่นในมหาวรรค กล่าวถึงพระอัญญาโกณฑัญญะได้เห็นธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น,ในทีฆนิกาย มหาโควินทสูตร กล่าวถึงว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงข้ามความสงสัย ปราศจากความแคลงใจ ผู้จบสิ้นความดำริด้วยอาทิพรหมจรรย์อันเป็นไปตามอัชฌาสัย,ในมหานิทเทส กล่าวถึงสัตว์ผู้ถูกลูกศรคือความสงสัยปักติดคือเสียบแทงติดแน่นคาค้างอยู่ ก็แล่นไปสู่ความสงสัย แล่นไปสู่ความแคลงใจ สองจิตสองใจว่า ในอดีตกาลยาวนานเราได้มีแล้ว... เป็นต้น ,ในจูฬนิทเทส กล่าวถึงบุคคลผู้มีความสงสัย คือมีความแคลงใจ มีความระแวง มีความเห็นสองจิตสองใจ มีความข้องใจ; (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘/๒๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๖/๒๓๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๔/๔๙๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๖,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๐/๓๙๒)

ความใคร่ : ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, หมายถึงกามะ สิ่งที่ทำให้เกิดความใคร่อันได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ดังที่ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรกล่าวถึงความใคร่ของตนที่มีต่อภัททาสุริยวัจฉสา ดังคำว่า เธอผู้งดงามจงสวมกอดฉันไว้สิ่งนี้คือสิ่งที่ฉันปรารถนายิ่งนัก ความใคร่ของฉันต่อเธอผู้มีผมงามสลวย ถึงมีน้อยก็เกิดผลมาก,ในปริวาร กล่าวถึงพระอุทายีกล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้ามาตุคาม ,ในสังยุตตนิกาย ทุกขธัมมสูตร กล่าวถึงภิกษุรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งทุกขธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริง ย่อมเห็นกามโดยอาการที่เมื่อเห็นกามอยู่...ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความเร่าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลายจะไม่นอนเนื่อง... ธรรมที่เป็นบาปอกุศลคืออภิชฌาและโทมนัสจะไม่ครอบงำ,ในธัมมสังคณีอธิบายความใคร่ไว้ในคำอธิบายอภิชฌากายคันถะ หรือโลภะ ตอนหนึ่งว่าหมายถึงความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความรักใคร่,ในกถาวัตถุ กล่าวถึงโลกุตตรธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งราคะ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่,ความใคร่เกิดมาจากรูปเป็นต้น ดังคำว่า รูปเป็นที่ตั้งแห่งราคะ เป็นเหตุแห่งความกำหนัดเป็นเหตุแห่งความใคร่ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๑/๑๕, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๘/๒๗๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๔/๒๕๑,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๔๑/๒๙๑,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๙๐๙/๕๖๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๔๙/๓๓๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๕๐/๕๙๗)

SAMPLE

ความงมงาย : ความหลงเชื่อโดยไม่มีเหตุผล โดยไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นหรือเหตุผลของผู้อื่น, ในอุปริปัณณาสก์ เทวทหสูตร กล่าวถึงเมื่อเสวยทุกขเวทนากล้า เผ็ดร้อน ซึ่งเกิดจากความเพียรพยายามอย่างแรงกล้า ย่อมเชื่อผิดไป เพราะไม่รู้แจ้ง เพราะความงมงายว่า บุรุษบุคคลนี้เสวยสุขบ้าง เสวยทุกข์บ้าง เสวยอทุกขมสุขบ้าง ทั้งหมด เพราะเหตุแห่งกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อน เพราะกรรมเก่าสิ้นสุดด้วยตบะ เพราะไม่ทำกรรมใหม่ จึงไม่ตกอยู่ใต้อำนาจ(แห่งกรรม)ต่อไป เพราะไม่เป็นไปตามอำนาจแห่งกรรมต่อไป กรรมจึงสิ้นไป เพราะกรรมสิ้นไป ทุกข์จึงสิ้นไป เพราะทุกข์สิ้นไป เวทนาจึงสิ้นไป เพราะเวทนาสิ้นไป ทุกข์ทั้งปวง จึงจักเป็นอันสลายไป,ในสุตตนิบาต และในมหานิทเทส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มาคันทิยะ เพราะอาศัยทิฏฐิทั้งหลายท่านจึงถามเนืองๆ ได้มาถึงความลุ่มหลงในทิฏฐิทั้งหลาย ที่ท่านถือมั่นไว้แล้วและท่านก็มิได้เห็นสัญญาแม้น้อยหนึ่งจากธรรมนี้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงประสบแต่ความงมงาย,โดยมีอธิบายอีกว่าประสบคือเห็น แลเห็น พิจารณาดูแต่ธรรมคือความงมงาย ธรรมของคนเขลา ธรรมของคนหลง ธรรมของคนไม่รู้ธรรม ของคนที่มีลัทธิหลบเลี่ยงไม่แน่นอน,ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค สีสุปจาลาสูตร กล่าวถึงมารผู้มีบาปถามสีสุปจาลาภิกษุณีว่า ท่านเป็นคนโล้น เจาะจงใคร จึงปรากฏตัวเหมือนสมณะ แต่ทำไมท่านจึงไม่ชอบใจลัทธิ ท่านประพฤติเรื่องนี้เพราะความงมงายหรือไร (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖/๙, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๙/๒๒๕, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๔๘/๗๐๔, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๖/๒๒๙-๒๓๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๖/๒๓๐)

ความงาม : ลักษณะที่เห็นแล้วชวนให้ชื่นชมหรือพึงใจ เช่น รูปงาม ฟันงาม ผมงาม มรรยาทงาม; เช่นในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เวรัญชกัณฑ์ ในมัชฌิมปัณณาสก์ พรหมายุสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด,ในมหาวรรค กล่าวถึงประโยชน์ของการถวายข้าวต้มไว้ว่า ผู้ที่ต้องการความสุขอันเป็นของมนุษย์ตลอดกาลนานและปรารถนาความสุขอันเป็นทิพย์หรือปรารถนาความงามอันเป็นของมนุษย์ จึงควรถวายข้าวต้ม,ในธรรมบทพระพุทธเจ้าตรัสภิกษุทั้งหลาย มารย่อมครอบงำบุคคลผู้พิจารณาเห็นความงามไม่สำรวมอินทรีย์,ในวิมานวัตถุ ท้าวสักกะถามสุนันทาเทพธิดาว่า เมื่อเธอมาถึงที่นี่เที่ยวชมสวนอยู่ กายเธองามกระทั่งความงามของสวนไม่ปรากฏ ทำบุญอะไร ก็ได้ฟังว่าทำบุญคือถวายทานและรักษาศีลอุโบสถ,ในจัมเปยยชาดก กล่าวถึงนางนาคกัญญาเหล่านั้นสวมสังวาลทองคำ ใส่เสื้อผ้าสวยงาม มีองคุลีกลมกลึง มีฝ่ามือฝ่าเท้าแดงผิวพรรณไม่ทรามเลย คอยประคองให้ท่านดื่มน้ำทิพย์ ความงามเช่นนี้ในมนุษยโลกไม่มี,ในกุสชาดก กล่าวถึงความงามของนางปภาวดี ดังคำที่พระเจ้ากุสโพธิสัตว์ตรัสว่า พี่

SAMPLE

จะไม่จากที่นี้ไปกรุงกุสาวดี น้องประภาวดี พี่ลุ่มหลงในความงามของเธอ,ในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึงธิดาทั้ง ๔ ของท้าวสักกะ คือ (๑) เทพธิดาอาสา (๒) เทพธิดาสัทธา (๓) เทพธิดาสิรี (๔) เทพธิดาหิรี ดังที่ท้าวสักกะตรัสว่า ลูกหญิงมีความงามเป็นเลิศ มีใบหน้าผ่องใส พวกเจ้าทั้งปวงล้วนทัดเทียมกัน,ในอปทาน พระสุเมธาเถรี กล่าวว่าตนเคยเกิดเป็นนางแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ,ในนันทาเถริยาปทาน กล่าวถึงในกรุงกบิลพัสดุ์ นอกจากพระนางยโสธราแล้ว ปรากฏว่าหม่อมฉันมีความงามกว่ายุวนารีทุกคน (วิ,มหา.(ไทย) ๑/๑/๒, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๒/๘๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๒,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗/๒๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๖๘/๗๖,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๗๐/๕๑๗,ขุ.ชา.สัตตติ.(ไทย) ๒๘/๓/๕๕,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒๑/๑๒๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๗/๔๘๐)

อรรถกถาอธิบายถึงความงามแห่งศีลไว้ว่าศีล ๕ ศีล ๑๐ เป็นต้น ย่อมเป็นเครื่องประดับทำให้เกิดความงามและความสุขแก่คนทุกเพศทุกวัยไม่มีล้าสมัยไร้ตำหนิ ต่างจากเครื่องประดับภายนอกที่ทำให้งามเฉพาะเพศหรือวัย ใครที่ใช้เครื่องประดับหรือเครื่องแต่งกายไม่เหมาะกับเพศหรือวัยก็จะถูกตำหนิและถูกสงสัยว่า เป็นบ้าเสียสติ,ในอรรถกถาอธิบายถึงนางแก้วไว้ว่า นางแก้ว หมายถึงหญิงดีที่มีคุณสมบัติ คือ เว้นโทษ ๖ ประการ มีความงาม ๕ ประการ มีความงามกว่ามนุษย์ทั่วไป...,อรรถกถาธรรมบทกล่าวว่า นางวิสาขาเป็นผู้มีความงาม ที่เรียกว่าเบญจกัลยาณี (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๒๘๗, ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๑๔๗,ขุ.เถรี.อ.(บาลี)๓/๓๖๔)

ความงามในที่สุด : ปริโยสานกัลยาณะ,ในทีฆนิกาย อัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเท...ด้วยพระองค์เองแล้วทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด, ในสังคีติสูตร กล่าวถึงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด, ในมหานิทเทส พระพุทธเจ้าตรัสแก่เมตตคูว่า เราจักจักกล่าว... ประกาศพรหมจรรย์ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่นิพพาน,ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงปฐมฌานมีความงามในที่สุดและถึงพร้อมด้วยลักษณะ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๗/๙๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๗/๗๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๕๙, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๘/๒๔๔)

อรรถกถาสีลขันธวรรคอธิบายว่า ธรรมมีความงามในที่สุด หมายถึงพระนิพพาน (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๙๐/๑๕๙)

SAMPLE

ความงามในบริษัท: ภาวะที่บริษัท ๔ มีศีลและมีธรรมงาม หมายถึงคนที่เป็นภิกษุเป็นต้นมีศีลและธรรมงาม, ในปริวาร มีกล่าวถึงความงามในบริษัทมี ๔ อย่าง คือ (๑) ภิกษุผู้มีศีล มีธรรมงาม จัดเป็นผู้งามในบริษัท (๒) ภิกษุณี...(๓) อุบาสก... (๔) อุบาสิกาผู้มีศีล มีธรรมงาม จัดเป็นผู้งามในบริษัท,ในอังคุตตนิกาย ปริสาสูตร กล่าวถึงบุคคล ๔ จำพวกนี้คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม เป็นผู้ทำบริษัทให้มีความงาม (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔-๔๕๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๑/๓๓๒)

ความงามในเบื้องต้น : อาทิกัลยาณะ,เช่นในสามัญญผลสูตร เทวทหสูตร กล่าวถึง ตถาคตรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก...ด้วยตนเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น ...ประกาศพรหมจรรย์,ในปาฏิกวรรค สังคีติสูตร เรื่องนาถกรณธรรม และในอังคุตตรนิกาย ทุติยอรุเวลสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น...ประกาศพรหมจรรย์..แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ,ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงปฐมฌานเป็นฌานมีความงามในเบื้องต้นและถึงพร้อมด้วยลักษณะ,อรหัตตมรรคเป็นธรรมมีความงามในเบื้องต้น และถึงพร้อมด้วยลักษณะ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๐/๖๔, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๗/๗๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๕๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓/๑๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๒๐/๔๗๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๘/๒๔๓-๒๔๗)

อรรถกถาสีลขันธวรรคอธิบายว่า ธรรมมีความงามในเบื้องต้นหมายถึงศีล (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๙๐/๑๕๙)

ความจงใจ : ความตั้งใจ,ความหมายใจ,เจตนา ดังคำในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ที่กล่าวว่า ความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจ นี้เรียกว่าเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ;

ในมหาวิภังค์ กล่าวว่ามีความจงใจ มีเจตนาทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน เป็นชื่อสังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๑ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/ ๒๓๔/ ๒๔๙-๒๕๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๔๙/๒๓๔)

ความจงใจทางกาย : กายสังขาร ดังคำในมหากัมมวิภังคสูตร อุปริปัณณาสก์ว่า บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจแล้ว จะเสวยผลอะไร (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๙๘/๓๕๗)

อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงสภาพปรุงแต่งการกระทำทางกายหรือกายสัญเจตนา คือความจงใจทางกาย (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๒๓/๑๐๑)

ความจงรักภักดี : ความผูกใจรักด้วยความเคารพนับถือ หรือรู้คุณอย่างยิ่ง ในสุปัตตชาดก กล่าวถึงกาตัวหนึ่งที่เป็นบริวารของพญากาชื่อสุปัตตะกราบทูลพระราชาว่า ข้าพระองค์เป็น

SAMPLE

ทูตของกาเหล่านั้น ถูกพญากาส่งมา จึงได้มา ณ ที่นี้ ข้าพระองค์จะกระทำความจงรักภักดีต่อเจ้านายจึงได้จิกจมูกคนเชิญเครื่องเสวยให้เป็นแผล,ในอุมมาทันตีชาดกอภิปารกเสนาบดีกราบทูลพระเจ้าสีพีว่า นางอุมมาทันตีนี้เป็นที่รักของข้าพระองค์นางมิได้เป็นที่รักของข้าพระองค์ก็หาไม่ ด้วยความจงรักภักดีต่อพระองค์ ข้าพระองค์ขอถวายนางผู้เป็นที่รักแด่พระองค์,ในธัมมสังคณีกล่าวถึงการคบ การคบหา ความภักดี ความจงรักภักดีต่อบุคคล(ผู้ไม่มีศรัทธา ทุศีล สดับมาน้อย มีความตระหนี่ มีปัญญาทราม)เหล่านั้น ความเป็นผู้มีกายและใจโน้มน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีมิตรชั่ว, ในวิภังค์ และปุคคลบัญญัติ อธิบายถึงความจงรักภักดีว่าควรทำแก่บุคคลเช่นไร ดังคำอธิบายในบุคคลผู้มีมิตรดีว่า บุคคลผู้มีศรัทธา มีศีล สดับมามาก มีความเสียสละ มีปัญญา การเสพ การส้องเสพ การส้องเสพด้วยดี การคบ การคบหา ความภักดี ความจงรักภักดีต่อบุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้มีกายและใจโน้มน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีมิตรดี,ในวิภังค์อธิบายว่า มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ นี้เรียกว่า กุมมัคคะ การเสพ การเสพเป็นนิตย์ การเสพด้วยดี การคบ การคบด้วยดี ความภักดี ความจงรักภักดี ความเป็นผู้โน้มน้าวไปตามกุมมัคคะ (ทางผิด) นี้เรียกว่ากุมมัคคเสวนา (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๒๖/๑๔๙,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๘๕/๑๗, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๓๓/๓๓๓, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๖/๕๘๖, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๖/๑๕๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๖/๑๖๔)

ความจริง : ความแท้, ความไม่โกหก, ความไม่เท็จ, ความไม่หลอกลวง,ในมหาวิภังค์ เวรัญชพราหมณ์กราบทูลแด่พระพุทธเจ้าว่า เป็นความจริง ข้าพระพุทธเจ้านิมนต์ท่านพระโคดมอยู่จำพรรษา แต่ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ถวายไทยธรรม,ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ พระสุทินตอบแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลาย ความจริงไม่ใช่กระผมจะไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ กระผมมีบาปกรรมที่ทำไว้ คือได้เสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยา, ในกันทรกสูตร บุตรนายควาญช้างชื่อว่าเปสสะกล่าวว่า เป็นความจริงที่คนสอนยาก สัตว์เลี้ยงฝึกง่าย เพราะข้าพระองค์สามารถให้ช้างที่ฝึกแล้วทำตามได้, ในอรณวิภังคสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุรู้ความลับอันใด ที่ไม่เป็นความจริง ไม่เป็นความแท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่พึงกล่าวความลับนั้นเป็นอันขาด,ในจูฬวรรค กล่าวถึง ผู้ถูกโจทพึงตั้งอยู่ในธรรม ๒ อย่าง คือ (๑) ความจริง (๒) ความไม่ขุ่นเคือง,ในปริวาร สมุฏฐานสีสสังเขป กล่าวถึงความจริง สมุฏฐานโดยย่อทั้ง ๑๓ สิกขาบท พระองค์ทรงแสดงไว้ดีแล้ว ซึ่งเป็นเหตุทำความไม่หลง,ในทันตภูมิสูตร กล่าวว่า ความจริง เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายยังห่วงถิ่นคือกามคุณ ๕ อยู่,ในสาธุสูตร

SAMPLE

กล่าวถึง ความจริง ทานที่ให้ด้วยศรัทธาบัณฑิตสรรเสริญมาก แต่บทแห่งธรรมประเสริฐกว่าทาน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒/๑๔, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘/๒๖,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐/๓๐๘, วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๐/๓๖๐, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓/๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๘/๒๕๒, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๙/๓๙๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๓/๔๒)

ความจริงใจ : ความบริสุทธิ์ใจ, ความสุจริตใจ ในสังคีติสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลที่เป็นมิตรมีใจดี ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) มิตรมีอุปการะ(๒)มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์(๓) มิตรแนะนำประโยชน์(๔) มิตรมีความรักใคร่บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว พึงเข้าไปคบหาโดยความจริงใจ ,ในจริยาปิฎก กล่าวถึงท้าวสักกะต้องการจะพิสูจน์การบริจาคทานของพระเจ้าสิวิ จึงตรัสกับบริวารว่า ข้อนั้นจะเป็นจริงหรือไม่หนอ เอาเถอะ เราจักทดลองพระองค์ดู ท่านทั้งหลายพึงคอยเราสักครู่หนึ่งเพียงเราทราบความจริงใจของพระเจ้าสิวิเท่านั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๕๕/๗๓๔)

ความจริงแท้ : ความจริง,สัจจะ, ตรงข้ามความเท็จ, ความถ่องแท้ ความแน่นอน ความไม่วิปริต หมายถึงความไม่ผิด ความไม่เป็นอย่างอื่น, ในลักขณสูตร กล่าวถึงในชาติก่อนๆ มหาบุรุษมีสัจปฏิญาณ มีพระวาจาไม่เป็นสอง เว้นคำเหลวไหล ไม่ตรัสให้คลาดเคลื่อนแก่ใครๆ ตรัสตามความจริงแท้ แน่นอน,ในมูลปัณณาสก์ จูฬอัสสปุรสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุปฏิบัติตรงชื่อว่าสมณะและการปฏิญญาว่าเป็นสมณะเพราะชื่อและปฏิญญานี้ จักเป็นความจริงแท้, ในมหานิทเทส พระสารีบุตร กล่าวถึงพระพุทธเจ้าย่อมทรงปรากฏโดยเพศแห่งผู้ดับแล้ว โดยความจริงแท้ ถ่องแท้ แน่นอน ไม่วิปริตตามสภาพ, ในกถาวัตถุ กล่าวถึงความจริงแท้ ความไม่ผิด ความไม่เป็นอย่างอื่น คือความที่ธรรมนี้เป็นปัจจัยมีอยู่ในสภาวธรรมนั้น นี้เราเรียกว่าปฏิจจสมุปบาท (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๓/๑๙๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๕/๔๖๔, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๑/๕๔๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๐/๔๗๙)

ความจำนงในรูป : ความจำนงรูป, ความประสงค์ในรูป, ความมุ่งหวังรูป, ความตั้งใจในรูป หมายถึงรูปสัญเจตนา,ความคิดอ่านในรูป ดังคำว่า รูปสัญเจตนา (ความจำนงในรูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปสัญเจตนานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปสัญเจตนานี้,จัดเป็นข้อ ๑ ในสัญเจตนา ๖,ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค กล่าวว่าเป็นข้อที่๑ ในเจตนา ๖,ในวิภังค์ กล่าวถึงรูปสัญเจตนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๖๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๔/๑๗๐)

ความเจ็บ,ความเจ็บไข้ : ความมีทุกข์,ความเจ็บหนัก,เป็นไข้ ,ในวินัยปิฎก มหาวรรค และมหานิทเทส กล่าวว่า ความเจ็บไข้จัดเป็นทุกข์ ความไม่สบาย เช่น โรคเนื้องอกในลำไส้ จะมี

SAMPLE

อาการ เช่น ซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง ; ในวินัยปิฎก มหาวรรคกล่าวว่า จัดเป็นธรรมอย่าง ๑ ในทุกขสัจ ดังคำว่า แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ ; ความเจ็บไข้ มาจากความเกิด ดังคำในทีฆนิกาย มหาวรรคว่า ขึ้นชื่อว่าความเกิดช่างน่ารังเกียจนัก เพราะเมื่อมีความเกิดก็มีความแก่ ความเจ็บ ; ในมหานิทเทส อธิบายถึงสาเหตุของความเจ็บไข้ว่ามีหลายสาเหตุ เช่น ความเจ็บป่วยที่เกิดจากดี ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเสมหะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากลม ไข้สันนิบาต ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความพากเพียรเกินกำลัง ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผลกรรม ความหนาว ความร้อนความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน; ในสังยุตนิกาย มหาวรรคกล่าวไว้ว่า ความเจ็บไข้มีอยู่ในความไม่มีโรค; ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงความเจ็บ ความเจ็บไข้ว่าจัดอยู่ในสิ่งที่ควรกำหนดรู้ ดังคำว่า ความแก่ ... ความเจ็บไข้ ...ควรรู้ยิ่ง, ในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุกล่าวว่า สิ่งที่ไม่มีใครจะประกันได้ ดังคำว่า ไม่มีใครเลย ไม่ว่าจะเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกที่จะประกันสิ่งที่มีความเจ็บเป็นธรรมดาว่า ไม่เจ็บ (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๔/๒๑, วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๓/๑๙๐, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๘/๒๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๔/๓๖๓, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๑๗, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๑๘, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๔/๖๘๑) ;

อรรถกถากล่าวว่า จัดเป็นเทวทูตอย่างหนึ่ง คำว่า เทวทูต หมายถึงสื่อแจ้งข่าว มฤตยู เป็นสัญญาณเตือนให้ระลึกถึงคติธรรมดาของชีวิตไม่ให้ประมาท ได้แก่ ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ปรากฏเสมือนเทวดาทรงเครื่องมาประทับยืนในอากาศเตือนว่าวันโน้นท่านจะตาย (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๖/๑๓๒) ;

ความเจ็บแค้น : โกรธเจ็บใจอยู่ไม่หาย เช่นความแค้นใจ ความแค้นเคือง ดังเช่นในทีฆนิกาย กล่าวถึงมหาบุรุษ ไม่ตรัสคำหยาบรุนแรงคือที่ก่อให้เกิดการด่า การบาดหมาง และการเบียดเบียนกันที่ก่อให้เกิดความเจ็บแค้น ที่ทำลายชนจำนวนมาก (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๗/๑๙๓)

ความเจ็บป่วย : ความไม่สบายเพราะโรคหรือความไข้หรือเหตุอื่นที่ทำให้รู้สึกเช่นนั้น แปลจากคำว่า พยาธิ เช่นในมหาวรรค หมอชีวกโกมารภัจ บอกแก่ภรรยาของบุตรเศรษฐีว่า เธอจงดูความเจ็บป่วยของสามีเธอ ข้าวต้มที่เธอดื่มจึงไม่ย่อยไปด้วยดีอาหารที่รับประทานจึงไม่ย่อยไปด้วยดี อุจจาระปัสสาวะไม่สะดวก,ในทีฆนิกาย มหาปทานสูตร และอุปริปัณณาสก์ อัจฉริยพภูตธัมมสูตร กฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ข้อที่ ๗

SAMPLE

กล่าวถึงเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระองค์ไม่ทรงมีความเจ็บป่วยใดๆ ทรงมีความสุข,ในทีฆนิกาย มหาปทานสูตร กล่าวถึงพระวิปัสสีราชกุมารได้ทอดพระเนตรเห็นคนเจ็บทนทุกข์ป่วยหนัก นอนทุรนทุรายจมกองอุจจาระปัสสาวะของตนคนอื่นต้องช่วยกันพยุงให้กินอาหาร และได้ฟังคำกราบทูลจากสารถีว่า ผู้นี้ชื่อว่าคนเจ็บ เพราะเขาหายจากความเจ็บป่วยนั้นได้อย่างยากเย็น,ในอังคุตตรนิกาย อธัมมิกสูตร กล่าวถึงความเจ็บป่วย เกิดจากการกินข้าวที่สุกไม่สม่ำเสมอกัน ดังคำว่า มนุษย์ทั้งหลายบริโภคข้าวกล้าที่สุกไม่พร้อมกัน ย่อมมีอายุน้อย ๑ มีผิวพรรณไม่ดี ๑ มีกำลังไม่ดี ๑ มีความเจ็บป่วยมาก ๑,ในมหานิทเทส กล่าวถึงความเจ็บป่วยเกิดได้หลายสาเหตุ ดังคำอธิบายในอันตรายว่า ความเจ็บป่วยที่เกิดจากดี ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเสมหะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากลม ไข้สันนิบาต ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความพากเพียรเกินกำลัง ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผลกรรม ความหนาว ความร้อนความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๓/๑๙๐, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓/๑๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๗/๒๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๔/๒๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๑๗) เจ็บไข้ได้ป่วย ก็ว่า

ความเจริญ : ความเติบโต, ความเกิดขึ้น ดังเช่นในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงความเจริญแห่งแคว้นวัชชี ดังคำว่าพวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์,ในทีฆนิกาย มัชฌิมศีล กล่าวถึงเรื่องความเจริญและความเสื่อม ซึ่งจัดเป็นเดรัจฉานกถาเรื่องหนึ่งที่คนทั่วไปกล่าวถึงกัน, สิงคาลกสูตร กล่าวถึงคุณลักษณะของมิตรมีความรักใคร่ว่าเป็นผู้พอใจความเจริญของเพื่อน ซึ่งเป็นเหตุข้อ ๑ ในเหตุ ๔,ในมหานิทเทส อธิบายถึงความเจริญแห่งรูปทั้งหลายว่า ความเจริญ ความเกิด ความเกิดขึ้น ความบังเกิด ความบังเกิดขึ้น ความปรากฏแห่งรูปทั้งหลาย นี้ชื่อว่าความเจริญแห่งรูปทั้งหลาย, ในมูลปัณณาสก์ มหาตัณหาสังขยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า สาติภิกษุบุตรชาวประมงนี้จะเป็นผู้ทำความเจริญในธรรมวินัยนี้ได้บ้างหรือไม่ เพราะเหตุว่า สาติภิกษุกล่าวตู่เรา ขุดตนเองและจะประสบสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมาก เพราะทิฏฐิที่ตนถือผิด; ความเติบโต ดังคำในมหาตัณหาสังขยสูตรที่กล่าวถึงน้ำนมของมารดานับเป็นโลหิตในอริยวินัย กุมารอาศัยความเจริญและความเติบโตแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ย่อมเล่นด้วยเครื่องเล่นสำหรับกุมาร เช่น ไถเล็ก ๆ ตีไม้หึ่ง หกคะเมน เล่นกังหัน ตวง

SAMPLE

ทราย,ในมัชฌิมปัณณาสก์มาคัณฑิยปริพาชกกล่าวถึงพระสมณโคดมเป็นผู้ทำลายความเจริญ ; ความมากขึ้น ดังคำในสังยุตตนิกาย มณิภัททสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความเจริญย่อมมีแก่คนมีสติทุกเมื่อคนมีสติย่อมได้รับความสุข,ในสังยุตตนิกาย ภิกขุสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อใด เธออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้วจักเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้โดย ๓ วิธีอย่างนี้ เมื่อนั้น เธอพึงหวังความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลายตลอดคืน หรือวันที่จักมาถึง,ในอังคุตตรนิกาย อหิราชสูตร ในการแผ่เมตตาพระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ตั้งเมตตาจิตแผ่ไปว่า ขอสรรพสัตว์ที่ยังมีชีวิตทั้งมวล จงประสพกับความเจริญ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗/๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๘/๑๗๕ ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๔/๒๑๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๙/๔๓๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๗/๒๔๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๙/๒๔๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๖๒/๔๑๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๘/๓๔๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๖๙/๒๑๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๒๑/๒๗๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๙/๒๒๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๒/๓๑๒)

ความเจริญงอกงามไพบูลย์ :ความเต็มเปี่ยม, ความเต็มที่,ความเจริญเติบโต,ความงอกงามเต็มที่ เช่น ในมหาวรรค อุปัชฌายวัตตกถา พระพุทธเจ้าตรัสว่า อุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกจักมีความเคารพ ยำเกรงประพฤติกลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้,ในมูลปัณณาสก์ จูฬสัจจกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า พืชพันธุ์ไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พืชพันธุ์ไม้เหล่านั้นทั้งหมดต้องอาศัยแผ่นดินอยู่ในแผ่นดินจึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้,ในสังยุตตนิกาย ตรุณรุกขสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงต้นไม้อ่อน (ยืนต้นอยู่อย่างนั้น) บุรุษพึงถนอมรากพรวนดินรดน้ำสม่ำเสมอ เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้อ่อนนั้นได้อาหารอย่างนั้น ได้สารอย่างนั้น พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์,ในอุปยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมาการไป การจุติ การอุบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์แห่งวิญญาณ เว้นจากรูปเวทนาสัญญา สังขาร,ในอิติวุตตกะ กล่าวถึงภิกษุผู้ไม่หลอกลวง ไม่เป็นคนประจบ เป็นนักปราชญ์ ไม่กระด้างและมีจิตตั้งมั่นดีย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้,ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงภิกษุอาศัยศีลดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย(วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๕/๘๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๖/๓๙๒, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๗/๑๑๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๓/๗๕,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๘/๔๘๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓/๕๗๘)

SAMPLE

ความเจริญด้วยปัญญา : ความเจริญทางปัญญา, ความงอกงามทางปัญญา,ความมีปัญญา แปลจากคำว่า ปัญญาวุฑฒิ; ในอังคุตตรนิกายกล่าวถึงพระพุทธเจ้าตรัสว่าความเจริญด้วยปัญญายอดเยี่ยมกว่าความเจริญทั้งหลาย ; เป็นธรรมอย่าง๑ ในบรรดาวุฑฒิ ๓ อัน ได้แก่ (๑) สัทธาวุฑฒิ (ความเจริญด้วยศรัทธา) (๒) สีลวุฑฒิ (ความเจริญด้วยศีล) (๓) ปัญญาวุฑฒิ (ความเจริญด้วยปัญญา) ; ความเจริญด้วยปัญญาย่อมมีได้ด้วย ๔ อัน ได้แก่ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ) (๒) สัทธัมมัสสวนะ (การฟังสัทธรรม) (๓) โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม)(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๘/๓๖๘) ; ความเจริญด้วยปัญญา ที่ชื่อว่าสมบูรณ์ ก็คือปัญญา ของพระอรหันต์ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค เรื่องปัญญาอธิบายความเจริญแห่งปัญญาว่า ปัญญาของพระเสขะ ๗ จำพวกและของกัลยาณปุถุชนย่อมเจริญ ปัญญาของพระอรหันต์ย่อมเจริญ ชื่อว่าความเจริญด้วยปัญญาที่เจริญแล้ว (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๗๙/๑๔,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๔๐/๓๘๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๘/๓๖๗, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๕)

ความเจริญเต็มที่ : ความเติบโตอย่างยิ่ง, ความเจริญงอกงามไพบูลย์, ความรุ่งเรืองมาก,ความแก่กล้า ดังเช่นในอุปริปัณณาสก์ สฬายตนวิภังคสูตร กล่าวถึง เมื่อบุคคลนั้นเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้อยู่อย่างนี้ สติปัฏฐาน ๔ ก็ดี สัมมัปปธาน ๔ ก็ดี อิทธิบาท ๔ ก็ดี อินทรีย์ ๕ ก็ดี พละ ๕ ก็ดี โพชฌงค์๗ ก็ดีย่อมถึงความเจริญเต็มที่, ในสังยุตตนิกาย ปฐมอานันทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า สมัยใด สติของภิกษุย่อมตั้งมั่น ไม่หลงลืม สมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ภิกษุเจริญสติสัมโพชฌงค์ สติสัมโพชฌงค์จึงถึงความเจริญเต็มที่แก่ภิกษุ,ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงกายคตาสติที่บุคคลได้เจริญทำให้มากแล้ว แม้กายก็สงบ แม้จิตก็สงบ แม้วิตกและวิจารก็สงบ ธรรมที่เป็นส่วนแห่งวิชชาแม้ทั้งสิ้นก็ถึงความเจริญเต็มที่,ในโธวนสูตรกล่าวถึงผู้มีสัมมาวิมุตติ ย่อมล้างมิจฉาวิมุตติได้ ล้างบาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัยได้ และกุศลธรรมเป็นอันมาก ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ เพราะสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๓๑/๔๙๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๙/๔๗๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕๗๑/๕๒, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๗/๒๕๑)

ความเจ้าเล่ห์ : กิริยาที่หลอกให้หลง,ความหลอกลวง หมายถึงการใช้กลอุบายหรือเงื่อนงำอันอาจทำให้คนอื่นหลงผิดเข้าใจผิด, การใช้เล่ห์พูดหรือกระทำให้เขาเชื่อ,ความมีมารยา เช่นในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ ความเจ้าเล่ห์ แปลมาจากมายา มีอธิบายในคำว่ามายาว่า ความเป็นคนเจ้าเล่ห์ กิริยาที่หลอกให้หลง ความลวง ความโกง ความกลบเกลื่อน ความหลีกเลี่ยง ความซ่อน ความซ่อนบัง ความปกปิด ความปิดบัง การกระทำไม่ชัดเจน

SAMPLE

การไม่ทำให้แจ้ง การปกปิดมิดชิด การกระทำที่ชั่ว,จัดเป็นข้อ ๑ ในปุริสมละ (มลทินของผู้ชาย) ๙ อันได้แก่ (๑)โกธะ (ความโกรธ) (๒) มักขะ (ความลบหลู่คุณท่าน) (๓) อิสสา (ความริษยา) (๔) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) (๕) มายา(ความเจ้าเล่ห์) (๖) สาเถยยะ(ความโอ้อวด) (๗) มุสาวาท(การพูดเท็จ) (๘) ปาปิจฉตา (ความปรารถนาลามก) (๙) มิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด),ในปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงความเจ้าเล่ห์ไว้ในคำอธิบายถึงผู้มีมายาเช่นกัน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๓๓/๕๓๗, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๔/๕๖๒, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๖๑/๖๑๖, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๒/๑๕๘,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๒/๑๖๓)

ความฉิบหาย : อาการที่หายไปหรือจากไปเร็วเกินคาด,ความวอดวาย,ความเสื่อม, ความพินาศ, ในอังคุตตรนิกาย อกุสลมูลสูตร กล่าวถึงสาละ ต้นตะแบก หรือต้นสะคร้อที่ถูกเถาย่านทราย ๓ ชนิดคลุมยอด พันรอบต้น ย่อมถึงความเสื่อม ถึงความพินาศ ถึงความฉิบหาย,ในเกสกัมพลสูตร กล่าวถึง โมฆบุรุษชื่อมักขลิเป็นเหมือนไซดักมนุษย์เกิดขึ้นมาในโลกเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความฉิบหาย, ในฐานสูตร กล่าวถึงฐานะแห่งความเสื่อมและความเจริญ เช่นข้อว่า ฐานะที่ให้ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจ และเมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหาย โดยยกเรื่องกำลังของบุรุษ ความเพียรของบุรุษ และความบากบั่นของบุรุษระหว่างคนพาลและบัณฑิตเป็นตัวอย่าง,ความฉิบหาย จัดเป็นฐานะ ๑ ในฐานะ ๕ ดังคำว่า ขอสิ่งที่มีความฉิบหายเป็นธรรมดาอย่าฉิบหาย,ในสักกสูตร กล่าวถึงกามทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง ว่างเปล่า หลอกลวง มีความฉิบหายไปเป็นธรรมดา,ในเปตวัตถุ เปรตอดีตผู้พิพากษาโกง กล่าวถึงประวัติของตนว่าเคยประพฤติทุจริตด้วยการพูดส่อเสียดพูดเท็จและด้วยการอำพรางหลอกลวงเพื่อความฉิบหายแก่ตนเองในมนุษยโลก (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๖, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๘/๓๘๖, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๕/๑๗๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๘/๗๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๕/๑๐๑,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๐๓/๒๔๗)

ความเฉียบแหลม : ความฉลาดหลักแหลม, หมายถึงมีปัญญาเฉียบแหลม ดังคำสนทนาในจูฬหัตถิปโทปมสูตร ที่ชาณุสโสณิพราหมณ์ถามปิโลติกปริพาชกตอนหนึ่งว่า ท่านวัจฉายนะ เห็นจะเข้าใจความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของพระสมณโคดมว่าพระองค์เป็นบัณฑิต หรืออย่างไร ก็ได้รับคำตอบว่า ข้าพเจ้าเป็นใครเล่าจึงจักรู้ความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของพระสมณโคดมได้ แม้ผู้ที่จะรู้ความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของพระสมณโคดมได้ก็พึงเป็นเช่นพระสมณโคดมโดยแน่แท้,ความเฉียบแหลมย่อมปรากฏในภายในบุคคล เช่นที่มีปรากฏในอยู่ในทีฆาวุกุมาร ในโลณกสูตร พระราชาตรัสถามพวกอำมาตย์ว่าบุคคลผู้ได้รับการศึกษา ถึงพร้อมด้วยความเฉียบแหลมที่จะครอบครองราชสมบัติเหล่านี้ มีอยู่ที่ไหนหนอ เราจักมอบราชสมบัติให้,ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึง

SAMPLE

นิพพิทานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาเฉียบแหลมให้เต็มรอบ ,ธรรม ๔ ประการ(คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (๒) สัทธัมมัสสวนะ (๓) โยนิโส มนสิการ (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๘/๓๑๗,ขุ.ชา.สฏฐี.(ไทย) ๒๘/๓๖/๔๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๕๓๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๕๔๔)

ความชมเชย : การยกย่อง, การสรรเสริญ,การพรรณนา, ความมีเกียรติ หมายถึงการยกย่องคุณความดี ในมหานิทเทส อธิบายความชมเชยไว้ในคำว่า เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ ย่อมเป็นผู้ลังเลใจ อธิบายว่า เมื่ออยากได้คือยินดี ปรารถนา มุ่งหมาย มุ่งหวังความสรรเสริญ คือ ความชมเชย ความมีเกียรติ ความยกย่องคุณความดี ; การแสดงกิริยาเสน่หา เช่นในมูลปัณณาสก์ พรหมนิมันตนิกสูตร กล่าวถึงสมณพราหมณ์เป็นผู้สรรเสริญดิน ชมเชยดิน เป็นผู้สรรเสริญน้ำ ชมเชยน้ำ เป็นผู้สรรเสริญไฟ ชมเชยไฟ เป็นผู้สรรเสริญลม ชมเชยลม เป็นผู้สรรเสริญสัตว์ ชมเชยสัตว์ เป็นผู้สรรเสริญเทวดา ชมเชยเทวดา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๒/๕๓๘, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๑/๑๙๙)

ความช่วยเหลือ : การให้สิ่งที่ผู้อื่นประสงค์, ความช่วยกิจการของเขาเพื่อให้พร้อมมูลขึ้น ดังคำในมหาวิภังค์ที่อุบาสกกล่าวถึงพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้มักมากไม่สันโดษ ยากที่ใคร ๆ จะให้ความช่วยเหลือสมณะเหล่านั้นได้ เพราะเหตุว่าพระอุปนันทศากยบุตรรบเร้าจึงได้ซื้อจีวรถวายแล้วไปประชุมล่าช้า ต้องเสียค่าปรับ ๕๐ กหาปณะ,ในทีฆนิกาย ลักขณสูตร กล่าวถึงมหาบุรุษโพธิสัตว์ว่า ถ้าทรงเป็นกษัตริย์ จะทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน จะทรงได้รับความช่วยเหลือจากคนหมู่มาก,ในสังยุตตนิกาย โกกาลิกสูตร มีข้อความกล่าวถึงสถานที่ในนรกไว้ว่า นายนิรยบาลทั้งหลายเมื่อพูดกับสัตว์นรก ก็พูดไม่ไพเราะสัตว์นรกเหล่านั้นจะวิ่งหนีไปก็ไม่ได้ จะเข้าไปขอความช่วยเหลือก็ไม่ได้,ใน มหาอุกกุสชาดก กล่าวถึงเหยี่ยวไปหาเต่าแล้วกล่าวว่าคนบางพวกแม้จะเคลื่อนคลาดพลาดพลั้ง จากการงานของตน ก็ยังดำรงตนอยู่ได้เพราะความช่วยเหลือของมิตรทั้งหลาย,แม่เหยี่ยวประกาศมิตตธรรมว่าบัณฑิตนั้นได้มิตรสหายแล้วย่อมป้องกันลูกปศุสัตว์ หรือทรัพย์ไว้ได้ ข้าพเจ้า ลูกๆ และสามีของข้าพเจ้าอยู่พร้อมหน้ากัน เพราะความช่วยเหลือของมิตรทั้งหลาย (วิ.ม.(ไทย) ๒/๕๓๗/๖๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๑/๑๘๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๗๔/๖๖๑,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๕๐/๔๓๐,๕๘/๔๓๒)

ความชอบใจ : ความถูกใจ, ความยินดี แปลมาจากคำว่ารุจิ ในมหานิทเทสหมายถึงความพอใจ ความรัก ความใคร่, ในมัชฌิมปัณณาสก์ อัคคิวัจฉโคตตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสปัจจยาการ ๑๒ กับวัจฉปริพาชกว่า ธรรมนั้นผู้มีความเห็นเป็นอย่างอื่น มีความพอใจเป็นอย่างอื่น

SAMPLE

มีความชอบใจเป็นอย่างอื่น มีความเพียรในทางอื่น อยู่ในสำนักของอาจารย์อื่น รู้ได้ยาก,ในจังกีสูตร และเทวทหสูตร จัดเป็นธรรมข้อ ๒ ในธรรม ๕ อันได้แก่ (๑) ศรัทธา (ความเชื่อ) (๒) รุจิ (ความชอบใจ) (๓) อนุสสวะ (การฟังตามกันมา) (๔) อาการปริวิตก(ความตรึกตามอาการ) (๕) ทิฏฐินิชฌานขันติ (ความเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้),ในอินทริยภาวนาสูตร กล่าวถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว จึงเกิดความชอบใจ เกิดความไม่ชอบใจ และเกิดทั้งความชอบใจและความไม่ชอบใจ และรู้ชัดว่า ความชอบใจเป็นต้นนั้นถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นของหยาบ อาศัยกันและกันเกิดขึ้น,ในอุทาน ปฐมนานาติตถิยสูตร กล่าวถึงสมณพราหมณ์และปริพาชกจำนวนมากผู้มีลัทธิแตกต่างกัน มีทิฏฐิแตกต่างกัน มีความพอใจแตกต่างกัน มีความชอบใจแตกต่างกัน ยึดถือทิฏฐิแตกต่างกันอาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี,ในมหานิทเทส กล่าวถึงความชอบใจว่าเป็นตัณหา ซึ่งเป็นคำอธิบายในคำว่าอย่าก่อตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย,ในอปทาน มีกล่าวถึงนาคะละทิ้งโขลงแล้วอยู่ในป่าได้ตามความชอบใจ ,ในวิภังค์ อธิบายความชอบใจว่าหมายถึงธรรมวินัย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๐/๒๒๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๘/๕๓๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕/๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๕๔/๕๐๕,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๔/๒๘๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒/๖๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๙/๑๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๐๙/๓๘๖)

ความชอบธรรม : ความถูกตามหลักธรรม, ความถูกตามนิตินัย, ความถูกต้อง หมายถึงความถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เช่นในจูฬวรรค ปริวาส กล่าวถึงกรรมในอยู่ในปริวาสเพื่อให้ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสออกจากอาบัติสังฆาทิเสสตอนหนึ่งว่า การให้ปริวาสเพื่ออาบัติที่รู้แต่ปิดไว้ ชอบธรรม ความชอบธรรมย่อมฟังขึ้น, ในปาฏิกวรรค สิงคาลกสูตร กล่าวถึงผู้ที่ละเมิดความชอบธรรมเพราะมีอคติจะเสื่อมยศ ดังคำว่า บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม,บุคคลใดไม่ละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ,ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงความชอบธรรมสัมพันธ์กับความมีอคติ เพราะเมื่อใดมีอคตลำเอียง ความชอบธรรมก็จะไม่มี ดังคำว่า บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะชอบ) โทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง) โมหาคติ (ลำเอียงเพราะหลง) ภยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว) ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม,ในปัตตกัมมสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่อนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า ธรรม ๔ ประการนี้เป็นสิ่งน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก อันได้แก่ (๑) ขอโภคะจงเกิดขึ้นแก่เราพร้อมกับความชอบธรรม (๒) เราได้โภคทรัพย์พร้อมกับความชอบธรรมแล้ว ขอยศจงเฟื่องฟูแก่เราพร้อมด้วยญาติ มิตร สหาย (๓) เราได้โภค

SAMPLE

ทรัพย์พร้อมกับความชอบธรรม ได้ยศพร้อมด้วยญาติ มิตร สหายแล้ว ขอเราจงมีชีวิตอยู่นาน รักษาอายุให้ยั่งยืน (๔) เราได้โภคทรัพย์พร้อมกับความชอบธรรม ได้ยศพร้อมด้วยญาติ มิตร สหาย มีชีวิตอยู่นาน รักษาอายุให้ยั่งยืนแล้ว หลังจากตายแล้ว ขอให้เราเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์,ในโทณพราหมณสูตร ในเรื่องพราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายให้โทณพราหมณ์ฟังในความชอบธรรมในการแสวงหานั้นตอนหนึ่งว่า ผู้นั้นไม่แสวงหาด้วยกสิกรรม...เขาถือกระเบื้องเที่ยวขอทานอย่างเดียว มอบทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์เพื่ออาจารย์แล้ว โกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์แล้วออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต... เจริญพรหมวิหาร ๔ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติพรหมโลก (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๔๕/๒๔๖, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๖/๒๐๑-๒๐๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗/๒๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๙)

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า ความชอบธรรม หมายถึงเหตุ มีตำแหน่งเสนาบดีและตำแหน่งเศรษฐีเป็นต้น(องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๖๑/๓๕๒)

ความชัง : ความเกลียด, ความไม่ชอบ, ความไม่รัก ในจูฬนิทเทส อธิบายถึงความชั่งหมายถึง ใจปองร้าย มุ่งร้าย ขัดเคือง ขุ่นเคือง เคือง เคืองมากเคืองตลอด ชัง ชิงชัง เกลียดชัง ใจพยาบาท ใจแค้นเคือง ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความโกรธ ความแค้น ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต ดังคำว่าพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ละนิวรณ์ ๕ อย่าง ขจัดอุปกิเลสแห่งจิตทั้งปวงได้แล้ว ไม่อิงอาศัย ตัดความรักและความชังได้แล้ว จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด,ในวินัยปิฎก มหาวรรค โกสัมพิกวิวาทกถา กล่าวถึงภิกษุผู้เป็นพหูสูต ... ใฝ่การศึกษา คงจะไม่ลำเอียงเพราะความรัก เพราะความชัง เพราะความหลง เพราะความกลัว,ในปริวาร กล่าวว่า เมื่อมีความรักหรือความชัง พึงลำเอียงเพราะความชอบบ้าง พึงลำเอียงเพราะความชังบ้าง พึงลำเอียงเพราะความหลงบ้าง พึงลำเอียงเพราะความกลัวบ้าง,ในอังคุตตรนิกาย เปมสูตร กล่าวถึงเหตุที่ทำให้เกิดความชัง มี ๒ คือ (๑) ความชังเกิดเพราะความรัก (๒) ความชังเกิดเพราะความชัง,ในมหานิทเทสอธิบายความชังเกิดมาจากผลแห่งการทะเลาะเพราะทิฏฐิ (วิ.ม.(ไทย)๕/๔๕๔/๓๓๘,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๖๕/๕๕๐, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๐/๓๑๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓/๓๖๔, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๒/๔๘๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๒/๒๒)

SAMPLE

ความชั่ว : บาป, ความเลว, ความทราม,ความเลวทราม, ความร้าย,บาปอกุศลต่าง, หมายถึงความไม่ดีเพราะจงใจฝ่าฝืนศีลธรรมหรือจารีตประเพณีเป็นต้น,ในทีฆนิกาย สิงคาลกสูตร กล่าวถึงมิตรแนะนำประโยชน์ จะประกอบด้วยคุณลักษณะคือ ห้ามมิให้ทำความชั่ว เป็นต้นและกล่าวมารดาบิดาห้ามบุตรไม่ให้ทำความชั่ว,ในมัชฌิมปัณณาสก์เอสุการีสูตร กล่าวถึงกษัตริย์ตรัสตอบแก่ประชาชนว่า เมื่อข้าพเจ้าบำเรอสิ่งใดอยู่ เพราะเหตุแห่งการบำเรอสิ่งนั้นพึงมีแต่ความชั่ว ไม่มีความดีเลย ข้าพเจ้าไม่ควรบำเรอสิ่งนั้น แต่เมื่อข้าพเจ้าบำเรอสิ่งใดอยู่ เพราะเหตุ แห่งการบำเรอสิ่งนั้นพึงมีแต่ความดี ไม่มีความชั่วเลย ข้าพเจ้าควรบำเรอสิ่งนั้น,ในสังยุตตนิกาย ตายนสูตร และอิสสาปกติอิตถีวัตถุ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า,ในอังคุตตรนิกาย อุชชยสูตร กล่าวถึงนักปราชญ์พึงบูชายัญ(ที่ะไม่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ต่าง ๆ)นี้ที่มีผลมาก เพราะเมื่อบูชายัญอย่างนี้ ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีความชั่ว,ในอัตตานุวาทสูตร กล่าวอธิบายถึงทุคติภัยว่า ความชั่วบางอย่างนั้นพึงเป็นเหตุให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก,ในสุตตนิกาย ธนิยสูตร กล่าวถึงนายธนิยะเจ้าของโคกล่าวว่า ภรรยาของข้าพเจ้าเป็นหญิงเชื่อฟัง ไม่โลเล ครองรักร่วมกันมานานหลายปี เป็นที่ไว้วางใจของข้าพเจ้า ความชั่วใด ๆ ของนาง ข้าพเจ้าไม่เคยได้ยินเลย,แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า จิตของเราเชื่อฟังเรา หลุดพ้นกิเลสแล้ว เราฝึกอบรมมานานจนเป็นจิตที่ฝึกหัดดีแล้ว ดังนั้น เราจึงไม่มีความชั่วใดๆต่อไป,ในเปตวัตถุ ปัญจปุตตขาทิกเปติวัตถุ นางเปรตกล่าวถึงกรรมชั่วในอดีตที่ให้ยาทำแท้งแก่หญิงร่วมสามี และกล่าวคำสาบานของตนว่า ดิฉันได้กล่าวคำสาบานเท็จอย่างรุนแรงว่า ถ้าดิฉันทำความชั่วอย่างนี้จริง ขอให้ดิฉันกินเนื้อลูกเถิด,ในมหานิทเทส จูฬนิทเทส พระพุทธเจ้าตรัสว่า บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง ก่อภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป ตรัสเรียกว่าความชั่ว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๓/๒๑๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๗/๕๔๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๙/๙๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๙/๖๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๐/๑๘๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๑๔/๑๓๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๕๐๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๔/๕๐๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๕๐๔, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๓/๑๗๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๐/๒๓๗,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๗/๑๔๕)

อรรถกถาสุตตนิบาต อธิบายว่า ความชั่ว (บาป) ที่นายธนิยะกล่าวนั้นหมายถึงความประพฤตินอกใจ (ขุ.สุ.อ.(บาลี)๑/๒๒/๓๓) ความชั่วที่พระผู้มีพระภาคตรัสนั้นหมายถึงกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร และอาชีวะที่ไม่บริสุทธิ์(ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๒๓/๓๕)

SAMPLE

ความชั่วหยาบ : ความเลวทราม, ความชั่วร้าย, ความไม่ดีเพราะจงใจฝ่าฝืนศีลธรรมหรือจารีตประเพณี เป็นต้น เช่นในอุปริปัณณาสก์ กล่าวถึงภิกษุน้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างเศร้าหมองเป็นอารมณ์ว่า เพราะไม่ระงับความชั่วหยาบทางกายให้ดี ไม่ถอนถีนมิทธะให้ดี ไม่กำจัดอุทธัจจกุกกุจจะให้ดี ภิกษุนั้นจึงรุ่งเรืองอย่างริบหรี่ หลังจากมรณภาพแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับหมู่เทพผู้มีรัศมีเศร้าหมอง,ในอุปักกิเลสสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเล่าให้ฟังถึงเรื่องก่อนตรัสรู้ ให้อนุรุทธะนันทิยะและกิมพิละ ฟังตอนหนึ่งว่า เรามีความคิดว่า ความชั่วหยาบ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เพราะความชั่วหยาบเป็นเหตุ สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไป เราจักทำโดยวิธีที่วิจิกิจฉา อมนสิการ ถีนมิทธะ ความสะดุ้งกลัว ความปลาบปลื้มและความชั่วหยาบจะไม่เกิดขึ้นแก่เราอีก,ความชั่วหยาบเป็นอุปกิเลสแห่งจิต,ในปฏิสัมภิทา มรรค กล่าวถึงปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่มีความใสและน่าดื่มว่า ความใสคือความสงบ ชื่อว่าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ความชั่วหยาบเป็นกาก บุคคลทิ้งความชั่วหยาบอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือความสงบของปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๔/๒๗๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๔๑/๒๘๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/ ๒๔๔/๒๘๙,ขุ.ม.(ไทย) ๓๑/๒๓๙/๔๐๗)

ความชื่นชม : ความแจ่มใส, ความยินดี, ความชื่นชมยินดี ในมหานิทเทสหมายถึงความสรรเสริญเกียรติคุณ ความยกย่อง เช่นในปาฏิกวรรค ลักขณสูตร กล่าวถึงบุพกรรมของมหาบุรุษว่า ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ เป็นผู้นำพวกญาติ มิตรสหาย ผู้มีใจดี ที่หายไปนานจากกันไปนาน ให้กลับมาพบกัน คือนำมารดาให้พบกับบุตร นำบุตรให้พบกับมารดา ... นำพี่สาวน้องสาวให้พบกับพี่สาวน้องสาว ครั้นทำให้พบกันแล้วก็ได้รับความชื่นชม,ในสังยุตตนิกาย อภินันทสูตร กล่าวถึงความชื่นชมธาตุ ๔ ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดชื่นชมปฐวีธาตุ ผู้นั้นชื่อว่าชื่นชมทุกข์ ผู้ใดชื่นชมทุกข์เรากล่าวว่า ผู้นั้นไม่หลุดพ้นจากทุกข์,ในปายาสิสูตร กล่าวถึงคนที่พบสิ่งที่ดีกว่าแล้วทิ้งของที่ด้อยกว่า ดังคำที่กล่าวถึงคนที่ถือเปลือกปานเดินทางมาพบทองเข้า แล้วทิ้งเปลือกปานแล้วนำห่อทองไป ได้รับความชื่นชมยินดีจากมารดาบิดา ได้รับความชื่นชมยินดีจากบุตรภรรยาได้รับความชื่นชมยินดีจากมิตรอำมาตย์ อีกทั้งได้รับความสุขโสมนัสที่เกิดจากการนำห่อทอง,ในอังคุตตรนิกาย ทานมหัปผลสูตร กล่าวถึงการให้ทาน ดังคำว่า เมื่อเราให้ทานนี้ จิตย่อมผ่องใส จะเกิดความชื่นชม โสมนัส,ในวิมานวัตถุ ท้าวสักกะชื่นชมเทพธิดาช่างหูก ว่า ขอแสดงความชื่นชมต่อบุญสมบัติและทิพยสมบัติของเธอ,ในมหานิทเทสอธิบายความชื่นชมว่าหมายถึงความสรรเสริญ คือเกียรติคุณ ความยกย่อง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๖/๓๖๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๐/๑๗๙,สำ.นิ.

SAMPLE

(ไทย) ๑๖/๑๑๙/๒๑๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๙๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๖/๒๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓๐/๓๖๓)

ความเชยชิด : ความเยื่อใย ความห่วงใย ความผูกพัน หมายถึงการสัมผัสเบาๆ ด้วยความเอ็นดูหรือความรักใคร่, ในสังยุตตนิกาย โลกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า โลกทำความเชยชิดในอายตนะ ๖, ในมุนีสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภัยเกิดจากความเชยชิด, ในจูฬนิทเทส ในสุตตนิบาต ขัคควิสาณสูตร และในอปทาน กล่าวถึงพระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวว่า บุคคลเมื่ออนุเคราะห์มิตร สหายผู้ใจดี มีใจผูกพัน ย่อมทำประโยชน์ให้เสื่อมไปได้ บุคคลเมื่อเพ่งเห็นภัยนั้นในความเชยชิดจึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด, ความเชยชิด มี ๒ อย่าง คือ (๑) ความเชยชิดด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความเชยชิดด้วยอำนาจทิฏฐิ,ในวาตัคคสินธวชาดก กล่าวถึงแม่ลาสอนลูกว่า ก็ถ้าความเชยชิดเกิดมีแต่แรกพบชื่อเสียงของสตรีจะเสียหาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๐/๗๘, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๗/๕๐๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๐๙/๕๔๘, ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๔๗/๑๓๐, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๔/๔๑๒, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๓/๔๑๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๓/๑๕)

อรรถกถาสุตตนิบาตอธิบายว่า ความเชยชิด หมายถึงตัณหาและทิฏฐิ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๒๐๙/๒๘๗)

ความเชื่อ : ความเห็นตามด้วย, ความมั่นใจ,ความไว้ใจ,ศรัทธา ในวิภังค์ หมายถึง กิริยาที่เชื่อความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง เช่นในมัชฌิมปัณณาสก์ จังกีสูตร กล่าวถึงความเชื่อของพราหมณ์ทั้งหลายย่อมหามูลมิได้ โดยอธิบายให้ฟังว่า ภาษิตของพราหมณ์ทั้งหลาย เห็นจะเปรียบได้กับแถวคนตาบอด คือ แม้คนอยู่หัวแถว คนอยู่กลางแถว และคนอยู่ปลายแถว ต่างก็มองไม่เห็นกัน,ในเทวทหสูตร กล่าวว่าจัดเป็นธรรมข้อ ๑ ในธรรม ๕ อันได้แก่ (๑) ศรัทธา (ความเชื่อ) (๒) รุจิ (ความชอบใจ) (๓) อนุสสวะ (การฟังตามกันมา) (๔) อาการปริวิตก(ความตรึกตามอาการ) (๕) ทิฏฐินิชฌานขันติ (ความเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้),ธรรม ๕ นี้แล มีผลเป็น ๒ อย่างในปัจจุบัน คือ สิ่งที่เชื่อกันด้วยดีแต่สิ่งนั้นกลับเป็นของว่างเปล่าเป็นเท็จไปก็มี สิ่งที่ไม่เชื่อกันด้วยดีแต่สิ่งนั้นกลับเป็นจริงแท้ ไม่เป็นอื่นก็มี ; ความหยุด หมายถึงไม่ทำต่อไป เช่นในมูลปัณณาสก์ วัตถูปมสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่พราหมณ์ว่า ถ้าท่านไม่พูดเท็จ ... มีความเชื่อ ไม่ตระหนี่ ท่านจะไปยังท่าน้ำคยาทำไมแม้การดื่มน้ำจากท่าน้ำคยาจักมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน,จัดเป็นข้อ ๑ ในความเจริญ ๕ อันได้แก่ (๑) ศรัทธา(ความเชื่อ) (๒) ศีล (การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย) (๓) สุตะ(การสดับฟังหาความรู้) (๔) จาคะ (การเสียสละ) (๕) ปัญญา (ความรอบรู้), ในธรรมบท พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลย่อมให้ทานตามความเชื่อ ตามความเลื่อมใส (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๙/๗๙, ม.ม.

(ไทย)๑๓/๔๒๘/๕๓๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๕/๗,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๘/๑๓๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๐/๖๒, ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๙/๑๐๙, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒/๒๙, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐)

อรรถกถาทีฆนิกาย อธิบายว่า ความเชื่อ จัดอยู่ในอินทรีย์ ๕ คือ (๑) สัทธา (ความเชื่อ) (๒) วิริยะ (ความเพียร) (๓) สติ (ความระลึกได้) (๔) สมาธิ (ความตั้งจิตมั่น) (๕) ปัญญา (ความรู้ทั่ว), ความเชื่อ ที่แปลมาจากคำว่า ศรัทธา มี ๔ อย่าง คือ (๑) อาคมนียะ (ศรัทธาของพระโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญเพื่อพระสัพพัญญุตญาณ) (๒) อธิคมะ (ศรัทธาของพระอริยบุคคล) (๓) ปสาทะ (ศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์) (๔) โอกัปปนะ (ศรัทธาอย่างมั่นคง) แต่ในที่นี้หมายถึงปสาทะและโอกัปปนะเท่านั้น (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๙/๖๔,ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๘/๑๒๙)

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า ศรัทธา แปลว่าความเชื่อ มี ๒ ระดับ นับจากต่ำไปหาสูง คือ (๑) โอกัปปนสัทธา คือ ความเชื่อที่ปักใจเชื่อในสิ่งที่น่าเชื่อ (๒) ปสาทนสัทธา คือ ความเชื่อที่อาศัยความเลื่อมใสอย่างแรงกล้าในสิ่งที่น่าเลื่อมใส(ที.ปา.อ.(บาลี)๒๒๕/๑๒๗, องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๐๕/๘๕, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๒๕/๑๔๙)

ความเชื่อถือ : ความนับถือ เช่นในมหานิทเทส กล่าวถึงความเชื่อถือว่าเป็นมงคล ไม่เป็นมงคล เช่น สมณพราหมณ์ถือการเห็นรูปเป็นต้นว่าเห็นนกแอ่นลม ผลมะตูมอ่อนเกิดในบุษยฤกษ์ หญิงมีครรภ์ เด็กเล็กที่ขี่คอคนไป หม้อมีน้ำเต็ม ปลาตะเพียนแดง ม้าอาชาไนยเป็นมงคล (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๕)

อรรถกถาอธิบายความเชื่อถือว่าหมายถึงวาทะและทิฏฐิ ซึ่งเป็นลัทธิความเชื่อถือหรือเป็นคติความเชื่อถือหรือความคิดเห็น (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๖๖/๒๐๒),ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายกล่าวถึงความเชื่อถือว่าเป็นลัทธิ (ปวาทะ) ซึ่งหมายถึงความเชื่อถือของสมณพราหมณ์เหล่าอื่น (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี)๓/๑๙๔/๗๗) ดังเช่น เช่น อุจเฉทวาทะ คือลัทธิที่ถือว่าตายแล้วไม่เกิดอีก เป็นแนวคิดเชิงวัตถุนิยม ลัทธินี้ทำให้มนุษย์หมกมุ่นในกามสุข (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๘๔/๑๑๐) หรืออมราวิกเขปวาทะ คือลัทธิที่มีความเห็นหลบเลี่ยงไม่แน่นอนว่าใช่หรือไม่ใช่ เป็นความเห็น ที่ลื่นไหลจับได้ยากเหมือนปลาไหล (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๖๑/๑๐๖)

ความแช่มชื่น : ความแจ่มใส, ความเบิกบาน, ความสุข หมายถึงความแช่มชื่นแห่งจิต มักใช้เข้าคู่กับคำอื่น เช่น ความแช่มช้อย ความแช่มชื่น เช่นในอังคุตตรนิกาย กฏุวิยสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคกำลังเที่ยวบิณฑบาตในสำนักของพวกมิลักขะที่ชุมนุมกันอยู่ในที่ซื้อขายโค ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่งผู้ไม่มีความแช่มชื่น มีแต่ความแช่มชื่น

ภายนอก หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ,ในสุรุจิชาดก พระนางสุเมธาผู้เป็นมเหสีของพระเจ้าสุรุจิ เมื่อสดับพระดำรัสของท้าวสักกะแล้วได้บอกคุณคือศีลของตนว่า ดิฉันมีความแช่มชื่นเบิกบาน ใช้สอยด้วยเหตุที่เหมาะสมเสมอฤๅษี ด้วยการกล่าวคำสัตย์นี้ขอบุตรจงเกิดเถิด เมื่อดิฉันกล่าวเท็จ ขอศีรษะจงแตก ๗ เสี่ยง,ในกุสชาดก พระเจ้ากุสโพธิสัตว์ตรัสแก่พระนางปภาวดีว่า หินคงถูกฝังไว้ในพระหทัยอันมีลักษณะ อ่อนละมุนละไมของพระนางเป็นแน่ เพราะหม่อมฉันมาจากชนบทบ้านนอกยังมิได้ประสบความแช่มชื่นจากพระนางเลย,ในมหานิทเทส กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้มีฌาน ด้วยปฐมฌานบ้าง ด้วยทุติยฌานบ้าง... ด้วยฌานที่สหรคตด้วยปีติบ้าง ด้วยฌานที่สหรคตด้วยความแช่มชื่นบ้าง,ในจูฬนิทเทส กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคผู้มีฌาน ชื่อว่าทรงมีฌาน ด้วยปฐมฌานบ้าง...ด้วยฌานที่สหรคตด้วยความแช่มชื่นบ้าง,ในอปทาน พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะทรงแนะนำพระนิพพานอันเป็นอมตะ มีความแช่มชื่นอย่างยิ่ง เป็นธรรมเครื่องกั้นความแก่และความตาย,ในคราวที่พระมหาปชาปตีโคตมีเถรีปรินิพพาน ท่านพระอานนท์หมดความแช่มชื่นมีน้ำตานองนัยนา ประกาศด้วยเสียงสั่นเครือว่า ขอภิกษุทั้งหลายจงมาประชุมกัน,ในอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี กล่าวถึงความแช่มชื่นไว้ในคำอธิบายคำว่า ขันติไว้ว่าหมายถึงความอดทน กิริยาที่อดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่เกรี้ยวกราด ความแช่มชื่นแห่งจิต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๙/๓๙๙,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๑๑๑/๔๔๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๐/๔๔๖,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๔/๒๖๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕/๕๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๕๕/๔๒๑,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๘/๓๓๗)

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า ไม่มีความแช่มชื่น หมายถึงปราศจากความสุขที่เกิดจากฌาน คำว่า มีแต่ความแช่มชื่นภายนอก ในที่นี้หมายถึงมีความสุขที่เกิดจากกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๒๙/๑๗๐)

ความซ่อน : การแอบ, การแอบแฝง, การปิดบัง, การหลบไว้ในที่ลับตา ในวิภังค์กล่าวหมายถึงความซ่อนบัง ความปกปิด การกระทำไม่ชัดเจน การไม่ทำให้แจ้ง การปกปิดมิดชิด การกระทำที่ชั่ว,ในอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติกล่าวถึงความซ่อนไว้ในคำอธิบายคำว่ามายา(มารยา) ดังคำว่า ความซ่อน ความซ่อนบัง ความปิดบัง ความปกปิด การไม่ทำให้ชัดเจน การไม่ทำให้แจ่มแจ้ง การปิดบังอำพราง กิริยาที่เลวทราม (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๔/๕๖๒, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๒/๑๕๘,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๒/๑๖๓)

ความซื่อตรง : อาชชวะ,ความเป็นคนตรง, ความประพฤติตรงไม่เอนเอียง ในธัมมสังคณี กล่าวหมายถึงความไม่คด ความไม่งอ ความไม่โกง เช่นความซื่อตรงต่อหน้าที่, ในทีฆ

SAMPLE

นิกาย สังคีติสูตร กล่าวว่ามาคู่กับคำว่าลัชชวะ(ความละอาย) ดังคำในธรรมหมวด ๒ ว่า (๑) อาชชวะ(ความซื่อตรง) (๒) ลัชชวะ (ความละอาย), ในอังคุตตรนิกาย ทุก นิบาต จัดเป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ อันได้แก่ (๑) อาชชวะ (ความซื่อตรง) (๒) มัททวะ (ความอ่อนโยน),ในอังคุตตรนิกาย ชวสูตร กล่าวถึงเป็นองค์ข้อ ๑ ในองค์ ๔ ทั้งของ ม้าต้นและของภิกษุ อันได้แก่ (๑) ความซื่อตรง (๒) ความว่องไว (๓) ความอดทน (๔) ความสงบเสี่ยม,ในสุตตนิบาต อามคันธสูตร กล่าวถึงผู้คุ้มครองอินทรีย์ทั้ง ๖ นั้นได้ เข้าใจชัดอินทรีย์๖อยู่เสมอดำรงตนอยู่ในธรรมยินดีในความซื่อตรงและความอ่อนโยน ชื่อว่าเป็นปราชญ์,ในพราหมณธัมมิกสูตร กล่าวถึงความซื่อตรงเป็นสิ่งที่พวกพราหมณ์ พากันสรรเสริญ,จัดเป็นข้อ ๑ ในทศพิธราชธรรม ๑๐ ดังคำในมหาหังสชาดก พระราชาตรัสแก่พญาหงส์ว่า พญาหงส์ เราดำรงอยู่ในธรรม ๑๐ ประการ จึงไม่ สะดุ้งกลัวปรโลก,ในธัมมสังคณี อาชชวทุกะ กล่าวถึงความซื่อตรง และความอ่อนโยน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๔, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๕/๑๒๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/ ๑๑๒/๑๗๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๕๓/๕๕๙,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๙๕/๕๖๙,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๗๕/๑๑๒, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๓/๒๓, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๖/๓๓๒)

อรรถกถาชาดกอธิบายว่า คำว่า ธรรม ๑๐ คือทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ คือ (๑) ทาน หมายถึงเจตนาให้วัตถุ ๑๐ ประการ มีข้าวและน้ำเป็นต้น (๒) ศีล หมายถึงศีล ๕ ศีล ๑๐ (๓) การบริจาค หมายถึงการบริจาคไทยธรรม(๔)ความ ซื่อตรง หมายถึงความเป็นคนตรง (๕) ความอ่อนโยน หมายถึงความเป็นคนอ่อนโยน (๖) ความเพียร หมายถึงกรรมคือการรักษาอุโบสถ (๗) ความไม่โกรธ หมายถึงความ มีเมตตาเป็นเบื้องต้น(๘) ความไม่เบียดเบียน หมายถึงความมีกรุณาเป็นเบื้องต้น (๙) ความอดทน หมายถึงความอดกลั้น(๑๐) ความไม่คลาดจากธรรม หมายถึงความไม่ ขัดเคือง (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๑๗๖/๒๖๑,ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๔๑๒-๓/๓๒๒)

ความดับ : ความสูญสิ้นไป,การทำให้สิ้น,นิโรธ เช่นความดับกิเลส ความดับทุกข์ เช่นในทีฆนิกาย มหาปทานสูตร และปฏิจจสมุปปาทสูตรกล่าวถึงปัจจยาการ ๑๒ ตั้งแต่ เพราะนาม รูปดับ วิญญาณจึงดับ ...เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ ด้วยประการฉะนี้,หรือดังคำ ว่า แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยสดับมาก่อน ว่า นิโรธ นิโรธ (ความดับ ความดับ),หรือดังคำที่เกิดปัญญาจักษุว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมี ความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา,ในมหาวรรค ปาฏิก สูตร พระพุทธเจ้าทรงประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกว่าเรารู้ชัดทฤษฎีว่า ด้วยต้นกำเนิดของโลก ... และเมื่อรู้ชัดยิ่งกว่านั้นจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้

SAMPLE

ชัดความดับด้วยตนเอง,ในทสุตตรสูตร กลาวถึงความเกิดและความเสื่อมในอุปาทานขันธ์ ๕ ว่า รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้,ในจูฬสีหนาทสูตร กล่าวถึงสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดความเกิดความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดทิฏฐิ ๒ ประการนี้(คือ(๑)ภวทิฏฐิ (๒)วิภวทิฏฐิ) ตามความเป็นจริง,ในสังยุตตนิกาย จาลาสูตร กล่าวถึงสัตว์เหล่านั้นเมื่อยังไม่รู้ความดับ จึงต้องมาสู่ภพอีก,ในขันธวารวรรค กล่าวถึงภิกษุรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งรูป,ในมหาวารควรรค สมุทยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดและความดับแห่งสติปัฏฐาน ๔ ประการ,ในอังคุตตรนิกาย โลกสูตร กล่าวถึงตถาคตตรัสรู้ความดับแห่งโลก(หมายถึงทุกขอริยสัจ) ตถาคตทำให้ประจักษ์ซึ่งความดับแห่งโลก (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖/๑๖, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๒/๓๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๕/๔๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๙/๔๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖/๒๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๖/๓๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๐๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๒/๑๓๖, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๙/๖๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๐/๒๔๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๒/๓๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔/๓๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๑๙/๔๗๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๗/๒๒๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑/๓,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๙/๑๑๒,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๓/๑๕๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕/๑๗, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๑/๖๑, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๘/๒๖๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗๓/๒๘๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๒/๓๑๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒/๒๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖/๒๔)

ความดับกิเลส : การทำให้กิเลสสิ้นไป,กิเลสนิพพาน,ปรินิพพาน,นิโรธ ในที่นี้หมายถึงความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะ,ในมหานิทเทสอธิบายถึงความดับกิเลสที่เรียกว่านิพพานว่าหมายถึงความดับทุกข์ได้แก่ความระงับสังขารทั้งปวง ความสลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับกิเลส ความเย็นสนิท ในทีฆนิกาย อุทุมพริกสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาค ทรงดับกิเลสได้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อความดับกิเลสได้,ในอุทาน มีข้อความกล่าวว่า เพราะตัณหาทั้งหลายสิ้นไปโดยประการทั้งปวง ความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะ คือนิพพานจึงมี,ในสุตตนิบาต ทวยตานุปัสสนาสูตร กล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งที่เข้าถึงรูปภพและที่ดำรงอยู่ในอรูปภพเมื่อยังไม่รู้ชัดถึงความดับกิเลสก็ยังต้องกลับมาเกิดใหม่อีก,ในอัตตทัณฑสูตร กล่าวว่า บุคคลไม่พึงเป็นผู้ขวนขวายในการศึกษาหรือกามคุณเหล่านั้น รู้แจ้งกามโดยประการทั้งปวงแล้ว พึงศึกษาเพื่อความดับกิเลสของตน,ในตุวฏกสุตตนิทเทสอธิบายไว้อีกว่าหมายถึงความดับราคะ ความดับโทสะ ความดับโมหะ ความดับอกุสลาภิสังขารทุกประเภท (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๖/๕๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๔/๕๓๔,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๐/๒๓๐,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๖๐/๖๘๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๔๗/๗๒๗,ขุ.ม.

SAMPLE

(ไทย) ๒๙/๑๑๙/๒๔๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๘/๔๗๗) อรรถกถาอธิบายถึงความดับกิเลสว่าหมายถึงกิเลสนิพพาน (ความดับกิเลส) ,อรรถกถาอังคุตรนิกายอธิบายอีกว่า ปรินิพพาน ในที่นี้หมายถึงความดับกิเลส(ที.ปา.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๑๕,องฺ.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๒๙/๒๔๘)

ความดับฉันทราคะ : ความดับความกำหนัดด้วยความอำนาจความพอใจ ดังคำว่า ความดับฉันทราคะในทุกข์ เป็นสิ่งควรรู้ยิ่ง, ในปฏิสัมภิทามรรค สุตมยญาณนิทเทส กล่าวไว้ว่า ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ความดับเหตุให้เกิดทุกข์ ความดับฉันทราคะในทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘/๑๕)

ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ : ทุกขนิโรธ ดังคำในสัมมาทิฏฐิสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ว่า ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้นความไม่อาลัยในตัณหา นี้เรียกว่าทุกขนิโรธ หรือพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าสักกายนิโรธ ; ในปริญญาสูตร ขันธสังยุต กล่าวว่า ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้นความไม่อาลัยในตัณหา นี้เรียกว่าความดับแห่งสักกายะ ; จัดเป็นการวางภาระ ดังคำขันธวารวรรค สังยุตนิกายว่า ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละความสละคืน ความพ้นความไม่อาลัยในตัณหา นี้เรียกว่าการวางภาระ ; ในขันธสูตร สัจจสังยุต กล่าวว่าจัดเป็นทุกขนิโรธอริยสัจ ดังคำว่า ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา นี้เรียกว่าทุกขนิโรธอริยสัจ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๙๑/๘๖,๑๒/๔๖๐/๕๐๑, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒/๓๕, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๙๙,๑๗/๑๐๕/๒๐๑, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๓/๕๙๘)

ความดับทุกข์ : ทุกขนิโรธ,ทุกขนิโรธอริยสัจ(อริยสัจคือความดับทุกข์) ดังพระดำรัสในโปฏฐปาทสูตร ที่ตรัสแก่โปฏฐปาทปริพาชกว่า เราตอบเรื่องทุกข์ เรื่องทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) เรื่องทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) เรื่องทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) เพราะเรื่องนี้มีประโยชน์ มีสาระ เป็นจุดเริ่มต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ...เพื่อนิพพาน ; ความดับทุกข์ หมายถึงนิโรธ อันเป็นองค์ธรรมแห่งวิราคะ ดังคำในอัคคัปปสาทสูตร จตุกกนิบาตว่า ความสร่างความเมา ความดับความกระหาย ความถอนอาลัย ความตัดวัฏฏะ ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ นิพพาน ; ในเถรีคาถากล่าวว่าเป็นอย่าง ๑ ในอริยสัจ อันได้แก่ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ; ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ อธิบายว่า การละตัณหาเสียได้ นี้เรียกว่าทุกขนิโรธ (ที.สี.(ไทย)๙/๔๒๐/๑๘๔,๙/๔๒๔/๑๘๖,

SAMPLE

องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๔/๕๔,๒๑/๑๑๔/๑๗๗, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๘๖/๕๘๕,๒๖/๑๙๓/๕๘๖, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๐๖/๑๗๔,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๙/๑๙๓)

อรรถกถาทีฆนิกาย กล่าวว่าจัดเป็นกิจที่ควรทำ ดังคำว่า การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ (ที.สี.(ไทย)อ.(บาลี) ๒๔๘/๒๐๓)

ความดับไป : นิโรธ (ความดับ), ความดับทุกข์ คือดับตัณหาได้สิ้นเชิง, การทำลายสมุทัยและดับสมุทัยคือตัวตัณหาให้สิ้นไปจนไม่อาจเกิดขึ้นได้อีกเหมือนไฟสิ้นเชื้อ, ภาวะปลอดทุกข์เพราะไม่มีทุกข์ที่จะเกิดขึ้นได้ หมายถึงพระนิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา สิ่งทั้งปวงที่มีความดับไปเป็นธรรมดา ได้แก่ อายตนะภายนอก เครื่องต่อภายนอก, สิ่งที่ถูกรู้ มี ๖ อย่าง คือ ๑.รูป ๒.เสียง ๓.กลิ่น ๔.รส ๕.โผฏฐัพพะ สิ่งต้องกาย ๖. ธรรมารมณ์คืออารมณ์ที่เกิดกับใจหรือสิ่งที่ใจรู้ และอายตนะภายใน เครื่องต่อภายใน,เครื่องรับรู้ มี ๖ คือ ๑.ตา ๒.หู ๓.จมูก ๔.ลิ้น ๕.กาย ๖.ใจ (ม.อุ.ไทย)๑๔/๑๔๘/๑๘๙, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๔๒/๓๙, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๗๔/๖๘,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๖๓/๒๘๙, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๖๗/๒๕๙)

ความดับผัสสะ : ภาวะที่ดับผัสสะได้ หมายถึงนิพพาน ดังคำที่ภิกษุรูปหนึ่งกล่าวแก่ภิกษุผู้เถระทั้งหลาย ผัสสะเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง เหตุเกิดผัสสะเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง ความดับผัสสะอยู่ท่ามกลาง(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๑/๕๖๑)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ความดับผัสสะ หมายถึงนิพพาน ที่ชื่อว่าอยู่ท่ามกลางระหว่างอัตภาพปัจจุบันกับอัตภาพอนาคต เพราะเป็นธรรมที่ตัดตัณหาอันเป็นเครื่องร้อยรัดอัตภาพทั้งสองนั้นได้และเป็นธรรมที่แยกอัตภาพทั้งสองนั้นให้อยู่คนละส่วนกัน (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๖๑/๑๔๖)

ความดับสนิท : ความดับอย่างแท้จริง,ความดับทั้งหมดอย่างไม่มีสิ่งอื่นแทรกหรือเจือปนในลักษณะดังกล่าว ดังคำในอปัณณกสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ว่า ความเห็นของสมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้มีวาทะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ความดับสนิทแห่งภพมีอยู่โดยประการทั้งปวง นี้ใกล้ต่อธรรมที่ไม่มีความกำหนัด ใกล้ต่อธรรมที่ไม่มีสังโยชน์ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๔/๑๑๒),

อรรถกถากล่าวว่า ความดับสนิท ก็คือ ความดับสนิทแห่งภพ ในที่นี้หมายถึงนิพพาน (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๐๔/๙๒)

ความดับสักกายะ : สักกายนิโรธ ดังพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทานี้เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงสักกายนิโรธ(ความดับสักกายะ)คือบุคคลพิจารณาเห็นจักขุว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๑/๕๖๒) ; ความดับอัตตา ดังที่

พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรมจักร คือสักกายะ ความดับแห่งสักกายะและอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความดับทุกข์แก่โลก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๘/๑๒๐, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๕/๒๐๑) ,

อรรถกถาแห่งจตุกกนิกายล่าวว่า คำว่า สักกายนิโรธ หมายถึงความดับสักกายะ คือวัฏฏะ ๓ ได้แก่ (๑) กิเลสวัฏฏะ (๒) กัมมวัฏฏะ (๓) วิปากวัฏฏะ อันได้แก่นิพพาน (องฺ.จตุกก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๘/๓๙๘) ; ในอรรถกถาแห่งทีฆนิกาย และ ฉักกนิบาต อังคุตตรนิกายกล่าวถึงความดับสักกายะ หมายถึงนิโรธสัจ ได้แก่นิพพาน (ที.ปา.อ.(บาลี)๓๐๕/๑๘๖,องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี)๓/๖๑/๑๔๗)

ความดับเหตุเกิดแห่งทุกข์ :ทุกขสมุทัยนิโรธ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า ทุกข์ควรรู้ยิ่ง ทุกขสมุทัยควรรู้ยิ่ง ทุกขนิโรธ ควรรู้ยิ่ง ความดับเหตุเกิดแห่งทุกข์ ควรรู้ยิ่ง ความดับฉันทราคะในทุกข์ควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘/๑๕),

อรรถกถากล่าวถึงว่าเป็นการกระทำให้แจ้งซึ่งเป็นกิจในอริยสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์, การละเหตุเกิดแห่งทุกข์, การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ และการอบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ (ที.สี.อ.(บาลี) ๒๔๘/๒๐๓)

ความดับแห่งกองทุกข์ :ภาวะที่กองทุกข์ทั้งสิ้นดับไป อธิบายว่า อวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นย่อมมีได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๑/๓๕); ภิกษุนั้นเห็นรูปทางตาแล้วไม่กำหนัดในรูปที่น่ารัก ไม่ขัดเคืองในรูปที่น่าชัง ย่อมเป็นผู้มีสติในกายตั้งมั่น และมีจิตหาประมาณมิได้อยู่ ทราบชัดถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งบาปอกุศลธรรมตามความเป็นจริง ละความยินดียินร้ายอย่างนี้แล้ว เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตามก็ไม่เพลิดเพลิน ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจเวทนานั้น เมื่อเธอไม่เพลิดเพลิน ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจเวทนานั้นอยู่ ความเพลิดเพลินในเวทนาทั้งหลายจึงดับไป เพราะความเพลิดเพลินดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสของภิกษุนั้นจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นมีได้อย่างนี้ แม้โสตะเป็นต้นก็อธิบายนัยเดียวกันนี้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑๔/๔๕๐) ;

SAMPLE

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า วิราคะ หมายถึงมรรค (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๐๔/๒๑๖, วิ.อ.(บาลี) ๓/๑/๔)

ความดับแห่งทุกข์ : ทุกขนิโรธ เป็นอย่าง ๑ ในอริยสัจ ๔; ในนิทานสังยุต กล่าวถึงความดับแห่งทุกข์ไว้ว่า เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ แม้โสตะเป็นต้นก็อธิบายนัยเดียวกันนี้ ; ในปฐมทุกขุปปาทสูตร สฬายตนสังยุต อธิบายว่า ความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งจักขุเป็นต้น , ในฉักกนิบาต อังคุตตรนิกายกล่าวว่า เพราะตัณหาดับ ทุกข์จึงดับ จัดเป็นความแห่งทุกข์ ; (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๓/๘๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๐/๗๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๘๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๗/๓๗๕, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๑/๒๐, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๙)

ความดับแห่งรูป : ความดับ, ความสงบระงับ, ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูป, ภาวะที่รูปเสื่อมไป ดังคำทีฆนิกาย มหาวรรคว่า ความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ว่า .... ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ดังคำทีฆนิกาย มหาวรรคว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายคืออุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ว่า รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ; ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค กล่าวว่า ความไม่เพลิดเพลิน ความไม่เชยชม ความไม่ยึดติดรูป เมื่อเธอไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูป ความเพลิดเพลินในรูปจึงดับ เพราะความเพลิดเพลินของภิกษุนั้นดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ...ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ด้วยประการอย่างนี้ ; ความดับแห่งรูป เราเรียกว่า นิโรธ ; ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวว่า จิตแล่นไปในนิพพานซึ่งเป็นความดับแห่งรูป, จัดเป็นรูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นสภาวะไม่เที่ยง... (ที.ม.(ไทย)๑๐/๖๓/๓๕, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๑/๒๒๙, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๘, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑/๓๓, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐/๔๓, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘๒/๑๒๘๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗/๕๕๖)

ความดับแห่งโลก : นิโรธสัจ ดังคำในโรหิตัสสสูตร เทวปุตตสังยุตว่า เราบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๗/๑๑๙) ;

SAMPLE

ในโลกสูตร นิทานสังยุต อธิบายว่า ความดับแห่งโลก หมายถึงเพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๔/๙๐)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ความดับแห่งโลก หมายถึงนิโรธสัจ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๔๕/๓๔๕)

ความดับแห่งวิญญาณ : ความไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดในวิญญาณ ๖ ดังคำในปฏิสัลลานสูตร ขันธสังยุตว่า อะไรเป็นความดับแห่งวิญญาณ คือภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติด ; ทีฆนิกาย มหาวรรคและ มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ กล่าวว่า เพราะสังขารเกิดเหตุเกิดแห่งวิญญาณจึงมี เพราะสังขารดับ ความดับแห่งวิญญาณจึงมี ; อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่สัมมาทิฏฐิ ...สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ ; ในสังยุตนิกาย ขันธวารวรรคกล่าวว่า หมายถึงนิโรธ ดังคำว่า ความดับแห่งวิญญาณ เราเรียกว่านิโรธ ; ภาวะที่วิญญาณ ๖ ดับ อธิบายว่า วิญญาณ ๖ คือ (๑) จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) (๒) โสตวิญญาณ(ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู)(๓) ฆานวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก) (๔) ชิวหาวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น) (๕) กายวิญญาณ(ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย) (๖) มโนวิญญาณ(ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ) ; ความดับนามรูป ดังคำว่า เพราะความเกิดขึ้นแห่งนามรูป ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณจึงมี เพราะความดับแห่งนามรูป ความดับแห่งวิญญาณจึงมี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๓/๓๖, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๖) ; ใน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๑/๙๗, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๘, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒//๓๓

ความดับแห่งเวทนา : ความไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดในเวทนา ดังคำในสมาธิสูตร ขันธสังยุตว่า อะไรเป็นความดับแห่งเวทนา คือภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติด ; นิโรธ ดังคำในปฏิสัลลานสูตร ขันธสังยุตว่า ความดับแห่งเวทนา เราเรียกว่านิโรธ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒//๓๓)

ความดับแห่งสักกายะ :สักกายนิโรธ,ความดับอัตตา ดังที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรมจักร คือ สักกายะ ความดับแห่งสักกายะ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความดับทุกข์แก่โลก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๘/๑๒๐, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๕/๒๐๑) ; ในสังยุตนิกาย ขันธวารวรรค กล่าวว่า สักกายะ ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๕/๒๐๑) ; สักกายะ ได้แก่ กายของตน ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงที่สุด ๔ อย่าง เช่น ที่สุดคือสักกายะ (กายของตน) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๙๘) ;ความดับสักกายะ (สักกายนิโรธ) (องฺ.จตุกก. ๒๑/๑๗๘/๒๕๐)

SAMPLE

อรรถกถาจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย กล่าวว่า ความดับแห่งสักกายะ หมายถึง ความดับสักกายะ คือวัฏฏะ ๓ ได้แก่ (๑) กิเลสวัฏฏะ (๒) กัมมวัฏฏะ (๓) วิปากวัฏฏะ อันได้แก่นิพพาน ; อรรถกถาทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคกล่าวว่า ความดับสักกายะ หมายถึงนิโรธสัจ ได้แก่ นิพพาน , ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายกล่าวว่า หมายถึงความดับอุปาทานขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๐๕/๑๘๖, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๖๑/๑๔๗, องฺ.จตุกก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๘/๓๙๘,องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๐/๘๓)

ความดับแห่งสังขาร : ความไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดในสังขาร ดังคำในปฏิสัลลานสูตร ขันธสังยุตว่า อะไรเป็นความดับแห่งสังขาร คือภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติด ; นิโรธ ดังคำว่า ความดับแห่งสังขาร เราเรียกว่านิโรธ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒//๓๓)

ความดับแห่งสัญญา : ความไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดในสัญญา ดังคำในปฏิสัลลานสูตร ขันธสังยุตว่า อะไรเป็นความดับแห่งสัญญาความดับแห่งสัญญา คือภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดสัญญา ; นิโรธ ดังคำว่า ความดับแห่งสัญญา เราเรียกว่านิโรธ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๘, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒//๓๓)

ความดำเนินไป : ความดำเนินไปแห่งกาย, ความดำรงอยู่แห่งกาย คือ ให้กายเป็นไป, มีชีวิตดำเนินต่อไปได้ ; กายจะสามารถดำเนินต่อไปได้ก็เพราะอาศัยอาหาร สำหรับพระภิกษุสามเณรก็คืออาหารบิณฑบาต ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระจุนทะ สมณุทเทส ในปาสาทิกสูตร ตอนว่าด้วยเหตุแห่งการอนุญาตปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ตอนหนึ่งว่า เราอนุญาตบิณฑบาตแก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ ... (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๒/๑๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า พระจุนทะ สมณุทเทส พระเถระผู้นี้เป็นน้องชายของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร และเป็นสัทธิวิหาริกของพระอานนท์ คำนี้พวกภิกษุเรียกท่านในขณะเป็นสามเณร เมื่อท่านเป็นพระแล้วก็ยังเรียกชื่อนี้อยู่ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๖๔/๙๕)

ความดำรงมั่น :การตั้งมั่น ในที่นี้หมายถึงความดำรงมั่นแห่งสัทธรรม คือ พระพุทธพจน์หรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณาหรือพระวินัยก็ดี ที่ทรงแสดงไว้เป็นหลักปฏิบัติเพื่อความอยู่ดีมีสุขตลอดถึงเพื่อความพ้นทุกข์ก็ดี ; สัทธรรม ได้แก่ ธรรมของสัตบุรุษ, ธรรมที่ดี, ธรรมที่แท้, ธรรมของคนดี, คำสอนของคนดี, ธรรมที่ดีเลิศ คือคำสอนที่ถูกต้อง คำสอนที่พร้อมมูลบริบูรณ์

SAMPLE

สัทธรรม แบ่งกว้างๆ ได้ ๓ อย่าง คือ (๑) ปริยัติสัทธรรม สัทธรรมคือสิ่งที่พึงเล่าเรียน ได้แก่ พุทธพจน์ (๒) ปฏิบัติสัทธรรม สัทธรรมคือสิ่งที่พึงปฏิบัติ ได้แก่ ไตรสิกขา (๓) ปฏิเวธสัทธรรม สัทธรรมคือผลที่พึงบรรลุ ได้แก่ มรรค ผล และนิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสธรรม ๔ ประการ ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสัทธรรม ได้แก่ (๑) เล่าเรียนสูตรที่เล่าเรียนกันมาดีโดยบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาดี แม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาดีก็เป็นการสืบทอดขยายความดี (๒) เป็นคนว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเครื่องทำความเป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ (๓) เป็นพหูสูต เรียนจบคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ถ่ายทอดสูตรแก่ผู้อื่นโดยเคารพ เมื่อภิกษุเหล่านั้นล่วงลับไป สูตรก็ไม่ขาดรากฐาน มีที่พึ่งอาศัย (๔) เป็นเถระ เป็นผู้ไม่มักมาก เป็นผู้ไม่ย่อหย่อน หมดธุระในโอกกมนธรรม เป็นผู้นำในปวิเวก ปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๐/๒๒๔)

ความดำรงอยู่ : ความคงอยู่, ความทรงไว้ ในที่นี้หมายถึงความดำรงอยู่ได้แห่งกาย คือ ให้กายเป็นไป, มีชีวิตดำเนินต่อไปได้, ทรงกายไว้, ทำให้กายคงอยู่ ; ดู *ความดำเนินไป* (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๐)

ความดำรงอยู่แห่งธรรม : ความดำรงอยู่ของคำสอนที่แสดงหลักความจริงที่ควรรู้ให้เปิดเผยปรากฏขึ้น, ความดำรงอยู่ของหลักคุณความดีที่ควรประพฤติ, ความดำรงอยู่ของหลักธรรมความถูกต้อง : คำว่า ธรรม มีอรรถหลากหลาย เช่น สภาพทรงไว้, ธรรมดา, ธรรมชาติ, สภาวธรรม, สัจจธรรม, ความจริง ; เหตุ, ต้นเหตุ ; สิ่ง, ปรากฏการณ์, ธรรมารมณ์, สิ่งที่ใจคิด ; คุณธรรม, ความดี, ความถูกต้อง, ความประพฤติชอบ ; หลักการ, แบบแผน, ธรรมเนียม, หน้าที่ ; ความชอบ, ความยุติธรรม ; พระธรรม, คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๕๐/๔๗๙, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๔๑/๔๗๙, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๔๑/๔๘๐)

ความดำริ : สังกัปปะ (ความดำริ), ความคิด, ความตริตรอง, ความไตร่ตรอง, ความพอใจ ; ความดำริ ที่แปลว่า ความพอใจ แปลโดยยึดตามอรรถกถาที่ให้คำจำกัดความของ “ความดำริ” ไว้ว่าหมายถึง “ความพอใจ” เช่น มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยตบะ ในที่นี้หมายถึง มีความพอใจในการบำเพ็ญแต่ตบะเท่านั้น (ที.ปา.อ.(บาลี)๕๘/๒๑)

ความดำริ มี ๒ ประการ คือ (๑) มิจฉาสังกัปปะ ความดำริผิด ได้แก่ ความดำริในกาม ความดำริในความพยาบาท ความดำริในการเบียดเบียน (๒) สัมมา

SAMPLE

สังกัปปะ ความดำริชอบ มี ๒ ได้แก่ (๑) สัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน (๒) สัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ ความตรึก ความวิตก ความดำริ ความแน่วแน่ ความแนบแน่น ความปักใจ ความปรุงแต่งคำ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๘/๔๐, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๔/๔๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๕/๔๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๗๗/๔๑๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๕/๕๔๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕๔/๑๗๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๖๒/๓๐๙, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๗/๑๗๖, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๑๙๗, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๐๖/๔๖๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑/๓๓)

ความดำริชั่วร้าย : ความดำริที่ไม่ดี, เลวทราม, เลวร้าย, อุบาทว์, โฉด, ร้ายกาจ, ชั่ว, ชั่วช้า, ต่ำช้า, เลวมาก (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๘/๓๕)

ความดำริในกาม : ความคิดถึงกาม(กามสังกัปปะ), ความคิดที่จะเสพกาม, ความหมกมุ่นในกาม หมายถึงความคิดที่เป็นอกุศล ; เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งในองค์ ๓ ของมิจฉาสังกัปปะ ดังคำในมหาจัตตารีสกสูตร อุปริปัณณาสก์ว่า ความดำริในกาม ความดำริในความพยาบาท ความดำริในการเบียดเบียน นี้เป็นมิจฉาสังกัปปะ ; ในทีฆนิกาย มหาวรรค และอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตกล่าวว่าจัดเป็นความคิดที่ขุ่นมัว หากละได้ ก็จะมีความคิดผ่องใส ไม่ขุ่นมัว ; ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรคกล่าวว่า ความดำริในกามเกิดขึ้นเพราะกามสัญญา ; ในมหานิทเทสกล่าวถึงคนที่มีความดำริในกามย่อมได้รับผล คือย่อมซบเซา คือหงอยเหงา เซื่องซึม ซึมเศร้า เหมือนคนกำพร้า คนโง่ คนลุ่มหลง(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๖๖/๓๑๔, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๗/๓๗๖, สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๖/๑๘๒, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๐/๔๑, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๓/๑๘๓)

ความดำริในการไม่เบียดเบียน :ความคิดที่ไม่เบียดเบียน, ความคิดปลอดจากความเบียดเบียน, หมายถึงความคิดที่ไม่ขุ่นมัว; เหตุปัจจัยอย่าง ๑ ในองค์ ๓ ของสัมมากัปปะ ซึ่งเป็นองค์อย่างหนึ่งในอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำว่า ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๕/๑๓๖,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๐๕/๑๗๑)

ความดำริในการไม่พยาบาท :ความคิดที่ไม่พยาบาท, ความคิดปลอดจากพยาบาท หมายถึงความคิดที่ไม่ขุ่นมัว ; เหตุปัจจัยอย่าง ๑ ในองค์ ๓ ของสัมมากัปปะ ซึ่งเป็นองค์อย่างหนึ่งใน

SAMPLE

อริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำว่า ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๕/๑๓๖,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๐๕/๑๗๑)

ความดำริในการออกจากกาม :ความคิดเว้นจากกาม, ความคิดปลอดจากกาม หมายถึงความคิดที่ไม่ขุ่นมัว ; เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งในองค์ ๓ ของสัมมากัปปะ ซึ่งเป็นองค์อย่าง ๑ ใน อริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำว่า ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๕/๑๓๖,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๐๕/๑๗๑)

ความดำริในวิหิงสา : ความคิดในการเบียดเบียน, ความดำริที่จะเบียดเบียน เป็นลักษณะของใจที่มีความขุ่นมัว หากละได้ ก็จะมีความคิดผ่องใส ไม่ขุ่นมัว ดังคำว่า ภิกษุเป็นผู้ละความดำริในกามได้ เป็นผู้ละความดำริในพยาบาทได้ เป็นผู้ละความดำริในวิหิงสาได้ ภิกษุเป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัวเป็นอย่างนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๔,๑๑/๓๖๐/๔๓๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๐/๔๑)

ความดำริมั่นคง : ความคิด ความตริตรอง ความไตร่ตรอง ที่หนักแน่น เที่ยงตรง ไม่หวั่นไหว ไม่คลอนแคลน ไม่โอนเอน ไม่ผันแปร ไม่กลับกลายเป็นอย่างอื่น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๕/๑๓๒)

ความดำริแห่งจิตชั่วร้าย :ความคิดที่เกิดจากจิตใจที่เป็นอกุศล, ความคิดที่ออกมาจากจิตพยาบาท จิตเป็นอกุศล, ความคิดที่ผิดทำนองคลองธรรม คือ ไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม ผิดศีลธรรม, ความคิดที่เลวทราม เลวร้าย ดุร้าย ชั่ว ชั่วช้า โหดเหี้ยม ทราม ต่ำช้า ร้าย เลวมาก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๐/๔๗)

ความดิ้นรน : ความพยายามจะให้พ้นจากความทุกข์ยาก, การต่อสู้กับความทุกข์ทนของชีวิต ฟันฝ่าอุปสรรค, ความกระตือรือร้นขวนขวายเพื่อให้พ้นจากความยากลำบาก ความทุกข์ทรมาน หรือเพื่อให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น ความดิ้นรนจะให้พ้นทุกข์ ดิ้นรนอยากเป็นนั่นเป็นนี่ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๙/๒๒๒)

ความดี : บุญ, กุศล, คุณงามความดี, ดังพระดำรัสในวินัยปิฎก มหาวรรคที่พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย ใครระลึกความดีของพราหมณ์นั้นได้บ้าง หรือดังคำในสิงคาลกสูตรที่เพื่อนแนะนำเพื่อนให้ตั้งอยู่ในความดี หรือดังคำในมัชฌิมปัณณาสก์ว่า การใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ เป็นความดีสำหรับคนที่มีชื่อเสียงเช่นท่าน หรือการได้เห็นพระ เป็นความดี ดังคำในฆฏิการสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ว่า การที่เราได้เห็นพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ถือกันว่าเป็นความดี ; หรือดังคำในมณิภัททสูตร ยักขสังยุต ที่มณิภัททยักษ์กราบทูลว่า ความดีย่อมมีแก่คนมีสติ

SAMPLE

เป็นนิตย์ (วิ.ม.(ไทย)๔/๖๙/๙๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖๓/๒๑๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๗/๖๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๓/๓๓๘,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๘/๓๔๑, องฺ. จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๙/๖๖)

ความดูหมิ่น : อติมานะ (ความดูหมิ่น) หมายถึงการดูถูกเหยียดหยามผู้อื่น, การเหยียดหยามในฐานะต่ำต้อย, การแสดงกิริยาท่าทาง พูดจา หรือเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นเชิงดูถูกว่ามีฐานะต่ำต้อย

อติมานะ ความดูหมิ่น จัดเป็น ๑ ในกิเลสที่จัดว่าเป็นกลิ่นชั่วร้าย สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้ต้องไปอบายเท่านั้น ไม่สามารถจะไปเกิดในพรหมโลกได้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒/๓๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐/๔๒)

พระผู้มีพระภาคตรัสความดูหมิ่นว่าหมายถึง ผู้ที่ดูหมิ่นผู้อื่นเพราะชาติบ้าง เพราะโคตรบ้าง ... เพราะเรื่องอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วบ้าง (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๘/๒๗๒, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๙๗/๒๙๙, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๗/๕๐๕)

ความดูหมิ่น เรียกว่า ความลบหลู่ ดังในประโยคว่า ความลบหลู่ กิริยาที่ลบหลู่ ภาวะที่ลบหลู่ ความดูหมิ่น การกระทำความดูหมิ่น นี้เรียกว่า ความลบหลู่ (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๔๗/๑๕๗, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๗/๑๖๒)

ความเดือดร้อน : ความกระวนกระวาย, ความไม่เป็นสุข, ความเป็นทุกข์, กังวล, กลุ้มใจ, หนักใจ, ร้อนใจ, ระทมใจ, กลัดกลุ้ม ; ความเดือดร้อนมี ๒ ประเภท คือ (๑) ความเดือดร้อนทางกาย ได้แก่ การรับรู้อารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย เช่น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น แล้วทำให้เกิดความทุกข์ทางกาย ร่างกายได้รับความเจ็บปวด ทุกข์ทรมาน (๒) ความเดือดร้อนทางใจ ได้แก่ การรับรู้อารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบสัมผัสทางใจ เช่น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น แล้วเกิดความเสียใจ ไม่สบายใจ

ในภัททาลิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระองค์ฉันอาหารมื้อเดียว แล้วมีสุขภาพพลานามัยดี มีโรคน้อย กระปรี้กระเปร่า อยู่สบาย แล้วทรงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายฉันอาหารมื้อเดียว เพื่อจะได้มีสุขภาพพลานามัยที่สมบูรณ์แข็งแรงเช่นเดียวกับพระองค์ ท่านพระภัททาลิกราบทูลว่า ไม่สามารถฉันอาหารมื้อเดียวได้ เพราะจะทำให้มีความกระวนกระวายและมีความเดือดร้อน แม้พระองค์จะหาอุบายให้ว่า ถ้าเธอรับนิมนต์ที่ใดแล้วก็ฉันที่นั้นเสียส่วนหนึ่ง แล้วนำอีกส่วนหนึ่งมาฉันก็ได้ ก็ยังปฏิบัติไม่ได้อยู่ดี เมื่อไม่สามารถจะรักษาสิกขาบทที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ได้ จึงหลบหน้าไม่กล้าสู้พระพักตร์พระองค์ตลอด ๓ เดือนเต็ม หลังจากนั้นเมื่อคิดได้แล้วก็มาเข้าเฝ้าแล้วสำนึกผิด (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๔/๑๕๐, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๒๙/๔๘๙)

SAMPLE

ความเดือดร้อนจิต : อาการที่จิตเป็นทุกข์ ไม่เป็นสุข เกิดความระทม กระวนกระวายใจ มีความกลัด กลุ้มร้อนรุ่มในจิตใจ ได้รับรู้อารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบสัมผัสทางใจ เช่น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น แล้วเกิดความเสียใจ ไม่สบายใจ ใจฟุ้งซ่าน ; ความเดือดร้อนจิตเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) เพราะทำ (๒) เพราะไม่ทำ เช่น คิดว่า เราทำแต่กายทุจริต ไม่ทำกายสุจริต ทำแต่วจีทุจริต ไม่ทำวจีสุจริต ทำแต่มโนทุจริต ไม่ทำมโนสุจริต เป็นต้น (ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๗๕/๒๗๔)

ความได้อัตภาพ :การเคลื่อนจากกายสัตว์, การจุติจากกายของสัตว์ มี ๔ คือ (๑) ความได้อัตภาพที่สัญเจตนาของตนดำเนินไป มิใช่สัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป หมายถึงการจุติจากกายของสัตว์เหล่านั้นมีได้เพราะสัญเจตนาของตนเป็นเหตุ (๒) ความได้อัตภาพที่สัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป มิใช่สัญเจตนาของตนดำเนินไป หมายถึงการจุติจากกายนั้นของสัตว์เหล่านั้น มีได้เพราะสัญเจตนาของผู้อื่นเป็นเหตุ (๓) ความได้อัตภาพที่สัญเจตนาของตนและสัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป หมายถึงการจุติจากกายนั้นของสัตว์เหล่านั้น มีได้เพราะสัญเจตนาของตนและสัญเจตนาของผู้อื่นเป็นเหตุ (๔) ความได้อัตภาพที่มิใช่สัญเจตนาของตนและมิใช่สัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป หมายถึงเทวดาทั้งหลายผู้เข้าถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะด้วยอัตภาพนั้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๑/๒๔๐);

ในอรรถกถาปาฏิกวรรค กล่าวว่า ในการกลับได้อัตภาพ สัตว์จำพวกที่หนึ่งพึงทราบด้วยอำนาจการขวนขวายในการเล่น จำพวกที่สองพึงทราบด้วยอำนาจสัตว์ในภายในเป็นต้น ซึ่งถูกสัตว์ภายในเป็นต้นทำลาย จำพวกที่สาม พึงทราบด้วยอำนาจการประทุษร้ายทางใจ จำพวกที่สี่พึงทราบด้วยอำนาจเทวดาที่เหลือชั้นสูงขึ้นไปเริ่มตั้งแต่ชั้นจาตุมมหาราชิกา จริงอยู่ เทวดาเหล่านั้นย่อมไม่ตายด้วยความจงใจของตนเองทั้งไม่ตายด้วยความจงใจของสัตว์อื่น (ที.ปา.อ.(บาลี)๓/๓๑๒/๒๒๒)

ความตกต่ำ : การที่มีฐานะหรือค่าลดลงกว่าเดิม, ด้อยฐานะลง, ยากจนลง, ถดถอย, เสื่อมถอย, เสื่อมลง

ในมหาสุญญตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอุปัทวะไว้ ๓ ประการ คือ (๑) อุปัทวะของอาจารย์ (๒) อุปัทวะของศิษย์ (๓) อุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ บรรดาอุปัทวะทั้ง ๓ ประการนั้น พระองค์ตรัสว่า อุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ มีวิบากเป็นทุกข์ มีวิบากเผ็ดร้อนกว่าอุปัทวะของอาจารย์และอุปัทวะของศิษย์ เป็นไปเพื่อความตกต่ำ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๕/๒๓๒)

ความตกลงใจ :การกำหนด, การตัดสินใจ, ความตั้งใจ, ยุติ, การทำให้สิ้นสุด ; ดู *กาปฑิกะ, มาณพ* (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๙/๕๓๙)

SAMPLE

ความตรองถึงรูป : รูปวิจาร จัดเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปวิจารนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิจาร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๓/๑๒๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๖๙)

ความตระหนี่ : แปลมาจากคำว่า มัจฉริยะ ความหวง, ความหวงแหน, อธิบายว่า ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความหวงแหน ความเหนียวแน่น ความปกปิด ความมีจิตหวงแหน มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ามัจฉริยะ(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๙๓/๕๖๑); ข้อ ๔ ในมละ มลทิน ๙ และข้อ ๘ ในธรรมอันเป็นมูลแห่งตัณหา ๙ อันได้แก่ ๑. เพราะอาศัยตัณหา การแสวงหาจึงเกิดขึ้น ๒. เพราะอาศัยการแสวงหา การได้จึงเกิดขึ้น ๓. เพราะอาศัยการได้ การวินิจฉัยจึงเกิดขึ้น ๔.เพราะอาศัยการวินิจฉัย ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น ๕. เพราะอาศัยฉันทราคะ ความหลงใหลจึงเกิดขึ้น ๖.เพราะอาศัยความหลงใหล ความหวงแหนจึงเกิดขึ้น ๗.เพราะอาศัยความหวงแหน ความตระหนี่จึงเกิดขึ้น ๘.เพราะอาศัยความตระหนี่ การรักษาจึงเกิดขึ้น ๙. เพราะอาศัยการรักษา สภาวธรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศลหลายประการ คือการถือท่อนไม้การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่งการวิวาท การพูดขึ้นมึงกู การพูดส่อเสียด การพูดเท็จจึงเกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๖๓/๖๑๗) ; ความตระหนี่ มี ๕ อันได้แก่ ๑.อาวาสมัจฉริยะ (ความตระหนี่อาวาส) ๒.กุลมัจฉริยะ (ความตระหนี่ตระกูล) ๓.ลาภมัจฉริยะ (ความตระหนี่ลาภ) ๔. วัณณมัจฉริยะ (ความตระหนี่วรรณะ) ๕.ธัมมมัจฉริยะ(ความตระหนี่ธรรม) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓/๖๑,๑๐/๓๒๐/๒๔๘,๑๐/๓๕๗/๒๘๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๑/๔๒,๑๑/๖๗/๔๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๕/๕๔,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๓๒/๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๔/๙๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๘/๒๒,ขุ.ชา.ม.๒๗/๑๒๘/๓๔๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙/๔๖,๒๙/๔๔/๑๕๕, ขุ.จู.๓๐/๒/๔๙,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๐/๑๕๘,๓๖/๗๐/๑๖๓)

ความตระหนี่อันเป็นมลทิน :ความหวงที่ทำให้เศร้าหมอง, ภาวะที่ไม่ยอมเสียสละ, มีความมัจฉริยะไม่ไม่ยอมเสียสละ, ความไม่มีจาคะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๔/๕๕,๒๒/๔๗/๗๗) มีอธิบายว่า แม้จะให้ทาน ก็อยู่ในประเภททาสทาน เป็นทาสแห่งไทยธรรม คือผู้ใดตนเองบริโภคของอร่อย แต่ให้ของไม่อร่อยแก่บุคคลอื่น (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๓๔/๒๒)

ความตรัสรู้ : ความรู้แจ้ง, หมายถึงความรู้อริยสัจ ๔ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โดยปริยายหมายความว่ารู้เอาเองเป็นอย่างนั้นอย่างนี้, คือรู้แจ้งอรหัตผล (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๖/๕๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๒๓/๓๙๑,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๙/๓๐๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๙๐/๔๐๓) ; อธิบายว่า รู้อริยสัจ ๔ ครบวงจร ปรีชากำหนดรู้ว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนด

SAMPLE

รู้ ได้รู้แล้ว สมุทัย ควรละ ได้ละแล้ว นิโรธ ควรทำให้แจ้ง ได้ทำให้แจ้งแล้ว มรรค ควรเจริญ ได้เจริญ คือปฏิบัติหรือทำให้เกิดแล้ว (ข้อ ๓ ในญาณ ๓) ซึ่งปรีชากำหนดเช่นนี้ จะหมุนเวียน รอบ เกิดญาณทัสสนะ ที่เรียกว่ามีปริวัฏฏ์ ๓ หรือเวียนรอบ ๓ ในอริยสัจ ๔ หมายถึงรู้อริยสัจจ์ ๔ แต่ละข้อโดยสัจจญาณ(หยั่งรู้อริยสัจแต่ละอย่าง) กิจจญาณ (หยั่งรู้กิจในอริยสัจ) และกตญาณ (หยั่งรู้กิจอันได้ทำแล้วในอริยสัจ) รวม ๔ ข้อ เป็น ๑๒ เรียกว่า มีอาการ ๑๒ สำหรับคนที่บรรลุโสดาบันแล้ว แต่ยังไม่บรรลุอรหัตผล ก็บำเพ็ญเพียรเพื่อความตรัสรู้มรรคเบื้องสูง ๓ อย่างอันตนพึงบรรลุเป็นที่ไปในเบื้องหน้า(ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓๗๓/๒๘๑)

ความตรึก : ความคิด การนึก นึกถึงเรื่องราว ความตรึก (วิตก) มักมาคู่กับความตรอง(วิจาร)(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๔/๑๑๑) มีอธิบายว่า ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่างๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะ นี้เรียกว่าความตรึก (วิตก) (๓๔/๗/๒๘) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๖/๑๔๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๙/๕๓๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๗/๑๗๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๙/๓๐๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๗/๖๐๗,ขุ.จู.๓๐/๗๘/๒๗๘) มีทั้งความตรึกที่เป็นกุศล ซึ่งเป็นสัมมาสังกัปปะ จะเป็นความวิตก ความดำริ ความแน่วแน่ ความแนบแน่น ความปักใจ ความปรุงแต่งคำ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๗/๑๗๗) เช่น ความตรึกของมหาบุรุษ ๘ ได้แก่ (๑) นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้มักน้อย ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มักมาก (๒) นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้สันโดษ ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ไม่สันโดษ (๓) นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้สงัด ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ยินดีในการคลุกคลี (๔)นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้ปรารภความเพียร ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้เกียจคร้าน (๕)นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้มีสติตั้งมั่น ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้หลงสติ (๖)นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้มีใจตั้งมั่น ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มีใจ ไม่ตั้งมั่น (๗) นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้มีปัญญา ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มีปัญญาทราม (๘) นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้ยินดีในนิปปปัญจธรรม ผู้พอใจในนิปปปัญจธรรม ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ยินดีในปปัญจธรรมผู้พอใจในปปัญจธรรม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๑๕) และความตรึกที่เป็นอกุศล ซึ่งเป็นอกุศลวิตก มี ๓ ประการ อันได้แก่ ๑. กามวิตก (ความตรึกในกาม) ๒.พยาบาทวิตก (ความตรึกในพยาบาท) ๓. วิหิงสาวิตก (ความตรึกในการเบียดเบียน) หรือจัดอยู่บาปอกุศลธรรม ๖ ประการ อันได้แก่ (๑) ญาติวิตก ความตรึกถึงญาติ (๒) ชนบทวิตก ความตรึกถึงบ้านตัวเอง(๓)อมรวิตก ความตรึกที่มีทิฏฐิชัดส่ายไม่แน่นอน(๔)ปรานุททยตาปฏิสังยุตวิตก ความตรึกเรื่องอนุเคราะห์ผู้อื่น (๕) ลาภสักการสิโลกปฏิสังยุตวิตก ความ

SAMPLE

ตรึกถึงลาภสักการะและสรรเสริญ(๖) อนวิญญัติปฏิสังยุตวิตก ความตรึกเรื่องเกรงผู้อื่นจะดูหมิ่น(ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๒๖/๙๐)

ความตรึกตามอาการ : ความตรึกตามอาการต่างๆ,การนึกตามลำดับเหตุที่เกิดขึ้น แปลมาจากคำว่า อาการปริวิตักกะ ความตรึกตามอาการ, ข้อ ๔ ในธรรม ๕ ประการ อันได้แก่ (๑) ศรัทธา (ความเชื่อ) (๒) รุจิ(ความชอบใจ) (๓)อนุสสวะ(การฟังตามกันมา) (๔) อาการปริวิตก (ความตรึกตามอาการ)(๕) ทิฏฐินิชฌานขันติ(ความเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้) (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕/๗) ความตรึกตามอาการนี้มีผลเป็น ๒ อย่างในปัจจุบัน คือสิ่งที่ตรึกไว้อย่างดี แต่สิ่งนั้นกลับเป็นของว่างเปล่าเป็นเท็จไปก็มี สิ่งที่ไม่ตรึกไว้อย่างดี แต่สิ่งนั้นกลับเป็นจริงแท้ ไม่เป็นอื่นก็มี (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๘/๕๓๘) อรรถกถากล่าวว่า ความตรึกตามอาการ หมายถึงการตรึกตามเหตุการณ์อย่างนี้ว่า เหตุนี้ดี (อง.ติก.อ.(บาลี) ๒/๖๖/๒๐๓,ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๕๖/๓๙๑)

ความตรึกถึงรูป :รูปวิตก จัดเป็นปิยรูปสาตรูป ก่อให้เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจ ทำตัณหาเกิดขึ้น ดังคำว่า ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รูปวิตกนี้เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิตกนี้ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๐๓/๑๖๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑) ; ข้อ ๑ ในวิตก ๖ อันได้แก่รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โผฏฐัพพวิตก ธัมมวิตก (มู.ม.๑๒/๑๓๓/๑๒๓)

ความตรึกในใจ :ความคิดในใจ,ความคิด,การนึกคิด,การนึกถึงเหตุที่เกิดขึ้น ซึ่งเกิดขึ้นในอัตภาพร่างกาย,ใจที่คิด,ใจที่นึกถึงเรื่องราว ในที่นี้หมายถึงนึกถึงสิ่งที่เป็นอกุศลที่เรียกว่าอกุศลวิตก แล้วเกิดความเยื่อใยคือตัณหาเมื่อเกิดขึ้นในตนแล้วก็แผ่ซ่านไปถึงวัตถุกาม (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๗/๓๔๐) อรรถกถากล่าวถึงความเยื่อใยว่าตัณหา(ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๒๗๕/๑๑๕)

ความตั้งจิต : การอธิษฐาน, ความตั้งใจโดยมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, การตั้งจิตปรารถนา, การตั้งจิตขอร้องต่อสิ่งที่ตนถือว่าศักดิ์สิทธิ์ เพื่อผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, การสวดมนต์, การขอร้อง, การวิงวอน, ภาวนา ; (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๓/๓๓๘)

ความตั้งจิตมั่น : สมาธิ, ภาวะที่จิตสงบ, ภาวะที่จิตสงบนิ่งอยู่ในอารมณ์อย่างเดียว

ความตั้งจิตมั่น เป็น ๑ ในอินทรีย์ หรือพละ ๕ คือ (๑) สัทธา ความเชื่อ (๒) วิริยะ ความเพียร (๓) สติ ความระลึกได้ (๔) สมาธิ ความตั้งจิตมั่น (๕) ปัญญา ความรู้ทั่ว ที่เรียกว่า อินทรีย์ เพราะมีความหมายว่า ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน, เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่างๆ ของตน และที่เรียกว่า พละ เพราะมีความหมายว่า เป็นพลัง ทำให้เกิดความมั่นคง (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๓/๓๒๕)

ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น เป็น ๑ ในธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ อปริหานิยธรรม ๗ ประการ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๙/๘๖)

SAMPLE

ความตั้งใจ : การเอาใจจดจ่อ, การเอาใจใส่, การตั้งอกตั้งใจ, การตั้งใจทำอย่างจริงจัง, ความครั่เคร่ง, วางแผน, เจตนา, ความมุ่งมั่น, ความมุ่งหมาย, มีเป้าหมายที่จะทำแล้วทำให้เกิดขึ้น (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๐๒/๓๗๒, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๐๓/๓๗๒, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๐๖/๓๗๓, อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๔/๒๔๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๒/๕๒๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๕๒/๖๐๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๑๓/๘๕๐)

ความตั้งอยู่ : อาการที่ดำรงอยู่, การตั้งอยู่ในสภาพ, การอยู่, การวางอยู่, การตั้งรกราก, การก่อตั้ง ; ความตั้งอยู่ ในที่นี้หมายถึงความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏ ของขันธ์ ๕ และอินทรีย์ (อายตนะภายใน) ๖ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐/๔๓,๑๗/๓๑๒/๓๒๘,๑๗/๓๒๑/๓๓๔)

ความตั้งอยู่ไม่ได้ : อาการที่ดำรงอยู่ไม่ได้, การไม่ตั้งอยู่ในสภาพ, ความดับ, ความสงบระงับ ; ความตั้งอยู่ไม่ได้ ในที่นี้หมายถึงความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้ของขันธ์ ๕ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นความดับทุกข์ เป็นความสงบระงับโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๐/๔๓, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๒๑/๓๓๔)

ความตัดขาดวัฏฏะ : การที่จะไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ ของสัตว์โลกด้วยอำนาจกิเลสกรรมวิบาก, การตัดขาดวัฏฏะให้หมดสิ้น, การละทิ้งรอบแห่งการเวียนเกิดเวียนตาย, การยุติการเวียนว่ายตายเกิด ; ดู *การเวียนว่ายตายเกิด* (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๒๗/๖๘๔)

ความต่างกันแห่งการแสวงหา : การแสวงหาที่มีความผิดแผกแตกต่างกัน ; ความต่างกัน ได้แก่ ความผิดแผก, ความผิดกัน, ความไม่เหมือนเดิม, ความไม่เหมือนกัน ; แสวงหา ได้แก่ เที่ยวหา ค้นหา เสาะหา

เป็น ๑ ในธรรม ๙ ประการที่แทงตลอดได้ยาก คือ นานัตตะ (สภาวะที่ต่างกัน) ๙ อย่าง ได้แก่ (๑) ความต่างกันแห่งธาตุ (๒) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งธาตุ ความต่างกันแห่งผัสสะจึงเกิดขึ้น (๓) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งผัสสะ ความต่างกันแห่งเวทนาจึงเกิดขึ้น (๔) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งเวทนา ความต่างกันแห่งสัญญาจึงเกิดขึ้น (๕) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งสัญญา ความต่างกันแห่งความดำริจึงเกิดขึ้น (๖) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งความดำริ ความต่างกันแห่งความพอใจจึงเกิดขึ้น (๗) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งความพอใจ ความต่างกันแห่งความเร่าร้อนจึงเกิดขึ้น (๘) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งความเร่าร้อน ความต่างกันแห่งการแสวงหาจึงเกิดขึ้น (๙) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งการแสวงหา ความต่างกันแห่งการได้จึงเกิดขึ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๒๔)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธาตุ ในที่นี้หมายถึงธาตุ ๑๘ มีจักขุธาตุ เป็นต้น (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๕๙/๒๖๕)

ความต่างกันแห่งความเร่าร้อน : ความผิดแผกแตกต่างไม่เหมือนกันของปริฬาหะ (ความเร่าร้อน) ความกลัดกลุ้มร้อนรุ่มใจ ; ความเร่าร้อน หรือปริฬาหะ หมายถึง ความกลัดกลุ้มด้วยร้อนใจ ; เป็น ๑ ในธรรม ๙ ประการที่แทงตลอดได้ยาก คือ นานัตตะ (สภาวะที่ต่างกัน) ๙ อย่าง ; ดู *ความต่างกันแห่งการแสวงหา* (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๒๔)

ความต่างกันแห่งดำริ : ความคิดใคร่ครวญไตร่ตรองที่มีความผิดแผกแตกต่างกัน, ความต่างกันแห่งความคิด, ความตรึกตรอง, ความไตร่ตรอง, ความตริตรอง, ความใคร่ครวญ, ความพินิจพิจารณา ; ดู *ความดำริ* ; เป็น ๑ ในธรรม ๙ ประการที่แทงตลอดได้ยาก คือ นานัตตะ (สภาวะที่ต่างกัน) ๙ อย่าง ; ดู *ความต่างกันแห่งการแสวงหา* (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๒๔)

ความต่างกันแห่งผัสสะ : ความผิดแผกแตกต่างกันของการสัมผัส, การกระทบ, การถูกต้อง

ผัสสะ ๖ ประการ ได้แก่ (๑) จักขุสัมผัส สัมผัสทางตา (๒) โสตสัมผัส สัมผัสทางหู (๓) ฆานสัมผัส สัมผัสทางจมูก (๔) ชิวหาสัมผัส สัมผัสทางลิ้น (๕) กายสัมผัส สัมผัสทางกาย (๖) มโนสัมผัส สัมผัสทางใจ ; เป็น ๑ ในธรรม ๙ ประการที่แทงตลอดได้ยาก คือ นานัตตะ (สภาวะที่ต่างกัน) ๙ อย่าง ; ดู *ความต่างกันแห่งการแสวงหา* (ม.มู.(ไทย)๑๒/๙๘/๙๓), (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๒๔)

ความต่างกันแห่งวัตถุ : ความแตกต่างกันของเรื่องราว ข้อความ ข้อปฏิบัติ เหตุ หรือสภาวธรรม

ในปฐมภาณวาร พวกภิกษุวัชชีบุตร ชาวเมืองเวสาลี แสดงวัตถุ ๑๐ (เรื่องที่เป็นต้นเหตุ, ข้อซึ่งเป็นที่ตั้งหรือเป็นจุดเริ่มต้นเรื่อง, ข้อปฏิบัติ ๑๐ ประการ) คือ ๑. สิงคิโลณกัปปะ (เก็บเกลือไว้ในเขนงแล้วฉันกับอาหารรสไม่เค็มได้) ๒. ทวังคุลกัปปะ (ฉันอาหารเมื่อเงาเลยเวลาเที่ยงไป ๒ องคุลีได้) ๓. คามันตรกัปปะ (เข้าบ้านฉันอาหารที่ไม่เป็นเดนได้) ๔. อาวาสกัปปะ (ทำอุโบสถแยกกันในอาวาสที่มีสีมาเดียวกันได้) ๕. อนุมติกัปปะ (ทำสังฆกรรม ในเมื่อภิกษุทั้งหลายยังมาไม่พร้อมแล้วขออนุมัติภายหลังได้) ๖.อาจิณณกัปปะ (ประพฤติตามแบบที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์เคยประพฤติมาได้) ๗. อมถิตกัปปะ (ฉันนมสดที่แปรไปแล้ว แต่ยังไม่เป็นนมเปรี้ยวได้) ๘. ชโลคิ (ดื่มสุราอ่อน ๆ ได้) ๙. อทสกนิสีทนะ (ใช้ผ้ารองนั่งไม่มีชายได้) ๑๐. ชาตรูปรชตะ (รับทองรับเงินได้) (วิ.จู.(ไทย)๗/๔๔๖-๔๕๘/๓๙๓-๔๑๙)

คำว่า วัตถุ เมื่อสนธิกับศัพท์อื่นก็จะมีความหมายที่แตกต่างกันออกไป เช่น กถาวัตถุ เรื่องที่ควรพูด เรื่องที่ควรนำมาสนทนากันในหมู่ภิกษุ ๑๐ ประการ, อักโกสวัตถุ คำที่ใช้ด่า ๑๐ อย่าง, อาฆาตวัตถุ เหตุผูกอาฆาต ๑๐ ประการ, บุญกิริยาวัตถุ

SAMPLE

๑๐ ที่ตั้งแห่งการทำบุญ ทางทำความดี, นิชชรวัตถุ ๑๐, กิเลสวัตถุ สภาวธรรมที่เป็นกิเลส ๑๐ อย่าง

อักโกสวัตถุ ในวินัยท่านว่า ได้แก่ โอมสวาท คือคำกล่าวเสียดสี ๑๐ อย่าง (วิ.ป.(บาลี)๘/๓๓๐/๒๙๗, วิ.อ.(บาลี) ๓/๓๓๐/๔๗๓, ดู วินัยปิฎกแปล เล่ม ๒ ข้อ ๑๕ หน้า ๒๐๒) ส่วนในธรรมบทอรรถกถา หมายถึงคำที่ใช้ด่า ๑๐ อย่าง คือ คำด่าว่า (๑) เจ้าเป็นโจร (๒) เป็นคนพาล (๓) เป็นคนหลง (๔) เป็นอูฐ (๕) เป็นโค (๖) เป็นลา (๗) เป็นสัตว์นรก (๘) เป็นสัตว์ดิรัจฉาน (๙) เป็นคนไม่มีสุคติ (๑๐) เป็นคนหวังได้เฉพาะทุคติ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๕/๔๖), คำว่า นิชชรวัตถุ ๑๐ หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น รวมกับสัมมาญาณ และสัมมาวิมุตติอีก ๒ จึงเป็น ๑๐ (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๒/๘๔)

ความต่างกันแห่งเวทนา : ความไม่เหมือนกันของเวทนา คือ ความเสวยอารมณ์ ความรู้สึก ความรู้สึกทุกข์สุข ความเจ็บปวด ความทุกข์ทรมาน การรับรู้อารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น แล้วเกิดความรู้สึกจากการกระทบสัมผัสนั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน ๓ อย่าง คือ (๑) ความรู้สึกว่าสุข เช่น ดีใจ เบิกบานใจ (๒) ความรู้สึกว่าทุกข์ เช่น เสียใจ ไม่สบายใจ (๓) ความรู้สึกเฉยๆ คือ ไม่สุข ไม่ทุกข์ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ ; จัดเป็นขันธ์ ๑ ในขันธ์ทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

ในอัฏฐสตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเวทนาไว้หลายประการ โดยแบ่งเป็นหมวดๆ เช่น เวทนา ๒, เวทนา ๓, เวทนา ๕, เวทนา ๖, เวทนา ๑๘, เวทนา ๓๖, เวทนา ๑๐๘ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๗๐/๓๐๒-๓๐๔) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๒๔)

๑ ในธรรม ๙ ประการที่แทงตลอดได้ยาก คือ นานัตตะ (สภาวะที่ต่างกัน) ๙ อย่าง ; ดู *ความต่างกันแห่งการแสวงหา*

ความต่างแห่งฉันทะ : ความผิดแผกแตกต่างไม่เหมือนเดิมของฉันทะ ความพอใจ, ความชอบใจ, ความยินดี, ความต้องการ, ความรักใคร่ใฝ่ปรารถนาในสิ่งนั้นๆ เป็นกลางๆ เป็นอกุศลก็ได้ เป็นกุศลก็ได้ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๑/๑๗๓, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๒/๑๗๕, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๓/๑๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉันทะ แปลว่า ความพอใจ แต่ในที่นี้หมายถึงความไม่รู้จักอิ่มคือตัณหา มี ๕ อย่าง คือ (๑) ปริเยสนฉันทะ ความไม่อิ่มในการแสวงหา (๒) ปฏิลาภฉันทะ ความไม่อิ่มในการได้มา (๓) ปริโภคฉันทะ ความไม่อิ่มในการใช้สอย (๔) สันนิธิฉันทะ ความไม่อิ่มในการกักตุน (๕) วิสัชชนฉันทะ ความไม่อิ่มในการจ่ายทรัพย์ (ที.ม.อ.(บาลี) ๓๓๘/๓๓๕-๓๓๖)

SAMPLE

ความต่างแห่งธาตุ : ความผิดแผกแตกต่างไม่เหมือนเดิมของธาตุ ; ธาตุ ได้แก่ สิ่งที่เป็นต้นเดิม, มูลเดิม, สิ่งที่ทรงสภาพของตนไว้ คือ ไม่เปลี่ยนสภาพต่อไป, สิ่งที่ถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่คุมกันเป็นร่างของสรรพสิ่งโดยทั่ว ๆ ไป เช่น ร่างกายคน ร่างกายสัตว์ มี ๔ ธาตุ ได้แก่ (๑) ปฐวีธาตุ ธาตุดิน ส่วนที่มีลักษณะแข็ง คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น (๒) อาโปธาตุ ธาตุน้ำ ส่วนที่มีลักษณะอ่อน เหลว คือ หนอง เลือด เป็นต้น (๓) เตโชธาตุ ธาตุไฟ ส่วนที่มีลักษณะร้อน คือ ไฟที่ทำให้อบอุ่น เป็นต้น (๔) วาโยธาตุ ธาตุลม ส่วนที่มีลักษณะพัดไปมา คือ ลมในท้อง ลมหายใจ เป็นต้น แต่ก็อาจมีธาตุอื่น ๆ อีก เช่น อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ธาตุไม้ ธาตุทอง ธาตุเหล็ก, กระดูกมนุษย์ที่เผามอดไหม้แล้ว เช่น กระดูกของพระพุทธเจ้า เรียก พระบรมธาตุหรือพระบรมสารีริกธาตุ กระดูกของพระอรหันต์ เรียก พระธาตุ เส้นเกศาพระพุทธเจ้า เรียก พระเกศธาตุ เรียกที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุว่า ธาตุเจดีย์

ในธาตุนานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสความต่างแห่งธาตุไว้ ดังนี้ คือ (๑) จักขุธาตุ (ธาตุคือจักขุปสาท) รูปธาตุ (ธาตุคือรูปารมณ์) จักขุวิญญาณธาตุ (ธาตุคือจักขุวิญญาณ) (๒) โสตธาตุ (ธาตุคือโสตปสาท) สัททธาตุ (ธาตุคือสัททารมณ์) โสตวิญญาณธาตุ (ธาตุคือโสตวิญญาณ) (๓) ฆานธาตุ (ธาตุคือฆานปสาท) คันธธาตุ (ธาตุคือคันธารมณ์) ฆานวิญญาณธาตุ (ธาตุคือฆานวิญญาณ) (๔) ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาปสาท) รสธาตุ (ธาตุคือรสารมณ์) ชิวหาวิญญาณธาตุ (ธาตุคือชิวหาวิญญาณ) (๕) กายธาตุ (ธาตุคือกายปสาท) โผฏฐัพพธาตุ (ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์) กายวิญญาณธาตุ (ธาตุคือกายวิญญาณ) (๖) มโนธาตุ (ธาตุคือมโน) ธัมมธาตุ (ธาตุคือธรรมารมณ์) มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุคือมโนวิญญาณ) (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๕/๑๖๙, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๙/๑๗๒, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๔/๑๗๘)

ความต่างแห่งปริเยสนา : ความผิดแผกแตกต่างไม่เหมือนเดิมของการแสวงหา ; ในสักกปัญหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสปริเยสนาไว้ ๒ อย่าง คือ (๑) ปริเยสนาที่ควรเสพ ได้แก่ ปริเยสนาที่เสพแล้วอกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น (๒) ปริเยสนาที่ไม่ควรเสพ ได้แก่ ปริเยสนาที่เสพแล้ว อกุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลง

ปริเยสนา (การแสวงหา) เป็น ๑ ในบรรดาธรรม ๙ อย่างที่ควรละ คือ ธรรมที่มีตัณหาเป็นมูล ๙ อย่าง ได้แก่ (๑) ปริเยสนา การแสวงหา (๒) ลาภะ การได้ (๓) วินิจฉยะ การกำหนด (๔) ฉันทราคะ ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ (๕) อัชโฌสานะ ความหมกมุ่นฝังใจ (๖) ปริคคหะ การยึดถือครอบครอง (๗) มัจฉริยะ ความตระหนี่ (๘) อารักขะ ความหวงกั้น (๙) อารักขาธิกรณะ เพราะอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา

SAMPLE

การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า ‘มึง มึง’ การพูดส่อเสียด และการพูดเท็จ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓-๑๐๔/๖๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๐/๔๒๑, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๑/๑๗๓)

ความต่างแห่งปริฬาหะ : ความผิดแผกแตกต่างไม่เหมือนเดิมของความเร่าร้อน ; ความต่างกัน ได้แก่ ความผิดแผก, ความผิดกัน, ความไม่เหมือนเดิม,ความไม่เหมือนกัน ; ปริฬาหะ ได้แก่ ความเร่าร้อน (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๑/๑๗๓, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๒/๑๗๕, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๓/๑๗๖)

ความต่างแห่งผัสสะ : ความผิดแผกแตกต่างไม่เหมือนเดิมของผัสสะ; ผัสสะ ได้แก่ การกระทบ, การถูกต้อง, การที่ตา หู จมูก ลิ้น และกาย กระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่รับรู้ได้ทางกาย; ผัสสะ ๖ ประการ ได้แก่ (๑) จักขุสัมผัส สัมผัสทางตา (๒) โสตสัมผัส สัมผัสทางหู (๓) ฆานสัมผัส สัมผัสทางจมูก (๔) ชิวหาสัมผัส สัมผัสทางลิ้น (๕) กายสัมผัส สัมผัสทางกาย (๖) มโนสัมผัส สัมผัสทางใจ

ความต่างแห่งผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ คือ จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ โสตสัมผัสเกิดขึ้น เพราะอาศัยโสตธาตุ ฆานสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานธาตุ ชิวหาสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยชิวหาธาตุ กายสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายธาตุ มโนสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนธาตุ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๖/๑๗๐, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๗/๑๗๑, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๔/๑๗๘)

ความต่างแห่งลาภะ : ความผิดแผกแตกต่างไม่เหมือนเดิมของลาภะ ; ลาภะ ได้แก่ ของที่ได้, การได้, สิ่งที่มักจะได้มาโดยไม่คาดคิด ; เป็น ๑ ในโลกธรรม ๘ ประการ คือ (๑) ได้ลาภ (๒) เสื่อมลาภ (๓)ได้ยศ (๔) เสื่อมยศ (๕) นินทา (๖) สรรเสริญ (๗) สุข (๘) ทุกข์ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๔/๑๗๘, องฺ.อฏฺ.(ไทย)๒๓/๕-๖/๒๐๒-๒๐๔)

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า โลกธรรม หมายถึงสิ่งที่มีความแน่นอนสำหรับสัตว์โลก (องฺ.อฏฺ.ฎีกา (บาลี) ๓/๕/๒๕๓ และดู ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๗/๒๒๙)

ความต่างแห่งเวทนา : ดู *ความต่างกันแห่งเวทนา* (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๙/๑๗๒,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๓/๑๗๖)

ความต่างแห่งสังกัปปะ : ดู *ความต่างกันแห่งดำริ* (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๑/๑๗๓,สำ.น.(ไทย)๑๖/๙๔/๑๗๘)

ความต่างแห่งสัญญา :ความผิดแผกแตกต่างไม่เหมือนเดิมของสัญญา ; สัญญา ได้แก่ การกำหนดหมาย, ความจำได้หมายรู้ : จำได้ คือ รู้จักอารมณ์นั้นว่าเป็นอย่างนั้นๆ ในเมื่อไปพบเข้าอีก : หมายรู้ คือ หมายรู้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอารมณ์ที่เกิดกับใจ ; ข้อ ๓ ในขันธ์ ๕

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสสัญญาไว้หลายประการ เช่น สัญญา ๖, สัญญา ๑๐ สูตรที่ ๑, สัญญา ๑๐ สูตรที่ ๒, สัญญา ๑๐ ประการ ที่พระผู้มีพระภาครับสั่งให้พระอานนท์กล่าวแก่คิริมานนท์ภิกษุซึ่งกำลังอาพาธหนัก โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้อาพาธของคิริมานนท์ภิกษุสงบระงับโดยฉับพลัน เพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๖/๘๔, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๖/๑๒๓, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๗/๑๒๔, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๐/๑๒๘) (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๑/๑๗๓, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๑/๑๗๔, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๔/๑๗๘)

ความตาย : มรณกรรม, การสิ้นชีวิต, การสิ้นใจ, การถึงแก่กรรม, มรณกรรม, มรณภาพ, อนิจกรรม, ไม่เป็นอยู่ต่อไป, สิ้นสภาพของการมีชีวิต, การจุติ, การเคลื่อนจากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ, ความทำลาย, ความหายไป, มัจจุ, มรณะ, กาลกิริยา, การทำลายขันธ์, การทอดทิ้งซากศพไว้, การตัดขาดชีวิตินทรีย์, การไม่เคลื่อนไหว (ที.สี.(ไทย)๙/๑๔๔/๔๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๐/๒๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๑/๒๘, ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๗/๓๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๘/๕๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗๔/๒๙๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๓/๖๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๘/๓๔๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๓/๔๔๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๓/๒๒๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๗/๒๒๓,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖/๓๙,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๘๗/๘๓,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๙๔/๙๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒/๓๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๙/๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๕๕/๓๗๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๑/๑๕๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐/๑๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๔๕/๕๙๐)

ความตายที่ไม่เจริญ : ความตายไม่ดี, กาลกิริยาที่ไม่ดี มีอธิบายว่า ความตายที่ไม่เจริญ คือความตายของผู้มีความหวาดกลัว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔/๔๓๒) คนที่จะมีความตายที่ไม่เจริญ ก็คือคนไม่รักษาจิต ไม่รักษากายกรรมวจีกรรมและมโนกรรม มีกายกรรมวจีกรรมและมโนกรรมเปียกชุ่ม มีกายกรรมวจีกรรมและมโนกรรมเสียหาย เมื่อมีกายกรรมวจีกรรมและมโนกรรมเสียหายย่อมมีการตายที่ไม่ดี (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๑๐/๓๕๒) อรรถกถากล่าวว่า กาลกิริยาที่ไม่ดี หมายถึงการถือปฏิสนธิในอบายภูมิ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๔/๑๐๕)

ความต่ำทราม : ความลามก ความเลว ความต่ำทรามในขันธ์ทั้งหลาย ความต่ำทรามในสังขาร(ที.ปา.๑๐/๘๑/๔๕) ในที่นี้มุ่งอธิบายถึงกามาทีนวกถา เรื่องโทษของกาม ซึ่งอธิบายเรื่องกาม อันมีลักษณะ ๓ อย่างคือ โทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมอง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๕/๔๒,๑๐/๗๗/๔๓) (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๘/๑๐๙,๙/๓๕๕/๑๔๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๒/๑๐๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๕/๔๘๘)

SAMPLE

อรรถกถากล่าวว่า กามชื่อว่าเป็นความต่ำทราม คือมีความเลวทรามเป็นสภาวะ พวกคนที่ไม่ประเสริฐพึงส้องเสพ พวกคนประเสริฐ ไม่พึงส้องเสพ จึงชื่อว่ามีความเลวทรามเป็นสภาวะ (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑/๔๓/๓๐๒)

ความติด : อาการที่ข้องอยู่, ความยึดถือ, ความยึดถือว่าเป็นของเรา, ความยึดติด ; ความติด มี ๒ อย่าง คือ (๑) ความติดด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความติดด้วยอำนาจทิฏฐิ ดูเทียบใน ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๒/๕๘-๕๙), (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๓/๖๖, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๔/๗๑,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๔๘/๓๙๕)

ความติดใจ : นิกันติ (ความติดใจ), ความชอบ, การฝังอยู่ในใจ, การหลงในรส, การฝังใจในรส อย่างถอนตัวไม่ขึ้นและไม่อาจตัดใจได้ ; ความติดใจ ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ... อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๘๐/๕๑๔, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๖๗/๒๕๑, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๗/๗๓)

คำว่า ความติดใจ อธิบายว่า ตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ความติดใจ ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ... อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ (ดูเทียบใน ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๒/๕๐-๕๑)

ความติดแน่นคือความโลภ :อารมณ์ทุกชนิด ที่เป็นวิสัยของมารที่ทำให้สัตว์เสพติด ทำให้สัตว์ดิ้นรน ในที่นี้เป็นพระพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ที่ต้นอชปาลนิโครธใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ได้ตรัสกับมารผู้มีบาป ที่หาโอกาสทำลายพระพุทธเจ้าตลอด ๗ ปี ซึ่งเข้าเฝ้าว่า เราตัดความติดแน่นคือความโลภในภพทั้งปวง ไม่มีอาสวะเพ่งพินิจอยู่ คือทรงตัดรอน หักรานย่ำยี่ความติดแน่นคือความโลภหมดแล้ว (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๐/๒๐๘)

ความตีเสมอ : ความตีเสมอ แปลมาจากคำบาลีว่า ปลาสะ หมายถึงยกตนขึ้นเทียมท่าน โดยไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง อันหมายถึงกิริยาที่ตีเสมอ ภาวะที่ตีเสมอ สภาวธรรมที่เป็นอาหารแห่งการตีเสมอโดยนำเอาความชนะของตนมาอ้าง เหตุแห่งความวิวาท ความแข่งดี ความไม่ยอมสละ นี้เรียกว่าความตีเสมอ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๙๒/๕๖๑) (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๘/๒๒,ขุ.ปุ.๓๖/๔๘/๑๕๗,๓๖/๖๘/๑๖๒)

ความเติบโต : โตขึ้น เช่น ร่างกายเติบโต ต้นไม้เติบโต, เติบใหญ่ ก็ว่า; คำว่า ความเติบโต ในที่นี้หมายถึงความเติบโตแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย อินทรีย์ แปลว่า ผู้เป็นใหญ่, สิ่งที่เป็นใหญ่ คือเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน หรือมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้นๆ หมายถึงอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะตาเป็นใหญ่ในการดู หูเป็นใหญ่ในการฟัง เป็นต้น และหมายถึงธรรมที่เป็นใหญ่ ๕ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เพราะสัทธามีหน้าที่กำจัดความไม่เชื่อ วิริยะมีหน้าที่กำจัดความเกียจคร้าน เป็นต้น

SAMPLE

อินทรีย์มีหลายอย่าง เช่น อินทรีย์ ๕, อินทรีย์ ๖, อินทรีย์ ๒๒ (ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๑๒/๖๖๐ (ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๑๙๙-๒๐๐, ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐-๒๐๑) (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๙๕/๓๐๕) (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๐๘/๔๔๔, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๑๙/๑๙๗, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๒๑/๒๐๒, อภิ.ย.(ไทย) ๓๙/๑/๑๖๓)

ความแตกต่าง :ความไม่เหมือนกัน, ความผิดกัน, การผิดแผกกัน, ความไม่เหมือนกัน, คนละชนิดกัน ; คำว่า ความแตกต่าง ในที่นี้หมายถึงความแตกต่างของบุคคล

ตถาคตเมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ รู้ฐานะ ความแตกต่างของบุคคล รู้ว่าสิ่งไหนควรกับบุคคลไหน แล้วทำให้เหมาะสมกับความแตกต่างในฐานะนั้นๆ เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ... จุติจากเทวโลกนั้นแล้วจึงได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการ คือ (๑) มีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร (๒) เมื่อประทับยืนไม่ต้องน้อมพระองค์ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระชานุ ด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้ (ลักษณะมหาบุรุษทั้ง ๒ อย่าง เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๑๙,๙) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๓/๑๘๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๒/๓๙๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๙/๔๖๔)

ในทุติยสังขิตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความแตกต่างแห่งผลย่อมมีเพราะความแตกต่างแห่งอินทรีย์ ความแตกต่างแห่งบุคคลย่อมมีเพราะความแตกต่างแห่งผล (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๘๓/๒๙๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๘๖/๒๙๗)

ในนิยามกถา สกวาทีถามว่า นิพพานทั้ง ๒ อย่าง ยังมีความสูงต่ำ ความเลวและความประณีต ความยิ่งและหย่อน เขตแดน ความแตกต่าง ร่องรอย ช่องว่าง อยู่ใช่ไหม ปรวาที ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ... (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๔๕/๔๗๔, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๕๒/๔๘๒)

ในนิพพานธาตุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสนิพพาน หรือนิพพานธาตุ ภาวะแห่งนิพพาน ไว้ ๒ ประการ คือ (๑) สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสมีเบญจขันธ์เหลือ (๒) อนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๔๔/๓๙๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิยาม ในที่นี้หมายถึงอริยมรรค (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๔๔๕-๔๔๗/๒๑๖) ปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายอันธกะ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๔๔๕-๔๔๗/๒๑๖)

ความแตกทำลาย :ความดับสูญ, ความที่ขันธ์ทั้งหลายแตกดับ,ความทรงตัวอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ของขันธ์ทั้งหลาย,ความที่สังขารเสื่อมสลายแตกสลายไป (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๓) ชีวิตดับสูญ เป็นลักษณะกิริยาอาการของมรณะดังคำว่า ความสิ้นไปความเสื่อมไป ความแตกสลาย ความแตกทำลาย ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งสภาวธรรมนั้นๆ นี้

SAMPLE

เรียกว่ามรณะ(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๔๙/๒๓๖)ในที่นี้หมายถึงความแตกทำลายแห่งขันธ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นปรากฏอยู่ข้างหน้า ขันธ์ทั้งหลายที่มีการแตกเป็นธรรมดาดำรงอยู่มิได้รวมกับขันธ์เก่าคือขันธ์ทั้งหลายที่มาโดยสภาวะไม่ปรากฏแตกทำลายไปแล้ว ก็ไปสู่สภาวะไม่ปรากฏ เกิดขึ้นและดับไปดุจสายฟ้าแลบในอากาศ

ความแตกสลาย : ความแตกพัง,ภาวะที่ขันธ์ทั้งหลายคุ้มไว้ทรงไว้อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้,สังขารที่แตกดับ, (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๑๙/๕๔๐), ความสิ้นไป ความอันตรธานไปแห่งรูป (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๙/๖๘๗) ; เป็นลักษณะกิริยาอาการของมรณะดังคำว่า ความสิ้นไปความเสื่อมไป ความแตกสลาย ความแตกทำลาย ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งสภาวธรรมนั้นๆ นี้เรียกว่ามรณะ ในที่นี้หมายถึงสิ่งที่รักใคร่ชอบใจทุกอย่างมีอยู่เสมอ สิ่งที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกปรุงแต่งแล้ว มีความแตกสลายเป็นธรรมดา (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๘๔/๗๗) ดังคำว่ามนุษย์ทุกคนไม่ว่าเด็ก ผู้ใหญ่ โง่ ฉลาด มั่งมี และยากจน ล้วนต้องตายชีวิตของสัตว์เปรียบเหมือนภาชนะดินที่ช่างหม้อปั้นแล้วเล็กบ้างใหญ่บ้าง สุกบ้าง ดิบบ้าง ซึ่งล้วนมีความแตกสลายเป็นที่สุด (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๕/๑๓๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๙/๖๘๘) อรรถกถากล่าวว่า ความแตกสลายของรูปว่า รูปของเราแปรผัน ไปแล้ว หรือรูปใดมีอยู่ รูปนั้นของเราไม่มี (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๒๐/๑๙๖)

ความถอนอาลัย : วิราคธรรม คือ นิพพาน, ความเพิกถอนอาลัยคือกามคุณ ๕ออกไปได้, เป็นข้อ ๑ ในศัพท์ที่ขยายของวิราคธรรม ๘ ข้อ อันได้แก่ ความสร่างความเมา ความดับความกระหาย ความถอนอาลัย ความตัดวัฏฏะ ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ นิพพาน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๕๐) นิพพาน ตรัสเรียกว่าธรรมเป็นที่เพิกถอนอาลัย เพราะเหตุว่า อาลัยคือเบญจกามคุณมาถึงพระนิพพานแล้วย่อมถึงความเพิกถอนไป (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๑/๔๖๑)

ความถือตัว : กิริยาที่ถือตัว, ภาวะที่ถือตัว, ความลำพองตน, ความทะนงตน, ความเชิดชูตนเป็นดุจธง, ความเห่อเหิม, ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง นี้เรียกว่าความถือตัว (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๐/๑๓๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐/๒๓,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๐๘/๑๒๒,๑๘/๒๔๘/๒๖๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑/๙๕,๒๙/๗๗/๒๓๐,๒๙/๑๒๔/๓๕๔,ขุ.จู.๓๐/๑๐๓/๓๕๑) ในภาษาไทยหมายถึงลำพองตัว ไม่ยอมลดตัว ไว้ตัว เพราะหยิ่งในศักดิ์หรือฐานะของตนเป็นต้น เช่น ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา เราเสมอกับเขา เราเลวกว่าเขา (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๒๑/๒๘๖) ความถือตัว(เกิดขึ้น)โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา หรือโดยปฏิภาณ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๖๖/๕๕๔)

SAMPLE

ความถือตัวว่าเป็นผู้ด้อยกว่าเขา : ความเป็นผู้ด้อยกว่าเขาถือตัวว่าด้อยกว่าคนอื่นๆ, การดูหมิ่นตนเองโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือโดยชาติโดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษาหรือโดยปฏิภาณ ความดูหมิ่น กิริยาที่ดูหมิ่น ภาวะที่ดูหมิ่น ความเกลียดตนความเกลียดตนยิ่ง ภาวะที่เกลียดตนเป็นอย่างยิ่ง ความดูถูกตน ความดูถูกตนว่าต่ำต้อย ความดูแคลนตน มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าความถือตัวว่าเป็นผู้ด้อยกว่าเขา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๖๘/๕๕๕)

ความถือตัวว่าเป็นผู้เลิศกว่าเขา : ความเป็นผู้เลิศกว่าเขาถือตัวว่าเลิศกว่าคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือโดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา หรือโดยปฏิภาณ เขาอาศัยการถือตัวว่าเลิศกว่าคนอื่นๆเช่นนี้แล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเป็นดุจธงมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าความถือตัวว่าเป็นผู้เลิศกว่าเขา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๖๖/๕๕๔)

ความถือตัวว่าเป็นผู้เสมอเขา :ความเป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเสมอกับคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา หรือโดยปฏิภาณ เขาอาศัยความถือตัวว่าเสมอกับคนอื่นๆ เช่นนั้นแล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าความถือตัวว่าเป็นผู้เสมอเขา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๔๒/๓๙๖,๓๕/๕๔๕/๓๙๗)

ความถือผิด : ความยึดถือ ความยึดมั่นทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิที่เป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยคลาดเคลื่อน ; เป็นลักษณะ ๑ ในบรรดาผู้มีทิฏฐิวิบัติ (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๒/๑๖๑) อธิบายว่า ความถือผิดจากความเป็นจริง (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๔๙/๒๓๕) ความยึดถือโดยวิปลาส ความถือผิดจะทำให้สัตว์พินาศ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๕๖/๔๒๘) ความถือขัดแย้ง ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่าเป็นจริงเห็นปานนี้จนถึงทิฏฐิ ๖๒ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒/๕๙)

ความถือมั่น : ความจับมั่น ความยึดมั่น ความถือมั่น ความรวบถือ ความรวมถือ ความรวบรวมถือ คือความถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น ความติดใจ ความน้อมใจเชื่อว่า สิ่งนี้จริง แท้แน่ แท้จริงตามเป็นจริง ไม่วิปริต ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๖/๑๓๓) ความยึดมั่น กิเลสที่เป็นเครื่องถือมั่น เครื่องยึดมั่น มีอธิบายว่า ความถือมั่นว่านี้

SAMPLE

เท่านั้นจริง (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๒/๓๘๗) ความถือ ความยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่นทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเดียรถีย์ความถือขัดแย้ง ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่าเป็นจริงเห็นปานนี้จนถึงทิฏฐิ ๖๒ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒/๕๙) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๕/๓๗๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒/๔๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐/๙๐,๒๙/๒๑/๙๗,๒๙/๓๖/๑๓๓,ขุ.ม.๓๐/๒๔/๑๓๗) ; สื่อหมายถึงถือมั่นในอุปาทาน ๔ คือ (๑) กามุปาทาน (ความถือมั่นในกาม)(๒) ทิฏฐุปาทาน(ความถือมั่นในทิฏฐิ) (๓) สีลัพพตุปาทาน (ความถือมั่นในศีลพรต)(๔) อัตตวาทุปาทาน(ความถือมั่นในวาทะว่ามีอัตตา)(ที.ม.อ.(บาลี) ๒๘/๑๑๒)

อรรถกถากล่าวว่า ความถือมั่น หมายถึงความถือที่ถืออิงศีลและพรต (วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๒๔๓/๑๖๕) ความถือมั่น แปลมาจากคำว่า อุปาทาน มีความหมายหลายนัย เช่น ชื่อของราคะที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕ (สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๑/๑๖, อภิ.สง.อ.(บาลี) ๑๒๑๙/๔๔๒) บ้าง ความถือมั่นด้วยอำนาจตัณหามานะและทิฏฐิ (ตามนัย สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๖๓/๓๐๘) บ้าง และความถือมั่น ๒ อย่าง คือ๑. ความถือมั่นด้วยอำนาจตัณหา ๒.ความถือมั่นด้วยอำนาจทิฏฐิ (ขุ.จู.๓๐/๒๔/๑๓๘)

มีอธิบายว่า ความถือมั่นด้วยอำนาจตัณหา คือวัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็นแผนก กำหนดถือเอา ยึดถือว่าเป็นของเรา ด้วยส่วนแห่งตัณหามีประมาณเท่าใด ย่อมยึดถือว่าเป็นของเราซึ่งวัตถุมีประมาณเท่านี้ว่า นี้ของเรา นั่นของเรา เท่านี้ของเรา ของเรามีปริมาณเท่านี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องปูลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงชาย แพะ แกะไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นาที่สวน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท กองพลรบ คลังหลวง แม้มหาปฐพีทั้งสิ้นย่อมยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา ซึ่งจำแนกได้ ๑๐๘ นี้ชื่อว่าความถือมั่นด้วยอำนาจตัณหา ความถือมั่นด้วยอำนาจทิฏฐิคือ สักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ อันตคาหิกทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ ทิฏฐิ การตกอยู่ในทิฏฐิความรกชัฏคือทิฏฐิความกันดารคือทิฏฐิ เสี้ยนหนามคือทิฏฐิ ความดิ้นรนคือทิฏฐิ เครื่องผูกพันคือทิฏฐิ ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่นความยึดมั่นถือมั่น ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเดียรถีย์ ความถือขัดแย้ง ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่าเป็นจริงเห็นปานนี้จนถึงทิฏฐิ๖๒ นี้ชื่อว่าความถือมั่นด้วยอำนาจทิฏฐิ

ความถือรั้น : ความยึดถือตามความเห็น, ความถือมั่นที่จะให้เป็นไปตามความเชื่อหรือความเห็นของตน, การถือยุติเอาความเห็นเป็นความจริง ความเห็นผิด ความยึดติดทฤษฎี ความเห็น

SAMPLE

ดื้อดึงถึงผิดก็ไม่แก้ไข ในภาษาไทยมักหมายถึงความดึงดื้อรั้นในความเห็น สละที่ตนยึดมั่นถือมั่นได้ยาก คลายได้ความเห็นได้ยาก (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๓/๔๔);

เป็นธรรมข้อ ๑๖ ในธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ๑๘ อันได้แก่ ๑. ความเป็นผู้มีความปรารถนาลามก ๒. ความยกตนข่มผู้อื่น ๓. ความเป็นคนมักโกรธ ๔.ความผูกโกรธ เพราะความโกรธเป็นเหตุ ๕. ความเป็นผู้มักระแวงเพราะความโกรธเป็นเหตุ ๖. ความเป็นผู้เปล่งวาจาใกล้ต่อความโกรธเพราะความโกรธเป็นเหตุ ๗. ความกลับเป็นผู้โต้เถียงโจทก์ ๘.ความเป็นผู้กลับรุกรานโจทก์ ๙. ความเป็นผู้กลับปรักปรำโจทก์ ๑๐.ความกลบเรื่องอื่นด้วยเรื่องอื่น ๑๑.ความเป็นผู้ไม่พอใจตอบด้วยความประพฤติ ๑๒.ความเป็นผู้ลบหลู่ตีเสมอ ๑๓.ความเป็นคนริษยาเป็นคนตระหนี่ ๑๔.ความเป็นคนโอ้อวดเจ้ามายา ๑๕.ความเป็นคนกระด้างดูหมิ่นผู้อื่น ๑๖.ความเป็นคนถือแต่ความเห็นของตน ๑๗.ความเป็นคนถือรั้น ๑๘. ความเป็นผู้ถอนได้ยาก (วิ.มหา.(ไทย) ๑)ความถือรั้นอยู่ในกลุ่มความยึดมั่น ความถือมั่น ความถือผิดจากความเป็นจริง ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิที่เป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศความยึดถือโดยวิปลาส) (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๔๙/๒๓๕); คนที่มีความถือรั้น ย่อมไม่มีความอ่อนโยน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๐๒/๕๖๔)

อรรถกถากล่าวว่า ความถือรั้น หมายถึงมีภาวะแห่งจิตอันถือรั้นนั่นแหละด้วยสามารถแห่งการไม่ทำความอ่อนน้อมนั้นแก่บุคคลผู้ควรอ่อนน้อมมีการอภิวาทเป็นต้น (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๑/๙๐๒/๕๓๕)

ความถูกใจ : ความชอบใจ, เป็นที่พอใจ, ต้องใจ,ถูกอกถูกใจ คำว่าความถูกใจมักมาคู่ความชอบใจเป็นทิฏฐิความเห็นชนิดหนึ่ง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๘/๓๔,๑๑/๕๖/๓๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๐/๓๓๕) ความถูกใจแปลมาจากคำว่า รุจิ หมายถึงการให้ชอบใจแม้ในสิ่งที่ชอบใจเป็นต้น เห็นด้วย แล้วยึดถือว่า นี่มีจริงเป็นจริง ชื่อว่าความถูกใจ (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๑๕๓/๕๕) ได้ชื่อว่าเป็นคำสอน ดังคำว่า คำสอน เรียกว่ารุจิ ความถูกใจ ด้วยสามารถความชอบใจ(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๕๐) (ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๐/๑๔๓) ในอุทานกล่าวว่า ความถูกใจ โดยความ หมายถึงจิตวิปลาสและสัญญาวิปลาสอันเป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า อัตตาและโลกเที่ยง ความพอใจต่าง ๆ เช่นนั้นของชนเหล่านั้นมีอยู่ เหตุนั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า มีความพอใจต่าง ๆ กัน จริงอยู่ ในส่วนเบื้องต้น บุคคลผู้มีทิฏฐิเป็นคติ ย่อมทำจิตให้ชอบใจ และให้พอใจโดยประการนั้น ภายหลังยึดถือว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่า (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑/๕๖/๓๗๓)

ความทรงจำไม่ได้ :การที่สมองหรือระบบประสาทที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับความจำ ความคิด ความฉลาด ไหวพริบปฏิภาณมีปัญหา หรือได้รับความกระทบกระเทือน จนไม่สามารถที่จะจดจำ

SAMPLE

อะไรได้ ; เป็นกิริยาอาการอย่างหนึ่งของบุคคลผู้มีสติหลงลืม เช่น ความระลึกไม่ได้ ความไม่ตามระลึก ความไม่หวนระลึก อาการที่ระลึกไม่ได้ ความทรงจำไม่ได้ ความเลื่อนลอย ความหลงลืม (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๙/๑๖๐)

ความทะยานอยาก : ความอยากได้,ความอยากมีความอยากเป็นยิ่งๆขึ้นไป จัดเป็นกิเลสกาม(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑/๒) ความทะยานอยาก แปลมาจากคำว่าตัณหา (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖/๑๓, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๖/๒๑๗) ; ตัณหา มี ๓ อย่าง อันได้แก่ ๑.กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) ๒. ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ) ๓. วิภวตัณหา(ความทะยานอยากในวิภพ), ตัณหา ๓ อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ ๑. กามตัณหา(ความทะยานอยากในกามภพ) ๒.รูปตัณหา(ความทะยานอยากในรูปภพ) ๓. อรูปตัณหา (ความทะยานอยากในอรูปภพ),ตัณหา ๓ อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ ๑. รูปตัณหา(ความทะยานอยากในรูปภพ) ๒. อรูปตัณหา(ความทะยานอยากในอรูปภพ)๓.นิโรธตัณหา (ความทะยานอยากในความดับสูญ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๓๖๓-๓๖๔); ตัณหา ๖ อันได้แก่ ๑. รูปตัณหา(ความทะยานอยากในรูป) ๒. สัททตัณหา(ความทะยานอยากในเสียง) ๓. คันธตัณหา(ความทะยานอยากในกลิ่น) ๔. รสตัณหา(ความทะยานอยากในรส) ๕. โผฏฐัพพตัณหา (ความทะยานอยากในโผฏฐัพพะ) ๖. ธัมมตัณหา(ความทะยานอยากในธรรมารมณ์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๙๖/๙๑) ในวิภังค์กล่าวว่า คำว่า ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่สหรคตด้วยภวทิฏฐินี้เรียกว่าภวตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐินี้เรียกว่าวิภวตัณหา ตัณหาที่เหลือชื่อว่ากามตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวด้วยกามธาตุ นี้เรียกว่ากามตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวกับรูปธาตุและอรูปธาตุ นี้เรียกว่าภวตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ นี้เรียกว่าวิภวตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวด้วยกามธาตุ นี้เรียกว่ากามตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวด้วยรูปธาตุ นี้เรียกว่ารูปตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวด้วยอรูปธาตุนี้เรียกว่าอรูปตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวด้วยรูปธาตุนี้เรียกว่ารูปตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวด้วยอรูปธาตุนี้เรียกว่าอรูปตัณหา ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ นี้เรียกว่านิโรธตัณหา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๑๘/๕๗๔)

SAMPLE

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า กามตัณหา หมายถึงราคะที่มีกามคุณ ๕ เป็นอารมณ์ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๒,ที.ปา.ฏีกา(บาลี) ๓/๓๐๕/๒๓๕) ภวตัณหา หมายถึงราคะในรูปภพและอรูปภพ ราคะอันสหรคตด้วยสัสสตทิฏฐิ หรือความปรารถนาภพ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๒) วิภวตัณหา หมายถึงราคะที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ (ที.ปา.อ.(บาลี) (บาลี)๓/๓๐๕/๑๘๒) นิโรธตัณหา หมายถึงราคะที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ ที่ถือว่าภพ คือความเป็นมนุษย์ ความเป็นเทพชั้นกามาวจร ความเป็นเทพชั้นรูปาวจรและชั้นอรูปาวจร ขาดสูญ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๒, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓/๓๐๕/๒๓๖) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๖/๑๙๙,๑๒/๑๘๘/๒๐๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒/๙,๑๗/๓/๑๒,๑๗/๑๖๙/๒๖๑)

ความที่กามจิตต่างกัน : ภาวะของผู้มิได้เข้าฌานสมาบัติ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖/๘) กล่าวคือภาวะที่แยกจากกันเป็นนานัตตะ แห่งกามจิต เพราะท่านผู้มิได้เข้าสมาบัติ ประกอบด้วยขันธ์ ๕ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๖/๔๑)

ความที่จิตที่เป็นฌานสมาบัติ :ภาวะของผู้เข้าฌานสมาบัติ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖/๘) กล่าวคือภาวะที่เป็นหนึ่ง เป็นอันเดียวกัน เป็นเอกัตตะ แห่งฌานสมาบัติ เพราะท่านผู้เข้าสมาบัติประกอบด้วยขันธ์ ๔ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๖/๔๑)

ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่าน : สมาธิจิต,ภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว, ภาวะที่จิตตั้งเรียบแน่วอยู่ในอารมณ์คือสิ่งอันหนึ่งอันเดียว,ความมีใจตั้งมั่น, ความที่จิตตั้งมั่น ดังคำสรุปได้ว่า ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะเป็นสมาธิ ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธิโดยความไม่เที่ยงโดยความเป็นทุกข์โดยความเป็นอนัตตา สมถะจึงมีก่อน วิปัสสนามีภายหลังเพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเจริญวิปัสสนามีสมถะนำหน้า (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒/๔๑๔)

ความที่จิตไม่เบิกบาน : กิริยาอาการที่จิตไม่แช่มชื่น สดใส ร่าเริง ; เป็นอาการอย่างหนึ่งของบุคคลผู้มักโกรธ เช่น ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความที่จิตไม่เบิกบาน (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๔๕/๑๕๗, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๕/๑๖๒)

ความทุกข์ : ความอยากลำบาก,ความไม่สบายกายความไม่สบายใจ คำว่าความทุกข์นี้ มีหลายนัย กล่าวคือ

SAMPLE

1.สภาวะที่ทนอยู่ได้ยาก, สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความดับสลายเนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง (ข้อ ๒ ในไตรลักษณ์)

2.อาการแห่งทุกข์ที่ปรากฏขึ้นหรืออาจปรากฏขึ้นได้แก่คน (ได้ในคำว่า ทุกขสัจจะ หรือทุกขอริยสัจ ซึ่งเป็นข้อที่ ๑ ในอริยสัจ ๔) อันได้แก่ชาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสเป็นทุกข์ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ นี้เรียกว่าความทุกข์

3.สภาพที่ทนได้ยาก, ความรู้สึกไม่สบาย ได้แก่ ทุกขเวทนา, ถ้ามาคู่กับโทมนัส (ในเวทนา ๕) ทุกข์ หมายถึงความไม่สบายกาย คือทุกข์กาย (โทมนัส คือไม่สบายใจ) แต่ถ้ามาลำพัง (ในเวทนา ๓) ทุกข์ หมายถึงความไม่สบายกายไม่สบายใจ คือทั้งทุกข์กายและทุกข์ใจ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๒/๑๘๗,๑๐/๔๐๒/๓๓๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๐/๑๘๔,๑๒/๓๐๙/๓๔๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙๕/๓๕๑,๑๓/๓๒๖/๓๙๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๙/๑๐๕,๑๕/๒๓๙/๓๔๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐/๙๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๖/๖๒๙)

ความทุกข์กาย : ทุกข์กาย, ความรู้สึกไม่สบายกาย ; ข้อ ๒ ในเวทนา ๕ อันได้แก่ สุขเวทนา ความสบายกาย ทุกขเวทนา ความไม่สบายกาย โสมนัสเวทนา ความสบายใจ โทมนัสเวทนา ความไม่สบายใจ และอุเบกขาเวทนา ความวางเฉย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๘/๓๓,๑๐/๓๘๗/๓๒๔) ในมัชฌิมปัณณาสก์กล่าวว่า ความทุกข์กาย ปรากฏอยู่ในเวทนาต่าง ๆ กล่าวคือ เวทนา ๒ ประการ เวทนา ๓ ประการ เวทนา ๕ ประการ เวทนา ๖ ประการเวทนา ๑๘ ประการ เวทนา ๓๖ ประการ และเวทนา ๑๐๘ ประการ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๙/๙๑)

ความทุกข์ใจ : โทมนัส, ความเป็นทุกข์ใจ, ความทุกข์ทางใจ, ความไม่สำราญทางใจ, ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดจากมโนสัมผัส, ความไม่สบายใจ, ความหนักใจ, ความเสียใจ, ความเศร้าใจ, ความสลดใจ, ความหดหู่ใจ, ความเศร้าโศก, ความกลัดกลุ้ม, การประสบความทุกข์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๘/๓๓, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๗/๓๒๔) , ความไม่สบายใจ(โทมนัสส), ความรู้สึกไม่สบายใจ ; ข้อ ๔ ในเวทนา ๕ อันได้แก่ สุขเวทนา ความสบายกาย ทุกขเวทนา ความไม่สบายกาย โสมนัสเวทนา ความสบายใจ โทมนัสเวทนา ความไม่สบายใจ และอุเบกขาเวทนา ความวางเฉย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๘/๓๓,๑๐/๓๘๗/๓๒๔) ในมัชฌิมปัณณาสก์กล่าวว่า ความทุกข์กาย ปรากฏอยู่ในเวทนาต่าง ๆ กล่าวคือ เวทนา ๒ ประการ (ที.ม.๑๓/๘๘/๙๑,สำ.สฬา๑๘/๒๕๔/

SAMPLE

๒๗๔); เวทนา ๓ ประการ อันได้แก่๑.สุขเวทนา(ความรู้สึกสุข)๒.ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์) ๓. อทุกขมสุขเวทนา(ความรู้สึกสุขก็ไม่ใช่ทุกข์ก็ไม่ใช่)(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๙/๒๗๐); เวทนา ๕ ประการ อันได้แก่ ๑.สุขินทรีย์ (อินทรีย์คือสุขเวทนา) ๒. ทุกขินทรีย์ (อินทรีย์คือทุกขเวทนา) ๓. โสมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือโสมนัสสเวทนา) ๔. โทมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือโทมนัสสเวทนา) ๕. อุเปกขินทรีย์ (อินทรีย์คืออุเบกขาเวทนา) เวทนา ๖ ประการเวทนา ๑๘ ประการ เวทนา ๓๖ ประการ และเวทนา ๑๐๘ ประการ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๙/๙๑,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๗๐/๓๐๓)

ความทุกข์ทรมาน : การที่ต้องทนทุกข์ทรมาน, การประสบกับความทุกข์ทรมาน, ความเจ็บปวดยิ่ง, ความเจ็บปวดรวดร้าว, ความปวดร้าวทรมาน, อาการดิ้นรนก่อนตาย, การต่อสู้ที่รุนแรง, ความเจ็บปวด, ความปวดร้าว, ความทรมาน, ความทุกข์ยาก, ความทุกข์ระทม, ความตกระกำลำบาก, การอยู่อย่างไม่มีความสุข

ในเรวตีวิมาน พระธรรมสังคีติกาจารย์ได้กล่าวถึงความทุกข์ทรมานของนางเรวดีภรรยาของนันทิยะอุบาสก เมื่อครั้งมีชีวิตอยู่นางไม่ชอบให้ทาน เป็นคนตระหนี่มักโกรธ มีบาปธรรม ล่อลวงสมณพราหมณ์และวณิพกจำนวนมากด้วยการกล่าวเท็จ เมื่อตายไปจึงถูกยักษ์สองตนบริวารของท้าวเวสวัณจับโยนลงไปในอุสสทนรก ในคูถนรกชื่อว่าสังสวกะ ซึ่งมีความลึกประมาณร้อยชั่วคน เต็มไปด้วยอุจจาระและปัสสาวะที่ส่งกลิ่นเหม็นอย่างร้ายกาจคละคลุ้งไปทั่ว นางได้รับความทุกข์ทรมานหมกไหม้อยู่ในนรกนั้นหลายพันปี (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘๖๓/๑๐๑)

ความทุกข์ทางกาย : ความไม่สำราญทางกาย, ความรู้สึกไม่สบายกาย, ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากกายสัมผัส, กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากกายสัมผัส (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๓/๓๒๖)

ความทุกข์ทางใจ : ความไม่สำราญ, ความไม่สำราญใจ, ความทุกข์ทางใจ, ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากเจโตสัมผัส สิ่งที่มากระทบทางใจ, กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากเจโตสัมผัส (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๔/๓๒๖)

ความทุศีล : ความล่วงละเมิดศีลหรือวินัย อธิบายว่า ความล่วงละเมิดทางกาย ความล่วงละเมิดทางวาจา ความล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่าความทุศีล (ทุสสีลยะ) (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๓๓/๕๘๕) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๓/๕๔๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๐๔/๖๕๙)

อรรถกถากล่าวว่า ความทุศีล มีหลายประเภท เช่น ความทุศีล ๕ ประการ ความทุศีล ๑๐ ประการ (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๔๔๗/๓๐๘) ; ความทุศีลนี้ผู้ใดประพฤติล่วงจะทำให้ผู้นั้นสะดุ้ง หวาดหวั่น กลัวความตายที่จะมาถึงภายหน้า (สำ.ม.(ไทย)

SAMPLE

๑๙/๑๐๒๓/๕๔๒) และตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยทวารทั้ง ๖ จัดเป็นความทุศีล โดยสิ้นเชิง (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๖๒/๑๑๖)

ความแท้ : ความจริง, ข้อเท็จจริง, ความเป็นจริง, ความแท้จริง, ความไม่ปลอม (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๒๙/๓๙๖)

ความโทมนัส : ความเสียใจ,ความเป็นทุกข์ใจ, ความทุกข์ใจ ความไม่สำราญใจ อธิบายว่า ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๐/๑๓๙,๓๕/๒๒๐/๒๐๐) (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๘/๓๔๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๐/๔๙๑) หมายถึงโทมนัสสเวทนา (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒) ; จัดเป็นข้อ ๔ ในอินทรีย์ ๕ อันได้แก่ ๑. สุขินทรีย์(อินทรีย์คือความสุขกาย)๒.ทุกขินทรีย์(อินทรีย์คือความทุกข์กาย)๓.โสมนัสสินทรีย์(อินทรีย์คือความสุขใจ) ๔.โทมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือความทุกข์ใจ) ๕. อุเปกขินทรีย์(อินทรีย์คืออุเบกขา) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๑๐)

ความน้อมไป : การแสดงความเคารพ เช่น การน้อมกาย การน้อมใจ การน้อมใจเชื่อ การโอนอ่อนตาม การโอนอ่อนผ่อนตาม แต่ในที่นี้หมายถึงความน้อมไปด้วยตัณหาและทิฏฐิ

ในฉันนสูตร ขณะที่ท่านพระฉันนะกำลังอาพาธอยู่ ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาจุนทะได้เดินทางไปเยี่ยมเยียนแล้วถามอาการ ท่านพระฉันนะบอกว่าอาการของท่านไม่ดีขึ้นเลย หนักหนาสาหัสมากจนไม่อยากจะมีชีวิตอยู่ ถึงขนาดว่าจะนำศัตราปลิดชีพตนเอง ท่านพระสารีบุตรจึงได้ถามปัญหาและสนทนากับท่านในเรื่องที่ว่าอายตนะภายในเป็นของเรา ไม่เป็นของเรา เป็นอัตตา หรือไม่เป็นอัตตา เมื่อท่านพระฉันนะพิจารณาเห็นความดับรู้ความดับในอายตนะภายในได้แล้ว ท่านพระมหาจุนทะได้กล่าวกับท่านพระฉันนะว่า บุคคลเมื่อมีความสงบ คือ สงบกาย (กายปัสสัทธิ) สงบจิต (จิตตปัสสัทธิ) และสงบกิเลส (กิเลสปัสสัทธิ) จะไม่มีความน้อมไป (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๓/๔๔๖, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๘๗/๘๓)

อรรถกถากถาอธิบายว่า พระฉันนะ ในฉันนสูตรนี้ เป็นคนละรูปกับพระฉันนะที่นำม้ากัณฐกะส่งเสด็จเมื่อครั้งเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๘๗/๒๐) คำว่า ศัสตรา ในที่นี้หมายถึงศัสตราสำหรับฆ่าตัวตาย (ชีวิตหารกสตฺถ) (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๘๗/๒๐) คำว่า ความน้อมไป ในที่นี้หมายถึงความน้อมไปด้วยตัณหาและทิฏฐิ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๙๓/๒๓๗, สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๘๗/๒๑)

ความนับถือ : ความเคารพ, ความนับหน้าถือตา, ความนิยม, ความชื่นชอบ, ความเลื่อมใส, การมีความยำเกรง, การบูชา, การกราบไหว้, การแสดงความคารวะ, การยกย่อง, การ

SAMPLE

ชมเชย, การสรรเสริญ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๙๓/๓๕๒, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๔๙/๑๕๗, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๙/๑๖๒)

ความนับถือและการดูหมิ่น :ความเคารพ, ความนับหน้าถือตา, ความนิยม, ความชื่นชอบ, ความเลื่อมใส, การมีความยำเกรง, การบูชา, การกราบไหว้, การแสดงความคารวะ, การยกย่อง, การชมเชย, การสรรเสริญ ; การแสดงกิริยาท่าทาง พูดจา หรือเขียนเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นเชิงดูถูกว่ามีฐานะต่ำต้อย หรือไม่ดีจริงไม่เก่งจริง, การดูหมิ่นดูแคลน, การดูถูกเหยียดหยาม, การสบประมาท, การหมิ่นประมาท, การปรามาส (ดูถูก สบประมาท ดูแคลน ดูหมิ่น หยาม) (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๕)

ความนึกคิด : ความคิด, ความคิดเห็น, ความรู้สึกนึกคิด, ความเชื่อ, ทัศนคติ, ความสามารถในการคิด, แง่คิด, มุมมอง, มโนคติ, ปัญญา (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๒๖/๓๕๘, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๙/๒๘๑)

ความนึกถึง : ความคิดถึง, การระลึกถึง, การรำลึกถึง, ความคำนึงถึง, การพิจารณา, ความสนใจ, ความเอาใจใส่, ความเอาอกเอาใจ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๒/๕๒๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๕/๕๒๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๒๗/๕๖๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๑๓/๘๕๐)

ความเน่าภายใน : อาการที่ภายในเน่าเสียและมีกลิ่นเหม็น, ความเน่าเปื่อย, ความเสื่อมโทรม, ความเสื่อม, ความเสื่อมทราม, การเสื่อมสลาย, ผุพัง, ทรุดโทรม

ในทางพระพุทธศาสนา พระผู้มีพระภาคตรัสความเน่าภายในไว้ว่าหมายถึงภิกษุที่เป็นคนทุศีล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด มีความประพฤติที่น่ารังเกียจ มีการงานปกปิด ไม่ใช่สมณะ แต่ปฏิญาณว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญาณว่าเป็นพรหมจารี เน่าภายใน ชุ่มด้วยราคะ เป็นเหมือนหยากเยื่อ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๑/๒๔๓)

ความแน่นอน : นิยาม (ความแน่นอน), ความแน่ชัด, ความชัดเจน, ความเด็ดขาด, ความแน่วแน่, ความสม่ำเสมอ, ความแม่นยำ, ความถูกต้อง, ความเที่ยงตรง, ความคงที่, ความตายตัว, ความมั่งคง, ความถาวร ; ความแน่นอนในที่นี้หมายถึงความแน่นอนโดยส่วนเดียวของปุถุชน ที่สกวาทีถามปรวาทีว่ามีอยู่ใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า บุคคลผู้ฆ่ามารดาเป็นผู้แน่นอนโดยส่วนเดียว ผู้ฆ่าบิดา ฯลฯ ผู้ฆ่าพระอรหันต์ ฯลฯ ผู้ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อ ฯลฯ ผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน เป็นผู้แน่นอนโดยส่วนเดียวใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๔๗/๘๘๒)

ความบริบูรณ์ : ความสมบูรณ์, ความเพียบพร้อม, ความครบถ้วน, ความครบถ้วนบริบูรณ์, ความพร้อมมูล, ความเต็มเปี่ยม, ความเต็มที่ ; ความบริบูรณ์ ในที่นี้ หมายถึงความ

SAMPLE

บริบูรณ์แห่งปัญญา ซึ่งได้แก่มรรคปัญญา และความบริบูรณ์ของสีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ และวิมุตติขันธ์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๘/๕๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑/๓๓)

ความบริสุทธิ์ : ความดีงาม, ความบริสุทธิ์ผุดผ่อง, ความไม่มีสิ่งเจือปน, ความสะอาด, ความหมดจด, ความเกลี้ยงเกลา, ภาวะเปิดเผย, ภาวะตรงไปตรงมา, ความยุติธรรม, ความซื่อ, ความใสซื่อ, ความไร้มลทิน, ความไร้เดียงสา, พรหมจารี, พรหมจรรย์, สีขาว (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๗/๒๖๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๒/๔๖๙, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๐/๙๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๘/๑๒๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๒/๒๗๙, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๙๔/๖๐๓, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๔/๑๐๓, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๒/๑๒๖, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๑๑/๓๓๔, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๔๕/๓๘๙)

ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา :ความบริสุทธิ์ของทำบุญ มี ๔ ประการคือ ๑.ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก (ผู้ให้) แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก(ผู้รับ) ๒. ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก ๓. ทักษิณาที่ไม่บริสุทธิ์ ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก ๔.ทักษิณาที่บริสุทธิ์ ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก (๒๑/๗๘/๑๒๓) (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๘๑/๔๓๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๐๐/๘๓๗)

มีอธิบายว่า ข้อ ๑ หมายถึงทายกในโลกนี้เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ปฏิคาหกเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ข้อ ๒ หมายถึงทายกในโลกนี้เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ปฏิคาหกเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม ข้อ ๓ หมายถึงทายกในโลกนี้ เป็นผู้ทุศีลมีธรรมเลวทราม และปฏิคาหกก็เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ข้อ ๔ หมายถึงทายกในโลกนี้เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม และปฏิคาหกก็เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๙๕)

ความบริสุทธิ์แห่งวาจา : ความสำรวมระวัง ความระมัดระวังคุ้มครอง การปกปัก การรักษา ความสังวรด้วยวาจา นี้ชื่อว่าความบริสุทธิ์แห่งวาจา อธิบายว่า ภาวะที่คนละการกล่าวเท็จ เว้นขาดจากการกล่าวเท็จได้แล้ว คือเป็นคนพูดจริงตั้งมั่นในความสัตย์ มีถ้อยคำมั่นคง เชื่อถือได้ ไม่กล่าวคำหลอกลวงชาวโลก ละวาจาส่อเสียด เว้นขาดจากวาจาส่อเสียดได้แล้ว ฟังจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ ฟังจากข้างโน้นแล้วไม่ไปบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่โน้น เป็นผู้สมานคนที่แตกแยกกัน หรือส่งเสริมคนที่มีประโยชน์ร่วมกันมีความสามัคคีเป็นที่ชื่นชม ยินดีในความสามัคคี รื่นเริงในสามัคคีธรรม เป็นผู้กล่าววาจาก่อให้เกิดความสามัคคี ละวาจาหยาบ เว้นขาดจากวาจาหยาบได้แล้ว วาจาใด ไร้โทษ สบายหู น่ารัก จับใจ แบบชาวเมือง คนส่วนใหญ่ชอบใจ พอใจ ก็กล่าววาจาเช่นนั้น ละการพูดเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อได้แล้ว พูดถูกเวลา พูดจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย กล่าววาจาเป็น

SAMPLE

หลักฐาน มีที่อ้างอิง มีต้นมีปลายประกอบด้วยประโยชน์ตามกาลอันสมควร ประกอบด้วยวจีสุจริต ๔ กล่าววาจาปราศจากโทษ ๔ สถาน เป็นผู้งดแล้ว งดเว้นแล้ว เว้นขาดแล้ว ออกแล้ว สลัดออกแล้ว หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้องแล้วกับเดรัจฉานกถา๓๒ ประการ มีใจเป็นอิสระ(จากกิเลส)อยู่ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๖/๕๗๐)

ความบังเกิด : ความเกิดขึ้น, ความบังเกิดขึ้น, ความมีขึ้น, ความปรากฏขึ้น, ความตั้งอยู่, ความเกิดผล, ความเป็นผล, ความมีผล, การให้ผล, ความสำเร็จ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๐/๔๓, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๑๒/๓๒๘, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๒๑/๓๓๔, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐/๑๗)

ความบากบั่น : ปรักกมะ (ความบากบั่น), ความมานะ, ความอุตสาหะ, ความพากเพียร, ความมุ่งมั่น, ความพยายามอย่างเต็มที่, ความขยันหมั่นเพียร (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๔/๒๑๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๙/๔๖๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๕/๑๗๘, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๑/๕๘๘)

ความบากบั่นของบุรุษ :ความมานะอุตสาหะพากเพียรพยายามโดยไม่ย่อท้อของบุรุษ ; ความบากบั่นของบุรุษ จัดเป็นการบำเพ็ญเพียรอย่างหนึ่งของผู้มีพระภาค ที่พระองค์ตรัสแก่ภิกษุภิกษุทั้งหลายว่า พระองค์ค้นพบธรรม ๒ ประการ คือ (๑) พระองค์จะไม่ยินดีหรือพอใจอยู่เพียงแค่กุศลธรรมที่พระองค์มีอยู่ (๒) พระองค์จะไม่ท้อถอยในการบำเพ็ญเพียร แล้วพระองค์ทรงเริ่มตั้งความเพียรโดยเคร่งครัดว่า ถึงจะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็นและกระดูกก็ตาม เนื้อและเลือดในสรีระจะเหือดแห้งไปก็ตาม ถ้ายังไม่บรรลุผลที่พึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ แล้วจักไม่หยุดความเพียร (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๔/๒๑๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๕/๑๗๘, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗/๗๘, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๖/๕๗๕)

ความบาดหมาง : ความโกรธเคือง, ความหมองใจ, การผิดใจ, ความขุ่นเคือง, การทะเลาะวิวาทกัน, ความไม่ลงรอยกัน, ความไม่ประสานกัน, ความขัดแย้ง, ความแตกสามัคคี, ความแตกแยก, ความแตกหัก, การต่อสู้, สงคราม, เสียงที่ไม่เข้ากัน, ความไม่เห็นด้วย

ในภัณฑนการกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสโทษของการทำความบาดหมางไว้ ๕ ประการ คือ (๑) ไม่บรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ (๒) เสื่อมจากธรรมที่ได้บรรลุแล้ว (๓) กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป (๔) หลงลืมสติมรณภาพ (๕) หลังจากมรณภาพแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๖/๒๗๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๑๒/๓๕๔, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๔๖/๖๑๒)

ความเบาใจ : ความโล่งใจ, ความสบายใจ, ความไม่หนักใจ, การหมดความสงสัย, การหมดความเคลือบแคลง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๔/๓๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๕/๓๘, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๖/๔๓๘)

SAMPLE

ความเบาบาง : ความอ่อน, ความน้อยลง, การลดน้อยลง, ความทุเลาเบาบาง, ความทุเลา, ความทุเลาลง, ความเบาบางลง, ความอ่อนกำลัง, ความเจือจาง, ความบรรเทา, ความเพลาลง, ความลดลง, ความเบาบาง (ของอากาศหรือแก๊ส)

ความเบาบาง ในที่นี้หมายถึงความเบาบางแห่งกามราคะและพยาบาท ที่สกวาทีถามปรวาทีว่า ความเบาบางแห่งกามราคะและพยาบาท พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นสกทาคามิผลใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีกล่าวว่า หากความเบาบางแห่งกามราคะและพยาบาท พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นสกทาคามิผล ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า ละสังโยชน์ทั้งปวงได้ด้วยอรหัตตมรรค (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๑๕/๔๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายอันธกะ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๔๑๓/๒๐๗-๒๐๘)

ความเบิกบานใจ : ความแช่มชื่น, ความสดชื่น, ความสดใส, ความสุขใจ, ความสบายใจ, ความแจ่มใส, ความปีติยินดี, ความสุขสบายใจ, ความดีใจ, ความสำราญ, ความร่าเริง, ความสนุกสนาน , สิ่งที่ทำให้ดีอกดีใจ

ในมหาอัสสปุรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสาเหตุที่ทำให้คนได้รับความเบิกบานใจและความสุขใจไว้ ๕ ประการ คือ (๑) หมดหนี้ (๒) หายจากโรคภัยไข้เจ็บ (๓) พ้นโทษจากเรือนจำ (๔) ได้รับความเป็นไท (๕) ข้ามพ้นทางไกลกันดารเสียได้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๒๖/๔๕๘)

ความเบิกบานแห่งจิต : ความรื่นเริง, ความบันเทิง, ความหรรษา, ความร่าเริงจิต, ความปลื้มจิต, ความปีติยินดี, ความดีใจ

ความเบิกบานแห่งจิต คือ การที่ภิกษุรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว ความเบิกบานแห่งจิต ความรื่นเริง ความบันเทิง ความหรรษา ความร่าเริงจิต ความปลื้มจิต ความปีติยินดี ความดีใจย่อมเกิดขึ้น (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๗๗/๒๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า เอกัคคตารมณ์ คือ มีอารมณ์เดียว (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๔๙/๑๘๘)

ความเบียดเบียน : พาธ พาธา วิหิงสะ วิหิงสา วิเหสา (ความเบียดเบียน), การทำร้าย, การทำอันตราย, การประทุษร้าย, การรบกวน, การรังควาน, การทำให้เดือดร้อน, การคิดให้เขาทนทุกข์, หึงสา ก็ว่า, บางทีก็ใช้เข้าคู่กับคำว่า พยาบาท เป็น หึงสาพยาบาท หรือ หิงสาพยาบาท ; ความเบียดเบียน (วิหิงสา) หมายถึงการกระทำที่ทำให้ผู้อื่นหมดความสุข ได้รับความลำบากเดือดร้อน เกิดความเสียหาย เกิดความทุกข์ หรือถึงความวิบัติ ด้วยการเบียดเบียน รบกวน รังควาน กดขี่ ข่มเหง ทำร้าย หรือด้วยการโกหก

SAMPLE

ด่าว่า เสียดสี พูดให้เจ็บใจ เป็นต้น ซึ่งเป็นการกระทำทางกายและวาจา ส่วนที่เป็นการกระทำทางใจคือคิดเบียดเบียนผู้อื่นด้วยใจ เรียกว่า วิหิงสาวิตก

ในคัมภีร์วิภังค์ ท่านกล่าวลักษณะอาการของวิเหสา (ความเบียดเบียน) ไว้ว่า การที่บุคคลเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยศัสตรา ด้วยเชือก อย่างใดอย่างหนึ่ง ความบีบคั้น ความรบกวน ความเบียดเบียน ความเบียดเบียนหนักขึ้น การทำให้เดือดร้อน การทำให้เดือดร้อนอย่างหนัก เหล่านี้เรียกว่า วิเหสา

พระผู้มีพระภาคตรัสธรรม ๒ อย่าง ที่ไม่มีความเบียดเบียนไว้ดังนี้ เช่น (๑) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) (๒) อนุปนาหะ (ความไม่ผูกโกรธ)

บุคคลที่ประกอบด้วยธรรม ๒ อย่างนี้ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๗/๑๖๖, ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๘/๑๖๗, ที.สี.(ไทย)๙/๕๕๖/๒๔๔, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๒/๑๙๔, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๗/๒๕๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๑/๔๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๓/๕๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๒/๑๔๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๔/๕๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๖๖/๓๑๔, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๕/๘๐, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๑๔/๑๔๓, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๐๐/๑๓๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๓/๓๔๖, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๐/๓๕๖, อภิ.วิ(ไทย)๓๕/๑๘๒/๑๔๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๒๖/๕๘๐)

ความเบื่อหน่าย : ความหน่าย, ความเบื่อหน่ายในกองทุกข์ ความเบื่อหน่าย(นิพพิทา) มักมาคู่กับคลายกำหนัด(วิราคะ) หมายถึงความเบื่อหน่ายที่เกิดขึ้นจากปัญญาพิจารณาเห็นความจริง เช่น ความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๓/๔๓๗) ความเบื่อหน่ายจัดเป็นขั้นต้นของการบรรลุธรรม ซึ่งต้องเกิดความเบื่อหน่าย จากนั้น ก็คลายกำหนัดยินดี ดังคำว่า เพราะเรื่องนั้นมีประโยชน์ มีสาระ เป็นจุดเริ่มต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัดยินดี เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๐/๑๘๔); ธรรมที่ทำให้เกิดเบื่อหน่ายได้ มี ๕ ประการ อันได้แก่ (๑) พิจารณาเห็นความไม่งามในกายอยู่ (๒) กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๓) กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (๔) พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง๕.เข้าไปตั้งมรณสัญญาไว้ในภายใน ธรรม (๕) ประการนี้แลที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๙/๑๑๗) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๙/๒๕๗,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๓/๑๔๑,๑๑/๑๘๔/๑๔๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๓/๑๑๐,๑๓/๑๒๘/๑๔๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๘๙/๒๒๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๖/๒๕,๑๖/๓๑/

SAMPLE

๖๐.สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๕/๒๐๙,๑๗/๑๔๖/๒๓๖,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๗/๖,๑๘/๘/๖) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า นิพพิทา หมายถึงนิพพิทาญาณ คือความรู้ที่ทำให้เบื่อหน่ายในกองทุกข์ หมายถึงญาณที่พิจารณาเห็นสังขารว่ามีโทษจนเกิดความเบื่อหน่าย (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๒๓/๖๑) 2.ภาษาไทย ถ้าหญิงชายอยู่ด้วยกัน ประพฤติล่วงละเมิดกันและกัน เกิดความเบื่อหน่ายกัน เพราะความประพฤติไม่ดีต่อกัน หรือเพราะเบื่อหน่ายในมรรยาทของกันและกัน หรือเพราะเบื่อหน่ายในพฤติกรรมของกันและกัน ไม่จัดเป็นความเบื่อหน่ายที่เรียกว่านิพพิทา

ความเบื่อหน่ายยิ่ง : การที่เกิดความเบื่อ ระอา ระอิดระอา อิดหนาระอาใจ เหนื่อยหน่าย อย่างเต็มทน, ความเบื่อหน่ายที่เกิดขึ้นจากปัญญาพิจารณาเห็นความจริง ; ความเบื่อหน่ายยิ่ง ในที่นี้หมายถึงการทำลายกิเลสด้วยญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุที่เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร มีความเพียรยิ่งเป็นที่ ๕ ภิกษุผู้มีองค์ ๑๕ รวมทั้งความเพียรอันยิ่งอย่างนี้นั้น ย่อมเป็นผู้ควรแก่ความเบื่อหน่ายยิ่ง ควรแก่การตรัสรู้ และควรแก่การบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม (ม.มู. (ไทย)๑๒/๑๘๙/๒๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ฉันทสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะ ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน ในสูตรนี้ เป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๘๙/๓๙๓) ภิกษุผู้มีองค์ ๑๕ คือ มีการละกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๕ ประการ มีการตัดกิเลสเครื่องผูกใจ ๕ ประการ มีอิทธิบาท ๔ ประการ และมีความเพียรอันยิ่ง ๑ รวมเป็น ๑๕ ประการ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๘๙/๓๙๓) ความเบื่อหน่ายยิ่ง หมายถึงการทำลายกิเลสด้วยญาณ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๘๙/๓๙๓)

ความปกปิด : ความลับที่ไม่ให้ใครรู้ใครเห็น, ความปิดไว้เป็นความลับ,กิริยาอย่างหนึ่งของมัจฉริยะ ความตระหนี่ ดังคำว่า ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความหวงแหน ความเหนียวแน่น ความปกปิด ความมีจิตหวงแหน มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ามัจฉริยะ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๙๓/๕๖๑) ทั้งเป็นกิริยาอาการอย่างหนึ่ง ในความตระหนี่ ๕ มีอาวาสมัจฉริยะ (ตระหนี่ที่อยู่) เป็นต้น สรุปได้ว่า ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ภาวะที่ตระหนี่ ความหวงแหน ความถี่เหนียว ความปกปิด ภาวะที่จิตหวงแหน มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าความตระหนี่ (อวหัญญุตา) (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๒/๕๘๔); เป็นกริยาอย่างหนึ่งของมายา ความมีมารยา ดังคำว่า ปรารถนาว่า ขอ

SAMPLE

ใครอย่าได้รู้ทันเรา ดำริว่า ขอใครอย่าได้รู้ทันเรา พูดว่า ขอใครอย่าได้รู้ทันเรา ขวนขวายด้วยกายว่า ขอใครอย่าได้รู้ทันเรา ความเจ้าเล่ห์ ความเป็นคนเจ้าเล่ห์ กิริยาที่หลอกให้หลง ความลวง ความโกง ความกลบเกลื่อน ความหลีกเลี่ยง ความซ่อน ความซ่อนบัง ความปกปิด ความปิดบัง การกระทำไม่ชัดเจน การไม่ทำให้แจ้ง การปกปิดมิดชิด การกระทำที่ชั่ว มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ามายา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๙๔/๕๖๒) (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๐/๑๕๘,๓๖/๕๒/๑๕๘)

ความปฏิกูลในอาหาร :ความปฏิกูลในกพฬิงการาหาร(อาหารคือคำข้าว),ความน่ารังเกียจในอาหารคือคำข้าว) อัน(พิจารณา)แยกเป็นของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม โดยอาการ ๑๐ กล่าวคือ ๑. คมนโตโดยการเดินไป ๒. ปริเยสนโต โดยการแสวงหา ๓. ปริโภคโต โดยการบริโภค ๔. อาสยโต โดยอาสยะ (อาโปธาตุในลำไส้ที่ออกมาประสมกับอาหารที่กลืนลงไป) ๕.นิธานโต โดยที่พัก(คือกระเพาะอาหาร) ๖.อปริปกฺกโต โดยยังไม่ย่อย ๗. ปริปกฺกโต โดยย่อยแล้ว ๘. ผลโต โดยผล ๙. นิสฺสนฺทโต โดยการไหลออก ๑๐.สมฺมกฺขนโต โดยความเปรอะเปื้อน กล่าวคือเมื่อลิ้มรสใด ย่อมเกิดความเข้าใจว่าเป็นของปฏิกูลในอาหาร และย่อมอาศัยแรงกายเพราะรสที่ได้ลิ้มเป็นปัจจัยแล้วสามารถก้าวลงสู่อริยภูมิได้ เหมือนของสามเณรสิวะ หลานพระมหาสิวเถระหรือเมื่อบริโภค ก็ย่อมมีการสิ้นกิเลสไป รส(กวฬิงกาหาหาร) เห็นปานนั้นพึงเสพ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๖๕/๓๕๒) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๑/๒๐๑,๒๒/๑๒๒/๒๐๒) คำว่าอาหาร มี ๔ อย่าง อันได้แก่ ๑. กวฬิงการาหาร(อาหารคือคำข้าว) ทั้งหยาบและละเอียด ๒. ผัสสาหาร(อาหารคือผัสสะ)๓. มโนสัญเจตนาหาร(อาหารคือมโนสัญเจตนา) ๔.วิญญาณาหาร(อาหารคือวิญญาณ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๖) อาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๑/๑๗) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า อาหาร ในที่นี้หมายถึงกวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) ในปัจจุบัน (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๕๙/๓๘๕)

ความปรองดอง : ความยอมกัน,ความประนีประนอมกัน,การตกลงกันด้วยความไกล่เกลี่ย, ความไม่แก่งแย่งกัน, ความออมชอม, ความตกลงกันด้วยไมตรีจิต ในโกสัมพิยสูตรสื่อความให้พวกภิกษุชาวเมืองโกสัมมีที่วิวาทกันกลับมาสามัคคีกัน, ไม่ทะเลาะวิวาทกัน,และความปรองดองจะทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยการพูดส่อเสียดกัน สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี(ม.มู.๑๓/๑๑/๑๒) อธิบายว่า มีความแตกต่างกันจากบาดหมางกัน

SAMPLE

ทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ ไม่ทำความเข้าใจกัน ไม่ปรารถนาปรับความเข้าใจกัน (ม.ม.๑๒/๔๙๑/๕๒๙)

ความประจวบ : จำเพาะพอดิบพอดี ดังคำว่า เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิดความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๒๑/๔๗๗), บังเอิญพบโดยไม่รู้ตัวหรือไม่ได้คาดหมาย,สบเหมาะกับโอกาส ดังคำว่า เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และคันธัพพะก็ปรากฏเมื่อนั้นเพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๒๕/๔๘๔,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๙๓/๙๕,๑๘/๑๑๓/๑๒๖) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า คันธัพพะ ในที่นี้หมายถึงสัตว์ผู้จะมาเกิดในครรภ์นั้น (ปฏิสนธิวิญญาณ) (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๐๘/๒๑๘)

ความประณีต : ละเอียดลออ, ความเรียบร้อยงดงาม,ความสงบ ดังคำว่า อานาปานสติสมาธิแม้นี้ที่เจริญแล้วย่อมเป็นสภาพสงบประณีต(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๕/๑๓๖) ทำดีเลิศ, ทำอย่างดีที่สุด ในที่นี้หมายความถึงฝีมือประณีต ทำอย่างประณีต ที่ปรุงด้วยสุดฝีมือด้วยของดีๆ เช่น ปรุงอาหารอันประณีต(อง.ติก.(ไทย)๒๐/๑๒๔/๓๗๐), อาหารที่อร่อยที่สุด ชื่อว่าอาหารประณีต(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๕/๒๓) ; จัดเป็นระดับอย่าง๑ ในระดับ ๒ อย่าง คือ รูปใดของสัตว์นั้น ๆ ที่น่าดูหมิ่น น่าเหยียดหยาม น่าเกลียด น่าตำหนิ ไม่น่ายกย่อง เป็นชั้นต่ำ รู้กันว่าเป็นชั้นต่ำสมมติกันว่าเป็นชั้นต่ำ ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารัก ไม่น่าชอบใจ ได้แก่รูปเสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ นี้เรียกว่ารูปชั้นต่ำ รูปใดของสัตว์นั้นๆ ที่ไม่น่าดูหมิ่น ไม่น่าเหยียดหยาม ไม่น่าเกลียด ไม่น่าตำหนิ น่ายกย่องเป็นชั้นประณีต รู้กันว่าเป็นชั้นประณีต สมมติกันว่าเป็นชั้นประณีต น่าปรารถนา น่ารัก น่าชอบใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะนี้เรียกว่ารูปชั้นประณีต(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๖/๓) จัดเป็นชั้นสูงสุดในชั้น ๓ อันได้แก่ เป็นชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นประณีต (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๐๙/๕๔๒) (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๔๕/๔๗๔,๓๗/๔๕๒/๔๘๒) อรรถกถากล่าวว่า ความประณีต หมายถึงของอย่างดี ดังคำว่า จัดเสนาสนะที่ประณีตเพื่อเพื่อนภิกษุที่คบหาสนิทสนมกับตน(วิ.มหา.อ.(บาลี) ๒/๑๐๓/๒๙๕)

ความประทุษร้าย : การทำให้บาดเจ็บ, การทำให้เสียหาย หมายถึงการทำร้ายผู้อื่นจนเป็นเหตุให้เกิดอันตรายแก่ร่างกายหรือจิตใจ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๓/๗๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๗๑/๓๒๐,๑๓/๔๓๐/๕๔๐)

อธิบายว่า ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้จักทำความ

SAMPLE

เสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ กำลังทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ จักทำความเสื่อมเสียแก่คนที่รัก ที่ชอบพอของเรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้ได้เคยทำความเจริญ ฯลฯ กำลังทำความเจริญ ฯลฯ จักทำความเจริญแก่คนผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา หรือความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร จิตอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความเคือง ความขุ่นเคือง ความพล่านไป โทสะ ความคิดประทุษร้ายความคิดมุ่งร้าย ความขุ่นจิต ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ มีลักษณะเช่นว่านี้(และ)ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความแค้น ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าความประทุษร้าย (โทสะ) (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๐๖๖/๒๗๓) ปาณาติ บาต ฆ่ า สั ตว์ ๒. อทิ นนาทาน

ความประพฤติ :การกระทำ, การปฏิบัติตน, การทำตน, พฤติกรรม, พฤติการณ์, อาการ, ท่าที, อุปนิสัย, การวางตัว, การวางท่าทาง

พระผู้มีพระภาคตรัสสมาจาร (ความประพฤติ) ทางกาย วาจา และใจ ไว้อย่างละ ๒ ดังนี้ ๑. กายสมาจาร(ความประพฤติทางกาย) ๒ ประการ คือ (๑) กายสมาจารที่ควรเสพ (๒) กายสมาจารที่ไม่ควรเสพ ๒.วจีสมาจาร(ความประพฤติทางวาจา) ๒ ประการ คือ (๑) วจีสมาจารที่ควรเสพ (๒) วจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ และ ๓. มโนสมาจาร(ความประพฤติทางใจ) ๒ ประการ คือ (๑) มโนสมาจารที่ควรเสพ (๒) มโนสมาจารที่ไม่ควรเสพ

ในขุททกนิกาย จูฬนิทเทส ได้กล่าวอธิบายความประพฤติไว้ ๘ อย่าง คือ (๑) ความประพฤติในอิริยาบถ ได้แก่ ความประพฤติในอิริยาบถ ๔ (๒) ความประพฤติในอายตนะ ได้แก่ ความประพฤติในอายตนะภายในและอายตนะภายนอกอย่างละ ๖ (๓) ความประพฤติในสติ ได้แก่ ความประพฤติในสติปัฏฐาน ๔ (๔) ความประพฤติในสมาธิ ได้แก่ ความประพฤติในฌาน ๔ (๕) ความประพฤติในญาณ ได้แก่ ความประพฤติในอริยสัจ ๔ (๖) ความประพฤติในมรรค ได้แก่ ความประพฤติในอริยมรรค ๔ (๗) ความประพฤติในผล ได้แก่ ความประพฤติในสามัญญผล ๔ (๘) ความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่โลก ได้แก่ ความประพฤติในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ความประพฤติในพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าบางส่วน ความประพฤติในพระสาวกบางส่วน ความประพฤติในอิริยาบถมีแก่ผู้ตั้งตนไว้ชอบ ความประพฤติในอายตนะมีแก่ผู้สำรวมอินทรีย์ ความประพฤติในสติมีแก่ผู้ที่อยู่ด้วยความ

SAMPLE

ไม่ประมาท ความประพฤติในสมาธิมีแก่ผู้ขวนขวายในอธิจิต ความประพฤติในญาณมีแก่ผู้บรรลุปัญญาเครื่องตรัสรู้ ความประพฤติในมรรคมีแก่ผู้ปฏิบัติชอบ ความประพฤติในผลมีแก่ผู้ได้บรรลุผล และความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่โลกมีแก่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าบางส่วน พระสาวกบางส่วน

ความประพฤติ ๘ อย่าง อีกนัยหนึ่ง คือ ๑. เมื่อน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยศรัทธา ๒. เมื่อประคองใจ ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยวิริยะ ๓. เมื่อตั้งจิตมั่น ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยสติ ๔. เมื่อทำความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยสมาธิ ๕. เมื่อรู้ชัด ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยปัญญา ๖. เมื่อรู้แจ้ง ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยวิญญาณ ๗. เมื่อมนสิการว่า “กุศลธรรมทั้งหลายย่อมดำเนินไปแก่ผู้ปฏิบัติอย่างนี้” ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยความประพฤติในอายตนะ ๘. เมื่อมนสิการว่า “ผู้ปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมบรรลุคุณวิเศษ” ชื่อว่าย่อมประพฤติในความประพฤติด้วยคุณวิเศษ

ความประพฤติ(จริยา) ๘ อย่าง อีกนัยหนึ่ง คือ ๑. ความประพฤติสัมมาทิฏฐิ ชื่อว่าทัสสนจริยา(ความประพฤติด้วยความเห็น) ๒. ความประพฤติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าอภินิโรปนจริยา(ความประพฤติด้วยการปลูกฝังความดำริ) ๓. ความประพฤติสัมมาวาจา ชื่อว่าปริคคหจริยา(ความประพฤติการกำหนดสำรวมวจี ๔ อย่าง) ๔. ความประพฤติสัมมากัมมันตะ ชื่อว่าสมุฏฐานจริยา(ความประพฤติด้วยความหมั่น) ๕. ความประพฤติสัมมาอาชีวะ ชื่อว่าโวทานจริยา(ความประพฤติด้วยความผ่องแผ้ว) ๖. ความประพฤติสัมมาวายามะ ชื่อว่าปัคคหจริยา(ความประพฤติด้วยการประคองความเพียร) ๗. ความประพฤติสัมมาสติ ชื่อว่าอุปัฏฐานจริยา(ความประพฤติด้วยการเข้าไปตั้งสติ) ๘. ความประพฤติสัมมาสมาธิ ชื่อว่าอวิกเขปจริยา(ความประพฤติด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน) (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๙/๑๓๕, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๒๑/๓๙๙-๔๐๑, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๖๑/๕๐๑, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๘/๕๘๕, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๐/๖๐๖, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๙๗/๓๑๘)

ความประพฤติเจียมตน : การประพฤติตนแบบเจียมเนื้อเจียมตัว, การประพฤติตนแบบรู้จักประมาณตัว, การประพฤติตนพอประมาณ, การประพฤติตนแบบเจียมกะลาหัว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความพระพฤติเจียมตน ถือเป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งที่จะทำให้ได้รับยศ ดังคาถาประพันธ์ตอนหนึ่งที่พระองค์ตรัสไว้ว่า บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นคนละเอียดและมีไหวพริบ มีความประพฤติเจียมตน ไม่แข็งกระด้าง ย่อมได้ยศ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๓/๒๑๗)

SAMPLE

ความประพฤติชั่ว : ทุจริต ซึ่งมี ๓ อย่าง อันได้แก่ ๑.กายทุจริต(ความประพฤติชั่วด้วยกาย) มี ๓ อย่าง คือ ปาณาติบาต ฆ่าสัตว์ ๒. อทินนาทาน ลักทรัพย์ ๓. กาเมสุมิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม ๒. วจีทุจริต(ความประพฤติชั่วด้วยวาจา) ประพฤติชั่วทางวาจา มี ๔ อย่าง คือ ๑.มุสาวาท พูดเท็จ ๒. ปิสุณวาจา พูดส่อเสียด ๓. ผรุสวาจา พูดคำหยาบ ๔. สัมผัปปลาปะ พูดเพ้อเจ้อ ๓.มโนทุจริต(ความประพฤติชั่วด้วยใจ) ความทุจริตทางใจ มี ๓ อย่าง คือ ๑.อภิชฌา ความเพ่งเล็งอยาได้จ้องจะเขาของเขา ๒. พยาบาท ความขัดเคืองคิดร้าย ๓.มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิดจากคลองธรรม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๓๖๐) สรุปว่าประพฤติชั่วด้วยกายวาจาและใจ

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า กายทุจริต คือความประพฤติชั่วด้วยกาย หมายถึงความประพฤติชั่วที่เป็นไปทางกาย หรือความประพฤติชั่วทางกายก็ได้ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๐๕/๑๗๙) อธิบายว่า คนที่ประพฤติชั่ว เกิดจากเหตุ ๖ ประการ กล่าวคือ ๑.นักเลงการพนันและนักเลงหญิง ๒. นักเลงสุรา ๓.ฟ้อนรำขับร้อง ๔. นอนหลับในกลางวันเที่ยวกลางคืน ๕. การมีมิตรชั่ว ๖.ความตระหนี่จัด ขยายความว่า ผู้ใดเล่นการพนันดื่มสุรา ล่วงละเมิดหญิงผู้เป็นที่รักเสมอด้วยชีวิตของผู้อื่น คบแต่คนเลวและไม่คบหาคนเจริญผู้นั้นย่อมเสื่อมดุจดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้นผู้ใดดื่มสุรา ไร้ทรัพย์ ไม่ทำงานเลี้ยงชีพ เป็นคนขี้เมาหัวทิ่มบ่อ ผู้นั้นจักจมลงสู่หนี้เหมือนก้อนหินจมน้ำจักทำความมัวหมองให้แก่ตนทันที คนชอบนอนหลับในกลางวัน ไม่ลุกขึ้นในกลางคืน เป็นนักเลงขี้เมาประจำไม่สามารถครองเรือนได้ ประโยชน์ทั้งหลายย่อมล่วงเลยหนุ่มสาวที่ละทิ้งการงานโดยอ้างว่า เวลานี้หนาวเกินไปเวลานี้ร้อนเกินไปเวลานี้เย็นเกินไปเป็นต้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๖)

ความประพฤติทางกาย : กายสมาจาร ซึ่งความหมายถึงกายทุจริต ซึ่งมี ๓ อย่างอันได้แก่ ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ประพฤติผิดในกาม ในที่นี้มุ่งอธิบายถึงพระตถาคตมีกายสมาจารบริสุทธิ์ เป็นอารักเขยยธรรมข้อที่พระตถาคตไม่ต้องรักษา ดังคำว่า พระตถาคตทรงมีกายสมาจาร ความประพฤติทางกาย)บริสุทธิ์ ไม่ทรงมีกายทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่าคนอื่นๆอย่าได้รู้กายทุจริตของเรานี้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๗) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๘๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๖/๒๙๘) ; กายสมาจาร มี ๒ อย่าง คือ กายสมาจารที่ควรเสพและกายสมาจารที่ไม่ควรเสพ บรรดากายสมาจาร ๒ อย่างนั้น กายสมาจารใดบุคคลรู้ว่าเมื่อเราเสพกายสมาจารนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลงกายสมาจารเช่นนี้เป็นกายสมาจารที่ไม่ควรเสพ กายสมาจารใดบุคคลรู้ว่า เมื่อเราเสพกายสมาจารนี้แล

SAMPLE

อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลงกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้นกายสมาจารเช่นนี้เป็นกายสมาจารที่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๐)

ความประพฤติทางวาจา :วจีสมาจาร ซึ่งความหมายถึงวจีทุจริต ซึ่งมี ๔ อย่างอันได้แก่ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๐) ในที่นี้มุ่งอธิบายถึงพระตถาคตมีวจีสมาจารบริสุทธิ์ เป็นอารักเขยยธรรมข้อที่พระตถาคตไม่ต้องรักษา ดังคำว่า พระตถาคตทรงมีวจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) บริสุทธิ์ ไม่ทรงมีวจีทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่าคนอื่นๆอย่าได้รู้วจีทุจริตของเรานี้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๗) ; วจีสมาจาร(ความประพฤติทางวาจา)มี ๒ อย่างคือ วจีสมาจารที่ควรเสพและวจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ บรรดาวจีสมาจาร ๒ อย่าง วจีสมาจารใดบุคคลรู้ว่า ‘เมื่อเราเสพวจีสมาจารนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลงวจีสมาจารเช่นนี้เป็นวจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ บรรดาวจีสมาจาร ๒ อย่างนั้น วจีสมาจารใดบุคคลรู้ว่า ‘เมื่อเราเสพวจีสมาจารนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น วจีสมาจารเช่นนี้เป็นวจีสมาจารที่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๐)

ความประพฤติธรรม : ความประพฤติถูกตามธรรม,การประพฤติเป็นธรรม,ความประพฤติสม่ำเสมอในการทำกุศลความดี ซึ่งความประพฤติธรรม มี ๓ อย่าง คือ ความประพฤติธรรมทางกาย ความประพฤติธรรมทางวาจาและความประพฤติธรรมทางใจ

อธิบายว่า ความประพฤติธรรมทางกาย๑.เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์คือวางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ๒. เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย๓.เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามคือไม่เป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดาที่อยู่ในปกครองของบิดาที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดาที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชายที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาวที่อยู่ในปกครองของญาติที่ประพฤติธรรม มีสามีมีกฎหมายคุ้มครองโดยที่สุดแม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้ ความประพฤติธรรมทางวาจา มี ๔ อันได้แก่ ๑.เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จคืออยู่ในสภาอยู่ในบริษัทอยู่ท่ามกลางหมู่ญาติอยู่ท่ามกลางหมู่ทหารหรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น บุรุษนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่าไม่รู้ หรือรู้ก็กล่าวว่า‘รู้ ไม่เห็นก็กล่าวว่าไม่เห็น หรือเห็นก็กล่าวว่าเห็นไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้างเพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้างเพราะเหตุคือเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง ๒.เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ

ฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้นสมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกันชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกันพูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี๓.เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือพูดแต่คำไม่มีโทษไพเราะน่ารักจับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ ๔.เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือพูดถูกเวลาพูดแต่คำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐานมีที่อ้างอิงมีที่กำหนดประกอบด้วยประโยชน์เหมาะแก่เวลา และความประพฤติธรรมทางใจ มี๓ อันได้แก่๑.เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่าทำอย่างไรทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา๒.เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาทคือไม่มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด๓.เป็นสัมมาทิฏฐิ คือ มีความเห็นไม่วิปริตว่าทานที่ให้แล้วมีผลยัญที่บูชาแล้วมีผลการเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดี และทำชั่วมีโลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณบิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๕,๑๒/๔๔๔/๔๘๑)ผลจากการประพฤติธรรมย่อมทำให้ผู้ประพฤติธรรมหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เพราะความประพฤติสม่ำเสมอคือความประพฤติธรรมเป็นเหตุ(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๘)

ความประพฤติผลุนผลัน :พฤติกรรมที่หุนหันพลันแล่น, ความหุนหัน, การกระทำโดยทันทีทันใดโดยไม่มีการยับยั้งรั้งรอ,การกระทำพลันโดยขาดความยับรั้งชั่งใจ, อธิบายว่า ความประพฤติด้วยอำนาจราคะของบุคคลผู้กำหนัด ชื่อว่าความประพฤติผลุนผลัน ความประพฤติด้วยอำนาจโทสะของบุคคลผู้ขัดเคือง ชื่อว่าความประพฤติผลุนผลัน ความประพฤติด้วยอำนาจโมหะของบุคคลผู้หลง ชื่อว่าความประพฤติผลุนผลัน ความประพฤติด้วยอำนาจความถือตัวของบุคคลผู้ยึดติด ชื่อว่าความประพฤติผลุนผลัน ความประพฤติด้วยอำนาจทิฏฐิของบุคคลผู้ยึดมั่นทิฏฐิ ชื่อว่าความประพฤติผลุนผลัน ความประพฤติด้วยอำนาจอุทธัจจะของบุคคลผู้ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าความประพฤติผลุนผลัน ความประพฤติด้วยอำนาจวิจิกิจฉาของบุคคลผู้ลังเล ชื่อว่าความประพฤติผลุนผลัน ความประพฤติด้วยอำนาจอนุสัยของบุคคลผู้ตกไปในพลังกิเลส ชื่อว่าความประพฤติผลุนผลัน นี้ชื่อว่าความประพฤติผลุนผลัน (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๘/๕๑๑)

ความประพฤติผิดในกาม : การล่วงประเวณี, การมีชู้, การเป็นชู้, การเป็นชู้กับภรรยาหรือสามี หรือคนอื่นไม่ใช่ภรรยาหรือสามีตน, การที่ชายไปร่วมประเพณีกับเมียคนอื่น

SAMPLE

, การที่หญิงที่มีสามีแล้วไปร่วมประเวณีกับชายอื่น (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๓/๑๔๑) (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๒๑/๓๖๗) มีอธิบายว่า ตนเองเป็นผู้ประพฤติผิดในกาม ชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติผิดในกาม เป็นผู้พอใจการประพฤติผิดในกาม กล่าวสรรเสริญการประพฤติผิดในกาม(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๘๓/๔๐๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๖๖/๓๘๓);
ข้อ ๓ ใน ศีล ๕ และ เวร ๕ อันได้แก่๑.ฆ่าสัตว์มีชีวิต๒.ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ ๓.ประพฤติผิดในกาม ๔.พูดเท็จ๕.ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ; ข้อ ๓ ในกายกรรม ๓ อันได้แก่ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม (วิ.ป.(ไทย)๘/๔๔๘/๖๓๑)

ความประพฤติเบา : ความมีบริขารเท่าที่จำเป็น, การมีของใช้ที่เหมาะแก่สมณะบริโภค (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒/๒๐)

อรรถกถาอธิบายว่า มีความประพฤติเบา ในที่นี้หมายถึงมีเพียงบริขาร ๘ กล่าวคือ บาตร จีวร ผ้านิสีทนะ กล่องเข็ม ประคดเอว ผ้ากรองน้ำ ธมกรก (กระบอกกรองน้ำของพระสงฆ์) ไม่สะสมสิ่งของมากให้เป็นภาระ เหมือนนกมีเพียงปีกบินไปฉะนั้น(ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๙/๒๑๖)

ความประพฤติไม่ขาดตอน : ความประพฤติต่อเนื่องกันไปไม่ขาดสาย, ความประพฤติที่ไม่ถูกรบกวน, ความประพฤติที่ไม่เสียหาย, ความประพฤติที่ครบถ้วนสมบูรณ์

ความประพฤติไม่ขาดตอน เป็นคุณสมบัติอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ได้รับยศ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในคาถาประพันธ์ตอนหนึ่งว่า ... คนมีความประพฤติไม่ขาดตอนมีปัญญา ย่อมได้ยศ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๓/๒๑๗)

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ : ความประพฤติอธรรม

ในสาเลยยกสูตร กล่าวไว้ว่า ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือ ความประพฤติอธรรม หมายถึงประพฤติอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ได้แก่ ทางกาย ๓ (๑.ฆ่าสัตว์ ๒.ลักทรัพย์ ๓.ประพฤติผิดในกาม) ทางวาจา ๔ (๔.พูดเท็จ ๕.พูดส่อเสียด ๖.พูดคำหยาบ ๗.พูดเพ้อเจ้อ) และทางใจ ๓ (๘.เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ๙. มีจิตพยาบาท ๑๐.เป็นมิจฉาทิฏฐิ) ผู้ที่มีความประพฤติไม่สม่ำเสมอดังกล่าวข้างต้น เมื่อตายไปจะต้องไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต และนรก ในภาษาไทย หมายถึง ความประพฤติที่ทำไม่บ่อยนัก, ความประพฤติที่ทำเป็นพักๆ หรือนานๆ ทำที, ความประพฤติที่ไม่คงเส้นคงวา, ไม่แน่นอน, ไม่ต่อเนื่อง (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๐/๔๗๓, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๕/๔๘๓)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ(วิสมจริยา) คือ ความประพฤติอธรรม(อธัมมจริยา) หมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๔๗/๓๔๘)

ความประพฤติย่อหย่อน : ความประพฤติที่ถดถอย, ความท้อถอย, ความไม่เคร่งครัด, ความลดน้อยถอยลง, ความไม่สม่ำเสมอ ; เป็นอาการอย่างหนึ่งของปมาทะ ความประมาท และโกสัชชะ ความเกียจคร้าน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๑๙/๓๕๒, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๗/๕๐๕, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๔๖/๕๕๐, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๒๘/๕๘๑)

ความประพฤติสม่ำเสมอ : ความประพฤติธรรม

ในสาเลยยกสูตร กล่าวไว้ว่า ความประพฤติสม่ำเสมอ คือ ความประพฤติธรรม หมายถึงประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ได้แก่ ทางกาย ๓ (๑.เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ๒.เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ๓.เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม) ทางวาจา ๔ (๔.เว้นขาดจากการพูดเท็จ ๕.เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด ๖.เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ ๗.เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ) และทางใจ ๓ (๘.เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ๙. เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท ๑๐.เป็นสัมมาทิฏฐิ) ผู้ที่มีความประพฤติสม่ำเสมอดังกล่าวข้างต้น เมื่อตายไปจะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ในภาษาไทย หมายถึง ความพระพฤติที่ทำบ่อยๆ, ทำเป็นประจำ, ทำซ้ำๆ, ทำเป็นปกติ, ทำเป็นกิจวัตร, ทำอย่างต่อเนื่อง, ทำแบบคงเส้นคงวา(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๑/๔๗๕, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๔/๔๘๑)

ความประพฤติหลอกลวง : ความประพฤติที่เป็นการล่อหลอก, ล่อลวง, ลวง, โกหก, ไม่ซื่อตรง, ปิดบัง, ปกปิด, ไม่เปิดเผย, กลบเกลื่อน

ความประพฤติหลอกลวง พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ความหลอกลวง : กิริยาต่างๆ เหล่านี้ คือ ความหลอกลวง ความเป็นผู้มีความหลอกลวง ความเสแสร้ง ความลวง ความล่อลวง การปิดบัง การหลบเลี่ยง การหลีกเลี่ยง การซ่อน การซ่อนเร้น การปิด การปกปิด การไม่เปิดเผย การไม่ทำให้แจ่มแจ้ง การปิดสนิท พระองค์ตรัสเรียกว่า ความหลอกลวง (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๖/๕๐๒)

ความประพฤติอธรรม : ดู *ความประพฤติไม่สม่ำเสมอ* (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๐/๔๗๓)

ความประมาท : ปมาทะ ความไม่ระมัดระวัง, ความเลินเล่อ, การขาดความรอบคอบ, หมายถึงการกระทำโดยความรอบคอบและระมัดระวังซึ่งผู้อยู่ในสภาวะเช่นนี้ เช่นขณะขับรถจะต้องมีตามวิสัยและพฤติการณ์และผู้กระทำอาจใช้ความรอบคอบและระมัดระวังเช่นว่านั้นได้ แต่ขาดสติหาได้ใช้ให้เพียงพอไม่ อธิบายว่า ความปล่อยจิตไป การเพิ่มพูนความปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ หรือ

SAMPLE

การทำโดยไม่เคารพ การทำไม่ให้ติดต่อ การทำที่ไม่มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพ ความไม่เจริญความไม่ทำให้มาก ความตั้งใจไม่จริง ความไม่หมั่นประกอบ ความประมาทในการเจริญสภาวธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย ความประมาท กิริยาที่ประมาท ภาวะที่ประมาท มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าปมาทะ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๔๖/๕๕๐) (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔/๖,๙/๑๙๘/๖๘,๙/๓๕๒/๑๔๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐/๑๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๙/๔๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๖/๒๙๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๒/๓๗, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๙๗/๑๐๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๖/๕๕๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕๘/๑๐,๒๐/๙๘/๑๖,๒๐/๑๑๔/๑๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๔,ขุ.จู.๓๐/๙๐/๓๒๘,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๓/๑๔๙,๓๖/๔/๑๔๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๐/๕๑๐)

ความประสงค์ :ความต้องการ, ความปรารถนา, ความจำนง, ความมุ่ง, ความมุ่งหมาย, ความมุ่งหวัง, ความตั้งใจ

ในทุติยสังวาสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสการอยู่ร่วมกันไว้ ๔ ประการ คือ (๑) สามีผีอยู่ร่วมกับภรรยาผี (๒) สามีผีอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา (๓) สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาผี (๔) สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะข้อ ๔ สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา หมายถึงสามีและภรรยาเป็นผู้มีศรัทธา รู้ความประสงค์ของผู้ขอ สำรวมระวัง ดำเนินชีวิตโดยชอบประกอบด้วยธรรม มีความเจริญรุ่งเรือง มีความผาสุก พูดจาไพเราะอ่อนหวาน รักใคร่และให้เกียรติซึ่งกันและกัน ไม่คิดร้ายต่อกัน เขาทั้ง ๒ ประพฤติได้เช่นนี้ จากโลกนี้ไปแล้วจะได้ไปเกิดในเทวโลก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๔/๙๑-๙๓)

ฎีกาอธิบายว่า รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ในที่นี้หมายถึงคฤหัสถ์เมื่อเห็นภิกษุเที่ยวบิณฑบาตยืนที่ประตูเรือนของตน เป็นผู้นิ่ง ไม่ออกปากขอ ก็รู้ความหมายได้ว่าท่านกำลังขอ ซึ่งเป็นการขออย่างพระอริยะ เมื่อรู้แล้วก็คิดว่า พวกเราหุงต้มได้ แต่ภิกษุเหล่านี้หุงต้มไม่ได้ แล้วท่านจะหาภัตได้ที่ไหน จึงจัดแจงไทยธรรมถวายภิกษุนั้น (องฺ.ปญฺจก.ฎีกา ๓/๓๖-๓๗/๒๑)

ความปรากฏ : ความบังเกิด, ความเกิดขึ้น, การเกิด, การอุบัติ, การปรากฏ, มีขึ้น, ความตั้งอยู่

ในอุปปาทสูตร และในขันธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ

SAMPLE

ในจักขุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอายตนะภายใน(อินทรีย์) ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๐/๔๓, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๑๒/๓๒๘, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๒๑/๓๓๔)

ความปรากฏแห่งแก้ว : การอุบัติหรือบังเกิดขึ้นแห่งแก้ว ๕ ประการ ซึ่งเป็นสิ่งที่หาได้ยากในโลก

ในสารันททสูตร เจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ พระองค์ นั่งประชุมกันอยู่ที่สารันททเจดีย์ ได้สนทนากันถึงความปรากฏแห่งแก้ว ๕ ประการ คือ (๑) ช้างแก้ว (๒) ม้าแก้ว (๓) มณีแก้ว (๔) นางแก้ว (๕) คหบดีแก้ว ว่าเป็นสิ่งที่หาได้ยากในโลก ต่อมาพระพุทธเจ้าตรัสความปรากฏแห่งแก้ว ๕ ประการ ซึ่งเป็นสิ่งที่หาได้ยากในโลก แก่เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น คือ (๑) ความปรากฏแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ (๓) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว (๔) บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๕) กตัญญูกตเวทีบุคคล (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๔๓/๒๓๗, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๕/๓๓๔)

ความปราโมทย์ :ความบันเทิงใจ, ความปลื้มใจ อธิบายว่า ความอิ่มเอิบ ความยินดีอย่างยิ่ง ความบันเทิง ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความตื่นเต้น ความที่จิตชื่นชมยินดี (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๗๔/๓๖๒) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๕/๖๖,๑๒/๔๓๘/๔๖๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๙/๕๙๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๑/๓๓๒,ขุ.ชา.ปญฺจก.๒๗/๗๓/๒๑๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๒๙๖,๓๒/๓๘/๓๖๔) และการละอรติด้วยความปราโมทย์ (ปามุชชะ)(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๑/๖๓) ความปราโมทย์ย่อมกำจัดอรติได้(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๑/๕๘๙) ดังคำว่าเมื่อละอรติ(ความไม่ยินดี)ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งปามุชชะย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๘/๔๑)

ความปราโมทย์ในธรรม : ความบันเทิงใจในธรรม,ความปลาบปลื้มใจในธรรม, ความอิ่มใจในธรรม; เป็นคุณอย่างหนึ่งของผู้บรรลุธรรมตั้งแต่โสดาปัตติผลขึ้นไปจนถึงพระอรหัตตผล (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๕/๑๒๑) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๙/๕๓๖) อรรถกถากล่าวว่า ที่ชื่อว่าปราโมทย์ในธรรม ด้วยสามารถแห่งความยินดียิ่งในธรรมทั้งหลายที่เป็นอธิกุศล โดยความเป็นผู้ไม่มีวิปฏิสาร(ความเป็นผู้เดือดร้อนใจ) เพราะความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ดีแล้ว คำว่า ธรรม หมายถึงธรรมอันพระพุทธเจ้าทรงประกาศแล้ว อันได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ หรือโลกุตตรธรรม ๙ อย่าง และพระธรรมนั้น ชื่อว่าอันพระพุทธเจ้าทรงประกาศแล้ว เป็นอย่างดีเลิศ เพราะเป็นพระธรรมอันพระผู้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณทรงประกาศแล้ว ด้วยเทศนาที่พระองค์ทรงยกขึ้นแสดงเอง แม้

SAMPLE

เทศนาธรรม ก็รวมเข้ากับธรรมเช่นกัน เพราะความที่เทศนาธรรมนั้นเป็นอุบายให้สัตว์เข้าถึงธรรม (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๑/๘๓)

ความปรารถนา : ปัตถนา, อิจฉา (ความปรารถนา,ความอยาก), ความประสงค์, ความต้องการ, ความอยากได้, ความหวัง

ในสุขปัตถนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า นักปราชญ์ เมื่อปรารถนาความสุข ๓ ประการ คือ (๑) ความสรรเสริญ (๒) การได้ความปลื้มใจ (๓) การตายไปเกิดในสวรรค์ พึงรักษาศีล

ในจักกวัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี จักมีอาพาธ ๓ อย่าง คือ (๑) อิจฉา (๒) อนสนะ (๓) ชรา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๖/๗๗, ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๐/๔๘, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๖/๓๐, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๗/๓๗๓, สํ.ส.(ไทย)๑๕/๖๙/๗๗, องฺ.ทุก(ไทย)๒๐/๑๕๖/๔๐๐, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๔/๒๔๖,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๗๖/๔๓๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๒/๕๒๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๕๒/๖๐๐, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๔/๘๘๗, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๕/๘๘๘, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๐๒/๗๕๗, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๒๓/๒๗๔, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๕๔/๓๔๕, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๕๕/๓๙๓, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๘๘/๒๘๒, อภิ.ทุก.(ไทย)๔๒/๒๐/๔๑๗, อภิ.ทุก.(ไทย)๔๒/๒๔/๓๖๔,อภิ.ทุก.(ไทย)๔๒/๕๘/๓๘๕, อภิ.ทุก.(ไทย)๔๒/๑๖๙/๙๕, อภิ.ทุก.(ไทย)๔๓/๒๐/๔๑๗,อภิ.ทุก.(ไทย)๔๓/๒๗/๓๐๑, อภิ.ทุก.(ไทย)๔๓/๑๖๙/๙๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อิจฉา ในที่นี้หมายถึงตัณหาที่ทำให้เกิดคำพูดอย่างนี้ว่า ‘ท่านจงให้อาหารแก่เรา’ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๐๖/๔๐), คำว่า อนสนะ ในที่นี้หมายถึงความเฉื่อยชาทางกายของผู้กินอาหารอิ่มแล้วต้องการจะนอนเพราะเมาอาหาร (ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๐๖/๔๐)

ความปรารถนาชั่ว : ความปรารถนาที่ไม่ดี, ความปรารถนาที่เลว, ความปรารถนาที่เลวทราม , ความปรารถนาชั่วช้า, ความปรารถนาชั่วร้าย, ความปรารถนาที่ร้าย, ความปรารถนาที่ร้ายกาจ, ความปรารถนาที่ต่ำช้า (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๓/๔๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๙/๔๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๕/๓๒๔, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๕/๕๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๗/๒๑๘)

ความปรารถนาอันแรงกล้า :ความทะเยอทะยาน, ความมักใหญ่ใฝ่สูง, ความปรารถนาที่มีความมุ่งมั่น , ความปรารถนาอย่างเอาจริงเอาจัง ; ความปรารถนาอันแรงกล้า ในที่นี้หมายถึงความปรารถนาอันแรงกล้าในอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาของอริยสาวก ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในโกสัมพิยสูตรว่า ผู้มีทิฏฐิ เป็นผู้มีสภาพอย่างนี้ คือ

SAMPLE

อริยสาวกมีความขวนขวายช่วยทำกิจน้อยใหญ่ของเพื่อนพรหมจารีก็จริง ถึงกระนั้นก็ยังมีความปรารถนาอันแรงกล้าในอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เหมือนโคแม่ลูกอ่อน ที่เล็มหญ้าไปพลางชำเลืองดูลูกไปพลาง (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๗/๕๓๕)

ความปลาบปลื้ม : ความปิติยินดี, ความปลาบปลื้มยินดี, ความปีติ, ความปราโมทย์, ความยินดี, ความดีใจ, ความบันเทิงใจ, ความหรรษา, ความสำราญ, ความร่าเริง, ความรื่นเริง (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๑/๒๘๕)

ความปลาบปลื้มอิงอรรถ :ความปีติและปราโมทย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอรรถกถา

ในปฐมมหานามสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะที่เสด็จมาเข้าเฝ้าพระองค์แล้วทูลถามว่า ถ้าจะอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ต่างๆ จะต้องอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไร พระองค์จึงตรัสว่า กุลบุตรผู้จะประสบความสำเร็จได้จะต้องมีศรัทธา ปรารภความเพียร มีสติตั้งมั่น มีจิตตั้งมั่น และมีปัญญา แล้วให้พระองค์ตั้งอยู่ในธรรม ๕ ประการ และเจริญธรรม ๖ ประการให้ยิ่งๆ ขึ้นไป เช่น ให้ระลึกถึงตถาคตว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค เมื่อใดก็ตามที่ระลึกถึงตถาคตได้อย่างนี้แล้ว จิตก็จะไม่ถูกราคะ โทสะ และโมหะกลุ้มรุม จะดำเนินไปตรงโดยปรารภตถาคต อริยสาวกผู้มีจิตดำเนินไปตรงแล้ว ย่อมได้ความปลาบปลื้มอิงอรรถ ย่อมได้ความปลาบปลื้มอิงธรรม (อง.เอกาทสก. (ไทย)๒๔/๑๑/๔๑๑, อง.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๒/๔๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า ความปลาบปลื้มอิงอรรถ (อตฺถเวท) ในที่นี้หมายถึงปีติและปราโมทย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอรรถกถา (อง.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๐/๙๖)

ความปลาบปลื้มอิงธรรม :ความปีติและปราโมทย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยพระบาลี; *ดู* ความปลาบปลื้มอิงอรรถ (อง.เอกาทสก. (ไทย)๒๔/๑๑/๔๑๑, อง.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๒/๔๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า ความปลาบปลื้มอิงธรรม (ธมฺมเวท) ในที่นี้หมายถึงปีติและปราโมทย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยพระบาลี (อง.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๐/๙๖)

ความปลื้มใจ : ความดีใจ, ความปิติ, ความสุขใจ, ความปลาบปลื้มใจ, ความปลื้มใจที่เกิดจากการได้ทรัพย์สมบัติ

ในสุขปัตถนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า นักปราชญ์ เมื่อปรารถนาความสุข ๓ ประการ คือ (๑) ความสรรเสริญ (๒) การได้ความปลื้มใจ (๓) การตาย

SAMPLE

ไปเกิดในสวรรค์ พึงรักษาศีล (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕๘/๖๔, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๗๖/๔๓๖, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๖๐๙/๔๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความปลื้มใจ ในที่นี้หมายถึงทรัพย์สมบัติ (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๗๖/๒๙๑)

ความปวดอุจจาระ : การปวดขี้, ปวดหนัก, ปวดท้องขี้, อาการที่ลำไส้ใหญ่ส่วนเก็บสะสมซึ่งมีหน้าที่เก็บอุจจาระไว้แล้วเตรียมถ่ายออกไปทางทวารหนัก

เป็นอาการอย่างหนึ่งที่มีอยู่ประจำร่างกาย ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมประจำสรีระ ๑๐ ประการไว้ในสรีรัฏฐธัมมสูตร เพื่อให้บรรพชิตได้หมั่นพิจารณาเนือง ๆ คือ (๑) ความหนาว (๒) ความร้อน (๓) ความหิว (๔) ความกระหาย (๕) ความปวดอุจจาระ (๖) ความปวดปัสสาวะ (๗) ความสำรวมกาย (๘) ความสำรวมวาจา (๙) ความสำรวมอาชีพ (๑๐) ธรรมเป็นเครื่องปรุงแต่งภพเป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่ (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๔๙/๑๐๕)

ความป่วยไข้ : ความเจ็บป่วย, ความเจ็บไข้, ความไม่สบาย, ความไม่ผาสุก, อาการที่ร่างกายเกิดความไม่ผาสุก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๖๔/๓๑๒)

ความป่วยไข้คือกิเลส : ความเจ็บป่วยเครื่องทำใจให้เศร้าหมอง ได้แก่ กิเลส, สิ่งที่ทำให้ใจเศร้าหมอง,ความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิด ทำให้จิตใจขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ เป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดให้ทำกรรมซึ่งนำไปสู่ปัญหา ความยุ่งยาก ความเดือดร้อน และความทุกข์ (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๘/๕๖๙)

ความปองร้าย : ความมุ่งร้าย, ความประสงค์ร้าย, การผูกพยาบาท, ความมุ่งร้ายคือพยาบาท ; ความปองร้อย เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต และนรก หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะทำให้มีผิวพรรณทราม ไม่ผ่องใส

ในจูฬกัมมวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับสุภมาณพโตเทยยบุตรว่า คนบางคนในโลกนี้ ไม่ว่าหญิงหรือชายก็ตาม ที่เป็นผู้มักโกรธ มีความคับแค้นมาก ถูกเขาว่ากล่าวนิดหน่อยก็ขัดใจ โกรธ พยาบาท ปองร้าย แสดงความโกรธความปองร้ายให้เห็น เมื่อเขาทำกรรมเช่นนั้นเป็นประจำ เมื่อตายไปก็จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หรือแม้ว่าตายแล้ว จะไม่ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แต่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นผู้ที่มีผิวพรรณทราม ไม่ผ่องใส (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๙๒/๓๕๒)

ความปักใจ : ความมั่นใจ, ความมั่นใจหรือความเชื่อในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, ความแน่วแน่, ความตั้งใจแน่วแน่ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น ปักใจเชื่อ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๗/๑๗๗, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๑/๓๖๑)

SAMPLE

ความปิดบัง : ความซ่อน, ความซ่อนบัง, การปิด, การปกปิด, การซ่อนเร้น, การไม่เปิดเผย, การอำพราง, การปิดบังอำพราง, การทำให้ไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง, การทำให้คลุมเคลือ, การเก็บเป็นความลับ, การกระทำไม่ชัดเจน, การไม่ทำให้แจ้ง, การปกปิดมิดชิด

ในคัมภีร์ปุคคลบัญญัติ ความปิดบัง จัดเป็นกิริยาอาการอย่างหนึ่งของผู้มีมายา หมายถึงการที่บุคคลบางคนประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต และต้องการที่จะปกปิดทุจริตนั้น จึงตั้งความปรารถนาที่เลวทรามว่า ขออย่าให้ผู้อื่นได้รู้ในสิ่งที่ตนได้กระทำลงไป กิริยาที่เลวทรามเหล่านี้จึงเกิดขึ้น เช่น ความเจ้าเล่ห์ ความเป็นคนเจ้าเล่ห์ กิริยาที่หลอกให้หลง ความหลอกลวง ความโกง ความกลบเกลื่อน ความหลีกเลี่ยง ความซ่อน ความซ่อนบัง ความปิดบัง ความปกปิด การไม่ทำให้ชัดเจน การไม่ทำให้แจ่มแจ้ง (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๒/๑๕๘, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๗๒/๑๖๓)

ความเป็นของปฏิกูล : ความเป็นสิ่งปฏิกูล, ความเป็นสิ่งโสโครก, ความเป็นของสกปรก, ความเป็นของเน่าเสีย, ความเป็นของน่ารังเกียจ เช่น เศษอาหาร เศษขยะ ขยะมูลฝอย อุจจาระ ปัสสาวะ มูล กาก ตะกอน ซากต่างๆ เช่น ซากศพ ซากพืช ซากสัตว์

ในอนังคณสูตร ความเป็นของปฏิกูล ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวยกเป็นอุปมาอุปไมยไว้ว่า เปรียบเหมือนภาชนะสำริดที่นำมาจากตระกูลช่างทอง เป็นของที่บริสุทธิ์ผ่องใส แต่เจ้าของใส่ซากสัตว์ และซากศพมนุษย์จนเต็ม แล้วนำไปยังตลาด ผู้คนเห็นเข้าก็จะพากันถามว่า แบกอะไรมาละท่าน ของที่อยู่ในนั้นคงจะเป็นของดีมีค่าน่าพอใจเป็นแน่ จึงไปขอดู ความไม่พอใจ ความเป็นของปฏิกูล และความเป็นของน่ารังเกียจก็เกิดขึ้นพร้อมกับการเห็นซากต่างๆ ที่อยู่ในนั้น แม้คนที่หิวก็ไม่ต้องการจะบริโภค ไม่ต้องกล่าวถึงคนที่บริโภคอิ่มแล้ว แม้ฉันใด อิจฉาวจรที่เป็นบาปอกุศลก็ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งยังละไม่ได้ ยังปรากฏเล่าขานกันอยู่ถึงภิกษุนั้นจะปฏิบัติตนเคร่งครัด เพื่อนพรหมจารีก็ไม่สักการะ เคารพ นับถือบูชาภิกษุรูปนั้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๑/๕๓)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า อิจฉาวจร หมายถึงการประพฤติตนในทางต่ำทรามตามอำนาจความปรารถนา (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๖๐/๑๕๕, ม.มู.ฏีกา ๑/๖๐/๓๑๑)

ความเป็นคนโง่ :ความเป็นคนโง่เขลา, ความเป็นคนไม่ฉลาด, ความไม่รู้, ความงี่เง่า, ความบื้อ, ความซื่อบื้อ, ความทึ่ม ; ความเป็นคนโง่ ในที่นี้หมายถึงความเป็นคนโง่เขลาของนิโครธปริพาชกที่สนทนากับสันธานคหบดี โดยได้กล่าววาจาซึ่งเป็นการนินทาว่าร้ายพระพุทธเจ้าต่างๆ นานา เช่น พระสมณโคดมจะเจรจา จะสนทนากับใครได้ จะมี

SAMPLE

ปัญญาเฉลียวฉลาดเหนือกว่าใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่างเท่านั้น กล่าวถึงขั้นว่าถ้าพระองค์เสด็จมาจะผูกพระองค์ด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น เหวี่ยงให้หมุนเหมือนหม้อเปล่า เมื่อสันธานคหบดีบอกว่าพระองค์เสด็จมาถึงแล้ว ให้นิโครธปริพาชกไปทำตามที่ได้พูดไว้ ก็ถึงกับนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา ตอบโต้ไม่ได้ พระพุทธองค์ทรงทราบอาการของเขา จึงตรัสถามว่า ได้กล่าวเช่นนั้นจริงหรือ ก็กราบทูลว่า ได้กล่าววาจาเช่นนั้นจริง เพราะความเป็นคนโง่เขลา ไม่ฉลาด (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๖/๕๔)

ความเป็นจริง : ความจริง, เรื่องจริง, สภาพที่เป็นจริง, ข้อเท็จจริง, ความแน่แท้, สภาพที่เป็นอยู่ปัจจุบัน, สภาพปัจจุบัน, ความตรงไปตรงมา, ความซื่อ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๗/๕๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๑๑/๔๖๖, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕/๒๔)

ความเป็นเด็ก : ภาวะที่อยู่ในวัยเด็ก, ภาวะความเป็นเด็ก, ลักษณะเป็นเด็ก, ความไม่เป็นประสา, ความไม่เป็นสาระ

ในรุณณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ... การหัวเราะจนเห็นฟันมากเกินไปคือความเป็นเด็กในอริยวินัย พระองค์จึงตรัสให้ภิกษุทั้งหลายละโดยเด็ดขาดในการขับร้องและการฟ้อนรำ หากว่าภิกษุมีความเบิกบานในธรรม เพียงแค่ยิ้มแย้มก็เพียงพอแล้ว (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๐๘/๓๕๑)

ความเป็นเทวดา : พวกชาวสวรรค์ที่มีตาทิพย์ หูทิพย์ และกินอาหารทิพย์ แต่ในที่นี้หมายถึงภิกษุผู้ดำรงอยู่ในจตุตถฌานอันเป็นรูปาวจรหมุนจิตกลับแล้วจึงบรรลุอรหัตตผล

ในอุโปสถสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ในวันอุโบสถ ทรงตรวจดูภิกษุสงฆ์ผู้นิ่งเงียบปราศจากเสียงสนทนา บริสุทธิ์ ตั้งอยู่ในสาระคือศีลเป็นต้น เหมือนกับบริษัทผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก เหมือนบริษัทที่เขาถวายของน้อยก็มีผลมาก ที่เขาถวายของมากก็มีผลมากยิ่งขึ้น พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาเหตุที่ภิกษุสงฆ์เป็นเช่นนี้ก็เพราะมีภิกษุสงฆ์ ๔ จำพวกเหล่านี้อยู่ร่วมด้วย คือ (๑) ภิกษุผู้ถึงความเป็นเทวดา (๒) ภิกษุผู้ถึงความเป็นพรหม (๓) ภิกษุผู้ถึงความเป็นอเนญชา (๔) ภิกษุผู้ถึงความเป็นอริยะ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๐/๒๗๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ภิกษุผู้ถึงความเป็นเทวดา หมายถึงภิกษุผู้ดำรงอยู่ในจตุตถฌานอันเป็นรูปาวจรหมุนจิตกลับแล้วจึงบรรลุอรหัตตผล (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๙๐/๔๑๐)

SAMPLE

ความเป็นเทวดาหรือความเป็นมนุษย์ : ภพทั้ง ๒ ของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งที่พระองค์จุติในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระองค์ไม่เคยรู้จักคติอื่นเลย นอกจากภพทั้ง ๒ นี้

ในพุทธาปทาน พระองค์ตรัสเล่าประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าทั้งหลายแก่พระอานนท์เถระ พระองค์ได้ตั้งความปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในสำนักของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ เมื่อครั้งที่พระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีนามว่าติโลกวิชัย พระองค์ทรงกระทำกุศลกรรมด้วยกาย วาจา ใจ และทรงอุทิศผลบุญให้แก่เหล่าสรรพสัตว์ ได้บูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์พร้อมทั้งพระปัจเจกพุทธเจ้าและสาวกของพระชินเจ้า จึงได้ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระองค์ไม่รู้จักคติอื่นเลย รู้จักแต่ภพทั้ง ๒ คือ ความเป็นเทวดาหรือความเป็นมนุษย์ คือเมื่อเกิดเป็นเทวดา ก็ยิ่งใหญ่กว่าพวกเทวดา เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ก็ยิ่งใหญ่กว่าพวกมนุษย์ สมบูรณ์ด้วยรูปลักษณะ ไม่มีใครเสมอด้วยปัญญา (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๕/๙)

ความเป็นไท : ความเป็นเอกราช, ความเป็นอิสระ, ความมีเสรีภาพ, การได้รับอิสรภาพ, การที่ไม่ต้องตกเป็นขี้ข้า ไพร่ ข้ารับใช้ ข้าทาส บ่าว

ในอรณสูตร เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า คนเหล่าไหนไม่เป็นข้าศึกในโลกนี้ พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้วของคนเหล่าไหนไม่เสื่อม คนเหล่าไหนกำหนดรู้ความอยากได้ในโลกนี้ ความเป็นไทย่อมมีแก่คนเหล่าไหนทุกเมื่อ ... พระองค์ตรัสตอบว่า ... สมณะทั้งหลายย่อมกำหนดรู้ความอยากได้ ความเป็นไทย่อมมีแก่สมณะทั้งหลายทุกเมื่อ ... (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๑/๘๖)

ความเป็นบ้า : อุมมาทะ (ความเป็นบ้า), ความวิกลจริต, ความเสียจริต, ความเป็นผู้มีสติวิปลาส, ความเป็นคนประสาท, ความคลุ้มคลั่ง, ความเป็นคนสติไม่ดี, ความเป็นคนสติแตก

ในรุณณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การขับร้องคือการร้องไห้ในอริยวินัย การฟ้อนรำคือความเป็นบ้าในอริยวินัย การหัวเราะจนเห็นฟันมากเกินไปคือความเป็นเด็กในอริยวินัย พระองค์จึงตรัสให้ภิกษุทั้งหลายละโดยเด็ดขาดในการขับร้องและการฟ้อนรำ หากว่าภิกษุมีความเบิกบานในธรรม เพียงแค่ยิ้มแย้มก็เพียงพอแล้ว

ในอจินเตยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อจินไตย (เรื่องที่ไม่ควรคิด) ๔ ประการ ที่บุคคลไม่ควรคิด คนไหนคิด คนนั้นก็จะมีส่วนแห่งความเป็นบ้า คือ (๑) พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (๒) ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน (๓) วิบากแห่งกรรม (๔) ความคิดเรื่องโลก (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๐๘/๓๕๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๗/๑๒๒)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความคิดเรื่องโลก หมายถึงความคิดว่า ใครสร้างดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ใครสร้างมหาปฐพี ใครสร้างมหาสมุทร ใครให้สัตว์เกิด ใครสร้างภูเขา ใครสร้างต้นมะม่วง ต้นตาล และต้นมะพร้าว เป็นต้น (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๗๗/๓๖๐)

ความเป็นประมุข : ปมุขะ, ปมุขตา (ความเป็นประมุข), ความเป็นใหญ่หรือเป็นหัวหน้าของประเทศหรือศาสนาเป็นต้น, ความเป็นกษัตริย์, ความเป็นใหญ่, ความเป็นผู้มีอำนาจ, ความเป็นผู้นำ, ความเป็นผู้อยู่เหนือ,ความเป็นนาย, ความเป็นเจ้านาย, ความเป็นหัวหน้า พระโบราณกเถระทั้งหลาย ได้กล่าวคาถาประพันธ์ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษอันเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นประมุขสูงสุดไว้ตอนหนึ่งว่า ในชาติก่อน มหาบุรุษกล่าวแสดงวาจาอันประกอบด้วยประโยชน์และประกอบด้วยธรรม แก่คนหมู่มากจึงเป็นผู้นำประโยชน์และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้ไม่ตระหนี่ ได้เสียสละบูชาธรรมแล้ว พระองค์ไปสู่สุคติ บันเทิงอยู่ในสุคตินั้นเพราะกรรมที่เป็นสุจริตนั้น เสด็จมาในโลกนี้จึงได้พระลักษณะ ๒ ประการ อันเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นประมุขสูงสุด คือ (๑) มีข้อพระบาทสูง (๒) มีพระโลมชาติมีปลายงอนขึ้น (ลักษณะ ๒ ประการนี้เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๗,๑๔) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๓/๑๗๓)

ความเป็นไป : ปวัตตะ (ความเป็นไป), ความดำเนินไป, ความให้ชีวิตดำเนินไป, ความเคลื่อนไหว, การกระทำต่อไป, ความเกิดขึ้น, มีขึ้น, ความน่าจะเป็น (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐/๑๗, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๗/๓๘๒, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑/๕๗๗)

ความเป็นไปแห่งตัณหา : ความเกิดขึ้นแห่งตัณหา คือ ความทะยานอยาก, ความติดใจ, ความยึดติด, ราคะ,กามารมณ์, กิเลส, ความอยาก, ความต้องการ, ความใคร่; ตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นสิ่งที่ทำให้ทุกข์เกิด ทำให้ดิ้นรน ทำให้เดือดร้อนวุ่นวาย ไม่สงบ และไม่รู้จักพอ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๕๔/๒๓๖)

ความเป็นผู้กตัญญู : กตัญญุตา (ความเป็นผู้กตัญญู), ความเป็นผู้รู้สึกถึงบุญคุณที่เขาทำแก่ตน คือผู้ระลึกรู้ว่าใครเคยทำดีเคยช่วยเหลือเกื้อกูลตนมา ก็ยอมรับและไม่ลืมบุญคุณของผู้นั้น รวมถึงผู้ที่รู้สึกถึงบุญคุณของสัตว์ บุญคุณของที่อยู่อาศัย บุญคุณของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่ช่วยให้ตนได้รับความสะดวกสบาย อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๔๘๖)

ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย : ความคุ้มครอง, กิริยาที่คุ้มครอง, ความรักษา, ความสำรวมอินทรีย์ ๖ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๑๗/๓๙๐) อธิบายว่า ภาวะที่คนเห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์นั้น ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษาจักขุนท

SAMPLE

รีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงทางหู ...สูดกลิ่นทางจมูก .... ลิ้มรสทางลิ้น ....ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ... รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์นั้น ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ ความคุ้มครอง กิริยาที่คุ้มครอง ความรักษา ความสำรวมอินทรีย์ ๖ เหล่านี้ นี้เรียกว่าความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย

ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาบัติ : ปัญญา, กิริยาที่รู้ชัด, ความวิจัย, ความเลือกสรร, ความวิจัยธรรม, ความกำหนดหมาย, ความเข้าไปกำหนด, ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ, ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด, ภาวะที่รู้ละเอียด, ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง, ความค้นคิด , ความใคร่ครวญ, ปัญญาเหมือนแผ่นดิน, ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส, ปัญญาเครื่องนำทาง, ความเห็นแจ้ง, ความรู้ดี, ปัญญาเหมือนปฏัก, ปัญญา, ปัญญินทรีย์, ปัญญาพละ, ปัญญาเหมือนศัสตรา, ปัญญาเหมือนปราสาท, ความสว่างคือปัญญา, แสงสว่างคือปัญญา, ปัญญาเหมือนประทีป, ปัญญาเหมือนดวงแก้ว, ความไม่หลงงมงาย, ความเลือกเฟ้นธรรม, สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในการออกจากสมาบัติเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาบัติ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๓๙/๓๓๔)

ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติ : ปัญญา,กิริยาที่รู้ชัด, ความวิจัย, ...ความเลือกเฟ้นธรรม, ที่เป็นเหตุฉลาดในการออกจากอาบัติเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๓๗/๓๓๔)

อรรถกถากล่าวว่า ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติ หมายถึงการรู้วิธีออกจากอาบัติ ๒ วิธี คือ (๑)เทสนาวิธี ได้แก่วิธีแสดง อาบัติหรือปลงอาบัติ (ได้แก่ อาบัติถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต) (๒) กัมมวาจาวิธี หรือวุฏฐานวิธี ได้แก่วิธีปฏิบัติสำหรับผู้จะเปลื้องตนออกจากอาบัติสังฆาทิเสส มี ๔ อย่างคือปริวาสมานัตอัพภานและปฏิกัสสนา (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๙๘/๖๓) คำว่าอาบัติ หมายถึงกองอาบัติ ๕ ที่มาในมาติกา คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และกองอาบัติ ๗ ที่มาในวิภังค์ คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต(องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๙๘/๖๓, วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๗๑/๔๓๕)

ความเป็นผู้ฉลาดในฐานะ : ธรรมใดๆ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมใดๆลักษณะนั้นๆ เรียกว่าฐานะ ปัญญา, กิริยาที่รู้ชัด, ความวิจัย,ความเลือกสรร, ...ความเลือกเฟ้นธรรม, สัมมาทิฏฐิ ในฐานะนั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในฐานะ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๔/๓๓๖)

SAMPLE

ความเป็นผู้ฉลาดในฐานะและมิใช่ฐานะ : ธรรมใด ๆ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมใดๆ ลักษณะนั้น ๆเรียกว่าฐานะ ปัญญา, กิริยาที่รู้ชัด, ความวิจัย, ความเลือกสรร, ความวิจัยธรรม, ...ความเลือกเฟ้นธรรม, สัมมาทิฏฐิในฐานะนั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในฐานะ และคำว่าไม่ใช่ฐานะ แปลมาจากว่าอฐานะ ซึ่งมีอธิบายว่า ธรรมใดๆ ไม่เป็นเหตุ ไม่เป็นปัจจัย เพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรมใดๆ ลักษณะนั้นๆ ชื่อว่าอฐานะ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ในอฐานะนั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในอฐานะ(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๔-๑๓๔๕/๓๓๖) (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๖/๘๘๙,๔๐/๖๓/๘๓๒,๔๐/๔๒๓/๒๗๔)

ความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ : ปัญญา, กิริยาที่รู้ชัด, ความวิจัย, ความเลือกสรร, ความวิจัยธรรม... ความเลือกเฟ้นธรรม, สัมมาทิฏฐิที่เป็นเหตุฉลาดในธาตุเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๐/๓๓๔) คำว่า ธาตุ หมายถึงธาตุ ๑๘ คือ๑. จักขุธาตุ ๒. รูปธาตุ ๓.จักขุวิญญาณธาตุ ๔.โสตธาตุ ๕. สัททธาตุ ๖ โสตวิญญาณธาต ๗. ฆานธาตุ ๘. คันธธาตุ ๙. ฆานวิญญาณธาตุ ๑๐.ชิวหาธาตุ ๑๑.รสธาตุ ๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ ๑๓.กายธาตุ ๑๔. โผฏฐัพพธาตุ ๑๕.กายวิญญาณธาตุ ๑๖.มโนธาตุ ๑๗. ธัมมธาตุ ๑๘. มโนวิญญาณธาตุ

ความเป็นผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท : ปฏิจจสมุปบาทที่ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ ปัญญา,กิริยาที่รู้ชัด, ความวิจัย, ความเลือกสรร, ความวิจัยธรรม, ...ความเลือกเฟ้นธรรม, สัมมาทิฏฐิ ในปฏิจจสมุปบาทนั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๓/๓๓๕)

SAMPLE

ความเป็นผู้ฉลาดในมนสิการ : ปัญญา,กิริยาที่รู้ชัด,ความวิจัย,ความเลือกสรร, ความวิจัยธรรม, ความกำหนดหมาย, ความเข้าไปกำหนด, ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ, ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด, ภาวะที่รู้ละเอียด, ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง, ... ความเลือกเฟ้นธรรม, สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในการพิจารณาธาตุเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในมนสิการ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๑/๓๓๕)

ความเป็นผู้ฉลาดในสมาบัติ :สมาบัติที่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี สมาบัติที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารก็มี สมาบัติที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี ปัญญา, กิริยาที่รู้ชัด, ความวิจัย, ความเลือกสรร, ...ความเลือกเฟ้นธรรม, สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในสมาบัติแห่งสมาบัติเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในสมาบัติ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๓๘/๓๓๔)

ความเป็นผู้ฉลาดในอฐานะ :ธรรมใดๆ ไม่เป็นเหตุ ไม่เป็นปัจจัย เพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรมใด ๆ ลักษณะนั้น ๆ ชื่อว่าอฐานะ ปัญญา,กิริยาที่รู้ชัด, ความวิจัย, ความเลือกสรร, ความวิจัยธรรม,...อฐานะ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๕/๓๓๖)

ความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติ :ปัญญา,กิริยาที่รู้ชัด, ความวิจัย, ความเลือกสรร, ความวิจัยธรรม, ความกำหนดหมาย, ความเข้าไปกำหนด, ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ,ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด, ภาวะที่รู้ละเอียด, ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง, ความค้นคิด, ความใคร่ครวญ, ปัญญาเหมือนแผ่นดิน, ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส, ปัญญาเครื่องนำทาง,ความเห็นแจ้ง, ความรู้ดี, ปัญญาเหมือนปฏัก, ปัญญา, ปัญญินทรีย์, ปัญญาพละ, ปัญญาเหมือนศัสตรา, ปัญญาเหมือนปราสาท, ความสว่างคือปัญญา, แสงสว่างคือปัญญา, ปัญญาเหมือนประทีป, ปัญญาเหมือนดวงแก้ว, ความไม่หลงงมงาย,ความเลือกเฟ้นธรรม, สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในอาบัตินั้นๆ นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๓๖/๓๓๔) มีอธิบายว่า อาบัติทั้ง ๕ กอง ๗ กอง เรียกว่าอาบัติ

ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ :ปัญญา, กิริยาที่รู้ชัด, ความวิจัย, ความเลือกสรร, ความวิจัยธรรม, ...ความไม่หลงงมงาย, ความเลือกเฟ้นธรรม, สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในอายตนะแห่งอายตนะเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๒/๓๓๕) อธิบายว่า คำว่าอายตนะ หมายถึงอายตนะ ๑๒ คือ ๑. จักขายตนะ ๒. รูปายตนะ ๓. โสตายตนะ ๔.สัททายตนะ ๕.ฆานายตนะ ๖. คันธายตนะ ๗. ชิวหายตนะ ๘.รสายตนะ ๙. กายายตนะ ๑๐. โผฏฐัพพายตนะ ๑๑. มนายตนะ ๑๒.ธัมมายตนะ

SAMPLE

ความตระหนี่จัด : มัจฉริยะ, กทริยตา (ความตระหนี่), ความเป็นคนงกจัด, ขี้เหนียวเกินพอดี, ขี้งกมาก, ขี้หวงอย่างเต็มที่, หวงไม่อยากให้ง่ายๆ, ความเห็นแก่ได้, ความถี่เหนี่ยว, ความที่จิตเจ็บร้อน(ในการให้), ความที่จิตหวงแหน

อีกนัยหนึ่ง ความตระหนี่ขันธ์ก็ดี ความตระหนี่ธาตุก็ดี ความตระหนี่อายตนะก็ดี ความมุ่งแต่จะได้ก็ดี ก็เรียกว่า ความตระหนี่

พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุ ๑๒ ประการ ที่ทำลายบุรุษให้พินาศ คือ (๑) การนอนตื่นสาย (๒) การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น (๓) การผูกเวร (๔) ความเป็นผู้ก่อแต่เรื่องเสียหาย (๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัด และอีก ๖ ประการ คือ (๑) นักเลงการพนันและนักเลงหญิง (๒) นักเลงสุรา (๓) ฟ้อนรำขับร้อง (๔) นอนหลับในกลางวัน เที่ยวกลางคืน (๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัด

ในปัญจมัจฉริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสความตระหนี่ไว้ ๕ อย่าง คือ (๑) อาวาสมัจฉริยะ ความตระหนี่อาวาส (๒) กุลมัจฉริยะ ความตระหนี่ตระกูล (๓) ลาภมัจฉริยะ ความตระหนี่ลาภ (๔) วัณณมัจฉริยะ ความตระหนี่วรรณะ (๕) ธัมมมัจฉริยะ ความตระหนี่ธรรมในปฐมฌานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุที่ยังละความตระหนี่ดังกล่าวข้างต้นไม่ได้ก็ไม่อาจบรรลุปฐมฌานได้ ส่วนที่ละได้แล้วสามารถบรรลุได้

ในทุติยฌานสุตตาทิสัตตกะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุที่ยังละความตระหนี่ดังกล่าวข้างต้นไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌานได้ ทั้งไม่อาจบรรลุโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผลได้ ส่วนที่ละได้แล้วสามารถบรรลุอรหัตตผลได้

ในอปรปฐมฌานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุที่ยังละธรรม ๕ ประการเหล่านี้ไม่ได้ คือ (๑) ความตระหนี่อาวาส (๒) ความตระหนี่ตระกูล (๓) ความตระหนี่ลาภ (๔) ความตระหนี่วรรณะ (๕) ความอกตัญญู ความอกตเวที ก็ไม่สามารถบรรลุปฐมฌานได้ ส่วนที่ละได้แล้วสามารถบรรลุปฐมฌานได้

ในอปรทุติยฌานสุตตาทิ พระสูตรว่าด้วยทุติยฌานสูตรเป็นต้น อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุที่ยังละธรรม ๕ ประการดังกล่าวข้างต้นไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌานได้ ทั้งไม่อาจบรรลุโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผลได้ ส่วนที่ละได้แล้วสามารถบรรลุอรหัตตผลได้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๕๔/๓๙๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๕๗-๒๖๓/๓๙๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๖๔/๓๙๗, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๖๕-๒๗๑/๓๙๗-๓๙๘, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๔/๑๕๕, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๒/๔๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กทริยตา ในที่นี้หมายถึงความตระหนี่จัด (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๒๐/๒๗๙)

ความเป็นผู้ทุศีล : สีลวิบัติ, ความวิบัติแห่งศีล,คนทุศีล อธิบายว่าการล่วงละเมิดทางกาย การล่วงละเมิดทางวาจา การล่วงละเมิดทางกายและทางวาจานี้เรียกว่าความวิบัติแห่งศีล ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดก็ชื่อว่าความวิบัติแห่งศีล (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๖๘/๓๔๑) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๒/๕๓๗)

อีกนัยหนึ่งหมายถึงอนาจาระ อธิบายว่า ความล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา ทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่าอนาจาระความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดก็เรียกว่าอนาจาระ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๑๓/๓๘๗),หมายถึงอโสรัจจะ(ความไม่เสงี่ยม) อธิบายว่า ความล่วงละเมิดทางกาย ความล่วงละเมิดทางวาจา ความล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่าความไม่เสงี่ยม ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดเรียกว่าอโสรัจจะ(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๐๓/๕๖๔),หมายถึงสีลวิบัติ อธิบายว่า ความล่วงละเมิดทางกาย ความล่วงละเมิดทางวาจาความล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่าสีลวิบัติ ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดชื่อว่าสีลวิบัติ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๐๗/๕๖๖)

ความเป็นผู้มีผิวพรรณหม่นหมอง : ความเป็นผู้มีผิวพรรณที่เศร้าหมอง, ความเป็นผู้มีผิวพรรณไม่ผ่องใส, ความเป็นผู้มีผิวพรรณไม่เบิกบาน, ความเป็นผู้มีผิวพรรณไม่แจ่มใส, ความเป็นผู้มีผิวพรรณที่ซีดเผือด, ความเป็นผู้มีผิวพรรณจืดจาง, ความเป็นผู้มีผิวพรรณหมองคล้ำ, ความเป็นผู้มีผิวพรรณหมดสง่าราศี คือไม่มีน้ำมีนวล

ในมัลลิกาเทวีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุปัจจัยที่ทำให้มีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่งามไว้ดังนี้ คือ เป็นผู้โกรธ มากไปด้วยความคับแค้นใจ ถูกว่ากล่าวแม้เล็กน้อยก็ขัดเคือง ฉุนเฉียว กระฟัดกระเฟียด กระด้างกระเดื่อง แสดงอาการโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจ ไม่ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัยและเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ และมีใจริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของผู้อื่น กีดกัน ตัดรอน ผูกความริษยา ผู้ที่มีความประพฤติดังกล่าวนี้ ไม่ว่าจะไปเกิดในชาติใดๆ ก็ตาม ย่อมเป็นผู้มีผิวพรรณไม่งาม รูปชั่ว ไม่น่าดู และเป็นคนยากจน ขัดสนทรัพย์ ขัดสนโภคะ ต่ำศักดิ์ (องฺ. จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๗/๓๐๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๗/๕๒๘)

ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว : ปาปมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว), การที่บุคคลส้องเสพ คบหากับมิตรที่เลวเลวทราม ต่ำช้า ชั่วช้า หรือให้ความจงรักภักดี ต่อบาปมิตร หรือปาปมิตร (มิตรชั่ว)

SAMPLE

มิตรชั่ว มีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ เป็นคนไม่มีศรัทธา ทุศีล สดับมาน้อย มีความตระหนี่ มีปัญญาทราม ; การที่บุคคลเสพ ส้องเสพ ส้องเสพด้วยดี คบ คบหา ภักดี มีความจงรักภักดี และโน้มน้าวกายและใจไปตามบุคคลเช่นนั้น เรียกว่าความเป็นผู้มีมิตรชั่ว (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๓๓/๓๓๓)

ความเป็นผู้มีมิตรดี : กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี), ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร, ความมีเพื่อนเป็นคนดี, การคบค้าสมาคมกับคนดี

ข้อ ๓ ในทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) อุฏฐานสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น แปลง่ายๆ ว่าขยันทำขยันหา คือ ขยันทำมาหากิน ขยันทำงานหาเงิน อุฏฐานะ แปลว่า ลุกขึ้นตื่นตัว เกาะติดสถานการณ์ (๒) อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ไว้อย่างดี (๓) กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดี คือมีเพื่อนมที่ดีๆ คอยคำแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ (๔) สมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสม คือใช้จ่ายเหมาะสม ไม่ใช้จ่ายผิดประเภท ไม่ฟุ่มเฟือยฟุ้งเฟ้อสุรุ่ยสุร่าย ดังคำโบราณที่สอนว่า “ถ้าอยากรวย อยู่อย่างคนรวย จะไม่รวย ถ้ากลัวจน อยู่อย่างคนจน จะไม่จน” ; ดู *กัลยาณมิตร* (องฺ.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๕๔/๓๔๐, องฺ.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๕๕/๓๔๔, อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๓๕/๓๓๓)

ความเป็นผู้มีสติหลงลืม : ความระลึกไม่ได้ ความไม่ตามระลึก ความไม่หวนระลึก ความระลึกไม่ได้ อาการที่ระลึกไม่ได้ ความทรงจำไม่ได้ ความเลื่อนลอย ความหลงลืม นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีสติหลงลืม (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๕๖/๓๓๙) บุคคลผู้ประกอบด้วยความมีสติหลงลืมนี้ ชื่อว่าผู้มีสติหลงลืม (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๙/๑๖๐)

ความเป็นผู้มีอายุสั้น : ช่วงเวลาที่ดำรงชีวิตมีนิดหน่อย, เวลาชั่วชีวิตมีเล็กน้อย,ช่วงเวลานับตั้งแต่เกิดมาจนถึงตายสั้น, หมายถึงผู้ที่ตายยังไม่หมดอายุขัย, ภาวะที่ตายในเวลาไม่สมควร, การที่มีความเป็นผู้มีอายุสั้น เพราะทำกรรมที่เกี่ยวกับการฆ่าสัตว์ ดังคำว่า ปาณาติบาต(การฆ่าสัตว์)ที่บุคคลเสพเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรกอำนวยผลให้เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในภูมิแห่งเปรต วิบากแห่งปาณาติบาตอย่างเบาที่สุดย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้มีอายุสั้นแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๙๐๓/๙๓๑,๓๗/๔๙๗/๕๒๘)

อีกนัยหนึ่ง ความเป็นผู้มีอายุสั้น หมายถึงคนผู้เกิดในสมัยที่อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม มีอายุเพียง ๑๐๐ ปี แตกต่างจากคนผู้ที่เกิดในสมัยที่มีอกุศลธรรมเกิดขึ้นไม่มากนัก ซึ่งมีอายุถึง ๘๐,๐๐๐ ปี ดังคำว่า เมื่อศัสตราแพร่หลาย ปาณาติบาต(การฆ่าสัตว์)ก็แพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้างมีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตร

SAMPLE

ของมนุษย์ที่มีอายุขัย๘๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๔๐,๐๐๐ ปี (๑๑/๙๔/๗๐)และปัจจุบันคนมีอายุเพียง ๑๐๐ ปีเท่านั้น ดังคำว่า ปัจจุบันนี้ ผู้มีอายุยืนจะอยู่ได้ ๑๐๐ ปี น้อยกว่านั้นก็มีมากกว่านั้นก็มี(องฺ.อฏฐก.๒๓/๗๔/๑๖๙)

ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย : ความไม่คุ้มครอง กิริยาที่ไม่คุ้มครอง ความไม่รักษา ความไม่สำรวมในอินทรีย์ ๖ อธิบายว่า ภาวะที่คนในโลกนี้เห็นรูปด้วยจักษุแล้วรวบถือ แยกถือซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ ไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหูฯลฯ สูดกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้วรวบถือ แยกถือ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมในมนินทรีย์นั้น ไม่รักษามนินทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ ความไม่คุ้มครอง กิริยาที่ไม่คุ้มครอง ความไม่รักษา ความไม่สำรวมในอินทรีย์ ๖ เหล่านี้ นี้เรียกว่าความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๐๕/๕๖๕)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่ารวบถือ(นิมิตฺตคฺคาหี) คือมองภาพรวมโดยไม่พิจารณาลงไปในรายละเอียด เช่นมองว่า รูปนั้นสวย รูปนี้ไม่สวย คำว่าแยกถือ(อนุพฺยญฺชนคฺคาหี) คือมองแยกพิจารณาเป็นส่วนๆไป เช่น ตาสวย แต่จมูกไม่สวย

ความเป็นผู้ไม่ท้อถอยในความเพียร : ความเป็นผู้กระทำโดยเคารพ ความเป็นผู้กระทำติดต่อ ความเป็นผู้กระทำไม่หยุด ความเป็นผู้ประพฤติไม่ย่อหย่อน ความเป็นผู้ไม่ทิ้งฉันทะ ความเป็นผู้ไม่ทอดธุระ ความเสพความเจริญ การกระทำให้มาก เพื่อความเจริญแห่งกุศลธรรม (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๗๙/๓๔๓)

ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ :ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่รู้แจ้งตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงอย่างรอบครอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา การไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรามปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความหลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชชา อวิชโชฆะ อวิชชาโยคะ อวิชชานุสัย ปริยุฏฐานกิเลสคืออวิชชา ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้เรียกว่าความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๕๗/๓๓๙)

ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค : ภาวะที่คนไม่พิจารณาโดยแยบคาย บริโภคอาหารเพื่อเล่นเพื่อความมัวเมาเพื่อประเทืองผิว เพื่อความอ้วนพี ความเป็นผู้ไม่สันโดษ ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณ ความไม่พิจารณาในการบริโภคนั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ไม่รู้จัก

SAMPLE

ประมาณในการบริโภค (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๕๓/๓๓๘,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๑๘/๓๙๑,๓๕/๙๐๕/๕๖๕)

ความเป็นผู้ไม่สำรวมทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย : ความไม่คุ้มครอง กิริยาที่ไม่คุ้มครอง ความไม่รักษา ความไม่สำรวมในอินทรีย์ ๖ อธิบายว่า ภาวะที่คนเห็นรูปด้วยตาแล้วรวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ดมกลิ่นด้วยจมูกฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว รวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ไม่รักษามนินทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ ความไม่คุ้มครอง กิริยาที่ไม่คุ้มครอง ความไม่รักษา ความไม่สำรวม (อินทรีย์ ๖) นี้เรียกว่าความเป็นผู้ไม่สำรวมทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๕๒/๓๓๗)

ความเป็นผู้รู้จักกาล : ความรู้จักกาลเวลา, อธิบายว่า ภาวะที่ภิกษุรู้จักกาลว่า นี้เป็นกาลแห่งอุทเทส นี้เป็นกาลแห่งปริปุจฉา นี้เป็นกาลบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกาลหลีกเร้น หากภิกษุไม่รู้จักกาลว่า นี้เป็นกาลแห่งอุทเทศ นี้เป็นกาลแห่งปริปุจฉา นี้เป็นกาลบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกาลหลีกเร้น เราไม่เรียกเธอว่าเป็นกาลัญญูในที่นี้แต่เพราะภิกษุรู้จักกาลว่า นี้เป็นกาลแห่งอุทเทศ นี้เป็นกาลแห่งปริปุจฉา นี้เป็นกาลบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกาลหลีกเร้น ฉะนั้น เราจึงเรียกเธอว่าเป็นกาลัญญู (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๕); ความเป็นผู้รู้จักกาลทำให้คนเป็นผู้งามกว่า ประณีตกว่า เป็นผู้งดงามยิ่งนัก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๐/๑๕๓) ; ข้อ ๕ ในสัปปุริสธรรม ๗ อันได้แก่ ๑.เป็นธัมมัญญู (ผู้รู้จักเหตุ) ๒. เป็นอัตถัญญู(ผู้รู้จักผล) ๓. เป็นอัตตัญญู(ผู้รู้จักตน) ๔.เป็นมัตตัญญู(ผู้รู้จักประมาณ)๕. เป็นกาลัญญู(ผู้รู้จักกาลเวลา)๖. เป็นปริสัญญู(ผู้รู้จักชุมชน)๗.เป็นปุคคลัญญู(ผู้รู้จักบุคคล) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๐/๓๓๓)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า อุทเทส หมายถึงการเรียนพระพุทธพจน์ (องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๖๘/๒๐๓) คำว่า ปริปุจฉา หมายถึงการสอบถามเหตุผล (องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๖๘/๒๐๓)

ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค : ภาวะที่คนพิจารณาโดยแยบคายว่า เราบริโภคอาหารไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประเทืองผิว ไม่ใช่เพื่อให้อ้วนพี แต่เพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ โดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษและการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เราดังนี้แล้วจึง

SAMPLE

บริโภคอาหาร ความสันโดษ ความรู้จักประมาณ การพิจารณาในโภชนาหารนั้นนี้ เรียกว่าความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๕๕/๓๓๙)

ความเป็นผู้รู้ประมาณ : ภาวะที่ภิกษุรู้จักประมาณในการรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร หากภิกษุไม่รู้จักประมาณในการรับจีวร บิณฑบาตเสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร เราไม่พึงเรียกเธอว่าเป็นมัตตัญญูในที่นี้ แต่เพราะภิกษุรู้จักประมาณในการรับจีวรบิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร ฉะนั้น เราจึงเรียกเธอว่าเป็นมัตตัญญู (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๗/๙๒๗)

อีกนัยหนึ่งหมายถึงความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ; ข้อ ๓ ในธาตุ ๖ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเป็นส่วนเบื้องต้น มี ๖ ประการ คือ (๑) ความสำรวมในศีล (๒) ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์ ๖ (๓) ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ (๔) การประกอบเนืองๆซึ่งธรรมเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง (๕) สัทธรรม ๗ (๖) รูปฌาน ๔ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๔๓/๒๑๒)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า คิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร คือเภสัชทั้ง ๕ ได้แก่เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย (วิ.อ.(บาลี) ๒/๒๙๐,สารตฺถ.ฏีกา ๒/๒๙๐/๓๙๓) เป็นสิ่งสัปปายะสำหรับภิกษุเจ็บไข้ จัดว่าเป็นบริขาร คือ บริวารของชีวิตดุจกำแพงล้อมพระนครเพราะคอยป้องกันรักษาไม่ให้อาพาธที่จะบั่นรอนชีวิตได้ช่องเกิดขึ้นและเป็นสัมภาระของชีวิตคอยประคับประคองชีวิตให้ดำรงอยู่ได้นาน (วิ.อ.(บาลี) ๒/๒๙๐/๔๐-๔๑, ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๙๑/๓๙๗,ม.มู.ฏีกา ๑/๒๓/๒๑๓) เป็นเครื่องป้องกันโรค บำบัดโรคที่ให้เกิดทุกขเวทนาเนื่องจากธาตุกำเริบให้หายไป(สารตฺถ.ฏีกา ๒/๒๙๐/๓๙๓)

ความเป็นผู้เลิศ : อัคคะ (ความเป็นผู้เลิศ), ความเป็นผู้ประเสริฐ, ความเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่งเป็นพิเศษ, ความเป็นผู้เลิศเลอ, ความเป็นคนดีมาก, ความเป็นคนดีเลิศ, ความเป็นคนสูงส่ง

ในอัคคัปปสาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นักปราชญ์ผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมที่เลิศ ให้ทานแก่ท่านผู้เลิศ เมื่อไปเกิด ไม่ว่าจะเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม ย่อมถึงความเป็นผู้เลิศ บันเทิงอยู่ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๓/๑๗๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๔/๕๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๒/๕๑)

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า ความเป็นผู้เลิศ หมายถึงเกิดในหมู่สัตว์ใด ๆ ก็ถึงความเป็นผู้เลิศ ความเป็นผู้ประเสริฐในหมู่สัตว์นั้น ๆ หรือได้บรรลุมรรคผลอันเป็นโลกุตตระ (องฺ.จตุกฺก.ฎีกา ๒/๓๔/๓๖๔)

SAMPLE

ความเป็นผู้ว่าง่าย : โสวจัสสะ, โสวจัสสตา (ความเป็นผู้ว่าง่าย), เป็นคนนอบน้อม, ว่านอนสอนง่าย , เชื่อฟัง, ไม่ดื้อ, อยู่ในโอวาท, อ่อนโยน, หัวอ่อน, ยอมทำตาม

เป็น ๑ ในธรรม ๒ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ คือ (๑) โสวจัสสตา ความเป็นผู้ว่าง่าย (๒) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตร

เป็น ๑ ในอปริหานิยธรรม ธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม ๖ ประการ คือ (๑) ความเป็นผู้ไม่ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ไม่ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ไม่ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ความเป็นผู้ว่าง่าย (๖) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร (มิตรดี)

ความเป็นผู้ว่าง่าย ได้แก่ กิริยาเหล่านี้ คือ กิริยาของผู้ว่าง่าย ภาวะของผู้ว่าง่าย ความเป็นผู้ว่าง่าย ความไม่ยึดถือข้างขัดขืน ความไม่พอใจในการโต้แย้ง ความเอื้อเฟื้อ ภาวะแห่งความเอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้มีความเคารพ และการรับฟัง ในเมื่อถูกสหธรรมิกว่ากล่าวอยู่ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๒/๓๗๐, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๒๖/๒๓๙, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๐/๒๒๕, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๒/๔๕๓, อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๓๔/๓๓๓)

ความเป็นผู้ว่ายาก : โทวจัสสะ, โทวจัสสตา (ความเป็นผู้ว่ายาก), ความเป็นคนดื้อ, ความเป็นคนดื้อดึง, ความเป็นคนหัวดื้อ, ความเป็นคนหัวแข็ง, ความเป็นคนดื้อรั้น, การไม่อยู่ในโอวาท, การไม่เชื่อฟังคำสั่งสอน, ความเป็นผู้ว่ายากสอนยาก, ความเป็นผู้ที่ควบคุมยาก, ความเป็นผู้ที่รักษาได้ยาก

เป็น ๑ ในธรรม ๒ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม คือ (๑) โทวจัสสตา ความเป็นผู้ว่ายาก (๒) ปาปมิตตตา ความมีบาปมิตร

เป็น ๑ ในปริหานิยธรรม ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม ๓ ประการ คือ (๑) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๒) ความเป็นผู้ว่ายาก (๓) ความเป็นผู้มีปาปมิตร(มิตรชั่ว)

ความเป็นผู้ว่ายาก ได้แก่ กิริยาเหล่านี้ คือ กิริยาของผู้ว่ายาก ภาวะของผู้ว่ายาก ความเป็นผู้ว่ายาก ความยึดถือข้างขัดขืน ความพอใจในการโต้แย้ง ความไม่เอื้อเฟื้อ ภาวะแห่งผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ และการไม่รับฟัง ในเมื่อถูกว่ากล่าวโดยชอบ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๒/๓๗๐, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๐/๒๒๓, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๑/๔๕๑, อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๓๒/๓๓๓)

ความเป็นผู้สำรวมทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย : ความคุ้มครอง กิริยาที่คุ้มครอง ความรักษา ความสำรวมอินทรีย์ ๖ เหล่านี้ นี้เรียกว่าความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๑๗/๓๑๙) อธิบายว่า ภาวะที่คนเห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยก

SAMPLE

ถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษาจักขุนทรีย์ ย่อมถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ดมกลิ่นด้วยจมูกฯลฯลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่รวบถือไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในมนินทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อมรักษามนินทรีย์ ย่อมถึงความสำรวมในมนินทรีย์ ความคุ้มครอง กิริยาที่คุ้มครอง ความรักษา ความสำรวมนี้เรียกว่าความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๕๔/๓๓๙)

ความเป็นผู้เหมาะสมที่จะประจักษ์ชัด : การถึงประจักษ์ในธรรม ในเมื่อเหตุแห่งสติมีอยู่ สามารถทำให้แจ้งด้วยอภิญญา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๗๑/๕๙๓) กล่าวคือแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ มีหูทิพย์ กำหนดรู้ใจผู้อื่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ ตาทิพย์ และมีอาสวักขยญาณ (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๐๒/๓๔๔,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๕/๕๐๗)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า เหตุแห่งสติ ในที่นี้ ก็คืออภิญญาเป็นเหตุ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๑๕๘/๑๐๔) เมื่อมีเหตุแห่งสติ แปลจากบาลีว่า สติ สติอายตเน (เมื่อมีเหตุแห่งสติ) หมายถึงฌานที่เป็นบาท(เครื่องบรรลุ)กล่าวคือบุพเหตุแห่งอภิญญา อีกนัยหนึ่งหมายถึงอรหัตตผลเป็นเหตุแห่งอภิญญา ๖ ประการ หรือหมายถึงวิปัสสนาเป็นเหตุแห่งอรหัตตผล แต่ในที่นี้หมายถึงเหตุคืออุปนิสสัยแห่งการบรรลุคุณวิเศษนั้นๆ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๐๒/๒๕๕,องฺ.ฉกฺก.ฏีกา ๓/๗๑-๗๔/๑๗๕)ซึ่งหมายถึงฌานที่เป็นบาท (ปุพพเหตุ) แห่งอภิญญา (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๐๒/๒๕๔)

ความเป็นผู้อยู่ร่วม : การอยู่ด้วยกัน, อยู่ร่วมกัน, อยู่กินด้วยกัน, อยู่ในที่เดียวกัน, อยู่ในสมัยเดียวกัน, สมาคม, บริษัท (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๔๗/๓๕๓, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๔๘/๓๕๓, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๕๖/๓๖๖)

ความเป็นพรหม : ความเป็นผู้ประเสริฐ,ภาวะที่คนอยู่ด้วยพรหมวิหารธรรม,ผู้ที่บำเพ็ญฌาน ตายแล้วไปเกิดในพรหมโลก มีร่างกายละเอียดกว่าเทวดาชั้นต่างๆ เป็นเทพในพรหมโลกไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม, จำพวกมีรูป เรียกว่ารูปพรหม อธิบายว่า คนมีเมตตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ...ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีกรุณาจิต ... มีมุทิตาจิต ... มีอุเบกขาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขา

SAMPLE

จิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขตไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ ผู้ประพฤติเช่นว่ามานี้ ชื่อว่าผู้ถึงความเป็นพรหม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๐/๒๗๔)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ความเป็นพรหม หมายถึงภิกษุผู้ดำรงอยู่ในพรหมวิหาร ๔ หมุนจิตกลับแล้วจึงบรรลุอรหัตตผล (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๙๐/๔๑๐) ในฎีกากล่าวว่า คำว่าทิศเบื้องบน หมายถึงเทวโลก(วิสุทฺธิ.มหาฏีกา ๑/๒๕๔/๔๓๕) คำว่าทิศเบื้องล่าง หมายถึงสัตว์นรกและนาค (วิสุทฺธิ.มหาฏีกา ๑/๒๕๔/๔๓๕)

ความเป็นพระอรหันต์ :อรหัต, สภาวะของผู้บรรลุอรหัตผล, ชื่อมรรคผลขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา, ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา,ผู้บรรลุนิพพาน,พระอริยบุคคลที่บรรลุพระอรหัตผล,ผู้ตัดกิเลสในขันธสันดานได้เด็ดขาด (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓/๑๑) อธิบายว่า รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๐/๒๗๕) หมายถึงหลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักได้ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่กุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ได้รู้ชัดว่า‘ชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้วทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ประโยชน์ยอดเยี่ยม ในที่นี้หมายถึงอรหัตตผล หรืออริยผลอันเป็นที่สุดแห่งมัคคพรหมจรรย์ (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๕/๗, ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๘๒/๘๐) คำว่า ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ หมายถึงจุดสุดท้ายของการประพฤติธรรม ในที่นี้หมายเอาพระอรหัตตผลอันเป็นจุดหมายสูงสุดของมรรคพรหมจรรย์ (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๘๒/๘๐, ที.สี.อ.(บาลี)๑/๔๐๕/๓๐๐) คำว่า ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ในที่นี้หมายถึงไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมัคคญาณ (ญาณในขั้นอริยมรรค)เพื่อความสิ้นกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธศาสนาถือว่าการบรรลุพระอรหัตตผลเป็นจุดหมายสูงสุดแล้ว (ที.สี.อ.(บาลี) ๒๔๘/๒๐๓)

ความเป็นพหูสูต : ความเป็นพาหุสัจจะ, ความเป็นผู้ที่เรียนมามาก, ความสดับตรับฟังมาก, ผู้ศึกษาเล่าเรียนมาก, ผู้ได้ยินได้ฟังมามาก คือทรงจำธรรมและรู้ศิลปวิทยามาก,ผู้ศึกษามาก,ผู้เล่าเรียนมาก,ผู้คงแก่เรียน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๗๑/๑๑๖,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๕/๑๙๕); ความเป็นพหูสูต มีองค์ ๕ คือ ๑.พหุสสุตา ได้ยินได้ฟังมาก ๒. ธตา ทรงจำไว้ได้ ๓. วจสา ปริจิตา คล่องปาก ๔.มนสานุเปกขิตา เจนใจ ๕. ทิฏฐิยา สุปฏิวิทธา ขบได้ด้วยทฤษฎี,ความเห็น และความเป็นพหูสูต นับว่าเป็นรากเง่าของพรหมจรรย์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๓๐/๕๐๘)และเป็นธรรมที่บัณฑิตสรรเสริญ ดังคำว่าความเป็นพหูสูตและความเป็นผู้กตัญญู ธรรมเหล่านี้บัณฑิตก็สรรเสริญทั้งในปัจจุบันและอนาคต (ขุ.

SAMPLE

อป.(ไทย)๓๒/๒๒/๔๘๖) ; ข้อ ๒ ในนาถกรณธรรม ๑๐, ข้อ ๓ ในเวสารัชชกรณธรรม ๕, ข้อ ๔ ในสัทธรรม ๗, ข้อ ๕ ในอริยทรัพย์ ๗,เป็นข้อ ๗ ในมงคล ๓๘ ประการ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๖๔/๕๖๒), ข้อ ๘ ในจรณะ ๑๕ อันได้แก่ จรณะ ๑๕ คือ (๑) สีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล)(๒) อินทรียสังวร (การสำรวมอินทรีย์) (๓) โภชเนมัตตัญญุตา (ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค(๔)ชาคริยานุโยค(การหมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่น)(๕) ศรัทธา (๖) หิริ (๗) โอตตัปปะ (๘) ความเป็นพหูสูต (๙) วิริยารัมภะ (ปรารภความเพียร)(๑๐) ความมีสติมั่นคง (๑๑) ปัญญา (๑๒) ปฐมฌาน (๑๓) ทุติยฌาน (๑๔) ตติยฌาน (๑๕) จตุตถฌาน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓-๒๖/๒๖-๓๐, ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๕๔๒/๒๕๙) (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๒/๔๘๖)

อรรถกถากล่าวว่าความเป็นพหูสูต หมายถึงเรียนปิฎก ๓ (พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก) (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๕๒) คำว่า พหูสูต ในที่นี้หมายถึงเป็นพหูสูตด้วยปฏิเวธพาหุสัจจะ(ความเป็นพหูสูตด้วยการรู้แจ้งธรรม) (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑๕/๑๒๑) อีกนัยหนึ่ง ความเป็นพหูสูต หมายถึงมีสุตะมาก คือมีการศึกษามากด้วยการเล่าเรียน (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๑๐๓๐/๔๖๗)

ความเป็นเพื่อน : สหายตา (ความเป็นเพื่อน), ความเป็นสหาย, ความเป็นมิตร, ความมีไมตรีต่อกัน, ความหวังดีต่อกัน, อาการที่อยู่ด้วยหรือไปด้วยเพื่อให้มีความอุ่นใจ, การเข้ากันได้ดี, การคบค้าสมาคมกัน, ความสนิทสนมกัน (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๖๑/๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความเป็นเพื่อน ในที่นี้หมายถึงคุณธรรมที่ได้จากความเป็นเพื่อนคือจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล กถาวัตถุ ๑๐ ธุดงคคุณ ๑๓ วิปัสสนา มรรค ๔ ผล ๔ วิชชา ๓ อภิญญา ๖ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๓/๑๑๕)

ความเป็นภิกษุ :ภิกขุภาวะ (ความเป็นภิกษุ), ความเป็นผู้ออกบวช, พระสงฆ์, ภิกษุ, พระภิกษุ, ชายที่ได้รับการบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา, ผู้ประพฤติพรหมจรรย์(พรหมจารี), ผู้บำเพ็ญสมณธรรม, ผู้ถือศีล ๒๒๗ ข้อ, ผู้มีศีลขันธ์, ผู้มีคุณคือตบะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๑/๘๓)

ความเป็นมงคล : ความเป็นสิริมงคล, ความดีงาม, เหตุที่นำมาซึ่งความเจริญ, เป็นประโยชน์, เอื้ออำนวย, เป็นลางดี, เป็นศรี, เป็นมิ่งขวัญ, เหมาะสม, ถูกจังหวะ, ถูกกาลเทศะ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๕๕/๓๔๘)

ความเป็นมนุษย์ : มนุสสภาวะ (ความเป็นมนุษย์), ความเป็นคน, การที่ได้เกิดเป็นมนุษย์, มนุษยชาติ, ลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ ; มนุษย์ คือ สัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล, สัตว์ที่มีจิตใจสูงแต่ยัง

SAMPLE

มีกิเลส, สามัญชน, บุคคล, คน, ปุถุชน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๖/๑๙๓, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๘/๖๓๑)

ความเป็นมา : วิหิตกะ (ความเป็นมา), ที่มา, ที่มาที่ไป, ภูมิหลัง, เรื่องราว, เรื่องราวว่าด้วยความเป็นมาของคน สถานที่ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, มูลเหตุ, ประวัติ, ประวัติศาสตร์, พงศาวดาร ; ความเป็นมา ในที่นี้หมายถึงความเป็นมาของทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากเทพเหล่ามโนปโทสิกะ

ในปาฏิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภัคควโคตรปริพาชกว่า มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้างบ้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างบ้าง พระองค์จึงตรัสถามสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่าได้ประกาศทฤษฎีเช่นนั้นจริงหรือ ก็พากันยืนยันว่า ได้ประกาศจริง พระองค์จึงได้ถามต่อไปว่า พวกท่านประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง มีความเป็นมาอย่างไร สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบไม่ได้ แต่กลับย้อนถามพระองค์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๑/๓๐, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๓/๓๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๖/๓๓)

ความเป็นมุนี : ความเป็นโมเนยยะ หมายถึงพระอรหันต์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๗๗/๔๔) ดังคำว่า ผู้ที่เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ไม่มีอาสวะเป็นมุนี ถึงพร้อมด้วยความเป็นมุนีบัณฑิตทั้งหลายเรียกว่าเป็นผู้ละได้ทุกอย่าง(ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๗/๔๒๓) อธิบายว่า ความเป็นมุนี ๓ ประการ อันได้แก่๑.ความเป็นมุนีทางกาย ๒.ความเป็นมุนีทางวาจา๓.ความเป็นมุนีทางใจ ความเป็นมุนีทางกาย คือภิกษุเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติไม่ประเสริฐ นี้เรียกว่าความเป็นมุนีทางกาย ความเป็นมุนีทางวาจา คือภิกษุเว้นขาดจากการพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่าความเป็นมุนีทางวาจา ความเป็นมุนีทางใจ คือภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี้เรียกว่าความเป็นมุนีทางใจ (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๒๓/๓๖๙) อรรถกถากล่าวว่า ความเป็นมุนี คือผู้ที่ประพฤติทางแห่งความเป็นมุนี หมายถึงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ หรือไตรสิกขา (วิ.อ.(บาลี) ๒/๑๕๓/๓๓๒)

ความเป็นรูปแห่งรูป : ลักษณะที่เป็นข้อเท็จจริงภายนอกแห่งรูป, ความเป็นรูปธรรมแห่งรูป ; รูป ได้แก่ รูปร่าง, ร่างกาย ส่วนประกอบรวมทั้งพฤติกรรมและคุณสมบัติ, สิ่งที่ปรากฏแก่ตา มีลักษณะเค้าโครงต่างๆ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๔๒/๘๗๘)

ความเป็นวิญญาณแห่งนิพพาน : ภาวะวิญญาณแห่งนิพพาน ไม่ใช่เป็นอมตะ (ยั่งยืนตลอดไป) เป็นอสังขตะ (ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) แต่ก็เป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง คือความ

SAMPLE

เป็นอย่างนั้นแห่งธรรม หรือความเป็นจริงแห่งธรรม ซึ่งเป็นสัจจธรรม (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๔๒/๘๗๙) เนื่องจากความเป็นจริงแห่งสภาวธรรมทั้งปวงเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ข้อความนี้เป็นข้อสนทนาโต้ตอบระหว่างพระสกวาทีกับพระปรวาที อรรถกถากล่าวว่า พระสกวาที หมายถึงภิกษุในนิกายเถรวาท พระปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายอุตตราปถกะบางพวก (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๔๑/๓๐๖) เพราะมีความเห็นว่า สภาวธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งทั้งปวง มีความเป็นจริงอยู่อย่างหนึ่ง เรียกว่าสภาวะ สภาวะนั้นเป็นอสังขตะ (ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ซึ่งต่างกับความเห็นของสกวาทีที่เห็นว่า ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งกับสภาวะแห่งธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งจัดเป็นสังขตะเช่นเดียวกัน (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๔๑/๓๐๖)

ความเป็นวิญญาณแห่งวิญญาณ : ภาวะวิญญาณแห่งวิญญาณ ความเป็นวิญญาณเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (อสังขตะ) เนื่องจากความเป็นจริงแห่งสภาวธรรมทั้งปวงเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง คือความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรม หรือความเป็นจริงแห่งธรรม ซึ่งเป็นสัจจธรรม (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๔๒/๘๗๙) ข้อความนี้เป็นข้อสนทนาโต้ตอบระหว่างพระสกวาทีกับพระปรวาที

อรรถกถากล่าวว่า พระสกวาที หมายถึงภิกษุในนิกายเถรวาท พระปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายอุตตราปถกะบางพวก (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๔๑/๓๐๖) เพราะมีความเห็นว่า สภาวธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งทั้งปวง มีความเป็นจริงอยู่อย่างหนึ่ง เรียกว่าสภาวะ สภาวะนั้นเป็นอสังขตะ (ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ซึ่งต่างกับความเห็นของสกวาทีที่เห็นว่า ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งกับสภาวะแห่งธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งจัดเป็นสังขตะเช่นเดียวกัน (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๔๑/๓๐๖) อธิบายว่า รูปเปรียบเหมือนโรงพยาบาล เพราะเป็นที่อยู่ของวิญญาณซึ่งเปรียบเหมือนคนป่วยด้วยอำนาจแห่งวัตถุ ทวาร และอารมณ์ (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๕,สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๙๕/๓๕๐)

ความเป็นเวทนาแห่งเวทนา :ภาวะเวทนาแห่งเวทนา ความเป็นเวทนาเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (อสังขตะ) เนื่องจากความเป็นจริงแห่งสภาวธรรมทั้งปวงเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง คือความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรม หรือความเป็นจริงแห่งธรรม ซึ่งเป็นสัจจธรรม (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๔๒/๘๗๙) ข้อความนี้เป็นข้อสนทนาโต้ตอบระหว่างพระสกวาทีกับพระปรวาที

อรรถกถากล่าวว่า พระสกวาที หมายถึงภิกษุในนิกายเถรวาท พระปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายอุตตราปถกะบางพวก (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๔๑/๓๐๖) เพราะมีความเห็นว่า สภาวธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งทั้งปวง มีความเป็นจริงอยู่อย่าง

SAMPLE

หนึ่ง เรียกว่าสภาวะ สภาวะนั้นเป็นอสังขตะ (ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ซึ่งต่างกับความเห็นของสกวาทีที่เห็นว่า ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งกับสภาวะแห่งธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งจัดเป็นสังขตะเช่นเดียวกัน (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๔๑/๓๐๖) อธิบายว่า เวทนาเปรียบเหมือนความป่วยไข้ เพราะเป็นตัวเบียดเบียน (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๕,สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๙๕/๓๕๐)

ความเป็นศัตรู : ความเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน, ความเป็นปรปักษ์ต่อกัน, ข้าศึก, ความไม่เป็นมิตร, ความเป็นอริ, ความเกลียดชัง, ความมุ่งร้าย, ความไม่จริงใจ, การต่อต้าน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๐/๒๕๘)

ความเป็นสมณะ : ภาวะผู้มีความสงบ, ภาวะแห่งความสมณะ,ผู้สงบ หมายถึงนักบวชทั่วไป, แต่ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ที่ไม่ประพฤติสิ่งที่พระพุทธเจ้า ทำตามสิ่งที่ทรงอนุญาต คือไม่ประพฤติล่วงสิกขาบทที่ทรงบัญญัติ,ในที่นี้หมายเฉพาะผู้สงบกิเลสแล้ว,ระงับบาป ได้แก่พระอริยบุคคล และผู้ปฏิบัติเพื่อระงับบาป ได้แก่ผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อเป็นพระอริยบุคคล และทำกิจที่สมณะพึงกระทำ ซึ่งมีอยู่ ๓ อย่าง อันได้แก่ ๑. การสมาทานอธิสีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง) ๒.การสมาทานอธิจิตตสิกขา(สิกขาคือจิตอันยิ่ง)๓.การสมาทานอธิปัญญาสิกขา(สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง) ดังพระพุทธดำรัสที่ให้เหล่าภิกษุพึงศึกษาว่า เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิสีลสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิจิตตสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิปัญญาสิกขา (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๒/๓๐๙) ผู้ที่เป็นสมณะเหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้กล่าวคือ๑.รูปูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) ๒.เวทนูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือเวทนา) ๓.สัญญูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา) ๔. สังขารูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร) ๕. วิญญาณูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๔/๒๕๗) ตามความเป็นจริง สมณะเหล่านั้นจัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๗๐/๒๐๓) ; ความสมณะ มี ๔ จำพวก คือสมณะที่ ๑ สมณะที่ ๒ สมณะที่ ๓ และสมณะที่ ๔ มีในธรรมวินัยนี้เท่านั้น ลัทธิอื่นว่างจากสมณะทั้ง ๔ อธิบายว่า สมณะที่ ๑ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไปจึงเป็นพระโสดาบันไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ๓ในวันข้างหน้า สมณะที่ ๒ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไปและเพราะราคะ โทสะโมหะเบาบาง จึงเป็นพระสกทาคามี มาสู่โลกนี้ครั้งเดียวเท่านั้นก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ สมณะที่ ๓ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ๕ ประการสิ้นไป จึงเป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้น ไม่

หวนกลับมาจากโลกนั้นอย่างแน่นอน สมณะที่ ๔ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๑/๓๕๘) อรรถกถากล่าวว่า ความเป็นสมณะ หมายถึงอริยมรรค (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๔๙๘/๒๒๙-๒๓๐) (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๘/๑๑๗,๑๓/๑๕๓/๑๗๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๘/๘๔,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๘๙/๙๔,๑๕/๑๑๑/๑๒๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๗/๑๙๔,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๙๓/๕๗๑) และผู้มีความเป็นสมณะ จะทำได้รับผลของความเป็นสมณะ เช่น ความเป็นสมณะ มีหลายนัย ดังนี้ หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ บ้าง หมายถึงความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะบ้าง (ดู สํ.ม.(ไทย)๑๙/๓๖/๓๔) แต่ในที่นี้หมายถึงมรรค ๔ และผล ๔ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๑๖/๒๒๒)

ความเป็นสังขารแห่งสังขาร :ภาวะสังขารแห่งสังขาร ความเป็นสังขารเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (อสังขตะ) เนื่องจากความเป็นจริงแห่งสภาวธรรมทั้งปวงเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง คือความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรม หรือความเป็นจริงแห่งธรรม ซึ่งเป็นสัจจธรรม (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๔๒/๘๗๙) ข้อความนี้เป็นข้อสนทนาโต้ตอบระหว่างพระสกวาทีกับพระปรวาที

อรรถกถากล่าวว่า พระสกวาที หมายถึงภิกษุในนิกายเถรวาท พระปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายอุตตราปถกะบางพวก (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๔๑/๓๐๖) เพราะมีความเห็นว่า สภาวธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งทั้งปวง มีความเป็นจริงอยู่อย่างหนึ่งเรียกว่าสภาวะ สภาวะนั้นเป็นอสังขตะ (ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ซึ่งต่างกับความเห็นของสกวาทีที่เห็นว่า ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งกับสภาวะแห่งธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งจัดเป็นสังขตะเช่นเดียวกัน (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๔๑/๓๐๖)

อรรถกถากล่าวว่า สังขารเปรียบเหมือนการเสพอสัปปายะ เพราะเป็นต้นเหตุแห่งความป่วยไข้คือเวทนา (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๕)(สำ.ข.๙๕/๓๕๑)

ความเป็นสัญญาแห่งสัญญา :ภาวะสัญญาแห่งสัญญา ความเป็นสัญญาเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (อสังขตะ) เนื่องจากความเป็นจริงแห่งสภาวธรรมทั้งปวงเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง คือความเป็นอย่างนั้นแห่งธรรม หรือความเป็นจริงแห่งธรรม ซึ่งเป็นสัจจธรรม (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๔๒/๘๗๙) ข้อความนี้เป็นข้อสนทนาโต้ตอบระหว่างพระสกวาทีกับพระปรวาที

อรรถกถากล่าวว่า พระสกวาที หมายถึงภิกษุในนิกายเถรวาท พระปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายอุตตราปถกะบางพวก (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๔๑/๓๐๖) เพราะมีความเห็นว่า สภาวธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งทั้งปวง มีความเป็นจริงอยู่อย่างหนึ่ง

SAMPLE

เรียกว่าสภาวะ สภาวะนั้นเป็นอสังขตะ (ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ซึ่งต่างกับความเห็นของสกวาทีที่เห็นว่า ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งกับสภาวะแห่งธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งจัดเป็นสังขตะเช่นเดียวกัน (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๔๑/๓๐๖)

อรรถกถากล่าวว่า สัญญาเปรียบเหมือนสมุฏฐานของความป่วยไข้ เพราะเป็นแดนเกินเวทนาที่สัมปยุตด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น ด้วยอำนาจกามสัญญาเป็นต้นนั่นแหละ (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๕-๓๖)(สำ.ข.๒/๙๕/๓๕๐-๓๕๑)

ความเป็นสาระ : ความมีแก่นสาร,ส่วนสำคัญ,ข้อใหญ่ใจความในที่นี้มุ่งอธิบายว่าถ้อยคำที่บัณฑิตฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา ใคร่ครวญพิจารณาแล้ว กล่าวถึงคุณหรือโทษที่เกี่ยวกับกายสมาจาร(ความประพฤติทางกาย วจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) และมโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ)ซึ่งเป็นการกระทำของตน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๙/๔๔๔)

ความเป็นหญิงเป็นทุกข์ : ผู้หญิงต้องประสบทุกข์หลายอย่าง เช่น เช่น ผู้หญิง(ที่แต่งงานแล้ว) มีสามีร่วมกัน ก็เป็นทุกข์ หญิงบางพวกคลอดครั้งเดียว อดกลั้นความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะการคลอดบุตรไม่ไหว จึงเชือดคอตนเองเสียก็มี บางพวกมีร่างกายอ่อนแอทนความลำบากไม่ได้ กินยาพิษเสียก็มี เด็กอยู่ในครรภ์ และมารดาผู้มีครรภ์ ย่อมประสบความย่อยยับทั้งสองคนก็มี เวลามีครรภ์แก่ใกล้คลอด เดินทางไปยังไม่ทันถึงเรือนตนก็คลอดบุตรที่ระหว่างทาง (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๑๖/๕๙๐)

ความเป็นหนุ่มสาว : โยพพัญญะ (ความเป็นหนุ่มสาว), ความเป็นวัยรุ่น, วัยหนุ่มสาว, คนหนุ่มสาว, คนหนุ่มคนสาว, คนที่อยู่พ้นวัยเด็กมาแล้ว แต่ยังไม่เข้าวัยผู้ใหญ่ อายุอยู่ในช่วงวัยรุ่น, ที่อยู่ในช่วงวัยทำงาน

ในชราธัมมสูตร ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วใช้ฝ่ามือบีบนวดพระวรกายของพระองค์พลางกราบทูลว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ บัดนี้พระฉวีวรรณของพระองค์ไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนเมื่อก่อน พระอวัยวะทุกส่วนก็เหี่ยวย่นเป็นเกลียว พระวรกายก็ค้อมไปข้างหน้า และพระอินทรีย์ทั้งหลายก็ปรากฏแปรเปลี่ยนไป พระองค์ตรัสว่า จริงอย่างนั้น อานนท์ ความแก่มีอยู่ในความเป็นหนุ่มสาว ความเจ็บไข้มีอยู่ในความไม่มีโรค ความตายก็มีอยู่ในชีวิต ... (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒)

ความเป็นใหญ่ :มหัตตะ, อิสสริยะ, อธิปไตย, อาธิปไตย, ความยิ่งใหญ่, มีอำนาจ, มีอิทธิพล, มีความสำคัญ, มีฐานะที่ดีในหน้าที่การงาน

SAMPLE

ในอาธิปเตยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอาธิปไตย ความเป็นใหญ่ไว้ ๓ ประการ คือ (๑) อัตตาธิปไตย ความมีตนเป็นใหญ่ (๒) โลกาธิปไตย ความมีโลกเป็นใหญ่ (๓) ธัมมาธิปไตย ความมีธรรมเป็นใหญ่

ในปฐมอุรุเวลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าถึงการที่ท้าวสหัมบดีพรหมเชื้อเชิญพระองค์ให้สักการะ เคารพ อาศัยพระสัทธรรม พระองค์จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การที่เราทราบการเชื้อเชิญของพรหมและสักการะ เคารพ อาศัยธรรมที่เราตรัสรู้แล้วนั่นแลอยู่ เป็นการสมควรแก่เรา แต่เมื่อใดสงฆ์ประกอบด้วยความเป็นใหญ่ เมื่อนั้นเราก็มีความเคารพในสงฆ์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๓/๒๑๘, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๐๗/๓๒๘, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๑/๓๖๒, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๒๖/๕๔๗, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๐/๒๐๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑/๓๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๕๘/๓๗๕, ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๓๑๖/๒๑๗, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๓/๔๗๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ความเป็นใหญ่ มี ๔ ประการ คือ (๑) ใหญ่ด้วยภิกษุผู้รัตตัญญู (๒) ใหญ่ด้วยความไพบูลย์ (๓) ใหญ่ด้วยพรหมจรรย์ (๔) ใหญ่ด้วยความเลิศด้วยลาภ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๑/๒๙๘)

ความเป็นใหญ่ทิพย์ : ความยิ่งใหญ่ มีอำนาจที่เป็นทิพย์ คือ เป็นของเทวดา, ความยิ่งใหญ่ที่ดีวิเศษอย่างเทวดา, ความยิ่งใหญ่ที่ดีวิเศษเหนือปกติธรรมดา

เป็น ๑ ในฐานะ ๑๐ ของตถาคต ในชาติที่พระองค์เกิดเป็นมนุษย์แล้วได้ทำ สั่งสม พอกพูนกุศลกรรมต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก พระองค์จึงได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และพระองค์ทรงมีอำนาจเหนือเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้น ด้วยฐานะ ๑๐ คือ (๑) อายุทิพย์ (๒) วรรณะทิพย์ (๓) สุขทิพย์ (๔) ยศทิพย์ (๕) ความเป็นใหญ่ทิพย์ (๖) รูปทิพย์ (๗) เสียงทิพย์ (๘) กลิ่นทิพย์ (๙) รสทิพย์ (๑๐) โผฏฐัพพะทิพย์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๑/๑๖๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๙๖)

ความเป็นอติเทพ : เทพผู้ยิ่งกว่าเทพทั้งหลาย, เทพที่เหนือกว่าเทพอื่นๆ, เทวดาที่ยิ่งกว่าเทวดาอื่นๆ, คือผู้ถึงความเป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ถึงความเป็นพรหมยิ่งกว่าพรหม หมายถึงพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๔/๒๓๖) มุ่งหมายถึงพระอรหันต์เฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธเจ้า อรรถกถากล่าวว่า ความเป็นอติเทพ หมายถึงผู้เว้นจากอุปธิคือกิเลส อภิสังขารและกามคุณ (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๗๔/๑๙๖)บางแห่งหมายถึงจอมเทพ คือท้าวสักกเทวราช (พระอินทร์) (ประมวลศัพท์)

ความเป็นอนัตตาแห่งธรรม :ความไม่มีตัวตนแห่งธรรม, เป็นความหมายของคำว่าอนัตตสัญญา ซึ่งจัดอยู่ในสัญญา ๗ และสัญญา ๑๐ ; สัญญา ๗ ประการ คือ (๑) อนิจจสัญญา (กำหนด

หมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) (๒) อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง) (๓) อสุภสัญญา(กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย) (๔)อาทีนวสัญญา (กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ) (๕)ปหานสัญญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย) (๖)วิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต) (๗)นิโรธสัญญา(กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๐/๘๖) ; สัญญา ๑๐ ประการ คือ (๑) อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) (๒) อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง) (๓) มรณสัญญา (กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา) (๔) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา (กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร) (๕) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา(กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง) (๖) อัฏฐิกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน)(๗) ปุพฺพกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด) (๘)วินีลกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ) (๙) วิจฉิททกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน) (๑๐) อุทธุมาตกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด) สัญญา ๑๐ ประการนี้เมื่อบุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๗/๑๒๔)

ความเป็นอเนญชา : ภาวะที่จิตไม่หวั่นไหว, เป็นความหมายของภิกษุผู้ดำรงอยู่ในอรูปฌาน ๔ หมุนจิตกลับแล้วจึงบรรลุอรหัตตผล (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๙๐/๔๑๐); มีข้อความอธิบายที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ถึงความเป็นอเนญชา หมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้เพราะล่วงรูปสัญญา เพราะดับปฏิฆสัญญา เพราะไม่มนสิการนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง บรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘อากาศหาที่สุดมิได้’เพราะล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวงบรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘วิญญาณหาที่สุดมิได้’ เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า‘ไม่มีอะไร’ เพราะล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๐/๒๗๔)

ความเป็นอริยะ : ความเป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส; มีข้อความอธิบายที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บริษัทนี้เงียบ ปราศจากเสียงสนทนา บริสุทธิ์ ตั้งอยู่ในสาระภิกษุสงฆ์นี้ บริษัทนี้เป็นเหมือนบริษัทหาได้ยากแม้เพื่อจะเห็นในโลก ภิกษุสงฆ์นี้บริษัทนี้ก็เป็นเหมือนบริษัทผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็น

SAMPLE

นาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ภิกษุสงฆ์นี้บริษัทนี้ก็เป็นเหมือนบริษัทที่เขาถวายของน้อยก็มีผลมาก ที่เขาถวายของมากก็มีผลมากยิ่งขึ้น ภิกษุสงฆ์นี้ บริษัทนี้ก็เหมือนบริษัทที่แม้จะต้องเดินทางไปดูเป็นระยะทางหลายโยชน์ต้องมีเสบียงทางไปด้วยก็ควรไป ภิกษุสงฆ์นี้เห็นปานนี้ คือ ในภิกษุสงฆ์นี้ (๑) มีภิกษุทั้งหลายผู้ถึงความเป็นเทวดาอยู่ (๒) มีภิกษุทั้งหลายผู้ถึงความเป็นพรหมอยู่ (๓) มีภิกษุทั้งหลายผู้ถึงความเป็นอเนญชาอยู่ (๔) มีภิกษุทั้งหลายผู้ถึงความเป็นอริยะอยู่ ภิกษุผู้ถึงความเป็นอริยะคือภิกษุชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุปทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๐/๒๗๔)

ความเป็นอัจฉริยะ :อัจฉริยะ (ความเป็นอัจฉริยะ), ความเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเกินกว่าระดับปกติ, ความเป็นผู้อัศจรรย์, ความเป็นผู้หลักแหลม, ความเฉลียวฉลาด, มีพรสวรรค์, มีปัญญาเลิศ, ความยอดเยี่ยม, ความวิเศษ, ความงดงาม, ความรุ่งโรจน์, ความแจ่มจรัส

ในอานันทอัจฉริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสความอัจฉริยะ ที่ไม่เคยปรากฏ ๔ ประการ ที่มีอยู่ในพระอานนท์ ได้แก่ (๑) ถ้าภิกษุบริษัทเข้าพบอานนท์ แม้เพียงได้พบก็มีใจยินดี ถ้าอานนท์แสดงธรรมในภิกษุบริษัทนั้น แม้เพียงแสดงธรรมก็มีใจยินดี ภิกษุบริษัทยังไม่เต็มอิ่ม เมื่ออานนท์หยุดแสดง (๒) ถ้าภิกษุณีบริษัท ฯลฯ (๓) ถ้าอุบาสกบริษัท ฯลฯ (๔) ถ้าอุบาสิกาบริษัท ฯลฯ

ในจักกวัตติอัจฉริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสความเป็นอัจฉริยะ ที่ไม่เคยปรากฏ ๔ ประการ ที่มีอยู่ในพระเจ้าจักรพรรดิ ได้แก่ (๑) ถ้าขัตติยบริษัทเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แม้เพียงได้เข้าเฝ้าก็มีใจยินดี ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระราชปฏิสันถารในขัตติยบริษัทนั้น แม้เพียงมีพระราชปฏิสันถารก็มีใจยินดี ขัตติยบริษัทยังไม่เต็มอิ่ม เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนิ่ง (๒) ถ้าพราหมณบริษัท ฯลฯ (๓) ถ้าคหบดีบริษัท ฯลฯ (๔) ถ้าสมณบริษัท ฯลฯ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๙/๑๕๕-๑๕๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๙/๑๙๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓๐/๑๙๙)

ความเป็นอัตตา :ความมีตัวตน, ความเห็นที่ยึดถือขันธ์ ๕ ว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลง เป็นอย่างไรก็คงอยู่อย่างนั้น; ดังเช่นข้อความว่า การพิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูปพิจารณาเห็นรูปในอัตตาหรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูป ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา’ เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา’ รูปนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะรูปแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย)โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงเกิดขึ้นแก่เขา การพิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีเวทนา พิจารณาเห็นเวทนาในอัตตา หรือพิจารณา

SAMPLE

เห็นอัตตาในเวทนา ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นเวทนา เวทนาเป็นของเรา’ เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า‘เราเป็นเวทนา เวทนาเป็นของเรา’ เวทนานั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะเวทนาแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา การพิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีสัญญา พิจารณาเห็นสัญญาในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในสัญญา ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า‘เราเป็นสัญญา สัญญาเป็นของเรา’ เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นสัญญา สัญญาเป็นของเรา’ สัญญานั้นแปรผันเป็นอย่างอื่นเพราะสัญญาแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงเกิดขึ้นแก่เขา การพิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีสังขาร พิจารณาเห็นสังขารในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในสังขาร ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า‘เราเป็นสังขาร สังขารเป็นของเรา’ เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นสังขาร สังขารเป็นของเรา’ สังขารนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะสังขารแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา การพิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีวิญญาณ พิจารณาเห็นวิญญาณในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาณ ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า ‘เราเป็นวิญญาณ วิญญาณเป็นของเรา’ เมื่อเขาดำรงอยู่ด้วยความมึดมั่นว่า ‘เราเป็นวิญญาณ วิญญาณเป็นของเรา’ วิญญาณนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะวิญญาณแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา(สำ.นิ. ๑๗/๕๕/๗๘)

ความเป็นอันเดียวกัน : เอกิภาวะ, สามัคคี, สามัญญะ, ความเป็นเอกภาพ, ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน, ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน, ความไม่แตกแยก, ความสามัคคี, ความพร้อมเพรียง, ความปรองดอง, ความกลมกลืน, ความตกลงกันได้, ความลงรอยกัน, ความเห็นใจ, ไมตรีจิต

ในสังคีติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาราณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) ๖ ประการ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน ได้แก่ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ (๑) ตั้งมั่นเมตตากายกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (๒) ตั้งมั่นเมตตาวจีกรรม ฯลฯ (๓) ตั้งมั่นเมตตามโนกรรม ฯลฯ (๔) บริโภคโดยไม่แบ่งแยกลาภทั้งหลายอันประกอบด้วยธรรม

SAMPLE

ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงบิณฑบาต (อาหารในบาตร) บริโภคกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีล ฯลฯ (๕) มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทท่านผู้รู้สรรเสริญ ที่ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ฯลฯ (๖) มีอริยทิฏฐิอันเป็นธรรมเครื่องนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ฯลฯ

ในภัณฑนสูตร ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี พวกภิกษุจำนวนมากหลังจากฉันอาหารเช้าเสร็จก็พากันนั่งประชุม ณ หอฉัน แล้วเกิดความบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันอยู่ด้วยหอกคือปาก พอตกเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปตรัสถาม ก็ได้ทราบว่าพวกภิกษุทะเลาะกัน พระองค์จึงตรัสว่าเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะไม่ควรเลยที่พวกกุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นพรรพชิตจะมาทะเลาะกันเช่นนี้ แล้วตรัสสาราณียธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ (๑) เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มีศีล ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้ก็เป็นสาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ ฯลฯ (๓) เป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ฯลฯ (๔) เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทนรับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ ฯลฯ (๕) เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำทั้งงานสูง และงานต่ำของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ ฯลฯ (๖) เป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟัง และผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีปราโมทย์อย่างยิ่งในอภิธรรม ในอภิวินัย ฯลฯ (๗) เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ฯลฯ (๘) เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามแต่จะได้ ฯลฯ (๙) เป็นผู้มีสติ คือประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำ

SAMPLE

ที่พูดแม้นานได้ ฯลฯ (๑๐) เป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ฯลฯ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๔/๓๒๑, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๒/๕๓๑, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๐/๑๐๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เพื่อความเป็นอันเดียวกัน หมายถึงความเป็นเอกภาพ ไม่ก่อความแตกแยก (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๒/๑๐๔)

ความเปล่งปลั่ง : วัณณนิภะ (ความเปล่งปลั่ง), ความมีน้ำมีนวลดี, ความงดงาม,ความสดใส, ความผ่องใส, ความผ่องแผ้ว, ความผ่อง, ความผุดผ่อง, ปลั่ง,เป็นประกาย, สว่าง, สุกใส, สุกใสโชติช่วง, แวววาว, ระยิบระยับ, ร่าเริง, เบิกบานใจ, (ใบหน้า) แดง, เต็มไปด้วยความหวัง

ในมหาทุกขักขันธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายถึงคุณ และโทษของรูปทั้งหลายไว้ว่า การที่ความสุข ความโสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยความงดงาม ความเปล่งปลั่งของหญิงสาว ไม่ว่าหญิงสาวผู้นั้นจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ หรือคหบดีก็ตาม ซึ่งมีอายุราว ๑๕-๑๖ ปี ไม่สูงไม่ต่ำเกินไป ไม่ผอมไม่อ้วนเกินไป และไม่ดำไม่ขาวเกินไป นี้ชื่อว่าเป็นคุณแห่งรูป ส่วนการที่บุคคลเห็นหญิงสาวคนนั้นในช่วงเวลาที่มีอายุราว ๘๐-๑๐๐ ปี เป็นหญิงแก่ หลังโกง เดินถือไม้เท้า ฟันหัก ผมหงอก หัวโกร่น เจ็บป่วยได้รับทุกขเวทนาอย่างหนัก ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ นอนจมปัสสาวะและอุจจาระของตนเอง และท้ายที่สุดก็ตายกลายเป็นเป็นซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าขึ้นอืด น้ำเหลืองไหลเยิ้มน่าเกลียด ถูกสัตว์ต่างๆ พากันรุมแทะกิน จนเหลือแต่โครงกระดูก นี้ชื่อว่าเป็นโทษแห่งรูป (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๑/๑๗๒)

ความแปดเปื้อน : เลปะ (ความแปดเปื้อน),ความด่างพร้อย, ความมั่วหมอง, ความมีมลทิน, ความมีราคี, ความสกปรก, ความเลอะเทอะ, ความโสโครก, ในมาคันทิยสุตตนิทเทส พระสารีบุตรเถระกล่าวอธิบายคำว่า แปดเปื้อน ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่ามี ๒ อย่าง คือ (๑) ความแปดเปื้อนด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความแปดเปื้อนด้วยอำนาจทิฏฐิ ; ดูเทียบ ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๒/๕๘-๕๙ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๐/๒๔๐)

ความแปร : อัญญถัตตะ (ความแปร), ความเปลี่ยนกลายไปจากลักษณะหรือภาวะเดิม, ความเปลี่ยน, ความเปลี่ยนแปลง, ความฝันแปร,ความแปรเปลี่ยน, ความแปรผัน

ในอานันทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระอานนท์ที่เข้าไปเฝ้าว่า ถ้าภิกษุทั้งหลายถามเธอว่า ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่าไหนปรากฏ ความเสื่อมไปแห่งธรรมเหล่าไหนปรากฏ เมื่อธรรมเหล่าไหนตั้งอยู่ ความแปรปรากฏ เธอจะตอบอย่างไร ท่านพระอานนท์กราบทูลพระองค์ว่าจะตอบอย่างนี้ คือ ความเกิดขึ้นแห่ง

SAMPLE

ขันธ์ ๕ ปรากฏ ความเสื่อมไปแห่งขันธ์ ๕ ปรากฏ เมื่อขันธ์ ๕ ตั้งอยู่ ความแปรปรากฏ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๗/๕๑, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๘/๕๒, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๗/๒๐๙, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๙/๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความแปร (อัญญถัตตะ) ในที่นี้หมายถึงความเปลี่ยนกลายไปจากลักษณะหรือภาวะเดิม ได้แก่ ชรา (องฺ.ติก.อ.(บาลี)๒/๔๗/๑๕๔

ความแปรผัน : สภาวะที่กลับกลายหรือเปลี่ยนแปลงไป,การเปลี่ยนแปลง,ความผันแปร ทุกสิ่งทุกอย่างดำรงอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความเป็นทุกข์) และอนัตตา (ความไม่ใช่ตัวตนคือมีการแปรผันเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา) ; มีข้อความอธิบายที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า อะไรเล่า เป็นโทษแห่งเวทนาทั้งหลาย คือการที่เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้ชื่อว่าโทษแห่งเวทนาทั้งหลาย (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๗๔/๑๗๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕๘/๑๗๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๘/๑๐๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๖/๓๗๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๑๑/๔๖๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓/๑๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๔/๑๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๓/๙๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๐๔/๓๔๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๖๙)

ความแปลกกัน : ความแตกต่างกัน,ความไม่เหมือนกัน,การกระทำที่แตกต่างกัน, การกระทำที่ไม่เหมือนกัน ; ดังเช่นข้อความว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “หม่อมฉันมิได้ทูลถามถึงความแปลกกันในปัจจุบันกับพระผู้มีพระภาค หม่อมฉันทูลถามถึงความแปลกกันในสัมปรายภพกับพระผู้มีพระภาคต่างหาก วรรณะ ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) กษัตริย์ (๒) พราหมณ์ (๓) แพศย์ (๔) ศูทร วรรณะ ๔ จำพวกนี้ จะพึงมีความผิดแผกแตกต่างกันบ้างไหม พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มหาบพิตร องค์ของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรมี ๕ ประการนี้ คือ ภิกษุ (๑) เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้๑ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ (๒) เป็นผู้มีสุขภาพมีโรคาพาธน้อย ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนักปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญ เพียร (๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงในศาสดา หรือในเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย (๔) เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ (๕) เป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับ

SAMPLE

อันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ วรรณะทั้ง ๔ จำพวกมีความแตกต่างกันด้วยความเพียร (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๘/๔๖๓,สำ.ข. ๑๖/๑๙/๓๒)

ความผ่องแผ้ว : โวทานะ (ความผ่องแผ้ว), ความสดชื่น, ความเบิกบาน, ความเปล่งปลั่ง, ความผุดผ่อง, ความบริสุทธิ์, ความสะอาดหมดจด ของจิต คือมีจิตใจที่บริสุทธิ์สงบปราศจากความเศร้าหมองด้วยราคะ โทสะ และโมหะ

ในวิภังค์ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า คำว่า ความผ่องแผ้ว ในประโยคว่า พระตถาคตทรงทราบความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว แห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ และความออกจากฌานเป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง หมายถึง สภาวธรรมที่เป็นฝ่ายคุณวิเศษ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๘/๑๔๖, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๑๙/๔๔๕, องฺ.ฉกฺก(ไทย)๒๒/๖๔/๕๘๐, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑/๔๕, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๒/๔๙, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๒๘/๕๓๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๕๘/๔๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความผ่องแผ้ว หมายถึงธรรมฝ่ายเจริญ ได้แก่ การสงัดจากกาม การระงับวิตกวิจาร การจางคลายไปแห่งปีติเป็นต้น ซึ่งเป็นคุณค่าต่อการเจริญฌานให้ยิ่งขึ้นไปของผู้ที่มีฌานคล่องแคล่ว (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๔๘/๓๕๑, องฺ.ทสก.อ.(บาลี)๓/๒๑/๓๒๙, องฺ.ทสก.ฏีกา ๓/๒๑/๓๙๒) และดู องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๑/๕๒๓-๕๓๒ ประกอบ)

ความผ่องใส : ความร่าเริง,ความสุขสบาย,แจ่มใส,สุขใจ,ชื่นบาน คนที่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงย่อมมีจิตใจที่ผ่องใส; ความผ่องใสในที่นี้มี ๒ ประการ คือ (๑) ความผ่องใสด้วยการน้อมใจเชื่อ คือการน้อมใจเชื่อว่าจะยึดเอาพระอรหันต์ให้ได้ในวันนี้ (๒) ความผ่องใสด้วยการได้ คือการได้อรหัตตผล หรือจตุตถฌาน (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๖๖/๔๐); มีข้อความอธิบายว่า อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นในเรื่องกามนั้นดังนี้ว่า ‘กามที่มีในภพนี้ และกามที่มีในภพหน้า กามสัญญาที่มีในภพนี้ และกามสัญญาที่มีในภพหน้า ทั้ง ๒ ประการนั้น เป็นบ่วงแห่งมาร เป็นวิสัยแห่งมาร เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นโคจรแห่งมาร ในกามนี้มีบาปอกุศลทางใจเหล่านี้ คือ อภิชฌาบ้าง พยาบาทบ้าง สารัมภะบ้าง กามเหล่านั้นนั่นเอง ย่อมก่ออันตรายให้แก่อริยสาวกผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้ ทางที่ดีเราพึงอยู่ด้วยจิตอันไพบูลย์เป็นมหัคคตะ อธิษฐานใจครอบงำโลกเพราะเมื่อเราอยู่ด้วยมหัคคตจิตอันไพบูลย์เป็นมหัคคตะ อธิษฐานใจครอบงำโลกอยู่บาปอกุศลที่เกิดทางใจ คืออภิชฌาบ้าง พยาบาทบ้าง สารัมภะบ้าง เหล่านั้นจักไม่มี เพราะละอกุศลเหล่านั้นได้แล้ว จิตของเราก็จักเป็นจิตไม่เล็กน้อย หาประมาณมิได้ และเป็นจิตที่อบรมดีแล้ว’อริยสาวกนั้นปฏิบัติอย่างนี้แล้วเป็นผู้มากด้วยปฏิปทานั้นอยู่ จิตย่อมผ่องใสในอายตนะ เมื่อมีความผ่องใส อริย

SAMPLE

สาวกนั้นย่อมเข้าถึงอาเนญชสมาบัติหรือน้อมใจไปในปัญญาในปัจจุบันได้ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว วิญญาณที่เป็นไปในภพนั้น ๆพึงเป็นวิญญาณเข้าถึงสภาพหาความหวั่นไหวมิได้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๖/๗๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๔/๑๑๑)

ความผัดเพี้ยน :สังคระ (ความผัดเพี้ยน), การขอเลื่อนเวลาอยู่เรื่อย ๆ, การขอเลื่อนเวลาให้ผิดไป, การถ่วงเวลา, การหน่วงไว้ให้เนิ่นช้า, เพี้ยนผัด ก็ว่า

ความผัดเพี้ยน ในที่นี้หมายถึงการขอเลื่อนหรือประวิงเวลากับมัจจุราช (พญายม, เจ้าแห่งความตาย) โดยอุบายต่างๆ เช่น การทำสันถวไมตรีว่า “ขอท่านจงรอสัก ๒ - ๓ วันก่อนเถิด จนกว่าข้าพเจ้าจะทำกรรมเป็นที่พึ่งของตนมีการบูชาพระพุทธเจ้าเป็นต้นเสียก่อน” หรือความผัดเพี้ยนด้วยการให้สินบนอย่างนี้ว่า “ขอท่านจงรับเอาทรัพย์ ๑๐๐ หรือ ๑,๐๐๐ แล้วรอคอยสัก ๒ - ๓ วันเถิด”

ในภัทเทกรัตตสูตรพระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรื่องความผัดเพี้ยนเป็นคาถาประพันธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่าความตายจักมีในวันพรุ่งนี้ เพราะว่าความผัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย หมายความว่า ให้บุคคลรีบทำความเพียรเผาผลาญกิเลส ให้ทานรักษาศีลทำบุญกุศลกันเสียแต่เนิ่นๆ เพราะไม่แน่ว่าพรุ่งนี้เราอาจจะต้องตาย ไม่มีใครสามารถหนีพ้นความตายไปได้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๗๒/๓๒๐, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๘/๓๔๖)

ความผาสุก : ความสำราญ, ความสบาย, ความสะดวกสบาย, ความสุขกาย สบายใจ, ความอบอุ่นใจ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๔/๑๘๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๓/๙๐)

ความผิด : ความผิดพลาด, ข้อผิดพลาด, ความพลาดพลั้ง, ความบกพร่อง, ความไม่ถูกต้อง, บาป ; ในทางพระวินัย บาปหรือความผิดที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบท หรือข้อห้ามของพระภิกษุ เรียกว่า อาบัติ เช่น พระวินัยที่พระภิกษุละเมิดจนเป็นเหตุต้องอาบัติปาราชิกนั้นมี ๔ ข้อ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓/๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐/๑๐, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓/๑๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๕/๑๕๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓/๕)

ความผิดพลาด :ขลิตะ, อปราธะ (ความผิดพลาด),ข้อผิดพลาด, ความพลาดพลั้ง,ความบกพร่อง,การทำพลาด, การทำผิด (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๑/๒๗, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๘๗/๔๓๙)

ความผูกโกรธ : อุปนาหะ (ความผูกโกรธ), ความโกรธที่เกิดขึ้นต่อจากความโกรธ, อาการที่จิตติดต่อหรือติดพันกันแน่นกับความโกรธ, การผูกใจเจ็บ ; จัดเป็น ๑ ในอุปกิเลสแห่งจิต ๑๖ ชนิด

กิริยาเหล่านี้ คือ ความผูกโกรธ กิริยาที่ผูกโกรธ ภาวะที่ผูกโกรธ ความไม่หยุดโกรธ การตั้งความโกรธไว้ การดำรงความโกรธไว้ การโผลงไปตามความโกรธ การตามผูกความโกรธไว้ การทำความโกรธให้มั่น ชื่อว่าความผูกโกรธ

ในสามคามสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสมูลเหตุแห่งการวิวาทไว้ ๖ ประการ ความผูกโกรธจัดว่าเป็นมูลเหตุอย่างหนึ่ง ดังที่พระองค์ตรัสมูลเหตุแห่งการวิวาทประการที่ ๑ ไว้ว่า ภิกษุที่เป็นผู้มักโกรธ มีความผูกโกรธ ไม่มีความเคารพยำเกรงแม้ในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ และไม่ทำสิกขาให้บริบูรณ์ ย่อมก่อการวิวาทให้เกิดขึ้นในสงฆ์ ฯลฯ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๔/๕๓, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๔๖/๑๕๗, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๖/๑๖๒)

ความผูกใจ : ความนึกถึง, ความสนใจ, ความใฝ่ใจ, ความจงใจ, ความปรารถนา, ความตั้งใจ, อาการที่จิตติดต่อหรือติดพันกันแน่นกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๒/๕๒๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๕/๕๒๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๕๒/๖๐๐)

ความผูกพัน : ความเกี่ยวข้อง, ความเชยชิด, ความเยื่อใย, ความห่วงใย, ความคำนึงถึง, การเกี่ยวดอง, การเกี่ยวพัน, มีความเป็นห่วงกังวลเพราะรักใคร่เป็นต้น ; ก่อให้เกิด พันธะที่จะต้องปฏิบัติตาม, ความเป็นพี่น้องกัน, ยกให้เป็นพี่น้อง, รับเป็นบุตร, เข้าข้าง, เป็นพันธมิตร, พันธมิตร, ประเทศพันธมิตร, พรรคพวก, ผู้ช่วย, สิ่งที่เกี่ยวดองกัน

ความผูกพันในที่นี้หมายถึงความผูกพันของวิญญาณที่มีต่อฉันทะราคะในอายตนะภายใน คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน และอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ว่า ในอดีตเรามีจักษุอย่างนี้ มีรูปอย่างนี้ ... มีมโนอย่างนี้ มีธรรมารมณ์อย่างนี้ เพราะวิญญาณมีความผูกพันกับฉันทราคะ บุคคลจึงยินดีอายตนะภายในและอายตนะภายนอกนั้น เมื่อเกิดความยินดี ก็จะมีความคำนึงถึง (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๒/๓๓๖)

ความฝัน : สุปินะ, สุปินกะ (ความฝัน), การเห็นเป็นเรื่องราวเมื่อหลับ, โดยปริยายหมายถึงการนึกเห็นในขณะที่ตื่นอยู่ ซึ่งไม่อาจจะเป็นจริงได้, การนึกเห็น, การเห็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้, การจินตนาการ, ความคิดฝัน, ความใฝ่ฝัน, ความทะเยอทะยาน, ความเพ้อฝัน, ความนึกฝัน

ในอลคัททูปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสความฝันว่าเปรียบเหมือนกามทั้งหลาย คือ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๔/๒๔๖, ๒๒/๗๖/๑๓๔)

SAMPLE

ความใฝ่ใจ : ความใส่ใจ, ความเอาใจใส่, การเอาใจผูกพันอยู่, ความนึกถึง, ความผูกใจ, ความสนใจ , ความจงใจ, ความตั้งใจ, ความปรารถนา (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๒/๕๒๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๕๒/๖๐๐)

ความพ้น : มุตติ (ความพ้น), ความไม่ติดอยู่, ความสละคืน, ความสละทิ้ง, ความไม่อาลัย, ความปล่อยวาง, ผ่านพ้น, หลุดพ้น, ผ่าน อาการที่ผ่านหรือหลุดเป็นต้นออกไปอยู่นอกเขตหรือเลยที่กำหนดไว้

ในภารสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงภาระ ผู้แบกภาระ การถือภาระ และการวางภาระ แก่ภิกษุทั้งหลาย ในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะการวางภาระ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา เรียกว่า การวางภาระ

ในอันตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ที่สุด มีอยู่ ๔ อย่าง คือ (๑) ที่สุดคือสักกายะ (กายของตน) (๒) ที่สุดคือเหตุเกิดแห่งสักกายะ (๓) ที่สุดคือความดับแห่งสักกายะ (๔) ที่สุดคือปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะที่สุดคือความดับสักกายะ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา เรียกว่า ที่สุดคือความดับสักกายะ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๒/๓๕, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๐๓/๑๙๙, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๐๕/๒๐๑, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๖/๒๔)

ความพยาบาท :ความอาฆาต, ความคิดประทุษร้าย, ความโกรธที่ทำให้ประโยชน์สุขทั้งของตนทั้งของคนอื่นพินาศ (ที.ปา.อ.(บาลี)๑๐๓/๓๙); ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ... มิจฉาสังกัปปะที่ประกอบด้วยพยาบาท; อีกนัยหนึ่ง ความที่จิตอาฆาตในอาฆาตวัตถุ ๑๐ ความอาฆาตที่รุนแรง ความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความพิโรธตอบ ความกำเริบ ความกำเริบหนัก ความกำเริบหนักขึ้น ความคิดร้าย ความคิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้ายหนัก ความที่จิตคิดพยาบาท ความที่จิตคิดประทุษร้าย ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดปองร้ายกิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพยาบาทกิริยาที่พยาบาท ภาวะที่พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความที่จิตไม่แช่มชื่น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๓/๗๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๓/๕๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๗/๑๗๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๖๘/๔๑๓, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๔๒/๓๙๖)

ความพยายาม : ความเพียรพยายาม,ความมานะบากบั่น, ความอุตสาหะ, ความพากเพียร, ความขะมักเขม้น, ความไม่ท้อถอย, ความไม่ย่อท้อ, ความขยัน, ความมุมานะ

SAMPLE

กิริยาเหล่านี้ คือ การระดมความเพียร (วิริยารัมภะ) ทางใจ ความก้าวหน้า ความบากบั่น ความขะมักเขม้น ความพยายาม ความอุตสาหะ ความอึดสู้ ความเข้มแข็ง ความมั่นคง ความก้าวหน้าไม่ลดละ ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ การแบกทูนเอาธุระไป วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค เรียกว่า ความพยายาม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๗/๒๖๖, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕/๗, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖/๘, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๐/๑๘๐, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๑/๓๖๑, ๑๗/๒๑๒/๒๙๐, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑/๑๖, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙๓/๑๔๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๔/๒๙๐, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๓๙๓/๓๒๙, อภิ.วิ(ไทย)๓๕/๓๙๙/๓๓๐, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๒๒/๓๓๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความพยายาม แปลจากคำว่า วายามะ หมายถึง ความเพียรพยายาม (ปโยคะ) (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๙๒/๓๖๗)

ความพยายามที่มีผล : ความพยายามที่เป็นผล บังเกิดผล ปรากฏผล มีผลสำเร็จ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า การที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่นำตนซึ่งไม่มีทุกข์เข้าไปรับทุกข์ ไม่สละสุขที่เกิดขึ้นโดยธรรม ... ก็สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วสามารถบรรลุฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ การกระทำเช่นนี้เรียกได้ว่าเป็นความพยายามที่มีผล (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐/๑๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖/๒๔)

ความพร่อง : อูนะ (ความพร่อง), ความขาด, ความไม่สมบูรณ์, ความไม่บริบูรณ์, ความบกพร่อง, ความร่อยหรอ, ความหย่อน, ความไม่เต็มตามอัตราเพราะลดหรือขาดไป ; ความพร่อง ในที่นี้หมายถึงการขาดหายไปเป็นหย่อมๆ ของข้าวสาลีที่เพาะปลูกไว้ในนาเพราะถูกสัตว์นำไปบริโภค ; ดูความพิสดารในอัคคัญญสูตร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๗/๙๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๘/๙๕)

ความพร้อม : กัลลิตะ (ความพร้อม), การเตรียมพร้อม, สภาพเตรียมพร้อม, ความครบถ้วน, ความบริบูรณ์, ความพร้อมมูล, ความเต็มเปี่ยม, ความเต็มที่, การตระเตรียม, การเตรียมการ ลักษณะที่มีคุณสมบัติครบตามต้องการ ; ความพร้อม ในที่นี้หมายถึงความพร้อมในสมาธิ

ในสมาธิมูลกกัลลิตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌานมี ๔ จำพวก คือ (๑) เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๒) เป็นผู้ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (๓) เป็นผู้ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๔) เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในความพร้อมในสมาธิ

SAMPLE

ในสัมมุขีภาวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรผู้มีศรัทธาจะประสพบุญเป็นอันมากได้ เพราะความพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ความพร้อมแห่งศรัทธา (๒) ความพร้อมแห่งไทยธรรม (๓) ความพร้อมแห่งทักขิไณยบุคคล (บุคคลผู้ควรรับทักษิณา) (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๖๕/๓๘๘, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๗๔/๓๙๕, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๑/๒๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในความพร้อมแห่งสมาธิ หมายถึงสามารถทำสมาธิจิตให้มีความร่าเริงได้ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๒๔/๑๐๙) คำว่า ความพร้อมแห่งศรัทธา ที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียงความสำคัญไว้เป็นอันดับที่ ๑ ในที่นี้เพราะศรัทธามีความสำคัญมาก บุคคลเมื่อจะให้ทานจำต้องเกิดศรัทธาก่อน หากปราศจาคศรัทธาแม้มีไทยธรรมและปฏิคาหก(ผู้รับ) ก็ไม่สามารถทำบุญได้ และศรัทธาเป็นสิ่งที่หาได้ยาก เพราะศรัทธาของปุถุชน ย่อมเปลี่ยนแปลงได้ทุกขณะ ส่วนไทยธรรม และทักขิไณยบุคคลเป็นสิ่งที่หาได้ง่าย (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๔๑/๑๔๘)

ความพรากจากโยคะ :การหลุดพ้นจากกิเลสเป็นเครื่องประกอบ; มี ๔ ประการ คือ (๑)ความพรากจากกามโยคะ (๒) ความพรากจากภวโยคะ (๓) ความพรากจากทิฏฐิโยคะ (๔) ความพรากจากอวิชชาโยคะ ; มีข้อความอธิบายว่า (๑)ความพรากจากกามโยคะ คือบางคนย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดกามทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดกามทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนัดเพราะกาม ความเพลิดเพลินเพราะกาม ความเยื่อใยเพราะกาม ความหมกมุ่นเพราะกาม ความกระหายเพราะกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความติดเพราะกาม ความอยากเพราะกามย่อมไม่เกิดขึ้นในกามทั้งหลาย (๒)ความพรากจากภวโยคะ คือบางคนย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดภพทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริงเมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดภพทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนัดเพราะภพ ความเพลิดเพลินเพราะภพ ความเยื่อใยเพราะภพ ความหมกมุ่นเพราะภพ ความกระหายเพราะภพ ความเร่าร้อนเพราะภพ ความติดเพราะภพ ความอยากเพราะภพย่อมไม่เกิดขึ้นในภพทั้งหลาย (๓)ความพรากจากทิฏฐิโยคะ คือบางคนย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดทิฏฐิทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณโทษ และเครื่องสลัดทิฏฐิทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนัดเพราะทิฏฐิ ความเพลิดเพลินเพราะทิฏฐิ ความเยื่อใยเพราะทิฏฐิ ความหมกมุ่นเพราะทิฏฐิ ความกระหายเพราะทิฏฐิ ความเร่าร้อนเพราะทิฏฐิ ความติด

SAMPLE

เพราะทิฏฐิ ความอยากเพราะทิฏฐิ ย่อมไม่เกิดขึ้นในทิฏฐิทั้งหลาย (๔)ความพรากจากอวิชชาโยคะ คือบางคนย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดผัสสายตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดผัสสายตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริง ความไม่รู้ ความไม่หยั่งรู้ย่อมไม่เกิดขึ้นในผัสสายตนะ ๖ ประการ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐/๑๗)

ความพลัดพราก : วิปปโยคะ, วิโยคะ (ความพลัดพราก), การแยก, ความกระจัดกระจาย, การจากกัน, การจากกันไป, การแยกออกจากกันไป, การถูกทอดทิ้ง, ความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจ, การพลัด, หลงทาง, พเนจร, ร่อนเร่ (สํ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๙/๒๓๓)

ความพอกพูน : ความเพิ่มขึ้น, ความเพิ่มมากขึ้น, ความขยาย, ความเพิ่มขึ้นโดยลำดับ เช่น ทรัพย์สินพอกพูน, พอกพูนความรู้, หนี้สินของชาวนาพอกพูนขึ้นเรื่อยๆ ทำให้ต้องขายที่ดินเพื่อใช้หนี้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๒๙/๔๘๙)

ความพอใจ : ฉันทะ (ความพอใจ), ความชอบใจ คือมีใจให้กับสิ่งที่ทำ, ความพึงพอใจ, การทำให้พอใจ,ความชอบพอ, ความชื่นชอบ, ความรักใคร่, ความยินดี, ความปีติยินดี, ความสุขใจ, สิ่งที่ให้ความสุขใจ, ความเพลิดเพลิน, ความสนุกสนาน

ความพอใจ ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนัดด้วยอำนาจความใคร่ ความเพลิดเพลินด้วยอำนาจความใคร่ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความเร่าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ ห้วงน้ำคือความใคร่ กิเลสเครื่องประกอบคือความใคร่ ความยึดถือด้วยอำนาจความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๘/๓๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๖/๓๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๐๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๐/๒๒๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๐/๓๓๕, สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๑/๑๙๒, สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๑/๓๒๓, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒/๙, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓/๑๒, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๖๙/๒๖๑, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๙๕/๑๐๐, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๔/๒๕๑, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๔/๖๑๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙๓/๑๔๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๔/๒๙๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๓/๖๒, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๙/๒๓๔, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๐๐/๓๐๖, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๑๐/๖๑๕, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๗๕/๒๗๓, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๑๐/๕๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความพอใจ แปลจากคำว่า ฉันทะ หมายถึงกัตตุกัมยตาฉันทะ คือ ความพอใจคือความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำ (ได้แก่ ฉันทะที่เป็น

SAMPLE

กลาง ๆ ดีก็ได้ ชั่วก็ได้ ต่างจากกามฉันทะที่เป็นแต่ฝ่ายชั่ว) (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๙๒/๓๖๗)

ความพอใจในกาม :กามฉันทะ (ความพอใจในกาม), ความพอใจในกามารมณ์, ความกำหนัดในกาม คุณ, ความอยากได้อยากเอา หมายถึงความอยากได้กามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นกิเลสพวกโลภะ ; เป็นข้อ ๑ ในนิวรณ์ ๕ (ธรรมหรือสิ่งที่กั้นจิตหรือขัดขวางจิตไม่ให้ทำความดี ไม่ให้เจริญก้าวหน้า มี ๕ ประการ) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๒/๓๑๖)

ความพอใจการโต้แย้ง : ความพอใจในการแสดงความเห็นขัดแย้งกัน, การเถียง, การโต้เถียง, การโต้คารม, การโต้เถียงกันอย่างแรง, การต่อว่า, การคัดค้าน, การขัดแย้ง, การต่อต้าน, การไม่เห็นด้วย, การไม่เห็นพ้อง (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๕/๑๕๙)

ความพอใจในภพ :ความข้องคือติด เกี่ยว เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพันในสุขเวทนา ... ในวัตถุที่น่าปรารถนา ... ในความเป็นหนุ่มสาว ... ในความไม่มีโรค ... ในชีวิต ... ในลาภ ... ในยศ ... ในสรรเสริญ ... ในสุข ... ในรูป ... เสียง ...กลิ่น ... รส ... โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ ... ในความสมบูรณ์แห่งตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น... กายและใจ, ความต้องการ ความปรารถนาและมุ่งหวังที่จะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ อยากได้อยู่ตลอดเวลา ความพึงพอใจเป็นความรู้สึกภายในจิตใจของมนุษย์ที่ไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลว่าจะมีความคาดหมายกับสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างไร ถ้าคาดหวังหรือมีความตั้งใจมากและได้รับการตอบสนองด้วยดีจะมีความพึงพอใจมาก, ความรู้สึกชอบหรือพอใจที่มีต่อองค์ประกอบและสิ่งจูงใจในด้านต่างๆ เมื่อได้รับการตอบสนอง เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นเมื่อได้รับผลสำเร็จตามความมุ่งหมายหรือเป็นความรู้สึกขั้นสุดท้ายที่ได้รับผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ ; มีข้อความอธิบายสรุปว่า ความพอใจในภพอย่างเดียว คือสุขเวทนา; ความพอใจในภพ ๒ อย่าง คือ (๑) สุขเวทนา (๒) วัตถุที่น่าปรารถนา; ความพอใจในภพ ๓ อย่าง คือ (๑) ความเป็นหนุ่มสาว (๒)ความไม่มีโรค (๓) ชีวิต; ความพอใจในภพ ๔ อย่าง คือ (๑) ลาภ (๒) ยศ (๓) สรรเสริญ (๔) สุข; ความพอใจในภพ ๕ อย่าง คือ (๑) รูปที่น่าพอใจ (๒) สียงที่น่าพอใจ (๓) กลิ่นที่น่าพอใจ (๔) รสที่น่าพอใจ (๕) โผฏฐัพพะที่น่าพอใจ; ความพอใจในภพ ๖ อย่าง คือ (๑) ความสมบูรณ์แห่งตา (๒) ความสมบูรณ์แห่งหู (๓) ความสมบูรณ์แห่งจมูก (๔) ความสมบูรณ์แห่งลิ้น (๕) ความสมบูรณ์แห่งกาย (๖) ความสมบูรณ์แห่งใจ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘/๓๘)

ความพัดไปมา :กิริยาอาการของอุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้

SAMPLE

ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๕๒/๔๐๗)

อรรถกถาอธิบายว่า อุปาทินนกรูป หมายถึงรูปมีกรรมเป็นสมุฏฐาน คำนี้เป็นชื่อของรูปที่ดำรงอยู่ภายในสรีระ ที่ยึดถือ จับต้อง ลูบคลำได้ เช่น ผม ขน ฯลฯ อาหารใหม่ อาหารเก่า คำนี้กำหนดจำแนกหมายเอาปฐวีธาตุภายใน แต่สำหรับอาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน พึงทราบความพิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๐๒/๑๓๐)

ความพัวพัน : ความเกี่ยวเนื่องกัน, ผูกพันกัน,เกี่ยวพัน, ข้องเกี่ยว, เกี่ยวข้อง,เกี่ยวโยง, เกี่ยวโยงพาดพิงถึงกัน, ทำให้สนใจ, ทำให้เป็นห่วง, ให้เป็นกังวล, ทำให้สับสน, ทำให้ยุ่ง, ทำให้ซับซ้อน ; ความพัวพัน ในที่นี้หมายถึงความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น (สัญโชนาภินิเวสวินิพันธา) ในอภินิเวสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอะไร เพราะอาศัยอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่นจึงเกิดขึ้น ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่าธรรมของพวกท่านมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก พระองค์จึงตรัสว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยขันธ์ ๕ เพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ ความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่นจึงเกิดขึ้น (ม.อ.(ไทย)๑๔/๕๓/๕๘, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๕๗/๒๔๘, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๕๘/๒๔)

ความพากเพียร : ความมานะ, ความพยายาม, ความขยัน, ความบากบั่น, ความหมั่นเพียร,ความวิริยะ, ความอุตสาหะ, ความมุมานะ, มุ่งทำไม่ท้อถอย (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๓/๑๑๒, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๒/๑๖๕)

ความพากเพียรมั่นคง : ความมานะ ความพยายาม ความบากบั่น ความมุมานะ ความวิริยะ อุตสาหะที่มั่นคง แน่วแน่ ถาวร เที่ยงตรง ไม่โอนเอน ไม่ผันแปร ไม่คลอนแคลน

ในขัคควิสาณสุตตนิทเทส คำว่า ความพากเพียรมั่นคง หมายถึงความพากเพียรมั่นคงของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ที่ท่านได้สมาทานมั่นคง สมาทานแน่วแน่ในกุศลธรรม คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต การจำแนกทาน การสมาทานศีล การรักษาอุโบสถ ความเกื้อกูลมารดา ความเกื้อกูลบิดา ความเกื้อกูลสมณะ ความเกื้อกูลพราหมณ์ ความเป็นผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และในธรรมอันเป็นกุศลยิ่งอื่น ๆ (ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๕๔/๔๘๙)

ความพ่ายแพ้ : การแพ้, การพ่าย, การปราชัย, การสู้ไม่ได้, การทนไม่ได้, ความล้มเหลว, ความสูญเสีย, การโดนทำลาย, ความอ่อนแอ, ความผิดหวัง

ในพาลปัณฑิตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบความพ่ายแพ้ของคนพาลกับนักเลงการพนันไว้ว่า นักเลงการพนันเล่นการพนันครั้งแรกแล้วเกิดพ่ายแพ้ จึงต้อง

SAMPLE

เสียลูก เสียเมีย เสียทรัพย์สมบัติทุกอย่าง และถูกจองจำ พระองค์ตรัสว่าความพ่ายแพ้ของนักเลงการพนันนั้นยังถือว่าเล็กน้อย เมื่อเทียบกับความพ่ายแพ้ของคนพาลผู้ประพฤติกายทุจริต ประพฤติวจีทุจริต ประพฤติมโนทุจริต หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๒/๒๙๘)

ความพินาศ : อนัตถะ (ความพินาศ), ความวินาศ , ความฉิบหาย, ความหายนะ, ความวิบัติ, ความโชคร้าย, ความล่มจม, ความตกต่ำ, ความล้มเหลว, การทำลาย, ความอับปาง, ความเสียหาย, ภัยพิบัติ, เหตุร้าย, ความหายนะ, ความล่มจม, การล้มละลาย, การทำให้พินาศ, การทำลาย, การทำให้ล่มจม, ความย่อยยับ, การทำให้ย่อยยับ

ในปายาสิสูตร เจ้าปายาสิแห่งเมืองเสตัพยะ แคว้นโกศล ตรัสกับท่านพระกุมารกัสสปะว่าพระองค์มีวาทะ และมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เพราะพระองค์ได้เห็นสมณพราหมณ์ในโลกนี้ ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม อยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย รักความสุข เกลียดความทุกข์ พระองค์คิดว่าเพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่สามารถจะรู้ได้ว่าหากตายไปแล้วคุณความดีที่ทำมาจะปรากฏหรือไม่ ถ้ารู้ได้ว่าคุณความดีจะปรากฏก็คงดื่มยาพิษ ใช้ศัสตราฆ่าตัวตาย ผูกคอตาย หรือกระโดดเหวตายกันไปแล้ว ท่านพระกุมารกัสสปะจึงได้ยกอุปมาถวายว่า พราหมณ์คนหนึ่งมีภรรยา ๒ คน ภรรยาคนหนึ่งมีลูกชายอายุราว ๑๐-๑๒ ปี อีกคนหนึ่งกำลังท้องแก่ ต่อมาพราหมณ์เสียชีวิต ลูกชายจึงไปพูดกับแม่เลี้ยงว่าทรัพย์สมบัติทั้งหมดต้องตกเป็นของเขา เพราะเขาเป็นลูกชายคนเดียว นางก็บอกว่าให้รอจนกว่านางจะคลอด หากว่าคลอดลูกชายก็จะได้แบ่งสมบัติกันคนละครึ่ง ถ้าเป็นลูกสาวก็จะยกให้เป็นคนรับใช้ แต่ชายหนุ่มก็ยังไปพูดเรื่องนี้กับนางถึงสามครั้ง จนนางสุดที่จะทนจึงคว้ามีดเข้าห้องแหวะท้องตนเองเพื่อจะได้รู้ว่าลูกในท้องเป็นชายหรือหญิง นางได้ทำลายตัวเอง ทำลายลูกในท้อง และทรัพย์สมบัติที่ควรจะได้จนพินาศ เพราะนางโง่ ไม่ฉลาด เมื่อแสวงหามรดกโดยวิธีที่ไม่แยบคายจึงได้ถึงความพินาศ พระองค์ก็เช่นเดียวกัน โง่ ไม่ฉลาด เมื่อแสวงหาโลกอื่นโดยวิธีที่ไม่แยบคายก็จักถึงความพินาศ

ในอักโกสกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุที่ด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารีกล่าวโทษพระอริยะ ว่าจะต้องถึงความพินาศอย่าง ๑ ใน ๑๐ อย่าง คือ (๑) ไม่บรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ (๒) เสื่อมจากธรรมที่บรรลุแล้ว (๓) สัทธรรมย่อมไม่ผ่องแผ้ว (๔) มีความสำคัญว่าได้บรรลุสัทธรรม (๕) ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ (๖) ต้องอาบัติเศร้าหมองกองใดกองหนึ่ง (๗) เป็นโรคเรื้อรัง (๘) ถึงความวิกลจริตมีจิต

SAMPLE

ฟุ้งซ่าน (๙) หลงลืมสติมรณภาพ (๑๐) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

ในพยสนสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุใดก็ตามที่ด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ว่าร้ายพระอริยะ เป็นไปได้ที่ภิกษุนั้นจะถึงความพินาศอย่าง ๑ ใน ๑๑ อย่าง คือ (๑) ไม่บรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ (๒) เสื่อมจากธรรมที่ได้บรรลุแล้ว (๓) สัทธรรมของภิกษุนั้นย่อมไม่ผ่องแผ้ว (๔) เป็นผู้เข้าใจผิดว่าได้บรรลุสัทธรรม (๕) เป็นผู้ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ (๖) ต้องอาบัติที่เศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง (๗) บอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ (๘) เป็นโรคร้ายแรง (๙) ถึงความวิกลจริต หรือจิตฟุ้งซ่าน (๑๐) หลงลืมสติมรณภาพ (๑๑) หลังจากมรณภาพแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (บริภาษ ในที่นี้หมายถึงกล่าวโทษว่า “เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย” (วิ.มหา.(ไทย)๑/๙๒/๘๐) (ที.สี.(ไทย)๙/๘๔/๓๔, ที.สี.(ไทย)๙/๘๕/๓๔, ที.สี.(ไทย)๙/๕๕๒/๒๔๓, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๒๐/๓๕๓, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๓๐/๓๖๓, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๑๕/๒๒๔, อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๘/๑๙๙, อง.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๖/๓๙๗, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๔๗/๖๑๒, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๖๑/๖๑๔, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๒/๑๖๑)

ความพินิจ : นิชฌานักขะ (ความพินิจ), การพิจารณา, ความไตร่ตรอง, ความพินิจพิเคราะห์, การพิเคราะห์, การพินิจพิจารณา, การเพ่งพิศ, การเพ่งดูด้วยความถี่ถ้วน, การตรวจตราอย่างตั้งใจ, ความใคร่ครวญ, การขบคิด, การดูด้วยความพินิจพิเคราะห์, การพิจารณาอย่างตั้งใจหรืออย่างระมัดระวัง, การใคร่ครวญหรือพิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๙/๕๓๙)

ความพิโรธ : วิโรธะ (ความพิโรธ), ความพิโรธน์, ความวิโรธ, ความโกรธ, ความโมโห, ความโกรธเคือง, การมีโทสะ

ความพิโรธ เป็นไวพจน์ และเป็นกิริยาอย่างหนึ่งของความโกรธ ในบรรดากิริยาเหล่านี้ คือ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความที่จิตไม่เบิกบาน ผู้ที่ยังละความโกรธนี้ไม่ได้ท่านเรียกว่า ผู้มักโกรธ คือ ผู้ที่ค่อนข้างจะขุ่นเคืองใจ ไม่พอใจเสียเป็นส่วนมาก เป็นคนดุร้าย ขี้โมโห ขี้หงุดหงิด โกรธง่าย อารมณ์เสียอยู่เสมอๆ ถูกความโกรธครอบงำอยู่เป็นนิจ (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๔๕/๑๕๗, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๕/๑๖๒)

SAMPLE

ความพิศวง : กุหนะ (ความพิศวง), ความประหลาดใจ, ความแปลกใจอย่างสงสัย, ความสนเท่ห์, ความฉงนใจ, ความพิศวงงงวย, ที่น่าประหลาดใจ ที่น่าแปลกใจอย่างสงสัย เช่น เรื่องวิญญาณเป็นเรื่องที่พิศวงชวนให้ศึกษาหาข้อเท็จจริง, ความงงงวย, ความงง, ความพิเศวง, ความฉงน, ความฉงนฉงาย, ความฉงนสนเท่ห์,ความไม่เข้าใจ, ความแปลกใจ เช่น ทำให้พิศวง; ความสงสัย, ความสนเท่ห์, เช่น น่าพิศวง (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๒/๑๙๔)

ความพิสดาร : วิตถาระ (ความพิสดาร), การขยาย, การแผ่ขยาย, ความกว้าง, ความละเอียด, ความละเอียดลออ (ใช้แก่เนื้อความ), ที่มีความละเอียดลออ, ที่แสดงรายละเอียดมาก เช่น ประวัติศาสตร์ฉบับพิสดาร มีความพิสดารดังนี้, หนังสือเล่มนี้มีที่เป็นฉบับพิสดารอยู่ในห้องสมุดใหญ่อีกเล่ม, รายละเอียด ; ความพิสดาร ในที่นี้หมายถึงความพิสดารแห่งชาติกำเนิด (ชาติวิภังคะ), -วิภังคะ (ลักษณะพิเศษแห่งกำเนิด, ความแตกต่างกันในชาติตระกูล)

อีกนัยหนึ่ง ความพิสดาร หมายถึง ความแปลก, ความประหลาด, ความพิลึก, ความชอบกล, ความพิลึกพิลั่น, ความพิลึกกึกกือ, ความแปลกพิลึก, ไม่เหมือนธรรมดา, ที่ผิดปกติ, ที่แปลกประหลาดไปจากธรรมดา

ในวาเสฏฐสูตร พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ถึงความพิสดารแห่งชาติกำเนิด (ชาติวิภังคะ) ของสัตว์ทั้งหลาย เพราะสัตว์ทั้งหลายมีชาติกำเนิดแตกต่างกันหลายเผ่าพันธุ์ แก่มาณพชื่อวาเสฏฐะที่ทูลถามว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิด หรือบุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม ... (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๖/๕๗๕)

ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา : อภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา), การมุ่งจะเอาของคนอื่นมาเป็นของตน, การมุ่งไปที่ของของคนอื่น, ความมุ่งหมาย, การมุ่งความสนใจ

ในอภิชฌาลุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) ชักชวนผู้อื่นให้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๓) เป็นผู้พอใจความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๔) กล่าวสรรเสริญความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ส่วนบุคคลที่ปฏิบัติตรงกันข้ามจากธรรม ๔ ประการข้างต้นนั้น ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๕/๔๓๓)

ความเพลิดเพลิน : อัสสาทะ, นันทิ, นันที ความเพลิดเพลิน หรือความเพลิน คือความพอใจในรสที่ถูกอารมณ์อย่างแรงกล้า อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการกระตุ้นให้กระแสของตัณหาไหลเชี่ยวไปทางใดทางหนึ่ง, ความเพลิดเพลิน(ตัณหา) ในขันธ์ ๕, ความเพลิดเพลินเจริญ

SAMPLE

ใจ, ความเพลิดเพลินใจ, ความเพลิน, ความเพลินใจ, ความพอใจ, การมีความสุข, ความสนุกสนาน, ความรื่นเริง, ความครื้นเครง, การมีความสุขอยู่กับการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งจนไม่สนใจสิ่งอื่น, ความสนุกสนานไม่รู้จักเบื่อ, ความสนุกสนานจนลืมกังวล (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓/๑๖, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๐๙/๔๔๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๗๓/๓๒๐, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๗๗/๓๒๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๕/๔๔๗, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๖๔/๗๔, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๙/๑๐๕, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๔/๒๙๖, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓/๑๒, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔/๑๖, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๖๑/๒๕๔, สำ.สหา.(ไทย)๑๘/๖๓/๕๓, สำ.สหา.(ไทย)๑๘/๑๕๘/๑๙๔, สำ.สหา.(ไทย)๑๘/๑๕๙/๑๙๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐/๑๖, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๔๒/๕๗๘, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๗๐/๒๕๘, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๗๘/๒๗๘)

ความเพลิดเพลินในกาม :ความเพลิดเพลินเจริญใจ ความเพลิดเพลินใจ ความพอใจ ในกาม ; กาม แปลว่า ความใคร่, ความรัก, ความชอบ, ความปรารถนา, ความต้องการ, สิ่งที่น่ารัก น่าใคร่ น่าปรารถนา มี ๒ อย่าง คือ (๑) กิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุใคร่, กิเลสที่ทำให้รักใคร่ยินดี, กิเลสที่เป็นกาม ได้แก่ ฉันทราคะ โลภะ อิจฉา อิสสา อรติ อสันตุฏฐี เป็นต้น (๒) วัตถุกาม วัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่ กามคุณ ๕ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ (สัมผัส) ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ; ดู *กาม* (ขุ.เถรี(ไทย)๒๖/๖๒/๕๖๕, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๘๘/๕๘๕, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๓๕/๕๙๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กาม หมายถึงความใคร่, ความอยาก, สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ มี ๒ อย่าง คือ (๑) กิเลสกาม กิเลสที่ทำให้ใคร่ ได้แก่ ราคะ โลภะ อิจฉา(ความอยากได้) เป็นต้น (๒) วัตถุกาม วัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่ กามคุณ ๕ (รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าใคร่ น่าพอใจ) (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี)๓/๗/๒)

ความเพิ่มพูน : อนุพรูหนา (ความเพิ่มพูน), ความความพอกพูน, การทำมากหรือทำบ่อยๆ, การเพิ่ม, การแผ่ขยาย, การเติมให้มากยิ่งขึ้น, การเสริมให้มากยิ่งขึ้น, เช่น เพิ่มพูนศรัทธา เพิ่มพูนบารมี, การทำให้เพิ่ม, การทำให้มากขึ้น, การเก็บสะสม, การรวบรวม (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๕๘/๒๔๓)

ความเพียร : อาตัปปะ, อาตาปะ (ความเพียร), ปธานะ, วิริยะ (ความเพียร), ความบากบั่น, ความเพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี, ความพยายาม, ความพยายามทำกิจ ไม่ท้อถอย,ความพากเพียร,ความอุตสาหะ, ความขยัน,ความขยันหมั่นเพียร, ความตั้งใจ, ความเด็ดเดี่ยว (ข้อ ๓ ในบารมี ๑๐, ข้อ ๓ ในโพชฌงค์ ๗, ข้อ ๒ ในอิทธิบาท ๔)

ในคัมภีร์ธัมมสังคณี และวิภังค์ ความเพียร ได้แก่ การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความ

อุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๔, ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๕, ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๕/๑๗๔, ที.สี.(ไทย)๙/๔๔๓/๑๙๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๐/๔๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๐/๕๑, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๘/๘๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๐/๒๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๐/๕๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๘/๗๙, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๕/๓๓๗, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๒๗/๓๕๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓/๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘/๑๙, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕/๗, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖/๘, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๘/๓๔๖, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๕/๔๔๗, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๖/๙๐, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๙/๙๔, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๗/๒๘๔, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖/๑๙, สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๖๔/๕๕, สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๑๖๒/๑๙๖, สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๓๗๗/๔๕๕, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔/๗, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๖๙/๒๑๒, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๒๐๑/๖๕๗, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๖๑/๑๑, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๘๕/๑๕, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๕๙/๒๒๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑/๒๐, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๕/๑๗๘, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๖๔/๓๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๘/๑๔๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๖๘/๔๗๖, ขุ.ม.(ๆไทย)๒๙/๑๙๕/๕๖๕, อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๖๖/๓๔๐, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๓๕๙/๓๐๘, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๓๗๐/๓๑๘, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๑๒/๓๓๔, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๒๓/๓๓๗)

ความเพียรของบุคคลผู้มีความเห็นหมดจด : ปธาน (ความเพียร) ของผู้ที่มีความคิดเห็น มีข้อคิดเห็น มีข้อคิด มีทัศนคติ มีความคิด มีความนึกคิด ที่สะอาด บริสุทธิ์ หมดจด ผุดผ่อง ผ่องใส ไม่มีตำหนิ ไม่ด่างพร้อย

ความเพียรในที่นี้ หมายถึง ปธาน หรือสัมมัปธาน ความเพียรชอบที่เป็นสัมมาวายามะ มี ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) สังวรปธาน เพียรป้องกัน หรือเพียรระวังบาปอกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น (๒) ปหานปธาน เพียรละ หรือเพียรกำจัดบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ หรือเพียรสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (๔) อนุรักขนาปธาน เพียรอนุรักษ์ หรือเพียรรักษาสิ่งเสริมกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ผู้มีความเห็นหมดจด หมายถึงผู้ที่มีความคิดเห็น, มีข้อคิดเห็น, มีความเข้าใจ มีทัศนคติ มีความคิด มีความนึกคิดที่หมดจด สะอาด บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ผ่องใส แจ่มใส ไม่มีตำหนิ ไม่ด่างพร้อย

ความเพียรของบุคคลผู้มีความเห็นหมดจด ได้แก่ การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย

SAMPLE

ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๗๕/๓๔๒)

ความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง : ชาคริยา (ความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง)

ความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การที่อริยสาวกชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี นอนดุจราชสีห์โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ กำหนดใจพร้อมจะลุกขึ้นตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓/๒๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔/๒๘)

ความเพียรโดยแยบคายของบุคคลผู้สลดใจ : การที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต ตั้งจิตไว้เพื่อทำบาปอกุศลธรรมอันยังไม่เกิดไม่ให้เกิด เพื่อละบาปอกุศลธรรมอันเกิดแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมอันยังไม่เกิดให้เกิด เพื่อความตั้งมั่น ไม่เลอะเลือน ภิยโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมอันเกิดแล้ว (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๗๗/๓๔๒)

ความเพียรต่ำ : ความเพียรที่มีประสิทธิภาพหรือคุณภาพน้อยต่ำกว่ามาตรฐาน, ความเพียรที่บำเพ็ญไม่เต็มที่, ความเพียรที่ย่อหย่อน, ความไม่ขยัน, ความเกียจคร้าน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๖๗/๒๘๒)

ความเพียรที่ตั้งมั่น : ความเพียรที่บำเพ็ญอย่างมุ่งมั่น, ความเพียรที่ไม่ย่อหย่อน, ความเพียรที่มั่นคง, ความเพียรพยายามที่คงที่, แน่วแน่, แน่นอน, ไม่แปรผัน, ไม่แปรเปลี่ยน (ที.สี.(ไทย)๙/๓๑/๑๑, ที.สี.(ไทย)๙/๓๑/๑๒, ที.สี(ไทย)๙/๕๖/๒๓, ที.สี.(ไทย)๙/๖๘/๒๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๐/๒๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๒/๓๐, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๔/๓๒)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า ความเพียรที่ตั้งมั่น หมายถึงความพยายามที่มุ่งตรงต่อภาวนา (ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๔๙/๗๕, ที.ปา.ฏีกา ๑๔๙/๘๖)

ความเพียรที่เป็นไปติดต่อ : สาตัจจะ (ความเพียรที่เป็นไปติดต่อ), ความเพียรที่ดำเนินไป, ที่เกิดขึ้น, มีขึ้นอย่างต่อเนื่องกันไปเป็นลำดับไม่มีขาดตอน

ความเพียรที่เป็นไปติดต่อ ได้แก่ การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๒๐/๓๙๒)

SAMPLE

ความเพียรที่มีผล :ความเพียรที่เป็นผล บังเกิดผล ปรากฏผล มีผลสำเร็จ

สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า การที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่นำตนซึ่งไม่มีทุกข์เข้าไปรับทุกข์ ไม่สละสุขที่เกิดขึ้นโดยธรรม ไม่เป็นผู้หมกมุ่นในสุขนั้น รู้ชัดว่าเรานี้มีทุกข์เป็นเหตุ บำเพ็ญความเพียรอยู่ จึงคลายกำหนัดได้เพราะการบำเพ็ญความเพียร การเจริญอุเบกขา ด้วยอาการอย่างนี้ ทุกข์ย่อมสลายไป เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ ก็สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วสามารถบรรลุฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ การกระทำเช่นนี้เรียกได้ว่าเป็นความเพียรที่มีผล (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐/๑๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖/๒๔)

ความเพียรน้อย :อัปปสมารัมภะ (ความเพียรน้อย), ความเพียรที่ย่อหย่อน, ความเพียรพยายามที่ลดน้อยลง, ความเพียรที่ลดลง, ความเพียรที่บำเพ็ญไม่เต็มที่, ความเพียรไม่มาก

ในสุภสูตร สุภมาณพได้ยกเอาคำที่พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวกันมาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ฐานะแห่งการงานของฆราวาสมีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก มีผลมาก ส่วนฐานะแห่งการงานฝ่ายบรรพชิตมีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย และมีผลน้อย ในเรื่องนี้พระองค์ทรงคิดเห็นอย่างไร พระองค์จึงตรัสตอบว่า ในเรื่องนี้พระองค์แยกกล่าวมิได้รวมกล่าว ฐานะแห่งการงานที่มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก เมื่อวิบัติย่อมมีผลน้อย ฐานะแห่งการงานที่มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก เมื่อถึงพร้อมย่อมมีผลมาก

ฐานะแห่งการงานที่มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย เมื่อวิบัติย่อมมีผลน้อย ฐานะแห่งการงานที่มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย เมื่อถึงพร้อมย่อมมีผลมาก (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๓/๕๘๔)

ความเพียรเป็นฝน :ตปะ (ความเพียร), ความเพียรที่พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบว่าเป็นเหมือนกับสายฝนที่ให้ความชุ่มชื้นแก่นาที่พระองค์ไถ

ในกสิภารทวาชสูตร ขณะที่พระองค์เสด็จบิณฑบาตไปยังสถานที่ที่พราหมณ์กำลังเลี้ยงอาหารกัน กสิภารทวาชพราหมณ์เห็นพระองค์แล้วก็กราบทูลว่า พวกตนกำลังบริโภคอาหารที่ได้ไถและหว่านกันเอง แล้วขอให้พระองค์ไถและหว่านบริโภคเองบ้าง พระองค์ตรัสตอบว่า แม้พระองค์ก็ไถและหว่านแล้วบริโภคเองเหมือนกัน พราหมณ์จึงกราบทูลว่า หากว่าพระองค์เป็นชาวนา ทำไมจึงไม่เห็นอุปกรณ์สำหรับไถนาเลย

SAMPLE

พระองค์ตรัสตอบว่า พระองค์มีศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติเป็นผาลและประตัก พระองค์คุ้มครองกาย คุ้มครองวาจาได้แล้ว สำรวมในการบริโภคอาหาร ดายหญ้า (คือ วาจาสับปลับ) ด้วยคำสัตย์ โสรัจจะของพระองค์ช่วยทำงานให้สำเร็จ ความเพียรของพระองค์ช่วยนำธุระไปให้ถึงความเกษมจากโยคะ นำไปยังที่ที่บุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก นาที่พระองค์ไถมีผลเป็นอมตะ ใครก็ตามที่ไถนาได้อย่างนี้ก็จะสามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งมวลได้ (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๗๗/๕๑๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ผลเป็นอมตะ คือ มีนิพพานเป็นอานิสงส์ (ขุ.สุ.อ.(บาลี)๑/๘๐/๑๕๒)

ความเพียรมั่นคง : ความเพียรที่หนักแน่น แน่วแน่ คงที่ ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ผันแปร ไม่คลอนแคลน หมายถึงการบำเพ็ญเพียรอย่างหนักแน่น สามารถจะให้เกิดฌาน ๒ ประการ คือ (๑) อารัมมณูปนิชฌาน การเพ่งอารมณ์ ได้แก่ สมาบัติ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ (๒) ลักขณูปนิชฌาน การเพ่งลักษณะ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค และผล (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๑๒/๖๕)

ความเพียรมาก :มหาสมารัมภะ (ความเพียรมาก), ความเพียรที่ไม่ย่อหย่อน, ความเพียรพยายามที่ไม่ลดน้อยลง, ความบากบั่นที่ตั้งอกตั้งใจทำ ทำอย่างเคร่งครัด, ความพยายามอย่างมั่นคง, ความพยายามจนกว่าจะสำเร็จผล

ในสุภสูตร สุภมาณพได้ยกเอาคำที่พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวกันมาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ฐานะแห่งการงานคือการค้าขายของฆราวาสมีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก มีผลมาก ส่วนฐานะแห่งการงานฝ่ายบรรพชิตมีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย และมีผลน้อย ในเรื่องนี้พระองค์ทรงคิดเห็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า ในเรื่องนี้พระองค์แยกกล่าว มิได้รวมกล่าว ฐานะแห่งการงานที่มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก เมื่อวิบัติย่อมมีผลน้อย ฐานะแห่งการงานที่มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก เมื่อถึงพร้อมย่อมมีผลมาก

ฐานะแห่งการงานที่มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย เมื่อวิบัติย่อมมีผลน้อย ฐานะแห่งการงานที่มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย เมื่อถึงพร้อมย่อมมีผลมาก (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๓/๕๘๔)

SAMPLE

ความเพียรไม่ย่อหย่อน : อสัลลีนวีริยะ (ความเพียรไม่ย่อหย่อน), การปรารภความเพียร, การประคองความเพียร, ความเพียรที่ไม่ถดถอย, ความเพียรที่บำเพ็ญอย่างเคร่งครัด, ความเพียรที่ไม่อ่อนกำลัง

ความเพียรไม่ย่อหย่อนที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอุปัญญาตสูตรว่า เราเริ่มตั้งความเพียรไม่ย่อหย่อนว่า จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็นและกระดูกก็ตามที เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเถิด ยังไม่บรรลุผลที่พึงบรรลุด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้วจักไม่หยุดความเพียร (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๔/๑๑๔, องฺ.ทุก.๒๐/๕/๖๑)

ความไพบูลย์ : เวปุลละ (ความไพบูลย์), ความเต็มเปี่ยม, ความเจริญเต็มที่, ความเพียบพร้อม มี ๒ อย่าง คือ (๑) อามิสไพบูลย์ ความไพบูลย์แห่งอามิส หมายถึง ความมากมายพรั่งพร้อมด้วยปัจจัย ๔ ตลอดจนสิ่งอำนวยความสุขความสะดวกสบายต่างๆ (๒) ธรรมไพบูลย์ ความไพบูลย์แห่งธรรม หมายถึง ความเจริญเต็มเปี่ยมเพียบพร้อมแห่งธรรมด้วยการประพฤติปฏิบัติฝึกอบรมปลูกฝังให้มีในตนจนเต็มบริบูรณ์ (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๗๘/๕๘, ม.อุ. (ไทย)๑๔/๒๓/๓๒, องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๓๑/๕๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความไพบูลย์ ในที่นี้หมายถึงผลปัญญา (ที.ปา.อ.(บาลี) ๗๘/๒๘)

ความฟุ้งซ่าน : อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน), ความที่จิตฟุ้งซ่าน, ความไม่สงบแห่งจิต, ความคิดวกวน, ความพล่านไป, ความส่ายไป (ใช้แก่จิต), การนึกฝัน, ความเพ้อฝัน, ความคิดฟุ้งซ่าน, ภาวะสติเลื่อนลอย, ความสับสน (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๓๑/๓๘๐, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๖/๑๗๑, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๕/๒๕๖)

ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ :อุทธัจจะกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ แยกเป็นอุทธัจจะ ความที่จิตฟุ้งซ่าน ไม่สงบ ส่าย พร่า พล่านไป กับกุกกุจจะ ความวุ่นวายใจ รำคาญใจ ระแวงเดือดร้อนใจ ยุ่งใจ กลุ้มใจ กังวลใจ

ข้อ ๔ ในนิวรณ์ (สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดี) ๕ อย่าง คือ (๑) กามฉันทะ ความพอใจในกาม (๒) พยาบาท ความคิดร้าย (๓) ถีนมิทธะ ความหดหู่และเซื่องซึม (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ (๕) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๒/๓๑๖)

ความภักดี : ภัตติ, สัมภัตติ (ความภักดี), สัมปวังกตา (ความจงรัก, ความจงรักภักดี), ความเลื่อมใสยิ่ง,ความซื่อสัตย์, การอุทิศตน, การถวายตัว, ความเป็นผู้มีกายและใจโน้มน้าวไปตาม (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๑/๑๐๕, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๖/๑๕๙, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๖/๑๖๔)

SAMPLE

ความมหัศจรรย์ : มหาอัจฉริยะ (ความมหัศจรรย์), ความอัศจรรย์มาก, ความแปลกประหลาดมาก, ความน่าพิศวงมาก, ความผิดปรกติวิสัยของธรรมชาติ, ความดีเยี่ยม, ความยอดเยี่ยม, ความวิเศษ, ความสุดวิเศษ, ความสุดยอด, ความไม่ธรรมดา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๖/๖๙๖)

ความมักน้อย : อัปปิจฉะ, อัปปิจฉตา (ความมักน้อย), ความปรารถนาน้อย, ความสันโดษ, ความยินดีหรือพอใจเท่าที่ตนมีอยู่หรือเป็นอยู่, พอใจด้วยของเพียงน้อยที่สุดเท่าที่จำเป็น, ความต้องการน้อย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๒/๑๒๔, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๘๙/๒๒๗, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๖๓/๑๑, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๐๓/๑๗, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๑๙/๑๙, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๒๐๑/๒๒๖)

ความมักมาก : มหิจฉะ, มหิจฉตา (ความมักมาก), ความโลภ, ความโลภมาก, ความอยากได้มากๆ, ความอยากได้ยิ่งๆ ขึ้นไปของผู้ไม่สันโดษ, ความปรารถนามาก, ความมักมากในกาม, ความหมกมุ่นในโลกียวิสัย

ในคัมภีร์วิภังค์ ท่านกล่าวลักษณะของความมักมากไว้ดังต่อไปนี้ คือ ความอยากได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปของบุคคลผู้ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ หรือด้วยกามคุณ ๕ ความอยาก ความปรารถนา ความมักมาก ความกำหนัด ความกำหนัดนัก และความกำหนัดนักแห่งจิต (องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๖๒/๑๑, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๑๘/๑๘, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๒๙/๕๘๒)

ความมักหลับ : นิททา (ความมักหลับ), มีปกติประพฤติหลับ, ชอบหลับ, มักจะหลับ, โดยมากจะเป็นคนชอบนอนหลับ, ค่อนข้างจะหนักไปทางการนอนหลับ ; เป็นกิริยาอาการอย่างหนึ่งของคนที่เกียจคร้าน ไม่ขยัน มักมีข้ออ้างต่างๆ นานา ที่จะไม่ทำงาน มีความประมาท และไม่สำรวมระวัง

ในนชีรติสูตร เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ในโลกมีช่องกี่ช่อง ที่จิตตั้งอยู่ไม่ได้ พระองค์ตรัสตอบว่า มี ๖ ช่อง คือ (๑) ความเกียจคร้าน (อาลสยัง) (๒) ความประมาท (ปมาโท) (๓) ความไม่ขยัน (อนุฏฺฐานัง) (๔) ความไม่สำรวม (อสังยโม) (๕) ความมักหลับ (นิททา) (๖) ความอ้างเลศไม่ทำงาน (ตันที) (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๖/๘๓)

ความมั่นใจ : อัสสาโส (ความมั่นใจ : การหายใจคล่อง, การหายใจสะดวกหรือราบรื่น, ความเบาใจ, ความสบาย, ความอุ่นใจ, สิ่งที่ให้ความสะดวกสบายและความโล่งใจ, ความเชื่อใจตนเอง, ความหวังที่จะได้), อธิฏฐานัง (ความมั่นใจ : การตัดสินใจ, ความตั้งใจ, การอธิษฐาน, ความปรารถนา), ทัฬหิยัง (ความมั่นใจ : ความไม่ลดละ, การกระทำให้

SAMPLE

มั่นคง, ความเพียรพยายาม), ความเชื่อมั่น, ความมั่นอกมั่นใจ, ความแน่ใจ, ความเชื่อใจ, ความมั่นใจหรือเชื่อใจอย่างไม่แปรผัน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๐/๑๓๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๑/๖๗, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๒/๕๒๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๒๙/๒๕๒)

ความมัวเมา : มทะ (ความมัวเมา), ความหมกมุ่น, ความลุ่มหลง, ความคลั่งไคล้, ความหลงใหลจนไม่คิดถึงสิ่งอื่น, ความหลงระเริง (อำนาจ,ความสำเร็จ), ความเมามัว ก็ว่า

ความมัวเมา ๓ ประการ คือ (๑) อาโรคยมทะ ความมัวเมาในความไม่มีโรค (๒) โยพพนมทะ ความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว (๓) ชีวิตมทะ ความมัวเมาในชีวิต (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๖/๒๓๑, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๒/๒๓๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๗/๑๘๐, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๔๕/๖๑๒, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๔๙/๕๙๖)

ความมัวหมอง :อกุละ, อากุละ (ความมัวหมอง), มละ (มลทิน, ความมัวหมอง), ความมีมลทิน, ความไม่บริสุทธิ์, ความด่างพร้อย

ในสิงคาลกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสคาถาประพันธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า ผู้ใดดื่มสุรา ไร้ทรัพย์ ไม่ทำงานเลี้ยงชีพ เป็นคนขี้เมาหัวทิ่มบ่อ ผู้นั้นจักจมลงสู่หนี้เหมือนก้อนหินจมน้ำ จักทำความมัวหมองให้แก่ตนทันที

ในมลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสมลทิน (ความมัวหมอง) ไว้ ๘ ประการ คือ (๑) มนตร์มีการไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน (๒) เรือนมีความไม่ขยันหมั่นเพียรเป็นมลทิน (๓) ผิวพรรณมีความเกียจคร้านเป็นมลทิน (๔) ผู้รักษามีความประมาทเป็นมลทิน (๕) สตรีมีความประพฤติชั่ว เป็นมลทิน (๖) ผู้ให้มีความตระหนี่เป็นมลทิน (๗) บาปอกุศลธรรมเป็นมลทินทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (๘) มลทินที่ยิ่งกว่ามลทินนั้นคืออวิชชา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๖, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๕/๒๔๑)

ความมีกำลังในสมาธิ : ความมีพลังในการทำใจให้สงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน รักษาสมาธิให้ดำรงอยู่ได้นาน ฉลาดในการออกจากสมาธิ มีความเคารพ และสามารถทำจิตให้ตั้งเรียบแน่วแน่อยู่ในอารมณ์คือสิ่งอันหนึ่งอันเดียวอย่างสม่ำเสมอ

ในพลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสธรรม ๖ ประการ ที่ภิกษุประพฤติแล้ว จะไม่สามารถบรรลุความมีกำลังในสมาธิได้ ได้แก่ (๑) เป็นผู้ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๒) เป็นผู้ไม่ฉลาดในการให้สมาธิตั้งอยู่ได้ (๓) เป็นผู้ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๔) เป็นผู้ไม่ทำความเคารพ (๕) เป็นผู้ไม่ทำให้ติดต่อ (๖) เป็นผู้ไม่ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๗๒/๕๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในการเข้าสมาธิ หมายถึงฉลาดเลือกอาหารและฤดูที่เหมาะแก่การเจริญสมาธิ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๒๔/๑๐๙) ฉลาดในการให้สมาธิตั้งอยู่ได้ หมายถึงสามารถรักษาสมาธิให้ดำรงอยู่ได้นาน (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/

SAMPLE

๒๔/๑๐๙) ฉลาดในการออกจากสมาธิ ในที่นี้หมายถึงกำหนดเวลาที่จะออกจากสมาธิได้ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๒๔/๑๐๙)

ความมีเกียรติ : กิตติ (ความมีเกียรติ), ความมีชื่อเสียง, การได้รับความยกย่องนับถือ, ความมีหน้ามีตา , ความเป็นเกียรติ, ความน่ายกย่อง, ความมีชื่อเสียง, ความสง่างาม, ความสูงศักดิ์, ฐานันดรศักดิ์ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๑/๑๙๙)

ความมีจิตแน่วแน่ : เอกัตตะ (ความมีจิตแน่วแน่), การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นอัปปนาสมาธิ, ภาวะที่จิตสงบประณีต ซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรมหลัก, อาการที่ใจมุ่งมั่นอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๙/๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ความมีจิตแน่วแน่ หมายถึงฌาน (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๘๙/๑๐๓)

ความมีจิตไม่พยาบาท : อพยาปันนจิต (ความมีจิตไม่พยาบาท), ความมีจิตไม่อาฆาต, การไม่ผูกใจเจ็บคิดจะแก้แค้น, การไม่คิดปองร้าย, การไม่มุ่งร้าย (ข้อ ๙ ในกุศลกรรมบถ ๑๐)

ในพยาปันนจิตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลผู้มีจิตไม่พยาบาท ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เพราะประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท (๒) ชักชวนผู้อื่นให้มีจิตไม่พยาบาท (๓) เป็นผู้พอใจความมีจิตไม่พยาบาท (๔) กล่าวสรรเสริญความมีจิตไม่พยาบาท (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๗๒/๓๘๘)

ความมีผู้อื่นเป็นปัจจัย : ปรัปปัจจยะ (ความมีผู้อื่นเป็นปัจจัย), การอาศัยผู้อื่น, การอาศัยผู้อื่นสนับสนุน, การที่ผู้อื่นคอยช่วยเหลือให้การสนับสนุน, การที่ต้องเชื่อผู้อื่น หรืออาศัยผู้อื่นคอยสนับสนุนให้เชื่อ เพราะไม่สามารถเห็นประจักษ์ชัดด้วยตนเอง

ในสัปปุริสธรรมสูตร วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคแวดล้อมด้วยบริษัทหมู่ใหญ่ประทับนั่งแสดงธรรมอยู่ ชายผู้เป็นโรคเรื้อนคนหนึ่งชื่อสุปปพุทธะ เป็นคนกำพร้ายากจน ได้เห็นหมู่มหาชนนั้นนั่งประชุมกันแต่ไกล ก็คิดว่า คงจะมีการแจกของกินของใช้เป็นแน่ จึงเข้าไปหวังจะได้รับของแจกบ้าง ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงกำลังมนสิการกำหนดจิตของบริษัทว่า ใครหนอแลควรบรรลุธรรม ได้ทอดพระเนตรเห็นเขาซึ่งนั่งอยู่ในบริษัท ทรงดำริว่า ชายผู้นี้แลควรบรรลุธรรม จึงทรงตรัสอนุปุพพีกถา คือ ทรงประกาศเรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสวรรค์ เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม และเรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม เมื่อทราบว่าเขามีจิตควรบรรลุธรรม จึงทรงแสดงสามุกกังสิกเทศนา คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เขาได้ดวงตาเห็นธรรม ณ ที่นั้นนั่นเองว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ทีนั้นเอง เขาได้เห็นธรรม บรรลุธรรม รู้

SAMPLE

ธรรม หยั่งลงสู่ธรรม ข้ามพ้นความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแกล้วกล้า ปราศจากความมีผู้อื่นเป็นปัจจัย ในศาสนาของพระศาสดา (อง.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๖/๔๓๗, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๔๓/๒๕๕)

ความมีมานะจัด : อติมานะ, อติมานิตา (ความมีมานะจัด), ความเป็นคนถือตัว หัวดื้อ ดื้อรั้น มีทิฐิมานะจัด, ความถือชนชั้นวรรณะอย่างยิ่ง เช่น พวกเจ้าศากยะมีมานะจัด ไม่รู้คุณของพระพุทธเจ้า เป็นคนกระด้างเพราะชาติตระกูล ไม่เอื้อเฟื้อ ไม่นอบน้อมพระองค์ พระองค์จึงทรงกระทำปาฏิหาริย์มากมายเพื่อปราบพวกพระญาติจนหมดมานะ

เป็น ๑ ในอคุณธรรม (สิ่งที่ไม่ใช่คุณงามความดี) ๖ อย่าง ซึ่งถ้ามีอยู่ในเนื้อนาบุญเหล่าใด เนื้อนาบุญเหล่านั้นนับว่าเป็นเนื้อนาบุญที่ไม่มีศีลเป็นที่รักในโลก ได้แก่ (๑) ความเมาเพราะชาติ (๒) ความมีมานะจัด (๓) โลภะ (๔) โทสะ (๕) มทะ (๖) โมหะ

ในวิธาสูตร และตัณหาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสมานะไว้ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) มานะ ความถือตัวว่าเสมอเขา (๒) โอมานะ ความถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (๓) อติมานะ ความถือตัวว่าดีกว่าเขา

มานะ ๙ อย่าง ได้แก่ (๑) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (๒) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา (๓) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (๔) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (๕) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเสมอเขา (๖) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (๗) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (๘) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา (๙) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (อง.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๖/๖๒๗, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๖/๔๗๐, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑/๙๖-๙๗, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๘/๕๐๘)

ความมีลาภ : ลาภะ (ความมีลาภ), ความเป็นคนมีโชค, ความเป็นคนมีโชคมีลาภ, การได้สิ่งที่มักจะได้มาโดยไม่ได้คาดคิด

เป็น ๑ ในโลกธรรม (เรื่องของโลก, ธรรมดาของโลก) ๘ ประการ คือ (๑) ความมีลาภ (๒) เสื่อมลาภ (๓) มียศ (๔) เสื่อมยศ (๕) นินทา (๖) สรรเสริญ (๗) สุข (๘) ทุกข์. (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๔/๑๘๐)

ความมีวาจาอ่อนหวาน : สาขัลยะ (ความมีวาจาอ่อนหวาน), ความเป็นผู้มีวาจาสละสลวย, ความเป็นผู้มีวาจาไม่หยาบคาย, การกล่าววาจาที่ไร้โทษ สบายหู ไพเราะจับใจ เป็นวาจาของชาวเมือง เป็นที่เจริญใจของชนหมู่มาก (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๗/๑๒๖, อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๓๕๐/๓๓๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สาขัลยะ หมายถึงความเป็นบุคคลผู้บันเทิงด้วยความมีวาจาอ่อนหวาน (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๑๖๗/๗๑)

ความมืด : ตมะ (ความมืด), อันธะ, อันธการ (ความมืด), สภาพที่ไม่มีแสง มีแต่สีดำ, ความมืดมัว, ขาดแสงสว่าง, มีแสงสว่างน้อย, ไม่สว่าง

ตมะ (ความมืด) ๓ ประการ ได้แก่ (๑) เคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภอดีตกาล (๒) เคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภอนาคตกาล (๓) เคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภปัจจุบันกาล

ในนันทิยสูตร คำว่า “เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด” เป็นคำพูดที่นันทิยปริพาชกกล่าวชื่นชมพระผู้มีพระภาคและพระภาษิตของพระองค์ คำว่า ในที่มืด ในที่นี้หมายถึงความมืดที่ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ (๑) ความมืดในวันแรม ๑๔ ค่ำ (๒) ความมืดในเวลาเที่ยงคืน (๓) ความมืดในป่าทึบ (๔) ความมืดในเวลาเมฆปกคลุม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๓๖/๔๐๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๘๓/๖๑๒, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๓/๒๒๐, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๕/๒๒๑, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๒/๓๔๖, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐/๑๕, สำ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๑/๕๔๖, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๖/๖๒๙)

ความมืดคือโมหะ : ตมะ, โมหันธะ (ความมืดคือโมหะ) : ความมืดคือความหลง, ความมืดคือความไม่รู้ตามที่เป็นจริง, ความมืดคืออวิชชา ; โมหะ ความหลง แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) หลงในอารมณ์ คือหลงในรสของรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ หรือเรียกว่าหลงในรสของกามารมณ์ (๒) หลงในทิฏฐิ เป็นเรื่องของสติปัญญา เช่น เห็นผิดเป็นถูก เห็นถูกเป็นผิด เห็นกงจักรเป็นดอกบัว สิ่งที่ไม่เที่ยงหลงเห็นว่าเป็นของเที่ยง ที่เป็นทุกข์หลงเห็นว่าเป็นสุข ที่มิใช่ตนหลงเห็นว่าเป็นตน ; โมหะ ความหลง, ความเขลา, ความโง่ เป็นกิเลสอย่างหนึ่งในบรรดากิเลสใหญ่ ๓ อย่าง คือ (๑) โลภะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗/๑๖๘, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๘๕/๑๖๐)

ความมืดมน : อันธะ (ความมืดมน), ความดำมืด, ความมืดมัว, ความมืดมาก, ความมืดสินท, ความมืดจนมองไม่เห็นทาง, มักใช้เข้าคู่กับคำว่า อนธการ เป็น มืดมนอนธการ ; ความหมดหวัง, ความสิ้นหวัง, ความหดหู่, ความเศร้าโศก, ความท้ออแท้, ความเศร้าใจ เช่น หลายคนยังสับสนคิดจะหาทางออกให้ชีวิตแต่ก็ยังมืดมนไม่รู้จะไปทางไหน

SAMPLE

ความมืดมนในที่นี้ หมายถึงความมืดมนของโลก ดังพระดำรัสตอนหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคตรัสเป็นพระคาถาตอบอุปกาชีวก ในโพธิราชกุมารสูตรว่า เราจะไปเมืองหลวงของชาวกาสี ประกาศธรรมจักรตีกลองอมตธรรมไปในโลกอันมีความมืดมน

ในอันธกรณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อกุศลวิตก (ความตริตรึกที่เป็นอกุศล, ความนึกคิดที่ไม่ดี) ๓ ประการ ที่ทำความมืดมน ไม่ทำให้เกิดปัญญาจักษุ ทำแต่ความไม่รู้ ดับปัญญา เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ได้แก่ (๑) กามวิตก คิดแส่ไปในทางกาม หาทางปรนเปรอตน (๒) พยาบาทวิตก คิดในทางพยาบาท (๓) วิหิงสาวิตก คิดในทางเบียดเบียนผู้อื่น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๑/๔๑๓, ขุ,อิติ.(ไทย)๒๕/๘๗/๔๕๔)

ความมืดมนคือโมหะ : ตมันธการะ (ความมืดมนคือโมหะ) : ความมืดมนด้วยความหลง, ความมืดมนเพราะความหลง, ความมืดมนคืออวิชชา ; ดู *ความมืด, ความมืดคือโมหะ* (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๗/๙)

ความมืดและแสงสว่าง : การแสดงปาฏิหาริย์อย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในโลมสติยเถราปทาน ในคราวที่พระอุทายีเถระทูลเชิญพระองค์ให้เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อทรงอนุเคราะห์เจ้าศากยะ แต่พวกเจ้าศากยะมีมานะจัด ไม่รู้คุณของพระพุทธเจ้า เป็นคนกระด้างเพราะชาติตระกูล ไม่เอื้อเฟื้อ ไม่นอบน้อมพระองค์ พระองค์จึงทรงกระทำปาฏิหาริย์มากมายเพื่อปราบพวกพระญาติจนหมดมานะ ดังมีข้อความตอนหนึ่งที่พระโลมสติยเถระได้กล่าวไว้ว่า พระมุนีทรงแสดงความมืดและแสงสว่าง ทรงกระทำปาฏิหาริย์มากมาย ทรงปราบพวกพระญาติจนหมดมานะ ; ความมืด (อันธการะ) ได้แก่ สภาพที่ไม่มีแสง มีแต่สีดำ, ความมืดมัว, ขาดแสงสว่าง, มีแสงสว่างน้อย, ไม่สว่าง ; แสงสว่าง (ปกาสะ) ได้แก่ ส่องแสง, ปรากฏเห็น, เป็นที่รู้จัก (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๓๔/๓๒๒)

ความมืดใหญ่ : มหาตมะ (ความมืดใหญ่), ความมืดคือโมหะ, ความมืดคือความหลง, ความมืดคืออวิชชา, ความมืดคือความไม่รู้ตามเป็นจริง

ความมืดใหญ่ (มหาตมะ) ในที่นี้หมายถึงอวิชชา ความไม่รู้แจ้งความจริงเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอยู่ร่ำไป

ในปทุมพุทธวงศ์ สมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ พระองค์ทรงประกาศพระธรรมจักร ทำให้มีการบรรลุธรรม การกำจัดความมืดใหญ่ ๓ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ ทรงช่วยเทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐ โกฏิ ให้บรรลุ ครั้งที่ ๒ ประมาณ

SAMPLE

๙๐ โกฏิ ครั้งที่ ๓ ประมาณ ๘๐ โกฏิ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๖/๒๙๔, ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๓/๖๒๙)

ความมุ่งมั่น : ความมุ่งมั่น ไวพจน์ของวิริยะ (ความเพียร) ซึ่งได้แก่ การตั้งความเพียร การก้าวออก การก้าวไปข้างหน้า การย่างขึ้นไป ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความมั่นคง ความทรงไว้ ความบากบั่นไม่ย่อหย่อน ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคองธุระไว้ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะอันเป็นไปทางใจ ขุ.จู. (ไทย)๓๐/๗๑/๒๖๒, ๓๐/๑๕๖/๔๙๓, อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๓๙๖/๓๒๙,๓๕/๔๐๗/๓๓๒

ความมุ่งร้าย : พยาบาท เป็นนิวรณ์อย่างหนึ่งในวิวรณ์ ๕ ได้แก่ ๑) กามฉันทะ ๒) พยาบาท ๓) ถีนมิทธะ ๔) อุทธัจจะกุกกุจจะ ๕) วิจิกิจฉา (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๗/๗๔,๙/๔๕๘/๒๐๑,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๐/๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖,๑๓/๔๑๙/๕๒๖,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๖/๒๓,๑๔/๗๕/๘๑,๑๔/๑๐๓/๑๒๔)

ความมุ่งหมาย : ความพยายาม ความเพียร เช่น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภัคควะ การที่เธอซึ่งมีทิฏฐิแตกต่างกัน มีความถูกใจแตกต่างกัน มีความพอใจแตกต่างกัน มีความมุ่งหมายแตกต่างกัน มีอาจารย์แตกต่างกัน เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ได้ นี้เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก ขอให้เธอรักษาความเลื่อมใสในเราไว้ให้ดีเถิด” (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๘/๓๔,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๖๓/๑๖๖,ม.อุ. (ไทย) ๑๓/๒๘๐/๓๓๕)

ความมุ่งหวัง : ไวพจน์ของตัณหา เช่น ความมุ่งหวังหรือความเพลิดเพลินอย่างใดอย่างหนึ่งในอารมณ์หลายชนิดซึ่งมีอยู่ประจำทุกเมื่อนานาประการ หรือตัณหาอันเป็นเหตุให้กระชับแน่นทั้งปวงนั้น ซึ่งมีความไม่รู้เป็นมูลรากก่อให้เกิดต่อ ๆ ไป เราทำให้สิ้นสุดพร้อมทั้งรากแล้ว (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๔/๒๙๖,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๔/๒๕๑, สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/ ๒๐๔/๒๕๒)

ความเมา, ความมัวเมา : ความเมา(มทะ) มี ๓ ประการ ได้แก่ ๑) อาโรคยมทะ (ความมัวเมาในความไม่มีโรค) ๒) โยพพนมทะ (ความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว) ๓) ชีวิตมทะ (ความมัวเมาในชีวิต), เป็นอุปกิเลสอย่างหนึ่ง ในอุปกิเลสแห่งจิต ๑๖ อย่าง ได้แก่ ๑) อภิชฌาวิสมโลภะ(ความโลภไม่สม่ำเสมอคือความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น) ๒) พยาบาท(ความคิดปองร้ายผู้อื่น) ๓) โกธะ(ความโกรธ) ๔) อุปนาหะ (ความผูกโกรธ) ๕) มักขะ(ความลบหลู่คุณท่าน) ๖) ปฬาสะ(ความตีเสมอ) ๗) อิสสา(ความริษยา) ๘) มัจฉริยะ(ความตระหนี่) ๙) มายา(มารยา) ๑๐) สาเถยยะ (ความโอ้อวด) ๑๑) ถัมภะ(ความหัวดื้อ) ๑๒) สารัมภะ(ความแข่งดี) ๑๓) มานะ (ความถือตัว) ๑๔) อติมานะ(ความดูหมิ่นเขา) ๑๕) มทะ(ความมัวเมา) ๑๖) ปมา

SAMPLE

ทะ(ความประมาท), ความเมาอาหาร เช่น อริยมรรค ไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ในโลกนี้เพราะความหลับ ความเกียจคร้าน การบิดกายความไม่ยินดีและความเมาอาหาร, ความเมาสุรา เช่น เพราะความเมานั่นเอง คนพาลทั้งหลายจึงทำบาปต่างๆ ได้ (ที. ปา. (ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๗๑/๖๒, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖/๑๕, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๐๒/๕๙๓)

ความไม่กำหนด : ความไม่กำหนด (อสัลลักขณะ) เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งของการเกิด มิจฉาทิฏฐิ ใช้ร่วมกับเหตุปัจจัยของการเกิดมิจฉาทิฏฐิข้ออื่น ๆ คือ ความไม่รู้ (อัญญาณ) ความไม่เห็น (อทัสสนะ) ความไม่รู้แจ้ง (อนภิสมยะ) ความไม่รู้เท่าทัน (อนนุโพธะ) ความไม่แทงตลอด (อัปปฏิเวธะ) ความไม่เข้าไปกำหนด (อนุปลักขณะ) ความไม่เข้าไปกำหนดเฉพาะ (อัปปัจจุปลักขณะ) ความไม่เพ่ง (อสมเปกขณะ) ความไม่เข้าไปเพ่งเฉพาะ (อัปปัจจุเปกขณะ) ความไม่เห็นประจักษ์ (อัปปัจจักขกัมมะ) ความไม่เพ่ง (อสมเปกขณะ) (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๓๒/๓๘๑,๑๗/๖๓๓/๓๘๑,๑๗/๖๓๖/๓๘๑)

ความไม่เกิด : ความไม่เกิด (อชาติ) เป็นไวพจน์ของนิพพาน มาร่วมกับคำไวพจน์อื่น ได้แก่ ความไม่เกิดขึ้น ความไม่เป็นไป อนิมิต (ความไม่มีเครื่องหมาย) ความไม่มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมา ความไม่มีปฏิสนธิ อคติ (ความไม่มีภพที่ไปเกิด) ความไม่บังเกิด ความไม่อุบัติ ความไม่เกิด ความไม่แก่ ความไม่เจ็บไข้ ความไม่ตาย ความไม่เศร้าโศก ความไม่รำพัน ความไม่คับแค้นใจ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗)

ความไม่เกิดขึ้น :ความไม่เกิดขึ้น(อนุปปาทะ) เป็นไวพจน์ของนิพพาน (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗) ดู ความไม่เกิด

ความไม่เกื้อกูลพราหมณ์ : การไม่ปฏิบัติชอบต่อพราหมณ์ เป็นธรรมที่แพร่หลายในยุคที่มนุษย์มีอายุขัย ๒๕๐ ปี (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๑/๗๒,๑๑/ ๑๐๒/๗๓)

ความไม่เกื้อกูลมารดา :การไม่ปฏิบัติชอบต่อมารดา เป็นธรรมที่แพร่หลายในยุคที่มนุษย์ มีอายุขัย ๒๕๐ ปี (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๑/๗๒,๑๑/๑๐๒/๗๓)

ความไม่แก่ : ความไม่แก่ (อชรา) เป็นไวพจน์ของนิพพาน (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๗/๑๐) ดู ความไม่เกิด

ความไม่โกรธ : ความไม่โกรธ, ความมีเมตตา เช่น ขอศัตรูทั้งหลายของเราจง ได้รับความผ่องแผ้วคือขันติและสรรเสริญความไม่โกรธเถิด (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๒/(๔๓๑)

ความไม่ขยัน : ความไม่ขยัน จัดเป็นช่องที่จิตตั้งอยู่ไม่ได้อย่างหนึ่งใน ๖ ช่อง ได้แก่ ๑) ความเกียจคร้าน ๒) ความประมาท ๓) ความไม่ขยัน ๔) ความไม่สำรวม ๕) ความมักหลับ ๖) ความอ้างเลสไม่ทำงาน (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๘๓/๗๖)

SAMPLE

ความไม่ขัดใจ : ความไม่ขัดใจ(อนุปฆาตะ) ความไม่ทำร้าย ความไม่เข้าไปฆ่า เช่น (พระพุทธเจ้าตรัสว่า) “ภิกษุทั้งหลาย แต่เมื่อเธอทั้งหลายสามัคคีกัน ร่วมใจกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งพึงต้องอาบัติ ล่วงละเมิดบัญญัติ เธอทั้งหลายไม่ควรกล่าวหาภิกษุรูปนั้นด้วยข้อกล่าวหาในเรื่องนั้น พึงใคร่ครวญบุคคลก่อนว่า 'ความไม่ลำบากจักมีแก่เรา และความไม่ขัดใจจักมีแก่บุคคลอื่น...” (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙/๔๗)

ความไม่เข้าไปกำหนด :ความไม่เข้าไปกำหนด(อนุปลักขณะ) เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งของ การเกิดมิจฉาทิฏฐิ (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๓๗/๓๘๑,๑๗/๖๓๘/๓๘๑,๑๗/๖๔๑/๓๘๑) ดู ความไม่กำหนด

ความไม่เข้าไปกำหนดเฉพาะ : ความไม่เข้าไปกำหนดเฉพาะ (อัปปัจจุปลักขณะ) เหตุ ปัจจัยอย่างหนึ่งของการเกิดมิจฉาทิฏฐิ (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๔๒/๓๘๒,๑๗/๖๔๓/๓๘๒), ดู ความไม่กำหนด

ความไม่เข้าไปเพ่งเฉพาะ : ความไม่เข้าไปเพ่งเฉพาะ (อัปปัจจุเปกขณะ) เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งของการเกิดมิจฉาทิฏฐิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๕๖/๓๘๒,๑๗/๖๕๗/๓๘๒) ดู ความไม่กำหนด

ความไม่คับแค้นใจ :ความไม่คับแค้นใจ(อนุปายาสะ) เป็นไวพจน์ของนิพพาน เป็นความสุข เป็นความปลอดภัย ไม่เป็นอามิส และเป็นนิพพาน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗)

ความไม่งามในกาย :ความไม่งาม(อสุภะ)ในกาย เป็นธรรมสำหรับพิจารณาของผู้ปฏิบัติธรรม เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เช่น (พระพุทธเจ้าตรัสว่า) “ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญา (ความจำได้หมายรู้) ว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่...” (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๑/๒๐๑)

ความไม่งามแห่งกาย : ความไม่งามแห่งกาย (อสุภะ) มักมากับคำว่า สัญญา เป็น อสุภสัญญา (การกำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย) และเป็นปฏิปักษ์(ธรรมที่ตรงกันข้าม)กับราคะ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๕,องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๐๗/๖๒๙, องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๑/๔๒๘) ดู ความไม่งามในกาย

ความไม่เจ็บไข้ :ความไม่เจ็บไข้ (อัพยาธิ) เป็นไวพจน์ของนิพพาน เป็นความสุขเป็นความปลอดภัย ไม่เป็นอามิส และเป็นนิพพาน (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑๑๐/๑๗/) ดู ความไม่เกิด

ความไม่ชอบใจ : ความไม่ชอบใจ(อมนาปะ) เป็นธรรมสำหรับพิจารณาใน กระบวนการพัฒนาอินทรีย์(อินทริยภาวนา) เช่น พระพุทธเจ้าตรัสว่า “การเจริญอินทรีย์อันยอดเยี่ยมใน

SAMPLE

อริยวินัย เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว จึงเกิดความชอบใจ เกิดความไม่ชอบใจ และเกิดทั้งความชอบใจและความไม่ชอบใจ...” (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๕๔/๕๐๕)

ความไม่แช่มชื่น :ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต ความรู้สึกไม่พอใจ เป็นกิเลสเพียงดังเนิน(อังคณะ) และเป็นความโกรธชนิดหนึ่ง เช่นคราวหนึ่ง สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เข้าไปหานักบวชเปลือยกฬารมัชฌกะถึงที่อยู่แล้วถามปัญหาเขาถูกถามปัญหาแล้วไม่สามารถตอบปัญหาของสุนักขัตตะลิจฉวีบุตรนั้นให้ถูกต้องได้ จึงแสดงความโกรธ ความขัดเคืองและความไม่แช่มชื่นให้ปรากฏ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒/๑๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓/๑๑, ม.ม.(ไทย) ๑๒/๖๐/๔๘)

ความไม่ตรัสรู้ : ความไม่ตรัสรู้ เป็นไวพจน์ของความไม่มีสัมปชัญญะ เป็นโมหะ หรืออวิชชา ซึ่งมีชื่อเรียกหลายอย่าง ได้แก่ ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่รู้แจ้งตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงอย่างรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรามปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความหลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชชา อวิชโชฆะ อวิชชาโยคะ อวิชชานุสัย ปริยุฏฐานกิเลสคืออวิชชา ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๖๐/๑๖๐)

ความไม่ตามระลึก :ความไม่ตามระลึก เป็นไวพจน์ของความเป็นผู้มีสติหลงลืม มี ชื่อเรียกหลายอย่าง ได้แก่ ความระลึกไม่ได้ ความไม่ตามระลึก ความไม่หวนระลึก ความระลึกไม่ได้ อาการที่ระลึกไม่ได้ ความทรงจำไม่ได้ ความเลื่อนลอย ความหลงลืม (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๖๐/๕๙)

ความไม่ตาย : ความไม่ตาย เป็นไวพจน์ของนิพพาน เป็นความสุข เป็นความปลอดภัย ไม่เป็นอามิส และเป็นนิพพาน (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗) ดู ความไม่เกิด

ความไม่ท้อถอย :ความไม่ท้อถอย ความไม่ย่อท้อ ความไม่ถอยกลับ ความเพียรที่ใคร ๆ ก็ห้ามไม่ได้ เป็นชื่อเรียกวิริยะชั้นสูง เช่น บุคคลผู้ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายในและไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ควรทำความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขะมักเขม้น ความไม่ท้อถอย สติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่งเพื่อได้กุศลธรรมเหล่านั้นเถิด (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๙๓/๑๔๒)

ความไม่เที่ยง : ความไม่เที่ยง (อนิจจตา) เป็นลักษณะธรรมดาของสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นสามัญญลักษณะอย่างหนึ่งในสามัญญลักษณะ ๓ ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา เช่น รูปกายนี้เกิดจากมหาภูตรูป ๔ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เติบโตด้วยข้าว

SAMPLE

สุกและขนมกุมมาส มีความไม่เที่ยง มีการไล้ทาบีบนวด แตกสลาย และกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา, การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง เรียกว่าอนิจจานุปัสสนา

ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค พระสารีบุตรอธิบายว่า การพิจารณาขันธ์ ๕ โดยความไม่เที่ยง จัดเป็นวิปัสสนาญาณ (สัมมสนญาณ) อย่างหนึ่ง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๔๗/๒๓๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๕๓/๔๕,๑๘/๕๔/๔๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๗๔)

ความไม่เที่ยงแห่งสังขาร : ความไม่เที่ยง(อนิจจตา)แห่งสังขาร เช่น (พระพุทธเจ้าตรัสว่า) “เธอทั้งหลายจงมนสิการสังขารโดยแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งสังขารตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุมนสิการสังขารโดยแยบคาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งสังขารตามความเป็นจริง ก็ย่อมเบื่อหน่ายในสังขาร”, มากับคำว่า สัญญา เป็น อนิจจสัญญา (การกำหนดรู้ความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๔,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๕๒/๑๓,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๖๑/๑๑๐) ดู ความไม่เที่ยง

ความไม่แทงตลอด : ความไม่แทงตลอด(อัปปฏิเวธะ) ความไม่รู้แจ้งตลอด เป็นไวพจน์ของความไม่มีสัมปชัญญะ เป็นโมหะ หรืออวิชชา ซึ่งมีชื่อเรียกหลายอย่าง ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทว่าเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรามปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชชา โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยุฏฐาน คืออวิชชา ข่ายคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๒๗/๓๘๑,๑๗/๖๒๘/๓๘๑,๑๗/๖๓๑/๓๘๑) ดู ความไม่ตรัสรู้

ความไม่น้อมไป : ความไม่น้อมไปสู่ตัณหา เป็นไวพจน์ของอสังขตะหรือนิพพาน เป็นความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะ (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๗๘/๔๖๐)

ความไม่บังเกิด :ความไม่บังเกิด (อนิพพัตติ) เป็นไวพจน์ของนิพพาน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗), ดู ความไม่เกิด

ความไม่เบียดเบียน : ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นความสุขในโลกอย่างหนึ่ง เช่น (พระพุทธเจ้าตรัสว่า) วิเวกเป็นความสุขของผู้สันโดษ ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ผู้เห็นอยู่

SAMPLE

ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๘๐/๕๑๐)

ความไม่ประกอบ : วินีตวัตถุ(เรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงวินิจฉัยแล้ว) อย่างหนึ่ง ใน ๕ ประการ ได้แก่ ๑) การเว้นไกล ๒) การเว้นขาด ๓) การงดเว้น ๔) เจตนาเครื่องงดเว้นจากกองอาบัติ ๕ และ ๕) ความไม่ประกอบ การไม่ทำ การไม่แกล้งต้อง การไม่ละเมิดเวลา การกำจัดด้วยอริยมรรคชื่อเสตุ (บางกรณีแบ่งเป็น ๖ ประการ โดยแบ่งการกำจัดด้วยอริยมรรคชื่อเสตุเป็นข้อ ๖ บางกรณีแบ่งเป็น ๗ ประการ โดยแบ่งข้อ ๖ การไม่ทำ การไม่แกล้งต้อง การไม่ละเมิดเวลา ข้อ ๗ การกำจัดด้วยอริยมรรคชื่อเสตุ) (วิ. ป. (ไทย) ๘/๒๗๑/๓๖๒-๓๖๔)

ความไม่ประมาท : ความไม่อยู่ปราศจากสติ, ความมีสติกำกับอยู่ตลอดเวลา, ความระมัดระวัง ตั้งใจและตื่นตัวเฝ้าดูสิ่งต่างๆ ที่กำลังจะเกิดและเกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่องรอบๆ ตัวด้วยความรู้สึกตัวทั่วถึง มีความพร้อมที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ที่อาจจะกระทบอยู่ตลอดเวลา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๑/๑๑, ที.สี.(ไทย)๙/๕๖/๒๓,ที.สี.(ไทย)๙/๖๘/๒๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๐/๙๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๒/๓๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๖/๓๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๑/๒๐๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๑/๓๖๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๘/๑๕๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๙/๑๕๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๖/๒๕๙,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๙๗/๑๐๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๓๙/๗๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๐/๗๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๖/๕๕๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๑๕/๑๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕/๖๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๗/๖๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๖/๑๗๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๗/๑๗๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒๓) ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด” นี้เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๕/๑๓); เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความไม่ประมาทนี้ เมื่อไม่ประมาทแล้ว กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป(๒๐/๕๙/๑๑); ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า หรือมีเท้ามากก็ตามมีรูป หรือไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญาไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ตามมีประมาณเท่าใด ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าบัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่านั้น ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกันแล มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่

SAMPLE

ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕/๒๘); ผู้ทำด้วยความเอื้อเฟื้อ ทำติดต่อ ทำไม่หยุดประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ละความพอใจ ไม่ทอดธุระ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔/๗๒,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๖๐/๔๔๙)

ความไม่เป็นไป : ความไม่เป็นไป (อัปปวัตตะ) เป็นไวพจน์ของนิพพาน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗, ดู ความไม่เกิด

ความไม่เป็นหนี้ :ความสุขอย่างหนึ่งของคฤหัสถ์ เรียกว่า อานัณยสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) ในบรรดาสุข ๔ประการ ได้แก่ ๑) อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์) ๒) โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์) ๓) อานัณยสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) ๔) อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ) อง.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑๖๒/๑๐๖/

ความไม่แปรผัน :ความไม่แปรผัน ความไม่แตกทำลาย มีความหมายเหมือนคำว่า เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน เช่น บุคคลใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘อายตนะภายใน ๖ ของเรานี้ ไม่เที่ยง แต่เราอาศัยอายตนะภายใน ๖ แล้ว ย่อมเสวยเวทนาใด เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นอทุกขมสุขก็ตาม เวทนานั้นเที่ยง ยั่งยืน เป็นไปติดต่อ มีความไม่แปรผันเป็นธรรมดา’ ผู้ที่กล่าวนั้นชื่อว่าพึงกล่าวชอบหรือไม่; ในทิฏฐิ ๖๒ ความไม่แปรผันเป็นลักษณะของอัตตาหรือตัวตนในพรหมโลกของผู้ถือสัสสตทิฏฐิ แต่ในพระพุทธศาสนา ความไม่แปรผันเป็นลักษณะของนิพพาน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เหมกะ นิพพานบทอันไม่แปรผันเป็นเครื่องกำจัดความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในปิยรูปทั้งหลายที่ได้เห็น ได้ยินได้รับรู้และได้รู้ ในโลกนี้” (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๐๒/๔๕๗,๑๔/๔๑๑/๔๖๕, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๔๐/๔๑๘, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๕๕/๒๒๓, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๘/๖๐๒

ความไม่เพ่ง : ความไม่เพ่ง (อสมเปกขณะ) เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งของการเกิด มิจฉาทิฏฐิ สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๔๗/๓๘๒,๑๗/๖๔๘/๓๘๒,๑๗/๖๕๑/๓๘๒, ดู ความไม่กำหนด

ความไม่ฟุ้งซ่าน :ความไม่ฟุ้งซ่าน (อวิกเขปะ) ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ , เป็นไวพจน์ของสัมมาสมาธิ เอกัคคตา สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สมาธิสัมโพชฌงค์; มาคู่กับ ความเพียร(ปัคคาหะ) ในปัคคาหทุกะ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๖๗/๓๔๐, ๓๔/๒๔/๓๑,๓๔/๒๘๗/๙๑, ๓๔/๒๙๑/๙๒,๓๔/๓๘๖/๑๑๓

ความไม่มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมา : ความไม่มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมา(อนายุหนา) เป็นไวพจน์ของนิพพาน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗ ดู ความไม่เกิด

SAMPLE

ความไม่มีโทษ : ๑. ความไม่มีโทษอันเกิดจากร่างกาย เช่น (พระพุทธเจ้าตรัสว่า) “เราอนุญาตบิณฑบาตแก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ด้วยคิดว่า ‘เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา ด้วยประการฉะนี้”

๒. สภาวะไม่มีโทษ สภาวะที่เป็นมูลของโพชฌงค์ เช่น ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะไม่มีโทษ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะดำเนินไปในความไม่มีโทษ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะกำหนดความไม่มีโทษ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเป็นบริวารแห่งความไม่มีโทษ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเต็มรอบในความไม่มีโทษ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะแก่กล้าในความไม่มีโทษ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะแตกฉานในความไม่มีโทษ ชื่อว่าโพชฌงค์เพราะมีสภาวะให้ถึงความแตกฉานในความไม่มีโทษ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเจริญความชำนาญในความแตกฉานในความไม่มีโทษ ชื่อว่าโพชฌงค์แม้ของบุคคลผู้ถึงความชำนาญในความแตกฉานในความไม่มีโทษ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๐,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๙/๒๒๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘/๔๔๕

ความไม่มีปฏิสนธิ : ความไม่มีปฏิสนธิ (อัปปฏิสนธิ) ความไม่สืบต่อ ความที่ขันธ์ไม่เกิดสืบเนื่องอีกต่อไป เป็นไวพจน์ของ นิพพาน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗ ดู ความไม่เกิด

ความไม่มีโรค : ๑. ความไม่มีโรค (อาโรคิยะ) อันเป็นประโยชน์ของความไม่ประมาท และเป็นลาภอย่างยิ่ง เช่น บุคคลเมื่อปรารถนาอายุ ความไม่มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความยินดีอย่างโอฬารต่อ ๆ ไป พึงทำความไม่ประมาท

๒. ความไม่มีโรคอันเป็นที่แฝงอยู่ของความเจ็บไข้ เช่น (พระพุทธเจ้าตรัสว่า) “อานนท์ ความแก่มีอยู่ในความเป็นหนุ่มสาว ความเจ็บไข้มีอยู่ในความไม่มีโรค ความตายก็มีอยู่ในชีวิต”

๓. ไวพจน์ของนิพพาน เช่น ภิกษุรู้ความไม่มีโรคโดยชอบ พิจารณาแล้วจึงใช้สอยปัจจัย ๔ ดำรงอยู่ในธรรม จบเวท ย่อมไม่เข้าถึงการนับอีกต่อไป เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑/,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๗๕๕/๖๘๐)

ความไม่มีอาสวะ : สภาวะที่ไม่มีอาสวะ สภาวะที่เป็นมูลของโพชฌงค์ เช่น ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะไม่มีอาสวะ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะดำเนินไปในความไม่มีอาสวะ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะกำหนดความไม่มีอาสวะ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเป็นบริวารแห่งความไม่มีอาสวะชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเต็มรอบในความไม่มี

SAMPLE

อาสวะ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะแก่กล้าในความไม่มีอาสวะ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะแตกฉานในความไม่มีอาสวะ ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะให้ถึงความแตกฉานในความไม่มีอาสวะชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเจริญความชำนาญในความแตกฉานในความไม่มีอาสวะ ชื่อว่าโพชฌงค์แม้ของบุคคลผู้ถึงความชำนาญในความแตกฉานในความไม่มีอาสวะ ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/ ๑๘๔๔๖/

ความไม่ยินดี : ความไม่พอใจ ความยินร้าย เช่น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ชีวก บุคคลจะพึงมีความเบียดเบียน มีความไม่ยินดี มีความกระทบกระทั่ง เพราะราคะ โทสะ โมหะใด ราคะ โทสะ โมหะนั้นตถาคตละได้แล้ว...”, ความไม่ยินดีเป็นอาหารที่ทำถีนมิทธะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำถีนมิทธะที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น ๑๒/๖๖/ ๕๘,๑๓/๕๔/๕๑,๑๔/๑๕๙/๒๐๖,๑๕/๙๙/๑๐๕,๑๕/๒๐๙/๓๐๓,๑๕/๒๓๗/ ๓๔๐,๑๙/๑๘๓/๑๑๑,๑๙/๒๓๒/๑๖๒,๒๑/๒๘/๔๕,๒๙/๒๐๔/๕๙๖

ความไม่รำพัน : ความไม่รำพัน (อปริเทวะ) เป็นไวพจน์ของนิพพาน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗, ดู ความไม่เกิด

ความไม่รู้ : ๑. อวิชชา ความไม่รู้, ดู อวิชชา; เป็นไวพจน์ของความไม่มีสัมปชัญญะ ดู ความไม่มีสัมปชัญญะ

๒. อัญญาณ ความไม่รู้ ความไม่หยั่งรู้ในขันธ์ ๕ เช่น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “วัจฉะ เพราะความไม่รู้ในรูป เพราะความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งรูป เพราะความไม่รู้ในความดับแห่งรูป เพราะความไม่รู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้จึงเกิดขึ้นในโลก...” ๑๕/๗๔/๘๑,๑๗/๖๐๗/๓๗๕,๑๗/,๖๑๑/ ๓๗๘,๑๙/๑๐๘๗/๖๐๒,๒๑/๑๐/๑๗,๓๖/๖๐/๑๖๐

ความไม่รู้แจ้ง : ความไม่รู้แจ้ง(อนภิสมยะ) เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งของการเกิด มิจฉาทิฏฐิสำ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๑๗/๓๗๙,๑๗/๖๑๘/๓๗๙,๑๗/๖๒๑/๓๗๙ ดู ความไม่กำหนด

ความไม่รู้เท่าทัน : ความไม่รู้เท่าทัน(อนนุโพธะ) เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งของการเกิด มิจฉาทิฏฐิ สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๒๒//๓๘๐,๑๗/๖๒๖/๓๘๐, ดู ความไม่กำหนด

ความไม่ลำบาก : ความไม่ลำบากที่เกิดจากอาพาธ, ความไม่ลำบากกายและใจ เช่น เราอนุญาตคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารแก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อบรรเทาเวทนาอันเนื่องมาจากอาพาธต่างๆที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อความไม่ลำบากเป็นอย่างยิ่ง ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๒/ ๑๔๑

ความไม่เลื่อมใส : ความไม่เลื่อมใสที่เป็นเหตุให้ปุถุชนกลัวความตาย ในหมวด ธรรม ๔ ประการ ได้แก่ ๑) ความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ๒) ความไม่เลื่อมใสในพระธรรม ๓)

SAMPLE

ความไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์ ๔) ความเป็นผู้ทุศีล ๑๙/๑๐๒๒/๕๓๗,๑๙/๑๐๒๓/๕๔๑

ความไม่วิวาทกัน : การไม่ทะเลาะกัน จัดเข้าในกลุ่มธรรมร่วมกับความสงเคราะห์กัน ความสามัคคีกัน ความเป็นอันเดียวกัน ที.ปา. (ไทย) ๑๑๓๒๔/๓๒๑/

ความไม่เศร้าโศก : ความไม่เศร้าโศก(อโสกะ) เป็นไวพจน์ของนิพพาน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑๑๐/๑๗/, ดู ความไม่เกิด

ความไม่สงบ : วัฏฏะ ความไม่สงบตรงกันข้ามกับความสงบ คือวิวัฏฏะหรือ นิพพาน เช่น หมู่สัตว์ผู้ยังหมกมุ่นในความไม่สงบ ยินดีในความไม่สงบ บันเทิงในความไม่สงบ เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบก็ตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้ นี้เป็นเหตุอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏประการที่ ๓ ย่อมปรากฏเพราะความปรากฏของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๒๘/๑๙๗

ความไม่สงบจิต : ความที่จิตไม่สงบ เป็นอาหารของอุทธัจจกุกกุจจะ เช่น ความไม่สงบจิตมีอยู่ การทำมนสิการโดยไม่แยบคายในความไม่สงบจิตนั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำอุทธัจจกุกกุจจะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำอุทธัจจกุกกุจจะที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๑,๑๙/๒๓๒/๑๖๓

ความไม่สะดุ้ง : ความไม่สะดุ้งเพราะภัยและตัณหา ความไม่กลัวภัย ความไม่ดิ้นรนเพราะตัณหา ความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่นขันธ์ ๕ ว่าเป็นอัตตา เป็นคุณลักษณะของพระขีณาสพ เช่น บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราเคยมีสิ่งใด บัดนี้เราไม่มีสิ่งนั้น เราควรมีสิ่งใด เราก็ไม่ได้สิ่งนั้น’ บุคคลนั้นย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ละเหี่ยใจ ไม่พิไรรำพัน ไม่ร้องไห้สะอึกสะอื้น ไม่ถึงความมืดมน เมื่อไม่มีสิ่งภายนอก ความไม่สะดุ้งย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๔๒/๒๕๘,๑๗/๗/๒๐,๑๗/๘/๒๓

ความไม่สะดุ้งกลัว : ความไม่สะดุ้งกลัว คุณลักษณะของพระขีณาสพ สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๙๘/๑๐๔,๑๖/๑๔๕/๒๓๔ ดู ความไม่สะดุ้ง

ความไม่สะดุ้งเพราะไม่ยึดมั่น : ความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่นขันธ์ ๕ ว่าเป็นอัตตา ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๒๐/๓๘๖, ดู ความไม่สะดุ้ง

ความไม่สะอาดทางกาย : ความไม่สะอาดทางกาย ๓ อย่าง ได้แก่ ๑) ความเป็นผู้ฆ่าสัตว์ หยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ปักใจอยู่ในการฆ่าและการทุบตี ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งปวง ๒) ความเป็นผู้ลักทรัพย์ คือ เป็นผู้ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่าที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย ๓) ความเป็นผู้ประพฤติผิดในกาม คือเป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่

SAMPLE

ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุด แม้แต่สตรีที่บุรุษสวมพวงมาลัยหมายไว้ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๐/

ความไม่สะอาดทางวาจา : ความไม่สะอาดทางวาจา ๔ อย่าง ได้แก่ ๑) ความเป็นผู้พูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนักถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ‘ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น’ บุคคลนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ‘รู้’ หรือ รู้ก็กล่าวว่า ‘ไม่รู้’ ไม่เห็นก็กล่าวว่า ‘เห็น’ หรือเห็นก็กล่าวว่า ‘ไม่เห็น’ กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง ๒) เป็นผู้พูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วมาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ยุยงคนที่ สามัคคีกัน ส่งเสริมคนที่แตกแยกกัน ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่แตกแยกกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อความแตกแยกกัน ๓) เป็นผู้พูดคำหยาบ คือ กล่าวแต่คำที่หยาบคาย กล้าแข็ง เผ็ดร้อน หยาบคายร้ายกาจแก่ผู้อื่น กระทบกระทั่งผู้อื่น ใกล้ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ ๔) เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา พูดคำไม่จริง พูดไม่อิงประโยชน์ พูดไม่อิงธรรม พูดไม่อิงวินัย พูดคำที่ไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๐

ความไม่สันโดษ : ความไม่พอใจในสิ่งของของตน(อสันตุฏฐิตา), ความโลภ, ความอยากได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปของบุคคลผู้ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ หรือด้วยกามคุณ ๕ ความอยาก ความปรารถนา ความไม่สันโดษ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่มีลักษณะดังกล่าวมานี้; ความไม่สันโดษเป็นไวพจน์ของความมักมาก(มหิจฉตา) บางกรณีใช้ร่วมกับความไม่รู้จักประมาณ เช่น ความไม่สันโดษ ความไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ใช้ร่วมกับคำว่า ความมักมาก ความเป็นผู้คลุกคลีด้วยหมู่ ความฟุ้งซ่าน ก็มี; คำว่า ความไม่สันโดษเป็นคำกลาง ๆ เป็นได้ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล ได้แก่ ๑) ความไม่สันโดษที่เป็นฝ่ายอกุศลธรรม(โลภะ) เป็นธรรมอย่างหนึ่งที่เป็นองค์ประกอบภายในของบุคคล เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มาก เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ หายไปแห่งสัทธรรม เช่น ความไม่สันโดษในอาหาร ซึ่งมีความหมายเหมือนกับคำว่า โภชเนอมัตตัญญุตา ๒) ความไม่สันโดษที่เป็นฝ่ายกุศลธรรม(กุศลฉันทะ) เป็นเหตุให้รู้

SAMPLE

สัพพัญญุตญาณ ได้แก่ ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๖๔/๑๒,๒๐/๑๒๐/๑๙, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๒๙/๕๘๒

ความไม่สันโดษในธรรมที่เป็นกุศล : ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย, ความพอใจยิ่ง ๆ ขึ้นไปของบุคคลผู้ไม่สันโดษในการเจริญกุศลธรรม ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๘, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๘/๑๒๙, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔๑๓๗๘/๓๔๓/, ดู ความไม่สันโดษ

ความไม่สำรวม : ความเพลิดเพลิน, เชยชม, ยึดติด, ยินดี, ยินร้ายในสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ, ความไม่สำรวม จัดเป็นช่องที่จิตตั้งอยู่ไม่ได้อย่างหนึ่งใน ๖ ช่อง ได้แก่ ๑) ความเกียจคร้าน ๒) ความประมาท ๓) ความไม่ขยัน ๔) ความไม่สำรวม ๕) ความมักหลับ ๖) ความอ้างเลสไม่ทำงาน สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๗๖/๘๓,๓๗/๖๓๒/๖๙๑

ความไม่หยั่งรู้ : ความไม่หยั่งรู้ (อัญญาณ) เป็นไวพจน์ของอวิชชา องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๗ ดู ความไม่รู้

ความไม่หวนระลึก :ไวพจน์ของความเป็นผู้มีสติหลงลืม มีชื่อเรียกหลายอย่าง ได้แก่ ความระลึกไม่ได้ ความไม่ตามระลึก ความระลึกไม่ได้ อาการที่ระลึกไม่ได้ ความทรงจำไม่ได้ ความเลื่อนลอย ความหลงลืม อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๙/๑๖๐)

ความไม่หวั่นไหว : ๑. ความไม่หวั่นไหวของกาย เช่น ความไม่อ่อนไป ความไม่น้อมไป ความไม่เอนไปความไม่โอนไป ความไม่หวั่นไหว ความไม่ดิ้นรน ความไม่โยก ความไม่โคลงแห่งกายมีอยู่ ๒. ความไม่หวั่นไหวเพราะกิเลส เช่น พระอรหันต์เหล่านั้นถึงความไม่หวั่นไหว มีจิตไม่ขุ่นมัว ไม่แปดเปื้อนในโลก เป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีอาสวะ เป็นสัตบุรุษ เป็นพุทธบุตร พุทธโอรส ๓. มรรค เช่น มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธาพละ มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้านชื่อว่าวิริยพละ มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะความประมาทชื่อว่าสติพละ มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะชื่อว่าสมาธิพละ มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชาชื่อว่าปัญญาพละ ๔. วิราคะ วิมุตติ หรือนิพพาน และการตรัสรู้ เช่น วิราคะคือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธาชื่อว่าสัทธาพละ วิราคะคือความไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน ชื่อว่าวิริยพละ วิราคะคือความไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท ชื่อว่าสติพละ วิราคะคือความไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะ ชื่อว่าสมาธิพละ วิราคะคือความไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชา ชื่อว่าปัญญาพละ

SAMPLE

อรรถกถาอรหันตสูตร อธิบายว่า หมายถึง พระอรหัตตผลซึ่งเป็นเหตุละตัณหา คือความหวั่นไหวได้เด็ดขาด สำ.ข. (ไทย) ๑๗๗๖/๑๑๖/,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๗๑/๒๖๘,๓๑/๒๓๗/๔๐๔,สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๗๖/๓๐๙

ความไม่เห็น : ความไม่เห็น(อทัสสนะ) เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งของการเกิด มิจฉาทิฏฐิ เป็นไวพจน์ของความไม่มีสัมปชัญญะ สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๑๒/๓๗๘,๑๗/๖๑๖/๓๗๘,๓๖/๖๐/๑๖๐ ดู ความไม่กำหนด

ความไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง : ความไม่เห็นแก่กิน ความเป็นผู้มีอาหารน้อย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๖/๑๖๖,๒๒/๙๗/๑๖๗,๒๒/๙๘/๑๖๘)

ความไม่เห็นประจักษ์ : ความไม่เห็นประจักษ์(อัปปัจจักขกัมมะ) เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งของการเกิดมิจฉาทิฏฐิ สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๕๗/๓๘๓,๑๗/๖๖๑/๓๘๓ ดู ความไม่กำหนด

ความไม่อาลัยในตัณหา : เป็นชื่อเรียกการวางภาระ ที่สุดคือความดับแห่งสักกายะ ทุกขนิโรธ ความดับแห่งสักกายะ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๙๙,๑๗/๑๐๔/๑๙๙,๑๗/๑๐๕/๒๐๑

ความไม่อุบัติ : ความไม่อุบัติ(อนุปปัตติ) เป็นไวพจน์ของนิพพาน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑๑๐/๑๗/, ดู ความไม่เกิด

ความไม่เอื้อเฟื้อ :ไวพจน์ของความเป็นผู้ว่ายาก มีชื่อเรียกหลายอย่าง ได้แก่ กิริยาของผู้ว่ายาก ภาวะของผู้ว่ายาก ความเป็นผู้ว่ายาก ความยึดถือข้าง ขัดขืน ความพอใจการโต้แย้ง ภาวะแห่งผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพและไม่รับฟังในเมื่อถูกว่ากล่าวโดยชอบ อภิ.ปุ. (ไทย)๓๖/๕๕/๑๕๙

ความย่อท้อ : ความที่จิตไม่คล่องแคล่ว ความที่จิตไม่ควรแก่การงาน ความหดหู่ กิริยาที่หดหู่ ความท้อถอย กิริยาที่ท้อถอย ภาวะที่ท้อถอย กิริยาที่ย่อท้อ ความเป็นผู้มีจิตย่อท้อ ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๗/๕๐๔,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๕/๒๗๔)

ความยำเกรง : คำอธิบายความคารวะหรือความเคารพ ๖ ประการ ได้แก่ ๑) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระศาสดา ๒) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระธรรม ๓) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระสงฆ์ ๔) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในสิกขา ๕) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในความไม่ประมาท ๖) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในปฏิสันถาร

อรรถกถาอธิบายว่า ๑) หมายถึงเมื่อขึ้นสู่ลานเจดีย์เป็นต้น ก็ไม่หุบร่ม ไม่ถอดรองเท้า และกล่าวคำหยาบเป็นต้น ซึ่งแสดงถึงความไม่เคารพ ๒) หมายถึงนั่งหลับและคุยกันในขณะฟังธรรม ๓) หมายถึงอยู่ท่ามกลางสงฆ์ก็ไม่สำรวมกายวาจาให้เรียบร้อย และไม่มีความเคารพในพระเถระ ได้แก่ พระผู้มี ระดับอายุ

SAMPLE

คุณธรรม ความรู้ที่นับว่าเป็นพระผู้ใหญ่ คือมีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป ในพระมัชฌิมะ ได้แก่ พระระดับกลาง มีพรรษาตั้งแต่ครบ ๕ แต่ยังไม่ถึง ๑๐ ในพระนวกะ ได้แก่ พระใหม่มีระดับอายุ คุณธรรม ความรู้ที่นับว่ายังใหม่ มีพรรษาต่ำกว่า ๕ ที่ยังต้องถือนิสสัย ๔) หมายถึงไม่บำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ให้บริบูรณ์ ๕) หมายถึงก่อการทะเลาะวิวาทกันเป็นต้น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๑๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๓/๑๗๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๔/๕๓, วิ.อ.(บาลี) ๑/๔๕/๒๕๓, องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๐๑/๘๔

ความยิ่งและหย่อน : ความเป็นอื่นและความไม่เป็นอื่น ,ความเจริญและความเสื่อม ของอินทรีย์มีสัทธินทรีย์เป็นต้น, ความยิ่งและหย่อนปรากฏในหลายบริบท เช่น ๑) ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ ในพลกถา แห่งคัมภีร์กถาวัตถุ ฝ่ายสกวาทีเถรวาทยอมรับว่ากำลังของพระตถาคตคือปรีชาหยั่งรู้ตามความเป็นจริงถึงความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์(อินทรียปโรปริยัตตญาณ) เป็นญาณที่มีเฉพาะพระตถาคตเท่านั้น ไม่ใช่ญาณทั่วไปแก่พระสาวก ซึ่งตรงกันข้ามกับฝ่ายปรวาทีคือนิกายอันธกะที่เห็นว่ามีได้ทั่วไปแก่พระสาวก ๒) ความยิ่งและหย่อนของนิพพาน, ฝ่ายสกวาทีหรือนิกายเถรวาทได้นำเอาความยิ่งและหย่อนของนิพพานมาถามปัญหากับฝ่ายปรวาทีคือนิกายนิกายมหิสาสกะและนิกายอันธกะ เพื่อโต้แย้งทรรศนะที่ว่านิพพานมี ๒ อย่าง เมื่อสกวาทีถามถึงลักษณะของนิพพานว่ามีความสูงต่ำ ความเลวและความประณีต ความยิ่งและหย่อน เขตแดน ความแตกต่าง ร่องรอย ช่องว่างอยู่หรือไม่ ฝ่ายปรวาทีกลับตอบว่า ไม่มี ซึ่งเป็นการยืนยันว่าความเห็นของฝ่ายปรวาทีผิด ๓) ความยิ่งและหย่อนแห่งบุคคล เช่น ในผลญาณกถา แห่งคัมภีร์กถาวัตถุ กล่าวถึง การรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งผล การรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ และการรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งบุคคล อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๔๓/๔๗๑,๓๗/๔๔๕/๔๗๔,๓๗/๔๕๒/๔๘๒, อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๓๕๓/๑๘๘

ความยินดี : ความยินดี (รติ) ความชอบใจ ความพอใจอย่างยิ่ง ความอิ่มเอิบ ความปราโมทย์ ความบันเทิง ความเบิกบาน ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความมีใจสูง ความมีใจแช่มชื่น ความเต็มใจ; ความยินดีเป็นได้ทั้งกุศลและอกุศล ขึ้นอยู่กับธรรมที่เข้ามาประกอบร่วม ความยินดีที่เป็นฝ่ายกุศล เช่น ความยินดีที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ความยินดีในฌาน ความยินดีที่เป็นฝ่ายอกุศล เช่น วามยินดีในกามคุณ ๕ ความยินดีในอุปาทานขันธ์ ๕

ในกามสุตตนิทเทสเป็นต้น ความยินดีเป็นชื่อเรียกตัณหา ซึ่งมีชื่อเรียกอีกหลายอย่าง ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความ

SAMPLE

ยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความหื่น ความหื่นกระหาย ความข้องอยู่ ความจมอยู่ ธรรมชาติที่ทำให้พลุกพล่าน ธรรมชาติที่หลอกลวง ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิด ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติที่ร้อยรัด ธรรมชาติที่มีข่าย ธรรมชาติที่กำซาบใจ ธรรมชาติที่ซ่านไป ธรรมชาติดุจเส้นด้าย ธรรมชาติที่แผ่ไป ธรรมชาติที่ประมวลมา ธรรมชาติที่เป็นเพื่อน ความคนึงหา ตัณหาที่นำพาไปสู่ภพ ตัณหาดุจป่า ตัณหาดุจป่าทึบ ความเชยชิด ความเยื่อใย ความห่วงใย ความผูกพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ภาวะที่หวัง ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโผฏฐัพพะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ธรรมชาติที่กระซิบ ธรรมชาติที่กระซิบบ่อย ๆ ธรรมชาติที่กระซิบยิ่ง ความกระซิบ กิริยาที่กระซิบ ภาวะที่กระซิบ ความละโมบ กิริยาที่ละโมบ ภาวะที่ละโมบ ธรรมชาติที่ทำให้หวั่นไหว ภาวะที่ใคร่แต่อารมณ์ดี ๆ ความกำหนัดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินพอดี ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความใฝ่หาความหมายปอง กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา โอฆะ โยคะ คันถะ อุปาทาน อาวรณ์ นิวรณ์ เครื่องปิดบัง เครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย ปริยุฏฐาน(กิเลสที่กลุ้มรุมจิต)ตัณหาดุจเถาวัลย์ ความปรารถนาวัตถุอย่างต่าง ๆ รากเหง้าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงแห่งมาร เบ็ดแห่งมาร วิสัยแห่งมาร ตัณหาดุจแม่น้ำ ตัณหาดุจตาข่าย ตัณหาดุจโซ่ตรวน ตัณหาดุจสมุทร อภิชฌา(ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา)อกุศลมูลคือโลภะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๖/๕๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๓/๒๕๒,๑๓/๓๕๓/๔๓๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๑/๑๒๐,๑๔/๓๑๖/๓๘๓,ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๒/๒๑๗,๑๕/๑๖๘/๒๒๔,๑๕/๒๓๗/๓๔๐,ส.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๒/๓๗๒,๑๗/๖๐๖/๓๗๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๓/๒๐๓,๒๙/๘๐/๒๓๙,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๕/๔๖๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๔/๓๘๗,๔๐/๘๙/๒๘๔)

ความยินดีกาม, ความยินดีในกาม : ไวพจน์ของตัณหา เป็นฝ่ายอกุศลธรรม (ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๕๐๗/๖๓๗,ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๕๘/๕๖๔) ดู ความยินดี

ความยินดีในฌาน : ความชอบใจ ความพอใจอย่างยิ่งในฌาน เป็นฝ่ายกุศลธรรม (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๖/๙) ดู ความยินดี

ความยินดีในเรือนว่าง : เป็นชื่อเรียกฌาน ซึ่งเป็นอุตตริมนุสสธรรมอย่างหนึ่งในหลายอย่าง ได้แก่ ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ฌาณทัสสนะ มรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละ

SAMPLE

กิเลส ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส, ในบทภาชนีย์ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ อธิบายว่า คำว่า ความยินดีในเรือนว่าง ได้แก่ ความยินดีในเรือนว่างด้วยปฐมฌาน ความยินดีในเรือนว่างด้วยทุติยฌาน ความยินดีในเรือนว่างด้วยตติยฌาน ความยินดีในเรือนว่างด้วยจตุตถฌาน ส่วนในพระสูตร หมายถึงความยินดีอยู่ในที่สงัดผู้เดียว เพื่อบำเพ็ญกายวิเวกให้บริบูรณ์ในทุกอิริยาบถ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๖,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๐/๒๕๖, องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๔๘/๓๔๙)

ความยินดีเพลิดเพลิน :ความยินดีเพลิดเพลินกุศลที่เป็นเหตุให้เกิดอกุศล, สภาวธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอกุศลโดยอารัมมณปัจจัย ในกรณี ๑) บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้วยินดีเพลิดเพลินกุศลนั้น เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินกุศลนั้น ราคะจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้น อุทธัจจะจึงเกิดขึ้น โทมนัสจึงเกิดขึ้น ๒) บุคคลยินดีเพลิดเพลินกุศลที่เคยสั่งสมไว้ดีแล้ว เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินกุศลนั้น ราคะเป็นต้นจึงเกิดขึ้น ๓) บุคคลออกจากฌานแล้วยินดีเพลิดเพลินฌาน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินฌานนั้น ราคะเป็นต้นจึงเกิดขึ้น ในทางตรงกันข้าม ความยินดีเพลิดเพลินอกุศล ก็จัดเป็นสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตโดยอารัมมณปัจจัย เช่น กรณีที่พระเสขะหรือปุถุชนเกิดอกุศลขึ้น และเห็นแจ้งอกุศลโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่ออกุศลดับแล้ว จิตตุปบาทที่เป็นวิบากจึงเกิดขึ้นโดยเป็นตทารมณ์ อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๒๗/๘๙๘,๔๐/๓๙/๖๖๔,๔๐/๔๒/๖๖๗

ความยินดียินร้าย : ความยินดียินร้าย(อนุโรธวิโรธะ) อนุโรธะ ความยินดี ความกำหนัด จัดเป็นฝ่ายราคะ วิโรธะ ความยินร้าย ความพยาบาท จัดเป็นฝ่ายโทสะ เป็นธรรมที่ควรละในกระบวนการดับทุกข์ เช่น ภิกษุนั้นเห็นรูปทางตาแล้วไม่กำหนัดในรูปที่น่ารัก ไม่ขัดเคืองในรูปที่น่าชัง ย่อมเป็นผู้มีสติในกายตั้งมั่น และมีจิตหาประมาณมิได้อยู่ ทราบชัดถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งบาปอกุศลธรรมตามความเป็นจริง เธอละความยินดียินร้ายอย่างนี้แล้ว เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ก็ไม่เพลิดเพลิน ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจเวทนานั้น ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๑๔/๔๕๐,๑๕/๑๕๐/๑๙๑

ความยินดีและความร่าเริง : ความยินดีและความร่าเริง(ตุฏฐหัฏฐะ) เป็นไวพจน์ของปีติ ปราโมทย์อีกนัยหนึ่ง ตุฏฐหัฏฐะ มาคู่กับ ปโมทิตะ ตุฏฐะ หมายถึง ความยินดีเพราะความสุข หัฏฐะ หมายถึง ความร่าเริงเพราะปีติ ปโมทิตะ หมายถึง ความบันเทิงเพราะปราโมทย์ เช่น เขา(พระสาคตเถระ) ถูกกุศลมูลตักเตือนแล้วจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต จักบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโคดม ครั้นบวชในศาสนาแล้วจัก

SAMPLE

ได้ความยินดีและความร่าเริง มีนามว่าสาคตะ เป็นสาวกของพระศาสดา” ๓๒/๒๗/๑๕๓

ความยินดีอย่างโอฬาร : ความยินดี(รติ)อย่างยิ่ง ตรงกันข้ามกับ อรติ ความไม่ยินดี เช่น บุคคลเมื่อปรารถนาอายุ ความไม่มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความยินดีอย่างโอฬารต่อ ๆ ไป พึงทำความไม่ประมาท สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑, ดู ความยินดี

ความยินร้าย : ความยินร้าย(อรติ) ความไม่ยินดีอย่างยิ่ง ความกระสัน ความดิ้นรนในเสนาสนะที่สงัด หรือในสภาวธรรมที่เป็นอธิกุศล ตรงกันข้ามกับความยินดี; ความยินร้าย เป็นไวพจน์ของความโกรธ(โกธะ) ซึ่งมีชื่อเรียกหลายอย่าง ได้แก่ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความยินร้าย ความยินร้ายตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความที่จิตไม่เบิกบาน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๙/๕๘๐, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๓/๒๐๒,อภิ.วิ (ไทย) ๓๕/๙๒๖/๕๘๐

ความยึดติด : ความยึดติด(เคธะ) แบ่งเป็น ๒ ประการบ้าง ๓ ประการบ้าง, เคธะ ๒ ประการ ได้แก่

๑) ความยึดติดด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดติดด้วยอำนาจทิฏฐิ, เคธะ ๓ ประการได้แก่ ๑) ความยึดติดด้วยอำนาจตัณหาว่า “นั่นของเรา” ๒) ความยึดติดด้วยอำนาจมานะว่า ‘เราเป็นนั่น’ ๓) ความยึดติดด้วยอำนาจทิฏฐิว่า “นั่นเป็นอัตตาของเรา” ในคัมภีร์จูฬนิทเทส พระสารีบุตรอธิบายความยึดติด ๒ ประการ ได้แก่ ๑) ความยึดติดด้วยอำนาจตัณหา คือ การกำหนดถือเอา ยึดถือเอาด้วยตัณหา เกี่ยวกับวัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็นแผนก ว่าเป็นของเรา นี้ของเรา นั่นของเรา เท่านี้ของเรา ของเรามีปริมาณเท่านี้ การยึดถือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องปูลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงชายแพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท กองพลรบ คลังหลวง มหาปฐพีทั้งสิ้น การยึดเอาด้วยอำนาจตัณหา ๑๐๘ จัดเป็นความยึดติดด้วยอำนาจตัณหา

๒) ความยึดติดด้วยอำนาจทิฏฐิ คือ สักกายทิฏฐิ มีวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐อันตคาหิกทิฏฐิมีวัตถุ๑๐ ทิฏฐิ การตกอยู่ในทิฏฐิ ความรกชัฏคือทิฏฐิ ความกันดารคือทิฏฐิ เสี้ยนหนามคือทิฏฐิ ความดิ้นรนคือทิฏฐิ เครื่องผูกพันคือทิฏฐิ ความถือ ความถือมั่นความยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่น ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเดียรถีย์ ความถือขัดแย้ง ความถือวิปริต ความถือวิปลาส

ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่าเป็นจริงเห็นปานนี้ จนถึงทิฏฐิ ๖๒ จัดเป็นความยึดติดด้วยอำนาจทิฏฐิ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๑๒/๕๔๙,ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๑/๘๐,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑๐/๘๗-๘๘, ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๒๑๒/๒๙๐

ความยึดถือ : ความยึดถือ(คาหะ) มีความหมายเหมือนความยึดติด(เคธะ) มี ๓ ประการ ได้แก่ ๑) ความยึดถือด้วยอำนาจตัณหา ๒) ความยึดถือด้วยอำนาจมานะ ๓) ความยึดถือด้วยอำนาจทิฏฐิ เช่น พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออัตตามีอยู่ความยึดถือว่า ‘สิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาของเรา’ ก็จะพึงมีใช่ไหม” ในคัมภีร์มหานิทเทส พระสารีบุตรอธิบายความยึดถือไว้ ๒ ประการ ได้แก่ ๑) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฏฐิ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๐,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๒/๕๘, ๒๙/๔๐/๑๔๗,๒๙/๑๘๖/๕๒๙,๓๖/๖๒/๑๖๑, ดู ความยึดติด

ความยึดถือถูก : ความยึดถือธรรมวินัยที่จดจำมาถูกต้อง(โดยอรรถและพยัญชนะ) ตรงกันข้ามกับความยึดถือผิด(การจดจำธรรมวินัยมาผิด) เช่น เธอทั้งหลายพึงจำข้อที่ภิกษุเหล่านั้นยึดถือผิดโดยความยึดถือผิด พึงจำข้อที่ภิกษุเหล่านั้นยึดถือถูกโดยความยึดถือถูก ครั้นจำได้แล้วพึงกล่าวธรรมวินัยด้วยอาการอย่างนี้

พระอรรถกถาจารย์อธิบายการยึดถือถูก(ทรงจำธรรมวินัยถูก)หรือยึดถือผิด(ทรงจำธรรมวินัยผิด)ว่า ธรรมและวินัยสมบูรณ์ทั้งโดยอรรถ(ความหมาย)และพยัญชนะ(ตัวเขียน,ศัพท์) แต่บางครั้ง ผู้แสดงธรรมวินัยอาจแสดงขัดแย้งกันโดยอรรถหรือโดยพยัญชนะก็ได้ การขัดแย้งโดยอรรถ หมายถึง ความหมายของคำต่างกัน เช่น สติปัฏฐานคือกาย สติปัฏฐานคือเวทนา มีความหมายต่างกัน ส่วนการขัดแย้งกันโดยพยัญชนะ หมายถึง คำศัพท์เดียวกันแต่เขียนหรือกล่าวต่างกัน เช่น สติปฏฐานำ สติปฏฐาโน สติปฏฐานา ในความขัดแย้งกันนี้ ถ้าเป็นเนื้อหาของพระสูตรจะมุ่งแสดงอรรถหรือความหมายเป็นสำคัญ พยัญชนะผิดไม่ถือเป็นประมาณ (ไม่ควรยึดถือว่าผิดหรือถูก) เช่น คำว่า สมุททะ ออกเสียงผิดเป็น สมุทธะ ถ้าผู้ฟังเข้าใจว่า หมายถึง สมุทรหรือทะเลที่มีน้ำเค็ม ก็ถือว่าใช้ได้ แม้พยัญชนะจะผิดเพี้ยนไปก็ไม่ถือว่าจำมาผิด เพราะไม่ได้มุ่งยึดถือพยัญชนะแต่มุ่งเอาความหมายเป็นสำคัญ (ดู การไม่ยึดภาษาท้องถิ่นและการไม่ละเลยคำพูดสามัญ ในอรณวิภังคสูตร ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๓๒/๓๙๗) แต่ในพระวินัยจะยึดถือเช่นนั้นไม่ได้ ต้องยึดถือให้ถูกต้องทั้งโดยอรรถและพยัญชนะทั้งสองอย่าง เช่น การบวชเป็นสามเณร การบวชเป็นภิกษุ คำขอบวชจะต้องกล่าวถูกต้องทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ ถ้ากล่าวผิดออกเสียงผิด ถือว่าจดจำวินัยมาผิด เป็นความยึดถือผิด.ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๖/๔๕,

SAMPLE

ความยึดถือผิด : ความยึดถือธรรมวินัยที่จดจำมาผิดทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ ตรงกันข้ามกับความยึดถือถูก ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๕/๔๕, ดู ความยึดถือถูก

ความยึดถือว่าเป็นของเรา : ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง คือ ๑) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา ๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฏฐิ ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๒๕/๑๔๐, ดูความยึดติด, ความยึดถือ

ความยึดมั่น : ๑. ความยึดมั่น(ปรามาสะ) มี ๒ ประการ ได้แก่ ๑) ทิฏฐิปรามาสความยึดมั่นทิฏฐิ ความยึดมั่นสักกายทิฏฐิ(ความเห็นเกี่ยวกับกายของตน) บางแห่งเรียกว่า สันทิฏฐิปรามาส ความยึดมั่นทิฏฐิของตน โดยอาศัยมนสิการ ไม่อาศัยการคาดคะเนหรือการอ้างอิงผู้อื่น เช่น โลกมีธาตุหลากหลาย มีธาตุต่างกัน ในโลกที่มีธาตุหลากหลายมีธาตุต่างกันนั้น เหล่าสัตว์ยึดมั่นธาตุใด ๆ อยู่ ก็ย่อมยึดมั่นธาตุนั้น ๆ ด้วยเรี่ยวแรงและความยึดมั่นอยู่ว่า ‘นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง’ ๒) สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นศีลพรต ความยึดมั่นปฏิปทาหรือวิธีปฏิบัติ(ลัทธิของผู้อื่น, ปรโตโฆสะ) ความยึดมั่นทิฏฐานุสัย (ความเห็นที่เกิดจากการคาดคะเนหรืออ้างอิงผู้อื่น) ๒. ความยึดมั่น, ความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน), ความยึดมั่นด้วยอุปาทาน (อุปาทายุปาทานะ) หมายถึง อุปาทาน ๔ ได้แก่ ๑) กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม ๒) ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ หรือหลักคำสอนต่าง ๆ ๓) สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในศีลวัตร ๔) อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่าตัวตน ๓. ความยึดถือเฉพาะ(ปฏิคคาหะ) มีความหมายเหมือนความยึดถือ(คาหะ) แต่เป็นความยึดถือมั่นคงยิ่งขึ้น ดู ความยึดถือ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๖/๒๙๓,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๗๑/๗๖,๑๔/๑๐๑/๑๒๐,๑๔/๒๗๑/๓๑๗,๑๔/๓๒๐/๓๘๖,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๓/๑๒,๑๗/๔/๑๖,๑๗/๑๑๒/๒๐๖,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๘/๒๑๑,๒๙/๗๒/๒๑๙,ขุ.ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๔๗/๗๓,อภิ. ปุ. (ไทย) ๓๖/๖๒/๑๖๑

ความยึดมั่นถือมั่น : ความยึดมั่น, ความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน), ความยึดมั่นด้วยอุปาทาน (อุปาทายุปาทานะ) หมายถึง อุปาทาน ๔ ได้แก่ ๑) กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม ๒) ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ หรือหลักคำสอนต่าง ๆ ๓) สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในศีลวัตร ๔) อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่าตัวตน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗/๓๒,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๕/๔๑,๒๑/๑๗๕/๒๔๘

ความยึดมั่นในกาม : ความยึดมั่นในกาม (กามุปาทาน) ความกำหนัดในกาม ความเพลิดเพลินในกาม ตัณหาในกาม สิเนหาในกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความหลงใหลในกาม ความหมกมุ่นในกาม; อุปาทานอย่างหนึ่งในอุปาทาน ๔ ได้แก่ ๑) กามุปาทาน

SAMPLE

(ความยึดมั่นในกาม) ๒) ทิฏฐุปาทาน(ความยึดมั่นในทิฏฐิ) ๓) สีลัพพตุปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต) ๔) อัตตวาทุปาทาน(ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา) ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๐/๕๙,อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๐/๓๐๘ ดู ความยึดมั่น

ความยึดมั่นในทิฏฐิ : ความยึดมั่นในทิฏฐิ(ทิฏฐุปาทาน) ความเห็นว่า “ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้า มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก” ทิฏฐิ ความเห็นผิด ป่าชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือผิด ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิอันเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะดังกล่าวมานี้ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๐/๕๙, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๑/๓๐๘ ดู ความยึดมั่น

ความยึดมั่นในโลกนี้หรือโลกอื่น : ความยึดมั่นด้วยอุปาทานในโลกนี้และโลกอื่น ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๗๕/๖๐๘, ดู ความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน)

ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา: ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา(อัตตวาทุปาทาน) สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นกายของตน) ของปุถุชน คือความเห็นว่ารูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป เห็นรูปในตน หรือเห็นตนในรูป เห็นเวทนาเป็นตนหรือเห็นตนมีเวทนา เห็นเวทนาในตน หรือเห็นตนในเวทนา เห็นสัญญาเป็นตน หรือเห็นตนมีสัญญา เห็นสัญญาในตน หรือเห็นตนในสัญญา เห็นสังขารเป็นตนหรือเห็นตนมีสังขาร เห็นสังขารในตนหรือเห็นตนในสังขาร เห็นวิญญาณเป็นตนหรือเห็นตนมีวิญญาณ เห็นวิญญาณในตน หรือเห็นตนในวิญญาณ (รวมเป็นสักกายทิฏฐิ ๒๐) ทิฏฐิ ความเห็นผิด ป่าชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือผิด ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาสมีลักษณะดังกล่าวมานี้;

อุปาทานอย่างหนึ่งในอุปาทาน ๔ ได้แก่ ๑) กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ๒) ทิฏฐุปาทาน(ความยึดมั่นในทิฏฐิ) ๓) สีลัพพตุปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต) ๔) อัตตวาทุปาทาน(ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา) ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๐/๖๐, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๓/๓๐๙ ดู ความยึดมั่น

ความยึดมั่นในศีลพรต : ความยึดมั่นในศีลพรต(สีลัพพตุปาทาน) ความยึดมั่นในทิฏฐิหรือลัทธิของสมณพราหมณ์ภายนอกพุทธศาสนาที่มีความเห็นว่า ความบริสุทธิ์มีได้ด้วยศีล

SAMPLE

ด้วยพรต หรือด้วยศีลและพรต รวมทั้ง ทิฏฐิ ความเห็นผิด ป่าชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิความยึดถือผิด ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิอันเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาส ซึ่งมีลักษณะดังกล่าวมานี้; อุปาทานอย่างหนึ่งในอุปาทาน ๔ ได้แก่ ๑) กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ๒) ทิฏฐุปาทาน(ความยึดมั่นในทิฏฐิ) ๓) สีลัพพตุปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต) ๔) อัตตวาทุปาทาน(ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา) ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๐/๖๐,อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๒/๓๐๘ ดู ความยึดมั่น

ความยุ่ง : ความยุ่ง (ชฏา) ความยุ่งยาก ตัณหาที่มีอุปมาดุจตาข่าย ความรกชัฏดุจกิ่งก้านของต้นไม้ อารมณ์สูงต่ำที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ ซาก ๆ ความสับสนวกวน ความวุ่นวาย มี ๒ ประการ ได้แก่ ๑) อันโตชฏา ความยุ่งภายใน คือความยุ่งยากเพราะอัตภาพของตน เพราะบริขารของตน หรือเพราะอายตนะภายใน ๒) พหิชฏา ความยุ่งภายนอก ความยุ่งยากเพราะอัตภาพของผู้อื่น เพราะบริขารของผู้อื่น หรือเพราะอายตนะภายนอก สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓/๒๖,๑๕/๑๙๒/๒๗๑

ความยุ่งยาก : ความยุ่งยาก (อายาสะ) ที่เกิดจากเงินทอง ความจำเป็นที่จะต้องจัดแจงและรักษาเงินทอง เช่น อนึ่ง เงินทองนี้ ทำให้เกิดความโลภ นำมาซึ่งความมัวเมา ให้เกิดความลุ่มหลง เป็นเครื่องเพิ่มพูนความกำหนัดยินดี มีความระแวง มีความยุ่งยาก และในเงินทองนั้นไม่มีความยั่งยืนมั่นคงเลย ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๓๔๕/๖๑๒

ความเย่อหยิ่ง : มานะ(ความถือตัว) ๙ ประการ ได้แก่ ๑) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา ๒) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา ๓) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา ๔) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา ๕) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเสมอเขา ๖) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา ๗) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา ๘) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา ๙) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑//๓๐๖,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๑/๙๖

ความเยื่อใย: ความอาลัย;ความเกี่ยวพัน;สายสัมพันธ์;ความเกี่ยวข้อง;ความห่วงใย;ความผูกพัน; ความหวัง;กิริยาที่หวัง;ภาวะที่หวัง

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุหลายรูปอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล ครั้นอยู่จำพรรษาถ้วนไตรมาสแล้ว ก็หลีกไปสู่ที่จาริก ครั้งนั้น เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้น เมื่อไม่เห็นภิกษุเหล่านั้นก็คร่ำครวญถึง ได้กล่าวว่า ความเยื่อใยย่อมปรากฏเหมือนความไม่ยินดี เพราะเห็นอาสนะมากมายเงียบสงัด สาวกของพระสมณโคดมเหล่านั้นผู้มีถ้อยคำไพเราะ เป็นพหูสูต ไปที่ไหนกัน; และ

SAMPLE

ข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ราคะและโทสะมีอัตภาพนี้เป็นเหตุ ความไม่ยินดี ความยินดี และความขนพองสยองเกล้าเกิดจากอัตภาพนี้ ความตรึกในใจเกิดจากอัตภาพนี้ ย่อมผูกจิตไว้เหมือนพวกเด็กผูกตีนกาไว้ ฉะนั้น อกุศลวิตกเป็นอันมากเกิดจากความเยื่อใยคือตัณหาเกิดขึ้นในตนแล้วแผ่ซ่านไปในวัตถุกามทั้งหลาย เหมือนย่านไทรเกิดจากลำต้นไทรแล้วแผ่ซ่านไปในป่า ฉะนั้น (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๒๔/๓๒๖,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๓/๑๓,ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๗๕/๕๖๔)

ความเยื่อใย หมายถึงตัณหา (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๒๗๕/๑๑๕)

ความเยื่อใยคือตัณหา: ความอาลัยคือความอยาก;ความเกี่ยวพันคือความอยาก;สายสัมพันธ์คือความอยาก;ความเกี่ยวข้องคือความอยาก;ความผูกพันที่ยังตัดไม่ขาดคือความอยาก

มีข้อความว่า สูจิโลมยักษ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ราคะและโทสะมีอะไรเป็นเหตุ ความไม่ยินดี ความยินดี และความขนพองสยองเกล้าเกิดจากอะไร ความตรึกในใจเกิดจากอะไร ย่อมผูกจิตไว้ได้เหมือนพวกเด็กผูกตีนกาไว้ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ราคะและโทสะมีอัตภาพนี้เป็นเหตุ ความไม่ยินดี ความยินดี และความขนพองสยองเกล้าเกิดจากอัตภาพนี้ ความตรึกในใจเกิดจากอัตภาพนี้ ย่อมผูกจิตไว้เหมือนพวกเด็กผูกตีนกาไว้ ฉะนั้น อกุศลวิตกเป็นอันมาก เกิดจากความเยื่อใยคือตัณหา เกิดขึ้นในตนแล้วแผ่ซ่านไปในวัตถุกามทั้งหลาย เหมือนย่านไทรเกิดจากลำต้นไทรแล้วแผ่ซ่านไปในป่าฉะนั้น (สำ.ส. (ไทย)๑๕/๒๓๗/๓๔๐)

ความร้อน : พลังงานที่ถ่ายเทจากสสารหรือระบบหนึ่งไปยังสสารหรือระบบอื่นโดยอาศัยความแตกต่างของอุณหภูมิ อุณหภูมิ ความจุความร้อน และเทอร์โมมิเตอร์ชนิดต่างๆ, ความร้อนเป็นพลังงานรูปหนึ่ง สามารถทำงานได้ นำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ความร้อนเกิดจากดวงอาทิตย์ จากการเสียดสีของวัตถุ เกิดจากความร้อนแสง; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความร้อนไว้ว่า ประโยชน์ทั้งหลายย่อมล่วงเลยหนุ่มสาวที่ละทิ้งการงานโดยอ้างว่า ‘เวลานี้หนาวเกินไป เวลานี้ร้อนเกินไป เวลานี้เย็นเกินไป’ เป็นต้น ส่วนผู้ใดทำหน้าที่ของบุรุษไม่ใส่ใจความหนาว ความร้อนยิ่งไปกว่าหญ้า ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากความสุข (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๒/๑๔๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๖๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๔/๒๕๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๗/๖๐๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๖/๒๐๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๙/๒๐๖,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๓/๓๗๒,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๕/๒๘๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๐๙/๓๑๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๔/๑๗๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๕/๒๓๒,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๑/๕๘๘,ขุ.จู.๓๐/๑๓๘/๔๔๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๘/๑๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘/๑๘๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๘/๕๐)

SAMPLE

ความรอบคอบ: ความระมัดระวัง; ความมีสติ

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระโบราณกเถระทั้งหลายกล่าวเรื่องลักษณะมหาบุรุษว่า พวกมนุษย์จำนวนมากเป็นอภิโยคี มีความรอบคอบ ฉลาดในนิมิต ฉลาดในการทำนายอย่างละเอียดถี่ถ้วน จะชมเชยพระกุมารนั้นว่า ‘เป็นผู้ที่แลดูน่ารัก’; และมีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับอาฬวกยักษ์ ในภพของอาฬวกยักษ์ เขตเมืองอาฬวีว่า บุคคลเชื่อธรรมของพระอรหันต์ เพื่อบรรลุนิพพาน ไม่ประมาท มีความรอบคอบ ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา บุคคลผู้ทำการเหมาะเจาะไม่ทอดธุระ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้ บุคคลย่อมได้เกียรติยศเพราะความสัตย์ บุคคลเมื่อให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๙/๑๘๗,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เป็นอภิโยคี หมายถึงผู้รู้ในลักษณศาสตร์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๒๙/๑๒๘)

ความระงับสังขาร: ภาวะที่สงบประณีต;ความดับทุกข์;พระนิพพาน

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคอธิบายถึงภิกษุเป็นผู้ไปได้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปตลอดกาลยาวนานนี้ คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ นิพพาน; และข้อความว่า นิพพานคือความดับทุกข์ ได้แก่ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับกิเลส ความเย็นสนิท ตรัสเรียกว่าสัจจะอย่างเดียว (องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๑๑๔/๑๗๗,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๑๙/๓๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า “ภาวะที่สงบประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ และนิพพาน” ทั้งหมดนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสมุ่งแสดงถึงสมาธิในผลสมาบัติ (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๖/๓๑๙)

ความระลึกได้: สติ; ความนึกขึ้นได้;ความไม่เผลอ;ความฉุกคิดขึ้นได้;การคุมจิตไว้ในกิจ หมายถึงอาการที่จิตนึกถึงสิ่งที่จะทำจะพูดได้ นึกถึงสิ่งที่ทำคำที่พูดไว้แล้วได้

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระสารีบุตรสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ก็ธรรมในปฐมฌานคือวิตก(ความตรึก) วิจาร(ความตรอง) ปีติ(ความอิ่มใจ) สุข(ความสุข) จิตเตกัคคตา(ความที่จิตมีอารมณ์เดียว) ผัสสะ(ความถูกต้อง) เวทนา (ความเสวยอารมณ์) สัญญา(ความหมายรู้) เจตนา(ความจงใจ)

SAMPLE

วิญญาณ(ความรู้แจ้ง) ฉันทะ(ความพอใจ) อธิโมกข์(ความน้อมใจเชื่อ) วิริยะ(ความเพียร) สติ(ความระลึกได้) อุเบกขา(ความวางเฉย) มนสิการ(ความใส่ใจ)เหล่านั้น (ที.ม. (ไทย)๑๐/๑๓๙/๘๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๔/๑๑๑)

ความระลึกได้ จัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในธรรมมีอุปการะมาก ๒ ประการ คือ (๑) สติ ความระลึกได้ (๒) สัมปชัญญะ ความรู้ชัด และจัดเป็นธรรมะข้อหนึ่งในอินทรีย์ ๕ คือ (๑) สัทธา (ความเชื่อ) (๒) วิริยะ (ความเพียร) (๓) สติ (ความระลึกได้) (๔) สมาธิ (ความตั้งจิตมั่น) (๕) ปัญญา (ความรู้ทั่ว) (ที.ม.อ. (บาลี) ๖๙/๖๔, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ๒๕๕๑)

ความระลึกไม่ได้: ความเป็นผู้มีสติหลงลืม; ความนึกขึ้นไม่ได้; ความเผลอ; การไม่สามารถคุมจิตไว้ในกิจ หมายถึงอาการที่จิตไม่สามารถนึกถึงสิ่งที่จะทำจะพูดได้ ไม่สามารถนึกถึงสิ่งที่ทำคำที่พูดไว้แล้วได้

มีข้อความว่า ความเป็นผู้มีสติหลงลืม คือความระลึกไม่ได้ ความไม่ตามระลึก ความไม่หวนระลึก ความระลึกไม่ได้ อาการที่ระลึกไม่ได้ ความทรงจำไม่ได้ ความเลื่อนลอย ความหลงลืม นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีสติหลงลืม บุคคลผู้ประกอบด้วยความมีสติหลงลืมนี้ ชื่อว่าผู้มีสติหลงลืม (อภิ.ก. (ไทย) ๓๖/๕๙/๑๖๐)

ความระแวง: ความแคลงใจ;ความไม่ไว้วางใจ;ความสงสัย;ความเคลือบแคลง;ความเห็นสองจิตสองใจ

มีข้อความว่า พระสภิยเถระแสดงธรรมไว้ว่า ชนเหล่าอื่นย่อมไม่รู้ว่า พวกเรากำลังย่อยยับอยู่ในโลกนี้ บรรดาชนเหล่านั้น ชนเหล่าใดรู้แจ้งอยู่ ความทะเลาะวิวาทกันย่อมระงับได้จากสำนักของชนเหล่านั้น เมื่อพวกที่ไม่รู้สึกยังประพฤติยึดถืออยู่เหมือนจะไม่ตาย ความทะเลาะวิวาทย่อมสงบลงไม่ได้เลย ส่วนพวกที่รู้ธรรมตามความเป็นจริง ย่อมไม่กระสับกระส่าย ในเมื่อสัตว์ทั้งหลายกระสับกระส่ายอยู่กรรมที่ย่อหย่อน วัตรที่เศร้าหมองและพรหมจรรย์ที่พึงระลึกถึงด้วยความระแวงสงสัย ทุกอย่างนั้นไม่มีผลมาก; ความระแวงจัดอยู่ในโจทนาวัตถุ(เหตุที่ใช้โจท) ๓ ประการ คือ (๑) ทิฏเฐนะ (โจทด้วยได้เห็น) (๒) สุเตนะ (โจทด้วยได้ยินได้ฟัง) (๓) ปริสังกายะ (โจทด้วยความระแวงสงสัย) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๔,ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๔๕/๖๑๒)

ความรักใคร่: ความรู้สึกพอใจผูกพัน;ความพอใจ

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับอัคคิเวสนพราหมณ์และราชกุมารว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีกายและจิตยังไม่หลีกออกจากกาม ยังมี

SAMPLE

ความพอใจ ความรักใคร่ ความหลง ความกระหาย และความกระวนกระวายในกามทั้งหลาย ยังมิได้ละและมิได้ระงับอย่างเด็ดขาดในภายใน สมณะหรือพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นแม้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อน ซึ่งเกิดขึ้นเพราะความเพียร ก็เป็นผู้ไม่ควรแก่การรู้การเห็น และการตรัสรู้อันยอดเยี่ยม แม้ไม่ได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อน ซึ่งเกิดขึ้นเพราะความเพียร ก็เป็นผู้ไม่ควรแก่การรู้ การเห็น และการตรัสรู้อันยอดเยี่ยม (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๗๔/๔๑๐,ม. ม. (ไทย)๑๔/๔๑/๕๐)

ความรักใคร่ จัดเป็นเป็นธรรมะข้อหนึ่งในนิวรณ์ (สิ่งห้ามกันจิตไว้มิให้บรรลุความดี) ๕ ประการ คือ (๑) กามฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในกาม (๒) พยาบาท ความคิดร้าย (๓) ถีนมิทธะ ความหดหู่และเซื่องซึม (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ (๕) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม)

ความรักสมณะ: ความมีใจผูกพันด้วยความห่วงใยสมณะ; ความมีใจผูกพันด้วยความเสน่หาหรือชอบสมณะ

มีข้อความที่โปตลิยคหบดีกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าตนเองมิได้พิจารณาเห็นเช่นนั้น ... พระผู้มีพระภาคทรงทำความรักสมณะให้เกิดในหมู่สมณะ ทรงทำความเลื่อมใสสมณะให้เกิดในหมู่สมณะ ทรงทำความเคารพสมณะให้เกิดในหมู่สมณะ แก่ตนแล้วหนอ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๐/๔๗)

ความรำพัน: ความโอดครวญ;ความคร่ำครวญ; การพูดถึงบ่นถึง; การพูดพร่ำพรรณนา

มีข้อความว่า ปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไปจากนิมิต ... จากความอุบัติ ... จากความเกิด ... จากความแก่ ... จากความเจ็บไข้ ... จากความตาย ... จากความเศร้าโศก ...จากความรำพัน ... ปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไปจากความคับแค้นใจ พิจารณาและดำรงมั่นอยู่ ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗)

ความรำพึง: การคิดคำนึงอยู่ในใจ;การคิดถึง; การคำนึง; การใคร่ครวญ

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สหัมบดีพรหมทราบความดำริในใจของเราด้วยใจของตน จึงได้มีความรำพึงว่า ‘ท่านผู้เจริญ โลกจะฉิบหายหนอ โลกจะพินาศหนอ เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยไปเพื่อความขวนขวายน้อย มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม’; และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ว่าเมื่อแรกตรัสรู้ พระองค์อยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความรำพึงว่า ‘บุคคลผู้

SAMPLE

ไม่เคารพ ไม่ยำเกรงย่อมอยู่เป็นทุกข์ พระองค์พึงสักการะ เคารพอาศัยสมณะหรือพราหมณ์คนไหนหนอแลอยู่' (ม.มู. (ไทย)๑๒/๒๘๒/๓๐๖,ม.ม. (ไทย)๑๓/๓๓๘/๔๐๘,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๑/๓๓)

ความริเริ่ม: การสร้างสรรค์;ความมุ่งมั่น

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความริเริ่ม ความพากเพียร ความบากบั่นมีอยู่ การทำมนสิการโดยแยบคายในธรรมเหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำวิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำวิริยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่; และข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์ไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้ถีนมิทธะที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ละได้ เหมือนความริเริ่ม ความพากเพียร ความบากบั่น (สำ.ม. (ไทย)๑๙/๑๘๓/๑๑๒,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๖๕,องฺ.เอกก. ๒๐/๑๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปรารภความเพียร ในที่นี้หมายถึงมีความเพียรที่บริบูรณ์และมีความเพียรที่ประคับประคองไว้สม่ำเสมอ ไม่หย่อนนัก ไม่ตึงนัก ไม่ให้จิตปรุงแต่งภายใน ไม่ให้ฟุ้งซ่านภายนอก คำว่า ความเพียร ในที่นี้หมายเอาทั้งความเพียรทางกาย เช่น เพียรพยายามทางกายตลอดคืนและวัน ดุจในประโยคว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน และความเพียรทางจิต เช่นเพียรพยายามผูกจิตไว้ด้วยการกำหนดสถานที่ เป็นต้น ดุจในประโยคว่า เราจะไม่ออกจากถ้ำนี้จนกว่าจิตของเราจะหลุดพ้นจากอาสวะไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๘/๔๓,อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๕๑๙/๓๐๐)

ความริษยา : ความริษยาเกิดจากการขาดมุทิตา มุทิตานี้ทำได้ยากกว่ากรุณา ผู้มีความริษยานั้นทำอะไรรุนแรงได้ร้อยแปด แม้เป็นความไม่จริงก็พูดได้ ใส่ร้ายได้, ความไม่อยากให้คนอื่นได้ดี; เป็นความหมายของคำว่า อุสุยา ดังข้อความที่มหาโควินทพราหมณ์ทูลถามสนังกุมารพรหมว่า 'ข้าแต่พรหม บรรดามนุษย์ พวกไหนมีกลิ่นชั่วร้ายข้าพเจ้าไม่รู้จักพวกนั้น ขอท่านผู้เป็นปราชญ์ จงบอกมาในที่นี้เถิด อะไรร้อยรัด หมู่สัตว์จึงเหม็นเน่าคลุ้ง ต้องไปอบายปิดพรหมโลกแล้ว' สนังกุมารพรหมตรัสตอบว่า 'โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) นิกติ (การโกง) โทพภะ (การประทุษร้ายมิตร) กทริยตา (ความตระหนี่) อติมานะ (ความดูหมิ่น) อุสุยา (ความริษยา) อิจฉา (ความปรารถนา) ...โมหะ (ความหลง) สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้ จัดว่าเป็นผู้มีกลิ่นชั่วร้าย ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว' (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘,ที.ม. (ไทย)๑๐/๓๕๗/๒๘๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๑/๔๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๗/๔๖,ม.ม.(ไทย)

SAMPLE

๑๓/๑๒๐/๑๓๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๗/๑๘๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๙๓/๓๕๒,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๑/๒๑๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๐/๓๗๙) ; และดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความริษยาอันชั่ว คือเมื่อคหบดีหรือบุตรของคหบดีในโลกนี้สมบูรณ์ด้วยทรัพย์ ข้าวเปลือก เงินหรือทอง ทาสหรือผู้เข้าไปอาศัยของคหบดีหรือบุตรของคหบดีคนใดคนหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ว่า “ไฉนหนอ คหบดีหรือบุตรของคหบดีนี้จะไม่พึงสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ ข้าวเปลือก เงิน หรือทอง” อนึ่ง เมื่อสมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่งเป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร มีความคิดอย่างนี้ว่า “ไฉนหนอ ท่านผู้นี้จะไม่พึงได้จีวรบิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร” องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๔/๑๘๕,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๘/๒๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๗/๕๓๐,อภิ.ป.๓๖/๔๙/๑๕๗,อภิ.ป.๓๖/๖๙/๑๖๒)

ความรุ่งเรือง: ความเจริญ; ความรุ่งโรจน์; ความก้าวหน้า

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พกพรหมถามพระองค์ว่า ‘ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านรู้คติและรู้ความรุ่งเรืองของเราว่า ‘พกพรหมมีฤทธิ์มากอย่างนี้ พกพรหมมีอานุภาพมากอย่างนี้ พกพรหมมีศักดิ์มากอย่างนี้ได้อย่างไร’ พระองค์จึงกล่าวว่า ‘ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรส่องทิศให้สว่างอยู่เท่าใด อำนาจของท่านย่อมเป็นไปใน ๑,๐๐๐ จักรวาลเท่านั้น; และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ยักษ์ ๗,๐๐๐ ตน ที่เป็นภุมมเทวดาอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย; ความรุ่งเรืองมี ๔ ประการ คือ (๑) ความรุ่งเรืองแห่งดวงจันทร์ (๒) ความรุ่งเรืองแห่งดวงอาทิตย์ (๓) ความรุ่งเรืองแห่งไฟ (๔) ความรุ่งเรืองแห่งปัญญา (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๓/๒๖๑,ม.มู. (ไทย)๑๒/๕๐๓/๕๔๐,องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๑๔๕/๒๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า มีความรุ่งเรือง หมายถึงประกอบด้วยอานุภาพ (ที.ม.อ.(บาลี) ๓๔๑/๓๐๘)

ความรู้ : ความเข้าใจในเรื่องบางเรื่อง หรือสิ่งบางสิ่งซึ่งอาจจะรวมปถึงความสามารถในการนำสิ่งนั้นไปใช้เพื่อเป้าหมายบางประการ ; เป็นความหมายของวิชชา มี ๒ หมวด คือ ๑. วิชชา(ความรู้) ๓ ได้แก่ (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้ (๒) จุตูปปาตญาณ ความรู้จุติ(ตาย)และอุปัติ(เกิด)ของสัตว์ (๓) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ; ๒. วิชชา ๘ ได้แก่ (๑) วิปัสสนาญาณ ญาณที่เป็นวิปัสสนา (๒) มโนมยิทธิ มีฤทธิ์ทางใจ (๓) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ (๔) ทิพพโสต หูทิพย์ (๕) เจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตผู้อื่นได้ (๖) ปุพเพนิวาสานุสสติ

SAMPLE

ญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้ (๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ หรือเรียกว่าจุตูปปาตญาณ (๘) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ (วิ.อ.(บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๖/๑๗๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๒๓/๒๕๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙/๙,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๔/๘๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๗/๑๘๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๘๘/๖๐๓,ขุ.ขุ. ๒๕/๗๒/๔๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๒/๕๑๗)

ความรู้แจ้งธรรม : ความรู้ธรรม, การบรรลุธรรม,ความรู้ชัดธรรมตามความเป็นจริง, ความรู้แจ้งธรรมว่า ธรรมเหล่านั้นเกิดแล้ว มีแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว เพราะธรรมเหล่าใด ความรู้ในธรรมเหล่านั้นชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา ; ความรู้ในเหตุเกิดแห่งชรามรณะชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา ; ความรู้ในปฏิปทาที่เป็นเหตุให้ถึงความดับแห่งชรามรณะชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา ; ความรู้ในเหตุเกิดแห่งสังขารชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้ในปฏิปทาที่เป็นเหตุให้ถึงความดับแห่งสังขารชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา ;ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ธรรม คือสุตตะเคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ นี้เรียกว่าธัมมปฏิสัมภิทา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๒๑-๗๒๔/๔๕๐) ความรู้ในทุกขสมุทัยชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๙๔/๕๐๙); มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเหตุที่ภิกษุนั้นสละ คาย ปล่อย ละ สลัดทิ้งส่วนแห่งกิเลสได้แล้ว เธอย่อมได้ความรู้แจ้งอรรถ ความรู้แจ้งธรรม และความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรมว่า ‘เรามีความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า’ เมื่อเธอมีปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น...‘เรามีความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระธรรม’ เธอย่อมได้ความรู้แจ้งอรรถ ความรู้แจ้งธรรม และความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรมว่า ‘เรามีความเลื่อมใส แน่วแน่ในพระสงฆ์’ เมื่อเธอมีปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น เธอรู้ว่า ‘เพราะเราสละคาย ปล่อย ละ สลัดทิ้งส่วนแห่งกิเลสได้แล้ว’ จึงได้ความรู้แจ้งอรรถ ความรู้แจ้งธรรม และความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม เมื่อเธอมีปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๗๕/๖๖)

ความรู้แจ้งอรรถ : ความรู้แจ้งว่าธรรมเหล่าใดเกิดแล้ว มีแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว ความรู้ในธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา ; ความรู้ในชรามรณะชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา ; ความรู้ในชาติ ฯลฯ ความรู้ในภพ ฯลฯ ความรู้ในอุปาทาน ฯลฯ ความรู้ในตัณหา ฯลฯความรู้ในเวทนา ฯลฯ ความรู้ในผัสสะ ฯลฯ

SAMPLE

ความรู้ในสฬายตนะฯลฯ ความรู้ในนามรูป ฯลฯความรู้ในวิญญาณ ฯลฯ ความรู้ในสังขารทั้งหลาย ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา ; ความรู้ในความดับแห่งสังขารชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา; ภิกษุรู้แตกฉานอรรถแห่งภาษิตนั้นๆ ว่านี้เป็นอรรถแห่งภาษิตนี้ นี้เป็นอรรถแห่ภาษิตนี้ นี้เรียกว่าอัตถปฏิสัมภิทา ;ความรู้ในทุกข์ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา ความรู้ในทุกขนิโรธชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๙๔/๕๐๙)

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเหตุที่ภิกษุนั้นสละ คายปล่อย ละ สลัดทิ้งส่วนแห่งกิเลสได้แล้ว เธอย่อมได้ความรู้แจ้งอรรถ ความรู้แจ้งธรรม และความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรมว่า ‘เรามีความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า’ เมื่อเธอมีปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น...‘เรามีความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระธรรมธอย่อมได้ความรู้แจ้งอรรถ ความรู้แจ้งธรรม และความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรมว่า ‘เรามีความเลื่อมใส แน่วแน่ในพระสงฆ์’ เมื่อเธอมีปราโมทย์แล้วปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น เธอรู้ว่า ‘เพราะเราสละคาย ปล่อย ละ สลัดทิ้งส่วนแห่งกิเลสได้แล้ว’ จึงได้ความรู้แจ้งอรรถ ความรู้แจ้งธรรม และความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม เมื่อเธอมีปราโมทย์แล้ว ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๗๕/๖๖)

ความรู้แจ้งอารมณ์ : ความรู้ชัดอารมณ์ เป็นความหมายของวิญญาณ อยู่ในหมวดธรรม คือปฏิจจสมุปบาท คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะโสกปริเทวทุกข์โทมนัส ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี นามรูปจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี’ เพราะทรงมนสิการโดยแยบคาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า ‘เมื่อวิญญาณ(ความรู้แจ้งอารมณ์)มี นามรูปจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี’ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๗/๓๒)

ความรู้เฉพาะตน: ความเข้าใจเรื่องบางเรื่องหรือสิ่งบางสิ่งเฉพาะตนเอง เช่น การบรรลุธรรมทางพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าตรัสว่าผู้ประพฤติปฏิบัติจะพึงรู้ได้เฉพาะตน โดยใช้คำบาลีว่า ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ (บัณฑิตพึงรู้ได้เฉพาะตน)

มีข้อความว่า ท่านพระมุสิละ ท่านพระปวิฏฐะ ท่านพระนารทะ และท่านพระอานนท์พักอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี โดยท่านพระปวิฏฐะถามท่านพระมุสิลละว่า “เว้นจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามกันมา การคิดตรองตามแนวเหตุผล การเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว ท่านมุสิละมีความรู้เฉพาะตนว่า

‘เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมีหรือ’ ท่านพระมุสิละตอบว่า ‘เว้นจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามกันมา การคิดตรองตามแนวเหตุผล การเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว ผมรู้เห็นว่า ‘เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี” (สำ.นิ. (ไทย)๑๖/๖๘/๑๓๘)

ความรู้ทั่วถึง: ความเข้าใจเรื่องบางเรื่องหรือสิ่งบางสิ่งครอบคลุม;ความเข้าใจเรื่องบางเรื่องหรือสิ่งบางสิ่งครบถ้วน

มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมจนทำให้ปริพพาชกมีนิโครธปริพพาชกเป็นต้นฟัง จนนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา ตอบโต้ไม่ได้คล้ายกับถูกมารดลใจ จากนั้นทรงดำริว่า “โมฆบุรุษเหล่านี้ทั้งหมดถูกมารใจบาปดลใจแล้ว จนไม่มีใครแม้สักคนหนึ่งที่คิดอย่างนี้ว่า ‘ทางที่ดี พวกเราจักประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดม เพื่อความรู้ทั่วถึงบ้างว่า ‘๗ วันจักก่อผลอะไรได้” (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๗๙/๕๘)

ความรู้ในชรามรณะ : ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ปรารภชรามรณะเกิดขึ้น; มัคคสมังคิญาณ ได้แก่นี้ความรู้ในชรามรณะ นี้ความรู้ในชรามรณสมุทัย นี้ความรู้ในชรามรณนิโรธ นี้ความรู้ในชรามรณนิโรธคามินีปฏิปทา; ความรู้ในชรามรณะชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา ซึ่งจัดอยู่ในปฏิสัมภิทา ๔ คือ (๑) อัตถปฏิสัมภิทา (๒) ธัมมปฏิสัมภิทา (๓) นิรุตติปฏิสัมภิทา (๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๐๒/๕๑๕)

ความรู้ในทุกข์ : ความตรัสรู้ในกองทุกข์ เป็นความหมายของสัมมาทิฏฐิและอัตถปฏิสัมภิทา ; ดังเช่นข้อความที่ว่า ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ ความรู้ในทุกข์ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา ความรู้ในทุกขสมุทัยชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้ในทุกขนิโรธชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้ในการกล่าวธัมมนิรุตตินั้นชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้ในญาณทั้งหลายชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทา นี้ชื่อว่าสัจจวาร (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๒/๓๓๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๔/๕๐๙)

ความรู้ในทุกขนิโรธ : ความตรัสรู้ในความดับทุกข์, เป็นความหมายของสัมมาทิฏฐิ; ดังเช่นข้อความที่ว่า ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) นี้เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๒/๓๓๕)

SAMPLE

ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา :ความตรัสรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์, เป็นความหมายของสัมมาทิฏฐิ; ดังเช่นข้อความที่ว่าความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) นี้เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๒/๓๓๕)

ความรู้ในทุกขสมุทัย : ความตรัสรู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ เป็นความหมายของสัมมาทิฏฐิ; ดังเช่นข้อความที่ว่า ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) นี้เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๒/๓๓๕)

ความรู้ในสังขาร : ความรอบรู้ในกองสังขาร, เป็นความหมายของอัตถปฏิสัมภาทา, มัคคสมังคิญาณ และปัญญา เป็นต้น; ดังเช่นข้อความว่า ความรู้ในสังขารทั้งหลาย ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา ; มัคคสมังคิญาณ ได้แก่ ความรู้ในชาติ ฯลฯ ความรู้ในภพ ฯลฯ ความรู้ในอุปาทาน ฯลฯ ความรู้ในตัณหา ฯลฯ ความรู้ในเวทนา ฯลฯ ความรู้ในผัสสะ ฯลฯ ความรู้ในสฬายตนะ ฯลฯความรู้ในนาม ฯลฯ ความรู้ในวิญญาณ ฯลฯ ความรู้ในสังขาร ฯลฯ ความรู้ในสังขารสมุทัยความรู้ในสังขารนิโรธและความรู้ในสังขารนิโรธคามินีปฏิปทา ; ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ปรารภสังขารทั้งหลายเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ความรู้ในสังขาร (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๐๓/๕๑๖)

ความรู้ยิ่ง : ความรู้แจ้งในอริยสัจ, ความตรัสรู้อริยสัจ ๔, เป็นความหมายของการรู้แจ้งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ; ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่ง เธอทั้งหลายพึงเรียน เสพ เจริญ ทำให้มากด้วยดีโดยวิธีที่พรหมจรรย์นี้จะพึงตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นานข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๗/๑๓๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๓/๕๑)

ความรู้สึก,ความรู้สึกตัว: สัมมาปัญญา;สัมปชัญญะ;เวทนา;ความไม่ประมาท;ความนึกขึ้นได้;ความไม่เผลอ;การคุมจิตไว้ในกิจ หมายถึง อาการที่จิตนึกถึงสิ่งที่จะทำจะพูดได้ นึกถึงสิ่งที่ทำคำที่พูดไว้แล้วได้ เป็นอาการที่จิตไม่หลงลืม ระงับยับยั้งใจได้ ไม่ให้เลินเล่อพลั้งเผลอ

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรว่า ภิกษุชื่อว่าประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป

SAMPLE

การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตรและจีวร การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๔/๗๓,ม.มู. (ไทย)๑๒/๓๑๑/๓๔๖,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สำ.ม. (ไทย)๑๙/๓๖๘/๒๑๒)

ความเร็ว: อัตราการเปลี่ยนแปลงของตำแหน่งต่อหน่วยเวลา มีหน่วยเป็นเมตรต่อวินาที ในหน่วยเอสไอความเร็วเป็นปริมาณเวกเตอร์ซึ่งประกอบด้วยอัตราเร็วและทิศทาง ขนาดของความเร็วคืออัตราเร็วซึ่งเป็นปริมาณสเกลาร์

มีข้อความว่า โรหิตัสสเทพบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าพระองค์เป็นฤษีชื่อโรหิตัสสะเป็นบุตรของผู้ใหญ่บ้าน มีฤทธิ์ เหาะได้ ความเร็วของข้าพระองค์นั้นเปรียบได้กับนายขมังธนู ผู้ยิงธนูแม่นยำ ศึกษามาดีแล้ว ผู้เชี่ยวชาญ ฝึกซ้อมมาดี พึงยิงลูกศรเบาให้ผ่านเงาตาลด้านขวางไปได้โดยไม่ยากฉะนั้น (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๔๕/๗๔,องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๑๙๒/๒๘๑,วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี)

ความเร่าร้อน,ความเร่าร้อนใจ: ความรุ่มร้อน;ความร้อนรุ่ม

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับวาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อสัตว์เหล่านั้นบริโภคข้าวสาลี ซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีนั้นเป็นภักษา มีข้าวสาลีนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกันและอวัยวะเพศหญิงปรากฏแก่ผู้เป็นหญิง อวัยวะเพศชายปรากฏแก่ผู้เป็นชาย กล่าวกันว่า หญิงเพ่งดูชายและชายก็เพ่งดูหญิงนานเกินไป เมื่อชนทั้ง ๒ เพศต่างเพ่งดูกันและกันนานเกินไป ก็เกิดความกำหนัดขึ้น ความเร่าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกาย เพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัย ชนเหล่านั้นจึงได้เสพเมถุนธรรม; และข้อความว่า ควาญช้างฝังเสาตะลุงใหญ่ลงในแผ่นดิน ล่ามคอช้างป่าไว้อย่างมั่นคง เพื่อแก้ไขปกติของสัตว์ป่า แก้ไขความสับสนของสัตว์ป่า และแก้ไขความกระวนกระวาย ความลำบากใจและความเร่าร้อนใจของสัตว์ป่า เพื่อให้ช้างป่านั้นยินดีในแดนบ้าน ให้เพลิดเพลินในปกติที่มนุษย์ต้องการ; มีข้อความเรื่องความเดือนร้อนว่า คนทำบาปย่อมเดือนร้อนในโลกนี้ ละ(ร่างกาย)ไปแล้วย่อมเดือนร้อนในที่ทั้งสอง เดือนร้อนว่าตนเองกระทำบาป เข้าถึงทุคติยิ่งเดือดร้อนมาก (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๘/๒๗๕,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๖/๙๒,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๐๙,ม.ม. (ไทย)๑๓/๓๓/๓๘,ม.ม. (ไทย)๑๓/๔๐/๔๒,ม.ม. (ไทย)๑๓/๑๘๙/๒๒๒,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๒๔/๓๙๑,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๒๙/๔๘๙,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๑๗/๒๕๐,สำ.ข. (ไทย)๑๗/๒/๙,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๖๑/๒๕๕,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๖/

๒๒๖,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๑๓/๖๒๖,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๘๔/๒๖๑,ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๗/๑๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ความเร่าร้อน ในที่นี้ หมายถึงความเร่าร้อนเพราะไฟคือราคะ (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๔๘/๓๑๖)

ความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น: ความเร่าร้อนเพราะกิเลสหรือความเร่าร้อนเพราะวิบากกรรมที่ก่อความคับแค้นใจ หรือให้เกิดทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจอันเป็นผลมาจากอาสวะ

มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะ และความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะกามเป็นปัจจัย เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น นี้เรากล่าวว่าธาตุที่สลัดกามทั้งหลาย; และข้อความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคาย เป็นผู้สำรวมด้วยการสังวรในจักขุนทรีย์อยู่ ซึ่งเมื่อเธอไม่สำรวมอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นก็จะพึงเกิดขึ้น (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๑/๓๑๑,ม.มู.ไทย) ๑๒/๒๒/๒๒,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๕๔๘,องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๕๘/๑๔๐,องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๕๘/๑๕๔)

ความลงกัน: ความสอดคล้องกัน; ความเหมาะสมกัน; ความเห็นพ้องกัน; ความกลมกลืนกัน; ความตกลงกันได้

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าเธอทั้งหลายมีความคิดในโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านเหล่านี้มีความขัดแย้งกันโดยอรรถ ลงกันได้โดยพยัญชนะ’ เธอทั้งหลายพึงเข้าใจ บรรดาภิกษุเหล่านั้นว่า ภิกษุรูปใดเป็นผู้ที่ตักเตือนได้ง่ายกว่า ควรเข้าไปหาภิกษุรูปนั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ท่านทั้งหลายมีความขัดแย้งกันโดยอรรถ ลงกันได้โดยพยัญชนะ ขอท่านทั้งหลายจงทราบความขัดแย้งกันและความลงกันนี้นั้นว่า ‘เป็นความขัดแย้งกันโดยอรรถ ลงกันได้โดยพยัญชนะ ท่านทั้งหลายอย่าถึงกับวิวาทกันเลย’ (ม.อุ. (ไทย)๑๔/๓๖/๔๕)

ความลบหลู่: ความดูถูก; ความดูหมิ่น;การแสดงอาการเหยียดหยามต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือต่อผู้มีอุปการคุณโดยถือว่าไม่สำคัญควรแก่การเคารพนับถือ

มีข้อความว่า พระปิงคิยเถระกล่าวว่า อาตมภาพจักกล่าวถ้อยคำที่ประกอบด้วยการสรรเสริญพระผู้มีพระภาคผู้ทรงละมลทินและโมหะได้แล้ว ผู้ทรงละความถือตัวและความลบหลู่ได้ ณ บัดนี้; และข้อความว่า ความลบหลู่ ได้แก่ ความลบหลู่ กิริยาที่ลบหลู่ ภาวะที่ลบหลู่ ความแข็งกระด้าง กรรมคือความแข็งกระด้าง; และข้อความว่า ความลบหลู่ กิริยาที่ลบหลู่ ภาวะที่ลบหลู่ ความดูหมิ่น การกระทำความดูหมิ่น นี้เรียกว่าความลบหลู่ (ขุ.จู. (ไทย)๓๐/๑๐๓/๓๕๔,ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๔๒/๔๕๘,อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๔๗/๑๕๗,อภิ.ปุ. (ไทย)๓๖/๖๗/๑๖๒)

SAMPLE

ความล่อลวง: การพูดหรือทำให้หลงเชื่อ; การใช้อุบายทุจริตให้หลงเชื่อในสิ่งที่เป็นเท็จ

มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ ได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย กามไม่เที่ยง ... ลักษณะของกามนี้ เป็นความล่อลวง เป็นที่บ่นถึงของคนพาล กามที่มีในภพนี้และกามที่มีในภพหน้า กามสัญญา(ความกำหนดหมายในกาม) ที่มีในภพนี้ และกามสัญญาที่มีในภพหน้า ทั้ง ๒ ประการนั้น เป็นบ่วงแห่งมาร ... ในกามนี้มีบาปอกุศลทางใจเหล่านี้ คือ อภิชฌาบ้าง พยาบาทบ้าง สารัมภะ(ความแข่งดี)บ้าง กามเหล่านั้นนั่นเอง ย่อมก่ออันตรายให้แก่อริยสาวกผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้ (ม.อุ. (ไทย)๑๔/๖๖/๗๒)

ความละอาย : ความอับอาย, ความละอายใจ, ความขายหน้า, เรื่องที่ทำให้เสียใจ, ทำให้รู้สึกละอายใจ, ทำให้อับอาย, ทำให้ขายหน้า, ทำให้อัปยศอดสู; จัดอยู่ในธรรมเครื่องคุ้มครองโลก ๒ อย่าง คือ ๑. หิริ คือความละอายบาป เป็นความรู้สึกรังเกียจ ไม่อยากทำบาป ๒. โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุชื่อว่าสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นผู้ละ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ข้อนี้จัดเป็นสีลสัมปทาของภิกษุอย่างหนึ่ง ฯลฯ ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ ย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากการสำรวมในศีลเลย เปรียบเหมือนกษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกเป็นพระราชา กำจัดข้าศึกได้แล้ว ย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากข้าศึกเลย ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยอริยสีลขันธ์อย่างนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่มีโทษในภายใน (ที.สี.(ไทย)๙/๘/๓,ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๕,ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๑/๑๗๐,ที.สี.(ไทย)๙/๔๕๑/๑๙๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๘/๑๑๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔๙/๑๖๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๙๐/๓๕๐)

ความลังเล : ความไม่แน่นอน, ความไม่แน่ใจ, ความคลุมเครือ ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าภิกษุผู้กำลังเดินอยู่ ปราศจากอภิชฌา(เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) พยาบาท(ความคิดร้าย) ถีนมิทธะ(ความหดหู่และเซื่องซึม) อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) ละวิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย)ได้ ปรารภความเพียร ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ ภิกษุแม้กำลังเดินอยู่ ผู้เป็นอย่างนี้ มีความเพียร มีโอตตัปปะ เราเรียกว่า ‘ผู้ปรารภความเพียรอุทิศกายและใจต่อเนื่องตลอดไป’ (ขุ.อิต. ๒๕/๕๔๖/๖๒๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๓/๓๑๔)

SAMPLE

ความลังเลสงสัย : วิจิกิจฉา, ความลังเลไม่ตกลงได้, ความไม่สงสัยไม่แน่ใจ, ความเคลือบแคลงในกุศลธรรมทั้งหลาย, ความลังเลเป็นเหตุให้ไม่แน่ใจในปฏิปทาเครื่องดำเนินของตน ซึ่งอยู่ในสังโยชน์ หมายถึงกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์มี ๑๐ อย่าง คือ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นอัตตาของตน (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามราคะ ความกำหนัดในกาม (๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ (๖) รูปราคะ ความกำหนัดในรูป (๗) อรูปราคะ ความกำหนัดในอรูป (๘) มานะ ความถือตัว (๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๑๐) อวิชชา ความไม่รู้ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๐๖, ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๓๔/๑๒๑) ; มีข้อความว่า ครั้งหนึ่ง มหาโควินทพราหมณ์ได้ทูลถามสนังกุมารพรหมว่า ‘บรรดามนุษย์ พวกไหนมีกลิ่นชั่วร้าย ข้าพเจ้าไม่รู้จักพวกนั้น ขอท่านผู้เป็นปราชญ์ จงบอกมาในที่นี้เถิด อะไรร้อยรัด หมู่สัตว์จึงเหม็นเน่าคลุ้ง ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว’ สนังกุมารพรหมตรัสตอบว่า ‘โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) นิกติ (การโกง) โทพภะ (การประทุษร้ายมิตร) กทริยตา (ความตระหนี่) อติมานะ (ความดูหมิ่น) อุสุยา (ความริษยา) อิจฉา (ความปรารถนา) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ปรเหฐนา (การเบียดเบียนผู้อื่น) โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘,๑๐/๓๘๒/๓๑๖

ความลับ: เรื่องที่ปกปิดไม่ให้ใครรู้; เรื่องที่ปิดบัง; เรื่องที่ไม่เปิดเผย; เรื่องที่อำพรางไว้ไม่ให้คนอื่นรู้

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับคหบดีบุตรว่า คหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ (๑) บอกความลับแก่เพื่อน (๒) ปิดความลับของเพื่อน (๓) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย (๔) แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้; และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ... บุคคลพึงรู้จักการยกย่องและการตำหนิ ครั้นรู้แล้ว ไม่พึงยกย่อง ไม่พึงตำหนิ พึงแสดงธรรมเท่านั้น พึงรู้การตัดสินความสุข ครั้นรู้แล้ว พึงประกอบเนืองๆ ซึ่งความสุขในภายใน ไม่พึงกล่าวความลับ ไม่พึงกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้า (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๖๒/๒๑๐,ม.ม. (ไทย)๑๓/๓๖๖/๔๕๒, ม.อุ. (ไทย)๑๔/๓๒๓/๓๙๑,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๓๒๙/๓๙๖)

ความลำบาก: ความทุกข์ยาก; ความรำเค็ญ; ความยากจน เช่น ความยากจนทำให้เขาต้องทนต่อความลำบากในชีวิต

SAMPLE

เช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับคหบดีบุตรว่า คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืนมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ (๑) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาตน (๒) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา (๓) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ (๔) เป็นที่สงสัยของคนอื่นด้วยเหตุต่างๆ (๕) มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง (๖) ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง; และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุว่า ภิกษุพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ‘เมื่อเราอยู่ตามสบาย อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลง แต่เมื่อเราเริ่มตั้งตนไว้ในความลำบาก อกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญขึ้น (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๔๑/๑๙๘,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๔๙/๒๐๓,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๑๒/๑๗,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๓๙/๔๗,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๓๔/๔๓,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๒/๒๑๙)

ความลำบากกาย: ความทุกข์ยากทางร่างกาย; ความรำเค็ญทางร่างกาย

มีข้อความที่พระสกวาทีสนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีกล่าวว่า ทุกข์ทางกาย ทุกข์ทางใจ ความโศก ความคร่ำครวญ ความลำบากกาย ความลำบากใจ ความคับแค้นใจเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๔๕๒/๔๘๒)

ความลำบากใจ: ความทุกข์ยากทางจิตใจ; ความรำเค็ญทางจิตใจ

มีข้อความที่พระสกวาทีสนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีกล่าวว่า ทุกข์ทางกาย ทุกข์ทางใจ ความโศก ความคร่ำครวญ ความลำบากกาย ความลำบากใจ ความคับแค้นใจเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๔๕๒/๔๘๒)

ความลำพอง,ความลำพองใจ: การฮึกห้าว; การแสดงอาการหยิ่งยโส; ความคะนอง; ความห้าวฮึก; ความฮึกเหิม; ความทะนงตน; ความเชิดชูตนเป็นดุจธง; ความเห่อเหิม; ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธง

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ทั้งในกาลก่อนและในกาลบัดนี้ เราบัญญัติทุกข์และความดับทุกข์ ... ถ้าบุคคลเหล่าอื่นสักการะ เคารพ นับถือ และบูชาตถาคตในเรื่องการประกาศสัจจะ ๔ ประการนั้น ตถาคตก็ไม่มีความยินดี ไม่เสียใจ ไม่มีความลำพองใจ เพราะสักการะเป็นต้นนั้น, และเป็นคำอธิบายในความถือตัวดังข้อความว่า ความถือตัว กริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเห็นปานนี้ นี้ตรัสเรียกว่า ความถือตัว (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๔,ขุ.ม. (ไทย)๒๙/๖๕/๒๐๖)

SAMPLE

ความลุ่มหลง: ความหลงใหล; ความคลั่งไคล้; ความขาดสติ

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์ มโนวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย สุขทุกข์ หรืออทุกขมสุขที่สัตว์เสวยจึงเกิด เขาอันสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเพลิดเพลิน ชมเชย ยึดติด บุคคลนั้นมีราคานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศก ลำบาก ร่ำไร ทุบอกคร่ำครวญ ถึงความลุ่มหลง; ความลุ่มหลงในมหานิทเทสอธิบายว่าเกิดมาจากทิฏฐิ ดังคำว่า ทิฏฐิใดท่านถือ คือยึดมั่นถือมั่น ติดใจ น้อมใจเชื่อแล้ว ท่านหลง คือ ลุ่มหลง หลงงมงาย ถึงความหลง ถึงความลุ่มหลง ถึงความหลงงมงาย แล่นไปสู่ความมืดมนในทิฏฐินั้น รวมความว่าได้มาถึงความลุ่มหลงในทิฏฐิทั้งหลาย ที่ท่านถือมั่นไว้แล้ว (ม.อุ. (ไทย)๑๔/๔๒๕/๔๘๔,ขุ.เถร. (ไทย)๒๖/๓๔๕/๖๑๒,ขุ.ม. (ไทย)๒๙/๘๒/๒๔๔)

ความเลวร้าย: ความชั่ว; ความชั่วร้าย; ความไม่ดี

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูลนี้ เพื่อคุ้มครองตน เพื่อรักษาตน เพื่อป้องกันตน” เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญางู...ขอสรรพสัตว์ที่มีลมหายใจ ขอสรรพสัตว์ที่ยังมีชีวิตทั้งมวล จงประสพกับความเจริญ ความเลวร้ายอย่าได้มาแผ้วพานสัตว์ใด ๆ เลย (องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๖๗/๑๑๒)

ความเลอะเลือน: ความหลงๆ ลืมๆ; ความฟั่นเฟือ หมายถึงความฟั่นเฟือน ความหลงลืม ความเลือนหาย ความห่างหาย

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความหลุดพ้นของภิกษุนั้น เป็นอันตั้งอยู่ ไม่กำเริบในสัจจะ เพราะว่าสิ่งใดมีความเลอะเลือนเป็นธรรมดา สิ่งนั้นเป็นของเท็จ สิ่งใดไม่มีความเลอะเลือนเป็นธรรมดา สิ่งนั้นเป็นของจริงคือนิพพาน เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้เพียบพร้อมแล้วอย่างนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยอธิษฐานธรรมคือสัจจะอันยอดเยี่ยมนี้ เพราะสัจจะนี้เป็นบรมอริยสัจคือนิพพานอันไม่มีความเลอะเลือนเป็นธรรมดา (ม.อุ. (ไทย)๑๔/๓๖๖/๔๑๒)

ความเลิศด้วยยศ: ความยอดเยี่ยมโดยยศ; ความเลิศเลอโดยยศ; ความโดดเด่นโดยยศ; ความประเสริฐด้วยยศ; ความไม่มีผู้อื่นเปรียบได้ด้วยยศ

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระจุนทะ สมณุทเทสว่า จุนทะ เท่าที่มีศาสดาเกิดขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้ เรายังไม่เห็นศาสดาอื่นแม้ผู้เดียวที่บรรลุถึงความเลิศด้วยลาภและความเลิศด้วยยศเหมือนเราเลย อนึ่ง เท่าที่มีสงฆ์หรือคณะเกิดขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้ เรายังไม่เห็นสงฆ์ หรือ คณะอื่นแม้หมู่เดียว ที่บรรลุถึงความ

SAMPLE

เลิศด้วยลาภและความเลิศด้วยยศ เหมือนภิกษุสงฆ์เลย (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๔/๑๓๕,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๑๗๖/๑๓๖)

ความเลิศด้วยลาภ: ความยอดเยี่ยมโดยลาภ; ความเลิศเลอโดยลาภ; ความโดดเด่นโดยลาภ; ความประเสริฐด้วยลาภ; ความไม่มีผู้อื่นเปรียบได้ด้วยลาภ

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์อยู่ที่กูฏาคารศาลา ในป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ขณะนั้น นักบวชเปลือยชื่อกฬารมัชฌกะอยู่ที่วัชชีคาม เขตกรุงเวสาลี ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภและถึงความเป็นผู้เลิศด้วยยศ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑/๑๐,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๑๗๔/๑๓๕,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๑๗๖/๑๓๖)

ความเลื่อนลอย: ความไม่คงที่; ความไม่แน่นอน; ความไร้จุดหมาย; ความไม่มีจุดหมายปลายทาง; ความเคว้งคว้าง

ความเลื่อนลอยมีปรากฏในคำอธิบายความเป็นผู้มีสติหลงลืม ดังคำว่า ความระลึกไม่ได้ ความไม่ตามระลึก ความไม่หวนระลึก ความระลึกไม่ได้ อาการที่ระลึกไม่ได้ ความทรงจำไม่ได้ ความเลื่อนลอย ความหลงลืม นี้เรียกว่าความเป็นผู้มีสติหลงลืม (อภิ.ปุ. (ไทย)๓๖/๕๙/๑๖๐)

ความเลือนหาย: ความเลือนราง; การค่อยๆ จางหายไป

มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ ได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย กามไม่เที่ยง เป็นของว่างเปล่า เท็จ มีความเลือนหายไปเป็นธรรมดา (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๖๖/๗๒)

ความเลื่อมใส :ความเชื่อ, ความนับถือ, ความศรัทธา ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า หลักธรรมที่ชื่อว่าแว่นธรรม เป็นเครื่องมือให้อริยสาวกมีไว้ เมื่อประสงค์ ก็จะพึงพยากรณ์ตนได้ด้วยตนเองว่า ‘เราหมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในนรก หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในแดนเปรต หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในอบาย ทุคติ และวินิบาตแล้ว เราเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้าคือ พระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ (๑) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระ ผู้มีพระภาค” (๒) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า “พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชน

SAMPLE

พึงรู้เฉพาะตน” (๓) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า “พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติสมควรได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่คือ๘ บุคคลพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก” (๔) ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่างไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิ ครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๒/๑๔๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๓/๑๔๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๘/๓๔,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๔๐/๑๓๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๐/๒๒๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๘/๓๔๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๓๕/๕๔๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๒/๘๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๗/๔๒๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๖๐/๓๘๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๑/๓๕๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๑/๓๖๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๒/๓๙๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๙๗/๔๘๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๙๘/๔๙๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๓๖/๕๕๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๔/๕๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๒/๘๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๕/๓๖๔)

ความเลื่อมใสที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคล:ความเชื่อถือที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคล; ความศรัทธาที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคล;ความมีจิตยินดีที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคล;ความเห็นชอบด้วยที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคล

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ความเลื่อมใสที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคล มีโทษ ๕ ประการ คือ (๑) บุคคลผู้เลื่อมใสในบุคคลที่ต้องอาบัติเป็นเหตุให้สงฆ์ยกวัตร มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘บุคคลผู้เป็นที่รักเป็นที่พอใจของเรานี้ถูกสงฆ์ยกวัตรเสียแล้ว’ จึงไม่เลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย เมื่อไม่เลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย จึงไม่คบภิกษุเหล่าอื่น เมื่อไม่คบภิกษุเหล่าอื่น จึงไม่ฟังสัทธรรม เมื่อไม่ฟังสัทธรรม จึงเสื่อมจากสัทธรรม (๒) บุคคลผู้เลื่อมใสในบุคคลที่ต้องอาบัติเป็นเหตุให้สงฆ์สั่งให้เขานั่งท้าย มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘บุคคลผู้เป็นที่รักเป็นที่พอใจของเรานี้ถูกสงฆ์ สั่งให้นั่งท้ายเสียแล้ว‘จึงไม่เลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย เมื่อไม่เลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย จึงไม่คบภิกษุเหล่าอื่น เมื่อไม่คบภิกษุเหล่าอื่น จึงไม่ฟังสัทธรรม เมื่อไม่ฟังสัทธรรม จึงเสื่อมจากสัทธรรม (๓) บุคคลผู้เลื่อมใสในบุคคลที่หลีกไปสู่ทิศ มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘บุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นที่พอใจของเรานี้หลีกไปสู่ทิศเสียแล้ว’ จึงไม่คบภิกษุเหล่าอื่น เมื่อไม่คบภิกษุเหล่าอื่น จึงไม่ฟังสัทธรรม เมื่อไม่ฟังสัทธรรม จึงเสื่อมจากสัทธรรม (๔) บุคคลผู้เลื่อมใสในบุคคลที่ลาสิกขา มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘บุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นที่พอใจของเรานี้ได้ลาสิกขาไปแล้ว’ จึงไม่คบภิกษุเหล่าอื่น เมื่อไม่คบภิกษุเหล่าอื่น จึงไม่ฟังสัทธรรม เมื่อไม่ฟัง

SAMPLE

สัทธรรม จึงเสื่อมจากสัทธรรม (๕) บุคคลผู้เลื่อมใสในบุคคลที่ตายแล้ว มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘บุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นที่พอใจของเรานี้ได้ตายเสียแล้ว’ จึงไม่คบภิกษุเหล่าอื่น เมื่อไม่คบภิกษุเหล่าอื่น จึงไม่ฟังสัทธรรม เมื่อไม่ฟังสัทธรรม จึงเสื่อมจากสัทธรรม (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๕๐/๓๙๐)

ความเลื่อมใสสมณะ:ความเชื่อถือสมณะ; ความศรัทธาสมณะ; ความมีจิตยินดีสมณะ; ความเห็นชอบด้วยสมณะ

มีข้อความที่กาปทิกมาณพทูลกับพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อก่อนข้าพระองค์รู้อย่างนี้ว่า พวกสมณะโล้นเหล่านี้เป็นสามัญชน เกิดจากพระบาทของพระพรหม เป็นกัณหชาติ(วรรณะศูทร) เป็นใครกัน และจะรู้ทั่วถึงธรรมได้อย่างไร ท่านพระโคดมได้ทรงทำให้ข้าพระองค์เกิดความรักสมณะในหมู่สมณะ ให้เกิดความเลื่อมใสสมณะในหมู่สมณะ และให้เกิดความเคารพสมณะในหมู่สมณะแล้วหนอ ต่อมาเขาแสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (ม.ม. (ไทย)๑๓/๕๐/๔๗)

ความเลื่อมอันไม่หวั่นไหว: ความเชื่อถือที่มั่นคง; ความศรัทธาที่มั่นคง; ความมีจิตยินดีที่มั่นคง; ความเห็นชอบด้วยที่มั่นคง

พระอริยสาวกมีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรมในพระสงฆ์ และเป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖)

ความแล่นไป: การเคลื่อนไปอย่างรวดเร็ว; การพุ่งไปอย่างรวดเร็ว; การบ่ายหน้าไป

มีข้อความที่เทวดาสนทนากับพระผู้มีพระภาคว่า เทวดาทูลถามว่า ความแล่นไปจะหยุดที่ไหน วัฏฏะไม่หมุนวนที่ไหน นามและรูปดับไม่เหลือที่ไหน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดิน น้ำ ไฟ ลมตั้งอยู่ไม่ได้ที่ใด ความแล่นไปย่อมหยุดที่นี้ วัฏฏะไม่หมุนวนที่นี้ นามและรูปดับไม่เหลือที่นี้ (สํ.ส. (ไทย)๑๕/๒๗/๓๑)

ความโล่งใจ: ความหมดความกังวลเมื่อเหตุการณ์ผ่านพ้นไป; ความเบาใจ; ความโล่งอก

มีข้อความที่ชัมพุขาทกปริพาชกสนทนากับพระสารีบุตรว่า ชัมพุขาทกปริพาชกถามว่า “ที่เรียกกันว่า ‘ถึงความโล่งใจ ถึงความโล่งใจ’ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงเป็นผู้ถึงความโล่งใจ” พระสารีบุตรตอบว่า “ภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ประการ ตามความเป็นจริง ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เธอจึงเป็นผู้ถึงความโล่งใจ” และมีการถามตอบเกี่ยวกับปฏิปทาที่ให้เกิดความโล่งใจ ซึ่งก็คืออริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๑๘/๓๓๘, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๑๙/๓๓๙)

SAMPLE

ความโลภ : ความละโมบ,ความอยากได้,ความมักมาก เกิดจากตัณหาคือความทะยานอยากได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้จิตหิวโหยอยากได้ เกิดความดิ้นรน ... โลภะ เป็นอันตรายแก่ธรรมทั้งปวง คือเป็นตัวทำลายศีลธรรม มโนธรรม สันติธรรม วิธีบรรเทาความโลภที่ปฏิบัติกันมาช้านาน ก็คือ การให้ทาน ถ้าให้ทานโดยวางใจถูก คือ ไม่หวังประโยชน์เข้าตัวเลย ไม่ใช่ให้ทานหรือทำบุญเพราะหวังจะได้มากขึ้น ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามโลหิจจพราหมณ์ว่า “โลหิจจะ ทราบว่า ท่านมีความคิดเห็นชั่วร้ายเกิดขึ้นว่า ‘สมณะหรือพราหมณ์ในโลกนี้จะพึงบรรลุกุศลธรรม เมื่อบรรลุแล้วไม่ควรสอนคนอื่น เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้ เปรียบเหมือนบุคคลผู้ตัดเครื่องจองจำเก่าออกแล้ว สร้างเครื่องจองจำใหม่ขึ้นมาแทน เราเรียกข้อเปรียบเทียบอย่างนี้ว่า เป็นความโลภอันชั่วร้าย เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดได้’ เป็นความจริงหรือ” (ที.สี.(ไทย)๙/๕๐๒/๒๒๑,ที.สี.(ไทย)๙/๕๐๘/๒๒๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗/๔๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๓๐/๕๔๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๖/๘๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๔๕/๖๑๒,ขุ.ชา.เอกก. ๒๗/๔๐/๒๖๑,ขุ.ชา.เอกก. ๒๗/๕๒/๗๗,ขุ.ชา.เอกก. ๒๗/๑๖๘/๑๑๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๙/๓๐๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๐/๓๐๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๖/๕๐๓)

ความวางใจเป็นกลาง: การที่จิตไม่หวั่นไหวไปเป็นอกุศลไม่ว่าจะพบสิ่งที่ดีหรือไม่ดี; ความไม่เอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง); จัดอยู่ในสัมโพชฌงค์ หมายถึงธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มี ๗ ประการ คือ (๑) สติ ความระลึกได้ (๒) ธัมมวิจยะ ความเลือกเฟ้นธรรม (๓) วิริยะ ความเพียร (๔) ปีติ ความอิ่มใจ (๕) ปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจ (๖) สมาธิ ความมีใจตั้งมั่น (๗) อุเบกขา ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง แต่ละข้อมีสัมโพชฌงค์ต่อท้ายเช่น สติสัมโพชฌงค์; จัดอยู่ในพรหมวิหาร ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา (ที.ปา. ๑๑/๓๓๐/๒๒๑,๓๕๗/๒๕๘, ที.ม. (ไทย)๑๐/๑๓๙/๘๖,อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๔๖๘/๓๕๙,ม.มู,อ. (บาลี) ๑/๒๗/๙๑-๙๒,องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๑/๑๑๑-๑๑๒)

ความว่างเปล่า: ความโล่ง; ความไม่มีอะไร; ภาวะที่ไม่มีสิ่งใดอยู่เลย; คำว่า ความว่างเปล่า ในที่นี้แปลมาจากคำบาลีว่า อากาสคตं ซึ่งเป็นคำขยายของคำว่า อุปาทินฺนं

SAMPLE

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า อุปาทินนกรูปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของว่างเปล่า มีความว่างเปล่า คือ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส ช่องที่พักอยู่แห่งของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส และช่องสำหรับของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส ไหลลงเบื้องต่ำ หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งที่เป็นอุปาทินนกรูปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของว่างเปล่า มีความว่างเปล่าเป็นช่องว่าง เป็นธรรมชาติที่นับว่าช่องว่าง ซึ่งเนื้อและเลือดไม่ถูกต้องแล้ว นี้เรียกว่าอากาสธาตุที่เป็นภายใน (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๘/๑๒๙,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๓๕๓/๔๐๘)

ความว่างแห่งรูปขันธ์ : ความเป็นของสูญแห่งรูปขันธ์ คือความไม่มีสาระถือเอาเป็นสาระไม่ได้ ภาวะที่รูปขันธ์ไม่มีอยู่จริง; มีข้อความที่พระสกวาทีได้สนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีถามว่าความว่างแห่งรูปขันธ์นับเนื่องในสังขารขันธ์ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าใช่ ความว่างแห่งสังขารขันธ์นับเนื่องในรูปขันธ์ใช่ไหม ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ ความว่างแห่งรูปขันธ์ ท่านไม่ยอมรับว่า “นับเนื่องในสังขารขันธ์” ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๓๓/๘๗๐)

ความว่างแห่งวิญญาณขันธ์ : ความเป็นของสูญแห่งวิญญาณขันธ์ คือความไม่มีสาระถือเอาเป็นสาระไม่ได้ ภาวะที่วิญญาณขันธ์ไม่มีอยู่จริง ; มีข้อความที่พระสกวาทีได้สนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีถามว่า ความว่างแห่งวิญญาณขันธ์ ท่านไม่ยอมรับว่า “นับเนื่องในสังขารขันธ์” ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ พระปรวาทีถามว่าท่านไม่ยอมรับว่า “ความว่างนับเนื่องในสังขารขันธ์” ใช่ไหมพระสกวาทีตอบว่าใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๓๓/๘๗๐)

ความว่างแห่งเวทนาขันธ์ : ความเป็นของสูญแห่งเวทนาขันธ์ คือความไม่มีสาระถือเอาเป็นสาระไม่ได้ ภาวะที่เวทนาขันธ์ไม่มีอยู่จริง ; มีข้อความที่พระสกวาทีได้สนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีถามว่า ความว่างแห่งเวทนาขันธ์ ฯลฯ สัญญาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ นับเนื่องในสังขารขันธ์ใช่ไหม ใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๓๓/๘๗๐)

ความว่างแห่งสังขารขันธ์: ความโล่งแห่งสังขารขันธ์; ความไม่มีอะไรแห่งสังขารขันธ์; ภาวะที่ไม่มีสิ่งใดอยู่เลยแห่งสังขารขันธ์

มีข้อความที่พระสกวาทีสนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีถามว่า ความว่างแห่งสังขารขันธ์นับเนื่องในรูปขันธ์ใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ พระสกวาทีถามว่า ความว่างแห่งสังขารขันธ์นับเนื่องในวิญญาณขันธ์ใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ พระสกวาทีถามว่า ความว่างแห่งสังขารขันธ์ ท่านไม่ยอมรับว่า “นับเนื่องในรูปขันธ์” ใช่ไหม พระปรวาทีตอบ

SAMPLE

ว่าใช่ ฯลฯ พระสกวาทีถามว่าความว่างแห่งสังขารขันธ์ ท่านไม่ยอมรับว่า “นับเนื่องในเวทนาขันธ์ ฯลฯ นับเนื่องในสัญญาขันธ์ ฯลฯ นับเนื่องในวิญญาณขันธ์” ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ใช่ (อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๘๓๓/๘๗๐)

ความวิกลจริต: ภาวะผิดปกติทางจิตที่มีความผิดปกติของความคิด อารมณ์ พฤติกรรมอย่างมากจนไม่อยู่ในโลกของความเป็นจริง เช่น คนบางคนอาจจะมีอาการของความคิดหลงผิด, ทำท่าแปลกๆ(พูดจาผิดปกติ พูดฟังไม่รู้เรื่อง),ไม่ปะติดปะต่อ, ใช้ภาษาแปลก ๆ(เฉื่อยชา อยู่เฉยๆนิ่งๆ เก็บตัว ไม่สนใจสังคม ไม่ดูแลตนเอง ดูเหมือนคนขี้เกียจ

ความวิกลจริตนี้เป็นผลจากการทำความชั่ว ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารี กล่าวโทษพระอริยะ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะไม่ถึงความพินาศอย่าง ๑ ใน ๑๐ อย่าง คือ (๑) ไม่บรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ (๒) เสื่อมจากธรรมที่บรรลุแล้ว (๓) สัทธรรมย่อมไม่ผ่องแผ้ว (๔) มีความสำคัญว่าได้บรรลุสัทธรรม (๕) ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ (๖) ต้องอาบัติเศร้าหมองกองใดกองหนึ่ง (๗) เป็นโรคเรื้อรัง (๘) ถึงความวิกลจริตมีจิตฟุ้งซ่าน (๙) หลงลืมสติมรณภาพ (๑๐) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๘/๑๙๙)

ความวิจัย ,ความวิจัยธรรม :การวิเคราะห์ที่มีระบบ ระเบียบ และจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน อันจะนำไปสู่การพัฒนาเป็นข้อสรุปที่เป็นนัยทั่วไป หรือได้มาซึ่งหลักเกณฑ์หรือทฤษฎี; วิธีการหรือกระบวนการในการแสวงหาความรู้ ความจริง; วิธีแก้ปัญหาที่มีระบบแบบแผนเชื่อถือได้ เพื่อให้เกิดความรู้ที่เชื่อถือได้

ความวิจัย มีคำที่เป็นไวพจน์ของกันและกันมากมาย ดังคำว่า ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาดุจแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาดุจปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาดุจศัสตรา ปัญญาดุจปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาดุจดวงประทีป ปัญญาดุจดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ชื่อว่านักปราชญ์เพราะประกอบด้วยปัญญานั้น (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔,ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๕/๕๘)

การวิจัยธรรม หมายถึงการวิเคราะห์ธรรม; วิธีการหรือกระบวนการในการแสวงหาความรู้ความจริงมีข้อความที่พระสกวาทีสนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีถามว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความ

SAMPLE

กำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดจำเพาะ ไม่มีแก่ปุถุชนใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ พระสกวาทีถามว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ฯลฯ ความเข้าไปกำหนดจำเพาะของปุถุชนมีอยู่มิใช่หรือ พระปรวาทีตอบว่าใช่ พระสกวาทีกล่าวว่า หากปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ฯลฯ ความเข้าไปกำหนดจำเพาะของปุถุชนมีอยู่ ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “ญาณไม่มีแก่ปุถุชน” (อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๘๖๓/๘๙๖,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๖๓/๘๙๖)

ความวิตก: ความคิด; ความนึกคิด; ความดำริ; วิตกประกอบด้วยกุศลวิตก ๓ และอกุศลวิตก ๓ ได้แก่ ๑. กุศลวิตก ๓ หมายถึง ความนึกคิดที่ดีงาม ประกอบด้วย (๑) เนกขัมมวิตก หมายถึง ความนึกคิดในทางเสียสละ ความนึกคิดที่ปลอดจากกาม คือ ไม่ติดในการปรนเปรอสนองความอยากของตน (๒) อพยาบาทวิตก หมายถึง ความนึกคิดที่ปลอดจากการพยาบาท หรือความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา คือไม่คิดขัดเคืองหรือพยาบาทมุ่งร้ายบุคคลอื่น (๓) อวิหิงสาวิตก หมายถึง ความนึกคิดที่ปลอดจากการเบียดเบียน ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณาไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย ๒. อกุศลวิตก ๓ หมายถึง ความนึกคิดในสิ่งที่ไม่ดี ประกอบด้วย (๑) กามวิตก หมายถึง ความนึกคิดในทางกาม หรือความนึกคิดในทางแสวงหาหรือพัวพันติดข้องในสิ่งที่สนองความอยาก (๒) พยาบาทวิตก หมายถึง ความนึกคิดที่ประกอบด้วยความขัดเคืองหรือพยาบาทมุ่งร้าย (๓) วิหิงสาวิตก หมายถึง ความนึกคิดในทางเบียดเบียน หรือความนึกคิดในทางทำลาย มุ่งร้าย หรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น

ความวิตกเป็นคำอธิบายขยายความว่าสังกัปปะ เช่น สัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค เป็นอย่างไร คือ ความตรึก ความวิตก ความดำริ ความแน่วแน่ ความแนบแน่น ความปักใจ ความปรุงแต่งคำของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้เป็นสัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาสังกัปปะ ยังสัมมาสังกัปปะให้ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุนั้นเป็นสัมมาวายามะ ภิกษุนั้นมีสติละมิจฉาสังกัปปะ มีสติเข้าถึงสัมมาสังกัปปะอยู่ สติของภิกษุนั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามสัมมาสังกัปปะของภิกษุนั้นไป ด้วยประการฉะนี้ (ม.อุ. (ไทย)๑๔/๑๓๗/๑๗๗

ความวิบัติ: ความฉิบหาย; ความล่มจม; ความหายนะ; ความเป็นอัปมงคล; ความคลาดเคลื่อน; ความผิด; ความปรวนแปร; ความไม่สำเร็จ; คำว่า ความวิบัติ ในที่นี้แปลมาจาก คำบาลีว่า อนยํ อาปนฺโน

SAMPLE

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย พรานเบ็ดหย่อนเบ็ดที่มีเหยื่อลงไปในห้วงน้ำลึก ปลาตัวใดเห็นแก่เหยื่อกลืนเบ็ดนั้น ปลาตัวนั้นชื่อว่ากลืนเบ็ดของนายพรานเบ็ดถึงความวิบัติ ถึงความพินาศ ถูกพรานเบ็ดทำได้ตามใจปรารถนาแม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เบ็ด ๖ ชนิดนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีอยู่ในโลกเพื่อความวิบัติของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อฆ่าสัตว์ทั้งหลาย (สำ.สฬา. (ไทย)๑๘/๒๓๐/๒๑๙)

ความวิบัติแห่งทิฏฐิ:ความฉิบหายแห่งความเห็น; ความล่มจมแห่งความเห็น; ความหายนะแห่งความเห็น; ความเป็นอัปมงคลแห่งความเห็น; ความคลาดเคลื่อนแห่งความเห็น; ความผิดแห่งความเห็น; ความปรวนแปรแห่งความเห็น; ความไม่สำเร็จแห่งความเห็น

หมายถึงความมีความเห็นผิด เช่น ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้า มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ฯลฯ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าความวิบัติแห่งทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิทั้งหมดก็ชื่อว่าความวิบัติแห่งทิฏฐิ (อภิ.สง. (ไทย)๓๔/๑๓๖๙/๓๔๑)

ความวิบัติแห่งศีล: ความฉิบหายแห่งศีล; ความล่มจมแห่งศีล; ความหายนะแห่งศีล; ความเป็นอัปมงคลแห่งศีล; ความคลาดเคลื่อนแห่งศีล; ความผิดแห่งศีล; ความปรวนแปรแห่งศีล; ความไม่สำเร็จแห่งศีล

หมายถึงความทุศีล เช่นข้อความว่า การล่วงละเมิดทางกาย การล่วงละเมิดทางวาจา การล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่าความวิบัติแห่งศีล ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดก็ชื่อว่าความวิบัติแห่งศีล (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๖๘/๓๔๑)

ความวิปลาส: ความรู้เห็นที่คลาดเคลื่อน; ความรู้เข้าใจอันผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง;คลาดเคลื่อนไปจากธรรมดาสามัญ; วิปลาสมี ๓ คือ (๑) สัญญาวิปลาส คือสัญญาคลาดเคลื่อน, หมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนตกใจเห็นเชือกเป็นงู (๒) จิตตวิปลาส คือจิตคลาดเคลื่อน, ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนบ้าคิดเอาหญ้าเป็นอาหาร (๓) ทิฏฐิวิปลาส คือทิฏฐิคลาดเคลื่อน, ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริงโดยเฉพาะเชื่อถือไปตามสัญญาวิปลาส หรือจิตตวิปลาสนั้น เช่น มีสัญญาวิปลาสเห็นเชือกเป็นงู แล้วเกิดทิฏฐิวิปลาส เชื่อหรือลงความเห็นว่าที่บริเวณนั้นมีงูชุม หรือมีจิตตวิลาสว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นต้องมีผู้สร้าง จึงเกิดทิฏฐิวิปลาสว่า แผ่นดินไหวเพราะเทพเจ้าบันดาล

SAMPLE

มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสวงหา คือ ค้นหา เสาะหาเครื่องทำลายกองความมืดใหญ่ เครื่องทำลายความวิปลาสใหญ่ เครื่องถอนลูกศรคือตัณหาใหญ่ เครื่องปลดเปลื้องโครงทิฏฐิใหญ่ เครื่องกำจัดธงคือมานะใหญ่ เครื่องเข้าไปสงบอภิสังขารใหญ่ เครื่องปิดกั้นโอฆะใหญ่ เครื่องวางภาระใหญ่ เครื่องตัดสังสารวัฏใหญ่ เครื่องดับความเดือดร้อนใหญ่ เครื่องระงับความเร่าร้อนใหญ่ เครื่องยกธงคือธรรมใหญ่ จึงชื่อว่าผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๐/๔๑๐,อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๔๒๔/๔๕๕)

ความวิวาท : การทุ่มเถียงกันด้วยความโกรธ,การทะเลาะวิวาท ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงถึงมูลเหตุแห่งการวิวาท บาดหมาง ถึงความแตกแยกสามัคคีในหมู่คณะ ๖ ประการ คือ (๑) เป็นผู้มักโกรธ มักผูกโกรธ (๒) เป็นผู้ลบหลู่ ตีตัวเสมอ (๓) เป็นผู้มักริษยา มีความตระหนี่ (๔) เป็นผู้โอ้อวด มีมารยา (๕) เป็นผู้มีความปรารถนาลามก มีความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม และ (๖) เป็นผู้ยึดมั่นในความเห็นของตน คือ ไม่ยืนอยู่บนหลักธรรม คือ ไม่มั่นคงในหลักธรรม อันพระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว มักถือรั้น คลายได้ (ที.ปาฏิ. ๑๑/๓๑๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๒/๕๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๘/๑๕๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๖๘/๑๖๒)

ความเศร้าโศก : กิริยาที่เศร้าโศก, ภาวะที่เศร้าโศก, ความแห้งผากภายใน,ความแห้งกรอบภายใน, ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ) ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบความเสียใจ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ อาการของผู้ที่รู้สึกเบื่อหน่ายชีวิตและจมอยู่ในความเศร้าเสียใจนั้นๆ อยู่ตลอดเวลา ยิ่งกว่านั้น บุคคลผู้นั้นยังไม่สามารถพาตัวเองออกมาจากวังวนของความเศร้าและความทุกข์ใจได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๐/๔๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๑/๓๒๕,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๗๔/๒๙๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๒/๒๓๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗/๓๙,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๐๓/๖๐๕,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๑๙/๖๐๘,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๔๗/๖๑๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๔/๑๕๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗)

ความเศร้าหมอง : ความไม่สะอาด, ความเป็นมลทิน,ความไม่หมดจด เป็นความหมายของคำว่ากิเลส; ใช้กับวัตถุสิ่งของและจิตใจ ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุว่า “สิ่งเศร้าหมองแห่งทอง ๕ ประการ คือ (๑) เหล็กเป็นสิ่งเศร้าหมองแห่งทอง เป็นเหตุให้ทองเศร้าหมอง ไม่อ่อน ใช้การไม่ได้ ไม่ผุดผ่อง แตกง่าย ใช้งานไม่ได้ดี (๒) โลหะเป็นสิ่งเศร้าหมองแห่งทอง ฯลฯ (๓)ดีบุกเป็นสิ่งเศร้าหมองแห่งทอง ฯลฯ (๔) ตะกั่วเป็นสิ่งเศร้าหมองแห่งทอง ฯลฯ (๕) เงินเป็นสิ่งเศร้าหมองแห่งทอง เป็นเหตุให้ทองเศร้าหมอง ไม่อ่อน ใช้การไม่ได้ ไม่ผุดผ่อง แตกง่าย ใช้งานไม่ได้ดี

SAMPLE

ความเศร้าหมองแห่งจิต ๕ ประการ มีกามฉันทะเป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เป็นเหตุให้จิตเศร้าหมองไม่อ่อน ไม่เหมาะแก่การใช้งาน ไม่ผุดผ่อง ฟุ้งซ่าน ไม่ตั้งมั่น ดีเพื่อความสิ้นอาสวะ เป็นต้น และทรงแสดงโพชฌงค์ ที่ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ๗ ประการ (ที.สี.(ไทย)๙/๔๗๙/๒๑๒, ที.สี.(ไทย)๙/๓๑/๑๒,ที.สี.(ไทย)๙/๔๗๙/๒๑๑,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๖,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๗๔/๒๙๗,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๘๕/๔๑๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔/๑๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๒/๑๐๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗/๒๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๔/๑๒๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๗/๒๒๓,สำ.ข. ๑๗/๖๐/๙๗,สำ.ข. ๑๗/๒๑๒/๒๙๐,สำ.ข. ๑๗/๓๓๑/๓๔๐,สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๓๘/๓๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๔/๑๔๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๑๙/๔๔๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๕/๑๐๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๕๕/๓๗๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๔/๕๘๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๑๓๐,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๕๘/๖๑๔,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๒๘/๕๓๑)

ความเศร้าหมองของสังขาร :ความไม่หมดจดแห่งสังขาร, ความไม่สะอาดแห่งสังขาร(สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง, สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย) เป็นรูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม ได้แก่ขันธ์ ๕, สภาพที่ปรุงแต่งใจให้ดีหรือชั่ว, ธรรมมีเจตนาเป็นประธานที่ปรุงแต่งความคิด การพูด การกระทำ มีทั้งที่ดีเป็นกุศล ที่ชั่วเป็นอกุศล และที่กลางๆ เป็นอัพยากฤต เป็นนามธรรมอย่างเดียว, เจตนาที่แต่งกรรมหรือปรุงแต่งการกระทำ มี ๓ อย่างคือ (๑) กายสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย คือ กายสัญเจตนา (๒) วจีสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา คือ วจีสัญเจตนา (๓) จิตตสังขาร หรือ มโนสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ คือ มโนสัญเจตนา เมื่อสังขารถูกกิเลสหรือเครื่องเศร้าหมองของจิต ๓ ประการ คือ (๑) โลภะ คือ ความโลภ ความอยากได้ ความเพลิดเพลินยินดี ความยึดเหนี่ยวทางใจ (๒) โทสะ คือ ความโกรธ ความขัดเคืองใจ ความเศร้า ความเสียใจ ความกลัว ความทุกข์ทางใจทั้งหลาย (๓) โมหะ คือ ความหลง ความไม่รู้ธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง เข้าครอบครอบงำก็จะทำให้เศร้าหมอง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๑/๔๕)

ความเศร้าหมองแห่งกาม :ความไม่หมดจดแห่งกาม, ความเป็นมลทินแห่งกาม, เป็นความหมายของธรรมะข้อหนึ่งในอนุปุพพิกถา ๕ ได้แก่ (๑) ทานกถา (เรื่องทาน) (๒) สีลกถา (เรื่องศีล) (๓) สัคคกถา (เรื่องสวรรค์) (๔) กามาทีนวกถา (เรื่องโทษความต่ำทรามความเศร้าหมองแห่งกาม) (๕) เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม) ; เช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสอนุปุพพีกถา คือทรงประกาศเรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสวรรค์ เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม และอานิสงส์ในการออกบวช แก่พราหมณ์โปกขรสาติซึ่งนั่งอยู่ ณ ที่สมควร

SAMPLE

เมื่อทรงทราบว่าพราหมณ์โปกขรสาติมีจิตควรบรรลุธรรม สงบ อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศสามุกกังสิกเทศนา คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักษุอันไร้ธุลีคือกิเลส ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแก่พราหมณ์โปกขรสาติบนที่นั่งนั่นเองว่า 'สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนดับไปเป็นธรรมดา' เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี (ที.สี.(ไทย)๙/๒๙๘/๑๐๙,ที.สี.(ไทย)๙/๓๕๕/๑๔๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๕/๔๒)

ความเศร้าหมองแห่งจิต : ภาวะที่จิตไม่หมดจด, ภาวะที่จิตหม่นหมอง มี ๕ ประการ คือ (๑) กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) (๒) พยาบาท (ความคิดร้าย) (๓)ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) (๕) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ความเศร้าหมองแห่งจิต ๕ ประการนี้เป็นเหตุให้จิตเศร้าหมอง ไม่อ่อน ไม่เหมาะแก่การใช้งาน ไม่ผุดผ่อง ฟุ้งซ่าน ไม่ตั้งมั่นดีเพื่อความสิ้นอาสวะ แต่เมื่อใด จิตพ้นจากความเศร้าหมอง ๕ ประการนี้แล้ว เมื่อนั้น จิตนั้นย่อมอ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ผุดผ่อง ไม่ฟุ้งซ่าน ตั้งมั่นดีเพื่อความสิ้นอาสวะ และภิกษุจะน้อมจิตไปเพื่อทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งใดๆ เมื่อมีเหตุ เธอย่อมบรรลุความเป็นผู้เหมาะสมที่จะประจักษ์ชัดในธรรมนั้น ๆ ;

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในจักขุ ในโสตะ ในฆานะ ในชิวหา ในกาย ในมโน นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ ประการนี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน ปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ฉันทราคะในสัททะ ฯลฯ ฉันทราคะในคันธะ ... ฉันทราคะในรส ... ฉันทราคะในโผฏฐัพพะ ... ฉันทราคะในธรรมารมณ์ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ ประการนี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน ปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง" ;

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ฉันทราคะในจักขุสัมผัส ในโสตสัมผัส ในฆานสัมผัส ... ในชิวหาสัมผัส ...ในกายสัมผัส ...ในมโนสัมผัส นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุ ฯลฯ ในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง" ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในปฐวีธาตุ ในอาโปธาตุ ในเตโชธาตุ ... ในวาโยธาตุ ... ในอากาสธาตุ ... ใน

วิญญาณธาตุ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ ประการนี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน ปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง” ;

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในรูป ฯลฯ ฉันทราคะในวิญญาณ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ ประการนี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน ปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง” (สำ.ข. ๑๗/๓๒๒/๓๓๕,สำ.ข. ๑๗/๓๓๐/๓๔๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๒๗)

ความโศก : ความสลดใจ, มีจิตใจหวั่นไหวเพราะความโศกสลด, มักใช้เข้าคู่กับคำอื่น เช่น ระทดท้อ ระทดใจ ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ที่นั้นย่อมมีชาติ ชราและมรณะต่อไป ที่ใดมีชาติ ชราและมรณะ ที่นั้นมีความโศก จัดอยู่ในข้อทุกขอริยสัจ คือชาติ (ความเกิด) เป็นทุกข์ ชรา (ความแก่) เป็นทุกข์ มรณะ (ความตาย) เป็นทุกข์ โสกะ (ความโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ... การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๘/๓๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๐/๔๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๗/๓๒๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๔/๑๒๔,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๖๙/๓๐,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๘๒/๒๒๗,อภิ.ก. ๓๗/๔๕๒/๔๘๒)

ความโศกและโรค: ความเศร้าสร้อยและความเจ็บป่วย; ความเสียใจและความเจ็บป่วย

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เทพและมนุษย์ทั้ง ๒ ฝ่ายเหล่าต่างก็ประกาศความสวัสดีว่า ‘ท่านปรารถนาตำแหน่งอันใหญ่หลวง ขอท่านได้ตำแหน่งนั้นตามความปรารถนาเถิด เสนียดจัญไรทั้งปวงจงอย่ามี ความโศกและโรคจงอย่ามีอันตรายจงอย่ามีแก่ท่าน ขอให้ท่านได้บรรลุพระโพธิญาณอันประเสริฐเร็วพลันเถิด (ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๗๙/๕๙๐)

ความสงเคราะห์: การช่วยเหลือ; การอนุเคราะห์; การเกื้อหนุน; การสนับสนุน

มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “สาราณียธรรม(ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) ๖ ประการ คือ (๑) ตั้งมั่นเมตตากายกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและ ลับหลัง (๒) ตั้งมั่นเมตตาวจีกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง (๓) ตั้งมั่นเมตตามโนกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง (๔) บริโภคโดยไม่แบ่งแยก ลาภ

SAMPLE

ทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงบิณฑบาต บริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีลทั้งต่อหน้าและลับหลัง (๕) เป็นผู้มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (๖) เป็นผู้มีทิฏฐิโดยทิฏฐิอันประเสริฐ เป็นนิยยานิกธรรม เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (ม.มู. (ไทย)๑๒/๔๙๒/๕๓๑,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๕๔/๕๙)

ความสงเคราะห์กัน:การช่วยเหลือกัน; การอนุเคราะห์กัน; การเกื้อหนุนกัน; การสนับสนุนกัน

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ตั้งมั่นเมตตากายกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน; วัตถุหรือสิ่งที่ยึดเหนี่ยวใจบุคคล,หลักการสงเคราะห์ มี ๔ ประการ คือ (๑) ทาน การให้คือการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน (๒) ปิยวาจา การกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคีให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้ยินยอมตาม (๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์คือขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม (๔) สมานัตตา ความมีตนเสมอคือทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอกันในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยร่วมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๒๔/๓๒๑,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ๒๕๕๑)

ความสงบ : ความไม่วุ่นวาย,ความไม่ดิ้นรน,ความไร้ซึ่งปัญหาความเดือดร้อน ไร้ซึ่งปัญหาหนักหน่วงถ่วงจิตใจ ไร้ความขัดแย้ง เป็นความราบรื่น เย็นใจ ไม่เร่าร้อน หรือถูกกดดัน ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน’ เพราะอาศัยเหตุ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) (๒) สัมมาสังกัปปะ (ดำริ

SAMPLE

ชอบ) (๓) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) (๔) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) (๕) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) (๖) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) (๗) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) (๘) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) (ที.สี.(ไทย)๙/๒๕/๑๐,ที.สี.(ไทย)๙/๒๐๙/๗๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๖/๕๕,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๙๔/๕๓๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๑/๕๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๘๗/๔๔๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๓/๔๔๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๔๘/๖๒,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๑/๑๐๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๒/๓๔๘,สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓/๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๘/๑๙๗,ขุ.ชา.เอกก. ๒๗/๑๓/๒๓๐,ขุ.ชา.เอกก. ๒๗/๘๘/๑๗๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๒/๒๒๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๒/๒๒๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๐/๒๓๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๕/๑๗๐)

ความสงบกาย : กายวิเวก(ความสงบกาย)ความสงบขั้นนี้เป็นความสงบขั้นที่หยาบที่สุดมีความละเอียดความลึกซึ้งน้อยที่สุด แต่ก็ทำให้เกิดความสุขที่ละเอียดดีงามสงบเย็นกว่าความสุขอันเกิดจากการแสวงหาสิ่งภายนอกมากมาย เป็นความสงบที่เกิดจากสภาวะของร่างกายและสิ่งแวดล้อมที่สงบ ;

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ คือ ความสงบกาย ความสงบจิตมีอยู่ การทำมนสิการโดยแยบคายในธรรมเหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นหรือทำปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๓/๑๑๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๒/๑๖๔)

ความสงบกายสงบใจ: ความระงับกายระงับใจ;ความที่กายและใจไม่มีอะไรมารบกวน

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ) (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๖)

ความสงบจิต : การทำใจให้สงบ, ความสงบจากสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบ, ภาวะอันเป็นที่สงบคือนิพพาน, (ข้อ ๔ ในอธิษฐานธรรม ๔) การที่ได้พักกาย พักการกระทำ พักจิตใจจากความสับสนวุ่นวาย ไม่ว่าจะพักอยู่ที่บ้านหรือหนีความวุ่นวายไปเที่ยวตามธรรมชาติ ป่าเขา ลำเนาไพรซึ่งเป็นที่สงบร่มเย็น จิตใจก็จะรู้สึกสบาย มีความสุข ก็เพราะกายวิเวก เมื่อมีกายวิเวก ก็ส่งเสริมจิตวิเวก จิตใจที่เคยรุ่มร้อนก็จะค่อยๆ สงบ เย็นลงได้อย่างประหลาด พระพุทธองค์ท่านจึงแนะนำพระสงฆ์สาวกที่บวชใหม่ทั้งหลายให้ออกไปหาสถานที่ที่สงบวิเวก ต่างๆ เช่น ป่า เขา ลำเนาไพร ถ้ำ เงื้อมผา เรือนร้าง ประกอบการบำเพ็ญจิตภาวนา เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงและความหลุดพ้นในที่สุด;

SAMPLE

ดังเช่นข้อความที่พระอปราสามาเถรีกล่าวว่า ตั้งแต่เราบวชมาแล้ว ๒๕ พรรษา ยังไม่รู้สึกว่าได้ความสงบจิตในกาลไหน ๆเลย เราบังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ จึงไม่ได้ความสงบจิต เพราะเหตุนั้น เรามาระลึกถึงคำสอนของพระชินเจ้า จึงได้ถึงความสังเวช (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๓/๑๑๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๒/๑๖๔,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๐/๕๖๑,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๖๘/๕๖๗,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๗๘/๕๖๘)

ความสงบใจ : อุปสมะ,การทำจิตให้สงบ,ความสงบจิตจากสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบ,เป็นไวพจน์ของความข่มใจ (ทมะ) ในที่นี้เป็นชื่อแห่งความสำรวมอินทรีย์ เป็นต้น ความสำรวมอินทรีย์ ท่านอธิบายว่า ถูกข่มไว้ด้วยสัจจะแล้วจึงเข้าถึงการข่มใจ ผู้ประกอบด้วยความข่มใจและสงบใจชื่อว่าผู้ถึงที่สุดพระเวทอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว(ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๙๖/๒๓๙, สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๘๘-๘๙/๒๔); จัดอยู่ในกาล ๔ ประการ คือ (๑) การฟังธรรมตามกาล (๒) การสนทนาธรรมตามกาล (๓) ความสงบใจตามกาล (๔) ความเห็นแจ้งตามกาล; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุควรเดินสำรวม ยืนสำรวม นั่งสำรวม นอนสำรวม คู้เข้าสำรวม เหยียดออกสำรวม พิจารณาความเกิดและความดับแห่งธรรมขันธ์ ทั่วภูมิเป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งชั้นบน ชั้นกลางและชั้นต่ำ นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกภิกษุเช่นนั้น ผู้ศึกษาข้อปฏิบัติที่สมควรแก่ความสงบใจ มีสติอยู่ทุกเมื่อว่า ‘ผู้อุทิศกายและใจต่อเนื่อง’ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๖/๔๕๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๘/๘๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓/๒๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๐/๑๖๐)

ความสงบเย็น : ภาวะที่สบายเย็นทั้งกายและใจ มี ๒ ประการ คือ (๑) ความสงบเย็นทางกาย (๒) ความสงบเย็นทางจิต เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๓ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๐๕)

ความสงบระงับ: ความหยุดนิ่ง; คำนี้แปลมาจากคำบาลีว่า วูปสม

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระจุนทะสมณุทเทสว่า “ข้อนั้นก็เป็นอย่างนี้แหละ จุนทะ ในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ จุนทะ ในโลกนี้ มีศาสดาผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีธรรมที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ และสาวกก็ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรมในธรรมนั้น ประพฤติหลีกเลี่ยงจากธรรมนั้น; และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เทวดาองค์หนึ่งได้กล่าวกับเทวดาองค์หนึ่งว่า เทวดาผู้เขลา ท่าน

SAMPLE

ไม่รู้จักถ้อยคำของพระอรหันต์ทั้งหลายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบระงับสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๑๖๔/๑๒๕,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๑๖๖/๑๒๖,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๖๑,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐/๔๓,สำ.ข. (ไทย)๑๗/๓๒๑/๓๓๔)

ความสงบระงับแห่งวิโมกข์ :การได้ปฐมฌานหรือวิบากแห่งปฐมฌาน, การได้ทุติยฌานหรือวิบากแห่งทุติยฌาน, การได้ตติยฌานหรือวิบากแห่งตติยฌาน ฯลฯ การได้จตุตถฌาน ฯลฯ อากาสานัญจายตนสมาบัติ ฯลฯ วิญญาณัญจายตนสมาบัติ ฯลฯ อากิญจัญญายตนสมาบัติ ฯลฯ การได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติหรือวิบากแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติฯลฯโสดาปัตติผลแห่งโสดาปัตติมรรคฯลฯ สกทาคามิผลแห่งสกทาคามิมรรคฯลฯอนาคามิผลแห่งอนาคามิมรรคฯลฯ อรหัตตผลแห่งอรหัตตมรรค (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๐/๓๙๑)

ความสงบเสงี่ยม: การระงับกิริยาวาจาด้วยความสุภาพเรียบร้อย; การนิ่งเรียบร้อย; การเจียมตัว; การระงับ

เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของม้าอาชาไนยที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือ (๑) มีความซื่อตรง (๒) มีความว่องไว (๓) มีความอดทน (๔) มีความสงบเสงี่ยม; จัดอยู่ในธรรมที่ทำให้งาม ๒ ประการคือ (๑) ขันติ ความอดทำ,อดทนได้เพื่อบรรลุความดีงามและความมุ่งหมายอันชอบ (๒) โสรัจจะ ความสงบเสงี่ยม,อัธยาศัยงาม รักความประณีตหมดจดเรียบร้อยงดงาม (องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๑๑๒/๑๗๑, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

ความสงบแห่งจิต :ความสงบแห่งจิตที่สงบระงับนิวรณ์ ๕ ได้ด้วยปฐมฌาน, ภาวะที่ระงับ วิตกวิจารได้ด้วยทุติยฌาน,ภาวะที่ ระงับปีติได้ด้วยตติยฌาน, ภาวะที่ระงับสุขและทุกข์ได้ด้วยจตุตถฌาน (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๔๓/๑๒๒); มีข้อความที่ท่านพระอุทายีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าพระองค์ขออนุโมทนาภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วนี้ด้วยคาถาเหล่านี้ว่า ข้าพระองค์ได้สดับมาจากพระองค์ผู้เป็นพระอรหันต์ว่า มนุษย์ทั้งหลายนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นมนุษย์ ทรงฝึกพระองค์แล้ว มีพระทัยตั้งมั่นแล้ว ผู้ทรงดำเนินไปในทางประเสริฐ ทรงยินดีในความสงบแห่งจิต ผู้ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๓/๕๐๐)

ความสงบแห่งจิตภายใน: อัปปนาจิตตสมาธิในสันดาน(ความสืบต่อแห่งจิต คือ กระแสจิตที่เกิดดับต่อเนื่องกันมา)ของตน

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑ บุคคลบางคนในโลกนี้

SAMPLE

ได้ความสงบแห่งจิตภายใน แต่ไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (๒) บุคคลบางคนในโลกนี้ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง แต่ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายใน (๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายในและไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (๔) บุคคลบางคนในโลกนี้ได้ความสงบแห่งจิตภายในและได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๙๒/๑๔๐,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๙๓/๑๔๑,องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๙๔/๑๔๓, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๙๒/๓๖๖)

ความสงบแห่งสังขาร : การหยุดการปรุงแต่งสังขาร,ความสงบระงับของสังขาร มี ๓ คือ (๑) กายสังขาร การปรุงแต่งกาย (๒) วจีสังขาร การปรุงแต่วาจา (๓) มโนสังขาร การปรุงแต่งจิตใจ ; มีข้อความที่ท้าวสักกะจอมเทพกล่าวขึ้นพร้อมกับการเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข” (ที.ม. (ไทย)๑๐/๖๔/๓๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๖๗/๓๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๒๑/๑๖๘)

ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง: การที่สังขารทั้งปวงไม่มีการเกิดขึ้นอีกต่อไป;การที่สังขารทั้งปวงดับไป; คำนี้เป็นไวพจน์ของนิพพาน

มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัดเกิดความรำพึงอย่างนี้ว่า “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยากรู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาผู้รื่นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานะนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือหลักอิทัปปัจจยตา หลักปฏิจจสมุปบาท ถึงแม้ฐานะนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจชี้งต่อเรา ข้อนั้นก็จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา (สำ.ส. (ไทย)๑๕/๑๗๒/๒๒๙)

ความสงบแห่งอินทรีย์ : ความดับอินทรีย์ มี ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับกามทเทพบุตรว่า ชนเหล่าใดยินดีในความสงบแห่งอินทรีย์ ชนเหล่านั้นย่อมตั้งจิตที่ตั้งมั่นได้ยากให้ตั้งมั่นได้ ; ความดับแห่งอินทรีย์ ๕ มีด้วยอาการ ๔๐ คือ (๑) ความดับแห่งความคำนึงถึง เพื่อประโยชน์แก่การน้อมใจเชื่อ ความดับแห่งฉันทะด้วยสามารถความน้อมใจเชื่อ ความดับแห่งมนสิการด้วยสามารถความน้อมใจเชื่อ ความไม่ปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ เป็นความดับแห่งสัทธินทรีย์ (๒) ความดับแห่งความ

SAMPLE

คำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความประคองไว้ ความดับแห่งฉันทะด้วยสามารถความประคองไว้ ความดับแห่งมนสิการด้วยสามารถความประคองไว้ ความไม่ปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวด้วยสามารถแห่งวิริยินทรีย์ (๓) ความดับแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความตั้งมั่น ความดับแห่งฉันทะด้วยสามารถแห่งความตั้งมั่น ความดับแห่งมนสิการด้วยสามารถแห่งความตั้งมั่น ความไม่ปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวด้วยสามารถสตินทรีย์ เป็นความดับแห่งสตินทรีย์ (๔) ความดับแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความไม่ฟุ้งซ่าน ความดับแห่งฉันทะด้วยสามารถความไม่ฟุ้งซ่าน ความดับแห่งมนสิการด้วยสามารถความไม่ฟุ้งซ่าน ความไม่ปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวด้วยสามารถสมาธินทรีย์ เป็นความดับแห่งสมาธินทรีย์ (๕) ความดับแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความเห็น ความดับแห่งฉันทะด้วยสามารถแห่งความเห็น ความดับแห่งมนสิการด้วยสามารถแห่งความเห็น ความไม่ปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ เป็นความดับแห่งปัญญินทรีย์; (๑) ความดับแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความน้อมใจเชื่อ เป็นความดับแห่งสัทธินทรีย์ ความดับแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความประคองไว้ เป็นความดับแห่งวิริยินทรีย์ ความดับแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความตั้งมั่น เป็นความดับแห่งสตินทรีย์ ความดับแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นความดับแห่งสมาธินทรีย์ ความดับแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความเห็น เป็นความดับแห่งปัญญินทรีย์ ; ความดับแห่งฉันทะด้วยสามารถแห่งความน้อมใจเชื่อ เป็นความดับแห่งสัทธินทรีย์ ความดับแห่งฉันทะด้วยสามารถแห่งความประคองไว้ เป็นความดับแห่งวิริยินทรีย์ ความดับแห่งฉันทะด้วยสามารถแห่งความตั้งมั่น เป็นความดับแห่งสตินทรีย์ ความดับแห่งฉันทะด้วยสามารถแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นความดับแห่งสมาธินทรีย์ ความดับแห่งฉันทะด้วยสามารถแห่งความเห็น เป็นความดับแห่งปัญญินทรีย์ ; ความดับแห่งมนสิการ ด้วยสามารถแห่งความน้อมใจเชื่อ เป็นความดับแห่งสัทธินทรีย์ความดับแห่งมนสิการด้วยสามารถแห่งความประคองไว้ เป็นความดับแห่งวิริยินทรีย์ ความดับแห่งมนสิการด้วยสามารถแห่งความตั้งมั่น เป็นความดับแห่งสตินทรีย์ ความดับแห่งมนสิการด้วยสามารถแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นความดับแห่งสมาธินทรีย์ ความดับแห่งมนสิการด้วยสามารถแห่งความเห็น เป็นความดับแห่งปัญญินทรีย์ ; ความไม่ปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวด้วยสามารถแห่งสัทธินทรีย์ เป็นความดับแห่งสัทธินทรีย์ ความไม่ปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวด้วยสามารถแห่งวิริยินทรีย์ เป็นความดับแห่งวิริยินทรีย์ ความไม่ปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวด้วยสามารถแห่งสตินทรีย์ เป็นความดับแห่งสตินทรีย์ ความไม่ปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวด้วยสามารถแห่งสมาธินทรีย์ เป็น

SAMPLE

ความดับแห่งสมาธินทรีย์ ความไม่ปรากฏเป็นธรรมอย่างเดียวด้วยสามารถแห่งปัญญินทรีย์ เป็นความดับแห่งปัญญินทรีย์ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๗/๙๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘๘/๒๙๔-๒๙๕)

ความสงบอันสูงสุด: อมตนิพพานที่เลิศ ประเสริฐ วิเศษสุด ชั้นแนวหน้า สูงสุด ยอดเยี่ยม; ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท ที่เลิศ ประเสริฐ วิเศษสุด ชั้นแนวหน้า สูงสุด ยอดเยี่ยม

มีข้อความที่พระโธตกะสนทนากับพระผู้มีพระภาคว่า (ท่านโธตกะทูลถามว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์ชอบใจความสงบอันสูงสุดนั้น ที่บุคคลรู้ชัดแล้ว มีสติเที่ยวไปอยู่ พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาในโลกได้ (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โธตกะ) เธอรู้ชัดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำและชั้นกลาง เธอรู้ชัดธรรมนั้นว่าเป็นเครื่องข้องในโลกแล้ว อย่าได้ก่อตัณหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่เลย (ขุ.จู. (ไทย)๓๐/๓๖/๑๗๓)

ความสงสัย : ความเคลือบแคลง, ความไม่แน่ใจ, ความไม่มั่นใจในสิ่งต่างๆ; เช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชนนั้นมนสิการโดยไม่แยบคายอย่างนี้ว่า ‘ในอดีตกาลยาวนาน เราได้มีแล้ว หรือมิได้มีแล้วหนอ เราได้เป็นอะไรมาหนอ เราได้เป็นอย่างไรมาหนอ เราได้เป็นอะไรแล้วจึงมาเป็นอะไรอีกหนอ ในอนาคตกาลยาวนาน เราจักมีหรือจักไม่มีหนอ เราจักเป็นอะไรหนอ เราจักเป็นอย่างไรหนอ เราจักเป็นอะไรแล้วไปเป็นอะไรอีกหนอ’ หรือว่าบัดนี้มีความสงสัยภายในตน ปรารภปัจจุบันกาลกล่าวว่า ‘เรามีอยู่หรือไม่หนอ เราเป็นอะไรหนอ เราเป็นอย่างไรหนอ สัตว์นี้มาจากไหนหนอ และเขาจักไปไหนกันหนอ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๓/๑๒๔,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๐๒/๒๑๑,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๖๑/๓๙๘,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๑/๔๓๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๙/๖๖,ม.ม. (ไทย)๑๓/๑๙๕/๒๓๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖/๒๓,๑๔/๑๐๓/๑๒๔, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๘/๔๕๓,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๔๙/๙๖, สำ.ข. ๑๗/๒๑๐/๒๘๗,สำ.ข. ๑๗/๒๑๑/๒๘๙,สำ.ข. ๑๗/๓๑๓/๓๒๙,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๓/๔๑๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๘/๔๙๒,องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๗๖/๑๒๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๔/๒๖๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๑/๒๗๗,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๕๐๖/๖๑๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓๐/๓๑๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๓/๔๙๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๔/๔๙๔,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๘/๑๔๙,ขุ.จู.๓๐/๓๒/๑๖๔,ขุ.จู. ๓๐/๑๒๐/๓๙๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๘/๒๕๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๑/๒๘๐

SAMPLE

ความสงัด : วิเวก มี ๓ ประการ คือ (๑) กายวิเวก สงัดกาย ได้แก่ อยู่ผู้เดียวทุกอิริยาบถ (๒) จิตตวิเวก ได้แก่ ได้สมาบัติ ๘ (๓) อุปธิวิเวก ได้แก่ บรรลุนิพพาน (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๕๒/๕๐);

อีกนัยหนึ่งหมายถึงความสงัดจากกามคุณ ๕ ประการ (คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓๓/๑๐๘); ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอุทายีว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ฯลฯอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌาน ฯลฯ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ฯลฯ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุจตุตถฌานฯลฯ อยู่ ฌานทั้ง ๔ นี้เราเรียกว่า ความสุขเกิดจากการออกจากกาม ความสุขเกิดจากความสงัด ความสุขเกิดจากความสงบ ความสุขเกิดจากการตรัสรู้เรากล่าวว่า ‘ควรเสพ ควรให้เจริญ ควรทำให้มาก ไม่ควรเกรงกลัวสุขชนิดนี้’ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๓/๖๑,ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๖/๖๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๒/๒๘๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๔/๒๓๑,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๑/๓๒๓,อง.ติก. ๒๐/๙๔/๓๒๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๐/๖๐๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๗)

ความสนใจ: การรวมความคิด ความรู้สึก อารมณ์กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

มีข้อความที่พระสกวาทีสนทนากับพระปรวาทีว่า พระสกวาทีถามว่า แผ่นดินมีสุขเวทนา ... รับรู้อารมณ์ได้ มีความนึกถึง มีความผูกใจ มีความสนใจ มีความใฝ่ใจ มีความจงใจ มีความปรารถนา มีความตั้งใจใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๙๒/๕๒๑,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๕๒/๖๐๐)

ความสนเท่ห์: ความสงสัย; ความฉงน; ความไม่แน่ใจ

มีข้อความว่า เจ้าอัมพสักขรลิจฉวีตรัสถามว่า บัดนี้ สมณะนั้นอยู่ที่ไหน เราไปแล้วจักพึงพบเห็นได้และสมณะนั้นคือใคร จะพึงแก้ไขความสงสัยและความสนเท่ห์ ซึ่งเป็นเสี้ยนหนามแห่งความเห็นในวันนี้ได้ เปรตนั้นกราบทูลว่า ท่านนั่งอยู่ที่กปินัจจนานั่น มีเทวดาแวดล้อมเป็นจำนวนมาก เป็นผู้มีเกียรติคุณอันแท้จริง และเป็นผู้ไม่ประมาทในคุณอันอัศจรรย์ของตน กล่าวธรรมีกถา (ขุ.เปต. (ไทย)๒๖/๕๕๓/๒๕๖)

ความสนิทสนม: ความคุ้นเคย; ความชอบพอ; ความใกล้ชิด

มีข้อความว่า อำมาตย์สำเร็จราชกิจโพธิสัตว์ได้กราบทูลพระราชาถึงพฤติกรรมของม้าว่า การที่ม้าพยศสุหนุกับม้าพยศโสณะ กระทำความสนิทสนมกันไม่ใช่เรื่อง

SAMPLE

ผิดปกติ ม้าโสณะเป็นเช่นใด แม้ม้าสุหนุก็เป็นเช่นนั้น ม้าโสณะมีอารมณ์ฉุนเฉียวเช่นใด ม้าสุหนุก็มีอารมณ์ฉุนเฉียวเช่นนั้น ม้าทั้ง ๒ ตัวมีปกติวิ่งพล่านไปด้วยอารมณ์ คึกคะนองชอบกัดเชือกล่ามตัวเองเป็นนิตย์พอๆ กัน ความชั่วเข้ากันได้กับความชั่ว ความไม่สงบเข้ากันได้กับความไม่สงบ (ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๒๔/๓๐๔)

ความสมบูรณ์แห่งทิฏฐิ : ความเพรียบพร้อมด้วยทิฏฐิ, ความเห็นถูกต้อง, หมายถึงสัมมาทิฏฐิ(ความเห็นชอบ)ว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นก็มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก; ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม; สัมมาทิฏฐิแม้ทั้งหมดก็เรียกว่าความสมบูรณ์แห่งทิฏฐิ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๗๑/๓๔๑)

ความสมบูรณ์แห่งศีล : ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ความไม่ล่วงละเมิดทางวาจา ความไม่ล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๗๐/๓๔๑)

ความสมสู่: การร่วมรัก; การร่วมประเวณี; การร่วมสังวาส

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุขัย ๑๐ ปี พวกเขาจักไม่มีจิตคิดเคารพยำเกรงว่า ‘แม่’ ว่า ‘ป้า น้า’ ว่า ‘ป้าสะใภ้ น้าสะใภ้’ ว่า ‘ภรรยาของอาจารย์’ หรือว่า ‘ภรรยาของครู’ สัตว์โลกจักถึงความสมสู่ปะปนกันหมด เป็นเสมือนแพะ แกะ ไก่ สุกร สุนัขบ้าน และสุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๔)

ความสรรเสริญ: การยกย่อง; การเชิดชู; การเทิดทูน; การชมเชย

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขามีใจยินดี มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ... นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ;และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภ สักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อนหยาบคาย เป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า; และมีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนผู้ประกอบถ้อยคำ(เพื่อกล่าว)ในท่ามกลางบริษัท เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ ย่อมเป็นผู้ลังเลใจ เป็นผู้เก้อเขิน ในเมื่อถูกค้านตกไป ย่อมโกรธเคืองเพราะคำนินทา แสวงหาข้อแก้ตัว (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๘/๔๑,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๐/๔๒,ม.ม. (ไทย)๑๓/๑๖๘/๑๘๙,ม.ม. (ไทย)๑๓/๑๗๒/๑๙๔,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๖/๒๗๘,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๗/๒๖๕,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๘/๒๖๖,สำ.นิ. (ไทย)

SAMPLE

๑๖/๑๗๐/๒๗๖,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๑/๑๙๙,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๓/๒๐๒,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๓๐/๓๖๓,ขุอป. (ไทย) ๓๒/๕๘๔/๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ความสรรเสริญ หมายถึงเสียงยกย่องชมเชย (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๗/๒๒๘)

ความสร่างความเมา: คลายจากอาการมึนเมา; การลืมตัวขาดสติเพราะฤทธิ์เหล้าหรือฤทธิ์ยา; คำนี้เป็นไวพจน์ของนิพพาน

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งหรือธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งมีประมาณเท่าใด วิราคะ (ความคลายกำหนัด) คือ ความสร่างความเมา ความดับความกระหาย ความถอนอาลัย ความตัดวัฏฏะ ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ นิพพาน เรากล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น บุคคลผู้เลื่อมใสในวิราคธรรม ชื่อว่าเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ และวิบากที่เลิศย่อมมีแก่บุคคลผู้เลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๔/๕๔)

ความสร่างเมา: วิราคะ(ความคลายความกำหนัด); คำนี้เป็นไวพจน์ของนิพพาน ; อาการที่หายเมาหรือความหลุดพ้นจากความหลงใหล

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง มีประมาณเท่าใด วิราคะ (ความคลายกำหนัด) คือความสร่างความเมา ความดับความกระหาย ความถอนอาลัย ความตัดวัฏฏะ ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์คือนิพพาน บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น บุคคลผู้เลื่อมใสในวิราคธรรม ชื่อว่าเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ และวิบากที่เลิศย่อมมีแก่บุคคลผู้เลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๓๒/๕๐),ภาษาไทย หมายถึงอาการที่หายจากความเมาเพราะดื่มสุรา หรือความหลุดพ้นความมัวเมาหรือความหลงใหล ดังเช่นอลัมพุสากอบดาบสผู้ทรงศีล โอบอุ้มดาบสนั้นไว้แนบทรวงอกกกอดอยู่ตลอด ๓ ปีบนบัลลังก์นั้น เป็นเหมือนเพียงครู่เดียวเท่านั้น โดยล่วงไป ๓ ปี ดาบสพราหมณ์จึงสร่างเมารู้สึกตัว ได้เห็นต้นไม้เขียวชะอุ่มขึ้นอยู่โดยรอบเรือนไฟ ดูประกอบใน ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๒๗/๖๑๕)

ความสลดจิต: ความที่จิตหดหู่; ความที่จิตท้อแท้สังเวช

มีข้อความว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานะคิดว่า “ท้าวสักกะเป็นผู้ประมาทอยู่มากนัก ทางที่ดี เราควรให้ท้าวสักกะนี้สังเวช” จึงบันดาลอิทธาภิสังขาร ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดเวชยันตปราสาทเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหว ทันใดนั้นท้าวสักกะจอมเทพ ท้าวเวสวัณมหาราช และพวกเทพชั้นดาวดึงส์ มีความประหลาดมหัศจรรย์ใจกล่าวกันว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณะ

SAMPLE

มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดทิพยพิภพเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหวได้" ครั้นทราบว่าท้าวสักกะทรงมีความสลดจิต จึงทูลถามเรื่องธรรมเป็นที่สิ้นตัณหากับพระเถระ (ม.มู. (ไทย)๑๒/๓๙๓/๔๒๔)

ความสลดใจ: ญาณที่เห็นชาติ,ชรา,พยาธิและมรณะโดยความเป็นภัย; ความรู้สึกเศร้าใจแกมสังเวช; ความรู้สึกหดหู่ใจ

มีข้อความว่า ที่ชื่อว่าความสลดใจ ได้แก่ ญาณที่เห็นชาติโดยความเป็นภัย ญาณที่เห็นชราโดยความเป็นภัย ญาณที่เห็นพยาธิโดยความเป็นภัย ญาณที่เห็นมรณะโดยความเป็นภัย ชื่อว่าฐานะเป็นที่ตั้งแห่งความสลดใจ ได้แก่ ชาติ ชรา พยาธิ และมรณะ;

สถานที่ที่กุลบุตรควรไปดูเพื่อให้เกิดความสลดใจมี ๔ แห่ง คือ (๑) สถานที่พระพุทธเจ้าประสูติคืออุทยานลุมพินี (๒) สถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือควงโพธิ์ ที่ตำบลพุทธคยา (๓) สถานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร คือที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสีปัจจุบันคือสารนาท (๔) สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน คือที่สาลวโนทยานเมืองกุสินารา (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐,อภิ.สงฺ. (ไทย)๓๔/๑๓๗๖/๓๔๒, พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ๒๕๕๑)

ความสละ: การละทิ้ง; การละวาง; การปล่อยวาง; คำนี้แปลมาจากคำบาลีว่า จาค

มีข้อความว่า ทุกขนิโรธ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา; การวางภาระ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา; และข้อความว่า ปัญญาในความสละ ชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณ (ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยการสละ); ความสละด้วยอำนาจความดับมี ๒ ประการ คือ (๑) ความสละด้วยการบริจาค (๒) ความสละด้วยความแล่นไป (ม.มู. (ไทย)๑๒/๑๓๔/๑๒๓,ม.มู. (ไทย)๑๒/๔๖๐/๕๐๑,สำ.นิ. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๕,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๙๙,สำ.ข. (ไทย)๑๗/๑๐๕/๒๐๑,ขุ.ป. (ไทย)๓๑/๑๘/๔๔๗,ขุ.ป. (ไทย)๓๑/๔๐/๖๐๖,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๗)

ความสละคืน: การละทิ้ง; การละวาง; การปล่อยวาง ; คำนี้แปลมาจากคำบาลีว่า ปฏินิสฺสคฺค

มีข้อความว่า ทุกขนิโรธ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา; การวางภาระ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา; ความสละคืนมี ๒ อย่าง คือ (๑) ความสละคืนด้วยการบริจาค (๒) ความสละคืน

SAMPLE

ด้วยความแล่นไป (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๐/๕๐๑,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๑๔๘/๑๘๙,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๕,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๙๙,สำ.ข. (ไทย)๑๗/๑๐๕/๒๐๑,๒๔/๖/๑๐,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๒/๒๘๕)

ความสละคืนปมาทะ: การละทิ้งความประมาทหรือการอยู่ที่ขาดสติ; การละวางความประมาทหรือการอยู่ที่ขาดสติ; การปล่อยวางความประมาทหรือการอยู่ที่ขาดสติ; คำนี้แปลมาจากคำบาลีว่า ปมาทสฺส ปฏินิสฺสคฺคาย

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการนี้เพื่อความสละคืนปมาทะ ธรรม ๔ ประการ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์) (๒) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์) (๓) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรรค์) (๔) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์) (องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๓๐๔/๓๙๒,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๐๕/๓๙๒,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๐๗/๓๙๒)

ความสละราคะ: การละทิ้งความกำหนัด; การละวางความกำหนัด; การปล่อยวางความกำหนัด; คำนี้แปลมาจากคำบาลีว่า ราคสฺส ปฏินิสฺสคฺคาย

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการนี้เพื่อความสละคืนราคะ ธรรม ๔ ประการ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์) (๒) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์) (๓) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรรค์) (๔) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์) (องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๒๗๗/๓๙๑,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๗๘/๓๙๑,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๐๓/๓๙๑)

ความสลัดทิ้ง: การเหวี่ยง; การขว้าง; การโยน

มีข้อความว่า นิพพานคือความดับทุกข์ ได้แก่ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับกิเลส ความเย็นสนิท ตรัสเรียกว่าสัจจะอย่างเดียว; ความสลัดทิ้งจัดอยู่ในวิปัสสนา หมายถึงอนุปัสสนา ๗ ประการ คือ (๑) อนิจจานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความไม่

SAMPLE

เที่ยง) (๒) ทุกขานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์) (๓) อนัตตานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน) (๔) นิพพิทานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย) (๕) วิราคานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด) (๖) นิโรธานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความดับกิเลส) (๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส) (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๙๐/๔๒๑,ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๖๙)

ความสลัดอุปธิ: การเหวี่ยงกิเลส;ความพัวพัน;เหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิด; การขว้างกิเลส; การโยนกิเลส หมายถึงการเหวี่ยงเครื่องทำให้เวียนว่ายตายเกิด เช่นหน่วงเหนี่ยวความเจริญก้าวหน้าทางใจ คำว่า อุปธิ หมายถึงขันธ์ ๕ บ้าง หมายถึงภรรยาและบุตร, ฝูงช้างม้า วัว ควาย, เงินและทอง บ้าง ในจูฬนิทเทสหมายถึงตัณหา ๕ อย่าง อันได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ กรรม กิเลส และทจริต และอุปธินี้ เป็นรากฐานแห่งความเศร้าโศกเสียใจ ; คำว่า ความสลัดอุปธิ นี้เป็นไวพจน์ของนิพพาน (ที.ม. (ไทย)๑๐/๖๔/๓๖,ที.ม. (ไทย)๑๐/๖๗/๓๘)

ความสลัดอุปธิทั้งปวง: การเหวี่ยงกิเลส,ความพัวพัน,เหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิด; การขว้างกิเลส,ความพัวพัน,เหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิด; การโยนกิเลส,ความพัวพัน,เหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิด

มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ประทับอยู่ที่โคนต้นอชปาลนิโครธใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความรำพึงอย่างนี้ว่า “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยากรู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาผู้รื่นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานะนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือหลักอิทัปปัจจยตา หลักปฏิจจสมุปบาท ถึงแม้ฐานะนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจชี้งต่อเรา ข้อนั้นก็จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา (สำ.ส. (ไทย)๑๕/๑๗๒/๒๒๙)

ความสวัสดี: ความดี; ความงาม; ความปลอดภัย; ความเจริญรุ่งเรือง

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์และคหบดีทั้งหลายว่า ในลัทธิของสมณพราหมณ์เหล่านั้น วิญญูชนย่อมเห็นประจักษ์ชัดว่า ‘ถ้าเหตุไม่มี เมื่อเป็นอย่างนี้ บุรุษบุคคลนี้ หลังจากตายแล้ว จักทำตนให้มีความสวัสดีได้ ถ้าเหตุมีอยู่จริง เมื่อเป็นอย่างนี้ บุรุษบุคคลนี้ หลังจากตายแล้ว จักไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก’; และข้อความในปัญจภีรุกชาดกว่า พระโพธิสัตว์คิดถึงเหตุการณ์ที่ตน

SAMPLE

รอดพ้นจากนางยักษิณี จึงเปล่งอุทานว่า เราไม่ตกอยู่ในอำนาจของพวกรากษส เพราะความเพียรอันมั่นคงในคำแนะนำของท่านผู้ฉลาด และเพราะความไม่หวาดหวั่นต่อภัยและความสะดุ้งกลัว ความสวัสดีจากภัยอันใหญ่หลวงนั้นจึงมีแก่เรา (ม.ม. (ไทย)๑๓/๓๕๑/๔๒๘,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๙/๒๕๘,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๐/๒๕๘,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๔/๓๗๙,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๕/๕๐๐,ขุ.ชา. (ไทย)๒๘/๙๘/๒๐,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๐๑/๒๔๓,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๓๗๒/๕๕๐,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๘๔/๓๐๐,ขุ.อป. (ไทย)๓๓/๙๐/๒๔๙,ขุ.อป. (ไทย)๓๓/๑๗๘/๕๙

ความสว่าง: ความกระจ่าง; ความรุ่งโรจน์; ความรู้แจ้งด้วยปัญญา

คำว่า ความสว่าง ในที่นี้เป็นผลมาจากการบรรลุวิชชา ๓ ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส เพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ... อาตมภาพได้บรรลุวิชชาที่ ๑ นี้ ในปฐมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่; และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอาภาสูตรว่า ความสว่างมี ๔ ประการ คือ (๑) ความสว่างแห่งดวงจันทร์ (๒) ความสว่างแห่งดวงอาทิตย์ (๓) ความสว่างแห่งไฟ (๔) ความสว่างแห่งปัญญา โดยตรัสสรุปว่าบรรดาความสว่าง ๔ ประการ ความสว่างแห่งปัญญาเป็นเลิศ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๖/๔๐๖,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๘๓/๖๑๒, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๔๓/๒๐๙)

ความสว่างไสว: ความกระจ่าง; ความรุ่งโรจน์

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ความสว่างไสว ๔ ประการนี้ คือ (๑) ความสว่างไสวแห่งดวงจันทร์ (๒) ความสว่างไสวแห่งดวงอาทิตย์ (๓) ความสว่างไสวแห่งไฟ (๔) ความสว่างไสวแห่งปัญญา (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๔๔/๒๑๐)

ความสะดุ้ง: ความพรั่นพรึง; ความหวั่นไหว; ความตกใจ

เช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระภัคควะว่า ภัคควะ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรได้ฟังข่าวว่า ‘พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง พราหมณมหาศาล คหบดีผู้มั่งคั่ง และสมณพราหมณ์ลัทธิต่าง ๆ ผู้มีชื่อเสียง ต่างพากันออกมาแล้ว แม้พระสมณโคดมก็ประทับพักกลางวันอยู่ที่อารามของเรา’ จึงเกิดความกลัว ความสะดุ้ง ขนพองสยองเกล้า หนีไปยังอารามของตินทุกขาณุปริพาชก; และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความสะดุ้งเพราะถือมั่น คือ ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ

SAMPLE

ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ... พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูป รูปของเขาแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะรูปแปรผันและเป็นอย่างอื่น วิญญาณจึงหมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งรูป ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งธรรมที่เกิดจากความหมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งรูป ก็ครอบงำจิตของปุถุชนนั้นตั้งอยู่ (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๑/๑๗,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๗/๒๐,สำ.ข. (ไทย)๑๗/๘/๒๓)

ความสะดุ้งกลัว: ความตกใจกลัว; ความพรั่นพรึงกลัว; ความหวั่นไหวกลัว

เช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรานั้นเป็นผู้ไม่ประมาท ฯลฯ เรานั้นได้คิดว่า ‘ความสะดุ้งกลัวเกิดขึ้นแล้วแก่เรา เพราะความสะดุ้งกลัวเป็นเหตุ สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไป (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๔๑/๒๘๔,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๕/๒๓๖)

ความสะดุ้งเพราะตามยึดมั่น: ความพรั่นพรึงเพราะตามยึดมั่น; ความหวั่นไหวเพราะตามยึดมั่น; ความตกใจเพราะตามยึดมั่น

มีข้อความว่า ความสะดุ้งเพราะตามยึดมั่น คือ ปุถุชนในโลกนี้ ผู้ไม่ได้สดับไม่ได้เห็นพระอริยะ ... พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูปบ้าง พิจารณาเห็นรูปในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในรูปบ้าง รูปนั้นของเขาย่อมแปรผันเป็นอย่างอื่นได้ เพราะความที่รูปแปรผันเป็นอย่างอื่น เขาจึงมีวิญญาณคล้อยตามความแปรผันของรูป ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งธรรม อันเกิดจากการคล้อยตามความแปรผันของรูป ย่อมครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ เพราะจิตถูกครอบงำ เขาจึงเป็นผู้มีความหวาดหวั่น คับแค้น ห่วงใย และเพราะตามยึดมั่น เขาจึงสะดุ้ง (ม.อุ. (ไทย)๑๔/๓๒๐/๓๘๖)

ความสะทกสะท้าน: การรู้สึกเกรงกลัวจนตัวสั่น; การประหม่า; การงกเงิ่น; การหวั่นใจ

คนที่สะทกสะท้านมักมีอาการสะดุ้ง หวาดหวั่น หวาดเสียว ตกใจ หวาดกลัวต่อภยันตรายต่างๆ แต่พระผู้มีพระภาคหาเป็นเช่นนั้นไม่ดังข้อความที่พระองค์ตรัสไว้ว่า ตถาคตมีเวสารัชชญาณ ๔ ประการนี้จึงเข้าไปคบหาบริษัท ๘ จำพวกนี้ เราเข้าไปยังขัตติยบริษัทหลายร้อยบริษัทย่อมรู้ว่า แม้ในบริษัทนั้น เราก็เคยนั่งใกล้ เคยทักทาย เคยปราศรัย เคยสนทนากัน เราไม่เห็นนิมิตว่า ‘ความกลัวหรือความสะทกสะท้านจักกล้ำกรายเราในบริษัทนั้นได้เลย’ เราเมื่อไม่เห็นนิมิตแม้นี้จึงถึงความเกษม ไม่มีความกลัว แกล้วกล้าอยู่ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๕๑/๑๕๐,ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๕๗/๔๙๔)

SAMPLE

ความสะอาด: การไม่สกปรก; ความหมดจด; ความผ่องใส;ความบริสุทธิ์;ความหลุดไป ;ความพ้นไป; ความหลุดพ้นไป

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “มหาบุรุษทรงยินดีในสัจจะ ในธรรม ในการฝึก ในความสำรวม ในความสะอาด ในศีลที่เป็นอาลัย ในอุโบสถกรรม ในความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ในกรรมอันไม่สาหัส ทรงสมาทานมั่น ทรงประพฤติอย่างรอบคอบ เพราะกรรมนั้น มหาบุรุษจึงไปสู่โลกทิพย์ เสวยสุขและสมบัติที่น่าเพลิดเพลินยินดี จุติจากโลกทิพย์แล้ว เสด็จมาในโลกนี้อีกทรงเหยียบปฐพีด้วยพระบาททั้งสองอันราบเสมอกัน; ความสะอาดจัดอยู่ในธรรม ๒ อย่าง คือ (๑) อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) (๒) โสเจยยะ (ความสะอาด); โสเจยยะ (ความสะอาด) มี ๓ ประการ คือ (๑) กายโสเจยยะ (ความสะอาดทางกาย) (๒) วจีโสเจยยะ (ความสะอาดทางวาจา) (๓) มโนโสเจยยะ (ความสะอาดทางใจ); มีข้อความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นถือความหมดจด คือความสะอาด ความบริสุทธิ์ ความหลุดไป ความพ้นไป ความหลุดพ้นไปด้วยอารมณ์ที่รับรู้แล้ว (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๓/๑๖๕,สี.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๒/๑๔๒,องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๑/๓๖๖,องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๒/๓๖๗,ที.ม. (ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๗,ที.ม. (ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๘,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๗๙/๗๖๘)

ความสะอาด หมายถึง สุจริต ๓ ประการ คือ (๑) กายสุจริต (ประพฤติชอบด้วยกาย) (๒) วจีสุจริต (ประพฤติชอบด้วยวาจา) (๓) มโนสุจริต (ประพฤติชอบด้วยใจ); ความสะอาด หมายถึงศีล สมาธิ และปัญญาอันสะอาด (ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๐๓/๑๑๒, สี.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๔/๒๘๓)

ความสะอาดทางกาย :ความมีร่างกายหมดจด มี ๓ อย่าง คือบางคน (๑) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ (๒) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่าที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย (๓) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม คือไม่เป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุดแม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๒)

ความสะอาดทางวาจา : ความมีวาจาหมดจด, ความเป็นผู้พูดแต่คำจริง มีสาระ มีประโยชน์ ไม่มีโทษเป็นต้นมี ๔ อย่าง คือบางคนในโลกนี้ (๑) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ

SAMPLE

คืออยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ‘ท่านรู้สิ่งใดจงกล่าวสิ่งนั้น’ บุคคลนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ‘ไม่รู้’ หรือรู้ก็กล่าวว่า ‘รู้’ ไม่เห็นก็กล่าวว่า ‘ไม่เห็น’ หรือเห็นก็กล่าวว่า ‘เห็น’ ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง (๒) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอก ฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ ความสามัคคี (๓) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือกล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ (๔) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๓)

ความสังวร ๔ อย่าง :ความสำรวมระมัดระวัง ในที่นี้หมายถึงความสังวรของพวกนิครนถ์นักบวชนอกพระพุทธศาสนา มี ๔ อย่าง คือ (๑) เว้นน้ำดิบทุกอย่าง (๒) ประกอบกิจที่เว้นจากบาปทุกอย่าง (๓) ล้างบาปทุกอย่าง (๔) รับสัมผัสทุกอย่างโดยไม่ให้เกิดบาป (ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๘/๕๙)

ความสังวรเป็นนายประตู: ความระวังเป็นนายประตู; ความเหนี่ยวรั้งเป็นนายประตู; ความป้องกันเป็นนายประตู; ความสำรวมเป็นนายประตู

มีข้อความที่พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ในนครคือพระธรรมนั้น พระองค์มีศีลเป็นปราการ มีพระญาณเป็นซุ้มประตู มีศรัทธาเป็นเสาระเนียด และมีความสังวรเป็นนายประตู (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๓๕/๘๐)

ความสังเวช : ความสะดุ้ง, ความหวาดเสียว, ความกลัว, ความบีบคั้น, ความกระทบ ความเบียดเบียน, ความขัดข้อง, ความรู้สึกเตือนใจให้ระลึกถึง ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชสรุปได้ว่า บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาเธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด อีกไม่นานการปรินิพพานของตถาคตจะมี จากนี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน มนุษย์ทุกคนไม่ว่าเด็ก ผู้ใหญ่ โง่ ฉลาด มั่งมีและยากจน ล้วนต้องตาย ชีวิตของสัตว์เปรียบเหมือนภาชนะดินที่ช่างหม้อปั้นแล้วเล็กบ้าง ใหญ่บ้าง สุกบ้าง ดิบบ้าง ซึ่งล้วนมีความแตกสลายเป็นที่สุด วัยของเราแก่หง่อม ชีวิตของเราเหลือน้อย เราจะจากพวกเธอไป เราทำที่พึ่งแก่ตนแล้ว พวกเธอ

SAMPLE

จงอย่าประมาท มีสติ มีศีลบริสุทธิ์ มีความดำริมั่นคงดี รักษาจิตของตนไว้ ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (ที.สี. ๑๐๒๖๗/๑๙๘/,ที.สี. ๑๐๓๕๔/๒๘๒/,ที.สี. ๑๐๓๕๔/๒๘๓/,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒๙/๓๗๘,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖๔๐/๕๖๑/,ขุ.ชา.เอกก. ๒๗๓๑๓/๕๒๓/,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๐/๔๘๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓๑๗๒/๓๑๓/)

ความสังเวชมาก: วิปัสสนา อีกนัยหนึ่ง หมายถึงมรรคแห่งวิปัสสนา

คำว่า ความสังเวชมาก ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนา เป็นผลที่เกิดจากการพิจารณาสัญญา ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวชมาก คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา ฯลฯ (๗) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ; และข้อความที่พระมหาปันถกเถระได้กล่าวว่า เมื่อใด เราได้เฝ้าพระศาสดาผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหนเป็นครั้งแรก เมื่อนั้น เราได้มีความสังเวช เพราะได้เฝ้าพระองค์ผู้เป็นบุคคลสูงสุด(สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๙๑,ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๑๐/๔๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า สังเวชมาก ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนา อีกนัยหนึ่งหมายถึงมรรคแห่งวิปัสสนา (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๖๔-๕๗๐/๔๗๒)

ความสัตย์: ความซื่อตรงมั่นคงอยู่ในศีลธรรม

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ ตรัสแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก; และข้อความที่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐ ของบุรุษในโลกนี้ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ ความสัตย์แลมีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ว่าประเสริฐสุด (ที.สี. (ไทย)๙/๙/๔,ที.สี. (ไทย)๙/๑๙๔/๖๕,สี.ส. (ไทย)๑๕/๒๔๖/๓๕๒,ขุ.อป. (ไทย)๓๓/๗๙/๗๖๘)

ความสันโดษ : ความพอดีหรือความยินดีด้วยของที่มีอยู่ ไม่ดิ้นรนแสวงหาสิ่งของต่างๆ จนน่าเกลียดเกินไป ให้รู้จักหน้าที่การงานของตัวเองยินดีตามมีตามได้ ยินดีตามสมควร สันโดษมี ๓ ประการ คือ (๑) ยถาลาภสันโดษ เป็นผู้สันโดษตามมีตามได้ทั้งดีและไม่ดี (๒) ยถาพลสันโดษ เป็นผู้สันโดษตามกำลังทั้งกำลังของตนและของทายก (๓) ยถาสารุปปสันโดษ เป็นผู้สันโดษตามสมควรแก่สมณภาวะ สันโดษ ๓ ประการในปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร จึงเป็นสันโดษ ๑๒ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๕๒/๔๘-๕๐) ;

SAMPLE

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุ (๑) สันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ ไม่มีการแสวงหาอันไม่สมควร เพราะจีวรเป็นเหตุ ไม่ได้ จีวรก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลงมองเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้นั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วย จีวรตามแต่จะได้นั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่าผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่า ล้ำเลิศ เป็นของเก่า (๒) สันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้ ฯลฯ (๓) สันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้ ฯลฯ (๔) มีปหานะ (การละ) เป็นที่ยินดี ยินดีในปหานะ มีภาวนาเป็นที่ยินดี ยินดีในภาวนาและไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะความเป็นผู้มีปหานะเป็นที่ยินดี ยินดีในปหานะ เพราะความเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่ยินดี ยินดีในภาวนานั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในปหานะและภาวนานั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๒/๑๒๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๑/๒๘๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๙/๒๒๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๗/๙๑,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๔๔/๒๓๓,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/ ๑๔๘/๒๔๑,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๑/๒๔๘,องฺ.เอกก. ๒๐/๖๕/๑๒,องฺ.เอกก. ๒๐/๑๐๕/ ๑๗,องฺ.เอกก. ๒๐/๑๒๑/๑๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒๐๑/๒๒๖)

ความสันโดษด้วยจีวร: ความยินดีด้วยจีวรเท่าที่ตนมีอยู่; ความพอใจด้วยจีวรเท่าที่ตนมีอยู่

มีข้อความที่ พระผู้มีพระภาครับสั่งภิกษุทั้งหลายว่า “เราอนุญาตให้ภิกษุผู้ยินดีคหบดีจีวรยินดีผ้าบังสุกุลได้ แต่เราสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรทั้งสองชนิดนั้น”; และมีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้สันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ ไม่มีการแสวงหาอันไม่สมควรเพราะจีวรเป็นเหตุ ไม่ได้จีวรก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้นั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้นั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า (วิ.ม.(ไทย) ๕/ ๓๔๐/๒๐๑,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๐๙/๒๘๒)

อรรถกถาอธิบายว่า สันโดษ หมายถึงสันโดษด้วยจีวร, บิณฑบาต, เสนาสนะ , และการมีภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๓๑๓-๓๒๐)

ความสับสน: ความวุ่นวาย; ความไม่แน่ใจ; ความยุ่งเหยิง หมายถึงปะปนกันยุ่งไม่เป็นระเบียบ; มักใช้คู่กับความสับสนอลหม่าน

SAMPLE

มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อัคคิเวสสนะ ควาญช้างฝังเสาตะลุงใหญ่ลงในแผ่นดิน ล่ามคอช้างป่าไว้อย่างมั่นคง เพื่อแก้ไขปกติของสัตว์ป่า แก้ไขความสับสนของสัตว์ป่า และแก้ไขความกระวนกระวาย ความลำบากใจและความเร่าร้อนใจของสัตว์ป่า เพื่อให้ช้างป่านั้นยินดีในแดนบ้าน ให้เพลิดเพลินในปกติที่มนุษย์ต้องการ (ม.อุ. (ไทย)๑๔/๒๑๗/๒๕๐)

ความสามัคคี: ความพร้อมเพียง; ความกลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน; ความปรองดองกัน; ความร่วมมือร่วมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า ตลอดพื้นที่อันเป็นย่านชุมชนแห่งอารยชนและเป็นทางค้าขาย นครนี้จะเป็นนครชั้นเอก เป็นทำเลค้าขาย ชื่อปาฏลีบุตร และนครปาฏลีบุตรจะเกิดอันตราย ๓ อย่าง คือ อัคคีภัย อุทกภัย หรือการแตกความสามัคคีภายในกลุ่ม; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ ละเว้นขาดจากคำส่อเสียด คือฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความจากฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้นสมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่คำที่สร้างสรรค์ความสามัคคีกัน เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้คือ (๑) มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ (๒) มีพระทนต์ไม่ห่าง; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปว่า การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นเหตุนำสุขมาให้ การแสดงสัทธรรมเป็นเหตุนำสุขมาให้ ความสามัคคีของหมู่เป็นเหตุนำสุขมาให้ ความเพียรของคนที่สามัคคีกัน เป็นเหตุนำสุขมาให้ (วิ.ม. (ไทย) ๕/๑๐๑/๒๘๘,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๒๓๔/๑๙๑,ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๒๔/๓๒๑,ม.มู. (ไทย)๑๒/๔๙๒/๕๓๑,ม.ม. (ไทย)๑๓/๔๑๘/๕๒๓,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๕๔/๕๙,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๐๒/๑๒๒,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๑๑๒/๑๔๐,องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๐/๑๐๗,ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๒๖/๔๐๐,ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๙๙/๑๔๒,ขุ.ชา.ม. (ไทย)๒๘/๑๕๘๑/๔๓๒)

ความสามารถ: การแสดงออกถึงการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งออกมาที่สูงกว่าเกณฑ์เฉลี่ยหรือมาตรฐานทั่วไป; ความรู้สั่งสมที่ได้จากการเรียนรู้; การมีคุณสมบัติเหมาะแก่การจัดทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์และคหบดีทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้มีวาทะ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มี

SAMPLE

เหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีความสามารถของมนุษย์ ไม่มีความพยายามของมนุษย์ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒๗/๒๖๖)

ความสาวหาว: ความหยาบคาย; ความโอหังก้าวร้าวผู้หลักผู้ใหญ่

มีข้อความว่า มารผู้มีบาปประสงค์จะให้อุบลวรรณาภิกษุณีเกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าและประสงค์จะให้เคลื่อนจากสมาธิ จึงเข้าไปหาอุบลวรรณาภิกษุณีถึงที่ยืนอยู่ ได้กล่าวกับอุบลวรรณาภิกษุณีว่า ภิกษุณี ท่านเข้าไปใกล้ต้นสาละซึ่งมีดอกบานสะพรั่งถึงยอดแล้ว ยืนอยู่แต่ผู้เดียวที่โคนต้นสาละนั้น อนึ่ง ผิวพรรณของท่านไม่เป็นสองรองใคร ท่านไม่กลัวความสามหาวของพวกนักเลงเจ้าชู้หรือ (สำ.ส. (ไทย)๑๕/๑๖๖/๒๒๒,ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๓๐/๕๔๓)

ความสำคัญ: ความเข้าใจ; การคาดคะเน; การสังเกต

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า “ข้อนั้นเธอสดับมาดีแล้ว รับมาดีแล้ว ใส่ใจไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้ว ทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้ เราอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมโดยมาก เปรียบเหมือนปราสาทของมิคารมาตาหลังนี้ ว่างจากช้าง โค ม้า และลา ว่างจากทองและเงิน ว่างจากการชุมนุมของสตรีและบุรุษ ไม่ว่างอยู่อย่างเดียวคือภิกษุสงฆ์เท่านั้น แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่ใส่ใจความสำคัญว่าบ้าน ไม่ใส่ใจความสำคัญว่ามนุษย์ ใส่ใจแต่สิ่งเดียวเฉพาะความสำคัญว่าป่า จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และน้อมไปในความสำคัญว่าป่า (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๗๖/๒๑๖)

ความสำคัญว่าแผ่นดิน:ความเข้าใจว่าแผ่นดิน; การคาดคะเนว่าแผ่นดิน; การสังเกตว่าแผ่นดิน

การเจริญกสิณอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า ปฐวีกสิณ ในกสิณ ๑๐ ในที่นี้เป็นการเจริญกสิณโดยการกำหนดดินเป็นอารมณ์ ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘ในความสำคัญว่าอากาสานัญจายตนะนี้ ไม่มีความกระวนกระวายเพราะอาศัยความสำคัญว่าป่า ไม่มีความกระวนกระวายเพราะอาศัยความสำคัญว่าแผ่นดิน มีอยู่เพียงความกระวนกระวายเพราะอาศัยความสำคัญว่าอากาสานัญจายตนะอย่างเดียว’ (ม.อุ. (ไทย)๑๔/๑๗๗/๒๑๖)

ความสำรวม,ความสำรวมระวัง : ความสงบจิตสงบใจ, ความมีสติสำรวมระวังไม่ให้ช่องให้โอกาสแก่ความชั่วที่จะเกิดขึ้น เมื่อมีอารมณ์ใดที่ไม่ดีผ่านเข้ามา ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คืออภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) และโทมนัส

SAMPLE

(ความทุกข์ใจ) ครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงทางหู ... ดมกลิ่นทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมมนินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ (ที.สี. ๑๐/๙๐/๕๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๓/๑๖๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๕/๑๕๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๐/๔๑๕,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๕/๒๗๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๘/๑๐๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๙/๓๘๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๓๐/๖๘๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๓๒/๖๙๑)

ความสำรวมอินทรีย์ : ความสำรวมระวังอินทรีย์ ๖, อินทรีย์สังวร ซึ่งเป็นหนึ่งในจรณะ ๑๕ คือ (๑) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (๒) อินทรียสังวร ความสำรวมอินทรีย์ (๓) โภชเนมัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ชาคริยานุโยค การหมั่นประกอบ ความเพียรเป็นเครื่องตื่น (๕) มีศรัทธา (๖) มีหิริ (๗) มีโอตตัปปะ (๘) เป็นพหูสูต (๙) วิริยารัมภะ ปรารภความเพียร (๑๐) มีสติมั่นคง (๑๑) มีปัญญา (๑๒) ปฐมฌาน (๑๓) ทุติยฌาน (๑๔) ตติยฌาน (๑๕) จตุตถฌาน (พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม); มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับสุพรหมเทพบุตรว่า นอกจากปัญญาเครื่องตรัสรู้ ความเพียรเครื่องเผากิเลส ความสำรวมอินทรีย์ และการสละทุกสิ่งทุกอย่าง เรายังไม่เห็นความสวัสดีแห่งสัตว์ทั้งหลายเลย (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๘/๑๐๔)

ความสำราญ: ความสุข; ความสนุกสนาน; ความเบิกบาน

มีข้อความว่า สุขินทรีย์ คือความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขสำราญ อันเกิดจากกายสัมผัส; โสมนัสสินทรีย์ คือความสุขทางใจ ความสำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข สำราญอันเกิดจากมโนสัมผัส (สำ.ม. (ไทย)๑๙/๕๐๖/๓๑๓)

ความสำเร็จ: ความสัมฤทธิ์;ผลสัมฤทธิ์;สัมฤทธิ์ภาพ;การบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

มีข้อความว่า เรานั้นเพียบพร้อมด้วยความสำเร็จอย่างนี้ และเป็นผู้สุขุมาลชาติอย่างยิ่ง; ความสำเร็จมี ๒ อย่าง คือ (๑) ความสำเร็จทางอามิส (๒) ความสำเร็จทางธรรม บรรดาความสำเร็จ ๒ อย่างนี้ ความสำเร็จทางธรรมเป็นเลิศ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงสมบูรณ์ด้วยฤทธิ์ (ความสำเร็จ) ๔ ประการ คือ (๑) พระเจ้ามหาสุทัสสนะมีพระรูปงดงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีผุดผ่องยิ่งนักเกินกว่าคนอื่น (๒) พระเจ้ามหา

SAMPLE

สุทัสสนะมีพระชนมายุยืนยาวนานเกินกว่าคนอื่น (๓) พระเจ้ามหาสุทัสสนะมีพระโรคาพาธน้อย มีความทุกข์น้อย ทรงมีไฟธาตุทำงานสม่ำเสมอยิ่งกว่าคนอื่น คือไม่เย็นนักและไม่ร้อนนัก (๔) พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย; อิทธิบาท(คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ) ๔ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์) (๒) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์) (๓) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์) (๔) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์) (องฺ.ทุก. (ไทย)๒๐/๑๔๔/๓๙๓,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๑/๑๔๒)

ความสำเร็จสูงสุด: ความสัมฤทธิ์สูงสุด;ผลสัมฤทธิ์สูงสุด;สัมฤทธิ์ภาพสูงสุด;การบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้สูงสุด; คำนี้แปลมาจากคำบาลีว่า อจฺจนฺตนิฏฺฐา

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับท้าวสักกะว่า“ภิกษุทั้งหลายผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาเท่านั้นจึงจะมีความสำเร็จสูงสุดมีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุด; และข้อความว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ (๑) สีลขันธ์(กองศีล)ที่เป็นของพระอเสขะ (๒) สมาธิขันธ์(กองสมาธิ)ที่เป็นของพระอเสขะ (๓) ปัญญาขันธ์(กองปัญญา)ที่เป็นของพระอเสขะ ย่อมมีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ลุล่วงถึงที่สุด และถึงที่สุดแห่งที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ที.ม. (ไทย)๑๐/๓๖๖/๒๙๓, ที.ม. (ไทย)๑๐/๓๖๖/๒๙๔,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๙๐/๔๒๑,องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๔/๓๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า มีความสำเร็จสูงสุด (อัจจันตนิฏฐะ) หมายถึงผ่านที่สุด กล่าวคือความสิ้นไปและเสื่อมไปเพราะไม่มีธรรมเครื่องกำเริบอีก ได้แก่ ถึงพระนิพพาน (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๙๐/๒๐๕, องฺ.เอกาทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๐/๓๘๓, ม.มู.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๙๐/๒๖๖)

ความสำเร็จอภิญญา :การได้อภิญญา ๖ ได้แก่ (๑) อิทธิวิธิ (แสดงฤทธิ์ต่างๆได้) (๒) ทิพพโสต (หูทิพย์) (๓) เจโตปริยญาณ(ญาณที่ให้ทายใจคนอื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๕) ทิพพจักขุ (ตาทิพย์)(๖) อาสวักขยญาณ (ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป) ; ดังเช่นข้อความที่ (พระนาฬิเกรผลทายกเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไปตนเองได้ถวายผลไม้ไว้ใน

SAMPLE

ครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้ ทิพยจักษุของข้าพเจ้าบริสุทธิ์ข้าพเจ้าฉลาดในสมาธิ ถึงความสำเร็จอภิญญา นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๔/๓๗๙)

ความสิ้นกรรม :ความหมดกรรม,การมีกรรมดับสนิท,ภาวะที่กรรมหมดไป;ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า บุคคลใดรู้แจ้งโลกทั้งปวงตามความเป็นจริงทั้งหมด พรากจากโลกทั้งปวง ไม่มีกิเลสสั่งสมอยู่ในโลกทั้งปวง บุคคลนั้นแลครอบงำอารมณ์ได้ทั้งหมด เป็นนักปราชญ์ปลดเปลื้องกิเลสที่ร้อยรัดได้ทั้งหมด บรรลุนิพพานที่มีความสงบอย่างยิ่ง ไม่มีภัยแต่ที่ไหน บุคคลนี้สิ้นอาสวะเป็นพุทธะ ไม่มีทุกข์ ตัดความสงสัยได้ บรรลุความสิ้นกรรมทั้งปวง หลุดพ้นเพราะสิ้นอุปธิกิเลส (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓/๓๘,อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๒/๓๔๕)

ความสิ้นชาติ : การที่ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพใดภพหนึ่งอีกต่อไปในที่นี้หมายถึงการบรรลุอรหัตผล เป็นพระอรหันต์ (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๙๔/๒๑๙) ;

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่าบุคคลถึงจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด สาธยายมนตร์เป็นอันมาก แต่เป็นผู้เน่าและสกปรกภายใน เป็นผู้แวดล้อมไปด้วยความโกหก ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ มุนีผู้บรรลุอภิญญา คือรู้ปุพเพนิวาสญาณอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุความสิ้นชาติแล้ว เพราะวิชชา ๓ เหล่านี้ จึงเป็นพราหมณ์ผู้จบไตรเพท มุนีผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะนั้น จึงควรบริโภคข้าวปายาสนี้ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๔/๒๗๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๙/๒๘๘

ความสิ้นตัณหา : ความหมดไปสูญไปของตัณหา ๓ ประการ คือ (๑) กามตัณหา (๒) ภวตัณหา (๓) วิภวตัณหา ; เช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุได้สดับว่า ‘ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น’ ถ้าข้อนั้นภิกษุได้สดับแล้วอย่างนี้ว่า ‘ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น’ ภิกษุนั้นย่อมรู้ยิ่งธรรมทั้งปวง ครั้นรู้ยิ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้วเธอได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม เธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด พิจารณาเห็นความดับ และพิจารณาเห็นความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลายนั้นอยู่ เมื่อพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด พิจารณาเห็นความดับ และพิจารณาเห็นความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลายนั้นอยู่ ย่อมไม่ยึดมั่นอะไรๆในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสได้เฉพาะตนและรู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป๖’ จอมเทพกล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเท่านี้ ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นแล้วด้วยธรรมเป็นที่สิ้น

SAMPLE

ตัณหา มีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย" (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๖๗/๓๘,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๔๒/๒๕๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๒/๒๒๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๖/๒๓)

ความสิ้นทุกข์: ความหมดทุกข์; ความไม่มีทุกข์; การหลุดพ้นจากความยากลำบาก ความไม่สบายกายไม่สบายใจ; คำนี้แปลมาจากคำบาลีว่า ทุกฺขกฺขย

มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะคนพาลไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เพราะฉะนั้นเมื่อตายไป คนพาลจึงเข้าถึงกาย เมื่อยังมีการเข้าถึงกาย เขาจึงไม่พ้นไปจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เราจึงกล่าวว่า เขาไม่พ้นจากทุกข์; และข้อความว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งพลาดแล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้นพลาดแล้ว สติปัฏฐาน ๔ ประการ อันบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภแล้ว อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ชื่อว่าเป็นอันบุคคลเหล่านั้น ปรารภแล้ว (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔/๓,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕/๔,สำ.ม. (ไทย) ๑๔/๓๙๙/๒๕๗,สำ.ข. (ไทย)๑๗/๒๔/๓๖,สำ.สฬา. (ไทย)๑๘/๑๑๑/๑๒๕,ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๗๕/๖๓๒)

ความสิ้นทุกข์โดยชอบ : ความสิ้นทุกข์ในวัฏฏะทั้งปวง, ในภิกขุอปริหานิยธรรม(ธรรมไม่ทำให้เกิดความเสื่อมแก่ภิกษุ) พระพุทธเจ้าตรัสถึงอปริหานิยธรรมอีกหมวดหนึ่งแก่ภิกษุทั้งหลาย(อปริหานิยธรรม ที่รับรู้โดยทั่วไปมี ๗ ข้อ แต่ในหมวดนี้มี ๖ ข้อ) ข้อที่ ๖ ได้ตรัสถึงอริยทิฏฐิอันเป็นเครื่องนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบว่า *"....ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังมีอริยทิฏฐิอันเป็นธรรมเครื่องนำออกเพื่อ**ความสิ้นทุกข์โดยชอบ**แก่ผู้ทำตามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารี ทั้งหลายทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ"*(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๑/๘๘,ที.ม.อ.(บาลี)๒/๑๔๑/๑๓๘)

ความสิ้นโทสะ :ความสิ้นไปแห่งโทสะ, ความไม่มีโทสะหลงเหลืออยู่ในใจ,ความปราศจากโทสะ, ในปริญญาสูตร(ว่าด้วยการกำหนดรู้)และในปริญเญยยสูตร(ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้แก่ภิกษุทั้งหลาย มีพระราชะเป็นต้น **ความสิ้นโทสะ** เป็นการกำหนดรู้ข้อที่ ๒ ใน ๓ ข้อ ดังข้อความว่า *"ธรรมที่ควรกำหนดรู้ เป็นอย่างไร คือ รูปเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ เวทนาเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ สัญญาเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ สังขารเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ วิญญาณเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ เหล่านี้เรียกว่า ธรรมที่ควรกำหนดรู้ การกำหนดรู้เป็น*

SAMPLE

อย่างไร คือ ความสิ้นราคะ ***ความสิ้นโทสะ*** *ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า การกำหนดรู้"* (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๓/๓๖, ๑๗/๑๖๓/๒๕๖), ความสิ้นโทสะเป็นต้น เป็นชื่อของพระนิพพาน เพราะพระนิพพานชื่อว่ากำหนดรู้ล่วงส่วน(สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๒๓/๓๘๐)

ความสิ้นไป : ความหมดไป, ความไม่หลงเหลือ, ความสิ้นไปเป็นสภาวะ, ในรัฏฐปาลสูตร(ว่าด้วยพระรัฏฐปาละ) กล่าวถึงความเสื่อม ๔ ประการ คือ(๑)ความเสื่อมเพราะชรา (๒) ความเสื่อมเพราะความเจ็บไข้ (๓)ความเสื่อมจากทรัพย์สมบัติ (๔)ความเสื่อมจากญาติ ใน ๔ ข้อนี้ ความเสื่อมจากทรัพย์สมบัติ มีความหมายว่า "....*คือ คนบางคนในโลกนี้ เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก ทรัพย์สมบัติเหล่านั้นของเขาถึง* ***ความสิ้นไป****โดยลำดับ...."*(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๔/๓๖๓), ในชาติธัมมาทิสุตตทสกะ(ว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตร มีชาติธัมมสูตรเป็นต้น) สูตรที่ ๗ ได้กล่าวถึงความสิ้นไปของสิ่งทั้งปวง ดังข้อความว่า *"ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมี****ความสิ้นไป****เป็นธรรมดา ....ฯลฯ ...."*(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๙/๓๙) ,ถึงความสิ้นไปเป็นธรรมดา คือถึงความสิ้นไปเป็นสภาวะ(สำ.สฬา.อ.(บาลี)๓/๓๓-๔๒/๑๘)

ความสิ้นโมหะ : ความสิ้นไปแห่งโมหะ, ความไม่มีโมหะหลงเหลืออยู่, ความหมดโมหะ, ในปริญญาสูตร(ว่าด้วยการกำหนดรู้)และในปริญเญยยสูตร(ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้) ความสิ้นโมหะ เป็นข้อสุดท้ายของการกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ๓ ข้อ คือ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะ, ความสิ้นโมหะเป็นต้น เป็นชื่อของพระนิพพาน เพราะพระนิพพาน ชื่อว่ากำหนดรู้ล่วงส่วน(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๓/๓๖, ๑๗/๑๖๓/๒๕๖, สำ.ข.อ.(ไทย)๒/๒๓/๓๘๐)

ความสิ้นราคะ : ความสิ้นไปแห่งราคะ, ความหมดราคะ, ความไม่มีราคะหลงเหลืออยู่, ความสิ้นราคะเป็นการกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ข้อแรกในปริญญาสูตร(ว่าด้วยการกำหนดรู้)และในปริญเญยยสูตร(ว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้) ประกอบด้วย (๑)ความสิ้นราคะ (๒) ความสิ้นโทสะ (๓)ความสิ้นโมหะ, ความสิ้นราคะเป็นต้น เป็นชื่อของพระนิพพาน เพราะพระนิพพาน ชื่อว่ากำหนดรู้ล่วงส่วน(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๓/๓๖, ๑๗/๑๐๖/๒๐๒,๑๗/๑๖๓/๒๕๖, สำ.ข.อ.(ไทย)๒/๒๓/๓๘๐ ในปริญญาทิสูตร(ว่าด้วยการเจริญธรรมเพื่อกำหนดรู้ราคะเป็นต้น) ได้กล่าวถึงธรรม ๔ ประการที่ภิกษุควรเจริญ เพื่อกำหนดรู้ราคะ เพื่อความสิ้นราคะ เพื่อละราคะ..... เป็นต้น(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๗๗-๓๐๓/๓๙๑)

ความสิ้นอาสวะ : ความหมดไป, ความดับไป, ความไม่มีเหลือแห่งอาสวะ ๓ ประการคือ (๑) กามาสวะ หมายถึงความกำหนัดในกามคุณ ๕ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๗/๗๔) (๒) ภวาสวะ หมายถึงความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในรูปภพและอรูปภพ ความ

SAMPLE

ติดใจในฌานที่สหรคตด้วยสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ รวมทั้งทิฏฐาสวะ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๗/๗๔) (๓) อวิชชาสวะ หมายถึงความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๗/๗๔) ; เช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรากล่าวความสิ้นอาสวะของภิกษุผู้รู้ ผู้เห็น เราไม่กล่าวความสิ้นอาสวะของภิกษุผู้ไม่รู้ ผู้ไม่เห็น เรากล่าวความสิ้นอาสวะของภิกษุผู้รู้ ผู้เห็นอะไร (คือ)ผู้รู้ ผู้เห็นโยนิโสมนสิการ และอโยนิโสมนสิการ เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ เมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๓๐/๓๖๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๑/๔๑๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๒/๔๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๓/๔๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๙๕/๖๐๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๑/๖๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๒/๒๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๙/๒๗๓)

ความสืบต่อแห่งจิต : กระแสจิตที่เกิดดับต่อเนื่องกันมา, ความสืบต่อคือการเกิดดับต่อเนื่องกันไปโดยอาการที่เป็นปัจจัยส่งผลแก่กัน, ในทางรูปธรรม ที่พอมองเห็นอย่างหยาบ เช่น ขนเก่าหลุดร่วงไปขนใหม่เกิดขึ้นมาแทน ความสืบต่อแห่งรูปธรรม จัดเป็นอุปาทายรูปอย่างหนึ่ง; ในทางนามธรรม จิตก็มีสันตติ คือเกิดดับเป็นปัจจัยสืบเนื่องต่อกันไป ; มีข้อความที่พระสกวาทีกับพระปรวาทีได้สนทนากันเรื่องความสืบต่อแห่งจิตว่า พระสกวาทีถามว่าความสืบต่อแห่งจิตเป็นสมาธิใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าใช่ สกวาทีถามว่าความสืบต่อแห่งจิตที่เป็นอดีตเป็นสมาธิใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ ความสืบต่อแห่งจิตเป็นสมาธิใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าใช่ สกวาทีถามว่าความสืบต่อแห่งจิตที่เป็นอนาคตเป็นสมาธิใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ พระสกวาทีถามว่าความสืบต่อแห่งจิตเป็นสมาธิใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่าใช่ พระสกวาทีถามว่าอดีตดับไปแล้ว อนาคตก็ยังไม่เกิดมิใช่หรือ พระปรวาทีตอบว่าใช่ พระสกวาทีถามว่าหากอดีตดับไปแล้ว อนาคตก็ยังไม่เกิด ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “ความสืบต่อแห่งจิตเป็นสมาธิ” พระปรวาทีถามว่าพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “นิครนถ์ เราไม่เคลื่อนไหวกาย ไม่พูด ฯลฯ สามารถเสวยสุขโดยส่วนเดียวตลอด ๗ คืน ๗ วัน”๑ มีอยู่จริงมิใช่หรือ พระสกวาทีตอบว่าใช่ พระปรวาทีกล่าวว่าดังนั้น ความสืบต่อแห่งจิตจึงเป็นสมาธิ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๕/๖๘๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๖/๖๘๓)

ความสุขขั้นต่ำ : ความสุขที่เกิดจากกามคุณ ๕ ประการอันเป็นของมนุษย์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๑๒/๑๖๐) ; ในมาคัณฑิยสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่าพระองค์ไม่ทรงกระหยิ่มยินดีความสุขขั้นต่ำ เพราะเข้าถึงความสุขอันเป็นทิพย์แล้ว

SAMPLE

ดังข้อความตอนหนึ่งที่ตรัสแก่มาคัณฑิยะว่า เพราะเราเมื่อยินดีด้วยความยินดีที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย อันเข้าถึงความสุขที่เป็นทิพย์ จึงไม่กระหยิ่มต่อความสุขขั้นต่ำและไม่ยินดีในความสุขขั้นต่ำนั้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๑/๒๔๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๓/๒๕๒,ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๒/๑๖๐)

ความสุขใจ ความสุขทางใจ, เบิกบานใจ, แช่มชื่นใจ, สบายใจ, ในมหาอัสสปุรสูตร(ว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุรนิคม สูตรใหญ่) ท่านได้เปรียบเทียบความสงบใจของภิกษุผู้ละนิวรณ์ ๕ ได้ ว่าเหมือนความสุขใจของคนที่ไม่มีหนี้สิน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า *“ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนคนกู้หนี้มาลงทุนจนประสบผลสำเร็จ ใช้หนี้เก่าที่เป็นต้นทุนจนหมด เก็บกำไรที่เหลือไว้เป็นค่าเลี้ยงดูบุตรภรรยา เขาคิดว่า “เมื่อก่อน เรากู้หนี้มาลงทุน การงานสำเร็จผลดีได้ใช้หนี้เก่าที่ยืมมาลงทุนหมดแล้ว และกำไรก็ยังมีเหลือไว้เป็นค่าเลี้ยงดูบุตรภรรยา” เพราะความไม่มีหนี้สินเป็นเหตุ เขาจึงได้รับความเบิกบานใจและ**<u>***ความสุขใจ***</u>*"(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๒๖/๔๕๘)

ความสุขในการเอกเขนก : ความสุขที่เกิดขึ้นเหมือนความสุขของผู้นอนพลิกไปมาทั้งตะแคงซ้ายและตะแคงขวา, ในเจโตขีลสูตร(ว่าด้วยกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงกิเลสเครื่องผูกใจ ๕ ประการ ถ้ายังตัดขาดไม่ได้ ก็จะไม่เจริญงอกงามในพระธรรมวินัย ในจำนวน ๕ ข้อนั้น ข้อที่ ๔ มีข้อความว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้.....ฉันอาหารตามความต้องการจนอิ่มเกินไป ประกอบความสุขในการนอน **ความสุขในการเอกเขนก** ความสุขในการหลับอยู่ ฯลฯ นี้เป็นกิเลสเครื่อง ผูกใจประการที่ ๔ ที่ภิกษุผู้มีจิตไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบ เนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร ยังตัดไม่ขาด.....” (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๔/๒๔,องฺ.ทสก.อ.(ไทย)๓/๒๐๖/๑๒๓), คำว่า “เอกเขนก” มีความหมายว่า อาการที่เอนตัวลงเอาศอกข้างหนึ่งเท้าหมอนหรือพื้น(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ความสุขสบาย : ความอยู่ดีกินดี, ความสุขกายสุขใจ, ความสะดวกสบาย การมีทุกอย่างพรั่งพร้อมไม่วิตกกังวล, ในรัฏฐปาลสูตร(ว่าด้วยพระรัฏฐปาละ) รัฏฐปาลกุลบุตรได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วมีความเลื่อมใสศรัทธาประสงค์จะบวช จึงไปขออนุญาตมารดาบิดา แต่มารดาบิดาไม่เห็นด้วย เกรงว่าบุตรชายของตนซึ่งถูกเลี้ยงมาด้วยความสุขสบาย ถ้าออกบวชจะได้รับความลำบาก จึงพูดเกลี่ยกล่อมให้เลิกล้มความตั้งใจ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า *"พ่อรัฏฐปาละ เจ้าเป็นลูกชายคนเดียว เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของพ่อแม่ เจริญเติบโตมาด้วย**<u>ความสุขสบาย</u>** ได้รับการเลี้ยงดูมาอย่างดี ลูกไม่รู้จักความทุกข์แม้แต่น้อย [มาเถิด พ่อรัฏฐปาละ ลูกจงบริโภค จงดื่ม จงให้เขาปรนนิบัติ ลูกเมื่อกำลังบริโภค กำลังดื่ม กำลังให้เขาปรนนิบัติอยู่ จงยินดีบริโภคกามไปพลาง ทำบุญไป*

SAMPLE

พลางเถิด พ่อแม่จะไม่อนุญาตให้ลูกออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต] ถึงลูกจะตายพ่อแม่ก็ไม่ปรารถนาจะจากลูก เหตุไฉน พ่อแม่จักอนุญาตให้ลูกซึ่งยังมีชีวิตอยู่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเล่า"(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙๕/๓๕๑), พระอรรถกถาจารย์อธิบายความว่า "เจริญเติบโตมาด้วยความสุขสบาย ได้แก่ ติดอยู่กับความสุข อธิบายว่า เจริญเติบโตมาด้วยความสุข(ม.ม.อ.(ไทย)๓/๒๙๕/๒๗๒)

ความสุขอย่างยิ่ง : ความสุขจากความเป็นพระอรหันต์, ในสัทธาสูตร(ว่าด้วยศรัทธา) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่วัดพระเชตวัน เมืองสาวัตถี ได้ทรงสนทนาธรรมกับพวกเทวดาสตุลลปกายิกา มีข้อความตอนหนึ่งตรัสสอนเทวดาไว้ว่า *"คนพาลมีปัญญาทราม ประกอบความประมาทอยู่เสมอ ส่วนคนฉลาดรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนคนรักษาทรัพย์อันประเสริฐฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าประกอบความประมาทและอย่าประกอบความเชยชมยินดีในกามเลย เพราะว่าผู้ไม่ประมาทแล้ว เพ่งพินิจอยู่ย่อมได้รับ**ความสุขอย่างยิ่ง***"(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๖/๔๘, สำ.ส.อ.(ไทย)๑/๓๖/๑๐๕)

ความสุขอันเกิดจากกาม : ความสุขพัวพันเชื่อมโยงด้วยกาม,ความสุขมีแหล่งกำเนิดจากกามคือประกอบด้วยกาม, ในอรณวิภังคสูตร(ว่าด้วยการจำแนกธรรมที่ไม่มีกิเลส) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสุขอันเกิดจากกามว่าเป็นความสุขของปุถุชนชาวบ้านทั่วไปที่ภิกษุไม่พึงประกอบ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า *".....ธรรมคือการประกอบเนือง ๆ ซึ่งโสมนัสของบุคคลผู้มี**ความสุขอันเกิดจากกาม** อันทรามเป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์นี้ มีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด ธรรมคือการไม่ประกอบเนือง ๆ ซึ่งโสมนัสของบุคคลผู้มี**ความสุขอันเกิดจากกาม** อันทรามเป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์นี้ ไม่มีทุกข์ ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติถูก ....."* (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๒๔/๓๙๑, ม.อุ.อ.(ไทย)๔/๓๒๔/๒๖๓)

ความสุจริต : ความประพฤติดี,ความประพฤติชอบ,ความสุจริตแบ่งออกเป็น ๓ ประเภทคือ(๑)กายสุจริต ความประพฤติชอบด้วยกาย (๒) วจีสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา (๓) มโนสุจริต ความประพฤติชอบด้วยใจ, ในทีฆีติโกสลชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าทีฆีติโกศล) พระโพธิสัตว์ได้กราบทูลอุบายเปลื้องทุกข์แด่พระราชา มีข้อความตอนหนึ่งว่า *"ข้าแต่มหาราช เว้น**ความสุจริต**และถ้อยคำอันเป็นสุภาษิตเสียแล้ว เหตุอื่นที่จะต้านทานในเวลาที่จะตาย ข้าพระองค์ไม่เห็นเลย ทรัพย์สมบัตินอกนี้ก็เช่นกัน...."* (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๒/๒๒๐)

SAMPLE

ความสูงต่ำ : ความสูงต่ำแห่งพระนิพพาน,การมีข้อสงสัยว่าพระนิพพานยังมีความสูงต่ำอยู่ใช่ไหม?, ในนิยามกถา(ว่าด้วยนิยาม) พระสกวาที(ผู้ถาม)และพระปรวาที(ผู้ตอบ) ได้สนทนาธรรมกันเรื่องพระนิพพาน มีข้อความตอนหนึ่งที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีเกี่ยวกับเรื่องพระนิพพานว่า..... *(สก.)"นิพพานมี ๒ อย่าง ใช่ไหม" (ปร.) "ใช่", (สก.)"นิพพานทั้ง ๒ อย่าง ยังมีความสูงต่ำ ความเลวและความประณีต ความยิ่งและหย่อน เขตแดน ความแตกต่าง ร่องรอย ช่องว่างอยู่ใช่ไหม" (ปร.)"ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ".....* (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๔๕/๔๗๔,๓๗/๔๕๒/๔๘๒)

ความเสน่หา : ความรัก, การมีใจผูกพันด้วยความห่วงใย, ในกัณหชาดก(ว่าด้วยกัณหฤาษี) ท้าวสักกะชอบใจในถ้อยคำสุภาษิตของกัณหฤาษี จึงจะประทานพรแก่กัณหฤาษี พรขอหนึ่งที่กัณหฤาษีขอต่อท้าวสักกะคือ อย่ามีความเสน่หา ดังข้อความที่กล่าวแก่สักกะว่า *"ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทั้งปวง หากพระองค์จะประทานพรแก่อาตมา อาตมาหวังเฉพาะความประพฤติของตน คืออย่ามีความโกรธ อย่ามีโทสะ อย่ามีความโลภและอย่ามีความเสน่หา ขอพระองค์ประทานพรทั้ง ๔ ประการนี้เหล่านี้แก่อาตมาเถิด"*, เหตุผลที่กัณหฤาษีขอพรอย่ามีความเสน่หา ก็เพราะความเสน่หานำมาซึ่งความเดือดร้อน ดังข้อความที่กล่าวต่อท้าวสักกะว่า *"ความผูกพันที่ถูกความเสน่หาร้อยรัดไว้อันเกิดแต่ใจ นอนเนื่องอยู่เป็นอันมาก ย่อมทำให้เดือดร้อนมากมาย เพราะฉะนั้นอาตมาจึงไม่ชอบความเสน่หา"*(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔-๑๕/๓๒๓,๒๗/๑๙/๓๒๔)

ความเสรี : ความมีอิสรภาพ, ความเสรีมี ๒ อย่าง ได้แก่ (๑)ธรรมเสรี คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ (๒)บุคคลเสรี คือบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมเสรี เช่นผู้เพ่งเห็นการบวชอันให้ถึงความเสรีที่พวกคนพาลไม่มุ่งหวัง, อาจกล่าวได้เช่นกันว่า ความหายจากโรค กลับมาใช้ชีวิตได้เป็นปกติสุข เป็นความเสรีทางร่างกาย ความไม่ถูกบีบคั้นครอบงำด้วยกิเลส เป็นความเสรีทางจิตใจ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓/๕, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๙/๕๐๘,๒๕/๔๐/๕๐๘,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๒๕/๔๑๗,๓๐/๑๒๖/๔๑๙)

ความเสวยอารมณ์ : ความรู้สึก, ความรู้สึกสุขทุกข์หรือเฉยๆ โดยทั่วไป มี ๓ ประการ คือ (๑) ความรู้สึกสุขสบาย(สุขเวทนา) (๒) ความรู้สึกไม่สบาย(ทุกขเวทนา) (๓)ความรู้สึกไม่สุข ไม่ทุกข์ คือ เฉยๆ (อทุกขมสุขเวทนา), ในปฐมวิหารสูตร(ว่าด้วยวิหารธรรม สูตรที่ ๑) พระพุทธเจ้าตรัสถึงวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่) มีพระดำรัสตอนหนึ่งว่า "..... เพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ความเสวยอารมณ์จึงมี.....", ในปฐมวิภังคสูตร(ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ สูตรที่ ๑) ตรัสถึงอินทรีย์ ๕ ประการ (๑)สุขินทรียร์ คือความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขสำราญ อันเกิดจากกาย

SAMPLE

สัมผัส (๒)ทุกขินทรีย์ คือความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ ไม่สำราญ อันเกิดจากกายสัมผัส (๓)โสมนัสสินทรีย์ คือความสุขใจ ความสำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข สำราญ อันเกิดจากมโนสัมผส (๔) โทมนัสสินทรีย์ คือความทุกข์ทางใจ ความไม่สำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ไม่สำราญ อันเกิดจากมโนสัมผัส (๕)อุเปกขินทรีย์ คือความเสวยอารมณ์ทางกายหรือทางใจที่สำราญก็มิใช่ ไม่สำราญก็มิใช่ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๙/๑๑/๑๖,๑๙/๕๐๖/๓๑๓)

ความเสียใจ : ความไม่สบายใจเพราะมีเรื่องไม่สมประสงค์หรือผิดประสงค์, ความโทมนัส, ในจักกวัตติสูตร(ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ) พระเจ้าทัฬหเนมิราชฤๅษีได้ปลอบโยนพระโอรสผู้เป็นกษัตราธิราชว่า อย่าแสดงความเสียใจให้ปรากฏที่ต้องสูญเสียจักรแก้วอันเป็นทิพย์(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๓/๖๑),การไม่สำแดงความเสียใจ เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของมหาบุรุษ ซึ่งเป็นเหตุให้พระฉวีละเอียด(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๘/๑๗๗), ผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งเช่นช่างหม้อชื่อฆฏิการะ ย่อมไม่มีความเสียใจและความโทมนัส(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๘/๓๔๔), ในอาฬวิกาสูตร(ว่าด้วยอาฬวิกาภิกษุณี) มารผู้มีบาปต้องการชักจูงอาฬวิกาภิกษุณีเคลื่อนจากวิเวก จึงพูดเกลี้ยกล่อมว่า *"ในโลกนี้ไม่มีเครื่องสลัดออก(จากทุกข์) ท่านจักทำอะไรด้วยวิเวกเล่า ท่านจงเสพความยินดีในกามเถิด อย่าได้มีความเสียใจในภายหลังเลย"* (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๒/๒๑๗)

ความเสียหาย : ความเสื่อมเสีย,สิ่งที่เป็นโทษมิใช่คุณ(อวณฺโณ),ความเสียประโยชน์, ในเกสิสูตร(ว่าด้วยเกสีสารถีผู้ฝึกม้า) พระพุทธเจาได้ตรัสถามวิธีการฝึกม้าของเกสีสารถี เขาได้กราบทูลว่า *"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าม้าที่ควรฝึกของข้าพระองค์ฝึกไม่ได้ด้วยวิธีแบบสุภาพ วิธีแบบรุนแรง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรง ข้าพระองค์จะฆ่ามันเสีย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะข้าพระองค์คิดว่า ความเสียหายอย่าได้มีแก่สำนักอาจารย์ของเราเลย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างไร"* พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า *"เกสี เราฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้าง....."* (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๑/๑๖๙)

ความเสื่อม : ความหย่อนลง, ความทรุดโทรมลง, ความสูญเสียหรือหมดสิ้นไป, ความเสื่อมตรงข้ามกับความเจริญ(ภวาภว) มักจะมีปรากฏในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าหลายครั้งหลายเหตุการณ์ เช่น การพูดเรื่องความเจริญและความเสื่อม จัดเป็นเดรัจฉานกถาที่ภิกษุควรเว้น, ความเสื่อมจากคุณธรรม, ความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์, สุขเวทนามีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา,พระตถาคต(ผู้รู้ชัดความดับ)ไม่ทรงดำเนินไปสู่ความเสื่อม,

SAMPLE

สมณพราหมณ์ผู้บริโภคกามคุณ ๕ อย่าง เป็นผู้ถึงความเสื่อม (ที.สี.(ไทย)๙/๑๗/๗,๙/๑๖๘/๕๖,๙/๒๐๑/๖๙,๙/๒๘๒/๑๐๔,๙/๔๐๘/๑๗๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๖๓/๓๕,๑๐/๖๓/๓๖,๑๐/๑๒๓/๗๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖/๒๗,๑๑/๔๔/๓๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๗/๓๑๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๔/๓๖๒,๑๓/๓๔๐/๔๑๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๖๒/๔๑๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๓/๒๙๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๖๙/๒๑๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๘/๒๑๙,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๖/๒๔๘,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๔๗/๖๑๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๐๒/๓๑๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๑/๔๙/๗๗,๓๑/๗๘/๑๓๑)

ความเสื่อมญาติ : ความสูญเสียญาติ, ความพินาศ ความสูญสิ้นไปแห่งญาติ, ความมีญาติน้อย,ความปราศจากญาติพี่น้อง จัดอยู่ในความเสื่อม ๕ อย่าง คือ (๑) ความเสื่อมญาติ (๒) ความเสื่อมโภคสมบัติ (๓) ความเสื่อมคือโรค (๔) ความเสื่อมศีล (๕) ความเสื่อมทิฏฐิ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประสบความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ หรือความเสื่อมเพราะโรค ย่อมไม่พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า 'โลกสันนิวาสนี้เป็นอย่างนี้เอง การได้อัตภาพนี้เป็นอย่างนั้นในโลกสันนิวาสตามความเป็นจริง ในการได้อัตภาพตามความเป็นจริง โลกธรรม ๘ คือ (๑) ได้ลาภ (๒) เสื่อมลาภ (๓) ได้ยศ (๔) เสื่อมยศ (๕) นินทา (๖) สรรเสริญ (๗) สุข (๘) ทุกข์ หมุนเวียนไปตามโลก และโลกก็หมุนเวียนไปตามโลกธรรม ๘' บุคคลนั้นประสบความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์หรือความเสื่อมเพราะโรค ย่อมเศร้าโศก ลำบากใจ ร่ำไร ทุบอกคร่ำครวญ ถึงความเลอะเลือน (องฺ.เอกก. ๒๐/๗๖/๑๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๒/๒๘๐)

ความเสื่อมไป : ความสูญสลายไป, ความทรุดโทรมลงไป, ความหมดสิ้นไป, ในฉฉักกสูตร(ว่าด้วยธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด) พระพุทธเจ้าตรัสสอนหลักธรรมเรื่องอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ เมื่อกระทบเชื่อมโยงสัมผัสกัน ย่อมมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา,ในอานันทสูตร(ว่าด้วยพระอานนท์) พระพุทธเจ้าตรัสสอนวิธีตอบปัญหาธรรมะแก่พระอานนท์เกี่ยวกับความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งขันธ์ ๕ ประการ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ, ในชาติธัมมาทิสุตตทสกะ(ว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตรมีชาติธัมมสูตรเป็นต้น) ตรัสว่า *"ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ฯลฯ"*(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๒๒/๔๗๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๗/๕๑,๑๗/๓๘/๕๒,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๔๐/๓๙)

ความเสื่อมโภคทรัพย์ : ความสูญเสียโภคทรัพย์, ความหมดสิ้นไปแห่งโภคทรัพย์, ความพินาศไปแห่งทรัพย์สมบัติ,ความเสื่อมทรัพย์สิ่งของที่ใช้อุปโภคบริโภค, ในกัลยาณมิตตาทิวรรค (หมวดว่าด้วยกัลยาณมิตรเป็นต้น) พระพุทธเจ้าตรัสสอนหลักธรรมข้อหนึ่งว่า "ความ

SAMPLE

เสื่อมแห่งโภคทรัพย์เป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ความเสื่อมปัญญาเลวร้ายกว่าความเสื่อมทั้งหลาย(๘)"(องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๗๘/๑๔)

ความเสื่อมลาภ : ความเสื่อมจากของที่ได้,ความเสื่อมจากการได้, ความสูญเสียผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้, ในอุปาลิเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ) พระพุทธเจ้าตรัสถึงพระคุณสมบัติต่างๆ มีไม่ติดในความเสื่อมลาภเป็นต้นของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า "*พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเป็นเช่นกับปฐพี ไม่ทรงติดในลาภในความเสื่อมลาภ ในความสรรเสริญ ในความดูหมิ่น เพราะเหตุนั้น พระพุทธเจ้าหล่านั้น เป็นผู้อันท่านทั้งหลายให้ฟิโรธไม่ได้*"(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๘๔/๘๙)

ความเสื่อมสิ้นไป : ความเสื่อมสิ้นไปแห่งโภคะ, ความสูญสลายพินาศไปแห่งทรัพย์สมบัติ, ในสิงคาลกสูตร(ว่าด้วยสิงคาลกมาณพ) พระพุทธเจ้าตรัสถึงโทษแห่งความเกียจคร้าน ๖ ประการ ว่าเป็นเหตุให้โภคะถึงความเสื่อมสิ้นไป ได้แก่ (๑)มักอ้างว่า "หนาวเกินไป" แล้วไม่ทำการงาน (๒)มักอ้างว่า "ร้อนเกินไป" แล้วไม่ทำการงาน (๓)มักอ้างว่า "เวลาเย็นเกินไป" แล้วไม่ทำการงาน (๔)มักอ้างว่า "เวลายังเช้าเกินไป" แล้วไม่ทำการงาน (๕)มักอ้างว่า "หิวเกินไป" แล้วไม่ทำการงาน (๖)มักอ้างว่า "กระหายเกินไป" แล้วไม่ทำการงาน เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลส ผัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป"(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๕)

ความเสื่อมสูญหายไป : ความเสื่อมสูญหายไปแห่งพระสัทธรรม, ความอันตรธานหมดสิ้นไปแห่งพระสัทธรรม, ในสุคตวินยสูตร(ว่าด้วยพระสุคตและวินัยของพระสุคต) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงธรรม ๔ ประการ ที่จะเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม ประกอบด้วย (๑)เล่าเรียนสูตรที่เล่าเรียนกันมาผิดลำดับโดยบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี แม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดีก็เป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี(๒)เป็นผู้ว่ายาก ประกอบด้วยธรรมเครื่องทำความเป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ (๓)เป็นพหูสูต เรียนจบคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ไม่ถ่ายทอดสูตรแก่ผู้อื่นโดยเคารพ เมื่อภิกษุเหล่านั้นล่วงลับไป สูตรก็ขาดรากฐาน ไม่มีที่พึ่งอาศัย (๔)เป็นเถระ เป็นผู้มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อน เป็นผู้นำในโอกกมนธรรม(นิวรณ์ ๕) ทอดธุระในปวิเวก ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง หมู่คนรุ่นหลังพากันตามอย่างภิกษุผู้เป็นเถระเหล่านั้น แม้หมู่คนรุ่นหลังนั้นก็เป็นผู้มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อน เป็นผู้นำในโอกกมนธรรม ทอดธุระในปวิเวก ไม่ปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ธรรม

SAMPLE

๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อ**ความเสื่อมสูญหายไป**แห่งสัทธรรม(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๓)

ความใส : ความผ่องใส, ความหมดจด, ความปราศจากมลทิน แปลจากคำบาลีว่า มัณฑะ, ในมัณฑเปยยกถา(ว่าด้วยพรหมจรรย์ที่ใสและน่าดื่ม) พระพุทธเจ้าตรัสถึงความใส ๓ ประการ คือ (๑)ความใสคือเทศนา (๒)ความใสคือผู้รับ (๓)ความใสคือพรหมจรรย์, ในอรรถกถา อธิบายเสริมว่า "พรหมจรรย์ผ่องใสควรดื่มชื่อว่า มณฺโฑ ด้วยอรรถว่าผ่องใสเหมือนอย่างเนยใสที่สมบูรณ์ สะอาด..."(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๘/๔๐๕,ขุ.ป.อ.(บาลี)๒/๒๓๘/๒๑๑)

ความใสคือเทศนา : ความผ่องใส ความหมดจด ความบริสุทธิ์แห่งเทศนา คือธรรมเทศนานั่นเอง เป็นความใส, ความใสคือเทศนา เป็นความใสข้อแรกในความใส ๓ ประการ คือ(๑) ความใสคือเทศนา (๒)ความใสคือผู้รับ (๓)ความใสคือพรหมจรรย์,ในมัณฑเปยยกถา (ว่าด้วยพรหมจรรย์ที่ใสและน่าดื่ม) พระพุทธเจ้าอธิบายความใสคือเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลายไว้ว่า "***ความใสคือเทศนา*** *เป็นอย่างไร คือการบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ฯลฯ สติปัฏฐาน ๔ ฯลฯ สัมมัปปธาน ๔ ฯลฯ อิทธิบาท ๔ ฯลฯ อินทรีย์ ๕ ฯลฯ พละ ๕ ฯลฯ โพชฌงค์ ๗ ฯลฯ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่ายซึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เป็นความใสคือเทศนา*" (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๘/๔๐๕,ขุ.ป.อ.(บาลี)๒/๒๓๘/๒๑๒)

ความใสคือผู้รับ : ความผ่องใส ความหมดจด ความบริสุทธิ์ของผู้รับ คือผู้รับนั่นเองเป็นผู้ใส, ความใสคือผู้รับ เป็นความใสข้อที่สองในความใส ๓ ประการ คือ (๑)ความใสคือเทศนา (๒) ความใสคือผู้รับ (๓)ความใสคือพรหมจรรย์, ในมัณฑเปยยกถา(ว่าด้วยพรหมจรรย์ที่ใสและน่าดื่ม) พระพุทธเจ้าอธิบายความใสคือผู้รับไว้ว่า "ความใสคือผู้รับ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ หรือท่านผู้รู้แจ้งพวกใดพวกหนึ่ง นี้เป็นความใสคือผู้รับ"(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๘/๔๐๕,ขุ.ป.อ.(บาลี)๒/๒๓๘/๒๑๒)

ความใสคือพรหมจรรย์ : ความผ่องใส ความหมดจด ความบริสุทธิ์แห่งพรหมจรรย์ คือมรรคพรหมจรรย์นั่นเองเป็นความใส, ความใสคือพรหมจรรย์ เป็นความใสข้อสุดท้ายในความใส ๓ ประการ คือ (๑)ความใสคือเทศนา (๒)ความใสคือผู้รับ (๓)ความใสคือพรหมจรรย์, ในมัณฑเปยยกถา(ว่าด้วยพรหมจรรย์ที่ใสและน่าดื่ม) พระพุทธเจ้าอธิบายความใสคือพรหมจรรย์ไว้ว่า "ความใสคือพรหมจรรย์ เป็นอย่างไร คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ได้แก่ (๑)สัมมาทิฏฐิ (๒)สัมมาสังกัปปะ (๓)สัมมาวาจา (๔)

SAMPLE

สัมมากัมมันตะ (๕)สัมมาอาชีวะ (๖)สัมมาวายามะ (๗)สัมมาสติ (๘)สัมมาสมาธิ นี้เป็นความใสคือพรหมจรรย์(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๘/๔๐๕,ขุ.ป.อ.(บาลี)๒/๒๓๘/๒๑๒)

ความหงุดหงิด : กิเลสเป็นเหตุเดือดร้อนในที่ทุกแห่ง คือในสัตว์และสังขาร,อารมณ์เสียเพราะไม่ได้ดังใจหรือไม่เป็นไปตามคาดหมาย, ในมหาราหุโลวาทสูตร(ว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระราหุล สูตรใหญ่) พระพุทธเจ้าตรัสการเจริญภาวนา ๖ อย่างแก่พระราหุล ใน ๖ ข้อนั้น ข้อที่ ๔ มีใจความว่า "*ราหุล.....เธอจงเจริญอุเบกขาภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญอุเบกขาภาวนาอยู่ จักละความหงุดหงิดได้*", ในอทันตอคุตตสูตร(ว่าด้วยการไม่ฝึกไม่คุ้มครองอายตนะ) พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคลผู้สำรวมอายตนะ ๖ ประการว่าเป็นผู้ไม่ประสบความทุกข์มีบรรเทาความหงุดหงิดในกลิ่นที่ไม่น่าชอบใจได้เป็นต้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๐/๑๓๑,ม.ม.อ.(ไทย)๓/๑๒๐/๑๓๔, สำ.สฬา.(ไ ทย)๑๘/๙๔/๙๘)

ความหดหู่และเซื่องซึม : ความที่จิตหดหู่และเคลิบเคลิ้ม, ความง่วงเหงาซึมเซา, ความหดหู่และเซื่องซึม หรือถีนมิทธะ เป็นข้อที่ ๓ ของนิวรณ์ ๕ ข้อ อันประกอบด้วย (๑)กามฉันทะ(ความพอใจในกาม) (๒)พยาบาท(ความคิดร้าย) (๓)ถีนมิทธะ(ความหดหู่และเซื่องซึม) (๔)อุทธัจจกุกกุจจะ(ความฟุ้งซานและร้อนใจ (๕)วิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย),ในหลักการพิจารณาธรรม(ธัมมานุปัสสนา) พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือนิวรณ์ ๕ ข้อ ในข้อที่ ๓ (ถีนมิทธะ) ทรงสอนให้พิจารณาว่า *"เมื่อถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า "ถีนมิทธะภายในของเรามีอยู่" หรือเมื่อถีนมิทธะภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า "ถีนมิทธะภายในของเราไม่มีอยู่" การเกิดขึ้นแห่ง ถีนมิทธะที่ยังไม่เกิดขึ้นมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละ ถีนมิทธะที่เกิดขึ้นแล้วมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และ ถีนมิทธะที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด ก็รู้ชัด เหตุนั้น"* (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๒/๓๑๖)

ความหนาว : ความหนาวเย็นของสภาพอากาศ, อาการที่รู้สึกหนาวเย็นต่อสภาพอากาศ, ความเย็นจัด, ความหนาวเป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งที่เป็นเหตุให้ไม่บรรลุความสำเร็จในการบำเพ็ญคุณธรรมและผลประโยชน์ทั้งหลาย ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสอนวิธีปฏิบัติต่อความหนาวในแง่มุมต่างๆ เช่น สอนให้ภิกษุอดทนต่อความหนาวความร้อนและใช้สอยจีวรและเสนาสนะก็เพื่อป้องกันความหนาวความร้อน, ทรงสอนว่าคนที่สามารถอดทนอดกลั้นต่อความหนาวความร้อนได้และทำหน้าที่ของตนไปตามปกติ ย่อมได้รับประโยชน์ตามมุ่งหวัง,ในสีตลวลาหกสูตร(ว่าด้วยเทพพวกสีตวลาหก) ตรัสถึงพวกเทพสีตวลาหกว่าเมื่อคิดยินดีด้วยความยินดีของตนย่อมเป็นเหตุปัจจัยแห่งความหนาวในกาลบางคราว,ในตีณิกณิการปปุปผิยเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระตีณิกณิการปุปผิยเถระ) ระบุว่า คนที่สั่งสมบุญมาดีทำให้ไม่รู้จัก

SAMPLE

ความหนาวความร้อน ฯลฯ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๒/๑๔๐,๑๑/๒๕๓/๒๐๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒,๑๒/๑๖๗/๑๖๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๙/๒๐๖,๑๔/๒๒๑/๒๕๔,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๒/๓๗๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๔/๑๗๖,๒๑/๑๕๗/๒๑๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/ ๒๐๑/๕๘๘,ขุ.จู,(ไทย)๓๐/๑๓๘/๔๔๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๘/๑๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/ ๒๘/๑๘๗,๓๓/๑๒๘/๕๐)

ความหมกมุ่น : ความฝังใจมุ่งไปทางเดียว, ความติดใจหรือจดจ่ออยู่กับเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นพิเศษ, ในมหาสุญญตสูตร(ว่าด้วยสุญญตา สูตรใหญ่)ท่านระบุว่า ความหมกมุ่นถึงความอยากได้เป็นอุปัททวะของอาจารย์ *คือ "ศาสดา(เจ้าลัทธิ)บางคนในโลกนี้ พักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง และลอมฟาง เมื่อศาสดานั้นหลีกออกอยู่อย่างนั้น พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท จะพากันเข้าไปหา เมื่อพราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท พากันเข้าไปหาแล้ว ศาสดานั้นย่อมยินดีความหมกมุ่นถึงความอยากได้ จะเวียนกลับมาเพื่อความเป็นผู้มักมาก ศาสดานี้เราเรียกว่าอาจารย์มีอุปัทวะ ด้วยอุปัทวะของอาจารย์บาปอกุศลธรรมอันเศร้าหมอง เป็นเหตุเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป ก็ได้ฆ่าศาสดานั้น"*, ในทุติยอภินิเวสสูตร(ว่าด้วยความยึดมั่น สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่นเกิดขึ้นเพราะอาศัยขันธ์ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๓/๒๓๐,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๑๕๘/๒๔๙)

ความหมกมุ่นฝังใจ : ความตกลงฝังใจอย่างรุนแรงว่า "เรา" ว่า "ของเรา", การที่ใจเกาะเกี่ยวติดอยู่กับความเพลิดเพลินยินดีทางโลก(อชฺโฌสาน), ในมหานิทานสูตร(ว่าด้วยสิ่งที่เป็นต้นเหตุใหญ่) ระบุถึงปฏิจจสมุปบาท(สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น) ตอนหนึ่งว่า "เพราะอาศัยเวทนา ตัณหาจึงมี เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา(การแสวงหา)จึงมี เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ(การได้)จึงมี เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะ(การกำหนด)จึงมี เพราะอาศัยวินิจฉยะ ฉันทราคะ(ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ)จึงมี เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะ(**ความหมกมุ่นฝังใจ**)จึงมี เพราะอาศัยปริคคหะ มัจฉริยะ(ความตระหนี่)จึงมี เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ(ความหวังกั้น)จึงมี ....." (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓/๖๑,ที.ม.อ.(บาลี)๒/๑๐๓/๙๘)

ความหมดจด : ความสะอาด, ความผ่องใส, ความไร้มลทิน, ความหมดจดจากกิเลส, ความหมดจดแห่งข้อปฏิบัติ,ความมดจดแห่งทิฏฐิ, ความหมดจดทางร่างกาย, ในกัณฑกสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่อกัณฑกะ) ระบุว่า "สติปัฏฐาน ๔ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ดีแล้วเพื่อความหมดจดของสัตว์ทั้งหลาย ....." ", ในสุทธัฏฐกสูตร(ว่าด้วยผู้

SAMPLE

พิจารณาเห็นความหมดจด) ระบุว่า *"**ความหมดจด** คือความสะอาด ความบริสุทธิ์ ความหลุดไป ความพ้นไป ความหลุดพ้นไป ย่อมมีแก่นรชนเพราะการเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ...."*, ในมหาวิยูหสูตร(ว่าด้วยการวิวาทเพราะทิฏฐิสูตรใหญ่) ระบุถึงความหมดจดเพราะศีล ความหมดจดเพราะวัตร หรือความหมดจดเพราะศีลวัตร, ในโวทนาญาณนิทเทส(แสดงญาณในโวทาน) กล่าวถึงความหมดจดแห่งปฏิปทานเป็นเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน, ในโพชฌังคกถา(ว่าด้วยโพชฌงค์) ระบุว่า *"ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะหมดจด ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะดำเนินไปในความหมดจด ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะกำหนดความหมดจด ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเป็นบริวารแห่งความหมดจด ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเต็มรอบในความหมดจด ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะแก่กล้าในความหมดจด ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะแตกฉานในความหมดจด ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะให้ถึงความแตกฉานในความหมดจด ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเจริญความชำนาญในความแตกฉานในความหมดจด ชื่อว่าโพชฌงค์แม้ของบุคคลผู้ถึงความชำนาญในความแตกฉานในความหมดจด"* (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓/๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๓/๑๐๑,๒๙/๒๔/๑๐๒,๒๙/๑๓๔/๓๗๑,๒๙/๑๔๕/๓๘๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘/๔๔๕,๓๑/๑๕๘/๒๔๓)

ความหมดจดแห่งทิฏฐิ : ความบริสุทธิ์,ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงอยู่ในภูมิแห่งความไม่หลงผิด จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขสัจจ์ จัดอยู่ในวิสุทธิ ๗ คือ (๑) สีลวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งศีล คือรักษาศีลตามภูมิชั้นของตนสให้บริสุทธิ์และให้เป็นไปเพื่อสมาธิ (๒) จิตตวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งทิฏฐิ) (๓) กังขาวิตรณวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย,ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ ข้อนี้ตรงกับธรรมฐิติญาณ หรือยถาภูตญาณ หรือสัมมาทัสสนะ จัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยสัจจ์ (๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง คือเริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณากลาป จนมองเห็นความเกิดขึ้นและคตวามเสื่อไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่าอุทยัพพยานุปัสสนา เป็นตรุณวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมีวิสัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั่นแลเป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถีคือวิปัสสนาญาณนั้นต่อไป ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนดมัคคสัจจ์ (๖)ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนินคือประกอบความเพียรในวิปัสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่อุทยัพพยานุปัสสนาญาณที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนิน

SAMPLE

เข้าสู่วิถีทางแล้วนั้นเป็นต้นไป จนถึงสัจจานุโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณ อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิดโคตรภูยษร คั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่งความเป็นปุถุชนกับความเป็นรอยบุคคล โดยสรุปวิสุทธิข้อนี้ก็คือวิปัสสนาญาณ ๙ (๗) ญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะคือความรู้ในอริยมรรค ๔ หรือมรรคญาณ อันเกิดถัดจากโคตรภูญาณเป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้นๆความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น วิสุทธิ ๗ เป็นปัจจัยส่งต่อกันขึ้นไปเพื่อบรรลุนิพพาน ดุจรถ ๗ ผลัดส่งต่อกันให้บุคคลถึงที่หมาย; เป็นความหมายของญาณเป็นเครื่องรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน ญาณที่สมควรแก่การหยั่งรู้อริยสัจ ญาณของท่านผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรค ญาณของท่านผู้พรั่งพร้อมด้วยผล; ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๗๔/๓๔๒)

ความหมดจดแห่งศีล :ความบริสุทธิ์แห่งศีล,การไม่ล่วงละเมิดศีล เช่น ศีล ๒๒๗ ศีล ๑๐ และศีล ๕; ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ความไม่ล่วงละเมิดทางวาจา ความไม่ล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่าความหมดจดแห่งศีล ศีลสังวรแม้ทั้งหมดก็เรียกว่าความหมดจดแห่งศีล (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๗๔/๓๔๒)

ความหมั่นประกอบ : ความเพียร, ความตามประกอบ, ความตามขวนขวาย, การฝึกฝน, การกระทำเนืองนิตย์, ความเพียรนั่นแหละชื่อว่าอนุโยคะ ด้วยอำนาจแห่งการประกอบบ่อยๆ, ความหมั่นประกอบ (อนุโยคะ) เป็นลักษณะการบำเพ็ญความเพียรอย่างหนึ่งที่จะเอาชนะกิเลสและเจริญก้าวหน้าด้านคุณธรรม เช่น ในปุพพันตกัปปิกวาทะ ๑๘ (ความเห็นกำหนดขันธ์ส่วนอดีต) ระบุว่า "สมณหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิ ที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ....,ฯลฯ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๑/๑๑,๙/๓๑/๑๒,๙/๖๘/๒๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๐/๒๙,๑๑/๔๒/๓๐,๑๑/๔๔/๓๒, ที.สี.อ.(บาลี)๑/๓๑/๙๗)

ความหมายรู้ : ความรับรู้, ความรู้สึก, สัญญา, ความตระหนัก, ความจำได้, ความสังเกตจดจำ,ความสุขุม, ในอินทริยภาวนาสูตร(ว่าด้วยการเจริญอินทรีย์) ได้ระบุถึงลักษณะของพระอริยะผู้เจริญอินทรีย์ไว้ ดังข้อความเป็นต้นว่า "พระอริยะผู้เจริญอินทรีย์แล้ว เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว จึงเกิดความชอบใจ เกิดความไม่ชอบใจ และเกิดทั้งความชอบใจและความไม่ชอบใจ ถ้าเธอหวังว่า “เราพึงมี

SAMPLE

ความหมายรู้ในสิ่งที่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งที่ไม่ปฏิกูลอยู่” ก็มีความหมายรู้ในสิ่งที่ปฏิกูลนั้นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ปฏิกูลอยู่.....ฯลฯ..... "(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๖๑/๕๐๘)

ความหยั่งรู้การจุติและการอุบัติ : ญาณคือจุตูปปาตญาณ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส... บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น เห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ เขาเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูงงามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๘/๑๑๙)

ความหยั่งรู้การหลุดพ้น : ความรู้ในเรื่องการละกิเลสของผู้อื่น (ที.ปา.อ.(บาลี)๑๕๔/๘๒, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๕๕/๙๗) ; มีข้อเทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องความหยั่งรู้การหลุดพ้น ของบุคคลอื่นก็นับว่ายอดเยี่ยม คือ (๑) พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคายเฉพาะพระองค์ว่า ‘บุคคลนี้จักเป็นพระโสดาบัน เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า’ (๒) พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคาย เฉพาะพระองค์ว่า ‘บุคคลนี้จักเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง มาสู่โลกนี้อีก เพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้’ (๓) พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคาย เฉพาะพระองค์ว่า ‘บุคคลนี้จักเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในโลกนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก’ (๔) พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคาย เฉพาะพระองค์ว่า ‘บุคคลนี้จักทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน’ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๕/๑๑๕)

ความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้: ความรู้ที่เกิดจากการประพฤติปฏิบัติจนสามารถได้ญาณที่สามารถทำให้ระลึกชาติที่ตนเคยเกิดในภพก่อนๆ ได้; จัดอยู่ในวิชชา ๓ คือ (๑) ปุพเพนิวา

SAMPLE

สานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๒) จุตูปปาตญาณ ความหยั่งรู้จุติ (ตาย) และอุบัติ(เกิด) ของสัตว์ (๓) อาสวักขยญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ... บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า 'ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้น ก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้น จึงมาเกิดในภพนี้' เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๗/๑๑๘)

ความหลง : ความไม่รู้ตามเป็นจริง(โมหะ), ความเขลา, ความโง่, อวิชชา, ความหลง(โมหะ) จัดเป็นอกุศลมูล(รากเหง้าของอกุศล, ต้นเหตุของความชั่วต่างๆ) ข้อที่ ๓ อัน ประกอบด้วย (๑)โลภะ ความโลภ (๒)โทสะ ความคิดประทุษร้าย (๓)โมหะ ความหลง , ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ความหลง(โมหะ) ถูกนำมาอธิบายธรรมในหลายแง่มุม เช่น สนังกุมารพรหมตรัสตอบโควินทพราหมณ์ว่า สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสทั้งหลายมีโมหะ(ความหลง) เป็นต้น จัดว่าเป็นผู้มีกลิ่นชั่ว) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๙), ผู้เข้าไปหาภิกษุสนทนาธรรม พิจารณาใคร่ครวญดูย่อมเห็นชัดว่าภิกษุรูปนั้นมีธรรมเป็นเหตุให้เกิดโมหะ(ความหลง)หรือไม่(ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๓๐/๕๔๐, ในอารักขสูตร(ว่าด้วยสติเครื่องรักษา) พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายเรื่องสติเครื่องรักษาใจโดยสมควรแก่ตนในฐานะ ๔ ประการ ข้อที่ ๓ คือ "*จิตของเราอย่าหลงในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความหลง*"(อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๗/๑๗๙), ในอุปกิเลสญาณนิทเทส(แสดงญาณในอุปกิเลส) ระบุว่า "*ความหลงในการได้ลมหายใจออกของพระโยคาวจรผู้ถูกลมหายใจเข้าครอบงำ ย่อมเป็นอันตรายต่อสมาธิ ความหลงในการได้ลมหายใจเข้าของพระโยคาวจรผู้ถูกลมหายใจออกครอบงำ ย่อมเป็นอันตรายต่อสมาธิ*"(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๗/๗๓,๓๑/๑๕๔/๒๓๗), ในทุกปุคคลบัญญัติ ระบุว่า ความหลง เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของบุคคลผู้ไม่มีสัมปชัญญะ(อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๐/๑๖๐)

ความหลงงมงาย : ความหลงไหล, ความมึนงง, ความงงงัน, ความหลงงมงายไม่รู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง, ในธาตุวิภังคสูตร(ว่าด้วยการจำแนกธาตุ) ได้ระบุไว้ตอนหนึ่งว่า ".....อวิชชา

SAMPLE

คือ ความหลงงมงายของภิกษุผู้ไม่รู้แจ้งในกาลก่อนนั้นนั่นแลมีอยู่ เธอละอภิชฌา คือ ความหลงงมงายนั้นได้แล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้เพียบพร้อมแล้วอย่างนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยอธิษฐานธรรม คือ อุปสมะอันยอดเยี่ยมนี้ ความสงบระงับราคะ โทสะ โมหะ นี้เป็นความสงบระงับ อันประเสริฐยอดเยี่ยม....."(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๖๘/๔๑๓)

ความหลงลืม : ความระลึกไม่ได้, ความทรงจำไว้ไม่ได้,ความหลงลืมเรื่องที่ผ่านมาแล้ว (สมฺมุสนตา), ในทุกปุคคลบัญญัติ ได้กล่าวถึงลักษณะความเป็นผู้มีสติหลงลืมไว้ว่า "บุคคลผู้มีสติหลงลืม เป็นไฉน ในข้อนั้น ความเป็นผู้มีสติหลงลืม เป็นไฉน ความระลึกไม่ได้ ความไม่ตามระลึก ความไม่หวนระลึก ความระลึกไม่ได้ อาการที่ระลึกไม่ได้ ความทรงจำไม่ได้ ความเลื่อนลอย ความหลงลืม นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีสติหลงลืม บุคคลผู้ประกอบด้วยความมีสติหลงลืมนี้ชื่อว่าผู้มีสติหลงลืม" (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๙/๑๖๐)

ความหลงใหล : ความงุนงง(สมฺโมห), ความโง่เขลา, ความไม่รู้ตามเป็นจริง, ความหลงไหลในบุคคลหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, ความหลงไหล เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของบุคคลผู้ไม่มีสัมปชัญญะ ดังข้อความปรากฏในทุกปุคคลบัญญัติว่า "บุคคลผู้ไม่มีสัมปชัญญะ เป็นไฉน ในข้อนั้น ความไม่มีสัมปชัญญะ เป็นไฉน ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่รู้แจ้งตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงอย่างรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรามปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความหลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชชา อวิชโชฆะ อวิชชาโยคะ อวิชชานุสัย ปริยุฏฐานกิเลสคืออวิชชา ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้เรียกว่า ความไม่มีสัมปชัญญะ บุคคลผู้ประกอบด้วยความไม่มีสัมปชัญญะนี้ชื่อว่าผู้ไม่มีสัมปชัญญะ"(อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๐/๑๖๐)

ความหลอกลวง : ความเจ้าเล่ห์(มายา), ความล่อลวง, ความมีเล่ห์เหลี่ยม, ใช้อุบายทุจริตลวงให้เข้าใจผิด, ปกปิดความจริงให้คนอื่นเข้าใจผิด, ความหลอกลวงเป็นสิ่งที่ภิกษุพึงละเว้น มี ๓ อย่างคือ (๑)ความหลอกลวงเกี่ยวกับการใช้สอยปัจจัย (๒)ความหลอกลวงเกี่ยวกับอิริยาบถ (๓)ความหลอกลวงเกี่ยวกับการพูดเลียบเคียง, ในทุกปุคคลบัญญัติระบุว่า ความหลอกลวงเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของบุคคลผู้มีมายา ฯลฯ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑/๙๔,๒๙/๘๗/๒๖๒,๒๙/๑๖๑/๔๕๑, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๔๒/๔๕๕,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๒/๑๕๘,๓๖/๗๒/๑๖๓)

SAMPLE

ความหลับ : ความที่กายไม่คล่องแคล่ว ความที่กายไม่ควรแก่การงาน อาการหยุด อาการพัก อาการพักผ่อนภายใน ความง่วง ภาวะที่หลับ อาการสัปหงก ความหลับ กิริยาที่หลับ ภาวะที่หลับ(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๗/๕๐๔), การนอนหลับ(นิทฺทา), หยั่งลงสู่ความหลับ ,ความหลับนอน, ชอบนอนหลับ, ในอุปัฏฐานสูตร(ว่าด้วยเทวดาเตือนภิกษุผู้เข้าพักผ่อนในที่พักกลางวัน) เทวดาผู้หวังดีได้เตือนภิกษุผู้ชอบนอนหลับว่า "ท่านจงลุกขึ้นเถิด จะนอนทำไม มีประโยชน์อะไรด้วยความหลับ ท่านเร่าร้อนเพราะกิเลส ถูกลูกศรเสียบแทงดิ้นรนอยู่ มัวหลับอยู่ทำไม ท่านออกบวชด้วยศรัทธาใด จงเพิ่มพูนศรัทธานั้นเถิด อย่าตกไปสู่อำนาจแห่งความหลับเลย", (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๒/๓๒๔)ในอาทิตตปริยายสูตร(ว่าด้วยอาทิตตบรรยาย) พระพุทธเจ้าตรัสว่า ".....ภิกษุทั้งหลาย ความหลับยังประเสริฐกว่า แต่เรากล่าวว่าความหลับเป็นหมันสำหรับผู้มีชีวิต กล่าวว่าไร้ผลสำหรับผู้มีชีวิต กล่าวว่าเป็นความเขลาสำหรับผู้มีชีวิต.....",(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๓๕/๒๓๒)

ความหลีกเร้น : ความไม่ยุ่งเกี่ยวกับผู้ใด เพราะละราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทั้งปวง จึงชื่อว่า ผู้หลีกเร้น ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ละความถือตัวว่า เป็นเราแล้ว มีรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้ง ดังตาลยอดด้วน ให้ถึงความไม่มีในภายหลัง มีความไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา ภิกษุเป็นผู้หลีกเร้นอย่างนี้แล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้หลีกเร้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๐/๓๗๒)

ความหลีกเลี่ยง:ความเบี่ยงเบนออกจากสภาพที่เป็นจริง, การหลีกเลี่ยงกลบเกลื่อนไม่ให้เห็นพฤติกรรมที่แท้จริงของตน, การปิดบังอำพรางกิริยาที่เลวทราม, ในทุกปุคคลบัญญัติ ระบุว่าความหลีกเลี่ยงเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของบุคคลผู้มีมายา ดังข้อความว่า “บุคคลผู้มีมายา เป็นไฉน ในข้อนั้น มายาเป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เพราะเหตุจะ ปกปิดทุจริตนั้นจึงตั้งความปรารถนาอันเลวทราม ปรารถนาว่า “ใครๆ อย่ารู้จักเรา” ดำริว่า “ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา” กล่าวว่า “ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา” พยายามทางกายว่า “ใคร ๆ อย่ารู้จักเรา” ความเจ้าเล่ห์ ความเป็นคนเจ้าเล่ห์ กิริยาที่หลอกให้หลง ความหลอกลวง ความโกง ความกลบเกลื่อน ความหลีกเลี่ยง ความซ่อน ความซ่อนบัง ความปิดบัง ความปกปิด การไม่ทำให้ชัดเจน การไม่ทำให้แจ่มแจ้ง การปิดบังอำพรางกิริยาที่เลวทรามเช่นนี้ นี้เรียกว่า มายา บุคคลใดยังละมายานี้ไม่ได้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีมายา" (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๒/๑๕๘,๓๖/๗๒/๑๖๓)

SAMPLE

ความหลุดพ้น : การบำเพ็ญสมาธิด้วยสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานจนสามารถละความยึดมั่นถือมั่นได้ ความหลุดพ้น มี ๒ อย่าง คือ (๑) เจโตวิมุตติ หมายถึงสมาธิที่สัมปยุตด้วยอรหัตตผล ที่ชื่อว่าเจโตวิมุตติ เพราะพ้นจากราคะ (ที่เป็นปฏิปักขธรรมโดยตรง แต่มิได้หมายความว่าจะระงับบาปธรรมอื่นไม่ได้ ดู ม.มู.ฏีกา ๑/๖๙/๓๓๔) ในที่นี้หมายถึงความหลุดพ้นด้วยมีสมถกัมมัฏฐานเป็นพื้นฐาน (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๖๙/๑๗๗, ดูเทียบ องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๘๘/๖๒) (๒) ปัญญาวิมุตติ หมายถึงปัญญาที่สหรคตด้วยอรหัตตผลนั้น ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ เพราะหลุดพ้นจากอวิชชา (ที่เป็นปฏิปักขธรรมโดยตรง แต่มิได้หมายความว่าจะระงับบาปธรรมอื่นไม่ได้ ดู ม.มู.ฏีกา๑/๖๙/๓๓๔) ในที่นี้หมายถึงความหลุดพ้นด้วยมีวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นพื้นฐาน (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๖๙/๑๗๗ ดูเทียบ องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๘๘/๖๒); ความหลุดพ้น มี ๓ อย่าง คือ (๑) สุญญตวิโมกข์ ความหลุดพ้นด้วยความว่างเพราะไม่มีกิเลสมีราคะเป็นต้น (๒) อนิมิตตวิโมกข์ ความหลุดพ้นเพราะไม่ถือนิมิตในสังขารเป็นต้น (๓) อัปปณิหิตวิโมกข์ ความหลุดพ้นเพราะไม่มีนิมิตที่จะถือเอาด้วยอำนาจราคะเป็นต้น (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๙๒/๓๐๐) ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุผู้เป็นอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นว่า ‘กามที่มีในภพนี้และกามที่มีในภพหน้า กามสัญญาที่มีในภพนี้ และกามสัญญาที่มีในภพหน้า รูปที่มีในภพนี้ และรูปที่มีในภพหน้า รูปสัญญาที่มีในภพนี้ และรูปสัญญาที่มีในภพหน้า อาเนญชสัญญา อากิญจัญญายตนสัญญา และเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา สักกายะมีอยู่เท่าใด นี้เป็นสักกายะ วิโมกข์(ความหลุดพ้น)แห่งจิตเพราะไม่ยึดมั่น นั่นคืออมตะ’ อานนท์ เราแสดงปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่อาเนญชสมาบัติไว้แล้ว แสดงปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่อากิญจัญญายตนสมาบัติไว้แล้ว แสดงปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติไว้แล้ว เราอาศัยเหตุนี้แสดงปฏิปทาเครื่องข้ามโอฆะไว้แล้ว แสดงวิโมกข์อันเป็นของพระอริยะไว้แล้ว ด้วยประการอย่างนี้ กิจที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ อาศัยความอนุเคราะห์แล้วพึงทำแก่สาวกทั้งหลาย เราก็ได้ทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๖๖/๔๑๒,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๔/๒๕๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๓๒/๖๖,สำ.ข. ๑๗/๕๓/๗๕,สำ.ข. ๑๗/๑๖๐/๒๕๔,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๙/๔๖๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๘๐/๔๖๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๐๗/๔๖๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๔๔๖,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๙๓/๑๖๘)

ความหลุดพ้นทางใจ : การบำเพ็ญสมาธิด้วยสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานจนสามารถละความยึดมั่นถือมั่น เป็นความหมายของเจโตวิมุตติ หมายถึงสมาธิที่สัมปยุตด้วย

SAMPLE

อรหัตตผล ที่ชื่อว่าเจโตวิมุตติ เพราะพ้นจากราคะ (ที่เป็นปฏิปักขธรรมโดยตรง แต่มิได้หมายความว่าจะระงับบาปธรรมอื่นไม่ได้ ดู ม.มู.ฏีกา ๑/๖๙/๓๓๔) ในที่นี้หมายถึงความหลุดพ้นด้วยมีสมถกัมมัฏฐานเป็นพื้นฐาน ; มีข้อความที่พระปฏาจาราเถรีได้กล่าวภาษิตว่า มาณพทั้งหลายใช้ไถ ไถนา หว่านเมล็ดพืชลงบนแผ่นดิน ได้ทรัพย์มาเลี้ยงดูบุตรและภรรยา เรามีศีลสมบูรณ์ ทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดาไม่เกียจคร้าน ไม่ฟุ้งซ่าน ไฉนจะไม่บรรลุนิพพานเล่า เราล้างเท้า เห็นน้ำล้างเท้าไหลจากที่ดอนมาสู่ที่ลุ่ม ใส่ใจนิมิตในน้ำ แต่นั้น เราตั้งใจไว้มั่นคง ดุจม้าอาชาไนยที่ดี ลำดับนั้น ถือประทีปเข้าไปยังวิหาร ตรวจดูที่นอน ขึ้นนั่งบนเตียง ต่อแต่นั้น ถือลูกดาล(ปิดประตูลงกลอน) หมุนไส้ประทีปลง ความหลุดพ้นทางใจก็ได้มี เหมือนประทีปติดโพลงแล้วดับลง (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๑๖/๕๗๔)

ความหวงกั้น : ความสงวนไว้ ความกันไว้ ไม่อยากให้แก่ผู้อื่น, การป้องกันไว้อย่างดีด้วยอำนาจการปิดประตูและเก็บไว้ในหีบเป็นต้น, ในมหานิทานสูตร(ว่าด้วยสิ่งที่เป็นต้นเหตุใหญ่) อธิบายธรรมเรื่องปฏิจจสมุปบาทตอนหนึ่งแก่พระอานนท์ว่า “อานนท์ ด้วยเหตุดังนี้แล เพราะอาศัยเวทนา ตัณหาจึงมี เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา(การแสวงหา)จึงมี เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ(การได้)จึงมี เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะ(การกำหนด)จึงมี เพราะอาศัยวินิจฉยะ ฉันทราคะ(ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะ(ความหมกมุ่นฝังใจ)จึงมี เพราะอาศัยอัชโฌสานะ ปริคหะ(การยึดถือครอบครอง)จึงมี เพราะอาศัยปริคหะ มัจฉริยะ(ความตระหนี่)จึงมี เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ(ความหวงกั้น)จึงมี เพราะอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า “มึง มึง” การพูดส่อเสียด และการพูดเท็จ.....” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓/๖๑,ที.ม.อ.(บาลี)๒/๑๐๓/๙๘)

ความหวงแหน : ความหวงมาก,ความละโมบ, ความเห็นแก่ตัว, ความไม่อยากให้,ความป้องกันไว้, ในทุกปุคคลบัญญัติ ระบุว่า ความหวงแหน เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของบุคคลผู้มีความตระหนี่ ดังข้อความว่า “ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความหวงแหน ความเหนียวแน่น ความปกปิด ความมีจิตไม่เผื่อแผ่ นี้เรียกว่า ความตระหนี่ บุคคลใดยังละความตระหนี่นี้ไม่ได้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีความตระหนี่”(อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๐/๑๕๘,๓๖/๗๐/๑๖๓)

ความหวัง : ความคาดว่าจะได้,ความหมายใจไว้, ความหวังปอง, ในปัญจัตตยสูตร(ว่าด้วยความเห็นผิด ๕ ประการ) พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายเรื่องอุจเฉทวาทะว่า สมณพราหมณ์บางพวกยังถือการเวียนว่ายตายเกิดในชาติหน้า กล่าวยืนยันความหวังอย่างเดียวว่า “เราละ

SAMPLE

โลกนี้ไปแล้ว จักเป็นเช่นนี้ เราละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นเช่นนี้” เหมือนพ่อค้าไปค้าขาย ย่อมมีความหวังอย่างนี้ว่า “เราจักมีกำไรจากการค้าเท่านี้.....”,ในภูมิชสูตร(สูตรว่าด้วยพระภูมิชะ) ท่านพระภูมิชะได้สนทนาธรรมกับชยเสนราชกุมารว่า การบรรลุผลมีได้ด้วยการประพฤติพรหมจรรย์โดยแยบคาย ไม่ได้ขึ้นอยู่ที่ได้ตั้งความหวังไว้ก่อนหรือไม่(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕/๓๕,๑๔/๒๒๓/๒๕๖), ในสมาธิภาวนาสูตร(ว่าด้วยสมาธิภาวนา) ระบุว่า คุณสมบัติของบุคคลผู้เจริญสมาธิภาวนาเพื่อสิ้นอาสาวะประการหนึ่ง คือ เป็นผู้ไม่มีความหวัง(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๑/๗๐, ในสารีปุตตเถรวัตถุ(เรื่องพระสารีบุตรเถระ) พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกผู้ไม่มีความหวัง...ปราศจากความหวัง ว่า “พราหมณ์”, ในปิลินทวัจฉสูตร(ว่าด้วยพระปิลินทวัจฉะ) มีพุทธอุทานว่า “....ผู้ไม่มีความหวัง ละความโกรธได้ มีจิตสงบเย็นยิ่งนัก ผู้นั้นชื่อว่าพราหมณ์ สมณะ ภิกษุ” ฯลฯ(ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๒๖/๒๒๑,๒๕/๔๑๐/๑๖๓,๒๕/๖๔๐/๖๕๑), พระผู้มีพระภาคตรัสตอบพระปุณณกะว่า ....บุคคล....ไม่มีความหวัง ชื่อว่าข้ามชาติและชราได้แล้ว,... ฯลฯ (ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๗/๑๐๘,๓๐/๒๙/๑๕๓)

ความหวั่นไหว : ความสั่นสะเทือน, ความโอนเอน เช่น จิตใจหวั่นไหวไปตามอารมณ์, อาการที่สั่นสะเทือนมาก (ใช้แก่เสียง) เช่น เสียงดังสนั่นหวั่นไหว ดังคำที่ท้าวสักกะกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ความหวั่นไหวเป็นโรค ความหวั่นไหวเป็นหัวฝี,ในลฏุกิโกปมสูตร กล่าวถึงการที่วิตกวิจารในปฐมฌานนี้ยังไม่ดับ เป็นความหวั่นไหวในปฐมฌานนั้น,ในฉันโนวาทสูตร ฉันนสูตร กล่าวถึง บุคคลผู้มีตัณหา มานะและทิฏฐิอาศัยอยู่ ย่อมมีความหวั่นไหว,ในธรรมบท พระผู้มีพระภาคตรัสแก่สุภัททปริพาชกว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีความหวั่นไหว, ในจูฬนิทเทสอธิบายถึงความหวั่นไหวว่าหมายถึงความหวั่นไหวเพราะตัณหา ความหวั่นไหวเพราะทิฏฐิ ความหวั่นไหวเพราะมานะ ความหวั่นไหวเพราะกิเลส ความหวั่นไหวเพราะกาม,ในวิภังค์กล่าวถึงอิญชิตะ(ความหวั่นไหว) มี ๙ อย่าง เช่น ความหวั่นไหวว่าเรามี ความหวั่นไหวว่า เราเป็น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๗/๒๙๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๖/๑๗๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๓/๔๔๕,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๓,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๐/๙๐,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๑/๙๒,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๕/๑๑๑, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๙/๗๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐/๗๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๖๔/๖๑๗)

อรรถกถาสังยุตตนิกาย กล่าวถึงความหวั่นไหว(เอชา)ว่าตัณหา (สํ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๙๐-๙๑/๓๐)

ความหวาดกลัว : ความรู้สึกกริ่งเกรง, ความรู้สึกสะดุ้งกลัว,ความครั่นคร้าม ความเกรงกลัว ความหวาดกลัว การถึงความสะดุ้ง ความขลาด ความขนพองสยองเกล้า เช่นในมหาวิภังค์

SAMPLE

กล่าวถึงพวกภิกษุผู้ยังมีราคะ เกิดความหวาดกลัวขนพองสยองเกล้า,ในลักขณสูตร กล่าวถึงในชาติก่อน... ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ได้นำความสุขมาให้แก่คนหมู่มาก บรรเทาภัยคือความหวาดกลัวและความหวาดสะดุ้ง,ในกายคตาสติสูตร กล่าวถึงผู้เจริญกายคตาสติ ย่อมได้รับอานิสงส์ เช่น อดกลั้นต่อภัยและความหวาดกลัวได้ ไม่ถูกภัยและความหวาดกลัวครอบงำ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๓/๑๓๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๕/๑๖๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๙/๒๐๖)

ความหวาดสะดุ้ง : ความมีจิตสะดุ้งกลัว, ความไหวตัวขึ้นทันทีด้วยความตกใจ เพราะไม่ทันรู้ตัวหรือไม่ได้นึกคาดหมายไว้เป็นต้น เช่น ในจูฬวรรค กล่าวถึง ความหวาดสะดุ้ง อาการขนพองสยองเกล้าที่บังเกิดขึ้นแก่อนาถบิณฑิกะในคราวเดินทางไปป่าสีตวัน,ในมหาโควินทสูตร กล่าวถึงเมื่อสนังกุมารพรหมมา มหาโควินทพราหมณ์เกิดความหวาดสะดุ้ง,ในลักขณสูตร กล่าวถึงมหาบุรุษเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อนๆนำความสุขมาให้แก่คนหมู่มากบรรเทาภัยคือความหวาดกลัวและความหวาดสะดุ้ง,ในสังยุตตนิกาย นาคสูตร กล่าวถึงมารผู้มีบาปต้องการจะให้พระผู้มีพระภาคเกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้งจึงแปลงกายเป็นพญาช้างใหญ่,ในธชัคคสูตร กล่าวถึงเมื่อทหารไปรบในสงคราม เกิดความหวาดสะดุ้ง ให้มองดูยอดธง ก็จะทำให้ละความหวาดสะดุ้งได้ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๐๕/๑๑๒, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๘/๒๔๖, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๔/๑๖๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๕/๑๖๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๘/๑๗๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๙/๑๗๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๙/๓๖๐)

ความหวาดหวั่น : ความพรั่นกลัว, ความสะดุ้งกลัว ในมหานิทเทส หมายถึงความขลาดกลัว ความกลัว อาการกลัว ภาวะมีขนพองสยองเกล้าความหวาดเสียว ความสะดุ้งแห่งจิต เช่นในอังคุลิมาลสูตร กล่าวว่า เมื่อรู้ว่าพระอังคุลิมาลอยู่ใกล้ ทันใดนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีความกลัว มีความหวาดหวั่น มีพระโลมชาติชูชัน(มีขนพองสยองเกล้า) (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๐/๔๒๖, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๑/๓๘๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๘/๔๔๓)

ความหายนะ : ความเสียหาย,ความฉิบหาย,ความพินาศ,ในจูฬกาลิงคชาดก พระเจ้ากาลิงคะทรงกลัวต่อมรณภัย จึงด่าดาบสว่า ท่านได้กล่าวว่า ชัยชนะจะมีแก่พระเจ้ากาลิงคะ ส่วนความปราชัย ความหายนะจะมีแก่พระเจ้าอัสสกะ,ในลฏุกิกชาดก นางนกไส้แอบอยู่ที่กิ่งไม้กล่าวคุกคามพญาช้างนั้นว่า ข้าพเจ้าจะทำความหายนะให้แก่ท่าน,ในปานียชาดก พระปัจเจกพุทธเจ้าเมื่อจะถวายพระพรแก่พระราชา จึงได้ตรัสว่า ชนทั้งหลายในบ้านของอาตมา ได้สำคัญสุราและเมรัยเหมือนน้ำหวาน ได้ปรุงน้ำเมาเพื่อความหายนะแก่ชนจำนวนมาก,ในมหาโพธิชาดก พระโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาว่า พระผู้

SAMPLE

เป็นใหญ่กำหนดชีวิต จัดสรรฤทธิ์ ความหายนะ และกรรมดีกรรมชั่วแก่ชาวโลกทั้งปวง (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๔๕/๑๐๓, ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย)๒๗/๑๐๒/๒๑๘,ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๖๕/๓๖๕,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๑๔๒/๒๗)

ความหิว : ความอยากกิน, ความอยากดื่ม, เช่น ในมหาวิภังค์กล่าวถึงบุคคลผู้มีอายุหย่อนกว่า ๒๐ ปี ยังไม่อดทน ไม่อดกลั้นต่อความเย็น ความร้อน ความหิว,ในกายคตาสติสูตร กล่าวถึงอานิสงส์ที่บุคคลเจริญกายคตาสติว่าเป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย,ในทันตภูมิสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้อดทน คือมีชาติของผู้อดกลั้นต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย,ในสังยุตตนิกาย มัจฉริสูตร กล่าวถึงความหิวว่าเป็นสิ่งที่คนตระหนี่กลัว,ในสรีรัฏฐธัมมสูตร จัดเป็นธรรมข้อ ๓ ที่บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ในธรรมประจำสรีระ ๑๐,ในธรรมบท พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง,ในมหานิทเทสจัดความหิวว่าเป็นอันตราปรากฏ เป็นทุกข์ที่ติดตามนรชน, ในอปทาน จัดเป็นภัยอย่างหนึ่ง ดังคำที่พระปัจเจกพุทธเจ้าอีกองค์หนึ่งกล่าวว่า บุคคลพึงครอบงำภัยทั้งปวงแม้เหล่านี้ คือ ความหนาว ความร้อน ความหิวความกระหาย,ในปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงการกินอาหารเพื่อกำจัดความหิว ดังคำว่า บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วกลืนกินอาหาร มิใช่เพื่อเล่น... เพื่อกำจัดความหิว (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๐-/๕๑๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒/๔๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๙/๒๐๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๑/๒๕๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๒/๓๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๙/๑๐๕,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๓/๙๕,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๗/๑๗๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๒๒, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๘/๑๘,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๗๘/๑๖๕)

อรรถกถาธรรมบทอธิบายว่า ความหิว ที่เรียกว่าเป็นโรคอย่างยิ่ง เพราะจะต้องเยียวยารักษาอยู่ตลอดเวลา (ขุ.ธ.อ. (บาลี)๖/๑๑๖)

ความหิวกระหาย : ความรู้สึกคอแห้งด้วยอยากดื่มน้ำเพราะมีอาการร้อนในเป็นต้น; ความอยากเป็นกำลัง เช่นในจูฬทุกขักขันธสูตร จูฬนิทเทส กล่าวถึงโทษแห่งกามทั้งหลายว่าเป็นเหตุให้กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิต ...เดือดร้อนเพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน(และ)ตายเพราะความหิวกระหาย ...แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ,ในปริหานิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายในธรรมวินัยนี้พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า...เราจักอดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิวกระหาย,ในสุตตนิบาต และมหานิทเทสพระพุทธเจ้าตรัสว่า ความหิวกระหาย เราเรียกว่าเสนากองที่ ๓, (ม.มู.(ไทย) ๑๒/

SAMPLE

๑๗๘/๑๗๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๔/๑๗๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๓๙/๕๙๙, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๕/๑๘๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๓๖/๔๔๒)

ความเห็น : ข้อวินิจฉัยหรือความเชื่อที่แสดงออกตามที่เห็น รู้ หรือ คิด,ทัสสนะ, ทิฏฐิเช่นคำที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่สุนักขัตตะลิจฉวีบุตรว่า ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้,ในมหาตัณหาสังขยสูตร ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ ในเรื่องนี้ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความเห็นเป็นอย่างนี้,ในสันทกสูตร กล่าวถึงศาสดาบางคนตอบดิ้นได้ไม่ตายตัวว่า ความเห็นของเราว่าอย่างนี้ก็ไม่ใช่ อย่างนั้นก็ไม่ใช่ อย่างอื่นก็ไม่ใช่ มิใช่ก็ไม่ใช่ มิใช่ไม่ใช่ก็ไม่ใช่,ในปิยชาติกสูตร กล่าวถึงคหบดีคิดว่าความเห็นของเราตรงกันกับพวกนักเลงสะกา (ที่กล่าวว่า ความยินดีและโสมนัส ย่อมเกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก มีมาจากสิ่งอันเป็นที่รัก),ในอภยสูตร อภัยราชกุมารกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มีเพื่อความรู้ เพื่อความเห็น ความรู้ ความเห็นไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย,ในพาหิยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่พาหิยะว่า ศีลที่บริสุทธิ์ดีและความเห็นที่ตรง (เป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖/๑๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๕/๔๓๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๒/๒๗๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๔/๔๓๕,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๗/๑๘๖,๑๙/๓๘๑/๒๓๖)

อรรถกถาสังยุตตนิกายอธิบายความเห็นว่า ความเห็น ในที่นี้หมายถึงกัมมัสสกตทิฏฐิ (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๘๐-๓๘๑/๒๙๙)

ความเห็นแจ้ง : วิปัสสนา, ความเห็นชัดเจน, ความเห็นตามความเป็นจริง, จัดเป็นธรรมข้อ ๑ ในธรรมหมวด ๒ อันได้แก่ (๑) สมถะ (การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ) (๒) วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง),ในทุกนิบาต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๒ ประการเพื่อรู้ยิ่งราคะคือ (๑) สมถะ (๒) วิปัสสนา,ในปฐมสมาธิสูตร กล่าวถึงบุคคลบางคนในโลกนี้ได้ความสงบแห่งจิตภายในและได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง,ในวิภังค์กล่าวถึงความเห็นแจ้งว่าเป็นส่วนหนึ่งของสัมปชัญญะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑๓๐๔/๒๕๖, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๓/๑๒๗, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๓๑/๑๓๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๒/๑๔๐, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๗/๒๑๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๒๕/๓๙๓)

อรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายว่า วิปัสสนา หมายถึงปัญญาที่กำหนดรู้สังขาร (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๗๓/๗๑)

ความเห็นแจ้งธรรม : การประพฤติปฏิบัติธรรมจนสามารถรู้แจ้งเห็นจริง เป็นความหมายของความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง หมายถึงวิปัสสนาญาณที่กำหนดรู้สังขารคือ

SAMPLE

ปัญญาอันยิ่ง และความเห็นแจ้งในธรรมคือเบญจขันธ์ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๙๒/๓๖๖) ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลมี ๔ จำพวก คือ (๑) บางคนได้ความสงบแห่งจิตภายใน แต่ไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (๒) บางคนได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง แต่ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภาใน (๓) บางคนไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายในและไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (๔) บางคนได้ความสงบแห่งจิตภายในและได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙๒/๑๔๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙๓/๑๔๑)

ความเห็นชอบ : สัมมาทิฏฐิ เช่นในมหาวิภังค์ อัคคัญญสูตร และกันทรกสูตร กล่าวถึงหมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริตมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบพวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์,ในมหาธัมมสมาทานสูตร เรื่อง การสมาทานธรรมที่มีทุกข์แต่มีสุขเป็นวิบาก กล่าวถึงบุคคลบางคนในโลกนี้ มีทุกข์บ้าง มีโทมนัสบ้าง จึงเป็นคนมีความเห็นชอบ และเพราะมีความเห็นชอบเป็นปัจจัย เขาจึงเสวยทุกข์โทมนัสหลังจากตายแล้วเขาย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์,ในสังยุตตนิกาย มารสูตรพระพุทธเจ้าตรัสแก่ราธะว่า ราธะ ความเห็นชอบมีประโยชน์ทำให้เบื่อหน่าย,ในอัชฌัตตนันทิกขยสูตร ความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายใน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเห็นจักขุที่ไม่เที่ยงนั่นแลว่า ไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ(ความเห็นชอบ) เมื่อเห็นชอบก็ย่อมเบื่อหน่าย,ในสัมมาทิฏฐิสูตร จัดเป็น ๑ ในธรรม ๔ อันได้แก่ (๑) เนกขัมมวิตก (๒) อพยาบาทวิตก (๓) อวิหิงสาวิตก (๔) สัมมาทิฏฐิ เป็นเหตุสิ้นอาสวะ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๗, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๖/๑๐๐, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๗/๑๐๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๑/๕๒๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕/๑๘, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘/๒๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๖๑/๓๐๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๐/๒๕๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๙๖/๑๕๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๒/๑๓๗)

อรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายความเห็นชอบว่าหมายถึงสัมมาทิฏฐิ ในที่นี้หมายถึงสัมมาทิฏฐิ ๕ ประการคือ(๑)กัมมัสสกตาทิฏฐิ (๒) ฌานสัมมาทิฏฐิ (๓) วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ (๔) มัคคสัมมาทิฏฐิ (๕) ผลสัมมาทิฏฐิ (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๕/๗๑),ในอรรถกถาอุปริปัณณาสก์ กล่าวถึงบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ว่าหมายถึงพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันขึ้นไป เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความเห็นชอบ(ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๑๒๗/๗๔,องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๒๖๘/๔๐๒)

ความเห็นชั่ว : ทิฏฐิชั่ว,ความเห็นเลว,ทิฏฐิบาป,มิจฉาทิฏฐิ เช่นความเห็นว่า บุญไม่มีผล บาปไม่มีผล ดังที่เจ้าปายาสิมีความเห็นชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า แม้เพราะเหตุนี้โลกอื่นไม่มี โอปปาติก

SAMPLE

สัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี,ในปาฏิกสูตร กล่าวถึงสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรที่เป็นปัจฉาสมณะ นักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะประพฤติอย่างสุนัข มีความคิดว่า สมณะคลานไปด้วยข้อศอกและเข่า กินอาหารที่กองบนพื้นดินด้วยปาก เป็นพระอรหันต์ชั้นดี พระพุทธเจ้าทรงรู้ความรำพึงของสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ด้วยใจ จึงกล่าวกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรว่า เธอได้เกิดความเห็นชั่วนี้ขึ้น เธอจงละความเห็นชั่วนั้นเสีย ความเห็นชั่วนั้นอย่าได้มีเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เธอตลอดกาลนานเลย ,ในอังคุตตรนิกาย การัณฑวสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะการอยู่ร่วมกัน บุคคลจึงรู้ได้ว่า...บางคนอยู่ในชุมชน พูดไพเราะ พูดดังสมณะ ปิดบังกรรมชั่ว มีความเห็นชั่ว ไม่เอื้อเฟื้อ,ในนันทกเปตวัตถุ พระราชาตรัสแก่นันนกเปรตว่า เราจะผ่อนคลายความเห็นชั่ว เหมือนโปรยแกลบให้ลอยไปตามลมแรง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๗/๓๔๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗/๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓/๑๑,องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑๐/๒๑๗,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๑๒/๒๘๓)

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงความเห็นชั่วว่าหมายถึง มิจฉาทิฏฐิ กล่าวคือทิฏฐิ ๖๒ ประการ (องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๒๙๘/๔๒๒, ดูเรื่องทิฏฐิ ๖๒ ประการ (ดู ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘-๙๘/๑๑-๓๘)

ความเหน็ดเหนื่อย : อ่อนเพลียเพราะทำงานเป็นต้น, เหนื่อยเหน็ด เช่น มหาปทานสูตร กล่าวถึงพระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงพระดำริว่า ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง ...สำหรับหมู่ประชาผู้รื่นรมย์ในอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานะอันนี้เป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก ...ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรมและผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ้งต่อเรา ข้อนั้นก็จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา,ในมหาสีหนาทสูตร กล่าวถึงบุรุษผู้มีร่างกายถูกความร้อนแผดเผา เดินมุ่งมายังสระโบกขรณี ลงสู่สระโบกขรณีนั้นแล้วอาบและดื่ม ระงับความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อยและความร้อนหมดแล้วขึ้นไปนั่งหรือนอนที่แนวป่า เสวยสุขเวทนาโดยส่วนเดียว,ในมหาสัจจกสูตร กล่าวถึงการนำไม้สดที่มียางซึ่งแช่อยู่ในน้ำมาทำไม้สีไฟแล้วสีให้เป็นไฟเกิดความร้อนขึ้น ข้อนั้นมีแต่ความเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า,ในโปตลิยสูตร กล่าวถึงสุนัข เมื่อแทะโครงกระดูกที่เชือดชำแหละเนื้อออกหมดแล้ว เพราะโครงกระดูกที่เชือดชำแหละเนื้อออกหมดแล้วนั้น แม้จะมีเลือดติดอยู่บ้าง สุนัขก็จะพึงมีความเหน็ดเหนื่อย,ในโรหิตัสสสูตร กล่าวถึงฤาษีชื่อโรหิตัสสะเป็นบุตรของผู้ใหญ่บ้าน มีฤทธิ์ เหาะได้ เว้นจากการกิน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะการหลับ และการบรรเทาความเหน็ดเหนื่อย มีอายุ ๑๐๐ ปียังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกก็ตายเสียก่อนในระหว่างทาง,ในการณปาลีสูตร ปิงคิยานีพราหมณ์กล่าวว่า สระน้ำที่มีน้ำใส บุรุษถูกความร้อนแผดเผา...เดินมาถึง เขาลง

SAMPLE

ไปในสระนั้น อาบ และดื่ม พึงระงับความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย,ในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึงอาหารทิพย์นั้นบุคคลผู้บริโภคแล้วย่อมกำจัดบาปธรรมได้ เช่น ความเหน็ดเหนื่อย (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗/๑๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๕/๑๔๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๔/๔๑๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒/๔๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๕/๗๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๔/๓๓๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๒๙/๑๒๒)

ความเห็นตรง : ความเห็นชอบ,ความเห็นถูกต้อง,สัมมาทิฏฐิ เช่นในสัมมาทิฏฐิสูตร พระสารีบุตรกล่าวเรื่องนี้ว่า มีคนกล่าวกันว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิ ด้วยเหตุอะไรบ้าง พระอริยสาวกจึงชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้,ในทฬิททสูตร ทุติยอนาถปิณฑิกสูตร ทุติยปุญญาภิสันทสูตร มีข้อความกล่าวไว้ว่า ผู้ใดมีศรัทธาในพระตถาคตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว มีศีลงาม เป็นศีลที่พระอริยะชอบใจและสรรเสริญมีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน,ในเถรคาถา พระ สิริมิตตเถระกล่าวว่า ผู้ใดมีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ ทั้งมีความเห็นตรงพระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้เรียกผู้นั้นว่า เป็นผู้ไม่ขัดสน,ในอปทาน พระปัญจทีปกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าเชื่อสนิทในพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงอนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวงจึงได้เป็นผู้มีความเห็นตรง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑, ๑๕/๒๖๐/๓๘๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๒/๕๔๐, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๒/๘๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๐๘/๔๒๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐/๑๙๕)

อรรถกถาอุปริปัณณาสก์ กล่าวถึงความเห็นตรงว่าหมายถึงสัมมาทิฏฐิ มี ๒ อย่าง คือ (๑) โลกิยสัมมาทิฏฐิหมายถึงกัมมัสสกตาญาณ (ญาณหยั่งรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน) และสัจจานุโลมิกญาณ (ญาณหยั่งรู้โดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจ) (๒) โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ หมายถึงปัญญาที่ประกอบด้วยอริยมรรค และอริยผล ในที่นี้หมายถึงโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ,ในอรรถกถาจตุกกนิบาตอธิบายความเห็นตรงว่า หมายถึงเห็นว่าพระขีณาสพไม่มีความคดทางกายเป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๒๐๙,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๕๒/๓๔๙)

ความเห็นต่ำทราม :ความเห็นเลวทราม, ความเห็นลามก ดังคำในทุติยอุรุเวลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่าบุคคลผู้มีจิตฟุ้งซ่านมีความดำริไม่มั่นคงเหมือนมฤค ยินดีในอสัทธรรม กล่าวคำไร้สาระเป็นอันมาก มีความเห็นต่ำทราม ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ย่อมห่างไกลจากความเป็นผู้มั่นคง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๖)

ความเห็นแตกแยก : ความแตกสามัคคี,ความเห็นที่ไม่ลงรอยกัน หมายถึงหมู่คณะที่เห็นแตกแยกกัน เช่นในกันติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อเธอทั้งหลายสามัคคีกัน

SAMPLE

ร่วมใจกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ พึงเกิดการพูดยุแหย่กัน มีความเห็นแตกแยกกัน ผูกใจเจ็บ ไม่เชื่อถือกัน ไม่ยินดีต่อกันได้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๐/๔๘)

ความเห็นปรารภส่วนอดีต :ปุพพันตกัปปิกวาทะ ๑๘ ลัทธิ ในบรรดาลัทธิ ๖๒; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์บางพวกประกาศวาทะแสดงลัทธิโดยปรารภขันธ์ส่วนอดีตซึ่งเรียกว่าปุพพันตกัปปิกวาทะ มี ๑๘ ลัทธิ และปรารภขันธ์ ส่วนอนาคตและปัจจุบันซึ่งเรียกว่าอปรันตกัปปิกวาทะอีก ๔๔ ลัทธิ แต่เพราะพวกเขาไม่รู้ตามความเป็นจริง จึงถูกลัทธิเหล่านี้ครอบคลุมไว้เหมือนปลาที่ถูกแหครอบคลุมไว้มิอาจหลุดพ้นไปได้ จึงทรงถือว่าลัทธิเหล่านี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ปุพพันตกัปปิกวาทะ ๑๘ ลัทธิ คือ (๑) ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑ชาติ จนถึงหลายแสนชาติ (๒) ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑ กัปจนถึง ๑๐ กัป (๓) ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑๐ กัปจนถึง ๔๐ กัป (๔) ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง เพราะคิดคาดคะเนเอาด้วยเหตุผล ทั้ง ๔ ลัทธิแรกนี้เรียกว่า สัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง) (๕) ลัทธิที่ถือว่า พระพรหมเที่ยง แต่พวกที่พระพรหมสร้างขึ้นมาไม่เที่ยง (๖) ลัทธิที่ถือว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง แต่พวกขิฑฑาปโทสิกา (พวกที่ต้องจุติเพราะชอบเล่นสนุก) ไม่เที่ยง (๗) ลัทธิที่ถือว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง แต่พวกมโนปโทสิกา (พวกที่ต้องจุติเพราะคิดร้ายกันและกัน) ไม่เที่ยง (๘) ลัทธิที่ถือเอาตามที่คิดคาดคะเนด้วยเหตุผลว่าอัตตาฝ่ายจิตเที่ยงแต่อัตตาฝ่ายกายไม่เที่ยง ตั้งแต่ลัทธิที่ ๕ - ๘ เรียกว่า เอกัจจสัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า บางอย่างเที่ยง) (๙) ลัทธิที่ถือว่า โลกมีที่สุด (มีขอบเขตกำหนดได้) (๑๐) ลัทธิที่ถือว่า โลกไม่มีที่สุด (๑๑) ลัทธิที่ถือว่า โลกมีที่สุดเฉพาะด้านบนกับด้านล่าง ส่วนด้านกว้าง หรือด้านขวางไม่มีที่สุด (๑๒) ลัทธิที่ถือเอาตามที่คิดคาดคะเนด้วยเหตุผล ว่าโลกมีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ ตั้งแต่ลัทธิที่ ๙ - ๑๒ เรียกว่า อันตานันติกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า โลกมีที่สุดโลกไม่มีที่สุด) (๑๓) ลัทธิที่ปฏิเสธว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มิใช่ จะว่ามิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่ เพราะเกรงว่าจะพูดเท็จ (๑๔) ลัทธิที่ปฏิเสธตามแบบลัทธิที่ ๑๓ เพราะเกรงว่า จะยึดถือผิด ๆ (๑๕) ลัทธิที่ปฏิเสธตามแบบลัทธิที่ ๑๓ เพราะเกรงว่าจะถูกผู้รู้ซักถาม (๑๖) ลัทธิที่ปฏิเสธตามแบบลัทธิที่ ๑๓ และไม่ยอมรับหรือยืนยันอะไรเลย เพราะไม่รู้จริง ตั้งแต่ลัทธิที่ ๑๓ - ๑๖ เรียกว่า อมราวิกเขปวาทะ (ลัทธิที่พูดหลบเลี่ยง ไม่แน่นอนตายตัว) (๑๗) ลัทธิที่ถือว่า สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุปัจจัย เพราะเคยเกิดเป็น

SAMPLE

อสัญญีสัตว์ (พรหมพวกหนึ่งที่มีแต่รูป ไม่มีสัญญา) (๑๘) ลัทธิที่ถือเอาตามที่คิดคาดคะเนด้วยเหตุผลว่าสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุปัจจัยตั้งแต่ลัทธิที่ ๑๗ - ๑๘ เรียกว่า อธิจจสมุปปันนวาทะ(ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นเอง ไม่มีเหตุปัจจัย) (ที.สี.(ไทย)๙/๑๑/๓๙,บทนำหน้า ๑๖-๑๙); เป็นความหมายของทิฏฐิ ความเห็นผิด ...ความยึดถือโดยวิปลาสปรารภส่วนอดีตเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ความเห็นปรารภส่วนอดีต (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๓๒๖/๓๓๒)

ความเห็นปรารภส่วนอนาคต : อปรันตกัปปิกวาทะ ๓๙ ลัทธิ ในบรรดาลัทธิ ๖๒; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์บางพวกประกาศวาทะแสดงลัทธิ โดยปรารภขันธ์ส่วนอดีตซึ่งเรียกว่าปุพพันตกัปปิกวาทะ มี ๑๘ ลัทธิ และปรารภขันธ์ส่วนอนาคตและปัจจุบันซึ่งเรียกว่าอปรันตกัปปิกวาทะอีก ๔๔ ลัทธิ แต่เพราะพวกเขาไม่รู้ตามความเป็นจริง จึงถูกลัทธิเหล่านี้ครอบคลุมไว้เหมือนปลาที่ถูกแหครอบคลุมไว้มิอาจหลุดพ้นไปได้ จึงทรงถือว่าลัทธิเหล่านี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ อปรันตกัปปิกวาทะ ๔๔ ลัทธิเป็นขันธ์ที่เป็นส่วนอนาคต ๓๙ ลัทธิ คือ (๑) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูป (อาศัยรูปอยู่) มีสัญญา (ความรู้สึกรู้ขั้นละเอียด) (๒) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูป มีสัญญา (๓) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูปและที่ไม่มีรูป มีสัญญา (๔) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีรูปก็มิใช่ (พูดไม่ได้ว่ามีรูปหรือไม่มีรูป) มีสัญญา (๕) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุด มีสัญญา (๖) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีที่สุด มีสัญญา (๗) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีที่สุดและที่ไม่มีที่สุด มีสัญญา (๘) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็ (พูดไม่ได้ว่ามีที่สุดหรือไม่มีที่สุด) มีสัญญา (๙) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญาอย่างเดียวกัน (๑๐) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญาต่างกัน (๑๑) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญาเล็กน้อย (๑๒) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญาประมาณมิได้ (๑๓) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีแต่สุขอย่างเดียว มีสัญญา (๑๔) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีแต่ทุกข์อย่างเดียว มีสัญญา (๑๕) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ มีสัญญา (๑๖) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทุกข์ก็มิใช่ มีสุขก็มิใช่ มีสัญญา ทั้ง ๑๖ ลัทธิแรกนี้เรียกว่า สัญญีวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญา) (๑๗) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูป ไม่มีสัญญา (๑๘) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูป ไม่มีสัญญา (๑๙) ลัทธิที่ถือ

SAMPLE

ว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูปและที่ไม่มีรูป ไม่มีสัญญา (๒๐) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีรูปก็มิใช่ ไม่ มีสัญญา (๒๑) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุด ไม่มีสัญญา (๒๒) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีที่สุด ไม่มีสัญญา (๒๓) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีที่สุดและที่ไม่มีที่สุด ไม่มีสัญญา (๒๔) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีสัญญาตั้งแต่ลัทธิที่ ๑๗ - ๒๔ เรียกว่า อสัญญีวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาไม่มีสัญญา) (๒๕) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูป มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (พูดไม่ได้ว่า มีสัญญาหรือไม่มีสัญญา) (๒๖) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูป มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๒๗) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูปและที่ไม่มีรูป มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๒๘) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีรูปก็มิใช่ มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๒๙) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุด มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๓๐) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีที่สุด มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๓๑) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีที่สุดและที่ไม่มีที่สุด มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๓๒) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ตั้งแต่ลัทธิที่ ๒๕ - ๓๒ เรียกว่า เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่) (๓๓) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาของมนุษย์และสัตว์ ขาดสูญ (๓๔) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นทิพย์มีรูปเป็นกามาพจร บริโภคอาหาร ขาดสูญ (๓๕) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นทิพย์มีรูปสำเร็จทางใจ ขาดสูญ (๓๖) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นอากาสานัญจายต (อัตตาที่ได้อรูปฌาน กำหนดอากาศที่ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์) ขาด (๓๗) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นวิญญาณัญจายตนะ (อัตตาที่ได้อรูปฌาน กำหนดวิญญาณที่ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์) ขาดสูญ (๓๘) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นอากิญจัญญายตนะ (อัตตาที่ได้อรูปฌาน กำหนดความไม่มีอะไรเป็นอารมณ์) ขาดสูญ (๓๙) ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นเนวสัญญานาสัญญายตนะ (อัตตาที่ได้อรูปฌาน กำหนดสภาวะที่เป็นสัญญาก็มิใช่ ไม่เป็นสัญญาก็มิใช่ เป็นอารมณ์) ขาดสูญ ตั้งแต่ลัทธิที่ ๓๓ -๓๙ เรียกว่า อุจเฉทวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ) (๔๐) ลัทธิที่ถือว่า ความเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ เป็นนิพพานในปัจจุบัน

SAMPLE

(๔๑) ลัทธิที่ถือว่า ความเพียบพร้อมด้วยปฐมฌาน เป็นนิพพานในปัจจุบัน
(๔๒) ลัทธิที่ถือว่า ความเพียบพร้อมด้วยทุติยฌาน เป็นนิพพาน ปัจจุบัน
(๔๓) ลัทธิที่ถือว่า ความเพียบพร้อมด้วยตติยฌาน เป็นนิพพานในปัจจุบัน
(๔๔) ลัทธิที่ถือว่า ความเพียบพร้อมด้วยจตุตถฌาน เป็นนิพพานในปัจจุบัน ตั้งแต่ลัทธิที่ ๔๐ - ๔๔ เรียกว่า ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า มีสภาวะบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน) (ที.สี.(ไทย)๙/๑๑/๓๙,บทนำหน้า ๑๖-๑๙) ; เป็นความหมายของทิฏฐิ ความเห็นผิด ฯลฯ ความยึดถือโดยวิปลาส ปรารภส่วนอนาคตเกิดขึ้น นี้เรียกว่าความเห็นปรารภส่วนอนาคต (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๒๖/๓๓๒)

ความเห็นผิด : มิจฉาทิฏฐิ, ความเห็นชั่ว เช่นความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งไม่มีในโลก, ในมหาวิภังค์ อุทุมพริกสูตร เทวทหสูตร กล่าวว่า สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรก ,ในมหาวรรคกล่าวว่า ถ้าอุปัชฌาย์เกิดความเห็นผิด สัทธิวิหาริกพึงให้สละเสีย,ในอุทุมพริกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้มีความเห็นผิดประกอบด้วยอันตคาหิกทิฏฐิ,ในจูฬอัสสปุรสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงภิกษุบางรูปมีความเห็นผิด ยังละความเห็นผิดไม่ได้ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ,ในอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงความเห็นผิดว่าเป็นส่วนหนึ่งของบุคคลผู้มีทิฏฐิวิบัติ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๗,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๓/๔๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๙/๔๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๓/๕๒,๑๒/๔๓๖/๔๖๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๗/๔๖๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘/๒๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๖๑/๓๐๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๖๒/๑๖๑)

ความเห็นว่ามีที่สุด : อันตานันติกวาทะ (เห็นว่าโลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด) ซึ่งเป็นลัทธิหนึ่ง ในบรรดาลัทธิ ๖๒ คำว่า ที่สุด ในที่นี้หมายถึงขอบเขตของโลก ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง และตามขวาง ซึ่งเป็นข้อที่ยกขึ้นโต้แย้งกันว่า โลกมีขอบเขตกำจัด หรือไม่มีขอบเขตจำกัด (ที.สี.อ.(บาลี) ๕๔/๑๐๖); มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่าโลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง คือ (๑) สมณะหรือพราหมณ์บางคน

SAMPLE

ในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจว่าโลกมีที่สุด (๒) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจว่าโลกไม่มีที่สุด (๓) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจโลกว่าด้านบนด้านล่างมีที่สุด ด้านขวางไม่มีที่สุด (๔) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า ‘โลกนี้มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้มีที่สุดมีสัณฐานกลม เป็นผู้กล่าวเท็จ แม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้ไม่มีที่สุด (ที.สี.(ไทย)๙/๕๓/๒๑) ;เป็นความหมายของความเห็นว่า อัตตาและโลกมีที่สุด ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ฯลฯ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าความเห็นว่ามีที่สุด (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๓๒๔/๓๓๑)

ความเห็นว่าไม่มีที่สุด : อันตานันติกวาทะ (เห็นว่าโลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด) ซึ่งเป็นลัทธิหนึ่ง ในบรรดาลัทธิ ๖๒ คำว่า ที่สุด ในที่นี้หมายถึงขอบเขตของโลก ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง และตามขวาง ซึ่งเป็นข้อที่ยกขึ้นโต้แย้งกันว่า โลกมีขอบเขตกำจัด หรือไม่มีขอบเขตจำกัด (ที.สี.อ.(บาลี) ๕๔/๑๐๖); มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง คือ (๑) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจว่าโลกมีที่สุด (๒) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจว่าโลกไม่มีที่สุด (๓) สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจโลกว่าด้านบนด้านล่างมีที่สุด ด้านขวางไม่มีที่สุด (๔) สมณะ

SAMPLE

หรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า ‘โลกนี้มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้มีที่สุดมีสัณฐานกลม เป็นผู้กล่าวเท็จ แม้สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า โลกนี้ไม่มีที่สุด (ที.สี.(ไทย)๙/๕๓/๒๑) ; เป็นความหมายของความเห็นว่า อัตตาและโลกไม่มีที่สุด ดังนี้ทิฏฐิ ความเห็นผิด ฯลฯความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าความเห็นว่าไม่มีที่สุด (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๒๕/๓๓๒)

ความเห็นวิปริต : ทิฏฐิวิบัติ, ความเห็นที่แปรปรวน, ความเห็นผิดปรกติ, มิจฉาทิฏฐิ, ความเห็นที่แปรปรวนไปข้างร้ายเช่น ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล เป็นต้น,ในปริวาร กล่าวถึงบุคคลมีปัญญาเขลาทั้งหลาย ถูกโมหะครอบงำ ถูกอสัทธรรมรุมล้อม ยึดถือความเห็นวิปริต กล่าวตู่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นี้ชื่อว่าทิฏฐิวิบัติ,ในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงความเห็นวิปริตว่าหมายถึงมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งเป็นธรรมข้อ ๑ ในธรรมที่เป็นความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติอธรรมทางใจ ๓ ประการ,ในอังคุตตรนิกาย กล่าวว่า บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต บุคคลนั้นทำให้คนหมู่มากออกจากสัทธรรมให้ตั้งอยู่ในอสัทธรรม,ความเห็นวิปริต จัดเป็นข้อ ๑ ของความไม่สะอาดทางใจ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๖/๕๑๐, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๒/๕๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๐๘/๔๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๑)

ความเหนียวแน่น : มัจฉริยะ, ความระมัดระวังมากในการใช้จ่าย เช่น เขาเป็นคนเหนียวแน่น ในอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงความเหนียวแน่นไว้ในคำว่ามัจฉริยะ ว่าหมายถึงความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความหวงแหน ความไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เผื่อแผ่แห่งจิต,ความเหนียวแน่นย่อมมีแก่บุคคลผู้มีความตระหนี่ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๒๗/๒๘๗, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๐/๑๕๘,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๐/๑๖๓)

ความอดกลั้น : ตีติกขา,อธิวาสนะ, การระงับอารมณ์,ขันติ,ความอดทน เช่น ในมหาปทานสูตร พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงแสดงปาติโมกข์ว่า ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง ,แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเช่นนี้แก่พระอานนท์, ในอสุรินทกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อสุรินทกภารทวาชพราหมณ์ว่า ชนพาลกล่าววาจาหยาบคาย ย่อมเข้าใจว่าตนเองชนะแต่ความอดกลั้นได้เป็นความชนะของบัณฑิตผู้รู้แจ้ง,ในเวปจิตติสูตร ท้าวสักกะกล่าวว่า บุคคลใดเป็นคนแข็งแรง อดกลั้นต่อผู้อ่อนแรงกว่าได้ ความอดกลั้นของบุคคลนั้นบัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่าเป็นขันติอย่างยิ่ง,ในอาตัปปกรณียสูตร
พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคลควรทำความเพียรด้วยฐานะ ๓ ประการ เช่น เพื่อความอด

SAMPLE

กลั้นเวทนาทั้งหลาย อันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์ กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิต,ในอาสวสูตร กล่าวถึงอาสวะละได้ด้วยความอดกลั้นก็มี ดังคำว่าภิกษุละอาสวะที่จะพึงละได้ด้วยความอดกลั้น ดังมีอธิบายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วเป็นผู้อดกลั้นต่อคำหยาบคำส่อเสียด ต่อเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกาย,ในมหามงคลชาดก กล่าวถึงความอดกลั้นเป็นความสวัสดีดังคำว่าบัณฑิตทั้งหลายกล่าวความอดกลั้นนั้นว่า เป็นความสวัสดีของผู้นั้น ,ในปัณฑรกนาคราชชาดก กล่าวถึงความอดกลั้นทำให้เป็นสมณะได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๙/๒๖๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๐/๒๑๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๘/๕๔๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๘/๕๔๙,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๔/๙๐,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๕๗/๓๔๙,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๒๘๑/๕๘๐)

อรรถกถาอังคุตตรนิกายกล่าวถึงความอดกลั้นว่าหมายถึงอธิวาสนขันติ (ความอดทนคือความอดกลั้น),ในอรรถกถาอุทานอธิบายว่า ความอดกลั้นต่อคำด่าต่าง ๆ อดกลั้นต่อการถูกเบียดเบียน ตลอดถึงอดกลั้นต่อทุกขเวทนาเช่นความหนาว ความร้อน เป็นต้น ยกตน อยู่เหนือทุกข์ต่างๆ ดำรงตนอยู่ได้อย่างไม่หวั่นไหว,ในอรรถกถาชาดกอธิบายว่า ความอดทน หมายถึงความอดกลั้น,ในธัมมสังคณี อธิบายความอดกลั้นไว้ในคำว่า ความอดทน กิริยาที่อดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่เกรี้ยวกราด ความแช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่าขันติ (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๐๓-๒๐๔/๘๕,ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๕/๑๒๙,ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒๘/๑๗๖/๒๖๑,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๘/๓๓๗)

ความอดทน : ขันติ, ความบึกบึน, ความยอมรับสภาพความยากลำบาก,ในธัมมสังคณีอธิบายความอดทนไว้ในคำว่าขันติว่าหมายถึงกิริยาที่อดทน ความอดกลั้น ความไม่ดุร้าย ความไม่เกรี้ยวกราด ความแช่มชื่นแห่งจิต,ในชวสูตร กล่าวถึงความอดทนเป็นองค์ข้อ ๓ ในองค์ ๔ ของม้าควรแก่พระราชา ควรเป็นม้าต้น นับว่าเป็นราชพาหนะ,ความอดทนเป็นธรรมข้อ ๓ ในธรรม ๔ ของภิกษุเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ,ในขุททกปาฐะและสุตตนิบาต กล่าวถึงเป็นมงคลข้อที่ ๒๗ ในมงคล ๓๘,ในมหาหังสชาดก กล่าวถึงความอดทน เป็นข้อที่ ๙ ในธรรม ๑๐ ที่เป็นราชธรรม,ในมหาชนกชาดก นารทดาบสกล่าวแก่พระโพธิสัตว์ว่า ขอพระองค์จงประกอบด้วยความอดทนและความสงบเถิด,ในอปทาน พระอุบาลีเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ท่านผู้มีความอดทนและมีการอดโทษให้แก่ผู้อื่นจะไม่มีการลุอำนาจอคติ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๒/๑๗๑,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๘, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๖๙/๕๖๒,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)

SAMPLE

๒๘/๑๗๖/๑๑๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๖๐/๒๓๓, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๗๑/๘๗, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๔๘/๓๓๗) ดูความอดกลั่น

อรรถกถาขุททกปาฐะอธิบายความอดทนว่าหมายถึงอธิวาสนขันติ (ขันติคือความอดกลั้น) ได้แก่ ความอดกลั้นต่อคำด่าต่าง ๆ อดกลั้นต่อการถูกเบียดเบียน ตลอดถึงอดกลั้นต่อทุกขเวทนา,ในอรรถกถาอปทาน กล่าวถึงความอดทนอยู่ในข้อ ๙ ว่าเป็นทศพิธราชธรรม ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ๑๐ ประการ (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๕/๑๒๙,ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๔๑๒-๓/๓๒๒)

ความอนุเคราะห์ : ความเอื้อเฟื้อ, ความช่วยเหลือ,ความเอ็นดู,ความหวังดี เช่นเรื่องขยำโคลนก่อกุฎีดินล้วน พระพุทธเจ้าตรัสถึงโมฆบุรุษชื่อว่ามิได้มีความเอ็นดู ความอนุเคราะห์ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย,ใน เทวธาวิตักกสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่า กิจใดที่ศาสดาผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล เอื้อเฟื้ออาศัยความอนุเคราะห์จะพึงกระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นตถาคตก็ได้กระทำแก่เธอทั้งหลาย,ในธนัญชานิสูตร คนรับใช้ของธนัญชานิพราหมณ์กล่าวกับพระสารีบุตรเถระว่า ขอพระคุณเจ้าสารีบุตรจงอาศัยความอนุเคราะห์โปรดเข้าไปยังนิเวศน์ของธนัญชานิพราหมณ์ด้วยเถิด,ในกินติสูตรมีข้อความที่กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงมีความเอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความอนุเคราะห์จึงทรงแสดงธรรม,ในทักขิณาวิภังคสูตร พระนางมหาปชาบดีโคตมี ก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ขอพระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์ รับผ้าใหม่คู่นี้ของหม่อมฉันเถิด,ในวิเวกสูตร เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้น มีความอนุเคราะห์หวังดีต่อภิกษุนั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจ,ในอปทาน พระคิริมานันทเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าถวายใบไม้กำมือหนึ่ง พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุพระนามว่าสุเมธะ ประทับนั่งบนใบไม้นั้นด้วยความอนุเคราะห์, ในปุคคลบัญญัติกล่าวถึงคนต่ำทรามกว่าตนในด้านศีล สมาธิ ปัญญา บุคคลเช่นนี้ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้ เว้นไว้แต่ความเอ็นดูและความอนุเคราะห์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๕/๗๕, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๑๕/๒๒๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๙/๕๖๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔/๔๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๖/๔๒๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๑/๓๒๓,ขุ.อปง(ไทย) ๓-/๔๒๕/๖๔๐, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๒//๑๗๙)

ความอยาก : ตัณหา, ความปรารถนา, ความประสงค์, ความต้องการ,อิจฉา, ความใคร่ ; ความหิว, ความกระหาย เช่นในมหาวิภังค์ ปริวาร กล่าวถึงภิกษุมีความปรารถนาชั่ว ถูกความอยากครอบงำ กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีอยู่ ไม่เป็นจริง ต้องอาบัติปาราชิก, ในทีฆนิกาย พรหมชาลสูตร กล่าวถึงสมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกรับสัมผัส (ผัสสะ)๑ ทางผัสสายตนะ ๖ แล้วเกิดเวทนา(ความรู้สึก)เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึง

SAMPLE

เกิดมีตัณหา (ความอยาก),ในมหาปทานสูตร กล่าวถึงเมื่อตัณหา(ความอยาก)มีอุปาทานจึงมี,ในอุทุมพริกสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เพราะเหตุแห่งความอยากในลาภสักการะและความสรรเสริญ,ในอัคคัญญสูตร กล่าวถึงเมื่อเขาใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสง้วนดินได้แผ่ซ่านไป เขาจึงเกิดความอยากในรส,ในสังคีติสูตร เรื่องวินิพันธา กล่าวถึงภิกษุไม่ปราศจากความอยากในกามทั้งหลาย,ในอัพภาหตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงโลกถูกความอยากเผาให้ร้อนตลอดกาลทุกเมื่อ,ในอิจฉาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โลกถูกความอยากผูกไว้, ในปาเถยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความอยากผลักไสนรชนไป ความอยากละได้ยากในโลก สัตว์เป็นอันมากติดอยู่ในความอยาก เหมือนนกติดบ่วงฉะนั้น,ในภารสูตร กล่าวถึงบุคคลวางภาระหนักได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่นไว้ ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากสิ้นความอยากดับสนิทแล้ว,ในสังยุตตนิกาย ตสินาสูตร กล่าวถึงความอยาก ๓ ประเภท อันได้แก่ (๑) กามตสินา (ความอยากในกาม) (๒) ภวตสินา (ความอยากในภพ) (๓) วิภวตสินา (ความอยากในวิภพ),ในอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี กล่าวอธิบายความอยากไว้ในคำว่า โลภะ ว่าหมายถึงความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความใคร่ ความรักใคร่ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๘/๑๘๔, ๙/๑๔๔/๔๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๗/๓๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๐/๔๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๐๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๖/๗๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๙/๗๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๙/๘๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒/๓๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๑/๙๙,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๖๕/๒๗๒)

ความอยากได้,ความอยากได้รูป : โลภะ, ตัณหา,ความต้องการ,ความใคร่ เช่นในมหาสติปัฏฐานสูตร กล่าวถึงรูปตัณหา(ความอยากได้รูป)เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รูปตัณหานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปตัณหานี้,ในทสุตตรสูตร จัดเป็นข้อ ๑ ในหมวดตัณหา ๖ ดังคำว่า รูปตัณหา(ความอยากได้รูป),ในมหาโควินทสูตร กล่าวถึงโลภะ(ความอยากได้) ว่าเป็นกิเลส,ในอุทุมพริกสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ไม่ยึดมั่นตบะ เพราะเหตุแห่งความอยากได้ลาภสักการะและความสรรเสริญ,ในสังคีติสูตร ความอยากได้จัดเป็นอกุศลมูลข้อที่ ๑ ในอกุศลมูล ๓,ในธรรมบทอธิบายว่า ผู้มีความอยากได้ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระหัตถกะผู้พูดจาเหลาะแหละว่า ผู้เต็มไปด้วยความปรารถนา และความอยากได้จะเป็นสมณะได้อย่างไร, ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ จัดเป็นข้อ ๑ ในกิเลสวัตถุ ๑๐ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๖/๔๕, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘-๒๔๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๘๙, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙๓/๒๓๐,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๖๔/๑๑๔, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๑๙/๕๒๗) ดูโลภะ ประกอบ

SAMPLE

ความอยู่เป็นสุข : การดำรงชีวิตสบาย, การมีชีวิตอยู่อย่างสบาย, มีชีวิตผาสุก เช่นในคณกโมคคัลลานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องศีล ความสำรวมอินทรีย์ รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะแก่พราหมณ์คณกโมคคัลลานะว่าในภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระเสขะผู้ยังไม่บรรลุอรหัต ยังปรารถนาธรรมที่เกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยมอยู่เหล่านั้น เรามีคำพร่ำสอนเช่นนี้... ธรรมเหล่านี้จึงจะเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบันและเพื่อสติสัมปชัญญะแก่เธอทั้งหลาย,ในอิจฉานังคลสูตร กล่าวถึงอานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเหล่านั้นเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบันและเพื่อมีสติ มีสัมปชัญญะ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๖/๘๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๗/๔๗๐)

ความอยู่ผาสุก : ความสำราญ, ความสบาย,ผาสุกวิหาระ เช่นในปาสาทิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราอนุญาตบิณฑบาตแก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ ... เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ด้วยคิดว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษและความอยู่ผาสุกจักมีแก่เราด้วยประการฉะนี้,ในผาสุกวิหารสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงอัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุกมาก,ในนิโรธสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงนิโรธสัญญาที่บุคคลเจริญ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก ... เพื่อความอยู่ผาสุกมาก,ในอุปาลีสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตถาคตบัญญัติสิกขาบท แสดงปาติโมกข์แก่เหล่าสาวกโดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ, ในอำนาจประโยชน์ ๑๐ มีเพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงามร่วมอยู่ด้วย, ในมหานิทเทสอธิบายถึงความอยู่ผาสุกไว้ว่า การปฏิบัติชอบ การปฏิบัติเหมาะสม การปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก การปฏิบัติไม่คลาดเคลื่อน การปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์ การปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม การรักษาศีลให้บริบูรณ์ ความเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ความเป็นผู้มีความเพียรเครื่องตื่นอยู่เสมอ สติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน ๔สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพานและปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่นิพพานนี้ชื่อว่าความอยู่ผาสุก (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๙๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๗/๑๙๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๑/๘๑, ขุ.ม.(ไทย) ๑๙๘/๕๘๐)

ความออก : อาการที่เคลื่อนไปข้างนอกหรือพ้นจากที่ปิดบัง,การเคลื่อนจากที่ ในที่นี้หมายถึงความผ่องแผ้ว เช่นในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ กล่าวถึงกำลังของพระตถาคต ข้อที่ ๗ ไว้ว่า พระตถาคตทรงทราบความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว ความออกจาก ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ และการออกจากฌานเป็นต้นตามความเป็นจริง,ในทสกนิทเท

SAMPLE

สอธิบายถึงความออกไว้ว่า บทว่า ความออก ได้แก่ แม้ความผ่องแผ้ว ก็ชื่อว่าความออก แม้ความออกจากสมาธินั้นๆก็ชื่อว่าความออก,ในกถาวัตถุ พระสกวาทีกล่าวว่า ความผ่องแผ้ว ความออกจากนิโรธสมาบัติปรากฏได้ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๐/๔๙๕, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๘/๕๓๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๘/๔๘๙)

ความอ่อนโยน : มีกิริยาวาจานิ่มนวล,ในธัมมสังคณี อธิบายว่าหมายถึงความละมุนละไม ความไม่แข็ง ความไม่กระด้าง ความเจียมใจ, จัดเป็นธรรมข้อ ๑ ในธรรม ๒ อันได้แก่ (๑) อาชชวะ (ความซื่อตรง) (๒) มัททวะ(ความอ่อนโยน),ในสุตตนิบาต อามคันธสูตร กล่าวถึงปราชญ์ว่าเป็นผู้คุ้มครองอินทรีย์ทั้ง ๖นั้นได้เข้าใจชัดอินทรีย์ ๖ อยู่เสมอ ดำรงตนอยู่ในธรรมยินดีในความซื่อตรงและความอ่อนโยน,ในพราหมณธัมมิกสูตร พราหมณ์สมัยนั้นพากันสรรเสริญการประพฤติพรหมจรรย์ศีล ความซื่อตรงความอ่อนโยน ตบะ,ในราโชวาทชาดก สารถีกล่าวว่า พระเจ้าพัลลิกะทรงขจัดคนกระด้างด้วยความกระด้างทรงชนะคนอ่อนโยนด้วยความอ่อนโยน,ในอินทริยชาดก กล่าวถึงความอ่อนโยนว่าเป็นข้อ ๑ ที่เป็นเหตุทำให้เกิดยศ ดังคำว่า เหตุที่ให้เกิดยศเหล่านี้ คือการงาน วิชชา ความขยัน การวิวาห์ ศีล และความอ่อนโยน,ในจูฬหังสชาดก กล่าวถึงนายพรานเห็นหงส์แล้วเกิดความอ่อนโยน,ใน .มหาหังสชาดก จัดเป็นธรรมข้อที่ ๕ ในราชธรรม ๑๐ สำหรับพระราชา,ในธัมมสังคณี กล่าวถึงอาชชวทุกะอันได้แก่ (๑) ความซื่อตรง (๒) ความอ่อนโยน (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๕/๑๒๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๕๓/๕๕๙,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๙๕/๕๖๙,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑/๖๒, ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๖๖/๒๙๕, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๕/๙๒, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๔/๒๓, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๗/๓๓๖)

อรรถกถาอปทานอธิบายความอ่อนโยนว่าเป็นข้อธรรม ๕ ในทศพิธราชธรรม ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ๑๐ ประการ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๔๑๒-๓/๓๒๒)

ความอากูล : ความคั่งค้าง,การงานที่ทำคั่งค้างไว้ เช่น การงานไม่อากูลเป็นมงคลอันสูงสุด จัดเป็นมงคลข้อที่ ๑๔ ในมงคล ๓๘ ;ความมีเสี้ยนหนาม ในอปทาน หมายถึงความหมดเสี้ยนหนาม ดังที่พระทัพพมัลลปุตตเถระ พระมหาโกฏฐิกเถระ พระอุรุเวลกัสสปเถระ พระราธเถระ พระโมฆราชเถระ พระนันทาเถรี กล่าวถึงอดีตชาติของตนๆว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ... ทรงทำเดียรถีย์ที่มาเฝ้าทั้งหมดให้ดำรงอยู่ในศีล ๕ เมื่อเป็นเช่นนี้ ศาสนาจึงหมดความอากูล ว่างจากพวกเดียรถีย์,ในปทุมุตตรพุทธวงศ์ พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงทำเดียรถีย์ที่มาเฝ้าทั้งหมดให้ดำรงอยู่ในเบญจศีลเมื่อเป็นเช่นนี้ พุทธศาสนานั้นหมดความอากูลว่างจากพวกเดียรถีย์ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๖/๗, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๖๕/๕๖๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๑/๒๕๒,ขุ.อป.

SAMPLE

(ไทย) ๓๓/๒๒๔/๒๖๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๕๔/๒๗๓, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๙๙/๒๗๙, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓๐/๒๘๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๙/๔๗๘,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๔๓)

อรรถกถาอธิบายความอากูลว่าหมายถึงการงานที่ทำคั่งค้างไว้ที่ทำไม่เหมาะสมและที่ทำย่อหย่อนไม่สมบูรณ์แบบ (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๕/๑๒๑)

ความอาฆาต : ความผูกใจเจ็บและอยากแก้แค้น, พยาบาท,ความโกรธที่ทำให้ผูกใจเจ็บ เช่นในจักกวัตติสูตร กล่าวถึงในเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุขัย ๑๐ ปี มนุษย์เหล่านั้นจักเกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้า ความพยาบาทอย่างแรงกล้า,ในอลคัททูปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าบุคคลเหล่าอื่นจะพึงด่า ...และกระทบกระทั่งเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายก็ไม่ควรทำความอาฆาต,ในธาตุวิภังคสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความอาฆาต คือความพยาบาท ความคิดประทุษร้ายของภิกษุผู้ไม่รู้แจ้งในกาลก่อนนั้นนั่นแลมีอยู่,ในปัจจนีกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลกำจัดความแช่งดีความไม่มีจิตเลื่อมใสและถอนความอาฆาตออกแล้วฟังอยู่ จึงจะรู้คำสุภาษิตได้ ,ในธัมมสังคณีกล่าวอธิบายความอาฆาตไว้ในคำว่า โทสะ ว่าหมายถึงความอาฆาตเกิดขึ้นว่าผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เราเป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๖๘/๔๑๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๒/๒๙๓,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๖๖/๒๗๓)

อรรถกถาปาฏิกวรรค อธิบายถึงความอาฆาตว่าหมายถึงความโกรธที่ทำให้ผูกใจเจ็บ (ที.ปา.อ.(บาลี)๑๐๓/๓๙)

ความอ้างเลสไม่ทำงาน : การแสดงอาการให้รู้ในทีว่าไม่อยากทำงาน, การผัดเพี้ยนการงาน, การอ้างว่าหนาวนัก ร้อนนักแล้วไม่ยอมทำงาน เช่นในสังยุตตนิกาย นชีรติสูตร พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ในโลกมีช่องอยู่ ๖ช่อง ที่จิตตั้งอยู่ไม่ได้ คือ(๑) ความเกียจคร้าน (๒) ความประมาท (๓) ความไม่ขยัน (๔) ความไม่สำรวม(๕) ความมักหลับ (๖) ความอ้างเลสไม่ทำงาน พึงเว้นช่องทั้ง ๖ เสีย โดยประการทั้งปวงเถิด,ในปาฏิกวรรค ความอ้างเลสไม่ทำงาน จัดเป็นส่วนหนึ่งของความเกียจคร้าน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๗๖/๘๓)

ความอาศัย : การพักพิง, การพักผ่อน; ความพึ่ง,นิสสัย เช่น ต้องขอนิสสัย ๔; ในมหานิทเทสอธิบายถึงความอาศัย มี ๒ อย่างคือ (๑) ความอาศัยด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความอาศัยด้วยอำนาจทิฏฐิ,มีอธิบายว่า ... ที่นา ที่สวน เงิน ทอง บ้าน นิคม... นี้ชื่อว่าความอาศัยด้วยอำนาจตัณหา...สักกายทิกฐิมีวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐...ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่าเป็นจริงเห็นปานนี้จนถึงทิฏฐิ ๖๒ นี้ชื่อว่าความอาศัยด้วยอำนาจ

SAMPLE

ทิฏฐิ,พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงละความอาศัยด้วยอำนาจตัณหาได้แล้ว สลัดทิ้งความอาศัยด้วยอำนาจทิฏฐิได้แล้ว,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงสัมมาสมาธิมีวิเวก๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีโวสสัคคะ ๕ มีนิสสัย๑๒ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๖/๑๖๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๒/๕๕๒-๕๕๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๔/๕๗๙)

อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค อธิบายถึงความอาศัยว่าหมายถึงนิสสัย ในที่นี้หมายถึงนิสสัย ๑๒ ได้แก่ ในวิเวกมีนิสสัย ๓ วิราคะมีนิสสัย ๓ นิโรธมินิสสัย ๓ โวสสัคคะมีนิสสัย ๓ (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๒๔/๓๕๘-๓๕๙)

ความอิ่ม : ความเต็มแล้ว, พอแล้ว, การหายหิว, การหายอยาก ; ความเบิกบาน, ความแช่มชื่น ,ติตติ เช่น หน้าอิ่ม,ในรัฏฐปาลสูตร พระรัฏฐบาลเถระกล่าวว่า ความอิ่มด้วยกามไม่มีในโลก,ในอติตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ความอิ่มในการเสพสิ่ง ๓ ประการ คือ (๑) ความอิ่มในการนอนหลับ (๒) ความอิ่มในการเสพเครื่องดื่มคือสุราและเมรัย (๓)ความอิ่มในการเสพเมถุนธรรม ย่อมไม่มี,ในกฏุวิยสูตร กล่าวถึงความไม่อิ่มของหัตถกอุบาสก ดังคำว่า ความอิ่มในการเฝ้าพระผู้มีพระภาค(การฟังสัทธรรม) การบำรุงพระสงฆ์ จักมีในกาลไหนๆ เป็นแน่แท้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๐, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๙/๓๕๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๘/๓๗๗)

ความอิ่มใจ : ความปลื้มใจ, ความสบายใจ, ความภูมิใจ, ความปีติยินดี,ปีติ เช่นมหานิทเทสอธิบายว่า ความอิ่มเอิบ ความปราโมทย์ ความชื่นใจ ใจยินดี ใจร่าเริงมีใจเบิกบาน ใจแช่มชื่น บันเทิงใจ ปลาบปลื้มใจ,ในสัมปสาทนียสูตร สังคีติสูตร ทสุตตรสูตร จัดเป็นข้อที่ ๔ กล่าวคือปีติสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ) ในโพชฌงค์ ๗,ในเรื่องรูปฌาน ความอิ่มใจเกิดต่อจาก วิตก วิจาร ดังคำว่า สารีบุตรสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ ก็ธรรมในปฐมฌาน คือ วิตก(ความตรึก) วิจาร(ความตรอง) ปีติ(ความอิ่มใจ) สุข(ความสุข)... มนสิการ(ความใส่ใจ)เหล่านั้น สารีบุตรกำหนดตามลำดับบทได้แล้ว,ในอานาปานัสสติสูตร กล่าวถึงปีติที่ปราศจากอามิสเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ปรารภความเพียรแล้ว,ในปมาทวิหารีสูตร กล่าวถึงความปราโมทย์ทำให้เกิดความอิ่มใจ ดังคำว่า เมื่อเธอมีจิตไม่ซ่านไปแล้ว ปราโมทย์ก็เกิด เมื่อเกิดปราโมทย์ปีติก็เกิดเมื่อใจเกิดปีติ กายก็สงบ,ในปริสาสูตร กล่าวถึงผู้มีความบันเทิงใจย่อมเกิดความอิ่มใจ กายของผู้มีความอิ่มใจย่อมสงบ,ในมหานิทเทสอธิบายความอิ่มใจไว้ในคำว่า อิ่ม ว่าหมายถึงความอิ่มเอิบ ความปราโมทย์ ความบันเทิง ความเบิกบาน ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความยินดี ความมีใจสูง ความมีใจแช่มชื่น ความ

SAMPLE

เต็มใจที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๙/๘๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๓๙๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๔/๑๑๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๐/๑๙๒,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๗/๑๐๘, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๖/๓๒๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑/๔,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๑๔/๓๗๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๗๔/๓๖๒)

อรรถกถาอธิบายว่า เมื่อบุคคลระลึกถึงพุทธคุณอยู่ ปีติ (ความอิ่มใจ) ย่อมเกิดจากนั้น จึงพิจารณาปีติให้เห็นความสิ้นไปเสื่อมไปจนได้บรรลุอรหัตตผล,ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย อธิบายความอิ่มใจที่อยู่ในโพชฌงค์ว่าเป็นรัตนะ (สํ.ข.อ. (บาลี) ๒/๗๖/๓๑๐,ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๒๕/๑๓๗)

ความอุตสาหะ : ความบากบั่น, ความพยายาม, ความขยัน, ความอดทน ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความประคองธุระไว้ ความมุ่งมั่น เช่นในจังกีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความอุตสาหะมีอุปการะมากแก่ปัญญาเครื่องพิจารณา...ฉันทะมีอุปการะมากแก่ความอุตสาหะ,ในเจลสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ควรวางเฉย ไม่ควรใส่ใจถึงผ้าที่ถูกไฟไหม้หรือศีรษะที่ถูกไฟไหม้ ควรทำ...ความพยายาม ความอุตสาหะ ... สติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่ง เพื่อรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ที่ยังไม่รู้แจ้งตามความเป็นจริง,ในทุติยสมาธิสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลผู้ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายในและไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ควรทำ... ความอุตสาหะ ... สติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่งเพื่อได้กุศลธรรมเหล่านั้นเถิด (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๓๔/๕๔๓-๕๔๔,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๔/๖๑๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๓/๑๔๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๑/๔๕๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๖/๔๙๓)

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย อธิบายถึงความอุตสาหะว่าหมายถึงความเพียรที่ยิ่งกว่าความเพียรพยายาม(วิริยะ)(องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๙๒/๓๖๗)

ความอุบัติ : การเกิดขึ้น, กำเนิด, การบังเกิด; รากเหง้า, เหตุ เช่น ความอุบัติในภพ ในจักกวัตติสูตร กล่าวถึงความอุบัติของพระราชาพระนามว่าสังขะ ณ กรุงเกตุมดีราชธานี ในชมพูทวีป,ในสังยุตตนิกาย กุตูหลสาลาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่วัจฉปริพาชกว่าเรายอมบัญญัติความอุบัติสำหรับผู้มีอุปาทาน ไม่บัญญัติสำหรับผู้ไม่มีอุปาทาน ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงความอุบัติควรรู้ยิ่ง ดังคำว่าความเกิดขึ้นควรรู้ยิ่ง ...ความอุบัติ...ความไม่คับแค้นใจควรรู้ยิ่ง,ใน โคตรภูญาณนิทเทส กล่าวถึงญาณที่ครอบงำความเกิดขึ้น...ความอุบัติ เพื่อได้อนิมิตตวิหารสมาบัติ ชื่อว่าโคตรภู (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๖/๗๗, สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๘/๔๙๒, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐/๑๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๐/๙๘)

SAMPLE

ความอุบัติขึ้น : การเกิด, การเกิดขึ้น,อุปปาทะ เช่น ความอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในปฐมอุปปาทสูตร กล่าวถึงอินทรีย์ ๕ นี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น เว้นความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมไม่เกิดขึ้น, ในอปทาน พระนิมิตตพยากรณิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าได้เข้าป่าหิมพานต์บอกมนตร์อยู่ศิษย์ ๕๔,๐๐๐ คน...เมื่อพระผู้ทรงเป็นผู้นำเสด็จอุบัติขึ้น แต่พื้นพสุธาทั้งสิ้นนี้สั่นสะเทือน... ข้าพเจ้าได้พยากรณ์แก่พวกเขาว่า อย่ากลัวเลย ท่านทั้งหลายไม่มีภัยขอท่านทั้งหลายแม้ทุกคนจงเบาใจเถิด ความอุบัติขึ้นนี้ประกอบด้วยประโยชน์สุข (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๔/๑๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๙/๓๔๓-๓๔๔,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๖๑๖๓๐, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๕/๑๑๔)

ความเอ็นดู : ความมีใจรักใคร่, ความปรานี,ความอนุเคราะห์,ความกรุณา,กิริยาที่เอ็นดู, ภาวะที่เอ็นดู, ความแสวงหาประโยชน์เกื้อกูล, ความสงสาร เช่นในจูฬศีล กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่,ในลักขณสูตร กล่าวถึงในชาติก่อน ... ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู,ในอภยราชกุมารสูตร มีข้อความกล่าวถึงตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย รู้กาลที่จะกล่าววาจา,ในกินติสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงมีความเอ็นดู แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลอาศัยความอนุเคราะห์จึงทรงแสดงธรรม,ในสหายตนวิภังคสูตร กล่าวถึงศาสดาในโลกนี้เป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลอาศัยความเอ็นดู จึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลาย,จัดเป็นข้อ๑ ในสัจจะของพราหมณ์ ๔ ที่พวกพราหมณ์มีความเอ็นดูอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย,ในอุทายีสูตร กล่าวถึงการแสดงธรรมแก่ผู้อื่น เพราะมีความเอ็นดูดังคำว่า เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู,ในทุติยอาฆาตปฏิวินยสูตร กล่าวถึงบุคคลที่ชั่ว เช่นมีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ มีความประพฤติทางวาจาก็ไม่บริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้เข้าไปตั้งความกรุณา ความเอ็นดู ความอนุเคราะห์ในผู้นั้น,ในวัฏฏกโปตกจริยา ลูกนกคุ่มตั้งสัจจะว่า ศีลคุณ ความสัตย์ ความสะอาดและความเอ็นดู ยังมีอยู่ในโลกด้วยความสัตย์นั้นเราจักทำสัจจกิริยาอันยอดเยี่ยม (ที.สี.(ไทย) ๙/๘/๓,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๔/๖๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๕๑/๑๙๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๖/๑๖๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๖/๘๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔/๔๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๑๑/๓๗๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๒/๒๖๘, ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๗๙/๗๖๘,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๖๒/๒๗๑)

SAMPLE

อรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายความเอ็นดู ว่าหมายถึงการอนุเคราะห์ด้วยคิดว่า จักเปลื้องเหล่าสัตว์ผู้มีความคับแค้นมากให้พ้น จากความคับแค้น (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี)๓/๑๕๙/๖๐)

ความเอาธุระของบุรุษ : ความเอาใจใส่ต่อหน้าที่อย่างลูกผู้ชาย,ความปฏิบัติงานของผู้ชายอย่างมุ่งมั่นจนสำเร็จได้ ในสัมปสาทนียสูตรกล่าวถึงพระสารีบุตรเถระกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า สิ่งใดที่กุลบุตรผู้มีศรัทธา ปรารภความเพียร มีเรี่ยวแรง จะพึงถึงด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ด้วยความเอาธุระของบุรุษ สิ่งนั้นพระผู้มีพระภาคได้ทรงบรรลุเต็มที่แล้ว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๐/๑๒๒)

อรรถกถาปาฏิกวรรคอธิบายถึงความเอาธุระของบุรุษว่าหมายถึงความมุ่งมั่นที่จะทำธุระให้สำเร็จลุล่วงได้(ที.ปา.อ.(บาลี)๑๖๐/๘๔)

ความเอิบอาบ : ความอาบไปทั่ว, ความซึมซาบ; ความซาบซ่าน เป็นลักษณะเฉพาะของอาโปธาตุ, ในธัมมสังคณีและวิภังค์อธิบายถึงความเอิบอาบไว้ในคำว่า รูปที่เป็นอาโปธาตุ ว่าหมายถึงธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูป, ในมหาหัตถิปโทปมสูตร มหาราหุโลวาทสูตร ธาตุวิภังคสูตร กล่าวถึงอุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๓/๓๓๒, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๕/๑๒๗, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๕๐/๔๐๖, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๕๑/๒๐๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๔/๑๓๕)

ความเอื้อเฟื้อ : ความอุดหนุน, ความเจือจาน, การแสดงน้ำใจดีต่อผู้อื่น,ภาวะแห่งความเอื้อเฟื้อ เช่นจูฬวรรค กล่าวถึงผู้มีจิตประทุษร้าย ไม่มีความเอื้อเฟื้อ, ในปุคคลสูตร กล่าวถึงคนตระหนี่เหนียวแน่น มีความดำริชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ,ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต กล่าวถึงความเอื้อเฟื้อ ๒ อย่าง คือ (๑) ความเอื้อเฟื้อด้วยอามิส (๒) ความเอื้อเฟื้อด้วยธรรม บรรดาความเอื้อเฟื้อ ๒ อย่างนี้ ความเอื้อเฟื้อด้วยธรรมเป็นเลิศ, ในทุติยอุรุเวลสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ย่อมห่างไกลจากความเป็นผู้มั่นคง,ในอาตาปีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ไม่มีความเพียร... ไม่มีความเอื้อเฟื้อต่อธรรมเช่นนี้ย่อมไม่ควรเพื่อจะบรรลุสัมโพธิอันยอดเยี่ยมได้,ในอามคันธสูตรกล่าวถึงคนผู้ฆ่าสัตว์ทั้งหลายไม่มีความเอื้อเฟื้อ,ความเอื้อเฟื้อเป็นส่วนหนึ่งของบุคคลผู้ว่าง่าย (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๕๐/๒๑๒,สี.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๓, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๑/๑๒๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๖,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/

SAMPLE

๓๔/๓๘๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๕๐/๕๕๙,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๓๔/๓๓๓,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๕/๖๔)

อรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายถึงความเอื้อเฟื้อทำให้อยู่ร่วมกันได้อย่างผาสุก ดังคำว่า เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายจะอยู่ร่วมกันได้ก็ด้วยอาศัยความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน มีข้อสงสัยก็ถามกันแก้ปัญหาให้กัน (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๖๖/๓๓)

ความโอ้อวด : กิริยาที่โอ้อวด ภาวะที่โอ้อวด กิริยาที่ฟุ้งเฟ้อ ความเป็นคนฟุ้งเฟ้อ กิริยาที่เห่อ ความเป็นคนเห่อ,การอวด, การพูดยกตัว, การพูดอวดความรู้ความสามารถหรือความมั่งมีเป็นต้น,สาเถยยะ,การโอ้อวดจัด เช่น ในปุคคลบัญญัติอธิบายว่า ความโอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ภาวะที่โอ้อวด ภาวะที่แข็งกระด้าง กิริยาที่แข็งกระด้าง การพูดเป็นเหลี่ยมคู กิริยาที่พูดแอบอ้าง นี้เรียกว่าความโอ้อวด,จัดเป็นอุปกิเลสแห่งจิต (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๑/๖๔, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๖/๔๗๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔/๕๓๗, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๑/๑๕๘,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๑/๑๖๓)

คว่ำบาตร : ไม่ยอมคบค้าสมาคมด้วย,เดิมหมายถึงสังฆกรรมที่พระสงฆ์ประกาศลงโทษคฤหัสถ์ผู้ประทุษร้ายต่อศาสนาด้วยการไม่คบ ไม่รับบิณฑบาต เป็นต้น ดังที่พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นสงฆ์จงคว่ำบาตรเจ้าวัฑฒลิจฉวี คือห้ามสมโภคกับสงฆ์,ในจูฬวรรคกล่าวถึงเหตุแห่งการคว่ำบาตร ดังคำว่า สงฆ์พึงคว่ำบาตรอุบาสกผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ (๑) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของภิกษุทั้งหลาย (๒) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ของภิกษุทั้งหลาย (๓) ขวนขวายเพื่อความอยู่ไม่ได้แห่งภิกษุทั้งหลาย (๔) ด่าบริภาษภิกษุทั้งหลาย (๕) ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน (๖) กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า (๗) กล่าวติเตียนพระธรรม (๘) กล่าวติเตียนพระสงฆ์,ในอังคุตตรนิกาย ปัตตนิกุชชนสูตร เหตุแห่งการคว่ำบาตรไว้มีนัยยะเช่นเดียวกัน ; กิริยาที่ทำให้น้ำออก, การให้ขอบบาตรอยู่ที่พื้น ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลายคว่ำบาตรไว้ที่พื้นดิน ขอบบาตรสึกหรอ,ในเถรีคาถา พระจิตตาเถรีกล่าวว่า เราเก็บผ้าสังฆาฏิ และคว่ำบาตรแล้ว ข่มตนทำลายกองความมืดได้แล้วบนภูเขา (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๔/๒๒, วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๖๕/๔๖, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๗/๔๑๕,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๘/๕๕๙)

อรรถกถาวินัยอธิบายว่า คว่ำบาตร หมายถึงไม่พึงรับไทยธรรมในเรือนของอุบาสกผู้ถูกคว่ำบาตร และส่งข่าวไปในวัดอื่น ๆ ไม่ให้ ภิกษุทั้งหลายรับภิกษาในเรือนของอุบาสกนั้น(วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๖๕/๓๑๑),อรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายว่า การสวดกรรมวาจาเพื่อไม่รับไทยธรรมของอุบาสกผู้ประพฤติผิดต่อสงฆ์ มิใช่หมายถึงคว่ำปากบาตรลง (องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๓/๘๗/๒๘๓)

SAMPLE

คหบดี, ชุมนุม, พวก : กลุ่มผู้เป็นใหญ่ในเรือน, ผู้ที่เป็นเจ้าบ้าน, ผู้มีอันจะกินซึ่งเป็นเจ้าบ้าน, มักหมายถึงผู้มีอันจะกิน,ผู้มั่งคั่ง; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ก็ภิกษุณีใดก่อคดีพิพาทกับคหบดี กับบุตรคหบดี กับทาส หรือกับกรรมกร โดยที่สุดกระทั่งกับสมณปริพาชก ภิกษุณีนี้ต้องธรรมคือสังฆาทิเสสที่ชื่อว่าปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ (วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๖๘๐/๒๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๙/๙๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๙/๙๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๘/๒๐๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๒/๑๑๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๔/๒๕๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๖/๒๕๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐/๑๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑/๑๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/ ๒๒/๑๘,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๖๘/๑๖๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐/๑๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๓/๕๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕๓/๑๗๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓/๑๙,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๐/๑๕๕,สํ.ข. ๑๗/๒/๗,สํ.ข. ๑๗/๘๕/๑๕๐,องฺ.เอกก. ๒๐/๑๒๔/๓๗๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๓/ ๘๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๗,ขุ.ชา.ทุก. ๒๗/ ๒๑๙/๕๐๘,ขุ.ชา.ทุก. ๒๗/๒๒๐/๕๐๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๘/๒๑๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๒/ ๒๔๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๕๕๒)

คหบดี, บุตร : ลูกของผู้เป็นใหญ่ในเรือน, ลูกของผู้ที่เป็นเจ้าบ้าน, ลูกของผู้มีอันจะกินซึ่งเป็นเจ้าบ้าน, มักหมายถึงบุตรผู้มีอันจะกิน, ผู้มั่งคั่ง ; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์ ต่อจากนั้นไม่นาน พระเจ้ามหาสุทัสสนะก็ได้สวรรคต ท้าวเธอทรงมีความรู้สึกขณะใกล้จะสวรรคตเหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดี ผู้บริโภคโภชนะที่ชอบใจและก็ย่อมเมาในรสอาหารฉะนั้น พระเจ้ามหาสุทัสสนะ เมื่อสวรรคตแล้ว ได้ไปเกิดในสุคติพรหมโลก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๙/๒๐๒)

คหบดีแก้ว : คหบดีที่ดีเลิศ, ผู้มั่งคั่งที่วิเศษ,เป็นของมีค่าหายากชนิดหนึ่ง เกิดขึ้นเฉพาะพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นคุณสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ;หนึ่งประการในบรรดาของวิเศษคือรัตนะ ๗ ประการ ได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว ; ดังเช่นข้อความว่า มหาบุรุษมีคติ ๒ อย่าง ไม่เป็นอย่างอื่น คือ ๑. ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขตทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็น วีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต ๒.ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มี

SAMPLE

กิเลสในโลก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓/๑๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔/๑๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖/๒๐, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๑/๖๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๖/๗๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๔/๔๗๓,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๒๕๘/๓๐๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๒/๔๒๘)

คหบดีจีวร : จีวรของคหบดี,จีวรที่มีค่า คำว่า จีวรมี ๖ ชนิด คือ (๑) โขมะ (ผ้าเปลือกไม้) (๒) กัปปาสิกะ (ผ้าฝ้าย) (๓) โกเสยยะ (ผ้าไหม) (๔) กัมพล (ผ้าขนสัตว์) (๕) สาณะ (ผ้าป่าน) (๖) ภังคะ (ผ้าที่ทำด้วยของผสมกัน) ; ดังเช่นข้อความที่ชีวกโกมารภัจกราบทูลว่า “พระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ถือผ้าบังสุกุลอยู่เป็นวัตร ผ้าสิไวยกะคู่นี้เป็นผ้าเนื้อดีเลิศ ประเสริฐสุด มีชื่อเด่นเยี่ยมกว่าคู่ผ้าเป็นอันมาก หลายร้อย หลายพัน หลายแสนคู่ พระเจ้าปัชโชตทรงส่งมาพระราชทาน พระองค์โปรดรับผ้าสิไวยกะคู่ ๑ ของข้าพระองค์เถิดพระพุทธเจ้าข้า และโปรดทรงอนุญาตคหบดีจีวรแก่ภิกษุสงฆ์ (วิ.มหา. ๕/๓๓๗/๑๙๘, วิ.มหา. ๕/๓๔๐/๒๐๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๒/๒๘๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๑/๒๔๓)

คหบดีชาวนา : ชาวนาผู้มีฐานะดี ; คหบดีชาวนามีกิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการ คือ (๑) ต้องไถคราดนาให้เรียบร้อย (๒) ต้องเพาะพืชลงไปตามกาลที่ควร (๓) ต้องไขน้ำเข้าบ้าง ระบายน้ำออกบ้างตามกาลที่ควร; ดังเช่นข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่าผู้ใหญ่บ้าน ถ้าเช่นนั้น เราจักย้อนถามท่านในปัญหาข้อนี้ ท่านพึงตอบตามสมควร ผู้ใหญ่บ้าน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คหบดีชาวนาในโลกนี้มีนาอยู่ ๓ ชนิด คือ ชนิดหนึ่งเป็นนาดี ชนิดหนึ่งเป็นนาปานกลาง ชนิดหนึ่งเป็นนาเลว มีดินแข็ง มีดินเค็ม พื้นดินเลว ผู้ใหญ่บ้าน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คหบดีชาวนาประสงค์จะหว่านพืช จะหว่านในนาชนิดไหนก่อนคือ นาชนิดดีโน้น ชนิดปานกลางโน้นหรือชนิดเลวโน้นซึ่งมีดินแข็ง มีดินเค็ม พื้นดินเลว (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๙/๔๐๔,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๘๔/๓๑๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๙๓/๓๒๔)

คหบดีชื่อโสณทินนะ : ชื่อในอดีตชาติของโสณทินนเทพบุตร; มีข้อความอธิบายว่ามาตลีเทพสารถีถูกพระเจ้าเนมิตรัสถามแล้ว จึงทูลพยากรณ์วิบากของเหล่าสัตว์ผู้ทำบุญไว้ ตามที่ทราบแด่พระเจ้าเนมินั้นผู้ไม่ทรงทราบว่า เทพบุตรตนนี้เคยเป็นคหบดีชื่อโสณทินนะ เป็นทานบดีให้สร้างวิหาร ๗ หลังอุทิศแก่บรรพชิต เขาได้อุปัฏฐากภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ในวิหาร ๗ หลังนั้นด้วยความเคารพ ได้บริจาคผ้านุ่ง ผ้าห่ม อาหาร เสนาสนะ เครื่องประทีปในท่านผู้ปฏิบัติตรงทั้งหลายด้วยจิตเลื่อมใสได้รักษาอุโบสถศีลที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักษ์พร้อมทั้งวันปาฏิหาริยปักษ์ เป็นผู้สำรวมในศีลทุกเมื่อ จึงมาบันเทิงอยู่ในวิมาน ในเพราะการสำรวมและการบริจาคทาน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๑๑/๒๖๒)

SAMPLE

คหบดีบริษัท : ชุมนุมคฤหบดี,ผู้เป็นใหญ่ในเรือน, ผู้ที่เป็นเจ้าบ้าน, ผู้มีอันจะกินซึ่งเป็นเจ้าบ้าน, ผู้มั่งคั่ง, จัดอยู่ในบริษัท ๘ จำพวก คือ (๑) ขัตติยบริษัท (ชุมนุมกษัตริย์) (๒) พราหมณบริษัท (ชุมนุมพราหมณ์) (๓)คหบดีบริษัท (ชุมนุมคหบดี) (๔) สมณบริษัท (ชุมนุมสมณะ) (๕) จาตุมหาราชบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นจาตุมหาราช) (๖) ดาวดึงสบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นดาวดึงส์) (๗) มารบริษัท (ชุมนุมมาร) (๘) พรหมบริษัท (ชุมนุมพรหม) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๙/๙๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๐/๙๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๗/๓๔๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓๐/๑๙๘,องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๙/๓๗๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๒/๖๐๙)

คหบดีบัณฑิต : คหบดีผู้เป็นบัณฑิต, ผู้ชายที่เป็นเจ้าบ้านผู้ฉลาด มีความรู้ความสามารถ, ผู้มีอันจะกินซึ่งเป็นเจ้าบ้านผู้ฉลาด, มีความรู้ความสามารถ ; มีข้อความที่ปิโลติกปริพาชกกล่าวกับชาณุสโสณิพราหมณ์ว่า รอย ๔ รอย คือ(๑) ข้าพเจ้าเห็นขัตติยบัณฑิตบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้ละเอียดอ่อน โต้ตอบวาทะของผู้อื่นได้ประหนึ่งยิงขนเนื้อทราย ขัตติยบัณฑิตเหล่านั้นดูเหมือนว่าเที่ยวทำลายทิฏฐิทั้งหลาย(ของผู้อื่น)ด้วยปัญญา (ของตน) พอได้สดับมาว่า ‘พระสมณโคดมจักเสด็จเที่ยวไปยังหมู่บ้าน หรือนิคมชื่อโน้น’ ก็พากันคิดผูกปัญหาด้วยตั้งใจว่า ‘พวกเราจักเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหานี้ หากพระสมณโคดมนั้นถูกพวกเราถามแล้วอย่างนี้ จักตอบอย่างนี้ พวกเราจักยกวาทะ อย่างนี้ขึ้นแก่พระองค์ แม้หากพระสมณโคดมนั้นถูกพวกเราถาม (๒) ข้าพเจ้าเห็นพราหมณบัณฑิตบางพวก ฯลฯ (๓) ข้าพเจ้าเห็นคหบดีบัณฑิตบางพวก ฯลฯ (๔) ข้าพเจ้าเห็นสมณบัณฑิตบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้ละเอียดอ่อน โต้ตอบวาทะของผู้อื่นได้ประหนึ่งว่ายิงขนเนื้อทราย สมณบัณฑิตเหล่านั้นดูเหมือนว่าเที่ยวทำลายทิฏฐิทั้งหลาย(ของผู้อื่น)ด้วยปัญญา (ของตน) พอได้สดับว่า ‘พระสมณโคดมจักเสด็จเที่ยวไปยังหมู่บ้าน หรือนิคมชื่อโน้น’ ก็พากันคิดผูกปัญหาด้วยตั้งใจว่า ‘พวกเราจักเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหานี้ หากพระสมณโคดมนั้นถูกพวกเราถามแล้วอย่างนี้ จักตอบอย่างนี้ พวกเราจักยกวาทะอย่างนี้ขึ้นแก่พระองค์ แม้หากพระสมณโคดมนั้นถูกพวกเราถามแล้ว เป็นต้น (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๙/๓๑๙)

คหบดีบุตร : บุตรของคหบดี, ลูกของผู้มีอันจะกินซึ่งเป็นเจ้าบ้าน,ลูกของผู้มีฐานะร่ำรวย; เป็นคำเรียกหรือเป็นคำต่อท้ายชื่อเพื่อเป็นการยกย่อง ดังเช่นข้อความว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น สิงคาลกะ คหบดีบุตรลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคองอัญชลีไหว้ทิศทั้งหลาย คือทิศเบื้องหน้า(ทิศตะวันออก) ทิศเบื้องขวา(ทิศ

SAMPLE

ใต้) ทิศเบื้องหลัง(ทิศตะวันตก) ทิศเบื้องซ้าย(ทิศเหนือ) ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๘/๒๐๒)

คหบดีมหาศาล :คหบดีผู้ร่ำรวยมาก, คหบดีผู้มีทรัพย์มากถึง ๔๐ โกฏิ (ที.ม.อ.(บาลี)๒๑๐/๑๙๓); ดังเช่นข้อความว่า ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระผู้มีพระภาคอย่าได้ปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกิ่งเช่นนี้ เมืองใหญ่เหล่าอื่นยังมีอยู่ เช่นกรุงจัมปากรุงราชคฤห์ กรุงสาวัตถี เมืองสาเกต กรุงโกสัมพี กรุงพาราณสี ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปรินิพพานในเมืองเหล่านี้เถิด ขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล ผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระตถาคต มีอยู่มากในเมืองเหล่านั้น ท่านเหล่านั้นจะทำการบูชาพระสรีระของพระตถาคต(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๐/๑๕๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๑/๑๘๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๗/๓๔๖,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖๒/๒๐๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๖๐/๓๐๘,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๘/๑๓๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๕/๑๓๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๑/๓๙๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๓/๓๙๕)

คหปตัคคิ : ไฟคือคหบดี,มีอธิบายว่า ไฟคือคหบดี หมายถึงคหบดีคือเจ้าของบ้าน เป็นเหมือนไฟที่ผู้อยู่ในบ้าน มีภรรยาเป็นต้น ต้องเคารพ มิฉะนั้น จะให้โทษ ดังคำว่า คหปตัคคินี้เป็นผู้ที่(ภรรยาเป็นต้น)ควรสักการะ เคารพ นับถือบูชา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๗/๗๓) อรรถกถากล่าวว่า ที่ชื่อว่าคหปตัคคิ แยกเป็นคหปติ + อัคคิ คำว่า คหบดี หมายถึงเจ้าของเรือนผู้ให้ที่นอนเสื้อผ้าเครื่องประดับ ที่เรียกว่าอัคคิ เพราะเป็นเหตุให้มาตุคามผู้ประพฤติน้อกใจตนต้องถูกเผาไหม้ในนรก (องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๔๖/๑๘๒-๑๘๓), ชื่อไฟ ๑ ในบรรดาอัคคิ ๓ อันได้แก่ (๑) อาหุเนยยัคคิ(ไฟคืออาหุไนยบุคคล) (๒) คหปตัคคิ(ไฟคือคหบดี) (๓) ทักขิเณยยัคคิ (ไฟคือทักขิไณยบุคคล) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘,ชื่อไฟข้อ ๕ ในบรรดาอัคคิ (ไฟ) ๗ ชนิด อันได้แก่ (๑) ราคัคคิ(ไฟคือราคะ) (๒) โทสัคคิ(ไฟคือโทสะ) (๓) โมหัคคิ(ไฟคือโมหะ) (๔) อาหุเนยยัคคิ (ไฟคืออาหุไนยบุคคล) (๕) คหปตัคคิ(ไฟคือคหบดี) (๖) ทักขิเณยยัคคิ(ไฟคือทักขิไณยบุคคล) (๗) กัฏฐัคคิ(ไฟที่เกิดจากไม้) (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๖/๖๙,๒๓/๔๗/๗๓)

คหปตานี : แม่เจ้าเรือน,ผู้หญิงที่เป็นใหญ่ในเรือน, หญิงเจ้าของบ้าน สื่อความหมายถึงผู้มีอันจะกิน,หญิงผู้มั่งคั่ง, แม่บ้านแม่เรือน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๓/๘๘)

คหปติกา,กัปปิยภูมิ : เรือนของคหบดี หมายถึงเรือนอันชาวบ้านสร้างถวาย จัดเป็นกัปปิยกุฎี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๕/๑๑๙) ; ชื่อกุฎีชนิด ๑ ในบรรดากัปปิยกุฎี ๔ ชนิด คือ๑.อุสสาวนันติกา กัปปิยภูมิที่ประกาศให้รู้กันแต่เริ่มสร้าง)๒.โคนิสาทิกา(กัปปิยภูมิเคลื่อนที่ได้) ๓.คหปติกา(เรือนคหบดีที่เขาถวายให้เป็นกัปปิยภูมิ)๔. สัมมติกา (กัปปิยภูมิที่สงฆ์

สมมติ) อรรถกถากล่าวว่า คหปติกาเรือนของคหบดี ได้แก่เรือนของพวกชาวบ้าน เขาถวายให้ภิกษุสงฆ์เพื่อใช้เป็นกัปปิยกุฎี สถานที่นั้นอาจเคยเป็นที่อยู่ของภิกษุมาก่อน โดยสวดประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่าจะใช้ที่แห่งนี้เป็นกัปปิยกุฎีหรือกัปปิยภูมิ (วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๙๕/๑๘๒-๑๘๓)

คหปติชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องคหบดีโพธิสัตว์(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๙๗/๘๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคหบดี แคว้นกาสี ได้จับผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นชู้กับภรรยาของตน เพราะสังเกตเห็นกิริยาของคนทั้ง ๒ ส่อพิรุธคือภรรยาของตนยืนพูดอยู่ในฉางข้าวว่า ฉันยังใช้คืนท่านไม่ได้ส่วนผู้ใหญ่บ้านยืนทวงหนี้อยู่ข้างนอก ทั้งที่สัญญาที่ทำกันไว้เป็นเวลา ๒ เดือน จึงจะใช้หนี้คืนแต่นี่ยังไม่ถึง ๒ สัปดาห์ก็มาทวงหนี้ ได้ด่าว่าผู้ใหญ่บ้านและภรรยาของตนให้ได้อาย ไม่ให้ทำอีก (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๙๗/๑๓๔-๑๓๖)

คหุรตีริยเถรคาถา : ภาษิตของคหุรตีริยเถระ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๑/๓๑๔) อธิบายสรุปได้ว่า ท่านพระคหุรตีริยเถระเกิดในตระกูลพราหมณ์ เดิมชื่อว่าอัคคิทัตตะ เจริญวัยแล้ว เพราะได้เห็นยมกปฏิหาริย์จึงเกิดความเลื่อมใสแล้วบวช เรียนกัมมัฏฐานแล้วจำพรรษาอยู่ ณ ป่าชื่อว่า คหุรตะ ดังนั้น ท่านได้ชื่ออีกว่า คหุรคิริยะ เจริญวิปัสสนาไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตผล แล้วได้กล่าวคาถาว่า บุคคลถูกเหลือบและยุงกัดในป่าใหญ่พึงเป็นผู้มีสติอดกลั้นในอันตรายนั้น เหมือนช้างในสงคราม (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๓๑/๑๔๐-๑๔๑)

คอกโค : ที่ล้อมขังวัว ในมหาวรรค วชาทิวัสสูปคมนะ กล่าวถึงการเข้าจำพรรษาในคอกโคเป็นต้น ดังพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เข้าจำพรรษาในคอกโคได้,ในจูฬนารทกัสสปชาดก ดาบสกลาวบุตรชายว่า คอกโค ๑ โรงสุรา ๑ นักเลง ๑ หอประชุม ๑ สถานที่เก็บเงินทอง ๑ เจ้าจงเว้นให้ห่างไกล (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๐๓/๓๑๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๖/๕๕๘,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๕๓/๔๐๕)

อรรถกถาวินัยอธิบายว่า คอกโค ในที่นี้หมายถึงสถานที่ซึ่งคนเลี้ยงโคพักอาศัยในขณะที่ต้อนโคไปเลี้ยง ณ ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ไม่ได้หมายถึงคอกโคที่ประจำอยู่ตามหมู่บ้าน(วิ.อ.(บาลี)๓/๒๐๓/๑๕๐)

ค้อนเหล็ก : ชื่อเครื่องมือที่มีหัวและด้ามทำด้วยเหล็ก สำหรับเคาะ ตอก ตี ทุบ เช่นในอัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงยักษ์วชิรปาณี(ท้าวสักกะ) ถือค้อนเหล็กใหญ่มีไฟลุกโชติช่วงยืนอยู่ในอากาศเบื้องบนอัมพัฏฐมาณพ,ในทุติยทัพพสูตร กล่าวถึงไฟที่ลุกโพลง ถูกช่างใช้ค้อนเหล็กตีก็ค่อยๆมอดดับสนิทลงไปใคร ๆ รู้ไม่ได้ว่าไฟนั้นไปอยู่ที่ไหน,ในเปตวัตถุ สัฏฐิกูฏเปตวัตถุ เรื่องเปรตถูกค้อนต่อยศีรษะ เปรตตนหนึ่งที่เกิดในยมโลกกล่าวว่า ค้อน

SAMPLE

เหล็กจำนวน ๖๐,๐๐๐ ลูก ตกมาตีกระหม่อมศีรษะของข้าพเจ้า,ในสังกิจจชาดกก ล่าวถึงคนผู้ตัดสินคดีไม่เป็นธรรมจะถูกพวกนายนิรยบาลทุบตีด้วยค้อนเหล็กทุกเย็น ทุกเช้าต่อแต่นั้นจะต้องกินอาเจียนที่สัตว์นรกเหล่าอื่นคายออกที่มีอัตภาพลำบากทุก เมื่อ,ในจันทกุมารชาดก กล่าวถึงท้าวสักกเทวราชทรงสดับเสียงคร่ำครวญของพระนางจันทานั้นแล้วทรงกวัดแกว่งค้อนเหล็กยังความกลัวให้เกิดแก่พระเจ้าเอกราช(ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๑๙๔, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๘๐/๔๘๓, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๘๐๘/๓๐๑,ขุ.ชา.สฏฐิ.(ไทย) ๒๘/๑๓๐/๕๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๓๘/๓๖๑)

คะนอง : กิริยาที่คะนอง ภาวะที่คะนอง ความเดือดร้อนจิต ใจฟุ้งซ่าน, แสดงอาการร่าเริง, คึก, ลำพอง; พูดหรือทำเกินขอบเขต เช่น ความคะนองมือชื่อว่าความคะนอง ความคะนองเท้า ชื่อว่าความคะนอง ความคะนองมือและเท้าก็ชื่อว่าความคะนอง, ในมหานิทเทสอธิบายคะนองว่าหมายถึงคึกคะนอง ร้องท้าทาย ตะโกนกึกก้อง; เรียกอาการของฟ้าที่มีเสียงลั่นเปรี้ยงๆ ว่า ฟ้าคะนอง,ในกากสูตร กล่าวถึงคะนองว่าเป็นอสัทธรรมข้อ ๒ ในอสัทธรรม ๑๐ ของกา (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๗/๑๗๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๖/๒๐๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๕/๒๔๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๕/๒๗๔)

อรรถกถาขุททกนิกาย อธิบายคะนองไว้ว่า คะนองกาย วาจา และใจ (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๙/๒๑๗)

คัคคระ, ชื่อ : ชื่อเทพบุตรนักดนตรี, ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่งจำพวกดุริยเทพ ชั้นดาวดึงส์, เทพบุตรองค์หนึ่งชื่อคัคคระ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๖/๓๐) ในบรรดาจำพวกดุริยเทพ ๖๐,๐๐๐ องค์ของท้าวสักกเทวราช สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่มาบรรเลงขับร้องช่วยกันปลุกเร้าต้อนรับทาสีเทพธิดา ผู้เคยเป็นหญิงรับใช้ของท่านผู้มีตระกูล ซึ่งไม่ละการเจริญกัมมัฏฐาน รักษาศีล ๕ บรรลุธรรม ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ดังคำที่รัชชุมาลาเทพธิดากล่าวไว้ว่า เหล่าดุริยเทพ ๖๐,๐๐๐ องค์ ช่วยกันปลุกเร้าดิฉันให้เกิดปีติโสมนัส ได้แก่ เทพบุตรมีนามว่าอาฬัมพะ คัคคระ ภีมะ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๔๙/๙๘)

คัคคราโบกขรณี, สระโบกขรณี: ชื่อสระแห่งหนึ่ง อยู่เขตกรุงจัมปา แคว้นกาสี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๘๐/๒๖๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑/๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๙/๓๒๐,องฺ.อฏฐก.๒๓/๑๐/๒๑๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๑/๑๘๐,๒๔/๙๔/๒๒๐) อธิบายว่าที่ชื่อว่าคัคครา เพราะสระโบกขรณีแห่งนี้ หญิงที่ชื่อว่าคัคคราเป็นผู้ให้สร้าง (วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๘๐/๒๓๙) ในที่ไม่ไกลเมืองจัมปามีสระโบกขรณีเรียกชื่อกันว่าคัคคราเพราะพระมเหสีของพระราชาทรงพระนามว่าคัคคราทรงขุดไว้ โดยรอบฝั่งสระนั้น มีป่าต้นจัมปาใหญ่ประดับประดาด้วยดอกไม้ ๕ สี มีสีเขียวเป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับ

SAMPLE

อยู่ในป่าต้นจัมปาซึ่งมีกลิ่นหอมระรื่นด้วยกลิ่นหอมของดอกไม้ในที่นี้มุ่งหมายเอาป่าต้นจัมปานั้นจึงกล่าวว่าที่ฝั่งแห่งสระโบกขรณีชื่อว่าคัคครา (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓๐๐/๒๕๑)

อรรถกถากล่าวว่า สระแห่งนี้ มัณฑูกเทพบุตร สมัยที่เกิดเป็นกบเคยได้ฟังธรรมแล้วถูกไม้เท้าทำให้ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์เทวโลก (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑/๘๕๗/๒๕๐-๒๕๑)

คัคคราสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องเกิดขึ้นที่สระโบกขรณีชื่อคัคครา(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๙/๓๒๐)สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งสระโบกขรณี ชื่อคัคคราเขตกรุงจัมปา พร้อมด้วยภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป อุบาสกประมาณ ๗๐๐ คนอุบาสิกาประมาณ ๗๐๐ คน และเทวดาหลายพันโดยที่พระองค์ทรงมีพระวรรณะและมีพระยศรุ่งเรืองกว่าบุคคลเหล่านั้น ท่านพระวังคีสะเห็นเช่นนั้นจึงได้ทูลสรรเสริญว่า พระองค์ไพโรจน์ล่วงโลกด้วยพระยศ เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่ปราศจากมลทินสว่างจ้าอยู่บนท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆหมอก

คัคคะ, บิดา : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ผู้เป็นบิดาของพระองคุลิมาลเถระ(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๐/๔๒๗) อธิบายสรุปได้ว่า เขามีภรรยาชื่อว่ามันตานีพราหมณี มีลูกชายชื่อว่าอหิงสกกุมาร ทำหน้าที่เป็นปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล อยู่แคว้นโกศล (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๕๐/๒๓๙)

คัคคะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งวิกลจริตชื่อคัคคะ (วิ.จู.๖/๑๙๖/๓๐๙) ผู้เป็นต้นบัญญัติในอุมมัตตกสมมติและกรรมวาจาให้อุมมัตตกสมมติ ดังคำว่า ภิกษุชื่อคัคคะ ระลึกอุโบสถได้บ้าง ระลึกไม่ได้บ้าง ระลึกสังฆกรรมได้บ้าง ระลึกไม่ได้บ้าง มาอุโบสถบ้าง ไม่มาบ้าง มาสังฆกรรมบ้างไม่มาบ้าง (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๖๗/๒๕๑, ๔/๑๖๗/๒๕๒) คัคคภิกษุรูปนี้ มีจิตแปรปรวน ประพฤติละเมิดสิ่งที่ไม่สมควรแก่สมณะเป็นอาจิณมากมาย ทั้งที่กล่าวด้วยวาจาและพยายามทำด้วยกาย (วิ.จู.๖/๑๙๗/๓๐๙)

คัครา, สระโบกขรณี : ชื่อสระโบกขรณี อยู่เขตกรุงจัมปา แคว้นกาสี (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๐/๓๖๗) อธิบายว่า ณ ที่ไม่ไกลจากพระกรุงจัมปามีสระโบกขรณีอยู่สระหนึ่งมีชื่อว่าคัครา ที่มีชื่อเช่นนั้น เพราะพระมเหสีพระนามว่าคัคราทรงให้ขุดไว้ บางแห่งเขียนเป็น สระโบกขรณีชื่อคัคครา ก็มี ในอรรถกถากล่าวว่า กรุงจัมปา เป็นพระนครที่น่ารื่นรมย์เพราะมีต้นจัมปา(จำปา) ๕ สี มีดอกหอมขึ้นอยู่หนาแน่นตามริมสระโบกขรณีซึ่งมีอยู่ทั่วไปในพระนครนั้น (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๑/๑)

คังคมาลชาดก :ชาดกว่าด้วยเรื่องพระคังคมาลปัจเจกพุทธเจ้า(ขุ.ชา.อฏฺฐก.๒๗/๓๖/๒๙๑) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคนรับจ้าง ไปรับจ้างในเรือนเศรษฐีชื่อสุจิ

บริวารผู้ใจบุญ วันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ ท่านได้สมาทานรักษาอุโบสถศีลเพียงคืนเดียวเท่านั้นก็สิ้นชีวิตและได้ไปเกิดเป็นอุทัยราชกุมารเมื่อเจริญวัยแล้วได้ครองราชสมบัติในเมืองพาราณสีสืบต่อจากพระบิดา วันหนึ่ง พระองค์ประทับยืนอยู่ที่สีหบัญชรทอดพระเนตรเห็นคนยากจนคนหนึ่งเดินร้องเพลงฝ่าเปลวแดดมาจึงตรัสถามถึงสาเหตุที่ทำให้เขามีความสุขไม่กลัวแม้แต่แสงแดดที่แผดจ้าได้สดับว่าเขากำลังเดินทางไปเอาทรัพย์ครึ่งมาสกมาให้ภรรยาเพราะความกำหนัดยินดีคิดถึงหญิงคนรักจึงทำให้เขาไม่กลัวความร้อน พระเจ้าอุทัยทรงพอพระทัยจึงแบ่งราชสมบัติให้เขาครึ่งหนึ่งเขาจึงได้นามว่าพระเจ้าอัฑฒมาสก ต่อมาวันหนึ่งพระเจ้าอุทัยทรงกีฬาในอุทยานทรงเหนื่อยแล้วจึงบรรทมหลับบนพระเพลาของพระเจ้าอัฑฒมาสกท้าวเธอเกิดความดำริว่า“การครองราชสมบัติเพียงครึ่งเดียวเป็นการไม่เหมาะ สมควรที่จะปลงพระชนม์พระเจ้าอุทัยแล้วครองราชย์แต่ผู้เดียว” ดังนั้นจึงทรงยกพระแสงดาบขึ้นหมายจะปลงพระชนม์พระเจ้าอุทัยแต่ก็กลับได้สติจึงขอขมาโทษต่อพระเจ้าอุทัยและขอสละราชสมบัติออกบวชเพราะกลัวจะทำผิดพลาดอีกแม้พระเจ้าอุทัยจะขอร้องให้อยู่ครองราชย์ก็ไม่ยอมรับ ต่อมาพระราชาทรงเปล่งอุทานถึงผลบุญที่พระองค์เคยรักษาอุโสถเพียงครึ่งเดียวทำให้ได้เป็นพระราชาให้ช่างกัลบกชื่อคังคาละฟัง เขาเกิดความเลื่อมใสจึงสละทรัพย์ออกบวชได้สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วกลับมาสอนพระเจ้าอุทัยให้ตั้งอยู่ในกุศลยิ่งขึ้นไปอีก(ขุ.ชา.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๕/๓๖/๒๕๓-๒๖๔)

คังคาตีริยเถรคาถา : ภาษิตของพระคังคาตีริยเถระ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๗/๓๔๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระคังคาตีริยเถระ เกิดในตระกูลคหบดี ในกรุงสาวัตถี มีชื่อว่าทัตตะ เจริญวัยแล้ว ได้รักใคร่กับหญิงที่มีสามีแล้ว เกิดสังเวชใจแล้วบวชแล้ว อยู่กระท่อมมุงด้วยใบตาล ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา จึงได้ชื่อว่า คงคาตีริยะ ขณะที่ยังไม่ได้บรรลุอรหัตผล ได้อธิษฐานจิตไม่พูดกับใครๆ ในพรรษาที่ ๓ จึงได้บรรลุอรหัตตผล เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตจึงได้กล่าวคาถาไว้ว่า เราสร้างกระท่อมด้วยใบตาล ๓ ใบ อยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา บาตรของเราเหมือนหม้อสำหรับตักน้ำนมรดศพ และจีวรของเราเป็นผ้าบังสุกุลในระหว่าง ๒ พรรษา เราพูดเพียงคำเดียวระหว่างพรรษาที่ ๓ เราทำลายกองความมืดได้แล้ว

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ทำลายกองความมืดได้ หมายถึงทำลายอวิชชาได้ด้วยอริยมรรค (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๒๘/๓๘๔-๓๘๕)

คังคานทีอาทิสุตตทวาทสกะ : หมวดว่าด้วยพระสูตร ๑๒ สูตรมีคังคานทีสูตรเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๑๗-๔๒๘/๒๗๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเมื่อ

SAMPLE

เจริญสติปัฏฐาน ๔ ทำสติปัฏฐาน ๔ คือพิจารณาเห็นกายในกายพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ให้มากย่อมน้อมไปสู่นิพพานโน้มไปสู่นิพพานโอนไปสู่นิพพาน

คังคานทีอาทิสูตร (๑) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาเป็นต้น(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๘-๒๖๙/๑๙๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) ปฐมปาจีนนินนสูตร (๒-๕) ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตจตุกกะ (๖) ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร (๗) ปฐมสมุททนินนสูตร (๘-๑๒)ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในคังคาเปยยาลวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗

คังคานทีอาทิสูตร (๒) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๔๕-๘๔๖/๔๒๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐สูตร คือ(๑)ปฐมปาจีนนินนสูตร (๒-๕)ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตจตุกกะ (๖) ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร (๗) ปฐมสมุททนินนสูตร (๘-๑๒)ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐สูตรในคังคาเปยยาลวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสติปัฏฐาน ๔

คังคานทีอาทิสูตร (ปุน) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาเป็นต้น(อื่นอื่น) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๑๒-๓๒๓/๒๐๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๒ สูตรคือ (๑) ปฐมาปาจีนนินนสูตร (๒-๕) ทุติยาปาจีนนินนสุตตจตุกกะ (๖) ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร (๗) ปฐมสมุททนินนสูตร(๘-๑๒) ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๒ สูตรในทุติยคังคาเปยยาลวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗

คังคาสูตร : พระสูตรว่าด้วยแม่น้ำคงคา (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๓๑/๒๒๒) อธิบายสรุปได้ว่าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้เหมือนเม็ดทรายในมหาสมุทรที่มนุษย์ถือว่าไม่สามารถนับได้ ถึงกระนั้นก็ยังนับง่ายกว่าการนับกัปเสียอีก

คังเคยยชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องใครงามกว่ากัน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๙/๙๓) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดาสถิตอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคาได้เห็นปลา ๒ ตัว คือตัวหนึ่งอาศัยอยู่ในแม่น้ำคงคา ตัวหนึ่งอาศัยอยู่ในแม่น้ำยมุนาปลาทั้งสองเมื่อมาพบกันต่างก็อวดความงามของกันและกันจนไม่สามารถตกลงกันได้จึงได้พากันไปถามเต่าตัวหนึ่งว่าใครงามกว่ากันเต่าตอบว่าปลาที่อยู่ในแม่น้ำคงคาก็งาม ตัวที่อยู่ใน

SAMPLE

แม่น้ำยมุนาก็งาม แต่สัตว์สี่เท้ามีสัณฐานกลมคล้ายต้นไทรมีคอยื่นออกมานิดหน่อยตัวนี้งามกว่าใครทั้งหมด ปลาทั้งสองได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่าท่านไม่ตอบเหตุที่เราถามท่านถูกถามอย่างหนึ่งแต่กลับไปตอบเสียอีกอย่างหนึ่งคนที่ยกย่องตนเองพวกเราไม่ชอบใจเลย จากนั้นปลาทั้งสองได้อมน้ำพ่นใส่เต่าแล้วก็กลับไปที่อยู่ของตน (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๑๐๙/๑๕๒-๑๕๓)

คัณฐิปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระคัณฐิปุปผิยเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๙๑/๒๘๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระคัณฐิปุปผิยเถระ เกิดในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง เกิดศรัทธาแล้วบวช ไม่นานนักก็ได้เป็นพระอรหันต์ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเคยใช้ดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป. อ.(บาลี) ๒/๙๑/๑๗๓)

คัณฐิเภทกโจรวัตถุ : เรื่องโจรผู้ทำลายปม (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๓/๔๖) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาแก่โจรผู้ทำลายปมและชนทั้งหลายว่า คนพาลที่รู้ตัวว่าเป็นคนพาลยังเป็นบัณฑิตได้บ้าง อรรถกถากล่าวว่า คนพาล ในที่นี้หมายถึงลักษณะคนที่ไม่ฉลาด ไม่ใช่บัณฑิต รู้และสำคัญตนว่ายังมีความรู้น้อยอยู่ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๖๓/๓๕๑-๓๕๒) แต่คนพาล+ที่สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิตนั่นแหละ เรียกว่าคนพาลแท้

คัณฑสูตร : พระสูตรว่าด้วยฝีมีปากแผล ๙ แผล (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๕/๔๖๔) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า คำว่า ฝี นี้เป็นชื่อของกายที่สำเร็จมาจากมหาภูตรูป ๔ นี้ ที่มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เติบโตมาด้วยข้าวสุกและขนม มีความไม่เที่ยงมีการไล้ทาบีบนวดแตกสลายและกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา กายนั้นมีปากแผลที่ไม่แตก ๙ แผล เป็นแดนไหลออกแห่งทุกสิ่ง ไหลออกแต่สิ่งที่ไม่สะอาด ไหลออกแต่สิ่งที่มีกลิ่นเหม็น ไหลออกแต่สิ่งที่น่ารังเกียจ เป็นแดนไหลเข้าแห่งทุกสิ่ง ไหลเข้าแต่สิ่งที่ไม่สะอาด ไหลเข้าแต่สิ่งที่มีกลิ่นเหม็น ไหลเข้าแต่สิ่งที่น่ารังเกียจ เปรียบเหมือนฝีที่เกิดมาได้หลายปี มีปากแผลที่ไม่แตก ๙ แผล เป็นแดนไหลออกแห่งทุกสิ่ง ไหลออกแต่สิ่งที่ไม่สะอาด ไหลออกแต่สิ่งที่มีกลิ่นเหม็น ไหลออกแต่สิ่งที่น่ารังเกียจ เป็นแดนไหลเข้าแห่งทุกสิ่ง ไหลเข้าแต่สิ่งที่ไม่สะอาด ไหลเข้าแต่สิ่งที่มีกลิ่นเหม็น ไหลเข้าแต่สิ่งที่น่ารังเกียจ (องฺ.นวก.อ.(บาลี) ๓/๑๕/๒๙๕)

คัณฑีอุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ (องค์ที่ ๙) (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๕/๖๓๘,ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/-/๔๙-๕๐, อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๑/-/๖๘-๖๙, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑/-/๕๗) ; อธิบายว่า อุบาสิกาคน ๑ ในบรรดาอุบาสิกา ๒ คน อันได้แก่ อินทวรีอุบาสิกาและคัณฑีอุบาสิกา

SAMPLE

คัดค้าน : ทักท้วง;ต้านทาน;ขัดขวาง;ยับยั้ง;ท้วง; มีข้อความปรากฏในที่หลายแห่งดังเช่นข้อความในมหาทุกขักขันธสูตรว่า อัญเดียรถีย์ปริพาชกได้กล่าวกับหมู่ภิกษุว่า “พระสมณโคดมบัญญัติการละกามทั้งหลายเป็นต้น แต่หมู่ภิกษุไม่ยินดี ไม่คัดค้านคำที่อัญดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นกล่าว จึงลุกจากที่นั่งจากไปด้วยตั้งใจว่า “จะทราบเนื้อความแห่งคำกล่าวนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค”; และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับปัจจนีกสาตพราหมณ์ ขณะประทับอยู่ที่พระเชตวันว่า ผู้ตั้งใจจะคัดค้านมีจิตเศร้าหมอง มากไปด้วยความแข่งดีจะไม่รู้ชัดคำสุภาษิต (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๒/๑๑๓,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๓๔,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๖๓/๑๖๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๖๑/๓๐๔,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๔/๓๓,สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๒/๒๔๓,สํ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๒/๑๐๐,สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๒๐,องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๔๒/๘๗,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๔/๘๓,พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๒)

คัดเค้า : ชื่อไม้เถาเนื้อแข็ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๕๕/๕๐๔) ต้นคัดเค้า มีหนามโค้งแหลม ดอกสีขาวๆ สีเหลือง ๆ มีกลิ่นหอม (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) คัดเค้าเครือ ก็เรียก ดังคำที่สรุปได้ว่า ภูเขาหิมพานต์ เป็นภูมิภาคที่สะพรั่งไปด้วยพวงช่อดอกไม้แห่งต้นรกฟ้า ต้นอัญชัน ต้นสัก ต้นหางช้าง ต้นคัดเค้า ต้นทองหลาง(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๘๙/๑๓๖)

คัททูลพัทธสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยสุนัขถูกล่าม(สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๙/๑๘๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สงสาร(การเวียนว่ายตายเกิด)นี้มีเบื้องต้นเบื้องปลายที่ใคร ๆ รู้ไม่ได้ เบื้องต้นเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่สัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้นมีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ และทรงแสดงอุปมาโวหารว่า ปุถุชนผู้ยึดติดอยู่ด้วยสักกายทิฏฐิ ๒๐ ย่อมแล่นวนเวียนอยู่กับขันธ์ ๕ หนีไม่พ้นขันธ์ ๕ จึงไม่พ้นทุกข์ เหมือนสุนัขถูกล่ามไว้ที่หลัก ได้แต่วิ่งวนเวียนหลักอยู่นั่นเอง (สํ.ข.อ.(บาลี)๒ /๙๙/๓๕๕)

คัททูลพัทธสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยสุนัขถูกล่าม (สูตรที่ ๒) (สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๐/๑๙๑)อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณวัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนผู้พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา จะเดิน ยืน นั่ง นอน ก็อยู่ใกล้อุปาทานขันธ์ ๕ เหมือนสุนัขถูกล่ามไว้ที่หลัก จะเดิน ยืน หรือหมอบ ก็อยู่ใกล้หลักนั่นเอง ในตอนท้าย ตรัสสอนให้พิจารณาจิตและขันธ์ ๕ (สํ.ข.อ.(บาลี)๒ /๑๐๐/๓๕๖-๓๕๗)

คัทรภปัญหชาดก :ชาดกว่าด้วยเรื่องปัญหาเรื่องลากับม้าอัสดร (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๑๑๑/๔๖) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมโหสธบัณฑิตได้กราบทูลให้พระเจ้าวิเทหะ

SAMPLE

ทรงทราบว่าบุตรประเสริฐกว่าบิดาก็มีโดยยกเรื่องม้าอัสดรซึ่งเป็นม้าทรงของพระองค์นั้นประเสริฐกว่าลาซึ่งเป็นพ่อของมัน (ดูประกอบใน ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๕๙๐/๒๗๔)

คัทรภสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุที่ไม่มีไตรสิกขาเปรียบเหมือนลาในฝูงโค (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๓/๓๐๙) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้แม้ติดตามไปข้างหลังหมู่ภิกษุแล้วประกาศตนว่าเป็นภิกษุ แต่ไม่มีความพอใจในการสมาทานไตรสิกขา เหมือนภิกษุเหล่าอื่น เปรียบเหมือนลาที่ติดตามฝูงโคไป ถึงจะร้องว่าเราก็เป็นโคแต่สี เสียงร้อง และรอยเท้าของมันก็ไม่เหมือนโค แล้วทรงสอนภิกษุทั้งหลายให้มีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานสิกขา ๓ นี้อรรถกถากล่าวว่า ลาไม่มีเหมือนโค เพราะโคทั้งหลาย มีสีดำบ้าง แดงบ้างขาวเป็นต้นบ้าง และเสียงและรอยเท้าของลาก็แตกต่างจากโคเช่นกัน (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๘๓/๒๓๙)

คันฉ่อง : เครื่องส่องหน้า (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๔๗/๙, ๗/๒๙๓/๘๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๙/๑๑๙) ปัจจุบันเรียกกระจกเงาสำหรับดูหน้า มีกรอบ ๒ ชั้นสำหรับเอนเข้าออกได้ เช่นตั้งบนโต๊ะเครื่องแป้ง (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) บางแห่งเรียกว่า กระจก

คันฉัตร : เครื่องใส่ผ้าที่พระเจ้าอชาตศัสตรูเวเทหิบุตร ทรงใส่ผ้าพาหิติกาผืนยาว ๑๖ ศอก กว้าง ๘ ศอกในคันฉัตรส่งมาประทานแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลราชาแห่งแคว้นโกศล (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๖๒/๔๔๘) ; ชื่อหนึ่งของดาวฤกษ์วิศาขา มี ๕ ดวง,ดาวศีรษะกระบือ หรือดาววิสาขะ ก็เรียก

อรรถกถากล่าวว่า ผ้าพาหิติกา หมายถึงผ้าที่ทอมาจากต่างแคว้น (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๖๒/๒๕๒)

คันถนิยปัญญา : ปัญญาที่เป็นอารมณ์ของคันถะ(หนังสืออภิธรรม ธัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ หน้า ๑๐๗) ซึ่งมีองค์ธรรมประกอบด้วยโลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๙ (เว้นคันถะองค์ธรรม ๓) รูป ๒๘ อธิบายว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่าคันถนิยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

คันถวิปปยุตตคันถนิยปัญญา: ปัญญาไม่ประกอบด้วยคันถะแต่เป็นอารมณ์ของคันถะ (หนังสืออภิธรรม ธัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ หน้า๑๐๘) ซึ่งมีองค์ธรรมประกอบด้วยโมหมูลจิต ๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิปากจิต ๓๒ กริยาจิต ๒๐ เจตสิกที่ประกอบ ๔๓ และโลภเจตสิกที่ในทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ โทสเจตสิกที่ในโทสมูลจิต ๒ รูป ๒๘ อธิบายว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่าคันถวิปปยุตตคันถนิยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

คันถวิปปยุตตอคันถนิยปัญญา : ปัญญาที่ประกอบด้วยคันถะและไม่เป็นอารมณ์ของคันถะ (หนังสืออภิธรรม ธัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ หน้า ๑๐๘) ซึ่งมีองค์ธรรมประกอบด้วยโลกุตต

SAMPLE

รจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน อธิบายว่า ปัญญาในมรรค ๔ (โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค) ผล ๔ (โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผลอรหัตตผล) ชื่อว่าคันถวิปปยุตตอคันถนิยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

คันถสูตร : พระสูตรว่าด้วยคันถะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๕/๑๐๒) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า คันถะ(กิเลสเครื่องผูก) มี ๔ ประการ คือ (๑) อภิชฌากายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคืออภิชฌา (๒) พยาปาทกายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคือพยาบาท (๓) สีลัพพตปรามาสกายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคือความถือมั่นศีลพรต (๔) อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคือความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไปเพื่อละคันถะเหล่านั้น

คันถะ : 1. กิเลสที่ร้อยรัดมัดใจสัตว์ให้ติดอยู่, เครื่องร้อยรัด,กิเลสเครื่องผูก (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๙๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๕/๑๐๒) อธิบายว่า คันถะ มี ๔ อย่าง อันได้แก่ (๑) อภิชฌากายคันถะ (กิเลสเครื่องผูกกายคืออภิชฌา) (๒) พยาปาทกายคันถะ (กิเลสเครื่องผูกกายคือพยาบาท) (๓) สีลัพพตปรามาสกายคันถะ (กิเลสเครื่องผูกกายคือความถือมั่นศีลพรต) (๔) อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ (กิเลสเครื่องผูกกายคือความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง) ;

2. ตำรา, คัมภีร์ (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ หน้า ๔๐)

คันถะซึ่งเป็นเหตุ : กิเลสเครื่องร้อยรัดที่ชื่อว่าเหตุ หรือที่เป็เหตุ คำว่า เหตุ หมายถึง เหตุ ๖ อันได้แก่ (๑) โลภเหตุ ซึ่งมีโลภจิตเป็นมูล (๒) โทสเหตุ ซึ่งมีโทสจิตเป็นมูล (๓) โมหเหตุ ซึ่งมีโมหจิตเป็นมูล (๔) อโลภเหตุ (๕) อโทสเหตุ และ (๖) อโมหเหตุ (อภิ.ป.๔๔/๘๕/๘๓๔)

คันธกถา : เรื่องของหอม (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐) ; ข้อที่ ๑๒ ในบรรดาดิรัจฉานกถา ๒๘ ข้อที่สรุปมาเพียง ๑๓ ข้อคือ (๑) ราชกถา เรื่องพระราชา (๒) โจรรื่องโจร (๓) มหามัตตกถา เรื่องมหาอำมาตย์ (๔) เสนากถา เรื่องกองทัพ (๕) ภยกถา เรื่องภัย (๖) ยุทธกถา เรื่องการรบ (๗) อันนกถา เรื่องข้าว (๘) ปานกถา เรื่องน้ำ (๙) วัตถกถา เรื่องผ้า (๑๐) สยนกถา เรื่องที่นอน (๑๑) มาลากถา เรื่องพวงดอกไม้ (๑๒) คันธกถา เรื่องของหอม (๑๓) ญาติกถา เรื่องญาติ เป็นต้น อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ดิรัจฉานกถา คือถ้อยคำอันขวางทางไปสู่สวรรค์หรือนิพพาน หมายถึงเรื่องราวที่ไม่ควรนำมาเป็นข้อถกเถียงสนทนากัน เพราะทำให้เกิดฟุ้งซ่าน และหลงเพลินเสียเวลา (ที.สี.อ.(บาลี)๑๗/๘๔)

SAMPLE

คันธชาตสูตร : พระสูตรว่าด้วยกลิ่นหอม (อง.ติก.(ไทย)๒๐/๘๐/๓๐๓) ท่านพระอานนท์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับทูลถามถึงกลิ่นหอม ๓ อย่าง คือ กลิ่นหอมที่เกิดจากราก กลิ่นหอมที่เกิดจากแก่น กลิ่นหอมที่เกิดจากดอก ย่อมส่งกลิ่นหอมลอยไปตามลมเท่านั้น แต่ไม่สามารถส่งกลิ่นหอมลอยไปทวนลมได้ กลิ่นหอมที่ลอยไปตามลมได้ลอยไปทวนลมได้มีหรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มี ได้แก่ กลิ่นศีลของผู้ครองเรือนที่นับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งมีศีล มีธรรม ยินดีในการทำบุญให้ทาน ไม่ว่าอยู่ที่ไหน ทิศไหน สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายในทิศต่างๆ ย่อมกล่าวชมแม้เทวดาก็สรรเสริญ

คันธชาติ : กลิ่นหอม (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๙๒/๓๓๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๐๙/๘๔๕) ดังคำว่า คันธชาติเหล่าใดเหล่าหนึ่งหอมฟุ้งไปในโลก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๗๐/๗๐๒)อธิบายว่า มี ๔ ชนิด คือ (๑) กลิ่นที่เกิดจากราก (๒) กลิ่นที่เกิดจากแก่น (๓) กลิ่นที่เกิดจากดอก (๔) กลิ่นที่เกิดจากใบ (อง.ติก. ๒๐/๘๐/๓๐๔)

คันธตัณหา : ความอยากได้กลิ่น ความทะยานอยากได้กลิ่น ความทะยานอยากในกลิ่น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๑/๖๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๘,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๐๙/๓๒๕,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๑๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๗๖/๗๒๖) ; ข้อ ๓ ในตัณหา ๖ อย่างอันได้แก่รูปตัณหา (อยากได้รูป) สัททตัณหา(อยากได้เสียง) คันธตัณหา(อยากได้กลิ่น) รสตัณหา(อยากได้รส) โผฏฐัพพตัณหา(อยากได้โผฏฐัพพะ) และธัมมตัณหา (อยากได้ธรรมารมณ์) และคันธตัณหา ย่อมไหล หลั่งไหลซ่านไป เป็นไปทางจมูก (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๘/๒๗๑)

อรรถกถากล่าวว่า ตัณหา แปลว่า ความทะยานอยาก ในที่นี้หมายถึง ความทะยานอยากในกลิ่น ซึ่งเป็นข้อ ๓ ในตัณหา ๖ อย่าง คือ (๑) รูปตัณหา (ความทะยานอยากในรูป) (๒) สัททตัณหา (ความทะยานอยากในเสียง) (๓) คันธตัณหา (ความทะยานอยากในกลิ่น) (๔) รสตัณหา (ความทะยานอยากในรส) (๕) โผฏฐัพพตัณหา (ความทะยานอยากในสิ่งที่ถูกต้องกาย) (๖) ธัมมตัณหา (ความทะยานอยากในอารมณ์ที่เกิดกับใจ)(ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๕๐๒/๒๓๙)

คันธตินทุกชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องเทวดาชื่อคันธตินทุกะ(ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๓๓๒/๕๘๘) อธิบายสรุปได้ว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดาสถิตอยู่ที่ต้นมะพลับหอม ภายนอกเมืองอุตตรปัญจาละ ได้เข้ามาถวายโอวาทแด่พระเจ้าปัญจาละผู้ประมาทมัวเมา ไม่สนใจราชกิจ ให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ให้ละประพฤติอกุศลธรรมและให้พระราชาเสด็จประพาสต้น สดับตรับฟังความทุกข์ยากของประชาชนบ้าง เพราะไม่เช่นนั้น บ้านเมืองจะฉิบหาย วงศ์ตระกูลจะตั้งอยู่ไม่ได้ พระราชาทรงทำตามโดยให้อำมาตย์ดูแลราชสมบัติแทน ปลอมพระองค์ออกไปกับปุโรหิต ทำให้พระองค์

SAMPLE

ได้ทราบความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างแท้จริงเพราะพระองค์ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เจ้าหน้าที่ข้าราชการทุกระดับชั้นก็ไม่มีธรรม ต่างฝ่ายต่างแสวงหาประโยชน์จากประชาชนเอารัดเอาเปรียบประชาชน กลางวันเจ้าหน้าที่บ้านเมืองก็บีบคั้นเบียดเบียนด้วยเรื่องส่วยเรื่องภาษี ชาวบ้านจึงเอาหนามมาล้อมบ้านไว้แล้วหลบเข้าป่าไป เหมือนสัตว์ป่า ตอนค่ำจึงกลับมาบ้านเรือน กลางคืนพวกโจรก็ออกปล้น ทำให้ประชาชนเดือดร้อนเป็นอันมาก เมื่อทรงทราบความจริงอย่างนั้น พระราชาก็ประพฤติมั่นอยู่ในราชธรรมสืบมา เมื่อพระราชาประพฤติธรรม ข้าราชการทั้งหลายก็ประพฤติธรรม ไม่กล้าทำความชั่ว บ้านเมืองก็มีความความเจริญประชาชนอยู่เป็นสุขได้ดังเดิม (ขุ.ชา.ตึ สติ.อ.(บาลี) ๗/๓๓๒/๒๕๒-๒๖๒)

คันธธาตุ : ธาตุคือคันธารมณ์(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๕/๑๖๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๔/๑๔๓,อภิ.ธา. ๓๖/๓๒/๑๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๐/๑๗) ; ข้อ ๘ ในธาตุ ๑๘ อย่างอันได้แก่ (๑) จักขุธาตุ (ธาตุคือจักขุประสาท) (๒) รูปธาตุ (ธาตุคือรูปารมณ์) (๓) จักขุวิญญาณธาตุ (ธาตุคือจักขุวิญญาณ) (๔) โสตธาตุ (ธาตุคือโสตประสาท) (๕) สัททธาตุ (ธาตุคือสัททารมณ์) (๖) โสตวิญญาณธาตุ (ธาตุคือโสตวิญญาณ) (๗) ฆานธาตุ (ธาตุคือฆานประสาท) (๘) คันธธาตุ (ธาตุคือคันธารมณ์) (๙) ฆานวิญญาณธาตุ (ธาตุคือฆานวิญญาณ) (๑๐) ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาประสาท) (๑๑) รสธาตุ (ธาตุคือรสารมณ์) (๑๒) ชิวหาวิญญาณธาตุ (ธาตุคือชิวหาวิญญาณ) (๑๓) กายธาตุ (ธาตุคือกายประสาท) (๑๔) โผฏฐัพพธาตุ (ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์) (๑๕) กายวิญญาณธาตุ (ธาตุคือกายวิญญาณ) (๑๖) มโนธาตุ (ธาตุคือมโน) (๑๗) ธัมมธาตุ (ธาตุคือธรรมารมณ์) (๑๘) มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุคือมโนวิญญาณ) (๑๔/๑๒๕/๑๖๒) ; ข้อ ๓ ในธาตุ ๖ อันได้แก่ รูปธาตุ สัททธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ ธัมมธาตุ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๐/๑๗๓)

คันธูปิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระคันธูปิยเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๕๐๐) อธิบายสรุปได้ว่า พระคันธูปิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายธูปหอมอบด้วยดอกมะลิแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ

คันธนิมิต : นิมิตคือกลิ่น, เครื่องหมายคือกลิ่น ดังคำว่า ความเที่ยวซ่านไปหาและความผูกพันกับที่อาศัย คือ รูปนิมิต สัททนิมิต คันธนิมิต เป็นต้น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๙/๒๓๔) ; ข้อ ๓ ในนิมิต ๖ อันได้แก่ สัททนิมิต คันธนิมิต รสนิมิต โผฏฐัพพนิมิต ธัมมนิมิต (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๓)

SAMPLE

คันธปัญจังคุลิกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้เคยใช้แป้งเจิมสถูปของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๖๙/๕๘) อธิบายสรุปได้ว่า นางเคยเป็นหญิงรับใช้ เพราะใช้นิ้วทั้งห้าจุ่มกระแจะเจิมที่พระสถูป(ทอง) ของพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่ากัสสปะและตั้งใจถวายสิ่งอันเป็นที่รัก เมื่อตายไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

คันธปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระคันธปูชกเถระ พระคันธปูชกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ใช้ของหอมบูชาจิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๓/๑๐๑) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า พระคันธปูชกเถระ หมายถึง พระหาริตเถระ (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๙๑/๑๓๔)

คันธภกสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๓/๔๑๖) ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ณ อุรุเวลกัปปนิคมแล้วทูลขอพระองค์ทรงแสดงเหตุเกิดและความดับทุกข์ให้ฟังพระองค์จึงทรงแสดงเหตุเกิดแห่งโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ว่า ได้แก่ ฉันทะ เช่น เพราะชาวอุรุเวลกัปปนิคมถูกประหาร ถูกจองจำ ถูกปรับไหม หรือถูกตำหนิโทษ คันธภกะในฐานะผู้ใหญ่บ้านก็มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เพราะคันธภกะมีฉันทะในคนเหล่านั้น

คันธภกะ, ผู้ใหญ่บ้าน : ชื่อชายคนหนึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๓/๔๑๖) อธิบายว่า เขาเป็นชาวนิคมมัลลกษัตริย์ แคว้นมัลละ มีตำแหน่งเป็นนายบ้าน มีบุตรชายชื่อว่าจิรวาสีกุมารเคยเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่นิคมของมัลลกษัตริย์แล้วสนทนาธรรมเรื่องทุกข์ในวัฏฏะ

คันธมาทน์, ภูเขา : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง, ภูเขาผาหอม (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๑๖๓/๕๖๔) ; เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยแห่งหมู่เทพเจ้า, เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยแห่งหมู่กินนรกินนรี ปกคลุมไปด้วยโอสถนานาชนิด (ขุ.ชา.ปกิณณก.๒๗/๔๐-๔๑/๔๒๘) ; เป็นภูเขาประเสริฐสูงสุด (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๑๓/๑๑๘) ภูเขาคันธมาทน์ศิลาล้วน ซึ่งเป็นที่ประทับอยู่ของพระเวสสันดร พร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายและพระชายา ภูเขาคันธมาทน์ศิลาล้วน ซึ่งเป็นที่ประทับอยู่ของพระเวสสันดร พร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายและพระชายา (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๒๑/๕๐๐)

คันธมาลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระคันธมาลิยเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๔/๒๔๒) พระคันธมาลิยเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนจึงกล่าวว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านสร้างสถูปไม้หอม และคลุมด้วยดอกมะลิถวาย แด่พระพุทธเจ้าพระ

SAMPLE

นามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ เถระ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๒๔/๑๔๑-๑๔๒)

คันธมุฏฐิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระคันธมุฏฐิยเถระ(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๓/๕๕๖) พระคันธมุฏฐิยเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านนำของหอมไปบูชาจิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ

คันธรรพเทวธิดา : ธิดาของคันธรรพราชา เป็นบริวารของท้าวมหาราชทั้ง ๔ เมื่อคราวประชุมใหญ่ของเหล่าเทวดา ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ก็ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๗/๒๖๖) อธิบายว่า เทพธิดาองค์นี้ เป็นที่รักใคร่ของปัญจสิขะคันธรรพเทพบุตร มีบิดาชื่อว่าติมพรุ ผู้เป็นคนธรรพเทวราชา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๘/๒๗๕) ภัททาสุริยวัจฉสา ก็เรียก อรรถกถากล่าวว่า หมายถึงสุริยวัจฉสา เป็นชื่อของเทพธิดา ผู้มีสิริโฉมงดงามทั่วสรรพางค์ มีรัศมีอ่อน ๆ เปล่งออกจากร่างกายดุจแสงอ่อนของดวงอาทิตย์ยามทอแสง (ที.ม.อ.(บาลี)๓๔๘/๓๑๖)

คันธรรพเทวราชา :ติมพรุ ผู้เป็นเจ้าของเหล่าคนธรรพ์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๗/๒๖๖) อธิบายว่า ท่านบริวารของท้าวมหาราชทั้ง ๔ เมื่อคราวประชุมใหญ่ของเหล่าเทวดา ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ก็ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ท้าวติมพรุคันธรรพราช ก็เรียก อรรถกถากล่าวว่า ท่านเป็นบิดาของสุริยวัจฉสา ซึ่งเป็นเทพธิดาผู้มีสิริโฉมงดงาม (ที.ม.อ.(บาลี)๓๔๘/๓๑๖)

คันธราคะ : ความกำหนัดในกลิ่น, ราคะเกี่ยวกับกลิ่น, ความติดใจในกลิ่น ดังคำที่สกวาทีถามสรุปได้ว่า คันธราคะ รสราคะ โผฏฐัพพราคะ นอนเนื่องอยู่ในโผฏฐัพพธาตุ นับเนื่องในโผฏฐัพพธาตุใช่ไหม (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๐๓/๗๕๒,๓๗/๗๗๒/๘๑๒,๓๗/๗๗๔/๘๑๓) อรรถกถากล่าวว่าสกวาทีมีความเห็นว่าราคะทุกชนิดนับเนื่องในกามธาตุ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๗๐๓/๒๗๖)

คันธวิจาร : ความตรองถึงกลิ่น,ความตรองเกี่ยวกับกลิ่น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐); จัดเป็นปิยรูปสาตรูป (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑) ; ข้อ ๓ ในวิจาร ๖ อันได้แก่ รูปวิจาร (ความตรองถึงรูป) สัททวิจาร (ความตรองถึงเสียง) คันธวิจาร (ความตรองถึงกลิ่น) รสวิจาร (ความตรองถึงรส) โผฏฐัพพวิจาร (ความตรองถึงโผฏฐัพพะ) และธัมมวิจาร (ความตรองถึงธรรม) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔/๒๕)

คันธวิตก : ความตรึกถึงกลิ่น,ความตรึกเกี่ยวกับกลิ่น; จัดเป็นปิยรูปสาตรูป(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔) ; ข้อ ๓ ในวิตก ๖ อันได้แก่ รูปวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับรูป)

SAMPLE

สัททวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับเสียง) คันธวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับกลิ่นรสวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับรส) โผฏฐัพพวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับโผฏฐัพพะ) ธัมมวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับธรรมารมณ์) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐)

คันธวิเลปนสูตร :พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากของหอมและเครื่องลูบไล้(สำ..ม๑๙/๑๑๕๐/๖๔๖) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากของหอมและเครื่องลูบไล้จึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากของหอมและเครื่องลูบไล้เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา

คันธสมบัติ : สมบัติคือกลิ่น,ความถึงพร้อมด้วยกลิ่น, ความเพรียบพร้อมด้วยกลิ่นกาย(อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๙๘/๒๓๔) หมายถึงมีกลิ่นกายหอม และคันธสมบัตินี้จะเกิดขึ้นได้ เพราะมีศรัทธาเลื่อมใส ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ (อภิ.ป.๔๑/๙/๕๕๓)

คันธสัญเจตนา :ความจำนงกลิ่น, ความจงใจในกลิ่น, ความคิดอ่านในกลิ่น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐) ; จัดเป็นปิยรูปสาตรูป (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๐๓/๑๖๘); ข้อ ๓ ในสัญเจตนา ๖ อันได้แก่ ๑. รูปสัญเจตนา(ความจำนงรูป) ๒.สัททสัญเจตนา(ความจำนงเสียง) ๓.คันธสัญเจตนา(ความจำนงกลิ่น) ๔. รสสัญเจตนา(ความจำนงรส) ๕.โผฏฐัพพสัญเจตนา (ความจำนงโผฏฐัพพะ) ๖. ธัมมสัญเจตนา(ความจำนงธรรมารมณ์) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๘/๓๓๘)

คันธสัญญา : ความกำหนดหมายกลิ่น, ความกำหนดหมายรู้กลิ่น, ความหมายรู้กลิ่น, ความจำได้หมายรู้ในกลิ่น, ความจำได้ในกลิ่น, กิริยาที่จำได้ในกลิ่น, ภาวะที่จำได้ในกลิ่น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๐๓/๑๖๘) ; จัดเป็นปิยรูปสาตรูป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑) ; ข้อ ๓ ในสัญสัญญา ๖ อันได้แก่ ๑. รูปสัญญา (ความกำหนดหมายรู้รูป) ๒.สัททสัญญา (ความกำหนดหมายรู้เสียง) ๓.คันธสัญญา (ความกำหนดหมายรู้กลิ่น) ๔. รสสัญญา (ความกำหนดหมายรู้รส) ๕.โผฏฐัพพสัญญา (ความกำหนดหมายรู้โผฏฐัพพะ) ๖. ธัมมสัญญา (ความกำหนดหมายรู้ธรรมารมณ์) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๐,๑๐/๔๐๑/๓๓๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๘๙,ขุ.ปฏิ. ๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙)

คันธหัตถี, ตระกูล :ชื่อช้างมงคล เป็นช้างอาชาไนยพันธุ์ดี สีไม้กฤษณา มีกลิ่นตัวหอม (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๖/๑๘๕) ; ช้างมงคลตระกูล ๑ ในบรรดา ๑๐ ตระกูล คือ (๑) กาฬวกหัตถี (สีดำ) (๒) คังไคยหัตถี (สีเหมือนน้ำไหล) (๓) ปัณฑรหัตถี (สีขาวดังเขาไกรลาส) (๔) ตามพหัตถี (สีทองแดง) (๕) ปิงคลหัตถี (สีทองอ่อนดังสีตาแมว) (๖) คันธหัตถี (สีไม้กฤษณา มีกลิ่นตัวหอม) (๗) มังคลหัตถี (สีนิลอัญชัน มีกิริยาท่าทางเดินงดงาม) (๘) เหมหัตถี (สีเหลืองดั่งทอง) (๙) อุโบสถหัตถี (สีทองคำ) (๑๐)

SAMPLE

ฉัททันตหัตถี (กายสีขาวบริสุทธิ์ดังสีเงินยวง แต่ปากและเท้าสีแดง) (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕) ในช้างมงคล ๑๐ ตระกูลนี้ ช้างอุโบสถประเสริฐที่สุด (ที.ม.อ.(บาลี)๒๔๖/๒๓๔)

คันธะ : กลิ่น (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๕/๑๙๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๓/๓๒๑,๑๗/๓๒๓/๓๓๖,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๔/๔,๑๘/๒๒/๒๐,๑๘/๑๓๖/๑๗๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๙,๓๑/๒๑/๒๙,๓๑/๔๖/๕๒๕,๓๑/๑๒๓/๑๘๙) ; ข้อ ๓ ในอายตนะภายนอก ๖ อันได้แก่ รูป (รูป) โสตะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รสะ (รส) โผฏฐัพพะ (สัมผัส) และธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจที่เป็นไปในภูมิ ๓ คือกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และ อรูปาวจรภูมิ) (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๔-๖/๒) อีกนัยหนึ่งหมายถึงหัวใจ

อรรถกถากล่าวว่า หทัย ท่านเรียกว่า คันธะ พวกศัตรูที่ชื่อว่า อุปปลคันธะ เพราะหมายความว่า ชำแหละหทัยนั้น คือผู้ควักหัวใจ ชื่อว่าอุปปลคันธปัจจัตถิกา (วิ.อ.(บาลี) ๑/๖๕/๒๘๘)

คันธะที่เป็นภายนอก : กลิ่นภายนอก ดังคำว่า พระโยคาวจรกำหนดรูปที่เป็นภายนอก กำหนดสัททะ (เสียง) ที่เป็นภายนอก กำหนดคันธ (กลิ่น) ที่เป็นภายนอก (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๗/๑๑๒) อธิบายสรุปได้ว่า คันธะ ในที่นี้หมายถึงกลิ่นเกิดเพราะอวิชชา กลิ่นเกิดเพราะตัณหา กลิ่นเกิดเพราะกรรม กลิ่นเกิดเพราะอาหาร กลิ่นอาศัยมหาภูตรูป ๔ กลิ่นเกิดแล้ว กลิ่นมาร่วมกันแล้ว กลิ่น ไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักไม่มี (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๗/๑๑๓)

คันธัพพเทพ : เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้ เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓,๑๗/๔๓๙/๓๖๓) เทพเหล่านี้มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก ผู้ที่จะไปเกิดเป็นคันธัพพเทพได้ จะต้องประพฤติสุจริตทางกายวาจา และใจ ; คันธรรพเทพ ก็เขียน

คันธัพพะ : 1. ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสวรรณ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑) ;

2. ชื่อข้าราชบริพารของพระเจ้าเอเหยยะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๑/๕๑๔) ;

3. ผู้เป็น ๑ ในบรรดาข้าราชบริพาร ๗ คนอันได้แก่ ยมกะ โมคคัลละ อุคคะ นาวินากี คันธัพพะและอัคคิเวสสะผู้เลื่อมใสยิ่งนักในสมณรามบุตร ทำความเคารพอย่าง

SAMPLE

ยิ่งเห็นปานนี้คือไหว้ ลุกรับ ทำอัญชลีกรรมและสามีจิกรรมในสมณรามบุตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๗/๒๗๐);

4.สัตว์ผู้จะมาเกิดในครรภ์นั้น (ปฏิสนธิวิญญาณ) (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๐๘/๒๑๘)

คันธัพพะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสวรรณ อยู่ทางทิศเหนือ มีตำแหน่งเป็นยักษ์มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ มีชื่อเสียง ๑๑/๒๘๓/๒๓๑

คันธายตนะ : อายตนะคือกลิ่น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๖,๑๑/๓๖๐/๔๓๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๖๔/๑๑๗,อภิ.ธา.๓๖/๒๓/๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๙/๑๗,๓๗/๔๗๑/๕๐๒,๓๗/๕๑๙/๕๕๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒/๒,๔๐/๔๑๐/๒๖๐,๔๐/๔๒๔/๒๗๙,อภิ.ป.๔๒/๔๕๓/๒๗๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๕๓/๒๗๑) (ที.ปา.อ.(บาลี)๑๘๘/๑๐๔, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๓/ ๓๐๑)

มีอธิบายว่า กลิ่นใดอาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นกลิ่นที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ได้แก่ กลิ่นรากไม้ กลิ่นแก่นไม้ กลิ่นเปลือกไม้ กลิ่นใบไม้ กลิ่นดอกไม้ กลิ่นผลไม้ กลิ่นบูด กลิ่นเน่า กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น หรือกลิ่นแม้อื่นใดซึ่งอาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ มีอยู่ สัตว์นี้เคยดม กำลังดม จักดม หรือพึงดมกลิ่นใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยฆานปสาทที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าคันธายตนะ(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๒๔/๒๐๐) ;

ข้อ ๓ ในอายตนะภายนอก ๖ อันได้แก่ (๑) รูปายตนะ(อายตนะคือรูป) (๒) สัททายตนะ(อายตนะคือเสียง) (๓) คันธายตนะ(อายตนะคือกลิ่น) (๔)รสายตนะ (อายตนะคือรส) (๕) โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือโผฏฐัพพะ) (๖) ธัมมายตนะ (อายตนะคือธรรมารมณ์) ; ข้อ ๖ ในอายตนะ ๑๐ อันได้แก่ (๑) จักขวายตนะ (อายตนะคือตา) (๒) รูปายตนะ(อายตนะคือรูป) (๓) โสตายตนะ(อายตนะคือหู) (๔) สัททายตนะ(อายตนะคือเสียง) (๕) ฆานายตนะ(อายตนะคือจมูก) (๖) คันธายตนะ(อายตนะคือกลิ่น) (๗) ชิวหายตนะ(อายตนะคือลิ้น) (๘) รสายตนะ (อายตนะคือรส) (๙) กายายตนะ (อายตนะคือกาย) (๑๐) โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือโผฏฐัพพะ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๐) ; คันธายตนะนี้จัดอยู่ในอารมณ์ที่ได้ทราบ หมายถึงอารมณ์ที่ตนทราบ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่ตนทราบแล้วและรู้แล้วจึงรับเอาคือเข้าไปกระทบรับเอา มีคำอธิบายว่าที่ตนรู้แจ้งแล้วเพราะการกระทบกันและกันระหว่างอินทรีย์กับอารมณ์ทั้งหลาย คำว่าอารมณ์ที่ได้ทราบนี้เป็นชื่อแห่งคันธายตนะ รสายตนะ และโผฏฐัพพายตนะ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๕/๔๑)

คันธารชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องคันธารดาบส พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าคันธาระครองแคว้นคันธาระทอดพระเนตรเห็นราหูอมจันทร์เกิดความสังเวชสลดพระทัยว่า

SAMPLE

พระองค์ก็เศร้าหมองเพราะข้าราชบริพารต้องคอยห่วงใยสั่งสอนเขาอยู่เสมอจนไม่มีเวลาสอนตนเองจึงทรงสละราชสมบัติออกผนวชเป็นดาบสอยู่ในป่าหิมพานต์ แม้พระเจ้าวิเทหะผู้เป็นพระสหายที่ไม่เคยเห็นกันมาก่อนซึ่งครองกรุงมิถิลาก็ออกผนวชเช่นกันทั้งสองได้เป็นอาจารย์และศิษย์กันและปฏิบัติเคร่งครัดไม่สั่งสมแม้เกลือก้อนเดียว ต่างให้โอวาทสั่งสอนกันและกัน ไม่แสดงอาการโกรธต่อกัน เพราะต่างเป็นบัณฑิตด้วยกันดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า“หากชนจำนวนมากไม่มีความรู้เป็นของตนเองหรือไม่ได้ศึกษาวินัยไว้อย่างดีก็จะพากันเที่ยวไปเหมือนกระบือบอดเที่ยวไปในป่าส่วนบุคคลบางพวกในโลกนี้ผู้ได้ศึกษาดีแล้วในสำนักของอาจารย์ฉะนั้นจึงเป็นผู้มีวินัยได้รับการแนะนำดีมาแล้ว มีจิตตั้งมั่นดีแล้วจึงควรเที่ยวไป” (ขุ.ชา.สตฺตก.อ.(บาลี) ๕/๗๖/๒๕๘-๒๖๔)

คันธารบุรี : ชื่อเมืองที่ได้รับพระเขี้ยวแก้วของพระพุทธเจ้าแล้วนำไปบูชาสักการะ เป็นเมือง ๑ ใน ๔ แห่ง อันได้แก่ ดาวดึงส์เทวโลก คันธารบุรี แคว้นกาลิงคะ และนาคพิภพ ดังคำว่า เทพชั้นดาวดึงส์บูชาพระเขี้ยวแก้วองค์หนึ่ง ส่วนพระเขี้ยวแก้วอีกองค์หนึ่งบูชากันอยู่ในคันธารบุรี อีกองค์หนึ่งบูชากันอยู่ในแคว้นของพระเจ้ากาลิงคะ อีกองค์หนึ่งพระราชาเผ่านาคบูชาอยู่ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๐/๑๘๐)

คันธารมณ์ : อารมณ์ที่เกิดแต่กลิ่น, กลิ่น ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาน่าใคร่น่าพอใจ ; เป็น ๑ ในกามคุณ ๕ อันได้แก่ รูปารมณ์ (รูป) สัททารมณ์ (เสียง) คันธารมณ์(กลิ่น) รสารมณ์(รส) โผฏฐัพพารมณ์ (การสัมผัส) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๔/๑๑, ๕/๒๔๔/๑๒,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๔๐/๕๒๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๙/๑๙๒) ; เป็น ๑ ในอายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ (๑) รูป (๒) เสียง (๓) กลิ่น (๔) รส (๕) โผฏฐัพพะ (๖) ธรรมารมณ์ ทั้ง ๖ นี้ เรียกทั่วไปว่าอารมณ์ ๖ คือ เป็นสิ่งสำหรับให้จิตยึดหน่วง (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๕๔-๑๖๗/๑๑๒-๑๑๘) ; เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่ง ใน ๕ อย่าง อันได้แก่ ฆานประสาท คันธารมณ์ ฆานวิญญาณ วาโยธาตุ มนสิการ ที่ก่อให้เกิดกลิ่น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๙/๑๙๒) ; เป็น ๑ในอารมณ์ ๓ อย่าง คือคันธารมณ์ รสารมณ์ และโผฏฐัพพารมณ์ ซึ่งจัดอยู่ในอารมณ์ที่ได้ทราบ(มุต) (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๗/๓๙๘)

อรรถกถากล่าวว่า อารมณ์ที่ได้ทราบ แปลมาจากคำว่า มุตะ หมายถึงอารมณ์ ๓ คือ คันธารมณ์(กลิ่น) รสารมณ์(รส) โผฏฐัพพารมณ์ (การสัมผัส) (อภิ.สง.อ.(บาลี) ๙๖๖/๓๙๖)

คันธาระ, แคว้น : ชื่อแคว้นลำดับที่ ๑๕ ในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่ ที่เรียกว่ามหาชนบทแห่งชมพูทวีป (อง.ติก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๘,อง.อฏฺฐก.๒๓/๔๒/๓๐๗,๒๓/๔๓/๓๑๐,๒๓/๔๕/๓๑๕,ขุ.ชา.สตฺตก.๒๗/๗๗/๒๖๙,๒๗/๙๔/๒๗๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๗๕๗/๔๖๒)

SAMPLE

อธิบายว่า แคว้นคันธาระนี้ ตั้งอยู่แถบลุ่มแม่น้ำสินธุตอนเหนือ ปัจจุบันอยู่ในเขตปากีสถานเริ่มแต่แคว้นปัญจาบภาคเหนือคลุมไปถึงบางส่วนของประเทศอัฟกานิสถาน รวมทั้งเมืองกันทหาร์ (Kandahar), สันนิษฐานว่าเลือนมาจากชื่อเดิมของแคว้นนี้ คือ คันธาระ(Gandhara) สมัยพุทธกาล แคว้นคันธาระ เป็นแคว้นใหญ่ มีกรุงตักสิลาเป็นเมืองหลวง เป็นเมืองที่รุ่งเรืองด้วยศิลปวิทยาต่างๆ มีพระเจ้าปุกกุสาติปกครอง

ในอรรถกถากล่าวว่า คันธาระมักปรากฏชื่อรวมอยู่ด้วยกันกับแคว้นกัสมีระ โดยเรียกชื่อรวมกันว่า แคว้นกัสมีรคันธาระ(ในพระไตรปิฎก กัสมีระ ยังไม่มีชื่อปรากฏ) ซึ่งแสดงว่าดินแดนทั้งสองนี้อยู่ข้างเคียงติดต่อกันและในยุคนั้นเป็นอันเดียวกันทางการเมือง ต่อมาคันธาระถูกทำลาย แม้แต่ชื่อก็เลือนหายไป เหลือแต่กัศมีระ (ปัจจุบันเขียน กัสมีร์, บางทีเรียกเพี้ยนเป็นแคชเมียร์) ดูชมพูทวีป, ตักสิลา

คันธาริ : ชื่อวิชาอย่างหนึ่ง แคว้นคันธาระ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๔/๒๑๔) หมายถึงผู้มีฤทธิ์แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือคนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง(และ)ภูเขาไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ อรรถกถากล่าวว่า วิชาคันธาริ หมายถึงวิชาที่ฤาษีคันธาระเป็นผู้ทำ อีกนัยหนึ่งหมายถึงวิชาที่เกิดขึ้นในแคว้นคันธาระ ซึ่งมีฤาษีพำนักอยู่มาก (ที.สี.อ.(บาลี) ๔๘๔/๓๒๓)

คันธิยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อกษัตริย์ผู้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘/๔๓๔) ซึ่งเป็นอดีตชาติที่พระติลมุฏฐิยเถระกล่าวไว้ว่า ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายทานไว้ ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายงากำมือหนึ่ง ในกัปที่ ๑๖ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าคันธิยะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก

คันธุตตมทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายของหอมชั้นเยี่ยม (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๔๕/๕๖) อธิบายสรุปว่า นางเมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์ เป็นผู้ประเสริฐในหมู่นระและนารีทั้งหลาย ได้สร้างกุศลไว้ในสมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะถวายของหอมชั้นเยี่ยม ถ่ายสิ่งที่น่ารัก

คันโธทกทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระคันโธทกทายกเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๕/๑๙๑) อธิบายสรุปได้ว่า พระคันโธทกทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติ

SAMPLE

ของตนจึงกล่าวว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านนำน้ำหอมไปรดต้นโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้ไปเกิดในเทวโลก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุออป.๒/๒๕/๙๖)

คันโธทกิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระคันโธทกิยเถระ (ขุอป.๓๒/๓๕/๒๘๑) อธิบายสรุปได้ว่า พระคันโธทกิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเคยถวายน้ำหอมไปประพรมบูชาพระพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๓๕/๑๖๘)

คับแค้น: ลำบาก,ยากไร้,ฝืดเคือง,ขัดข้อง;แค้นเคือง,แค้น; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) เป็นผู้ไม่มีศรัทธา (๒) เป็นผู้ไม่มีหิริ (๓) เป็นผู้ไม่มีโอตตัปปะ (๔) เป็นผู้เกียจคร้าน ย่อมอยู่เป็นทุกข์เดือดร้อน คับแค้นใจ เร่าร้อนในภพนี้แล หลังจากตายแล้วพึงหวังได้ทุคติ; และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมากมีโทษยิ่งใหญ่; และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์อรกะว่า เมื่อฝนเม็ดใหญ่ตก ฟองน้ำย่อมแตกหายไปอย่างรวดเร็ว คงอยู่ได้ไม่นาน แม้ฉันใด ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายที่เปรียบด้วยฟองน้ำ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นของเล็กน้อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก บุคคลพึงรู้ด้วยปัญญา พึงทำกุศล พึงประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีหรอก สัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตาย (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๓/๔,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๖/๑๓๔,องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๗๔/๑๖๘,พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เดือดร้อน หมายถึงมีการถูกกำจัด มีอันตราย (อุปัททวะ), คำว่า เร่าร้อน หมายถึงเร่าร้อนทางกายและเร่าร้อนทางใจ, คำว่า พึงหวังได้ (ปาฏิกงฺขา) หมายถึงจำต้องปรารถนา จำต้องมีแน่นอนหรือจำต้องบังเกิดในคตินั้น ๆ แน่นอน ทุคติ หมายถึงทุคติ ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๗๕/๑๕๓,องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๗๐/๒๑๔)

คัพภินีสูตร : พระสูตรว่าด้วยหญิงมีครรภ์ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๖/๑๙๖) ปริพาชกเห็นว่าภรรยาตนใกล้คลอดจึงได้ไปยังท้องพระคลังของพระเจ้าปเสนทิโกศลดื่มน้ำมันจนพอแล้ว (เพราะไม่มีเงินซื้อน้ำมันมาให้ภรรยาที่แพ้ท้องกิน) กลับมาเรือนไม่สามารถนำออก (สำรอก) ทั้งทางปากและถ่ายอุจจาระได้ เขาจึงได้รับเวทนากล้าแข็งพระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงทรงเปล่งอุทานว่าคนผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวลเป็นผู้มีความสุข

SAMPLE

แท้จริงคนที่จบเวทชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล คนที่มีกิเลสเครื่องกังวลมีความผูกพันกับคนอื่นย่อมเดือดร้อน อรรถกถากล่าวว่า ปริพาชก ในที่นี้หมายถึงกุฎุมพี (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑/๑๖/๑๒๑-๑๒๒)

คัมภีร์ : 1.ลึกซึ้ง 2.คัมภีร์(ตำรา) ที่นับถือว่าสำคัญหรือเป็นของสูง, หนังสือสำคัญที่ถือเป็นหลักแเป็นแบบแผน เช่นคัมภีร์ศาสนา คัมภีร์โหราศาสตร์ คัมภีร์พระเวท (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๘/๑๓๕,๑๐/๑๘๘/๑๓๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๒/๙๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๗/๓๗๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๐/๒๗๑,๑๓/๔๒๗/๕๓๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๐/๑๖๕,๒๐/๖๗/๒๖๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๐/๒๒๓,๒๑/๑๘๐/๒๕๕) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า คัมภีร์ แปลมาจากคำภาษาบาลีว่า (อาคม) หมายถึงนิกาย ๕ คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๒๐/๙๘) ซึ่งเป็นพระพุทธพจน์ พระไตรปิฎก ๕ นิกาย ดังคำว่า เรียนจบคัมภีร์ (อาคตาคม) ในที่นี้หมายถึงเรียนจบพระพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎก ๕ นิกายมีทีฆนิกายเป็นต้น

คัมภีร์เกฏุภศาสตร์ : คัมภีร์ว่าด้วยวิชาการกวี (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๕/๒๘๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙/๑๓๕,๓๓/๒๐๑/๓๑๘) หมายถึงคัมภีร์ที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์การใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมแก่การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของกัลปะ ซึ่งเป็น ๑ ในเวทางคศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ภาษาสันสกฤตเรียกว่า ไกฏภ (ที.สี.อ.(บาลี)๑/๒๕๖/๒๒๒,ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๑๗๖/๒๖๓)

คัมภีร์ทำนายลักษณะ : คัมภีร์ประกาศลักษณะของหญิงและบุรุษชาวโลกทั้งหมดมีทุกข์และสุข (ขุ.พุทธ.๓๓/๕/๕๖๘,๓๓/๑๑/๗๑๓) หมายถึงศาสตร์ว่าด้วยลักษณะของบุคคลสำคัญมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น (ที.สี.อ.(บาลี)๒๕๖/๒๐๓, ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๔๔๒/๓๓๒)

คัมภีร์นิฆัณฑุศาสตร์ : คัมภีร์ประกาศชื่อต้นไม้และภูเขาเป็นต้น (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๕/๒๘๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙/๑๓๕,๓๓/๒๐๑/๓๑๘)หมายถึงคัมภีร์ประเภทศัพทมูลวิทยา (Etymology) คลังศัพท์ (Lexicon) หรืออภิธานศัพท์ (Glossary) ที่รวบรวมคำศัพท์ในพระเวทซึ่งเป็นคำยาก หรือคำที่เลิกใช้แล้ว นำมาอธิบายความหมาย เป็นส่วนหนึ่งของนิรุกติ ซึ่งเป็น ๑ ในเวทางคศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ภาษาสันสกฤตเรียกว่านิฆัณฏุ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๕๖/๒๒๓)

คัมภีรปัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาลึกซึ้ง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๖๑/๕๘๐) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้นที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาลึกซึ้ง

คัมภีร์พยากรณ์ลักษณะ : ศาสตร์ว่าด้วยลักษณะของบุคคลสำคัญมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๕/๒๘๕) ดังคำที่พระพุทธสัญญกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของ

SAMPLE

ตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้สาธยายพระเวท ทรงมนตร์ จบไตรเพท ชำนาญในคัมภีร์พยกรณ์ลักษณะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙/๑๓๕)

อรรถกถากล่าวว่า หมายถึงศาสตร์ว่าด้วยลักษณะของบุคคลสำคัญ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น อันมีอยู่ในคัมภีร์พราหมณ์ ซึ่งเรียกว่ามนตร์ เฉพาะส่วนที่ว่าด้วยผู้เป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่าพุทธมนตร์ มีอยู่ ๑๖,๐๐๐ คาถา ๓๒/๔๔๒/๖๘,๓๓/๙/๑๓๕ (ที.สี.อ.(บาลี) ๒๕๖/๒๒๓)

คัมภีร์พระเวท : ไตรเพท, คัมภีร์ ๓ ของพราหมณ์, (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๒๔๔/๕๗๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๘/๙), คัมภีร์ที่เขียนด้วยภาษาสันสกฤตของชาวฮินดู (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๕๖/๒๒๓) หมายถึงคัมภีร์ ๓ อันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ คือ ฤคเวท(อิรุเวท) ประมวลบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า ประมวลบทความสรรเสริญ เทพเจ้า ยชุรเวท บทสวดอ้อนวอนในพิธีบูชายัญต่าง ๆ และสามเวท ประมวลบทเพลงขับสำหรับสวดหรือร้องเป็นทำนองในพิธีบูชายัญ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๔๔๒/๓๓๒) บางแห่งหมายถึงบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า ซึ่งรวบรวมเป็นหมวดๆ เรียกชื่อว่า ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท (ว่าด้วยคาถาอาคมทางไสยศาสตร์) (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๕๙/๑๖๓) (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๕๓๑/๓๔๔)

อรรถกถาบางแห่งกล่าวว่า อาถรรพณ์ หมายถึงคาถาอาคมทางไสยศาสตร์ หรือเวทมนตร์ที่ใช้เพื่อให้ดีหรือร้าย เป็นคัมภีร์อีกเล่มหนึ่งในคัมภีร์พระเวท (ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑๒๖/๔๑๗)

ในฎีกากล่าวว่า พวกพรหามณ์เมื่อจะสวดสาธยายพระเวท ย่อมสวดสาวิตตีฉันท์ก่อน ฉันท์นี้จึงชื่อว่าบทน้ำ เป็นบทเริ่มต้นแห่งพระเวท (สารตฺถ.ฏีกา(บาลี) ๓/๓๐๐๐/๔๐๐)

คัมภีร์ลักษณะ : ศาสตร์ว่าด้วยลักษณะของบุคคลสำคัญมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ดังคำที่พระเอกฉัตติยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ศิษย์บางรูปประสงค์จะเล่าเรียนคัมภีร์ อันมีองค์ ๖ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๘/๙) คำว่า ลักษณะมีองค์ ๖ ในที่หมายถึงมนตร์พรหมจิตดา มีองค์ ๖ คือ (๑) กัปปศาสตร์ (ว่าด้วยวิธีเกี่ยวกับการบูชายัญ) (๒) พยากรณ์ศาสตร์ (แสดงการแยกปกติ) (๓) นิรุตติศาสตร์ (แสดงศัพท์เติมปัจจัย) (๔) สิกขาศาสตร์ (แสดงฐานกรณ์และปตยนะของอักษร) (๕) ฉันโทวิจิติศาสตร์ (แสดงลักษณของฉันท์) (๖) โชติสัตถศาสตร์ (แสดงลักษณะของดวงดาวที่บ่งถึงความเจริญและความเสื่อมของมนุษย์) (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๙๙๖/๓๐๙)ดูเทียบเวทางคศาสตร์ของพราหมณ์ มี ๖ อย่าง คือ (๑) ศึกษา คือวิธีออกเสียงคำในพระเวทให้ถูกต้อง (๒) ไวยากรณ์ (๓) ฉันท์ (๔) โชยติส คือดาราศาสตร์(๕) นิรุกติ คือกำ

SAMPLE

เนินของคำ และ (๖) กัลปะ คือ วิธีจัดทำพิธี (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ หน้า ๗๗๓) ; ศาสตร์ว่าด้วยลักษณะของบุคคลสำคัญมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นอันมีอยู่ในคัมภีร์พราหมณ์ ซึ่งเรียกว่ามนตร์ เฉพาะส่วนที่ว่าด้วยผู้เป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่าพุทธมนตร์ มีอยู่ ๑๖,๐๐๐ คาถา (ที.สี.อ.(บาลี)๒๕๖/๒๒๓,ขุ.จู.อ.(บาลี) ๑๕/๑๔) หมายถึงคัมภีร์ที่ทำนายลักษณะหญิง ลักษณะชาย ลักษณะมหาบุรุษ (ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๕/๑๐๘) (ที.สี.อ.(บาลี) ๒๕๖/๒๐๓, ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๔๔๒/๓๓๒) ในที่นี้หมายถึงมหาปุริสลักษณะ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๑๐๒๖-๗/๑๔๓๒)

คัมภีร์อิติหาสะ :คัมภีร์พิเศษ ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่าแก่ของพราหมณ์อันชื่อว่าอิติหาสะ ดังคำที่พระอุบาลีเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปได้ว่า ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุชาตะในกรุงหงสวดี สำเร็จในคัมภีร์พยากรณ์ลักษณะ คัมภีร์อิติหาสะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๔๒/๖๘,๓๒/๖๕/๒๘๕,) คัมภีร์ชี้แจงคำพูดที่ท่านกล่าวว่า อิติห อาสา (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙/๑๓๕,๓๓/๑๒/๗๑๓,ขุ.พุทฺธ.อ ๕/๑๐๘) อรรถกถากล่าวว่า คัมภีร์อิติหาสะ หมายถึงประวัติศาสตร์ คือพงศาวดารเล่าเรื่องเก่า ๆ มักจะมีคำว่า สิ่งนี้ได้เป็นมาอย่างนี้ (ที.สี.อ.(บาลี) ๒๕๖/๒๒๓,ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๓๓๒/๔๔๒)

คากรอง, ผ้า : ผ้าทำด้วยหญ้าคา, ผ้าที่ถักทอด้วยหญ้าคา เป็นผ้าที่พวกฤาษีใช้นุ่งห่ม, ผ้าที่ทำขึ้นด้วยใช้หญ้าคามากรองถักเป็นเครื่องนุ่งห่ม สื่อความถึงเครื่องปกปิดร่างกายที่ทำด้วยหญ้าหรือเปลือกไม้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๖/๑๖๕) อรรถกถากล่าวว่า ผ้าที่ถักทอด้วยใบหญ้าคา เป็นผ้าที่พวกฤาษีและนักบวชใช้นุ่งห่ม (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๙๔/๒๙๗) ; เครื่องปกปิดร่างกายที่ทำด้วยหญ้าหรือเปลือกไม้ (พจนานุกรม พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ หน้า ๔๙)

ค้าขาย : พาณิชยกรรม;วาณิชชา;การตกลงแลกเปลี่ยนสินค้าหรือบริการ หรือทั้งสองอย่าง; รูปแบบเริ่มต้นของการค้าขายคือการยื่นหมูยื่นแมว ซึ่งหมายถึงการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือบริการโดยตรงระหว่างผู้ค้า ปัจจุบันนี้ผู้ค้าใช้การเจรจาต่อรองด้วยสิ่งแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับวาเสฏฐพราหมณ์ว่า ‘ในหมู่มนุษย์ใครก็ตามอาศัยการค้าขายเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเรียกว่า พ่อค้า ไม่เรียกว่า พราหมณ์’; และมีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายไว้ในวณิชชาสูตรว่า อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการ คือ (๑) การค้าขายศัสตราวุธ (๒) การค้าขายสัตว์ (๓) การค้าขายเนื้อ (๔) การค้าขายของมึนเมา (๕) การค้าขายยาพิษ; และมีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระเจ้าพิมพิสารว่า ในเปตวิสัยไม่มีกสิกรรม(การทำไร่ไถนา) ไม่มีโครักขกรรม(การเลี้ยงวัวไว้ขาย) ไม่มีพาณิชกรรม (การค้าขาย)

SAMPLE

เช่นนั้น การแลกเปลี่ยนซื้อขายด้วยเงินก็ไม่มี ผู้ที่ตายไปเกิดเป็นเปรตในเปตวิสัยนั้น ดำรงชีพด้วยผลทานที่พวกญาติอุทิศให้จากมนุษยโลกนี้ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๗/๕๗๖,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๔๕,ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖/๑๖,พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๒)

อรรถกถาอธิบายว่า การค้าขายศัสตราวุธ หมายถึงการให้สร้างอาวุธแล้วขายอาวุธนั้น ที่ห้ามค้าขาย ก็เพราะการค้าขายอาวุธ เป็นเหตุให้ทำความผิดก่อโทษแก่ผู้อื่นได้ การค้าขายสัตว์ ในที่นี้หมายถึงการค้าขายมนุษย์ ที่ห้ามค้าขาย ก็เพราะการค้าขายมนุษย์ทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพ การค้าขายเนื้อ หมายถึงการเลี้ยงสัตว์มีสุกรเป็นต้นไว้ขาย หรือการขายเนื้อสัตว์ ที่ห้ามค้าขาย ก็เพราะการค้าขายเนื้อเป็นเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์ การค้าขายของมึนเมา หมายถึงการให้ปรุงของมึนเมาชนิดใดชนิดหนึ่งแล้วขาย ที่ห้ามค้าขาย ก็เพราะการค้าขายของมึนเมาเป็นเหตุให้มีการดื่มแล้วเกิดความประมาท การค้าขายยาพิษ หมายถึงการให้ทำยาพิษแล้วค้าขายยาพิษนั้น การค้าขาย ๕ ประการนี้ อุบาสกไม่ควรทำทั้งด้วยตนเองและไม่ควรชักชวนบุคคลอื่นให้ทำด้วย (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๖๘, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๗๗-๘/๖๖)

คางราชสีห์ : ลักษณะบุรุษมีใบหน้าดี ถูกต้องตามลักษณะมหาบุรุษ, ส่วนของร่างกายที่สุดขากรรไกรอยู่ใต้ปากของราชสีห์ ราชาศัพท์ว่า พระหนุดังคำว่า ข้อที่พระราชกุมารมีพระหนุดุจคางราชสีห์นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕/๑๙, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๕/๒๙๓) : เป็น ๑ ในมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ที่บ่งบอกถึงลักษณะว่ามีคางดีประเสริฐ ดังคำว่า มหาบุรุษมีพระหนุดุจคางราชสีห์ ผู้มีคางเช่นนี้ เป็นเพราะบุญกุศลในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ที่ทำ สั่งสม พอกพูนไว้ในการที่ละเว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ คือพูดถูกกาล พูดแต่คำจริง พูดอิงประโยชน์พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๘/๑๙๔)

ค่าจ้าง : ค่าตอบแทน, รางวัล ดังคำว่า กระผมต้องการจัดภัตตาหารถวายภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ท่านกรุณาให้ค่าจ้างแก่กระผมด้วย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๑/๓๗๙) ; หมายถึงจำนวนเงินหรือสิ่งอื่นที่จ่ายให้หรือรับไป,ทรัพย์ที่นายจ่ายแก่ทาสและกรรมกร, เงินที่นายจ้างจ่ายให้แก่ผู้รับจ้าง ดังคำว่า พ่อครัวผู้เป็นบัณฑิต ฉลาดเฉียบแหลมนั้นย่อมได้เครื่องนุ่งห่ม ได้ค่าจ้าง ได้รางวัล (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๔/๒๒๑) ; หมายถึงสิ่งที่เป็นเครื่องใช้เลี้ยงคนงาน, สิ่งที่ได้ตั้งค่าราคาไว้ (อภิธานวรรณนา หน้า ๖๔๙-๖๕๐)

SAMPLE

คาถา : ถ้อยคำที่ร้อยกรอง,ถ้อยคำที่ผูกไว้,ถ้อยคำที่ขับร้อง ท่อง สวด, คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองและประเภทฉันทลักษณ์ในภาษาบาลี กำหนดด้วยคำในแต่ละวรรค ๔ วรรคเป็น ๑ คาถามี ๔ บาท แต่ละบาทมีจำนวนคำต่างกันไปตามชื่อฉันท์ เช่น อินทรวิเชียรฉันท์ แต่ละบาทมี ๑๑ คำ ๔ บาทก็มี ๔๔ คำ ๑ คาถาของอินทรวิเชียรฉันท์จึงมี ๔๔ คำ ในเวสสันดรชาดกมี ๑,๐๐๐ คาถาจึงเรียกว่าคาถาพันธ์ และหมายถึงคำเสกเป่าที่ถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๗/๙๙, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๐/๔๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๒๐/๑๖๘, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๒๑/๑๖๘,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๐๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐/๓๔, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๘/๒๕๖, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๐/๗๒, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๔, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๖/๓๑๖, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๒/๕๓๙, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖/๑๐, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๐๗/๑๖๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๔/๑๒๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๕๕/๒๕๓, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๗/๒๓, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๘/๒๗๓

คาถาของพระพุทธเจ้า :ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน เป็นบทกวีที่มีกฎเกณฑ์ มีความไพเราะ ลึกซึ้ง เป็นรูปแบบหนึ่งในรูปแบบ ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สุตตะ (๒) เคยยะ (๓) เวยยากรณะ (๔) คาถา (๕) อุทาน (๖) อิติวุตตกะ (๗) ชาตกะ (๘) อัพภูตธรรม (๙) เวทัลละ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงแก่เหล่าพุทธบริษัทและเหล่าเวไนยสัตว์ พร้อมทั้งเทวดา อินทร์ พรหม ในช่วงที่เผยแผ่พระศาสนา สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๙๐/๙๖,๙๑/๙๘

คาถาที่มีประโยชน์ :คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองในภาษาบาลี ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงแก่เหล่าพุทธบริษัทในช่วงที่เผยแผ่พระศาสนาและของพระสาวกที่พระองค์ทรงรับรองว่าเป็นความจริงและมีประโยชน์ทุกเมื่อทุกเวลาและทุกสถานการณ์ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๖๑

คาถาน่าอัศจรรย์ : ถ้อยคำที่ร้อยกรอง,ถ้อยคำที่ผูกไว้,ถ้อยคำที่ขับร้อง ท่อง สวด, คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองและประเภทฉันทลักษณ์ในภาษาบาลี กำหนดด้วยคำในแต่ละวรรค ๔ วรรคเป็น ๑ คาถามี ๔ บาท แต่ละบาทมีจำนวนคำต่างกันไปตามชื่อฉันท์ เช่น อินทรวิเชียรฉันท์ แต่ละบาทมี ๑๑ คำ ๔ บาทก็มี ๔๔ คำ ๑ คาถาของอินทรวิเชียรฉันท์จึงมี ๔๔ คำ ในเวสสันดรชาดกมี ๑,๐๐๐ คาถาจึงเรียกว่าคาถาพันธ์ และหมายถึงคำเสกเป่าที่ถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ในที่นี้หมายถึงคาถาหรือถ้อยคำที่แปลก, ประหลาด. ตัวอย่างเช่น ปรากฏการณ์อันเนื่องแต่บุญญาภินิหารของพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้า เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้แสดงปฐมเทศนา ปลงอายุ

SAMPLE

สังขาร และปรินิพพาน จะมีความหวั่นไหวปั่นป่วนของโลกธาตุบังเกิดขึ้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๗/๑๖๑)

คาถาประพันธ์ : ถ้อยคำที่ผ่านการแต่ง, เรียบเรียง, ร้อยกรอง หรือผูกถ้อยคำเป็นข้อความทั้งเชิงบาลีและเชิงวรรณคดี ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๐๐, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๓/๑๖๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/ ๒๔๕/๒๐๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๙/๒๐๙, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๒/๓๐๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๕/๗๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๖/๓๖๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๑/๓๑๗,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๒๗๒/๓๑๙,ม.อุ. (ไทย)๑๔/๓๘๑/๔๓๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๔/๑๓๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๕/๑๔๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๗๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๓/๓๐๙, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๗๖/๑๑๖,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๙, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๔/๙๘, สำ.สฬา. (ไทย)๑๘/๑๓๖/๑๗๑, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔/๗, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๑/๖๐๕, อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๗๙,อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑/๓๔, อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๓

คาถาสุภาษิต : ถ้อยคำที่ร้อยกรอง,ถ้อยคำที่ผูกไว้,ถ้อยคำที่ขับร้อง ท่อง สวด, คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองและประเภทฉันทลักษณ์ในภาษาบาลี กำหนดด้วยคำในแต่ละวรรค ๔ วรรคเป็น ๑ คาถามี ๔ บาท แต่ละบาทมีจำนวนคำต่างกันไปตามชื่อฉันท์ เช่น อินทรวิเชียรฉันท์ แต่ละบาทมี ๑๑ คำ ๔ บาทก็มี ๔๔ คำ ๑ คาถาของอินทรวิเชียรฉันท์จึงมี ๔๔ คำ ในเวสสันดรชาดกมี ๑,๐๐๐ คาถาจึงเรียกว่าคาถาพันธ์ และหมายถึงคำเสกเป่าที่ถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายว่าหมายถึงถ้อยคำที่กล่าวดีแล้ว, ถ้อยคำหรือข้อความที่กล่าวสืบต่อกันมาช้านานแล้ว มีความหมายเป็นคติสอนใจ เช่น รักยาวให้บั่น รักสั้นให้ต่อ น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ ขุ.เตรสก. (ไทย) ๒๗/๑๔๓/๔๒๐, ขุ.วีสติ. (ไทย) ๒๗/๓๕๕/๕๓๒

คานหาม : ที่นั่งอย่างหนึ่งมีคนหาม;ที่นั่งที่มีคานสำหรับหาม ถ้าใช้สำหรับเจ้านาย เรียกว่าแคร่ ถ้าใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ เรียกว่าพระราชยานคานหาม; มีข้อความว่าพระวิปัสสีราชกุมารเสด็จประพาสอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่ชนประชุมกันและกำลังประดับคานหามด้วยผ้าหลากสี จึงตรัสถามนายสารถีว่า‘สหายสารถี หมู่ชนประชุมกันและประดับคานหามด้วยผ้าหลากสีไว้ทำไม; และข้อความในเวสสันตรชาดกว่า พระนางมัทรีนั้นเคยไปด้วยยาน คานหาม วอ และรถ วันนี้ จะเดินเท้าไปตามทางได้อย่างไร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๙/๒๖,ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๗๖๓/๔๖๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๙/๑๕๓,พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๒)

คามกถา : เรื่องบ้าน, เป็นหนึ่งในจำนวน ๒๘ เรื่อง จัดเป็นติรัจฉานกถา คือ ถ้อยคำอันขวางทางไปสู่สวรรค์หรือนิพพานหมายถึงเรื่องราวที่ภิกษุไม่ควรนำมาเป็นข้อถกเถียงหรือ

SAMPLE

สนทนากัน เพราะทำให้เกิดความฟุ้งซ่านและหลงเพลินเสียเวลา (ที.สี. อ.(บาลี) ๑/๑๗/๘๔),ข.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๗/๔๓๙, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๒๙/๗๒๔

คามเขต : เขตบ้าน,ชานบ้านหรือเรียกอีกอย่างว่าคามูปจาร ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๑/๒๒๔

คามณิ,นาย : ชื่อของคามณิกุมารซึ่งเป็นกุมารองค์เล็กที่สุดในจำนวนกุมาร ๑๐๑ พระองค์ ต่อมาได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดา ขุ.เอกก.(ไทย)๒๗/๘/๔

คามณิจันทชาดก :ชาดกว่าด้วยเรื่องพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอาทาสมุขกุมาร ถูกอำมาตย์ทดลองปัญญาก็ทรงแก้ไขได้หมด แม้ปริศนา ๑๔ ข้อของอำมาตย์คามณิจันท์ ขุ.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๑๒๔

คามณิชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ผู้ถวายอรรถและธรรมแก่พระราชา คามณิกุมารเป็นกุมารองค์เล็กที่สุดในจำนวนกุมาร ๑๐๑ พระองค์ ตั้งอยู่ในคำสอนของท่าน ต่อมาได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดาได้เปล่งอุทานว่าผลที่หวังย่อมสำเร็จแก่คนไม่ใจเร็วด่วนได้ เป็นคนดี ขุ.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘/๔

คามนิคมและแว่นแคว้น : บ้าน หมู่บ้าน เรือน เรียกว่าคาม, หมู่บ้านขนาดใหญ่, ถิ่นฐานหรือชุมชนที่เกิดขึ้นจากการตั้งหลักแหล่ง, หมู่บ้านใหญ่หรือตำบลที่ประชาชนเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่เพื่อประกอบอาชีพเป็น หลักฐาน เช่น นิคมสร้างตนเอง นิคมอุตสาหกรรม เรียกว่านิคม แผ่นดินซึ่งมีขอบเขตเป็นปริมณฑล เช่น แว่นแคว้นตะนาวศรี ฝ่ายเขาเล่าก็สามพารา เป็นใหญ่ในชวาแว่นแคว้น เรียกว่าแว่นแคว้น ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๔๐

คายโทษ : ยกโทษให้,ให้อภัย, ไม่ก่อโทษให้เกิดขึ้นกับผู้อื่น; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่พูดจาคล่องแคล่วว่า เพราะเหตุเพียงการพูดจาคล่องแคล่ว หรือเพราะมีผิวพรรณงดงาม แต่ยังมีความริษยา ตระหนี่และโอ้อวด บุคคลก็หาชื่อว่าคนดีได้ไม่ ส่วนผู้ตัดความริษยาเป็นต้นนี้ได้ ถอนขึ้นทำให้รากขาดแล้ว คายโทษได้แล้ว เป็นผู้มีปัญญา จึงจะชื่อว่า คนดี; และข้อความที่เป็นพุทธอุทานว่า ผู้ไม่เลี้ยงคนอื่น ผู้รู้จักตนดี ผู้ฝึกฝนตนได้แล้ว ดำรงมั่นอยู่ในสารธรรม ผู้สิ้นอาสวะแล้ว ผู้คายโทษได้แล้ว เราเรียกว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖๒-๓/๑๑๔,ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๖/๑๗๙)

คายมลทิน : สลัด,ละทิ้ง, ปล่อย ความมัวหมอง,ความเศร้าหมอง,สนิม ไคล สกปรก, ความด่างพร้อย, ความไม่บริสุทธิ์ ออกไปไม่ให้เหลือ ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๖๑/๑๑๓

คารวสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงสักการะเคารพธรรม ใจความของพระสูตรนี้มีว่าพระพุทธองค์แรกตรัสรู้ขณะประทับอยู่ใต้ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงเกิดความรำพึงว่าผู้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรงย่อมอยู่เป็นทุกข์ เราจะพึงสักการะและเคารพใคร ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความรำพึงของพระองค์เข้าจึงหายตัวจากพรหม

SAMPLE

โลกมาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์ เหมือนบุรุษผู้กำลังเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า แล้วกราบทูลว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน ล้วนสักการะ เคารพ และอาศัยพระสัทธรรม สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๓/๒๓๓

คารวะ : ความเคารพ,ความเอื้อเฟื้อ, ความใส่ใจมองเห็นความสำคัญที่จะต้องปฏิบัติต่อสิ่ง นั้น ๆ ให้ถูกต้องเหมาะสม, การแสดงความเคารพทางกายและวาจา, ความนับถือ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๑๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๐

คาวีอุปมาสูตร : พระสูตรอุปมาด้วยแม่โค ใจความของพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบภิกษุผู้โง่เขลากับแม่โคที่โง่เขลา และภิกษุผู้ฉลาดกับแม่โคที่ฉลาดว่า ภิกษุผู้โง่เขลาที่ไม่สามารถบรรลุปฐมฌานได้ก็จะบรรลุทุติยฌานได้ เหมือนแม่โคโง่เขลาที่ไม่สามารถหากินบนภูเขาขรุขระในถิ่นตนได้ ก็จะไปหากินต่างถิ่นไม่ได้ ส่วนภิกษุผู้ฉลาดที่สามารถบรรลุปฐมฌานได้ก็สามารถบรรลุฌานขั้นสูงขึ้นไปจนถึงสัญญาเวทยิตนิโรธได้ เหมือนแม่โคฉลาดที่สามารถหากินบนภูเขาขรุขระในถิ่นตนได้ ก็สามารถไปหากินในที่ต่างถิ่นได้ องค์ธรรมในพระสูตรนี้คืออนุปุพวิหาร ๙ ประการ นอกจากนี้ยังทรงแสดงธรรมอื่นๆ คืออิทธิวิธญาณ ทิพพโสตะ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ไว้โดยละเอียดด้วย องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๕/๕๐๓

คำก่อน : คำแรก;คำเบื้องต้น; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับสัจจกนิครนถบุตรว่า “ท่านจงมนสิการเถิด ครั้นมนสิการแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เวทนาเป็นอัตตาของเรา’ ท่านมีอำนาจในเวทนานั้นว่า ‘เวทนาของเราจงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ” และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับอุบาลีคหบดีว่า ท่านจงใส่ใจแล้วชี้แจงดูที ทำไมคำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของท่านจึงไม่สัมพันธ์กัน (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๔,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๒/๖๐)

คำของชาวเมือง : ถ้อยคำหรือสำนวนซึ่งเป็นคนในทุกที่ทุกสถานนิยมพูดกัน ซึ่งฟังแล้วไพเราะ น่ารัก จับใจ ไม่มีโทษ และคนส่วนมากรักใคร่พอใจ ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๒/๓๒๔, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๗, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๘/๕๒๓, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๒/๑๒๒, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๗/๒๕๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๕, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๓, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๑/๓๔๘

คำข้าว : ข้าวที่ทำเป็นคำ;ก้อนข้าว;ลักษณะของข้าวๆ ที่เกาะหรือติดรวมกันแน่น โดยมากมีลักษณะค่อนข้างกลม เช่น ข้าวเกาะกันเป็นก้อน เรียกสิ่งที่มีลักษณะเช่นนั้น เช่น ก้อนข้าว; จัดอยู่ในอาหาร ๔ ชนิด (๑) กวฬิงการาหาร(อาหารคือคำข้าว) (๒)

SAMPLE

ผัสสาหาร(อาหารคือการสัมผัส) (๓) มโนสัญเจตนาหาร(อาหารคือความจงใจ) (๔) วิญญาณาหาร(อาหารคือวิญญาณ); จัดอยู่ในปัจจัย ๔ อย่าง คือ (๑) บังสุกุลจีวร (ผ้าที่ได้มาจากกองฝุ่น) (๒) ปิณฑิยาโลปโภชนะ (โภชนะคือคำข้าวที่ได้มาด้วยกำลังปลีแข้ง) (๓) รุกขมูลเสนาสนะ (อยู่อาศัยโคนไม้) (๔) ปูติมุตตเภสัช (ยาดองน้ำมูตรเน่า); และมีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงรับข้าวสุกก็ไม่ทรงชูบาตรขึ้นรับ ไม่ทรงลดบาตรลงรับ ไม่ทรงยื่นบาตรคอยรับ ไม่ทรงแกว่งบาตรคอยรับ ทรงรับข้าวสุกไม่น้อยนักไม่มากนัก ทรงรับกับข้าว เสวยพระกระยาหารพอประมาณกับข้าว ไม่ทรงทำกับข้าวให้เกินกว่าคำข้าวทรงเคี้ยวคำข้าวข้างในพระโอษฐ์สองสามครั้งแล้วทรงกลืน ข้าวยังไม่ละเอียด ไม่ทรงกลืนลงไป ไม่มีข้าวเหลืออยู่ในพระโอษฐ์ จึงน้อมคำข้าวอีกคำหนึ่งเข้าไป ทรงมีปกติกำหนดรสอาหารแล้วเสวยอาหาร แต่ไม่ทรงติดในรส;และข้อความที่พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายเป็นต้นว่า เป็นไปได้ที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธบ้าง ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธบ้าง หากเธอไม่บรรลุอรหัตตผลในปัจจุบันก็เป็นไปได้ที่เธอจะล่วงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาผู้มีคำข้าวเป็นภักษา แล้วเข้าถึงกายมโนมัยชั้นใดชั้นหนึ่ง เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธบ้าง ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธบ้าง (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๙๐/๘๔,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๗/๓๗๙,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑/๑๗,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๖/๒๗๓)

อรรถกถาอธิบายว่า เหล่าเทวดาผู้มีคำข้าวเป็นภักษา ในที่นี้หมายถึงเทวดาชั้นกามาวจร (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๖๖/๖๔,ดู ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๓/๒๓๔, องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๓๓๖)

คำคูณ : ถ้อยคำที่แต่งขึ้นเพื่อให้ปลุกใจ,ให้กำลังใจหรือเพื่อปลอบขวัญให้อีกฝ่ายเกิดความสบายใจในการทำงานหรือดำเนินชีวิต ขุ.มหานิบาต.(ไทย) ๒๘/๒๐๖๑/๕๐๘

คำโฆษณา : คำประกาศ;การประกาศที่ต้องการให้คนโดยทั่วไปทราบ;การให้ข้อมูลข่าวสาร เป็นการสื่อสารจูงใจผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ เพื่อจูงใจหรือโน้มน้าวใจให้กลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายรับทราบ; มีข้อความที่ท่านพระมหากัจจานะถวายพระพรพระเจ้ามธุระอวันตีบุตร ณ ป่าคุนธาวัน เขตกรุงมธุรา เป็นต้นว่า “มหาบพิตร วาทะที่พวกพราหมณ์กล่าวว่า ‘วรรณะที่ประเสริฐที่สุดคือวรรณะพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว วรรณะที่ขาวคือวรรณะพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำ พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตร เป็นโอรส เกิด

SAMPLE

จากโอษฐ์ของพรหม เกิดจากพรหม (เป็นผู้ที่พรหมสร้างขึ้น) เป็นทายาทของพรหม' นั่นเป็นเพียงคำโฆษณาในโลกเท่านั้น (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๗/๓๘๒)

คำจริง : ถ้อยคำที่พูดออกไปด้วยความจริง ไม่เท็จ ไม่โกหก ไม่หลอกลวง ที.สี.(ไทย) ๙/๙/๔, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๓/๑๖๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๘/๑๙๔, ม.มู. (ไทย) ๑๓/๔๑๘/๕๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๐, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๓๙/๔๐๐

คำด่า : ถ้อยคำว่าคนอื่นด้วยคำหยาบช้าเลวทรามโดยมุ่งให้อีกฝ่ายเกิดความเสียใจหรือเศร้าใจ วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๔, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๘/๒๒๗, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๒/๒๔๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๙/๓๕๗

คำด่าที่ตรงตัวชัดถ้อยชัดคำ : ถ้อยคำว่าคนอื่นด้วยคำหยาบช้าเลวทราม โดยต้องการให้ผู้ถูกด่าเป็นอะไรก็ใส่ไปตรงๆ อย่างชัดเจน เช่น เป็นโค เป็นอูฐ เป็นลา เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๒/๒๓๐X

คำด่าสุภาพ : ถ้อยคำว่าคนอื่นด้วยคำกระทบกระเทียบ เปรียบเปรย โดยมุ่งหวังให้ผู้ถูกด่าสำนึกได้คิดได้เช่น เทวดาที่รักษาประตูบ้านเห็นท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีทำบุญในพุทธศาสนามาก กลัวทรัพย์จะหมดไปเลยต่อว่าด้วยประการต่าง ๆ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๔, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๘/๒๒๗)

คำด่าหยาบ : ถ้อยคำว่าคนอื่นด้วยคำหยาบช้าเลวทราม ไม่สุภาพ หยาบโลน ไม่เรียบร้อย วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๔, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๘/๒๒๗

คำทำนาย : คำพยากรณ์;การคาดการณ์;การคาดเดา;การบอกล่วงหน้า;ข้อความที่แสดงเหตุการณ์ในอนาคต;ข้อความแสดงความคาดหมาย; เช่นข้อความว่า พระเจ้าพันธุมาทรงพระดำริว่า 'ขออย่าให้วิปัสสีกุมารไม่ยอมครองราชย์เลย อย่าได้ออกจากวังบวชเป็นบรรพชิตเลย คำทำนายของพราหมณ์โหราจารย์อย่าได้เป็นจริงเลย' จึงรับสั่งให้บำรุงบำเรอพระวิปัสสีราชกุมารด้วยกามคุณ ๕ มากขึ้นกว่าเดิม เพื่อว่าพระวิปัสสีราชกุมารจะอยู่ครองราชย์ จะไม่เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต และคำทำนายของพราหมณ์โหราจารย์จะผิดพลาด (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๖/๒๔,ขุ.ชา.สตฺตติ. (ไทย) ๒๘/๙/๕๗)

คำที่กล่าวต่อ ๆ กันมา : คำที่บอกต่อกันมาจากคนหนึ่งสู่คนต่อๆ ไป; เช่นการให้ทานเป็นประเพณีที่ปู่ของปู่ทำต่อกันมา; และข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า คำที่กล่าวต่อๆกันมา ๑๐ ประการ ของนิครนถ์ทั้งหลายผู้มีวาทะอย่างนี้ จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้ คำกล่าว ๑๐ ประการ คือ (๑) กรรมใดให้ผลในชาตินี้ กรรมนั้นท่านทั้งหลายเปลี่ยนไม่ได้ว่า 'จงให้ผลในชาติหน้า' (๒) กรรมใดจะให้ผลในชาติหน้า กรรมนั้นท่านทั้งหลายเปลี่ยนไม่ได้ว่า 'จงให้ผลในชาตินี้' (๓) กรรมใดให้ผลเป็นสุข

SAMPLE

กรรมนั้นท่านทั้งหลายเปลี่ยนไม่ได้ว่า ‘จงให้ผลเป็นทุกข์’ (๔) กรรมใดให้ผลเป็นทุกข์ กรรมนั้นท่านทั้งหลายเปลี่ยนไม่ได้ว่า ‘จงให้ผลเป็นสุข’ (๕) กรรมใดให้ผลเสร็จสิ้นแล้ว กรรมนั้นท่านทั้งหลายเปลี่ยนไม่ได้ว่า ‘จงอย่าให้ผลเสร็จสิ้น’ (๖) กรรมใดให้ผลยังไม่เสร็จสิ้น กรรมนั้นท่านทั้งหลายเปลี่ยนไม่ได้ว่า ‘จงให้ผลเสร็จสิ้น’ (๗) กรรมใดให้ผลมาก กรรมนั้นท่านทั้งหลายเปลี่ยนไม่ได้ว่า ‘จงให้ผลน้อย’ (๘) กรรมใดให้ผลน้อย กรรมนั้นท่านทั้งหลายเปลี่ยนไม่ได้ว่า ‘จงให้ผลมาก’ (๙) กรรมใดให้ผล กรรมนั้นท่านทั้งหลายเปลี่ยนไม่ได้ว่า ‘จงอย่าให้ผล’ (๑๐) กรรมใดไม่ให้ผล กรรมนั้นท่านทั้งหลายเปลี่ยนไม่ได้ว่า ‘จงให้ผล’ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๖๑/๑๒๓,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๘/๑๒,สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๕/๙,ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๐๖/๔๙๐)

คำที่ควรพูดก่อน : ในที่นี้หมายเอาถ้อยคำหรือคำพูดที่ภิกษุควรจะพูดหรือแสดงออกเป็นอันดับแรกแล้วโยงแสดงให้เห็นว่ามีความสำคัญและสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องในสถานการณ์หรือเรื่องนั้น ๆ เช่น การทักทายปราศรัยกับทายกที่ตั้งใจจะมาบำเพ็ญกุศลที่วัด คำแรกที่ควรจะเป็นคือการการกล่าวคำต้อนรับ แสดงให้เห็นถึงหลักการและวิธีการบำเพ็ญกุศลที่ถูกต้องควรจะเป็นอย่างไรและทำอย่างไร เมื่อทำแล้วจะได้รับอะไรและมีอานิสงส์อย่างไร จนสามารถทำให้ทายกมองเห็นความสำคัญจนเกิดความเลื่อมใสและมีความประสงค์จะบำเพ็ญในโอกาสต่อ ๆ ไปตามลำดับ สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๙/๕๘๙

คำที่ควรพูดภายหลัง : ในที่นี้หมายเอาถ้อยคำหรือคำพูดที่ภิกษุควรจะพูดหรือแสดงออกเป็นอันดับสุดท้ายในสถานการณ์หรือเรื่องนั้น ๆ เช่น การอธิบายหรือแสดงหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้คนอื่นฟังอย่างอาจหาญร่าเริงก็ต่อเมื่อได้ผ่านการศึกษาและปฏิบัติอย่างถูกต้องเหมือนดังเหล่าพระสาวกอื่น ๆ ปฏิบัติมาจนได้รับการยกย่อง สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๙/๕๘๙

คำที่เชื่อสืบต่อกันมา : คำที่เชื่อต่อเนื่องกันมา;คำที่เป็นประเพณีมาแต่โบราณ เช่น ทำทานบริจาคทรัพย์เดือนละ ๑,๐๐๐ ตลอดร้อยปีจะไปสู่พรหมโลกได้; มีข้อความว่า เหมกมาณพทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ก่อนแต่ศาสนาของพระโคดม อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่าใดเคยตอบแก่ข้าพระองค์ว่า เหตุนี้ได้เป็นมาแล้วอย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้ คำตอบทั้งหมดเป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา คำตอบทั้งหมดนั้น มีแต่จะทำให้ตรึกไปต่างๆ ข้าพระองค์จึงไม่ยินดีในคำตอบนั้น, และข้อความที่พระปิงคิยเถระกล่าวว่า ก่อนแต่ศาสนาของพระโคดม อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่าใดเคยพยากรณ์แก่อาตมภาพว่า เหตุนี้ได้เป็นมาแล้วอย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นเป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นมีแต่จะทำให้ตรึกไปต่างๆ (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๙๑/๗๖๒,ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๖๐/๓๙, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๐๖/๔๙๐)

SAMPLE

คำที่เป็นประโยชน์ :ถ้อยคำหรือข้อความมีผลใช้ได้ดีสมกับความคิดมุ่งหมายไว้และตรงตามความต้องการ เป็นผลดีและเป็นคุณ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๙/๑๙๕

คำทุพพาษิต : ถ้อยคำที่กล่าวไม่ดี ไม่ควรเอาเยี่ยงย่าง ตรงกันข้ามกับคำสุภาษิต สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๑/๓๖๖, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๓๒

คำเท็จ : ถ้อยคำที่พูดออกไปด้วยความไม่จริง ปด, โกหก, ไม่จริง ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๒/๗๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๕/๖๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๗/๖๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๑/๑๒๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๒/๔๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๖/๒๑๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๑/๗๔,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๕/๔๓๐,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๔๑๑/๔๗๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔/๓๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๕/๒๘๘, ที.สี.(ไทย) ๙/๖๒/๒๕, ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๓/๑๓๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘๑/๑๖๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘๒/๑๖๑

คำนวณ, นัก : ผู้กะประมาณหรือคิดหาผลลัพธ์โดยวิธีเลข ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒, ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๕/๕๓, ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๒/๖๐

คำนินทา : คำติเตียนลับหลัง;คำกล่าวร้าย; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้เล่าเรียนธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม และเวทัลละ แต่ไม่ไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงไม่ประจักษ์ชัดแก่พวกเขา เล่าเรียนธรรมเพียงเพื่อมุ่งจะข่มขู่ผู้อื่นและมุ่งจะเปลื้องตนจากคำนินทาว่าร้าย จึงไม่ได้รับประโยชน์ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๓,ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๓๓/๗๐๐,ขุ.ชา.จตุกฺก. (ไทย) ๒๗/๓๗/๑๖๔,ขุ.ชา.ปญฺญาส. (ไทย) ๒๘/๘๙/๑๘,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๑/๑๙๙)

คำแนะนำ: คำชี้แจง;คำสั่งสอน; เช่นข้อความในปัญจภีรุกชาดกที่พระโพธิสัตว์คิดถึงเหตุการณ์ที่ตนรอดพ้นจากนางยักษิณี จึงเปล่งอุทานว่าเราไม่ตกอยู่ในอำนาจของพวกรากษส เพราะความเพียรอันมั่นคงในคำแนะนำของท่านผู้ฉลาด และเพราะความไม่หวาดหวั่นต่อภัยและความสะดุ้งกลัว ความสวัสดีจากภัยอันใหญ่หลวงนั้นจึงมีแก่เรา; มีข้อความว่า พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลถวายคำแนะนำ ๑๐ อย่างเพื่อขจัดความเดือดร้อนพระทัยของพระเจ้ามหาวิชิตราช ก่อนจะทรงบูชาว่า (๑) ทั้งพวกที่ฆ่าสัตว์ ทั้งพวกที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ จักพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์ (๒) ทั้งพวกที่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ทั้งพวกที่เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์ (๓) ทั้งพวกที่ประพฤติผิดในกาม ทั้งพวกที่เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม จักพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์ (๔) ทั้งพวกที่กล่าวคำเท็จ ทั้งพวกที่เว้นขาดจากการกล่าวคำเท็จจักพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์ (๕) ทั้งพวกที่กล่าวคำส่อเสียด ทั้งพวกที่เว้นขาดจาก

SAMPLE

การกล่าวคำส่อเสียด จักพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์ (๖) ทั้งพวกที่กล่าวคำหยาบ ทั้งพวกที่เว้นขาดจากการกล่าวคำหยาบจักพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์ (๗) ทั้งพวกที่กล่าวคำเพ้อเจ้อ ทั้งพวกที่เว้นขาดจากการกล่าวคำเพ้อเจ้อจักพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์ (๘) ทั้งพวกที่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ทั้งพวกที่ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขาจักพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์ (๙) ทั้งพวกที่มีจิตพยาบาท ทั้งพวกที่ไม่มีจิตพยาบาท จักพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์ (๑๐) ทั้งพวกที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ทั้งพวกที่เป็นสัมมาทิฏฐิ จักพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์ บรรดาชนทั้งหมดนั้น พวกที่เป็นมิจฉาทิฏฐิจักได้รับผลกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรงเจาะจงเฉพาะพวกที่เป็นสัมมาทิฏฐิเท่านั้นแล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา และทรงทำพระทัยให้เลื่อมใสในภายในเถิด; และมีข้อความว่า ท้าวจาตุมหาราชเหล่านั้น ได้รับคำบอกแล้ว ทั้งได้รับคำแนะนำแล้ว จึงมีพระทัยผ่องใส ประทับยืนสงบอยู่ ณ ที่ประทับของตน ๆ (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๓/๑๓๕,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๒/๒๑๔,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒/๒,องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๓/๑๐๐,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๓๑/๖๙,ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๓๒/๕๔,ขุ.ชา.มหานิ. (ไทย) ๒๘/๑๒๒๗/๓๗๓)

คำบัญญัติ : ถ้อยคำหรือข้อความที่ตราหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อปฏิบัติ สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๙/๖๐๓

คำโบราณ : คำมีในก่อน;คำเก่า; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์วาเสฏฐะและพราหมณ์ภารทวาชะ ไว้ในอัคคัญญสูตรเป็นต้นว่า พวกพราหมณ์พากันนึกได้แต่คำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกเท่านั้น แต่ไม่รู้เนื้อความแห่งคำนั้น (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๑/๔๐)

คำปราศจากหลักฐาน :คำที่อ้างอิงไม่ได้;คำที่ไม่มีสิ่งยืนยัน; มีข้อความที่ระโบราณกเถระทั้งหลายกล่าวเรื่องลักษณะมหาบุรุษไว้ว่า “มหาบุรุษนั้นไม่ตรัสคำเพ้อเจ้อ ไม่ตรัสคำปราศจากหลักฐาน มีครรลองแห่งพระดำรัสไม่สับสน ทรงกำจัดคำที่ไม่เป็นประโยชน์ ตรัสแต่คำที่เป็นประโยชน์ และคำที่เป็นสุขแก่คนหมู่มาก เป็นต้น (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๙/๑๙๕)

คำพร่ำสอน : คำที่สอนบ่อยๆ;คำที่สอนสม่ำเสมอ;คำที่ย้ำเป็นประจำ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนพระจุนทะว่า จุนทะ นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจเถิด อย่าประมาท อย่าได้เดือดร้อนในภายหลังเลย นี้เป็นคำพร่ำสอนของเราสำหรับเธอทั้งหลาย” (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๐/๑๐๕,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๘/๘๑,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๑/๓๓๕,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๘๑,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๙/๒๔๓,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๘๔/๑๔๖,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๘๐,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๘/๒๑๑)

SAMPLE

คำพูดสามัญ : ถ้อยคำธรรมดาปรกติทั่วไปที่มวลมนุษยชาติใช้พูดกัน ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๑

คำเพ้อเจ้อ : ถ้อยคำที่พูดพล่าม,อาการที่พูดมากในเรื่องที่เหลวไหลไร้สาระ, อาการที่พูดพล่ามจนเสียประโยชน์,อาการที่พูดไม่รู้จักจบ เป็นหนึ่งในวจีทุจริต ๔ อย่าง คือ (๑) คำเท็จ (๒) คำส่อเสียด (๓) คำหยาบ (๔) คำเพ้อเจ้อ ที.สี.(ไทย) ๙/๙/๔, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๔/๖๖, ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๓/๑๓๖, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๘/๑๙๔, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๙/๑๙๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๑/๓๙๘

คำยกย่อง : คำเชิดชู;คำสรรเสริญ;คำชมเชย;คำชื่นชม;คำสดุดี;คำยกยอ;คำเยินยอ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถึงคนพวกอื่นจะพึงกล่าวยกย่องเรา กล่าวยกย่องพระธรรมหรือกล่าวยกย่องพระสงฆ์ก็ตาม พวกเธอไม่ควรทำความรื่นเริงดีใจหรือกระหยิ่มใจต่อคนพวกนั้น ถ้าพวกเธอทำความรื่นเริงดีใจหรือกระหยิ่มใจต่อพวกเขา พวกเธอก็จะประสบอันตรายเพราะความรื่นเริงดีใจนั้นได้เช่นกัน คำยกย่องนั้น ถ้าเป็นเรื่องจริง พวกเธอควรยืนยันให้เขารู้ชัดลงไปว่า ‘เรื่องนี้เป็นเรื่องจริง ถูกต้อง มีอยู่และปรากฏในพวกเรา’ (วิ.ม. (ไทย) ๑/๒๒๓/๒๑๒,ที.สี. (ไทย) ๙/๖/๓)

คำไร้สาระ : คำเหลวไหล;คำไม่มีประโยชน์;คำพูดพล่าม;คำพูดจ้อ; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภัคควพราหมณ์ว่า สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวตู่เราผู้มีวาทะอย่างนี้ ผู้กล่าวอยู่อย่างนี้ ด้วยเรื่องที่ไม่มีอยู่จริง ด้วยคำไร้สาระ เป็นเท็จ ไม่เป็นความจริงว่า ‘พระสมณโคดมและภิกษุทั้งหลายวิปริตไปแล้ว; และมีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้มีจิตฟุ้งซ่าน มีความดำริไม่มั่นคงเหมือนมฤค ยินดีในอสัทธรรม กล่าวคำไร้สาระเป็นอันมาก มีความเห็นต่ำทราม ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ย่อมห่างไกลจากความเป็นผู้มั่นคง (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๗/๓๓,องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๒/๓๖)

คำสนทนา : คำที่คุยกัน; คำปรึกษาหารือกัน; คำพูดจาโต้ตอบกัน, กถา; มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบคำสนทนาของภิกษุเหล่านั้น จึงเสด็จไปที่หอนั่ง ประทับนั่งบนพระพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้วตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย เวลานี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร พูดเรื่องอะไรค้างไว้” (ที.สี. (ไทย) ๙/๔/๒,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒/๒,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๔/๓๗,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๘/๒๔๖,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔/๔๕,องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๘/๖๘)

คำสอน : ความรู้หรือประสบการณ์ที่ผ่านการบรรยาย ปฏิบัติ อบรมสั่งสอนจนเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมหรือประชาคมนั้น ๆ ว่าดีและเป็นที่น่าเชื่อถือ ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๙/๑๑๐, ที.สี.(ไทย)๙/๕๐๒/๒๒๑, ที.สี.(ไทย)๙/๕๑๕/๒๒๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๖/๔๓,

SAMPLE

ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘๐/๔๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๑๑/๓๗๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑/๓๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๔/๒๕, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๗๘/๙๐๙

คำส่อเสียด : ถ้อยคำที่แสดงถึงการยุแหย่,พูดให้คนอื่นแตกร้าวกัน เป็นหนึ่งในวจีทุจริต ๔ อย่างคือ (๑) คำเท็จ (๒) คำส่อเสียด (๓) คำหยาบ (๔) คำเพ้อเจ้อ ที.สี.(ไทย) ๙/๙/๔, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๕, ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๓/๑๓๖,ที.ปา(ไทย) ๑๑/๒๓๔/๑๙๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๐/๔๑๑, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๒, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔/๔๐๖, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๕/๔๐๖, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๗๓/๔๐๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๗๖/๔๐๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๗๗/๔๐๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๘๓/๔๐๖

คำสั่งประหาร : คำสั่งปลิดชีพ;คำสั่งปลิดชีวิต;คำสั่งสำเร็จโทษ;คำสั่งสังหาร; มีข้อความ ที่พระโบราณกเถระกล่าวเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นไว้เป็นต้นว่า “มหาบุรุษเป็นผู้ไม่ทรงเบียดเบียน ไม่ทรงย่ำยีปวงชนด้วยฝ่ามือ และท่อนไม้ ด้วยก้อนดิน ด้วยศัสตรา ด้วยคำสั่งประหาร ด้วยการจองจำ หรือด้วยการข่ม เพราะกรรมนั้นนั่นแหละ มหาบุรุษจึงเข้าถึงสุคติ ... เสด็จมาในโลกนี้ ทรงได้เส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี ตั้งอยู่ในที่เหมาะสมทำให้โอชะแผ่ไปสม่ำเสมอ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๗/๑๘๕)

คำสั่งสอน : คำอบรม;คำสอนสั่ง;อนุสาสนี; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงแสดงปาติโมกข์ ในที่ประชุมสงฆ์ ที่กรุงพันธุมดีราชธานีว่า ‘ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ที.สี. (ไทย) ๙/๕๑๔/๒๒๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๔/๑๓๔,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓๒/๒๔๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๔/๒๑๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ปาติโมกข์ ในที่นี้มิได้หมายถึงอาณาปาติโมกข์ (ประมวลพุทธบัญญัติที่ทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณา ได้แก่ อาทิพรหมจริยกสิกขา ที่มีพระพุทธานุญาตให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน)แต่หมายถึงโอวาทปาติโมกข์ซึ่ง ประกอบด้วยคาถา ๓ คาถามี ขนฺตี ปรมำ ตโป ตีติกฺขา เป็นต้น ที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ทรงแสดงเอง (ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๗๖, วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๙/๑๙๐-๑๙๒, ที.ม.ฏีกา ๙๐/๙๒)

SAMPLE

คำสั่งสอนส่วนปริยัติ : คำสั่งสอนที่เป็นหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่านวังคสัตถุศาสน์ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม และเวทัลละ ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๖

คำสัตย์ : ถ้อยคำมีคุณลักษณะประกอบด้วยวามจริง ความแน่แท้ ตรงประเด็นไม่กลับเป็นอย่างอื่น ที.สี.(ไทย) ๙/๙/๔, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๖/๕๔, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๒/๓๒๓, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑๑/๔๔๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๒/๖๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๔/๖๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๖/๒๖๔, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐,๑๐๒/,๑๒๒, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๓/๓๑๐,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๗/๑๐๐,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๓/๑๐๒

คำสุภาษิต : ถ้อยคำหรือข้อความที่กล่าวสืบต่อกันมาช้านานแล้ว มีความหมายเป็นคติสอนใจ เช่น รักดีหามจั่ว รักชั่วหามเสา, ไก่งามเพราะขน คนงามเพราะแต่ง เป็นต้น สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๒/๘๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๒/๒๙๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๕๑/๓๖๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๓๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๘/๘๑, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๐/๘๗,ขุ.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๖๙/๖๐๖, ขุ.วีสติ.(ไทย)๒๗/๗๕/๖๐๗, ขุ.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๘๒/๖๐๘, ขุ.วีสติ.(ไทย)๒๗/๑๔๐/๑๘๕, ขุ.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๐๑/๑๐๐

คำสุภาษิตและทุพภาษิต : ถ้อยคำหรือข้อความที่กล่าวสืบต่อกันมาช้านานแล้ว มีความหมายเป็นคติสอนใจ และถ้อยคำที่กล่าวไม่ดี ไม่ควรเอาเป็นเยี่ยงย่าง ที.ปา(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๔

คำหยาบ,คำหยาบคาย : ถ้อยคำว่าคนอื่นด้วยคำหยาบช้าเลวทราม หยาบโลน ไม่สุภาพ ไม่เรียบร้อย ที.สี.(ไทย) ๙/๙/๔, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๔/๖๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๓/๑๓๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๕/๘๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๖/๑๙๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๘/๓๙๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๘/๔๐๒, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๕/๔๓๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔/๔๐๖, องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๖๕/๔๐๖, องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๗๓/๔๐๖, องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๗๖/๔๐๖, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๗๗/๔๐๖, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๒/๔๐๖, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๗/๑๗

คำเหลวไหล : คำไม่เป็นสาระ;คำเลอะเทอะ;คำเชื่อถือไม่ได้;คำไร้เหตุผล;คำไม่สมเหตุสมผล; มีข้อความพระโบราณกเถระทั้งหลายกล่าวเรื่องลักษณะมหาบุรุษว่าในชาติก่อนๆ มหาบุรุษมีสัจปฏิญาณ มีพระวาจาไม่เป็นสองเว้นคำเหลวไหลไม่ตรัสให้คลาดเคลื่อนแก่ใครๆ ตรัสตามความจริงแท้ แน่นอน (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๓/๑๘๙)

คำอ่อนหวาน : คำไพเราะ;คำน่าฟัง;คำละมุนละไม;คำอ่อนโยน; มีข้อความที่พระโบราณกเถระทั้งหลายกล่าวเรื่องลักษณะมหาบุรุษไว้ว่า “มหาบุรุษนั้น ไม่ตรัสคำหยาบรุนแรง คือ ที่ก่อให้เกิดการด่า การบาดหมาง และการเบียดเบียนกัน ที่ก่อให้เกิดความ

SAMPLE

เจ็บแค้น ที่ทำลายชนจำนวนมาก ตรัสแต่คำอ่อนหวาน นุ่มนวล มีประโยชน์ เป็นต้น; จัดอยู่ในวัตตบท ๗ ประการที่ท้าวสักกเทวราชสมาทานครบบริบูรณ์เมื่อคราวเป็นมนุษย์ก่อนมาเป็นท้าวสักกเทวราช คือ (๑) เลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต (๒) ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต (๓) พูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต (๔) ไม่พูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต (๕) มีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการบริจาคเป็นประจำ มีมือชุ่มเป็นนิตย์ ยินดีในการเสียสละ ควรที่ผู้อื่นจะขอ ยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต (๖) พูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต (๗) ไม่โกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้น ก็จะกำจัดโดยฉับพลันทันที (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๗/๑๔๓,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๕/๕๓๓,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๙๗/๑๔๗,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๗/๒๗๗,องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๔/๔๗,ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๙๗/๖๐๔)

คิชฌกูฏ, ภูเขา,ชื่อภูเขา : ชื่อภูเขาที่มียอดดุจแร้ง เหตุที่มีชื่ออย่างนี้เพราะคนมองเห็นยอดเขามีรูปร่างเหมือนแร้ง เป็นหนึ่งในบรรดาปัญจคีรี ประกอบด้วย (๑)ปัณฑวะ (๒) คิชฌกูฏ (๓) เวภาระ (๔) อิสิคิริ (๕) เวปุลละ) ภูเขาทั้ง๕ นี้ตั้งอยู่ล้อมรอบกรุงราชคฤห์ วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๔/๗๔, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๕/๗๔, วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๔๐/๑๐๗, วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๔๐/๑๐๘, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๘๓/๑๖๐, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๒/๒๐๗, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๓๗/๒๑๔,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๑,๒๔๒/๒, ๒๔๓/๖,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๑/๓๐๒, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๔๑/๑๙๑,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๔/๑๗๓, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๑/๗๗, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๓/๗๘, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๙/๓๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๔/๓๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๙/๑๘๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๗/๓๔๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๑/๒๓๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๗/๑๘๗, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๓/๒๕๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๖๒/๓๘๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๗/๑๖๐,สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๐,สำ.สหา.(ไทย)๑๘/๑๑๘/๑๓๙, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๖/๑๒๙, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๒/๖๒๓, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๕/๒๕๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๒/๓๒๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐/๔๖, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๔, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๔๙๓, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๕, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๓, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗/๒๐๗, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗/๔๔๕, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๒๓/๓๗, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๖/๑๐๓, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๙, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๘/๕๖๒, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๐๘/๕๗๓, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๓๘/๗๐

SAMPLE

คิชฌชาดก : ชาดกว่าด้วยพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานกแร้ง เลี้ยงดูมารดาบิดาได้ตอบแทนคุณเศรษฐีที่ช่วยให้พวกตนหายหนาวจึงพาบริวารไปคาบเอาเสื้อผ้าไปทิ้งลงที่บ้านเศรษฐี ขุ.ทุก.(ไทย) ๒๗//๒๗/๗๐, ขุ.นวก.(ไทย)๒๗/๑/๓๐๑

คิญชกาวสถสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสดงธรรม ณ ตำหนักอิฐ ใจความของพระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงสัญญา ๓ ระดับที่ตำหนักอิฐว่า สัญญาที่เลวเกิดเพราะอาศัยธาตุที่เลว สัญญาปานกลางเกิดเพราะอาศัยธาตุปานกลาง สัญญาที่ประณีตเกิดเพราะอาศัยธาตุที่ประณีต บุคคลผู้มีสัญญา ๓ ระดับนี้ จึงมีความแตกต่างกัน สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๗/๑๘๔

คิญชกาวสถสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมบรรยายที่พระตำหนักอิฐ (สูตรที่ ๑) ใจความของพระสูตรนี้ มีสาระสำคัญคือท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงคติภพของสาฆหภิกษุ นันทาภิกษุณี สุทัตตอุบาสก และสุชาดาอุบาสิกา ที่มรณภาพและถึงแก่กรรมแล้ว ซึ่งพระองค์ทรงตอบว่าท่านเหล่านั้นเป็นอรหันต์ อนาคามี สกทาคามี และโสดาบัน ตามลำดับ สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๔/๕๐๕

คิญชกาวสถสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมบรรยายที่พระตำหนักอิฐ(สูตรที่ ๒) ใจความของพระสูตรนี้ มีสาระสำคัญคือท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงคติภพของอโสกภิกษุ อโสกาภิกษุณี อโสกอุบาสก และอโสกาอุบาสิกา ที่มรณภาพและถึงแก่กรรมแล้ว ซึ่งพระองค์ทรงตอบว่าท่านเหล่านั้นเป็นอรหันต์ อนาคามี สกทาคามี และโสดาบัน ตามลำดับ สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๕/๕๐๗

คิญชกาวสถสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมบรรยายที่พระตำหนักอิฐ (สูตรที่ ๓) ใจความของพระสูตรนี้ มีสาระสำคัญคือท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงคติภพของกกุฏอุบาสก กพิภอุบาสก นิกตอุบาสก กฏิสสหอุบาสก ตุฏฐอุบาสก สันตุฏฐอุบาสก ภัททอุบาสก และสุภัททอุบาสก ที่ถึงแก่กรรมแล้ว ซึ่งพระองค์ทรงตอบว่าอุบาสกเหล่านั้นได้เป็นสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะบรรเทาราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางได้กลับมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๖/๕๐๘

คิญชกาวสถาราม, อาราม :ชื่อปราสาทที่สร้างด้วยอิฐ ตั้งอยู่ที่นาทิกคาม เป็นสถานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงมรณัสสติสูตรแก่ภิกษุ ๖ รูป สาระสำคัญของพระสูตรนี้มีว่ามรณัสติที่บุคคลทำให้มากแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มากกล่าวคือสามารถบรรลุอมตธรรมได้ องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๙/๔๔๔, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๐/๔๔๗, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๙/๕๕๒, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๓/๓๘๒, องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๙/๔๐๒

SAMPLE

คิดปรุงแต่ง : สภาวะที่จิตคิดวกวนไปมาจนหาจนจับต้นชนปลายไม่ถูก เพราะถูกกิเลสที่ทำให้คิดปรุงแต่งยึดเยื้อ ได้แก่ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๓/๒๔๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๔/๒๔๖

คิดใฝ่ต่ำ : คิดในทางเลวทราม;คิดในทางเสียหาย; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า คนที่ไม่ขยันในเวลาที่ควรขยันทั้งที่ยังหนุ่มยังสาว มีกำลัง แต่กลับเกียจคร้าน มีความคิดใฝ่ต่ำ ปราศจากความเพียร เกียจคร้านมาก ย่อมไม่ประสบทางด้วยปัญญา (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๐/๑๑๙,

อรรถกถาอธิบายว่า มีความคิดใฝ่ต่ำ หมายถึงหมกมุ่นในมิจฉาวิตก ๓ ประการ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๕๙) ทางหมายถึงอริยมรรค (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๕๙)

คิมหันตฤดู : ฤดูร้อนจัดเป็นหนึ่งในสามฤดูของไทย ประกอบด้วย ร้อน ฝน (วสันตฤดู) และหนาว (เหมันตฤดู) ขุ.วิสุทฺ.(ไทย) ๒๗/๒๖๐/๕๑๖

คิริคูหาปราสาท:เป็นชื่อของปราสาทหลังหนึ่งในจำนวนสามหลังของพระปิยทัสสีพุทธเจ้า ประกอบด้วย สุนิมมลปราสาท วิมลปราสาท และคิริคูหาปราสาท ปราสาทหลังนี้เป็นปราสาทสำหรับประทับในฤดูหนาว ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๕๙

คิริทัตต์, คนเลี้ยงม้า : ชื่อของคนเลี้ยงม้าที่พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัตหาอุบายให้ม้าขากะเผลกเดินตรง โดยการออกอุบายให้นายคิริทัตต์ที่มีอวัยวะบริบูรณ์ครบ ๓๒ ประการเป็นคำเดินนำทางทำให้ม้าเดินตรงตามไปด้วย ขุ.ทุก.(ไทย) ๒๗/๖๗/๘๑

คิริทัตตชาดก : ชาดกว่าด้วยพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต หาอุบายให้ม้าขากะเผลกเดินตรงโดยการให้เปลี่ยนคนเลี้ยงที่เดินตรง ขุ.ทุก.(ไทย) ๒๗/๖๗/๘๑

คิริเนลปูชกเถราปทาน : อปทานว่าด้วยเรื่องประวัติในอดีตชาติของพระคิริเนลปูชกเถระในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้า (พระนามว่าสิขี) เพราะผลการแห่งการบูชานั้น ทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๒/๒๒๓

คิริเนลมุฏฐิปูชกเถราปทาน : ว่าด้วยเรื่องประวัติในอดีตชาติของพระคิริเนลมุฏฐิปูชกเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้นำดอกอัญชันไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ เพราะผลการแห่งการบูชานั้น ทำให้ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในกัปที่ ๑๒๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๒/๓๖๕

SAMPLE

คิริปราสาท : ชื่อของปราสาทหลังหนึ่งในจำนวนสามหลังของพระสิขีพุทธเจ้าประกอบด้วย สุวัฒกปราสาท คิริปราสาท และวาหนปราสาท โดยเฉพาะคิริปราสาทหลังนี้ เป็นปราสาทสำหรับประทับในฤดูฝน ขุ.พทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๙๓

คิริปุนนาคิยเถราปทาน : ว่าด้วยเรื่องประวัติในอดีตชาติของพระคิริปุนนาคิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ใช้ดอกบุนนาคบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ เพราะผลการแห่งการบูชานั้น ทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๑/๑๒๗

คิริพชนคร, กรุงราชคฤห์ : ชื่อของกรุงราชคฤห์ บางทีเรียกเบญจคิรีนคร ที่มีชื่อย่างนี้เพราะเป็นเมืองที่ถูกล้อมรอบไปด้วยภูเขา ๕ ลูก คือ (๑) ภูเขาปัณฑวะ (๒) ภูเขาคิชฌกูฏ (๓) ภูเขาเวภาระ (๔) ภูเขาอิสิคิริ (๕) ภูเขาเวปุลละ ภูเขาทั้ง ๕ ลูกนี้เป็นเสมือนรั้วหรือกำแพงล้อมรอบ (คิริ = ภูเขา + วช = รั้ว +นคร) (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๔๑๑/๒๐๒), วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๓/๗๘, วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๓/๗๙

คิริพพชนคร : ชื่อของกรุงราชคฤห์ ที่มีชื่อย่างนี้เพราะตั้งอยู่ท่ามกลางระหว่างภูเขา ๕ ลูก คือ (๑) ภูเขาปัณฑวะ (๒) ภูเขาคิชฌกูฏ (๓) ภูเขาเวภาระ (๔) ภูเขาอิสิคิริ (๕) ภูเขาเวปุลละ ภูเขาทั้ง ๕ ลูกนี้เป็นเสมือนรั้วหรือกำแพงล้อมรอบ (คิริ = ภูเขา + วช = รั้ว +นคร) (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๔๑๑/๒๐๒), องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๗/๔๔๕,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๑๑/๕๙๕

คิริพาหนาปราสาท : เป็นชื่อของปราสาทหลังหนึ่งในจำนวนสามหลังของพระอัตถทัสสีพุทธเจ้าประกอบด้วย อมรคิปราสาท สุรคิปราสาท และคิริพาหนาปราสาท ปราสาทหลังนี้เป็นปราสาทสำหรับประทับในฤดูฝน ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๖๖๔

คิริมานนท์, พระ : พระเถระที่อาพาธหนักเมื่อได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการโดยพิสดาร ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระอานนท์และพระอานนท์นำไปแสดงแก่ท่าน ทำให้หายจากอาพาธได้ องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘

คิริมานันทเถรคาถา : คาถาว่าด้วยภาษิตของพระคิริมานันทเถระ ใจความสำคัญของคาถานี้มุ่งแสดงให้เห็นว่าท่านพระคิริมานันทเถระหลังจากได้บำเพ็ญธรรมจนบรรลุชั้นสูงสุดแล้ว ปลีกวิเวกอยู่ตามลำพังในกุฏีอันสงบ ทันใดนั้นเองฝนได้ตกลงมาท่านจึงได้เปล่งอุทานว่าเสียงฝนตกคล้ายเสียงเพลงอันไพเราะกุฏีเรามุงบังมิดชิดดี จิตใจเราสงบ ปราศจากราคะ โทสะ และโมหะแล้ว ถ้าจะตกก็จงตกลงมาเถิดฝนเอ๋ย ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๒๕/๓๙๔

คิริมานันทเถราปทาน : ว่าด้วยเรื่องประวัติในอดีตชาติของพระคิริมานันทเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านสูญเสียบุตร ภรรยา พร้อมทั้งมารดาบิดาและพี่ชายในคราวเดียวกัน

SAMPLE

เกิดความเศร้าโศกเสียใจมาก เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะเสด็จมาโปรดท่านจึงคลายความเศร้าโศกและได้นำดอกไม้มาบูชาพระพุทธเจ้า เพราะผลการแห่งการบูชานั้น ทำให้ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ใน ชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๑๙/๖๓๙

คิริมานันทสูตร : พระสูตรว่าด้วยการหายอาพาธของพระคิริมานนท์ ใจความของพระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงอธิบายถึงสัญญา ๑๐ ประการ โดยพิสดารแล้วรับสั่งให้ท่านพระอานนท์นำไปแสดงแก่ท่านพระคิริมานนท์ที่กำลังอาพาธอยู่ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านหายจากอาพาธได้ องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘

คิริสาระ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อของพระสัมมุขาถวิกเถระ เมื่อครั้งได้เสวยชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในกัปที่ ๘๐ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก เพราะอานิสงส์แห่งการพยากรณ์พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีขณะประสูติใหม่ ๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าและได้ชมเชยพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๓/๒๘๕

คิลานทัสสนสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเยี่ยมผู้ป่วย ใจความของพระสูตรนี้มีว่า ขณะที่จิตตคหบดีป่วยหนัก มีเทวดาจำนวนมากที่สถิตอยู่ในป่า ที่ต้นไม้ ต้นหญ้า และที่ต้นไม้เป็นเจ้าป่าได้มาเยี่ยมไข้ และได้กล่าวแนะนำให้ปรารถนาขอไปเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งจิตตคหบดีตอบว่า ไม่ต้องการ เพราะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ต้องละจากไป พวกญาติมิตรสหายที่มาเยี่ยมไข้เข้าใจว่าจิตตคหบดีบ่นเพ้อเพราะพิษไข้ จึงพูดปลอบใจจิตตคหบดี จึงเล่าเรื่องให้คนเหล่านั้นฟังและสอนให้นับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดไป สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๒/๓๙๑

คิลานปัจจัย : ปัจจัยสำหรับคนไข้,สิ่งเกื้อหนุนคนเจ็บไข้, สิ่งที่แก้ไขคนเจ็บไข้ให้กลับคืนเป็นปกติคือให้หายโรค,ยาบำบัดโรค ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๙๙/๒๖๕, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗๔/๖๓๓,

คิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร: หยูกยาเครื่องเกื้อหนุนรักษาผู้เจ็บไข้อันเป็นบริขารคือเครื่องปกป้องชีวิตไว้ช่วยปรับเสริมให้ชีวิตเป็นไปได้ยืนยาว ที.สี.(ไทย) ๙/๑๘๔/๖๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๘๗/๖๓, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๖๐, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๑, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓, ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๐/๕๒, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๒/๙๐, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๒/๓๘๙, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒/๔๐, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๓, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๔/๒๓๓, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๕/๓๗๗,๓๔๖/๓๗๙,๓๕๑/๓๙๑, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๐/๓๓๔, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๑/๓๘๘, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๓/๓๙๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๑/๘๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๐/๙๙)

SAMPLE

คิลานภัต : อาหารที่จัดถวายเฉพาะภิกษุอาพาธวิ.ม.(ไทย) ๔/๑๙๔/๓๐๕, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๙๕/๓๐๗, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๙๖/๓๐๘, วิ.ม.(ไทย)๕/๓๕๐/๒๒๑, วิ.ม.(ไทย)๕/๓๕๑/๒๒๔

คิลานเภสัช : ยาสำหรับผู้เจ็บไข้,ยารักษาผู้ป่วย,เภสัชเพื่อภิกษุอาพาธ วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๙๔/๓๐๕, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๙๕/๓๐๗, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๙๖/๓๐๘ , วิ.ม.(ไทย)๕/๓๕๐/๒๒๑, วิ.ม.(ไทย)๕/๓๕๑/๒๒๔

คิลานสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุอาพาธ(สูตรที่ ๑) ใจความของพระสูตรนี้มีว่า พระพุทธองค์เสด็จไปเยี่ยมภิกษุซึ่งไม่มีชื่อเสียง กำลังอาพาธหนัก เมื่อทรงทราบว่ามีความทุรนทุรายมาเพราะกังวลว่าตนไม่รู้ทั่วถึงธรรม จึงตรัสถามว่า จะรู้ทั่วถึงธรรมเพื่ออะไร จึงทูลตอบว่า เพื่อคลายความกำหนัด จึงตรัสสอนให้พิจารณาอายตนะภายในว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๔/๖๖

คิลานสูตร(ทุติย): พระสูตรว่าด้วยภิกษุอาพาธ(สูตรที่ ๒) ใจความของพระสูตรนี้มีว่า พระพุทธองค์เสด็จไปเยี่ยมภิกษุซึ่งไม่มีชื่อเสียง กำลังอาพาธหนัก เมื่อทรงทราบว่ามีความทุรนทุรายมาเพราะกังวลว่าตนไม่รู้ทั่วถึงธรรม จึงตรัสถามว่า จะรู้ทั่วถึงธรรมเพื่ออะไร จึงทูลตอบว่า เพื่อความดับสนิทโดยไม่ยึดมั่น จึงตรัสสอนให้พิจารณาอายตนะภายใน ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๕/๖๘

คิลานสูตร,สำหรับภิกษุไข้ : พระสูตรว่าด้วยธรรมสำหรับภิกษุไข้ ใจความของพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงมุ่งเอาธรรมที่มีผลแก่ภิกษุไข้ ได้บรรลุเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติในเวลาไม่นานนัก ๕ ประการ คือ (๑) พิจารณาเห็นความไม่งามในกายอยู่ (๒) กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๓) กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (๔) พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง (๕) เข้าไปตั้งมรณสัญญาไว้ภายใน องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๑/๒๐๑

คิลานสูตร,อุบาสกป่วย : พระสูตรว่าด้วยอุบาสกป่วย ใจความของพระสูตรนี้มีว่า เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะเข้าไปทูลถามพระพุทธองค์ว่า อุบาสกผู้มีปัญญา (พระโสดาบัน)จะกล่าวสอนอุบาสกผู้มีปัญญาซึ่งเจ็บป่วยได้หรือไม่ พระองค์ทรงตอบว่า สามารถปลอบใจได้ด้วยธรรม ๔ ประการ (ดูในปฐมญญาภสันทสูตร) สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๐/๕๗๔

คิลานสูตร(ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยผู้อาพาธ(สูตรที่ ๑) ใจความของพระสูตรนี้ ท่านพระมหากัสสปะอาพาธ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงโพชฌงค์ให้ฟังจนทำให้ท่านหายขาดจากอาพาธ สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘

SAMPLE

คิลานสูตร(ทุติย): พระสูตรว่าด้วยผู้อาพาธ(สูตรที่๒) ใจความของพระสูตรนี้ ท่านพระมหาโมคัลลานะอาพาธ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงโพชฌงค์ให้ฟังจนทำให้ท่านหายขาดจากอาพาธ สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๖/๑๒๙

คิลานสูตร(ตติย) : พระสูตรว่าด้วยผู้อาพาธ(สูตรที่ ๓) ใจความของพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงพระประชวร ท่านพระมหาจุนทะจึงแสดงโพชฌงค์ให้พระองค์ทรงสดับทำให้พระองค์ทรงหายขาดจากพระประชวร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐)

คิลานสูตร : พระสูตรว่าด้วยคนไข้และบุคคลผู้เปรียบด้วยคนไข้ ใจความของพระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงเปรียบคนไข้กับบุคคลในโลก ๓ จำพวก พวกแรกแม้จะได้โภชนะหรือยาที่เป็นสัปปายะ หรือคนพยาบาลที่เหมาะสมก็ตามก็ไม่หายจากอาพาธได้ พวกที่สองได้หรือไม่ได้ก็ตามสามารถหายจากอาพาธได้ พวกที่สามต้องได้อย่างเดียวเท่านั้นจึงสามารถหายจากอาพาธได้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๒/๑๖๙)

คิลานสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระผู้มีพระภาคทรงพระประชวร ใจความของพระสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวรอย่างหนัก ท่านพระอานนท์เห็นแล้วกราบทูลว่า รู้สึกหนักใจแต่มาเบาใจอยู่หน่อยหนึ่งว่า พระองค์ยังไม่ตรัสพระพุทธพจน์อย่างใดอย่างหนึ่งกับภิกษุสงฆ์ก็คงจักไม่ปรินิพพานเป็นแน่จึงตรัสว่า ไม่ควรหวังอะไรในพระองค์เพราะทรงแสดงธรรมไว้แจ่มแจ้งแล้วและทรงสอนให้มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่งด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๕/๒๒๒

คิลานุปัฏฐากภัต : อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุผู้พยาบาลไข้ วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๙๔/๓๐๕, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๙๕/๓๐๗, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๙๖/๓๐๘, วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๑, วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๑/๒๒๔

คิหิสังโยชน์ : เครื่องผูกพันของคฤหัสถ์ซึ่งมีทรัพย์สมบัติ บุตร ข้าทาส บริวาร และกามคุณ ๕ ประการ อันเป็นเหตุให้ครองชีวิตแบบคฤหัสถ์เรื่อยไป (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๘๖/๑๔๔) อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๗/๓๙๙

คิหิสามีจิสูตร : พระสูตรว่าด้วยการปฏิบัติปฏิปทาที่เหมาะสมแก่คฤหัสถ์ สาระสำคัญของพระสูตรนี้ พระพุทธองค์มุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำรุงภิกษุสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ที่เป็นเหตุให้ได้ยศ เป็นไปเพื่อให้เกิดในสวรรค์ องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๐/๙๘

คิหิสูตร : พระสูตรว่าด้วยคฤหัสถ์ ใจความของพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงหมายถึงอนาถบิณฑิกคหบดีพร้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ คนเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ และพระองค์ทรงแนะนำให้ท่านพระสารีบุตรรู้จักคฤหัสถ์คนหนึ่ง (อนาถบิณฑิกคหบดี) ผู้นุ่งผ้าขาว รักษาศีล ๕ และได้ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ทรงแสดงว่า คฤหัสถ์ผู้มี

SAMPLE

ธรรมเช่นนั้นสามารถแสดงตนได้เองว่าเป็นผู้หมดสิ้นอบายภูมิแล้ว เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะบรรลุสกมาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตมรรค ในวันข้างหน้า องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๙/๒๙๙

คีตัสสรสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสดงธรรมด้วยเสียงขับยาว ใจความของพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงโทษของการกล่าวธรรมด้วยเสียงขับยาว ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ตนเองกำหนัดในเสียงนั้น (๒) ผู้อื่นกำหนัดในเสียงนั้น (๓) ถูกตำหนิว่าขับเหมือนชาวบ้าน (๔) ทำให้สมาธิเสื่อม (๕) คนรุ่นหลังถือปฏิบัติตามอย่าง องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๙/๓๕๒

คีรีบรรพต,ภูเขา : ชื่อของภูเขา ขุ.วิสติ.(ไทย) ๒๗/๑๑๔/๕๕๗

คีเวยยกะ : แผ่นผ้าที่เย็บทาบเติมลงไปบนจีวรตรงที่หุ้มคอ, แต่มติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ในวินัยมุขเล่ม ๒ อธิบายว่า ในจีวร ๕ ขันธ์ ขันธ์กลาง ชื่อว่าคีเวยยกะ เพราะเมื่อห่มจีวร อัฑฒมณฑของขันธ์นั้นอยู่ที่คอ วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๔

คึกคะนอง : ฮึกเหิม;ลำพอง;ร่าเริง; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ปสูรปริพาชกในท่ามกลางพุทธบริษัทว่า คนกล้าที่ได้รับการเลี้ยงดูด้วยของเสวยของพระราชา เขาคึกคะนอง อยากพบคนกล้าฝ่ายตรงข้ามย่อมได้พบ ฉันใด (เจ้าลัทธิย่อมได้พบเจ้าลัทธิฉันนั้น) ผู้กล้าเอ๋ย เจ้าลัทธิอยู่ที่ใด เธอจงไปเสียจากที่นั้นเถิด เพราะกิเลสที่เคยมีแต่ก่อนของตถาคตมิได้มีเพื่อการรบ (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๓๘/๗๐๑,ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๑๖/๖๖,ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๓๓๕/๑๕๒,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๖/๒๐๗,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๖/๑๒๖)

คืบสุคต, มาตราวัด : ชื่อมาตราวัด ตามอรรถกถาอธิบายว่า เท่ากับ ๓ คืบของคนปานกลางคือ เท่ากับศอกคืบของช่างไม้ ปัจจุบันยุติกันว่า เท่ากับ ๒๕ เซนติเมตร ประมาณกันกับคืบช่างไม้ ซึ่งเป็นการสะดวกและถ้าหากจะสั้นกว่าขนาดจริงก็ไม่เสีย เพราะจะไม่เกินกำหนด ไม่เสียทางวินัย ๓/๘๘๘/๑๘๗,๒/๕๓๑/๖๑๕

คุณของรูป : สภาวะที่อร่อยหรือสภาวะที่สุขกายและสุขใจที่เกี่ยวข้องกับกามคุณ ในที่นี้หมายเอาสภาวะที่กายหรือใจเกิดสุขโสมนัสเพราะอาศัยรูปร่าง สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๗/๔๐, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๘/๔๑

คุณของวิญญาณ : สภาวะที่อร่อยหรือสภาวะที่สุขกายและสุขใจที่เกี่ยวข้องกับกามคุณ ในที่นี้หมายเอาสภาวะที่กายหรือใจเกิดสุขโสมนัสเพราะอาศัยวิญญาณ สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๗/๔๐, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๘/๔๑

SAMPLE

คุณของเวทนา : สภาวะที่อร่อยหรือสภาวะที่สุขกายและสุขใจที่เกี่ยวข้องกับกามคุณ ในที่นี้หมายเอาสภาวะที่กายหรือใจเกิดสุขโสมนัสเพราะอาศัยเวทนา สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๗/๔๐, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๘/๔๑

คุณของสังขาร : สภาวะที่อร่อยหรือสภาวะที่สุขกายและสุขใจที่เกี่ยวข้องกับกามคุณ ในที่นี้หมายเอาสภาวะที่กายหรือใจเกิดสุขโสมนัสเพราะอาศัยสังขาร สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๗/๔๐, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๘/๔๑

คุณของสัญญา : สภาวะที่อร่อยหรือสภาวะที่สุขกายและสุขใจที่เกี่ยวข้องกับกามคุณ ในที่นี้หมายเอาสภาวะที่กายหรือใจเกิดสุขโสมนัสเพราะอาศัยสัญญา สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๗/๔๐, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๘/๔๑

คุณความดี : ความดีที่มีประจำอยู่ในสิ่งนั้น ๆ, ความเกื้อกูลหรือการแสดงออกที่คนในสังคมนั้น ๆ ยกย่องและสรรเสริญว่าเป็นแบบอย่างที่ดีที่ควรเอาเยี่ยงอย่าง ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๙/๓๕๒

คุณเครื่องความเป็นสหาย :คุณธรรมเหล่านี้คือ จุลศีล มัชฌิมศีล กถาวัตถุ ๑๐ ธุดงค์คุณ ๑๓ วิปัสสนาญาณ มรรค ๔ ผล ๔ วิชชา ๓ อภิญญา ๖ และอมตมหานิพพาน (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๗/๑๔๓), ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๓๐/๑๓๖

คุณชาดก : ชาดกว่าด้วยพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพญาราชสีห์ ใจความสำคัญของชาดกนี้มีว่า พญาราชสีห์ระลึกถึงคุณของสุนัขจิ้งจอกที่ช่วยให้พ้นจากหล่มได้ จึงให้พาครอบครัวไปอยู่รวมกันในถ้ำ ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๓/๖๕

คุณธรรม : ธรรมที่เป็นคุณ,ความดีงาม,สภาพที่เกื้อกูล,สภาพคุณงามความดี พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายว่า เป็นคำรวมที่เรียกคุณงามความดีที่พึงปฏิบัติทุกระดับที่สามารถยกระดับบุคคลให้สูงขึ้นกว่าเดิม ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๑/๒๒๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๒/๒๒๖, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๗/๑๖๖, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗/๓๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๙/๕๘๑,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๐๒/๖๒๒, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๔๘/๖๒๘, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๖๕๖/๗๓, ขุ.นวก.(ไทย) ๒๗/๒๔/๓๐๔,ขุ.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๑๑,ขุ.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๑๔/๔๑๕,ขุ.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๘/๔๘, ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๘/๗๕๙, ขุ.อป.(เถริยาปทาน) (ไทย) ๓๓/๑๐๔/๔๖๙, ขุ.อป.(เถริยาปทาน) (ไทย) ๓๓/๑๐๘/๓๘๒

คุณธรรมของตน : คุณความดีของแต่ละบุคคลที่มีประจำตนที่สามารถยกระดับบุคคลให้สูงขึ้นกว่าเดิม ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๒/๔๑๙

คุณธรรมชั้นต่ำ :อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงคุณธรรมชั้นต่ำสุดที่ภิกษุณีได้รับเมื่อฟังธรรมจบ สาระมีว่า ท่านพระนันทะกะให้โอวาทแก่ภิกษุณีทั้งหลายโดยการถามนำแล้วให้ภิกษุณีตอบ

SAMPLE

พร้อมเปิดโอกาสให้ถามด้วย โดยท่านสอนให้พิจารณาอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และในตอนท้ายแสดงถึงโพชฌงค์ ๗ ประการว่าถ้าเจริญได้มากแล้วจะทำให้สิ้นอาสวะได้ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระนันทกะแสดงถึง ๒ ครั้ง โดยครั้งที่ ๑ ตรัสชมเชยว่า ภิกษุณีฟังแล้วมีใจยินดีทั้งที่ยังมีความดำริไม่บริบูรณ์ เหมือนดวงจันทร์ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ครั้งที่ ๒ ตรัสชมเชยว่า ภิกษุณีมีใจยินดีและมีความดำริบริบูรณ์ เหมือนดวงจันทร์ในวัน ๑๕ ค่ำ โดยภิกษุณีที่ได้คุณธรรมชั้นต่ำเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๑๕/๔๖๙

คุณธรรมชั้นต่ำสุด : อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงคุณธรรมชั้นต่ำสุดของพระสาวกคือพระอานนท์ สาระมีว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ขณะประทับอยู่ ณ สาละของเจ้ามัลละ ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานคือทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุในที่นั้นทูลถามความสงสัยหรือความเคลือบแคลงใน (๑) พระพุทธ (๒) พระธรรม (๓) พระสงฆ์ (๔) มรรคหรือปฏิปทา แต่ไม่มีภิกษุรูปใดสงสัย ไม่สอบถาม นิ่งเงียบ แม้นพระองค์ตรัสย้ำถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่มีรูปใดทูลถามเลย เพราะภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นพระอริยบุคคลทั้งสิ้น ภิกษุที่มีคุณธรรมชั้นต่ำสุด (หมายถึงพระอานนท์) เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๖/๑๒๒

คุณลักษณะ : เครื่องหมายหรือสิ่งที่ชี้ให้เห็นความดีหรือลักษณะประจำ ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๓, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๔, ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๑/๑๓๔, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๗/๑๔๕

คุณวิเศษ : ธรรมอันยวดยิ่งของมนุษย์ ธรรมของมนุษย์ผู้ยอดยิ่ง ธรรมอันล้ำของมนุษย์ บางครั้งก็เรียกคุณวิเศษ หรือธรรมพิเศษ ซึ่งเป็นความดีที่แปลกกว่าสามัญ ที.สี.(ไทย) ๙/๓๑/๑๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒/๑๔, ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๖/๒๒๘, ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๖/๒๒๙, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๕/๑๘๔, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๒/๓๓๐/๓๖๓, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๘, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑/๑๙๔, องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๕/๔๒๖, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๕/๑๘๗, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๖/๑๙๓, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๖/๒๖, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๔๕/๔๑, ขุ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๗/๑๕๗

คุณสัจจะ : คุณแห่งสัจจะ,ความจริงที่เป็นคุณ,ผลแห่งสัจจะ(ขุ.จริยา. ๓๓/๑๒๒/๗๗๗) หมายถึงผลดีของกล่าวคำจริงทำไฟให้ดับด้วยสัจจะ คาถาที่สสบัณฑิต นกคุ่มกล่าวไว้ อธิบายว่า นกคุ่มโพธิสัตว์เมื่อจะห้ามไฟป่า ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าในอดีต ปรารภสัจจะที่มีอยู่ในตน เมื่อจะทำสัจจกิริยา จึงกล่าวว่า ปีกของเรามีอยู่แต่ยังบินไม่ได้ เท้า

SAMPLE

ทั้ง ๒ ข้างของเรามีอยู่ก็ยังเดินไม่ได้ และมารดาบิดาของเราก็หนีภัยออกไปแล้ว นี่ไฟป่า เจ้าจงถอยกลับไปเถิด (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๓๕/๑๕)

คุณอันยอดเยี่ยม : ความดีที่ดีเลิศ;ความดีที่ประเสริฐ; ในที่นี้หมายถึงคุณของพระอรหันต์ด้านความเห็น ข้อปฏิบัติและความหลุดพ้น; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับอัคคิเวสสนพราหมณ์ ว่า ภิกษุชื่อว่าเป็นอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้วหลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้แล ประกอบด้วยคุณอันยอดเยี่ยม ๓ ประการ คือ (๑) ความเห็นอันยอดเยี่ยม (๒) ข้อปฏิบัติอันยอดเยี่ยม (๓) ความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๖๑/๓๔๙)

คุณเสลาปราสาท : ประสาทชื่อว่าคุณเสลา (ขุ.พุทฺธ.๓๓/๑๗/๖๗๘) ; ชื่อปราสาทหลัง ๑ ในประสาท ๓ หลัง อันได้แก่ คุณเสลาปราสาท นาทิยปราสาท และนิสภปราสาท ในกรุงชื่อว่าเขมกะ ที่พระเจ้าชนสันธะ ผู้เป็นพระชนก สร้างให้พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ในครั้งครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี ประทับ ภายในประสาทมีนางสนมกำนัล ๓๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม มีพระนางสุภัททเทวีเป็นประมุข (ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๒๘)

คุณะ, ชีเปลือย : ชื่อชีเปลือย ผู้เป็นกัสสปโคตร (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๑๖๙/๓๖๕) อธิบายสรุปได้ว่า ชีเปลือยผู้นี้ เป็นพหูสูต พูดจาไพเราะ เป็นเจ้าหมู่คณะ ชาวโลกยอมรับว่าเป็นนักปราชญ์ พำนักอยู่ในมฤคทายวัน ชีเปลือยผู้นี้พระเจ้าอังคติ แคว้นวิเทหะ เคยเข้าไปสนทนาธรรม ตามคำแนะนำของอลาตเสนาบดี, อาชีวกกราบทูลชี้แจงเรื่องทานว่าสัตว์ย่อมได้สิ่งที่ควรจะได้ ในข้อนั้น ผลทานจะมีแต่ที่ไหน ข้าแต่สมมติเทพ ผลทานไม่มี เขาไม่มีอำนาจ ไม่มีความเพียร พวกคนพาลบัญญัติทาน พวกบัณฑิตรับทาน พวกคนพาลถือตนว่าเป็นบัณฑิต เป็นผู้ไร้อำนาจย่อมให้ทานแก่นักปราชญ์ทั้งหลาย อรรถกถากล่าวว่า คำว่า เขาไม่มีอำนาจ ไม่มีความเพียร หมายถึงเมื่อผลทานไม่มีอย่างนี้ ใครคนใดคนหนึ่งซึ่งเป็นคนโง่ก็ยังให้ทานอยู่ แต่เขาไม่มีอำนาจ ไม่มีความเพียร โดยสรุปอาชีวกมุ่งกล่าวว่า คนผู้นั้นไม่เชื่อว่าให้ทาน ด้วยอำนาจ ด้วยกำลังของตน แต่สำคัญว่าผลทานมีจึงให้ทาน เพราะเชื่อคนโง่พวกอื่น พระเจ้าวิเทหะ ครั้นได้สดับเช่นนี้แล้วก็ได้สรุปว่า การบวชของคุณาชีวกไร้ประโยชน์ เขาเป็นคนหลงใหลงมงาย จะเข้าถึงความเป็นคนเปลือยเหมือนแมลงหลงบินเข้ากองไฟที่ลุกโชน (ขุ.ชา.ม.อ.(บาลี) ๑๐/๑๑๙๐/๑๓๙) คุณาชีวก ก็เรียก

คุณาชีวกกัสสปโคตร : อาชีวกเปลือยชื่อคุณะ ผู้เป็นกัสสปโคตร ชาวแคว้นวิเทหะ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๑๘๖/๓๖๗,๒๘/๑๑๙๘/๓๖๙,๒๘/๑๑๓๖/๓๗๔) อธิบายว่า อาชีวกนี้เป็นพหูสูต

SAMPLE

พูดจาไพเราะเป็นเจ้าหมู่คณะ ชาวโลกยอมรับว่าเป็นนักปราชญ์พำนักอยู่ในมฤคทายวัน มีความเห็นเป็นมิจฉาทิฏฐิ ดังคำว่า ผู้ใดตัดศีรษะของผู้อื่นด้วยดาบที่ลับแล้ว ผู้นั้นไม่ชื่อว่าตัดรูปกายเหล่านั้น ในการทำเช่นนั้น ผลบาปจะมีแต่ที่ไหน (ขุ.ชา.มหา๒๘/๑๑๙๔/๓๖๙)

คุดทะราด : ชื่ออาพาธอย่างหนึ่งที่เกิดในร่างกาย ดังคำที่สรุปได้ว่า อาพาธต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นในกายนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคหิดด้าน โรคคุดทะราด เป็นต้น(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๐/๑๓๐), ชื่อโรคติดต่อชนิดหนึ่ง (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๕/๕๐๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗/๓๒) โรคนี้ เป็นแผลเรื้อรัง บางรายแผลนั้นบานเหวอะแวะออก มีกลิ่นเหม็น เป็นแม่แผลให้เกิดแผลอื่นจำพวกเดียวกันพุออกไปอีก(พจนานุกรมราชบัณฑิต) ; ผู้ที่กวาดทำความสะอาดจะไม่เป็นโรคคุดทะราด (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗/๓๒)

คุตตาเถรีคาถา :ภาษิตของพระคุตตาเถรี (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๖๓/๕๘๑) พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงอนุเคราะห์พระคุตตาเถรีตรัสว่า คุตตา การละบุตรและสมบัติอันเป็นที่รักออกบวชเพื่อประโยชน์แก่นิพพานใด เธอจงพอกพูนนิพพานนั้นเนืองๆ เถิด อย่าตกอยู่ในอำนาจจิต สัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่รู้แจ้ง ถูกจิตลวงแล้ว ยินดีในสิ่งที่เป็นวิสัยของมาร ย่อมพากันท่องเที่ยวไปสู่ชาติสงสารมิใช่น้อย เธอละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่างนี้ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ ให้ขาดแล้ว อย่าได้กลับมาสู่กามภพนี้อีก เธอละเว้นรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะอวิชชาตัดสังโยชน์ทั้งหลายแล้ว จะทำที่สุดทุกข์ได้ ทำชาติสงสารให้สิ้นไปแล้ว กำหนดรู้ภพใหญ่ หมดความทะยานอยากจะเป็นผู้สงบระงับอยู่ในปัจจุบัน

อรรถกถากล่าวว่า พระเถรีผู้นี้เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล เบื่อที่จะใช้ชีวิตอย่างคฤหัสถ์ ขออนุญาตมารดาบิดาบวชในสำนักของพระมหาปชาบดีโคตมี ขณะเจริญกัมมัฏฐาน มีอารมณ์แล่นไปภายนอก มีจิตไม่สงบ พระพุทธเจ้าเมื่อจะเคราะห์แผ่รัศมี เหมือนประทับในอากาศตรัสให้โอวาทแก่นาง เมื่อแสดงธรรมจบ นางได้บรรลุอรหัตผล ต่อมาพระเถรีได้กล่าวภาษิตเหล่านี้โดยทำนองที่พระพุทธเจ้าตรัสด้วยการเปล่งอุทาน(ขุ.เถรี.อ.(บาลี) ๑/-/๒๐๑-๒๐๓)

คุตติลชาดก : ชาดกว่าด้วยคุตติลโพธิสัตว์กับศิษย์อกตัญญู (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๘๖/๑๑๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนักร้องนักดีดพิณได้สอนศิษย์ผู้หนึ่งให้มีความชำนาญในการดีดพิณ ๗ สาย ดีดได้ไพเราะจับใจน่าฟังแต่ศิษย์เป็นคนอกตัญญูได้ท้าแข่งดีดพิณกับอาจารย์ด้วยหวังลาภสักกระและชื่อเสียงพระโพธิสัตว์กลัวว่าตนจะแพ้เพราะตนชราภาพจึงเดินเข้าป่าหนีไปแต่กลัวตายจึงเดินกลับไปกลับมาถึง๖ เที่ยว ท้าวสักกะทราบเหตุจึงได้มาปลอบใจไม่ให้กลัว และรับปากว่าจะช่วย

SAMPLE

เพราะท้าวสักกะนั้นเป็นคนบูชาอาจารย์ศิษย์จักชนะอาจารย์ไม่ได้ เมื่อถึงวันแข่งขันท้าวสักกะให้พระโพธิสัติว์เด็ดสายพิณทิ้งหมดแต่ก็ยังดีดเสียงดังไพเราะเหมือนเดิม ส่วนศิษย์นั้นทำตามแต่พิณของตนกลับไม่มีเสียงพระโพธิสัตว์โยนห่วงสามอันไปบนอากาศมีนางฟ้าเป็นอันมากมาฟ้อนรำให้พระราชาและชาวเมืองได้ชมทั้งพระราชาและชาวเมืองได้ให้รางวัลแก่พระโพธิสัตว์เป็นอันมากส่วนศิษย์ผู้นั้นถูกชาวเมืองทุบตีถึงแก่ความตาย (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๑๘๖-๑๘๗/๒๕๐-๒๕๗)

คุตติลวิมาน : วิมานที่คุตติลาจารย์เคยไปเยี่ยม (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒๗/๕๓) คุตติลาจารย์คือพระโพธิสัตว์ เป็นอาจารย์สอนพิณ ๗ สาย ท้าวสักกะเชิญไปดีดพิณถวาย ท่านจึงขออนุญาตไปเยี่ยมวิมานต่างๆ ในชั้นดาวดึงส์ รวม ๓๖ วิมาน ได้สอบถามบุพกรรมของเทพธิดาเจ้าของวิมานเหล่านั้นมาก่อนและถามอย่างเดียวกับที่ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระไปสอบถามมา ท่านทราบเรื่องคุตติลาจารย์จากพระผู้มีพระภาค เมื่อท่านกราบทูลรายงานผลการไปสอบถามเทพธิดา ๓๖ องค์นี้จบลง คำว่า คุตติลวิมาน จึงเป็นชื่อรวมของกลุ่มวิมาน ๓๖ นี้ และแต่ละวิมานก็มี ชื่อเฉพาะ เทพธิดาเจ้าของวิมานทั้ง ๓๖ องค์ได้สร้างกุศลไว้ในสมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ

คุตติลาจารย์ : พระโพธิสัตว์ชื่อคุตติลา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๑๗/๖๗) อธิบายสรุปได้ว่า คุตติลาอาจารย์นี้ เป็นอาจารย์สอนพิณ ๗ สาย ชาวกรุงพาราณสี เกิดในตระกูลคนธรรพ์ มีชื่อเสียงปรากฏทั่วทุกทิศ เพราะเป็นผู้มีศิลปะบริสุทธิ์ในศิลปะของคนธรรพ เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าตาบอด มีลูกศิษย์ชื่อมุสิละ ซึ่งเป็นชาวเมืองอุชเชนี จำใจต้องรับศิษย์เนื่องจากมารดาบิดาขอร้องให้รับมุสิละเป็นศิษย์ และเมื่อสอนก็สอนให้ทุกอย่างปราศจากความตระหนี่ และเพราะมีความกรุณาจึงไม่ทำอาจริยมุฏฐิ (หวงความรู้) ให้มุสิละศึกษาศิลปะโดยสิ้นเชิง เมื่อมุสิละเรียนจบแล้ว ก็คิดจะแสดงศิลปะต่อหน้าพระที่นั่ง ให้อาจารย์พาเฝ้าเข้า เมื่อได้รับเฝ้าพระเจ้าพรหมทัต แล้ว ก็ได้มีโอกาสรับพระราชทานรางวัล แต่น้อยกว่าอาจารย์ครึ่ง จึงไม่ได้รับ เนื่องจากตนมีความสามารถเทียบเท่าอาจารย์ และได้ประกาศว่า เที่ยวโฆษณาไปในที่นั้น ๆ ว่า จากนี้ไป ๗ วัน จักมีการแสดงศิลปะ ที่หน้าพระลานหลวง ระหว่างข้าพเจ้าและอาจารย์คุตติละขอเชิญผู้ประสงค์จะชมศิลปะนั้นจงพากันมาชม อาจารย์คุตติละได้แข่งขันเล่นพิณแข่งขันกับมุสิละผู้เป็นศิษย์ และศิษย์แพ้ ทำให้ศิษย์ถูกประชาชนลงอาชญาตายกลางเวที ท้าวสักกะเชิญไปดีดพิณถวาย พระมาตลีเทพสารถี นำเวชยันตราชรถลงมารับคุคตติลบัณฑิตไปยังเทวโลกเพื่อให้ดีดพิณถวาย คุตติลบัณฑิตจึงกราบทูลท้าวโกสีย์ในท่ามกลางเทพบริษัท เพื่อไต่ถามถึงบุรพกรรมของเทพธิดาทั้งหลาย ณ ที่นั้น เป็นรางวัลแห่งการดีดพิณเสียก่อน เมื่อได้รับพระอนุญาตแล้วจึงได้ถามถึงบุรพกรรมของ

SAMPLE

เทพธิดา จึงขออนุญาตไปเยี่ยมวิมานต่างๆ ในชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑/๖๑๗/๑๕๕-๑๖๗)

คุนทาวัน, คุนธาวัน, ป่า : ชื่อป่าแห่งหนึ่ง (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๗/๓๘๒,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๙/๘๕); พระราชอุทยาน ชื่อกัณหกคุนธาวัน (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๑๗/๒๓๒) เขตเมืองมธุรา แคว้นอวันตี อธิบายว่า ป่าแห่งนี้พระมหากัจจายนเถระ ได้สนทนาธรรมกับพราหมณ์กัณฑรายนะ ผู้แก่เฒ่า ผู้มีอายุ ๑๒๐ ปี

คุ้มครอง,คุ้มครองทวาร : สำรวมกรรมทวาร (คือ กาย วาจา ใจ), ระวังรักษาทวาร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๙/๒๐๓,๑๑/๒๔๙/๒๐๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒๑/๔๕๕) หมายถึงป้องกันรักษาช่องทาง, ปกป้องรักษาช่องแห่งกายวาจาและใจ ที่ผ่านมาทางอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๙๓/๑๖๔) จัดเป็นจรณะของพระอริยสาวก (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙/๓๒)

คุ้มครองทวารในอินทรีย์ :สำรวมรักษาทวารในอินทรีย์ ๖,ระวังรักษาทวารทางอินทรีย์ ๖ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๗/๔๔๑,๒๒/๓๑/๔๗๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๘/๔๓,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๑๗/๓๙๐) อธิบายสรุปได้ว่า บุคคลเห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ จักปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จักรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงทางหู ... ดมกลิ่นทางจมูก... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย... รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือจักปฏิบัติเพื่อความสำรวมมนินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้จักรักษามนินทรีย์ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ อรรถกถากล่าวว่า คำว่า รวบถือ คือมองภาพรวมโดยไม่พิจารณาลงไปในรายละเอียด เช่นมองว่า รูปนั้นสวย รูปนี้ไม่สวย หมายถึงมองภาพรวมเห็นเป็นหญิงเป็นชาย เห็นว่ารูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสที่อ่อนนุ่มเป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยอำนาจฉันทราคะ (อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๑/๑๓๕๒/๔๕๖-๗) คำว่า แยกถือ คือมองแยกพิจารณาเป็นส่วนๆ ไป เช่น ตาสวย แต่จมูกไม่สวย (ที.สี.อ.(บาลี) ๑๙๓/๑๖๔) หมายถึงมองภาพแยกแยะเป็นส่วนๆ ไปด้วยอำนาจกิเลสเช่นเห็นมือเท้าว่าสวยหรือไม่สวย เห็นอาการยิ้มแย้ม หัวเราะการพูด การเหลียวซ้าย และขวาว่าน่ารักหรือไม่น่ารัก ถ้าเห็นว่าสวยน่ารักก็เกิดอิฏฐารมณ์(อารมณ์ที่น่าปรารถนา)ถ้าเห็นว่าไม่สวยไม่น่ารักก็เกิดอนิฏฐารมณ์(อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา)(อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๑/๑๓๕๒/๔๕๖-๗),คำว่า อินทรีย์ หมายถึงอายตนะภายใน ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๒๓๐/๒๘๐), ข้อ ๒ ในธาตุ ๖ ซึ่งหมายถึงข้อปฏิบัติ

อันเป็นส่วนเบื้องต้นของกุลบุตรมี ๖ ประการ คือ (๑) ความสำรวมในศีล (๒) ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์ ๖ (๓) ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ (๔) การประกอบเนืองๆ ซึ่งธรรมเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง (๕) สัทธรรม ๗ (๖) รูปฌาน ๔ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๔๓/๒๑๒)

คุ้มครองอินทรีย์ : สำรวมอินทรีย์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๒๑๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๕/๒๗๙, อภิ.วิ.๓๕/๒๒๙/๑๖) หมายถึงสำรวม ระวังรักษากรรมทวาร (คือ กาย วาจา ใจ) ในอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๖๓/๑๖๔) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๗/๒๘๑) ๒๕/๖๓/๕๑๔,๓๐/๑๔๙/๔๗๕,๓๒/๑๑๙/๒๑, พระนันทะเป็นเลิศกว่าภิกขุสาวกทั้งหลายด้านเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ (องฺ.๒๐/๒๓๐/๒๙) กล่าวคือสำรวมระวังการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์; ข้อ ๒ ในจรณะ ๑๕ คือ ความบริบูรณ์ในศีล ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์ ความรู้ประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียรเครื่องตื่น พระสัทธรรม ๗ และรูปาวจรฌาน ๔ (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๘๒/๒๐๘)

คุมพิยชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องยักษ์คุมพิยะล่าเหยื่อ(ขุ.ชา.ปญฺจก.๒๗/๘๕/๒๑๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นหัวหน้าพ่อค้าเกวียน พาบริวารเดินทางไปค้าขายต่างเมือง ห้ามบริวารไม่ให้บริโภคอะไรที่พบเห็นในระหว่างทาง เพราะในระหว่างทางยักษ์คุมพิยะได้วางยาพิษที่มีสี กลิ่นและรสเหมือนน้ำผึ้งเอาไว้บริวารที่เชื่อฟังก็รอดตายที่ไม่เชื่อฟังก็ตายไป พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบเรื่องนี้ไว้ว่า กามทั้งหลายที่ฝังอยู่ในหมู่มนุษย์ บัณฑิตควรทราบว่าเป็นยาพิษ กามนั้นเป็นทั้งเหยื่อเป็นทั้งเครื่องผูก ถ้าที่อาศัยอยู่คือร่างกายนี้ก็ตกอยู่ในอำนาจของพญามัจจุราชบัณฑิตทั้งหลายผู้กระสับกระส่ายย่อมงดเว้นกามคุณทั้งหลายอันเป็นเครื่องบำเรอกิเลสเหล่านี้ได้ทุกเมื่อและย่อมล่วงพ้นเครื่องข้องในโลกได้ เหมือนคนที่งดเว้นยาพิษแล้วรอดตายได้ฉะนั้น (ขุ.ชา.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๔/๘๕-๘๙/๔๑๙-๔๒๑)

คุมพิยะ, ยักษ์ : ยักษ์ชื่อว่าคุมพิยะ, ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง (ขุ.ชา.ปญฺจก. ๒๗/๘๕/๒๑๕) อธิบายสรุปได้ว่า ยักษ์นี้วางยาพิษล่อเหยื่อไว้ข้างทาง โดยจะใส่ยาพิษวางห่อภัตชิ้นน้ำอ้อย และผลไม้เป็นต้นไว้ในหนทาง พักอยู่ที่ประตูดงชื่อมหาวัตตนี เมืองพาราณสี โดยใช้ยาพิษที่มีสี รส และกลิ่นเหมือนน้ำผึ้ง วันหนึ่ง เขาลาดใบไม้วางก้อนน้ำอ้อย ผสมยาพิษอย่างแรงไว้ในหนทาง ในที่ท่ามกลางดงและทำทีเที่ยวเคาะต้นไม้ในที่ใกล้ทางทำที่หาน้ำผึ้งอยู่ และหัวหน้ากองเกวียนพระโพธิสัตว์ขับเกวียนผ่านมา สั่งบริวารก่อนที่จะเข้าดงไว้ห้ามกินของข้างทาง เมื่อถึงกลางดง มีบริวารบางคนที่ไม่เชื่อฟัง กินก้อนน้ำอ้อยผสมยาพิษจึงเข้าไปหน่อยหนึ่ง พระโพธิสัตว์จึงให้ยาสำรอกแก่พวกเขาแล้วได้ให้รสหวานสี่อย่าง

SAMPLE

ในเวลาที่สำรอก พวกเขาจึงได้รอดชีวิต ด้วยอานุภาพของพระโพธิสัตว์นั้น พระโพธิสัตว์ไปถึงที่ที่ปรารถนาโดยปลอดภัยแล้วจำหน่ายสินค้าได้กลับมายังเรือนของตนตามเดิม (ขุ.ชา.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๔/๘๕-๘๙/๔๑๙-๔๒๑)

คุยหฐาน : อวัยวะที่ลับ (ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๗-๒๘๘/๑๐๖,๙/๒๙๔/๑๐๘,๙/๒๙๕/๑๐๘) หมายถึง อวัยวะเพศชายที่เร้นอยู่ในฝัก ; ลักษณะ๑ ในมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ; อธิบายว่า การที่มีอวัยวะเร้นอยู่ในฝัก เพราะบุญกุศลที่ได้ทำ สั่งสม พอกพูนไว้ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ในคราวที่เกิดเป็นมนุษย์ เป็นผู้นำพวกญาติ มิตรสหาย ผู้มีใจดี ที่หายไปนานจากกันไปนาน ให้กลับมาพบกัน คือนำมารดาให้พบกับบุตร นำบุตรให้พบกับมารดานำบิดาให้พบกับบุตร นำบุตรให้พบกับบิดา นำพี่ชายน้องชายให้พบกับพี่ชายน้องชาย นำพี่ชายน้องชายให้พบกับพี่สาวน้องสาว นำพี่สาวน้องสาวให้พบกับพี่ชายน้องชาย นำพี่สาวน้องสาวให้พบกับพี่สาวน้องสาว ครั้นทำให้พบกันแล้วก็ได้รับความชื่นชม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๐/๑๗๙)

คุหัฏฐกสุตตนิทเทส : การอธิบายคุหัฏฐกสูตร พระสูตรว่าด้วยนรชนผู้ข้องอยู่ ในถ้ำคือกาย (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๒๘) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนผู้ข้องอยู่ในถ้ำ ถูกกิเลสมากหลายปิดบังไว้ เมื่อดำรงตนอยู่ (อย่างนี้) ก็จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง ผู้เป็นเช่นนั้นแลย่อมอยู่ไกลจากวิเวกเพราะกามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของที่นรชนละได้ง่ายเลย ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่านรชนผู้ข้องอยู่ในถ้ำ หมายถึงผู้ข้องอยู่ในถ้ำคือกาย ข้องอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ถูกกิเลสทั้งหลายมีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น หุ้มห่อ ครอบคลุม ปิดบังไว้ จึงจมอยู่ในกามคุณ ๕ ย่อมอยู่ห่างไกลจากกายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก เพราะกามทั้งหลายในโลกเป็นสิ่งที่ละได้ยาก สัตว์ทั้งหลายมีความปรารถนา มีตัณหาเป็นต้นเหตุ ติดอยู่กับความพอใจในสุขเวทนา ในวัตถุที่น่าปรารถนา ในความเป็นหนุ่มสาว ในความไม่มีโรค ในชีวิต ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข กามคุณ ๕ และในความสมบูรณ์แห่งร่างกาย มุ่งหวังกามปรารถนากามทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต จึงหลุดพ้นได้ยากและช่วยคนอื่นให้หลุดพ้นไม่ได้ สัตว์ทั้งหลายรวมทั้งเทวดาและมนุษย์ต่างก็แสวงหาวัตถุกามและกิเลสกาม ลุ่มหลงอยู่ในกามคุณ ๕ ถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ เป็นผู้ตกไปสู่นรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย ไม่ฟังคำสั่งสอนของสัตบุรุษตั้งอยู่ในกรรมที่ผิด จึงประสบทุกข์ ร้อง คร่ำครวญอยู่ พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรน กระสับกระส่าย เพราะตัณหาทิฏฐิ กิเลส วิบาก ทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ มานะ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย โลกธรรม ๘ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส เพราะทุกข์อันเนื่องจากการเกิดในนรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย โลกมนุษย์ กำเนิดใน

SAMPLE

ครรภ์ คลอดจากครรภ์ โรคทางตา หู จมูก ลิ้น กาย โรคภัย ต่าง ๆ เพราะญาติพี่น้องตาย สีลวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ หมู่ชนทั้งหลายผู้ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่ผิด ผู้ยังไม่ปราศจากตัณหาในกามภพ รูปภพ อรูปภพ คติ อุปบัติ และปฏิสนธิ ร้องไห้ร่ำไรอยู่ใกล้ปากมัจจุราช พระผู้มีพระภาคตรัสให้พระสาวกดูหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรนอยู่เพราะวัตถุที่ยึดมั่นว่าเป็นของเรา นรชนเห็นโทษนี้แล้วอย่าก่อตัณหาในภพทั้งหลาย พึงประพฤติไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา นักปราชญ์พึงกำจัดความพอใจในส่วนสุดทั้งสองกำหนดรู้ผัสสะด้วยปริญญา ๓ คือ (๑) ญาตปริญญา (๒) ตีรณปริญญา (๓) ปหานปริญญา ไม่พึงยินดี ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น ติเตียนกรรมใดด้วยตนเองก็ไม่พึงทำ กรรมนั้นมุนีกำหนดกามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา เนกขัมมสัญญา อัพยาบาทสัญญา อวิหิงสาสัญญา รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา มโนสัญญา ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ ด้วยปริญญา ๓ ประการ คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา และปหานปริญญา พึงข้ามกาโมฆะ ทิฏโฐฆะ อวิชโชฆะได้ จึงไม่ข้องอยู่ในถ้ำ (ดูประกอบ ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๗๙/๖๗๘) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ถ้ำ ในที่นี้หมายถึงร่างกาย (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๗๗๙/๓๕๐)

คุหัฏฐกสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ข้องอยู่ในถ้ำ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๗๙/๖๘๘) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสสอนท่านพระปิณโฑลภารทวาชเถระให้เห็นว่า นรชนผู้ข้องอยู่ในถ้ำ ถูกกิเลสทั้งหลายปิดบังไว้ ก็จมลงในเหตุให้ลุ่มหลงย่อมอยู่ไกลจากวิเวก สัตว์เหล่านั้นมีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ จึงติดพัวพันอยู่กับความพอใจในภพ มุ่งหวังกาม ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก และทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย สัตว์เหล่านั้นยินดีขวนขวาย ลุ่มหลงในกามทั้งหลายจึงเป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมที่ผิด จึงได้ประสบทุกข์ ดังนั้น สัตว์เกิดพึงศึกษาในที่นี้ พึงรู้จักกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกว่า เป็นกรรมที่ผิด ไม่พึงประพฤติผิด เพราะเหตุแห่งกรรมที่ผิดนั้น เรา(ตถาคต)เห็นหมู่สัตว์นี้ผู้ตกไปในอำนาจตัณหาในภพทั้งหลาย กำลังดิ้นรนอยู่ในโลกและนรชนที่เลวผู้ยังไม่คลายตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ร่ำไรอยู่ใกล้ปากมัจจุราช นรชนเห็นโทษนี้แล้วก็อย่าก่อตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลายไม่ประพฤติยึดถือว่า เป็นของเรานักปราชญ์กำจัดความพอใจในส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ก็ไม่ติดใจ ตนติเตียนกรรมใด ก็ไม่ทำกรรมนั้นไม่ติดในสิ่งที่ได้เห็นและได้ยินมุนีกำหนดรู้โทษแห่งความยึดถือได้พึงข้ามโอฆะได้ ถอนลูกศรได้ไม่ประมาท ไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ถ้ำ หมายถึงร่างกาย (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๗๗๙/๓๕๐) คำว่า เหตุให้ลุ่มหลง หมายถึง กามคุณ ๕ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๑) คำว่า ภพทั้งหลาย หมายถึงกามภพ รูปภพ และอรูป

SAMPLE

ภพ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๑/๕๗) คำว่า ผัสสะ หมายถึงความสัมผัสอารมณ์ที่มากระทบ เช่น ตากระทบกับรูป หรือตาเห็นรูป เรียกจักขุสัมผัส เป็นต้น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓/๖๓)

คุฬะ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ อยู่ทางทิศเหนือ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑) ยักษ์นี้มีตำแหน่งเป็นยักษ์มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ มีชื่อเสียง ; ยักษ์ตน ๑ ในบรรดายักษ์ที่มีตำแหน่งเป็นยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ ๔๑ ตน อันได้แก่ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ ภารทวาชะ ๑ ปชาบดี ๑ จันทนะ ๑ กามเสฏฐะ ๑ กินนุฆัณฑุ ๑ นิฆัณฑุ ๑ ปนาทะ ๑ โอปมัญญะ ๑ เทวสูตะ ๑ มาตลิ ๑ จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ นโฬราชา ๑ ชโนสภะ ๑ สาตาคิระ ๑ เหมวตะ ๑ ปุณณกะ ๑ กรติยะ ๑ คุฬะ ๑ สิวกะ ๑ มุจลินทะ ๑ เวสสามิตตะ ๑ ยุคันธระ ๑ โคปาละ ๑ สุปปเคธะ ๑ หิริ ๑ เนตติ ๑ มันทิยะ ๑ ปัญจาลจันทะ ๑ อาฬวกะ ๑ ปชุนนะ ๑ สุมนะ ๑ สุมุขะ ๑ ทธิมุขะ ๑ มณิ ๑ มานิจระ ๑ ทีฆะ ๑ รวมทั้งเสรีสกะด้วย ;เป็นยักษ์ตน ๑ ในบรรดาผู้มีหน้าที่รับเรื่องราวร้องทุกข์ ร้องเรียน กล่าวโทษที่พุทธบริษัทถูกยักษ์นี้สิงเข้าสิง ระราน รุกราน เบียดเบียน บีบคั้น ไม่ยอมปล่อย ที่ท้าวกุเวรกล่าวถึง ซึ่งกล่าวไว้ในอาฏานาฏิยสูตร (มนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ) ซึ่งเป็นมนต์เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๗/๒๖๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑,๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

คูถขาทกเปตวัตถุ : เรื่องเปรตกินคูถ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๖๖/๒๙๒) เรื่องนี้แสดงผลแห่งกรรมชั่วของภิกษุรูปหนึ่งและของกุฏุมพีผู้เป็นโยมอุปัฏฐากของภิกษุนั้น อธิบายสรุปได้ว่า กุฏุมพีได้สร้างวัดถวายภิกษุผู้คุ้นเคยของตระกูลต่อมามีภิกษุจากที่ต่างๆมาพักอาศัย ประชาชนเห็นอาจาระของภิกษุเหล่านั้นแล้วเลื่อมใสได้ถวายอาหารและเครื่องใช้เป็นอันมาก ภิกษุเจ้าถิ่นริษยาจึงหาเรื่องใส่ความให้กุฏุมพีด่าว่าภิกษุเหล่านั้น ด้วยกรรมชั่วนั้นทั้งภิกษุเจ้าถิ่นและโยมอุปัฏฐากตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตอยู่ในหลุมวัจจกุฏิเสวยทุกขเวทนาดังที่เล่าให้ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระฟัง(ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๑/๗๖๖/๒๘๖)

คูถขาทกเปติวัตถุ : เรื่องนางเปรตกินคูถ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๗๔/๒๙๔) เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของอุบาสิกาและภิกษุผู้คุ้นเคยของตระกูล กล่าวคือ อุบาสิกได้สร้างวัดถวายภิกษุผู้คุ้นเคยของตระกูล ต่อมามีภิกษุจากที่ต่างๆมาพักอาศัย ประชาชนเห็นอาจาระของภิกษุเหล่านั้นแล้วเลื่อมใสได้ถวายอาหารและเครื่องใช้เป็นอันมาก ภิกษุเจ้าถิ่นริษยาจึงหาเรื่องใส่ความให้อุบาสิกาด่าว่าภิกษุเหล่านั้น ด้วยกรรมชั่วนั้นทั้งภิกษุเจ้าถิ่นและ

SAMPLE

อุบาสิกาผู้อุปัฏฐากตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตอยู่ในหลุมวัจจกุฏิเสวยทุกขเวทนาดังที่เล่าให้ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระฟัง (ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๑/๗๗๔/๒๘๘)

คูถขาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตกินคูถเพศชาย (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๑๓/๓๐๘) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเรตกินคูถเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นพราหมณ์ชั่วได้เทคูถลงใส่รางอาหารแล้วนิมนต์ให้พระฉันอาหารปนคูถนั้น(สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๒๑๓/๒๔๔)

คูถนรก : ชื่อนรกหนึ่งอยู่รอบมหานรก,เป็นนรกที่เป็นบริวารของมหานรก, นรกที่เต็มด้วยคูถ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๖๙/๓๑๕) มีความลึกร้อยชั่วคน เต็มด้วยอุจจาระ ปัสสาวะ สิ่งสกปรกมีกลิ่นเหม็นร้ายกาจ คละคลุ้งไป (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๘๗๐/๑๐๒) ในที่นี้หมายถึงคูถนรกที่ชื่อว่าสังสวกะ ที่นางเรวดีพบเห็น เป็นที่เสวยผลกรรมของผู้ลวงสมณพราหมณ์และวณิพกพวกอื่นด้วยการกล่าวเท็จ จะตกไปในคูถนรก และสัตว์ปากเข็มทั้งหลายย่อมเจาะผิว เจาะผิวแล้วจึงเจาะหนังเจาะหนังแล้ว จึงเจาะเนื้อ เจาะเนื้อแล้ว จึงเจาะเอ็น เจาะเอ็นแล้วจึงเจาะกระดูก เจาะกระดูกแล้ว จึงกินเยื่อในกระดูก เขาเสวยทุกขเวทนากล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อนอยู่ในมหานรกนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป

คูถปาณกชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องหนอนลำพองตน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๕๓/๑๐๕) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดาเห็นหนอนกินคูถตัวหนึ่งเที่ยวหากินคูถและหลงดื่มสุราที่เป็นเดนของพวกคนเดินทางด้วยฤทธิ์ของสุรามันจึงไต่ขึ้นบนกองคูถวัวที่เพิ่งถ่ายไว้คูถวัวอ่อนจึงยุบตัวลงนิดหน่อยหนอนเข้าใจว่าตัวเองนี้ยิ่งใหญ่แผ่นดินรับน้ำหนักไม่ไหวจึงได้ทรุดลงบังเอิญขณะนั้น ช้างป่าตกมันตัวหนึ่งมาถึงที่นั้นได้กลิ่นคูถวัวเกิดความรังเกียจจึงหันหลังกลับเจ้าหนอนเห็นเข้าพอดีคิดว่าช้างกลัวตนจึงได้หนีไปหนอนจึงร้องท้าช้างว่า “ท่านก็เป็นผู้กล้าหาญ มาพบเราผู้กล้าหาญซึ่งไม่เคยกลัวใคร พญาช้าง กลับมาก่อนซิ ท่านกลัวหรือจึงหนีไปเรามาแสดงความกล้าหาญต่อสู้กันให้ประชาชนชาวแคว้นอังคะและมคธะเขาชมก่อนซิ”ช้างโกรธจึงแผดร้องเสียงดังพร้อมกับข่มขู่หนอนว่า “เราจักไม่ใช้เท้า งา และงวงฆ่าเจ้าหรอกเจ้าหนอนสกปรก เจ้าชอบของเน่าเราก็จักใช้ของเน่านี้แหละฆ่าเจ้า” ว่าแล้วก็ถ่ายคูถก้อนใหญ่พร้อมกับปัสสาวะรดลงมาทับตัวหนอนนั้นหนอนตายตั้งแต่ยังไม่ได้ต่อสู้ช้างป่าก็แผดเสียงโกญจนาทเข้าป่าไป(ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๑๕๓-๑๕๔/๒๑๓-๒๑๔)

คูถภาณีสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้พูดภาษาคูถ (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๘/๑๗๗) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุคคลที่มีปรากฏอยู่ในโลก ๓ จำพวก คือ ๑.บุคคลผู้พูดภาษาคูถ ได้แก่บุคคลผู้กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะผู้อื่นเป็นเหตุบ้าง

SAMPLE

เพราะเห็นแก่อามิสเพียงเล็กน้อยบ้าง ๒.บุคคลผู้พูดภาษาดอกไม้ได้แก่บุคคลผู้ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะผู้อื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเห็นแก่อามิสเพียงเล็กน้อยบ้าง๓.บุคคลผู้พูดภาษาน้ำผึ้ง ได้แก่ บุคคลผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ พูดแต่คำที่ไม่มีโทษไพเราะจับใจ

คู้บัลลังก์ : นั่งขัดสมาธิ; การนั่งเอาเท้าขวาทับเท้าซ้ายตั้งตัวตรง; มีข้อความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔,๓๐๒, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๒๑๘/๒๙๕)

คู่เปรียบ : สิ่งที่เปรียบเทียบกัน เช่น ความสูงกับความเตี้ย,ยาวกับสั้น,ขาวกับดำ,หนักกับเบา เป็นต้น มีข้อความที่วิสาขอุบาสกสนทนากับภิกษุณีธรรมทินนาเป็นต้นว่า “แม่เจ้าขอรับ อะไรเป็นคู่เปรียบแห่งสุขเวทนา” “ท่านวิสาขะ ทุกขเวทนาเป็นคู่เปรียบแห่งสุขเวทนา” (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๖/๕๐๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คู่เปรียบ ในที่นี้มี ๒ ความหมาย (๑) หมายถึงคู่เปรียบที่ขัดแย้งกัน เช่น สุขกับทุกข์ (๒) หมายถึง คู่เปรียบที่คล้อยตามกันคือวิมุตติและนิพพานอันเป็นโลกุตตรธรรม (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๖๖/๒๗๗)

คู่พระอัครสาวก : คู่พระสาวกชั้นยอด,พระสาวกผู้เลิศ ๒ องค์, พระอัครสาวกเบื้องซ้ายและเบื้องขวา (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๐/๑๕๐) ในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่พระขัณฑะและพระติสสะ พระสิขีพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระอภิภูและพระสัมภวะ พระเวสสภูพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่พระโสณะและพระอุตตระ พระกกุสันธพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญได้แก่ พระวิธูระและพระสัญชีวะ พระโกนาคมนพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวกเป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระภิยโยสะและพระอุตตระ พระกัสสปพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระติสสะและพระภารทวาชะ บัดนี้ เรามีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๙/๔) อรรถกถากล่าวว่า หมายถึงพระสาวกชั้นยอด เพราะมีคุณสมบัติพิเศษกว่าพระสาวกอื่นทั้งหมด พระพุทธเจ้า แต่ละพระองค์มีพระอัครสาวก ๒ องค์ พระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าของเรา คือ (๑) พระสารีบุตรเถระเลิศทางปัญญา (๒) พระมหาโมคคัลลานเถระ เลิศทางมีฤทธิ์มาก (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๙/๑๑-๑๒)

คู่สาวก : พระสาวก ๒ องค์ที่มีปรากฏในบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้า คู่อัครสาวก ได้แก่ พระสารี

SAMPLE

บุตร และพระมหาโมคคัลลานะ คู่อัครสาวิกา ได้แก่พระเขมา และพระอุบลวรรณา คู่อัครอุบาสก ได้แก่ จิตตคหบดีและหัตถกอาฬวกคฤหบดี คู่อัครอุบาสิกา ได้แก่ เวฬุกัณฏกีนันทมารดาและขุชชุตตรา; มีข้อความว่า พระผู้มีพระภาคทรงชำเลืองดูภิกษุสงฆ์ที่นิ่งอยู่แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อสารีบุตรและโมคคัลลานะปรินิพพานแล้ว บริษัทของเรานี้ปรากฏเหมือนว่างเปล่า สารีบุตรและโมคคัลลานะอยู่ในทิศใด บริษัทของเราไม่ว่างเปล่า ไม่มีความห่วงใยในทิศนั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นใดได้มีแล้วในอดีตกาล แม้พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นได้มีคู่สาวกนั้นเป็นอย่างยิ่งเหมือนกับสารีบุตรและโมคคัลลานะของเรา พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นใดจักมีในอนาคตกาล แม้พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นก็จักมีคู่สาวกนั้นเป็นอย่างยิ่ง เหมือนสารีบุตรและโมคคัลลานะของเรา (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๐/๒๓๕)

เคยยะ : ข้อความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙/๑๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๒/๒๓๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖/๑๐,๒๑/๑๐๒/๑๕๖,๒๑/๑๙๑/๒๗๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๓,๒๒/๗๔/๑๒๕,๒๒/๑๙๔/๓๓๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔,๒๙/๘๘/๒๗๓) ;

ข้อ ๒ ในนวังคสัตถุศาสน์ อันได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ, อรรถกถากล่าวว่า คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ คือ (๑)สุตตะ ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ หรือสุตตันตะ (๒)เคยยะ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคใน สังยุตตนิกาย (๓)เวยยากรณะ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายเอาอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตร ที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ข้อที่เหลือ (๔)คาถาได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายเอาธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร (๕)อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระทัยอันสหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วยรวมเป็นพระสูตร ๘๒ สูตร (๖)อิติวุตตกะได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตรที่ตรัสโดย นัยว่า “วุตฺตำ เหตำ ภควตา” (๗)ชาตกะ ได้แก่ ชาดก ๕๕๐ เรื่อง มีอปัณณกชาดก เป็นต้น (๘)อัพภูตธรรม ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยเหตุอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏทุกสูตร เช่น ที่ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้มีอยู่ในอานนท์ดังนี้เป็นต้น (๙)เวทัลละ ได้แก่

SAMPLE

พระสูตรแบบถามตอบซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ ถามต่อ ๆ ไป เช่น จูฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนิยสูตร และมหาปุณณมสูตร (วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/-/๒๖, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๖/๒๘๒)

เคร่งครัด : เข้มงวด;กวดขัน; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับอุทายีว่า “โมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ เมื่อเรากล่าวว่า ‘จงละความผิดนี้เสียเถิด’ กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ความผิดเพียงเล็กน้อยนี้จะสำคัญอะไร พระสมณะรูปนี้ช่างเคร่งครัดนัก’ พวกเขาจึงไม่ละความผิดนั้นทั้งที่ยังมีความยำเกรงในเราอยู่; และข้อความที่พระอานนท์กล่าวว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่วงลับไป พึงก่อการวิวาทให้เกิดขึ้นในสงฆ์ ในเพราะอาชีวะอันเคร่งครัดหรือปาติโมกข์อันเคร่งครัด การวิวาทนั้นพึงเป็นไปเพื่อไม่ใช่เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๐/๑๖๗,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๓/๕๒)

อรรถกถาอธิบายว่า อาชีวะอันเคร่งครัด หรือเรียกว่า อาชีวการณสิกขาบท หมายถึงสิกขาบทที่ทรงบัญญัติเพราะเหตุแห่งอาชีวะ มี ๖ ข้อ คือ (๑) เพราะเหตุแห่งอาชีวะ ภิกษุถูกความปรารถนาลามกครอบงำพูดอวดอุตตริมนุสสธรรม ต้องอาบัติปาราชิก (๒) เพราะเหตุแห่งอาชีวะ ภิกษุถึงความเป็นผู้ชักสื่อ ต้องอาบัติสังฆาทิเสส (๓) เพราะเหตุแห่งอาชีวะ ภิกษุกล่าวว่า ภิกษุรูปใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุรูปนั้นเป็นพระอรหันต์ เมื่อผู้ฟังเข้าใจ ต้องอาบัติถุลลัจจัย (๔) เพราะเหตุแห่งอาชีวะ ภิกษุขอโภชนะอันประณีตเพื่อประโยชน์ตนมาฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (๕) เพราะเหตุแห่งอาชีวะ ภิกษุณีขอโภชนะอันประณีตเพื่อประโยชน์ตนมาฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (๖) เพราะเหตุแห่งอาชีวะ ภิกษุไม่อาพาธขอแกงหรือข้าวสุกเพื่อประโยชน์ตนมาฉัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์,ปาติโมกข์อันเคร่งครัด หรือเรียกว่า อธิปาติโมกข์ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ (๑) ภิกขุปาติโมกข์กับภิกขุนีปาติโมกข์ (๒) สิกขาบททั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ เว้นอาชีวการณสิกขาบท ๖ (วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๘๗/๓๘๖,ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๔๓/๒๕, กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๐๖)

เครื่องข้อง : กิเลสเครื่องข้อง(สังคะ) (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๔/๔๖๘,๒๕/๖๑/๕๑๔, ขุ.จู.๓๐/๒๙/๑๕๒) ; เครื่องข้อง มี ๗ อย่าง ได้แก่ ๑. เครื่องข้องคือราคะ ๒.เครื่องข้องคือโทสะ ๓. เครื่องข้องคือโมหะ ๔.เครื่องข้องคือมานะ ๕.เครื่องข้องคือทิฏฐิ ๖. เครื่องข้องคือกิเลส ๗. เครื่องข้องคือทุจริต (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๓/๕๒๐) เครื่องข้องทั้ง ๗ อย่างนี้เป็นสิ่งที่ละได้ยากคือประพฤติล่วงได้ยาก ก้าวข้ามได้ยาก ก้าวพ้นได้ยาก ก้าวล่วงได้ยาก ประพฤติล่วงได้ยากในโลก สื่อหมายถึงกาม ซึ่งเป็นเครื่องข้องอันเป็นเครื่องผูกพันหรือเกี่ยวไว้ มีความสุขน้อย มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก ; หมายถึงสังคะกิเลสเครื่องข้อง ๕ อันได้แก่ ๑.สังคะคือราคะ (เครื่องข้องคือราคะ) ๒.สังคะคือ

SAMPLE

โทสะ(เครื่องข้องคือโทสะ) ๓. สังคะคือโมหะ(เครื่องข้องคือโมหะ) ๔. สังคะคือมานะ (เครื่องข้องคือมานะ) ๕.สังคะคือทิฏฐิ(เครื่องข้องคือทิฏฐิ) เหล่านี้ชื่อว่าสังคะ ๕ (๓๕/๙๔๐/๕๙๓)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า เครื่องข้อง หมายถึงกิเลสเครื่องข้อง ๗ ประการ มีราคะเป็นต้นผูกไว้หรือเกี่ยวไว้ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๓๔๓/๓๙๕) (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๑๐๒๕/๔๖๕)

ในอิติวุตตกอรรถกถา หมายถึงกิเลสเครื่องข้อง ๗ ประการ คือ (๑) ตัณหา (๒) ทิฏฐิ (๓) มานะ (๔) โกธะ (๕) อวิชชา (๖) กิเลส (๗) ทุจริต (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๑/๙๔/๓๔๐)

เครื่องตรวจ : เครื่องมือตรวจบาดแผลของศัลยแพทย์(เอสนี), คำว่า “เครื่องตรวจ” ในที่นี้ เป็นชื่อของสติ(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๕/๗๑), พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบสติว่าเป็นเหมือนเครื่องตรวจทางการแพทย์ที่จะสามารถตรวจหาลูกศรคือตัณหาได้แล้วถอนออก นำไปสู่การกำจัดโทษอันเป็นพิษคืออวิชชาเสียได้ จึงมีใจน้อมไปในพระนิพพานโดยชอบ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๓-๖๕/๖๖-๗๑), (เครื่องตรวจ)อันเป็นทางดำเนินไปแห่งปัญญา(ม.อุ.อ.(ไทย) ๑/๖๕/๕๐)

เครื่องตรึงตรา : สิ่งที่ทำให้ใจติดแน่น, ในที่นี้ เป็นชื่อเรียกนิวรณ์ ๕ อย่างหนึ่ง ในวินัยของพระอริยะ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อย่างนั้นเหมือนกัน วาเสฏฐะ นิวรณ์ ๕ ต่อไปนี้ ในวินัยของพระอริยะเรียกว่า เครื่องหน่วงเหนี่ยวบ้าง เครื่องกางกั้นบ้าง เครื่องรัดรึงบ้าง เครื่องตรึงตราบ้าง นิวรณ์ ๕ อะไรบ้าง คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา วาเสฏฐะ นิวรณ์ ๕ เหล่านี้แล ในวินัย ของพระอริยะเรียกว่า เครื่องหน่วงเหนี่ยวบ้าง เครื่องกางกั้นบ้าง เครื่องรัดรึงบ้าง เครื่องตราตรึงบ้าง”(ที.สี.(ไทย)๙/๕๔๘/๒๔๐)

เครื่องตวงวัด : ตาชั่ง การชั่งหรือเครื่องชั่งชนิดหนึ่ง (นับ กะ, ประมาณ, ทำให้เต็ม) คือตักด้วยภาชนะต่างๆ เพื่อให้รู้จำนวนหรือปริมาณ,ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงคุณธรรมข้อที่ ๒๔ ใน ๒๖ ข้อ ว่า “...เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอม และด้วยเครื่องตวงวัด”, เป็นคำที่ปุถุชนกล่าวยกย่องพระตถาคตด้วยเรื่องเล็กน้อยเพียงระดับศีล(ที.สี(ไทย)๙/๑๐/๕,ที.ปา(ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๙๖), เป็นศีลของภิกษุ(จูฬศีล)(ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๖), เป็นสิกขา(ไตรสิกขา)และสาชีพ(ข้อปฏิบัติอยู่ร่วมกันของภิกษุ)(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๓/๓๒๕,๑๒/๔๑๑/๔๔๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๔,๑๓/๔๑๘/๕๒๔, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๒,๑๔/๑๐๒/๑๒๓,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๗๙/๒๑๑)

SAMPLE

เครื่องแต่งตัว : เครื่องตกแต่งกายหรือเครื่องประดับกาย เช่น สร้อย แหวน นาฬิกา เป็นต้น, ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงหน้าที่ของสามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ๕ ประการ คือ (๑)ให้เกียรติยกย่อง (๒)ไม่ดูหมิ่น (๓)ไม่ประพฤตินอกใจ (๔)มอบความเป็นใหญ่ให้ (๕)ให้เครื่องแต่งตัว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖๙/๒๑๔) พระอรรถกถาจารย์อธิบายเสริมว่า ให้เครื่องแต่งตัว(อลงฺการานุปฺปทาเนน) ได้แก่ ด้วยการมอบเครื่องประดับให้ตามสมควรแก่ฐานะ(ที.ปา.อ.(บาลี)๑/๒๖๙/๑๔๘)

เครื่องทำลายอวิชชา :เครื่องสลาย, เครื่องทำลาย คือการละ การเข้าไปสงบ การสลัดทิ้ง การระงับอวิชชาได้ เป็นอมตนิพพาน รวมความว่าอันเป็นเครื่องทำลายอวิชชา (ขุ.จู.๓๐/๗๔/๒๗๒) สื่อความหมายถึงอัญญาวิโมกข์ ดังคำว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชาด้วยเถิด และคำว่า ความหลุดพ้นด้วยอรหัตตผล ตรัสเรียกว่าอัญญาวิโมกข์ (ขุ.จู.๓๐/๗๖/๒๗๗) อธิบายว่า ความหลุดพ้นด้วยอรหัตตผล อันเป็นอัญญาวิโมกข์ ที่บริสุทธิ์เพราะมีอุเบกขาและสติที่มีธรรมตรรกเป็นเบื้องต้น ๓๐/๗๔/๒๗๒ อรรถกถากล่าว่า คำว่า อัญญาวิโมกข์ หมายถึงอรหัตตผล (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๓/๑๑๕-๑๑๖)ความหลุดพ้นด้วยอรหัตตผล (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๓/๑๑๕-๑๑๖)

เครื่องไทยธรรม :ของสำหรับทำทาน, ของทำบุญต่างๆ, ของสำหรับถวายพระ,สิ่งของควรให้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๖๘/๖๐๖,๒๕/๔๙๖/๖๐๖,๒๕/๕๐๒/๖๑๔,๒๕/๕๐๙/๖๑๕)(ประมวลศัพท์ หน้า ๑๔๐) หมายถึงสิ่งของที่ถวายพระโดยทั่วไป และใช้หมายถึงสิ่งของที่ถวายพระเทศน์

เครื่องนำออกจากทุกข์ : ธรรมของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ดีแล้วที่เป็นกุศลธรรม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๒/๕๘๔) อันได้แก่อริยสัจ ๔ และอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเครื่องนำให้บรรลุมรรคและผล (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๔/๑๖๒) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า เครื่องนำออกจากทุกข์ได้ในที่นี้หมายถึงสัมมาปฏิบัติ อันเป็นกุศลปฏิปทา นำให้บรรลุมรรคและผล (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๑๖๘/๙๘,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๔๖๒/๓๑๗)

เครื่องนุ่งห่ม : สิ่งที่มนุษย์สวมใส่เพื่อปกป้องร่างกายจากสภาวะอากาศ สภาพแวดล้อม ความปลอดภัย ความสะดวกสบาย และความสุภาพ เช่น เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย จัดเป็น ๑ ใน ๔ ข้อ ของสิ่งจำเป็นพื้นฐานที่มนุษย์ต้องมีต้องใช้ ประกอบด้วย (๑)อาหาร (๒)เครื่องนุ่งห่ม (๓)ที่อยู่อาศัย (๔)ยารักษาโรค ในที่นี้ ท่านหมายถึงคหบดีชื่อโปตลิยะผู้ถือว่าตนสละทุกอย่างได้แล้ว มีเพียงอาหารและเครื่องนุ่มห่มก็พอแล้ว(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑/๓๖) คนพาลมักเกิดในแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๒/๒๙๘) พ่อครัวผู้ไม่ฉลาดทำงานรับใช้พระราชามักไม่ได้เครื่องนุ่มห่มเป็นของ

SAMPLE

รางวัล(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๔/๒๒๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีเพียงอาหารและเครื่องนุ่งห่มเพื่อความสันโดษ เครื่องนุ่งห่มสำหรับภิกษุ ได้แก่จีวร ๖ ชนิด คือ (๑)โขมะ (๒)กัปปาสิกะ (๓)โกเสยยะ (๔)กัมพล (๕)สาณะ (๖)ภังคะ(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๖/๖๐๐)

เครื่องบรรณาการ : สิ่งที่ส่งไปให้ด้วยความเคารพนับถือหรือไมตรี (ขุ.จริยา.๓๓/๓๘/๗๓๒,๓๓/๑๒๐/๗๗๔)(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) หากเป็นสิ่งของระดับประเทศ เรียกว่า เครื่องราชบรรณาการ เครื่องราชบรรณาการ ซึ่งหมายความถึงสิ่งของที่มีค่าที่เมืองประเทศราชต่างๆ ต้องส่งให้เพื่อแสดงความจงรักภักดี ต่อเมืองนั้นๆ ซึ่งเครื่องบรรณาการ นั้นจะเป็น สิ่งของ เครื่องใช้ต่างๆ

เครื่องที่ใช้สักการะเคารพบูชา : ของสำหรับสักการะบูชา (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๑/๒๙๖) อธิบายว่า เครื่องบูชามักใช้ของ ๔ อย่างเป็นสำคัญ คือ ข้าวตอก ดอกไม้ เทียน ธูป ในที่นี้หมายถึงปัจจัย ๔ และธรรม (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๑๔๓/๖๙)

เครื่องบูชาไฟและชฎา : แยกอธิบาย ๒ คำ คือ 1.เครื่องบูชาไฟ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๐๑/๔๙๖) ภาชนะเครื่องบูชาเพลิง อันเป็นสิ่งของอย่างหนึ่งของชฎิล ดังคำเหล่าชฎิลพูดกับอุรุเวลกัสสปชฎิลว่า ถ้าท่านจักประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะ พวกกระผมทั้งหมดก็จักประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะเช่นกัน จึงเอาผมชฎา เครื่องบริขาร และเครื่องบูชาไฟลอยน้ำ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วซบศีรษะแทบพระบาท(วิ.ม.(ไทย)๔/๕๑/๖๑) หมายถึงสิ่งของที่ใช้ในพิธีบูชาไฟโหมกูณฑ์; พิธีกรรมอย่างหนึ่งในพิธีบูชาพระเป็นเจ้าทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยมีการนำสิ่งของต่างๆ ตั้งแต่ไม้มงคล สมุนไพร ธัญพืชต่างๆ ดอกไม้ เนย น้ำผึ้ง ตลอดจนพัสตราภรณ์ อาทิ ส่าหรี โทรตี้ เป็นต้น ลงไปเผาในกองกูณฑ์ที่ลุกโชนด้วยไฟอันถือเป็นการถวายเครื่องบูชาผ่านทางพระอัคนีไปสู่พระเป็นเจ้าองค์ที่เราประกอบพิธีบูชา โดยในแต่ละขั้นตอน พราหมณ์ก็จะสาธยายพระเวทและมนตรากำกับไปด้วยตลอดทั้งพิธี (ซึ่งเครื่องบูชาและสิ่งของที่ใส่ลงไปในกองกูณฑ์นั้น ก็จะแตกต่างไปตามสายนิกาย มากบ้างน้อยบ้าง ตามแต่ละสายนิกายจะกำหนด 2.ชฎา หมายถึงเครื่องสวมศีรษะรูปคล้ายมงกุฎ, เป็นสิ่งของสำคัญของนักบวช เป็นฤๅษีและดาบส ถือเป็นสัญลักษณะของนักบวช สมัยพุทธกาล ในอินเดีย และทั้งเครื่องบูชาไฟและชฎานี้มีความเกี่ยวเนื่องกัน อรรถกถากล่าวว่า เครื่องบูชาไฟ หมายถึงทัพพีเครื่องบูชาไฟ(อัคคิหุตตะ) (ขุ.ชา.ม.อ.(บาลี) ๑๐/๑๙๕๓/๓๕๕,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๗๐/๓๗๑)

เครื่องบูชาสักการะ : เครื่องที่ใช้บูชาและสักการะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๔/๑๑๙) ดังคำที่พระสุมังคลเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน กล่าวว่า ข้าพเจ้าประสงค์จะถวายเครื่องบูชาสักการะจึงให้จัดเตรียมโภชนาหารยืนต้อนรับพราหมณ์ทั้งหลายอยู่ที่โรง

SAMPLE

กว้างใหญ่ อรรถกถากล่าวว่า เครื่องบูชาสักการะ หมายเครื่องอุปกรณ์ทำการบูชาและสักการะอันมีอเนกประการมีข้าวและน้ำเป็นต้น (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๑๒๔/๓๕) อธิบายว่า เครื่องบูชาสักการะมักใช้ของ ๔ อย่างเป็นสำคัญ คือ ข้าวตอก ดอกไม้ เทียน ธูป

เครื่องประดับแก้วมณี :เครื่องประดับล้ำค่าชนิดหนึ่ง เปล่งแสงสว่างไสว จัดเป็น ๑ ในรตนะ ๗ ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ อันประกอบด้วย ๑.จักรแก้ว ๒.ช้างแก้ว ๓.ม้าแก้ว ๔.มณีแก้ว ๕.นางแก้ว ๖.ขุนคลังแก้ว ๗.ปริณายกแก้ว, ท่านระบุไว้ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ ว่า “มณีแก้วซึ่งเป็นแก้วไพฑูรย์งามบริสุทธิ์ตามธรรมชาติ มีแปดเหลี่ยม ที่เจียระไนดีแล้ว สุกแวววาวได้สัดส่วน แสงสว่างของมณีแก้วดวงนั้น มีรัศมีแผ่ซ่านออกรอบ ๆ ประมาณ ๑ โยชน์....(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๘/๑๘๖), ในที่นี้ท่านหมายถึงว่าเครื่องประดับแก้วมณีล้ำค่า คนทั้งหลายกำหนัดยินดีต้องการ เป็นเครื่องจองจำมั่นคงยิ่งกว่าเครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็ก ไม้ และหญ้า เสียอีก เพราะเมื่อยึดติดแล้วแก้ออกได้ยาก (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๑/๑๔๐), มณีแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ สามารถกำจัดความมืดให้สว่างได้ประมาณหนึ่งโยชน์(สำ.ม.อ.(บาลี) (ไทย)๓/๒๒๓/๒๙๔)

เครื่องประดับข้อมือ : เครื่องประดับที่สวมใส่บริเวณข้อมือ เช่น กำไลมือ สร้อยข้อมือ เป็นต้น ในครั้งพุทธกาลมีภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้เครื่องประดับในส่วนต่างๆ ของร่างกาย คนทั้งหลายเห็นแล้วก็พากันตำหนิประณามจึงมีข้อบัญญัติทางพระวินัยห้ามภิกษุใช้เครื่องประดับต่างๆรวมทั้งเครื่องประดับข้อมือด้วย ปรับอาบัติทุกกฎแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด เพราะเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมแก่สมณะ(วิ.จู.(ไทย)๗/๒๔๕/๗, ๗/๒๙๓/๘๑)

เครื่องประดับทอง : เครื่องประดับที่ทำด้วยทอง, ในที่นี้ ท่านหมายถึงพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ทรงสมบูรณ์พรั่งพร้อมด้วยสมบัติทุกอย่างที่เกิดขึ้นด้วยผลแห่งวิบากกรรมดี ๓ อย่าง คือ ๑.การให้ ๒.การข่มใจ ๓.การสำรวม, เครื่องประดับทองเป็นผลวิบากกรรมดีอย่างหนึ่งที่ทรงได้รับ(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๓/๑๙๕,๑๐/๒๖๖/๑๙๗), เครื่องอลังการที่ทำด้วยทองคำ(ขุ.ชา.อ.(บาลี)๕/๔๐/๓๘๘)

เครื่องประดับมวยผม :เครื่องประดับต่างๆ ที่ใช้ประดับตกแต่งมวยผม เช่น หวีสับ ปิ่นปักผม รัดเกล้า เป็นต้น ในที่นี้ พระสกวาที(ผู้ถาม)และพระปรวาที(ผู้ตอบ)สนทนากันในเรื่องคฤหัสถ์เป็นพระอรหันต์ มีข้อกังขาต่างๆ ที่ยกขึ้นสนทนากัน เช่น พระสกวาทีถามว่า "พระอรหันต์....พึงทรงเครื่องประดับมวยผมที่มีรัดเกล้าสีเหลือง...ใช่ไหม" พระปรวาทีตอบว่า "ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ" ดังนี้เป็นต้น(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๘๗/๔๐๐)

เครื่องประดับเอว :เครื่องประดับที่สวมเอวทุกชนิด, มีข้อบัญญัติทางพระวินัยห้ามภิกษุและภิกษุณีใช้เครื่องประดับต่างๆ เช่นกับคฤหัสถ์ รวมทั้งเครื่องประดับเอวด้วย สำหรับภิกษุท่าน

SAMPLE

ปรับอาบัติทุกกฎ (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๔๕/๗-๘,๗/๒๙๓/๘๑), ในเรื่องนี้ สำหรับภิกษุณี ท่านปรับอาบัติปาจิตตีย์ ยกเว้นภิกษุณีอาพาธ วิกลจริต หรือเป็นต้นบัญญัติ ไม่ต้องอาบัติ(วิ.ภิกขุณี.(ไทย)๓/๑๑๙๐-๑๑๙๓/๓๖๔), เครื่องประดับที่สวมเอวชนิดใดชนิดหนึ่ง โดยที่สุดแม้เส้นด้าย(วิ.จู.อ.(บาลี)๓/๒๔๕/๔๘๕)

เครื่องประทินผิว : เครื่องสำอางค์,สิ่งที่เข้าสำหรับเครื่องแต่งตัว,ซึ่งเป็นฐานแห่งการแต่งตัว(ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๓/๓๒๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๕)

อรรถกถากล่าวว่า เครื่องประทินผิว หมายถึงดอกไม้ ของหอมเป็นต้น (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๕๘/๔๒๘) หมายถึงสิ่งที่ใช้สำหรับทาหรือทำด้วยวิธีอื่นของผิวพรรณเพื่อให้สะอาดและเกิดความหอมตามร่างกาย หรือเสริมให้เกิดความสวยงามทางผิวพรรณ หมายถึงสิ่งเสริมแต่งหรือบำรุงใบหน้า ผิวพรรณ ผมเป็นต้น เช่น แป้ง ลิปสติก ดินสอเขียนคิ้ว

เครื่องประทีป : ตะเกียง,ไฟเทียน หมายถึงไฟที่มีเปลวสว่าง, สิ่งที่ทำให้เกิดแสงไฟ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๒/๒๙๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๕๒/๓๕๖, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๗/๕๔๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๙๐,องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๓๕/๒๙๒, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๗/๓๒๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๔๓๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๑/๕๑๑) ; ทานอย่าง ๑ ในทาน ๑๐ อย่าง อันได้แก่ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๗/๓๔๕) อรรถกถากล่าวว่า หมายถึงยัญ ; (ขุ.จู.อ.(บาลี) ๑/๑๒/๑๒)ทานอย่าง ๑ ในบรรดาไทยธรรม คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจยเภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๕/๑๓๐)

เครื่องประหาร : ของมีคมทุกอย่างที่สามารถทำลายชีวิตได้, ท่านเปรียบเทียบพระตถาคตว่าเป็นดั่งช้างหลวงที่ฝึกดีแล้ว มีคุณสมบัติพิเศษต่างๆ รวมทั้งสามารถอดทนต่อการถูกหอกทิ่มแทง ถูกดาบฟัน ถูกลูกศรเสียบแทง และถูกเครื่องประหารของศัตรูอื่น อดทนต่อเสียงอึกกระทึกแห่งกลองศึก มโหระทึก สังข์ และกลองเล็ก กำจัดนิสัยดื้อรั้นทุกอย่างและหมดพยศ....(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๗/๒๕๑), ของมีคมอย่างใดอย่างหนึ่งมีดาบ ลูกศร และหอก เป็นต้น ที่สามารถทำลายชีวิตให้พินาศได้(วิ.มหา.อ.(บาลี)๑/๑๗๒/๔๘๕)

เครื่องปรากฏ : สิ่งที่แสดงออกมาให้เห็นบ่งบอกว่าอะไรเป็นอะไร, สัญลักษณ์, ในที่นี้ เทวดาทูลถามเครื่องปรากฏกับพระพุทธเจ้าว่า "อะไรเป็นเครื่องปรากฏของรถ ...ของไฟ...ของรัฐ... ของหญิง" พระองค์ตรัสตอบว่า "ธงเป็นเครื่องปรากฏของรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏ

SAMPLE

ของไฟ พระราชาเป็นเครื่องปรากฏของรัฐ ภัสดาเป็นเครื่องปรากฏของหญิง"(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๒/๗๙)

เครื่องปรุงแต่งจิต :สภาพปรุงแต่งจิต (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๒/๕๙๗) อธิบายว่า ธรรม ๕ ประการที่พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติ เพื่อทำบุญ เพื่อยังกุศลธรรมให้สำเร็จ พระสมณโคดมตรัสว่า เป็นเครื่องปรุงแต่งจิต เพื่ออบรมจิตไม่ให้มีเวร ไม่ให้มีความเบียดเบียน อรรถกถากล่าวว่า เครื่องปรุงแต่งจิต หมายถึงจิตตสังขาร แปลว่าสภาพปรุงแต่งจิต คือ เวทนา สัญญา (ที.ม.อ.(บาลี)๒๘๘/๒๕๕, ที.ม.ฏีกา ๒/๒๘๘/๒๖๔) และการทำจิตในการเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานโดยมุ่งทำจิตใจให้อ่อนโยน เหมาะแก่การเจริญกัมมัฏฐานทั้งสอง (องฺ.อฏฺก.อ.(บาลี) ๓/๓๑/๒๕๓)

เครื่องปรุงแต่งภพ : ภวสังขาร,กรรมที่ปรุงแต่งภพ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๙/๑๑๖) หมายถึงกรรมทั้งที่ชั่งได้และที่ชั่งไม่ได้อันเป็นเหตุก่อกำเนิดที่เกิดมีภายในตน ในที่นี้ หมายถึงสลัดปัจจัยเครื่องปรุงแต่งอายุ คือตกลงพระทัยว่าจะตาย (ที.ม.อ.(บาลี) ๑๖๙/๑๕๙) อรรถกถาอธิบายว่า โลกิยกรรม กล่าวคือตุลกรรมและอตุลกรรม ที่ได้ชื่อว่าสัมภวะ เพราะอรรถว่ามีวิบาก ที่ชื่อว่าภวสังขาร เพราะอรรถว่าปรุงแต่งภพ ; กรรมที่ไปสู่ภพ มีอธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาโดยนัยเป็นต้นว่า ปัญจขันธ์ไม่เที่ยง ความดับปัญจขันธ์คือนิพพานเป็นของเที่ยงแล้ว ทรงเห็นโทษในภพ และอานิสงส์ในนิพพานแล้วทรงปลดปล่อยด้วยอริยมรรค อันกระทำความสิ้นกรรมที่ท่านกล่าวไว้ว่า กรรมเครื่องปรุงแต่งภพ อันเป็นมูลแห่งขันธ์ทั้งหลายนั้น เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม คือทรงทำลายข่ายคือกิเลสทั้งหมดที่ตั้งรึงรัดอัตภาพดุจเกราะ ที่ได้ชื่อว่าอัตตสัมภวะเพราะเกิดในตนด้วยกำลังสมถะและวิปัสสนา ตั้งแต่เบื้องต้น และละกรรมด้วยการละกิเลสอย่างนี้ว่า กรรมที่ทำโดยไม่มีกิเลส ชื่อว่ายังเหลืออยู่ เพราะไม่มีปฏิสนธิ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๗๐/๑๖๐)

เครื่องปิดบัง : เครื่องปกปิด ไม่แสดง ไม่เปิดเผยให้เห็นแจ่มแจ้งตามความจริง, ในที่นี้ ได้แก่ เครื่องปิดบัง ๕ อย่าง คือ (๑)เครื่องปิดบังคือตัณหา (๒)เครื่องปิดบังคือทิฏฐิ (๓)เครื่องปิดบังคือกิเลส (๔)เครื่องปิดบังคือทุจริต (๕)เครื่องบังคืออวิชชา, พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงได้ชื่อว่ามีเครื่องปิดบังเหล่านี้อันเปิดแล้ว คือทรงทรงรื้อออก เพิกถอน ละได้แล้ว ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระงับได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้น ไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๘/๑๑๖, ขุ.อุ.(ไทย)๓๐/๑๑๘/๓๘๕)

เครื่องปูลาด : เครื่องปูสำหรับรองนั่ง นอน หรือเดิน มีหลากหลายชนิด เช่น เครื่องปูลาดเตียง เครื่องปูลาดตั่ง เครื่องปูลาดอาสนะ เครื่องปูลาดพื้น เป็นต้น, วัตถุที่ใช้เป็นเครื่องปูลาดอาจเป็นพรม ฟาง หญ้า อาสนะ หรือเสื่อ ก็ได้, ในสมัยครั้งพุทธกาล มีการใช้

เครื่องปูลาดปูรองก่อนนอนหรือนั่ง ตัวอย่างเช่น เมื่อชาวบ้านนิมนต์พระพุทธเจ้าหรือภิกษุไปฉันในบ้านมักมีการจัดเครื่องปูลาดอาสนะถวาย ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงพราหมณ์ภารทวาชโคตรปูเครื่องปูลาดที่ทำด้วยหญ้าถวายพระพุทธเจ้าในโรงบูชาไฟ(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๗/๒๔๕)และรัฏฐปาลกุลบุตรผู้ซึ่งมารดาและบิดาไม่อนุญาตให้บวช ตัดสินใจอดอาหารและนอนบนพื้นอันไม่มีเครื่องปูลาด เพื่อแสดงความแน่วแน่ตั้งใจบวช(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙๖/๓๕๒)

เครื่องผูก : 1.พันธนาการ (พนฺธน) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔/๒๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๑/๓๓๖,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙/๑๗,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๔๔/๑๔๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๓/๕๒๐) ดังคำว่าไม่มีเครื่องผูก คำว่า เครื่องผูก หมายถึงเครื่องผูก ๗ อย่าง คือ ๑.เครื่องผูกคือราคะ ๒. เครื่องผูกคือโทสะ ๓.เครื่องผูกคือโมหะ ๔.เครื่องผูกคือมานะ ๕. เครื่องผูกคือทิฏฐิ ๖.เครื่องผูกคือกิเลส ๗.เครื่องผูกคือทุจริต(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๓/๕๒๐) ; สิ่งที่ผูกพันสัตว์ไว้คือกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ มีกำลัง มั่นคง แน่นแฟ้น ไม่เปื่อย ซึ่งเป็นกิเลสเครื่องผูกใจ(วินิพันธนะ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๐๙,ที.สี.อ.(บาลี) ๒/๕๔๖/๓๓๕) ; เครื่องผูก (โยคะ) มี ๔ อันได้แก่ กามโยคะ (เครื่องผูกคือกาม) ภวโยคะ (เครื่องผูกคือภพ) ทิฏฐิโยคะ (เครื่องผูกคือทิฏฐิ) อวิชชาโยคะ (เครื่องผูกคืออวิชชา) คำว่า กาม หมายถึงวัตถุกาม กล่าวคือกิเลสตัณหา หรือสังโยชน์ ๑๐ ประการ มีสักกายทิฏฐิเป็นต้นและมี อวิชชา เป็นที่สุด (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๑๐/๒๘๘,ที.ปา.ฏีกา(บาลี) ๓๔/๑๓)

2.เครื่องผูกมัด อันได้แก่ บ่วง ปม แร้ว,จั่น กัปดับ ซึ่งเป็นสิ่งที่มัดสิ่งของไว้ เช่นเชือกล่ามเรือ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๙/๘๕)

เครื่องผูกคือกาม : เครื่องผูกรัดคือกามคุณ, เครื่องผูกคือตัณหา,กาโมฆะ, พันธนาการคือสิ่งน่าใคร่ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๘/๒๒๔) อธิบายหมายถึงเครื่องผูกคือกามคุณที่มารดักไว้ ทำให้คนที่หลงเข้าถึงชราและมรณะ, เครื่องผูกรัดคือกามสังโยชน์ ซึ่งเป็นเครื่องประกอบของมารที่ยากจะข้ามพ้นได้ อรรถกถากล่าวว่า ที่มารดักไว้หมายถึงเครื่องผูกคือกามนี้มารคือมัจจุมาร กิเลสมารและเทพบุตรมารดักไว้ ทำให้ต้องตกอยู่ในอำนาจของมารร่ำไป (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๖๘/๑๘๓) เครื่องผูกชนิดนี้ แม้พวกเทพชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นวสวัตตี ยังผูกพันอยู่ด้วยเครื่องผูกคือกาม จำต้องกลับมาสู่อำนาจมารอีก (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๘/๒๒๔) และจัดเป็นเครื่องผูกของคฤหัสถ์ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๔๔/๘๕)อันเป็นเครื่องผูกคือกามคุณที่มีอยู่ในกาลก่อนคือผูกพันไว้ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๔๑๖/๑๑๔)

SAMPLE

เครื่องผูกคือสังโยชน์ : เครื่องผูกคือกิเลสที่มัดใจสัตว์,เครื่องผูกคือธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์, เครื่องผูกมัดคือสังโยชน์ทั้งปวง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๙๖/๖๑๓)

อรรถกถากล่าวว่า กิเลสเครื่องผูกคือสังโยชน์ ๑๐ ทั้งหมด (ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๑/๒/๒๕๓) อันได้แก่ (๑) กามราคะ (๒) ปฏิฆะ (๓) มานะ (๔) ทิฏฐิ (๕) วิจิกิจฉา (๖) สีลัพพตปรามาส (๗) ภวราคะ (๘) อิสสา (๙) มัจฉริยะ (๑๐) อวิชชา สังโยชน์เหล่านี้ เรียกว่าภวสังโยชน์ เพราะผูกพันหมู่สัตว์ไว้ในภพน้อยภพใหญ่ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๘/๔๗)

ฎีกากล่าวว่า สังโยชน์ ๑๐ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) (๒) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (๓) สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต) (๔)กามราคะ (ความพอใจในกาม) (๕) ปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่ง)(๖)รูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน)(๗) อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน)(๘) มานะ (ความถือตัว)(๙) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) (๑๐) อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง) (ที.ปา.ฏีกา(บาลี) ๓/๓๔/๑๓)

เครื่องผูกคือหวาย : เครื่องผูกที่ทำด้วยหวาย (หวายเป็นพันธ์ไม้เลื้อยหรือไม้รอเลื้อย เกลี้ยงเหนียว กาบและก้านใบมีหนาม), ในสมัยครั้งพุทธกาล หวายสามารถทำประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น เตียงถักด้วยหวาย เสื่อทำด้วยหวาย หรือใช้ลงโทษเฆี่ยนตีด้วยหวาย เป็นต้น, ในที่นี้ ท่านหมายถึงเครื่องผูกคือหวายที่ใช้สำหรับผูกเรือจอดไว้ในน้ำ ผ่านไป ๖ เดือน ถึงฤดูหนาว คนยกขึ้นบก เครื่องผูกต้องลมและแดด หรือฝนตกรด ก็ย่อมเปื่อยผุไปโดยง่าย เปรียบเหมือนสังโยชน์ในใจของภิกษุ เมื่อเจริญภาวนาอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ก็ย่อมสงบราบคาบไปโดยง่ายเช่นกัน(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๕๘/๘๖)

เครื่องผูกที่เป็นมูลเหตุแห่งกระเปาะฟอง : เครื่องผูกที่เป็นมูลเหตุให้สร้างกรรม, กระเปาะฟองคือกรรมประกอบด้วย กระเปาะฟองของเทวดา กระเปาะฟองของมนุษย์ กระเปาะฟองของพรหม เหล่านี้เป็นเครื่องผูกชนิดหนึ่งที่หน่วงเหนี่ยวไว้ ผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกที่เป็นมูลเหตุแห่งกระเปาะฟองทั้งมวล เป็นผู้คงที่ ดำรงตนอยู่เช่นนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสเรียกว่า ผู้ฉลาด(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๕๓๑/๖๒๓),กระเปาะฟอง ในที่นี้ ท่านหมายถึงกรรม เพราะกรรมมีลักษณะคล้ายกระเปาะฟอง(ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๕๓๑/๒๕๔)

เครื่องผูกที่เป็นมูลแห่งเขต: เครื่องผูกรัด(คืออวิชชาตัณหาและภพ)ที่เป็นมูลเค้า ติดต่อให้เกิดเป็นมนุษย์เทวดา อธิบายว่า อวิชชา(ความไม่รู้แจ้ง) ตัณหา (ความทะยานอยาก) และภพ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๓๐/๖๒๓,ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๕๓๐/๒๕๔)

SAMPLE

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า เขต หมายถึงที่ติดต่อ ระหว่างมนุษย์ เทวดา และพรหม (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๕๓๐/๒๕๓)

เครื่องผูกทุกชนิด : เครื่องผูกมัดทุกอย่าง ที่ผูกมัดกาย ได้แก่ โซ่ ตรวน เป็นต้น ที่ผูกมัดใจ ได้แก่ ความกำหนัดยินดี ในทางธรรมได้แก่เครื่องผูก ๔ อย่าง คือ ๑.เครื่องผูกคือกาม ๒. เครื่องผูกคือภพ ๓.เครื่องผูกคือทิฏฐิ ๔.เครื่องผูกคืออวิชชา(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐/๑๖), ในที่นี้ พระนางอุบลวรรณาเถรี ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ได้ตอบปฏิเสธมารใจบาปผู้มาชักชวนในทางเสียหายว่า....."เราเป็นผู้ชำนาญในจิต เจริญอิทธิบาทดีแล้ว พ้นจากเครื่องผูกทุกชนิด เราไม่กลัวท่านหรอก ท่านผู้มีอายุ"(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๖/๒๒๓)

เครื่องผูกพันของคฤหัสถ์ :กิเลสเครื่องเศร้าหมองต่างๆทั้งที่เป็นกิเลสกาม และวัตถุกาม (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๕๐๙) มีอธิบายว่า บุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง หมู่บ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท กองพล รบ คลังหลวงและวัตถุที่น่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าเครื่องผูกพันของคฤหัสถ์ (ขุ.จู.๓๐/๑๓๐/๔๓๒) อรรถกถากล่าวว่า หมายถึงคิหิสังโยชน์ ซึ่งเป็นเครื่องผูกพันของคฤหัสถ์ ซึ่งมีทรัพย์สมบัติ บุตร ข้าทาส บริวาร และกามคุณ ๕ ประการ อันเป็นเหตุให้ครองชีวิตแบบคฤหัสถ์เรื่อยไป (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๘๖/๑๔๔)

เครื่องผูกมัด : สิ่งที่ผูกพันไว้แน่น, ในที่นี้ ท่านหมายถึง เครื่องผูกมัดที่ทำให้พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่าอื่น ยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน และยังจองเวรกันอยู่ อะไรเล่าเป็นเครื่องผูกมัดเขาเหล่านั้นไว้ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า "เพราะมีอิสสา(ความริษยา) และมัจฉริยะ(ความตระหนี่) เป็นเครื่องผูกมัดพวกเขาไว้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๗/๒๘๕)

เครื่องผูกแห่งมาร :วัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ อันได้แก่กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิ (ขุ.๒๕/๓๗/๓๗,๒๕/๔๐/๒๕๒,๒๕/๓๕๐/๑๔๒) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า เครื่องผูกแห่งมาร หมายถึงวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ) (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๓๗/๒๒๙,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๓๕๐/๔๑๓)

เครื่องพันธนาการ : 1.ตัณหาและทิฏฐิ (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๕๙/๓๘๒) 2.สิ่งที่ผูกมัด เช่นโซ่ล่ามช้าง 3. เครื่องจองจำที่ลงกรรมกรณ์(เครื่องสำหรับลงอาชญา) แก่นักโทษ ๕ แห่ง คือ ตอกตะปูเหล็กร้อนแดงที่มือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้างและที่กลางอก ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๐/๒๙๕,๑๔/๒๖๗/๓๑๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๑/๑๘๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๗/๒๑๑,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๙/๓๐๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๗/๕๒๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒/๖๔๕,ขุ.พุทฺธ.๓๓/๒/๖๙๖,ขุ.จริยา.๓๓/๑๒๐/๗๗๔ ; หมายถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

SAMPLE

ทั้งภายในตนและภายนอกตนที่จองจำสัตว์ไว้ในกามภพ รูปภพ และอรูปภพ (๑๗/๑๑๗/๒๑๒) ; บ่วงทิพย์ บ่วงมนุษย์ คือบ่วงกิเลสที่เป็นทิพพกามคุณ และกามคุณของมนุษย์ (สารตฺถ.ฏีกา(บาลี) ๓/๓๓/๒๔๔)

เครื่องมือ : สิ่งของสำหรับใช้ในการงานทุกอย่าง, ในที่นี้ ท่านหมายถึงเครื่องมือตรวจหาลูกศรเพื่อถอนออกรักษาแผล ในขณะดำเนินการ ผู้ป่วยย่อมได้รับทุกขเวทนา แต่เมื่อถอนลูกศรออก รักษาแผลให้สนิทหายจากโรคแล้ว ก็สามารถดำเนินชีวิตมีความสุขได้ตามปกติ เปรียบเหมือนกับการดำเนินชีวิตของคนเรา ย่อมเสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เพราะอำนาจแห่งกรรม เมื่อสามารถกำจัดกรรมเก่าให้สิ้นสุดด้วยตบะและไม่ก่อกรรมใหม่ กรรมก็สิ้นไป และทำให้ทุกข์สิ้นไปเช่นกัน(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓/๔), โดยปริยายหมายถึงคนหรือสิ่งที่ใช้ทำประโยชน์อย่างเครื่องมือ เช่น อย่าตกเป็นเครื่องมือของโจรผู้ร้าย(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน),

เครื่องย้อม : ส่วนผสมที่นำมาใช้ย้อมจีวรเพื่อทำให้เป็นสีต่างๆ, สีที่ห้ามย้อมจีวร ได้แก่ สีคราม สีเหลือง สีแดง สีบานเย็น สีแสด สีชมพู และสีดำ ส่วนสีที่อนุญาต ได้แก่ สีเหลืองเจือ สีแดงเข้ม หรือสีเหลืองหม่น เว้นสีที่ย้อมด้วยแก่นขนุน และจีวรอนุญาตให้ย้อมด้วยของ ๖ อย่าง คือ รากหรือเหง้าไม้ ต้นไม้ เปลือกไม้ ใบไม้ ดอกไม้ และผลไม้, ในที่นี้ท่านหมายถึง ท่านพระพักกุละซึ่งเป็นพระอริยบุคคลผู้สันโดษ มีคุณสมบัติพิเศษต่างๆ ข้อหนึ่งในจำนวนนั้นคือ....ไม่รู้จักการใช้เครื่องย้อมจีวร(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๑/๒๔๓)

เครื่องยา : ส่วนผสมหรือเครื่องปรุงที่นำมาใช้ทำยา เช่น พืชสมุนไพรต่างๆ ยารักษาโรคหรือเครื่องยา(คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร) เป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่จำเป็นสำหรับภิกษุที่ต้องมีต้องใช้ ประกอบด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร(ยารักษาโรคและเครื่องยา), ในที่นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามพระเจ้าอชาตศัตรูว่า ถ้าผู้ที่เคยเป็นทาสกรรมกรมาบวช แล้วเป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ สำรวมกาย วาจา และใจ พระองค์จะปฏิบัติต่อเขาเยี่ยงทาสกรรมกรหรือไม่, พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร กราบทูลว่า *"จะทำอย่างนั้นไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า ที่จริง หม่อมฉันเสียอีกควรจะไหว้ลุกรับ เชื้อเชิญให้เขานั่ง บำรุงด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร(ยารักษาโรคและเครื่องยา) และจัดการรักษา ปกป้อง คุ้มครองเขาอย่างชอบธรรม"* (ที.สี(ไทย)๙/๑๘๔/๖๒,๙/๑๘๗/๖๓)

เครื่องยึดมั่น : สิ่งที่ยึดถืออย่างมั่นคงไม่เปลี่ยนแปลงง่ายๆ, ในที่นี้ ได้แก่ เครื่องยึดมั่นคือตัณหาที่เป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่นในรูปเป็นต้น (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๑๑๐/๗๖๘,.ขุ.สุ.อ.(บาลี)๒/๑๑๑๐/๔๔๙), ตัณหา ตรัสเรียกว่า เครื่องยึดมั่น ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัด

SAMPLE

นัก..(ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๖๓/๒๔๑) รูปตัณหา ตรัสเรียกว่า เครื่องยึดมั่น เพราะสัตว์ทั้งหลายยึดถือ เข้าไปยึดถือ คือถือมั่นรูปตัณหานั้น...(ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๗๒/๒๖๓)

เครื่องรอง : ที่รองรับสิ่งของก่อนวางสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปเพื่อให้เกิดความมั่นคง เช่นหม้อน้ำมีเครื่องรองหม้อน้ำก่อนวางลงไป เพื่อไม่ให้หม้อน้ำกลิ้งไปมา, ท่านนำมาเปรียบเทียบกับจิตของคนเรา ถ้าจิตไม่มีธรรมเครื่องรองรับก็จะกลับกลอกได้ง่าย ที่มีธรรมเครื่องรองรับก็กลับกลอกได้ยาก(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๖/๒๐๓, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๗/๒๘)

เครื่องร้อยรัด : สิ่งที่โอบรอบหรือพันให้กระชับ, เครื่องร้อยรัด ในที่นี้ ได้แก่ตัณหา(ความทะยานอยาก), ตัณหา ตรัสเรียกว่า เครื่องร้อยรัด ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก....(ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๑/๗๙) ตัณหาจัดเป็นเครื่องร้อยรัด เพราะตัณหาย่อมร้อยรัดผัสสะและเหตุเกิดผัสสะนั้นไว้ เพราะเป็นที่เกิดขึ้นแห่งภพนั้นๆ(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๑/๕๖๐)

เครื่องรัดรึง : สิ่งที่ผูกแน่น, สิ่งที่กอดรัด, เครื่องผูกแน่น, เครื่องรัดรึง เป็นชื่อเรียกนิวรณ์ ๕ อย่างหนึ่ง ในวินัยของพระอริยะ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อย่างนั้นเหมือนกัน วาเสฏฐะ นิวรณ์ ๕ ต่อไปนี้ ในวินัยของพระอริยะ เรียกว่า เครื่องหน่วงเหนี่ยวบ้าง เครื่องกางกั้นบ้าง เครื่องรัดรึงบ้าง เครื่องตรึงตราบ้าง นิวรณ์ ๕ อะไรบ้าง คือกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา วาเสฏฐะ นิวรณ์ ๕ เหล่านี้แล ในวินัยของพระอริยะ เรียกว่า เครื่องหน่วงเหนี่ยวบ้าง เครื่องกางกั้นบ้าง เครื่องรัดรึงบ้าง เครื่องตรึงตราบ้าง”(ที.สี.(ไทย)๙/๕๔๘/๒๔๐)

เครื่องราชกกุธภัณฑ์ : เครื่องประดับพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน, เครื่องหมายความเป็นพระราชา (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๗๒/๑๙๔) คือของใช้ที่เป็นเครื่องหมายแสดงความเป็นพระราชา มี ๕ อย่าง อันได้แก่ เศวตฉัตร ๑ แส้จามร (วาลวีชนี) ๑ พระขรรค์ ๑ รัตนะประดับพระเมาลี (คือ พระอุณหิส ติดพระมหาพิชัยมงกุฎ) ๑ ฉลองพระบาท ๑ ดังคำว่า พระราชาผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกาสีทรงเก็บราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการ คือ ๑.พัดวาลวีชนี ๒.กรอบพระพักตร์ ๓. พระขรรค์ ๔. เศวตฉัตร ๕.ฉลองพระบาท (ขุ.ชา.สฏฐี.(ไทย) ๒๘/๖๒/๔๕,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๒๖๔)

เครื่องเรือน : เครื่องปรุงเรือน หรือเครื่องไม้ที่จะคุมกันเข้าเป็นเรือน เช่น ขื่อ เสา แปร กลอน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙๕/๑๔๔) ดังคำว่า ท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้าไฟไหม้ทั้ง ๒ ข้างตรงกลางเปื้อนคูถ ย่อมไม่อำนวยประโยชน์เป็นเครื่องเรือน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๗) ในที่นี้มุ่งอธิบายถึงบุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น อรรถกถากล่าวว่า หมายถึงนำไปใช้เป็นกลอน เสา และบันไดที่คดเป็นต้นก็ไม่ได้ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๙๕/๓๖๗)

SAMPLE

เครื่องลาด : ที่ปูสำหรับนอนหรือนั่งใช้หญ้าหรือสิ่งที่อ่อนนุ่มมารวมเป็นกอง บางอันก็เย็บหรือมัดให้ติดกัน ในอวันตีชนบท และทักขิณาชนบท ทำด้วยหนังแกะ หนังแพะ หนังมฤค ในมัชฌิมชนบททำด้วยหญ้าตีนกา หญ้าหางนกยูง หญ้าหนวดแมว หญ้าหางช้าง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๗/๓๕) มีหลายชนิด เช่นเครื่องลาดพื้น (วิ.ม.(ไทย)๔/๓๗/๔๘) เครื่องลาดหญ้า (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๖/๔๖๓) พรมขนสัตว์ เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตร เครื่องลาดขนแกะสีขาว เครื่องลาดมีรูปดอกไม้ เครื่องลาดยัดนุ่น เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้าย เช่นราชสีห์และเสือ เครื่องลาดขนแกะมีขน ๒ ด้าน เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดผ้าไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่ที่นาง เครื่องลาดบนหลังช้างนักฟ้อน ๑๖ คนร่ายรำได้ เครื่องลาดบนหลังม้า เครื่องลาดในรถ เครื่องลาดทำด้วยหนังเสือดาว เครื่องลาดหนังชะมด เครื่องลาดมีเพดาน เครื่องลาดมีหมอน ๒ ข้าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕/๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๘/๙๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๔๔/๕๙,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๒๗/๘๔, วิ.ม.อ.(บาลี) ๓/๒๕๔/๑๖๙)

เครื่องลาดไม้ : ที่ปูใช้สำหรับนั่งหรือนอนทำด้วยไม้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๙/๔๔๓) ; เครื่องลาดอย่าง ๑ ในเครื่องลาด ๓ ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้ได้ ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ปูเครื่องลาด ๓ ชนิดคือ เครื่องลาดอิฐ เครื่องลาดศิลา เครื่องลาดไม้ (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๖๐/๓๖)

เครื่องลาดไหมขลิบรัตนะ :พรมไหมประดับด้วยทองและเงิน (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๔/๒๔๙) หมายถึงที่นั่งหรือนอนทำด้วยไหมผสมด้วยการปักรัตนะกล่าวคือทองและเงิน เป็นเครื่องปูลาดที่พระสมณโคดม ไม่ใช้นอนหรือนอน ดังพระดำรัสที่ตรัสตอบแก่พราหมณ์และคหบดีชาวเวนาคปุระ แคว้นโกศลสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ เช่น เตียงมีเท้าเกินประมาณ เครื่องลาดไหมขลิบรัตนะ ของเหล่านั้นบรรพชิตหาได้ยาก และได้มาแล้วก็ไม่สมควร(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๔/๒๔๙)

เครื่องลูบไล้ : เครื่องลูบไล้(วิเลปน) ได้แก่ เครื่องสำอาง ของหอมหรือน้ำหอม, (ครีมหรือโลชั่นต่างๆ ที่ใช้ลูบไล้ทาร่างกาย ก็จัดอยู่ในเครื่องลูบไล้), ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่รักษาศีล ๘(ศีลอุโบสถ)ขึ้นไปต้องหลีกเว้นเครื่องลูบไล้ทุกชนิดอันเป็นเหตุให้กำหนัดยินดีชวนหลงไหล เว้นไว้เฉพาะกรณีอาพาธหรือป้องกันสัตว์ร้าย, ในขณะเดียวกัน ท่านระบุว่า ...ผู้บูชาด้วยมาลา ของหอม และเครื่องลูบไล้ เป็นเหตุให้ไปเกิดในสุคติภูมิ เกิดมามีผิวพรรณผ่องใส, ผู้เป็นพาลใจบาปมักเกิดในสถานที่หามาลา ของหอม และเครื่องลูบไล้ได้ยาก ส่วนผู้มีบุญเป็นบัณฑิตมักเกิดในสถานที่หาได้ง่าย ฯลฯ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๗/๓๔๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๗/๔๔๑, ม.อุ(ไทย)๑๔/๒๕๒/๒๙๘,๑๔/๒๖๐/

SAMPLE

๓๐๘,๑๔/๒๙๔/๓๕๓, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๕๒-๓๖๑/๓๕๖, ๑๗/๕๙๐/๓๗๑,องฺ.เอกา ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๗/๓๒๗, ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๒/๓, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๓๕๔/๕๔๗, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๘๗/๔๐๐,๓๗/๔๘๑/๕๑๑, ๓๗/๙๐๑/๙๓๐)

เครื่องลูบไล้คือศีล : ศีลเปรียบเหมือนเครื่องลูบไล้ เพราะมีกลิ่นหอมอย่างยิ่ง เป็นเครื่องลูบไล้อย่างประเสริฐ ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้มีศีลมีชื่อเสียงระบือไปทั่วทุกทิศ(ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๖๑๕/๔๔๖), ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงประวัติของพระกัสสปพุทธเจ้า ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "ทรงสร้างสระน้ำคือธรรมไว้ ทรงประทานเครื่องลูบไล้คือศีล ทรงจัดผ้าคือธรรมไว้เป็นเครื่องนุ่งห่ม ทรงแจกแจงพวงมาลัยคือธรรม(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๔๓/๗๑๗)

เครื่องเลี้ยงชีพ : ปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีวิต ได้แก่อาชีพการงาน หรือพัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้ประกอบอาชีพทำให้ชีวิตอยู่รอดได้, ในข้อนี้พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามข้อสงสัยต่างๆ ของพระองค์กับพระพุทธเจ้า หนึ่งในข้อสงสัยนั้นคือ "...อีกประการหนึ่ง ช่างไม้ชื่ออิสิทันตะ และช่างไม้ชื่อปุราณะเหล่านี้ กินอยู่กับหม่อมฉัน ใช้ยวดยานของหม่อมฉัน หม่อมฉันให้เครื่องเลี้ยงชีพแก่เขา ตั้งยศให้เขา แต่ถึงกระนั้น พวกเขาจะทำความเคารพนบนอบในหม่อมฉันเหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่..."(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๓/๔๕๗), เครื่องดำรงชีวิต(ม.ม.อ.(ไทย)๓/๓๗๓/๓๓๐)

เครื่องแวดล้อม : สิ่งที่ห้อมล้อม, ภาวะที่แวดล้อม,เครื่องแวดล้อมที่ทำให้เกิดบ่อยๆ, ภิกษุผู้เป็นอริยบุคคลอยู่จบพรหมจรรย์ได้ชื่อว่า “ผู้สามารถรื้อเครื่องแวดล้อมได้”, ลักษณะของภิกษุผู้สามารถรื้อเครื่องแวดล้อมได้ คือ *ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละสังขารคือชาติ ซึ่งก่อภพใหม่ได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ภิกษุเป็นผู้รื้อ**เครื่องแวดล้อม**ได้แล้ว เป็นอย่างนี้*(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๕/๒๖๒, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๑/๑๑๙,๒๒/๗๒/๑๒๒), ในที่นี้ อภิสังขารคือกรรม ท่านเรียกว่า เครื่องแวดล้อม เพราะแวดล้อมตั้งอยู่ด้วยอำนาจการทำให้เกิดบ่อยๆ(ม.มู.อ.(ไทย)๒/๒๔๕/๓๑)

เครื่องเศร้าหมองใจ : สิ่งที่ทำให้เกิดความหมองมัวแห่งใจ, ทำให้เกิดความไม่ผ่องใสแห่งใจ, ในที่นี้ พระสารีบุตรได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีตและในอนาคต ทรงละนิวรณ์ ๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองใจได้(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๖/๙๑,๑๐/๑๔๖/๙๒), เครื่องเศร้าหมองใจ ได้แก่ นิวรณ์ ๕ (เพราะ) นิวรณ์ทั้งห้า ย่อมยังจิตให้เศร้าหมอง ให้เร่าร้อน คือย่อมเบียดเบียนจิตนั้น ฉะนั้น นิวรณ์ห้าเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่า ความเศร้าหมองแห่งใจ(ที.ปา.อ.(บาลี)๓/๑๔๓/๖๗)

เครื่องเศร้าหมองแห่งจิต :สิ่งที่ทำให้จิตไม่ผ่องใส ได้แก่ นิวรณ์ ๕ คือ (๑)กามฉันทะ(พอใจในกามคุณ) (๒)พยาบาท(คิดร้ายผู้อื่น) (๓)ถีนมิทธะ(ความหดหู่ซึมเซา) (๔)อุทธัจจกุกกุจจะ

(ความฟุ้งซ่านและรำคาญ) (๕)วิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) ได้ชื่อว่า เป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต และเป็นเหตุทำปัญญาให้อ่อนกำลัง(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๗/๓๒๖), พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า *"บัณฑิตละธรรมดำแล้วพึงเจริญธรรมขาว ออกจากวัฏฏะมาสู่วิวัฏฏะ ละกามทั้งหลายแล้วเป็นผู้หมดความกังวล พึงปรารถนาความยินดียิ่งในวิเวกที่ยินดีได้ยากยิ่ง บัณฑิตพึงชำระตนให้ผ่องแผ้วจาก**เครื่องเศร้าหมองแห่งจิต**ทั้งหลาย"* (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๗/๒๖๙,๒๔/๑๖๙/๓๐๕,๒๔/๑๗๐/๓๐๗)

เครื่องเศร้าหมองแห่งใจ : สิ่งที่ปรุงแต่งใจให้หม่นหมอง, นิวรณ์ ๕ ได้ชื่อว่าเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ และเป็นเครื่องทอนกำลังปัญญา, ผู้ถูกนิวรณ์ธรรมทั้ง ๕ ครอบงำใจ ย่อมทำให้ใจเศร้าหมองเร่าร้อนเบียดเบียนขัดขวางกางกั้นใจไม่ให้บรรลุความดีไม่ให้เจริญก้าวหน้าในคุณธรรมจึงได้ชื่อว่าเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๕/๒๒๕,๒๔/๙๙/๒๓๘)

เครื่องสมณูปโภค : สิ่งของที่เหมาะสมแก่สมณะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๔/๑๗๔) หมายถึงปัจจัยอันควรแก่สมณะ, ปัจจัยอันเป็นองค์ของสมณะ, ปัจจัยอันควรแก่สมณะ, อธิบายว่า ผลไม้ที่ควรบริโภคด้วยวิธีอันควรแก่สมณะ มี ๕ คือ (๑) ผลไม้ที่ลนหรือจี้ด้วยไฟ (๒)ผลไม้ที่กรีดด้วยศัสตรา (๓)ผลไม้ที่จิกด้วยเล็บ (๔)ผลไม้ที่ไม่มีเมล็ด (๕) ผลไม้ที่เขาปล้อนเมล็ดออกแล้ว (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๕/๔๗๕)

เครื่องสลัด : ทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ติดอยู่หลุดออกไป, เครื่องสลัด ในที่นี้ ท่านหมาย เครื่องสลัดจากโยคะ ๔ ได้แก่ เครื่องสลัดกามทั้งหลาย(กามโยคะ) เครื่องสลัดภพทั้งหลาย(ภวโยคะ) เครื่องสลัดทิฏฐิทั้งหลาย(ทิฏฐิโยคะ) และเครื่องสลัดผัสสายตนะ ๖ (อวิชชาโยคะ) ได้ตามความเป็นจริง ผู้สามารถสลัดโยคะ ๔ ประการนี้ได้ ชื่อว่าผู้มีธรรมเป็นเครื่องเกษมจากโยคะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐/๑๖), เครื่องสลัด ได้แก่ความที่ตัณหาถูกสลัดออกแล้ว(องฺ.จตุกฺก.อ.(ไทย)๒/๑๐/๓๙๒) โดยทั่วไป ธรรมเครื่องสลัดออกจากกิเลส หมายถึงนิพพาน(ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๗๘/๑๘๙)

เครื่องสลัดออก :เครื่องสลัดออกจากสิ่งที่เป็นโทษมิใช่คุณต่างๆ อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ยินดี ยึดติด ได้แก่ เครื่องสลัดออกจากเบญจขันธ์(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๘/๑๐๐), เครื่องสลัดออกจากทุกข์(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๒/๒๑๗,๑๕/๑๗๕/๒๓๗)เครื่องสลัดออกจากปฐวีธาตุ, เครื่องสลัดออกจากลาภสักการะ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๑๕/๒๐๗,๑๖/๑๑๖/๒๐๘,๑๖/๑๗๕/๒๗๙), เครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์, เครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ, เครื่องสลัดออกจากกามราคะ,เครื่องสลัดออกจากอินทรีย์(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๖/๓๘,๑๗/๒๗/๔๐,๑๗/๑๓๔/๒๒๘,๑๗/๑๖๗/๒๕๙, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๓/๑๑,๑๘/

SAMPLE

๒๗๖/๓๐๗,๑๘/๓๑๘/๓๓๘, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗๒/๒๘๓,๑๙/๔๗๓/๒๘๓,๑๙/๕๐๒/๓๑๐, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘/๑๕,๓๑/๑๓/๔๓๗,๓๑/๑๘๘/๒๙๕,๓๑/๑๙๑/๓๐๓)

เครื่องสลัดออกจากรูป : ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในรูป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๗/๔๐) ดังคำว่า สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยรูปเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของรูป สภาพที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของรูป ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในรูป นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๘๘) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ ในที่นี้หมายถึงนิพพาน (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๐๔/๒๕๗) บางแห่ง กล่าวว่า คำว่า เครื่องสลัดออกจากรูป ตรัสหมายถึงสัจฉิกิริยาปฏิเวธ(การแทงตลอดด้วยการทำให้แจ้ง) และนิโรธสัจ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๘๘/๕๓)

เครื่องสลัดออกจากวิญญาณ :ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในวิญญาณ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๗/๔๐) ดังคำว่า ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในวิญญาณ นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากวิญญาณ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๘/๑๐๑)

เครื่องสลัดออกจากสังขาร :ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในสังขาร(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๘/๑๐๑) ดังคำว่า ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในสังขาร นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากสังขาร (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๘/๔๑)

เครื่องสำหรับลงอาญา :สิ่งที่ใช้ลงโทษหรือทำโทษด้วยวิธีต่างๆ , เครื่องสำหรับลงอาญา ในที่นี้ ได้แก่ เครื่องพันธนาการ ๕ อย่าง คือ ตอกตะปู เหล็กแดงที่มี ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง และที่กลางอก(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๖๘/๘๙๘), ในเรื่องนี้ เป็นการสนทนากันระหว่างพระสกวาทีและปรวาที เรื่อง เครื่องสำหรับลงอาญาในนรกของนายนิรยบาล(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖๖/๘๙๗)

เครื่องสีตัว : เครื่องขัดสีฉวีวรรณชำระสิ่งสกปรกภายในร่างกาย, ในที่นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่อัสสลายนมาณพและเอสุการีพราหมณ์ เกี่ยวกับเรื่องคนจะดีหรือชั่วมิใช่เพราะชาติตระกูล โดยทรงยกตัวอย่างว่า คนทุกชนชั้น ไม่ว่าจะเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพทย์ และศูทร สามารถถือเอาเครื่องสีตัวสำหรับอาบน้ำไปยังแม่น้ำแล้วลอยละอองธุลีชำระร่างกายให้สะอาดได้ ฉันใด ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว คนทุกชนชั้นก็สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อชำระสิ่งสกปรกและสร้างความบริสุทธิ์สะอาดทางกาย วาจา และใจ นำตนพ้นจากทุกข์ได้ ฉันนั้น(ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๗/๕๐๘,๑๓/๔๔๓/๕๕๔)

เครื่องหน่วงเหนี่ยว :สิ่งที่รั้งตัวไว้, ดึงถ่วงไว้, เครื่องหน่วงเหนี่ยว เป็นชื่อเรียกนิวรณ์ ๕ อย่างหนึ่ง ในวินัยของพระอริยะ, พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับวาเสฏฐมาณพว่า “...วาเสฏฐะ

นิวรณ์ ๕ ต่อไปนี้ ในวินัยของพระอริยะเรียกว่า เครื่องหน่วงเหนี่ยวบ้าง เครื่องกางกั้นบ้าง เครื่องรัดรึงบ้าง เครื่องตรึงตราบ้าง นิวรณ์ ๕ อะไรบ้าง คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา วาเสฏฐะ นิวรณ์ ๕ เหล่านี้แล ในวินัย ของพระอริยะเรียกว่า เครื่องหน่วงเหนี่ยวบ้าง เครื่องกางกั้นบ้าง เครื่องรัดรึงบ้าง เครื่องตราตรึงบ้าง" (ที.สี.(ไทย)๙/๕๔๘/๒๔๐), กามคุณ ชื่อว่าเครื่องหน่วงเหนี่ยว (อาวรณา) เพราะยึดหน่วงไว้(ที.สี.อ.(บาลี)๑/๕๔๘-๕๔๙/๓๓๖)

เครื่องหมาย : สิ่งที่แสดงออกให้รู้และจดจำได้ว่าอะไรเป็นอะไร, ในที่นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงลักษณะ เครื่องหมาย ของคนพาล ๓ อย่างคือ ๑.ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว ๒.ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว ๓.ชอบทำแต่กรรมชั่ว(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๖/๒๙๑), สิ่งที่ทำขึ้นแสดงความหมายเพื่อจดจำหรือกำหนดรู้ เช่นเครื่องหมายดอกจัน(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

เครื่องหมายคฤหัสถ์ : ผม หนวด ผ้าขาว เครื่องประดับ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ สตรี บุตร ทาส เป็นต้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๕๐๙,๒๕/๖๔/๕๑๔, ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๔๔/๘๕) มีอธิบายว่า ผม หนวด ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องแต่งตัวเครื่องประดับ ผ้า ผ้าห่ม ผ้าโพก ผ้านุ่ง เครื่องอบ เครื่องอาบน้ำ เครื่องนวด คันฉ่อง(กระจก) ยาหยอดตา พวงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ แป้งผัดหน้า สีทาปาก กำไลมือ เครื่องผูกมวยผม ไม้เท้า นาฬิกา ดาบ ร่ม รองเท้าสวยงาม กรอบหน้า ตาบเพชร (เครื่องประดับข้อมือ) พัดขนสัตว์ ผ้าขาว ผ้าชายยาว ดังนี้เป็นตัวอย่าง ท่านเรียกว่าเครื่องหมายคฤหัสถ์ (ขุ.จู.๓๐/๑๓๐/๔๓๑,๓๐/๑๕๐/๔๗๙)

เครื่องหอมชนิดดี : สิ่งที่ทำให้เกิดกลิ่นหอม, กลิ่นดี, เครื่องหอมหรือของหอมที่ดี มีคุณภาพ(วรคนฺธ), ในที่นี้ พระเอกูโปสถิกาเถรีได้กล่าวถึงอานิสงส์ผลบุญต่างๆ ที่ตนได้รับจากการสั่งสมกรรมดีไว้ในอดีตชาติ หนึ่งในจำนวนนั้น คือ "...เครื่องหอมชนิดดี ดอกไม้ และจุรณสำหรับลูบไล้ หม่อมฉันก็ได้มาครบถ้วน นี้เป็นผลแห่งการรักษาอุโบสถ..."(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๔/๓๘๗)

เครื่องอบ : ส่วนผสมที่ใช้ปรุงกลิ่นด้วยควันหรือรมด้วยกลิ่นในที่ที่ควันหรือกลิ่นกระจายออกไปไม่ได้, สีที่ทำจากแป้งสำหรับทา(จุณฺณกํ), ในที่นี้ ท่านหมายถึง สีผงย้อมผ้า, เครื่องอบเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในหลายๆ อย่างที่ท่านเรียกว่า "เครื่องหมายคฤหัสถ์" เช่น ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องแต่งตัว เครื่องประดับ ผ้า ผ้าห่ม ผ้าโพก ผ้านุ่ง เครื่องอบ เครื่องอาบน้ำ เครื่องนวด คันฉ่อง(กระจก) ยาหยอดตา พวงดอกไม้ ของหอม เป็นต้น (ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๓๐/๔๓๑) ในที่นี้ ท่านพระปิลินทวัจฉเถระ ได้กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของตนว่า ได้ถวายสิ่งของต่างๆ มากมาย หนึ่งในชุดสิ่งของ

SAMPLE

ที่ถวายคือ "ไม้สีไฟ ตั่งแผ่นกระดาน ฝาบาตร ถุงบาตร กระบวยตักน้ำ เครื่องอบ(สีผงย้อมผ้า) รางย้อมผ้า"(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๔/๕๘๒)

เครื่องอยู่ : สิ่งที่ใช้เพื่อดำรงชีวิตอยู่, ธรรมเครื่องอยู่, เครื่องอยู่ ๒ อย่างคือ (๑)เครื่องอยู่ด้วยอำนาจตัณหา (๒)เครื่องอยู่ด้วยอำนาจทิฏฐิ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๖/๑๓๔), ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "พระอรหันต์ใด ผู้ไม่มีความคนึงหาในส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน ในโลกนี้ ในภพน้อยภพใหญ่ ในโลกนี้หรือในโลกหน้า พระอรหันต์นั้นไม่มีเครื่องอยู่อะไรๆ ความตกลงใจในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่นก็ไม่มี"(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๙/๓๖/๑๓๓)

เครื่องอลังการ :เครื่องตกแต่ง, เครื่องประดับ หมายถึงเครื่องประดับตกแต่ง (ขุ.ชา.สฏฐี.(ไทย) ๒๘/๔๓/๔๑,๒๘/๔๖/๔๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๑๑/๒๑๖,๒๘/๒๔๑๙/๕๕๗,๓๒/๗๓/๕๘๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๑๔/๖๘๒,๓๒/๖๔๙/๙๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒/๓,๓๓/๑๔/๓) ดังคำว่า เทพบุตรจักมองดูอัตภาพตนสูงประมาณ ๓ คาวุต (สามร้อยเส้น) ประดับด้วยเครื่องอลังการหนัก ๖๐ เล่มเกวียน มีนางอัปสรเป็นบริวาร ๑,๐๐๐ นาง หรือดังคำว่า มหาเศรษฐีได้ให้รถ ๕๐๐ คัน ตั้งนางสาวใช้รูปงามผู้ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพไว้บนรถคันละ๓คนๆ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๒๙๓)

เครื่องอาภรณ์คืออภิญญา :เครื่องตกแต่งคืออภิญญา(ขุ.พุทฺธ.๓๓/๔๗/๗๑๗) หมายถึงมีอภิญญา ๖ เป็นเครื่องอาภรณ์ เพื่อกระทำการประดับ ในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะทรงประทานเครื่องอาภรณ์คืออภิญญาให้แก่ชาวโลก อธิบายว่า อภิญญา ๖ ได้แก่ มีฤทธิ์ หูทิพย์ กำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน ระลึกชาติก่อนได้ ตาทิพย์ และสิ้นอาสวกิเลส (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๖/๓๙๖) อรรถกถากล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงประทานอภิญญา ๖ เพื่อเป็นเครื่องอาภรณ์ เพื่อกระทำการประดับ (ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๘๘)

เครื่องอุปโภค : สิ่งของที่เอามาใช้ให้เกิดประโยชน์, เครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน, สิ่งของเครื่องใช้ของมนุษย์(ต่างจากเครื่องบริโภค ซึ่งหมายถึงอาหารการกิน), ในที่นี้ เสนกบัณฑิตกราบทูลพระราชาในสิริมันตปัญหา(ปัญหาว่าด้วยความมีสิริกับมีปัญญา สิ่งไหนประเสริฐกว่า) มีข้อความตอนหนึ่งที่กราบทูลว่า “ช้าง โค ม้า ต่างหูแก้วมณี และหญิงทั้งหลายเกิดในสกุลที่มั่งคั่ง ทั้งหมดเหล่านั้นล้วนเป็นเครื่องอุปโภคของคนมั่งคั่ง คนผู้ไม่มั่งคั่งก็เป็นเครื่องอุปโภคของคนมั่งคั่ง ข้าพระองค์เห็นเหตุแม้นี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลว คนมีสิริเท่านั้นประเสริฐ”(ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๙๘/๔๘๗)

เครือญาติ : เครือญาติของทั้ง ๒ ฝ่ายทั้งฝ่ายมารดาและบิดา (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๒/๖๔,๙/๔๕๐/๑๙๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๑/๓๒๓,๑๒/๔๑๐/๔๔๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐/๑๑,๑๓/๔๑๘/๕๒๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓/๑๙,๑๔/๑๐๒/๑๒๑,๑๔/๒๑๘/๒๕๒,อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/

SAMPLE

๑๙๘/๓๐๗, ขุ.ชา.สตฺตติ.๒๘/๑๔๘/๗๙) ; ทายาท, บุตรธิดา, คนที่อยู่ในวงศาคณาญาติ, คนที่มีความเกี่ยวข้องกันทางสาโลหิต, คนในวงศ์ตระกูลที่ยังนับรู้กันได้ทางเชื้อสายฝ่ายมารดาหรือฝ่ายบิดา หมายถึงระบบของเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกันโดยทางสายเลือด อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ญาติหมายถึงบิดามารดาของสามีและเครือญาติฝ่ายบิดามารดาของสามี หรือบิดามารดาของภรรยา และเครือญาติฝ่ายบิดามารดาของภรรยา คำว่า สาโลหิต หมายถึงผู้ร่วมสายเลือดเดียวกัน ได้แก่ปู่หรือตาเป็นต้น (อง.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๗๑/๓๕๘, อง.ทสก.ฏีกา ๓/๗๑-๗๔/๔๒๕)

เครือดิน : ไม้เถา มีกล่าวไว้ในอัคคัญญสูตร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๔/๙๑) อธิบายว่า เครือดินมีสัณฐานปรากฏคล้ายดังเถาผักบุ้งและแพงพวย สมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมิ้มซึ่งปราศจากโทษ ดังคำว่า เมื่อบริโภคเครือดิน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๕/๙๒) อรรถกถากล่าวว่า เครืออันเจริญมีรสหวานอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเครือดิน (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๑๒๔/๕๔)

เคลัญญสูตร(ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยความเจ็บป่วย (สูตรที่ ๑) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ได้เสด็จเข้าไปยังศาลาคนไข้แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงมีสติตลอดเวลา โดยการพิจารณาเห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิตและเห็นธรรมในธรรม มีความเพียรและพึงเป็นผู้มีสัมปชัญญะโดยการทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดูเป็นต้น เพราะเมื่อมีสติสัมปชัญญะ ไม่ประมาท มีความเพียรอย่างนี้เมื่อสุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น เธอย่อมรู้ชัดว่า เวทนานี้เกิดขึ้นแก่เราเพราะอาศัยกัน คือ เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและกายนี้ไม่เที่ยงถูกปัจจัยปรุงแต่ง แล้วเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกายที่ไม่เที่ยงจักเที่ยงได้อย่างไรเมื่อเธอพิจารณาเห็นความเสื่อม ความคลายกำหนัดความดับและความสละคืนในกายและในเวทนาอยู่ ย่อมละปฏิฆานุสัยในกายและในเวทนาได้ หากเธอเสวยเวทนาแล้วรู้ชัดว่ามันไม่เที่ยงก็จะเป็นผู้ปราศจากกิเลสเสวยเวทนา เธอเมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุดและเวทนามีชีวิตเป็นที่สุดก็รู้ชัดว่าเราเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุดและเวทนามีชีวิตเป็นที่สุดและรู้ชัดว่า เวทนาทั้งปวงไม่น่าเพลิดเพลินก็จักเย็นได้ในโลกนี้ทีเดียวเปรียบเหมือนเพราะอาศัยน้ำมันและไส้ตะเกียงน้ำมันจึงติดอยู่ได้ เพราะสิ้นน้ำมันและไส้ ตะเกียงน้ำมันนั้นก็ย่อมหมดเชื้อดับไป ๑๘/๒๕๕/๒๗๗ อรรถกถากล่าวว่า ธรรมทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึง

นิวรณ์ ๕ อุปาทานขันธ์ ๕ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ โพชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๔ (องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๓๙๐/๔๔๐)

เคลัญญสูตร(ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยความเจ็บป่วย (สูตรที่ ๒) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลีได้เสด็จเข้าไปยังศาลาคนไข้แล้วตรัสกับภิกษุทั้งหลายโดยนัยแห่งปฐมเคลัญญสูตรในวรรคนี้ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่าย่อมละปฏิฆานุสัยในกายและเวทนาเหล่านั้นเป็นคำว่า ย่อมละราคานุสัยในผัสสะและเวทนาเหล่านั้นได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๖/๒๘๐)

เคลื่อน : ออกจากที่อยู่เดิม,เคลื่อนจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง, ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการเคลื่อนของพกพรหมจากพรหมชั้นสูงมาสู่พรหมชั้นที่ต่ำกว่า ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามพรหมว่า “.... ท่านเคลื่อนแล้วจากที่ใด มาอุบัติแล้วในที่นี้.....” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๔/๕๔๑), และตรัสถึงธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเคลื่อนและไม่เคลื่อนจากพระศาสนาฝ่ายละ ๕ ประการ เช่น ภิกษุผู้ไม่มีศรัทธา ย่อมเคลื่อน ไม่ตั้งมั่นในสัทธรรม...ภิกษุผู้มีศรัทธา ย่อมไม่เคลื่อน ตั้งมั่นในสัทธรรม.....” เป็นต้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘/๑๐), ออกจากที่หรือทำให้ออกจากที่ เช่น เคลื่อนขบวน รถไฟค่อยๆ เคลื่อนไป, เลื่อนหรือทำให้เลื่อนไปจากที่ เช่นกระดูกเคลื่อน เคลื่อนตู้ไป(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

เคลือบแคลง : ระแวงสงสัย, ยังไม่ตกลงใจ, ในที่นี้ พระสารีบุตรได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ท่านได้ทำให้แจ้งในปฏิสัมภิทา ๔ คือ (๑)อัตถปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในอรรถ) (๒)ธัมมปฏิสัมภิทา(ปัญญาแตกฉานในธรรม) (๓)นิรุตติปฏิสัมภิทา(ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ) (๔)ปฏิภาณปฏิสัมภิทา(ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ) .....*ผู้มีความสงสัยหรือ**เคลือบแคลง**พึงถาม เราพอใจที่จะตอบข้อสงสัย พระศาสดาของเราทั้งหลาย ผู้ทรงฉลาดดีในธรรมทั้งหลาย ประทับอยู่ต่อหน้าเราทั้งหลายแล้ว*(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๒/๒๔๓), สงสัย, แคลงใจ, ระแวง(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

เคลือบแคลงสงสัย : ไม่แน่ใจว่าเป็นจริง, เคลือบแคลงสงสัยในข้อเท็จจริง, ความเคลือบแคลงสงสัยเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งที่ทำให้ไม่บรรลุความดี ไม่เจริญก้าวหน้าในคุณธรรม, ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงความเคลือบแคลงสงสัยในฐานะกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๕ อย่าง เช่น เคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัย ในสิกขา เป็นต้น กิเลสเหล่านี้สามารถละได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๐๕/๓๔๗, องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๗๑/๕๕๕) นอกจากนั้น ผู้มีความเคลือบแคลงสงสัย เมื่อต้องอยู่ในเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ ย่อมประสบความกลัวและความขลาดอันเป็นอกุศล(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑/๓๗), ไม่แน่ใจในข้อเท็จจริง เช่น สงสัยว่าทำดีจะได้

ดีจริงหรือ, ลังเล เช่น เมื่อเดินไปถึงทาง ๒ แพร่ง สงสัยว่าจะไปทางไหนจึงจะถูก, ทราบไม่ได้แน่ชัด, เคลือบแคลง, เช่น สงสัยว่าคำตอบข้อไหนถูก สงสัยว่าเขาจะเป็นขโมย, เอาแน่ไม่ได้ เช่น สงสัยว่าเขาจะมาหรือไม่มา(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

เคหสิตโทมนัส :โทมนัสอิงเรือน, (สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๒๗๐/๓๐๔) อธิบายสรุปได้ว่า เคหสิตโทมนัส โทมนัสที่อาศัยกามคุณ มี ๖ ประการ อันได้แก่ (๑) ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในรูปอันไม่เป็นที่ชอบใจ (๒) ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในเสียงอันไม่เป็นที่ชอบใจ (๓) ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในกลิ่นอันไม่เป็นที่ชอบใจ (๔) ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในรสอันไม่เป็นที่ชอบใจ (๕) ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในโผฏฐัพพะอันไม่เป็นที่ชอบใจ (๖) ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในธรรมารมณ์อันไม่เป็นที่ชอบใจ (๑๘/๒๗๐/๓๐๓, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๔๗/๖๐๓-๖๐๔) อรรถกถากล่าวว่า เคหสิตโทมนัส หมายถึง โทมนัสคือทุกข์ทางใจที่อาศัยกามคุณ ๕ (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๙๔๗/๕๕๑)

เคหสิตอุเบกขา : อุเบกขาอิงเรือน (สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๒๗๐/๓๐๔) อธิบายสรุปได้ว่า เคหสิตอุเบกขา อุเบกขาที่อาศัยกามคุณ มี ๖ ประการ อันได้แก่ (๑) ความสำราญทางใจก็มิใช่ ความไม่สำราญทางใจก็มิใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา (๒) ความสำราญทางใจก็มิใช่ ความไม่สำราญทางใจก็มิใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในเสียงอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา(๓)ความสำราญทางใจก็มิใช่ ความไม่สำราญทางใจก็มิใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจ

SAMPLE

โตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณ ในกลิ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา (๔) ความสำราญทางใจก็มิใช่ ความไม่สำราญทางใจก็มิใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในรสอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา(๕) ความสำราญทางใจก็มิใช่ ความไม่สำราญทางใจก็มิใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในโผฏฐัพพะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา (๖) ความสำราญทางใจก็มิใช่ ความไม่สำราญทางใจก็มิใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา อรรถกถากล่าวว่า เคหสิตอุเบกขา หมายถึงอุเบกขาเวทนาที่สัมปยุตด้วยความไม่รู้ ได้แก่ อัญญาณุเปกขาที่อาศัยกามคุณ ๕ (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๙๔๗/๕๕๑)

เคารพ : ความเอื้อเฟื้อ,ความเคารพเอื้อเฟื้อ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๓/๑๙๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๑๐/๕๔๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๘/๒๘๑,๑๓/๔๒๕/๕๓๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๓/๙๓) หมายถึงความใส่ใจมองเห็นความสำคัญที่จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆให้ถูกต้องเหมาะสม , เคารพ (คารวะ) มี ๖ อย่างอันได้แก่ ๑.ความเคารพในพระพุทธเจ้า ๒. ความเคารพในพระธรรม ๓. ความเคารพในพระสงฆ์ ๔. ความเคารพในสิกขาคือการศึกษา ๕. ความเคารพในอัปปมาทธรรมคือความไม่ประมาท ๖.ความเคารพในปฏิสันถารคือการต้อนรับปราศรัย (วิ.ป.(ไทย)๘๑๒๗๑๓๖๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑/๓๔,๒๑/๑๓๗/๒๐๕,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓,๒๕/๑๔/๑๙๓,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๖๘/๕๖๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๐/๘,๒๖/๙๘/๑๗,๒๖/๑๐๕/๑๘) อรรถกถากล่าวว่า คำว่าปฏิสันถาร หมายถึงการต้อนรับ ๒ อย่าง คือ (๑) อามิสปฏิสันถาร (การต้อนรับด้วยอามิส) (๒) ธัมมปฏิสันถาร(การต้อนรับด้วยธรรม) (ดู องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๓/๑๒๓)

เคารพในสิกขา :เคารพเอื้อเฟื้อในสิกขา (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๒/๔๙,๒๓/๓๓/๕๑,๒๓/๓๕/๕๔) อธิบายว่า อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในสิกขา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๔/๓๑๙) ดังคำว่า ตนเองเป็นผู้มีความเคารพในสิกขา สรรเสริญความเป็นผู้มีความเคารพในสิกขา ชักชวนภิกษุเหล่าอื่นผู้ไม่มีความเคารพในสิกขา ให้มีความเคารพในสิกขา ทั้งประกาศคุณที่มีอยู่จริง ของภิกษุเหล่าอื่นผู้มีความเคารพในสิกขา ตามกาลอันควร (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๙/๕๙๐)

เคารพสัทธรรม :ยกย่องเทิดทูลพระสัทธรรม(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๔/๗๒) หมายถึงกระทำธรรมนั้นให้เลิศลอย ด้วยการเข้าถึงความเคารพในธรรมนั้น กระทำการประพฤติอ่อนน้อมต่อ

SAMPLE

ธรรมนั้นนั่นเองด้วยสามีจิกรรมมีการประนมมือเป็นต้น (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๘๔/๓๔,ผู้ไม่มีความโกรธ ไม่ลบหลู่ ไม่เห็นแก่ลาภ และไม่เห็นแก่สักการะ ให้ความยกย่อง เคารพ นับถือ นบน้อม บูชาคำสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็ทรงเคารพพระสัทธรรม (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๔/๑๒๘) ในเมตตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้มุ่งประโยชน์ มุ่งความเป็นใหญ่ เมื่อระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พึงเคารพสัทธรรมเถิด (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๒/๑๒๒) ในปริวารกล่าวถึงความไม่เคารพพระธรรมหรือพระสัทธรรมไว้ว่า ผู้ใดอาจอยู่แท้ แต่ไม่ไปสู่ที่ฟังธรรม ไม่สวดสรภัญญะไม่กล่าวธรรมกถา ทำลายโรงธรรมสวนะเสียแล้วไป มีจิตฟุ้งซ่านหรือไม่เอื้อเฟื้อนั่งอยู่พึงทราบว่า ผู้นั้นไม่มีความเคารพในพระธรรม (วิ.ป.(ไทย)๘๑๓๗๑/๓๖๓)

เคียว : ทรัพย์ชนิดหนึ่งของคนในวรรณะศูทร, ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงทรัพย์ ๔ ชนิด ที่พราหมณ์บัญญัติไว้แก่คน ๔ จำพวก คือ (๑)การเที่ยวไปเพื่ออาหาร คือทรัพย์ของพราหมณ์ (๒)แล่งธนู คือทรัพย์ของกษัตริย์ (๓)กสิกรรมและโครักขกรรม คือทรัพย์ของแพทย์ (๔)เคียวและไม้คาน คือทรัพย์ของศูทร, ถ้าคนเกิดในจำพวกใดแล้วดูหมิ่นทรัพย์ของตน ชื่อว่าเป็นผู้ทำหน้าที่ผิด(ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๔๐/๕๕๑), เคียว คือเครื่องมือเกี่ยวข้าวและหญ้าเป็นต้น ทำด้วยเหล็ก รูปโค้ง มีคม(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

แคฝอย, ต้น : ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง มักมีดอกบานสะพรั่ง มีขั้วดอกสีม่วงดำ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๘/๓,๑๐/๑๖/๑๐,๑๐/๙๑/๕๑,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔๙/๙,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๖๑/๑๒๘,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๙๙๐/๔๙๔) อธิบายสรุปได้ว่า ต้นแคฝอยนี้ เป็นไม้ที่พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือพระสรณังกรพุทธเจ้า องค์ที่ ๓ และพระวิปัสสีพุทธเจ้า องค์ที่ ๒๒ ในบรรดาพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์ทรงประทับภายใต้ต้นแคฝอยแล้วตรัสรู้ (ขุ.พุทธ.๓๓/๓๐/๖๘๙)

แคร่ : ที่สำหรับนั่งหรือนอน โดยมากมีรูปสี่เหลี่ยม มักทำด้วยฟากหรือไม้ไผ่ซี่ๆ ถักติดกันเป็นต้น ไม่มีขา ยกไปได้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕๒/๑๖๙) บางชนิดทำเสาเป็นเครื่องรองรับก็เรียกรวมทั้งหมดว่าแคร่, บางชนิดใช้วางบนคานหาม สำหรับใช้หามไปเรียกว่าแคร่คานหาม, บางชนิดใช้วางบนเรือ เรียกว่าแคร่เรือ และมักเรียกกันสั้นๆ ว่า แคร่ ก็มี (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

แคร่รถ : แคร่รถทั้งสองข้างล้วนแล้วด้วยทองคำประกอบไม้เท้าแขนสองข้างของรถทิพย์คันใหญ่เป็นพาหนะเกิดขึ้นแก่เทพบุตรผู้เคยคนเลี้ยงโค (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๑๖/๑๒๕) อธิบายว่า แคร่รถ ก็คือที่สำหรับนั่งหรือนอน โดยมากมีรูปสี่เหลี่ยม มักทำด้วยฟาก

SAMPLE

หรือไม้ไผ่ซี่ๆ ถักติดกันเป็นต้น ไม่มีขา ยกไปได้ บางชนิดที่ใช้วางบนรถ เรียกว่าแคร่รถ บางชนิดใช้วางบนเรือ เรียกว่าแคร่เรือ และมักเรียกกันสั้นๆ ว่า แคร่ ก็มี (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

แคว้นกาสี, ผ้า : ผ้าที่ทอในแคว้นกาสี, ผ้าที่ทำในแคว้นกาสี (พาราณสี) ผ้าที่ทอด้วยด้ายชนิดใดชนิดหนึ่งจากแคว้นกาสี (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๔/๗๐) อธิบายว่า ผ้าแคว้นกาสี มีสีสวย มีสัมผัสสบาย และมีราคาแพง มีเนื้อละเอียดอ่อน ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าผ้าทั้งหลาย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๖/๗๖) อรรถกถากล่าวว่า หมายถึงผ้าที่ทำจากฝ้ายเนื้อละเอียดมาก (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๑๒๘/๑๗๘)

แคว้นและชนบท : ดินแดนภายในรัฐและอาณาบริเวณนอกเมือง (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๓๔๒/๕๙๐) ในที่นี้หมายถึงแคว้นและชนบทของพระเจ้าพรหมทัต ในคันธชาดก ดังคำว่า ขอพระองค์ทรงเสด็จไปสดับตรับฟังเหตุการณ์ทั้งในแคว้นและชนบทครั้นได้ทอดพระเนตรและสดับแล้วพึงปฏิบัติไปตามนั้น และในอุมมาทันตีชาดก (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย)๒๘/๑๑๙/๒๓) คำว่า แคว้นและชนบท หมายถึงคนชาวแว่นแคว้นและชาวชนบท โดยมุ่งให้พระราชาทรงแผ่เมตตาจิตเกื้อกูล ประพฤติปฏิบัติธรรม ก็จะได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

โค : วัว (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๔/๒๙๗,๑๒/๕๐๗/๕๔๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๔,๑๓/๘๐/๗๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๑,๑๔/๑๐๒/๑๒๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๔/๘๑,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๓๒/๒๒๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๕๔/๕๐๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๕๐/๗๐๖) หมายถึงสัตว์ที่เดินไป, สัตว์ที่แข็งแรง, สัตว์ที่ต้องอยู่เฝ้า, พราหมณ์ทั้งหลายแห่งชมพูทวีปนับถือโคว่าเป็นยานพาหนะของพระศิวะซึ่งอยู่ใกล้ชิดตนมาก จึงพากันเรียกสัตว์ที่เดินไปเดินมาให้เห็นตั้งแต่เกิดนั้นว่า โค (อภิธานวรรณนา หน้า ๖๑๐)

โคกัณหะ : โคชื่อว่ากัณหะ,โคดำ, โคพลิพัทธ์ที่แข็งแรงมาก (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๒๙/๑๒) อธิบายว่า โคพระโพธิสัตว์, โคใช้งานขนของ นำแอกไปโดยปกติ ที่แข็งแรงมาก ชาวบ้านเวลาที่มีธุระหนัก และมีหนทางขรุขระ ก็จะใช้โคกัณหะนำธุระนั้นไปได้ อรรถกถากล่าวว่า โคโพธิสัตว์ ในเวลาที่ยังเป็นลูกโคหนุ่มนั่นแล เจ้าของทั้งหลายอยู่ในเรือนของหญิงแก่คนหนึ่ง กำหนดค่าเช่าที่อยู่อาศัยจึงได้ให้ลูกโคนั้น หญิงแก่นั้นปฏิบัติลูกโคหนุ่มนั้นด้วยข้าวยาคูและภัตเป็นต้น ตั้งไว้ในฐานะบุตรให้เติบโตแล้ว ลูกโคนั้นปรากฏชื่อว่าอัยยิกากาฬก โคนั้นเจริญวัยแล้ว มีสีเหมือนดอกอัญชัน เทียวไปกับโคบ้าน เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและอาจาระ พวกเด็กชาวบ้านจับที่เขาบ้าง ที่หูบ้าง ที่คอบ้าง โหนบ้าง จับที่หางเล่นบ้าง ดึงมาบ้าง นั่งบนหลังบ้าง และเคยขนของได้เงิน ๑,๐๐๐ มาให้มารดาของตน กล่าวกันว่า ในที่ใดมีหนทาง ชื่อว่าลึกเพราะมีน้ำและโคลนมาก หรือ

SAMPLE

เพราะความเป็นทางขรุขระและชัน ในกาลนั้น ย่อมเทียมโคคำ ในกาลใดมีธุระหนักและมีหนทางลึก ในกาลนั้น ชนทั้งหลายจึงเอาโคพลิพัทตัวอื่นออกไปแล้ว เทียมโคคำเท่านั้น (ขุ.ชา.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๒๙/๒๖๙)

โคแก่ : วัวที่มีอายุมาก ผ่านการใช้งานมามาก มีกำลังทรามถดถอย ไม่ควรแก่การใช้งาน เช่น ให้ลากเข็นสิ่งของหนัก เป็นต้น, ในที่นี้ ท่านนารทฤษีได้กล่าวสอนธรรมแก่พระราชาในการปฏิบัติพระองค์ต่อสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งต่อโคแก่ด้วยว่า “.....มหาบพิตร จงอย่าใช้งานคนแก่ โคแก่ และม้าแก่เหมือนแต่ก่อน และจงพระราชทานเครื่องบริหารแก่คนที่เป็นกำลัง ซึ่งเคยได้ทำความดีไว้เท่าเดิมเถิด...”(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๓๓๒/๓๘๘)

โคควัมปติ : ชื่อโคอุสภะ, เป็นโคหัวหน้าฝูง (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๙๙๕/๓๓๗) ; ชื่อ ๑ ในชื่อโคอุสภราช ๔ อันได้แก่ โคยูถปติ โคอโนชะ โคนิสภะ และโคควัมปติ ชื่อโคทั้ง ๔ ชนิดนี้มักใช้เป็นเครื่องสังเวยเพื่อบูชาเทพเจ้า ดังพระดำรัสที่พระราชาตรัสว่า จงรีบไปนำเอาโคอุสภะของเรามา คือโคยูถปติ โคอโนชะ โคนิสภะ และโคควัมปติจงต้อนโคเหล่านั้นทั้งหมดเข้าเป็นหมู่ เราจักบูชายัญ

โคฆาตกปุตตวัตถุ :เรื่องบุตรของคนฆ่าโค (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๓๕/๑๐๕) อธิบายว่า ท่านแม้ใกล้ตายแล้ว ก็ยังไม่มีเสบียงเดินทาง ท่านจงทำที่พึ่งแก่ตนเอง จงรีบพยายาม จงเป็นบัณฑิต เมื่อขจัดมลทินได้แล้ว จะเข้าถึงอริยภูมิอันเป็นทิพย์ ท่านเมื่อแก่ชราใกล้จะตายก็ยังไม่มีที่พักและเสบียงเดินทาง จงทำที่พึ่งแก่ตนเอง จงรีบพยายาม จงเป็นบัณฑิต เมื่อขจัดมลทินได้แล้วก็จะไม่เข้าถึงชาติชราอีกต่อไป

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า เสบียงเดินทาง หมายถึง กุศล คำว่า ที่พึ่ง หมายถึง กุศลกรรม คำว่า อริยภูมิอันเป็นทิพย์ ในที่นี้หมายถึงสุทธาวาสภูมิ ที่อยู่ของพระอนาคามี มี ๕ คือ อวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี และอกนิฏฐา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๘/๒๑๑,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๒๓๕/๒๔๙-๒๕๓)

โคจร : อารมณ์, อารมณ์ที่เป็นที่ไปแห่งอินทรีย์ ดังคำว่า ญาณ ชื่อว่าทางแห่งญาณ อารมณ์แห่งญาณ ชื่อว่าทางแห่งญาณ(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๓/๓๑๗) ในที่นี้หมายถึงสังขารุเปกขาญาณ ๘ เป็นอารมณ์ของสมาธิจิต ; ที่โคเที่ยวไป, เที่ยวไปดังโค (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๘๐/๒๖๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔/๙,๙/๑๙๓/๖๕,๙/๒๐๘/๗๑,๙/๔๕๐/๑๙๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๑,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑/๔๒๖,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๔,๒๕/๑๑๑/๔๙๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๐๗/๑๒๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘,๒๙/๘๗/๒๖๙,๒๙/๑๙๖/๕๗๓,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๑๔/๓๘๘ โคจรมีหลายความหมาย คือ

1.ที่ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลายมีตาเป็นต้น ท่องเที่ยวไปได้แก่ อารมณ์ (กัมมัฏฐาน บางครั้งก็เรียกว่าโคจร เพราะเป็นอารมณ์ของการเจริญภาวนา

SAMPLE

2.สถานที่ที่เที่ยวไปเสมอหรือไปเป็นประจำ เช่น ที่ภิกษุเที่ยวบิณฑบาต, บุคคลหรือสถานที่ที่ไปมาหาสู่,เทียบ อโคจร(สำหรับอโคจรคือบุคคลและสถานที่อันภิกษุไม่ควรไปมาหาสู่ มี ๖ คือ หญิงแพศยา หญ้าหม้าย สาวเทื้อ ภิกษุณี บัณเฑาะก์(กะเทย) และร้านสุรา)

3.เที่ยวไป, แวะเวียนไป,ดำเนินไปตามวิถีเช่น ดวงดาวโคจร, การดำเนินไปในวิถีแห่งการปฏิบัติเช่น ในการเจริญสมาธิ ซึ่งจะก้าวไปด้วยดีได้ ต้องมีสติสัมปชัญญะ ที่จะให้รู้จักหลีกเว้นธรรมที่ไม่เหมาะไม่เอื้อและเสพธรรมอันเกื้อกูลเป็นต้น (ประมวลศัพท์ หน้า ๗๘)

โคจรคาม : หมู่บ้านที่อาศัยเที่ยวภิกษาจารของภิกษุ, (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๙/๓๐๔,๑๒/๓๗๓/๔๐๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๙/๓๙๘,๑๓/๔๗๗/๖๐๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๕๙/๒๕๗) หมู่บ้านที่ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตเป็นประจำ, อาณาบริเวณที่เที่ยวบิณฑบาตของภิกษุอยู่ไม่ไกลจากวัด (ประมวลศัพท์ หน้า ๗๘)

โคจรนานัตตญาณนิทเทส : โคจรนานัตตญาณนิทเทสอธิบายอุทเทสที่ ๑๖ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉาดังรายละเอียดต่อไปนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๗/๑๑๒) คำปุจฉาว่า พระโยคาวจรกำหนดธรรมทั้งหลายที่เป็นภายนอกอย่างไรÊ ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้เป็นบทมาติกา ๖ บท ดังนี้ พระโยคาวจร ๑.กำหนดรูปที่เป็นภายนอก ๒.กำหนดสัททะที่เป็นภายนอก ๓.กำหนดคันธะที่เป็นภายนอก ๔.กำหนดรสที่เป็นภายนอก ๕.กำหนดโผฏฐัพพะที่เป็นภายนอก ๖.กำหนดธรรมารมณ์ที่เป็นภายนอก บทมาติกาแต่ละบทมีคำอธิบายเหมือนในวัตถุนานัตตญาณนิทเทส ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

โคจรมูลกอภินีหารสุตตาทิจตุกกะ : ว่าด้วยโคจรและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูลเป็นต้น ๔ สูตร (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๐๗/๔๐๓) อธิบายสรุปได้ว่า โคจรมูลกอภินีหารสูตร ว่าด้วยโคจรและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ ๑. บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ ๒.บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ๓.บางคนไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิและไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ ๔.บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ และฉลาดในอภินิหารในสมาธิ ส่วนอีก๓ สูตร คือ โคจรมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยโคจรและทำความเคารพในสมาธิอันเป็นมูล โคจรมูลกสาตัจจสูตร ว่าด้วยโคจรและทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล โคจรมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยโคจรและทำความสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูลพึงเทียบเคียงกับสูตรที่ ๘-๑๐ ในวรรคนี้

SAMPLE

โคจรแห่งมาร : กามที่มีในภพนี้ และกามที่มีในภพหน้า, กามสัญญา(ความกำหนดหมายในกาม) ที่มีในภพนี้ และกามสัญญาที่มีในภพหน้า ทั้ง ๒นั้น เป็นโคจรแห่งมาร ดังคำว่า กามที่มีในภพนี้ และกามที่มีในภพหน้า กามสัญญา(ความกำหนดหมายในกาม) ที่มีในภพนี้ และกามสัญญาที่มีในภพหน้า ทั้ง ๒ ประการนั้น เป็นบ่วงแห่งมาร เป็นวิสัยแห่งมาร เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นโคจรแห่งมาร ในกามนี้มีบาปอกุศลทางใจเหล่านี้ คืออภิชฌาบ้าง พยาบาทบ้าง สารัมภะ(ความแข่งดี)บ้าง กามเหล่านั้นนั่นเอง ย่อมก่ออันตรายให้แก่ผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๖/๗๓) อรรถกถากล่าวว่า คำว่า กาม ในที่นี้หมายถึงวัตถุกาม ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และกิเลสกาม คือ ความพอใจ ความกำหนัด เป็นต้น (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๖๖/๓๘)

โคจ่าฝูง : พญาโค, โคจ่าฝูง, ผู้ปกครองฝูงโค,พระโค (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๐/๑๑๕,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๖/๕๐๔,๒๕/๒๗/๕๐๕) อรรถกถากล่าวว่า แปลมาจากคำว่า โควินทะ ซึ่งหมายถึงพญาโค และแปลมาจากคำว่า อุสภะ เป็นชื่อโคจ่าฝูงของโคจำนวนมากตั้ง ๑๐๐ ตัว ๑,๐๐๐ ตัว ๑๐๐ คอก ๑,๐๐๐ คอก มีสีขาว น่าดู มีกำลังสามารถนำภาระหนักยิ่งไปได้ยืนหยัดด้วยเท้าทั้ง ๔ ไม่หวั่นไหวต่อเสียงฟ้าร้องตั้ง ๑๐๐ ครั้ง (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๔๘/๓๔๗, อง.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๒๑/๓๒๖) ในทางธรรม คำว่า โคจ่าฝูง หมายถึง โคจ่าฝูง ในที่นี้หมายถึงอภิสังขารวิญญาณ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๒๗/๓๗)

โคณเปตวัตถุ : เรื่องลูกสอนพ่อด้วยโคที่ตายแล้ว (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๖/๑๗๕) เรื่องนี้มุ่งอธิบายถึงบุตรสอนบิดาที่กำลังเศร้าโศกถึงบิดาที่ตายไป อธิบายสรุปได้ว่า บิดาของสุชาตกุมารเที่ยวตามหาถามหา และบ่นเพ้อเหมือนคนบ้า บุตรชื่อสุชาตกุมาร ผู้เป็นพระโพธิสัตว์จึงใช้อุบายให้สติแก่บิดาโดยนำหญ้าและน้ำไปให้โคที่ตายแล้วกิน จนบิดาได้สติ คลายความเศร้าโศก ทำงานได้ตามปกติ (ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๑/๔๖/๔๒-๔๕)

โคดม, ท่า : ท่าที่พระสมณโคดมเสด็จข้ามแม่น้ำคงคา เมื่อคราวที่เสด็จเมืองปาฏลีบุตร หลังจากที่สุนีธะและวัสสการะผู้เป็นมหาอมาตย์แห่งมคธรัฐ ทำบุญสร้างแล้วก็ตามส่งเสด็จ ได้ชื่อว่าท่าโคดม (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๖/๑๐๓) มีอธิบายว่า ในครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จไปทางแม่น้ำคงคา แม่น้ำคงคามีน้ำเต็มเสมอตลิ่งนกกาพอดื่มกินได้ คนทั้งหลายประสงค์จะไปจากฝั่งนี้สู่ฝั่งโน้น ต่างก็หาเรือแพหรือผูกแพลูกบวบ พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นคนเหล่านั้นกำลังหาเรือแพและผูกแพลูกบวบจะข้ามฟาก ได้ทรงหายไปจากฝั่งแม่น้ำคงคาไปปรากฏที่ฝั่งฟากโน้น พร้อมกับภิกษุสงฆ์ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๗)

SAMPLE

โคดม, ประตู : ประตูที่พระผู้มีพระภาคเสด็จผ่านไปนั้น ได้ปรากฏนามว่า ประตูพระโคดม (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๗) อธิบายสรุปได้ว่า ประตูที่พระสมณโคดมเสด็จออก เมื่อคราวที่เสด็จเมืองปาฏลีบุตร หลังจากที่สุนีธะและวัสสการะผู้เป็นมหาอมาตย์แห่งมคธรัฐทำบุญสร้างเมืองใหม่แล้วก็ตามส่งเสด็จ ได้ชื่อว่าประตูโคดม ต่อมาประตูที่พระผู้มีพระภาคเสด็จผ่านไป ได้ปรากฏนามว่าประตูโคดม (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๖/๑๐๓)

โคดม,โคตมะ, พระพุทธเจ้า :ชื่อตระกูลของพระพุทธเจ้า มหาชนเรียกพระพุทธเจ้าตามพระโคตรว่า พระโคดม, พระโคตมะ หรือพระสมณโคดม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๐/๖๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๒/๒๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕/๕๔๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖/๒๘๙,๓๓/๗๘/๒๔๘,๓๓/๓๕๑/๒๘๖,ขุ.พุทฺธ.๓๓/๑/๗๑๘,๓๓/๑๑/๖๖๗)(ประมวลศัพท์ หน้า ๗๘)

โคดมโพธิสัตว์, พระ : พระสมณโคดมพุทธเจ้า (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๓/๔๙๖) ; ชื่อ ๑ ในพระโพธิสัตว์ ๗ พระองค์ อันได้แก่ พระวิปัสสีโพธิสัตว์ พระสิขีโพธิสัตว์ พระเวสสภูโพธิสัตว์ พระกกุสันธโพธิสัตว์ พระโกนาคมนโพธิสัตว์ พระกัสสปโพธิสัตว์ พระโคดมโพธิสัตว์ ในวาระว่าด้วยพระโพธิสัตว์ ๗ พระองค์กล่าวว่า จักษุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระโคดมโพธิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า สมุทัย สมุทัย จักษุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระโคดมโพธิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นิโรธ นิโรธ ในเวยยากรณ์ของพระโคดมโพธิสัตว์ มีธรรม ๑๐ มีอรรถ ๑๐ มีนิรุตติ ๒๐ มีญาณ ๔๐

โคดมศากยบุตร : บุตรแห่งศากยะพระนามว่าโคดม, พระนามของพระสมณโคดมพุทธเจ้าอันเป็นพระนามที่ปรากฏและรู้จักของหมู่ชน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๒/๔๙๑) ดังที่พระนิคคุณฑิปุปผิยเถระกล่าวว่า ข้าพเจ้ามีอายุ ๗ ขวบ ได้เข้าไปยังอารามของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโคดมศากยบุตร ผู้คงที่ เห็นภิกษุทั้งหลายผู้ทำตามคำสอนของพระศาสดา ในปาพจน์อย่างกว้างขวาง(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๒/๔๙๑) หรือดังคำที่เกณิยชฎิลได้สดับข่าวว่า พระสมณโคดมศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูลกำลังเสด็จจาริกอยู่ในอังคุตตราปชนบทพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวน ๑,๒๕๐ รูป (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๕๓/๖๓๐) หมายถึงผู้เป็นบุตรสืบเชื้อสายจากศากยวงศ์ อันเป็นชื่อต้นตระกูลของพระพุทธเจ้า ที่มหาชนเรียกตามพระโคตรว่า พระโคดม, พระโคตมะ หรือพระสมณโคดม

โคดมศากยะ, พระพุทธเจ้า :พระนามของพระสมณโคดมพุทธเจ้าที่มหาชนเรียกอีกพระนามหนึ่ง ที่พระนันทกเถระกล่าวปรารภไว้ในประวัติอดีตชาติของตน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๒/๑๒๗, ๓๒/๕๐๘/๖๕๑,๓๒/๔๐/๖๕๙,๓๒/๒๗๐/๖๘๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๑/๑๑,๓๓/๒๑๖/

SAMPLE

๑๖๔) ดังคำว่า ข้าพเจ้าให้พระสุคตพระนามว่าโคดมศากยะ ผู้ประเสริฐ ทรงพอพระทัยแล้ว เป็นธงชัยแห่งธรรม และเป็นธรรมทายาท(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๖/๖๗๗) อรรถกถากล่าวว่า เป็นผู้ประเสริฐ ผู้เป็นประธานในศากยวงศ์ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๕๔๘/๓๔๘)

โคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า, พระ :พระนามของพระสมณโคดมพุทธเจ้าที่พุทธบริษัทเรียกอีกพระนามหนึ่งที่อุบาสกอุบาสิกากล่าวถึงด้วยความเคารพยิ่งในการเล่าประวัติของตน(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๒/๒๙,๒๖/๑๙๗/๓๔) ; พระนามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ที่ ๗ ในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๗ พระองค์ กล่าวคือ ๑. พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒. พระสิขีสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓.พระเวสสภูสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔. พระกกุสันธสัมมาสัมพุทธเจ้า ๕. พระโกนาคมนสัมมาสัมพุทธเจ้า ๖. พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ๗.พระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๗/๑๗๐)

โคแดง : วัวแดง, วัวมีสีตัวแดง, โคทั่วไป มีตาใส อยู่เป็นฝูง เลี้ยงไว้ใช้งานและให้ตอบแทนหรือซื้อขาย (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๙๒/๑๗๕, ขุ.ชา.สตฺตก.๒๗/๖๐/๒๖๕) พวกทิฏฐมงคลิกบุคคลกล่าวว่า การเห็นรูปเช่นโคแดงว่าเป็นมงคล (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๕) ดังพระดำรัสว่า พ่อพราหมณ์ เราจะให้โคแดงสัก ๑,๐๐๐ ตัว พร้อมกับโคจ่าฝูงแก่ท่าน (ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗๑๓๐/๑๒๖)

โคตตมทะ : ความเมาเพราะอาศัยโคตร (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๓๒/๕๓๔) มีอธิบายว่า ความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยโคตร นี้เรียกว่าโคตตมทะ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๔๔/๕๔๗)

โคตมกเจดีย์ : ชื่อเจติยสถานแห่งหนึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองเวสาลี (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑/๑๐) ; ที่อยู่ของยักษ์ชื่อว่าโคตมกะ อธิบายว่า โคตมกเจดีย์นี้เป็นสถานที่รื่มรมย์ที่พระพุทธเจ้าได้เคยทรงประทับหลายครั้ง และเคยทรงทำนิมิตตโอภาสแก่พระอานนท์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๕๙/๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๗/๑๑๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑/๑๐,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๒๕/๓๗๓,องฺ.อฏฐก.๒๓/๗๐/๓๗๒) สถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสโคตมกสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่โคตมกเจดีย์ทำให้เหล่าภิกษุซึ่งพักอยู่วัดเชตวัน กรุงสาวัตถี ภายหลังมาอยู่กรุงเวสาลี ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้งหลาย (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๓/๖๒-๖๕)

อรรถกถากล่าวว่า โคตมกเจดีย์ หมายถึงที่อยู่ของยักษ์ชื่อว่าโคตมกะ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๒๖/๒๖๕) โคตมเจดีย์ ก็เรียก

SAMPLE

โคตมกเจติยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่โคตรมกเจดีย์ (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๒๖/๓๗๓) อธิบายสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ โคตมกเจดีย์ เขตกรุงเวสาลีตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า๑.พระองค์รู้ยิ่งแล้วจึงทรงแสดงธรรม ไม่รู้ยิ่งแล้ว ไม่แสดงธรรม ๒.พระองค์แสดงธรรมมีเหตุไม่ใช่แสดงธรรมไม่มีเหตุ ๓.พระองค์แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ไม่ใช่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ครั้นแล้วตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ทำตามคำสั่งสอน ตามคำพร่ำสอน ควรที่จะยินดี ชื่นชม โสมนัสว่า พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบพระธรรมเป็นธรรมที่พระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระภาษิตนี้จบลงแล้ว พวกภิกษุต่างชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคทำให้สหัสสีโลกธาตุได้หวั่นไหวสั่นสะเทือนแล้ว

โคตมกะ, ชอกเขา :สถานที่พัก ที่พระทัพพมัลลบุตรเถระจัดเสนาสนะให้แก่ภิกษุทั้งหลายผู้มาจากทิศทั้ง ๔ อยู่อาศัย (วิ.จู.๖/๑๙๑/๓๐๒) ดังคำสรุปได้ว่า ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ภูเขาคิชฌกูฏ ที่เหวสำหรับทิ้งโจร ที่เงื้อมเขาสัปปโสณฑิกะใกล้สีตวัน ที่ชอกเขาโคตมกะ ท่านจงจัดแจงเสนาสนะ ให้พวกกระผมที่มัททกุจฉิมฤคทายวัน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔)

อรรถกถากล่าวว่า ณ บริเวณชอกเขานี้เป็นที่อยู่ของยักษ์ชื่อว่าโคตมกะ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๒๖/๒๖๕)

โคตมกะ, เดียรถีย์ : เดียรถีย์ชื่อว่าโคตมกะ, ชื่อนักบวชผู้ถือลัทธินอกพระพุทธศาสนาชื่อว่าโคตมกะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๙๔/๔๐๖,๒๒/๒๙๕/๔๐๖) อธิบายสรุปได้ว่า โคตมกะผู้นี้เป็นนิครนถ์ ประกอบด้วยธรรม ๕ ข้อ คือ ๑.เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ๒. เป็นผู้ลักทรัพย์ ๓. เป็นผู้ประพฤติผิดพรหมจรรย์ ๔.เป็นผู้พูดเท็จ ๕. เป็นผู้เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท และโคตมกเดียรถีย์ประกอบด้วยธรรม ๕ ข้อย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐๐/๔๐๖,๒๒/๓๐๒/๔๐๖)

อรรถกถากล่าวว่า มาคัณฑิกะ เตคัณฑิกะ อารุทธกะ โคตมกะ เทวธัมมิกะ หมายถึงพวกเดียรถีย์ คือนักบวชผู้ถือลัทธินอกพระพุทธศาสนา (วิ.อ.(บาลี) ๓/๑๓๒/๑๐๕, องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๙๓-๓๐๒/๙๔)

โคตมโคตร : ตระกูลโคตมะ เป็นชื่อตระกูลพระพุทธเจ้าพระนามว่าสมณโคดม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๗/๒๒๑,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๙/๓๔๖)(ประมวลศัพท์ หน้า ๗๘)

โคตมเจดีย์ : เจดีย์ชื่อว่าโคตมะ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๖/๒๑๕) หมายถึงชื่อเจติยสถานแห่งหนึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองเวสาลี ; สถานที่ที่พระพุทธเจ้าได้เคยทรงประทับหลายครั้ง และ

SAMPLE

เคยทรงทำนิมิตตโอภาสแก่พระอานนท์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๕๙/๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๗/๑๑๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑/๑๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๒๕/๓๗๓,องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๗๐/๓๗๒)

โคตมเถรคาถา : ภาษิตของพระโคดมเถระ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๓๗/๓๕๑) อธิบายสรุปได้ว่า พระโคตมเถระเกิดในตระกูลพราหมณ์ เจริญวัยแล้ว ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า และได้บรรลุอรหัตผลขณะที่ปลงผมเสร็จนั่นเอง เมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า มุนีทั้งหลายผู้ไม่พัวพันในเหล่าสตรีทั้งหลายย่อมนอนเป็นสุขเหล่าสตรีที่หาสัจจะได้ยาก แสนยาก บุรุษต้องคอยระแวดระวังตลอดกาลทุกเมื่อกามเราได้ประพฤติเพื่อฆ่าเจ้าได้แล้วบัดนี้ เราจึงไม่เป็นหนี้เจ้าเดี๋ยวนี้เราบรรลุนิพพานที่บุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก(ขุ.เถร.๑/-/๓๙๕) ; ภาษิตของพระโคดมเถระ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๕๘/๓๘๐) อธิบายสรุปได้ว่า พระโคตมเถระบังเกิดในตระกูลศากยะมีนามว่าโคตมะ เจริญวัยแล้ว เกิดศรัทธาในสมาคมแห่งญาติ เจริญวิปัสสนา ได้อภิญญา ๖ ต่อมา แสดงธรรมว่า เราเมื่อยังท่องเที่ยวไปมาได้ไปตกนรกบ้างได้ไปถือปฏิสนธิยังเปตโลกบ้างในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานอันมีแต่ทุกข์บ้าง เราเสวยทุกข์อยู่หลายประการมาเป็นเวลานาน แม้อัตภาพมนุษย์ เราก็ผ่านมามากแล้ว เราได้ไปสวรรค์เป็นครั้งคราว และได้ดำรงอยู่ในรูปภพ อรูปภพ เนวสัญญีนาสัญญีภพ (และ) อสัญญีภพ เรารู้แจ้งชัดภพทั้งหลายอันหาแก่นสารมิได้ ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ยั่งยืน เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาครั้นรู้แจ้งภพนั้นอันเกิดในตนแล้วจึงเป็นผู้มีสติ ได้บรรลุสันติธรรมที่แท้จริง(ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/-/๕๗๗) ; ภาษิตของพระโคดมเถระ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๘๗/๔๔๐) อธิบายสรุปได้ว่า พระโคดมเถระกล่าวว่า บุคคลพึงรู้จักประโยชน์ของตน๑ พึงตรวจดูปาพจน์ ๑ พึงตรวจตราสิ่งที่สมควรในศาสนานี้ของกุลบุตรผู้เข้าถึงความเป็นสมณะ ๑ มิตรดี ๑ การสมาทานสิกขาให้บริบูรณ์ ๑ การเชื่อฟังครูทั้งหลาย ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะในศาสนานี้ ความเคารพในพระพุทธเจ้า ๑ ความนอบน้อมในพระธรรมตามความเป็นจริง ๑ การทำความยำเกรงในพระสงฆ์ ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะ ภิกษุผู้ประกอบในอาจาระและโคจร ๑ ผู้ชำระอาชีพให้บริสุทธิ์ ซึ่งท่านผู้รู้ไม่ตำหนิติเตียน ๑ การตั้งจิตไว้ชอบ ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะ จาริตศีล ๑ วาริตศีล ๑ การผลัดเปลี่ยนอิริยาบถที่น่าเลื่อมใส ๑ การประกอบเนืองๆ ในอธิจิต ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะ เสนาสนะป่า ๑ ที่สงัด ๑ ที่เงียบ ๑ ที่มุนีอยู่อาศัย ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะ จตุปาริสุทธิศีล ๑ พาหุสัจจะ ๑ การพิจารณาค้นคว้าธรรมตามความเป็นจริง๑ การรู้แจ้งอริยสัจ ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะ ข้อที่บุคคลพึงเจริญอนิจจสัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ๑ เจริญอนัตตสัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็น

SAMPLE

อนัตตา ๑ เจริญอสุภสัญญา ๑ เจริญอนภิรติสัญญาในโลก ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะ ข้อที่บุคคลพึงเจริญโพชฌงค์ ๑ อิทธิบาท ๑ อินทรีย์ ๑ พละ๑ อริยัฏฐังคิกมรรค ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะ พระมุนีพึงละตัณหา ๑ทำลายอาสวะพร้อมทั้งรากเหง้า ๑ พึงอยู่อย่างผู้มีจิตหลุดพ้น ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะ

อรรถกถากล่าวว่า คำว่าปาพจน์ หมายถึงธรรมและวินัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้แล้ว (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๕๘๗/๒๓๒)

โคตมนิโครธ : ต้นไทรชื่อว่านิโครธ, สถานที่สำคัญแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ กรุงราชคฤห์ในแคว้นมคธ ณ ที่นี้ พระพุทธเจ้าเคยประทับและแสดงนิมิตโอภาสแก่พระอานนท์ว่า อิทธิบาท ๔ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้ว ผู้นั้นเมื่อมุ่งหวังพึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๐/๑๒๘)

โคตมพุทธวงศ์ : วงศ์พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม(โคตมะก็เรียก) พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในกาลบัดนี้ตถาคตเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่าโคดม เจริญในศากยสกุลบำเพ็ญความเพียรแล้ว บรรลุสัมโพธิญาณอันประเสริฐ... เมืองหลวงของเราชื่อกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระบิดาของเรา พระมารดาบังเกิดเกล้าของเราชาวโลกเรียกพระนามว่ามายาเทวี เราครองฆราวาสอยู่ ๒๙ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุจันทปราสาท โกกนุทปราสาท และโกญจปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีของเราชื่อว่ายโสธรา พระโอรสของเราชื่อว่าราหุล เราเห็นนิมิต ๔ คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงทรงราชพาหนะคือม้าออกผนวชแล้ว บำเพ็ญเพียรประพฤติทุกกรกิริยาอยู่ ๖ ปี (จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ) เราเป็นพระชินสีห์ประกาศพระธรรมจักร ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อว่าโคดม เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ ภิกษุ ๒ รูป ชื่ออุปติสสะและโกลิตะเป็นอัครสาวกของเรา ภิกษุชื่อว่าอานนท์เป็นอุปัฏฐากอยู่ในสำนักของเรา ภิกษุณีชื่อเขมาและภิกษุณีชื่ออุบลวรรณาเป็นอัครสาวิกา จิตตคหบดีอุบาสกและหัตถกคหบดีอุบาสกชาวเมืองอาฬวีเป็นอัครอุปัฏฐาก นันทมารดาอุบาสิกาและอุตตราอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา เราบรรลุสัมโพธิญาณอย่างประเสริฐ โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์ เรามีรัศมีวาหนึ่งฟุ้งขึ้นไป ๑๖ ศอกทุกเมื่อ บัดนี้ อายุของเรามีน้อยประมาณ ๑๐๐ ปี ถึงเราจะดำรงอยู่เพียงนั้น ช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมากเราตั้งคบเพลิงคือธรรมไว้สำหรับให้คนรุ่นหลังได้ตรัสรู้ อีกไม่นานเลยแม้เรากับสงฆ์สาวกก็จักปรินิพพาน ณ ที่นี้ เหมือนไฟสิ้นเชื้อ(ดับไป)คู่อัครสาวกเป็นต้นเหล่านั้นมีเดชไม่มีอะไรเทียบเคียง มียศและกำลัง เรามีร่างกายทรงไว้ซึ่งคุณ มีร่างกายวิจิตรด้วยพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ เรามีรัศมี ๖ สว่างไสวไปทั่วทั้ง

๑๐ ทิศดุจดวงอาทิตย์ ทุกอย่างล้วนจักอันตรธานไปหมดสิ้น สังขารทั้งปวงเป็นสภาพว่างเปล่าหนอ

ในมหาปทานสูตร กล่าวไว้ว่าในภัทรกัปบัดนี้เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นมาในโลก...บัดนี้เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีชาติเป็นกษัตริย์ ได้อุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์ ...บัดนี้ เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามีโคตรว่าโคตมะ ...บัดนี้ เรามีอายุเพียงเล็กน้อย ผู้ที่มีอายุยืนก็เพียง ๑๐๐ ปี หรือเกินไปอีกเล็กน้อย ... บัดนี้ เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นอัสสัตถะ ... บัดนี้ เรามีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ...บัดนี้ เรามีการประชุมพระสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป พระสาวกที่เข้าประชุมล้วนแต่เป็นพระขีณาสพ... บัดนี้เรามีภิกษุอานนท์เป็นอุปัฏฐากเป็นอัครอุปัฏฐาก...บัดนี้ เรามีพระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระบิดา พระนางมายาเทวีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด กรุงกบิลพัสดุ์เป็นราชธานี (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑/๗๑๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔-๑๒/๒-๖)

โคตมฤาษี : ฤาษีชื่อโคตมะ ในสังกิจจชาดก (ขุ.ชา.สฏฐี. (ไทย)๒๘/๙๔/๔๙), ฤาษีผู้นี้มีฤทธิ์มากอยู่ในแคว้นเกตกะ ที่มีพระเจ้าอัชชุนะปกครอง คราวหนึ่งพระเจ้าอัชชุนะ ซึ่งมีพระวรกายกำยำล่ำสัน ทรงเป็นนายขมังธนูผู้ยิ่งใหญ่ มีพระพาหาตั้งพัน มีความเห็นผิดว่าตนเองเก่ง ไม่มีใครสู้ได้ จึงได้ระรานโคตมฤาษี เพราะผลกรรมนั้น จึงได้หายสาบสูญไป

โคตมสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระโคตมพุทธเจ้าครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ได้มีความคิดคำนึงว่าโลกนี้ถึงความคับแค้นจึงเกิด แก่ ตาย จุติและอุบัติ บุคคลเมื่อไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ พ้นจากทุกข์ไม่ได้ แล้วทรงดำริเป็นต้นว่า เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี เพราะทรงมนสิการโดยแยบคายจึงได้ทรงรู้แจ้งปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ด้วยพระปัญญาว่า เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี จากนั้นจักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยฟังมาก่อนได้เกิดขึ้นแก่พระโคตมพุทธเจ้า (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๐/๑๕)

โคตมะ, ตระกูล : ชื่อตระกูล, ตระกูลโคตมะ, จัดเป็นตระกูลชั้นสูง ในบรรดา ๔ ตระกูล อันได้แก่ ตระกูลโคตมะ ตระกูลโมคคัลลานะ ตระกูลกัจจายนะ ตระกูลวาเสฏฐะ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๘/๒๐๗,๒/๒๗/๒๑๖,๒/๓๙/๒๒๘); ตระกูลชั้นสูงนี้ สื่อความหมายถึงตระกูลที่เขาไม่เย้ยหยัน ไม่เหยียดหยามไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆ

SAMPLE

โคตมะ, พระพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ ดังพระดำรัสว่า บัดนี้ เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามีโคตรว่าโคตมะ(ที.ม.(ไทย)๑๐/๖/๓,๑๐/๙๑/๕๒,๑๐/๙๓/๕๕,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๐/๑๕) ดูโคตมพุทธวงศ์ ประกอบ

พระธัมมรุจิเถระกล่าวว่า ในกัปนี้ ข้าพเจ้าเกิดเป็นปลาติมิงคละอยู่ในมหาสมุทรเห็นเรือในสมุทรสาคร จึงเข้าไปเพื่อจะกิน พวกพ่อค้าเห็นข้าพเจ้าก็กลัว ระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ข้าพเจ้าได้ยินเสียงกึกก้องว่า โคตมะ ที่พ่อค้าเหล่านั้นเปล่งขึ้น จึงนึกถึงสัญญาเก่าขึ้นมาได้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๗๙/๑๕๙)

โคตมะ, ภูเขา : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ในป่าหิมพานต์ ดาษดื่นไปด้วยต้นไม้นานาชนิด เป็นที่อยู่ของหมู่มหาภูต(คือยักษ์) (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๙๗/๒๙๐) ดังคำที่พระปทุมปูชกเถระ กล่าวอดีตชาติของตนแล้วกล่าวถึงภูเขาโคตมะว่า เป็นถิ่นที่อยู่ของยักษ์และเป็นหัวหน้าดาบส ตนเองได้รับดอกบัวจากศิษย์แล้วบูชาพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง โคตมกะ ก็เรียก

อรรถกถาอธิบายว่า ณ บริเวณซอกเขานี้เป็นที่อยู่ของยักษ์ชื่อว่าโคตมกะ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๒๖/๒๖๕)

โคตมี, พระเถรี, ภิกษุณี : พระนางมหาปชาบดีโคตมี ผู้เป็นพระน้าของพระพุทธเจ้า เคยทูลถามวิธีปฏิบัติต่อพระภิกษุโกสัมพีที่กำลังเดินทางมาวัดพระเชตวัน กรุงสาวัตถี พระพุทธเจ้าตรัสว่า โคตมี บรรดาภิกษุทั้งฝ่ายธรรมวาทีและฝ่ายอธรรมวาที เธอจงฟังธรรมในภิกษุทั้ง ๒ ฝ่าย ครั้นฟังแล้วจงพอใจความเห็น ความถูกใจความชอบใจและความเชื่อถือของพวกภิกษุฝ่ายธรรมวาที (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๗๑/๓๖๖),

พระโคตมีเถรี เป็นต้นแบบแห่งการถวายสังฆทานในเรื่องผ้า ดังคำว่า โคตมี พระนางจงถวายสงฆ์เถิด เมื่อพระนางถวายสงฆ์แล้ว จักชื่อว่าเป็นผู้ได้บูชาอาตมภาพและสงฆ์ (ม.อุ. (ไทย)๑๔/๓๗๖/๔๒๕, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๙๘/๘๓๒)

ในอปทานอธิบายว่า พระนางได้รับพุทธพยากรณ์สมัยที่เกิดในตระกูลอำมาตย์ว่า สตรีผู้นี้จักมีนามปรากฏว่าโคตมี เป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต จักเป็นสาวิกาของพระศาสดาพระองค์นั้น จักเป็นพระมาตุจฉา บำรุงเลี้ยงชีวิตของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นได้ความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายฝ่ายรู้ราตรีนาน พระนางมีอายุ ๑๒๐ ปี ได้ทูลลาปรินิพพาน (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๔๖/๔๐๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๐๓/๔๑๔),

โคตมีสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระนางปชาบดีโคตมีทูลขออุปสมบท พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดนิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พระนางปชาบดีโคตมีเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลขอให้สตรีได้บวช เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสห้ามถึง ๓ ครั้งว่ามิให้สตรีพอใจในการบวช จึงทรงดำริว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้สตรีออกบวช ทรงเป็นทุกข์

SAMPLE

ร้องไห้ถวายอภิวาททรงทำประทักษิณแล้วเสด็จจากไป เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ตามพระประสงค์แล้วเสด็จจาริกไปยังกรุงเวสาลี ประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี คราวนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมี ทรงปลงพระเกศา ทรงนุ่งผ้ากาสายะ เสด็จไปกรุงเวสาลีพร้อมด้วยนางศากิยานีจำนวนมาก แล้วเสด็จไปยังกูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลีโดยลำดับในเวลานั้น พระนางมีพระบาทระบม พระวรกายเปรอะเปื้อนฝุ่นธุลี ยืนกันแสงอยู่ภายนอกซุ้มประตู พระอานนท์เห็นพระนางจึงเข้าไปถามทราบความเป็นไปเช่นนั้นแล้ว จึงเข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมีนี้ มีพระบาทระบม พระวรกายเปรอะเปื้อนฝุ่นธุลี ยืนกันแสงอยู่ภายนอกซุ้มประตู เพราะไม่ทรงอนุญาตให้สตรีบวช พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามท่านพระอานนท์ถึง ๓ ครั้งว่า อานนท์ เธออย่าชอบใจการที่สตรีบวช ครั้นได้ฟังแล้ว ท่าพระอานนท์จึงคิดอุบายที่จะให้สตรีบวชในพระธรรมวินัยนี้ จึงทูลถามว่า สตรีจะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่ เมื่อได้ฟังว่า สามารถทำให้แจ้งได้ จึงกราบทูลว่า พระนางมหาปชาบดี เป็นพระมาตุจฉาทรงมีอุปการะมาก เคยประคับประคองดูแล ถวายเกษียรธารเมื่อพระชนนีสวรรคต ขอมาตุคามพึงได้ออกบวชในพระธรรมวินัยนี้เถิด พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ถ้ามหาปชาบดีโคตมีรับครุธรรม ๘ ได้ การรับครุธรรมนั้น จักเป็นการอุปสมบทของพระนาง ครุธรรม ๘ นั้น ท่านพระอานนท์เรียนครุธรรม ๘ นี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว เข้าไปหาพระนางมหาปชาบดีโคตมี กล่าวว่า ถ้าพระองค์รับครุธรรม ๘ ได้ การรับครุธรรมนั้นแลจักเป็นการอุปสมบทของพระองค์ พระนางมหาปชาบดีโคตมีตรัสตอบว่า ดิฉันก็จะรับครุธรรม ๘ นี้ ไม่ล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต พระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงรับครุธรรม ๘ แล้ว จะไม่ล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าสตรีออกบวชในธรรมวินัย บัดนี้ พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้ไม่นาน ทั้งสัทธรรมจะดำรงอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี ครั้นแล้วพระพุทธองค์ตรัสว่า ธรรมวินัยที่มีสตรีเข้ามาบวชมากจะดำรงอยู่ได้ไม่นาน ตถาคตบัญญัติครุธรรม ๘ ไว้ เพื่อไม่ให้ภิกษุณีล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต (อง.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๑/๓๓๑)

โคตมีอุบาสิกา : อุบาสิกาชื่อว่าโคตมี เป็น ๑ ในคู่อัครอุปัฏฐายิกา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ผู้ทรงมีพระวรกายสูง ๖๐ ศอก พระรัศมีเปล่งออกจากพระวรกาย ในภัทรกัปดังคำว่า โคตมีอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา(ของพระองค์ ผู้ทรงมีพระวรกายสูง ๖๐ ศอก) (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๕/๗๐๐)

SAMPLE

โคตร : วงศ์สกุล, วงศ์ตระกูล ดังพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สวดระบุโคตรได้ คำว่า โคตร มีปรากฏในหลายแห่ง หลายนัย เช่น

ในมหามรรค วินัยปิฎก อธิบายว่า เผ่าพันธุ์, ต้นตระกูล, เช่น โคตมโคตร กาลามโคตร ดังคำมัชฌิมปัณณาสก์ว่า บางพวกประกาศชื่อและโคตรในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร, ในวิมานวัตถุ อธิบายว่า เป็นคำเรียกคนเพื่อบ่งบอกว่าเป็นใคร ดังคำที่พ่อค้าถามว่า อุบาสกคนนั้นคือใครและทำงานอะไร เขาชื่ออะไรและโคตรอะไร,คำนี้บางทีใช้ในความหมายไม่สุภาพหรือเป็นคำด่าทอ เช่นก่นโคตร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๑๑๒/๑๙๐) (ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๒/๙๖) ; (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๗๒/๑๖๒)

ในอุปริปัณณาสก์ อธิบายว่า โคตรแม้จะระดับสูง ก็หาใช่ว่าจะทำให้บริสุทธิ์ไม่ ดังพระพุทธพจน์ว่า

การงาน ๑ วิชชา ๑ ธรรม ๑ ศีล ๑ ชีวิตอันสูงสุด ๑
สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์ด้วยธรรมนี้
หาใช่บริสุทธิ์ด้วยโคตรหรือทรัพย์ไม่
(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๘๗/๔๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า การงาน หมายถึงมรรคเจตนา วิชชา หมายถึงมรรคปัญญา ธรรม หมายถึงธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งสมาธิ ศีล หมายถึงสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ชีวิตอันสูงสุด หมายถึงชีวิตของผู้ดำรงอยู่ในศีล (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๘๗/๒๓๖,สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๔๘/๘๖)

พระฎีกาจารย์อธิบายขยายวิชชาว่าหมายถึงสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ อธิบายธรรมว่าหมายถึงสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ สำ.ฏีกา (บาลี)๑/๔๘/๑๓๒)

โคตรตระกูล : วงศ์สกุล, วงศ์ตระกูล เชื้อสาย, เผ่าพันธุ์ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น มีพระชาติอย่างนี้ เพราะเหตุนี้บ้าง มีพระนามอย่างนี้ เพราะเหตุนี้บ้าง ทรงมีโคตรตระกูลอย่างนี้ เพราะเหตุนี้บ้าง (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๗/๒๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า โคตรตระกูล ในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระวิปัสสีพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นโกณฑัญญโคตร พระพุทเจ้าทั้งหลายมีพระกกุสันธพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นกัสสปโคตร (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๑๙๗/๑๒๑)

โคตรภูญาณ : ปัญญาในการออกและหลีกไปจากนิมิตภายนอก เรียกว่า โคตรภูญาณ มีอธิบายว่า ชื่อว่าโคตรภู เพราะครอบงำความเกิดขึ้น ชื่อว่าโคตรภู เพราะครอบงำความเป็นไป ชื่อว่าโคตรภู เพราะครอบงำนิมิต ..... ชื่อว่าโคตรภู เพราะออกจากความเป็นไป ชื่อว่าโคตรภู เพราะออกจากนิมิต ชื่อว่าโคตรภู เพราะหลีกออกจากสังขารนิมิต

SAMPLE

ภายนอกแล้วแล่นไปสู่ความดับคือนิพพาน ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการออกและหลีกไปจากนิมิตภายนอก ชื่อว่าโคตรภูญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๙/๙๔,๓๑/๖๐/๙๘)

โคตรภู, บุคคล : บุคคลที่ชื่อว่าโคตรภู เพราะเป็นผู้มีจิตอยู่ในหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างปุถุชนกับโสดาปัตติมรรค ในนวกนิบาต อังคุตตรนิกายอธิบายว่าเป็น ๑ ในบุคคล ๙ จำพวก ที่ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก คือ(๑) พระอรหันต์ (๒) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (๓) พระอนาคามี (๔) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล (๕) พระสกทาคามี (๖) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล (๗) พระโสดาบัน (๙) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล (๙) โคตรภูบุคคล (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๐/๔๕๐)

ในอภิธรรมปิฎก กล่าวว่า โคตรภูบุคคล ยังไม่ได้บรรลุวิมุตติญาณ ดังคำที่พระสกวาทีถามปรวาทีว่า วิมุตติญาณของโคตรภูบุคคล ชื่อว่าหลุดพ้นแล้วใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีบุคคลก็กล่าวว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๑๘/๔๔๙, (ไทย)๓๗/๔๓๐/๔๖๑,๓๗/๔๓๙/๔๖๘)

อรรถกถาอธิบายโคตรภูบุคคลว่าหมายถึงผู้เจริญวิปัสสนามีกำลังสูงสุด จิตอยู่ในหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างปุถุชนกับโสดาปัตติมรรค (องฺ.นวก.อ. (บาลี) ๓/๘-๑๐/๒๙๑), วิมุตติญาณ หมายถึงญาณ ๔ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ (๒) มรรคญาณ (๓) ผลญาณ (๔) ปัจจเวกขณญาณ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๔๑๘/๒๐๘)

โคตรภูญาณนิทเทส : ว่าด้วยการแสดงโคตรภูญาณ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕๙/๙๔) ; การแสดงปัญญาในการออกและหลีกไปจากนิมิตภายนอก, อธิบายอุทเทสที่ ๑๐ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา โคตรภูญาณนิทเทส แบ่งเป็น ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ท่านพระสารีบุตรนำสภาวธรรม ๑๖ ประการ (๑๕ ประการแรกเหมือนที่แสดงไว้ในหมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่ง

ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๔ ต่างกันแต่ประการที่ ๑๖ คือสังขารนิมิตภายนอก) มาจำแนกเป็นเหตุที่ให้ได้ชื่อว่าโคตรภูญาณไว้ถึง ๓ นัย นัยละ ๓ ฝ่าย ๑๖ เหตุดังนี้ นัยที่ ๑ ฝ่ายที่ ๑ ใช้คำขยายความว่า ครอบงำ คือครอบงำธรรมแต่ละอย่าง เช่น (๑) ชื่อโคตรภู เพราะครอบงำความเกิดขึ้น ฯลฯ ฝ่ายที่ ๒ ใช้คำขยายความว่า แล่นไปและเปลี่ยนสภาวธรรมเป็นฝ่ายบวก เช่น (๑) ชื่อว่าโคตรภูญาณ เพราะแล่นไปสู่ความไม่เกิดขึ้น ฯลฯ ฝ่ายที่ ๓ นำฝ่ายที่ ๑ กับที่ ๒ มาผสมกันเป็นคู่ ๆ เช่น (๑) ชื่อว่าโคตรภูญาณ เพราะครอบงำความเกิดขึ้นแล้วแล่นไปสู่ความไม่เกิดขึ้น ฯลฯ นัยที่ ๒ ฝ่ายที่ ๑ ใช้คำขยายความว่าออกจาก คือ ออกจากธรรมแต่ละอย่าง เช่น (๑) ชื่อ

SAMPLE

โคตรภู เพราะออกจากความเกิดขึ้น ฯลฯ ฝ่ายที่ ๒ ใช้คำขยายความเหมือนในฝ่ายที่ ๒ ของนัยที่ ๑ เช่น (๑) ชื่อว่าโคตรภูญาณ เพราะแล่นไปสู่ความไม่เกิดขึ้น ฯลฯ ฝ่ายที่ ๓ นำฝ่ายที่ ๑ กับที่ ๒ มาผสมกันเป็นคู่ ๆ เช่น (๑) ชื่อว่าโคตรภูญาณ เพราะออกจากความเกิดขึ้นแล้วแล่นไปสู่ความไม่เกิดขึ้น ฯลฯ นัยที่ ๓ ฝ่ายที่ ๑ ใช้คำขยายความว่า หลีกออก คือ หลีกออกจากธรรมแต่ละอย่าง เช่น (๑) ชื่อว่าโคตรภู เพราะหลีกออกจากความเกิดขึ้น ฯลฯ ฝ่ายที่ ๒ ใช้คำขยายความเหมือนในฝ่ายที่ ๒ ของนัยที่ ๑ เช่น (๑) ชื่อว่าโคตรภูญาณ เพราะแล่นไปสู่ความไม่เกิดขึ้น ฯลฯ ฝ่ายที่ ๓ นำฝ่ายที่ ๑ กับที่ ๒ มาผสมกันเป็นคู่ ๆ เช่น (๑) ชื่อว่าโคตรภูญาณ เพราะหลีกออกจากความเกิดขึ้นแล้วแล่นไปสู่ความไม่เกิดขึ้น ฯลฯ ตอนที่ ๒ มีลักษณะคล้ายกับสังขารุเปกขาญาณนิทเทส

ตอนที่ ๓ ดังนี้ โคตรภูธรรมที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมถะมี ๘ ประการ แต่ละประการมีองค์ธรรมที่สำคัญ คือ ครอบงำธรรมแต่ละอย่างที่เป็นข้าศึกต่อฌานสมาบัติแต่ละขั้น เพื่อผลแต่ละอย่างตามลำดับคือรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ (๘ เป้าหมาย หรือ ๘ เพื่อ) เช่น (๑) ญาณ...เพื่อได้ปฐมฌาน เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าโคตรภู (๒) ญาณ....เพื่อได้ทุติยฌานฯลฯ โคตรภูธรรมที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนามี ๑๐ ประการ แต่ละประการมีองค์ธรรมที่สำคัญ คือ ครอบงำสภาวธรรม ๑๖ ประการ (ที่แสดงไว้ในตอนที่ ๑) เพื่อผลแต่ละอย่างตามลำดับ คือ มรรค ๔ ผล ๔ สุญญตวิหารสมาบัติ และอนิมิตตวิหารสมาบัติ (๑๐ เป้าหมาย หรือ ๑๐ เพื่อ) เช่น ๑.ญาณที่ครอบงำความเกิดขึ้น ความเป็นไป ฯลฯ สังขารนิมิตภายนอก เพื่อได้โสดาปัตติมรรค เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าโคตรภู ตอนที่ ๓ ท่านแบ่งโคตรภูธรรมเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายกุศล ๑๕ ประการ ฝ่ายอัพยากฤต ๓ ประการ

โคตรภูธรรม : ธรรมชื่อว่าโคตรภู, อธิบายว่า โคตรภูธรรม มี ๘ อันได้แก่ (๑)มีอามิส (๒) ไม่มีอามิส (๓) มีที่ตั้ง(๔)ไม่มีที่ตั้ง (๕) เป็นสุญญตะ (๖)เป็นวิสุญญตะ (๗) เป็นวุฏฐิตะ (๘) เป็นอวุฏฐิตะ

คำว่า โคตรภูธรรม มีปรากฏในพระสูตรและพระอภิธรรม เช่นในปฏิสัมภิทามรรค อธิบายขยายความทั้งด้านสมถะและวิปัสสนาดังนี้ว่า โคตรภูธรรม ๘ เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมถะ คือ (๑) ญาณที่ครอบงำนิวรณ์ เพื่อได้ปฐมฌาน ชื่อว่าโคตรภู (๒) ญาณที่ครอบงำวิตกวิจาร เพื่อได้ทุติยฌาน ชื่อว่าโคตรภู (๓) ญาณที่ครอบงำปีติ เพื่อได้ตติยฌาน ชื่อว่าโคตรภู (๔) ญาณที่ครอบงำสุขและทุกข์ เพื่อได้จตุตถฌาน ชื่อว่าโคตรภู (๕) ญาณที่ครอบงำรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญา เพื่อได้อากาสานัญจายตนสมาบัติ ชื่อว่าโคตรภู (๖)ญาณที่ครอบงำอากาสานัญจายตน

สัญญา เพื่อได้วิญญาณัญจายตนสมาบัติ ชื่อว่าโคตรภู (๗) ญาณที่ครอบงำวิญญาณัญจายตนสัญญา เพื่อได้อากิญจัญญายตน สมาบัติ ชื่อว่าโคตรภู (๘) ญาณที่ครอบงำอากิญจัญญายตนสัญญา เพื่อได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ชื่อว่าโคตรภู

โคตรภูธรรม ๑๐ เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา คือ(๑) ญาณที่ครอบงำความเกิดขึ้น ความเป็นไปนิมิต กรรมเป็นเครื่องประมวลมา ปฏิสนธิ คติ ความบังเกิด ความอุบัติ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ ความตาย ความเศร้าโศกความรำพัน ความคับแค้นใจ สังขารนิมิตภายนอกเพื่อได้โสดาปัตติมรรค (๒) ญาณที่...เพื่อได้โสดาปัตติผลสมาบัติ (๓) ญาณที่... เพื่อได้สกทาคามิมรรค ชื่อว่าโคตรภู (๔) ญาณที่...เพื่อได้สกทาคามิผลสมาบัติ (๕) ญาณที่...เพื่อได้อนาคามิมรรค (๖) ญาณที่ ... เพื่อได้อนาคามิผลสมาบัติ (๗) ญาณที่...เพื่อได้อรหัตตมรรค (๘) ญาณที่...เพื่อได้อรหัตตผลสมาบัติ (๙) ญาณที่...เพื่อได้สุญญตวิหารสมาบัติ ชื่อว่าโคตรภู (๑๐) ญาณที่ครอบงำความเกิดขึ้นความเป็นไป นิมิต... เพื่อได้อนิมิตตวิหารสมาบัติ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๔, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐/๘๘๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๕/๑๒๔,๔๑/๑๕๐/๑๘๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๒๐/๒๙๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๐/๒๙๗);

อรรถกถาแห่งปฏิสัมภิทามรรคกล่าวว่า อามิส หมายถึงวัฏฏามิส โลกามิส และกิเลสามิส ที่ตั้ง หมายถึงนิกันติ สุญญตะ หมายถึงโคตรภูธรรมที่ประกอบด้วยนิกันติ วุฏฐิตะ หมายถึงวิปัสสนาโคตรภูญาณ (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๖๐/๒๙๕)

โคตรภูที่สหรคตด้วยสุข : โคตรภูที่ประกอบด้วยสุข, จัดเป็นญาณที่เกิดขึ้นครอบงำสุขเพื่อจะได้บรรลุจตุตถฌานที่ชื่อว่าโคตรภู ดังคำในปัฏฐาน พระอภิธรรมปิฎกว่า สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุขโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่สหรคตด้วยปีติซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหรคตด้วยสุขซึ่งเกิดหลังๆ โดย อนันตรปัจจัย อนุโลมที่สหรคตด้วยปีติเป็นปัจจัยแกโคตรภูที่สหรคตด้วยสุขโดยอนันตรปัจจัย หรือดังคำในปัฏฐานอีกแห่งหนึ่งว่า สภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุขโดยอนันตรปัจจัย หรือดังคำว่า สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุขโดยอาเสวนปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๖/๑๔๑,๔๑/๒๗/๑๔๒,๔๑/๓๗/๑๕๑);

อรรถกถากล่าวว่า สุข หมายถึงความสบาย หรือเคี้ยวกินและขุดเสียด้วยดี ซึ่งอาพาธทางกายและทางจิต สุข มีความสำราญเป็นลักษณะ มีอันเข้าไปพอกพูนซึ่งธรรมที่สัมปยุตด้วยความสุขเป็นรส มีความอนุเคราะห์เป็นเครื่องปรากฏ สุขเกิดควบคู่ต่อจากปีติ เกิดปีติก็เกิดสุขตามมา นั่นคือปีติ ก็คือความยินดีด้วยการได้

SAMPLE

อิฏฐารมณ์ สุขก็คือความเสวยรสแห่งอารมณ์ที่ตนได้แล้ว ปีติมีอยู่ในจิตตุปบาทใด สุขก็มีอยู่ในจิตตุปบาท นั้น สุขมีอยู่ในจิตตุปบาทใด, ในจิตตุปบาทนั้น โดยความนิยม ไม่มีปีติ ปีติท่านสงเคราะห์เข้าเป็นสังขารขันธ์, สุขท่านสงเคราะห์เข้าเป็นเวทนาขันธ์ และทั้งปีติและสุขล้วนเกิดจากวิเวก ซึ่งมีอยู่ในตติยฌาน ดังนั้น ญาณที่เกิดขึ้นครอบงำสุข(ในตติยฌาน) ได้ เพื่อจะได้บรรลุจตุตถฌาน จึงได้ชื่อว่าโคตรภูที่สหรคตด้วยสุข

โคตรภูภิกษุ : ภิกษุจำพวกที่ชื่อว่าโคตรภู,ในทักขิณาวิภังคสูตร อุปริปัณณาสก์ อธิบายถึงหมายถึงชื่อภิกษุจำพวกหนึ่ง มีผ้ากาสาวะพันคอ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ในอนาคต ... ชนทั้งหลายจักถวายทานเจาะจงพระสงฆ์ได้ในภิกษุผู้ทุศีลเหล่านั้น แม้ในเวลานั้น เราก็ยังกล่าวทักษิณาที่ถวายในสงฆ์ว่า มีอานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๐/๔๓๐)

อรรถกถากล่าวว่า แม้ทักขิณาที่ให้ในสงฆ์ซึ่งมีภิกษุมีผ้ากาสาวะพันคอ ตรัสว่ามีผลนับไม่ได้ ด้วยการนับคุณเหมือนกัน ก็ทักขิณาที่ถึงสงฆ์ย่อมมีแก่บุคคลผู้อาจเพื่อทำความยำเกรงในสงฆ์ แต่ความยำเกรงในสงฆ์ ทำได้ยาก บุคคลใดได้สามเณร ผู้อุปสมบทแล้ว ภิกษุหนุ่ม หรือเถระ ผู้พาลหรือ บัณฑิต รูปใดรูปหนึ่งจากสงฆ์แล้วไม่สงสัย ย่อมอาจเพื่อทำความยำเกรงในสงฆ์ว่า เราจะถวายสงฆ์ ทักขิณาของบุคคลนั้นเป็นอันชื่อว่าถึงสงฆ์แล้ว ได้ยินว่า พวกอุบาสกชาวสมุทรฝั่งโน้นกระทำอย่างนี้ ก็ในอุบาสกเหล่านั้น คนหนึ่งเป็นเจ้าของวัดเป็นกุฏุมพี เจาะจงจากสงฆ์ว่า เราจักถวายทักขิณาที่ถึงสงฆ์ จึงเรียนว่า ขอท่านจงให้ภิกษุรูปหนึ่ง อุบาสกนั้น ได้ภิกษุทุศีลรูปหนึ่งพาไปสู่สถานที่นั่งปูอาสนะผูกเพดานเบื้องบน บูชาด้วยของหอมธูป และดอกไม้ ล้างเท้าทาด้วยน้ำมัน ได้ถวายไทยธรรมด้วยความยำเกรงในสงฆ์ ดุจทำความนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ภายหลัง ภิกษุรูปนั้น มาสู่ประตูเรือนว่าท่านจงให้จอบเพื่อประโยชน์แก่การปฏิบัติวัดในภายหลังภัต อุบาสกนั่งเขี่ยจอบด้วยเท้าแล้วให้ว่าจงรับไป มนุษย์ทั้งหลายได้กล่าวกะเขานั้นว่าท่านได้ทำสักการะแก่ภิกษุนี้แต่เช้าตรู่เทียว ไม่อาจเพื่อจะกล่าว บัดนี้ แม้สักว่าอุปจาระ(มรรยาท)ก็ไม่มี นี้ชื่อว่าอะไร ดังนี้ อุบาสกกล่าวว่า แนะนาย ความยำเกรงนั้นมีต่อสงฆ์ ไม่มีแก่ภิกษุนั้น ถามว่าก็ใครย่อมยังทักขิณาที่ถวายสงฆ์ ซึ่งมีภิกษุมีผ้ากาสาวะพันคอให้หมดจดตอบว่า พระมหาเถระ ๘๐ รูปมีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นต้นย่อมให้หมดจดได้ อนึ่งพระเถระทั้งหลายปรินิพพานนานแล้ว พระขีณาสพทั้งหลายที่ยังมีชีวิตอยู่ ตั้งแต่พระเถระเป็นต้นจนถึงทุกวันนี้ ย่อมให้หมดจดเหมือนกัน (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๘๐/๒๓๒)

SAMPLE

โคตาบอด : วัวที่ตามองไม่เห็นเดินวนเวียนอยู่ในบริเวณที่อยู่ของตน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๓/๓๖) ; ในอุทุมพริกสูตรอธิบายว่าเป็นคำเปรียบเทียบที่นิโครธปริพาชกกล่าวอ้างให้สันธานคหบดีฟังเกี่ยวกับพระสมณโคดมว่ามีปัญญาเหมาะกับเรือนว่างเท่านั้น ไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัทไม่สามารถที่จะเจรจาได้ ประทับอยู่ ภายในที่สงัด เหมือนโคตาบอดเดินวนเวียนอยู่ ณ ภายในที่สงัด ภายหลัง สันธานคหบดีกล่าวว่า ท่านนิโครธ พระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึงที่นี่แล้ว ท่านจงทำให้พระองค์ไม่กล้าเสด็จเข้ามาสู่บริษัท จงทำให้เป็นเหมือนโคตาบอดเดินวนเวียนเมื่อนิโครธปริพาชกสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าแล้วก็สารภาพผิดต่อพระพุทธองค์ ที่ตนกล่าวเช่นนั้น เพราะความเป็นคนโง่เขลาไม่ฉลาด (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๖/๕๔)

โคทัตตเถรคาถา : คาถาของพระโคทัตตเถระ, พระโคทัตตเถระได้กล่าว ๑๔ คาถา เช่น คาถาที่ว่า โคอาชาไนยดีถูกเทียมที่แอกเกวียน สามารถนำแอกเกวียนไปได้ ถูกภาระหนักเบียดเบียน ก็ไม่ยอมสลัดแอกเกวียนที่เทียมไว้ ฉันใด เหล่าชนที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาเหมือนมหาสมุทรที่เต็มเปี่ยมด้วยน้ำ ย่อมไม่ดูหมิ่นชนอื่นๆฉันนั้น ข้อนี้เป็นดังอริยธรรมของคนทั้งหลาย, ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคกล่าวว่า ท่านเมื่ออยู่ ณ อัมพาฏกวัน สนทนาธรรมกับจิตตคหบดี ในเรื่องอัปปมาณาเจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ สุญญตาเจโตวิมุตติ อนิมิตตาเจโตวิมุตติ พอจบการสนธนาธรรม ท่านกล่าวว่า คหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้วที่ปัญญาจักษุของท่านหยั่งลงในพระพุทธพจน์ที่ลึกซึ้ง (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๙/๓๘๗,ขุ.เถร. (ไทย)๒๖/๖๕๙/๔๕๓)

อรรถกถากล่าวว่า ท่านพระโคทัตตเถระ เกิดในตระกูลแห่งพ่อค้าเกวียน กรุงสาวัตถี มีชื่อว่าโคทัตตะ เจริญวัยแล้ว เมื่อบิดาตายแล้ว รวบรวมทรัพย์ เอาเกวียน ๕๐๐ เล่ม บรรทุกสินค้า ท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆเลี้ยงชีพด้วยการค้าขาย กระทำบุญตามกำลังสมบัติ วันหนึ่ง เมื่อโคเทียมแอกระหว่างทาง ไม่สามารถลากไปได้ เมื่อบริวารไม่สามารถจะให้โคนั้นออกไปได้ ท่านจึงไปใช้ประตักแทงที่หางโคอย่างแรง โคคิดว่า ผู้นี้เป็นอสัตบุรุษ ไม่รู้กำลังอันสมควรแก่กำลังของเราจึงแทงอย่างหนัก จึงโกรธ ใช้ภาษามนุษย์ด่าโดยสมควรแก่ความปรารถนาว่า โคทัตตะผู้เจริญ เราไม่ออมกำลังของตนตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ นำภาระของท่านไป แต่วันนี้ท่านเบียดเบียนเราอย่างรุนแรง โดยภาวะที่เราไม่สามารถ เอาเถิด เราจุติจากอัตภาพนี้แล้วพึงเป็นศัตรูสามารถเบียดเบียนท่านในที่เกิดแล้ว ๆ โคทัตตะได้ฟังดังนั้นคิดว่า จะประโยชน์อะไรด้วยการเบียดเบียนสัตว์แล้วเป็นอยู่นี้ ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านเกิดความสังเวช ละสมบัติทั้งหมดบวชในสำนักของพระมหาเถระรูปหนึ่ง บำเพ็ญวิปัสสนากรรมไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๖๕๙/๒๗๐)

SAMPLE

โคทัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระโคทัตตะ พระโคทัตตะอยู่ ณ อัมพาฏกวันได้ถามจิตตคหบดีว่า ธรรมเหล่านี้ คือ (๑) อัปปมาณาเจโตวิมุตติ (๒) อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ (๓) สุญญตาเจโตวิมุตติ (๔) อนิมิตตาเจโตวิมุตติมีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะ จิตตคหบดีตอบว่า เหตุที่ทำให้ธรรมเหล่านี้มีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน คือ(๑) อัปปมาณาเจโตวิมุตติ หมายถึงการที่ภิกษุมีเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิตและอุเบกขาจิตแผ่ไปทุกทิศ ตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิตและอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน (๒) อากิญจัญญาเจโตวิมุตติหมายถึงการที่ภิกษุล่วงวิญญาณัญจายตนฌานแล้วบรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่าไม่มีอะไร (๓) สุญญตาเจโตวิมุตติ หมายถึงการภิกษุไปสู่ป่า โคนไม้หรือเรือนว่างแล้วพิจารณาเห็นวิมุตติว่า สิ่งนี้ว่างจากอัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา (๔) อนิมิตตาเจโตวิมุตติ หมายถึงการที่ภิกษุบรรลุอนิมิตตเจโตสมาธิ เพราะไม่กำหนดนิมิตทั้งปวง ส่วนเหตุที่ทำให้ธรรมเหล่านี้มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะ คือราคะ โทสะและโมหะชื่อว่ากิเลสเป็นเครื่องวัดถูกภิกษุขีณาสพละได้แล้ว และเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบซึ่งว่างจากราคะ โทสะ และโมหะอันเป็นกิเลสเครื่องทำนิมิตนั้น จัดว่าเลิศกว่าอัปปมาณาเจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติและอนิมิตตาเจโตวิมุตติเหล่านั้น พระโคทัตตะกล่าวชมจิตตคหบดี (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๙/๓๘๕)

โคทัตตะ, พระ : ภิกษุชื่อว่าโคทัตตะ, พระภิกษุที่เคยเป็นพ่อค้าเทียมเกวียนขายของ ดูโคทัตตเถรคาถา (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๙/๓๘๕,๑๘/๓๔๙/๓๘๗)

โคธชาดก [๑] : ชาดกว่าด้วยเรื่องพญาเหี้ยติเตียนดาบส(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๑๓๘/๕๖), มีอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาเหี้ย ติเตียนดาบสผู้ที่ใช้อุบายลวงจะกินตนโดยการวางท่าเป็นผู้สงบเสงี่ยมมีอาการน่าเลื่อมใส แต่แอบวางไม้ค้อนไว้ข้างกายเมื่อพญาเหี้ยเข้าไปทำความเคารพในเวลาเย็น ดาบสก็เอาไม้ค้อนขว้างใส่แต่พญาเหี้ยสังเกตเห็นพิรุธและได้กลิ่นเหี้ยที่ติดตัวดาบสจึงได้ระวังตัวไว้ก่อนจึงไม่เป็นอันตรายรีบมุดเข้าจอมปลวกได้ทันแล้วโผล่ศีรษะกลับเข้ามากล่าวตำหนิดาบสว่านี่เจ้าผู้โง่เขลาจะมีประโยชน์อะไรแก่เจ้าด้วยชฎาและการนุ่งห่มหนังเสือเหลือง ภายในของเจ้าแสนจะรกรุงรังเจ้าดีแต่ขัดสีภายนอกเท่านั้นก็มุดเข้าจอมปลวกหนีไปดาบสโกงเกิดความละอายใจจึงหนีไปอยู่ที่อื่น(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๑๓๘/๕๖)

โคธชาดก [๒] : ชาดกว่าด้วยเรื่องตระกูลเหี้ยประสพความพินาศเพราะกิ้งก่า (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๑๔๑/๕๘) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาเหี้ย สอนบุตรไม่ให้

SAMPLE

ทำความสนิทสนมกับกิ้งก่า แต่บุตรหาเชื่อฟังไม่ ยังคงคบกับกิ้งก่าเหมือนเดิม เมื่อสัตว์ทั้งสองกอดรัดกันเล่น กิ้งก่ามักได้รับบาดเจ็บเพราะรับน้ำหนักไม่ไหว จึงเกิดความโกรธคิดหาอุบายกำจัดฝูงเหี้ยโดยไปบอกนายพรานให้มาก่อไฟรมควันเข้าจอมปลวกและนั่งคอยตีเหี้ยตัวที่ออกมาทางปากปล่อง ตัวที่รอดไปได้ก็ถูกฝูงสุนัขไล่กัด ฝูงเหี้ยถึงความวิบัติเป็นอันมาก พญาเหี้ยเห็นเช่นนั้นจึงกล่าวว่า บุคคลคบหาคนชั่วย่อมไม่ประสพความสุขเลย เหมือนตระกูลเหี้ยทำตนเองให้ประสพความวอดวายเพราะกิ้งก่า (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๑๔๑/๕๘)

โคธชาดก ๓ : ชาดกว่าด้วยเรื่องฤาษีลวงเหี้ย(ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๙๗/๑๗๖) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาเหี้ยอาศัยอยู่ในจอมปลวกใกล้อาศรมของฤาษีท่านหนึ่ง ก่อนและหลังออกไปหากินจะทำความเคารพทุกครั้ง ต่อมาฤาษีได้กินแกงเหี้ยที่ชาวบ้านถวาย เกิดติดใจในรส ต้องการจะฆ่าเหี้ยตัวที่อยู่ใกล้อาศรมของตนเพื่อแกงกินจึงได้เที่ยวขอเครื่องแกงจากชาวบ้านมาเก็บไว้ ตกเย็นนั่งรอพญาเหี้ยกลับจากหากินอยู่ที่บรรณศาลา ได้ซ่อนท่อนไม้ไว้ด้วยหวังว่าเวลาพญาเหี้ยเข้ามาทำความเคารพก็จักขว้างให้ตาย วันนั้นพญาเหี้ยสังเกตเห็นอาการที่ไม่น่าไว้ใจของฤาษีจึงระวังตัว แล้วเดินไปทางด้านใต้ลมได้กลิ่นเหี้ยที่ตัวฤาษีก็รู้ว่า คนผู้นี้เป็นศัตรู จึงทำความเคารพอยู่ห่างๆ ฤาษีจึงเอาท่อนไม้ขว้างแต่ไม่ถูก เพราะพญาเหี้ยระวังตัวอยู่ก่อนแล้ว รีบวิ่งลงรูไป แล้วโผล่ศีรษะขึ้นพูดว่า ข้าพเจ้าเข้าใจว่าท่านเป็นสมณะ จึงเข้าไปหาท่านผู้ไม่สำรวมท่านเอาท่อนไม้ขว้างปาข้าพเจ้า ทำเหมือนไม่ใช่สมณะ นี้เจ้าผู้โง่เขลาจะมีประโยชน์อะไรแก่เจ้า ด้วยชฎาและการนุ่งห่มหนังเสือเหลือง ภายในเจ้าแสนจะรกรุงรัง เจ้าขัดสีแต่ภายนอก” ฤาษีร้องเรียกให้พญาเหี้ยกลับมาว่า มาเถิดเหี้ย เจ้าจงกลับมากินข้าวสาลีสุก น้ำมัน และดีปลีของเรายังมีอยู่เพียงพอ พญาเหี้ยติเตียนต่ออีกว่า จะมีประโยชน์อะไรสำหรับเครื่องแกงของท่าน ท่านรีบหนีไปเสีย ถ้าไม่ไป เราจะไปบอกชาวบ้านมาขับไล่ท่าน ฤาษีไม่สามารถจะอยู่ได้จึงหนีไปอยู่ที่อื่น (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๙๗/๑๗๖)

โคธชาดก๙ : ชาดกว่าด้วยเรื่องพระราชาหลอกกินเหี้ยย่าง (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๒๙/๑๘๓) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต หาอุบายให้พระราชาทรงยกย่องพระเทวีผู้มีอุปการคุณต่อพระองค์ โดยให้ระลึกถึงคราวทุกข์ยากมาด้วยกัน จึงแกล้งกราบทูลขอรางวัลจากพระเทวี แต่พระนางไม่มีให้เพราะพระราชาไม่ได้พระราชทานอะไรให้เลย เป็นแต่สถาปนาไว้ในตำแหน่งโพธิสัตว์จึงแกล้งถามเรื่องนี้ในที่ประชุมต่อพระพักตร์ของพระราชา พระเทวีกราบทูลว่า อย่าว่าแต่ในกาลบัดนี้เลย แม้ในกาลก่อนสมัยที่ตกทุกข์ได้ยากมาด้วยกัน แม้เนื้อ

SAMPLE

เหี้ยที่กิ่งไม้อัสสัตถะ พระองค์ยังตรัสว่าวิ่งหนีได้ เพราะทรงแอบเสวยเสียเอง พระโพธิสัตว์กราบทูลให้ทรงทราบตอนหนึ่งว่า บุคคลควรนอบน้อมต่อบุคคลที่ควรนอบน้อม ไม่ควรทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนที่ไม่ต้องการ ควรละทิ้งคนที่ไม่มีความเยื่อใย มีใจเหินห่างเสีย ควรมองหาแต่ผู้ที่มีความเยื่อใย เหมือนนกรู้ว่าต้นไม้นี้หมดผลแล้วก็บินไปที่ต้นอื่น เพราะโลกนี้กว้างใหญ่ไพศาล พระราชาได้สดับดังนั้น ทรงระลึกถึงความดีของพระเทวีจึงพระราชทานสิ่งของทุกอย่างให้ตามที่ปรารถนา (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๑๒๙/๑๘๓)

โคธสักกสูตร : พระสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าโคธา เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะกับเจ้าศากยะพระนามว่าโคธาทรงสนทนากันเกี่ยวกับธรรมที่ทำให้เป็นโสดาบัน ๔ คือมีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าพระธรรมและอริยสงฆ์และประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๑๙/๕๒๔)

โคธา, เจ้าศากยะ : เจ้าศากยะพระนามว่าโคธา (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๑๙/๕๒๔) ; เจ้าศากยะโคธาเป็นชาวศากยะเคยทรงสนทนาธรรมกับเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ เกี่ยวกับปัญหาของธรรมที่ทำให้เป็นโสดาบัน๔มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า พระธรรม และอริยสงฆ์และมีศีลที่พระอริยะชอบใจ แต่ตนเองมีความเข้าใจว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ว่า เป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำมีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้าคือประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าในพระธรรมและในพระสงฆ์เหตุที่กล่าวเช่นนี้ เพราะตนไม่รู้ ไม่ใช่สัพพัญญู แต่กล่าวกัลยาณธรรมและกุศลเท่านั้น (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๐๑๙/๓๖๘)

โคธิกเถรคาถา : คาถาของพระโคธิกเถระ,อธิบายว่า พระโคธิกเถระได้กล่าวคาถาว่า ฝนตกลงมาเสียงดังกระหึ่มคล้ายเสียงเพลงอันไพเราะ กุฏีของเราสบาย มุงบังมิดชิดดี จิตเราตั้งมั่นดีแล้ว ถ้าต้องการจะตกก็จงตกลงมาเถิดฝน (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๕๑/๓๒๒) ;

อรรถกถากล่าวว่า สมัยพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ท่านเกิดในเรือนมีตระกูลถึงความเป็นผู้รู้แล้ว ได้เป็นหนึ่งในบรรดาสหาย๔ คนคือ สหายคนหนึ่ง เห็นพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าสิทธัตถะ เสด็จเที่ยวบิณฑบาตถวายอาหารทัพพี สหายคนที่ ๒ มีจิตเลื่อมใส ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วประคองอัญชลี สหายคนที่ ๓ มีจิตเลื่อมใสบูชาพระผู้มีพระภาค ด้วยดอกอุบลกำมือหนึ่ง สหายคนที่ ๔ ทำการบูชาด้วยดอกมะลิ สหายเหล่านั้นบังเกิดในเทวโลก ด้วยบุญกรรมที่ทำจิตให้เลื่อมใสในพระศาสดา ขวนขวายแล้วอย่างนี้ กระทำบุญไว้มากแล้วท่องเที่ยวไปๆมาๆอยู่ในเทวดาและมนุษย์ จากนั้นก็เกิดเป็นพระโอรสของเจ้ามัลละทั้ง ๔ ในเมืองปาวา ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคของเรา พวกเจ้ามัลละได้ขนานนามของพระโอรสเหล่านั้นว่า

SAMPLE

โคธิกะ สุพาหุ วัลลิยะ (และ) อุตติยะ ทั้ง ๔ เป็นสหายรักกัน พากันไปยังเมืองกบิลพัสดุ์ด้วยกรณียกิจบางอย่าง สมัยนั้น พระศาสดาเสด็จไปยังเมืองกบิลพัสดุ์ ประทับอยู่ในนิโครธารามทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ทรมานเจ้าศากยะมีพระเจ้าสุทโธทนะเป็นประมุข โอรสแห่งเจ้ามัลละทั้ง ๔ เห็นปาฏิหาริย์แล้วได้ความเลื่อมใส บวชแล้วเจริญวิปัสสนาบรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย ต่อกาลไม่นานนัก (ขุ.เถร.(บาลี) ๑/๕๑/๑๙๒)

โคธิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระโคธิกะ ท่านพระโคธิกะอยู่ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจ ได้บรรลุเจโตวิมุตติชั่วคราว ภายหลัง เสื่อมจากเจโตวิมุตตินั้นถึง ๖ ครั้ง และในครั้งที่ ๗ ได้มีความคิดว่า เราได้เสื่อมจากเจโตวิมุตติชั่วคราว ๖ ครั้งแล้ว เราน่าจะฆ่าตัวตายเสียจะได้ไม่เสื่อมอีก มารเมื่อทราบเช่นนั้นจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า สาวกของพระองค์ถูกมรณะครอบงำแล้วอยากจะตาย ขอพระองค์จงทรงห้ามสาวกนั้น สาวกของพระองค์ยินดีในพระศาสนา มีใจยังไม่ได้บรรลุ ยังเป็นพระเสขะอยู่ จะพึงมรณะได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นักปราชญ์ทำอย่างนี้แลย่อมไม่ห่วงใยชีวิต พระโคธิกะถอนตัณหาพร้อมทั้งราก ปรินิพพานแล้ว แล้วพระองค์พร้อมด้วยหมู่ภิกษุได้ไปยังวิหารกาฬศิลาข้างภูเขาอิสิคิลิได้ทอดพระเนตรท่านพระโคธิกะนอนคอบิดอยู่บนเตียง เมื่อเห็นกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปตามทิศต่างๆ จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นั่นคือมารค้นหาวิญญาณของโคธิกกุลบุตร แต่ย่อมหาไม่พบ เพราะโคธิกกุลบุตรไม่มีวิญญาณสถิตอยู่ ปรินิพพานแล้ว(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๙/๒๐๕)

ในธรรมบทก็กล่าวเรื่องพระโคธิกเถระไว้ พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

มารย่อมไม่พบทางของท่านผู้มีศีลสมบูรณ์
ผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาทเป็นปกติ
ผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ
(ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๕๗/๔๔)

โคธิกะ, พระ : พระภิกษุชื่อว่าโคธิกะ ท่านอยู่ที่กาฬศิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๙/๒๐๕) ; ท่านบังเกิดเป็นโอรสของเจ้ามัลละ ในเมืองปาวา ได้ขนานนามว่าโคธิกะ คราวหนึ่งไปยังเมืองกบิลพัสดุ์ พร้อมกับสหายด้วยกรณียกิจบางอย่าง พระศาสดาเสด็จไปยังเมืองกบิลพัสดุ์ ประทับอยู่ในนิโครธารามทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ทรมานเจ้าศากยะมีพระเจ้าสุทโธทนะเป็นประมุข ท่านโคธิกะเห็นปาฏิหาริย์แล้วได้ความเลื่อมใส บวชแล้ว ภายหลังเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรตั้งใจมั่น ได้บรรลุเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์ จากนั้น พระโคธิกะได้เสื่อมจากเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์ ๖ ครั้ง แม้ครั้งที่ ๗ โคธิกะ

SAMPLE

เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ตั้งใจมั่น ก็ได้บรรลุเจโควิมุตติอันเป็นโลกีย์อีก เกิดความคิดว่า เราได้เสื่อมจากเจโตวิมุตติอันเป็นโลกีย์ ถ้ากระไร เราพึงนำศัสตรามาในขณะที่ปาดคอตน ท่านรู้สึกเจ็บ ก็ได้สติ รู้ว่าตนยังไม่บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ จึงได้เจริญวิปัสสนา ก็ทำให้บรรลุธรรมเป็นอรหันต์ พร้อมกับสิ้นชีวิต พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ว่า มารย่อมไม่พบทางของท่านผู้มีศีลสมบูรณ์ผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาทเป็นปกติผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๕๗/๔๔)

โคธิบุตร : บุตรชื่อว่าโคธี หมายถึงพระเทวทัต (ในชั้นต้น) เป็นคำเรียกที่พระสารีบุตรกล่าวชมพระเทวทัตว่าเป็นผู้มีฤทธิ์มาก แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสกับพระสารีบุตรว่าเป็นผู้มีฤทธิ์มาก ดังคำว่า สารีบุตร เธอกล่าวชมเทวทัตในกรุงราชคฤห์แล้วเท่าที่เป็นจริงว่า โคธิบุตรมีฤทธิ์มาก โคธิบุตรมีอานุภาพมาก (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๓๘/๑๘๓)

ในอรรถกถาอิติวุตตกะกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงอ้างพระเทวทัตเป็นตัวอย่าง จึงตรัสอย่างนี้ พระเทวทัตเป็นที่รู้กันว่าเป็นบัณฑิตเพราะเป็นคนคงแก่เรียน เป็นที่ยกย่องกันว่ามีตนอันอบรมแล้ว ด้วยฌานและอภิญญาทั้งหลาย พระเทวทัต ในชั้นต้น ได้เป็นผู้ที่แม้พระธรรมเสนาบดีก็สรรเสริญว่า เป็นโคธิบุตร ผู้มีฤทธิ์มาก ผู้มีอานุภาพมาก มีชื่อระบือคือปรากฏอย่างนี้ว่า พระเทวทัตเป็นเหมือนรุ่งเรือง เป็นเหมือนเด่นอยู่ดำรงอยู่แล้ว ด้วยเกียรติและบริวารของตน การที่พระเทวทัตเป็นบัณฑิตเป็นต้นนั้น เป็นเพียงที่ข้าพเจ้าฟังมาเท่านั้น เพราะพระเทวทัตเป็นอย่างนั้น โดยสองสามวันเท่านั้น แต่เพราะพระเทวทัตเป็นอย่างนี้ ไม่รู้ประมาณของตน ถึงความประมาท โดยแต่งตั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้เสมอกับตนว่า ถึงพระพุทธเจ้าจะเป็นศากยบุตร แม้เราก็เป็นศากยบุตร ถึงพระพุทธเจ้าจะเป็นพระสมณะ แม้เราก็เป็นพระสมณะถึงพระพุทธเจ้าจะเป็นผู้มีฤทธิ์ แม้เราก็เป็นผู้มีฤทธิ์เป็นต้น กระทบกระทั่งเบียดเบียนพระตถาคตเจ้า เพราะถูกมารดลใจ (ให้ฮึกเหิม) ว่าบัดนี้ เราจักเป็นพระพุทธเจ้า เราจักบริหารภิกษุสงฆ์ เมื่อพระเทวทัตถึงความประมาทตามนัยที่กล่าวแล้วอาศัยความประมาท เสื่อมคลายจากฌานและอภิญญา พร้อมกับจิตตุปบาทที่วางตนคู่กัน (ตีเสมอ) พระพุทธเจ้า เมื่อตายแล้วก็ถึงนรกใหญ่ที่ได้นามว่าอเวจี (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๑/๘๙/๓๑๘)

โคนต้นกากะทิง : ส่วนข้างต้นของต้นกากะทิง, บางแห่งเรียกว่า ต้นนาคะ, เป็นต้นไม้มีดอกที่สวยงาม, โคนต้นกากะทิง เป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ได้แก่ พระเรวตพุทธเจ้า พระโสภิตพุทธเจ้า และพระสุมนพุทธเจ้า (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๗/๖๑๑,๓๓/๒๒/๖๑๗,๓๓/๒๒/๖๒๒), ท่านพระนาคปุปผิยเถระได้เล่าถึงอดีตชาติของท่านว่า ได้นำดอกกากะทิง มาบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า... ส่งผลให้ท่านไม่รู้จัก

SAMPLE

ทุคติเลย(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๓/๒๐๕), นอกจากนั้น ต้นกากะทิง หรือต้นกระทิงนี้ จะเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระศรีอริยเมตไตรในอนาคตด้วย

โคนต้นซึก : ส่วนข้างต้นของต้นซึก, โคนต้นซึก เป็นสถานที่ทรงปราบปรามเดียรถีย์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ในนันทาราม(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๓/๕๙๕), และต้นซึก(สิรีส)ยังเป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๑/๗๐๕)

โคนต้นโพธิ์ : โคนต้นไม้อันเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ได้แก่ พระติสสพุทธเจ้า พระปุสสพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระโคดมพุทธเจ้าในภัทรกัปนี้, (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๔/๖๗๗,๓๓/๑๐/๖๘๑,)(ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้มงคลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา), สถานที่บำเพ็ญธรรมของพระปัญจทีปิกาเถรีและพระปัญจทีปทายิกาเถรี(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๖/๓๘๐,๓๓/๖๖/๓๙๕) สถานที่พระธชทายกเถระ ในอดีตชาติ ได้ยกธงขึ้นปักไว้ที่โคนต้นโพธิ์ ซึ่งเป็นต้นไม้ประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๗/๑๙๖), ท่านกล่าวถึงบุพกรรมในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งมีชื่อว่าโชติปาละ ได้กราบทูลพระกัสสปพุทธเจ้าว่า “การตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์จักมีมาแต่ที่ไหน การตรัสรู้หาได้แสนยากยิ่ง” ด้วยผลกรรมนั้น ทำให้พระองค์ต้องบำเพ็ญทุกรกิริยานานถึง ๖ ปี จึงได้ตรัสรู้(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๙๒/๕๗๗)

โคนต้นสาละ : โคนต้นไม้ที่พญามารสนทนากับพระอุบลวรรณาเถรี, ในที่นี้ พระอุบลวรรณาเถรีได้กราบทูลพระพุทธเจ้าถึงข้อความที่ได้สนทนากับพญามารว่า "(พญามารมากล่าวกับหม่อมฉันว่า) ท่านเข้ามายังต้นไม้ชั้นเลิศที่มีดอกแย้มบานดีแล้ว ยืนอยู่เพียงผู้เดียวที่โคนต้นสาละ ไม่มีใครเป็นเพื่อน ท่านผู้โง่เขลา ท่านไม่กลัวพวกนักเลงดอกหรือ"(ขุ.อป.(เถริยาปทาน)(ไทย)๓๓/๔๕๕/๔๔๗)

โคนต้นอชปาลนิโครธ : โคนต้นไม้ที่ประทับนั่งรับข้าวปายาส ก่อนที่จะเสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา เสวยข้าวปายาสที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราแล้วเสด็จไปที่โคนต้นโพธิ์ สถานที่ตรัสรู้, มีพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ที่ทรงประทับ ณ โคนต้นอชปาลนิโครธรับข้าวปายาส ได้แก่ พระปุสสพุทธเจ้า, พระสิขีพุทธเจ้า, พระอโนมทัสสีพุทธเจ้า, พระกัสสปพุทธเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระโคดมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๕/๖๒๕,๓๓/๑๐/๖๘๑,๓๓/๑๓/๖๙๒, ๓๓/๑๘/๗๑๓) ,ต้นอชปาลนิโครธ หมายถึง ต้นไทรสำหรับเลี้ยงแพะ,ปกปักรักษาแพะ(ขุ.อุ.อ.(บาลี)๑/๔/๕๓)

โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์ : โคนต้นไม้ที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ได้แก่ พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า, พระเวสสภูพุทธเจ้า, และพระโคดมพุทธเจ้า, ต้นอัสสัตถพฤกษ์ เรียกอีกอย่างว่าต้นโพธิ์ หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ ตามธรรมดา เรียกว่าต้นอัสสัตถพฤกษ์ แต่ถ้า

SAMPLE

หมายถึงสถานที่ตรัสรู้ เรียกว่าต้นโพธิ์ หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ บางทีอาจเรียกแทนกันก็ได้ เช่น พระโคดมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย บางแห่งก็ระบุไว้ว่าตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์บางแห่งก็ระบุไว้ว่าตรัสรู้ที่โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๑/๖๖๗,๓๓/๑๒/๖๙๗,๓๓/๒๐/๗๒๐)

โคนม : แม่วัวที่สามารถให้น้ำนมได้, โคนม เป็นหนึ่งในราชมหาสมบัติที่พระเจ้ามหาสุทัสนะผู้ยิ่งใหญ่ทรงได้รับด้วยอานิสงส์ผลบุญที่ทำไว้ในอดีตชาติ ดังข้อความว่า “.....ทรงมีโคนม ๘๔,๐๐๐ ตัวที่พร้อมจะให้น้ำนม จนสามารถเอาภาชนะรองรับได้.....” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๓/๑๙๕,๑๐/๒๖๖/๑๙๘), แม่วัวที่เลี้ยงไว้สำหรับรีดนม(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน),

โคนไม้,โคนต้นไม้ : บริเวณโคนของต้นไม้ (รุกฺขมูล) การอยู่อาศัยที่โคนต้นไม้เป็น ๑ ในนิสสัย ๔ ข้อ ที่ภิกษุควรปฏิบัติ ประกอบด้วย (๑)บิณฑบาตเลี้ยงชีพ (๒)อยู่โคนต้นไม้เป็นเสนาสนะ (๓)นุ่งห่มผ้าบังสุกุล (๔)ฉันยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า, โคนไม้เป็นที่เงียบสงัดเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าแทบทุกพระองค์ตรัสรู้ที่โคนต้นไม้ ฉะนั้นจึงมีหลักคำสอนหลายแห่งสอนให้ภิกษุไปปฏิบัติธรรมอยู่ในที่สงัด เช่น “.....ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี.....” เป็นต้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๓/๕๓๓) นอกจากนั้น การอยู่โคนต้นไม้ยังเป็นหนึ่งในธุดงควัตร ๑๓ ข้อ อย่างไรก็ตาม ก็ไม่ได้เป็นข้อบัญญัติบังคับ เป็นเพียงข้อแนะนำให้ปฏิบัติตาม, มีกรณีที่พระเทวทัตเสนอให้ภิกษุอยู่โคนไม้เป็นวัตรตลอดชีพ แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ทรงอนุญาตตาม(วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๗๗/๑๔,๒/๔๙๔/๑๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๐/๔๘, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๕/๓๙๑, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๑/๒๗๐, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๘/๗๕๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๑/๑๓๑,๑๓/๑๓๗/๑๕๔, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖/๒๓,๑๔/๖๙/๗๕,๑๔/๑๙๓/๒๓๐, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๙/๓๖๒, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๓๒/๓๔๒,๑๗/๓๔๐/๓๔๖, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๔๖/๑๘๐,๑๘/๔๐๙/๔๖๕, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๖/๒๒๘,๑๙/๑๐๐๒/๔๙๖, องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๙๔/๓๒๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๓/๑๒๔, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๗/๕๑๕, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๕๕/๓๙๓,๓๓/๑๐๙/๓๘๒, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๓๐/๓๙๔)

โคนิสภะ : ชื่อโคอุสภะ, เป็น ๑ ในบรรดาโค(ที่ใช้ฆ่าบูชายัญ) ๔ ชนิด อันได้แก่ คือ (๑) โคยูถปติ (๒) โคอโนชะ (๓) โคนิสภะ และ(๔)โคควัมปติ ดังคำที่พระราชาตรัสว่า ขอพวกท่านจงรีบไปนำเอาโคอุสภะของเรามา คือ โคยูถปติ โคอโนชะ โคนิสภะ และโคควัมปติ จงต้อนโคเหล่านั้นทั้งหมดเข้าเป็นหมู่เราจักบูชายัญ จักให้ทาน (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๙๙๕/๓๓๗)

SAMPLE

โคนิสาทิกา : ชื่อกัปปิยภูมิเคลื่อนที่ได้ เป็นข้อที่ ๒ ใน กัปปิยภูมิ ๔ คือ (๑) อุสสาวนันติกา (กัปปิยภูมิที่ประกาศให้รู้กันแต่เริ่มสร้าง) (๒) โคนิสาทิกา (กัปปิยภูมิเคลื่อนที่ได้) (๓) คหปติกา (เรือนคหบดีที่เขาถวายให้เป็นกัปปิยภูมิ) (๔) สัมมติกา(กัปปิยภูมิที่สงฆ์สมมติ) (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๙๕/๑๑๙-๑๒๐)

อรรถกถาอธิบายว่า โคนิสาทิกา แปลว่ากัปปิยภูมิเหมือนกับที่โคจ่อม ได้แก่ สถานที่ไม่มีรั้วล้อม แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ(๑) วัดที่ไม่มีรั้วล้อม เรียกว่า อารามโคนิสาทิกา (๒) กุฏีที่ไม่มีรั้วล้อม เรียกว่าวิหารโคนิสาทิกา โดยความก็คือ เรือนครัวเล็กๆ ที่ไม่ลงหลักปักฐานมั่นคง สามารถเคลื่อนย้ายได้ (วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๙๕/๑๘๒-๑๘๓)

โคบาล : คนเลี้ยงวัว,คนเลี้ยงโค ดังคำในโคปาลสูตรที่สรุปได้ว่า คนเลี้ยงโคประกอบด้วยองค์ ๑๑ คือ (๑) รู้จักรูปโค คือรู้ว่า โคของตนมีจำนวนเท่าไร มีสีอะไร (๒) ฉลาดในลักษณะโค คือรู้ลักษณะดี - ชั่ว ของโค ชนิด หรือประเภท ของโค (๓) กำจัดไข่ขาง คือ รู้จักวิธีรักษาแผลของโคมิให้มีไข่ขางของแมลงวันอยู่ในแผล (๔) ปกปิดแผล คือ รู้จักวิธีรักษาและป้องกันแผล (๕) สุมไฟ คือ คอยสุมไฟให้มีควันไล่ยุงขณะโคอยู่ในคอก (๖) รู้จักท่าน้ำ คือ รู้จักลักษณะของท่าน้ำที่โคจะลงไปดื่มน้ำว่าท่าไหนเรียบสม่ำเสมอ ท่าไหนขรุขระ (๗) รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว คือ รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้วหรือไม่ เพื่อกำหนดเวลานำโคไปท่าน้ำได้ถูกที่ถูกเวลา (๘) รู้จักทาง คือ รู้ว่าทางไหนเรียบเสมอหรือขรุขระ ทางไหนมีอันตราย ไม่มีอันตราย (๙) ฉลาดในที่หากิน คือ รู้จักสถานที่เลี้ยงโคที่มีหญ้า โดยกำหนดไว้ ล่วงหน้าว่าวันไหนไปที่ไหน โดยมิให้ซ้ำกัน เพื่อเว้นระยะให้หญ้าแตกใบใหญ่ (๑๐) รีดนมให้เหลือ คือ ไม่รีดนมจนหมด ในแต่ละครั้งจะต้องเหลือไว้ให้ลูกโคบ้างโดยกำหนดว่า โคตัวไหนมีลูกขนาดไหน และกะประมาณให้ถูกว่า ลูกโคขนาดนั้นจะดื่มนมวันละเท่าไร เพื่อจะรีดนมให้เหลือไว้พอดี (๑๑) บูชาโคที่เป็นพ่อโค เป็นจ่าฝูงด้วยการบูชายิ่ง คือ เลี้ยงดูโคจ่าฝูงอย่างดีเป็นพิเศษ เพื่อให้เป็นผู้นำฝูงที่ดีต่อไป คนเลี้ยงโค เพราะมีองค์คุณ ๑๑ จะสามารถเลี้ยงโค ให้เจริญ ให้มีจำนวนเพิ่มขึ้นได้ (อง.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๔๓๒,๒๔/๒๒/๔๔๕,๒๔/๒๙/๔๔๕)

โคปกเทพบุตร : เทพบุตรชื่อว่าโคปกะ, ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่งอยู่ในภพชื่อว่าดาวดึงส์ ในสักกปัญหสูตรอธิบายว่า ก่อนที่จะเกิดเป็นเทพบุตรโคปกะ ท่านเคยเกิดเป็นหญิง เป็นธิดาชาวศากยะนามว่าโคปิกา ในกรุงกบิลพัสดุ์ มีความเลื่อมใสพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ รักษาศีลให้บริบูรณ์ หน่ายความรู้สึกเป็นหญิง อบรมความรู้สึกเป็นชาย หลังจากตายแล้ว ได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ อยู่ร่วมกับเทพชั้นดาวดึงส์ เป็นบุตร

SAMPLE

ของท้าวสักกะ พวกเทพรู้จักเธอว่า โคปกเทพบุตร (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๓/๒๘๐,๑๐/๓๕๔/๒๘๑)

อรรถกถากล่าวว่า ศีล ในที่นี้หมายถึงศีล ๕ คำว่า หน่ายความรู้สึกเป็นหญิงอบรมความรู้สึกเป็นชาย หมายถึงอาการที่ไม่ได้เกิดจากภาวะผิดปกติด้านความรู้สึก แต่เกิดจากความปรารถนาจะบำเพ็ญบารมีให้สูงขึ้น เนื่องจากเพศหญิงไม่อาจบรรลุปัจเจกโพธิญาณและสัมมาสัมโพธิญาณได้ (ที.ม.อ.(บาลี) ๓๕๓/๓๒๑)

โคปกโมคคัลลานพราหมณ์ :พราหมณ์ชื่อว่าโคปกโมคคัลลานะ มีอายุอยู่หลังพุทธกาล ท่านเป็นข้าราชการผู้มีศักดิ์ใหญ่มีรับหน้าที่ปฏิสังขรณ์กรุงราชคฤห์ทำการอารักขาพระเวฬุวันวิหารเนื่องจากพระเจ้าอชาตศัตรูทรงระแวงพระเจ้าจัณฑปัชโชตแห่งกรุงอุชเชนี(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๙/๘๕)

ในโคปกโมคคัลลานสูตรอธิบายว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้วไม่นาน ท่านโคปกโมคคัลลานะ เคยสนทนาธรรมกับพระอานนท์เถระในที่ทำงานของตนโดยมีวัสสการพราหมณ์ร่วมวงสนทนาด้วย รายละเอียดดูในโคปกโมคคัลลานสูตร พอจบแล้ววัสสการพราหมณ์ก็ลากลับ และโคปกโมคคัลลานพราหมณ์ก็ถามคำถามที่คำค้างไว้พระอานนท์ก็ตอบว่ายืนยันเช่นเดิมว่าไม่มีภิกษุแม้สักรูปหนึ่งที่ประกอบด้วยธรรมครบถ้วนทุกข้อทุกประการที่พระผู้มีพระภาคทรงประกอบพร้อมแล้วเพราะพระผู้มีพระภาคทรงยังมรรคที่ไม่อุบัติให้อุบัติ ทรงยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิด ตรัสบอกมรรคที่ไม่มีใครบอกได้ ทรงทราบชัดมรรค ทรงรู้แจ้งมรรค ทรงฉลาดในมรรค ส่วนสาวกในบัดนี้เป็นผู้ดำเนินตามมรรคในภายหลังจึงประกอบพร้อมอยู่

โคปกโมคคัลลานสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโคปกโมคคัลลานะ หลังจากงานถวายพระเพลิงและแจกพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเสร็จแล้ว พระอานนท์ได้เดินทางไปถึงกรุงราชคฤห์ เข้าพัก ณ วัดพระเวฬุวัน เพื่อเตรียมการประชุมทำปฐมสังคายนา พระเจ้าอชาตศัตรูรับสั่งให้ปฏิสังขรณ์พระนครเพื่อเตรียมการไว้รับศึกจากพระเจ้าจัณฑปัชโชตแห่งแคว้นอวันตี(เพราะมีข่าวว่าจะยกทัพมาปลงพระชนม์พระเจ้าอชาตศัตรู เพื่อแก้แค้นแทนพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระสหาย เหตุการณ์ในกรุงราชคฤห์ จึงเต็มไปด้วยความระแวงภัยจากสงคราม) วันหนึ่ง พระอานนท์ออกจากที่พักเพื่อเข้าไปบิณฑบาตแต่ยังเช้าอยู่จึงแวะเข้าไปสนทนากับโคปกโมคคัลลานพราหมณ์ถึงที่ทำงาน พราหมณ์จึงตั้งปัญหาถามพระเถระด้วยความเป็นห่วงพระพุทธศาสนา เกรงว่าจะเกิดการทะเลาะ วิวาทกันในหมู่ภิกษุสงฆ์ เช่นที่เคยเกิดขึ้นแก่สาวกของนิครนถนาฏบุตร หลังจากที่เขาถึงแก่กรรมไปการสนทนาระหว่างพระอานนท์กับโคปกโมคคัลลานพราหมณ์ ซึ่งต่อมามีวัสสการพราหมณ์ มหาอมาตย์แห่งแคว้นมคธมาร่วม

สนทนาด้วย มีใจความดังนี้โคปกพราหมณ์ถามว่า มีภิกษุผู้ประกอบด้วยคุณธรรมอย่างพระผู้มีพระภาคหรือไม่ พระเถระตอบว่า ไม่มี เพราะพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสบอกทาง ส่วนสาวกเป็นผู้เดินตาม วัสสการพราหมณ์ถามว่ามีภิกษุที่พระผู้มีพระภาคทรงแต่งตั้งหรือที่สงฆ์แต่งตั้งให้เป็นที่พึ่งของภิกษุหรือไม่ พระเถระตอบว่า ไม่มี เพราะหมู่ภิกษุมีธรรมเป็นที่พึ่งอยู่แล้ว ทุกวันอุโบสถ หมู่ภิกษุจะร่วมกันสวดปาติโมกข์ ในขณะสวดปาติโมกข์ ถ้ามีภิกษุต้องอาบัติ มีโทษที่ล่วงละเมิด สงฆ์ก็จะให้ภิกษุนั้นทำให้ถูกต้องตามธรรม การกระทำเช่นนี้ไม่มีใครใช้ให้ทำ แต่ธรรมใช้ให้ทำวัสสการพราหมณ์ถามว่า มีภิกษุผู้เป็นที่สักการะของสงฆ์หรือไม่ พระเถระตอบว่า มี คือภิกษุผู้ที่สงฆ์ควรสักการะ ต้องมีธรรม ๑๐ คือ (๑) มีศีล สำรวมในปาติโมกข์ (๒) เป็นพหูสูต (๓) เป็นผู้สันโดษ (๔) ได้ฌาน ๔ (๕) มีฤทธิ์ (๖) มีหูทิพย์ (๗) กำหนดรู้จิตของผู้อื่นได้ (๘) ระลึกชาติได้ (๙) มีตาทิพย์ (๑๐) มีเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ ในตอนท้าย วัสสการพราหมณ์ถามถึงฌานที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงสรรเสริญและที่ทรงสรรเสริญ พระเถระก็ตอบว่า ฌานที่ไม่ทรงสรรเสริญ ได้แก่ฌานที่ประกอบด้วยนิวรณ์ ๕ ส่วนฌานที่ทรงสรรเสริญ ได้แก่ฌาน ๔ ที่สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อท่านพระอานนท์กล่าวภาษิตนี้แล้ว วัสสการพราหมณ์มีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๙/๘๕)

โคปกะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุนามว่าโคปกะ, พระเถระอยู่ในวัดกุกกุฏาราม เมืองปาฏลีบุตร เป็นภิกษุรูป ๑ ในบรรดาภิกษุ ๕ รูป อันได้แก่ ท่านพระนีลวาสี ท่านพระสาณวาสี ท่านพระโคปกะ ท่านพระภคุ และท่านพระผลิกสันทานะ ในสังฆิกจีวรุปปาทกถา มหาวรรคอธิบายว่า ท่านเป็นภิกษุรูป ๑ ในบรรดาภิกษุ ๕ ที่ให้คำปรึกษาแก่ภิกษุ ๓ รูปจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ว่า จีวรเกิดขึ้น สมควรเป็นของท่าน แม้ ๓ รูปก็รับได้ ดังคำว่า ท่านทั้งหลาย พวกเรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว จีวรเหล่านั้นเป็นของพวกท่านเท่านั้น จนถึงคราวเดาะกฐิน(วิ.ม.(ไทย)๕/๓๖๓/๒๓๖)

โคปาลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยนายโคบาล นายโคบาลถวายข้าวปายาสและเนยใสใหม่แก่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ พระองค์ทรงชี้แจงให้นายโคบาลนั้นเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา หลังพระพุทธเจ้าเสด็จไปไม่นาน ชายคนหนึ่งได้ทำร้ายนายโคบาลจนเสียชีวิต (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๓/๒๓๘)

โคปาลวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่คนเลี้ยงโคผู้ถวายขนมแด่ภิกษุ, เป็นวิมานอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้ถวายขนมแด่พระมหาโมคคัลลานะ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๕๙/๑๔๕)

SAMPLE

อรรถกถากล่าวว่า คนเลี้ยงโคชาวราชคฤห์คนหนึ่ง ถือขนมสดที่ห่อด้วยผ้าเก่าเพื่อเป็นอาหารเช้าออกจากเมืองไปเลี้ยงวัว พระมหาโมคคัลลานะทราบว่า เขาผู้นี้จักตายในบัดนี้เองและจักเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะถวายขนมสดแก่เรา จึงได้ไปใกล้เขา เขาดูเวลาแล้วประสงค์จะถวายขนมสดแด่พระเถระ แม่โคทั้งหลายเข้าไปยังไร่ถั่ว คนเลี้ยงโคคิดว่า เราควรจะถวายขนมสดแด่พระเถระ หรือว่าควรจะไล่แม่โคทั้งหลายออกจากไร่ถั่ว เขาคิดว่า พวกเจ้าของไร่ถั่วจงกระทำกะเรา ตามที่ต้องการเถิด แต่เมื่อพระเถระไปแล้ว เราจะไม่ได้ถวายขนมสด เอาเถิด เราจักถวายขนมสดแด่พระผู้เป็นเจ้า ได้นำขนมสดเข้าถวายแด่พระเถระ พระเถระรับเพื่ออนุเคราะห์เขา ขณะที่เขาวิ่งไปโดยเร็วเพื่อจะไล่ต้อนแม่โคทั้งหลายให้กลับ มิทันได้พิจารณาถึงอันตราย งูพิษที่ถูกเขาเหยียบก็กัดเอา แม้พระเถระเมื่ออนุเคราะห์เขา ก็เริ่มฉันขนมสดนั้น คนเลี้ยงโคต้อนแม่โคทั้งหลายกลับมาแล้ว เห็นพระเถระกำลังฉันขนมอยู่ มีจิตเลื่อมใสนั่งเสวยปีติโสมนัสอย่างยิ่ง พิษงูแล่นท่วมทั่วสรีระของเขาในขณะนั้นเอง เมื่อพิษแล่นถึงศีรษะ เขาตายในครู่นั้นแหละ ครั้นตายแล้ว เขาไปบังเกิดในวิมานทอง ๑๒ โยชน์ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๑๕๙/๓๖๒-๓๖๓)

โคปาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของผู้เลี้ยงโค พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ เป็นผู้สามารถจะเลี้ยงฝูงโคให้เจริญให้เพิ่มขึ้นได้ คือ (๑) รู้รูปโค (๒) ฉลาดในลักษณะโค (๓) กำจัดไข่ขาง (๔) ปกปิด (๕) สุมไฟ(๖) รู้ท่าน้ำ (๗) รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว(๘) รู้ทาง(๙) ฉลาดในที่หากิน(๑๐) รีดนมให้เหลือ (๑๑) บูชาโคผู้ทั้งหลายที่เป็นพ่อโค เป็นจ่าฝูง ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๑ ก็เช่นเดียวกัน เป็นผู้สามารถถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ได้ คือ (๑) รู้รูป(๒) ฉลาดในลักษณะ (๓) กำจัดไข่ขาง (๔) ปกปิดแผล (๕) สุมไฟ (๖) รู้ท่าน้ำ(๗) รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว(๘) รู้ทาง(๙) ฉลาดในโคจร (๑๐) รีดนมให้เหลือ (๑๑) บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนานเป็นสังฆบิดรเป็นสังฆปริณายกด้วยการบูชาอย่างยิ่งจากนั้น

พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า รู้รูป คือรู้ชัดรูปอย่างใดอย่างหนึ่งตามความเป็นจริงว่ามหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ฉลาดในลักษณะ คือ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า คนพาลมีกรรมเป็นลักษณะ บัณฑิตมีกรรมเป็นลักษณะ กำจัดไข่ขาง คือ ไม่รับกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก แลบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละบรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ปกปิดแผล คือ เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมในอินทรีย์ ๖ มีจักขุนท

รีย์ เป็นต้น ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาอินทรีย์ ๖ ถึงความสำรวมในอินทรีย์ ๖ สุมไฟ คือ แสดงธรรมตามที่ฟังมาแล้ว ตามที่เล่าเรียนมาแล้วแก่คนอื่น ๆ โดยพิสดาร รู้ท่าน้ำ คือ เข้าไปหาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพหูสูต ผู้เรียนจบคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกาตามเวลาสมควร สอบสวนไต่ถาม ท่านผู้คงแก่เรียนเหล่านั้นย่อมเปิดเผยธรรมที่ยังไม่ได้เปิดเผย ทำให้ง่ายซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้ง่าย และบรรเทาความสงสัยในธรรมที่น่าสงสัยหลายอย่างแก่ภิกษุนั้น รู้ธรรมที่ดื่มแล้ว คือ ได้ความปลาบปลื้มอิงอรรถ อิงธรรม ได้ปราโมทย์ที่ประกอบด้วยธรรมในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วซึ่งผู้อื่นแสดงอยู่ รู้ทาง คือ รู้อริยมรรคมีองค์ ๘ ตามความเป็นจริง ฉลาดในโคจร คือ รู้สติปัฏฐาน ๔ ตามความเป็นจริง รีดนมให้เหลือ คือ รู้จักประมาณเพื่อจะรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารที่พวกคหบดีผู้มีศรัทธาปวารณานำไปถวายเฉพาะเป็นผู้บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง คือ เข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลังในเหล่าภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก (องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๔๓๒)

โคปาลอุโบสถ : อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างคนเลี้ยงโค ดังคำว่า คนเลี้ยงโคในตอนเย็นมอบโคให้เจ้าของย่อมเห็นประจักษ์อย่างนี้ว่า วันนี้โคทั้งหลายเที่ยวไปในที่โน้น ๆ ดื่มน้ำในแหล่งโน้นๆ พรุ่งนี้ ในตอนนี้ โคทั้งหลายจักเที่ยวไปในที่โน้น ๆ จักดื่มน้ำในแหล่งโน้น ๆ ฉันใด คนที่รักษาอุโบสถบางคนก็ฉันนั้น คิดอย่างนี้ว่า วันนี้ เราเองเคี้ยวกินของเคี้ยวชนิดนี้ ๆบริโภคของกินชนิดนี้ ๆ พรุ่งนี้ ในตอนนี้ เราจักเคี้ยวกินของเคี้ยวชนิดนี้ ๆ จักบริโภคของกินชนิดนี้ ๆ บุคคลนั้นมีใจประกอบด้วยอภิชฌาย่อมให้วันเวลาผ่านไปด้วยโลภะนั้น โคปาลอุโบสถที่บุคคลรักษาอย่างนี้ ย่อมไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๐)

โคปาละ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวกุเวร คอยรับใช้ ซึ่งมีมายา อยู่ทางทิศเหนือ ในอาฏานาฏิยสูตร (พระสูตรว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ) ซึ่งเป็นมนต์เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย อธิบายว่า เป็นยักษ์ตน ๑ ลำดับที่ ๒๗ ในบรรดายักษ์ที่เป็นมหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ ๔๑ ตนอันได้แก่ (๑) อินทะ (๒) โสมะ (๓) วรุณะ (๔) ภารทวาชะ (๕) ปชาบดี (๖) จันทนะ (๗) กามเสฏฐะ (๘) กินนุฆัณฑุ (๙) นิฆัณฑุ (๑๐) ปนาทะ (๑๑) โอปมัญญะ (๑๒) เทวสูตะ (๑๓) มาตลิ (๑๔) จิตตเสนะ (๑๕) คันธัพพะ (๑๖) นโฬราชา (๑๗) ชโนสภะ (๑๘) สาตาคิระ (๑๙) เหม

SAMPLE

วตะ (๒๐) ปุณณกะ (๒๑) กรติยะ (๒๒) คุหะ (๒๓) สิวกะ (๒๔) มุจลินทะ (๒๕) เวสสามิตตะ (๒๖) ยุคันธระ (๒๗) โคปาละ (๒๘) สุปปเคธะ (๒๙) หิริ (๓๐) เนตติ (๓๑) มันทิยะ (๓๒) ปัญจาลจันทะ (๓๓) อาฬวกะ (๓๔) ปชุนนะ (๓๕) สุมนะ (๓๖) สุมุขะ (๓๗) ทธิมุขะ (๓๘) มณิ (๓๙) มานิจระ (๔๐) ทีฆะ (๔๑) รวมทั้งเสรีสกะด้วย ; เป็นยักษ์ตน ๑ ในบรรดายักษ์ผู้มีหน้าที่รับเรื่องราวร้องทุกข์ ร้องเรียนกล่าวโทษที่พุทธบริษัทถูกยักษ์นี้เข้าสิง ระราน รุกราน เบียดเบียน บีบคั้น ไม่ยอมปล่อย ที่ท้าวกุเวรกล่าวถึงในพระสูตรนี้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

โคปิกา : ธิดาชาวศากยะชื่อว่าโคปิกา ในกรุงกบิลพัสดุ์; ในสักกปัญหสูตร อธิบายว่า ศากยธิดาผู้นี้ เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เลื่อมใสในพระธรรม เลื่อมใสในพระสงฆ์ ผู้รักษาศีลให้บริบูรณ์ หน่ายความรู้สึกเป็นหญิง อบรมความรู้สึกเป็นชาย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๓/๒๘๐,๑๐/๓๕๔/๒๘๑)

โคผู้ : โคพลิพัทท์, ในพลิวัททสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า โคผู้ มี ๔ ชนิด คือ(๑) โคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงตน แต่ไม่ข่มเหงโคฝูงอื่น (๒) โคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงอื่น แต่ไม่ข่มเหงโคฝูงตน (๓) โคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงตนและข่มเหงโคฝูงอื่น (๔) โคผู้ที่ไม่ข่มเหงโคฝูงตนและไม่ข่มเหงโคฝูงอื่น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๘/๑๖๔)

อรรถกถากล่าวว่า โคผู้ หมายถึงโคจ่าฝูง (องฺ.เอกาทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๗/๓๙๒)

โคผู้เขาหัก : วัวตัวผู้ที่มีเขาหัก เขาใช้งานไม่ได้, ตามธรรมชาติของโคผู้ที่มีเขาสมบูรณ์มักจะคึกคะนองไล่ขวิดโน่นขวิดนี่ แต่โคผู้ที่มีเขาหักมักจะสงบเสงี่ยมเจียมตน ไม่ไล่ขวิดใครๆ, ในที่นี้ พระสารีบุตรได้เปรียบองค์ท่านว่าเป็นเหมือนโคผู้เขาหัก ไม่มีเวรมีภัยต่อใครๆ ดังข้อความที่ท่านกราบทูลแด่พระพุทธเจ้าว่า “...โคผู้เขาหัก สงบเสงี่ยม ได้รับการฝึกมาดี ได้รับการแนะนำมาดี ให้สำเหนียกดี เดินไปตามถนนหนทาง ตามทางแยกน้อยใหญ่ ไม่ดีด หรือขวิดใคร ๆ แม้ฉันใด ข้าพระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีใจเสมอด้วยโคผู้เขาหัก ไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุใดไม่ตั้งมั่นกายคตาสติไว้ในกาย ภิกษุนั้นกระทบเพื่อนพรหมจารีรูปใดรูปหนึ่งในพระธรรมวินัยนี้แล้วไม่ขอโทษพึงจาริกไป...” (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑๑/๔๕๔)

โคพลิพัท,โคพลิพัทท์ : โคผู้,โคถึกที่มีกำลัง ในขัตติยสูตร กล่าวถึงโคพลิพัทประเสริฐที่สุดในบรรดาสัตว์สัตว์ ๔ เท้า ดังที่เทวดากล่าวว่า บรรดาสัตว์ ๔ เท้า โคพลิพัทประเสริฐที่สุด ,ในสัมภวชาดกกล่าวถึงโคพลทิพัทท์มีกำลังเมื่อตอนใช้งานว่า โคพลิพัทท์จะรู้ได้ ในเมื่อมีภาระที่จะต้องลากไป(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔/๑๓,๑๕/๑๕๒/๑๙๓,๑๕/๑๙๗/๒๘๓), (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๑๖๘/๕๖๕), อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๗๒/๕๐๓) ;

อรรถกถากล่าวว่า โคถึกที่มีกำลัง (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๑๐๒๘/๔๖๖)

โคพลิพัทท์สาลิยะ : โคพลิพัทท์ชื่อว่าสาลิยะ, โคผู้ชื่อว่าสาลิยะ ดังคำว่า เมื่อชาวนากำลังไถนา โคชื่อสาลิยะถูกผาลบาดล้มลง เขาเมื่อจะด่าพระราชา จึงกล่าวว่า ขอให้พระเจ้าปัญจาละ ถูกหอกแทงล้มนอนกลิ้งในสงคราม เหมือนโคพลิพัทท์สาลิยะ ผู้น่าสงสารถูกผาลบาด ล้มนอนกลิ้งอยู่ (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๓๕๒/๕๙๑)

โคมยปิณฑสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนโคมัย ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า ขันธ์ ๕ ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น มีอยู่หรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ไม่มีเลย แล้วทรงหยิบก้อนโคมัย(มูลโค)เล็กๆ ขึ้นมาแล้วตรัสว่า การได้อัตภาพแม้ประมาณเท่านี้ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น ไม่มี ถ้าแม้การได้อัตภาพประมาณเท่านี้ จักเที่ยงแท้ ไม่ผันแปรแล้ว การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบนี้ ก็จะไม่พึงปรากฏ แต่เพราะขันธ์ ๕ แม้ประมาณเท่านี้ที่เที่ยงแท้ไม่มี การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบจึงปรากฏ แล้วทรงเล่าว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว เราได้เป็นพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษก มีเมือง ๘๔,๐๐๐ เมือง มีปราสาท มีเรือนยอด มีบัลลังก์ มีช้างต้น มีม้าต้น มีรถทรง มีแก้ว มีพระสนม มีกษัตริย์ มีแม่โคนม มีผ้า มีภาชนะทอง แต่ละอย่าง อย่างละ ๘๔,๐๐๐ สำรับ สังขารทั้งปวงคือเมืองเป็นต้นเหล่านั้น ล่วงไป สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ก็เพราะสังขารทั้งปวงมีลักษณะที่ไม่เที่ยงอย่างนี้ จึงควรที่จะเบื่อหน่าย คลายกำหนัด พ้นไปจากสังขารทั้งปวง (สำ.ส.(ไทย)๑๗/๙๖/๑๘๓)

โคมัย : มูลโค, มูลที่เกิดจากโค ,ขี้วัว (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๔๔/๒๐๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๙/๑๗๐,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๓,๒๐/๙๔/๓๒๖)

โคมัยสด : มูลโคใหม่,มูลที่เกิดจากโคที่ยังเปียก,ขี้วัวที่ผสมน้ำ ดังคำว่า พราหมณ์ในโลกพากันสรงน้ำดำหัวนุ่งห่มผ้าไหมคู่ใหม่ ทาแผ่นดินด้วยโคมัยสด ลาดด้วยหญ้าคาที่เขียวสดแล้วนอนในระหว่างกองทรายกับเรือนไฟ(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๙/๒๗๒,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๖๗/๓๐๑,๒๔/๑๗๖/๓๑๙)

โคแม่ลูกอ่อน : แม่วัวที่มีลูกเล็กๆ ยังไม่หย่านม ยังช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ต้องให้แม่วัวคอยช่วยดูแล, โคแม่ลูกอ่อนถูกนำมาเปรียบเทียบในการอธิบายธรรมในหลายเหตุการณ์เช่น เปรียบเทียบโคแม่ลูกอ่อนเล็มหญ้าพลางชำเลืองดูลูกไปพลาง ฉันใด คนผู้มีทิฏฐิก็ฉันนั้นเหมือนกัน ช่วยเหลือกิจที่ควรทำของเพื่อนพรหมจารี ขณะเดียวกัน ก็บำเพ็ญไตรสิกขาไปด้วย(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๗/๕๓๕), ในช่วงที่แม่โคมีลูกอ่อนมักจะมีความรักในลูกอย่างแนบแน่นและค่อนข้างดุร้าย จึงไม่ควรพรากแม่ลูกออกจากกันและเมื่อเข้า

SAMPLE

ไปใกล้ อาจถูกขวิดถึงแก่ชีวิตได้ เช่น พระพาหิยะ และชายเรื้อนชื่อสุปปพุทธะ , อนึ่ง ท่านเปรียบเทียบผู้มีอุบายไม่แยบคายในการปฏิบัติธรรม ไม่สามารถบรรลุมรรคผลได้ เหมือนกับคนต้องการนมสด แต่ไปรีดนมสดที่เขาโคแม่ลูกอ่อน ก็ย่อมไม่ได้น้ำนม เช่นกัน(ม.ม.(ไทย)๑๓/๙/๙,๑๓/๔๑๗/๕๒๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๒๕/๒๖๑, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๖)

โคยูถปติ : ชื่อโคอุสภะชนิดหนึ่ง, เป็นโคที่ใช้บูชายัญ ดังคำว่า ขอพวกท่านจงรีบไปนำเอาโคอุสภะของเรามาคือโคยูถปติ โคอโนชะ โคนิสภะ และโคควัมปติ จงต้อนโคเหล่านั้นทั้งหมดเข้าเป็นหมู่ เราจักบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๙๙๕/๓๓๗)

โครงกระดูก : กระดูกชิ้นส่วนต่างๆ ภายในร่างกาย, ในทางพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเรื่องกายคตาสติให้ภิกษุพิจารณาโครงกระดูกเพื่อคลายความกำหนัดยินดี บรรเทาเบาบางในกามารมณ์ เช่นข้อความว่า "ภิกษุเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงกระดูกยังมีเนื้อและเลือด มีเอ็นรึงรัดอยู่ แม้ฉันใด ภิกษุนั้นนำกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบให้เห็นว่า “ถึงกายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้” ฉันนั้น, มีพระพุทธดำรัสตรัสสอนเกี่ยวกับเรื่องกามเพื่อคลายความกำหนัดยินดีแก่ภิกษุทั้งหลายว่า.."....กามทั้งหลายเปรียบเหมือนร่างโครงกระดูก มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่...."(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๐๙,๑๐/๓๗๙/๓๑๐,๑๐/๓๗๙/๓๑๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๒/๑๐๘), กระดูกชิ้นส่วนต่างๆ ในร่างกาย ซึ่งเชื่อมต่อกันด้วยโครงสร้างของข้อต่อ เอ็น กล้ามเนื้อ และอวัยวะต่างๆ(วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี)

โครักขกรรม : การเลี้ยงโค,การเลี้ยงโคไว้ขาย (อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๒/๓๑๙,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๖/๑๖,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๑๙/๑๗๑,อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๔๙๐/๕๑๙)

ในเอสุการีสูตร และวาเสฏฐสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ อธิบายว่า เป็นอาชีพอย่างหนึ่งคนวรรณะแพศย์,เป็นอาชีพของชาวนา ดังคำว่า ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามอาศัยโครักขกรรมเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเรียกว่าชาวนา,ในวาเสฏฐสูตร แห่งสุตตนิบาตก็อธิบายนัยเดียวกัน ในมหานิทเทสอธิบายว่าหมายถึงการเลี้ยงปศุสัตว์ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๔๐/๕๕๑,(ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๗/๕๗๖,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๖๑๘/๖๔๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๐๒/๓๑๓);

ทีฆชาณุสูตรอังคุตตรนิกาย อธิบายว่าเป็นอาชีพอย่างหนึ่งในบรรดาอาชีพหลายอย่าง เช่น กสิกรรม พาณิชยกรรม โครักขกรรม เป็นช่างศร รับราชการ แห่งอุฏฐาน สัมปทา อันเป็นคุณธรรมที่ทำให้เป็นเศรษฐี (อง.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐,๒๓/๕๕/๓๔๕)

การเลี้ยงสัตว์มีโคเป็นต้น, คนที่เลี้ยงโคเป็นอาชีพ (ดูประกอบในอภิธานวรรณนา)

SAMPLE

โครุ่นที่ยังไม่ได้ฝึก : วัวที่อยู่ในวัยเจริญเติบโตที่ยังไม่ได้รับการฝึกฝน ถ้าเทียบกับคนก็คือกำลังอยู่ในวัยแตกเนื้อหนุ่มแตกเนื้อสาว(วัยรุ่น),วัยนี้เป็นวัยที่กำลังคึกคะนองอยากรู้อยากเห็นอยากทดลอง, ในที่นี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงสนทนาธรรมกับนายเธนิยะในเรื่องต่างๆ รวมทั้งเรื่องเกี่ยวกับโค ดังข้อความว่า....นายธนิยะกราบทูลว่า "ในจำนวนฝูงโคของข้าพเจ้านี้ มีทั้งโครุ่นที่ยังไม่ได้ฝึก ลูกโคที่ยังดื่มนม แม่โคที่กำลังตั้งครรภ์ แม่โควัยเจริญพันธ์ และโคสำคัญที่เป็นจ่าฝูง..." พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "ในจำนวนฝูงโคคือศาสนธรรมของเรานี้ ไม่มีทั้งโครุ่นที่ยังไม่ได้ฝึก ลูกโคที่ยังดื่มนม แม่โคที่กำลังตั้งครรภ์ แม่โควัยเจริญพันธ์ และโคสำคัญที่เป็นจ่าฝูง..." (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๒๖/๕๐๔,๒๕/๒๗/๕๐๔), ในทางธรรม ท่านเปรียบเทียบโครุ่นที่ยังไม่ได้ฝึกว่าเป็นเหมือนปริยุฏฐานกิเลส(กิเลสกลุ้มรุมจิตใจ)(ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๒๗/๓๗)

โคลาน : สัตว์ที่เกิดเหมือนโค, สัตว์ที่ไปเหมือนโค, ในสุธาโภชนชาดกกล่าวว่า ณ ที่นั้น(ภูเขาคันธมาทน์)มีทั้งแรด โคลาน กระบือ ละมั่ง กวาง ในกุณาลชาดกกล่าวถึงโคลานตอนหนึ่งว่า ป่าหิมพานต์ .. เป็นที่สัญจรไปมาแห่งช้าง โคลาน กระบือ, ในวิธุรชาดกกล่าวถึงโคลานไว้ตอนหนึ่งว่า แรด โคลาน กระบือ ละมั่ง กวาง เนื้อทราย ระมาด วัว สุกรบ้าน (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๖๗/๑๒๙, ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย)๒๘/๕๓๖/๑๓๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๑๒/๔๐๓)

อภิธานวรรณนา หน้า ๗๔๓ ให้ความหมายวิเคราะห์ว่า คะวะชะ, คะวะยะ ดังคำว่า โค วิย วชติ ชายตีติ ควโช, โค วิย อยตีติ ควโย,หมายถึงวัวป่า (งัวป่า) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒

โคลิสสานิ, พระ : ภิกษุชื่อว่าโคลิสสานิ ชาวกรุงราชคฤห์,พระผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร มีความประพฤติเลวทราม ในโคลิสสานิสูตรอธิบายว่า ท่านรูปนี้มีมารยาทหยาบคาย คือความประพฤติเลว มีอาจาระหยาบ เพ่งในปัจจัยทั้งหลาย ต่อมาภายหลัง พระสารีบุตรได้แนะนำข้อปฏิบัติสำหรับผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ๑๘ ข้อมีความเคารพยำเกรงในเพื่อนพรหมจารีเป็นต้น ต่อมาภายหลัง พระสารีบุตรช่วยให้โคลิสสานิภิกษุบรรลุพระอรหัตผล ด้วยการแสดงข้อปฏิบัติตั้งแต่อภิสมาทานจาริกวัตร(ธรรมเนียมเบื้องต้นของภิกษุ) ด้วยสามารถแห่งบุคคลผู้ควรแนะนำได้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๓/๑๙๕)

โคลิสสานิสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระโคลิสสานิ พระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ โดยปรารภพระโคลิสสานิ ซึ่งเป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร แต่มีมารยาททรามเป็นต้น ท่านพระสารีบุตร แสดงข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ๑๘ ข้อ คือ(๑)ควรเป็นผู้มีความเคารพยำเกรงในเพื่อนพรหมจารี(๒)ควรเข้าใจลำดับแห่งอาสนะ (๓) ควรรู้อภิสมาจาริกธรรม(วัตรอันเป็นระเบียบปฏิบัติ)(๔)ไม่ควรเข้าบ้าน

SAMPLE

เช้านักไม่ควรกลับมาสายนัก(๕)ไม่ควรเที่ยวไปในตระกูลก่อนหรือหลังอาหาร (๖) ไม่ควรคะนองกายวาจา (๗) ไม่ควรเป็นผู้มีปากกล้า มีวาจาจัดจ้าน (๘) ควรเป็นผู้ว่าง่ายเป็นกัลยาณมิตร (๙) ควรเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์(๑๐)ควรเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร (๑๑) ควรเป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง (๑๒) ควรเป็นผู้ปรารภความเพียร (๑๓) ควรเป็นผู้มีสติตั้งมั่น (๑๔) ควรเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น (๑๕) ควรเป็นผู้มีปัญญา (๑๖) ควรทำความเพียรในอภิธรรมและอภิวินัย (๑๗) ควรทำความเพียรในวิโมกข์อันละเอียดคืออรูปสมาบัติที่ล่วงรูปสมาบัติ (๑๘) ควรทำความเพียรในอุตตริมนุสสธรรม (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๓/๑๙๕);

ข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ๑๘ ข้อ มีความสำคัญต่อภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เพราะพระสารีบุตรแสดงข้อวัตรปฏิบัติเริ่มตั้งแต่ธรรมเนียมเบื้องต้นของภิกษุจนถึงอรหัตตผล กล่าวคือข้อที่ ๑-๑๐ เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นของภิกษุทั่วไป จากข้อที่ ๑๑ เป็นต้นไป เป็นข้อปฏิบัติของภิกษุผู้อยู่ป่าด้วยฉะนั้น เมื่อท่านแสดงจบลง พระมหาโมคคัลลานะจึงถามว่า ข้อปฏิบัติเหล่านี้เหมาะสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรเท่านั้นหรือ ท่านตอบว่า ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรยังต้องปฏิบัติ แม้ภิกษุผู้อยู่ในบ้านก็จำต้องปฏิบัติเช่นกัน

โควัตร : ข้อประพฤติปฏิบัติเลียนแบบโค คือผูกเขา ผูกหางเที่ยวไปกับฝูงโค ดังคำในกุกกุรวติกสูตรตอนหนึ่งว่า ในนิคมของชาวโกลิยะชื่อหลิททวสนะ แคว้นโกลิยะ...นายปุณณะโกลิยบุตร ผู้ประพฤติโควัตรถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร (ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๘/๗๕)

อรรถกถากล่าวว่า โควัตร หมายถึงข้อประพฤติเลียนแบบโคคือผูกเขาผูกหางเที่ยวไปกับฝูงโค (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๗๘/๗๕)

โควินทพราหมณ์, ตำแหน่ง : พราหมณ์ชื่อว่าโควินทะ, เขาดำรงตำแหน่งเป็นปุโรหิตของพระเจ้าทิสัมบดี มีบุตรชื่อว่าโชติปาละ ครั้นเมื่อวันคืนผ่านไป ได้ดับชีพเสีย ในเวลาที่พระเจ้าทิสัมบดีมอบราชกิจทั้งปวงไว้แล้ว (มีตำแหน่งหน้าที่บริหารบ้านเมือง) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๕/๒๓๙) ;

อรรถกถาอธิบายว่า โควินทะ ไม่ใช่ชื่อตัว, เป็นชื่อตำแหน่ง หรือฐานันดรศักดิ์ของผู้ดำรงตำแหน่งปุโรหิต เช่นเดียวกับชาณุสโสณิ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๐๔/๒๗๓) ดู ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๓๔/๑๙ ประกอบ

โควินทพราหมณ์, มหา : โชติปาลมาณพ ผู้ดำรงแทนตำแหน่งแทนบิดาคือพราหมณ์ชื่อว่าโควินทะ ในมหาโควินทสูตรอธิบายว่า เขาเป็นสหายของพระราชบุตรเรณุ พร้อมกับกษัตริย์อีก ๖พระองค์ รวมเป็น ๘ คน เป็นปุโรหิตของพระเจ้าทิสัมบดี ได้ถวายคำปรึกษา

SAMPLE

อรรถคดีที่บิดาเคยถวายคำปรึกษาถวายคำปรึกษาอรรถคดีที่บิดาไม่เคยถวายคำปรึกษา จัดแจงการงานที่บิดาเคยจัดแจง จัดแจงการงานที่บิดาไม่เคยจัดแจง ชาวบ้านจึงเรียกโชติปาลมาณพว่า ท่านโควินทพราหมณ์ผู้เจริญ เพราะเหตุนี้แหละ โชติปาลมาณพจึงเกิดมีสมญาว่า 'โควินทะ มหาโควินทะ' ภายหลังสละทรัพย์ ออกบวชพร้อมกับกษัตราธิราช ๗ พระองค์ พราหมณมหาศาล ๗ คน พราหมณ์นหาดก ๗๐๐คน ภรรยาผู้มีฐานะเท่ากันทั้ง ๔๐ คนกษัตริย์ พราหมณ์ คหบดีและหญิงรับใช้อีกหลายพันคน เจริญพรหมวิหาร ตายแล้วไปเกิดในพรหมโลก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๖/๒๔๐)

ในจริยาปิฎกได้กล่าวไว้ว่า ในกาลที่เราเป็นพราหมณ์มีนามว่ามหาโควินทะ เป็นปุโรหิตของพระราชา ๗ พระองค์ อันมนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว ครั้งนั้น เครื่องบรรณาการอันใด ในราชอาณาจักรทั้ง ๗ ได้มีแล้วแก่เรา...พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้น เราจึงให้ทรัพย์อย่างประเสริฐ (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๓๗/๗๓๒)

โควินทะ,ตำแหน่ง,ชื่อคน : 1. ชื่อตำแหน่ง, ฐานันดรศักดิ์ของผู้ดำรงตำแหน่งปุโรหิต ที่พระราชาจะทรงแต่งตั้งข้าราชการมาดำรงตำแหน่งเป็นปุโรหิต ดังคำว่าพระเจ้าทิสัมบดีทรงประกอบพระราชพิธีอภิเษกโชติปาลมาณพไว้ในตำแหน่งโควินทะ ทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแทนบิดา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๕/๒๓๙);

2.โควินทะ เป็นบุคคลสำคัญ แต่เป็นใบ้เพราะน้ำลาย ดังคำที่เสนกบัณฑิตกราบทูลพระราชาว่า ศิลปะนี้ก็ดี เผ่าพันธุ์ก็ดี ส่วนแห่งร่างกายก็ดี หาจัดแจงโภคะได้ไม่ โปรดทอดพระเนตรโควินทะผู้ใบ้เพราะน้ำลาย ซึ่งได้รับความสุข เพราะคนมีสิริ ย่อมคบหาเขา ข้าพระองค์เห็นเหตุแม้นี้จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลว คนมีสิริเท่านั้นประเสริฐ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๘๗/๔๘๕)

โคศาล : คนเกิดในโรงโค หมายถึงเจ้าลัทธิมักขลิโคศาล ; ในสามัญญผลสูตร และมหาปรินิพพานสูตรอธิบายว่า เจ้าลัทธิมักขลิโคศาล เจ้าลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ถือลัทธิว่า สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์ หรือเศร้าหมองเอง ไม่ใช่ตัวเองเป็นตัวการและไม่ใช่เพราะสิ่งอื่นเป็นตัวการ,จัดสมณพราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะเป็นอาจารย์ มีชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ประชาชนยกย่องกันว่าเป็นคนดี (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๔-๕๖, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๓/๑๖๑)

อรรถกถากล่าวว่า ผู้เกิดในโรงโค ก็คือเจ้าลัทธิชื่อว่ามักขลิ และจัดเป็นครู ดังคำว่าครูทั้ง ๖ (คือ (๑) ครูปูรณะกัสสปะ (๒) ครูมักขลิโคศาล (๓) ครูอชิตะเกสกัมพล (๔) ครูปกุธะกัจจายนะ (๕) ครูนิครนถ์ นาฏบุตร (๖) ครูสัญชัยเวลัฏฐ

SAMPLE

บุตร) (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๕๒/๑๓๑,ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๖,สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๑๗/๔๐,สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๒๗/๑๕๖)

โคสาลเถรคาถา : คาถาของพระโคสาลเถระ, ภาษิตของพระโคสาลเถระ (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๓/๓๑๑), พระโคสาลเถระเกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง แคว้นมคธ มีชื่อว่าโคสาล ท่านมีความคุ้นเคยกับบุตรเศรษฐีชื่อว่าโสณโกฏิกัณณะ พอได้สดับว่า โสณโกฏิกัณณะบวชแล้วเกิดความสลดใจว่า ก็ขึ้นชื่อว่าโสณโกฏิกัณณะ มีสมบัติมาก ยังบวช ส่วนตัวเราเล่าไม่มีสมบัติอะไรมาก จึงบวชในสำนักของพระผู้มีพระภาค เรียนกัมมัฏฐานอันเหมาะแก่จริยาของตน เมื่อแสวงหาที่อยู่ ก็เลือกอยู่ที่ภูเขาชื่อว่าสานุแห่งหนึ่งไม่ไกลจากบ้านเกิดของตน วันหนึ่ง มารดาได้ถวายข้าวปายาสที่เขาหุงด้วยน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดแก่ท่านผู้เข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต ท่านรับข้าวมธุปายาสนั้นแล้ว นั่งฉันที่โคนพุ่มไม้ไผ่แห่งใดแห่งหนึ่ง ใต้ร่มเงาของภูเขานั้น ล้างบาตรและมือ แล้วเริ่มเจริญวิปัสสนา มีจิตตั้งมั่น เพราะมีกายและจิตสบาย โดยได้โภชนะเป็นที่สบาย เมื่อญาณมีอุทยัพพยญาณเป็นต้น แข็งกล้าดำเนินไปอยู่ขวนขวายวิปัสสนาแล้วยังภาวนาให้ถึงที่สุดตามลำดับแห่งมรรค กระทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัต โดยไม่ยากลำบากเลย ได้กล่าวว่า เราฉันข้าวมธุปายาสใต้พุ่มไผ่ พิจารณาถึงความเกิดและความเสื่อมของขันธ์ทั้งหลายโดยเคารพ จะกลับไปสู่สานุบรรพตที่เราเคยอยู่ แล้วเพิ่มพูนวิเวกต่อไป (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๓/๑๒๑)

โคสาลิยะ : โคชื่อว่าสาลิยะเป็นโคไถนาชาวอินเดีย วันหนึ่งถูกผาลบาด จึงล้มลง ดังคำว่า ชาวนากำลังไถนา โคชื่อสาลิยะถูกผาลบาดล้มลง ชาวนาเมื่อจะด่าพระราชาจึงกล่าวว่า กลางคืนพวกโจรก็ปล้นสะดม กลางวันพวกเจ้าหน้าที่ก็กดขี่ ในแคว้นของพระราชาโกง คนผู้ประกอบการงานอันไม่ชอบธรรมจึงมีอยู่มาก แม่ครัวคงหุงใหม่แน่นอนจึงนำอาหารมาสาย เรามัวแลดูคนนำอาหารมา โคสาลิยะจึงถูกผาลบาด ขอให้พระเจ้าปัญจาลราชจงถูกหอกแทง ต้องนอนกลิ้งอยู่ในสงคราม เหมือนโคสาลิยถูกผาลแทงนอนอยู่ดังคนกำพร้าฉะนั้น (ขุ.ชา.ตึสติ. (ไทย)๒๗/๓๕๖/๕๙๒)

โคสิงคสาลวนทายวัน, ป่า : ชื่อป่าแห่งหนึ่ง ณ สถานที่นี้พระพุทธเจ้าตรัสถึงรสแห่งความสามัคคี แห่งพระเถระ ๓ รูป คือพระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมิละ อยู่ที่ป่าโคสิงคสาลวัน (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๒/๑๕๘)

โคสิงคสาลวัน, ป่า :ป่าชื่อว่าโคสิงคสาลวัน เป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ย่อมฟุ้งไป (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๒๕/๓๕๗),ป่าแห่งนี้พระมหาเถระหลายรูปผู้มีชื่อเสียงได้มาพักและอยู่อาศัย ดังคำว่า พระเถระผู้เป็นพระ

สาวกที่มีชื่อเสียงหลายรูป ได้แก่ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ..(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๒/๓๖๖)

โคสีสนิกเขปกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระโคสีสนิกเขปกเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๑/๔๕๕) พระโคสีสนิกเขปกเถระกล่าวไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ลาดไม้จันทน์เหลืองเป็นสะพานให้พระสงฆ์ได้เดิน เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ

โคสุชาตะ,พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดินามว่าโคสุชาตะ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระเทสปูชกเถระ ดังคำที่พระเทสปูชกเถระกล่าวถึงประวัติของตนในอดีตชาติว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอัตถทัสสี ทรงองอาจกว่านรชนเสด็จเหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าไปในอากาศประทับอยู่ในภูมิภาคใดแล้วเสด็จเหาะขึ้นไป ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส บูชาภูมิภาคด้วยมือทั้งสองของตน ในกัปที่ ๑๑๘ ข้าพเจ้าเห็นพระมหามุนีจึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาภูมิภาค(ที่พระองค์ประทับ) ในกัปที่ ๑๑๑ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าโคสุชาตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๓๓๑)

โคหนุ่ม : วัวหนุ่ม, วัวที่อยู่ในวัยมีกำลัง, โคหนุ่มที่มีกำลังสามารถลากเกวียนบรรทุกสิ่งของหนักได้ สามารถทำลายเชือกผูกธรรมดาที่ล่ามตนให้ขาดได้, ในที่นี้ นายธนิยะได้พูดถึงเชือกผูกพิเศษของตน ที่แม้โคหนุ่มๆ มีกำลังก็ไม่สามารถดึงให้ขาดได้ ดังข้อความที่เขากราบทูลว่า "ข้าพเจ้าปักเสาสำหรับล่ามโคไว้แน่นหนา ไม่โยกคลอน เชือกพิเศษสำหรับล่ามโคทั้งหลาย ก็ฝั้นด้วยหญ้าปล้องใหม่ ๆ มีรูปทรงกะทัดรัดดี ถึงแม้โคหนุ่มๆ จะดิ้นดึง ก็ไม่สามารถทำให้ขาดได้เลย....."(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๒๘/๕๐๕)

โคหนุ่มสาว : วัวรุ่นหนุ่มรุ่นสาว ซึ่งนายโคบาลชาวแคว้นมคธ มักต้อนฝูงโคให้ข้ามไปสู่ฝั่งเหนือของชาวแคว้นวิเทหะ ณ สถานที่ที่เป็นท่า นายโคบาลมักจัดลำดับฝูงโคให้ข้ามแม่น้ำ คือ ให้โคจ่าฝูงข้ามก่อน จากนั้นก็ให้โคที่มีกำลังและโคที่ฝึกไว้ข้าม จากนั้นก็ให้โคหนุ่มสาวข้าม จากนั้น ก็ให้ลูกที่มีกำลังน้อยข้าม ต่อจากนั้นก็ให้ลูกโคเล็กที่เกิดในวันนั้นลอยไปตามเสียงโคที่เป็นแม่ ดังคำว่า นายโคบาลนั้นให้โคจ่าฝูงข้ามก่อน....จากนั้นจึงต้อนเหล่าโคหนุ่มสาวให้ข้ามไป โคเหล่านั้นว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดี (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๑/๓๘๕)

โคอโนชะ : ชื่อโคอุสภะชนิดหนึ่ง, เป็นโคที่ใช้บูชายัญ ดังคำว่า ขอพวกท่านจงรีบไปนำเอาโคอุสภะของเรามาคือโคยูถปติ โคอโนชะ โคนิสภะ และโคควัมปติ จงต้อนโคเหล่านั้นทั้งหมดเข้าเป็นหมู่ เราจักบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๙๙๕/๓๓๗)

SAMPLE

โคอาชาไนย : โคที่มีกำลัง,โคกำเนิดดี,โคพันธุ์หรือตระกูลดี; รู้รวดเร็ว, ฝึกหัดมาดีแล้ว, ถ้าเป็นโคที่ฝึกหัดมาดีแล้ว เรียกว่าโคอาชาไนย ซึ่งเป็นโคที่เทียมแอกลากสิ่งของ,แม้ล้มแล้วก็ใช้ความพยายามลุกขึ้นยืนใหม่ ดังคำว่า โคอาชาไนย เจริญเต็มที่เทียมไถแล้ว ย่อมลากไถไปได้โดยไม่ลำบาก หรือดังคำว่า โคอาชาไนยที่ดี พลาดล้มแล้วลุกขึ้นยืนใหม่ได้ ได้ความสังเวชอย่างยิ่งแล้ว ไม่ท้อถอย นำภาระต่อไปได้ (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๖/๓๐๙, ๒๖/๔๕/๓๑๙,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๗๓/๓๖๐)

โคอุสภราช : โคจ่าฝูงอุสภะ,เป็นโคประเสริฐสุด, โคชนิดนี้อยู่ตามซอกเขา ดังคำในปัพพัชชาสูตร สุตตนิบาตว่า ภิกษุพักอยู่ที่ถ้ำด้านหน้าภูเขาปัณฑวะ เหมือนเสือโคร่ง โคอุสภราช และราชสีห์ที่ซอกเขา; ในจันทกุมารชาดก กล่าวว่า พระเจ้าเอกราช ในปุปผวดีนคร เคยรับคำกราบบังคมทูลจากขัณฑหาลปุโรหิตให้ใช้เป็นสัตว์บูชา พร้อมกับพระราชโอรส พระราชธิดา พระมเหสี ชาวนิคม โคอุสภราช และม้าอาชาไนย ดังคำในจันทกุมารชาดกอีกตอนหนึ่งว่า นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อ จงบินไปทางทิศตะวันออก แห่งบุปผวดีนครเถิด ณ ที่นั้นพระเจ้าเอกราชผู้ทรงหลงงมงาย จะบูชายัญด้วยโคอุสภราช ๔ ตัว ; ในเวสสันดรชาดก กล่าวไว้ว่า พระเจ้าสญชัย แห่งกรุงสีพี เคยใช้โคอุสภราชเป็นค่าไถ่พระกัณหาและชาลีแก่ชูชกพราหมณ์เฒ่า ดังคำว่า พนักงานรีบไปนำทาสีทาส โค ช้างและโคอุสภราชอย่างละ ๑๐๐ มาให้แก่พราหมณ์เป็นค่าไถ่ ในอปทานกล่าวเป็นเชิงเปรียบเทียบ ดังคำกล่าวที่พระสุคันธเถระเมื่อกล่าวถึงประวัติของตนกล่าวถึงว่าพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะเป็นดังดังพญาโคอุสภะ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๑๙/๕๙๖, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๙๘๖/๓๓๕,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๐๖๘/๓๕๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๓๒๕/๕๔๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๓๒๖/๕๔๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๖/๒๓๑)

โคอุสภะ : โคจ่าฝูง, ถูกกล่าวถึงเป็นเชิงเปรียบเทียบได้พระพุทธเจ้า ดังคำธนิยสูตร สุตตนิบาตว่า เราได้ตัดเครื่องผูกทั้งหลาย เหมือนโคอุสภะสลัดเชือกที่ล่ามไว้จนขาดสะบั้น,แม้ในอปทานก็กล่าวเป็นเชิงเปรียบเทียบเช่นกัน, มีกล่าวถึงหลายชาดก เช่น ในมหาสุปินชาดก กล่าวว่าเป็นพญาโคอุสภะ, เป็นโคที่ขยัน ดังคำในคันธตินทุกชาดกว่า กษัตริย์ผู้ทรงจัดแจงการงานดี ทรงขยันตลอดกาล ไม่เกียจคร้าน เหมือนฝูงโคที่มีโคอุสภะ, เป็นจ่าฝูง ; โคชนิดนี้ตัวสีขาว น่าดู (ลำตัวยาว ลำคองาม) คึกคะนอง มีกำลัง นำภาระหนักยิ่งไปได้, ชื่อโคจ่าฝูงของโคจำนวนมากตั้ง ๑๐๐ ตัว ๑,๐๐๐ ตัว ๑๐๐ คอก ๑,๐๐๐ คอก มีสีขาว น่าดู มีกำลังสามารถนำภาระหนักยิ่งไปได้ ยืนหยัดด้วยเท้าทั้ง ๔ ไม่หวั่นไหว ต่อเสียงฟ้าร้องตั้ง ๑๐๐ ครั้ง, วัวผู้(เป็นเครื่องหมายแสดงความสามารถของบุรุษนักรบ) (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๒๙/๕๐๕, ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๗๗/

SAMPLE

๓๒, ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๓๔๑/๕๘๙, ขุ.ชา.ม. (ไทย)๒๘/๙๙๕/๓๓๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖๒/๕๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๖๕๐ ;

ในมหาศีล สีลขันธวรรค กล่าวถึงลักษณะโคอุสภะว่าเป็นวิชาอย่างหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงเว้นขาดจากเดรัจฉานวิชา(ที.สี.(ไทย)๙/๒๒/๙) ;

อรรถกถากล่าวว่า พระตถาคตเปรียบเหมือนโคอุสภะ (ม.มู.อ.(บาลี)๑/๑๔๘/๓๔๗, อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๖)

ใคร่ครวญ : ไตร่ตรอง, ทบทวน, ใคร่ครวญ ในที่นี้ ท่านหมายถึง หลักธรรมข้อ ๑ ในอลังคสูตร (ว่าด้วยผู้สามารถทำประโยชน์ตนและผู้อื่น) ๖ ข้อ ประกอบด้วย (๑)ใคร่ครวญได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย (๒)ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ (๓)พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ (๔)รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๕)มีวาจางามเจรจาถ้อยคำไพเราะ ประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้ (๖)ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้าปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง(อง.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๖๒/๓๕๘,๒๓/๗๘/๓๙๕), ใคร่ครวญได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย หมายถึงเมื่อกล่าวถึงขันธ์ ธาตุ อายตนะ เป็นต้น ก็สามารถเข้าใจได้ฉับพลัน ในสูตรนี้ มุ่งกล่าวถึงสมถะและวิปัสสนา (อง.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๖๒/๒๖๘), ตรึกตรอง, พิจารณา, คิดทบทวน (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ใคร่ครวญได้เร็ว : ตรึกตรอง พิจารณา และคิดทบทวนได้เร็ว, ในขิปปนิสันติสูตร(ว่าด้วยเหตุให้ใคร่ครวญได้เร็ว) พระอานนท์ได้กล่าวถึงเหตุที่ทำให้ภิกษุเป็นผู้ใคร่ครวญได้เร็ว เรียนได้เร็ว เรียนได้มาก ในกุศลธรรมทั้งหลาย ต่อท่านพระสารีบุตรว่า ..."ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑)เป็นผู้ฉลาดในอรรถ (๒)เป็นผู้ฉลาดในธรรม (๓)เป็นผู้ฉลาดในพยัญชนะ (๔)เป็นผู้ฉลาดในนิรุตติ (๕)เป็นผู้ฉลาดในเบื้องต้นและเบื้องปลาย... ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล ภิกษุเป็นผู้ใคร่ครวญได้เร็ว เรียนได้ดี เรียนได้มาก ในกุศลธรรมทั้งหลาย...." (อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๖๙/๒๘๓) ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ใคร่ครวญได้เร็ว เพราะอรรถว่า ใคร่ครวญ ทรงจำได้เร็ว(อง.ปญฺจก.อ.(บาลี)๓/๑๖๙/๙๕)

ใคร่ครวญอรรถแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ : ตรึกตรอง พิจารณา คิดทบทวนเนื้อหาแห่งธรรมที่ตนทรงจำไว้แล้วได้, ในปฐมสัทธัมมสัมโมสสูตร(ว่าด้วยเหตุเสื่อมแห่งพระสัทธรรม สูตรที่ ๑) พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม ๕ ประการ แก่ภิกษุทั้งหลาย คือ (๑)ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ (๒)ไม่เรียนธรรมโดยเคารพ (๓)ไม่ทรงจำธรรมโดยเคารพ (๔)ไม่ใคร่ครวญอรรถแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้วโดยเคารพ (๕)รู้อรรถรู้ธรรมแล้วไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ...., ในทางตรงกันข้าม ถ้า

SAMPLE

ปฏิบัติ ๕ ข้อข้างต้นโดยเคารพก็จะทำให้พระสัทธรรมดำรงมั่นคง ไม่เสื่อมสูญ(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๕๔/๒๕๓)

ใคร่ต่อการศึกษา : ปรารถนา ต้องการ ฝักใฝ่ ตั้งใจ เอาใจใส่ต่อการศึกษา, อยากประสบความสำเร็จในการศึกษา, ความเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญข้อหนึ่งที่จะทำให้ผู้บวชเป็นภิกษุมีความเจริญก้าวหน้าในพระธรรมวินัย เป็นสมณสัญญาที่ภิกษุต้องรำลึกอยู่เสมอ และเป็นหลักธรรมที่ควรปฏิบัติตามเพื่อให้การอยู่ร่วมกันในสังคมสงฆ์ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย มีความสมานสามัคคีมีความรักต่อกัน มิเช่นนั้นแล้ว ก็จะเป็นไปในลักษณะตรงกันข้าม คือขาดความรักความสามัคคีต่อกัน ดังข้อความปรากฏในนัปปิยสูตร(ว่าด้วยธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความรัก) ตอนหนึ่งว่า..."ภิกษุไม่เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา ไม่สรรเสริญการสมาทานการศึกษา แม้การที่ภิกษุไม่เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา ไม่สรรเสริญการสมาทานการศึกษา นี้เป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นที่รัก เพื่อความเป็นที่เคารพ เพื่อความยกย่อง เพื่อความเป็นสมณะ เพื่อความเป็นอันเดียวกัน..." (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๗/๑๙๕,๒๔/๑๐๑/๒๔๒)

ไคร้เครือ : ชื่อไม้เถาใช้ทำยา ดังคำ ในมหาเวสสันดรชาดกกล่าวถึงป่าหิมพานต์ ว่ามีขมิ้น แก้ม หอม หรดาล กำคูณ สมอพิเภก ไคร้เครือ การะบูร และกลิงคุก (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๖๑/๕๐๔)

อักษร ฆ จำนวน ๕๑ ศัพท์

ฆฏชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องพระเจ้าฆฏะ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าพรหมทัตได้ทรงแสดงเหตุที่ไม่เศร้าโศกเพราะถูกพระเจ้าฆฏะแย่งชิงราชสมบัติว่า “ความเศร้าโศกไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไรแก้ปัญหาไม่ได้นำสิ่งที่ล่วงไปแล้วกลับมาก็ไม่ได้ นำความสุขที่ยังไม่มาถึงมาให้ก็ไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งผู้เศร้าโศกย่อมมีร่างกายผ่ายผอมเบื่ออาหารพวกศัตรูก็พากันดีใจความพินาศจะไม่มาถึงคนที่ไม่เศร้าโศก รสที่ก่อให้เกิดความสุขยิ่งกว่าความสุขในฌานไม่มี แม้จะนำแผ่นดินทั้งหมดมาถวายก็หามีความสุขเท่าไม่เหตุนั้น พระองค์จึงไม่เศร้าโศก” พระเจ้าฆฏะผู้เป็นพระราชาโจร ได้สดับดังนั้นจึงเกิดความเลื่อมใส ทูลขอให้พระโพธิสัตว์ยกโทษแล้ว ถวายราชสมบัติคืนและตั้งอยู่ในคำสั่งสอนของพระโพธิสัตว์ปกครองแผ่นดินโดยธรรม (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย)๒๗/๒๙/๒๐๔)

ฆฏบัณฑิต : ผู้เป็นกนิษฐาของพระเจ้าเกสวะ ในกัณหเปตวัตถุ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๐๘/๒๐๑) ; ฆฏบัณฑิต อาศัยอยู่ ณ กรุงทวารวดี ซึ่งมีพระราชาพี่น้องกัน ๑๐ องค์ คือพระเจ้าวาสุเทพมหาราช (มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า เกสวะ เพราะมีผมงาม) พลเทพ จันทเทพ สุ

ริยเทพ อัคคิเทพ วรุณเทพ อัชชุนเทพ ปัชชุนเทพ ฆฏบัณฑิตเทพ และอังกุรเทพ ต่อมาเมื่อพระโอรสของพระวาสุเทพมหาราชทิวงคต พระราชาเสียพระทัย ทรงละพระราชกรณียกิจทุกอย่าง ยึดแม่แคร่เตียง ทรงบรรทมบ่นเพ้อไป เวลานั้น ฆฏบัณฑิตเทพ ดำริว่า เว้นเราเสีย คนอื่นใครเล่าที่ชื่อว่าสามารถจะบรรเทาความเศร้าโศกพี่ชายของเราย่อมไม่มี เราจะขจัดความเศร้าโศกของพี่ชายเราด้วยอุบาย จึงแกล้งเป็นบ้า แหงนดูอากาศพลางกล่าวว่า จงให้กระต่ายแก่เรา ชาวพระนครแตกตื่นว่าเขาเป็นบ้าเสียแล้ว เมื่อพระเจ้าเกสวมาหาปลอบโยนก็ให้สติพี่ชายว่า ก็มนุษย์หรืออมนุษย์ไม่พึงได้ตามปรารถนาว่า ขอบุตรของเราที่เกิดมาจงอย่าตาย พระองค์จะพึงได้โอรสที่ทิวงคตแล้วที่ไม่ควรได้แต่ที่ไหน ข้าแต่พระองค์ผู้กัณหะโคตร พระองค์ทรงกันแสงถึงโอรสที่ทิวงคตแล้วซึ่งไม่สามารถจะนำคืนมาด้วยมนต์ รากยา โอสถหรือทรัพย์ใด การที่คนร้องไห้ถึงสิ่งที่มีปรากฏกับคนที่ร้องไห้ถึงสิ่งที่ไม่ปรากฏใครเป็นบ้ากว่ากัน เมื่อได้ฟังเช่นนี้ พระเจ้าเกสวะจึงได้สติ แล้วปฏิบัติพระราชกรณียกิจเช่นเดิม ในเรื่องนี้ เป็นคำเตือนสติให้แก่คนที่เสียใจเพราะพลัดพรากจากคนที่รัก

ฆฏมัณฑทายกเถราปทาน ๑ : ประวัติในอดีตชาติของพระฆฏมัณฑทายกเถระ, พระฆฏมัณฑทายกเถระกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงพระประชวรด้วยโรคลม ข้าพเจ้าได้เห็นแล้วจึงทำจิตให้เลื่อมใสนำหัวน้ำมันเนยเข้าไปถวาย เพราะบุญกรรมแม่น้ำคงคาชื่อภาคีรถีนี้และมหาสมุทรทั้ง ๔ บันดาลเนยใสให้สำเร็จแก่ข้าพเจ้า อนึ่ง พื้นปฐพีที่กว้างใหญ่ ดังจะรู้ความดำริของข้าพเจ้า จึงกลายเป็นน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวด ต้นไม้ที่งอกขึ้นบนแผ่นดินในทิศทั้ง ๔ ดังจะรู้ความดำริของข้าพเจ้าจึงกลายเป็นต้นกัลปพฤกษ์ไป ข้าพเจ้าได้เป็นจอมเทพครองเทวสมบัติตลอด ๕๐ ชาติ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๑ ชาติ และได้เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบูลย์นับชาติไม่ถ้วนในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายทานไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายหัวน้ำมันเนย ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๑/๑๗๓)

ฆฏมัณฑทายกเถราปทาน ๒ :ประวัติในอดีตชาติของพระฆฏมัณฑทายกเถระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๘/๔๓), พระฆฏมัณฑทายกเถระ เล่าประวัติคล้ายกับพระฆฏมัณฑทายกเถระในเรื่องที่ ๑ ต่างกันเพียงคำหัวน้ำมันเนยเป็นการถวายเปรียงเท่านั้น

ฆฏสูตร : พระสูตรว่าด้วยหม้อ พระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ วัดพระเชตวันยกย่องท่านพระสารีบุตรตามพระดำรัสพระผู้มีพระภาคว่า ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ถึงฝั่งนิพพานเป็นผู้ยอดเยี่ยมด้วยปัญญา มีศีลและอุปสมะ(เป็นผู้สงบ)ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว พระมหา

SAMPLE

โมคคัลลานะเหมือนก้อนเกลือเล็กๆ ส่วนพระสารีบุตรเหมือนหม้อเกลือใหญ่ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓๗/๓๒๗)

ฆฏายศากยะ, เจ้า : เจ้าชายพระนามว่าฆฏายะ ชาวกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ สร้างวิหารไว้ใน นิโครธาราม และพระอานนท์ไปเย็บจีวร ณ วิหารของเจ้าฆฏายะศากยะ พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังวิหารของเจ้าฆฏายศากยะ ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ ตรัสเรื่องสุญญตาแก่พระอานนท์ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๘๖/๒๒๒)

อรรถกถากล่าวว่า พระองค์เป็นเจ้าศากยะชื่อว่าฆฏายะ สร้างวิหารไว้ส่วนหนึ่งในวัดนิโครธารามนั่นเอง เช่นเดียวกับวิหารของเจ้าศากยะชื่อกาฬเขมกะ(ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๑๘๖/๑๑๓)

ฆฏาสนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิชื่อว่าฆฏาสนะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๔/๒๗๙) ; พระปุปผฤูปิยเถระกล่าวถึงประวัติของตนว่า ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ ณ กรุงสาวัตถี พอบรรลุนิติภาวะแล้ว ด้วยพลังแห่งวาสนาที่ตนได้สั่งสมมาในกาลก่อน จึงมีความเลื่อมใสในพระศาสดา บวชแล้วไม่นานนักก็ได้เป็นพระอรหันต์ เมื่อจะประกาศเรื่องราวที่ตนเคยได้ประพฤติมาแล้วในกาลก่อนว่า ข้าพเจ้า(สมัยที่เกิดพราหมณ์ อยู่ที่ภูเขาลูกหนึ่งชื่อกุกกุระ (เพราะตั้งตระหง่านมีลักษณาการคล้ายกับสุนัข) จบมนตร์ มีศิษย์ ๕,๐๐๐ คน แวดล้อมข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ และศิษย์เหล่านั้นเป็นผู้ลุกขึ้นก่อน(ตื่นก่อน) (และนอนทีหลัง) แกล้วกล้าในมนตร์ทั้งหลาย(มาแจ้งแก่ข้าพเจ้าว่าพระพุทธเจ้าบังเกิดแล้วในโลก) จึงรีบเดินทางพร้อมเหล่าศิษย์ แต่เจ็บไข้ระหว่างทาง จึงใช้ดอกไม้สร้างเป็นพระสถูปเพื่อพระสุคต ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ตายแล้วไปเกิดในพรหมโลก ไม่ไปเกิดยังทุคติเลยตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในกัปที่ ๔๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ชาติ มีพระนามว่าอัคคิสมะ มีพลานุภาพมาก ในกัปที่ ๒๐,๐๐๐ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๘ ชาติ มีพระนามว่าฆฏาสนะ ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน(ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/-/๑๖๖)

ฆฏิการเทพบุตร : เทพบุตรชื่อว่าฆฏิการะ อยู่ในพรหมโลกชั้นอวิหา ได้สนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าในฆฏิการสูตร เทวตาสังยุต และฆฏิการสูตร เทวปุตตสังยุตอธิบายว่า เทพบุตรผู้นี้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วเล่าถึงภิกษุ ๗ รูปไปเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา และกราบทูลอดีตชาติของตนแก่พระพุทธเจ้าว่า เมื่อก่อนข้าพระองค์เป็นช่างหม้อ ปั้นหม้ออยู่ในแคว้นเวภฬิงคะ เป็นผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดา เป็นอุบาสกของพระกัสสปพุทธเจ้า เว้นขาดจากเมถุนธรรมประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีอามิส ได้เคยเป็นคนหมู่บ้านเดียวกันกับพระองค์ ทั้งเคยเป็นสหายของพระองค์ในกาลก่อน (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๐/๖๔, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๕/๑๑๔)

SAMPLE

ฆฏิการสูตร ๑ : พระสูตรว่าด้วยฆฏิการเทพบุตร มีใจความสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล ทรงแย้มพระโอษฐ์ ณ สถานที่ แห่งหนึ่ง ท่านพระอานนท์ทูลถามถึงสาเหตุ ทรงยกเรื่องในอดีตขึ้นมาตรัสเล่าว่า ณ สถานที่นี้ มีนิคมชื่อเวคฬิงคะเป็นนิคมมั่งคั่ง พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะทรงอาศัยอยู่ ที่ตรงนี้เคยเป็นอารามและเป็นที่ประทับนั่งแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ในเวคฬิงคนิคม ได้มีช่างหม้อชื่อฆฏิการะผู้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระกัสสปพุทธเจ้า มีโชติปาลมาณพเป็นสหายที่รักของช่างหม้อฆฏิการะ ช่างหม้อฆฏิการะ ชักชวนโชติปาลมาณพเข้าไปเฝ้าพระกัสสปพุทธเจ้า แต่โชติปาลมาณพปฏิเสธว่า “การเห็นพระสมณะโล้นนั้นจะมีประโยชน์อะไร”ต่อมาขณะอาบน้ำอยู่ใกล้อารามของพระกัสสปพุทธเจ้า ช่างหม้อฆฏิการะชักชวนโชติปาลมาณพพร้อมทั้งดึงชายพก (เข็มขัด) มาณพก็ปฏิเสธอีก ต่อมาฆฏิการะจึงจับที่ผม โชติปาลมาณพฉุกคิดว่า ช่างหม้อผู้สหายมีสกุลรุนชาติต่ำ แต่กลับบังอาจจับผมของตน คงจะมีเรื่องอัศจรรย์ จึงตกลงไปเฝ้าพระกัสสปพุทธเจ้าได้ฟังธรรมแล้วจึงออกบวช ครั้งหนึ่ง พระกัสสปพุทธเจ้า ประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี พระเจ้ากาสีทรงพระนามว่ากิกีได้เสด็จเข้าไปเฝ้าและกราบทูลให้ทรงจำพรรษาที่กรุงพาราณสี แต่พระองค์ไม่ทรงรับนิมนต์โดยตรัสว่าทรงรับนิมนต์จากช่างหม้อฆฏิการะแล้วและตรัสสรรเสริญคุณของช่างหม้อ พระเจ้ากาสีตรัสว่าเป็นลาภของช่างหม้อฆฏิการะที่พระพุทธเจ้าทรงคุ้นเคยอย่างยิ่งและทรงส่งของไปพระราชทานแก่ช่างหม้อ แต่ช่างหม้อไม่รับ ทรงสรุปว่า โชติปาลมาณพก็คือพระองค์นั่นเอง;

ในฆฏิการสูตร แห่งเทวตาสังยุตกล่าวว่า ฆฏิการเทพบุตรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ วัดพระเชตวัน กราบทูลว่า ท่านอุปกะ ท่านผลคัณฑะ ท่านปุกกุสาติ ท่านภัทธิยะ ท่านขัณฑเทวะ ท่านพหุทันตี และท่านสิงคิยะ ละทิ้งกายมนุษย์แล้ว ก้าวล่วงโยคะอันเป็นทิพย์ได้ เพราะรู้ธรรมของพระผู้มีพระภาค และรู้ธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งนามรูปจึงตัดเครื่องผูกคือภพได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ท่านกล่าววาจาลึกซึ้ง รู้ได้ยาก เข้าใจให้ดีได้ยาก ท่านรู้ธรรมของใคร จึงกล่าวเช่นนี้ได้ จึงทูลตอบว่า เมื่อก่อนข้าพระองค์เป็นช่างหม้อ ปั้นหม้ออยู่ในแคว้นเวภฬิงคะ เป็นผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดา เป็นอุบาสกของพระกัสสปพุทธเจ้า เว้นขาดจากเมถุนธรรมประพฤติพรหมจรรย์ เคยอยู่หมู่บ้านเดียวกันกับพระองค์ทั้งเคยเป็นสหายของพระองค์ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๒/๓๓๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๐/๖๔)

ฆฏิการสูตร ๒ : พระสูตรว่าด้วยฆฏิการเทพบุตร ฆฏิการเทพบุตรยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้วได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุ ๗ รูป ผู้บังเกิดในพรหมโลกชั้นอ

SAMPLE

วิหา เป็นผู้หลุดพ้น สิ้นราคะและโทสะแล้ว ข้ามพ้นตัณหาที่ซ่านไปในโลกได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเหล่านั้น คือใครกราบทูลว่า คือ ท่านอุปกะ ท่านผลคัณฑะ และท่านปุกกุสาติ ท่านภัททิยะ ท่านขัณฑเทวะ ท่านพหุทันตี และท่านสิงคิยะ ภิกษุเหล่านั้นละทิ้งกายมนุษย์แล้ว ก้าวล่วงโยคะอันเป็นทิพย์ได้ พอได้รับฟังคำถามว่าท่านผู้ฉลาดมักกล่าวสรรเสริญภิกษุเหล่านั้นผู้ละบ่วงมารได้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นรู้ธรรมของใครเล่าจึงตัดเครื่องผูกคือภพได้จึงทูลตอบว่าท่านเหล่านั้นรู้ธรรมของผู้ใด จึงตัดเครื่องผูกคือภพได้ ผู้นั้นมิใช่ใครอื่นนอกจากพระผู้มีพระภาค นอกจากคำสั่งสอนของพระองค์ ท่านเหล่านั้นรู้ธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งนามรูปแล้วจึงตัดเครื่องผูกคือภพได้(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๕/๑๑๔-๑๑๕)

ฆฏิการอุบาสก : อุบาสกชื่อว่าฆฏิการะ,อุบาสกช่างปั้นหม้อ ผู้เป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี เป็นอุปัฏฐาก(ผู้บำรุง) ผู้มีความเคารพยำเกรงพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เมืองพาราณสี เป็นสหายของโชติปาลมาณพ เคยพาโชติปาลมาณพผู้คงแก่เรียน ทรงมนตร์ จบไตรเพท เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อโชติปาลมาณพฟังธรรมแล้ว ก็ได้บวชในสำนักพระกัสสปพุทธเจ้า เล่าเรียนจนแตกฉานพระไตรปิฎก ; เป็นคู่อุบาสกผู้เลิศ ดังคำในพุทธวงส์ว่า สุมังคลอุบาสกและฆฏิการอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก...ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๒/๗๑๓,๓๓/๑๓/๗๑๓,ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๔๐/๗๑๖),ฆฏิการสูตรประกอบ

ฆฏิการะ, ช่างหม้อ :ช่างหม้อชื่อฆฏิการะ เขาเป็นช่างหม้อ ปั้นหม้ออยู่ในแคว้นเวภฬิงคะ ในสมัยพระเจ้ากิกีกาสี เป็นผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดาต่อมามารดาบิดาตาบอด มีสหายรักชื่อว่าโชติปาละ(คือพระพุทธเจ้าพระนามว่าสมณโคดม) พระกัสสปพุทธเจ้าทรงสรรเสริญช่างหม้อชื่อฆฏิการะมีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย และพยากรณ์ว่า เขาหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในพรหมโลก และปรินิพพานในภพนั้น เพราะเขาถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์ เป็นสรณะ เว้นขาดฆ่าสัตว์เป็นต้น เว้นขาดจากเมถุนธรรม ประพฤติพรหมจรรย์ เขาพอได้ฟังว่ามารดาบิดาถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระกัสสปพุทธเจ้าแล้ว เขาเกิดปีติและสุขไม่จางหายตลอดกึ่งเดือน และมารดาบิดาของเขาก็เกิดปีติและสุขไม่จางหายจากตลอด ๗ วัน คราวหนึ่งเขาถวายหลังคาแก่พระกัสสปพุทธเจ้าทำให้เขาอยู่บ้านไม่มีหลังคาตลอด ๓ เดือน แต่ฝนไม่ตก แม้คราวถวายหญ้าคา ก็เกิดปีติและสุขเช่นครั้งถวายอาหารบิณฑบาต เขาเคยได้รับพระราชทานข้าวสาร ข้าวบัณฑุมุทิกสาลีประมาณ ๕๐๐ เล่มเกวียนและเครื่องแกง จากพระเจ้ากิกีกาสี เขาดำรงชีวิตตามอัตภาพเมื่อตายแล้วก็ไปเกิดในพรหมโลก (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๓/๓๓๘) ;

SAMPLE

อรรถกถาในนพกปานสูตรกล่าวว่า เมืองนี้จะไม่มีฝนตกตลอดกัป อรรถกถาแห่งฆฏิการสูตร กล่าวอธิบายว่า บ้านของฆฏิการอุบาสกมีอากาศเป็นเครื่องมุง มิใช่ว่า ฝนจะไม่รั่วอย่างเดียว ตามธรรมดา หยดน้ำแม้สักหยดหนึ่ง มิได้รั่วแล้วในภายในที่น้ำตก แห่งชายคาที่เรือนฆฏิการะช่างหม้อนี้ แม้ลมและแดดก็ไม่ทำความเบียดเบียนเหมือนดังภายในเรือนที่มีเครื่องมุงอันแน่นหนา การแผ่ไปแห่งฤดูก็ได้มีตามธรรมดานั่นเอง ในภายหลัง เมื่อนิคมนั้นแม้ร้างไปแล้ว ที่ตรงนั้น ฝนก็ไม่ตกรดอยู่นั่นเทียว พวกมนุษย์ เมื่อกระทำการงานในเมื่อฝนตกก็จะเก็บผ้าสาฎกไว้ที่ตรงนั้นแล้วกระทำการงาน ที่ตรงนั้นจักเป็นเช่นนั้น เรื่อยไปตลอดการปรากฏกัปหนึ่ง อาการที่เป็นเช่นนั้นมิใช่ด้วยอิทธานุภาพของพระตถาคต แต่ด้วยคุณสมบัติของมารดาและบิดาของฆฏิการะช่างหม้อนั้นนั่นเทียว แท้จริง มารดาและบิดาของฆฏิการะช่างหม้อนั้นมิได้เกิดโทมนัสเพราะข้อนั้นเป็นปัจจัยว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่พึงได้ในที่ไหน จึงทรงให้ทำการรื้อหลังคานิเวสน์ของเรา ผู้ตาบอดทั้งสองคน แต่เกิดความโสมนัสอย่างมีกำลังมิใช่น้อยแก่เขาว่า พระผู้ยอดบุคคลในโลกทั้งเทวโลกให้มานำหญ้าจากนิเวศน์ของเราไปมุงพระคันธกุฎี บัณฑิตพึงทราบว่า ปาฏิหาริย์นี้เกิดขึ้นด้วยคุณสมบัติของมารดาบิดาฆฏิการะช่างหม้อนั้นนั่นเทียว, เขาถวายทานแก่พระพุทธเจ้า พร้อมบริวาร ๑๐๐๐ รูป ตลอดไตรมาส ในฆฏิการสูตร แห่งสังยุตตนิกาย กล่าวถึงเทวบุตรชื่อว่าฆฏิการเทวบุตรมาเฝ้าและเล่าถึงอดีตชาติของตนจึงเป็นอันสันนิษฐานได้ว่าฆฏิการอุบาสกไปเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๖๖/๑๓๓, ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๙๑/๒๐๘-๒๐๙,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๙๒/๒๐๙),

ฆตบัณฑิต : บัณฑิตชื่อฆตะ ผู้เป็นพระอนุชาของพระเจ้าวาสุเทพผู้ครองราชสมบัติ เมืองทวาราวดี ได้คิดอุบายเพื่อช่วยให้พระราชาคลายจากความเศร้าโศกเพราะพระโอรสของพระองค์สิ้นพระชนม์ จึงไม่ว่าราชกิจ โดยร้องไห้อยากได้กระต่ายบนดวงจันทร์ เมื่อพระราชามาปลอบโยน จึงกล่าวว่า คนร้องไห้อยากได้สิ่งที่เห็นอยู่ กับคนร้องไห้ถึงคนตายที่เผาไปแล้วใครจะโง่กว่ากัน ถ้อยคำเช่นนี้ทำให้พระราชาทรงได้พระสติ ได้คลายความเศร้าโศก ได้ขอบพระทัยพระอนุชาเป็นอันมากแล้วครองราชสมบัติโดยธรรม (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย)๒๗/๑๗๕/๓๕๒,๒๗/๑๗๙/๓๕๓)

ฆตปัณฑิตชาดก : ชาดกว่าด้วยฆตบัณฑิต (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย)๒๗/๑๖๕/๓๕๐),ดูฆฏบัณฑิตประกอบ

ฆตาสนชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องภัยเกิดจากที่พึ่ง (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๑๓๓/๕๔) อธิบายสรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานกเมื่อเห็นเปลวเพลิงลุกโพลงขึ้นจากน้ำก็รู้ว่าที่อยู่มีภัย จึงชักชวนฝูงนกบริวารไปอาศัยอยู่ที่อื่นว่าความเกษมสำราญมีอยู่บนหลังผิวน้ำใดบนหลังผิวน้ำนั้นมีศัตรูเกิดขึ้นไฟลุกโพลงอยู่ท่ามกลางน้ำวันนี้จะอยู่บนต้นไม้ซึ่ง

SAMPLE

เกิดขึ้นที่พื้นดินไม่ได้อีกพวกเราจงพากันบินไปยังทิศต่างๆเถิดวันนี้ที่พึ่งของพวกเรามีภัยเกิดขึ้นแล้ว (ขุ.ชา.เอกก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๓/๓๐๖-๓๐๗)

ฆนสัญญา : ความหมายรู้ว่าเป็นก้อน,สัญญาว่าก้อนเนื้อดังคำว่า เมื่อละฆนสัญญา (ความหมายรู้ว่าเป็นก้อน) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งขยานุปัสสนาย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน หรือดังคำว่า อินทรีย์ ๕ ในขยานุปัสสนา สลัดออกจากฆนสัญญา(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๙๓/๓๐๗)

ฆนะ : 1. ก้อน,ก้อนเนื้อ ที่พัฒนามาจากเปสิ ดังคำในอินทกสูตร ยักขสังยุตและชราสุตตนิทเทส ที่กล่าวว่า รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเกิดเป็นอัพพุทะจากอัพพุทะเกิดเป็นเปสิ(ชิ้นเนื้อเล็ก)จากเปสิเกิดเป็นฆนะ(เป็นก้อน) จากฆนะเกิดเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม ต่อจากนั้นผม ขนและเล็บจึงเกิดขึ้น (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๕/๓๓๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๙/๑๔๕);

2.ชื่อเครื่องดนตรีอย่างหนึ่ง ในอรรถกถามหาวรรคกล่าวถึงฆนะว่าเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งในบรรดาดนตรีเครื่อง ๕ อันได้แก่(๑)อาตฏะ กลองที่หุ้มหนังหน้าเดียว (เช่น กลองยาว) (๒) วิตฏะ กลองหุ้มทั้ง ๒ หน้า (เช่นตะโพน) (๓) อาตฏวิตฏะ กลองหุ้มหนังโดยรอบ(เช่น บัณเฑาะว์) (๔) สุสิระ เครื่องเป่า(เช่น ปี่และสังข์) (๕) ฆนะ เครื่องประโคม (เช่น ฉาบฉิ่ง) (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๔๒/๒๒๖)

อรรถกถาวิมานวัตถุ กล่าวว่า ดนตรีเครื่อง ๕ คือ อาตตะ โทน, วิตตะ ตะโพน, อาตตวิตตะ บัณเฑาะว์, ฆนะ กังสดาล, สุสิระ ปี่หรือสังข์ (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๓๔/๓๗)

ในอภิธานวรรณนากล่าวว่า ดนตรีมีองค์ ๕ คือ (๑) อาตตะ กลองขึงหนังหน้าเดียว (๒) วิตตะ ตะโพน (๓) อาตตวิตตะ บัณเฑาะว์ (๔) สุสิระ ปี่หรือขลุ่ย (๕) ฆนะ ดาลที่เคาะด้วยศิลาและแผ่นเหล็ก (องฺ.อฏฺ.อ.(บาลี) ๓/๔๖/๒๕๙, อภิธา.คาถา ๑๓๙-๑๔๐)

ฆราวาส : การอยู่ครองเรือน, คนผู้อยู่ครองเรือน, ชีวิตชาวบ้าน ในภาษาไทยมักใช้หมายถึงคนทั่วๆไป ที่ไม่ใช่นักบวช ซึ่งเป็นผู้ครองเรือน ที่มีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก ที่เรียกว่าคฤหัสถ์ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๓/๕๘๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๔/๒๕๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๗) ;

อรรถกถาอธิบายว่า ฆราวาส จัดว่าเป็นผู้คับแคบ เพราะไม่มีเวลาว่างที่จะทำกุศลกรรมได้อย่างสะดวก แม้เรือนมีเนื้อที่กว้างขวางถึง ๖๐ ศอก มีบริเวณภายในบ้านตั้ง ๑๐๐โยชน์ มีคนอยู่อาศัยเพียง ๒ คน คือ สามีภรรยา ก็ยังถือว่าคับแคบ เพราะต้องคอยห่วงใยและกังวลต่อกัน (ที.สี.อ.(บาลี)๑/๑๙๑/๑๖๓,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๙๘/๔๒๑)

SAMPLE

ฆัตวาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการฆ่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณวัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า บุคคลฆ่าอะไรได้จึงจะอยู่เป็นสุขไม่เศร้าโศก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลฆ่าความโกรธที่มีรากเป็นพิษ มียอดหวานได้จึงจะอยู่เป็นสุขและไม่เศร้าโศก (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๑/๗๙,๑๕/๒๖๗/๓๙๑)

ฆ่า : ทำลายชีวิต, ทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป(ปาณาติบาต), ในที่นี้ ท่านหมายถึงการที่ปุถุชนกล่าวยกย่องพระตถาคตด้วยเหตุเพียงศีล(จูฬศีล) ๒๖ ข้อ หนึ่งในจำนวนนั้นคือ ไม่ฆ่าสัตว์(ที.สี.(ไทย)๙/๘/๕), กล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูทูลถามพระพุทธเจ้าถึงลัทธิของครูปูรณกัสสปะ ผู้เป็นอกิริยวาทะ(ลัทธิที่ถือว่าการกระทำทุกอย่างไม่มีผล)สอนว่า .... การฆ่าเอง หรือใช้ให้คนอื่นฆ่า ก็ไม่มีบาป... (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๖/๕๓) กล่าวถึงการฆ่าสัตว์ต่างๆ บูชายัญของเจ้าผู้ครองนคร(ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๗/๑๔๕), ทำให้ตาย เช่น ฆ่าคน ฆ่าสัตว์, ทำให้หมดไป, ทำให้สิ้นไป, เช่น ฆ่าเวลา ฆ่ากลิ่น ฆ่าข้อความ. (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ฆ่าชาวนิคม,ฆ่าชาวบ้าน :ฆ่าชาวนิคม คือฆ่าคนในหมู่บ้านขนาดใหญ่(ตำบล), ฆ่าชาวบ้าน คือฆ่าคนในหมู่บ้านขนาดเล็ก(หมู่บ้าน),ทำลายชีวิตชาวบ้าน ชาวนิคม ให้สิ้นไป, ในอุปนิสสยปัจจัย ว่าด้วยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลมีจิตสหรคตด้วยอารมณ์ต่างๆ .... อาจทำกรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลก็ได้ เ ช่น มีจิตสหรคตด้วยปีติอาศัยศรัทธาที่สหรคตด้วยปีติแล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ..... ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น มีจิตสหรคตด้วยปีติ ลักทรัพย์ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดเพ้อเจ้อ งัดแงะ ปล้นไม่ให้เหลือ ปล้นเรือนหลังเดียว ดักจี้ในหนทางเปลี่ยว ล่วงเกินภรรยาผู้อื่น ฆ่าชาวบ้าน ฆ่าชาวนิคม..." , หรือข้อความว่า "ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยราคะแล้วฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ งัดแงะ ปล้นไม่ให้เหลือ ปล้นเรือนหลังเดียว ดักจี้ที่ทางเปลี่ยว ล่วงเกินภรรยาผู้อื่น ฆ่าชาวบ้าน ฆ่าชาวนิคม ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์....." (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๒๓/๒๗๔, ๔๐/๕๓/๖๗๓, ๔๑/๓๓/๑๔๕,๔๑/๓๖/๑๔๙)

ฆานวิญญาณ : ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก, ; ในมหานิทเทส อธิบายว่า เป็นสิ่ง ๑ ในประชุมแห่งธรรม ๓ ที่เกิดสัมผัส คือ จมูก กลิ่น และฆานวิญญาณ และจมูกและกลิ่นอยู่ในส่วนรูป สัมปยุตธรรมทั้งหลายเว้นฆานสัมผัสอยู่ในส่วนนาม ; ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะกลิ่นกระทบจมูก, กลิ่นกระทบจมูกเกิดความรู้ขึ้นความรู้กลิ่น ; ในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุกล่าวว่า ข้อ ๓ ในวิญญาณ ๖ อันได้แก่ จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู) ฆานวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก) ชิวหาวิญญาณ(ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น)

SAMPLE

กายวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย) มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ) ; ข้อ ๓ ในธรรม ๕ อันได้แก่ ฆานประสาท คันธารมณ์ ฆานวิญญาณ วาโยธาตุ มนสิการ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๐๗/๒๓๕, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๑๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๙/๑๙๒,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๙/๑๙๒)

ฆ่าตัวตาย : ทำลายชีวิตตน, ทำชีวิตของตนให้สิ้นชีพ, ในที่นี้มุ่งหมายถึงใช้ศัสตราฆ่าตัวตาย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๑๙/๓๕๒)

อรรถกถาอธิบายถึงฆ่าตัวตายว่าหมายถึงคนไม่อยากอยู่บนโลก เกิดความรู้สึกอึดอัด เบื่อหน่าย รังเกียจร่างกายของตน ปลิดชีพตนเองด้วยอาวุธ เช่น นำศัสตรามาฆ่าตัวตายคือตัดก้านคอ (ม.อุ.อ.(บาลี)๓/๓๙๕/๒๓๘,สำ.สฬา.อ.(บาลี)๓/๘๗/๒๒) หรือยิงตัวตายด้วยปืน,แทงตัวตายด้วยมีด

ฆานธาตุ : ธาตุคือฆานประสาท, ธาตุคือจมูก ที่ดมกลิ่น หรือใช้ดมกลิ่น, ในสังยุตนิกาย นิทานวรรคอธิบายว่า ฆานะ(จมูก) ใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพเป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เช่นบุคคลเคยดมกำลังดม จักดม หรือพึงดมกลิ่นที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยฆานะใด ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้เรียกว่าฆานะบ้าง ฆานายตนะบ้าง ฆานธาตุบ้าง ฆานินทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่าฆานธาตุ, ธาตุคือฆานประสาท, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๓ อันได้แก่ ฆานธาตุ (ธาตุคือฆานปสาท) คันธธาตุ (ธาตุคือคันธารมณ์) ฆานวิญญาณธาตุ(ธาตุคือฆานวิญญาณ) ; ข้อ ๓ ในธาตุ ๖ อันได้แก่ จักขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ กายธาตุ มโนธาตุ มีปรากฏหลายแห่งทั้งพระสูตรและพระอภิธรรม ; ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์กล่าวว่าเป็นข้อ ๗ ในธาตุ ๑๘ อันได้แก่ (๑) จักขุธาตุ (ธาตุคือจักขุประสาท) (๒) รูปธาตุ (ธาตุคือรูปารมณ์) (๓) จักขุวิญญาณธาตุ (ธาตุคือจักขุวิญญาณ) (๔) โสตธาตุ (ธาตุคือโสตประสาท) (๕) สัททธาตุ (ธาตุคือสัททารมณ์) (๖) โสตวิญญาณธาตุ (ธาตุคือโสตวิญญาณ) (๗) ฆานธาตุ (ธาตุคือฆานประสาท) (๘) คันธธาตุ (ธาตุคือคันธารมณ์) (๙) ฆานวิญญาณธาตุ (ธาตุคือฆานวิญญาณ) (๑๐) ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาประสาท) (๑๑) รสธาตุ (ธาตุคือรสารมณ์) (๑๒) ชิวหาวิญญาณธาตุ (ธาตุคือชิวหาวิญญาณ) (๑๓) กายธาตุ(ธาตุคือกายประสาท) (๑๔) โผฏฐัพพธาตุ (ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์) (๑๕) กายวิญญาณธาตุ (ธาตุคือกายวิญญาณ) (๑๖) มโนธาตุ (ธาตุคือมโน) (๑๗) ธัมมธาตุ (ธาตุคือธรรมารมณ์) (๑๘) มโนวิญญาณธาตุ(ธาตุคือมโนวิญญาณ) (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๒๕๑๑๖๒,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๕/๑๖๙, (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๖/๑๗๐) ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/

SAMPLE

๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๔/๑๔๓,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๓๒/๑๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๐/๑๗)

ฆานนิมิต : เครื่องหมายทางจมูก, นิมิตคือฆานะ,เครื่องหมายคือฆานะ,นิมิตทางจมูก มักใช้หมายถึงจมูกที่ใช้ดมกลิ่นต่างๆ ซึ่งมีกลิ่นที่เกิดจากราก เกิดจากแก่น เกิดจากเปลือก เกิดจากใบ เกิดจากดอก เกิดจากผล มีกลิ่นคาว กลิ่นฉุน กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น ในที่นี้หมายถึงนิมิต ๓ ที่มีอยู่ในรูปธาตุ คือฆานนิมิต ชิวหานิมิต และกายนิมิต เพราะพรหมมีรูปที่ละเอียดมาก แต่ก็มีฆานนิมิต หมายถึงจมูก เช่นเดียวกับเทวโลก และมนุษยโลก ดังคำว่า อัตภาพที่ประกอบด้วยอายตนะ ๖ มีอยู่ในรูปธาตุ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒๓/๕๖๓)

ฆานประสาท : ประสาทคือจมูก,ประสาทที่รู้สึกกลิ่น, ในจูฬนิทเทสอธิบายว่าเป็นมูลแห่งโรคจมูก ; ในกถาวัตถุอธิบายว่าเป็นข้อ ๑ ในธรรม ๕ คือฆานประสาท คันธารมณ์ ฆานวิญญาณ วาโยธาตุ มนสิการ ซึ่งเป็นองค์แห่งการดมกลิ่น (ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๒/๘๕, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๙/๑๙๒)

ฆานวิญญาณ : ความรู้อารมณ์ทางจมูก, ความรู้แจ้งทางจมูก,ในทีฆนิกาย มหาวรรคอธิบายว่า การรับรู้ทางฆานประสาท, การรับรู้ทางจมูก, ในมูลปัณณาสก์อธิบายว่า ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก และได้อธิบายอีกว่า วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานะและคันธารมณ์ ก็นับว่าฆานวิญญาณ, ฆานวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานะและคันธารมณ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด ; ในอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี อธิบายว่า ฆานวิญญาณ เรียกว่าจิต, จัดเป็นอัพยากฤตที่เป็นอกุศลวิบาก ดังคำว่า ฆานวิญญาณที่เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๒๙,๑๐/๔๐๑/๓๓๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๐๑/๙๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๔/๒๑๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๐๐/๔๑๓, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๔๓/๑๒๖,๓๔/๕๕๖/๑๖๐, อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๙๓/๓๐๔) ;

ข้อ ๓ ในวิญญาณ ๖ คือ (๑) จักขุวิญญาณ(ความรู้อารมณ์ทางตา) (๒) โสตวิญญาณ(ความรู้อารมณ์ทางหู) (๓) ฆานวิญญาณ(ความรู้อารมณ์ทางจมูก) (๔) ชิวหาวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น) (๕) กายวิญญาณ(ความรู้อารมณ์ทางกาย) (๖) มโนวิญญาณ(ความรู้อารมณ์ทางใจ) มีปรากฏในทั้งพระสูตรและพระอภิธรรม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๔/๒๑๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๘๕/๔๓๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๙๐/๒๙๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๕,๑๗/๕๗/๙๐,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๖๕/๕๗,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๙/๑๙๒,๓๗/๓๓๖/๓๐๖,๓๗/๖๒๖/๖๘๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๖๑/๗๓๐,๔๐/๔๑๐/๒๖๐,๔๐/๔๓๕/๒๘๙)

SAMPLE

ฆานวิญญาณธาตุ : ธาตุคือฆานวิญญาณ, มีอธิบายว่า จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ ฆานวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน อาศัยฆานะและกลิ่นเกิดขึ้นนี้เรียกว่าฆานวิญญาณธาตุ; ข้อ ๔ ในธาตุ ๑๑ อันได้แก่ ธาตุ ๑๑ คือ (๑) จักขุธาตุ (๒) รูปธาตุ (๓) โสตธาตุ (๔) ฆานธาตุ (๕) คันธธาตุ (๖) ชิวหาธาตุ (๗) รสธาตุ (๘) กายธาตุ (๙) โผฏฐัพพธาตุ (๑๐) มโนวิญญาณธาตุ (๑๑) ธัมมธาตุ ซึ่งธาตุเหล่าจะปรากฏแก่แก่เทวดาชั้นกามาวจร มนุษย์ผู้เกิดในสมัยต้นกัป เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน ผู้เป็นโอปปาติกสัตว์ และสัตว์นรก ซึ่งมีอายตนะครบบริบูรณ์ในขณะเกิดในกามธาตุ,ในวิภังค์ อธิบายว่าเป็นข้อ ๙ ในธาตุ ๑๘ คือ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ (สำ.ข.๑๖/๘๕/๑๖๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๓๒/๑๑,๓๖/๑๗๒/๓๙,๓๖/๔๕๙/๑๑๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๐/๑๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒/๒,๔๐/๔/๔,๔๐/๑๖/๑๐) (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๔/๑๐๒,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๔/๑๔๓)

ในวิสุทธิมรรคก็กล่าวอธิบายโดยทำนองเดียวกัน (วิสุทฺธิ.(บาลี) ๓/๕๑๗/๑๒๙)

ฆานสมบัติ : สมบัติทางฆานะ, ความถึงพร้อมทางจมูก ในอภิธรรมปิฎก ปัฏฐานอธิบายฆานสมบัติว่าหมายถึงมีจมูกที่รับรู้กลิ่นได้ดี และผู้ที่จะมีจมูกอันได้รับกลิ่นได้ดี ต้องบำเพ็ญกุศลต่างๆ เช่น ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ จึงจะได้รับผลานิสงส์เช่นนี้ได้ (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๘/๕๖๓)

ฆานสัมผัส : ความกระทบทางจมูก, สัมผัสทางจมูก หมายถึงอาการที่จมูก กลิ่น และฆานวิญญาณประจบกัน; ข้อ ๓ ในผัสสะ ๖ คือ (๑) จักขุสัมผัส ความกระทบทางตา (๒) โสตสัมผัส ความกระทบกันทางหู (๓) ฆานสัมผัส ความกระทบกันทางจมูก (๔) ชิวหาสัมผัส ความกระทบกันทางลิ้น (๕) กายสัมผัส ความกระทบกันทางกาย (๖) มโนสัมผัส ความกระทบกันทางใจ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๒/๖๐, ๑๐/๑๑๓/๖๔, ๑๐/๔๐๐/๓๓๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๒๑๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๒/๓๑๗, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๙๘/๙๓, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๘๕/๔๓๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๕/๑๙๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๖, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๕/๓๒๒,๑๗/๓๒๕/๓๓๗, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓/๖๓, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙)

ฆานสัมผัสสชาเวทนา :เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก, เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะฆานสัมผัส,หมายถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพราะการที่จมูก กลิ่น และฆานวิญญาณประจบกัน ; ในทีฆนิกายปาฏิกวรรคอธิบายว่าเป็นข้อ ๓ ในสัมผัสสชาเวทนา ๖ คือ (๑) จักขุสัมผัสสชาเวทนา

SAMPLE

(เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส) (๒) โสตสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส) (๓) ฆานสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส)(๔) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส) (๕) กายสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากกายสัมผัส) (๖)มโนสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๒/๓๑๗สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๓,๑๗/๓๒๖/๓๓๗,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๑๐)

ฆานะ : จมูก,ประสาทที่รู้สึกกลิ่น หมายถึงจมูกที่ใช้ดมกลิ่น, หรือดมกลิ่นได้ทางจมูก, เป็นอายตนะภายในมาคู่กับอายตนะภายนอกคือกลิ่น(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๑/๑๒๐) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๒๙,๑๐/๔๐๑/๓๓๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๒/๓๓๖,๑๔/๓๘๕/๔๓๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๕/๑๙๗,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๖/๑๓๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๒/๓๒๐,๑๗/๓๒๒/๓๓๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑/๒, ๑๘/๒/๒,๑๘/๙๒/๙๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๑๐/๑๔๒,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๒/๒๔๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๙,๓๑/๒๑/๒๙,๓๑/๘๖/๑๔๕,๓๑/๑๒๓/๑๘๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒/๕๖๐,๔๐/๗๑/๕๓,๔๐/๘๖/๒๑๐, ๔๐/๗/๘๙๐,๔๐/๕๒/๘๑๗,๔๐/๔๒๓/๒๗๘,๔๐/๔๓๕/๒๘๙),

ในวินัยปิฎก มหาวรรคอธิบายว่า ฆานะจัดเป็นของร้อน (วิ.ม.(ไทย)๔/๕๔/๖๔), ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาตกล่าวว่าเป็นข้อ ๓ ในผัสสายตนะ ๖ คือ จักขุ(ตา)โสตะ(หู) ฆานะ(จมูก) ชิวหา(ลิ้น) กาย(กาย) มโน(ใจ), ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่าฆานะนี้จัดอยู่ใน ๓ อย่าง(คือ ฆานะ ชิวหาและกาย)ที่เป็นรูปที่รับอารมณ์ที่มาถึงตน, จัดเป็นธรรมที่ควรรู้ยิ่ง (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๒/๒๔๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๙) ;

ฆานะที่เป็นภายใน :จมูกที่เป็นภายใน ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า ฆานะเกิดเพราะอวิชชา เกิดเพราะตัณหาเกิดเพราะกรรม เกิดเพราะอาหาร เกิดเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ ฆานะเกิดแล้ว ฆานะมาร่วมกันแล้ว ฆานะไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักไม่มี ฆานะโดยความเป็นของมีที่สุด ฆานะไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยงมีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ฆานะไม่เที่ยงถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา เสื่อมไปเป็นธรรมดาคลายไปเป็นธรรมดา ดับไปเป็นธรรมดา ฆานะโดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์โดยความเป็นอนัตตา (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖๖/๑๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงฆานประสาทซึ่งเป็นที่ตั้งที่เกิดแห่งอารมณ์ คืออายตนะภายใน ๖ อันเป็นที่ตั้งที่เกิดแห่งอารมณ์,อีกตอนหนึ่งอธิบายไว้อีกว่าอวิชชาตัณหาที่เป็นอดีตเป็นเหตุอุปถัมภ์ กรรมที่เป็นอดีตเป็นเหตุให้เกิด อาหารเป็นเหตุอุปถัมภ์ในบัดนี้ ด้วยบทนั้น เป็นอันท่านถือเอาอุตุและจิต อุปถัมภ์ฆานะด้วย ฆานะอาศัยมหาภูตรูป ๔ หมายถึงฆานะอาศัยมหาภูตรูป ๔ แล้วเป็นไป (ขุ.ป.(ไทย)อ.(บาลี)๑/๖๗/๗๗, ขุ.ป.อ.(บาลี)๑/๖๖/๓๐๕)

SAMPLE

ฆานายตนะ : อายตนะคือจมูก ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์อธิบายว่า ฆานะใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เช่นบุคคลเคยดม กำลังดม จักดมหรือพึงดมกลิ่นที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยฆานะใด ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้เรียกว่าฆานะบ้าง ฆานายตนะบ้าง ฆานธาตุบ้าง ฆานินทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่าฆานายตนะ, จัดเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้,เป็นธรรมที่ควรรู้ยิ่ง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๘๙, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๕๘/๑๑๓-๑๑๔,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๒๓/๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๑๙/๑๗,๓๗/๔๗๑/๕๐๒,๓๗/๙๐๖/๙๓๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๘/๗,๔๐/๒๔/๑๓,๔๐/๔๓๕/๒๘๙) ;

ในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคอธิบายว่าเป็นข้อ ๓ ในอายตนะภายใน ๖ คือ (๑) จักขวายตนะ (อายตนะคือตา) (๒) โสตายตนะ (อายตนะคือหู) (๓) ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก) (๔) ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น) (๕) กายายตนะ (อายตนะคือกาย) (๖) มนายตนะ (อายตนะคือใจ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๕), ข้อ ๕ ในอายตนะ ๑๐ได้แก่ (๑) จักขวายตนะ(อายตนะคือตา) (๒) รูปายตนะ(อายตนะคือรูป) (๓) โสตายตนะ(อายตนะคือหู) (๔) สัททายตนะ(อายตนะคือเสียง) (๕) ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก) (๖) คันธายตนะ(อายตนะคือกลิ่น) (๗) ชิวหายตนะ(อายตนะคือลิ้น) (๘) รสายตนะ(อายตนะคือรส) (๙) กายายตนะ(อายตนะคือกาย) (๑๐) โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือโผฏฐัพพะ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๐)

ฆานินทรีย์ : อินทรีย์คือจมูก, ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค อธิบายว่า ความเป็นใหญ่ทางจมูก, อินทรีย์คือฆานปสาท, ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรคอธิบายว่าเป็นข้อ ๓ ในอินทรีย์ ๖ คือ (๑) จักขุนทรีย์ (๒) โสตินทรีย์ (๓) ฆานินทรีย์ (๔) ชิวหินทรีย์ (๕) กายินทรีย์ (๖) มนินทรีย์, ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ อธิบายว่า ฆานะใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เช่นบุคคลเคยดม กำลังดม จักดมหรือพึงดมกลิ่นที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยฆานะใด ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้เรียกว่าฆานะบ้าง ... ฆานินทรีย์บ้าง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๗/๖๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๖/๓๐๖,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๕๘/๑๓๓-๑๑๔)

ข้อ ๓ ในอินทรีย์ ๕ คือ(๑) จักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือตา) (๒) โสตินทรีย์ (อินทรีย์คือหู) (๓) ฆานินทรีย์ (อินทรีย์คือจมูก) (๔) ชิวหินทรีย์ (อินทรีย์คือลิ้น) (๕) กายินทรีย์(อินทรีย์คือกาย) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๑๐), (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๒/๒๒,๑๒/๔๕๕/๔๙๔, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๓๕/๒๓๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๐๐/๓๐๘,๑๙/๕๑๑/๓๒๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๒๐/๑๙๗,

SAMPLE

อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๕๑/๑๕,๓๖/๑๗๓/๓๙,๓๖/๔๖๒/๑๘๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๑/๑๘,๓๗/๖๓๐/๖๘๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๖/๑๐,๔๐/๔๓๐/๒๘๔),

อรรถกถาอธิบายว่า ที่ชื่อว่าฆานินทรีย์ เพราะทำฆานวัตถุนั่นแหละ ให้เป็นใหญ่ในลักษณะแห่งการสูดกลิ่น (ขุ.ป.อ.(บาลี)๑/๔/๙๔),

ฆ่าบิดา : ฆ่าพ่อบังเกิดเกล้า, ทำลายชีวิตของพ่อผู้ให้กำเนิด, ในทางพระศาสนา การฆ่าบิดาถือว่าเป็นอนันตริยกรรม(กรรมหนักสุด) ตัดทางสวรรค์ ตัดทางนิพพาน และจัดเป็นกรรมดำที่มีวิบากดำ ดังข้อความว่า "กรรมดำมีวิบากดำ เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่ามารดา เป็นผู้ฆ่าบิดา เป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์ มีจิตประทุษร้ายต่อพระตถาคตยังพระโลหิตให้ห้อขึ้น ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน นี้เรียกว่า กรรมดำมีวิบากดำ"(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๖/๓๕๒), ในพระอภิธรรม อัจจันตนิยามกถา(ว่าด้วยความแน่นอนโดยส่วนเดียว) พระสกวาทีได้ถามปัญหากับพระปรวาทีว่า คนที่ทำอนันตริยกรรม ๕ อย่างนั้น(มีฆ่าบิดา เป็นต้น) เป็นผู้แน่นอนโดยส่วนเดียวใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น...(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๔๗/๘๘๒)

ฆ่าพระอรหันต์ : ทำลายชีวิตของพระอรหันต์ให้สูญสิ้น, เบียดเบียนทำให้พระอรหันต์ถึงแก่ชีวิต, พระอรหันต์คือผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงสุด ผู้ฆ่าหรือทำลายชีวิตพระอรหันต์ ถือว่าได้ทำกรรมหนัก จัดเป็นหนึ่งในอนันตริยกรรม ๕ ข้อ, ในอัจจันตนิยามกถา(ว่าด้วยความแน่นอนโดยส่วนเดียว) พระสกวาทีได้ถามพระปรวาทีว่า "บุคคลผู้ฆ่ามารดาเป็นผู้แน่นอนโดยส่วนเดียว ผู้ฆ่าบิดา ฯลฯ ผู้ฆ่าพระอรหันต์ ฯลฯ ผู้ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อ ฯลฯ ผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน เป็นผู้แน่นอนโดยส่วนเดียวใช่ไหม" พระปรวาทีตอบว่า "ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ" (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๔๗/๘๘๒)

ฆ่าแพะ : ทำลายชีวิตแพะให้ตกล่วงไป, ปลิดชีพแพะ, แพะเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่มักถูกนำมาฆ่าเพื่อบูชายัญตามหลักความเชื่อในลัทธิต่างๆ, ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงลักษณะบุคคลผู้ทำคนอื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน, ผู้ฆ่าแพะ ก็เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของบุคคลประเภทนี้ ดังข้อความว่า "บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าแพะ ฆ่าสุกร เป็นนายพรานนก เป็นนายพรานเนื้อ เป็นชาวประมง เป็นโจร เป็นเพชฌฆาต เป็นคนฆ่าโค เป็นผู้คุม หรือเป็นผู้ทำกรรมอันหยาบช้าชนิดใดชนิดหนึ่งก็ตาม บุคคลผู้ทำคนอื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เป็นอย่างนี้ (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๗๕/๒๐๗)

ฆ่ามารดา : ฆ่าแม่บังเกิดเกล้า, ทำลายชีวิตแม่ผู้ให้กำเนิด, การฆ่ามารดาเป็นข้อแรกในอนันตริยกรรม ๕ ข้อ คือ ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำโลหิตพระตถาคตให้

SAMPLE

ห้อขึ้น และทำลายสงฆ์ให้แตกสามัคคีกัน จึงเป็นกรรมหนัก ตัดทางสวรรค์ ทางนิพพาน, ในปริกุปปสูตร(ว่าด้วยบุคคลที่ต้องเดือดร้อน) ท่านระบุว่า บุคคลที่ทำอนันตริยกรรมมีฆ่ามารดาเป็นต้น เป็นผู้ไปอบาย เป็นผู้ไปนรก เป็นผู้เดือดร้อน เป็นผู้แก้ไขไม่ได้(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๒๙/๒๐๙),ในโวโรปิตสูตร(ว่าด้วยผู้ฆ่า) ผู้ฆ่ามารดาเป็นต้น แม้ฟังสัทธรรมอยู่ ก็ไม่อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้(องฺ.ฉกฺก(ไทย)๒๒/๘๗/๖๑๒), ในตติยอภัพพัฏฐานสูตร(ว่าด้วยฐานะที่ไม่อาจเป็นได้ สูตรที่ ๓) ระบุว่า ...เป็นผู้อยู่ในฐานะที่ไม่อาจเป็นได้(องฺ.ฉกฺก(ไทย)๒๒/๙๔/๖๑๘), ในอัจจันตนิยามกถา(ว่าด้วยความแน่นอนโดยส่วนเดียว) ท่านระบุว่า...ผู้ฆ่ามารดาเป็นต้น....เป็นผู้แน่นอนโดยส่วนเดียว...(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๔๗/๘๘๒)

ฆ่าสัตว์ : ทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป(ปาณาติบาต), พรากชีวิตสัตว์, จะฆ่าสัตว์เองหรือใช้ให้คนอื่นฆ่าสัตว์ก็ถือว่าเป็นบาปทั้งนั้น**,** องค์ประกอบที่จะทำให้การฆ่าสัตว์สมบูรณ์มี ๕ ข้อ คือ (๑)สัตว์มีชีวิต (๒)รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต (๓)มีจิตคิดจะฆ่าสัตว์นั้นให้ตาย (๔)ลงมือฆ่าด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง(มีความพยายามในการฆ่า) (๕)สัตว์นั้นตาย, ในทางพระศาสนา มีหลักคำสอนห้ามฆ่าสัตว์อยู่หลายที่หลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นการฆ่าด้วยวัตถุประสงค์ใดก็ตาม ต่างจากบางลัทธิความเชื่อที่ถือว่าการฆ่าสัตว์ในบางกรณีไม่เป็นบาป เช่น การฆ่าสัตว์บูชายัญเพื่อให้เป็นที่โปรดปรานของเทพเจ้า(ที.สี.(ไทย)๙/๘/๓,๙/๑๖๖/๕๓,๙/๔๕๑/๑๙๙ , (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐/๑๒,๑๐/๒๔๔/๑๘๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๓/๗๒,๑๒/๔๔๐/๔๗๓,๑๒/๔๔๕/๔๘๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๙/๓๘๕,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๕/๔๓๘,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๒๔/๕๔๔,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๗๔/๔๐๕,๒๐/๑๗๕/๔๐๕,๒๐/๑๘๓/๔๐๕,๒๐/๘๐/๓๐๔,๒๐/๑๒๑/๓๖๗,๒๐/๑๗๑/๔๐๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๓/๘๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๘๑/๖๐๔,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑๘/๔๖๗,๒๓/๒๐/๔๗๔,๒๓/๔๑/๓๐๓,๒๓/๖๓/๕๔๘, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๖/๓๒๐,ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๒/๒,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๔๖/๑๐๙, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๐๔/๑๘,๒๖/๙๗๒/๑๑๙, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๗๒/๔๔๔,๔๐/๘๓/๒๐๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๙/๓๔๓,๔๑/๓๕/๔๐๔,๔๑/๘๓/๓๗๑, อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๙/๔๑๗,๔๒/๒๔/๓๖๔,๔๒/๑๖๙/๙๕, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๙/๔๑๗,๔๓/๒๔/๓๖๔,๔๓/๓๓/๑๗)

ฆ่าสุกร : ฆ่าหมู, ทำลายชีวิตหมูให้ตกล่วงไป,ปลิดชีพหมู, ในจุนทสูกริกวัตถุ(เรื่องนายจุนทะฆ่าสุกร) พระพุทธเจ้าทรงปรารภนายจุนทะผู้ฆ่าสุกรด้วยวิธีทรมานต่างๆ อย่างโหดร้ายทารุณ เมื่อวิบากกรรมให้ผล ทำให้ก่อนตายเขาได้เสวยทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส ร้องเสียงครวญครางคล้ายสุกร หลังจากตายแล้วก็ไปเกิดในนรกอเวจี ได้ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายในเรื่องนี้ว่า “ผู้ทำบาปเป็นปกติ ย่อมเศร้าโศกในโลกนี้ ตายไปแล้วก็ยัง

SAMPLE

เศร้าโศกในโลกหน้า ชื่อว่าเศร้าโศกในโลกทั้งสอง เขาย่อมเศร้าโศกเดือดร้อน เพราะเห็นกรรมที่เศร้าหมองของตน”(ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๑๕/๒๘), ในเอกกปุคคลบัญญัติ ได้กล่าวถึงบุคคลประเภทต่างๆ ในจำนวนนั้นคือ "บุคคลผู้ทำคนอื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน" กรรมอย่างหนึ่งที่บุคคลประเภทนี้กระทำคือฆ่าสุกร (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๗๕/๒๐๗)

เฆี่ยน : ลักษณะการลงโทษผู้ทำความผิดชนิดหนึ่ง โดยใช้แส้หรือหวายเฆี่ยน, หมวดว่าด้วยภัยในอัตตานุวาทสูตร ได้กล่าวถึงภัย ๔ ประเภท คือ ๑.อัตตานุวาทภัย ๒.ปรานุวาทภัย ๓.ทัณฑภัย ๔.ทุคติภัย, การเฆี่ยน จัดเข้าในทัณฑภัย(ภัยที่เกิดจากการลงโทษ) ดังข้อความว่า "ทัณฑภัย เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นพระราชารับสั่งให้จับโจรผู้มักประพฤติชั่วแล้วให้ลงโทษทัณฑ์นานาชนิด คือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยตะบองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง...นี้เรียกว่า ทัณฑภัย"(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๑/๑๘๓), ตีด้วยหวายหรือไม้เรียวเป็นต้นเป็นการลงโทษ, (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โฆฏมุขสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโฆฏมุขะ พระอุเทนได้แสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่โฆฏมุขพราหมณ์ซึ่งเข้าไปสนทนาธรรม ณ เขมิยอัมพวัน เขตกรุงพาราณสี กล่าวสรุปว่า โฆฏมุขพราหมณ์เห็นพระอุเทนกำลังเดินจงกรมอยู่ในเขมิยอัมพวัน จึงเข้าไปเดินจงกรมด้วย และได้แสดงความเห็นของตนว่า การบวชที่มีธรรม(ผล)ไม่มี เพราะการบวชไม่ทำให้เห็นธรรม พระอุเทนจึงเดินจากที่จงกรมไปยังวิหาร โฆฏมุขพราหมณ์ได้เดินตามไปด้วยเพื่อสนทนาธรรม พระอุเทนจึงตั้งเงื่อนไขว่าถ้ายอมรับคำที่ควรหรือคัดค้านคำที่ควร ก็จะสนทนาด้วย พระอุเทนแสดงบุคคล ๔ ที่มีอยู่ในโลก แล้วถามว่า ชอบใจจำพวกไหน โฆฏมุขพราหมณ์ตอบว่า ไม่ชอบใจจำพวกที่ ๑-๓ แต่ชอบใจจำพวกที่ ๔ คือ ผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน พระอุเทนจึงถามว่า ในบริษัท ๒ จำพวก คือ (๑) ผู้ยินดีในทรัพย์สมบัติ (๒) ผู้ไม่ยินดีในทรัพย์สมบัติออกบวช ผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อนไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน มีมากในบริษัทไหน โฆฏมุขพราหมณ์ตอบว่า มีมากในบริษัทจำพวกที่ ๒ และยอมรับว่าการบวชมีผลจริง จึงขอให้ท่านพระอุเทนอธิบายบุคคล ๔ จำพวกให้ฟัง พระเถระได้อธิบายเหมือนในกันทรกสูตร โฆฏมุขพราหมณ์เลื่อมใสจึงแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระอุเทนพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ พระอุเทนแนะนำให้แสดงตนถึงพระผู้มีพระภาคซึ่งปรินิพพานแล้วเป็นสรณะแทนการถึงตัวท่าน ต่อมาโฆฏมุขพราหมณ์ได้จัดสร้างโรงฉันถวายพระสงฆ์ในเมืองปาฏลีบุตร (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๒/๕๑๕)

SAMPLE

โฆฏมุขะ, พราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อว่าโฆฏมุขะ เขาผู้นี้มีน้องสาว ๑ คน มีเบี้ยเลี้ยงที่พระเจ้าอังคราชทรงพระราชทานเป็นประจำครั้งละ ๕๐๐ กหาปณะ มีศิลปะ รู้ศิลปะอย่างหนึ่ง สอนคนอื่นให้รู้ศิลปะนั้นแล้ว ไปเกิดในสวรรค์ ถูกศิลปะที่ควรรู้ฆ่า และได้เคยสนทนาธรรมกับพระอุเทน ณ สวนมะม่วงชื่อว่าเขมิยะ กรุงพาราณสี หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว หลังจากจบการสนทนานั้นก็แสดงตนเป็นอุบาสก ให้สร้างโรงฉันโรงเลี้ยง ด้วยเบี้ยเลี้ยงประจำ ถวายพระสงฆ์ในเมืองปาฏลีบุตร (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๒/๕๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า หลังจากตายแล้ว เขาไปเกิดในสวรรค์และเมื่อคราวที่พวกภิกษุช่วยปฏิสังขรณ์โรงฉัน ก็ได้แปลงกายเป็นพราหมณ์ บอกภิกษุให้เรียกน้องสาวมาแล้วบอกที่เก็บทรัพย์แก่น้องสาว ให้นำทรัพย์แต่ละแห่งไปช่วยโรงฉันโรงเลี้ยงแทนตน ให้เลี้ยงดูเด็กๆ แล้วไหว้ภิกษุสงฆ์ลอยขึ้นไปยังเวหาสไปสู่เทวโลกเช่นเดิม (ม.ม.อ.(บาลี)๒/๔๒๑/๒๙๗)

โฆฏมุขี : โรงเลี้ยงที่พราหมณ์ชื่อว่าโฆฏมุขสร้างถวาย ในเมืองปาฏลีบุตร ที่ชื่อว่าโฆฏมุขี เพราะโฆฏมุขพราหมณ์ให้จัดสร้างโรงฉันถวายแก่สงฆ์ในเมืองปาตลีบุตรด้วยเบี้ยเลี้ยงประจำส่วนนี้ และเบี้ยเลี้ยงประจำส่วนอื่นๆ โรงฉันนั้นปัจจุบันเรียกว่าโฆฏมุขี (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๑/๕๓๐)

โฆรมนต์, เวทย์ : ชื่ออาคมชื่อว่าโฆรมนต์, ชื่อเวทย์แห่งโฆรมนต์ที่เหล่าวิทยาธรร่าย เพื่อให้หายตัวได้ด้วยโอสถทั้งหลาย (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๓๘๔/๕๓๗)

โฆสิตาราม : อารามของท่านโฆสิตเศรษฐี,วัดที่เศรษฐีชื่อว่าโฆสิตให้สร้าง, ชื่อวัดสำคัญในกรุงโกสัมพี สมัยครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าเคยประทับหลายครั้ง เช่นคราวที่ภิกษุชาวกรุงโกสัมพีแตกกันเป็นต้น, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๖/๒๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า อารามชื่อโฆสิต หมายถึงอารามที่เศรษฐีชื่อว่าโฆสิตให้สร้างไว้ในอุทยานของตน (วิ.มหา.อ.(บาลี)๒/๓๖๕/๖๙,ม.มู.อ.(บาลี)๑/๔๙๑/๒๙๗, อรรถกถาบางแห่งอธิบายว่า เศรษฐีชื่อว่าโฆสิต หมายถึงเศรษฐีชื่อว่ากุมภโฆสกนั่นเอง(องฺ.เอกก.อ.(บาลี)๑/-/๓๘๑)

โฆสสัญญกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระโฆสสัญญกเถระ, พระโฆสสัญญกเถระ กล่าวว่าในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ทำจิตให้เลื่อมใสในเสียงธรรมของพระพุทธเจ้าพระนามว่า สิขี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชชา๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๔/๒๐๙)

โฆสิตคหบดี : คหบดีชื่อว่าโฆสิต หมายถึงกุมภโฆสกเศรษฐี สละทรัพย์วันละ ๑,๐๐๐ บริจาคทาน เป็นคนมีฤทธิ์ในการที่มีบุญรักษา ท่านผู้นี้เป็นชาวกรุงโกสัมพี แคว้นสักกะ สมัยที่เกิด

SAMPLE

เป็นเด็ก เพราะร้องมาก จึงได้ชื่อว่าโฆสิต เป็นลูกของหญิงงามเมือง ถูกเศรษฐีรับมาเลี้ยงดูในฐานะลูกบุญธรรม และถูกคนพยายามฆ่าให้ตายถึง ๗ ครั้ง แต่รอดทุกครั้ง ในครั้งที่ ๗ เมื่อรอดตายแล้ว ยังได้แต่งงานกับธิดาเศรษฐีอีกด้วย และเมื่อเศรษฐีพ่อเลี้ยงตายก็ได้รับตำแหน่งเศรษฐีต่อมาเคยไปค้าขายที่กรุงสาวัตถี เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อกลับมาก็ได้สละอุทยานของตนให้สร้างวัดโฆสิตาราม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๙/๑๕๖) ; ท่านผู้นี้ชื่อว่ามีฤทธิ์แห่งคนผู้มีบุญ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘/๕๗๒) ;

อรรถกถาอธิบายว่า คหบดีผู้มีบุญ คือเศรษฐีในกรุงโกสัมพี แคว้นสักกะสะสมบุญญาธิการในพระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่าโฆสิต นัยว่าเศรษฐีนั้นจุติจากเทวโลกบังเกิดในท้องของหญิงงามเมืองในกรุงโกสัมพี ในวันคลอด หญิงงามเมืองนั้นให้ทารกนอนบนกระด้งแล้วให้เอาไปทิ้งที่กองหยากเยื่อ กาและสุนัขทั้งหลายห้อมล้อมทารกนั้น ชายคนหนึ่งเห็นดังนั้น จึงได้วามสำคัญว่าเป็นบุตรคิดว่า เราได้บุตรแล้ว จึงนำไปเรือน ในกาลนั้นโกสัมพิกเศรษฐีเห็นปุโรหิตจึงถามว่า ท่านอาจารย์ วันนี้ท่านตรวจดูฤกษ์ดิถีแล้วหรือ เมื่อปุโรหิตตอบว่า ดูแล้ว ท่านมหาเศรษฐี จึงถามว่าจักมีอะไรแก่ชนบท ปุโรหิตตอบว่า ในนครนี้ เด็กเกิดวันนี้จักได้เป็นเศรษฐีผู้ใหญ่ เวลานั้น ภริยาของเศรษฐีมีครรภ์แก่ เศรษฐีนั้นจึงรีบส่งคนไปเรือนสั่งว่า เจ้าจงไป จงรู้ว่าภริยาของเราคลอดทารกหรือยังไม่ตลอด รู้ว่ายังไม่คลอด จึงไปเรือนเรียกนางกาฬีทาสีมาให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ สั่งให้ไปสืบดูในนครแล้วนำทารกที่เกิดในวันนี้มา ทาสีไปเที่ยวสืบดูก็ไปถึงเรือนนั้นเห็นทารกรู้ว่าเกิดในวันนั้นจึงให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ นำทารกมาให้แก่เศรษฐี เศรษฐีคิดว่าถ้าลูกสาวของเราจักเกิด เราจะแต่งานทารกนั้นให้กับลูกสาวแล้วให้ดำรงตำแหน่งเศรษฐี ถ้าบุตรชายเกิด เราจักฆ่าทารกนั้น แล้วเลี้ยงดูทารกนั้นให้เติบโตในเรือน ล่วงไป ๒-๓ วัน ภริยาของเศรษฐีคลอดบุตรชาย เศรษฐีคิดว่าเมื่อไม่มีทารกนี้บุตรของเราก็จักได้ตำแหน่งเศรษฐี เศรษฐีได้สั่งให้ฆ่าบุตรบุญธรรม แต่เขาก็ได้รอดตายทุกครั้งและได้แต่งงานกับลูกสาวเศรษฐีต่างเมือง เมื่อเศรษฐีได้ถึงแก่กรรมแล้ว ได้รับมอบตำแหน่งเศรษฐีจากพระราชา โฆสิตเศรษฐีดำรงอยู่ในมหาสมบัติ รู้ว่าตนพ้นจากความตายในฐานะ ๗ ครั้งตั้งแต่ต้น ตามคำของลูกสาวเศรษฐีและนางกาฬี จึงสละทรัพย์วันละ ๑,๐๐๐ บริจาคทาน ความที่โฆสิตเศรษฐีไม่มีโรค ในฐานะ ๗ ครั้งอย่างนี้เป็นฤทธิ์ของผู้มีบุญ (ขุ.ป.อ.(บาลี)๒/-/๓๕๐-๓๕๑)

โฆสิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยโฆสิตคหบดี โฆสิตคหบดีเข้าไปหาท่านพระอานนท์ผู้อยู่ ณ โฆสิตารามแล้วถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าธาตุ ท่านพระอานนท์ตอบว่า ธาตุ ๖ อายตนะภายนอก ๖ ที่น่าพอใจและวิญญาณ ๖ มีอยู่ เพราะอาศัยผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา(ความรู้สึกสุข)สุขเวทนาจึงเกิด เพราะอาศัย

SAMPLE

ผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา(ความรู้สึกทุกข์) ทุกขเวทนาจึงเกิดและเพราะอาศัยผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา(ความรู้สึกมิใช่สุขมิใช่ทุกข์) อทุกขมสุขเวทนาจึงเกิด (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๙/๑๕๖)

โฆสิตาราม, วิหาร, อาราม :วัดชื่อว่าโฆสิต, วัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา, พระพุทธเจ้าประทับอยู่หลายครั้ง, เป็นวัดที่เศรษฐีโฆสิต ชาวกรุงโกสัมพี แคว้นสักกะ ให้สร้างขึ้นไว้ ในอุทยานของตน ซึ่งเศรษฐีผู้นี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีบุญ สละทรัพย์วันละ ๑,๐๐๐ บริจาคทาน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๖๕/๔๐๒, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๔๐/๔๗๓,วิ.ม.(ไทย)๕/๔๕๑/๓๓๓,วิ.จู.(ไทย)๖/๕๖/๑๐๘,วิ.จู.(ไทย)๗/๓๓๓/๑๗๓, ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๖/๑๕๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๑/๕๒๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๓/๒๖๐,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๘/๑๓๘,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๑/๑๒๙,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๙/๓๓๑,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๓/๒๙๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๐/๑๒๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๐/๑๗๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๖/๓๑๗, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๕/๒๔๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑/๔๑๓)

อักษร ง จำนวน ๕๐ ศัพท์

งดฉันอาหารมื้อหลังเป็นวัตร : ชื่อวัตรที่เป็นธุดงค์ข้อ ๑ ที่เรียกว่าขลุปัจฉาภัตติกังคธุดงค์ ในธุดงค์ ๘ ข้อ คือ ๑.อารัญญิกังคธุดงค์(สมาทานการอยู่ป่าเป็นวัตร) ๒.ปิณฑปาติกังคธุดงค์(สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร) ๓.ปังสุกูลิกังคธุดงค์(สมาทานการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร) ๔.เตจีวริกังคธุดงค์(สมาทานการทรงไตรจีวรเป็นวัตร) ๕.สปทานจาริกังคธุดงค์(สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร) ๖.ขลุปัจฉาภัตติกังคธุดงค์(สมาทานการงดฉันอาหารมื้อหลังเป็นวัตร) ๗. เนสัชชิกังคธุดงค์(สมาทานการนั่งเป็นวัตร) ๘.ยถาสันถติกังคธุดงค์(สมาทานการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร ; ในมหานิทเทสและจูฬนิทเทส อธิบายว่า สำหรับผู้มีสมาทานธุดงค์ทั้ง ๘ ข้อ เป็นผู้ได้รับการสรรเสริญเกียรติคุณว่า เป็นบัณฑิต เป็นผู้ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต มีถ้อยคำไพเราะมีปฏิภาณดี เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้างเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง... เป็นผู้งดฉันอาหารมื้อหลังเป็นวัตรบ้าง...ในเบื้องต้นคือในคราวที่เป็นสมณะ นี้ชื่อว่าเกียรติ(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗/๗๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๒/๑๘๐}ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๓/๒๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ขลุ หมายถึงมีผู้ปวารณา อาหารที่ได้มาภายหลังชื่อว่า ปัจฉาภัต การบริโภคอาหารที่ได้มาภายหลัง ชื่อว่าปัจฉาภัตโภชน์, ชื่อว่าปัจฉาภัตติกะ เพราะอรรถว่ามีปัจฉาภัตเป็นปกติ เพราะทำสัญญาในปัจฉาภัตโภชน์นั้นว่า

SAMPLE

ปัจฉาภัต มิใช่ปัจฉาภัตติกะ ชื่อว่าขลุปัจฉาภัตติกะ คำนี้เป็นชื่อของการบริโภคมากเกิน ซึ่งห้ามไว้ด้วยสามารถสมาทาน องค์แห่งขลุปัจฉาภัตติกะ ผู้ไม่บริโภคภัตที่ได้มาภายหลังชื่อขลุปัจฉาภัตติกังคะ (ขุ.ม.อ.(บาลี)๑/๑๗/๑๙๒-๑๙๓)

งดเว้น : เว้นด้วยการงด คือไม่กระทำอีกต่อไป, ภาษาบาลีใช้คำว่า "เวรมณี"(การงดเว้น,การละเว้น,เจตนาเครื่องงดเว้น), ในที่นี้ ท่านหมายถึง การงดเว้นจากการทำความชั่วต่างๆ (อกุศลกรรมบถ ๑๐, มีศีล ๕, ศีล ๑๐) เช่น งดเว้นจากการฆ่าสัตว์, งดเว้นจากการลักทรัพย์ เป็นต้น (อง.ติก.(ไทย)๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๕), เว้นด้วยการงด คือ หยุดไม่กระทำหรือไม่ดำเนินการตามปรกติ เช่น งดเว้นอบายมุขระหว่างเข้าพรรษา, (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

งดเว้นจากบาป : งดเว้นจากความชั่ว, เจตนาเครื่องงดเว้นจากบาปหรือความชั่วทุกอย่าง,ละเว้นจากกรรมชั่วทางกาย วาจา และใจ ที่เป็นเหตุแห่งมลทินและเครื่องเศร้าหมองต่างๆ, งดเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ , ในที่นี้ ท่านหมายถึง การงดเว้นจากบาป(อารตี วิรตี ปาปา) เป็นมงคลข้อที่ ๑๙ ในมงคล ๓๘ ประการ,(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๒๖๗/๕๖๒)

งวง : งวงของช้าง, จมูกของช้าง, ในนาคสูตร(ว่าด้วยมารแปลงกายเป็นพญาช้าง) มารผู้มีบาปต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพอง สยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาค จึงแปลงกายเป็นพญาช้างใหญ่ เข้าไปเฝ้า พญาช้างนั้นมีศีรษะเหมือนก้อนหินใหญ่สีดำสนิท มีงาทั้งสองสีเหมือนเงินยวง มีงวงเหมือนงอนไถใหญ่ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๘/๑๗๖), จมูกของช้างที่ยื่นยาวออกไป ตรงปลายมีจะงอยสำหรับจับของอย่างมือ(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ง่วง : อยากนอน, ง่วงอยากหลับ, ในปจลายมานสูตร(ว่าด้วยอุบายแก้ความง่วง) พระพุทธเจ้าทรงเห็นท่านพระโมคคัลลานะ กำลังนั่งง่วงอยู่ใกล้หมู่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธ จึงประทานอุบายแก้ง่วง ๘ ประการ เช่น อย่าได้มนสิการถึงสัญญานั้น(ความง่วง) อย่าได้ทำสัญญานั้นให้มาก, พึงตรึกตรองพิจารณาธรรมตามที่ได้สดับมา ได้เล่าเรียนมา เป็นต้น(อง.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๑/๑๑๖), อาการที่ร่างกายอยากนอน(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ง้วนดิน : โอชะของดิน, โอชะของดินที่มีรสหวาน,ในวินัยปิฎก มหาวิภังค์กล่าวว่า แผ่นดินใหญ่ที่มีโอชะมีรสอร่อย เหมือนน้ำผึ้งหวี่ที่ไม่มีตัวอ่อน เรียกว่าง้วนดิน, ในอัคคัญญสูตร ปาฏิกวรรคกล่าวว่า ง้วนดินว่ามีลักษณะคล้ายน้ำมันที่เคี่ยวให้งวด มีสีสวยงาม มีสีเหมือนดอกกัณณิการ์ มีกลิ่นหอม มีกลิ่นทิพย์ฟุ้งไป มีรสหวาน มีรสอร่อย ดังคำว่า ....ง้วนดินลอยอยู่บนน้ำ...ดุจน้ำนมที่บุคคลเคี่ยวให้แห้งแล้วทำให้เย็นสนิทจับเป็นฝาอยู่ข้างบน ง้วนดินสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรสมีสีเหมือนเนยใส

SAMPLE

หรือเนยข้นอย่างดีและมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมิ้มซึ่งปราศจากโทษ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๗/๑๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๐/๘๙,๑๑/๑๒๘/๙๔)

งอกงาม : เจริญก้าวหน้า, เจริญเติบโต,งดงามขึ้น, ในที่นี้ ท่านหมายถึง ความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัย, ในกุหสูตร(ว่าด้วยภิกษุผู้หลอกลวง) พระพุทธเจ้าตรัสว่า... ภิกษุที่ชอบหลอกลวง กระด้าง ประจบ ชอบวางท่า อวดดี มีจิตไม่ตั้งมั่น.....ย่อมไม่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้..... และในปฐมโกธครุสูตร(ว่าด้วยบุคคลผู้มักโกรธ สูตรที่ ๑) ตรัสว่า...ภิกษุผู้มักโกรธ เห็นแก่ลาภสักการะ ชอบลบหลู่ ไม่เคารพสัทธรรม ย่อมไม่งอกงามในธรรม... (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๖/๔๒,๒๑/๔๓/๗๒), เจริญผลิดอกออกผล, (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

งอนไถ : หางไถ, สิ่งที่เป็นใหญ่ในไถ ชื่อว่าหางไถ หมายถึงท่อนไม้อยู่ตอนหางของไถ ชื่อว่าหางไถ, ในนังคลีสชาดก เอกกนิบาตกล่าวถึงคนโง่สำคัญนมส้มว่าเหมือนงอนไถ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒๓/๕๑),ในผันทนชาดก กล่าวว่า ต้นสะคร้อนี้จักเป็นไม้ที่สมควรแก่กิจการของท่านทุกอย่างใช้ทำงอนไถ ก็ได้ (ขุ.ชา.เตรสก. (ไทย) ๒๗/๑๙/๓๙๙) ; ใช้ผูกกับแอก เป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งของชาวนา ดังคำที่กสิภารทวาชพราหมณ์กราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่เห็นแอก ไถ ผาล ประตัก หรือโคพลิพัททั้งหลายของท่าน (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๗/๒๘๓,)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นไม้ที่มีลักษณะงอนงามดุจงาช้าง,งอนไถเป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งของชาวนา(ม.ม.อ.(บาลี)๒/๔๖๒/๓๑๘, สำ.ส.อ.(บาลี)๑/๑๙๗/๒๔๐)

งอนไถใหญ่ : ท่อนไม้อยู่ตอนหางของไถขนาดใหญ่ ในที่นี้หมายถึงหางไถมีขนาดใหญ่เท่ากับงวงพญาช้าง (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๘/๑๗๖)

งอนรถ : สิ่งที่อยู่หน้ารถ เป็นสัญลักษณ์ของรถ ดังคำในกุลาวกชาดก ที่ท้าวสักกะโพธิสัตว์ยอมสละชีวิตให้พวกอสูร ตรัสสั่งให้มาตลีเทพสารถีหันรถกลับเพราะกลัวลูกนกจะตายว่า มาตลีเทพบุตรที่ต้นงิ้วมีลูกนกครุฑอยู่ เธอจงหันงอนรถกลับ เราประสงค์จะสละชีวิตให้พวกอสูร ลูกนกพวกนี้อย่าได้แหลกลาญเลย ,ในวิมานวัตถุอธิบายว่าหมายถึงส่วนปลายแห่งรถที่เป็นรูปเรียวยาวและชอนขึ้น ; ในจูฬรถวิมานกล่าวถึงงอนรถว่าวิจิตรด้วยแก้วมุกดาและแก้วมณี แผ่นทองคำและแผ่นเงิน มีลวดลายสวยงาม ประดิษฐ์ด้วยแก้วไพฑูรย์ บรรจงสร้างไว้อย่างดีทำให้แลดูงาม และปลายงอนรถนี้สร้างด้วยแก้วไพฑูรย์ ; ในมหารถวิมานกล่าวว่างอนรถร้อยไว้ด้วยแก้วมณี มีสัณฐานกลมดังดวงจันทร์ วิจิตร บริสุทธิ์ งดงาม ผุดผ่องทุกเมื่อ ประกอบด้วยลายทองเนียนสนิท งามล้ำดุจลายแก้วไพฑูรย์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๐๘/๑๒๔, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๒๐/๑๒๖, ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๐/๑๓)

SAMPLE

ง่อย : แขนและขาใช้งานไม่ได้, รางกายพิการเดินไปไหนมาไหนไม่ได้, ในที่นี้ ท่านหมายถึงบุคคลผู้มืดมาและมืดไป ได้แก่ คนที่เกิดมาไม่ดี เช่น เป็นง่อย เป็นต้น แถมยังประพฤติทุจริตทางกาย วาจา และใจ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก นี้เป็นลักษณะของบุคคลผู้มืดมาและมืดไป(อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๖๘/๒๐๑),อาการที่แขนหรือขาพิการเคลื่อนไหวไม่ได้อย่างปรกติ, ง่อยเปลี้ยเสียขา, มีร่างกายพิการจนเดินไม่ได้อย่างปรกติ.(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

งัดแงะ : ตัดที่ต่อ(สนฺธึ ฉินฺทติ),งัดแงะเอาสิ่งของ, ในที่นี้ ท่านหมายถึง ปกตูปนิสสยะ (อุปนิสสยปัจจัย = สภาวธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกุศลโดยอุปนิสสยปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ อารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยะ) ได้แก่ บุคคลอาศัยราคะแล้วฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ งัดแงะ ปล้นไม่ให้เหลือ ปล้นเรือนหลังเดียว... เป็นต้น (คืออาจทำอกุศลธรรมต่างๆ ได้)(อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๓๓/๑๔๕), งัด คือการทำให้เผยอหรือเคลื่อนที่โดยใช้วัตถุยาวตัด เช่น งัดตะปู งัดซุง, นำออกมาจากที่เก็บ เช่น งัดเอาเครื่องลายครามมาอวด, แงะ คือ งัดให้เผยอขึ้น(พจนานกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

งา : งาของช้าง, ฟันบนที่งอกออกจากปากช้าง, ในนาคสูตร(ว่าด้วยมารแปลงกายเป็นพญาช้าง), มารผู้มีบาปต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาค จึงแปลงกายเป็นพญาช้างใหญ่ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับ พญาช้างนั้นมีศีรษะเหมือนก้อนหินใหญ่ดำสนิท มีงาทั้งสองสีเหมือนเงินยวง มีงวงเหมือนงอนไถใหญ่..." (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๘/๑๗๖), ฟันตัดแถวบนที่งอกออกจากปากช้าง,ลักษณะนามเรียกว่ากิ่ง.(พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

งานที่ประเสริฐสุด : งานของพระอริยะ, งานที่เป็นเหตุให้สิ้นอาสวะ นำให้เข้าถึงพระนิพพาน, ในโรหิณีเถรีคาถา(ภาษิตของพระโรหิณีเถรี) พระโรหิณีเถรีได้กล่าวภาษิตที่บิดาและตนเองพูดจาโต้ตอบกัน (บิดาได้ถามพระโรหิณีเถรีว่า ทำไมถึงได้ชื่นชมสรรเสริญสมณะทั้งหลายเหลือเกิน) มีข้อความตอนหนึ่งที่พระเถรีได้กล่าวตอบบิดาว่า "สมณะทั้งหลายชอบทำการงาน ไม่เกียจคร้าน ทำแต่การงานที่ประเสริฐสุด จึงละราคะโทสะได้ เพราะเหตุนั้น เหล่าสมณะจึงเป็นที่รักของลูก"(ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๗๕/๖๐๐), ในอรรถกถา ท่านอธิบายเสริมว่า "สมณะเหล่านั้น ย่อมกระทำการงานนั้น อันประเสริฐสูงสุด ซึ่งนำพระนิพพานมาให้ได้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ผู้ทำงานที่ประเสริฐสุด" (ขุ.เถรี.อ.(บาลี)๑/๒๗๕/๒๗๗)

งานนักขัตฤกษ์ : งานรื่นเริงตามธรรมเนียม ตามฤดูกาล ดังคำว่า ผัคคุณฤกษ์ เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อ สำหรับผู้บริสุทธิ์ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๗๙/๖๘) เช่นงานผัคคุณฤกษ์ หมายถึงงานนักขัต

SAMPLE

ฤกษ์ประจำเดือน ๔ ที่พราหมณ์ถือว่าผู้ที่ชำระหรืออาบน้ำวันข้างขึ้น เดือน ๔ ได้ชื่อว่าชำระบาปที่ทำมาแล้วตลอดปีได้ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๔/๑๙๕, ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๗๙/๑๙๑) ในภาษาไทยหมายถึงงานลอยกระทง งานสงกรานต์

งานสูงและงานต่ำ : หน้าที่เกี่ยวกับภิกษุ,กิจของพระทั้งหลายมีงานสูงและงานต่ำหรือที่ต้องรับผิดชอบสูงและงานที่ไม่ต้องรับผิดชอบมาก คำว่า งานสูง หมายถึงงานย้อมจีวร หรืองานโบกทาพระเจดีย์ตลอดถึงงานที่จะต้องช่วยกันทำที่โรงอุโบสถเรือนพระเจดีย์ เรือนต้นโพธิ์ เป็นต้น คำว่า งานต่ำ หมายถึงงานเล็กน้อยมีล้างเท้าและนวดเท้าเป็นต้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๕/๓๖๐, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๘๖/๑๕๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๐/๑๐๘,๒๔/๑๔/๔๒๒) ;

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า งานสูง หมายถึงงานย้อมจีวร หรืองานโบกทาพระเจดีย์ตลอดถึงงานที่จะต้องช่วยกันทำที่โรงอุโบสถ เรือน พระเจดีย์เรือนต้นโพธิ์เป็นต้น คำว่า งานต่ำ หมายถึงงานเล็กน้อย มีล้างเท้า และนวดเท้าเป็นต้น (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๔๕/๒๔๖,องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒)

งาม : สิ่งที่เห็นแล้วชวนให้เกิดความพอใจชื่นชม, คำว่า “งาม” ในที่นี้ ท่านหมายถึง.... สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาสในสิ่งที่ไม่งามว่างาม, ตรัสถึงความงามของบุคคล ๔ ประเภท มีบุคคลผู้กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามเป็นจริงเหมาะแก่กาล แต่ไม่กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล เป็นต้น ทั้ง ๔ ประเภทนี้ จำพวกไหนงามกว่า และประณีตกว่ากัน, พระสารีบุตรกล่าวถึงภิกษุผู้มีฤทธิ์ บรรลุความชำนาญทางใจ น้อมจิตถึงกองฟืนว่า “งาม” หรือ “ไม่งาม”(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๙/๘๐,๒๑/๑๐๐/๑๕๒, องฺ.ฉกฺก(ไทย)๒๒/๔๑/๔๙๔), ลักษณะที่เห็นแล้วชวนให้ชื่นชมหรือพึงใจ เช่น มารยาทงาม รูปงาม, มีลักษณะสมบูรณ์ดี เช่น ต้นไม้งาม ปีนี้ฝนงาม, ดี,มาก, มีลักษณะเป็นไปตามต้องการ เช่น กำไรงาม ธนาคารนี้จ่ายดอกเบี้ยงาม.(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

งามในเบื้องต้น : ความงามแห่งธรรมในเบื้องต้น , ธรรมมีความงาม ๓ ลักษณะ คืองามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด, ในปัญญาสูตร(ว่าด้วยเหตุปัจจัยที่ให้ได้ปัญญา) กล่าวถึงเหตุปัจจัย ๘ ประการ ที่จะทำให้ภิกษุได้ปัญญา ข้อที่ ๕ ระบุว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลาย ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในทางกลาง มีความงามในที่สุด..., และภิกษุผู้ฟังธรรมมีความงามในเบื้องต้นเป็นต้น ย่อมได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ” (องฺ.อฏฺฐก..(ไทย)๒๓/๒/๑๙๗,๒๓/๔/๔๓๗), ธรรมมีความงามในเบื้องต้นหมายถึงศีล, ธรรมมี

SAMPLE

ความงามในท่ามกลางหมายถึงอริยมรรค, ธรรมมีความงามในที่สุดหมายถึงพระนิพพาน(ที.สี.อ.(บาลี)๑/๑๙๐/๑๕๙)

งามผุดผ่อง : งามผ่องใส เป็นน้ำนวล, สวยงามผุดผ่อง, งามลออ, งามผุดผ่องเป็นยองใย, ในทุติยปติพพตาวิมาน(วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี เรื่องที่ ๒) พระโมคคัลลานะได้ถามถึงผลบุญที่ทำให้ได้มาเกิดในวิมานอันงามผุดผ่องกับนางเทพธิดา ดังข้อความว่า..."เทพธิดาผู้มีอานุภาพมาก เธอสถิตอยู่ในวิมานน่ารื่นรม เสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์อันน่ารื่นรมย์ เปล่งแสงเรืองรอง งามผุดผ่อง เธอแสดงฤทธิ์ได้หลากหลาย..."(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๐๑/๑๘)

ง้าว : ดาบด้ามยาว, มีดใหญ่ที่มีด้ามยาว มีดที่ตัดร่างกายของศัตรูเหมือนดาบ ชื่อว่าง้าว และง้าวนี้มีความยาว ๑๒ ศอก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๗/๒๕๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๔/๑๗๖ ในการทำสงคราม รบในสมรภูมิ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๐/๒๓๐)

งู : สัตว์เลื้อยคลานชนิดหนึ่ง ลำตัวเรียวยาว ไม่มีขา, งู เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับประวัติพุทธศาสนาในหลายๆ เรื่อง หลายๆ เหตุการณ์ เช่น งู นำมาเปรียบเทียบกับการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า, งู ไม่ควรดูหมิ่นว่าเป็นสัตว์เล็ก, งู (ในฐานะเป็นตระกูลพญางูมีพญางูวิรูปักษ์ เป็นต้น) ภิกษุควรแผ่เมตตาให้ เพื่อจะได้ไม่ถูกเบียดเบียน, งู ในฐานะเป็นสัตว์ดุร้าย ภิกษุเมื่ออยู่ในป่าอาจถูกกัดเมื่อใดก็ได้, งู ในฐานะเป็นสัตว์ดิรัจฉานที่มีปกติกระเสือกกระสน, งู เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่อาจถูกนำมาฆ่าเพื่อชำระความบริสุทธิ์, งู ไม่ทำอันตรายแก่คนผู้ทำบุญมาดี, (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๓/๓๐๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๒/๑๒๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๗/๑๑๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๗/๑๓๘,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๖/๓๕๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๙๓๙/๓๒๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๕/๕๑๒,๓๒/๑๓๐/๖๗๑), ชื่อสัตว์เลื้อยคลานในอันดับ Squamata อันดับย่อย Serpentes ลำตัวเรียวยาว มีเกล็ด ไม่มีขา ที่มีพิษ เช่น งูเห่าไทย(Naja kaouthia) ที่ไม่มีพิษ เช่น งูเหลือม(Python reticulates).(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

งูเขียว : งูตัวเขียว หมายถึงงูที่มีอยู่บนก้อนหินหรือต้นไม้ ชื่อว่างูเขียว; ในภูริทัตตชาดก กล่าวว่า งูเขียว (บางชนิด เช่นงูเขียวหางไหม้) มีพิษ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๘๘๔/๓๑๙),งูเขียวมีหลายชนิด เช่น งูเขียวหัวจิ้งจก, งูเขียวหางไหม้,

งูปลา : งูที่เต็มด้วยลายเป็นแนวยาว หมายถึงงูที่อยู่ในน้ำ หมายถึงที่ตัวมีลายเป็นแนวยาวบนหลัง, ในภูริทัตตชาดกกล่าวว่า งูปลา (บางชนิด เช่นงูเห่าปลาช้อน) มีพิษ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๘๘๔/๓๑๙)

SAMPLE

งูพิษ : ชื่อสัตว์เลื้อยคลาน ลำตัวเรียวยาว ไม่มีขา มีเกล็ด หากมีพิษ เรียกว่างูพิษ เช่น งูเห่า ซึ่งหมายถึงงูมีพิษที่เขี้ยว มีเดชมาก และมีพิษร้ายแรง (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๘/๒๕๒,๑๒/๓๖๒/๓๙๙) ;

อรรถกถาอธิบายว่า งูพิษที่เรียกว่าอสรพิษ มี ๔ ชนิด คือ (๑) กัฏฐมุขะ ร่างกายที่ถูกงูกัฏฐมุขะกัด จะแข็งกระด้างเหมือนไม้แห้ง (๒) ปูติมุขะ ร่างกายที่ถูกงูปูติมุขะกัด จะมีน้ำเหลืองไหลเยิ้มเหมือนขนุนสุกเน่า (๓) อัคคิมุขะ ร่างกายที่ถูกงูอัคคิมุขะกัดจะไหม้กระจายไป เป็นเหมือนกำขี้เถ้าและกำแกลบ(๔) สัตถมุขะ ร่างกายที่ถูกงูสัตถมุขะกัดย่อมขาดเป็นช่องเป็นเหมือนที่ที่ถูกฟ้าผ่า (สำ.สพา.อ.(บาลี) ๓/๒๓๘/๖๑-๖๒)

งูเรือน : งูที่นำธรรมไป (เพราะไม่เบียดเบียน) ชื่อว่างูเรือน คืองูที่มีใจประกอบด้วยศีล และงูที่อยู่ในเรือน ในภูริทัตตชาดกอธิบายว่า งูเรือน มีพิษ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๘๔/๓๑๙)

งูลอกคราบ : กิริยาที่งูเอาคราบ(หนัง) ออก หมายถึงงูเปลี่ยนหนังเก่าให้หลุดออกไปจากตัว, งูที่ปล่อยคราบหลุดออกไป และคราบงูนี้เป็นเหมือนเสื้อเกราะ (ที.สี.(ไทย)๙/๕๐๑, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑-๒/๔๙๙,๒๕/๘/๕๐๐,๒๕/๑๔/๕๐๑)

งูเวฬุกะ : งูไม้ไผ่, ชื่องูอยู่ในปล้องไม้ไผ่ เป็นงูพิษร้าย กัดคนตาย (ขุ.ชา.เอกก.๒๗/๔๓/๑๘);

อรรถกถาอธิบายถึงวูเวฬุกะว่าหมายถึงงูไม้ไผ่ คืองูที่ได้ชื่อว่าเวฬุกะ เพราะนอนอยู่ในปล้องไม้ไผ่ (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๔๓/๑๔)

งูหลาม : ชื่องูใหญ่ชนิดหนึ่ง ตัวอ้วน หางสั้น โตเต็มวัย ยาวประมาณ ๔.๕ เมตร ลายสีน้ำตาลที่กลางหัวมีเส้นสั้นๆ สีอ่อน ซึ่งมักจะเรียกว่าศรขาว ออกหากินเวลากลางคืน ไม่มีพิษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๒/๖๗๐,๓๒/๓๔๖/๖๙๙)

งูเหลือม : งูที่นำไป ชื่อว่างูเหลือม, งูที่กินแพะได้ชื่อว่างูเหลือม (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๒๔/๔๗๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๗/๒๓๒,๓๒/๑๒๒/๖๗๐,๓๒/๓๔๖/๖๙๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕/๓๑)

พจนานุกรมราชบัณฑิตอธิบายว่า เป็นชื่องูขนาดใหญ่ ตัวโตเรียวยาวลายสีน้ำตาลเหลือง โตเต็มวัย ยาวได้ถึง ๙ เมตร ที่กลางหัว มีเส้นสีดำ ซึ่งมักจะเรียกว่าศรดำ ออกหากินเวลากลางคืน ไม่มีพิษ เป็นงูที่มีขนาดใหญ่ที่สุด

งูเห่า : งูมีพิษที่เขี้ยวแผ่พังพานออก มักเลื้อยไป เลื้อยไปเรื่อยๆ ในวินัยปิฎกมหาวิภังค์กล่าวว่า มักอยู่ในโพรงไม้ ; ในนันทิยมิคราชชาดก กล่าวว่า งูเห่าชอบอยู่ในรู ,ในเวสสันดรชาดก มหาวนวัณณนาอธิบายถึงงูเห่าว่าเที่ยวหากิน ตามบริเวณสระ ; ในปฐมกัณหสัปปสูตร อังคุตตรนิบาต อธิบายว่า งูเห่าประกอบด้วยโทษ ๕ คือ (๑) เป็นสัตว์ไม่สะอาด (๒) เป็นสัตว์มีกลิ่นเหม็น (๓) เป็นสัตว์น่ากลัว (๔) เป็นสัตว์มีภัย (๕) เป็น

SAMPLE

สัตว์มักทำร้ายมิตร, ในทุติยกัณหสัปปสูตรอธิบายว่า งูเห่าประกอบด้วยโทษ ๕ คือ (๑) เป็นสัตว์มักโกรธ (๒) เป็นสัตว์มักผูกโกรธ (๓) เป็นสัตว์มีพิษร้าย (๔) เป็นสัตว์มีลิ้นสองแฉก (๕) มักทำร้ายมิตร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๕๐/๔๗๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๙/๓๗๐, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๐/๓๗๑,ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย)๒๗/๖๘/๒๔๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๖๔/๕๐๕)

พจนานุกรมราชบัณฑิตอธิบายว่า ในภาษาไทย หมายถึงชื่องูพิษ ขนาดยาวประมาณ ๑.๓ เมตร พบหลายสีต่างกันในแต่ละตัว เช่น ดำ น้ำตาล เขียวอมเทาเหลืองหม่น บางตัวมีลายสีขาว บางตัวไม่มีลาย สามารถยกตัวท่อนตัวตั้งขึ้น และแผ่บริเวณคอกว้างออกได้ เรียกว่าแผ่แม่เบี้ย มีหลายชนิดเช่น เห่าไทย ซึ่งตัวมีสีคล้ำเรียกว่าเห่าหม้อ, เห่าด่างพ่นพิษ ซึ่งสามารถพ่นฉีดพิษออกจากเขี้ยวพิษได้ และหมายถึงชื่อว่านชนิดหนึ่ง ต้นและหัวเหมือนขมิ้นอ้อย แต่เนื้อสีขาว กลิ่นฉุนเหมือนน้ำมันดินอ่อนๆ (กบิลว่าน)

เงา : ภาพสะท้อนของสิ่งที่มีอยู่เป็นรูปร่าง, เงาคน เงาสัตว์ เงาวัตถุสิ่งของ, ในที่นี้ เงาถูกนำมาเปรียบเทียบกับชาลิยปริพาชกผู้สำคัญตัวผิดว่ายิ่งใหญ่เทียบเท่าพระศาสดาเหมือนสุนัขจิ้งจอกเห็นเงาตัวเองในน้ำนึกว่าเป็นเสือ, เปรียบเทียบคนพาลปิดบังความผิดของตนเองแม้มากมาย เหมือนเงาของยอดภูเขาใหญ่บดบังแผ่นดินใหญ่ในเวลาเย็น, ท่านเปรียบเทียบว่า...เงาปรากฏได้เพราะอาศัยต้นไม้ ถ้าโค่นต้นไม้ทิ้ง ขุดรากถอนโคนไปแล้ว ก็ไม่มี เกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ฉันใด ภิกษุมีจิตหลุดพ้นแล้วปราศจากจากการครอบงำของกิเลสอาสวะทั้งหลาย ก็ฉันนั้น, เงา ถูกนำมาเปรียบเทียบกับการทำความดีที่ทำให้เกิดความสุข เหมือนเงาติดตามตัวไปทุกที่ เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐/๒๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๘/๒๙๓,องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๔๕/๗๔,๒๑/๑๑๓/๑๗๒,๒๑/๑๙๕/๒๙๕,ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๒/๒๔), ส่วนที่มืดเพราะมีวัตถุบังแสงทำให้แลเห็นเป็นรูปของวัตถุนั้น, รูปที่ปรากฏในของใสหรือเป็นมันเช่นน้ำหรือกระจก,(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

เงาต้นไทร : เงาของต้นไทร, ร่มเงาของต้นไทร, ในมหาวาณิชชาดก(ว่าด้วยพ่อค้าใหญ่) พระพุทธเจ้าทรงนำอดีตนิทานเรื่องพ่อค้าใหญ่มาเพื่อตรัสสอนธรรมว่า เงาต้นไทรอำนวยประโยชน์ให้แก่มนุษย์ เช่น ช่วยบังแดด ให้ร่มเงา เป็นต้น จึงไม่ควรทำลายโค่นต้นไทรทิ้ง เช่นเดียวกับมนุษย์ ไม่ควรทำลายมิตรผู้มีอุปการะแก่ตน (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๑๘๙/๔๕๓)

เงาตาล : เงาของต้นตาล, ในที่นี้ โรหิตัสสเทพบุตรสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าเรื่องที่สุดแห่งโลก ได้กราบทูลอดีตชาติของตนแก่พระพุทธเจ้าว่า..."ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องเคย

SAMPLE

มีแล้ว ข้าพระองค์เป็นฤๅษีชื่อโรหิตัสสะ เป็นบุตรของผู้ใหญ่บ้าน เปรียบได้กับนายขมังธนู มีฤทธิ์ เหาะได้ ความเร็วของข้าพระองค์นั้น เปรียบได้กับนายขมังธนูผู้ยิงธนูแม่นยำ ศึกษามาดีแล้ว ผู้เชียวชาญ ช่ำชอง ฝึกซ้อมมาดี พึงยิงลูกศรเบาให้ผ่านเงาตาลด้านขวางไปได้โดยไม่ยาก ฉะนั้น การย่างเท้าแต่ละก้าวของข้าพระองค์เปรียบได้กับระยะทางจากทะเลด้านตะวันออกถึงทะเลด้านตะวันตก ฉะนั้น ความปรารถนาอย่างนี้ว่า เราจักถึงที่สุดแห่งโลก ด้วยการไป” เกิดแก่ข้าพระองค์นั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นั้นเพียบพร้อมด้วยความเร็วและการย่างเท้าอย่างนี้ เว้นจากการกิน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การหลับ และการบรรเทาความเหน็ดเหนื่อย มีอายุ ๑๐๐ ปี ดำรงชีพอยู่ได้ตั้ง ๑๐๐ ปี ดำเนินไปได้ตั้ง ๑๐๐ ปี ยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลก ก็ตายเสียก่อนในระหว่างทาง" (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๗/๑๑๘)

เงาตื้น : เงาไม่ลึก, เงาที่มองดูแล้วตื้นเขิน, เงาที่ปรากฏให้เห็นในน้ำดูไม่ลึก,ในที่นี้ ท่านเปรียบเทียบบุคคลเหมือนห้วงน้ำ ๔ จำพวก คือ (๑)บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำตื้นแต่เงาลึก(ข้างนอกดูดีน่าเลื่อมใส แต่ข้างในไม่มีแก่น) (๒)บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกแต่เงาตื้น(ข้างนอกดูไม่น่าเลื่อมใส แต่ข้างในมีแก่น) (๓)บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำตื้นและเงาตื้น(ข้างนอกดูไม่น่าเลื่อมใส แถมข้างในยังไม่มีแก่น) (๔)บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกและเงาลึก(ข้างนอกดูดีน่าเลื่อมใส แถมข้างในก็มีแก่นสาร) (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๖๑/๑๙๓)

เงาโปร่ง : เงาที่มีลักษณะว่างหรือเปิดเป็นช่อง ไม่ทึบ, เงาโปร่งของต้นไม้ย่อมให้ร่มเงาได้ไม่เต็มที่, ในที่นี้ พระสารีบุตรผู้รู้เห็นการไปทุคติและสุคติของบุคคล ได้กล่าวข้อความตอนหนึ่งเปรียบเทียบว่า “...ต้นไม้ที่เกิดบนพื้นที่ไม่เสมอ มีใบอ่อนใบแก่น้อย มีเงาโปร่ง ลำดับนั้น บุรุษผู้มีร่างกายถูกความร้อนแผดเผา ครอบงำ เหน็ดเหนื่อย สะทกสะท้าน หิวกระหาย เดินมุ่งมายังต้นไม้นั้นโดยหนทางสายเดียว บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “บุรุษผู้เจริญนี้ ปฏิบัติอย่างนั้น เป็นไปอย่างนั้น และดำเนินทางนั้นจักมาถึงต้นไม้นี้นั่นแล” ต่อมา บุรุษผู้มีตาดีนั้นจะพึงเห็นเขานั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้นั้น แล้ว เสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก แม้ฉันใด เราก็ฉันนั้นเหมือนกัน กำหนดรู้ใจของบุคคลบางคนในโลกนี้ด้วยใจอย่างนี้ว่า “บุคคลนี้ ปฏิบัติอย่างนั้น เป็นไปอย่างนั้น และดำเนิน ทางนั้นแล้ว หลังจากตายแล้วจักไปเกิดในเปตวิสัย” ต่อมา เราเห็นเขาหลังจากตายแล้ว ไปเกิดในเปตวิสัย เสวยทุกขเวทนาเป็นอันมาก ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์...”(ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๔/๑๕๕)

เงาลึก : เงาที่มองดูแล้วไม่ตื้น, เงาที่ปรากฏให้เห็นในน้ำดูลึกลงไป หยั่งรู้ได้ยาก, ในที่นี้ ท่านเปรียบเทียบบุคคลที่มีภาพลักษณ์ข้างนอกดูดีน่าเลื่อมใส กิริยามารยาทเรียบร้อย แต่

SAMPLE

ข้างในไม่มีแก่นสาร คือไม่รู้อริยสัจ ๔ ข้อ ว่า “บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำตื้นแต่เงาลึก” และเปรียบเทียบบุคคลที่มีภาพลักษณ์ข้างนอกดูดีน่าเลื่อมใส กิริยามารยาทเรียบร้อย แถมข้างในก็ยังมีแก่นสาร คือรู้อริยสัจ ๔ ข้อ ว่า “บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกและเงาลึก”(อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๖๑/๑๙๓)

เงาหน้า : เงาของใบหน้า, เงาของดวงหน้า, ในวิชชา ๘ ประการ ข้อที่ ๕ เจโตปริยญาณ (กำหนดรู้จิต) พระพุทธเจ้า ทรงเปรียบเทียบสาวกผู้สามารถกำหนดรู้จิตได้ว่าเหมือนคนส่องดูเงาหน้าของตนในกระจกใสเห็นไฝฝ้าได้ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า “ชายหนุ่มหญิงสาวที่ชอบการแต่งตัว เมื่อส่องดูเงาหน้าของตนในกระจกใสสะอาด หรือในภาชนะน้ำใส หน้ามีไฝฝ้าก็รู้ว่า มีไฝฝ้า หรือไม่มีไฝฝ้าก็รู้ว่า ไม่มีไฝฝ้า แม้ฉันใด เราก็ฉันนั้นเหมือนกัน ได้บอกข้อปฏิบัติแก่สาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลาย ของเราผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่เราบอกแล้วย่อมกำหนดรู้จิตของสัตว์ และคนอื่นด้วย จิตของตน....” (ม.มู.(ไทย)๑๓/๒๕๖/๓๐๓)

เง้าบัว (เหง้าบัว) : รากบัว. ลำต้นที่อยู่ใต้ดินของบัว, ในที่นี้ ท่านระบุถึงคำพูดของฤาษีผู้อ่อนน้อมถ่อมตนกล่าวตอบกุฎุมพี มีข้อความตอนหนึ่งว่า “...อาตมายังแสวงหาผัก เหง้าบัว น้ำผึ้ง เนื้อ พุทรา และมะขามป้อมเหล่านั้นมาบริโภคอยู่ อาตมายังมีการยึดถือนั้นอยู่ เมื่ออาตมายังหุงโภชนะ ยังมีความกังวล ยังมีความยึดมั่นถือมั่นอยู่ ควรถวายโภชนะแก่ท่านผู้ไม่หุง ผู้ละเว้นความยึดถือว่าเป็นของเรา ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ...”(ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๒๘๑/๔๖๗)

เงิน : สิ่งที่มีค่า, หมายถึงทรัพย์ที่เป็นเครื่องยินดี, สิ่งที่ทำการซื้อขาย หมายถึงชนิดของวัตถุที่ทำด้วยเงินประมาณ ๑ กรีสะ,และหมายถึงสิ่งที่ทำให้บุคคลเกี่ยวข้อง,ทำให้บุคคลเกี่ยวข้อง, สื่อความหมายถึงสิ่งที่มีค่าตีตราแล้ว โดยเป็นเงินและทองที่มีการตีตรารูปม้าเป็นต้น หมายถึงทองคำ เงินตรา เหรียญทองแดง เหรียญไม้ เหรียญครั่ง และวัตถุใดๆ ที่ใช้เป็นเงินตราที่ใช้แลกเปลี่ยน ซื้อขายได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๘๔/๑๐๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗๔/๒๙๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๓, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๑, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๘๓/๑๑๔,๒๘/๙๓๕/๓๒๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗/๔,๓๒/๘/๑๐๓,

ในภาษาไทยหมายถึงโลหะสีขาว เนื้อค่อนข้างอ่อน, วัตถุที่มีตราของรัฐ ใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย วัตถุที่ใช้วัดราคาในการซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน, เงินที่รัฐกำหนดขึ้นไว้เพื่อใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย ได้แก่เหรียญกระษาปณ์และธนบัตร เงินตราก็เรียก,วัตถุที่กำหนดให้ใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนหรือชำระหนี้

SAMPLE

เงินทอง : เงินและทองที่ทำเป็นรูปลักษณ์แล้วและยังไม่ได้ทำ หมายถึงเงินที่เขาควรตัดแบ่ง เป็นสิ่งที่ทุกคนแสวงหา เพราะเป็นของล้ำค่า สื่อความหมายถึงทองคำที่ถึงความล้ำค่า (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๕๙)

เงินยวง : ลักษณะของเงินบริสุทธิ์ที่ละลายและย้อยลงมาเรียกว่าเงินยวง,สีเหมือนสีเงินที่ละลายคว้างในเบ้าเรียกว่าสีเงินยวง,ในนาคสูตร กล่าวถึงพญาช้างว่ามีศีรษะเหมือนก้อนหินใหญ่สีดำสนิท มีงาทั้งสองสีเหมือนเงินยวงมีงวงเหมือนงอนไถใหญ่ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๘/๑๗๖)

เงี่ยโสต,เงี่ยโสตฟังธรรม,เงี่ยโสตสดับ : เงี่ยโสตประสาทตั้งใจฟังธรรมด้วยความเคารพ, การเงี่ยโสตสดับตั้งใจฟังธรรมย่อมทำให้สำเร็จประโยชน์ บรรลุมรรคผลนิพพานได้ ในทางตรงกันข้าม การไม่เงี่ยโสตสดับ ไม่ตั้งใจฟังธรรม ย่อมทำให้ไม่ได้รับประโยชน์ในทางพระศาสนา และไม่ทำให้รักษาพระศาสนาไว้ได้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๘/๕๓๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๒/๑๙๓,๑๕/๑๕๓/๑๙๔,๑๕/๑๕๕/๑๙๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๙/๑๔๕,๒๒/๑๔๐/๒๓๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๘๘/๖๑๓, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๓/๑๘๓)

พระอรรถกถาจารย์แก้ว่า มีโสตประสาทตั้งไว้แล้ว เพราะพระอริยสาวกทั้งหลายย่อมมีการฟังธรรมเป็นที่รัก ครั้นไปที่ฟังธรรมแล้วก็ไม่นั่งหลับ ไม่นั่งสนทนากับใครอื่น หรือไม่นั่งคิดฟุ้งซ่าน โดยที่แท้ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ไม่อิ่มในการฟังธรรม เหมือนดื่มน้ำอมฤต จนถึงอรุณขึ้น (ม.มู.อ.((ไทย)๒/๔๙๘/๔๑๓),

เงี่ยหู : เอียงหูฟังด้วยความตั้งใจ, ตั้งใจฟัง, ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงช้างของพระราชาเป็นสัตว์เชื่อฟัง มีลักษณะพิเศษดังนี้ คือ "ช้างของพระราชาในโลกนี้ตั้งใจ ใฝ่ใจ สำรวมใจเงี่ยหูฟังเหตุการณ์ที่ควาญช้างให้ทำ คือเหตุการณ์ที่เคยทำหรือไม่เคยทำ ช้างของพระราชาเป็นสัตว์เชื่อฟัง เป็นอย่างนี้แล" (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๔/๑๗๕), เอียงหูฟังเพื่อให้ได้ยินถนัด, ตั้งใจฟัง.(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

เงื่อน เงื่อนของปัญหา, ข้อปัญหาที่แก้ยาก, ในที่นี้ ท่านหมายถึง เงื่อนปัญหาที่นิครนถ์นาฏบุตรทูลแนะนำให้พระอภัยราชกุมารไปทูลถามพระพุทธเจ้า โดยเข้าใจผิดว่าจะทำให้พระพุทธเจ้ากลืนไม่เข้า คายไม่ออก,(ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๓/๘๕,๑๓/๘๕/๘๗) ในเทวพราหมณวัตถุ(เรื่องพราหมณ์ ๒ คน) พระพุทธเจ้าตรัสเรียกบุคคล “ผู้ตัดชะเนาะเชือกหนัง และเงื่อน(ทิฏฐิ ๖๒) พร้อมทั้งสายรัดได้ ถอดลิ่มสลัก เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ว่าเป็นพราหมณ์”(ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๙๘/๑๕๙,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๖๒๘/๖๔๙), ในทางธรรม คำว่า “เงื่อน” หมายถึง ทิฏฐิ ๖๒ ประการ(ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๓๙๘/๔๘๖), ความหมายทั่วไป หมายถึง เชือกหรือเส้นด้ายเป็นต้นที่ผูกกันเป็นปม เช่น เงื่อนกระทกหรือเงื่อน

SAMPLE

กระตุก คือเงื่อนที่ผูกแล้วกระตุกออกได้ง่าย เงื่อนตาย คือเงื่อนที่ผูกแล้วแก้ยากเงื่อนเป็น คือเงื่อนที่ผูกแล้วแก้ง่าย(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

เงื่อนธรรม : เงื่อนแห่งธรรม,เงื่อนธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ , ในทุติยพลสูตร(ว่าด้วยกำลังสูตรที่ ๒) พระสารีบุตรได้กราบทูลกำลัง ๘ ประการ ของภิกษุขีณาสพแด่พระพุทธเจ้า ข้อที่ ๓ ในจำนวน ๘ ข้อนั้น ท่านระบุว่า “จิตของภิกษุขีณาสพเป็นธรรมชาติน้อมไป โน้มไป โอนไป ตั้งอยู่ในวิเวก ยินดียิ่งในเนกขัมมะ ปราศจากเงื่อนธรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะโดยประการทั้งปวง แม้ข้อที่จิตของภิกษุขีณาสพเป็นธรรมชาติ น้อมไป โน้มไป โอนไป ตั้งอยู่ในวิเวก ยินดียิ่งในเนกขัมมะ ปราศจาก เงื่อนธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะโดยประการทั้งปวง นี้ก็เป็นกำลัง ของภิกษุขีณาสพ ที่ภิกษุขีณาสพอาศัยปฏิญญาความสิ้นอาสวะทั้งหลายว่า “อาสวะของเราสิ้นแล้ว” (องฺ.อฏฺ.ฐก.(ไทย)๒๓/๒๘/๒๗๓), เงื่อนธรรมในที่นี้ ได้แก่ ตัณหา(องฺ.อฏฺ.ฐก.อ. (บาลี) ๓/๒๘/๒๔๘; องฺ.อฏฺ.ฐก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๘/๒๘๘)

เงื่อนปม : ขอดของผ้าหรือเชือก, ข้อยุ่งที่แก้ยาก, ในที่นี้ ท่านหมายถึง ธรรมของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ดีแล้ว เป็นธรรมง่าย เปิดเผย ปรากฏ ไม่มีเงื่อนปมแล้ว(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๘/๒๖๖), พระอรรถกถาจารย์อธิบายความเสริมในประเด็นนี้ว่า “ท่านเรียกผ้าฉีก ผ้าขาด ที่เขาเย็บทำเป็นปมไว้ในที่นั้นๆ คือ ผ้าคร่ำคร่า ว่า ‘ผ้าเก่า’ ผู้ที่ไม่มีผ้าเก่า นุ่งผ้าใหม่ ๘ ศอกบ้าง ๙ ศอกบ้าง ชื่อว่าไม่มีผ้าเก่าที่มีปม ธรรมแม้นี้ก็เป็นเช่นนั้น เพราะในธรรมนี้ไม่มีภาวะอย่างผ้าฉีก ผ้าขาดที่เย็บทำเป็นปม ด้วยอำนาจความหลอกลวงเป็นต้น”(ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๔๘/๒๖)

เงื้อมภูเขา : สิ่งที่สูงยื่นงำออกมาของภูเขา, ในมหิสราชจริยา(ว่าด้วยจริยาของพญากระบือ) ได้กล่าวถึงสถานที่อยู่ของพญากระบือ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า “.....พื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งในป่านี้ อันเป็นที่อยู่ของฝูงกระบือ มีอยู่ที่เงื้อมภูเขาก็ดี ที่ซอกภูเขาก็ดี ที่โคนต้นไม้ก็ดี ที่ใกล้บึงก็ดี.....”(ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๓๘/๗๕๐)

เงื้อมมือ : เขตที่เอามือเอื้อมถึง, กำมือ, มือคว้าถึง, อำนาจในกำมือ, อำนาจที่ครอบงำจะไม่ให้หลุดพ้นไปได้, ในอังคุลิมาลสูตร(ว่าด้วยโจรชื่อองคุลิมาล) พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปโปรดโจรองคุลิมาล ในระหว่างทาง คนทั้งหลายทราบว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จไปทางที่โจรองคุลมาลซุ่มอยู่ จึงกราบทูลเตือนด้วยความเป็นห่วงว่า...”ข้าแต่พระสมณะ อย่าเสด็จไปทางนั้น ในทางนั้น มีโจรชื่อองคุลิมาล เป็นคนหยาบช้า มีฝ่ามือ เปื้อนเลือด ชอบฆ่าคน ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย โจร องคุลิมาลนั้น ก่อกวนชาวบ้านบ้าง ชาวนิคมบ้าง ชาวชนบทบ้าง ให้เดือดร้อนไปทั่ว เขาเข่นฆ่ามนุษย์แล้วตัดเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงมาลัยสวมไว้ ข้าแต่พระสมณะ คนที่จะเดินทางนี้ต้องรวมพวกกันให้

SAMPLE

ได้ ๑๐ คนบ้าง ๒๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง ๔๐คนบ้าง ๕๐ คนบ้าง แม้กระนั้นก็ยังตกอยู่ในเงื้อมมือของโจรองคุลิมาลจนได้”(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๗/๔๒๒)

โง่เขลา : คนมีปัญญาโง่เขลา(ชโฬ), ที่ม, โง่, งี่เง่า, ไม่ฉลาด, ขาดไหวพริบ, รู้ไม่เท่าทัน, ในทางธรรม ลักษณะทั่วไปของคนโง่เขลา คือ เป็นคนที่ไม่สามารถเข้าใจเนื้อความที่เป็นสุภาษิตหรืออรรถที่ลึกซึ้งได้, เป็นคนประพฤติทุจริต ๓, เป็นคนหลงงมงาย, เป็นคนที่ไม่สามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้, ในอรัญญสูตร(ว่าด้วยธรรมของภิกษุผู้ควรอยู่ป่าและไม่ควรอยู่ป่า) ท่านระบุว่า ภิกษุผู้โง่เขลาไม่ควรอาศัยอยู่ในเสนาสนะอันเงียบสงัด, ในเอกกปุคคลบัญญัติ ท่านระบุว่า “ผู้โง่เขลา” ได้ชื่อว่า บุคคลผู้เป็นอภัพพาคมนะ(ผู้ไม่ควรหยั่งลงสู่นิยามที่ถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย), (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๑๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๖๒/๓๗๙,อภิ.ธา.อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๒/๑๕๑,๓๖/๑๓/๑๕๑)

โง่เขลาเบาปัญญา : หย่อนความคิด หย่อนสติปัญญา, เชื่อง่ายหลงงมงาย, ขาดปัญญาคิดแยกแยะผิดชอบชั่วดีไม่ได้, ในที่นี้ ท่านหมายถึง ความโง่เขลาเบาปัญญาของพระเจ้าอชาตศัตรูผู้หลงเชื่อคำยุยงของพระเทวทัตอย่างไร้สติ จนกระทั่งหลงผิดปลงพระชนม์พระราชบิดาผู้ทรงธรรม(พระเจ้าพิมพิสาร), ดังข้อความตอนหนึ่งที่ทรงทูลสารภาพความผิดของพระองค์ต่อพระพุทธเจ้าว่า“.....ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความผิดได้ครอบงำหม่อมฉันผู้ โง่เขลาเบาปัญญาซึ่งได้ปลงพระชนม์พระราชบิดาผู้ทรงธรรม เพราะต้องการความเป็นใหญ่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดทรงรับทราบความผิดของหม่อมฉันตามความเป็นจริงเถิด เพื่อจะได้สำรวมต่อไป.....” (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๐/๘๕,๙/๒๕๑/๘๕)

SAMPLE

อักษร จ จำนวน ๖๗๗ ศัพท์

จงกรม : เดินไปมาโดยมีสติกำกับเป็นวิธีบำเพ็ญกรรมฐานฝึกฝนจิตให้เป็นสมาธิวิธีหนึ่ง ในอปัณณกสูตร กล่าวถึงข้อปฏิบัติที่ไม่ผิดข้อหนึ่งว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน...” (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๖/๑๖๐)

พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกนิยมเดินจงกรมกลางแจ้ง เพื่อการพักผ่อน ดังปรากฏในพระสูตรทั้งหลาย เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๙/๙๐, ๒๘๗/๑๐๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๓/๑๔๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙/๔๐, ๓๕๕/๓๙๑, ๔๒๓/๔๕๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔/๒๘, ๓๖๖/๔๕๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๙/๒๒๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖/๑๖๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๗๑/๓๘๓

จตุจักกสูตร : พระสูตรที่ว่าด้วยสรีรยนต์ ๔ ล้อ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่เทวดาองค์หนึ่ง เนื้อหาสำคัญของพระสูตรมีดังนี้

เทวดาองค์นั้นทูลถามว่า สรีรยนต์ ๔ ล้อ ที่มี ๙ ประตู เต็มไปด้วยของไม่สะอาดถูกโลภะประกอบไว้เป็นเหมือนเปลือกตม จักแล่นไปได้อย่างไร

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ต้องตัดชะเนาะ(ความผูกโกรธ) เชือกหนัง(กิเลสมีมิจฉาทิฏฐิและวิจิกิจฉาเป็นต้น)ความปรารถนาและโลภะอันเลวทรามและถอนตัณหาพร้อมด้วยราก(อวิชชา) ขึ้นได้ สรีรยนต์นี้จึงจะแล่นไป (หลุดพ้นไปได้) (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๙/๓๒, สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า สรีรยนต์ ๔ ล้อนี้ ได้แก่ ร่างกายที่มีอิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน มีทวาร ๙ คือ ตา หู จมูก ปาก ทวารหนักและทวารเบา เต็มไปด้วยกิเลสเครื่องเศร้าหมองมีโลภะประกอบไว้จะหลุดพ้นไปได้อย่างไร

จตุตถจตุกกนิทเทส : แสดงหมวด ๔ แห่งญาณที่ ๔, คำอธิบายหลักการเจริญอานาปานสติคู่ที่ ๑๓-๑๖ ในจำนวน ๓๒ โดยวิธีถาม-ตอบ ซึ่งปรากฏ ในอานาปานัสสติกถา

คำว่า “หมวด” ในที่นี้หมายถึงกลุ่มของวิธีเจริญอานาปานสติ (การกำหนดลมหายใจ) ๑๖ วิธี แบ่งเป็น ๔ กลุ่ม กลุ่มละ ๔

คำว่า “ญาณที่ ๔” ในที่นี้หมายถึง ธัมมัฏฐิติญาณ (ญาณในการกำหนดที่ตั้งแห่งธรรม) ในญาณ ๗๓ ของญาณกถาในปฏิสัมภิทามรรค

หมวด ๔ แห่งญาณที่ ๔ ได้แก่ วิธีพิจารณากำหนดลมหายใจ เข้า-ออก เป็นคู่ ๆ ๔ คู่ คือ คู่ที่ ๑๓-๑๖ ดังนี้

-คู่ที่ ๑๓ พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของจิตสังขาร หายใจเข้า-พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของจิตสังขาร หายใจออก

SAMPLE

-คู่ที่ ๑๔ พิจารณาเห็นความคลายออก หายใจเข้า –พิจารณาเห็นความคลายออก หายใจออก

-คู่ที่ ๑๕ พิจารณาเห็นความดับ หายใจเข้า -พิจารณาเห็นความดับ หายใจออก

-คู่ที่ ๑๖ พิจารณาเห็นความสละคืน หายใจเข้า –พิจารณาเห็นความสละคืน หายใจออก (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๖๓/๒๕๔-๒๕๕; ๑๘๐-๑๘๒/๒๗๙-๒๘๖)

จตุตถฌาน : ฌานที่ ๔, ๑ ในรูปฌาน ๔ มีองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขาและเอกัคคตา (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๓/๑๗๗;๑๙๙/๑๘๖) มีกล่าวถึงในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ ปิฎก เช่น วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑/๖, ๑๙๓/๑๗๗, ๑๙๙/๑๘๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๙๘/๓๘, ๒๓๒/๗๗, ๕๑๖/๒๒๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๙/๑๖๗, ๔๐๒/๓๓๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๑, ๑๘๔/๑๔๒, ๓๐๗/๒๗๙, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๑/๔๑, ๑๗๓/๑๗๕, ๓๒๘/๓๖๐, ๓๘๓/๔๑๖, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖, ๒๘/๓๑, ๒๗๕/๓๒๗, ๔๘๓/๖๑๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖/๒๔, ๑๐๔/๑๒๔, ๓๗๕/๔๒๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๖๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๕/๓๔๔,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๕, ๒๖๕/๒๙๒, ๓๕๑/๓๙๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘/๑๓, ๙๗๖/๔๕๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕๕๖/๕๐, ๕๕๗/๕๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๕/๒๙๘, ๙๑/๓๑๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๘/๖๓, ๔๑/๖๘, ๒๔๖/๓๖๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔/๑๘, ๒๘/๓๘, ๙๔/๑๖๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๑๔๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๓, ๓๐/๒๘๐, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๐/๔๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๙, ๗/๓๒, ๑๐/๔๙, ๒๑๐/๖๑๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๑๓, ๑๘/๒๖, ๒๒๒/๓๗๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๔/๔๒๐, ๒๔๖/๔๒๐, ๒๔๗/๔๒๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๑๕/๘๕๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๒๔/๔๑๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๒๘/๔๑๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๗๓/๗๒๔, ๘๖๔/๘๙๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๒๓/๒๗๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๓/๓๙๒, ๕๖/๕๐๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๑๓/๕๕๐

จตุตถมรรค : มรรคที่ ๔ หมายถึง อรหัตตมรรค ในคัมภีร์ปัฏฐาน พระอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงจตุตถมรรค ไว้หลายแห่ง เช่น “ตติย มรรค เป็นปัจจัยแก่จตุตถมรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย พระเสขะอาศัยมรรคทำสมาบัติที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เข้าสมาบัติที่เกิดขึ้นแล้วเห็นแจ้งสังขารโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มรรคของพระเสขะเป็นปัจจัยแก่อัตถปฏิสัมภิทา ธัมมปฏิสัมภิทา นิรุตติปฏิสัมภิทา ปฏิภาณปฏิสัมภิทาและความเป็นผู้ฉลาดในฐานะและมิใช่ฐานะโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๔๒๓/๒๗๓)

SAMPLE

คำนี้ปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐานหลายแห่ง เช่น อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๕/๘๘๙, ๑๖/๘๘๙, ๔๒๓/๒๗๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๔/๔๔๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๕๗/๑๙๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๑๓/๕๕๐, ๒๕๒/๕๗๔, ๓๑๙/๖๑๗

จตุตถโวหารสูตร : พระสูตรที่ว่าด้วยโวหาร สูตรที่ ๔ ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต กล่าวถึงโวหารสูตร ๔ สูตร สูตรที่ ๑ ว่าด้วยอนริยโวหาร (ถ้อยคำของผู้ไม่ใช่พระอริยะ) สูตรที่ ๒ ว่าด้วยอริยโวหาร สูตรที่ ๓ ว่าด้วยอนริยโวหาร และสูตรที่ ๔ คือสูตรนี้ว่าด้วยอริยโวหาร ๔ ประการ คือ กล่าวถึงสิ่งที่เห็นว่าได้เห็น ที่ได้ฟังว่า ได้ฟัง ที่ได้ทราบว่าได้ทราบ และที่ได้รู้ว่าได้รู้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๓/๓๗๐)

จตุตถสุตตันตนิทเทส : แสดงสูตรที่ ๔,อธิบายสูตรที่ ๔ ในอินทริยกถา โดยวิธีถาม-ตอบมี ๖ นิทเทส คือ

๑.อาธิปปเตยยัฏฐนิทเทส แสดงให้เห็นว่า อินทรีย์ ๕ มีสภาวะเป็นใหญ่

๒. อาทิโสธนัฏฐนิทเทสแสดงให้เห็นว่าอินทรีย์๕มีสภาวะชำระศีลเบื้องต้นให้หมดจด

๓. อธิมัตตัฏฐนิทเทส แสดงให้เห็นว่า อินทรีย์ ๕ มีสภาวะที่ทรงอำนาจยิ่ง

๔. อธิฏฐานัฏฐนิทเทส แสดงให้เห็นว่า อินทรีย์ ๕ มีสภาวะตั้งมั่น

๕. ปริยาทานัฏฐนิทเทส แสดงให้เห็นว่า อินทรีย์ ๕ มีสภาวะทำให้ภาวะที่ตรงกันข้ามสิ้นไป เช่น สัทธินทรีย์ ทำให้ความไม่มีศรัทธาสิ้นไป

๖. ปติฏฐาปกัฏฐนิทเทส แสดงให้เห็นว่า อินทรีย์ ๕ มีสภาวะทำให้ตั้งอยู่ เช่นผู้มีศรัทธาทำให้สัทธินทรีย์ตั้งอยู่ ผู้มีความเพียรทำให้วิริยินทรีย์ตั้งอยู่ (อภิ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙๘/๓๒๒-๓๓๒)

จตุตถสูตร : สูตรที่ ๔ ในปริสุทธวรรค แห่งอังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต ว่าด้วยธรรมที่กำจัดราคะโทสะ และโมหะ มี ๑๐ ประการ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาสัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ และ สัมมาวิมุตติ (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๒๖/๒๗๙)

จตุตถัชฌานปัญหาสูตร : พระสูตรที่ว่าด้วยปัญหา เรื่อง จตุตถฌาน ในมหาโมคคัลลานสังยุต สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

พระมหาโมคคัลลานเถระ เล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อท่านได้บรรลุจตุตถฌานที่ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่และอยู่ด้วยวิหารธรรมนั้น สัญญามนสิการประกอบด้วยสุขได้ปรากฏขึ้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาหาด้วยฤทธิ์ ตรัสตักเตือน ไม่ให้ประมาทในจตุตถฌานนั้น ให้ดำรงจิตไว้ในจตุตถฌาน ทำจิตให้

SAMPLE

เป็นหนึ่งผุดขึ้นใน จตุตถฌาน ตั้งจิตให้มั่นในจตุตถฌาน ท่านจึงแก้ปัญหาได้ ทำให้บรรลุจตุตถฌานอีกครั้ง(สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๓๕/๓๕๒)

จตุทวารชาดก : ชาดกที่ว่าด้วยเมืองมี ๔ ประตู มีกำแพงเหล็กมั่นคง เมืองนี้คือนรกขุมหนึ่งในอุสสทนรก ที่มิตตวินทกะผู้เห็นกงจักรเป็นดอกบัวกำลังเสวยกรรมอยู่

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดา ขณะที่ท่องเที่ยวอยู่ในอุสสทนรกได้พบกับมิตตวินทกะและได้สนทนากัน

มิตตวินทกะถามรุกขเทวดาว่า เมืองนี้มี ๔ ประตู มีกำแพงเหล็กมั่นคง ประตูทุกบานถูกปิดไว้ ตนทำกรรมอะไรไว้จึงถูกขังไว้เหมือนนก

รุกขเทวดาตอบว่า มิตตวินทกะเป็นคนโลภมาก มีทรัพย์ถึง ๑๒๐,๐๐๐ แล้ว ยังไม่พอออกจากเรือนไปค้าขายทางทะเล เมื่อมารดาห้ามก็ได้ทำร้ายมารดา ขณะท่องอยู่ในมหาสมุทรได้นางเวมานิกเปรตเป็นภรรยา ถึง ๔ นาง ๘ นาง ๑๖ นาง และ ๓๒ นางก็ไม่อิ่มในกาม พอเห็นกงจักรบนศีรษะของเปรตตนหนึ่งกลับเข้าใจว่าเป็นดอกบัว จึงขอเขา กงจักรจึงมาพัดผันบนศีรษะอยู่เรื่อยมา เพราะกรรมที่ทำไว้

มิตตวินทกะถามว่า กงจักรจะพัดผันอยู่บนศีรษะอีกนานเท่าใด

รุกขเทวดา ตอบว่า อีกนาน ขอให้ยอมรับผลแห่งกรรมชั่วนั้นต่อไป (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑/๓๒๑-๓๒๒; ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๕/๑-๑๐/๓๖๗-๓๗๓)

จตุธาตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ(ธาตุไฟ) และ วาโยธาตุ(ธาตุลม) (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๔/๒๐๖)

จตุปริวัฏฏะ : วงเวียน ๔ วง, เป็นชื่อหนึ่งของพหุธาตุกสูตร ดูพหุธาตุกสูตรประกอบ (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๒/๑๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่เรียกพหุธาตุกสูตรว่า จตุปริวัฏฏสูตร เพราะในพระสูตรนี้กล่าวถึงวัฏฏะหรือวงเวียน ๔ วง คือ ธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท และฐานะกับอฐานะ (ม.อุ.อ. (ไทย) ๓/๑๓๒/๑๒๒)

จตุปาริสุทธิศีล : ศีลคือความบริสุทธิ์ ๔, ศีลเครื่องให้บริสุทธิ์ ๔, ความประพฤติบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีลมี ๔ ประเภท

ในวิสุทธิมรรค จำแนกปาริสุทธิศีล ๔ ไว้ดังนี้

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล (ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย)

๒. อินทรียสังวรศีล (ศีลคือความสำรวมอินทรีย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับอารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๖)

SAMPLE

๓. อาชีวปาริสุทธิศีล (ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบอเนสนา มีหลอกลวงเลี้ยงชีพเป็นต้น)

๔. ปัจจัยสันนิสิตศีล (ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ คือ พิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ ให้เป็นไปตามความหมาย และประโยชน์ของสิ่งนั้นๆ ไม่บริโภคด้วยตัณหา (วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑๙/๕๒-๖๕)

พระโคตมเถระกล่าวถึงหลักธรรมที่สมควรแก่ความเป็นสมณะไว้ ๓๖ ประการ ในจำนวนนั้นมีปาริสุทธิศีล ๔ นี้ด้วย (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๙๓/๔๔๑ ; ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๕๙๓/๓๐๒)

จตุโปสถิยชาดก : ชาดกที่ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวกผู้รักษาอุโบสถ

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิธุรบัณฑิต มีพญานาควรุณ พญาครุฑวินตาบุตร ท้าวสักกะ และพระเจ้าธนัญชัยแห่งแคว้นกุรุต่างกล่าวสรรเสริญคุณธรรมที่ทำให้การรักษาอุโบสถศีลเป็นไปได้ดีแต่กล่าวสรรเสริญคุณธรรมแตกต่างกันเป็น ๔ ประการ คือ

พญานาควรุณกล่าวสรรเสริญขันติความอดทนต่อความโกรธได้

พญาครุฑกล่าวสรรเสริญความเป็นผู้มีอาหารน้อย

ท้าวสักกะกล่าวสรรเสริญการละความอภิรมย์ พระเจ้าธนัญชัยกล่าวสรรเสริญความไม่กังวล

บุคคลทั้ง ๔ จึงถกเถียงกันและตกลงกันไม่ได้จึงขอให้วิธุรบัณฑิตตัดสิน วิธุรบัณฑิตโพธิสัตว์ตัดสินว่า คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนั้นแหละ ทำให้การรักษาอุโบสถศีลเป็นไปได้ดี บุคคลทั้ง ๔ พอใจ (ขุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๓/๓๒๕-๓๒๗)

จตุมหาราชสูตร :[๑] พระสูตรว่าด้วยท้าวมหาราชทั้ง ๔ (๑) ท้าวธตรฐ ผู้รักษาการณ์ทางทิศตะวันออก มีพวกคนธรรพ์เป็นบริวาร (๒) ท้าววิรุฬหก ผู้รักษาการณ์ทางทิศใต้ มีพวกกุมภัณฑ์เป็นบริวาร (๓) ท้าววิรูปักษ์ ผู้รักษาการณ์ทางทิศตะวันตก มีพวกนาคเป็นบริวาร (๔) ท้าวเวสวัณ หรือ ท้าวกุเวร ผู้รักษาการณ์ ทางทิศเหนือมีพวกยักษ์เป็นบริวาร ท้าวมหาราชเหล่านี้มีความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๑๙๕) (ควรอ่านมหาโควินทสูตร และมหาสมยสูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๑-๓๓๖/๒๑๖-๒๒๐ ประกอบ)

จตุมหาราชสูตร[๒] (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยท้าวมหาราชทั้ง ๔ (สูตรที่ ๒) ในพระสูตรนี้ กล่าวถึงท้าวสักกะจอมเทพชั้นดาวดึงส์และผู้เป็นใหญ่เหนือท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ของชั้นจาตุมหาราชิกา

พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าว่า ครั้งหนึ่ง ท้าวสักกะตรัสคาถาบทหนึ่งเพื่อแนะนำพวกเทพ แต่คาถาบทนั้นไม่เหมาะสำหรับท้าวสักกะ จึงทรงถือว่า “ท้าวสักกะ กล่าวผิด” ผู้ที่สมควรกล่าวคาถานี้ต้องเป็นพระอรหันต์ขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เพราะเป็นผู้หลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสได้ขาดแล้ว (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๑๙๘)

จตุมัฏฐชาดก : ชาดกว่าด้วยสุนัขจิ้งจอกมีเหตุชั่วช้า ๔ ประการ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดา ได้ตำหนิสุนัขจิ้งจอกที่ไม่รู้จักฐานะของตน โดยอ้างตนว่าเป็นพญาเนื้อ อยากจะร่วมสนทนากับลูกหงส์สองตัวซึ่งบินมาจับที่ค่าคบไม้ สนทนาถามสุขทุกข์กับรุกขเทวดากันอยู่ ให้ลงมาสนทนากันข้างล่าง พญาเนื้อจะได้ฟังบ้าง ลูกหงส์รำคาญจึงบินหนีไป รุกขเทวดาจึงตำหนิว่าครุฑกับครุฑจะปรึกษากัน เทวดากับเทวดาจะปรึกษากัน เรื่องนั้นจะมีประโยชน์อะไรแก่เจ้าสุนัขจิ้งจอกผู้ชั่วช้า เพราะรูปชั่ว ชาติกำเนิดก็ต่ำทราม เสียงก็ไม่ไพเราะ แถมยังด้อยคุณธรรม นี่เจ้าสุนัขจิ้งจอกผู้ชั่วช้า จงกลับเข้าโพลงเจ้าไปเสียเถิด คนที่ไม่รู้จักประมาณตน ทำทีเป็นผู้รู้ทุกเรื่อง มักไม่ได้รับคำยกย่องจากบัณฑิต (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๗๓/๘๓)

อรรถกถาชาดก กล่าวไว้ว่า คำว่า ชั่วช้า ๔ ได้แก่ (๑) รูปไม่งาม (๒) ชาติกำเนิดต่ำ (๓) เสียงไม่ไพเราะ (๔) ด้อยคุณธรรม (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี) ๓/๗๔/๑๐๗)

จตุรงคเสนา : เสนา มีองค์ ๔ อย่าง อันได้แก่ (๑) กองพลช้าง (๒) กองพลม้า (๓) กองพลรถ (๔) กองพลราบ ดังคำในมโหสธชาดกว่า พระราชาเสด็จไปพร้อมด้วยจตุรงคเสนาเพื่อทอดพระเนตรเมืองเจริญที่มโหสธบัณฑิตสร้างถวายในแคว้นกปิละซึ่งมีพาหนะนับไม่ถ้วน (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๖๓๘/๒๘๒)

อรรถกถากล่าวว่า มีองค์ ๔ หมายถึง มี ๔ เหล่า คือ (๑) กองพลช้าง (๒) กองพลม้า (๓) กองพลรถ (๔) กองพลทหารราบ (ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๔)

จตุราสีติสหัสสพราหมณกัญญาเถรีนมปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเถรีพราหมณกัญญา ๘๔,๐๐๐ รูป หมายถึงประวัติพระเถรี ๘๔,๐๐๐ รูป ที่เกิดในตระกูลพราหมณ์ เกิดในตระกูลแพศย์และตระกูลศูทร

ในอปทานมีเนื้อความกล่าวไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเหล่านี้ทั้งหมดล้วนเคยเกิดร่วมกันทุกภพทุกชาติ และได้บำเพ็ญกุศลร่วมกันมาในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ แล้วได้มาสู่พระพุทธศาสนา ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓/๕๒๑)

SAMPLE

จตุริตถีวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิง ๔ นาง ผู้ถวายดอกไม้ต่างชนิดกัน

ในวิมานวัตถุ มีเนื้อความกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิง ๔ นาง ผู้ถวายดอกไม้ต่างชนิดกัน พวกนางเป็นชาวนครปัณณกตะ แคว้นเอสิกา ครั้งศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า เพราะต่างถวายดอกไม้ต่างสีต่างพันธุ์แด่ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต กล่าวคือ คนที่๑ ได้ถวายดอกราชพฤกษ์(ดอกผักตบ) กำมือหนึ่ง คนที่ ๒ ได้ถวายดอกบัวเขียวกำมือหนึ่ง คนที่ ๓ ได้ถวายดอกบัวหลวงซึ่งมีรากขาว กลีบเขียว เกิดในสระน้ำกำมือหนึ่ง คนที่ ๔ ได้ถวายดอกมะลิตูม ทั้ง ๔ นางตายแล้ว จึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๕๘/๘๘)

จตุวิญญาณ : วิญญาณ ๔ หมายถึงจักขุโสตะฆานะและมโนวิญญาณ มีกล่าวไว้ในอภิธรรมปิฎก ติกปัฏฐาน ดังคำว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วย อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะนณานปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๑ ที่สหรคตด้วยจตุวิญญาณเกิดขึ้น ขันธ์๑ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น

คำว่า วิญญาณ ๔ หมายถึงจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ มโนวิญญาณ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๓/๖๔๗)

จตุเวสารัชชญาณ :ญาณอันเป็นเหตุให้แกล้วกล้า ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในทสพลสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประกอบด้วยทสพลญาณ และจตุเวสารัชชญาณ จึงยืนยันฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาทในบริษัททั้งหลาย ประกาศพรหมจักรให้เป็นไป (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑/๓๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒/๓๘)

อรรถกถาอธิบายว่า พระญาณอันเป็นเหตุให้แกล้วกล้า ไม่ครั่นคร้ามมี ๔ ประการคือ (๑) สัมมาสัมพุทธปฏิญญา (การปฏิญญาว่าเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) ขีณาสวปฏิญญา (การปฏิญญาว่าเป็นพระอรหันต์ (๓)อันตรายิกธัมมวาทะ(การกล่าวอันตรายิกธรรม) (๔)นิยยานิก ธัมมเทสนา (การแสดงธรรมเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์) (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๒/๕๑-๕๒)

จตุโวการภพ : ภพที่มีขันธ์ ๔ (เว้นรูปขันธ์),หมายถึงภพที่ประกอบด้วยอรูปขันธ์ ๔ หรือภพที่มีขันธ์ ๔ ได้แก่อรูปภพ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๑๓, ๑๒๓/๑๙๑, อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๖๙/๑๙, ๒๐๕/๕๐, ๔๗๑/๑๒๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๑๑/๖๒)

อรรถกถาอธิบายว่า จตุโวการภพ หมายถึงภพของสัตว์ที่มีขันธ์ ๔ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ได้แก่ สัญญีภพ (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๒๓๔/๑๙๘-๒๒๐, ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๕/๙๗) จตุโวการภพ หมายถึงอรูปภพ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๑๐/๑๐๓)

SAMPLE

จตุสหัสสพรหม :ชื่อพรหมคณะหนึ่ง ที่ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา น้อมจิตแผ่ไปตลอด ๔,๐๐๐ โลกธาตุ มีกล่าวถึงไว้ในสังขารูปปัตติสูตร (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๖/๒๑๐)

จปลายมานสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุบายแก้ความง่วง ซึ่งเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงอุบายแก้ความง่วง ๗ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระมหาโมคคัลลานะ อุบาย ๗ ประการนั้น คือ (๑) อย่ามนสิการถึงสัญญาที่ทำให้ง่วงอีก (๒) พึงพิจารณาธรรมที่ได้สดับมา ได้เล่าเรียนมา(๓) พึงสาธยายธรรมตามที่ได้สดับมา ได้เล่าเรียนมา(๔) พึงยอนช่องหูทั้ง ๒ ข้างพร้อมใช้มือนวดตัว(๕) พึงลุกขึ้นยืนใช้น้ำลูบตา เหลียวดูทิศทั้งสี่ แหงนดูดาว (๖) พึงมนสิการถึงอาโลกสัญญา (๗) พึงอธิษฐานเดินจงกรม ทรงแสดงแนะนำต่อไปว่า เมื่อใช้วิธีทั้ง ๗ นั้นไม่สำเร็จ ก็พึงใช้วิธีขั้นสุดท้าย คือ พึงสำเร็จสีหไสยา โดยตะแคงข้างขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ พร้อมกับทำอุฏฐานสัญญา (หมายใจว่าจะลุกขึ้น)ในขณะเดียวกัน ทรงแสดงธรรมเพื่อระงับความฟุ้งซ่านคือ (๑) อย่าชูงวง(มานะ) เข้าไปสู่ตระกูล (๒) อย่ากล่าวถ้อยคำอันเป็นเหตุให้ทุ่มเถียงกัน (๓) อย่าคลุกคลีกับคนทั้งปวงนอกจากนี้ยังทรงแสดงข้อปฏิบัติโดยย่อที่ทำให้ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความสิ้นตัณหามีความสำเร็จสูงสุดเป็นต้นไว้อีกด้วย (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๖)

จรณธรรม : ธรรมคือความประพฤติ, ธรรมที่เป็นเครื่องดำเนิน หมายถึงปฏิปทาคือข้อ ปฏิบัติอันเป็น ทางบรรลุวิชชามี ๑๕ คือสีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล อปัณณกปฏิปทา ๓ สัทธรรม ๗ และฌาน ๔ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงพระปรีชามาก ทรงบรรลุจรณธรรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๑/๒๔๕)

อรรถกถาในอปทานกล่าวว่า จรณธรรม หมายถึงจรณธรรม ๑๕ มีศีลเป็นต้น (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๖๑/๒๖๙)

ในเสตเกตุชาดก กล่าวถึงจรณธรรมว่าหมายถึงศีลและสมาบัติ ๘ ดังคำที่ปุโรหิตกราบทูลแด่พระราชาว่า เขาแม้จะมีพระเวทตั้งพัน อาศัยความเป็นพหูสูต แต่ยังไม่บรรลุจรณธรรมก็พ้นจากทุกข์ไม่ได้ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๑/๒๒๙,๑๒/๒๒๙)

ในอุททาลกชาดก กล่าวถึงจรณธรรมว่าหมายถึงสมาบัติ ๘ เท่านั้น ดังคำที่ปุโรหิตกราบทูลพระราชาว่า หากบุคคลถึงจะเป็นพหูสูต ทำกรรมชั่ว ก็ชื่อว่าไม่ประพฤติธรรม เขาแม้จะมีพระเวทตั้งพันอาศัยความเป็นพหูสูตแต่ไม่บรรลุจรณธรรมก็พ้นจากทุกข์ไม่ได้ (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๖๕/๔๓๓)

อรรถกถาอธิบายถึงจรณธรรมว่าหมายถึงธรรมคือความประพฤติ, ข้อปฏิบัติอันเป็นทางให้บรรลุวิชชา) ๑๕ ประการ [คือ ๑. สีลสัมปทา ๒.อปัณณกสัมปทา ๓

SAMPLE

(คือ (๑) อินทรียสังวร (๒) โภชเน มัตตัญญุตา (๓) ชาคริยานุโยค) ๓.สัทธรรม ๗ (คือ (๑) ศรัทธา (๒) หิริ (๓) โอตตัปปะ (๔) พาหุสัจจะ (๕) วิริยารัมภะ (๖) สติ (๗) ปัญญา) และ ๔.ฌาน ๔ (คือ (๑) ปฐมฌาน (๒) ทุติยฌาน (๓) ตติยฌาน (๔) จตุตถฌาน] (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๕๗/๓๕๑)

อรรถกถาอธิบายถึงจรณธรรมในที่นี้หมายถึงศีลและสมาบัติ ๘ (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๕/๑๑/๑๑)

จรณสมบัติ : ความถึงพร้อมด้วยความประพฤติ ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อัมพัฏฐมาณพว่า การทำให้แจ้งวิชชาสมบัติ(ความถึงพร้อมด้วยวิชชา) และจรณสมบัติ (ความถึงพร้อมด้วยความประพฤติ) อันเป็นคุณยอดเยี่ยมย่อมมีได้เพราะไม่ได้ยึดติดเพราะอ้างชาติ การยึดติดเพราะอ้างตระกูล การยึดติดเพราะอ้างความถือตัว และการยึดติดอยู่กับอาวาหมงคลและ วิวาหมงคลแล้วเท่านั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๘/๑๐๐, ๒๗๙/๑๐๑, ๒๘๒/๑๐๔)

จรณะ : ความประพฤติ,เครื่องดำเนินไป,ปฏิปทาคือข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลุวิชชา,ทางดำเนินไปถึงทิศอมตะแห่งพระอริยสาวกทั้งหลายมี ๑๕ ในที่นี้หมายถึงจรณะ ๑๕ คือ (๑) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (๒) อินทรียสังวร การสำรวมอินทรีย์ (๓) โภชเนมัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค(๔)ชาคริยานุโยคการหมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่น(๕)มีศรัทธา(๖) มีหิริ (๗) มีโอตตัปปะ (๘) เป็นพหูสูต (๙) วิริยารัมภะ ปรารภความเพียร(๑๐) มีสติมั่นคง (๑๑) มีปัญญา(๑๒) ปฐมฌาน(๑๓) ทุติยฌาน(๑๔) ตติยฌาน(๑๕) จตุตถฌาน

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๗/๕๐, ๑๙๐/๖๔, ๓๐๔/๑๑๕๕๐๓/๒๒๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๙/๑๐๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖/๕, ๑๐๗/๗๘, ๒๑๔/๑๗๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐/๑๐, ๒๓๓/๒๗๔, ๓๘๓/๔๗๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓/๑๘,๔๓๔/๔๙๓,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๑/๓๕๘,๓๖๐/๔๐๙,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗๙/๒๘๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๕/๒๔๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒/๓,๒๒/๑๐/๔๒๑,๑๗๙/๓๐๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๙/๒๗๔, ๓๔/๒๙๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐/๔๐๘,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๔๔/๗๖,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๖๖/๕๓๗, ๕๔๒/๖๒๖,ขุ.วิ.๒๖/๑๐๙๘/๑๓๗)

จรสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยอิริยาบถเดิน ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าภิกษุผู้กำลังเดิน ยืน นั่ง หรือ นอน มีกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก หากเธอยังไม่รีบละหรือบรรเทา กามวิตกเป็นต้นนั้นเสีย ก็ถือว่ายังมีความเพียรย่อหย่อน ส่วนผู้สามารถละได้บรรเทาได้ ถือว่ามีความเพียรติดต่อ และสามารถบรรลุโพธิญาณอันสูงสุดได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑/๒๐)

SAMPLE

จรสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยอิริยาบถเดิน คำว่า อิริยาบถ แปลว่า การเคลื่อนไหวในท่าต่างๆ ในที่นี้หมายรวมถึงอิริยาบถ ๔ คือ เดิน ยืน นั่ง และนอน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าในแต่ละอิริยาบถนั้น หากบุคคลยังถูกอกุศลวิตก ๓ ประการครอบงำ ก็ชื่อว่าเป็นผู้เกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อนตลอดไป ส่วนบุคคลผู้ไม่ถูกอกุศลวิตก ๓ ประการครอบงำมีนัยตรงกันข้าม (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๑๐/๔๙๐)

จริต : ความประพฤติ; บุคคลผู้มีพื้นนิสัยหรือพื้นเพจิตใจที่หนักไปด้านใดด้านหนึ่งแตกต่างกันไป, พื้นเพนิสัยใจคอ หมายถึงกิริยาอาการที่แสดงออกมาให้เห็น ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบอัธยาศัย อนุสัย จริต อธิมุตติ ของเหล่าสัตว์ทุกจำพวก(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๑/๕๔๔,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕/๕๕๑) ในพจานุกรมพุทธศาสตร์ ประมวลศัพท์อธิบายว่าจริตจำแนกเป็น ๖ ตามจริยา ๖ คือ

(๑) ราคจริต ผู้มีราคะเป็น ความประพฤติปกติ(หนักไปทางรักสวยรักงาม มักติดใจ)

(๒) โทสจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ(หนักไปทางใจร้อนขี้หงุดหงิด)

(๓) โมหจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ(หนักไปทางเหงาซึมงมงาย)

(๔) สัทธาจริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติ ปกติ(หนักไปทางน้อมใจเชื่อ)

(๕) พุทธิจริตผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ(หนักไปทางคิดพิจารณา)

(๖)วิตกจริตผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ (หนักไปทางคิดจับจดฟุ้งซ่าน)

ในการที่จะเจริญกัมมัฏฐานท่านแนะนำให้เลือกกัมมัฏฐานให้เหมาะหรือเข้ากับจริต โดยสอดคล้องกับจริยาของเขา(จริยานุกูล)ในการเจริญวิปัสสนา บางครั้งท่านกล่าวถึงจริต ๒ คือ ตัณหาจริต(ผู้มีพื้นจิตหนักไปทางตัณหา)และทิฏฐิจริต(ผู้มีพื้นจิตหนักไปทางทิฏฐิ) โดยโยงไปถึงหลักสติปัฏฐานว่า สติปัฏฐานที่ มี ๔ ข้อนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ไม่ขาด ไม่เกินเพื่อให้ เกื้อกูลเหมาะกันกับคน ๔ จำพวกคือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีอารมณ์หยาบ เป็นวิสุทธิมรรค (ทางแห่งวิสุทธิ)สำหรับเวไนยสัตว์ตัณหาจริต ที่มีปัญญาเฉื่อย เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีอารมณ์ละเอียดเป็นวิสุทธิมรรค สำหรับเวไนยสัตว์ ตัณหาจริต ที่มีปัญญาเฉียบจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งมีอารมณ์แตกประเภทไม่มากนักเป็นวิสุทธิมรรคสำหรับเวไนยสัตว์ทิฏฐิจริต ที่มีปัญญาเฉื่อย ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งมีอารมณ์ แตกประเภทมากยิ่ง เป็น วิสุทธิมรรค สำหรับเวไนยสัตว์ทิฏฐิจริตที่มีปัญญาเฉียบ,

นอกจากนี้ ท่านนำเรื่องตัณหาจริต และทิฏฐิจริตไปใช้อธิบายหลักอื่นๆอีกมาก เช่นในเรื่องปฏิจจสมุปบาทว่าอวิชชาเป็นสังสารนายิกา(ตัวนำสังสาระ) สำหรับ

SAMPLE

คนทิฏฐิจริต ส่วนตัณหาเป็นสังสารนายิกา สำหรับคนตัณหาจริต แม้ถึงหลักอริยสัจ ๔ ก็ว่า พระพุทธเจ้าตรัสโดยสัมพันธ์กับเรื่องตัณหาจริตและทิฏฐิจริตนี้ ; ดู จริยา

จริต ในคำไทยทั่วไป จะใช้หมายถึงกิริยาอาการที่ไม่ดี เช่น เสียจริต วิกลจริต

จริตกริยา : ทำสิ่งที่ผู้อื่นประพฤติ,ทำเลียนแบบ ดังคำในนานาติตถิยสาวกสูตรที่เวฏฐัมพรีเทพบุตรได้กล่าวตอบอาโกฏกเทพบุตรที่กล่าวว่า ท่านปกุธะ กัจจายนะ ท่านนิครนถ์ นาฏบุตร ท่านมักขลิ โคศาล และท่านปูรณะ กัสสปะเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นครูของหมู่คณะ บรรลุความเป็นสมณะ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ไกลจากสัตบุรุษแน่นอน ด้วยคำว่า ในกาลไหนๆ สุนัขจิ้งจอกสัตว์เล็กๆ ชั้นเลวจะแสดงจริตกริยาให้เสมอราชสีห์ไม่ได้เลย (สำ.ส.๑๕/๑๑๑/๑๒๕)

จริตของสัตว์ทั้งหลาย : ความประพฤติของหมู่สัตว์ ในปฏิสัมภิทามรรค และอภิธรรมปิฎก วิภังค์ อธิบายว่า ปุญญาภิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี) อปุญญาภิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว)อาเนญชาภิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว)ที่เป็นกามาวจรภูมิ หรือที่เป็นรูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิ นี้ชื่อว่าจริตของสัตว์ทั้งหลาย(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๔/๑๗๖,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๑๗/๕๓๗)

จริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยจริยธรรม หมายถึงจริยธรรมคุ้มครองโลกหรือธรรมคุ้มครองโลก ๒ ประการ ได้แก่ หิริและโอตัปปะ พระผู้มีพระภาคทรงขยายความไว้ว่า ธรรมฝ่ายขาว ๒ ประการนี้แล หากไม่คุ้มครองโลก ชาวโลกไม่พึงบัญญัติว่ามารดา น้า ป้า ภรรยาของอาจารย์หรือภรรยาของครู โลกจักถึงความสำส่อนกันเหมือนพวกแพะ แกะ ไก่ หมู สุนัขบ้าน และสุนัขจิ้งจอกฉะนั้น แต่เพราะเหตุที่ธรรมฝ่ายขาว ๒ ประการนี้คุ้มครองโลก ฉะนั้น ชาวโลกจึงบัญญัติคำว่า มารดา น้า ป้า ภรรยาของอาจารย์หรือภรรยาของครู (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๙/๖๓)

จริยา : 1. ความประพฤติ, การครองตน, การดำเนินชีวิต

2. ลักษณะความประพฤติหรือการแสดงออกที่เป็นพื้นประจำตัว, พื้นจิตพื้นนิสัยของแต่ละบุคคลที่หนักไปด้านนั้นด้านนี้ แตกต่างกันไป ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าไว้ในโพธิราชกุมารสูตรที่ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้กล่าวกับอาตมภาพว่า อาวุโสโคดม แม้ด้วยจริยานั้นด้วยปฏิปทานั้น ด้วยทุกกรกิริยานั้น พระองค์ก็ยังมิได้บรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ บัดนี้พระองค์เป็นผู้มักมากคลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ไฉนจักบรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้เล่า (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๒/๔๑๔)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านแสดงจริยาไว้ ๖ อย่าง คือราคจริยา โทสจริยา โมหจริยา สัทธาจริยา พุทธิจริยา และวิตกจริยา, บุคคลมีจริยาอย่างใด ก็เรียกว่าเป็

นจริตอย่างนั้นเช่น ผู้มีราคจริยาก็เป็นราคจริต, ในภาษาไทย นิยมใช้คำว่า“จริต” และมักเข้าใจความหมายของจริตเป็นจริยา ท่านกล่าวไว้ ด้วยว่า มีบางอาจารย์จัดจริยาไว้อีกชุดหนึ่งตามกิเลสสำคัญ ๓ อย่าง(ปปัญจะ๓) เป็นจริยา ๓ คือตัณหาจริยา มานจริยา และทิฏฐิจริยา แต่ในคัมภีร์ ท่านไม่แสดงไว้ต่างหากเพราะตัณหาจริยาและมานจริยาจัดเข้าในราคจริยาและทิฏฐิจริยาก็รวมอยู่ในโมหจริยา (เช่น วิสุทฺธิ.๑/๑๒๗) ; ดู จริต

จริยากถา : กถาว่าด้วยความประพฤติ สาระสำคัญของกถานี้เหมือนในจารวิหารนิทเทสแห่งอินทริยกถา มหาวรรค ซึ่งมีอธิบายความประพฤติและความเป็นอยู่ คือท่านพระสารีบุตรเถระวางบทมาติกาที่มีคำว่า “ความประพฤติ และความเป็นอยู่” รวมอยู่ด้วยดังนี้

“ความประพฤติ และความเป็นอยู่ เป็นอันตรัสรู้แล้ว รู้แจ้งแล้ว เหมือนอย่างสพรหมจารีผู้รู้แจ้ง มั่นใจบุคคล ตามที่ประพฤติ ตามที่เป็นอยู่ ในฐานะที่ลึกซึ้งว่า “ท่านผู้นี้บรรลุแล้วหรือว่าจักบรรลุแน่”

จากนั้นท่านนำคำในบทมาติกามาอธิบายทีละคำ รวม ๑๔ คำ เช่นคำว่า “ความประพฤติ” ได้แก่ ความประพฤติ ๘ ประการ คือ (๑) ความประพฤติในอิริยาบถ (๒) ...ในอายตนะ (๓) ...ในสติ (๔) ...ในสมาธิ (๕) ...ในญาณ (๖) ...ในมรรค (๗) ...ในผล (๘) ความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่โลก

ความประพฤติแต่ละประการมีความหมายตามลำดับดังนี้ (๑) ความประพฤติในอิริยาบถ ๔ (๒) ความประพฤติในอายตนะภายใน และอายตนะภายนอกอย่างละ ๖ ประการ (๓) ความประพฤติในสติปัฏฐาน ๔ (๔) ความประพฤติในฌาน ๔ (๕) ความประพฤติในอริยสัจ ๔ (๖) ความประพฤติในอริยมรรค ๔ (๗) ความประพฤติในสามัญญผล ๔ (๘) ความประพฤติในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระปัจเจกพุทธเจ้าบางส่วน ในพระสาวกบางส่วน

ความประพฤติ ๘ ประการ อีกนัยหนึ่ง เช่น

๑. เมื่อน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าประพฤติด้วยศรัทธา

๒. เมื่อประคองไว้ ชื่อว่าประพฤติด้วยวิริยะ

ความประพฤติ ๘ ประการ อีกนัยหนึ่ง เช่น

๑. ความประพฤติสัมมาทิฏฐิ ชื่อว่าทัสสนจริยา

๒. ความประพฤติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าอภินิโรปนจริยา

SAMPLE

คำว่า “ความเป็นอยู่” ได้แก่ (อาการที่) บุคคลผู้น้อมใจเชื่อ อยู่ด้วยศรัทธา บุคคลผู้ประคองไว้อยู่ด้วยความเพียร บุคคลผู้ตั้งมั่นอยู่ด้วยสติ บุคคลผู้ทำความไม่ฟุ้งซ่านอยู่ด้วยสมาธิ บุคคลผู้รู้ชัดอยู่ด้วยปัญญา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๕๘๕)

จริยานานัตตญาณนิทเทส : แสดงจริยานานัตตญาณ คือพระสารีบุตรเถระอธิบายอุทเทสที่ ๑๗ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังเช่น

ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาคำว่า จริยาไว้ ๓ ดังนี้

จริยา ๓ คือ (๑) วิญญาณจริยา (๒) อัญญาณจริยา (๓) ญาณจริยา แล้วนำจริยาแต่ละประการมาอธิบาย มีใจความว่า

๑. วิญญาณจริยา

ท่านนำวิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณมาจำแนกวิญญาณจริยา เช่น

ความคิดเพื่อดูรูปทั้งหลายอันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤตชื่อว่าวิญญาณจริยา จักขุวิญญาณที่เป็นแต่เพียงเห็นรูป ชื่อว่าวิญญาณจริยา มโนธาตุอันเป็นวิบากที่ขึ้นสู่อารมณ์ชื่อว่าวิญญาณจริยาเพราะได้เห็นรูปแล้วมโนวิญญาณธาตุอันเป็นวิบาก ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะขึ้นสู่รูปแล้ว

ความคิดเพื่อฟังเสียงอันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤตชื่อว่าวิญญาณจริยาโสตวิญญาณที่เป็นแต่เพียงฟังเสียง ชื่อว่าวิญญาณจริยา ฯลฯ

ท่านนำกิเลสธรรม ๘ คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา และอนุสัยมาจำแนกวิญญาณจริยา แบ่งเป็น ๒ ชุด และ นำกุศลกรรมมาจำแนกวิญญาณจริยาอีก ๑ ชุด รวมเป็น ๓ ชุด ดังนี้

ชุดที่ ๑

ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติอย่างไม่มีราคะ ... อย่างไม่มีโทสะ ... อย่างไม่มีโมหะ ... อย่างไม่มีมานะ ... อย่างไม่มีทิฏฐิ ... อย่างไม่มีอุทธัจจะ ... อย่างไม่มีวิจิกิจฉา ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติอย่างไม่มีอนุสัย

ชุดที่ ๒

ชื่อว่าวิญญาณจริยาเพราะประพฤติอย่างไม่ประกอบด้วยราคะ ฯลฯ

ชุดที่ ๓

ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติอย่างประกอบด้วยกุศลกรรม...อย่างไม่ประกอบด้วยอกุศลกรรม...อย่างไม่ประกอบด้วยกรรมมีโทษ... อย่างประกอบด้วยกรรมไม่มีโทษ ... อย่างไม่ประกอบด้วยกรรมดำ ... อย่างประกอบด้วยกรรมขาว ... อย่างประกอบด้วยกรรมมีสุขเป็นกำไร ... อย่างไม่ประกอบด้วยกรรมมีทุกข์เป็นกำไร

SAMPLE

...อย่างประกอบด้วยกรรมมีสุขเป็นวิบาก...อย่างไม่ประกอบด้วยกรรมมีทุกข์เป็นวิบากชื่อว่าวิญญาณจริยาเพราะประพฤติในอารมณ์ที่รู้แจ้งแล้ว วิญญาณมีจริยาเช่นนี้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าวิญญาณจริยา จิตนี้บริสุทธิ์โดยปกติ เพราะไม่มีกิเลส เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าวิญญาณจริยา

๒. อัญญาณจริยา

ท่านนำกิเลสธรรม ๘ พร้อมด้วยคำขยายความของกิเลสธรรมแต่ละประการมาหมุนด้วยอารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เพื่อจำแนกวิญญาณจริยากับอัญญาณจริยาเป็นคู่ ๆ รวม ๖ รอบ รอบละ ๘ ประการ ดังนี้

รอบที่ ๑

๑.ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งราคะในรูปที่น่าพอใจอันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา ความแล่นไปแห่งราคะ ชื่อว่าอัญญาณจริยา

๒.ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งโทสะในรูปที่ไม่น่าพอใจ ฯลฯ

๓.ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งโมหะในวัตถุที่มิได้เพ่งเล็งด้วยราคะและโทสะ ทั้งสองนั้น ฯลฯ

๔. ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งมานะที่ผูกพัน ฯลฯ

๕. ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งทิฏฐิที่ยึดถือ ฯลฯ

๖. ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งอุทธัจจะที่ถึงความฟุ้งซ่าน ฯลฯ

๗. ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งวิจิกิจฉาที่ไม่ถึงความตกลง ฯลฯ

๘. ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งอนุสัยที่ถึงความเป็นธรรมมีกำลัง อันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา ความแล่นไปแห่งอนุสัย ชื่อว่าอัญญาณจริยา

รอบที่ ๒ ประการที่ ๑ ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งราคะในเสียงที่น่าพอใจอันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา ความแล่นไปแห่งราคะ ชื่อว่าอัญญาณจริยา

รอบที่ ๓ ประการที่ ๑ ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งราคะในกลิ่นที่น่าพอใจอันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา ความแล่นไปแห่งราคะ ชื่อว่าอัญญาณจริยา

รอบที่ ๔ ประการที่ ๑ ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งราคะในรสที่น่าพอใจ ฯลฯ (เหมือนรอบที่ ๑)

รอบที่ ๕ ประการที่ ๑ ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งราคะในโผฏฐัพพะที่น่าพอใจ ฯลฯ (เหมือนรอบ ที่ ๑)

SAMPLE

รอบที่ ๖ ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งราคะในธรรมารมณ์ที่น่าพอใจ ฯลฯ (เหมือน รอบที่ ๑)

ลำดับต่อไป ท่านนำกิเลสธรรม ๘ ประการมาจำแนกอัญญาณจริยา แบ่งเป็น ๒ ชุด และนำกุศลกรรมมาจำแนกอัญญาณจริยาอีก ๑ ชุด รวมเป็น ๓ ชุด เหมือนในวิญญาณจริยา

๓. ญาณจริยา

ท่านนำธรรม ๑๗ ประการมาจำแนกญาณจริยากับวิญญาณจริยา และนำธรรมอีก ๙ ประการมาจำแนกญาณจริยาล้วน ๆ ตามลำดับ ดังนี้

ธรรม ๑๗ ประการ เช่น (๑) อนิจจานุปัสสนา...(๑๗) วิวัฏฏนานุปัสสนา (ดูหมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๕ หมวดที่ ๓)

ตัวอย่าง การจำแนกด้วยอนิจจานุปัสสนา

ความคิดเพื่ออนิจจานุปัสสนาอันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤตชื่อว่าวิญญาณจริยา อนิจจานุปัสสนา ชื่อว่าญาณจริยา

ธรรม ๙ ประการเช่น (๑) วิวัฏฏนานุปัสสนา...(๙) อรหัตตผลสมาบัติ (ดูหมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่๑ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๕ หมวดที่ ๓-๔)

ตัวอย่าง การจำแนกด้วยวิวัฏฏนานุปัสสนา

วิวัฏฏนานุปัสสนาชื่อว่าญาณจริยา โสดาปัตติมรรคชื่อว่าญาณจริยา

ท่านนำกิเลสธรรม ๘ ประการมาจำแนกญาณจริยา แบ่งเป็น ๒ ชุด และนำกุศลกรรมมาจำแนกญาณจริยาอีก ๑ ชุด รวมเป็น ๓ ชุดเหมือนในวิญญาณจริยา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๘/๑๑๔)

จริยาวัตร : หน้าที่ที่พึงประพฤติ, ข้อปฏิบัติที่ประพฤติ, ธรรมเนียมแห่งความประพฤติ,ความประพฤติและกิจที่พึงกระทำ หมายถึงหน้าที่ที่พึงประพฤติปฏิบัติ ความประพฤติท่วงทีวาจา และกิริยามารยาท การวางตัวที่เหมาะสม น่าเลื่อมใสศรัทธา ซึ่งเป็นความถึงพร้อมด้วยจรณะนั่นแล ดังคำในตักการิยชาดก ที่ท้าวสักกะตรัสกับฤาษีกัสสปะโพธิสัตว์ว่า นรชนชายหญิงทั้งหลายหวังอย่างยิ่งที่จะพบโยม ด้วยการบำเพ็ญจริยาวัตรเป็นอันมาก ในการเห็นโยมน่ากลัวนักหรือ (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๐๒/๔๑๓)

จวนสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เคลื่อนจากพระศาสนา กล่าวถึงความเคลื่อนจากศาสนา และความไม่เคลื่อนจากศาสนา ซึ่งเป็นผลเกิดจากความไม่มีศรัทธา ความไม่มีหิริ ความไม่มีโอตตัปปะ ความเกียจคร้าน และความมีปัญญาทราม เป็นเหตุให้เคลื่อนจากพระศาสนา ไม่ตั้งมั่นในสัทธรรม และมีองค์ธรรมหมวดนี้ คือ ความมีศรัทธา

SAMPLE

ความมีหิริ ความมีโอตตัปปะ ปรารภความเพียร และมีปัญญา เป็นเหตุให้ไม่เคลื่อนจากศาสนาและตั้งมั่นในสัทธรรม (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘/๑๐)

จอมคน : พระพุทธเจ้า ดังคำในสักกปัญหสูตรว่า โคปกเทพบุตรพิจารณาถ้อยคำของท้าวสักกะผู้ทรงเกิดความสังเวชแล้วกราบทูลท้าววาสวะว่ามีพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นจอมคนอยู่ในมนุษยโลก ทรงครอบงำกามเสียได้พระนามว่าพระศากยมุนีใช่ไหม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๔/๒๘๒),บางแห่งหมายถึงท้าวธตรฐ ผู้เป็นหนึ่งในท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองดูแลด้านทิศตะวันออก มีคนธรรพ์เป็นบริวาร ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรกล่าวไว้ว่าพระพุทธเจ้าพระองค์ใดอันจอมเทพ จอมนาค และจอมคนบูชาแล้ว อันจอมมนุษย์ผู้ประเสริฐสุดบูชาแล้วเหมือนกัน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๐/๑๘๐),ในมาคันทิยสูตรกล่าวถึงพระราชาผู้เป็นจอมคน ดังคำที่มาคันทิยพราหมณ์ทูลถามดังนี้ว่าหากท่านไม่ปรารถนานารีผู้เป็นอิตถีรัตนะเช่นนี้ ที่พระราชาผู้เป็นจอมคนจำนวนมากพากันปรารถนา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๔๓/๗๐๒)

อรรถกถาอธิบายว่า จอมคน หมายถึงท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ครองทิศตะวันออก (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๔/๒๖๐, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๙/๓๒)

จอมทัพธรรม : แม่ทัพผู้ประกาศธรรม ในที่นี้หมายถึงผู้ประกาศธรรม ดังคำที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่าข้าพระองค์จะย่ำยีเหล่าเดียรถีย์วันนี้ ข้าพระองค์เป็นจอมทัพธรรมในศาสนาของพระศากยบุตร ประกาศศาสนาของพระชินเจ้า,ถึงพระอุบาลีเถระก็ยืนยันว่าพระสารีบุตรเป็นจอมทัพธรรมดังคำว่า พระเถระผู้เลิศด้วยปัญญา ที่ทรงแต่งตั้งไว้ ฉลาดในปฏิภาณ มีนามว่าสารีบุตรเป็นจอมทัพธรรมของพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕๐/๕๔, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓๙/๘๒)

จอมทัพแห่งแคว้นมคธ : พระราชาแห่งแคว้นมคธ คือพระเจ้าพิมพิสาร ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเกื้อกูลพวกพราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๗/๒๐๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๖/๒๗๐,)

จอมเทพ : ชื่อสักกะ ผู้เป็นจอมเทพชั้นดาวดึงส์เทวโลก ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าถึงท้าวสักกะจอมเทพที่มีรัศมีงามและประณีตให้อุรุเวลกัสสปะฟังว่า กัสสปะ ผู้นั้นคือท้าวสักกะจอมเทพ เข้ามาหาเราเพื่อฟังธรรม (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๑/๕๒) มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๐/๑๘๐, ๓๕๖/๓๘๕, ๓๖๔/๒๙๑, ๓๖๙/๒๙๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๐๒/๔๘, ๖๗๘/๗๗, ๑๐๑๕/๑๒๕,ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๑๔/๒๔๙, ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๐๓/๓๙๐)

จอมนาค : ท้าวมหาราชองค์ ๑ ในบรรดาท้าวมหาราช ๔ นามว่าวิรูปักษ์ ผู้เป็นจอมนาคครองทิศตะวันตก ทำหน้าที่อารักขาทิศตะวันตก ในคราวที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์

SAMPLE

ของพระมารดา ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่า พระพุทธเจ้าพระองค์ใด อันจอมเทพ จอมนาคและจอมคนบูชาแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๐/๑๘๐)

จอมปราชญ์ : พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังคำในรัชชุมาลาวิมานที่เทพธิดาองค์หนึ่งกล่าวถึงพระองค์ว่า ดิฉัน(เมื่อคราวเกิดเป็นมนุษย์) ได้เหลือบเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นจอมปราชญ์ ทรงเกื้อกูลสัตว์โลกทั้งมวล ผู้ไม่มีโรคภัยประทับนั่งเข้าฌานอยู่ที่โคนต้นไม้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๓๗/๙๗)

บางแห่ง หมายถึงพระเถระผู้ฉลาด มีปฏิภาณ ดังคำสนทนาที่เทพธิดายกย่องพระมหาโมคคัลลานเถระที่ถามว่า “อุโปสถาเทพธิดา เธอจะอยู่ในวิมานนี้นานเท่าไร อาตมาถามแล้ว ถ้าเธอทราบอายุขัย จงบอกอาตมาด้วยเถิด” ซึ่งเทพธิดากล่าวให้ฟังตอนหนึ่งว่า ข้าแต่ท่านจอมปราชญ์ ดิฉันจักดำรงอยู่ ในวิมานนี้ นานประมาณหกหมื่นปีทิพย์จุติจากเทวโลกนี้แล้ว จักไปเกิดร่วมกับมวลมนุษย์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๔๔/๔๑)

จอมมนุษย์ : มหาบุรุษ ดังคำที่พระโบราณกเถระทั้งหลายกล่าวไว้ในลักขณสูตรตอนหนึ่งว่า มหาบุรุษนั้น ไม่ตรัสคำเพ้อเจ้อ...ถ้าเป็นพระราชาจะทรงเป็นจอมมนุษย์เป็นใหญ่เหนือมนุษย์ เป็นผู้มีอานุภาพมากเป็นผู้ที่ใครกำจัดได้ยากยิ่ง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๙/๑๙๕)

ในเสลสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงเป็นจอมมนุษย์ ดังคำที่เสลพราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดม ขอเชิญพระองค์ขึ้นครองราชย์ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิจอมมนุษย์ตามพระราชประเพณีที่กษัตราธิราชโดยพระชาติได้เสวยราชย์ มีหมู่เสวกามาตย์เสด็จตามพระองค์เถิด”(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๖)

ในทหรสูตร กล่าวถึงพระราชาเป็นจอมมนุษย์ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า นรชนไม่ควรดูถูกดูหมิ่นกษัตริย์ผู้ถึงพร้อมด้วยชาติตระกูล ผู้เป็นอภิชาติ ผู้มียศ ว่ายังทรงพระเยาว์ เพราะพระองค์ได้เสวยราชสมบัติแล้ว เป็นกษัตริย์จอมมนุษย์ทรงพิโรธแล้วจะลงพระราชอาชญาอย่างหนักแก่เขาได้ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๘) ; คำนี้มีปรากฏในชาดกหลายแห่ง เช่น พระมหากษัตริย์ผู้จอมมนุษย์ในสีวิราชชาดก (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๘/๗๓/๔๒๘), พระเจ้าเนมิจอมมนุษย์ในเนมิราชชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๒๔/๒๔๖)

จอมอสูร : อสูรที่เป็นใหญ่กว่าอสูรทั้งหลาย เป็นหัวหน้า เป็นแม่ทัพในการรบกับพวกเทพ, พระราหู หมายถึงอสุรินทราหู ดังคำในจูฬวรรคว่า ราหูผู้เป็นจอมอสูรเป็นสิ่งมัวหมองที่เป็นเหตุให้ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ มัวหมอง(วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๗/๓๙๖) ; ในปัญญัตติสูตร กล่าวว่า สัตว์ผู้มีอัตภาพใหญ่ ราหูผู้เป็นจอมอสูรเป็นเลิศ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕/๒๑)

SAMPLE

ในมหาสมยสูตร กล่าวถึงพระราหูจอมอสูรได้รับการอวยพร ดังคำว่า บุตรของพลิอสูร ๑๐๐ ตนที่ชื่อว่าเวโรจนะทุกตนต่างสวมเกราะเข้มแข็งเข้าไปใกล้ราหูจอมอสูร แล้วกล่าวว่า ขอความเจริญจงมีแก่ท่าน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๙/๒๖๗)

บางแห่ง ในจันทิมสูตร กล่าวถึงท้าวเวปจิตติจอมอสูร ดังคำว่า ท้าวเวปจิตติจอมอสูรได้กล่าวกับอสุรินทราหูผู้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๐/๙๖) ; ในเวปจิตติสูตร กล่าวถึงสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน ท้าวเวปจิตติจอมอสูรรับสั่งกับพวกอสูรให้เตรียมสู้รบแล้วจับท้าวสักกะนำตัวมาให้ได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๐/๓๖๓)

บางแห่ง ในเวโรจนอสุรินทสูตร กล่าวถึงท้าวเวโรจนะจอมอสูร ดังคำว่า ท้าวสักกะจอมเทพกับท้าวเวโรจนะจอมอสูรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วได้ยืนพิงบานประตูคนละข้าง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๔/๓๗๑)

บางแห่ง ในสมุททกสูตร กล่าวถึงท้าวสมพรจอมอสูร ดังคำว่า ฤๅษีผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมเหล่านั้น ได้หายตัวจากกุฏีที่มุงด้วยใบไม้ใกล้ฝั่งสมุทรไปปรากฏอยู่ตรงหน้าท้าวสมพรจอมอสูร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๓)

บางแห่ง ในมหาราทสูตร กล่าวถึงท้าวปหาราทะจอมอสูร ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเฬรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา ครั้งนั้นท้าวปหาราทะจอมอสูร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๖)

อรรถกถากล่าวว่า จอมอสูร ในที่นี้หมายถึงผู้เป็นใหญ่แห่งเหล่าอสูร จอมอสูรมี ๓ ตน คือ จอมอสูรเวปจิตติ จอมอสูรราหู และจอมอสูรปหาราทะ (องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี)๓/๑๙/๒๔๐)

จักกวัตติราชสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถึงจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการก็ตกนรก ส่วนอริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๔ ประการจึงไม่ตกนรก ธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ... ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ศีลที่พระอริยะชอบใจ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๗/๔๘๘)

จักกวัตติสูตร๑ :พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้พึ่งตนพึ่งธรรม ไม่พึ่งสิ่งอื่น วิธีพึ่งตนพึ่งธรรมให้กระทำโดยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ (ทรงแสดงเฉพาะบทมาติกา) และให้ประพฤติธรรมอันเป็นโคจรที่สืบเนื่องมาจากบิดา (พระองค์เอง) เมื่อประพฤติข้อนี้ บุญกุศลจะเจริญยิ่งขึ้น มารจะขัดขวางมิได้

ทรงขยายความไว้ว่า

SAMPLE

๑.ทรงอธิบายว่า ผู้พึ่งตนพึ่งธรรมจะเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ แล้วทรงสาธกนิทานเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในอดีต ๗ พระองค์ มีพระเจ้าทัฬหเนมิเป็นต้น ผู้ประพฤติจักรวรรดิวัตรสืบทอดต่อ ๆ กันมาโดยลำดับ

จักรวรรดิวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิทั้ง ๗ พระองค์ ทรงประพฤติ ได้แก่ (๑) อาศัยธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จัดการรักษาป้องกัน และคุ้มครองชนภายใน (พระมเหสี พระราชโอรส พระราชธิดา) กำลังพล พวกกษัตริย์ผู้ติดตาม (พระราชวงศ์) พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท (ชาวแว่นแคว้น) สมณ-พราหมณ์ สัตว์พวกเนื้อ และสัตว์จำพวกนกโดยธรรม ไม่กระทำสิ่งที่ผิดแบบแผนของแว่นแคว้น (๒) แจกจ่ายทรัพย์แก่ผู้ไม่มีทรัพย์เลี้ยงชีพ (๓) เข้าไปหาสมณ-พราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) โสรัจจะ (ความสงบเสงี่ยม) ฝึกตน สงบตน ทำให้ตนเองดับกิเลสได้ แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล เป็นอกุศล อะไรเป็นคุณ เป็นโทษ อะไรควรทำ ไม่ควรทำ อะไรทำแล้วก่อให้เกิดสุข หรือก่อให้เกิดทุกข์ตลอดกาลนาน

ตรัสเล่าว่า เมื่อกษัตราธิราชทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรนี้โดยบริบูรณ์แล้ว แก้ว ๗ ประการ ได้เกิดขึ้น ทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ พระเจ้าจักรพรรดิและประชาราษฎร์ผู้ประพฤติตามมีอายุยืนถึง ๘๐,๐๐๐ ปี มีวรรณะผ่องใส มีความสุข มีโภคะและพละ

๒.ตรัสเล่าต่อไปว่า ยังมีกษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกพระองค์หนึ่ง ซึ่งนับเป็นองค์ที่ ๘ ไม่ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรสืบทอดจากพระชนก จึงไม่ทรงมีแก้ว ๗ ประการ บ้านเมืองของพระองค์จึงไม่เจริญรุ่งเรือง ประชาราษฎร์ประสบความเดือดร้อน อดอยากต้องขโมยเขากิน อกุศลธรรมข้ออทินนาทาน จึงเกิดขึ้น อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละเริ่มเสื่อมถอย ต่อมา ได้เกิดอกุศลธรรมข้อปาณาติบาต มุสาวาท เป็นต้น ขึ้นตามลำดับ เมื่ออกุศลธรรมแต่ละข้อเจริญขึ้น กุศลธรรม เสื่อมลง ๆ ตามลำดับ อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละก็เสื่อมลง ๆ ตามลำดับ จนถึงสมัยหนึ่งที่มนุษย์มีอายุขัยแค่ ๑๐ ปีตาย ในสมัยนั้นจะเกิดกาลยุคขั้นมิคสัญญีเป็นเวลา ๗ วัน คือ คนเห็นคนเข้าใจว่าเป็นเนื้อที่ตนอยากกินเพื่อแก้ความหิวโหย จึงใช้อาวุธประหัตประหารกัน จนผู้คนล้มตายไปเกือบหมดโลก ช่วงเวลานั้น เรียกว่า สัตถันตรกัป

SAMPLE

คนที่รอดตาย คือ ผู้ที่หลบหนีออกจากหมู่คณะไปหลบซ่อนตัวอยู่ป่าดงพงพี พอพ้น ๗ วัน จึงออกจากที่ซ่อน เกิดความรู้สึกสำนึกถึงคุณค่าของธรรม แล้วตั้งใจปฏิบัติธรรม ทำให้ค่อย ๆ กลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับอีก

๓.ตรัสเล่าต่อไปว่า เมื่อมนุษย์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง พระนามว่าสังขะ จะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอย่างเคร่งครัด ทำให้บ้านเมืองของพระองค์เจริญรุ่งเรือง กว้างขวาง อาณาจักร ของพระองค์มีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่กรุงพาราณสี แต่จะมีชื่อว่าเกตุมดีราชธานี มีประชากรหนาแน่น

นอกจากนี้ ยังตรัสเล่าว่า ในสมัยนั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเมตไตรย จะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก จะทรงสั่งสอนธรรมและบริหารการคณะสงฆ์อย่างเดียวกับพระองค์ในบัดนี้

ตรัสสรุปไว้ว่า ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงสอนให้พึ่งตนพึ่งธรรมโดยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ และประพฤติธรรมอันเป็นโคจร ซึ่งสืบเนื่องมาจากบิดา (พระองค์เอง)ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ คือ

๑. ธรรมที่ทำให้มีอายุยืน ทรงแนะนำให้เจริญอิทธิบาท ๔

๒. ธรรมที่ทำให้มีวรรณะ ทรงแนะนำให้รักษาศีล

๓. ธรรมที่ทำให้มีสุขะ ทรงแนะนำให้เจริญฌาน ๔

๔. ธรรมที่ทำให้มีโภคะ ทรงแนะนำให้เจริญอัปปมัญญา(พรหมวิหาร) ๔

๕. ธรรมที่ทำให้มีพละ ทรงแนะนำให้เจริญวิปัสสนา จนได้เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ

ตรัสจบ ภิกษุทั้งหลายต่างชื่นชมยินดี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙)

จักกวัตติสูตร[๒] **:** พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า แก้วคือโพชฌงค์ ๗ ประการปรากฏได้ เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าปรากฏเหมือนแก้ว ๗ ประการปรากฏเพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๓/๑๕๕)

จักกวัตติสูตร[๓]**:** พระสูตรว่าด้วยความเป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิและพระพุทธเจ้าคือ พระพุทธเจ้าตรัสถึงการสักการะเคารพนอบน้อมธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิเปรียบเทียบกับของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๔/๑๕๔)

จักกวัตติอัจฉริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเป็นอัจฉริยะของพระเจ้าจักรพรรดิ คือพระผู้มีพระภาคตรัสถึงเหตุอัศจรรย์ของพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏแก่บริษัท๔ คือ (๑) ขัตติยบริษัท (๒)พราหมณบริษัท(๓) คหบดีบริษัท (๔) สมณบริษัท เหมือนกัน ได้แก่มีใจยินดีเมื่อได้

SAMPLE

เข้าเฝ้า เมื่อได้ฟังพระราชปฏิสันถาร และตั้งใจฟังพระราชปฏิสันถารอย่างไม่รู้จักอิ่ม ทรงแสดงความเป็นอัจฉริยะของพระเจ้าจักรพรรดิเปรียบเทียบกับความเป็นอัจฉริยะของพระอานนท์ไว้ด้วย(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๐/๑๙๘)

จักกวากชาดก[๑] **:** ชาดกว่าด้วยนกจักรพาก พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกจักรพาก ถูกกาถามถึงเหตุที่ทำให้ผิวพรรณงาม จึงบอกเหตุนั้นว่ามาจากการกินอาหารที่หาได้ง่ายและบริสุทธิ์ และติเตียนกาที่มีผิวพรรณทรามเพราะลักขโมยเขากินว่า เจ้ากินอาหารที่ไม่บริสุทธิ์ โฉบเอาเมื่อเขาเผลอ ชื่อว่าได้ข้าวและน้ำมาด้วยความยากลำบาก ผู้ที่ได้ของกินมาโดยวิธีที่หยาบช้า ภายหลังเขาก็ติเตียนตนเอง ทั้งคนอื่นก็ ติเตียน ผิวพรรณจึงเศร้าหมอง หากว่าบุคคลบริโภคของน้อย แต่เป็นของเย็น คือไม่เบียดเบียนผู้อื่นได้มาด้วยวิธีที่หยาบช้า เขาย่อมมีทั้งกำลังและผิวพรรณ เพราะว่าผิวพรรณจะงาม ไม่ใช่แต่อาหารอย่างเดียว ยังมีเหตุอื่นประกอบคืออากาศ ความคิดและการงานที่ทำด้วย กาได้ฟังดังนั้นก็โกรธบินร้องกา กา หนีไป (ขุ.ชา.นวก.(ไทย)๒๗/๖๙/๓๑๒,ขุ.ชา.นวก.อ.(บาลี)๕/๖๙/๓๓๙-๓๔๔)

จักกวากชาดก[๒] **:** ชาดกว่าด้วยนกจักรพาก พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกจักรพาก ถูกกาถามถึงเหตุที่มีรูปร่างและผิวพรรณสวยงาม แสดงเหตุที่ตนมีสีสวยงามให้กาฟังว่า ตนไม่ได้กินเนื้อกินปลา แต่กินสาหร่ายทะเลเป็นอาหารและได้ตำหนิกาที่ชอบลักขโมยของมนุษย์กิน จึงหวาดสะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ ผิวกาจึงดำ ส่วนผู้ที่ไม่ฆ่าสัตว์เอง ไม่ใช้ให้คนอื่นฆ่า ไม่ลักทรัพย์เอง ไม่ใช้ให้คนอื่นลัก มีเมตตากับสัตว์ทุกจำพวก ไม่มีเวรมีภัยกับใคร จึงมีหน้าตาและผิวพรรณผุดผ่อง (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๓๕/๓๔๕,ขุ.ชา.ทสก.อ.(บาลี) ๕/๑๓๕/๔๕๑-๔๕๔)

จักกสูตร : พระสูตรว่าด้วยจักร ๔ ประการ คือคุณสมบัติที่เป็นเหตุให้บุคคลเจริญรุ่งเรือง จักร ๔ อันได้แก่ (๑) ปฏิรูปเทสวาสะ (การอยู่ในถิ่นที่ดี) (๒)สัปปุริสูปัสสยะ (การสมาคมกับสัตบุรุษ) (๓) อัตตสัมมาปณิธิ(การตั้งตนไว้ชอบ) (๔) ปุพเพ กตปุญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว) จักร ๔ ประการนี้แลเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ผู้ประกอบแล้วเป็นไปได้ และถึงความเป็นใหญ่ความไพบูลย์ในโภคะทั้งหลายต่อกาลไม่นานนัก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐)

จักกานุวัตตนสูตร ๑ (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยการให้จักรหมุนไป (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงคุณสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงทำให้จักรหมุนไปโดยธรรมเปรียบเทียบกับคุณสมบัติของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงให้ธรรมจักรหมุนไปโดยธรรม มี ๕ ประการเหมือนกัน ได้แก่ (๑) รู้ประโยชน์ (๒) รู้ธรรม (๓) รู้ประมาณ (๔) รู้กาล (๕) รู้บริษัท (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๑/๒๑๑)

SAMPLE

จักกานุวัตตนสูตร ๒ (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยการให้จักรหมุนไป (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงคุณสมบัติของพระราชโอรสองค์ใหญ่ผู้กำกับจักรพระราชบิดาให้เป็นไปโดยธรรม เปรียบเทียบกับคุณสมบัติของท่านพระสารีบุตรผู้ช่วยให้ธรรมจักรของพระตถาคตหมุนไปโดยธรรม มี ๕ ประการเหมือนในปฐมจักกานุวัตตนสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๒/๒๑๓)

จักขายตนะ : อายตนะคือตา, เป็น ๑ ในอายตนะภายใน ๖,เป็น ๑ ในอายตนะ ๑๒ ทั้งภายในและภายนอก หมายถึงจักษุใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ เช่น บุคคลเคยเห็น กำลังเห็น จักเห็น หรือพึงเห็นรูปที่เห็นได้และกระทบได้ด้วยจักษุใด ที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ นี้เรียกว่า จักขุบ้าง จักขายตนะบ้าง จักขุธาตุบ้าง จักขุนทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง เนตรบ้าง นัยน์ตาบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่าจักขายตนะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๕๙๖/๑๙๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๖/๑๑๓)

จักขายตนะ มีปรากฏในอภิธรรมปิฎก เช่น อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๒๒/๘, ๑๗๑/๓๙, ๔๕๘/๑๑๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๙/๑๗, ๓๔/๒๖, ๙๑๘/๙๔๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๘/๗, ๑๐/๙, ๒๖๑/๑๓๙, ๔๓๕/๒๘๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๗/๕๕๖, ๒๑/๓๒๒, ๓๑/๔๒๔, อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๔๐/๑๒๗, ๗๓/๔๗๒, ๘๓/๑๕๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๖/๘, ๒๑/๔๑๘, ๔๐๖/๒๓๘

จักขายตนะที่เป็นภายนอกตน : อายตนะคือตาหรือดวงตาที่เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เป็นของบุคคลอื่น มีอธิบายที่เป็นส่วนขยายความไว้ว่า วัตถุปุเรชาตะ ดังคำว่า วัตถุปุเรชาตะ ได้แก่ จักขายตนะที่เป็นภายนอกตนฯลฯ กายายตนะ ฯลฯ หทัยวัตถุเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นภายนอกตนโดยปุเรชาตปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นภายในตนโดยปุเรชาตปัจจัย มีอย่างเดียว คือ อารัมมณปุเรชาตะ ได้แก่บุคคลเห็นแจ้งจักษุที่เป็นภายนอกตนฯลฯ หทัยวัตถุโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยงฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้นบุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รูปายตนะที่เป็นภายนอกตนเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณที่เป็นภายในตนฯลฯ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๘/๖๐๗)

จักขายตนะที่เป็นอดีต : อายตนะคือตาหรือดวงตาที่เคยเห็นแล้ว หมายถึงจักษุที่เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ ที่เคยเห็นแล้ว ซึ่งจัดจักขายตนะ ๑ ใน ๓ กาล คือ อดีต อนาคต และปัจจุบัน ดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จักขายตนะที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบัน มีอยู่ใช่ไหม (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๔/๒๐๙)

SAMPLE

จักขายตนะเป็นบุคคล : อายตนะคือตาหรือดวงตาซึ่งเป็นบุคคล(ไม่มี) เป็นคำถามที่สกวาทีถามปรวาทีว่า จักขายตนะเป็นบุคคล ฯลฯ ใช่ไหม และปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๙/๓๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒/๓๕)

จักขุ : ตา ดังคำว่า จักขุเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่จักขุนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่จักขุนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๒)

จักขุของพระพุทธเจ้ามี ๕ คือ (๑) มังสจักขุ (๒) ทิพพจักขุ (๓) ปัญญาจักขุ (๔) พุทธจักขุ (๕) สมันตจักขุ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๑/๕๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๔)

คำว่า จักขุ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๓/๑๒๑, ๔๐๐/๔๓๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๑/๑๒๐, ๑๒๖/๑๖๔, ๔๒๖/๔๘๕,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๕/๑๙๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔/๑๒, ๑๐/๑๖, ๖๕/๑๒๗, ๘๘/๒๘๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๒/๓๒๐, ๓๒๒/๓๓๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑/๑, ๓/๓, ๒๑/๒๐, ๑๕๐/๑๘๒, ๔๑๖/๔๘๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๐/๑๔๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/ ๓/๙,๖/๔๒๖, ๗/๑๔, ๙/๑๖, ๑๒๓/๑๘๘,อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๐/๓๓๘,อภิ.ย.(ไทย) ๓๙/๑๔๐/๒๑๘, ๑๔๒/๒๒๘

จักขุทวาร : ประตูคือตา,ช่องตา ดังคำในกฎุวิยสูตรว่า แมลงวันคือความดำริที่อิงราคะ จักไต่ตอมบุคคลที่ไม่คุ้มครองในจักขุทวารและโสตทวาร,หรือดังคำในมหานิทเทสว่า...พระเสขะทั้งหลายยังชีวิตให้ดำเนินไป คือให้จิตหลีกเร้น ถอยกลับ หมุนกลับ ปิดกั้นข่ม ห้ามรักษา คุ้มครองจิต ในจักขุทวาร (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๙/๓๗๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๕/๑๕๘)

จักขุที่เป็นภายใน: จักขุเกิดเพราะอวิชชา, จักขุเกิดเพราะตัณหา, จักขุเกิดเพราะกรรม,จักขุเกิดเพราะอาหาร,จักขุเกิดเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔,จักขุเกิดแล้ว, จักขุมาร่วมกันแล้ว,จักขุไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักไม่มี, จักขุไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า พระโยคาวจรกำหนดจักขุที่เป็นภายใน เช่น พระโยคาวจรกำหนดว่า จักขุเกิดเพราะอวิชชา กำหนดว่า จักขุเกิดเพราะตัณหา กำหนดว่า จักขุเกิดเพราะกรรม กำหนดว่า จักขุเกิดเพราะอาหาร กำหนดว่า จักขุเกิดเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ กำหนดว่า จักขุเกิดแล้ว กำหนดว่าจักขุมาร่วมกันแล้ว กำหนดว่า จักขุไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักไม่มี กำหนดจักขุโดยความเป็นของมีที่สุด คือกำหนดว่าจักขุไม่ยั่งยืนไม่เที่ยงมีความแปรผันไปเป็นธรรมดากำหนดว่า จักขุไม่เที่ยงถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา...กำหนดจักขุโดยความไม่เที่ยง ไม่กำหนดโดยความเที่ยง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ ไม่กำหนดโดยความเป็นสุข กำหนดโดยความเป็นอนัตตา ไม่กำหนดโดยความเป็นอัตตาย่อมเบื่อหน่าย

SAMPLE

ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนัด ไม่กำหนัด ย่อมทำราคะให้ดับไม่ให้เกิดขึ้น ย่อมสละคืนไม่ยึดถือ เมื่อกำหนดโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญา (ความหมายรู้ว่าเที่ยง)ได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญา(ความหมายรู้ว่าเป็นสุข)ได้ เมื่อกำหนดโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญา(ความหมายรู้ว่าอัตตา)ได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิ (ความยินดี) ได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะ (ความกำหนัด) ให้ดับ ย่อมละสมุทัย (เหตุเกิด)ได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะ (ความยึดถือ)ได้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๖/๑๐๙-๑๑๐)

จักขุที่เป็นภายในตน : ทิพพจักขุ,หมายถึงตาทิพย์ ซึ่งเป็น ๑ ในจักขุ ๕ ดังคำในอภิธรรมปิฎก ปัฏฐาน ว่า พระอริยะออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พิจารณาผลพิจารณากิเลสที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ซึ่งละได้แล้ว พิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น พิจารณาทิพพจักขุที่เป็นภายในตนซึ่งมีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๐/๖๐๒)

จักขุธาตุ :ธาตุคือตาหรือดวงตา,ธาตุคือจักขุประสาท; เป็นข้อที่ ๑ ในธาตุ ๑๘ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑)

จักขุธาตุ มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๕/๑๖๙, ๘๗/๑๗๑, ๘๙/๑๗๒,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๙/๑๕๖, ๓๔๔/๓๗๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒, ๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๔/๑๔๒,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๓๑/๑๐, ๑๗๑/๓๙, ๑๙๖/๔๗, ๒๓๓/๖๐, ๓๕๕/๙๐, ๔๕๘/๑๑๗, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๐๙/๖๑, ๓๕/๒๖, ๙๑๘/๙๔๔

จักขุธาตุที่เป็นอดีต:ธาตุคือตาหรือดวงตาที่เคยเห็นมาแล้วซึ่งเป็นนามรูปที่เป็นอดีตหรือขันธ์ที่เป็นอดีต ดังคำในอตีตักขันธาทิสโมธานกถาว่าด้วยการประมวลขันธ์ที่เป็นอดีต เป็นต้น ที่พระสกวาที ถามพระปรวาทีว่า จักขุธาตุที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบัน มีอยู่ใช่ไหมพระปรวาที ก็ตอบว่า ใช่ (อภิ.(ไทย)๓๗/๒๙๔/๒๐๙)

ในอตีตานาคตปัจจุปปันนกถา ว่าด้วยอดีต อนาคต และปัจจุบัน พระสกวาที ถามว่าบุคคลประกอบด้วยจักขุธาตุที่เป็นอดีตที่เป็นอนาคตที่เป็นปัจจุบันใช่ไหม พระปรวาที ก็ตอบว่า ใช่ (อภิ.(ไทย) ๓๗/๕๖๙/๖๒๓)

จักขุธาตุเป็นบุคคล:ธาตุคือตาหรือดวงตาที่เป็นบุคคล ซึ่งเป็นคำถามในปุคคลกถา ในจตุกก นยสังสันทนะ ว่าด้วยการเทียบเคียงโดยนัย ๔ ประการ ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จักขุธาตุเป็นบุคคล ฯลฯ บุคคลอาศัยจักขุธาตุ...ใช่ไหม พระปรวาทีก็ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๙/๓๓)

SAMPLE

ถึงพระปรวาทีก็ถามพระสกวาทีว่า จักขุธาตุเป็นบุคคล ฯลฯ บุคคลอาศัยจักขุธาตุฯลฯ ... ใช่ไหม พระสกวาทีก็ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้นเช่นกัน (อภิ.(ไทย) ๓๗/๕๒/๓๖)

อรรถกถาอธิบายจตุกกนยสังสันทนะว่า ตอนที่ว่าด้วยการเทียบเคียงบุคคลกับสภาวธรรม ๕๗ โดยนัย ๔ ประการ เช่น เทียบเคียงบุคคลกับรูป ดังนี้ (๑) รูปเป็นบุคคล (๒) บุคคลอาศัยรูป (๓) บุคคลเป็นอื่นจากรูป (๔) รูปอาศัยบุคคล (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๔๖-๕๒/๑๔๐)

คำว่า สกวาที ในคัมภีร์กถาวัตถุปกรณ์หมายถึง ภิกษุฝ่ายวิภัชชวาทหรือเถรวาท ส่วนคำว่า ปรวาที ในปุคคลกถา ได้แก่ ภิกษุในนิกายวัชชีปุตตกะ นิกายสมิติยะ เป็นฝ่ายอาจริยวาท และพวกเดียรถีย์ผู้นับถือลัทธิสัสสตวาทะ บางพวก ทั้งหมดนี้มีชื่อรวมว่า ปุคคลวาทิน คือผู้ถือว่าบุคคลมีอยู่จริง คือมีอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร คำว่าบุคคล ในที่นี้หมายถึง อัตตา หรือ อาตมัน ชีวะ หรือวิญญาณ (self or soul)

จักขุธาตุอาศัยบุคคล : ธาตุคือตาหรือดวงตา(ที่เกิดขึ้น)เพราะอาศัยบุคคล ซึ่งเป็นคำถาม(อนุโลมปุจฉา) ในปุคคลกถา ในจตุกกนยสังสันทนะ ว่าด้วยการเทียบเคียงโดยนัย ๔ ประการที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จักขุธาตุเป็นบุคคลฯลฯ บุคคลอาศัยจักขุธาตุ ฯลฯ บุคคลเป็นอื่นจากจักขุธาตุฯลฯ จักขุธาตุอาศัยบุคคล ฯลฯ ... ใช่ไหม พระปรวาทีก็ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๙/๓๓)

ถึงพระปรวาทีก็ถามพระสกวาทีว่า จักขุธาตุอาศัยบุคคล ฯลฯ ธัมมธาตุเป็นบุคคล ฯลฯ ...ใช่ไหม พระสกวาทีก็ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒/๓๖)

จักขุนทรีย์ : ความเป็นใหญ่ทางตา,อินทรีย์คือตา,หมายถึงสิ่งที่เป็นใหญ่ในการเห็นคือตาหรือดวงตา,จักขุที่เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ เคยกระทบ กำลังกระทบ จักกระทบ หรือพึงกระทบ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๕๙๗/๑๙๑)

ในธัมมสังคณีอธิบายว่า จักษุใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้ชื่อว่าบ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นจักขุนทรีย์ (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๗๑๐/๒๑๕,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๘๓๒/๒๓๑),จัดเป็น ๑ ในอินทรีย์ ๕ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐),จัดเป็นรูปที่เป็นภายในเป็นจักขุนทรีย์,เป็นส่วน ๑ ของอินทรียรูป,เป็น ๑ ในอินทรีย์ ๒๒ ดังคำว่า จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ และชีวิตินทรีย์ รูปนี้ชื่อว่าเป็นอินทรีย์ (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๖๖๐/๒๐๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๐/๑๙๗)

SAMPLE

จักขุนทรีย์มีปรากฏทั้งในพระสุตตันตปิฎกและอภิธรรมปิฎก เช่น ในสังวรปธาน อธิบายจักขุนทรีย์ไว้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌา(ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา)และโทมนัส (ความทุกข์ใจ) ครอบงำได้จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๔)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๓/๗๒, ๔๕๔/๒๐๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒/๒๒, ๔๒๑/๔๕๕,๔๕๕/๔๙๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕, ๒๔/๒๗, ๔๑๙/๕๒๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕/๒๒, ๗๕/๗๙, ๑๐๓/๑๒๓,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๗/๖๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๗/๑๐๗, ๒๓๕/๒๓๑, ๒๓๙/๒๔๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๐/๓๐๘, ๕๑๑/๓๒๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖/๑๕๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๐/๒๓๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๗,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๔๓๓

อรรถกถาอธิบายว่า ที่ชื่อว่าจักขุนทรีย์ เพราะทำหน้าที่เป็นใหญ่ในจักขุทวาร (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๒/๒๑๙/๑๓๔) โสตินทรีย์เป็นต้นก็มีนัยเช่นเดียวกัน

จักขุนทรีย์ที่เป็นอดีต : ความเป็นใหญ่ทางตาที่เคยเห็นมาแล้ว,สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเห็นคือตาหรือดวงตาที่เคยเห็นมา,จักขุที่เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ เคยกระทบมาแล้ว ซึ่งฝ่ายเถรวาทปฏิเสธ ดังคำในสัพพมัตถีติกถาว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีอยู่ ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จักขุนทรีย์ที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบัน มีอยู่ใช่ไหม พระปรวาทีก็ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๔/๒๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า ปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายสัพพัตถิกวาท (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๒๘๒/๑๗๐) เพราะมีความเห็นว่า สภาวธรรมทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตมีอยู่จริงเหมือนปัจจุบัน ซึ่งจัดเป็นสัสสตทิฏฐิ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๒๘๒/๑๗๐)

ในอตีตานาคตปัจจุปปันนกถา ว่าด้วยอดีต อนาคต และปัจจุบัน พระสกวาที ผู้มีความเห็นว่าบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยนามรูปที่เป็นอดีต และอนาคต ถามพระปรวาทีว่า บุคคลประกอบด้วยจักขุนทรีย์ที่เป็นอดีตที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบันใช่ไหม พระปรวาทีก็ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๖๙/๖๒๓)

อรรถกถาอธิบายว่า พระปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายอันธกะ มีความเห็นว่าบุคคลในปัจจุบันมีนามรูปที่เป็นอดีตและอนาคตได้ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๕๖๘/๒๔๘)

SAMPLE

จักขุนทรีย์เป็นบุคคล : ความเป็นใหญ่ทางตาที่เป็นบุคคล,สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเห็นคือตาหรือดวงตาที่เป็นบุคคล,จักขุที่เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้เป็นบุคคล ซึ่งฝ่ายเถรวาทปฏิเสธ ดังคำในปุคคลกถา จตุกกนยสังสันทนะ ในจตุกกนยสังสันทนะ ว่าด้วยการเทียบเคียงด้วยนัย ๔ นัย หมายถึงการนำบุคคล (ในสุทธสัจฉิกัฏฐะ) ไปเทียบเคียงกับสภาวธรรม ๕๗ ประการ มีขันธ์ ๕ เป็นต้น สภาวธรรมละ ๔ นัย เช่น เทียบเคียงกับรูปขันธ์ดังนี้ (๑) นัยที่ ๑ รูปเป็นบุคคล (๒) นัยที่ ๒ บุคคลอาศัยรูป (๓) นัยที่ ๓ บุคคลเป็นอื่นจากรูป และ (๔) นัยที่ ๔ รูปอาศัยบุคคล พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จักขุนทรีย์เป็นบุคคลฯลฯ บุคคลอาศัยจักขุนทรีย์ ฯลฯ ... ใช่ไหม พระปรวาทีก็ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น เพราะจักขุนทรีย์ไม่ใช่บุคคล (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙/๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า พระปรวาทีตอบปฏิเสธ เพราะกลัวจะเป็นอุจเฉททิฏฐิ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๔๖-๕๒/๑๔๐)

ปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายวัชชีปุตตกะ นิกายสมิติยะ เป็นฝ่ายอาจริยวาทและพวกเดียรถีย์ผู้นับถือลัทธิสัสสตวาทะบางพวก ผู้ถือว่าบุคคลมีอยู่จริง คือมีอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร

ในปุคคลกถาต่อมาแม้พระปรวาทีถามพระสกวาทีว่า จักขุนทรีย์เป็นบุคคลฯลฯ บุคคลอาศัยจักขุนทรีย์ ฯลฯ ... ใช่ไหม พระสกวาทีก็ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒/๓๖)

จักขุนทรีย์อาศัยบุคคล : ความเป็นใหญ่ทางตาอาศัยบุคคล,สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเห็นคือตาหรือดวงตาอาศัยบุคคล,จักขุที่เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้อาศัยบุคคล(เป็นนัยยะที่ ๒ แห่งจตุกกนยสังสันทนะ) ซึ่งฝ่ายเถรวาทปฏิเสธ ดังคำในปุคคลกถาที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จักขุนทรีย์เป็นบุคคล ฯลฯ บุคคลอาศัยจักขุนทรีย์ ฯลฯ ... ใช่ไหม พระปรวาที ก็ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙/๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายวัชชีปุตตกะ นิกายสมิติยะ เป็นฝ่ายอาจริยวาทที่ตอบปฏิเสธ เพราะกลัวจะเป็นอุจเฉททิฏฐิ(อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี)๔๖-๕๒/๑๔๐)

ต่อมา ในปุคคลกถา พระปรวาทีถามพระสกวาทีว่า จักขุนทรีย์เป็นบุคคล ฯลฯ บุคคลอาศัยจักขุนทรีย์ฯลฯ ...ใช่ไหม แม้พระสกวาที ก็ตอบว่า ก็ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒/๓๖)

SAMPLE

จักขุประสาท : ความใสแห่งตาหรือดวงตา, หมายถึงจักษุ, เป็น ๑ ในธาตุ ๑๘ ที่เรียกว่า จักขุธาตุ (ธาตุคือจักขุประสาท) (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑) ; เป็น ๑ ในประสาท ๖ อันได้แก่ จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท และมโนประสาท ดังคำในจูฬนิทเทสว่า พระผู้มีพระภาคทรงรู้ ทรงเห็นว่า “จักขุประสาทเป็นมูลแห่งโรคตา โสตประสาทเป็นมูลแห่งโรคหู ฆานประสาทเป็นมูลแห่งโรคจมูก ชิวหาประสาทเป็นมูลแห่งโรคลิ้น กายประสาทเป็นมูลแห่งโรคกาย” พระผู้มีพระภาคทรงรู้ ทรงเห็นว่า “มโนประสาทเป็นมูลแห่งทุกข์ทางใจ” (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒/๘๕)

ในอภิธรรมปิฎก อตีตจักขุรูปาทิกถา ว่าด้วยจักษุและรูปที่เป็นอดีต เป็นต้น กล่าวถึงจักขุประสาทว่าเป็นส่วนประกอบที่ทำให้เกิดการเห็น ดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จักขุประสาท รูปารมณ์ จักขุวิญญาณ แสงสว่าง มนสิการที่เป็นอดีตมีอยู่ใช่ไหม พระปรวาทีก็ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๙/๑๙๒)

จักขุประสาทที่เป็นปัจจุบัน :ความใสแห่งตาหรือดวงตาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน, หมายถึงจักษุในปัจจุบันขณะ ในอตีตจักขุรูปาทิกถา ว่าด้วยจักษุและรูปที่เป็นอดีต เป็นต้น กล่าวถึงจักขุประสาทที่เป็นปัจจุบันว่าเป็นส่วนประกอบที่ทำให้เกิดการเห็น ดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จักขุประสาท รูปารมณ์ จักขุวิญญาณ แสงสว่าง มนสิการที่เป็นปัจจุบันมีอยู่ บุคคลเห็นรูปที่เป็นปัจจุบันได้ ด้วยจักขุประสาทที่เป็นปัจจุบัน ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๙/๑๙๔)

พระสกวาทีอธิบายไว้ว่า จักขุประสาท รูปารมณ์ จักขุวิญญาณ แสงสว่าง และมนสิการที่เป็นปัจจุบันมีอยู่ บุคคลเห็นรูปที่เป็นปัจจุบันด้วยจักขุประสาทที่เป็นปัจจุบันได้ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๙/๑๙๕)

จักขุปาลเถรคาถา : คาถาของพระจักขุปาลเถระ,ภาษิตของพระจักขุบาลเถระ ดังคำที่พระจักขุปาลเถระกล่าวไว้ว่า เรามีนัยน์ตาพิการ ตาบอด เดินทางไกลทุรกันดาร ถึงจะต้องนอนเกลือกกลิ้งอยู่บนพื้นดินก็จะไม่ร่วมทางไปกับคนชั่วช้า (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๙๕/๓๓๘)

จักขุปาลเถรวัตถุ : เรื่องพระจักขุบาลเถระ ในเรื่องแรก ยมกวรรค ธรรมบท อธิบายไว้ว่า ท่านเถระเป็นบุตรเศรษฐี เดิมชื่อว่า มหาปาละ มีน้องชายจูฬปาละ ต่อมาเมื่อพ่อแม่ตายแล้วก็ดูแลสมบัติ และเมื่อได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าที่ ณ เชตวันมหาวิหารแล้ว ก็มอบสมบัติให้น้องชาย แล้วออกบวช ต่อมา ตนเอง พร้อมภิกษุบริวาร ได้ไปปฏิบัติธรรมอยู่ในป่า บำเพ็ญเพียรอย่างหนักไม่นอน ตลอดเวลา ๓ เดือน จนตาบอดพร้อมกับได้บรรลุอรหัตผล หลังจากนั้นก็กลับมาอยู่วัดเชตวัน วันหนึ่งหลังจากฝนหยุดตก จึงเดินจงกรม ทำให้แมลงค่อมทองตายเป็นจำนวนมาก ภิกษุทั้งหลายเห็นเหตุการณ์ดังกล่าวจึงไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมทั้งหลาย มีใจ

SAMPLE

เป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่วก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไปฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑/๒๓)

อรรถกถาธรรมบทอธิบายไว้ว่า คำว่า ธรรมทั้งหลาย มีความหมาย ๔ ประการ คือ (๑) คุณธรรม (๒) เทศนาธรรม (๓)ปริยัติธรรม (๔)นิสสัตตธรรม (สภาวะที่มิใช่สัตว์) หรือนิชชีวธรรม(สภาวะที่มิใช่ชีวะ) ในที่นี้หมายถึงนิสสัตตธรรม ได้แก่อรูปขันธ์ ๓ คือเวทนาขันธ์สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๒๐-๒๑)

คำว่า ใจ หมายถึงจิต ๔ ระดับ คือ จิตระดับกามาวจรภูมิ จิตระดับรูปาวจรภูมิ จิตระดับอรูปาวจรภูมิ และจิตระดับโลกุตตรภูมิ แต่ในที่นี้หมายเอาจิตที่มีโทมนัสประกอบด้วยปฏิฆะ เดิมทีเดียว จิตนั้นเป็นภวังคจิต คือเป็นจิตที่ผ่องใส (ปภัสสรจิต)แต่เมื่อถูกเจตสิกธรรมฝ่ายชั่วกล่าวคืออุปกิเสสธรรมจรมากระทบเข้า ก็กลายเป็นจิตเศร้าหมองที่เรียกว่า ใจชั่ว ซึ่งพร้อมที่จะแสดงพฤติกรรมออกมาทางกายและวาจา (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๒๐)

คำว่า เป็นหัวหน้า หมายถึงเป็นหัวหน้าของเจตสิกธรรม กล่าวคือเป็นเหตุปัจจัยให้เจตสิกธรรมเกิดขึ้น (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๒๑)

จักขุมันตะ : ผู้มีปัญญาจักษุ ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในสีลสัมปันนสูตรว่า ภิกษุผู้ทรงคุณเห็นปานนี้นั้น เราเรียกว่า‘ศาสดา’บ้าง‘สัตถวาหะ(ผู้นำหมู่คณะ)’ บ้าง ‘รณัญชหะ(ผู้ละข้าศึกคือกิเลส)’ บ้าง ‘ตโมนุทะ(ผู้บรรเทาความมืด)’บ้าง ‘อาโลกกร(ผู้ทำแสงสว่าง)’ บ้าง ‘โอภาสกร(ผู้ทำโอภาส)’ บ้าง ‘ปัชโชตกร(ผู้ทำความรุ่งเรือง)’ บ้าง ‘ปภังกร(ผู้ทำรัศมี)’ บ้าง ‘อุกกาธาร(ผู้ทรงประทีปคือปัญญา)’บ้าง‘อริยะ(พระอริยะ)’ บ้าง ‘จักขุมันตะ(ผู้มีปัญญาจักษุ)’ บ้าง”(ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๔๘๓)

จักขุวิญญาณ :ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะรูปกระทบตา, รูปกระทบตาเกิดความรู้ขึ้น, ความรู้ในการเห็น, หมายถึงความรู้อารมณ์ทางตา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖), (ข้อ ๑ในวิญญาณ ๖ มีจักขุวิญญาณเป็นต้น) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๑/๙๖,) ; จัดเป็นปิยรูปสาตรูป ดังคำว่า จักขุวิญญาณเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่จักขุวิญญาณนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่จักขุวิญญาณนี้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๒๙, ๔๐๑/๓๓๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๓/๑๒๒)

จักขุวิญญาณ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๐/๔๓๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๑/๑๒๐, ๓๐๕/๓๖๙, ๔๒๙/๔๘๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๓/๘๘, ๑๙๐/๒๙๑, ๑๙๙/๒๙๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๕, ๓๐๔/๓๒๒, ๓๒๔/๓๓๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔/๒๒, ๒๕/๒๒, ๑๑๓/๑๒๖, ๒๓๔/๒๒๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๘,ขุ.ป.

SAMPLE

(ไทย) ๓๑/๓/๑๐, ๒๑/๒๙, ๑๒๓/๑๘๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๐/๑๗, ๒๕/๒๑, ๕๕๘/๖๐๙, ๙๐๖/๙๓๕, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐/๘๘๒, ๒๓/๘๙๕, ๔๓๐/๒๘๔, ๔๓๕/๒๘๙, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๑/๓๒๒, ๓๑/๔๒๔, ๙๓/๒๘๘, ๑๐๗/๘๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๘/๒๘๒,๔๗/๑๓๑, ๑๔๙/๑๘๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๖/๘, ๒๑/๔๑๘, ๔๐๖/๒๓๘

จักขุวิญญาณที่เป็นภายนอกตน : ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะรูปภายนอกกระทบตา, รูปภายนอกกระทบตาเกิดความรู้ขึ้น, ความรู้ในการเห็นรูปภายนอก, หมายถึงความรู้อารมณ์ภายนอกทางตา ดังคำในอัชฌัตตะติกะ ปัญหาวารว่า บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่เป็นภายในตนด้วยเจโตปริยญาณ รูปายตนะที่เป็นภายในตนเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณที่เป็นภายนอกตน ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะที่เป็นภายในตน เป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณที่เป็นภายนอกตนโดยอารัมมณปัจจัย ขันธ์ที่เป็นภายในตนเป็นปัจจัยแก่อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๘/๖๐๑) หรือดังคำว่า บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รูปายตนะที่เป็นภายในตนเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณที่เป็นภายนอกตน ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะที่เป็นภายในตนเป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณที่เป็นภายนอกตนโดยปุเรชาตปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๔/๖๐๖) ; หรือดังคำว่า รูปายตนะที่เป็นภายในตนและจักขายตนะที่เป็นภายนอกตนเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณที่เป็นภายนอกตนโดยปุเรชาตปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๘/๖๐๗) ; หรือดังคำว่า รูปายตนะที่เป็นภายในตนและจักขายตนะที่เป็นภายนอกตนเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณที่เป็นภายนอกตนโดยอัตถิปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘๘/๖๑๑)

จักขุวิญญาณที่เป็นภายในตน : ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะรูปภายในกระทบตา, รูปภายในตนกระทบตาเกิดความรู้ขึ้น, ความรู้ในการเห็นรูปภายในตน, หมายถึงความรู้อารมณ์ภายในตนทางตา ดังคำในอัชฌัตตะติกะ ปัญหาวารว่า บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่เป็นภายนอกตนด้วยเจโตปริยญาณ รูปายตนะที่เป็นภายนอกตนเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณที่เป็นภายในตน (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๙/๖๐๒) ; หรือดังคำว่า บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รูปายตนะที่เป็นภายนอกตนเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณที่เป็นภายในตน (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๗/๖๐๖) ; หรือดังคำในปุเรชาตะตอนหนึ่งว่า รูปายตนะที่เป็นภายนอกตนและจักษุที่เป็นภายในตนเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณที่เป็นภายในตน (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘๘/๖๑๑)

SAMPLE

จักขุวิญญาณธาตุ : ธาตุคือความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะรูปกระทบตา, ธาตุคือรูปกระทบตาเกิดความรู้ขึ้น, ธาตุคือการเห็น (ข้อ ๑ ในวิญญาณ ๖)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๕/๑๖๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒, ๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๔/๑๔๒,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๓๒/๑๑, ๑๗๒/๓๙, ๔๕๙/๑๑๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒/๒, ๔/๓, ๕/๕, ๘/๗, ๑๐/๙, ๑๖/๑๑, ๒๑/๑๑

จักขุสมบัติ : ความถึงพร้อมทางตา,การมีตาสมบูรณ์ หมายถึงมีตางดงาม ดังคำว่า บุคคลเมื่อปรารถนาจักขุสมบัติที่จักเกิดขึ้นแน่นอนจึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ... ขันธ์ที่จักเกิดขึ้นแน่นอน จึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ จักขุสมบัติที่จักเกิดขึ้นแน่นอน ซึ่งเป็นคำอธิบายในปกตูปนิสสยะ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๙/๕๕๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘/๕๖๓,๔๓/๓๙๘/๒๓๔

จักขุสมบัติที่เป็นอนาคต : ความถึงพร้อมทางตาที่จะเกิดขึ้นในภพหน้า ดังคำในปกตูปนิสสยะว่า บุคคลเมื่อปรารถนาจักขุสมบัติที่เป็นอนาคต....ขันธ์ที่เป็นอนาคตจึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ จักขุสมบัติที่เป็นอนาคตฯลฯ วรรณสมบัติ ฯลฯ โผฏฐัพพสมบัติ ฯลฯ ขันธ์ที่เป็นอนาคตเป็นปัจจัยแก่ศรัทธาที่เป็นปัจจุบัน (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘/๕๖๓)

จักขุสัมผัส : กระทบทางตา หมายถึงอาการที่ตา รูป และจักขุวิญญาณ ประจวบกัน

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๒/๖๐, ๔๐๐/๓๓๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๓/๑๒๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๕/๓๗๐, ๓๘๕/๔๓๖, ๔๑๗/๔๗๒, ๔๒๒/๔๘๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๕/๑๙๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๖/๑๗๐, ๘๙/๑๗๒, ๑๙๙/๒๙๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๕/๓๒๒, ๓๒๕/๓๓๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔/๒๒, ๒๕/๒๒,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๒/๕๑, ๒๗๐/๓๐๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๖/๒๖๐, ๑๐๗/๓๒๘, ๑๘๖/๕๒๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐, ๒๑/๒๙, ๑๒๓/๑๘๙

จักขุสัมผัสสชาเวทนา : เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส, ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพราะการที่ตา รูป และจักขุวิญญาณประจวบกัน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๘/๑๗๒, ๑๙๙/๒๙๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๓, ๓๑๖/๓๓๐, ๓๒๖/๓๓๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐, ๓๔/๕๔)

จักขุสูตร[๑]: พระสูตรว่าด้วยจักษุ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ มีจักษุ เป็นต้น ในลักษณะถามตอบ โดยพระผู้มีพระภาคตรัสถาม พระราหุลเป็นผู้ตอบ และตอนท้ายพระองค์ทรงสรุปว่า อายตนะภายใน ๖ มีจักษุเป็นต้น

SAMPLE

นั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นเรา หรือเป็นอัตตาของเรา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๘/๒๘๙)

ในอีกสูตรหนึ่ง มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอายตนะภายใน ๖ มีจักษุเป็นต้น ในลักษณะถามตอบ โดยพระผู้มีพระภาคตรัสถาม พระราหุลเป็นผู้ตอบและพระองค์ทรงสรุปตอนท้ายของการถามตอบแต่ละครั้งว่า อายตนะภายใน ๖ มีจักษุเป็นต้นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในอายตนะเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนัด จิตจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๘/๒๙๗)

จักขุสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยจักขุ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า อายตนะภาย ใน ๖ คือ จักขุ (ตา) โสตะ (หู) ฆานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย และมโน (ใจ) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้ ทรงเรียกว่า “สัทธานุสารี” ธรรมเหล่านี้ของผู้ใดประจักษ์ชัดโดยยิ่งด้วยปัญญา ผู้นั้นทรงเรียกว่า “ธัมมานุสารี” และผู้รู้ เห็นธรรมเหล่านี้ ทรงเรียกว่า “โสดาบัน” (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๒/๓๒๐)

อีกสูตรหนึ่ง มีเนื้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักขุ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรคเป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ,แม้โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ก็มีนัยยะเช่นเดียวกัน และตรัสอีกว่า ภิกษุทั้งหลาย ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งจักขุ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๑๒/๓๒๘)

อีกสูตรหนึ่ง มีเนื้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในจักขุ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ ประการนี้มีฉันทราคะในจักขุเป็นต้นได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะอันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงานปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๒/๓๓๕)

จักขุสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยจักษุ อธิบายว่า จักขุสูตร ว่าด้วยจักษุ คือจักษุ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) มังสจักษุ (๒) ทิพพจักษุ (๓) ปัญญาจักษุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่ได้ปัญญาจักษุ ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๑/๔๑๖)

จักเป็นฟันมังกร : ทำให้เป็นแฉกๆ หรือหยักๆ ดุจฟันเลื่อย หรือคล้ายฟันมังกร หมายถึงการที่จิตรกรทำลวดลายที่หน้าต่างหรือบานประตู ทำให้หยักๆ ขึ้นลง ให้มีความคมคล้ายฟันของมังกร ดังคำในจูฬวรรคว่า คำว่า ตบแต่งบานหน้าต่าง คือฉาบทาบาน

SAMPLE

หน้าต่างให้มีสีขาว ให้มีสีดำ ให้มีสียางไม้ เขียนลวดลายดอกไม้ เขียนลวดลายเถาวัลย์ จักเป็นฟันมังกรหรือเขียนลวดลายดอกจอก (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๓๖/๓๑๐) หรือดังคำว่า สมัยนั้นภิกษุรูปหนึ่งเป็นโรคหิด ขาดไม้บังเวียนจักเป็นฟันมังกร ย่อมไม่มีความสบาย (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๔๓/๖, ๒๔๓/๗)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๖๐/๓๗, ๒๙๑/๘๐, ๒๙๓/๘๓, ๓๐๑/๑๐๗, ๓๐๒/๑๐๘, ๓๐๓/๑๐๙, ๓๐๓/๑๑๐

คำว่า มังกร หมายถึงชื่อปลาไหลทะเลที่มีลำตัวยาวทรงกระบอก ส่วนหางแบนข้าง ไม่มีเกล็ด ปากกว้าง จะงอยปากบนยาวล้ำกรามล่าง ฟันคม แข็งแรง ครีบอกใหญ่ พื้นลำตัวและครีบสีน้ำตาลอ่อนปนเหลืองหรือคล้ำ ด้านท้องสีขาวขอบครีบหลังครีบก้น และครีบหางสีดำ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒)

จักร : 1.รูปเป็นวงกลมและมีแฉก ๆ โดยรอบ หมายถึงสิ่งที่มีรูปเป็นวงกลมมีฟันเฟืองเป็นรูปแฉกๆ ดังคำในอปัณณกสูตรว่า บุคคลใช้จักรมีคมดุจมีดโกนสังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ให้เป็นดุจลานตากเนื้อ ให้เป็นกองเนื้อเดียวกัน เขาย่อมมีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น มีบาปมาถึงเขา (ม.อุ.(ไทย) ๑๓/ ๙๙/๑๐๔) หรือดังคำที่บรรยายถึงจักรไว้ในลักษณะมหาบุรุษข้อ ๒ ในลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการไว้ว่า พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของพระราชกุมารนี้ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่างนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕/๑๗)

2.ล้อ,ล้อรถ, ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุจล้อนำรถไปสู่ที่หมาย เรียกว่าจักร ดังพระดำรัสในจักกสูตรว่า จักร ๔ ประการนี้เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ผู้ประกอบแล้วเป็นไปได้ และถึงความเป็นใหญ่ ความไพบูลย์ในโภคะทั้งหลายต่อกาลไม่นานนัก กล่าวคือ (๑) ปฏิรูปเทสวาสะ อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (๒) สัปปุริสูปัสสยะ การคบหาคนดี (๓) อัตตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ (๔) ปุพเพกตปุญญตา ได้ทำความดีไว้ในก่อน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๗/๑๐๑, ๒๒๖/๒๖๔,ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๐๔/๒๑๘,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๕/๓๒๑, ๖/๓๒๑)

อรรถกถาอธิบายว่า จักร ในที่นี้หมายถึงสมบัติ(ความถึงพร้อม) (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๓๑/๓๒๗)

จักรแก้ว : อาวุธรูปเป็นวงกลมและมีแฉก ๆ โดยรอบดีเยี่ยม, จักรที่ดีเยี่ยม, เป็นสมบัติที่มีคุณค่ามากอย่าง ๑ ในแก้ว (รัตนะ) ๗ ประการ ของพระเจ้าจักรพรรดิ อันได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว(ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๘/๘๙)

SAMPLE

ในมหาสุทัสสนสูตร ได้บรรยายสรรพคุณของจักรแก้วของพระเจ้ามหาสุทัสสนะไว้โดยย่อว่า เมื่อพระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงสนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ เสด็จขึ้นสู่ปราสาทหลังงาม ปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีกำ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ทรงลุกจากที่ประทับ ทรงพระภูษาเฉวียงบ่า พระหัตถ์ซ้ายทรงจับพระเต้าทอง พระหัตถ์ขวาทรงชูจักรแก้วขึ้นตรัสว่า จักรแก้วอันประเสริฐจงหมุนไป จงได้ชัยชนะอันยิ่งใหญ่ ทันใดนั้นจักรแก้วหมุนไปทางทิศตะวันออก ท้าวเธอพร้อมด้วย จตุรงคินีเสนาได้เสด็จตามไป เสด็จเข้าพักแรมพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนาในประเทศที่จักรแก้วหยุดอยู่ พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออก พากันเสด็จมาเฝ้า ท้าวเธอตรัสว่า ‘พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่พึงพูดเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมาและจงครอบครองราชสมบัติไปตามเดิมเถิด พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออกกลับอ่อนน้อมต่อท้าวเธอ จากนั้น จักรแก้วหมุนไปยังมหาสมุทรทิศตะวันออก แล้วกลับเวียนไปทางทิศใต้ฯลฯ หมุนไปยังมหาสมุทรทิศใต้แล้วกลับเวียนไปทางทิศตะวันตกฯลฯ หมุนไปยังมหาสมุทรทิศตะวันตก แล้วกลับเวียนไปทางทิศเหนือ ท้าวเธอพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนาได้เสด็จตามไป เสด็จเข้าพักแรมพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนาในประเทศที่จักรแก้วหยุดอยู่ พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศเหนือพากันเสด็จมาเฝ้า ท้าวเธอตรัสว่า พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ เป็นต้น พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศเหนือกลับอ่อนน้อมต่อท้าวเธอ ครั้งนั้น จักรแก้วได้ปราบปรามแผ่นดินมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตอย่างราบคาบ เสร็จแล้วหมุนกลับยังกรุงกุสาวดีราชธานี มาปรากฏ ที่พระทวารภายในพระราชวัง ณ หน้ามุข ที่ทรงวินิจฉัยราชกิจ ทำภายในพระราชวังของท้าวเธอให้สว่างไสว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๕/๑๘๔)

ในจักกวัตติสูตร ได้กล่าวถึงจักรแก้วของพระเจ้าทัฬหเนมิไว้ว่า หากจักรแก้วถอยเคลื่อนจากที่จะทำให้พระเจ้าจักรพรรดิทรงพระชนม์อยู่ได้ไม่นานและควรรับสั่งให้พระราชโอรสเตรียมตัวเพื่อให้ครองราชสมบัติต่อไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๒/๖๑)

จักรแก้ว มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก เช่น ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓/๑๕, ๒๔๓/๑๘๓, ๒๔๕/๑๘๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๑/๖๐, ๘๓/๖๑, ๒๔๐/๑๙๖, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๔/๔๗๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๖/๓๐๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑, ๔๐๒/๔๒๘

จักรพรรดิ, พระเจ้า : พระราชาธิราช, หมายถึงพระราชผู้ยิ่งใหญ่ มีราชอาณาเขตปกครองกว้างขวางมาก บ้านเมืองในปกครองมีความร่มเย็นเป็นสุข ปราบข้าศึกศัตรูด้วยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญาและศัสตรา, ประมุขของจักรวรรดิ ผู้ทรงถึงพร้อมด้วยแก้ว ๗ ประการ อัน

ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๘/๘๙)

ในเมตตสูตร อิติวุตตกะ ได้กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิไว้ว่าเป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชามีอำนาจแผ่ไปทั่วมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นผู้พิชิตชัยได้ทั้งภายในและภายนอก มีแว่นแคว้นมั่นคง ประชาชนมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๖)

จักรพรรดิสมบัติ : สมบัติคือความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ, ความสมบูรณ์พรั่งพร้อมแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ในกุณาลชาดกกล่าวถึงจักรพรรดิสมบัติเกิดขึ้นเพราะการประพฤติพรหมจรรย์ และเสื่อมไปเพราะผู้หญิง ดังคำที่พญานกกุณาละ กล่าวไว้ว่า หญิงทั้งหลายย่อมทำลายการเล่นหัว และความรื่นรมย์ยินดีอันเป็นทิพย์ในนันทวันเทวอุทยานและจักรพรรดิสมบัติในหมู่มนุษย์ของชายผู้มัวเมาทั้งหลาย ให้พินาศและยังเขาให้ถึงทุคติอีกด้วย การเล่นหัวและความรื่นรมย์ยินดีก็ดี จักรพรรดิสมบัติในมนุษย์ก็ดี นางเทพอัปสรผู้อยู่วิมานทองก็ดี อันชายผู้ไม่มีความต้องการหญิงประพฤติพรหมจรรย์อยู่ หาได้ไม่ยากเลย (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๖๖/๑๕๗,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๖๗/๑๕๗)

จักรรัตนะ : จักรแก้วของมหาบุรุษ,หมายถึงจักรแก้ว,รอยกงจักรที่พระบาทของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ดังคำในทีปังกรพุทธวงศ์ตอนหนึ่งว่า พระองค์พร้อมทั้งสาวกประกาศพระสัทธรรมให้รุ่งเรืองช่วยมหาชนให้ข้ามพ้นได้ แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานเหมือนกองไฟที่ลุกโพลงแล้วดับไป พระองค์ทรงมีพระฤทธิ์มีพระยศพร้อมทั้งจักรรัตนะที่พระยุคลบาททุกอย่างล้วนอันตรธานไปหมดแล้ว สังขารทั้งปวงเป็นสภาพว่างเปล่าหนอ (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๓๐/๕๙๕) ; ดูจักรแก้ว

จักรวรรดิวัตร : หน้าที่,ธรรมเนียม,ข้อที่ประพฤติปฏิบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ,จริยาวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงปฏิบัติเป็นประจำ ดังพระดำรัสที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงสอนว่า ขอให้ลูกประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐเถิด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๓/๖๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๕/๖๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๑/๖๗)

จักรพรรดิวัตร มีหลักสำหรับปฏิบัติ ปรากฏอยู่ในจักกวัตติสูตรว่าสักการะเคารพนับถือบูชา นอบน้อมธรรมมีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอม มีธรรมเป็นใหญ่ จักการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันเป็นธรรมในชนภายใน ในกำลังพล ในพระราชวงศ์ ในผู้ติดตาม ในพราหมณ์และคหบดี ในเหล่านกและเนื้อ ตลอดถึงเข้าไปหา ไต่ถาม ปรึกษาสนทนาปราศรัย กับสมณพราหมณ์ ปฏิบัติตามที่ท่านแนะนำสั่งสอน,จัดเป็น

SAMPLE

ธรรมหรือหลักปฏิบัติของนักปกครองหรือข้าราชการที่ดี เพราะเป็นการกำจัดทุกข์บำรุงสุขแก่ผู้อยู่ภายใต้ปกครอง

จักรวาล : วงกลมแห่งโลก ; ระบบสุริยะ ; ดวงดาวทั้งมวล คำว่า จักรวาล หมายถึงปริมณฑล; ประชุม, หมู่; เทือกเขาในนิยาย เป็นกำแพงล้อมรอบโลกและเป็นเขตกั้นแสงสว่างกับความมืด, บริเวณโดยรอบของโลก, ทั่วโลก,ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค กล่าวถึงจักรวาลตอนที่พระพุทธเจ้าพรหมชาลสูตรจบลงโลกธาตุที่ประกอบด้วย ๑๐,๐๐๐ จักรวาลได้หวั่นไหวแล้วแล (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๙/๔๗)

ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงเหตุการณ์หลังปรินิพพานไว้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นบุคคลหาได้ยาก โดยใช้เวลาถึง ๑๐๐ กัป พระทนต์ ๔๐ องค์ พระเกศา และพระโลมาทั้งหมด เหล่าเทพนำไปองค์ละองค์(บูชา)สืบๆ กันไปในจักรวาล (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๐/๑๘๐)

ในตุวฏกนิทเทส มหานิทเทส กล่าวถึงจักรวาลไว้ว่า โลกธาตุขนาดเล็กประกอบด้วย ๑,๐๐๐ จักรวาล... โลกธาตุขนาดกลางประกอบด้วย ๒,๐๐๐ จักรวาล...โลกธาตุขนาดใหญ่ประกอบด้วย ๓,๐๐๐ จักรวาล... แม้โลกธาตุที่ประกอบด้วยหลายพันจักรวาล พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เพียงใด ก็พึงทรงเห็นได้เพียงนั้น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๖)

จักรวาลนี้ มีกล่าวไว้หลายแห่งเช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๙/๓๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๒/๓๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๓/๕๔๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๙/๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ๑๐ โลกธาตุ ในที่นี้เท่ากับ หมื่นจักรวาล ซึ่งตรงกับ ๑๐ สหัสสีโลกธาตุ ในพระสูตรนี้ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๓/๒๙๓)

จักษุ : ตา, นัยน์ตา ; จักษุ ๕ ดู จักขุ จักษุทิพย์ ตาทิพย์ คือดูอะไรเห็นได้หมด; (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๓/๑๘๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๗/๕๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๓/๓๐๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๒๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๗/๒๕๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๔/๔๖๑,อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑/๒) ; ดู ทิพพจักขุ

จักษุ, ปัญญา : ปัญญาจักษุ หมายถึงตาหรือดวงตาคือปัญญา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๐) ; จัดเป็นจักษุอย่าง ๑ ในจักษุ ๕ อันได้แก่ (๑) มังสจักขุ (ตาเนื้อ) (๒) ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) (๓) ปัญญาจักขุ (ตาปัญญา) (๓) พุทธจักขุ (ตาพระพุทธเจ้า) (๕) สมันตจักขุ (ตาเห็นรอบ) (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๑/๕๕)

ในมหานิทเทสอธิบายปัญญาจักษุของพระพุทธเจ้าไว้ตอนหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระปัญญามาก มีพระปัญญากว้างขวาง มีพระปัญญาอาจหาญ มีพระปัญญาฉับไว

SAMPLE

มีพระปัญญาเฉียบคม มีพระปัญญาเพิกถอนกิเลสได้ ทรงฉลาดในประเภทแห่งปัญญา มีพระญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิทา ทรงบรรลุเวสารัชชญาณ ๔ เป็นผู้ทรงทสพลญาณ ...(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๖)

จักษุของโลก : พระพุทธเจ้าผู้มีพระจักษุ ๕ ซึ่งเป็นคำที่เหล่าเทวดาและภิกษุที่ยังเป็นปุถุชนคร่ำครวญเมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน ตอนหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคด่วนปรินิพพาน พระสุคตด่วนปรินิพพานเสีย จักษุของโลกจักด่วนอันตรธานไปแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๑/๑๕๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๒๖/๑๗๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๑/๑๗๔)

จักษุคือปัญญา : ปัญญาจักษุ หมายถึงตาปัญญา ในที่นี้หมายถึงคนที่ไม่มีตาปัญญา ดังคำในสราคสูตรว่า สัตว์ที่ถูกอวิชชา(ความไม่รู้) หุ้มห่อไว้ เป็นผู้มืดบอด ปราศจากจักษุคือปัญญา มีสภาวะเหมือนธรรมทั้งหลายที่มีอยู่ ย่อมไม่สำคัญว่าเราทั้งหลายก็มีสภาวะเหมือนอย่างนั้น(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๖/๑๑๐)

จักษุที่เป็นภายนอกตน : ตาหรือดวงตา, นัยน์ตา ที่เป็นภายนอกตน ดังคำในอัชฌัตตติกะ ปัญหาวารกล่าวไว้ว่า บุคคลอื่นเห็นแจ้งจักษุที่เป็นภายนอกตน ฯลฯ หทัยวัตถุ ขันธ์ที่เป็นภายนอกตนโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๙/๖๐๑)

ในอารัมมาธิปติ กล่าวถึงจักษุที่เป็นภายนอกตนไว้ว่า บุคคลยินดีเพลิดเพลินจักษุที่เป็นภายนอกตน ฯลฯ หทัยวัตถุฯลฯ ขันธ์ที่เป็นภายนอกตนให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น เพราะทำความยินดีเพลิดเพลินจักษุเป็นต้นนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ราคะจึงเกิดขึ้นทิฏฐิจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๑/๖๐๓)

ในอารัมมณปุเรชาตะ อธิบายไว้ว่า บุคคลอื่นเห็นแจ้งจักษุที่เป็นภายนอกตน ฯลฯ รูปายตนะที่เป็นภายนอกตนเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณที่เป็นภายนอกตนฯลฯ...(อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๗/๖๐๖)

จังกมทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระจังกมทายกเถระ พระจังกมทายกเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านสร้างที่จงกรมถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่า อัตถทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓ กัป เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๓/๑๘๐)

จังกมสูตร ๑ : พระสูตรว่าด้วยการจงกรม พระผู้มีพระภาคปรารภพระเถระมีท่านพระสารีบุตร เป็นต้น กับศิษย์จงกรมอยู่เป็นกลุ่ม ๆ เป็นเหตุให้ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์

SAMPLE

ทั้งหลายที่คบค้าสมาคมกันเพราะมีธาตุคืออัธยาศัยอย่างเดียวกัน โดยทรงยกพระสาวกหลายรูปเป็นตัวอย่าง (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๙/๑๘๗)

จังกมสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยการเดินจงกรม ในพระสูตรนี้กล่าวถึงอานิสงส์แห่งการเดินจงกรม มี ๕ ประการ คือ (๑) มีความอดทนต่อการเดินทางไกล (๒) มีความอดทนต่อการบำเพ็ญเพียร (๓) มีอาพาธน้อย (๔) ทำให้อาหารย่อยง่าย (๕) มีสมาธิได้นาน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๑)

จังกี, พราหมณ์ : พราหมณ์ผู้ปกครองหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมาก มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์ เป็นพระราชสมบัติที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทยแก่จังกีพราหมณ์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๙/๒๓๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๒/๕๓๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๔/๕๗๒)

จังกีสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อจังกี ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในพระสูตร จังกีพราหมณ์ ได้ทราบข่าวการเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคจึงรีบเข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับ แม้ถูกพราหมณ์ผู้มาจากต่างถิ่นคัดค้านว่าไม่สมควรไปเฝ้า ควรให้พระผู้มีพระภาคเสด็จมาหาเอง ก็ไม่ฟัง กลับโต้แย้งพราหมณ์เหล่านั้นว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีคุณสมบัติยิ่งใหญ่สมควรไปเฝ้า จากนั้นจึงพร้อมด้วยคณะพราหมณ์หมู่ใหญ่เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค

ขณะกำลังสนทนากัน กาปทิกมาณพ ซึ่งเป็นเด็กหนุ่ม อายุ ๑๖ ปี ได้พูด สอดขึ้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสห้าม ฝ่ายจังกีพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า กาปทิกมาณพเป็นบุตรของผู้มีสกุล เป็นพหูสูต เป็นบัณฑิต เจรจาไพเราะ และสามารถจะเจรจาโต้ตอบกับพระผู้มีพระภาคได้ พระองค์จึงทรงอนุญาต

กาปทิกมาณพได้โอกาสจึงทูลถามปัญหาเป็นข้อ ๆ ดังนี้

๑. พระผู้มีพระภาคทรงคิดเห็นอย่างไร เกี่ยวกับบทมนตร์โบราณของพราหมณ์ ซึ่งพวกพราหมณ์ถือว่า นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง

๒. การปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นการรักษาสัจจะ

๓. การปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นการรู้สัจจะ

๔. การปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นการบรรลุสัจจะ

๕. ธรรมที่ช่วยให้บรรลุสัจจะเป็นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาแต่ละข้อตามลำดับจนกาปทิกมาณพเลื่อมใสรับสารภาพว่า เมื่อก่อนตนเข้าใจว่า พวกสมณะโล้นเหล่านี้เป็นสามัญชน เกิดจาก พระบาทของพระพรหม (วรรณะศูทร) ไม่รู้ทั่วถึงธรรม แต่พระผู้มีพระภาคได้ทำให้ตนเกิดความรัก ความเลื่อมใส และความเคารพในหมู่สมณะ

SAMPLE

จากนั้น กาปทิกมาณพได้แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะจนตลอดชีวิต

ในพระสูตรนี้ มีข้อที่น่าสังเกต น่าศึกษาดังต่อไปนี้

๑. จังกีสูตร ตั้งตามชื่อจังกีพราหมณ์ซึ่งเป็นหมู่บ้าน เนื้อหา สาระของพระสูตรน่าจะเป็นการสนทนาธรรมระหว่างพระผู้มีพระภาคกับจังกีพราหมณ์ โดยเฉพาะ แต่กลับเป็นการสนทนาธรรมระหว่างพระผู้มีพระภาคกับมาณพหนุ่มชื่อว่ากาปทิกมาณพะ โดยจังกีพราหมณ์เป็นเพียงผู้ฟัง

๒. เนื้อหาของพระสูตรนี้นับว่ามีความไพเราะลึกซึ้งมาก ทั้ง ๆ ที่เป็นการโต้ตอบปัญหากับเด็กหนุ่ม แต่เนื่องจากเด็กหนุ่มคนนี้เป็นผู้มีความรู้ในคัมภีร์ต่าง ๆ อย่างแตกฉาน แม้แต่จังกีพราหมณ์ซึ่งเป็นพราหมณ์ผู้ใหญ่ ก็ยังยกย่องว่าเป็นพหูสูต สามารถจะเจรจาโต้ตอบกับพระผู้มีพระภาคได้ ฉะนั้น การโต้ตอบปัญหาจึงเป็นการโต้ตอบอย่างมีเหตุผล มีหลักฐานอ้างอิง มีขั้นตอนที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

ก่อนที่จะโต้ตอบกัน พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามมิให้กาปทิกมาณพพูดสอดแทรกขึ้น แต่เมื่อจังกีพราหมณ์รับรองก็ทรงอนุญาตให้เด็กหนุ่มสนทนาได้ ความตรงนี้ อาจ วิเคราะห์ได้ว่า ทรงห้ามตามมารยาท โดยทรงประสงค์ให้จังกีพราหมณ์ให้การ รับรองก่อนว่า ยินดีให้มาณพนี้พูดแทนตนได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๒/๕๓๐)

จังโกฏกิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระจังโกฏกิยเถระ พระจังโกฏกิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้นำดอกไม้ไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๔๓๕)

จัณฑกาลี,ภิกษุณี : ภิกษุณีชื่อจัณฑกาลี เขาอยู่กรุงสาวัตถี มีปกติทะเลาะกับภิกษุณีทั้งหลาย มีถุลลนันทาภิกษุณีคอยปกป้อง ซึ่งเป็นผู้ก่อความบาดหมาง ก่อการทะเลาะ ก่อการวิวาท ก่อความอื้อฉาวถกเถียงก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม เพราะไม่เห็นอาบัติเป็นผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ดังพระบัญญัติว่า ก็ภิกษุณีใดเรียกภิกษุณีที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนียกรรมโดยธรรม โดยวินัย โดยสัตถุศาสน์ให้กลับเข้าหมู่โดยไม่บอกการกสงฆ์ ทั้งไม่รับรู้ฉันทะของคณะ แม้ภิกษุณีนี้ต้องธรรมคือสังฆาทิเสสที่ชื่อว่าปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๙๔/๔๑, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๐๙/๕๒, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๐๙/๕๓, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๗๔/๑๗๙,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๑๓/๒๑๔,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๑๔/๒๑๔,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๕/๒๖๒,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๔๘/๓๒๖)

จัณฑสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อจัณฑะ คือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อจัณฑะ (ผู้ดุร้าย) เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า เพราะเหตุไรคนบางคนจึงดุร้ายและเพราะเหตุไร คนบางคนจึง

สงบเสงี่ยม ตรัสตอบว่า คนที่ดุร้ายเพราะละราคะ โทสะ โมหะไม่ได้ คนที่สงบเสงี่ยมเพราะละอกุศลธรรมเหล่านั้นได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๓/๓๙๔)

จัณฑะ, ผู้ใหญ่บ้าน :ผู้ใหญ่บ้านชื่อว่าจัณฑะ,นายจัณฑะผู้ปกครองหมู่บ้านที่ดุร้าย อยู่กรุงสาวัตถี หลังจากฟังธรรมเรื่องจัณฑสูตรแล้ว เขากราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๓/๓๙๔)

จัณฑาล : ลูกคนต่างวรรณะ, ลูกต่างวรรณะ,ลูกคนนอกวรรณะ เช่น บิดาเป็นศูทร มารดาเป็นพราหมณ์ มีลูกออกมาเรียกว่า จัณฑาล ถือว่าเป็นคนต่ำทราม ถูกเหยียมหยามที่สุด ในระบบวรรณของศาสนาพราหมณ์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๙/๒๑๘,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๐/๒๑๘,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๙/๒๒๗,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๑/๒๓๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๓/๖,ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๔/๑๐๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๔/๕๕๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓/๑๕๑,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๕๘/๒๒๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๒๐,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๙๗/๓๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๑๘/๒๐๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๙๕/๑๒๒, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๖๘/๒๑๒,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘/๓๙๗)

จัณฑาล,ตระกูล : ชาติกำเนิดต่ำ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖/๒๑๔); ในตโมตมสูตร จัดตระกูลจัณฑาลเป็นคนเกิดในตระกูลต่ำ ดังคำว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลช่างสาน ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถหรือตระกูลคนเทขยะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าวน้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อย เป็นไปอย่างฝืดเคือง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๕/๑๒๙) ; จัดเป็นกัณหาภิชาติ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๒/๑๒๒)

อรรถกถาอธิบายว่า ตระกูลชั้นต่ำ ซึ่งทุกข์ยากขัดสน ๕ ตระกูล คือ (๑) จัณฑาละ ตระกูลจัณฑาล (๒) เวณะ ตระกูลช่างสาน (๓) เนสาทะ ตระกูลนายพราน (๔) รถการะ ตระกูลช่างรถ (๕) ปุกกุสะ ตระกูลคนขนขยะ (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๗/๓)

จัณฑาล,เด็ก : เด็กชายและเด็กหญิงที่เกิดในตระกูลต่ำ หมายถึงเด็กที่เกิดจากพ่อเป็นศูทร กับแม่เป็นพราหมณ์ ลูกที่เกิดมาเรียกว่า จัณฑาล, ในสีหนาทสูตร พระสารีบุตรเถระเปรียบตนเหมือนเด็กจัณฑาล ดังคำว่า เด็กจัณฑาลผู้ชายหรือเด็กจัณฑาลผู้หญิง หิ้วตะกร้านุ่งผ้าชายขาดเมื่อเข้าไปสู่บ้านหรือนิคม ย่อมตั้งจิตนอบน้อมเท่านั้นเข้าไป แม้ฉันใด ข้าพระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีใจเสมอด้วยเด็กจัณฑาลผู้ชายหรือเด็กจัณฑาลผู้หญิง ไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขตไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๔๕๓)

SAMPLE

จัณฑาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุบาสกจัณฑาล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุบาสกที่ไม่ดี ซึ่งเรียกว่าอุบาสกจัณฑาล อุบาสกเศร้าหมอง และอุบาสกน่ารังเกียจ ได้แก่ อุบาสกผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ความไม่มีศรัทธา (๒) ความทุศีล (๓) การถือมงคลตื่นข่าว เชื่อมงคล ไม่เชื่อกรรม (๔) การแสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ (๕) การทำอุปการะนอกศาสนาก่อน นอกจากนี้ยังทรงแสดงอุบาสกที่ดี ซึ่งเรียกว่าอุบาสกแก้ว อุบาสกปทุม และอุบาสกบุณฑริก ได้แก่ อุบาสกผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการซึ่งมีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๒)

จัณฑาลี, ชื่อ :หญิงจัณฑาล ผู้มีพระมหาโมคคัลลานะเถระแนะนำให้ไหว้พระพุทธองค์ซึ่งเป็นพระอรหันต์ผู้คงที่ แล้วจงประคองอัญชลีถวายอภิวาทโดยเร็ว ขณะยืนประคองอัญชลีนมัสการพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ส่องแสงสว่างในโลกมืด แม่โคได้ขวิดนางตาย ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๙๕/๓๔)

จัณฑาลีวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงจัณฑาลผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า มีอธิบายว่า หญิงจัณฑาล ผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า และได้มีโอกาสถวายอภิวาทตามคำแนะนำของท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ ก่อนที่นางจะถูกแม่โคขวิดจนเสียชีวิต นางจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๙๕/๓๔)

จันทกินนรีชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องนางจันทกินนรี มีเนื้อความว่า จันทกินนรโพธิสัตว์กำลังร้องเพลงเพลิดเพลินอยู่กับภรรยาในป่า ถูกพระเจ้าพรหมทัตผู้อยากได้นางจันทกินนรีมาเป็นชายาลอบยิงได้รับบาดเจ็บสาหัส นางจันทกินนรีร้องไห้คร่ำครวญ บริภาษพระราชา ขอให้ประสพความวิบัติและพลัดพรากจากพระมารดา จากพระชายา ขอให้พระมารดาและพระชายาของพระองค์จงประสพแต่ความตรมตรอมใจตาย อย่าได้ประสพพบกันเลย แม้ถูกพระราชาปลอบใจให้หายเศร้าโศกโดยจะยกย่องให้เป็นพระมหาสี แต่นางก็ไม่ยินดีขอยอมตาย เพราะอาศัยความรักของนางที่มั่นคงต่อสามี นางได้อ้อนวอนบวงสรวงเทวดาให้ช่วย ท้าวสักกะลงมาช่วยกินนรให้รอดชีวิตฟื้นขึ้นมาได้ กินนรทั้ง ๒ สามีภรรยาขอบคุณท้าวสักกะแล้วกลับเข้าป่าลึกไป ไม่กลับมาอีก (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๘/๔๒๕)

จันทกุมาร : พระราชโอรส ของพระเจ้าเอกราช แห่งเมืองปุปผวดี พระองค์ถูกพราหมณ์ปุโรหิตชื่อขัณฑหาละ ผู้มีจิตริษยา ออกอุบายทูลยุยงให้พระเจ้าเอกราชปลงพระชนม์เพื่อบูชายัญแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ พระเจ้าเอกราชทรงหลงเชื่อจึงรับสั่งให้จับแล้วให้นำไปมัดไว้ที่ปากหลุม แม้พระมเหสีจะทูลวิงวอนขอชีวิต แต่พระเจ้าเอกราชก็ไม่ทรงยินยอม ท้าวสักกะเสด็จลงมาช่วยชีวิต และทรงตำหนิการกระทำของพระเจ้าเอกราช เมื่อพระจันทกุมารทรงรอดพ้นแล้ว ประชาชนประชาทัณฑ์ขัณฑหาลปุโรหิตด้วยก้อน

SAMPLE

ดินจนถึงแก่ความตาย และปลดพระเจ้าเอกราชแล้วขับไล่ให้ไปเป็นคนจัณฑาลอยู่นอกเมืองพร้อมทั้งอภิเษกพระจันทกุมารขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติ พระจันทกุมารทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรมทรงยึดมั่นอยู่ในกุศลและเสด็จไปบำรุงพระบิดาซึ่งถูกขับไล่ให้ไปอยู่นอกเมืองเป็นประจำ เมื่อสวรรคตแล้วจึงไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๘๘/๓๓๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๙๙/๓๓๘,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๕๒/๓๖๒,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๔๕/๗๓๓,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๔๓/๗๔๕) ; ดู จันทกุมารชาดก

จันทกุมารจริยา : พระจริยาของพระจันทกุมารทรงบำเพ็ญขันติบารมี พระพุทธเจ้าทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระจันทกุมารเป็นโอรสของพระเจ้าเอกราช ในกรุงปุปผวดี พ้นจากการถูกบูชายัญ จึงได้ให้ถวายมหาทานตลอด ๕-๖ วัน โดยไม่ยอมหยุดพัก เพราะปรารถนาพระโพธิญาณ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๔๕/๗๓๓)

จันทกุมารชาดก : ชาดกว่าด้วยจันทกุมารทรงบำเพ็ญขันติบารมี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระจันทกุมารราชโอรส ของพระเจ้าเอกราชแห่งเมืองปุปผวดี ถูกพราหมณ์ปุโรหิตชื่อขัณฑหาละ ผู้มีจิตริษยา ออกอุบายทูลยุยงให้พระเจ้าเอกราชปลงพระชนม์เพื่อทำการบูชายัญด้วยสิ่งที่สละได้ยากแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ พระเจ้าเอกราชทรงหลงเชื่อจึงรับสั่งให้จับพระจันทกุมารพร้อมด้วยคนอื่นอีกเป็นจำนวนมากแล้วให้นำไปมัดไว้ที่ปากหลุมบูชายัญ แม้พระมเหสีจะทูลวิงวอนขอชีวิตพระจันทกุมารแต่พระเจ้าเอกราชก็ไม่ทรงยินยอม ท้าวสักกเทวราชจึงเสด็จลงมาช่วยชีวิตพระจันทกุมารและทรงตำหนิการกระทำของพระเจ้าเอกราชว่าไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง เมื่อพระจันทกุมารทรงรอดพ้นจากความตายแล้ว ประชาชนพากันรุมประชาทัณฑ์ ขัณฑหาลปุโรหิตด้วยก้อนดินจนถึงแก่ความตาย และปลดพระเจ้าเอกราชออกจากตำแหน่งพระราชาแล้วขับไล่ให้ไปเป็นคนจัณฑาลอยู่นอกเมือง พร้อมทั้งอภิเษกพระจันทกุมารขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติต่อไป พระจันทกุมารทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงยึดมั่นอยู่ในกุศล และเสด็จไปบำรุงพระบิดาซึ่งถูกขับไล่ให้ไปอยู่นอกเมืองเป็นประจำ เมื่อสวรรคตแล้วจึงไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๘๒/๓๓๕)

จันทกุมารและสุริยกุมาร : ชื่อพระราชโอรส ๒ พระองค์ ของพระเจ้าเอกราช แห่งปุปผวดี ทั้งสองพระองค์ ถูกปุโรหิตชื่อขัณฑหาละออกอุบายเพื่อพระเจ้าเอกราชจับพระราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์บูชายัญ แล้วจะเกิดในสวรรค์ ต่อมาขณะที่พระราชโอราสทั้ง ๒ พระองค์และคนอื่นอีกหลายคนอยู่ปากหลุมบูชายัญ ท้าวสักกะเทวราชเสด็จลงมาช่วยชีวิตพระราชโอรสทั้ง ๒ พร้อมกับตำหนิการกระทำเช่นนั้นว่าไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง ทำให้ตก

SAMPLE

นรก เมื่อพระจันทกุมารและสุริยกุมาร พ้นจากความตายแล้ว ชาวบ้านพากันรุมทำร้ายขัณฑหาลปุโรหิตด้วยก้อนดินจนถึงแก่ความตาย และปลดพระเจ้าเอกราชออกจากตำแหน่งพระราชาแล้วขับไสให้ไปเป็นคนจัณฑาลอยู่นอกเมือง พร้อมทั้งอภิเษกพระจันทกุมารขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติ พระจันทกุมารทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงยึดมั่นอยู่ในกุศล เมื่อสวรรคตแล้วจึงไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๐๒/๓๓๘,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๐๗/๓๓๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๘๕/๓๕๒)

จันทติตตะ,พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง ซึ่งพระตมาลปุปผิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในกัปที่ ๒๐ นับจากกัปนี้ไป ตนได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าจันทติตตะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔/๓๕๘)

จันทเทพบุตร : ชื่อเทพบุตร ผู้เป็นพระโอรสของท้าวสักกะ มีกล่าวไว้ในโกสิยชาดก และสุธาโภชนชาดกเคยทรมานโกสิยเศรษฐี ร่วมกับท้าวสักกะจนสิ้นพยศ แล้วกลับบริจาคทานเช่นเดิม เมื่อโกสิยเศรษฐีตายไปแล้วไปเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เทวโลก (ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๘๖/๓๘๗, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๐๕/๑๑๗,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๙/๑๓๓)

ในโลมสติยเถราปทาน พระโลมสติยเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ตนพร้อมกับสหายชื่อว่าจันทะหรือจันทนะบรรพชาในศาสนาแล้ว ได้บำเพ็ญกิจในศาสนาจนตลอดชีวิตแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ต่อมาสหายท่านชื่อว่าจันทนั้นได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนตนเองได้มาเกิดเป็นโอรสของเจ้าศากยะในกรุงกบิลพัสดุ์บวชแล้วได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๓๙/๓๒๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๐/๓๒๓)

จันทน์, กลิ่น : ชื่อพรรณไม้บางชนิดที่มีเนื้อไม้ ดอก หรือผลหอม ใช้ทำยาและปรุงเครื่องหอม ดังคำในจูฬนิกาสูตรว่า กลิ่นจันทน์ กลิ่นกฤษณาหรือกลิ่นกะลำพัก ลอยไปทวนลมไม่ได้ ส่วนกลิ่นของสัตบุรุษลอยไปทวนลมได้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๐/๓๐๕)

จันทน์กระพ้อ : ชื่อปาล์มขนาดย่อมมีหลายชนิด บางชนิดมักขึ้นเป็นกออยู่ริมทะเล หรือในที่ซึ่งน้ำเค็มขึ้นถึง ลำต้นสูงถึง ๔ เมตร ใบกลม เส้นผ่านศูนย์กลาง ๖๐-๑๑๐ เซนติเมตร แตกเป็นแฉกลึก ก้านใบยาว ขอบก้านมีหนาม, บางชนิดขึ้นตามป่าดอนในที่ชุ่มชื้นและที่แฉะ ลักษณะคล้ายชนิดแรก แต่ก้านใบล้ำอยู่ใต้โคนใบ ทั้ง ๒ ชนิดใบใช้ห่อทำไต้ ห่อของ เย็บเป็นร่ม มุงหลังคาชั่วคราว ใบอ่อนใช้มวนบุหรี่, ปาล์มพวกนี้เรียก พ้อ ก็มี เช่น ใบพ้อพันห่อหุ้มกฤษณา คำนี้มีปรากฏในสุธาโภชนชาดกที่กล่าวบรรยายถึงบริเวณอาศรมของโกสิยดาบสมีต้นไม้ขึ้นหลากหลาย ดังคำว่า ณ ที่ใกล้อาศรมนี้มีหมู่

SAMPLE

ไม้นานาชนิดผลิดอกออกผลจำนวนมาก คือมะม่วง มะหาด ขนุน ทองกวาว มะรุม อีกทั้งโลดทะนง บัวบก การะเกด จันทน์กระพ้อ และหมากหอมก็ผลิดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๖๐/๑๒๘)

จันทน์แดง : ชื่อไม้พุ่มขึ้นตามเขาหินปูน เนื้อไม้ที่สารลงมีสีแดง ดังคำในคณกโมคคัลลานสูตร ที่กล่าวถึงว่าเป็นยอดไว้ว่า บรรดาไม้ที่มีแก่นหอมบัณฑิตยกย่องแก่นจันทน์แดงว่าเป็นเลิศ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๘/๘๔), หรือดังคำว่า กลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นชนิดใดชนิดหนึ่ง จันทน์แดงชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นเหล่านั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๖/๑๘๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๑/๗๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๕/๗๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๕/๓๓๙)

ในโคมยปิณฑสูตรกล่าวถึงกษัตริย์ใช้จันทน์แดงมาทำบัลลังก์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๒/๑๙๖)

ในการณปาลีสูตร กล่าวถึงจันทน์แดงว่ามีกลิ่นหอมดี กลิ่นแท้ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕/๒๘) ; จันทน์ผา ก็เรียก

จันทนเถรคาถา : คาถาของพระจันทนเถระ,ภาษิตของพระจันทนเถระ ดังคำที่พระจันทนเถระกล่าวไว้ว่า ภรรยาแต่งตัวด้วยเครื่องประดับล้วนแต่เป็นทองคำ มีหมู่สาวใช้ห้อมล้อมได้อุ้มลูกมาหาเรา แต่(เรา)พอเห็นนางผู้เป็นมารดาแห่งบุตรของเราได้ตกแต่งร่างกายนุ่งผ้าสวยงามกำลังมาเหมือนบ่วงมัจจุราชที่วางดักไว้ จากนั้น โยนิโสมนสิการจึงเกิดขึ้นแก่เราโทษก็ปรากฏ ความเบื่อหน่ายก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ต่อแต่นั้นจิตของเราก็หลุดพ้น ท่านจงมองเห็นธรรมว่าเป็นธรรมดีงามเราบรรลุวิชชา๓ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๙๙/๓๘๘)

จันทนเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง เป็นเทพชั้นดาวดึงส์ เทพบุตรผู้นี้เคยฟังเรื่องผู้มีราตรีเดียวเจริญจากพระพุทธเจ้า ภายหลังมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วนิโครธาราม กรุงสาวัตถี เข้าไปหาท่านพระโลมสกังคิยะถึงที่อยู่ แล้วยืนสนทนาธรรมกับท่านพระเถระในเรื่องผู้มีราตรีเดียวเจริญ ซึ่งมีคำเป็นต้นว่า บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันละไปแล้วแล้วก็หายตัว (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๘๖/๓๔๓)

ในจันทนสูตร เทพบุตรชื่อว่าจันทนะ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลถามว่า บุคคลผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนจะข้ามโอฆะได้อย่างไร พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีปัญญา มีจิตตั้งมั่นดี ปรารภความเพียรอุทิศกายและใจตลอดกาลทุกเมื่อ ย่อมข้ามโอฆะที่ข้ามได้ยาก (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๖/๑๐๒)

SAMPLE

ในจันทนสูตร กล่าวถึงเทพบุตรชื่อว่าจันทนะได้สนทนาธรรมกับพระมหาโมคคัลลานะในเรื่องฐานะ ๑๐ มีอายุทิพย์เป็นต้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๒/๓๖๘)

จันทนปทุมา,พราหมณี : ชื่อพราหมณีผู้เป็นมารดาของพระมหากัจจายนเถระ ดังคำที่พระมหากัจจายนเถระประกาศประวัติของตน ดังคำว่า เรา เป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อว่าติปีติวัจฉะ เป็นผู้ฉลาด เรียนจบพระเวท ส่วนมารดาของข้าพเจ้าชื่อว่าจันทนปทุมาข้าพเจ้าชื่อว่ากัจจายนะเป็นผู้มีผิวพรรณสวยงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑/๒๔๐)

จันทนปูชกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระจันทนปูชกเถระ พระจันทนปูชกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านเกิดเป็นกินนร ได้ใช้แก่นจันทน์หอมบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๒๙๕)

จันทนมาลิยเถราปทาน:ประวัติในอดีตชาติของพระจันทนมาลิยเถระ พระจันทนมาลิยเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายแก่นจันทน์แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่า สุเมธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๕/๑๔๕)

จันทนสูตร : พระสูตรว่าด้วยจันทนเทพบุตร ว่าด้วยจันทนเทพบุตร รวมถึงสุยามเทพบุตร สันดุสิตเทพบุตร สุนิมมิตเทพบุตร และวสวัตดีเทพบุตร ซึ่งพระธรรมสังคาหกาจารย์นำมารวมและจัดเรียงไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล มีใจความว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ไปสนทนากับเทพบุตรเหล่านั้นเรื่องการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งเช่นเดียวกับที่ท่านสนทนากับท้าวสักกะจอมเทพในสักกสูตร ความเต็มของพระสูตรนี้เป็นเช่นเดียวกับสักกสูตร ต่างกันเพียงบุคคล คือ เปลี่ยนจากท้าวสักกะจอมเทพมาเป็นเทพบุตร ๕ องค์เท่านั้น (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๖/๑๐๒)

ในสฬายตนวรรค กล่าวไว้อีกสูตรหนึ่ง เพียงแต่กล่าวเพียงชื่อสูตรเท่านั้น ไม่ได้ขยายความไว้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๒/๓๖๘)

จันทน์หอม : ชื่อพรรณไม้มีเนื้อไม้ ดอก หรือผลหอม ใช้ทำยาและปรุงเครื่องหอม ในเรวตีวิมาน กล่าวถึงหมู่เทพนารีลูบไล้กายด้วยแก่นจันทน์หอมช่วยทำวิมานทั้งภายในและภายนอกให้งดงาม (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๖๖/๑๐๑) ; ดู จันทน์ชะมด

ในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวถึงจันทน์หอมว่า เป็นสิ่งทาตัวของผู้หญิง เช่นนางแก้ว เพราะกลิ่นจันทน์หอมฟุ้ง ออกจากกาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๙/๑๘๖)

SAMPLE

ในโลมสกัสสปชาดก กล่าวถึงหญิงสาวมักลูบไล้ด้วยจันทน์หอม (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๕๖/๓๐๑) ในเวสสันดรชาดก ก็กล่าวถึงเด็กใช้ลูบไล้รั่งกายด้วยกฤษณาและจันทน์หอม (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๕๕/๔๖๕)

จันทน์เหลือง : ชื่อไม้พุ่มขึ้นตามเขาหินปูน เนื้อไม้ที่สารลงมีสีเหลือง ในปีตวิมาน กล่าวถึงจันทน์เหลืองว่าเป็นไล้ทากายของเหล่าเทพนารี ดังคำว่า เทพธิดา มีกายลูบไล้ด้วยจันทน์เหลือง ทัดทรงดอกอุบลเหลือง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๙๕/๙๑)

ในอลัมพุสาชาดก กล่าวถึงเทพธิดามีร่างกายมีกลิ่นหอมด้วยจันทน์เหลือง (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๐๙/๖๑๓)

ในชาดกหลายแห่ง เช่น มหาชนกชาดก กล่าวถึงพราหมณ์ใช้ทาตัวด้วยกระแจะจันทน์เหลือง (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๑๐๙/๒๑,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๘๔/๑๑๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๔๘/๒๒๑)

ในการณปาลีสูตร กล่าวถึงจันทน์เหลือว่าเป็นกลิ่นหอมดีกลิ่นแท้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๔/๓๑๑)

จันทนะ[๑]เทพบุตร:ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง เคยสนทนาธรรมกับพระโลมสกังคิยเถระในเรื่องผู้รู้ราตรีเดียวเจริญ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๘๘/๓๔๖)

จันทนะ[๒], ขัตติยกุมาร : ราชกุมารองค์หนึ่ง ผู้เป็นราชโอรสของกษัตริย์พระนามว่าอัญชสะ ซึ่งคนมีกิริยาแข็งกระด้าง มัวเมาในชาติตระกูล ในยศ และในโภคะ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๕๒/๘๔)

จันทนะ[๓], ยักษ์ :ยักษ์ตนหนึ่งผู้เป็นบริวารรับใช้ท้าวมหาราชนามว่ากุเวร หรือท้าวสวรรณ ปกครองด้านทิศเหนือ เคยเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๗/๒๖๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

จันทนะ[๔], นักบวช : ชื่อนักบวชคนหนึ่ง ซึ่งพระอุปาหนทายกเถระ ได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ตนเอง เคยเป็นบุตรของพระสัมพุทธเจ้า(พระปัจเจกพุทธเจ้า) ได้ถวายรองเท้าคู่หนึ่ง ด้วยปรารถนาว่า ขอท่านจงช่วยให้ข้าพเจ้าบรรลุพระโพธิญาณด้วยเถิด ถวายรองเท้าไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายรองเท้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๔๑๙)

จันทนังคลิกอุบาสก : อุบาสกคนหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี ท่านผู้นี้ ได้เคยนั่งอยู่ระหว่างที่พระราชา ๕ พระองค์มีพระเจ้าปเสนทิโกศลกำลังสนทนาธรรมในเรื่องอะไรเป็นยอดแห่งกาม ทั้งหลาย และเคยกล่าวคาถาพระพุทธเจ้าว่า ดอกปทุมชื่อโกกนุทบานในเวลาเช้ายังไม่สิ้นกลิ่น ยังหอมอยู่ ฉันใด ท่านจงดูพระอังคีรส ผู้ไพโรจน์อยู่ ดุจดวงอาทิตย์รุ่งโรจน์อยู่ในอากาศฉันนั้น ต่อพระพักตร์ของพระราชาเหล่านั้น เคยรับผ้าจาก

พระราชามีพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นต้น ๕ พระองค์ แล้วนำผ้า ๕ ผืนเหล่านั้นถวายแด่พระพุทธเจ้า (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๓/๑๔๕)

จันทปราสาท : ชื่อปราสาทหลัง ๑ ในบรรดา ๓ ประสาท อันได้แก่ จันทปราสาท สุจันทปราสาท และวฏังสปราสาท ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ สมัยที่ครองฆราวาสวิสัย ณ กรุงเมขละที่มีกษัตริย์พระนามว่าสุทัตตะเป็นพระชนก พระนางสิริมาเป็นพระชนนี (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๑๑),และชื่อปราสาทหลัง ๑ ในบรรดา ๓ ประสาท คือ สิริปราสาท อุปสิริปราสาท และจันทปราสาท ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ ณ กรุงชื่อว่าสุมังคละ ที่มีกษัตริย์พระนามว่าอุคคตะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าประภาวดีเป็นพระชนนี (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๕๔)

จันทภาคา,แม่น้ำ : ชื่อแม่น้ำสายเล็กสายหนึ่ง อยู่ไม่ห่างจากภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ มีทรายขาวสะอาด ฝั่งลาด และมีท่าราบเรียบ น่ารื่นรมย์ใจ มีปลาและเต่าชุกชุม ทั้งยังเป็นที่อาศัยของจระเข้ เป็นที่ของกินนรี (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๘/๕๖๒)

ในอุตติยเถราปทาน พระอุตติยเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในชาติหนึ่งตนเคยเกิดเป็นจระเข้อาศัยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำจันทภาคาได้เคยช่วยเหลือให้พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะขี่หลังข้ามแม่น้ำสายนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗๑/๑๔๕) ;

ในมัจฉทายกเถราปทาน พระมัจฉทายกเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่าตนเองเกิดเป็นนกออก(เหยี่ยวดำ) อาศัยอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ข้าพเจ้าได้คาบปลาตัวใหญ่มาถวายแด่พระมุนีพระนามว่าสิทธัตถะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๔๒๘)

ในชวหังสกเถราปทาน พระชวหังสกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่าตนเองเคยเกิดเป็นพรานป่าอาศัยอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคาเห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะทำจิตของตนให้เลื่อมใสแล้ว ได้ถวายอภิวาทพระองค์(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๔๒๙)

จันทรคราส : การกลืนดวงจันทร์ตามความเข้าใจของคนโบราณที่เชื่อว่าพระราหูอมดวงจันทร์, หมายถึงการจับจันทร์ คือเงาโลกเข้าไปปรากฏที่ดวงจันทร์ ขณะเมื่อดวงจันทร์กับดวงอาทิตย์อยู่ตรงกันข้ามโดยมีโลกอยู่ระหว่างกลาง ที่เรียกว่าราหูอมจันทร์, จันทรุปราคา ก็เรียก ในพรหมชาลสูตร กล่าวถึงจันทรคราส ในทำนองเรื่องพยากรณ์ว่าจักมีจันทรคราสว่าจัดเป็นเดรัจฉานวิชาอย่างหนึ่ง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔/๙,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐๘/๗๑)

จันทวดี, กรุง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ซึ่งพระติสรณคมนิยเถระ ได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่าตนเอง เป็นคนเลี้ยงดูมารดาและบิดาอยู่ในกรุงจันทวดี ต่อมาได้รับสรณะจากพระ

SAMPLE

เถระชื่อว่านิสภะ รักษาอยู่ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๖/๑๓๕), แม้พระปัญจสีลสมาทานิยเถระ ได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่าตนเองเคยเป็นลูกจ้างอยู่ในกรุงจันทวดี มัวขวนขวายในการงานของผู้อื่น รักษาศีล ๕ ตลอด ๑๐๐,๐๐๐ ปีตายแล้วไปเกิดในภพชั้นดาวดึงส์(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๔/๑๓๙)

ในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ กล่าวถึงกรุงจันทวดี ว่าเป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี เคยประทับอยู่เมื่อคราวครองเพศฆราวาสวิสัย มีพระเจ้ายสวาปกครอง (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๒๗)

จันทวดี, พราหมณี : ชื่อมารดาของพระมหาโกฏฐิกเถระ ชาวกรุงสาวัตถี ดังคำที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลพราหมณมหาศาล ที่มีทรัพย์มาก ในกรุงสาวัตถี มารดาของข้าพเจ้าชื่อจันทวดี บิดาของข้าพเจ้าชื่ออัสสลายนะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๓/๒๗๑)

ในโลมสกัสสปชาดก กล่าวไว้ว่า จันทวดีเป็นหญิงสาวที่เชื่อฟังบิดาและรับอาสามาทำลายตบะของฤาษีชื่อโลมสกัสสปะผู้มีตบะสูงลงได้ (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๖๖/๓๑๑)

จันทสมะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิ ในกัปที่ ๒๓ นับจากกัปนี้ไป ซึ่งพระวัณณการกเถระได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ตนเองเป็นช่างทาสีอยู่ในกรุงอรุณวดี ได้ระบายสีผ้าที่พระเจดีย์ให้มีสีต่างๆ ในกัปที่ ๒๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะผลแห่งการระบายสี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๔๐๓)

จันทาเถรีคาถา :คาถาของพระจันทาเถรี, ภาษิตของพระจันทาเถรี ซึ่งพระจันทาเถรีได้กล่าวว่า เมื่อก่อน เราเป็นคนเข็ญใจ และเป็นหญิงหม้าย ปราศจากญาติมิตร ถือภาชนะและไม้เท้า ถูกความหนาวและความร้อนเบียดเบียน เที่ยวขอทานอยู่ถึง ๗ ปี ภายหลังได้พบปฏาจาราภิกษุณี จึงเข้าไปขอบวชเป็นบรรพชิตและพระปฏาจารากรุณาบวชให้เรา และท่านก็สั่งสอนเราให้ประกอบในประโยชน์อย่างยิ่งเราได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์(ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๒๒/๕๗๕)

จันทาภชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้เจริญแสงจันทร์เป็นอารมณ์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ดาบสโพธิสัตว์สิ้นชีพแล้วไปเกิดในพรหมโลก กลับมาสอนวิธีเพ่งกสิณให้แก่ศิษย์ว่า คนที่หยั่งถึงกสิณที่มีแสงจันทร์และแสงอาทิตย์เป็นอารมณ์ด้วยปัญญา เขาย่อมเข้าถึงอาภัสสรพรหมได้ด้วยฌานอันไม่มีวิตก (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๕/๕๕)

จันทาภเถรวัตถุ : เรื่องพระจันทาภเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ ผู้บริสุทธิ์ดุจจันทร์แจ่ม มีจิตผ่องใส ไม่ขุ่นมัว เป็นผู้สิ้นความเพลิดเพลินในภพ เราเรียกว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑๓/๑๖๔)

SAMPLE

อรรถกถาธรรมบทกล่าวว่า ไม่ขุ่นมัว หมายถึงปราศจากมลทินคือกิเลส และคำว่าความเพลิดเพลินในภพ หมายถึงตัณหาในภพทั้ง ๓ (กามภพ รูปภพ อรูปภพ) (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๔๑๓/๕๑๐)

จันทาภะ,พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งพระเอกทีปิยเถระได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ตนเองเคย มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดีได้ถวายประทีปดวงหนึ่งไว้ที่ต้นช้างน้าว ซึ่งเป็นต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ที่ประเสริฐ ของพระมุนีพระนามว่าปทุมุตตระ ในกัปที่ ๑๖,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไปเพราะผลแห่งการถวายประทีป จึงทำให้ไปเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ มีพระนามว่าจันทาภะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๓๔๓)

จันทิกาบุตร,พระ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี ท่านผู้นี้เคยสนทนาธรรมกับพระสารีบุตรเถระ ในเรื่องจิตเปรียบด้วยเสาหิน ซึ่งพระสารีบุตรเถระได้อธิบายว่า ภิกษุอบรมจิตดีด้วยจิตเป็นอย่างไร (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๖/๔๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า เหตุที่ชื่อว่าจันทิกาบุตร เพราะปรากฏชื่อตามมารดา เพราะมารดาของท่านจันทิกา (องฺ.นวก.อ.(บาลี) ๓/๒๖/๓๐๖)

จันทิมเทพบุตร :ชื่อพระจันทร์ ซึ่งเป็นเทพบุตรองค์หนึ่ง มีเนื้อความกล่าวไว้ในจันทิมสูตรว่า จันทิมเทพบุตร เมื่อคราวที่อสุรินทราหูเข้าจับตัวไว้ แล้วระลึกถึงพระผู้มีพระภาคว่า ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระองค์ ข้าพระองค์ตกอยู่ในภาวะคับขัน ขอพระองค์จงเป็นสรณะแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับอสุรินทราหูว่า จันทิมเทพบุตรถึงตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์เป็นสรณะ ราหู ท่านจงปล่อยจันทิมเทพบุตรเสีย เถิดพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้อนุเคราะห์สัตว์โลก อสุรินทราหูปล่อยจันทิมเทพบุตรแล้ว ก็เร่งรีบเข้าไปหาท้าวเวปจิตติจอมอสูรถึงที่อยู่ เป็นผู้เศร้าสลดใจ เกิดขนพองสยองเกล้า เพราะกลัวศีรษะแตกเป็น ๗ เสี่ยง ถึงมีชีวิตอยู่ก็จะไม่มีความสุข (สํ.ส.(ไทย)๑๕/๙๐/๙๖)

ในชยัททิสชาดก กล่าวถึงพระราชกุมาร(ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าชัยทิศ) กล่าวกับยักษ์ตอนหนึ่งว่า เพราะสสบัณฑิตนั้นสำคัญท้าวสักกเทวราชนี้ว่าเป็นพราหมณ์จึงได้ให้สิงอยู่ในสรีระของตน ยักษ์ เพราะเหตุนั้นแล จันทิมเทพบุตรนั้นจึงมีรูปกระต่ายปรากฏอยู่ ซึ่งให้ความพอใจแก่ชาวโลกตราบจนทุกวันนี้ (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๙๓/๕๕๓)

จันทิมสูตร : พระสูตรว่าด้วยจันทิมเทพบุตร (สํ.ส.(ไทย)๑๕/๙๐/๙๖) ; จันทิมเทพบุตร

พระสูตรนี้ ต่อมาได้กลายเป็นพระสูตรที่ใช้สวดสำหรับคนที่เกิดวันราหู ขึ้นต้นบทสวดว่า กินนุสันตรมาโน วะ เป็นต้น

SAMPLE

จันทิมสสูตร : พระสูตรว่าด้วยจันทิมสเทพบุตร มีเนื้อความกล่าวไว้ว่า ณ กรุงสาวัตถี จันทิมสเทพบุตรมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลว่า ชนที่บรรลุฌาน มีจิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น มีปัญญา มีสติ จักถึงความสวัสดี ดุจเนื้อทรายในซอกเขาที่ปราศจากริ้นและยุงฉะนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนบรรลุฌานไม่ประมาทละกิเลสได้ จักถึงฝั่งดุจปลาทำลายข่ายได้แล้วว่ายไป ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๒/๙๙)

จันทิมาทิสุตตติกะ : พระสูตร ๓ สูตร มีจันทิมสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาเหมือนตถาคตสูตรต่างแต่ในที่นี้ทรงแสดงเปรียบเทียบความไม่ประมาทกับแสงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และผ้าแคว้นกาสี อย่างละ ๑ สูตร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๖-๑๔๘/๗๖)

จันทูปมาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเปรียบเทียบภิกษุกับดวงจันทร์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีเข้าไปสู่ตระกูลของท่านพระมหากัสสปะโดยไม่ยึดติดในตระกูลเข้าไปสู่ตระกูลโดยมุ่งประโยชน์สุข ไม่เข้าไปเพื่อหวังลาภสักการะ เปรียบเหมือน ดวงจันทร์ไม่ติดในนภากาศ เมื่อทำได้อย่างนี้การเข้าไปสู่ตระกูลก็ไม่มีโทษ การแสดง ธรรมก็บริสุทธิ์ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๖/๒๓๗)

จัมปกปุปผิยเถราปทาน[๑] **:** ประวัติในอดีตชาติของพระจัมปกปุปผิยเถระ พระจัมปกปุปผิยเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้นำดอกจำปาไปบูชาพระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๔๑๗)

จัมปกปุปผิยเถราปทาน[๒] **:** ประวัติในอดีตชาติของพระจัมปกปุปผิยเถระ พระจัมปกปุปผิยเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ใช้ดอกจำปาบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๑/๒๙๙)

อีกเรื่องหนึ่ง ประวัติในอดีตชาติของพระจัมปกปุปผิยเถระ พระจัมปกปุปผิยเถระกล่าวว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านไปบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุทัสสนะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๕๒๗)

จัมปกะ, กรุง : ชื่อเมืองหลวงสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ ในปทุมพุทธวงศ์ กล่าวว่า เป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ ครองฆราวาสวิสัยอยู่๑๐,๐๐๐ ปี มีพระเจ้าอสมะปกครอง และเป็นพระชนกของพระพุทธเจ้า มีพระเทวีพระนามว่าอสมาเป็นพระชนนี (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๓๒)

SAMPLE

จัมปา, กรุง,เมือง : ชื่อนครหลวงของแคว้นอังคะ ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำจัมปา ไม่ห่างมากนักจาก จุดที่บรรจบกับแม่น้ำคงคา ดังคำในโสณทัณฑสูตรว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นอังคะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงกรุงจัมปา ประทับอยู่ใกล้สระโบกขรณีคัคครา พราหมณ์โสณทัณฑะปกครองกรุงจัมปา ซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์ เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย (ส่วนพิเศษ) (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๐/๑๑๑)

เมืองจัมปา มีปรากฏหลายเช่น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๗/๑๓๑,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๑, วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๘๐/๒๖๐, วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๘๒/๒๖๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๗๗/๖๘๗,วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๗๗/๖๘๘, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๓/๑๑๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๐/๑๕๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๙/๒๔๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๐/๓๖๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑/๑, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๙/๓๒๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๘๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๐/๒๑๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๑/๑๘๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๔/๒๒๐)

จัมปา, ชาวกรุง :บุคคลที่อาศัยอยู่เมืองจัมปา เป็นภิกษุณี ก็มี เช่นเรื่องภิกษุณีชาวกรุงจัมปา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓๑/๑๐๐), ในมหาวรรค โสณโกฬิวิสวัตถุ กล่าวถึงบุตรเศรษฐีชื่อโสณโกฬิวิสะ เป็นชาวกรุงจัมปา (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๑),ในโสณทัณฑสูตร กล่าวถึงโสณทัณฑพราหมณ์ ก็เป็นกรุงจัมปา (ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๐/๑๑๑,ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๒/๑๑๒,ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๗/๑๑๗)

จัมเปยยกะ, พญานาค : ชื่อพญานาคตนหนึ่ง ซึ่งเป็นพระชาติที่พระพุทธเจ้าไปเกิดเป็นพญานาค ดังคำในจัมเปยยจริยาว่า ในกาลที่เราเป็นพญานาคชื่อว่าจัมเปยยกะ มีฤทธิ์มาก แม้ในกาลนั้นเราเป็นผู้ประพฤติธรรม เพียบพร้อมด้วยศีลวัตร ไม่ยอมทำลายศีล เพราะจะถูกหมองูทรมานอย่างแรงกล้า ก็อดทนอดกลั้นไม่ทำร้าย (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๐/๗๔๘)

จัมเปยยจริยา : จริยาของจัมเปยยนาคราช พระพุทธเจ้าทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นจัมเปยยกนาคราช เป็นนาคมีธรรมถึงพร้อมด้วยศีลและวัตร ขณะรักษาอุโบสถศีล ถูกหมองูจับไปเที่ยวเล่นกลหากิน มิได้แสดงความโกรธแต่ประการใด เพราะกลัวศีลขาด (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๐/๗๔๘)

จัมเปยยชาดก : ชาดกว่าด้วยพญานาคจัมเปยยะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เป็นพญานาคชื่อจัมเปยยะ เกิดความเบื่อหน่ายด้วยสมบัติในนาคพิภพปรารถนาจะเกิดเป็นมนุษย์ ในวันอุโบสถจึงออกจากนาคพิภพไปรักษาอุโบสถศีลอยู่ที่จอมปลวกแห่งหนึ่งใกล้หนทางไปหมู่บ้านในปัจจันตชนบทโดยประกาศสละชีวิตร่างกายให้เป็นทาน นอน

SAMPLE

รักษาอุโบสถอยู่ไม่เบียดเบียนผู้ใด แต่ถูกหมองูใจบาปคนหนึ่งมาจับพระองค์ไปเที่ยวเล่นกลหากิน โดยการสั่งให้ร่ายรำทำเป็นรูปต่าง ๆ เป็นสีต่าง ๆ ตามชอบใจ ฝ่ายนางนาคสุมนาเทวีไม่เห็นสามีกลับมาจึงออกตามหาเห็นพระสวามีกำลังแสดงการร่ายรำให้พระเจ้าพรหมทัตได้ทอดพระเนตรอยู่ จึงแสดงตนร้องให้อยู่ในอากาศ พญานาคเห็นพระเทวีก็เกิดความละอายจึงกลับเข้าไปอยู่ในกระชังตามเดิม พระเจ้าพรหมทัตรัสถามว่าใครมาร้องไห้อยู่ในอากาศ นางจึงกราบทูลความจริงให้ทราบ แต่ตรัสความสงสัยว่า พญานาคมีฤทธิ์มากเหตุไรจึงถูกหมองูจับได้ นางนาคสุมนากราบทูลว่าพระสวามีของนางต้องการบำเพ็ญตบะต้องการรักษาอุโบสถศีลจึงไม่เบียดเบียนใครๆ และขอร้องให้พระราชาช่วยปล่อยพระสวามีของนางด้วย พระราชารับให้หมองูปล่อยพญานาคราชและได้พระราชทานทรัพย์แก่หมองูเป็นอันมาก พญานาคโพธิสัตว์ได้ผูกไมตรีกับพระเจ้าพรหมทัตและทูลเชิญพระเจ้าพรหมทัตเสด็จลงไปเยี่ยมนาคพิภพ พระเจ้าพรหมทัตเสด็จไปพร้อมด้วยข้าราชบริพารเป็นอันมาก เมื่อทรงเยี่ยมชมตามพระราชอัธยาศัยแล้วจึงเสด็จกลับ พญานาคได้ให้ขนทรัพย์สมบัติมีแก้วมุดาเป็นต้นมาถึง ๕,๐๐๐ เล่มเกวียน แก้วมุกดาในนาคพิภพก็ขึ้นมาอยู่บนพื้นโลกนับแต่สมัยนั้น ความเป็นมิตรสหายย่อมมีได้ทั้งในหมู่มนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน ถ้าหากมีความรักความเมตตาต่อกัน และประโยชน์ที่เกิดขึ้นย่อมมากเกินเปรียบเทียบ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๔๐/๕๑๒)

จัมเปยยนาคราช:พญานาคนามว่าจัมเปยยะซึ่งเป็นพระชาติหนึ่งที่พระพุทธเจ้าเคยไปเกิดเป็นพญานาค บำเพ็ญศีลอุปบารมี ดังคำว่า การรักษาศีลในภพที่เราเป็นจัมเปยยนาคราชและภูริทัตตนาคราชเป็นศีลอุปบารมี (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๖)

จัมพกะ, กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ซึ่งพระขทิรวนิยเรวตเถระ ได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ตนเองเกิดสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระเป็นนายเรือต้อนรับพระพุทธเจ้า และนำพระพุทธเจ้าข้ามฝั่งแม่น้ำ เพราะกรรมนั้น ในกัปที่ ๕๗ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เกิดเป็นกษัตริย์พระนามว่าจัมพกะมีพลานุภาพมากรุ่งเรืองดังดวงอาทิตย์อุทัย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๓๕/๙๗)

จัมเปยยะขันธกะ : ชื่อขันธกะที่ ๙ แห่งคัมภีร์มหาวรรค วินัยปิฎก ว่าด้วยข้อควรทราบบางอย่างเกี่ยวกับนิคหกรรมต่างๆ(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๘๐/๒๖๐)

จัมมขันธกะ : ชื่อขันธกะที่ ๕ แห่งคัมภีร์มหาวรรค วินัยปิฎก ว่าด้วยเครื่องหนังต่างๆ มีรองเท้าและเครื่องลาด เป็นต้น (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๑)

จัมมสาฏกชาดก: ชาดกว่าด้วยปริพาชกชื่อจัมมสาฏกะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พ่อค้าบัณฑิตโพธิสัตว์เห็นปริพาชกผู้หนึ่งผู้ให้การยกย่องแพะ ซึ่งมันย่อตัวลงทำท่าจะขวิดท่านแต่ท่านกลับ

SAMPLE

เข้าใจว่ามันยกย่องจึงได้ประนมมือตอบพูดกับมันว่า สัตว์ ๔ เท้างดงามจริงหนอ ท่าทางสง่า และน่ารักน่าเอ็นดู ย่อมอ่อนน้อมต่อพราหมณ์ผู้ถึงพร้อมด้วยชาติและมนต์ จักเป็นแพะประเสริฐ มียศศักดิ์ จึงได้ร้องเตือนท่าน ท่านอย่าได้ไว้ใจสัตว์ ๔ เท้าตัวนี้ด้วยการเห็นมันเพียงครู่เดียว มันต้องการจะขวิดท่านให้เต็มที่จึงย่อตัวลง พระโพธิสัตว์เตือนยังไม่ขาดคำ แพะก็กระโดดขวิดปริพาชกนั้นอย่างแรงทำให้เขากระดูกขาหักล้มลงทันทีสัมภาระกระจัดกระจาย ปริพาชกได้แต่ประคองแขนคร่ำครวญอยู่ว่าช่วยด้วย แพะฆ่าคนประเสริฐและแกยังคร่ำครวญต่อไปอีกว่าผู้ที่สรรเสริญคนซึ่งไม่ควรบูชาจะถูดขวิดนอนอยู่เหมือนเราผู้โง่เขลาถูกแพะขวิดในวันนี้ แกคร่ำครวญอยู่ไม่นานก็สิ้นใจตาย (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๙๓/๑๗๕)

จาคธนะ : ทรัพย์คือจาคะ,เป็นข้อ ๖ ในอริยทรัพย์ ๗ มีปรากฏหลายสูตร เช่น ลักขณสูตรสังคีติสูตร ทสุตตรสูตร สังขิตตธนสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๒/๑๘๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๓๙๗,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕/๘)

ในธนสูตร วิตถตธนสูตร ได้อธิบายเกี่ยวกับคนผู้มีจาคธนะไว้ว่า คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทินมีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่มยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทาน นี้เรียกว่าจาคธนะ องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๗/๗๖, องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๖/๙,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๗/๑๓)

อรรถกถาอธิบายว่า มีฝ่ามือชุ่ม หมายถึงมีมือล้างสะอาดแล้วด้วยน้ำคือศรัทธา ถ้าคนไม่มีศรัทธาแม้จะล้างถึง ๗ ครั้งก็ชื่อว่ามีมือยังไม่ได้ล้าง มีมือสกปรก แต่คนมีศรัทธา แม้มีมือสกปรกก็ชื่อว่ามีมือสะอาดแล้ว (องฺ.ติก.อ. ๒/๔๒/๑๔๘)

จาคสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยจาคะ, ความถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน,ความถึงพร้อมด้วยความเสียสละเป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น;ดูสัมปรายิกัตถะ(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๔/๓๔๓, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๕/๓๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๖/๓๘๙)

จาคสัมปทา มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ในสมจิตตวรรคกล่าวถึงบุตรทำสิ่งที่ทำได้ยากคือ ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทานตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘)

ในปัตตกัมมสูตรอธิบายถึงบุคคลผู้มีจาคสัมปทาไว้ว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้มีใจปราศจาก ความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการให้ทานและการจำแนกทาน อยู่ครองเรือนนี้เรียกว่าจาคสัมปทา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑)

ในสัมปทาสูตร ปฐมสัมปทาสูตร กล่าวเพียงข้อธรรม ๕ องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๖/๗๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๑/๑๖๓) ; ในทุกกถาสูตร กล่าวถึงบางคนไม่ชอบพูดถึง

SAMPLE

เรื่องจาคสัมปทา ดังคำว่า บุคคลผู้ตระหนี่นั้นไม่พิจารณาเห็นจาคสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยจาคะ)ในตนและไม่ได้ปีติปราโมทย์ที่มีจาคสัมปทานั้นเป็นเหตุ ฉะนั้นการพูดเรื่องจาคะจึงเป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้ตระหนี่ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๗/๓๖๐)

จาคะ : การสละ, การให้ทาน, การเสียสละ, การทำให้หมดไปจากตน, การให้หรือยอมให้หรือปล่อยสละละวางที่จะทำให้หมดความยึดติดถือมั่นตัวตนหรือลดสลายความมีใจคับแคบหวงแหน, การเปิดใจกว้างมีน้ำใจ, การสละสิ่งที่เป็นข้าศึกษาแก่ความจริงใจ, ข้อ ๓ ในอธิษฐานธรรม ๔, ข้อ ๖ ในอริยทรัพย์ ๗ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๔/๑๘๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๕/๑๘๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๙/๑๙๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗๒/๑๙๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๗/๕๕๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๑/๒๐๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔๘/๔๐๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๖๘/๔๑๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๐/๓๘๐,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๗๙/๘๕)

การสละกิเลส(ข้อ ๔ ในฆราวาสธรรม ๔) ดังคำวานรินทชาดก และ กุมภีลชาดก ที่จระเข้กล่าวถึงบุคคลที่ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ จึงปราบศัตรูได้ว่า พญาวานร ผู้มีธรรม ๔ ประการนี้ คือ (๑) สัจจะ (๒) ธรรมะ (๓) ธิติ (๔) จาคะ เช่นกับท่าน ย่อมครอบงำศัตรูที่ตนพบเห็นได้(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๗/๒๔,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๔๘/๑๐๔)

จาคะ ที่เป็นฆรวาสธรรม หรือธรรมของผู้ครองเรือน ดังคำในอาฬวกสูตรว่า บุคคลอยู่ครองเรือนประกอบด้วยศรัทธามีธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ธรรม ธิติ จาคะ ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔)

จาคาธิษฐาน : ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือจาคะ, ที่มั่นคือจาคะ, หมายถึงธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจให้เป็นฐานที่มั่นคือจาค, ผู้มีการให้ การสละละวางเป็นฐานที่มั่น (ข้อ ๓ ในอธิษฐาน ๔ อันได้แก่ ปัญญา สัจจะ จาคะ และอุปสมะ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๙๐) ; ดู อธิษฐานธรรม

จาคานุสสติ: การระลึกถึงการบริจาค,คือการระลึกถึงทานที่ตนบริจาคแล้ว และพิจารณาเห็นจาคธรรมที่มีในตน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๗/๓๒๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๘๙), จัดเป็นธรรมที่เป็นเอก(เอกธรรม)และเป็นธรรมที่ควรเจริญ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๙๗/๓๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๗๓/๕๐,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๘๒/๕๐), จัดเป็นข้อ ๕ ในอนุสสติฏฐาน ๖ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙/๔๒๑), ในอนุสสติฏฐานสูตร กล่าวไว้ว่า สัตว์บางพวกในโลกนี้ทำจาคานุสสตินี้ให้เป็นอารมณ์ ย่อมบริสุทธิ์ได้ เช่น อริยสาวกระลึกถึงจาคะของตนว่า ‘เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ ฯลฯ ควรแก่การ

SAMPLE

ขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน' เมื่อคราวที่อริยสาวกระลึกถึงจาคะ จิตของเธอย่อมไม่ถูกราคะกลุ้มรุม ไม่ถูกโทสะกลุ้มรุม ไม่ถูกโมหะกลุ้มรุม เป็นจิตดำเนิน ไปตรงทีเดียว เป็นจิตออกไป พ้นไป หลุดไปจากความกำหนัดคำว่า 'กำหนัด' นี้เป็นชื่อของกามคุณ ๕ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๖/๔๖๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑/๔๑๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๑/๒๓๗)

ในสารีปุตตสุตตนิทเทสอธิบายว่า จาคานุสสติ ทำให้เกิดปีติ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๔/๕๙๕) ; ดูอนุสสติ

จาตุททสีอุโบสถ :อุโบสถวันขึ้น-แรม ๑๔ ค่ำ, หมายถึงการอธิษฐานศีล ๘ แล้วเข้าอยู่จำอุโบสถ ดังคำในจัมเปยยชาดกที่นางนาคสุมนากล่าวกับนาคราชว่า นาคราชอธิษฐานจาตุททสีอุโบสถ และปัณณรสีอุโบสถ นอนรักษาอุโบสถอยู่ใกล้หนทางสี่แพร่ง (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๔๖/๕๑๓)

จาตุททิสสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมของภิกษุผู้เที่ยวไปในทิศทั้งสี่ คำว่า ผู้เที่ยวไป ในทิศทั้งสี่ ในที่นี้หมายถึงพระขีณาสพ ธรรมของพระขีณาสพ ๕ ประการ คือ (๑) ศีล (๒) ความเป็นพหูสูต (๓) ความสันโดษในปัจจัย ๔ (๔) การได้ฌาน ๔ (๕) การได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๙/๑๘๖)

จาตุมมหาราช,สวรรค์: พวกเทวดาชั้นจาตุมมหาราช หมายถึงชุมชนเทพชั้นจาตุมมหาราช ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ สุทินนภาณวาร กล่าวถึงพระสุทินกลันทบุตร(เสพเมถุน) ก่อเสนียดก่อโทษขึ้นแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะ กระจายข่าว ทวยเทพชั้นจาตุมมหาราชสดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไป (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๖/๒๕)

จาตุมสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้านจาตุมา ชื่อนี้ตั้งตาม สถานที่ที่ทรงแสดงพระสูตร หมู่บ้านจาตุมาเป็นหมู่บ้านของชาวศากยะ แคว้นสักกะ พระผู้มีพระภาคทรงขับไล่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งติดตามท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาโมคคัลลานะมาเข้าเฝ้าพระองค์ เพราะเหตุที่ภิกษุเหล่านั้นสนทนากับ ภิกษุเจ้าถิ่นส่งเสียงดังอื้ออึง พวกเจ้าศากยะชาวบ้านจาตุมาและท้าวสหัมบดีพรหมเข้าเฝ้ากราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงอนุเคราะห์ภิกษุเหล่านั้นเพราะบางรูปเป็นภิกษุใหม่ เมื่อไม่ได้เข้าเฝ้าก็จะแปรผันไป เหมือนพืชอ่อนขาดน้ำ หรือเหมือนลูกโคอ่อนไม่เห็นแม่ พระผู้มีพระภาคทรงสดับอุปมาที่ชาวบ้านจาตุมาและท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลก็ทรงพอพระทัย ท่านพระมหาโมคคัลลานะจึงพาภิกษุทั้งหลายเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสถามท่านพระสารีบุตรว่า คิดอย่างไรที่พระองค์ทรงขับไล่ภิกษุสงฆ์ พระเถระกราบทูลว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีความขวนขวายน้อย ท่านก็ควรจะขวนขวายน้อยเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคตรัสห้าม แล้วตรัสถามท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหาโมค

SAMPLE

คัลลานะกราบทูลว่า ท่านกับท่านพระสารีบุตรจักช่วยกันบริหารภิกษุสงฆ์ พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองว่า พระองค์ ท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาโมคคัลลานะเท่านั้นควรบริหารภิกษุสงฆ์ จากนั้นทรงแสดงภัย ๔ ประการ ที่ผู้ลงน้ำจะพบ คือ (๑) ภัยจากคลื่น (๒) ภัยจากจระเข้ (๓) ภัยจากน้ำวน (๔) ภัยจากปลาร้าย

ทรงเปรียบเทียบว่า ผู้บวชในธรรมวินัยนี้ ก็จะประสบภัย ๔ ประการ เช่นกัน คือ (๑) ภัยจากคลื่น ได้แก่ ความไม่อดทนต่อคำสอน (๒) ภัยจากจระเข้ ได้แก่ ความเห็นแก่ปากท้อง (๓) ภัยจากน้ำวน ได้แก่ กามคุณ ๕ (๔) ภัยจากปลาร้าย ได้แก่ มาตุคาม (สตรี) ในพระสูตรนี้ มีข้อที่น่าสังเกต น่าศึกษาดังต่อไปนี้

๑.การที่พระผู้มีพระภาคทรงประณามภิกษุสงฆ์ มิใช่เพราะทรงมีความโกรธ แต่ในฐานะที่พระองค์เป็นนักปกครอง เมื่อภิกษุสงฆ์เข้าเฝ้าก็ควรรู้จักมารยาทที่เหมาะสมในการอยู่ร่วมสังคม มิใช่เคยอยู่อย่างไรก็อยู่อย่างนั้น ควรรู้จักความเหมาะสมบ้างฉะนั้น จึงทรงประณามภิกษุสงฆ์เพื่อเป็นการสอนในเรื่องมารยาท ในที่นี้ ภิกษุทุกรูปก็รู้สึกเสียใจและยอมรับว่าตนทำผิด จึงไม่มีภิกษุรูปใดโต้แย้งพระองค์ ต่างก็เก็บเสนาสนะถือบาตรและจีวรจากไป (ม.ม.อ. ๒/๑๕๗/๑๑๒๘-๑๒๙)

๒.เมื่อพวกเจ้าศากยะและท้าวมหาพรหมเข้ามากราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงยกโทษให้ภิกษุสงฆ์แล้ว ทรงเห็นว่าภิกษุเหล่านั้นยอมรับผิดจึงทรงยกโทษให้ แสดงว่าการลงโทษผู้กระทำความผิดนั้น เมื่อมีเหตุผลสมควรก็ทรงยกโทษให้ คือ มิใช่ลงโทษให้เสียคน แต่ให้กลับตัว (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๗/๑๗๗)

จาตุมหาราช :เทพที่รักษาทิศทั้ง ๔, ท้าวมหาราชทั้ง ๔,เทวดาผู้รักษาโลกใน ๔ ทิศ, ท้าวโลกบาลทั้ง ๔ อันได้แก่ (๑) ท้าวธตรฐ จอมภูตหรือจอมคนธรรภ์ ครองทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรุฬหกจอมกุมภัณฑ์ ครองทิศใต้ (๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค ครองทิศตะวันตก (๔) ท้าวกุเวร หรือเวสสวัณ จอมยักษ์ ครองทิศเหนือ

ในมหานิทเทสอธิบายว่า เพราะเทียบกับชีวิตของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ชีวิตของมนุษย์จึงน้อยคือ เล็กน้อย นิดหน่อย ชั่วขณะ เร็วพลัน ประเดี๋ยวเดียว ตั้งอยู่ไม่นาน ดำรงอยู่ไม่นาน เพราะเทียบกับชีวิตของเทวดาชั้นดาวดึงส์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๒/๒๑๓, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๕๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๔)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า ท้าวมหาราช ๔ องค์ คือ

(๑) ท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ครองทิศตะวันออก

(๒) ท้าววิรุฬหก จอมกุมภัณฑ์ครองทิศใต้

(๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาคครองทิศตะวันตก

SAMPLE

(๔) ท้าวเวสวัณ จอมยักษ์ครองทิศเหนือ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๔/๒๖๐, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๙/๓๒)

จาตุมหาราช, เทพ,ทวยเทพ,เทพชั้น,เทวดา : หมู่เทพชั้นจาตุมหาราช มีท้าวจตุโลกบาลปกครอง ดังคำในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่กล่าวถึงเมื่อท่านพระโกณฑัญญะเกิดธัมมจักษุขึ้นว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา” พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะกระจายข่าวทวยเทพชั้นจาตุมหาราช สดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไป (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๗/๒๔, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕) ; เป็นบริษัทที่ ๕ ในบริษัท ๘ (ที.ปา(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๖)

ในทานูปปัตติสูตร กล่าวถึงพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๕/๒๙๓)

ทวยเทพชั้นจาตุมหาราชมีกล่าวไว้หลายแห่ง เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๑/๓๖๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๗/๔๘๕,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๘, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๘๖/๙๑๘)

อรรถกถาอธิบายถึงเทวดาบางพวกว่าหมายถึงกามาวจรเทวดา ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราช ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และ ปรนิมมิตวสวัตดี (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๒๓/๔๔๐)

จาตุมหาราช, เทวโลก : ภพอันเป็นที่อยู่ของหมู่ทวยเทพชั้นจาตุมหาราช ดังคำในจูฬนิกาสูตร และปฐมโกสลสูตร ที่พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า อานนท์ สหัสสีโลกธาตุเท่าโอกาสที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรส่องทิศทั้งหลายให้สว่างรุ่งโรจน์ ในสหัสสีโลกธาตุนั้น มีดวงจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง...มีท้าวมหาราช ๔,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นจาตุมหาราช ๑,๐๐๐...(องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๖๙), หรือดังคำในวิตถตุโปสถสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ๕๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๕๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ หลังจากตายแล้วพึงไปเกิดร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราช ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แลว่า ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า มีท้าวมหาราช ๔,๐๐๐ ในที่นี้หมายถึงในโลกธาตุที่มี ๑,๐๐๐ จักรวาลนั้น แต่ละจักรวาลมีท้าวมหาราช อยู่ ๔ องค์ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๑/๒๓๔)

จาตุมหาราชบริษัท : ชุมนุมเทพชั้นจาตุมหาราช, ชุมนุมเทพจำพวก ๑ ในบริษัท ๘ อันได้แก่ ขัตติยบริษัท (ชุมนุมกษัตริย์) พราหมณบริษัท (ชุมนุมพราหมณ์) คหบดีบริษัท (ชุมนุมคหบดี) สมณบริษัท (ชุมนุมสมณะ) จาตุมหาราชบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นจาตุมหาราช) ดาวดึงสบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นดาวดึงส์) มารบริษัท (ชุมนุมมาร) พรหมบริษัท (ชุมนุมพรหม) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๒/๑๑๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๑/๑๕๐, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๓๗๑)

อรรถกถาอธิบายคำว่า บริษัท หมายถึงหมู่,คณะ,ที่ประชุม ในที่นี้หมายถึงบริษัท ๘ คือ (๑) ขัตติยบริษัท (๒) พราหมณบริษัท(๓)คหบดีบริษัท (๔) สมณบริษัท (๕) จาตุมหาราชบริษัท (๖) ดาวดึงสบริษัท (สวรรค์ชั้นที่ ๒ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น) (๗) มารบริษัท (๘) พรหมบริษัท (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๔๘/๓๔๘,ที.สี.อ.(บาลี) ๔๐๓/๒๙๗,องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๒๑/๓๒๗)

จาตุมหาราชิกา :พวกเทวดาที่อยู่ชั้นจาตุมหาราช ดังคำในเกวัฏฏสูตรว่า ภิกษุเข้าสมาธิถึงขั้นที่จิตตั้งมั่นจนเห็นทางไปเทวโลก แล้ว เข้าไปหาพวกเทพชั้นจาตุมหาราชิกาแล้วถามว่า ท่านผู้มีอายุ มหาภูตรูป ๔ คือปฐวีธาตุอาโปธาตุ เตโชธาตุและวาโยธาตุ ย่อมดับสนิทที่ไหน พวกเทพชั้นจาตุมหาราชิกาตอบว่า พวกเราไม่ทราบที่ที่มหาภูตรูป ๔ ดับสนิทไปเหมือนกันแต่ท้าวมหาราช ๔ องค์ซึ่งยิ่งใหญ่และสำคัญกว่าพวกเราคงจะทราบ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๘/๒๑๗)

ในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า จาตุมหาราชิกา สวรรค์ที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองอยู่ (ท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ครองทิศตะวันออก, ท้าววิรุฬหกจอมกุมภัณฑ์ครองทิศใต้, ท้าววิรูปักษ์จอมนาคครองทิศตะวันตก,ท้าวกุเวรหรือเวสวัณจอมยักษ์ครองทิศเหนือ) (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๘๑/๓๖๙,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖/๕๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่าเป็นเทพชั้นกามาวจร ๖ ชั้น มีเทพชั้นจาตุมหาราช

จาตุมา,หมู่บ้าน: ชื่อหมู่บ้านเล็กหมู่บ้านหนึ่ง มีชาวศากยะอาศัยอยู่ แคว้นสักกะ ซึ่งเป็นสถานที่ที่พวกภิกษุอาคันตุกะผู้เป็นสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะพูดเสียงดัง จึงถูกพระพุทธเจ้าตำหนิ ขณะพักอยู่ ณ อามลกีวัน หมู่บ้านจาตุมา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๗/๑๗๗)

จานที่ทำด้วยเงิน: ภาชนะที่ทำด้วยเงิน มีรูปแบนใส่สิ่งของต่างๆ ดังคำที่พระเอกปัตตทายกเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ตนเองตนเป็นชาวหงสวดี ได้ถวายบาตรแด่

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคผู้ตรง ผู้คงที่แล้ว เมื่อบังเกิดในภพ ข้าพเจ้าย่อมได้ภาชนะทองคำและจานที่ทำด้วยเงิน ทำด้วยทองคำ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๑/๑๘๙)

จาปัลยะ : การชอบตกแต่ง ดังคำในขุททกวัตถุวิภังค์ว่า การตกแต่งจีวร การตกแต่งบาตร การตกแต่งเสนาสนะ การประดับร่างกายที่เปื่อยเน่านี้ หรือบริขารภายนอก การประเทืองผิว การเล่นหัว ความร่าเริง ความกำหนัดยินดี ภาวะที่กำหนัดยินดี การตกแต่ง กิริยาที่ชอบตกแต่ง นี้เรียกว่าจาปัลยะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๕๔/๕๕๒)

จาปาเถรีคาถา : คาถาของพระจาปาเถรี, ภาษิตของพระจาปาเถรีดังคำสนทนาตอนหนึ่งที่พระจาปาเถรีได้รวบรวมคาถาที่อุปกาชีวกและตนกล่าวด้วยการเปล่งอุทานว่า(อุปกาชีวกกล่าวว่า) พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นตรัสรู้ ณ ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงแสดงธรรมโปรดหมู่สัตว์เพื่อให้ละทุกข์ทั้งปวงเราควรจักไปเฝ้าพระองค์ (เรากล่าวว่า) พระองค์จักเป็นศาสดาของเรา บัดนี้ขอท่านพึงกราบทูลพระโลกนาถผู้ยอดเยี่ยมถึงการถวายอภิวาทของดิฉันและพึงทำประทักษิณแล้วอุทิศส่วนบุญให้ดิฉันด้วย(อุปกาชีวกกล่าวว่า) แม่จาปา ข้อที่เจ้าพูดกับเรา เรารับได้ บัดนี้เราจักกราบทูลพระโลกนาถผู้ยอดเยี่ยม ถึงการถวายอภิวาทของเจ้า และจักทำประทักษิณแล้วอุทิศส่วนบุญให้แก่เจ้าแน่ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๙๒/๖๐๓)

จามร : แส้ขนจามรี ด้ามยาว ปรกติสอดอยู่ในฝักแบนรูปคล้ายน้ำเต้า จัดเป็นเครื่องสูงชนิดหนึ่ง , ในนาลกสูตร กล่าวไว้เมื่อคราวที่สิทธัตถราชกุมารประสูติ ประชาชนปีติยินดี ทวยเทพกั้นเศวตฉัตร มีซี่มากมายประกอบด้วยชั้น ๑,๐๐๐ ชั้น ไว้ในนภากาศ จามรด้ามทองทั้งหลายโบกไปมาอยู่ แต่ผู้ถือจามรและเศวตฉัตรไม่ปรากฏ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๙๔/๖๖๔),ในมหารถวิมาน กล่าวว่า หมู่เทวดาถือแส้จามร (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๑๖/๑๒๖)

จามรี : ชื่อสัตว์เคี้ยวเอื้อง เป็นสัตว์จำพวกวัว ขนยาวมาก ละเอียดอ่อน สีน้ำตาลเข้มจนถึงดำ ที่สวาบจะมีสีดำห้อยยาวลงมาเกือบถึงพื้น ช่วงเขากว้างมาก หางยาวเป็นพู่ อาศัยอยู่แถบภูเขาสูง, ในกุณาลชาดก กล่าวถึงประเทศหิมพานต์เป็นที่สัญจรไปมาของสัตว์มากมายเช่น ช้าง โคลาน กระบือกวาง จามรี เนื้อฟาน (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๔,ในมหาวนวัณณนา เวสสันตรชาดก กล่าวถึงสัตว์ต่าง ๆอาศัยอยู่ เช่น จามรี ชะนี ลิงลม ค่าง ลิง ลิงจุ่น (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๖๓/๕๐๕)

ในราหุเถราปทาน กล่าวถึงจามรีในการเปรียบเทียบไว้ว่า พระราหุลเป็นผู้มีปัญญารักษาตน สมบูรณ์ด้วยศีล ดุจจามรีรักษาขนหาง (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๓/๑๑๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๕/๖๗๑)

SAMPLE

ในพุทธวงศ์กล่าวถึงจามรีไว้ว่า จามรีย่อมรักษาขนหาง(ของตน)ที่ติดข้องอยู่ในที่ไรๆก็ยอมตายในที่นั้นไม่ยอมให้ขนหางเสียไป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๓/๕๘๓)

จารผลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระจารผลิยเถระ พระจารผลิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผลมะม่วงกะล่อนแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๓/๑๙๓)

จารวิหารนิทเทส : แสดงความประพฤติและความเป็นอยู่ ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า ท่านพระ สารีบุตร วางบทมาติกาที่มีคำว่า “ความประพฤติ และความเป็นอยู่” รวมอยู่ด้วยกันดังนี้

“ความประพฤติ และความเป็นอยู่เป็นอันตรัสรู้แล้ว รู้แจ้งแล้ว เหมือนอย่างสพรหมจารีผู้รู้แจ้ง มั่นใจบุคคล ตามที่ประพฤติ ตามที่เป็นอยู่ ในฐานะที่ลึกซึ้งว่า “ท่านผู้นี้บรรลุแล้วหรือว่าจักบรรลุแน่”

จากนั้นท่านนำคำในบทมาติกามาอธิบายทีละคำ รวม ๑๔ คำ เช่น คำว่า “ความประพฤติ” ได้แก่ ความประพฤติ ๘ ประการ คือ (๑) ความประพฤติในอิริยาบถ (๒) ...ในอายตนะ (๓) ...ในสติ (๔) ...ในสมาธิ (๕) ...ในญาณ (๖) ...ในมรรค (๗) ...ในผล (๘) ความประพฤติ เพื่อประโยชน์แก่โลก

ความประพฤติแต่ละประการมีความหมายตามลำดับดังนี้ (๑) ความประพฤติในอิริยาบถ ๔ (๒) ความประพฤติในอายตนะภายใน และอายตนะภายนอกอย่าง ละ ๖ ประการ (๓) ความประพฤติในสติปัฏฐาน ๔ (๔) ความประพฤติในฌาน ๔ (๕) ความประพฤติในอริยสัจ ๔ (๖) ความประพฤติในอริยมรรค ๔ (๗) ความประพฤติในสามัญญผล ๔ (๘) ความประพฤติในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในพระปัจเจกพุทธเจ้าบางส่วน ในพระสาวกบางส่วน

ความประพฤติ ๘ ประการ อีกนัยหนึ่ง เช่น

๑.เมื่อน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าประพฤติด้วยศรัทธา

๒.เมื่อประคองไว้ ชื่อว่าประพฤติด้วยวิริยะ

ความประพฤติ ๘ ประการ อีกนัยหนึ่ง เช่น

๑.ความประพฤติสัมมาทิฏฐิ ชื่อว่าทัสสนจริยา

๒.ความประพฤติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าอภินิโรปนจริยา

คำว่า “ความเป็นอยู่” ได้แก่ (อาการที่) บุคคลผู้น้อมใจเชื่อ อยู่ด้วยศรัทธา บุคคลผู้ประคองไว้ อยู่ด้วยความเพียร บุคคลผู้ตั้งมั่น อยู่ด้วยสติ บุคคลผู้ทำความไม่ฟุ้งซ่าน อยู่ด้วยสมาธิ บุคคลผู้รู้ชัด อยู่ด้วยปัญญา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙๗/๓๑๘)

SAMPLE

จาริก : เที่ยวไป, เดินทางเพื่อศาสนกิจ หมายถึงท่องเที่ยวไปเพื่อสั่งสอนหรือแสวงบุญเป็นต้น, ผู้เดินไป หมายถึงผู้ท่องเที่ยวไปเพื่อสั่งสอนหรือแสวงบุญเป็นต้น เช่น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๔/๘๗)

คำว่า จาริก มีกล่าวไว้มากมายเช่น (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๐/๑๑๑,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๘/๒๓๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๕/๓๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘๖/๔๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๘/๓๔๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗๙/๓๐๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๓/๔๐๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๕/๑๕๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙๙/๓๕๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๐/๔๒๕)

จารีต : ประเพณี, ธรรมเนียมที่ประพฤติกันมา, ประเพณีที่ถือสืบต่อกันมานาน, ความประพฤติสืบต่อกันมา, ความประพฤติที่ดี ดังคำในเสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร กล่าวว่า บุคคล...เป็นผู้ประพฤติผิดในกาม คือเป็นผู้ละเมิดจารีตในหญิงที่อยู่ในปกครองของมารดาหญิงที่อยู่ในปกครองของบิดา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๑๑/๑๓๘)

ในโสณนันทชาดก โสณดาบสโพธิสัตว์ประกาศให้ทราบว่า ชนเหล่าใดเป็นผู้ฉลาดในธรรมอันเก่าแก่ ถึงพร้อมด้วยจารีต ชนเหล่านั้นจะไม่ไปสู่ทุคติ (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๔๗/๗๙)

จาลาเถรีคาถา :คาถาของพระจาลาเถรี, ภาษิตของพระจาลาเถรี ดังคำในจาลาเถรีคาถาตอนหนึ่งว่า เราเป็นภิกษุณีอบรมอินทรีย์แล้ว ตั้งสติไว้มั่น รู้แจ้งบทอันสงบเป็นเหตุเข้าไปสงบระงับสังขารเป็นสุข...พระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในตระกูลศากยะ ไม่มีผู้ใดเปรียบปานพระองค์ได้ทรงแสดงธรรมโปรดเรา อันเป็นอุบายล่วงเสียซึ่งทิฏฐิทั้งหลายคือทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์และอริยมรรคมีองค์๘ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๘๒-๑๘๖/๕๘๕)

จาลาภิกษุณี : ภิกษุณีชื่อจาลา ท่านผู้นี้เป็นบุตรีของสารี เกิดที่นาลกคาม แคว้นมคธ มีน้องสาวอีก ๒ องค์ คืออุปจาลาและสีสูปจาลา และเป็นน้องสาวของพระสารีบุตรเถระ บวชตามพี่ชาย คืออุปติสสะ บวชแล้ว ก็บำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตตผล, ในจาลาสูตร ท่านได้สนทนาธรรมกับมารตอนหนึ่งว่า (มารถามว่า) “ภิกษุณี ท่านไม่ชอบใจอะไร” ท่านตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ เราไม่ชอบความเกิดเลย” (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๗/๒๒๓)

จาลาสูตร : พระสูตรว่าด้วยจาลาภิกษุณี ซึ่งเป็นข้อสนทนาระหว่างท่านจาลาภิกษุณีกับมารตอนหนึ่งที่มารผู้มีบาปถามว่า ท่านไม่ชอบความเกิด ผู้เกิดมาแล้วย่อมเสพกาม ใครให้ท่านยึดถือเรื่องนี้ อย่าเลยภิกษุณี ท่านจงชอบความเกิดเถิด ซึ่งท่านก็ตอบว่า ความตายย่อมมีแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว ผู้ที่เกิดมาแล้วย่อมประสบทุกข์คือการจองจำการฆ่า ความเศร้าหมอง ดังนั้นเราจึงไม่ชอบความเกิด (สำ.สำ.(ไทย) ๑๕/๑๖๗/๒๒๓)

SAMPLE

จาลาอุบาสิกา :อุบาสิกาชื่อจาลา เป็นอัครอุปัฏฐายิกาคู่กับอุปจาลาอุบาสิกา สมัยสุมนพุทธวงศ์ ดังคำว่า วรุณอุบาสกและสรณอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก จาลาอุบาสิกาและอุปจาลาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา...(แห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ) (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๘/๖๑๒)

จาลิกบรรพต, ภูเขา :ภูเขาชื่อว่าจาลิกา เขตเมืองจาลิกา ซึ่งเป็นสถานที่พระเมฆิยเถระผู้เคยเป็นผู้อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าในช่วง ๒๐ พรรษาแรก พักอาศัย (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ในที่ไม่ไกลเมืองจาลิกา มีภูเขาลูกหนึ่ง แม้ภูเขาลูกนั้น ก็ปรากฏแก่ผู้แลดูเหมือนไหวอยู่ ในวันอุโบสถข้างแรม เพราะภูเขานั้น ขาวปลอด เพราะฉะนั้น ภูเขานั้น จึงชื่อว่าจาลิกบรรพต(ภูเขาขาวดุจเคลื่อนไหว)เนื่องจากภูเขาลูกนี้จะเป็นสีขาวล้วนในยามเดือนมืด (ขุ.อุ.(บาลี) ๑/๓๑/๒๓๐)

จาลิกา, เมือง :เหตุที่ชื่อเมืองว่าจาลิกา เลยสถานที่ประตูนั้นไป มีเปือกตมไหวอยู่รอบๆ เพราะตั้งชิดเปือกตมที่ไหวดังนั้น เมืองนั้น จึงปรากฏแก่ผู้ที่แลดูเหมือนไหวอยู่) ดังคำที่กล่าวถึงเมืองนี้ไว้ในเมฆิยสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ จาลิกาบรรพต เขตเมืองจาลิกา ท่านพระเมฆิยะเป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาค (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓/๔๓๐,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่าที่ชื่อว่าจาลิกาเพราะเป็นภูเขาที่ปรากฏแก่ผู้แลดูในวันอุโบสถข้างแรม(กาฬปักษ์)ว่าเหมือนกับกำลังเคลื่อนไหวทั้งนี้เนื่องจากภูเขานี้มีสีขาวล้วนทั้งลูกซึ่งตัดกับความมืดในเวลากลางคืน (องฺ.นวก.อ.(บาลี) ๓/๓/๒๘๖-๒๘๗)

จาลิกาบรรพต :ภูเขาชื่อจาลิกาตั้งอยู่เขตเมืองจาลิกาเนื่องจากเป็นภูเขาลูกนี้จะเป็นสีขาวล้วนในยามเดือนมืด ปรากฏแก่ผู้แลดูเหมือนกำลังเคลื่อนไหว(องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓/๔๓๐); จาลิกะ ก็เขียน

จาวตาล : สิ่งที่งอกอยู่ภายในตาล ดังคำที่พระวิเภทกพีชิยเถระกล่าวประวัติในอดีตชาติของตนว่าตนเคยได้ถวายจ้าวตาลแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะทรงเข้าฌานอยู่ที่ซอกภูเขาในป่า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓/๗๕)

ในสิวิราชจริยากล่าวถึงพระเจ้าสิวิราชบริจาคดวงตาและตรัสกับหมอว่า มานี่แน่หมอสิวิกะจงขมีขมันอย่าชักช้าอย่าครั่นคร้ามจงควักนัยน์ตาทั้ง ๒ ข้างออกให้แก่วณิพกไปเถิด'หมอสิวิกะนั้นถูกเราเตือนแล้วเชื่อฟังคำของเรา ได้ควักนัยน์ตาทั้ง ๒ ออกให้แก่ยาจกเหมือนคนควักจาวตาล ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๖๔/๗๓๕)

จำนำพรรษา : ชื่อผ้าที่ถวายแก่ภิกษุผู้อยู่ประจำในวัดตลอด ๓ เดือนในฤดูฝน, มักเรียกผ้าที่ถวายแก่พระสงฆ์ที่อยู่จำพรรษาในวัดนั้น ๆว่าผ้าจำนำพรรษาดังคำว่าพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตผ้าจำนำพรรษาแก่ภิกษุผู้อยู่จำพรรษา (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔๖/๑๖๗)

SAMPLE

จำปา : ชื่อเมืองในมัธยมประเทศ ดังคำในวัชชิยมาหิตสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ริมฝั่งสระคัคคราโบกขรณี เขตกรุงจำปา (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๔/๒๒๐); ดู จัมปา

จำพรรษา :อยู่ประจำในวัดตลอด ๓ เดือน ฤดูฝน เมื่อยู่เรียกว่าเข้าพรรษา เลิกอยู่เรียกว่าออกพรรษา (วิ.ภิกฺขุนี. (ไทย) ๓/๑๐๕๒/๒๘๒,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘๔/๒๙๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๓/๑๐๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐)

ภิกษุจะอยู่ประจำวัด ๓ เดือนในฤดูฝน คือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๑(อย่างนี้เรียกว่าปุริมพรรษา แปลว่า “พรรษาต้น” หรือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน๙ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒ (อย่างนี้เรียก ปัจฉิมพรรษา แปลว่า “พรรษาหลัง”; วันเข้าพรรษาต้น คือ วันแรม ๑ ค่ำเดือน ๘ เรียกว่า ปุริมิกาวัสสูปนายิกา, วันเข้าพรรษาหลังคือวันแรม ๑ ค่ำเดือน ๙ เรียกว่า ปัจฉิมิกาวัสสูปนายิกา;

คำอธิษฐานพรรษาว่า “ อิมสฺมึ วิหาเร อิมํ เตมาสํ วสฺสํ อุเปมิ; ทุติยมฺปิ อิมสฺมึ วิหาเร อิมํ เตมาสํ วสฺสํ อุเปมิ; ตติยมฺปิ อิมสฺมึ วิหาเร อิมํ เตมาสํ วสฺสํ อุเปมิ” แปลว่า “ข้าพเจ้าเข้าอยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือนในวัดนี้, ข้าพเจ้าเข้าอยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือนในวัดนี้ แม้ครั้งที่ ๒, ข้าพเจ้าเข้าอยู่จำพรรษาตลอด ๓ เดือนในวัดนี้ แม้ครั้งที่ ๓ ” (วิหาเร จะเปลี่ยนเป็น อาวาเส ก็ได้) ;

อานิสงส์การจำพรรษา มี ๕ อย่าง คือ (๑) เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา (๒) จาริกไปไม่ต้องเอาไตรจีวรไปครบสำรับ (๓) ฉันคณโภชน์และปรัมปรโภชน์ได้ (๔) เก็บอดิเรกจีวรได้ตามปรารถนา (๕) จีวรอันเกิดขึ้นในที่นั้น เป็นของได้แก่พวกเธอ อานิสงส์ทั้ง ๕ นี้ ได้ชั่วเวลาเดือนหนึ่ง นับแต่ออกพรรษาแล้ว คือถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒ นอกจากนั้น ยังได้สิทธิที่จะกรานกฐินและได้รับอานิสงส์ ๕ นั้น ต่อออกไปอีก ๔ เดือน (ภิกษุผู้เข้าพรรษาหลัง ไม่ได้อานิสงส์หรือสิทธิพิเศษเหล่านั้น

จำมนตร์ : ท่องจำมนตร์, กำหนดไว้ในใจในบทสวด ระลึกบทสวด (มันตระ)

ในคัมภีร์พระเวท ดังคำในอัมพัฏฐสูตรว่า อัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ จบไตรเพท (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๓/๑๑๓,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๔/๑๔๒)

ในปิยทัสสีพุทธวงส์ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ทรงจำมนตร์ ดังคำว่า เราเป็นมาณพมีชื่อว่ากัสสปะเป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ จบไตรเพท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๙/๖๕๗)

อรรถกถาอธิบายว่า สวดบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า ซึ่งรวบรวมเป็นหมวดๆ เรียกชื่อว่า ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท (ที.สี.อ. ๒๕๖/๒๒๓)

SAMPLE

จำเลย : บุคคลผู้ถูกฟ้องต่อศาลแล้ว; ผู้ถูกฟ้องความ ในที่นี้หมายถึงภิกษุผู้ถูกฟ้องในคณะวินัยธร เพียงแต่ถูกกล่าวโทษ ยังมิได้ฟ้อง คณะวินัยธร เรียกผู้ต้องหา หมายถึงผู้ถูกต้อง ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวถึงจำเลยไว้ ๔ กรณีว่า จำเลยไม่บริสุทธิ์ โจทก์มีความเห็นว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ๑ จำเลยบริสุทธิ์ โจทก์มีความเห็นว่าเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ ๑ จำเลยไม่บริสุทธิ์ โจทก์มีความเห็นว่าเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ ๑ จำเลยบริสุทธิ์ โจทก์มีความเห็นว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ๑ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๙/๔๒๖)

จำวัด : นอน ใช้เฉพาะเป็นกิริยาของพระภิกษุสามเณร; นอนหลับ ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลายมีความยำเกรง ไม่ยอมอาบน้ำในสมัยที่ร้อน ในสมัยที่อบอ้าว จำวัดทั้งๆ ที่เนื้อตัวยังชุ่มเหงื่อ จีวรก็ดีเสนาสนะก็ดีเสียหาย (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๕๘/๔๘๔)

จำศีล : อยู่รักษาศีล, ถือศีลเป็นกิจวัตร ดังคำในอาทิจจุปัฏฐานชาดก ที่พวกมนุษย์เห็นกิริยาของลิงผู้ทำเป็นเหมือนบำเพ็ญตบะและเหมือนจำศีล จึงกล่าวสรรเสริญ(ลิงสาขะ)ผู้ไหว้พระอาทิตย์(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๔๙/๗๖)

จิญจมาณวิกาวัตถุ : เรื่องนางจิญจมาณวิกา

มีเรื่องราวกล่าวไว้ในธรรมบทว่า ลาภสักการะเกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าเป็นอันมาก ฝ่ายพวกเดียรถีย์ลดน้อยลง ราวกับแสงหิ่งห้อยในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น พวกเดียรถีย์จึงประชุมตกลงกัน ออกอุบายให้นางจิญจมาณวิกาปริพพาชิกา ผู้มีรูปงามคนหนึ่งทำลายพระพุทธเจ้า นางจิญจมาณวิกาได้ทำทีเป็นเดินเข้า-ออกในเวลาเช้าตรู่และเวลาเย็น ทำให้พวกอุบาสกผู้ไปฟังธรรมสงสัย นางบอกว่าได้อยู่ร่วมในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระสมณโคดม ยิ่งทำให้คนพวกนั้นสงสัยขึ้นอีก

ต่อมา นางได้เอาผ้าพันท้อง ทำเป็นคล้ายคนมีท้องได้ ๘-๙ เดือนจวนจะคลอด เมื่อพระพุทธเจ้ากำลังประทับนั่งแสดงธรรมอยู่บนธรรมาสน์นั่นเองได้ไปสู่ธรรมสภา ทูลพระองค์ว่า มหาสมณะ พระองค์ดีแต่พูดเท่านั้น เสียงพระองค์ไพเราะ พระโอษฐ์ของพระองค์สนิท ส่วนหม่อมฉันอาศัยพระองค์ได้เกิดมีครรภ์ครบกำหนดแล้ว พระองค์ไม่ทรงทราบที่คลอดของหม่อมฉัน ไม่ทรงทราบเครื่องบริหารครรภ์แก่หม่อมฉัน เมื่อไม่ทรงทำเอง ก็ไม่ตรัสบอกพระเจ้าโกศล อนาถบิณฑิกเศรษฐี หรือนางวิสาขามหาอุบาสิกาคนใดคนหนึ่ง แล้วด่าพระพุทธเจ้าต่าง ๆ นานาในท่ามกลางบริษัท

ฝ่ายท้าวสักกะ เมื่อเห็นเหตุการณ์เช่นนั้น จึงสั่งให้เทพบุตร ๒ องค์โดยให้แปลงเป็นหนู และแปลงเป็นลม มาทำลายพิธีของนาง กัดเชือกที่ผูกท่อนไม้ไว้ และลมพัดเลิกผ้าห่มขึ้น ไม้กลมพลัดตกลงบนหลังเท้าของนาง ปลายเท้าทั้ง ๒ ข้างแตก มนุษย์ทั้งหลายก็พูดว่า นางกาฬกัณณี เจ้าด่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ่มเขฬะลงบนศีรษะ

ขับออกจากวิหาร นางวิ่งเตลิดเปิดเปิงไป พอล่วงคลองพระจักษุของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ก็ถูกแผ่นดินสูบตกไปเกิดในอเวจีมหานรก ลาภสักการะของพวกเดียรถีย์เสื่อมลงอีก แต่ของพระทศพลยิ่งเจริญขึ้น ต่อมาพระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ล่วงละเมิดธรรม(สัจจะ) อย่างหนึ่ง ผู้มักกล่าวเท็จ ปฏิเสธปรโลก จะไม่ทำบาปไม่มี (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๗๖/๘๘,ขุ.ธ.อ.(บาลี)๒/๑๗๖/๑๓๗-๑๔๑)

จิต,จิต ๑ : สิ่งที่มีหน้าที่รู้คิดและนึก, สภาพที่คิดนึก ความรู้สึกนึกคิด; ธรรมชาติที่คู่กับกาย, ดังคำว่า เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น(วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๓/๓๐)

จิต โดยทั่วไปแปลว่า ใจ หรือแปลทับศัพท์ว่า จิต มีลักษณะรับ จำ คิด รู้อารมณ์ที่ผ่านเข้ามา ทางจิต หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จัดเป็นนามธรรม คู่กับกายซึ่งเป็นรูปธรรม จึงมักพูดหรือเขียนคู่กันว่า กายใจ บ้าง กายกับจิต บ้าง

ในเมฆิยเถรวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเมฆิยเถระว่า จิตที่ดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕๓๓/๓๕)

คำว่า จิต ๑ ในอภิธรรมปิฎกอธิบายว่า จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ ที่เหมาะสมกันในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าจิต (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖/๒๘,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๑/๔๗)

คำว่า จิต นี้ มีปรากฏหลายแห่งทั้ง ๓ ปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๓๑/๑๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๐/๒๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๔/๑๑๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒/๓,,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖/๒๓,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓/๒๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๖/๗๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒/๒๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๐๐/๑๙๑,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑/๒,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๔/๔)

เมื่อว่าตามหลักฝ่ายพระอภิธรรม จำแนกจิตเป็น ๘๙ (หรือพิสดารเป็น ๑๒๑) แบ่งไว้เป็นหลายแบบ เช่น แบ่งโดยภูมิ เป็นกามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ และโลกุตตรจิต ๘ (พิสดารเป็น ๔๐)

อรรถกถาอธิบายจิตว่าหมายถึงใจ ซึ่งเป็นจิต ๔ ระดับ คือ จิตระดับกามาวจรภูมิ จิตระดับรูปาวจรภูมิ จิตระดับอรูปาวจรภูมิ และ จิตระดับโลกุตตรภูมิ แต่ในที่นี้หมายเอาจิตที่มีโทมนัสประกอบด้วยปฏิฆะเดิมทีเดียว จิตนั้นเป็นภวังคจิตคือเป็นจิตที่ผ่องใส(ปภัสสรจิต)แต่เมื่อถูกเจตสิกธรรมฝ่ายชั่วกล่าวคืออุปกิเสสธรรมจรมากระทบเข้าก็กลายเป็นจิตเศร้าหมองที่เรียกว่า ใจชั่ว ซึ่งพร้อมที่จะแสดงพฤติกรรมออกมาทางกายและวาจา (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/-/๒๐)

SAMPLE

จิตกนิพพาปกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระจิตกนิพพาปกเถระ ท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ใช้น้ำหอมดับจิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนาม ว่าเวสสภู เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑/๑๐๕)

จิตกปูชกเถราปทาน[๑] **:** ประวัติในอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระ มีกล่าวไว้จำนวน ๖ ซึ่งหมายถึงพระเถระจำนวน ๖ รูป กล่าวคือพระจิตกปูชกเถระ

รูปที่ 1.ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ประโคมดนตรีบูชาจิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙/๒๖๘)

รูปที่ 2. ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้สร้างจิตกาธานถวายพระเพลิงพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอานันทะเพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๔๑๖)

รูปที่ 3. ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้นำดอกย่านทรายไปบูชาจิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในกัปที่ ๖๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๔๓๘)

รูปที่ 4. ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเกิดเป็นพราหมณ์ได้นำดอกไม้ไปโปรยลงที่จิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมากถึง ๗ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๔๕๒)

รูปที่ 5. ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านนำดอกสาละไปบูชาจิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘/๕๕๗)

รูปที่ 6. ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ใช้ดอกจำปาบูชาจิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖/๑๐๔)

SAMPLE

จิตกปูชกเถราปทาน๒ : ดูจิตกปูชกเถราปทาน รูปที่ ๑

จิตกปูชกเถราปทาน๓ : ดูจิตกปูชกเถราปทาน รูปที่ ๑

จิตกปูชกเถราปทาน๔ : ดูจิตกปูชกเถราปทาน รูปที่ ๑

จิตกปูชกเถราปทาน๕ : ดูจิตกปูชกเถราปทาน รูปที่ ๑

จิตกปูชกเถราปทาน๖ : ดูจิตกปูชกเถราปทาน รูปที่ ๑

จิตกาธาน : เชิงตะกอน, ที่เผาศพ, พระจิตกาธาน (ราชา) มีลักษณะจัดหาฟืนมาเรียงกันแล้วหาไม้หอมมาสร้างเป็นจิตกาธานแล้ววางศพไว้ข้างบนก่อนจุดไฟ ดังคำในมหาวรรคว่า พระเจ้าพรหมทัตกาสีราชประทับอยู่ชั้นบนปราสาท ทอดพระเนตรเห็นทีฆาวุกุมารกำลังประนมพระหัตถ์ทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๑/๓๔๘)

ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ดังคำว่า ประมุขเจ้ามัลละ ๔องค์ ทรงสนานพระเศียรแล้วทรงพระภูษาใหม่ด้วยตั้งพระทัยว่า “พวกเราจะจุดไฟที่จิตกาธานของพระผู้มีพระภาค” แต่ไม่อาจจะจุดไฟให้ติดได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๓/๑๗๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖)

จิตเกื้อกูล : จิตประกอบด้วยเมตตากรุณา,จิตที่อุดหนุน,เจือจาน,เอื้อเฟื้อ,เผื่อแผ่ หมายถึงจิตเอื้อเฟื้อการุณ ดังคำในปฏิรูปสูตรว่า พระสัมพุทธเจ้าทรงมีจิตเกื้อกูลอนุเคราะห์ ทรงพร่ำสอนธรรมใดแก่ผู้อื่น ตถาคตหลุดพ้นจากความยินดียินร้ายในธรรมนั้นแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๐/๑๙๑) หรือดังคำใน อรกชาดกที่พราหมณ์โพธิสัตว์บวชเป็นฤาษี เมื่อจะสอนหมู่ฤาษี จึงได้ประกาศอานิสงส์ของเมตตาว่า จิตเกื้อกูลหาประมาณมิได้ เป็นจิตบริบูรณ์อันผู้นั้นอบรมดีแล้ว (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๓๗/๗๓)

ในพรหมนิมันตนิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับมารว่า ท่านหามีความอนุเคราะห์ด้วยจิตเกื้อกูลไม่ ท่านไม่มีความอนุเคราะห์ด้วยจิตเกื้อกูล(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๕/๕๔๓)

ในโลสกชาดก พระโพธิสัตว์เล่าเรื่องนายมิตตวินทุกะที่ไม่ทำตามคำสอนของผู้หวังความเจริญจึงได้รับทุกข์แล้ว ได้กล่าวว่า ผู้ใดที่คนอื่นผู้มีจิตเกื้อกูล อ่อนโยน กล่าวสอนอยู่ ไม่กระทำตามคำสอนของบุคคลผู้หวังความเจริญผู้อนุเคราะห์ด้วยเหตุอันเป็นประโยชน์ผู้นั้นย่อมเศร้าโศก(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๑/๑๘)

จิตตกเถรคาถา :คาถาของของพระจิตตกเถระ, ภาษิตของพระจิตตกเถระ พระจิตตกเถระก่อนบวชเป็นบุตรพราหมณ์ชาวกรุงราชคฤห์ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเวฬุวันฟังธรรมแล้วได้ศรัทธาบรรพชาแล้วเรียนกัมมัฏฐาน ที่เหมาะแก่จริต เข้าไปสู่ราวป่า หมั่นเจริญภาวนาทำฌานให้เกิด แล้วเจริญวิปัสสนาที่มีฌานเป็นบาท บรรลุพระอรหัต โดยกาลไม่นานเลย เมื่อกลับมาเฝ้าพระพุธเจ้าอีก ได้กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า นกยูงเหล่านั้น

SAMPLE

พากันร้องเซ็งแซ่ในยามมีลมหนาวเจือฝนย่อมกระตุ้นเตือนผู้เจริญฌาน ซึ่งหลับอยู่ให้ตื่นขึ้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๒/๓๑๑)

จิตตกะ, เนื้อ : ชื่อเนื้อจิตตกะ ผู้เป็นน้องของพญาเนื้อโรหณะ มีเนื้อน้องสาวชื่อสุตนา มีความห่วงใยพี่ชาย ยอมตายพร้อมพี่ชายและน้องสาว ดังคำในโรหณมิคชาดกที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาเนื้อโรหณะติดบ่วงแล้วน้องชายไม่ยอมหนีไป พร้อมกล่าวกับนายพรานว่า ก็บิดามารดาผู้ตาบอดของพวกเรา ท่านทั้ง ๒ นั้นไม่มีผู้นำจักต้องตายแน่ ขอท่านจงให้ชีวิตแก่พวกเราทั้ง ๕ โปรดปล่อยพี่ชายของพวกเราเถิด พ่อพราน นายพรานนั้นฟังธรรมของเนื้อจิตตกะแล้วมีจิตเลื่อมใส จึงกล่าวปลอบโยนว่า เรานั้นจะปล่อยเนื้อที่เลี้ยงบิดามารดา ขอบิดามารดาของพวกเจ้าจงรื่นเริงบันเทิงใจเพราะได้เห็นพญาเนื้อหลุดพ้นจากบ่วงแล้วเถิด (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๐๔/๔๘๙,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๒๐/๔๙๑)

จิตตกัมมัญญตา : ความที่จิตควรแก่การงาน, ความควรแก่การงานแห่งจิต, ธรรมชาติที่ทำจิตให้เหมาะแก่การใช้งาน (ข้อ ๑๕ ในโสภณเจตสิก ๒๕) ดังคำในธัมมสังคณีว่า ดังคำในธัมมสังคณีว่า ความควรแก่การงาน กิริยาที่ควรแก่การงาน ภาวะที่ควรแก่การงานแห่งวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๗/๓๕,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๓๒๗/๙๙)

จิตตคหบดี : ชื่ออุบาสกสำคัญท่านหนึ่งเป็นพระอนาคามีมีปัญญาสามารถในการแสดงธรรม พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในบรรดาอุบาสกธรรมกถึก ดังคำว่า จิตตคหบดีชาวเมืองมัจฉิกาสัณฑ์เลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเราผู้เป็นธรรมกถึก (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๐/๓๑),กับทั้งทรงยกย่องว่าเป็นตราชู(ตุลา) ของอุบาสกบริษัทจึงได้ชื่อว่าเป็นอัครอุบาสก (คู่กับหัตถกอาฬวกะ) ดังคำว่า จิตตคหบดีและหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีนี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานของอุบาสกสาวกของเรา (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๓/๑๑๗), จิตตคหบดีได้สร้างวัดหนึ่งชื่อว่าอัมพาฏการาม ; ท่านผู้นี้เคยถูกภิกษุชื่อว่าสุธรรมด่า เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติปฏิสาราณียกรรม คือการลงโทษภิกษุผู้ด่าว่าคฤหัสถ์ที่ไม่มีความผิดด้วยการให้ไปขอขมาเขา; (วิ.จู.(ไทย) ๖/๓๓/๖๕,วิ.จู.(ไทย) ๖/๓๔/๖๕,วิ.จู.(ไทย) ๖/๔๒/๗๙,วิ.จู.(ไทย) ๖/๔๒/๘๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๒/๒๗๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๓/๓๗๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๔/๓๗๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๒/๓๘๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๒/๓๙๓, ,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๖/๒๔๘,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๐๐/๔๓๙,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๗๒๐) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๘/๑๕๘,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๖๖๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๘๒ ; ดูตุลา,เอตทัคคะ

SAMPLE

ในธัมมรุจิเถราปทานกล่าวไว้ว่า จิตตคหบดีอุบาสกและหัตถกคหบดีอุบาสก ชาวเมืองอาฬวี จักเป็นอัครอุบาสก(ของพระสมณโคดม) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๘/๑๕๘)

จิตตคหบดีอุบาสก :ดูจิตคหบดีอุบาสก

จิตตคหปติวัตถุ :เรื่องจิตตคหบดี พระผู้มีพระภาคตรัสคาถานี้แก่พระอานนทเถระ(เพื่อยกย่องจิตตคหบดี)ว่า คนมีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล เพียบพร้อมด้วยยศ(มีบริวาร) และโภคทรัพย์ จะไปสู่ถิ่นใดๆ ย่อมได้รับการบูชาในถิ่นนั้นๆ(ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐๓/๑๒๗)

จิตตดาบส : ดาบสชื่อว่าจิตตะ หมายถึงจิตตบัณฑิต ท่านเกิดที่หมู่บ้านจัณฑาลเป็นพระโพธิสัตว์ กรุง อุชเชนี แคว้นอวันตีชื่อว่าจิตตกุมาร และมีเพื่อนที่เป็นลูกพี่ลูกน้อง ชื่อว่าสัมภูตกุมาร ทั้งสองเป็นเพื่อนกัน เจริญวัยแล้ว เรียนศิลปศาสตร์ ชื่อว่าจัณฑาลวังสโธวนะ วันหนึ่งชักชวนกัน ว่า เราทั้งสองจักแสดงศิลปศาสตร์ ที่ใกล้ประตูพระนครอุชเชนี คนหนึ่งแสดงศิลปะที่ประตูด้านทิศเหนือ อีกคนหนึ่งแสดงศิลปะที่ประตูด้านทิศใต้ ต่อมาถูกทำร้าย เพราะไปแสดงศิลปะให้คนวรรณพราหมณ์ดู และถูกติเตียน ต่อมาทั้งสองไปจึงปลอมตัวเป็นพราหมณ์ ไปเรียนกับอาจารย์ทิศาปาโมกข์ กรุงตักกสีลา เรียนศิลปศาสตร์ จิตตกุมารเรียนจบ สัมภูตกุมารเรียนไม่จบ อยู่ต่อมาทั้งสอง ไปเป็นหัวหน้าแทนอาจารย์ เพราะความละโมบในอาหารของสัมภูต จึงกินอาหารกำลังร้อนอยู่ จึงพูดภาษาจัณฑาล ทำให้ความแตกและถูกทำร้าย แต่มีสัตบุรุษมาห้ามแล้ว และได้แนะนำให้ทั้งสองคนไปบวชเป็นฤษี ท่านสองคนบวชเป็นฤษีจนสิ้นอายุ

จิตตบัณฑิต : จิตตดาบส เกิดเป็นบุตรของปุโรหิตในพระนครโกสัมพี ระลึกชาติหนหลังของตนๆได้ เคยเป็นสหายของว่าสัมภูตบัณฑิตในอดีตชาติ ท่านระลึกได้ตลอด ๔ ชาติโดยลำดับ ในเวลาที่มีอายุได้ ๑๖ ปี ออกจากเรือนเข้าไปสู่หิมวันต์ประเทศ บวชเป็นฤๅษี ยังฌานและอภิญญาให้เกิดแล้วยับยั้งอยู่ด้วยความสุขอันเกิดแต่ฌานเมื่อจิตตบัณฑิตทราบว่าสัมภูตบัณฑิตครองราชย์แล้ว และพร้อมด้วยบุตรและธิดามากมาย รอให้เวลาผ่านไป ๕๐ ปี จึงมาที่พระนคร และเป็นผู้แต่งเพลงขับตอบให้กุมารไปถวายแด่พระเจ้าสัมภูตบัณฑิต ดังคำในจิตตสัมภูตชาดกว่า (พระราชาทรงขับเพลงขับว่า) กรรมทุกอย่างที่นรชนประพฤติดีแล้วมีผล ผลกรรมถึงจะเล็กน้อย ชื่อว่าเป็นโมฆะหามีไม่ เราเห็นสัตว์ผู้เกิดมามีอานุภาพมาก ซึ่งเกิดแต่ผลบุญ เพราะกรรมของตน (พระกุมารทูลเพลงขับถวายว่า กรรมทุกอย่างที่นรชนประพฤติดีแล้วมีผล ผลกรรมถึงจะเล็กน้อยชื่อว่าเป็นโมฆะหามีไม่ แม้ท่านจิตตบัณฑิตมีมโนรถสำเร็จสมปรารถนาเหมือนอย่างเราแลหรือ (พระเจ้าสัมภูตะทรงสดับแล้ว จึงตรัสว่า) เจ้าเป็นจิตตดาบสหรือหนอ หรือว่าเจ้าฟังมาจากคนอื่น หรือใครได้บอกเรื่องนั้นกับเจ้าคาถาเจ้าขับดี

SAMPLE

แล้ว เราไม่มีความสงสัย และเราจะให้บ้านส่วยแก่เจ้า ๑๐๐ หลัง ต่อมาพระเจ้าสัมภูตะเสด็จไปหาดาบสและสนทนาธรรม จิตตดาบสกราบทูลต่อพระราชาว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมาเห็นผลของทุจริต และวิบากยิ่งใหญ่แห่งธรรมที่ประพฤติดีแล้วจักสำรวมตนอย่างเดียว จึงไม่ปรารถนาบุตร ปศุสัตว์ หรือทรัพย์ หลังจบการสนทนา แล้วเหาะขึ้นไปในอากาศยังละอองธุลีพระบาทให้ตกเหนือเศียรเกล้าของพระราชา แล้วเหาะไปยังหิมวันตประเทศทันที ฝ่ายพระราชาทอดพระเนตรดูพระดาบสนั้นไปแล้ว เกิดความสังเวชสลดพระทัย ยกราชสมบัติให้แก่ราชโอรสองค์ใหญ่ ตรัสสั่งให้พลนิกายกลับไปแล้วบ่ายพระพักตร์เสด็จไปยังหิมวันตประเทศ (เพียงองค์เดียว) จิตตฤาษีทราบการเสด็จมาของพระราชาแล้ว แวดล้อมด้วยหมู่ฤาษีมาต้อนรับพระราชาให้ทรงผนวชแล้วสอนกสิณบริกรรม พระสัมภูตดาบส บำเพ็ญฌานและอภิญญาให้เกิดแล้ว. พระดาบสทั้งสองแม้เหล่านั้นได้เป็นผู้มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า(ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๕-๒๗/๔๗๔๔๗๕,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๔/๔๗๕) ; ดูจิตตดาบส

จิตตปริญญา : การกำหนดรู้จิต จัดเป็นโมเนยยธรรมทางใจ (ความเป็นมุนีทางใจ) (ข้อ ๓ ในความเป็นมุนี ๓) (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๔๐๐)

จิตตปัสสัทธิ : ความสงบแห่งจิต, ความสงบทางจิต หมายถึงธรรมชาติที่จิตสงบ ดังคำในธัมมสังคณีว่า ความสงบ ความสงบระงับ กิริยาที่สงบ กิริยาที่สงบระงับ ภาวะที่สงบระงับแห่งวิญญาณขันธ์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๑/๓๔,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๓๒๑/๙๘)

จิตตปาคุญญตา : ความคล่องแคล่วแห่งจิต ; ความสามารถทางจิต หมายถึงธรรมชาติที่ทำจิตให้สละสลวยคล่องแคล่วว่องไว (ข้อ ๑๗ ในโสภณเจตสิก ๒๕) ดังคำในธัมมสังคณีว่า ความควรแก่การงาน กิริยาที่ควรแก่การงาน ภาวะที่ควรแก่การงานแห่งวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๙/๓๕,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๓๒๙/๙๙)

จิตตปาฏลี, ต้นไม้ : ชื่อต้นไม้ประจำพิภพอสูร ดังคำในตติยรุกขสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งของพวกอสูร ต้นจิตตปาฏลี ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าต้นไม้เหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๙/๓๕๐)

จิตตปาริสุทธิ : ความบริสุทธิ์แห่งจิต, ภาวะที่จิตบริสุทธิ์ ดังคำในสาปุคิยาสูตรที่กล่าวองค์ความเพียรเพื่อจิตตปาริสุทธิว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานฯลฯอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌานฯลฯ อยู่ เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายบรรลุตติยฌาน ฯลฯ อยู่ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน

SAMPLE

แล้ว ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน ฯลฯอยู่ นี้เรียกว่าจิตตปาริสุทธิ (อง.จตุก.(ไทย) ๒๑/๑๙๔/๒๙๐)

จิตตภาวนา : การอบรมจิต,การอบรมจิตให้เกิดสมาธิ การอบรมจิต การทำจิตให้เจริญ เรียกว่าจิตตภาวนา คำว่าภาวนา ใช้กันหมายถึงทำภาวนาทางจิตใจบางทีหมายถึงการที่ใช้ถ้อยคำสำหรับภาวนา เช่น พุทโธ สัมมาอรหัง พองยุบ ซึ่งหมายถึงการกำหนดคำว่าพุทโธ สัมมาอรหัง พองยุบ ไว้ในใจ กำหนดอยู่ว่า พุทโธ สัมมาอรหัง พองยุบ ก็เป็นภาวนา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒) (ข้อ ๒ ในภาวนา ๓ อันได้แก่ (๑) กายภาวนา (การอบรมกาย) (๒) จิตตภาวนา (การอบรมจิต) (๓)ปัญญาภาวนา (การอบรมปัญญา ,สมถภาวนาหมายถึงการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ(ฝึกสมาธิ) ดังคำในมหาสัจจกสูตรที่สัจจกนิครนถบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพเจ้ามีความคิดว่า ‘หมู่สาวกของท่านพระโคดมหมั่นประกอบจิตตภาวนาอยู่โดยแท้ แต่หาหมั่นประกอบกายภาวนาอยู่ไม่” (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๕/๔๐๒), และดู ที.ปา. ๑๑/๓๕๒/๒๔๒, อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖, อง.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๔)

อรรถกถาอธิบายว่า จิตตภาวนา หมายถึงสมถภาวนา (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๖๕/๑๙๒)

จิตตมาส : เดือน ๕ เรียกว่าเดือนจิตตมาส อยู่ในช่วงฤดูร้อน ดังในสัมภวชาดกที่สัญชัยกุมารสรรเสริญสัมภวกุมารว่า ท่านพราหมณ์ เดือนจิตตมาสแห่งคิมหันตฤดู ย่อมงามยิ่งนักกว่าเดือนอื่นๆ ด้วยต้นไม้และดอกไม้ (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๑๖๑/๕๖๔)

ในประเทศไทย เดือนจิตตมาส นับทางสุริยคติ อยู่ราวเดือนเมษายนของทุกปี

จิตตมุทุตา : ความอ่อนแห่งจิต, ความอ่อนสลวยแห่งจิต, ธรรมชาติทำจิตให้นุ่มนวลอ่อนละมุน ; ตรงกันข้ามกับคำริษยา (ข้อ ๑๓ ในโสภณเจตสิก ๒๕) ดังคำในธัมมสังคณีว่า ความเบา ความรวดเร็ว ความไม่เชื่องช้า ความไม่หนักแห่งวิญญาณขันธ์ (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๔๕/๓๕,อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๓๒๕/๙๘)

จิตตฤๅษี : จิตตบัณฑิต เป็นบุตรบุโรหิต ชาวกรุงโกสัมพี เมื่อครั้งที่พระเจ้าอุตตรปัญจาลราชครองราชย์ ภายหลังไปบวชเป็นดาบสอยู่ป่าหิมพานต์ ทำฌานและอภิญญาให้เกิดแล้ว เป็นสหายกับพระเจ้าสัมภูตะ ภายหลังชักชวนให้พระเจ้าสัมภูตะไปบวชเป็นดาบส ทั้งสองเมื่อจุติแล้วไปเกิดในพรหมโลก (ขุ.ชา.วีสติ (ไทย) ๒๗/๒๘/๔๗๔); ดู จิตตบัณฑิต

จิตตลตาวิมาน :วิมานที่รุ่งเรืองเหมือนสวนจิตรลดา หมายถึงวิมานอันรุ่งเรืองเหมือนสวนจิตรลดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกชาวกรุงสาวัตถี เพราะได้เลี้ยงดูบิดามารดา ไม่ยอมแต่งงานและรักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๑๔/๑๓๙)

SAMPLE

จิตตลหุตา : ความเบาแห่งจิต, ความเบาบางทางจิต, ธรรมชาติที่ทำให้จิตเบาพร้อมที่จะเคลื่อนไหวทำหน้าที่ (ข้อ ๑๑ ในโสภณเจตสิก ๒๕) ดังคำในธัมมสังคณีว่า ความเบา ความรวดเร็ว ความไม่เชื่องช้า ความไม่หนักแห่งวิญญาณขันธ์ นี้ชื่อว่าจิตตลหุตา (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๓/๓๕,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๓๒๓/๙๘)

จิตตวิบัติ : ความวิบัติแห่งจิต,ภาวะที่จิตเสีย; ตรงกันข้ามกับจิตตสัมปทา ดังคำในวิปัตติสัมปทาสูตรที่กล่าวถึงจิตตวิบัติไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ(เห็นผิด) มีจิตพยาบาท นี้เรียกว่าจิตตวิบัติ...หรือว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท นี้เรียกว่าจิตตวิบัติ ...เพราะจิตตวิบัติเป็นเหตุ สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๘/๓๖๑-๓๖๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๙/๓๖๓)

จิตตวิปลาส : ความคลาดเคลื่อนไปแห่งจิต,ความมีจิตคลาดเคลื่อนไปจากธรรมดาสามัญ,ความคิดผิด เช่น จิตตวิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม หมายถึงความมีจิตวิปลาสในสภาวธรรมที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสภาวธรรมที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสภาวธรรมที่ที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา ในสภาวธรรมที่ไม่งามว่างาม(ข้อ ๒ ในวิปลาส ๓) ซึ่งสำหรับผู้เป็นพระอรหันต์จะไม่มีจิตตวิปลาสในลักษณะที่กล่าวมาเช่น ดังคำในวิปรีตกถา ที่พระสกวาทีตอบพระปรวาทีว่า ...จิตตวิปลาส...ของพระอรหันต์ไม่มี (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๒๖/๔๕๗) ; จิตวิปลาส, จิตตวิปัลลาส ก็เขียน

ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค อธิบายไว้ว่า จิตตวิปัลลาสนี้ เป็นธรรมะชุดเดียวกับสัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาส ซึ่งเรียกรวมว่า สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาส ๔ อันได้แก่ (๑) สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง (๒) สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข (๓) สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาสในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาว่าอัตตา(๔) สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาสในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ในที่นี้เน้นจิตตวิปัลลาสก็หมายถึงความมีจิตวิปัลลาสในสภาวธรรมที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสภาวธรรมที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสภาวธรรมที่ไม่ใช่อัตตาว่าอัตตา ในสภาวธรรมที่ไม่งามว่างาม(ข้อ ๒ ในวิปลาส ๓) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๖/๓๙๙)

จิตตวิปัลลาส : ดูจิตตวิปลาส

จิตตวิวัฏ : ความหลีกออกไปแห่งจิต(จากอกุศลด้วยกุศลที่อธิษฐาน) ซึ่งในบทมาติกาแห่งปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า ปัญญาในการอธิษฐาน ชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ (ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยกุศลที่อธิษฐาน) ดังคำในญาณกถา ฉวิวัฏฏญาณนิทเทส

SAMPLE

ที่กล่าวถึงจิตตวิวัฏไว้ว่า พระโยคาวจรเมื่อหมายรู้ย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏ เมื่อคิดย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเจโตวิวัฏ เมื่อรู้แจ้งย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าจิตตวิวัฏ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๐/๑๕๙)

จิตตวิวัฏฏญาณ : ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยกุศลที่อธิษฐาน

ในปฏิสัมภิทามรรค บทมาติกา ได้อธิบายว่า ปัญญาในการอธิษฐาน ชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๖/๔)

ในญาณกถา ฉวิวัฏฏญาณนิทเทส อธิบายถึงปัญญาในการอธิษฐาน ชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ ว่ามีหลายความหมาย เช่น

1.ปัญญาในการอธิษฐาน ชื่อว่า จิตตวิวัฏฏญาณ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะ ย่อมอธิษฐานจิต ด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ

2. ปัญญาในการอธิษฐานจึงชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ เพราะเมื่อละพยาบาทย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งอพยาบาท

3.ปัญญาในการอธิษฐาน จึงชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ เพราะเมื่อละถีนมิทธะ ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งอาโลกสัญญา

4.ปัญญาในการอธิษฐานจึงชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ เพราะเมื่อละกิเลสทั้งปวงย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งอรหัตตมรรค

และชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการอธิษฐาน ชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๗/๑๕๗)

จิตตวิสุทธิ : ความหมดจดแห่งจิต,ความบริสุทธิ์แห่งจิต หมายถึงภาวะที่จิตไม่มีกิเลสที่ทำให้เกิดความฟุ้งซ่าน,เป็นจิตที่ผ่องใส (ที.ปา.(ไทย๑๑/๓๕๙/๔๑๘) (ข้อ ๒ ในองค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ ๙)

ใน รถวินีตสูตรกล่าวถึงพระสารีบุตรสนทนากับพระปุณณามันตานีบุตรในเรื่องวิสุทธิ ๗ ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งที่ ท่านพระปุณณมันตานีบุตรกล่าวว่า สีลวิสุทธิมีจิตตวิสุทธิเป็นเป้าหมายจิตตวิสุทธิมีทิฏฐิวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ทิฏฐิวิสุทธิมีกังขาวิตรณวิสุทธิเป็นเป้าหมาย กังขาวิตรณวิสุทธิมีมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิมีปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมายปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิมีญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ญาณทัสสนวิสุทธิมีอนุปาทาปรินิพพานเป็นเป้าหมาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๘)

SAMPLE

ในปฏิสัมภิทามรรค สุตมยญาณนิทเทส กล่าวว่า ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๒๗),ใน สโตการิญาณนิทเทสอธิบายว่า ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ฟุ้งซ่าน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๐/๒๖๗)

จิตตสมาธิปธานสังขาร : สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์ หมายถึงความที่จิตแน่วแน่ซึ่งเกิดขึ้นแก่ผู้บำเพ็ญธรรมสมาธินั้น ด้วยการบำเพ็ญเพียรสร้างสรรค์ (ข้อ ๓ ในอิทธิบาท ๔) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๘๙/๒๐๓,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๗,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๑๓/๓๗๗,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๑/๓๘๕,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๙/๔๑๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๙๘/๔๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๐๑/๔๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๓/๔๐๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗๖/๓๙๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๒/๔๙๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๒/๕๐๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐๕/๑๖๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จิตตสมาธิ หมายถึงมรรค ๔ พร้อมวิปัสสนา และคำว่า ปธานสังขาร ได้แก่สังขารซึ่งเป็นประธาน เป็นชื่อหนึ่งของสัมมัปปธาน ที่ให้สำเร็จกิจ ๔ ประการ คือ (๑) สังวรปธาน (๒) ปหานปธาน (๓) ภาวนาปธาน (๔) อนุรักขนาปธาน (ที.ม.อ. ๒๘๗/๒๕๒-๒๕๓)และอีกอย่างหนึ่ง คำว่า จิตตสมาธิ หมายถึงกุศลกรรมบท ๑๐ คำว่า ธรรมสมาธิ มีอธิบายว่า ธรรม ๕ กล่าวคือความปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข และสมาธิที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า เมื่อปราโมทย์แล้วย่อมเกิดปีติ ชื่อธรรมสมาธิ (สํ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๓๖๕/๑๗๑-๑๗๒)

จิตตสมุฏฐานที่ไม่เป็นอุปาทายรูป : สภาวธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐานอันเป็นโผฏฐัพพายตนะและอาโปธาตุ ดังคำในอุปาทาทุกะ ปฏิจจวาร ที่กล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูปอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูปเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓และจิตตสมุฏฐานรูปที่ไม่เป็นอุปาทายรูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่ไม่เป็นอุปาทายรูปเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๗๐/๒๑๔)

ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อนุปาทารูป กล่าวถึงรูปที่ไม่เป็นอุปาทายรูป ว่าได้แก่โผฏฐัพพายตนะและอาโปธาตุ แล้วอธิบายความรูปที่เป็นโผฏฐัพพายตนะไว้ว่า

ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่แข็ง อ่อน ละเอียด หยาบมีสัมผัสเป็นสุข มีสัมผัสเป็นทุกข์ หนัก เบา สัตว์นี้เคยถูกต้อง กำลังถูกต้อง จักถูกต้อง หรือพึงถูกต้องโผฏฐัพพะใด ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยกายปสาทที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้นี้ชื่อว่าโผฏฐัพพะบ้าง โผฏฐัพพายตนะบ้าง โผฏฐัพพธาตุบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นโผฏฐัพพายตนะ

SAMPLE

ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่แข็ง อ่อน ละเอียด หยาบ มีสัมผัสเป็นสุข มีสัมผัสเป็นทุกข์ หนัก เบา กายที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เคยกระทบ กำลังกระทบจักกระทบ หรือพึงกระทบ ที่โผฏฐัพพะใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าโผฏฐัพพะบ้าง ...รูปนี้ชื่อว่าเป็นโผฏฐัพพายตนะ

ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่แข็ง อ่อน ละเอียด หยาบ มีสัมผัสเป็นสุข มีสัมผัสเป็นทุกข์ หนัก เบา โผฏฐัพพะใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เคยกระทบกำลังกระทบจักกระทบ หรือพึงกระทบที่กายปสาทที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าโผฏฐัพพะบ้าง... รูปนี้ชื่อว่าเป็นโผฏฐัพพายตนะ

ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่แข็ง อ่อน ละเอียด หยาบ มีสัมผัสเป็นสุข มีสัมผัสเป็นทุกข์ หนัก เบา เพราะปรารภโผฏฐัพพะใด กายสัมผัสอาศัยกายปสาทรูป เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิดฯลฯ เพราะปรารภโผฏฐัพพะใด เวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัสฯลฯ สัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯ กายวิญญาณ อาศัยกายปสาทเคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ กายสัมผัสมีโผฏฐัพพะใดเป็นอารมณ์อาศัยกายปสาท เคยเกิดกำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส ฯลฯ สัญญา ฯลฯเจตนาฯลฯ กายวิญญาณมีโผฏฐัพพะใดเป็นอารมณ์อาศัยกายปสาท เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด นี้ชื่อว่าโผฏฐัพพะบ้าง...รูปนี้ชื่อว่าเป็นโผฏฐัพพายตนะ

อธิบายรูปที่เป็นอาโปธาตุไว้ว่า ความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูป รูปนี้ชื่อว่าเป็นอาโปธาตุ รูปนี้ชื่อว่าไม่เป็นอุปาทายรูป (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๖๕๐-๖๕๑/๒๐๖-๒๐๗)

จิตตสมุฏฐานรูป: รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน, ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อธิบายจิตตสมุฏฐานรูปไว้ว่ากายวิญญัติและวจีวิญญัติ หรือรูปแม้อื่นมีอยู่ที่เกิดแต่จิตมีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่ามีจิตเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๖๖๖/๒๑๐)

คำนี้มีปรากฏอภิธรรมปิฎก ปัฏฐานหลายแห่ง เช่น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑/๗๐๑, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑/๗๗๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๕๕/๒๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๓๕/๒๘๘, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑/๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑/๑๖๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑/๒๒๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๘/๓๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๓๐/๑๑๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๔๕/๓๕๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๐๓/๓๘๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๔๘/๑๘๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑/๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑/๔๐๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๔๖/๖๓๓,อภิ.ป.(ไทย)

SAMPLE

๔๓/๓๕๐/๒๐๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๕/๑/๑๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๕/๑/๗๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๕/๓๓/๘๕)

จิตตสมุฏฐานรูปที่เกิดพร้อมกับจิต : รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานซึ่งเป็นกายวิญญัติและวจีวิญญัติ, ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อธิบายจิตตสมุฏฐานรูปไว้ว่ากายวิญญัติ และวจีวิญญัติ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่เกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่ามีจิตเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๖๖/๒๑๐)

คำว่า รูปที่เกิดขึ้นกับจิต ในจิตตสหภูรูป อธิบายว่ากายวิญญัติและวจีวิญญัติ รูปนี้ชื่อว่าเกิดพร้อมกับจิต (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๖๘/๒๑๐) หรือดังคำในจิตตสหภูทุกะ ปฏิจจวารกล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับจิตอาศัยสภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับจิตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้แก่ขันธ์ ๒ และจิตตสมุฏฐานรูปที่เกิดพร้อมกับจิตอาศัยขันธ์ ๑ ที่เกิดพร้อมกับจิตเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๓๙/๑๓๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๕๗/๑๔๕)

จิตตสมุฏฐานรูปที่เป็นอุปาทายรูป : รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อธิบายจิตตสมุฏฐานรูปไว้ว่ากายวิญญัติ และวจีวิญญัติ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่เกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูปและกวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่ามีจิตเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๖๖/๒๑๐)

ในปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ อธิบายรูปที่เป็นอุปาทายรูปไว้ว่าหมายถึงจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูปชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๕๙๕/๑๙๐)

และอธิบายหลักธรรมแต่ละข้อดังนี้ เช่น อธิบายรูปที่เป็นจักขายตนะว่าหมายถึงจักษุใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ สัตว์นี้ เคยเห็น กำลังเห็น จักเห็น หรือพึงเห็นรูปที่เห็นได้กระทบได้ด้วยจักษุใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าจักขุบ้าง จักขายตนะบ้าง จักขุธาตุบ้าง จักขุนทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง เนตรบ้าง นัยนาบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นจักขายตนะ,จักษุใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป

SAMPLE

๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ รูปที่เห็นได้และกระทบได้ เคยกระทบ กำลังกระทบ จักกระทบ หรือพึงกระทบที่จักษุใดซึ่งเห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่า จักขุบ้าง จักขายตนะบ้าง ...รูปนี้ชื่อว่าเป็นจักขายตนะ, จักษุใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ จักษุใดเห็นไม่ได้ เคย กระทบกระทบแล้ว กำลังกระทบ จักกระทบ หรือพึงกระทบที่รูปซึ่งเห็นได้และ กระทบได้นี้ชื่อว่าจักขุบ้าง จักขายตนะบ้าง... รูปนี้ชื่อว่าเป็นจักขายตนะ เป็นต้นไป จนถึง...อธิบายรูปที่เป็นอากาสธาตุว่าหมายถึงอากาศธรรมชาติที่นับว่าอากาศ ความ ว่างเปล่า ธรรมชาติที่นับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติที่นับว่าช่องว่าง ซึ่ง มหาภูตรูป ๔ ถูกต้องไม่ได้ รูปนี้ชื่อว่าเป็นอากาสธาตุ

อธิบายรูปที่เป็นลหุตารูปว่าหมายถึงความเบา ความรวดเร็ว ความไม่เชื่องช้า ความไม่หนักแห่งรูป รูปที่เป็นมุทุตารูปว่าหมายถึงความอ่อน ภาวะที่อ่อน ความไม่ แข็งความไม่กระด้างแห่งรูป รูปที่เป็นกัมมัญญตารูปว่าหมายถึงความควรแก่การงาน กิริยาที่ควรแก่การงานภาวะที่ควรแก่การงานแห่งรูปรูป รูปที่เป็นอุปจยรูปว่าหมายถึง ความแรกเกิดแห่งอายตนะ นั้นเป็นความเกิดขึ้นแห่งรูป รูปที่เป็นสันตติรูปว่าหมายถึง ความเจริญแห่งรูปนั้นเป็นความสืบต่อแห่งรูป รูปที่เป็นชรตารูปว่าหมายถึงความชรา ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความเสื่อมอายุ ความหง่อมแห่งอินทรีย์แห่งรูป รูปที่เป็นอนิจจตารูปว่าหมายถึงความสิ้นไป ความ เสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยง ความอันตรธานแห่งรูป รูปที่ เป็นกวฬิงการาหารว่าหมายถึงข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม เนย ใส เนยข้น น้ำมันน้ำผึ้ง น้ำอ้อย หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่พึงกินทางปาก ขบเคี้ยว กลืน กิน อิมห้องซึ่งมีโอชาเป็นเหตุให้สัตว์ในสถานที่นั้น ๆ ดำรงชีพอยู่ได้ รูปนี้ชื่อว่าเป็นอุ ปาทายรูป (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๕๙๖-๖๔๕/๑๙๐-๒๐๕)

ในอุปาทาทุกะ ปฏิจจวารอธิบายไว้ว่า สภาวธรรมที่เป็นอุปาทายรูปอาศัย สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูปเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัยได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปที่เป็น อุปาทายรูปอาศัยขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งไม่เป็นอุปาทายรูปเกิดขึ้นในปฏิสนธิขณะที่เป็น อเหตุกะฯลฯจิตตสมุฏฐานรูปและกฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปอาศัยมหาภูตรูป เกิดขึ้นฯลฯ(อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๗๕/๒๑๘)

ในวิภังควารเหตุปัจจัยอธิบายว่าสภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูปเป็นปัจจัยแก่ สภาวธรรมที่เป็นอุปาทายรูปและที่ไม่เป็นอุปาทายรูปโดยเหตุปัจจัยได้แก่เหตุที่ไม่เป็น อุปาทายรูปเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปที่เป็นอุปาทายรูปและที่ ไม่เป็นอุปาทายรูปโดยเหตุปัจจัยในปฏิสนธิขณะฯลฯ(อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๙๔/๒๓๑)

SAMPLE

จิตตสมุฏฐานรูปที่เห็นได้ : รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานซึ่งเป็นรูปที่เห็นได้ อันได้แก่ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีดำ สีหงสบาท สีคล้ำ สีเขียวใบไม้ สีม่วง ยาว สั้นละเอียด หยาบ กลม รี สี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม สิบหกเหลี่ยม ลุ่ม ดอน เงา แดด แสงสว่าง มืด เมฆ หมอก ควัน ละออง แสงจันทร์ แสงอาทิตย์ แสงดาว แสงกระจก แสงแก้วมณี แสงสังข์ แสงแก้วมุกดา แสงแก้วไพฑูรย์ แสงทองแสงเงิน

ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อธิบายจิตตสมุฏฐานรูปไว้ว่ากายวิญญัติ และวจีวิญญัติ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่เกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่ามีจิตเป็นสมุฏฐาน(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๖๖/๒๑๐)

ในสนิทัสสนทุกะ ปัญหาวาร อธิบายว่า สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เห็นได้โดยอธิปติปัจจัยมีอย่างเดียว คือสหชาตาธิปติ ได้แก่อธิบดีธรรมที่เห็นไม่ได้เป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปที่เห็นได้โดยอธิปติปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๓๖/๑๒๖)

จิตตสมุฏฐานรูปที่เห็นได้และกระทบได้ : รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานซึ่งเป็นรูปที่เห็นได้และกระทบได้ อันได้แก่ สีเขียวสีเหลือง สีแดง สีขาว สีดำ สีหงสบาท สีคล้ำ สีเขียวใบไม้ สีม่วง ยาว สั้นละเอียด หยาบ กลม รี สี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม สิบหกเหลี่ยม ลุ่ม ดอน เงา แดด แสงสว่าง มืด เมฆ หมอก ควัน ละออง แสงจันทร์ แสงอาทิตย์ แสงดาว แสงกระจก แสงแก้วมณี แสงสังข์ แสงแก้วมุกดา แสงแก้วไพฑูรย์ แสงทองแสงเงิน, ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อธิบายจิตตสมุฏฐานรูปไว้ว่ากายวิญญัติ และวจีวิญญัติ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่เกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้แก่รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่ามีจิตเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๖๖/๒๑๐)

ในสนิทัสสนสัปปฏิฆติกะ ปฏิจจวารอธิบายว่า สภาวธรรมที่เห็นได้และกระทบได้อาศัยสภาวธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปที่เห็นได้และกระทบได้อาศัยขันธ์ที่ เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้เกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ กฏัตตารูปที่เห็นได้และกระทบได้อาศัยขันธ์ที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้เกิดขึ้น จิตตสมุฏฐานรูปและกฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปที่เห็นได้และกระทบได้อาศัยอาโปธาตุเกิดขึ้นรูปายตนะอาศัยอาโปธาตุเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทยป ๔๑/๒/๖๓๑)

SAMPLE

จิตตสมุฏฐานรูปที่เห็นไม่ได้ : รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ซึ่งเป็นรูปที่เห็นไม่ได้ อันเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ, ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อธิบายจิตตสมุฏฐานรูปไว้ว่ากายวิญญัติ และวจีวิญญัติ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่เกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่ามีจิตเป็นสมุฏฐาน(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๖๖/๒๑๐)

ในวิภังควาร เหตุปัจจัย กล่าวว่า สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้อาศัยสภาวธรรมที่เห็นไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้แก่ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปที่เห็นไม่ได้อาศัยขันธ์ ๑ ที่เห็นไม่ได้เกิดขึ้น ฯลฯอาศัยขันธ์ ๒ ฯลฯ หรือดังคำว่า สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้อาศัยสภาวธรรมที่เห็นไม่ได้เกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัยได้แก่ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปที่เห็นไม่ได้อาศัยขันธ์ ๑ ที่ไม่มีเหตุซึ่งเห็นไม่ได้เกิดขึ้นฯลฯ(อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๒๐/๑๑๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๒๒/๑๑๘) หรือดังคำว่า สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้โดยวิปากปัจจัยมี ๓ วาระ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๔๕/๑๒๙)

จิตตสมุฏฐานรูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ : รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน อันได้แก่เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้,(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๕๘/๒๗๐)

ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อธิบายจิตตสมุฏฐานรูปไว้ว่ากายวิญญัติ และวจีวิญญัติ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่เกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่ามีจิตเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๖๖๖/๒๑๐)

ในสนิทัสสนสัปปฏิฆติกะ ปฏิจจวาร อธิบายว่า สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้อาศัยสภาวธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้อาศัยขันธ์ที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒/๖๓๒)

จิตตสังขาร : สังขารของจิต มี ๒ นัย คือ

1.ปัจจัยปรุงแต่งจิต ได้แก่ สัญญาและเวทนา

2. สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ เจตนาที่ก่อให้เกิดมโนกรรม; ดู สังขาร

SAMPLE

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๒๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๒๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๗/๔๙๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๓/๕๐๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๑/๑๓๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๘/๑๘๘,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๘/๓๘๒, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๗๗/๔๕๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๖/๔๖๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๔๐๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๐/๑๓๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๔/๒๗๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๘/๔๘๙,อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑/๔๔๖,อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๔/๔๔๖,อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๖/๔๔๖)

จิตตสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยจิต,ภาวะที่จิตถึงพร้อม; ตรงกับข้ามจิตตวิบัติ ดังคำในวิปัตติสัมปทาสูตรที่กล่าวจิตตสัมปทาไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ไม่มีจิตพยาบาท นี้เรียกว่าจิตตสัมปทา...เพราะจิตตสัมปทาเป็นเหตุ สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์(องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๘/๓๖๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๙/๓๖๔)

จิตตสัมภูตชาดก : ชาดกว่าด้วยจิตตบัณฑิตกับพระเจ้าสัมภูตบัณฑิต พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจิตตฤๅษี ได้ถวายโอวาทแก่พระเจ้าสัมภูตผู้หลงมัวเมาในราชสมบัติให้ระลึกถึงชาติกำเนิดของตนที่เคยมีมาแล้วในอดีตบางชาติเป็นคนจัณฑาล บางชาติเป็นเนื้อป่า บางชาติเป็นนกเขา แม้ชาติปัจจุบันจะเป็นพราหมณ์หรือเป็นกษัตริย์ก็ตาม ก็ไม่ควรประมาท และสอนให้เกิดอุตสาหะในการทำบุญกุศลยิ่งขึ้นไปอีกว่า ชีวิตของคนเราเดินเข้าไปใกล้ความตายทุกขณะ อายุของสัตว์นี้น้อยนัก ชีวิตย่อมถูกชราต้อนไปสู่ความตาย หาผู้ต้านทานมิได้ ขอมหาบพิตร อย่าได้ทำกรรมที่มีผลเป็นกำไรเป็นทุกข์เลย ขออย่าได้ทำกรรมที่มีธุลีบนพระเศียรเลย อย่าได้ทำกรรมที่จะให้เกิดในนรกอีกเลย และได้กราบทูลให้พระเจ้าสัมภูตละกามเข้าออก ซึ่งพระราชาเกิดความสลดพระทัยจึงสละราชสมบัติออกผนวชบำเพ็ญฌานสมาบัติอยู่ในป่าหิมพานต์ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๔/๔๗๓)

จิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยจิต ซึ่งเป็นข้อสนทนาธรรมระหว่างเทวดาเป็นผู้ทูลถามและพระพุทธเจ้าตรัสตอบ กล่าวคือ เทวดาทูลถามว่า โลกถูกอะไรนำไป ถูกอะไรผลักไสไปอะไรเล่าเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตผลักไสไป จิตเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๖๒/๗๓)

จิตตเสนะ : ชื่อเทวบุตรพวกคนธรรพ์ ซึ่งเป็นผู้รับใช้ของท้าวจาตุมหาราช ดังคำใน มหาสมยสูตรว่า ปนาทะ โอปมัญญะ มาตลิผู้เป็นเทพสารถี จิตตเสนะ นโฬราชะ ชโนสภะ ปัญจ

สิขะ ติมพรุ (คันธรรพเทวราชา) และสุริยวัจฉสา (คันธรรพเทวธิดา) ก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๗/๒๖๕)

ในฎีกาอธิบายไว้ว่า คำว่า จิตตเสนะ เป็นชื่อเทวบุตรพวกคนธรรพ์ ๓ องค์ คือ (๑) จิตตะ (๒) เสนะ (๓) จิตตเสนะ (ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๓๗/๓๐๐)

จิตตเสนะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ในระดับยักษ์ที่เป็นมหายักษ์ (เป็น ๑ ในบรรดามหายักษ์ ๔๑ ตน) ดังคำในอาฏานาฏิยสูตร ที่กล่าวถึงยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ คือใคร คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑... จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ นโฬราชา ๑ เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๓/๒๔๕)

จิตตหัตถเถรวัตถุ:เรื่องพระจิตตหัตถเถระ หมายถึงเรื่องพระเถระที่จับจิตของตนให้อยู่ได้ ไม่ได้เป็นไปตามอำนาจของจิตดังเช่นแต่ก่อน

อรรถกถาธรรมบทอธิบายไว้ว่า ท่านเป็นชาวนากรุงสาวัตถี ทำนา วันหนึ่งโคหายจึงตามหาโค หิวข้าวจึงไปขอกินข้าวกับพระภิกษุที่วัดพระเชตวัน และอยู่ปฏิบัติพระสงฆ์ ต่อมาเห็นว่า ภิกษุสงฆ์ มีร่างกายดี เพราะฉันอาหารดี จึงขอบวช เมื่อบวชแล้ว ก็ฉันอาหาร พอร่างกายผ่องใส ก็คิดถึงบ้าน คิดถึงภรรยา ก็สึกไป ท่านบวชๆ สึกๆ ทำอยู่เช่นนี้ ๖ ครั้ง วันหนึ่ง เห็นภรรยานอนหลับมองดูคล้ายซากศพจึงเกิดความสังเวช ขณะเดินทางไปวัดบรรลุธรรมเป็นโสดาบัน เมื่อไปขอบวช ก็ถูกบ่ายเบี่ยงจึงต้องอ้อนวอนอยู่หลายครั้ง ในที่สุด ก็ได้บวช และบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ในเวลาไม่นานนัก เมื่อถูกเหล่าภิกษุถามว่า ถึงเวลาสึกได้แล้ว ก็ตอบว่า ผมไปแล้วในเวลาที่มีความเกี่ยวข้องดอก ความเกี่ยวข้องนั้นผมตัดได้แล้ว ต่อไปนี้ ผมมีความไม่ไปเป็นธรรมดา ต่อมา พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ว่า ผู้มีจิตไม่มั่นคง ไม่รู้แจ้งสัทธรรม มีความเลื่อมใสเลื่อนลอยย่อมไม่มีปัญญาสมบูรณ์ ผู้มีจิตไม่ซุ่มด้วยราคะ ไม่ขุ่นมัวด้วยโทสะละบุญและบาปได้แล้ว มีสติตื่นอยู่ย่อมไม่มีภัย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘/๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่มีภัย ในที่นี้หมายถึงไม่มีภัยคือกิเลส คาถานี้ตรัสถึงคุณสมบัติของพระขีณาสพ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๓๐)

จิตตหัตถิสารีบุตร, พระ : พระเถระรูปหนึ่ง พักอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสนั่งประชุมสนทนาอภิธัมมกถาอยู่ในโรงฉัน และพูดสอดแทรกระหว่างการสนทนา ถูกท่านพระมหาโกฏฐิกะทักท้วงให้รอคอยจนกว่าภิกษุผู้เป็นเถระจะสนทนากันจบ ภายหลังได้ลาสิกขา เป็นคฤหัสถ์ ได้วิหารสมาบัติเหล่านี้ ๆระลึกถึงคุณแห่งเนกขัมมะแล้วกลับเข้ามาบวชใหม่และตั้งใจบำเพ็ญเพียรจนบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๐/๕๕๔)

SAMPLE

จิตตอุบาสก : 1. จิตตคหบดี ชาวเมืองมัจฉิกาสณฑ์ ที่เป็นอัครอุบาสก ดังคำในจูฬวรรคว่า ภิกษุ สุธรรมอยู่ประจำในอาวาสของจิตตคหบดี ในเมืองมัจฉิกาสณฑ์ ด่าจิตตอุบาสกด้วยคำหยาบ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๗๔/๑๕๕)

2.อุบาสกชื่อจิตตะ ผู้เป็นอัครอุบาสก ของพระพุทธเจ้านามว่าสุชาตะ ดังคำในสุชาตพุทธวงศ์ว่า สุทัตตอุบาสกและจิตตอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก(ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ) (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๐/๖๕๕)

จิตตะ หัตถิสารีบุตร :บุตรนายควาญช้างกรุงสาวัตถี เป็นปริพาชก ได้ทูลถามปัญหาทางทิฏฐิ ๖๒ พร้อมกับโปฏฐปาทปริพาชก บวชๆ สึกๆ จนครบ ๗ ครั้ง และได้บวชในสำนักพุทธองค์ ตั้งใจบำเพ็ญเพียร บรรลุธรรมเป็นอรหันต์ ดังคำในโปฏฐปาทสูตรตอนหนึ่งว่า จิตตะ หัตถิสารีบุตร ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วแล เมื่อท่านหัตถิสารีบุตรได้บรรพชาอุปสมบทแล้วไม่นานก็ทำให้แจ้งอรหัตผล (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๒/๑๘๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๓๘/๑๙๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๓/๑๙๖)

จิตตะ : 1.จิตตหัตถิสารีบุตร ผู้เป็นปริพาชก ภายหลังบวชบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๓๗/๑๙๓,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๐/๑๙๕)

2.จิตตะ เอาจิตจดจ่อกับสิ่งนั้นๆ ซึ่งเป็นหลักธรรมข้อ ๑ ในอิทธิบาท ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๗/๔๐๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖/๒๕)

ในฎีกามหาวรรคอธิบายเป็นชื่อเทวบุตรพวกคนธรรพ์องค์หนึ่ง (ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๓๗/๓๐๐)

จิตตาเถรีคาถา :คาถาของของพระจิตตาเถรี, ภาษิตของพระจิตตาเถรี พระเถรีรูปนี้เกิดในตระกูลคหบดีมหาศาล ชาวกรุงราชคฤห์รู้ความแล้วได้ศรัทธา ในกาลเสด็จเข้ากรุงราชคฤห์ของพระศาสดา ภายหลังบวชในสำนักของพระมหาปชาบดีโคตมี ในเวลาแก่ ได้ขึ้นเขาคิชฌกูฏทำสมณธรรมเจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา พิจารณาการปฏิบัติของตนแล้วได้กล่าวว่า เราเป็นผู้มีร่างกายผ่ายผอม เป็นไข้อ่อนเพลียมาก ต้องเดินถือไม้เท้าไปไหนๆ ก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ยังขึ้นภูเขาได้ เราเก็บผ้าสังฆาฏิ และคว่ำบาตรแล้วข่มตน ทำลายกองความมืดได้แล้วบนภูเขา (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๗/๕๕๘,ขุ.เถรี.อ.(บาลี) -/-/๔๑-๔๒)

จิตตาธิบดี : ความเป็นใหญ่แห่งจิต ดังคำในกถาวัตถุที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จิตตาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรม,กล่าวให้พระปรวาทียอมรับว่า จิตตาธิบดีเป็นปัจจัยโดยอธิปติปัจจัย เป็นปัจจัยโดยอินทรียปัจจัย (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๑๓/๗๖๒-๗๖๓

SAMPLE

ในปัฏฐาน ปัจจยนิทเทส กล่าวว่า จิตตาธิบดี เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจิตและรูปที่มีธรรมอันสัมปยุตด้วยจิตนั้นเป็นสมุฏฐานโดยอธิปติปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๓/๓)

จิตตานุปัสสนา :การพิจารณาจิต หมายถึงการพิจารณาจิตเป็นอารมณ์

ในสติปัฏฐานอธิบายจิตตานุปัสสนาไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ จิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะจิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ชัดว่า จิตมีโทสะ จิตปราศจากโทสะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีโมหะจิตปราศจากโมหะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ชัดว่า จิตหดหู่ จิตฟุ้งซ่านก็รู้ชัดว่า จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า จิตเป็นมหัคคตะ จิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่า จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ชัดว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าจิตเป็นสมาธิก็รู้ชัดว่าจิตเป็นสมาธิ จิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ชัดว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ชัดว่า จิตหลุดพ้นแล้ว จิตไม่หลุดพ้นก็รู้ชัดว่า จิตไม่หลุดพ้น ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่หรือว่าภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า จิตมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย(ตัณหาและทิฏฐิ)อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๙/๒๒๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๔/๑๑๑),(ข้อ ๓ ในสติปัฏฐาน ๔) ; ดู ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๒-๓๗๔/๒๔๘, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๗๔/ ๓๙๐, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๕๕/๓๐๖,๓๗๔/๓๑๙)

ในจิตตานุปัสสนานิทเทสอธิบายถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิต ภายในตนอยู่ไว้ว่า ภิกษุรู้ชัดจิตมีราคะว่าจิตของเรามีราคะ หรือรู้ชัดจิตปราศจากราคะว่าจิตของเราปราศจากราคะ รู้ชัดจิตมีโทสะว่าจิตของเรามีโทสะ หรือรู้ชัดจิตปราศจากโทสะว่าจิตของเราปราศจากโทสะ รู้ชัดจิตมีโมหะว่าจิตของเรามีโมหะหรือรู้ชัดจิตปราศจากโมหะว่าจิตของเราปราศจากโมหะ รู้ชัดจิตหดหู่ว่าจิตของเราหดหู่ รู้ชัดจิตฟุ้งซ่านว่าจิตของเราฟุ้งซ่าน รู้ชัดจิตเป็นมหัคคตะว่าจิตของเราเป็นมหัคคตะ หรือรู้ชัดจิตที่ไม่เป็นมหัคคตะว่าจิตของเราไม่เป็นมหัคคตะ รู้ชัดจิตที่เป็นสอุตตระว่าจิตของเราเป็นสอุตตระ หรือรู้ชัดจิตเป็นอนุตตระว่าจิตของเราเป็นอนุตตระ รู้ชัดจิตเป็นสมาธิว่าจิตของเราเป็นสมาธิ หรือรู้ชัดจิตไม่เป็นสมาธิว่าจิตของเราไม่เป็นสมาธิ รู้ชัดจิตหลุดพ้นว่า จิตของเราหลุดพ้นแล้ว หรือรู้ชัดจิตที่ยังไม่หลุดพ้นว่า จิตของเรายังไม่หลุดพ้น

SAMPLE

ภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดนิมิตนั้นด้วยดี ครั้นเสพ เจริญทำให้มาก กำหนดนิมิตนั้นด้วยดีแล้วจึงส่งจิตไปในจิตภายนอกตน

กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกตนอยู่ไว้ว่า ภิกษุรู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งมีราคะว่าจิตของเขามีราคะ หรือรู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งปราศจากราคะว่า จิตของเขาปราศจากราคะ รู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งมีโทสะว่าจิตของเขามีโทสะ หรือรู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งปราศจากโทสะว่าจิตของเขาปราศจากโทสะ รู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งมีโมหะว่าจิตของเขามีโมหะ หรือรู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งปราศจากโมหะว่าจิตของเขาปราศจากโมหะ รู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งหดหู่ว่าจิตของเขาหดหู่ หรือรู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งฟุ้งซ่านว่าจิตของเขาฟุ้งซ่าน รู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งเป็นมหัคคตะว่าจิตของเขาเป็นมหัคคตะ หรือรู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งไม่เป็นมหัคคตะว่าจิตของเขาไม่เป็นมหัคคตะ รู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งเป็นสอุตตระว่าจิตของเขาเป็นสอุตตระหรือรู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งเป็นอนุตตระว่าจิตของเขาเป็นอนุตตระ รู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งเป็นสมาธิว่า จิตของเขาเป็นสมาธิ หรือรู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งไม่เป็นสมาธิว่า จิตของเขาไม่เป็นสมาธิ รู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งหลุดพ้นแล้วว่า จิตของเขาหลุดพ้นแล้ว หรือรู้ชัดจิตของผู้นั้นซึ่งยังไม่หลุดพ้นว่า จิตของเขายังไม่หลุดพ้น ภิกษุนั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดนิมิตนั้นด้วยดี ครั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดนิมิตนั้นด้วยดีแล้วจึงส่งจิตไปในจิตภายในตนและภายนอกตน

กล่าวถึงพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในตนและภายนอกตนอยู่ไว้ว่า ภิกษุรู้ชัดจิตมีราคะว่า จิตมีราคะ หรือรู้ชัดจิตปราศจากราคะว่า จิตปราศจากราคะ รู้ชัดจิตมีโทสะว่า จิตมีโทสะ หรือรู้ชัดจิตปราศจากโทสะว่าจิตปราศจากโทสะ รู้ชัดจิตมีโมหะว่า จิตมีโมหะ หรือรู้ชัดจิต ปราศจากโมหะว่า จิตปราศจากโมหะ รู้ชัดจิตหดหู่ว่า จิตหดหู่ หรือรู้ชัดจิตฟุ้งซ่านว่า จิตฟุ้งซ่าน รู้ชัดจิตที่เป็นมหัคคตะว่า จิตเป็นมหัคคตะ หรือรู้ชัดจิตที่ไม่เป็นมหัคคตะว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ รู้ชัดจิตที่เป็นสอุตตระว่าจิตเป็นสอุตตระ หรือรู้ชัดจิตที่เป็นอนุตตระว่าจิตเป็นอนุตตระ รู้ชัดจิตที่เป็นสมาธิว่าจิตเป็นสมาธิ หรือรู้ชัดจิตไม่เป็นสมาธิว่าจิตไม่เป็นสมาธิ รู้ชัดจิตที่หลุดพ้นแล้วว่า จิตหลุดพ้นแล้ว หรือรู้ชัดจิตที่ยังไม่หลุดพ้นว่า จิตยังไม่หลุดพ้น ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในตนและภายนอกตนอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๖๕/๓๑๒)

จิตตาอุบาสิกา :1.อุบาสิกาชื่อว่าจิตตา ผู้เป็นอัครอุบาสิกา สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ ดังคำในโสภิตพุทธวงส์ว่า นกุลาอุบาสิกาและจิตตาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๒๒)

2. อุบาสิกาผู้เป็นอัครอุบาสิกา สมัยพระพุทธเจ้าพระนามสิขี ดังคำในสิขีพุทธวงศ์ว่า จิตตาอุบาสิกาและสุจิตตาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๙๔)

จิตติทธิบาท:อิทธิบาทคือจิต,ธรรมที่ให้ถึงความสำเร็จคือจิตตะ หมายถึงธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือจิตตะ ดังคำในอิทธิปาทวิภังค์เรื่องจิตติทธิบาท

ในอภิธรรมภาชนีย์ จิตติทธิบาทอธิบายว่า ภิกษุเจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฏฐิ เพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้นสงัดจากกามฯลฯ บรรลุปฐมฌานที่เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น จิต มโน มานัส ฯลฯมโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่าจิตติทธิบาท สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยจิตติทธิบาท (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๓๘/๓๔๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๖๐/๓๕๓),(ข้อ ๓ ในอิทธิบาท ๔) บาท (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๕๗/๓๕๒)

จิตตุชุกตา : ความซื่อตรงแห่งจิต, จิตที่ซื่อตรง, ธรรมชาติที่ทำให้จิตซื่อตรงต่อหน้าที่การงานของมัน (ข้อ ๑๙ ในโสภณเจตสิก ๒๕) ดังคำในธัมมสังคณีว่า ความตรง กิริยาที่ตรง ความไม่คด ความไม่โค้ง ความไม่งอแห่งวิญญาณขันธ์ นี้ชื่อว่าจิตตุชุกตา (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๕๑/๓๖,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๓๓๑/๙๙)

จิตตุปบาท : ความเกิดขึ้นแห่งจิต, ธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต หมายถึงเจตสิก

ในจูฬวรรค และกกุธเถรสูตร กล่าวถึงพระเทวทัตถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ เกิดความปรารถนาว่า‘เราจะปกครองภิกษุสงฆ์’ ท่านผู้เจริญพร้อมกับจิตตุปบาทพระเทวทัตจึงเสื่อมจากฤทธิ์”(วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓/๑๗๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๗๐)

ในสัลเลขสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า แม้จิตตุปบาทก็มีอุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๔/๗๕)

ในเสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงกล่าวจิตตุปบาท(ความเกิดขึ้นแห่งจิต) ไว้ ๒ ประการ คือ (๑)จิตตุปบาทที่ควรเสพ (๒) จิตตุปบาทที่ไม่ควรเสพ จิตตุปบาททั้ง ๒ ประการนั้นเป็นจิตตุปบาทที่ตรงข้ามกันและกัน ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๙/๑๓๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๑๔/๑๔๒)

ในนันทมาตาสูตร กล่าวนางนันทมาตานิมนต์พระเถระทางความคิดเท่านั้น ดังคำว่า นันทมาตา น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ แม้เพียงจิตตุปบาทเธอก็ทำให้บริสุทธิ์ได้ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๓/๙๕)

ในมหานิทเทสอธิบายว่า ธรรมทั้งปวงนับเนื่องด้วยความนึก นับเนื่องด้วยความหวัง นับเนื่องด้วยมนสิการ นับเนื่องด้วยจิตตุปบาทของพระผู้มีพระภาคพุทธ

SAMPLE

เจ้า พระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าย่อมเป็นไปในสัตว์ทั้งปวง(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๗)

ในปัฏฐานอธิบายว่า พระเสขะหรือปุถุชน เห็นแจ้งกุศลโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อกุศลดับแล้ว จิตตุปบาทที่เป็นวิบากจึงเกิดขึ้นโดยเป็นตทารมณ์ หรือดังคำว่า เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินจักษุนั้น ราคะจึงเกิดขึ้น ... โทมนัสจึงเกิดขึ้น เมื่อกุศลและอกุศลดับแล้ว จิตตุปบาทที่เป็นวิบากจึงเกิดขึ้นโดยเป็นตทารมณ์ หรือดังคำว่า บุคคลยินดีเพลิดเพลินขันธ์ที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลส ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น เมื่ออกุศลดับแล้ว จิตตุปบาทที่เป็นวิบากจึงเกิดขึ้นโดยเป็นตทารมณ์ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๐๙/๒๕๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๕๒/๘๑๗,) อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๙/๘๘๒)

จิตตุปบาทที่เป็นวิบาก: ความเกิดขึ้นแห่งจิตที่เป็นผล ดังคำในกุศลติก ปัญหาวารว่า พระเสขะหรือปุถุชน เห็นแจ้งกุศลโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อกุศลดับแล้ว จิตตุปบาทที่เป็นวิบากจึงเกิดขึ้นโดยเป็นตทารมณ์หรือดังคำว่า พระเสขะหรือปุถุชนเห็นแจ้งขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาเมื่อกุศลดับแล้ว จิตตุปบาทที่เป็นวิบากจึงเกิดขึ้นโดยเป็นตทารมณ์ (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๖/๓๔๐),หรือดังคำว่า บุคคลเห็นแจ้งขันธ์ที่มีเหตุโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยงฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น เมื่อกุศลและอกุศลดับแล้ว จิตตุปบาทที่เป็นวิบากซึ่งไม่มีเหตุจึงเกิดขึ้นโดยเป็นตทารมณ์เพราะปรารภขันธ์ที่มีเหตุ ขันธ์ที่ไม่มีเหตุและโมหะจึงเกิดขึ้น หรือดังคำว่า บุคคลเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯหทัยวัตถุฯลฯ ขันธ์ที่ไม่มีเหตุและโมหะโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยงฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น เมื่อกุศลและอกุศลดับแล้ว จิตตุปบาทที่เป็นวิบากซึ่งไม่มีเหตุจึงเกิดขึ้นโดยเป็นตทารมณ์(อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๙๘/๕๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๙๙/๕๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๔๔๖/๒๖๕)

จิตเตกัคคตา :ความที่จิตมีอารมณ์เดียว หมายถึงภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง,หมายถึงสภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว

ในอนุปทสูตร กล่าวถึงสารีบุตรสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ก็ธรรมในปฐมฌาน คือวิตก(ความตรึก) วิจาร(ความตรอง) ปีติ(ความอิ่มใจ)สุข(ความสุข) จิตเตกัคคตา(ความที่จิตมีอารมณ์เดียว) ผัสสะ(ความถูกต้อง) เวทนา(ความเสวยอารมณ์) สัญญา(ความหมายรู้) เจตนา(ความจงใจ) วิญญาณ(ความรู้แจ้ง) ฉันทะ(ความพอใจ) อธิโมกข์(ความน้อมใจเชื่อ) วิริยะ(ความเพียร)สติ(ความระลึกได้)อุเบกขา(ความวางเฉย) มนสิการ(ความ

SAMPLE

ใส่ใจ)เหล่านั้น สารีบุตรกำหนดตามลำดับบทได้แล้ว ธรรมที่สารีบุตรรู้แจ้งแล้วเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๔/๑๑๑)

ในทันตภูมิสูตร กล่าวถึงภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่พึงบรรลุจิตเตกัคคตา(สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว)ได้' (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๓/๒๔๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๕/๒๔๘)

ในฉันทสมาธิสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าภิกษุอาศัยฉันทะแล้วได้สมาธิได้จิตเตกัคคตา(สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว) นี้เรียกว่าฉันทสมาธิ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๕/๓๙๕)

จิตที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค : จิตที่ประกอบด้วยสังโยชน์ ๓ (สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส) ซึ่งต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค ดังคำว่า สังโยชน์ ๓ เหล่านี้ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับสังโยชน์ ๓ นั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ฯลฯ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์ ๓ นั้น กายกรรมวจีกรรมและมโนกรรมที่มีสังโยชน์ ๓ นั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๑๐/๒๖๑, อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๔/๔๑๓)

จิตที่เป็นกามาวจร :จิตระดับกามาวจร, จิตที่ท่องเที่ยวไปในภพที่เป็นกามาพจร ดังคำในกามาวจรทุกะปัญหาวารที่กล่าวไว้ว่า บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่เป็นกามาวจรด้วยเจโตปริยญาณ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๐๗/๕๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า กามาวจร คือระดับจิตของผู้ที่ยังปรารภกามเป็นอารมณ์ ได้แก่จิตของสัตว์ในกามภพทั้ง ๑๑ ชั้นคือ (๑) อบายภูมิ ๔ (๒) มนุษยโลก (๓) สวรรค์ ๖ ชั้น (ขุ.ม.อ. (บาลี)๑/๑/๑๖)

จิตที่เป็นกุศล :กุศลจิต, จิตที่ประกอบด้วยจิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆเกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้นผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ อโลภะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา อัพยาบาท สัมมาทิฏฐิ หิริ โอตตัปปะกายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายุชุกตา จิตตุชุกตา สติ สัมปชัญญะ สมถะ วิปัสสนา ปัคคาหะ

และอวิกเขปะก็เกิดขึ้นหรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑/๒๗)

จิตที่เป็นภายนอก, พหิทธจิต :จิตที่เป็นรูปายตนะฯลฯ ธัมมายตนะ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๑๔/๓๐๗) จิตที่เป็นภายนอกนี้ มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังคำในอัชฌัตติกทุกะ ปัญหาวารว่า บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่เป็นภายนอกด้วยเจโตปริยญาณ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๔๑/๑๙๕)

จิตที่เป็นภายนอกตน,พหิทธาจิต: จิตที่อยู่ภายนอกตน ไม่ใช่จิตของตน เป็นของเฉพาะแต่ละบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้นๆได้แก่รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๕๑/๒๖๙)

จิตที่เป็นภายนอกตนมีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังคำในอัชฌัตตติกะ ปัญหาวารว่า บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่เป็นภายนอกตนด้วยเจโตปริยญาณ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๙/๖๐๒)

จิตที่เป็นภายใน, อัชฌัตตจิต :จิตที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดแต่ตน เป็นของเฉพาะแต่ละบุคคลที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือของสัตว์นั้นๆได้แก่รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๕๐/๒๖๙)

จิตที่เป็นรูปาวจร, รูปาวจรจิต :จิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัติของผู้ที่กำลังอุบัติ หรือของผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิระหว่างนี้ คือ เบื้องต่ำกำหนดพรหมโลกเป็นที่สุด เบื้องสูง กำหนดเทพชั้นอกนิฏฐภพเป็นที่สุด (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๙/๓๒๖)

จิตที่เป็นรูปาวจรมีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐานดังคำในรูปาวจรทุกะ ปัญหาวารว่า สภาว ธรรมที่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่บุคคลรู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่เป็นรูปาวจรด้วยเจโตปริยญาณ(อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๔๖/๕๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ผู้เข้าสมาบัติ หมายถึงผู้กำลังเข้ากุศลฌานที่เป็นรูปาวจร คำว่า ผู้ที่กำลังอุบัติ หมายถึงผู้กำลังอุบัติด้วยวิปากฌานที่เป็นรูปาวจร คำว่า ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน หมายถึงผู้กำลังเข้ากิริยาฌานที่เป็นรูปาวจร (อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๔๔๕)

คำว่า รูปาวจร หมายถึงระดับจิตของผู้ได้รูปฌาน ได้แก่สัตว์ผู้เกิดในพรหมโลก ๑๖ ชั้น ตั้งแต่ชั้นพรหมปาริสัชชาจนถึงชั้นอกนิฏฐา (ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑/๑/๑๖)

SAMPLE

จิตที่เป็นโลกิยะ, โลกิยจิต : จิตชั้นโลกิยะ จิตปุถุชน หมายถึงจิตที่เป็นกุศลอกุศลและอัพยากฤต ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร ได้แก่รูปขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๙๙/๒๗๙)

ในทวีหิสีเลหิกถา พระสกวาทีที่ไม่ใช่มีความเห็นว่า บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรคเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยผัสสะที่เป็นโลกิยะ...จิตที่เป็นโลกิยะ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๘๗/๖๔๑)

จิตที่เป็นโลกิยะนี้มีปรากฏในคัมภีร์ในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังคำในโลกิยทุกะ ปัญหาวาร ว่า บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่เป็นโลกิยะด้วยเจโตปริยญาณ(อภิ.ก.(ไทย) ๔๒/๑๔๙/๑๘๘)

จิตที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้, สรณจิต: จิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๓ คือโลภโกรธหลง หมายถึงจิตตุปบาทที่เป็นอกุศล ๑๒ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๖๑๕/๓๘๘)

ในสรณทุกะอธิบายถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ ซึ่งหมายถึงจิตที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะและกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้นได้แก่ เวทนาขันธ์ฯลฯ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้นกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม ที่มีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๓๐๑/๓๒๘),ในสรณทุกะ ปัญหาวาร กล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้โดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่บุคคลยินดีเพลิดเพลินราคะ เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินราคะนั้น ราคะจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๕๐/๖๓๗)

จิตที่เป็นอกุศล, อกุศลจิต: จิตอกุศล, จิตที่ยังไม่ฉลาด, จิตที่ไม่ดี หมายถึงใจที่สหรคตด้วยโสมนัสสัมปยุตด้วยทิฏฐิ มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆเกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้นผัสสะเวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา วิริยินทรีย์สมาธินทรีย์ มนินทรีย์โสมนัสสินทรีย์ชีวิตินทรีย์มิจฉาทิฏฐิมิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยพละ สมาธิพละ อหิริกพละ อโนตตัปปพละ โลภะ โมหะ อภิชฌา มิจฉาทิฏฐิ อหิริกะ อโนตตัปปะ สมถะ ปัคคาหะ และอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๓๖๕/๑๑๐)

ในกถาวัตถุ พระสกวาทีกล่าวถึงจิตที่เป็นอกุศลไม่ได้ตั้งอยู่ได้ตลอดทั้งวัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๖/๓๐๖)

จิตที่เป็นอดีต,อดีตจิต : จิตที่ผ่านมาแล้ว, จิตที่ล่วงไปแล้ว จิตที่ดับไปแล้ว หมายถึงจิตที่เกิดขึ้นดับไปแล้ว ดังคำในธัมมสังคณีว่า จิตที่ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึง

SAMPLE

ความดับแล้วถึงความดับสูญแล้ว เกิดขึ้นดับไปแล้ว ที่ล่วงไปแล้ว สงเคราะห์ด้วยส่วนที่ล่วงไปแล้วได้แก่รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๔๔/๒๖๘),

จิตที่เป็นอนาคต,อนาคตจิต :จิตที่ยังไม่ได้เกิด,จิตที่ยังไม่เกิดพร้อม หมายถึงจิตที่ยังไม่ปรากฏ ดังคำในธัมมสังคณีว่า จิตที่ยังไม่เกิด ยังไม่มี ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้นยังไม่เกิดขึ้นพร้อมยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อมที่ยังไม่มาถึงสงเคราะห์ด้วยส่วนที่ยังไม่มาถึงได้แก่รูปขันธ์ เวนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๔๕/๒๖๘),

จิตที่เป็นอรูปาวจร,อรูปาวจรจิต: จิตระดับอรูปาวจร,จิตของผู้ได้อรูปฌาน หมายถึงจิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัติของผู้ที่กำลังอุบัติ หรือของผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบันที่ท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิ ระหว่างนี้ คือเบื้องต่ำกำหนดเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพเป็นที่สุด เบื้องสูงกำหนดเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพเป็นที่สุด (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๙๑/๓๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ผู้เข้าสมาบัติ หมายถึงผู้กำลังเข้ากุศลฌานที่เป็นอรูปาวจร คำว่า ผู้ที่กำลังอุบัติ หมายถึงผู้กำลังอุบัติด้วยวิปากฌานที่เป็นอรูปาวจร คำว่า ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน หมายถึงผู้กำลังเข้ากิริยาฌานที่เป็นอรูปาวจร (อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๔๔๕)

คำว่า อรูปาวจร คือระดับจิตของผู้ได้อรูปฌาน ได้แก่สัตว์ผู้เกิดในอรูปพรหม ๔ ชั้น (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๖)

จิตที่เป็นอเหตุกะ,อเหตุกจิต:จิตที่ไม่มีเหตุ ได้แก่เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และ ธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๘๐/๓๗๖)

จิตที่เป็นอเหตุกะนี้ มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังคำในปัจจยปัจจนียะ วิภังควารว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นจิตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นจิตเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยจิตที่เป็นอเหตุกะเกิดขึ้นในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ(อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๕๓/๒๘) หรือดังคำในจิตตสมุฏฐานทุกะ ปฏิจจวารว่า สภาวธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐานอาศัยสภาวธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยจิตที่เป็นอเหตุกะเกิดขึ้นในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๒๓/๑๘๓)

จิตที่เป็นเอกัคคตารมณ์ : จิตที่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง หมายถึงจิตที่มีอารมณ์เดียว ดังคำในญาณกถา สุตมยญาณนิทเทสว่า สภาวะที่ตั้งอยู่ด้วยอำนาจความปรากฏแห่งจิตที่เป็นเอกัคคตารมณ์...สภาวะที่เป็นอารมณ์...ควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๕/๒๓)

SAMPLE

จิตที่มีความสว่าง :จิตที่เป็นโอภาส, จิตที่เกิดความสว่าง, จิตที่มีความขาวใส หมายถึงจิตที่มีโอภาสเพื่อบรรลุทิพพจักขุญาณ ซึ่งต่างจากการมนสิการอาโลกสัญญาที่มุ่งบรรเทาถีนมิทธะ ดังคำในอุทายีสูตรว่า ภิกษุมนสิการอาโลกสัญญา ตั้งสัญญาไว้ว่าเป็นกลางวันอยู่... ภิกษุนั้นมีจิตปลอดโปร่งไม่ถูกนิวรณ์พัวพัน ย่อมเจริญจิตที่มีความสว่างด้วยประการอย่างนี้ นี้เป็นอนุสสติฏฐาน ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้วอย่างนี้ย่อมเป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๙, (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๒๙/๑๑๒)

จิตที่มีราคะ : จิตมีความกำหนดยินดี,จิตที่ประกอบด้วยความโลภ หมายถึงจิตที่สหรคตด้วยโลภะ ๘ ดวง ดังคำในสมณมุณฑิกสูตรว่า จิตมีหลายดวง มีหลายอย่าง มีหลายประการ คือ จิตที่มีราคะ จิตที่มีโทสะ และจิตที่มีโมหะ ศีลที่เป็นอกุศลมีจิตเหล่านี้เป็นสมุฏฐาน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๔/๓๑๑, (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๖๔/๑๙๕),ในกถาวัตถุ พระสกวาทีกล่าวถึงบางคนรู้ชัดจิตที่มีราคะว่า จิตมีราคะ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๖/๔๖๕)

จิตที่ไม่ได้อบรม,อภาวิตจิตต **:**จิตที่ไม่ได้ฝึกฝน, จิตที่ไม่ได้รับการพัฒนา หมายถึงจิตที่ไม่ได้อบรมด้วยสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ ฝนย่อมรั่วรดเรือนที่มุงไม่ดีได้ ฉันใด ราคะย่อมรั่วรดจิตที่ไม่ได้อบรมได้ ฉันนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓/๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่าจิตที่ไม่ได้อบรม หมายถึงจิตที่ไม่ได้รับการอบรมด้วยสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ในคาถานี้หาใช่หมายเอาเฉพาะราคะเท่านั้นไม่ที่รั่วรดจิต แต่ยังหมายเอากิเลสทั้งปวงมีโทสะ และโมหะ เป็นต้นด้วย (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๑๓/๙๓)

จิตที่ไม่เป็นกามาวจร :จิตที่ไม่ใช่กามาวจร หมายถึงจิตที่เป็นรูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๘/๓๒๕)

จิตที่ไม่เป็นกามาวจรนี้ มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังคำในกามาวจรทุกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่นิพพานเป็นปัจจัยแก่มรรค และผลโดยอารัมมณปัจจัย บุคคลรู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่ไม่เป็นกามาวจรด้วยเจโตปริยญาณ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๐๘/๕๔๖)

จิตที่ไม่เป็นอรูปาวจร : จิตที่ไม่ใช่อรูปาวจร หมายถึงจิตที่เป็นกามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๙๒/๓๒๖)

จิตที่ไม่เป็นอรูปาวจรนี้ มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังคำในอรูปาวจรทุกะปัญหาวารว่า บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รู้จิตของบุคคลผู้มี

SAMPLE

ความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่ไม่เป็นอรูปาวจร ด้วยเจโตปริยญาณ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๘๐/๕๙๓)

จิตที่ไม่มีปีติ,อัปปีติกจิต:จิตที่ไม่ประกอบด้วยปีติ หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยเวทนาขันธ์ ฯลฯวิญญาณขันธ์ ในภูมิแห่งจิตที่ไม่มีปีติ ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจรและที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ปีติ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๐/๓๒๔)

จิตที่ไม่มีปีติ นี้มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังคำในปัจจยานุโลมวิภังควารว่า สภาวธรรมที่ไม่มีปีติเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีปีติโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถด้วยจิตที่ไม่มีปีติพิจารณาด้วยจิตที่ไม่มีปีติ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินกุศลนั้นราคะที่ไม่มีปีติจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๕๑/๕๐๑)

จิตที่ไม่มีวิตก,อวิตักกจิต : จิตที่ไม่ประกอบด้วยวิตก หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยเวทนาขันธ์ฯลฯ วิญญาณขันธ์ในภูมิแห่งจิตที่ไม่มีวิตก ซึ่งเป็นกามาวจรรูปาวจร อรูปาวจรและที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ วิตก รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๒๗๖/๓๒๓)

จิตที่ไม่มีวิตก นี้มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังคำในสวิตักกทุกะ ปัญหาวารว่า บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่ไม่มีวิตกด้วยเจโตปริยญาณ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๑๘/๔๘๐)

จิตที่ไม่สหรคตด้วยสุข,นสุขสหคตจิต:จิตที่ไม่ประกอบด้วยสุข หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยเวทนาขันธ์ ฯลฯวิญญาณขันธ์ ในภูมิแห่งจิตที่ไม่สหรคตด้วยสุข ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สุข รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๔/๓๒๕)

จิตที่ไม่สหรคตด้วยสุข มีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐาน ดังคำในสุขสหคตทุกะ ปัญหาวารว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่สหรคตด้วยสุขแล้วให้ทานสมาทานศีลด้วยจิตที่ไม่สหรคตด้วยสุข ฯลฯ ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะ ถือทิฏฐิอาศัยศีลที่ไม่สหรคตด้วยสุข ... (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๗๓/๕๑๕)

จิตที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขา,นอุเปกขาสหคตจิต: จิตที่ไม่ประกอบพร้อมด้วยอุเบกขา หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยเวทนาขันธ์ฯลฯวิญญาณขันธ์ ในภูมิแห่งจิตที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขา ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อุเบกขา รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๖/๓๒๕),หรือดังคำในอุเปกขาสหคตทุกะ ปัญหาวารว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่ สหรคตด้วยอุเบกขาแล้วให้ทานสมาทานศีล

SAMPLE

รักษาอุโบสถด้วยจิตที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขาฯลฯ ทำฌานที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขาฯลฯ วิปัสสนา ฯลฯ มรรค ฯลฯ ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๙๐/๕๓๑)

จิตที่สหรคตด้วยโทสะ(โทสสหคตจิต):จิตมีโทสะ ที่ประกอบด้วยปฏิฆะ ๒ ดวง หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยโทสะ ดังคำในกถาวัตถุ วิมุตติกถาที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จิตที่สหรคตด้วยโทสะ เกิดพร้อมกับโทสะ ระคนด้วยโทสะ สัมปยุตด้วยโทสะ มีพร้อมกับโทสะ เป็นไปตามโทสะ เป็นอกุศล เป็นโลกิยะ เป็นอารมณ์ของอาสวะ ฯลฯ เป็นอารมณ์ของสังกิเลสหลุดพ้นได้ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๖๔/๓๕๕)

อรรถกถาอธิบายจิตที่สรหคตด้วยโทสะว่าหมายถึงจิตที่สัมปยุตด้วยปฏิฆะ ๒ ดวง (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๖๔/๑๙๕)

จิตที่สหรคตด้วยปีติ(ปีติสหคตจิต): จิตที่มีปีติ หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยเวทนาขันธ์ฯลฯวิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยปีตินั้น เว้นปีติในกามาวจร รูปาวจร และในจิตที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์อันเป็นที่เกิดแห่งปีติแล้ว(อภิ.สง.(ไทย)๓๔/๑๐๐๓/๒๕๙),หรือดังคำในปีติกะ ปัญหาวารว่า สภาว ธรรมที่สหรคตด้วยปีติเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่บุคคลมีจิตสหรคตด้วยปีติให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้วพิจารณากุศลนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยปีติ ออกจากฌานที่สหรคตด้วยปีติ ออกจากมรรค ออกจากผลแล้วพิจารณาฌานเป็นต้นนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยปีติ (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๙/๑๓๕)

จิตที่สหรคตด้วยโมหะ (โมหสหคตจิต) : จิตมีโมหะ,จิตที่ประกอบด้วยโมหะ หมายถึงจิตที่มีอวิชชา มีโมหมูลจิต ดังคำในจิตตัฏฐิติกถาที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า กายวิญญาณ ... จิตที่เป็นอกุศล...จิตที่สหรคตด้วยราคะ...ที่สหรคตด้วยโทสะ...ที่สหรคตด้วยโมหะ... ที่สหรคตด้วย อโนตตัปปะ ตั้งอยู่ได้ตลอดทั้งวันใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีตอบก็ปฏิเสธเช่นกัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๖/๓๐๖),หรือดังคำในวิมุตติกถาที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จิตสหรคตด้วยโมหะ เกิดพร้อมกับโมหะ ระคนด้วยโมหะ สัมปยุตด้วยโมหะ มีพร้อมกับโมหะเป็นไปตามโมหะ เป็นอกุศล เป็นโลกิยะ เป็นอารมณ์ของอาสวะ ฯลฯ เป็นอารมณ์ของสังกิเลสหลุดพ้นได้ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็ตอบปฏิเสธเช่นกัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๖๕/๓๕๖)

จิตที่สหรคตด้วยราคะ (ราคสหคตจิต) :จิตมีราคะ,จิตที่ประกอบด้วยราคะ,จิตมีความกำหนัดยินดี หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยโลภมูลจิต ๙ ดวง ดังคำในจิตตัฏฐิติกถาที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า กายวิญญาณ ... จิตที่สหรคตด้วยราคะ ... ที่สหรคตด้วยอโนตตัปปะตั้งอยู่ได้ตลอดทั้งวันใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีตอบก็ปฏิเสธเช่นกัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/

SAMPLE

๓๓๖/๓๐๖), หรือดังคำในวิมุตติกถาที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จิตที่สหรคตด้วยราคะ เกิดพร้อมกับราคะ ระคนด้วยราคะ สัมปยุตด้วยราคะ มีพร้อมกับราคะ เป็นไปตามราคะ เป็นอกุศล เป็นโลกิยะ...เป็นอารมณ์ของสังกิเลส หลุดพ้นได้ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาที(ภิกษุในนิกายอันธกะ)ก็ตอบปฏิเสธเช่นกัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๖๓/๓๕๔)

จิตที่สหรคตด้วยสุข(สุขสหคตจิต)**:** จิตเป็นสุข,จิตที่ประกอบด้วยสุข หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยสุขนั้น เว้นสุขในกามาวจร รูปาวจร และในจิตที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อันเป็นที่เกิดแห่งสุขแล้ว (อภิ.สงฺ.๓๔/๑๐๐๔/๒๖๐), หรือดังคำในทุกนิกเขปะ ปิฏฐิทุกะที่อธิบายไว้ว่า สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยสุขนั้นในภูมิแห่งจิตที่สหรคตด้วยสุข ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ เว้นสุขแล้ว (อภิ.สงฺ.๓๔/๑๒๘๓/๓๒๕), หรือดังคำในสุขสหคตทุกะ ปัญหาวารที่กล่าวไว้ว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่สหรคตด้วยสุขแล้วให้ทานด้วยจิตที่สหรคตด้วยสุขฯลฯ ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๗๓/๕๑๗)

จิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา (อุเปกขาสหคตจิต) **:** จิตที่มีอุเบกขา,จิตที่ประกอบด้วยอุเบกขา หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยอุเบกขานั้นในภูมิแห่งจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์เว้นอุเบกขาแล้ว (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๐๕/๒๖๐), หรือดังคำในทุกนิกเขปะ ปิฏฐิทุกะที่กล่าวไว้ว่า สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยอุเบกขานั้น ในภูมิแห่งจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ เว้นอุเบกขาแล้ว (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๕/๓๒๕) หรือดังคำในปีติติกะ ปัญหาวารที่กล่าวไว้ว่า บุคคลมีจิตสหรคตด้วยปีติให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้วพิจารณากุศลนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา ออกจากฌานที่สหรคตด้วยปีติ ออกจากมรรค ออกจากผลแล้วพิจารณาฌานเป็นต้นนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๙/๑๓๕)

จิตที่สัมปยุตด้วยทิฏฐิ (ทิฏฐิสัมปยุตตจิต) **:** จิตที่ประกอบด้วยทิฏฐิ, จิตตุปบาทที่สัมปยุตด้วยทิฏฐิ ๔ ดวง ดังคำในอกุศลจิต ๑๒ ที่กล่าวไว้ว่า จิตที่เป็นอกุศลสหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยทิฏฐิ มีรูปเป็นอารมณ์ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๐๙/๑๑๙), หรือดังคำในทัสสนเหตุติกะ ที่กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคว่าหมายถึงจิตตุปบาทที่สัมปยุตด้วยทิฏฐิ ๔ ดวง จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉา เว้นโมหะที่เกิดในจิตตุป

SAMPLE

บาทนี้แล้ว (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๔๐๘/๓๕๘),จิตที่ไม่เป็นอัพยากฤต ดังคำในอัพยากตกถาที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จิตที่สัมปยุตด้วยทิฏฐิ เป็นอัพยากฤตใช่ไหม พระปรวาทีตอบปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๐๖/๗๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัพยากฤต มี ๒ ความหมายคือ

๑. อัพยากฤตที่มีความหมายว่าไม่ให้ผล ได้แก่อัพยากฤต ๔ อย่าง คือ (๑) วิปากอัพยากฤต (๒) กิริยาอัพยากฤต (๓) รูปอัพยากฤต (๔) นิพพานอัพยากฤต (ตามแนวพระอภิธรรม)

๒.อัพยากฤตที่มีความหมายว่าไม่พยากรณ์เช่น การไม่พยากรณ์ว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยงเป็นต้น (ตามแนวพระสูตร) ในที่นี้ปรวาทีใช้คำว่าอัพยากฤต ในความหมายตามแนวพระสูตร ส่วนสกวาทีใช้ความหมายตามแนวพระอภิธรรม (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๗๐๖/๒๗๗)

จิตที่สัมปยุตด้วยปรามาส (ปรามาสสัมปยุตตจิต) **:** จิตที่เป็นปรามาส, จิตที่ประกอบด้วยปรามาส หมายถึงจิตที่สัมปยุตด้วยสภาวธรรมที่เป็นปรามาสเหล่านั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์(อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๑๘๕/๓๐๒),หรือ ดังคำในปรามาสสัมปยุตตทุกะที่กล่าวถึงสภาว ธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาสว่าหมายถึง จิตตุปบาทที่สัมปยุตด้วยทิฏฐิ ๔ เว้นปรามาสที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาทนี้ (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๕๑๙/๓๗๑), หรือดังคำในปรามาสสัมปยุตตทุกะ ปัญหาวารที่กล่าวไว้ว่า บุคคลรู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่สัมปยุตด้วยปรามาสด้วยเจโตปริยญาณ (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๖๔/๔๖๗)

จิตที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา (สุขเวทนาสัมปยุตตจิต): จิตที่มีสุขเวทนา, จิตที่ประกอบด้วยสุขเวทนา หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาขันธ์นั้นเว้นสุขเวทนาในกามาวจร รูปาวจร และในจิตที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อันเป็นที่เกิดแห่งสุขเวทนาแล้ว (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๙๘๘/๒๕๖), จิตที่ประกอบพร้อมด้วยสุขเวทนา ดังคำในเวทนาติกะ ปัญหาวาร ที่กล่าวไว้ว่า บุคคลมีจิตสัมปยุตด้วยสุขเวทนา ให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถ แล้วพิจารณาด้วยจิตที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา ออกจากฌานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาออกจากมรรคออกจากผลแล้วพิจารณาด้วยจิตที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๓๙/๖๖๔),หรือดังคำในเวทนาติกะ ปัญหาวารที่กล่าวไว้ว่า บุคคลมีจิตสัมปยุตด้วยสุขเวทนา ให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถ แล้วพิจารณากุศลนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นด้วยจิตที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาออกจากฌานที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๑/๖๖๗)

SAMPLE

จิตที่ให้ผลแน่นอน (นิยตจิต)**:** จิตที่(ให้ผล) แน่นอน หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยอนันตริยกรรม ๕ มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลแน่นอน และมรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๙๗/๓๒๗), หรือดังคำในนิยตทุกะ ปัญหาวารที่กล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น โดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ พระอริยะออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พิจารณากิเลสที่ให้ผลแน่นอนซึ่งละได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น ฯลฯ บุคคลเห็นแจ้งขันธ์ที่ให้ผลแน่นอนโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่ให้ผลแน่นอนด้วยเจโตปริยญาณ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๓๑/๖๒๓)

จิตในจิต : จิตภายในตน หมายถึงจิตตานุปัสสนา ดังคำในสติปัฏฐานว่า พิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบในจิตตานุปัสสนานั้น หรือดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร หรือสติปัฏฐานวิภังค์ที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในตนอยู่ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดจิตมีราคะว่าจิตของเรามีราคะ หรือรู้ชัดจิตปราศจากราคะว่า จิตของเราปราศจากราคะรู้ชัดจิตมีโทสะว่าจิตของเรามีโทสะ หรือรู้ชัดจิตปราศจากโทสะว่า จิตของเราปราศจากโทสะรู้ชัดจิตมีโมหะว่า จิตของเรามีโมหะหรือรู้ชัดจิตปราศจากโมหะว่า จิตของเราปราศจากโมหะรู้ชัดจิตหดหู่ว่า จิตของเราหดหู่ รู้ชัดจิตฟุ้งซ่านว่า จิตของเราฟุ้งซ่าน รู้ชัดจิตเป็นมหัคคตะว่า จิตของเราเป็นมหัคคตะ หรือรู้ชัดจิตที่ไม่เป็นมหัคคตะว่า จิตของเราไม่เป็นมหัคคตะ รู้ชัดจิตที่เป็นสอุตตระว่า จิตของเราเป็นสอุตตระ หรือรู้ชัดจิตเป็นอนุตตระว่า จิตของเราเป็นอนุตตระ รู้ชัดจิตเป็นสมาธิว่า จิตของเราเป็นสมาธิ หรือรู้ชัดจิตไม่เป็นสมาธิว่าจิตของเราไม่เป็นสมาธิ รู้ชัดจิตหลุดพ้นว่า จิตของเราหลุดพ้นแล้ว หรือรู้ชัดจิตที่ยังไม่หลุดพ้นว่า จิตของเรายังไม่หลุดพ้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๕, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๒, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๘/๖๓๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๖๕/๓๑๒)

จิตในจิตทั้งภายในทั้งภายนอก : จิตทั้งของตนและผู้อื่น ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร จิตตานุปัสสนาว่า ... ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕),หรือดังคำในสติปัฏฐานวิภังค์ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดจิตมีราคะว่า จิตมีราคะ หรือรู้ชัดจิตปราศจากราคะว่า จิตปราศจากราคะ รู้ชัดจิตมีโทสะว่า จิตมีโทสะ หรือรู้ชัดจิตปราศจากโทสะว่าจิตปราศจากโทสะ รู้ชัดจิตมีโมหะว่า จิตมีโมหะ หรือรู้ชัดจิตปราศจากโมหะว่า จิตปราศจากโมหะ รู้ชัดจิตหดหู่ว่าจิตหดหู่ หรือรู้ชัดจิต

ฟุ้งซ่านว่า จิตฟุ้งซ่าน รู้ชัดจิตที่เป็นมหัคคตะว่า จิตเป็นมหัคคตะหรือรู้ชัดจิตที่ไม่เป็นมหัคคตะว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ รู้ชัดจิตที่เป็นสอุตตระว่าจิตเป็นสอุตตระ หรือรู้ชัดจิตที่เป็นอนุตตระว่าจิตเป็นอนุตตระ รู้ชัดจิตที่เป็นสมาธิว่า จิตเป็นสมาธิ หรือรู้ชัดจิตไม่เป็นสมาธิว่าจิตไม่เป็นสมาธิ รู้ชัดจิตที่หลุดพ้นแล้วว่า จิตหลุดพ้นแล้ว หรือรู้ชัดจิตที่ยังไม่หลุดพ้นว่าจิตยังไม่หลุดพ้น ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในตนและภายนอกตนอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๖๕/๓๑๓-๓๑๔)

จิตในจิตภายนอก :จิตของผู้อื่น ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร จิตตานุปัสสนาว่า ... ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกอยู่(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕), หรือดังคำในสติปัฏฐานวิภังค์ ที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกตนอยู่, ดู จิตในจิตทั้งภายในทั้งภายนอก (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๖๕/๓๑๓)

จิตในจิตภายใน : จิตภายในตน ดังคำในชนวนสภสูตร สติปัฏฐาน ๔ ประการ ที่กล่าวถึงการที่ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๙/๒๒๓) หรือดังคำในสติปัฏฐานวิภังค์ จิตตานุปัสสนานิทเทส ที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตภายในตนอยู่,ดู จิตในจิตทั้งภายในทั้งภายนอก(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๖๕/๓๑๒)

จิตประทุษร้าย : จิตคิดเบียดเบียน, จิตมีความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสียแก่เรา,ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา, ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่เรา, ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสียฯลฯ กำลังทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ จักทำความเสื่อมเสียแก่คนที่รักที่ชอบพอของเรา, ผู้นี้เคยทำความเจริญฯลฯกำลังทำความเจริญฯลฯ จักทำความเจริญแก่คนผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา หรือมีความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร จิตอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความเคืองความขุ่นเคือง ความที่จิตพล่านไป ความคิดประทุษร้าย ความคิดมุ่งร้าย ความขุ่นจิต ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ มีลักษณะเช่นว่านี้ (และ) กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความแค้นความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต ดังคำในพหุธาตุกสูตรว่า เป็นไปได้ที่ปุถุชนพึงมีจิตประทุษร้าย ทำร้ายตถาคตให้ห้อเลือด (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๘/๑๖๖) หรือดังคำในทุติยสิกขาปทสูตรที่กล่าวไว้ว่า บางคนเป็นผู้ฆ่ามารดา เป็นผู้ฆ่าบิดา เป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์ มีจิตประทุษร้ายต่อพระตถาคตยังพระโลหิตให้ห้อขึ้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๖/๓๕๒)

SAMPLE

จิตปราศจากโทสะ :จิตที่ไม่มีโทสะ,จิตที่ไม่ประทุษร้าย หมายถึงกุศลจิตและอัพยากตจิต ฝ่ายโลกิยะ เว้นโทสมูลจิต ๒ ดวง ที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัส ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร จิตตานุปัสสนาที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ว่าหมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้...จิตปราศจากโทสะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากโทสะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จิตปราศจากโทสะ คือจิตที่เป็นกุศลและอพยากฤต ฝ่ายโลกิยะ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๘๑/๓๙๑)

จิตปราศจากโมหะ :จิตที่ไม่มีโมหะ หมายถึงกุศลจิตและอัพยากตจิตฝ่ายโลกิยะ เว้นโมหมูลจิต ๒ ดวง คือจิตที่เกิดพร้อมด้วยวิจิกิจฉาดวง ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยอุทธัจจะดวง ๑ ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร จิตตานุปัสสนาที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ว่าหมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้...จิตปราศจากโมหะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากโมหะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จิตปราศจากโมหะ หมายถึงจิตที่เป็นกุศล และอพยากฤต ฝ่ายโลกิยะ(ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๘๑/๓๙๑)

จิตปราศจากราคะ :จิตไม่มีราคะ หมายถึงกุศลจิตและอัพยากตจิตฝ่ายโลกิยะ เว้นจิตที่เกิดพร้อมด้วยโลภะ ๘ อย่าง ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร จิตตานุปัสสนาที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ว่าหมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้... จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จิตปราศจากโมหะ หมายถึงจิตที่เป็นกุศล และอพยากฤตฝ่ายโลกิยะ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๘๑/๓๙๑),ในอรรถกถาวิภังค์อธิบายว่า คำว่าจิตปราศจากราคะ หมายถึงโลกิยจิตที่เป็นกุศล ๑๗ วิปากจิต ๓๒ อเหตุกกิริยาจิต ๒ เว้นหสิตุปปาทะ (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๓๖๕/๒๘๘)

จิตเป็นกามาวจร : กามาวจรจิต หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยขันธ์ ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิระหว่างนี้ คือเบื้องต่ำ กำหนดเอาอเวจีมหานรกเป็นที่สุด เบื้องสูงกำหนดเอาเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตตีเป็นที่สุด (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๙/๔๔๔,อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๗/๓๒๕)

จิตเป็นมหัคคตะ : มหัคคตจิต, รูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต หมายถึงจิตที่มีอารมณ์ถึงความเป็นใหญ่ชั้นรูปาวจรและอรูปาวจร ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้... จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า จิตเป็นมหัคคตะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๔/๑๑๑, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๗/๑๔๓,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๖)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า จิตที่เป็นมหัคคตะ หมายถึงจิตที่เป็นรูปาวจร และอรูปาวจร (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๘๑/๓๙๑), จิตที่มีอารมณ์ถึงความเป็นใหญ่ชั้นรูปาวจรและอรูปาวจร เพราะมีผลที่สามารถข่มกิเลสได้ และหมายถึงฉันทะ วิริยะจิตตะและปัญญาอันยิ่งใหญ่ (อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๑๒/๙๒)

จิตเป็นสมาธิ :สมาธิจิต, จิตที่ตั้งมั่น, จิตที่ประกอบด้วยอัปปนาสมาธิหรืออุปจารสมาธิ(สมาหิตจิต) หมายถึงจิตที่มีอารมณ์แน่วแน่ มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร ที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้... จิตเป็นสมาธิ ก็รู้ชัดว่า จิตเป็นสมาธิ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕, ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๘/๖๐, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๖)

จิตพยาบาท (พยาปันนจิต)**:** ความคิดประทุษร้าย หมายถึงจิตที่คิดประทุษร้าย ความคิดเบียดเบียน, มีอธิบายถึงจิตพยาบาทไว้ว่า ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความที่จิตไม่แช่มชื่น (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๔๑๙/๑๒๑), ข้อ ๙ ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ดังคำในปายาสิสูตรตอนหนึ่งว่า บุคคล ...เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต (หรือ)นรก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๒/๓๔๔) หรือในสาเลยยกสูตร กล่าวถึงจิตพยาบาทว่าหมายถึงมีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า จงถูกทำลาย จงขาดสูญ จงพินาศไป หรืออย่าได้มี (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๕)

จิตพยาบาทมีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๓/๓๔๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๙/๓๘๕, ๔๐๔/๕๐๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๑๓/๑๔๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๑/๒๐๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔/๔๐๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๕/๔๐๘, ๑๗๔/๔๐๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐/๔๗, ๒๗๒/๓๘๘,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๓๖/๑๘๔, ๑๓๗/๑๘๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๒/๒๐๕)

จิตภาวนา : การเจริญจิต หมายถึงการอบรมจิต หมายถึงการเจริญวิปัสสนา ดังคำในนาลกสูตร... บุคคลพึงฝึกฝนเพื่อการนั่งสงบผู้เดียวและเพื่อบำเพ็ญจิตภาวนาของสมณะ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๒๔/๖๗๑) หรือในสัจจกถา ธัมมุทธัจจวารนิทเทส กล่าวถึงจิตภาวนาไว้ว่า จิตกวัดแกว่ง เศร้าหมอง จิตภาวนาย่อมเคลื่อน จิตกวัดแกว่ง ไม่เศร้าหมอง จิตภาวนาย่อมเสื่อมไป จิตบริสุทธิ์ ไม่เศร้าหมอง จิตภาวนาย่อมไม่เสื่อมไป จิตไม่ฟุ้งซ่าน ไม่เศร้าหมอง จิตภาวนาย่อมไม่เคลื่อน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗/๔๒๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า คำว่า จิตภาวนา หมายถึงวิปัสสนากัมมัฏฐาน (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๗/๒๒๘)

จิตมีจักขุเป็นอารมณ์ : จิตที่ใช้ตาเป็นอารมณ์ หมายถึงใช้ตาเป็นเครื่องพิจารณาแห่งอารมณ์มีรูปเป็นต้น ดังคำในญาณกถา ภังคานุปัสสนาญาณนิทเทส ที่กล่าวถึงปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ(วิปัสสนาญาณ) ว่าหมายถึงการพิจารณาถึงความไม่เที่ยงว่า เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิ(ความยินดี) ได้ เมื่อคลายกำหนัด ย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะ (ความยึดถือ) ได้ จิตมีเวทนาเป็นอารมณ์ฯลฯ จิตมีจักขุเป็นอารมณ์ ฯลฯ ย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้วพิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิตนั้น (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒)

จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า : กามาวจรจิต หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยขันธ์ ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิระหว่างนี้ คือเบื้องต่ำกำหนดเอาอเวจีมหานรกเป็นที่สุด เบื้องสูงกำหนดเอาเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตตีเป็นที่สุด ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้... จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ชัดว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หมายถึงกามาวจรจิต ส่วนจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า หมายถึงรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต ในรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตทั้งสองนั้น จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หมายถึงรูปาวจรจิต ส่วนจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า หมายถึงอรูปาวจรจิต(ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๘๑/๓๙๑)

จิตมีชราและมรณะเป็นอารมณ์ : จิตที่ใช้ความแก่และความตายเป็นอารมณ์ หมายถึงใช้ชราและมรณะเป็นเครื่องพิจารณาแห่งอารมณ์มีรูปเป็นต้น พิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ดังคำในญาณกถา ภังคานุปัสสนาญาณนิทเทส ที่กล่าวถึงปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ(วิปัสสนาญาณ) ว่าหมายถึงการพิจารณาถึงความไม่เที่ยงว่า เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะ

SAMPLE

ได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ จิตมีเวทนาเป็นอารมณ์ฯลฯ จิตมีชราและมรณะเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้วพิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิตนั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒)

จิตมีโทสะ : โทสจิต,จิตประกอบด้วยโทสะ หมายถึงจิตที่เป็นอกุศล สหรคตด้วยโทมนัส สัมปยุตด้วยปฏิฆะ มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆเกิดขึ้น และหมายถึงจิตที่เป็นอกุศล สหรคตด้วยโทมนัส สัมปยุตด้วยปฏิฆะมีรูปเป็นอารมณ์ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๔๑๓/๑๒๐, อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๔๒๑/๑๒๒) ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร จิตตานุปัสสนาที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ว่าหมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้ ... จิตมีโทสะก็รู้ชัดว่า จิตมีโทสะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๘/๖๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๔/๑๑๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๖/๔๖๕)

อรรถกถาอธิบายว่า จิตมีโทสะ หมายถึงจิตที่สัมปยุตด้วยปฏิฆะ ๒ ดวง (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๖๔/๑๙๕)

จิตมีผัสสะ : จิตประกอบด้วยผัสสะ, จิตที่มีการกระทบอารมณ์มีราคะเป็นต้นในขณะที่ยังไม่บรรลุมรรคจิต ดังคำในวิมุตติกถา ซึ่งพระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จิตมีผัสสะหลุดพ้นได้ ทั้งผัสสะและจิตหลุดพ้นได้ใช่ไหม พระปรวาทีก็ตอบยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๖๕/๓๕๗),คำถามที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จิตมีผัสสะ มีราคะหลุดพ้นได้ ทั้งผัสสะและจิตหลุดพ้นได้ใช่ไหม พระปรวาทีก็ตอบยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๖๓/๓๕๕)

จิตมีโมหะ : โมหจิต, โมหมูลจิต ๒ ดวง,จิตประกอบด้วยโมหะ หมายถึงจิตที่เป็นอกุศลสหรคตด้วยอุเบกขาสัมปยุตด้วยวิจิกิจฉา มีรูปเป็นอารมณ์มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์มีธรรมเป็นอารมณ์หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น และหมายถึงจิตที่เป็นอกุศล สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยอุทธัจจะ มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์มีธรรมเป็นอารมณ์หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร จิตตานุปัสสนาที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ว่าหมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้... จิตมีโมหะก็รู้ชัดว่า จิตมีโมหะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๘/๖๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๔/๑๑๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๖/๔๖๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าจิตมีโมหะ หมายถึงจิตที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและอุทธัจจะ ๒ ดวง (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๖๔/๑๙๕)

SAMPLE

จิตมีราคะ : สราคจิต,จิตมีความกำหนัดยินดี หมายถึงจิตที่เกิดพร้อมด้วยโลภะ ๘ อย่าง ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร จิตตานุปัสสนาที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ว่าหมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้...จิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตมีราคะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๘/๖๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๗/๑๔๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๘/๒๓๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๖/๓๐๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๓/๓๙๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๗/๒๓๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๖๓/๓๕๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๖๕/๓๕๗)

จิตมีรูปเป็นอารมณ์ : จิตที่มีรูปขันธ์เป็นอารมณ์ มีอาหารเป็นเหตุเกิด หมายถึงจิตที่ใช้รูปขันธ์เป็นเครื่องพิจารณาความไม่เที่ยงเป็นต้น ดังคำในภังคานุปัสสนาญาณนิทเทสที่กล่าวถึงปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ(วิปัสสนาญาณ)ว่าหมายถึงจิตมีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้วพิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิตนั้นว่า เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืนย่อมละอาทานะได้ จิตมีเวทนาเป็นอารมณ์ ฯลฯเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒)

จิตมีวิญญาณเป็นอารมณ์ : จิตที่มีวิญญาณขันธ์เป็นอารมณ์ ซึ่งมีนามรูปเป็นเหตุเกิด หมายถึงจิตที่ใช้วิญญาณขันธ์เป็นเครื่องพิจารณาความไม่เที่ยงเป็นต้น ดังคำในภังคานุปัสสนาญาณนิทเทสที่กล่าวถึงปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ(วิปัสสนาญาณ)ว่าหมายถึงจิตมีวิญญาณเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว พิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิตนั้นว่า เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ จิตมีเวทนาเป็นอารมณ์ฯลฯ จิตมีวิญญาณเป็นอารมณ์ ฯลฯ เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒)

จิตมีเวทนา : จิตมีเวทนาขันธ์เป็นอารมณ์ ซึ่งมีผัสสะเป็นเหตุเกิด หมายถึงจิตที่ใช้เวทนาเป็นเครื่องพิจารณา ดังคำในวิมุตติกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า จิตมีเวทนาฯลฯมีสัญญาฯลฯ มีเจตนาฯลฯ มีปัญญาหลุดพ้นได้ ทั้งปัญญาและจิตหลุดพ้นได้ใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวยอมรับว่าเป็นเช่นนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๖๕/๓๕๗)

SAMPLE

จิตมีเวทนาเป็นอารมณ์ : จิตที่มีเวทนาขันธ์เป็นอารมณ์ ซึ่งมีผัสสะเป็นเหตุเกิด หมายถึงจิตที่ใช้เวทนาขันธ์เป็นเครื่องพิจารณาความไม่เที่ยงเป็นต้น ดังคำในภังคานุปัสสนาญาณนิทเทสที่กล่าวถึงปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ(วิปัสสนาญาณ)ว่าหมายถึงจิตมีเวทนาเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว พิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิตนั้นว่า เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ จิตมีเวทนาเป็นอารมณ์ ฯลฯ เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒)

จิตมีสังขารเป็นอารมณ์ : จิตที่มีสังขารขันธ์เป็นอารมณ์ ซึ่งมีผัสสะเป็นเหตุเกิด หมายถึงจิตที่ใช้สังขารขันธ์เป็นเครื่องพิจารณาความไม่เที่ยงเป็นต้น ดังคำในภังคานุปัสสนาญาณนิทเทสที่กล่าวถึง ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ(วิปัสสนาญาณ)ว่าหมายถึงจิตมีสังขารเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว พิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิตนั้นว่า เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ จิตมีเวทนาเป็นอารมณ์ ฯลฯจิตมีสังขารเป็นอารมณ์ฯลฯเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว พิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิตนั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒)

จิตมีสัญญาเป็นอารมณ์ : จิตที่มีสัญญาขันธ์เป็นอารมณ์ ซึ่งมีผัสสะเป็นเหตุเกิด หมายถึงจิตที่ใช้สัญญาขันธ์เป็นเครื่องพิจารณาความไม่เที่ยงเป็นต้นดังคำในภังคานุปัสสนาญาณนิทเทสที่กล่าวถึงปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ(วิปัสสนาญาณ)ว่าหมายถึงจิตมีสัญญาเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปพระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว พิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิตนั้นว่า เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ จิตมีเวทนาเป็นอารมณ์ ฯลฯ จิตมีสัญญาเป็นอารมณ์

SAMPLE

ฯลฯ จิตมีชราและมรณะเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้วพิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิตนั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒)

จิตไม่เป็นมหัคคตะ : กามาวจรจิต หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยขันธ์ ธาตุ อายตนะรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิ ระหว่างนี้ คือเบื้องต่ำกำหนดเอาอเวจีมหานรกเป็นที่สุด เบื้องสูงกำหนดเอาเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตตีเป็นที่สุด (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๙/๔๔๔,อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๗/๓๒๕) หรือดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร จิตตานุปัสสนาที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ว่าหมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้... จิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕)

จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า :รูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต หากรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตมาคู่กัน รูปาวจรจิต คือจิตที่มีจิตอื่นยิ่งกว่า อรูปาวจรจิต คือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า

คำว่า รูปาวจรจิต หมายถึงจิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัติ ของผู้ที่กำลังอุบัติหรือของผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิระหว่างนี้ คือ เบื้องต่ำกำหนดพรหมโลกเป็นที่สุด เบื้องสูง กำหนดเทพชั้นอกนิฏฐภพเป็นที่สุด (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๙/๓๒๖)

คำว่า อรูปาวจรจิต หมายถึงจิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัติของผู้ที่กำลังอุบัติหรือของผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบันที่ท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิ ระหว่างนี้คือเบื้องต่ำกำหนดเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพเป็นที่สุด เบื้องสูงกำหนดเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพเป็นที่สุด (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๒๙๑/๓๒๖) ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร จิตตานุปัสสนาที่กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ว่าหมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้... จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ชัดว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕)

จิตยิ่ง : จิตดียิ่ง,จิตที่เป็นรูปาวจรจิตและอรูปวจรจิต หมายถึงจิตที่บริสุทธิ์ดี ดังคำในสัมปสาทนียสูตรที่กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยากได้โดยไม่ลำบาก(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๐/๑๒๒) หรือดังคำในทุติยอุรุเวลสูตรที่กล่าวถึงธรรมที่ทำให้เป็นเถระ ๔ ประการ ซึ่งเป็นข้อ ๓ ใน ๔ ข้อ กล่าวถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้... เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๖)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จิตยิ่ง (อาภิเจตสิก) หมายถึงจิตที่บริสุทธิ์ดียิ่ง (องฺ. จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๑/๓๐๐),ในปาฏิกวรรคอรรถกถาอธิบายว่า อันมีในจิตยิ่ง หมายถึงอยู่เหนือกามาวจรจิต (ที.ปา.อ. (บาลี)๓/๑๖๐/๘๕)

จิตรกร : คนวาดภาพ, คนที่แสดงศิลปะโดยการเขียนภาพ หมายถึงช่างวาดเขียน ช่างวาดภาพ ดังคำในอัตถิราคสูตร ว่า ช่างย้อมหรือจิตรกรพึงเขียนรูปภาพสตรีหรือรูปภาพบุรุษให้ได้สัดส่วนครบถ้วนลงบนแผ่นกระดานที่ขัดดีแล้ว (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๔/๑๒๔)หรือดังคำในทุติยคัททูลพัทธสูตรที่กล่าวถึงสัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว ภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้นั้น จิตรกรก็คิดด้วยจิตนั่นเอง จิตนั่นเองวิจิตรกว่าภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้นั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๐/๑๙๑)

จิตรลดา, สวน : สวนทิพย์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เทวโลก ซึ่งหลากด้วยไม้เถาต่างๆ หรือว่าเป็นที่รวมแห่งไม้ทิพย์ชื่อจิตรลดา เป็นสวนที่ท้าวสักกะเทวราชสนทนากับสุนันทาเทพธิดา ณ สวนจิตรลดา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๖๖/๗๕) ในปฐมอคาริยวิมานกล่าวถึงสวนจิตรลดาว่าเป็นสวนประเสริฐชั้นดีเยี่ยมของทวยเทพชั้นไตรทศ ส่องแสงสว่างไสว ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๒๔/๑๒๗,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๘/๑๓๑)

จิตรลดาวัน : สวนป่าไม้เถาต่าง ๆเป็นที่รวมแห่งไม้ทิพย์ชื่อว่าจิตรลดา, ชื่อสวนทิพย์ ๑ ใน ๔ สวน ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เทวโลก คือ ปารุสกวัน จิตรลดาวัน มิสกวัน และนันทวัน (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๒๓/๔๐๔)และเป็นถิ่นที่เกิดของดอกไม้ทิพย์ชื่อว่าอาสาวดี ดังคำในอาสังกชาดกที่กล่าวไว้ว่า เถาวัลย์ชื่ออาสาวดีเกิดแล้วในอุทยานจิตรลดาวัน เถาวัลย์นั้น ๑,๐๐๐ ปี จึงจะออกผลหนึ่ง แม้นานถึงเพียงนั้นจึงจะมีผล ทวยเทพก็ยังพากันไปเยือนอุทยานนั้นเนือง ๆ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๒๓๓)

จิตรสุบรรณ : พวกครุฑชื่อว่าจิตรสุบรรณ หมายถึงพญานกที่เป็นบริวารของท้าววิรูปักษ์ ท้าวมหาราช, ในมหาสมยสูตรกล่าวว่าเป็นครุฑมีนัยน์ตาบริสุทธิ์ ผู้สามารถจับนาคราชได้ฉับพลันผู้บินมาทางอากาศ เคยเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖)

จิตเลื่อนลอย :จิตลอย, ใจลอย ผิดปกติ ไม่คงที่ ไม่แน่นอน คล้ายคนที่มีสติเลื่อนลอย จะเห็นได้ในคนที่ญาติผู้เป็นที่รักเสียชีวิตฉับพลัน คนผู้เป็นลูกหลานจะมีใจเลื่อนลอย ครองสติไว้ไม่ได้ ดังคำในปิยชาติกสูตรว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว ในกรุงสาวัตถีนี้แล มารดาของหญิงคนหนึ่งได้ตายไป เพราะความตายของมารดานั้น หญิงนั้นจึงเป็นบ้ามีจิตเลื่อนลอยเข้าสู่ถนนทุกถนนเข้าสู่ตรอกทุกตรอกแล้วได้ถามข่าวถึงมารดาของตน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๖/๔๓๗-๔๓๘)

SAMPLE

จิตเลื่อมใส : ปสันนจิต, จิตที่มีศรัทธาเลื่อมใสต่อสิ่งที่สักการบูชา,จิตที่ผ่องใสและบริสุทธิ์ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรที่กล่าวถึงสังเวชนียสถานไว้ว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจะมาดู ด้วยระลึกว่า ตถาคตประสูติ ในที่นี้ ว่าตถาคตได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ว่า ตถาคตประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้ว่าตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์จักมีจิตเลื่อมใสตายไป ชนเหล่านั้นทั้งหมดหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๑),หรือดังคำในปสันนจิตตสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดวาระจิตของบุคคลผู้มีจิตเลื่อมใสบางคนในโลกนี้ด้วยใจจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า ถ้าบุคคลนี้ตายในขณะนี้ จะดำรงอยู่ในสวรรค์ ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะจิตของเขาเลื่อมใส ก็เพราะเหตุที่มีจิตเลื่อมใสนั่นเอง สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ด้วยอาการอย่างนี้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๑/๓๖๕),หรือดังคำในอุจฉุทายิกาวิมานที่กล่าวถึงหญิงคนหนึ่งเห็นพระแล้วเกิดจิตเลื่อมใสถวายอ้อย หลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๙๙/๔๘)

จิตวิบัติ : จิตที่ชั่ว,พยาปันนจิต, จิตเสียปกติ หมายถึงจิตที่ละสภาพปกติ ซึ่งเป็นจิตที่คละเคล้าอยู่กับกิเลส เกิดขึ้นแก่ปุถุชน ธรรมดาจิตที่คละเคล้าอยู่กับกิเลสย่อมละสภาพปกติกลับกลายเป็นจิตเสียไป เหมือนข้าวและกับเก่าที่บูดฉะนั้น เป็นจิตที่ตรงข้ามกับเมตตาจิต ดังคำในภยเภรวสูตรกล่าวไว้ว่า สมณะหรือพราหมณ์มีจิตวิบัติ มีความดำริชั่วร้าย เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ ย่อมประสบความกลัวและความขลาดอันเป็นอกุศล เพราะเหตุแห่งโทษของตนคือมีจิตวิบัติและมีความดำริชั่วร้าย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘/๓๕)

จิตวิปลาส : จิตที่เห็นคลาดเคลื่อนไปธรรมดาสามัญ หรือคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง เช่น จิตที่ซัดส่ายหรือคลาดเคลื่อนไปในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๙/๗๙)

จิตเศร้าหมอง (สังกิลิฏฐจิต): จิตที่ถูกนิวรณ์ครอบงำ หมายถึงจิตที่ถูกอุปกิเลสทำให้เศร้าหมอง ดังคำในคณกโมคคัลลานสูตรกล่าวถึงภิกษุละนิวรณ์ ๕ นี้ที่ทำให้จิตเศร้าหมองบั่นทอนกำลังปัญญาสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว เข้าปฐมฌาน ... (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๖/๘๑), ในปัตตกัมมสูตร กล่าวถึงสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมองว่าเกิดมาจากนิวรณ์ไว้ว่า อริยสาวกรู้ว่า อภิชฌาวิสมโลภะทำให้จิตเศร้าหมองจึงละอภิชฌาวิสมโลภะที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย รู้ว่า พยาบาททำให้จิตเศร้าหมอง จึงละพยาบาทที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย รู้ว่า ถีนมิทธะทำให้จิตเศร้าหมอง จึงละถีนมิทธะที่ทำให้จิตเศร้า

SAMPLE

หมองเสีย รู้ว่า อุทธัจจกุกกุจจะทำให้จิตเศร้าหมอง จึงละอุทธัจจกุกกุจจะที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย รู้ว่า วิจิกิจฉาทำให้จิตเศร้าหมองจึงละวิจิกิจฉาที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๒) หรือดังคำว่า จิตนี้ผุดผ่อง แต่จิตนั้นแลเศร้าหมองเพราะอุปกิเลส ที่เกิดขึ้นภายหลัง (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๙/๙)

จิตสหรคต : จิตที่ประกอบด้วยธรรมต่างๆ มีอภิชฌาเป็นต้น ดังคำในเสวิตัพพาเสวิตัพพสูตรที่กล่าวถึงบุคคลเสพจิตตุปบาทเช่นใด อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลงไว้ว่า บางคนเป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขามีจิตสหรคตด้วยอภิชฌาอยู่ เป็นผู้ปองร้ายเขา มีจิตสหรคตด้วยพยาบาทอยู่ เป็นผู้มีความเบียดเบียนมีจิตสหรคตด้วยความเบียดเบียนอยู่ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๑๔/๑๔๓)

จิตสะอาด (ปสันนจิต): จิตที่บริสุทธิ์ ผ่องใส หมดจด ไม่ขุ่นมัว,จิตไม่เศร้าหมอง หมายถึงจิตของพระอรหันต์ ดังคำในมหาสมยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุมากกว่า ๕๐๐ รูปในป่ามหาวัน แคว้นสักกะว่า ภิกษุเหล่าใดอาศัยชอกเขา มีจิตมุ่งมั่น มีจิตตั้งมั่น พวกเธอมีจำนวนมากเร้นอยู่ เหมือนราชสีห์ ข่มความขนพองสยองเกล้าได้ มีจิตสะอาด หมดจดผ่องใส ไม่ขุ่นมัว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๔/๒๖๑)

จิตสังขาร : สภาพปรุงแต่งทางจิต หมายถึงสภาพปรุงแต่งจิตคือเวทนาสัญญา ดังคำในมหาวิภังค์อานาปานสติตอนหนึ่งว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้...สำเหนียกว่าจะรู้ชัดจิตตสังขารหายใจออก สำเหนียกว่า จะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจเข้า (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๕/๑๓๗), หรือดังคำในกถาวัตถุ นิโรธสมาปัตติกถาที่กล่าวไว้ว่า วจีสังขารของผู้เข้านิโรธสมาบัติอยู่ดับไปก่อน ต่อจากนั้น กายสังขารจึงดับต่อจากนั้น จิตสังขารจึงดับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๘/๔๘๙)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า วจีสังขาร แปลว่าสภาพปรุงแต่งวาจาคือวิตก วิจาร คำว่า กายสังขาร แปลว่าสภาพปรุงแต่งกายคือลมหายใจเข้า-ออก และคำว่า จิตตสังขาร แปลว่าสภาพปรุงแต่งจิตคือเวทนาสัญญา (ที.ม.อ. (บาลี)๒/๒๘๘/๒๕๕, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๒/๒๘๘/ ๒๖๔)

จิตสัมปทา: ความถึงพร้อมแห่งจิต,ความถึงพร้อมด้วยจิต หมายถึงความสมบูรณ์ทางจิต ดังคำในมหาสีหนาทสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุนั้น....ละนิวรณ์ ๕ ประการนี้ ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตและเป็นเหตุทำปัญญาให้อ่อนกำลังได้แล้วสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอยู่ บรรลุทุติยฌานอยู่...บรรลุตติยฌานอยู่ ....บรรลุจตุตถฌานอยู่ นี้แลเป็นจิตสัมปทา (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๑/๑๗๑), เป็นข้อ ๑ ในสัมปทา ๓ อันได้แก่ (๑)สีลสัมปทา (๒) จิตสัมปทา (๓) ปัญญาสัมปทา (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๗/๑๖๖), เป็นข้อ ๑ ในสัมปทา ๓ อีกหมวดหนึ่ง อันได้แก่ (๑) สีลสัมปทา

SAMPLE

(ความถึงพร้อมด้วยศีล) (๒) จิตสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยจิต) (๓) ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ) และหมายถึงจิตที่ไม่โลภและไม่โกรธ ดังคำในวิปัตติสัมปทาสูตรที่กล่าวว่า บางคนในโลกนี้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ไม่มีจิตพยาบาท นี้เรียกว่าจิตสัมปทา (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๘/๓๖๒)

จิตเสมออากาศ: จิตที่ไม่เกี่ยวข้อง, จิตที่ไม่มีความผูกพัน เป็นจิตของมหากัจจานเถระผู้เป็นพระอรหันต์ ดังคำในมหากัจจานสูตร กล่าวถึงอริยสาวกมีจิตเสมออากาศ อันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่โดยประการทั้งปวง(องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๖/๔๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จิตเสมออากาศ หมายถึงจิตที่ไม่เกี่ยวข้องกับกิเลส ไม่ต้องผูกพันกับสิ่งอื่นๆ (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๒๖/๑๑๐)

จิตหาประมาณมิได้ : อัปปมาณจิต, จิตระดับโลกุตตระ หมายถึงมรรคจิต ดังคำในมหาตัณหาสังขยสูตร ตอนหนึ่งว่า ภิกษุนั้นเห็นรูปทางตาแล้วไม่กำหนัดในรูปที่น่ารัก ไม่ขัดเคืองในรูปที่น่าชัง ย่อมเป็นผู้มีสติในกายตั้งมั่นและมีจิตหาประมาณมิได้อยู่ ทราบชัดถึงเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งบาปอกุศลธรรมตามความเป็นจริง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๔/๔๕๐),ในอรกชาดก กล่าวถึงพราหมณ์โพธิสัตว์บวชเป็นฤาษี เมื่อจะสอนหมู่ฤาษีจึงได้ประกาศอานิสงส์ของเมตตาว่า ผู้ใดอนุเคราะห์ชาวโลกทั้งมวลด้วยเมตตาจิตหาประมาณมิได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำและเบื้องขวางโดยประการทั้งปวง จิตเกื้อกูลหาประมาณมิได้ เป็นจิตบริบูรณ์อันผู้นั้นอบรมดีแล้ว (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๓๗/๗๓)

อรรถกถาอธิบายว่า จิตหาประมาณมิได้ หมายถึงโลกุตตรจิต หาประมาณมิได้ คือพรั่งพร้อมด้วยมรรคจิต(ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๑๔/๒๑๙),ในอรรถกถาชาดกอธิบายว่า จิตหาประมาณมิได้ หมายถึงเมตตาจิตที่เผยออกไป (ขุ.ชา.ทุก.อ.(บาลี)๓/๓๗/๖๐)

จินตกวี,จินตากวี :ชำนาญด้านการประพันธ์บทกลอน เป็นกวีจำพวก ๑ ในกวี ๔ จำพวก อันได้แก่ จินตากวี สุตกวี อัตถกวี และปฏิภาณกวี (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๑/๓๔๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓๓/๓๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จินตากวี หมายถึงผู้รู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์บทกลอน ตามแนวความคิดของตน (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๒๑-๒๓๑/๔๔๐), จินตกวี ก็เขียน

จินตนาการ : การสร้างภาพขึ้นในจิตใจ ในมหาวิภังค์ จีวรสิพพนสิกขาบท กล่าวถึงพระอุทายีเย็บจีวรให้นางภิกษุณี ย้อมอย่างดี เรียบร้อยดี เขียนภาพตามจินตนาการตรงกลางแล้วพับเก็บไว้ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๗๕/๓๔๓) หรือดังคำในโคปกโมคคัลลานสูตร ที่

SAMPLE

กล่าวถึงบุคคลผู้มีกามราคะใช้จินตนาการไว้ว่า บุคคลมีใจถูกกามราคะกลุ้มรุม ถูกกามราคะครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัดกามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นจึงเพ่ง หมกมุ่น จดจ่อ จินตนาการ ทำกามราคะเท่านั้นไว้ภายใน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๔/๙๔)

จินตสูตร : พระสูตรว่าด้วยการคิดเรื่องอริยสัจ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายไม่พึงตรึกถึงอกุศลวิตก เช่นคิดว่าโลกเที่ยง หรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด หรือโลกไม่มีที่สุด แต่พึงตรึกถึงอริยสัจ ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๘/๕๘๘)

จินตามยปัญญา: ปัญญาที่เกิดจากการคิด (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑,ในวิภังค์อธิบายจินตามยปัญญาไว้ว่า ในการงานทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญาในศิลปะทั้งหลาย ที่ต้องจัดการด้วยปัญญา หรือในวิชาทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา บุคคลมิได้ฟังจากผู้อื่น ได้กัมมัสสกตาญาณ หรือได้สัจจานุโลมิกญาณว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ เวทนาไม่เที่ยงฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยงฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ได้ความสามารถ ความคิดอ่าน ความพอใจ ความกระจ่าง ความเพ่งพินิจ และได้ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวธรรมอันเหมาะสม (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๓)

จินตีสูตร: พระสูตรว่าด้วยความคิดระหว่างคนพาลกับบัณฑิตพระผู้มีพระภาคตรัสลักษณะแห่งคนพาล เครื่องหมายแห่งคนพาล ความประพฤติไม่ขายสายแห่งคนพาล ๓ ประการ คือ (๑) ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว(๒) ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว(๓)ชอบทำแต่กรรมชั่ว แล้วตรัสว่าลักษณะแห่งบัณฑิต เครื่องหมายแห่งบัณฑิต ความประพฤติไม่ขายสายแห่งบัณฑิต ๓ ประการ คือ (๑) ชอบคิดแต่เรื่องดี(๒)ชอบพูดแต่เรื่องดี (๓) ชอบทำแต่กรรมดีดังนั้น เธอทั้งหลายจึงควรประพฤติเว้นธรรมของคนพาลและถือประพฤติปฏิบัติธรรมของบัณฑิต(องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓/๑๔๑)

จิรวาสี, กุมาร :ชื่อกุมารคนหนึ่ง เป็นชาวอุรุเวลกัปปนิคม แคว้นมัลละ เป็นบุตรของผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะ ไม่ได้อยู่บ้านเดียวกับผู้เป็นพ่อ ไปอยู่นอกบ้าน เพื่อเรียนศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำให้ผู้เป็นพ่อเกิดความทุกข์ใจ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๓/๔๑๘)

จิรัฏฐิติสูตร: พระสูตรว่าด้วยความดำรงอยู่ได้นานแห่งพระสัทธรรม มีเนื้อความว่า ท่านพระภัททะถามท่านพระอานนท์ว่า อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ได้ไม่นานและเป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ได้นาน ท่านพระอานนท์ตอบว่า เพราะบุคคลไม่เจริญสติปัฏฐาน ๔ พระสัทธรรมจึงตั้งอยู่ได้ไม่นาน ถ้าเจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็จะตั้งอยู่ได้นาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๙/๒๔๖)

จิรัปปะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิ์องค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอัพภัญชนทายกเถระในชาติหนึ่ง ดังที่ท่านพระเถระกล่าวไว้ในอัพภัญชนทายกเถราปทานว่า ตนเอง

SAMPLE

ถวายยาหยอดตาแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ ต่อมา ในกัปที่หาประมาณมิได้นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายยาหยอดตาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายยาหยอดตา ในกัปที่ ๑๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าจิรัปปะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๔๓๖)

จีราภิกษุณี : ภิกษุณีชื่อว่าจีรา ชาวกรุงราชคฤห์ เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง เป็นที่เลื่อมใสของอุบาสกคนหนึ่งได้รับการถวายจีวรและเป็นที่เลื่อมใสของยักษ์ตนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ คราวหนึ่งเที่ยวไปตามพระนครเที่ยวสรรเสริญอุบาสกผู้ถวายจีวรแก่ภิกษุณี(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๕/๓๕๐)

จีราสูตร : พระสูตรว่าด้วยจีราภิกษุณี มีเนื้อความว่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ อุบาสกคนหนึ่งได้ถวายจีวรแก่จีราภิกษุณี ยักษ์ผู้เลื่อมใสในนางภิกษุณีนั้นจึงกล่าวในที่ต่างๆ ว่า อุบาสกนี้มีปัญญาถวายจีวรแก่จีราภิกษุณี ผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสเครื่องประกอบทั้งปวง ได้ประสบบุญมาก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๕/๓๕๐)

จีวร : ผ้าที่ใช้นุ่งห่มของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาผืนใดผืนหนึ่งในจำนวน ๓ ผืนที่เรียกว่าไตรจีวร คือผ้าซ้อนนอกหรือผ้าทาบซ้อน(สังฆาฏิ) ผ้าห่ม (อุตราสงค์) และผ้านุ่ง (อันตรวาสก), แต่ในภาษาไทย นิยมเรียกเฉพาะผ้าห่ม คืออุตราสงค์ว่าจีวร ; จีวรมีขนาดที่กำหนดตามพุทธบัญญัติในสิกขาบทที่ ๑๐ แห่งรตนวรรค (วิ.มหา.๒/๕๔๘/๖๒๔) คือมิให้เท่าหรือเกินกว่าสุคตจีวร ซึ่งยาว ๙ คืบ กว้าง ๖ คืบ โดยคืบพระสุคต

ผ้าทำจีวรที่ทรงอนุญาต มี ๖ ชนิด ดังที่ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตจีวร ๖ ชนิด คือ โขมะ(จีวรผ้าเปลือกไม้) กัปปาสิกะ(จีวรผ้าฝ้าย) โกเสยยะ(จีวรผ้าไหม) กัมพละ(จีวรผ้าขนสัตว์) สาณะ(จีวรผ้าป่าน) ภังคะ(จีวรผ้าผสม) ;

สีต้องห้ามสำหรับจีวร คือ นีลกะล้วน (สีเขียวคราม) ปีตกะล้วน (สีเหลือง) โลหิตกะ (สีแดง) มัญเชฏฐกล้วน (สีบานเย็น) กัณหะล้วน(สีดำ) มหารงครัตต์ล้วน (สีแดงมหารงค์) อรรถกถาอธิบายว่าสีอย่างหลังตะขาบ แปลกันมาว่าสีแสด) มหานามรัตต์ล้วน (สีแดงมหานาม อรรถกถาอธิบายว่า สีแกมกันอย่างสีใบไม้เหลืองบ้างว่า สีกลับดอกปทุมอ่อน แปลกันมาว่าสีชมพู) ทั้งนี้ สีที่รับรองกันมากคือสีเหลืองเจือแดงเข้ม หรือสีเหลือหม่น เช่นสีย้อมแก่นขนุน ที่เรียกว่าสีกรักจีวรนั้น พระพุทธเจ้าโปรดให้พระอานนท์ออกแบบจดทำตามรูปนาของชาวมคธ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๓) ทำให้มีรูปลักษณ์เป็นระเบียบแบบแผน โดยทรงกำหนดให้เป็นผ้าที่ถูกตัดเป็นชิ้นๆ นำมาเย็บประกอบกับขึ้นตามแบบที่จัดวางไว้ชิ้นทั้งหลายมีชื่อต่างๆเป็น ทำผ้ากุสิบ้าง

SAMPLE

ทำผ้าอัฑฒกุสิบ้าง ทำผ้ามณฑลบ้าง ทำผ้าอัฑฒมณฑลบ้าง ทำผ้าวิวัฏฏะบ้างทำผ้าอนุวิวัฏฏะบ้าง ทำผ้าคีเวยยกะบ้าง ทำผ้าชังเฆยยกะบ้าง ทำผ้าพาหันตะบ้าง ทั้งนี้ เมื่อเป็นผ้าที่ถูกตัดก็จะเป็นของเศร้าหมองด้วยศัสตรา คือมีตำหนิ เสียรูปเสียความสวยงาม เสื่อมค่า เสียราคาสมควรแก่สมณะ และพวกคนที่ประสงค์ร้าย ไม่เพ่งจ้องอยากได้ มีพุทธบัญญัติว่า จีวรผืนหนึ่งๆ ต้องตัดเป็นปัญจกะ (มีส่วนประกอบห้าชิ้นหรือห้าผืนย่อย, ชิ้นใหญ่หรือผืนย่อยนี้ ต่อมาในชั้นอรรถกถาเรียกว่าขัณฑ์ จึงพูดว่าจีวรห้าขัณฑ์) หรือเกินกว่าปัญจกะ (พูดอย่างอรรถกถาว่ามากกว่า ๕ ขัณฑ์ เช่นเป็น ๗ ขัณฑ์ ๙ ขัณฑ์ หรือ ๑๑ ขัณฑ์) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๔)

ตามพุทธบัญญัติเดิมนั้น จีวรทั้ง ๓ (คือสังฆาฏิ อุตราสงฆ์ และอันตรวาสก) ต้องเป็นผ้าที่ถูกตัดเป็นชิ้นๆ นำมาเย็บประกอบกันขึ้นอย่างที่กล่าวข้างต้น แต่ภิกษุบางรูปทำจีวร เมื่อจะให้เป็นจีวร ผ้าตัดทุกผืน ผ้าไม่พอ จึงเป็นเหตุปรารภให้มีพุทธานุญาตยกเว้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตจีวรผ้าตัด ๒ ผืน จีวรผ้าไม่ตัด ๑ ผืน” เมื่อผ้ายังไม่พอ ก็ตรัสอนุญาตว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าที่ไม่ตัด ๒ ผืน ตัด ๑ ผืน ถึงอย่างนั้น ก็มีกรณีที่ผ้ายังไม่พออีก จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ติดผ้าเพลาะ ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุไม่พึงใช้ผ้าที่ไม่ได้ตัดทั้งหมด รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๐/๒๓๑)

สมัยต่อมา นิยมนำคำว่า ขัณฑ์ มาใช้เป็นหลักในการกำหนดและเรียกชื่อส่วนต่างๆ ของจีวร ทำให้กำหนดง่ายขึ้นอีก ดังได้กล่าวแล้วว่า จีวรมีอย่างน้อย ๕ ขัณฑ์ คือจีวรที่มีรูปสีเหลี่ยมผืนผ้าผืนหนึ่งนี้ เมื่อคลี่แผ่ออกไปตามยาว จะเห็นว่ามีขัณฑ์ คือผ้าผืนย่อยขนาดประมาณเท่าๆกัน ยาวตลอดจากบนลงล่าง ๕ ผืน เรียงต่อกันจากซ้ายไปสุดขวา ครบเป็นจีวร ๑ ผืน ; ขัณฑ์ทั้ง ๕ นี้ แต่ละขัณฑ์ มีส่วนประกอบครบในตัว คือมี ๒ กระทง ได้แก่ กระทงใหญ่เรียกว่ามณฑล กับกระทงเล็ก(ราวครึ่งของกระทงใหญ่) เรียกว่าอัฑฒมณฑล, ระหว่างมณฑลกับอัฑฒมณฑล มีเส้นคั่งดุจคันนาขวาง เรียกว่าอัฑฒกุสี, มณฑล กับอัฑฒมณฑล และอัฑฒกุสิรวมเป็นขัณฑ์หนึ่ง โดยมีเส้นคั่นระหว่างขัณฑ์นั้นกับขัณฑอื่น อยู่สองข้างของขัณฑ์ ดุจคันนายืน เรียกว่ากุสี, เมื่อรวมเป็นจีวรครบผืน (นิยมเรียงขัณฑ์ที่ต่อกันให้ด้านมณฑลกับด้านอัฑฒมณฑลสลับกัน มีผ้าขอบจีวรทั้งสี่ด้าน เรียกว่าอนุวาต (แปลว่าพลิ้วตามลม,อนุวาตก็เป็นกุสีอย่างหนึ่ง) ; ขัณฑ์แต่ละขัณฑ์ มีชื่อเรียกเฉพาะต่างกันไป (ตามคำอธิบายของอรรถกถา (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๒๑๗),คือขัณฑ์กลางชื่อวิวัฏฏะ (แปลตามศัพท์ว่าคลี่ขยายออกไป), ขัณฑ์ที่อยู่ข้างวิวัฏฏะทั้งสองด้าน ชื่ออนุวิวัฏฏะ (แปลตามศัพท์ว่าคลี่ขยายไปตาม), ขัณฑ์ที่อยู่ขอบนอกทั้งสองข้างชื่อพาหันตะ (แปลว่าสุดแขนหรือปลาย

SAMPLE

พาดบนแขน) นี้สำหรับจีวร ๕ ขัณฑ์, ถ้าเป็นจีวรที่มีขัณฑ์มากกว่านี้(คือมี ๗ ขัณฑ์ขึ้นไป) ขัณฑ์ทุกขัณฑ์ที่อยู่ระหว่างวิวัฏฏะกับพาหันตะ ชื่อว่าอนุวิวัฏฏะทั้งหมด (บางทีเรียกให้ต่างกันเป็นจูฬา วิวัฏฏะ กับมหานุวิวัฏฏะ) ; นอกจากนี้ มีแผ่นผ้าเย็บทาบเติมลงไปตรงที่หุ้มคอ เรียกว่าคีเวยยกะ และแผ่นผ้าเย็บทาบเติมลงไปตรงที่ถูกแข้งเรียกว่าชังเฆยยกะ (นี้ว่าตามคำอธิบายในอรรถกถา แต่พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในหนังสือวินัยมุขเล่ม ๒ว่า ในจีวร ๕ ขัณฑ์ๆ กลางชื่อคีเวยยกะ เพราะเมื่อห่มจีวร อัฑฒมณฑลของขัณฑ์นั้นอยู่ที่คอ, ขัณฑ์ถัดออกมาทั้ง ๒ ข้าง ชื่อชังเฆยยกะ เพราะอัฑฒมณฑลของ ๒ ขัณฑ์นั้นอยู่ที่แข้งในเวลาห่ม, ขัณฑ์ถัดออกมาอีกทั้ง ๒ ข้าง ชื่อพาหันตะ เพราะอัฑฒมณฑลของ ๒ ขัณฑ์นั้นอยู่ที่แขนในเวลาห่ม) ; ต่อมามีเหตุการณ์อันเป็นกรณีต่างหาก ซึ่งเป็นข้อปรารภให้ทรงอนุญาตลูกดุม(คัณฐิกา) รังดุม (ปาสกะ) (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๗๙/๖๗); ดูไตรจีวร, ขัณฑ์

คำว่า จีวร นี้ มีปรากฏหลายแห่ง เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๓/๔, ๖๓๓/๑๕๓, ๑๗๗/๓๔๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐/๑๖, ๒๙๙/๒๔๘, ๓๖๐/๔๒๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒, ๖๐/๕๒, ๒๒๖/๒๓๙, ๔๑๕/๔๕๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๔, ๒๒/๒๕, ๓๙๕/๔๘๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๒, ๕๑/๕๗, ๓๘๔/๔๓๔, ๓๙๗/๔๕๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๕/๓๕๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔/๔๓, ๑๕๑/๒๔๙, ๑๖๑/๒๖๙,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๘/๘๗, ๑๒๑/๑๔๔, ๓๕๑/๓๙๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๒/๔๙๖, ๑๐๕๐/๕๗๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๔/๑๑๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๔/๓๐, ๒๔๖/๓๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๓/๓๙๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙/๑๕, ๒๗/๔๒,/๒๕๙/๓๗๗,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖/๑๗๘, ๑๐/๑๘๓,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๖๐/๔๘๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑/๕๕๑, ๑๖/๕๕๖, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๕๔/๑๔๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๑๑, ๓๒/๑๒๖, ๕๐/๑๗๔, ๒๐๖/๖๐๐,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๑๖/๑๗๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๓/๒๖๒, ๓๙๒/๔๐๗,/๙๐๑/๙๓๐

จีวรกรรม : การเย็บจีวร,งานเกี่ยวกับจีวร,ฤดูเป็นที่ทำจีวร,ฤดูที่ถวายจีวรแก่พระสงฆ์ ดังคำในภัททาลิสูตรว่า ภิกษุจำนวนมากช่วยกันทำจีวรกรรม(เย็บจีวร) สำหรับพระผู้มีพระภาคด้วยตั้งใจว่า พระผู้มีพระภาคจะทรงใช้จีวรที่ทำสำเร็จแล้ว เสด็จเที่ยวจาริกไปเป็นเวลา ๓ เดือน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๕/๑๕๑) หรือดังคำในถปติสูตรและปฐมมหานามสูตรว่า ภิกษุจำนวนมากทำจีวรกรรมเพื่อถวายพระผู้มีพระภาคด้วยหวังว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีจีวรสำเร็จแล้วล่วง ๓ เดือน ก็จักเสด็จจาริกไป (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/

SAMPLE

๑๐๐๒/๔๙๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๐/๕๗๔) องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑/๔๑๐,องฺ. เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๔๑๘)

จีวรกาล : ระยะเวลาแห่งจีวร, สมัยเป็นที่เก็บจีวร หมายถึงคราวที่พระทำจีวร,เวลาที่กำลังทำจีวร ฤดูถวายจีวร, ฤดูถวายผ้าแก่พระสงฆ์ ดังคำในอัจเจกจีวรสิกขาบทว่า ภิกษุทั้งหลายทราบว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้รับอัจเจกจีวรเก็บไว้ได้ จึงรับอัจเจกจีวรเก็บไว้จนเกินสมัยจีวรกาล (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔๖/๑๖๗) หรือในนัคควรรคกล่าวไว้ว่า ถุลลนันทาให้ล่วงเลยสมัยแห่งจีวรกาลด้วยความหวังในจีวรที่เลื่อนลอย (วิ.ภิกขุนี.(ไทย) ๓/๙๒๐/๒๐๖, วิ.ภิกขุนี.(ไทย) ๓/๙๒๒/๒๐๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๖/๒๒๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จีวรกาล คือสมัยแห่งจีวรกาล คือในเมื่อไม่ได้กรานกฐินนับเอาตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๑ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒ รวมเวลา ๑ เดือน ในเมื่อได้กรานกฐินแล้ว นับเอาตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ รวมเวลา ๕ เดือน ระยะเวลาในช่วงนี้เรียกว่าสมัยแห่งจีวรกาล (กงฺขา.อ. (บาลี) ๓๗๘)

จีวรปลิโพธ : ความกังวลในจีวร ดังคำในปลิโพธาปลิโพธกถา กล่าวถึงกฐินมีปลิโพธ ๒ อย่าง คือ (๑) อาวาสปลิโพธ (ความกังวลในอาวาสเพราะคิดจะกลับมา) (๒) จีวรปลิโพธ (ความกังวลในจีวรเพราะยังไม่ได้ทำจีวรหรือทำยังไม่เสร็จ) พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย จีวรปลิโพธ คือในกรณีนี้ ภิกษุยังไม่ได้ทำจีวรหรือทำจีวรค้างไว้ หรือความหวังว่าจะได้จีวรยังไม่สิ้นสุดลง อย่างนี้ชื่อว่าจีวรปลิโพธ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๕/๑๗๓)

จีวรภาชกะ : ผู้แจกจีวร,ผู้มีหน้าที่แจกจีวร หมายถึงภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นเจ้าหน้าที่แจกจีวร ในมหาวรรค พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุผู้มีคุณสมบัติ ๕ อย่าง เป็นเจ้าหน้าที่แจกจีวร คือ (๑) ไม่ลำเอียงเพราะชอบ(๒) ไม่ลำเอียงเพราะชัง (๓) ไม่ลำเอียงเพราะหลง (๔) ไม่ลำเอียงเพราะกลัว (๕) รู้จักจีวรที่แจกและจีวรที่ยังมิได้แจก (วิ.ม. (ไทย)๕/๓๔๓/๑๔๕), หรือดังคำในปัญจกนิบาตว่า สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นจีวรภาชกะ ฯลฯ รู้จักจีวรที่แจกแล้วและจีวรที่ยังไม่ได้แจกฯลฯ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๓-๒๘๕/๔๐๑)

จีวรสูญหาย : ผ้าห่มสูญหาย,ผ้าอุตราสงค์เสียหาย ดังคำในอัญญาตกวิญญัตติสิกขาบท สิกขาบทวิภังค์ที่กล่าวว่า ที่ชื่อว่าจีวรสูญหาย ได้แก่ จีวรของภิกษุถูกไฟไหม้ น้ำพัด หนูหรือปลวกกัดหรือที่ใช้สอยจนเก่า (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๑๙/๔๓)

SAMPLE

จีวรสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๕ จำพวกเหมือนในอารัญญิกสูตร และตรัสยกย่องภิกษุจำพวกที่ ๕ ผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงาม เป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เปรียบเหมือนบรรดาโครส ๕ อย่าง หัวเนยใส เป็นเลิศกว่านมสด นมส้ม เนยข้นและเนยใส ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๒/๓๑๐)

จีวรสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยจีวร ท่านพระมหากัสสปะขณะพักอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ได้ถามท่านพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทว่าด้วยการขบฉันในตระกูล ๓ หมวดไว้เพื่อประโยชน์อะไร พระอานนท์ตอบว่า เพื่อประโยชน์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก (๒) เพื่อความอยู่ผาสุกของเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๓)เพื่ออนุเคราะห์ตระกูล มิให้ภิกษุผู้ปรารถนาชั่วอาศัยพวกพ้องทำลายสงฆ์ให้แตกกัน

จากนั้น ท่านได้สอนท่านพระอานนท์และสัทธิวิหาริกว่า พวกท่านยังทำตัวเหมือนเด็ก ไม่คุ้มครองอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่ปรารภความเพียร เที่ยวเหยียบย่ำข้าวกล้า เบียดเบียนตระกูล ภิกษุณีชื่อถุลลนันทาเมื่อได้ยินเช่นนั้นไม่พอใจจึงกล่าวว่า ท่านพระมหากัสสปะเคยเป็นอัญเดียร์ถีย์จึงได้กล่าวหาพระอานนท์

ท่านพระมหากัสสปะจึงบันลือสีหนาทแล้วเล่าเรื่องตั้งแต่ท่านออกบวชตั้งใจอุทิศต่อพระอรหันต์กระทั่งเดินทางมาพบพระผู้มีพระภาคซึ่งประทับอยู่ ณ พหุปุตตเจดีย์ระหว่างกรุง ราชคฤห์กับเมืองนาลันทาแล้วได้รับอนุญาตให้อุปสมบทด้วยพระโอวาท ๓ ข้อ คือ

๑. ให้ตั้งหิริโอตตัปปะอย่างแรงกล้า ในภิกษุผู้พระเถระ พระมัชฌิมะและพระนวกะ

๒. ให้ตั้งใจฟังธรรมที่เป็นกุศล ไตร่ตรองด้วยปัญญาแล้วนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์

๓. ให้พิจารณากายคตาสติอยู่เสมอ

ในวันที่ ๘ จากวันที่ได้รับพระโอวาทนั้นก็บรรลุอรหัตตผล ได้เคยถวายผ้าสังฆาฏิแด่พระผู้มีพระภาค และพระองค์ได้ทรงประทานผ้าป่านบังสุกุลของพระองค์แก่ท่าน ในด้านคุณวิเศษก็ได้รับยกย่องจากพระผู้มีพระภาคว่ามีเท่ากับพระองค์ ทั้งยังสามารถทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ ดังนั้นจึงไม่ควรเข้าใจผิดในคุณวิเศษเหล่านี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๖)

SAMPLE

จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ : อริยสัจ, ธรรมที่ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย(เหตุเกิดทุกข์) นี้ทุกขนิโรธ(ความดับทุกข์) นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) เป็นเอกังสิกธรรม ซึ่งมีประโยชน์ มีสาระ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัดยินดี เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๗/๕๘๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๑/๖๒๓)

จุติ : เคลื่อนจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น,ตาย ในภาษาบาลีใช้ได้ทั่วไป แต่ในภาษาไทยส่วนมากใช้แก่เทวดา) ;ในภาษาไทย บางทีเข้าใจและใช้กันผิดไปไกล ถึงกับเพี้ยนเป็นว่า เกิด ก็มี จุตูปปาตญาณปรีชารู้จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย,มีจักษุทิพย์มองเห็นสัตว์กำลังจุติบ้าง กำลังเกิดบ้าง มีอาการดีบ้าง เลวบ้าง เป็นต้น ตามกรรมของตน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทิพพจักขุ (ข้อ ๒ ในญาณ ๓ หรือวิชชา ๓, ข้อ ๗ ในวิชชา ๘, ข้อ ๕ ในอภิญญา ๖)

คำว่า จุติ มีปรากฏหลายแห่ง เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๖, ๓๑/๑๒, ๓๔/๑๕, ๔๗๗/๒๐๙, ๔๗๘/๒๑๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗/๑๑, ๕๗/๓๑, ๓๖๙/๒๙๖,ที.ปา(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔/๑๗, ๑๕/๑๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘/๒๕,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๔, ๑๐/๑๕, ๗๐/๑๔๖,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๓๖/๔๔, ๓๓๘/๔๔, ๕๙/๒๒๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๔๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๗/๒๓๐,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๙/๔๗๔, ๕๒๓/๖๒๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๑/๒๕, ๒๑๔/๓๗, ๖๒๒/๖๘,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๘๘/๘๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๐/๑๕๖, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๑๑/๕๔๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑/๓๐๙)

จุติจิต : จิตที่เคลื่อน(จากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น) หมายถึงจิตสุดท้าย,วิญญาณสุดท้าย ที่เรียกว่าจริมวิญญาณ หรือจุติวิญญาณของพระอรหันต์ ขณะปรินิพพาน ดังคำในเวทนาติกะปัญหาวารว่า จุติจิตที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาโดยอนันตรปัจจัย,จุติจิตที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๕/๖๖๙, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๗/๖๗๐), หรือดังคำในสเหตุกทุกะ ปัญหาวารว่า จุติจิตที่มีเหตุเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่มีเหตุโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๐๒/๕๕)

อรรถกถาอธิบายจุติจิตว่าเป็นจิตสุดท้าย หรือวิญญาณสุดท้าย ที่เรียกว่า จริมวิญญาณ หรือจุติวิญญาณของพระอรหันต์ขณะปรินิพพาน (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๖/๗)

จุติจิตที่เป็นกามาวจร :จิตที่เคลื่อนไปเป็นกามาวจร หมายถึงดับจิตที่ประกอบด้วยขันธ์ ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิ ระหว่าง

SAMPLE

นี้ คือเบื้องต่ำกำหนดเอาอเวจีมหานรกเป็นที่สุด เบื้องสูงกำหนดเอาเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตตีเป็นที่สุดดังคำในกามาวจรทุกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่จุติจิตที่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่เป็นกามาวจร (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๑๑/๕๔๙)

จุติจิตที่เป็นปริตตะ : จิตที่เคลื่อนเป็นปริตตะ(กามาวจร) หมายถึงดับจิตที่ประกอบด้วยขันธ์ ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งท่องเที่ยวอยู่ในภพที่เป็นกามาวจร ดังคำในปริตตติกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่เป็นปริตตะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่จุติจิตที่เป็นปริตตะเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่เป็นมหัคคตะโดย อนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๖๑/๔๓๘)

จุติจิตที่เป็นรูปาวจร :จิตที่เคลื่อนเป็นรูปาวจร หมายถึงดับจิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัติของผู้ที่กำลังอุบัติ หรือของผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิระหว่างนี้ คือเบื้องต่ำกำหนดพรหมโลกเป็นที่สุด เบื้องสูง กำหนดเทพชั้นอกนิฏฐภพเป็นที่สุด ดังคำในรูปาวจรทุกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจรโดยอนันตรปัจจัยได้แก่จุติจิตที่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่เป็นรูปาวจรโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๕๐/๕๗๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ผู้เข้าสมาบัติ คือผู้กำลังเข้ากุศลฌานที่เป็นรูปาวจร คำว่า ผู้ที่กำลังอุบัติ คือผู้กำลังอุบัติด้วยวิปากฌานที่เป็นรูปาวจร คำว่า ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน คือ ผู้กำลังเข้ากิริยาฌานที่เป็นรูปาวจร (อภิ.สง.อ.(บาลี) ๔๔๕)

จุติจิตที่เป็นอรูปาวจร :จิตที่เคลื่อนเป็นอรูปาวจร หมายถึงดับจิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัติ ของผู้ที่กำลังอุบัติ หรือของผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิระหว่างนี้ คือเบื้องต่ำกำหนดเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพเป็นที่สุด เบื้องสูงกำหนดเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพเป็นที่สุด ดังคำในอรูปาวจรทุกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่เป็น อรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจรโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ จุติจิตที่เป็นอรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่เป็นอรูปาวจร(ก็คือกามาวจรรูปาวจรและที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์) (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๘๓/๕๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ผู้เข้าสมาบัติ คือผู้กำลังเข้ากุศลฌานที่เป็นอรูปาวจร คำว่า ผู้ที่กำลังอุบัติ คือผู้กำลังอุบัติด้วยวิปากฌานที่เป็นอรูปาวจร คำว่า ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน คือ ผู้กำลังเข้ากิริยาฌานที่เป็นอรูปาวจร (อภิ.สง.อ.(บาลี) ๔๔๕)

จุติจิตที่มีทั้งวิตกและวิจาร:จิตที่เคลื่อนมีทั้งวิตกและวิจาร หมายถึงดับจิตตุปบาทฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรกุศล ๑๑ ฝ่ายวิบากแห่งอกุศล ๒ ฝ่ายกิริยา ๑๑ รูปาวจรปฐมฌานฝ่าย

SAMPLE

กุศล วิบากและกิริยาโลกุตตรปฐมฌานฝ่ายกุศลและวิบาก เว้นวิตกและวิจารที่เกิดขึ้นในจิตเหล่านี้ ดังคำในวิตักกติกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารซึ่งเกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่วิตกซึ่งเกิดหลังๆโดยอนันตรปัจจัย จุติจิตที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร(อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๙/๖๑) หรือดังคำในวิตักกติกะ ปัญหาวารว่า จุติจิตที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารและวิจารโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘๐/๖๓)

จุติจิตที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ : จิตที่เคลื่อนมีฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา จตุตถฌานวิบากอากาสานัญจายตนะ มรรค ๔ ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ และสามัญญผล ๔ (ซึ่งเป็นธรรมภายนอกตน)เป็นอารมณ์ (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๔๓๗/๓๕๔) หมายถึงดับจิตและเจตสิกปรารภสภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนเป็นอารมณ์เกิดขึ้น(อภิ.สง.(ไทย)๓๔/๑๐๕๔/๒๗๐) ดังคำในอัชฌัตตารัมมณติกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่จุติจิตที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๗/๖๒๓)

จุติจิตที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์: จิตที่เคลื่อนมีวิญญาณัญจายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ(ซึ่งเป็นธรรมภายในตน) เป็นอารมณ์(อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๔๓๖/๓๕๔) หมายถึงดับจิตและเจตสิกปรารภสภาวธรรมที่เป็นภายในตนเป็นอารมณ์เกิดขึ้น(อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๐๕๓/๒๗๐) ดังคำในอัชฌัตตารัมมณติกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ จุติจิตที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตซึ่งมีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๖/๖๒๒)

จุติจิตที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ :จิตที่เคลื่อนมีจิตและเจตสิกปรารภสภาวธรรมที่เป็นปริตตะเกิดขึ้นเป็นอารมณ์ (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๐๒๙/๒๖๕) หมายถึงดับจิตกามาวจรวิบากทั้งหมด มโนธาตุที่เป็นกิริยา มโนวิญญาณธาตุที่เป็นอเหตุกกิริยาซึ่งสหรคตด้วยโสมนัส (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๔๒๐/๓๕๐) ดังคำในปริตตารัมมณติกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่จุติจิตที่มีปริตตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย(อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๐/๔๗๒)

SAMPLE

จุติจิตที่มีปีติ :จิตที่เคลื่อนมีปีติ จิตที่เคลื่อนมีเวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยปีตินั้น ในภูมิแห่งจิตที่มีปีติ ซึ่งเป็นกามาวจรรูปาวจรและที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ เว้นปีติแล้ว (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๗๙/๓๒๔) หมายถึงดับจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโสมนัสฝ่ายกามาวจรกุศล ๔ ฝ่ายอกุศล ๔ ฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรกุศล ๕ ฝ่ายกิริยา ๕ ฌาน ๒ และฌาน ๓ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศลวิบากและกิริยา ฌาน ๒ และฌาน ๓ ที่เป็นโลกุตตระฝ่ายกุศล และวิบาก เว้นปีติที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาทนี้ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๕๙๓/๓๘๔) ดังคำในสัปปีติกทุกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่มีปีติเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปีติโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่มีปีติซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่มีปีติซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย ขันธ์ที่มีปีติซึ่งเกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ไม่มีปีติและปีติที่เกิดหลังๆ โดยอนันตรปัจจัย จุติจิตที่มีปีติเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่มีปีติ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๕๖/๕๐๕)

จุติจิตที่มีวิตก:จิตที่เคลื่อนมีวิตก จิตที่เคลื่อนมีเวทนาขันธ์ฯลฯวิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยวิตกในภูมิแห่งจิตที่มีวิตก ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์เว้นวิตกแล้ว (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๒๗๕/๓๒๓) หมายถึงดับกามาวจรกุศลอกุศล จิตตุปบาทฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรกุศล ๑๑ ฝ่ายวิบากแห่งอกุศล ๒ ฝ่ายกิริยา ๑๑ รูปาวจรปฐมฌานฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยาโลกุตตรปฐมฌานฝ่ายกุศลและวิบากเว้นวิตกที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาทนี้แล้ว (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๕๘๙/๓๘๓) ดังคำในสวิตักกทุกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ขันธ์ที่มีวิตกซึ่งเกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ไม่มีวิตกซึ่งเกิดหลังๆโดยอนันตรปัจจัย จุติจิตที่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่มีวิตกโดย อนันตรปัจจัย หรือดังคำว่า จุติจิตที่มีวิตกและวิตกเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่มีวิตก (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๒๒/๔๘๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๒๔/๔๘๕)

จุติจิตที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์:จิตที่เคลื่อนมีจิตและเจตสิกปรารภสภาวธรรมที่เป็นอดีตเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๔๗/๒๖๙) หมายถึงดับวิญญาณัญจายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๔๓๒/๓๔๓) ดังคำในอตีตารัมมณติกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์โดย อนันตรปัจจัย ได้แก่จุติจิตที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่ปฏิสนธิจิตที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๖/๕๗๙)

จุติจิตที่ไม่เป็นกามาวจร : จิตที่เคลื่อนไม่เป็นกามาวจร จิตที่เคลื่อนมีรูปาวจร อรูปาวจรและที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๘/๓๒๕) หมายถึงดับจิตที่เป็นรูปาวจร อรู

SAMPLE

ปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์(อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๖๐๒/๓๘๖) ดังคำในกามาวจรทุกะ ปัญหาวารว่าสภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกามาวจรโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่จุติจิตที่ไม่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่เป็นกามาวจร (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๑๒/๕๔๙)

จุติจิตที่ไม่เป็นรูปาวจร : จิตที่เคลื่อนไม่เป็นรูปาวจร จิตที่เคลื่อนไปเป็นกามาวจร อรูปาวจรและที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๙๐/๓๒๖) หมายถึงดับจิตที่เป็นกามาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๖๐๔/๓๘๖) ดังคำในรูปาวจรทุกะ ปัญหาวารว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ จุติจิตที่ไม่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่เป็นรูปาวจรโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๕๑/๕๗๔)

จุติจิตที่ไม่เป็นอรูปาวจร : จิตที่เคลื่อนไม่เป็นอรูปาวจร จิตที่เคลื่อนเป็นกามาวจรรูปาวจรและที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๙๒/๓๒๖) หมายถึงดับจิตที่เป็นกามาวจร รูปาวจรและที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๖๐๖/๓๘๗) ดังคำในอรูปาวจรทุกะ ปัญหาวาร อนันตรปัจจัยว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอรูปาวจร โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ จุติจิตที่ไม่เป็นอรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่เป็นอรูปาวจร โดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๘๔/๕๙๔)

จุติจิตที่ไม่มีปีติ :จิตที่เคลื่อนไป ย้ายไป จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง หรือจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น เป็นการเคลื่อนที่ปราศจากปีติ คือปราศจากความอิ่มใจ, ความดื่มด่ำในใจ ปีติ มี ๕ คือ (๑) ขุททกาปีติ ปีติเล็กน้อยพอขนชัน น้ำตาไหล (๒) ขณิกาปีติ ปีติชั่วขณะรู้สึกแปลบๆ ดุจฟ้าแลบ (๓) โอกกันติกาปีติ ปีติเป็นระลอกรู้สึกซู่ลงมาๆ ดุจคลื่นซัดฝั่ง (๔) อุพเพคาปีติ ปีติโลดลอย ให้ใจฟู ตัวเบาหรืออุทานออกมา (๕) ผรณาปีติ ปีติซาบซ่าน เอิบอาบไปทั่วสรรพางค์ เป็นของประกอบด้วยสมาธิ (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๕๗/๕๐๖)

จุติจิตที่ไม่มีวิตก:จิตที่เคลื่อนไป ย้ายไป จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง หรือจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น เคลื่อนหรือย้ายไปโดยไม่มีวิตก วิตกที่เป็นองค์หนึ่งใน ๕ ของปฐมฌาน หมายถึงอาการที่จิตปักลงไปในอารมณ์ทีแรกอย่างแน่วแน่มั่นคง เปรียบเหมือนการกระพือปีกของนกที่จะบิน เหมือนการโผลงที่ดอกบัวของแมลงภู่ (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๒๓/๔๘๔)

จุติจิตที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร : จิตที่เคลื่อนไป ย้ายไป จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง หรือจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น เคลื่อนหรือย้ายไปโดยไม่มีวิตก หมายถึงไม่มีอาการที่จิตปักลงไปในอารมณ์ทีแรกอย่างแน่วแน่มั่นคง มีเพียงวิจาร วิจารเป็นองค์ฌานอย่างหนึ่งใน ๕ ของปฐมฌาน เป็นอาการที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากวิตก คือเมื่อจิตปักลงแน่วแน่ในอารมณ์ (วิตก) แล้วก็ตามเคล้าอารมณ์ ผูกติดสนิทแนบอยู่กับอารมณ์อยู่ ไม่กวัดแกว่งมากเหมือนตอนปัก

SAMPLE

จิตลง เปรียบเหมือนการปากปีกร่อนอยู่เฉยๆ บนอากาศของนกที่โผบินไปแล้ว เหมือนการบินวนดูดอกบัวของแมลงภู่ก่อนจับบนเกสรบัว (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๗๙/๖๒, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๘๐/๖๓, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๘๒/๖๕)

จุติจิตที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขา : จิตที่เคลื่อนไป ย้ายไป จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง หรือจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น ที่ไม่ไปด้วยกัน ไปร่วมกัน กับอุเบกขา คือความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๘๘/๕๓๐)

จุติจิตที่สหรคตด้วยปีติ : จิตที่เคลื่อนไป ย้ายไป จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง หรือจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น ที่ไปด้วยกัน ไปร่วมกัน กับปีติ ความอิ่มใจ, ความดื่มด่ำในใจ มี ๕ คือ ๑.ขุททกาปีติ ปีติเล็กน้อยพอขนชัน น้ำตาไหล ๒.ขณิกาปีติ ปีติชั่วขณะรู้สึกแปลบๆ ดุจฟ้าแลบ ๓. โอกกันติกาปีติ ปีติเป็นระลอกรู้สึกซู่ลงมาๆ ดุจคลื่นซัดฝั่ง ๔. อุพเพคาปีติ ปีติโลดลอย ให้ใจฟู ตัวเบาหรืออุทานออกมา ๕. ผรณาปีติ ปีติซาบซ่าน เอิบอาบไปทั่วสรรพางค์ เป็นของประกอบด้วยสมาธิ (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๖/๑๔๑)

จุติจิตที่สหรคตด้วยสุข : จิตที่เคลื่อนไป ย้ายไป จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง หรือจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น ที่ไปด้วยกัน ไปร่วมกัน กับความสบาย ความสำราญ ความฉ่ำชื่นรื่นกายรื่นใจ ที่เรียกว่า สุข มี ๒ คือ (๑) กายิกสุข สุขทางกาย (๒) เจตสิกสุข สุขทางใจ, อีกหมวดหนึ่ง มี ๒ คือ (๑) สามิสสุข สุขอิงอามิส คือ อาศัยกามคุณ (๒) นิรามิสสุข สุขไม่อิงอามิส คือ อิงเนกขัมมะ หรือสุขที่เป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อวัตถุ (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๗/๑๔๑, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๗๑/๕๑๕)

จุติจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา : จิตที่เคลื่อนไป ย้ายไป จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง หรือจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น ที่ไปด้วยกัน ไปร่วมกัน กับอุเบกขา คือความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๘๗/๕๒๙)

จุติและปฏิสนธิ : การเคลื่อนและการถือกำเนิดใหม่ : จุติ การเคลื่อน การย้ายไป คือเคลื่อนย้ายจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง หรือจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น จุติ ทั่วไปใช้ในความหมายว่า ตาย คือตายจากโลกนี้ไปยังโลกหน้า และปกติใช้กับเทวดาในกรณีที่ต้องเคลื่อนย้ายออกจากเทวโลก ; ปฏิสนธิ การสืบต่อ การสืบเนื่อง หมายถึงการถือกำเนิดใหม่, การไปสู่ร่างใหม่ของจิต ปฏิสนธิ ปกติใช้หมายถึงปฏิสนธิจิต คือจิตที่จุติแล้ว (จุติจิต) ไปถือกำเนิดใหม่ในภพภูมิใหม่ ซึ่งรวมทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นอบายภูมิ โลกมนุษย์ สวรรค์ พรหมโลก ตลอดถึงอสัญญีภพ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๖๒/๓๕๑)

จุติและอุบัติ : การเคลื่อนและการเกิดขึ้น : จุติ เคลื่อนไป ย้ายไป (จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง หรือจากภพหนึ่ง ไปสู่ภพอื่น), ตาย คือตายจากโลกนี้ไปยังโลกหน้า (ในภาษาบาลีใช้ได้ทั่วไป แต่ในภาษาไทยส่วนมากใช้แก่เทวดา) ในภาษาไทย บางทีเข้าใจและใช้กันผิดไปไกล

ถึงกับเพี้ยนเป็นว่า เกิด ก็มี ; อุบัติ การเกิดขึ้น, กำเนิด, เหตุให้เกิด (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๙/๒๗๓)

จุตูปปาตญาณ : ความหยั่งรู้การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย, ปรีชาหยั่งรู้ตามความเป็นจริงถึงจุติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย, ปรีชาหยั่งรู้จุติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย, มีจักษุทิพย์มองเห็นสัตว์กำลังจุติบ้าง กำลังเกิดบ้าง มีอาการดีบ้าง เลวบ้างเป็นต้น ตามกรรมของตน เรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุ จักษุทิพย์, ตาทิพย์, ญาณพิเศษของพระพุทธเจ้า และท่านผู้ได้อภิญญาทั้งหลาย ทำให้สามารถเล็งเห็นหมู่สัตว์ที่เป็นไปต่างๆ กัน เพราะอำนาจกรรม (ข้อ ๒ ในญาณ ๓ หรือวิชชา ๓, ข้อ ๗ ในวิชชา ๘, ข้อ ๕ ในอภิญญา ๖) (ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๖/๘๒, ที.สี.(ไทย)๙/๔๗๘/๒๑๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๕, ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๓/๔๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๑๓/๒๒๓, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๓๒/๔๖๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕/๑๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๙/๑๕๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๗๖/๓๒๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๘๔/๖๑๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๘/๒๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๒๑/๒๕๔, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๕๙/๒๒๗, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๐/๒๓๐, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๑๐, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๑/๒๒๔, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๙๙๖/๕๐๓, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๗๘/๓๘๒)

จุนทกะ : พระเถระรูปหนึ่ง ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับสั่งเรียกให้มาปูผ้าสังฆาฏิซ้อนกัน ๔ ชั้น เมื่อคราวที่พระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จเข้าไปยังแม่น้ำกกุธา เสด็จลงสรงในแม่น้ำกกุธา ทรงดื่มแล้วเสด็จขึ้นไปยังอัมพวัน ทรงเหน็ดเหนื่อย และมีพระประสงค์จะนอนพัก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๖/๑๔๕, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๖/๑๔๖)

จุนทกัมมารบุตร : บุตรของนายช่างทอง ชาวเมืองปาวา ผู้ถวายสูกรมัททวะ เป็นภัตตาหารครั้งสุดท้ายแด่พระพุทธเจ้า ในเช้าวันปรินิพพาน หลังจากเสวยสูกรมัททวะแล้ว พระองค์ก็ประชวรหนัก และเมื่อเสด็จถึงเมืองกุสินาราแล้ว ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานในราตรีนั้น,จุนทะ กัมมารบุตร ก็เขียน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๖/๒๔๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๗/๒๔๗, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๖/๓๑๙, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๕/๓๒๕)

สูกรมัททวะ พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ดังนี้ คือ (๑) สูกรมทฺทวนฺติ สูกรสฺส มุทฺสินิทฺธ ปวตฺตมสฺ หมายถึงเนื้อสุกรทั่วไปที่อ่อนนุ่ม (๒) สูกเรหิ มทฺทิตวฺ สกฬีโร หมายถึงหน่อไม้ชนิดหนึ่งที่สุกรแทะดุน (๓) สูกเรหิ มทฺทิตปฺปเทเส ชาตอหิฉตฺตกฺ หมายถึงเห็ดชนิดหนึ่งที่เกิดในถิ่นที่สุกรแทะดุน (๔) สูกรมทฺทวฺ นามเอกฺ รสายตนฺ หมายถึงรสอาหารชนิดหนึ่งชื่อว่า สูกรมัททวะ (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๗๕/๔๒๗)

สูกรมัททวะ ความหมายตามมติของเกจิอาจารย์ ๓ พวกคือ (๑) หมายถึงปวัตตมังสะ เนื้อสุกรหนุ่ม (๒) หมายถึงข้าวสุกอ่อน ที่ปรุงด้วยนมสด นมส้ม เนยใส เปรียง เนยแข็ง และถั่ว (๓) หมายถึงวิธีปรุงอาหารชนิดหนึ่ง (ที.ม.อ.(บาลี) ๑๘๙/๑๗๒, ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๗๕/๔๒๗)

จุนทกัมมารบุตร, นาย : บุตรของนายช่างทอง ชาวเมืองปาวา ผู้ถวายบิณฑบาตมื้อสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าเสวยก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน อาหารบิณฑบาตที่นายจุนทกัมมารบุตรถวาย มีชื่อว่า สูกรมัททวะ พระองค์ตรัสว่าเป็นบิณฑบาตที่มีผลเสมอกับบิณฑบาตที่พระองค์เสวยแล้วได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ (บิณฑบาตที่เสวยในวันตรัสรู้ คือข้าวมธุปายาสที่นางสุชาดาถวาย) และบิณฑบาต ๒ ครั้งนี้มีผลมีอานิสงส์มากยิ่งกว่าบิณฑบาตครั้งอื่นใดทั้งสิ้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๙/๑๓๗, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๗/๑๔๖)

จุนทเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระจุนทเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้นำดอกไม้ไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะเพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๗๔ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๕ ชาติเกิดเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ๓๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ

ในสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิทธัตถะ ท่านบังเกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง เมื่อเติบใหญ่ บังเกิดความเลื่อมใสในพระศาสดา ได้ให้สร้างวัตถุมีค่าด้วยทอง ประดับด้วยรัตนะ ๗ ประการ ตกแต่งวัตถุนั้นด้วยดอกมะลิอันมีกลิ่นหอม เพื่อบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ พระองค์ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า ผู้ใดได้ถวายดอกไม้มีค่า มีกลิ่นหอมฟุ้งแก่เรา เราจักพยากรณ์ผู้นั้น ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าว บุคคลผู้นี้เมื่อจากโลกนี้แล้ว จักไปบังเกิดในเทวโลก แวดล้อมด้วยหมู่เทวดา วิมานทองและวิมานแก้วมณี ประดับประดาด้วยดอกมะลิ จักปรากฏ เขาจักได้เสวยเทวรัชสมบัติ ๗๔ ครั้ง จักแวดล้อมด้วยนางอัปสร จักได้เสวยสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ๓๐๐ ครั้ง จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๕ ครั้ง

ในสมัยพระสมณโคดมพุทธเจ้า ท่านได้มาปฏิสนธิในครรภ์ของนางสารีพราหมณีในบ้าน อุปติสสคาม ณ หมู่บ้านนาลกะ (นาลันทะ) ไม่ไกลกรุงราชคฤห์ บิดาคือ วังคันตพราหมณ์ มารดาคือ สารีพราหมณี ญาติทั้งหลายขนานนามท่านว่า จุนทะ มีพี่ชายคือ อุปติสสะ หรือต่อมาคือ พระสารีบุตร (ตามชื่อมารดา) พระอัครสาวกเบื้องขวาของพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระอุปเสน (หรือในพระบาลีเป็น พระอุปเสนวังคันตบุตร ตามชื่อบิดา) ซึ่งต่อมาพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแต่งตั้งให้เป็นเอตทัคคมหาสาวกผู้นำความเลื่อมใสมาโดยรอบ มีน้องชาย ๑ คนชื่อ เรวตะ (หรือในพระบาลีเป็น

SAMPLE

พระเรวตขทิรวนิยเถระ ซึ่งต่อมาพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแต่งตั้งให้เป็นเอตทัคคมหาสาวกเลิศทางผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ท่านมีน้องสาว ๓ คน ชื่อ จาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา และหลานชายสามคนคือ จาลี อุปจาลี สีสูปจาลี ซึ่งเป็นบุตรของน้องสาวแต่ละคน ซึ่งต่อมาทั้งหมดได้บวชในพระธรรมวินัยทั้งหมด ท่านออกบวชเมื่อครั้งยังเป็นสามเณร ภิกษุทั้งหลายจึงเรียกท่านว่า จุนทะ สมณุทเทส แม้ในเวลาท่านเป็นพระเถระก็ยังคงเรียกอย่างนั้นอยู่ ท่านได้บวชในสำนักของพระสารีบุตรผู้เป็นพี่ชาย โดยมีพระอานนท์เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อบวชแล้วก็บำเพ็ญเพียร เจริญวิปัสสนา ไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัต พร้อมทั้งคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ตั้งแต่ยังเป็นสามเณร

ท่านได้เคยเป็นพุทธอุปัฏฐากอยู่ระยะหนึ่ง ในสมัยต้นพุทธกาล เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่มีพระอุปัฏฐากประจำ บางคราว พระนาคสมาละถือบาตรและจีวรตามเสด็จ บางคราวพระนาคิตะ บางคราวพระอุปวาณะ บางคราวพระสุนักขัตตะ บางคราวจุนทสมณุทเทส บางคราวพระสาคตะ บางคราวพระเมฆิยะ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ทรงประชวร ไม่สบายเป็นไข้หนัก ท่านพระจุนทะเข้าไปเฝ้า พระองค์ได้ตรัสกะท่านว่า โพชฌงค์แจ่มแจ้งแก่เธอแล้วหรือ ท่านจึงได้ท่องโพชฌงค์ ๗ ถวายพระผู้มีพระภาค เมื่อท่านท่องเสร็จ พระองค์ทรงพอพระทัย และทรงหายจากประชวร

ท่านพระมหาจุนทะนั้น เมื่อพระสารีบุตรเถระไปนิพพานที่บ้านเดิม(นาฬกคาม) เพื่อโปรดมารดา ท่านได้ติดตามไปด้วย และได้รวบรวมบาตรและจีวรพร้อมทั้งอัฐิธาตุของท่านพระสารีบุตร นำมาถวายพระบรมศาสดา เมื่อท่านดำรงชนมายุอยู่โดยกาลสมควรแล้ว ก็นิพพาน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๕/๑๘๔)

จุนทสมณุทเทส : พระภิกษุชาวเมืองราชคฤห์ บิดาของท่านชื่อวังคันตพราหมณ์ เป็นหัวหน้าหมู่บ้านนาลกะ (บางแห่งเรียกนาลันทะ) มารดาชื่อสารีพราหมณี ท่านมีพี่น้องร่วมสายโลหิตอีก ๖คน คือ (๑) พระสารีบุตรเถระผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา (๒) พระวังคันตอุปเสนเถระ (๓) พระขทิรเวฬุเถระ (๔) พระจาลาเถรี (๕) พระอุปจาลาเถรี (๖) พระสีสุปจาลาเถรี (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๔๒/๒๓, ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๗๙/๑๖๘, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๗๕/๒๒๔, ขุ.เถรี.อ. (บาลี) ๔๖๐/๒๐๘) (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๒/๕๑)

จุนทสูกริกวัตถุ เรื่องนายจุนทะฆ่าสุกร : ชายหนุ่มคนหนึ่ง ชื่อจุนทะ เป็นหนุ่มรูปงาม ไม่ว่าเขาจะไปแห่งหนตำบลใด หญิงสาวเห็นเขาแล้วก็ล้วนอยากได้มาเป็นคู่ครอง เมื่อเขาอายุได้ ๒๐ ปี ก็แต่งงานแล้วแยกครอบครัวมาอยู่ตามลำพัง เขาประกอบอาชีพเลี้ยงหมู ทั้ง

ฆ่ากินเองและขาย เมื่อหมูที่เลี้ยงไว้โตได้ที่แล้วเขาจะจับหมูตัวนั้นมัดที่ขาทั้ง ๔ และใช้ค้อนเหล็กตีลงไปที่หัว เมื่อหมูถูกทุบด้วยค้อนเหล็กก็ส่งเสียงร้องโหยหวนด้วยความเจ็บปวด เขากระหน่ำตีหมูอยู่ ๒-๓ ครั้ง เพราะรู้ว่าวิธีนี้จะทำให้หมูมีเนื้อที่หนานุ่มกำลังดี จากนั้นเขาจึงต้มน้ำให้เดือด แล้วใช้กระบวยตักน้ำร้อนที่กำลังเดือดพล่านนั้นเทกรอกลงไปในปากหมู เพื่อขับมูตรคูถทั้งหลายในท้องหมูให้ออกมาทางทวาร เมื่อหมูถูกกรอกน้ำร้อนอันเดือดพล่านเช่นนั้นก็ดิ้นพล่าน ร้องโหยหวนจนขาดใจตาย แต่เขาก็ยังกรอกน้ำร้อนเข้าไปอีกจนเห็นว่าข้างในของหมูสะอาดดีแล้ว จึงเอาน้ำร้อนราดจนทั่วตัว เพื่อลอกหนังดำๆ ออกไป แล้วนำคบหญ้ามาจุดไฟลนขนหมูให้หลุด จากนั้นจึงตัดคอหมู นำภาชนะมารองเลือดแล้วดื่มกิน และตัดเอาเนื้อที่อ่อนนุ่มและตัดเอามันที่อ่อนมาคลุกเคล้ากับเลือดหมู นำไปย่าง เพื่อกินกันในครอบครัว ส่วนเนื้อหมูที่เหลือได้นำไปขายที่ตลาด

นายจุนทะประกอบอาชีพเลี้ยงหมู และชำแหละหมูขายเพื่อเลี้ยงครอบครัวเป็นระยะเวลาถึง ๕๕ ปี ถึงแม้ว่าเขาจะอยู่ไม่ไกลจากที่ประทับของพระพุทธเจ้า แต่ข้าวสักทัพพีเขาก็ไม่เคยคิดที่จะทำบุญหรือคิดจะใส่บาตร ตรงกันข้ามกับภรรยาและลูกของเขาซึ่งพอตกเย็นได้เข้าไปฟังธรรมทุกวัน

วันหนึ่งนายจุนทะได้ล้มป่วยอย่างกะทันหัน เขารู้สึกร้อนผ่าวไปทั่วร่างกายทั้งภายในภายนอก ความร้อนได้ทวีขึ้นทุกขณะ ดุจดังไฟนรกที่กำลังแผดเผาไปทั่วร่าง เขาร้องครวญครางด้วยน้ำเสียงคล้ายหมู และดิ้นพล่านคลานไปรอบๆ บ้านเหมือนหมูถูกทุบ เมื่อเขาดื่มน้ำเพื่อหวังดับร้อนในกาย น้ำที่ไหลลงคอกลับเปรียบเสมือนน้ำร้อนที่ยิ่งเพิ่มความร้อนเป็นทวีคูณ เขาตะโกนร้องดังลั่นด้วยความเจ็บปวด ราวกับถูกทุบด้วยค้อนขนาดใหญ่ และส่งเสียงร้องอยู่อย่างนั้นตลอดเวลา เสียงดังไปรบกวนชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียง จนแทบไม่มีใครได้หลับได้นอน และเสียงนั้นยังดังไปถึงที่ประทับของพระพุทธเจ้า นายจุนทะส่งเสียงร้องและคลานอยู่เช่นนั้นตลอด ๗ วัน ๗ คืน พอวันที่ ๘ เขาก็สิ้นใจตาย และไปเกิดในอเวจีมหานรก (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๕/๒๘)

จุนทสูตร จุนทสมณุทเทส : พระสูตรว่าด้วยจุนทสมณุทเทส คือ ท่านจุนทะ สมณุทเทส ผู้เป็นน้องชายคนเล็กของท่านพระสารีบุตร เข้าไปบอกข่าวการปรินิพพานของท่านพระสารีบุตรแก่ท่านพระอานนท์ พระเถระจึงนำเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลข่าวการปรินิพพานนั้นพร้อมกับแสดงความรู้สึกของตน พระองค์จึงตรัสสอนให้มีตนเป็นที่พึ่งมีธรรมเป็นที่พึ่ง ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ

สามเณรจุนทะเป็นน้องชายของพระสารีบุตร ต่อจากท่านมีน้องชายอีก ๒ คน คือ พระอุปเสนเถระและพระเรวตเถระ บิดาชื่อวังคันตพราหมณ์ มารดาชื่อนางสารี

พราหมณี หมู่บ้านนาลกะ หรือนาลันทา แคว้นมคธ ท่านออกบวชตามพี่ชาย มีพระอานนท์เถระเป็นพระอุปัชฌาย์ ครั้นบวชมานานวัน ภิกษุและมหาชนก็พากันเรียกท่านว่า พระมหาจุนทะ หรือพระจุนทสมณุทเทส ซึ่งเป็นชื่อเรียกครั้งที่ท่านยังสามเณร (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๙/๒๓๒)

จุนทะ สมณุทเทส (สามเณรจุนทะ) เป็นน้องชายคนเล็กของท่านพระสารีบุตร ขณะเป็นสามเณรพวกภิกษุเรียกท่านว่า จุนทะ สมณุทเทส จนติดปาก เมื่อเป็นพระเถระแล้วก็ยังเรียกเหมือนเดิม (สำ.ม.อ.(บาลี)๓/๓๗๙/๒๘๖)

จุนทสูตร :พระสูตรว่าด้วยนายจุนทกัมมารบุตร คือพระสูตรที่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จำนวนมาก เสด็จจาริกไปถึงเมืองปาวา แคว้นมัลละ นายจุนทกัมมารบุตรได้ถวายภัตตาหารชื่อว่าสูกรมัททวะแด่พระผู้มีพระภาค คำว่า สูกรมัททวะ มีความหมายหลายนัย คือ (๑) หมายถึงเนื้อสุกรทั่วไปที่อ่อนนุ่ม (๒) หมายถึงหน่อไม้ชนิดหนึ่งที่สุกรชอบแทะดุน (๓) หมายถึงเห็ดชนิดหนึ่งที่เกิดในถิ่นที่สุกรแทะดุน (๔) หมายถึงรสอาหารชนิดหนึ่ง เมื่อพระองค์เสวยพระกระยาหารสูกรมัททวะแล้ว ทรงพระประชวร จึงเสด็จไปยังกรุงกุสินารา ต่อมาได้ตรัสสั่งพระอานนท์ให้ปลอบใจนายจุนทะว่า อย่าได้เดือดร้อนเศร้าโศกเสียใจไปเลยว่าตนเป็นต้นเหตุให้พระองค์ต้องประชวร แต่ให้ถือว่าเป็นลาภ เป็นโชคที่ได้ถวายอาหารบิณฑบาตมื้อสุดท้ายแด่พระองค์ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน เพราะถือเป็นเหตุให้ได้รับอานิสงส์มาก (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๖/๓๑๙, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๕/๓๒๕)

จุนทสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาของนายจุนทกัมมารบุตร คือนายจุนทกัมมารบุตร ถามว่า สมณะมีกี่ประเภท ตรัสตอบว่ามี ๔ ประเภท ได้แก่ (๑) มัคคชินะ สมณะ ผู้ชนะกิเลสทั้งปวงด้วยมรรค (๒) มัคคเทสกะ สมณะผู้แสดงมรรคแก่ชนเหล่าอื่น (๓) มัคคชีวี สมณะผู้ดำรงอยู่ในมรรค (๔) มัคคทูสี สมณะผู้ประทุษร้ายมรรค คือประพฤติชั่ว ทำลายความเจริญของตน ถามต่อไปอีกว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบัญญัติเรียกผู้ชนะกิเลสทั้งปวงด้วยมรรค ผู้แสดงมรรค ผู้ดำรงอยู่ในมรรค ผู้ประทุษร้ายมรรค ว่าอย่างไร พระองค์ตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบัญญัติเรียกสมณะผู้ข้ามพ้นความสงสัยได้เด็ดขาด ปราศจากกิเลสดุจลูกศร ยินดียิ่งในนิพพาน ไม่ติดอยู่ในตัณหา ผู้แนะนำสั่งสอนชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ว่าผู้ชนะกิเลสด้วยมรรค ผู้ตัดความสงสัยได้แล้ว เป็นมุนี ไม่มีตัณหาทำให้หวั่นไหว ว่าผู้แสดงมรรค ผู้มีสติ เสพบทอันไม่มีโทษดำรงอยู่ในมรรคคือบทแห่งธรรมที่แสดงไว้ดีแล้ว ว่าผู้ดำรงอยู่ในมรรค ผู้ทำตนเลียนแบบพระอริยะ ผู้มีวัตรดีงาม ชอบเอาหน้า ประทุษร้ายตระกูล คะนองกาย

วาจา ใจ มีมายา ไม่สำรวม พูดเพ้อเจ้อ ว่าผู้ประทุษร้ายมรรค (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๘๓/๕๒๑)

จุนทะ สมณุทเทศ :ว่าด้วยจุนทสมณุทเทส : สามเณรจุนทะเป็นน้องชายของพระสารีบุตร ต่อจากท่านมีน้องชายอีก ๒ คน คือ พระอุปเสนเถระและพระเรวตเถระ บิดาชื่อวังคันตพราหมณ์ มารดาชื่อนางสารีพราหมณี อยู่หมู่บ้านนาลกะ หรือนาลันทา แคว้นมคธ ท่านออกบวชตามพี่ชาย มีพระอานนท์เถระเป็นพระอุปัชฌาย์ ครั้นบวชมานานวัน ภิกษุและมหาชนก็พากันเรียกท่านว่า พระมหาจุนทะ หรือพระจุนทสมณุทเทส ซึ่งเป็นชื่อเรียกครั้งที่ท่านยังสามเณร (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๙/๒๓๒)

จุนทะ สมณุทเทส (สามเณรจุนทะ) เป็นน้องชายคนเล็กของท่านพระสารีบุตร ขณะเป็นสามเณรพวกภิกษุเรียกท่านว่า จุนทะ สมณุทเทส จนติดปาก เมื่อเป็นพระเถระแล้วก็ยังเรียกเหมือนเดิม (สำ.ม.อ.(บาลี)๓/๓๗๙/๒๘๖)

จุนทะ สมณุทเทส, พระ : พระเถระผู้เป็นน้องชายของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร และเป็นสัทธิวิหาริกของพระอานนท์ คำนี้พวกภิกษุเรียกท่าน ในขณะเป็นสามเณร เมื่อท่านเป็นพระแล้วก็ยังเรียกชื่อนี้อยู่ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๕/๑๒๖, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓๗/๑๘๖)

จุนทะ : 1.พระเถระผู้ใหญ่ชั้นมหาสาวก เป็นน้องชายของพระสารีบุตร เคยเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า และเป็นผู้นำอัฐิธาตุของพระสารีบุตรจากบ้านเกิดที่ท่านปรินิพพานมาถวายแด่พระพุทธเจ้าที่พระเชตวัน

2.บุตรของนายช่างทอง ชาวเมืองปาวา ผู้ถวายบิณฑบาตมื้อสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าเสวยก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน อาหารบิณฑบาตที่นายจุนทกัมมารบุตรถวาย มีชื่อว่า สูกรมัททวะ พระองค์ตรัสว่าเป็นบิณฑบาตที่มีผลเสมอกับบิณฑบาตที่พระองค์เสวยแล้วได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ (บิณฑบาตที่เสวยในวันตรัสรู้ คือข้าวมธุปายาสที่นางสุชาดาถวาย) และบิณฑบาต ๒ ครั้งนี้มีผลมีอานิสงส์มากยิ่งกว่าบิณฑบาตครั้งอื่นใดทั้งสิ้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๙/๑๓๘, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๗/๑๔๖)

จุนทะ, ราชกุมาร : พระภาดาของจุนทีราชกุมารี พระราชธิดาของพระเจ้าพิมพิสาร ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า หญิงหรือชายก็ตามผู้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติผิดในกาม จากการพูดเท็จ และจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ผู้นั้นหลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติอย่างเดียว ไม่เกิดในทุคติ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๒/๔๙)

จุนทัฏฐิละ, บ้าน : บ้านแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ในระหว่างวาสภคามกับกรุงพาราณสี : ในอภิชชมานเปตวัตถุ เรื่องเปรตผู้เดินทวนกระแสน้ำอันไหลไม่ขาดสาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภเปรตพรานตนหนึ่ง ผู้เคยเป็นพรานอยู่ในบ้านจุนทัฏฐิละ เขาล่าเนื้อในป่าย่างเนื้อที่ดีๆ กิน ที่เหลือก็ห่อกลับบ้าน พวกเด็กๆ เห็นเขาก็พากันแบมือร้องขอเนื้อ เขาก็ให้เนื้อแก่เด็กเหล่านั้นคนละนิดหน่อย วันหนึ่งเขาไม่ได้เนื้อกลับบ้าน แต่กลับประดับดอกราชพฤกษ์และหอบกลับบ้านเป็นจำนวนมาก พวกเด็กๆ เห็นเขาแล้วก็พากันแบมือร้องขอเนื้อเหมือนอย่างเคย เขาได้ให้ดอกไม้แก่เด็กเหล่านั้นคนละดอก

ต่อมาเขาตายแล้วเกิดเป็นเปรต เปลือยกาย รูปร่างน่าเกลียด น่าสะพรึงกลัว ไม่รู้จักข้าวและน้ำแม้แต่ในความฝัน ทัดทรงกำดอกราชพฤกษ์และดอกโกสุมบนศีรษะ คิดว่า คงจะได้อะไรๆ บ้าง ในสำนักของพวกญาติในบ้านจุนทัฏฐิละ เมื่อน้ำในแม่น้ำคงคาไหลไม่ขาดสาย จึงเดินทวนกระแสน้ำไป ฯลฯ (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๓๘๘/๒๒๙)

จุนที, ราชกุมารี : พระราชธิดาของพระเจ้าพิมพิสาร เป็น ๑ ในกุมารีเพียง ๓ นางเท่านั้น ในชมพูทวีป ที่มีรถเป็นพาหนะ ๕๐๐ คัน และกุมารี ๕๐๐ คน คือ จุนทีราชกุมารี พระธิดาของพระเจ้าพิมพิสาร นางวิสาขา ธิดาของธนญชัยเศรษฐี และสุมนาราชกุมารี (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๒/๔๘)

จุนทีสูตร: พระสูตรว่าด้วยจุนทีราชกุมารี :จุนทีราชกุมารีทูลถามพระผู้มีพระภาค ว่า “ศาสดา ธรรม สงฆ์ และศีลเช่นไร ที่บุคคลผู้เลื่อมใสและปฏิบัติให้บริบูรณ์แล้วไปเกิดในสุคติ ไม่ไปเกิดในทุคติ” ตรัสตอบว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า วิราค ธรรม อริยสงฆ์ และอริยกันตศีล ที่บุคคลผู้เลื่อมใสและปฏิบัติให้บริบูรณ์แล้วจะได้รับผลที่เลิศ ๕ประการ คือ (๑) อายุ (๒) วรรณะ (๓) เกียรติยศ (๔) สุข (๕) พละ (ความเป็นใหญ่)” (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๒/๔๘)

จุรณ : ของที่ป่น, ของที่ละเอียด, ผง, เช่น แหลกเป็นจุรณ, โบราณเขียนเป็น จุณ ก็มี จุรณ หรือ จูรณ (ออกเสียงว่า จุน หรือจูน) ซึ่งเป็นคำสันสกฤต พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้บทนิยามไว้ดังนี้ “น. ของที่ป่น, ของที่ละเอียด, ผง, เช่น แหลกเป็นจุรณ” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๒/๓๖๐)

จุรณแก่นจันทน์ :เครื่องหอมที่เป็นผงละเอียดที่บดหรือทำมาจากแก่นของจันทน์ จันทน์ เป็นชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งที่มีเนื้อไม้ ดอก หรือผลหอม ใช้ทำยาและปรุงเครื่องหอม (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๙๗/๘๐, ขุ.เถร(ไทย)๒๖/๒๖๗/๓๘๓, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๔๕/๕๗๘, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๗/๒๐๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๙/๒๐๘, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๙/๔๓๕, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๙/๖๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๖๕/๑๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๗๕๙/๔๖๓)

SAMPLE

จุรณแก่นจันทน์แดง : เครื่องหอมที่เป็นผงละเอียดที่ทำหรือบดมาจากแก่นของจันทน์แดง จันทน์แดง คือจันทน์สีแดงเป็นสีอย่างสีเลือด หรือสีชาด เป็นไม้ต้นขนาดย่อม ขึ้นตามยอดเขาหินปูนที่โล่งๆ, จันทน์ผา ก็เรียก มีสรรพคุณทางยาแก้ไข้เพื่อโลหิตและดี แก้ร้อนในกระหายน้ำ บำรุงตับปอดหัวใจ แก้พยาธิบาดแผล (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๐๗/๑๕๑, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๑๕/๓๔๑, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๖๕/๕๗๘, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๗๖/๕๑๘, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๑๑๐/๓๕๖)

จุรณจันทน์ :เครื่องหอมที่เป็นผงละเอียดซึ่งบดหรือทำมาจากจันทน์ จันทน์เป็นชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งที่มีเนื้อไม้ ดอก หรือผลหอม ใช้ทำยาและปรุงเครื่องหอม ; ดู *จุรณแก่นจันทน์* (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๑๐/๒๕๕, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๘๗/๔๐๐)

จุรณจันทน์เหลือง :เครื่องหอมที่เป็นผงละเอียดที่ทำหรือบดมาจากจันทน์เหลือง จันทน์เหลือง คือจันทน์ที่มีสีอย่างสีรงทองหรือขมิ้น (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๒๘/๒๑๘)

จุรณจันทน์ :เครื่องหอมที่เป็นผงละเอียดซึ่งบดหรือทำมาจากจันทน์ จันทน์เป็นชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่งที่มีเนื้อไม้ ดอก หรือผลหอม ใช้ทำยาและปรุงเครื่องหอม ; ดู *จุรณแก่นจันทน์* (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๒/๑๔๑)

จุรณถูตัว :ของที่เป็นผงละเอียด เครื่องหอมที่เป็นผงละเอียด อาจทำให้เป็นก้อนเก็บไปใช้ได้ทุกเวลา : ในฆฏิการสูตร ได้กล่าวถึงจุรณถูตัวไว้ตอนหนึ่ง ดังนี้ ในเวคฬิงคนิคม ได้มีช่างหม้อชื่อฆฏิการะผู้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระกัสสปพุทธเจ้า มีโชติปาลมาณพเป็นสหายที่รักของช่างหม้อฆฏิการะ ช่างหม้อฆฏิการะชักชวนโชติปาลมาณพเข้าไปเฝ้าพระกัสสปพุทธเจ้า แต่โชติปาลมาณพปฏิเสธว่า ‘การเห็นพระสมณะโล้นนั้นจะมีประโยชน์อะไร’ ช่างหม้อชื่อฆฏิการะจึงกล่าวว่า ‘โชติปาละเพื่อนรัก ถ้าเช่นนั้นเรานำจุรณถูตัวไปยังแม่น้ำเพื่ออาบน้ำกันเถอะ’ จากนั้น ช่างหม้อชื่อฆฏิการะและโชติปาลมาณพ ได้นำจุรณถูตัวไปยังแม่น้ำเพื่ออาบน้ำ ต่อมาขณะอาบน้ำอยู่ใกล้อารามของพระกัสสปพุทธเจ้า ช่างหม้อฆฏิการะชักชวนโชติปาลมาณพพร้อมทั้งดึงชายพก(เข็มขัด) มาณพก็ปฏิเสธอีก ต่อมาฆฏิการะจึงจับที่ผม โชติปาลมาณพฉุกคิดว่าช่างหม้อผู้สหายมีสกุลรุนชาติต่ำ แต่กลับบังอาจจับผมของตน คงจะมีเรื่องอัศจรรย์ จึงตกลงไปเฝ้าพระกัสสปพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมแล้วจึงออกบวช (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๓/๓๓๙)

จุรณศิลาสีเหมือนพลอยแดง :ผงศิลาที่ทำหรือบดจากหินที่มีเนื้อใสสีแดง เรียกว่าพลอยแดง นิยมใช้ทำเป็นเครื่องประดับ เช่น หัวแหวนเป็นต้น ผงศิลาชนิดนี้พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ คือพวกภิกษุผู้ชอบประพฤติผิดมี ๖ รูป ได้แก่ พระปัณฑุกะ พระโลหิตกะ อยู่ในกรุงสาวัตถี พระเมตติยะ พระภุมมชกะ อยู่ในกรุงราชคฤห์ พระอัสสชิ พระปุนัพพสุกะ

SAMPLE

เป็นคณาจารย์อยู่ประจำในกีฏาคีรีชนบท แคว้นกาสี ใช้เชือกชุบแล้วถูกายขณะสรงน้ำ (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๔๓/๖, วิ.จู.(ไทย)๗/๒๙๓/๘๑)

จุรณสำหรับลูบไล้ :เครื่องหอมที่เป็นผงละเอียดสำหรับลูบไล้ หรือทาบางๆ ให้ทั่วตัว : ในเอกูโปสถิกาเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเอกูโปสถิกาเถรี จุรณสำหรับลูบไล้ เป็นหนึ่งในบรรดาของหลายๆ อย่าง ที่พระเอกูโปสถิกาเถรีได้รับเพราะอานิสงส์แห่งการรักษาอุโบสถ เมื่อตอนที่พระเถรีเป็นเทพธิดาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระเถรีได้เล่าประวัติของตนว่า เมื่อครั้งที่ได้เป็นนางกุมภทาสีอยู่ในกรุงพันธุมดี ซึ่งปกครองโดยกษัตริย์พระนามว่าพันธุมา นางได้เห็นพระราชาพร้อมทั้งเสนาพากันละราชกิจมารักษาอุโบสถ ก็คิดว่าการกระทำเช่นนั้นจะต้องมีผลอย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอน หมู่ชนจึงพากันเบิกบานใจ จึงรักษาอุโบสถบ้าง ด้วยผลานิสงส์แห่งการรักษาอุโบสถจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ด้วยผลแห่งการรักษาอุโบสถ ทำให้นางได้รับสิ่งที่บุญกรรมสร้างให้อย่างมากมายมหาศาล เช่น มีวิมานสูง ๑ โยชน์ มีเทพอัปสร ๑๐๐,๐๐๐ นางคอยรับใช้ ได้เป็นพระมเหสีของท้าวเทวราช ๖๔ พระองค์ เป็นพระมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ๖๓ พระองค์ มีผิวพรรณงามดังทองคำ ฯลฯ เครื่องหอมชนิดดี ดอกไม้ และจุรณสำหรับลูบไล้ ก็ได้รับมาครบถ้วน นี้เป็นผลแห่งการรักษาอุโบสถ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๔/๓๘๗)

จูฬกเถรคาถา ภาษิตของพระจูฬกเถระ : ในกัปที่ ๓๑ ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี พระจูฬกเถระเกิดในเรือนแห่งตระกูล เมื่อเติบใหญ่แล้วได้พบพระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใส จึงได้ถวายผลฉัตตปาณี ด้วยบุญกรรมนั้น เขาได้ไปเกิดในพรหมโลก

ในสมัยของพระโคดมพุทธเจ้า เขาบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ กรุงราชคฤห์ มีชื่อว่าจูฬกะ เมื่อคราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทรมานช้างธนบาล เกิดความเลื่อมใส บวชแล้วบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ที่ถ้ำอินทสาระ วันหนึ่งนั่งที่ประตูถ้ำแลดูนาของชาวมคธ ขณะนั้น เมฆฝนตามฤดูกาล ส่งเสียงคำรามดังก้องกังวาน หนาตั้งร้อยชั้นพันชั้น ฝนตกเต็มทั่วท้องฟ้า งามสกาวเหมือนยอดอัญชัน และฝูงนกยูง ฟังเสียงเมฆคำราม พากันร่าเริงยินดี ส่งเสียงร่ำร้องรื่นรมย์พากันเที่ยวรำแพน เมื่อได้ฤดูที่สบายสงบร่มเย็น กายของท่านสงบ จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ เมื่อจะทำให้ตนเกิดความอุตสาหะในการเจริญภาวนา จึงได้กล่าวคาถาไว้ ๒ คาถา มีใจความว่า เหล่านกยูงมีหงอน มีขนหาง มีสร้อยคอเขียว และมีจะงอยปากงาม มีเสียงไพเราะ พากันส่งเสียงร้องอยู่ แม้แผ่นดินผืนใหญ่ก็เขียวขจีด้วยหญ้า มีน้ำชุ่มชื่น บนท้องฟ้าก็มีเมฆสวยงาม เรามีทุกสิ่งทุกอย่างพร้อม ก็จงเพ่งฌาน จงพยายามอย่าได้หยุด และจงบรรลุพระนิพพาน (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๑๑/๓๗๐)

SAMPLE

จูฬกัมมวิภังคสูตร: พระสูตรว่าด้วยการจำแนกกรรมสูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่สุภมาณพ โตเทยยบุตร ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อทรงตอบปัญหาของสุภมาณพ เรื่องเหตุที่ทำให้สัตว์มีอายุสั้น มีอายุยืน มีโรคมาก มีโรคน้อย เป็นต้น ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ สุภมาณพ โตเทยยบุตร ทูลถามถึงเหตุที่ทำให้สัตว์มีอายุสั้น มีอายุยืน มีโรคมาก มีโรคน้อย เป็นต้น และเหตุที่ทำให้คนเลวและดีต่างกัน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยย่อว่า เป็นเพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมจึงจำแนกสัตว์ให้เลวและดีต่างกัน (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๙/๓๔๙)

จูฬกาลอุปาสกวัตถุ : เรื่องจูฬกาลอุบาสก พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาแก่จูฬกาลอุบาสก ดังนี้ว่า ตนทำชั่วเอง ก็เศร้าหมองเอง ไม่ทำชั่วเอง ก็บริสุทธิ์เอง ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๖๕/๘๔)

จูฬกาลิงคชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าจูฬกาลิงคะ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นดาบสถามท้าวสักกะถึงการรบ ระหว่างพระเจ้าอัสสกะกับพระเจ้ากาลิงคะว่าใครจะชนะ ท้าวสักกะตรัสว่า พระเจ้ากาลิงคะจะชนะพระเจ้าอัสสกะจักแพ้ แต่การรบจริงพระเจ้าอัสสกะกลับชนะเพราะความสามัคคีและความเพียร พระเจ้ากาลิงคะแพ้เพราะความประมาท (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑/๑๕๖)

จูฬกุณาลชาดก : ชาดกว่าด้วยนกดุเหว่าจูฬกุณาละ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกดุเหว่าชื่อกุณาละ ได้แสดงโทษแห่งหญิงไว้เป็นอันมากโดยความบุรุษไม่พึงอยู่ในอำนาจของสตรี นกดุเหว่าจูฬกุณาละ อาศัยอยู่ที่ภูเขาหิมพานต์ มีนางนกดุเหว่าประมาณ ๓,๕๐๐ ตัว เป็นบริวาร เวลาเดินทางนางนกดุเหว่า ๒ ตัวจะคาบท่อนไม้แล้วให้นกดุเหว่าจูฬกุณาละจับตรงกลางแล้วพาบินไป แล้วมีนางนกดุเหว่า ๕๐๐ ตัวบินด้านล่างเพื่อคอยรับนกดุเหว่าจูฬกุณาละที่พลัดตก อีก ๕๐๐ ตัวบินด้านบนเพื่อบังแสงแดด บินไปข้างๆ อีกข้างละ ๕๐๐ ตัวเพื่อป้องกันความหนาว ความร้อน หญ้า ละออง ลม หรือน้ำค้าง บินนำหน้า ๕๐๐ ตัวเพื่อป้องกันการถูกขว้างปาด้วยกินหิน ก้อนดิน หรือศัตราวุธต่างๆ และเพื่อป้องกันการกระทบกับกอไม้ ต้นไม้ กิ่งไม้ หรือพวกนกที่มีกำลังมากกว่า บินตามหลัง ๕๐๐ ตัวเพื่อคอยเจรจาพูดคุยด้วยถ้อยคำที่อ่อนหวานไพเราะไม่ให้นกดุเหว่าจูฬกุณาละเงียบเหงา และบินไปตามทิศต่างๆ เพื่อหาอาหารมาให้อีก ๕๐๐ ตัว นางนกดุเหว่าเหล่านั้นพานกจูฬกุณาละท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่างๆ

มากมายหลายแห่ง นกจูฬกุณาละ แม้นางนกดุเหว่าเหล่านั้นจะบำเรออยู่ทุก ๆ วัน อย่างนี้ ก็ยังด่าว่าสารพัด เช่น อีถ่อยฉิบหาย อีถ่อยละลาย อีนางโจร อีนางนักเลง อีเผอเรอ อีใจง่าย อีไม่รู้จักคุณคน อีไปตามใจเหมือนลม

ในชาดกนี้ พระโพธิสัตว์ได้กล่าวไว้ว่า บุรุษโดยปกติทั่วไป ไม่ควรเชื่อผู้หญิงที่เป็นคนโลภ มีจิตกลับกลอก ไม่รู้คุณคน เป็นคนประทุษร้ายมิตร ผู้หญิงเหล่านั้นไม่รู้กิจที่ทำแล้วและยังไม่ได้ทำ ไม่รู้จักมารดาบิดาหรือพี่น้อง ไม่ใช่อารยชน ก้าวล่วงธรรม ลุแก่อำนาจตน ฯลฯ กล่าวเปรียบเทียบผู้หญิงว่าไร้ขอบเขตเหมือนกับแม่น้ำ หนทาง โรงสุรา สภา และบ่อน้ำดื่ม เปรียบผู้หญิงเหมือนกับน้ำมันและอุปมาด้วยงูเห่า และกล่าวผู้หญิง ๕ จำพวก ที่ผู้ชายไม่ควรคบหาโดยประการทั้งปวง ได้แก่ (๑) ผู้หญิงที่มีรูปงามยิ่งนัก (๒) ผู้หญิงที่ชายจำนวนมากพอใจ (๓) ผู้หญิงที่ชำนาญในการฟ้อนรำขับร้อง (๔) ผู้หญิงที่เป็นภรรยาของชายอื่น (๕) ผู้หญิงที่เห็นแก่ทรัพย์ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑/๓๗๔)

จูฬโกกนทา, ธิดา :ธิดาของท้าวปัชชุนนะ ผู้มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีสว่างไสวทั่วป่ามหาวัน ขณะที่เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคซึ่งประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า หม่อมฉันได้ฟังมาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วทรงแสดงธรรมอยู่ หม่อมฉันรู้ชัดว่า หมู่ชนที่มีปัญญาทราม ติเตียนธรรมอันประเสริฐ ย่อมบังเกิดในนรกชื่อโรรุวะ ได้รับความทุกข์ทรมานตราบนานเท่านาน ส่วนหมู่ชนที่มีความอดทน บรรลุธรรมอันประเสริฐ ตายแล้วจักบังเกิดเป็นเทวดา (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๔๐/๕๕)

จูฬโคปาลสูตร: พระสูตรว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร เช่นเดียวกับมหาโคปาลสูตร แต่มีรายละเอียดน้อยกว่า จึงเรียกว่า สูตรเล็ก พระสูตรนี้ พระผู้มีภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เขตเมืองอุกกเจลา แคว้นวัชชี โดยทรงปรารภเหตุการณ์ในอดีตที่เกิดขึ้น ณ ที่ที่ประทับนั้น ตรัสเล่าเชิงเปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเรื่องที่เกิดขึ้น ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ๒ เรื่อง ทรงเปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ๒ กรณี ดังนี้ (๑) ครั้งหนึ่งในสารทกาลท้ายฤดูฝน คนเลี้ยงโค ชาวแคว้นมคธคนหนึ่งต้อนฝูงโคข้ามแม่น้ำคงคาไปยังฝั่งเหนือซึ่งอยู่ในเขตแคว้นวิเทหะ (ต่อมารวมกับแคว้นวัชชี) ตรงที่ต้อนฝูงโคลงแม่น้ำนั้นไม่ใช่ท่าข้าม ฝูงโควายเข้าไปในวังวนของกระแสน้ำกลางแม่น้ำ ถึงแก่ความตายหมดทั้งฝูง ทั้งนี้ เพราะคนเลี้ยงโคนั้นไม่ฉลาดไม่รู้จักท่า ไม่พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นให้ดีก่อน (๒) ครั้งหนึ่ง ในสารทกาลท้ายฤดูฝน คนเลี้ยงโคชาวแคว้น

มคธ ต้อนฝูงโคข้ามฝั่งแม่น้ำคงคาไปฝั่งตรงกันข้ามซึ่งอยู่ในเขตแคว้นวิเทหะ ตรงที่ข้ามเป็นท่าน้ำซึ่งที่พิจารณาตรวจดูโดยรอบคอบแล้ว จึงปล่อยโคจ่าฝูงให้ข้ามไปก่อน โคนั้นว่ายตัด กระแสน้ำไปถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิภาพ แล้วจึงปล่อยโคที่มีกำลังและโคที่ฝึกฝนมาดีแล้วลงไปในแม่น้ำ เป็นพวกที่ ๒ โคเหล่านั้นก็ว่ายตัดกระแสน้ำไปถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิภาพอีก จากนั้นจึงปล่อยโคหนุ่มโคสาวไป ก็ว่ายไปถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิภาพอีก จากนั้นจึงปล่อยลูกโคที่มีกำลังน้อยให้ว่ายตัดกระแสน้ำไปถึงฝั่งโน้นได้โดยสวัสดิภาพ และชุดสุดท้าย เขาปล่อยลูกโคที่เพิ่งเกิดในวันนั้นให้ว่ายตามเสียงแม่โคไปจนถึงฝั่งโน้นได้โดยสวัสดิภาพเช่นเดียวกัน ทรงชี้ว่า เป็นเพราะความฉลาดของคนเลี้ยงโค

ในเรื่องนี้ทรงเปรียบเทียบไว้ ๒ ประเด็น คือ (๑) ทรงเปรียบเทียบคนเลี้ยงโคผู้ฉลาดที่ต้อนฝูงโคไปสู่ที่หมายได้โดยสวัสดิภาพว่าเหมือนกับสมณะหรือพราหมณ์ผู้ฉลาดในเรื่องโลกนี้และโลกหน้า รู้ทั่วถึงธรรมที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ เพราะสามารถชักนำผู้อื่นให้ได้รับความสุขพ้นทุกข์ทั้งปวงได้ (๒) ทรงเปรียบเทียบโคที่ว่ายตัดกระแสน้ำไปถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดิภาพ กับภิกษุในพระศาสนานี้ ดังนี้ (๑) โคจ่าฝูง เปรียบเหมือนพระอรหันตขีณาสพ (๒) โคที่มีกำลังและโคที่ได้รับการฝึกมาดีแล้ว เปรียบเหมือนพระอริยบุคคลขั้นอนาคามี (๓) โคหนุ่มสาว เปรียบเหมือนพระอริยบุคคลขั้นสกทาคามี (๔) ลูกโคที่มีกำลังน้อย เปรียบเหมือนพระอริยบุคคลขั้นโสดาบัน (๕) ลูกโคตัวเล็กที่เพิ่งเกิด เปรียบเหมือนพระอริยบุคคลขั้นโสดาบัน ธัมมานุสารีและสัทธานุสารี ทรงสรุปไว้ในตอนท้ายว่า พระองค์เอง คือ ผู้ฉลาดในเรื่องโลกนี้และโลกหน้า ผู้รู้ทั่วถึงธรรมทั้งปวง ซึ่งเปรียบเหมือนคนเลี้ยงโคผู้ฉลาดผู้นำฝูงโคไปสู่ที่หมายได้โดยสวัสดิภาพ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๐/๓๘๔)

จูฬโคสิงคสูตร: พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในป่าโคสิงคสาลวัน สูตรเล็ก (คู่กับมหาโคสิงคสูตรที่แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในป่าโคสิงคสาลวัน สูตรใหญ่) ชื่อนี้ตั้งตามชื่อสถานที่ที่แสดงพระสูตรนี้ พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะและท่านพระกิมิละ (กิมพิละ) ที่ป่าโคสิงคสาลวัน แคว้นวัชชี แต่ในตอนท้าย ทรงแสดงแก่ยักษ์ชื่อทีฆปรชน ณ ตำหนักอิฐในหมู่บ้านชื่อนาทิกคาม แคว้นวัชชี

ในนิทานวจนะของพระสูตรนี้ ท่านพระอานนท์เล่าไว้ว่าขณะที่เสด็จไปประทับ ณ ตำหนักอิฐในนาทิกคามนั้น ได้เสด็จไปเยี่ยมท่านพระอนุรุทธะกับพระเถระอีก ๒ รูป ที่ป่าโคสิงคสาลวัน ซึ่งอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า เสด็จไปทรงยกย่องธรรมคือสามัคคีรสของพระเถระทั้ง ๓ รูป

SAMPLE

ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไปถึงป่าโคสิงคสาลวัน พระเถระทั้ง ๓ รูปได้รับเสด็จและช่วยกันปฏิบัติรับใช้อย่างดี หลังจากประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดถวายแล้ว การสนทนาธรรมได้เริ่มขึ้นโดยพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ถาม พระเถระทั้ง ๓ รูปเป็นผู้ตอบ มีใจความดังนี้

ถาม ยังสบายดีหรือ ยังพออยู่ได้หรือ บิณฑบาตไม่ลำบากหรือ

ตอบ ยังสบายดี พออยู่ได้ บิณฑบาตไม่ลำบาก พระพุทธเจ้าข้า

ถาม ยังพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน (เข้ากันได้) เหมือนน้ำนมกับน้ำ มองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่หรือตอบ อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

ถาม ทำได้อย่างไร

ตอบ ข้าพระองค์คิดว่าเป็นลาภของเราหนอ ที่มีเพื่อนพรหมจารีเช่นนี้ จึงตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรมต่อกันทั้งต่อหน้า และลับหลัง ไม่ทำอะไรตามใจตน คอยนึกถึงใจของผู้อื่น แม้กายต่างกัน แต่ความคิดนึกของข้าพระองค์เป็นอย่างเดียวกัน พระพุทธเจ้าข้า

ตรัสชมเชยว่า ดีแล้ว ชอบแล้ว

ถาม เธอทั้งหลายไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่หรือ

ตอบ อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้

ถาม ทำอย่างไร

ตอบ ข้าพระองค์ (ต่างปฏิบัติต่อกันดังนี้) รูปที่กลับจากบิณฑบาตก่อน จะต้องปูลาดอาสนะ ตั้งน้ำใช้น้ำฉันไว้ ตั้งถาดสำรับไว้ รูปที่กลับจากบิณฑบาตทีหลัง ถ้ามีบิณฑบาตเหลือจะฉันก็ได้ ถ้าไม่ประสงค์จะฉัน ก็นำบิณฑบาตนั้นไปทิ้งในที่ควรทิ้ง เก็บอาสนะ เก็บน้ำใช้น้ำฉัน เก็บถาดสำรับไว้ที่เก็บ กวาดโรงอาหาร รูปที่เห็นหม้อน้ำใช้หม้อน้ำฉัน หรือหม้อน้ำชำระว่างเปล่า ก็นำไปตั้งไว้ ถ้ารูปเดียวยกไม่ไหวก็ช่วยกันยกโดยไม่ต้องออกปากขอร้องกัน และทุก ๕ วัน จะนั่งประชุมสนทนาธรรมกันตลอดคืน

ตรัสชมเชยว่า ดีแล้ว ชอบแล้ว

ถาม ได้บรรลุคุณวิเศษอะไรบ้าง

ตอบ ได้บรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ พระพุทธเจ้า

ตรัสชมเชยว่า ดีแล้ว ชอบแล้ว ไม่มีญาณทัสสนะใดประณีตยิ่งกว่าสัญญาเวทยิตนิโรธนี้แล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จกลับจากป่าโคสิงคสาลวันมาประทับ ณ ตำหนักอิฐ ยักษ์ชื่อทีฆปรชนได้เข้าเฝ้าและกราบทูลว่า เป็นลาภของชาววัชชีที่พระผู้มีพระภาคมาประทับและพระเถระทั้ง ๓ รูปนั้นมาพักอาศัย คำ

SAMPLE

กราบทูลนี้ได้รับการถ่ายทอดต่อ ๆ กันไปจากพวกเทพชั้นจาตุมหาราชจนถึงพรหมโลกเพียงครู่เดียว

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสยืนยันกับทีฆปรชนว่า พระเถระทั้ง ๓ รูป ออกบวชจากตระกูลใด หมู่บ้านใด นิคมใด นครใด และแคว้นใด ถ้าคนในตระกูลนั้น หมู่บ้านนั้น นิคมนั้น นครนั้น และแคว้นนั้น มีใจเลื่อมใส ระลึกถึงพระเถระทั้ง ๓ รูปนี้ ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน ถ้ากษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ทั้งปวงมีจิตเลื่อมใสระลึกถึงพระเถระทั้ง ๓ รูปนี้ ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน ถ้ามนุษย์ เทวดา มาร พรหม และหมู่สัตว์ทั้งปวง มีจิตเลื่อมใสระลึกถึงพระเถระทั้ง ๓ รูปนี้ ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน ทรงให้เหตุผลว่า เพราะพระเถระทั้ง ๓ รูปนี้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๒๕/๓๕๗)

จูฬชนกชาดก : ชาดกว่าด้วยพระจูฬชนก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก ดำริถึงผลแห่งความเพียรที่ทำให้พระองค์ข้ามน้ำได้ว่าคนไม่ควรท้อแท้ จึงกล่าวคาถานี้ว่า บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงพยายามไปกว่าประโยชน์จะสำเร็จ ไม่ควรท้อถอย ดูเราขึ้นจากน้ำสู่บกได้เป็นตัวอย่างเถิด ; เรื่องนี้มีแจ้งอยู่ในมหาชนกชาดก : มหาชนกชาดก เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าขณะเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงปรารภการเสด็จออกบรรพชาครั้งใหญ่ (ในอดีต) จึงได้ตรัสเรื่องพระมหาชนกนี้โดยทรงยกคาถาแรกของเรื่องที่นางเทพธิดากล่าวกับพระมหาชนกที่กำลังว่ายน้ำข้ามทะเลอยู่ว่า ใครกันนี่ ทั้ง ๆ ที่มองไม่เห็นฝั่งก็ยังพยายาม(ว่าย)อยู่ในท่ามกลางสมุทร เป็นต้น

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ามหาชนก ขณะพระมารดาทรงพระครรภ์ได้หนีข้าศึกไปอาศัยอยู่กับอาจารย์ทิศาปาโมกข์ ที่เมืองกาละจัมปากะ เมื่อเจริญวัยได้ศึกษาจนจบไตรเพทและศิลปศาสตร์ แล้วขออนุญาตพระมารดาเดินทางไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ แต่เรือแตกจมลงในมหาสมุทร ในขณะที่ท่านกำลังว่ายน้ำช่วยเหลือตนเองอยู่ในมหาสมุทรเป็นวันที่ ๗ นั้น นางมณีเมขลาซึ่งเป็นเทพธิดาผู้รักษามหาสมุทรได้ช่วยเหลือนำท่านไปส่งขึ้นฝั่งที่กรุงมิถิลา ต่อมาอำมาตย์และปุโรหิตเป็นต้นได้อภิเษกพระมหาชนกขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติ ณ กรุงมิถิลา สืบต่อจากพระเจ้าโปลชนกผู้เป็นพระเจ้าอาซึ่งไม่มีพระราชโอรสมีแต่พระธิดา เพราะพระองค์รับสั่งไว้ก่อนสวรรคตว่า ถ้าผู้ใดรู้ปริศนาธรรม ๑๖ ข้อ และทำให้พระราชธิดาสีวลีของเราพอพระทัยได้ ก็ให้พร้อมใจกันอภิเษกผู้นั้นขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติสืบต่อไป พระ

SAMPLE

เจ้ามหาชนกทรงครองราชสมบัติด้วยทศพิธราชธรรม ทรงสร้างความเจริญมั่นคงและประชาชนก็อยู่เย็นเป็นสุข จากนั้นจึงเสด็จออกบรรพชา แม้พระมเหสีจะทูลอ้อนวอนอย่างไรก็ไม่ยอมเสด็จกลับ ทรงบำเพ็ญฌานให้เกิดขึ้นและเมื่อดับขันธ์แล้ว ก็ได้ไปสู่พรหมโลก (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๕๒/๒๒)

จูฬตัณหาสังขยสูตร: พระสูตรว่าด้วยความสิ้นตัณหา สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร เหตุที่เรียกว่า สูตรเล็ก เพราะมีเนื้อหาน้อยกว่ามหาตัณหาสังขยสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท้าวสักกะจอมเทพ ขณะประทับอยู่ในปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ณ บุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบปัญหาของท้าวสักกะเนื้อหาของพระสูตรนี้เป็นพระพุทธภาษิตโดยย่อ แต่มีการกล่าวถึง ๓ ครั้ง ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ท้าวสักกะ จอมเทพเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทูลถามว่า กล่าวโดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุจึงชื่อว่า ผู้หลุดพ้นด้วยธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จขั้นสูงสุด มีความเกษมจากโยคะขั้นสูงสุด มีพรหมจรรย์ขั้นสูงสุด มีจุดมุ่งหมายขั้นสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ตรัสตอบว่า เมื่อภิกษุได้สดับว่าธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น เธอรู้ยิ่งธรรมทั้งปวงนั้นแล้วกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงนั้น เมื่อสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น เธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความคลายกำหนัด ความดับ และความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลาย เมื่อเห็นความไม่เที่ยง ความคลายกำหนัด ความดับและความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลายอยู่ เธอไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่นจึงไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น จึงดับกิเลสได้เฉพาะตนและรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ (เพื่อบรรลุอรหัตตผล) อีกต่อไป ท้าวสักกะจอมเทพทรงชื่นชมพระพุทธภาษิตนี้แล้วทูลลาจากไป

ตอนที่ ๒ ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ซึ่งนั่งอยู่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาคและได้ฟังพระพุทธภาษิตนี้ด้วย คิดว่า ท้าวสักกะเข้าพระทัยพระพุทธภาษิตดีแค่ไหน จึงตามท้าวสักกะไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้วยฤทธิ์ถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องความหลุดพ้นด้วยธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาโดยย่อว่าอย่างไร ท้าวสักกะไม่ทรงตอบ ตรัสชวนพระเถระไปชมเวชยันตปราสาท พระเถระต้องสำแดงฤทธิ์ให้เวชยันตปราสาทสั่นสะเทือน จึงได้ตรัสบอกตามที่ได้ทรงฟังมาทุกประการ

ตอนที่ ๓ ท่านพระมหาโมคคัลลานะกลับจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคได้ตรัส

SAMPLE

พระพุทธภาษิตนี้ให้ท่านพระมหาโมคคัลลานะฟังอีกครั้งหนึ่ง (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๙๐/๔๒๐)

จูฬทุกขักขันธสูตร: พระสูตรว่าด้วยกองทุกข์ สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรเช่นเดียวกับมหาทุกขักขันธสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่เจ้ามหานามะ ขณะประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ โดยทรงตอบข้อสงสัยในธรรมของเจ้ามหานามะ โดยมีใจความสำคัญดังนี้ เจ้ามหานามะกราบทูลว่า พระองค์ทรงรู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า โลภะ โทสะ และโมหะ เป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต แต่ก็ทรงรู้สึกว่าบางคราวยังถูกโลภะบ้าง โทสะบ้าง และโมหะบ้าง ครอบงำพระทัยของพระองค์ จึงทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าธรรมอะไรเล่าที่พระองค์ยังละไม่ได้ภายใน ซึ่งเป็นเหตุให้โลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ครอบงำพระทัยของพระองค์เป็นบางครั้งบางคราว พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ธรรมที่เจ้ามหานามะยังทรงละไม่ได้ คือ ธรรมภายใน ถ้าทรงละได้ จะไม่ทรงครองเรือน ไม่ทรงบริโภคกาม แต่เพราะยังทรงละไม่ได้ เจ้ามหานามะจึงยังทรงครองเรือนยังทรงบริโภคกามอยู่

พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายว่า ถึงอริยสาวกเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ แม้เป็นผู้ปราศจากกามทั้งหลายและปราศจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วแต่ถ้ายังไม่บรรลุถึงปีติและสุขหรือกุศลธรรมอื่นที่สงบกว่าฌานทั้งสองนั้น ก็ยังจะต้องเวียนกลับมาหากามทั้งหลายอีกแน่นอน (ข้อความตรงนี้ อรรถกถาอธิบายว่าแม้เจ้ามหานามะทรงบรรลุโสดาปัตติผลและสกทาคามิผลแล้ว แต่ถ้ายังไม่บรรลุอนาคามิผลและอรหัตตผล ก็จะกลับมาหากามทั้งหลายอีก - ม.มู.อ.(บาลี)๑/๗๗/๓๘๕-๓๘๖)

จากนั้นทรงเล่าเรื่องการปฏิบัติของพระองค์เองตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้ให้เจ้ามหานามะทรงสดับ กล่าวโดยสรุป ทรงแสดงถึงคุณแห่งกามและโทษแห่งกามทั้งหลาย เหมือนที่ตรัสไว้ในมหาทุกขักขันธสูตร ส่วนการสลัดออกจากกามทั้งหลาย ทรงเล่าการสนทนาเรื่องความเชื่อและการปฏิบัติวัตรตามลัทธินิครนถ์ซึ่งพระองค์ทรงพิสูจน์ให้คู่สนทนาคือนักบวชพวกหนึ่งในลัทธินิครนถ์เข้าใจว่า พวกนิครนถ์ไม่รู้ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอย่างแท้จริง การปฏิบัติวัตรเช่นนั้นจึงไม่ได้ผลอะไร เมื่อพวกเขาทูลถามว่าพระองค์กับพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ ใครมีความสุขยิ่งกว่า ก็ทรงพิสูจน์ให้พวกเขาเข้าใจและยอมรับว่าพระองค์ทรงมีความสุขยิ่งกว่า โดยทรงอ้างความสุขในผลสมาบัติว่าพระองค์ทรงสามารถประทับนั่งนิ่งเสวยปีติและสุขได้นานถึง ๗ วัน ๗ คืน โดย

SAMPLE

มิได้เปลี่ยนพระอิริยาบถ แต่พระเจ้าพิมพิสารทรงทำไม่ได้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๓/๑๗๗)

จูฬธนุคคหชาดก: ชาดกว่าด้วยจูฬธนุคคหบัณฑิต พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะ แปลงกายมาเป็นสุนัขจิ้งจอกกล่าวเยาะเย้ยภรรยาของจูฬธนุคคหเศรษฐีที่หนีตามโจร แต่ถูกโจรทิ้งไว้ที่ฝั่งน้ำ ; ดู *จูฬธนุคคหปัณฑิตวัตถุ* (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๒๘/๒๒๓)

จูฬธนุคคหปัณฑิตวัตถุ : เรื่องจูฬธนุคคหบัณฑิตสมัยหนึ่ง ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง นำภัตตาหารไปฉันอยู่ในโรงฉัน หลังจากฉันภัตตาหารเสร็จเรียบร้อยแล้ว อยากจะดื่มน้ำ จึงไปที่บ้านหลังหนึ่ง เพื่อขอน้ำดื่ม และมีหญิงสาวคนหนึ่งตักน้ำมาถวายให้ดื่ม นางเห็นภิกษุนั้นแล้วเกิดความพึงพอใจ ต้องการจะได้ภิกษุมาเป็นสามี จึงกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ เมื่อต้องการน้ำดื่ม ท่านก็พึงมาในเรือนนี้แหละแม้อีก” ตั้งแต่นั้นมา ภิกษุนั้นเมื่อต้องการน้ำดื่มก็ได้ไปที่บ้านหลังนั้นเป็นประจำ ต่อมา นางได้นิมนต์ภิกษุนั้นไปฉันภัตตาหารที่บ้าน และได้ถือโอกาสบอกกับท่านว่า ที่บ้านของนางมีทุกสิ่งทุกอย่าง จะขาดก็แต่เพียงคนที่จะมาช่วยดูแลจัดการเท่านั้นภิกษุพอได้ยินเช่นนั้นก็เกิดความรักในหญิงสาว และต้องการจะสึกออกไปครองรักกับนางมาก จนถึงกับกินไม่ได้นอนไม่หลับ ร่างกายผ่ายผอม ภิกษุอื่นๆ จึงได้นำเรื่องนี้ขึ้นกราบบังคมทูลพระศาสดา

พระศาสดาได้ตรัสเรียกภิกษุนั้นมาเฝ้า และตรัสเล่าว่า ผู้หญิงคนนี้เคยทำเรื่องไม่ดีแบบเดียวกันนี้กับภิกษุนี้มาแล้วในอดีตชาติ โดยในครั้งนั้น ภิกษุนี้เป็นจูฬธนุคคหบัณฑิต ไปศึกษาอยู่ในสำนักของอาจารย์ทิศาปาโมกข์ ในกรุงตักกสิลา หลังสำเร็จการศึกษาแล้ว ได้ลูกสาวของอาจารย์เป็นภรรยา ขณะพากันเดินทางจะกลับบ้านของฝ่ายชาย พบโจรป่ากลางทาง เกิดการต่อสู้ระหว่างจูฬธนุคคหบัณฑิตกับหัวหน้าโจร ขณะที่จูฬธนุคคหบัณฑิตจับหัวหน้าโจรฟาดล้มลงที่พื้นดิน จึงร้องบอกให้ภรรยาส่งดาบให้ แต่ภรรยาเกิดรักในหัวหน้าโจรอย่างฉับพลัน แทนที่จะยื่นดาบนั้นให้สามีกลับยื่นให้แก่หัวหน้าโจร ให้หัวหน้าโจรฆ่าสามี จากนั้นได้ตรัสประชุมชาดกว่า จูฬธนุคคหบัณฑิต คือภิกษุรูปนี้ ส่วนหญิงที่เป็นภรรยา ก็คือ หญิงสาวแรกรุ่นคนนี้นี่เอง (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๔๙/๑๔๒)

จูฬธัมมปาลชาดก: ชาดกว่าด้วยจูฬธรรมปาลกุมาร พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจูฬธรรมปาลกุมาร มีอายุ ๗ เดือน ถูกพระเจ้ามหาปนาทะผู้เป็นพระบิดาสั่งให้ประหารชีวิตด้วยการตัดข้อมือ ข้อเท้า และตัดพระเศียร แล้วให้ทำอสิมาลกะโยนขึ้นไปในอากาศแล้วรับด้วยปลายดาบจนร่างกายแหลกเหลวไม่มีชิ้นดี โทษเพราะมารดารักมากเกินไป วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันในโรงธรรมสภาว่า พระเทวทัตกระทำอุบายเพื่อ

SAMPLE

ปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าเท่านั้น พระเทวทัตคิดว่า จักปลงพระชนม์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงว่าจ้างนายขมังธนู กลิ้งศิลา และให้ปล่อยช้างนาฬาคิรี พระศาสดาเสด็จมาแล้วตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งสนทนาเรื่องอะไรกัน เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบ จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มิใช่บัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อน พระเทวทัตก็พยายามฆ่าเราเหมือนกัน ในชาตินี้ พระเทวทัตไม่อาจทำแม้แต่ความสะดุ้งตกใจ แต่ว่า ในชาติก่อน ในเวลาที่เราเป็นธรรมปาลกุมาร พระเทวทัตทำเราผู้เป็นบุตรของตนให้ถึงแก่สิ้นชีวิต แล้วให้ทำการลงทัณฑ์ชื่อ อสิมาลกะ ครั้นตรัสแล้ว ทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธก ดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้ามหาปตาปะ ครองราชสมบัติอยู่ในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในพระครรภ์ของพระนางจันทาเทวี อัครมเหสีของพระเจ้ามหาปตาปราชนั้น พระญาติทั้งหลายขนานนามพระโพธิสัตว์นั้นว่า ธรรมปาละ ในเวลาที่ธรรมปาลกุมารนั้นมีอายุ ได้ ๗ เดือน พระมารดาให้สรงสนานธรรมปาลกุมาร โดยน้ำผสมด้วยของหอม แต่งพระองค์แล้วประทับนั่งให้เล่นอยู่ พระราชาเสด็จมายังสถานที่พระเทวีนั้นประทับอยู่ พระเทวีนั้นให้พระโอรสเล่นอยู่ แม้ได้เห็นพระราชาก็มิเสด็จลุกขึ้นรับ พระราชาทรงดำริว่า เดี๋ยวนี้ นางจันทานี้ กระทำมานะถือตัวเพราะอาศัยบุตร ไม่เห็นความสำคัญของเรา เมื่อบุตรเติบโตขึ้น นางก็คงจะไม่เห็นเราเป็นมนุษย์เสียก็เป็นได้ เราจักฆ่าเสียในบัดนี้แหละ

ท้าวเธอเสด็จกลับแล้วรับสั่งให้เรียกหาเพชฌฆาต ให้ไปนำธรรมปาลกุมารมา ให้นอนบนแผ่นกระดาน ให้ตัดมือ ตัดเท้า และตัดศีรษะ แล้วให้กระทำทัณฑ์ชื่อ อสิมาลกะ โดยให้โยนร่างของธรรมปาลกุมารนั้นขึ้นไปในอากาศ แล้วเอาปลายดาบรับร่างของธรรมปาลกุมารนั้น จนร่างแหลกเหลวเป็นเศษเนื้อ แล้วโปรยลงที่ท้องพระโรง พระนางทรงเสียพระทัยร่ำไห้จนพระหทัยแตก แล้วสิ้นพระชนม์ ณ ที่นั้นเอง ฝ่ายพระราชาก็ไม่อาจดำรงอยู่บนบัลลังก์ได้ จึงตกลงไปที่ท้องพระโรง พื้นที่อันเรียบสนิทแยกออกเป็นสองส่วน แผ่นดินทึบหนาถึงสองแสนสี่หมื่นโยชน์ ไม่อาจรองรับโทษผิดของพระราชานั้นได้ จึงได้แยกเป็นช่อง เปลวไฟพลุ่งขึ้นจากอเวจีมหานรก พัดเอาพระเจ้ามหาปตาปะลงไปในอเวจีมหานรก (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๔/๒๐๗)

จูฬธัมมสมาทานสูตร: พระสูตรว่าด้วยการสมาทานธรรม สูตรเล็ก คำว่า ธรรม ในที่นี้หมายถึงคติที่ยึดถือกันหรือข้อปฏิบัติที่ยึดถือกัน ส่วนคำว่า สมาทาน หมายถึงการรับเอามาปฏิบัติ การสมาทานธรรม จึงหมายถึงการรับเอาคติที่ยึดถือกันมาปฏิบัติ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุง

สาวัตถี เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นทราบว่า การสมาทานธรรมมี ๔ แบบแต่ละแบบมีผลต่างกันอย่างไร ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีการสมาทานธรรม ๔ แบบ คือ (๑) การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต (๒) การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบันและมีทุกข์เป็นผลในอนาคต (๓) การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต (๔) การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นผลในอนาคต

ทรงอธิบายแต่ละแบบโดยละเอียด โดยเฉพาะแบบที่ ๑ ทรงเน้นเป็นพิเศษ คือ ทรงอธิบายขยายความด้วยอุปมาโวหารประกอบ การสมาทานธรรมแต่ละแบบมีสาระสำคัญดังนี้ **แบบที่ ๑** ได้แก่ การปฏิบัติของพวกสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติตามลัทธิที่ถือว่า “โทษในกามไม่มี” จึงบำรุงบำเรอตนด้วยกามกับปริพาชิกาสาว ๆ ไม่สนใจหลักคำสอนให้ละกามเพราะเห็นภัยของกาม พวกนี้หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก **แบบที่ ๒** ได้แก่ การปฏิบัติของพวกอเจลก (นักบวชเปลือย) ผู้ถือวัตรต่าง ๆ เช่น ไม่ไปรับอาหารที่เขาเชิญให้ไปรับ ไม่หยุดรับอาหารที่เขาขอให้หยุดรับ ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งให้ ไม่รับอาหารที่ทำเจาะจง พวกนี้จึงมีความเป็นอยู่อย่างทรมานมีทุกข์มาก หลังจากตายแล้วก็ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก **แบบที่ ๓** ได้แก่ การปฏิบัติของบุคคลบางคนผู้มีราคะจัดโดยปกติ จึงได้รับทุกข์โทมนัสอันเกิดจากราคะจัดนั้นเนือง ๆ บุคคลบางคนผู้มีโทสะจัดเป็นปกติจึงได้รับทุกข์โทมนัสอันเกิดจากโทสะจัดนั้นเนือง ๆ บุคคลบางคนผู้มีโมหะจัดเป็นปกติจึงได้รับทุกข์โทมนัสอันเกิดจากโมหะจัดนั้นเนือง ๆ บุคคลดังกล่าวนี้ ถูกทุกข์โทมนัสครอบงำประพฤติพรหมจรรย์ทั้ง ๆ ที่ร้องไห้น้ำตานองหน้า (เช่น ศิษย์ที่ถูกอาจารย์บังคับ หรือทำโทษเพื่อให้ปฏิบัติธรรม) จึงประพฤติพรหมจรรย์จนบริสุทธิ์บริบูรณ์หลังจากตายแล้ว เขาไปเกิดในสุคติในโลกสวรรค์ **แบบที่ ๔** ได้แก่ การปฏิบัติของบุคคลบางคนผู้ไม่มีราคะจัดโดยปกติ ผู้ไม่มีโทสะจัดโดยปกติ ผู้ไม่มีโมหะจัดโดยปกติ จึงไม่ได้รับทุกข์โทมนัสอันเกิดจากกิเลสเหล่านี้เนืองๆ บุคคลดังกล่าว สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ตามลำดับ หลังจากตายแล้ว เขาไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๘/๕๐๘)

จูฬนันทิยชาดก : ชาดกว่าด้วยพญาวานรจูฬนันทิยะ : พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร ได้สละชีวิตของตนและน้องหวังช่วยมารดาแต่ก็ถูกพรานใจบาปฆ่าหมดทั้ง ๓ แม่ลูก พรานนั้นกลับถูกแผ่นดินสูบไปเกิดในอเวจีมหานรก ในสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดเวฬุวันเมืองราชคฤห์ ทรงปรารภพระเทวทัตผู้ชั่วช้า ได้ตรัสอดีตนิทาน

มาสาธกว่า กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว พระโพธิสัตว์เกิดเป็นลิงชื่อนันทิยะอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ มีลิงน้องชายชื่อจุลลนันทิยะ มีลิงบริวารอยู่ประมาณ ๘๔,๐๐๐ ตัว ปรนนิบัติลิงมารดาตาบอดอยู่ ด้วยภารกิจต้องดูแลเลี้ยงดูลิงลูกน้อง ลิงสองพี่น้องจึงต้องแอบซ่อนมารดาไว้ที่พุ่มไม้แห่งหนึ่ง แล้วพวกตนก็ออกแสวงหาอาหาร พอได้อาหารก็จะมอบให้ลิงตัวหนึ่งนำไปมอบให้มารดาของตน แต่ลิงตัวนั้นก็ได้กินอาหารไปเสียในระหว่างทาง เวลาผ่านไปหลายวันลิงมารดาไม่ได้กินอาหารจึงมีร่างกายซูบผอมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก เมื่อลิงทั้งสองกลับมาหามารดาในวันหนึ่งก็ต้องตกใจถามมารดาว่า แม่จ๋า ลูกส่งผลไม้อร่อยมาให้แม่ไม่ได้กินหรือ แม่ตอบว่า ลูกเอ๋ย แม่ไม่เคยได้รับอะไรเลย ลิงนันทิยะคิดว่า ถ้าเราปกครองฝูงลิงอยู่เช่นนี้ แม่เราต้องตายแน่ จึงพูดกับลิงจุลลนันทิยะว่า นี่น้องชาย พี่จะมอบให้เจ้าปกครองฝูงลิงเจ้าจะว่าอย่างไร พี่จะขออยู่เลี้ยงแม่เอง ลิงจุลลนันทิยะตอบว่า พี่ชาย ผมก็ไม่อยากปกครองฝูงลิง จะขออยู่เลี้ยงแม่เช่นกัน” ทั้งสองจึงพามารดาหนีไปอยู่ที่ต้นไทรใกล้ชายป่าต้นหนึ่งตั้งแต่วันนั้น

สมัยนั้น มีชายหนุ่มคนหนึ่ง เรียนจบศิลปะทุกอย่างจากสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ เมือง ตักกสิลาแล้วจึงอำลาอาจารย์กลับบ้าน อาจารย์ทราบว่าเขามีนิสัยหยาบกระด้างจึงให้โอวาทเขาว่า นี่พ่อหนุ่ม เธอนะเป็นคนค่อนข้างกระด้างนะ อย่าทำกรรมชั่วนะ แล้วจะไม่เดือดร้อน ชายหนุ่มกราบลาอาจารย์แล้วกลับบ้านที่เมืองพาราณสี ไม่นานก็แต่งงานมีครอบครัวคิดไม่ออกว่าจะเลี้ยงชีพด้วยอะไรดีจึงตกลงใจเป็นนายพรานธนูล่าสัตว์เลี้ยงชีพ ขายบ้าง กินเองบ้าง ได้พอเลี้ยงครอบครัว วันหนึ่งเขาเข้าป่าหาล่าสัตว์ตามปกติ ปรากฏว่าทั้งวันไม่พบสัตว์อะไรสักตัวเดียว กำลังจะเดินทางกลับบ้าน ผ่านมาทางต้นไทรพอดีเห็นลิงชราตาบอดบนต้นไทรนั้นก็ตัดสินใจจะฆ่ามัน ลิงนันทิยะเห็นนายพรานนั้นกำลังเล็งลูกธนูมาทางมารดาของตนก็ทราบถึงภัยอันตรายรีบบอกลิงจุลลนันทิยะให้อยู่ดูแลแม่ ตนเองจะสละชีพเพื่อทุกคนจึงกระโดดลงไปขวางทางธนูพร้อมพูดกับนายพรานว่า “ท่านผู้เจริญ ขอท่านอย่าได้ฆ่ามารดาของข้าพเจ้าเลย จงฆ่าข้าพเจ้าแทนเถิด ปล่อยมารดาข้าพเจ้าไปเสีย มารดาของข้าพเจ้าตาบอด นายพรานไม่พูดอะไร ยิงธนูบักอกลิงนันทิยะทันที เสร็จแล้วก็เล็งลูกธนูไปที่ลิงชราอีก ลิงจุลลนันทิยะจึงกระโดดลงมาขวางทางพร้อมกับพูดว่า ท่านผู้เจริญ ท่านอย่ายิงมารดาของข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าขอสละร่างกายให้ท่านแทนมารดา ท่านยิงเราสองพี่น้องแล้วก็จงไว้ชีวิตมารดาของเราเถิด นายพรานไม่พูดอะไรได้ยิงลิงจุลลนันทิยะตายอีก และคิดว่า เราจะเอาไปเผื่อเด็กๆ ที่บ้านด้วย” จึงยิงลิงมารดาของลิงทั้งสองนั้นอีก เสร็จแล้วก็หาบลิง ๓ ตัวมุ่งหน้าตรงกลับไปบ้าน ขณะนั้น

SAMPLE

ได้เกิดสายฟ้าผ่าไปที่บ้านของนายพรานนั้น ทำให้ภรรยาและลูกสองคนของเขาเสียชีวิต บ้านก็ถูกไฟไหม้เหลือเพียงเสากับขื่อเท่านั้น พอนายพรานกำลังจะเข้าถึงหมู่บ้าน ชาวบ้านก็บอกเรื่องนั้นให้เขาทราบ เขารีบวางหาบลิงทิ้งไว้แล้ววิ่งเข้าไปที่บ้านร้องไห้คร่ำครวญอยู่ ทันใดนั้นเองขื่อได้หักมาทับหัวของเขาแตก แผ่นดินได้แยกออกสูบร่างเขาลงไปตกในอเวจีนรก (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๓/๑๐๓)

จูฬนาคะ, ภิกษุ : พระเถระรูปหนึ่ง ผู้เป็นพหูสูต มีปัญญามาก รู้พระวินัย ฉลาดในมรรค เป็นผู้ทรงจำพระวินัยปิฎกสืบกันมา และเป็น ๑ ในพระเถระที่ได้ประกาศพระวินัยปิฎกไว้ในเกาะตามพปัณณิ (วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๖, วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒/๒๖)

จูฬนารทกัสสปชาดก: ชาดกว่าด้วยกัสสปดาบสสอนจูฬนารทดาบส พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ออกบวชเป็นฤาษี สอนบุตรผู้คิดจะติดตามสตรีคนหนึ่งไปอยู่ในถิ่นมนุษย์ ให้เว้นจากยาพิษ เหว เปือกตม และอสรพิษ แต่ลูกชายไม่เข้าใจว่า อะไรคือยาพิษ เหว เปือกตม และอสรพิษ พระโพธิสัตว์จึงกล่าวว่า สุราคือยาพิษ ผู้หญิงคือเหว ลาภ ยศ สรรเสริญ คือเปือกตม พระราชาคืออสรพิษ เมื่อลูกชายได้ฟังแล้วจึงเปลี่ยนใจไม่ไป (ขุ.ชา(ไทย)๒๗/๔๐/๔๐๓)

จูฬนิกาสูตร: พระสูตรว่าด้วยโลกธาตุขนาดเล็ก ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคเรื่องโลกธาตุขนาดเล็กที่เคยตรัสเล่าให้ฟัง พระองค์จึงตรัสอธิบายให้ฟังว่า มีโลกธาตุ ๓ ขนาด คือ (๑) ขนาดเล็ก (สหัสสีโลกธาตุ) มีดวงจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง มีดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง มีขุนเขาสิเนรุ ๑,๐๐๐ลูก มีชมพูทวีป ๑,๐๐๐ มีอปรโคยานทวีป ๑,๐๐๐ มีอุตตรกุรุทวีป ๑,๐๐๐ มีปุพพวิเทหทวีป ๑,๐๐๐ มีมหาสมุทร ๔,๐๐๐ มีท้าวมหาราช ๔,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นจาตุมหาราช ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นยามา ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นดุสิต ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นนิมมานรดี ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ๑,๐๐๐ มีพรหมโลก ๑,๐๐๐ (๒) ขนาดกลาง (ทวิสหัสสีโลกธาตุ) โลก ๑,๐๐๐ คูณด้วยโลกธาตุขนาดเล็กนั้น และ (๓) ขนาดใหญ่ (ติสหัสสีโลกธาตุ) โลก ๑,๐๐๐ คูณด้วยสหัสสีโลกธาตุขนาดกลางนั้น (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๘๑/๓๐๕)

จูฬนี, พระเจ้า : พระเจ้าจูฬนีพรหมทัตผู้ครองกบิลนคร แคว้นปัญจาละ เรื่องพระนางอุพพรีกับเปรต เป็นเรื่องอดีตที่พระผู้มีพระภาคทรงยกขึ้นแสดงแก่อุบาสิกาชาวกรุงสาวัตถีคนหนึ่งที่กำลังเศร้าโศกถึงสามี ผู้ตายจากโลกนี้ไป ทำให้นางได้บรรลุโสดาปัตติผล เรื่องอดีตนั้นคือพระนางอุพพรีอัครมเหสีของพระเจ้าจูฬนีพรหมทัตผู้ครองกบิลนคร แคว้นปัญจาละ พระนางทรงเศร้าโศกถึงพระสวามีที่สวรรคตไปเหมือนคนบ้า พระดาบส(พระโพธิสัตว์)มาเฝ้าพระนางและได้ถวายโอวาทแก่พระนางทำให้ทรง

SAMPLE

ได้สติและทรงออกผนวชเจริญเมตตาจิตปรารถนาจะไปเกิดในพรหมโลก (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๓๗๕/๒๒๖)

จูฬปทุมชาดก: ชาดกว่าด้วยพระเจ้าจูฬปทุม : พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจูฬปทุม ทรงให้อภัยแก่พระชายาผู้คิดปลงพระชนม์พระองค์ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๘๕/๘๖)

จูฬปโลภนชาดก : ชาดกว่าด้วยการประเล้าประโลมของหญิงเพียงครู่เดียว พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอนิตถิคันถกุมาร ให้สติแก่ดาบสผู้เสื่อมจากฌาน เพราะมาลักลอบเป็นชู้กับพระชายาของพระองค์ ต่อมาดาบสสามารถเจริญฌานให้เกิดขึ้นได้แล้วเหาะหนีไป (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๗/๑๒๘)

จูฬปันถก, ภิกษุ, พระ :มหาสาวกองค์หนึ่งในอสีติมหาสาวก เป็นบุตรของธิดาเศรษฐีกรุงราชคฤห์ และเป็นน้องชายของพระมหาปันถกะ ออกบวชในพระพุทธศาสนาปรากฏว่ามีปัญญาทึบอย่างยิ่ง พี่ชายมอบคาถาเพียง ๑ คาถาให้ท่องตลอดเวลา ๔ เดือน ก็ท่องไม่ได้ จึงถูกพี่ชายขับไล่ เสียใจคิดจะสึก พอดีพบพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสปลอบแล้วประทานผ้าขาวบริสุทธิ์ให้ไปลูบคลำพร้อมทั้งบริกรรมสั้นๆ ว่า “รโชหรณ์ ๆ ๆ” ผ้านั้นหมองเพราะมือคลำอยู่เสมอ ทำให้ท่านมองเห็นไตรลักษณ์ และได้สำเร็จพระอรหัต

ท่านมีความชำนาญแคล่วคล่องในอภิญญา ๖ ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในบรรดาผู้ฉลาดในเจโตวิวัฏฏ์ หมายถึงฉลาดในการปรับเปลี่ยนใจ คือได้รูปาวจรฌาน ๔ (ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน) เพราะความฉลาดในสมาบัติและผู้สามารถเนรมิตกายมโนมัย หมายถึงเนรมิตกายที่เกิดขึ้นด้วยใจ เช่น ตามปกติภิกษุอื่นหลายรูปเนรมิตให้กายเกิดขึ้นมีรูปร่างลักษณะเหมือนกัน ทำงานอย่างเดียวกันได้เพียง ๓ หรือ ๔ รูป ไม่มาก ส่วนท่านพระจูฬปันถกเนรมิตกายให้เป็นสมณะตั้ง ๑,๐๐๐ รูป โดยการนึกเพียงครั้งเดียว ทั้งยังสามารถทำให้กายที่เนรมิตนั้นมีรูปร่างต่างกัน ทำการงานต่างกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงเลิศกว่าภิกษุผู้เนรมิตกายมโนมัยทั้งหลาย, ชื่อท่านเรียกง่ายๆ ว่า จูฬปันถก, บางแห่งเขียนเป็น จุลลบันถก (วิ.ม.(ไทย)๒/๑๕๓/๓๒๖, วิ.ป.(ไทย)๘/๗๕/๕๘, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๙๘/๒๖, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๙๙/๒๗, ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๕๐/๒๗๗

จูฬปันถกเถรคาถา : ภาษิตของพระจูฬปัตถกเถระ พระจูฬปันถกเถระกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า เมื่อก่อนญาณคติ (ปัญญา) ของเราเกิดช้าไปจึงถูกใคร ๆ เขาดูหมิ่น พระพี่ชายก็ขับไล่ให้กลับไปอยู่บ้าน เรานั้นเสียใจไปยืนร้องไห้อยู่ที่ซุ้มประตูสังฆาราม เพราะความอาลัยในพระพุทธศาสนา พระศาสดาทรงประทานผ้าให้แก่เราแล้วตรัสว่า เธอจงภาวนาให้ดี เรารับพระดำรัสของพระชินสีห์ ยินดีในพระพุทธศาสนา ภาวนาสมาธิ เพื่อเป็น

SAMPLE

พื้นฐานการบรรลุประโยชน์อันสูงสุด จึงได้บรรลุวิชชา ๓ ตามลำดับ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๕๗/๔๓๖)

จูฬปันถกเถราปทาน: ประวัติในอดีตชาติของพระจูฬปันถกเถระ ในเมืองราชคฤห์ มีธิดาของเศรษฐีคนหนึ่ง เมื่อเจริญวัยเป็นสาวแล้ว บิดามารดาป้องกันรักษาอย่างเข้มงวด ให้อยู่บนปราสาทชั้นที่เจ็ด แต่ธิดานั้น เป็นคนโลเล มีนิสัยไม่แน่นอนในผู้ชาย จึงได้เสียกับคนรับใช้ของตน ต่อมา กลัวคนอื่นจะรู้ จึงชวนกันหนีออกจากปราสาท ไปอาศัยอยู่ในหมู่บ้านอื่น ที่คนไม่รู้จักตน ภายหลังภรรยาตั้งครรภ์ เมื่อครรภ์แก่ใกล้จะคลอด จึงตกลงกับสามีว่า จะไปคลอดที่บ้านเดิม ส่วนสามี กลัวบิดามารดาลงโทษ แต่ขัดภรรยาไม่ได้ จึงอาสาว่าจะพาไป แต่แกล้งทำเป็นผัดวันประกันพรุ่งว่า พรุ่งนี้ก่อนค่อยไป จนล่วงไปหลายวัน ภรรยาเห็นเช่นนั้น จึงรู้ถึงความประสงค์ของสามี อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อสามีออกไปทำงานนอกบ้าน จึงสั่งคนผู้คุ้นเคยกัน อยู่ในบ้านใกล้เคียงกัน ให้บอกเรื่องที่ตนไม่อยู่ แก่สามี หนีออกจากเรือน เดินไปตามหนทาง พอถึงระหว่างทาง ก็คลอดบุตรเป็นชาย ส่วนสามี เมื่อกลับบ้านไม่เห็นภรรยาสืบถามทราบว่าหนีกลับไปบ้านเดิม จึงออกติดตามไปทันในระหว่างทาง แล้วพากันกลับมาอยู่ที่บ้านนั้นอีก และได้ตั้งชื่อทารกนั้นว่า ปันถก กาลต่อมาก็คลอดบุตรโดยทำนองนั้นอีก จึงตั้งชื่อว่า จูฬปันถก เพราะเกิดทีหลัง ตั้งชื่อบุตรคนแรกว่า มหาปันถก เพราะเกิดก่อน

พระจูฬปันถก ตั้งจิตปรารถนาไว้ตั้งแต่สมัยของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ครั้งนั้นท่านเกิดเป็นน้องชายของกุฎุมพี ชาวเมืองหงสวดี (คือพระมหาปันถกในชาติปัจจุบัน) วันหนึ่งได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมกับพี่ชายและพวกชาวเมืองเพื่อฟังธรรม เห็นพระพุทธเจ้าทรงตั้งพระสาวกรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านชำนาญในเจโตวิมุติ และด้านชำนาญในมโนมยิทธิ (การใช้ฤทธิ์ทางใจ) แล้วปรารถนาจะได้เป็นเช่นพระสาวกรูปนั้นบ้าง ท่านแสดงศรัทธาให้ปรากฏ ด้วยการถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าและพระสาวกติดต่อกัน ๗ วัน วันสุดท้ายได้กราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบถึงความปรารถนาของท่าน และได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจักได้ออกบวชเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าโคดมในอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป ข้างหน้า จักได้บรรลุอรหัตผล พระพุทธเจ้าโคดมจักตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านชำนาญในเจโตวิมุติ และชำนาญในมโนมยิทธิ เมื่อท่านได้ฟังพระพุทธเจ้าตรัสพยากรณ์แล้วเกิดปีติโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง ได้ทำบุญอื่นๆ สนับสนุนอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต จากชาตินั้นบุญส่งผลให้เวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ จนมาถึงพุทธุปบาทกาลของพระพุทธเจ้ากัสสปะ ในชาติที่พบพระพุทธเจ้ากัสสปะนั้น ท่านออกบวชเป็นสาวกของพระองค์ มีสติปัญญาดีมาก ทรงจำพระพุทธพจน์ไว้ได้มากและแม่นยำ คราวหนึ่งได้ฟังพระปัญญาทึบรูปหนึ่งสาธยาย

พระพุทธพจน์ผิดๆ ถูกๆ แล้วหัวเราะเยาะ จนพระรูปนั้นอายเลิกท่องจำพระพุทธพจน์อีกต่อไป จากชาตินั้นท่านเวียน ว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ จนมาถึงสมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน ท่านเกิดมาเป็นน้องชายของพระมหาปันถก ตอนบวชใหม่ๆ บาป กรรมที่เคยหัวเราะเยาะพระปัญญาทึบตามมาให้ผล โดยทำให้ท่านไม่ได้กัลยาณมิตรแนะนำการปฏิบัติธรรม จึงไม่สามารถท่องจำคาถาแม้เพียงบทเดียวได้ จนถูกพระมหาปันถกขับไลให้สึก แต่ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้เจริญกรรมฐาน จึงได้บรรลุอรหัตผล อาศัยเหตุที่ตั้งจิตปรารถนา มาแต่อดีตชาติ ประกอบกับเหตุการณ์ในปัจจุบันชาติ ที่เมื่อบรรลุอรหัตผลแล้วมีความชำนาญในการเข้าสมาธิและชำนาญในการใช้ฤทธิ์ทางใจเนรมิตร่างกายท่านได้ตั้ง ๑,๐๐๐ ร่างในขณะจิตเดียว พระพุทธเจ้าจึงทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะด้านชำนาญในการเข้าสมาธิ (เจโตวิมุติ) และชำนาญในการใช้มโนมยิทธิ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๕/๑๐๗)

จูฬปันถกวัตถุ: เรื่องพระจูฬปันถก พระจูฬปันถกเถระ นามเดิมว่า ปันถกะ เพราะเกิดในระหว่างทาง ขณะที่มารดาเดินทางกลับไปยังบ้านเศรษฐีผู้เป็นบิดา และเพราะเป็นน้องชายของมหาปันถกะ จึงมีชื่อว่า จูฬปันถกะ บิดาเป็นคนวรรณะศูทร ไม่ปรากฏนาม มารดาเป็นคนวรรณะแพศย์ หรือไวศยะ เกิดระหว่างทางขณะที่มารดาเดินทางกลับมายังบ้านของเศรษฐีซึ่งอยู่ในเมืองราชคฤห์ พระจูฬปันถก เป็นน้องชายของพระมหาปันถก เป็นชาวเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นหนึ่งในพระอสีติมหาสาวกของพระพุทธเจ้า ท่านบวชตามการสนับสนุนของพี่ชาย เมื่อแรกบวชท่านเป็นคนมีปัญญาทึบมาก ไม่สามารถท่องมนต์หรือเข้าใจอะไรได้เลย จึงทำให้ท่านถูกพระพี่ชายของท่านขับไล่ออกจากสำนัก

เมื่อพระพุทธเจ้าทราบความจึงได้ให้ประทานผ้าเช็ดพระบาทสีขาวบริสุทธิ์ให้ท่านไปลูบ จนในที่สุดท่านพิจารณาเห็นว่าผ้าขาวเมื่อถูกลูบมีสีคล้ำลง จึงนำมาเปรียบกับชีวิตของคนเราที่ไม่มีความยั่งยืน ท่านจึงได้เจริญวิปัสสนาและบรรลุพระอรหันต์ เพราะสิ่งที่ท่านพบจากการลูบผ้าขาวนั่นเอง เมื่อท่านบรรลุพระอรหันต์ ท่านได้ปฏิสัมภิทาญาณชำนาญในการใช้มโนมยิทธิ ท่านจึงได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้เป็นเอตทัคคะในด้านชำนาญในมโนมยิทธิ เป็นผู้มีฤทธิ์ทางใจ สามารถเนรมิตกายที่สำเร็จด้วยใจได้ และฉลาดในการพลิกแพลงจิต (จากสมาธิให้เป็นวิปัสสนา) ดังเรื่องที่ท่านเนรมิตภิกษุเป็นพันรูป ซึ่งมีรูปร่างหน้าตาได้เหมือนกัน เมื่อคนที่หมอชีวกใช้มารับถามว่า พระรูปไหนชื่อจูฬปันถกะ ทั้งพันรูปก็ตอบเป็นเสียงเดียวกันว่าอาตมาชื่อปันถกะ ในที่สุดพระศาสดาทรงแนะนำวิธีให้ว่า รูปไหนพูดก่อนว่า อาตมาชื่อปันถกะ ให้จับมือรูปนั้นมานั่นแหละคือพระจูฬปันถกะองค์จริง พระศาสดาจึงทรง

SAMPLE

ยกย่องท่านว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เนรมิตกายอันสำเร็จด้วยฤทธิ์และผู้พลิกแพลงจิต พระจูฬปันถกเถระนี้ก็เหมือนกับอสีติมหาสาวกทั่วไป เมื่อบรรลุพระอรหัตแล้ว ก็ได้ช่วยพระศาสดาประกาศพระพุทธศาสนาตามความสามารถ สุดท้ายก็ได้ปรินิพพานดับสังขารและการเวียนว่ายอย่างสิ้นเชิง (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๕/๓๒)

จูฬปันถกสูตร พระจูฬปันถกเถระ : พระสูตรว่าด้วยพระจูฬปันถกเถระ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระจูฬปันถกผู้กำลังนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงดำรงสติไว้เฉพาะหน้าอยู่ ทรงปรารภท่านพระจูฬปันถกเถระ แล้วทรงเปล่งอุทานแสดงถึงการมีกายสงบ และมีจิตตั้งมั่น เป็นที่มาแห่งการบรรลุคุณวิเศษชั้นสูงคืออนุปาทาปรินิพพาน (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕๐/๒๗๗)

จูฬปุณณมสูตร: พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาในคืนดวงจันทร์เต็มดวง สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา บุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ในวันอุโบสถ ขึ้น ๑๕ ค่ำ คืนพระจันทร์เต็มดวง โดยทรงตั้งปัญหาขึ้นถามภิกษุทั้งหลายว่า อสัตบุรุษรู้จักอสัตบุรุษหรือไม่ เพื่อทรงแสดงเรื่องนี้ให้ภิกษุเหล่านั้นฟัง

ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ พระผู้มีพระภาคขณะประทับนั่งกลางแจ้ง ท่ามกลางแสงจันทร์ในวันเพ็ญ มีภิกษุสงฆ์ห้อมล้อม ทรงเหลียวมองภิกษุทั้งหลาย เห็นนั่งนิ่ง จึงตรัสถามเพื่อแสดงธรรมให้ฟังว่า ภิกษุทั้งหลาย อสัตบุรุษพึงรู้จักอสัตบุรุษหรือว่า ผู้นี้เป็นอสัตบุรุษ เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่รู้จัก ก็ทรงอธิบายขยายความแล้วทรงตั้งปัญหาถามภิกษุไปเรื่อย ๆ สรุปความได้ว่า ทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า อสัตบุรุษไม่รู้จักทั้ง อสัตบุรุษและสัตบุรุษ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของอสัตบุรุษ มีความภักดีต่ออสัตบุรุษ มีความคิด ความรู้ ถ้อยคำ การกระทำ ความเห็น และการให้ทานอย่างอสัตบุรุษ ฉะนั้น หลังจากตาย จึงไปเกิดในคติของอสัตบุรุษ คือ นรก หรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ส่วนสัตบุรุษมีนัยตรงกันข้าม (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๑/๑๐๔)

จูฬโพธิ, ปริพาชก : พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นปริพาชกชื่อว่าจูฬโพธิ ; ดู *จูฬโพธิจริยา* (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๒๖/๗๔๙)

จูฬโพธิจริยา: ว่าด้วยจริยาของจูฬโพธิปริพาชก : พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นปริพาชกชื่อว่าจูฬโพธิ จุติจากพรหมโลก มาเกิด แม้ภรรยาของเขาก็จุติมาจากพรหมโลกเช่น คนทั้ง ๒ เป็นผู้มีศีล หมดความอาลัยในวัฏฏะ ตัดขาดพวกพ้อง ไม่ห่วงใยในตระกูลและหมู่

SAMPLE

ญาติ จึงพากันออกบวช แล้วเดินทางเที่ยวไปยังบ้านและนิคมต่างๆ จนมาถึงกรุงพาราณสี แล้วเข้าไปพักอยู่ในพระราชอุทยานซึ่งเงียบสงัด ไม่พลุกพล่าน วันหนึ่งพระราชาเสด็จมายังพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นนางพราหมณีจึงตรัสถามว่านางเป็นอะไรกับท่าน เป็นภรรยาของใคร จึงกราบทูลว่า ไม่ใช่ภรรยาของตน แต่เป็นผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน นับถือศาสนาเดียวกัน พระราชาทรงมีความกำหนัดรักใครในนางพราหมณีนั้น รับสั่งให้จับนางเข้าไปในวัง เมื่อเห็นภรรยาซึ่งเกิดร่วมกัน นับถือศาสนาเดียวกัน ถูกฉุดคร่าจับตัวไป จึงเกิดความโกรธ แต่เมื่อระลึกถึงศีลวัตรที่ได้บำเพ็ญมาก็ข่มความโกรธเอาไว้ได้ โดยมุ่งถึงพระสัพพัญญุตญาณเป็นสำคัญ (ขุ. จริยา.(ไทย)๓๓/๒๖/๗๔๙)

จูฬโพธิชาดก จูฬโพธิกุมาร : ชาดกว่าด้วยจูฬโพธิราชกุมาร พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโพธิกุมาร จุติจากพรหมโลก มาเกิด แม้ภรรยาของเขาก็จุติมาจากพรหมโลกเช่นกัน คนทั้ง ๒ จึงไม่มีความกำหนัดด้วยกามราคะ อยู่ด้วยกันตามความพอใจของมารดาบิดา เมื่อสิ้นมารดาบิดาแล้ว จึงสละทรัพย์ออกบวชเป็นฤาษี สิ้นชีพแล้วกลับไปเกิดในพรหมโลกทั้งคู่ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๙/๓๓๐)

จูฬมาลุงกยสูตร: พระสูตรว่าด้วยพระมาลุงกยบุตร สูตรเล็กชื่อนี้ ตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในพระสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระมาลุงกยบุตร ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถีเพื่อตรัสตอบปัญหา โดยมีใจความสำคัญดังนี้ พระมาลุงกยบุตรคิดว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบอัพยากตปัญหา(ปัญหาที่ไม่ทรงตอบ) ๑๐ประการ จึงรู้สึกไม่พอใจและจักเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคอีก ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงตอบ ก็จะประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป ถ้าไม่ทรงตอบ ก็จะลาสิกขาไปเป็นคฤหัสถ์

อัพยากตปัญหา ๑๐ ประการ คือ(๑) โลกเที่ยงหรือ (๒) โลกไม่เที่ยงหรือ (๓) โลกมีที่สุดหรือ (๔) โลกไม่มีที่สุดหรือ(๕) ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือ (๖) ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกันหรือ (๗) หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือ (๘) หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีกหรือ (๙) หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือ (๑๐) หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ

ครั้นในเวลาเย็น ท่านพระมาลุงกยบุตรได้นำปัญหานั้นเข้าไปทูลถาม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์ไม่ทรงตอบปัญหาเหล่านี้ โดยทรงให้เหตุผลว่า ๑. พระองค์มิได้ทรงให้คำมั่นสัญญาว่า ถ้าพระมาลุงกยบุตรมาประพฤติพรหมจรรย์กับพระองค์แล้ว พระองค์จะทรงตอบปัญหาเหล่านี้ ๒. พระมาลุงกยบุตรมิได้กราบ

ทูลพระองค์ไว้ก่อนว่า ถ้าพระองค์ทรงตอบปัญหาเหล่านี้ ท่านก็จักประพฤติพรหมจรรย์ ๓.บุคคลใดกล่าวว่า ถ้าพระองค์ไม่ทรงตอบปัญหาเหล่านี้ ตนก็จักไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ต่อให้บุคคลนั้นตายไป พระองค์ก็ไม่ทรงตอบ ๔. เมื่อมีความเห็นเหล่านี้แล้ว จะทำให้มีการประพฤติพรหมจรรย์กัน ก็หามิได้ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ก็ยังคงมีอยู่ตามเดิม พระองค์จึงทรงบัญญัติเฉพาะการกำจัดชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ และอุปายาสเท่านั้น จากนั้นทรงสรุปว่า ที่พระองค์ไม่ทรงตอบปัญหาทั้ง ๑๐ ข้อนี้ เพราะไม่มีประโยชน์ไม่ทำให้บรรลุนิพพาน ส่วนปัญหาที่ทรงตอบคือปัญหาเรื่องอริยสัจ ๔ ได้แก่ เรื่องทุกข์ เรื่องทุกขสมุทัย เรื่องทุกขนิโรธ และเรื่องทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เพราะมีประโยชน์และทำให้บรรลุนิพพาน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๒/๑๓๓)

จูฬรถวิมาน : วิมานที่มีรถทิพย์คันเล็กเป็นพาหนะเกิดขึ้นแก่สุชาตกุมาร เป็นวิมานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่พระราชกุมารสุชาตะแห่งโปตลินคร แคว้นอัสสกะ เพราะได้บูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคตามคำแนะนำของท่านพระมหากัจจายนเถระ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๘๑/๑๒๐)

จูฬราหุโลวาทสูตร: พระสูตรว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระราหุล สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามชื่อผู้รับฟังโอวาทซึ่งเป็นสาระสำคัญของพระสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระราหุล ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะทรงพิจารณาเห็นว่า ธรรมเครื่องบ่มวิมุตติของท่านพระราหุลแก่กล้าแล้ว ควรแสดงธรรมชั้นสูงขึ้นไป

ใจความสำคัญของพระสูตร ดังนี้ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระราหุลถือผ้านิสีทนะ ตามเสด็จเข้าไปในป่าอันธวันใกล้กรุงสาวัตถี เพื่อทรงพักผ่อนกลางวัน ณ ที่นั้น พระองค์ได้ทรงสนทนาธรรมกับท่านพระราหุล โดยทรงอธิบายอายตนะภายในจับคู่กับอายตนะภายนอกและธรรมที่เกี่ยวข้องเป็นชุด ๆ รวม ๖ ชุด มีใจความดังนี้ ชุดที่ ๑

- จักขุ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาจึงไม่ควรถือว่าเป็นของเราเราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

- รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรถือว่า นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

- จักขุวิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรถือว่า นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

SAMPLE

- แม้เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรถือว่า นั่นเป็นของเราเราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ชุดที่ ๒ - ๖ คือ ทรงจำแนกอายตนะภายในจับคู่กับอายตนะภายนอกอีก ๕ คู่พร้อมด้วยวิญญาณ ผัสสะ และธรรมที่เกิดจากผัสสะนั้น ๆ ในทำนองเดียวกับชุดที่ ๑

ในตอนท้ายของพระสูตร ตรัสสรุปไว้ว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ และเห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายคลายกำหนัดในสิ่งเหล่านี้ เมื่อเบื่อหน่ายคลายกำหนัด จึงหลุดพ้นและรู้ชัดว่า ตนได้หลุดพ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เมื่อจบการสนทนา ท่านพระราหุลได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๑๖/๔๗๐)

จูฬราหุโลวาทสูตร: พระสูตรว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระราหุล สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระราหุล (พระโอรสของพระองค์) สมัยยังเป็นสามเณร อายุ ๗ ขวบ ขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ โดยทรงปรารภว่าท่านยังเยาว์อยู่ อาจจะกล่าวสัมปชานมุสาวาท (การพูดเท็จทั้งที่รู้) ก็เป็นได้ ทรงประสงค์จะประทานโอวาทเกี่ยวกับการกล่าวถ้อยคำแก่ท่าน จึงทรงแสดงพระสูตรนี้

ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปหาท่านพระราหุลซึ่งกำลังพักอยู่ ณ ปราสาทชื่ออัมพลัฏฐิกา ขณะที่พระองค์ทรงล้างพระบาท ทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะหน่อยหนึ่ง รับสั่งเรียกท่านพระราหุลมาพิจารณาดูน้ำนั้น แล้วทรงแสดงเปรียบเทียบว่า ผู้ที่เป็นสมณะถ้าไม่มีความละอายกล่าวเท็จทั้งที่รู้ ก็เหลือความเป็นสมณะเพียงหน่อยหนึ่งเหมือนน้ำในขัน ทรงเทน้ำทิ้งแล้วทรงคว่ำขันและหงายขันขึ้น แล้วทรงเปรียบเทียบให้ฟังว่า ถ้ายังกล่าวเท็จอยู่ก็เหมือนน้ำที่เขาทิ้งแล้ว เหมือนขันที่คว่ำ และว่างเปล่าเหมือนขันที่หงายขึ้น ทรงยกอุปมาด้วยช้างขึ้นมาเปรียบเทียบว่า ช้างต้นที่ใช้อวัยวะทุกส่วนทำงานให้พระราชาได้ ไม่มีอะไรที่ช้างต้นนั้นจะทำไม่ได้ คนที่ไม่มีความละอายกล่าวเท็จทั้งที่รู้ก็เหมือนกัน ที่จะไม่ทำบาปอะไรเลยไม่มี จากนั้นทรงสอนให้พิจารณาดูกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมของตน เหมือนคนใช้คันฉ่องส่องดูเงาหน้าตัวเอง ฉะนั้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๗/๑๑๗)

จูฬวัจฉโคตตสูตร: พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อวัจฉโคตร สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในพระสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่วัจฉโคตรปริพาชก ขณะประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงสาวัตถี โดยมีใจความสำคัญดังนี้ วัจฉ

โคตรปริพาชกทูลถามว่า การที่มีผู้กล่าวว่า “พระสมณโคดมเป็นพระสัพพัญญู (รู้ทุกสิ่ง) เห็นธรรมทั้งปวง ยืนยันญาณทัสสนะในขณะเดิน หยุด หลับและตื่น เป็นการกล่าวถูกต้องหรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ไม่ถูกต้อง เป็นการกล่าวตู่พระองค์

ทูลถาม : จะอธิบายอย่างไรจึงจะถูกต้อง

ตรัสตอบ : อธิบายว่า ‘พระสมณโคดมเป็นผู้มีวิชชา ๓’ จึงจะถูกต้อง วิชชาที่ ๑-๒ จะเกิดขึ้นทุกขณะที่ทรงประสงค์ ส่วนวิชชาที่ ๓ คืออาสวักขยญาณมีอยู่ตลอดเวลา

ทูลถาม : คฤหัสถ์ละสังโยชน์ไม่ได้ ตายแล้วทำที่สุดทุกข์ได้ มีหรือไม่

ตรัสตอบ : ไม่มี

ทูลถาม : คฤหัสถ์ละสังโยชน์ไม่ได้ ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ มีหรือไม่

ตรัสตอบ : มีจำนวนมากทีเดียวมิใช่ ๑๐๐ หรือ ๒๐๐ คน

ทูลถาม : อาชีวกตายแล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้มีหรือไม่

ตรัสตอบ : ไม่มี

ทูลถาม : อาชีวกตายแล้ว จะไปเกิดในสวรรค์มีหรือไม่

ตรัสตอบ : ระลึกย้อนขึ้นไปถึง ๙๑ กัปก็ไม่ปรากฏว่ามีอาชีวกคนไหนไปเกิดในสวรรค์ได้ นอกจากอาชีวกผู้เป็นกรรมวาที เป็นกิริยวาที

ทูลถาม : เมื่อเป็นเช่นนั้น ลัทธิเดียรถีย์ก็เป็นลัทธิที่ว่างเปล่าจากคุณความดี โดยที่สุดแม้แต่คุณความดีที่จะให้ไปเกิดในสวรรค์

ตรัสตอบ : เป็นเช่นนั้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๕/๒๑๕)

จูฬวัจฉเถรคาถา : ภาษิตของพระจูฬวัจฉเถระ ท่านพระจูฬวัจฉเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า ภิกษุที่มากด้วยความปราโมทย์ในธรรม อันพระพุทธเจ้าทรงประกาศแล้ว พึงบรรลุสันตบท (นิพพาน) อันเป็นธรรมเข้าไปสงบระงับสังขาร เป็นสุข (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๑/๓๐๗)

จูฬวิยูหสุตตนิทเทส : อธิบายจูฬวิยูหสูตร การอธิบายจูฬวิยูหสูตร ซึ่งว่าด้วยการวิวาทกันเพราะทิฏฐิสูตรเล็ก เนื้อความในพระสูตรนี้เป็นคำถาม - ตอบ ระหว่างพระพุทธเนรมิต กับพระผู้มีพระภาค ; ดู *จูฬวิยูหสูตร* (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๑๓/๓๓๘)

จูฬวิยูหสูตร : พระสูตรว่าด้วยการทะเลาะวิวาทกันเพราะทิฏฐิ คือทรงตอบปัญหาของพระพุทธเนรมิตถึงเรื่องสัจจะหลายอย่าง กล่าวคือลัทธิต่าง ๆ ที่เรียกว่าทิฏฐิ ๖๒ ประการ เป็นเหตุให้เจ้าลัทธิทั้งหลายต้องวิวาทกัน ต่างฝ่ายต่างก็กล่าวอ้างว่าตนเป็นคนฉลาด ด่าว่าผู้มีลัทธิขัดแย้งกับตนว่าเป็นคนโง่ ทรงตรัสว่า พวกที่โต้แย้งกันทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นต่างก็เป็นคนโง่ด้วยกัน แต่พระอริยสาวกผู้รู้ชัดสัจจะ (หมายถึงนิโรธสัจจะหรือมัคคสัจจะ ดู ขุ.

SAMPLE

สุ.อ.(บาลี) ๒/๘๙๑/๓๙๗) เท่านั้นเป็นผู้ฉลาด ละศีลและวัตร ละกรรมที่มีโทษ (อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ) และกรรมที่ไม่มีโทษ (กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ) ปลงภาระได้ ไม่ยึดมั่นทิฏฐิทั้งหลาย (คำว่า ภาระ หมายถึง (๑) ขันธภาระ ได้แก่ ขันธ์ ๕ (๒) กิเลสภาระ ได้แก่ ราคะ โทสะ และโมหะ (๓) อภิสังขารภาระ ได้แก่ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขาร ดู ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๓๙๘) (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๘๘๕/๗๑๓)

จูฬเวทัลลสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรเช่นเดียวกับมหาเวทัลลสูตร พระสูตรนี้ ภิกษุณีชื่อว่าธัมมทินนาแสดงแก่อุบาสกชื่อวิสาขะ ขณะพักอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ เพื่อตอบปัญหาของอุบาสกนั้น โดยมีใจความสำคัญดังนี้ วิสาขอุบาสกเข้าไปเยี่ยมภิกษุณีชื่อธัมมทินนาและเรียนถามปัญหาธรรมจำนวน ๕ เรื่อง คือ (๑) เรื่องสักกายทิฏฐิ (๒) เรื่องมรรคมีองค์ ๘ กับขันธ์ ๕ (๓) เรื่องสมาธิและสังขาร (๔) เรื่องสัญญาเวทยิตนิโรธ (๕) เรื่องเวทนา ภิกษุณีชื่อธัมมทินนาได้ตอบปัญหาต่าง ๆ อย่างชัดเจนเป็นที่พอใจของผู้ถามและเมื่อผู้ถามไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระองค์ตรัสรับรองว่าถูกต้อง ถ้าทูลถามพระองค์ ก็จะตรัสตอบอย่างที่ภิกษุณีชื่อธัมมทินนาตอบนั้นแหละ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๐/๕๐๐)

จูฬศีล : ศีลย่อย เป็น ๑ ในจูฬมัชฌิมมหาศีล หมายถึงศีลที่เป็นหลักความประพฤติของพระภิกษุ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแจกแจงไว้ในพระสูตรบางสูตร มีปรากฏในทีฆนิกายสีลขันธวรรค คือ พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย เล่ม ๙ ทั้ง ๑๓ สูตร มีสาระเหมือนกันหมด จูฬมัชฌิมมหาศีล มี ๓ คือ (๑) จูฬศีล ศีลย่อย (๒) มัชฌิมศีล ศีลกลาง (๓) มหาศีล ศีลใหญ่, จูฬศีล มี ๒๖ ข้อ ได้แก่ (๑) ละปาณาติบาต... (๒) ละอทินนาทาน... (๓) ละอพรหมจรรย์... (๔) ละมุสาวาท... (๕) ละปิสุณาวาจา... (๖) ละผรุสวาจา... (๗) ละสัมผัปปลาปะ... (๘) เว้นจากการพราก พืช คามและภูตคาม (๙) ฉันมื้อเดียว... งดจากการฉันในเวลาวิกาล (๑๐) เว้นจากการฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรีและดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล (๑๑) เว้นจากการทัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอมและเครื่องประเทืองผิว อันเป็นฐานแห่งการแต่งตัว (๑๒) เว้นจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ (๑๓) เว้นจากการรับทองและเงิน (๑๔) เว้นจากการรับธัญญาหารดิบ (๑๕) เว้นจากการรับเนื้อดิบ (๑๖) เว้นจากการรับสตรีและกุมารี (๑๗) เว้นจากการรับทาสีและทาส (๑๘) เว้นจากการรับแพะและแกะ (๑๙) เว้นจากการรับไก่และสุกร (๒๐) เว้นจากการรับช้าง โค ม้า และลา (๒๑) เว้นจากการรับไร่นาและที่ดิน (๒๒) เว้นจากการประกอบทูตกรรมรับใช้เดินข่าว (๒๓) เว้น

SAMPLE

จากการซื้อการขาย (๒๔) เว้นจากการโกงด้วยตาชั่ง (๒๕) เว้นจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง (๒๖) เว้นจากการเฉือนหั่น ฟัน ฆ่า จองจำ ตีชิง ปล้น และกรรโชก (ที.สี.(ไทย)๙/๗/๓, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๕, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๗)

จูฬสกุลุทายิสูตร: พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อสกุลุทายี สูตรเล็ก มีที่มาของชื่อเหมือนมหาสกุลุทายิสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่สกุลุทายีปริพาชก ณ อารามของปริพาชก คือ พระองค์ทรงทราบด้วยพระญาณว่า สกุลุทายีปริพาชกมีอุปนิสัยพอที่จะบรรลุธรรมได้ในอนาคตกาล จึงเสด็จเข้าไปหาถึงที่อยู่ เพื่อทรงแสดงธรรมโปรด

ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ สกุลุทายีปริพาชกได้สนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคถึงเรื่องนิครนถ์นาฏบุตรซึ่งอ้างว่าตนเป็นสัพพัญญูเห็นสิ่งทั้งปวงแม้ขณะเดิน หยุด หลับ และตื่น แต่พอถูกถามปัญหาเรื่องการระลึกชาติในอดีตกลับเอาเรื่องอื่นมาพูดกลบเกลื่อน กลับไปพูดนอกเรื่อง ทั้งแสดงอาการโกรธไม่พอใจ ด้วยเหตุนี้ ทำให้เขาระลึกถึงพระผู้มีพระภาคว่า มีแต่พระผู้มีพระภาคเท่านั้นที่ทรงทราบเรื่องนี้จริง ๆ

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้งดพูดถึงเรื่องนั้น พระองค์จักแสดงปฏิจจสมุปบาทหรือปัจจยาการให้ฟัง เมื่อสกุลุทายีปริพาชกกราบทูลว่า ไม่สามารถจะทูลตอบเรื่องปฏิจจสมุปบาทให้ทรงพอพระทัยได้ พระองค์จึงตรัสถามถึงความเห็นในลัทธิของปริพาชกเกี่ยวกับวรรณะสูงสุดและปัญหาเรื่องโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียว (โลกที่ไม่มีทุกข์) ทรงสอบสวนซักไซ้ไล่เลียงจนสกุลุทายีปริพาชกยอมรับว่า ลัทธิของตนว่างเปล่า และผิดไปหมด

จากนั้นทรงแสดงข้อปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโลกที่มีสุขโดยส่วนเดียว คือ ฌาน ๔ และวิชชา ๓ เมื่อทรงแสดงธรรมจบสกุลุทายีปริพาชกขอบวชแต่ลูกศิษย์ห้ามมิให้บวช จึงเป็นอันว่า สกุลุทายีปริพาชกมีอุปสรรคต่อการประพฤติพรหมจรรย์ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๖๙/๓๑๗)

จูฬสัจจกสูตร: พระสูตรว่าด้วยสัจจกะ นิครนถบุตร สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลผู้ทูลถามปัญหา พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่สัจจกะ นิครนถบุตร ขณะประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวันเขตกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี เพื่อตอบปัญหาของสัจจกะ นิครนถบุตร ที่ทูลถามเพื่อโต้วาทะกับพระองค์

ใจความสำคัญของพระสูตร ดังนี้ สัจจกะ นิครนถบุตร หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า สัจจกนิครนถ์ อาศัยอยู่ในกรุงเวสาลี ถือตัวเป็นปราชญ์ ได้ประกาศในที่ชุมชนว่าสมณะหรือพราหมณ์ ผู้เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์หรือเป็นครูของหมู่

SAMPLE

คณะ หรือแม้แต่ผู้ที่ประกาศตนว่าเป็นพระอรหันต์ ผู้ปราศจากกิเลสทั้งหลาย ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบก็ตาม เมื่อมาโต้วาทะกับเราแล้ว ไม่ประหม่าตัวสั่นหวั่นไหว ไม่มีเหงื่อไหลโทรมออกมาจากรักแร้ เรายังไม่เห็นเลยสักคนเดียวอย่าว่าแต่คนเลย แม้สิ่งไร้วิญญาณ เช่น เสาก็ยังหวั่นไหวต่อวาทะของเรา”

เช้าวันหนึ่งสัจจกนิครนถ์เห็นท่านพระอัสสชิ (รูปหนึ่งในพระเบญจวัคคีย์) กำลังเดินเข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลีจึงเข้าไปหา ขอสนทนาด้วย และได้ถามพระเถระว่า พระสมณโคดมแนะนำสาวกว่าอย่างไร คำสอนส่วนใหญ่ว่าด้วยเรื่องอะไร พระเถระตอบว่า ทรงสอนว่ารูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณไม่เที่ยงรูปเวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณไม่ใช่อัตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตา ธรรมทั้งปวงไม่ใช่อัตตา พระผู้มีพระภาคตรัสสอนเรื่องนี้เป็นส่วนใหญ่ สัจจกนิครนถ์กล่าวว่าพระสมณโคดมเห็นผิด เห็นชั่ว ถ้าตนมีโอกาสเข้าเฝ้า จะโต้วาทะทำให้ถ่ายถอนความเห็นผิด เห็นชั่วนี้ให้ได้

จากนั้น สัจจกนิครนถ์ได้เข้าเฝ้าพวกเจ้าลิจฉวีจำนวน ๕๐๐ องค์ที่กำลังประชุมปรึกษาข้อราชกิจอยู่ในหอประชุม ทูลเล่าเรื่องที่ตนได้กล่าวกับท่านพระอัสสชิให้ทรงทราบ และทูลเชิญให้เสด็จไปฟังการโต้วาทะระหว่างตนกับพระสมณโคดม ที่ป่ามหาวัน (เขตกรุงเวสาลี) ในวันนั้น จะได้เห็นตนฉุดลากวาทะของพระสมณโคดมออกมาด้วยวาทะของตน เหมือนบุรุษมีกำลังจับขนแกะแล้วฉุดลากออกมาเล่นเป็นต้น กล่าวแล้วก็ออกเดินทางมุ่งหน้าไปยังกูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน โดยมีพวกเจ้าลิจฉวีจำนวน ๕๐๐ องค์ เสด็จตามไปเป็นขบวน เมื่อไปถึงก็ทูลขออนุญาตถามปัญหา พอพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาต ก็ทูลถามอย่างที่ถามท่านพระอัสสชิ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสตอบอย่างที่ท่านพระอัสสชิตอบทุกประการ สัจจกนิครนถ์แย้งโดยใช้อุปมาโวหารว่า พืชพันธุ์ไม้จำต้องอาศัยแผ่นดิน จึงเจริญออกงามไพบูลย์ได้ ฉันใด หรือคนจำต้องอาศัยแผ่นดินเป็นที่ทำมาหากิน จึงเจริญก้าวหน้าได้ฉันใด ขันธ์ ๕ คือ รูปเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็ต้องมีอยู่ในฐานะเป็นตัวตน ดุจแผ่นดิน คนเราต้องอาศัยขันธ์เหล่านี้ จึงได้เสวยผลบุญผลบาปได้ฉันนั้น ทรงย้อนถามว่า ท่านเห็นว่าขันธ์ ๕ เป็นอัตตาของท่านใช่หรือไม่ ทูลตอบว่าใช่ มหาชนเห็นอย่างนี้ ตรัสถามว่า มหาชนเห็นอย่างไรไม่สำคัญ แต่ท่านเห็นว่าขันธ์ ๕ เป็นอัตตาของท่านใช่หรือไม่ สัจจกนิครนถ์ทูลตอบยืนยันว่าใช่ ตนก็เห็นอย่างนั้น ตรัสถามว่า พระมหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว มีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดในพระราชอาณาจักรของพระองค์แล้ว เช่น การฆ่า การริบทรัพย์ การเนรเทศ ใช่หรือไม่ ทูลตอบว่า ใช่ ทรงย้อนถามว่า ท่านกล่าวว่า รูป เป็นอัตตา

SAMPLE

ของท่าน ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า จงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย ใช่หรือไม่ สัจจกนิครนถ์นิ่ง ตรัสถามซ้ำถึง ๓ ครั้ง สัจจกนิครนถ์ก็ยังนิ่ง แต่ในที่สุดก็จำต้องยอมรับว่าตนไม่มีอำนาจบังคับบัญชาให้รูปเป็นไปตามที่ตนต้องการได้

จากนั้น ทรงซักถามไล่เลียงจากเวทนาไปจนถึงวิญญาณ สัจจกนิครนถ์ต้องยอมจำนนว่า ไม่มีอำนาจบังคับได้เช่นเดียวกับรูป ทรงซักต่อไปว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ทูลตอบว่า ไม่เที่ยงตรัสถามว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ทูลตอบว่า เป็นทุกข์ ตรัสถามว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ควรหรือไม่ที่จะถือว่านั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ทูลตอบว่า ไม่ควร ตรัสถามต่อไปว่า ผู้ใดยึดติดทุกข์ ยินดีในทุกข์ เห็นว่า ทุกข์นั้นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ผู้นั้นทำให้ทุกข์สิ้นไปได้หรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่ได้ ตรัสถามย้ำว่า ท่านติดทุกข์ ยึดทุกข์ ตามเห็นว่าทุกข์นั้นเป็นของเรา เป็นอัตตาของเรา ใช่หรือไม่ ทูลตอบว่า ใช่ ตรัสเปรียบเทียบว่า บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวหาแก่นไม้ในป่า เห็นต้นกล้วยใหญ่ ลำต้นตรง กำลังรุ่น ยังไม่ทันตกเครือ เขาเข้าไปตัดต้นกล้วยนั้นให้ล้มลงแล้วตัดยอดลิดใบออก เขาพยายามหาแก่นก็ผิดหวัง เขาไม่พบแม้แต่กระพี้ของกล้วย ข้อนี้ฉันใด เราพยายามซักถามท่านให้กล่าวแก้วาทะของตัวเอง ท่านก็ว่างเปล่า ยอมแพ้ไปเองฉันนั้น จากนั้นได้ตรัสถึงคำประกาศอวดตัวของสัจจกนิครนถ์ในท่ามกลางมหาชนชาวกรุงเวสาลีดังปรากฏข้างต้นและตรัสเพิ่มเติมว่า บัดนี้ หยาดเหงื่อของท่านบางหยาดหยดจากหน้าผากลงมาตามผ้าห่มแล้วตกลงสู่พื้น ส่วนเหงื่อของเราไม่มีเลย สัจจกนิครนถ์นั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า หงอยเหงา ไม่มีปัญญาจะคิดโต้เถียงต่อไปอีก

เจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งพระนามว่า ทุมมุขะ ตรัสเปรียบเทียบขึ้นว่า พระผู้มีพระภาคทรงหักทิฏฐิของสัจจกนิครนถ์ เหมือนพวกเด็กจับปูในสระโบกขรณีมาหักก้ามจนปูไม่สามารถกลับลงสระได้อีกแล้ว

สัจจกนิครนถ์หันไปกล่าวตำหนิเจ้าลิจฉวีทุมมุขะว่า ไม่ใช่เรื่องของท่าน แล้วทูลถามเพื่อขอความรู้ว่า สาวกของพระองค์ข้ามพ้นความสงสัยได้ด้วยเหตุใด ตรัสตอบว่า ด้วยความเห็นตามความเป็นจริงว่า ขันธ์ ๕ ทุกชนิดไม่เป็นของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

สัจจกนิครนถ์ทูลถามต่อไปว่า ภิกษุจะเป็นพระอรหันตขีณาสพด้วยเหตุใด ตรัสตอบว่า ด้วยการไม่ยึดถือขันธ์ ๕ ว่า เป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

SAMPLE

การสนทนาจบลงด้วยสัจจกนิครนถ์ขอนิมนต์พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหารในอารามของตนในวันรุ่งขึ้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๓/๓๘๘)

จูฬสาริภิกขุวัตถุ : เรื่องจูฬสารีภิกษุ วันหนึ่ง พระจูฬสารีนั้นทำเวชกรรมแล้วได้โภชนะอันประณีตแล้ว ถือออกไปอยู่ พบพระเถระในระหว่างทาง จึงเรียนว่า ท่านขอรับ โภชนะนี้ กระผมทำเวชกรรมได้แล้ว ท่านจักไม่ได้โภชนะเห็นปานนี้ในที่อื่น ขอท่านจงฉันโภชนะนี้ กระผมจักทำเวชกรรม นำอาหารเห็นปานนี้มาเพื่อท่านตลอดกาลเป็นนิตย์ พระเถระฟังคำของพระจูฬสารีนั้นแล้ว ก็นิ่งเฉย หลีกไปแล้ว ภิกษุทั้งหลายมาสู่วิหารแล้ว กราบทูลความนั้นแด่พระศาสดา พระศาสดาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาบุคคลผู้ไม่มีความละอาย ผู้คะนอง เป็นผู้เช่นกับกา ตั้งอยู่ในอเนสนา ๒๑ อย่าง ย่อมเป็นอยู่ง่าย ส่วนบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยหิริและโอตตัปปะ ย่อมเป็นอยู่ยาก แล้วได้ทรงภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า อันบุคคลผู้ไม่มีความละอาย กล้าเพียงดังกา มีปกติกำจัด (คุณผู้อื่น) มักแล่นไป (เอาหน้า) ผู้คะนองผู้เศร้าหมองเป็นอยู่ง่าย ส่วนบุคคลผู้มีความละอาย ผู้แสวงหากรรมอันสะอาดเป็นนิตย์ ไม่หดหู่ ไม่คะนอง มีอาชีวะหมดจดเห็นอยู่ เป็นอยู่ยาก (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๔๔/๑๐๘)

จูฬสาโรปมสูตร: พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแก่นไม้ สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามข้ออุปมาในเนื้อหาของพระสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ปิงคลโกจฉพราหมณ์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภคำถามของพราหมณ์

ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ (๑) ปิงคลโกจฉพราหมณ์ทูลถามว่า ครูปูรณะ กัสสปะ ครูมักขลิ โคสาล ครูอชิตะ เกสกัมพล ครูปกุธะ กัจจายนะ ครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร ครูนิครนถ์ นาฏบุตร เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์มีชื่อเสียงได้รับยกย่องว่าเป็นคนดี ครูเหล่านี้รู้จริงตามที่ปฏิญญา หรือไม่รู้จริง หรือบางพวกรู้ บางพวกไม่รู้ (๒) พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อย่าไปสนใจพวกนั้นเลย ถ้าอยากฟังธรรมจะแสดงให้ฟัง เมื่อพราหมณ์กราบทูลว่าจะฟัง จึงทรงแสดงธรรมอุปมาด้วยแก่นไม้คล้ายมหาสาโรปมสูตร ต่างแต่ในที่นี้ทรงยกอุปมาขึ้นก่อนแล้วทรงเปรียบกับกุลบุตรผู้ออกบวชด้วยศรัทธา นี้เป็นข้อแตกต่างประการที่ ๑ ข้อแตกต่างประการที่ ๒ คือ ตั้งแต่ตอนที่ ๒ เป็นต้นไป เพิ่มข้อความว่า สร้างฉันทะ พยายามเพื่อทำให้แจ้งธรรมอื่นอันยิ่งและประณีตกว่า (เช่น ... ประณีตกว่าลาภสักการะและความสรรเสริญ)ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อนไม่ท้อถอย ... ข้อแตกต่างประการที่ ๓ คือ ธรรมที่เป็นแก่นแท้แห่งพรหมจรรย์ซึ่งยิ่งและประณีตกว่าญาณทัสสนะ ได้แก่ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิต

นิโรธ(สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) ซึ่งยิ่งและประณีตกว่าญาณทัสสนะมาตามลำดับ แต่ในตอนสรุป ทรงเรียกเจโตวิมุตติว่าเป็นแก่นแท้แห่งพรหมจรรย์ เหมือนในมหาสาโรปมสูตร (ม.ม.(ไทย)๑๒/๓๑๒/๓๔๘)

จูฬสีหนาทสูตร: พระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาท สูตรเล็ก ชื่อนี้ ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภเหตุการณ์ในขณะนั้นว่า มีลาภสักการะเป็นอันมากเกิดแก่พระองค์และภิกษุสงฆ์ แต่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกกลับเสื่อมลาภสักการะจนอดอยากผอมโซไม่มีราศี จึงพากันร้องไห้คร่ำครวญไปตามถนน ตามตรอกซอกซอยน้อยใหญ่ และในที่ชุมชนทั้งหลายว่า “ท่านสมณโคดมเท่านั้นหรือที่เป็นสมณะ เรามิได้เป็นสมณะหรือ สาวกของท่านสมณโคดมเท่านั้นหรือที่เป็นสมณะ สาวกของเรามิได้เป็นสมณะหรือ ทานที่ให้แก่ท่านสมณโคดมและสาวกของท่านสมณโคดมเท่านั้นหรือที่มีผลมาก ทานที่ให้แก่เราและสาวกของเราไม่มีผลมากหรือ ...” พระองค์จึงตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายบันลือสีหนาทโดยชอบว่า สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ มีในพระศาสนานี้เท่านั้น

ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ พระผู้มีพระะภาคทรงยกประเด็นเป็นอุทเทสนัยขึ้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมณะที่ ๑ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๒ ... สมณะที่ ๓ ... สมณะที่ ๔ ก็มีในธรรมวินัยนี้ ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง เธอทั้งหลายจงบันลือสีหนาทโดยชอบอย่างนี้แล”

จากนั้น ทรงอธิบายความในอุทเทสนัยต่อไปว่า ถ้าหากอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามว่า “อะไรทำให้พวกท่านมีความมั่นใจ มีกำลังใจในการบันลือสีหนาทอย่างนี้”ให้ตอบว่า “พวกเรามีธรรม ๔ ประการ คือ (๑) มีความเลื่อมใสในพระศาสดา (๒) มีความเลื่อมใสในพระธรรม (๓) บำเพ็ญศีลได้บริบูรณ์ (๔) เพื่อนร่วมปฏิบัติธรรมทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์เป็นที่รักเป็นที่พอใจของพวกเรา” ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกโต้แย้งว่า พวกเขาก็มีความเลื่อมใสในศาสดาในธรรมของพวกเขา บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ตามลัทธิของพวกเขา และพวกเพื่อนผู้ร่วมปฏิบัติธรรมของพวกเขาก็เป็นที่รักเป็นที่พอใจของพวกเขาเช่นกัน ในเรื่องนี้มีความมุ่งหมายผิดแผกแตกต่างกันอย่างไร ทรงสอนให้ตอบแบบย้อนถามว่า ความมุ่งหมายที่พวกเขากล่าวถึงนั้น มีอย่างเดียว หรือมีหลายอย่าง (ทรงชี้แจงว่า คำตอบที่ถูกต้อง คือ มีอย่างเดียว ไม่ใช่หลายอย่าง หมายความว่า ถ้าเขาตอบว่ามีหลายอย่าง แสดงว่าต่างกัน) ถ้าพวกเขาตอบว่า มีอย่างเดียว ให้ถามต่อไปว่า ความมุ่งหมายนั้น สำหรับผู้มี

SAMPLE

ราคะ หรือผู้ปราศจากราคะ(ทรงชี้แจงว่า คำตอบที่ถูกต้อง คือ สำหรับผู้ปราศจากราคะ ถ้าเขาตอบอย่างอื่น แสดงว่าต่างกัน) ถ้าพวกเขาตอบว่า สำหรับผู้ปราศจากราคะ ให้ย้อนถามทำนองเดียวกันอีก ๗ คำถามโดยเปลี่ยนจากราคะเป็น (๑) โทสะ (๒) โมหะ (๓) ตัณหา (๔) อุปาทาน (๕) รู้แจ้ง ไม่รู้แจ้ง (๖) ยินดี ยินร้าย (๗) พอใจยินดีในปปัญจธรรม (ธรรมอันเป็นเหตุให้เนิ่นช้า) โดยทรงชี้บอกคำตอบที่ถูกต้องให้ด้วย

ทรงแนะนำให้ตรวจสอบความเป็นสมณะด้วยเรื่องทิฏฐิ ๒ ประการ คือ (๑) ภวทิฏฐิ (ความเห็นว่า มี หมายถึง สัสสตทิฏฐิ คือ ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง) (๒) วิภวทิฏฐิ (ความเห็นว่า ไม่มี หมายถึง อุจเฉททิฏฐิ คือ ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกขาดสูญ) เช่น ถ้าสมณพราหมณ์ใดยึดติดทิฏฐิประการหนึ่ง สมณพราหมณ์นั้นชื่อว่าเป็นผู้ยินร้ายต่อทิฏฐิอีกประการหนึ่ง สมณพราหมณ์ที่ไม่รู้ความเกิด ความดับคุณ โทษและอุบายเครื่องสลัดทิฏฐิทั้ง ๒ ประการนั้น ชื่อว่ายังมีราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา อุปาทาน เป็นผู้ไม่รู้แจ้ง เป็นผู้ยินร้าย พอใจในปปัญจธรรม พวกเขาไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส

ทรงแนะนำให้ตรวจสอบความเป็นสมณะด้วยเรื่องอุปาทาน ๔ ประการ คือ (๑) กามุปาทาน (๒) ทิฏฐุปาทาน (๓) สีลัพพตุปาทาน (๔) อัตตวาทุปาทาน ที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายมักอ้างว่า รอบรู้อุปาทานทุกอย่าง แต่บัญญัติความรอบรู้อุปาทานไว้เพียงประการใดประการหนึ่งเท่านั้น ไม่บัญญัติให้ครบทุกประการ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความเลื่อมใสในศาสดา ในธรรม การบำเพ็ญศีล และความเป็นที่รักที่พอใจของเพื่อนผู้ร่วมปฏิบัติธรรม ก็ไม่เป็นไปในทางที่ชอบ เพราะศาสดาของพวกเขากล่าวไว้ผิด

ในตอนท้าย ทรงอธิบายหลักปฏิจจสมุปบาทว่า อุปาทาน ๔ ประการดังกล่าวเกิดจากตัณหา ตัณหาเกิดจากเวทนา เวทนาเกิดจากผัสสะ ผัสสะเกิดจากสฬายตนะ สฬายตนะเกิดจากนามรูป นามรูปเกิดจากวิญญาณ วิญญาณเกิดจากสังขาร สังขารเกิดจากอวิชชา เมื่อละอวิชชาได้ ทำให้วิชชาเกิดขึ้น อุปาทานทั้ง ๔ ประการ ก็ไม่เกิดขึ้น (ม.ม.(ไทย)๑๒/๑๓๙/๑๓๓)

จูฬสุคันธเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระจูฬสุคันธเถระ ในอดีตชาติในภัทรกัปนี้ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ และได้ใช้คันธชาติ ๔ ชนิดทาพื้นพระคันธกุฏีเดือนละ ๘ วัน และปรารถนาขอให้มีกลิ่นกายหอม จุติจากชาตินั้นแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดมาก็มีกลิ่นกาย

SAMPLE

หอม เพราะผลแห่งกรรมนั้น ได้บวชในพระพุทธศาสนาและได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๗๒/๓๒๘)

จูฬสุญญตสูตร: พระสูตรว่าด้วยสุญญตา สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภคำทูลถามของพระเถระ อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ก่อนที่ท่านพระอานนท์จะเข้าเฝ้าทูลถามเรื่องนี้ ท่านได้เข้าสุญญตผลสมาบัติอยู่ในที่หลีกเร้นของท่าน ขณะนั้น มีความว่างปรากฏขึ้น ท่านจึงอยากจะทราบสุญญตกถาจากพระผู้มีพระภาค จึงเข้าไปทูลถาม (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๗๖/๑๐๘)

ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า พระดำรัสที่ท่านรับฟังมาเฉพาะพระพักตร์ ขณะประทับอยู่ที่นิคมนครกะของเจ้าศากยะ แคว้นสักกะว่า อานนท์ ปัจจุบันนี้ เราอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมโดยมาก นั้น ท่านฟังมาถูกต้องหรือไม่ จำได้ถูกต้องหรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ถูกต้อง ตรัสยืนยันว่า ทั้งก่อนหน้านั้น และขณะที่ตรัสนั้น พระองค์ทรงอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมโดยมาก ทรงอุปมาว่าปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา (ขณะนั้น) ว่างจากช้าง โค ม้า และลาว่างจากทองและเงิน ว่างจากชุมชนชายหญิง ไม่ว่างอยู่อย่างเดียว คือ ภิกษุสงฆ์ข้อนี้ฉันใด ภิกษุก็หมือนกัน ถ้าไม่ใส่ใจความสำคัญว่าบ้าน ความสำคัญว่ามนุษย์ใส่ใจแต่ความสำคัญว่าป่า อยู่ จิตของภิกษุนั้นก็แล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และน้อมไปในความสำคัญว่าป่า อย่างเดียวเท่านั้น จากนั้นทรงแสดงสุญญตาวิหารธรรมที่สูง ๆ ขึ้นไปตามลำดับอีก ๗ ขั้นเพื่อระงับความกระวนกระวายที่มีอยู่ในแต่ละความสำคัญ (สัญญา) ดังนี้ (๑) ให้ใส่ใจแต่ความสำคัญว่าแผ่นดิน แทนความสำคัญว่าป่า (๒) ให้ใส่ใจแต่ความสำคัญว่าอากาสานัญจายตนะ แทนความสำคัญว่าแผ่นดิน (๓) ให้ใส่ใจแต่ความสำคัญว่าวิญญาณัญจายตนะ แทนความสำคัญว่าอากาสานัญจายตนะ (๔) ให้ใส่ใจแต่ความสำคัญว่าอากิญจัญญายตนะ แทนความสำคัญว่า วิญญาณัญจายตนะ (๕) ให้ใส่ใจแต่ความสำคัญว่าเนวสัญญานาสัญญายตนะ แทนความสำคัญว่าอากิญจัญญายตนะ (๖) ให้ใส่ใจแต่เจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต แทนความสำคัญว่าเนวสัญญานาสัญญายตนะ (๗) ให้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งเจโตสมาธิ จนจิตหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ ก็จะหลุดพ้นจากความกระวนกระวายที่มีอยู่ในเจโตสมาธิ คงมีแต่ความกระวนกระวายที่เนื่องด้วยอายตนะ ๖ ที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยกายเพราะมีชีวิตเป็น

SAMPLE

ปัจจัย ชั่วชีวิตนี้เท่านั้นทรงสรุปว่า การที่จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเป็นการก้าวเข้าสู่ความว่าง (สุญญตา) อย่างแท้จริง ไม่คลาดเคลื่อน บริสุทธิ์ ยอดเยี่ยมยิ่งนัก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๗๖/๒๑๕)

จูฬสุตโสมชาดก : ชาดกว่าด้วยเหตุที่พระเจ้าจูฬสุตโสมออกผนวช พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชกุมารพระนามว่าจูฬสุตโสม พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของสังขารและโทษในการครองเรือน จึงเสด็จ ออกบรรพชา สอนประชาชนให้หมั่นเจริญเมตตาและไม่ตั้งอยู่ในความประมาท (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๙๕/๖๒๗)

จูฬสุภัททาวัตถุ : เรื่องนางจูฬสุภัททา ธิดาของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นสะใภ้ของเศรษฐีบุตร ชื่อ อุคคะ ชาวอุคคนคร เศรษฐีทั้งสองเป็นสหายกันมาตั้งแต่ยังหนุ่ม เรียนในสำนักอาจารย์เดียวกัน และได้ทำการตกลงกันไว้ว่าเมื่อต่างฝ่ายต่างมีลูกสาวและลูกชายก็จะให้แต่งงานกัน อุคคเศรษฐีจึงสู่ขอนางให้แก่ลูกชาย แต่อุคคเศรษฐีเป็นคนมิจฉาทิฏฐิ อนาถบิณฑิกเศรษฐีจึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์ทรงเห็นอุปนิสัยของอุคคเศรษฐีแล้วทรงอนุญาต เขาก็กลับไปปรึกษากับภรรยาแล้วก็ตกลงยกให้ พร้อมกับจัดสักการะให้อย่างยิ่งใหญ่ ให้โอวาท ๑๐ ข้อเป็นต้นว่า ธรรมดาสตรีผู้อยู่ในตระกูลพ่อผัวไม่ควรนำไฟภายในออกไปภายนอก เช่นเดียวกับที่ธนญชัยเศรษฐีให้แก่นางวิสาขา ในวันที่จะส่งตัวไปก็ให้กุฏุมพี ๘ คนรับรองว่าจะดูแลอย่างดีหากมีอะไรเกิดขึ้นกับนาง

ในวันแต่งงาน พ่อผัวของนาง เมื่อจะทำสักการะแก่พวกชีเปลือย จึงให้คนไปเรียกนางมาไหว้สมณะของตน แต่นางเกิดความละอายที่จะต้องไหว้พวกชีเปลือยจึงไม่ไป แม้จะจะบอกให้มากี่ครั้งๆ ก็ไม่ยอมไป เขาจึงโกรธแล้วสั่งให้ขับไล่นาง ดีที่นางมีกุฏุมพีรับรองว่านางไม่ผิด เขาจึงยอม แล้วไปเล่าเรื่องนี้ให้ภรรยาฟัง ภรรยาของเขาคิดว่า พวกสมณะของลูกสะใภ้นี้ เป็นเช่นไรหนอแล นางสรรเสริญพระสมณะเหล่านั้นเหลือเกิน จึงให้คนเรียกนางมาถามว่า พวกพระสมณะของเจ้า เป็นเช่นไร เจ้าจึงสรรเสริญพระสมณะเหล่านั้นหนักหนา พระสมณะเหล่านั้น มีปกติอย่างไร มีสมาจารอย่างไร ลำดับนั้น นางสุภัททาจึงประกาศคุณทั้งหลายของพระพุทธเจ้าและพระสาวกของพระพุทธเจ้า (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๐๔/๑๒๗)

จูฬสุวกราชชาดก : ชาดกว่าด้วยพญานกแขกเต้าเรื่องสั้น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานกแขกเต้า ถือมักน้อย สันโดษ อาศัยอยู่ที่ต้นมะเดื่อต้นเดียว แม้หมดผล ใบ และสะเก็ดแล้วเหลือแต่ตอไม้ก็มิได้ไปที่อื่น ร้อนถึงท้าวสักกะต้องลงมาประสาทพรให้ต้นมะเดื่อนั้นกลับเจริญขึ้นดังเดิม (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๐/๓๐๕)

SAMPLE

จูฬเสฏฐิชาดก: ชาดกว่าด้วยจูฬเศรษฐี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจูฬเศรษฐีเข้าไปเฝ้าพระราชา พบหนูตายจึงกล่าวคำทำนายว่า ถ้าใครได้หนูนี้ไปจักได้เป็นเศรษฐี คนรับใช้ได้ฟังจึงเอาหนูไปขายแก่คนเลี้ยงแมว ต่อมาก็ตั้งตัวด้วยทรัพย์อันเป็นต้นทุนนั้น ได้เป็นเศรษฐีในลำดับต่อมา (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔/๒)

จูฬเสฏฐิเปตวัตถุ : เรื่องจูฬเศรษฐีเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่ว คือความตระหนี่ ไม่มีศรัทธา ไม่เคยทำบุญให้ทาน และมีมิจฉาทิฏฐิของจูฬเศรษฐี ชาวกรุงพาราณสี ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตทนทุกข์ทรมาน ไปปรากฏ ตัวต่อพระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์หนุ่มผู้ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธผู้เป็นพระชนก จึงได้ถาม-ตอบกัน (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒๔๖/๒๐๗)

จูฬหังสชาดก: ชาดกว่าด้วยพญาหงสีติดปีก : พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ทอง ไปติดบ่วงของนายพราน แต่ได้อาศัยหงส์สุมุขเสนาบดีช่วยชีวิตไว้และหงส์สุมุขเสนาบดีได้แสดงมิตรธรรมแก่พญาหงส์และนายพราน จากนั้นได้ขอร้องให้นายพรานพาไปเฝ้าพระเจ้า สังยมะ เมื่อได้สนทนาธรรมกันแล้วปรากฏว่าพระเจ้าสังยมะและพระเทวีทรงพอพระทัย จึงทรงผูกมิตรกับหงส์ทั้ง ๒ แล้วทรงรับสั่งให้ปล่อยหงส์ทั้ง ๒ ไป (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑/๘๕)

จูฬหังสชาดก : ชาดกว่าด้วยหงส์สุมุขะผู้ภักดีต่อพญาหงส์จูฬหังสะ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ทอง ไปติดบ่วงนายพราน แต่หงส์เสนาบดีไม่ยอมหนีไป นายพรานเลื่อมใสจึงยอมปล่อย แต่หงส์ทั้ง ๒ แนะนำให้นำไปถวายพระราชา พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแด่พระราชา พระราชาทรงพอพระทัย ได้พระราชทานทรัพย์และยศแก่นายพราน (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๓๓/๔๙๓)

จูฬหัตถิปโทปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามข้ออุปมาในเนื้อหาของพระสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทางแสดงแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภคำกราบทูลของชาณุสโสณิพราหมณ์เรื่องรอยของพระตถาคต ๔ รอย ที่ปิโลติกปริพาชกใช้เป็นเครื่องพิสูจน์เหตุที่ตนเลื่อมใสอย่างยิ่งในพระผู้มีพระภาค

ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ ชาณุสโสณิพราหมณ์นั่งรถขาวออกจากกรุงสาวัตถี เห็นปิโลติกปริพาชกเดินสวนทางมาจึงหยุดรถทักทายปราศรัยมีใจความดังนี้ (ชาณุสโสณิถาม ปิโลติกปริพาชกตอบ) **ถาม** มาจากไหนแต่ยังวันเชียว **ตอบ** มาจากสำนักท่านพระโคดม **ถาม** คงได้เห็นความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของท่านพระโคดมหรืออย่างไร **ตอบ** ข้าพเจ้าเป็นใครจึงจะเห็นความเฉียบแหลมแห่งพระปัญญานั้นได้ ความจริงไม่มีใครสามารถเห็น ความเฉียบแหลมแห่งพระปัญญานั้นได้

SAMPLE

นอกจากท่านพระโคดมเอง **ถาม** ไฉนจึงสรรเสริญท่านพระโคดมอย่างยิ่งเช่นนี้ **ตอบ** ข้าพเจ้าไม่สรรเสริญได้อย่างไร ใคร ๆ ก็พากันสรรเสริญกันว่าท่านพระโคดมประเสริฐกว่าเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย **ถาม** ท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงได้เลื่อมใสในท่านพระโคดมอย่างยิ่งใหญ่ถึงเพียงนี้ **ตอบ** เพราะข้าพเจ้าได้เห็นรอยของพระตถาคต ๔ รอย จึงตัดสินใจว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี เหมือนพรานช้างเห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้างในป่าที่อยู่ของช้าง จึงตัดสินใจว่า “ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ” รอยของพระตถาคต ๔ รอย ได้แก่ บัณฑิต ๔ พวก คือ ขัตติยบัณฑิต พราหมณบัณฑิต คหบดีบัณฑิต และสมณบัณฑิต ผู้มีปัญญายิ่ง โต้ตอบวาทะของผู้อื่นได้ประหนึ่งยิงขนเนื้อทรายก็ไม่พลาด บัณฑิตเหล่านั้นต่างเตรียมวาทะอย่างดีเพื่อจะโต้ตอบกับท่านพระโคดม แต่เมื่อได้เข้าเฝ้าและได้ฟังธรรมกถาของท่านพระโคดมกลับร่าเริงด้วยธรรมกถานั้น ไม่ได้ถามปัญหาอะไรที่เตรียมไว้ ในที่สุดก็ยอมตนเป็นสาวกของท่านพระโคดม เมื่อปิโลติกปริพาชกกล่าวจบ ชาณุสโสณิพราหมณ์ลงจากรถห่มผ้าเฉวียงบ่าประนมมือไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ เปล่งวาจาแสดงความนอบน้อมว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส (๓ ครั้ง) จากนั้น ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลเรื่องที่สนทนากับปิโลติกปริพาชกให้ทรงทราบทุกประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้ออุปมาด้วยรอยเท้าช้างของปิโลติกปริพาชกยังไม่สมบูรณ์ แล้วทรงอุปมาให้ชาณุสโสณิพราหมณ์ฟังว่า (๑) พรานช้างผู้ฉลาด เพียงแต่เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ ยาวและกว้างเท่านั้นจะไม่ด่วนตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ เพราะอาจเป็นรอยเท้าของช้างพังเท้าใหญ่ชื่อวามนิกาก็ได้ (๒) พรานช้างผู้ฉลาด จึงเดินตามรอยเท้าช้างนั้นไป ก็เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ ทั้งยาวทั้งกว้าง และมีรอยเสียดสีกายในที่สูง แต่ไม่ด่วนตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ เพราะอาจเป็นรอยเท้าของช้างพัง เท้าใหญ่ ตัวสูงโย่งมีขนายดำ ชื่ออุจจากาฬาริกาก็ได้ (๓) พรานช้างผู้ฉลาด จึงเดินตามรอยเท้าช้างนั้นต่อไป ก็เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ ทั้งยาวทั้งกว้าง มีรอยเสียดสีกายในที่สูง และมีรอยที่ถูกงาแซะขาดในที่สูง แต่ไม่ด่วนตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ เพราะอาจเป็นรอยเท้าของช้างพัง เท้าใหญ่ ตัวสูงโย่ง มีขนายตูม ชื่ออุจจากเณรุกาก็ได้ (๔) พรานช้างผู้ฉลาด จึงเดินตามรอยเท้าช้างนั้นต่อไป ก็เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ ทั้งยาวทั้งกว้าง มีรอยเสียดสีกายในที่สูง มีรอยที่ถูกงาแซะขาดในที่สูงและมี

SAMPLE

กิ่งไม้ในที่สูงหักลงมา ทั้งได้เห็นช้างนั้นที่โคนต้นไม้ หรือในที่แจ้ง กำลังเดิน ยืน หมอบ หรือนอนอยู่ จึงตัดสินใจว่า ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ ข้อนี้ฉันใด รอยของพระตถาคตก็ฉันนั้น คือ เมื่อพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลก กุลบุตรได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดความเลื่อมใสออกบวชรักษาศีล มีความสันโดษ สำรวมอินทรีย์และมีสติสัมปชัญญะบำเพ็ญเพียรทางใจ ณ เสนาสนะอันสงัดจนละนิวรณ์ ๕ ประการได้ สงัดจากกามและบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ซึ่งแต่ละฌานเรียกว่าตถาคตบท (รอยคือญาณของพระตถาคต) บ้าง ตถาคตนิเสวิต(รอยเสียดสีกายคือญาณของพระตถาคต) บ้าง ตถาคตรัญชิต (รอยที่เขี้ยวแก้วคือญาณของพระตถาคตแซะขาด) บ้าง ภิกษุนั้นแม้ได้เห็นรอยทั้ง ๔ รอยนี้ก็ไม่ด่วนตัดสินใจว่าพระผู้มีพระภาคเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี จนกว่าจะได้บรรลุอาสวักขยญาณด้วยตนเอง รู้ชัดว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นอีก จึงตัดสินใจดังกล่าว เมื่อตรัสจบชาณุสโสณิประกาศตนเป็นอุบาสก (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๘/๓๑๗)

จูฬอัสสปุรสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุรนิคม สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามชื่อสถานที่ที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ คู่กับมหาอัสสปุรสูตร พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ในอัสสปุรนิคมของเจ้าชายชาวอังคะ แคว้นอังคะโดยทรงปรารภเรื่องเดียวกับที่ทรงแสดงมหาอัสสปุรสูตร เพราะทรงแสดงต่อจากสูตรนั้น

ใจความสำคัญของพระสูตรดังนี้ พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ประชาชนรู้จักเธอทั้งหลายว่า สมณะ และเธอทั้งหลายก็ปฏิญญาว่า สมณะ จึงควรสำเหนียกว่า เราทั้งหลายจะปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ เมื่อเราทั้งหลายปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อและปฏิญญานี้ของเราทั้งหลาย ก็จักเป็นความจริงแท้ ...

พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายความหมายพระพุทธพจน์ที่ทรงตั้งเป็นอุทเทสนัย มีใจความดังนี้

(๑) ภิกษุผู้ยังละกิเลสที่เป็นมลทินของสมณะ ที่เป็นโทษ ของสมณะ ๑๒ ประการต่อไปนี้ไม่ได้ ทรงเรียกว่า ผู้ไม่ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะคือ๑. อภิชฌา ๒. พยาบาท ๓. ความโกรธ ๔. ความผูกโกรธ ๕.ความลบหลู่ ๖.ความตีเสมอ ๗. ความริษยา ๘. ความตระหนี่ ๙.ความโอ้อวด ๑๐. มารยา ๑๑.ความปรารถนาที่เป็นบาป ๑๒. ความเห็นผิด ทรงอุปมาว่า การบรรพชาของภิกษุเช่นนี้

SAMPLE

เหมือนฝักของอาวุธชื่อมตชะที่คมจัด เพราะเป็นเพียงเปลือกหุ้มของสมณมลธรรม สมณโทสธรรม

(๒) บุคคลต่อไปนี้ ไม่ทรงเรียกว่า สมณะ เพียงเพราะมีเครื่องแบบและวัตรของนักบวช แต่ยังละกิเลสที่เป็นมลทินและโทษของสมณะไม่ได้ คือ ๑. ผู้มีผ้าพาดบ่า ๒. ผู้ถือการเปลือยกาย ๓. ผู้หมักตัวด้วยธุลี ๔. ผู้ถือการลงอาบน้ำ ๕. ผู้ถือการอยู่โคนไม้ ๖. ผู้ถือการอยู่กลางแจ้ง ๗. ผู้ถือการยืนแหงนหน้า ๘.ผู้ถือการบริโภคภัตตามวาระ ๙. ผู้ถือการท่องมนตร์ ๑๐. ผู้ถือการขมวดมวยผม

(๓) ภิกษุผู้ละกิเลสที่เป็นมลทินและโทษของสมณะ ๑๒ ประการได้ ทรงเรียกว่าผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะ

(๔) ภิกษุผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะนี้แล้ว จะเห็นตนบริสุทธิ์หลุดพ้นจากบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย เธอจึงมีความปราโมทย์ เมื่อมีความปราโมทย์จึงมีปีติ เมื่อใจมีปีติ กายก็สงบ เมื่อกายสงบ เธอจึงเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตจึงตั้งมั่น ภิกษุนั้นมีเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศทั้งปวง ไม่มีขอบเขต อยู่อย่างผู้ไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียน ทรงอุปมาว่า สระโบกขรณีที่มีน้ำใสสะอาด เย็น มีท่าดีน่ารื่นรมย์ คนที่ถูกแดดแผดเผา มาจากทิศใดก็ตาม เมื่อมาถึงสระนี้แล้ว ย่อมบรรเทาความกระหายน้ำและความกระวนกระวายเพราะความร้อนได้ ฉันใด พระศาสนาของพระองค์ก็ฉันนั้น คือ ถ้ากุลบุตรไม่ว่าจากชนชั้นวรรณะใด มาบวชในพระศาสนานี้ก็จะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่ง กุลบุตรนี้แล ทรงเรียกว่า สมณะ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๓๕/๔๖๔)

จูฬเทวะ, ภิกษุ : พระเถระรูปหนึ่ง มีปัญญามาก รู้พระวินัย ฉลาดในมรรค เชี่ยวชาญในพระวินัยปิฎก ทรงจำพระวินัยปิฎกสืบต่อกันมา และเป็น ๑ ในพระเถระที่ได้ประกาศพระวินัยปิฎกไว้ในเกาะตามพปัณณิ (วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๖, วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒/๒๖)

จูเฬกสาฏกวัตถุ : เรื่องพราหมณ์จูเฬกสาฎก พราหมณ์คนหนึ่งชาวเมืองสาวัตถี เขามีผ้าสำหรับนุ่งคนละผืนกับนางพราหมณี แต่มีผ้าห่มเพียงผืนเดียว ใช้ด้วยกันสองคน วันหนึ่งเขาประสงค์จะฟังธรรมจากพระศาสดา จึงให้นางพราหมณีไปตอนกลางวัน ส่วนกลางคืนตนเองจึงไป พอฟังธรรมไปได้หน่อยหนึ่ง ก็เกิดปีติซาบซ่านทั่วสรรพางค์กาย ปรารถนาจะถวายผ้าห่มแด่พระศาสดา แต่ว่าเกิดความตระหนี่คิดเสียดายขึ้นมา เพราะเมื่อถวายผ้าห่มไปเสียแล้ว ก็จะไม่มีผ้าห่ม จนกระทั่งล่วงไปถึงปัจฉิมยามเขาจึงถวายผ้านั้น โดยสามารถเอาชนะมัจเฉรจิต (จิตคิดตระหนี่) ได้ เขาถือผ้าสาฎกนั้นเข้า

SAMPLE

ไปวางแทบพระบาทของพระศาสดา ได้เปล่งเสียงดังขึ้น ๓ ครั้งว่า “ข้าพเจ้าชนะแล้ว ๆ ๆ”

ขณะนั้น พระเจ้าเสนทิโกศลกำลังฟังธรรมอยู่ ได้สดับเสียงนั้นจึงให้พวกราชบุรุษไปถาม พอได้ทราบความนั้น รู้สึกเลื่อมใสจึงให้พระราชทานผ้าสาฎกคู่หนึ่ง แต่พราหมณ์ได้นำผ้าสาฎกนั้นถวายพระศาสดา พระราชาได้รับสั่งให้พระราชทานเขาอีกจนถึง ๘ คู่ แต่เขาก็ได้ถวายแด่พระศาสดาทั้งหมด ต่อมาพระราชาได้รับสั่งพระราชทานแก่เขาอีก จนถึง ๑๖ คู่ แต่เขาก็ได้ถวายแด่พระศาสดาทั้งหมด ต่อมาพระราชาได้รับสั่งให้พระราชทานผ้าสาฎก ๓๒ คู่แก่เขา แต่พราหมณ์ถือเอาเพียงสองคู่เท่านั้น เพื่อตนและเพื่อภรรยา แล้วถวายผ้าสาฎกทั้งหมดแด่พระศาสดา พระราชาเห็นเช่นนั้นก็ให้ราชบุรุษไปนำเอาผ้ากัมพล ๒ ผืนซึ่งอยู่ภายในวัง มาพระราชทานแก่เขา เขาได้ขึงผ้ากัมพลผืนหนึ่งเป็นเพดานในที่บรรทมของพระศาสดาและไว้ที่หอฉันผืนหนึ่ง

ตกเย็น พระราชาเสด็จมาเฝ้าพระศาสดา ทอดพระเนตรเห็นผ้ากัมพลนั้น ได้ทูลถามพระศาสดา ได้ทรงทราบว่าพราหมณ์จูเฬกสาฎกเป็นผู้ถวาย จึงสั่งพระราชทานช้าง ๔ ม้า ๔ กหาปณะ ๔,๐๐๐ สตรี ๔ คน ทาสี ๔ คน บรุษ ๔ คน บ้านส่วยอีก ๔ ตำบลแก่เขา

พวกภิกษุได้สนทนากันในโรงธรรมว่า “แหม กรรมของพราหมณ์ชื่อจูเฬกสาฎกน่าอัศจรรย์ ชั่วครู่เดียวเท่านั้น เขาได้รับพระราชทานของถึง ๔ อย่าง กรรมงามที่เขาทำไว้ในที่อันเป็นเนื้อนาบุญในบัดนี้นั่นแล ได้ให้ผลในวันนี้ทีเดียว” พระศาสดาเสด็จมาถึง ได้ตรัสถาม เมื่อทรงทราบเรื่องนั้นแล้วจึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจูเฬกสาฎกสามารถถวายแก่เราในปฐมยามได้ เขาจักได้สรรพวัตถุ อย่างละ ๑๖ ถ้าในมัชฌิมยามก็จักได้อย่างละ ๘ แต่นี่เขาถวายในปัจฉิมยาม จึงได้อย่างละ ๔ เท่านั้น ความจริงกรรมดีควรทำเสียในทันทีทีเดียว ด้วยว่า กุศลที่บุคคลทำช้า เมื่อให้สมบัติก็ให้ช้าเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงควรทำกรรมดีในเวลาที่เกิดความคิดขึ้นนั่นแหละ” แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า “บุคคลพึงรีบขวนขวายในความดี พึงห้ามจิตเสียจากความชั่ว เพราะว่าเมื่อบุคคลทำความดีช้าอยู่ ใจจะยินดีในความชั่ว” (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๑๖/๖๗)

เจ็ดชั่วคน : วงศ์สกุลที่สืบสายโลหิต ซึ่งนับตั้งแต่ตัวเองขึ้นไป ๓ ชั้น คือ ชั้นพ่อ ชั้นปู่ และชั้นทวด กับนับจากตัวเองลงมาอีก ๓ ชั้น คือ ชั้นลูก ชั้นหลาน และชั้นเหลน รวมเป็นเจ็ดชั่วคน หรือเจ็ดชั่วโคตร ไม่นับผู้หญิงรวมด้วย (ตัวเราและพี่น้องเรา เป็นศูนย์กลาง คือ รุ่นที่ ๑ นับขึ้น ๓ รุ่น คือ พ่อแม่ ลุงป้าน้าอา เป็นรุ่นที่ ๒ ปู่ย่าตายาย เป็นรุ่นที่ ๓ ปู่

SAMPLE

ทวด ย่าทวด ตาทวด ยายทวด เป็นรุ่นที่ ๔ แล้วนับลงอีก ๓ รุ่น คือ ลูกเรา เป็นรุ่นที่ ๕ หลานเรา เป็นรุ่นที่ ๖ เหลนเรา เป็นรุ่นที่ ๗)

เจ็ดชั่วคน คือวงศ์สกุลที่สืบสายโลหิตกันมา นับตั้งแต่ตัวภิกษุขึ้นไป ๓ ชั้น คือชั้นพ่อ ชั้นปู่ และชั้นทวด กับนับจากตัวภิกษุลงมาอีก ๓ ชั้น คือชั้นลูก ชั้นหลาน และชั้นเหลน รวมเป็นเจ็ดชั่วคน (วิ.อ.(บาลี) ๒/๕๐๓-๕/๑๖๕-๑๖๖) (วิ.ม.(ไทย)๒/๕๐๕/๒๗, วิ.ม.(ไทย)๒/๕๑๒/๓๕, วิ.ม.(ไทย)๒/๕๕๔/๖๒๙, ที.สี.(ไทย)๙/๕๒๕/๒๓๓, ที.สี.(ไทย)๙/๕๒๗/๒๓๓, ที.สี.(ไทย)๙/๕๔๐/๒๓๘)

เจ็ดชั่วบรรพบุรุษ:วิธีนับลำดับบรรพบุรุษแบบหนึ่ง เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ของวงศ์สกุล โดยนับจากปัจจุบันขึ้นไป ๗ ชั้น (ที.สี.อ.(บาลี) ๓๐๓/๒๕๒-๒๕๓) (วิ.ม.(ไทย)๒/๔๙๙/๕๙๑, ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๓/๑๑๓, ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๔/๑๑๔, ที.สี.(ไทย)๙/๔๔/๑๓๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๓๔/๒๑๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๓๖/๒๒๐, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๒/๓๑๗)

เจดีย์ : สิ่งที่พึงบูชา, สิ่งที่เคารพนับถือ, บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา : เจดีย์เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้าเพราะเป็นสิ่งที่พึงบูชาหรือพึงเคารพในฐานเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นของสูง เรียกว่า พุทธเจดีย์ มี ๔ ประเภท คือ (๑) ธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า (๒) บริโภคเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย เช่น บาตร ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระแท่นวัชรอาสน์ (๓) ธรรมเจดีย์ สิ่งที่บรรจุพระธรรม คือพระพุทธพจน์ เช่น คัมภีร์ใบลาน พระไตรปิฎก (๔) อุทเทสิกเจดีย์ คือ สิ่งที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศเจาะจงพระพุทธเจ้า เช่น พระพุทธรูป ; ในทางศิลปกรรมไทย หมายถึงสิ่งที่ก่อเป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ เป็นต้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๔/๘๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๒/๑๕๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓/๑๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔/๑๒, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๘/๓๔๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๐๒/๘๓๙)

เจตกะ, พระ : พระเถระรูปหนึ่ง ชาวแคว้นเจติยะ เป็นปัจฉาสมณะ (พระผู้ติดตาม) ของพระอานนท์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วไม่นาน (ประมาณ ๑ เดือนถัดจากวันปรินิพพาน) พระอานนท์เดินทางไปยังบ้านของสุภมาณพโตเทยยบุตร เมื่อไปถึงสุภมาณพโตเทยยบุตรก็ถามท่านว่า ในฐานะที่เป็นพระอุปัฏฐาก อยู่เฝ้าใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทมานาน คงทราบว่าพระโคดมได้ตรัสสรรเสริญคุณแห่งธรรมเหล่าใด พระอานนท์จึงตอบว่า ขันธ์ ๓ ได้แก่ อริยสีลขันธ์ อริยสมาธิขันธ์ และอริยปัญญาขันธ์ หรือเรียกอีกอย่างว่าสิกขา ๓ (ศีล สมาธิ ปัญญา) (ที.สี.(ไทย)๙/๔๔๘/๑๙๘)

SAMPLE

เจตนา,เจตนา ๑ :ตั้งใจ จงใจ มุ่งหมาย. น. ความตั้งใจ ความจงใจ ความมุ่งหมาย, ความมุ่งใจหมาย จะทำ, เจตจำนง, ความจำนง, ความตั้งใจมุ่งหมาย, ความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจ ; เจตนาเป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง เป็นตัวนำในการคิดปรุงแต่ง หรือเป็นประธานในสังขารขันธ์ และเป็นตัวการในการทำกรรม หรือกล่าวได้ว่าเป็นตัวกรรมทีเดียว ดังพระพุทธพจน์ว่า “เจตนาหำ ภิกฺขเว กมฺมำ วทามิ เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๗/๔๙๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๘๑, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๔/๑๑๑,๑๔/๑๓๘/๑๗๘, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒/๗,๑๖/๖๓/๑๒๑, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๔๖/๑๗๙, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๓/๓๔๘, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๔/๒๔๖, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๗/๗๓, อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๕/๒๘,๓๔/๑๑๐/๔๗, ๓๔/๑๓๕/๕๐,๓๔/๔๘๘/๑๓๔,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๗๕/๑๙,๓๖/๑๘๔/๔๒,๓๖/๑๙๒/๔๕,๓๖/๓๖๗/๙๒,๓๖/๔๗๒/๑๒๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๙๓/๔๑๐,๓๗/๔๓๗/๔๖๖,๓๗/๕๗๘/๖๓๒,๓๗/๘๘๓/๙๑๕, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๓/๑๐,๔๐/๙๔/๕๐, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๓/๓๑๖,๔๑/๓๙/๓๑,๔๑/๙๖/๒๙๒)

เจตนากรณียสูตร: พระสูตรว่าด้วยกรรมที่ไม่ควรทำด้วยความตั้งใจ หมายความว่า เมื่อบุคคลทำกรรมดีแล้วผลดีย่อมเกิดขึ้นแก่เขาเองโดยไม่ต้องตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ผลนั้น ๆ จงเกิดขึ้นแก่ตน ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เป็นกฎธรรมดาที่ผลแห่งการรักษาศีลย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้มีศีลและผลแห่งศีลย่อมส่งผลต่อ ๆ ไป เหมือนในสูตรที่ ๑ (กิมัตถิยสูตร พระสูตรว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับผลแห่งศีลที่เป็นกุศล) ในท้ายพระสูตรทรงสรุปธรรมที่เป็นเหตุและผลของกันและกันตามลำดับ จากผลไปหาเหตุ ดังนี้ (๑) วิมุตติญาณทัสสนะ เกิดจากนิพพิทาและวิราคะ (๒) นิพพิทาและวิราคะ เกิดจากยถาภูตญาณทัสสนะ (๓) ยถาภูตญาณทัสสนะ เกิดจากสมาธิ (๔) สมาธิ เกิดจากสุข (๕) สุข เกิดจากปัสสัทธิ (๖) ปัสสัทธิ เกิดจากปีติ (๗) ปีติ เกิดจากปราโมทย์ (๘) ปราโมทย์ เกิดจากอวิปปฏิสาร (๙) อวิปปฏิสาร เกิดจากศีลที่เป็นกุศล (๑๐) ศีลที่เป็นกุศล เป็นตัวเหตุ (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒/๓, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒/๓๙๑)

เจตนางดเว้น :วิรัติ (ความเว้น,งดเว้น,เจตนาที่งดเว้นจากความชั่ว) ๓ อย่าง คือ (๑) สัมปัตตวิรัติ เว้นได้ซึ่งสิ่งที่ประจวบเข้า (๒) สมาทานวิรัติ เว้นได้ด้วยการสมาทาน (๓) สมุจเฉทวิรัติ เว้นได้โดยเด็จขาด; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระจุนทะเป็นต้นว่า ทางที่ขรุขระจะพึงมีทางที่ราบเรียบอื่นเพื่อใช้เป็นทางหลีกเลี่ยง อนึ่ง ท่าน้ำที่ขรุขระจะพึงมีท่าน้ำที่ราบเรียบอื่นเพื่อใช้เป็นทางหลีกเลี่ยง แม้ฉันใด ความไม่เบียดเบียนก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้เบียดเบียน เจตนางดเว้นจากการฆ่า

SAMPLE

สัตว์ เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้ฆ่าสัตว์ เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์ เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้ลักทรัพย์ เจตนางดเว้นจากการไม่ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดเท็จ เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดส่อเสียด เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดคำหยาบ เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดเพ้อเจ้อ ความไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๕//๗๕, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๗/๗๘,องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖๙/๓๐๔,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

เจตนาที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน๑ : อนุปาทินนุปาทานิยา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ สภาวธรรมที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล ไม่เป็นวิบากแห่งกรรม และรูปที่กรรมไม่ปรุงแต่ง;หมายถึงสภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทานคือกุศลในภูมิ ๓ อกุศล อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ และรูปอันกรรมไม่ปรุงแต่งกุศลในภูมิ ๓ อกุศล อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ และรูปอันกรรมไม่ปรุงแต่ง; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานโดยกัมมปัจจัย มีอย่างเดียวคือนานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งกรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๙๕/๒๕๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๖๙/๘๓๙)

เจตนาที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน : อนุปาทินนานุปาทานิยา เจตนา; หมายถึง สภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ สภาวธรรมที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล ไม่เป็นวิบากแห่งกรรม และรูปที่กรรมไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาทิฏฐิไม่ยึดถือและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน คือมรรค ผลของมรรคที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่

SAMPLE

กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทานโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๙๕/๒๕๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๗๐/๘๓๙)

เจตนาที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทาน : อุปาทินนุปาทานิยา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือคือวิบากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศล และอกุศล ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ และรูปอันกรรมปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทาน คือวิบากในภูมิ ๓; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ เจตนาที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย เจตนาเป็นปัจจัยแก่หทัยวัตถุโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๖๙/๘๓๘)

เจตนาที่กระทบไม่ได้ : อัปปฏิฆา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่กระทบไม่ได้ คือ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่กระทบไม่ได้คือกุศลในภูมิ ๔ อกุศลวิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูปที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะและนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่กระทบไม่ได้เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กระทบไม่ได้โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ **สหชาตะ** ได้แก่ เจตนาที่กระทบไม่ได้เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปที่กระทบไม่ได้โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ **นานาขณิกะ** ได้แก่ เจตนาที่กระทบไม่ได้เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปที่กระทบไม่ได้โดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๙๖/๒๗๘,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๖๐/๓๕๘, อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๗๔/๑๔๗)

เจตนาที่กิเลสทำให้เศร้าหมอง : สังกิลิฏฐา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมอง คืออกุศลมูล ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น

SAMPLE

กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ที่มีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สํ.(ไทย ๓๔/๙๙๗/๒๕๘,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๔๙/๓๑๖) ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสโดยกัมมปัจจัย ได้แก่เจตนาที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๖๒/๓๘๖)

เจตนาที่กิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส : สังกิลิฏฐาสังกิเลสิกา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส คือเว้นสภาวธรรมที่เป็นกิเลสเหล่านั้นแล้ว เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์; หมายถึง สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส คือ อกุศลที่เหลือ เว้นกิเลส (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๕๖/๓๑๗,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๕๗๘/๓๘๑); ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลสโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่กิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและที่กิเลสทำให้เศร้าหมองโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่กิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตกิเลสโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๙๑/๔๐๐)

เจตนาที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลส : สังกิลิฏฐสังกิเลสิกา เจตนา หมายถึงสภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสคืออกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ที่มีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน; หมายถึงสภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลส คืออกุศลจิตตุปบาท ๑ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๙๗/๒๕๘, อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๓๙๖/๓๔๖); ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและ

SAMPLE

เป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมม สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ **สหชาตะ** ได้แก่ เจตนาที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย **นานาขณิกะ** ได้แก่ เจตนาที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๒๐/๘๙๒)

เจตนาที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง : อสังกิลิฏฐา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง คือ สภาวธรรมที่เป็นกุศล และอัพยากฤต ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมดและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึง สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาใน๔/๑๕๗๐/๓๘๐); ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๖๒/๓๘๗)

เจตนาที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส : อสังกิลิฏบาสังกิเลสิกา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส คือสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤต ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร ได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์; หมายถึงภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส คือกุศลในภูมิ ๓ วิบากในภูมิ ๓ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ และรูปทั้งหมด (อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๙๙๘/๒๕๙,อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๓๙๗/๓๔๖); ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์

SAMPLE

ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๒๐/๘๙๒)

เจตนาที่เกิดพร้อมกับจิต : จิตตสหภุโน เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ (อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๒๐๓/๓๐๕,อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๕๓๗/๓๗๔); ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับจิตอาศัยสภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับจิตเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เกิดพร้อมกับจิตอาศัยขันธ์ที่เกิดพร้อมกับจิตเกิดขึ้นสหชาตะและนานาขณิกะ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับจิตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับจิตโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่เกิดพร้อมกับจิตเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปที่เกิดพร้อมกับจิตโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่เกิดพร้อมกับจิตเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งเกิดพร้อมกับจิตโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๔๔/๑๓๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๖๓/๑๔๗)

เจตนาที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค : ทัสสเนนปหาตัพพา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคคือสังโยชน์ ๓ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส; หมายถึงสภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค คือจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยทิฏฐิ ๔ ดวง จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉา (อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๐๐๖/๒๖๐,อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๔๐๕/๓๔๘); ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคทำสภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ ให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่เจตนาที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น; สหชาตะและนานาขณิกะ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๓/๔๑๙, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๓/๔๒๐)

เจตนาที่เป็นกุศล : กุสลา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นกุศลคือกุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุต

SAMPLE

ด้วยกุศลมูลนั้น และกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๘๕๒๕๖); หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นกุศล คือสภาวธรรมที่เป็นกุศลในภูมิ ๔ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๓๖๓/๑๐๙); สภาวธรรมที่เป็นกุศล คือ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูงในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น ฯลฯ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๖/๕๒); สภาวธรรมที่เป็นกุศลคือจิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ หิริพละ โอตตัปปพละ อโลภะ อโทสะ อนภิชฌา อัพยาบาท หิริ โอตตัปปะ กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายุชุกตา จิตตุชุกตา สติ สมถะ ปัคคาหะ และอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูป ซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น สภาวธรรม เหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศล ฯลฯ ขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ อาหาร ๓ อินทรีย์ ๗ ฌานมีองค์ ๕ มรรคมีองค์ ๔ พละ ๖ เหตุ ๒ ผัสสะ ๑ ฯลฯ ธัมมายตนะ ๑ และธัมมธาตุ ๑ ก็เกิดขึ้นในสมัยนั้น หรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๗/๕๒); ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า เจตนาที่เป็นกุศลซึ่งเป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร สำเร็จด้วยทาน ศีลและภาวนา เรียกว่าปุญญาภิสังขาร, เจตนาที่เป็นกุศลซึ่งเป็นอรูปาวจร เรียกว่าอาเนญชาภิสังขาร; และข้อความว่า สภาวธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้น เพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นกุศลอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น; และข้อความว่า สภาวธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกุศลโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบาก และกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๘๕/๒๕๖,อภิ.วิ. (ไทย)

SAMPLE

๓๕/๒๒๖/๒๒๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๔๐/๘๐๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๙๔/๕๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๔๒๗/๒๘๑)

เจตนาที่เป็นของเสขบุคคล : เสกขา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นของเสขบุคคลคือมรรค ๔ ซึ่งไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ และสามัญญผล ๓ เบื้องต่ำ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า เจตนาที่เป็นของเสขบุคคลอาศัยขันธ์ที่เป็นของเสขบุคคลเกิดขึ้น (อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๐๒๓/๒๖๔,อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๔๑๔/๓๔๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๗/๓๗๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๕๙/๓๙๖)

เจตนาที่เป็นของอเสขบุคคล : อเสกขา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นของอเสขบุคคลคือ อรหัตตผลอันตั้งอยู่เบื้องสูง; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นของอเสขบุคคลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นของอเสขบุคคลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นของอเสขบุคคลเกิดขึ้น (อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๐๒๔/๒๖๔,อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๔๑๕/๓๔๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๖๐/๓๙๖)

เจตนาที่เป็นเจตสิก : เจตสิกา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นเจตสิก คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นเจตสิกเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นเจตสิกโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นเจตสิกเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัยในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นเจตสิกเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๑๙๕/๓๐๔,อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๕๒๙/๓๗๒,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๓๑/๗๔)

เจตนาที่เป็นปริตตะ : ปริตตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นปริตตะ คือสภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤต ซึ่งเป็นกามาวจรทั้งหมด ได้แก่ รูปขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นปริตตะ คือกามาวจรกุศล อกุศล กามาวจรวิบากทั้งหมด กามาวจรอัพยากตกิริยาและรูปทั้งหมด; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นปริตตะอาศัยสภาวธรรมที่เป็นปริตตะเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นปริตตะอาศัยขันธ์ที่เป็นปริตตะเกิดขึ้น ... ที่เป็นภายนอก ... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... มหาภูตรูป ๑ ฯลฯ (อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๐๒๖/๒๖๔,อภิ.สำ. (ไทย) ๓๔/๑๔๑๗/๓๔๙,อภิ. ป. (ไทย) ๔๑/๒๒/๔๑๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๙/๔๓๒, อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๗๘/๔๔๙)

เจตนาที่เป็นปัจจุบัน : ปัจจุปปันนา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นปัจจุบัน คือสภาวธรรมที่กำลังเกิด กำลังเป็น กำลังเกิดพร้อม กำลังบังเกิด กำลังบังเกิดเฉพาะ กำลังปรากฏ กำลังเกิดขึ้น กำลังเกิดขึ้นพร้อม กำลังตั้งขึ้น กำลังตั้งขึ้นพร้อมกำลัง

SAMPLE

เกิดขึ้นเฉพาะ สงเคราะห์ด้วยส่วนที่กำลังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า ได้แก่ รูปขันธ์เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นปัจจุบันเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นปัจจุบันโดยกัมมปัจจัยได้แก่ เจตนาที่เป็นปัจจุบันเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ เจตนาที่เป็นปัจจุบันเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๐๔๖/๒๖๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๒/๕๖๕)

เจตนาที่เป็นภายนอก : พาหิรา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นภายนอก คือ รูปายตนะ ฯลฯ ธัมมายตนะ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนอาศัยสภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นภายนอกตนอาศัยขันธ์ที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้น... ที่เป็นภายนอก ... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๒๑๔/๓๐๗,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๕๔๘/๓๗๕, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๔๙/๒๐๑)

เจตนาที่เป็นภายนอกตน : พาหิรา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นภายนอกตน คือ รูปายตนะ ฯลฯ ธัมมายตนะ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนอาศัยสภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นภายนอกตนอาศัยขันธ์ที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้น ... ที่เป็นภายนอก ... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๒๑๔/๓๐๗,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๕๔๘/๓๗๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๑/๕๙๔)

เจตนาที่เป็นภายในตน : อัชฌัตติกา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นภายในคือจักขายตนะ ฯลฯ มนายตนะ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นภายในตนอาศัยสภาวธรรมที่เป็นภายในตนเกิดขึ้นเพราะนวิปากปัจจัย (ไม่มีปฏิสนธิ) เพราะนอาหารปัจจัย ได้แก่ ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม ฯลฯ (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๒๑๓/๓๐๗,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๕๔๗/๓๗๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๑/๕๙๔)

เจตนาที่เป็นมหัคคตะ : มหัคคตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะ คือสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤต ซึ่งเป็นรูปาวจรและอรูปาวจร ได้แก่เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะ คือกุศลและอัพยากฤตที่เป็นรูปาวจรและอรูปาวจร; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะอาศัยสภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นมหัคคตะอาศัยขันธ์ที่เป็นมหัคคตะเกิดขึ้น(อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๐๒๗/๒๖๕,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๔๑๘/๓๕๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๒/๔๑๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๙/๔๓๒,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๗๘/๔๔๙)

SAMPLE

เจตนาที่เป็นรูปาวจร : รูปาวจรา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นรูปาวจร คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัติ ของผู้ที่กำลังอุบัติ หรือของผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิระหว่างนี้ คือ เบื้องต่ำกำหนดพรหมโลกเป็นที่สุด เบื้องสูง กำหนดเทพชั้นอกนิฏฐภพเป็นที่สุด; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นรูปาวจร คือ ฌาน ๔ และฌาน ๕ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะสหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัยในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งเป็นรูปาวจรโดยกัมมปัจจัย(อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๘๙/๓๒๖,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๖๐๓/๓๘๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๕๕/๕๗๖)

เจตนาที่เป็นโลกิยะ : สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะ คือสภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤต ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร ได้แก่ รูปขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นโลกิยะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่เจตนาที่เป็นโลกิยะเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๘๗/๖๔๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๖๑/๑๔๓)

เจตนาที่เป็นโลกิยะ : โลกิยา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นโลกิยะ คือสภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤต ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร ได้แก่ รูปขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นโลกิยะ คือ กุศลในภูมิ ๓ อกุศล วิบากในภูมิ ๓ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ และรูปทั้งหมด; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะอาศัยสภาวธรรมที่เป็นโลกิยะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นโลกิยะเกิดขึ้น ฯลฯ; และข้อความว่า สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๙๙/๒๗๙,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๖๓/๓๕๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๖๑/๑๙๓)

เจตนาที่เป็นโลกุตตระ : โลกุตตรา เจตนา; สภาวธรรมที่เป็นโลกุตตระ คือมรรค ผลของมรรคที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นโลกุตตระ คือมรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สามัญญผล ๔ และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์

SAMPLE

ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นโลกุตตระเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นโลกุตตระ โดยกัมมปัจจัยมี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นโลกุตตระเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นโลกุตตระเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๑๐๐/๒๗๙,อภิ.สํ. ๓๔/๑๔๖๔/๓๕๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๖๑/๑๙๓)

เจตนาที่เป็นวิบาก : วิปากา เจตนา; หมายถึง สภาวธรรมที่เป็นวิบากคือวิบากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นวิบากคือวิบากในภูมิ ๔; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นวิบากเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นวิบากโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นวิบากเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ เจตนาที่เป็นวิบาก ฯลฯ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๙๑/๒๕๗,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๓๙๐/๓๔๕, อภิ.ป. (ไทย) ๔๔/๑๐๘/๗๖๒)

เจตนาที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ : นิยยานิกา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ คือมรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะได้แก่เจตนาที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์เป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะได้แก่เจตนาที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์เป็นปัจจัยแก่ผลโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๙๕/๓๒๗,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๖๐๙/๓๘๗, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๒๑/๖๑๗

เจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก : วิปากธัมมเจตนา; หมายถึง สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก คือสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ และวิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก คือกุศลในภูมิ ๔ และอกุศล; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากอาศัยขันธ์ที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากเกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๙๒/๒๕๗,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๓๙๑/๓๔๕, อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๓๙/๗๑๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๐๘/๗๖๒)

เจตนาที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน : อปจยคามิโน เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานคือมรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้

SAMPLE

ถึงนิพพานอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานอาศัยขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานเกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๑๒/๓๔๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๓/๓๑๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๖๐/๓๕๐)

เจตนาที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและนิพพาน : อาจยคามิโน อปจยคามิโน เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิจุติและนิพพาน คือวิบากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ สภาวธรรมที่เป็นกิริยา ซึ่งไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล ไม่เป็นวิบากแห่งกรรม รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพาน คือวิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติและที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานทำสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติและที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติและนิพพานให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะนอาเสวนปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ ทำขันธ์ ๑ ที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติและทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ฯลฯ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๒๒/๒๖๔,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๑๓/๓๔๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๓๑/๓๒๙)

เจตนาที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ : สรณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ คืออกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ที่มีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ คือจิตตุปบาทที่เป็นอกุศล ๑๒; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้อาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้เกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยขันธ์ ๒ ฯลฯ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๓๐๑/๓๒๘,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๖๑๕/๓๘๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๔๖/๖๓๒)

เจตนาที่เป็นอกุศล : อกุสลา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอกุศล คือจิตที่เป็นอกุศล สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยทิฏฐิ มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา วิริยินทรีย์ สมาธินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยพละ สมาธิพละ อหิริกพละ อโนตตัปปพละ โลภะ โมหะ อภิชฌา มิจฉาทิฏฐิ อหิริกะ อโนตตัปปะ

SAMPLE

สมถะ ปัคคาหะ และอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอกุศล คืออกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ที่มีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐา; และหมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอกุศล คือจิตตุปบาทที่เป็นอกุศล ๑๒; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นอกุศลอาศัยขันธ์ที่เป็นอกุศลเกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๓๖๕/๑๑๐, อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๘๖/๒๕๖,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๓๘๕/๓๔๔,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๙๔/๕๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๒๘๒/๑๕๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๔๒๗/๒๘๑)

เจตนาที่เป็นอดีต : อตีตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอดีต คือสภาวธรรมที่ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสูญแล้ว เกิดขึ้นดับไปแล้ว ที่ล่วงไปแล้ว สงเคราะห์ด้วยส่วนที่ล่วงไปแล้ว ได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นอดีตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นปัจจุบันโดยกัมมปัจจัยมีอย่างเดียว คือ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งเป็นปัจจุบัน และกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๔๔/๒๖๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๒/๕๖๔)

เจตนาที่เป็นอรูปาวจร : อรูปาวจรา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอรูปาวจร คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัติ ของผู้ที่กำลังอุบัติ หรือของผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิระหว่างนี้ คือเบื้องต่ำกำหนดเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพเป็นที่สุด เบื้องสูงกำหนดเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพเป็นที่สุด; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอรูปาวจร คืออรูป ๔ ฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นอรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจรโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นอรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปและขันธ์ที่เป็นอรูปาวจรโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๙๑/๓๒๖, อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๖๐๕/๓๘๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๘๘/๕๙๗)

เจตนาที่เป็นอัปปมาณะ : อัปปมาณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะ คือมรรค ผลของมรรค และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ซึ่งไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะ คือ มรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สามัญญผล ๔ และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะอาศัยสภาวธรรมที่

SAMPLE

เป็นอัปปมาณะเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นอัปปมาณะอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลซึ่งเป็นอัปปมาณะเกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๒๘/๓๖๕,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๑๙/๓๕๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๒/๔๑๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๙/๔๓๒)

เจตนาที่เป็นอัพยากตกิริยา : อัพยากตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤต คือวิบากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ สภาวธรรมเหล่าใดเป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล และไม่เป็นวิบากแห่งกรรม รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นอัพยากตกิริยาอาศัยขันธ์ที่เป็นอัพยากตกิริยาเกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๕๘๓/๑๖๙,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๘๗/๒๕๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๙๔/๕๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๒๘๒/๑๕๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๓๕๔/๒๑๙)

เจตนาที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน: จิตตสมุฏฐานา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ หรือรูปแม้อื่นใดที่เกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่เจตนาที่มีจิตเป็นสมุฏฐานเป็นปัจจัยแก่จิตโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่มีจิตเป็นสมุฏฐานเป็นปัจจัยแก่จิตที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๐๑/๒๐๕,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๕๓๕/๓๗๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๒๑/๑๒๖)

เจตนาที่มีทั้งวิตกและวิจาร : สวิตักกสวิจารา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจาร คือ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยวิตกและวิจารนั้น เว้นวิตกและวิจารในกามาวจร รูปาวจร และในจิตที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อันเป็นที่เกิดแห่งสภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจาร; หมายถึงสภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจาร คือ กามาวจรกุศล อกุศล จิตตุปบาทฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรกุศล ๑๑ ฝ่าย วิบากแห่งอกุศล ๒ ฝ่ายกิริยา ๑๑ รูปาวจรปฐมฌานฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยาโลกุตตรปฐมฌานฝ่ายกุศลและวิบาก เว้นวิตกและวิจารที่เกิดขึ้นในจิตเหล่านี้แล้ว; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารอาศัยสภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและ

SAMPLE

วิจารเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่มีทั้งวิตกและวิจารอาศัยขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๐๐/๒๕๙,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๓๙๙/๓๔๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๓๙/๓๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๕๔/๔๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๑๔/๙๕)

เจตนาที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ : พหิทธารัมมณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกปรารภสภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้น; หมายถึง สภาวธรรมที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ คือฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา จตุตถฌานวิบาก อากาสานัญจายตนะ มรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ และสามัญญผล ๔; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๕๔/๒๗๐,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๓๗/๓๕๔,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๒/๖๒๕)

เจตนาที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ : อัชฌัตตารัมมณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกปรารภสภาวธรรมที่เป็นภายในตนเกิดขึ้น; หมายถึงสภาวธรรมที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์ คือวิญญาณัญจายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๕๓/๒๖๙,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๓๖/๓๕๔,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๒/๖๒๕)

เจตนาที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ : ปริตตตารัมมณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก ปรารภสภาวธรรมที่เป็นปริตตะเกิดขึ้น; หมายถึงสภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ คือกามาวจรวิบากทั้งหมด มโนธาตุที่เป็นกิริยา มโนวิญญาณธาตุที่เป็นอเหตุกกิริยาซึ่งสหรคตด้วยโสมนัส; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์

SAMPLE

โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่มีปริตตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่มีปริตตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีปริตตะเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๒๙/๒๖๕,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๒๐/๓๕๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๓๑/๔๗๓)

เจตนาที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ : ปัจจุปปันนารัมมณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก ปรารภสภาวธรรมที่เป็นปัจจุบันเกิดขึ้น; หมายถึงสภาวธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ คือปัญจวิญญาณและมโนธาตุ ๓; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะสหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๔๙/๒๔๙,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๓๔/๓๕๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๑/๕๗๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๓๗/๕๘๔)

เจตนาที่มีมรรคเป็นเหตุ : มัคคเหตุกา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุ คือเว้นองค์มรรคแล้ว เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยองค์มรรคนั้นของท่านผู้พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่ามีมรรคเป็นเหตุสัมมาทิฏฐิของท่านผู้พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เป็นมรรคและเป็นเหตุ เว้นสัมมาทิฏฐิแล้ว เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยสัมมาทิฏฐินั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่ามีมรรคเป็นเหตุ อโลภะ อโทสะ และ อโมหะของท่านผู้พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรคสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่ามีมรรคเป็นเหตุ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอโลภะ อโทสะ และอโมหะนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่ามีมรรคเป็นเหตุ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุอาศัยสภาวธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่มีมรรคเป็นเหตุอาศัยขันธ์ที่มีมรรคเป็นเหตุเกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๓๙/๒๖๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๙/๕๓๐)

เจตนาที่มีมรรคเป็นอธิบดี : มัคคาธิปติโน เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอธิบดี คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกทำอริยมรรคให้เป็นอธิบดีเกิดขึ้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่ามีมรรคเป็นอธิบดี เวทนาขันธ์ ฯลฯ เว้นวิมังสาของท่านผู้พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรคซึ่งกำลังเจริญมรรคที่มีวิมังสาเป็นอธิบดีแล้ว เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยวิมังสานั้น; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอธิบดี

SAMPLE

อาศัยสภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่มีมรรคเป็นอธิบดีอาศัยขันธ์ที่มีมรรคเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๔๐/๒๖๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๘/๕๓๐)

เจตนาที่มีมรรคเป็นอารมณ์ : มัคคารัมมณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์ คือ สภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก ปรารภอริยมรรคเกิดขึ้น; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์อาศัยสภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่มีมรรคเป็นอารมณ์อาศัยขันธ์ที่มีมรรคเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๓๘/๒๖๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๘/๒๕๙)

เจตนาที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ : มหัคคตารัมมณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก ปรารภสภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะเกิดขึ้น; หมายถึงสภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ คือวิญญาณัญจายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์อาศัยสภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์อาศัยขันธ์ที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๓๐/๒๖๕,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๒๑/๓๕๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๓๑/๔๗๘)

เจตนาที่มีวิตก :สวิตักกา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีวิตก คือ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยวิตกในภูมิแห่งจิตที่มีวิตกซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ เว้นวิตกแล้ว; หมายถึงภาวธรรมที่มีวิตก คือกามาวจรกุศล อกุศล จิตตุปบาทฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรกุศล ๑๑ ฝ่าย วิบากแห่งอกุศล ๒ ฝ่ายกิริยา ๑๑ รูปาวจรปฐมฌานฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยาโลกุตตรปฐมฌานฝ่ายกุศล และวิบากเว้นวิตกที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาทนี้แล้ว ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีวิตกโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะได้แก่เจตนาที่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัยในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่เจตนาที่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีวิตกโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๗๕/๓๒๓,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๕๘๙/๓๘๓, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๓๐/๔๘๘)

เจตนาที่มีสภาวะชอบ : สัมมัตตนิยตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน คือมรรค ๔ ซึ่งไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์; หมายถึงสภาวธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน คือมรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ

SAMPLE

สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๓๖/๒๖๖, อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๒๗/๓๕๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๕๒/๕๑๑)

เจตนาที่มีสภาวะผิด : มิจฉัตตนิยตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีสภาวะผิดคืออนันตริยกรรม ๕ และมิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลแน่นอน; หมายถึงสภาวธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน คือจิตตุปบาทที่เป็นทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโทมนัส ๒; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะได้แก่เจตนาที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะได้แก่เจตนาที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย(อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๓๕/๒๖๖,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๒๖/๓๕๑, อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๕๑/๕๑๑)

เจตนาที่มีเหตุ : สเหตุกา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีเหตุ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่มีเหตุ คือ อกุศลที่เหลือ เว้นโมหะที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและโมหะที่สหรคตด้วยอุทธัจจะแล้ว กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ เว้นอเหตุกจิตตุปบาทฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรอัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ เว้นอเหตุกจิตตุปบาทฝ่ายกามาวจรกิริยาแล้ว; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคอาศัยสภาวธรรมที่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคอาศัยขันธ์ที่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๗๙/๒๗๖,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๔๓/๓๕๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๖๖/๓๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๑๑/๖๐)

เจตนาที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ : อตีตารัมมณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก ปรารภสภาวธรรมที่เป็นอดีตเกิดขึ้น; หมายถึงสภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ คือ วิญญาณัญจายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีอดีตธรรมเป็น

SAMPLE

อารมณ์โดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๐๔๗/๒๖๙,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๔๓๒/๓๕๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๑/๕๗๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๓๕/๕๘๔)

เจตนาที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ : อนาคตารัมมณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก ปรารภสภาวธรรมที่เป็นอนาคตเกิดขึ้น; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะได้แก่เจตนาที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะได้แก่เจตนาที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีอดีตธรรมเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๐๔๘/๒๗๐, อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๑/๕๗๑)

เจตนาที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ : อัปปมาณารัมมณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก ปรารภสภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะเกิดขึ้น; หมายถึงสภาวธรรมที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ คือมรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สามัญญผล ๔; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์อาศัยสภาวธรรมที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่เจตนาที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์อาศัยขันธ์ที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๐๓๑/๒๖๕,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๔๒๒/๓๕๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๓๒/๔๗๙)

เจตนาที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค : น ทัสสเนน ปหาตัพพา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค เว้นสภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์เหล่านั้นแล้ว สภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤตที่เหลือ ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค คือจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ อาศัย สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ เกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ อาศัยขันธ์ที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ เกิดขึ้น ... ที่เป็นภายนอก ... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... สำหรับเหล่าอสัญญ

SAMPLE

สัตตพรหม ... อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๖๕/๓๒๑,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๕๘๒/๓๘๒,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๔/๔๒๐)

เจตนาที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสอง : อนิยตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น เว้นสภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนเหล่านั้นแล้ว สภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤตที่เหลือ ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน คือจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโลภะ วิปปยุตจากทิฏฐิ ๔ จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉา จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ กุศลในภูมิ ๓ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังข้อความในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่เจตนาที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่เจตนาที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๙๘/๓๒๗, อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๖๑๒/๓๘๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๕๒/๕๑๒)

เจตนาที่ไม่เป็นกิเลส : โน สังกิเลสา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นกิเลส คือเว้นสภาวธรรมที่เป็นกิเลสเหล่านั้นแล้ว สภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤตที่เหลือ ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจรและที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมดและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นกิเลส คืออกุศลที่เหลือ เว้นกิเลส กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นกิเลสโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย สภาวธรรมที่ไม่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นกิเลสโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมม

SAMPLE

ปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๒๔๖/๓๑๕,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๕๖๖/๓๗๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๗/๓๖๖)

เจตนาที่ไม่เป็นคันถะ :โน คันถา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะ คือ เว้นคันถะเหล่านั้นแล้ว สภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤตที่เหลือซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะ คือ อกุศลที่เหลือ เว้นคันถะ กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพานดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะสหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นคันถะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นคันถะเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย สภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นคันถะโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นคันถะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย สภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นคันถะและที่ไม่เป็นคันถะโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นคันถะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ คันถะและจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๑๔๕/๒๙๓,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๔๙๐/๓๖๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๑/๓๔๕)

เจตนาที่ไม่เป็นจิต : โน จิตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นจิต คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นจิต คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นจิตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นจิตโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นจิตเป็นปัจจัยแก่จิตโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นจิตเป็นปัจจัยแก่จิตที่เป็นวิบากโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๑๙๔/๓๐๔,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๕๒๘/๓๗๒,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๘๐/๔๖)

เจตนาที่ไม่เป็นนิวรณ์ : สภาวธรรมที่ไม่เป็นนิวรณ์ คือเว้นนิวรณ์เหล่านั้นแล้ว สภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศลและอัพยากฤตที่เหลือซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นนิวรณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นนิวรณ์โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิ

SAMPLE

กะสหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นนิวรณ์เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นนิวรณ์เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๑๖๙/๒๙๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๘/๔๐๖)

เจตนาที่ไม่เป็นปรามาส : โน ปรามาสา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาส คือเว้นสภาวธรรมที่เป็นปรามาสเหล่านั้นแล้ว สภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤตที่เหลือซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมดและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาส คืออกุศลที่เหลือ เว้นปรามาส กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน;ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาสโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะได้แก่เจตนาที่ไม่เป็นปรามาสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นปรามาสเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๑๘๒/๓๐๒,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๕๑๖/๓๗๐, อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๒/๔๕๓)

เจตนาที่ไม่เป็นรูป : อรูปิโน เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูป คือ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูป คือกุศลในภูมิ ๔ อกุศล วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นรูปเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๙๘/๒๗๙,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๖๒/๓๕๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๒๐/๑๗๒)

เจตนาที่ไม่เป็นรูปาวจร : น รูปาวจรา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจร คือสภาวธรรมที่เป็นกามาวจร อรูปาวจรและที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจร คือสภาวธรรมที่เป็นกามาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจรโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัย

SAMPLE

แก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งไม่เป็นรูปาวจร และกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๙๐/๓๒๖,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๖๐๔/๓๘๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๕๕/๕๗๗)

เจตนาที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก : เนววิปากนวิปากธัมมเจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก คือสภาวธรรมที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล ไม่เป็นวิบากแห่งกรรม รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก คืออัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย(อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๙๓/๒๕๗,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๓๙๒/๓๔๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๐๘/๗๖๓)

เจตนาที่ไม่เป็นเหตุ : น เหตู เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุ คือเว้นสภาวธรรมที่เป็นเหตุเหล่านั้นแล้ว สภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤตที่เหลือ เว้นสภาวธรรมที่เป็นเหตุเหล่านั้นซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุ คือเว้นเหตุทั้งหมดแล้ว กุศลในภูมิ ๔ อกุศล วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานทำสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติและนิพพานให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานทำขันธ์ที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น ... ที่เป็นภายนอก ... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... เจตนาที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๗๘/๒๗๕,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๔๒/๓๕๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๓/๑๘,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๑๘๖/๑๐๑)

เจตนาที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ : อนิยยานิกา เจตนา; หมาวถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ คือเว้นสภาวธรรมที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์เหล่านั้นแล้ว สภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศลและอัพยากฤตที่เหลือ ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ คือกุศลในภูมิ ๓ อกุศล วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์

SAMPLE

เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ (ฯลฯ) นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์เป็นปัจจัยแก่ผลโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๙๖/๓๒๗,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๖๑๐/๓๘๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๒๒/๖๑๘)

เจตนาที่ไม่เป็นอรูปาวจร : น อรูปาวจรา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจร คือ กามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจร คือสภาวธรรมที่เป็นกามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจรโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นอรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๙๒/๓๖๒,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๖๐๖/๓๘๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๘๘/๕๙๗)

เจตนาที่ไม่เป็นอาสวะ : โน อาสวา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นอาสวะ คือเว้นสภาวธรรมที่เป็นอาสวะเหล่านั้นแล้ว สภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤตที่เหลือ ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯวิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นอาสวะ คืออกุศลที่เหลือ เว้นอาสวะ กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นอาสวะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นอาสวะโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นอาสวะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นอาสวะเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๑๐๗/๓๘๒,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๖๖/๓๖๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๑/๒๑๙)

เจตนาที่ไม่เป็นอุปาทาน : โน อุปาทานา เจตนา; สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทาน คือเว้นสภาวธรรมที่เป็นอุปาทานแล้ว สภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤตที่เหลือ ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึง สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทาน คืออกุศลที่เหลือ เว้นอุปาทาน กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูปและนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทานโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง

SAMPLE

คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นอุปาทานเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๔/๓๐๙,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๕๕๔/๓๗๖, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๐/๓๐๓)

เจตนาที่ไม่เป็นอุปาทายรูป : โน อุปาทา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูป คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ มหาภูตรูป ๔ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูป คือกุศลในภูมิ ๔ อกุศล วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ มหาภูตรูป ๔ และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูปทำสภาวธรรมที่เป็นอุปาทายรูปให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่เจตนาที่ไม่เป็นอุปาทายรูปทำหทัยวัตถุให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้น; และข้อความว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็น อุปาทายรูปเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูปโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่เจตนาที่ไม่เป็นอุปาทายรูปเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปที่ไม่เป็นอุปาทายรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นอุปาทายรูปเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปที่ไม่เป็นอุปาทายรูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๑๖/๓๐๗,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๕๕๐/๓๗๕,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๙๐/๒๒๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๔๐๑/๒๓๖)

เจตนาที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร : อวิตักกวิจารา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร คือเวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ในกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และในจิตที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อันเป็นที่เกิดแห่งสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารแล้ว รูปทั้งหมดและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร คือทวิปัญจวิญญาณทั้งหมด ฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศล วิบากและกิริยา อรูป ๔ ฝ่ายกุศล วิบากแห่งกิริยา ฌาน ๓ และฌาน ๔ ฝ่ายที่เป็นโลกุตตระฝ่ายกุศล วิบาก วิจารที่เกิดขึ้นในทุติยฌาน ในปัญจกนัย รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารอาศัยสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารอาศัยขันธ์ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้น ... ที่เป็นภายนอก ... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... อาศัยมหาภูตรูป ๑ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๐๒/๒๕๙,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๐๑/๓๔๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๑๕/๙๘)

SAMPLE

เจตนาที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร : อวิตักกวิจารมัตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร คือเวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยวิจารนั้น เว้นวิจารในรูปาวจร และในจิตที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อันเป็นที่เกิดแห่งสภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารแล้ว; หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร คือทุติยฌานในรูปาวจรปัญจกนัยฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา ทุติยฌานในโลกุตตรปัญจกนัย ฝ่าย และวิบาก และวิตก เว้นวิจารที่เกิดขึ้นในจิตเหล่านี้แล้ว; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารอาศัยสภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารเกิดขึ้น เพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารอาศัยขันธ์ที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารเกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๐๑/๒๕๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๕๕/๔๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๑๕/๙๘)

เจตนาที่รับรู้อารมณ์ได้ : สารัมมณา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้ คือกุศลในภูมิ ๔ อกุศล วิบากในภูมิ ๔ และอัพยากตกิริยาในภูมิ ๓; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้ โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่รับรู้อารมณ์ได้เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่รับรู้อารมณ์ได้เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๑๙๑/๓๐๓,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๕๒๕/๓๗๒,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๖/๑๘)

เจตนาที่วิปปยุตจากคันถะ : คันถวิปปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะ คือ สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะเหล่านั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะ คือ โลภะเกิดขึ้นในจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโลภะ วิปปยุตจากทิฏฐิ ๔ ปฏิฆะเกิดขึ้นในจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโทมนัส ๒ จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉา จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่วิปปยุตจากคันถะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่วิปปยุตจากคันถะเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย

SAMPLE

(อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๑๔๙/๒๙๔,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๔๙๔/๓๖๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๘๙/๓๗๔)

เจตนาที่วิปปยุตจากปรามาส : ปรามาสวิปปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาส คือสภาวธรรมที่วิปปยุตจากสภาวธรรมที่เป็นปรามาสเหล่านั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาส คือจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโลภะ วิปปยุตจากทิฏฐิ ๔ จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโทมนัส ๒ จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉา จิตตุปบาทที่สรหคตด้วยอุทธัจจะ กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะสหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่วิปปยุตจากปรามาสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่วิปปยุตจากปรามาสเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๑๘๖/๓๐๒,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๕๒๐/๓๗๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๗๕/๔๗๔)

เจตนาที่วิปปยุตจากอาสวะ : อาสววิปปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะ คือสภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะ คือโมหะที่เกิดในจิตตุปบาท ที่สหรคตด้วยโทมนัส ๒ โมหะที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและโมหะที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่วิปปยุตจากอาสวะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่วิปปยุตจากอาสวะเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๑๑๑/๒๘๓,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๔๗๐/๓๖๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๙๒/๒๕๔)

เจตนาที่วิปปยุตจากอุปาทาน : อุปาทานวิปปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทาน ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทาน คือโลภะเกิดขึ้นในจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโลภะ วิปปยุตจากทิฏฐิ ๔ จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโทมนัส ๒ จิต

SAMPLE

ตุปบาทที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉา จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ กุศลในภูมิ ๔ วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทาน โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่วิปปยุตจากอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูป โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่วิปปยุตจากอุปาทานเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๘/๓๑๐,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๕๕๘/๓๗๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๘๒/๓๓๒)

เจตนาที่สหรคตด้วยโทมนัส : โทมนัสสสหคตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สหรคตด้วยโทมนัส; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยอาสวะเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย เจตนาที่สหรคตด้วยโทมนัส ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะเป็นปัจจัยแก่โมหะและจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๘๘/๓๗๔, อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๙๒/๒๕๔)

เจตนาที่สหรคตด้วยปีติ : ปีติสหคตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติ คือ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยปีตินั้น ในภูมิแห่งจิตที่สหรคตด้วยปีติ ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ เว้นปีติแล้ว; หมายถึงสภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติ คือจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโสมนัสฝ่ายกามาวจรกุศล ๔ ฝ่ายอกุศล ๔ ฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรกุศล ๕ ฝ่ายกิริยา ๕ ฌาน ๒ และฌาน ๓ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา ฌาน ๒ และฌาน ๓ ที่เป็นโลกุตตระฝ่ายกุศล และวิบาก เว้นปีติที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาทนี้แล้ว; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติอาศัยสภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่สหรคตด้วยปีติอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยปีติเกิดขึ้น (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๒๘๑/๓๒๔,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๕๙๕/๓๘๕, อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๐/๑๕๒)

เจตนาที่สหรคตด้วยโลภะ : โลภสหคตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สรหคตด้วยโลภะ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยคันถะเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย เจตนาที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุตจากทิฏฐิเป็นปัจจัยแก่โลภะและจิตตสมุฏฐานรูป

SAMPLE

โดยกัมมปัจจัย เจตนาที่สหรคตด้วยโทมนัสเป็นปัจจัยแก่ปฏิฆะและจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๘๘/๓๗๔)

เจตนาที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุตจากทิฏฐิ : ทิฏฐิวิปปยุตตา โลภสหคตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุตจากทิฏฐิ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยคันถะเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย เจตนาที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุตจากทิฏฐิเป็นปัจจัยแก่โลภะและจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย เจตนาที่สหรคตด้วยโทมนัสเป็นปัจจัยแก่ปฏิฆะและจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๘๑/๓๓๑)

เจตนาที่สหรคตด้วยอุเบกขา : อุเปกขาสหคตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขา คือสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยอุเบกขานั้น ในภูมิแห่งจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ เว้นอุเบกขาแล้ว; หมายถึงสภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขา คือจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยอุเบกขาฝ่ายกามาวจรกุศล ๔ ฝ่ายอกุศล ๖ ฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรกุศล ๑๐ ฝ่ายวิบากแห่งอกุศล ๖ ฝ่ายกิริยา ๖ รูปาวจรจตุตถฌาน ฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา อรูป ๔ ฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยาโลกุตตรจตุตถฌาน ฝ่ายกุศลและวิบาก เว้นอุเบกขาที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาทนี้; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติโดยกัมมปัจจัย มีอย่างเดียว คือ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่สหรคตด้วยอุเบกขา ฯลฯ (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๒๘๕/๓๒๕,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๕๙๙/๓๘๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๒/๑๕๓)

เจตนาที่สัมปยุตด้วยคันถะ : คันถสัมปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะ คือจิตตุปบาทที่สัมปยุตด้วยทิฏฐิ ๔ และจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโลภะ วิปปยุตจากทิฏฐิ ๔ เว้นโลภะที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาทนี้ จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโทมนัส ๒ เว้นปฏิฆะที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาทนี้; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยคันถะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๑๔๘/๒๙๔, อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๔๙๓/๓๖๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๘๘/๓๗๔)

SAMPLE

เจตนาที่สัมปยุตด้วยจิต : จิตตสัมปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจิตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจิตโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยจิตเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยจิตเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๑๙๗/๓๐๔,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๕๓๑/๓๗๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๗๒/๙๖)

เจตนาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา : ทุกขาย เวทนาย สัมปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา คือสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนานั้น เว้นทุกขเวทนาในกามาวจรอันเป็นที่เกิดแห่งทุกขเวทนาแล้ว; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา คือจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโทมนัส ๒ และกายวิญญาณที่สหรคตด้วยทุกข์เว้นทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นในจิตเหล่านี้แล้ว; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาอาศัยสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาอาศัยขันธ์ที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเกิดขึ้น (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๙๘๙/๒๕๗,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๓๘๘/๓๔๔/อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๒/๖๔๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๕๘/๖๗๗)

เจตนาที่สัมปยุตด้วยนิวรณ์ : นีวรณสัมปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยนิวรณ์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยนิวรณ์ คือจิตตุปบาทที่เป็นอกุศล ๑๒; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยนิวรณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยนิวรณ์โดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยนิวรณ์เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๑๗๒/๒๙๙,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๕๐๗/๓๖๙,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๗๗/๔๒๓)

เจตนาที่สัมปยุตด้วยปรามาส : ปรามาสสัมปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาส คือสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสภาวธรรมที่เป็นปรามาสเหล่านั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯวิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาส คือจิตตุปบาทที่สัมปยุตด้วยทิฏฐิ ๔ เว้นปรามาสที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาทนี้; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาสโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยปรามาสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สห

SAMPLE

ชาตะ ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยปรามาสเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยปรามาสเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๑๘๕/๓๐๒,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๕๑๙/๓๗๑,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๗๕/๔๗๓)

เจตนาที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์ : สัญโญชนสัมปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์ คืออกุศลที่เหลือ เว้นโมหะที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์โดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์โดยกัมมปัจจัย สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากสังโยชน์โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย เจตนาที่สหรคตด้วยอุทธัจจะเป็นปัจจัยแก่โมหะและจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๑๓๒/๒๘๘,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๘๑/๓๖๓,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๘๓/๓๑๓)

เจตนาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา : สุขาย เวทนาย สัมปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา คือสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาขันธ์นั้นเว้นสุขเวทนาในกามาวจร รูปาวจร และในจิตที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อันเป็นที่เกิดแห่งสุขเวทนาแล้ว; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา คือจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโสมนัสฝ่ายกามาวจรกุศล ๔ ฝ่ายอกุศล ๔ ฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรกุศล ๕ และฝ่ายกิริยาอย่างละ ๕ ดวง ฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา ฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นโลกุตตระฝ่ายกุศลและวิบาก เว้นสุขเวทนาที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาทนี้; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยขันธ์ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้น (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๘๘/๒๕๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๒/๖๔๖,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๓๘๗/๓๔๔,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๕๗/๖๗๖)

เจตนาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา :อทุกขมสุขาย เวทนาย สัมปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนานั้น เว้นอทุกขมสุขเวทนาในกามาวจร รูปาวจร

SAMPLE

อรูปาวจร และในจิตที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อันเป็นที่เกิดแห่งอทุกขมสุขเวทนา แล้ว; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา คือจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยอุเบกขาฝ่ายกามาวจรกุศล ๔ ฝ่ายอกุศล ๖ ฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรกุศล ๑๐ ฝ่ายวิบากแห่งอกุศล ๖ ฝ่ายกิริยา ๖ รูปาวจรจตุตถฌานฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา อรูปาวจร ๔ ฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยาโลกุตตรจตุตถฌานฝ่ายกุศลและวิบาก เว้นอทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นในจิตนี้แล้ว; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๙๙๐/๒๕๗,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๓๘๙/๓๔๔,อภิ.ป. (ไทย)๔๐/๑๒/๖๔๖,อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๕๙/๖๗๖)

เจตนาที่สัมปยุตด้วยอาสวะ : อาสวสัมปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะ ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะ คือจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโทมนัส ๒ เว้นโมหเจตสิกที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาทนี้แล้ว อกุศลที่เหลือ เว้นโมหะที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและโมหะที่สหรคตด้วยอุทธัจจะแล้ว; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยอาสวะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะได้แก่เจตนาที่สัมปยุตด้วยอาสวะเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย เจตนาที่สหรคตด้วยโทมนัสที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะเป็นปัจจัยแก่โมหะและจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยอาสวะเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๑๑๐/๒๘๓,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๖๙/๓๖๐,อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๙๒/๒๕๔)

เจตนาที่สัมปยุตตด้วยอุปาทาน : อุปาทานสัมปยุตตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทาน คือสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสภาวธรรมที่เป็นอุปาทาน ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์; หมายถึงภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทาน คือจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโลภะ สัมปยุตด้วยทิฏฐิ ๔ จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโลภะ วิปปยุต

SAMPLE

จากทิฏฐิ ๔ เว้นโลภะที่เกิดขึ้นในจิตตุปบาท; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทานโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่สัมปยุตด้วยอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทานโดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะได้แก่เจตนาที่สัมปยุตด้วยอุปาทานเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย เจตนาที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุตจากทิฏฐิเป็นปัจจัยแก่โลภะและจิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๗/๓๑๐,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๕๕๗/๓๗๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๘๑/๓๓๑)

เจตนาที่เห็นไม่ได้ : อนิทัสสนา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เห็นไม่ได้ คือจักขายตนะฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่เห็นไม่ได้ คือ จักขายตนะ ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ กุศลในภูมิ ๔ อกุศล วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะได้แก่เจตนาที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ (อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๐๙๔/๒๗๘,อภิ.สํ. (ไทย) ๓๔/๑๔๕๘/๓๕๘, อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๔๓/๑๒๘)

เจตนาที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ : อนิทัสสนาปปฏิฆา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง; หมายถึงสภาวธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ คือกุศลในภูมิ ๔ อกุศล วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูปที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ และนิพพาน; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เห็นได้และกระทบได้โดยกัมมปัจจัย มี ๒ อย่าง คือสหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้เป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปที่เห็นได้และกระทบได้โดยกัมมปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ นานาขณิกะได้แก่เจตนาที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้เป็นปัจจัยแก่กฏัตตารูปที่เห็นได้

SAMPLE

และกระทบได้โดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๐๕๘/๒๗๐,อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๔๔๐/๓๕๔,อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๓/๖๕๓)

เจตนาที่ให้ผลแน่นอน : นิยตา เจตนา; หมายถึงสภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอน คืออนันตริยกรรม ๕ มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลแน่นอน และมรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์; หมายถึงสภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอน คือจิตตุปบาทที่สัมปยุตด้วยทิฏฐิ ๔ จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโทมนัส ๒ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าที่ให้ผลแน่นอนก็มี ที่ให้ผลไม่แน่นอนก็มี มรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์; ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยกัมมปัจจัย (อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๒๙/๓๒๗, อภิ.สं. (ไทย) ๓๔/๑๖๑๑/๓๘๗,อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๓๘/๖๒๗)

เจตนาเป็นเหตุงดเว้น : เวรมณีเจตนา; หมายถึงสภาวธรรมเป็นเหตุงดเว้น วิรัติ(การงดเว้น) มี ๓ อย่าง คือ (๑) สัมปัตตวิรัติ งดเว้นได้ซึ่งสิ่งที่ประจวบเข้า (๒) สมาทานวิรัติ งดเว้นได้ด้วยการสมาทาน (๓) สมุจเฉทวิรัติ งดเว้นได้โดยเด็จขาด; มีข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า สัมมาวาจาที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ นี้เป็นสัมมาวาจาที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ, สัมมาวาจาอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้เป็นสัมมาวาจาอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระเป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาวาจา ยังสัมมาวาจาให้ถึงพร้อมอยู่ ความพยายามของภิกษุนั้นเป็นสัมมาวายามะ ภิกษุนั้นมีสติ ละมิจฉาวาจา มีสติเข้าถึงสัมมาวาจาอยู่ สติของภิกษุนั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม๓ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามสัมมาวาจาของภิกษุนั้นไป (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๘๐,พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ๒๕๕๑)

เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ : ปาณาติปาตาเวรมณีเจตนา; หมายถึงสภาวธรรมเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ในที่นี้หมายถึง สัมมากัมมันตะ; ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า สัมมากัมมันตะ คือเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕,อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒)

SAMPLE

เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ : อทินนาทานาเวรมณีเจตนา; หมายถึงสภาวธรรมเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ในที่นี้หมายถึงสัมมากัมมันตะ; ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า สัมมากัมมันตะ คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕,อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒)

เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม : กาเมสุ มิจฉาจาราเวรมณีเจตนา; หมายถึงสภาวธรรมเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ในที่นี้หมายถึงสัมมากัมมันตะ; ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า สัมมากัมมันตะ คือเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕,อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒)

เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ : ผรุสวาจาเวรมณีเจตนา; หมายถึงสภาวธรรมเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ ในที่นี้หมายถึงสัมมาวาจา; ดังข้อความที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่าสัมมาวาจา คือเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕,อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒)

เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ : มุสาวาทาเวรมณี หรือสัมมาวาจา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕)

เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ : สัมผัปปลาปา เวรมณี หรือสัมมาวาจา (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕)

เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด :ปิสุณาวาจาย เวรมณี หรือสัมมาวาจา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕)

เจตนาไม่มีเหตุ : สภาวธรรมที่ไม่มีเหตุ อาศัยสภาวธรรมที่ไม่มีเหตุเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๖๖/๓๖)

เจตนาสูตร:สูตรว่าด้วยเจตนาใจความสำคัญของพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวงจรปฏิจจสมุปบาท โดยเริ่มจากเจตนาว่า ภิกษุย่อมจงใจ ดำริ นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่ออารัมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณตั้งมั่นเจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดในภพใหม่จึงมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี แม้ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ยังนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นก็เป็นอารัมมณปัจจัย เพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ และนำไปสู่กระบวนการ

SAMPLE

เกิดทุกข์ได้เช่นกัน ต่อเมื่อภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ ไม่นึกคิดถึงสิ่งใดๆ จึงจะตัดกระบวนการเกิดทุกข์ได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๘/๗๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๓๙)

เจตนาสูตร (ทุติย) : สูตรว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๒ ใจความสำคัญของพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวงจรปฏิจจสมุปบาท โดยเริ่มจากเจตนาว่า ภิกษุย่อมจงใจ ดำริ นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่ออารัมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณตั้งมั่นเจริญขึ้นแล้ว ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๙/๘๐)

เจตนาสูตร (ตติย) : สูตรว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๓ ใจความสำคัญของพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวงจรปฏิจจสมุปบาท โดยเริ่มจากเจตนาว่า ภิกษุย่อมจงใจ ดำริ นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่อวิญญาณตั้งมั่นเจริญขึ้นแล้ว นติ (ตัณหา) จึงมี เมื่อนติมี คติภพในการเวียนมาจึงมี เมื่อคติภพในการเวียนมามี จุติและอุบัติจึงมี เมื่อจุติและอุบัติมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๐/๘๑)

เจตบุตร,พราหมณ์ : ชื่อนายพรานป่าคนหนึ่งที่สนทนากับพราหมณ์ชูชกผู้เดินทางจากแคว้นกาลิงคะไปยังกรุงสีพี เพื่อทูลขอพระราชโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดรมาเป็นทาสรับใช้ตามคำขอร้องของนางอมิตตตาปนา ภรรยาสาว แต่ถูกพรามหณ์ชูชกโกหกว่าเป็นทูตที่ชาวเมืองสีพีส่งมาเลยรอดชีวิตได้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๗๒/๔๙๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๗๔/๔๙๘)

เจตรัฐ : ชนบทที่เจริญมั่งคั่งมีเนื้อและข้าวอย่างดีเป็นอันมากเป็นชนบทที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พร้อมด้วยพระโอรสและพระธิดาเสด็จผ่านก่อนไปยังเขาวงกต (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๗๕/๔๗๘, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๗๗/๔๗๘)

เจตราช : ชนบทที่เจริญมั่งคั่งมีเนื้อและข้าวอย่างดีเป็นอันมาก เป็นชนบทที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พร้อมด้วยพระโอรสและพระธิดาเสด็จผ่านโดยเจ้าเมืองและชาวเมืองทูลวิงวอนให้ประทับอยู่ในที่นี่ แต่พระเวสสันดรไม่อาจรับคำวิงวอน ก่อนเสด็จไปยังเขาวงกต (ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๘๘๙/๔๘๐)

เจตราษฎร์,กรุง : กรุงที่เจริญมั่งคั่งมีเนื้อและข้าวอย่างดีเป็นอันมาก เป็นชนบทที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พร้อมด้วยพระโอรสและพระธิดาเสด็จผ่านโดยเจ้าเมืองและชาวเมืองทูลวิงวอนให้ประทับอยู่ในที่นี่ แต่พระเวสสันดรไม่อาจรับคำวิงวอน ก่อนเสด็จไปยังเขาวงกต (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๐๔/๗๔๐)

SAMPLE

เจตสิก : ธรรมที่ประกอบกับจิต อาการหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต เช่นความโลภ ความโกรธ ความหลง ศรัทธา เมตตา สติ ปัญญา เป็นต้นมี ๕๒ อย่าง มี ๕๒ ดวง จัดเป็นอัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวงโสภณเจตสิก ๒๕ ดวง ถ้าจัดโดยขันธ์ ๕ เจตสิกก็คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๑๑/๖๖๓, อภิ.ป.(ไทย) ๔๕/๓๓/๑๑๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๕/๕๗/๙๓,๔๕/๘๓/๑๓)

เจตสิกซึ่งเป็นเหตุ : ธรรมที่ประกอบกับจิต อาการหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต เช่นความโลภ ความโกรธ ความหลง ศรัทธา เมตตา สติ ปัญญา เป็นต้นมี ๕๒ อย่าง มี ๕๒ ดวง จัดเป็นอัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวงโสภณเจตสิก ๒๕ ดวง ถ้าจัดโดยขันธ์ ๕ เจตสิกก็คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ ซึ่งเป็นสมุฏฐานให้เกิดเจตสิกดวงอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง (อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๘๗/๘๓๖)

เจตสิกสุข :สุขทางใจ ความสบายใจ ความชื่นใจ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๓/๒๗๒)

เจตโสลีนัตตะ :ภาวะที่จิตไม่คล่องแคล่ว ไม่ควรแก่การงาน ท้อแท้ ทดถอย หดหู่ กิริยาที่หดหู่ ภาวะที่หดหู่ ท้อถอย กิริยาที่ท้อถอย ภาวะที่จิตท้อถอย (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๖๐/๕๕๓,๙๓๖/๕๘๖)

เจตโสวิกเขปะ :ภาวะที่จิตฟุ้งซ่าน ไม่สงบ ซัดส่าย หรือพล่านไป (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๕/๕๘๖)

เจตโสวินิพันธสูตร : สูตรว่าด้วยกิเลสเครื่องผูกใจ ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้เห็นว่ามีธรรม ๒ หมวดที่เป็นคู่ตรงกันข้ามคือฝ่ายอกุศลกับฝ่ายกุศล ฝ่ายอกุศลมี ๕ ประการ ฝ่ายกุศลมี ๔ ประการได้แก่ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการโดยทรงแสดงอกุศลธรรม ๕ ประการ ได้แก่ กิเลสเครื่องผูกใจ ๕ ประการแล้วทรงแสดงการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อละอกุศลธรรมนั้น ๆ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๗๒/๕๕๖,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๘๒/๕๖๐,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๙๒/๕๖๒)

เจติยราชชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าเจติยราช ใจความสำคัญของชาดกนี้มีว่า พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นกบิลพราหมณ์ออกบวชเป็นดาบสได้แสดงโทษแห่งมุสาวาทและแสดงคุณแห่งสัจจะแก่พระเจ้าเจติยราช แต่พระองค์ไม่ทรงเชื่อถือเพราะคบบาปมิตร จึงถูกแผ่นดินสูบไปเกิดในอเวจีมหานรก (ขุ.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๕/๒๙๒)

เจติยสูตร : สูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปาวาลเจดีย์ ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงทำนิมิตโอกาสแก่ท่านพระอานนท์ที่ปาวาลเจดีย์ว่ากรุงเวสาลีและเจดีย์ต่าง ๆ น่ารื่นรมย์ ถ้าบุคคลเจริญอิทธิบาท ๔ ประการให้ดีแล้ว จะสามารถมีชีวิตอยู่ได้ถึงกัปหนึ่งหรือเกินกว่า พระองค์เจริญอิทธิบาทดีแล้วจึงสามารถจะอยู่ได้ตลอดกัปหนึ่งหรือเกินกว่านั้น ท่านพระอานนท์ไม่เข้าใจความหมายจึงไม่กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคดำรงอยู่ตลอดกัป เมื่อท่านพระเถระจากไป มารจึงเข้าไปอาราธนาให้ปรินิพพาน

SAMPLE

พระองค์จึงทรงปลงพระชนมายุสังขารคือตั้งพระทัยว่าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานจากนั้นไป ๓ เดือน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๕)

เจตี,แคว้น : เป็นชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่แห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำคงคา ติดกับแคว้นวังสะ มีเมืองหลวงชื่อโสตถิวดี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๓/๒๐๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๕/๒๐๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๗/๒๐๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๐/๖๑๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๒๗๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๓/๓๑๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๕/๓๑๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๔/๕๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๕/๑๘๗,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๒๖/๔๖๒)

เจโตขิลสูตร : สูตรว่าด้วยกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงถึงกิเลสที่เป็นเหตุให้จิตไม่น้อมไปเพื่อความเพียร มี ๕ ประการ คือ (๑) ความเคลือบแคลง ไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสดา (๒) ความเคลือบแคลง ไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระธรรม (๓) ความเคลือบแคลง ไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์ (๔) ความเคลือบแคลง ไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใสในสิกขา (๕) โกรธ ไม่พอใจ มีจิตกระด้างต่อเพื่อนพรหมจารี (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๕/๑๙๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๕/๓๔๗, องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๗๑/๕๕๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๔/๒๒)

เจโตคุณ : คุณธรรมขั้นวิเศษที่ทำให้จิตตั้งมั่น เด็ดเดี่ยว ไม่หวั่นไหว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๑๘๘)

เจโตปริยญาณ : ปรีชากำหนดรู้ใจผู้อื่นได้ รู้ใจผู้อื่น อ่านความคิดของเขาได้ เช่น รู้ว่าเขากำลังคิดอะไรอยู่ ใจเขาเศร้าหมองหรือผ่องใส เป็นต้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๒/๘๐, ที.สี.(ไทย) ๙/๔๗๖/๒๐๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๕/๙๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๖/๙๑, ที.ปา(ไทย) ๑๑/๑๔๒/๑๐๔,ที.ปา(ไทย) ๑๑/๑๔๓/๑๐๔ม,.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๘/๒๓๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๖/๒๔๓, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๐/๓๒๒,ขุ.เถรี (ไทย) ๒๖/๗๑/๕๖๗,ขุ.เถรี (ไทย) ๒๖/๒๒๗/๕๙๒, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๙๖/๕๐๓, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒/๕๖๗,๑๐๔/๑๖๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๑/๑๓๘,ขุ.อป.(เถริยาปทาน)(ไทย) ๓๓/๒๗/๕๒๓, ขุ.อป.(เถริยาปทาน)(ไทย) ๓๓/๔๗/๔๖๑, ขุ.อป.(เถริยาปทาน) (ไทย) ๓๓/๓๔๒/๔๙๙,ขุ.อป.(เถริยาปทาน)(ไทย) ๓๓/๔๔๒/๕๑๒ ,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๘/๓๘๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๖/๔๖๕, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๙/๘๘๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐/๘๘๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๒๓/๒๗๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒/๕๖๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๑/๑๓๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๘/๒๗๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๘/๒๘๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๙/๑๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๔๙/๑๘๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๔/๔๓๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๘/๑๕,๔๓/๔๔๖/๒๖๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๒๐๕/๕๘๕)

SAMPLE

เจโตปริยญาณที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ :มรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ และสามัญญผล ๔ ประการ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๒/๔๗๓)

เจโตปริยญาณนิทเทส : นิทเทสแสดงเจโตปริยญาณ ใจความสำคัญของนิทเทสนี้มีว่า ท่านพระสารีบุตรอธิบายโดยเจโตปริยญาณไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาท ๔ อบรมข่มจิต ทำจิตให้อ่อน ควรแก่การงาน รู้รูปที่เกิดขึ้นด้วยโสมนัสสินทรีย์ รูปที่เกิดด้วยโทมนัสสินทรีย์ รูปที่เกิดด้วยอุเปกขินทรีย์น้อมจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ กำหนดรู้ใจของผู้อื่น รู้จิตที่มีกิเลสและจิตที่ปราศจากกิเลสต่าง ๆ คือ ราคะ โทสะ โมหะ จิตที่หดหู่ ที่ฟุ้งซ่านที่เป็นมหัคคตะ ที่ไม่เป็นมหัคคตะ ที่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ที่เป็นสมาธิ ที่ไม่เป็นสมาธิ ที่หลุดพ้น ที่ยังไม่หลุดพ้น ที่น้อมไป ที่ไม่น้อมไป (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๔/๑๖๒)

เจโตปริยสูตร : สูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้ได้เจโตปริยญาณ ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่าท่านพระอนุรุทธะถามและตอบคำถามกับภิกษุทั้งหลายและท่านพระอนุรุทธะตอบว่าการที่ท่านได้เจโตปริยญาณเพราะการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการมิได้ขาด (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๑๒/๔๔๓)

เจโตวิมุตติ : ความหลุดพ้นแห่งจิต การหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจการฝึกจิตหรือด้วยกำลังสมาธิ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๗/๔๘๒, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๗/๔๘๕,วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๗/๔๘๖ ,ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๓/๑๕๖,ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๘/๑๖๘,ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๙/๑๗๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๐/๗๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๐/๒๕๘,ที.ปา(ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๒,ที.ปา(ไทย)๑๑/๑๕๔/๑๑๕,ที.ปา(ไทย) ๑๑/๓๕๑/๓๖๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๙/๖๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๖๘/๒๙๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๒/๔๗๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘/๓๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๓/๑๔๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๙/๓๐๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๙/๒๐๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๘๙/๒๒๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๐๕/๔๕๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๓,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๕/๒๖๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๓,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๓/๒๔๘,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๙/๓๘๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๐/๓๐๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๓/๓๒๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๘/๕๗๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕/๘,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๘๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๓/๓๙๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๑/๓๕๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒/๔๑๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔/๔๑๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๒/๓๗๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๕/๒๔,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๔๘๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๖/๑๗๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘/๑๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙/๑๔, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๐/๗๙, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๘/๒๓๒, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓/๔๓๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๒๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๓, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/

SAMPLE

๓๑/๒๓๓, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๓/๑๘๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๙๑/๑๖๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๙๒/๑๖๘, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๒๐/๑๗๙)

เจโตวิมุตติของเราไม่กำเริบ : ภาวะที่ความหลุดพ้นแห่งจิต การหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจการฝึกจิตหรือด้วยกำลังสมาธิยังคงเป็นปกติ เป็นเจโตวิมุตติที่ไม่กำเริบ คือไม่กลับกลายได้อีกต่อไป (องฺ.สตฺตก.(ไทยป ๒๓/๖๔/๓๖๖)

เจโตวิมุตติชั่วคราว : โลกิยสมาบัติ (สำ.ส.อ.๑/๑๕๙/๑๗๔, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๙/๒๐๕)

เจโตวิมุตติผลสูตร (ปฐม) : สูตรว่าด้วยธรรมมีเจโตวิมุตติเป็นผล (สูตรที่ ๑) ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เจริญทำให้มากแล้วมีเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติเป็นผล มี ๕ ประการ คือ (๑) พิจารณาเห็นกายในกาย (๒) กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๓) กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (๔) พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง (๕) ตั้งมั่นมรณสัญญาไว้ภายใน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๑/๑๑๙)

เจโตวิมุตติผลสูตร (ทุติย) : สูตรว่าด้วยธรรมมีเจโตวิมุตติเป็นผล(สูตรที่ ๒) ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่เจริญทำให้มากแล้วมีเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติเป็นผล มี ๕ ประการ คือ (๑) อนิจจสัญญา (๒) อนิจเจ ทุกขสัญญา (๓) ทุกเขอนัตตสัญญา (๔) ปหานสัญญา (๕) วิราคสัญญา และทรงแสดงผลแห่งการได้เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติพร้อมทั้งความหมาย ตามลำดับดังนี้ (๑) ชื่อว่าเป็นผู้ถอนลิ่มสลักขึ้นได้ หมายถึงละอวิชชาได้หมดสิ้น (๒) ชื่อว่าผู้รื้อเครื่องแวดล้อมได้ หมายถึงละชาติสงสารที่เป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่ได้หมดสิ้น (๓) ชื่อว่าเป็นผู้ถอนเสาระเนียดขึ้นได้ หมายถึงละตัณหาได้หมดสิ้น (๔) ชื่อว่าเป็นถอดกลอนสลักออกได้ หมายถึงละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการได้ (๕) ชื่อว่าเป็นผู้ไกลจากข้าศึก ปลดธงลงได้ ปลงภาระลงได้ ไม่มีวัฏฏะ หมายถึงละอัสสมิมานะได้หมดสิ้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๒/๑๒๑)

เจโตวิวัฏ : ฉลาดในการคลี่ขยายทางจิตในด้านสมาบัติหรือสมาธิ (องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๙๙/๒๗, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๐/๑๕๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๐/๓๙๐)

เจโตวิวัฏฏญาณ : ความรู้หรือความหยั่งรู้ที่เกิดจากการคลี่ขยายทางจิตในด้านสมาบัติหรือสมาธิ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๖/๑๕๖)

เจโตสมาธิ : ความตั้งมั่นแห่งจิตในวิปัสสนา (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๑/๑๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔/๑๘, ที.สี.(ไทย) ๙/๖๘/๒๘ , ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๕/๑๑๐, ที.ปา(ไทย) ๑๑/๔๐/๒๙,ที.ปา(ไทย) ๑๑/๔๒/๓๐,ที.ปา(ไทย)๑๑/๑๕๖/๑๑๖,ที.ปา(ไทย)๑๑/๓๕๑/๓๖๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๒/๒๒๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๓/๒๒๐, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๑/๓๖๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๐/๕๕๘,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔/๔๓๕, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๖/๕๑๖)

SAMPLE

เจโตสมาธิที่ประมาณมิได้ : อรหัตตผลสมาธิ (สมาธิในขั้นอรหัตตผล) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๕/๗๓, องฺ.จตุกฺก.อ.๒/๕๑/๓๔๘)

เจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต :ความตั้งมั่นแห่งจิตในวิปัสสนาที่เรียกว่าไม่มีนิมิต เพราะไม่มีสิ่งที่เที่ยงเป็นนิมิต (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๕/๒๒๔, ม.ม.อุ.๓/๑๘๒/๑๑๑,สำ.สฬา.อ.๓/๓๔๐/๑๕๑)

เจรจาชอบ : พูดโดยชอบ ซึ่งเว้นจากวจีทุจริต ๔ ประการ คือ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ที่เรียกว่าสัมมาวาจา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๒๒๔,๑๐/๔๐๒/๓๓๕)

เจริญญาณ : หมั่นกำหนดปรีชาหยั่งรู้ หรือกำหนดรู้ที่เกิดจากอำนาจสมาธิ, ความสามารถหยั่งรู้เป็นพิเศษเป็นประจำ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๗/๓๐๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๕/๓๒๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๓/๓๓๘)

เจริญศีล : หมั่นรักษาหรือประพฤติในข้อบัญญัติทางพระพุทธศาสนาที่กำหนดการปฏิบัติกายและวาจา เช่น ศีล ๕ ศีล ๘, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยเป็นประจำ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๗)

เจริญสติ : หมั่นกำหนดความรู้สึกหรือความรู้สึกตัวเป็นประจำ(ที.ม. (ไทย)๑๐/๓๗๔/๓๐๔, ทีม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๓)

เจริญสมาธิ : เสพ เจริญ ทำให้มากถึงความตั้งมั่นแห่งจิต ความสำรวมใจให้แน่วแน่เพื่อให้จิตใจสงบหรือเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้ง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๖/๑๕๓,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๘/๑๕๔, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๗๑/๑๕๕)

เจริญอิทธิบาท : เสพ เจริญ ทำให้มากคุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จตามประสงค์ หรือทางแห่งความสำเร็จ ๔ ประการ คือ (๑) ฉันทะ ใจรัก (๒) วิริยะ พากเพียรทำ (๓) จิตตะ เอาจิตฝักใฝ่ (๔) วิมังสา ใช้ปัญญาสอบสวน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๓๔/๓๔๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๓๗/๓๔๕,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๕๖/๓๕๒)

เจลสูตร : สูตรว่าด้วยอุปมาด้วยผ้าที่ถูกไฟไหม้ ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าเมื่อผ้า(โพกศีรษะ) หรือศีรษะถูกไฟไหม้ควรทำอย่างไร ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ควรพยายามดับผ้าหรือศีรษะที่ถูกไฟไหม้ พระองค์จึงตรัสว่า ไม่ควรสนใจผ้าหรือศีรษะที่ถูกไฟไหม้ แต่ควรพยายามรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๔/๖๑๕)

เจฬะ,พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อของพระนันทเถระ ในอดีตชาติท่านได้ถวายผ้าเปลือกไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแก่กรรมนั้น ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๑๒ ชาติ คือพระนามว่าเจฬะ ๔ ชาติ พระนามว่าอุปเจลละ ๔ ชาติ และพระนามว่าเจฬะอีก ๔ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๑๐๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๓/๑๐๗)

SAMPLE

เจ้ากินนรี : อมนุษย์ มี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งเป็นครึ่งคนครึ่งนก ท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนก อีกชนิดหนึ่งมีรูปร่างเหมือนคน เมื่อจะไปไหนมาไหน ก็ใส่ปีกใส่หางบินไป (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๑๑/๑๔๗)

เจ้ากุญชร,พญาช้าง :ชื่อของลูกช้างชื่อโสมทัต เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะได้ให้โอวาทแก่ดาบสผู้กำลังเศร้าโศกถึงโสมทัตช้างน้อยที่ตายจากไปว่าเป็นการไม่เหมาะสมแก่ความเป็นสมณะ (ขุ.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๐๖/๒๗๔)

เจ้าโกลิยะ,พวก : กษัตริย์โกลิยวงศ์ซึ่งเป็นข้างฝ่ายพุทธมารดา ปกครองกรุงเทวทหะ แคว้นโกลิยะ โดยมีเมืองหลวงชื่อเทวทหะ และ รามคาม ปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศเนปาล (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๙/๑๗๙)

เจ้าขัณฑหาละ :ชื่อของปุโรหิต ซึ่งมีจิตริษยาออกอุบายทูลยุยงให้พระเจ้าเอกราชปลงพระชนม์เพื่อทำเพื่อทำการบูชายัญด้วยสิ่งที่สละได้ยากแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ พระเจ้าเอกราชทรงหลงเชื่อจึงรับสั่งให้จับพระจันทกุมาร พร้อมด้วยคนอื่นอีกเป็นจำนวนมากแล้วให้นำไปมัดไว้ที่ปากหลุมบูชายัญ แม้ถูกพระมเหสีทูลวิงวอนขอชีวิตพระจันทกุมาร แต่พระเจ้าเอกราชก็ไม่ทรงยินยอม ท้าวสักกเทวราชจึงเสด็จลงมาช่วยชีวิตพระจันทกุมาร และทรงตำหนิการกระทำของพระเจ้าเอกราชว่าไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง เมื่อพระจันทกุมารทรงรอดพ้นจากความตายแล้ว ประชาชนจึงพากันรุมประชาทัณฑ์ขัณฑหาลปุโรหิตด้วยก้อนดินจนถึงแก่ความตาย และปลดพระเจ้าเอกราชออกจากตำแหน่งพระราชาแล้วขับไล่ไปเป็นคนจัณฑาลอยู่นอกเมือง พร้อมทั้งอภิเษกพระจันทกุมารขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชย์ต่อไป (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๔๒/๓๔๕, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๔๓/๓๔๕, ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๐๙๖/๓๕๓)

เจ้าจันทา : ชื่อของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นจันทกินนร กำลังร้องเพลงอยู่กับภรรยาถูกพระเจ้าพรหมทัตลอบยิงปางตาย เพราะอาศัยความรักที่มั่นคง ภรรยาได้อ้อนวอนบวงสรวงเทวดาให้ช่วย ท้าวสักกะลงมาช่วยจึงรอดชีวิต (ขุ.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๔๒๖,ขุ.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๒๐/๔๒๖)

เจ้าชายสิทธัตถะ : พระนามเดิมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนเสด็จออกบรรพชา เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางสิริมหามายา คำว่า สิทธัตถะ แปลว่ามีความต้องการสำเร็จ หรือสำเร็จตามที่ต้องการคือสมประสงค์ จะต้องการอะไรได้หมด ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา เมื่อพระชนมายุ ๑๖ ปี เสด็จออกบรรพชาเมื่อพระชนมายุ ๒๙ ปี ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อพระชนมายุ ๓๕ ปี เสด็จดับขันธปรินิพพพาน เมื่อพระชนมายุ ๘๐ ปี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๓/๓๑๕)

SAMPLE

เจ้าถูลี,พวก : พวกกษัตริย์ที่ครองเมืองอัลลกัปปะ เป็นหนึ่งในบรรดากษัตริย์ในจำนวน ๖ เมือง กับ ๑ มหาพราหมณ์เจ้าเมือง ที่ส่งทูตมาขอส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุ ภายหลังจากถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระที่มกุฏพันธเจดีย์ กรุงกุสินารา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗,๑๐/๒๓๙/๑๗๙)

เจ้าปักษี : ชื่อของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพญานกแขกเต้าถือมักน้อย สันโดษ อาศัยอยู่กินที่ต้นมะเดื่อต้นเดียว แม้หมดผล ใบ และสะเก็ดแล้วเหลือแต่ตอต้นไม้ก็มิได้ไปที่อื่น ร้อนถึงท้าวสักกะต้องลงมาประสาทพรให้ต้นมะเดื่อนั้นกลับเจริญขึ้นดังเดิม (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๓๔/๓๐๖)

เจ้าปายาสิ: พระราชาผู้ปกครองเมืองเสตัพยะ เป็นเมืองที่มีสัตว์เลี้ยง พืชพันธุ์ธัญญาหาร และน้ำสมบูรณ์ อยู่ในแคว้นโกศล ได้รับพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าโกศลพรราชทานปูนบำเหน็จเป็นพรหมไทยคือพระราชทานแล้วจักไม่ยึดกลับมาอีก เบื้องต้นเป็นคนมิจฉาทิฏฐิ ต่อได้ฟังธรรมที่พระกุมารกัสสปะแสดงจึงเริ่มเป็นสัมมาทิฏฐิ เริ่มให้ทานแก่สมณพราหณ์ คนกำพร้า วณิพก และยาจก ด้วยทานที่ไม่ประณีต เช่น ปลายข้าวมีน้ำผักดองเป็นกับ ผ้าหยาบมีชายขอดเป็นปม เป็นต้น และให้โดยไม่เคารพ ไม่นอบน้อมหลังจากถึงชีพิตักษัยแล้วจึงไปเกิดในเทวดาชั้นจาตุมมหาราชโดยเป็นบริวารของท้าวเวสวัณมหาราช และได้วิมานอันว่างเปล่าชื่อเสรีสกวิมาน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๖/๓๔๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๙/๓๔๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๔๐/๓๗๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๔๑/๓๗๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๑๑/๑๓๘,ที.สี.อ. ๒๒๙/๒๒๑)

เจ้าภัณฑกุจฉิ :ชื่อทหารผู้ใหญ่หรือผู้เป็นหัวหน้าซึ่งติดตามเสด็จพระเจ้ามัณฑัพยกุมาร (ขุ.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๘/๔๗๐)

เจ้ามหานามศากยะ : เป็นเจ้าชายในศากยวงศ์ เป็นโอรสของพระเจ้าสุกโกทนะ เป็นพระเชฏฐาของพระอนุรุทธเถระ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๗/๓๗๔)

เจ้ามัลละ,พวก :มัลลกษัตริย์ที่ปกครองเมืองกุสินาราและเมืองปาวา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๘/๑๔๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๐/๑๗๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๙/๑๗๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๗/๓๙๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๖/๑๒๑)

เจ้ามัลละ,ประมุข : มัลลกษัตริย์ชั้นหัวหน้าของพวกมัลละทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๒๘/๑๗๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๓/๑๗๕)

เจ้ามัลละ,โอรส : โอรสของเจ้ามัลละพระนามว่าปุกกุสะ เป็นศิษย์ของอาฬารดาบส กาลามโคตร โดยขณะนั้นประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าพลอย ซึ่งถือเป็นประเพณีอย่างหนึ่งของพวกเจ้ามัลละที่มีการผลัดเปลี่ยนกันครองราชย์ตามวาระ ส่วนผู้ที่ยังไม่ถึงวาระจะประกอบอาชีพการค้า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๒/๑๔๑)

SAMPLE

เจ้าลัทธิ : คนที่ประกาศตนเป็นเจ้าของทฤษฎีหรือความเห็นต่าง ๆ ที่ตนค้นพบหรือมีความเห็นว่าถูกต้องและเหมาะสมกับตน เช่น เจ้าลัทธิทั้ง ๖ มี ปูรณกัสสปะ เป็นต้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๔/๔๔, ที.สี.(ไทย)๙/๑๕๑/๔๘, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๓๒/๑๒๙, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๓/๑๖๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๑๒/๓๔๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๘/๒๘๐,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๙/๙๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๘/๔๙๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒๓/๓๕๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๒๙/๓๖๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๑/๑๗๓)

เจ้าลัทธิภายนอก : นักบวชนอกพุทธศาสนา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๙/๒๒๕)

เจ้าลัทธิใหญ่ : คนที่มีอิทธิพลต่อคนทั่วไปทั้งด้านความเชื่อและปัญญา มีคนนับถือมาก ให้ความเคารพ ยำเกรงมาก เช่น พระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๑/๑๔๗)

เจ้าลิจฉวี,พวก :เป็นชื่อรวมของกษัตริย์ที่ปกครองแคว้นวัชชี โดยมีกรุงเวสาลีเป็นเมืองหลวง แคว้นนี้ปกครองด้วยระบบสามัคคีธรรมหรือสาธารณรัฐซึ่งมีกษัตริย์หลายองค์ปกครอง โดยมีเมืองหลวงชื่อว่าเวสาลี (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๕๙/๑๕๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๒/๑๕๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๔/๑๕๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๔/๓๙๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๐/๔๒๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๙/๓๗๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๗/๑๐๓, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๒/๑๕๘, ขุ.มหานิบาต.(ไทย) ๒๘/๑๓๔๔/๓๙๐, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๑/๑๐๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๖/๑๗๗, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๙/๑๗๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑/๑๗, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔/๑๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖/๒๑)

เจ้าวัชชี,พวก :ชื่อกษัตริย์พวกหนึ่งที่ปกครองเมืองเวสาลี แคว้นวัชชี นามลิจฉวี เป็นกษัตริย์ที่ปกครองเมืองด้วยระบบสามัคคีธรรมหรือสาธารณรัฐซึ่งมีกษัตริย์หลายองค์ปกครอง โดยมีเมืองหลวงชื่อว่าเวสาลี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘,๑๓๔/๘๐,๑๓๕/๘๑,๑๕๒/๙๕)

เจ้าศากยะ,พวก : ชื่อกษัตริย์พวกหนึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าโอกกากราช ซึ่งเป็นผู้สร้างและครองเมืองกบิลพัสดุ์ พระพุทธเจ้าก็เป็นกษัตริย์ในวงศ์นี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๙/๑๗๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๘/๑๗๘, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๙/๑๕๒,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๘/๓๐๑)

เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร : ชื่อโอรสของกษัตริย์ลิจฉวีองค์หนึ่ง มาปฏิบัติธรรมกับพระผู้มีพระภาคเป็นเวลา ๓ ปี ได้คุณวิเศษเพียงตาทิพย์เท่านั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๔/๑๕๓, ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๑/๑๕๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๕/๖๒)

เจ้าโสมทัต :ชื่อของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะได้ให้โอวาทแก่ดาบสผู้กำลังเศร้าโศกถึงโสมทัตช้างน้อยที่ตายจากไปว่าเป็นการไม่เหมาะสมแก่ความเป็นสมณะ (ขุ.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๐๖/๒๗๔)

SAMPLE

เจ้าโสมนัสกุมาร : ชื่อของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นเจ้าโสมนัสกุมาร ทรงแสดงโทษของชฎิลโกงที่สะสมทรัพย์ไว้มากว่าไม่ต่างจากคฤหัสถ์และกราบทูลพระราชบิดาให้ประพฤติแต่สุจริตธรรม ส่วนพระองค์กราบทูลลาเข้าป่าบวชเป็นดาบส (ขุ.ทสก.(ไทย) ๒๗/๒๑๓/๕๐๗)

เจ้าหญิงประภาวดี :ชื่อของพระเทวีของพระเจ้ากุสะ ใจความสำคัญมีว่า เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ากุสะครองราชย์สมบัติ ณ กรุงกุสาวดี พระองค์มีพระรูปไม่งามแต่มีพระปัญญามาก ทรงเอาชนะพระเทวีประภาวดีซึ่งมีพระรูปงามและเป็นพระมเหสี ด้วยพระปัญญาและความเพียรของพระองค์ (ขุ.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๔๒/๖๒,๔๕/๖๓,๖๘/๖๗,๘๙/๗๐)

เจ้าแห่งคนธรรพ์ : ชาวสวรรค์พวกหนึ่ง เป็นบริวารท้าวธตรฐ มีความชำนาญในวิชาดนตรีและขับร้อง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๑/๒๙๙)

เจ้าอาวาส : พระภิกษุซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้ปกครองวัด หรือหัวหน้าสงฆ์ในวัด มีอำนาจและหน้าที่ปกครองดูแลอำนวยกิจการทุกอย่างเกี่ยวกับวัด (ขุ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๒/๓๗๔, ขุ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๓/๓๗๕, ขุ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๐/๓๘๒)

เจ้าอุปโชติยะ : ชื่อทหารผู้ใหญ่หรือผู้เป็นหัวหน้าซึ่งติดตามเสด็จพระเจ้ามัณฑัพยกุมาร (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘/๔๗๐)

เจ้าอุปัชฌายะ :ชื่อทหารผู้ใหญ่หรือผู้เป็นหัวหน้าซึ่งติดตามเสด็จพระเจ้ามัณฑัพยกุมาร (ขุ.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๘/๔๗๐)

เจ้าโอฏฐัทธลิจฉวี : กษัตริย์ลิจฉวีพระนามว่าโอฏฐัทธะ คำว่า โอฏฐัทธะ แปลว่าปากแหว่ง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๑/๑๕๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๗๗/๑๕๘)

โจท : ฟ้องร้อง ทักท้วง ในที่นี้หมายเอาเรื่องสำหรับโจท ๔ อย่าง คือ (๑) วัตถุสันทัสสนา แสดงเรื่องที่ต้องอาบัติ (๒) อาปัตติสันทัสสนา แสดงอาบัติที่ล่วงละเมิด (๓) สังวาสสัปปฏิกเขปะ ห้ามสังวาสคือไม่ร่วมสังฆกรรมมีอุโบสถกรรมและปวารณากรรมเป็นต้น (๔) สามีจิปฏิกเขปะ ไม่ทำสามีจิกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๗/๒๗๘,องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๖๗/๖๕, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา. (บาลี) ๓/๑๖๗-๙-๖/๖๔)

โจทก์ : ผู้ฟ้องร้อง ผู้ทักท้วง ในที่นี้หมายเอาโจทก์ด้วยเรื่องสำหรับโจท ๔ อย่าง คือ (๑) วัตถุสันทัสสนา แสดงเรื่องที่ต้องอาบัติ (๒) อาปัตติสันทัสสนา แสดงอาบัติที่ล่วงละเมิด (๓) สังวาสสัปปฏิกเขปะ ห้ามสังวาสคือไม่ร่วมสังฆกรรมมีอุโบสถกรรมและปวารณากรรมเป็นต้น (๔) สามีจิปฏิกเขปะ ไม่ทำสามีจิกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้น (องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๖๗/๖๕, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา. ๓/๑๖๗-๙-๖/๖๔, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๗,

SAMPLE

ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๐/๕๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๗/๒๗๖, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๔/๙๖)

โจทนาวัตถุ : เหตุที่ใช้โจท มี ๓ ประการ คือ (๑) โจทด้วยได้เห็น (๒) โจทด้วยได้ยินได้ฟัง (๓) โจทด้วยความระแวงสงสัย (ที.ปา(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙)

โจทนาวัตถุ,เมือง : เมืองที่เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทหลายอย่างอันเกิดจากการโจทกันและกันในความรับผิดชอบ เช่น การยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง เป็นต้น (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๕๕/๒๓๗, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๕๖/๒๓๙)

โจทนาสูตร : สูตรว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นโจทก์ ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระสารีบุตรเถระแสดงว่าภิกษุผู้จะเป็นโจทก์ควรมีธรรม ๕ ประการ เพื่อไม่ให้มีวิปปฏิสาร (ความเดือดร้อนใจ) แก่ทั้งโจทก์และจำเลย ธรรม ๕ ประการ ได้แก่ (๑) กล่าวในกาลอันควร (๒) กล่าวถ้อยคำจริง (๓) กล่าวถ้อยคำอ่อนหวาน (๔) กล่าวถ้อยคำมีประโยชน์ (๕) กล่าวด้วยเมตตาจิต (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๖๗/๒๗๗)

โจร : ผู้ร้ายที่ลักขโมยหรือปล้นสะดมทรัพย์สินผู้อื่น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๒/๘๑,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗/๗,ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๘/๑๓๑,ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๘/๑๗๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๓/๓๔๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๒๕/๓๕๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๒๗/๓๕๙,ที.ปา(ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๕,ที.ปา(ไทย)๑๑/๒๗๙/๒๒๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๒/๒๔๔, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘/๘,๑๓/๑๖๗/๑๘๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๖/๕๒๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๗/๕๗๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๔๗/๒๙๒,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๑/๕๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๗/๘๔,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๔/๓๖๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๙๓/๕๒๔)

โจรกถา : การสนทนาเรื่องโจรว่าโจรหมู่นั้นปล้นที่นั่นได้เท่านั้น ๆ ปล้นที่นี่ได้เท่านี้ ๆ เป็นต้น จัดเป็นหนึ่งในเรื่องติรัจฉานกถา ถ้อยคำอันขวางต่อทางนิพพานซึ่งเป็นเรื่องราวที่ภิกษุไม่ควรนำมาเป็นข้อถกเถียงสนทนา โดยไม่เกี่ยวกับการพิจารณาสั่งสอนแนะนำทางธรรมอันทำให้คิดฟุ้งเฟ้อและพากันหลงเพลินจนเสียเวลา เสียกิจหน้าที่ที่พึงปฏิบัติตามธรรม (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๑๙, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐)

โจรกรรม : การลัก การขโมย การปล้นหรือการกระทำของขโมย (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๖/๕๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๘)

โจรโปริสารท : โจรที่กินคนเป็นอาหาร เป็นชื่อของพระเจ้าพรหมทัต หลังจากถูกชาวเมืองเนรเทศแล้ว ได้ไปอาศัยโคนต้นไทรอยู่ เที่ยวปล้นคนเดินทาง เพื่อฆ่าเอามาเป็นอาหาร จึงปรากฏชื่อเสียงว่าโจรโปริสารท (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๔๐๓/๑๖๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๑๐/๑๖๕,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๔๓๔/๑๗๐,ขุ.ชา.อ. ๘/๓๙๒/๓๙๗)

SAMPLE

โจรภัย : ภัยที่เกิดจากการลัก การขโมย หรือการปล้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๖/๕๐๗/๖๓๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๑/๒๒๖)

โจรราช : เป็นชื่อของพระราชาพระองค์หนึ่งในมณิกุณฑลชาดก (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๑/๑๕๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๕/๕๒๔, ชุ.ชา.อ. ๔/๒-๓/๓๖๖-๓๖๗, ขุ.ม.อ. ๔๑/๒๔๙)

โจรสัตตุกะ : ชื่อของโจรที่ถูกนางสุลสาหญิงงามเมืองฆ่าเพราะต้องการทรัพย์สมบัติทั้งหมดที่มีในตัวนางไม่ว่าจะเป็นสร้อยทองคำ แก้วมุกดา หรือแก้วไพฑูรย์เป็นต้น (ขุ.วิสติ.(ไทย) ๒๗/๒๔/๒๘๘,ขุ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๒๘๙)

โจรสูตร : สูตรว่าด้วยเหตุเสื่อมของโจร ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเหตุเสื่อมของโจร ๘ ประการ ที่ทำให้โจรเสื่อมอย่างเร็วพลัน ได้แก่ (๑) ทำร้ายคนที่ไม่โต้ตอบ (๒) ปล้นไม่เหลือ (๓) ฆ่าผู้หญิง (๔) ข่มขืนเด็กหญิง (๕) ปล้นนักบวช (๖) ปล้นท้องพระคลัง (๗) ปล้นใกล้ถิ่น (๘) ไม่ฉลาดในการเก็บทรัพย์ นอกจากนี้ยังทรงแสดงเหตุให้โจรเสื่อมช้าอีก ๘ ประการซึ่งมีนัยตรงกันข้าม (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘๔/๔๐๙)

โจรองคุลีมาล : พระมหาสาวกองค์หนึ่งของพระพุทธเจ้า เคยเป็นมหาโจรโด่งดังมาก่อน เป็นบุตรของภัคควพราหมณ์ผู้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าโกศล มารดาชื่อมันตานีพราหมณี เดิมชื่อว่าอหิงสกะ แปลว่าผู้ไม่เบียดเบียนใคร ศึกษาศิลปะศาสตร์ในสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ในเมืองตักกศิลา มีความรู้และความประพฤติดี ศิษย์ร่วมสำนักริษยา ยุให้อาจารย์กำจัดเสีย อาจารย์จึงลวงอุบายให้ไปฆ่าคนครบหนึ่งพันแล้วจะมอบวิชาวิเศษอย่างหนึ่งให้ จึงกลายเป็นมหาโจรผู้โหดร้ายทารุณ ตัดนิ้วมือคนที่ตนฆ่าตายแล้วร้อยเป็นพวงมาลัยจึงได้ชื่อว่าองคุลิมาล ภายหลังพระพุทธเจ้าเสด็จโปรดกลับใจได้จึงขอบวช ต่อมาก็ได้สำเร็จพระอรหัต และท่านเองเป็นต้นพุทธบัญญัติไม่ให้บวชโจรที่ขึ้นชื่อโด่งดัง (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๘๕/๘๙)

ใจ : สิ่งที่ทำหน้าที่รู้ รู้สึก นึกและคิด (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘/๑๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๖/๑๐๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๘/๓๖๔, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๗/๑๑๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๕/๔๙๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔/๖, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๙/๕๒๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๕๙/๕๐๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๘/๑๐๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๗/๒๘๔,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๒/๑๑๒,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๔๔/๓๕๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๓๓/๓๖๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๘๗/๓๗๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๐๑/๓๗๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๓/๕๓,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๘๘/๘๕,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๕๑/๑๘๔, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๓/๓๗๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔/๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๒/๓๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓/๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๔/๒๓๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/

SAMPLE

๑๙๕/๒๘๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑/๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๙/๒๑๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๒/๕๙๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘/๖๘, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๓๖/๔๔๒)

อักษร ฉ จำนวน ๗๘ ศัพท์

ฉฉักกสูตร : สูตรว่าด้วยธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ได้แก่ หมวดที่ ๑ อายตนะภายใน ๖ หมวดที่ ๒ อายตนะภายนอก ๖ หมวดที่ ๓ วิญญาณ ๖ หมวดที่ ๔ ผัสสะ ๖ หมวดที่ ๕ เวทนา ๖ และหมวดที่ ๖ ตัณหา ๖ โดยทรงแสดงกระบวนการเกิดของธรรมแต่ละหมวดให้ภิกษุพิจารณาว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ผลทำให้ภิกษุประมาณ ๖๐ รูปสิ้นอาสวะ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๒๐/๔๗๕)

ฉผัสสายตนสูตร (ปฐม) : สูตรว่าด้วยผัสสายตนะ ๖ ประการ (สูตรที่ ๑) ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่าภิกษุผู้ไม่รู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ชื่อว่าประพฤติพรหมจรรย์ยังไม่จบ และตรัสสอนให้ภิกษุพิจารณาอายตนะภายใน ๖ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา นี้คือที่สุดแห่งทุกข์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๑/๖๑)

ฉผัสสายตนสูตร (ทุติย) : สูตรว่าด้วยผัสสายตนะ ๖ ประการ (สูตรที่ ๒) ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่าภิกษุผู้ไม่รู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ชื่อว่าประพฤติพรหมจรรย์ยังไม่จบ และตรัสสอนให้ภิกษุพิจารณาอายตนะภายนอก ๖ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา นี้คือที่สุดแห่งทุกข์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๒/๖๒)

ฉผัสสายตนสูตร (ตติย) : สูตรว่าด้วยผัสสายตนะ ๖ ประการ สูตรที่ ๓ ใจความสำคัญของสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่าภิกษุผู้ไม่รู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ชื่อว่าประพฤติพรหมจรรย์ยังไม่จบ และตรัสสอนให้ภิกษุพิจารณาทั้งอายตนะภายใน และอายตนะภายนอกทั้ง ๖ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา นี้คือที่สุดแห่งทุกข์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๓/๖๓)

ฉผัสสายตนิกนรก : นรกที่มีผัสสายตนะ ๖ เป็นเหตุเกิดทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อน (ม.มู.อ.๒/๕๑๒/๓๒๙), ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๑๒/๕๕๐)

ฉลองต้นโพธิ : ทำบุญ สมโภช หรือบูชาต้นโพธิด้วยระเบียบดอกไม้และเครื่องลูบไล้ต่าง ๆ พร้อมดนตรีเอิกเกริกเพื่อแสดงถึงความเคารพที่มีต่อต้นโพธิซึ่งเป็นที่ตรัสรู้ของสัพพัญญูพุทธเจ้า (ขุ.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๘๑/๔๐๙)

SAMPLE

ฉลาดในการเข้าสมาธิ :ฉลาดเลือกอาหารและฤดูที่เหมาะแก่การเจริญสมาธิ (องฺ.ฉกฺก.อ.๓/๒๔/๑๐๙, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๔/๔๕๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๖๐, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๑/๖๑)

ฉลาดในการให้สมาธิตั้งอยู่ได้ :สามารถรักษาสมาธิให้ดำรงอยู่ได้นาน (องฺ.ฉกฺก.อ.๓/๒๔/๑๐๙, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๒/๕๙๔)

ฉลาดในความเจริญ :ฉลาดในการทำให้เกิดกุศลธรรมและอกุศลธรรม กล่าวคือ รู้ชัดว่าเมื่อมนสิการถึงธรรมทั้งหลายอย่างนี้ กุศลธรรมย่อมเจริญ หรือเมื่อมนสิการถึงธรรมทั้งหลายอย่างนี้ อกุศธลธรรมย่อมเจริญ (องฺ.ฉกฺก.ฏีกา. ๓/๗๙/๑๗๗-๑๗๘, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๖๐๒)

ฉลาดในโคจร :รู้ชัดสติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ (๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน (๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน (๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ตามความเป็นจริง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๙/๓๘๓)

ฉลาดในที่หากิน : คุณลักษณะประการหนึ่งใน ๑๑ ประการ ของนายโคบาลผู้สามารถเลี้ยงฝูงโคให้เจริญได้ คือ (๑) รู้รูปโค (๒) ฉลาดในลักษณะ (๓) กำจัดไข่ขาง (๔) ปกปิดแผล (๕) สุมไฟ (๖) รู้ท่าน้ำ (๗) รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว (๘) รู้ทาง (๙) ฉลาดในที่หากิน (๑๐) รีดนมให้เหลือ (๑๑) บูชาโคผู้ทั้งหลายที่เป็นพ่อโค เป็นจ่าฝูง ด้วยการบูชายิ่ง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๖/๓๗๗)

ฉลาดในนิรุตติศาสตร์:เฉียบแหลมเกี่ยวกับศาสตร์ด้านภาษา,ฉลาดแตกฉานการใช้ภาษาเกี่ยวกับที่มาและความหมายของคำพูด หมายถึงเชี่ยวชาญเกี่ยวกับวิชาว่าด้วยที่มาและความหมายของภาษาตามระดับต่างๆ มีอธิบายปฏิสัมภิทาในภาษา ฉลาดในเรื่องภาษา ดังคำในอุปาลิเถราปทาน พระอุบาลีเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุชาตะ ในกรุงหงสวดี มีกองทรัพย์ ๘๐ โกฏิ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นอันมากเป็นผู้คงแก่เรียน ทรงมนตร์ จบไตรเพท สำเร็จในคัมภีร์พยากรณ์ลักษณะ คัมภีร์อิติหาสะ และไตรเพท อันเป็นธรรมของตน ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในนิรุตติศาสตร์ และฉลาดในประโยชน์และสิ่งมิใช่ประโยชน์ สิ่งที่ข้าพระองค์ไม่รู้ไม่มี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๒๒/๗๙)

ฉลาดในลักษณะ:เฉียบแหลมเกี่ยวกับลักษณะ หมายถึงเชี่ยวชาญการดูลักษณะของแต่ละคนหรือแต่ละสิ่ง สมบัติเฉพาะตัว เช่น น้ำมีลักษณะเป็นของเหลว ลูกบิลเลียดมีลักษณะกลม ลูกเต๋ามีลักษณะเหลี่ยม คนไทยมีลักษณะอ่อนโยน ตามนัยพระสูตร มาในมหาโคปาลสูตร กล่าวถึงนายโคบาล เก่งด้านการดูลักษณะของโคดีหรือ ไม่ดี ซึ่งเป็นองค์ประกอบข้อ ๒ ในองค์ประกอบของนายโคบาล ๑๑ ประการ หรือดังคำที่

SAMPLE

กล่าวถึงภิกษุฉลาดในลักษณะ เพราะรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า คนพาลมีกรรมเป็นลักษณะ บัณฑิตมีกรรมเป็นลักษณะ ภิกษุฉลาดในลักษณะ เป็นอย่างนี้แล อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในลักษณะ หมายถึงคนพาลและบัณฑิตมีกรรมเป็นเครื่องหมายเหมือนกัน แต่ต่างกันที่คนพาลมีอกุศลกรรมเป็นเครื่องหมาย บัณฑิตมีกุศลกรรมเป็นเครื่องหมาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๙/๓๘๑.ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๘/๔๘๐ องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๔๓๖ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๔๗/๑๖๙)

ฉลาดในสติปัฏฐาน: เฉียบแหลมเกี่ยวกับสติปัฏฐาน, เก่ง แตกฉานในการอธิบายสติปัฏฐาน มีกายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา ตามนัยพระสูตร มาในสัตตอุปปลมาลิกาเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสัตตอุปปลมาลิกาเถรี เมื่อพระสัตตอุปปลมาลิกาเถรี จะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในกรุงอรุณวดี พระราชาพระนามว่าอรุณ ส่วนสัตตอุปปลมาลิกาเถรีในอดีตชาติเป็นพระมเหสีของพระองค์ ด้วยเหตุที่พระนางเป็นผู้ฉลาดในสติปัฏฐาน จึงได้หยิบดอกอุบลมีกลิ่นหอมเหมือนดอกไม้ทิพย์มา ๗ ดอก แทนที่จะประดับบนศีรษะของตน แต่ในขณะนั้น คิดได้อย่างนี้ว่า เราควรนำพวงมาลัยเหล่านี้ไปบูชาพระญาณของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุด มีสมาธิฌานเป็นโคจร ขวนขวายในสัมมัปปธาน นี่เป็นผลแห่งความฉลาดในสติปัฏฐาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๕/๓๗๙)

ฉลาดในอรรถ: ฉลาดในอรรถกถา ในความหมาย ในคำขยายความ พร้อมกับอธิบายเนื้อความให้แจ่มแจ้ง มีผลให้สิ่งที่เรียนแล้วไม่เลือนหายไป ตามนัยพระสูตร มาในขิปปนิสันติสูตร เป็นการสนทนาของพระสารีบุตรกับพระอานนท์ถึงเรื่องความฉลาดในอรรถของพระอานนท์ โดยพระสารีบุตรกล่าวว่า ท่านอานนท์เป็นพหูสูต สามารถอธิบายเนื้อความนี้ให้แจ่มแจ้งได้ พระอานนท์กล่าวว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ฉลาดในอรรถ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล ภิกษุจึงเป็นผู้ใคร่ครวญได้เร็ว เรียนได้ดี เรียนได้มากในกุศลธรรมทั้งหลาย และสิ่งที่เธอเรียนแล้วย่อมไม่เลือนหายไป พระสารีบุตรกล่าวว่า ผู้มีอายุ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏมาก่อน อานนท์กล่าวไว้ดีแล้วนี้ เราทั้งหลายขอทรงจำไว้ว่า พระอานนท์มีธรรม ๕ ประการนี้ คือ (๑) ผู้ฉลาดในอรรถ (๒) ฉลาดในธรรม (๓) ฉลาดในพยัญชนะ (๔) ฉลาดในนิรุตติ (๕) ฉลาดในเบื้องต้นและเบื้องปลาย (องฺ.ปญฺจ.(ไทย) ๒๒/๑๖๙/๒๘๔. องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๖๙/ ๖๕)

ฉลาดในอิทธิบาท:เฉียบแหลมในอิทธิบาท คือฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เช่นความฉลาดของนางสัตตอุปปลมาลิกาเถรีในอิทธิบาท ๔ ในอดีตชาติ นางเป็นพระมเหสีของกษัตริย์นามว่าอรุณ ได้นำดอกบัว ๗ ดอกมาบูชาพระญาณของพระพุทธเจ้า ได้รับอานิสงส์ เป็นผู้ฉลาดในอิทธิบาท ตามนัยพระสูตร มาในสัตตอุปปลมาลิกาเถริยาปทาน ประวัติใน

SAMPLE

อดีตชาติของพระสัตตอุปปลมาลิกาเถรี ท่านได้อานิสงส์แห่งการนำดอกอุบล ๗ ดอก บูชาพระญาณของพระพุทธเจ้า จึงเป็นผู้ฉลาดในอิทธิบาท พระสัตตอุปปลมาลิกาเถรี เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในกรุงอรุณวดี พระราชาพระองค์หนึ่งพระนามว่าอรุณ นางเป็นพระมเหสีของท้าวเธอ เพราะพระนางฉลาดในอิทธิบาทนี่เอง พระนางคิดว่านางไม่ได้ร้อยพวงมาลัย จึงได้หยิบดอกอุบลมีกลิ่นหอมเหมือนดอกไม้ทิพย์มา ๗ ดอก คิดว่าประโยชน์อะไรสำหรับเราด้วยพวงมาลัยเหล่านี้ที่เรานำมาประดับศีรษะของตนเองเราควรนำไปบูชาพระญาณของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุด จะประเสริฐกว่า ดังนี้ (องฺ.ปญฺจ.(ไทย) ๓๓/๘๔/๓๗๙)

ฉลาดในอุบาย: เฉียบแหลมในอุบาย กลวิธี กลยุทธ์,วิธีพลิกแพลง,กลเม็ด,เล่ห์เหลี่ยม,กลอุบาย,ทีเด็ด มีปัญญาหยั่งรู้เหตุที่เกิดขึ้น ในเมื่อมีกิจรีบด่วนหรือภัยเกิดขึ้น ก็มีปัญญาที่จะแก้ไขได้ ฉลาดในกุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุและเจริญกุศลธรรมที่เกิดแล้วต่อไป ตามนัยพระสูตรมาในอธิคมสูตร ว่าด้วยการบรรลุกุศลธรรม เรื่องความฉลาดในอุบาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม เป็นผู้อาจบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ หรือทำกุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วให้เจริญได้ เพราะเป็นผู้ฉลาดในอุบาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๖๐๒) เทียบ องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๗๙/๑๗๘.

ฉวชาดก : ชาดกว่าด้วยการนั่งเรียนมนต์ไม่เหมาะสมเหมือนเรียนกับศพ หมายถึงการเรียนมนต์ที่นั่งไม่เหมาะสมของพระราชาผู้เรียนกับปุโรหิตผู้สอนเหมือนนั่งเรียนกับศพ เป็นคำกล่าวตำหนิพระราชากับปุโรหิตโดยจัณฑาลโพธิสัตว์ โพธิสัตว์ถือว่าผิดธรรมเนียมเป็นอธรรม เป็นเหตุให้ประสบความพินาศ ตามนัยพระสูตร มาในฉวชาดก เมื่อคนจัณฑาลโพธิสัตว์ไปลักมะม่วงในพระราชอุทยาน เห็นพระราชานั่งในที่สูงเรียนมนต์ ปุโรหิตนั่งในที่ต่ำสอนมนต์ โพธิสัตว์จึงลงจากต้นมะม่วงมาตำหนิ ถูกพระราชาตรัสถามแล้ว โพธิสัตว์จึงกราบทูลว่า กิจที่ทำขึ้นนี้ทั้งหมดไม่ชอบธรรม (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๓/๑๖๓)

ฉวาลาตสูตร: พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นคำอุปมาบุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเกื้อกูลตนเองและผู้อื่น กับท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไปในป่าช้า ตามนัยพระสูตร มาในฉวาลาตสูตร อุปมาบุคคลที่ไร้ประโยชน์ด้วยเหตุ ๔ ประการนี้ คือ (๑) บุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (๒) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง (๓) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (๔) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นบุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น เราเรียกว่า เป็นเหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ดังนี้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๔)

SAMPLE

ฉวิวัฏฏญาณนิทเทส:การแสดงญาณในการหลีกออก ตามนัยพระสูตร มาในฉวิวัฏฏญาณนิทเทส การแสดงญาณในการหลีกออก ๖ อย่าง คือ (๑) ปัญญาที่มีเนกขัมมะ ย่อมหลีกออกจากกาม (๒) ปัญญาที่มีอพยาบาท ย่อมหลีกออกจากพยาบาท ปัญญาที่มีอาโลกสัญญา ย่อมหลีกออกจากถีนมิทธะ (๓) ปัญญาที่มีอวิกเขปะ ย่อมหลีกออกจากอุทธัจจะ (๔) ปัญญาที่มีธัมมววัตถาน ย่อมหลีกออกจากวิจิกิจฉา (๕) ปัญญาที่มีญาณ ย่อมหลีกออกจากอวิชชา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๕/๑๕๕)

ฉวิสูตร : พระสูตรว่าด้วยผิว คำอุปมาผู้ไม่ศึกษาธรรมและวินัย จะมีผลเสีย ดังลาภสักการะที่ตัดผิว ตัดหนัง ตัดเนื้อ ตัดเอ็น ตัดกระดูก ตัดเยื่อในกระดูก ตามนัยพระสูตร มาในฉวิสูตร ว่าด้วยผิว คือการตัดผิวอุปมาลาภสักการะตัดอวัยวะผู้ยึดติด ไม่ศึกษา ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี ...ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ย่อมตัดผิว ครั้นตัดผิวแล้วย่อมตัดหนัง ครั้นตัดหนังแล้วย่อมตัดเนื้อ ครั้นตัดเนื้อแล้วย่อมตัดเอ็น ครั้นตัดเอ็นแล้วย่อมตัดกระดูก ครั้นตัดกระดูกแล้วก็ตั้งจดเยื่อในกระดูกอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ฯลฯ อย่างนี้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๗/๒๘๐)

ฉวิโสธนสูตร:พระสูตรว่าด้วยหลักการตรวจสอบตามนัยพระสูตร มาในฉวิโสธนสูตรเป็นการตรวจสอบภิกษุในธรรมวินัยนี้ด้วยการถามปัญหาโวหาร ๔ การตรวจสอบภิกษุในธรรมวินัยนี้ด้วยตรวจอุปาทานขันธ์ ๕ การตรวจสอบภิกษุในธรรมวินัยนี้ด้วยตรวจสอบธาตุ ๖ การตรวจสอบภิกษุในธรรมวินัยนี้ด้วยตรวจสอบอายตนะ ๑๒ การตรวจสอบภิกษุในธรรมวินัยนี้ด้วยหลักการตรวจการถอนอนุสัยเกี่ยวกับสิกขาและสาชีพ ๒๖ ข้อ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๘/๑๑๕, ๙๙/๑๑๗, ๑๐๐/๑๑๘, ๑๐๑/๑๑๙, ๑๐๒/๑๒๑)

ฉฬภิชาติสูตร: การกำหนดหมายชนเป็นชั้น เป็นกลุ่ม เช่นหมู่คนที่ประพฤติอย่างนี้ ๆ กำหนดเรียกอย่างนี้ ๆ หรือหมายถึงชาติกำเนิด ๖ ประการ คือ ชาติดำ ชาติเขียว ชาติแดง ชาติเหลือง ชาติขาว และชาติขาวยิ่ง ตามนัยพระสูตร มาในฉฬภิชาติสูตร ว่าด้วยอภิชาติ ๖ จำพวก ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปูรณะ กัสสปะบัญญัติอภิชาติ ๖ จำพวก คือ (๑) บัญญัติกัณหาภิชาติ (ชาติดำ) (๒) บัญญัตินีลาภิชาติ (ชาติเขียว) (๓) บัญญัติโลหิตาภิชาติ (ชาติแดง) (๔) บัญญัติหลิททาภิชาติ (ชาติเหลือง) (๕) บัญญัติสุกกาภิชาติ (ชาติขาว) (๖) บัญญัติปรมสุกกาภิชาติ (ชาติขาวยิ่ง) ปูรณะ กัสสปะบัญญัติคนฆ่าแพะ คนฆ่าสุกร พรานนก พรานเนื้อ ชาวประมง โจร เพชฌฆาต เจ้าหน้าที่เรือนจำ หรือคนทำงานที่โหดร้ายอื่น ๆ ว่าเป็นกัณหาภิชาติ บัญญัติพวก

SAMPLE

ภิกษุผู้โน้มเอียงไปในฝ่ายดำ หรือพวกกัมมวาทะ กิริยวาทะอื่น ๆ ว่าเป็นนีลาภิชาติ บัญญัตินิครนถ์ผู้ใช้ผ้าผืนเดียวว่าเป็นโลหิตาภิชาติ บัญญัติคฤหัสถ์ผู้นุ่งผ้าขาว หรือสาวกของอเจลกว่าเป็นหลิททาภิชาติ บัญญัติอาชีวกหรืออาชีวิกาว่าเป็นสุกกาภิชาติ ดังนี้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๓. ที.สี.อ. (บาลี) ๑๖๘/๑๔๗ องฺ.ฉกฺก.อ. (ไทย) ๓/๕๗/๑๓๙. องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๕๗/๑๕๐) ; ดู ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕

ฉฬังคกุมารเสนาบดี:เสนาบดีนามว่า ฉฬังคกุมาร ผู้เป็นชายชู้ของเจ้าหญิงนามว่ากุรุงคเทวีซึ่งเป็นที่รักใคร่ของเอฬิกกุมาร ได้ทำลามกเป็นชู้กับฉฬิงคกุมารเสนาดี จึงเป็นทำให้เห็นความไม่น่าไว้วางใจในหญิงเหล่านั้น ตามนัยพระสูตร มาในกุณาลชาดก เมื่อนางนกบำเรอได้ทอดทิ้งนกปุณณมุขนกดุเหว่าที่ไม่สบาย พากันบินไปหานกกุณาละ จากนั้นนกกุณาละได้ใช้ปีกและจะงอยปากประคองให้ปุณณมุขลุกขึ้นแล้วกรอกยาจนอาการไม่สบายระงับไป นกกุณาละได้กล่าวกับปุณณมุขนกดุเหว่าถึงความชั่วร้ายของนางนกว่าลามก เจ้าชู้กับชายไปทั่วไปว่า เราได้เห็นมาแล้ว ปุณณมุขะเพื่อนเอ๋ย เจ้าหญิงขนงามนามว่ากุรุงคเทวีผู้ทำให้เอฬิกกุมาร มีความรักใคร่ ได้กระทำลามกกับ "ฉฬังคกุมารเสนาบดี"และธนันเตวาสี เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่วางใจ ไม่สรรเสริญหญิงทั้งหลาย เพราะฉะนั้น นรชนไม่ควรวางใจหญิงทั้งหลายเหล่านั้น (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๙๐/๑๔๐)

ฉฬังคะ, พราหมณ์: เป็นชื่อของพราหมณ์ฉฬังคะ ผู้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพื่อข้ามภพชาติไปได้ พระองค์ได้รับอานิสงส์การสร้างสะพานถวายว่า เมื่อตกจากซอกเขา ภูเขา ต้นไม้ ครั้นจุติแล้วจักได้ที่ตั้งมั่น ตามนัยพระสูตรมาในโธตกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระโธตกเถระ เมื่อพระโธตกเถระ ได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ครั้งนั้น แม่น้ำภาคีรถี เกิดจากภูเขาหิมพานต์ ไหลผ่านไปทางประตูกรุงหงสวดี อารามชื่อโสภิตะ มหาชนสร้างไว้อย่างสวยงามใกล้ฝั่งแม่น้ำ พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกประทับอยู่ในอารามนั้น พระผู้มีพระภาคมีหมู่มนุษย์ห้อมล้อม ดังพระอินทร์จากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประทับนั่งในอารามนั้น ไม่ครั่นคร้ามดุจราชสีห์ ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่า "ฉฬังคะ" อยู่ในกรุงหงสวดี พระมหามุนีก็มีนามอย่างนั้น ครั้งนั้น ศิษย์ ๑๑๘ คน แวดล้อมข้าพเจ้า ข้าพเจ้าพร้อมด้วยศิษย์เหล่านั้นไปยังฝั่งแม่น้ำ ณ ที่นั้น ข้าพเจ้าได้เห็นสมณะหลายรูป ผู้ไม่คดโกง ผู้ชำระบาปแล้ว ท่านพราหมณ์จึงได้สร้างสะพานถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระเพื่อตนจะได้ข้ามภพชาตินี้ไปได้ เมื่อพระองค์รับแล้วได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า เราจักพยากรณ์ผู้ที่เลื่อมใส ซึ่งได้ให้สร้างสะพาน ถวายเราด้วยมือของตน ผู้นี้แม้ตกจากซอกเขาก็ดี จากภูเขาก็ดี จากต้นไม้ก็ดี แม้จุติแล้วก็จักได้ที่ตั้งมั่น (คือที่พึ่ง) นี้เป็นผลแห่งการถวายสะพาน ดังนี้ ขุ.

อป.(ไทย) ๓๒/๗๕/๖๖๔.**ฉัฏฐสูตร:**เป็นชื่อสูตรที่ ๖ เรื่องธรรมที่ให้เกิดธรรม ๑๐ ประการ ถ้าเว้นธรรมนี้แล้วย่อมไม่เกิดขึ้น ตามนัยพระสูตร มาในฉัฏฐสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้เกิดธรรม ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้น เว้นวินัยของพระสุคตแล้วย่อมไม่เกิดขึ้น ธรรม ๑๐ ประการ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ (๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ (๙) สัมมาญาณะ รู้ชอบ (๑๐) สัมมาวิมุตติ หลุดพ้นชอบ ธรรม ๑๐ ประการนี้แล เป็นธรรมที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง เว้นวินัยของพระสุคตแล้วย่อมไม่มี (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒๘/๒๘๐)

ฉัตตทายกเถราปทาน:การถวายฉัตรขาวที่จิตกาธานของบุตรที่ออกบวชบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าของพระเถระนามว่าฉัตตทายกะในอดีตชาติ ตามนัยพระสูตร มาในฉัตตทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระฉัตตทายกเถระ ท่านเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ครั้งนั้น บุตรของข้าพเจ้าออกบวชแล้ว นุ่งห่มผ้ากาสายะ เขาบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า อันชาวโลกบูชา เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้าค้นหาบุตรของตนไปทางเบื้องหลัง ไปถึงจิตกาธานแห่งบุตรผู้ยิ่งใหญ่ปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้าประคองอัญชลีไหว้จิตกาธานที่ป่าช้านั้นและยกฉัตรขาวขึ้นบูชาในครั้งนั้น ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายฉัตร ในกัปที่ ๒๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ มีพระนามว่ามหารหะ เป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๔๕๔)

ฉัตตทายิกาวิมาน:วิมานที่เกิดขึ้นจากอานิสงส์ของหญิงผู้ถวายร่มแก่ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต นางมีผิวพรรณงดงาม รัศมีสว่างไสวไปทั่วทิศตามนัยพระสูตร มาในฉัตตทายิกาวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายร่ม เมื่อพระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาว่า เทพธิดา เธอมีผิวพรรณงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ เทพธิดานั้นดีใจที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามจึงตอบปัญหาผลกรรมไปตามที่พระเถระถามว่า ดิฉันได้ถวายร่มแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๘๑-๕๘๘/๖๖)

ฉัตตปาณิอุปาสกวัตถุ:ชื่อเรื่องอุบาสกชื่อฉัตตปาณิ อุบาสกผู้ถือร่มในมือ ตามนัยพระสูตร มาในฉัตตปาณิอุปาสกวัตถุ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระอานนทเถระ ว่า วาจาสุภาษิต ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำตาม เหมือนดอกไม้งามในมือ มีสีสวย (แต่) ไม่มีกลิ่น

SAMPLE

ส่วนวาจาสุภาษิต ย่อมมีผลแก่ผู้ทำตามด้วยดี เหมือนดอกไม้งามในมือ มีทั้งสีและมีกลิ่น ฉะนั้น (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๕๑/๔๓)

ฉัตตมาณพ, ชื่อ:มาณพชื่อฉัตตะ มาณพที่พระศาสดาเสด็จมาพบ มีวิมานที่เกิดขึ้นและผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ พระพุทธเจ้าตรัสถามว่าวิมานของเธอเต็มไปด้วยเหล่าเทพอัปสร หอมอบอวลแห่งกลิ่นกฤษณา แก่นจันทน์ มีผิวพรรณนาเปล่งปลั่งดั่งทองคำ และเขาขอฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ตรัสสอนไม่ให้ฆ่าสัตว์ มาณพนั้นได้ปฏิบัติตามที่ตรัสสอน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๙๕/๑๐๖)

ฉัตตมาณวกวิมาน: คุณลักษณะวิมานของฉัตตมาณวกมาณพ มาณพที่พระศาสดาตรัสถามว่าวิมานของเธองดงาม สว่างไสว หาสิ่งใดเปรียบมิได้ เนืองแน่นไปด้วยเทพอัปสร อบอวลด้วยกลิ่นจันทน์ กฤษณา มีผิวพรรณเปล่งปลั่ง จากนั้น มาณพได้ฟังธรรม ขอทำตามพระดำรัสที่พร่ำสอน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๘๖/๑๐๕)

ฉัตตฤๅษี: เป็นชื่อของฉัตตฤๅษี มีร่างกายใหญ่ เป็นพรหมจารี เป็นพหุสูต เขาลักเอาทรัพย์ของตนจนหมดสิ้นแล้ว ไม่ถือเอาหญ้า เป็นผู้ปรารถนาของน้อยแลกของมาก ฉัตตฤๅษีใส่หญ้าไว้ในตุ่มหนีไปแล้ว บัณฑิตจักทำคนทุศีลให้เป็นคนอย่างไร ตามนัยพระสูตร มาในพรหาฉัตตชาดก อาการของผู้เอาของน้อยแลกของมาก พระราชาตรัสว่า หญ้าๆ ใครหนอ นำเอาหญ้ามาถวายพระองค์ พระองค์มีกิจด้วยหญ้าหรือหนอ พระองค์จึงตรัสถึงแต่หญ้าเท่านั้น? ฉัตตฤๅษี ผู้มีร่างกายสูงใหญ่ เป็นพรหมจารี เป็นพหูสูต มาอยู่ ณ ที่นี้ เขาลักเอาทรัพย์ของเราจนหมดสิ้นแล้ว ยังใส่หญ้าไว้ในตุ่มแล้วหนีไป การถือเอาทรัพย์ของตนไปหมด และการไม่ถือเอาหญ้า เป็นกิจที่ผู้ปรารถนาของน้อยแลกเอาของมาก พึงกระทำอย่างนั้น ฉัตตฤๅษีใส่หญ้าไว้ในตุ่มหนีไปแล้ว การปริเวทนาเพราะเรื่องนั้น จะมีประโยชน์อะไร ผู้มีศีลทั้งหลาย ย่อมไม่ทำอย่างนั้น คนพาล ย่อมกระทำอนาจารอย่างนี้ ความเป็นบัณฑิตจักทำคนทุศีล มีศีลไม่ยั่งยืน ให้เป็นคนอย่างไร (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๖๔๒-๖๔๕/๑๕๐) (สยามรัฐ-ไทย)

ฉัตรคือวิมุตติ:ร่มแห่งความหลุดพ้น เป็นความปรารถนาของพระปิลินทวัจฉเถระในอดีตชาติ ท่านได้ถวายร่มในพระสุคตและพระสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้รับอานิสงส์ ๘ ประการ มีฉัตรกั้นอยู่ศีรษะของท่าน ตามนัยพระสูตร มาใน ปิลินทวัจฉเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปิลินทวัจฉเถระ ท่านกล่าวว่า เป็นคนเฝ้าประตูอยู่ที่กรุงหงสวดี ได้รวบรวมโภคสมบัติเก็บไว้ในเรือนมากมายนับไม่ถ้วน ครั้งนั้น ท่านนั่งอยู่ในสถานที่สงัด ทำใจให้ร่าเริง นั่งอยู่ในปราสาทที่ประเสริฐ คิดได้ว่า โภคสมบัติของเรามีมาก ภายในบุรีของเราก็มั่งคั่ง แม้พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน พระนามว่าอานนท์ ก็ทรงเชื้อเชิญเรา พระพุทธเจ้า ผู้เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลกนี้ และโภคสมบัติของเราก็มีอยู่ เราจักถวาย

ทานแด่พระศาสดา จึงขอถวายร่มในพระสุคต และแก่พระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๘ ประการ คือ ข้าพเจ้าไม่รู้สึกหนาว ๑ ไม่รู้สึกร้อน ๑ ละอองและธุลีไม่แปดเปื้อน ๑ เป็นผู้ไม่มีอันตราย ๑ ไม่มีเสนียดจัญไร ๑ ชนทั้งหลายยำเกรงทุกเมื่อ ๑ เป็นผู้มีผิวพรรณละเอียด ๑ เป็นผู้มีใจใสสะอาด ๑ เมื่อข้าพเจ้าเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพ ฉัตร ๑๐๐,๐๐๐ คัน ซึ่งประกอบด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง กั้นอยู่เหนือศีรษะของท่าน เพราะอานุภาพแห่งกรรมนั้น ในชาตินี้ การกั้นฉัตรจึงไม่มีแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้ากระทำกรรมทุกอย่าง ก็เพื่อบรรลุฉัตรคือวิมุตติ ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๓/๕๙๑)

ฉัตรดอกไม้: ฉัตรที่ทำด้วยดอกไม้ ได้จากการที่พระปุปผฉัตติยเถระในอดีตชาตินำดอกบัว ๑๐๐ กลีบทำเป็นฉัตรดอกไม้ยกขึ้นบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะด้วยจิตใจเลื่อมใส ได้รับอานิสงส์ ทำให้ไม่รู้จักทุคติ ในกัปที่ ๗๔ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ พระนามว่าชลสิขะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๔-๘๐/๔๙๔-๙๕)

ฉัตรทองชมพูนุท: ฉัตรที่เป็นแท่งทองชมพูนุท เครื่องประดับสำหรับใช้กันแสงดวงอาทิตย์ของนักฟ้อนนักรำในกระบวนแห่อันสนุกสนาน รื่นเริงที่พระเจ้าสาครพรหมทัตได้เห็น ทูลถามพระบิดาว่าเป็นใคร มาจากไหน พระบิดาตอบว่า เป็นลูกของท้าวธตรัฏฐ มีฤทธิ์ มียศ เกิดจากนางสททชา ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๙๗๐/๓๓๓.

ฉัททันตชาดก: เรื่องราวเกี่ยวกับพญาช้างฉัตตทันต์ เป็นเรื่องช้างทรงธรรม เป็นคชสารตัวประเสริฐ มีจิตเมตตาต่อพระนางสุภัทรา พระมเหสีของพระเจ้ากาสี ยอมให้นายพรานฆ่าเพื่อตัดงาของตนที่งดงามหาที่เปรียบมิได้ในปฐพีเพื่อถวายแก่พระนางสุภัทราที่ทรงสุบินจึงอยากได้งานั้น แต่พญาคชสารนั้นเป็นภัสดาที่รักของนางในชาติก่อน พระนางเสียพระทัยก็แตกทำลาย ณ ที่นั่นเอง (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๒๔-๑๓๒/๕๕๙-๕๖๐)

ฉันท์: ฉันท์ เป็นลักษณ์หนึ่งของร้อยกรองในภาษาไทย ที่บังคับเสียงหนัก - เบาของพยางค์ที่เรียกว่า ครุ - ลหุ ฉันท์ในภาษาไทยรับแบบมาจากประเทศอินเดีย ส่วนตำราฉันท์ภาษาบาลีเล่มสำคัญที่สุดได้แก่ คัมภีร์วุตโตทัยปกรณ์ ผู้แต่งคือ พระสังฆรักขิตมหาสามี เถระชาวลังกา แต่งเมื่อ พ.ศ. ๑๗๐๓ เป็นที่มาของ คัมภีร์วุตโตทัย ซึ่งเป็นต้นตำรับการแต่งฉันท์ของไทย ถือว่าฉันท์เป็นต้นเหตุของคาถา ตามนัยพระสูตร มาในกวิสูตร ว่าด้วยกวี เมื่อเทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรเล่าเป็นต้นเหตุของคาถา อะไรเล่าเป็นเครื่องปรากฏของคาถาเหล่านั้น คาถาอาศัยอะไรเล่า อะไรเล่าเป็นที่อาศัยของคาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ฉันท์เป็นต้นเหตุของคาถา อักขระเป็นเครื่องปรากฏของคาถาเหล่านั้น คาถาอาศัยชื่อ กวีเป็นที่อาศัยของคาถา ดังนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๐/๗๒)

SAMPLE

ฉันทปหานสูตร: (ปฐม) สูตรว่าด้วยการละความพอใจ ความกำหนด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ความยึดมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ได้ชื่อว่าละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถอดรากโค่นไปแล้ว ตามนัยพระสูตร มาในฉันทปหานสูตร ว่าด้วยการละความพอใจ ณ กรุงสาวัตถี เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร และวิญญาณ เมื่อเป็นเช่นนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้นก็จักเป็นอันเธอทั้งหลายละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ดังนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๑/๒๐๖)

ฉันทปหานสูตร: (ทุติย)สูตรว่าด้วยการละความพอใจ ความกำหนด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ความยึดมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อ ละได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถอดรากโค่นไปแล้ว ตามนัยพระสูตร มาในทุติยฉันทปหานสูตร ว่าด้วยการละความพอใจ สูตรที่ ๒ ณ กรุงสาวัตถี เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อเป็นเช่นนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นั้นก็จักเป็นอันเธอทั้งหลายละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ดังนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๒/๒๐๖)

ฉันทราคสูตร: (ปฐม) ตรัสกับภิกษุ เรื่องเกี่ยวกับความพอใจ กำหนัดในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร และในวิญญาณ เมื่อละได้แล้ว ย่อมตัดรากถอนโคนหมดไป เหมือนต้นตาลถูกถอนรากโค่นไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ตามนัยพระสูตร มาในฉันทราคสูตร เรื่องราวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับการฉันทราคะ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละฉันทราคะในรูป ในเวทยา ในสัญญา ในสังขาร และในวิญญาณ ด้วยการละอย่างนี้ เธอทั้งหลายจักละรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้นได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ดังนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๕/๓๗)

ฉันทราคสูตร: (ปฐม, ตรัสกับพระราธะ) เรื่องราวเกี่ยวกับความพอใจและความกำหนัดในขันธ์ ๕ เป็นต้น มีวิญญาณเป็นที่สุด ที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระราธะให้ละ ให้ตัดรากถอนโคนที่จะก่อเกิดอีกไม่ได้ ตามนัยพระสูตร มาในฉันทราคสูตร ว่าด้วยความพอใจและความ

SAMPLE

กำหนัด เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระราธะผู้นั่ง ณ ที่สมควร ว่า ราธะ เธอจงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเมื่อเป็นเช่นนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้นจักเป็นอันเธอละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๘/๒๖๐)

ฉันทราคสูตร: (ทุติย) ตรัสกับพระราธะ เรื่องเกี่ยวกับความพอใจ ความยึดมั่น นอนเนื่องและความกำหนดในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อละได้แล้ว ย่อมตัดรากถอนโคนหมดไป เหมือนต้นตาลที่ถูกถอนรากโค่นไป เหลือแต่พื้นที่ ตามนัยพระสูตร มาในทุติยฉันทราคสูตร ว่าด้วยความพอใจและความกำหนัด สูตรที่ ๒ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้นั่ง ณ ที่สมควรดังนี้ว่า “ราธะ และความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อเป็นเช่นนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นั้นก็จักเป็นอันเธอละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดราก ถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๙/๒๖๐)

ฉันทราคะ: ความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความพอใจ เกิดขึ้นเพราะอาศัยวินิจฉยะ (การกำหนด) เพราะอาศัยฉันทราคะ (ความกำหนัดแห่งความพอใจ) เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดอัชโฌสานะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) ในมหานิทานสูตร เรื่องการอาศัยกันและกันเกิดขึ้นว่า ดูกรอานนท์ ด้วยเหตุดังนี้แล เพราะอาศัยเวทนา ตัณหาจึงมี เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา (การแสวงหา) จึงมี เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ (การได้) จึงมี เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะ (การกำหนด) จึงมี เพราะอาศัยวินิจฉยะ ฉันทราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจ ความพอใจ) จึงมี เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) จึงมี เพราะอาศัยอัชโฌสานะ ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงมี เพราะอาศัยปริคคหะ มัจฉริยะ (ความตระหนี่) จึงมี เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ (ความหวงกั้น) จึงมี เพราะอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ย่อมเกิด ขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า ‘มึงมึง’ การพูด ส่อเสียด และการพูดเท็จ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑)

ฉันทลักษณ์: ตำราที่ว่าด้วยวิธีร้อยกรองถ้อยคำหรือเรียบเรียงถ้อยคำให้เป็นระเบียบตามลักษณะบังคับและบัญญัติที่นักปราชญ์ได้ว่างเป็นแบบไว้ ถ้อยคำที่ร้อยกรองขึ้นตามลักษณะบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ เรียกว่า คำประพันธ์ เรื่องนี้ถือว่าเป็นเดรัจฉานวิชา เพราะเป็นการอนุมานด้วยสายตา ตามนัยพระสูตร มาในพรหมชาลสูตร เรื่องเดรัจฉานวิชา

SAMPLE

เมื่อพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ พยากรณ์ว่าฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก จะมีความสงบร่มเย็น จะมีภัย จะมีโรค จะไม่มีโรค การคำนวณด้วยวิธีนับนิ้ว (มุททา) การคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา) การคำนวณด้วยวิธีอนุมานด้วยสายตา (สังขาน) วิชา "ฉันทลักษณ์" และโลกายตศาสตร์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕/๑๐. ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐๙/๗๑)

ฉันท์และกาพย์กลอน:บทประพันธ์ที่เป็นแบบของฉันท์และกาพย์กลอนที่พระอภยเถระในอดีตชาติเป็นบุตรของพราหมณ์กรุงหงสวดี เรียนจบพระเวท เข้าใจไวยากรณ์ ฉลาดในนิรุตติ และฉลาดในฉันท์และกาพย์กลอน ตามนัยพระสูตร มาในอภยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอภยเถระ เมื่อท่านจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป พระตถาคตทรงทำบุคคลบางพวกให้ตั้งอยู่ในสรณคมน์ ให้ตั้งอยู่ในศีลคือกุศลกรรมบถ ๑๐ พระองค์ทรงประทานสามัญญผลที่อุดมแก่บางคน ทรงมอบสมาบัติ ๘ และวิชชา ๓ แก่บางคน ทรงประกอบคนบางคนไว้ในอภิญญา ๖ พระองค์ประทานปฏิสัมภิทา ๔ แก่บางคน พระองค์ผู้เป็นสารถีฝึกนรชน ทรงเห็นหมู่สัตว์ที่ควรแนะนำให้ตรัสรู้ได้ แม้ในสถานที่นับโยชน์ไม่ถ้วน ก็รีบเสด็จไปแนะนำ ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นบุตรของพราหมณ์ในกรุงหงสวดี เรียนจบพระเวททั้งหมด เข้าใจไวยากรณ์ ฉลาดในนิรุตติ แกล้วกล้าในคัมภีร์นิฆัณฑุศาสตร์ เข้าใจตัวบท รู้แจ่มแจ้งในคัมภีร์เกฏุภะ ฉลาดใน "ฉันท์และกาพย์กลอน" (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐๑/๓๑๘. ที.สี.อ.(ไทย) ๒๕๖/๒๒๒.ที.สี.อ.(บาลี) ๒๕๖/๒๒๒)

ฉันทสมาธิ: สมาธิที่เกิดจากฉันทะ ความตั้งใจมั่นด้วยอำนาจแห่งความพอใจอันเป็นธรรมที่ภิกษุพึงเจริญคือ การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิ มีอนาคามี หรืออรหันต์เป็นอันหวังได้ ตามนัยพระสูตร มาในปฐมอิทธิปาทสูตร ว่าด้วยอิทธิบาท เมื่อภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งเจริญธรรมอิทธิบาทที่ประกอบด้วย"ฉันทสมาธิ" ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งเจริญทำให้มากซึ่งธรรมนี้แล้ว ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี ดังนี้ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๗/๑๑๕)

ฉันทสมาธิและปธานสังขาร:ฉันทสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะ ปธานสังขารหมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น เป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ เป็นธรรมที่ภิกษุพึงเจริญ มีอนาคามีหรือ

SAMPLE

อรหันต ผลเป็นอันหวังได้ ตามนัยพระสูตร มาในปฐมอิทธิปาทสูตร ว่าด้วยอิทธิบาท เมื่อภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งเจริญธรรมอิทธิบาทที่ประกอบด้วย"ฉันทสมาธิและปธานสังขาร" ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งเจริญทำให้มากซึ่งธรรมนี้แล้ว ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี ดังนี้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๗/๑๑๕. องฺ.เอก ก.อ. (บาลี) ๑/๓๘๙-๔๐๑/๔๔๕)

ฉันทสมาธิสูตร: ชื่อสูตรว่าด้วยสมาธิที่อาศัยฉันทะ จนเกิดจิตเตกัคคตา โดยการสร้างฉันทะไม่ให้บาปเกิดขึ้น โดยการละบาป โดยให้กุศลธรรมเกิดขึ้น และเจริญกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ตามนัยพระสูตร มาในฉันทสมาธิสูตร ว่าด้วยฉันทสมาธิ เมื่อพระผู้มีภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยฉันทะแล้วได้สมาธิ ได้จิตเตกัคคตา (สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว) นี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ เพราะว่า (๑) เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อไม่ให้บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้ (๒) เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (๔) เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญ เต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๕/๓๙๕)

ฉันทสัมปทา: ความพอใจคือความต้องการที่จะทำความดี เป็นบุพนิมิตที่อริยมรรคมีองค์ ๘ จะเกิดขึ้น ตามนัยพระสูตร มาในสีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ ว่าด้วยพระสูตร ๕ มีสีลสัมปทาสูตรเป็นต้น เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด ฉันทสัมปทาก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๗-๖๑/๔๔. สำ.ม.อ.(ไทย) ๓/๔๙-๖๒/๑๙๖)

ฉันทสูตร : สูตรว่าด้วยผู้ละฉันทะในสติปัฏฐาน ๔ แล้วทำอมตะ (นิพพาน) ให้แจ้ง ตามนัยพระสูตร มาในฉันทสูตร ว่าด้วยผู้ละฉันทะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาในสติปัฏฐาน ๔ อยู่ว่า (๑) เมื่อเธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ย่อมละฉันทะ (ความพอใจ)ในกายนั้นได้ เพราะละฉันทะได้ จึงทำ อมตะ(นิพพาน)ให้แจ้ง (๒) เมื่อเธอพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ย่อมละฉันทะในเวทนาทั้งหลาย เพราะละฉันทะได้จึงทำอมตะให้แจ้ง (๓) เมื่อเธอพิจารณาเห็นจิตในจิต ย่อมละฉันทะ (ความพอใจ)ในจิตนั้นได้ เพราะละฉันทะได้ จึงทำอมตะ(นิพพาน)ให้แจ้ง (๔) เมื่อเธอ

SAMPLE

พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมละฉันทะในธรรมทั้งหลาย เพราะละฉันทะได้จึงทำอมตะให้แจ้ง ดังนี้ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๐๓/๒๖๐)

ฉันทะ: ความพึงพอใจในสิ่งที่ทำ หรือจะทำ เป็นข้อที่หนึ่งในอิทธิบาท ๔ เป็นความพึงพอใจที่ไม่รู้จักอิ่มคือตัณหา มี ๕ อย่างคือ (๑) ปริเยสนฉันทะ ความไม่อิ่มในการแสวงหา (๒) ปฏิลาภฉันทะ ความไม่อิ่มในการได้มา (๓) ปริโภคฉันทะ ความไม่อิ่มในการใช้สอย (๔) สันนิธิฉันทะ ความไม่อิ่มในการกักตุน (๕) วิสัชชนฉันทะ ความไม่อิ่มในการจ่ายทรัพย์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๘/๒๘๖. ที.ม.อ.(ไทย) ๘/๓๓๕-๓๓๖)

ฉัททันต์,สระ: ชื่อสระน้ำว่าสระฉัททันต์ เป็นแหล่งน้ำที่ไหลมารวมกันของแม่น้ำใหญ่ จากนั้นก็กลายสภาพเหือดแห้งไป ไม่มีน้ำ อุปมาสังขารที่เป็นสภาวะไม่เที่ยงก็สลายไป ตามนัยพระสูตร มาในสัตตสุริยสูตร เป็นการอุปมากระบวนการของสริยจักรวาลกับสังขาร ความว่าเมื่อสมัยที่เวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๔ ปรากฏ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ ๔ ปรากฏ แหล่งน้ำใหญ่ๆ ที่เป็นแดนไหลมารวมกันของแม่น้ำใหญ่ ๆ เหล่านี้ คือ สระอโนดาด สระสีหปปาตะ สระรถการะ สระกัณณมุณฑะ สระกุณาลา "สระฉัททันต์" สระมันทากินี ทุกแห่งดังกล่าวนี้ มีสภาพระเหย เหือดแห้ง ไม่มีน้ำ ฉันใด สังขารทั้งหลายก็ฉันนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๓)

ฉันทาคติ: ความลำเอียงเพราะรัก เป็นเหตุทำบาปกรรมอย่างหนึ่ง บุคคลใดละเมิดความชอบธรรมเพราะฉันทาคตินี้ ยศย่อมไม่เจริญ เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น ย่อมสว่างไสว ตามนัยพระสูตร มาในสิงคาลกสูตร เกี่ยวกับอคติ ซึ่งถือว่าเป็นเหตุ ๔ ประการที่อริยสาวกไม่ทำบาปกรรม (๑) ย่อมถึงฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรัก ทำบาปกรรม (๒) ย่อมถึงโทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง ทำบาปกรรม (๓) ย่อมถึงโมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา ทำบาปกรรม (๔) ย่อมถึงภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว ทำบาปกรรมพระผู้มีพระภาคผู้ตรัส บุคคลใดไม่ละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๖/๒๐๑)

ฉันทาธิบดี: การถือฉันทะเป็นใหญ่หรือเป็นใหญ่ในฉันทะ เป็นการปุจฉาและวิสัชนากับระหว่างสกวาที กับ ปรวาที เมื่อสกวาทีกล่าวว่า หากฉันทาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรม ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “ฉันทาธิบดีเป็นปัจจัยโดยอธิปติปัจจัย เป็นปัจจัยโดยสหชาตปัจจัย” ตามนัยอภิธรรม มาในปัจจยตากถา ว่าด้วยความเป็นปัจจัย เมื่อท่านสกวาทีกล่าวว่า ความเป็นปัจจัยมีจำกัดไว้ใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า วิมังสาเป็นเหตุและเป็นอธิบดีมิใช่หรือ ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า หากวิมังสา

SAMPLE

เป็นเหตุและเป็นอธิบดี ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “วิมังสาเป็นปัจจัยโดยเหตุปัจจัย เป็นปัจจัยโดยอธิปติปัจจัย” สกวาทีถามว่า ฉันทาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรม มิใช่หรือ ปรวาที ใช่ สกวาทีถามว่า หากฉันทาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรม ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “ฉันทาธิบดี เป็นปัจจัยโดยอธิปติปัจจัย เป็นปัจจัยโดยสหชาตปัจจัย” อีกนัยหนึ่ง เมื่ออธิปติปัจจัย ได้แก่ ฉันทาธิบดีเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยฉันทะและรูปที่มีธรรมอันสัมปยุตด้วยฉันทะนั้นเป็นสมุฏฐานโดยอธิปติปัจจัย ดังนี้ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๑๑/๗๖๑. อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๓/๓)

ฉันทิทธิบาท: ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จ เป็นธรรมสำหรับเจริญฌานที่เป็นโลกุตตระ ซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพานตามนัยอภิธรรม มาในอิทธิปาทวิภังค์ เรื่องอิทธิบาท ๔ คือ (๑) ฉันทิทธิบาท ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือฉันทะ (๒) วิริยิทธิบาท ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือวิริยะ (๓) จิตติทธิบาท ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือจิตตะ (๔) วิมังสิทธิบาท ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือวิมังสา ซึ่งอิทธิบาทข้อที่ ๑ ได้แก่ฉันทิทธิบาท คือว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฏฐิ เพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้น สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานที่เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ความพอใจ การทำความพอใจ ความเป็นผู้ประสงค์จะทำ ความฉลาด ความพอใจในธรรม นี้เรียกว่า ธรรมเป็นเหตุให้ประสบผลสำเร็จคือ ฉันทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๕๘/๓๕๒)

ฉันโทกพราหมณ์:เป็นชื่อของพราหมณ์จำพวกหนึ่งที่ร่วมกันบัญญัติทางปฏิบัติเพื่อนำออกจากทุกข์ นำผู้ปฏิบัติตามเข้าอยู่ร่วมกับพระพรหมได้ เปรียบเสมือนเส้นทางเข้าหมู่บ้านที่มีหลายเส้นทาง ตามนัยพระสูตร มาในเตวิชชสูตร ว่าด้วยเรื่องทางและไม่ใช่ทาง เมื่อวาเสฏฐมาณพกราบทูลพระผู้มีพระภาคในเรื่องทางและไม่ใช่ทาง ว่า ท่านพระโคดม พวกพราหมณ์ คือ พวกอัทธริยพราหมณ์ พวกติตติริยพราหมณ์ พวก "ฉันโทกพราหมณ์" พวกพวหาริชฌพราหมณ์บัญญัติทางไว้ต่างกันก็จริง ถึงกระนั้น ทางทั้งปวงก็ล้วนเป็นทางนำออก นำผู้เดินตามไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมได้ เปรียบเหมือนในที่ใกล้หมู่บ้านหรือนิคม ถึงจะมีทางอยู่หลายเส้นทางก็จริง ถึงกระนั้นทุกเส้นทางก็มาบรรจบกันที่กลางหมู่บ้านนั่นเองดังนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๒๔/๒๓๑)

ฉันนเถรคาถา : เป็นการกล่าวภาษิตของพระฉันนเถระที่ตนได้สดับธรรมของพระผู้มีพระภาค มีรสลึกโอฬารแล้วปฏิบัติตามเพื่อบรรลุอมตธรรมตามนัยพระสูตร มาในฉันนเถรคาถา เรื่องภาษิตของพระฉันนเถระ เมื่อพระฉันนเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า เราได้สดับธรรมมีรสลึก โอฬารของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นมหาสมณะ ดำเนินตามแนวทางซึ่งพระผู้มี

SAMPLE

พระภาคผู้มีพระญาณอันประเสริฐคือ พระสัพพัญญูทรงแสดงไว้แล้ว เพื่อบรรลุอมตนิพพาน พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงรอบรู้ในทางเกษมจากโยคะ ดังนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๙/๓๒๘)

ฉันนเถรวัตถุ : เรื่องของพระฉันนเถระ เกี่ยวกับการคบมิตรที่ดีและชั่ว ตามนัยพระสูตร มาในฉันนเถรวัตถุ เรื่องพระฉันนเถระ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลไม่พึงคบมิตรชั่ว ผู้ยินดีในอกุศลกรรม มีกายทุจริต ไม่พึงคบคนต่ำช้า คนที่ชักนำในสิ่งที่ไม่สมควร มีการตัดช่องย่องเบา พึงคบแต่กัลยาณมิตร พึงคบแต่สัตบุรุษ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๗๘/๕๒)

ฉันนภิกษุ: ชื่อของภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อว่าภิกษุฉันนะ ตามนัยพระสูตร มาในฉันนวาทสูตร เมื่อพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ภิกษุฉันนะได้นำศัสตรามา ท่านมีคติเป็นอย่างไร มีอภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร" พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "สารีบุตร ฉันนภิกษุได้บอกว่า จะไม่ถูกติเตียนไว้ต่อหน้าเธอแล้วมิใช่หรือ" พระสารีบุตรทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีหมู่บ้านชาววัชชีชื่อปุพพชิระ ในหมู่บ้านนั้นตระกูลที่เป็นมิตร ตระกูลที่เป็นสหาย เป็นตระกูลที่ท่านฉันนะเข้าไปอาศัยก็มีอยู่" ดูกร สารีบุตร ตระกูลที่เป็นมิตรตระกูลที่เป็นสหายเหล่านั้น เป็นตระกูลที่ฉันนภิกษุเข้าไปอาศัยมีอยู่ แต่เราไม่กล่าวว่า 'ฉันนภิกษุมีตระกูลที่ตนพึงเข้าไปอาศัยด้วยเหตุเพียงเท่านี้' เธอจงจำข้อความนี้ไว้อย่างนี้เถิดว่า 'เรากล่าวถึงภิกษุที่ละกายนี้เข้าถือกายอื่น ว่ามีตระกูลที่ตนพึงเข้าไปอาศัย' ตระกูลนั้นไม่มีสำหรับฉันนภิกษุ ฉันนภิกษุนำศัสตรามาจึงไม่ควรถูกติเตียน" พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ดังนี้ (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๙๔/๔๔๖)

ฉันนสูตร, พระฉันนะ:สูตรว่าด้วยเรื่องพระฉันนะ ซึ่งพระฉันนะ ในฉันนสูตรนี้ เป็นคนละรูปกับพระฉันนะที่นำม้ากัณฐกะส่งเสด็จเมื่อครั้งเจ้าชายสิทธัตถะ เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ หมายถึงพระฉันนะที่ขอรับฟังธรรมีกถามจากภิกษุทั้งหลายเรื่อง ขันธ์ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา ตามนัยพระสูตร มาในฉันนสูตร ว่าด้วยพระฉันนะ เมื่อพระเถระจำนวนมากอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ครั้นในเวลาเย็น ท่านพระฉันนะออกจากที่หลีกเร้นแล้ว ถือลูกดาลเดินเข้าออกวิหารกล่าวว่า "ขอท่านทั้งหลาย จงตักเตือน พร่ำสอน แสดงธรรมีกถาแก่ผม พอที่ผมจะเห็นธรรมได้" เมื่อท่านกล่าวอย่างนี้ พระเถระทั้งหลายได้กล่าวกับท่านว่า "ท่านฉันนะ รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณเป็นอนัตตา ลำดับนั้น ท่านพระฉันนะได้มีความคิดว่า "แม้เราก็มี

SAMPLE

ความคิดว่า ‘รูป... เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณไม่เที่ยง รูป ...เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณเป็นอนัตตา ดังนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๑ สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๐. สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๘๗/๒๐)

ฉันนสูตร : ชื่อสูตรที่กล่าวถึงฉันนปริพาชก ผู้ถามพระอานนท์ว่าทำไมจึงบัญญัติการละราคะ โทสะ โมหะ ได้คำตอบว่า เพราะเบียดเบียนตนและคนอื่น เสวยทุกขโทมนัส ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต ตามนัยพระสูตร มาในฉันนสูตร ว่าด้วย ฉันนปริพาชก เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ปริพาชกชื่อฉันนะเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้เรียนถามท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า “ท่านอานนท์ แม้พวกท่านก็บัญญัติการละราคะ(ความกำหนัด) โทสะ(ความคิดประทุษร้าย) และโมหะ (ความหลง)หรือ” พระอานนท์ตอบว่า “ผู้มีอายุ พวกเราเองบัญญัติการละราคะ โทสะ และโมหะ” ฉันนปริพาชกเรียนถามว่า “ผู้มีอายุ ก็พวกท่านเห็นโทษในราคะอย่างไร จึงบัญญัติการละราคะ ละโทสะ และละโมหะ” พระอานนท์ตอบว่า บุคคลผู้มีราคะ ถูกราคะครอบงำ มีจิตถูกราคะกลุ้มรุมย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้าง เมื่อละราคะได้แล้ว เขาย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเอง ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่เสวยทุกขโทมนัสทางใจ บุคคลผู้มีราคะ ถูกราคะครอบงำ มีจิตถูกราคะกลุ้มรุม ย่อมประพฤติกาย-ทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต เมื่อละราคะได้แล้ว เขาย่อมไม่ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ดังนี้ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๗๒/๒๙๑)

ฉันนะ, พระ, ภิกษุ: ภิกษุรูปหนึ่งชื่อฉันนะผู้ให้ช่างฉาบทาวิหารที่สร้างแล้วเสร็จแล้วพังลงมา จึงให้หาเก็บหญ้าและไม้เป็นเหตุให้กระทบกับไร่นาชาวบ้าน เธอต้องยืนในที่ที่ปราศจากของเขียว แล้วปรับอาบัติพระภิกษุฉันนะ เป็นปาจิตตีย์ ตามนัยพระวินัย มาในภูตคามวรรค เรื่องพระฉันนะ เมื่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี มหาอมาตย์ผู้เป็นอุปัฏฐากของท่านพระฉันนะสร้างวิหารถวาย ท่านพระฉันนะสั่งให้มุงให้ฉาบทาวิหารที่สร้างเสร็จแล้วหลาย ๆ ครั้ง วิหารมีน้ำหนักมาก จึงพังลงมา ต่อมา ท่านพระฉันนะจึงหาเก็บหญ้าและไม้ ทำให้นาข้าวเหนียวของพราหมณ์คนหนึ่งเสียหาย พราหมณ์นั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพระคุณเจ้าทั้งหลายจึงทำนาข้าวเหนียวของเราให้เสียหายเล่า” ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินพราหมณ์ตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า พระฉันนะ ครั้นภิกษุเหล่านั้นตำหนิท่านพระฉันนะโดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ จึงตรัสว่า ฉันนะ โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้

SAMPLE

มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ซึ่งเธอควรยืนในที่ที่ปราศจากของเขียว จึงปรับต้องอาบัติพระภิกษุฉันนะปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๓๔-๑๓๕/๓๐๙-๓๑๐)

ฉันโนวาทสูตร: สูตรว่าด้วยวาทะของพระฉันนะ ซึ่งพระฉันนะ ในสูตรนี้ เป็นคนละรูปกับพระฉันนะที่นำม้ากัณฐกะส่งเสด็จเมื่อครั้งเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ หมายถึงพระฉันนะที่เบื่อหน่ายต่อทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นกับตนเอง ยากที่จะรักษาได้ จึงคิดฆ่าตัวตาย แต่พระสารีบุตรยับยั้งไว้ ตามนัยพระสูตร มาในฉันโนวาทสูตร เมื่อพระฉันนะกล่าวกะพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร กระผม จักนำศัสตรามา (ศัสตราสำหรับฆ่าตัวตาย) กระผมไม่อยากมีชีวิตอยู่ พระสารีบุตรกล่าวว่า ท่านฉันนะอย่านำศัสตรามา ท่านจงรักษาตัวให้อยู่ต่อไปเถิด พวกเราต้องการให้ท่านรักษาตัวอยู่ต่อไป ถ้าท่านฉันนะไม่มีโภชนะที่เป็นสัปปายะ ผมจักแสวงหามาให้ ถ้าท่านฉันนะไม่มีเภสัชที่เป็นสัปปายะ ผมก็จักแสวงหามาให้ถ้าท่านฉันนะไม่มีพวกอุปัฏฐากผู้เหมาะสม ผมจักอุปัฏฐากเอง ท่านฉันนะอย่านำศัสตรามาเลย ขอท่านฉันนะจงรักษาตัวให้อยู่ต่อไปเถิด พวกเราต้องการให้ท่านฉันนะรักษาตัวอยู่ต่อไป (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๙๐/๔๔๓. ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๘๙/๒๓๗. สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๘๗/๒๐)

ฉัปปาณโกปมสูตร: เป็นชื่อของสูตรที่อุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิดกับอินทรีย์ ๖ ที่ภิกษุต้องสำรวมให้เป็นดังเสาอันมั่นคง เป็นชื่อของกายาคตาสติ ตามนัยพระสูตร มาในฉัปปาณโกปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ ๖ ชนิดกับอินทรีย์ ๖ เมื่อบุรุษจับสัตว์ ๖ ชนิดซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกัน แล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว คือ จับงูแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับจระเข้แล้วผูกด้วย เชือกที่เหนียว จับนกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับสุนัขแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียวจับสุนัขจิ้งจอกแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว จับลิงแล้วผูกด้วยเชือกที่เหนียว ขมวดเป็นปมไว้ตรงกลางแล้วจึงปล่อยไป ลำดับนั้น สัตว์ทั้ง ๖ ชนิดซึ่งมีที่อยู่ต่างกัน มีที่หากินต่างกันเหล่านั้นพึงดึงไปสู่ที่หากินและที่อยู่ของตน ๆ คือ งูดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าไปสู่จอมปลวก” จระเข้ดึงไปด้วยต้องการว่า “จักลงน้ำ” นกดึงไปด้วยต้องการว่า “จักบินขึ้นสู่อากาศ” สุนัขดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าบ้าน” สุนัขจิ้งจอกดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่าช้า” ลิงดึงไปด้วยต้องการว่า “จักเข้าป่า” เมื่อใดสัตว์ทั้ง ๖ ชนิดนั้นต่างก็จะไปตามใจของตน พึงลำบาก เมื่อนั้นสัตว์ เหล่านั้นก็พึงตกอยู่ในอำนาจ ไปตามสัตว์ที่มีกำลังกว่า แม้ฉันใด ข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน กายคตาสติที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้ว ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ย่อมฉุดภิกษุนั้นไปในรูป เสียง กลิ่น รส กาย ธรรมารมณ์ ที่น่าพอใจ คำว่า หลักหรือเสาอันมั่นคง นี้เป็นชื่อของกายคตาสติ ดังนั้น “กายคตาสตินี้ ต้องสำรวมดุจเสาอันมั่นคง จัก

SAMPLE

เจริญ ทำให้มาก ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนือง ๆ สั่งสมแล้ว ปรารภเสมอดีแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒)

ฉัพพัคคิยภิกขุวัตถุ (๑) : เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์ อุปมาธรรมชาติชีวิตของตนเองกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่หวาดภัย จึงไม่ควรฆ่าเองหรือใช้ให้คนอื่นฆ่า ตามนัยพระสูตร มาในฉัพพัคคิยภิกขุวัตถุ เรื่องพระฉัพพัคคีย์ ๖ รูป เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายสัตว์ทุกประเภท ย่อมสะดุ้งกลัวโทษทัณฑ์ สัตว์ทุกประเภท ย่อมหวาดกลัวความตาย บุคคลนำตนเข้าไปเปรียบเทียบแล้ว ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้คนอื่นฆ่า (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๒๙/๗๒)

ฉัพพัคคิยภิกขุวัตถุ (๒) : เรื่องภิกษุฉัพพัคคีย์ อุปมาชีวิตของตนเองกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆที่รักษาชีวิต และหวาดภัย จึงไม่ควรฆ่าเองหรือสั่งให้คนอื่นฆ่า ตามนัยพระสูตร มาในฉัพพัคคิยภิกขุวัตถุ เรื่องพระฉัพพัคคีย์ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่าสัตว์ทุกประเภท ย่อมสะดุ้งกลัวโทษทัณฑ์ สัตว์ทุกประเภท ย่อมรักชีวิต บุคคลนำตนเข้าไปเปรียบเทียบแล้ว ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้คนอื่นฆ่า (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒๓๐/๗๒)

ฉัพพัคคิยวัตถุ : เรื่องฉัพพัคีย์ เกี่ยวกับความเป็นบัณฑิตว่าไม่ใช่เพราะพูดมาก แต่อยู่ที่มีความเกษม ไม่มีเวร ไม่มีภัย ตามนัยพระสูตร มาในฉัพพัคคิยวัตถุ เรื่องพระฉัพพัคคีย์ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า บุคคลไม่ชื่อว่าเป็นบัณฑิตเพียงเพราะพูดมาก แต่ผู้มีความเกษม ไม่มีเวร ไม่มีภัย จึงจะชื่อว่า เป็นบัณฑิต (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒๕๘/๑๑๒)

ฉัพพัคคีย์,ภิกษุ: ชื่อภิกษุฉัพพัคีย์ที่ทำอทินนาทานด้วยการลักห่อผ้าของช่างย้อมผ้าโดยไม่รู้ว่าตนเองต้องอาบัติ จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาค ได้รับคำตอบว่า ต้องอาบัติปาราชิก ตามนัยพระวินัย มาในวินีตวัตถุ เรื่องช่างย้อม เมื่อพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ไปที่ลานตากผ้าของช่างย้อม ได้ลักห่อผ้าของช่างย้อม แล้วเกิดความกังวลใจว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แล้ว พวกเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอต้องอาบัติปาราชิก” (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓๒/๑๐๐)

ฉัพพัคคีย์, ภิกษุณี: ชื่อภิกษุณีฉัพพัคคีย์ ภิกษุณีสะสมบาตร เป็นเหตุให้ชาวบ้านตำหนิ ภิกษุณีผู้มักน้อย ประณาม แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาค จึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า การสะสมบาตร อาบัตินิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ ตามนัยพระวินัย มาในปัตตวรรค ว่าด้วยเรื่องบาตร เมื่อภิกษุณีทั้งหลายได้ยินพวกชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย ฯลฯ พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนา ว่า “ไฉนพวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ จึงทำ

การสะสมบาตรเล่า” ครั้นแล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท ว่าภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้ เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งให้ ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้ ก็ภิกษุณีใดทำการสะสมบาตร ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ ดังนี้ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๓๓/๗๗)

ฉัพพัณณรังสี: รัศมีสีแสง ๖ ประการที่เปล่งออกจากพระวรกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามนัยพระสูตร มาในยมกปาฏิหีรญาณนิทเทส เรื่องฉัพพรรณรังสี พระรัศมี ๖ สี แผ่ซ่านออกจากพระวรกายของพระผู้มีพระภาค ได้แก่ คือ นีละ สีเขียวเหมือนดอกอัญชัน ปีตะ สีเหลืองเหมือนหรดาลทอง โลหิตะ สีแดงเหมือนตะวันอ่อน โอทาตะ สีขาวเหมือนแผ่นเงิน มัญเชฏฐ สีหงสบาท เหมือนดอกเช่งหรือหงอนไก่ ประภัสสร เสื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๑๖/๑๗๘)

ฉัพภิพราหมณ์:ชื่อของพราหมณ์ฉัพภิ ผู้ประทุษร้ายมหาบพิตร ผู้ประทานเรือแก่ผีเสื้อน้ำ ตามนัยพระสูตร มานทกรักขสชาดก ว่าด้วยผีเสื้อน้ำ เมื่อเภรีปริพาชิกากล่าวปัญหาของรากษสว่า ถ้าว่ามหาบพิตรทั้ง ๗ พระองค์กำลังลอยเรืออยู่ในห้วงน้ำ ผีเสื้อน้ำผู้แสวงหามนุษย์เป็นพลีกรรมยึดเรือไว้ มหาบพิตรจะทรงสละให้ผีเสื้อน้ำตามลำดับอย่างไร พระราชาตรัสตอบว่า โยมจะให้พระมารดาเป็นอันดับ ๑ ให้พระมเหสีแล้วให้อนุชา แต่นั้นจะให้พระสหาย แล้วจะให้ปุโรหิตพราหมณ์เป็นอันดับที่ ๕ จะให้ตนเองเป็นอันดับที่ ๖ แต่จะไม่ให้มโหสธบัณฑิต เภรีปริพาชิกากล่าวคุณของมารดาว่า พระราชชนนีของมหาบพิตร ทรงบำรุงเลี้ยง ให้กำเนิด และทรงเอ็นดูช่วยเหลือตลอดกาลนาน เมื่อมหาบพิตรถูก "ฉัพภิพราหมณ์" ประทุษร้าย พระนางทรงเป็นบัณฑิตคิดเห็นประโยชน์ จึงทรงกระทำสิ่งอื่นแทนมหาบพิตร ปลดเปลื้องมหาบพิตรจากการถูกลอบปลงพระชนม์ พระราชมารดานั้นทรงประทานพระชนม์ชีพ ทรงครรภ์พระโอรสเช่นนั้น เพราะโทษอะไร มหาบพิตรจึงจะประทานให้ผีเสื้อน้ำ พระราชาตรัสโทษของพระมารดาว่า พระมารดาของโยมประดับเครื่องอลังการที่ไม่ควรประดับ เหมือนเด็กสาวกระซิกกระซี้กับคนเฝ้าประตู และคนชั้นต่ำเกินขอบเขต ดังนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๒๖/๕๗๒)

ฉัพยาบุตร, พญางู: ชื่อพญางูตระกูลหนึ่ง ซึ่งกัดภิกษุรูปหนึ่งถึงแก่มรณภาพ เพราะท่านที่ไม่ได้แผ่เมตตาแก่พญางูนั้น ตามนัยพระวินัย มาในเรื่องภิกษุถูกงูกัด เมื่อภิกษุรูปหนึ่งถูกงูกัดถึงแก่มรณภาพ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นคงจะไม่ได้แผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูล เพราะถ้าภิกษุนั้นแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูลนี้ ภิกษุ

นั้นก็จะไม่ถูกงูกัดถึงแก่มรณภาพ ตระกูลพญางูทั้ง ๔ ตระกูล คือ (๑) ตระกูลพญางูชื่อวิรูปักษ์ (๒) ตระกูลพญางูชื่อเอราปถะ (๓) ตระกูลพญางูชื่อฉัพยาบุตร (๔) ตระกูลพญางูชื่อกัณหาโคตมกะและการแผ่เมตตาแก่พญางูฉัพยาบุตร ได้แก่ เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญางูฉัพยาบุตร ดังนี้ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๑/๑๔)

ฉาปละ, ภูเขา: ชื่อภูเขาลูกหนึ่งใกล้ภูเขาหิมพานต์ ท่านพระเถระถือดอกจำปา ๗ ดอกเหาะในอากาศยกดอกไม้ขึ้นเหนือศีรษะพระพุทธเจ้านั้น ในกัปที่ ๓๑ จากนี้ ไม่มีคำว่ารู้จักทุคติ ตามนัยพระสุตร มาในจัมปกปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจัมปกปุปผิยเถระ เมื่อท่านจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อฉาปละ เมื่อนั้นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุทัสสนะ ประทับอยู่ระหว่างภูเขา ข้าพเจ้าถือดอกจำปาเหาะไปทางอากาศ ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส ผู้ข้ามโอฆกิเลสได้แล้ว ไม่มีอาสวะ ขณะนั้น ข้าพเจ้าได้ยกดอกจำปา ๗ ดอกขึ้นไว้เหนือศีรษะ บูชาพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระสยัมภู ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทะเจ้า ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๕๒๗)

ฉิคคหยุคสูตร(ปฐม) :สูตรว่าด้วยอุปมาเต่าตาบอดที่ยากจะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูปเดียวได้ แต่คนพาลผู้ตกไปสู่วินิบาตคราวเดียวจะกลับมาได้อีก เพราะในวินิบาตนั้นไม่มีการประพฤติธรรม กินกันเอง ไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามนัยพระสูตร มาในปฐมฉิคคหยุคสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแอกมีรูเดียว สูตรที่ ๑ เป็นการเปรียบเหมือนบุรุษพึงโยนแอกที่มีรูเดียวลงไปในมหาสมุทร ในมหาสมุทรนั้นมีเต่าตาบอดอยู่ตัวหนึ่ง มันโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร จะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้นได้บ้างหรือ” ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าเวลาล่วงเลยไปนาน บางครั้งบางคราวมันก็จะสอดคอเข้าไปในแอกนั้นได้แน่” ภิกษุทั้งหลาย เต่าตาบอดนั้น จะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้นยังเร็วกว่า แต่เราไม่กล่าวว่าคนพาลผู้ตกไปสู่วินิบาตคราวเดียวแล้วกลับได้เป็นมนุษย์อีก (จะเร็วกว่านั้น) เพราะเหตุไร เพราะในวินิบาตนั้นไม่มีการประพฤติธรรม การประพฤติชอบ การทำกุศลและการทำบุญ ในวินิบาตนั้นมีแต่การเคี้ยวกินกันเอง การเคี้ยวกินผู้มีกำลังน้อยกว่า เพราะเหตุไร เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ ดังนี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๗/๖๓๐)

ฉิคคหยุคสูตร(ทุติย):สูตรว่าด้วยอุปมารูปแอกรูปเดียวที่ยากแก่คอเต่าตาบอดที่จะเข้าไปได้ เช่นเดียวกับการเกิดของมนุษย์ที่ยาก การอุบัติของตถาคตก็ยาก การประกาศธรรมก็ยาก ตามนัยพระสูตร มาในทุติยฉิคคหยุคสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแอกมีรูเดียว สูตรที่ ๒ กล่าวคือ การเปรียบเหมือนมหาปฐพีนี้เนื่องเป็นอันเดียวกัน บุรุษพึงโยนแอกที่มีรู

SAMPLE

เดียวลงบนมหาปฐพีนั้น ลมทางทิศตะวันออกพัดแอกนั้นไปทางทิศตะวันตก ลมทางทิศตะวันตกพัดไปทางทิศตะวันออก ลมทางทิศเหนือพัดไปทางทิศใต้ ลมทางทิศใต้พัดไปทางทิศเหนือ บนมหาปฐพีนั้นมีเต่าตาบอดอยู่ตัวหนึ่ง มันโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร จะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้นได้บ้างหรือ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้อที่เต่าตาบอดนั้นโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง จะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก ภิกษุทั้งหลายอุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน การได้ความเป็นมนุษย์ก็ยาก การที่ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกก็ยาก การที่ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วรุ่งเรืองในโลกก็ยาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๘/๖๓๑)

เฉทนาทิสูตร: ชื่อสูตรที่เทศนาอุปมาการเว้นจากขาดจากการตัดอวัยวะมีน้อยกว่าผู้ไม่เว้นกับการการฆ่า การจองจำ การปล้น เป็นต้น มีมากเพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามนัยพระสูตรมาในเฉทนาทิสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการตัดเป็นต้น เมื่อสัตว์ที่เว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการกรรโชกมีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการกรรโชกมีจำนวนมากกว่า ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๖-๑๑๗๑/๖๕๑)

เฉวียง: เป็นลักษณะการห่มผ้าที่พาดเฉียงไปข้างใดข้างหนึ่ง เช่นการห่มผ้าจีวรของพระสงฆ์ที่อยู่ในอาวาส ซึ่งเป็นการห่มลดไหล่ข้างเดียว เป็นต้น ส่วนนยนี้ เป็นลักษณะการห่มผ้าของท้าวสหัมบดีพรหมที่ห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง เพื่อคุกเขา ประนมมือกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีตและอนาคตทรงสักการะ เคารพ อาศัยธรรม ตามนัยพระสูตร มาในปฐมอุรุเวลสูตร เมื่อตถาคตได้มีความดำริว่า ‘ทางที่ดีเราควรจะสักการะ เคารพ อาศัยธรรมที่เราตรัสรู้แล้วนั่นแลอยู่’ ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมกำหนดรู้ความรำพึงด้วยใจ หายตัวจากพรหมโลกมาปรากฏต่อหน้าเราเปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้าฉะนั้น ครั้นแล้วท้าวเธอห่มผ้า "เฉวียง" บ่าข้างหนึ่ง คุกเข่าด้านขวาลงบนแผ่นดิน ประนมมือมาทางเรา ได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า ‘ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เรื่องนี้เป็นอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต เรื่องนี้เป็นอย่างนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีตทรงสักการะ เคารพ อาศัยธรรมอยู่ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตจักสักการะ เคารพ อาศัยธรรมอยู่ แม้พระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าใน

SAMPLE

ปัจจุบันก็ขอจงสักการะ เคารพ อาศัยธรรมอยู่เถิด' ดังนี้ (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑/๓๔)

อักษร ช จำนวน ๓๗๒ ศัพท์

ชคติการกเถราปทาน:เรื่องของชคติการกเถระ อดีตชาติของท่าน ได้สร้างชานรอบพระสถูปของพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๑๑๘ จากนี้ ไม่รู้จักคำว่าทุคติ ตามนัยพระสูตร มาในชคติการกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระชคติการกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ท่านกล่าวว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคผู้เป็นที่พึ่งของโลก พระนามว่าอัตถทัสสี ทรงเป็นนรชนผู้สูงสุด เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้าได้ให้สร้างชานรอบพระสถูป อันประเสริฐของพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๑๑๘ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย อีกประการหนึ่ง คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓/๔๐๕)

ชคติทายกเถราปทาน:เรื่องของชคตทายกเถระ ในอดีตชาติของท่าน ได้สร้างแท่นบูชาไว้ที่ควงไม้โพธิ์สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี ได้อานิสงส์ คือ เมื่อพลัดตกจากต้นไม้ ภูเขา เหว ย่อมมีที่รองรับ รอดพ้นจากศัตรูทุกจำพวก ในกัปที่ ๑,๘๐๐ จากนี้ จึงไม่รู้จักคำว่าทุคติ ตามนัยพระสูตร มาในชคติทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระชคติทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ให้สร้างแท่นบูชาไว้ที่ควงไม้โพธิ์ ซึ่งเป็นต้นไม้ที่ประเสริฐของพระมุนีพระนามว่าธัมมทัสสี ข้าพเจ้าพลัดตกเหวก็ดี ภูเขาก็ดี ต้นไม้ก็ดี ย่อมได้ที่รองรับนี้เป็นผลแห่งการสร้างแท่นบูชา โจรไม่เบียดเบียนข้าพเจ้า กษัตริย์ก็ไม่ดูหมิ่นข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารอดพ้นจากศัตรูทุกจำพวก นี้เป็นผลแห่งการสร้างแท่นบูชาข้าพเจ้าเกิดในกำเนิดใด ๆ คือจะเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม ข้าพเจ้าย่อมเป็นผู้ที่เขาบูชาในที่ทุกสถาน นี้เป็นผลแห่งการสร้างแท่นบูชา ในกัปที่ ๑,๘๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้ให้สร้างแท่นบูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการสร้างแท่นบูชา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๙๐)

ชฎา: เครื่องสวมศีรษะรูปคล้ายมงกุฎ โดยทั่วไปมียอดแหลม มีกรรเจียก (กระหนกข้างหู) ประดิษฐ์ขึ้นด้วยโลหะเช่นทองหรือเงิน ในเรื่องนี้ เป็นลักษณะคนที่เกล้าผมเป็นรูปทรงชฎา เป็นคุณค่าจะตัดสินได้ว่าเป็นพราหมณ์ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าไม่ใช่เครื่องตัดสินว่าดี แต่อยู่ที่กรรม สัจจะ ธรรม ตามนัยพระสูตร มาในชฎิลพราหมณวัตถุ เรื่องพราหมณ์ชฎิล เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พราหมณ์ชฎิลผู้ถาม

SAMPLE

เรื่องพราหมณ์ ว่า คนเป็นพราหมณ์ ไม่ใช่เพราะเกล้าชฎา ไม่ใช่เพราะโคตร ไม่ใช่เพราะชาติกำเนิด แต่สัจจะและธรรมมีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้น เป็นผู้สะอาด และผู้นั้น เป็นพราหมณ์ คนมีปัญญาทราม การเกล้าชฎา การครองหนังเสือ จะมีประโยชน์อะไรสำหรับเจ้า ภายนอกของเจ้าเปล่งปลั่งเกลี้ยงเกลา แต่ภายในของเจ้ารกรุงรัง (กิเลส) (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓๙๓/๑๕๖.ขุ.ขุ.(ไทย. ๒๕/๓๙๔/๑๕๗)

ชฎิล: เป็นลักษณะการแต่งกายด้วยผ้าที่รุงรัง ผมยาว เกล้าผมเป็นชฎา ได้แก่ชฎิลที่คยาสีสบรรพต ผู้ผุดขึ้น ดำรง รดน้ำ บูชาไฟ ด้วยคิดว่าเป็นวิธีที่บริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าจะบริสุทธิ์ต้องมีสัจจะและธรรม ตามนัยพระสูตร มาในชฎิลสูตร ว่าด้วยพวกชฎิล สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ คยาสีสบรรพต ใกล้หมู่บ้านคยา สมัยนั้นเป็นฤดูหนาว มีหิมะตก ๘ วัน ในช่วงกลางคืนอากาศหนาวเหน็บ ชฎิลจำนวนมากผุดขึ้นบ้าง ดำลงบ้าง ทั้งผุดขึ้นและดำลงบ้าง รดน้ำบ้าง บูชาไฟบ้าง ที่แม่น้ำคยาด้วยคิดว่า “ด้วยวิธีนี้จะบริสุทธิ์” พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นชฎิลจำนวนมากผุดเห็นทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า บุคคลจะเป็นผู้สะอาดเพราะน้ำที่คนจำนวนมากพากันไปอาบก็หาไม่ ผู้ใดมีสัจจะ (วจีสัจจะ และวิรัติสัจจะ) และธรรม (อริยมรรค และอริยผล) ผู้นั้นชื่อว่า เป็นผู้สะอาด และผู้นั้นชื่อว่าเป็นพราหมณ์ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๙/๑๘๒)

ชฎิลดาบส: ดาบสชื่อชฎิล ดาบสที่ปฏิบัติตนที่แต่งกายด้วยผ้ารุงรัง ผมยาว เกล้าผมเป็นชฎา มีคุณสมบัติคือมีตบะ นำผลหว้ามาถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ในกัปที่ ๙๔ จากนี้จักเป็นพระพุทธเจ้า ตามนัยพระสูตร มาในสิทธัตถพุทธวงศ์ ว่าด้วยพระประวัติของพระสิทธัตถพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้มีการประชุมแห่งพระขีณาสพ ผู้ปราศจากมลทิน มีจิตสงบระงับ ผู้คงที่ ๓ ครั้ง คือพระขีณาสพประมาณ ๑๐๐ โกฏิ ๑ ครั้ง พระขีณาสพประมาณ ๙๐ โกฏิ ๑ ครั้ง พระขีณาสพประมาณ ๘๐ โกฏิ ๑ ครั้ง สมัยนั้น เราเป็นดาบสมีชื่อว่ามงคล มีเดชรุ่งเรือง ข่มได้ยาก ทั้งประกอบด้วยอภิญญาและพละ เราได้นำผลหว้ามาถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ พระองค์ทรงรับแล้ว ได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า จงดู "ชฎิลดาบส" ผู้มีตบะแก่กล้านี้ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ชฎิลดาบสนี้จักเป็นพระพุทธเจ้า ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๗๑)

ชฎาภารทวาชพราหมณ์: พราหมณ์ชื่อชฎาภารทวาช ผู้ทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงสัตว์ที่ยุ่งภายในภายนอก ใครแก้ความยุ่งเหล่านี้ได้ ได้รับคำตอบว่า นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ มีความเพียร กำจัดราคะ โทสะ อวิชชาได้แล้ว เป็นพระอรหันต์ ความยุ่งก็หายไปในที่นั้น ตามนัยพระสูตร มาในชฎาสูตร ว่าด้วยชฎาพราหมณ์ เรื่องเกิดขึ้นที่

กรุงสาวัตถี เมื่อชฎาภารทวาชพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า หมู่สัตว์ยุ่งทั้งภายใน ยุ่งทั้งภายนอก ถูกความยุ่งพาให้นุงนังแล้ว ข้าแต่พระโคดม ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า ใครพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร นั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ บุคคลเหล่าใดกำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว บุคคลเหล่านั้น สิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์ พวกเขาแก้ความยุ่งได้แล้ว นามก็ดี รูปก็ดี ปฏิฆสัญญาก็ดี รูปสัญญาก็ดี ดับไม่เหลือในที่ใด ความยุ่งนั้นก็ย่อมขาดหายไปในที่นั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ชฎาภารทวาชพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก อนึ่ง ท่านพระชฎาภารทวาชะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๒/๒๗๑)

ชฎาภารทวาชะ, พระ:พระภิกษุชื่อชฎาภารทวารชะ ท่านเป็นภิกษุรูปหนึ่ง ผู้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าหมู่สัตว์ยุ่งทั้งภายใน ภายนอก ได้รับคำตอบว่า นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ จำกัดราคะ โทสะ อวิชชาได้ สิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์ ละความยุ่งทั้งปวงได้ ดับไม่เหลือ ความยุ่งก็หายไปที่นั้น ตามนัยพระสูตร มาในชฎาสูตร ว่าด้วยชฎาพราหมณ์ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี เมื่อชฎาภารทวาชพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า หมู่สัตว์ยุ่งทั้งภายใน ยุ่งทั้งภายนอก ถูกความยุ่งพาให้นุงนังแล้ว ข้าแต่พระโคดม เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า ใครพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร นั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ บุคคลเหล่าใดกำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว บุคคลเหล่านั้น สิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์ พวกเขาแก้ความยุ่งได้แล้ว นามก็ดี รูปก็ดี ปฏิฆสัญญาก็ดีรูปสัญญาก็ดี ดับไม่เหลือในที่ใด ความยุ่งนั้นก็ย่อมขาดหายไปในที่นั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ชฎาภารทวาชพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ” ท่านพระชฎาภารทวาชะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๒/๒๗๒)

ชฎาสูตร[๑] : สูตรว่าด้วยชฎา ชื่อของสูตร ๆ หนึ่งในเทวดาสังยุต เรื่องเกี่ยวกับความยุ่ง ตามชื่อสูตรว่ารุงรัง ซึ่งเทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าหมู่สัตว์ถูกความยุ่งอะไรภายในภายนอก ใครแก้ความยุ่งนี้ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า นรชนผู้มีปัญญา เห็นภัยในสังสารวัฏ มีศีล มีความเพียร กำจัดราคะ โทสะ อวิชชาแล้ว เป็นพระอรหันต์ จึงจะ

แก้ได้ ตามนัยพระสูตร มาในเทวตาสังยุต ชฎาสูตร ว่าด้วยความยุ่ง เมื่อเทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า หมู่สัตว์ยุ่งทั้งภายใน ยุ่งทั้งภายนอก ถูกความยุ่งพาให้นุงนังแล้ว ข้าแต่พระโคดม ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า ใครพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า นรชนผู้มีปัญญา เห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร นั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ บุคคลเหล่าใดกำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว บุคคลเหล่านั้นสิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์ พวกเขาแก้ความยุ่งได้แล้ว นามก็ดี รูปก็ดี ปฏิฆสัญญาก็ดี รูปสัญญาก็ดี ดับไม่เหลือในที่ใด ความยุ่งนั้นก็ย่อมขาดหายไปในที่นั้น ดังนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓/๒๖)

ชฎาสูตร[๒]: สูตรว่าด้วยชฎาสูตรๆหนึ่งเกี่ยวกับพราหมณ์ที่สงสัยหมู่สัตว์ที่ยุ่งภายในและภายนอก พราหมณ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ใครเล่าจะแก้ความยุ่ง รุงรังนี้ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า นรชนผมีปัญญา เห็นภัยในวัฏสงสาร มีความเพียร มีปัญหาบริหาร กำจัดราคะ โทสะ อวิชชา เป็นพระอรหันต์ ขันธ์ ๕ ดับไม่เหลือ สามารถแก้ความยุ่งนี้ได้ ตามนัยพระสูตร มาในชฎาสูตร ว่าด้วยชฎาพราหมณ์ ณ กรุงสาวัตถี เมื่อชฎาภารทวาชพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า หมู่สัตว์ยุ่งทั้งภายใน ยุ่งทั้งภายนอก ถูกความยุ่งพาให้นุงนังแล้ว ข้าแต่พระโคดม ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า ใครพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร นั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ บุคคลเหล่าใดกำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว บุคคลเหล่านั้น สิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์ พวกเขาแก้ความยุ่งได้แล้ว นามก็ดี รูปก็ดี ปฏิฆสัญญาก็ดี รูปสัญญาก็ดี ดับไม่เหลือในที่ใด ความยุ่งนั้นก็ย่อมขาดหายไปในที่นั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๒/๒๗๑)

ชฏิลกะ, ดาบส: ชื่อดาบสชฏิลกะ อยู่ในกลุ่มนิครนถ์ ประกอบด้วยอธรรม ๕ ประการ ย่อมอยู่ในนรกเหมือนถูกฝังไว้ ตามนัยพระสูตร มาในนิคัณฐสุตตาทิ ว่าด้วยนิครนถ์เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ นิครนถ์ได้แก่ มุณฑสาวก ชฏิลกะ ปริพาชก มาคัณฑิกะ เตคัณฑิกะ อารุทธกะ โคตมกะ เทวธัมมิกะ นิครนถ์เหล่านี้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) เป็นผู้ฆ่าสัตว์ (๒) เป็นผู้ลักทรัพย์ (๓) เป็นผู้ประพฤติผิดพรหมจรรย์ (๔) เป็นผู้พูดเท็จ (๕) เป็นผู้เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๙๔/๔๐๖. องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๙๓-๓๐๒/๙๔)

ชฏิลคหบดี: ชื่อชฎิลคหบดี ท่านเป็นชฏิล ผู้มีบุญ และมีฤทธิ์คนหนึ่งในจำนวน ๕ คนและในจำนวนฤทธิ์ของผู้มีบุญมากอีก ๕ คน ตามนัยพระสูตร มาในปัญญาวรรค เกี่ยวกับ

เรื่องฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญ ได้แก่ฤทธิ์ของพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จเหาะไปในอากาศพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ตลอดจนพวกคนเลี้ยงม้าเป็นที่สุด ๑ ฤทธิ์ของโชติยคหบดีผู้มีบุญ ๒ ฤทธิ์ของชฎิลคหบดีผู้มีบุญ ๓ ฤทธิ์ของเมณฑกคหบดีผู้มีบุญ ๔ ฤทธิ์ของโฆสิตคหบดีผู้มีบุญ ๕ และฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญมาก (มาก) อีก ๕ คน ได้แก่ (๑) เมณฑกเศรษฐี (๒) จันทปทุมาภริยาของเมณฑกเศรษฐี (๓) ธนัญชัยเศรษฐีบุตร (๔) สุมนาเทวีลูกสะใภ้ (๕) นายปุณณทาส เป็นฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญ นี้คือฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญดังนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๕๗๑. ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๑๘/๓๕๐)

ชฎิลพราหมณวัตถุ : เรื่องของพราหมณ์ผู้มีเป็นชฎิล ผู้ทูลถามคุณสมบัติของผู้เป็นพราหมณ์ว่า ต้องมีคุณสมบัติอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้ที่จะได้ชื่อว่าพราหมณ์นั้น ต้องมีสัจจะ และธรรมโดยการกระทำ ไม่ใช่เพราะชาติกำเนิดหรือโดยโคตร ตามนัยพระสูตร มาในชฎิลพราหมณวัตถุ เรื่องพราหมณ์ชฎิล เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พราหมณ์ชฎิลผู้ถามเรื่องคุณสมบัติของพราหมณ์ ว่า คนเป็นพราหมณ์ ไม่ใช่เพราะเกล้าชฎา ไม่ใช่เพราะโคตร ไม่ใช่เพราะชาติกำเนิด แต่สัจจะหมายถึงสัจญาณอันหยั่งรู้สัจจะ ๔ โดยอาการ ๑๖ และธรรมหมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ มีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้น เป็นผู้สะอาด และผู้นั้น เป็นพราหมณ์ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓๙๓/๑๕๖)

ชฎิลวัตถุ: เรื่องของชฎิล ผู้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อย่างไรเรียกว่าพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ที่เรียกว่าพราหมณ์ ต้องเป็นผู้ออกบวช ละตัณหาและภพได้ เรียกว่าพราหมณ์ ตามนัยพระสูตร มาในชฎิลวัตถุ เรื่องพระชฎิลเถระ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับคุณสมบัติของพราหมณ์ ว่า ผู้ใดในโลกนี้ ละตัณหาได้ขาด ออกบวชเป็นบรรพชิต เป็นผู้สิ้นตัณหาและภพ เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๔๑๖/๑๖๕)

ชฎิลสูตร: สูตรว่าด้วยชฎิล เรื่องของชฎิลผู้มีกายรุงรังด้วยเครื่องชฎา ตำบลคยาศีรษะ ทำอาการผุดขึ้น ดำลง รดน้ำ บูชาไฟในกลางคืนอากาศหนาวเหน็บ ด้วยคิดว่าจะบริสุทธิ์ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การกระทำเช่นนี้ไม่ใช่วิธีที่จะบริสุทธิ์ แต่ผู้นั้นต้องมีสัจจะและมีธรรม เป็นผู้สะอาด ชื่อเป็นพราหมณ์ ตามนัยพระสูตร มาในชฎิลสูตร ว่าด้วยพวกชฎิล ผู้หวังความบริสุทธิ์ด้วยการดำน้ำ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ คยาสีสบรรพต ใกล้หมู่บ้านคยา สมัยนั้น เป็นฤดูหนาว มีหิมะตก ๘ วัน ในช่วงกลางคืนอากาศหนาวเหน็บชฎิลจำนวนมาก ผุดขึ้นบ้าง ดำลงบ้าง ทั้งผุดขึ้นและดำลงบ้าง รดน้ำบ้าง บูชาไฟบ้างที่แม่น้ำคยาด้วยคิดว่า “ด้วยวิธีนี้จะบริสุทธิ์” พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นชฎิลจำนวนมากผุดขึ้นบ้าง ดำลงบ้างทั้งผุดขึ้นและดำลงบ้าง รดน้ำบ้าง บูชาไฟบ้างที่แม่น้ำคยาด้วยคิดว่า “ด้วยวิธีนี้จะบริสุทธิ์” พระผู้มีพระภาคทรง

SAMPLE

ทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ บุคคลจะเป็นผู้สะอาดเพราะน้ำ คนจำนวนมากพากันไปอาบก็หาไม่ ผู้ใดมีสัจจะและธรรมผู้นั้นชื่อว่า เป็นผู้สะอาด และผู้นั้นชื่อว่า เป็นพราหมณ์ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๙/๑๘๒)

ชตุกัณณิ: พราหมณ์ชื่อ ชตุกัณณิ เป็นชื่อของพราหมณ์คนที่ ๑๑ ใน ๑๖ คน เป็นศิษย์ของพราหม พาวรี มีคุณสมบัติเป็นบัณฑิต เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ บำเพ็ญฌาน ยินดีในฌาน มีปัญญาเลิศ เคยอบรมวาสนาแต่ปางก่อน ตามนัยพระสูตร มาในวัตถุกถา ความว่า ถ้าบุคคลนั้นเป็นพระพุทธเจ้า ผู้มีปกติเห็นธรรมหาเครื่องกางกั้นมิได้ เมื่อพวกเธอถามปัญหาด้วยใจแล้ว ก็จักทรงวิสัชนาด้วยพระวาจา พราหมณ์พาวรีนั้นมีพราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ คือ (๑) อชิตะ (๒) ติสสเมตเตยยะ (๓) ปุณณกะ (๔) เมตตคู (๕) โธตกะ (๖) อุปสีวะ (๗) นันทะ (๘) เหมกะ (๙) โตเทยยะ (๑๐) กัปปะ (๑๑) ชตุกัณณิ ผู้เป็นบัณฑิต (๑๒) ภัทราวุธ (๑๓) อุทัย (๑๔) โปสาละ (๑๕) โมฆราช ผู้มีปัญญา (๑๖) ปิงคิยะ ผู้เป็นมหาฤาษี พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ ๑๖ คนนั้น แต่ละคนเป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ มีชื่อปรากฏแก่ชาวโลกทั่วไป เป็นผู้บำเพ็ญฌาน ยินดีในฌาน เป็นผู้ทรงปัญญาปราดเปรื่อง เคยอบรมวาสนาแต่ชาติปางก่อนทั้งนั้น (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๔/๗๔๐)

ชตุกัณณิกเถราปทาน:ประวัติของพระชุติกัณณิกเถระในอดีตชาติของท่าน ผู้เพียบพร้อมด้วยกามคุณ มีนักฟ้อนนักรำ ดนตรีบรรเลงขับกล่อม โดยไม่รู้วันและคืน อุปมาพระอินทร์ในเมืองสวรรค์ ตามนัยพระสูตร มาในชตุกัณณิกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ เมื่อท่านจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นบุตรเศรษฐีอยู่ในกรุงหงสวดี เพียบพร้อมห้อมล้อมอยู่ด้วยกามคุณทั้งหลาย ลำดับนั้น ข้าพเจ้าขึ้นสู่ปราสาท ใช้สอยโภคสมบัติมากมาย แวดล้อมด้วยการฟ้อนรำขับร้องอยู่ในปราสาทนั้น ในครั้งนั้น นักดนตรีมีเครื่องประโคมอย่างดีมาประโคมให้ข้าพเจ้า มีพวกนางเจลาวกา เป็นต้น ต่างแวดล้อมข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ คนตีฉิ่ง คนตีกลอง นักฟ้อน นักรำ ตัวละครและพวกนาฏศิลป์จำนวนมาก แวดล้อมข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ ช่างกัลบก คนจัดแจงเครื่องอาบน้ำ พ่อครัว ช่างร้อยดอกไม้ คนทิ้งมูล(คนทิ้งอุจจาระ) นักกายกรรมและนักมวยเหล่านั้นทั้งหมดแวดล้อมข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ เมื่อคนเหล่านั้นเล่นอยู่ ข้าพเจ้าชื่นชมการบำเรอที่คนเหล่านั้นทำ ข้าพเจ้าย่อมไม่รู้วันและคืน เปรียบเหมือนพระอินทร์ในเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ข้าพเจ้าไม่เห็นคนขัดสน กำจัดกิเลส ได้มาสำนักพระผู้มีพระภาค คุณวิเศษมีปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗๖/๖๙๐)

SAMPLE

ชตุกัณณิมาณวกปัญหา: เรื่องปัญหาของชตุกัณณิมานวกะ ผู้ถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคเรื่องการละกาม ล่วงพ้นกามที่พระองค์ทำแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสให้มาณพนี้กำจัดความติดใจในกาม เห็นเนกขัมมะโดยเป็นธรรมเกษม สลัดกิเลสเครื่องยึดถือ หมดอาสวะ เป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุ ก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น ตามนัยพระสูตร มาในชตุกัณณิมาณวกปัญหา เมื่อ ชตุกัณณิมาณพทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ไม่มีความใคร่กาม ล่วงพ้นห้วงกิเลส ข้าพระองค์จึงมาเฝ้าเพื่อทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม ขอพระองค์โปรดตรัสบอกสันติบท ตรัสบอกธรรมอันแท้จริงนั้น ตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องละชาติ ชราในโลกนี้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดูกรชตุกัณณิ เธอจงกำจัดความติดใจในกามทั้งหลายเสีย เห็นเนกขัมมะโดยความเป็นธรรมเกษมแล้ว ควรสลัดกิเลสเครื่องกังวลที่ยึดถือ หรือว่ากิเลสเครื่องกังวลอย่าได้มีแก่เธอ จงทำกิเลสที่ปรารภสังขารในส่วนเบื้องต้นให้เหือดแห้งไป กิเลสเครื่องกังวลที่ปรารภสังขารในส่วนภายหลังอย่าได้มีแก่เธอ ถ้าเธอจักไม่ถือสังขารในส่วนท่ามกลางไว้ ก็จักเป็นผู้เข้าไปสงบเที่ยวไป พราหมณ์ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุไม่มีแก่บุคคลนั้น ผู้คลายความติดใจในนามรูป โดยประการทั้งปวง (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๐๓/๗๖๖)

ชตุกัณณิมาณวปัญหา:เรื่องปัญหาของชตุกัณณิมาณพ ผู้ทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคผู้ไม่มีความใคร่ในกาม ล่วงพ้นห้วงกิเลสแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เธอจงกำจัดความติดใจในกามทั้งหลาย เห็นเนกขัมมะในความเกษา สลัดเครื่องกังวลที่ยึดถือ อาสวะเป็นเหตุแห่งอำนาจมัจจุไม่มี เป็นผู้คลายความติดใจนามรูปทั้งปวง ตามนัยพระสูตร มาในชตุกัณณิมาณว ปัญหา ท่านชตุกัณณิทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์ได้ยินว่าพระองค์ไม่มีความใคร่กาม ล่วงพ้นห้วงกิเลส จึงมาเฝ้าเพื่อทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม ขอพระองค์โปรดตรัสบอกสันติบท ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมอันแท้จริงนั้นแก่ข้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ชตุกัณณิ เธอจงกำจัดความติดใจในกามทั้งหลายเสีย เธอเห็นเนกขัมมะโดยความเกษมแล้ว ควรสลัดเครื่องกังวลที่ยึดถือ หรือว่าเครื่องกังวลอย่าได้มีแก่เธอ เธอจงทำกิเลสที่ปรารภสังขารในส่วนเบื้องต้นให้เหือดแห้งไป เครื่องกังวลที่ปรารภสังขารในส่วนภายหลังอย่าได้มีแก่เธอ ถ้าเธอจักไม่ถือสังขารในส่วนท่ามกลางไว้ ก็จักเป็นผู้เข้าไปสงบ เที่ยวไป พราหมณ์ อาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุให้ถึงอำนาจแห่งมัจจุ ไม่มีแก่บุคคลนั้น ผู้คลายความติดใจในนามรูป โดยประการทั้งปวง (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๑/๒๘)

ชตุกัณณิมาณวปัญหานิทเทส:การแสดงปัญหาของชตุกัณณิมาณพ ผู้ทูลถามพระผู้มีพระภาควีระ ว่าไม่มีความใคร่ในกาม ล่วงพ้นกิเลส พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เธอจงกำจัดความติด

SAMPLE

ใจในกาม เห็นเนกขัมมะโดยความเป็นเกษม สลัดเครื่องกังวลาที่ยึดถือ หรือไม่มีเครื่องกังวล ตามนัยพระสูตร มาใน ชตุกัณณิมาณวปัญหานิทเทส ว่าด้วยปัญหาของชตุกัณณิมาณพ เมื่อท่านชตุกัณณิทูลถาม ข้าแต่พระวีระ ข้าพระองค์ได้ยินว่า พระองค์ไม่มีความใคร่กาม ล่วงพ้นห้วงกิเลส จึงมาเฝ้าเพื่อทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม ข้าแต่พระสหชเนตร ขอพระองค์โปรดตรัสบอกสันติบท ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เธอจงกำจัดความติดใจในกามทั้งหลายเสีย เธอเห็นเนกขัมมะโดยความเกษมแล้ว ควรสลัดเครื่องกังวลที่ยึดถือ หรือว่าเครื่องกังวลอย่าได้มีแก่เธอ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๕/๒๔๕)

ชนชาวกาสี: ชนชาวเมืองแคว้นกาสี ซึ่งเป็นแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป มีนครหลวงชื่อพาราณสี สมัยพุทธกาล คำว่ากาสี ได้ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นโกศลแล้ว เป็นคำสอนธรรมของนกต่อพระราชาแห่งแคว้นกาสีเรื่องปัญญาดีกับปัญญาทรามโดยแสดงถึงสรรพคุณปัญญาที่ดี แสดงโทษปัญญาที่ทราม ว่า ผู้มีปัญญาดีถือเป็นกำลังอันประเสริฐสุดกว่ากำลังทั้งหลาย ส่วนผู้มีปัญญาทราม แม้จะได้ราชสมบัติแล้ว จะดำรงพระชนมชีพอยู่ด้วยโภคะหาได้ไม่ ตามนัยพระสูตร มาในเตสกุณชาดก เรื่องนก ๓ ตัวกับพระราชา นกทูลกับพระราชาว่า ขอเดชะพระองค์ผู้ผดุงรัฐให้เจริญ โภคะทั้งปวงในแคว้นของกษัตริย์ผู้ประมาทแล้วย่อมพินาศ ข้อนั้นท่านกล่าวว่าเป็นความทุกข์ของพระราชา นกชัมพุกบัณฑิตแสดงธรรมแก่พระราชาว่า ในโลกมีกำลังอยู่ ๕ ประการ คือ (๑) กำลังกาย (๒) กำลังโภคทรัพย์ (๓) กำลังอำมาตย์ (๔) กำลังชาติตระกูล (กษัตริย์) (๕) กำลังปัญญา มีอยู่ในบุรุษ ผู้มีอัธยาศัยกว้างขวาง บรรดากำลังทั้ง ๕ ประการนี้ ขึ้นชื่อว่ากำลังแขนท่านกล่าวว่า เป็นกำลังสุดท้าย ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงพระชนมายุยืนนาน ส่วนกำลังแห่งโภคะท่านกล่าวว่า เป็นกำลังที่ ๒ และกำลังแห่งอำมาตย์ท่านกล่าวว่า เป็นกำลังที่ ๓ อนึ่ง กำลังแห่งชาติสกุลอันยิ่งนั้น เป็นกำลังที่ ๔ อย่างไม่ต้องสงสัย กำลังทั้งหมด ๔ ประการเหล่านั้นบัณฑิตย่อมยึดถือไว้ได้ กำลังปัญญานั้นเป็นกำลังประเสริฐสุด เป็นยอดกำลังกว่ากำลังทั้งหลาย ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นเจ้าแห่ง "ชนชาวกาสี" ถึงกษัตริย์แม้อุบัติในสกุลอันสูงยิ่ง ได้ราชสมบัติแล้ว แต่มีปัญญาทราม จะดำรงพระชนม์ชีพอยู่ด้วยโภคะแม้ทั้งปวงหาได้ไม่ ปัญญาเท่านั้นเป็นเครื่องวินิจฉัยเรื่องที่ได้ฟัง ปัญญาเป็นเหตุให้เกียรติยศชื่อเสียงเจริญ นรชนในโลกนี้ประกอบด้วยปัญญาแล้ว แม้เมื่อเกิดทุกข์ก็ประสบสุขได้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๒/๕๙๙. ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๗/๒๗/๒๗๗)

ชนบท : ถิ่นแดนที่ประชาชนไปถึงมาถึง หรือไปมาถึงกัน, เขตปกครองที่ประกอบด้วยเมือง(นคร)หลายๆ เมือง, แว่นแคว้น, ประเทศ, บ้านนอก (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗/๗, ๓๓๑/

๑๒๗,๔๒๖/๑๘๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๕/๓๑, ๓๐๘/๒๔๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๖/๙๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙๕/๒๐๖, ๓๓๑/๓๖๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๓/๒๖๐, ๒๗๘/๓๓๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๑/๑๕๖, สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๓/๑๖๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๘/๘๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๗/๓๑๖,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๑/๒๖๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๗/๓๖๙)

ชนบท, ชาว : มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในชนบท, ในแว่นแคว้น, ในประเทศ, บ้านนอก เช่น พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพแห่งแคว้นมคธ ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเกื้อกูลพวกพวกพราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท (ที. ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๖/๒๐๗)

ชนบทกัลยาณีสากิยานี :หญิงศากยะผู้งามในชนบท, เจ้าหญิงศากยะผู้งามในชนบท, เจ้าหญิงศากยะผู้มีพระสิริโฉมเลอเลิศ ; เรียกว่า นันทา คือผู้มีความยินดี ; เรียกว่า รูปนันทา คือ ผู้ยินดีมัวเมาในรูปเป็นธิดาของพระเจ้าสุทโธทนมหาราชและพระมหาปชาบดีโคตมี สมรสกับพระนันทกุมาร ซึ่งเป็นพระภาดา พระนางบวชตามพระประยูรญาติ แต่ด้วยความมัวเมาในรูปโฉมของตนจึงไม่ยอมไปเฝ้าฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ต่อมาฟังพระธรรมเทศนาว่า “ร่างกายนี้ถูกสร้างให้เป็นเมืองแห่งกระดูกทั้งหลาย” เป็นต้น จึงเป็นพระอรหันต์ ได้รับแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ยินดีในฌาน (ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๑, องฺ เอกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๐/๓๗๒)

ชนปทกถา : ถ้อยคำเกี่ยวกับชนบท, คำพูดเกี่ยวกับชนบท, เรื่องชนบท เป็นหนึ่งในเรื่องที่ภิกษุไม่พึงกล่าว เพราะขัดขวางพระนิพพาน เป็นติรัจฉานกถา มี ๒๘ ประเภท ได้แก่ (๑) ราชกถา เรื่องพระราชา (๒) โจรกถา เรื่องโจร (๓) มหามัตตกถา เรื่องมหาอำมาตย์ (๔) เสนากถา เรื่องกองทัพ (๕) ภยกถา เรื่องภัย (๖) ยุทธกถา เรื่องการรบ (๗) อันนกถา เรื่องข้าว (๘) ปานกถา เรื่องน้ำ (๙) วัตถกถา เรื่องผ้า (๑๐) สยนกถา เรื่องที่นอน (๑๑) มาลากถา เรื่องพวงดอกไม้ (๑๒) คันธกถา เรื่องของหอม (๑๓) ญาติกถา เรื่องญาติ (๑๔) ยานกถา เรื่องยาน (๑๕) คามกถา เรื่องบ้าน (๑๖) นิคมกถา เรื่องนิคม (๑๗) นครกถา เรื่องเมือง (๑๘) ชนปทกถา เรื่องชนบท (๑๙) อตถีกถา เรื่องสตรี (๒๐) ปุริยกถา เรื่องบุรุษ (๒๑) สูรกถา เรื่องคนกล้าหาญ (๒๒) วิสิขากถา เรื่องตรอก (๒๓) ภุมมัฏฐกถา เรื่องท่าน้ำ (๒๔) ปุพพเปตกถา เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว (๒๕) นานัตตกถา เรื่องเบ็ดเตล็ด (๒๖) โลกักขายิกกถา เรื่องโลก (๒๗) สมุททักขายิกกถา เรื่องทะเล (๒๘) อิติภวาภวกถา เรื่องความเจริญและความเสื่อม (วิ. มหา. (ไทย) ๒/๕๐๘/๕๙๙)

ชนปทกัลยาณีรูปนันทาเถรีวัตถุ :เรื่องพระรูปนันทาเถรีผู้งามในชนบท ดู ชนบทกัลยาณีสากิยานี

ชนปทกัลยาณีสูตร : พระสูตรว่าด้วยนางงามในชนบท เมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุมภะชื่อเสทกะ ในแคว้นสุมภะ ทรงสอนให้ภิกษุเจริญกายคตาสติ (กายา

SAMPLE

นุปัสสนาสติปัฏฐาน) ประคับประคองให้ดีเหมือนบุรุษผู้รักตัวกลัวตายประคองภาชนะน้ำมันซึ่งเต็มเปี่ยมมิให้หกผ่านไประหว่างที่ประชุมใหญ่กับนางงามในชนบทหรือแคว้น โดยมีบุรุษเงื้อดาบกำชับอยู่ด้านหลัง (สำ. ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๖/๒๔๓)

ชนปทวิตักกะ : ความตรึกเรื่องชนบท, ความดำริผิดอาศัยกามคุณ ๕ ปรารภเรื่องชนบท (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๘๖/๕๕๙)

ชนวสภสูตร : พระสูตรว่าด้วยชนวสภยักษ์ เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ตำหนักอิฐ ในนาทิกคาม ได้ทรงพยากรณ์เหล่าชนผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัยที่ล่วงลับดับชีพไปแล้วในแคว้นรอบๆ คือแคว้นกาสี แคว้นโกศล แคว้นวัชชี แคว้นมัลละ แคว้นเจตี แคว้นวังสะ แคว้นกุรุ แคว้นปัญจาละ แคว้นมัจฉะและแคว้นสุรเสนะ ในเรื่องการอุบัติว่า คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น (ที. ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๓/๒๐๕) ; ตรัสกับพระอานนท์ว่า พระเจ้าพิมพิสารเคยเป็นชนวสภยักษ์อยู่ร่วมกับท้าวเวสวัณมหาราช จุติจากสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช จุติจากเทวโลก ๗ ครั้ง มนุษยโลก ๗ ครั้ง (ที. ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๐/๒๑๐)

ชนสันธะ, กษัตริย์ : พระเจ้าชนสันธะ ทรงปกครองกรุงเขมกะ ทรงเป็นพระชนกของพระติสสพุทธเจ้า (ขุ. พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๖/๖๗๘)

ชนสันธชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าชนสันธะ (ผู้แสดงเหตุที่ทำให้จิตเดือดร้อน) พระพุทธเจ้าทรงแสดงชาดกนี้ โดยทรงปรารภจะประทานโอวาทแก่พระเจ้าโกศลผู้ทรงมีจิตเดือดร้อน ทรงเล่าประวัติของชนสันธกุมารว่า ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าพรหมทัต ในเมืองพาราณสี ทรงเรียนศิลปวิทยาจบจากเมืองตักสิลา เมื่อครองราชสมบัติแทนพระบิดา รับสั่งให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง บริจาคทรัพย์วันละแสน ทรงบำเพ็ญมหาทาน รับสั่งให้เปิดเรือนจำ ประกาศการฟังธรรม ทรงสงเคราะห์โลกด้วยสังคหวัตถุ ๔ อย่าง แสดงธรรมแก่ประชาชนให้ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม พระองค์ทรงแสดงเหตุที่ทำให้จิตเดือดร้อนในภายหลัง ๑๐ ประการ คือ (๑) บุคคลเมื่อยังเป็นหนุ่มไม่ทำความพยายามยังทรัพย์ให้เกิดขึ้น ครั้นแก่ลงหาทรัพย์ไม่ได้ (๒)ไม่ได้เรียนศึกษาไว้ก่อน (๓) เป็นคนโกงล่อเสียดกินสินบน ดุร้าย หยาบคาย (๔) ฆ่าสัตว์ หยาบช้าทุศีล (๕) คบชู้ (๖) ตระหนี่ (๗) ไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ (๘) ไม่เชื่อคำของบิดามารดา (๙) ไม่เข้าหาสมณพราหมณ์ผู้เป็นนักปราชญ์(พหูสูต) (๑๐) ไม่ประพฤติสุจริตธรรม ไม่นั่งใกล้สัตบุรุษ (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๔๖๘/๓๘๒, ขุ. ชา. อ. (บาลี)๖/๔๖๘/๑๐๖)

ชนสูตร (ปฐม) **:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ทำคนให้เกิด (พระสูตรที่ ๑) ตรัสตอบเทวดาว่า ตัณหาทำคนให้เกิด จิตของคนนั้นย่อมพล่านไป ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของคน (สำ. ส. (ไทย) ๑๕/๕๕/๖๙)

SAMPLE

ชนสูตร (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ทำคนให้เกิด (พระสูตรที่ ๒) ตรัสตอบเทวดาว่า ตัณหาทำคนให้เกิด จิตของคนนั้นย่อมพล่านไป สัตว์เวียนว่ายในสงสาร สัตว์ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์ (สำ. ส. ไทย ๑๕/๕๖/๗๐)

ชนสูตร (ตติย) **:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ทำคนให้เกิด (พระสูตรที่ ๓) ตรัสตอบเทวดาว่า ตัณหาทำคนให้เกิด จิตของคนนั้นย่อมพล่านไป สัตว์เวียนว่ายในสงสาร กรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้าของคน (สำ. ส. ไทย) ๑๕/๕๗/๗๐)

ชนะ : 1.ทำให้อีกฝ่ายหนึ่งพ่ายแพ้ เช่น “ผู้ชนะย่อมก่อเวร” (ที. ปา (ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔), “ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้พ่ายแพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ ผู้ละทิ้งความชนะและความพ่ายแพ้ได้แล้ว มีใจสงบ ย่อมนอนเป็นสุข” (ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๑/๙๕) ; 2. (คำนาม) ชื่อกลองชนิดหนึ่ง รูปเหมือนกลองแขก ใช้ตีด้วยไม้ ใช้เฉพาะในงานหลวง

ชนะสงคราม : การชนะในสงคราม การชนะกิเลส “เพราะตัณหาทั้งหลายสิ้นไปโดยประการทั้งปวง ความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะคือนิพพานจึงมี เพราะไม่มีความยึดมั่น ภิกษุผู้นิพพานแล้วจึงไม่มีภพใหม่ ภิกษุนั้นได้ชื่อว่าครอบงำมารได้ ชนะสงครามได้ ก้าวล่วงภพทั้งปวงได้ เป็นผู้คงที่” (ขุ. ธ. (ไทย)๒๕/๓๐/๒๓๐), “ธีรชนผู้มีปัญญา ชนะมาร พร้อมทั้งเสนามาร ชื่อว่าชนะสงคราม ย่อมบันลือเหมือนราชสีห์บันลือที่ซอกเขา” (ขุ. เถร. (ไทย) ๒๖/๑๗๗/๓๖๑)

ชเนตตี,มารดา : หญิงผู้ให้กำเนิด, แม่ “มารดาประคับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าบ้างแล้วจึงคลอดบุตรเพราะเหตุนั้นมารดานั้นจึงชื่อว่าหญิงผู้ให้กำเนิดบุตร เพราะเหตุนั้นบัณฑิตจึงเรียกท่านว่า ชเนตตี หญิงผู้ยังบุตรให้เกิด (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๗/๘๒)

ชโนมะ,เมือง : ชื่อเมืองหนึ่งในอุตตรกุรุทวีป เป็นทวีปอันลี้ลับ ท้าวกุเวรมหาราชทรงสร้างไว้ในอากาศหลายเมือง คือ เมืองอาฏานาฏา เมืองกุสินาฏา เมืองปรกุสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกุสิฏนาฏา ทางทิศเหนือมีเมืองกปีวันตะ และมีอีกเมืองหนึ่งชื่อชโนมะ อีกเมืองหนึ่งชื่อนวนวติยะ และอีกเมืองหนึ่งชื่ออัมพรอัมพรวติยะ มีราชธานีชื่ออาฬกมันทา (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗)

ชโนสภะ,เทพบุตร : ชื่อเทพบุตรตนหนึ่งเป็นผู้รับใช้ของท้าวจาตุมหาราช เป็นจำพวกผู้มีมายาหลอกลวง โอ้อวด เทพบุตรประเภทนี้มีอยู่หลายตน คือ กุเฏณฑุ เวเกณฑุ วิฏู วิฏฺฏะ จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุมัณฑุ นิฆัณฑุ ปนาทะ โอปมัญญะ มาตลิ จิตตเสนะ นโฬราชะ ชโนสภะ ปัญจสิขะ ตัมพรุ และสุริยวัจฉสา (ที. ม. (ไทย)๑๐/๓๓๗/๒๖๕) ในอาฏานาฏิยสูตร คำว่า ชโนสภะเป็นชื่อยักษ์ เช่น อินทะ, โสมะ, วรุณะ, ภารทวาชะ, ปชาบดี, จันทนะ, กามเสฏฐะ, กินนุมัณฑุ, นิฆัณฑุ, ปนาทะ, โอปมัญญะ, เทวสูตะ,

SAMPLE

มาตลิ, จิตตเสนะ, คันธัพพะ, นโหราชา, ชโนสภะ ฯลฯ (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

ชมพูทวีป : ทวีปที่กำหนดหมายด้วยต้นหว้า(มีต้นหว้าเป็นเครื่องหมาย) หรือทวีปที่มีต้นหว้าใหญ่เป็นประธาน, ตามคติโบราณว่า มีสัณฐานคือรูปร่างเหมือนเกวียน, ชมพูทวีป(อินเดีย) ในสมัยพุทธกาลประกอบด้วยมหาชนบท คือ แว่นแคว้นใหญ่ หรือมหาอาณาจักร ๑๖ แคว้น คือ ๑. อังคะ (ปัจจุบันอยู่ในรัฐพิหารตะวันออก) ๒. มคธ(ปัจจุบันอยู่ในรัฐพิหารเหนือ) ๓. กาสี (ปัจจุบันคือเมืองพาราณสี) ๔.โกศล (ปัจจุบันคือสาเหตมาเหต) ๕. วัชชี(ปัจจุบันอยู่ในรัฐพิหารตอนเหนือ) ๖.มัลละ (ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่ทางตะวันออกของอุตรประเทศ) ๗. เจตี (ปัจจุบันคือพื้นที่ตอนใต้ของอุตรประเทศกับตอนเหนือมัธยมประเทศ) ๘. วังสะ (ปัจจุบันคือหมู่บ้านโกสัม) ๙. กุรุ (ปัจจุบันคือเมืองเดลีและบริเวณใกล้เคียง) ๑๐. ปัญจาละ (ปัจจุบันคือเขตปัญจาละเหนือ-ใต้) ๑๑. มัจฉะ (ปัจจุบันตั้งอยู่ในรัฐราชสถานและบริเวณใกล้เคียง) ๑๒. สุรเสนะ (ปัจจุบันเหลือเป็นซากเมือง เรียกว่ามโหลิ) ๑๓. อัสสกะ (ปัจจุบันอยู่ในแคว้นมหาราษฎร์) ๑๔. อวันตี (ปัจจันคืออุชเชน) ๑๕. คันธาระ(ปัจจุบันตั้งอยู่ในประเทศปากีสถานและอัฟกานิสถาน) ๑๖. กัมโพชะ (ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตแคชเมียร์ ประเทศปากีสถานและอัฟกานิสถาน) (องฺ. ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘) เช่นในคำว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไปเถิดกัสสปะ เราจะตามไป ทรงส่งลฏิลอุรุเวลกัสสปะไป ทรงเก็บผลหว้าจากต้นหว้าที่มีอยู่ในชมพูทวีป” (วิ. ม. (ไทย)๔/๔๔/๕๗), “พระเถระเหล่านี้ คือ พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ และพระโมคคัลลีบุตร รวมเป็น ๕ รูป เป็นผู้นำพระวินัยสืบ ๆ กันมาในชมพูทวีปอันมีสิริ จากนั้น พระเถระผู้ประเสริฐมีปัญญูเหล่านี้มากเหล่านี้ คือ พระมหินทะ พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ และพระภัททบัณฑิต เดินทางจากชมพูทวีปมาที่เกาะสิงหลนี้” (วิ. ป. (ไทย) ๘/๓/๕) “มหาบุรุษผู้มีลักษณะเช่นนี้ ถ้าอยู่ครองเรือน จะถึงความเป็นผู้เลิศกว่าพวกที่บริโภคกาม ไม่มีใครๆ ยิ่งกว่า พระองค์จะทรงครอบครองทั่วทั้งชมพูทวีป” (ที. ปา (ไทย) ๑๑/๒๑๓/๑๗๓)

ชมพูทวีป, ประเทศ : ประเทศอินเดีย ในสมัยโบราณเรียกดินแดนที่กำหนดคร่าวๆ ว่าประเทศอินเดียในปัจจุบัน แต่แท้จริงแล้วชมพูทวีปกว้างใหญ่กว่าอินเดียปัจจุบันมาก ครอบคลุมถึงปากีสถานและอัฟกานิสถาน เป็นต้น ประเทศซึ่งกำหนดหมายด้วยต้นหว้า เช่นในคำว่า “เปรียบเหมือนบุรุษตัดหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมพูทวีปนี้แล้วรวมเป็นกองเดียวกัน ครั้นรวมกันแล้ว จึงมัด มัดละ ๔ นิ้ว วางไว้ สมมติว่านี้เป็นมารดาของเรา นี้

SAMPLE

เป็นมารดาของมารดาของเรา มารดาของมารดาแห่งบุรุษนั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมพูทวีปนี้พึงหมดสิ้นไป”(สำ. นิ (ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๕)

ชมพูนท, ชมพูนุท, ทอง : ชื่อทองคำเนื้อบริสุทธิ์ (ในคัมภีร์ไตรภูมิกล่าวว่าเกิดใต้ต้นหว้า) ใช้ว่า *ชามพูนท* ก็มี ใช้เป็นคำเปรียบเพื่อให้เห็นว่าเป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ดุจทองคำบริสุทธิ์ เช่นในคำว่า “ใครเล่าจะสามารถติเตียนเขาผู้มีสุตะมาก ทรงธรรม มีปัญญา เป็นพุทธสาวก ผู้เป็นเหมือนแท่งทองชมพูนุท” (องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖/๑๑), “ราคะหรือโทสะอะไร จะปิดกั้นบุคคลผู้บรรเทากิเลสแล้ว ผู้ละกรรมทุกอย่างได้เด็ดขาด ใครเล่าจะสามารถติเตียนเขา ผู้เป็นเหมือนแท่งทองชมพูนุท” (องฺ. จตุกก. (ไทย)๒๑/๒๘/๔๕), “ผู้มีผิวพรรณผุดผ่องดังแท่งทองชมพูนุท” (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๕๔๖/๔๑๓)

ชยทิสจริยา : จริยาของพระเจ้าชัยทิศ, ความประพฤติของพระเจ้าชัยทิศ, พระเจ้าชยทิศทรงเป็นพระบิดาของพระอลีนสัตตกุมารโพธิสัตว์ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๗๔/๗๕๕); *ดู ชยทิสกุมาร, ชยทิสชาดก*

ชยทิสะ,กุมาร: ผู้เกิดมาชนะยักษิณีผู้เป็นปัจจามิตร, พระโอรสของพระเจ้าอุตตรปัญจาลราช ในแคว้นกปิละ พระมเหสีของพระเจ้าอุตตรปัญจาลราชทรงประสูติพระโอรส ๔ ครั้ง ครั้งแรกและครั้งที่ ๒ พระทารกถูกยักษิณีจับกิน ครั้งที่ ๓ เวลาพระเทวีเสด็จเข้าไปยังเรือนประสูติ พวกราชบุรุษได้แวดล้อมตำหนักจัดการอารักขาอย่างมั่นคง ยักษิณีมาจับเอาทารกไปได้ พระเทวีส่งเสียงร้องขึ้น ยักษิณีหลบหนีเข้าไปยังท่อน้ำ ไม่ได้โอกาสกินทารก ส่วนทารกอ้าปากดูดนมยักษิณีโดยเข้าใจว่าเป็นมารดา ยักษิณีก็เกิดความรักทารกเหมือนบุตรของตน เมื่อหนีออกจากท่อน้ำจึงเข้าไปยังป่าช้า ประคบประหงมทารกอยู่ในถ้ำ เมื่อทารกเติบโต ยักษิณีได้นำเนื้อมนุษย์มาให้ทารกกิน ทารกก็ไม่รู้ว่าตนเป็นมนุษย์ เข้าใจว่าตนเป็นบุตรของยักษิณีแต่ไม่อาจจำแลงกายหายตัวได้ ต่อมายักษิณีให้รากไม้วิเศษแก่พระราชกุมารเพื่อให้หายตัวได้ เมื่อพระราชกุมารหายตัวได้ก็เที่ยวกินเนื้อมนุษย์ ต่อมายักษิณีได้เสียชีวิต ครั้งที่ ๔ พระเทวีของพระเจ้าอุตตรปัญจาลราชประสูติพระโอรสอีกองค์หนึ่ง ทารกจึงปลอดภัย พระประยูรญาติจึงขนานพระนามว่า ชยทิสะ หมายถึง ผู้เกิดมาชนะยักษิณีผู้เป็นปัจจามิตร เมื่อพระกุมารเจริญวัยได้สำเร็จศิลปวิทยาได้ครองราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ (ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๗/๕๑๓/๑๖๔)

ชยเสนะ, พระราชกุมาร : พระราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสารทรงสนทนากับสามเณรอจิรวตะ พระองค์ไม่ทรงเชื่อว่าภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ จะบรรลุจิตเตกัคคตาได้ สามเณรได้นำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชยเสนกุมารยังบริโภคกาม จักทรงรู้เห็น

สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียวได้อย่างไร เหมือนช้าง ม้า โค ที่ไม่ได้ฝึกก็ไม่สำเร็จภูมิของสัตว์ที่ฝึกแล้ว เหมือนผู้ยืนอยู่ที่เชิงภูเขามองไม่เห็นสิ่งที่ผู้ยืนอยู่บนยอดภูเขามองเห็น ทรงแสดงอุปมาต่อไปว่า พระองค์ผู้ฝึกมนุษย์และเทวดาเหมือนควาญช้างฝึกช้างป่า คือ ควาญช้างจับช้างป่ามาทั้งที่ช้างนั้นยังห่วงถิ่นของตนแล้วนำมาฝึกฝนด้วยวิธีการต่างๆ จนช้างป่าเหมาะที่จะเป็นช้างทรงของพระราชา พระองค์ก็เช่นกันทรงฝึกมนุษย์และเทวดาซึ่งยังห่วงถิ่นคือกามคุณ ๕ จนกลายเป็นพระอรหันต์ สิ้นอาสวะและเป็นพระทักขิไณยบุคคล ทรงแนะนำ ให้สามเณรอจิรวตะแสดงอุปมาอุปไมยแก่ชยเสนราชกุมารอย่างที่ทรงสอนนั้น (ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๒๑๓/๒๔๖), ดู ทันตภูมิสูตร

ชยเสนราชกุมารตรัสถามพระภูมิชะผู้เป็นพระมาตุละของพระองค์ว่าพระผู้มีพระภาคทรงเห็นอย่างไรเกี่ยวกับวาทะของสมณพราหมณ์พวกหนึ่งที่ว่าบุคคลจะตั้งความหวัง ไม่ตั้งความหวัง ทั้งตั้งความหวังและไม่ตั้งความหวัง ตั้งความหวังก็มิใช่ ไม่ตั้งความหวังก็มิใช่ แล้วประพฤติพรหมจรรย์ พวกเขาก็จะไม่สามารถบรรลุผลอะไรได้เลย พระภูมิชะตอบไปว่า ท่านยังไม่ได้สดับรับฟังมาจากพระองค์โดยตรง แต่คิดว่าพระองค์คงจะตรัสตอบโดยใช้ความแยบคายและความไม่แยบคาย เป็นเครื่องตัดสิน ชยเสนราชกุมารจึงตรัสว่า ถ้าพระผู้ทีพระภาคตรัสตอบอย่างนั้น ก็ทรงมีความรู้เหมือนสมณพราหมณ์พวกอื่น พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองว่าท่านพระภูมิชะตอบถูกแล้ว จากนั้นทรงอธิบายว่าความแยบคาย หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ความไม่แยบคาย หมายถึงมิจฉามรรคมีองค์ ๘ และทรงยกอุปมาขึ้นมาแสดงว่า ถ้าสมณพราหมณ์มีมิจฉามรรคมีองค์ ๘ จะตั้งความหวังหรือไม่ตั้งความหวังแล้วประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่สามารถบรรลุผลได้เพราะไม่แยบคาย เหมือนคนอยากได้น้ำมัน แต่คั้นเอาจากทราย เหมือนต้องการนมสด แต่รีดเอาจากเขาแม่โค เหมือนต้องการเนยข้น แต่กวนเอาจากน้ำ เหมือนต้องการไฟ แต่เอาไม้สดมียางมาสีไฟ (ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๒๒๓/๒๕๖), ดู ภูมิชสูตร

ชยัททิสชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าปัญจาละพระนามว่าชัยทิศ พระพุทธเจ้าทรงแสดงชาดกนี้ โดยทรงปรารภภิกษุผู้เลี้ยงมารดารูปหนึ่ง (ดู ชยทิสจริยา) ทรงเล่าว่า ในแคว้นกปิละ ชยทิสกุมารพระราชโอรสของของพระเจ้าอุตตรปัญจาลราช ทรงมีพระราชโอรสพระนามว่าอลีนสัตตุกุมาร พระโอรสของพระเจ้าชยทิส แคว้นกปิละ ทรงเจริญวัย ทรงเล่าเรียนศิลปะศาสตร์จนสำเร็จ ได้เป็นอุปราช ในเวลาต่อมา (ดู ชยทิสกุมาร)กุมารผู้เป็นบุตรของยักษิณีทำรากไม้หายไม่สามารถจะหายตัวได้ จึงมีรูปร่างปรากฏเคี้ยวกินมนุษย์อยู่ที่ป่าช้า ชาวบ้านจึงไปกราบทูลพระเจ้าชยทิศให้จับกุมยักษ์ พระองค์ทรงนำหมู่พลไปล้อมป่าช้า แต่กุมารบุตรยักษิณีหลบหนีไปได้ ต่อมาพระเจ้าชยทิศเสด็จไป

ล่าสัตว์ ทรงพบมนุษย์ยักษ์ตนนั้น ถูกมนุษย์ยักษ์จับกุมจะกินเป็นอาหาร พระองค์ทรงบอกว่าพระองค์รักษาวาจาสัตย์ จะกลับไปทำกิจธุระในเมืองก่อนแล้วจะย้อนกลับมาให้ยักษ์กิน ยักษ์จึงปล่อยพระองค์กลับเมือง เมื่อเสด็จถึงเมืองพระองค์ทรงทำธุระของพระองค์คือพระราชทานทรัพย์ ๕๐๐ ให้คนนำไปเมืองตักกสิลา แล้วทรงเรียกอลีนสัตตุกุมารพระโอรสมาสั่งสอนเรื่องการปกครองบ้านเมืองโดยชอบธรรม ตรัสเล่าว่าพระองค์จะต้องกลับไปให้ยักษ์กิน จึงขอให้พระโอรสดูแลบ้านเมือง พระโอรสจึงทรงทิ้งเศวตรฉัตร ทรงขอสละชีวิตแทนพระบิดาเพื่อให้ยักษ์จับกิน ต่อมาทรงทราบจากยักษ์นั้นว่าแท้จริงแล้วยักษ์นั้นก็คือพระเจ้าลุงของพระกุมาร ที่ถูกยักษิณีลักพามาตั้งเป็นทารกนั่นเอง อลีนสัตตุกุมารทรงชวนยักษ์(พระเจ้าลุง)ให้กลับมาครองราชสมบัติ แต่ยักษ์ปฏิเสธราชสมบัติ โดยขอไปบวชเป็นฤาษีอยู่ในสำนักของพระดาบส อลีนสัตตุกุมารจึงเสด็จกลับกปิลรัฐ (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๕๑๓/๕๔๗, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๗/๕๑๓/๑๖๔)

ชรา : แก่ด้วยอายุ, ชำรุดทรุดโทรม, ล่วงกาลผ่านวัยมามาก, ความเป็นผู้เฒ่า, สูงอายุ,ความเสื่อม, ความแก่, ความแก่ชรา, ความเสื่อมแห่งสภาวธรรมนั้นๆ” “เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี” (วิ. ม. (ไทย) ๔/๑/๒), “ก็บุคคลผู้ไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือ ชรา(ความแก่) มรณะ(ความตาย)นี้เมื่อไร จึงจะพ้นจากทุกข์คือชรามรณะนี้ได้” (ที. ม. (ไทย) ๑๐/๕๗/๓๑), “ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ของเหล่าสัตว์นั้นๆ” (ที. ม (ไทย) ๑๐/๓๘๙/๓๒๕) “ภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า ‘โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติ และอุบัติ ก็บุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ได้” (สำ. นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐/๑๕) “ชีวิตถูกชรานำเข้าไปสู่ความมีอายุสั้น ผู้ที่ถูกชรานำเข้าไปแล้วย่อมไม่มีเครื่องต้านทาน” (องฺ. ติก. (ไทย) ๒๐/๕๒/๒๑๔) “ราชรถอันวิจิตรยังชำรุดได้ แม้แต่ร่างกายนี้ก็ยังเข้าถึงชราได้ แต่ธรรมของสัตบุรุษหาเข้าถึงชราไม่ สัตบุรุษกับสัตบุรุษรู้กันได้อย่างนี้” (ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๑/๗๙) “ชีวิตนี้น้อยนักมนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี แม้หากผู้ใดจะมีชีวิตอยู่เกินไปกว่านั้น ผู้นั้นก็จะตายเพราะชราแน่แท้” (ขุ. ม. (ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๒)

ชราธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีความแก่ ท่านพระอานนท์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระฉวีวรรณของพระองค์ไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนก่อน พระอวัยวะทุกส่วนก็เหี่ยวย่นเป็นเกลียว พระวรกายค้อมไปข้างหน้า พระอินทรีย์ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์

SAMPLE

ชิวหินทรีย์ และกายินทรีย์ ก็เปลี่ยนแปลงไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่าที่เป็นเช่นนั้น เพราะเป็นธรรมดาของสรรพสิ่ง “ความแก่มีอยู่ในความเป็นหนุ่มสาว ความเจ็บไข้มีอยู่ในความไม่มีโรค ความตายก็มีอยู่ในชีวิต” (สำ. ม. (ไทย)๑๙/๕๑๑/๓๒๒)

ชรามรณนิมิต : ความแก่และความตายเป็นนิมิต, ความแก่และความตายเป็นเครื่องเตือน (ขุ. ป. (ไทย) ๓๑/๗๙/๑๓๔)

ชรามรณนิโรธ : ความดับแห่งชราและมรณะ, เป็นสิ่งหนึ่งที่พระโยคาวจรควรรู้ยิ่ง เรียกว่าสุตมยญาณ คือปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา (ขุ. ป. (ไทย) ๓๑/๗/๑๔)

ชรามรณนิโรธคามินีปฏิปทา : ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับชราและมรณะ, เป็นสิ่งหนึ่งที่พระโยคาวจรควรรู้ยิ่ง ชื่อว่าสุตมยญาณ คือปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา (ขุ. ป. (ไทย) ๓๑/๗/๑๔)

ชรามรณปณิธิ : ตัณหาเป็นที่ตั้งแห่งชราและมรณะ, วิธีหนึ่งที่พระโยคาวจรใช้พิจารณารูปนิมิต เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นภัย ถูกต้องเข้าแล้ว ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในพระนิพพานอันไม่มีปณิหิตะ (อัปปณิหิตวิหาร) (ขุ. ป. (ไทย) ๓๑/๗๙/๑๓๔)

ชรามรณสมุทัย : เหตุให้เกิดชราและมรณะ, เป็นสิ่งหนึ่งที่พระโยคาวจรควรรู้ยิ่ง ชื่อว่าสุตมยญาณ คือปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา (ขุ. ป. (ไทย) ๓๑/๗/๑๔)

ชรามรณสูตร :พระสูตรว่าด้วยชราและมรณะ มี ๒ สูตร แต่ละพระสูตรพระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมเกี่ยวกับชราและมรณะไว้แตกต่างกันตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นขณะนั้น ดังนี้

ชรามรณสูตร[๑] ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ไม่รู้ชราและมรณะ ไม่รู้ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ จึงไม่จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่สามารถบรรลุประโยชน์ที่แท้จริงของตนได้ (สำ. นิ. (ไทย) ๑๖/๗๑/๑๕๕)

ชรามรณสูตร[๒] ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ชราและมรณะ พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่าคนเกิดมาแล้วที่พ้นจากชราและมรณะมีบ้างหรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คนเกิดมาแล้วที่จะพ้นจากชราและมรณะไม่มีเลย แม้กษัตริย์มหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล และพระอรหันต์ก็ไม่พ้น ตรัสว่าคาถาประพันธ์ว่าราชรถอันวิจิตรย่อมชำรุด แม้สรีระก็ย่อมเข้าถึงชรา แต่ว่าธรรมของสัตบุรุษหาเข้าถึงชราไม่ สัตบุรุษกับสัตบุรุษเท่านั้นจึงรู้กันได้ (สำ. ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๔/๑๓๑)

ชรามรณะ : ชราและมรณะ, ความแก่และความตาย (ที. ม. (ไทย) ๑๐/๕๗/๓๑)

SAMPLE

ชรามรณาภินิเวส : ความยึดมั่นว่าชราและมรณะ, วิธีหนึ่งที่พระโยคาวจรใช้พิจารณารูปนิมิต เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นภัย ถูกต้องเข้าแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในพระนิพพานอันเป็นสุญญตะ (สุญญตวิหาร) (ขุ. ป. (ไทย) ๓๑/๗๙/๑๓๔)

ชราและพยาธิ : ความแก่และความเจ็บไข้ เช่นในคำว่า “ชีวิตของเราน้อย ชราและพยาธิย่ำยี ร่างกายนี้จะแตกสลายไปเสียก่อน ไม่ใช่เวลาที่เราจะประมาท” (ขุ. เถรี. (ไทย) ๒๖/๙๕/๕๗๑)

ชราสุตตนิทเทส : นิเทศแห่งชราสูตร, อธิบายชราสูตร (ขุ. ม. (ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๒)

ชราสูตร : พระสูตรว่าด้วยชรา มี ๒ สูตร แต่ละสูตรพระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมเกี่ยวกับชราไว้แตกต่างกันตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นขณะนั้น ดังนี้

ชราสูตร[๑] ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ตรัสตอบคำที่เทวดาทูลถาม ว่า ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย บุญโจรลักไปไม่ได้ (สำ. ส. (ไทย) ๑๕/๕๑/๖๗)

ชราสูตร[๒] ในขุททกนิกาย สุตตนิบาต ตรัสแก่พุทธบริษัทชาวเมืองสาวัตถี จำนวน ๑๐ พระคาถา เช่นพระคาถาที่ ๑ ชีวิตนี้น้อยนัก มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี แม้หากผู้ใดจะมีชีวิตอยู่เกินไปกว่านั้น ผู้นั้นก็จะตายเพราะชราแน่แท้ (ขุ. สุ. (ไทย) ๒๕/๘๑๑/๖๙๕)

ชรูทปานชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้ขุดบ่อน้ำเก่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงชาดกนี้ โดยทรงปรารภอุบาสกที่เป็นพ่อค้าชาวเมืองพาราณสี ผู้รู้ประมาณทรัพย์ที่พวกตนขุดได้ในบ่อ ได้ทั้งทรัพย์และชีวิต ตรัสเล่าว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพ่อค้าในเมืองพาราณสี เป็นหัวหน้าพ่อค้าเกวียน ครั้งหนึ่งเขาซื้อสินค้าในเมืองพาราณสี บรรทุกเกวียนนำพ่อค้าเป็นอันมากเดินไปในหนทางกันดาร ระหว่างได้เห็นบ่อน้ำ พวกพ่อค้าปรึกษากันว่าจักดื่มน้ำ จึงขุดบ่อน้ำ ได้ทรัพย์มากมายเช่นแก้วไพฑูรย์ เมื่อพวกเขาได้ทรัพย์มากมายจึงขุดต่อไป คิดว่าจะมีรัตนะอื่นๆ ในบ่อนั้นอีก พากันขุดยิ่งขึ้น พระโพธิสัตว์จึงกล่าวว่าความโลภเป็นมูลเหตุแห่งความพินาศ ได้ห้ามพวกเขาให้หยุด แต่พวกเขาไม่เชื่อยังขุดต่อไป ในที่สุดพวกพ่อค้าทุกคนที่ขุดถูกงูใหญ่ที่อาศัยอยู่ก้นบ่อกัดตาย เหลือรอดเพียงพระโพธิสัตว์ (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๒๕๖/๑๒๓, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๔/๒๕๖/๒๖)

ชลสิขะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระปุปผฉัตติยเถระเล่าอดีตชาติของท่านว่า ในอดีตชาติได้ถวายดอกบัว ๑๐๐ กลีบ อันมีกลิ่นหอมรื่นรมย์ใจ ทำให้เป็นฉัตรดอกไม้ยกขึ้นบูชาแด่พระสิทธัตถพุทธเจ้า ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ด้วยผลแห่งพุทธบูชานั้นท่านไม่รู้จักทุคติเลยในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป และในกัปที่ ๗๔ ท่านเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ มีพระนามเหมือนกันว่าชลสิขะ (ขุ. อป. (ไทย) ๓๒/๗๓-๘๑/๔๙๔-๔๙๕)

SAMPLE

ชลันธระ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระกิลัญชทายกเถระเล่าอดีตชาติของท่านว่า ในอดีตชาติเกิดเป็นช่างจักสานอยู่ในติวรานคร ท่านถวายเสื่อลำแพนบูชาพระสิทธัตถพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ด้วยผลแห่งพุทธบูชานั้นท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๗ นับจากนี้ไป ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าชลันธระ (ขุ. อป. (ไทย) ๓๒/๑๔-๑๘/๔๐๑-๔๐๒)

ชลาพุชทานูปการสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นชลาพุชะ พระผู้มีพระภาคประทับ ณ กรุงสาวัตถี ทรงแสดงเหตุ ๑๐ อย่าง คือ (๑) ให้ข้าว (๒) ให้น้ำ (๓) ให้ผ้า (๔) ให้ยาน (๕) ให้ดอกไม้ (๖) ให้ของหอม (๗) ให้เครื่องลูบไล้ (๘) ให้ที่นอน (๙) ให้ที่พัก (๑๐) ให้เครื่องประทีป ที่ทำให้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับครุฑที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ (สำ. ข. (ไทย) ๑๗/๔๐๘-๔๓๗/๓๖๑)

ชลาพุชโยนิ : กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ เป็นหนึ่งในกำเนิด ๔ อย่าง คือ อัณฑชโยนิ (กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่) สังเสทชโยนิ (กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถ้าไคล) โอปปาติกโยนิ (กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓, ม. มู. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑)

ชลาพุชะ, นาคที่เป็น : เกิดในครรภ์, นาคที่เกิดในครรภ์, กำเนิดนาคมี ๔ อย่าง ; นาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ ประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ, นาคที่เป็นสังเสทชะ และโอปปาติกะ ประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ และชลาพุชะ, นาคที่เป็นโอปปาติกะ ประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะ และสังเสทชะ (สำ. ข. (ไทย) ๑๗/๓๔๒/๓๕๐) ; ดู *โยนิ ๔*

ชลาพุชาทิทานูปการสุตตติงสกะ : พระสูตร ๓๐ สูตร มีชลาพุชทานูปการสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคประทับ ณ กรุงสาวัตถี ทรงแสดงเหตุ ๑๐ อย่าง คือ (๑) ให้ข้าว (๒) ให้น้ำ (๓) ให้ผ้า (๔) ให้ยาน (๕) ให้ดอกไม้ (๖) ให้ของหอม (๗) ให้เครื่องลูบไล้ (๘) ให้ที่นอน (๙) ให้ที่พัก (๑๐) ให้เครื่องประทีป ที่จะทำให้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับนาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ (สำ. ข. (ไทย) ๑๗/๓๖๒-๓๙๑/๓๕๖)

ชลุตตมะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระปทุมปูชกเถระประกาศอดีตชาติของท่านว่า ในอดีตชาติ ท่านถวายดอกบัวเป็นพุทธบูชา ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ด้วยผลแห่งพุทธบูชานั้นท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๑ นับจากนี้ไป ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าชลุตตมะ (ขุ. อป. (ไทย) ๓๒/๙๗-๑๐๕/๒๙๐-๒๙๑)

ชวนจิต : จิตที่แล่นไป, จิตไปเร็ว, ขณะจิต, จิตมีเชาว์ จิตที่แล่นไปในวิถี ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางทวารทั้งหลายคือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือใจ เป็นวิถีจิตในช่วงหรือขั้นตอนที่ทำ

SAMPLE

กรรม เป็นกุศลชวนะหรืออกุศลชวนะ แต่ถ้าเป็นจิตของพระอรหันต์ก็ไม่ทำกรรม เป็นกิริยาชวนะ (อภิ. ป. (ไทย) ๔๓/๔๔๖/๒๖๕)

ชวนปัญญา : ปัญญาแล่นไป, เชาว์ปัญญา ดังคำว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า 'แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค' ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ฯลฯ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ฯลฯ มีหาสปัญญา(ปัญญาร่าเริง) มีชวนปัญญา (มีปัญญาแล่นไป) และถึงความด้วยวิมุตติ.."(สำ. ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๓๐)

ชวนปัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาแล่นไป ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ ประการ คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (๒) สัทธัมมัสสวนะ (๓) โยนิโสมนสิการ (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญาแล่นไป (สำ. ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๖๘/๕๘๑)

ชนวสภะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่งมีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก, พระเจ้าพิมพิสารเกิดเป็นชนวสภยักษ์ อยู่ร่วมกับท้าวเวสวัณมหาราช (ที. ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๐/๒๑๐)

ชวนหังสชาดก : ชาดกว่าด้วยหงส์บินเร็ว พระพุทธเจ้าทรงแสดงชาดกนี้ โดยทรงปรารภพระเทศนาคือทัฬหธัมมธนุคคหสูตร (พระสูตรว่าด้วยการจับลูกธนู) ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ทรงชี้แจงอายุสังขารในหมู่สัตว์ว่าเป็นภาวะที่มีชั่วประเดี๋ยว ทรงสอนพวกภิกษุให้อยู่โดยไม่ประมาท ตรัสเล่าว่า ในอดีตกาลพระองค์เกิดเป็นชวนหงส์มีบริวารเก้าหมื่นตัว อาศัยอยู่ ณ ภูเขาจิตตกูฏ พระโพธิสัตว์เป็นสหายกับพระเจ้าพาราณสี วันหนึ่งพระเจ้าพาราณสีทรงบอกให้พระโพธิสัตว์บินแข่งความเร็วกับดวงอาทิตย์ พระโพธิสัตว์บอกว่าทำอย่างนั้นไม่ได้ พระเจ้าพาราณสีจึงตรัสว่าให้ทำเท่าที่ทำได้ พระโพธิสัตว์จึงแสดงความเร็วของตนให้พระราชาได้ทอดพระเนตร โดยสั่งให้นายขมังธนูผู้ยิงเร็ว ๔ นายมาประชุมกัน ให้ฝังเสาศิลาไว้ ณ ท้องพระลานหลวง ให้ผูกลูกศรที่คอของตนกับยอดเสา สั่งให้นายขมังธนูทั้ง ๔ นายหันหน้ายิงลูกศรไปคนละทิศพร้อมกัน พระโพธิสัตว์จะบินไปคาบลูกศรไม่ให้ทันตกถึงพื้นดินแล้วทิ้งลงแทบเท้าคนทั้ง ๔ นั้น เมื่อชวนหงส์ทำสำเร็จได้กราบทูลว่าความเร็วของตนไม่ใช่ความเร็วอย่างสูงหรือปานกลาง แต่เป็นความเร็วชั้นต่ำสุด หากเทียบกับความเร็วของอายุสังขาร ซึ่งสิ้นสลายไปเร็วพลันตั้งร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๔๗๖/๔๐๐, ขุ. ชา.อ. (บาลี) ๖/๔๗๖/๑๔๘)

ชวสกุณชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องราชสีห์ไม่รู้คุณนกหัวขวาน พระพุทธเจ้าทรงแสดงชาดกนี้ โดยทรงปรารภความอกตัญญูของพระเทวทัต ตรัสเล่าว่า พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นนกหัวขวาน

SAMPLE

ในป่าหิมพานต์ ราชสีห์ตัวหนึ่งกินเนื้อกระดูกติดคอจนคอบวมไม่สามารถจับเหยื่อกินได้ เจ็บปวดสาหัส นกหัวขวานบินมาพบเข้าจึงถาม เมื่อรู้จึงอาสาช่วยเคาะก้างในลำคอราชสีห์ออก โดยได้วางท่อนไม้ค้ำไว้ริมฝีปากทั้งข้างล่างและข้างบนของราชสีห์ โดยที่ราชสีห์ไม่สามารถหุบปากได้ แล้วเข้าไปในปากราชสีห์ เอาจะงอยปากเคาะปลายกระดูกจนเคลื่อนตกไป ต่อมาวันหนึ่ง ราชสีห์กำลังเคี้ยวกินเนื้อกระบือ นกหัวขวานคิดทดสอบราชสีห์จึงพูดทวงสิ่งตอบแทนที่ตนเคยช่วยเคาะก้างในคอของราชสีห์ ราชสีห์ตอบว่าที่นกหัวขวานมุดหัวเข้าในปากราชสีห์แต่รอดปลอดภัยมาได้ก็นับว่าเป็นคุณมากอยู่แล้ว นกหัวขวานได้ยินดังนั้นจึงกล่าวว่าการคบคนอกตัญญูไม่มีประโยชน์เลย ควรค่อยๆหลีกห่างจากไกลคนอกตัญญู แล้วบินจากไป (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๓๐๘/๑๖๒, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๔/๓๐๘/๒๒๕)

ชวสูตร : ความว่องไวของม้าต้นและของภิกษุ ทรงแสดงคุณสมบัติของม้าอาชาไนย ซึ่งเป็นม้าต้นของพระราชา เปรียบเทียบกับคุณสมบัติของภิกษุ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ความซื่อตรง (๒) ความว่องไว (๓) ความอดทน (๔) ความสงบเสี่ยม (องฺ. จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๑๒/๑๗๑)

ชวหังสกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระชวหังสกเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของท่านว่า ในอดีตชาติเกิดเป็นพรานป่าอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา เห็นพระสิทธัตถพุทธเจ้าเสด็จเหาะไปในอากาศ จึงประนมมือทำจิตให้เลื่อมใสแลดูพระองค์ถวายอภิวาท ด้วยผลแห่งพุทธบูชานั้นท่านไม่รู้จักทุคติเลยในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ท่านทำให้แจ้งคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ (ขุ. อป. (ไทย) ๓๒/๒๖-๒๙/๔๒๘-๔๒๙)

ชวะ, เทพบุตร : ชื่อของเทพบุตรตนหนึ่ง พระเจ้าอังคติกษัตริย์เมืองมิถิลา แคว้นวิเทหะ ได้ทรงสดับถ้อยคำของคุณาชีวกกัสสปโคตรพระองค์จึงไม่เชื่อเรื่องปรโลก ต่อเมาเมื่อพระราชกัญญาพระนามว่ารุจา พระธิดาผู้เป็นที่โปรดปรานของพระองค์ทรงทราบจึงทรงเล่ากฎธรรมดาในอดีต ๗ ชาติ ในอนาคต ๗ ชาติ ทรงเล่าว่าในชาติที่ ๗ พระนางเกิดเป็นเทวดาผู้ชายที่มีฤทธิ์มาก แม้วันนี้นางอัปสรที่เป็นปริจาริกาของพระนางก็ยังช่วยกันร้อยดอกไม้เป็นพวงมาลัยอยู่ในพระอุทยานนันทวัน ชวเทพบุตรยังรับพวงมาลัยของพระนางอยู่ (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๘/๕๔๕/๓๘๐)

ชังเฆยยกะ : ผ้าที่เอาด้ายเย็บทาบเข้าทีหลัง บริเวณที่ปิดแข็ง, ชื่อวิธีทำจีวรอย่างหนึ่งเรียกว่าผ้าชังเคยยกะ (วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๔)

ชัชชิยะ, นาย : ชื่อของชาวแว่นแคว้นคนหนึ่ง พระเถรีพราหมณกัญญา ๘๔,๐๐๐ รูป ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน กล่าวว่า ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไปพระปทุมุตรพุทธเจ้า

SAMPLE

ทรงอุบัติขึ้นในโลก ณ กรุงหงสวดี แม่น้ำคงคาไหลผ่านที่หน้าประตูกรุงหงสวดีอยู่ตลอดเวลา น้ำเต็มตลิ่งอยู่ ๑ วันบ้าง ๒ วันบ้าง จนบางครั้ง ๔ เดือน ภิกษุทั้งหลายจึงเดือดร้อนไปไม่ได้ ครั้งนั้น ชาวแว่นแคว้นคนหนึ่งชื่อชัชชิยะเห็นภิกษุทั้งหลายเดือดร้อนจึงสั่งให้นายช่างจัดสร้างสะพานขึ้นที่ฝั่งด้านหน้าเมือง และได้สร้างวิหารถวายสงฆ์ที่ฝั่งตรงกันข้าม จึงทำให้คนทั้งหลายได้ร่วมกันสร้างสะพานและแม่น้ำเท่ากันกับนายชัชชิยะ (ขุ. อป. (ไทย) ๓๓/๓๕/๕๒๔)

ชันตุคาม,หมู่บ้าน : หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ที่พระเมฆิยะผู้เป็นพระพุทธอุปัฏฐากกราบทูลว่าท่านต้องการจะเข้าไปบิณฑบาต สันนิษฐานตามพระสูตรนั้น หมู่บ้านนี้ตั้งอยู่เขตเมืองจาลิกา (องฺ. นวก. (ไทย) ๒๓/๓/๔๓๐, ขุ. อุ. (ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๑)

ชันตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยชันตุเทพบุตร ; ชันตุเทพบุตรเห็นภิกษุจำนวนมากผู้อยู่ในกุฏีป่า ข้างภูเขาหิมพานต์ แคว้นโกศล เป็นผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ ครั้นถึงวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ จึงเข้าไปกล่าวเตือน (สำ. ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๖/๑๑๗)

ชัมพาลีสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้เปรียบด้วยบ่อน้ำใหญ่ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกพร้อมด้วยข้ออุปมาดังนี้ (๑) ผู้ได้เจโตวิมุตติ แต่ไม่ได้สักกายนิโรธ เปรียบเหมือนคนมีมือเปื้อนยางเหนียวจับกิ่งไม้ ทำให้มือเกาะติดกับกิ่งไม้ (๒) ผู้ได้เจโตวิมุตติและได้สักกายนิโรธ เปรียบเหมือนคนมีมือสะอาดจับกิ่งไม้ มือก็ไม่เกาะติดกับกิ่งไม้ (๓) ผู้ได้เจโตวิมุตติ แต่ทำลายอวิชชาไม่ได้ เปรียบเหมือนบ่อน้ำใหญ่มีอายุหลายปีที่ปิดทางไหลเข้าและเปิดทางไหลออกไว้ ทั้งฝนก็ไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาล บ่อน้ำนั้นไม่มีวันจะเพิ่มขึ้นจนล้นขอบออกไปได้ (๔) ผู้ได้เจโตวิมุตติและทำลายอวิชชาได้ เปรียบเหมือนบ่อน้ำใหญ่มีอายุหลายปีที่เปิดทางไหลเข้าและปิดทางไหลออกไว้ ทั้งฝนก็ตกเพิ่มตามฤดูกาล บ่อน้ำนั้นมีวันจะเพิ่มขึ้นจนล้นขอบออกไปได้ (องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๗๘/๒๕๐)

ชัมพุกชาดก: ชาดกว่าด้วยสุนัขจิ้งจอกชัมพุกะอวดเก่ง พระพุทธเจ้าทรงแสดงชาดกนี้ โดยทรงปรารภเหตุที่พระเทวทัตทำท่าทางอย่างพระองค์ ตรัสเล่าว่า พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดราชสีห์ อยู่ในถ้ำ ณ หิมวันตประเทศ วันหนึ่งฆ่ากระบือได้กินเนื้อดื่มน้ำแล้วกลับมายังถ้ำ สุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งพบราชสีห์นั้น เมื่อไม่อาจหลบหนี จึงนอนหมอบพร้อมกล่าวว่าตนจะอุปัฏฐากราชสีห์ ราชสีห์นำสุนัขจิ้งจอกไปยังที่อยู่ นำเนื้อมาเลี้ยงดูจนสุนัขจิ้งจอกอ้วนพี วันหนึ่งสุนัขจิ้งจอกเข้าไปหาราชสีห์บอกว่าจะฆ่าช้างนำเนื้อมาเลี้ยง ราชสีห์ห้ามว่าอย่าทำอย่างนั้น เพราะว่าสุนัขจิ้งจอกไม่ได้เกิดในกำเนิดสัตว์ที่ฆ่าช้าง สุนัขจิ้งจอกไม่ฟัง ขึนออกไปจากถ้ำ บันลืออย่างสุนัข ขึ้นไปยืนบนยอดเขา เห็นช้างดำเชือกหนึ่งเดินอยู่ที่เชิงเขาจึงโดดไปด้วยหมายว่าจะตกลงบนกระพอง

SAMPLE

ของช้างนั้น แต่พลาดตกไปใกล้เท้า ช้างจึงยกเท้าหน้าเหยียบลงบนกระหม่อมสุนัขจิ้งจอก หัวของสุนัขจิ้งจอกจึงแหลกละเอียดตายในที่นั้นเอง ราชสีห์เห็นสุนัขจิ้งจอกพินาศจึงกล่าวว่าผู้ใดมิใช่ราชสีห์ แต่อวดยกตนเพราะสำคัญว่าเป็นราชสีห์ ผู้นั้นย่อมเหมือนสุนัขจิ้งจอกที่ถูกช้างเหยียบนอนหายใจแขม่วที่พื้นดินตัวนี้ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๓๕/๑๘๕, ขุ. ชา. อ. (บาลี) ๔/๓๓๕/๓๒๐)

ชัมพุกเถรคาถา : ภาษิตของพระชัมพุกเถระ ท่านเกิดในตระกูลยากจน ตั้งแต่เด็กจนโต เขาไม่ยอมกินอาหาร กินแต่อุจจาระเท่านั้น ไม่มีใครห้ามปรามเขาได้ ญาติพี่น้องจึงให้เขาไปบวช เป็นนักบวชเปลือย เขาคงไม่อาบน้ำหมักหมมฝุ่นธุลีในตัว ถอนผมและหนวด ยืนยกขาข้างหนึ่ง เมื่อมีคนเชื้อเชิญให้กินอาหารก็ปฏิเสธ หากมีคนนำอาหารมาให้ก็ใช้ปลายหญ้าคาจิ้มที่อาหารแตะที่ปลายลิ้นของตน ในเวลากลางคืนเขาไปกินอุจจาระ ของชาวบ้านที่เงื้อมหิน ใกล้ที่อยู่ของตน ประพฤติอย่างนั้นอยู่ ๕๕ ปี ชาวบ้านจึงสำคัญว่าเขามีตบะกล้าแข็ง ต่อมาพระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมชี้แจงความเห็นผิดของเขา เขาได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง (ขุ. เถร. (ไทย) ๒๖/๓๒๗/๓๘๕, ขุ. เถร. อ.(บาลี) ๒/๓๒๗/๑๔-๑๕)

ชัมพุกะ, สุนัข: ชื่อสุนัขตัวหนึ่ง บริวารของแม่แพะเป็นสุนัขมี ๔ ตัว คือ มาลิยะ จตุรักขะ ปิงคิยะ และชัมพุกะ (ขุ. ชา (ไทย) ๒๗/๑๐๓/๓๑๘)

ชัมพุกาชีวกวัตถุ : เรื่องอาชีวกชื่อชัมพุกะ ชัมพุกะเกิดในบ้านคนมีทรัพย์ในเมืองราชคฤห์ ตั้งแต่เขาเกิดจนเดินได้ไม่ปรารถนานอนบนที่นอนและบริโภคอาหารเหมือนคนทั่วไป เขากินอุจจาระของตนเอง บิดามารดาเห็นพฤติกรรมของบุตรชายจึงให้ไปบวชเป็นอาชีวก เวลาถอนผมต้องจับเขานั่งในหลุมลึกแค่คอ วางกระดานเรียบไว้บนบ่านั่งบนแผ่นกระดานนั้นจึงเอาแปรงตาลถอนผมของเขา ต่อมาเมื่อพวกอาชีวกเห็นพฤติกรรมแปลกประหลาดของเขาจึงขับไล่ออกจากสำนัก เขาไปอยู่ที่เงื้อมหินแห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่ถ่ายอุจจาระของชาวบ้าน นอกกรุงราชคฤห์ หลอกลวงชาวบ้านว่ากินลมเป็นอาหาร ยืนขาเดียวตลอดเวลา มีผู้นับถือจำนวนมาก ต่อมาพระพุทธเจ้าเสด็จไปพบและทรงสั่งสอน เขาได้เป็นพระอรหันต์ก่อนบวช (ขุ. ธ. อ. (บาลี) ๑/๕๕/๓๖๗) ; *ดูชัมพุกเถรคาถา*

ชัมพุขาทกชาดก: ชาดกว่าด้วยสุนัขจิ้งจอกชื่อชัมพุกะอยากกินลูกหว้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงชาดกนี้ด้วยทรงปรารภพระเทวทัตกับพระโกกาลิกะผู้กล่าวสรรเสริญคุณอันไม่มีจริงของกันและกัน เที่ยวฉันอยู่ในเรือนตระกูลทั้งหลาย ตรัสเล่าว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เกิดเป็นรุกขเทวดาอยู่ในราวป่าชมพู่แห่งหนึ่ง ที่ป่านั้นมีกาตัวหนึ่งกำลังกินผลชมพู่สุก ขณะนั้นมีสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งเดินผ่านทาง มันเห็นกากำลังกินผลชมพู่สุกจึงกล่าวคุณ

อันไม่เป็นจริงของกาด้วยหวังว่าตนจะได้กินผลชมพู่จากกา เมื่อกาได้ฟังคำสรรเสริญอันไม่เป็นจริงของสุนัขจิ้งจอก จึงกล่าวสรรเสริญตอบสุนัขจิ้งจอกกล่าวยกย่องคุณอันไม่เป็นจริงของสุนัขจิ้งจอกเช่นกัน แล้วเขย่ากิ่งชมพู่ให้ผลทั้งหลายหล่นลงไป ต่างฝ่ายจึงต่างสรรเสริญกันด้วยคุณอันไม่มีอยู่จริงของกันและกัน (ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๒๙๔/๑๔๙, ขุ. ชา. อ. (บาลี)๔/๒๙๔/๑๘๑)

ชัมพุขาทกปริพาชก : ปริพาชกคนหนึ่ง เมื่อครั้งพระสารีบุตรอยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธ ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปสนทนาซักถามปัญหา ๑๖ ข้อ เช่น (๑) นิพพานเป็นอย่างไร จะรู้แจ้งได้อย่างไร (๒) อรหัตเป็นอย่างไร จะรู้แจ้งได้อย่างไร (๓) ใครคือธรรมวาที ใครคือผู้ปฏิบัติดี ใครคือผู้ไปดี พระเถระตอบว่า (๑) นิพพานคือความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ รู้แจ้งได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ (๒) อรหัตคือความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ รู้แจ้งได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ (๓) ธรรมวาทีคือผู้แสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะและโมหะ (๒) ผู้ปฏิบัติดีคือผู้ปฏิบัติเพื่อละราคะ โทสะและโมหะ ผู้ไปดีคือผู้ตัดรากถอนโคนอกุศลธรรมเหล่านั้น เมื่อถามว่าละได้อย่างไร ตอบว่า ละได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ (สำ. สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๑๔-๓๒๙/๓๓๕-๓๔๗)

ชัมพุคาม: ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ก่อนเสด็จไปเมืองกุสินารา พระพุทธเจ้ารับสั่งกับพระอานนทเถระว่าจะเข้าไปยังหัตถีคาม อัมพคาม ชัมพุคาม โภคนคร (ที. ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๓๔)

ชัมพุคามิกปุตตเถรคาถา : ภาษิตของพระเถระผู้เป็นบุตรของนายบ้านชื่อชัมพุ ท่านเกิดที่เมืองจัมปา ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า แล้วบวชปฏิบัติธรรม ท่านได้กล่าวคาถาว่า “ท่านยังขวนขวายประดับตกแต่งด้วยเสื้อผ้าอยู่หรือไม่ ยังยินดีประดับประดาร่างกายอยู่หรือไม่ ท่านทำกลิ่นศีลในขจรขจายไปอยู่หรือไม่ คนทุศีลนอกนี้ไม่อาจทำกลิ่นศีลให้ขจรขจายไปได้” (ขุ. เถร. (ไทย) ๒๖/๒๘/๓๑๓, ขุ. เถร. อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๑๓๒)

ชัมพูผลิยเถราปทาน: ประวัติในอดีตชาติของพระชัมพูผลิยเถระ พระเถระประกาศว่าเมื่อครั้งพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ท่านถือเอาผลหว้าใหญ่ไปถวาย เพราะผลกรรมนั้นท่านจึงละทิพยสมบัติและมนุษยสมบัติ ละทุกข์ในอบาย ๔ ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ชาตินี้ได้บรรลุวิชชา ๓ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ (ขุ. อป. (ไทย)๓๓/๘๑-๘๗/๗๒-๗๓)

ชัยทิศ,พระราชา:ชื่อราชาพระองค์หนึ่งในแคว้นปัญจาละพระโพธิสัตว์เกิดเป็นอลีนสัตตกุมารพระโอรสของพระเจ้าชัยทิศ เมืองกัปปิลา พระเจ้าชัยทิศเสด็จล่าเนื้อถูกพระยาโปริสารทจับกุมไว้โดยหวังจะกินเป็นอาหาร พระโพธิสัตว์ได้ช่วยชีวิตของพระบิดา (ขุ. จริยา (ไทย) ๓๓/๗๔-๘๔/๗๕๕-๓๕๖) ; *ดู ชยทิสชาดก*

SAMPLE

ชัยเสน,กษัตริย์: ชื่อกษัตริย์พระองค์หนึ่งมีพระนามปรากฏในพุทธวงส์ดังนี้ 1.ในสมัยพระโสภิตพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าองค์ที่๖)พระเจ้าชัยเสนทรงรับสั่งให้สร้างพระอารามแห่งหนึ่งน้อมถวายพระโสภิตพุทธเจ้า (ขุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๖/๖๑๘)

2. ในสมัยพระปุสสพุทธเจ้า(พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๑๘) พระองค์ทรงอุบัติในกรุงกาสิกะ พระชนกคือพระเจ้าชัยเสน พระชนนีคือพระนางสิริมา (ขุ. พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑-๒๕/๖๘๐-๖๘๔)

ชั่วโคตร : ช่วงบุรุษ ชั่วคน ชั่วอายุ ระยะประมาณของอายุ ชั่วยุค ชั่วรุ่น ของคนที่เกี่ยวข้องเป็นญาติ ทั้งฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา และสืบสายโลหิตกันมาในวงศ์สกุลเดียวกัน โดยมากนิยมนับเป็น ๗ ชั่วโคตร นิยมนับตั้งแต่ตัวบุคคลขึ้นไป ๓ ชั้น คือ ชั้นพ่อ ชั้นปู่ และชั้นทวด และนับจากตัวบุคคลนั้นลงมาอีก ๓ ชั้น คือชั้นลูก ชั้นหลาน และชั้นเหลน รวมเป็น ๗ ชั่วโคตรหรือ ๗ ชั่วคน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๑/๕๑๔, วิ.อ. (บาลี) ๒/๕๐๓-๕/ ๑๖๕-๑

ชั่วธนู : มาตราวัดระยะทางชนิดหนึ่ง บางทีเรียกว่า ชั่วลูกธนู ชั่วลูกธนูตก โดยกำหนดระยะจากการยิงลูกธนูครั้งหนึ่ง เป็น ๑ ชั่วธนู เช่น เสนาสนะป่า หมายถึงเสนาสนะที่ชื่อว่าป่ามีระยะ ๕๐๐ ชั่วธนูเป็นอย่างต่ำ (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๕๔/๑๗๔,๑๐/๒๕๓/๑๘๘)

ชั่วบุรุษ : มาตราวัดระยะชนิดหนึ่ง, ๑ ชั่วบุรุษเท่ากับ ๕ ศอก เช่น พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีเหตุที่สมควร เราอนุญาตให้ขึ้นต้นไม้สูงชั่วบุรุษ แต่ในคราวมีอันตราย ขึ้นได้ตามความประสงค์” (วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๘๔/๗๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒, ๒๕๖/๑๙๐, ที.ม.อ. (บาลี) ๒๔๑-๒๔๒/๒๒๕)

ชั่วสูดดมกลิ่นหอม :มาตราวัดระยะเวลาโดยการดมกลิ่น หมายถึง ชั่วครู่หนึ่ง เทียบได้กับ ชั่วลัดนิ้วมือเดียว เช่น การที่บุคคลเจริญเมตตาจิตอย่างน้อยชั่วสูดดมกลิ่นหอม มีผลมากกว่าการที่บุคคลมีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบท คือการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นนั้น (องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๐/๔๗๓)

ชั่วหยาบ, อาบัติ :อาบัติที่มีโทษชั่วหยาบ จัดเป็นครุกาบัติ ได้แก่อาบัติปาราชิก ๔ สิกขาบท และอาบัติสังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบท เช่นการเสพเมถุนการจงใจทำให้น้ำอสุจิเคลื่อน ในกรณีที่ภิกษุบอกอาบัติชั่วหยาบของภิกษุแก่อนุปสัมบันต้องอาบัติปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่ภิกษุได้รับสมมติ (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๐/๒๗๐)

ชาครชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้หลับและตื่น มีใจความย่อว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี ต่อมาได้ออกบวชเป็นฤๅษีบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าหิมพานต์ ถือการไม่นอนและเดินจงกรมเป็นวัตร รุกขเทวดาผู้เกิดที่ต้นไม้ใกล้ที่จงกรมเห็นแล้วดีใจจึงถามพระโพธิสัตว์

SAMPLE

ว่า ในโลกนี้ เมื่อเขาตื่น ใครหลับเมื่อเขาหลับ ใครตื่น พระโพธิสัตว์ตอบว่า เมื่อพวกเขาตื่นอยู่ ข้าพเจ้าหลับ เมื่อพวกเขาหลับ ข้าพเจ้าตื่นอยู่ และอธิบายว่า คนหลับคือคนที่ประมาทไม่รู้จักธรรมคือสัญญมะ(ความสำรวม) และทมะ(ความอดกลั้น) เป็นเหตุให้พระโพธิสัตว์ตื่น เพราะไม่อยากประมาท ส่วนคนตื่นคือคนที่ละราคะโทสะและอวิชชาได้แล้ว เป็นเหตุให้พระโพธิสัตว์หลับ เพราะอยู่ท่ามกลางสังคมของพระอริยะแล้วคลายความกังวลใจได้ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๕/๒๗๙)

ชาครสูตร : พระสูตรว่าด้วยความตื่น มีใจความย่อว่า เทวดาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เมื่อธรรมทั้งหลายตื่นอยู่ธรรมประเภทไหนชื่อว่าหลับอยู่ มื่อธรรมทั้งหลายหลับแล้ว ธรรมประเภทไหนชื่อว่าตื่นอยู่ บุคคลหมักหมมธุลีคือกิเลสเพราะธรรมประเภทไหน บุคคลบริสุทธิ์เพราะธรรมประเภทไหน พระองค์ตรัสตอบว่า เมื่ออินทรีย์ ๕ ตื่นอยู่ นิวรณ์ ๕ ชื่อว่าหลับอยู่ เมื่อนิวรณ์ ๕ หลับแล้ว อินทรีย์ ๕ ชื่อว่าตื่นอยู่ บุคคลหมักหมม ธุลีคือกิเลสเพราะนิวรณ์ ๕ บุคคลบริสุทธิ์เพราะอินทรีย์ ๕ (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๖/๗)

ชาคริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ตื่นอยู่ มีใจความย่อว่า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายให้เร่งรีบประกอบความเพียรด้วยการตื่นอยู่เสมอ ภิกษุควรเป็นผู้ตื่นอยู่อย่างมีสติ มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น เบิกบาน ผ่องใส และควรเป็นผู้เห็นแจ้งสมควรแก่กาลในกุศลธรรมทั้งหลายในการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ซึ่งจะได้รับผลจากการปฏิบัติ ๒ ประการ คือการบรรลุเป็นพระอรหันต์หรือเป็นพระอนาคามี (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๗/๓๙๗)

ชาคริยานุโยค : การประกอบเนือง ๆ ซึ่งการตื่น การพยายามตื่น จัดเป็นธรรมอันเป็นส่วน สุดรอบอย่างหนึ่ง ในธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบ ๔ ประการคือ(๑) ธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบคือสีลสังวร(๒) ธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบคืออินทรียสังวร (๓) ธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบคือโภชเนมัตตัญญุตา(๔)ธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบคือชาคริยานุโยค, วิธีปฏิบัติตามหลักชาคริยานุโยค คือ การชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกางกั้น(นิวรณ์)ด้วยการเดินจงกรม และการนั่งตลอดทั้งวัน กล่าวคือช่วงปฐมยามแห่งราตรี สำเร็จการนอนอย่างราชสีห์ โดยตะแคงด้านขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะกำหนดเวลาตื่นไว้ในใจ ช่วงมัชฌิมยาม ลุกขึ้นแล้วเดินจงกรมสลับกับการนั่ง ช่วงปัจฉิมยามแห่งราตรีพิจารณาถึงความเป็นอยู่ว่าทำอย่างไรเพียงคืนเดียวจึงจะสามารถเจริญกุศลธรรมได้สูงสุด เป็นการตื่นรู้ภายใน

SAMPLE

ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค อธิบายว่า ผู้เจริญชาคริยานุโยคจะเกิดปัญญา ๒ อย่าง คือ ปัญญาเร็วและปัญญาร่าเริง (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๙/๕๘๔, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๕๕๔)

ช้าง ม้า โค ทาสี : สัตว์ที่พระนางยโสธราเถรี (พิมพา) เคยบริจาคทำบุญในอดีตชาติ เพื่อประโยชน์แก่การบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า ในขณะที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๕๔/๕๑๓)

ช้าง : สัตว์ในตระกูลช้าง เป็นพาหนะทรงของพระเจ้าจักรพรรดิ เรียกว่า ช้างแก้ว มีคุณสมบัติ คือ เป็นช้างเผือก เป็นที่พึ่งของเหล่าสัตว์ มีฤทธิ์ สามารถเหาะไปในอากาศได้ หากพระเจ้าจักรพรรดิขึ้นทรงเวลาเช้าแล้วเสด็จเลียบไปตลอดแผ่นดินอันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต สามารถเสด็จกลับกรุงกุสาวดีราชธานีทันเสวยพระกระยาหารเช้า, ช้างแก้วเป็นพญาช้างตระกูลอุโบสถ ซึ่งเป็นช้างมงคลตระกูล ๑ ในบรรดาช้าง ๑๐ตระกูล คือ (๑) กาฬวกหัตถี (สีดำ) (๒) คังไคยหัตถี (สีเหมือนน้ำไหล) (๓) ปัณฑรหัตถี (สีขาวดังเขาไกรลาส) (๔) ตามพหัตถี (สีทองแดง) (๕) ปิงคลหัตถี (สีทองอ่อนดังสีตาแมว) (๖) คันธหัตถี (สีไม้กฤษณา มีกลิ่นตัวหอม) (๗) มังคลหัตถี (สีนิลอัญชัน มีกิริยาท่าทางเดินงดงาม) (๘) เหมหัตถี (สีเหลืองดั่งทอง) (๙) อุโบสถหัตถี (สีทองคำ) (๑๐) ฉัททันตหัตถี (กายสีขาวบริสุทธิ์ดังสีเงินยวง แต่ปากและเท้าสีแดง) ในช้างมงคล ๑๐ ตระกูลนี้ ช้างอุโบสถประเสริฐที่สุด, ช้างเป็นทรัพย์สมบัติที่นิยมสะสมชนิดหนึ่ง ในบรรดาของสะสม (อุปธิ) ได้แก่ บุตร ภรรยา ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕, ๒๖๖/๑๙๗, ๓๕๔/๒๘๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๕/๒๔, ๓๕๔/๓๙๐, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓/๔, ๒๒๙/๒๗๐, ๓๗๙/๔๖๔, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔/๒๑,๑๐๒/๑๒๓, สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๓๐/๓๓, ๒๔๒/๓๔๗,สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๑/๓๒๐,สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๑๔/๑๗๕,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๓/๙๑,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๖๖/๑๒๙, ๑๔๓๙/๔๐๗, ๑๖๔๕/๔๔๕,ขุ. อป. (ไทย) ๓๓/๘๓/๑๓๐,ขุ. พุทธ.(ไทย) ๓๓/๓๕๔/๕๐๐, อภิ. ก. (ไทย) ๓๗/๓๘๗/๔๐๐, ๖๕๐/๗๐๖,ที.ม.อ. (บาลี) ๒๔๖/๒๓๔)

ช่างกลึง : ผู้ทำอาชีพช่างกลึง โดยการใช้เชือกชักไม้สำหรับกลึงไปมา สั้นบ้างยาวบ้าง เช่น การกลึงกลองซึ่งมีขนาดใหญ่ต้องชักเชือกยาวการกลึงงาหรือลิ่มซึ่งมีขนาดเล็กต้องชักเชือกสั้น พระพุทธเจ้าทรงนำมาเปรียบเทียบกับวิธีการกำหนดลมหายใจในขณะปฏิบัติกัมมัฏฐานอานาปานสติ ความว่า “ช่างกลึง หรือลูกมือช่างกลึงผู้มีความชำนาญ เมื่อชักเชือกยาว ก็รู้ชัดว่า ‘เราชักเชือกยาว’เมื่อชักเชือกสั้น ก็รู้ชัดว่า‘เรา

SAMPLE

ชักเชือกสั้น' แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่า 'เราหายใจเข้ายาว' เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่า'เราหายใจออกยาว' เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่า 'เราหายใจเข้าสั้น' เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า 'เราหายใจออกสั้น" (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๗/๑๐๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๑๕/๖๑๐, ๒๙๗/๖๙๓)

ช่างกัลบก : ช่างตัดผม (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๙๙/๓๕๖, ๓๑๔/๓๗๙,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๙๐/๒๙๙,ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๖๙/๓๕๙, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๐/๘๕,๒๗/๑๓๕-๑๓๖/๒๕๓,๒๗/๔๒/๒๙๒,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๘๑/๖๙๑, (ไทย) ๓๒/๕๕๐/๘๔)

ช่างกัลบกหญิง :ช่างตัดผมสตรี (ขุ.เถร. (ไทย) ๓๒/๒๑๔/๖๑๐)

ช้างกุญชร: ช้างที่พระเวสสันดรประทานแก่พราหมณ์แคว้นกาลิงคะ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๓๑๓/๕๔๑,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๔/๑๒๔,๓๒/๖๕๗/๑๐๐)

ช้างกุญชรตระกูลมาตังคะ : ช้างกุญชรเป็นช้างป่าขนาดใหญ่ ตระกูลมาตังคะ เป็นช้างที่จะเสื่อมกำลังเมื่ออายุ ๖๐ ปี ตกมัน ๓ แห่ง มีงางอนงาม เหมาะสำหรับเป็นราชพาหนะ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๔๘/๕๓)

ช้างกุญชรมหานาค :ช้างกุญชรขนาดใหญ่, พญาช้างประเภทหนึ่งดู ช้างกุญชรตระกูลมาตังคะ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๕/๖๗๒)

ช้างแก้ว : พาหนะทรงของพระเจ้าจักรพรรดิ เรียกว่า ช้างแก้ว ดูคำว่า ช้าง (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕,๑๐/๓๖/๒๐,๑๐/๒๔๖/๑๘๕,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐,๑๑/๑๙๙/๑๕๙,๑๑/๒๔๐/๑๙๖,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๒/๔๔๘,๑๓/๓๘๔/๔๗๓,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๐๔,สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๓/๑๖๕,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๖๕/๖๐๒,๓๒/๒๙๖/๖๙๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑,๔๐๒/๔๒๘)

ช่างแก้วมณี : ช่างประเภทหนึ่งประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำแก้วมณี ในหมู่ช่างต่าง ๆ คือ ช่างดอกไม้ ช่างย้อมช่างปรุงของหอม ช่างทอผ้า ช่างทอง (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๐๔/๔๐๒)

ช่างงา : ช่างประเภทหนึ่งประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำงาช้าง การแกะสลักงาช้าง การทำเครื่องงา (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕๔/๓๐๒)

ช่างจักสาน : ช่างประเภทหนึ่งประกอบอาชีพเกี่ยวกับเครื่องจักสาน เช่น ช่างจักสานไม้ไผ่ ช่างจักสานไม้อ้อ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔๔/๕๕๖)

ช้างฉัททันต์ : ชื่อช้างโพธิสัตว์ในอดีตชาติ มีบริวาร ๘,๐๐๐ เชือก บำเพ็ญศีลบารมี, ชื่อตระกูลช้างตระกูลหนึ่งคือตระกูลช้างฉัททันต์ (ขุ. จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๖)

ช่างชุน : ช่างประเภทหนึ่งประกอบอาชีพเกี่ยวกับการเย็บผ้า ชุนผ้า (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/ ๒๙๗/๖๙๓)

SAMPLE

ช้างซับมัน : ช้างตกมัน ข้อเปรียบเทียบของสัจจกนิครนถ์ที่ถือตนว่าเป็นคนฉลาด สามารถเอาชนะพระปัญญาของพระพุทธเจ้าได้ แต่เมื่อได้โต้วาทะกับพระพุทธเจ้าแล้วกลับเอาตัวไม่รอด เหมือนบุรุษมาปะทะช้างซับมันก็ดี พบกองไฟที่กำลังลุกโชนก็ดี พบงูพิษที่มีพิษร้ายก็ดี ยังพอเอาตัวรอดได้บ้าง แต่พอมาพบท่านพระโคดมเข้าแล้ว ไม่มีใครเอาตัวรอดได้เลย (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๖๒/๓๙๙)

ช่างดอกไม้ : ช่างประเภทหนึ่งประกอบอาชีพเกี่ยวกับดอกไม้ การร้อยดอกไม้ การทำ มาลัยดอกไม้ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๗/๗๕, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๔๐๔/๔๐๒)

ช่างดีบุก : ช่างประเภทหนึ่งประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำดีบุกเป็นกลุ่มช่างในกรุงหงสวดีที่ปรากฏในเสลเถราปทาน ได้แก่ ช่างย้อม ช่างหูก ช่างเย็บผ้า ช่างกัลบกหญิง ช่างศร ช่างกลึง ช่างหนัง ช่างถากช่างเหล็กช่างทอง ช่างดีบุก ช่างทองแดง (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๑๖/๖๑๐,๓๒/๒๙๖/๖๙๓)

ช้างต้น : ช้างทรงของพระราชา มีกำลังมาก เป็นข้ออุปมาเปรียบเทียบ ตัวอย่างเช่น ช้างต้นที่มีงางอนงาม เป็นช้างทรง ที่มีชาติกำเนิดดี เคยฝ่าศึกสงครามมาแล้ว บุกบั่นสงครามมาแล้ว ถ้าทุ่มเทชีวิตทำการงานด้วยอวัยวะทุกส่วนคือเท้าหน้าทั้ง ๒ เท้าหลังทั้ง ๒ กายท่อนหน้า กายท่อนหลัง ศีรษะ หูทั้ง ๒ งาทั้ง ๒หาง และงวง ช้างต้นเช่นนี้สามารถสละชีวิตทำได้ทุกอย่าง เปรียบเทียบกับบุคคลผู้ไม่มีความ ละอายในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ จะไม่ทำบาปกรรมอะไรเลยเป็นไม่มี (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๘/๑๑๘,๑๓/๑๕๑/๑๖๘,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๘/๒๒๓,๒๒/๑๔๐/๒๒๙)

ช้างตระกูลมาตังคะ :ช้างตระกูลมาตังคะ เป็นช้างกุญชรเกิดในป่า เป็นช้างตระกูลมาตังคะ เสื่อมกำลังเมื่ออายุ ๖๐ ปี ตกมัน ๓ แห่ง มีงางอนงาม ควรเป็นราชพาหนะ อรรถกถาอธิบายว่าชอบตกมัน ๓ แห่ง คือ นัยน์ตาใบหู และลูกอัณฑะ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๕๓/๘๔,๓๒/๖๕๗/๑๐๐, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๖๐/๒๖๐,๖๕๗/๓๗๗)

ช้างตระกูลอุโบสถ, พญา : ช้างมงคลตระกูล ๑ ในบรรดาช้าง ๑๐ ตระกูล คือ (๑) กาฬวกหัตถี (สีดำ) (๒) คังไคยหัตถี (สีเหมือนน้ำไหล) (๓) ปัณฑรหัตถี (สีขาวดังเขาไกรลาส) (๔) ตามพหัตถี (สีทองแดง) (๕) ปิงคลหัตถี (สีทองอ่อนดังสีตาแมว) (๖) คันธหัตถี (สีไม้กฤษณา มีกลิ่นตัวหอม) (๗) มังคลหัตถี (สีนิลอัญชัน มีกิริยาท่าทางเดินงดงาม) (๘) เหมหัตถี (สีเหลืองดั่งทอง) (๙) อุโบสถหัตถี (สีทองคำ) (๑๐) ฉัททันตหัตถี (กายสีขาวบริสุทธิ์ดังสีเงินยวง แต่ปากและเท้าสีแดง) ในช้างมงคล ๑๐ ตระกูลนี้ ช้างตระกูลอุโบสถประเสริฐที่สุดและถือเป็นช้างแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕, ๒๖๗/๑๙๙, ๒๗๑/๒๐๓)

SAMPLE

ช่างตัดผม: ช่างผู้ประกอบอาชีพตัดผม ช่างกัลบกก็เรียก เป็นกลุ่มช่างที่ปรากฏอยู่ในแก้วมณีของปุณณกยักษ์ ร่วมกับกลุ่มชนอื่น คือ พวกนักกระโดด นักมวย นักเล่นกล หญิงงาม ชายงาม และคนเฝ้ายาม (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๐๘/๔๐๒)

ช้างตัวประเสริฐ:ช้างที่มีลักษณะดี ช้างที่มีพฤติกรรมงดงาม พญาช้างตัวประเสริฐ นิยมนำมาเปรียบเทียบกับบุคคลผู้ประเสริฐ เช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล เป็นดุจช้างตัวประเสริฐ ทรงรุ่งเรืองล่วงโลกพร้อมทั้งเทวโลก ดุจภูเขาหิมวันต์เหนือภูเขาศิลาเหล่าอื่น ทรงมีพระนามว่านาคโดยแท้จริง ทรงยอดเยี่ยมกว่าผู้ที่มีนามว่านาคทั้งหมด (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๕๐๐, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๙๒/๔๕๗)

ช่างถาก : ช่างผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการถากไม้ นิยมนำมาเปรียบเทียบกับการฝึกตน เช่น คนทดน้ำย่อมชักน้ำไปได้ ช่างศรย่อมดัดศรให้ตรงได้ ช่างถากย่อมถากไม้ได้ ฉันใด บัณฑิตทั้งหลายย่อมฝึกตนได้ ฉันนั้น, เป็นกลุ่มช่างในกรุงหงสวดีที่ปรากฏในเสลเถราปทาน ได้แก่ ช่างย้อม ช่างหูก ช่างเย็บผ้า ช่างกัลบกหญิง ช่างศร ช่างกลึง ช่างหนัง ช่างถาก ช่างเหล็ก ช่างทองช่างดีบุกช่างทองแดง(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๑, ๓๒/๒๑๕/๖๑๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙๕/๖๙๓)

ช้างทรง : ช้างทรงของพระราชา ช้างที่ใช้เป็นราชพาหนะช้างต้น เช่นช้างต้น เชือกนี้มีงางอนงาม เป็นช้างทรงที่มีชาติกำเนิดดี เคยฝ่าศึกสงครามมาแล้ว บุกบั่นสงครามมาแล้ว, ดู ช้างต้น (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๘/๔๔๓)

ช่างทอง : ช่างผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับทองและสำริด ทำหน้าที่เป่าทองด้วยสูบลม หลอมทอง ทำทองรูปพรรณชนิดต่าง ๆ เป็นกลุ่มช่างในกรุงหงสวดีที่ปรากฏในเสลเถราปทาน ได้แก่ ช่างย้อม ช่างหูก ช่างเย็บผ้า ช่างกัลบกหญิง ช่างศร ช่างกลึง ช่างหนัง ช่างถาก ช่างเหล็ก ช่างทอง ช่างดีบุก ช่างทองแดง(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๗๘/๔๑๒,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕๔/๓๐๒,๑๓/๔๘๑/๖๐๗,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๖๘/๒๑๑,๑๔/๓๖๐/๔๐๙,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๐๒/๓๔๒,๒๐/๑๐๓/๓๔๕,๒๐/๑๐๓/๓๔๖,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๔๐๔/๔๐๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑๖/๖๑๐,๓๒/๒๙๖/๖๙๓)

ช่างทอง, บุตร :บุตรของช่างทอง บุตรที่เกิดในตระกูลช่างทอง เช่น นายจุนทกัมมารบุตร,บุตรของช่างทองมักทำหน้าที่เป็นลูกมือของช่างทองช่วยหลอมทอง เช่น ทองแท่งชมพูนุทเป็นของที่บุตรนายช่างทองผู้ขยันใส่เบ้าหลอมไล่มลทิน จนสิ้นราคีแล้ว วางไว้บนผ้ากัมพลสีเหลือง ส่องแสงแพรวพราว สุกสกาวอยู่, ดู ช่างทอง (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๙/๑๓๗, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๐/๑๒๓)

ช่างทองแดง :ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับทองแดง เป็นกลุ่มช่างในกรุงหงสวดีที่ปรากฏในเสลเถราปทาน ได้แก่ ช่างย้อม ช่างหูก ช่างเย็บผ้า ช่างกัลบกหญิง ช่างศร ช่างกลึง

SAMPLE

ช่างหนัง ช่างถาก ช่างเหล็ก ช่างทอง ช่างดีบุก ช่างทองแดง (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๑๖/๖๑๐)

ช่างทอผ้า : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทอผ้า เป็นกลุ่มช่างที่ปรากฏอยู่ในแก้วมณีของปุณณกยักษ์ ร่วมกับกลุ่มชนอื่น คือช่างดอกไม้ ช่างย้อม ช่างปรุงของหอม ช่างทอผ้า ช่างทอง และพวกช่างแก้วมณี (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๐๔/๔๐๒)

ช่างทำดอกไม้ : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำดอกไม้ การร้อยพวงมาลัย ช่างดอกไม้ เป็นกลุ่มช่างที่ปรากฏอยู่ในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ และในกรุงเกตุมดี ในโตเทยยเถราปทานเป็นต้นจัดอยู่ในกลุ่มผู้ประกอบอาชีพที่อาศัยศิลปะ ได้แก่พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พนักงานเชิญธง พนักงานจัดกระบวนทัพ พวกจัดส่งเสบียง ราชนิกุลผู้ทรงเป็นนายทหารระดับสูง พลอาสา ขุนพล พลกล้า พลสวมเกราะ พวกทาสเรือนเบี้ย พวกทำขนม ช่างกัลบก พนักงาน เครื่องสรง พวกพ่อครัว ช่างดอกไม้ ช่างย้อม ช่างหูก ช่างจักสาน ช่างหม้อ นักคำนวณ นักบัญชี (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๒๘/๖๘๔)

ช่างทำยานพาหนะ : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำยานพาหนะ(ยานการ) ช่างทำรถ (รถการ) เช่น ประวัติของพระผลกทายกเถระเคยเป็นช่างทำยานพาหนะ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๗/๓๑๓)

ช้างที่ควรฝึก : ช้างที่สามารถฝึกได้ หากไม่ฝึกก็จะไม่มีประสบการณ์ เป็นตัวอย่างเปรียบเทียบภูมิของผู้ที่ได้รับการฝึกกับผู้ที่ไม่ได้รับการฝึก แม้จะมีความสามารถในการฝึกได้เท่ากัน แต่หากไม่ได้ฝึกย่อมไม่มีประสบการณ์ ไม่มีภูมิรู้ และขาดทักษะ (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๑๕/๒๔๘,๓๑๒/๓๗๙)

ช้างโทณมุข : ชื่อช้างเชือกหนึ่ง มีลักษณะหน้าผากเหมือนหม้อข้าวเหนือตระพอง มีลำงวงยาวเหมือนธนู มีหูอ่อนกว้างใหญ่ ตาเหลืองดังน้ำผึ้งรูปร่างสัณฐานดี ตะโพกหนาทึบกลมกลึง ระหว่างเข่าเก็บของลับไว้ งางามเหมือนงอนไถ ขนหางสวย โคนหางน่ายำเกรง สมบูรณ์ด้วยลักษณะครบทุกอย่าง งามน่าดูเสมือนเมฆสีเขียวคราม ชอบไปยังถิ่นที่ราชสีห์ชอบเยื้องกรายเหมือนก้อนเมฆเดินได้ มีกำลังเท่า ๗ ช้างสาร ตกมัน ๗ ครั้ง มีพิษทั่วตัวเหมือนมัจจุมารที่มีเรือนร่างทำให้เมามันมึนยิ่งขึ้น ควาญช้างเลี้ยงดูด้วยวิธีพิเศษ เช่น ใช้คำข้าวคลุกกำยานให้กิน หยอดยาตา รมควัน ไล้ทา เป็นต้น ช้างโทณมุขปรากฏในพระประวัติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี ซึ่งมีประวัติว่า พระโสณเถระ เป็นศัตรูของพระพุทธเจ้าปิยทัสสี (เหมือนพระเทวทัตเป็นศัตรูของพระโคตมพุทธเจ้า) ได้ร่วมมือกับพระมหาปทุมราชกุมาร ในกุมุทนคร สั่งให้ปล่อยช้างโทณมุขที่กำลังตกมันเพื่อทำร้ายพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าปิยทัสสีทรง

SAMPLE

ทรมานช้างโทณมุขจนหายพยศเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๖/๖๕๖)

ช้างธนบาล : ชื่อเรียกช้างนาฬาคีรี ซึ่งเป็นช้างที่พระเทวทัตร่วมกับพระเจ้าอชาตศัตรูปล่อยไปเพื่อปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า หลังจากพระพุทธเจ้าทรงทรมานช้างนาฬาคีรีให้หายพยศแล้ว เทวดาและพรหมเป็นต้นเกิดจิตอัศจรรย์จึงพากันบูชาด้วยดอกไม้และเกสรดอกไม้เป็นต้น และในพระนครทั้งสิ้น ได้เกิดกองทรัพย์สูงประมาณถึงเข่า พระราชารับสั่งให้เที่ยวตีกลองป่าวร้อง แล้วพระราชทานทรัพย์ที่ประตูด้านทิศตะวันตกให้เป็นของชาวพระนคร ส่วนทรัพย์ที่ประตูด้านทิศตะวันออกให้นำเข้าท้องพระคลังหลวง ตั้งแต่นั้นมา ช้างนาฬาคีรีจึงได้มีชื่อว่า ธนบาล ในคำสรรเสริญพระพุทธเจ้ากล่าวว่า พระองค์ทรงมีพระทัยประกอบด้วยพระกรุณาสม่ำเสมอกันในสัตว์ทั้งปวง คือ พระเทวทัต นายขมังธนู โจรองคุลีมาล พระราหุล และช้างธนบาล (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๘๕/๘๙)

ช้างน้าว : ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งในป่าหิมพานต์ ดอกมีกลิ่นหอม นิยมนำมาร้อยเป็นพวงมาลัย เป็นต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๐๔๓/๕๐๒,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๐/๓๔๓)

ช้างนาฬาคีรี : ๑. ชื่อช้างที่พระเทวทัตร่วมกับพระเจ้าอชาตศัตรู กรุงราชคฤห์ ปล่อยไป เพื่อปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า ภายหลังมีชื่อว่า ธนบาล, ดู ช้างธนบาล

๒. ชื่อช้างเชือกหนึ่งของพระเจ้าเอกราช กรุงบุปผวดี ในจันทกุมารชาดก เป็นช้างสำหรับบูชายัญเชือก ๑ ในช้าง ๔ เชือกได้แก่ช้างอภยังกร ช้างนาฬาคีรี ช้างอัจจุคคตะ และช้างวรุณทันตะ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๙๓/๓๓๗,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๓/๕๗๖)

ช้างประเสริฐ : ช้างชั้นเลิศ เช่นช้างเอราวัณของท้าวสักกะ ในเทวโลกชั้นดาวดึงส์, ใช้เป็นคำยกย่องพระอรหันต์ เช่น ท่านพระพรหมเทพซึ่งเป็นผู้ปราศจากเสนามาร มีจิตสงบระงับฝึกตนแล้ว เที่ยวไปเหมือนช้างประเสริฐ ไม่หวั่นไหว (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๔/๒๓๖, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๗๐/๙๐๑)

ช่างปรุงของหอม :ผู้ประกอบอาชีพปรุงของหอม เป็นกลุ่มช่างที่ปรากฏในดวงแก้วมณีของปุณณกยักษ์ ร่วมกับช่างอื่น ๆ คือ ช่างดอกไม้ ช่างย้อม ช่างปรุงของหอม ช่างทอผ้า ช่างทอง และพวกช่างแก้วมณี, กลุ่มช่างในกรุงหงสวดี คือ ช่างศร ช่างกลึง คนส่งของช่างปรุงของหอม ช่างย้อม และช่างชุน (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๐๔/๔๐๒,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๙๗/๖๙๓)

SAMPLE

ช้างป่า : ช้างที่อยู่ในดงช้าง มักถูกควาญช้างคล้องมาเพื่อนำมาฝึกหัดเป็นราชพาหนะ (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๑๗/๒๕๐,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๑๑)

ช่างเผาผลาญ :คนช่างเผาผลาญ คนที่ชอบทำลาย เป็นสำนวนที่เวรัญชพราหมณ์กล่าวหาพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ไม่ทรงไหว้พราหมณ์ ไม่ทำสามีจิกรรมแก่พราหมณ์ ตามประเพณี เป็นการเผาผลาญประเพณีอันดีงามของพราหมณ์ พระองค์ทรงอธิบายว่าบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย คือ กายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริตจัดเป็นสิ่งที่ควรเผาผลาญ พระองค์ทรงละบาปอกุศลธรรมทั้งหลายที่ควรเผาผลาญได้หมดสิ้นแล้ว จึงชื่อว่า เป็นคนช่างเผาผลาญ แต่ไม่ใช่คนช่างเผาผลาญตามความหมายที่เวรัญชพราหมณ์เข้าใจ (องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๑,๑๒/๒๒๘)

ช้างเผือก : ช้างที่มีลักษณะสีขาวทั้งตัว เศวตกุญชร นิยมใช้เป็นราชพาหนะ เช่น ช้างแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นช้างเผือกตระกูลอุโบสถ, ดู คำว่า ช้าง (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๓/๑๗๙,๒๖/๙๖๑/๑๑๗)

ช้างพลาย : ช้างเพศผู้ มักใช้คู่กับคำว่า ช้างพัง คือช้างเพศเมีย (องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๔๐/๕๒๐, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๒๔๓, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๒๙/๔๕๘,๒๘/๒๐๖๒/๕๐๔,๒๘/๒๓๖๒/๕๔๘)

ช้างพลายชาติมาตังคะ : ช้างเพศผู้เกิดในตระกูลมาตังคะ เช่น ช้างพลายชาติมาตังคะ ๖๐,๐๐๐ เชือก ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง มีสายประโคนพานหน้าและพานหลังทำด้วยทอง ประกอบด้วยเครื่องประดับศีรษะและข่ายล้วนเป็นทอง (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๐๗/๖๘๑)

ช้างพลายตระกูลมาตังคะ : ช้างเพศผู้ตระกูลมาตังคะ เป็นอดีตชาติของพระปทุมเกสริยเถระ ในชาติที่เกิดเป็นช้างได้ถวายเกสรดอกบัวแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยอานิสงส์นั้น ทำให้ท่านมาเกิดเป็นพระเถระและได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑/๔๖๒)

ช้างพลายและช้างพัง :ช้างเพศผู้และช้างเพศเมีย ในป่าหิมพานต์ อาศัยอยู่ใกล้สระมุจลินท์ บริเวณอาศรมของพระเวสสันดร (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๐๘๒/๕๐๖)

ช้างพัง : ช้างเพศเมีย มักใช้คู่กับคำว่า ช้างพลาย คือ ช้างเพศผู้ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙๑/ ๓๓๗, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๐๖๒/๕๐๔)

ช้างมาตังคะ : ๑. ช้างตระกูลมาตังคะ เป็นช้างชนิดดุร้าย ชอบอยู่เพียงลำพัง เกิดในป่าหิมพานต์

๒. ชื่อช้างพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติของพระโคตมพุทธเจ้า บำเพ็ญอธิษฐานอุปบารมี (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๓๗/๒๘๐,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๘/๓๐๓,๒๗/๑๙/๓๐๓,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗/๒๕๐,๓๒/๑๔/๑๒๔,๓๒/๒๓๙/๖๘๖,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒/๓)

SAMPLE

ช่างไม้ : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับไม้ ทำหน้าที่ เช่น ถากไม้ สร้างยานพาหนะ พระพุทธเจ้าทรงนำมาใช้เป็นข้อเปรียบเทียบกับการปฏิบัติของภิกษุ เช่นช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้ ผู้ชำนาญ ใช้ลิ่มอันเล็ก ตอกโยกถอนลิ่มอันใหญ่ออกได้ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออาศัยนิมิตใดแล้วมนสิการนิมิตใดวิตกทั้งหลายอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะบ้าง ประกอบด้วยโทสะบ้าง ประกอบด้วยโมหะบ้างย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนั้นควรมนสิการนิมิตอื่น ซึ่งประกอบด้วยกุศลนอกจากนิมิตนั้น, ช่างไม้ที่ปรากฏชื่อ เช่น ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ช่างไม้ชื่ออิสิทันตะ(อิสิทัตตะ) ช่างไม้ชื่อปุราณะ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๑๖/๒๒๗,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๘/๙๐, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๐/๕๓,๒๕/๑๔๕/๗๖)

ช่างย้อม : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการย้อมสี เช่น ย้อมสีขนสัตว์(ลิง) การย้อมสีผ้า เป็นอาชีพอย่างหนึ่งในบรรดาอาชีพที่อาศัยศิลปะ ได้แก่พลช้างพลม้าพลรถพลธนู พนักงานเชิญธง พนักงานจัดกระบวนทัพ พวกจัดส่งเสบียง ราชนิกุลผู้ทรงเป็นนายทหารระดับสูง พลอาสา ขุนพล พลกล้า พลสวมเกราะพวกทาสเรือนเบี้ย พวกทำขนม ช่างกัลบก พนักงานเครื่องสรง พวกพ่อครัว ช่างดอกไม้ ช่างย้อม ช่างหูก ช่างจักสาน ช่างหม้อ นักคำนวณ นักบัญชี (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๕/๗๑, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๐๔/๔๐๒,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/ ๒๑๔/๖๑๐,๓๒/๒๙๗/๖๙๓)

ช่างย้อมผ้า : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการย้อมสีผ้า, ในวัตถูปมสูตรกล่าวว่า ช่างย้อมผ้าที่ใช้ผ้าสกปรกย้อมสี คือ สีเขียว สีเหลืองสีแดง หรือสีชมพู ผ้าผืนนั้นจะเป็นผ้าที่ย้อมได้ไม่ดี มีสีไม่สดใส เปรียบกับจิตที่เศร้าหมอง เป็นเหตุให้ถึงทุคติถ้าช่างย้อมผ้าใช้ผ้าสะอาด ผ้านั้นจะย้อมได้ดี สีสดใสเปรียบกับจิตที่ไม่เศร้าหมอง เป็นเหตุให้ถึงสุคติ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๗๐/๖๒,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๑๔/๖๑๐,๓๒/๒๙๖/๖๙๓)

ช่างรถ : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับรถ เป็นตระกูล เรียกว่า ตระกูลช่างรถ จัดอยู่ในตระกูลต่ำและเป็นผู้ประกอบอาชีพอย่างต่ำ ๑ ใน ๕ ตระกูล คือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ตระกูลช่างจักสาน ตระกูลช่างรถ ตระกูลคนขนขยะ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔๔/๕๕๖,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๙๘, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๒๐)

ช่างร้อยดอกไม้ : ผู้ประกอบอาชีพร้อยดอกไม้ เป็นกลุ่มช่างในกรุงหงสวดี ได้แก่ช่างกัลบก คนจัดแจงเครื่องอาบน้ำ พ่อครัว ช่างร้อยดอกไม้ คนทิ้งมูล(คนทิ้งอุจจาระ) นักกายกรรมและนักมวย (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๘๑/๖๙๑,๓๒/๒๙๙/๖๙๓)

ช่างรังเกียจ: คนช่างรังเกียจเป็นสำนวนที่เวรัญชพราหมณ์ใช้ว่ากล่าวพระพุทธเจ้าโดยเข้าใจว่าพระองค์ไม่ทำตามประเพณีอันดีงามคือการกราบไหว้พราหมณ์ จัดเป็นคนช่างรังเกียจ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า พระองค์เป็นคนช่างรังเกียจกายทุจริต วจีทุจริต และ

SAMPLE

มโนทุจริต ตลอดถึงรังเกียจบาปอกุศลธรรมต่างๆแต่ไม่ใช่คนช่างรังเกียจตามความหมายที่เวรัญชพราหมณ์เข้าใจ (องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๐,๒๓/๑๒/๒๒๘)

ช้างและม้าอาชาไนย :ช้างและม้าอาชาไนยในเมืองของวิธุรบัณฑิต ในวิธุรชาดก เป็นสมบัติที่สะสมไว้แสดงถึงความมั่งคั่งร่ำรวย (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๖๑/๔๑๒)

ช้างวรุณทันตะ :ชื่อช้างเชือกหนึ่งของพระเจ้าเอกราช กรุงบุปผวดี ในจันทกุมารชาดก เป็นช้างสำหรับบูชายัญเชือก ๑ ในช้าง ๔ เชือกได้แก่ ช้างอภยังกร ช้างนาฬาคีรี ช้างอัจจุคคตะ และช้างวรุณทันตะ(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๙๓/๓๓๗)

ช้างวารณะ : ชื่อช้างประเภทหนึ่ง เรียกว่า วารณะ หมายถึงเป็นสัตว์ผู้ช่วยป้องกันข้าศึก หรือช่วยกำจัดสิ่งกีดขวางทางเดิน หรือผู้สามารถบันลือโกญจนาททางวาจาได้ ช้างวารณะปรากฏในกระบวนทัพที่พระเจ้าสัญชัยแห่ไปอัญเชิญพระเวสสันดรกลับจากเขาวงกต (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๓๖๒/๕๔๘)

ช่างศร : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับศร เช่น การดัดลูกศรให้ตรงโดยใช้ไฟลน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒/๑๗,ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๓๕,๒๕/๑๔๕/๗๖,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๑๕/๖๑๐,๓๒/๒๙๗/๖๙๓)

ช่างศิลป์,ช่างศิลปะ :ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับศิลปะ ศิลปิน เช่น “ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามเลี้ยงชีพด้วยการช่างฝีมืออันเป็นศิลปะต่างๆ วาเสฏฐะ เธอจงรู้อย่างนี้ว่า ผู้นั้นเรียกว่า ช่างศิลป์ ไม่เรียกว่า พราหมณ์”,

ในอรรถกถาลักขณสูตร อธิบายว่า ศิลปะ หมายถึงวิชาชีพมี ๒ อย่าง คือ (๑) ศิลปะสามัญมีช่างสาน ช่างหม้อ ช่างหูก เป็นต้น (๒) ศิลปะอย่างสูงมีช่างลวดลาย นักคำนวณด้วยวิธีการนับนิ้ว (มุทฑา) และนักคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา) (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๗/๕๗๖, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๖/๑๐๑๖/๑๒๕, ที.ปา.อ.(บาลี)๒๑๔/๑๒๐)

ช่างสาน : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการสาน เช่น ช่างสานไม้ไผ่ ช่างสานไม้รวก ตระกูลช่างสานจัดเป็นตระกูลชั้นต่ำ ๑ ใน ๕ ตระกูล ได้แก่ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลช่างสาน ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนขนขยะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าวน้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อยเป็นไปอย่างฝืดเคือง เป็นแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓/๑๕๑,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๘๕/๑๒๙,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๒๐,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๙๕/๖๙๓)

ช้างสาร : ช้างมีกำลังมาก เป็น ๑ ใน ๕ อย่าง ที่ควรคบหาอย่างระมัดระวัง ได้แก่ (๑) ไฟกินเปรียง (๒) ช้างสาร (๓) งูเห่า (๔) กษัตริย์ผู้ได้รับมุรธาภิเษกแล้ว (๕) หญิงทั้งปวง (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑/๓๗๕,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๒๔/๑๕๐)

SAMPLE

ช้างสิริกะ : ช้างทรงของพระจันทนราชกุมาร โอรสของพระเจ้าอัญชสะ ในกัปที่ ๒ นับจากภัทรกัปนี้ ในอุปาลิเถราปทานกล่าวว่า พระจันทนราชกุมาร(อดีตชาติของพระอุบาลีเถระ) เป็นคนมีกิริยากระด้าง ทรงช้างสิริกะไปประพาสพระราชอุทยาน ได้พบพระพุทธเจ้าพระนามว่าเทวละ จึงไสช้างสิริกะไปเพื่อให้ทำร้ายพระพุทธเจ้า (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๕๖/๘๕)

ช่างหนัง : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับหนัง ช่างหนังจัดอยู่ในตระกูลชั้นต่ำ เป็นช่างที่อาศัยศิลปวิทยาชั้นต่ำ ได้แก่ วิชาช่างจักสาน วิชาช่างหม้อ วิชาช่างหูก วิชาช่างหนัง วิชาช่างกัลบก (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕/๒๐๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๑๕/๖๑๐,๓๒/๒๙๕/๖๙๓)

ช่างหม้อ : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับหม้อ ช่างหม้อจัดอยู่ในตระกูลชั้นต่ำ เป็นช่างที่อาศัยศิลปวิทยาชั้นต่ำ ได้แก่ วิชาช่างจักสาน วิชาช่างหม้อ วิชาช่างหูก วิชาช่างหนัง และวิชาช่างกัลบก (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕/๒๐๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕๔/๓๐๑,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๙๖/๒๓๓,สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๕๐/๖๕,๑๕/๑๐๕/๑๑๕,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๙๕/๖๙๓)

ช้างหลวง: ช้างของพระราชา ช้างที่พระราชาทรงเลี้ยงไว้ ใช้เป็นช้างสำหรบคล้องช้างป่า เช่น กษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว รับสั่งเรียกพรานผู้ชำนาญป่าที่ช้างอาศัยอยู่มาแล้วตรัสว่า “มาเถิดพ่อพรานช้างเพื่อนยาก ท่านจงขี่ช้างหลวงเข้าไปยังดงช้าง เห็นช้างป่าแล้วจงคล้องมันผูกไว้ที่คอช้างหลวงเถิด” (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๑๗/๒๕๐,๑๔/๒๒๒/๒๕๔)

ช่างหูก : ผู้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับหูกทอผ้า ทำหน้าที่ทอผ้า กรอด้ายเป็นต้น เช่น ช่างหูกทอจีวร, วิชาช่างหูกจัดเป็นศิลปะวิทยาขั้นต่ำอย่างหนึ่ง ในหลายวิชา ได้แก่ วิชาช่างจักสาน วิชาช่างหม้อ วิชาช่างหูก วิชาช่างหนัง วิชาช่างกัลบก และจัดเป็นอาชีพที่อาศัยศิลปะอย่างหนึ่งในบรรดาอาชีพหลายอย่าง ได้แก่ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พนักงานเชิญธง พนักงานจัดกระบวนทัพ พวกจัดส่งเสบียง ราชนิกุลผู้ทรงเป็นนายทหารระดับสูง พลอาสา ขุนพล พลกล้า พลสวมเกราะ พวกทาสเรือนเบี้ย พวกทำขนม ช่างกัลบก พนักงานเครื่องสรง พวกพ่อครัว ช่างดอกไม้ ช่างย้อม ช่างหูก ช่างจักสาน ช่างหม้อ นักคำนวณ นักบัญชี (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๔๓/๑๖๔,องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๓๘/๓๘๖,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖/๑๗๘,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๔/๒๗,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๑๔/๖๑๐,๓๒/๒๙๕/๖๙๓)

ช่างเหล็ก : ช่างประเภทหนึ่งประกอบอาชีพเกี่ยวกับเหล็กเป็นกลุ่มช่างในกรุงหงสวดีที่ปรากฏในเสลเถราปทาน ได้แก่ ช่างย้อม ช่างหูก ช่างเย็บผ้า ช่างกัลบกหญิง ช่างศร ช่างกลึง

SAMPLE

ช่างหนัง ช่างถากช่างเหล็กช่างทอง ช่างดีบุก ช่างทองแดง (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๑๖/๖๑๐,๒๙๖/๖๙๓)

ช้างใหญ่ : ช้างขนาดใหญ่สามารถฝึกฝนได้ดี จัดเป็นสัตว์ประเสริฐประเภท ๑ ใน ๔ ประเภท ได้แก่ ม้าอัสดร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพและช้างใหญ่ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๓, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๖๘/๑๑๘)

ช้างอภยังกร : ชื่อช้างเชือกหนึ่งของพระเจ้าเอกราช กรุงบุปผวดี ในจันทกุมารชาดก เป็นช้างสำหรับบูชายัญเชือก ๑ ในช้าง ๔ เชือก ได้แก่ช้างอภยังกร ช้างนาฬาคีรี ช้างอัจจุคคตะ และช้างวรุณทันตะ (ขุ.ชา. ๒๘/๙๙๓/๓๓๗)

ช้างอัจจุคคตะ :ชื่อช้างเชือกหนึ่งของพระเจ้าเอกราช กรุงบุปผวดีในจันทกุมารชาดก เป็นช้างสำหรับบูชายัญเชือก ๑ ในช้าง ๔ เชือก ได้แก่ช้างอภยังกร ช้างนาฬาคีรี ช้างอัจจุคคตะ และช้างวรุณทันตะ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๙๓/๓๓๗)

ช้างอาชาไนย :ช้างที่เหมาะสำหรับการฝึก ช้างที่อดทนต่อการลงโทษในเวลาฝึก ช้างพันธุ์ดีตระกูลคันธหัตถี เป็นช้างมงคล เป็นสัตว์พิเศษเหมาะสำหรับเป็นราชพาหนะของพระเจ้าจักรพรรดิ, นิยมนำมาใช้เป็นสำนวนเปรียบเทียบกับพระขีณาสพ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๐๔,องฺ. ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๘/๙๘)

ช้างเอกบุณฑริก :ชื่อช้างทรงของพระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่งกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล อรรถกถาพาหิติกสูตรอธิบายว่า เหนือซี่โครงของพญาช้างนั้นมีจุดขาวอยู่ประมาณเท่าผลตาล เพราะฉะนั้น เขาจึงตั้งชื่อพระยาช้างนั้นว่า เอกปุณฑริกะ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๘/๔๔๒)

ช้างเอราวัณ, พญา :ช้างทรงของพระอินทร์หรือท้าวสักกะ, ในธัมมิกสูตร สุตตนิบาตกล่าวว่า พญาช้างเอราวัณทราบว่าพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ทรงชนะบาปธรรมได้แล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระองค์ถึงที่ประทับ ได้ปรึกษาทูลถามปัญหากับพระองค์ ฟังคำพยากรณ์แล้ว ได้บรรลุธรรม

อรรถกถาธัมมิกสูตรอธิบายว่า ช้างเอราวัณ เป็นเทพบุตรชื่อเอราวัณ มีรูปเป็นเทพบนสวรรค์ สถิตอยู่ในวิมานทิพย์ ในเวลาที่ท้าวสักกะเสด็จชมพระอุทยานเอราวัณเทพบุตรจะเนรมิตกายเป็นพญาช้าง ขนาดใหญ่ ๑๕๐ โยชน์ เนรมิตกระพอง ๓๓ กระพอง เป็นช้างเอราวัณ บนกระพองหนึ่ง ๆ มีงากระพองละ ๒ งา บนงาหนึ่ง ๆ มีสระโบกขรณีงาละ ๗ สระ บนสระโบกขรณีสระหนึ่ง ๆ มีสระบัวละ ๗ สระ สระบัวสระหนึ่ง ๆ มีดอกบัวสระละ ๗ ดอก บนดอกบัวดอกหนึ่ง ๆ มีดอกละ ๗ กลีบ บนกลีบหนึ่ง ๆ มีนางอัปสรฟ้อนรำอยู่กลีบละ ๗ นาง ปรากฏชื่อว่าปทุมอัปสรทั้งนั้น นางฟ้อนของท้าวสักกะมีประวัติกล่าวไว้ในวิมานวัตถุว่า นาง

SAMPLE

อัปสรได้ศึกษาเป็นอย่างดีหมุนตัวบนดอกปทุมในท่ามกลางกระพอง ๓๓ กระพอง เหล่านั้น มีกระพองชื่อสุทัสสนะประมาณ ๓๐ โยชน์ ที่กระพองสุทัสสนะนั้นมีบัลลังก์แก้วมณีประมาณ ๑ โยชน์ลาดไปบนมณฑปดอกบัวสูง ๓ โยชน์ เป็นสถานที่ประทับเสวยทิพยสมบัติของท้าวสักกะจอมเทพแวดล้อมด้วยหมู่นางอัปสรเมื่อท้าวสักกะจอมเทพเสด็จกลับจากการชมอุทยาน ช้างเอราวัณก็จะกลายรูปนั้นเป็นเทพบุตรอย่างเดิม (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๒/๕๘๙,ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๓๗๘/๑๘๘)

ชาณุสโสณิ, พราหมณ์ : พราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียง ชาวสาวัตถี มีประวัติปรากฏในพระสูตรต่าง ๆหลายสูตร คือ ในจูฬหัตถิปโทปมสูตร ชาณุสโสณิพราหมณ์ได้ฟังคำสรรเสริญพระพุทธเจ้าของปิโลติกปริพาชก แล้วได้เข้าเฝ้าสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าเรื่องอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง ในเตวิชชสูตร ท่านเคยพบปะสนทนากับพราหมณ์มหาศาลอื่น ๆ ในหมู่บ้านมนสากฏะ ได้แก่ จังกีพราหมณ์(อยู่ที่หมู่บ้านโอปาสาทะ) ตารุกขพราหมณ์(อยู่ที่หมู่บ้านอิจฉานังคละ) โปกขรสาติพราหมณ์(อยู่ที่เมืองอุกกัฏฐะ) และโตเทยยพราหมณ์(อยู่ที่หมู่บ้านตุทิ) ในภรเภรวสูตร ท่านสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าเรื่องการอยู่ป่าของภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิ เป็นเหตุให้เกิดความหวาดกลัว เมื่อจบพระสูตรท่านได้แสดงตนเป็นพุทธมามกะ ในชาณุสโสณิพราหมณสูตร ท่านได้ขึ้นรถเทียมม้าขาว เมื่อพระอานนท์พบเห็นได้นำเรื่องยานอันประเสริฐไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสถึงพรหมยาน ธรรมยาน และรถพิชัยสงคราม ในชาณุสโสณิสูตรท่านได้สนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าเรื่องความมีหรือความไม่มีของสรรพสิ่ง พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงว่าความเห็นเช่นนั้นเป็นสุดโต่งด้านใดด้านหนึ่ง แล้วทรงแสดงสรรพสิ่งในลักษณะปฏิจจสมุปบาทคือมีการอาศัยกันและกันเกิดขึ้นเป็นกระบวนการ ในชาณุสโสณิสูตรอีกสูตรหนึ่ง ท่านสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าเรื่องการถวายทานแก่ญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับ ทานนั้นจะไปถึงเขาหรือไม่ และพวกเขาจะได้รับผลหรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าขึ้นอยู่กับฐานะของผู้รับ คือ ถ้าเขาไปเกิดเป็นสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา ก็ไม่ได้รับผล ถ้าเขาไปเกิดเป็นเปรตบางประเภทจะได้รับผล ในขัตติยสูตร ท่านได้สนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าเรื่องความประสงค์ ค่านิยม ความมั่นใจ ความต้องการ เป้าหมายสูงสุด ของกษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี สตรี โจร และสมณะ ในเมฬุนสูตร ท่านได้ทูลถามถึงความเป็นพรหมจารีของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงอธิบายเรื่องเมถุนสังโยค ๗ ในปฐมปัจโจโรหณีสูตรและพราหมณปัจโจโรหณิสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงพิธีลอยบาปในอริยวินัยแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๙/๒๓๐,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๔/

๓๓,๑๒/๒๘๘/๓๑๗,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๗/๙๔, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๔/๕,องฺ. ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๕๒/๕๒๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๐/๘๒,องฺ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑๙/๒๗๒,๒๔/๑๗๗/๓๒๕)

ชาณุสโสณิพราหมณสูตร : พระสูตรว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์ มีใจความย่อว่า ท่านพระอานนท์เห็นชาณุสโสณิพราหมณ์ขึ้นรถเทียมม้าขาวออกจากกรุงสาวัตถีและมีคนชมว่า ยานประเสริฐ พระเถระจึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ในธรรมวินัยนี้ สามารถบัญญัติยานอันประเสริฐได้หรือไม่ พระองค์ตรัสตอบว่า ได้ คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นั่นเองซึ่งเรียกว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามบ้าง, ดู ชาณุสโสณิพราหมณ์(สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๔/๕)

ชาณุสโสณิสูตร :พระสูตรว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์ มีใจความย่อว่า ชาณุสโสณิพราหมณ์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า สิ่งทั้งปวงมีหรือ หรือว่าสิ่งทั้งปวงไม่มี พระองค์ตรัสตอบว่า ความเห็นอย่างนั้นเป็นความเห็นสุดโต่ง แล้วทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทอันเป็นทางสายกลางแก่พราหมณ์, ดู ชาณุสโสณิพราหมณ์ (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๗/๙๔)

ชาณุสโสณิสูตร (อีกสูตรหนึ่ง) : พระสูตรว่าด้วยชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลถามเรื่องทาน มีใจความย่อว่า ชาณุสโสณิพราหมณ์ได้ทูลพระพุทธเจ้าว่า ทานที่ทำบุญอุทิศถวายไปให้ญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วจะสำเร็จแก่ญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วหรือไม่ และญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วเหล่านั้นจะได้บริโภคทานนั้นหรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ขึ้นอยู่กับฐานะของผู้รับทาน คือ ถ้าญาติสาโลหิตเหล่านั้นไปเกิดเป็นสัตว์นรก ในนิรยภูมิ สัตว์เดรัจฉานในติรัจฉานภูมิ มนุษย์ในมนุษยโลก เทวดาในเทวโลก พวกเขาจะไม่ได้รับทานเพราะไม่ใช่ฐานะ แต่หากญาติสาโลหิตเหล่านั้นไปเกิดเป็นเปรตในภูมิแห่งเปรต ก็จะได้รับทานนั้น เพราะเปรตเหล่านั้นสามารถอาศัยอาหารอันเกิดจากปัตติทานมัยกุศล(บุญกุศลที่สำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ เป็นวิธีทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น) จากมนุษยโลก ในกรณีที่ญาติเหล่านั้นไม่สามารถรับทานได้ ทานนั้นก็ไม่ไร้ผล เพราะมีสัตว์ผู้ไปเกิดเป็นช้าง ม้า โค สุนัข มนุษย์ เทวดาจำนวนมาก ทานที่ถวายแก่สมณพราหมณ์ย่อมตกไปเป็นของสัตว์ มนุษย์และเทวดาดังกล่าวมานั้น ดังนั้น ทานจึงไม่ไร้ผล (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕)

ชาดก : เรื่องที่เคยเกิดขึ้นแล้วส่วนมากเป็นอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ก่อนจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นองค์หนึ่งแห่งนวังคสัตถุศาสน์(คำสอนของพระศาสดาอันมีองค์ ๙) ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ชาดก มี ๕๕๐ เรื่อง (จำนวนจริง ๕๔๗ เรื่อง) มีอปัณณกชาดกเป็นต้น เป็นคัมภีร์หนึ่งใน ๑๕ คัมภีร์ของขุททกนิกาย (ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาตกะ นิทเทส ปฏิสัมภิทามรรค อปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก) (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙/๑๑)

ชาตกะ, นวังคสัตถุศาสน์ : เรื่องที่เคยเกิดขึ้นแล้ว ส่วนมากเป็นอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ ก่อนจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นองค์หนึ่งแห่งนวังคสัตถุศาสน์(คำสอนของพระศาสดาอันมีองค์ ๙) ได้แก่สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถาอุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ,

อรรถกถาอธิบายว่าชาดก มี ๕๕๐ เรื่อง (จำนวนจริง ๕๔๗ เรื่อง) มีอปัณณกชาดกเป็นต้น เป็นคัมภีร์หนึ่งใน ๑๕ คัมภีร์ของขุททกนิกาย (ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาตกะ นิทเทส ปฏิสัมภิทามรรค อปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก) (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒,อง.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖/๑๐,๒๑/๑๐๗/๑๖๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๓,๒๒/๑๕๕/๒๕๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔,๒๙/๘๘/๒๗๓)

ชาตรูปรชตสูตร :พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับทองและเงิน มีใจความว่า สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับทองและเงินมีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับทองและเงินมีจำนวนมากกว่า (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๕๓/๖๔๗)

ชาตสระ :สระที่เกิดเองตามธรรมชาติ ไม่มีใครขุดไว้ มีน้ำที่ไหลมาจากรอบข้างขังอยู่จนเต็ม ในอุโบสถขันธกะกำหนดไว้ว่า ในแม่น้ำ ในสมุทร หรือในชาตสระ ชั่วระยะชายมีสัณฐานปานกลาง วักน้ำสาดไปโดยรอบเป็นอุทกุกเขปสีมา สีมาที่กำหนดไว้ในน่านน้ำเหล่านั้นเป็นสมานสังวาส มีอุโบสถเดียวกัน (วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๗/๒๒๕, วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๔๗/๑๒๕)

ชาติ : ความเกิด การเกิดขึ้น การก้าวลง (สู่ครรภ์) การบังเกิดการบังเกิดขึ้น ความปรากฏแห่งขันธ์ทั้งหลาย การได้อายตนะในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ, ชาติเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในปฏิจจสมุปบาท, ดู ปฏิจจสมุปบาท (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๒, ๔/๒/๔, ๔/๓/๖, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๗/๓๑,๑๐/๗๐/๔๐,๑๐/๓๘๘/๓๒๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๕, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓/๑๖,๑๒/๙๓/๘๘,๑๒/๔๓๔/๔๖๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖/๑๘,๑๓/๑๖๘/๑๘๙,๑๓/๒๙๙/๓๕๖, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๗/๒๔,๑๔/๕๕/๖๒,๑๔/๙๘/๑๑๖,๑๔/๔๑๙/๔๗๔, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๙/๑๕๓,๑๕/๑๗๒/๒๓๑, สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๔,๑๖/๑๐/๑๕,๑๖/๓๖/๗๘,๑๖/๗๐/๑๔๔, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๕/

SAMPLE

๑๘,๑๗/๒๖/๓๙,๑๗/๑๔๙/๒๓๘, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑/๒,๑๘/๔/๔,๑๘/๑๘๖/๒๐๖,๑๘/๔๑๑/๔๗๖, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๔,๑๙/๓/๕,๑๙/๑๑๑๒/๖๒๔,๑๙/๑๑๑๖/๖๒๙, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖/๖๒,๒๐/๓๘/๑๙๘,๒๐/๑๓๑/๓๘๐, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๐/๑๗,๒๑/๑๒๒/๑๘๔,๒๑/๒๕๗/๓๗๕, องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๖/๒๐๕,๒๓/๕๔/๙๗,๒๓/๖๖/๑๓๕, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๖๙,๒๔/๘๑/๑๘๐, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๕๘/๔๑๓,๒๕/๗๕๒/๖๘๐, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๑/๔๘๕, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๗/๑๐๘,๓๐/๒๑/๑๒๖,๓๐/๒๙/๑๕๔, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๑๓,๓๑/๑๕/๔๓๙,๓๑/๑๒๓/๑๙๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๑/๑๖๓,อภิ.ธา. (ไทย) ๓๖/๗๑/๑๙,๓๖/๒๐๖/๕๐,๓๖/๔๔๙/๑๑๒, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๔๙/๔๗๙,๓๗/๗๑๙/๗๖๖)

ชาติกำเนิด : การเกิดในกำเนิด ชาติเกิด ชาติชั้นวรรณะที่ถือกำเนิด มี ๒ อย่าง คือ (๑) ชาติกำเนิดต่ำ ได้แก่ ชาติกำเนิดคนจัณฑาล ชาติกำเนิดคนจักสาน ชาติกำเนิดนายพราน ชาติกำเนิดช่างรถ ชาติกำเนิดคนเทขยะ(๒)ชาติกำเนิดสูง ได้แก่ ชาติกำเนิดกษัตริย์ ชาติกำเนิดพราหมณ์ (วิ.ม. ๒/๑๕/๒๐๒,๒/๓๘/๒๒๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๓/๑๑๓,๙/๓๐๔/๑๑๔,๙/๓๑๖/๑๒๑,๙/๓๔๔/๑๔๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๔/๕๓๒,๑๓/๔๕๔/๕๗๒, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๙๓/๑๕๖)

ชาติกำเนิดต่ำ : การเกิดในกำเนิดต่ำ ชาติเกิดที่ต่ำ ชาติชั้นวรรณะขั้นต่ำ, ชาติกำเนิดต่ำ ได้แก่ชาติกำเนิดคนจัณฑาล ชาติกำเนิดคนจักสาน ชาติกำเนิดนายพราน ชาติกำเนิดช่างรถ ชาติกำเนิดคนเทขยะ, ดู ชาติกำเนิด (วิ.ม. (ไทย) ๒/๑๕/๒๐๒,๒/๓๘/๒๒๖)

ชาติกำเนิดสูง: การเกิดในกำเนิดสูง ชาติเกิดสูง ชาติชั้นวรรณะขั้นสูง, ชาติกำเนิดสูง ได้แก่ชาติกำเนิดกษัตริย์ ชาติกำเนิดพราหมณ์ , ดูชาติกำเนิด (วิ.ม. (ไทย) ๒/๑๕/๒๐๒,๒/๓๘/๒๒๗)

ชาติตระกูล : การเกิดในตระกูล ตระกูลเป็นที่เกิด เช่นท่านโสณทัณฑะเป็นผู้มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้เพราะอ้างถึงชาติตระกูล (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๖๘/๙๓,๙/๓๐๓/๑๑๓,๙/๓๔๔/๑๔๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๔/๕๗๒, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๘)

ชาติเถระ : พระเถระโดยชาติ เป็นพระเถระประเภท ๑ ใน ๓ ประเภท ได้แก่ (๑) ชาติเถระ (พระเถระโดยชาติ) (๒) ธัมมเถระ (พระเถระโดยธรรม) (๓) สมมติเถระ (พระเถระโดยสมมติ)

อรรถกถาสังคีติสูตรอธิบายว่า (๑) ชาติเถระ หมายถึง ผู้เป็นใหญ่โดยชาติกำเนิดคือนับอายุตั้งแต่เป็นคฤหัสถ์ (๒) ธัมมเถระ หมายถึง ผู้ประกอบด้วยธรรมอย่างเดียวหรือหลายอย่างเช่น ธรรมที่ทำให้เป็นพระเถระ ๔ (ความเป็นผู้มีศีล ความ

SAMPLE

เป็นพหูสูต การได้ฌาน การสิ้นอาสวะ) (๓) สมมติเถระ หมายถึง พระเถระที่ใช้เป็นชื่อเฉพาะหรือเป็นคำเรียกขานผู้ที่บวชนาน (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙)

ชาติธัมมาทิสุตตทสกะ : พระสูตร ๑๐ สูตรมีชาติธัมมสูตรเป็นต้น พระสูตร ๑๐ สูตรที่ท่านแสดงไว้โดยย่อ ได้แก่ (๑) ชาติธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา (๒) ชราธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความแก่เป็นธรรมดา (๓) พยาธิธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา(๔) มรณธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความตายเป็นธรรมดา (๕) โสกธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเศร้าโศกเป็นธรรมดา (๖) สังกิเลสธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา (๗) ขยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา (๘) วยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา (๙) สมุทยธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา (๑๐) นิโรธธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา(สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๓/๓๘)

ชาติปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระชาติปุปผิยเถระ มีใจความย่อว่า เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระปรินิพพานแล้ว พระชาติปุปผิยเถระได้บูชาพระพุทธสรีระด้วยผอบดอกไม้ ด้วยอานิสงส์นั้น ทำให้ท่านไปเกิดในสวรรค์ และได้เป็นพระราชาในโลกมนุษย์ ในสมัยพระโคตมพุทธเจ้า ท่านได้บรรลุวิชชา ๓ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๙/๙๙)

ชาติปูชกเถราปทาน:ประวัติในอดีตชาติของพระชาติปูชกเถระมีใจความย่อว่า เมื่อพระวิปัสสี โพธิสัตว์ประสูติ พระชาติปูชกเถระเคยได้ทำการบูชาพระชาติกำเนิดของพระวิปัสสีโพธิสัตว์ด้วยอานิสงส์นั้น เมื่อท่านไปเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม ได้เป็นใหญ่เหนือสรรพสัตว์ในกำเนิดนั้น ๆ ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ท่านไม่เคยไปเกิดในทุคติเลย ในกัปที่ ๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๔ ชาติ มีพระนามว่าสุปาริจริยะเป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุภาพมาก ในสมัยพระโคตมพุทธเจ้าได้บรรลุปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๒/๒๗๔)

ชาติภัย : ภัยเกิดเพราะความเกิด หมายถึงความกลัว ความขยาด ความหวาดเสียว ความขนพองสยองเกล้าความสะดุ้งแห่งจิต เพราะอาศัยความเกิด, ชาติภัยเป็นภัยประเภท ๑ ในภัย ๔ ประเภท ได้แก่ (๑) ชาติภัยภัยเกิดเพราะความเกิด (๒) ชราภัย ภัยเกิดเพราะความแก่ (๓) พยาธิภัย ภัยเกิดเพราะความเจ็บไข้ (๔) มรณภัย ภัยเกิดเพราะความตาย, บางแห่งจัดเป็นภัย ๓ โดยตัดพยาธิภัยออก (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๑๙/๑๘๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๒๑/๕๗๖)

SAMPLE

ชาติมทะ : ความเมาเพราะอาศัยชาติ หมายถึงความเมากิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธง เพราะอาศัยชาติ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๓/๕๔๖)

ชาติยาวัน,ป่า: 1.ป่าไม้ตั้งอยู่ที่เขตเมืองภัททิยะ,เคยเป็นสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้าณที่นี้ พระองค์ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวกับการสวมเขียงเท้าโดยมีพวกภิกษุชาวเมืองภัททิยะเป็นต้นเหตุ ทรงวินิจฉัยเรื่องพระอรหันต์ชาวเมืองภัททิยะหลับ ทรงแสดงธรรมแก่เมณฑกคหบดีผู้เป็นเศรษฐีในเมืองภัททิยะและทรงแสดงธรรมแก่อุคคหเศรษฐีผู้เป็นหลานของเมณฑกเศรษฐี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๑/๒๒, ๕/๒๙๘/๑๒๓) ป่าไม้แห่งนี้เป็นสถานที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุรูปหนึ่งผู้ถูกหญิงนั่งคร่อมองคชาตที่แข็งตัวขณะจำวัดหลับตอนกลางวัน ตรัสถึงเหตุแห่งองคชาติแข็งตัว ๕ คือ ภิกษุกำหนัด ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ถูกลมรำเพยพัด และถูกบุ้งขน (วิ.ม.(ไทย) ๑/๗๔/๖๔)

2.สถานที่อุคคหเศรษฐี(หลานเมณฑกเศรษฐี) ทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าและพระสาวกอีก ๓ รูป รับภัตตาหาร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๓/๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่ได้ชื่อว่า ชาติยาวัน เพราะมีกอมะลิหนาแน่นขึ้น(วิ..อ.(บาลี)๑/๗๔/๓๐๑) มีราวป่าเนื่องเป็นแนวเดียวกับภูเขาหิมพานต์ ซึ่งเกิดขึ้นเอง ไม่มีใครปลูกไว้ (องฺ.ปญฺจก.อ.(ไทย)๑/๓๓/๒๗)

ชาติและชรา : เกิดและแก่,ความเกิดและความแก่, ชาติและชรา จัดอยู่ในทุกขธรรม ๔ อย่าง อันประกอบด้วย ชาติ(เกิด) ชรา(แก่) พยาธิ(เจ็บ) และมรณะ(ตาย), สัตว์ผู้ยังไม่บรรลุธรรม ตัดขาดกิเลสสังโยชน์ยังไม่ได้ต้องเวียนประสบกับชาติและชราอยู่ร่ำไป ส่วนผู้บรรลุธรรม ปราศจากราคะกิเลสทั้งหลาย ถึงพร้อมด้วยเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ ชื่อว่าเป็นผู้ล่วงชาติและชราได้แล้ว (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๕/๒๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕/๘, ๔๒/๗๐,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๗๓๓/๖๗๓,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๓๖๔/๕๓๓)

ในวิภังคสูตร(ว่าด้วยการจำแนกปฏิจจสมุปบาท)และในสุตตันตภาชนีย์แห่งสัจจวิภังค์อธิบายความหมายของชาติและชราไว้ว่า(๑) ชาติ คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชาติ, (๒) ชรา คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนัง เหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชรา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๔, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๙๑-๑๙๒/๑๖๓-๑๖๔)

SAMPLE

ชาติและชราเป็นปัจจัยเกื้อหนุนกันและกันดังที่ท่านระบุไว้ในอภิธรรมภาชนีย์แห่งปฏิจจสมุปปาทวิภังค์ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๔๓/๒๒๔-๒๒๕)

ชาติและมนต์ :ชาติชั้นวรรณะที่ถือกำเนิดและมนต์วิชาความรู้ หรือคาถาอาคมต่างๆ ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมา, ในที่นี้ ท่านหมายถึง พราหมณ์ที่สมบูรณ์ด้วยชาติและมนต์ มักจะมีมานะถือตัวว่าเหนือกว่าคนอื่นใดทั้งหมดและลุ่มหลงมัวเมาในชาติและมนต์ของตนว่าเป็นเนื้อนาบุญที่ดีและสามารถป้องกันอันตรายทุกอย่างได้ จึงเกิดความประมาทในการดำรงชีวิต เช่นในกรณีของปริพาชกวรรณะพราหมณ์ถูกแพะขวิดเอาเพราะหลงนึกว่าแพะย่อตัวแสดงความเคารพตนผู้เพียบพร้อมชาติและมนต์(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๓/๑๗๕)

ในกรณีของมัณฑัพยกุมารที่คิดว่า พราหมณ์ที่เกิดโดยชาติและมนต์ถือเป็นเนื้อนาบุญมีศีลเป็นที่รัก (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๕/๔๗๐)

ชาติและมรณะ :เกิดและตาย,ความเกิดและความตาย,มนุษย์ทุกคนเริ่มต้นด้วยชาติและสิ้นสุดไปด้วยมรณะทั้งนั้น,แต่ในที่นี้ท่านหมายถึงว่าสำหรับผู้ถึงที่สุดแห่งชาติและมรณะแล้ว ได้ชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจเสร็จแล้ว จึงไม่ต้องพากเพียรอีกต่อไป(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๖/๙๐)

ในขุททกนิกายสุตตนิบาตกล่าวไว้ว่า ทักษิณาที่ถวายแก่ผู้บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลส รู้เท่าทันชาติและมรณะ สมบูรณ์ด้วยปัญญาย่อมมีอานิสงส์มาก(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๔๘๙/๖๑๐, ๕๐๖/๖๑๕)

ในเถรีคาถาอธิบายว่า เทวดาตั้งแต่ชั้นปรนิมมิตวสวัตดีลงมายังต้องเวียนจากภพไปสู่ภพ ยังแล่นไปหาชาติและมรณะอยู่ ส่วนผู้ที่เข้ามาบวชในพระธรรมวินัยของพระทศพล ย่อมพากเพียรเพื่อละชาติและมรณะ(ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๙๙/๕๘๗, ๔๕๙/๖๓๐)

ในวิภังคสูตร(ว่าด้วยการจำแนกปฏิจจสมุปบาท) อธิบายความหมายของชาติและมรณะไว้ว่า (๑) ชาติ คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ (๒) มรณะคือ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒/๔)

พระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าไม่มีชาติและมรณะอีกต่อไป ตามอาสภิวาจา(วาจาอย่างองอาจ)ที่เปล่งไว้ว่า "เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของ

SAMPLE

โลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก" ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๑/๑๔)

ชาติสกุล : ชาติชั้นวรรณะที่ถือกำเนิด เช่น พราหมณ์ กษัตริย์ แพทย์ และศูทร, ชาติสกุลที่เกิดมา, ในสังคมที่มีการถือชั้นวรรณะ ผู้ที่เกิดในวรรณะสูง มักจะมีมานะถือตัวและดูถูกคนมีวรรณะต่ำกว่าตน และมักจะมัวเมาในชาติสกุลของตน ในที่นี้ท่านพระเชนตปุโรหิตบุตรเถระได้กล่าวถึงสิ่งที่ท่านเคยมัวเมาหลายอย่าง เช่น มัวเมาเพราะความเมาเพราะชาติสกุล โภคะ อิสริยยศ ทรวดทรง ผิวพรรณ และรูปร่าง เป็นต้น แต่หลังจากได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วท่านสามารถละทิ้งความมัวเมาทั้งหลายได้หมด(ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๔๒๓/๔๑๒)

ชาติสงสาร :สงสารมีชาติเป็นมูลเหตุ,การเวียนว่ายตายเกิดจากภพสู่ภพ, การท่องเที่ยวไปด้วยการเกิด, ในที่นี้ ท่านหมายถึง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ผู้มีเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติเป็นผู้ละชาติสงสารซึ่งเป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่ได้หมดสิ้น(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๑/๑๒๐, ๗๒/๑๒๒)

พระเชนตาเถรี ผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ จนบรรลุนิพพาน ย่อมเป็นผู้มีชาติสงสารสิ้นแล้ว

พระอัฑฒกาสีเถรีผู้คลายความกำหนัดได้แล้วย่อมไม่แล่นไปสู่ชาติสงสารอีก,ส่วนสัตว์ผู้ไม่รู้แจ้ง ยินดีในสิ่งที่เป็นวิสัยของมารย่อมท่องเที่ยวไปสู่ชาติสงสาร(ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๒/๕๕๗-๕๕๘,๑๖๘/๕๘๒,ขุ.เถรี.อ.(ไทย)๑/๑๖๘/๒๗๓)

ชาติสิ้นแล้ว : สิ้นชาติแล้ว, ไม่มีการเกิดแล้ว,ไม่มีการกลับมาเวียนเกิดเวียนตายอีกต่อไป, ผู้บรรลุประโยชน์สูงสุดในทางพระศาสนาคือสำเร็จเป็นพระอรหันตขีณาสพ จึงจะได้ชื่อว่าผู้มีชาติสิ้นแล้วดังข้อความที่ท่านระบุไว้ว่า...(ผู้มีจิตหลุดพ้น)...รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๐/๒๗๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๑/๑๑๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๑/๒๒๕,๒๓/๓๐/๒๘๕, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๔/๑๘๕, ๘๖/๑๙๑,ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๒๒/๒๑๓)

ชาติสุดท้าย : ไม่มีชาติอื่นอีกต่อไป, ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย, หลังจากเสียชีวิตในชาตินี้แล้วจะไม่กลับมาเกิดอีกต่อไป,พระอริยบุคคลชั้นสูงสุดดำรงชีวิตอยู่ในชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย,ในที่นี้ท่านหมายถึงการเกิดญาณทัสสนะของพระปัจจวัคคีย์ผู้บรรลุนิพพานแล้วว่าวิมุตติของพวกเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๑/๑๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๖/๓๑๔)

SAMPLE

การเปล่งอาสภิวาจาของมหาบุรุษว่า เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลกเราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๗/๒๔๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๐๑/๔๒๗)

พระพุทธเจ้าตรัสเรียกผู้ไม่อาสวะ เป็นพุทธะ ธำรงชาติสุดท้ายว่าเป็นมหาบุรุษ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๕/๕๘), ทานที่ถวายแก่ท่านผู้ครองร่างชาติสุดท้าย(พระอรหันต์)มีผลมาก(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔๒/๘)

ชาติสุตตาทิทสกะ,พระสูตร ว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตรมีชาติสูตรเป็นต้น

พระพุทธเจ้าตรัสพระสูตรนี้ ขณะประทับอยู่ที่พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐีที่เมืองสาวัตถี เป็นพระสูตรที่ปรากฏในสมณพราหมณวรรคที่ ๘ ของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ วรรคนี้มีทั้งหมด ๑๑ สูตร, พระสูตรแรกของวรรคนี้คือ ชรามรณสูตร(ว่าด้วยชราและมรณะ) ส่วนชาติสุตตาทิทสกะ(ว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตรมีชาติสูตรเป็นต้น) เป็นพระสูตรที่ ๒-๑๑ เนื่องจากมีเนื้อหาลักษณะคล้ายกัน ที่ว่าด้วยสมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดและรู้ชัดปฏิจจสมุปบาท มีชาติ เป็นต้น ท่านจึงกล่าวถึงเฉพาะชาติสูตรไว้เป็นตัวอย่าง พระสูตรที่เหลือมีเนื้อหาคล้ายกัน เปลี่ยนชื่อพระสูตรไปตามลำดับของปฏิจจสมุปบาท(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๒/๑๕๖)

ชานุสโสณิ,พราหมณ์ :พราหมณ์ชื่อว่าชานุสโสณิ เป็นหนึ่งในพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงในสมัยนั้น เช่น จังกีพราหมณ์ ตารุกขพราหมณ์ โปกขรสาติพราหมณ์ ชานุสโสณิพราหมณ์ และโตเทยยพราหมณ์ เป็นต้น อาศัยอยู่ที่กรุงสาวัตถี, ชานุสโสณิพราหมณ์มักจะมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและสนทนาธรรมอยู่เป็นประจำ ถึงขนาดมีการนำชื่อพราหมณ์ท่านนี้มาตั้งเป็นชื่อสูตรว่า ชานุสโสณิสูตร(ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อว่าชานุสโสณิ),หัวข้อธรรมที่สนทนากันมีหลายเรื่องที่น่าสนใจคือชานุสโสณิพราหมณ์ได้ทูลถามถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์ไปบังเกิดในทุคติภูมิและสุคติภูมและญาติผู้ล่วงลับไปแล้วจะได้รับผลบุญที่ญาติผู้ยังมีชีวิตอุทิศไปให้หรือไม่ เป็นต้น(ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๔/๕๗๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๗/๖๙,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๐/๒๒๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๔/๒๖๑,ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๕๑๙/๓๓๒)

ชานุสโสณิสูตร : สูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อว่าชานุสโสณิ เป็นพระสูตรที่ ๙ แห่งพราหมณวรรค ทุติยปัณณาสก์ ติกนิบาตร อังคุตตรนิกาย ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐

ในพระสูตรนี้ชานุสโสณิพราหมณ์ได้ทูลถามปัญหาธรรมะกับพระพุทธเจ้า เรื่องผู้ได้วิชชา ๓ ตามลักษณะของพราหมณ์และของพุทธ มีข้อแตกต่างกันอย่างไรได้ข้อสรุปตามที่ชานุสโสณิพราหมณ์กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ผู้ได้วิชชา ๓ ของพวกพราหมณ์เป็นอย่างหนึ่ง ส่วนผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัยเป็นอีกอย่างหนึ่ง ก็ผู้ได้วิชชา ๓

SAMPLE

ของพวกพราหมณ์มีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัยนี้ (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๐/๒๒๙)

ชายา : เทวี,มเหสี,ภรรยา,เมีย,คู่ครองของกษัตริย์, ในที่นี้ ท่านหมายถึงการถวายอภิวาท พระพุทธเจ้าของเจ้ามัลละทั้งหลายในคราวจะปรินิพพาน ท่านพระอานนท์คิดว่า ถ้าจะให้เจ้ามัลละทั้งหลายผู้ครองกรุงกุสินาราเข้าถวายอภิวาททีละองค์ๆก็เกรงว่าจะใช้เวลานานไม่ทั่วถึงกันราตรีจะสว่างเสียก่อน จึงจัดให้ตามลำดับตระกูล โดยให้เจ้ามัลละ พร้อมโอรส ชายา บริษัทและอำมาตย์แต่ละตระกูลเข้าถวายอภิวาทพร้อมๆกัน ดังข้อความที่ท่านกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า เจ้ามัลละมีชื่อนี้พร้อมโอรส ชายา บริษัทและอำมาตย์ ขอถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยพระเศียร ด้วยวิธีนี้ ท่าน พระอานนท์สามารถจัดให้เจ้ามัลละทั้งหลายถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคได้เสร็จชั่วเวลาปฐมยามเท่านั้น(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๑/๑๕๙)

ชาลโรรุวนรก : ชื่อมหานรกขุมที่ ๔ ในจำนวน ๘ ขุม อันประกอบด้วย (๑)สัญชีวนรก (๒)กาฬสุตตนรก (๓)สังฆาฏนรก (๔)ชาลโรรุวนรก (๕)ธูมโรรุวนรก (๖)ตาปนนรก (๗)ปตาปนนรก (๘)อเวจีมหานรก, ขุมนรกที่ลงท้ายด้วยโรรุวะ มี ๒ ขุม คือขุมที่ ๔ และขุมที่ ๕ ที่แตกต่างกันคือ ชาลโรรุวนรก เต็มไปด้วยเปลวไฟที่แสดงให้เห็นคล้ายเลือด ดำรงอยู่ตลอดกัป ส่วนธูมโรรุวนรก เต็มไปด้วยควันอันแสบ, ในโรรุวนรกทั้ง ๒นั้น เปลวไฟจะแทรกเข้าไปตามปากแผลทั้ง ๙ ของพวกสัตว์นรกผู้หมกไหม้อยู่ในชาลโรรุวะแล้วจึงเผาสรีระ ควันแสบแทรกเข้าไปตามปากแผลทั้ง ๙ ของเหล่าสัตว์นรกผู้ไหม้อยู่ในธูมโรรุวะ แล้วจึงค่อยทำสรีระให้เป็นผงไหลออกมาคล้ายดังแป้งฉะนั้น, และเพราะสัตว์นรกผู้หมกไหม้อยู่ในนรกแม้ทั้ง ๒ นั้นย่อมร้องดัง ท่านจึงเรียกนรกแม้ทั้ง ๒ นั้นว่า โรรุวะ(ขุ.ชา.สฏฐิ.(ไทย)๒๘/๘๓/๔๗,ขุ.ชา.อ.(บาลี)๘/๘๓/๑๑๒)

ชาลินี,เทวดา: ชื่อเทวดาองค์หนึ่ง(เทพกัญญา) ผู้ซึ่งเคยเป็นภรรยาเก่าของท่านพระอนุรุทธเถระ อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์, เทพกัญญาองค์นี้ ได้เข้าไปหาพระเถระที่ราวป่าแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล เพื่อหวังเชิญชวนท่านด้วยอสัทธรรม กลับไปเสวยสุขในสวรรค์อันเป็นดุจตาข่ายที่ยึดโยงใจให้ติดอยู่แต่ท่านพระอนุรุทธะผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วได้ตอบปฏิเสธคำเชิญชวนนั้นดังข้อความตอนหนึ่งที่ท่านได้ตอบต่อเทพกัญญาว่า เทวดาผู้เขลา ท่านไม่รู้แจ้งถ้อยคำ ของพระอรหันต์ทั้งหลายว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยงมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบระงับสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข บัดนี้ การกลับไปอยู่ในสวรรค์ของเราไม่มีอีกต่อไป ตัณหาดุจตาข่ายในหมู่เทพของเราไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดสิ้นไปแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๖/๓๒๗)

SAMPLE

ชาลิยปริพาชก : ปริพาชกชื่อชาลิยะ, ชาลิยปริพาชก เป็นหนึ่งในนักบวช ๒ รูป ผู้เป็นลูกศิษย์ของพวกทารุปัตติกะ(นักบวชผู้นิยมใช้บาตรไม้)

ในชาลิยสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี นักบวช ๒ รูป คือ มัณฑิยปริพาชกและชาลิยปริพาชก เป็นนักโต้วาทีใคร่จะโต้วาทะเพื่อต้องการแข่งดี จึงได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อสนทนาถามปัญหาธรรมะปัญหาที่นักบวชทั้ง ๒ ทูลถามพระพุทธเจ้า เช่น ท่านพระโคดม ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกันพระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบปัญหานี้ในลักษณะแยกแยะ(วิภัชชวาที) คือจะว่าเป็นอย่างเดียวกันก็ไม่ใช่ เป็นคนละอย่างกันก็ไม่ใช่ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๖/๑๕๗, ๓๗๘/๑๕๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖/๒๐,ที.สี.อ.(บาลี)๑/๓๗๘/๒๘๕-๒๘๗)

ชาลิยสูตร : สูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อชาลิยะ, ชาลิยสูตร เป็นสูตรที่ ๗ แห่งทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙เนื้อหาของพระสูตรนี้ ว่าด้วยนักบวช ๒ รูป คือ มัณฑิยปริพาชกและชาลิยปริพาชกผู้เป็นลูกศิษย์ของพวกทารุปัตติกะ(นักบวชผู้นิยมใช้บาตรไม้) เป็นนักโต้วาทีเพื่อข่มคนอื่น ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ที่โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี เพื่อสนทนาธรรมถามปัญหา ปัญหาที่นักบวชทั้ง ๒ ถามคือ ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบปัญหานี้แบบแยกแยะ(วิภัชชวาที)ชี้ให้เห็นองค์ประกอบต่างๆจนทำให้นักบวชทั้ง ๒ พอใจและกล่าวชื่นชมภาษิตของพระพุทธเจ้า(ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๘/๑๕๙)

ชาลิยะ : ปริพาชกชื่อชาลิยะ, ชาลิยะ เป็นลูกศิษย์ของนักบวชประเภททารุปัตติกะ(นิยมใช้บาตรไม้) เป็นหนึ่งในนักบวช ๒ รูป(มัณฑิยะและชาลิยะ) ที่ได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ที่โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี เพื่อทูลถามปัญหาเรื่องชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือคนละอย่างกัน พระพุทธเจ้าตรัสตอบปัญหานั้นแบบแยกแยะอย่างละเอียดชัดเจนทุกแง่ทุกมุม(วิภัชชวาที)จนทำให้นักบวชทั้งสองพอใจและกล่าวชื่นชมคำตอบของพระพุทธเจ้า(ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๘/๑๕๙)

ชาลีและกัณหาชินา:พระโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี(อดีตชาติของพระพุทธเจ้าและพระนางพิมพา) ในสมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรนี้ มุ่งเน้นบำเพ็ญทานบารมี ทานอุปบารมีและทานปรมัตถบารมีสามารถเสียสละได้ทุกสิ่งทุกอย่างแม้กระทั่งชีวิตพื่อบรรลุพระโพธิญาณ,พระเวสสันดรแม้จะทรงลำบากเพราะถูกไล่ออกจากพระนครไปอยู่ป่าแต่ก็ได้บริจาคพระโอรสและพระธิดาผู้เป็นที่รักทั้ง ๒ คือชาลีและกัณหาชินาแก่พราหมณ์ชูชกผู้เข้ามาทูลขอ(ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๑๐/๗๔๑, ๑๑๒/๗๔๑)

SAMPLE

ในอรรถกถา ท่านระบุว่า ชาลีกุมารได้มาเป็นพระราหุล กัณหาชินากุมารีได้มาเป็นพระอุบลวรรณาเถรี (ขุ.จริยา.อ.(บาลี)๓๓/๑๒๔/๑๒๒)

ชาวกรุงพาราณสี : ชนผู้อาศัยอยู่ในกรุงพาราณสี, ประชาชนในกรุงพาราณสี, ในที่นี้ ท่านหมายถึงเหตุการณ์ที่พวกนาคทั้งหลายนำโดยท้าวธตรัฏฐะพากันมาที่กรุงพาราณสีเพื่อทูลขอพระราชธิดาของพระเจ้าพรหมทัต แต่พระเจ้าพรหมทัตไม่ทรงยินยอมยกพระราชธิดาให้ จึงแสดงอานุภาพแห่งนาคต่างๆ เพื่อข่มขู่ ทำให้ชาวกรุงพาราณสีที่เห็นเหตุการณ์ตกใจกลัวและขอให้พระเจ้าพรหมทัตยกพระราชธิดาให้แก่พวกนาคไปดังข้อความตอนหนึ่งว่า ชาวกรุงพาราณสีต่างก็สะดุ้ง ตกใจกลัว เดือดร้อน พากันไปประชุมกอดอกร้องทุกข์ว่าขอพระองค์จงทรงพระราชทานพระราชธิดาแก่พระราชาเถิด (ขุ.ชา.มหา (ไทย)๒๘/๗๙๖/๓๐๗)

ชาวกรุงราชคฤห์,เศรษฐี : เศรษฐีผู้อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์(ราชคหกเศรษฐี) เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ท่านนี้เป็นคนแรกที่ขออนุญาตสร้างวิหารถวายภิกษุสงฆ์เนื่องจากขณะนั้นเป็นช่วงปฐมโพธิกาล พระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ยังไม่มีพระบรมพุทธานุญาตให้สร้างเสนาสนะสำหรับภิกษุสงฆ์ เศรษฐีท่านนี้ เห็นภิกษุทั้งหลายผู้สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถพากันอาศัยอยู่ตามที่ต่างๆ เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า เป็นต้น แล้วเกิดความเลื่อมใสศรัทธา จึงมีความคิดที่จะสร้างวิหารถวายและเป็นที่มาของการทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น และถ้ำ, นอกจากนั้นเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ท่านนี้ ยังเป็นเพื่อนของอนาถบิณฑิเศรษฐี ผู้สร้างวัดเชตวันจากกรุงสาวัตถีด้วย(วิ.จู.(ไทย)๗/๒๙๔/๘๙,๒๙๕/๘๙, ๒๙๕/๙๑, ๒๙๕/๙๒, ๓๐๕/๑๑๕, ๓๐๖/๑๑๕)

ชาวกรุงสีพี : ชนผู้อาศัยอยู่ในกรุงสีพี,ประชาชนในกรุงสีพี, กรุงสีพี ปกครองโดยพระเจ้าสญชัย พระบิดาของพระเวสสันดรผู้ฝักใฝ่ในการบริจาคทาน ครั้งหนึ่ง ชาวเมืองกาลิงคะ เกิดข้าวยากหมากแพง ดำรงชีวิตอยู่อย่างฝืดเคือง ได้ส่งคนมาทูลขอช้างมงคลประจำเมืองสีพีกับพระเวสสันดรโดยหวังว่าเมื่อได้ช้างมงคลไปแล้วจะทำให้พ้นจากความทุกข์ความลำบากและนำความเจริญรุ่งเรืองมาให้และพระเวสสันดรได้บริจาคช้างมงคลนั้นแก่ชาวกาลิงคะไป ทำให้ชาวกรุงสีพีเกิดความไม่พอใจ พากันไปกราบทูลขอให้พระเจ้าสญชัยขับไล่พระเวสสันดรออกนอกเมืองภายหลังชาวกรุงสีพีได้ทราบถึงความตั้งใจแน่วแน่ในการบริจาคทานของพระเวสสันดรว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้คนทั้งหลายอย่างแท้จริง จึงได้กราบทูลเชิญเสด็จกลับพระนคร และพระเจ้ากรุงสญชัยได้สละราชสัมบัติแก่พระเวสสันดรให้ปกครองชาวกรุงสีพีสืบต่อไป(ขุ.ชา.ปญฺญาส.

SAMPLE

(ไทย)๒๘/๑๑๑/๒๒,ขุ.ชา.ม.๒๘/๑๖๖๙/๔๕๐,๒๔๓๓/๕๕๙,๒๔๓๕/๕๕๙,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๘๘/๗๓๙,๓๓/๙๐/๗๓๙)

ชาวกรุงสีพีและชาวนิคม : ชนผู้อาศัยอยู่ในตัวเมืองกรุงสีพีและชนผู้อาศัยอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ นอกเมือง, ชาวกรุงสีพีทั้งในเมืองและนอกเมือง, ประชาชนชาวสีพีทุกหมู่เหล่า ทั้งในเมืองและนอกเมืองต่างไม่พอใจที่พระเวสสันดรบริจาคช้างมงคลปัจจัยนาคแก่เมืองอื่นจึงมาชุมนุมกันเพื่อทูลขอให้พระเจ้าสญชัยขับไล่พระเวสสันดรออกนอกเมืองดังข้อความตอนหนึ่งว่า ชาวกรุงสีพีและชาวนิคมประชุมพร้อมกันกล่าวอย่างนี้ว่าพระเวสสันดรผู้มีวัตรอันงามจงเสด็จไปสู่อารัญชรคีรีทางฝั่งแม่น้ำโกนติมาราตามทางที่พระราชาผู้ถูกขับไล่เสด็จออกไปนั้นเถิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๖๙๘/๔๕๔, ๑๗๐๖/๔๕๕)

ชาวกัมโพชะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นกัมโพชะ, ประชาชนในแคว้นกัมโพชะ, แคว้นกัมโพชะ มีเมืองหลวงชื่อทวารกะ เป็นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นใหญ่ อันประกอบด้วย (๑) อังคะ (๒) มคธะ (๓) กาสี (๔) โกสลละ (๕) วัชชี (๖) มัลลละ (๗) เจตี (๘) วังสะ (๙) กุรุ (๑๐) ปัญจาละ (๑๑) มัจฉะ (๑๒) สุรเสนะ (๑๓) อัสสกะ (๑๔) อวันตี (๑๕) คันธาระ (๑๖) กัมโพชะ ชนบทชื่อกัมโพชะ เป็นที่เกิดของม้าทั้งหลาย

ชาวกัมโพชะ มีความสามารถในการจับม้า เมื่อต้องการจับม้าจากป่า พากันกั้นคอกในที่แห่งหนึ่ง ทำประตูให้ดีแล้ว เอาน้ำผึ้งทาสาหร่ายที่ลอยอยู่บนน้ำที่พวกม้าป่าเคยกินแล้วทอดสาหร่ายจนถึงประตูคอกทาน้ำผึ้งตลอด ม้าป่ามากินน้ำกินหญ้า กินสาหร่ายที่มีรสหวาน ติดใจในรสก็จะเดินเข้าคอกไปโดยไม่รู้ตัว,ท่านนำการลวงจับม้าด้วยสาหร่ายของชาวกัมโพชะมาเปรียบเทียบกับสตรีลวงบุรุษด้วยคำอ่อนหวานดังข้อความตอนหนึ่งว่า คราวใด หญิงเหล่านั้นมองเห็นทรัพย์ของชายที่พอจะถือเอาได้ก็ใช้วาจาอ่อนหวานนำเขาไปสู่อำนาจเหมือนกับชาวกัมโพชะใช้สาหร่ายลวงม้า(ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย)๒๗/๕/๓๗๔,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๓๑๘/๑๔๙,๒๘/๙๓๙/๓๒๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๒-๔๓/๓๐๗-๓๑๐,ที.สี.อ.(บาลี)๑/๑๔๔/๑๑๕)

ชาวกาลิงคะ: ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นกาลิงคะ, ประชาชนชาวกาลิงคะ ในที่นี้ ท่านหมายถึงพราหมณ์ปุโรหิตภารทวาชะชาวกาลิงคะ ได้กราบทูลให้พระราชาพระนามว่ากาลิงคะทราบว่า โพธิมณฑล(ต้นโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้)เป็นสถานที่สำคัญที่ใครๆ ไม่สามารถจะล่วงล้ำเข้าไปได้ แต่พระเจ้ากาลิงคะไม่ทรงเชื่อ ต้องการจะพิสูจน์ความจริงในเรื่องนี้ จึงสั่งให้นำพญาช้างซึ่งมีกำลังมหาศาลบุกเข้าไป แต่ก็ไม่สามารถเข้าไปได้ทดลองอยู่หลายครั้งผลลัพธ์ก็ยังเหมือนเดิมจึงทรงเชื่อตามถ้อยคำของพราหมณ์ชาวกาลิงคะและได้ทำการสักการะ บูชาโพธิมณฑลและฉลองอย่างยิ่งใหญ่(ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย)๒๗/๖๘/๔๐๗)

SAMPLE

คำว่า กาลิงคะ เป็นชื่อของแคว้นๆ หนึ่งในชมพูทวีป มักจะมีการนำชื่อแคว้นมาเรียกเป็นชื่อบุคคลผู้อาศัยอยู่ในแคว้นนี้ตามสถานะ เช่นเรียกราชาผู้ปกครองแคว้นว่าพระเจ้ากาลิงคะ เรียกชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นว่า ชาวกาลิงคะ เป็นต้น

ชาวกาสี : ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นกาสี, ประชาชนชาวกาสี,กาสี เป็นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นใหญ่ คือ (๑) อังคะ (๒) มคธะ (๓) กาสี (๔) โกสลละ (๕) วัชชี (๖) มัลละ (๗) เจตี (๘) วังสะ (๙) กุรุ (๑๐) ปัญจาละ (๑๑) มัจฉะ (๑๒) สุรเสนะ (๑๓) อัสสกะ (๑๔) อวันตี (๑๕) คันธาระ (๑๖) กัมโพชะ

แคว้นกาสีมีชื่อเสียงด้านการผลิตผ้าเพราะเป็นผ้าเนื้อดีทำอย่างประณีต และมีราคาสูง, ในที่นี้ท่านหมายถึงสถานที่ที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปแสดงธรรมดังข้อความตอนหนึ่งที่พระองค์ตรัสตอบอุปกาชีวกว่า เราจะไปเมืองหลวงของชาวกาสีประกาศธรรมจักร ตีกลองอมตธรรมไปในโลกอันมีความมืดมน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๑/๔๑๓, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๐๕/๔๓๓)

พระราชาของชาวกาสี ทรงเก็บราชกกุธภัณฑ์ไว้ ๕ ชนิด คือ (๑)พัดวาลวีชนี (๒) กรอบพระพักตร์ (๓)พระขรรค์ (๔)เศวตฉัตร (๕)ฉลองพระบาท (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๒-๔๓/๓๐๗-๓๑๐,ขุ.ชา.สฏฐิ.(ไทย)๒๘/๗๒/๔๕,๒๘/๗๘/๔๖)

ชาวกุฏฐลละ :ชนผู้อาศัยอยู่ในเมืองกุฏฐลละ, ประชาชนชาวกุฏฐลละ, ในที่นี้ พระชตุกัณณิกเถระ ได้กล่าวถึงอดีตชาติของท่านว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านเกิดเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงหงสาวดี ดำรงชีวิตอยู่อย่างสุขสบาย เพียบพร้อมห้อมล้อมด้วยกามคุณทั้งหลาย คนทุกหมู่เหล่า ไม่ว่าจะเป็นประชาชนทั่วไป คนยากจนเข็ญใจและนักบวชทั้งหลาย ต่างก็มาหามาขอความช่วยเหลือถึงในเรือน ในจำนวนผู้ที่มาหานั้นมีชาวกุฏฐลละด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งที่ท่านกล่าวถึงว่า ชาวแคว้นอันธกะ พวกสมณะโล้นทั้งหมด ชาวกุฏฐลละ ชาวสานุวินทกะ ชาวอาฬวีจีนรัฐ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘๙/๖๙๒)

ชาวเกกกชนบท :ชนผู้อาศัยอยู่ในชนบทชื่อว่าเกกกะ,ประชาชนชาวเกกกชนบท, ในที่นี้ท่านหมายถึงชาวเกกกชนบท เป็นหนึ่งของผู้ร่วมเป็นสักขีพยานในการต่อสู้เล่นพนันกันระหว่างพระราชาชาวแคว้นกุรุและปุณณกยักษ์ดังข้อความตอนหนึ่งที่ปุณณกยักษ์กราบทูลต่อพระราชาว่าข้าแต่พระเจ้าสุรเสนปัญจาละผู้มีพระกิตติศัพท์โด่งดังข้าแต่พระเจ้ามัจฉะ พระเจ้ามัททะ พร้อมด้วยชาวเกกกชนบททั้งหลายขอพระราชาเหล่านี้จงทรงทอดพระเนตรการต่อสู้ของข้าพระองค์ทั้งหลายโดยการไม่ฉ้อโกง มิใช่ไม่ทรงทำใครให้เป็นพยานในที่ประชุมเลยชัยชนะตกเป็นของปุณณกยักษ์พระราชาเสนอพระราชทานทรัพย์สมบัติรัตนะอันมีค่าต่างๆแต่ปุณณกยักษ์ต้องการให้พระราชทานวิธุรบัณฑิต

SAMPLE

แทนเพราะเห็นว่าเป็นทรัพย์ประเสริฐกว่ารัตนะทั้งปวง(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๓๕/๔๐๗,ขุ.ชา.อ.(บาลี)๑๐/๑๔๓๕/๒๑๗)

ชาวโกลิยะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในเมืองโกลิยะ,ประชาชนชาวโกลิยะ,ชาวโกลิยะในที่นี้ หมายถึงชาวโกลิยะ ในแคว้นกาสี

พระภัททกาปิลานีเถรี ได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ได้เคยทำบุญกับพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ ทั้งพระปทุมุตตรพุทธเจ้า พระวิปัสสีพุทธเจ้า และพระกัสสปพุทธเจ้า ร่วมกับสามีมาหลายภพหลายชาติ ในชาติหนึ่ง ได้ไปเกิดเป็นชาวโกลิยะ ในแคว้นกาสี ดังข้อความตอนหนึ่งที่พระภัททกาปิลานีเถรีได้กล่าวถึงว่า แม้หม่อมฉันก็มีส่วนแห่งทานนั้น อนุโมทนาทานที่ประเสริฐ สามีได้ไปเกิดในกำเนิดแห่งชาวโกลิยะในแคว้นกาสีอีก ครั้งนั้น สามีของหม่อมฉันพร้อมด้วยบุตรของชาวโกลิยะ ๕๐๐ คน ได้บำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๙๒/๔๙๓,๓๓/๒๙๓/๔๙๓)

ในพุทธประวัติ ศากยวงศ์ เมืองกบิลพัสดุ์ อยู่ในแคว้นสักกะ ส่วนโกลิยวงศ์ เมืองเทวทหะ อยู่ในแคว้นโกลิยะ

ชาวโกศล : ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นโกศล, ประชาชนชาวโกศล, (แคว้นโกศล เป็นแคว้นใหญ่แคว้นหนึ่งในครั้งพุทธกาล ปกครองโดยพระเจ้าปเสนทิโกศล มีเมืองหลวงชื่อว่าสาวัตถี อันเป็นที่ตั้งของวัดเชตวัน สถานที่พระพุทธเจ้าจำพรรษามากที่สุด),ในที่นี้พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเปรียบเทียบพระพุทธเจ้ากับพระองค์ว่ามีข้อเหมือนกันหลายอย่าง เช่น ทรงเป็นกษัตริย์เหมือนกัน ทรงเป็นชาวโกศลเหมือนกัน มีพระชนมายุ ๘๐ พรรษาเหมือนกัน จึงทรงมีความเคารพในพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายในเรื่องนี้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลพระองค์นี้ตรัสธรรมเจดีย์(พระวาจาเคารพธรรม) (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๔/๔๕๘)

พระผู้มีพระภาคทรงนำหนึ่งเกวียนเมล็ดงาของชาวโกศลมาเปรียบเทียบนับอายุของอัพพุทนรกว่า ภิกษุ หนึ่งเกวียนเมล็ดงา ของชาวโกศลมีอัตรา ๒๐ ขารี ล่วงไปแล้ว ๑๐๐,๐๐๐ ปี บุรุษจึงนำเมล็ดงาออกจากเกวียนนั้นหนึ่งเมล็ด เมล็ดงาหนึ่งเกวียนของชาวโกศลซึ่งมีอัตรา ๒๐ ขารีนั้น จะพึงหมดไปโดยทำนองนี้เร็วกว่า แต่ว่า ๑ อัพพุทนรก หาหมดไปไม่ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๑/๒๕๐)

ชาวโกสิยโคตร:ชนผู้มีโคตรชื่อว่าโกสิยะ, บุคคลผู้มาจากโกสิยโคตร, ชนผู้ใช้นามสกุลว่าโกสิยะ, ในที่นี้ท่านหมายถึงนันทบัณฑิตและโสณดาบสโพธิสัตว์เป็นชาวโกสิยโคตรเหมือนกัน(ทั้งสองเป็นพี่น้องกันมีพ่อชื่อว่าโกสิยดาบส พำนักอยู่ในป่า) นันทบัณฑิตดาบสผู้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของพระเจ้ามโนชะ ได้ส่งพระเจ้ามโนชะพร้อมบริวารใหญ่ไปขอโอกาส

SAMPLE

บำรุงมารดาบิดากับโสณดาบสผู้พี่ ดังข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวขอร้องว่า ข้าพเจ้าขอกระทำความนอบน้อมแก่ภูตทั้งหลายแล้วจะกล่าวกับโสณฤาษีผู้มีวัตรดีงาม ข้าพเจ้าชาวโลกสมมติแล้วว่า เป็นชาวโกสิยโคตรร่วมกับท่าน จึงนับว่าเป็นแขนขวาของท่าน ข้าแต่ท่านพี่โกสีย์ผู้กล้าหาญ เมื่อข้าพเจ้ามีความประสงค์จะเลี้ยงดูมารดาและบิดาบังเกิดเกล้าของข้าพเจ้า ฐานะนี้ชื่อว่าเป็นบุญ ขอท่านพี่จงอย่าห้ามข้าพเจ้าเลย (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย)๒๘/๑๔๑-๑๔๒/๗๘)

ชาวขุททกะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านขุททกะ, ประชาชนชาวขุททกะ, ในที่นี้ ท่านพระชตุกัณณิกเถระ ได้กล่าวถึงอดีตชาติของท่านว่า ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านเกิดในตระกูลเศรษฐี เมืองหงสาวดีดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสุขสบายเพียบพร้อมห้อมล้อมด้วยสิ่งที่น่าใคร่ทุกประการ คนทุกหมู่เหล่าทั้งสมณะพราหมณ์และประชาชนทั่วไปต่างมาหาเพื่อขอความช่วยเหลือจากท่านถึงบ้าน ในจำนวนผู้ที่มาขอความช่วยเหลือนั้น มีชาวขุททกะอยู่ด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งท่านกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ชาวเจลาวกะ ชาวอารัมพะ ชาวโอภาสะ ชาวเมฆละ ชาวขุททกะ ชาวสุททกะ จำนวนมาก ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๒/๖๙๒)

ชาวแคว้นกาลิงคะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นกาลิงคะ,ประชาชนชาวแคว้นกาลิงคะ, ในเวสสันตรจริยา (ว่าด้วยพระจริยาของพระเวสสันดร)

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงอดีตชาติของพระองค์ครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรว่า มีพราหมณ์ชาวแคว้นกาลิงคะมาทูลขอช้างตัวประเสริฐเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชาวแคว้นกาลิงคะ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ตรัสถึงว่าพราหมณ์ทั้งหลายชาวแคว้นกาลิงคะได้เข้ามาหาเราได้ขอพญาคชสารซึ่งประกอบด้วยธัญลักษณะ สมบูรณ์ด้วยมงคลกับเรา (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๘๒/๗๓๘)

ชาวแคว้นกุรุ: ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นกุรุ, ประชาชนชาวแคว้นกุรุ,(แคว้นกุรุ มีเมืองหลวงชื่ออินทรปัตถ์ เป็นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นใหญ่ในครั้งพุทธกาล เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นิคมของชาวกุรุ ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ ได้ตรัสพระสูตรสำคัญ ชื่อว่ามหาสติปัฏฐานสูตร)

ในจตุโปสถิยชาดก(ว่าด้วยบุคคลทั้ง๔รักษาอุโบสถ)เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นวิธุรบัณฑิตได้ระบุถึงราชาแห่งชาวแคว้นกุรุซึ่งเป็นผู้กล่าวสรรเสริญความไม่กังวลว่ากลับชาติมาเกิดเป็นพระอานนท์(ขุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๓๐/๓๒๖, ๓๑/๓๒๖)

ในวิธุรชาดก(ว่าด้วยวิธุรบัณฑิตบำเพ็ญปัญญาบารมี)มีกล่าวถึงชาวแคว้นกุรุไว้หลายแห่งเช่นกัน(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๒/๓๐๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๓๖/๓๙๘, ๑๔๖๙/๔๑๓, ๑๕๕๑/๔๒๗)

SAMPLE

แคว้นกุรุนี้ในปัจจุบันสันนิษฐานว่าได้แก่กรุงนิวเดลีย์ เมืองหลวงอินเดีย

ชาวแคว้นโกศล :ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นโกศล, ประชาชนชาวแคว้นโกศล,(ในครั้งพุทธกาล แคว้นโกศล เป็นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นใหญ่ มีเมืองหลวงชื่อสาวัตถี) ในชตุกัณณิกเถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ท่านได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านเกิดเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงหงสาวดี ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสุขสบายเพียบพร้อมด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ คนทุกหมู่เหล่าทั้งบรรพชิตและประชาชนทั่วไปจากแคว้นต่างๆมาหาเพื่อขอความช่วยเหลือถึงบ้านในจำนวนนั้น มีชาวแคว้นโกศลด้วยดังข้อความระบุไว้ตอนหนึ่งว่า ชาวแคว้นมธุระ ชาวแคว้นโกศล ชาวแคว้นกาสี ชาวหัตถิบุรี ชาวแคว้นอิสินทะชาวแคว้นมักกละ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๑/๖๙๒)

ชาวแคว้นเจตปุตตะ:ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นเจตปุตตะ,ประชาชนชาวแคว้นเจตปุตตะ,ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ท่านได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านเกิดเป็นบุตรเศรษฐี ในกรุงหงสาวดี ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสุขสบาย มีสิ่งอำนวยความสะดวกเพียบพร้อมทุกอย่าง คนจากภูมิภาคต่างๆ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ต่างพามาหามาขอความช่วยเหลือจากท่านถึงบ้าน ในจำนวนผู้ที่มานั้น มีประชาชนชาวแคว้นเจตปุตตะด้วยดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า ชาวอลสันทกะ ชาวปัลลวกะชาวปัพพตะ ชาวนัคคมารุหะ ชาวพาหิกะและชาวแคว้นเจตปุตตะต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๐/๖๙๒)

ชาวแคว้นเจตะ :ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นเจตะ, ประชาชนชาวแคว้นเจตะ,ในที่นี้ ท่านหมายถึงโจรชาวแคว้นเจตะ, ในเวทัพพชาดก(ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อเวทัพพะ) ระบุไว้ว่าพราหมณ์ชื่อเวทัพพะรู้มนต์ทำฝนคือรัตนะให้ตกลงจากอากาศ แต่ปีหนึ่งสามารถทำได้เพียงแค่ครั้งเดียวเท่านั้น วันหนึ่ง ถูกพวกโจรชาวแคว้นเจตะจับตัวไว้ กลัวลำบาก ได้ละเมิดคำพระโพธิสัตว์ที่สัญญาว่าจะนำเงินมาไถ่ตัว จึงร่ายมนต์ทำทรัพย์แก่พวกโจร ต่อมาพวกโจรถูกโจร ๕๐๐ อีกพวกหนึ่งจับตัวไว้ แนะนำว่าถ้าต้องการทรัพย์จงให้พราหมณ์เวทัพพะร่ายมนต์ทำให้ ได้รับคำตอบจากจากพราหมณ์ว่าต้องรอปีหน้า พวกโจรไม่พอใจจึงฆ่าพราหมณ์เวทัพพะทิ้ง และฆ่าพวกโจรทั้งหมดชิงทรัพย์ไปในหมู่พวกโจรที่ชิงทรัพย์ไปเกรงว่าจะต้องเสียส่วนแบ่งทรัพย์ออกเป็นหลายส่วนจึงแบ่งข้างชิงทรัพย์กันเองจนกระทั่งเหลือแค่สองคนและฆ่ากันตายถึงความพินาศกันทั้งหมดดังข้อความตอนหนึ่งว่า ผู้ใดปรารถนาประโยชน์โดยอุบายอันไม่แยบยล ผู้นั้นย่อมเดือดร้อน เหมือนโจรชาวแคว้นเจตะ ฆ่าเวทัพพพราหมณ์แล้วถึงความพินาศทั้งหมด (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๔๘/๒๐,ขุ.ชา.เอกก.อ.(บาลี)๒/๔๘/๒๘)

SAMPLE

ชาวแคว้นปัญจาละ :ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นปัญจาละ, ประชาชนชาวแคว้นปัญจาละ, (แคว้นปัญจาละ เป็นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นที่ปรากฏชื่อในครั้งพุทธกาล มีเมืองหลวงชื่อกัมปิลละอยู่ติดกับแคว้นกุรุ),ในพรหมทัตตชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าพรหมทัต)ได้ระบุถึงชาวแคว้นปัญจาละมาประชุมพร้อมเพรียงกันเพื่อขอโคกับพระเจ้าพรหมทัตผู้ปกครองแคว้นปัญจาละ ขณะนั้นผ่านทางดาบสโพธิสัตว์ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๑/๑๗๕)

ในสัตติคุมพชาดก(ว่าด้วยนกแขกเต้าชื่อว่าสัตติคุมพะ)ได้ระบุถึงนกแขกเต้าชื่อสัตติคุมพะใช้วาจาไม่เหมาะสมกับพระราชาแห่งชาวแคว้นปัญจาละ(ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๕๙/๔๙๗)

ในมโหสธชาดก(ว่าด้วยพระมโหสธบัณฑิตทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี)ได้ระบุถึงพระเจ้าพรหมทัตจอมทัพผู้ยิ่งใหญ่แห่งชาวแคว้นปัญจาละมีกษัตริย์ถึง ๑๐๑ พระนครอยู่ในพระราชอำนาจ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๕๙๓/๒๗๔,๒๘/๕๙๔/๒๗๔,๒๘/๖๓๐/๒๘๐)

ชาวแคว้นมคธ : ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นมคธ, ประชาชนชาวแคว้นมคธ, (แคว้นมคธ เป็นหนึ่งใน๑๖ แคว้นใหญ่ที่ปรากฏชื่อในครั้งพุทธกาลมีเมืองหลวงชื่อราชคฤห์เป็นสถานที่ตั้งวัดเวฬุวันซึ่งเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา สร้างถวายโดยพระเจ้าพิมพิสาร ในช่วงปฐมโพธิกาล พระพุทธเจ้าและพระสาวกออกประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่แคว้นมคธแห่งนี้) ในจูฬโคปาลสูตร(ว่าด้วยคนเลี้ยงโคสูตรเล็ก) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงนายโคบาลชาวแคว้นมคธผู้ฉลาดและไม่ฉลาดนายโคบาลผู้ไม่ฉลาดย่อมพาโคไปหากินผิดที่ ส่วนนายโคบาลผู้ฉลาดย่อมพาโคไปหากินถูกที่ เปรียบเหมือนกับภิกษุผู้ฉลาดและไม่ฉลาดในธรรมฉะนั้น(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๐-๓๕๑/๓๘๔) ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย) ได้ระบุถึงพ่อครัวชาวแคว้นมคธตามคำที่เทพธิดาผุสดีกราบทูลขอพรกับท้าวสักกะตอนหนึ่งว่าขอให้หม่อมฉันได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสีพีในพระราชนิเวศน์นั้นอันก็กก้องไปด้วยเสียงร้องของนกยูงและนกกระเรียน แวดล้อมด้วยหมู่ขัตติยนารี มีทั้งคนเตี้ยและคนค่อมเกลื่อนกล่น ที่พ่อครัวชาวแคว้นมคธเลี้ยงดู (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๖๖๔/๔๔๘)

ชาวแคว้นมธุระ:ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นมธุระ,ประชาชนชาวแคว้นมธุระในชตุกัณณิกเถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ระบุไว้ว่าในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระท่านเกิดเป็นบุตรเศรษฐี ในกรุงหงสาวดี ดำรงชีวิตอยู่อย่างสุขสบายเพราะเพียบพร้อมด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มีคนจากทุกสารทิศทั้งบรรพชิตและคนทั่วไปมาขอความช่วยเหลือจากท่านถึงบ้าน ในจำนวนผู้ที่มาหา มีชาวแคว้นมธุระรวมอยู่ด้วย ดังข้อความระบุไว้ตอนหนึ่งว่า ชาวแคว้นมธุระ ชาวแคว้นโกศล

SAMPLE

ชาวแคว้นกาสี ชาวหัตถิบุรี ชาวแคว้นอิสินทะ ชาวแคว้นมักกละ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๑/๖๙๒)

ชาวแคว้นมักกละ : ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นมักกละ,ประชาชนชาวแคว้นมักกละในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ได้ระบุถึงบุคคลจากแคว้นต่างๆ มาขอความช่วยเหลือจากบุตรเศรษฐี(อดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ในกรุงหงสาวดีผู้เพียบพร้อมด้วยสิ่งน่าใคร่ทุกอย่าง ในจำนวนประชาชนที่มาขอความช่วยเหลือ มีชาวแคว้นมักกละรวมอยู่ด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า ชาวแคว้นมธุระ ชาวแคว้นโกศล ชาวแคว้นกาสี ชาวหัตถิบุรี ชาวแคว้นอิสินทะ ชาวแคว้นมักกละ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๑/๖๙๒)

ชาวแคว้นวิเทหะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นวิเทหะ, ประชาชนชาวแคว้นวิเทหะ,(แคว้นวิเทหะ มีเมืองหลวงชื่อว่ามิถิลา ไม่จัดอยู่ใน ๑๖ แคว้นใหญ่),ราชาแห่งชาวแคว้นวิเทหะ ผ่านมาหลายยุคหลายสมัย ในเนมิราชชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเนมิทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี) ได้ระบุถึงพระเจ้าเนมิราชผู้เป็นใหญ่แห่งชาวแคว้นวิเทหะ ปกครองเมืองมิถิลาด้วยความผาสุข(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๔๒๒/๒๔๖, ๔๔๒/๒๔๙)

ในมหานารทกัสสปชาดก(ว่าด้วยพระมหานารทกัสสปะทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นพระราชาของชาวแคว้นวิเทหะ ทรงพระนามว่าอังคติ(ยุคสมัยนั้น)(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๑๕๓/๓๖๓)

ในพุทธาปทาน(พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า)ได้ระบุถึงพระอานนท์เถระ ผู้เป็นมุนีชาวแคว้นวิเทหะ(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๑)

ชาวแคว้นอันธกะ:ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นอันธกะ,ประชาชนชาวแคว้นอันธกะ,ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ได้ระบุถึงชาวแคว้นอันธกะเป็นหนึ่งในคนจากแคว้นต่างๆที่ไปขอความช่วยเหลือจากบุตรเศรษฐี(อดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ในกรุงหงสาวดี ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ชาวแคว้นอันธกะ (โอฑกะ) ชาวทมิฬ ชาวสากุฬะ ชาวมะละยาฬกะ ชาวสะวะระ และชาวโยนก ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน ชาวแคว้นอันธกะ พวกสมณะโล้นทั้งหมด ชาวกุฏฐละ ชาวสานุวินทกะ ชาวอาฬวีจีนรัฐ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘๘/๖๙๒, ๒๘๙/๖๙๒)

ชาวแคว้นอิสินทะ:ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นอิสินทะ,ประชาชนชาวแคว้นอิสินทะ,ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ได้ระบุถึงชนจากแคว้นต่างๆทั้งนักบวชและคนทั่วไปเดินทางไปขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)แห่งกรุงหงสาวดี ในจำนวนนั้นมีประชาชนชาวแคว้นอิสินทะรวมอยู่ด้วย ดัง

SAMPLE

ข้อตอนหนึ่งที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ชาวแคว้นมธุระ ชาวแคว้นโกศล ชาวแคว้นกาสี ชาวหัตถิบุรี ชาวแคว้นอิสินทะ ชาวแคว้นมักกละ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๑/๖๙๒)

ชาวจิติกา : ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านจิติกา,ประชาชนชาวจิติกา,(จิติกาเป็นหมู่บ้านเล็กๆ เพราะอยู่ในกลุ่มที่มาจากชนบท)ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ได้ระบุไว้ว่าคนจากภูมิภาคต่างๆทั้งนักบวชและคนทั่วไปได้เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ)แห่งกรุงหงสาวดี ในจำนวนนั้นมีประชาชนชาวจิติการวมอยู่ด้วยดังข้อความตอนหนึ่งที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่าชาวโรหกชนบทชาวลุ่มแม่น้ำสินธุ ชาวจิตกา ชาวเอกกัณณิกนิคม ชาวสุรัฏฐา และชาวอปรันตชนบท ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๓/๖๙๒)

ชาวเจตราช: ชนผู้อาศัยอยู่ในนครเจตราช, ประชาชนชาวนครเจตราช, (เจตราชเป็นนครชนบทที่เจริญมั่งคั่ง)ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย)ในกัณฑ์วนปเวสน์ได้ระบุถึงชาวเจตราชว่าได้ทูลเชิญพระเวสสันดร(เมื่อครั้งถูกไล่ออกจากกรุงสีพี)ให้ครองเมืองเจตราชดังข้อความตอนหนึ่งที่พระยาเจตราชกราบทูลเชิญว่าขอเชิญพระองค์เสด็จประทับณเจตราชนี้ก่อนเถิดจนกว่าชาวเจตราชจักไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสีพีเพื่อทูลขอถึงพระราชสำนัก เพื่อทูลขอพระมหาราชผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสีพีทรงอภัยโทษให้ชาวเจตราชได้ที่พึ่งแล้วมีความปรีดาแห่แหนแวดล้อมพระองค์ไปข้าแต่พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ขอพระองค์ทรงทราบอย่างนี้เถิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๘๘๙/๔๘๐, ๑๘๙๐/๔๘๐, ๑๘๙๖/๔๘๑)

ชาวเจลาวกะ :ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเจลาวกะ, ประชาชนชาวเจลาวกะ ในชตุกัณณิกเถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ได้ระบุถึงบุคคลจากภูมิภาคต่างๆ ทั้งนักบวชและคนทั่วไป ได้เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ)แห่งกรุงหงสาวดี ในจำนวนนั้น มีชาวเจลาวกะรวมอยู่ด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งที่พระเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ชาวเจลาวกะ ชาวอารัมพะ ชาวโอภาสะ ชาวเมฆละ ชาวขุททกะ ชาวสุททกะ จำนวนมาก ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๒/๖๙๒)

ชาวชนบท :ชนผู้อาศัยอยู่ในชนบท,ประชาชนชาวชนบท,(ชนบทหมายถึงบ้านนอก,เขตแดนที่พ้นจากเมืองหลวงออกไปในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงบุคคลในสถานะต่างๆ ทุกภูมิภาคที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในหลากหลายมิติทั้งพระราชา พราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท โหราจารย์ และมหาอำมาตย์ เป็นต้น

SAMPLE

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่นที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๔/๑๖๖, ๒๒๘/๑๘๖, ๒๓๒/๑๘๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๘/๓๗๒,๓๔๗/๔๒๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๓/๒๓๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๙/๑๕๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๐/๑๑๔,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๔๔/๔๒๙,๒๗/๔๕/๔๒๙,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๓๐๐/๕๒๒,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย)๒๘/๑๘๑/๓๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๖๓/๒๒๓,๒๘/๒๔๐๐/๕๕๔,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๕๙/๗๖๕,๓๓/๑๑๗/๗๗๓

ชาวทมิฬ : ชนผู้อยู่ในเผ่าทมิฬ,ประชาชนชาวเผ่าทมิฬ,(ทมิฬ คือชนพื้นเมืองอินเดียเผ่าหนึ่งปัจจุบันมีอยู่มากทางอินเดียแถบใต้และเกาะลังกาแถบเหนือ,คำว่า ทมิฬ มีความหมายว่า ดุร้าย ร้ายกาจ)ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ได้ระบุถึงว่า ชาวทมิฬเป็นหนึ่งในจำนวนคนมากมายจากภูมิภาคและสถานะต่างๆที่มาขอความช่วยเหลือจากท่านในชาติที่เกิดเป็นบุตรเศรษฐี ในกรุงหงสาวดี ดังข้อความตอนหนึ่งที่พระเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ชาวแคว้นอันธกะ (โอฑฑกะ) ชาวทมิฬ ชาวสากุฬะ ชาวมะละยาฬกะ ชาวสะวะระ และชาวโยนกต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘๘/๖๙๒,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ชาวนัคคมารุหะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านนัคคมารุหะ,ประชาชนชาวนัคคมารุหะ,ชาวนัคคมารุหะเป็นหนึ่งในจำนวนคนมากมายจากภูมิภาคและสถานะต่างที่เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(พระชตุกัณณิกเถระ)ในกรุงหงสาวดีดังข้อความตอนหนึ่งที่ระบุไว้ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ว่าชาวอลสันทกะ ชาวปัลลวกะ ชาวปัพพตะ ชาวนัคคมารุหะ ชาวพาหิกะ และชาวแคว้นเจตปุตตะ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๐/๖๙๒)

ชาวนิคม : ชนผู้อาศัยอยู่ในนิคม, ประชาชนชาวนิคม, (นิคม คือหมู่บ้านขนาดใหญ่, ถิ่นฐานหรือชุมชนที่เกิดขึ้นจากการตั้งหลักแหล่ง)ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้ระบุถึงบุคคลในสถานะต่างๆทุกภูมิภาคที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในมิติที่หลากหลายในจำนวนนั้นมีชาวนิคมรวมอยู่ด้วยอย่างเช่นที่ระบุไว้ในเตมิยชาดก(ว่าด้วยพระเตมีย์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมะ)มีข้อความตอนหนึ่งที่พระเตมีย์โพธิสัตว์ตรัสตอบสุนันทสารถีไว้ว่า เราเป็นผู้อันพระบิดาและพระมารดา ชาวแคว้น ชาวนิคม และกุมารทั้งปวงสละแล้ว เราไม่มีเรือนของตน

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๔/๑๖๖, ๒๒๘/๑๘๖, ๒๓๐/๑๘๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๘/๓๗๒,๓๔๗/๔๒๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๓/๒๓๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๙/๑๕๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๐/๑๑๔,ขุ.ชา.นวก.(ไทย)๒๗/๕๘/

SAMPLE

๓๑๐,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๒๓๔/๔๖๐,ขุ.ชา.ติงฺสติ.(ไทย)๒๗/๙๖/๕๕๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๘/๑๘๗,๖๕/๑๙๓,๒๔๐๐/๕๕๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๑๐/๖๐๙,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๔/๗๕๘, ๒๖/๗๖๑, ๑๑๗/๗๗๓,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๑๔/๒๖๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ชาวนิคมและชาวกรุงสีพี : ชนผู้อาศัยอยู่ในนิคม(หมู่บ้าน)และชนผู้อาศัยอยู่ในกรุงสีพี, ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านนอกเมืองและชนผู้อาศัยอยู่ในตัวเมืองสีพี,ประชาชนชาวนิคมและประชาชนชาวกรุงสีพี ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย) ได้ระบุถึงเหตุการณ์ที่ชาวนิคมและชาวกรุงสีพีมาประชุมกันเพื่อขับไล่พระเวสสันดรที่ได้พระราชทานช้างมงคลประจำกรุงสีพีไปให้แก่เมืองอื่น ดังข้อความตอนหนึ่งว่า พวกคนผู้มีชื่อเสียง พระราชบุตร แพศย์ พราหมณ์ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ กองพลราบ ทั้งชาวนิคมและชาวกรุงสีพีทั้งมวลก็มาประชุมพร้อมกันแล้ว เมื่อสิ้นราตรีนี้แล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้วชาวกรุงสีพีจะชุมนุมกันขับไล่พระองค์ออกไปจากแคว้น(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๖๗๖/๔๕๑,๑๖๙๑/๔๕๓,๑๖๙๙/๔๕๔)

ชาวนิคมและพลนิกาย : ชนผู้อาศัยอยู่ในนิคมและกองกำลังทหาร,ประชาชนชาวนิคมและกองกำลัง,ประชาชนตามหมู่บ้านต่างๆและกองกำลังพล ในมหาสุตโสมชาดก(ว่าด้วยพระเจ้ามหาสุตโสมทรงทรมานโจรโปริสาท)กล่าวถึงพระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ว่าได้ทรงพร่ำสอนชาวนิคมและพลนิกายก่อนจะเสด็จไปหาโจรโปริสาทตามข้อความที่ระบุไว้ว่า พระเจ้าสุตโสมนั้นถวายบังคมพระบิดาและพระมารดาแล้ว ทรงพร่ำสอนชาวนิคมและพลนิกาย เป็นผู้ตรัสความสัตย์ และทรงรักษาคำสัตย์ ได้เสด็จไปยังที่เป็นที่อยู่ของโปริสาทแล้ว (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๔๒๓/๑๖๘)

ชาวปัจจันตชนบท:ชนผู้อาศัยอยู่ในปัจจันตชนบท,ประชาชนชาวปัจจันตชนบท,คนบ้านนอก,(ปัจจันตชนบทคือตำบลปลายเขตแดน),ในสุทธพรหมจริยกถา(ว่าด้วยพรหมจรรย์ล้วนๆ) ได้ระบุไว้ว่า พระสกวาที(ผู้ถาม)และพระปรวาที(ผู้ตอบ)ได้สนทนาถามตอบกันเรื่องการประพฤติพรหมจรรย์ในแง่มุมต่างๆมีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงการประพฤติพรหมจรรย์ของชาวปัจจันตบทว่า (สก.)ในชาวปัจจันตชนบทที่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ไปไม่ถึง และในพวกมิลักขะผู้ไม่รู้เดียงสา มีการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ไหม(ปร.)ไม่ควรกล่าวอย่างนั้นฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๗๑/๑๕๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ชาวปัญจาลนคร,ชาวปัญจาละ : ชนผู้อาศัยอยู่ในนครปัญจาละ,ประชาชนชาวปัญจาลนคร,ในทกรักขสชาดก(ว่าด้วยผีเสื้อน้ำ) ระบุไว้ว่า เภรีปริพาชิกาถามปัญหากับพระเจ้าจูฬนีผู้

เป็นราชาของชาวปัญจาละว่าถ้าถูกผีเสื้อน้ำจับตัวไว้และให้นำมนุษย์ในนครปัญจาละที่ทรงปกครองอยู่มาเป็นพลีกรรมจะทรงมีวิธีสละมนุษย์ตามลำดับอย่างไรพระราชาตรัสตอบว่าจะให้ตามลำดับดังนี้ คือ มารดา มเหสี อนุชา พระสหาย(ธนุเสกขกุมารซึ่งเป็นชาวปัญจาลนครด้วยกัน) พราหมณ์ปุโรหิต และพระองค์เอง ด้วยเหตุผลที่แตกต่างกันออกไป แต่จะไม่ยอมให้มโหสธบัณฑิตผู้เป็นบัณฑิตประจำนครดังข้อความที่เภรีปริพาชิกากล่าวสรรเสริญพระราชาต่อชาวปัญจาละทั้งหลายว่าชาวปัญจาละทั้งหลายท่านทั้งหลายจงสดับพระดำรัสของพระเจ้าจูฬนีนี้ พระองค์ทรงสละพระชนม์ชีพที่สละได้ยาก คอยตามป้องกันบัณฑิต (ขุ.ชา.ติงฺสติ.(ไทย) ๒๓๙/๕๗๔, ๒๕๕/๕๗๖)

ชาวปัพพตะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านปัพพตะ, ประชาชนชาวปัพพตะ, (คำว่า ปัพพตะแปลว่า ภูเขา ชาวปัพพตะถ้าแปลตามศัพท์ อาจหมายถึงชาวเขา), ชาวปัพพตะเป็นหนึ่งในจำนวนคนจากทุกภูมิภาคทุกสถานะที่ได้เดินทางมาขอความช่วยเหลือจากบุตรเศรษฐี (อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ) แห่งกรุงหงสาวดีดังข้อความที่ระบุไว้ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ตอนหนึ่งว่าชาวอลสันทกะ ชาวปัลลวกะ ชาวปัพพตะ ชาวนัคคมารุหะ ชาวพาหิกะ และชาวแคว้นเจตปุตตะ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๐/๖๙๒)

ชาวปัลลวกะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านปัลลวกะ,ประชาชนชาวปัลลวกะ,(คำว่า ปลฺลว แปลว่าใบอ่อน ชา)

ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ได้ระบุไว้ว่าในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านเกิดเป็นบุตรเศรษฐี ในกรุงหงสาวดี ได้มีคนทุกมากมายทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งบรรพชิตและคนทั่วไปเดินทางมาขอความช่วยเหลือจากท่านถึงที่บ้านดังข้อความตอนหนึ่งที่ท่านได้กล่าวถึงไว้ว่าชาวอลสันทกะชาวปัลลวกะ ชาวปัพพตะ ชาวนัคคมารุหะ ชาวพาหิกะ และชาวแคว้นเจตปุตตะต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๐/๖๙๒)

ชาวพาหิกะ: ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านพาหิกะ,ประชาชนชาวพาหิกะ,(คำว่า"พาหิก" แปลว่า "ภายนอก" ชาวพาหิกะ อาจหมายถึงคนที่อยู่ภายนอกนคร หรือถือลัทธิภายนอก) ชาวพาหิกะ เป็นหนึ่งในจำนวนคนมากมายทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่ได้เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติของพระชตุกัณณิเถระ) แห่งกรุงหงสาวดี ดังข้อความที่ระบุไว้ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ว่า ชาวอลสันทกะ ชาวปัลลวกะ ชาวปัพพตะ ชาว

SAMPLE

นัคคมารุหะ ชาวพาหิกะ และชาวแคว้นเจตปุตตะ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๐/๖๙๒)

ชาวมคธ : ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นมคธ,ประชาชนชาวมคธ, (แคว้นมคธเป็นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นใหญ่ที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกประดิษฐานพระพุทธศาสนาเป็นแห่งแรก มีกรุงราชคฤห์เป็นราชธานี ปกครองโดยพระเจ้าพิมพิสาร), ในมหาสกุลุทายิสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่อสกุลุทายี สูตรใหญ่)สกุลุทายีปริพาชกได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ชาวมคธและชาวอังคะโชคดีกว่าคนแคว้นอื่น เพราะเต็มไปด้วยเจ้าลัทธิ คณาจารย์ ศาสดาต่างๆ ผู้มีความรู้ มีคุณความดี และมีชื่อเสียง ดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า เป็นลาภของชาวอังคะและชาวมคธหนอ ชาวอังคะและ ชาวมคธได้ดีแล้วหนอ ที่สมณพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี เข้าจำพรรษา ณ กรุงราชคฤห์แล้ว (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๘/๒๘๐)

ชาวมะละยาฬกะ :ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านมะละยาฬกะ, ประชาชนชาวมะละยาฬกะ, ชาวมะละยาฬกะเป็นหนึ่งในหมู่คนจำนวนมากทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่เดินทางไปขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)แห่งกรุงหงสาวดี ในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้าดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)า ชาวแคว้นอันธกะ (โอฑฑกะ) ชาวทมิฬ ชาวสากุฬะชาวมะละยาฬกะ ชาวสะวะระ และชาวโยนก ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘๘/๖๙๒)

ชาวมะลัยชนบท:ชนผู้อาศัยอยู่ในมะลัยชนบท, ประชาชนชาวมะลัยชนบท, ชาวชนบทชื่อว่ามะลัยในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ได้ระบุไว้ว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านเกิดเป็นบุตรเศรษฐี แห่งกรุงหงสาวดี พรั่งพร้อมด้วยสมบัติน่าใคร่ทุกอย่างจึงมีผู้คนจำนวนมากจากภูมิภาคต่างๆทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปเดินทางมาขอความช่วยเหลือจากท่าน ในจำนวนคนเหล่านั้นมีชาวมะลัยชนบท รวมอยู่ด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งที่ท่านอ้างถึงประวัติของตนในอดีตชาติว่า ชาวสุปปารกะ ชาวกุมาร (ชาวมะละกา) ชาวมะลัยชนบท ชาวสุวรรณภูมิ และชาววัชชี เหล่านั้นทั้งหมด ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๔/๖๙๒)

ชาวเมฆละ : ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเมฆละ, ประชาชนชาวเมฆละ, ชาวเมฆละ เป็นหนึ่งในหมู่คนจำนวนมากจากทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ) แห่งกรุงหงสาวดี ในสมัย

SAMPLE

พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของชตุกัณณิกเถระ)ว่า ชาวเจลาวกะ ชาวอารัมพะ ชาวโอภาสะ ชาวเมฆละ ชาวขุททกะ ชาวสุททกะ จำนวนมาก ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๒/๖๙๒)

ชาวเมือง : ชาวกรุง,คนที่อาศัยอยู่ในตัวเมือง,ประชาชนชาวเมือง,ชาวเมือง ในที่นี้ ท่านหมายถึงคนที่มีการประพฤติปฏิบัติแบบชาวเมืองที่บ่งบอกถึงความเป็นอารยะแม้แต่การใช้คำพูดก็อ่อนหวาน ไพเราะ จับใจ มีสาระ และเป็นคำของชาวเมือง ในจูฬศีล เหตุที่ปุถุชนกล่าวยกย่องพระตถาคตก็ดี ในสิกขาและสาชีพของภิกษุก็ดี มีข้อปฏิบัติทั้งหมด ๒๖ ข้อ ในข้อที่ ๖ กล่าวถึงเกี่ยวกับการใช้คำพูดไว้ว่า ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ (ที.สี.(ไทย)๙/๙/๔, ๓๐๔/๑๑๔, ๓๓๒/๑๒๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑๑/๔๔๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๐,ที.สี.อ.(บาลี)๑/๙/๗๓)

ส่วนในอธัมมิกสูตร(ว่าด้วยพระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมและผู้ตั้งอยู่ใน)ระบุไว้ว่า พระราชาผู้ปกครองมีอิทธิพลต่อชาวเมืองที่จะตั้งอยู่ในธรรมหรือไม่ตั้งอยู่ในธรรมดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่าเมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกันในเมื่อโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยวในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกันผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรมประชาชนชาวเมืองนั้นก็จะประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วยหากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรมชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๐/๑๑๖)

ชาวเมืองกาลิงคะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในเมืองกาลิงคะ, ประชาชนชาวกาลิงคะ, คนที่อยู่ในแคว้นกาลิงคะ ,(แคว้นกาลิงคะ มีเมืองหลวงชื่อทันตปุระ บางทีก็เรียกผู้อยู่ในแคว้นกาลิงคะทั้งหมดว่า ชาวเมืองกาลิงคะ เรียกพระราชาผู้ปกครองว่า พระเจ้ากาลิงคะ, ในเวสสันดรชาดก(เล่ม ๒๘)ได้กล่าวถึงชาวเมืองกาลิงคะว่าได้มาทูลขอช้างมงคลกับพระเวสสันดร) ในทัททรชาดก(ว่าด้วยนกกระทา)พญาเสือโคร่งได้ตอบพญาราชสีห์ทำไมจึงสงสัยชายคนนี้ว่าเป็นคนฆ่านกกระทา โดยให้เหตุผลว่า ชายคนนี้เคยใช้ชีวิตทำชั่วมามากมาย แค่นกกระทาทำไมเขาจะฆ่าไม่ได้ในงานต่างๆที่เขาเคยทำมามีการค้าขายแบบชาวเมืองกาลิงคะซึ่งเป็นการค้าขายอย่างลำบากที่ต้องสัญจรด้วยหวาย ดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า การค้าขายตามแบบแผนของชาวเมืองกาลิงคะชายคนนี้ก็ได้ดำเนินมาแล้ว หนทางที่ใช้ตอกทอยสัญจรด้วยหวาย คนผู้นี้ก็ผ่านมาแล้ว แม้การรบด้วยกระบองพร้อมทั้งบ่วงบาศกลางโรงมหรสพ ชายคนนี้ก็ได้แสดงมาแล้วกับนักฟ้อนทั้งหลาย (ขุ.ชา.นวก.(ไทย)๒๗/๑๑๑/๓๑๙,ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๕/๑๑๑/๓๖๕)

SAMPLE

ชาวเมืองอันธกเวณฑยะ :คนผู้อาศัยอยู่ในเมืองอันธกเวณฑยะ, ประชาชนชาวเมืองอันธกเวณฑยะ, ในสังกิจจชาดก(ว่าด้วยสังกิจจฤาษี) พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระเจ้อชาตศัตรูผู้ทำปิตุฆาต จึงตรัสสังกิจจชาดก เพื่อทรงสั่งสอนไม่ให้ทำร้ายคนที่มีคุณงามความดี เพราะจะทำให้ประสบกับความพินาศ รับผลกรรมชั่วในภายหลัง อย่างเช่นชาวเมืองอันธกเวณฑยะทำร้ายฤาษีได้รับผลกรรมชั่วในนรกดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า ชาวเมืองอันธกเวณฑยะระรานกัณหทีปายนฤาษี ต่างถือไม้พลองตีกันและกัน ก็พากันไปถึงสถานที่ชำระโทษของพญายม(ขุ.ชา.สฏฐิ.(ไทย)๒๘/๙๗/๔๙)

ชาวเมืองอาฬวี:ชนผู้อาศัยอยู่ในเมืองอาฬวี,ประชาชนชาวเมืองอาฬวี,(เมืองอาฬวีเป็นสถานที่แห่งหนึ่งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีเหตุการณ์หลายอย่างเกิดขึ้นที่เมืองนี้ ทั้งเรื่องพระวินัยเกี่ยวกับการทำนวกรรมของภิกษุชาวเมืองอาฬวีและเรื่องเกี่ยวกับอาฬวกยักษ์), ในที่นี้ ท่านระบุถึงจิตตคหบดีและหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีได้รับการยกย่องว่าเป็นยอดอุบาสกดังข้อความตอนหนึ่งในอายาจนวรรค(หมวดว่าด้วยความปรารถนา)ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงอุบาสกทั้งสองนี้ว่า อุบาสกผู้มีศรัทธา เมื่อปรารถนาโดยชอบพึงปรารถนาอย่างนี้ว่า ขอ ให้เราเป็นเช่นกับจิตตคหบดีและหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีเถิด จิตตคหบดีและหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีนี้เป็นบรรทัดฐานเป็นมาตรฐานของอุบาสกสาวก ของเรา(องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๓๓/๑๑๗ ,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๒๔/๗๑๔)

ชาวโยนก: ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นโยนก,ประชาชนชาวโยนกในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ระบุไว้ว่า ชาวโยนก เป็นหนึ่งในจำนวนคนมากมายทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ) แห่งกรุงหงสาวดี ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ดังข้อความตอนหนึ่งมีปรากฏว่า ชาวแคว้นอันธกะ (โอฑกะ) ชาวทมิฬ ชาวสากุฬะ ชาวมะละยาฬกะ ชาวสะวะระ และชาวโยนก ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘๘/๖๙๒)ในอัสสลายนสูตร(ว่าด้วยอัสสลายนมาณพ)ได้ระบุถึงแคว้นโยนกในสมัยครั้งพุทธกาลไว้ว่าในแคว้นโยนกและแคว้นกัมโพชะและปัจจันตชนบท อื่น ๆ มีวรรณะอยู่ ๒ จำพวกเท่านั้น คือ (๑) เจ้า (๒) ทาส เป็นเจ้าแล้วกลับ เป็นทาส เป็นทาสแล้วกลับเป็นเจ้า(ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๓/๕๐๔)

ชาวโรหกชนบท :ชนผู้อาศัยอยู่ในโรหกชนบท, ประชาชนชาวโรหกชนบท, คนผู้อาศัยอยู่ในชนบทชื่อโรหกะ, ชาวโรหกชนบท เป็นหนึ่งในจำนวนผู้คนมากมากทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ)แห่งกรุงหงสาวดีในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้าดังข้อความตอนหนึ่งมี

SAMPLE

ปรากฏในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณกเถระ)ว่า ชาวโรหกชนบท ชาวลุ่มแม่น้ำสินธุ ชาวจิตกา ชาวเอกกัณณิกนิคม ชาวสุรัฏฐา และชาวอปรันตชนบท ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๓/๖๙๒)

ชาวลุ่มแม่น้ำสินธุ : ชนผู้อาศัยอยู่แถบลุ่มแม่น้ำสินธุ, ประชาชนชาวลุ่มแม่น้ำสินธุ, คนผู้ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ระบุไว้ว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระชตุกัณณิกเถระบังเกิดเป็นบุตรเศรษฐี แห่งกรุงหงสาวดี มั่งคั่งร่ำรวยพรั่งพร้อมด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่น่าใคร่ มีคนจากทั่วทุกสารทิศทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปมาขอความช่วยเหลือในจำนวนนั้นมีชาวลุ่มแม่น้ำสินธุรวมอยู่ด้วยดังข้อความตอนหนึ่งว่า ชาวโรหกชนบท ชาวลุ่มแม่น้ำสินธุ ชาวจิตกา ชาวเอกกัณณิกนิคม ชาวสุรัฏฐา และชาวอปรันตชนบท ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๓/๖๙๒)

ชาวโลก : คนที่ดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ทั้งหมด(โลโก),ประชากรโลก, พลเมืองโลก,คนทั่วไปไม่จำกัดว่าสัญชาติใด, คนร่วมเกิด แก่ เจ็บตาย ทุกชีวิต, หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนามีลักษณะที่เป็นสากล เมื่อตรัสสอนความจริงเรื่องใด ก็จะใช้คำที่มีความหมายโดยรวม ไม่คับแคบจำกัด, ในการทำความดีหรือละเว้นความชั่วก็ให้ทำในลักษณะที่เป็นสากล ไม่จำกัดว่าเป็นคนชาติใด เกิดที่ไหน ฐานะอย่างไร อย่างเช่นพระดำรัสที่ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายในคราวส่งไปเผยแผ่ศาสนาว่า เธอทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย)๙/๙/๔, ๔๔๐/๑๙๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๖/๔๖, ๑๖๗/๑๑๓,๒๘๕/๒๑๗,๔๒๐/๓๕๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๘/๑๔๖,๓๐๒/๒๕๐,๓๔๘/๓๖๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑๑/๔๔๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๘/๕๒๓,๔๔๑/๕๕๒,๔๖๗/๕๘๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๐,๑๔๖/๑๘๕,๓๐๔/๓๖๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๓/๑๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓/๓๗,๒๑/๔๓/๗๑,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย)๒๗/๓๗/๗๓)

ชาววัชชี : ชนผู้อาศัยอยู่ในเมืองวัชชี, ประชาชนชาววัชชี, (แคว้นวัชชี เป็นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นใหญ่ มีเมืองหลวงชื่อเวสาลี(ไพศาลี) เป็นแคว้นที่มีเหตุการณ์ทางพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นหลายเรื่อง โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องภิกษุชาววัชชี), แต่ชาววัชชีในที่นี้ ท่านหมายถึงชาววัชชีที่เดินทางไปขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) แห่งกรุงหงสาวดี ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระดัง

SAMPLE

ข้อความปรากฏในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ตอนหนึ่งว่า ชาวสุปปารกะ ชาวกุมาร (ชาวมะละกา) ชาวมะลัยชนบท ชาวสุวรรณภูมิ และชาววัชชี เหล่านั้นทั้งหมด ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙๔/๖๙๒)

ชาววิเทหะ: ชนผู้อาศัยอยู่ในเมืองวิเทหะ,ประชาชนชาววิเทหะ,(เมืองวิเทหะหรือแคว้นวิเทหะมีกล่าวถึงในชาดกต่างๆซึ่งเป็นการเล่าเรื่องราวในอดีตก่อนสมัยพุทธกาล เช่น ในสุรุจิชาดก กุมภการชาดก(เล่ม ๒๗) และในมโหสธชาดก เนมิราชชาดก(เล่ม ๒๘) เป็นต้น ในเนมิราชชาดกระบุว่า แคว้นวิเทหะ มีเมืองหลวงชื่อมิถิลา), ชาววิเทหะ ในที่นี้ ท่านปรารภถึงความโชคดีของชาววิเทหะที่มีพระเจ้านิมิผู้ทรงธรรมเป็นผู้ปกครองและท้าวสักกะได้ตรัสกับพระนางสุเมธาผู้รักษาศีลอุโบสถว่าจะมีพระธรรมราชาแห่งชาววิเทหะอุบัติแด่พระนาง(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๒/๓๗๗,ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย)๒๗/๑๐๓/๓๙๐,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๑๑๘/๔๔๒)

ชาวแว่นแคว้น :ชนผู้อาศัยอยู่ในแว่นแคว้น, ประชาชนในแว่นแคว้น, ชาวเมือง(แว่นแคว้น(รฏฐ) เท่ากับรัฐหรือเมืองนั่นเอง เมื่อระบุถึงคนอาศัยอยู่ในแว่นแคว้นใด ก็หมายถึงชาวแว่นแคว้นนั้นๆ เช่น ชาวแว่นแคว้นกาสี ชาวแว่นแคว้นมคธ เป็นต้น), ในพักกุลัตเถรัจฉริยัพภูตสูตร(ว่าด้วยอัจฉริยธรรมของพระพักกุลเถระ) ได้ระบุถึงการฉันบิณฑิบาตของชาวแว่นแคว้นเพียงแค่ ๗ วัน ของพระพักกุลเถระ(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๑/๒๔๕)

ในโพธิสัมมัชชกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระโพธิสัมมัชชกเถระ) พระเถระได้เล่าอดีตชาติของตนว่าเกิดแต่ในภพภูมิที่ดีมีคนคอยให้ความช่วยเหลือสนับสนุน ทั้งคนภายใน คนภายนอก ชาวนิคม ตลอดจนชาวแว่นแคว้น(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๔/๒๒๖)

ในยุธัญชยจริยา(ว่าด้วยพระจริยาของพระยุธัญชัยกุมาร) ได้ระบุถึงพระราชโอรสนามว่ายุธัญชัยที่มีพระประสงค์จะเสด็จออกผนวช ถูกพระมารดาและพระบิดา ทั้งชาวนิคมชาวแว่นแคว้นอ้อนวอนขอร้องให้ครองราชสมบัติ(ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๔/๗๕๘)

ชาวสะวะระ : ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านสะวะระ, ประชาชนชาวสะวะระ, ชาวสะวะระ เป็นหนึ่งในคนจำนวนมากทุกภูมิภาคทุกสถานะที่ได้เดินทางไปขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี (อดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) แห่งกรุงหงสาวดีในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้าดังข้อความปรากฏในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ตอนหนึ่งว่า ชาวแคว้นอันธกะ (โอฑกะ) ชาวทมิฬ ชาวสากุฬะ ชาวมะละยาฬกะ

SAMPLE

ชาวสะวะระ และชาวโยนก ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘๘/๖๙๒)

ชาวสากุฬะ :ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านสากุฬะ,ประชาชนชาวสากุฬะ,ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ระบุไว้ว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระเถระเกิดเป็นบุตรเศรษฐี แห่งกรุงหงสาวดี มีสิ่งอำนวยความสะดวกพรั่งพร้อม มีคนจากภูมิภาคต่างๆ ทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปเดินทางมาขอความช่วยเหลือ ในจำนวนมีชาวสากุฬะรวมอยู่ด้วยตามข้อความที่มีปรากฏว่าชาวแคว้นอันธกะ (โอฑกะ) ชาวทมิฬ ชาวสากุฬะ ชาวมะละยาฬกะ ชาวสะวะระ และชาวโยนก ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘๘/๖๙๒)

ชาวสานุวินทุกะ:ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านสานุวินทุกะ, ประชาชนชาวสานุวินทุกะ, ชาวสานุวินทุกะเป็นหนึ่งในคนจำนวนมากทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่ได้เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ)แห่งกรุงหงสาวดีในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระดังข้อความมีปรากฏในชตุกัณณิกเถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ตอนหนึ่งว่าชาวแคว้นอันธกะ พวกสมณะโล้นทั้งหมด ชาวกุฏฐละ ชาวสานุวินทกะชาวอาฬวีจีนรัฐ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘๙/๖๙๒)

ชาวสีพี : ชนผู้อาศัยอยู่ในเมืองสีพี,ประชาชนชาวสีพี, (เมืองสีพี มีปรากฏอยู่ในชาดกพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ เล่มที่ ๒๘ โดยเฉพาะในเวสสันดรชาดก ระบุถึงเมืองสีพีว่าเป็นเมืองที่พระเวสสันดรในฐานะพระราชโอรสประทับอยู่) ในสิวิราชชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าสีพี) ระบุถึงพระราชาผู้เป็นพระโพธิสัตว์ของชาวสีพีทั้งหลาย ทรงมีอัธยาศัยในการบำเพ็ญทาน ได้สละดวงตาซึ่งเป็นสิ่งที่สละได้ยากแก่คนชรา(ซึ่งเป็นท้าวสักกะแปลงร่างมาเพื่อทดลอง) แม้จะถูกขอร้องยับยั้งจากชาวสีพีทั้งหลายก็ตามดังข้อความตอนหนึ่งที่พวกอำมาตย์ทูลถามพระเจ้าสีพีว่า พระองค์ทรงปรารถนาอายุ วรรณะ สุข หรือพละอะไรหรือ จึงได้พระราชทาน พระราชาผู้เป็นใหญ่แห่งชาวสีพี จะพึงพระราชทานดวงพระเนตร เพราะเหตุแห่งปรโลกได้อย่างไร (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๖๔/๔๘๐, ๗๗/๔๘๓, ๘๒/๔๘๓)

ชาวสุททกะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านสุททกะ, ประชาชนชาวสุททกะ, ชาวสุททกะ เป็นหนึ่งในจำนวนประชาชนจากภูมิภาต่างๆทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่ได้เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ) แห่งกรุงหงสาวดี ในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้าตามข้อความที่มีปรากฏเป็นหลักฐานในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ตอนหนึ่งว่า ชาวเจลาวกะ

SAMPLE

ชาวอารัมพะ ชาวโอภาสะ ชาวเมฆละ ชาวขุททกะ ชาวสุททกะ จำนวนมาก ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๒/๖๙๒)

ชาวสุปปารกะ :ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านสุปปารกะ,ประชาชนชาวสุปปารกะ, ชาวสุปปารกะ เป็นหนึ่งในจำนวนประชาชนจากภูมิภาคต่างๆ ทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่ได้เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ) แห่งกรุงหงสาวดีในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ตามข้อความที่มีปรากฏเป็นหลักฐานในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ตอนหนึ่งว่า ชาวสุปปารกะ ชาวกุมาร (ชาวมะละกา) ชาวมะลัยชนบท ชาวสุวรรณภูมิ และชาววัชชี เหล่านั้นทั้งหมด ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๔/๖๙๒) ในพาหิยสูตร(ว่าด้วยพระพาหิยะ) คำว่า สุปปารกะ คือชื่อของท่าเรือ ที่อยู่ใกล้ฝั่งทะเลแห่งหนึ่ง ในเขตกรุงสาวัตถี เป็นที่อยู่ของบุรุษชื่อพาหิยะ ทารุจีริยะ(ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๐/๑๘๓)

ชาวสุรัฏฐา : ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านสุรัฏฐา, ประชาชนชาวสุรัฏฐา, ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ระบุไว้ว่า ชาวสุรัฏฐา เป็นหนึ่งในคนจำนวนมากทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ) ตามข้อความที่ท่านกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ชาวโรหกชนบท ชาวลุ่มแม่น้ำสินธุ ชาวจิตกา ชาวเอกกัณณิกนิคม ชาวสุรัฏฐา และชาวอปรันตชนบท ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๓/๖๙๒)

ชาวสุวรรณภูมิ:ชนผู้อาศัยอยู่ในเมืองสุวรรณภูมิ,ประชาชนชาวสุวรรณภูมิ,(สุวรรณภูมิ ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ ใช้คำว่า "สุวรรณภูมิรัฐ" หมายถึง แคว้นสุวรรณภูมิ หรือเมืองสุวรรณภูมิ), แต่ชาวสุวรรณภูมิในที่นี้ ท่านหมายถึงชาวสุวรรณภูมิที่เดินทางไปขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)แห่งกรุงหงสาวดีในสมัยของพระปทุมุตตรพุทธเจ้าตามข้อความที่มีปรากฏในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ตอนหนึ่งว่า ชาวสุปปารกะ ชาวกุมาร (ชาวมะละกา) ชาวมะลัยชนบท ชาวสุวรรณภูมิ และชาววัชชี เหล่านั้นทั้งหมด ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๔/๖๙๒)

ชาวหัตถิบุรี : ชนผู้อาศัยอยู่ในกรุงหัตถิบุรี, ประชาชนชาวหัตถิบุรี ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ระบุว่า ชาวหัตถิบุรี เป็นหนึ่งในคนจำนวนมากทั่วทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติของชตุกัณณิกเถระ)แห่งกรุงหงสาวดีในสมัยของพระปทุมุตตร

SAMPLE

พุทธเจ้าตามข้อความที่มีปรากฏเป็นหลักฐานว่า ชาวแคว้นมธุระ ชาวแคว้นโกศล ชาวแคว้นกาสี ชาวหัตถิบุรี ชาวแคว้นอิสินทะ ชาวแคว้นมักกละ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๑/๖๙๒)

ชาวอปรันตชนบท : ชนผู้อาศัยอยู่ในอปรันตชนบท, ประชาชนชาวอปรันตชนบท, คนในชนบทชื่อว่าอปรันตะ, ชาวอปรันตชนบทเป็นหนึ่งในคนจำนวนมากทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่ได้เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)แห่งกรุงหงสาวดีในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้าตามหลักฐานที่ปรากฏในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ตอนหนึ่งว่าชาวโรหกชนบท ชาวลุ่มแม่น้ำสินธุ ชาวจิตกา ชาวเอกกัณณิกนิคม ชาวสุรัฏฐา และชาวอปรันตชนบทต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๓/๖๙๒)

ชาวอลสันทกะ: ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านอลสันทกะ,ประชาชนชาวอลสันทกะ ในชตุกัณณิกเถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ) ระบุไว้ว่า ชาวอลสันทกะเป็นหนึ่งในคนจำนวนมากทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่ได้เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)แห่งกรุงหงสาวดี ในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้าตามหลักฐานที่มีปรากฏว่า ชาวอลสันทกะ ชาวปัลลวกะ ชาวปัพพตะ ชาวนัคคมารุหะ ชาวพาหิกะ และชาวแคว้นเจตปุตตะ ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๐/๖๙๒)

ชาวอังคะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นอังคะ, ประชาชนชาวอังคะ, (แคว้นอังคะ เป็นหนึ่งใน ๑๖ แคว้นใหญ่ ในสมัยครั้งพุทธกาล มีเมืองหลวงชื่อจัมปา) ในมหาสกุลุทายิสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่อสกุลุทายี สูตรใหญ่)สกุลุทายีปริพาชกได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ชาวมคธและชาวอังคะโชคดีกว่าคนแคว้นอื่น เพราะเต็มไปด้วยเจ้าลัทธิ คณาจารย์ ศาสดาต่างๆ ผู้มีความรู้ มีคุณความดี และมีชื่อเสียง ดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า เป็นลาภของชาวอังคะและชาวมคธหนอ ชาวอังคะและ ชาวมคธได้ดีแล้วหนอ ที่สมณพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี เข้าจำพรรษา ณ กรุงราชคฤห์แล้ว(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๘/๒๘๐)

ชาวอังคุตตราปะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในแคว้นอังคุตตราปะ, ประชาชนชาวอังคุตตราปะ, (แคว้นอังคุตตราปะ มีเมืองหลวงเป็นเพียงนิคม ชื่ออาปณะ)

ในโปตลิยสูตร(ว่าด้วยคหบดีชื่อโปตลิยะ)ได้ระบุถึงชาวอังคุตตราปะไว้ว่าสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นิคมของชาวอังคุตตราปะชื่ออาปณะ แคว้นอังคุตตรา

SAMPLE

ปะ ทรงแสดงธรรมโปรดโปตลิยคหบดีเกี่ยวกับเรื่องการตัดโวหาร ๘ ประการ โทษแห่งกาม ๗ ประการ และวิชชา ๓ ประการ จนทำให้โปติลยคหบดี(ซึ่งตอนแรกไม่พอใจพระพุทธเจ้าที่เรียกตนเองว่า คหบดี เฉยๆ) ได้ประกาศตนเป็นอุบาสก(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑/๓๕)

ชาวอารัมพะ: ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านอารัมพะ, ประชาชนชาวอารัมพะ ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ท่านพระชตุกัณณิกเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของท่านว่าในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านเกิดในตระกูลเศรษฐี เมืองหงสาวดี ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสุขสบายเพียบพร้อมห้อมล้อมด้วยสิ่งที่น่าใคร่ทุกประการ คนทุกหมู่เหล่าทั้งสมณะพราหมณ์และประชาชนทั่วไปต่างมาหาเพื่อขอความช่วยเหลือจากท่านถึงบ้าน ในจำนวนผู้ที่มาขอความช่วยเหลือเหล่านั้น มีชาวอารัมพะรวมอยู่ด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งท่านกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าชาวเจลาวกะ ชาวอารัมพะ ชาวโอภาสะ ชาวเมฆละ ชาวขุททกะ ชาวสุททกะ จำนวนมาก ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๒/๖๙๒)

ชาวอาฬวีจีนรัฐ :ชนผู้อาศัยอยู่ในอาฬวีจีนรัฐ, ประชาชนชาวอาฬวีจีนรัฐ, ในที่นี้ พระชตุกัณณิกเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของท่านว่าในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านเกิดเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงหงสาวดี ดำรงชีวิตอยู่อย่างสุขสบาย เพียบพร้อมห้อมล้อมด้วยกามคุณทั้งหลาย คนทุกหมู่เหล่า ไม่ว่าจะเป็นประชาชนทั่วไป คนยากจนเข็ญใจและนักบวชทั้งหลาย ต่างก็มาหามาขอความช่วยเหลือถึงในเรือน ในจำนวนผู้ที่มาหานั้นมีชาวอาฬวีจีนรัฐรวมอยู่ด้วยดังข้อความตอนหนึ่งที่ท่านกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณิกเถระ)ว่าชาวแคว้นอันธกะพวกสมณะโล้นทั้งหมด ชาวกุฏฐลละ ชาวสานุวินทกะ ชาวอาฬวีจีนรัฐต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘๙/๖๙๒)

ชาวเอกกัณณิกนิคม:ชนผู้อาศัยอยู่ในเอกกัณณิกนิคม,ประชาชนชาวเอกกัณณิกนิคม,ประชาชนในนิคมชื่อเอกกัณณิกะ,ชาวเอกกัณณิกนิคมเป็นหนึ่งในจำนวนผู้คนมากมากทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ)แห่งกรุงหงสาวดีในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้าดังข้อความตอนหนึ่งมีปรากฏในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระชตุกัณณกเถระ)ว่าชาวโรหกชนบท ชาวลุ่มแม่น้ำสินธุ ชาวจิตกา ชาวเอกกัณณิกนิคม ชาวสุรัฏฐา และชาวอปรันตชนบทต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๓/๖๙๒)

SAMPLE

ชาวโอกกลชนบท : ชนผู้อาศัยอยู่ในโอกกลชนบท, ประชาชนชาวโอกกลชนบท,ประชาชนในชนบทชื่อโอกกละในมหาจัตตารีสกสูตร(ว่าด้วยธรรมบรรยายชื่อมหาจัตตารีสกะ) ได้ระบุถึงชาวโอกกลชนบท ๒ พวก คือพวกวัสสะและพวกภัญญะไม่อาจติเตียนคัดค้านธรรมบรรยายชื่อว่ามหาจัตตารีสกะได้เพราะกลัวถูกนินทาว่าร้าย ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายตอนหนึ่งว่า แม้พวกวัสสะและพวกภัญญะชาวโอกกลชนบท ผู้เป็นอเหตุกวาทะ อกิริยวาทะ นัตถิกวาทะ เหล่านั้น ก็ยังเข้าใจธรรมบรรยายชื่อว่ามหาจัตตารีสกะ ว่าไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะกลัวการนินทาการว่าร้าย และการแข่งดี (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๓/๑๘๓)

ชาวโอภาสะ : ชนผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านโอภาสะ, ประชาชนชาวโอภาสะ, ชาวโอภาสะ เป็นหนึ่งในหมู่คนจำนวนมากจากทุกภูมิภาคทุกสถานะทั้งนักบวชและคนทั่วไปที่เดินทางมาขอความช่วยเหลือกับบุตรเศรษฐี(อดีตชาติพระชตุกัณณิกเถระ) แห่งกรุงหงสาวดี ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ในชตุกัณณิกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของชตุกัณณิกเถระ)ว่า ชาวเจลาวกะ ชาวอารัมพะ ชาวโอภาสะ ชาวเมฆละ ชาวขุททกะ ชาวสุททกะ จำนวนมาก ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙๒/๖๙๒)

ชำระทิพยจักษุ : ได้จักษุทิพย์,ตาทิพย์คือมีญาณที่ทำให้มองเห็นเหนือคนธรรมดา,ชำระทิพพจักขุญาณให้หมดจด คือได้ญาณอันสามารถทำรูปทั้งเป็นของทิพย์ ทั้งของมนุษย์ ไม่ว่าจะอยู่ไกล อยู่ภายนอกรวมทั้งที่ละเอียดยิ่งให้แจ่มแจ้งได้เหมือนเห็นรูปปกติที่มาสู่คลองด้วยนัยน์ตาตามปกติโดยการทำให้บริสุทธิ์ด้วยการภาวนาในอุรุเวลกัสสปเถรคาถา(ภาษิตของพระอุรุเวลกัสสปเถระ)พระอุรุเวลกัสสปเถระได้กล่าวถ้อยคำ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณวิเศษที่ท่านได้รับหลังจากบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วหนึ่งในนั้นก็คือได้ชำระทิพยจักษุให้หมดจด ตามหลักฐานที่มีระบุไว้ตอนหนึ่งว่า เรารู้ขันธ์ที่อาศัยอยู่มาก่อน ได้ชำระทิพยจักษุให้หมดจดแล้ว มีฤทธิ์รู้จิตของผู้อื่น และบรรลุทิพพโสตญาณ", ในอัญญตราเถรีคาถา(ภาษิตของพระอัญญตราเถรี) พระอัญญตราเถรี ก็ได้กล่าวภาษิตถึงคุณวิเศษที่ท่านได้รับมีการชำระทิพยจักษุให้หมดจด เป็นต้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๗๙/๔๐๔,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๗๐/๕๖๗,ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒ /๓๗๙/๙๔)

ชำแรกกิเลส : ทำลายกิเลส, เจาะกิเลส ,ประหารกิเลส, ทำให้กิเลสบรรเทาเบาบางจนกระทั่งไม่มีอีกต่อไป,ผู้ที่จะสามารถชำแรกกิเลสได้นั้นจะต้องเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ เรียกตามศัพท์ธรรมะว่า นิพเพธิกปัญญา(ปัญญาชำแรกกิเลส) ดังข้อความตอนหนึ่งมีระบุไว้ว่า เป็นผู้มีปัญญาประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ

SAMPLE

ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗๙/๒๘๙,๑๐๓๓/๕๕๔, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๑๘, ๕๐/๑๐๙)

ในอรรถกถาท่านอธิบายเสริมว่า ปัญญาชำแรกกิเลสหมายถึงทั้งวิปัสสนาปัญญาและมรรคปัญญาอันเป็นอริยะ มรรคปัญญาชื่อว่าเป็นเครื่องชำแรกกิเลส เพราะใช้ในความหมายว่าเจาะ คือทำลายกองโลภะ กองโทสะ กองโมหะ ที่ยังไม่เคยเจาะ ไม่เคยทำลายเลย ด้วยอำนาจสมุจเฉทปหาน วิปัสสนาปัญญาชื่อว่าเครื่องชำแรกกิเลสด้วยอำนาจตทังคปหาน จะกล่าวว่า วิปัสสนานั้น ชื่อว่าเครื่องชำแรกกิเลส เพราะเป็นไปพร้อมเพื่อได้มรรคปัญญา ก็ควร(องฺ.ปญฺจก.อ.(ไทย)๓/๒/๒)

ชิคุจฉิตัพพสูตร :สูตรว่าด้วยบุคคลที่ควรรังเกียจ, ชิคุจฉิตัพพสูตร เป็นสูตรที่ ๗ จาก ๑๐ สูตร แห่งปุคคลวรรค(หมวดว่าด้วยบุคคล) ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ ในพระสูตรนี้พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคล ๓ ประเภทคือ (๑)บุคคลที่ควรรังเกียจ ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้ (๒)บุคคลที่ควรวางเฉย ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้ (๓)บุคคลที่ควรเสพ ควรคบควรเข้าไปนั่งใกล้,ตั้งชื่อสูตรว่าชิคุจฉิตัพพสูตร(ว่าด้วยบุคคลที่ควรรังเกียจ)โดยการนำเอาบุคคลประเภทแรกลำดับที่๑มาตั้งเป็นชื่อสูตร (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๗/๑๗๕)

ชิงช้าชาลี : ชื่อไม้เถาชนิดหนึ่ง(ขุทฺทปุปฺผิโย),ชื่อไม้เถาชนิดคล้ายบอระเพ็ด แต่เถาค่อนข้างเกลี้ยง ใช้ทำยาได้

ในมหาวนวัณณนา(พรรณนากัณฑ์มหาพน) ได้ระบุไว้ว่า ภูเขาคันธมาทน์ที่พระเวสสันดรได้ไปประทับอยู่นั้น อุดมสมบูรณ์ด้วยไม้ชนิดต่างๆ รวมทั้งชิงช้าชาลีด้วย เห็นได้จากข้อความที่อัจจุตฤาษีบอกทางไปภูเขาคันธมาทน์แก่พราหมณ์ชูชกตอนหนึ่งว่าที่ใกล้สระนี้มีเถาโคกกระออมนมตำเลีย เถาหญ้านางเถาชะเอม ไม้อโศก ต้นเทียน บอระเพ็ดไฟ ชิงช้าชาลี(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๕๓/๕๐๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ชิณณสูตร : สูตรว่าด้วยความแก่, ชิณณสูตร เป็นสูตรที่ ๕ จาก ๑๓ สูตร แห่งกัสสปสังยุต พระพุทธเจ้าตรัสพระสูตรนี้ ขณะประทับอยู่ ณ เวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ทรงปรารภถึงความแก่ของท่านพระมหากัสสปเถระ ตามข้อความตอนหนึ่งที่มีปรากฏในพระสูตรนี้ว่า กัสสปะ บัดนี้เธอแก่แล้ว ผ้าป่านบังสุกุลเหล่านี้ของเธอหนัก ไม่น่านุ่งห่ม เพราะฉะนั้น เธอจงใช้สอยคหบดีจีวร จงบริโภคโภชนะที่เขานิมนต์ และจงอยู่ในสำนักของเราเถิด (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๔๘/๒๔๑)

ชิตปราสาท :ชื่อปราสาทหลังหนึ่งในสามหลังของนารทราชกุมาร ในนารทพุทธวงศ์(ว่าด้วยพระประวัติของพระนารทพุทธเจ้า) ระบุว่า ก่อนที่จะเสด็จออกผนวช พระนารทพุทธเจ้า

SAMPLE

เมื่อครั้งทรงครองฆราวาสเป็นนารทราชกุมาร มีปราสาท ๓ หลัง ประกอบด้วย (๑) ชิตปราสาท (๒)วิชิตปราสาท (๓)อภิรามปราสาท ตามหลักฐานที่มีปรากฏตอนหนึ่งว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือชิตปราสาท วิชิตปราสาท และอภิรามปราสาท(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๙/๖๓๗,ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี)๑/๑๙/๒๗๓-๒๗๔)

ชิตเสนะ,พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าชิตเสนะ, ในขัณฑผุลลิยเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระขัณฑผุลลิยเถระ) ระบุไว้ว่า ในอดีตชาติ พระขัณฑผุลลิยเถระ ได้เคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าชิตเสนะ ตามข้อความที่ท่านได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ในกัปที่ ๗๗ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ พระนามว่าชิตเสนะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๕/๓๖๐)

ชินโคดม : พระนามหนึ่งในหลายๆ พระนามของพระพุทธเจ้า, พระนามว่า "ชินโคดม(ชินํ วนฺทถ โคตมํ) มีปรากฏ ในอาฏานาฏิยสูตร(ว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ) พระสูตรนี้ในส่วนที่เป็นคาถาท้าวเวสสุวรรณเป็นผู้แต่งกราบทูลถวายแด่พระพุทธเจ้าเพื่อนำไปให้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา สวดป้องกันอันตรายจากยักษ์ทั้งหลายที่จะมาทำร้าย เนื้อหาเป็นกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ คือ พระวิปัสสีพุทธเจ้า พระสิขีพุทธเจ้า พระเวสสภูพุทธเจ้า พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า และพระโคดมพุทธเจ้า, ชินโคดม หมายถึงพระโคดมพุทธเจ้านั่นเอง, เป็นการบอกแก่ยักษ์เกเรทั้งหลายว่าแม้แต่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ และอมนุษย์ทั้งหลายยังรู้ในพระพุทธคุณและถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า จึงไม่ควรคิดที่จะมาทำอันตรายหรือเบียดเบียนผู้ที่สวดมนต์บทนี้ ดังข้อความตอนหนึ่งมีปรากฏว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมนุษย์ว่า พวกท่านถวายอภิวาทพระชินโคดม หรือพวกอมนุษย์ตอบว่า“พวกเราถวายอภิวาทพระชินโคดม ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอถวายอภิวาทพระพุทธโคดมผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๘/๒๒๒,๒๘๐/๒๒๕,ที.ปา.(บาลี)๑๑/๒๗๘/๑๘๑)

ชิ้นเนื้อ,ข้อเปรียบเทียบกับกาม : ชิ้นของเนื้อ, เนื้อส่วนย่อยที่แยกออกจากส่วนใหญ่ในร่างกาย, ในทุติยโยธาชีวสูตร(ว่าด้วยนักรบอาชีพ สูตรที่ ๒) พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบกามทั้งหลายด้วยข้ออุปมาต่างๆหนึ่งในนั้นคือทรงเปรียบเทียบกามทั้งหลายว่าเป็นเหมือนชิ้นเนื้อ ดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า ..กามทั้งหลายเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๖/๑๓๔)

SAMPLE

ในอรรถกถาท่านอธิบายเสริมว่า ชื่อว่าเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ เพราะอรรถว่าทั่วไปแก่คนจำนวนมาก (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี)๓/๗๖/๕๖)

ชิวหา : ลิ้น, อวัยวะที่อยู่ในปาก มีหน้าที่ (๑)กลั้วอาหารให้เข้ากันแล้วส่งลงในลำคอ (๒) ช่วยในการออกเสียง(๓)ให้รู้รส, ชิวหา หรือลิ้น เป็นหนึ่งในอายตนะภายใน ๖ ประกอบด้วย จักขุ(ตา) โสตะ(หู) ฆาน(จมูก) ชิวหา(ลิ้น) กาย(ร่างกาย) มโน(ใจ) คู่กับอายตนะภายนอก ๖ ประกอบด้วย รูปะ(รูป) สัททะ(เสียง) คันธะ(กลิ่น) รสะ(รส) โผฏฐัพพะ(สัมผัสทางกาย) ธรรมารมณ์(อารมณ์ที่เกิดกับใจ) ทั้งสองนี้เป็นแดนเชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้(อารมณ์)เป็นสิ่งที่ทำให้จิตยึดเหนี่ยว พระพุทธเจ้ามักจะนำอายตนะภายในและอายตนะภายนอกนี้มาอธิบายธรรมะอยู่เสมอ เพราะเป็นสิ่งที่มนุษย์รู้สึกสัมผัสในชีวิตประจำวัน เช่นที่ตรัสไว้ในอาทิตตปริยายสูตรตอนหนึ่งว่าโสตะ(หู)เป็นของร้อน เสียงทั้งหลายเป็นของร้อนฯลฯ ฆานะ(จมูก)เป็นของร้อน กลิ่นทั้งหลายเป็นของร้อนฯลฯชิวหา(ลิ้น)เป็นของร้อนรสทั้งหลายเป็นของร้อนฯลฯกาย เป็นของร้อน โผฏฐัพพะ(สิ่งที่กายสัมผัสถูกต้อง)ทั้งหลายเป็นของร้อนฯลฯ มนะ(ใจ) เป็นของร้อน ธรรม(อารมณ์)ทั้งหลายเป็นของร้อน ฯลฯ

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่นวิ.ม.(ไทย)๔/๕๔/๖๔,ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๘/๑๐๖, ๒๙๕/๑๐๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๒๙, ๔๐๑/๓๓๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๒/๓๓๖, ๓๘๕/๔๓๕,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๕/๑๙๗,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๖/๑๓๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๐๒/๓๒๐,๓๒๒/๓๓๕,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๐๖/๑๒๐, ๑๐๗/๑๒๐, ๑๑๐/๑๒๔, ๔๑๖/๔๘๗, ๑/๒,๑๘/๒/๒, ๖๒/๕๑,๑๐๕/๑๒๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๑๐/๑๔๒,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๒/๒๔๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๙,๒๑/๒๙,๑๒๓/๑๘๘,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๙๑/๔๐๕,๕๑๐/๕๔๖,อภิ.ย.(ไทย)๓๙/๙๙/๒๐๑,๑๔๕/๒๓๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๐/๘๘๒,๑๗/๘๙๐,๘๒/๘๕๔,๔๓๕/๒๘๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒/๕๖๐, ๗๖/๕๙, ๘๖/๒๑๐,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ชิวหาที่เป็นภายใน :ลิ้นที่มีในภายใน, เป็น ๑ ใน ๖ ของอายตนะที่เป็นไปในภายใน พระโยคาวจรกำหนดชิวหาที่เป็นภายในคือกำหนดว่า ชิวหาเกิดเพราะอวิชชา ชิวหาเกิดเพราะตัณหา ชิวหาเกิดเพราะกรรม ชิวหาเกิดเพราะอาหาร ชิวหาเกิดเพราะอาศัยมหาภูตรูป เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิ (ความยินดี) ได้เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะ (ความกำหนัด) ให้ดับย่อมละสมุทัย (เหตุเกิด)ได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะ (ความยึดถือ) ได้ พระโยคาวจรกำหนดชิวหาที่เป็นภายใน อย่างนี้ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๖/๑๑๑)

SAMPLE

ชิวหาธาตุ : ธาตุคือชิวหาประสาท, โฆสิตคหบดีเข้าไปหาพระอานนท์แล้วถามว่าธาตุต่าง ๆ เป็นอย่างไร พระอานนท์ตอบว่า คหบดี (๑) ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาประสาท) คือ รสที่น่าพอใจ และชิวหาวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนาจึงเกิด (๒) ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาประสาท) คือ รสที่ไม่น่าพอใจ และชิวหาวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนาทุกขเวทนาจึงเกิด (๓) ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาประสาท) คือรสที่น่าพอใจ และชิวหาวิญญาณมีอยู่ เพราะอาศัยผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาจึงเกิด (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๒๙/๑๕๖)

ชิวหานิมิต : ชิวหาที่เป็นเครื่องหมาย, ถามว่า ในรูปธาตุนั้น มีฆานนิมิต ชิวหานิมิต และกายนิมิตมิใช่หรือ พระสกวาทีตอบว่า ใช่ พระปรวาทีกล่าวว่า หากในรูปธาตุนั้น มีฆานนิมิต ชิวหานิมิต และกายนิมิต ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า อัตภาพที่ประกอบด้วยอายตนะ ๖ มีอยู่ในรูปธาตุ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๒๓/๕๖๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระปรวาที หมายถึงภิกษุในนิกายอันธกะ (อภิ.ปญฺจ.อ. ๕๑๗- ๕๑๘/ ๒๓๖)

ชิวหาประสาท: การรับรู้ทางลิ้น พระสกวาทีถามว่า ชิวหาประสาท (ธาตุคือชิวหาประสาท) รสารมณ์ ชิวหาวิญญาณอาโปธาตุ มนสิการ ที่เป็นอดีตมีอยู่ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ใช่ พระสกวาทีถามว่า บุคคลลิ้มรสที่เป็นอดีตได้ด้วยชิวหาประสาท(ธาตุคือชิวหาประสาท) ที่เป็นอดีตใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๒๘๙/๑๙๒)

ชิวหายตนะ: อายตนะคือลิ้น, เป็น ๑ ในอายตนะภายใน ๖, พระสกวาทีถามว่า อัตภาพประกอบด้วยอายตนะ ๖ มีอยู่ในรูปธาตุใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ใช่ และพระสกวาทีถามว่า ในรูปธาตุนั้น มีชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น) ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ใช่ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๑๙/๕๕๘)

ชิวหาวิญญาณ : ความรู้อารมณ์ทางลิ้น, ชิวหาวิญญาณ เป็น ๑ ในอายตนะภายใน ๖ ประการ, พระสกวาทีถามว่า ชิวหาประสาท (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น) รสารมณ์ ชิวหาวิญญาณอาโปธาตุ มนสิการที่เป็นอดีตมีอยู่ใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ใช่ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๘๙/๑๙๒)

ชิวหาวิญญาณธาตุ : ธาตุคือความรู้อารมณ์ทางลิ้น,ธาตุคือชิวหาวิญญาณ, เป็น ๑ ในอายตนะภายใน ๖ ประการ, พระสกวาทีกล่าวว่า ท่านหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ และดุจหยั่งรู้จักขุวิญญาณธาตุ ดุจหยั่งรู้โสตวิญญาณธาตุ ดุจหยั่งรู้ฆานวิญญาณธาตุ ดุจหยั่งรู้

SAMPLE

ชิวหาวิญญาณธาตุ (ธาตุคือชิวหาวิญญาณ) ดุจหยั่งรู้กายวิญญาณธาตุ ดุจหยั่งรู้มโนวิญญาณธาตุ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๐/๑๘)

ชิวหาสมบัติ: ความถึงพร้อมแห่งลิ้น(ชิวหา) ในคัมภีร์ปัฏฐานอธิบายว่า บุคคลเมื่อปรารถนาจักขุสมบัติที่เป็นอนาคต เมื่อปรารถนาโสตสมบัติ ฆานสมบัติ ชิวหาสมบัติ กายสมบัติ วรรณสมบัติ สัททสมบัติ คันธสมบัติ รสสมบัติ โผฏฐัพพสมบัติ จึงให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถศีลเป็นต้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘/๕๖๓)

ชิวหาสัมผัส: ความกระทบทางลิ้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์ถ้าเวทนา คือเวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัส เวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัส เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัส เวทนาที่เกิดจากชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น) เวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส และเวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัส ไม่ได้มีแก่ใครๆ ในภพไหนๆ ทั่วทุกแห่ง เมื่อเวทนาไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะเวทนาดับไป ตัณหาจะปรากฏได้หรือ พระอานนท์ทูลว่าปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๒/๖๐)

ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา: เวทนาที่เกิดจากชิวหาสัมผัส, สัมผัสทางลิ้น,เป็น ๑ ในเวทนา ๖, ทิฏฐิคือความยึดมั่นถือมั่นชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส)ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๒๓/๑๘๙)

ชิวหินทรีย์ : อินทรีย์คือลิ้น,ความเป็นใหญ่ทางลิ้น, พระสกวาทีถามว่า วามสำรวมจักขุนทรีย์เป็นจักขุกรรมใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น พระสกวาทีถามว่า ความสำรวมกายินทรีย์เป็นกายกรรมใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ใช่ พระสกวาทีถามว่า ความสำรวมโสตินทรีย์ ความสำรวมฆานินทรีย์ ความสำรวมชิวหินทรีย์ (อินทรีย์คือลิ้น) เป็นชิวหากรรมใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย๓๗/๖๓๐/๖๘๙)

ชี้แจงให้เห็นชัด : ทำความเข้าใจให้ชัดเจน, แสดงให้เห็นชัด พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ได้สนทนาธรรมกับพระนางมหาปชาบดีโคตรมีว่า โคตมี พวกภิกษุณีไม่ประมาท ยังมีความเพียร มีความมุ่งมั่นอยู่หรือ พระนางกราบทูลว่า ภิกษุณีทั้งหลายจะมีความไม่ประมาทแต่ที่ไหน พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้พวกภิกษุณีให้ซักบ้าง ให้ย้อมบ้าง ให้สางบ้าง จึงละเลยอุทเทส ปริปุจฉา อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นชัดชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา ส่นพระเถรีถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคทำประทักษิณแล้วจากไป (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๗๖/๑๐๑)

ชีเปลือย : คนไม่นุ่งผ้า, นักบวชไม่ไม่ใช้ผ้า, อเจลกคนใดคนหนึ่งอยู่ในลัทธิปริพาชก, ปัณฑรกนาคราช คร่ำครวญว่า ภัยที่ตนเองก่อขึ้นย่อมติดตามคนไร้ปัญญาพูดจาพล่อย ๆ ไม่

SAMPLE

ปกปิดความรู้ ขาดความระมัดระวัง ไม่ไตร่ตรองให้รอบคอบเหมือนพญาครุฑไล่จับปัณฑรกนาคราช เราไว้วางใจอเจลก (ชีเปลือย)ว่า ผู้นี้เป็นสมณะชาวโลกนับถืออบรมตนดีแล้วได้เปิดเผยบอกความลับแก่เขา จึงล่วงเลยประโยชน์ ร้องไห้อยู่อย่างลำเค็ญ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๖๑/๕๗๗)

ชีพิตักษัย : การสิ้นชีวิต,ตาย พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม กรุงโกสัมพีบุตรเจ้าโกลิยะนามว่ากกุธะ เป็นอุปัฏฐากของท่านพระมหาโมคคัลลานะสิ้นชีพิตักษัย (การสิ้นชีวิตหรือตาย) ได้ไม่นาน เข้าถึงชั้นกายมโนมัยใดชั้นหนึ่ง เป็นผู้ได้อัตภาพใหญ่เหมือนคามเขตในแคว้นมคธ สองสามหมู่ เพราะการได้อัตภาพนั้น เขาจึงไม่ทำตนให้เดือดร้อนไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๐/๑๗๐)

ชีวกโกมารภัจกุมาร : กุมารชื่อว่าชีวกโกมารภัจ, ท่านผู้นี้เป็นบุตรของหญิงงามเมืองชื่อว่าสาลวดี ในกรุงราชคฤห์ ต่อมานางมีครรภ์จึงคิดว่าธรรมดาสตรีมีครรภ์ไม่เป็นที่ชอบใจของบุรุษ ถ้าใครทราบว่าเรามีครรภ์ ลาภผลของเราจะเสื่อม เมื่อนางมีครรภ์ครบกำหนดคลอด จึงได้คลอดบุตรชายได้กำชับหญิงรับใช้ว่า เธอจงวางทารกคนนี้ในกระด้งเก่า ๆ แล้วนำออกไปทิ้งที่กองขยะ ในเวลาเช้าเจ้าชายอภัยกำลังเสด็จเข้าสู่พระราชวัง ได้ทอดพระเนตรเห็นทารกนั้นถูกฝูงกาแวดล้อมจึงตรัสถามคนทั้งหลายว่า ฝูงการุมล้ออะไรคนเหล่านั้นทูลว่า ทารกพระเจ้าข้า เจ้าชายอภัยทรงทราบว่า ทารกยังไม่ตายจึงตรัสว่า จงนำทารกไปในพระราชวังของเรา คนเหล่านั้นรับสนองพระบัญชาแล้ว นำทารกนั้นไปวังเจ้าชายมอบให้แม่นมว่าโปรดเลี้ยงไว้ด้วยแล้วตั้งชื่อทารกนั้นว่า ชีวก เพราะบ่งถึงคำว่า ยังมีชีวิตอยู่ตั้งชื่อว่า โกมารภัจ เพราะเป็นผู้ที่เจ้าชายรับสั่งให้เลี้ยงไว้ (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๘/๑๘๑)

ชีวกโกมารภัจมาณพ : มาณพชื่อว่าชีวกโกมารภัจ, ท่านผู้นี้เป็นบุตรของหญิงงามเมืองชื่อว่าสาลวดี ในกรุงราชคฤห์เจริญวัยรู้เดียงสาเขาเข้าเฝ้าเจ้าชายอภัยทูลถามว่า ใครคือบิดามารดาของเขา เจ้าชายอภัยรับสั่งว่า ตัวเราก็ไม่รู้จักมารดาของเจ้า แต่เราคือบิดาของเจ้าเพราะเราให้เลี้ยงเจ้าไว้ (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๘/๑๘๑)

ชีวกโกมารภัจ,หมอ : หมอชื่อว่าชีวกโกมารภัจ,นายแพทย์, ท่านผู้นี้เป็นหมอประจำราชสำนักและเป็นหมอประจำพระพุทธเจ้า เขาคิดว่า คนที่ไม่มีศิลปะจะเข้าพึ่งราชสกุลนี้ได้ยาก เราควรเรียนศิลปวิทยาไว้จึง เดินทางไปเรียนแพทย์ที่กรุงตักกสิลา ไม่กราบทูลลาเจ้าชายอภัย ลอบเดินทางรอนแรมไปจนถึงกรุงตักกสิลา เข้าไปหานายแพทย์ทิศาปาโมกข์ตั้งสำนักอยู่ ณ กรุงตักกสิลาแล้วเรียนวิชาแพทย์เรียนได้มาก เรียนได้รวดเร็ว ทรงจำได้ดี ที่เรียนไว้ก็ไม่ลืมเลือนพอล่วงมาได้ ๗ ปี เข้าไปหานายแพทย์ถามว่า ท่านอาจารย์ผมเดินไปรอบ ๆ กรุงตักกสิลาในระยะ ๑ โยชน์แล้ว ไม่พบเห็นสิ่งใดที่ไม่เป็นตัวยา

SAMPLE

สักอย่างหนึ่ง นายแพทย์บอกว่า พ่อชีวก เธอเรียนได้ดีแล้ว ความรู้เท่านี้พอครองชีพได้แล้วได้ให้เสบียงเดินทางเล็กน้อยแก่หมอชีวกโกมารภัจ (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๘/๑๘๒)

ชีวกโกมารภัจจ์, อุบาสก : อุบาสกชื่อว่าชีวกโกมารภัจจ์, หมอชีวกโกมารภัจเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับทูลถามว่าพระองค์ผู้เจริญ บุคคลชื่อว่าอุบาสก ด้วยเพียงเหตุอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ชีวก เมื่อใด บุคคลเป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ เป็นผู้ถึงพระธรรมเป็นสรณะและเป็นผู้ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ เมื่อนั้น บุคคลชื่อว่าอุบาสก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ (องฺ.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๒๖/๒๗๐)และหมอชีวกโกมารภัจจ์เลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เลื่อมใสเฉพาะบุคคล (องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๖/๓๒)

ชีวกบุรุษ : บุรุษชื่อว่าชีวกะ,เป็นอดีตชาติของพระโมคคัลลานะในมหานารทกัสสปชาดก ว่าด้วยพระมหานารทกัสสปะผู้ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี พระศาสดาทรงประชุมชาดกว่าอลาตเสนาบดีเป็นพระเทวทัต สุนามอำมาตย์เป็นพระภัททชิ วิชัยอำมาตย์เป็นพระสารีบุตร ชีวกบุรุษเป็นพระโมคคัลลานะ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๔๓/ ๓๙๐)

ชีวกวัตถุ : เรื่องหมอชีวก, ประวัติของหมอชีวกโกมารภัจ,พระผู้มีพระภาคตรัสสอนธรรมแก่หมอชีวกว่า ผู้บรรลุจุดหมายปลายทางแล้วไร้ความโศก หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ละกิเลสเครื่องร้อยรัด ๔ ได้หมดย่อมไม่มีความเร่าร้อน (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙๐/๕๖)

ชีวกสูตร๑ : พระสูตรว่าด้วยหมอชีวกโกมารภัจ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ชีวกัมพวัน กรุงราชคฤห์ หมอชีวกโกมารภัจเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ทูลถามว่า พระองค์ผู้เจริญ อุบาสกชื่อว่าผู้มีศีล ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระพุทธองค์ตรัสว่า ชีวก เมื่อใด อุบาสกเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติผิดในกามทั้งหลาย เว้นจากการพูดเท็จเว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เมื่อนั้นอุบาสกชื่อว่าเป็นผู้มีศีล(องฺ.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๒๖/๒๗๐)

ชีวกสูตร๒: พระสูตรว่าด้วยชีวิตของผู้ทุศีล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การที่ภิกษุทุศีลเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพนี้ เป็นการกระทำที่ต่ำทราม การที่ภิกษุทุศีลประพฤติเช่นนี้ย่อมถูกชาวโลกด่าว่าเจ้าคนนี้อุ้มบาตรเที่ยวขอชาวโลกเลี้ยงชีพ (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๑/๔๖๓)

ชีวกสูตร๓: พระสูตรว่าด้วยหมอชีวกโกมารภัจ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจ กรุงราชคฤห์ หมอชีวกโกมารภัจเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลว่าข้าพระองค์ได้ฟังมาอย่างนี้ว่า ชนทั้งหลายฆ่าสัตว์เจาะจงถวายพระสมณโคดม พระสมณโคดมก็ทรงทราบการนั้น แต่ก็ยังเสวยเนื้อที่เขาฆ่าเจาะจงพระองค์ ที่เขาอาศัยพระองค์ทำ พระพุทธองค์ตรัสว่า ชนเหล่านั้นไม่ชื่อว่าพูดตรงตามที่เรากล่าวไว้

SAMPLE

แต่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ ที่ไม่มีอยู่ เรากล่าวเนื้อที่ภิกษุไม่ควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ (๑) เนื้อที่ตนเห็น (๒) เนื้อที่ตนได้ยิน (๓) เนื้อที่ตนสงสัย เรากล่าวเนื้อที่ภิกษุควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ (๑) เนื้อที่ตนไม่เห็น (๒) เนื้อที่ตนไม่ได้ยิน (๓) เนื้อที่ตนไม่สงสัย (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๑/๔๘)

ชีวกัมพวนปฏิสัลลานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้นในชีวกัมพวัน, พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ชีวกัมพวัน กรุงราชคฤห์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงหลีกเร้นประกอบความเพียร เมื่อภิกษุหลีกเร้นอยู่ (สิ่งทั้งปวง) ย่อมปรากฏตามความเป็นจริง คือ จักขุปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง รูปปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง จักขุวิญญาณปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง จักขุสัมผัสปรากฏตามความเป็นจริงว่าไม่เที่ยง ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยงเป็นต้น (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๖๑/๑๙๖)

ชีวกัมพวนสมาธิสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเจริญสมาธิในชีวกัมพวัน, พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ชีวกัมพวัน กรุงราชคฤห์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเมื่อภิกษุมีจิตตั้งมั่นแล้ว (สิ่งทั้งปวง) ย่อมปรากฏตามความเป็นจริงคือ จักขุปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง รูปปรากฏตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยงเป็นต้น (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๖๐/๑๙๕)

ชีวกัมพวัน,วิหาร : วิหารชื่อว่าชีวกัมพวัน,ส่วนมะม่วงที่หมอชีวกโกมารภัจสร้างถวาย,วัด,ที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์,พระมหากัสสปะถามพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ พระผู้มีพระภาคตรัสสามัญญผลสูตรที่ไหน พระอานนท์ตอบว่า ณ ชีวกัมพวันวิหาร กรุงราชคฤห์ พระมหากัสสปะถามว่า ตรัสกับใคร พระอานนท์ตอบว่า ตรัสกับพระเจ้าอชาตศัตรู พระมหากัสสปะได้ถามถึงนิทานถามถึงบุคคลในสามัญญผลสูตรถามจนครบทั้ง ๕ นิกาย ได้แก่ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย พระอภิธรรมปิฎก จัดเป็นขุททกนิกาย (วิ.อ.(บาลี) ๑/๒๖) พระมหากัสสปะเป็นผู้ถาม พระอานนท์เป็นผู้ตอบ (วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๔๐/๓๘๑)

ชีวกัมพวัน,อาราม : อารามชื่อว่าชีวกัมพวัน, อารามเป็นที่รื่นรมย์ชื่อว่าชีวกัมพวัน, ภิกษุทั้งหลายจงใจมาในเวลาค่ำคืน ด้วยประสงค์ว่า พวกเราจะชมอิทธิปาฏิหาริย์ของท่านพระทัพพมัลลบุตรจึงพากันเข้าไปหาท่านกล่าวว่า ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผม พระทัพพมัลลบุตรกล่าวว่า ท่านทั้งหลายต้องการพักที่ไหน ข้าพเจ้าจะจัดแจงในที่ไหน ภิกษุเหล่านั้นจงใจอ้างที่ไกลๆ ว่า ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ภูเขาคิชฌกูฏ ที่เหวสำหรับทิ้งโจรที่ชีวกัมพวันเป็นต้นพระทัพพมัลลบุตรเข้าเตโช

SAMPLE

กสิณ ใช้องคุลีส่องแสงสว่างเดินนำหน้าภิกษุ ชี้แจงว่า นี่เตียง นี่ตั่ง นี่ฟูก นี่หมอน นี่ระเบียบกติกาสงฆ์ ควรเข้าเวลานี้ ควรออกเวลานี้เป็นต้น เมื่อจัดแจงเสร็จแล้วจึงกลับมาพระเวฬุวันวิหารตามเดิม (วิ.มหา. (ไทย)๑/๓๘๒/๔๑)

ชีวประวัติ : ประวัติของบุคคล, เป็นคำนาม มาจากคำว่า ชีว และประวัติ หมายถึง ประวัติชีวิตบุคคล (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒) เช่น พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุผู้ได้ทิพยจักษุญาณในสามัญญผลสูตรว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมองอ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมากว่า เรา จุติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล และมีอายุอย่างนั้นๆ จุติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้ เธอระลึกชาติก่อน ได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติ อย่างนี้ (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๔/๘๒)

ชีวโลก : โลกของสัตว์ที่มีชีวิต, สัตว์โลก, ในการันทิยชาดก พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นการันทิยพราหมณ์ กล่าวว่า กระผมเกลี่ยก้อนดินและก้อนหินลงไปจะกระทำแผ่นดินใหญ่นี้ซึ่งมีสาครเป็นขอบเขตให้เรียบเสมอดังฝ่ามือ กระผมจึงทิ้งก้อนหินลงไปที่ซอกเขา พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า มนุษย์คนเดียวไม่สามารถทำแผ่นดินนี้ให้สม่ำเสมอดังฝ่ามือได้ นี่เจ้าการันทิยะ เราสำคัญว่า เจ้าเมื่อปรารถนาจะทำซอกเขานี้ ให้เต็มจะต้องละชีวโลก (โลกของสัตว์ที่มีชีวิต) ไปเสียก่อน การันทิยโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า ถ้ามนุษย์คนเดียวไม่สามารถจะทำแผ่นดินใหญ่ให้เสมอได้ ท่านพราหมณ์ ท่านก็เหมือนกัน จักนำมนุษย์เหล่านี้ซึ่งมีความเห็นต่าง ๆ กันมาสู่อำนาจของตนไม่ได้ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๖/๒๐๕)

ชีวะ : มีชีพ, มีความเป็นอยู่, มีชีวะ, พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์เพราะเรื่องต้นไม้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามพระฉันนะว่า ฉันนะ ทราบว่า เธอใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้าน ชาวนิคม ชาวแว่นแคว้นเคารพบูชาจริงหรือ พระฉันนะทูลรับว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า พระพุทธองค์ทรงตำหนิว่า โมฆบุรุษ ไฉนเธอจึงใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ที่ชาวบ้าน ชาวนิคม ชาวแว่นแคว้นเคารพบูชาเล่า โมฆบุรุษ เพราะพวกชาวบ้านมีความสำคัญว่า ต้นไม้มีชีวะ(มีชีพหรือความเป็นอยู่) โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๖๕/๔๐๒)

SAMPLE

ชีวะกับบุคคล : ชีพกับบุคคล, ความเป็นอยู่กับบุคคล, พระสกวาทีถามว่า เมื่อบัญญัติว่าบุคคลกับชีวะหรือบัญญัติว่า ชีวะกับบุคคล ให้มีความหมายว่า บุคคลโดยไม่แยก ชีวะและบุคคลนี้นั้นมีความหมายอย่างเดียวกันเสมอกัน มีส่วนเท่ากัน มีสภาพเหมือนกันใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ใช่ พระสกวาทีถามว่า กายกับบุคคลเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ใช่ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๗/๔๑)

ชีวะกับสรีระ : ชีพกับร่างกาย, มีความเป็นอยู่กับมีร่างกาย, พระสกวาทีถามว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น พระสกวาทีกล่าวว่า เมื่อบัญญัติว่ากายกับสรีระ หรือบัญญัติว่า สรีระกับกายให้มีความหมายว่า กายโดยไม่แยก สรีระและกายนี้นั้นมีความหมายอย่างเดียวกัน เสมอกันมีส่วนเท่ากัน มีสภาพเหมือนกัน (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๗/๔๑)

ชีวัญชีวกะ, นก :ชื่อนก ในอาฏานาฏิยสูตร พระสูตรว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ณ ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางกองกำลัง ไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่ และด้วยกองทัพนาคหมู่ใหญ่ฉะนั้น มหาชนจึงกล่าวกับท้าวกุเวรมหาราชว่า ท้าวเวสวัณในวิสาณาราชธานีนั้น มีสภาชื่อว่าภคลวดี เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์ มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลิผลเป็นนิจ และในวิสาณาราชธานีนั้น มีเสียงร้องของนกชีวัญชีวกะและนกโอฏฐวจิตตกะ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๕/๒๒๘)

ชีวิต : ความเป็นอยู่,ความเป็นอยู่ของร่างกาย,การดำรงอยู่, การดำรงชีวิต, พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจ กรุงราชคฤห์ ต่อมา พระเจ้าอชาตศัตรู มีอำมาตย์แวดล้อม ประทับนั่งอยู่บนปราสาทชั้นบน พระองค์ทรงสนทนากับอำมาตย์ว่า วันนี้เราควรเข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ ผู้ใดหนอที่จะทำให้จิตใจของเราเบิกบานเลื่อมใสได้ ราชอำมาตย์ผู้หนึ่งกราบทูลว่า ขอเดชะครูปูรณกัสสปะเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะเป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียงมีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี มีประสบการณ์มากบวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก พระองค์โปรดเสด็จเข้าไปหาท่าน เมื่อเสด็จเข้าไปหา พระทัยของพระองค์จะเบิกบานเลื่อมใส (ที.สี. (ไทย)๙/๑๕๔/๔๙)

ชีวิตประเสริฐ : ความเป็นอยู่ที่เลิศ, ความเป็นอยู่ที่ดีงาม, ความเป็นอยู่อย่างประเสริฐ,อาฬวกยักษ์ได้ทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคว่า อะไร เป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐสุดของคนในโลกนี้ อะไร ที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้ อะไร เป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย บุคคลมีความเป็นอยู่อย่างไร นักปราชญ์จึงกล่าวว่า มีชีวิตประเสริฐ พระผู้มี

SAMPLE

พระภาคตรัสตอบว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐสุดของคนในโลกนี้ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้สัจจะเท่านั้นเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย บุคคลมีความเป็นอยู่ด้วยปัญญา นักปราชญ์จึงกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐ (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๔๓)

ชีวิตมทะ : ความมัวเมาในชีวิต,ความมัวเมาในความเป็นอยู่, ในเอกกมาติกาเหล่านั้น ชีวิตมทะ (ความมัวเมาในชีวิต) เป็นไฉน คือความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยชาติ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔)

ชีวิตสังขาร : การปรุงแต่งความเป็นอยู่, การปรุงแต่งชีวิต, พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เวฬุวคาม กรุงเวสาลี ทรงเข้าจำพรรษาในเวฬุวคามแล้ว ทรงพระประชวรอย่างรุนแรง มีทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส จวนเจียนปรินิพพาน พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้น ไม่พรั่นพรึง ทรงดำริว่า การที่เราไม่บอกผู้อุปัฏฐากไม่อำลาภิกษุสงฆ์ปรินิพพานนั้น ไม่เหมาะแก่เรา ทางที่ดี เราควรใช้ความเพียรขับไล่อาพาธนี้ดำรงชีวิตสังขารอยู่ต่อไป (สำ.ม (ไทย) ๑๙/๓๗๕/๒๒๒)

ชีวิตินทริยสูตร: พระสูตรว่าด้วยชีวิตินทรีย์, พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์มี ๓ ประการ คือ (๑) อิตถินทรีย์ (อินทรีย์คืออิตถีภาวะ) (๒) ปุริสินทรีย์ (อินทรีย์คือบุริสภาวะ) (๓) ชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือชีวิต) (สำ.ม (ไทย) ๑๙/๔๙๒/๓๐๓)

ชีวิตินทรีย์ : ความเป็นใหญ่ในความเป็นอยู่, พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คืออริยสัจ๔ อยู่คือ ภิกษุรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ได้แก่พิจารณาเห็นมรณะ คือความจุติ ความเคลื่อนไปความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละความแตกแห่งวามทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๐/๓๒๕)

ชีวิตินทรีย์ที่เป็นรูป : ความเป็นใหญ่ในความเป็นอยู่ที่เป็นรูป,ในชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ นั้น ชีวิตินทรีย์ที่เป็นรูปเป็นอย่างไร คือ อายุความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อาการที่สืบเนื่องกันความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยง ชีวิต ชีวิตินทรีย์แห่งสภาวธรรมที่เป็นรูปเหล่านั้น เรียกว่าชีวิตินทรีย์ที่เป็นรูป (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๑๙๙)

ชีวิตินทรีย์ที่ไม่เป็นรูป: ความเป็นใหญ่ในความเป็นอยู่ที่ไม่เป็นรูป, ในชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ นั้นชีวิตินทรีย์ที่ไม่เป็นรูป เป็นอย่างไร คืออายุความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป

SAMPLE

อาการที่สืบเนื่องกันความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยง ชีวิต ชีวิตินทรีย์แห่งสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปเหล่านั้น เรียกว่า ชีวิตินทรีย์ที่ไม่เป็นรูป (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๑๙๙)

ชื่อที่ดี : ชื่อมงคล, ชื่อที่ไม่เป็นกาลกิณี, ชื่อที่เกี่ยวกับพระพุทธที่เกี่ยวกับพระธรรมที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ คือชื่อที่เขาไม่เย้ยหยัน ไม่เหยียดหยาม ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่นนับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆจัดเป็นชื่อที่ดี (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕/๒๐๓)

ชื่อและโคตร: คำที่ตั้งขึ้นสำหรับเรียกคน สัตว์ สถานที่ และสิ่งของโดยทั่ว ๆ ไปหรือโดยเฉพาะเจาะจง และวงศ์สกุล, เผ่าพันธุ์, ต้นสกุล, ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ลุกจากที่ประทับถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้น พวกยักษ์เหล่านั้นก็ลุกจากที่นั่ง บางพวกถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้น บางพวกประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้น บางพวก ประกาศชื่อและโคตรแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้น (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๔/๒๓๒)

ชื่อและตระกูล: คำที่ตั้งขึ้นสำหรับเรียกคน สัตว์ สถานที่และสิ่งของโดยทั่ว ๆ ไปหรือโดยเฉพาะเจาะจง และกลุ่มคนในวงศ์วานที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน,เป็นญาติกัน

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาคิชฌกูฏแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้ว ฝ่ายยักษ์เหล่านั้น บางพวกถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว บางพวกสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ บางพวกประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้ว บางพวกประกาศชื่อและตระกูลแล้วนั่ง ณ ที่สมควร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๕/๒๑๙)

ชุณหชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าชุณหะ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าชุณหะได้ตรัสกับพราหมณ์ว่า การสมาคมกับคนดีย่อมมีในมนุษย์ทั้งหลายเป็นบางครั้ง ในกาลบางคราว บัณฑิตทั้งหลายไม่ทำการสมาคมหรือสันถวไมตรี หรือแม้คุณความดีที่เขาทำไว้ในกาลก่อนให้เสื่อมสูญไป ส่วนคนพาลทั้งหลายย่อมทำการสมาคมหรือสันถวไมตรี หรือคุณความดีที่ทำไว้ในกาลก่อนให้เสื่อมสูญไปบ้าง คุณเป็นอันมากที่ทำไว้ในคนพาลทั้งหลายก็เสื่อมสูญไปเองบ้าง เป็นความจริง คนพาลทั้งหลายเป็นคนอกตัญญู (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๑/๓๕๗)

ชุณหปักษ์ : ขึ้น ๑ ค่ำของอีกเดือนหนึ่ง, เดือนต่อไป, (วิ.อ. บาลี) ๓/๑๘๖/๑๔๖) พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพมคธรัฐมีพระราชประสงค์จะทรงเลื่อนวันเข้าพรรษาออกไปจึงทรงส่ง

SAMPLE

ทูตไปในสำนักภิกษุทั้งหลายว่า ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายพึงเข้าจำพรรษาในชุณหปักษ์ที่จะมาถึง (วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๖/๒๙๔)

ชูงวง : ชูงวง ในที่นี้หมายถึงมานะ (อง.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๖๑/๑๙๒) สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เภสกฬามิคทายวัน กรุงสุงสุมารคิระ ทอดพระเนตรเห็นพระมหาโมคคัลลานะกำลังนั่งง่วงอยู่ใกล้หมู่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธจึงเสด็จเข้าไปหา เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนออกหรือคู้แขนตรัสถึงอุบายละความง่วงกับพระมหาโมคคัลลานะว่า ถ้าเมื่อเธออยู่อย่างนั้น เธอยังละความง่วงนั้นไม่ได้ พึงสำเร็จสีหไสยา(การนอนดุจราชสีห์)โดยตะแคงข้าง มีสติสัมปชัญญะพอตื่นขึ้น ก็รีบลุกขึ้นด้วยตั้งใจว่า เราจักไม่ประกอบความสุขในการนอน ไม่ประกอบความสุขในการเอกเขนก ไม่ประกอบความสุขในการหลับ โมคคัลลานะ เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักไม่ชูงวงเข้าไปยังตระกูล (อง.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๗)

เชฏฐภาดา: พี่ชายผู้เจริญที่สุด, พี่ชายคนโต, พระราชาทรงสรรเสริญฆตบัณฑิตว่า เจ้าได้บรรเทาความเศร้าโศกของพี่ผู้กำลังเศร้าโศกถึงบุตร ชื่อว่าได้ช่วยถอนลูกศรคือความเศร้าโศกซึ่งเสียบที่หทัยของพี่ขึ้นได้แล้ว พ่อฆตบัณฑิต พี่ซึ่งเจ้าได้ช่วยถอนลูกศรคือความเศร้าโศกขึ้นได้แล้วเป็นผู้ปราศจากความเศร้าโศกไม่มีความขุ่นมัว จะไม่เศร้าโศก ไม่ร้องไห้ เพราะได้ฟังคำของเจ้า และพระศาสดาได้ตรัสว่า นรชนทั้งหลายผู้มีปัญญาจะเป็นผู้อนุเคราะห์ ย่อมกระทำให้ผู้อื่นปราศจากความเศร้าโศก เหมือนฆตบัณฑิตทำให้เชฏฐภาดาปราศจากความเศร้าโศก (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๙/๓๕๓)

เชต, ราชกุมาร : พระราชกุมารพระนามว่าเชต พระโอรสของพระเจ้าปเสนทิโกศล, อนาถบิณฑิกคหบดีได้เห็นพระอุทยานของเจ้าเชตราช กุมาร เป็นสถานที่ไม่ไกลจากหมู่บ้านเกินไป ไม่ใกล้หมู่บ้านเกินไป การคมนาคมสะดวก ผู้อยากจะเข้าเฝ้าไปมาได้ง่าย กลางวันคนไม่พลุกพล่าน กลางคืนมีเสียงรบกวนน้อย ไม่มีเสียงอึกทึก ไร้ผู้คนเป็นสถานที่พวกมนุษย์จะทำกิจที่ลับได้ เป็นสถานที่เหมาะแก่การหลีกเร้น จึงเข้าเฝ้าเจ้าเชตราชกุมารถึงที่ประทับกราบทูลว่า ขอพระองค์ ทรงโปรดประทานพระอุทยานแก่กระหม่อม เพื่อจัดสร้างพระอาราม เจ้าเชตราชกุมารรับสั่งว่า คหบดี ถ้าท่านนำกหาปณะมาปูเรียงให้เต็มพื้นที่ เราก็ให้อุทยานแก่ท่าน อนาถบิณฑิกคหบดีสั่งให้คนงานนำเกวียนบรรทุกเงินออกมาเรียงจนเต็มพื้นที่ในเชตวันแล้วได้ถวายอุทยานนั้นแก่พระพุทธเจ้า โดยตั้งชื่อพระอารามว่า เชตะวัน ตามชื่อพระราชกุมารนั้น (วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๘-๑๑๙)

เชตวนสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเชตะวันวิหาร, อนาถบิณฑิกเทพบุตรได้กล่าวเนื้อความในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า พระเชตะวันมีหมู่ฤาษีพำนักอยู่ พระผู้เป็นธรรมราชาก็ประทับ

SAMPLE

อยู่ เป็นสถานที่ให้เกิดปีติแก่ข้าพระองค์ การงาน ๑ วิชชา ๑ ธรรม ๑ ศีล ๑ ชีวิตอันสูงสุด ๑ สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์ด้วยธรรม ๕ ประการนี้ หาใช่บริสุทธิ์ด้วยโคตรหรือด้วยทรัพย์ไม่ เหตุนั้น คนฉลาดเมื่อ เห็นประโยชน์ตน ควรเลือกเฟ้นธรรมโดยแยบคาย เพราะเมื่อเลือกเฟ้นเช่นนี้ ย่อมหมดจดในธรรมเหล่านั้น (สำ.ส (ไทย) ๑๕/๔๘/๖๑)

เชตวัน, อาราม : อารามชื่อว่าเชตวัน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งหนึ่ง ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะเข้าไปหาท่านพระอุทายีได้เรียนถามท่านพระอุทายีว่า พระผู้มีพระภาค ตรัสเวทนาไว้เท่าไร พระอุทายีตอบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเวทนาไว้ ๓ ประการ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๘/๙๐)

เชนตเถรคาถา : ภาษิตของพระเชนตเถระ, พระเชนตเถระได้กล่าวว่า การบวชเป็นของยาก เรือนมีการอยู่ครองได้ยาก ธรรมก็ลึกซึ้ง โภคะทั้งหลายก็หาได้ยาก การเป็นอยู่ของพวกเราตามมีตามได้ก็ฝืดเคือง ดังนั้น จึงควรที่จะคิดถึงความไม่แน่นอนอยู่เสมอ (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๑๑/๓๔๓)

เชนตปุโรหิตปุตตเถรคาถา : ภาษิตของพระเชนตปุโรหิตบุตรเถระ, พระเชนตปุโรหิตบุตรเถระได้กล่าวว่า เราเป็นผู้มัวเมาด้วยความเมาเพราะชาติสกุล โภคะ อิสริยยศ ทรวดทรง ผิวพรรณและรูปร่าง ได้ประพฤติมัวเมาด้วยความเมาอย่างอื่นอีก เราเป็นคนโง่ ถูกอติมานะกำจัด มีใจกระด้างจัด ชูมานะดุจธง จึงไม่สำคัญใคร ๆ ว่า เสมอกับตน และยิ่งกว่าตน เราได้พบพระศาสดาผู้ทรงแนะนำเลิศประเสริฐสูงสุดกว่าสารถีทั้งหลาย ทรงรุ่งเรืองอยู่ดุจพระอาทิตย์ มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมจึงมีใจเลื่อมใส ละทิ้งมานะและความมัวเมาแล้วกราบไหว้พระศาสดาผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทุกหมู่เหล่าด้วยเศียรเกล้า (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๒๓/๔๑๒)

เชนตาเถรีคาถา :ภาษิตของพระเชนตาเถรี, พระเชนตาเถรีกล่าวว่าโพชฌงค์ ๗ ประการเป็นทางบรรลุนิพพานนี้ เราเจริญแล้วทั้งหมดตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ เพราะเราได้เห็นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแล้ว ร่างกายนี้ เป็นร่างกายที่มีในภพสุดท้าย ชาติสงสารสิ้นแล้ว บัดนี้ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๑/๕๕๗)

เชาว์ : ปัญญา, ความเฉลียวฉลาด, ไหวพริบดี พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีของพระราชาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ ย่อมเป็นม้าควรแก่พระราชา ควรเป็นม้าต้น นับว่าเป็นราชพาหนะ ฉันใด ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการฉันนั้น ย่อมเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก คือ (๑) สมบูรณ์ด้วยวรรณะ (๒) สมบูรณ์ด้วยกำลัง (๓) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ (๔)

SAMPLE

สมบูรณ์ด้วยทรวดทรวง ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยเชาว์ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยเชาว์ อย่างนี้ (อง.จตุก.ก. (ไทย) ๒๑/๒๕๙/๓๗๖)

เชาวน์ : ปัญญาหรือความคิดฉับไว, ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคิด, ภิกษุทั้งหลายทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า คนดีสมบูรณ์ด้วยเชาวน์สมบูรณ์ด้วยวรรณะ และสมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่ เป็นอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป จักเป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นแน่นอน เรากล่าวว่า นี้เป็นเชาวน์ของเขา เขาถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยก็ตอบได้ไม่จนปัญญา เรากล่าวว่า นี้เป็นวรรณะของเขา และเขาได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร เรากล่าวว่า นี้เป็นความสูงและความใหญ่ของเขา คนดีสมบูรณ์ด้วยเชาวน์ สมบูรณ์ด้วยวรรณะ และสมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่อย่างนี้ (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๔๒/๓๙๑)

เชิงเขาปาเรวตะ :เชิงเขาชื่อว่าปาเรวตะ, ชูชกกล่าวกับพราหมณ์เจตบุตรว่า ท่านจงฟังเราก่อน เราเป็นทูตที่พวกชาวกรุงสีพีนั้นส่งมาเราจักทูลเชิญพระราชบุตรเสด็จกลับ ถ้าท่านรู้ขอได้บอกทางแก่เราพรานเจตบุตรกล่าวว่า มหาพราหมณ์ นั่นภูเขาคันธมาทย์ซึ่งเป็นที่ประทับอยู่ของพระเวสสันดร พร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายและพระชายา ในบริเวณอาศรมสถานนั้นมีไม้มะม่วง มะขวิด ขนุน ไม้รัง ชมพู่ สมอพิเภก สมอไทย มะขามป้อมและพุทราหมู่ไม้ที่มองเห็นณ เชิงเขาปาเรวตะ มีผลอุ่น คนเอื้อมมือนำมาบริโภคได้เองในอาศรมนั้น (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๙๘๕/๔๙๔)

เชิงเขาสิเนรุ : เชิงภูเขาชื่อว่าสิเนรุ, พระเมตตคูเถระกล่าวว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะผู้เลิศทรงประกอบด้วยพระกรุณา เป็นพระมุนี เวลาเช้าทรงครองผ้าแล้ว เสด็จเข้ามาบิณฑบาตในสำนักข้าพเจ้า และในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้ถวายเนยใสแด่พระพุทธเจ้า ในระหว่างนี้จึงไม่รู้จักว่า ข้าพเจ้าจะต้องขอเนยใสเลย ข้าพเจ้าเลี้ยงดูภิกษุทั้งปวงให้สมบูรณ์ การที่ข้าพเจ้าได้มาประจวบกับพระศาสดาข้าพเจ้าถวายเนยใสหน่อยเดียวแต่ได้เนยใสประมาณมิได้ น้ำในมหาสมุทรมีประมาณตั้งแต่เชิงเขาสิเนรุ เมื่อเทียบกับเนยใสของข้าพเจ้าจักไม่เท่าส่วนเสี้ยวเลย (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๔/๖๖๓)

เชิงตะกอน : ฐานที่ทำขึ้นสำหรับเผาศพ, ฐานที่ทำขึ้นสำหรับเผาศพ,จิตกาธาน, พระเจ้าโกรัพยะตรัสกับพระรัฏฐบาลว่า พระคุณเจ้า เป็นความจริง โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหาพระรัฏฐบาลได้กล่าวว่า อาตมาเห็นผู้คนที่มีทรัพย์ในโลกได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจแล้วไม่ยอมให้ (ใคร) เพราะความหลง ได้ทรัพย์แล้ว เก็บสะสม

SAMPLE

ไว้ และปรารถนากามคุณยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะความอิ่มด้วยกามไม่มีในโลก หมู่ญาติพากันสยายผม คร่ำครวญถึงคนที่ตายนั้นและพูดว่า ทำอย่างไรหนอ พวกญาติของเราทั้งหลายจึงจะไม่ตาย จากนั้นก็นำศพนั้นซึ่งห่อผ้าไว้แล้วยกขึ้นสู่เชิงตะกอนแล้วช่วยกันเผาศพ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๐)

เชิงรองบาตร : ฐานรองรับบาตรพระ, ที่รองรับบาตรพระ, พระปิลินทวัจฉเถระเล่าประวัติในอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าเป็นคนเฝ้าประตูอยู่ที่กรุงหงสวดี ได้รวบรวมโภคสมบัติเก็บไว้ในเรือนมากมายนับไม่ถ้วน เราได้ถวายทานแด่พระศาสดา เราได้ถวายทาน ในพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุด การถวายบริขารที่คนเหล่าอื่นยังไม่เคยถวาย ข้าพเจ้าเป็นคนแรก ขณะนั้น ข้าพเจ้าเข้าไปหาช่างจักสาน จ้างให้ทำร่ม ทำผ้า ทำบาตร จ้างช่างให้ทำมีดโกน มีดเล็ก เข็ม และมีดตัดเล็บ ที่สมควร (แก่สมณบริโภค) แล้วให้วางไว้ภายใต้ร่ม จ้างช่างให้ทำกล่องเข็ม ผ้าอังสะ ประคตเอว และเชิงรองบาตร ซึ่งทำอย่างสวยงามให้สมควร(แก่สมณบริโภค)(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓/๕๘๐)

เชี่ยวชาญอภิญญา:รู้คล่องแคล่วในอภิญญา,ช่ำชองในอภิญญา,ชำนิชำนาญมากในอภิญญา, พระเอกฉัตติยเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้สร้างอาศรม เกลื่อนกล่นด้วยทรายขาวสะอาดใกล้แม่น้ำจันทภาคา และได้สร้างบรรณศาลาไว้ แม่น้ำจันทภาคา เป็นแม่น้ำสายเล็กที่มีฝั่ง ลาดและมีท่าราบเรียบ น่ารื่นรมย์ใจ ฤาษีทั้งหลายผู้สวมชฎาและเครื่องบริขารห่มผ้าหนังสัตว์ ทรงผ้าเปลือกไม้ ฤาษีเหล่านั้น ล้วนเชี่ยวชาญอภิญญา เหาะไปในท้องฟ้าได้ เมื่อเหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๕/๙)

เชื้อ : พาหะ(หญ้าหรือไม้)ที่ทำให้ติดไฟได้, เชื้อเพลิง, พระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์อัคคิวัจฉโคตรว่า ถ้าใคร ๆ จะพึงถามท่านว่า ไฟที่ดับไปแล้วต่อหน้าท่านนั้น ดับจากทิศนี้แล้วไปยังทิศไหนคือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศใต้ หรือทิศเหนือ ท่านถูกถามอย่างนี้แล้วจะพึงตอบอย่างไร พราหมณ์ทูลว่า ข้าแต่ท่านพระโคดมไม่ควรถามเช่นนั้น เพราะไฟอาศัยเชื้อคือหญ้าและไม้จึงลุกโพลงแต่เพราะเชื้อนั้นถูกไฟเผามอดไหม้และเพราะไม่มีของอื่นเป็นเชื้อไฟนั้นจึงนับได้ว่าไม่มีเชื้อดับสนิทแล้ว (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๙๑/๒๒๕)

โชค : สิ่งที่นำผลมาให้โดยคาดหมายได้ยาก เช่น โชคดี โชคร้าย มักนิยมใช้ในทางดี ในจูฬนิกาสูตร พระผู้มีพระภาคทรงสนทนากับพระอานนท์ว่า อานนท์ พระตถาคต พึงแผ่รัศมีไปทั่วสหัสสีโลกธาตุขนาดใหญ่ ได้เมื่อใด หมู่สัตว์พึงจำแสงสว่างนั้นได้ เมื่อนั้นพระตถาคตพึงเปล่งพระสุรเสียงให้สัตว์เหล่านั้นได้ยิน เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พระอานนท์จึงได้กราบทูลว่า เป็นลาภของข้าพระองค์หนอ เป็นโชค

SAMPLE

ของข้าพระองค์หนอ ที่ข้าพระองค์มีพระศาสดา ผู้ทรงมีฤทธิ์อย่างนี้ มีอานุภาพอย่างนี้ (อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๗)

โชคชะตา : การทำนายราศีโดยใช้วิถีการโคจรของดาวเคราะห์เป็นหลัก, สิ่งที่บอกลักษณะดีงามหรือคุณสมบัติประจำตัวของดาวพระเคราะห์เดินถึงราศีนั้นๆ ในเวลาเกิดของคนเป็นต้น

ในอปัณณกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้มีวาทะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยสัตว์ทั้งหลาย เศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีความสามารถของมนุษย์ ไม่มีความพยายามของมนุษย์สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน ย่อมเสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๐/๑๐๖)

โชคดี : ผลที่ได้ดี, ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นเกิดจากการกระทำหรือลงมือทำแล้วเกิดผลสำเร็จ ในปุญญกิริยาวัตถุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน พอประมาณ ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล พอประมาณ แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โชคดีในมนุษย์ (อง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๓๖/ ๒๙๕)

โชคร้าย: ผลที่ได้ไม่ดี,ไม่ประสพผลสำเร็จที่เกิดขึ้นเกิดจากการกระทำหรือลงมือทำแล้วไม่เกิดความสำเร็จ

ในปุญญกิริยาวัตถุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บางคนทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานนิดหน่อย ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลนิดหน่อยและไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โชคร้ายในมนุษย์ (อง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๙๔)

โชคลาง : ความเชื่อในทางไสยศาสตร์, ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ, บุคคลที่เป็นปุถุชนเมื่อกล่าวยกย่องตถาคต จึงกล่าวว่าพระสมณโคดม ทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวก ฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำนายอวัยวะทำนายตำหนิ ทำนายโชคลาง ทำนายฝัน เป็นต้น (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑/๘)

โชติ โชติปรายโน : ผู้สว่างมา และสว่างไป, โชติ โชติปรายโน ในสังคีติสูตร พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมัลละ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ได้ตรัสถึง

SAMPLE

บุคคล ๔ คือ (๑) ตโม ตมปรายโน(ผู้มืดมา และมืดไป) (๒) ตโม โชติปรายโน (ผู้มืดมา แต่สว่างไป)โชติ ตมปรายโน(ผู้สว่างมา แต่มืดไป) (๔) โชติ โชติปรายโน (ผู้สว่างมา และสว่างไป) (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๔/๒๙๘)

โชติกเถรวัตถุ : เรื่องของพระเถระชื่อว่าโชติกะ, พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดในโลกนี้ ละตัณหาได้ขาด ออกบวชเป็นบรรพชิตเป็นผู้สิ้นตัณหาและภพ เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๑๖/๑๖๕)

โชติทาสเถรคาถา : ภาษิตของพระโชติทาสเถระ, พระโชติทาสเถระเมื่อจะสอนพวกญาติผู้ถือความบริสุทธิ์ภายนอกในลัทธิต่าง ๆ จึงได้กล่าวว่า ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้มีความพยายามร้ายกาจ เบียดเบียนมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยการกระทำที่เจือไปด้วยความผลุนผลันก็ดี ด้วยการทำที่มีความประสงค์ต่าง ๆ กันก็ดี แม้ชนเหล่านั้นก็ย่อมตนลงในเหตุนั้นเหมือนกัน เพราะกรรมย่อมไม่สูญหาย คนทำกรรมใดไว้ดีหรือชั่วก็ตาม เขาย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นที่ตนทำไว้ (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๔๓/๓๕๓)

โชติปาลมาณพ : มาณพชื่อว่าโชติปาละ, พระเจ้าทิสัมบดีรับสั่งเรียกราชบุรุษตรัสว่า เธอจงเข้าไปหาโชติปาลมาณพบอกว่า ขอให้โชติปาลมาณพมีความสุข ความเจริญ พระเจ้าทิสัมบดีมีพระราชประสงค์จะพบท่าน ราชบุรุษนั้นเข้าไปหาโชติปาลมาณพกล่าวคำนั้นแล้ว โชติปาลมาณพรับคำแล้วเข้าไปเฝ้าพระเจ้าทิสัมบดีได้กราบทูลสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ เจ้าทิสัมบดีตรัสกับโชติปาลมาณพว่า ท่านจงให้คำปรึกษาเราเถิด อย่าปฏิเสธการให้คำปรึกษาเราเลย เราจะแต่งตั้งท่านให้ดำรงตำแหน่งแทนบิดา จะทำพิธีอภิเษกไว้ในตำแหน่งโควินทพราหมณ์ ชาวบ้านจึงเรียกโชติปาลมาณพว่าท่านโควินทพราหมณ์ผู้เจริญ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๕/๒๓๙)

โชติปาละ,มาณพ : มาณพชื่อว่าโชติปาละ, เป็นบุตรของโควินทพราหมณ์,บุคคลเหล่านี้คือพระราชบุตรเรณุ โชติปาลมาณพและกษัตริย์อีก ๖ พระองค์รวมเป็น ๘ คน ได้เป็นสหายกัน เมื่อโควินทพราหมณ์ได้ดับชีพ พระเจ้าทิสัมบดีทรงเพ้ออยู่ พระราชบุตรเรณุกราบทูลพระเจ้าทิสัมบดีว่า ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอพระองค์อย่าทรงเพ้อรำพันให้มากไปเลย ยังมีโชติปาลมาณพ บุตรของโควินทพราหมณ์ เป็นผู้ฉลาดกว่าบิดาและสามารถเล็งเห็นอรรถคดีได้ดีกว่าบิดา (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๔/๒๓๘)

โชติปาละ, ครู : ครูชื่อว่าโชติปาละ ในสุเนตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วว่า ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่อโชติปาละ เป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยคน ได้แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก สาวกเหล่าใดเมื่อครูโชติปาละแสดงธรรม เพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลกอยู่ ไม่ทำจิตให้เลื่อมใสสาวกเหล่านั้นหลังจากตายแล้ว ได้ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

SAMPLE

ส่วนสาวกเหล่าใด เมื่อครูชื่อโชติปาละแสดงธรรม เพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลกอยู่ ได้ทำจิตให้เลื่อมใส สาวกเหล่านั้นหลังจากตายแล้ว ได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร (อง.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๗๓/๑๖๖)

โชติปาละ, เจ้าลัทธิ : เจ้าลัทธิชื่อว่าโชติปาละ ในธัมมิกสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ธัมมิกะ เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่อโชติปาละ เป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยคน ได้แสดงธรรมเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก สาวกเหล่าใด เมื่อเจ้าลัทธิชื่อว่า โชติปาละ แสดงธรรมเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลกอยู่ ไม่ทำจิตให้เลื่อมใส สาวกเหล่านั้นหลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสาวกเหล่าใดเมื่อเจ้าลัทธิชื่อว่าโชติปาละแสดงธรรมเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลกอยู่ได้ทำจิตให้เลื่อมใส สาวกเหล่านั้นหลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พราหมณ์ธัมมิกะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร (อง. ฉกฺก. (ไทย)๒๒/๕๔/๕๒๙)

โชติปาละ,นาย: นายโชติปาละ, พระอานนทเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าว่าด้วยบุพกรรมเก่าจึงกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก มีหมู่ภิกษุหมู่ใหญ่ห้อมล้อม ประทับนั่งที่ศิลาอาสน์นั้นทรงพยากรณ์บุพกรรมของพระองค์ว่า ข้าพเจ้าชื่อว่าโชติปาละได้กล่าวกับพระสุคตพระนามว่ากัสสปะว่า การตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์จักมีมาแต่ที่ไหน การตรัสรู้หาได้แสนยาก ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงได้บำเพ็ญทุกรกิริยานานถึง ๖ ปี ต่อจากนั้น จึงได้บรรลุพระโพธิญาณที่ตำบลอุรุเวลา (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๒/๕๗๗)

โชติปาละ, พราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อว่าโชติปาละ, พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะตามพระโคตร ผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ ทรงเป็นธรรมราชา มีพระรัศมี ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพพระองค์นั้นได้มีการประชุมแห่งพระขีณาสพ ผู้ปราศจากมลทิน มีจิตสงบระงับ ผู้คงที่ ครั้งเดียวมีภิกษุประมาณ ๒๐,๐๐๐ รูป ผู้ล่วงภพ ผู้คงที่ด้วยหิริและศีลมาประชุมกัน ครั้งนั้น เราเป็นพราหมณ์มีชื่อปรากฏว่าโชติปาละ คงแก่เรียน ทรงมนตร์จบไตรเพทถึงความสำเร็จในคัมภีร์ทำนายลักษณะและคัมภีร์อิติหาสะ เป็นผู้ฉลาดในวิชาดูพื้นที่และอากาศ เป็นผู้ใช้วิชา ไม่มีทุกข์ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๐/๗๑๒)

โชติปาละ, มาณพ : มาณพชื่อว่าโชติปาละ ในฆฏิการสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ในเวคฬิงคนิคมได้มีช่างหม้อชื่อฆฏิการะเป็นอุปัฏฐากผู้เลิศของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีมาณพชื่อโชติปาละเป็นสหายที่รักของช่างหม้อชื่อฆฏิการะ ครั้งหนึ่ง ช่างหม้อชื่อฆฏิการะเรียกโชติปาลมาณพมากล่าวว่า มาเถิด โชติปาละเพื่อนรัก เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระนาม

ว่ากัสสปะ การที่เราได้เห็นพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้นถือกันว่าเป็นความดี (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๓/๓๓๘)

โชติยคหบดี : คหบดีชื่อว่าโชติยะ ในทีฆาวุอุปาสกสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันกรุงราชคฤห์ อุบาสกชื่อทีฆาวุป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ได้เรียกคหบดีชื่อโชติยะผู้เป็นบิดามาขอร้องว่า ขอคุณพ่อจงพาผมเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเถิด โชติยคหบดีรับคำแล้วเข้าไปเฝ้าแล้ว พระพุทธองค์ตรัสว่า ทีฆาวุ ท่านจงพิจารณาเห็นในสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทีฆาวุอุบาสกทูลว่า ข้าพระองค์มีความคิดว่า เมื่อข้าพระองค์ล่วงลับไป โชติยคหบดีนี้ อย่าได้ถึงความคับแค้นเลย ส่วนโชติยคหบดีกล่าวว่า พ่อทีฆาวุ เธออย่าได้ใส่ใจอย่างนั้นเลย เธอจงใส่ใจถึงพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ให้ดีแล้วเถิด (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๙๙๙/๔๙๓)

โชติยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าโชติยะ, พระมัญชริปูชกเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าทำพุ่มดอกไม้แล้วเดินไปบนถนน ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้เลิศกว่าสมณะทั้งหลาย มีหมู่ภิกษุแวดล้อม ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส จึงประคองดอกไม้ด้วยมือทั้ง ๒ ยกขึ้นบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๗๓ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้า ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าโชติยะ เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีพลานุภาพมาก(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๖/๔๒๐)

อักษร ซ จำนวน ๑๔ ศัพท์

ซอกเขาและลำธาร : ช่องทางที่แคบ ๆ ระหว่างภูเขาและทางน้ำเล็กที่ไหลจากภูเขา ในมหาชนกชาดก พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก ทรงระลึกถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า นักปราชญ์ทั้งหลายผู้ใคร่ความสุข มีปกติหลีกเร้นปราศจากเครื่องผูกคือกิเลสทั้งหนุ่มทั้งแก่ ก้าวล่วงตัณหาเสียได้ย่อมอยู่ ณ อารามของใครหนอในวันนี้เมื่อไร เราจักละกรุงมิถิลาออกบวชได้ การละนครเห็นปานนี้ออกบวชนั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ เมื่อไร เราจักละความกลัวและความขลาดเสียได้ ไปที่ซอกเขาและลำธารได้ตามลำพัง ความดำรินั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๓๗/๒๑๙)

ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า : วางเท้าซ้ายเหลื่อมเท้าขวา อุ้งเท้าซ้ายจะวางอยู่บนสันเท้าขวา, นอนแบบสีหไสยาสน์

ในจปลายมานสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เภสกฬามิคทายวัน กรุงสุงสุมารคิระตรัสอุบายแก้ความง่วง ๗ อย่าง แก่พระมหาโมคคัลลานะ ผู้กำลังนั่งง่วง

อยู่ เมื่อเธอทำอยู่ อย่างนั้น เธอยังละความง่วงนั้นไม่ได้ก็พึงสำเร็จสีหไสยา (การนอนดุจราชสีห์) โดยตะแคงข้างขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ทำอุฏฐานสัญญาไว้ในใจ พอตื่นก็รีบลุกขึ้นด้วยตั้งใจว่า เราจักไม่ประกอบความสุขในการนอน ไม่ประกอบความสุขในการเอกเขนก ไม่ประกอบความสุขในการหลับ โมคคัลลานะ เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ (องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๗)

ซ่อนพระบาทเหลื่อมพระบาท : พระบาทซ้ายซ้อนบนพระบาทขวา ปลายพระบาทเหลื่อมกันเล็กน้อย ซ่อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ในจุนทสูตร พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมัลละพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จไปถึงเมืองปาวา ทรงสรงและทรงดื่มแล้วเสด็จขึ้นกลับไปยังสวนอัมพวันแล้วรับสั่งเรียกพระจุนทกะมาตรัสว่า เธอจงปูผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้นแก่เรา เราเหน็ดเหนื่อยจะนอน พระจุนทกะทูลรับสนองพระดำรัสแล้วปูผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้น จากนั้นพระพุทธองค์ทรงสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรัศว์เบื้องขวาทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ทรงกำหนดพระทัยว่าจะเสด็จลุกขึ้น(ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๘)

ซัดแกลบบูชาไฟ, พิธี : พิธีซัดแกลบบูชาไฟ, เป็นเดรัจฉานวิชา, ปุถุชนเมื่อกล่าวยกย่องตถาคตกล่าวว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวก ฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือทำนายอวัยวะทำนายตำหนิ ทำนายโชคลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้าทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิกแว่นเวียนเทียน พิธีซัดแกลบบูชาไฟเป็นต้น (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑/๘)

ซัดข้าวสารบูชาไฟ, พิธี : พิธีซัดข้าวสารบูชาไฟ, เป็นเดรัจฉานวิชา, ปุถุชนเมื่อกล่าวยกย่องตถาคตพึงกล่าวว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำนายอวัยวะ ... ทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิกแว่นเวียนเทียน พิธีซัดข้าวสารบูชาไฟเป็นต้น (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑/๘)

ซัดรำบูชาไฟ, พิธี : พิธีซัดรำบูชาไฟ, เป็นเดรัจฉานวิชา, ปุถุชนเมื่อกล่าวยกย่องตถาคตกล่าวว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่น สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำนายอวัยวะ ... พิธีเบิกแว่นเวียนเทียน พิธีซัดรำบูชาไฟ เป็นต้น (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑/๘)

ซากศพ : ร่างของคนที่ตายแล้ว ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาว กุรุ พระพุทธองค์รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายตรัสว่า ภิกษุเห็นซากศพอันเขาทิ้ง

SAMPLE

ไว้ในป่าช้าซึ่งตายแล้ว๑ วัน ตายแล้ว ๒ วัน หรือตายแล้ว ๓ วัน เป็นศพขึ้นอืด ศพเขียวคล้ำ ศพมีน้ำเหลืองเยิ้มฉันใด ภิกษุนั้นนำกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบให้เห็นว่า ถึงกายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ฉันนั้น (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๐๘)

ซี่ : วงล้อแห่งเกวียนที่เป็นซี่ๆ, จำนวนกำของธรรมจักรที่มากกว่า ๘ ซี่ มีความหมายอื่นในทางพระพุทธศาสนาที่ต่างออกไป, ในพรหมายุสูตร อุตตรมาณพกล่าวว่า กิตติศัพท์ของท่านพระโคดมที่ขจรไปเป็นเช่นนั้นจริง ทั้งยังทรงประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ๓๒ ประการเช่น พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของท่านพระโคดมนี้ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม มีส่วนประกอบครบทุกอย่างข้อที่พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของท่านพระโคดมนี้ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่างนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๖/๔๗๕)

ซี่โครง : กระดูกโครงอกที่เรียงเป็นซี่ ๆ, กระดูกที่เป็นซี่ ๆ อยู่ตามสีข้าง ในมหาทุกขักขันธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การที่สุข โสมนัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยความงาม ความเปล่งปลั่ง นี้ชื่อว่าเป็นคุณแห่งรูปทั้งหลาย อะไร เป็นโทษแห่งรูปทั้งหลาย คือ บุคคลพึงเห็นสาวน้อยคนนั้นในโลกว่ามีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปีหรือ ๑๐๐ ปีโดยกำเนิด เป็นคนแก่ มีซี่โครงคดดังกลอนเรือน มีหลังงอ ถือไม้เท้าเดินงก ๆ เงิ่นๆ ไป กระสับกระส่าย ผ่านวัยไปแล้ว ฟันหัก ผมหงอก หัวโกร๋น หัวล้าน หนังเหี่ยว มีตัวตกกระ เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ความงดงาม ความเปล่งปลั่งแต่ก่อนนั้นหายไปแล้ว โทษก็ปรากฏชัดแล้วมิใช่หรือ อย่างนั้นพระเจ้าข้า นี้ชื่อว่าเป็นโทษแห่งรูปทั้งหลาย (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๗๑/๑๗๒)

ซึก, ต้น : ต้นจามจุรี ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่กเรริกุฎี ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ภิกษุหลายรูปกลับจากบิณฑบาต ฉันอาหารเสร็จแล้วนั่งประชุมกันที่หอนั่งใกล้กเรริมณฑป สนทนาธรรมอันเกี่ยวกับปุพเพนิวาสว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นแคฝอย พระสิขีพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นมะม่วง พระเวสสภูพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นสาละ พระกกุสันธพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นซึก (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘/๓)

ซื่อสัตย์ : ความประพฤติตรงและจริงใจ, ไม่คิดคดทรยศ, ไม่คิดคดโกงและไม่หลอกลวง ในปฐมปติพพตาวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาว่า เธอผู้มีอานุภาพมาก เมื่อเธอเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้ ได้สำเร็จเป็นเทพธิดาผู้มีฤทธิ์เพราะบุญอะไร เธอจึงมีอานุภาพรุ่งเรืองและมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้เทพธิดาตอบพระมหาโมคคัลลานเถระว่า เมื่อดิฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ เป็นผู้ซื่อสัตย์ ไม่นอกใจ

สามี คอยถนอมน้ำใจเหมือนมารดาถนอมบุตรถึงแม้จะโกรธก็ไม่กล่าวคำหยาบคาย เพราะบุญนั้นผิวพรรณดิฉันจึงงามเช่นนี้ (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๗/๑๗)

เช่นสรวง: การแก้บนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามที่ตนได้บนบานไว้, การบูชาของพราหมณ์อย่างหนึ่ง ในอปัณณกสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพราหมณ์และคหบดีว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสรวงก็ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ก็ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๔/๙๗)

โซ่ตรวน : ครื่องผูกมัด, เครื่องจองจำ,เครื่องพันธนาการ,นักโทษถูกล่ามด้วยโซ่ตรวน ในพันธนสูตร มหาชนถูกพระเจ้าปเสนทิโกศลให้จองจำไว้บางพวกถูกจองจำด้วยเชือก บางพวกถูกจองจำด้วยขื่อคา บางพวกถูกจองจำด้วยโซ่ ตรวน เวลาเช้า ภิกษุจำนวนมากครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ภายหลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันนี้ มหาชนถูกพระเจ้าปเสนทิโกศล ให้จองจำไว้บางพวกถูกจองจำด้วยเชือก บางพวกถูกจองจำด้วยขื่อคา บางพวกถูกจองจำด้วยโซ่ตรวน (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๑/๑๓๙)

ไซ : เครื่องสานสำหรับดักปลา มีหลายชนิด เช่น ไซมาน,ไซตั้ง,ไซนอนเป็นต้น ในเกสกัมพลสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผ้ากัมพลทอด้วยผมคน บัณฑิตเรียกว่าเลวกว่าผ้าที่ช่างหูกทอแล้วทุกชนิด ผ้ากัมพลทอด้วยผมคน ในฤดูหนาวก็เย็น ในฤดูร้อนก็ร้อน สีไม่สวย มีกลิ่นเหม็น เนื้อผ้าไม่อ่อนนุ่ม ฉันใด วาทะของเจ้าลัทธิชื่อมักขลิก็ฉันนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เลวกว่าวาทะของสมณะทุกจำพวก ภิกษุทั้งหลาย โมฆบุรุษชื่อมักขลิเป็นเหมือนไซดักมนุษย์เกิดขึ้นมาในโลก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความฉิบหายเพื่อความพินาศของสัตว์เป็นจำนวนมาก เปรียบเหมือนบุคคลพึงวางไซดักปลาไว้ที่ปากอ่าว เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความฉิบหาย เพื่อความพินาศของปลาเป็นจำนวนมาก(องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๓๘/๓๘๖)

อักษร ฌ จำนวน ๓๕ ศัพท์

ฌาน : การเพ่ง หมายถึงภาวะที่จิตสงบแน่วแน่เนื่องมาจากการเพ่งอารมณ์, การเพ่งอารมณ์จนจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ, เรียกลักษณะการทำจิตให้สงบตามหลักทางศาสนาว่าเข้าฌาน, พระผู้มีพระภาคตรัสถึงฌาน ๔ อย่างกับพราหมณ์ว่า เรา ปรารภความ

เพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ ฌาน ๔ อย่างคือ (๑) ปฐมฌาน คือ เราสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ (๒) ทุติยฌาน คือ เพราะวิตก วิจารสงบระงับไปแล้ว เราบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิเท่านั้นอยู่ (๓) ตติยฌาน คือเพราะปีติจางคลายไปแล้วเรามีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ได้บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข (๔) จตุตถฌาน คือ เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เราได้บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่(วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑/๗)

ฌานกถา : เรื่องฌาน หมายถึงกถาว่าด้วยเรื่องการเข้าฌาน ในโคปกโมคคัลลานสูตรวัสสการพราหมณ์ ถามพระอานนท์ว่า เวลานี้ ท่านพักอยู่ที่ไหน พระอานนท์ตอบว่า เวลานี้อาตมภาพพักอยู่ที่พระเวฬุวัน วัสสการพราหมณ์กล่าวว่า พระอานนท์ พระเวฬุวันเป็นที่รื่นรมย์ มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย สมควรเป็นที่หลีกเร้น เพราะมีพระคุณเจ้าทั้งหลายเป็นผู้มีฌาน และเป็นผู้เข้าฌานอยู่ประจำต่างหาก พระอานนท์กระผมจะขอเล่าถวาย สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี ครั้งหนึ่งกระผมเข้าไปเฝ้า พระพุทธองค์ได้ตรัสฌานกถาโดยอเนกปริยาย พระพุทธองค์เป็นผู้มีฌานและเป็นผู้เข้าฌานอยู่ประจำและตรัสสรรเสริญฌานทั้งปวง (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๓/๙๓)

ฌานที่เป็นมหัคคตะ : ภาวะที่จิตสงบแน่วแน่เนื่องมาจากการเพ่งอารมณ์มีสภาพธรรมที่ถึงความเป็นใหญ่, ฌานที่มีสภาพธรรมที่ถึงความเป็นใหญ่, ฌานที่เป็นมหัคคตะ, สภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะมี ๒ อย่าง คือ อนันตรูปนิสสยะและปกตูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่เป็นมหัคคตะแล้วทำฌานที่เป็นมหัคคตะให้เกิดขึ้น ทำอภิญญาให้เกิดขึ้น ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น อาศัยศีลที่เป็นมหัคคตะ ฯลฯ ปัญญาแล้วทำฌานที่เป็นมหัคคตะให้เกิดขึ้น ทำอภิญญาให้เกิดขึ้น ทำสมาบัติให้เกิดขึ้นศรัทธาที่เป็นมหัคคตะ ฯลฯ ปัญญาเป็นปัจจัยแก่ศรัทธาที่เป็นมหัคคตะฯลฯ ปัญญาโดยอุปนิสสยปัจจัย ปฐมฌานเป็นปัจจัยแก่ทุติยฌาน ฯลฯ อากิญจัญญายตนะเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนะโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๗๒/๔๔๔)

ฌานที่เป็นรูปาวจร(รูปาวจรฌาน) : ภาวะที่จิตสงบแน่วแน่เนื่องมาจากการเพ่งอารมณ์ที่เป็นรูปาวจร, สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรมี ๒ อย่าง คือ อนัน

ตรูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ ได้แก่บุคคลอาศัยศรัทธาที่เป็นรูปาวจร แล้วทำฌานที่เป็นรูปาวจรให้เกิดขึ้น ทำอภิญญา ฯลฯ สมาบัติให้เกิดขึ้น อาศัยศีลที่เป็นรูปาวจร ฯลฯ ปัญญาแล้ว ทำฌานที่เป็นรูปาวจร ฯลฯ ทำอภิญญา ฯลฯ สมาบัติให้เกิดขึ้นศรัทธาที่เป็นรูปาวจร ฯลฯ ปัญญาเป็นปัจจัยแก่ศรัทธาที่เป็นรูปาวจร ฯลฯ ปัญญาโดยอุปนิสสยปัจจัย ปฐมฌานเป็นปัจจัยแก่ทุติยฌานโดยอุปนิสสยปัจจัย ทุติยฌานเป็นปัจจัยแก่ตติยฌาน ฯลฯ ตติยฌานเป็นปัจจัยแก่จตุตถฌานโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๒๕๒/๕๗๔)

ฌานที่เป็นอัปปมาณะ:ภาวะที่จิตสงบแน่วแน่เนื่องมาจากการเพ่งอารมณ์ที่หาประมาณมิได้,

สภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะมี ๒ อย่าง คือ อนันตรูปนิสสยะปกตูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่เป็นมหัคคตะแล้วทำฌานที่เป็นอัปปมาณะให้เกิดขึ้น ทำมรรคให้เกิดขึ้น ทำผลสมาบัติให้เกิดขึ้นอาศัยศีลที่เป็นมหัคคตะ... ปัญญาแล้วทำฌานที่เป็นอัปปมาณะให้เกิดขึ้น ทำมรรคให้เกิดขึ้นทำผลสมาบัติให้เกิดขึ้น ศรัทธาที่เป็นมหัคคตะ...ปัญญาเป็นปัจจัยแก่ศรัทธาที่เป็นอัปปมาณะ...ปัญญา...มรรค...ผลสมาบัติโดยอุปนิสสยปัจจัย(อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๒/๔๔๗)

ฌานที่ไม่เป็นอรูปาวจร (นอรูปาวจรฌาน)**:** ฌานที่ไม่ใช่อรูปาวจร,ฌานที่เป็นกามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๙๒/๓๒๖) หมายถึงฌานที่ประกอบด้วยกามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๖๐๖/๓๘๗) ดังคำในอรูปาวจรทุกะ ปัญหาวาร อุปนิสสยปัจจัยว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่เป็นอรูปาวจรแล้วให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌานที่ไม่เป็นอรูปาวจรให้เกิดขึ้นทำวิปัสสนา ฯลฯ มรรค ฯลฯ อภิญญา ฯลฯ สมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๘๕/๕๙๕),หรือดังคำว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่เป็นอรูปาวจรแล้วให้ทานสมาทานศีล รักษาโบสถ ทำฌานที่ไม่เป็นอรูปาวจรให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนาฯลฯ มรรคฯลฯ อภิญญา ฯลฯ สมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๘๖/๕๙๖)

ฌานที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร (อวิตักกาวิจารฌาน)**:** ฌานที่ไม่ประกอบด้วยวิตกและวิจาร, ฌานที่เป็นเวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ในกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และในจิตที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์อันเป็นที่เกิดแห่งสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารแล้ว รูปทั้งหมดและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๐๒/๒๕๙) หมายถึงฌานที่ประกอบด้วยทวิปัญจวิญญาณทั้งหมด ฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศลวิบากและกิริยา อรูป ๔ ฝ่ายกุศล วิบากแห่งกิริยา ฌาน ๓ และฌาน ๔ ฝ่ายที่เป็นโลกุตตระฝ่ายกุศล วิบาก วิจารที่เกิดขึ้นในทุติยฌาน ในปัญจกนัย รูป และ

SAMPLE

นิพพาน (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๔๐๑/๓๔๗) ดังคำในวิตักกติกะ ปัญหาวาร อารัมมณปัจจัยว่า สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารโดยอารัมมณปัจจัยได้แก่ พระอริยะออกจากฌานที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารออกจากมรรค ออกจากผลแล้วพิจารณาผล เพราะปรารภกุศลนั้น ขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๑/๕๒),หรือดังคำว่า พระอริยะออกจากฌานที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร ออกจากมรรค ออกจากผลแล้วพิจารณาผลให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น เพราะทำการพิจารณาผลนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นวิตกจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๖/๕๙)

ฌานที่ไม่มีปีติ (อัปปีติกฌาน) **:** ฌานที่ไม่ประกอบด้วยปีติ, ฌานที่เป็นเวทนาขันธ์ฯลฯ วิญญาณขันธ์ในภูมิแห่งจิตที่ไม่มีปีติ ซึ่งเป็นกามาวจรรูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ปีติ รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๐/๓๒๔) หมายถึงฌานที่ประกอบด้วยจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยอุเบกขาฝ่ายกามาวจรกุศล ๔ ฝ่ายอกุศล ๘ ฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรกุศล ๑๑ ฝ่ายวิบากแห่งอกุศล ๗ ฝ่ายกิริยา ๖ ฌาน ๒ และฌาน ๒ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา อรูป ๔ ฝ่ายกุศล วิบากและกิริยา ฌาน ๒ และฌาน ๒ ที่เป็นโลกุตตระฝ่ายกุศลและวิบาก ปีติ รูป และนิพพาน (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๕๙๔/๓๘๔) ดังคำในสัปปีติกทุกะ ปัญหาวาร เหตุปัจจัยว่า เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินกุศลนั้น ราคะที่ไม่มีปีติจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้น อุทธัจจะจึงเกิดขึ้น โทมนัสจึงเกิดขึ้น บุคคลออกจากฌานที่ไม่มีปีติฯลฯ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๔๓/๑๕๑/๕๐๑)หรือดังคำว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่มีปีติให้ทาน สมาทานศีลรักษาอุโบสถด้วยจิตที่ไม่มีปีติ ทำฌานที่ไม่มีปีติ ฯลฯ วิปัสสนา ฯลฯ มรรคฯลฯอภิญญาฯลฯ สมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๔๓/๑๖๐/๕๐๗)

ฌานที่ไม่มีวิตก (อวิตักกฌาน)**:** ฌานที่ไม่ประกอบด้วยวิตก, ฌานที่เป็นเวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ในภูมิแห่งจิตที่ไม่มีวิตก ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ วิตก รูปทั้งหมด และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๗๖/๓๒๓) หมายถึงฌานที่ประกอบด้วยทวิปัญจวิญญาณ ฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา อรูป ๔ ฝ่ายกุศล วิบากและกิริยา ฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นโลกุตตระฝ่ายกุศล และวิบาก วิตก รูป และนิพพาน(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๕๙๐/๓๘๔) หรือดังคำในสวิตักกทุกะ ปัญหาวาร อารัมมณปัจจัยว่า สภาวธรรมที่ไม่มีวิตก เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่พระอริยะออกจากฌานที่ไม่มีวิตกแล้วพิจารณาฌานที่ไม่มีวิตกออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค

SAMPLE

ออกจากผลแล้วพิจารณาผล พิจารณานิพพาน (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๔๓/๑๑๘/๔๘๐)หรือดังคำว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่มีวิตกแล้วทำฌานที่ไม่มีวิตกให้เกิดขึ้น ทำมรรคให้เกิดขึ้นทำอภิญญาให้เกิดขึ้นทำสมาบัติให้เกิดขึ้น(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๔๓/๑๒๖/๔๘๖)

ฌานที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร (อวิตักกวิจารมัตตฌาน)**:** ฌานที่ไม่ประกอบด้วยวิตกมีเพียงวิจาร,ฌานที่เป็นเวทนาขันธ์ฯลฯ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยวิจารนั้น เว้นวิจารในรูปาวจรและในจิตที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อันเป็นที่เกิดแห่งสภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารแล้ว (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๐๑/๒๕๙) หมายถึงฌานที่ประกอบด้วยทุติยฌานในรูปาวจรปัญจกนัยฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา ทุติยฌานในโลกุตตรปัญจกนัย ฝ่ายกุศล และวิบาก และวิตก เว้นวิจารที่เกิดขึ้นในจิตเหล่านี้แล้ว (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๔๐๐/๓๔๖) ดังคำในวิตักกติกะ ปัญหาวาร อารัมมณปัจจัยว่า สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่บุคคลออกจากฌานที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร ออกจากมรรค ออกจากผลแล้วพิจารณาผล เพราะปรารภกุศลนั้น ขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๐/๕๑),หรือดังคำว่า บุคคลออกจากฌานที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร ออกจากมรรค ออกจากผลแล้วพิจารณาผลให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น เพราะทำการพิจารณาผลนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น วิตกจึงเกิดขึ้น(อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๕/๕๗)

ฌานที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขา (นอุเปกขาสหคตฌาน)**:** ฌานที่ไม่ประกอบด้วยอุเบกขา, ฌานที่เป็นเวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ ในภูมิแห่งจิตที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขา ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อุเบกขา รูปทั้งหมดและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๖/๓๒๕) หมายถึงฌานที่ประกอบด้วยจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโสมนัสฝ่ายกามาวจรกุศล ๔ ฝ่ายอกุศล ๖ ฝ่ายวิบากแห่งกามาวจรกุศล ๖ ฝ่ายวิบากแห่งอกุศล ๑ ฝ่ายกิริยา ๕ ฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศล วิบาก และกิริยา ฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นโลกุตตระฝ่ายกุศลและวิบาก อุเบกขารูป และนิพพาน (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๖๐๐/๓๘๖) ดังคำในอุเปกขาสหคตทุกะ ปัญหาวาร อุปนิสสยปัจจัยว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขาแล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถด้วยจิตที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขาฯลฯ ทำฌานที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขาฯลฯ วิปัสสนา ฯลฯ มรรค ฯลฯ ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๙๐/๕๓๑)

ฌานที่มีทั้งวิตกและวิจาร : ภาวะที่จิตสงบแน่วแน่เนื่องมาจากการเพ่งอารมณ์ที่มีทั้งวิตกและวิจาร, สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจารเพราะอารัมมณปัจจัยได้แก่ บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้วพิจารณากุศล

SAMPLE

เพราะปรารภกุศลนั้น วิตกจึงเกิดขึ้น พิจารณากุศลที่เคยสั่งสมไว้ดีแล้ว ออกจากฌานที่มีทั้งวิตกและวิจาร ออกจากมรรค ออกจากผลแล้วพิจารณาผล เพราะปรารภฌานเป็นต้นนั้น วิตกจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๖๙/๕๐)

ฌานที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ : ฌานที่มีกามาวจรเป็นอารมณ์,จตุตถฌานที่ประกอบด้วยจิตและเจตสิกเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๒๙/๒๖๕) หมายถึงจตุตถฌานที่ประกอบด้วยกามาวจรวิบากทั้งหมด มโนธาตุที่เป็นกิริยา มโนวิญญาณธาตุที่เป็นอเหตุกกิริยาซึ่งสหรคตด้วยโสมนัส (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๔๒๐/๓๕๐) ดังคำในปริตตารัมมณติกะ ปัญหาวาร อุปนิสสยปัจจัยว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่มีปริตตะเป็นอารมณ์แล้วให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌานที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนาฯลฯ อภิญญา ฯลฯ สมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๕/๔๗๔)

ฌานที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ :ฌานที่มีอรูปฌานเป็นอารมณ์, อรูปฌานที่ประกอบด้วยจิตและเจตสิกปรารภสภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๓๐/๓๖๕) หมายถึงอรูปฌานที่ประกอบวิญญาณัญจายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๔๒๑/๓๕๐) ดังคำในปริตตารัมมณติกะ ปัญหาวาร อุปนิสสยปัจจัยว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์แล้วทำฌานที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนาฯลฯ อภิญญา ฯลฯ สมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๕/๔๗๕)

ฌานที่มีวิตก (สวิตักกฌาน)**:** ฌานที่ประกอบด้วยฌาน หมายถึงฌานที่ประกอบด้วยเวทนาขันธ์ฯลฯ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตด้วยวิตก ในภูมิแห่งจิตที่มีวิตก ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร และที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ เว้นวิตกแล้ว (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๗๕/๓๒๓), หรือดังคำในสวิตักกทุกะ ปัญหาวารว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่มีวิตกแล้ว ให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌานที่มีวิตก... อภิญญา ฯลฯ สมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๒๖/๔๘๖)

ฌานที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ (อัปปมาณารัมมณฌาน)**:** ฌานที่ประกอบด้วยอัปปมาณะเป็นอารมณ์, ฌานที่ประกอบด้วยจิตและเจตสิก ปรารภสภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะเกิดขึ้น (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๓๑/๓๖๕) หมายถึงมรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สามัญญผล ๔ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๔๒๒/๓๕๐) ดังคำในปริตตารัมมณติกะ ปัญหาวาร อุปนิสสยปัจจัยว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่มีปริตตะเป็นอารมณ์แล้วทำฌานที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น ทำมรรค ฯลฯ อภิญญา ฯลฯสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๕/๔๗๕),หรือดังคำว่า บุคคลอาศัยศรัทธาที่มีอัปปมาณะเป็น

SAMPLE

อารมณ์แล้วทำฌานที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น ทำมรรคฯลฯ อภิญญา ฯลฯ สมาบัติให้เกิดขึ้น(อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๗/๔๗๖)

ฌานที่สหรคตด้วยปีติ (ปีติสหคตฌานำ) **:** ฌานที่เกิดร่วมกับปีติ, ฌานที่มีปีติเป็นองค์ฌาน

ในฌาน ๔ ฌานที่มีปีติเป็นองค์ฌาน ได้แก่ ปฐมฌาน (มีองค์ฌาน ๕ คือ วิตกวิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา) และทุติยฌาน (มีองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา)

ในฌาน ๕ (ตามนัยอภิธรรม) ฌานที่มีปีติเป็นองค์ฌาน ได้แก่ปฐมฌาน (มีองค์ฌาน ๕ เหมือนฌาน ๔) ทุติยฌาน (มีองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา)และตติยฌาน (มีองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา)

ในปีติติกะ ปัญหาวาระแห่งคัมภีร์ปัฏฐาน กล่าวถึงฌานที่สหรคตด้วยปีติไว้ว่า “สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลมีจิตสหรคตด้วยปีติให้ทาน สมาทานศีล รักษาศีลอุโบสถ แล้วพิจารณากุศลนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยปีติ ออกจากฌานที่สหรคตด้วยปีติ ออกจากมรรค ออกจากผล แล้วพิจารณาฌานเป็นต้นนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยปีติ....” (อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๙/๓๕)

ฌานที่สหรคตด้วยอุเบกขา (อุเปกฺขาสหคตฌานำ)**:** ฌานที่เกิดร่วมกับอุเบกขา, ฌานที่มีอุเบกขาเป็นองค์ฌาน

ในฌาน ๔ ฌานที่มีอุเบกขาเป็นองค์ฌาน ได้แก่ จตุตถฌาณ (มีองค์ฌาน ๒ คืออุเบกขาและเอกัคคตา) แต่ในฌาน ๕ (ตามนัยอภิธรรม) ฌานที่มีอุเบกขาเป็นองค์ฌานได้แก่ ปัญจมฌาน (ฌานที่ ๕)ในปีติติกะ ปัญหาวาระ แห่งคัมภีร์ปัฏฐาน กล่าวถึงฌานที่สหรคตด้วยอุเบกขาไว้ว่า “สภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขาโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่บุคคลมีจิตสหรคตด้วยอุเบกขาให้ทาน สมาทานศีล รักษาศีลอุโบสถ แล้วพิจารณากุศลนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา ออกจากฌานที่สหรคตด้วยอุเบกขา ออกจากมรรค ออกจากผลแล้วพิจารณาฌานเป็นต้นนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา....” (อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๒๐/๑๓๖)

ฌานปัจจัย : ปัจจัยที่ ๑๗ ในปัจจัย ๒๔ ของคัมภีร์ปัฏฐาน พระอภิธรรมปิฎก เป็นสภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นฌาน คือเป็นองค์ฌาน ดังที่ท่านให้หลักการไว้ว่า “สภาวธรรมที่เป็นกุศล อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้น เพราะฌานปัจจัย” เช่น ผู้ได้ปฐมฌาน ซึ่งมีองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติสุข เอกัคคตา ทำให้เกิดฉันทะ

SAMPLE

บำเพ็ญกัมมัฏฐานต่อไปจนได้ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌานโดยลำดับ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/-/๒,๑๗/๑๑,๖๗/๓๕)

ฌานมทะ : ความเมาในฌาน หมายถึงความมัวเมาที่อาศัยฌาน, ภาวะที่เมาเพราะอาศัยฌาน ดังคำในวิภังค์อภิธรรมว่า ความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัวความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยฌาน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๙)

ฌานมีองค์ ๕ : ฌานที่ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑) วิตก (๒) วิจาร (๓) ปีติ (๔) สุข (๕)เอกัคคตา ได้แก่ปฐมฌาน (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๘๓/๔๒)

ฌานและวิโมกข์ :การเพ่งและการหลุดพ้น มีอธิบายว่า ฌาน คือการเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นอัปปนาสมาธิ, ภาวะจิตสงบประณีตซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรมหลัก คำว่า วิโมกข์ คือ ภาวะที่จิตปลอดพ้นจากสิ่งรบกวนและน้อมดิ่งเข้าไปในอารมณ์นั้น ๆ อย่างปล่อยตัวเต็มที่ ดังคำในสารีปุตตเถราปทาน ที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในสมาบัติ ได้ฌานและวิโมกข์ เร็วพลัน ยินดีในการเจริญโพชฌงค์ เป็นผู้บรรลุสาวกบารมีญาณ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖๐/๕๕)

ในอรรถกถา คำว่า วิโมกข์ หมายเอาโลกุตตรวิโมกข์ ๘ (อฏฺฐนฺนำ โลกุตฺตรวิโมกฺขานญฺจ ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๓๖๐/๒๘๔) คือ ๑-๒-๓. ผู้เจริญกสิณต่าง ๆ แล้วได้รูปฌาน ๔; ๔-๕-๖-๗. ผู้ได้อรูปฌาน ๔ ; ๘. ผู้ได้สัญญาเวทยิตนิโรธ ดู (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๗๐/๑๔๓)

ฌานวิโมกข์ : ความหลุดพ้นด้วยฌาน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๐/๖๐๖) ในวิโมกขกถานิทเทสอธิบายไว้ว่า สิ่งใดย่อมเผา เพราะเหตุนั้น สิ่งนั้นจึงชื่อว่าฌาน เนกขัมมะย่อมเผากามฉันทะให้ไหม้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าฌาน บุคคลเมื่อเผา ย่อมหลุดพ้น เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าฌานวิโมกข์ เมื่อเผาให้ไหม้ย่อมหลุดพ้นเพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าฌานวิโมกข์ กิเลสทั้งหลายย่อมไหม้ไปเพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าธรรม พระอรหันต์ย่อมเผากิเลสให้ไหม้คือรู้จักกิเลสที่ถูกเผาแล้วและกิเลสที่กำลังถูกเผาให้ไหม้ไปเพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าฌานวิโมกข์

แม้อพยาบาท ที่เผาพยาบาทให้ไหม้ ก็ดี อาโลกสัญญา ที่เผาถีนมิทธะให้ไหม้ ก็ดี อวิกเขปะที่เผาอุทธัจจะให้ไหม้ ก็ดี ธัมมววัตถาน ที่เผาวิจิกิจฉาให้ไหม้ก็ดี ญาณที่เผาอวิชชาให้ไหม้ ก็ดี ปามุชชะ ที่เผาอรติให้ไหม้ ก็ดี ปฐมฌาน ที่เผานิวรณ์ให้ไหม้ ก็ดี เรื่อยไป จนถึงอรหัตตมรรค ที่เผากิเลสทั้งปวงให้ไหม้ ก็มีแนวอธิบายอย่างเดียวกัน ดังนั้น อรหัตตมรรค ย่อมเผากิเลสทั้งปวงให้ไหม้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าฌาน พระอรหันต์เมื่อเผา ย่อมหลุดพ้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าฌานวิโมกข์ เมื่อเผาให้ไหม้ย่อม

SAMPLE

หลุดพ้น เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าฌานวิโมกข์ กิเลสทั้งหลายย่อมไหม้ไปเพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าธรรม พระอรหันต์ย่อมเผากิเลสให้ไหม้ คือรู้จักกิเลสที่ถูกเผาแล้วและกิเลสที่กำลังถูกเผาให้ไหม้ไป เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าฌานวิโมกข์ นี้ชื่อว่าฌานวิโมกข์ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๘)

ฌานวิสัย : วิสัยแห่งฌาน คือฌานวิสัยในอภิญญา ๕ เช่น หูทิพย์ ตาทิพย์ ในอจินเตยยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เรื่องไม่ควรคิด ๔ ประการนี้บุคคลไม่ควรคิด ใครคิดพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ความเดือดร้อน ซึ่งฌานวิสัยเป็นข้อ ๒ ในอจินไตย ๔ อย่าง (องฺ. จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๗/๑๒๒, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๗๗/๓๖๐)

ฌานสมาบัติ : การเข้าถึงฌาน, การเข้าถึงพร้อมด้วยฌาน, สมาบัติคือฌาน หมายถึงภาวะสงบประณีตที่เข้าถึงคือฌาน,ภาวะสงบประณีตที่ได้เพราะฌาน คำว่า ฌานสมาบัติ หมายถึงสมาบัติ ๘ อันได้แก่ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๐/๑๙๓,ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๘๖/๕๑๓)

ฌานสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยฌาน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้ เพราะธรรมแต่ละอย่าง คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ โดยทรงแสดงเป็นบทมาติกา ๙ บท เช่น “อาสวะทั้งหลายสิ้นไปได้ เพราะ ปฐมฌาน”แล้วทรงนำบทมาติกาแต่ละบทมาตั้งเป็นคำถามว่าเพราะเหตุไรจึงกล่าวไว้เช่นนั้น จากนั้นทรงอธิบายขยายความมาติกาแต่ละบทโดยละเอียด (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘)

ฌานสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้มีฌานหรือได้ฌาน ในพระสูตรนี้มีหัวข้อธรรมที่ว่าด้วยฌานอยู่ในข้อที่ ๙ ซึ่งเป็นที่มาของชื่อพระสูตร คือพระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า บุคคลผู้มีศรัทธา แต่ถ้ายังขาดธรรมอื่น ๆ ก็ชื่อว่ายังไม่บริบูรณ์ ควรบำเพ็ญธรรมนั้นให้บริบูรณ์ด้วย จึงทรงแสดงเพิ่มขึ้นทีละข้อๆ จนถึง ๑๐ ข้อ คือ (๑) เป็นผู้มีศรัทธา (๒) เป็นผู้มีศีล (๓) เป็นพหูสูต (๔) เป็นธรรมกถึก (๕) เป็นผู้เข้าไปสู่บริษัท (๖) เป็นผู้แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท (๗) เป็นผู้ทรงวินัย (๘) เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรและอยู่ในเสนาสนะอันสงัด (๙) เป็นผู้ได้ฌาน (๑๐) เป็นผู้ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ผู้มีองค์ธรรม ๑๐ ประการนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ก่อให้เกิดความเลื่อมใสได้รอบด้านกล่าวคือมีกายกรรมวจีกรรมที่น่าเลื่อมใสและเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘/๑๒)

ฌานโสธนชาดก:ชาดกว่าด้วยสุขเกิดแต่ฌาน พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นดาบส เมื่อสิ้นชีพแล้วไปเกิดในอาภัสสรพรหม กลับลงมาสอนศิษย์ผู้ไม่เชื่อฟังคำของศิษย์ผู้ใหญ่ว่า สัตว์ผู้มีสัญญาและไม่มีสัญญาล้วนเป็นทุคคตสัตว์ พวกท่านจงเว้นจากสัญญีภพและอสัญญีภพเสีย ความสุขอันเกิดจากสมาบัตินั้นเป็นความสุขที่ไม่มีกิเลสเครื่องยวนใจ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๔/๕๕)

SAMPLE

อรรถกถาชาดกอธิบายไว้ว่า ทุคคตสัตว์ หมายถึงหมู่สัตว์ที่มีจิตทั้งหมด เว้นท่านผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (ฌานที่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่)เพราะยังไม่ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ (ขุ.ชา.อ.(บาลี)๒/๑๓๔/๓๐๘)

ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ : ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง(ความผ่องแผ้ว)แห่งฌานเป็นต้น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๕),ในสีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายญาณนี้ไว้ว่า หมายถึงตถาคตรู้ชัดความเศร้าหมองความผ่องแผ้ว แห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิและสมาบัติ และการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิและสมาบัติตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้วแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิและสมาบัติและการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท อรรถกถากล่าวว่า ความเศร้าหมอง หมายถึงธรรมฝ่ายเสื่อม ได้แก่ กาม วิตก วิจาร และปีติเป็นต้น ที่เป็นอุปสรรคต่อการเจริญฌานตามลำดับขั้นของผู้ที่มีฌานยังไม่คล่องแคล่ว

ความผ่องแผ้ว หมายถึงธรรมฝ่ายเจริญ ได้แก่ การสงัดจากกาม การระงับวิตก วิจาร การจางคลายไปแห่งปีติเป็นต้นซึ่งเป็นคุณต่อการเจริญฌานให้ยิ่งขึ้นไปของผู้ที่มีฌานคล่องแคล่ว

ในคำว่า “ฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ” นี้ ฌาน หมายถึงฌาน ๔ (ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน) (องฺ.ทสก.อ. ๓/๒๑/๓๒๙)

คำว่า วิโมกข์ หมายถึงวิโมกข์ ๘ (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๒๑/๓๒๙)

คำว่า สมาธิ หมายถึงสมาธิ ๓ คือ สวิตักกสวิจารสมาธิ (สมาธิที่มีวิตกและวิจาร) อวิตักกวิจารมัตตสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจาร) อวิตักกาวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร)(ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๔๓/๕๐)

คำว่า สมาบัติ หมายถึงอนุปุพพสมาบัติ ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๒๑/๓๒๙,องฺ.ทสก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๑/๓๙๒)

ฌานาทิสูตร® : พระสูตรว่าด้วยฌานเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ตรัสฌาน ๔ คือปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน แล้วตรัสสรุปว่า ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อเจริญฌาน ๔ ประการ ทำฌาน ๔ ประการให้มาก ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๒๓-๙๓๔/๔๔๘)

SAMPLE

ฌานาทิสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดความเศร้าหมอง(ความผ่องแผ้ว) แห่งฌานเป็นต้น ภิกษุทั้งหลายถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านบำเพ็ญธรรมอะไรจึงทำให้รู้ชัดความเศร้าหมอง(ความผ่องแผ้ว) แห่งฌานเป็นต้น ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๙/๔๔๕)

ฌานาภิญญสูตร : พระสูตรว่าด้วยฌานและอภิญญา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ สัญญาเวทยิตนิโรธสามารถแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างได้ยินทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ สามารถกำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ เห็นหมู่สัตว์ซึ่งกำลังจุติ กำลังอุบัติ รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ แม้กัสสปะก็สามารถทำได้เช่นเรา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๐)

ฌาปนกิจ : หน้าที่เผาศพ,กิจในการเผา,การเผาศพ ในที่นี้ หมายถึงหมู่ชนช่วยกันทำจิตกาธานเผาสรีระของภิกษุณีทั้งหลาย ดังคำในมหาปชาปตีโคตมีเถริยาปทานที่กล่าวไว้ว่า ชนทั้งหลายช่วยกันทำจิตกาธาน ซึ่งสำเร็จด้วยไม้มีกลิ่นหอมล้วนและโปรยจุรณเครื่องหอมแล้ว ฌาปนกิจภิกษุณีเหล่านั้นบนจิตกาธานนั้น ๆ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๗๔/๔๒๔)

ฌายกา : ผู้เพ่ง หมายถึงหมู่ชนผู้บำเพ็ญฌาน ในอัคคัญญสูตร กล่าวไว้ว่า หมู่ชนบางพวกได้อาหารแล้วมาบำเพ็ญฌานอยู่ในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้ในราวป่าอีก เพราะพวกเขาบำเพ็ญฌานอยู่ คำที่ ๒ ว่า ‘ฌายกา ฌายกา’ จึงเกิดขึ้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๗)

อักษร ญ จำนวน ๖๕ ศัพท์

ญัตติ : คำเผดียงสงฆ์, การประกาศให้สงฆ์ทราบเพื่อทำกิจร่วมกัน, วาจานัดหมาย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๕๐/๓๘๕, วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๕๒/๓๘๖, วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๑๔/๔๔๗)

ญัตติกรรม : กรรมอันกระทำด้วยการตั้งญัตติ ไม่ต้องสวดอนุสาวนา คือประกาศให้สงฆ์ทราบ เพื่อทำกิจร่วมกัน เรียกว่าเผดียงสงฆ์อย่างเดียว ไม่ต้องขอมติ เช่น อุโบสถ และปวารณา เป็นต้น

คำนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑๕/๓๓๒,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๒๗/๓๔๔,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๒๘,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๕,วิ.ป.(ไทย) ๘/๕๐๑/๗๒๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๒๖/๑๓๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๒๗/๑๓๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๓๐/๑๓๖

ญัตติกรรมวาจา : การประกาศให้ทราบ การประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยการตั้งญัตติ

SAMPLE

คำนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๕๐/๙๒, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๕๕/๙๖, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๘๐/๑๑๖, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๘๕/๑๒๐,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๖/๑๙๔,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๖/๑๙๖,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑๒/๓๒๗,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๔๐/๓๖๖,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๒๔/๓๔๘, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๒๗/๓๕๕, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๕/๔๐๙

ญัตติจตุตถกรรม : กรรมมีญัตติเป็นที่ ๔ หมายถึงกรรมที่มีญัตติเป็นที่ ๔ หมายถึงอธิบายกรรมที่มีการตั้งญัตติ แล้วสวดอนุสาวนา ๓ ครั้ง เช่น สังฆกรรมที่สำคัญ มีการอุปสมบท เป็นต้น ซึ่งเมื่อตั้งญัตติแล้ว ต้องสวดอนุสาวนา คำประกาศขอมติถึง ๓ หน เพื่อสงฆ์คือชุมชนนั้นจะได้มีเวลาพิจารณาหลายเที่ยวว่า จะอนุมัติหรือไม่

คำนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๕/๓๓,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑๕/๓๓๒,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๒๗/๓๔๔,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๒๘,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๕, วิ.ป.(ไทย) ๘/๕๐๑/๗๒๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐๒/๑๓๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐๓/๑๓๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๑๓/๑๓๖

ญัตติจตุตถกรรมวาจา : คำประกาศกิจในท่ามกลางสงฆ์มีการตั้งญัตติเป็นที่ ๔ หมายถึงการสวดประกาศกรรมมีญัตติเป็นที่ ๔ เช่น สังฆกรรมสำคัญ มีการอุปสมบท เป็นต้น ดูญัตติจตุตถกรรมวาจา

คำนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔๔/๓๑๘,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕๕/๓๒๘, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๗๐/๑๗, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๒๓/๖๕, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๕๗/๒๒๘,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒/๓,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๐/๒๐,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๒๓/๒๒๕,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๓๖/๓๕๗,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๓๘/๓๖๒,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๒๔/๓๔๘, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๐/๓๕๙

ญัตติทุติยกรรม :กรรมมีญัตติเป็นที่ ๒ หรือกรรมมีวาจาครบ ๒ ทั้งญัตติและอนุสาวนา, กรรมอันทำด้วยตั้งญัตติแล้ว สวดอนุสาวนาหนเดียว เช่น การสมมติสีมา การสังคายนา และการมอบให้ผ้ากฐิน เป็นต้น (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑๕/๓๓๒,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๒๗/๓๔๔,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๒๘,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๕,วิ.ป.(ไทย) ๘/๕๐๑/๗๒๐, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐๒/๑๓๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐๓/๑๓๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๑๑/๑๓๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๑๓/๑๓๖)

ญัตติทุติยกรรมวาจา : คำประกาศกิจในท่ามกลางสงฆ์ มีการตั้งญัตติเป็นที่ ๒ หมายถึงการสวดประกาศกรรมมีญัตติเป็นที่ ๒ หรือการสวดประกาศกรรมมีวาจาครบ ๒ ทั้งญัตติและอนุสาวนา, กรรมอันทำด้วยตั้งญัตติแล้ว สวดอนุสาวนาหนเดียว เช่น การสมมติสีมา การสังคายนา และการมอบให้ผ้ากฐิน เป็นต้น (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๔/๒๘๒,วิ.มหา.

SAMPLE

(ไทย) ๒/๙๔/๒๘๓,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๗๗/๒๙๗, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๑๐๑/๓๑๓, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๑๔๐/๓๓๖,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕,วิ.จู.(ไทย) ๖/๔๑/๘๐,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๙/๓๐๑,วิ.จู.(ไทย) ๖/๓๔๒/๓๖๗ ,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๗/๑๕๘, วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๙/๑๕๖)

ญาณ : ความรู้, ปรีชาหยั่งรู้, ปรีชากำหนดรู้

ญาณ ๓ หมวดหนึ่ง ได้แก่ (๑) อตีตังสญาณ ญาณในส่วนอดีต (๒) อนาคตังสญาณ ญาณในส่วนอนาคต (๓) ปัจจุปันนังสญาณ ญาณในส่วนปัจจุบัน

อีกหมวดหนึ่ง ได้แก่ (๑) สัจจญาณ หยั่งรู้อริยสัจแต่ละอย่าง (๒) กิจจญาณ หยั่งรู้กิจในอริยสัจ (๓) กตญาณ หยั่งรู้กิจอันได้ทำแล้วในอริยสัจ

อีกหมวดหนึ่ง ได้แก่ วิชชา ๓ อันได้แก่ (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรู้ที่ระลึกชาติได้ (๒) จุตูปปาตญาณ ความรู้จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย (๓) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำอาสวะให้สิ้น

คำนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๘/๑๘๔, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕, ที.สี.(ไทย)๙/๔๑๖/๑๘๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๙/๓๓, ๒๑๗/๑๖๖, ๓๓๔/๒๖๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๑/๑๐๓, ๓๕๑/๓๖๘, ๓๕๕/๓๘๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗/๓๑, ๑๙๗/๒๓๕, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๑,สำ.นิ.๑๖/๔/๑๒, ๖๕/๑๒๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๓/๓๐๖, ๔๑๙/๔๙๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๗/๒๕๕, ๑๐๘๑/๕๙๓, ๑๐๘๒/๕๙๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๔/๒๙๕, ๘๖/๓๑๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕/๙,๒๒/๒๗/๓๕,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๑/๔๑๗,ขุ.อิติ.๒๕/๖๒/๔๑๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๗๕/๗๑๐, ๑๐๘๔/๗๕๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๖/๒๓๐, ๘๑/๒๔๑, ๑๐๓/๓๑๗,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๔/๒๙๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕, ๗/๔๒๖, ๓๙/๕๐๑, ๒๒๒/๓๗๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒๔/๕๕๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๕/๔๓๓, ๔๑๘/๔๕๐, ๘๖๓/๘๙๖)

ญาณกถา : กถาว่าด้วยญาณ ในปฏิสัมภิทามรรค ซึ่งมีจำนวน ๗๓ ญาณ แบ่งเป็น อุทเทสและนิทเทสได้ ๗๓ อุทเทส และ ๗๓ นิทเทส มีอธิบายสรุปว่า อุทเทส ๗๓ เช่น ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา ชื่อว่าสุตมยญาณ (ญาณในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา) ปัญญาในการสดับธรรมแล้วสำรวมไว้ ชื่อว่าสีลมยญาณ (ญาณในการสำรวมศีล) เป็นต้น เรื่อยไปจนถึงญาณที่ไม่มีเครื่องกั้น ชื่อว่าอนาวรณญาณ (ญาณที่ไม่มีเครื่องกั้น) ในญาณ ๗๓ ประการนี้ ญาณ ๖๗ ประการเบื้องต้นเป็นญาณที่เกิดได้ทั่วไปแก่สาวก ส่วนญาณ ๖ ประการหลัง เป็นญาณที่ไม่ทั่วไปแก่สาวก คือมีได้เฉพาะพระตถาคต สำหรับ นิทเทส ๗๓ มีกล่าวถึงสุตมยญาณนิทเทส นิทเทสอธิบายอุทเทสที่ ๑ ของ

SAMPLE

ญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา เป็นข้อแรก เรื่อยไปจนถึงสัพพัญญุตญาณนิทเทสที่ ๗๓ เป็นที่สุด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๗)

ญาณของพระอเสขะ (อเสกขญาณ)**:** ความหยั่งรู้ของพระอริยบุคคลผู้บรรลุอรหัตผล

ในคัมภีร์กถาวัตถุปกรณ์ กล่าวไว้ว่า ในอเสกขญาณกถาที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า พระเสขะมีญาณของพระอเสขะได้ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็ตอบรับรองเช่นนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๒๒/๔๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ภิกษุนิกายอุตตราปถกะ มีความเห็นว่า พระเสขะมีญาณของพระอเสขะได้ เช่นท่านพระอานนท์ ซึ่งเป็นเพียงพระเสขะ แต่รู้เรื่องของอเสขะได้ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๔๒๑/๒๐๙)

ญาณจริยา : ความประพฤติด้วยญาณ หมายถึงทุกขานุปัสสนา ชื่อว่าญาณจริยา อนัตตานุปัสสนา ชื่อว่าญาณจริยา ...ปฏิสังขานุปัสสนา ชื่อว่าญาณจริยา วิวัฏฏนานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความคลายออก) ชื่อว่าญาณจริยา โสดาปัตติมรรค ชื่อว่าญาณจริยา โสดาปัตติผลสมาบัติ ชื่อว่าญาณจริยาสกทาคามิมรรค ชื่อว่าญาณจริยา สกทาคามิผลสมาบัติ ชื่อว่าญาณจริยา อนาคามิมรรค ชื่อว่าญาณจริยา อนาคามิผลสมาบัติ ชื่อว่าญาณจริยา อรหัตตมรรค ชื่อว่าญาณจริยา อรหัตตผลสมาบัติ ชื่อว่าญาณจริยา

ในญาณกถาอธิบายว่า วิวัฏฏนานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความคลายออก) ชื่อว่าญาณจริยา โสดาปัตติมรรค ชื่อว่าญาณจริยา โสดาปัตติผลสมาบัติ ชื่อว่าญาณจริยาสกทาคามิมรรค ชื่อว่าญาณจริยา สกทาคามิผลสมาบัติ ชื่อว่าญาณจริยา อนาคามิมรรค ชื่อว่าญาณจริยา อนาคามิผลสมาบัติ ชื่อว่าญาณจริยาอรหัตตมรรค ชื่อว่าญาณจริยา อรหัตตผลสมาบัติ ชื่อว่าญาณจริยา ในที่นี้หมายถึงญาณจริยา ๑๖ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๑/๑๑๘),จัดเป็นข้อ ๓ ในจริยา ๓ อันได้แก่ (๑) วิญญาณจริยา (๒) อัญญาณจริยา และ (๓) ญาณจริยา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๘/๑๑๔)

ญาณทัสสนวิสุทธิ : ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ ได้แก่ ญาณในอริยมรรค ๔ ; จัดเป็นข้อที่ ๗ ในองค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ ๙

คำนี้ปรากฏในที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๘; ดูวิสุทธิ ๗

ญาณทัสสนะ: การเห็นกล่าวคือการหยั่งรู้, การเห็นที่เป็นญาณ หรือเห็นด้วยญาณอย่างต่ำสุด หมายถึงวิปัสสนาญาณ นอกนั้น ในที่หลายแห่ง หมายถึงทิพพจักขุญาณบ้าง มรรคญาณ บ้าง และในบางกรณี หมายถึง ผลญาณ บ้าง ปัจจเวกขณญาณ บ้าง สัพพัญญุตญาณ บ้าง ก็มี ทั้งนี้ สุดแต่ข้อความแวดล้อมในที่นั้น ๆ

SAMPLE

คำนี้ปรากฏใน วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๖/๑๘๒, ๑๙๗/๑๘๒, ๑๙๗/๑๘๓, , วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๐/๒๕๖, , วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒/๑๙, ๑๖/๒๓,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๔/๑๗๘, ๓๔๑/๑๙๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๔/๗๘, ๒๓๕/๗๘, ๓๗๙/๑๖๐, ๕๑๖/๒๒๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๙/๒๒๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๗/๑๔๕, ๓๐๗/๒๗๘,ม.มู(ไทย)๑๒/๑๔๖/๑๔๑, ๑๗๙/๑๘๒, ๓๑๐/๓๔๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๗/๑๕๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๔/๒๘๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๖/๕๘๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔/๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๑/๒๘๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๕/๑๐๑,สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๑๓/๑๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๖/๓๙,๒๗/๔๑,สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๑๔/๑๓, ๓๖๔/๔๒๗, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๒/๔๑, ๔๓/๔๑, ๔๙๘/๓๐๗, ๑๐๘๑/๕๙๔,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๕/๘, ๔๖/๙, ๕๖๙/๕๑, ๑๐๔/๓๔๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘, ๑๙๖/๒๙๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๗๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๙, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐๖/๕๘๗, ๓๙๕/๔๐๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓/๔๓๘, ๓๐/๔๘๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๕/๑๔๒

อรรถกถากล่าวว่า ญาณทัสสนะ ในที่นี้หมายถึงทิพพจักขุญาณ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๒๙/๑๑๒) ; ในบางแห่ง คำว่า ญาณทัสสนะ หมายถึงปัจจเวกขณญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนมรรคผล กิเลสที่ละได้และนิพพาน (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๗๕/๒๒๖, ๑๐๔/๒๕๗, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๕๐/๑๒๙)

ญาณที่เป็นปัจจุบัน (ปัจจุบันนญาณ) **:** ญาณที่หยั่งรู้ ปรีชาหยั่งรู้ ปรีชากำหนดรู้ในส่วนปัจจุบัน เรียกว่า ปัจจุปันนังสญาณ ; จัดเป็นญาณข้อที่ ๓ ในญาณ ๓ ดังคำในสัพพมัตถีติกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า ญาณที่เป็นปัจจุบันมีอยู่ บุคคลทำกิจที่ควรทำด้วยญาณได้ด้วยญาณนั้นใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็ตอบรับรองเช่นนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๐/๑๙๗)

ญาณที่เป็นอดีต (อตีตญาณ): ญาณที่หยั่งรู้ ปรีชาหยั่งรู้ ปรีชากำหนดรู้ในส่วนอดีต เรียกว่า อตีตังสญาณ ; จัดเป็นญาณข้อที่ ๑ ในญาณ ๓ ดังคำในสัพพมัตถีติกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า ญาณที่เป็นอดีตมีอยู่ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็ตอบรับรองเช่นนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๐/๑๙๖)

ญาณที่เป็นอนาคต (อนาคตญาณ) **:** ญาณที่หยั่งรู้ ปรีชาหยั่งรู้ ปรีชากำหนดรู้ในส่วนอนาคต เรียกว่า อนาคตังสญาณ ; จัดเป็นญาณข้อที่ ๒ ในญาณ ๓ ดังคำในสัพพมัตถีติกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า ญาณที่เป็นอนาคตมีอยู่ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็ตอบรับรองเช่นนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๐/๑๙๖)

SAMPLE

ญาณธระ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระติรังสิยเถระ โดยท่านประกาศอดีตชาติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า(พระนามว่าสิทธัตถะ)แล้ว ไปบันเทิงอยู่ในสวรรค์ตลอดกัปหนึ่ง ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้สรรเสริญพระพุทธเจ้าไว้จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการสรรเสริญ ในกัปที่ ๖๑ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าญาณธระ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๔๕/๔๗๙)

ญาณในความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ (อินทริยปโรปริยัตตญาณ) **:** ญาณในความยิ่งและความหย่อนแห่งอิทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย(ของพระตถาคต) ในอินทริยปโรปริยัตตญาณนิทเทส แสดงอินทริยปโรปริยัตตญาณไว้ว่า ในญาณนี้ พระตถาคตทรงเห็นหมู่สัตว์ผู้มีกิเลสดุจธุลีน้อยในปัญญาจักษุ มีกิเลสดุจธุลีมากในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม พึงสอนให้รู้แจ้งได้ง่าย พึงสอนให้รู้แจ้งได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๑/๑๗๒)

ในฉพุทธธัมมวาร วาระว่าด้วยพุทธธรรม ๖ ประการ อธิบายว่า ญาณในความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุตติ ๕๐ มีญาณ(ปฏิภาณ) ๑๐๐ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๘/๕๐๐)

ญาณในความสิ้นไป (ขยญาณ) **:**ความหยั่งรู้ความสิ้นไป, ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไป, ปรีชากำหนดรู้ความสิ้นไป(แห่งอาสวะทั้งหลาย) ดังคำในญาณกถา สุตมยญาณนิทเทสว่า ชื่อว่าญาณในความสิ้นไป เพราะมีสภาวะตัดขาด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๒๘) ; ในปัจจเวกขณญาณนิทเทส อธิบายว่า ญาณที่ชื่อว่าญาณในความสิ้นไป เพราะมีสภาวะตัดขาด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๕/๑๐๗) ในมัคคกถา อธิบายว่า มรรคที่ชื่อว่าญาณในความสิ้นไป เพราะมีสภาวะตัดขาด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๔), หรือดังคำว่า ความใสชื่อญาณในความสิ้นไป เพราะมีสภาวะตัดขาด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๔๐/๔๑๒) ในวิราคกถา อธิบายว่า วิราคะที่ชื่อว่าญาณในความสิ้นไป เพราะมีสภาวะตัดขาด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๘)

ญาณในมหากรุณาสมาบัติ : มหากรุณาสมาปัตติญาณ; จัดเป็นญาณข้อที่ ๗๑ ในญาณ ๗๓ (ของตถาคต) ในมหากรุณาญาณนิทเทส ญาณในมหากรุณาสมาบัติของพระตถาคต ไว้ตอนหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคทั้งหลายตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นด้วยอาการเป็นอันมาก จึงทรงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่สัตว์ คือพระผู้มีพระภาคทั้งหลายตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า โลกสันนิวาสอันไฟลุกโชนแล้ว จึงทรงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่

SAMPLE

สัตว์ พระผู้มีพระภาคทั้งหลายตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า โลกสันนิวาสยกพลแล้ว ฯลฯ โลกสันนิวาสเคลื่อนพลแล้วฯลฯโลกสันนิวาสเดินทางผิดแล้วฯลฯ โลกถูกชรานำไปแล้ว ไม่ยั่งยืน ฯลฯโลกไม่มีที่ต้านทาน ไม่เป็นใหญ่ ฯลฯ โลกไม่มีอะไรเป็นของตน จำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป ฯลฯ โลกพร่อง ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา ฯลฯ โลกสันนิวาสไม่มีที่ต้านทานฯลฯ โลกสันนิวาสไม่มีที่เร้น ฯลฯโลกสันนิวาสไม่มีที่พึ่ง ฯลฯโลกสันนิวาสไม่เป็นที่พึ่งของใคร ฯลฯ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๗/๑๗๙) ; ในวาระว่าด้วยพุทธธรรม ๖ ประการ อธิบายไว้ว่า ญาณในมหากรุณาสมาบัติ มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุตติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๘/๕๐๐)

ญาณในยมกปาฏิหาริย์ : ยมกปฏิหาริยญาณ ; จัดเป็นญาณที่ ๗๐ ในญาณ ๗๓, ในยมกปาฏิหีรญาณนิทเทสแสดงญาณในยมกปาฏิหาริย์ตอนหนึ่งว่า ในญาณนี้ พระตถาคตทรงทำยมกปาฏิหาริย์ที่ไม่ทั่วไปแก่สาวก ได้แก่

ท่อไฟพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องบน สายน้ำพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องล่าง ท่อไฟพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องล่าง สายน้ำพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องบน ท่อไฟพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องหน้า สายน้ำพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องหลัง ท่อไฟพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องหลัง สายน้ำพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องหน้า ท่อไฟพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากพระเนตรเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากช่องพระกรรณเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระกรรณเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากช่องพระกรรณเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระกรรณเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากช่องพระนาสิกเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระนาสิกเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากช่องพระนาสิกเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากช่องพระนาสิกเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากจะงอยพระอังสาเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากจะงอยพระอังสาเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากจะงอยพระอังสาเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากจะงอยพระอังสาเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากพระหัตถ์เบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระปรัศว์เบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากพระปรัศว์เบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากพระปรัศว์เบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากพระปรัศว์เบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระบาทเบื้องขวา สายน้ำพุ่งออกจากพระบาทเบื้องซ้าย ท่อไฟพุ่งออกจากพระบาทเบื้องซ้าย สายน้ำพุ่งออกจากพระบาทเบื้องขวา ท่อไฟพุ่งออกจากพระองคุลี สายน้ำพุ่งออกจากระหว่างพระองคุลี ท่อไฟพุ่งออกจากระหว่างพระองคุลี สายน้ำพุ่งออกจากพระองคุลี ท่อไฟพุ่งออกจากพระโลมาแต่ละเส้น สายน้ำพุ่งออก

SAMPLE

จากพระโลมาแต่ละเส้น ท่อไฟพุ่งออกจากพระโลมาแต่ละขุม สายน้ำพุ่งออกจากพระโลมาแต่ละขุม ฉัพพัณณรังสี คือสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีแสด สีประภัสสร (แผ่ซ่านออกจากพระวรกาย)

พระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรม พระพุทธนิมิตประทับยืน ประทับนั่งหรือทรงสำเร็จไสยา พระผู้มีพระภาคประทับยืน พระพุทธนิมิตเสด็จจงกรม ประทับนั่ง หรือทรงสำเร็จไสยา พระผู้มีพระภาคประทับนั่ง พระพุทธนิมิตเสด็จจงกรม ประทับยืน หรือทรงสำเร็จไสยา พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จไสยา พระพุทธนิมิตเสด็จจงกรม ประทับยืน หรือประทับนั่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรม ประทับนั่ง หรือทรงสำเร็จไสยา พระพุทธนิมิตประทับยืน พระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรม ประทับยืน หรือทรงสำเร็จไสยา พระพุทธนิมิตประทับนั่ง พระผู้มีพระภาคประทับยืน ประทับนั่ง หรือเสด็จจงกรม พระพุทธนิมิต ทรงสำเร็จไสยา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๖/๑๗๗)

ในสัพพัญญุตญาณนิทเทส กล่าวไว้ว่า ญาณในยมกปาฏิหาริย์ ชื่อว่าพุทธญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๑/๑๘๖) ; ในวาระว่าด้วยพุทธธรรม ๖ ประการ อธิบายว่า ญาณในยมกปาฏิหาริย์ มีธรรม ๒๕ มีอรรถ ๒๕ มีนิรุตติ ๕๐ มีญาณ ๑๐๐ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๘/๕๐๐)

ญาณในสันติบท : ญาณในข้อปฏิบัติคือความสงบคือพระนิพพาน ในอาทีนวญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า ญาณในสันติบทว่า ความไม่เกิดขึ้นปลอดภัย ... ความไม่เป็นไปปลอดภัย ฯลฯ

ญาณในสันติบทว่า ความไม่คับแค้นใจปลอดภัย

ญาณในสันติบทว่า ความเกิดขึ้นเป็นภัย... ความไม่เกิดขึ้นปลอดภัย...ความเป็นไปเป็นภัย...ความไม่เป็นไปปลอดภัย ฯลฯ ความคับแค้นใจเป็นภัย

ญาณในสันติบทว่า ความไม่คับแค้นใจปลอดภัย

ญาณในสันติบทว่า ความไม่เกิดขึ้นเป็นสุข ...ความไม่เป็นไปเป็นสุข ฯลฯ

ญาณในสันติบทว่า ความไม่คับแค้นใจเป็นสุข

ญาณในสันติบทว่า ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์ ... ความไม่เกิดขึ้นเป็นสุข... ความเป็นไปเป็นทุกข์ ...ความไม่เป็นไปเป็นสุขฯลฯความคับแค้นใจเป็นทุกข์

ญาณในสันติบทว่า ความไม่คับแค้นใจเป็นสุข

ญาณในสันติบทว่า ความไม่เกิดขึ้นไม่เป็นอามิส ... ความไม่เป็นไปไม่เป็นอามิส ฯลฯ ญาณในสันติบทว่า ความไม่คับแค้นใจไม่เป็นอามิส

ญาณในสันติบทว่า ความเกิดขึ้นเป็นอามิส ...ความไม่เกิดขึ้นไม่เป็นอามิส ... ความเป็นไปเป็นอามิส ... ความไม่เป็นไปไม่เป็นอามิส ฯลฯความคับแค้นใจเป็นอามิส

SAMPLE

ญาณในสันติบทว่า ความไม่คับแค้นใจไม่เป็นอามิส

ญาณในสันติบทว่า ความไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน ... ความไม่เป็นไปเป็นนิพพาน ฯลฯ

ญาณในสันติบทว่า ความไม่คับแค้นใจเป็นนิพพาน

ญาณในสันติบทว่า ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร ... ความไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน ... ความเป็นไปเป็นสังขาร ... ความไม่เป็นไปเป็นนิพพาน ฯลฯความคับแค้นใจเป็นสังขาร

ญาณในสันติบทว่า ความไม่คับแค้นใจเป็นนิพพาน,

อีกอย่างหนึ่งอธิบายไว้ว่า การที่พระโยคาวจรเห็นความไม่เกิดขึ้น ความไม่เป็นไป อนิมิต ความไม่มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมาและความไม่มีปฏิสนธิว่าเป็นสุขนี้ เป็นญาณในสันติบท (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สันติบท หมายถึงส่วนแห่งความสงบ อีกนัยหนึ่งหมายถึงพระนิพพาน (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๕๓/๒๘๒)

ญาณในอริยผล (ผลญาณ) **:** ความรู้ในอริยผล, ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลชั้นนั้น ๆ หมายถึงผลญาณ ดังคำอธิบายว่า ความรู้ในอริยผล ได้แก่ความรู้ของท่านผู้พรั่งพร้อมด้วยผลจิต(อภิ.สง.๓๔/๑๓๘๓/๓๔๓);บางแห่งหมายถึง อนุปปาทญาณ(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๒๘) ;ในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า ปัญญาที่หยุดความพยายามชื่อว่าผลญาณ (ญาณในอริยผล) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒/๒)

อรรถกถาอธิบายว่า อนุปปาทญาณ หมายถึงญาณในอริยผล (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๑๙/๑๑๗)

ญาณในอริยมรรค(มัคคญาณ) :ความรู้ในอริยมรรค, ความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละชั้น ซึ่งก็คือญาณในอริยมรรค (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๔๒/๒๕) ดังคำอธิบายว่า ความรู้ในอริยมรรค ได้แก่ ความรู้ของท่านผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรคจิต (อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๑๓๘๒/๓๔๓)

ในมาติกา แห่งปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า ปัญญาในการออกและหลีกไปทั้งจากกิเลสขันธ์และจากนิมิตภายนอก ชื่อว่ามัคคญาณ (ญาณในอริยมรรค) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑/๒)

บางแห่งหมายถึงธัมมญาณ ซึ่งก็คือมัคคญาณ (ญาณในอริยมรรค) คือความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละชั้น; จัดเป็นญาณที่ ๑๔ ในญาณ ๑๖ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑-๖๕/๕-๗๘, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๖๒-๘๐๔/๒๕๐-๓๕๐)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ญาณในอริยมรรค (มัคคญาณ) คือความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละชั้น)๔ ประการ (โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค) (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๓๒/๔๔๐,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๕๓/๒๙)

อรรถกถาสังยุตตนิกายกล่าวว่า เป็นเสขภูมิของพระขีณาสพ เป็นญาณอันดับที่ ๑๔ ในญาณ ๑๖ (สำ.นิ.อ.๒/๓๓/๗๗)

ญาณในอาสยะและอนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย (อาสยานุสยญาณ) **:** ความรู้ในฉันทะที่มานอนเนื่องและกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย; จัดเป็นญาณที่ ๖๙ ในญาณ ๗๓ (ของตถาคต) ในอาสยานุสยญาณนิทเทสอธิบายไว้ตอนหนึ่งว่า

ในญาณนี้พระตถาคตทรงทราบอาสยะของสัตว์ทั้งหลายทรงทราบอนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย ทรงอธิบายอาสยะของสัตว์ทั้งหลายดังนี้ว่า ความเห็นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุดโลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็มีไม่เกิดอีกก็มี หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ไม่เกิดอีกก็มิใช่ สัตว์ทั้งหลายผู้อาศัยภวทิฏฐิหรือวิภวทิฏฐิดังกล่าวมานี้ สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่เข้าไปอาศัยที่สุดทั้ง ๒ นี้ ได้อนุโลมขันติ ในสภาวธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยของกันและกันและอาศัยกันและกันเกิดขึ้น หรือยถาภูตญาณพระตถาคต ย่อมทรงทราบบุคคลผู้เสพกามว่า บุคคลนี้เป็นผู้หนักในกาม มีกามเป็นที่อาศัย น้อมไปในกาม ทรงทราบบุคคลผู้ปฏิบัติเนกขัมมะว่า บุคคลนี้ เป็นผู้หนักในเนกขัมมะ มีเนกขัมมะเป็นที่อาศัย น้อมไปในเนกขัมมะ ทรงทราบบุคคลผู้ปฏิบัติซึ่งพยาบาทว่าบุคคลนี้เป็นผู้หนักในพยาบาท มีพยาบาทเป็นที่อาศัยน้อมไปในพยาบาท ทรงทราบบุคคลผู้ปฏิบัติซึ่งอพยาบาทว่า บุคคลนี้เป็นผู้หนักในอพยาบาท มีอพยาบาทเป็นที่อาศัย น้อมไปในอพยาบาท ทรงทราบบุคคลผู้ปฏิบัติซึ่งถีนมิทธะว่า บุคคลนี้เป็นผู้หนักในถีนมิทธะ มีถีนมิทธะเป็นที่อาศัย น้อมไปในถีนมิทธะ ทรงทราบบุคคลผู้ปฏิบัติซึ่งอาโลกสัญญาว่า บุคคลนี้เป็นผู้หนักในอาโลกสัญญา มีอาโลกสัญญาเป็นที่อาศัย น้อมไปในอาโลกสัญญา นี้เป็นฉันทะที่มานอนเนื่องของสัตว์ทั้งหลาย

อธิบายอนุสัยของสัตว์ไว้ดังนี้ว่า อนุสัย ๗ ได้แก่ (๑) กามราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือกามราคะ) (๒) ปฏิฆานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือปฏิฆะ) (๓) มานานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือมานะ)(๔)ทิฏฐานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือทิฏฐิ) (๕) วิจิกิจฉานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือวิจิกิจฉา) (๖) ภวราคานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือภวราคะ)

SAMPLE

(๗) อวิชชานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคืออวิชชา) กามราคานุสัยของสัตว์ทั้งหลายย่อมนอนเนื่องในปิยรูป (อารมณ์อันเป็นที่รัก)สาตรูป (อารมณ์อันเป็นที่ยินดี) ในโลก ปฏิฆานุสัยของสัตว์ทั้งหลายย่อมนอนเนื่องในอัปปิยรูป (อารมณ์อันไม่เป็นที่รัก) อสาตรูป (อารมณ์อันไม่เป็นที่ยินดี) ในโลกอวิชชาตกไปในสภาวธรรม นี้ ด้วยอาการอย่างนี้ มานะ ทิฏฐิ และวิจิกิจฉาพึงเห็นว่า ตั้งอยู่ในฐานะแห่งเดียวกันกับอวิชชานั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๓/๑๗๔)

ในสัพพัญญุตญาณนิทเทสอธิบายว่าเป็นพุทธญาณ(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๑/๑๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาสยะ หมายถึงทิฏฐิและยถาภูตญาณอันเป็นที่อาศัยอยู่ของเหล่าสัตว์ อนุสัย หมายถึงกิเลสที่นอนเนื่อง ซึ่งยังละไม่ได้ (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๘๑๔/๔๙๓-๔๙๔)

ญาณปัญจกนิทเทส : แสดงญาณ ๕ หมวด คือ (๑)ปัญญาเครื่องรู้ยิ่งชื่อว่าญาตัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะรู้) (๒) ปัญญาเครื่องกำหนดรู้ ชื่อว่าตีรณัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะพิจารณา) (๓) ปัญญาเครื่องละ ชื่อว่าปริจจาคัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะสละ) (๔) ปัญญาเครื่องเจริญ ชื่อว่าเอกรสัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะเป็นรสเดียว) (๕) ปัญญาเครื่องทำให้แจ้ง ชื่อว่าผัสสนัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะถูกต้อง) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๕/๑๒๖)

ญาณเป็นที่ดับสังขาร (สังขารนิโรธญาณ) **:** อรหัตตมรรคญาณ,อริยมรรคปัญญา,ญาณต่อนิพพาน ท่านเรียกว่าสังขาร คือความรู้ในสอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึงอริยมรรคปัญญา ดังคำในสัมมาปริพพาชนียสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเอาชนะกิเลสได้ด้วยอรหัตตมรรคที่หมดจดดี ไม่มีกิเลสเครื่องปิดบัง เชี่ยวชาญในธรรมทั้งหลาย เป็นผู้ถึงฝั่ง หมดตัณหาอันทำให้หวั่นไหว มีความฉลาดในญาณเป็นที่ดับสังขาร ชื่อว่าละเว้นอยู่ในโลกได้โดยชอบ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๗๕/๕๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึงอริยสัจ ๔ (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๓๗๕/๑๘๕)

ญาณราสิฉักกนิทเทส : แสดงหมวด ๖ แห่งกองญาณ หมายถึงกองญาณ ๖ หมวด คือ (๑) ญาณด้วยอำนาจแห่งสมาธิ ๒๔ (๒) ญาณด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนา ๗๒ ประการ (๓) นิพพิทาญาณ ๘ ประการ (๔) นิพพิทานุโลมญาณ ๘ ประการ (๕) นิพพิทาปฏิปัสสัทธิญาณ ๘ ประการและ(๖) ญาณในวิมุตติ ๒๑ประการ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘๓/๒๘๗)

ญาณวัตถุ : เรื่องญาณ ในที่นี้ หมายถึงญาณวัตถุ ๔๔ ประการ อันได้แก่ (๑) ความรู้ในชราและมรณะ (๒) ความรู้ในความเกิดแห่งชราและมรณะ (๓) ความรู้ในความดับแห่งชราและมรณะ (๔) ความรู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ (๕) ความรู้ในชาติ (๖) ความรู้ในความเกิดแห่งชาติ (๗) ความรู้ในความดับแห่งชาติ (๘) ความรู้ใน

SAMPLE

ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชาติ (๙)ความรู้ในภพ (๑๐) ความรู้ในความเกิดแห่งภพ (๑๑) ความรู้ในความดับแห่งภพ (๑๒) ความรู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งภพ (๑๓) ความรู้ในอุปาทาน (๑๔) ความรู้ในความเกิดแห่งอุปาทาน (๑๕) ความรู้ในความดับแห่งอุปาทาน (๑๖) ความรู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งอุปาทาน (๑๗) ความรู้ในตัณหา (๑๘) ความรู้ในความเกิดแห่งตัณหา (๑๙) ความรู้ในความดับแห่งตัณหา (๒๐) ความรู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งตัณหา (๒๑)ความรู้ในเวทนา (๒๒) ความรู้ในความเกิดแห่งเวทนา (๒๓) ความรู้ในความดับแห่งเวทนา (๒๔) ความรู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา(๒๕) ความรู้ในผัสสะ ... (๒๖-๒๘) ความรู้ในความเกิดแห่งผัสสะความรู้ในความดับแห่งผัสสะและความรู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งผัสสะ (๒๙) ความรู้ในสฬายตนะ... (๓๐-๓๒) (๓๓) ความรู้ในนามรูป ... (๓๔-๓๖) ... (๓๗) ความรู้ในวิญญาณ ... (๓๘-๔๐) ....(๔๑) ความรู้ในสังขารทั้งหลาย (๔๒) ความรู้ในความเกิดแห่งสังขาร (๔๓)ความรู้ในความดับแห่งสังขาร (๔๔)ความรู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร เหล่านี้เรียกว่า ญาณวัตถุ ๔๔ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๔/๗๔), ๑๖/๓๓/๗๖)

ญาณวัตถุสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยญาณวัตถุ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงญาณวัตถุ ๔๔ อันได้แก่ความรู้เกี่ยวกับองค์ปฏิจจสมุปบาท ๑๑ องค์(เว้นอวิชชา)แต่ละองค์มี ๔ ญาณ(แจกตามหลักอริยสัจ ๔) แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ (๑) ความรู้ในชราและมรณะ (๒)ความรู้ในความเกิดแห่งชราและมรณะ (๓)ความรู้ในความดับแห่งชราและมรณะ (๔) ความรู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ พึงนับชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขารในลักษณะเดียวกันกับชราและมรณะนี้ นับเป็นองค์ละ ๔ และความรู้อย่างนี้ของอริยสาวกในปัจจุบันชื่อว่าธัมมญาณความรู้อย่างนี้ของสมณะหรือพราหมณ์ในอดีตและในอนาคตชื่อว่าอันวยญาณ(ญาณที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งธัมมญาณ)(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๓๓/๖๙)

ญาณวัตถุสูตร[๒](ทุติย) : พระสูตรญาณวัตถุ (สูตรที่ ๒) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงญาณวัตถุ ๗๗ อันเป็นการจำแนกญาณในองค์ปฏิจจสมุปบาทแต่ละองค์ออกเป็น ๗ อย่างแก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้

(๑) ญาณหยั่งรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี

(๒) ญาณหยั่งรู้ว่าเมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี

(๓) ในอดีต ญาณหยั่งรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี

(๔) ในอดีต ญาณหยั่งรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี

SAMPLE

(๕) ในอนาคต ญาณหยั่งรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี

(๖) ในอนาคต ญาณหยั่งรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี

(๗) ญาณหยั่งรู้ว่า ธัมมฐิติญาณของชาตินั้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา

พึงนับชาติภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขาร ในลักษณะเดียวกันกับชราและมรณะนี้ คือนับเป็นองค์ละ ๗ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๔/๗๓)

ญาณวาท,ญาณวาทะ :ลัทธิที่เข้าใจว่าตนรู้สัพพัญญุตญาณ ดังคำที่ปริพาชกปาฏิกบุตรกล่าวกับบุรุษคนหนึ่งว่า พระสมณโคดมเป็นญาณวาท เราก็เป็นญาณวาทด้วย,ในปาฏิกสูตรกล่าวถึงพระสมณโคดมเป็นญาณวาท (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕/๑๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖/๑๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๗/๓๐๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๑/๔๐๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๗/๓๙๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๗๕/๖๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า พวกญาณวาทะมักกล่าวอ้างเรื่องสัพพัญญุตญาณว่า “เรารู้ทุกสิ่ง”(ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๕/๙)

ในอรรถกถามัชฌิมนิกายอธิบายว่า คำว่าญาณวาทะ หมายถึงลัทธิที่ว่าข้าพเจ้ารู้ (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๗๗/๗๙)

ญาณวิวัฏ : ญาณเป็นเครื่องหลีกไป,การทำญาณหลีกไป หมายถึงมีปัญญารู้ที่ทำให้หลุดพ้นในมรรคใดมรรคหนึ่ง ในฉวิวัฏฏญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า พระโยคาวจร เมื่อกระทำญาณ ย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าญาณวิวัฏ

ในขณะแห่งมรรคใดมีสัญญาวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคนั้นย่อมมีเจโตวิวัฏ ... ในขณะแห่งมรรคใดมีสัญญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคนั้นย่อมมีญาณวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคใดมีญาณวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคนั้นย่อมมีสัญญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ในขณะแห่งมรรคใดมีสัญญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ญาณวิวัฏ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๐/๑๕๙)

ในวิโมกขกถานิทเทสอธิบายไว้ว่า พระโยคาวจร...เมื่อกระทำญาณย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าญาณวิวัฏ...ในขณะแห่งมรรคใด มีสัญญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ต่อจากนี้ก็มีอธิบายนัยเดียวกัน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๐/๓๙๐)

ญาณวิวัฏฏญาณ : ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยความรู้, ในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่าปัญญาในธรรมที่ว่าง ชื่อว่าญาณวิวัฏฏญาณ(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๗/๕)

ในญาณกถา ฉวิวัฏฏญาณนิทเทสอธิบายญาณวิวัฏฏญาณไว้ตอนหนึ่งว่า เมื่อพระโยคาวจรรู้ชัดและเห็นแจ้งตามความเป็นจริงว่า จักขุว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่อง

SAMPLE

ด้วยอัตตา จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความคงที่หรือจากความไม่แปรผัน เป็นธรรมดา ญาณย่อมหลีกออกจากความยึดถือในกาม เพราะฉะนั้นปัญญาในธรรมที่ว่าง จึงชื่อว่าญาณวิวัฏฏญาณ

เมื่อพระโยคาวจรรู้ชัดและเห็นแจ้งตามความเป็นจริงว่า โสตะว่าง ฯลฯ ฆานะว่าง ฯลฯ ชิวหาว่าง ฯลฯกายว่างฯลฯ มโนว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความคงที่ หรือจากความไม่แปรผันเป็นธรรมดา ญาณย่อมหลีกออกจากความยึดถือในกาม เพราะฉะนั้น ปัญญาในธรรมที่ว่าง จึงชื่อว่าญาณวิวัฏฏญาณ ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในธรรมที่ว่าง ชื่อว่าญาณวิวัฏฏญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๘/๑๕๗)

ญาณสัญญิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระญาณสัญญิกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านมีจิตเลื่อมใสได้กราบไหว้พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๒๕๐)

ญาณสัญญิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระญาณสัญญิกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้มีความทรงจำในพระญาณของพระพุทธเจ้า (พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๔/๒๘๘)

ญาณสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยญาณ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าจักษุ ญาณ ปัญญา วิชชาและแสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้เวทนา นี้ความเกิดแห่งเวทนา นี้ปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนา นี้ความดับแห่งเวทนา นี้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา นี้คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากเวทนา(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๓/๓๐๖)

ญาณสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยญาณเกิดขึ้นเพราะเจริญอิทธิบาท พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่างเกิดขึ้นแก่เราในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้คืออิทธิบาท อิทธิบาทที่ควรเจริญนี้ เราได้เจริญแล้ว (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๑/๓๘๔)

ญาณหยั่งรู้ : 1.สัพพัญญุตญาณ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่งว่า ตถาคตมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ดีว่าในภิกษุสงฆ์นั้น แม้ภิกษุเพียงรูปเดียวก็ไม่มีความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในปฏิปทาในจำนวนภิกษุ ๕๐๐ รูป

SAMPLE

ภิกษุผู้มีคุณธรรมขั้นต่ำสุด เป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า,(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๗/๑๖๖)

2. ญาณพิเศษ ในทีฆนิกาย สังคีติสูตร กล่าวถึงญาณหยั่งรู้ไว้ในญาณ ๓ อันได้แก่ (๑) อตีตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต) (๒) อนาคตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต) (๓) ปัจจุปปันนังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๔)

3.ความรู้พิเศษชนิดต่างๆ ในกัจจานโคตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบมหากัจจานะว่า อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๐/๙๗)

ญาณอันเป็นเสขะ : ญาณของบุคคลระดับพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี พระพุทธเจ้าตรัสแก่บิดาของยสกุลบุตรว่า ยสกุลบุตรได้เห็นได้รู้ธรรมด้วยญาณอันเป็นเสขะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๘/๓๕)

ในปัจจยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า อริยสาวกเราเรียกว่า ผู้ถึงสัทธรรมนี้บ้างเห็นสัทธรรมนี้บ้าง ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสขะบ้าง ประกอบด้วยวิชชาอันเป็นเสขะบ้าง บรรลุกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะผู้มีปัญญาเพิกถอนกิเลสบ้างดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพานบ้าง (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๗/๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ญาณอันเป็นเสขะ หมายถึงญาณของพระอริยบุคคลระดับพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี (องฺ.ทุก.อ. (บาลี)๒/๓๖/๓๔)

ญาณัตตยนิทเทส : แสดงญาณ ๓ อย่าง คือ (๑) วิหารัฏฐญาณ (ญาณในสภาวะแห่งวิหารธรรม) หมายถึงปัญญาในวิหารธรรมต่างๆ(๒)สมาปัตตัฏฐญาณ(ญาณในสภาวะแห่งสมาบัติ) หมายถึงปัญญาในสมาบัติต่างๆ (๓) วิหารสมาปัตตัฏฐญาณ (ญาณในสภาวะแห่งวิหารสมาบัติ)หมายถึงปัญญาในวิหารสมาบัติต่างๆ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๘/๑๓๑)

ญาณัตถวิกเถราปทาน ๑ : ประวัติในอดีตชาติของพระญาณัตถวิกเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้สดุดีพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๕/๖๔)

ญาณัตถวิกเถราปทาน ๒: ประวัติในอดีตชาติของพระญาณัตถวิกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้สรรเสริญพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๖/๑๔๑)

SAMPLE

ญาณี : ผู้มีญาณ เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า, เป็นพระนาม ๑ ในพระนาม ๘ อันได้แก่ สมณะ พราหมณ์ เวทคู ภิสักกะ นิมมละ วิมละ ญาณี วิมุตตะ ดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ในสมณสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย คำว่า สมณะ เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า... คำว่า ญาณี เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (อง.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๕/๔๑๐)

ญาโณภาส : แสงสว่างคือญาณ, แสงสว่างแห่งญาณ ได้แก่อรหัตตมรรคญาณ ดังคำที่พระนันทิยเถระกล่าวกับมารตนหนึ่งว่า มารผู้มีกรรมหยาบช้าและมีชาติเลวทราม ท่านเบียดเบียนภิกษุผู้มีจิตบรรลุอรหัตตผล สว่างไสวด้วยญาโณภาสเป็นนิตย์เช่นนั้นจะได้รับทุกข์มหันต์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๕/๓๑๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ญาโณภาส หมายถึงอรหัตตมรรคญาณ (ขุ.เถร.อ.(บาลี)๑/๒๕/๑๒๖)

ญาตสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุที่มีชื่อเสียง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้มีชื่อเสียง ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อไม่เกื้อกูลแก่คนหมู่มากเพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑)ชักชวนในกายกรรมที่ไม่สมควร(๒) ชักชวนในวจีกรรมที่ไม่สมควร (๓) ชักชวนในมโนกรรมที่ไม่สมควร และตรัสอีกว่า ภิกษุผู้มีชื่อเสียงชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากเพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) ชักชวนในกายกรรมที่สมควร(๒) ชักชวนในวจีกรรมที่สมควร (๓) ชักชวนในมโนกรรมที่สมควร (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑/๑๔๙)

ญาตัฏฐญาณ : ญาณที่มีสภาวะรู้ คือปัญญาเครื่องรู้ยิ่ง ชื่อว่าญาตัฏฐญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐/๓)

ในญาณกถา ญาณปัญจกนิทเทส กล่าวไว้ว่า ปัญญาเครื่องรู้ยิ่งชื่อว่าญาตัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะรู้) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๕/๑๒๖)

ญาติ, หมู่ : พี่น้องที่ยังนับรู้กันได้,ผู้ร่วมสายโลหิตทางบิดาหรือทางมารดา,ในฎีกาวินัย ท่านนับ ๗ ชั้น ทั้งข้างบนและข้างล่าง แต่ตามปกติ จะไม่พบมากหลายชั้นอย่างนั้น ปัจจุบันท่านให้นับญาติ ๗ ชั้น หรือ ๗ ชั่วคน คือนับทางมารดา ก็ดี ทางบิดา ก็ดี ชั้นตนเองเป็น ๑ ข้างบน ๓ (ถึงทวด) ข้างล่าง ๓ (ถึงเหลน), เขย และสะใภ้ ไม่นับเป็นญาติ ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า ในวันอุโบสถนั้น หมู่ญาติได้จับภิกษุรูปหนึ่งไว้

คำนี้ปรากฏใน วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๖๖/๒๕๐, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗/๗, ๔๐๘/๑๗๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๕/๒๕๕, ๓๓๘/๒๖๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๕/๗๕, ๒๒๔/๑๘๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗, ๑๓๐/๑๒๐, ๔๖๘/๕๑๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๓/๒๖๐, ๓๐๔/๓๖๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๑๑/๑๓๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๔/๒๕๔, ๒๘๒/๓๑๔, ๓๑๐/

SAMPLE

๓๓๑, ๓๕๒/๓๙๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๐/๘๙, ๑๐๑๒/๕๑๕, ๑๐๙๖/๖๐๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๔/๓๑๓, ๖๔/๑๒๗

ญาติกถา : เรื่องญาติ หมายถึงพูดถึงเรื่องญาติในอดีต หรือพูดถึงเรื่องญาติในปัจจุบันในที่นั้นๆ เรื่องนี้สอนว่า แม้ในการพูดถึงเรื่องญาติเป็นต้น ก็ไม่ควรพูดด้วยสามารถความชื่นชมว่า ญาติของเราเป็นผู้กล้า เป็นผู้สามารถหรือว่าเมื่อก่อน เราได้เที่ยวไปด้วยยานอันสวยงามอย่างนี้แต่ควรพูดทำให้มีประโยชน์ว่าแม้ญาติของเราเหล่านั้นก็ได้ตายไปเสียแล้วหรือว่าเมื่อก่อนเราได้ถวายรองเท้าชนิดนี้แก่พระสงฆ์;จัดเป็นกถาที่ ๑๓ ในดิรัจฉานกถา ๒๘ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๘/๕๙๙, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐)

ญาติกลหวูปสมนวัตถุ : เรื่องการระงับความทะเลาะของหมู่พระญาติ พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้แก่พระญาติฝ่ายศากยะและโกลิยะ ที่ทะเลาะกันเพราะแย่งน้ำทำนาดังนี้ว่า ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร เราเป็นผู้ไม่มีเวร อยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร เราอยู่อย่างไม่มีเวร ในหมู่มนุษย์ผู้เดือดร้อน เราเป็นผู้ไม่เดือดร้อน อยู่เป็นสุขจริงหนอ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๙๗/๙๔)

ญาติกสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสดงธรรม ณ หมู่บ้านญาติกะ

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำหนักอิฐในหมู่บ้านญาติกะได้ตรัสปฏิจจสมุปบาทธรรมสายเกิดทุกข์ว่า เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิด เมื่อธรรม ๓ ประการข้างต้นนั้นประจวบกัน ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาเป็นต้นจึงมี ส่วนสายดับทุกข์เริ่มจากตัณหาดับเป็นต้นไป และพระองค์ได้รับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่งที่มาแอบยืนฟังพระสูตรนั้นนำไปศึกษาทรงจำไว้ เพราะถือว่าเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๕/๙๑)

ญาติกะ, หมู่บ้าน : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่งชื่อว่าญาติกะ ในนาทิกคาม แคว้นมคธ เป็นหมู่บ้านที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำหนักอิฐ ตรัสญาติกสูตร แสดงธรรม ใกล้หมู่บ้านญาติกะ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๓/๑๒๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๒๐/๔๙๔)

ในตติยคิญชกาวสถสูตร กล่าวถึงชาวบ้านชาวญาติกะเป็นอุบาสกที่เป็นพระอริยบุคคลชั้นอนาคามีหลายคน เช่น กฬิภอุบาสก นิกตอุบาสก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๔/๕๐๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๖/๕๐๘)

ญาติธรรม : กิจที่หมู่ญาติพึงกระทำต่อกัน,หน้าที่ของหมู่ญาติ,สิ่งที่หมู่ญาติพึงทำต่อกัน หมายถึงธรรมคือการสงเคราะห์ญาติ

ในติโรกุฑฑสูตร พระพุทธเจ้า ตรัสว่า ญาติธรรม นี้นั้น ท่านแสดงออกแล้ว การบูชาญาติที่ตายไปเป็นเปรต ท่านทำอย่างยิ่งใหญ่แล้วทั้งกำลังกายของภิกษุ ท่านก็เพิ่ม

SAMPLE

ให้แล้ว เป็นอันว่าท่านสั่งสมบุญไว้มิใช่น้อยเลย (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๒/๑๗) ;ในติโรกุฑฑเปตวัตถุ กล่าวเนื้อหาไว้โดยทำนองเดียวกัน (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๕/๑๗๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ญาติธรรม หมายถึงกิจคือการสงเคราะห์ต่อกันที่ญาติจะพึงกระทำต่อกัน (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๗/๑๙๐)

ญาติพยสนะ : ความวิบัติแห่งญาติ,ความพินาศแห่งญาติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๓)

ในวิภังค์ที่กล่าวถึงพยสนะ ๕ ไว้ว่า พยสนะ ๕ อันได้แก่ (๑) ญาติพยสนะ(ความพินาศแห่งญาติ) (๒) โภคพยสนะ (ความพินาศแห่งโภคทรัพย์) (๓) โรคพยสนะ (ความพินาศเพราะโรค) (๔) สีลพยสนะ (ความพินาศแห่งศีล) (๕) ทิฏฐิพยสนะ (ความพินาศแห่งทิฏฐิ) (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๔๒/๕๙๖)

ญาติพลี : การสงเคราะห์ญาติ, การช่วยเหลือเกื้อกูลญาติ, การจัดสรรสละรายได้หรือทรัพย์ส่วนหนึ่งเป็นทุนสำหรับการช่วยเหลือเกื้อกูลญาติพี่น้อง,การใช้รายได้หรือทรัพย์ส่วนหนึ่งเพื่อเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันในด้านการสงเคราะห์ญาติ,

จัดเป็นข้อ ๑ ในพลี ๕ อย่างแห่งโภคอาทิยะ ๕ ในปัตตกัมมสูตรและอาทิยสูตร ว่า อริยสาวกย่อมทำพลี ๕ อย่าง คือญาติพลี อติถิพลี ปุพพเปตพลี ราชพลี เทวตาพลี ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๖๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พลี (พะลี) คือ การสงเคราะห์ บวงสรวง น้อมให้หรือส่วย มี ๕ อย่าง คือ (๑)ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ(๒)อติถิพลี ต้อนรับแขก (๓) ปุพเพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย (๔)ราชพลี ถวายเป็นของหลวงมี เสียภาษีอากร เป็นต้น (๕)เทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๖๑/๓๕๓)

ญาติมิตร : พี่น้องที่ยังนับรู้กันได้และสนิทดังเป็นเพื่อนที่รักใคร่คุ้นเคยกัน ดังคำในโกธนสูตรว่า ญาติมิตรและสหาย ย่อมหลีกเว้นบุคคลผู้มักโกรธ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๑๒๘) หรือดังคำในเวตวีวิมานว่า ญาติมิตรและสหายผู้มีใจดี ย่อมยินดีต้อนรับบุคคลผู้ร้างแรมไปนาน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๖๑/๑๐๑)

ญาติและมิตร : คนที่เป็นญาติและเป็นเพื่อนรัก แยกอธิบายว่า คำว่า ญาติ หมายถึงคนในวงศ์วานที่ยังนับรู้กันได้ทางเชื้อสายฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่ และคำว่า มิตร หมายถึงเพื่อนรักใคร่คุ้นเคย เช่น มิตรแท้ ดังคำที่สานสามเณรกล่าวกับมารดาในสานุสูตรตอนหนึ่งว่า โยมแม่ ญาติและมิตรทั้งหลาย ย่อมร้องไห้ถึงคนที่ตายแล้ว (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๙/๓๔๓)

ญาติและสาโลหิต : พี่น้องร่วมสายโลหิต (ญาติ หมายถึงพี่ น้อง ที่ยังนับรู้กันได้, สาโลหิต หมายถึงผู้ร่วมสายเลือดคือญาติที่สืบสกุลมาโดยตรง) ดังคำในอักโกสสูตรที่พระผู้มีพระภาคได้

SAMPLE

ตรัสถามอักโกสกภารทวาชพราหมณ์ดังนี้ว่า พราหมณ์ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร มิตร อำมาตย์ ญาติและสาโลหิต ผู้เป็นแขกของท่านมาเยือนท่านบ้างไหม (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ญาติ หมายถึงผู้ที่เกี่ยวข้องกันโดยการแต่งงานกัน ได้แก่ มารดาบิดาของสามีและเครือญาติฝ่ายมารดา บิดาของสามี หรือมารดาบิดาของภรรยาและเครือญาติฝ่ายมารดาบิดาของภรรยา สาโลหิต หมายถึงผู้ร่วมสายเลือดเดียวกัน ได้แก่ พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว เป็นต้น (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๗๖/๒๒๗,สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๐๑๒/๓๖๗,สำ.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐๑๒/๖๒๙) ; หรือญาติฝ่ายมารดา (องฺ.ติก.ฏีกา (บาลี) ๒/๗๖/๖๙)

ญาติวิตักกะ : ความตรึกถึงญาติ,ความนึกถึงญาติ ดังคำในวิภังค์ว่า ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริผิดที่อาศัยเรือน ปรารภหมู่ญาติ นี้เรียกว่าญาติวิตักกะ(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๘๕/๕๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า “อาศัยเรือน”หมายถึงกามคุณ ๕ (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๘๘๕/๔๓๕)

ญาติสัมปทา : ความถึงพร้อมแห่งญาติ จัดเป็นข้อที่ ๑ ในความถึงพร้อม(สัมปทา) ๕ อันได้แก่ (๑) ญาติสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งญาติ) (๒) โภคสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งโภคสมบัติ) (๓) อาโรคยสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งความไม่มีโรค) (๔) สีลสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งศีล) (๕) ทิฏฐิสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ) (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๔๙/๖๓๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๖/๓๐๔,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๐/๒๑๐)

ญาติสายโลหิต,ญาติสาโลหิต : พี่น้องร่วมสายโลหิต มีบรรพบุรุษร่วมกัน ดังคำในอัมพสักขรเปตวัตถุที่เปรตกราบทูลพระราชาว่า ข้าพระองค์ระลึกได้ว่า ในชาติก่อน บุรุษนี้เป็นญาติสายโลหิตของข้าพระองค์ ก็ข้าพระองค์เห็นแล้ว มีความกรุณาต่อเขาว่า ขอบุรุษผู้เลวทรามนี้อย่าตกนรกเลย (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๒๓/๒๕๑)

ในชราสุตตนิทเทส กล่าวถึงญาติสายโลหิต หมายถึงชนผู้เป็นที่รัก (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๒/๑๕๓)

คำนี้ปรากฏในที.ม.(ไทย)๑๐/๕๐/๒๗,๕๑/๒๘, ๔๑๔/๓๔๖, ๔๑๗/๓๕๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๔/๗๐, ๑๔๑/๑๖๐, ๔๔๗/๕๖๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓/๔, ๖๓/๖๗, ๒๖๓/๓๑๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๓/๑๗๔, ๑๙๓/๒๘๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๑/๑๕๖, ๑๗๗/๓๒๕

SAMPLE

ญายกุศลธรรม :กุศลธรรมที่ถูกต้อง หมายถึงกุศลธรรมแห่งวิปัสสนาและมรรค ดังคำในปริวรรคที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติชอบเพราะการปฏิบัติชอบเป็นเหตุย่อมทำให้ญายกุศลธรรมสำเร็จบริบูรณ์(อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๑/๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ญายกุศลธรรม ในที่นี้แยกอธิบายว่า คำว่า คำว่า ญาย คือวิปัสสนา กุศลธรรม คือมรรค,อริยมรรค สรุปแปลได้ความว่ามรรคพร้อมทั้งวิปัสสนา,อริยมรรคพร้อมด้วยวิปัสสนา (อง.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๔๑/๕๑)

ญายธรรม : ธรรมคือวิปัสสนา หมายถึงทางที่ถูก,วิธีการที่ถูกต้อง, ข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง หมายถึงอริยอัฏฐังคิกมรรค, ภาวะอันจะลุถึงได้ด้วยข้อปฏิบัติที่ถูกต้องได้แก่นิพพาน

คำนี้ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑,๔๐๕/๓๔๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑, ๑๓๘/๑๓๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓/๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๙/๒๕๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๔/๒๕, ๓๘๔/๒๔๐,อง.ฉกก.(ไทย) ๒๒/๒๖/๔๕๙,๓๐/๔๗๒,อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๕/๒๒๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๐

ญายธรรมอันประเสริฐ : ปฏิจจสมุปบาทและอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำในปัญจเวรภยสูตรว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกคหบดีดังนี้ว่า คหบดี เมื่อใดแล ภัยเวร ๕ ประการนี้ของอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรมที่เป็นองค์แห่งโสดาปัตติผล ๔ ประการ และญายธรรมอันประเสริฐที่อริยสาวกนั้นเห็นดีแล้วแทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญาอริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ และดังคำว่า คหบดี อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยแยบคายว่า ‘เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมีฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๑/๘๓,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๒/๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ญายธรรมอันประเสริฐ ในที่นี้หมายถึงปฏิจจสมุปบาทและอริยมรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๔๑/๘๓)

เญยยธรรม : ธรรมที่ควรรู้, สิ่งที่ควรรู้ควรเข้าใจ หมายถึงธรรมทั้งปวง ในอรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เญยยธรรม หมายถึงสังขาร วิการ ลักษณะ นิพพาน และบัญญัติ (ขุ.อป.อ. (บาลี)

SAMPLE

๑/๖๑๐/๓๖๑)ดังคำว่า เญยยธรรมทั้งหมดมาปรากฏในมุขคือพระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าโดยอาการทั้งปวง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๕๖/๕๘๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๑๐/๖๑๖) ; ไญยธรรม ก็เขียน

อักษร ฏ จำนวน ๑ ศัพท์

ฏังสกี,พระมเหสี : ชื่อมเหสีองค์หนึ่ง ของพระสุมนราชกุมารเมื่อครองฆราวาส กรุงเขมกะ ดังคำในสุมนพุทธวงส์ กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือจันทปราสาท สุจันทปราสาท และวฏังสปราสาท มีนางสนมกำนัล ๖,๓๐๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าฏังสกี(ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๑๑)

อักษร ฐ จำนวน ๒๙ ศัพท์

ฐปนียปัญหา : ปัญหาที่ควรงดตอบ,การหยุดไม่ตอบ; จัดเป็นข้อที่ ๔ ในปัญหาพยากรณ์ ๔ (๑) เอกังสพยากรณียปัญหา(ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว) (๒) วิภัชชพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรแยกตอบ) (๓) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา(ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม) (๔) ฐปนียปัญหา (ปัญหาที่ควรงดตอบ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๓/๗๐)

อรรถกถาทีฆนิกายมหาวรรค อธิบายว่า ปัญหาถูกถามว่า นั้นก็ชีวะ นั้นก็สรีระ เป็นต้น พึงหยุดเสียด้วยกล่าวว่า ข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่พยากรณ์. ปัญหานี้ไม่พึงพยากรณ์ นี้ชื่อว่าฐปนียปัญหา (ปัญหาที่ไม่ตอบ) (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/-/๑๗๑-๑๗๒)

ฐปนียพยากรณียปัญหา : ดู ฐปนียปัญหา

ฐานกุสลตา : ความเป็นผู้ฉลาดในฐานะ หมายถึงความฉลาดในลักษณะที่สิ่งต่างๆที่เป็นไป หรือฉลาดในความเป็นเหตุเป็นผล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๔) ดังคำในธัมมสังคณีว่า ธรรมใดๆ เป็นเหตุเป็นปัจจัย เพื่อความบังเกิดขึ้นแห่งธรรมใด ๆ ลักษณะนั้น ๆ เรียกว่าฐานะ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม

SAMPLE

สัมมาทิฏฐิ ในฐานะนั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในฐานะ (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๔/๓๓๖)

ฐานเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุด : ปลายจมูกหรือริมฝีปาก,หทัย และสะดือ ดังคำในอานาปานัสสติกถา อุปกิเลสญาณนิทเทส ที่กล่าวไว้ว่า เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจเข้าที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด จิตที่ถึงความฟุ้งซ่านในภายใน ย่อมเป็นอันตรายต่อสมาธิ เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจออกที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดจิตที่ถึงความฟุ้งซ่านในภายนอก ย่อมเป็นอันตรายต่อสมาธิ และดังคำว่า เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจเข้าที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด กายและจิตย่อมกระสับกระส่าย หวั่นไหว และดิ้นรน เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่านในภายใน เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจออกที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด กายและจิตย่อมกระสับกระส่าย หวั่นไหว และดิ้นรน เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่านในภายนอก (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๔/๒๓๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๗/๒๓๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฐานเบื้องต้น หมายถึงปลายจมูกหรือริมฝีปาก ฐานท่ามกลาง หมายถึงหทัย ฐานที่สุด หมายถึงสะดือ (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๑๕๔/๘๓)

ฐานสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยฐานะที่มาตุคามได้ยากและได้ง่ายพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตะวัน ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ย่อมไม่ได้ แต่ผู้ได้ทำบุญไว้ย่อมได้ฐานะ ๕ ประการ คือ (๑) ขอให้เราได้เกิดในตระกูลที่เหมาะสม (๒) ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสมแล้ว ขอให้เราพึงไปสู่ตระกูลที่เหมาะสม (๓)ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสมไปสู่ตระกูลที่เหมาะสมแล้ว ขอให้เราพึงอยู่ครองเรือนโดยไม่มีหญิงร่วมสามี (๔)ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสมไปสู่ตระกูลที่เหมาะสมแล้ว อยู่ครองเรือนไม่มีหญิงร่วมสามีขอให้เราพึงมีบุตร(๕)ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสมไปสู่ตระกูลที่เหมาะสมแล้วอยู่ครองเรือนไม่มีหญิงร่วมสามีและมีบุตรแล้วขอให้เราพึงครองใจสามีไว้ได้(สं.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๑/๓๓๑)

ฐานสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดฐานะและอฐานะ ภิกษุทั้งหลายถามท่านพระอนุรุทธะว่าท่านบำเพ็ญธรรมอะไรจึงทำให้รู้ชัดฐานะและอฐานะ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่าสติปัฏฐาน ๔ (สं.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๓/๔๔๔)

ฐานสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยฐานะแห่งความเสื่อมและความเจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะ ๔ คือ ฐานะที่ให้ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจ (๑) เมื่อทำ ย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหาย (๒) เมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ (และ) ฐานะที่ให้ทำสิ่งที่น่าพอใจ (๓) เมื่อทำ ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ (๔) เมื่อทำ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ แล้วตรัสฐานะ ๔ ประการ ตามลำดับดังนี้

SAMPLE

ฐานะที่ ๑ บัณฑิตย่อมรู้ว่าไม่ควรทำทั้ง ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นฐานะที่ให้ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจ และส่วนที่เป็นฐานะที่เมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์

ฐานะที่ ๒ คนพาลย่อมไม่เห็นประจักษ์ว่า ฐานะนี้ที่ให้ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจก็จริง แต่เมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เขาย่อมไม่ทำฐานะนั้น เมื่อไม่ทำจึงเป็นไปเพื่อความฉิบหาย ส่วนบัณฑิตย่อมเห็นประจักษ์ว่า ฐานะนี้ที่ให้ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจก็จริง แต่เมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เขาย่อมทำฐานะนั้น เมื่อทำจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์

ฐานะที่ ๓ คนพาลย่อมไม่เห็นประจักษ์ว่า ฐานะนี้ที่ให้ทำสิ่งที่น่าพอใจก็จริง แต่เมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ เขาย่อมทำฐานะนั้น แต่เมื่อทำจึงเป็นไปเพื่อความฉิบหาย ส่วนบัณฑิตย่อมเห็นประจักษ์ว่า ฐานะนี้ที่ให้ทำสิ่งที่น่าพอใจก็จริง แต่เมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหาย เขาย่อมไม่ทำฐานะนั้น เมื่อไม่ทำจึงเป็นไปเพื่อประโยชน์

ฐานะที่ ๔ บัณฑิตย่อมรู้ว่าควรทำทั้ง ๒ ส่วน คือส่วนที่เป็นฐานะที่ให้ทำสิ่งที่น่าพอใจ และส่วนที่เป็นฐานะที่เมื่อทำย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เมื่อภิกษุปฏิบัติตามได้เช่นนี้ ก็จะทำให้เธอไม่กลัวความตายที่จะมาถึงในวันข้างหน้า (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๕/๑๗๗)

ฐานสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยฐานะที่พึงรู้ด้วยฐานะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะ ๔ ที่บุคคลพึงรู้ได้โดยใช้เวลานาน มิใช่นิดหน่อย ผู้มนสิการจึงรู้ได้ ผู้ไม่มนสิการหารู้ได้ไม่ ผู้มีปัญญาจึงรู้ได้ ผู้ไม่มีปัญญาหารู้ได้ไม่ ฐานะ ๔ นั้น(คือศีล ความบริสุทธิ์ กำลังและปัญญา)พึงรู้ได้โดยฐานะ ๔ (คือการอยู่ร่วมกัน ถ้อยคำ คราวมีอันตรายและการสนทนา) ดังคำว่า

(๑) ศีลพึงรู้ด้วยการอยู่ร่วมกัน เพราะเมื่ออยู่ร่วมกันจึงทำให้รู้ว่า ท่านผู้นี้มีปกติทำให้ขาด ให้ทะลุ ให้ด่าง ให้พร้อยในศีลทั้งหลาย ไม่ประพฤติต่อเนื่องในศีลทั้งหลายตลอดกาลนานหรือไม่

(๒) ความบริสุทธิ์พึงรู้ได้ด้วยถ้อยคำ เมื่อสนทนากันจึงทำให้รู้ว่า ท่านผู้นี้พูดกันตัวต่อตัวเป็นอย่างหนึ่ง พูดกับคนสองคนเป็นอย่างหนึ่ง พูดกับคนสามคนเป็นอย่างหนึ่ง พูดกับคนหลายคนเป็นอย่างหนึ่ง พูดคราวหลังต่างไปจากพูดคราวก่อนหรือไม่

(๓) กำลังพึงรู้ได้ในคราวมีอันตราย เพราะเมื่อประสบความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ หรือความเสื่อมเพราะโรค จึงไม่ทำให้พิจารณาเห็นว่า โลกสันนิวาสนี้เป็นอย่างนี้ การได้อัตภาพนี้ในโลกสันนิวาสนี้เป็นอย่างนั้น โลกธรรม ๘ ย่อมหมุนเวียนไปตามโลก และโลกก็หมุนเวียนไปตามโลกธรรม ๘ เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงทำให้เศร้าโศก ลำบากใจ ทุบอกคร่ำครวญ ถึงความเลอะเลือนหรือไม่

SAMPLE

(๔) ปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการสนทนา เพราะเมื่อสนทนากันจึงทำให้รู้ว่า ท่านผู้นี้แสวงหาปัญหา (หมายถึงพิจารณาเนื้อความที่ตนปรารถนาจะรู้) อย่างไร เตรียมปัญหาอย่างไร ถามปัญหาอย่างไร ท่านผู้นี้มีปัญญาทราม ไม่ใช่มีปัญญา หรือไม่ เปรียบเหมือนบุคคลผู้มีตาดี ยืนอยู่ริมฝั่งห้วงน้ำ พึงเห็นปลาตัวเล็กๆ ผุดอยู่ ทำให้รู้ว่า ปลาตัวนี้มีกิริยาผุดเป็นอย่างไร ทำให้เกิดคลื่นเพียงไหน และมีความเร็วเพียงไร ปลาตัวนี้ตัวเล็ก ไม่ใช่ตัวใหญ่ หรือไม่(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๒/๒๗๙)

ฐานสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยฐานะที่ใคร ๆ ไม่พึงได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกนี้ไม่พึงได้ ๕ คือความไม่แก่ ความไม่เจ็บ ความไม่ตาย ความไม่สิ้นไป ความไม่ฉิบหายไป ดังคำว่า (๑) ขอสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่ (๒) ขอสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บไข้ (๓) ขอสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา อย่าตาย (๔) ขอสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้นไป (๕) ขอสิ่งที่มีความฉิบหายไปเป็นธรรมดา อย่าฉิบหายไป ฐานะแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนและอริยสาวก แต่ปุถุชนไม่พิจารณาเห็นฐานะเหล่านี้ตามความเป็นจริง จึงถูกฐานะเหล่านี้ครอบงำจนเกิดความทุกข์กายและทุกข์ใจ ส่วนอริยสาวก ย่อมพิจารณาเห็นฐานะเหล่านี้ตามความเป็นจริง จึงไม่ถูกฐานะเหล่านี้ครอบงำ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๘/๗๘)

ฐานสูตร[๖]: พระสูตรว่าด้วยฐานะที่ควรพิจารณาเนือง ๆ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่สตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ๕ คือ (๑) เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ (๒) เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ (๓) เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ (๔) เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น (๕) เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น เมื่อพิจารณาถึงฐานะ ๕ นี้แล้วย่อมจะทำให้ละความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว ความไม่มีโรค และชีวิต ละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในของรักของชอบใจ และทำให้ละทุจริตได้ เมื่อพิจารณาถึงฐานะ ๕ นี้อยู่เนือง ๆ มรรคย่อมเกิดขึ้น ย่อมละสังโยชน์ได้ และอนุสัยย่อมสิ้นไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙)

ฐานะ : เหตุ, ที่ตั้ง, ตำแหน่ง,โอกาส,ความเป็นไปได้,ข้อห้าม ซึ่งจะอธิบายเรียงตามลำดับคัมภีร์ได้ดังนี้

SAMPLE

ฐานะ ที่หมายถึงเหตุ เช่น ในทีฆนิกาย กล่าวถึงฐานะ ๑๐ที่พระตถาคตตรัสไว้ในลักขณสูตร อันได้แก่ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพทิพย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖)

ในอปัณณกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลย่อมประสบสุขในฐานะใดๆ มีสุข ในฐานะใดๆ พระตถาคตจึงทรงบัญญัติฐานะนั้น ๆ ไว้ในสุข (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๑/๙๕)

ฐานะที่หมายถึงข้อห้าม เช่น ในสันทกสูตร กล่าวถึงพระอรหันตขีณาสพไม่ละเมิดฐานะ ๕ อันได้แก่ (๑) เป็นผู้ไม่สามารถแกล้งปลงสัตว์จากชีวิต (๒) เป็นผู้ไม่สามารถถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ อันเป็นส่วนแห่งความเป็นขโมย (๓)เป็นผู้ไม่สามารถเสพเมถุนธรรม (๔) เป็นผู้ไม่สามารถกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ (๕) เป็นผู้ไม่สั่งสมบริโภคกามทั้งหลายเหมือนเมื่อเป็นคฤหัสถ์ในกาลก่อน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๔/๒๗๖)

ในสังคารวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภารทวาชะ ข้อที่ว่าเทวดามีนั้น รู้ได้โดยฐานะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๘๕/๖๑๓)

ในพหุธาตุกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงภิกษุผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๒๔/๑๖๑)

ในฐานสูตร กล่าวถึงฐานะที่มาตุคามได้ยากและได้ง่าย อย่างละ ๕ ประการ (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๑/๓๓๑)

ในฐานสูตร พระอนุรุทธเถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผมรู้ชัดฐานะโดยเป็นฐานะและอฐานะโดยเป็นอฐานะตามความเป็นจริง ก็เพราะสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ที่ผมเจริญ ทำให้มากแล้ว (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๓/๔๔๔)

ในสุปปวาสาสูตร กล่าวว่า อริยสาวิกาผู้ให้โภชนะชื่อว่าให้ฐานะ ๔ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ แก่ปฏิคาหก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๗/๙๕)

ในสิกขาสูตร กล่าวถึงการลาสิกขาที่เป็นเหตุให้ได้รับฐานะที่น่าติเตียน มี ๕ ประการ อันได้แก่ (๑) ไม่มีศรัทธาในกุศลธรรม (๒) ไม่มีหิริในกุศลธรรม (๓) ไม่มีโอตตัปปะในกุศลธรรม (๔) ไม่มีวิริยะในกุศลธรรม (๕) ไม่มีปัญญาในกุศลธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕/๗)

ในสุมนาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เทวดาผู้เคยเป็นทายก ย่อมข่มเทวดาผู้ไม่เคยเป็นทายกด้วยฐานะ ๕ ประการคือ อายุที่เป็นทิพย์ วรรณะที่เป็นทิพย์ สุขที่เป็นทิพย์ ยศที่เป็นทิพย์ อธิปไตยที่เป็นทิพย์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๑/๔๖)

ในโสณสูตร กล่าวถึงพระอรหันต์ ย่อมน้อมไปในฐานะ ๖ ประการ คือ (๑) น้อมไปในเนกขัมมะ (๒) น้อมไปในปวิเวก (๓) น้อมไปในความไม่เบียดเบียน (๔) น้อมไปใน

SAMPLE

ความสิ้นตัณหา (๕) น้อมไปในความสิ้นอุปาทาน (๖) น้อมไปในความไม่ลุ่มหลง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๖)

ในพลกถา กล่าวถึงตถาคตรู้ชัดฐานะโดยความเป็นฐานะและอฐานะ โดยความเป็นอฐานะในโลกนี้ตามความเป็นจริง(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๒๑)

ฐานะมีกล่าวไว้หลายแห่ง เช่น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๓/๑๓๗, สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๓/๒๑๘, สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๑/๓๓๒, ๓๔๑/๓๖๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘/๑๔, ๒๔๕/๓๖๕, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๓/๓๙๒,๔๖/๕๐๗)

อรรถกถาอธิบายว่า เหตุ (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๒๖),บางแห่ง กล่าวว่า ฐานะในที่นี้หมายถึงเหตุปัจจัยที่น่าติเตียน (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๓๐/๓๒๕) บางแห่งอธิบายว่า ฐานะและอฐานะ ได้แก่ การณะและ อการณะ(เหตุและสิ่งมิใช่เหตุ) (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๔๔/๒๗๐)

ฐานะที่ควรพิจารณาเนือง ๆ : ฐานะ,เหตุ ๕ ประการ ที่สตรีบุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า (๑) เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ (๒) เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ (๓) เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ (๔) เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น (๕) เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙)

ฐานะที่ใครๆ ไม่พึงได้ : สิ่งที่ใครไม่พึงได้ หมายถึงฐานะ ๕ ประการ อันได้แก่ (๑) ขอสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่ (๒) ขอสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บไข้ (๓) ขอสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา อย่าตาย (๔) ขอสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้นไป (๕) ขอสิ่งที่มีความฉิบหายเป็นธรรมดา อย่าฉิบหาย ฐานะ ๕ ประการนี้อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มารพรหม หรือใครๆในโลกนี้ไม่พึงได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๘/๗๘)

ฐานะที่ผิด : เหตุที่พลาด,ทางดำเนินผิดพลาด, หมายถึงสิ่งที่คาดคะเนผิด ทำให้ตนเองและบริวารเดือดร้อน ประสพทุกข์ภัย ดังพระดำรัสที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรารภพ่อค้าเกวียนสองคน คนหนึ่งปฏิบัติผิดคนหนึ่งปฏิบัติถูก ตรัสในอปัณณกชาดกว่า นักคาดคะเนทั้งหลายกล่าวฐานะที่ ๒ (ที่ผิด) ผู้มีปัญญารู้จักฐานะที่ไม่ผิดและฐานะที่ผิดนั้นแล้ว ควรถือฐานะที่ไม่ผิดไว้เถิด (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑/๑)

SAMPLE

ฐานะที่ไม่ผิด : เรื่องที่เป็นจริง ความเป็นจริงโดยส่วนเดียว ไม่ผิดพลาด นำออกจากทุกข์ภัยได้ ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงพ่อค้าพวกหนึ่งไว้ในอปัณณกชาดกว่า คนฉลาดพวกหนึ่งกล่าวฐานะที่ไม่ผิด (ขุ.ชา.เอกก.(บาลี) ๒๗/๑/๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ฐานะที่ไม่ผิด ในที่นี้หมายถึงฐานะหรือเหตุที่เป็นจริงโดยส่วนเดียว ไม่ผิดพลาด นำออกจากทุกข์ภัยได้ ได้แก่ ไตรสรณคมน์ ศีล ๕ ศีล ๑๐ ความสำรวมในปาติโมกข์ ความสำรวมอินทรีย์ ความสำรวมในการเลี้ยงชีพ การใช้สอยปัจจัยโดยอุบายที่ชอบ จตุปาริสุทธิศีลแม้ทั้งหมด ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ความเพียรของผู้ตื่นอยู่ ฌานวิปัสสนา อภิญญา สมาบัติ อริยมรรค อริยผล ทั้งหมดนี้เรียกว่า ฐานะที่ไม่ผิด ทางดำเนินที่ไม่ผิด หรือทางดำเนินที่นำออกจากทุกข์ (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๕๑)

ฐานะที่ไม่หวั่นไหว : เหตุที่ไม่หวั่นไหว หมายถึงพระอรหัตผลและพระนิพพาน ดังคำที่ โอปวุยหเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนชาตินึ่งว่า อัตภาพนี้เป็นอัตภาพสุดท้ายของข้าพเจ้า ภพสุดท้ายกำลังเป็นไปอยู่ ข้าพเจ้าละความชนะและความแพ้ได้แล้ว บรรลุฐานะที่ไม่หวั่นไหว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๒๐๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๕๐๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๑/๒๘๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๐/๓๓๙, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑๓/๕๔๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ฐานะที่ไม่หวั่นไหว ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๙/๑๐๗) บางแห่ง กล่าวไว้ว่า ฐานะที่ไม่หวั่นไหว หมายถึงพระอรหัตตผลและนิพพาน (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๖๕๑/๒๖๘, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๒๙๑/๒๗๘)

ฐานะที่ไม่อาจเป็นได้ : สิ่งที่เป็นไปไม่ได้ หมายถึงอภัพพัฏฐาน ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่ไม่อาจเป็นได้สำหรับบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ (พระโสดาบัน) มี ๖ คือ (๑-๔) ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ และในสิกขา (๕) ไม่อาจกลับมาสู่เหตุที่ไม่ควรเข้าถึง (เวร ๕ ทิฏฐิ ๖๒) (๖) ไม่อาจให้ภพที่ ๘ เกิดขึ้น (ไม่เกิดเป็นครั้งที่ ๘ นับแต่ได้โสดาปัตติผล) (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๒/๖๑๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๓/๖๑๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๕/๖๑๘)

อรรถกถาอธิบายว่า เหตุที่ไม่ควรเข้าถึง หมายถึงเวร ๕ ได้แก่ (ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ เสพของ มึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท) และทิฏฐิ ๖๒ ประการ และคำว่า ภพที่ ๘ หมายถึงปฏิสนธิที่ ๘ ในชั้นกามาวจร (ผู้ได้โสดาบันจะถือปฏิสนธิไม่เกิน ๗ ครั้ง) (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๙๒-๙๕/๑๕๕)

ฐานะที่องอาจ: ฐานะที่ประเสริฐที่สุด, ฐานะที่สูงสุด หมายถึงฐานะที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดในปางก่อน เช่นดังคำในมหาสีหนาทสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สารี

SAMPLE

บุตร กำลังของตถาคต ๑๐ ประการนี้ที่ตถาคตมีแล้ว เป็นเหตุให้ปฏิญญาฐานะที่องอาจ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑/๓๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒/๓๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑/๑๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๔/๕๗๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๒๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ฐานะที่องอาจ (อาสภะ) หมายถึงฐานะที่ประเสริฐที่สุด ที่สูงสุด หรือที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดในปางก่อน

คำว่า อาสภะมาจากคำว่า อุสภะ เป็นชื่อโคจ่าฝูงของโคจำนวนมากตั้ง ๑๐๐ ตัว ๑,๐๐๐ ตัว ๑๐๐ คอก ๑,๐๐๐ คอก มีสีขาว น่าดู มีกำลังสามารถนำภาระหนักยิ่งไปได้ ยืนหยัดด้วยเท้าทั้ง ๔ ไม่หวั่นไหวต่อเสียงฟ้าร้องตั้ง ๑๐๐ ครั้ง

พระตถาคตเปรียบเหมือนโคอุสภะ คือประทับยืนข่มบริษัททั้ง ๘ ได้อย่างมั่นคงด้วยพระบาท (ฐานะ) คือเวสารัชชญาณ ๔ ประการไม่มีปัจจามิตรใดในโลกและเทวโลกที่สามารถทำให้พระองค์หวั่นไหวได้ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๔๘/๓๔๗, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๖)

ฐานะเป็นครู : ตำแหน่งเป็นครู มีหน้าที่คอยอบรมสั่งสอนศิษย์ ดังคำในหัตถิสารีปุตตสูตร กล่าวไว้ว่า บางคนในโลกนี้เป็นผู้สงบเสงี่ยม อ่อนน้อม เรียบร้อยตลอด เวลาที่ยังอาศัยพระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ดำรงอยู่ในฐานะเป็นครูรูปใดรูปหนึ่งอยู่(องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๐/๕๕๕),หรือดังคำในปัญญาสูตร กล่าวไว้ว่า อาศัยพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีรูปใดรูปหนึ่งผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครู เป็นที่เข้าไปตั้งหิริโอตตัปปะ ความรักและความเคารพอย่างแรงกล้า (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒/๑๙๖)

ฐานะและอฐานะ : ความเป็นไปได้และความเป็นไปไม่ได้,ฐานาฐาน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๙/๕๑๙) , ฐานะ คือความเป็นไปได้ เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วเป็นต้น อฐานะ คือสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เช่น ทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี เป็นต้น,สิ่งที่มีเหตุและสิ่งที่ไม่มีเหตุ ; ในพหุธาตุกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท และฉลาดในฐานะและอฐานะ ควรเรียกได้ว่า เป็นภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาเครื่องไตร่ตรอง และตรัสอธิบายถึงผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะไว้ว่า อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้ชัดว่า ‘เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ(พระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน)พึงยึดถือสังขารไรๆ โดยความเป็นสภาวะเที่ยง แต่เป็นไปได้ที่ปุถุชนพึงยึดถือสังขารไรๆ โดยความเป็นสภาวะเที่ยง’ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๔/๑๖๑) ;ในพลกถา กล่าวถึง กำลังของพระตถาคต คือ ปรีชาหยั่งรู้ตามความเป็นจริงในฐานะและอฐานะ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๖/๓๔๓)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เป็นไปไม่ได้ หมายถึงปฏิเสธฐานะ(เหตุ) และปฏิเสธโอกาส (ปัจจัย) ที่ให้เป็นไปได้ เป็นไปไม่ได้ ในที่นี้หมายถึงยอมรับฐานะ(เหตุ) ที่ให้เป็นไปได้ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๑๒๗/๗๔, องฺ.เอกก.อ. (บาลี)๑/๒๖๘/๔๐๒); บางแห่งอธิบายว่า ฐานะและอฐานะ หมายถึงสิ่งที่มีเหตุและไม่มีเหตุ (องฺ.ติก.อ. ๒/๖๘/๒๐๖) ; อรรถกถา ปฏิสัมภิทามรรค กล่าวว่า คำว่า ฐานะและอฐานะ ได้แก่ การณะและอการณะ (เหตุและสิ่งมิใช่เหตุ) (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๔๔/๒๗๐) ; อรรถกถาวิภังค์อธิบายว่า คำว่า “ฐานะ” หมายถึงสิ่งที่เป็นไปได้ คือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วเป็นต้น “อฐานะ” หมายถึงสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ คือทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดีเป็นต้น (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๐๙/๔๕๓)

ฐานะแห่งการงาน : เหตุแห่งการงาน,ที่ตั้งแห่งการงาน ในที่นี้ หมายถึงเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) ฐานะแห่งการงานของฆราวาสมีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก มีผลมาก (๒) ฐานะแห่งการงานฝ่ายบรรพชิต มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย และมีผลน้อย ; ในสุภสูตร พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายแยกแก่สุภมาณพว่า ฐานะแห่งการงานคือการค้าขายนั่นแหละที่มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อย เมื่อถึงพร้อมย่อมมีผลมากแม้ฉันใด ฐานะแห่งการงานฝ่ายบรรพชิตที่มีความต้องการน้อย มีกิจน้อย มีเรื่องน้อย มีความเพียรน้อยก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อถึงพร้อมย่อมมีผลมาก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๓/๕๘๔)

ฐานิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์ ได้แก่ การมนสิการถึงธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งกามราคะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา แต่โพชฌงค์ ๗ ย่อมไม่เป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๔/๑๓๖)

ฐิตัญชลิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระฐิตัญชลิยเถระพระฐิตัญชลิยเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเคยทำอัญชลีแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าติสสะ) เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๒/๒๒๒)

ฐิตัญญถัตตลักษณะ : ลักษณะแปรผันเมื่อยังตั้งอยู่; จัดเป็นลักษณะประการที่ ๓ ในลักษณะ ๓ อัน ได้แก่ (๑) อุปปาทลักษณะ (ลักษณะความเกิดขึ้น) (๒) วยลักษณะ (ลักษณะความเสื่อม) (๓) ฐิตัญญถัตตลักษณะ (ลักษณะแปรผันเมื่อยังตั้งอยู่) ในลักษณะทั้ง ๓ แต่ละอย่างเป็นธรรมว่างจากกัน ดังคำว่า อุปปาทลักษณะ เป็นธรรมว่างจากวยลักษณะและฐิตัญญถัตตลักษณะ วยลักษณะ เป็นธรรมว่างจากวยลักษณะและฐิตัญญถัตต

SAMPLE

ลักษณะฐิตัญญูถัตตลักษณะเป็นธรรมว่างจากอุปปาทลักษณะและวยลักษณะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๘)

ฐิตาสันถารกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง เป็นอดีตชาติของพระเสนาสนทายกเถระ ซึ่งท่านได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าได้ถวายเครื่องลาดใบไม้แด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ และได้โปรยดอกโกสุมกระทำให้เป็น ฝาโดยรอบ ด้วยบุญกรรมนั้น ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายเครื่องลาดใบไม้ไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายเครื่องลาด ในกัปที่ ๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ พระองค์พระนามว่าฐิตาสันถารกะ ทรงเป็นใหญ่ในหมู่ชน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๙/๒๔๕)

ฐิติภาคิยสมาธิ :สมาธิฝ่ายดำรง หมายถึงสติอันคล้อยตามสมาธินั้น ย่อมตั้งมั่น สมาธิลักษณะเช่นนี้จัดเป็นฐิติภาคิยสมาธิ ความที่สมาธิเป็นฐิติภาคิยะ พึงทราบ ว่าย่อมเป็นด้วยอำนาจความหยุดอยู่แห่งสติเป็นสภาพควรแก่สมาธินั้น

ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า ธรรมทั้งหลายเหล่าใดจัดจำแนกเข้าในฝ่ายดำรงอยู่ กล่าวคือตั้งอยู่ด้วยสามารถแห่งการตั้งมั่นแห่งสติตามสมควรแก่ธรรมนั้น ฉะนั้นธรรมทั้งหลายเหล่านั้น จึงชื่อว่าฐิติภาคิยสมาธิ ; จัดเป็นสมาธิข้อที่ ๒ ในสมาธิ ๔ ซึ่งเป็นธรรมที่แทงตลอดได้ยาก(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๗,ที.ปา.อ.๓/๓๕๔/๒๖๐)

ฐิติภาคิยสัญญา:สัญญาฝ่ายดำรง หมายถึงชวนสัญญา(และมนสิการ) ที่เป็นไปตามปฐมฌานยังเป็นไปอยู่ คือมีความพอใจอันเป็นไปเพราะทำฌานให้ยิ่ง ; จัดเป็นสัญญาข้อที่ ๒ ในสัญญา ๔ ที่เป็นเหตุให้สัตว์บางพวกในโลกนี้นิพพานในปัจจุบัน ดังคำ ในนิพพานสูตรที่พระสารีบุตรเถระกล่าวแก่พระอานนท์ว่าสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นหานภาคิยสัญญา ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นฐิติภาคิยสัญญา ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นวิเสสภาคิยสัญญา ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นนิพเพธภาคิยสัญญา ท่านอานนท์ นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้นิพพานในปัจจุบัน (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๙/๒๕๒)

ฐิติมูลกวุฏฐานสุตตาทิอัฏฐกะ :ว่าด้วยพระสูตร ๘ สูตร มีฐิติมูลกวุฏฐานสูตรเป็นต้น ส่วนพระสูตรอื่นๆ อีก ๗ สูตร อันได้แก่ ฐิติมูลกกัลลิตสูตร ฐิติมูลกอารัมมณสูตร ฐิติมูลกโคจรสูตร ฐิติมูลกอภินีหารสูตร ฐิติมูลกสักกัจจสูตร ฐิติมูลกสาตัจจสูตร ฐิติมูลกสัปปายการีสูตร (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๘๑-๖๘๘/๔๐๐)

ฐิติสูตร : พระสูตรว่าด้วยความคงอยู่กับที่ในธรรม

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าเราไม่สรรเสริญแม้แต่ความคงอยู่กับที่ในกุศลธรรมทั้งหลายไฉนจะสรรเสริญความเสื่อมเล่า แต่เราสรรเสริญความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่ความคงอยู่กับที่ ไม่ใช่ความเสื่อม

ความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่ความคงอยู่กับที่ ไม่ใช่ความเจริญ คือ ความไม่คงอยู่กับที่และไม่เจริญแห่งธรรม คือศรัทธาศีลสุตะจาคะ ปัญญา และปฏิภาณของภิกษุในธรรมวินัยนี้

ความคงอยู่กับที่ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่ความเสื่อม ไม่ใช่ความเจริญ คือ ความไม่เสื่อมและไม่เจริญแห่งธรรม คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณของภิกษุในธรรมวินัยนี้

ความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่ความคงอยู่กับที่ ไม่ใช่ความเสื่อม คือ ความไม่คงอยู่กับที่และไม่เสื่อมแห่งธรรมคือศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณของภิกษุในธรรมวินัยนี้

พระองค์ตรัสว่าหากภิกษุเป็นผู้ไม่ฉลาดในวาระจิตของผู้อื่น เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกว่าเราทั้งหลายจักเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตของตน คือ เปรียบเหมือนสตรีหรือบุรุษที่ยังหนุ่มสาว มีปกติชอบแต่งตัว ส่องดูเงาหน้าของตนในกระจกเงาหรือในภาชนะน้ำที่ใส ถ้าเห็นธุลีหรือจุดดำที่หน้าก็พยายามขจัดธุลีหรือจุดดำนั้นเสีย หากไม่เห็นก็ดีใจว่าเป็นลาภของเรา หน้าของเราสะอาดเกลี้ยงเกลาฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นมีการพิจารณาที่เป็นอุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลายว่า (๑) เรามีอภิชฌาอยู่โดยมากหรือไม่ (๒) เรามีจิตพยาบาทอยู่โดยมากหรือไม่ (๓) เรามีถีนมิทธะกลุ้มรุมอยู่โดยมากหรือไม่ (๔) เรามีจิตฟุ้งซ่านอยู่โดยมากหรือไม่ (๕) เรามีความสงสัยอยู่โดยมากหรือไม่ (๖) เรามักโกรธอยู่โดยมากหรือไม่ (๗) เรามีจิตเศร้าหมองอยู่โดยมากหรือไม่ (๘) เรามีกายกระสับกระส่ายอยู่โดยมากหรือไม่ (๙) เราเกียจคร้านอยู่โดยมากหรือไม่ (๑๐) เรามีจิตไม่ตั้งมั่นอยู่โดยมากหรือไม่

ทรงแสดงว่าถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้ว่า เราเป็นผู้มีอภิชฌาอยู่โดยมาก เป็นต้น ควรทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุคคลที่ถูกไฟไหม้ผ้าหรือศีรษะแล้วพึงทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อดับไฟนั้น ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้น ควรทำความพยายามอย่างยิ่งมีสติและสัมปชัญญะเพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านั้น ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้ว่า เราเป็นผู้ไม่มีอภิชฌาอยู่โดยมาก เป็นต้น ควรตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมเหล่านั้นแล้วทำความเพียรให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อทำอาสวะทั้งหลายให้สิ้นไป (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๓/๑๑๓)

SAMPLE

อักษร ฒ จำนวน ๑ ศัพท์

เฒ่า : แก่ มีอายุมาก หมายถึงคนที่ชรามาก คนล่วงกาลผ่านวัยมามาก ในมหาวิภังค์ เวรัญชพราหมณ์กราบทูลว่า ท่านพระโคดม ข้าพเจ้าได้ทราบมาว่า พระสมณโคดมไม่ยอมไหว้ ไม่ลุกรับพวกพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ผู้ล่วงกาลผ่านวัยหรือไม่เชื้อเชิญให้นั่ง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒/๓),ในมหาวรรคกล่าวถึงภิกษุเฒ่าเคยเป็นช่างกัลบกในเมืองอาตุมา(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๓/๑๓๖)

อักษร ณ จำนวน ๑ ศัพท์

เณร : ชื่อเรียกสั้นๆของสามเณร ผู้หมายถึงเหล่ากอแห่งสมณะ,ผู้ดำรงเพศอย่างภิกษุ แต่สมาทานศีล ๑๐ มักเรียกสั้นๆว่า เณร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐/๒๓๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๙/๓๔๒)

อักษร ด จำนวน ๑๙๖ ศัพท์

ดงตาล : สถานที่มีต้นตาลขึ้นมาก ซึ่งเป็นต้นไม้ใบใหญ่ ดอกแยกเพศ อยู่ต่างต้น ต้นเพศผู้ออกดอกเป็นงวงคล้ายมะพร้าว ไม่มีผล ต้นเพศเมียออกดอกเป็นช่อเดี่ยว ๆ ผลใหญ่กลมโตเป็นทะลาย ดงตาลเรียกกันอีกอย่างหนึ่งสวนตาล ดังเรื่องราวอดีตชาติของพระอุกกาสติกเถระ กล่าวถึงเมืองชื่อโสภณะ ที่ส่วนตรงกลางท้าววิสสุกรรมเทพบุตรได้เนรมิตแถวแห่งดงตาลไว้ (ต้นตาล) กรุงนั้นมีกำแพงล้อมถึง ๔ ชั้น ๓ ชั้นเป็นกำแพงที่ทำด้วยแก้วมณี มั่งคั่ง แผ่ไพศาล สวยงาม ตามนัยพระสูตร มาในอุกกาสติกเถราปทาน กล่าวถึงเรื่องประวัติในอดีตชาติของพระอุกกาสติกเถระ โดยพระอุกกาสติกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าโกสิกะ ผู้มีบุญ มีปกติเข้าฌาน ยินดีในฌาน ผู้ทรงเป็นพุทธะ ข้าพเจ้ามีหมู่นารีห้อมล้อมเข้าไปยังป่าหิมพานต์ ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าโกสิกะผู้ (รุ่งเรือง)ดังดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ครั้งนั้น นครของข้าพเจ้าเป็นนครที่มั่งคั่งแผ่ไพศาลและสร้างไว้อย่างสวยงาม ยาว ๓๐ โยชน์ กว้าง ๒๐ โยชน์ กรุงชื่อโสภณะที่วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตให้ เป็นกรุงที่สงัดจากเสียง ๑๐ ประการ (เสียงช้าง เสียงม้า เสียงกลอง เสียงสังข์ เสียงรถ เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงเพลงขับ เสียงฉิ่ง เสียงเชื้อเชิญ

SAMPLE

ทานอาหาร) แต่ประกอบด้วยเสียงกังสดาลอย่างไพเราะ กรุงนั้นมีกำแพงล้อมถึง ๔ ชั้น ๓ ชั้นเป็นกำแพงที่ทำด้วยแก้วมณี ส่วนตรงกลางวิสสุกรรมเทพบุตรได้เนรมิตแถวแห่ง "ดงตาล" ไว้ มีสระโบกขรณีหนึ่งหมื่นที่ ปกคลุมไปด้วยดอกปทุมชาติและดอกอุบล ดารดาษด้วยดอกบุณฑริกเป็นต้น เมื่อลมโชยก็มีกลิ่นต่าง ๆ หอมกรุ่น ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถือคบเพลิงถวายไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๗-๔๒/๑๒๓. ขุ.พุทธ. ๓๓/๒/๔๔๗, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๔๑, ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๔)

ดนตรี : เสียงที่ประกอบกันเป็นทำนองเพลง, เครื่องบรรเลงซึ่งมีเสียงดังทำให้รู้สึกเพลิดเพลิน หรือเกิดอารมณ์รัก โศก หรือรื่นเริง เป็นต้น ได้ตามทำนองเพลงดนตรีที่พระเจ้าพันธุมาโปรดให้บำรุงพระราชกุมารด้วยดนตรีที่ไม่บุรุษเจือปนในปราสาท ๓ หลัง ตามนัยพระสูตร มาในมหาปทานสูตร เป็นเรื่องการเสวยสุขของพระวิปัสสีราชกุมารในประสาทที่พระราชบิดาสร้างให้ ความว่า พระราชกุมารทรงมีทิพยจักษุอันเกิดจากวิบากกรรม เป็นเหตุให้มองเห็นไกลได้ตลอด ๑ โยชน์โดยรอบ ทั้งกลางวันและกลางคืน พระกุมารทรงเพ่งดูไม่กะพริบพระเนตร ต่อมา พระเจ้าพันธุมาประทับในศาลตัดสินคดี ทรงให้พระวิปัสสีราชกุมารประทับบนพระเพลา ขณะทรงพิจารณาคดี นัยว่า พระวิปัสสีราชกุมารประทับ เพราะคำเล่าลือว่า ‘พระราชกุมารวินิจฉัยให้คดีดำเนินไปด้วยพระญาณ’ มีปริมาณมากขึ้น จึงเกิดมีพระสมญาว่า ‘วิปัสสี วิปัสสี’ ต่อมา พระเจ้าพันธุมาโปรดให้สร้างปราสาท ๓ หลัง สำหรับพระวิปัสสีราชกุมาร หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูฝน หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูหนาว หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูร้อน โปรดให้บำรุงพระราชกุมารด้วยกามคุณ ๕ พระวิปัสสีราชกุมารทรงได้รับการบำรุงบำเรอด้วย"ดนตรี" (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒/๒๒)

ดนตรีเครื่องห้า,ดนตรีมีองค์ ๕ : เครื่องดนตรีมี ๕ องค์ประกอบ คือ (๑) อาตฏะ กลองที่หุ้มหนังหน้าเดียว (เช่น กลองยาว) (๒) วิตฏะ กลองหุ้มทั้ง ๒ หน้า (เช่น ตะโพน) (๓) อาตฏวิตฏะ กลองหุ้มหนังโดยรอบ (เช่น บัณเฑาะว์) (๔) สุสิระ เครื่องเป่า(เช่น ปี่และสังข์) (๕) ฆนะ เครื่องประโคม (เช่น ฉาบฉิ่ง) มีเสียงไพเราะ น่ายินดี เหมือนต้นตาลต้องลม ๗ แถวที่ล้อมรอบกรุงกุสาวดีราชธานี ตามนัยพระสูตร มาในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวถึงดนตรี ๕ ชนิด (ข้างต้น) ที่มีเสียงไพเราะ เหมือนต้นตาลต้องลมที่มีเสียงไพเราะ ความว่า กรุงกุสาวดีราชธานีมีต้นตาลล้อม ๗ แถว ได้แก่ ต้นตาลทอง ๑ แถว ต้นตาลเงิน ๑ แถว ต้นตาลแก้วไพฑูรย์ ๑ แถว ต้นตาลแก้วผลึก ๑ แถว ต้นตาลแก้วโกเมน ๑ แถว ต้นตาลแก้วบุษราคัม ๑ แถว ต้นตาลทำด้วยรัตนะทุกอย่าง ๑ แถว ต้นตาลทอง มีลำต้นเป็นทอง ใบและผลเป็นเงิน ต้นตาลเงินมีลำต้นเป็นเงิน ใบและผลเป็นทอง ต้น

SAMPLE

ตาลแก้วไพฑูรย์ มีลำต้นเป็นแก้วไพฑูรย์ ใบและผลเป็นแก้วผลึก ต้นตาลแก้วผลึก มีลำต้นเป็นแก้วผลึก ใบและผลเป็นแก้วไพฑูรย์ ต้นตาลแก้วโกเมน มีลำต้นเป็นแก้วโกเมน ใบและผลเป็นแก้วบุษราคัม ต้นตาลแก้วบุษราคัม มีลำต้นเป็นแก้วบุษราคัม ใบและผลเป็นแก้วโกเมน ต้นตาลทำด้วยรัตนะทุกอย่าง มีลำต้นทำด้วยรัตนะทุกอย่าง ใบและผลทำด้วยรัตนะทุกอย่าง แถวต้นตาลเหล่านั้น ยามเมื่อต้องลม เกิดเสียงไพเราะ น่ายินดี ชวนฟังชวนให้ เคลิบเคลิ้ม อานนท์ ดนตรีเครื่องห้า ที่บุคคลปรับเสียงดี ประโคมดีแล้ว บรรเลงโดยผู้เชี่ยวชาญ ย่อมมีเสียงไพเราะ น่ายินดี ชวนฟัง ชวนให้เคลิบเคลิ้ม ฉันใด แถวต้นตาลเหล่านั้น ยามเมื่อต้องลม เกิดเสียงไพเราะ น่ายินดี ชวนฟังชวนให้เคลิบเคลิ้ม ฉันนั้น (ที.ม.(ไทย) ๕๑๐/๒๔๒/๑๘๒. ที.ม.อ. (บาลี) ๒๔๒/๒๒๖)

ดวงจันทร์ : ดวงเดือน อุปมาสมณะที่เลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่น พยากรณ์ว่าดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์จักโคจรถูกทางหรือผิดทาง เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มาในพรหมชาลสูตร ตอนว่าด้วยมหาศีล เป็นการยกตัวอย่างเดรัจฉานวิชาด้วยการพยากรณ์ว่าดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์จักโคจรถูกทางหรือผิดทาง โดยโคจรกลับกัน เช่นว่า ดวงอาทิตย์ขึ้นทางตะวันตก เป็นต้น ความว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยง ชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ พยากรณ์ว่าจักมีจันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์จักโคจรถูกทางหรือผิดทาง ดาวนักษัตรจักโคจร ถูกทางหรือผิดทาง จักมีอุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรจักขึ้น ตก มัวหมอง แจ่มกระจ่าง จันทรคราส สุริยคราสหรือนักษัตรคราสจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ หรือดาวนักษัตรโคจรถูก ทางจักมีผลอย่างนี้ โคจรผิดทางจักมีผลอย่างนี้ ...ดังนี้ (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔/๙)

ดวงจันทร์วันเพ็ญ : สิ่งที่เห็นเป็นดวงมีแสงเจิดจ้าในท้องฟ้าเวลามืด หมายถึงดวงเดือนในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ อุปมาการอยู่ในป่าพระเอกวิหาริยเถระว่าสงัด เงียบ มีความสุข พื้นที่เย็นในป่าดารดาษด้วยดอกโกสุม เหมือนดวงจันทร์วันเพ็ญ ตามนัยพระสูตร มาในเอกวิหาริยเถรคาถา พระเถระผู้อยู่ในป่าผู้เดียว เป็นภาษิตของพระเอกวิหาริยเถระ ว่า ถ้าไม่มีผู้อื่นอยู่ข้างหน้าหรือข้างหลัง เราอยู่ในป่าผู้เดียวจะมีความผาสุกอย่างยิ่ง เอาเถอะเราคนเดียวจะไปป่าที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า มีแต่ความผาสุกแก่ภิกษุผู้มักอยู่ผู้เดียว มีใจเด็ดเดี่ยว จักได้รับความสุข รื่นรมย์ด้วยวิมุตติสุข ที่เงื้อมภูเขามีพื้นเย็นใน

SAMPLE

ป่า ซึ่งดารดาษด้วยดอกโกสุม แน่แท้ เรานั้นมีความดำริเต็มเปี่ยม เหมือนดวงจันทร์วันเพ็ญ ดังนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๔๖/๔๓๔)

ดวงดาว: สิ่งที่เห็นเป็นดวงมีแสงระยิบระยับในท้องฟ้าเวลามืด นอกจากดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ อุปมาคนตาดีกับคนตาบอดบอกธรรม ว่าคนตาบอดมองไม่เห็นดวงจันทร์และดวงดาว เขาบอกไว้อย่างไรก็ว่าตามเขาเท่านั้น ตามนัยพระสูตร มาในมาคัณฑิยสูตร เปรียบผู้บริโภคกามเหมือนคนตาบอด พระผู้มีพระภาคตรัสกะมาคัณฑิยะว่า “มาคัณฑิยะ เปรียบเหมือนคนตาบอดมาแต่กำเนิด เขาไม่ได้เห็นรูปสีดำ รูปสีขาว รูปสีเขียว รูปสีเหลือง รูปสีแดง รูปสีแสด ไม่ได้เห็นที่อันเสมอและไม่เสมอ ไม่ได้เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เพียงเขาได้ฟังจากคนมีตาดีผู้กล่าวว่า ‘ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องงดงามยิ่งนักไม่สกปรก สะอาดสะอ้าน’ไม่ได้เห็นดวงดาว ก็ว่าตามเขาไปเท่านั้น

อีกนัยหนึ่งมาในนักขัตตชาดก ว่าด้วยการถือฤกษ์ถือยาม กล่าวถึงผู้เชื่อฤกษ์ยามล่วงเลยโอกาสของตนเสีย ความว่า บุรุษผู้เป็นบัณฑิตเห็นชาวพระนครทะเลาะกันเรื่องฤกษ์ ก็จึงกล่าวติติงไปว่า ประโยชน์ได้ล่วงเลยคนโง่เขลาที่มัวรอคอยฤกษ์ยามอยู่ ประโยชน์นั่นแหละเป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวทั้งหลายจักทำอะไรได้ ดังนี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๗/๒๕๕. ข.ชา.(ไทย) ๒๗/๔๙/๒๐)

ดวงดาวนักษัตร: ดาว ดาวฤกษ์ ดวงดาวนักษัตรเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลที่ยังไม่เกิดขึ้นกับบรรดาส่วนอื่น ๆ เช่น ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ กลางวัน กลางคืน เป็นต้น ตามนัยพระสูตรมาใน อัคคัญญสูตร ส่วนที่เป็นความปรากฏแห่งง้วนดินว่า สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เจริญขึ้น เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้นเหล่าสัตว์ส่วนมากจุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสระมาเป็นอย่างนี้ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นภักษา มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงามสถิตอยู่นานแสนนาน ความปรากฏแห่งง้วนดิน วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้น ทั่วทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งนั้น มืดมนอนธการ กลางคืน กลางวันยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า ‘สัตว์’ เท่านั้น ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายยังไม่ปรากฏ ดังนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๙)

ดวงตา : อวัยวะที่อยู่ในร่างกาย และคำเปรียบเทียบเรียกหญิงที่รักหรือลูกที่รักเรียกว่าดวงตาดังคำ เป็นอาการของอัคคิเวสสนะที่กินอาหารให้น้อยลง จนดวงตาทั้ง ๒ ข้างลึกเข้าไปในเบ้าตา เหมือนดวงดาวปรากฏอยู่ในบ่อน้ำลึก ตามนัยพระสูตร มาในมหาสัจจกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับอัคคิเวสสนะ ว่า เรามีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรกินอาหารให้น้อยลง ๆ เพียงครั้งละ ๑ ฝ่ายมือบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดถั่วเขียวบ้าง เท่า

SAMPLE

เยื่อในเมล็ดถั่วพูบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดถั่วดำบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดบัวบ้าง' เราจึงกินอาหารน้อยลง ๆ เพียงครั้งละ ๑ ฟายมือบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดถั่วเขียวบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดถั่วพูบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดถั่วดำบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดบัวบ้าง เมื่อเรากินอาหารให้น้อยลง ๆ เพียงครั้งละ ๑ ฟายมือบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดถั่วเขียวบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดถั่วพูบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดถั่วดำบ้าง เท่าเยื่อในเมล็ดบัวบ้าง' กายก็ซูบผอมมากอวัยวะน้อยใหญ่ของเราจึงเป็นเหมือนเถาวัลย์ที่มีข้อมากหรือเถาวัลย์ที่มีข้อดำ เนื้อสะโพกก็ลีบเหมือนกีบเท้าอูฐ กระดูกสันหลังก็ผุดเป็นหนามเหมือนเถาวัลย์ ซี่โครงทั้ง ๒ ข้างขึ้นสะพรั่ง เหมือนกลอนศาลาเก่า ดวงตาทั้ง ๒ ข้างก็ลึกเข้าไปในเบ้าตาเหมือนดวงดาวปรากฏอยู่ในบ่อน้ำลึก ....ดังนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๐/๔๑๕)

ดวงตาคือปัญญา: ปัญญาจักขุ **เป็น**อุปมาลักษณะของผู้เข้าใจธรรม เห็นธรรม เห็นนิพพาน ละอุปาทานในขันธ์ ๕ ได้ ตามนัยพระสูตร มาในมาคัณฑิยสูตร เป็นสนทนาของปริพพาชกกับมาคัณฑิยะ ว่า มาคัณฑิยะ ท่านจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า 'ท่านผู้เจริญเราถูกจิตนี้ล่อลวงให้หลงผิดมานานแล้ว เราเมื่อยึดมั่นก็ยึดมั่นเฉพาะรูป เฉพาะเวทนา เฉพาะสัญญา เฉพาะสังขาร และเฉพาะวิญญาณเท่านั้น เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมีแก่เรา เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงมี ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้" มาคัณฑิยะ หากจะพึงแสดงธรรมแก่ท่านว่า 'ความไม่มีโรคนั้นคืออันนี้ นิพพานนั้นคือนี้' ท่านนั้นจะพึงรู้ความไม่มีโรค จะพึงเห็นนิพพานได้ ท่านก็จะละความพอใจและความยินดีในอุปาทานขันธ์ ๕ ประการได้ พร้อมกับเกิด "ดวงตาคือปัญญา" ขึ้น ดังนี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๐/๒๕๘)

ดวงตาคือพระธรรม : ธรรมจักขุ, **เป็นดวงตาเห็นธรรม ใช้เป็น**เปรียบเทียบความวิตกกังวลของสาวกสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ จะปรินิพพานลง พร้อมกับดวงตาคือพระธรรม ตามนัยพระสูตร มาในทัพพมัลลปุตตเถราปทาน ว่า ในภัทรกัปนี้ พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของพราหมณ์ ผู้มีพระยศยิ่งใหญ่ พระนามว่ากัสสปะ ตามพระโคตร พระองค์พร้อมด้วยสาวกประกาศศาสนาให้รุ่งเรืองข่มเดียรถีย์ผู้หลอกลวงได้แล้วทรงแนะนำเหล่าเวไนยสัตว์ ปรินิพพานแล้ว เมื่อพระโลกนาถพร้อมด้วยสาวกปรินิพพานแล้ว เมื่อศาสนากำลังจะสิ้นไป เทพและมนุษย์พากันสลดใจ สยายผม มีน้ำตานองหน้า ครั่นครวญว่า 'ดวงตาคือพระธรรมจักดับ เราทั้งหลายจักไม่ได้เห็นท่านผู้มีวัตรดีงาม จักไม่ได้ฟังพระสัทธรรม น่าสังเวชใจ เราทั้งหลายช่างมีบุญน้อย' ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓๐/๒๕๕)

SAMPLE

ดวงประทีป : ไฟที่มีเปลวสว่างเป็นดวง การเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค เช่นเดียวกับดวงประทีปที่ดับไป ตามนัยพระสูตร มาในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึง เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ท่านพระอนุรุทธะกล่าวคาถาเหล่านี้ ขึ้นพร้อมกับการเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ของพระผู้มีพระภาคผู้มีพระทัยมั่นคง ผู้คงที่ ไม่มีแล้ว พระมุนีผู้ไม่หวั่นไหว ทรงมุ่งใฝ่สันติ ปรินิพพานเสียแล้ว พระองค์ผู้มีพระทัยไม่หดหู่ ทรงอดกลั้นเวทนาได้ มีพระทัยหลุดพ้นแล้วดุจ "ดวงประทีป" ที่เคยโชติช่วงดับไปฉะนั้น” ดังนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๒๒/๑๖๘)

ดวงไฟ : ไฟที่มีดวงสว่างไสว อุปมาบัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ ตามนัยพระสูตร มาใน สิงคาลกสูตร เรื่อง มิตรมีใจดี พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาว่า “บุคคลที่เป็นมิตรมีใจดี ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) มิตรมีอุปการะ (๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (๓) มิตรแนะนำประโยชน์ (๔) มิตรมีความรักใคร่ บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว พึงเข้าไปคบหาโดยความจริงใจ เหมือนมารดาคบหาบุตรผู้เกิดแต่อกฉะนั้น บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ ดังนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑)

ดวงอาทิตย์ : สิ่งที่เห็นเป็นดวงมีแสงสว่างในท้องฟ้า อุปมาสมณะผู้เลี้ยงชีพด้วยศรัทธาของชาวบ้านแล้วเลี้ยงชีพผิดด้วยเดรัจฉานวิชา ด้วยการพยากรณ์ดวงอาทิตย์ว่าจะเดินผิดทาง เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มาใน พรหมชาลสูตร เรื่อง มหาศีล ว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ พยากรณ์ว่าจักมีจันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ดวงจันทร์ ดาวนักษัตรจักโคจรถูกทางหรือผิดทาง จักมีอุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ดวงอาทิตย์จักโคจรถูกทางหรือผิดทาง ดังนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔/๙)

ดอกกรรณิการ์ : ชื่อไม้ต้นขนาดเล็กชนิด Nyctanthes arbortristis L. ในวงศ์ Oleaceae ใบคายดอกหอม กลีบขาว หลอดดอกสีแสด ใช้ย้อมผ้า, เขียนเป็น กณิการ์ หรือ กรณิการ์ ก็มี. มีกลิ่นหอม ซึ่งสามารถนำมากลั่นด้วยไอน้ำเอาน้ำมันระเหยใช้แทนน้ำมันดอกมะลิได้ อุปมาสีเหลืองกับบุคคลที่มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปกายภายนอกที่เหลือง เหมือนดอกกรรณิการ์ ตามนัยพระสูตร มาในทสุตตรสูตร เรื่องธรรม ๘ ประการ ที่อุปมารูปกายภายนอกที่เหลือง ความว่า บุคคลหนึ่งมี อรูปสัญญา ภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่เหลือง มีสีเหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม เปรียบเหมือนดอกกรรณิการ์ที่เหลือง มีสีเหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม..... ดังนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๖)

SAMPLE

ดอกกระดิ่งทอง : ดอกเหมือนชมพู่สาแหรกที่ผลสีแดงเข้ม เป็นดอกไม้ที่ตีณิกิงกณิปุปผิยเถระนำไปบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้ประทับนั่งที่ซอกเขา ครั้นละกายมนุษย์แล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตามนัยพระสูตร มาในกิงกณิปุปผวรรค หมวดว่าด้วยดอกกระดิ่งเป็นต้น เมื่อ ตีณิกิงกณิปุปผิยเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของตน ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก รุ่งเรืองดังดอกกรรณิการ์ ประทับนั่งอยู่ที่ซอกภูเขา ข้าพเจ้าเก็บดอกกระดิ่งทอง ๓ ดอกมาบูชา ครั้นบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้บ่ายหน้าหลีกไปทางทิศใต้ ด้วยกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น ข้าพเจ้าละกายมนุษย์แล้ว จึงได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒/๑๖๖)

ดอกกระทุ่ม : ชื่อไม้ต้นขนาดกลางและขนาดใหญ่ ใบออกเป็นคู่ตรงข้ามกัน ตามลำกิ่งและในระหว่างใบมีหูใบ รูปสามเหลี่ยมปลายแหลมติดกับกิ่งทั้ง ๒ ด้าน ดอกเป็นช่อกลม สีเหลืองอ่อนหอม เนื้อไม้เหลืองหรือขาว ใช้ทำเสากระดาน และ เยื่อกระดาษชนิดเลวได้, กระทุ่มบกตะกู หรือ ตะโกส้ม ก็เรียก เป็นดอกไม้ที่พระกทัมพปุปผิยเถระในอดีตชาตินำไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้อานิสงส์ทำให้ไม่รู้จักทุคติ ตามนัยพระสูตร มาใน กทัมพปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระกทัมพปุปผิยเถระ ท่านกล่าวว่า สมัยนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้มีพระฉวีวรรณดังทองคำ ผู้เช่นกับทองคำมีค่า มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ กำลังเสด็จไประหว่างร้านตลาด ข้าพเจ้านั่งอยู่ในปราสาทที่ประเสริฐได้เห็นพระองค์ ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกจึงประคอง "ดอกกระทุ่ม" บูชา ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๕๔๖. ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๑/๕๗๓)

ดอกกฤษณา : ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม ใช้ทำยาได้ เป็นการพรรณนาถึงพื้นที่ปฐพีที่ราบเรียบ มีหญ้าเขียวชะอุ่ม สวยงาม ดารดาษด้วยดอกกฤษณา ตามนัยพระสูตร มาในภูริทัตตชาดก เป็นการสนทนาของพระโพธสัตว์กับพราหมณ์เนสาทะพรรณนาถึงปฐพีที่ดารดาษไปด้วยดอกกฤษณา โดย พราหมณ์เนสาทะพรรณนาสมบัติของพระโพธิสัตว์ว่า แผ่นดินมีพื้นราบเรียบรอบด้าน ดารดาษไปด้วยหมู่แมลงค่อมทองมีหญ้าสีเขียวชะอุ่มอุดมสวยงาม มีกฤษณาเป็นอันมาก ดังนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๘๐๔/๓๐๘)

ดอกกักการุทิพย์ : ดอกฟัก เช่น อิกกักการุดิเรกอเนกดิบุษปวัน อ้อยลำแลใหญ่ครัน คือหมาก เป็นดอกไม้ทิพย์ที่บุคคลมีคุณสมบัติเช่นไรสมควรจะได้ ตามนัยพระสูตร มาในกักการุชาดก ว่าด้วยผู้สมควรได้ดอกกักการุทิพย์ เป็นไม้ดอกทิพย์ที่บุคคลเช่นไรสมควรได้ ความว่า หัวหน้าเทพบุตรองค์ที่ ๑ กล่าวกับพระราชาผู้ขอดอกไม้ทิพย์ว่า ผู้ใดไม่ลัก

SAMPLE

ทรัพย์ด้วยกาย ไม่พูดเท็จ ได้ยศแล้วก็ไม่มัวเมา ผู้นั้นแหละสมควรได้ดอกกักการุทิพย์ เทพบุตรองค์ที่ ๒ กล่าวกับปุโรหิตว่า ผู้ใดแสวงหาทรัพย์อันน่าปลื้มใจโดยชอบธรรม ไม่หลอกลวงเอาทรัพย์เขามา ได้โภคะทั้งหลายแล้วไม่มัวเมา ผู้นั้นแหละสมควรได้ดอกกักการุทิพย์ เทพบุตรองค์ที่ ๓ กล่าวกับปุโรหิตว่า ผู้ใดมีจิตไม่หน่ายเร็ว มีศรัทธาไม่คลายง่าย ไม่บริโภคโภชนะอร่อยเพียงคนเดียว ผู้นั้นแหละสมควรได้ดอกกักการุทิพย์ เทพบุตรองค์ที่ ๔ กล่าวกับปุโรหิตว่า ผู้ใดไม่ด่าว่าสัตบุรุษต่อหน้าหรือลับหลัง พูดอย่างไรทำอย่างนั้น ผู้นั้นแหละสมควรได้ดอกกักการุทิพย์ ดังนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๑/๑๗๗)

ดอกกากะทิง : ใบและผลคล้ายสารภี แต่ใบขึ้นสันมากและผลกลมกว่า เปลือกเมล็ดแข็ง ใช้ทำลูกฉลากหรือกระบวยของเล่น, สารภีทะเล กากะทิง หรือ กระทึง ก็เรียก เป็นดอกไม้ที่นาคปุปผิยเถระ ในอดีตชาตินามว่า พราหมณ์สุวัจฉะ สมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้นำไปโปรยทางเสด็จด้วยจิตที่เลื่อมใส อานิสงส์แห่งการโปรยนั้น ทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติ ตามนัยพระสูตร มาในนาคปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระนาคปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็น พราหมณ์มีนามว่าสุวัจฉะ ผู้จบมนตร์ มีพวกศิษย์ของตนห้อมล้อม อาศัยอยู่ระหว่างภูเขา พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้สมควรรับเครื่องบูชา พระองค์ทรงประสงค์จะช่วยข้าพเจ้า(จากสังสารวัฏ) จึงเสด็จมายังสำนักของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้เห็นความอัศจรรย์ซึ่งไม่เคยมีน่าขนพองสยองเกล้านั้นแล้ว จึงเก็บเอา" ดอกกากะทิง" ไปโปรยลงที่ทางเสด็จไป ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้โปรยดอกไม้ไว้ ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ไปเกิดยังทุคติเลย ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๒/๓๒๔)

ดอกการะเกด : ดอกต้นไม้ที่มักขึ้นในที่ชื้นแฉะและริมน้ำ ใบแคบและยาว ขอบใบมีหนามห่าง ๆ ดอกสีเหลือง กลิ่นหอม, ลำเจียกหนู ก็เรียก ดอกไม้มีกลิ่นหอมเหมือนน้ำผึ้งที่พระเกตกปุปผิยเถระในอดีตชาติ ได้นำไปบูชาพระพุทธเจ้าด้วยจิตที่เลื่อมใส ทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติ ตามนัยพระสูตร มาในเกตกปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเกตกปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็นบุรุษสูงสุดประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำวินตา ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส ผู้เป็นเอกอัครบุคคล มีพระทัยตั้งมั่น ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี บูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ด้วยดอกการะเกด ซึ่งมีกลิ่นหอมเหมือนน้ำผึ้ง ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๒๐๔)

SAMPLE

ดอกโกมุท : ดอกบัวแดง ดอกไม้ที่บานสะพรั่งในเดือนวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ตามนัยพระสูตรมาในสามัญญผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูและราชอำมาตย์ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจ เขตกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวน ๑,๒๕๐ รูป สมัยนั้นแล ในคืนวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถของเดือนที่ ๔ ซึ่งเป็นเดือนที่มี "ดอกโกมุท" บานสะพรั่ง พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตรมีอำมาตย์แวดล้อมประทับนั่งอยู่บนปราสาทชั้นบน ขณะนั้น ท้าวเธอทรงเปล่งอุทานว่า“ราตรีสว่างไสวน่ารื่นรมย์ งดงาม น่าชื่นชมยิ่งนัก เป็นฤกษ์งามยามดีวันนี้เราควรเข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดหนอ ที่จะทำให้จิตใจของเราเบิกบานเลื่อมใสได้” ดังนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘ วิ. ม. ๕/๓๒๘/๑๒๕)

ดอกโกสุม : ดอกไม้ เป็นดอกไม้ที่อุปมากับหนวดเคราของบุรุษผู้มีรูปร่างงดงาม น่าทัศนา ยังไม่พ้นมัจจุราช จึงอยากละกามเพื่อออกบวช ตามนัยพระสูตรมา ในหัตถิปาลชาดก เรื่องคนเลี้ยงช้าง กล่าวว่า สามชายหนุ่มมีชาติกำเนิดที่ดี มีใบหน้างดงาม ทรวดทรงน่าทัศนา มีหนวดประปรายเหมือนเกษรดอกโกสุม ยังตกอยู่ในอำนาจของพญามัจจุราช ขอเดชะพระองค์ผู้สมมติเทพข้าพระพุทธเจ้าจักรีบละกามคุณและเคหสถานบวชขอทรงพระกรุณาโปรดอนุญาต ให้ข้าพระพุทธเจ้าบวชเถิด พระเจ้าข้า ดังนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๕๐/๕๓๑)

ดอกเข็ม : ดอกตูมมีลักษณะคล้ายเข็ม ดอกมี ๔ กลีบ สีต่าง ๆ เช่น เข็มพวงขาว เป็นดอกไม้ที่พระยุธิกปุปผิยเถระในอดีตชาติ นำไปบูชาพระสยัมภูพุทธเจ้า มีจิตเลื่อมใส ยินดี ได้อานิสงส์ทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติในชาตินี้ ตามนัยพระสูตร มาในยุธิกปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระยุธิกปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเที่ยวไปตามกระแสน้ำ ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ณ ที่นั้น ข้าพเจ้าได้เห็นพระสยัมภูพุทธเจ้า ผู้ดังต้นพญาไม้สาละมีดอกบานสะพรั่ง ข้าพเจ้าได้ถือ "ดอกเข็ม" เข้าเฝ้าพระมหามุนี มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้บูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๓๓๓)

ดอกคล้า : เป็นดอกไม้ล้มลุก ต้นสูง ๑-๒ เมตร แตกแขนงตาม ลำต้น ใบกว้าง เป็นดอกไม้ที่พระติกัณฑิยปุปผิยเถระในอดีตชาตินำไปบูชาพระสยัมภูชินเจ้า พระนามว่า สุมังคละ ด้วยจิตที่เลื่อมใส ทำให้ไม่จักทุคติในชาตินี้ ตามนัยพระสูตร มาในติกัณฑิปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระติกัณฑิปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคผู้สยัมภูชินเจ้า ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ พระ

นามว่าสุมังคละ เสด็จออกจากป่าใหญ่ เข้าไปยังนคร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นมุนี พระองค์นั้น เสด็จเที่ยวบิณฑบาตแล้ว เสด็จออกจากนคร ทรงทำภัตกิจเสร็จ แล้ว ประทับอยู่ในราวป่า ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ประคอง "ดอกคล้า" ๓ ดอก บูชาพระพุทธเจ้า ผู้เป็นสยัมภู ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙/๓๖๖)

ดอกคัดเค้า : ชื่อไม้เถาเนื้อแข็ง มีหนามโค้งแหลม ดอกสีขาว ๆ เหลือง ๆ กลิ่นหอม คัดเค้าเครือ ก็เรียก เป็นดอกไม้ที่ส่งกลิ่นหอมระรื่น แย้มกลีบบานสะพรั่งในวิมานของนางเทพธิดาเปสวดี ตามนัยพระสูตร มาในเปสวตีวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงชื่อเปสวดี เมื่อพระวังคีสเถระจะไต่ถามถึงบุพกรรมที่เทพธิดานั้นทำแล้ว จึงกล่าวสรรเสริญวิมานของเธอเสียก่อนเป็นปฐมด้วยคาถาว่า วิมานของเธอนี้อบอวลไปด้วยกลิ่นหอมระรื่นแห่งไม้ชั้นเลิศนานาพันธุ์ ได้แก่ ดอกปทุม ดอกโกมุท ดอกอุบล ดอกจงกลนี ดอกชบา ดอกอังกาบ ดอกรัง ดอกอโศก "ดอกคัดเค้า" แย้มกลีบบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมระรื่น (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๔๙/๗๒)

ดอกคูน : ดอกสีเหลือง ฝักสีดำ เกลี้ยง ใช้ทำยาได้, คูน หรือ ลมแล้ง ก็เรียกเป็นดอกไม้ที่ตมาละปุปผิยเถระในอดีตชาติ ประคองขึ้นบูชาพระพุทธเจ้านามว่าสิขี ได้อานิสงส์ในการบูชานี้ ทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติ ตามนัยพระสูตร มาในตมาลปุปผิยวรรค หมวดว่าด้วยพระตมาลปุปผิยะเป็นต้น เรื่อง ประวัติในอดีตชาติของพระตมาลปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า วิมานของข้าพเจ้ามีเสาทองคำ ๘๔,๐๐๐ ต้น เปรียบได้กับไม้เท้าเทวดา บุญกรรมเนรมิตไว้ดีแล้ว ข้าพเจ้ามีใจผ่องใส ได้ประคองดอกคูนบูชาพระพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลก ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๓๕๘)

ดอกแคฝอย : ดอกสีชมพูอมม่วงอ่อน ขอบกลีบดอกรุ่ยเป็นริ้วยาว ๆ ไม่เป็นระเบียบ เป็นดอกไม้ที่กินนรีเก็บไปประดับไว้ข้างสามีที่เขารัก และหวังว่าสามีกินนรจักได้ประดับแล้วนอนแนบข้างสามี ตามนัยพระสูตร มาในภัลลาติยชาดก ว่าด้วยพระราชาพระนามว่าภัลลาติยะ พระศาสดาทรงนำอดีตนิทานมาตรัสว่า ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าภัลลาติยะ ท้าวเธอทรงละรัฐสีมา ได้เสด็จประพาสป่า ล่าเนื้อ เสด็จถึงภูเขาคันธมาทน์วรคีรี ซึ่งมีบุปผชาตินานาพันธุ์บานสะพรั่ง เป็นแดนที่พวกกินนรสัญจรไปมา ท้าวเธอทรงประสงค์จะตรัสถาม จึงทรงห้ามฝูงสุนัข ทรงเก็บลูกธนูและแล่ง เสด็จเข้าไปใกล้สถานที่ที่กินนร ๒ ผัวเมียอยู่ กินกรทูลว่า แม่น้ำสายนี้ใดมีกระแสน้ำเชี่ยวกราก ปกคลุมด้วยต้นไม้นานาพันธุ์ไหลผ่านภูผาหิน ท่านเห็นอยู่ แม่น้ำสายนั้น สามีที่รักของ

SAMPLE

ดิฉันสำคัญดิฉันว่า จะติดตามไปจึงได้ข้ามไปในฤดูฝน กินนรนั้นรักสามี กินนรมัวเลือกเก็บดอกบานไม่รู้โรย ดอกราชพฤกษ์ ดอกแคฝอย และดอกย่านทราย ด้วยหวังว่าสามีที่รักของดิฉันจักได้ประดับดอกไม้ และดิฉันจักประดับดอกไม้นอนแนบข้างสามีนั้น ดังนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๙๗/๕๐๔)

ดอกจงกลนี : บัว บัวแดง บัวดอกคล้ายบัวขม มีเกสรซ้อนหลายชั้น แตกก้านต่อดอกแล้วมีดอกต่อกัน ๓ ดอกบ้าง๔ดอกบ้างเป็นดอกไม้ที่พระวังคีสเถระ ชื่นชมวิมานของหญิงชื่อเปสวดีว่าสวยงาม มุงด้วยแก้วผลึก มีพ้นวิจิตร ส่องสว่าง และวิมานของนางอบอวลด้วยกลิ่นหอมของไม้นานาพันธุ์ มีกลิ่นดอกจงกลนี เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มาในเปสวตีวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงชื่อเปสวดีเมื่อพระวังคีสเถระจะไต่ถามถึงบุพกรรมที่เทพธิดานั้นทำแล้วจึงกล่าวสรรเสริญวิมานของเธอเสียก่อนเป็นปฐมด้วยคาถา ว่า (เทพธิดา) อาตมาได้เห็นวิมานสวยงาม (ของเธอ)นี้ ซึ่งมุงบังด้วยแก้วผลึก ข่ายเงินและข่ายทองคำ มีพื้นวิจิตรตระการตาหลากสี เป็นที่น่ารื่นรมย์ยินดี เป็นที่อยู่อาศัยอันเนรมิตไว้ดีแล้ว ประกอบด้วยซุ้มประตู ที่ลานวิมานเกลื่อนกราดไปด้วยทรายทอง วิมานของเธอนี้ส่องแสงสว่าง เหมือนพระอาทิตย์บนท้องฟ้ามีรัศมีตั้งพัน กำจัดความมืดในฤดูสารทกาล และสว่างไสวไปทั่วสิบทิศ เหมือนเปลวเพลิงซึ่งกำลังลุกโชนอยู่บนยอดภูเขาในเวลากลางคืน วิมานนี้ประหนึ่งบาดนัยน์ตาอยู่ คล้าย กับสายฟ้าแลบลอยอยู่ในอากาศ น่ารื่นรมย์ใจ วิมานเธอนี้ก้องกังวาลไปด้วยเสียงดนตรี คือพิณเครื่องใหญ่ กลอง ฉิ่งและกังสดาล มั่งคั่งรุ่งเรือง ดุจเมืองพระอินทร์ วิมานของเธอนี้อบอวลไปด้วยกลิ่นหอมระรื่น แห่งไม้ชั้นเลิศนานาพันธุ์ ได้แก่ ดอกปทุม ดอกโกมุท ดอกอุบล ดอกคัดเค้า ดอกชบา ดอกอังกาบ ดอกรัง ดอกอโศก ดอกจงกลนี แย้มกลีบบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมระรื่น ดังนี้ Zขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๔๙/๗๒. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖)

ดอกจำปา : ดอกไม้สีเหลืองอมส้ม กลีบดอกใหญ่ยาว มีหลายกลีบ กลิ่นหอม สีเหลือง อมส้มอย่างดอกจำปา เครื่องหน้าชุงว่าวจุฬา รูปเป็นกลีบเหมือนกลีบ ดอกจำปา แหนบรูปคล้ายกลีบดอกจำปาซึ่งติดอยู่กับแกนในประแจจีน สำหรับยันไม่ให้กุญแจหลุดออกจากกัน จัมปา ก็ใช้ เป็นดอกไม้ที่พระจัมปกปุปผิยเถระในอดีตชาติ ได้นำดอกจำปานี้ ๓ ดอกโปรยลงบูชาพระสมณะผู้มีอินทรีย์ดี สงบระงับ ด้วยใจผ่องใส ตามนัยพระสูตรมาในจัมปกปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจัมปกปุปผิยเถระ ท่านพระจัมปกปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อวิกนะ ณ ท่ามกลางภูเขาลูกนั้น มีพระสมณะผู้อบรมอินทรีย์ดีแล้ว อาศัยอยู่ ข้าพเจ้าได้เห็นพระองค์ผู้สงบระงับ จึงมีใจผ่องใส ได้ถือดอก

SAMPLE

จำปา ๓ ดอก โปรยลงบูชา ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๔๑๗. ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๕๔๖)

ดอกชบา : ดอกมีสีต่าง ๆ พันธุ์ที่สีแดงดอกและยอดใช้ทำยาได้ เป็นดอกไม้สีแดงที่เปรียบเทียบภิกษุรูปหนึ่งมีอรูปสัญญาภายในเห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่สีแดงดังดอกชบาตามนัยพระสูตร มาในทสุตตรสูตร กล่าวถึงบุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก ที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม เปรียบเหมือน "ดอกชบา" ที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม ฉันใด หรือเปรียบเหมือนผ้าในเมืองพาราณสีอันมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม ฉันใด ภิกษุรูปหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดง เข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า ‘เรารู้ เราเห็น’ ดังนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๗)

ดอกช้างน้าว : ชื่อกล้วยไม้ ดอกใหญ่ สีน้ำตาลอมชมพูหรือนวล มีแต้มสีเลือดหมูที่กลีบกระเป๋า ๒ แต้ม เป็นดอกไม้ที่สลพปุปผิยเถระ ในอดีตชาติของตน เป็นกินนรอาศัยอยู่ใกล้ฝั่งแมาจันทภาคา ได้เห็นพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความเลื่อมใส จึงได้เลือกเก็บดอกช้าวน้าวมาถวายพระองค์ อานิสงส์แห่งการถวายดอกไม้นี้ทำให้ไม่รู้จักทุคติตามนัยพระสูตร มาในสลพปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสลพปุปผิยเถระ ท่านพระสลพปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นกินนรอาศัยอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ขณะนั้น ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ทรงเป็นผู้องอาจกว่านรชน เสด็จจงกรมอยู่ จึงได้เลือกเก็บ "ดอกช้างน้าว" มา ถวายแด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด พระมหาวีรเจ้าทรงสูดดมกลิ่นดอกช้างน้าว ซึ่งมีกลิ่นหอมดังดอกไม้ทิพย์นั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ก็สูดดมกลิ่นข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสมีใจยินดี ถวายอภิวาทพระองค์ ประคองอัญชลีแล้ว กลับขึ้นไปยังภูเขาตามเดิม ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๕๔๙)

ดอกช่าง : ต้นไม้ที่มี ใบประกอบมีใบย่อย ๓ ใบ ดอกเป็นช่อ กลีบดอกสีขาว แล้วกลายเป็นสีเหลือง ผลกลมหรือรูปไข่ผิวนอกแข็งและ สาก ๆ สีเขียวนวล เช่น กุ่มบก กุ่มน้ำ อุปมาความงดงามของพระพุทธเจ้าผู้องอาจกว่านรชน ทุกคนเห็นก็เลื่อมใส ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ เมื่อตรัสอยู่ หมู่สัตว์ในจักรวาลได้ยินกันทั่ว พระองค์งดงาม ดังดอกช่าง (กุ่ม) ตามนัยพระสูตร มาในสยัมปฏิภาณิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสยัมปฏิภาณิยเถระ ท่านพระสยัมปฏิภาณิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระพุทธเจ้าผู้องอาจกว่านรชน ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ

SAMPLE

งามเหมือน "ดอกช่าง" (กุ่ม) ผู้เสด็จดำเนินอยู่ที่ถนน ใครเล่าเห็นแล้วจะไม่เลื่อมใส เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอยู่ หมู่สัตว์ในจักรวาลได้ยินกันทั่ว พระองค์ทรงสามารถยังสัตว์โลกให้รู้ชัดได้ทั่วกัน ใครเล่าเห็นแล้วจะไม่เลื่อมใส ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้สดุดีพระพุทธเจ้าไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๕/๑๑๑)

ดอกดีหมี : ชื่อไม้ต้นหลายชนิดหลายสกุลวงศ์ ขึ้นในป่า มีรสขม ใบ คล้ายมะไฟ ใช้ทำยาได้เป็นดอกไม้ที่พระติมิรปุปผิยเถระ ครั้งในอดีตชาติได้นำดอกไม้นี้โปรยลงเหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้าพระนามสิทธัตถะ เมื่อตกลงเหวตาย ในกัปที่ ๙๔ ได้ผลอานิสงส์ ทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติ ตามนัยพระสูตร มาในติมิรปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระติมิรปุปผิยเถระ ท่านพระติมิรปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเที่ยวไปตามกระแสน้ำ ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ได้เห็นพระสมณะ ผู้ผ่องใสไม่ขุ่นมัว ประทับนั่งอยู่ ข้าพเจ้าจึงทำจิตให้เลื่อมใสในพระสมณะนั้นแล้ว จึงได้คิดอย่างนี้ในครั้งนั้นว่า พระผู้มีพระภาคนี้ทรงข้ามเองแล้ว จักช่วยสรรพสัตว์ให้ข้าม(วัฏสงสาร) ทรงฝึกตนเองแล้ว จักทรงฝึกสรรพสัตว์ ข้าพเจ้าครั้นคิดอย่างนี้แล้ว ได้ถือ "ดอกดีหมี" มาโปรยเหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่พระนามว่าสิทธัตถะ ในครั้งนั้น ข้าพเจ้าประคองอัญชลีและทำประทักษิณพระองค์ กราบพระยุคลบาทของพระศาสดาแล้ว จึงหลีกไปยังทิศอื่น พญาเนื้อได้เบียดเบียนข้าพเจ้า ผู้พอไปแล้วไม่นาน ข้าพเจ้าเดินไปตามริมเหว ได้ตกลงไป(ตาย)ในเหวนั้นนั่นเอง ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔/๒๒๘)

ดอกติมิระ : เป็นชื่อดอกไม้ชนิดหนึ่งที่หอมตลบอบอวล อยู่ในเนื้อเพลงของคนธรรพ์ชื่ออัคคะ ร้องขับกล่อมประกอบพิณถวายพระเจ้าตัมพะ ตามนัยพระสูตร มาในสุสันธีชาดก ว่าด้วยพระนางสุสันธี คนธรรพ์ชื่ออัคคะ ครั้นในเวลาพญาครุฑโพธิสัตว์มาเล่นสกา จึงถือพิณขับร้องถวายพระราชาว่า กลิ่น "ดอกติมิระ" หอมตลบอบอวล คลื่นสมุทรกระทบฝั่งดังกึกก้อง พระนางสุสันธีประทับอยู่ไกลจากพระนครนี้มาก พระเจ้าตัมพะ กามทั้งหลายย่อมเสียดแทงข้าพระองค์ พญาครุฑได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า ท่านข้ามสมุทรไปได้อย่างไร เห็นเกาะเสรุมะได้อย่างไร ท่านอัคคะ พระนางกับท่านพบกันได้อย่างไร ลำดับนั้น คนธรรพ์ชื่ออัคคะได้กล่าวว่า เมื่อเรือพวกพ่อค้าผู้แสวงหาทรัพย์ออกไปจากท่าภรุกัจฉา ถูกปลามังกรตีแตก ข้าพเจ้าเกาะแผ่นกระดานลอยไป พระนางสุสันธีมีพระวรกายหอมเพราะกลิ่นจันทน์อยู่เป็นนิตย์ ทรงปลอบโยนข้าพระองค์ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะนุ่มนวล พระนางสุสันธีมีดวงพระเนตรอ่อนโยน ทรงบำรุงข้า

SAMPLE

พระองค์ด้วยข้าว น้ำ ผ้า และที่นอนด้วยพระองค์เอง ข้าแต่พระเจ้าตัมพะ ขอพระองค์ทรงทราบอย่างนี้ ดังนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๕๕/๒๐๙)

ดอกทองกวาว :ดอกสีแสด ทองธรรมชาติ ก็เรียก พายัพเรียก ทองกวาว อีสานเรียก จาน อุปมาอาการของผู้มีโรคเรื้อน ขาวเป็นจุด เป็นกลากเกลื้อน ร่างกายผ่ายผอม เต็มไปด้วยเอ็น มีเนื้อหลุดออกจากปาก เช่น ดอกทองกวาว ตามนัยพระสูตร มาในมหากปิชาดก ว่าด้วยพญาวานรกับคนชั่วผู้ประทุษร้ายมิตร ครั้งนั้น ได้มีพระราชาแห่งชนชาวกาสี ทรงผดุงรัฐให้เจริญ ในกรุงพาราณสี แวดล้อมด้วยมิตรและอำมาตย์ ณ ที่นั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์เป็นโรคเรื้อน ขาวพราวเป็นจุด ๆ และกลากเกลื้อน มีเนื้อหลุดออกจากปากแผลเช่นกับ "ดอกทองกวาว" มีร่างกายผ่ายผอม สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น เหตุเพราะการประทุษร้ายมิตร เพราะคนประทุษร้ายมิตรจัดเป็นคนเลว บุคคลใดในโลกนี้ย่อมประทุษร้ายมิตร บุคคลนั้นย่อมเป็นโรคเรื้อน โรคกลาก เกลื้อน คนผู้มีปกติประทุษร้ายมิตรเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงนรก อีกนัยหนึ่ง เปรียบกับความเข้าใจผิด เห็นผิด โดยเข้าใจว่าเนื้อเห็นดอกทองกวาวบานในราตรี เข้าใจเป็นชิ้นเนื้อพากันล้อมไว้หมายจะกิน ความว่า สุนัขจิ้งจอกทั้งหลายเป็นสัตว์ต่ำทรามกว่าเนื้อเห็นดอกทองกวาวบานในราตรี ก็เข้าใจว่า เป็นชิ้นเนื้อ จึงเข้าล้อมต้นไว้ เมื่อราตรีผ่านพ้นไปแล้ว เมื่อดวงอาทิตย์ขึ้น สุนัขจิ้งจอกที่ต่ำทรามกว่าเนื้อเหล่านั้น ได้เห็นดอกทองกวาวที่บานแล้ว ก็หมดหวัง เหมือนสุนัขจิ้งจอกล้อมต้นทองกวาว ดังนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๗๙/๕๖๗. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๗๒๙/๒๙๖)

ดอกท้าวยายม่อม: ชื่อไม้ล้มลุก หัวหรือเหง้ามีสัณฐานกลมแบน ใช้ทำแป้งเป็นอาหารได้ เรียกว่าแป้งเท้ายายม่อม เป็นดอกไม้ที่พระวิรวิปุปผิยเถระในอดีตชาติ ได้นำมาประคองบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๑ ส่งผลให้ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ตามนัยพระสูตร มาในวิรวิปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระวิรวิปุปผิยเถระ ท่านพระวิรวิปุปผิยเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เสด็จดำเนินไปพร้อมด้วยพระขีณาสพหลายพันรูป ข้าพเจ้าได้ประคอง "ดอกท้าวยายม่อม" บูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้นี้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๔๐๙)

ดอกเทียนขาว :เรียกผลแก่แห้งของไม้ล้มลุก ใช้เป็นเครื่องเทศได้ ยี่หร่า ก็เรียก เป็นดอกไม้ที่พระมิเนลปุปผิยเถระ ในอดีตชาติเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระสิขีพุทธเจ้า ผู้มีพระฉวีวรรณดังทองคำ มีพระรัศมีเฉิดฉายดังดวงอาทิตย์ มีเมตตา มีสติ จึงได้ประคองดอกเทียนขาวนี้ บูชาพระพุทธเจ้านั้น เกิดมาในกัปที่ ๓๑ ทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติ ตามนัยพระสูตร

SAMPLE

มาในมิเนลปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระมิเนลปุปผิยเถระ ท่านพระมิเนลปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขี มีพระฉวีวรรณดังทองคำ มีพระรัศมีเฉิดฉายดังดวงอาทิตย์ มีพระทัยประกอบด้วยเมตตา มีพระสติ เสด็จขึ้นที่จงกรม ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ชมเชยพระญาณที่ล้ำเลิศแล้ว จึงได้ประคอง "ดอกเทียนขาว" บูชาพระพุทธเจ้า อานิสงส์แห่งการบูชานี้ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๓๗๐)

ดอกบัว : เป็นดอกไม้มีเหง้ายาวทอดอยู่ในตม ใบเป็นแผ่นกลม ขอบเรียบ อยู่ห่าง ๆ กัน ก้านใบและก้านดอกแข็ง มีหนามสากคาย ชูใบและดอกขึ้นพ้นผิวน้ำ เช่น บัวหลวง ดอกสีขาวหรือชมพู กลิ่นหอม พันธุ์ดอกสีขาวเรียก สัตตบุษย์ พันธุ์ดอกสีชมพูเรียก ปัทม์ หรือ สัตตบงกช ดอกใช้ในงานพิธีต่าง ๆ เมล็ดกินได้ อุปมาความชุ่มชื้นแห่งกายด้วยความสุขอันไม่มีปีติ กับดอกบัวที่ยังไม่พ้นน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวนั้นย่อมชุ่มชื่นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ตามนัยพระสูตร มาในสามัญญผลสูตร ในเรื่องตติยฌาน ท่านเปรียบเทียบความชุ่มชื้นแห่งปีติด้วยดอกบัว ความว่า มหาบพิตร เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติ เปรียบเหมือนในกอบัวเขียว (อุบล) กอบัวหลวง (ปทุม) หรือกอบัวขาว (บุณฑริก) ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาวบางเหล่าที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ มีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นชุ่มชื่น เอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้องฉันใด ภิกษุทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติ รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่สุขอันไม่มีปีติจะไม่ถูกต้อง ฉันนั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๑/๗๗)

ดอกบัวขาบ : ชื่อบัว ดอกสีคราม, บัวขาบ ก็เรียก เป็นดอกไม้ที่ดารดาษในสระน้ำอยู่ใกล้ ๆ อาศรมของพระสารีบุตรเถระที่บุญกรรมเนรมิตไว้ ดอกบัวนี้มีบัวสีน้ำเงินแก่อมม่วง บานสะพรั่ง ดารดาษ ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ ตามนัยพระสูตร มาในสารีปุตตเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ พระอานนทเถระกล่าวว่า ต่อไปนี้ ขอท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟังประวัติ ในอดีตชาติของพระเถระทั้งหลาย (ต่อไป) พระสารีบุตรเถระ อุทานขึ้นว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อลัมพกะ ใกล้ ภูเขาลัมพกะนั้น เขาสร้างอาศรมและสร้างบรรณศาลาไว้อย่างดีเพื่อข้าพเจ้า ในที่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้า มีแม่น้ำสายหนึ่งมีฝั่งตื้น ท่าน้ำราบเรียบ น่ารื่นรมย์ใจ มี

SAMPLE

ทรายสะอาดเรี่ยรายกระจายอยู่ทั่ว ใกล้ ๆ อาศรมของข้าพเจ้ามีบึงน้ำที่บุญกรรมเนรมิตไว้อย่างดี มีน้ำใสเย็นสนิท มีท่าน้ำราบเรียบ เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ สระน้ำเหล่านั้น ดารดาษด้วยดอกบัวหลวง ดอกบัวขาบ (บัวสีน้ำเงินแก่อมม่วง) สะพรั่งด้วยบัวขาว ดารดาษด้วยบัวเผื่อน ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๙/๕๘๗. ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗๒/๓๐)

ดอกบัวขาว : ชื่อบัว ดอกสีคราม บัวขาบ ก็เรียก อุปมาความชุ่มชื้นแห่งกายของภิกษุที่เอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติเช่นเดียวกับดอกบัวขาวที่ชุ่มชื้นไปด้วยน้ำตั้งแต่ยอดถึงเหง้า เป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ชัดที่ดีกว่า ประณีตกว่าความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ ตามนัยพระสูตร มาในสามัญญผลสูตร เรื่องตติยฌาน กล่าวถึงความชุ่มชื้นแห่งกายของภิกษุที่เอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติเช่นเดียวกับดอกบัวขาวที่ชุ่มชื้นไปด้วยน้ำตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ความว่า เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติ เปรียบเหมือนในกอบัวเขียว (อุบล) กอบัวหลวง (ปทุม) หรือกอบัวขาว (บุณฑริก) ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาวบางเหล่าที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ มีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นชุ่มชื่นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้องฉันใด ภิกษุทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติ รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่สุขอันไม่มีปีติจะไม่ถูกต้อง ฉันนั้น ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ข้อก่อน ๆ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๑/๗๗)

ดอกบัวเขียว : บัวมีสีอย่างสีใบไม้สด อุปมาความชุ่มชื้นแห่งกายของภิกษุที่เอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติเช่นเดียวกับดอกบัวเขียวที่ชุ่มชื้นไปด้วยน้ำตั้งแต่ยอดถึงเหง้า เป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ชัดที่ดีกว่า ประณีตกว่าความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ข้ออื่น ๆ ตามนัยพระสูตร มาในสามัญญผลสูตร เรื่องตติยฌาน กล่าวถึงความชุ่มชื้นแห่งกายของภิกษุที่เอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติเช่นเดียวกับดอกบัวเขียวที่ชุ่มชื้นไปด้วยน้ำตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ความว่า เปรียบเหมือนในกอบัวเขียว (อุบล) กอบัวหลวง (ปทุม) หรือกอบัวขาว (บุณฑริก) ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาวบางเหล่าที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ มีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นชุ่มชื่นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้องฉันใด ภิกษุทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติ รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วน ไหนของ

SAMPLE

ร่างกายที่สุขอันไม่มีปีติจะไม่ถูกต้อง ฉันนั้น ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ข้อก่อน ๆ ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๑/๗๗.

ดอกบัวคือเวไนยสัตว์ :ดอกบัวที่ใช้เป็นคำอุปมาพระดำรัสกับปัญญา สมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ พระองค์ทำดอกบัวคือเวไนยสัตว์ ให้เบ่งบานด้วยพระรัศมีคือพระดำรัส แต่ทรงทำเปือกตมคือกิเลสให้แห้งไปด้วยปัญญา ตามนัยพระสูตร มาในมหากัปปินเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัปปินเถระ ท่านพระมหากัปปินเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงถึงความสำเร็จแห่งธรรมทั้งปวง ทรงปรากฏแล้วในอากาศทั้งสิ้น ทรงทำ "ดอกบัวคือเวไนยสัตว์" ให้เบ่งบานด้วยพระรัศมีคือพระดำรัส พระผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกพระองค์นั้น ทรงทำเปือกตมคือกิเลสให้แห้งไปด้วยพระรัศมีคือปัญญา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๗/๒๔๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๙/๓๐๓)

ดอกบัวแดง : สีอย่างสีเลือดหรือสีชาด เป็นดอกไม้ที่พระติปทุมิยเถระ ในอดีตชาติ สมัยพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ ท่านเป็นช่างดอกไม้ เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ได้ถือดอกบัวแดง ๓ ดอกโยนขึ้นไปในอากาศ ดอกบัวนั้นก็แผ่ขยายกลีบกลางอากาศขั้วชี้ขึ้น ดอกย้อยลงกั้นอยู่เหนือพระเศียร เกิดความอัศจรรย์ขึ้นในโลก มนุษย์และเทวดาพากันร้องสาธุการ ตามนัยพระสูตร มาในติปทุมิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระติปทุมิยเถระ ท่านพระติปทุมิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ครั้งนั้น พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงถึงความสำเร็จแห่งธรรมทั้งปวง เสด็จออกจากนคร ครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เป็นช่างดอกไม้อยู่ในกรุงหงสวดี ได้ถือดอกปทุม ๓ ดอก ซึ่งเป็นดอกไม้ชั้นดีเยี่ยมในกรุงนั้น เราขอบูชาพระพุทธเจ้า ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว จึงทำจิตของตนให้เลื่อมใส จับดอกบัวแดง ๓ ดอกโยนขึ้นไปในอากาศ ในครั้งนั้น พอข้าพเจ้าโยนขึ้นไป ดอกบัวแดงเหล่านั้นก็แผ่ (ขยายกลีบ) อยู่ในอากาศ ขั้วชี้ขึ้นข้างบน ดอกย้อยลงข้างล่าง กั้นอยู่เหนือพระเศียรในอากาศ หมู่มนุษย์ที่เห็นแล้วพากันโห่ร้องเกรียวกราว ทั้งเทวดาในอากาศก็พากันแซ่ซ้องสาธุการว่า ความอัศจรรย์เกิดขึ้นแล้วในโลก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓/๒๒๔)

ดอกบัวเผื่อน : ดอกไม้สำหรับอุปมาดอกบัวเผื่อนกับความโง่ของมนุษย์โดยอุปมาว่าดอกบัวเกิดในน้ำก็ติดอยู่ในน้ำและเปือกตม เช่นเดียวกับเหล่าสัตว์เกิดมาแล้วก็ถูกราคะ โทสะ เบียดเบียนติดอยู่ในวัฏฏสงสาร และดอกบัวนี้สื่อถึงความร่มรื่น ร่มเย็นแห่งสายน้ำกลิ่นหอมแห่งดอกบัวเผื่อน ตามนัยพระสูตร มาใน สารีปุตตเถราปทาน กล่าวเปรียบเทียบดอกบัวเผื่อน ความว่า ดอกบัวเผื่อน ดอกโกมุท จำนวนมาก เกิดในน้ำ

SAMPLE

แล้วติดอยู่กับน้ำและเปือกตม ฉันใด เหล่าสัตว์จำนวนมากก็ฉันนั้น เกิดมาในโลกแล้ว ถูกราคะและโทสะเบียดเบียน ย่อมงอกงาม (ในวัฏฏสงสาร) ดุจดอกโกมุทงอกงามในเปือกตม ฉะนั้น อีกนัยหนึ่ง เป็นการพรรณาถึงความน่ารื่นรมย์แห่งสายน้ำ ลำธาร ป่าไม้ ดอกไม้ในป่าหิมพานต์ ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า ณ ด้านทิศตะวันออกแห่งภูเขาหิมพานต์นั้นแล มีแม่น้ำที่เกิดแต่ภูเขาอันสุขุมละเอียดอ่อน มีสีเขียว ไหลบ่าออกมา เป็นภูมิประเทศที่สมควรรื่นรมย์ใจ ชื่นใจ ด้วยกลิ่นหอมแห่งดอกอุบล ดอกปทุม ดอกโกมุท ดอกบัวขาว ดอกสัตบุศย์ ดอกจงกลนี และดอกบัวเผื่อน ซึ่งงอกงามขึ้นในบัดนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒๕/๕๑)

ดอกบัวหลวง :ดอกบัวที่อุปมาความเอิบอิ่มแห่งความสุขในตติยฌานกับดอกบัวหลวงที่เกิดในน้ำ จมอยู่ในน้ำ ย่อมเอิบอิ่มในน้ำ เป็นการดีที่ความเป็นสมณะเห็นประจักษ์เรื่องนี้ ตามนัยพระสูตร มาในสามัญญผลสูตรเรื่องตติยฌานว่า เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติ เปรียบเหมือนในกอบัวเขียว (อุบล) กอบัวหลวง (ปทุม) หรือกอบัวขาว (บุณฑริก) ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวง ที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ มีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นชุ่มชื่นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉันใด ภิกษุทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติ รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่สุขอันไม่มีปีติจะไม่ถูกต้อง ฉันนั้น ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ข้อก่อน ๆ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๑/๗๗)

ดอกบานไม่รู้โรย : ชื่อไม้ล้มลุก ลำต้นค่อนข้างแข็งแตกแขนงเป็นพุ่มเล็ก ๆ ใบเดี่ยวออกตรงข้ามกัน ดอกกลม ๆ สีขาว ชมพู หรือม่วงแดง ดอกทนอยู่ได้นานดอกไม้ที่เป็นเหตุให้กินนรกับกินนรี สองสามีภรรยาอยู่ในป่าเขา พระราชาจึงตรัสถามด้วยประการต่าง ๆ ทราบว่าภรรยาสร้างความปรารถนากับสามีไว้มาก จึงเก็บ "ดอกบานไม่รู้โรย"ประดับสามี เพื่อสามีจักได้ประดับดอกไม้ แล้วตนก็จักประดับและนอนข้างสามีนั้น ตามนัยพระสูตรมาในภัลลาติยชาดก ว่าด้วยพระราชาพระนามว่าภัลลาติยะ พระศาสดาทรงนำอดีตนิทานมาตรัสว่า ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าภัลลาติยะ ท้าวเธอทรงละรัฐสีมา ได้เสด็จประพาสป่า ล่าเนื้อ เสด็จถึงภูเขาคันธมาทน์วรคีรีซึ่งมีบุปผชาตินานาพันธุ์บานสะพรั่ง เป็นแดนที่พวกกินนรสัญจรไปมา กินนรกับกินนรี สองสามีภรรยา มีทุกข์โศกเกิดความเข้าใจผิด กินนรคิดว่ากินนรีจะติดตามไปตอนข้ามน้ำที่เชี่ยวกราก แต่ภรรยาสร้างความปรารถนากับสามีไว้ ความว่า ดิฉันมัวเลือกเก็บดอกราชพฤกษ์ ดอกแคฝอย

และดอกย่านทราย ดอกบานไม่รู้โรย ด้วยหวังว่า สามีที่รักของดิฉัน จักได้ประดับดอกไม้ และดิฉันจักประดับดอกไม้นอนแนบข้างสามีนั้น (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๙๗/๕๐๔)

ดอกบุณฑริก : บัวขาว อุปมาดอกบุณฑริกที่จมอยู่ในน้ำ เสมอน้ำ พ้นน้ำ กำลังบานกับระดับสติปัญญาของมนุษย์ซึ่งบางคนมีมากบ้าง น้อยบ้าง ปานกลางบ้าง หรือไม่มีเลย ตามนัยพระสูตร มาในปาสราสิสูตร เกี่ยวกับเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น เรารับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะความมีกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ เมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในดวงตาน้อย มีธุลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัว เปรียบได้กับดอกบัว ในกออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ อยู่เสมอน้ำ อยู่พ้นน้ำ และมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ เราเมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในดวงตาน้อยมีธุลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทรามสอนให้รู้ได้ง่ายบ้าง สอนให้รู้ได้ยากบ้าง ดังนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๘)

ดอกบุนนาค : ใบยาวรี ปลายใบเรียวแหลม ดอกสีขาวคล้ายสารภีแต่ใหญ่กว่า กลิ่นหอม ใช้ทำยาได้ แก่นสีแดงเข้ม ใช้ทำเครื่องเรือน เป็นดอกไม้ที่บาน ที่มีกลิ่นหอม สวยงาม ซึ่งพระปุนนาคปุปผิยเถระ เสวยชาติเป็นนายพพรานนำไปบูชาพระพุทธเจ้าที่สถูปบนเนินทราย ได้รับอานิสงส์ทำให้ไม่รู้จักทุคติในกัปที่ ๙๒ นี้ ตามนัยพระสูตร มาในปุนนาคปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปุนนาคปุปผิยเถระ ท่านพระปุนนาคปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นนายพราน เข้าไปอยู่ในป่าใหญ่ ได้พบต้นบุนนาคมีดอกบานสะพรั่ง จึงระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ข้าพเจ้าได้เลือกเก็บดอกบุนนาคนั้น เฉพาะที่มีกลิ่นหอมสวยงามแล้วก่อสถูปบนเนินทราย ยกขึ้นบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๕๔๔)

ดอกปทุม : บัวหลวง บัวก้านอุปมาดอกปทุมที่เกิดในน้ำ จมอยู่ในน้ำ เสมอน้ำ พ้นน้ำ กับระดับสติปัญญาของมนุษย์ซึ่งบางคนมีมากบ้าง น้อยบ้าง ปานกลางบ้าง หรือไม่มีเลย ตามนัยพระสูตร มาในปาสราสิสูตร เกี่ยวกับเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น เรารับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะความ

SAMPLE

มีกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ เมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในดวงตาน้อย มีธุลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัว เปรียบได้กับดอกบัว ในกออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ อยู่เสมอน้ำ อยู่พ้นน้ำ และมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ เราเมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในดวงตาน้อยมีธุลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทรามสอนให้รู้ได้ง่ายบ้าง สอนให้รู้ได้ยากบ้าง ดังนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๘)

ดอกประกายพรึก : ดาวรุ่ง คือ ดาวพระศุกร์ที่เห็นในเวลาเช้ามืดอุปมาดอกประกายพรึกกับบุคคลที่มีอรูปสัญญาภายในเห็นรูปภายนอกมีสีขาว ดังดาวประกายพรึกที่ขาว ภิกษุครอบงำรูปนั้นได้ด้วยการรู้ เห็น ตามนัยพระสูตร มาในทสุตตรสูตร ความว่า บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก ที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม เปรียบเหมือนดาวประกายพรึกที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาว เข้มฉันใด หรือเปรียบเหมือนผ้าในเมืองพาราณสี อันมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม แม้ฉันใด ภิกษุรูปหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วย ของขาว มีสีขาวเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า ‘เรารู้ เราเห็น’ นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๘ นี้ คือธรรม ๘ ประการที่ควรรู้ยิ่ง ดังนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๗)

ดอกประดู่ : ดอกสีเหลือง กลิ่นหอมเป็นดอกไม้ที่อยู่ใกล้อาศรมของพระสารีบุตรเถระ ในอดีตชาติของท่านนั้น อาศรมนี้มีแม่น้ำ ท่าน้ำราบเรียบ น่ารื่นรมใจ มีทรายสะอาด มีดอกกรรณิการ์ ดอกไม้ประดู่ ส่งกลิ่นหอมอบอวนคล้ายกลิ่นทิพย์ ตามนัยพระสูตร มาในสารีปุตตเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ ท่านพระอานนทเถระกล่าวว่า ต่อไปนี้ ขอท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟังประวัติ ในอดีตชาติของพระเถระทั้งหลาย พระสารีบุตรเถระบรรลุสาวกบารมีญาณแล้วได้อุทานขึ้นว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อลัมพกะ ใกล้ ๆ ภูเขาลัมพกะนั้น เขาสร้างอาศรมและสร้างบรรณศาลาไว้อย่างดีเพื่อข้าพเจ้า ในที่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้า มีแม่น้ำสายหนึ่งมีฝั่งตื้น ท่าน้ำราบเรียบ น่ารื่นรมย์ใจ มีทรายสะอาดเรี่ยรายกระจายอยู่ทั่ว ในที่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้านั้น มีแม่น้ำไม่มีก้อนกรวด ไม่มีเงื้อมยื่นง้ำออกมา น้ำมีรสดี ไม่มีกลิ่น ไหลไป ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม ต้นกรรณิการ์ ต้น

SAMPLE

กรรณิการ์เขา ต้นประดู่ ต้นอัญชัน ดอกประดู่ มากมาย ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๕๕๔)

ดอกประยงค์: ดอกกลมเล็ก ๆ สีเหลือง ลักษณะคล้ายไข่ปลาดุก ออกเป็นช่อตามง่ามใบ กลิ่นหอม ดอกไม้ที่ส่งกลิ่นหอม อบอวลไปทั่ววิมานของฉัตตมาณพ วิมานของมาณพนี้สวยงาม เนื่องแน่นด้วยนางเทพอัปสร มีผิวพรรณเปล่งปลั่งดังทองคำ ดังท้องฟ้าที่เต็มไปด้วยดวงดาว ตามนัยพระสูตร มาในฉัตตมาณวกวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่ฉัตตมาณพผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า วิมานของเธอนั้นมีรัศมีตัดแสงอาทิตย์แผ่ไปเกิน ๒๐ โยชน์ และทำกลางคืนให้เป็นเสมือนกลางวัน วิมานของเธอเนืองแน่นด้วยเหล่าเทพอัปสร ผู้ทรงผ้ากำพลสีแดงและสีเหลือง หอมตลบด้วยกลิ่นกฤษณา แก่นจันทน์ และ ดอกประยงค์ มีผิวพรรณเปล่งปลั่งดั่งทองคำ ประหนึ่งท้องฟ้าเต็มไปด้วยดวงดาว ดังนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๙๒/๑๐๖ ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๐/๔๕)

ดอกปรู : ดอกสีขาว ออกเป็นกระจุกตามง่ามใบ กลิ่นหอม เนื้อไม้สีน้ำตาลคล้ำ ใช้ทำด้ามปืน พานท้ายปืน เปลือกรากใช้ทำยาได้ เป็นดอกไม้ที่เป็นเหตุให้กินนร กับ กินนรีสองสามีภรรยาแยกกันอยู่ เพราะนางมัวเลือกเก็บดอกปรู เพื่อประดับสามี และตัวเองที่นอนแนบอยู่กับสามีนั้น ตามนัยพระสูตร มาในภัลลาติยชาดก เรื่องราวของกินนร กับ กินนรี สองสามีภรรยาที่แยกกันอยู่ พระราชาสงสัย ตรัสถามว่า เจ้าทั้ง ๒ คิดถึงทรัพย์ที่พินาศไปแล้วหรือ หรือคิดถึงบิดามารดาที่ล่วงลับไปแล้ว จึงพากันเดือดร้อนตลอดทั้งราตรีหนึ่งนั้น เราขอถามเจ้าทั้ง ๒ ผู้มีร่างกายคล้ายมนุษย์ เพราะเหตุไร เจ้าจึงแยกกันอยู่ กินนรีกราบทูลว่า แม่น้ำสายนี้ใดมีกระแสน้ำเชี่ยวกราก ปกคลุมด้วยต้นไม้นานาพันธุ์ไหลผ่านภูผาหิน ท่านเห็นอยู่ แม่น้ำสายนั้น สามีที่รักของดิฉันสำคัญดิฉันว่า จะติดตามไปจึงได้ข้ามไปในฤดูฝน ส่วนดิฉันมัวเลือกเก็บ "ดอกปรู" ดอกลำดวน ดอกมะลิซ้อน และดอกคัดเค้า ด้วยหวังว่า สามีที่รักของดิฉันจักได้ประดับดอกไม้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๙๖/๕๐๓)

ดอกปาริฉัตตกะ: ต้นไม้สวรรค์ในสวนพระอินทร์ หรือต้นทองหลาง เป็นดอกไม้ที่เทพนารี ๔ นางขอกับพระนารถมุนีเทวพราหมณ์ แล้วนางก็อวยพรท่านให้สำเร็จคติทั้งปวง ตามนัยพระสูตร มาในสุโภชนชาดก เป็นเรื่องเทพนารีทั้ง ๔ นางผู้มีผิวพรรณประดุจทองคำ เป็นใหญ่กว่าเทพธิดาทั้งหลาย คือ ๑. เทพธิดาอาสา ๒. เทพธิดาสัทธา ๓. เทพธิดาสิรี ๔. เทพธิดาหิรี ต่างลุกขึ้นกล่าวกับพระนารทมุนีเทวพราหมณ์ว่า ข้าแต่พระมหามุนีผู้ประเสริฐ ถ้าดอกปาริฉัตตกะนี้ พระคุณเจ้ามิได้เจาะจงจะให้แก่ผู้ใด ขอพระคุณเจ้าจง

SAMPLE

ให้แก่พวกดิฉันเถิด ขอคติทั้งปวงจงสำเร็จแด่พระคุณเจ้า แม้พระคุณเจ้าก็จงให้แก่พวกดิฉันเหมือนท้าววาสวะเท่านั้นเถิด (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๑๖/๑๑๙)

ดอกปุณฑริก: สีขาว อุปมาดอกปุณฑริกกับการหมดกิเลสว่า พระผู้มีพระภาคเกิดในโลก แต่อยู่เหนือโลก ไม่แปดเปื้อนด้วยโลกเหมือนดอกปุณฑริกไม่เปียกน้ำ ไม่ติดน้ำ ตามนัยพระสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ เราเกิดเจริญเติบโตในโลก แต่อยู่เหนือโลก ไม่แปดเปื้อนด้วยโลก เหมือนดอกอุบล (บัวเขียว) ดอกปทุม (บัวหลวง) ดอกปุณฑริก (บัวขาว) เกิดเจริญ เติบโตในน้ำ แต่อยู่เหนือน้ำ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำฉะนั้น อาสวะทั้งหลายที่เป็นเหตุให้เกิดเป็นเทวดา หรือเป็นคนธรรพ์ผู้เที่ยวไปในอากาศ เป็นเหตุให้ถึงความเป็นยักษ์ และความเป็นมนุษย์ ได้สิ้นไปแล้ว ถูกเรากำจัดแล้ว ทำให้หมดเครื่องผูกพันแล้ว ดอกปุณฑริกที่งดงาม ย่อมไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำฉันใด เราก็ย่อมไม่แปดเปื้อนด้วยโลกฉันนั้น พราหมณ์ เพราะฉะนั้น เราจึงเป็นพระพุทธเจ้า (อง. จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๓๖/๕๙. อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๑/๑๘๑)

ดอกผักตบ: ลำต้นเป็นกอ สีเขียว อุปมาการเอาชนะมารด้วยการมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกที่เขียว เหมือนดอกผักตบที่เขียว เขาก็ครอบงำรูปนั้นได้ ตามนัยพระสูตรกล่าวว่า บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม เปรียบเหมือน "ดอกผักตบ" ที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม ฉันใด หรือเปรียบเหมือนผ้า ในเมืองพาราณสี อันมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม ฉันใด บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๘/๓๔๙)

ดอกผักทิพย์: ดอกไม้สวรรค์ หมายถึงดอกไม้ทิพย์ที่พระกักการุปุปผิยเถระ ในอดีตชาติของท่านเมื่อลงจากสวรรค์ชั้นยามาสู่โลกมนุษย์ ได้ถือดอกฟักทิพย์มาด้วย เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า ด้วยอานิสงส์บูชานี้ทำให้ท่านไม่รู้จักคำว่าทุคติเลย ตามนัยพระสูตรมาในกักการุปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระกักการุปุปผิยเถระเป็นต้น ท่านพระกักการุปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าจากสวรรค์ชั้นยามาลงมายังมนุษยโลกนี้ได้ถือดอกฟักทิพย์มาบูชา พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ผู้มีสิริ ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๕๔๓. ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๓๒๐)

SAMPLE

ดอกมฆวะ : ดอกไม้ทิพย์ ที่พระมฆวปุปผิยเถระ ในอดีตชาติของท่าน ได้เลื่อมใส มีใจยินดี ได้ประคองดอกมฆวบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๑ จึงไม่รู้จักทุคติเลย ตามนัยพระสูตรมาในมฆวปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระมฆวปุปผิยเถระ ท่านพระมฆวปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระสยัมภู ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ พระองค์มีอินทรีย์ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว เข้าสมาธิอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำนัมมทา ในครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระสยัมภู ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้แล้ว เลื่อมใส มีใจยินดี ได้บูชาพระองค์ด้วยดอกมฆวะ (ดอกแซ่ม้าพระอินทร์) ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๔๔๖)

ดอกมณฑารพ :ชื่อต้นไม้ในเมืองสวรรค์ มณฑา ก็ใช้ เป็นดวงมาลัยของนางภัททิตถิกาอุบาสิกาใช้ประดับ ดอกมณฑารพนี้มีสีต่าง ๆ ที่เทพอื่น ๆ ไม่มี นางรักษาศีล ๕ รักษาอุโบสถศีล ได้บำเพ็ญสุจริตธรรม กุศลธรรมแล้วเกิดเป็นเทพธิดา ชมสวนนันทวันอยู่ ตามนัยพระสูตร มาในภัททิตถิกาวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางภัททิตถิกาอุบาสิกา พระผู้มีพระภาคตรัสถามถึงบุพกรรมที่นางภัททาเทพธิดานั้นได้ทำไว้ว่า เทพธิดาผู้ทรงปัญญา เธอประดับมาลัย "ดอกมณฑารพ" ซึ่งมีสีต่าง ๆ ไว้ที่ศีรษะ คือ สีเขียว เหลือง ดำ หงสบาทและแดง รายล้อมด้วยกลีบเกสร ในเทพหมู่อื่นไม่มีต้นไม้ชนิดนี้ หม่อมฉันมีใจเลื่อมใสในพระอริยเจ้าผู้ปฏิบัติตรง จึงได้ถวายเครื่องนุ่งห่ม อาหาร เสนาสนะและเครื่องตามประทีป หม่อมฉันเข้าจำอุโบสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำและ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ หม่อมฉันยินดีในศีล ๕ มีคุณกำหนดมิได้ นำความสุขมาให้เนืองนิตย์ ได้บำเพ็ญสุจริตธรรมและได้บำเพ็ญกุศลธรรมแล้ว จุติจากมนุษยโลกนั้นแล้ว ได้เกิดเป็นเทพธิดา มีรัศมีในตัวเอง เที่ยวชมสวนนันทวันอยู่ ดังนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๐๖/๓๖)

ดอกมณฑาลก :ดอกต้นไม้ขนาดใหญ่ ที่มีใบใหญ่ ดอกสีเหลืองนวล กลิ่นหอม ดอกไม้สวรรค์ดอกไม้ที่ขึ้นปกคลุมอุทยานกับดอกไม้อื่น ๆ ที่ขึ้นปกคลุมลำรางไข กระแสน้ำ สระโบกขรณี มีหมู่มนุษย์พากันหลงไหล ถือเป็นของเขา ตามนัยพระสูตร มาในสาธินราชชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์จูงพระหัตถ์พระเจ้านารทะเที่ยวไปในอุทยานได้ตรัสว่า ภูมิภาคตรงนี้คืออุทยานนั้น ตรงนี้คือลำรางไขน้ำพร้อมทั้งอ่างรองรับน้ำที่ไหลเข้ามา ตรงนี้คือภูมิภาคทั้ง ๒ ข้างแห่งลำรางไขน้ำ ซึ่งปกคลุมด้วยหญ้าเขียวขจี ตรงนี้คือแม่น้ำที่มีกระแสไหลอยู่ไม่ขาดสาย ตรงนี้คือสระโบกขรณีอันน่ารื่นรมย์ มีนกจักรพากขันขาน เสียงระงม ดารดาษไปด้วยดอกมณฑาลก ดอกปทุม และดอกอุบล ที่เหล่าชนพากัน

SAMPLE

หลงใหลยึดถือว่าเป็นของเราเขาไปไหนหนอ ดังนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๑๖/๔๕๗. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๖๗/๒๑๐)

ดอกมะกล่ำหลวง :ดอกไม้ต้นขนาดใหญ่ ฝักแก่บิดเป็นวง เมล็ดแข็งสีแดง ใช้ทำยาได้ ถ้าเป็นต้นไม้ใหญ่ เรียกว่า มะกล่ำหลวง ในที่นี้หมายถึงดอกไม้ทิพย์ที่พระพิมพิชาลิปุปผิยเถระ ในอดีตชาติ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้นำดอกมะกล่ำหลวงประคองอัญชลีขึ้นบูชาพระพุทธเจ้า มาในกัปที่ ๖๘ นี้ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ สมบูรณ์ด้วยรัตน ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก ได้คุณวิเศษคือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ตามนัยพระสูตร มาในพิมพิชาลิปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระพิมพิชาลิปุปผิยเถระ ท่านพระพิมพิชาลิปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้เป็นพระสยัมภู เป็นบุคคลผู้เลิศ ทรงประกาศสัจจะ ๔ แสดงอมตบท ครั้งนั้น ข้าพเจ้ารวบรวม "ดอกมะกล่ำหลวง" ไว้มากมายแล้ว บูชาพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ ผู้คงที่ ในกัปที่ ๖๘ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติพระนามเหมือนกันว่ากิญชเกสระ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๔๑๓)

ดอกมะกอก : ดอกของไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบอ่อนมีรสเปรี้ยว ใช้เป็นผักดิบ ผลขนาดลูกหมากดิบ เมื่อสุกมีรสเปรี้ยวเจือฝาด ใช้ปรุงอาหาร รากและเมล็ดใช้ทำยาได้ มะกอกบ้าน หรือมะกอกป่า ก็เรียกเป็นดอกไม้ที่พระอัมพาฏกิยเถระ ในอดีตชาติ ได้นำมาประคองอัญชลีบูชาพระมหาวีระ ผู้เป็นเนื้อนาบุญของโลก ในกัปที่ ๓๑ เป็นต้นไป จะไม่รู้จักคำว่าทุคติ ตามนัยพระสูตร มาในอัมพาฏกิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพาฏกิยเถระ ท่านพระอัมพาฏกิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระมุนีพระนามว่าเวสสภู เสด็จเข้าไปยังป่าไม้สาละ ซึ่งมีดอกบานสะพรั่ง ประทับนั่งอยู่ที่ซอกภูเขา ดุจพญาราชสีห์มีชาติสูง ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ใช้ "ดอกมะกอก" บูชาพระมหาวีระ ผู้เป็นเนื้อนาบุญด้วยมือทั้ง ๒ ของตน ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗/๘๑)

ดอกมะเดื่อ : ดอกของไม้ต้นขนาดกลาง ใบสาก ผลกินได้ ใช้เป็นคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าที่นางเทพธิดาได้พบเห็น โดยพรรณนาว่า ความเป็นพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกนี้หาได้ยาก เหมือนหาดอกมะเดื่อที่ดี เหมือนหากระต่ายในดวงจันทร์ หรือเหมือนหา

SAMPLE

น้ำมันกา เหมือนหาหนวดเต่า เขากระต่าย ตามนัยพระสูตร มาในรัชชุมาลาวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้สักการะเคารพพระพุทธเจ้า เมื่อพระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เทพธิดา เธอมีผิวพรรณงดงามยิ่งนัก ขณะที่ดนตรีบรรเลงอยู่อย่างไพเราะ ดิฉันได้เหลือบเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นจอมปราชญ์ทรงเกื้อกูลสัตว์โลกทั้งมวล ผู้ไม่มีโรคภัย ประทับนั่งเข้าฌานอยู่ที่โคนต้นไม้ เพราะได้เห็นพระพุทธองค์ผู้น่าเลื่อมใส ควรแก่การยินดี เสด็จออกจากป่า แล้วมาสู่ความไม่มีป่า(คือกิเลส) ใจของดิฉันก็เลื่อมใสด้วยคิดเห็นว่า ท่านผู้นี้คงจะมิใช่คนธรรมดาสามัญเป็นแน่ ท่านผู้นี้เป็นที่น่าเกรงขาม ดังราชสีห์ซึ่งเป็นสัตว์อยู่ถ้ำ น่าเกรงขาม ยากที่ใครจะทำให้ชื่นชมและยากที่จะได้พบเห็น เหมือน "ดอกมะเดื่อ" (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๔๑/๙๗. ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖/๑๓๗)

ดอกมะลิ : ดอกไม้ลำต้นเป็นพุ่ม ดอกสีขาว กลิ่นหอมเย็น พันธุ์ดอกซ้อน เรียก มะลิซ้อนเป็นการเปรียบเทียบความหอมดอกมะลิซึ่งถือว่าเป็นดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมเป็นเลิศ ก็เท่ากับคำสั่งสอนของสมณโคดม จัดว่า ยอดเยี่ยมกว่าอัชชธรรม บรรดาธรรมซึ่งมีอยู่ขณะนี้ คือลัทธิของครูทั้ง ๖ ตามนัยพระสูตร มาใน คณกโมคคัลลานสูตร เป็นการเปรียบเทียบความดีเลิศของสิ่งต่าง ๆ กับคำสอนของพระพุทธเจ้า ความว่า บรรดารากไม้หอม บัณฑิตยกย่องกฤษณาว่าเป็นเลิศ บรรดาไม้ที่มีแก่นหอม บัณฑิตยกย่องแก่นจันทน์แดงว่าเป็นเลิศ บรรดาไม้ที่มีดอกหอม บัณฑิตยกย่อง "ดอกมะลิ" ว่าเป็นเลิศ แม้ฉันใด คำสั่งสอนของท่านพระโคดม ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จัดว่ายอดเยี่ยมกว่าอัชชธรรม (ธรรมซึ่งมีอยู่ขณะนี้ หมายถึงลัทธิของครูทั้ง ๖) ทั้งหลาย ท่านพระโคดม พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านพระโคดมพระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทาง แก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยตั้งใจว่า ‘คนมีตาดีจะเห็นรูปได้’ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคดม พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคดมโปรดทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต” ดังนี้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๘/๘๔. ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๗๘/๔๗)

ดอกมะลิซ้อน : ดอกไม้พุ่ม สีขาว กลิ่นหอม เป็นดอกไม้ที่กินนรีกับกินนร ภรรยาสามีกัน ในครั้งที่แยกกันอยู่ พระราชาสงสัยจึงตรัสถามว่าทำไมจึงแยกกันอยู่ ปรากฏว่านางมัวเก็บดอกมะลิซ้อน หวังว่าสามีจะได้ประดับดอกไม้นี้ ตามนัยพระสูตร มาในภัลลาติยชาดก เรื่องกินนรกับกินนรีสองสามีภรรยารักคน วันหนึ่ง พระราชาตรัสถามว่า เจ้าทั้ง ๒ คิดถึงทรัพย์ที่พินาศไปแล้วหรือ หรือคิดถึงบิดามารดาที่ล่วงลับไปแล้ว จึงพากัน

SAMPLE

เดือดร้อนตลอดทั้งราตรีหนึ่งนั้น เราขอถามเจ้าทั้ง ๒ ผู้มีร่างกายคล้ายมนุษย์ เพราะเหตุไร เจ้าจึงแยกกันอยู่ กินนรีกราบทูลว่า แม่น้ำสายนี้ใดมีกระแสน้ำเชี่ยวกราก ปกคลุมด้วยต้นไม้นานาพันธุ์ไหลผ่านภูผาหิน ท่านเห็นอยู่ แม่น้ำสายนั้น สามีที่รักของดิฉันสำคัญดิฉันว่า จะติดตามไปจึงได้ข้ามไปในฤดูฝน ส่วนดิฉันมัวเลือกเก็บดอกปรู ดอกลำดวน ดอกคัดเค้า "ดอกมะลิซ้อน" ด้วยหวังว่า สามีที่รักของดิฉันจักได้ประดับดอกไม้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๙๖/๕๐๓)

ดอกโมก : เป็นดอกลักษณะสีขาวห้อยเป็นช่อสั้น ๆ กลิ่นหอม ปลูกเป็นไม้ประดับ เป็นดอกไม้ที่พระกุฏชปุปผิยเถระ ในอดีตชาติ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุทัสสนะ ท่านพระเถระจึงถือดอกโมก ดอกใหญ่ทูลเกล้าบูชาพระสยัมภูพุทธเจ้า ในกัปที่ ๓๑ จากนี้ไป จะไม่รู้จักคำว่าทุคติ ตามนัยพระสูตร มาในกุฏชปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระกุฏชปุปผิยเถระ ท่านพระกุฏชปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในที่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่ออัจจละ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุทัสสนะ ประทับอยู่ที่ระหว่างภูเขา ข้าพเจ้าถือดอกไม้ซึ่งเกิดที่ภูเขาหิมพานต์เหาะไป ณ ที่นั้น ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว ผู้ไม่มีอาสวะ ครั้งนั้น ข้าพเจ้าถือ "ดอกโมก" ใหญ่ทูลเกล้า บูชาพระสยัมภูพุทธเจ้า ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๙/๒๐๘)

ดอกโมกมัน : เนื้อไม้สีขาวละเอียด ใช้ฝังประดับในเนื้อไม้อื่นเป็นลวดลาย และทำสิ่งอื่น ๆ เช่น พาย เป็นดอกไม้ที่พระกุฏชปุปผิยเถระ อดีตชาติ ได้นำมาประคองอัญชลีเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ ในกัปที่ ๙๒ จากนี้ไป จะไม่รู้จักคำว่าทุคติ ตามนัยพระสูตร มาในกุฏชปุปผิยวรรค หมวดว่าด้วยพระกุฏชปุปผิยะเป็นต้น เรื่อง กุฏชปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระกุฏชปุปผิยเถระท่านพระกุฏชปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีพระฉวีวรรณดังทองคำ ดังดวงอาทิตย์อุทัย ทรงเหลียวดูทิศ เสด็จเหาะไปในอากาศ ข้าพเจ้าเห็น "ดอกโมกมัน" บานสะพรั่ง ทั้งดอกใหญ่และดอกเล็ก จึงเก็บมาจากต้น แล้วบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒/๓๔๗)

ดอกไม้คือธรรม :อุปมาดอกไม้ด้วยการเผยแผ่ธรรมของพระโกนาคมนพุทธเจ้าและการเผยแผ่ธรรมไปแพร่หลายยังหมู่ชนต่าง ๆ ที่กว้างขวาง มีผู้ปฏิบัติธรรมตามธรรม จนได้มรรคผล เปรียบได้กับพวงมาลัยที่ร้อยเรียงไว้เป็นอันดี สวยงาม ตามนัยพระสูตร มาในโกนาคมนพุทธวงศ์ ครั้งนั้น พระองค์พร้อมทั้งสาวก ทรงยกธรรมเจดีย์ หมายถึงโพธิปักขิย

SAMPLE

ธรรม ๓๗ ประการ อันประดับด้วยผ้าคือธรรมแล้ว หมายถึงประดับด้วยอริยสัจ ๔ ทรงร้อยพวง "ดอกไม้คือธรรม" เสร็จแล้ว เสด็จดับขันธปรินิพพาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๗/๗๑๑. ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) ๒๗/๓๗๗)

ดอกไม้คือวิมุตติ :ดอกไม้อุปมากิตติศัพท์ กิตติคุณของพระพุทธเจ้าที่หาใครยิ่งกว่ามิได้ เสมอเหมือนมิได้ พระองค์ให้สรรพสัตว์ยินดีในธรรมของพระองค์ด้วยดอกไม้ที่งดงาม มีกลิ่นหอม คือวิมุติ ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในภพ ตามนัยพระสูตร มาในสารีปุตตเถราปทาน กล่าวถึงความยิ่งใหญ่ ความมหัศจรรย์ พระปัญญาอันล้ำเลิศ การสรรเสริญในกิตติคุณของพระพุทธเจ้า ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก ผู้เป็นศากยบุตร มีพระยศยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ดำรงอยู่ในศาสนาของพระองค์แล้ว ข้าพระองค์แสวงหา "ดอกไม้คือวิมุตติ" ซึ่งเป็นเหตุหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพ ให้สรรพสัตว์ยินดีด้วยการได้ "ดอกไม้คือวิมุตติ" ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักษุ ตลอดพุทธเขต (มีแสนโกฏิจักรวาล) ยกเว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นมหามุนีเสีย ก็ไม่มีใครจะมีปัญญาเหมือนกับข้าพระองค์ผู้เป็นบุตรของพระองค์เลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐๒/๔๘. ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๓๐๒/๒๗๙, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓๐๓/๒๘๐)

ดอกไม้ซึก : เป็นดอกไม้ซึกที่พระเสเรยยกเถระ ในอดีตชาติ ได้หยิบขึ้นบูชาพระพุทธเจ้า ด้วยการโยนขึ้นไปในอากาศ ดอกไม้ซึกกลายเป็นฉัตรมุงบังแดด บังฝนแก่พระองค์ตลอด ๗ วัน ตามนัยพระสูตร มาในเสเรยยกวรรค หมวดว่าด้วยพระเสเรยยกะเป็นต้น เรื่องเสเรยยกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเสเรยยกเถระ ท่านพระเสเรยยกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้คงแก่เรียน ทรงมนตร์ จบไตรเพท ยืนอยู่ในที่กลางแจ้ง ได้เห็นพระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เสด็จเที่ยวอยู่ในป่าดุจราชสีห์ ไม่สะดุ้งกลัวดุจพญาเสือโคร่ง ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ดุจช้างมาตังคะตกมัน ข้าพเจ้าหยิบดอกไม้ซึก โยนขึ้นไป(บูชา)ในอากาศ ด้วยพุทธานุภาพ ดอกไม้ซึกทั้งหลายห้อมล้อมอยู่โดยประการทั้งปวง พระผู้มีพระภาคผู้สัพพัญญู ทรงมีความเพียรมาก ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ทรงอธิษฐานแล้วดอกไม้ทั้งหลายก็กระจายเป็นเครื่องมุงบังดอกไม้บูชาพระนราสภะโดยรอบ ลำดับนั้น แผ่นดอกไม้นั้นมีขั้วอยู่ข้างใน มีหน้าอยู่ข้างนอก ทำการมุงบังตลอด ๗ วัน ต่อแต่นั้นก็อันตรธานไป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓/๒๗๖)

ดอกไม้ทอง : อุปมาดอกไม้ ๔ ดอก ที่พระสุวรรณปุปผิยเถระ ในอดีตชาตินำไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี กลายเป็นฉัตรทองมุงหลังคาบังแดด ฝน ลมตลอดชุมชน เกิดปีติโสมนัส ท่านประนมมือเหนือชนเหล่านั้น ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ในกัปที่ ๙๑ จากนี้

SAMPLE

ไป ด้วยอานิสงส์นี้ ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ตามนัยพระสูตร มาในสุวัณณปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสุวรรณปุปผิยเถระ ท่านพระสุวรรณปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ประทับนั่งแสดงอมตบทแก่หมู่ชน ข้าพเจ้าฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ ผู้คงที่ ได้ใช้ "ดอกไม้ทองคำ" ๔ ดอก บูชาพระพุทธเจ้า ดอกไม้ทองคำนั้นกลายเป็นหลังคาทองคำ มุงบังตลอดชุมชน ในครั้งนั้น รัศมีของพระพุทธเจ้าและรัศมีของทองคำ รวมกันเป็นแสงสว่างอย่างเจิดจ้า ข้าพเจ้ามีจิตเบิกบาน มีใจยินดี เกิดโสมนัส ประนมมือให้ชนเหล่านั้นเกิดปีติ ข้าพเจ้าทูลวิงวอนและถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีวัตรดีงาม ทำความปราโมทย์ให้เกิดขึ้นแล้ว กลับเข้าสู่ที่อยู่ของตน ข้าพเจ้ากลับเข้าสู่ที่อยู่แล้ว ยังระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดอยู่ ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น ข้าพเจ้าจึงได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดุสิต ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๒๘/๑๑๗๒/๓๖๕)

ดอกไม้ทิพย์ : ดอกไม้สวรรค์ อุปมาความหอมของดอกไม้ ที่พระสลพปุปผิยเถระ สมัยเสวยชาติเป็นกินนรใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ได้นำดอกไม้ดอกช้างน้าวมาบูชาพระพุทธเจ้า เห็นพระองค์สูดกมกลิ่นดอกช้างน้าวนั้น ซึ่งมีกลิ่นหอม ดังดอกไม้ทิพย์ ตามนัยพระสูตรมาในสลพปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสลพปุปผิยเถระ ท่านพระสลพปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นกินนรอาศัยอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ขณะนั้น ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ทรงเป็นผู้องอาจกว่านรชน เสด็จจงกรมอยู่ จึงได้เลือกเก็บดอกช้างน้าวมา ถวายแด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด พระมหาวีรเจ้าทรงสูดดมกลิ่นดอกช้างน้าว ซึ่งมีกลิ่นหอมดัง "ดอกไม้ทิพย์" ขณะที่ข้าพเจ้าดูอยู่นั้น ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ถวายอภิวาทพระองค์ผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ ประคองอัญชลีแล้ว กลับขึ้นไปยังภูเขาตามเดิมในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๕๔๙)

ดอกไม้บูชา : เครื่องสักการบูชา เป็นดอกไม้ที่พระวนโกรัณฑิยเถระ ในอดีตชาติ นำมาบูชาพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ในกัปที่ ๙๔ จึงไม่รู้จักทุคติ นัยเดียวกันนี้พระชาติปุปผิยเถระก็ได้ใช้ "ดอกไม้บูชา" พระสรีระของพระพุทธเจ้า ไปเกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ จากนั้นมา จึงไม่รู้จักทุคติเลย ตามนัยพระสูตร มาในวนโกรัณฑิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระวนโกรัณฑิยเถระ พระวนโกรัณฑิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าถือดอก

SAMPLE

อังกาบป่ามาบูชา พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ "ดอกไม้บูชา" ไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย

อีกนัยหนึ่งมาในชาติปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระชาติปุปผิยเถระ ท่านพระชาติปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้มีพระยศยิ่งใหญ่ปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้าได้ถือผอบซึ่งเต็มด้วยดอกไม้ ไปบูชาพระสรีระของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในการบูชานั้นแล้ว ได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นนิมมานรดี ข้าพเจ้าแม้จะอยู่ในเทวโลก ก็ยังประพฤติกรรมดีอยู่ ฝนดอกไม้ตกจากฟากฟ้าเพื่อข้าพเจ้าตลอดกาลทั้งปวง ข้าพเจ้าเกิดในมนุษยโลกแล้วก็จะเป็นพระราชาผู้มีพระยศใหญ่ ในอัตภาพนั้น ฝนแห่งบุปผชาติตกลงมาเพื่อข้าพเจ้าตลอดเวลา เพราะอานุภาพแห่งการใช้ "ดอกไม้บูชา" พระสรีระของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเห็นเหตุทั้งปวงภพนี้เป็นภพสุดท้ายของข้าพเจ้า ภพสุดท้ายกำลังเป็นไปอยู่ แม้ในวันนี้ฝนดอกไม้ก็ยังตกเพื่อข้าพเจ้าตลอดเวลา ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ "ดอกไม้บูชา" ไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๓/๙๖. ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๒/๙๙)

ดอกไม้สีเขียว :ดอกไม้สวรรค์สำหรับมุงบังกั้นบนท้องฟ้า เป็นดอกที่พระสัตตอุปปลมาลิกาเถรี ในอดีตชาตินำไปบูชาพระญาณของพระพุทธเจ้า ทำให้พระองค์งดงามดังต้นรกฟ้าขาว เหมือนพญาไกรสร ราชสีห์ นางเห็นพุทธรังสีแล้ว ก็ร่าเริงตื่นเต้น ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดอกไม้สีเขียวนี้กลายเป็นฉัตรขนาดใหญ่ มีกลิ่นทิพย์หอมฟุ้งไปเป็นพระมเหสีของท้าวเทวราช ๗๐ พระองค์ เป็นพระมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ๖๓ พระองค์ มีอำนาจ มีบริวร ในกัปที่ ๓๑ จึงไม่รู้จักทุคติ ตามนัยพระสูตร มาในสัตตอุปปลมาลิกาเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสัตตอุปปลมาลิกาเถรี พระสัตตอุปปลมาลิกาเถรี เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในกรุงอรุณวดี มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งพระนามว่าอรุณ หม่อมฉันเป็นพระมเหสีของท้าวเธอ หม่อมฉันไม่ได้ร้อยพวงมาลัย ได้หยิบดอกอุบลมีกลิ่นหอมเหมือนดอกไม้ทิพย์มา ๗ ดอก คิดอย่างนี้ในขณะนั้นว่า เราควรนำไปบูชาพระญาณของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุด จะประเสริฐกว่า' เราเมื่อจะบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระชินเจ้าผู้งดงามดังต้นรกฟ้าขาว เหมือนพญาไกรสรราชสีห์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จมาตามถนน หม่อมฉันเห็นพระพุทธรังสีแล้ว ก็ร่าเริงตื่นเต้น นางได้บูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ทำดอกอุบล ๗ ดอกเหล่านั้น ให้แผ่ขยายเป็นหลังคากั้นอยู่ในท้องฟ้าเหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า หม่อมฉันมีจิตเบิกบาน ประนมมือ ทำจิตให้เลื่อมใสในบูชานั้น จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เหนือศีรษะของหม่อมฉัน เขากั้นเครื่อง

มุงบัง "ดอกไม้สีเขียว" ขนาดใหญ่กลิ่นทิพย์หอมฟุ้งไป เมื่อหม่อมฉันถูกหมู่ญาตินำออกไป ครั้งนั้น เขากั้นเครื่องมุงบัง "ดอกไม้สีเขียว" ให้บริวารของหม่อมฉันเท่าที่มีอยู่ หม่อมฉันได้เป็นพระมเหสีของท้าวเทวราช ๗๐ พระองค์ ได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ๖๓ พระองค์ ชนทั้งหลายอนุวัตตามหม่อมฉันทั้งหมด หม่อมฉันมีวาจาน่าเชื่อถือ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป หม่อมฉันได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๐/๓๗๘)

ดอกย่านทราย : ชื่อดอกของเถาวัลย์ป่าชนิดหนึ่ง มีใบใหญ่, ย่างทราย ก็เรียก เป็นดอกไม้ที่เป็นเหตุให้กินนรีซึ่งแยกกันอยู่กับกินนรผู้สามีมัวเลือกเก็บอยู่ ด้วยหวังว่า กินนรผู้สามีจักได้ประดับดอกไม้นี้และตนก็จักประดับดอกไม้นอนแนบข้างสามีนั้น ตามนัยพระสูตร มาในภัลลาติยชาดก เป็นเรื่องของกินนร กับกินนรี สองสามีภรรยา เมื่อพระราชาตรัสถามว่า เจ้าทั้ง ๒ คิดถึงทรัพย์ที่พินาศไปแล้วหรือ หรือคิดถึงบิดามารดาที่ล่วงลับไปแล้ว จึงพากันเดือดร้อนตลอดทั้งราตรีหนึ่งนั้น เราขอถามเจ้าทั้ง ๒ ผู้มีร่างกายคล้ายมนุษย์ เพราะเหตุไร เจ้าจึงแยกกันอยู่ กินนรีกราบทูลว่า แม่น้ำสายนี้ใดมีกระแสน้ำเชี่ยวกราก ปกคลุมด้วยต้นไม้นานาพันธุ์ไหลผ่านภูผาหิน ท่านเห็นอยู่แม่น้ำสายนั้น สามีที่รักของดิฉันสำคัญดิฉันว่า จะติดตามไปจึงได้ข้ามไปในฤดูฝน ดิฉันมัวเลือกเก็บดอกบานไม่รู้โรย ดอกราชพฤกษ์ ดอกแคฝอย และดอกย่านทราย ด้วยหวังว่า สามีที่รักของดิฉันจักได้ประดับดอกไม้ และดิฉันจักประดับดอกไม้นอนแนบข้างสามีนั้น (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๙๗/๕๐)

ดอกยี่โถ : ดอกไม้พุ่ม สีชมพู ขาว แดง หรือเหลือง มีทั้งกลิ่นหอมและไม่มีกลิ่นหอม ยางเป็นพิษ เป็นดอกไม้ที่พระกณเวรปุปผิยเถระในอดีตชาติเห็นพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ นำไปโปรยลงสำหรับพระพุทธเจ้าและหมู่สงฆ์ ในกัปที่ ๙๔ จึงไม่รู้จักทุคติเลย ตามนัยพระสูตร มาในกณเวรปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระกณเวรปุปผิยเถระ ท่านพระกณเวรปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงองอาจกว่านรชน มีหมู่สาวกห้อมล้อม เสด็จดำเนินไปยังนคร ข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้คุ้มครองภายในพระราชวัง จึงเข้าไปในปราสาท ได้เห็นพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ข้าพเจ้าจึงถือดอกยี่โถไปโปรยลงในท่ามกลางหมู่ภิกษุ แบ่งโปรยลงสำหรับพระพุทธเจ้ายิ่งกว่านั้น ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๓๒๙)

ดอกรกฟ้า : ดอกไม้ต้นขนาดใหญ่ ขึ้นตามป่าเต็งรัง เปลือกให้น้ำฝาดสีแดงใช้ย้อมสี ใช้ ทำยาได้ กอง ก็เรียกเป็นดอกไม้ที่สว่างไสวใช้เปรียบเทียบกับพระศาสดา พระปุพพินปูชกเถระ

SAMPLE

นำไปประคองอัญชลีกราบไหว้พระศาสดา และกินนรนำดอกไม้นี้บูชาพระพุทธเจ้า เมื่อละร่างกินนรแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตามนัยพระสูตร มาในปุฬินปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปุฬินปูชกเถระ ท่านพระปุฬินปูชกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระศาสดาผู้องอาจกว่านรชน สว่างไสวเหมือน "ดอกรกฟ้า" สง่างามอยู่เหมือนม้าอาชาไนย ข้าพเจ้าจึงได้ประคองอัญชลีกราบไหว้พระศาสดา ข้าพเจ้าหยิบทรายขาวบริสุทธิ์กำมือหนึ่ง ใส่ห่อพกมาโปรยลงที่ทางเสด็จดำเนิน ของพระศาสดาพระนามว่าวิปัสสี แต่นั้น ข้าพเจ้ามีใจผ่องใสแบ่งทรายครึ่งหนึ่ง โปรยลงในที่พักกลางวันของพระองค์ ผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ ผู้คงที่ ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้โปรยทรายไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย

อีกนัยหนึ่ง มาในอัชชุนปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอัชชุนปุปผิยเถระ ความว่า เมื่อข้าพเจ้าได้เป็นกินนรอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ได้เห็นพระสยัมภูพุทธเจ้า ประนมมือแล้ว ถือ "ดอกรกฟ้า" มาบูชาพระสยัมภู ด้วยกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ดีแล้วนั้น ละร่างกินนรแล้ว จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๔๘๔. ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๙/๒๐๖)

ดอกกระดิ่งทอง :ดอกชมพู่สาแหรกที่ผลสีแดงเข้ม เป็นดอกที่พระปุฬินถูปิยเถระ ในอดีตชาติสร้างอาศรม และบรรณศาลาถวายพระพุทธเจ้าและสร้างสถูปทองคำที่หาดทราย ประดับด้วยดอกกระดิ่งทอง จำนวน ๓,๐๐๐ ดอก ท่านได้รับอานิสงส์ กระดิ่งทองนั้นได้แวดล้อมท่านไปทุกภพทุกชาติ ตามนัยพระสูตร มาในปุฬินถูปิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปุฬินถูปิยเถระ ท่านพระปุฬินถูปิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในที่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อยมกะ ข้าพเจ้าได้สร้างอาศรม และบรรณศาลาไว้อย่างดี ข้าพเจ้าเป็นชฎิลผู้มีตบะแก่กล้า มีชื่อว่านารทะ ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นผู้หลีกเร้นอยู่ จึงคิดอย่างนี้ว่า มหาชนบูชาเรา แต่เราไม่ได้บูชาอะไรเลย พระสถูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นมุนี ที่ได้มีแล้วก็เป็นเช่นนี้ ครั้นแล้ว ได้สร้างพระสถูปทองคำไว้ที่หาดทราย แล้วใช้ "ดอกกระดิ่งทอง" จำนวน ๓,๐๐๐ ดอกบูชา ข้าพเจ้าได้เสวยผลของดอกกระดิ่งทองเหล่านั้น ดอกกระดิ่งทองจำนวน ๒๒,๐๐๐ ดอก แวดล้อมข้าพเจ้าไปทุกภพ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๔/๑๗๗)

ดอกรัก : ชื่อลวดลายชนิดหนึ่ง เป็นดอกที่ตราโทษลิงที่ลักเหง้าบัวของพราหมณ์ไป โดยดาบสน้องชายกล่าวกะพราหมณ์ ว่า ถ้าลิงตัวใดลักเหง้าบัวของท่านไป ขอลิงตัวนั้นจงถูกเจาะใบหู ห้อยดีบุก ถูกเฆี่ยนด้วยเรียวไม้ สวมใส่ "พวงดอกรัก" สีขาว ตามนัยพระสูตร มาในภิสชาดก ว่าด้วยท้าวสักกะลักเหง้าบัวเพื่อลองใจฤๅษี เป็นการสนทนากัน

SAMPLE

ระหว่าง ดาบสสองพี่น้อยกับพราหมณ์ โดยอุปกัญจนดาบสพี่ชายสาบานว่า ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเหง้าบัวของท่านไป ขอผู้นั้นจงได้ม้า โค เงิน ทอง และภรรยาที่น่าพอใจในโลกนี้ และจงเป็นผู้พรั่งพร้อมไปด้วยบุตรภรรยามากหลาย ดาบสผู้น้องชายคนที่ ๒ เมื่อจะชำระตนให้หมดจด จึงสาบานว่า ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเหง้าบัวของท่านไป ขอผู้นั้นจงทัดทรงระเบียบดอกไม้ นุ่งห่มผ้าแคว้นกาสี ลูบไล้จุรณแก่นจันทน์ และเขาจงมีบุตรมาก ๆ ท่านพราหมณ์ ลิงตัวใดได้ลักเหง้าบัวของท่านไป ขอลิงตัวนั้นจงสวมใส่พวง "ดอกรัก" ขาว ถูกเจาะหู ห้อยดีบุก ถูกเฆี่ยนด้วยเรียวไม้เข้าไปใกล้ปากงู จงถูกล่ามโซ่ตระเวนเที่ยวไปตามตรอกเถิด พระโพธิสัตว์กล่าวกะพราหมณ์ว่า ผู้ใดแลกล่าวถึงสิ่งที่ไม่หายว่าหาย หรือว่าผู้ใดสงสัยใคร ๆ ก็ตาม ขอผู้นั้นจงได้ประสบและซ่องเสพกามทั้งหลาย ท่ามกลางเรือนจนกระทั่งตาย (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๖/๖๔๙/๗๒)

ดอกราชพฤกษ์ : ดอกไม้สีเหลือง ฝักสีดำ เกลี้ยง ใช้ทำยาได้ คูน หรือ ลมแล้ง ก็เรียกเป็นดอกไม้ที่นางเทพธิดาถวายแก่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตในชาติก่อนของนาง ทำให้นางผิวพรรณงาม มีรัศมีสว่างไสวทั่วทิศ ตามนัยพระสูตร มาในจตุริตถีวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิง ๔ นาง ผู้ถวายดอกไม้ต่างชนิดกัน พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เทพธิดา เพราะบุญอะไรเธอจึงมีผิวพรรณงามยิ่งนัก และมีรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ เทพธิดานั้นดีใจที่พระมหาโมคคัลลานเถระถาม จึงตอบปัญหาผลกรรมไปตามที่พระเถระถามว่า ชาติก่อน ดิฉันได้ถวายดอกราชพฤกษ์ (ดอกผักตบ) กำมือหนึ่ง แด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตในปัณณกตนครซึ่งตั้งอยู่บนเนินเป็นเมืองที่รุ่งเรือง น่ารื่นรมย์ ของแคว้นเอสิกา เพราะบุญนั้นดิฉันจึงมีผิวพรรณงามเช่นนี้ ฯลฯ และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทิศอย่างนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๕๕/๘๘, ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๗๕๙/๒๒๕)

ดอกลำดวน: ดอกไม้คล้ายดอกนมแมว แต่กลีบหนาแข็ง กลิ่นหอม เป็นดอกไม้ที่เป็นเหตุให้กินนรีแยกกันอยู่กับกินนรสามี เพราะมัวเก็บอยู่ ด้วยหวังว่า สามีจักได้ประดับดอกไม้ และนางก็จักประดับดอกไม้นอนแนบข้างสามีนั้น ตามนัยพระสูตร มาในภัลลาติยชาดก เป็นเรื่องกินนร กับ กินนรี สองสามีภรรยา แยกกันอยู่ จึงเป็นสงสัยของพระราชา ว่าพระราชาตรัสถามว่า เจ้าทั้ง ๒ คิดถึงทรัพย์ที่พินาศไปแล้วหรือ หรือคิดถึงบิดามารดาที่ล่วงลับไปแล้ว จึงพากันเดือดร้อนตลอดทั้งราตรีหนึ่งนั้น เราขอถามเจ้าทั้ง ๒ ผู้มีร่างกายคล้ายมนุษย์ เพราะเหตุไร เจ้าจึงแยกกันอยู่ กินนรีกราบทูลว่า แม่น้ำสายนี้ใดมีกระแสน้ำเชี่ยวกราก ปกคลุมด้วยต้นไม้นานาพันธุ์ไหลผ่านภูผาหิน ท่านเห็นอยู่แม่น้ำสายนั้น สามีที่รักของดิฉันสำคัญดิฉันว่า จะติดตามไปจึงได้ข้ามไปในฤดูฝน

SAMPLE

ส่วนดิฉันมัวเลือกเก็บดอกปรู ดอกมะลิซ้อน ดอกคัดเค้า และดอกลำดวน ด้วยหวังว่าสามีที่รักของดิฉันจักได้ประดับดอกไม้ และดิฉันจักประดับดอกไม้นอนแนบข้างสามีนั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๕. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๙๖/๕๐๓. ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๙/๕๘๗)

ดอกสน: ชื่อไม้ต้นหลายชนิดหลายสกุลในหลายวงศ์ เช่น สนสองใบ สนสามใบ เปลือกบางเป็นดอกไม้ที่พระสลฬปุปผิกาเถรี ในอดีตชาติ เสวยชาติเป็นกินนรีนำไปถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระองค์ทรงสูดดมดอกไม้นั้น นางประนมมือไหว้พระองค์ ทำจิตของตนให้เลื่อมใสแล้ว ในกัปที่ ๙๑ แต่นี้ไป จึงไม่รู้จักทุคติเลย ตามนัยพระสูตร มาในสลฬปุปผิกาเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสลฬปุปผิกาเถรี ท่านพระสลฬปุปผิกาเถรี เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ครั้งนั้น หม่อมฉันได้เกิดเป็นนางกินนรี อาศัยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา หม่อมฉันได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ทรงองอาจกว่านรชน หม่อมฉันได้เลือกเก็บ "ดอกสน" มาถวายพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด พระมหาวีระทรงสูดดมกลิ่นดอกสน ซึ่งมีกลิ่นหอมเหมือนกลิ่นทิพย์ พระมหาวีรสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกพระนามว่าวิปัสสี ทรงรับแล้ว ได้สูดกลิ่นในขณะที่หม่อมฉันยังมองดูอยู่นั่นเอง หม่อมฉันประนมมือไหว้พระพุทธองค์ ผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ ทำจิตของตนให้เลื่อมใสแล้ว จากนั้นจึงขึ้นเขาไป ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป หม่อมฉันได้ถวายดอกไม้ไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๒๗/๒๐๑/๕๐๔)

ดอกสัตบุศย์ : ดอกไม้สวรรค์ เป็นดอกไม้ในป่าหิมพานต์ แผ่นดินภูผามีโอสถทุกชนิด ดารดาษไปด้วยดอกไม้นานาชาติพันธุ์ เป็นที่สัญจรแห่งนานาสัตว์ เป็นภูมิประเทศรื่นรมใจด้วยกลิ่นหอมแห่งดอกสัตบุศย์ ที่งอกงามขึ้นในบัดนั้น ตามนัยพระสูตร มาในกุณาลชาดกว่าด้วยนกดุเหว่า ได้ฟังตามกันมาอย่างนี้ว่า ที่ประเทศหิมพานต์อันทรงไว้ซึ่ง แผ่นดินมีโอสถทุกชนิด ดารดาษไปด้วยดอกไม้และพวงดอกไม้มากมายหลายชนิดเป็นที่สัญจรไปมาแห่งช้าง โคลาน ...ภูมิประเทศที่สมควรรื่นรมย์ใจ ชื่นใจ ด้วยกลิ่นหอมแห่งดอกอุบล ดอกปทุม ดอกโกมุทดอกบัวขาว ดอกจงกลนี ดอกบัวเผื่อน และดอกสัตบุศย์ ซึ่งงอกงามขึ้นในบัดนั้น (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖)

ดอกสามหาว ดอกผักตบ หรือผักสามหาว เช่น นางสงกรานต์ทัดดอกสามหาว เป็นดอกไม้งดงามเทียบกับความงามแห่งบัลลังก์ ๔ เหลี่ยมมีสีอันสิริคล้ายดอกสามหาว ที่พระราชาพระราชทานให้แก่บุตรนายพรานด้วยยศใหญ่ ที่เขามิได้นำเนื้อมาถวายพระองค์เพราะเนื้อเหล่านั้นมีธรรม ผู้เลี้ยงมารดาบิดา ตามนัยพระสูตร มาในจูฬหังสชาดกเรื่องนานพรานผู้เลี้ยงมารดาบิดา พระราชาจึงพระราชทานสิ่งมีค่าให้มากมาย ความ

SAMPLE

ว่า นายพรานประกาศสีกายของเนื้อเหล่านั้นว่า ขอเดชะพระองค์ผู้สมมติเทพ เนื้อเหล่านั้นเป็นเช่นนี้ มีธรรมเช่นนี้ เป็นผู้เลี้ยงดูบิดามารดา ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าจึงมิได้นำมาถวายพระองค์ พระราชาทรงพอพระทัยแล้วทรงรับสั่งปูนบำเหน็จชุบเลี้ยงบุตรนายพรานด้วยยศใหญ่โดยตรัสว่า พ่อพราน เราจะให้ทองคำแก่ท่าน ๑๐๐ แท่ง ต่างหูแก้วมณีที่มีค่ามาก และบัลลังก์ ๔ เหลี่ยม มีสีอันเป็นสิริคล้าย "ดอกสามหาว" ภรรยาที่เหมาะสมกัน ๒ คน และโคอุสภะอีก ๑๐๐ ตัว เราจักครอบครองราชสมบัติโดยธรรม พ่อพราน ท่านมีอุปการะแก่เรามาก พ่อพราน ท่านจงเลี้ยงดูภรรยาด้วยกสิกรรม พาณิชกรรม การให้กู้หนี้ และการเที่ยวแสวงหาโดยธรรมเถิด อย่าได้กระทำบาปอีกเลย (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๓๐/๔๙๓. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๕๐/๕๑๔)

ดอกสาละ: ไม้ต้น เป็นดอกไม้ตามชื่อของต้นว่าต้นสาละในสวนสาลวันของเจ้ามัลละ เมืองกุสินารา ริมฝั่งแม่น้ำหิรัญญวดี เป็นต้นสาละคู่ที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน ต้นสาละนี้ผลิดอกนอกฤดูกาลบานสะพรั่งเต็มต้น ร่วงหล่นโปรยปรายต้องตามพระสรีระพระตถาคตเพื่อบูชา ตามนัยพระสูตร มาในมหาปรินิพพานสูตร เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปยังควงไม้สาละคู่ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “มาเถิด อานนท์ เราจะข้ามไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญญวดี ตรงสาลวันของพวกเจ้ามัลละอันเป็นทางเข้ากรุงกุสินารากัน” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญญวดีตรงสาลวันของพวกเจ้ามัลละ อันเป็นทางเข้ากรุงกุสินารา แล้วรับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ เธอช่วยตั้งเตียง ระหว่างต้นสาละทั้งคู่หันด้านศีรษะไปทางทิศเหนือ เราเหน็ดเหนื่อยจะนอนพัก” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วตั้งเตียงระหว่างต้นสาละทั้งคู่หันด้านพระเศียรไปทางทิศเหนือ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรัศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ เวลานั้น ต้นสาละทั้งคู่ผลิดอกนอกฤดูกาลบานสะพรั่งเต็มต้น "ดอกสาละ" เหล่านั้นร่วงหล่นโปรยปรายตกต้องพระสรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต ดอกมณฑารพอันเป็นทิพย์ก็ร่วงหล่นจากอากาศโปรยปรายตกต้องพระสรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต จุรณแห่งจันทน์อันเป็นทิพย์ก็ร่วงหล่นจากอากาศ โปรยปรายตกต้องพระสรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต ดนตรีทิพย์ก็บรรเลงในอากาศเพื่อบูชาพระตถาคต ทั้งสังคีตทิพย์ก็บรรเลงในอากาศเพื่อบูชาพระตถาคต (ที.ม.(ไทย) ๒๗/๑๙๘/๕๐๔)

ดอกหงอนไก่ : ดอกไม้ล้มลุก ไม้พุ่ม ดอกสีแดง ลักษณะคล้ายหงอนไก่ หงอนไก่ป่า ก็เรียกเป็นการอุปมาผิวพรรณงดงาม และมีลายงดงาม เป็นลายแก้วมณีรางวัลอันมีค่า มีรัศมี

SAMPLE

เรืองรองผ่องใส สมบูรณ์ทุกอย่าง เป็นรางวัลแก่ผู้ชนะพนัน ประกอบด้วยลายสีดำ ๑๖ ลาย ลายสีดอกชะบา ๒๕ ลาย แซมด้วยลาย "ดอกหงอนไก่"ตามนัยพระสูตรมาในมณิกัณฑ์ตอนว่าด้วยอานุภาพแก้วมณีซึ่งปุณณกยักษ์กราบทูลให้ทรงทอดพระเนตร ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่าประชาชน ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตรดูแก้วมณีของข้าพระองค์ดวงนี้เถิด มีรูปหญิงและรูปชายปรากฏเป็นหมู่ ๆ อยู่ในแก้วมณีดวงนี้ ในแก้วมณีดวงนี้ มีลายสีดำ ๑๖ ลาย ลายสีดอกชะบา ๒๕ ลาย แซมด้วยลาย "ดอกหงอนไก่" อันงามตระการตาด้วยดอกอุบลเขียวปรากฏอยู่ ข้าแต่มหาราชผู้สูงส่งกว่าชาวประชา ขอทูลเชิญพระองค์ทรงทอดพระเนตรแก้วมณีดวงนี้ ซึ่งมีรัศมีเรืองรองผ่องใส สมบูรณ์ทุก ๆ ส่วนอย่างนี้ อันเป็นรางวัลแก่ผู้ชนะพนัน” อีกนัยหนึ่ง มาในรตนจังกมนกัณฑ์ ที่อุปมาพระสารีบุตรผู้มีปัญญามาก มีผิวพรรณเสมอเหมือน "ดอกหงอนไก่" เป็นผู้ฉลาดในสมาธิและในฌาน ไหว้พระศาสดาผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๔๓๒/๔๐๖. ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๗/๕๖๓)

ดอกเห็ด : ส่วนของเชื้อราที่ออกเป็นดอก ชนิดหนึ่งไม่มีพิษ กินได้ เช่น เห็ดโคน เห็ดฟาง อุปมาการปรากฏขึ้นของสะเก็ดดินภายหลังง้วนดินหายไป ว่าสะเก็ดดินปรากฏขึ้นลักษณะเหมือนดอกเห็ด ที่สมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น รส เนยใสหรือเนยข้นอย่างดี อร่อยเหมือนน้ำผึ้ง ตามนัยพระสูตร มาในอัคคัญญสูตร เรื่องความปรากฏแห่งสะเก็ดดิน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อง้วนดินของสัตว์เหล่านั้นหายไป สะเก็ดดินก็ปรากฏ สะเก็ดดินนั้นปรากฏลักษณะเหมือน "ดอกเห็ด" สะเก็ดดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมิ้มซึ่งปราศจากโทษ ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๓/๙๑.

ดอกอโศก : ชื่อไม้ต้นหลายชนิด เช่น อโศกน้ำ ดอกสีส้มหรือแสด อโศกเหลือง ดอกสีเหลือง โศก ก็เรียก เป็นดอกไม้ในวิมานของเทพธิดาที่ส่งกลิ่นหอมอบอวลร่วมกับดอกไม้ชนิดอื่น ๆ คือดอกปทุม ดอกโกมุท ดอกอุบล ดอกจงกลนี ดอกคัดเค้า ดอกชบา ดอกอังกาบ ดอกรัง และเป็นดอกไม้ที่เทพธิดานำไปถวายพระพุทธเจ้าเมื่อทำกุศลที่พระพุทธเจ้าสรรเสริญจึงสร่างโศก ไร้โรคภัย ชื่อว่าดอกอโศก ตามนัยพระสูตร มาในเปสวตีวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงชื่อเปสวดี เมื่อพระวังคีสเถระจะไต่ถามถึงบุพกรรมที่เทพธิดานั้นทำแล้วจึงกล่าวสรรเสริญวิมานของเธอเสียก่อนเป็นปฐมด้วยคาถา ว่า (เทพธิดา) อาตมาได้เห็นวิมานสวยงาม(ของเธอ)นี้ ซึ่งมุงบังด้วยแก้วผลึก ข่ายเงินและข่ายทองคำ มีพื้นวิจิตรตระการตาหลากสี เป็นที่น่ารื่นรมย์ยินดี เป็นที่อยู่อาศัยอันเนรมิตไว้ดีแล้ว ประกอบด้วยซุ้มประตู ที่ลานวิมานเกลื่อนกราดไปด้วยทราย

SAMPLE

ทอง วิมานของเธอนี้อบอวลไปด้วยกลิ่นหอมระรื่นแห่งไม้ชั้นเลิศนานาพันธุ์ ได้แก่ ดอกปทุม ดอกโกมุท ดอกอุบล ดอกจงกลนี ดอกคัดเค้า ดอกชบา ดอกอังกาบ ดอกรัง "ดอกอโศก" แย้มกลีบบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมระรื่น เป็นดอกไม้ที่เทพธิดาน้อมนำมาลัยดอกอโศกซึ่งมีเกสรงามเลื่อมประภัสสร มีสีสด มีกลิ่นหอมฟุ้ง ไปน้อมบูชาพระพุทธเจ้า ครั้นทำกุศลกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญแล้ว จึงสร่างโศก หมดโรคภัย มีความสุข รื่นเริงบันเทิงใจอยู่เป็นนิตย์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๔๙/๗๒. ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๘๗/๗๘)

ดอกอ้อ : ชื่อหญ้า ขึ้นเป็นกอในที่ชื้นแฉะ ลำต้นแข็งเป็นปล้อง ข้างในกลวง อุปมาสักการะที่ฆ่าตนเองที่ทำชั่ว ว่า ผลกล้วยฆ่าต้นกล้าย ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ดอกอ้อฆ่าต้นอ้อ ตามนัยพระสูตร มาในเทวทัตตสูตร ว่าด้วยพระเทวทัต เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ เมื่อพระเทวทัตจากไปไม่นาน ครั้นเมื่อราตรีผ่านไป ท้าวสหัมบดีพรหมมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วภูเขาคิชฌกูฏ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ปรารภพระเทวทัต ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า สักการะย่อมฆ่าบุรุษชั่วเหมือนผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ดอกอ้อฆ่าต้นอ้อ ลูกม้าอัสดรฆ่าแม่ม้า ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๓/๒๕๔. วิ.จู. (แปล) ๗/๓๓๕/๑๘๐, สำ.นิ. (แปล) ๑๖/๑๘๔/๒๓๐, องฺ.จตุกฺก. (แปล) ๒๑/๖๘/๑๑๓)

ดอกอังกาบ : ลำต้นไม่มีหนาม ดอกสีม่วง มีกลิ่นหอม เป็นคำสรรเสริญวิมานของนางเปสวดี ว่า สวยงาม มุงบังด้วยแก้วผลึก ข่ายเงินข่ายทอง มีพื้นวิจิตรตระการตาหลากสี มีซุ้มประตู งานวิมานเกลื่อนไปด้วยทรายทองส่องสว่างเป็นรัศมีเหมือนเปลวเพลิงลุกโชนบนยอดเขากลางคืน ที่สำคัญคือวิมานนี้หอมอบอวลไปด้วยนานาชาติพันธุ์ มีดอกอังกาบเป็นต้น แย้มกลีบบานสะพรั่ง หอมระรื่น ตามนัยพระสูตร มาในเปสวตีวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงชื่อเปสวดีเมื่อพระวังคีสเถระจะไต่ถามถึงบุพกรรมที่เทพธิดานั้นทำแล้วจึงกล่าวสรรเสริญวิมานของเธอเสียก่อนเป็นปฐมด้วยคาถา ว่า (เทพธิดา) อาตมาได้เห็นวิมานสวยงาม(ของเธอ)นี้ ซึ่งมุงบังด้วยแก้วผลึก ข่ายเงินและข่ายทองคำ มีพื้นวิจิตรตระการตาหลากสี เป็นที่น่ารื่นรมย์ยินดี เป็นที่อยู่อาศัยอันเนรมิตไว้ดีแล้วประกอบด้วยซุ้มประตู ที่ลานวิมานเกลื่อนกราดไปด้วยทรายทอง วิมานของเธอนี้ส่องแสงสว่าง เหมือนพระอาทิตย์บนท้องฟ้ามีรัศมีตั้งพัน กำจัดความมืดในฤดูสารทกาล และสว่างไสวไปทั่วสิบทิศ เหมือนเปลวเพลิงซึ่งกำลังลุกโชนอยู่บนยอดภูเขาในเวลากลางคืน วิมานนี้ประหนึ่งบาดนัยน์ตาอยู่ คล้ายกับสายฟ้าแลบ ลอยอยู่ในอากาศ น่ารื่นรมย์ใจ วิมานเธอนี้ก้องกังวาลไปด้วยเสียงดนตรี คือพิณเครื่อง

SAMPLE

ใหญ่ กลอง ฉิ่งและกังสดาล มั่งคั่งรุ่งเรือง ดุจเมืองพระอินทร์ วิมานของเธอนี้อบอวลไปด้วยกลิ่นหอมระรื่นแห่งไม้ชั้นเลิศนานาพันธุ์ ได้แก่ ดอกปทุม ดอกโกมุท ดอกอุบล ดอกจงกลนี ดอกคัดเค้า ดอกชบา ดอกรัง ดอกอโศก ดอกอังกาบ แย้มกลีบบาน สะพรั่งส่งกลิ่นหอมระรื่น (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๔๙/๗๒)

ดอกอัญชัน : ดอกสีคราม่แก่ ขาว และม่วงอ่อน อุปมาด้วยพระโลมชาติของมหาบุรุษที่ขอดเป็นวงเวียนขวางดังกุณฑลสีครามเข้ม มีสีดังดอกอัญชัญ ตามนัยพระสูตร มาในลักขณสูตร ว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ประการหนึ่งของลักษณะของมหาบุรุษ คือมีพระโลมชาติปลายงอนขึ้น คือ พระโลมชาติขอดเป็นวงเวียนขวาดังกุณฑลสีครามเข้ม ดังสี "ดอกอัญชัน" (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๑)

ดอกอุบล : บัวสาย ดอกไม้อุปมาระดับสติปัญญาของมนุษย์ว่า มีดวงตาน้อย มีธุลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า อ่อน มีการดี เลว รู้ได้ง่าย สอนได้ยาก ดังดอกอุบลที่ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ เสมอน้ำ หรือพ้นน้ำ ตามนัยพระสูตร มาในปาสราสิสูตร เรื่องเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว ๔ ครั้งนั้น เรารับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะความมีกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ เมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในดวงตาน้อย มีธุลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยากบางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัว ในกออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริกบางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำบ้าง เสมอน้ำบ้าง อยู่พ้นน้ำบ้าง และมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๘)

ดักจี้ในทางเปลี่ยว : ลักษณะการปล้นจี้เพื่อหวังชีวิตและทรัพย์สินเป็นเหตุแห่งทุกข์เพราะกาม เป็นเหตุให้ผู้นั้น ย่อมตัดช่องย่องเบา ขโมยยกเค้าบ้าง ปล้นบ้านบ้าง ดักจี้ในทางเปรี่ยวบ้าง เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มาในมหาทุกขักขันธสูตร ว่าด้วยเหตุแห่งทุกข์ ว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นแล อีกประการหนึ่ง เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ชนทั้งหลายตัดช่องย่องเบาบ้าง ขโมยยกเค้าบ้าง ปล้นบ้านบ้าง "ดักจี้ในทางเปลี่ยว" บ้าง ละเมิดภรรยาผู้อื่นบ้าง พระราชาก็รับสั่งให้จับเขาลงอาญาด้วยประการต่าง ๆ คือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยไม้พลองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้างตัดใบหูบ้าง ตัด

SAMPLE

จมูกบ้าง ตัดทั้งใบหูและจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะแล้วขัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๙/๑๗๐)

ดับขันธปรินิพพาน :การดับขันธ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ท้าวสักกะจอมเทพกล่าวขึ้น ว่า อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโก อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วูปสโม สุโข ตามนัยพระสูตร มาในปรินิพพานสูตร เรื่องพุทธปรินิพพาน เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท้าวสหัมบดีพรหมกล่าวคาถานี้ ขึ้นพร้อมกับการเสด็จ "ดับขันธปรินิพพาน"ว่า“สรรพสัตว์จะต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกพระศาสดาผู้หาใครเปรียบเทียบไม่ได้ในโลก ผู้เข้าถึงสภาวะตามความเป็นจริง ผู้บรรลุพลธรรม ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบเช่นนี้ ก็ยังปรินิพพาน” เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท้าวสักกะจอมเทพกล่าวคาถานี้ขึ้นพร้อมกับการเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า“สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข” (อนิจฺจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโก อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วูปสโม สุโข) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๒๑/๑๖๘. ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๔/๑๙๗)

ดับทุกข์ : ดับทุกข์ในวัฏสงสารได้ โดยใช้การปฏิบัติธรรม คือ สติปัฏฐาน ๔ เป็นไปเพื่อเพื่อนิพพาน เพื่อการดับทุกข์ของสรรพสัตว์ ตามนัยพระสูตร มาในมหาสติปัฏฐานสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว (สติปัฏฐาน, ทางไปนิพพาน) เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อ "ดับทุกข์" และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑. ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐-๒๑๑, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๕๕-๓๘๙/๓๐๖-๓๒๗)

ดับร้อน : การดับปัญหา ดับทุกข์ที่อุปมาความร้อน ผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน เย็นใจ มีตนประเสริฐ เสวยสุขในปัจจุบัน ตามนัยพระสูตร มาในอัตตันตปสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อน ความว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ ประเภทนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ ประเภทนี้ คือ (๑)เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน (๒) เป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน (๓) เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน และเป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน (๔) เป็นผู้ไม่ทำตนให้

SAMPLE

เดือดร้อน ไม่หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน และเป็นผู้ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ไม่หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน บุคคลผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ชื่อว่า เป็นผู้ไม่หิว ดับร้อน เย็นใจ มีตนอันประเสริฐ เสวยสุข อยู่ในปัจจุบันเทียว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๔)

ดับสนิท : การกำจัดกิเลสด้วยทำให้ระงับ ดับสนิทแห่งปปัญจธรรม คือกิเลสที่ทำให้คิดปรุงแต่ง ยืดเยื้อ ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ตามนัยพระสูตร มาในมหาโกฏฐิตสูตรที่ เรื่องการดับสนิท หมายถึงการดับไปแห่งผัสสายตนะ ๖ ประการ เมื่อดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ปปัญจธรรม (กิเลสที่ทำให้คิดปรุงแต่งยืดเยื้อ คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ) จึงระงับไป และดับสนิทไป อีกนัยหนึ่ง ความว่า ชื่อว่าการคิดปรุงแต่งสิ่งที่ไม่ควรคิดปรุงแต่ง ปปัญจธรรมย่อมดำเนินไป ตราบเท่าที่ปปัญจธรรมดำเนินไป ผัสสายตนะ ๖ ประการ ดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ปปัญจธรรมจึงดับสนิท ระงับไป (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๓/๒๔๔. องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๔/๒๔๗ องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๗๓/๓๙๗)

ดับสูญไป : สูญสิ้นไป เป็นการดับสูญในเรื่องพยาบาทวิตกที่ทำให้ตน คนอื่น ทั้งตนและคนอื่นให้เดือดร้อน ดับปัญญา ทำให้คับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ด้วยการละ บรรเทา ดับไปสิ้น ตามนัยพระสูตร มาใน เทวธาวิตักกสูตร เรื่อง อกุศลวิตก ๓ ความ พยาบาทวิตกย่อมเกิดขึ้นแก่เราผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่อย่างนี้ ฯลฯ วิหิงสาวิตกย่อมเกิดขึ้น เรานั้นย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่า ‘วิหิงสาวิตกนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว’ แต่วิหิงสาวิตกนั้นเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นบ้าง เป็นเหตุดับปัญญา เป็นส่วนแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า ‘เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง’ ‘เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง’ ‘เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นบ้าง’ วิหิงสาวิตกก็ "ดับสูญไป" เมื่อเราพิจารณาเห็นว่า ‘เป็นเหตุดับปัญญา เป็นส่วนแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไป เพื่อนิพพาน’ วิหิงสาวิตกก็ดับสูญไป เรานั้นย่อมละ บรรเทา ....ดังนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๘/๒๑๙)

ด่า : เป็นคำว่ากล่าวผู้ละกามวิตก ละการเป็นผู้มีทิฏฐิคนเดียว ย่อมประสบสิ่งอันมิใช่บุญ เพราะไม่กล่าวถอดรากคุณความดีของตนและเพื่อนพรหมจารี ตามนัยพระสูตร มาในธัมมิกสูตร กล่าวถึงพราหมณ์ธัมมิกะ เรื่องการด่าว่ากล่าวเช่นไรเป็นบุญ เป็นบาป ความว่า ผู้ใดมีจิตถูกโทสะประทุษร้าย พึง "ด่า" บริภาษ ครูทั้ง ๖ นี้ ผู้เป็นเจ้าลัทธิ ผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย ผู้นั้นพึงประสพสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมากหรือไม่” ท่านพระธรรมิกกราบทูลว่า “พึงประสพ พระพุทธเจ้าข้า” ผู้ใดมีจิตถูกโทสะประทุษร้าย พึงด่า บริภาษบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิคนเดียว ผู้นั้นย่อมประสพสิ่งที่

SAMPLE

มิใช่บุญมากกว่าบุคคลผู้ด่า บริภาษครูทั้ง ๖ นั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเราไม่กล่าวว่าการขุดโค่นคุณความดีของตนเช่นนี้ จะมีภายนอกศาสนานี้ เหมือนการด่า การบริภาษเพื่อนพรหมจารี พราหมณ์ธัมมิกะ เพราะเหตุนั้นแล เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘จิตของเรา จักไม่ประทุษร้ายในเพื่อนพรหมจารีผู้เสมอตน’ พราหมณ์ธัมมิกะ เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล” ดังนี้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๕)

ด่าโต้ตอบ : เป็นลักษณะถกเถียง โต้ตอบของคนที่ด่าโต้ตอบคนที่ด่า เถียงโต้ตอบคนที่เถียง โกรธตอบคนที่โกรธ เรียกว่า อักขมาปฏิปทา แต่อีกบางคน ไม่ด่าโต้ตอบคนที่ด่า ไม่เถียงโต้ตอบคนที่เถียง ไม่โกรธตอบคนที่โกรธ เรียก ขมาปฏิปทา ตามนัยพระสูตร มาในปฐมขมสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่อดทน การด่าโต้ตอบ อักขมา ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ไม่อดทน) และ ขมา ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่อดทน) อักขมา ปฏิปทา คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ "ด่าโต้ตอบ" คนที่ด่า โกรธตอบคนที่โกรธ เถียงโต้ตอบคนที่เถียง นี้เรียกว่า อักขมา ปฏิปทา ขมา ปฏิปทา คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ด่าโต้ตอบคนที่ด่า ไม่โกรธตอบคนที่โกรธ ไม่เถียงโต้ตอบคนที่เถียง นี้เรียกว่า ขมา ปฏิปทา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๔/๒๓๐)

ด้านเจริญ : เป็นการกล่าวถึงคุณสมบัติบัณฑิตที่รู้ ที่ฉลาดในปัญหา ฉลาดในประโยชน์ทั้งด้านเจริญและด้านเสื่อม บัณฑิตย่อมละเว้นด้านเสื่อมถือเอาด้านเจริญ ตามนัยพระสูตรมาในปัญหพยากรณสูตร เรื่องด้านเจริญ และปัจจัยที่เรียกว่าบัณฑิต ความว่า อนึ่ง บัณฑิตเรียกภิกษุผู้รู้ความเหมาะสม ในฐานะแห่งปัญหานั้น ๆ ว่า เป็นผู้ฉลาดในปัญหา บุคคลเช่นนั้น ใคร ๆ เทียบได้ยาก เอาชนะได้ยาก เป็นคนลึกซึ้ง ให้แพ้ได้ยาก และฉลาดในประโยชน์ทั้งสอง คือ ด้านเจริญและด้านเสื่อม บัณฑิตย่อมเว้นด้านเสื่อม ถือเอาด้านเจริญ ธีรชนเพราะรู้จักประโยชน์ ชาวโลกจึงเรียกว่า “บัณฑิต” (องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๔๓/๗๑)

ด่านภาษี: จุดชำระค่าผ่านด่านเข้า-ออกระหว่างชายแดน ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงกำหนดเขตที่ภูเขาขาดก็ดี ท่าน้ำก็ดี ประตูเข้าหมู่บ้านก็ดี ด้วยรับสั่งว่า “จงเก็บภาษีผู้ผ่านด่าน" ตามนัยพระวินัย มาในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ บทภาชนีย์ เรื่องภาษีผ่านด่าน ด่านภาษี ความว่า ครั้งหนึ่ง ภิกษุเข้าไปที่ด่านภาษีนั้น มีไถยจิตจับต้องทรัพย์ที่ควรเสียภาษี มีราคา ๕ มาสกหรือเกินกว่า ๕ มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ย่างเท้าที่ ๑ ผ่านด่านภาษีไป ต้องอาบัติถุลลัจจัย ย่างเท้าที่ ๒ ผ่านด่านภาษีไป ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุยืนอยู่ภายในด่านภาษี โยนทรัพย์ให้ตกนอกด่านภาษี ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุหลีกด่านภาษี ต้องอาบัติทุกกฏ มีตัวอย่างเรื่อภาษีด่านนี้ ว่า แก้วมณีผ่านด่านภาษี สมัยนั้น บุรุษคนหนึ่งนำแก้วมณีราคาแพง เดินทางไกลไปกับภิกษุรูป

SAMPLE

หนึ่ง ครั้นเห็นด่านภาษี จึงใส่แก้วมณีลงในย่ามของภิกษุนั้นผู้ไม่รู้ เมื่อเดินพ้นด่านภาษีจึงถือไปแต่ผู้เดียว ภิกษุนั้นเกิดความกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุเธอคิดอย่างไร” “ข้าพระพุทธเจ้าไม่รู้ พระพุทธเจ้าข้า” “ภิกษุ เธอไม่รู้ ไม่ต้องอาบัติ” ดังนี้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑๓/๙๐, วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๕๑/๑๑๙. วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๑๓/๓๙๒)

ด้านเสื่อม : เป็นการกล่าวถึงคุณสมบัติบัณฑิตที่รู้ ที่ฉลาดในปัญหา ฉลาดในประโยชน์ทั้งด้านเสื่อมและด้านเจริญ บัณฑิตย่อมละเว้นด้านเสื่อม ถือเอาด้านเจริญ ตามนัยพระสูตรมาในปัญหพยากรณสูตร เรื่องด้านเสื่อมและปัจจัยที่เรียกว่าบัณฑิต ความว่า อนึ่ง บัณฑิตเรียกภิกษุผู้รู้ความเหมาะสม ในฐานะแห่งปัญหานั้น ๆ ว่า เป็นผู้ฉลาดในปัญหา บุคคลเช่นนั้น ใคร ๆ เทียบได้ยาก เอาชนะได้ยาก เป็นคนลึกซึ้ง ให้แพ้ได้ยาก และฉลาดในประโยชน์ทั้งสอง คือ ด้านเจริญและด้านเสื่อม บัณฑิตย่อมเว้นด้านเสื่อม ถือเอาด้านเจริญ ธีรชนเพราะรู้จักประโยชน์ ชาวโลกจึงเรียกว่า “บัณฑิต” (องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๔๓/๗๑)

ดาบ : มีดยาวปลายแหลมชนิดหนึ่ง สันแอ่นปลายงอนเล็กน้อย มักใช้เป็นอาวุธสำหรับฟันแทง อุปมาการแสดงมโนมยิทธิด้วยการเนรมิตรกายดังงูลอกคราบ ดังการถอดดาบออกจากฝัก นัยที่สองเป็นดาบของอังคุลีมาลที่จะใช้ตัดนิ้วพระหัตถ์ของพระพุทธเจ้าให้ได้ครบหนึ่งพันนิ้ว แต่ไม่สามารถตัดได้ ตามนัยพระสูตร มาในมโนมยิทธิญาณ เป็นเรื่องที่พระตถาคตได้บอกข้อปฏิบัติการเนรมิตรกายแก่สาวกทั้งหลายเทียบกับดาบที่ถอดออกฝักว่า สาวกของเราผู้ปฏิบัติตามเนรมิตกายอื่นจากกายนี้ มีรูปที่เกิดแต่ใจ มีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง เปรียบเหมือนคนชักไส้ออกจากหญ้าปล้อง เขาเห็นอย่างนี้ว่า ‘นี้คือหญ้าปล้อง นี้คือไส้ หญ้าปล้องเป็นอย่างหนึ่ง ไส้ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ไส้ถูกชักออกมาจากหญ้าปล้องนั่นเอง’ คนชักดาบออกจากฝัก เขาเห็นอย่างนี้ว่า ‘นี้คือดาบ นี้คือฝัก ดาบเป็นอย่างหนึ่ง ฝักก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ดาบถูกชักออกมาจากฝักนั่นเอง’ หรือคนดึงงูออกจากคราบ... สาวกของเราเป็นอันมากจึงบรรลุที่สุดแห่งอภิญญาและอภิญญาบารมีอยู่ เป็นการแสดงอาการใช้ดาบของอังคุลีมาลที่ใช้ดาบเงื้อออกมา ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงนิ่งเฉยเสด็จต่อไป โจรองคุลิมาลได้เห็น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ได้คิดว่า “น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ คนที่เดินมาทางนี้จะต้องรวมพวกกันให้ได้ ๑๐ คนบ้าง ๒๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง ๔๐ คนบ้าง ๕๐ คนบ้าง แม้กระนั้นก็ยังตกอยู่ในเงื้อมมือของเรา แต่ทำไม สมณะนี้เพียงรูปเดียว ในที่สุดแล้ว องคุลิมาลก็ละพยศ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๓/๓๐๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๘/๔๒๓)

SAMPLE

ด่าบริภาษ : กล่าวติเตียน กล่าวโทษ ด่าว่าเป็นธรรมอันไม่เป็นที่รักของเพื่อนพรหมจารี หนึ่งในแปดประการ ตามนัยพระสูตร มาในทุติยอัปปิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก มี ๘ ประการ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ ย่อมไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. มุ่งลาภ ๒. มุ่งสักการะ ๓. มุ่งชื่อเสียง ๔. ไม่รู้จักกาล ๕. ไม่รู้จักประมาณ ๖. ไม่มีสะอาด (กายกรรม) ๗. พูดมาก ๘. ด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารี (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔/๒๐๑, องฺ.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๓-๔/๒๑๕)

ดาบส : ผู้บำเพ็ญตบะคือการเผากิเลส หรือฤๅษี อุปมาด้วยบริขารของดาบส สำหรับใช้ในราวป่า บริโภคผลไม้ ประกอบด้วยความเข้าใจผิด ทำให้เสื่อมว่า จะมีผู้มารับใช้ตนที่เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ ตามนัยพระสูตร มาในอัมพัฏฐสูตร เกี่ยวกับบริขารของดาบสที่ใช้ชีวิตในราวป่า บริโภคผลไม้ ความว่า ท่านอัมพัฏฐะ วิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันยอดเยี่ยมนี้มีทางเสื่อมอยู่ ๔ ประการ หนึ่งในสี่นั้น สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เมื่อยังไม่บรรลุวิชชาสมบัติ และจรณสมบัติอันยอดเยี่ยมนี้ จึงหาบหิ้วบริขารดาบสเข้าไปสู่ ราวป่าด้วยตั้งใจว่าจักบริโภคผลไม้หล่น ผู้อื่นต้องเป็นคนรับใช้ของท่านที่เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะโดยแท้ ข้อนี้เป็นทางเสื่อมแห่งวิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันยอดเยี่ยม (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๐/๑๐๑. ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๑/๑๐๓)

ดาบสโกง : อุบายหรือเล่ห์เหลี่ยมหลอกลวง เช่น โกงเงิน, แสดงอาการดื้อ ไม่ยอมทำตาม เช่น เด็กโกง ม้าโกง กล่าวถึงดาบสที่โกงเอาชีวิตโสมนัสสกุมาร ทำให้พระราชารักใคร่หลงในปฏิปทาแนะนำให้โสมนัสสกุมารศรัทธา เมื่อกุมารปฏิบัติตามแล้วกลับอาศัยมานะโกรธ จึงขอให้พระราชาประหารกุมารนั้น ตามนัยพระสูตร มาในโสมนัสสจริยา ว่าด้วยพระจริยาของพระโสมนัสสกุมาร เป็นเรื่องราวของโสมนัสสกุมาร เมื่อกาลที่เราเป็นบุตรสุดที่รักพระมารดาและพระบิดารักใคร่ เอ็นดู ปรากฏนามว่าโสมนัส อยู่ในกรุงอินทปัตถ์ที่อุดมสมบูรณ์ กุมารเป็นผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม มีกัลยาณธรรม มีปฏิภาณ เคารพนบนอบต่อบุคคลผู้เจริญ มีหิริ และฉลาดในสังคหธรรม ครั้งนั้น มีดาบสโกงผู้หนึ่ง เป็นที่โปรดปรานของพระราชาพระองค์นั้น ดาบสนั้นทำสวนและปลูกไม้ผล ไม้ดอก ไม้ประดับเลี้ยงชีวิต เราได้เห็นดาบสโกงนั้น เหมือนกองแกลบที่ไม่มีข้าวสาร เหมือนไม้เป็นโพรงข้างใน เหมือนต้นกล้วยหาแก่นมิได้ ดาบสโกงผู้นี้ ไม่มีธรรมของสัตบุรุษ ปราศจากความเป็นสมณะ ละหิริและธรรมฝ่ายขาว เพราะเหตุแห่งการเลี้ยงชีวิต ปัจจันตชนบทมีเหตุการณ์กำเริบขึ้น เพราะโจรเที่ยวอยู่ในดง พระบิดา

SAMPLE

ของเรา เมื่อจะเสด็จไปปราบความกำเริบนั้น ตรัสสั่งเราว่า พ่ออย่าประมาทในชฎิล (ดาบส) ผู้มีตบะแก่กล้านะลูก พ่อจงอนุวัตรตามความปรารถนา ด้วยว่าชฎิลนั้น เป็นผู้ให้ความสำเร็จ ความปรารถนาทั้งปวง เราไปสู่ที่บำรุงชฎิลนั้นแล้ว ได้กล่าวคำนี้ว่า คหบดี ท่านสบายดีหรือ หรือว่าท่านจะให้นำอะไรมา เหตุนั้น ดาบสโกงนั้นอาศัยมานะจึงโกรธเราว่า เราจะให้พระราชาประหารท่านเสียในวันนี้ ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐-๑๕/๗๕๙)

ดาบสชื่อเกนิยะ : ชื่อของดาบสที่ตอบคำถามท่านวาเสฏฐะ ว่า เราผู้ประดับชฎาและบริขาร จัดแจงเครื่องบูชาพระพุทธเจ้า ผู้มีทรงคุณอันยิ่งใหญ่ ตามนัยพระสูตร มาในเสลเถราปทาน ในอดีตชาติ ท่านถือว่า ในรัชสมบัติในมนุษยโลกนี้ มีพวกญาติเป็นบริวาร ในภพสุดท้ายที่มาถึงนี้ มีพราหมณ์ชื่อวาเสฏฐะ ข้าพเจ้าเป็นบุตรของพราหมณ์นั้น สะสมสมบัติไว้ ๘๐ โกฏิ มีพวกศิษย์ของตนแวดล้อม เดินเที่ยวพักผ่อนอิริยาบถ พบกับดาบสชื่อเกนิยะ ผู้เพียบพร้อมด้วยชฎาและบริขาร จัดแจงเครื่องบูชา จึงถามว่า ท่านจักทำอาวาหมงคลและวิวาหมงคล หรือว่าท่านเชื้อเชิญพระราชา ดาบสชื่อเกนิยะตอบว่า ข้าพเจ้าใคร่จะใช้เครื่องบูชา บูชาพราหมณ์ที่สมมติกันว่าประเสริฐ ข้าพเจ้าไม่ได้เชื้อเชิญพระราชา ไม่มีการบวงสรวง อาวาหมงคลและวิวาหมงคลของข้าพเจ้าก็ไม่มี พระพุทธเจ้าผู้ให้เกิดความยินดีแก่ศากยะทั้งหลาย ประเสริฐที่สุดในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ทรงทำประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกทั้งปวง นำสุขมาให้แก่สรรพสัตว์ วันนี้ข้าพเจ้าทูลนิมนต์พระองค์ จึงจัดแจงเครื่องบูชานี้เพื่อพระองค์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓๔/๖๑๒)

ดาบสชื่อเทวละ: ชื่อของดาบสเทวละ อดีตชาติของพระปุพพินุปปาทกเถระ บำเพ็ญในอาศรมดงป่า เหล่าอมนุษย์เนรมิตที่จงกรมให้ เกิดเลื่อมใสพระพุทธเจ้าผู้ทรงคุณอันยิ่งใหญ่ ได้ก่อเจดีย์ทรายแล้วบูชาด้วยดอกไม้และกราบไหว้ ตามนัยพระสูตร มาในปุพพินุปปาทกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปุพพินุปปาทกเถระ พระปุพพินุปปาทกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นดาบสชื่อเทวละ อาศัยอยู่ที่ภูเขาหิมพานต์ ที่ภูเขานั้น ที่จงกรมของข้าพเจ้าเป็นที่ที่พวกอมนุษย์เนรมิตให้ ครั้งนั้น ข้าพเจ้ามุ่นมวยผม สะพายคนโทน้ำ เมื่อจะแสวงหาประโยชน์อย่างสูงสุด ได้ออกจากป่าใหญ่ไปในกาลนั้น ครั้งนั้น ศิษย์ประมาณ ๘๔,๐๐๐ คน อุปัฏฐากข้าพเจ้า เมื่อดาบสออกจากอาศรมได้ก่อพระเจดีย์ทรายแล้ว รวบรวมดอกไม้นานาชนิดมาบูชาพระเจดีย์นั้น ดาบสทำจิตให้เลื่อมใสในพระเจดีย์แล้ว เข้าไปสู่อาศรม ศิษย์ทุกคนได้มาประชุมพร้อมกันแล้ว ถามว่า ท่านนมัสการสถูปที่ก่อด้วยทรายทำไม เราก็อยากจะรู้ ดาบสตอบว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้มีพระจักษุ มีพระยศยิ่งใหญ่ เธอ

SAMPLE

ทั้งหลายได้พบแล้วในบทมนตร์ของเรามิใช่หรือ เรานมัสการพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดเหล่านั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑/๑๕๐)

ดาบสผู้เป็นกรรมวาที : ดาบสผู้มีวาทะเรื่องกรรม พระดาบสผู้เห็นธรรม ชอบใจในธรรม ในคำที่สะอาด ในผู้กำจัดกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว เรียกผู้นั้นว่าสมณะ ตามนัยพระสูตร มาในมหาชนกชาดก เป็นการสนทนาของพระโพธิสัตว์กับนารทดาบส พระโพธิสัตว์กล่าวว่า เราได้เห็นประเพณีของโลก เห็นโลกถูกกิเลสกัดกร่อน ถูกกิเลสทำให้เป็นดุจเปือกตม จึงได้ทำเหตุนี้ให้เป็นเครื่องเปรียบเทียบว่า ปุถุชนจมอยู่ในกิเลสวัตถุใด สัตว์เป็นจำนวนมากย่อมเดือดร้อน และย่อมถูกฆ่า ในกิเลสวัตถุนั้น ดังนี้แล้ว เราจึงได้บวชเป็นภิกษุ นารทดาบสถามว่า ใครหนอเป็นผู้จำแนกแจกธรรมคำสั่งสอนพระองค์ คำอันสะอาดนี้เป็นคำของใคร โพธิสัตว์ตอบว่า ท่านผู้เป็นจอมทัพ เราจะบอกเจาะจงถึง "ดาบสผู้เป็นกรรมวาที" หรือสมณะคือพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยวิชชา นักปราชญ์ ไม่เรียกผู้ประพฤติวัตรว่า เป็นสมณะ เลย แต่เราจะบอกถึงเฉพาะผู้นิรทุกย์ ยังสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ ว่าสมณะ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๖๖/๒๒๔)

ด้าย : สิ่งที่ทำด้วยใยเป็นต้นว่าใยฝ้าย ปั่นเป็นเส้นสำหรับเย็บ ถัก หรือทอผ้าเป็นต้น หมายถึงเส้นด้ายที่นำมาทอผ้า ด้ายที่ภิกษุฉัพพัคคีย์ขอมาจากชาวบ้านให้ช่างหูกทอจีวร พระพุทธเจ้าตำหนิภิกษุเหล่านั้น จึงบัญญัติการออกปากขอด้ายให้ช่างหูกทอ ว่าอาบัตินิสสัคคีย์ปจิตตีย์ และอุปมากายที่อาศัยวิญญาณด้วยแก้วมณีไพฑูรย์อาศัยด้ายสีต่าง ๆ ร้อยรัด ตามนัยพระวินัย มาในสุตตวิญญัตติสิกขาบท ว่าด้วยการออกปากขอด้าย ของพระฉัพพัคคีย์ เมื่อพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ออกปากขอด้ายมาเป็นอันมาก จากชาวบ้านให้ช่างหูกทอจีวรถึง ๓ ครั้ง พวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประณามโพนทะนาว่า “ไฉนพวกพระสมณะเชื้อ สายศากยบุตรจึงออกปากขอด้ายมาเองแล้วใช้ช่างหูกให้ทอจีวรเล่า” พวกภิกษุได้ยินชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพวกภิกษุฉัพพัคคีย์จึงออกปากขอ ด้ายมาเองแล้วใช้ช่างหูกให้ทอจีวรเล่า” ครั้นภิกษุเหล่านั้นตำหนิพวกภิกษุฉัพพัคคีย์โดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท ว่า ก็ ภิกษุใดออกปากขอด้ายมาเองแล้วใช้ช่างหูกให้ทอจีวร ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ ตามนัยพระสูตร เกี่ยวกับวิปัสสนาญาณ ที่พระพุทธองค์ได้บอกข้อปฏิบัติแก่สาวกทั้งหลาย ‘กายของเรานี้คุมกันเป็นรูปร่างประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมกุมมาส ไม่เที่ยงแท้ต้องอบ ต้องนวดเฟ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา วิญญาณของเรา อาศัยและเนื่องอยู่ในกายนี้’ อุปมาแก้วไพฑูรย์อันงดงาม

SAMPLE

ตามธรรมชาติมีแปดเหลี่ยม ที่เจียระไนดีแล้ว สุกใสเป็นประกายได้สัดส่วน มี "ด้าย" สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาวหรือสีนวลร้อยอยู่ข้างใน แม้ฉันใด เราก็ฉันนั้นเหมือนกัน กายของเรามีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา วิญญาณของเราอาศัยและเนื่องอยู่ในกายนี้' เช่นนี้ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๓๘/๑๕๗.ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๒/๓๐๐)

ด้ายขนสัตว์ : ผ้าที่ทอจากขนของสัตว์บางชนิดเช่นแกะว่า ผ้าขนสัตว์ ผ้าอันงามด้วยเงิน แก้วมณี ทับทิมห่มด้วยผ้าสีเหลือง ที่ทอด้วยด้ายขนสัตว์ที่ปราสาทที่พระพุทธเจ้าในอดีตชาติได้เนรมิตขึ้น ตามนัยพระสูตร มาในพุทธาปทาน พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เรื่องผ้าที่ทอด้วยด้ายขนสัตว์ ว่า เมื่อพระอานนทเถระ ผู้เป็นมุนีชาวแคว้นวิเทหะ น้อมกายลงทูลถามพระตถาคตผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารว่า พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า เราได้เนรมิตปราสาทแก้วหลายร้อยชั้น สูงตระหง่านโชติช่วงในท้องฟ้า (ที่ปราสาทนั้น) มีที่นอนต่างๆ งดงาม มากมายหลายร้อยชนิด ทำด้วยแก้วผลึก เงิน แก้วมณี ทับทิม แก้วลาย ปูด้วยผ้าแคว้นกาสีเนื้อละเอียดอ่อน ผ้าห่มสีเหลือง ทอด้วยด้ายขนสัตว์ ทอด้วยผ้าเปลือกไม้ ทอด้วยฝ้ายเมืองจีน ทอด้วยฝ้ายเมืองปัตตุณณะ เครื่องปูลาดต่าง ๆ ทั้งหมดเราอธิษฐานใจปูลาดไว้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๔)

ด้ายป่าน : ด้ายป่านทอผ้าเนื้อละเอียดและบาง โปร่งที่ทอจากเส้นใยพืชบางชนิด เรียกว่า ผ้าป่าน อุปมาสองสหายที่ต่างคนต่างคิดที่จะทิ้งหรือเก็บมัดเปลือกป่าน มัดด้ายป่านกับทิฏฐิอันชั่วของพระราชาที่ถูกแนะนำให้ปล่อยวาง ตามนัยพระสูตร มาในปายาสิสูตร เรื่องอุปมาด้วยคนหอบเปลือกป่าน ท่านพระกุมารกัสสปะถวายพระพรว่า "บพิตร คนฉลาดบางพวกในโลกนี้ เข้าใจ แห่งถ้อยคำได้ด้วยอุปมาโวหาร ดังสองสหายนี้ คือ ชวนกันไปยังชนบทถึงถนนในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง เห็นเปลือกป่านที่เขาทิ้งไว้มากมาย สหายคนแรกบอกสหายคนที่ ๒ ว่า 'เพื่อนเอ๋ย เขาทิ้งเปลือกป่านไว้มากมาย ถ้าเช่นนั้น ท่านจงผูกเปลือกป่านไป ๑ มัด เราจะผูกอีก ๑ มัด เรา ๒ คนจะช่วยกันขนเปลือกป่านไป' สองสหายเห็น "ด้ายป่าน" ที่เขาทิ้งไว้มากมาย ถ้าเช่นนั้น ท่านจงทิ้งมัดเปลือกป่านเสียเถิดเราก็จะทิ้งเหมือนกัน เรามาช่วยกันนำมัดด้ายป่านไปเถิด สหายคนที่ ๒ ตอบว่า 'เพื่อนเอ๋ย เราหอบมัดเปลือกป่านนี้มาตั้งไกล อีกทั้งมัดไว้เรียบร้อยดีแล้ว เราจะไม่ทิ้งล่ะ ลำดับนั้น สหายคนแรกทิ้งมัดเปลือกป่านแล้วนำมามัดด้ายป่าน สหายทั้งสองพากันเข้าไปยังถนนในหมู่บ้านอีกสายหนึ่ง ได้เห็นผ้าป่านที่เขาทิ้งไว้มากมายในที่นั้น สหายคนแรกจึงบอกสหายอีกคนหนึ่งว่า 'เราจะปรารถนาทิ้งมัดเปลือกป่านเสีย เราก็จะทิ้งมัดด้ายป่านเหมือนกัน พวกเรามาช่วยกันนำมัดผ้าป่านไปเถิด' สหายคนที่ ๒ ตอบว่า 'เพื่อนเอ๋ย เราหอบมัดเปลือกป่านนี้มาตั้งไกล อีก

SAMPLE

ทั้งมัดไว้เรียบร้อยดีแล้ว เราจะไม่ทิ้งล่ะ บพิตร พระองค์ก็เช่นเดียวกับบุรุษผู้ขนมัดเปลือกป่านไม่เกื้อกูลนั่นแหละ พระองค์โปรดสละทิฏฐิชั่วนั้นเถิด ปล่อยวางทิฏฐิชั่วนั้นเถิด ทิฏฐิชั่วเช่นนั้นอย่าได้เกิดมีแก่พระองค์เลย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๖/๓๖๖, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๖/๓๖๗)

ด้ายฝ้าย : ด้ายฝ้ายที่ทอเป็นผ้าย อุปมาการคัดเลือกสิ่งที่ทำว่าดีมีค่าด้วยมัดเปลือกป่าน ด้ายฝ้ายต่าง ๆ กับสองสหายที่คนหนึ่งจะทิ้งไปอีกคนหนึ่งเสียดายเก็บไปทั้งหมด ตามนัยพระสูตร มาในปายาสิสูตร อุปมาด้วยคนหอบเปลือกป่าน เรื่องสหายคนแรกทิ้งมัดเปลือกป่านแล้วนำมัดด้ายป่านสหายทั้งสองพากันเข้าไปยังถนนในหมู่บ้านอีกสายหนึ่ง ได้เห็นผ้าป่านที่เขาทิ้งไว้มากมายในที่นั้น สหายคนแรกจึงบอกสหายว่า ‘เราจะปรารถนาทิ้งมัดเปลือกป่านเสีย เราก็จะทิ้งมัดด้ายป่านเหมือนกัน พวกเรามาช่วยกันนำมัดผ้าป่านไปเถิด’ สหายคนที่ ๒ ตอบว่า ‘เพื่อนเอ๋ย เราหอบมัดเปลือกป่านนี้มาตั้งไกลอีกทั้งมัดไว้เรียบร้อยดีแล้ว เราจะไม่ทิ้งล่ะ ลำดับนั้น สหายคนแรกทิ้งมัดด้ายป่านแล้วนำมัดผ้าป่านไป สหายทั้งสองพากันเข้าไปยังถนนในหมู่บ้านอีกสายหนึ่ง ได้เห็นด้ายฝ้ายที่เขาทิ้งไว้มากมาย สหายคนแรกจึงบอกสหายอีกคนหนึ่งว่า ‘เพื่อนเอ๋ย เราจะปรารถนา"ด้ายฝ้าย" ท่านจงทิ้งมัดเปลือกป่านเสียเถิด เราก็จะทิ้งห่อเงินเหมือนกัน พวกเรามาช่วยกันนำห่อทองไปเถิด’ สหายคนที่ ๒ ตอบว่า ‘เพื่อนเอ๋ย เราหอบมัดเปลือกป่านนี้มาตั้งไกล อีกทั้งมัดไว้เรียบร้อยดีแล้ว เราจะไม่ทิ้งล่ะ ท่านจงทราบเถิด’ ลำดับนั้น สหายคนแรกทิ้งห่อเงินแล้วนำห่อทองไป สหายทั้งสองพากันเข้าไปยังหมู่บ้านของตนๆ สหายทั้ง ๒ คนนั้น คนที่หอบมัดเปลือกป่านไป ไม่ได้รับความชื่นชมยินดีจากมารดาบิดา บุตรภรรยา มิตรอำมาตย์ อีกทั้งไม่ได้รับความสุขโสมนัสที่เกิดจากการหอบเปลือกป่านนั้น ส่วนสหายอีกคนหนึ่งที่นำห่อทองไป ได้รับความชื่นชมยินดีจากมารดาบิดา บุตรภรรยา มิตรอำมาตย์ อีกทั้งได้รับความสุขโสมนัสที่เกิดจากการนำห่อทองนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๖/๓๖๗)

ดารดาษ : มากมาย เกลื่อนกลาด มีทั่วไป เป็นคุณลักษณะของของวิสาณาราชธานี วิมานของท้าวมหาราช ที่มีไม้นานาพันธุ์ ดารดาษด้วยหมู่นกต่าง ๆ และคุณลักษณะของกระแสน้ำเย็นที่ดารดาษไปด้วยดอกอุบล ตามนัยพระสูตร มาในอาฏานาฏิยสูตร ความว่า ในวิสาณาราชธานีนั้น มีสภาชื่อภคลวดี เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์ มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลิผลเป็นนิจ "ดารดาษ" ด้วยหมู่นกชนิดต่างๆ มีเสียงร้องของนกยูง นกกะเรียน และเสียงขับกล่อมจากนกดุเหว่า เป็นต้น

อีกนัยหนึ่งมาในลตาวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพธิดาชื่อลดา ซึ่งนางลดาเทพธิดา สัชชาเทพธิดา ปวราเทพธิดา อัจฉิมุดีเทพธิดาและสุดาเทพธิดา ผู้มีความ

SAMPLE

รุ่งเรือง เป็นธิดาของท้าวเวสสวัณมหาราช ต่างเป็นนางบาทปริจาริกาของท้าวสักกเทวราช ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ทรงสิริ งดงามอยู่ด้วยคุณธรรม เทพธิดา ๕ นางตามที่กล่าวมานี้ได้พากันไปสรงสนานยังแม่น้ำ มีกระแสน้ำเย็น "ดารดาษ" ด้วยดอกอุบล เป็นที่ปลอดภัย ซึ่งอยู่ในป่าหิมพานต์นี้ ครั้นสรงสนาน ณ ที่นั้นแล้ว เทพธิดาเหล่านั้นพากันร่าเริง ฟ้อนรำ ขับร้อง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗. ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๗/๕๑)

ดาวดึงส์ : ชื่อของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ภิกษุรูปหนึ่งถามเรื่องมหาภูตรูป ๔ ที่ดับสนิทที่ไหน จึงแนะให้ภิกษุนั้นไปถามเทพชั้นสูงขึ้นไป และภิกษุรูปนั้นก็ถามเทพถึงชั้นพรหม และพรหมก็แนะให้ไปถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ตามนัยพระสูตร มาในเกวัฏฏสูตร เรื่องภิกษุรูปหนึ่งแสวงหาความดับของมหาภูตรูป คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ จึงเข้าไปหาพวกเทพชั้นจาตุมหาราชิกา แล้วถามว่า ‘ท่านผู้มีอายุ มหาภูตรูป ๔ ฯ ย่อมดับสนิทที่ไหน พวกเทพชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้น ดาวดึงส์ ถึงชั้นปรนิมมิตตวสวัตีก็ตอบว่า ‘พวกเราไม่ทราบที่มหาภูตรูป ๔ ดับสนิทไปเหมือนกัน แต่ท้าวมหาราช ๔ องค์ซึ่งยิ่งใหญ่และสำคัญกว่าพวกเราคงจะทราบ’ ถามอย่างไปจนถึงท้าวมหาพรหมผู้ยิ่งใหญ่ตอบไม่ได้ ท้าวมหาพรหมยังแนะให้ภิกษุไปทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอีก (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๙/๒๑๗)

ดาวดึงส์, เทพชั้น : เทพที่อยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ร่วมกันป่าวประกาศ ส่งเสียงสาธุการดังกระหึ่มทั่วหมื่นโลกจักรวาลต้อนรับการแสดงปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าแก่ปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ตามนัยพระสูตร มาในปัญจวัคคิยกถา เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะกระจายข่าวว่า “นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้” ทวยเทพชั้นจาตุมหาราช สดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้ว ได้กระจายข่าว ต่อไป ฯลฯ ทวย "เทพชั้นดาวดึงส์" สดับเสียงของทวยเทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไป ฯลฯ ทวยเทพชั้นยามา... ทวยเทพชั้นดุสิต...ทวยเทพชั้นนิมมานรดี... ทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ... (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๗/๒๔)

ดาวดึงส์, เทวโลก : เทวโลก สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่สถิตของท้าวสักกมหาราชผู้เป็นหัวหน้าของเทพทั้งหมดในชั้นนี้ ตามนัยพระสูตร มาในอกิตติจริยา ว่าด้วยจริยาของอกิตติดาบส ผู้บำเพ็ญทานบารมี ใน ความว่า ดาบสมีนามว่าอกิตติ เข้าไปอาศัยอยู่ในป่าใหญ่ที่ว่างเปล่า สงัดเงียบปราศจากเสียงอื้ออึงในกาลใด ในกาลนั้น ด้วยเดชแห่งความประพฤติตบะของเรา ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ในดาวดึงสเทวโลก ทรงร้อนพระทัย เมื่อดาบสให้

SAMPLE

ทานแก่อินทพราหมณ์นั้น จะได้ปรารถนายศและลาภก็หามิได้ แต่ก็ปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณเท่านั้น จึงได้ประพฤติกรรมเหล่านั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔/๗๒๗. ขุ. อป.(ไทย) ๓๓/๙/๖๕๑)

ดาวดึงสบริษัท : ชุมนุมบริษัทเทพชั้นดาวดึงส์ มีท้าวสักกเทวราชเป็นหัวหน้า ตามนัยพระสูตร มาในมหาปรินิพพาน เรื่อง บริษัท ๘ จำพวกนี้ คือ ๑. ขัตติยบริษัท (ชุมนุมกษัตริย์) ๒. พราหมณบริษัท (ชุมนุมพราหมณ์) ๓. คหบดีบริษัท (ชุมนุมคหบดี) ๔. สมณบริษัท (ชุมนุมสมณะ) ๕. จาตุมหาราชบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นจาตุมหาราช) ๖. ดาวดึงสบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นดาวดึงส์) ๗. มารบริษัท (ชุมนุมมาร) ๘. พรหมบริษัท (ชุมนุมพรหม) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๒/๑๑๙)

ดาวตก : เทหวัตถุแข็งจากอวกาศ เมื่อเกิดเผาไหม้ในชั้นบรรยากาศ จะแลดูสว่างพุ่งเป็นทางเข้าสู่ผิวโลก, ผีพุ่งไต้ ก็เรียก เป็นลักษณะการพยากรณ์ใน เดรัจฉานวิชา เช่นว่าดาวนักษัตรจักโคจรถูกทางหรือผิดทาง แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรจักขึ้น ตก จักมีอุกกาบาตและดาวตก ตามนัยพระสูตร มาในพรหมชาลสูตร เรื่องมหาศีล เมื่อพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธา แล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้คือ พยากรณ์ว่าจักมีจันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์จักโคจรถูกทางหรือผิดทาง ดาวนักษัตรจักโคจรถูกทางหรือผิดทาง จักมีอุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรจักขึ้น ตก มัวหมอง แจ่มกระจ่าง จันทรคราส สุริยคราส หรือนักษัตรคราสจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ หรือดาวนักษัตรโคจรถูกทางจักมีผลอย่างนี้ โคจรผิดทางจักมีผลอย่างนี้ อุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหวฟ้าร้องจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรขึ้น ตก มัวหมอง แจ่มกระจ่างจักมีผลอย่างนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔/๙.ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐๘/๗๑)

ดาวนักษัตร : ดาว, ดาวฤกษ์ลักษณะการพยากรณ์ใน เดรัจฉานวิชา เช่นว่าดาวนักษัตรจักโคจรถูกทางหรือผิดทาง แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรจักขึ้น ตก จักมีอุกกาบาตและดาวตก ตามนัยพระสูตร มาในพรหมชาลสูตร เรื่องมหาศีล เมื่อพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญ บางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้คือ พยากรณ์ว่าจักมีจันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์จักโคจรถูกทางหรือผิดทาง ดาวนักษัตรจักโคจรถูกทางหรือผิดทาง จักมีอุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาว

SAMPLE

นักษัตรจักขึ้น ตก มัวหมอง แจ่มกระจ่าง จันทรคราส สุริยคราสหรือนักษัตรคราสจัก มีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ หรือดาวนักษัตรโคจรถูกทางจักมีผลอย่างนี้ โคจรผิดทางจักมีผลอย่างนี้ อุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหวฟ้าร้อง จักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรขึ้น ตก ความมัวหมอง แจ่มกระจ่าง จักมีผลอย่างนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔/๙)

ดาวประกายพรึก : ดาวรุ่ง คือ ดาวพระศุกร์ที่เห็นในเวลาเช้ามืด ถ้าเห็นในเวลาหัวค่ำ เรียกว่า ดาวประจำเมือง อุปมาลักษณะสีที่ขาวเข้มเทียบกับสีขาวเข้มดังดาวประกายพรึกของบุคคลหนึ่ง มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกที่ขาว ตามนัยพระสูตร มาในสังคีนสุข บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม เปรียบเหมือน "ดาวประกายพรึก" ที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม ฉันใด หรือเปรียบเหมือนผ้าเมืองพาราณสี อันมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่ขาว มีสีขาว เปรียบ ด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม ฉันใด บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายในก็ฉันนั้น เหมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า ‘เรารู้ เราเห็น’ นี้ เป็นอภิภายตนะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๘/๓๔๙)

ดาวฤกษ์ : ดาวที่มีลักษณะเป็นกลุ่มแก๊สทรงกลม สามารถแผ่รังสีออก ได้รอบตัว เป็นการดูการโคจรของดาวกฤษ์ยามของมาณพเพื่อนำผลมะม่วงมาถวายพระราชา แต่มนต์นั้นได้เสื่อมไปเพราะปกปิดมนต์แก่คนที่มาถาม ตามนัยพระสูตร มาในอัมพชาดก ว่าด้วยมนต์เสกมะม่วง เมื่อพระราชาตรัสถามคนเฝ้าสวนมะม่วงว่า ท่านพรหมจารี เมื่อก่อนท่านได้นำผลมะม่วงน้อยใหญ่มาให้เรา บัดนี้ ผลไม้ทั้งหลายไม่ปรากฏด้วยมนต์เหล่านั้น ของท่านเลยหรือ ท่านพราหมณ์ มาณพกราบทูลว่า ข้าพระองค์กำลังคำนวณการโคจรของดาวฤกษ์ ยังไม่เห็นฤกษ์ยามปรากฏในมนต์เลย ครั้นได้การโคจรของดาวฤกษ์และฤกษ์ยามแล้ว ข้าพระองค์จักนำผลมะม่วงมากมายมาถวายได้อย่างแน่นอน พระราชาตรัสถามว่า เมื่อก่อน ท่านไม่พูดถึงการโคจรของดาวฤกษ์เลย ไม่ได้อ้างถึงฤกษ์ยามเลย ได้นำผลมะม่วงที่มีสีงาม กลิ่นหอม รสอร่อย จำนวนมากมายมาให้เราด้วยตนเองแม้เมื่อก่อน ด้วยการร่ายมนต์ของท่าน ผลไม้ทั้งหลายก็ปรากฏมีท่านพราหมณ์ แต่วันนี้ ท่านนั้นแม้จะร่ายมนต์อยู่ ก็ไม่สามารถจะให้สำเร็จได้ สภาพของท่านนั้น มันเกิดอะไรขึ้นวันนี้ มาณพกราบทูลว่า บุตรคนจัณฑาลได้มอบมนต์ให้แก่ข้าพระองค์โดยถูกต้อง และบอกสาเหตุที่ทำให้มนต์เสื่อมไว้ว่า ถ้ามีใครมาถามถึงชื่อและโคตรของเราแล้วเจ้าอย่าปกปิด ถ้าปกปิดความจริง มนต์ก็จะเสื่อมไป (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒-๓/๓๙๖)

SAMPLE

ดาวศุกร์ : ชื่อดาวเคราะห์ดวง ที่ ๒ ในระบบสุริยะ อยู่ห่างดวงอาทิตย์ประมาณ ๑๐๘ ล้านกิโลเมตรอุปมาความส่องสว่างของดาวศุกร์กับแสงสว่างอื่น ๆ ว่าประการไหนจะส่องสว่างกว่ากัน จึงตอบได้ว่า ดาวศุกร์ย่อมส่องสว่างกว่าในกาลไหน ๆ ตามนัยพระสูตรมาในจูฬสกุลุทายิสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถามอุทายีโดยการเปรียบเทียบวรรณะทั้งสองคือดาวศุกร์กับกองไฟในราตรีว่าอันไหนส่องสว่างมากกว่ากัน ความว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร กองไฟใหญ่ในราตรีที่มีเดือนมืด กับดาวศุกร์ ในนภากาศอันกระจ่างปราศจากเมฆ ในเวลาใกล้รุ่ง บรรดาวรรณะทั้ง ๒ นี้ วรรณะ ไหนจะส่องสว่างกว่าและประณีตกว่ากัน บรรดาวรรณะทั้ง ๒ นี้ ดาวศุกร์ในนภากาศอันกระจ่างปราศจากเมฆ ในเวลาใกล้รุ่งส่องสว่างกว่าและประณีตกว่า พระพุทธเจ้า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ดาวศุกร์ในนภากาศอันกระจ่างปราศจากเมฆ ในเวลาใกล้รุ่งกับดวงจันทร์เวลาเที่ยงคืนตรง ในนภากาศอันกระจ่างปราศจากเมฆ ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ บรรดาวรรณะทั้ง ๒ นี้ วรรณะไหนจะส่องสว่างกว่าและประณีตกว่ากัน บรรดาวรรณะทั้ง ๒ นี้ ดวงจันทร์เวลาเที่ยงคืนตรง ในนภากาศอันกระจ่างปราศจากเมฆ ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ จะส่องสว่างกว่าและประณีตกว่า พระพุทธเจ้าข้า (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗๓/๓๒๓)

ดำรงกาย : ดำรงกายมั่นในอิริยาบถของการปฏิบัติสมาธิโดยมีสติในอิริยาบทน้อย-ใหญ่ทุกเมื่อ ตามนัยพระสูตรมาในสติปัฏฐานสูตร หมวดกายานุปัสสนา เรื่องอิริยาบถในการปฏิบัติสมาธิกรรมฐาน ว่า ภิกษุเมื่อเดิน ก็รู้ชัดว่า ‘เราเดิน’ เมื่อยืน ก็รู้ชัดว่า ‘เรายืน’ เมื่อนั่ง ก็รู้ชัดว่า ‘เรานั่ง’ หรือเมื่อนอน ก็รู้ชัดว่า ‘เรานอน’ ภิกษุนั้น เมื่อดำรงกายอยู่โดยอาการใด ๆ ก็รู้ชัดกายที่ดำรงอยู่โดยอาการนั้น ๆ เป็ฯการพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างนี้แล (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๔)

ดำรงความสัตย์ :รักษาคำสัตย์ในองค์ที่ ๔ ของอุโบสถศีลข้อมุสาวาท มีถ้อยคำสัตย์ เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลกตลอดวันและคืน ตามนัยพระสูตร มาในอุโปสถวรรค หมวดว่าด้วยอุโบสถ สังขิตตุโปสถสูตร ว่าด้วยอุโบสถโดยย่อ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แผ่ไพศาลมาก ประการหนึ่งในข้อปฏิบัติอุโบสถนั้น คือ พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาว โลกอยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาด

SAMPLE

จากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ "ดำรงความสัตย์" มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวง ชาวโลกอยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม้นี้ เราชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลายและอยู่จำอุโบสถ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๔)

ดำรงสติ : กำหนดสติในการกำหนดอานาปานสติ มีสติกำหนดรู้การหายใจเข้า-ออก ทุกเมื่อ ตามนัยพระสูตร มาในกายานุปัสสนา การพิจารณากาย การกำหนดลมหายใจเข้าออก คือเมื่อภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง "ดำรงสติ" ไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้ายาว’ เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกยาว’ เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้าสั้น’ เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกสั้น’ สำเหนียกว่า ‘เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจเข้า’ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒)

ดำรงสติมั่น : ดำรงสติมั่นด้วยการตั้งสติในกรรมฐานต่อการกำหนดอิริยาบถน้อย-ใหญ่ ตามนัยพระสูตร มาในสุตตันตภาชนีย์ คำว่า "ดำรงสติมั่น" มุ่งเฉพาะกรรมฐานนั้น สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ นี้เรียกว่า สติ สตินี้เป็นอันภิกษุดำรงไว้มั่นแล้ว ตั้งไว้ดีแล้วที่ปลายจมูก หรือที่นิมิตเหนือริมฝีปาก เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ดำรงสติมั่น มุ่งเฉพาะกรรมฐาน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๓๗/๓๙๕)

ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า : ตั้งสติมุ่งตรงต่อกัมมัฏฐานกำหนดอาณาปานสติ กำหนดลมหายใจเข้าออกสั้นหรือยาวอยู่เฉพาะหน้า ตามนัยพระสูตร มาในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ใน กายานุปัสสนา การพิจารณากาย หมวดลมหายใจเข้าออก คือ ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปอยู่ในป่า ไปอยู่ที่โคนไม้ หรือที่เรือนว่าง นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้ายาว’ เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกยาว’ เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้าสั้น’ เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกสั้น’ สำเหนียกว่า ‘เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจเข้า’สำเหนียกว่า‘เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจออก’...ดังนี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๐๗/๑๐๒, วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๕, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๒๙๕)

ดำรงอยู่ใกล้นิพพาน :ภิกษุผู้ปฏิบัติในธรรม ๖ ประการ (ในคารวธรรม ๖) ย่อมไม่เสื่อม และดำรงอยู่ใกล้นิพพาน ตามนัยพระสูตร มาในปฐมอปริหานสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า เมื่อคืนนี้ เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาตนหนึ่งมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วพระเชตวัน เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ ไหว้แล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรม ๖ ประการนี้ ย่อม

เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อม "ดำรงอยู่ใกล้นิพพาน" ทีเดียว คือ ๑. ความเป็นผู้มีความเคารพในพระศาสดา ๒. ความเป็นผู้มีความเคารพในพระธรรม ๓. ความเป็นผู้มีความเคารพในพระสงฆ์ ๔. ความเป็นผู้มีความเคารพในสิกขา ๕. ความเป็นผู้มีความเคารพในความไม่ประมาท ๖. ความเป็นผู้มีความเคารพในปฏิสันถาร ดังนี้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๔๗๘ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๒๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๓/๔๘๐)

ดำรงอยู่ชั่วกัป :ดำรงอยู่ชั่วกัป การเสวยกรรมของพระเทวทัตที่ถูกอสัทธรรม ๘ ประการครอบงำ ย่ำยีจิต ไปตกนรก ดำรงอยู่ชั่วกัป ตามนัยพระสูตร มาในเทวทัตตวิปัตติสูตร ว่าด้วยวิบัติของพระเทวทัต คือ เทวทัตถูกอสัทธรรม ๘ ประการครอบงำย่ำยีจิต ต้องไปเกิดในอบาย ต้องไปเกิดในนรก ดำรงอยู่ชั่วกัป แก้ไขไม่ได้ อสัทธรรม ๘ ประการ นั้น คือ ๑. เทวทัตถูกลาภครอบงำย่ำยีจิต ต้องไปเกิดในอบาย ต้องไปเกิด ในนรก ดำรงอยู่ชั่วกัป แก้ไขไม่ได้ ๒. เทวทัตถูกความเสื่อมลาภครอบงำย่ำยีจิต ฯลฯ ๓. เทวทัตถูกยศครอบงำย่ำยีจิต ฯลฯ ๔. เทวทัตถูกความเสื่อมยศครอบงำย่ำยีจิต ฯลฯ๕. เทวทัตถูกสักการะครอบงำย่ำยีจิต ฯลฯ ๖. เทวทัตถูกความเสื่อมสักการะครอบงำย่ำยีจิต ฯลฯ ๗. เทวทัตถูกความปรารถนาชั่วครอบงำย่ำยีจิต ฯลฯ ๘. เทวทัตถูกความมีมิตรชั่วครอบงำย่ำยีจิต ต้องไปเกิดในอบาย ต้องไป เกิดในนรก ดำรงอยู่ชั่วกัป แก้ไขไม่ได้ ดังนี้ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗/๒๐๗. องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘/๒๑๑)

ดำรงอยู่ได้นาน :ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นานของตระกูลที่ปฏิบัติในธรรม ๔ ประการ คือแสวงหาสิ่งที่หายไป ซ่อมแซมของเก่า บริโภคพอประมาณ และมีศีล ตามนัยพระสูตร มาในกุลสูตร ว่าด้วยตระกูลที่ตั้งอยู่ได้นานหรือไม่ได้นาน ด้วยสาเหตุเหล่านี้ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโภคทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้นาน เพราะเหตุ ๔ ประการ หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น คือ ๑. แสวงหาพัสดุที่หายไป ๒. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า ๓. รู้จักประมาณในการบริโภค ๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน ดังนี้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕)

ดำรงอยู่ในธรรม :ตั้งอยู่ในธรรม บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ ประการ โดย มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ตามนัยพระสูตร มาในปัญจสตทารกวัตถุ เรื่องเด็กน้อย ๕๐๐ คน เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่เด็กน้อย ๕๐๐ คน ว่า บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีลและทัสสนะ (โลกุตตรธรรม ๙) กล่าวคำสัตย์ ทำหน้าที่ของตน ดำรงอยู่ในธรรม ย่อมเป็นที่รักของประชาชน (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒๑๗/๑๐๐ ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๑๔๒)

ดำรงอยู่ในนรก :ไปเกิดในนรก ผู้ปฏิบัติในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกฝังไว้ ตามนัยพระสูตร มาในปฐมนิรยสัคคสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในนรกและสวรรค์ ความบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรก

SAMPLE

เหมือนถูกนำไปฝังไว้ บุคคลบางคนในโลกนี้ ๑. เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ๒. เป็นผู้ลักทรัพย์ ๓. เป็นผู้ประพฤติผิดในกาม ๔. เป็นผู้พูดเท็จ ๕. เป็นผู้พูดส่อเสียด ๖. เป็นผู้พูดคำหยาบ ๗. เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ ๘. เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ๙. เป็นผู้มีจิตพยาบาท ๑๐. เป็นมิจฉาทิฏฐิ ดังนี้ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๑/๓๔๖)

ดำรงอยู่ในสวรรค์ :ไปเกิดในสวรรค์ ผู้ปฏิบัติในกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ ตามในพระสูตร มาในปฐมนิรยสัคคสูตร กล่าวถึงบางคนที่ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ได้แก่ ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เว้นจาการเท็จ พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด พูดเพ้อเจ้อ เว้นจากการเพ่งเล็งในทรัพย์สินของผู้อื่น จากการพยาบาท มีสัมมาทิฏฐิ ดังนี้ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๑/๓๔๗)

ดำริ : คิดตามที่ตนปรารถนา ไม่ดำริตามที่ตนไม่ปรารถนา ถึงความเชี่ยวชาญในจิตในแนวทางแห่งการตรึกตรองทั้งหลาย ตามนัยพระสูตร มาในวัสสการพราหมณ์ กล่าวถึงการบัญัติบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการว่า หนึ่งใน ๔ นั้น คือ บุคคลในโลกนี้ ปรารถนาจะตรึกตรองเรื่องใดก็ตรึกตรองเรื่องนั้น ไม่ปรารถนาจะตรึกตรองเรื่องใด ก็ไม่ตรึกตรองเรื่องนั้น ปรารถนาจะดำริเรื่องใด ก็ดำริเรื่องนั้น ไม่ปรารถนาจะดำริเรื่องใด ก็ไม่ดำริเรื่องนั้น ถึงความเชี่ยวชาญในจิตในแนวทางแห่งการตรึกตรองทั้งหลาย ดังนี้ (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๕/๕๖)

ดำริชอบ : สัมมาสังกัปปะ บริขารแห่งสมาธิเพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งสัมมาสมาธิ คือความดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) ตามนัยพระสูตร มาในชนวนสภสูตร เรื่องบริขารแห่งสมาธิ ๗ ประการ หนึ่งในนั้น คือ ความดำริชอบ ความว่ามพวกเทพชั้นดาวดึงส์ผู้เจริญเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติบริขารแห่งสมาธิ ๗ ประการนี้ แม้ที่ทรงบัญญัติอย่างดี ก็เพียงเพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งสัมมาสมาธิ คือ ดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) ดังนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔) ; ดูเทียบ ที.ปา. ๑๑/๓๓๐/๒๒๑, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๘/๒๘, อง.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๕/๖๘)

ดิน : ชื่อธาตุอย่างหนึ่งในธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม, วัตถุธาตุของพื้นโลกที่ใช้สำหรับปลูกพืชผลหรือปั้นสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น; แผ่นดิน เช่น เทวดาเดินดิน เครื่องตัดสินผู้ไปเกิดในที่เลวหรือที่ดีด้วยการวัดจากการเกลียดดินหรือชอบดิน ติเตียนหรือสรรเสริญดิน ถ้าติเตียนก็ไปเกิดในที่เลว ถ้าสรรเสริญก็ไปเกิดในที่ดี ตามนัยพระสูตร มาในพรหมนิมันตนิกสูตร เรื่องมารเข้าสิงกายพรหม ครั้งนั้น มารใจบาปเข้าสิงกายพรหมปาริสัชชะผู้หนึ่ง แล้วกล่าวกับเราว่า ‘ภิกษุ ภิกษุ อย่ารุกรานพกพรหมนี้เลย เพราะว่า

พรหมผู้นี้เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ คณะพรหมฝ่าฝืนไม่ได้ เป็นผู้สร้างโลก นิรมิตโลก สมณพราหมณ์พวกก่อนท่าน เป็นผู้ติเตียนดิน เกลียดดิน เป็นผู้ติเตียนน้ำ เกลียดน้ำ เป็นผู้ติเตียนไฟ เกลียดไฟ เป็นผู้ติเตียนลม เกลียดลม เป็นผู้ติเตียนสัตว์ เกลียดสัตว์ เป็นผู้ติเตียนเทวดา เกลียดเทวดา เป็นผู้ติเตียนปชาบดี เกลียดปชาบดี เป็นผู้ติเตียนพรหม เกลียดพรหมในโลก หลังจากตายแล้วสมณพราหมณ์เหล่านั้นจะไปเกิดในพวกที่เลว แต่ตรงกันข้ามสมณพราหมณ์ที่สรรเสริญดิน ชมเชยดิน เป็นผู้สรรเสริญน้ำ ชมเชยน้ำ เป็นผู้สรรเสริญไฟ ชมเชยไฟ เป็นผู้สรรเสริญลม ชมเชยลมสรรเสริญปชาบดี ชมเชยปชาบดี เป็นผู้สรรเสริญพรหม ชมเชยพรหม หลังจากตายแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้น จะไปเกิดในพวกที่ดี (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๒/๕๓๘)

ดิน, บาตร : บาตรที่ทำด้วยดิน บาตรที่พระพุทธทรงอนุญาต ห้ามใช้บาตรอื่น ๆ จากนี้ รูปใดใช้ต้องอาบัติทุกกฏ ตามนัยพระสูตร มาในขุททกวัตถุ เรื่องพระฉัพพัคคีย์ใช้บาตรชนิดต่าง ๆ พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้บาตรชนิดต่าง ๆ คือ บาตรทองคำ บาตรเงิน คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม” ภิกษุเหล่านั้นจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้บาตรทองคำ ... ไม่พึงใช้บาตรเงิน ... ไม่พึงใช้บาตรแก้วมณี ... ไม่พึงใช้บาตรแก้วไพฑูรย์ ... ไม่พึงใช้บาตรแก้วผลึก ... ไม่พึงใช้บาตรสัมฤทธิ์ ... ไม่พึงใช้บาตรกระจก ... ไม่พึงใช้บาตรดีบุก... ไม่พึงใช้บาตรตะกั่ว ... ไม่พึงใช้บาตรทองแดง รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบาตร ๒ ชนิด คือ บาตรเหล็ก บาตรดิน”อ้างอิง (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๒/๑๙)

ดิ้นรน : อาการที่จิตไม่สงบนิ่ง จิตที่ดิ้นรนไปในอารมณ์ทั้ง ๖ มี รูปารมณ์ เป็นต้น หรือการยินดีในกามคุณ ๕ เมื่อถูกพรากจากกามคุณ ๕ ให้หยุดนิ่งอยู่ในวิปัสสนากัมมัฏฐาน ก็จะดิ้นรนไปมา ตามนัยพระสูตร มาในจิตตวรรค หมวดว่าด้วยการฝึกจิต เรื่องพระเมฆิยเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระเมฆิยเถระ ว่า จิตที่ "ดิ้นรน" กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ผู้มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้ เหมือนช่างศรดัดลูกศรให้ตรง ฉะนั้น จิตนี้ย่อมดิ้นรนไปมา เหมือนปลาที่ถูกยกขึ้นจากน้ำโยนไปบนบก ฉะนั้น ผู้มีปัญญาจึงควรละบ่วงแห่งมาร (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓๓/๓๕)

ดินเหนียว : ชื่อดินที่มีลักษณะเหนียวใช้ปั้นได้ เรียกว่า ดินเหนียว อุปมาการประกอบกันเข้าของอุปกรณ์การสร้างเรือน จึงเป็นเรือน ฉันใด กายต้องอาศัยกระดูก เอ็น เนื้อหนังมาประกอบกันเข้า จึงเรียกว่า รูป ฉันนั้น การปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้าก็เช่นเดียวกัน ถ้าปฏิบัติตามครบถ้วนแล้ว ย่อมได้ในสิ่งที่ตนต้องการ ตามนัยพระสูตรมาในมหาหัตถิปโทปมสูตร เรื่องปฏิจจสมุปปันนธรรม พระพุทธเจ้าตรัสเปรียบเทียบ

SAMPLE

ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อากาศอาศัยไม้ เถาวัลย์ หญ้า และ "ดินเหนียว" มาประกอบเข้ากันจึงนับว่า ‘เรือน’ แม้ฉันใด อากาศอาศัยกระดูก เอ็น เนื้อและหนังมาประกอบเข้าด้วยกันจึงนับว่า ‘รูป’ ฉันนั้น อีกนัยหนึ่งท่านตรัสปรียบเหมือนช่างหม้อหรือลูกมือช่างหม้อผู้ชำนาญ เมื่อนวด "ดินเหนียว" ดีแล้วพึงทำภาชนะที่ต้องการเช่นเดียวกับที่ภิกษุปฏิบัติธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนแล้ว ย่อมได้ตามที่ตนต้องการ ฉันนั้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๖/๓๓๘ ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๔/๓๐๑)

ดิบ : ยังไม่สุก หมายถึงสิ่งที่ยังไม่ได้ทำให้สำเร็จรูปหรือยังไม่ได้เปลี่ยนรูป เช่น มะม่วงดิบ, ยังไม่สุกด้วยไฟ เช่น เนื้อดิบ ข้าวดิบ อุปมาความดิบของผลมะม่วง ๔ ชนิดกับบุคคล ๔ จำพวก ตามนัยอภิธรรม มาในจตุกกปุคคลบัญญัติ ในบทมาติกานั้น บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วง ๔ จำพวก คือ๑. มะม่วงดิบแต่ผิวสุก ๒. มะม่วงสุกแต่ผิวดิบ ๓. มะม่วงดิบและผิวดิบ ๔. มะม่วงสุกและผิวสุก บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วง ๔ จำพวก เหล่านี้มีปรากฏอยู่ในโลกอย่างนี้เหมือนกัน (องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๐๕/๑๖๐-๖๑, อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๑๕๙/๑๙๐)

ดิรัจฉาน : สัตว์เว้นจากมนุษย์ เช่นหมู หมา วัว ควาย คติหรือฐานะของสรรพสัตว์ที่จะไป ๒ คติ หรือฐานะ คือ เทวดาหรือมนุษย์ และนรกหรือกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ตามนัยพระสูตรมาในพาลวรรค เรื่อง คติและฐานะ ๒ อย่างเป็นต้น คติและฐานะที่ ๑ ผู้มีการงานปกปิดไว้ พึงหวังได้คติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือนรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ผู้มีการงานไม่ปกปิดไว้พึงหวังได้คติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ เทวดาหรือมนุษย์ คติและฐานะที่ ๒ ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิพึงหวังได้คติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๗/๗๕)

ดิรัจฉานกถา :เรื่องราวของสัตว์เดรัจฉาน เป็นเรื่องที่สนทนากันดังอื้ออึงของปริพาชกเรื่อง กองทัพ เรื่องภัย การรบ ข้าว น้ำ เป็นต้น ถึงความเจริญและความเสื่อม ตามนัยพระสูตร มาในอุทุมพริกสูตร ว่าด้วยการบันลือสีหนาทที่อุทุมพริการาม เกี่ยวกับปริพาชกชื่อนิโครธ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้น ปริพาชกชื่อนิโครธอาศัยอยู่ในปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกาพร้อมกับ ปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ คน เวลานั้น นิโครธปริพาชกนั่งอยู่กับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ ผู้กำลังสนทนากันด้วยเสียงดังอื้ออึงถึง "ดิรัจฉานกถา" ต่าง ๆ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจรเรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ...เรื่อง ความเจริญและความเสื่อม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๐/๓๕. ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๒/๓๖)

SAMPLE

ดิรัจฉานภูมิ : ภูมิของสัตว์ที่ไปเกิด ภูมิหรือภพที่ผู้เป็นพรหมจรรย์ มีพระขีณาสพผู้ละความตายได้ ผู้เข้าถึงกระแสพระนิพพานได้จะไม่ไปสู่ภูมินี้ (เดรัจฉานภูมิ) ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้เป็นเพียงผู้มีส่วนได้รับผลบุญ ตามนัยพระสูตร มาในอันธกวินทสูตร ว่าด้วยเรื่องอันธกวินทคาม เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อันธกวินทคาม แคว้นมคธ สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่งอยู่ในที่แจ้ง ในราตรีอันมืดมิดและฝนกำลังตกประปรายอยู่ ครั้นเมื่อราตรีผ่านไป ท้าวสหัมบดีพรหมมีวรรณะงดงามยิ่งนักเปล่งรัศมีให้สว่างทั่วอันธกวินทคาม ภิกษุกราบทูลว่า ข้าพระองค์กลัวมุสาวาท จึงไม่อาจคำนวณด้วยใจของข้าพระองค์ได้ว่า ‘เรื่องนี้ข้าพระองค์ได้เห็นแล้วแน่’ ข้าพระองค์ไม่กล่าวว่า ‘ในเรื่องนี้เป็นอย่างนี้ ในเรื่องนี้เป็นอย่างนี้’ ในพรหมจรรย์หนึ่งมีพระขีณาสพผู้ละความตายได้ ๑,๐๐๐ รูป พระเสขะมากกว่า ๕๐๐ รูปไป ๑๐ รูปบ้าง ๑๐๐ รูปบ้าง และผู้ถึงกระแสนิพพานทั้งหมดไม่ไปสู่ "ดิรัจฉานภูมิ" ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้ล้วนเป็นผู้มีส่วนได้รับผลบุญ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๔/๒๕๕)

ดิรัจฉานวิชา : การเรียนวิชาที่ไม่มีประโยชน์ เป็นดังการปฏิบัติของชาวบ้านผู้บริโภคกาม ตามนัยพระวินัย มาใน สิกขาบทที่ ว่าด้วยการเรียนดิรัจฉานวิชา เรื่องภิกษุณีฉัพพัคคีย์ ครั้งนั้น พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์เรียนดิรัจฉานวิชา ชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนภิกษุณีจึงเรียนดิรัจฉานวิชาเหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโภคกามเล่า” ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินคนเหล่านั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนา ครั้นแล้ว ภิกษุณีนอกนั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ จึงมีพระบัญญัติว่า ก็ภิกษุณีใดเรียนดิรัจฉานวิชา ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๑๓/๒๕๙)

ดี : อวัยวะภายในของคนและสัตว์ที่บรรจุน้ำข้นสีเขียว มีรสขม ซึ่งออกจากตับ สำหรับช่วยย่อยอาหาร เรียกน้ำข้นสีเขียว มีรสขม ออกจากตับ สำหรับช่วยย่อยอาหารว่าน้ำดี ภิกษุผู้ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส บรรลุเจโตสมาธิ ทำให้ตั้งมั่นพิจารณากายนี้โดยอนุโลมปฏิโลมโดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีอาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง.... เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มาในสัมปสาทนียสูตร เทศนาเรื่องทัสสนสมาบัติ เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องทัสสนสมาบัติก็นับว่ายอดเยี่ยม คือ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัย การใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ย่อมพิจารณากายนี้ ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก

SAMPLE

ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า “ดี” เสลด หนอง....ดังนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙)

ดี, อวัยวะ : อวัยวะภายในของคนและสัตว์ที่บรรจุน้ำข้นสีเขียว มีรสขม ซึ่งออกจากตับ สำหรับช่วยย่อยอาหาร เรียกน้ำข้นสีเขียว มีรสขม ออกจากตับ สำหรับช่วยย่อยอาหารว่า น้ำดี ดีที่เป็นอวัยวะอย่างหนึ่งในร่างกายของภิกษุผู้อยู่ป่าผู้เดียว จะพึงกำเริบนอกจากอาการอื่น ๆ มีเสมหะ ลมพิษ การย่อยของอาหาร เป็นต้น ตามนัยพระสูตรมาในปฐมอนาคตภยสูตร ว่าด้วยภัยในอนาคต คือว่า ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคต ไม่ควรเป็นผู้ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่า จงพิจารณาเห็นดังนี้ว่า บัดนี้ เราอยู่ในป่า ผู้เดียว เราเมื่ออยู่ในป่าผู้เดียว พึงพลาดหกล้มก็ได้ ภัตตาหารที่เราฉันแล้วไม่พึงย่อยก็ได้ "ดี" ของเราพึงกำเริบก็ได้ เสมหะของเรา พึงกำเริบก็ได้ หรือลมมีพิษดังศัสตราของเราพึงกำเริบก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น ดังนี้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๗/๑๓๙)

ดีบุก, บาตร : บาตรที่ไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้ ปรับอาบัติภิกษุผู้ใช้ด้วยอาบัติทุกกฎ ตามนัยพระสูตร มาในขุททกวัตถุ เรื่องพระฉัพพัคคีย์ใช้บาตรชนิดต่าง ๆ เมื่อพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้บาตรชนิดต่าง ๆ คือ บาตรทองคำ บาตรเงินคนทั้งหลายตำหนิ ประณามโพนทะนาว่า “ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม”ภิกษุเหล่านั้นจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้บาตรทองคำ ... ไม่พึงใช้บาตรเงิน ... ไม่พึงใช้บาตรแก้วมณี ...ไม่พึงใช้บาตรแก้วไพฑูรย์ ... ไม่พึงใช้บาตรแก้วผลึก ... ไม่พึงใช้บาตรสัมฤทธิ์ ... ไม่พึงใช้บาตรกระจก ... ไม่พึงใช้ "บาตรดีบุก"รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฎ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๒/๑๙)

ดีปลี : ชื่อไม้เถา มีหลายชนิด มีราก ตามข้อของลำต้นเพื่อยึดเกาะ ผลอัดแน่นเป็นช่อ ทุกส่วนมีกลิ่นโดยเฉพาะผลกลิ่นหอมฉุน รสเผ็ดร้อนใช้เป็นเครื่องเทศและทำยาได้ น้ำข้าวที่ปรุงผสมด้วยดีปลีของหญิงผู้ถวายด้วยจิตใจที่เลื่อมใสในพระผู้มีภาคเจ้า มีอานิสงส์เหนือกว่าเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ตามนัยพระสูตร มาในกัญชิกทายิกาวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายน้ำข้าวปรุงผสมผลพุทราอบ ความว่า เราผู้มีจิตเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคผู้ปฏิบัติตรง จึงได้ถวายน้ำข้าวผสมด้วย "ดีปลี" กระเทียม และรากผักชี การที่นารีผู้มีเรือนร่างงามทุกส่วนสัด สามีมองไม่เบื่อ ได้ครองความเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดินั้น ยังไม่เทียบเท่าเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งการถวายน้ำข้าวครั้งเดียว (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๒๔/๘๔)

SAMPLE

ดีละ : เป็นคำอุทาน เป็นการตรัสตอบสรรเสริญภิกษุผู้ถามปัญหาว่า โลกอันอะไรนำไป อะไรชักนำไป บุคคลลุอำนาจอะไรเกิดขึ้น ตามนัยพระสูตร มาในอุมมัคคสูตร ว่าด้วยผู้มีปัญญาใฝ่รู้ เมื่อภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โลกอันอะไรหนอแลนำไป โลกอันอะไรชักนำมา และบุคคลย่อมลุอำนาจ อะไรที่เกิดขึ้น” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดีละ ดีละ ภิกษุ ปัญญาใฝ่รู้ของเธอดีนัก ปฏิภาณดีนัก สอบถามเข้าที เธอถามอย่างนี้ว่า ‘โลกอันอะไรหนอแลนำไป โลกอันอะไรชักนำมา และบุคคลย่อมลุอำนาจอะไรที่เกิดขึ้นหรือ” (อง.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๘๖/๒๖๖. องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๘๖/๔๐๖)

ดื่ม: กินของเหลวเช่นน้ำน้ำดื่มที่นางเทพนารีขมีขมันถวายภิกษุหลายรูปผู้เหน็ดเหนื่อยกระหายน้ำ เธอได้อานิสงส์คือได้พบแม่น้ำหลายสาย มีกระแสไสเย็น ดารดาษด้วยสวนดอกไม้ มีบัวขาวมากมาย ตามนัยพระสูตร มาในปฐมนาควาวิมาน ชาติก่อนของเทพนารีคนหนึ่ง เธอเกิดเป็นมนุษย์ อยู่ในหมู่มนุษย์ในมนุษยโลก ได้เห็นภิกษุหลายรูปผู้เหน็ดเหนื่อยกระหายน้ำ จึงขมีขมันถวายน้ำให้ท่านดื่ม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ผู้ใดแลขมีขมันถวายน้ำให้ภิกษุหลายรูป ผู้เหน็ดเหนื่อยกระหายน้ำได้ดื่ม ย่อมได้อานิสงส์คือ แม่น้ำหลายสายมีกระแสน้ำใสเย็น มากไปด้วยสวนไม้ดอก มีบัวขาวอยู่มากมาย ย่อมเกิดแก่ผู้นั้น ดังนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๗/๙)

ดื้อรั้น : ดื้อดันทุรัง การช่วยให้ภิกษุรูปหนึ่งผู้ต้องอาบัติแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลเป็นเรื่องสำคัญกว่า เพราะไม่ทำให้ตนลำบาก แม้คนอื่นจะโกรธ และดื้อรั้น ตามนัยพระสูตร มาในกินติสูตร กล่าวถึงการแก้ปัญหาให้แก่ภิกษุด้วยผู้ต้องอาบัติใด ๆ ความว่า ถ้าเธอทั้งหลายมีความเห็นอย่างนี้ว่า 'ความไม่ลำบากจักมีแก่เรา และความขัดใจจักมีแก่บุคคลอื่น เพราะบุคคลอื่นเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ดื้อรั้น สละคืนได้ง่าย และเราสามารถจะให้เขาออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลได้ ก็เรื่องความขัดใจของบุคคลอื่นนี้เป็นเรื่องเล็กน้อย ส่วนเรื่องที่เราสามารถจะให้เขาออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลนั้น เป็นเรื่องใหญ่กว่า' ถ้าเธอทั้งหลายมีความเห็นอย่างนี้ ก็ควรกล่าวหา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙/๔๗)

ดุม : ส่วนกลางของล้อเกวียนหรือล้อรถที่มีรูสำหรับสอดเพลา เครื่องกลัดหรือยึดส่วนต่าง ๆ ของเสื้อผ้าไม่ให้แยกออกจากกัน ทำเป็นรูปต่าง ๆ มักมีรังดุม สำหรับขัดหรือบางทีก็ติดเป็นเครื่องประดับ, กระดุม ลูกกระดุม หรือ ลูกดุม ก็เรียก คุณลักษณะประกอบของจักรแก้วอันเป็นทิพย์ มีกำ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม ได้กลับมาเมื่อพระโอรสประพฤติจักรวรรดิวัตร รักษาอุโบสถ ตามนัยพระสูตร มาใน จักกวัตติสูตร เรื่องพระเจ้า

SAMPLE

จักรพรรดิทัฬหเนมิ เมื่อพระเจ้าทัฬหเนมิทรงสั่งสอนพระกุมารผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในเรื่องการครองราชย์เรียบร้อยแล้ว พระองค์เสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อพระราชฤๅษีผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ได้อันตรธานไป ราชบุรุษคนหนึ่งเข้าไปเฝ้ากษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ได้กราบทูลดังนี้ว่า ‘ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอพระองค์ทรงทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว’ ขณะนั้น เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว ท้าวเธอทรงเสียพระทัย ทรงแสดงความเสียพระทัยให้ปรากฏ จึงเสด็จเข้าไปหาพระราชฤๅษีถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลดังนี้ว่า ‘ขอพระองค์ทรงทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว’ พระราชฤๅษีจึงตรัสว่า ‘ลูก เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว เจ้าอย่าเสียใจและอย่าแสดงความเสียใจให้ปรากฏเลยด้วยว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ หาใช่เป็นทรัพย์สมบัติที่เป็นมรดกสืบมาจากบิดาของเจ้าไม่ ขอให้ลูกประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐเถิด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล คือ เมื่อลูกประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ สนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีกำ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง’ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๓/๖๒)

ดุร้าย: อาการของยักษ์ (อมนุษย์) ผู้ไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช เสนาบดีของท้าวมหาราช ผู้ช่วยเสนาบดีของท้าวมหาราช เช่นเดียวกับมหาโจรไม่เชื่อฟังพระราชาผู้ปกครองแคว้นมคธ ไม่เชื่อฟังเสนาบดี ผู้ช่วยเสนาบดี ตามนัยพระสูตร มาในอาฏานาฏิยสูตร เกี่ยวกับความไม่เชื่อฟังของยักษ์ต่อท้าวมหาราช ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ มีอมนุษย์ทั้งหลาย ที่ดุร้าย โหดเหี้ยม ทำเกินเหตุอมนุษย์เหล่านั้นไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังเสนาบดี ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของท้าวมหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์เหล่านั้น เรียกว่า เป็นศัตรูของท้าวมหาราช อีกนัยหนึ่ง มาในอุปัฏฐานวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ตั้งใจปฏิบัติมารดาบิดาของสามี ว่านางมีนิสัยไม่ริษยา ตั้งใจปฏิบัติแม่ผัวและพ่อผัวซึ่งทั้งดุร้าย โกรธง่ายและหยาบคาย จึงเป็นผู้ไม่ประมาทตามปกตินิสัยของตน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๒/๒๓๐)

ดุริยเทพ : เทพนักดนตรี หมู่ดุริยเทพที่มาบรรเลงในท่ามกลางปทุมชาติบานสะพรั่งแก่นางผู้ถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาทพระยุคลบาทแล้วนั่งราบกับพื้น มีจิตยินดีทำอัญชลีแด่พระองค์ ตามนัยพระสูตร มาในนาควิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระพุทธเจ้า พระวังคีสเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เธอประดับองค์ทรงเครื่องแล้ว ขึ้นคชสารตัวประเสริฐ ประดับแก้วและทอง มีข่ายทองคลุมตระพอง นั่งหลังคชสารเหาะมาที่นี้ มีสระโบกขรณีเนรมิต มีน้ำใสสะอาด

ดารดาษด้วยปทุมชาติมีดอกบานสะพรั่ง ในดอกปทุมทุกดอก มีหมู่ "ดุริยเทพ" บรรเลงเพลง เมื่อเธอเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้ เพราะบุญอะไร เธอจึงมีอานุภาพรุ่งเรืองและมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ เทพธิดาตอบว่า ดิฉันได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่กรุงพาราณสี ได้ถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระองค์ ถวายอภิวาทพระยุคลบาทแล้วนั่งอยู่บนพื้นดิน มีจิตยินดีได้ทำอัญชลีแด่พระองค์แล้ว (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๐๖/๘๑, ๙๖๒/๑๑๗)

ดุริยางค์ : เครื่องดีดสีตีเป่าเป็นเครื่องดนตรีในวิมานของเทพบุตรที่งดงาม น่าชอบใจ มีข้าวน้ำอุดมสมบูรณ์ มีหมู่เทพอัปสรห้อมล้อม กึกก้องด้วยเสียงตะโพน เปิงมางและดุริยางค์ ตามนัยพระสูตร มาในเสริสสกวิมาน ว่าด้วยวิมานไม้ซีกที่เกิดขึ้นแก่เจ้าปายาสิ เมื่อพ่อค้าถามเทพบุตรว่า วิมานของท่านนี้สว่างไสวด้วยทองชมพูนุทชั้นเยี่ยม ทุกส่วนของวิมานเกลี้ยงเกลาดี ประกอบด้วยบันไดและพื้นน่าพอใจ มั่นคง งดงาม มีส่วนประกอบกลมกลืน ชวนพิศอย่างยิ่ง น่าชอบใจ ภายในวิมานแก้ว มีข้าวน้ำอุดมสมบูรณ์ ตัวท่านมีหมู่เทพอัปสรห้อมล้อม กึกก้องด้วยเสียงตะโพน เปิงมางและ "ดุริยางค์" เป็นผู้ที่ทวยเทพนอบน้อมแล้วด้วยการชมเชยและกราบไหว้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๔๕/๑๕๗)

ดุษณีภาพ: อาการนิ่งซึ่งแสดงถึงการยอมรับ เป็นคำขอร้องอ้วนวอนของพระสัจจะนิครนถ์ที่กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงรับนิมนต์เพื่อฉันในวันพรุ่งนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ ตามนัยพระสูตร มาในจูฬสัจจกสูตร เรื่องสัจจกะนิครนถบุตรถวายภัตตาหาร คือ สัจจกะนิครนถบุตรได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพเจ้าเป็นคนคอยกำจัดคุณผู้อื่น เป็นคนคะนองวาจา ได้เข้าใจพระดำรัสของท่านพระโคดมว่า ‘ตนสามารถรุกรานได้ด้วยถ้อยคำของตน’ บุรุษมาปะทะช้างซับมันเข้าก็ดี พบกองไฟที่กำลังลุกโชนก็ดี พบงูพิษที่มีพิษร้ายก็ดี ยังพอเอาตัวรอดได้บ้าง แต่พอมาพบท่านพระโคดมเข้าแล้ว ไม่มีใครเอาตัวรอดได้เลย ข้าพเจ้าเป็นคนคอยกำจัดคุณผู้อื่น เป็นคนคะนองวาจา ได้เข้าใจพระดำรัสของท่านพระโคดมว่า ‘ตนสามารถรุกรานได้ด้วยถ้อยคำของตน’ ขอท่านพระโคดมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จงรับนิมนต์เพื่อฉันในวันพรุ่งนี้เถิด” พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดย "ดุษณีภาพ" (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๒/๔๐๐)

ดุสิต, เทพชั้น : เทพบนสวรรค์ชั้นดุสิตร่วมกันกระจายข่ายการประกาศธรรมจักรของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตามนัยพระสูตร มาในปัญจวัคคิยกถา เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะกระจายข่าวว่า “นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี

SAMPLE

อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้” ทวยเทพชั้นจาตุมหาราช สดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไป ฯลฯ ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ สดับเสียงของทวยเทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไป ฯลฯ ทวยเทพชั้นยามา...ทวย "เทพชั้นดุสิต"... ทวยเทพชั้นนิมมานรดี... ทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ... (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๗/๒๔. ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๑/๒๑๗)

ดุสิต, เทวโลก :เทวโลกชั้นดุสิต ที่พระองค์เสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดาเพื่อเป็นคณาจารย์ พระศาสดาทรงทำหมู่คณะให้ออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศล ตามนัยพระสูตร มาในสารีปุตตสุตตนิทเทส ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระคณาจารย์ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้เสด็จจากภพดุสิตมาเป็นพระคณาจารย์ พระผู้มีพระภาคทรงจุติจากหมู่ "เทพชั้นดุสิต" ทรงมีสติสัมปชัญญะ เสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดารวมความว่า ได้เสด็จจากภพดุสิตมาเป็นพระคณาจารย์ อย่างนี้บ้าง อีกนัยหนึ่ง เหล่าเทพตรัสเรียกว่า ชาวดุสิต เทพเหล่านั้น ยินดี พอใจ ชอบใจเบิกบานใจ เกิดปีติโสมนัสว่า พระศาสดาเสด็จจากเทวโลกชั้นดุสิตมาเป็นพระคณาจารย์ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๐/๕๓๗ องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๗)

ดุสิตปราสาท :เรือนมียอดเป็นชั้น ๆ สำหรับเป็นที่ประทับของ พระเจ้าแผ่นดินหรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปราสาทในกลุ่มปราสาท ๓ หลัง คือดุสิตปราสาท สันดุสิตปราสาท และสันตุฏฐปราสาท ตามนัยพระสูตร มาในโกนาคมนพุทธวงศ์ ว่าด้วยพระประวัติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ในอดีตชาติ เป็นพระราชาประทับในกรุงชื่อว่าโสภวดี กษัตริย์พระนามว่าโสภะ ตระกูลใหญ่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็อยู่ในนครนั้น ยัญญทัตตพราหมณ์นั้นเป็นพุทธบิดา นางพราหมณีชื่อว่าอุตตราเป็นพระมารดา พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๓,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ ดุสิตปราสาท สันดุสิตปราสาท และสันตุฏฐปราสาท (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๗๑๐)

ดูฤกษ์: ดูหมอ พยากรณ์ดวงดาว ลักษณะเดรัจฉานวิชา เป็นการเลี้ยงชีพที่ผิด พระสมณโคดมทรงเว้นขาดการเลี้ยงชีพผิดจากเดรัจฉานวิชานี้ ตามนัยพระสูตร มาในพรหมชาลสูตร ส่วนมหาศีล เมื่อพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ดูฤกษ์ยาตราทัพว่า พระราชาจักเสด็จหรือไม่เสด็จ พระราชาในอาณาจักรจักทรงยกทัพเข้าประชิด พระราชานอกอาณาจักรจักทรงล่าถอย .....ชัยชนะจักตกเป็นของพระราชาในอาณาจักร ความปราชัยจักมีแก่พระราชานอกอาณาจักร พระราชาองค์นี้จักทรงชนะ พระราชาองค์นี้จักทรงพ่ายแพ้ ดังนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓/๙ ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐๗/๗๐)

SAMPLE

ดูแลปรนนิบัติ: หน้าที่ของศิษย์ที่พึงดูแลปรนนิบัติอาจารย์ด้วยองค์ ๕ มีการลุกขึ้นยืนรับ คอยรับใช้ เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มาในสิงคาลกสูตร เรื่องคหบดีบุตร ความว่า ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. ลุกขึ้นยืนรับ ๒. เข้าไปคอยรับใช้ ๓. เชื่อฟัง ๔. ดูแลปรนนิบัติ ๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓)

ดูหมิ่น : แสดงกิริยาท่าทาง พูดจา หรือเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร เป็นเชิงดูถูกว่ามีฐานะต่ำต้อยหรือไม่ดีจริงไม่เก่งจริงเป็นต้น, ดูหมิ่น หรือ ดูหมิ่นถิ่นแคลน ก็ว่าอาการที่ได้รับโทษด้วยถูกดูหมิ่นจากมิตรอำมาตย์ หรือดูหมิ่นจากการให้ หรือเพราะอยู่ร่วมกัน ตามนัยพระสูตร มาในสิงคาลกสูตร เรื่อง โทษแห่งการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๖ ประการ กล่าวคือ ๑. ผู้ชนะย่อมก่อเวร ๒. ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป ๓. เสียทรัพย์ทันตาเห็น ๔. ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้ ๕. ถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น ๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้

อีกนัยหนึ่ง มาใน ติกัณฑกีวรรค อวชานาติสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ให้แล้วดูหมิ่น ๕ จำพวก คือ ๑. บุคคลให้แล้วดูหมิ่น ๒. บุคคลดูหมิ่น เพราะอยู่ร่วมกัน ๓. บุคคลผู้เชื่อง่าย ๔. บุคคลผู้โลเล ๕.บุคคลผู้เขลา หลงงมงาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔ องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๑/๒๓๓)

ดูหมิ่นลาภของตน : กิริยาไม่พึงพอใจในลาภของตนที่หามาได้ด้วยลำแข้งดูหมิ่นลาภของตน ปรารถนาลาภของผู้อื่น ตามนัยพระสูตร มาในอัญญตรวิปักขเสวกภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุผู้คบฝ่ายผิดรูปใดรูปหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุที่เป็นฝักฝ่ายของพระเทวทัต ดังนี้ว่า ภิกษุไม่ควรดูหมิ่นลาภของตน ไม่ควรเที่ยวปรารถนาลาภของคนอื่น เมื่อภิกษุปรารถนาลาภของคนอื่น ย่อมไม่บรรลุสมาธิอันอัปปนาสมาธิ หรืออุปจารสมาธิ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓๖๕/๑๔๗ ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๕๗)

เด็ก : คนที่มีอายุยังน้อย เป็นการวัดความเป็นความโง่ หรือความฉลาด โดยตัดสินว่าบุคคลไม่รู้จักเถระหรือธรรมที่เป็นเถระแม้เกิดมาอายุเป็น ๑๐๐ ปี พูดคำไม่จริง ไม่อิงธรรม ถือว่าโง่เขลา แต่แม้ว่าเป็นเด็ก ยังเยาว์ แต่พูดจริง อิงประโยชน์ นับว่าเป็นผู้ฉลาด ตามนัยพระสูตร มาในทุติยอุรุเวลสูตร ว่าด้วยพุทธกิจในตำบลอุรุเวลา เราตถาคตได้มีความดำริว่า ‘บุคคลไม่รู้จักเถระหรือธรรมที่ทำให้เป็นเถระ’ ถึงแม้นับแต่เกิดมา บุคคลจะเป็นคนแก่มีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี เขาพูดไม่ถูกเวลา พูดคำไม่จริง พูดไม่อิงประโยชน์ พูดไม่อิงธรรม พูดไม่อิงวินัยพูดคำไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เหมาะแก่เวลา เขาย่อมถึงการ

SAMPLE

นับว่า ‘เป็นเถระผู้โง่เขลา’ โดยแท้ แต่ถึงแม้ว่าจะเป็นเด็ก ยังเป็นหนุ่มรุ่นเยาว์ มีผมดำสนิท ประกอบด้วยความเป็นหนุ่มแน่นอยู่ในปฐมวัย แต่เขาพูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำมีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์เหมาะแก่เวลา เขาย่อมถึงการนับว่า ‘เป็นเถระผู้ฉลาด’ โดยแท้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๕)

เด็กหญิง: คำนำหน้าชื่อเด็กผู้หญิงที่มีอายุไม่ถึง ๑๕ ปีบริบูรณ์ เป็นคำที่จะเกิดการวิปริต เกิดขึ้น เมื่อสมัยมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี เด็กหญิงอายุ ๕ ปี ก็มีสามีได้ และรสแห่งเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือ ก็จักหมดรสไป จะมีหญ้ากับแก้เป็นอาหาร ตามนัยพระสูตร มาในจักกวัตติสูตร กล่าวถึงเรื่องสมัยที่คนมีอายุขัย ๑๐ ปี ความว่า ภิกษุทั้งหลาย จักมีสมัยที่มีบุตรของมนุษย์เหล่านี้มีอายุขัย ๑๐ ปี ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี เด็กหญิงอายุ ๕ ปี ก็มีสามีได้ ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี รสเหล่านี้ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ จักอันตรธานไปสิ้น ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี หญ้ากับแก้จักเป็นอาหารอย่างดี ภิกษุทั้งหลายข้าวสาลี เนื้อ และข้าวสุก เป็นอาหารอย่างดีในบัดนี้ ฉันใด ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี หญ้ากับแก้ก็จักเป็นอาหารอย่างดี ฉันนั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๓, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๕/๗๗)

เด็กหนุ่ม : ชายที่มีอายุพ้นวัยเด็ก นับตามความนิยมตั้งแต่ ๑๕-๓๐ ปี เรียกชาย ที่ยังดูไม่แก่ตามวัย เช่น ดูยังหนุ่มอยู่ พระภิกษุหนุ่ม จำนวน ๓๐ รูป ซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของพระอานนท์ ลาสิกขาเป็นคฤหัสถ์ อธิบาย ตามนัยพระสูตร มาในจีวรสูตร ว่าด้วยจีวร สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปะพักอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เที่ยวจาริกไปในทักขิณาคิรีชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสัทธิวิหาริกของท่านพระอานนท์ ประมาณ ๓๐ รูป โดยมากยังเป็น "เด็กหนุ่ม" บอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์.... ดังนี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๖ สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๔๕/๑๙๙)

เด็กอ่อน: เด็กแรกเกิด คลอดจากแม่ เมื่ออริยสาวกรู้เรื่องใดที่ชัดเจนที่ผิดพลาดแล้ว ก็ระวังสำรวมโดยทันที เหมือนเด็กอ่อนที่นอนหงายถูกถ่านไฟก็รีบชักมือกลับทันที ตามนัยพระสูตร มาในโกสัมพิยสูตร เรื่องบุคคลผู้มีทิฏฐิ เป็นผู้มีสภาพอย่างไร บุคคลผู้มีทิฏฐิเป็นผู้มีสภาพอย่างนี้ คือ การออกจากอาบัติเช่นใดย่อมปรากฏ อริยสาวกต้องอาบัติเช่นนั้นก็รีบแสดง เปิดเผย ทำให้ชัดเจนอาบัตินั้นในสำนักศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีที่เป็นวิญญูชนทั้งหลาย ครั้นแสดง เปิดเผย ทำให้ชัดเจนแล้วก็สำรวมระวังต่อไป "เด็กอ่อน" ที่นอนหงาย มือหรือเท้าถูกถ่านไฟแล้วก็ชักมือหรือเท้ากลับทันที

SAMPLE

แม้ฉันใด บุคคลผู้มีทิฏฐิก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้มีสภาพอย่างนี้ คือการออกจากอาบัติเช่นใดย่อมปรากฏ อริยสาวกต้องอาบัติ พรหมจารีที่เป็นวิญญูชนทั้งหลาย ครั้นแสดง เปิดเผย ทำให้ชัดเจนแล้วก็สำรวมระวังต่อไป อริยสาวกนั้น ก็รู้ชัดอย่างนี้ว่า 'บุคคลผู้มีทิฏฐิ เป็นผู้มีสภาพเช่นใดถึงเราก็มีสภาพเช่นนั้น' (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๖/๕๓๔)

เดช : อำนาจ ความร้อน ไฟ กล่าวถึงความไม่แตกต่างกันของวรรณะทั้ง ๔ เท่ากับวิมุติกับวิมุตไม่แตกต่างกัน เท่ากับเดชเกิดขึ้นด้วยความเพียร ตามนัยพระสูตร มาในกัณณกัตถลสูตร เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศล ทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสภาพที่เป็นเหตุ ทั้งยังตรัสสภาพที่เป็นผลว่า 'วรรณะ ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) กษัตริย์ (๒) พราหมณ์ (๓) แพศย์ (๔) ศูทร จะพึงมีความผิดแผกแตกต่างกันบ้างไหม พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มหาบพิตร อาตมภาพกล่าวว่าวรรณะ ๔ จำพวกนี้ ไม่แตกต่างกันแม้แต่น้อย คือวิมุตติกับวิมุตติไม่แตกต่างกัน เปรียบเหมือนบุรุษผู้เก็บไม้สักแห้งมาก่อไฟ ให้ลุกโพลงขึ้น ต่อมาบุรุษอีกคนหนึ่งเก็บไม้สาละแห้งมาก่อไฟให้ลุกโพลงขึ้นต่อมาบุรุษอีกคนหนึ่งเก็บไม้มะม่วงแห้งมาก่อไฟให้ลุกโพลงขึ้นต่อมาบุรุษอีกคนหนึ่งเก็บไม้มะเดื่อแห้งมาก่อไฟ ให้ลุกโพลงขึ้น วรรณทั้ง ๔ นี้ ไม่มีความแตกต่างกันเลย มหาบพิตร เดชอันใดถูกความเพียรย่ำยีแล้ว เกิดขึ้นด้วยความเพียร ในเดชนั้นอาตมภาพไม่กล่าวว่าแตกต่างกัน คือวิมุตติกับวิมุตติไม่แตกต่างกัน ขอถวายพระพร" (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๐/๔๖๖)

เดชแห่งสมณะ : อำนาจของพระ เป็นเดชที่มีคุณค่าที่แม้ได้พบเห็นพรหมจารี เจรจากับพรหมจารี แต่มาละทิ้งเดชแห่งสมณะไป เทียบกับการได้สมาคมกับมิตร แต่ต่อมาไม่ได้สมาคมนั้นย่อมเสื่อมไป เหมือนข้าวกล้าที่สมบูรณ์ถูกน้ำพัดไป ตามนัยพระสูตร มาในนหินิกาชาดก เรื่องราวเกี่ยวกับการคบมิตรที่ต้องสมาคมกันประจำ ถ้าไม่แล้วก็เสื่อมไป ความว่า หากลูกจะได้พบเห็นพรหมจารีอีกได้เจรจากับพรหมจารีอีก ลูกก็จะละทิ้งเดชแห่งสมณะนี้โดยเร็วพลัน คือได้อย่างหนึ่งแล้วก็ทิ้งอีกอย่าง ดุจข้าวกล้าที่สมบูรณ์ถูกห้วงน้ำใหญ่พัดพาไป (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๕๕/๑๐)

เดรัจฉาน (นรก) :สัตว์เว้นจากมนุษย์ เช่นหมู หมา วัว ควาย คติของนรกหรือกำเนิดเดรัจฉานที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ตามนัยพระสูตร มาในโลกิจจสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามโลหิจจพราหมณ์ต่อไปว่า "เมื่อคิดเป็นศัตรู จะชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ หรือสัมมาทิฏฐิเล่า" เขาทูลตอบว่า "ชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ท่านพระโคดม" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เรากล่าวว่า มีคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดเดรัจฉาน" (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๐๙/๒๒๔ ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๐/๒๒๕)

SAMPLE

เดรัจฉานกถา,เดรัจฉานวิชา:เรื่องราวเกี่ยวกับสัตว์ เป็นลักษณะที่พระสงฆ์สนทนากันถึงเรื่อง กองทัพ การรบ เรื่องข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน ดอกไม้ ของหอม การพยากรณ์ ดวงดาว ตามนัยพระสูตร มาในพรหมชาลสูตร เมื่อพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากเดรัจฉานกถา เช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูด "เดรัจฉานกถา" อย่างนี้ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบเรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องพวงดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ ..เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม ดังนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗/๗,๒๐๑/๖๘)

เดาะกฐิน: การขอให้สงฆ์ยกเลิกอานิสงส์กฐินก่อนหมดเขตอานิสงส์กฐิน ด้วยต้องการจะถวายผ้าเป็นอกาลจีวรในสมัยที่ยังเป็นจีวรกาล ตามนัยพระสูตร มาในนิทานวัตถุ ว่าด้วยการห้ามการเดาะกฐินที่ชอบธรรม เมื่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น อุบาสกคนหนึ่งให้สร้างวิหารอุทิศ(ถวาย)สงฆ์ ในเวลาฉลองวิหารนั้น อุบาสกนั้นประสงค์จะถวายอกาลจีวรแก่สงฆ์ทั้งสองฝ่าย แต่เวลานั้นสงฆ์ทั้งสองฝ่ายกรานกฐินแล้ว อุบาสกนั้นเข้าไปหาสงฆ์ ขอการ "เดาะกฐิน" ภิกษุทั้งหลายจึงได้กราบทูลเรื่องนั้นให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เดาะกฐินได้”

วิธีการเดาะกฐินและกรรมวาจาเดาะกฐิน ภิกษุทั้งหลายพึงเดาะกฐินอย่างนี้ คือ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า “ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วก็พึงเดาะกฐิน นี่เป็นญัตติ ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์ย่อมเดาะกฐิน ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการเดาะกฐิน ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง สงฆ์เดาะกฐินแล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้ ดังนี้ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๒๕/๒๐๙, (ดู วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๐/ ๒๑)

เดินกระโหย่ง : เป็นลักษณะการบำเพ็ญตบะด้วยวิธีการต่าง ๆ มีถอนผม ถอนหนวด ยืนขาวเดียว นอนบนหนาม เดินกระโหย่ง เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มาในมหาสีหนาทสูตร ความว่า เรานั้นนุ่งห่มผ้าป่าน นุ่งห่มผ้าแกมกัน นุ่งห่มผ้าห่อศพ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ นุ่งห่มหนังเสือ นุ่งห่มหนังเสือมีเล็บ นุ่งห่มผ้าคากรอง นุ่งห่มผ้าเปลือกปอกรอง นุ่งห่มผ้าผลไม้กรอง นุ่งห่มผ้ากัมพลผมมนุษย์ นุ่งห่มผ้ากัมพลขนสัตว์ นุ่งห่มผ้าขนปีกนกเค้า เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือถือการถอนผมและหนวด ยืนอย่างเดียวไม่ยอมนั่ง เดินกระโหย่ง คือถือการเดินกระโหย่ง ถือการนอนบนหนาม คือนอนบนที่

SAMPLE

นอนที่ทำด้วยหนาม ถือการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง ถือการย่างและการอบกายหลายรูปแบบเช่นนี้อยู่ด้วยประการอย่างนี้ นี้เป็นพรหมจรรย์ในการบำเพ็ญตบะของเรา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๕๙)

เดินสำรวม : เป็นการสำรวมในการเดินพิจารณาความเกิดและความดับแห่งธรรมขันธ์ สมควรแก่ความสงบใจ มีสติอยู่ทุกเมื่อ ตามนัยพระสูตร มาในปธานสูตร เรื่องการสำรวม ความว่า ภิกษุควร "เดินสำรวม" ยืนสำรวม นั่งสำรวม นอนสำรวม คู้เข้าสำรวม เหยียดออกสำรวม พิจารณาความเกิดและความดับแห่งธรรมขันธ์ ทั่วภูมิเป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งชั้นบน ชั้นกลาง และชั้นต่ำ นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกภิกษุเช่นนั้น ผู้ศึกษาข้อปฏิบัติที่สมควรแก่ความสงบใจ มีสติอยู่ทุกเมื่อว่า ‘ผู้อุทิศกายและใจต่อเนื่อง’ (องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๒/๒๓)

เดียรถีย์ : นักบวชภายนอกพระพุทธศาสนาในอินเดียสมัยพุทธกาล เป็นข้ออ้างของภิกษุผู้กระสันจะสึก ปรารถนาเป็นเดียรถีย์ ปรารถนาเป็นสาวกของเดียรถีย์ ตามนัยพระวินัย มาในปาราชิกกัณฑ์ เรื่องการบอกคืนสิกขาด้วยการใช้คำรำพึง ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ กระสัน ไม่ยินดี ปรารถนาจะสึกอึดอัด เบื่อหน่าย รังเกียจเพศภิกษุ ปรารถนาจะเป็นคฤหัสถ์ ปรารถนาจะเป็นอุบาสกปรารถนาจะเป็นคนวัด ปรารถนาจะเป็นสามเณร ปรารถนาจะเป็น "เดียรถีย์" ปรารถนาจะเป็นสาวก "เดียรถีย์" ปรารถนาจะไม่เป็นสมณะ ปรารถนาจะไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร บอกให้ผู้อื่นรู้ว่า “ไฉนหนอ ข้าพเจ้าพึงบอกคืนพระพุทธเจ้า” (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๕/๓๔)

เดือดดาล : โกรธมาก โกรธพลุ่งพล่าน ดาลเดือด ก็ใช้ เป็นคำอธิบายถึงการคลายกำหนัด ไม่ยินดีที่ในสิ่งที่น่ายินดี ไม่ดูหมิ่นลาภ ไม่ศึกษาเพราะลาภ ไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภ ไม่เดือดดาลในเรื่องนั้น ๆ ตามนัยพระสูตร มาในปุราเภทสุตตนิทเทส ว่าด้วยผู้ไม่คลายกำหนัด อธิบายว่า พาลปุถุชนทั้งหมดย่อมกำหนัด พระเสขะ ๗ จำพวก รวมทั้งกัลยาณปุถุชน ย่อมคลายกำหนัด พระอรหันต์ย่อมไม่กำหนัด จึงไม่ต้องคลายกำหนัด พระอรหันต์ชื่อว่าผู้งดเว้นเพราะหมดสิ้นราคะแล้ว เพราะหมดสิ้นโทสะแล้ว เพราะหมดสิ้นโมหะแล้ว ท่านอยู่ใน(อริยวาสธรรม)แล้ว ประพฤติจรณธรรมแล้ว ... พระอรหันต์ไม่มีการเวียนเกิด เวียนตาย และภพใหม่ก็ไม่มีอีก รวมความว่า ไม่ต้องเชื่อใคร และไม่ต้องคลายกำหนัด ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า บุคคลผู้ไม่ยินดีในสิ่งน่ายินดี ไม่ประกอบในความดูหมิ่น ละเอียดอ่อน มีปฏิภาณ ไม่ต้องเชื่อใคร และไม่ต้องคลายกำหนัด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลไม่ศึกษาเพราะอยากได้ลาภ ไม่โกรธเพราะไม่ได้ลาภ ไม่ "เดือดดาล" และไม่ยินดีในรสเพราะตัณหา (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๙/๒๗๘)

SAMPLE

เดือดร้อน : เป็นทุกข์กังวลไม่เป็นสุข ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ เป็นต้น ย่อมเดือดร้อน ตามนัยพระสูตร มาในทุกขสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อยู่เป็นทุกข์ เมื่อภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมอยู่เป็นทุกข์เดือดร้อน คับแค้นใจ เร่าร้อนในภพนี้แล หลังจากตายแล้วพึงหวังได้ทุคติ ๕ ประการนั้น คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๒. เป็นผู้ไม่มีหิริ ๓. เป็นผู้ไม่มีโอตตัปปะ ๔. เป็นผู้เกียจคร้าน ๕. เป็นผู้มีปัญญาทราม หลังจากตายแล้วพึงหวังได้ทุคติ (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๓/๕ (อุปัททวะ) องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๗๕/๑๕๓)

เดือน : ดวงจันทร์ ส่วนของปี โดยปรกติมี ๓๐ วัน ก่อนการเกิดง้วนดินนั้น ยังไม่มีอะไรปรากฏในจักรวาลนี้ เวลาแห่งเดือนหนึ่ง หรือครึ่งเดือน หรือฤดูกาลและปีก็ยังไม่ปรากฏ ตามนัยพระสูตร มาในอัคคัญญสูตร เรื่อง ความปรากฏแห่งง้วนดิน ความว่า สมัยนั้น ทั่วทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งนั้น มืดมนอนธการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายยังไม่ปรากฏ กลางคืน กลางวันยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า ‘สัตว์’ เท่านั้น ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิดง้วนดินลอยอยู่บนน้ำ ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น ง้วนดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมิ้มซึ่งปราศจากโทษ ต่อมา สัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัย โลภกล่าวว่า ‘ท่านผู้เจริญสิ่งนี้จะเป็นเช่นไร’ แล้วใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขาใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสง้วนดินได้แผ่ซ่านไป เขาจึงเกิดความอยากในรส ต่อไปเรื่อย ๆ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๙)

เดือนท้ายฤดูร้อน : เดือนที่แปดอุปมาเมฆฝนก้อนใหญ่เกิดขึ้นแล้วพัดเอาละอองธุลีที่ตั้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อน (อาสาฬหะ) อันตราธานไป เช่นเดียวกับภิกษุเจริญอริยมรรค ๘ ย่อมทำบาปอกุศลให้อันตรานไป ตามนัยพระสุตร มาในปฐมเมฆสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเมฆฝน เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี “ภิกษุทั้งหลาย เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล พัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ตั้งขึ้นใน "เดือนท้ายฤดูร้อน" (เดือนอาสาฬหะ) ให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลัน แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมทำบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานสงบไปโดยฉับพลัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๖/๘๕ สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๕๖-๗/๒๐๑)

เดือนมืด : เดือนข้ามแรม กล่าวถึงอานิสงส์ของการจุดประทีปเวลาที่ต้องตามประทีปในยามข้างแรมเดือนมืด เกิดวิมานมีแสงโชติช่วง มีสวนดอกไม้ มีบัวขาวมากมาย ย่อมเกิดแก่ผู้นั้น ตามนัยพระสูตร มาในปทีปวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายประทีป พระมหาโมคคัลลานเถระถามว่า เทพธิดา เธอมีผิวพรรณงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีสว่าง

SAMPLE

ไสวไปทั่วทุกทิศสถิตอยู่ ดุจดาวประกายพรึก นางตอบว่า ชาติก่อนดิฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ในมนุษยโลก ถึงยามข้างแรมเดือนมืด ได้จุดประทีปถวาย ในเวลาที่ต้องตามประทีป ผู้ใดตามประทีปเป็นทานในเวลาที่ต้องตามประทีป ในยามข้างแรมเดือนมืด วิมานมีแสงโชติช่วง มากไปด้วยสวนไม้ดอก มีบัวขาวอยู่มากมาย ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๐/๑๔)

เดือยข้าวสาลี : กิ่งต้นสาลีที่ชี้ขึ้น ปลายคม แข็งทิฏฐิที่ตั้งไว้ผิด ปฏิบัติผิด ไม่ตรงกับธรรม เท่ากับเดือยข้าวสาลีที่ตั้งไว้ไม่ตรง จักตำมือหรือเท้าบุคคลนั้น ตามนัยพระสูตร มาในสูกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเดือย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ "เดือยข้าวสาลี" หรือเดือยข้าวเหนียวที่บุคคลตั้งไว้ไม่ตรงจักตำมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้าหรือทำให้เลือดออก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้งเดือยข้าวไว้ไม่ตรง แม้ฉันใด เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุ รูปนั้นมีทิฏฐิที่ตั้งไว้ผิด มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ผิด จักทำลายอวิชชา ให้วิชชาเกิดขึ้นทำนิพพานให้แจ้ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้งทิฏฐิไว้ผิด ฉันนั้นเหมือนกัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙/๑๓)

เดือยข้าวเหนียว: กิ่งต้นข้าวที่ชี้ขึ้น ปลายคม แข็ง ทิฏฐิที่ตั้งไว้ผิด ปฏิบัติผิด ไม่ตรงกับธรรม เท่ากับเดือยข้าวเหนียวที่ตั้งไว้ไม่ตรง จักตำมือหรือเท้าบุคคลนั้น ตามนัยพระสูตร มาในสูกสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยเดือย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่เดือยข้าวสาลีหรือ"เดือยข้าวเหนียว"ที่บุคคลตั้งไว้ไม่ตรงจักตำมือหรือเท้าที่ไปกระทบเข้าหรือทำให้เลือดออก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้งเดือยข้าวไว้ไม่ตรง แม้ฉันใด เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุ รูปนั้นมีทิฏฐิที่ตั้งไว้ผิด มีมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ผิด จักทำลายอวิชชา ให้วิชชาเกิดขึ้นทำนิพพานให้แจ้ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตั้งทิฏฐิไว้ผิด ฉันนั้นเหมือนกัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙/๑๓)

แดด : แสงที่พุ่งจากดวงอาทิตย์ตรงมายังโลก, แสงตะวัน, แสงตะวันที่สว่าง และร้อน แดดที่ส่องร้อนซึ่งพระผู้มีพระภาคอนุญาตให้ใช้จีวรและเสนาสนะเพื่อป้องกันการสัมผัสแห่งเหลือบ สัตว์เลื้อยคลาน ยุง ลม แดด ตามนัยพระสูตร มาในปาสาทิกสูตร เหตุแห่งการอนุญาตปัจจัย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราอนุญาตจีวร เสนาสนะ แก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อป้องกันความหนาว ป้องกันความร้อน ป้องกันสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย และเพียงเพื่อปกปิดอวัยวะ ที่น่าละอาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๐. ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒)

แดน : ที่กำหนดไว้โดยตรงหรือโดยหมายรู้กัน เช่น ชายแดน ล้ำแดน, ถิ่นที่ เช่น แดนเสือ แดนผู้ร้าย กิเลสหรือวัฏฏะที่ภิกษุรู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ สลัดออกจากอายตนะตามความเป็นจริง เมื่อนั้นสรรพสัตว์จึงออกไป มีใจปราศจากแดน

SAMPLE

คือกิเลสหรือวัฏฏะ ย่อมอยู่ไปได้ ตามนัยพระสูตร มาในสฬายตนสังยุต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ตราบใดสัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ประการนี้ตามความเป็นจริง ตราบนั้นสัตว์ทั้งหลายจะออกไป หลุดไป พ้นไปจากโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก จากหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ มีใจปราศจาก "แดน" (กิเลสหรือวัฏฏะ)อยู่ไม่ได้เลย แต่เมื่อใดสัตว์ทั้งหลายรู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ประการนี้ตามความเป็นจริง เมื่อนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงออกไป หลุดไป พ้นไป จากโลกพร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก จากหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์มีใจปราศจากแดนอยู่ได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๑๗/๑๗, สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๑๘/๑๘ สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๑๗-๑๘/๔)

แดนเกษม : แดนที่สุข, สถานที่ปลอดจากกิเลส, หมายถึงนิพพาน ดังคำในจูฬวรรคที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าผู้ยินดีในความพร้อมเพรียงกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่พลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ย่อมวบันเทิงในสวรรค์ตลอดกัป เพราะสมานสงฆ์ให้สามัคคีกัน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๕/๒๓๗) หรือดังคำในตนเองเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดา รู้โทษในสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาแล้วย่อมแสวงหานิพพานอันไม่มีความแก่ซึ่งเป็นแดนเกษมจากโยคะที่ยอดเยี่ยม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๕/๓๗๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๔/๑๕๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๒๘/๖๑๑)

แดนเกิด : ถิ่นเป็นที่อยู่ของเปรต,หมายถึงภพที่สัตว์ไปเกิด (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๑๓/๓๘๐) ; ข้อ ๑ ในคติ ๕ อันได้แก่ (๑) นิรยะ (นรก) (๒) ติรัจฉานโยนิ (กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) เปตติวิสัย (แดนเปรต (๔) มนุสสะ (มนุษย์) (เทวะ (เทวดา)

แดนเปรต :ถิ่นเป็นที่อยู่ของเปรต หมายถึงภพที่สัตว์ไปเกิด ; ข้อ ๑ ในคติ ๕ อันได้แก่ (๑) นิรยะ (นรก) (๒) ติรัจฉานโยนิ (กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) เปตติวิสัย (แดนเปรต (๔) มนุสสะ (มนุษย์) (เทวะ (เทวดา) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๘/๑๐๓,๑๕๙/๑๐๓,๑๕๙/๑๐๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๗/๓๕๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๗๐,๑๒๓/๑๘๗,๑๒๕/๑๙๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๙/๔๙๑)

แดนมัจจุ : ถิ่นแห่งความตาย, ภพที่สัตว์จะต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่ร่ำไป ในที่นี้มุ่งหมายถึงมนุษย์ ดังคำในนสันติสูตรว่า ในหมู่มนุษย์ กามที่น่าใคร่ซึ่งคนเกาะเกี่ยวมัวเมาอยู่จนไม่บรรลุนิพพานอันเป็นเหตุไม่หวนกลับมาสู่แดนมัจจุอีก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๔/๔๓)

แดนสวรรค์ : ดินแดนสวรรค์,ถิ่นชาวสวรรค์ชั้นฟ้า (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๔๕/๗๑,๗๕๔/๘๘,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๕๑/๔๒๒,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๔๙/๔๗๘, ๘๒/๔๘๓,ขุ.ชา.ตึสติ.

SAMPLE

(ไทย) ๒๗/๖๓/๕๔๗, ๒๘๐/๕๘๐,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๗๔/๖๐๗, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๙๘/๘๓๓)

ได้โดยไม่ยาก :ได้ง่าย,ได้สะดวก หมายถึงเข้าฌาน ๔ แล้วตัดธรรมที่เป็นข้าศึกได้ง่าย ดังคำในสัมปสาทนียสูตรว่า พระผู้มีพระภาคทรงได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่ เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๐/๑๒๒, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๒,๔๒/๔๙๕,๘๗/๑๕๖,๙๗/๑๖๗,๑๐๔/๑๘๑,๑๐๙/๑๘๗,๑๑๐/๑๘๘,๑๗๙/๒๙๙,๒๓๒/๓๗๔,๒๓๓/๓๗๕,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔/๔๒๒,๓๐/๗๘,๗๑/๑๕๘,๙๘/๒๓๒,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๔); ในวัจฉปาลเถรคาถา กล่าวถึงผู้มีศีลว่าบรรลุนิพพานได้โดยง่าย ดังคำที่พระวัจฉปาลเถระได้กล่าวว่า พระโยคาวจรมีปกติเห็นเนื้อความทั้งสุขุมและละเอียดยิ่งนัก มีปัญญาฉลาดเฉียบแหลม ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนอยู่เสมอปฏิบัติตามศีลของพระพุทธเจ้าเป็นอาจิณ พึงบรรลุนิพพานได้โดยไม่ยาก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๑/๒๓๙)

ในฎีกา อธิบายว่า ได้โดยไม่ยาก หมายถึงสามารถเข้าฌานตัดปัจจนีกธรรมได้ง่าย (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๖๐/๑๐๑)

ได้โดยไม่ลำบาก:ได้ง่ายหมายถึงคนที่บำเพ็ญฌานจะพัฒนาจิตซึ่งอยู่เหนือกามาวจรจิตให้เจริญก้าวหน้าได้ง่าย ดังคำว่าในสัมปสาทนียสูตรตอนหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคทรงได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยากได้โดยไม่ลำบาก (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๗/๔๘๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๑๒/๑๒๒)

ในฎีกาอธิบายว่า คำว่า ได้โดยไม่ลำบาก หมายถึงสามารถออกจากฌานได้ตามที่กำหนดไว้ (ที.ปา.ฏีกา ๑๖๐/๑๐๑)

ได้ตามความปรารถนา : ประสงค์สิ่งใดก็ได้ตามที่ประสงค์, ได้สมปรารถนา,ได้ผลตามที่ประสงค์ ดังคำในมหากัปปินสูตรว่า สมาธิใดที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว สมาธินั้นภิกษุนั้นได้ตามความปรารถนาได้โดยไม่ยากได้โดยไม่ลำบาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๓/๔๕๙),หรือดังคำอุปาลิเถราปทาน ที่พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ว่า พญาครุฑจับนาคพาบินไปได้ตามความปรารถนา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐๒/๗๖)

ได้ยศ : มียศถาบรรดาศักดิ์ หมายถึงได้รับตำแหน่งหน้าที่การงานที่สูงกว่าเดิมและการได้ยศสัมพันธ์กับบุคคลผู้มีลักษณะดังนี้ เป็นบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นคนละเอียดและมีไหวพริบ มีความประพฤติเจียมตน ไม่แข็งกระด้าง ขยัน ไม่เกียจคร้าน ไม่หวั่นไหวในอันตรายทั้งหลาย มีความประพฤติไม่ขาดตอน มีปัญญา ชอบสงเคราะห์ ชอบสร้างไมตรี รู้เรื่องที่เขาบอก ปราศจากความตระหนี่ เป็นผู้ชอบแนะนำ ชี้แจงแสดงเหตุผลเช่นนั้น ย่อมได้ยศ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๐๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า มีไหวพริบ หมายถึงมีความเฉลียวฉลาดในการไหว้ทิศ คือ เข้าใจความหมายของการไหว้อย่างถูกต้อง คำว่า ประพฤติไม่ขาดตอน หมายถึง ประพฤติต่อเนื่องกันไปไม่ขาดสาย คำว่า รู้เรื่องที่เขาบอก หมายถึงรู้เรื่องที่บุพการีสั่งไว้แล้วปฏิบัติตามนั้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๗๓/๑๕๐)

ได้ยิน : ได้ฟังทางหู,ได้ยินมากับหู, ฟังเรื่องราวที่เกิดขึ้นทางหู ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุทั้งหลายได้ยินประชาชนตำหนิ ประณาม โพนทะนา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๘/๗๗) หรือดังคำในมหาวิภังค์ บทภาชนีย์ว่า ที่ชื่อว่า ได้ยิน คือได้ยินด้วยหู (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓/๑๘๗) ; ในมหาวรรคกล่าวถึงยสกุลบุตรได้ยินถ้อยคำว่า “ได้ยินว่า ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง” จึงถอดรองเท้าทองเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๖/๓๒)

ได้รับการแต่งตั้ง : ได้รับตำแหน่งให้ปฏิบัติหน้าที่,หมายถึงได้รับแต่งตั้งให้ปฏิบัติงานในตำแหน่งอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ถ้าภิกษุแม้ได้รับการแต่งตั้งแล้ว เมื่อดวงอาทิตย์อัสดงแล้วยังสั่งสอนภิกษุณีทั้งหลายอยู่ ต้องอาบัติปาจิตตีย์,ในสิกขาบทวิภังค์อธิบายไว้ว่า ภิกษุที่ชื่อว่าได้รับการแต่งตั้งแล้ว คือได้รับการแต่งตั้งด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาแล้ว (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕๕/๓๒๘),ในอาสังสสูตร กล่าวถึงบุคคลได้รับการแต่งตั้งไว้ว่า บุคคลผู้นี้... ได้รับการแต่งตั้งโดยการอภิเษกให้เป็นกษัตริย์ (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓/๑๕๒)

ได้รับทุกข์ : มีความทุกข์, อาพาธ,ไม่สบาย หมายถึงอาพาธ ดังคำว่า พระมหากัสสปะอยู่ที่ถ้ำปิปผลิคูหา อาพาธได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖/๑๗๘),ในโปตลิยสูตรกล่าวว่า บางครั้ง เพราะกามเป็นเหตุ บุคคลจึงได้รับทุกข์เช่นกัน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓/๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า วินิปาติกะบางพวก หมายถึงพวกเวมานิกเปรตที่พ้นจากอบายภูมิ ๔ เช่นยักษิณีผู้เป็นมารดาของอุตตระ ยักษิณีผู้เป็นมารดาของปิยังกระ ร่างกายของเปรตเหล่านี้แตกต่างกัน คือ มีทั้งอ้วน ผอม เตี้ย สูง มีผิวขาว ผิวดำ ผิวสีทอง และสีนิล มีลักษณะ มีสัญญาต่างกัน เวมานิกเปรตเหล่านี้ไม่มีศักดิ์มาก ได้รับทุกข์ในข้างแรม ได้รับสุขในข้างขึ้น แต่เวมานิกเปรตที่เป็นติเหตุกะสามารถบรรลุธรรมได้ (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๒๗/๑๐๙,๔๔-๔๕/๑๘๐)

อักษร ต จำนวน ๖๑๖ ศัพท์

ตกกระ : มีลักษณะเป็นจุดดำ ๆ เล็กบ้างโตบ้างที่ผิวกายคน สัตว์ หรือสิ่งอื่น ๆ,ในมหานิทเทสอธิบายว่า ตกกระเกิดขึ้นเพราะชรา ดังคำว่า เมื่อผู้ใดชรา คือ สูงอายุ เป็นผู้เฒ่า

SAMPLE

ล่วงกาลมามาก ผ่านวัยมามาก มีฟันหัก ผมหงอก ผมบาง ศีรษะล้าน หนังย่น ตัวตกกระ หลังโกง หลังค่อม ถือไม้เท้ายันกาย ผู้นั้นก็ย่อมเคลื่อน ตายสูญหาย สลายไปเพราะชรา ไม่มีความหลุดพ้นจากความตายไปได้(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๖); ในโพธิสัมมัชชกเถราปทาน กล่าวถึงคนที่ไม่มีตกกระ เพราะทำความสะอาดบริเวณวัด ดังคำว่า ที่กายของข้าพเจ้าไม่มีโรคเรื้อน ฝี โรคกลาก ตกกระ พุพอง และหิดเปื่อย นี้เป็นวิบากในเพราะใบไม้ที่ข้าพเจ้าได้ขนไปทิ้ง (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๖/๒๒๕)

ตกแต่ง : ประดับ, ปรุงจัดให้ดี, ทำให้งาม, ในเสขปฏิปทาสูตร ภิกขุนีสูตร อาสวสูตร และนันทสูตร อธิบายว่า พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงกลืนกินอาหารไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่กลืนกินอาหาร เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๙/๒๒๑,๒๒/๕๘/๕๔๙,๒๓/๙/๒๑๔)

ในฎีกาอธิบายว่า เพื่อตกแต่ง ในที่นี้ หมายถึงเพื่อประเทืองผิวให้งดงามเหมือนหญิงนักฟ้อน(องฺ.ฉกฺก.ฏีกา. (บาลี) ๓/๕๘/๑๕๕,วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๑๘/๓๓)

ตกนรก : ไปสู่อบายภูมิ,เกิดในทุคติภูมิ, คือทำกรรมชั่วตกนรก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐๖/๑๒๘, ๓๐๙/๑๓๐),ในอาปายิกสูตร กล่าวว่า คนที่ชอบกล่าวคำไม่จริง หรือคนที่ทำความชั่วแล้วกล่าวว่า ฉันไม่ได้ทำ ต่างก็ตกนรก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๘/๓๙๙)

ตกลงใจ วินิจฉัยแล้ว ตัดสินแล้ว ชี้ขาดแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว จับมั่น ยึดมั่น ถือมั่น รวบถือ รวมถือรวบรวมถือ คือ ความถือความยึดมั่น ความถือมั่น ความติดใจ ความน้อมใจเชื่อว่า “ข้อนี้จริง แท้ แน่ แท้จริง ตามเป็นจริงไม่วิปริต” (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๒/๑๒๙) ; ในมหาวิยูหสุตตนิทเทสอธิบายว่า คำว่า ตกลงใจ ได้แก่ ตกลงใจ คือวินิจฉัย ตัดสิน ชี้ขาด เทียบเคียงพิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้ง (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๒/๓๘๓)

ตกเลือด : แท้งลูก,อาการที่เลือดออกผิดธรรมดาเนื่องจากแท้งลูกเป็นต้น, ราชาศัพท์ว่า ตกพระโลหิต, ดังคำในสัตตปุตตขาทิกเปติวัตถุว่า นางตั้งครรภ์ ๒ เดือนเท่านั้นก็ตกเลือด (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๑/๑๗๓,๔๒/๑๗๔)

ตกอยู่ในอวิชชา :ไม่รู้ทุกข์ ไม่รู้เหตุเกิดทุกข์ ไม่รู้ความดับแห่งทุกข์ ไม่รู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์, หมายถึงไม่มีญาณ ไม่มีปัญญาแจ่มแจ้งไม่มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส มีปัญญาทึบ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๗๖/๕๑๖),ในอวิชชาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายแก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า ภิกษุ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่าอวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงชื่อว่าตกอยู่ในอวิชชา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๗/๖๐๒,ในปัญญาสูตร พระพุทธเจ้า

SAMPLE

อธิบายว่า สัตว์ที่ประกอบด้วยปัญญาจักษุ อย่างประเสริฐ มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ตกอยู่ในอวิชชา ลุ่มหลง มีจำนวนมากกว่า(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๓/๖๔๑)

ตครสิขี, พระนาม : ชื่อพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า,ท่านอยู่อาศัยอยู่ที่ภูเขาอิสิคิลินี้มานานแล้ว ดังคำในอิสิคิลิสูตรว่า พระตครสิขีปัจเจกสัมพุทธเจ้า ได้อาศัยอยู่ที่ภูเขาอิสิคิลินี้มานานแล้ว จัดเป็นองค์ ๑ ในบรรดาพระปัจเจกพุทธเจ้า ๑๑๔ องค์ที่กล่าวไว้ในอิสิคิลิสูตร (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๔/๑๗๑,๑๓๕/๑๗๒), ในทุติยอปุตตกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสให้พระเจ้าปเสนทิโกศลฟังว่า คหบดีผู้เป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถีนี้ เมื่อก่อนก็เป็นคหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ได้สั่งให้จัดเตรียมบิณฑบาตถวายพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขี (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๕๘)

ตจสารชาดก : ชาดกว่าด้วยขื่อคาไม้ไผ่ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรกุฏุมพีโพธิสัตว์เมื่อโยนงูไปถูกหมองูและหมองูถูกงูกัดตายแล้ว ชาวบ้านได้จับตัวส่งพระราชา แต่พระโพธิสัตว์พร้อมด้วยเด็กเพื่อนๆจำนวนมากเข้าไปเฝ้าพระราชาด้วยความสนุกสนาน พระราชาตรัสถามว่าเมื่อตกอยู่อำนาจของศัตรูถูกจองจำด้วยขื่อคาไม้ไผ่อย่างนี้ ยังทำหน้าตาสดใส เพราะเหตุไร จึงไม่เศร้าโศก ท่านได้กราบทูลข้อเท็จจริงให้พระราชาได้ทรงทราบว่า ความเศร้าโศกและความพิไรรำพันไม่มีประโยชน์เลยแม้แต่น้อย คนที่เศร้าโศกเป็นทุกข์อยู่ศัตรูก็พอใจ บัณฑิตผู้ตัดสินคดีรู้หลักในการวินิจฉัยย่อมไม่สะทกสะท้านเพราะอันตรายใดๆเขามีใบหน้าไม่เปลี่ยนแปลงยังเหมือนเดิมพวกศัตรูเห็นเข้าก็เป็นทุกข์แล้ว คนเห็นว่าจะได้ประโยชน์ในที่ใดด้วยวิธีใด ควรพากเพียรพยายามในที่นั้น ด้วยวิธีการนั้นๆ อนึ่งในกาลใด บัณฑิตรู้ว่าประโยชน์เราหรือบุคคลอื่นไม่พึงได้ แม้ในกาลนั้นก็ไม่ควรเศร้าโศกพึงอดกลั้นไว้ ด้วยคิดเสียว่า กรรมเป็นของมั่นคง บัดนี้เราจะทำอะไรได้ พระราชาทรงพอพระทัยในคำตอบ ทรงปลดปล่อยให้เป็นอิสระ และพระราชทานยศเป็นอันมาก บัณฑิตย่อมไม่แสดงอาการสะดุ้งตกใจหรือหวาดกลัวให้ศัตรูเห็น (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๙๕/๒๑๖)

ตติยจตุกกนิทเทส : แสดงหมวด ๔ แห่งญาณที่ ๓ พระสารีบุตรเถระอธิบายอานาปานสติคู่ที่ ๙-๑๒ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้ คู่ที่ ๙ คำปุจฉาว่า “ภิกษุสำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้จิตหายใจเข้า” สำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้จิตหายใจออก” อย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๕ ส่วน เหมือน ในคู่ที่ ๓ ต่างกันแต่ส่วนที่ ๑ ดังนี้ ส่วนที่ ๑ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ ตอนที่ ๑ อธิบายคำว่า จิต ด้วยหลักอานาปานสติ ๑๖ ประการ เช่น(๑) วิญญาณด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาวเป็นจิต จิต คือ มโน มานัส หทัย ปัณฑ

SAMPLE

ระ มโน มนายตนะมนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุอันควรแก่จิต ชื่อว่าจิต (๒) ...ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาวเป็นจิต จิตคือมโน...

ตอนที่ ๒ อธิบายคำว่า จิตปรากฏ แบ่งเป็น ๒ ประเด็น เหมือนในคู่ที่ ๓ คือประเด็นที่ ๑ มี ๑๖ ประการ (องค์ธรรมเหมือนในตอนที่ ๑) เช่น (๑) เมื่อภิกษุรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว สติย่อมตั้งมั่น จิตนั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น สรุปตอนท้าย วิญญาณด้วยอำนาจการเปลื้องจิตหายใจเข้าหายใจออกย่อมปรากฏ...(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๖/๒๗๕)

ตติยฌาน : ฌานที่ ๓ มีองค์ ๒ ละปีติเสียได้ คงอยู่แต่ สุข กับเอกัคคตา ดังคำอธิบายเกี่ยวกับตติยฌานว่า เพราะปีติจางคลายไปแล้ว เรามีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ได้บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑/๕, ๑๙๓/๑๗๗, ๑๙๙/๑๘๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๙๗/๓๘,๙๘/๓๘, ๔๘๖/๒๑๖, ๕๑๖/๒๒๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๙/๑๖๓, ๒๖๑/๑๙๔,ที.ปา.๑๑/๑๑๐/๘๑, ๑๘๔/๑๔๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๑/๔๑, ๘๒/๗๑, ๓๘๓/๔๑๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖, ๒๐/๒๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖/๒๔, ๙๔/๑๑๒,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๖๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๔/๓๔๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๕,สำ.ม.๑๙/๘/๑๓,๔๘๐/๒๙๑,อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๘๓/๔๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๔/๒๕๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘, ๑๖๓/๒๒๙,อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔/๑๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๘, ๖๐/๕๕๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๒, ๓๐/๒๘๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๑๓, ๑๘/๒๖, ๒๒/๓๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๔๔/๔๒๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๒๔/๔๑๓, ๖๒๘/๔๑๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๗๓/๗๒๔, ๘๖๔/๘๙๗, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๒๓/๒๗๒,อภิ.ป.(ไทย) ๒๑๔/๕๕๐, ๒๕๒/๕๗๔)

ตติยมรรค : มรรคที่ ๓ หมายถึงอนาคามี,อนาคามิมรรค ดังคำว่า บุคคล... บริกรรมตติยมรรคเป็นปัจจัยแก่ตติยมรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย หรือคำว่า ทุติยมรรคเป็นปัจจัยแก่ตติยมรรค (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐๓/๗๕๘,๑๕/๘๘๙,๑๖/๘๘๙,๖๒/๘๓๑,๖๓/๘๓๑,๔๒๓/๒๗๒, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๓/๓๙๒, ๕๖/๕๐๗, ๗๔/๔๔๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๕๗/๑๙๑, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๑๔/๕๕๑, ๓๓๕/๖๒๖)

ตติยสุตตันตนิทเทส :แสดงสูตรที่ ๓ อธิบายพระสูตรที่ ๓ ที่นำมาแสดงไว้เป็นอุทเทสดังรายละเอียดต่อไปนี้

อุทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ประการนี้ คือ (๑) สัทธินทรีย์ (๒) วิริยินทรีย์ (๓) สตินทรีย์ (๔) สมาธินทรีย์ (๕) ปัญญินทรีย์

SAMPLE

สัทธินทรีย์พึงเห็นได้ในที่ไหน สัทธินทรีย์พึงเห็นได้ในโสตาปัตติยังคะ ๔ วิริยินทรีย์พึงเห็นได้ในที่ไหน วิริยินทรีย์พึงเห็นได้ในสัมมัปปธาน ๔ สตินทรีย์พึงเห็นได้ในที่ไหน สตินทรีย์พึงเห็นได้ในสติปัฏฐาน ๔ สมาธินทรีย์พึงเห็นได้ในที่ไหน สมาธินทรีย์พึงเห็นได้ในฌาน ๔ปัญญินทรีย์พึงเห็นได้ในที่ไหน ปัญญินทรีย์พึงเห็นได้ในอริยสัจ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๘/๑๗๒)

นิทเทส

พระสารีบุตรเถระนำข้อความในอุทเทสมาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับดังนี้ เช่น คำปุจฉาว่า (๑) ด้วยอำนาจแห่งสัทธินทรีย์ในโสตาปัตติยังคะ ๔ ประการ พึงเห็น อินทรีย์ ๕ ประการ ด้วยอาการเท่าไร (๒) ด้วยอำนาจแห่งวิริยินทรีย์ในสัมมัปปธาน ๔ ประการ พึงเห็นอินทรีย์ ๕ ประการ ด้วยอาการเท่าไร (๓) ด้วยอำนาจแห่งสตินทรีย์ในสติปัฏฐาน ๔ ประการ พึงเห็นอินทรีย์ ๕ ประการ ด้วยอาการเท่าไร (๔) ด้วยอำนาจแห่งสมาธินทรีย์ในฌาน ๔ ประการ พึงเห็นอินทรีย์ ๕ ประการ ด้วยอาการเท่าไร (๕) ด้วยอำนาจแห่งปัญญินทรีย์ในอริยสัจ ๔ ประการ พึงเห็นอินทรีย์ ๕ ประการ ด้วยอาการเท่าไร ท่านวิสัชนามีใจความว่า แต่ละข้อมีอาการ ๒๐ ประการ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙๔/๓๐๙)

ตติยสูตร : สูตรที่ ๓ ว่าด้วยธรรมมีผลมาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่า ธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นเป็นธรรมมีผลานิสงส์มากเฉพาะในวินัยของพระสุคตเท่านั้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒๕/๒๗๘)

ตติยะ : ที่ ๓ หมายถึงตติยฌาน ดังคำในวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ว่า อธิบายว่า ชื่อว่าตติยะ โดยลำดับแห่งการนับ ชื่อว่าตติยะเพราะโยคาวจรบุคคลเข้าถึงฌานนี้เป็นที่ ๓ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๙๐/๔๐๗)

ตติยัชฌานปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องตติยฌาน มีอธิบายว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ วัดพระเชตวัน กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า ตติยฌานเป็นอย่างไรและได้รู้เองว่า เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะสรรเสริญว่าผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข นี้ชื่อว่าตติยฌาน ผมเองก็บรรลุตติยฌานเมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้สัญญามนสิการประกอบด้วยปีติก็ปรากฏขึ้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๓๔/๓๕๑)

ตโตชสี, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสวัณ, เป็น ๑ ในยักษ์ ๑๐ ตน ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ อยู่ในราชธานีชื่อวิสาณา ที่มีท้าวเวสวัณปกครอง อยู่ด้านทิศเหนือ ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรว่า ยักษ์ชื่อตโตลา ชื่อตัตตลา ชื่อตโตตลา ชื่อโอชสี ชื่อเตช

SAMPLE

สี ชื่อตโตชสี ชื่อสุระชื่อราชา ชื่อสูโรราชา ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ ชื่ออริฏฐเนมิ ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ หมายถึงยักษ์ผู้ครองเมืองแต่ละตนแยกกันทำหน้าที่ดูแลรักษาผลประโยชน์ของเมืองนั้นและแจ้งข่าวแก่ยักษ์ผู้เฝ้าประตูในทิศต่างๆ ๒ ทิศ ของวิสาณาราชธานีเพื่อให้นำไปถวายแก่ท้าวเวสวัณ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๒๘๑/๑๕๙, ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๒๘๑/๑๙๘)

ตโตตลา, ยักษ์ : ดูตโตชสี, ยักษ์

ตโตลา, ยักษ์ : ดู ตโตชสี, ยักษ์

ตถตา : ความเป็นเช่นนั้น, ความเป็นเช่นนั้นเอง,ภาวะที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมันเป็นอย่างนั้นเอง คือเป็นไปตามเหตุปัจจัย (คือไม่ใช่เป็นไปตามความอ้อนวอนหรือความปรารถนา หรือการดลบันดาลของใครๆ) (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐/๓๕)

ตถวาที : ตรัสตามที่ทรงกระทำมา หมายถึงพระพุทธเจ้าผู้ตรัสอย่างนั้น (หรือมีพระวาจาที่แท้จริง) คือพระดำรัสทั้งปวงนับแต่ตรัสรู้จนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ล้วนเป็นสิ่งแท้จริงถูกต้อง ไม่เป็นอย่างอื่น ดังคำในกถาวัตถุที่พระปรวาทีถามพระสกวาทีว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นสัจจวาที กาลวาที ภูตวาที ตถวาที อวิตถวาที อนัญญถวาที มิใช่หรือ ซึ่งพระสกวาทีก็ตอบยืนยันว่าใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๒๙/๑๐๑,๒๓๑/๑๐๒, ๒๓๕/๑๐๕, ๒๓๗/๑๐๗, ๒๓๘/๑๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ตถวาที หมายถึงตรัสตามที่ทรงกระทำมา (ขุ.จู.อ.(บาลี) ๘๓/๖๔)

ตถสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยสิ่งจริงแท้ ในสังยุตตนิกาย มี ๒ สูตร ชื่อสูตรและเนื้อหาเหมือนกัน คือ

1.ตถสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งจริงแท้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งที่จริงแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ได้แก่อริยสัจ ๔ นี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๐/๖๐๔)

2.ตถสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งจริงแท้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งที่จริงแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ได้แก่อริยสัจ ๔ นี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๗/๖๐๙)

ตถสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสิ่งจริงแท้

ตถาคต : พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า เป็นคำที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกหรือตรัสถึงพระองค์เอง แปลได้ความหมาย ๘ อย่าง คือ (๑) พระผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้น คือเสด็จมาทรงบำเพ็ญพุทธจริยา เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกเป็นต้น เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ อย่างไรก็อย่างนั้น(๒) พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น คือ

SAMPLE

ทรงทำลายอวิชชาสละปวงกิเลสเสด็จไป เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ อย่างไรก็อย่างนั้น (๓) พระผู้เสด็จมาถึงตถลักษณะ คือทรงมีพระญาณหยั่งรู้เข้าถึงลักษณะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย หรือของธรรมทุกอย่าง (๔) พระผู้ตรัสรู้ตถธรรมตามที่มันเป็น คือตรัสรู้อริยสัจ๔ หรือปฏิจจสมุปบาทอันเป็นธรรมที่จริงแท้แน่นอน (๕) พระผู้ทรงเห็นอย่างนั้น คือทรงรู้เท่าทันสรรพอารมณ์ที่ปรากฏแก่หมู่สัตว์ทั้งเทพและมนุษย์ ซึ่งสัตวโลกตลอดถึงเทพถึงพรหมได้ประสบและพากันแสวงหา ทรงเข้าใจสภาพที่แท้จริง (๖) พระผู้ตรัสอย่างนั้น (หรือมีพระวาจาที่แท้จริง) คือพระดำรัสทั้งปวงนับแต่ตรัสรู้จนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ล้วนเป็นสิ่งแท้จริงถูกต้อง ไม่เป็นอย่างอื่น (๗) พระผู้ทำอย่างนั้น คือตรัสอย่างใดก็ทำอย่างนั้น ทำอย่างใดก็ตรัสอย่างนั้น (๘) พระผู้เป็นเจ้า(อภิภู) คือทรงเป็นผู้ใหญ่ยิ่งเหนือกว่าสรรพสัตว์ตลอดถึงพระพรหมที่สูงสุด เป็นผู้เห็นถ่องแท้ทรงอำนาจ เป็นราชาที่พระราชาทรงบูชา เป็นเทพแห่งเทพ เป็นอินทร์เหนือพระอินทร์ เป็นพรหมเหนือประดับพรหม ไม่มีใครจะอาจวัดหรือจะทัดเทียมพระองค์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ (ที.สี.(ไทย) ๙/๗/๓, ๕๒/๒๑, ๑๐๓/๓๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕/๙, ๙๔/๕๕, ๑๘๕/๑๓๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘/๘,๑๑/๑๘/๑๔, ๒๑๐/๑๗๐, ๒๓๘/๑๙๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๒/๑๕, ๑๔๗/๑๔๒, ๔๓๘/๔๖๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐/๑๐, ๘๓/๘๔, ๓๙๙/๔๙๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕/๒๕, ๑๘/๓๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๙,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๐๔/๑๑๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๓/๑๖๙,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๓๑/๒๐, ๑๔๑/๒๑, ๘๑/๓๐๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔/๕,/๒๓/๓๗,๑๙๘/๓๐๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๙/๑๖๙,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๐/๔๑,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๖/๑๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖/๗๗, ๒๐/๙๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๐๘/๗๕๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ตถาคต เป็นคำที่ลัทธิอื่น ๆ ใช้มาก่อนพุทธกาล หมายถึงอัตตา(อาตมัน) ไม่ได้หมายถึงพระพุทธเจ้า อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงสัตว์ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๐๘, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๕๔/๑๘๙)

ตถาคตนิเสวิต : ตถาคตเสพแล้ว หมายถึงฐานที่ซึ่งโครงคือญาณของพระตถาคตเสียดสีแล้ว ดังคำที่กล่าวไว้ในจูฬหัตถิปโทปมสูตรว่า ภิกษุละนิวรณ์ ๕ ประการนี้ซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตและเป็นเหตุทำปัญญาให้อ่อนกำลังได้แล้ว สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ข้อนี้เราเรียกว่า‘ตถาคตบท‘บ้าง ‘ตถาคตนิเสวิต‘บ้าง ‘ตถาคตรัญชิต‘บ้าง (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๗/๓๒๖)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ตถาคตนิเสวิต หมายถึงฐานที่ซึ่โครงคือญาณของพระตถาคตเสียดสีแล้ว(ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๙๗/๑๒๕)

ตถาคตบท : ทางของตถาคต,ข้อปฏิบัติของพระตถาคต หมายถึงฐานมีปฐมฌานเป็นต้น ที่พระตถาคตทรงใช้เป็นฐานแห่งญาณชั้นสูงๆ ขึ้นไป ดังคำที่กล่าวไว้ในจูฬหัตถิปโทปมสูตรว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมองอ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ฯลฯรู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้แล้ว แม้ข้อนี้เราเรียกว่า ‘ตถาคตบท‘บ้าง ‘ตถาคตนิเสวิต‘บ้าง ‘ตถาคตรัญชิต‘บ้าง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๘/๓๒๖-๓๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ตถาคตบท หมายถึงทางแห่งญาณ หรือร่องรอยแห่งญาณของพระตถาคต ได้แก่ฐานที่ญาณเหยียบแล้ว กล่าวคือ ฌานทั้งหลายมีปฐมฌานเป็นต้น เป็นพื้นฐานแห่งญาณชั้นสูง ๆ ขึ้นไปของพระตถาคต (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๙๗/๑๒๕)

ตถาคตพลญาณ :พลญาณของพระตถาคต หมายถึงพระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์บันลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง คือ (๑) ฐานาฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลาย (๒) กัมมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม (๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง หรือสู่ประโยชน์ทั้งปวง (๔) นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆเป็นอเนก (๕) นานาธิมุตติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้อัธยาศัยเป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลาย (๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย (๗) ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว เป็นต้น (๘)ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้ (๙) จุตูปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย (๑๐) อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย (อง.ทสก. (ไทย)๒๔/๒๑/๒๖-๒๙), ดังคำในมหานิทเทสว่า อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งตถาคตพลญาณ ๑๐ เวสารัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๕, ๘๔/๒๔๙, ๑๕๑/๔๑๓, ๑๙๘/๕๘๑)

ตถาคตพละ : กำลังของพระตถาคต หมายถึงตถาคตพลญาณ ๑๐ ประการ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๒๑) ; ในพลกถา อธิบายว่า ชื่อว่าตถาคตพละ เพราะมีสภาวะมีกำลังหาประมาณมิได้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑๔๕/๕๒๔) ดู **ตถาคตพลญาณ**

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ตถาคตพละ หมายถึงพละ ๑๐ หรือตถาคตพลญาณ ๑๐ คือพระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต (ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑๙๒/๔๔๗),ในอรรถกถาทีฆนิกายอธิบายว่า พระกำลังอันเกิดจากฌาน ๑๐ ที่เรียกว่าทสพลญาณ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒๒๐/๒๐๒)

ตถาคตรัญชิต : ตถาคตย้อมแล้ว หมายถึงฐานที่พระเขี้ยวแก้วคือญาณของพระตถาคตกระทบแล้ว ดังคำที่กล่าวไว้ในจูฬหัตถิปโทปมสูตรว่า อีกประการหนึ่ง เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ภิกษุบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ข้อนี้เราเรียกว่า ‘ตถาคตบท‘บ้าง ‘ตถาคตนิเสวิต‘บ้าง ‘ตถาคตรัญชิต‘บ้าง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๗/๓๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ตถาคตรัญชิต หมายถึงฐานที่พระเขี้ยวแก้วคือญาณของพระตถาคตกระทบแล้ว (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๙๗/๑๒๕)

ตถาคตวิหาร : เป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคต หมายถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคต ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อให้ตอบคำถามของอัญญเดียรถีย์ที่ถามว่า พระสมณโคดมทรงอยู่จำพรรษาด้วยวิหารธรรมข้อไหน โดยตรัสว่า ความจริง บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงธรรมนั้นใดว่า อริยวิหาร (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ) บ้าง พรหมวิหาร (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม)บ้าง ตถาคตวิหาร (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคต) บ้าง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๗/๔๖๙),อีกอย่างหนึ่งหมายถึงอานาปานสติสมาธิ ดังคำในอิจฉานังคลสูตรว่า เมื่อจะกล่าวให้ถูกต้องก็พึงกล่าวถึงอานาปานสติสมาธิว่า อริยวิหารบ้าง พรหมวิหารบ้าง ตถาคตวิหารบ้าง’ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๓)

ตถาคตวิหารธรรม : ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคต ในที่นี้หมายถึงอานาปานสติสมาธิ ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายข้อกังขาของเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะไว้ว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร ขอพระองค์ทรงทราบเรื่องนี้โดยปริยายที่ว่า เสขวิหารธรรมเป็นอย่างหนึ่ง ตถาคตวิหารธรรมก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง ; ในกังเขยยสูตรอธิบายไว้ว่า ภิกษุเหล่าใดเป็นอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเหล่านั้นเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบันและเพื่อมีสติ มีสัมปชัญญะ ภิกษุทั้งหลาย ความจริง บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงธรรมนั้นใดว่า อริยวิหารบ้าง พรหมวิหารบ้าง ตถาคตวิหารบ้าง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๓)

SAMPLE

ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า : พระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า, เป็นคำที่พุทธศาสนิกชนเรียกพระนามของพระตถาคต ดังคำในทุติยขตสูตรว่า นรชนผู้ปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้นย่อมประสพสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมาก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔/๖,ในปีตวิมาน ท้าวมฆวานเทพกุญชรจอมเทพชั้นดาวดึงส์จึงได้ตรัสกับมาตลีเทพสารถีว่า เมื่อมีจิตเลื่อมใสพระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าหรือสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วทักษิณาหาชื่อว่ามีผลน้อยไม่ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๐๔/๙๒)

ตถาคตสูตร[๑] **:** พระสูตรว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศ พระสูตรว่าด้วยพระตถาคต ในสังยุตตนิกาย มี ๓ สูตร มีชื่อสูตรเหมือนกัน แต่มีองค์ธรรมแตกต่างกันคือ

1.ตถาคตสูตร พระสูตรว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด เหมือนพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกชนิดเพราะความไม่ประมาททำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๓๙/๗๒)

2.ตถาคตสูตร พระสูตรว่าด้วยพระตถาคต พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าธรรมอะไรที่ทำให้พระตถาคตมีฤทธิ์มาก แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า เพราะพระตถาคตเจริญอิทธิบาท ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๔๔/๔๒๓)

3.ตถาคตสูตร พระสูตรว่าด้วยพระตถาคต พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าจักษุ ญาณ ปัญญา วิชชาและแสงสว่างเกิดขึ้นแก่พระตถาคตในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ธรรมนี้คืออริยสัจ ๔ และญาณทัสสนะอันมีวน ๓ รอบ มีอาการ ๑๒ อาการ เราได้เจริญแล้ว (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๒/๕๙๖)

ตถาคตสูตร[๒] **:** พระสูตรว่าด้วยพระตถาคต

ตถาคตสูตร[๓] **:** พระสูตรว่าด้วยพระตถาคต

ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า : พระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า, เป็นคำที่พุทธศาสนิกชนเรียกพระนามของพระตถาคต ดังคำที่มหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาคด้วยใจของตน ได้มีความดำริว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย โลกจะฉิบหายหนอ โลกจะพินาศหนอ เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยไปเพื่อการขวนขวายน้อย มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม” (วิ.ม.(ไทย) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘/๑๒) (ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๒/๑๕, ๑๓/๑๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๓๙/๗๒, ๑๑๐๘/๖๑๘, ๑๑๑๘/๖๓๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๕/๓๕๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕/๒๗, ๓๔/๕๓, ๑๒๗/๑๙๕, ๒๔๗/๓๖๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๑/๒๑๒, ๑๓๓/๒๑๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๐/

๔๗๒); เป็น ๑ ใน ถูปารหบุคคล ๔ ที่ควรสร้างสถูปไว้บูชา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓); ในสัมมาสัมพุทธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหลุดพ้นแล้วเพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นรูปบัณฑิตจึงเรียกว่า 'พระสัมมาสัมพุทธเจ้า'(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๘/๙๒)

ตถาคตอัจฉริยสูตร[๑] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยเหตุอัศจรรย์ของพระตถาคต (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะความปรากฏของพระพุทธเจ้า เหตุอัศจรรย์ ๔ ย่อมปรากฏ คือ แสงสว่างประมาณไม่ได้ปรากฏในโลก พร้อมทั้งเทวโลก ตลอดถึงโลกันตริกนรกซึ่งเปิดตลอดเวลา ไม่มีอะไรปิดกั้น มืดมิด ไม่เห็นอะไร ที่แสงสว่างแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์อันมีฤทธานุภาพมากอย่างนี้ยังส่องไปไม่ถึงแต่แสงสว่างโอฬารประมาณไม่ได้ล่วงเลยอานุภาพของเทวดาทั้งหลายย่อมปรากฏในโลกันตริกนรกนั้นแม้พวกสัตว์ที่เกิดในโลกันตริกนรกนั้นก็จำกันและกันได้เพราะแสงสว่างนั้น(๑)เมื่อพระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตทรงมีสติสัมปชัญญะ เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา (๒) เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงมีสติสัมปชัญญะ ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา (๓) เมื่อพระตถาคตทรงบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ(๔)เมื่อพระตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๗/๑๙๔)

ตถาคตอัจฉริยสูตร[๒] (ทุติย): พระสูตรว่าด้วยเหตุอัศจรรย์ของพระตถาคต (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะความปรากฏของพระพุทธเจ้า เหตุอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ ๔ ย่อมปรากฏ คือ หมู่สัตว์ผู้ยังหมกมุ่น ยินดี (๑) บันเทิงในอาลัย เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่ไม่มีอาลัยก็ตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้ (๒) บันเทิงในความถือตัว เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่กำจัดความถือตัวก็ตั้งใจฟังด้วยดี... (๓) บันเทิงในความไม่สงบ เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบก็ตั้งใจฟังด้วยดี ... (๔) บันเทิงในอวิชชา เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่กำจัดอวิชชาก็ตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๘/๑๙๖)

ตถาคตาทิสูตร[๑]:พระสูตรว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศเป็นต้น พระสูตรว่าด้วยพระตถาคตเป็นต้น ในสังยุตตนิกาย มีชื่อสูตรเหมือนกัน ๓ สูตร แต่มีเนื้อหาแตกต่างกัน คือ

1.ตถาคตาทิสูตร พระสูตรว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) ตถาคตสูตร (๒) ปทสูตร (๓) กูฏสูตร (๔) มูลสูตร (๕) สารสูตร (๖) วัสสิกสูตร (๗) ราชาสูตร (๘) จันทิมสูตร (๙) สุริยสูตร (๑๐) วัตถสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในอัปมาทวรรคแห่งมัคคสังยุตต่างแต่

SAMPLE

เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๗๐-๒๗๙/๒๐๐)

2. ตถาคตาทิสูตร พระสูตรว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) ตถาคตสูตร (๒) ปทสูตร (๓-๗) กูฏาทิสุตตปัญจกะ (๘-๑๐) จันทิมาทิสุตตติกะ ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในอัปปมาทวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๒๔-๓๓๓/๒๐๖)

3. ตถาคตาทิสูตร พระสูตรว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) ตถาคตสูตร (๒) ปทสูตร (๓) กูฏสูตร (๔) มูลสูตร (๕) สารสูตร (๖) วัสสิกสูตร (๗) ราชาสูตร (๘) จันทิมสูตร (๙) สุริยสูตร (๑๐) วัตถสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐สูตร ในอัปมาทวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๒๙-๔๓๘/๒๗๗)

ตถาคตาทิสูตร[๒] **:**พระสูตรว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศเป็นต้น

ตถาคตาทิสูตร[๓] **:**พระสูตรว่าด้วยพระตถาคตเป็นต้น

ตทังคนิพพาน : นิพพานด้วยองค์นั้น ดับกิเลสด้วยองค์นั้น หมายถึงดับกิเลสต่างๆ ด้วยฌานทั้งหลายมีปฐมฌานเป็นต้น นิพพานด้วยองค์ธรรมจำเพาะ เช่น มองเห็นขันธ์ ๕ โดยไตรลักษณ์ แล้วหายทุกข์ ร้อนใจ ใจสงบสบายมีความสุขอยู่ตลอดชั่วคราวนั้นๆ เป็นนิพพานเฉพาะกรณี ดังคำในตทังคนิพพานสูตร พระพุทธตรัสถึงตทังคนิพพาน (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕๐/

อรรถกถาอธิบายว่า ตทังคนิพพาน หมายถึงความดับกิเลสด้วยองค์นั้น ๆ คือ ดับกิเลสด้วยฌานนั้น ๆ มีปฐมฌานเป็นต้น (องฺ.นวก.อ.(บาลี)๓/๔๖-๕๑/๓๑๖)

ตทังคนิพพานสูตร : พระสูตรว่าด้วยตทังคนิพพาน พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตทังคนิพพาน ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕๐/๕๔๑)

ตทังคสุญญะ : ความว่างด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับ ในปฏิสัมภิทามรรค สุญญกถา กล่าวอธิบายตทังคสุญญะไว้ว่า กามฉันทะเป็นธรรมที่บุคคลละได้ด้วยเนกขัมมะ และเป็นธรรมว่างจากเนกขัมมะ พยาบาทเป็นธรรมที่บุคคลละได้ด้วยอพยาบาท และเป็นธรรมว่างจากอพยาบาท ถีนมิทธะเป็นธรรมที่บุคคลละได้ด้วยอาโลกสัญญา และเป็นธรรมว่างจาก

SAMPLE

อาโลกสัญญา อุทธัจจะเป็นธรรมที่บุคคลละได้ด้วยอวิกเขปะ และเป็นธรรมว่างจากอวิกเขปะ วิจิกิจฉาเป็นธรรมที่บุคคลละได้ด้วยธัมมวัตถาน และเป็นธรรมว่างจากธัมมวัตถาน อวิชชาเป็นธรรมที่บุคคลละได้ด้วยญาณ และเป็นธรรมว่างจากญาณ อรติเป็นธรรมที่บุคคลละได้ด้วยปามุชชะ ละเป็นธรรมว่างจากปามุชชะ นิวรณ์เป็นธรรมที่บุคคลละได้ด้วยปฐมฌาน และเป็นธรรมว่างจากปฐมฌาน ฯลฯ กิเลสทั้งปวงเป็นธรรมที่บุคคลละได้ด้วยอรหัตตมรรค และเป็นธรรมว่างจากอรหัตตมรรค นี้ชื่อว่าตทังคสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๗/๕๒๕, ๔๘/๕๒๙)

ตทารมณ์ : มีอารมณ์นั้น คือมีอารมณ์เดียวกับชวนะ ได้แก่การเกิดเป็นวิบากจิตที่ได้รับอารมณ์ต่อจากชวนะ เหมือนได้รับผลประมวลจากชวนะมาบันทึกเก็บไว้ ก่อนตกภวังค์) ต่อกัน ๒ ขณะแล้วก็สิ้นสุดวิถีคือจบกระบวนของวิถีจิต ดังคำในกุสลติกะ ปัญหาวาร กล่าวไว้ว่า เมื่อกุศลดับแล้ว จิตตุปบาทที่เป็นวิบากจึงเกิดขึ้นโดยเป็นตทารมณ์ บุคคลยินดีเพลิดเพลินกุศล เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินกุศลนั้น ราคะจึงเกิดขึ้นทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้น อุทธัจจะจึงเกิดขึ้น โทมนัสจึงเกิดขึ้น เมื่ออกุศลดับแล้ว จิตตุปบาทที่เป็นวิบากจึงเกิดขึ้นโดยเป็นตทารมณ์ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๙/๘๘๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๖/๓๔๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๙๘/๕๒,๑๐๙/๕๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๔๔๖/๒๖๕)

ตทังคปหาน : การละด้วยองค์นั้น คือการละกิเลสด้วยองค์ธรรมที่จำเฉพาะกันนั้น คือละกิเลสด้วยองค์ธรรมจำเพาะที่เป็นคู่ปรับกัน แปลง่ายๆ ว่า “การละกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับ” เช่น ละโกรธ ด้วยเมตตา(แปลกันมาว่า “การละกิเลสได้ชั่วคราว”)

ตทังควิมุตติ : พ้นด้วยองค์นั้นๆ หมายถึงพ้นจากิเลสด้วยอาศัยธรรมตรงข้ามที่เป็นคู่ปรับกน เช่น เกิดเมตตาหายโกรธ เกิดสังเวช หายกำหนัด เป็นต้น เป็นการหลุดพ้นชั่วคราว และเป็นโลกียวิมุตติ ; วิมุตต

ตน : ตัว(ตัวคน) เช่น ตนเป็นที่พึ่งของตน ; ลักษณะนามใช้เรียกเทวดา ยักษ์หรือพวกกายสิทธิ์ เป็นต้น เช่น ยักษ์ตนหนึ่ง เทวดา ๒ ตน ดังคำว่า การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืนมีโทษ ๖ ประการนี้ เช่น ชื่อว่าไม่คุ้มครองไม่รักษาตน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๙/๒๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ตนแลเป็นที่พึ่งของตน หมายถึงตนเองเท่านั้นที่จะสามารถทำกุศลแล้วเข้าถึงสวรรค์ หรือบรรลุมรรคผลได้ ที่พึ่งที่ได้ยากคืออรหัตตผล ไม่มีใครอื่นจะทำให้ได้ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๑๕)

ต้นกรรณิการ์,ต้นกรรณิการ์เขา : ชื่อไม้ต้นขนาดเล็ก ใบคาย ดอกหอม กลีบขาว หลอดดอกสีแสด ใช้ย้อมผ้า มักเกิดขึ้นตามเขา จึงเรียกกันว่าต้นกรรณิการ์เขา ดังคำในมาตุโปสกชาดกว่า

SAMPLE

ต้นกรรณิการ์ทั้งหลายที่เชิงเขาก็ออกดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๑/๓๕๔,ในกุสชาดก อธิบายว่า ต้นกรรณิการ์มักบ้านในฤดูหนาว ดังคำว่า ต้นกรรณิการ์เหล่านั้นมีดอกบานสะพรั่ง ในคราวหิมะตกแห่งฤดูเหมันต์ (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๔๔/๖๓) เขียนเป็น กณิการ์ หรือ กรณิการ์ ก็มี.

ต้นกระถินพิมาน :ชื่อไม้พุ่มหรือไม้ต้นไม่มีหนาม ช่อดอกกลม สีนวล ฝักแบน ใบอ่อนและฝักอ่อนใช้เป็นอาหาร,กระถินไทย กระถินบ้าน กระถินยักษ์ หรือ สะตอเบา ก็เรียก, ปักษ์ใต้เรียก ตอเบา; ชื่อพรรณไม้หลายชนิด เช่น กระถินพิมาน,ในวินัยปิฎกมหาวรรค กล่าวถึงต้นกระถินพิมานไว้ว่าใช้น้ำฝาดของกระถินพิมานเป็นยาได้ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำฝาดที่เป็นยาคือ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗) ; ในโตเทยยเถราปทาน กล่าวไว้ว่า มีดอกหอมส่งกลิ่นไปตามลม ดังคำว่า เมื่อต้นจำปา ต้นกระถินพิมาน ต้นลำดวน ต้นการะเกด และต้นสาละกำลังมีดอกบาน กลิ่นหอมฟุ้งไปตามลม (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๖๐/๖๘๘)

ต้นกระท้อน : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ชนิด ผลค่อนข้างกลม เปลือกนุ่ม สีเหลือง เนื้อกินได้, ในเวสสันตรชาดก อธิบายว่า ต้นรกฟ้า ต้นอินทนิล ต้นกระท้อน และต้นทองกวาว ต่างก็ผลิดอกออกช่อและยอดแดงระเรื่อ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๑/๕๐๒), ในอุปสีวเถราปทาน พระอุปสีวเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ต้นรกฟ้าขาว ต้นลำดวน ต้นกระท้อน ต้นประดู่ และต้นมะซางหอม มีดอกบานสะพรั่ง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘๙/๖๓๕)สะท้อน ก็เรียก, พายัพเรียก มะต้อง หรือ มะตื๋น.

ต้นกระทุ่ม : ชื่อไม้ต้นขนาดกลางและขนาดใหญ่ ใบออกเป็นคู่ตรงข้ามกัน ตามลำกิ่งและในระหว่างใบมีหูใบรูปสามเหลี่ยมปลายแหลมติดกับกิ่งทั้ง ๒ ด้าน ดอกเป็นช่อกลมสีเหลืองอ่อน หอม เนื้อไม้เหลืองหรือขาว ใช้ทำเสากระดาน และเยื่อกระดาษชนิดเลวได้ กิงฉันทชาดก เทพธิดาไว้ว่า มีทั้งต้นคำ ต้นสน ต้นกระทุ่ม และผลตาลสุกห้อยย้อยอยู่เรียงราย (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๒๗/๕๔๒), ในเวสสันตรชาดก อัจจุตฤาษี กล่าวว่า พราหมณ์ ณริมรอบขอบสระนี้มีต้นไม้ขึ้นมากมายเช่นต้นกระทุ่ม ต้นแคฝอย และต้นทองหลาง ผลิดอกออกช่อบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๗/๕๐๒) กระทุ่มบก ตะกู หรือ ตะโกส้ม ก็เรียก.

ต้นกระเบา :ชื่อไม้ต้นขนาดย่อมถึงขนาดใหญ่หลายชนิด เช่น กระเบาใหญ่ หรือ กระเบาน้ำ, ต้นไม้ขนาดใหญ่ ผลกลม เปลือกแข็ง มีขนสีน้ำตาล ขนาดเท่าผลส้มโอขนาดย่อม เนื้อในเป็นแป้งสีเหลืองอ่อน ๆ กินได้ เมล็ดมีน้ำมัน เคยใช้เป็นยาแก้โรคเรื้อน ต้นที่มีแต่ดอกเพศผู้ เรียกว่าแก้วกาหลง,

SAMPLE

กระเบากลัก หรือ กระเบียน เป็นไม้ต้นขนาดกลาง ผลกลม เปลือกแข็ง มีขนสีดำ ขนาดเท่าผลส้มเกลี้ยง,ต้นกระเบาเกิดในมนุษยโลกแล้ว ก็เกิดในนาคพิภพ ก็มี ดังคำในวิธุรชาดกว่า ไม้จำปา ไม้กากะทิง มะลิซ้อน มะลิลา และไม้กระเบา ต้นไม้ในนาคพิภพเหล่านี้มีกิ่งโน้มเข้าหากันยังมณเฑียรของนาคราชให้งามยิ่งนัก(ขุ.ชา.ม.๒๘/๑๓๗๓/๓๙๖),ในสารีปุตตเถราปทาน กล่าวไว้ว่า ต้นสมอพิเภก ต้นกระเบา ต้นรกฟ้า ต้นมะตูมเหล่านั้นเผล็ดผลเป็นนิตย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๙/๓๐), ในคยากัสสปเถราปทาน กล่าวไว้ว่า เป็นผลไม้ที่กินได้ ดังคำว่า ข้าพเจ้าทำจิตของตนให้เลื่อมใส ถวายอภิวาทพระชินเจ้าผู้มีวัตรงดงามถวายผลกระเบาแด่พระพุทธเจ้าด้วยมือทั้ง ๒ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗/๓๔๐)

ต้นกฤษณา,ต้นกฤษณาดำ : ต้นไม้ชนิดหนึ่งที่มีรากหอม กลิ่นอันเกิดแต่รากไม้ของกฤษณา นับว่าเป็นกลิ่นที่น่าชอบใจ และบรรดาไม้ที่มีรากหอม เขายกย่องกฤษณาว่าเป็นเลิศ ดังคำว่า “กลิ่นหอมที่เกิดแต่รากชนิดใดชนิดหนึ่ง กฤษณา ชาวโลกกล่าวว่า เป็นยอดแห่งกลิ่นหอมที่เกิดแต่รากเหล่านั้น” หากบุคคลใช้ใบไม้ห่อกฤษณา ก็ทำให้ใบไม้พลอยหอมฟุ้งไปด้วย การคบกับนักปราชญ์ก็เช่นกัน บางทีบุคคลก็บดกฤษณาแล้วชโลมกาย ทำให้ร่างกายหอม ดังนั้น ผู้ที่ใช้กฤษณาชโลมกาย มีกลิ่นของหอม จึงชื่อว่า คันธคันธินี ผู้มีกลิ่นเครื่องหอม เป็นพืชที่พวกกินนรีมักกินเป็นอาหาร บางที ก็ใช้ไม้กฤษณามาทำเป็นที่อยู่อาศัย,ส่วนของเนื้อไม้ซึ่งมีสีดำ เกิดเมื่อต้นไม้มีบาดแผล กลิ่นหอม ใช้ทำยาได้, ในกุณาลชาดก ได้กล่าวไว้ว่า ณ ป่าหิมพานต์ มีภูมิภาคเป็นป่าชัฏที่ดาษดื่นไปด้วยต้นกฤษณาดำ ต้นบัวบก ต้นประยงค์ ต้นเทพพารุ และต้นกล้วย (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๘๙/๑๓๖), ในเนมิราชชาดก กล่าวไว้ว่า แม่น้ำที่ชื่อสีทามีอยู่ทางทิศเหนือเป็นแม่น้ำลึก ข้ามได้ยาก ภูเขาทองมีสีดังไฟไหม้ต้นอ้อ โชติช่วงอยู่ทุกเมื่อ ที่ฝั่งแม่น้ำนั้น มีต้นกฤษณาขึ้นงอกงาม (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๓๖/๒๔๘)

ต้นกล้วย : ไม้ล้มลุก มีหลายชนิด จัดแยกออกได้เป็น ๒ จำพวก คือ จำพวกที่แตกหน่อเป็นกอ ผลสุกเนื้อนุ่ม กินได้ มีหลายชนิดและหลายพันธุ์ เช่น กล้วยน้ำว้า กล้วยไข่ กล้วยหอม บางชนิดผลสุกเนื้อแข็ง มักเผา ต้ม หรือเชื่อมกิน เช่น กล้วยกล้าย กล้วยหักมุก, จำพวกที่ไม่แตกหน่อเป็นกอ ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด ใบประดับไม่ร่วง เช่น กล้วยนวล กล้วยผา,ในอจิรปักกันตสูตร กล่าวถึงต้นกล้วยในอุปมาเปรียบเทียบไว้ว่า ต้นกล้วยเผล็ดผลเพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม ฉันใด ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดแก่เทวทัตเพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อมฉันนั้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๔/๒๘๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๘/๑๑๒), ในมโหสธชาดก กล่าวถึงกล้วยไม่มีแก่น ดังคำว่า บุคคล

SAMPLE

แสวงหาแก่นของต้นกล้วย แต่ไม่พบฉันใด พวกเราเมื่อค้นหาปัญหาคืออุบายที่จะพ้นทุกข์ ก็ไม่พบปัญหานั้นฉันนั้น ๒๘/๖๗๘/๒๘๘)

ต้นกัลปพฤกษ์,ต้นกัลปพฤกษ์ทิพย์,ต้นกัลปพฤกษ์มนุษย์ : 1.ต้นไม้ที่เชื่อกันว่าให้ผลสำเร็จตามความปรารถนา เป็นต้นไม้ในเทวโลกดังคำในพุทธาปทานว่า ต้นกัลปพฤกษ์ทิพย์และต้นกัลปพฤกษ์มนุษย์ มีมากมาย เราได้นำผ้าทุกอย่างมาจากต้นกัลปพฤกษ์เหล่านั้น ตัดเย็บเป็นไตรจีวรถวายให้นุ่งห่ม ของเคี้ยว ของฉัน ของลิ้ม น้ำปานะ รวมทั้งอาหารมีอยู่อย่างเพียบพร้อม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๕); เรียกต้นไม้ที่ทำขึ้นเนื่องในการทิ้งทานในงานเมรุหลวง และมีลูกมะนาวบรรจุเงินตราห้อยอยู่ตามกิ่งต่างๆ ของต้นไม้นั้นว่าต้นกัลปพฤกษ์ ดังคำในกัปปรุกขิยเถราปทานพระกัปปรุกขิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้ประดิษฐานต้นกัลปพฤกษ์คล้องผ้างดงามวิจิตรหลายผืนไว้ตรงหน้าพระสถูปอันประเสริฐที่สุดของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๙/๑๖๕), เรียกลูกมะนาวที่บรรจุเหรียญเงินนั้นว่าลูกกัลปพฤกษ์;

2.ชื่อไม้ต้นมีมากทางภาคอีสานและภาคเหนือ ดอกสีชมพูอ่อน ออกเป็นช่อในระหว่างทิ้งใบหรือผลิใบใหม่ ฝักมีขนนุ่ม.

อรรถกถากล่าวว่า ต้นกัลปพฤกษ์ทิพย์ หมายถึงต้นไม้ที่เกิดในเทวโลก (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๒๖/๑๒๗)

ต้นกากะทิง : ชื่อไม้ต้น ใบและผลคล้ายสารภี แต่ใบขึ้นสันมากและผลกลมกว่า เปลือกเมล็ดแข็ง ใช้ทำลูกฉลากหรือกระบวยของเล่น,เกิดขึ้นริ่มแม่น้ำ ดังคำในเวสสันตรชาดกว่า ต้นกากะทิงมีอยู่ที่ ๒ ฟากฝั่งของสระมุจลินท์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๘/๕๐๒),มักปลูกไม้รอบที่อยู่ ดังคำในสารีปุตตเถราปทานที่กล่าวว่า ต้นจำปา ต้นช้างน้าว ต้นกระทุ่ม ต้นกากะทิง ต้นบุนนาค และต้นการะเกด มีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่รอบๆ อาศรมของข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๘/๒๗) ; มีกลิ่นหอม ดังคำในอุเทนเถราปทานกล่าวว่า ต้นลำดวน ต้นชบา ต้นกากะทิงและต้นสาละ มีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๕/๖๙๘),มีกลิ่นราวกะดอกไม้สวรรค์ ดังคำในเอกฉัตติยเถราปทานว่า ต้นกากะทิง ต้นสาละ และต้นสน รวมทั้งต้นมะม่วงป่า ล้วนมีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ งดงามอยู่ใกล้ ๆ อาศรม (ขุ.อป.(ไทย),๓๓/๔๐/๗) ; ในพุทธวงศ์ กล่าวว่า เป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ ,พระนามว่า สุมนะ,พระนามว่า เรวตะ,และพระนามว่าโสภิตะ ดังคำว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นกากะทิง,หรือดังคำ

SAMPLE

ว่า แม้พระพุทธเจ้าผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนพระองค์นั้นได้ตรัสรู้ที่โคนต้นกากะทิง (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๔/๖๐๖,๒๗/๖๑๑,๒๒/๖๑๗,๒๒/๖๒๒); สารภีทะเล กระทิง หรือ กระทึง ก็เรียก.

ต้นก้างปลา : ชื่อไม้พุ่มหลายชนิด ใบยาวรี ปลายใบทู่ ออกดอกเป็นกลุ่มอยู่ตามง่ามใบแถวปลายกิ่ง ชนิดผลสีขาว เรียก ก้างปลาขาว,ชนิดผลสีคล้ำ เรียก ก้างปลาแดง และมีอีกชนิดหนึ่ง เรียกว่าก้างปลาเครือ ใช้ทำยาได้ ดังคำในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนาว่า ต้นก้างปลา กำยาน คัดเค้า ชะเอม มะลิเลื้อย มะลิธรรมดา ชบา บัวบก งดงามต้นแคฝอย ฝ้ายทะเล และกรรณิการ์มีดอกเบ่งบานปรากฏดังข่ายทองงดงาม ระเรื่อ... ต่างก็ปรากฏอยู่ในสระนั้น (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๕/๕๐๔)

ต้นการะเกด : ชื่อไม้พุ่มเพศผู้ มักขึ้นในที่ชื้นแฉะและริมน้ำ ใบแคบและยาว ขอบใบ มีหนามห่างๆ ดอกสีเหลือง กลิ่นหอม, ในสารีปุตตเถราปทานกล่าวไว้ในประวัติอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระตอนหนึ่งว่า ต้นจำปา ต้นช้างน้าว ต้นกระทุ่ม ต้นกากะทิง ต้นบุนนาค และต้นการะเกด มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่รอบๆ อาศรมของข้าพเจ้า(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๘/๒๗),ใช้บูชาพระ ดังคำว่า ข้าพเจ้าเห็นต้นการะเกดมีดอกบานสะพรั่ง จึงตัดที่ขั้วแล้ว บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี (ขุ.อป.ไทย) ๓๒/๑๑/๒๙๔),มักมีดอกบานสพรั่ง มีกลิ่นหอมดุจกลิ่นทิพย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๐/๖๗๐,๒๖๐/๖๘๘,๓๔๘/๖๙๙) ลำเจียกหนู ก็เรียก

ต้นกาหลง: ชื่อไม้พุ่มปลายใบหยักเว้าลึก ดอกใหญ่สีขาว ออกเป็นช่อสั้นตามง่ามใบ,ในอุเทนเถราปทาน กล่าวไว้ในประวัติอดีตชาติของพระอุเทนเถระตอนหนึ่งว่า ต้นกาหลง มีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวล ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๔/๖๙๗)

ต้นกำเนิด : มูลเหตุดั้งเดิม เช่น ตัวหนังสือไทยมีกำเนิดมาอย่างไร, เกิด, มีขึ้น, เป็นขึ้น,เช่น โลกกำเนิดมาจากดวงอาทิตย์, ในอัคคัญญสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภัคควะ เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖/๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่ชื่อว่าอัคคัญญะ เพราะเป็นความรู้เกี่ยวกับต้นกำเนิดของโลก หมายถึงวิวัฒนาการการเกิดขึ้นและประวัติความเป็นไปของโลก (โลกสฺส อคคนฺติ ชานิตพฺพํ ตํ อคฺคญฺญํ, โส ปน โลกสฺส อุปฺปตฺติกฺกโม ปวตฺติปเวณี จาติ) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๖/๑๔, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๖/๑๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ในที่นี้หมายถึงทฤษฎีที่กล่าวถึงการเกิดขึ้นของโลกว่า นี้เป็นดินแดนเริ่มต้นของโลก (ที.ปา.อ. (บาลี) ๕/๓, ที.ปา.ฏีกา(บาลี) ๕/๓) และมีอธิบายว่า คำว่า ต้นกำเนิด เช่น แม่น้ำตโปทา คือ

แม่น้ำสายนี้มีน้ำร้อนเดือดพล่าน ต้นกำเนิดไหลมาจากแอ่งทะเลสาบใต้ภูเขาเวภาร บรรพต ไหลตัดผ่านพระนครราชคฤห์ น้ำในแอ่งต้นกำเนิดใสเย็น แต่พอไหลเป็นสายแม่น้ำแล้วกลายเป็นน้ำร้อน อรรถกถาอธิบายว่า สาเหตุที่น้ำในแม่น้ำมีความร้อนนั้น เพราะไหลผ่านมาระหว่างมหานรก ๒ ขุม (ดูวิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๑/๒๔๕, สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๐/๓๘)

ต้นกุ่ม : ชื่อไม้ต้นใบเป็นใบประกอบมีใบย่อย ๓ ใบ ดอกเป็นช่อ กลีบดอกสีขาวแล้วกลายเป็นสีเหลือง ผลกลมหรือรูปไข่ ผิวนอกแข็งและสาก ๆ สีเขียวนวล เช่น กุ่มบก กุ่มน้ำ, เป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี,พระนามว่าปิยทัสสี ดังคำว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นชาวโลกเรียกว่าต้นกุ่มบก (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๕๙,๓๓/๒๑/๖๙๔)

ต้นกุหลาบ : ชื่อไม้พุ่ม ต้นตรงหรือทอดเลื้อย ลำต้นและกิ่งมีหนาม ขอบใบจัก ดอกสีต่าง ๆ กลิ่นหอม มีมากชนิดและมากพันธุ์ เรียกชื่อต่าง ๆ กัน ดอกของกุหลาบบางชนิด เช่น กุหลาบมอญ หรือ ยี่สุน ใช้กลั่นน้ำหอม,ในสารีปุตตเถราปทานกล่าวไว้ในประวัติอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระตอนหนึ่งว่า ต้นลำดวน ต้นอโศก ต้นกุหลาบ มีดอกบานสะพรั่ง ต้นปรู และต้นมะกล่ำหลวง ก็มีดอกบานสะพรั่งอยู่รอบๆ อาศรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๙/๒๗); ไม้ต้นขนาดเล็ก ขึ้นตามป่าเขาในระดับสูง ส่งกลิ่นหอม เช่น กุหลาบแดง กุหลาบขาว ในเอกฉัตติยเถราปทาน กล่าวไว้ในประวัติอดีตชาติของเอกฉัตติยเถระตอนหนึ่งว่า ต้นอโศก ต้นมะขวิด และต้นกุหลาบ ล้วนมีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๓/๗)

ต้นเกด : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ผลคล้ายละมุดสีดา สุกแล้วมีรสหวาน กินได้,ในจิตกปูชกเถราปทาน กล่าวไว้ในประวัติอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าพร้อมทั้งอำมาตย์และบริวารชนสิงสถิตอยู่ที่ต้นเกดเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙/๒๖๘), มักปลูกไว้ตามที่อยู่ ดังคำในพักกุลเถราปทาน กล่าวไว้ในประวัติอดีตชาติของพระพักกุลเถระตอนหนึ่งว่า ที่ใกล้อาศรมนั้น มีมณฑปจำนวนมาก ต้นย่านทรายมีดอกบานสะพรั่ง ต้นมะขวิด ต้นจำปา ต้นกากะทิง ต้นเกด มีจำนวนมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘๗/๖๓๕)

คำว่า ต้นเกด เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ราชายตนะ แปลกันว่า ต้นเกดชื่อภาษาอังกฤษว่า “Buchania Latifolia” และอธิบายเพิ่มเติมว่า เป็นต้นไม้หลวงเป็นที่สิงสถิตของเทพแห่งนางไม้ทั้งหลาย (PALI-ENGLISH DICTIONARY, P.569, COL. 2, Edited by T.W. RHYS DAVIDS and WILLIAM STEDE)

SAMPLE

ต้นแก้ว :1. ชื่อไม้พุ่มหรือไม้ต้นขนาดกลาง ขึ้นตามป่าดิบ กิ่งก้านสีขาว ใบสีเขียวสดเป็นมัน ดอกสีขาว กลิ่นหอม เนื้อไม้แข็งใส เหนียว มีลาย ใช้ทำด้ามมีดและไม้ถือ

2. ชื่อมะม่วงพันธุ์หนึ่ง นิยมกินดิบ ๆ หรือดอง, ในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนา กล่าวไว้ว่า ต้นมะคำไก่ ไม้มะซาง ต้นแก้ว ต้นมะรุม การะเกด กรรณิการ์ และชบา ผลิดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๐/๕๐๒)

ต้นโกมุท : บัวแดง ในอุปสีวเถราปทาน กล่าวไว้ในประวัติอดีตชาติของพระอุปสีวเถระตอนหนึ่งว่า ต้นโกมุท ต้นจงกลนี และต้นตาเสือ ปรากฏมีมากที่ใกล้ขอบสระธรรมชาติ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๐/๖๗๐)

ต้นขนุน : ชื่อไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ มีน้ำยางขาว ผลกลมยาวราว ๒๐-๕๐ เซนติเมตร ภายนอกเป็นหนามถี่ ภายในมีวงสีเหลืองหรือสีจำปา รสหวาน กินได้ แก่นสีเหลือง เรียกว่า กรัก ใช้ต้มเอาน้ำย้อมผ้า, พันธุ์ที่มียวงสีเหลือง เนื้อนุ่มแต่ไม่เหลว เรียก ขนุนหนัง, พันธุ์ที่มียวงสีจำปา เนื้อนุ่ม เรียกขนุนจำปาดะ,ส่วนพันธุ์ที่มียวงสีเหลือง เนื้อเหลว เรียกขนุนละมุด, ในวิหารวิมาน กล่าวถึงอานิสงส์การสร้างวิหารจะทำให้มีต้นไม้เกิดใกล้วิมานต่างๆ ดังคำว่า มีรุกขชาตินานาชนิด คือต้นหว้า ต้นขนุน ต้นตาล ต้นมะพร้าว และป่าไม้เกิดเองตามธรรมชาติ ภายในนิเวศน์ มิได้มีใครปลูกไว้ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๗๔๑/๘๖,ในเวสสันตรชาดก กัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี กล่าวไว้ว่า รุกขชาติชนิดที่มีผลชนิดต่าง ๆ คือ ต้นโพธิ์ใบ ต้นขนุน ต้นไทร และต้นมะขวิด ที่เราทั้ง ๒ เคยเล่นมาก่อน วันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งรุกขชาติเหล่านั้นไป (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๑๔๓/๕๑๖,๒๘/๒๑๖๓/๕๑๙,๒๘/๒๒๔๐/๕๓๐)

ต้นขนุนสำปะลอ :ชื่อขนุนชนิดหนึ่งเป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่มีน้ำยางขาวผลกลมยาว,ในอุปสีวเถราปทาน กล่าวไว้ในประวัติอดีตชาติของพระอุปสีวเถระตอนหนึ่งว่า ต้นหมากเม่า ต้นขนุนสำปะลอ ต้นขนุน ต้นกล้วย ต้นจันทน์ มีผลมาก ในที่นั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๐/๖๖๙)

ต้นขมิ้น : ชื่อไม้ล้มลุก เหง้าสีเหลือง ใช้ปรุงอาหาร ทำยา ทำผงทาตัว และใช้ย้อมผ้า, ขมิ้นชัน ก็เรียก, อีสานและปักษ์ใต้เรียก ขี้มิ่น ในกุณาลชาดกกล่าวถึงต้นขมิ้นว่าเป็นหมู่ไม้นานาพันธุ์ อยู่ในป่าหิมพานต์ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖)

ต้นขัดมอน : หญ้าขัด หมายถึงชื่อไม้พุ่มต้นสูงประมาณ ๑ เมตรเปลือกเหนียว ใบรูปใบโพโคนป้าน ผลมี ๕ พู เมื่อแก่พูแยกออกจากกัน ดังคำในสารีปุตตเถราปทาน กล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระตอนหนึ่งว่า ต้นกะเม็ง ต้นขัดมอน มีอยู่มากมายใกล้ๆ อาศรมของข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗๐/๓๐)

SAMPLE

ในอรรถกถา อธิบายว่า ต้นขัดมอน เปลือกเหนียว ดอกเหลือง เป็นสมุนไพรอย่างหนึ่ง ใช้ทำไม้กวาดได้ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๑๗๓/๒๖๒) ต้นข้าวต้ม ก็เรียก

ต้นขานาง : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ดอกเล็ก สีเหลืองอ่อน กลิ่นเหม็น,ในกุณาลชาดก กล่าวถึงป่าหิมพานต์ว่ามีต้นขานางไว้ว่า ต้นทองกวาว ต้นโยธกา ต้นมะลิป่า ต้นหงอนไก่ อันปราศจากมลทิน ไม่มีโทษ และต้นขานางอันสวยงามยิ่ง อันดารดาษไปด้วยพุ่ม (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖),มักปลูกไว้ใกล้ที่อยู่,ในเอกฉัตติยเถราปทานกล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระเอกฉัตติยเถระไว้ตอนหนึ่งว่า ต้นมะม่วง ต้นหว้า ต้นหมาก หอมควาย ต้นกระทุ่ม ต้นขานาง ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๒/๗),ในพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า ต้นขานางเป็นต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๑/๖๐๐)

ต้นเข็ม : ชื่อไม้พุ่มหลาย ดอกตูมมีลักษณะคล้ายเข็ม ดอกมี ๔ กลีบ สีต่าง ๆ เช่น เข็มพวงขาว ดอกสีขาว กลิ่นหอม ใช้ทำยาได้, เข็มเศรษฐี ดอกสีแดงออกเป็นช่อใหญ่,ในอุปสีวเถราปทานกล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระอุปสีวเถระตอนหนึ่งไว้ว่า ณ ป่าหิมพานต์ มีต้นดีหมี ต้นอโศก ต้นเข็ม ต้นบุนนาค ต้นบุนนาคเขา มีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลไปทั่วอาศรมของข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๓/๖๖๘)

ต้นเขมา : โกฐเขมา ชื่อเรียกเหง้าและรากแห้งของไม้ล้มลุกหลายชนิด,ในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนา กล่าวถึงต้นเขมาไว้ตอนหนึ่งว่ามีอยู่ใกล้สระมุจลินท์ว่า ต้นคนทีสอ ต้นคนทีต้นเขมาและต้นประดู่ ขึ้นอยู่ใกล้สระนั้นมีดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๙/๕๐๒) โกฐหอม ก็เรียก

ต้นคนที : ชื่อไม้พุ่ม ขึ้นตามชายทะเล ลำต้นเลื้อย ใบและดอกเหมือนคนทีสอ ใช้แก้พิษแมงกะพรุน, ในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนา กล่าวไว้ว่ามีอยู่ใกล้สระมุจลินท์ตอนหนึ่งว่า ต้นชึก ต้นแคขาว บัวบกส่งกลิ่นฟุ้งไป ต้นคนทีสอ ต้นคนที ต้นเขมา และต้นประดู่ ขึ้นอยู่ใกล้สระนั้น มีดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๙/๕๐๒), คนทิสอทะเล ก็เรียก

ต้นคนทีเขมา : ชื่อไม้พุ่ม คล้ายต้นคนทีสอ แต่ใบเป็นใบประกอบ มีใบย่อย ๓-๕ ใบ และมีขนาดใหญ่กว่า ดอกสีขาว ปลูกไว้ตามบ้าน ใช้ทำยาได้, ในอุเทนเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระอุเทนเถระไว้ตอนหนึ่งว่า ต้นคนทีเขมา และต้นจำปา ในที่ใกล้อาศรมของข้าพเจ้านั้น มีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔๑/๖๙๘), ปัตตานีเรียก กุโนกามอ

SAMPLE

ต้นคนทีสอ : ชื่อไม้พุ่ม มักขึ้นในที่โล่งริมน้ำ สูงได้ถึง ๖ เมตร ใบเป็นใบประกอบ มีใบย่อย ๓ ใบ ท้องใบสีนวล เมื่อขยี้มีกลิ่นฉุน ดอกสีครามอ่อน ใช้ทำยาได้, คนทิสอ โคนดินสอ หรือ สีสอ ก็เรียก, พายัพเรียก สีเสื้อน้อย หรือ ผีเสื้อน้อย (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๙/๕๐๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘๘/๖๓๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๙/๗)

ต้นคัดเค้า : ชื่อไม้เถาเนื้อแข็ง มีหนามโค้งแหลม ดอกสีขาว ๆ เหลือง ๆ กลิ่นหอม, ในกุณาลชาดก กล่าวถึงพรรณไม้ในป่าหิมพานต์ไว้ตอนหนึ่งว่า ต้นหางช้าง ต้นคัดเค้า ต้นทองหลาง ต้นทองกวาว ต้นโยธกา ต้นมะลิป่า ต้นหงอนไก่ อันปราศจากมลทินไม่มีโทษ และต้นขานางอันสวยงามยิ่งอันดารดาษไปด้วยพุ่ม (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖), ในอุปสีวเถราปทานกล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระอุปสีวเถระตอนหนึ่งไว้ว่า ณ ป่าหิมพานต์ ต้นราชพฤกษ์ ต้นหงอนไก่ ต้นคัดเค้า ต้นประยงค์ ต้นมะกล่ำหลวง มีอยู่ดาษดื่นโดยรอบตลอดกึ่งโยชน์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๖/๖๖๘),ในเอกฉัตติยเถราปทาน กล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระเอกฉัตติยเถระไว้ตอนหนึ่งว่า ต้นปรู ต้นคัดเค้า ต้นตีนเป็ด ต้นมะกล่ำหลวง ต้นคนทีสอ และต้นกรรณิการ์ล้วนมีดอกบานสะพรั่ง อยู่ใกล้ ๆ อาศรมของข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๙/๗), คัดเค้าเครือ ก็เรียก

ต้นคำ : ไม้พุ่มชนิดหนึ่ง, ชื่อไม้พุ่ม เมล็ดใช้ย้อมผ้า, ในสารีปุตตเถราปทาน กล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระตอนหนึ่งว่า ต้นคำ ต้นสน ต้นกระทุ่ม สะพรั่งด้วยผลมีรสหวาน เผล็ดผลเป็นประจำ อยู่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๘/๓๐),ในพักกุลเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระพักกุลเถระตอนหนึ่งว่า ณ ป่าหิมพานต์ มีต้นคำ ต้นช้างน้าว ต้นกระทุ่ม ต้นไทร และต้นมะขวิด อาศรมของข้าพเจ้าเป็นเช่นนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙๐/๖๓๕), ในอุเทนเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระอุเทนเถระไว้ตอนหนึ่งว่า ต้นคำ ต้นช้างน้าว ต้นกระทุ่ม ต้นมะเฟือง มีดอกบานส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๖/๖๙๘, ชื่อไม้ต้น ผลมีขนสีแดง ใช้ทำยาได้, แสด ก็เรียก อรรถกถาอธิบายว่า ไม้พุ่มชนิดหนึ่ง ต้นแสด หรือต้นคำแสด ก็เรียก (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๗๓/๒๖๒)

ต้นคำฝอย : ชื่อไม้ล้มลุก ดอกใช้ทำยาได้ ดังคำในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนาตอนหนึ่งว่า ไม้มะรื่น ตีนเป็ด กล้วย ต้นคำฝอย นมแมว คนทา ประดู่ลาย และสลอด ผลิดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๒/๕๐๒)

SAMPLE

ต้นแคขาว : ชื่อไม้ต้น ดอกมีทั้งสีขาวและสีแดง ยอดอ่อน ดอก และฝักกินได้ เปลือกใช้ทำยา, พันธุ์ที่ดอกสีแดงเรียก แคแดง ดังคำในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนาตอนหนึ่งว่า ว่า ต้นซึก ต้นแคขาว บัวบกส่งกลิ่นฟุ้งไป (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๙/๕๐๒)

ต้นแคธนู : ชื่อไม้ต้น ดอกมีทั้งสีขาวและสีแดง ยอดอ่อน ดอก และฝักกินได้ เปลือกใช้ทำยา, พันธุ์ที่ดอกสีแดง เรียกแคแดง พันธุ์ที่ดอกคล้ายธนู เรียกว่าแคธนู ดังคำในกุลาณชาดกตอนหนึ่งว่า ณ ป่าหิมพานต์ มีต้นนมแมว ต้นแคธนู ต้นเปราะหอม ต้นกฤษณา และต้นแฝกหอม เป็นประเทศที่ดารดาษประดับไปด้วยเครือเถา(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖)

ต้นแคฝอย : ชื่อไม้ต้นหลายชนิด เช่น ชนิด ดอกสีชมพูอมม่วงอ่อน ขอบกลีบดอกรุ่ยเป็นริ้วยาว ๆ ไม่เป็นระเบียบ,ในจัมเปยยชาดก นฬินิกาชาดก เวสสันตรชาดก กล่าวถึงต้นแคฝอยว่ามีดอกไม้บานสพรั่ง ดังคำว่า ต้นมะม่วง ต้นสาละ ต้นหมากเม่า ต้นหว้า ต้นราชพฤกษ์ และต้นแคฝอย ผลิดอกออกผลบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.วีสติ(ไทย) ๒๗/๒๗๓/๕๑๘,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย)๒๘/๒๐/๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๗/๕๐๒),ในสารีปุตตเถราปทาน กล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระตอนหนึ่งว่า ต้นแคฝอย ต้นย่านทราย มีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่รอบๆ อาศรมของข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๗/๒๗),ในพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค(วิปัสสี) พระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นแคฝอย (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๐/๖๘๙),ในมหาปทานสูตร กล่าวไว้ว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นแคฝอย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘/๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่ควงต้นแคฝอย หมายถึงภายใต้บริเวณร่มแคฝอย(ที.ม.อ.๘/๙)

ต้นงา : ชื่อไม้ล้มลุก ผลเป็นฝัก มีเมล็ดเล็ก ๆ สีขาวหรือดำ ใช้ประกอบอาหารหรือสกัดน้ำมัน ดังคำในพหุธิติสูตรว่า ต้นงาทั้งหลายที่ไม่งามมีเพียงใบสองใบ ในไร่ของพระสมณะนี้ไม่มีแน่ เพราะเหตุนั้น พระสมณะนี้จึงมีความสุข (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๖/๒๗๙),ในอัมพปาลีเถรคาถา พระเถรีกล่าวถึงต้นไม้เป็นคำเปรียบเทียบไว้ว่า เมื่อก่อน แข้งทั้งสองของเรา ประดับด้วยกำไลทอง เกลี้ยงเกลาสวยงามนักเดี๋ยวนี้ กลับเหี่ยวแห้งเหมือนต้นงาแห้งเพราะชรา (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๖๘/๕๙๙)

ต้นงิ้ว : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ กิ่งก้านและลำต้นมีหนามแหลมคม เปลือกสีเทา ขรุขระ ดอกสีแดงสด ใช้ปุยในผลอย่างเดียวกับง้าว, สัตว์จำพวกนก มักอยู่อาศัย ดังคำในกุลาวกชาดกว่า ที่ต้นงิ้ว มีลูกนกครุฑอยู่ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๑/๑๓),เป็นต้นไม้มีหนาม ดังคำว่า ต้นงิ้วทั้งหลายล้วนแต่เป็นเหล็ก มีหนามยาว ๑๖ องคุลี (ขุ.ชา.สฏฐิ.(ไทย) ๒๘/๑๒๐/๕๒),มีลำต้นสูง ดังคำในมหานารทกัสสปชาดกว่า ต้นงิ้วสูงเทียมเมฆ เต็ม

SAMPLE

ไปด้วยหนามเหล็กคมกระหายจะดูดดื่มเลือดคน(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๑๖/๓๘๖), ในอุปสีวเถราปทานกล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระอุปสีวเถระตอนหนึ่งไว้ว่า ณ ป่าหิมพานต์ ต้นโพธิ์ ต้นชบาซ้อน ต้นแคฝอย ต้นย่านทราย ต้นปรู ต้นงิ้ว มีดอกบานสะพรั่งมีอยู่มาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๗/๖๖๙)

ต้นจงกลนี : บัว, บัวดอกคล้ายบัวขม มีเกสรซ้อนหลายชั้น แตกก้านต่อดอกแล้วมีดอกต่อกัน ๓ ดอกบ้าง ๔ ดอกบ้าง มีดอกหอม ดังคำในสารีปุตตเถราปทาน ที่กล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระตอนหนึ่งว่า ต้นตาเสือ ต้นจงกลนี ต้นอุตตลี และต้นชบา มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่ใกล้ๆ บึง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕๗/๒๘),มีกลิ่นคล้ายกลิ่นทิพย์ ดังคำในอปทานไว้ว่า ณ ป่าหิมพานต์ ต้นโกมุท ต้นจงกลนี และต้นตาเสือ ปรากฏมีมากที่ใกล้ขอบสระธรรมชาติ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๐/๖๗๐,๓๒/๓๔๘/๖๙๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๙/๘)

ต้นจันทน์,ต้นจันทน์แดง: ชื่อไม้พุ่ม ขึ้นตามเขาหินปูน เนื้อไม้ที่สารลงมีสีแดง,ในเอกกนิบาต อังคุตตรนิกาย กล่าวว่า บัณฑิตกล่าวว่าต้นจันทน์เป็นต้นไม้ที่เลิศกว่าต้นไม้ทุกชนิด เพราะเป็นของอ่อนและใช้งานได้ดี(องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๗/๙,๒๘/๕๓๖/๑๓๖,มีผลดก ในอุปสีวเถราปทานกล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระอุปสีวเถระตอนหนึ่งไว้ว่า ณ ป่าหิมพานต์ ต้นหมากเม่า ต้นขนุนสำปะลอ ต้นขนุน ต้นกล้วย ต้นจันทน์ มีผลมากในที่นั้น (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๑๐/๖๖๙), จันทน์ผา ก็เรียก

ต้นจำปา : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ดอกสีเหลืองอมส้ม กลีบดอกใหญ่ยาว มีหลายกลีบ กลิ่นหอม; สีเหลืองอมส้มอย่างดอกจำปา; เครื่องหน้าซุงว่าวจุฬา รูปเป็นกลีบเหมือนกลีบดอกจำปา; แหนบรูปคล้ายกลีบดอกจำปาซึ่งติดอยู่กับแกนในประแจจีน สำหรับยันไม้ให้กุญแจหลุดออกจากกัน, จัมปา ก็ใช้; ไม้ไผ่ที่จักปลายด้านหนึ่งเป็น ๔-๕ แฉก แล้วเอาชิ้นไม้ขัดให้บานออกเป็นรูปดอกจำปา ใช้เสียบปลายไม้สำหรับสอยผลไม้; เครื่องยึดธรณีบนของประตูให้ติดกับกรอบเช็ดหน้าของอาคารประเภทโบสถ์ วิหาร ในสถาปัตยกรรมไทย ทำด้วยไม้ เป็นแท่งรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ด้านหน้าตกแต่งเป็นเส้นขอบของดอกไม้หรือแต่งให้เป็นรูปดอกสี่กลีบที่เรียกว่า ดอกประจำยาม, ในกุณาลชาดก กล่าวถึงต้นจำปาว่าเป็นหมู่ไม้นานาพรรณไว้ว่า ต้นสน ต้นจำปา ต้นอโศก ต้นกากะทิง ต้นหงอนไก่ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖),มีกลิ่นหอม ดังคำในสารีปุตตเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระตอนหนึ่งไว้ว่าต้นจำปา ต้นช้างน้าว ต้นกระทุ่ม ต้นกากะทิง ต้นบุนนาค และต้นการะเกด มีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่รอบๆ อาศรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๘/๒๗, มักปลูกไว้รอบที่อยู่ ดังคำในเอกฉัตติยเถราปทานกล่าวถึงประวัติอดีตชาติของ

SAMPLE

พระเอกฉัตติยเถระไว้ตอนหนึ่งว่า ต้นราชพฤกษ์ ต้นจำปา ต้นแคฝอย ต้นย่านทราย ต้นอุโลก และต้นอโศก ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๘/๖, ในพุทธวงศ์กล่าวว่าเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี ดังคำว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นชาวโลกเรียกว่า ต้นจำปา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๖๔)

ต้นจิก : ชื่อไม้ต้นขนาดกลางหลายชนิด ขึ้นในที่ชุ่มชื้นและที่น้ำท่วมถึง ดอกสีขาว เกสรเพศผู้สีแดงมักออกเป็นช่อยาวห้อยเป็นระย้า เช่น จิกนา จิกบ้าน หรือ จิกสวน จิก,ในกุณาลชาดก กล่าวถึงต้นจิกว่าเป็นดังป่าหมู่ไม้นานาพันธุ์ คือต้นโกฐคำ ต้นจิก ต้นลำเจียก ต้นย่านทราย (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖) ดู กระโดน, ดู ตีนตุ๊กแก

อรรถกถาอธิบายว่า มุจลินท์ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า นิจุลละ คือ ต้นจิกนา(นีปะ) ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “The Tree Barringtonai Acutangula” ต้นมุจลินท์นี้เป็นเจ้าแห่งไม้ในป่า(ขุ.อุ.อ.(บาลี)๑๑/๑๐๔),ต้นมุจลินท์นี้เป็นเจ้าแห่งต้นมุจละ(PALI-ENGLISH DICTIONARY, P.535, COL.1, Edited by T.W. RHYS DAVIDS and WILLIAM STEDE)

ต้นชบา : ชื่อไม้พุ่ม ดอกมีสีต่าง ๆ พันธุ์ที่สีแดงดอกและยอดใช้ทำยาได้ มีกลิ่นหอม ดังคำในสารีปุตตเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระตอนหนึ่งไว้ว่า ต้นตาเสือ ต้นจงกลนี ต้นอุตตลี และต้นชบา มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่ใกล้ๆ บึง (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๕๗/๒๘,มีดอกมาก ดังคำในอุปสีวเถราปทานกล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระอุปสีวเถระตอนหนึ่งไว้ว่า ต้นโพธิ์ ต้นชบาซ้อน ต้นแคฝอย ต้นย่านทราย ต้นปรู ต้นงิ้ว มีดอกบานสะพรั่ง มีอยู่มาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๑/๖๗๐),มีกลิ่นหอม ดังคำในอุเทนเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระอุเทนเถระไว้ตอนหนึ่งว่า ต้นลำดวน ต้นชบา ต้นกากะทิง และต้นสาละ มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๕/๖๙๘)

ต้นชบาซ้อน : ชื่อไม้พุ่ม ดอกมีสีต่าง ๆ พันธุ์ที่สีแดงดอกและยอดใช้ทำยาได้ มีกลิ่นหอม ดอกซ้อนกันหลายชั้น เรียกว่าชบาซ้อน มีดอกดก ดังคำในในอุปสีวเถราปทานกล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระอุปสีวเถระตอนหนึ่งไว้ว่าต้นโพธิ์ ต้นชบาซ้อน ต้นแคฝอย ต้นย่านทราย ต้นปรู ต้นงิ้ว มีดอกบานสะพรั่ง มีอยู่มาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๗/๖๖๙)

ต้นช้างน้าว : ชื่อกล้วยไม้ ดอกใหญ่ สีน้ำตาลอมชมพูหรือนวล มีแต้มสีเลือดหมูที่กลีบกระเป๋า ๒ แต้ม จัดเป็นชื่อไม้พุ่มหรือไม้ต้นขึ้นในป่าเบญจพรรณแล้ง เปลือกสีน้ำตาลแก่ ดอกสีเหลือง ออกเป็นช่อสั้น ดอกบานเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๒ เซนติเมตร กลิ่นหอม

SAMPLE

อ่อน ผลัดใบขณะมีดอกมาก ดังคำในสารีปุตตเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระตอนหนึ่งไว้ว่า ต้นจำปา ต้นช้างน้าว ต้นกระทุ่ม ต้นกากะทิง ต้นบุนนาคและต้นการะเกด มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๘/๒๗), เป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ดังคำในเอกทีปิยเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระเอกทีปิยเถระตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ถวายประทีปดวงหนึ่งไว้ที่ต้นช้างน้าวซึ่งเป็นต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ที่ประเสริฐ ของพระมุนีพระนามว่าปทุมุตตระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๓๔๓) กำลังช้างสาร หรือ ตานนกกด ก็เรียก, *ดู ตานเหลือง*

ต้นซึก : ชื่อไม้ต้น ดอก (เกสร) อ่อนมีสีเขียวและขาว เมื่อดอก (เกสร) แก่เปลี่ยนเป็นสีเหลือง ใกล้โรยเปลี่ยนเป็นสีเหลืองอมแสด ฝักแบนยาวกว้าง ฝักอ่อนสีเขียว เมื่อแก่สีน้ำตาลอ่อน ไม่มีรส ในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนา กล่าวไว้ว่า ต้นซึก ต้นแคขาว บัวบกส่งกลิ่นฟุ้งไป (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๙/๕๐๒), ในพุทธวงศ์ กล่าวว่า พระมหาวีรชินเจ้าทรงประกาศพระธรรมจักรแล้วประทับอยู่ในนันทารามประทับนั่งที่โคนต้นซึกทรงปราบปรามเดียรถีย์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๕๙๕), เป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ดังคำว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นชาวโลกเรียกว่า ต้นซึก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๗๐๕), พฤกษ์ ซึก หรือ ซิก ก็เรียก,มักเรียกต้นก้ามปู หรือต้นจามจุรีแดง ซึ่งเป็นไม้ต่างชนิดกันว่าต้นจามจุรี *ดู จามจุรี*

ในมหาปทานสูตรกล่าวว่าเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามกกุสันธะ ดังคำว่า พระกกุสันธพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นซึก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘/๓),ในกิงสุโกปมสูตรกล่าวถึงต้นซึกว่ามีทองกวาว ดังคำว่า ต้นทองกวาวที่เกิดนานมีฝักเหมือนต้นซึก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๗)

ต้นดีหมี : ชื่อไม้ต้นหลายชนิดหลายสกุล ขึ้นในป่า มีรสขม ใบคล้ายมะไฟ ใช้ทำยาได้ มีดอกดก ดังคำในดังคำในในอุปสีวเถราปทานกล่าวถึงประวัติอดีตชาติของพระอุปสีวเถระตอนหนึ่งไว้ว่า มีต้นดีหมี ต้นอโศก ต้นเข็ม ต้นบุนนาค ต้นบุนนาคเขา มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลไปทั่วอาศรมของข้าพเจ้า(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๓/๖๖๘),มักปลูกตามที่อยู่ ดังคำในอุเทนเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระอุเทนเถระไว้ตอนหนึ่งว่าว่า ต้นบุนนาค ต้นบุนนาคเขา ต้นดีหมี ในที่ใกล้อาศรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔๐/๖๙๘)

ต้นตะเคียน : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ เนื้อไม้แข็ง ใช้เลื่อยเป็นกระดาน และขุดทำเรือ ดังคำในกันทคลกชาดกว่า นกหัวขวานตัวนี้ชื่อกันทคลกะ เมื่อจะเจาะหมู่ไม้ในป่า ได้บินท่องเที่ยวไปใน

SAMPLE

หมู่ไม้แห้งที่ไม่มีแก่น ต่อมาภายหลังได้มาพบไม้ตะเคียนซึ่งมีแก่นโดยธรรมชาติได้ทำลายกระหม่อมที่ต้นตะเคียนนั้นแล้ว (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย ๒๗/๑๒๐/๙๖), มีเนื้อแข็งมากดังคำในผันทนชาดกว่า ต้นรังก็ดี ต้นตะเคียนก็ดี ต้นหูกวางก็ดี ต้นสีเสียดก็ดี ที่ไหนจะแข็งแกร่ง แต่ต้นไม้ที่มีนามว่าสะคร้อนั่นซิเป็นไม้ที่แข็งแกร่งสำหรับกงรถ (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย)๒๗/๑๖/๓๙๙)

ต้นตะแบก : ชื่อไม้ต้นหลายชนิด ผิวเปลือกเรียบล่อนเป็นสะเก็ด ดอกสีม่วง เช่น ตะแบกนา ในอกุศลมูลสูตร กล่าวไว้ว่า สาละ ต้นตะแบก หรือต้นสะคร้อที่ถูกเถาย่านทราย ๓ ชนิดคลุมยอด พันรอบต้น ย่อมถึงความเสื่อม (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๖)

ต้นตาล : ชื่อปาล์ม ใบใหญ่ ดอกแยกเพศ อยู่ต่างต้น ต้นเพศผู้ออกดอกเป็นงวงคล้ายมะพร้าว ไม่มีผล ต้นเพศเมียออกดอกเป็นช่อเดี่ยว ๆ ผลใหญ่กลมโตเป็นทะลาย น้ำหวานที่ออกจากงวงของต้นเพศผู้ เรียกว่าน้ำตาลสด ใช้ทำน้ำตาลได้ ตอนหัวของผลอ่อนเรียกว่าหัวตาล ต้มแกงกินได้ เมื่อเต้ายังอ่อน เรียกว่าลอนตาล นิยมกินสดหรือกินกับน้ำเชื่อม เนื้อในตาลอ่อนที่เฉาะออกมาจากเต้า เรียกว่าตาลเฉาะ จาวที่เกิดจากเมล็ดแก่ที่งอกแล้ว เรียกว่าจาวตาล เชื่อมกินได้, ตาลโตนดก็เรียก; เรียกขนมที่ทำด้วยแป้งผสมน้ำคั้นจากลูกตาลสุกว่าขนมตาล คำว่าต้นตาล มีปรากฏในหลายแห่ง เช่น ต้นตาลยอดด้วนที่ไม่อาจงอกได้ต่อไป ในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวว่า สระธรรมโบกขรณีมีต้นตาลล้อม ๗ แถว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๙/๑๙๒); มักปลูกตาลบูชาให้งดงาม ดังคำในมหากัสสปเถราทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระมหากัสสปเถระไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าครั้นสร้างอัคฆิยเจดีย์ ซึ่งงดงามด้วยแนวแห่งต้นตาล ไว้ใกล้สถานที่ที่ทำการบูชาเจดีย์นั้นแล้วทำจิตของตนให้เลื่อมใส บูชาเจดีย์อันสูงสุด (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๐๓/๖๒)

คำว่า ต้นตาล มีกล่าไว้ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๙/๑๙๓,ม.ม.๑๓/๕๓/๕๐,๑๖๘/๑๘๙, ๑๙๒/๒๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๒/๖๖, ๓๖๗/๔๑๓,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๕/๗๖, ๓๖/๗๘, ๕๕/๑๐๙, ๕๖/๑๐๙, ๕๗/๑๑๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๒,๑๑๑/๒๐๖, ๑๑๒/๒๐๖, ๑๖๘/๒๖๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๙, ๒๐๐/๓๑๕, ๒๕๗/๓๗๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๑/๑๒๐, ๗๒/๑๒๒,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๐/๔๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๔๑/๘๖,(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๔๕/๗๕,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๒๑/๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๘๙/๔๙๔, ๒๐๕๒/๕๐๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๕/๖๗๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๖/๒๖๖, ๓๘๗/๓๙๙)

SAMPLE

ต้นตาเสือ : ชื่อไม้ต้น เนื้อไม้สีแดง แข็งและหนัก ใช้ในการก่อสร้าง มีกลิ่นหอม ดังคำในสารีปุตตเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระตอนหนึ่งไว้ว่า ต้นตาเสือ ต้นจงกลนี ต้นอุตตลีและต้นชบา มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕๗/๒๘), มักเกิดตามสระธรรมชาติ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๐/๖๗๐, ๓๔๘/๖๙๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๙/๘)

ต้นตีนเป็ด : ชื่อไม้ต้น ๒ ชนิด คือ (๑) ใบออกรอบข้อ ๔-๗ ใบ ผลเป็นฝักยาว ๒ ฝัก, สัตบรรณ หรือ พญาสัตบรรณ ก็เรียก; และ ตีนเป็ดน้ำ (๒) เป็นไม้ต้นขนาดกลาง มักขึ้นตามชายน้ำ ดอกสีขาว ผลกลม, ใช้เป็นดอกไม้บูชาพระ ดังคำในสัตตปัณณิยเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระสัตตปัณณิยเถระตอนหนึ่งไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก พระนามว่าสุมนะ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ใช้ต้นตีนเป็ดบูชา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘/๕๕๕),มีดอกดก ดังคำในเอกฉัตติยเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระเอกฉัตติยเถระตอนหนึ่งว่า ต้นปรู ต้นคัดเค้า ต้นตีนเป็ด ต้นมะกล่ำหลวง ต้นคนทีสอ และต้นกรรณิการ์ล้วนมีดอกบานสะพรั่ง อยู่ใกล้ๆ อาศรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๙/๗)

ต้นทองกวาว : ชื่อพรรณไม้ ๒ ชนิด คือ(๑) เป็นไม้ต้น ดอกสีแสด, ทองธรรมชาติ ก็เรียก, พายัพเรียก ทองกวาว, อีสานเรียก จาน; (๒) เป็นไม้เถา, ทองเครือ หรือ ตานจอมทอง ก็เรียก มีดอกดก ดังคำในเวสันตรชาดก มหาวนวัณณนาว่า ต้นรกฟ้า ต้นอินทนิล ต้นกระท้อน และต้นทองกวาว ต่างก็ผลิดอกออกช่อและยอดแดงระเรื่อ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๑/๕๐๒),ใช้เป็นดอกไม้บูชาพระ ดังคำในกิงสุกปูชกเถราปทานกล่าวถึงอดีตชาติของพระกิงสุกบากเถระตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าได้เห็นต้นทองกวาวมีดอกบานสะพรั่ง จึงประนมมือ ระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ แล้วบูชาในอากาศ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๕๓๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๕/๑๗๐),ต้นทอง ก็เรียก (ดู ทอง ๒).

ต้นทองกวาว มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๖๙/๑๑๘,ขุ.ชา. เตรสก.(ไทย) ๒๗/๗/๓๙๗, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖,

ต้นทองกวาวเครือ : ชื่อพรรณไม้ เป็นไม้เถา มักอยู่ตามต้นไม้ ดังคำในในเวสันตรชาดก มหาวนวัณณนาว่า ต้นทองกวาวเครือมีดอกบานสะพรั่ง ขึ้นอยู่ตามต้นไม้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๔/๕๐๔), ทองเครือ หรือ ตานจอมทองก็เรียก ชื่อไม้ต้นหลายชนิด เช่น ทองหลางป่า, ทองหลางลาย หรือ ทองเผือก, ทองหลางน้ำ หรือ ทองโหลง ดอกออกเป็นช่อสีแดงคล้ำ,ต้นปาริฉัตตกะ,ในทุติยรุกขสูตร กล่าวว่า ต้นไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ ต้นปาริฉัตตกะ(ต้นทองหลาง) ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าต้นไม้เหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๘/๓๔๙)

SAMPLE

ต้นทุน : ของเดิมหรือเงินเดิมที่มีไว้ ลงไว้ กำหนดไว้ จัดตั้งไว้ เพื่อประโยชน์ให้งอกงาม เช่น มีความรู้เป็นทุนมีเงินเป็นทุน;เงินหรือทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ตั้งไว้สำหรับดำเนินกิจการเพื่อหาผลประโยชน์ ดังคำในสามัญญผลสูตร มหาอัสสปุรสูตรว่า คนกู้หนี้มาลงทุนจนประสบผลสำเร็จใช้หนี้เก่าที่เป็นต้นทุนจนหมด เก็บกำไรที่เหลือไว้เป็นค่าเลี้ยงดูบุตรภรรยา (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๘/๗๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒๖/๔๕๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ต้นทุน หมายถึงนำที่นาและสวนไปจำนอง หรือขายขาด เพื่อนำทรัพย์ไปซื้อสุรามาดื่ม (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๑๙)

ต้นเทพพารุ : ชื่อไม้พุ่ม ตระกูลเดียวกับต้นประยงค์ซึ่งดอกกลมเล็ก ๆ สีเหลือง ลักษณะคล้ายไข่ปลาดุกออกเป็นช่อตามง่ามใบ กลิ่นหอม ดังคำในกุณาลชาดกว่า ป่าหิมพานต์เป็นป่าชัฏที่ดาษดื่นไปด้วยต้นกฤษณาดำ ต้นบัวบก ต้นประยงค์ ต้นเทพพารุ และต้นกล้วย (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖)

ต้นเทียน : ชื่อไม้ล้มลุก ลำต้นอวบ ดอกมีสีต่าง ๆ กัน เช่น ขาว ชมพู ม่วง ในเวสสันตรชาดกมหาวนวัณณนา กล่าวไว้ว่า มีเถาโคกกระออม นมตำเลีย เถาหญ้านาง เถาชะเอม ไม้อโศก ต้นเทียน บอระเพ็ดไฟ ชิงช้าชาลี (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๓/๕๐๔)

ต้นไทร : ชื่อไม้ต้น มีหลายชนิด เช่น ไทรย้อย ไทรย้อยใบทู่ หรือ ไฮฮี, มีร่มเงาดี ดังคำว่าในกิงสุโกปมสูตรว่า ต้นทองกวาวมีใบแก่และใบอ่อนหนาแน่น มีร่มทึบเหมือนต้นไทร (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๗), ในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ กล่าวว่า ที่ชื่อว่าพืชพันธุ์เกิดจากลำต้น ได้แก่ ต้นโพ ต้นไทร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๑/๒๗๙),ในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ต้นไทรต้นหนึ่งชื่อว่าสุประดิษฐเจดีย์ในสวนตาลหนุ่มเขตกรุงราชคฤห์นั้น (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๕/๖๕),เป็นต้นตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ดังคำว่า พระกัสสปพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นไทร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘/๔), ในพุทธวงศ์ กล่าวว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นไทร (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๓๙/๗๑๖)

คำว่า ต้นไทร แปลจากคำว่า นิโครธ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Banyan” หรือ “Indian Fig-tree” ไม้จำพวกไทรหรือกร่างของอินเดีย พวกคนเลี้ยงแพะชอบมานั่งที่ร่มเงาของต้นนิโครธนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อชปาลนิโครธ (วิ.อ. ๓/๔/๘; PALI-ENGLISH DICTIONARY, P.355, Edited by T.W. RHYS DAVIDS and WILLIAM STEDE)

มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๒/๑๘๑,ขุ.ชา. ติก.(ไทย) ๒๗/๑๔๒/๑๕๒,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๑๙๗/๔๕๔,๒๗/๑๙๘/๔๕๔,ขุ.ชา.

SAMPLE

ม.(ไทย) ๒๘/๘๙๗/๓๒๑, ๒๑๔๓/๕๑๖, ๒๑๖๓/๕๑๙, ๒๒๔๐/๕๓๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙๐/๖๓๕, ๑๑๓/๖๖๙, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๑/๘๐

ต้นไทรย้อย : ชื่อไม้ต้น ซึ่งมีรากย้อยลงมา ดังรากไทรย้อยลงมา ในสูจิโลมสูตร กล่าวไว้ว่า ย่านไทรเกิดจากลำต้นไทรแล้วแผ่ซ่านไปในป่า(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๗/๓๔๐),ในนันทกเปตวัตถุ กล่าวถึงต้นไทยย้อยไว้ว่า ต้นไทรย้อยต้นหนึ่งมีร่มหนาทึบดี เขียวชอุ่มคล้ายสีเมฆ ทั้งสีและสัณฐานก็คล้ายเมฆ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๖๘/๒๗๗), มีผลดก ดังคำในอุปสีวเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระอุปสีวเถระตอนหนึ่งว่า ต้นไทรย้อย และต้นไม้เลียบ ต้นมะเดื่อ มีผลสุกงอมเต็มต้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๒/๖๖๙)

ต้นไทรใหญ่ : ชื่อไม้ต้น ทีมีใบทึบ มีผลดก มีรากห้อยย้อยลงมา มียาง ผลกินได้ และนกมักชอบกินผลไทร, ในวินัยปิฎก จูฬวรรค กล่าวว่า ในแถบเชิงเขาหิมพานต์ มีต้นไทรใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง สัตว์ ๓ สหายคือ นกกระทา ลิง และช้างพลาย อาศัยต้นไทรนั้นอยู่ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๔),ในสัทธสูตร กล่าวไว้ว่า ต้นไทรใหญ่ที่ทางใหญ่สี่แพร่งมีพื้นราบเรียบย่อมเป็นที่พึ่งของหมู่นกโดยรอบ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๘/๕๙),ในมหาวาณิชชาดก กล่าวว่า พ่อค้าเหล่านั้นมาถึงถิ่นกันดารที่มีภักษาน้อย ไม่มีน้ำ ได้พบต้นไทรใหญ่มีร่มเงาเย็นสบาย น่ารื่นรมย์ (ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๑๘๑/๔๕๒)

ต้นนมแมว: ชื่อไม้พุ่มรอเลื้อย ดอกสีน้ำตาลอ่อนเกือบนวล ออกเดี่ยว ๆ ตามง่ามใบ บานเวลาเย็น กลิ่นหอม ผลสุกกินได้ ดังคำในกุณาลชาดก ที่กล่าวไว้ว่า ป่าหิมพานต์ มีภูมิภาคอันดารดาษไปด้วยพุ่มและกอแห่งต้นมะลิซ้อนต้นนมแมว ต้นแคธนู ต้นเปราะหอม (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖)

ต้นบัวบก : ชื่อไม้ล้มลุก ๒ ชนิด (๑) ขึ้นตามที่ชุ่มชื้น ทอดเลื้อยไปตามพื้นดิน ใบเดี่ยวกลม ขอบใบหยักเล็กน้อย ใบและต้นกินได้และใช้ทำยาได้, (๒) ชื่อไม้เถาชนิด ขึ้นในป่าเบญจพรรณ รากพองเป็นหัวกลม ๆ ใบค่อนข้างกลมปลายแหลม ใช้ทำยาได้ ดังคำในกุณาลชาดกที่กล่าวถึงป่าหิมพานต์ว่ามีภูมิภาคเป็นป่าชัฏที่ดาษดื่นไปด้วยต้นกฤษณา ดำ ต้นบัวบก ต้นประยงค์ ต้นเทพพารุและต้นกล้วย (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖), พายัพและอีสานเรียก ผักหนอก, ปักษ์ใต้และตราดเรียก ผักแว่น.

ต้นบุนนาค : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบยาวรี ปลายใบเรียวแหลม ดอกสีขาวคล้ายสารภีแต่ใหญ่กว่า กลิ่นหอม ใช้ทำยาได้ แก่นสีแดงเข้ม ใช้ทำเครื่องเรือน ดังคำในกุณาลชาดกที่กล่าวถึงป่าหิมพานต์ว่า เป็นดังป่าหมู่ไม้นานาพันธุ์ คือ ต้นโกฐคำ ต้นจิก ต้นลำเจียก ต้นย่านทราย ต้นอ้อยช้าง ต้นบุนนาค ต้นพิกุล (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖),มีดอกบานสะพรั่ง ดังคำในสารีปุตตเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระตอนหนึ่งว่า ต้นบุนนาค และต้นการะเกด มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้าย

SAMPLE

กลิ่นทิพย์อยู่รอบๆอาศรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๘/๒๗), ในอปทานอื่นๆ กล่าวว่า มีดอกเป็นพวง บานสะพรั่ง มีกลิ่นหอม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔/๔๐๗,๑๔/๕๐๒, ๑๕/๕๐๒, ๑๐๓/๖๖๘, ๑๕๒/๒๗, ๓๔๐/๖๙๘)

ต้นบุนนาคเขา : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบยาวรี ปลายใบเรียวแหลม ดอกสีขาวคล้ายสารภีแต่ใหญ่กว่า กลิ่นหอม ใช้ทำยาได้ แก่นสีแดงเข้ม ใช้ทำเครื่องเรือน เกิดตามป่า ตามเขา เรียกกันว่าต้นบุนนาคเขา ดังคำในอุปสีวเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระอุปสีวเถระตอนหนึ่งว่า ต้นบุนนาค และต้นการะเกด มีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่รอบๆอาศรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๓/๖๖๘),ในอุเทนเถราปทาน ก็กล่าวว่ามีดอกมีกลิ่นหอมเช่นกัน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔๐/๖๙๘)

ต้นประดู่ : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ๒ ชนิด คือ (๑) ดอกสีเหลือง กลิ่นหอม กิ่งมักทอดย้อย เปลือกสีเทา มีน้ำยางน้อย ปลูกเป็นไม้ให้ร่มตามถนน (๒) กิ่งชูขึ้นเล็กน้อย เปลือกสีน้ำตาลเข้ม มีน้ำยางมาก ขึ้นตามป่าเบญจพรรณทั่วไป เนื้อไม้สีแดงนิยม ใช้ทำดุมเกวียน ในกุลาณชาดก กล่าวว่าเป็นดังป่าหมู่ไม้นานาพันธุ์ คือ ต้นโกฐคำ ต้นจิก ต้นลำเจียก ต้นย่านทรายต้นอ้อยช้าง ต้นบุนนาค ต้นพิกุล ต้นหมากหอม ต้นประดู่ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖,มีดอกบานสะพรั่ง ดังคำในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนา ว่า ต้นคนทีสอ ต้นคนที ต้นเขมา และต้นประดู่ ขึ้นอยู่ใกล้สระนั้น มีดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๙/๕๐๒),มีกลิ่นหอม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕๑/๒๗,๓๒/๑๐๕/๖๖๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๑/๗), ในพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า เป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ดังคำว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นประดู่ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๗๙)

ต้นประยงค์ : ชื่อไม้พุ่ม ดอกกลมเล็ก ๆ สีเหลือง ลักษณะคล้ายไข่ปลาดุก ออกเป็นช่อตามง่ามใบ กลิ่นหอม ในกุณาลชาดก กล่าวว่า ป่าหิมพานต์เป็นป่าชัฏที่ดาษดื่นไปด้วยต้นกฤษณา ดำ ต้นบัวบก ต้นประยงค์ ต้นเทพพารุ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖),มักปลูกตามที่อยู่ ดังคำในอปทานกล่าวไว้ว่า ต้นกระท้อน ต้นสาละ และต้นประยงค์ ล้วนมีดอกบานสะพรั่งงดงามอยู่ใกล้ๆ อาศรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๖/๖๖๘,๓๒/๓๘๙/๖๓๕,๓๓/๔๑/๗)

ต้นปรู : ชื่อไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ดอกสีขาว ออกเป็นกระจุกตามง่ามใบ กลิ่นหอม เนื้อไม้สีน้ำตาลคล้ำ ใช้ทำด้ามปืน พานท้ายปืน เปลือกรากใช้ทำยาได้ ในกุณาลชาดก กล่าวว่าป่าหิมพานต์เป็นภูมิภาคที่สะพรั่งไปด้วยพวงช่อดอกไม้แห่งต้นรกฟ้าต้น อัญชัน ต้นปรู (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖),มีดอกบานสะพรั่ง ดังคำในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนาว่า ต้นปรู ไม้ซาก ไม้ปาริชาติ ก็มีดอกบานสะพรั่ง (ขุ.

SAMPLE

ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๘/๕๐๒),มีดอกเป็นพวง ดังคำในอังโกลกเถราปทานว่าต้นปรู มีดอกบานสะพรั่ง มีดอกสวยงามเป็นพวง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๓๖๒),มักปลูกตามที่อยู่ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๙/๒๗,๓๒/๑๗/๕๔๕,๓๒/๑๐๗/๖๖๙,๓๒/๓๓๔/๖๙๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๙/๗)

ต้นปาฏลิ : ไม้แคฝอย เป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ดังคำในสกิงสัมมัชชกเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระสกิงสัมมัชชกเถระว่า ข้าพเจ้าได้เห็นต้นไม้อันเลิศชื่อว่าปาฏลิ(แคฝอย)ซึ่งเป็นต้นไม้เป็นสถานที่ตรัสรู้อันสูงสุดของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒/๓๑,๓๓/๓/๓๑)

ต้นปาริฉัตตกะ : ชื่อไม้ต้น ดอกออกเป็นช่อสีแดงคล้ำ มีหลายชนิด เช่น ทองหลางป่า, ทองหลางลาย หรือ ทองเผือก, ทองหลางน้ำ หรือ ทองโหลง,เป็นต้นไม้ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังคำในทุติยรุกขสูตรว่า ต้นไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ ต้นปาริฉัตตกะ (ต้นทองหลาง) ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าต้นไม้เหล่านั้น(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๘/๓๔๙), ในอปทาน กล่าวไว้ว่าเป็นที่แสดงฤทธิ์ของพระเถรีทั้งหลาย ดังคำว่า พระเถรีเหล่านั้นกราบพระยุคลบาทของพระมุนีแล้วแสดงฤทธิ์ต่างๆ บางพวกแสดงแสงสว่าง ...บางพวกแสดงภูเขาสิเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์และต้นปาริฉัตตกะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๓/๕๒๒)

ต้นปาริฉัตร : ต้นไม้สวรรค์ในสวนพระอินทร์, ต้นทองหลาง,ในปาริฉัตตกสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริฉัตรออกดอกบานสะพรั่งแล้ว แผ่รัศมีไปได้๕๐ โยชน์ ในบริเวณรอบ ๆ ส่งกลิ่นโชยไปตามลมได้ ๑๐๐ โยชน์ นี้เป็นอานุภาพของต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริฉัตร (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๑๔๘), หรือดังคำในวิธุรชาดกว่า ต้นปาริฉัตรที่มีดอกบานสะพรั่ง และพญาช้างเอราวัณซึ่งมีอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๒๔/๔๐๕),ในจูฬนิทเทส กล่าวไว้ว่า ต้นปาริฉัตร คือต้นทองหลางนั้น มีใบหนาแน่น มีร่มเงาชิด(ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๐/๔๗๙)

ต้นเป้ง : ชื่อไม้พุ่ม ๓ ชนิดคือ (๑) ก้านใบมีหนาม คือ เป้ง ขึ้นตามชายทะเล (๒) เป้งดอยขึ้นตามป่าดอน, และ (๓) เป้งบก หรือ ปุ้มเป้ง ขึ้นในป่าเต็งรัง มีกล่าวไว้ในเวสสันตรชาดก กัณฑ์ทานกัณฑ์ ตอนหนึ่งว่า หม่อมฉันจักแหวกต้นเป้ง หญ้าคา หญ้าคมบางแฝก หญ้าปล้อง และหญ้ามุงกระต่ายไปด้วยอกหม่อมฉันจักไม่เป็นผู้อันพระเวสสันดรนั้นนำไปได้โดยยาก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๓๓/๔๗๒)

ต้นไผ่ : ชื่อไม้พุ่มหลายชนิดและหลายสกุล ขึ้นเป็นกอ ลำต้นเป็นปล้อง ๆ เช่น ไผ่จีน ไผ่ป่า ไผ่สีสุก (และ ไผ่ไร่ ไผ่ดำ ดังคำว่า ต้นไผ่ตกขุยเพื่อฆ่าตนเอง ตกขุยเพื่อความเสื่อม (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๕/๑๘๐,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๘๔/๒๘๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๘/๑๑๒),

SAMPLE

ในจูฬนิทเทสอธิบายไว้ว่า พุ่มต้นไผ่ เรียกว่ากอไผ่ ในพุ่มต้นไผ่ ย่อมมีหนามจากกอเก่ายุ่งคือรกเกี่ยวข้อง เกาะติดเกี่ยวพัน พัวพันกัน (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๔/๔๑๒)

ต้นแฝก : ชื่อไม้ล้มลุก ใบใช้มุงหลังคา รากใช้ทำยาได้ ดังคำในวัปปสูตรที่กล่าวถึงต้นแฝกไว้ว่า บุรุษถือจอบและตะกร้ามา เขาตัดต้นไม้นั้นที่โคน ครั้นแล้วขุดคุ้ยเอารากขึ้น ตัดไม่ให้เหลือแม้ขนาดเท่าต้นแฝก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๙๕)

ต้นแฝกหอม : ชื่อไม้ล้มลุก ใบใช้มุงหลังคา รากใช้ทำยาได้ ในกุณาลชาดกกล่าวว่าป่าหิมพานต์อันดารดาษไปด้วยพุ่มและกอแห่งต้นมะลิซ้อนต้นนมแมว ต้นแคธนู ต้นเปราะหอม ต้นกฤษณา และต้นแฝกหอม (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๙/๑๓๖)

ต้นพญาไม้สาละ : ชื่อไม้ต้น ขนาดใหญ่ มีดอกเป็นช่อ ผลกลม มีดอกบานสะพรั่ง, ในอปทานกล่าวว่า ต้นพญาไม้สาละออกดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลไปคล้ายกลิ่นทิพย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๑๒๕,๓๑/๒๓๒, ๓๑/๕๔๘, ๓๓/๖๕๘, ๓๓๑/๕๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๖/๑๓, ๓๓/๔/๑๘๔,๓๓/๒๒/๗๙,๓๓/๒๒/๖๖๔,๓๓/๒๒/๖๖๙,๓๓/๒๓/๖๖๐,๓๓/๒๗/๕๙๕,๓๓/๔๔/๕๖๒), ในพุทธวงศ์กล่าวว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี ทรงงดงาม(ด้วยมหาปุริสลักษณะและพระอนุพยัญชนะ) ดังต้นพญาไม้สาละที่มีดอกบานสะพรั่ง (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓/๖๒๔),แม้พระพุทธเจ้าพระนามว่า อัตถทัสสีก็ทรงเปรียบเทียบไว้ว่า พระองค์ทรงพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ มีพระวรกายสูง ๘๐ ศอก ปรากฏดังต้นพญาไม้สาละ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๖๐)

ต้นพฤกษาประทีป:ต้นไม้ที่มีแสง หมายถึงต้นไม้ที่แหวนตะเกียง หรือจุดประทีปไว้,ดอกไม้ไฟ โคมไฟ อยู่บนต้นไม้ ดังคำในพุทธาปทานว่า ขอต้นพฤกษาประทีป จงส่องสว่าง มีแสงโชติช่วงติดต่อเป็นอันเดียวกันทั้ง ๑๐,๐๐๐ ดวง(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔/๗) มีกล่าวไว้หลายแห่ง เช่น ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔/๗,๒๑๑/๓๖, ๓๗/๕๗๐, ๓๐๔/๖๒๓, ๓๐๔/๖๙๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๕/๖๔, ๙๕/๒๕๐, ๔๕/๕๖๒, ๕๔/๕๖๓, ๒๗/๕๙๕

อรรถกถาอธิบายว่า พฤกษาประทีป หมายถึงต้นไม้ที่แขวนตะเกียง, โคมไฟ (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๔๔-๕๕/๑๓๑, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๓๑, ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) ๔๕/๗๙,๓๐/๑๘๙)

ต้นพิกุล : ชื่อไม้ต้น กลีบดอกจักแหลม กลิ่นหอมและหอมอยู่จนแห้ง ใช้ทำยาได้ ดังคำในกุลาณชาดกว่า ป่าหิมพานต์เป็นดังป่าหมู่ไม้นานาพันธุ์ คือต้นโกฐคำ ต้นจิก ต้นลำเจียก ต้นย่านทราย ต้นอ้อยช้าง ต้นบุนนาค ต้นพิกุล (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖) ในสารีปุตตเถราปทานกล่าวไว้ว่า มีดอกหอม ดังคำว่า ต้นลำเจียก ต้นกล้วย ต้นพิกุล และต้นมะลิซ้อน ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕๐/๒๗), พายัพเรียก แก้ว, ปักษ์ใต้เรียก กุล

SAMPLE

ต้นพุทรา : ชื่อไม้ต้น กิ่งมีหนาม ผลมีทั้งกลมและรี ดังคำในพักกุลเถราปทานตอนหนึ่งกล่าวว่า มีดอกบานสะพรัง ดังคำว่า ต้นพุทรา และต้นมะขามป้อม ต้นมะปราง น้ำเต้า และบัวขาว มีดอกบานสะพรั่งจำนวนมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘๘/๖๓๕),ในอุเทนเถราปทาน กล่าวว่ามีดอกดก ดังคำว่า ต้นสมอพิเภก ต้นพุทรา ต้นรกฟ้า ต้นมะตูม มีผลดก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๗/๖๙๘) พายัพและอีสานเรียก กะทัน ทัน หรือ หมากทัน

ต้นโพธิ์ : ชื่อต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า,บัดนี้หมายถึงต้นไม้จำพวกโพ ชื่อไม้ต้น เป็นต้นไม้ซึ่งเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ใบรูปหัวใจ ปลายยาวคล้ายหาง เป็นไม้มียาง ผลกินได้ ใบอ่อนและผลใช้ทำยาได้, ในทีฆนิกาย มหาปทานสูตร กล่าวว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้า ทรงหายไปจากควงต้นโพธิ์มาปรากฏที่เขมมฤคทายวัน ในกรุงพันธุมดีราชธานี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๓/๔๑),ในขีรรุกโขปมสูตร กล่าวว่ามียาง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๑/๒๒๑)

ต้นโพธิ์ มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔/๕๕๑, ๖/๔๒๕, ๘/๓๑๘, ๑๐/๔๒๕, ๑๑/๓๑๘, ๑๑/๓๑๙, ๑๑/๔๒๖, ๑๓/๔๖๔, ๑๙/๔๐๒, ๒๓/๓๔๒, ๒๖/๓๑๑, ๓๐/๓๕๒, ๓๒/๒๖๖, ๓๓/๒๖๖, ๓๔/๒๔๓, ๓๕/๒๔๓, ๓๕/๒๖๖, ๓๙/๓๙๖, ๔๐/๓๙๖, ๔๖/๒๓๕, ๔๗/๒๓๕, ๔๘/๒๓๖, ๕๑/๑๙๕, ๕๔/๔๙๑, ๕๙/๑๙๖, ๗๙/๑๙๙, ๘๓/๒๐๐, ๘๘/๒๐๐, ๑๐๗/๖๖๙, ๕๙๗/๙๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗/๙๓,๑๙/๖๑, ๒๒/๙๔, ๔๑/๗, ๔๗/๑๒๔, ๖๒/๓๙๔, ๖๔/๓๙๔, ๙๒/๓๘๐, ๙๔/๓๘๐, ๙๕/๓๘๐), โพศรีมหาโพธิ ก็เรียก

อรรถกถากล่าวว่า ต้นโพธิ์ เป็นพืชเกิดจากลำต้น เช่นต้นโพธิ์ ต้นไทร (สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๔๕/๒๙๙, สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๕๐/๑๙๙)

ต้นโพธิพฤกษ์ : ต้นไม้ตรัสรู้ ในปาสราสิสูตร โพธิราชกุมารสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้ว่า อาชีวกชื่ออุปกะได้พบเราผู้กำลังเดินทางไกล ณ ระหว่างแม่น้ำคยากับต้นโพธิพฤกษ์ ได้ถามเราว่า ‘อาวุโส อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนักผิวพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่านหรือท่านชอบใจธรรมของใคร’ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๕/๓๑๐, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๑/๔๑๒)

ต้นมหาโพธิ์ : ชื่อต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, ในคันโธทกทายกเถราปทาน พระคันโธทกทายกเถระ กล่าวประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ครั้งนั้นได้มีการฉลองต้นมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ ข้าพเจ้าได้ถือหม้อน้ำอันวิจิตรได้ถวายน้ำหอมรดต้นมหาโพธิ์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๑๙๑,ในโพธิสิญจกเถราปทาน และธัมมสัญญกเถราปทาน กล่าวไว้มีการฉลองต้นมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี

SAMPLE

(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๖/๒๓๕,๑๓/๔๖๔),ในเอกสังขิยเถราปทาน พระเอกสังขิยเถระกล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ได้มีงานสมโภชต้นมหาโพธิ์ ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี มหาชนมาชุมนุมกันบูชาต้นมหาโพธิ์ที่ประเสริฐ ข้าพเจ้าถือสังข์เป่าบูชาต้นโพธิ์ตลอดวันแล้วไหว้ต้นมหาโพธิ์ที่ประเสริฐ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕/๖๐), ดูต้นโพธิ์

ต้นมะกล่ำ,ต้นมะกล่ำดำ : ชื่อพรรณไม้ ๓ ชนิด คือ มะกล่ำตาช้าง หรือ มะกล่ำต้น เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ ฝักแก่บิดเป็นวง เมล็ดแข็งสีแดง ใช้ทำยาได้, พายัพเรียก ก่ำต้น; มะกล่ำตาหนู หรือ มะกล่ำเครือ เป็นไม้เถา ฝักแก่ไม่บิด เมล็ดสีแดงจุดดำ มีพิษ รากและใบใช้ทำยาได้, พายัพเรียก ก่ำเคือ; อีกชนิดหนึ่งคือ มะกล่ำเผือก คล้ายมะกล่ำตาหนูแต่เมล็ดสีขาว,ในเอกฉัตติยเถราปทาน กล่าวว่า ต้นกล้วยถั่วเหลืองและต้นมะกล่ำดำ ล้วนผลิผลอยู่เนืองนิตย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๔/๗)

ต้นมะกล่ำหลวง : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ฝักแก่บิดเป็นวง เมล็ดแข็งสีแดง ใช้ทำยาได้,ในธัมมทัสสีพุทธวงศ์ กล่าวว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค(พระนามว่าธัมมทัสสี) พระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นมะกล่ำหลวง(ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๖๙), ในสารีปุตตเถราปทาน กล่าวว่า ต้นปรู และต้นมะกล่ำหลวง ก็มีดอกบานสะพรั่ง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๙/๒๗), ดูมะกล่ำ

ต้นมะกอก : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบอ่อนมีรสเปรี้ยว ใช้เป็นผักดิบ ผลขนาดลูกหมากดิบ เมื่อสุกมีรสเปรี้ยวเจือฝาด ใช้ปรุงอาหาร รากและเมล็ดใช้ทำยาได้, ในอุปสิวเถราปทานกล่าวว่ามีผลดกมีรสหวาน ดังคำว่า ต้นมะกอกและต้นเครือเถา มีผลมากในที่นั้น และเผล็ดผลมีรสหวานทุกฤดูกาล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๑/๖๖๙) มะกอกบ้าน หรือ มะกอกป่าก็เรียก

ต้นกะเม็ง : ต้นไม้ขนาดเล็ก ต้นสีม่วงคล้ำ ใบเขียว ขนคาย ดอกขาว ใช้ทำยารักษาโรคเด็ก เป็นต้นล้มลุกขนาดเล็ก ในสารีปุตตเถราปทาน กล่าวว่ามีอยู่มาก ปลูกไว้ใกล้ที่อยู่ ดังคำว่า ต้นกะเม็ง ต้นขัดมอน มีอยู่มากมายใกล้ๆ อาศรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗๐/๓๐), ต้นคัดเม็ง ก็เรียก

ต้นมะขวิด : ชื่อไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ต้นและกิ่งมีหนาม ผลกลม เปลือกแข็ง กินได้ ยางใช้ทำยาได้, จัดเป็นพืชที่เกิดจากลำต้น (วิ.ม.(ไทย) ๒/๙๑/๒๗๙), ในรุกขสูตรอธิบายไว้ว่า ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นเลียบ ต้นมะเดื่อ ต้นกัจฉกะ ต้นมะขวิด ต้นไม้ใหญ่เหล่านี้ที่มีกาฝากกอใหญ่ขึ้นเกาะปกคลุมเป็นเหตุให้ล้มหักลง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๐/๑๕๒) ในเวสสันตรชาดก กล่าวไว้ว่า ต้นโพธิ์ใบ ต้นขนุน ต้นไทร และต้นมะขวิด ที่เราทั้ง ๒ เคยเล่นมาก่อนวันนี้เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งรุกขชาติเหล่านั้นไป (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/

SAMPLE

๒๑๔๓/๕๑๖, ๒๑๖๓/๕๑๙, ๒๒๔๐/๕๓๐), ในอุปสีวเถราปทาน กล่าวว่า เป็นไม้มีผลดก ดังคำว่า ดีปลี พริก ต้นไทร ต้นมะขวิด ต้นมะเดื่อ มีผลสุกงอมมากเต็ม(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๓/๖๖๙,ในเอกฉัตติยเถราปทาน กล่าวว่าดอกดก มีกลิ่นหอม ดังคำว่า ต้นอโศก ต้นมะขวิด และต้นกุหลาบ ล้วนมีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๓/๗)

ต้นมะขามป้อม:ชื่อไม้ต้นขนาดกลางชนิดผลกลม รสเปรี้ยวฝาด เมล็ดแข็ง ผลใช้ทำยาได้,ในมหาวรรค พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ ลูกพิลังคะ ดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉันรับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗), ทำให้ท้องระบายดี ดังคำว่า เคี้ยวมะขามป้อมและดื่มน้ำมะขามป้อมครึ่งผลที่เขาเคี้ยวนั้นได้ระบายท้องให้ถ่ายอุจจาระออกมา (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๔/๑๙๓),ในอปทาน กล่าวว่า ดอกบานสะพรั่ง ผลดก ออกผลเป็นนิตย์ ดังคำว่า ต้นมะขามป้อม ต้นมะม่วง ต้นหว้า ต้นสมอพิเภก ต้นกระเบา ต้นรกฟ้า ต้นมะตูมเหล่านั้น เผล็ดผลเป็นนิตย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๙/๓๐, ๓๘๘/๖๓๕, ๑๐๙/๖๖๙,๓๓๗/๖๙๘, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๕/๗) ในปุสสพุทธวงศ์กล่าวว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค (พระนามว่าปุสสะ) พระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่าต้นมะขามป้อม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๐/๖๘๔)

อรรถกถากล่าวว่า พระเจ้าอโศกมหาราช ก่อนตายได้ถวายผลมะขามป้อมครึ่งผลแด่พระภิกษุสงฆ์

ต้นมะเขือพวง : ชื่อไม้พุ่ม ผลกินได้, อีสานเรียก หมากแข้ง มีดอกหอม ดังคำในอุเทนเถราปทานตอนหนึ่งว่า มันอ้อน ต้นมะเขือพวง กำลังผลิดอกออกผล ใกล้อาศรมของข้าพเจ้านั้น ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๘/๖๙๘)

ต้นมะคำไก่ : ชื่อไม้ต้น ลำต้นและกิ่งก้านสีขาวนวล ใบหนาเป็นมัน ผลกลมรี สีขาวอมเทา ใช้ทำยาได้,ในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนากล่าวว่ามีดอกดก ดังคำว่า ต้นมะคำไก่ ไม้มะชาง ต้นแก้ว ต้นมะรุม การะเกด กรรณิการ์และชบา ผลิดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๐/๕๐๒), *ดู ประคำไก่*

ต้นมะงั่ว : ชื่อไม้ต้นขนาดเล็ก ผลคล้ายส้มโอ รสเปรี้ยวจัด ใช้ประสมกับขมิ้นเพื่อย้อมผ้า ในสารีปุตตเถราปทาน กล่าวว่ามีดอกดก ดังคำว่า ต้นกล้วย ต้นมะงั่ว งอกงามด้วยน้ำหอมออกฝัก ออกผล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕๔/๒๘,ในพักกุลเถราปทาน กล่าวว่า มักปลูกไว้ตามที่อยู่อาศัย ดังคำว่า ต้นกล้วยและต้นมะงั่ว (มะนาว) ต้นกระท้อน ต้นรกฟ้าขาว และต้นประยงค์ มีอยู่มาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘๙/๖๓๕)

SAMPLE

ต้นมะชาง : ชื่อไม้ต้น ผลขนาดหมากดิบ สีเขียว มียางมาก รสหวานเย็น มีผลดก ดังคำในสารีปุตตเถราปทานว่า ต้นมะพลับ ต้นมะหาด ต้นมะชาง ต้นหมากเม่า เผล็ดผลทุกฤดูกาล อยู่ไม่ไกลอาศรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๗/๒๙),มีดอกดก ดังคำในอุปสีวเถราปทานว่า ต้นประดู่ และต้นมะชางหอม มีดอกบานสะพรั่งมีอยู่ในที่ใกล้อาศรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๕/๖๖๘, ๑๑๐/๖๖๙)

ต้นมะเดื่อ : ชื่อไม้ต้นหลายชนิด เช่น มะเดื่อปล้อง ใบสากคาย, มะเดื่ออุทุมพร หรือ มะเดื่อชุมพร ใบเกลี้ยง ผลกินได้, มะเดื่อกวาง หรือ ลิ้นกระบือ ใบแข็งหนา,เป็นพืชเกิดจากลำต้น ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ที่ชื่อว่าพืชพันธุ์เกิดจากลำต้น ได้แก่ ต้นโพ ต้นไทร ต้นดีปลี ต้นมะเดื่อ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๑/๒๗๙), ในมหาปทานสูตรและพุทธวงศ์กล่าวว่า พระโกนาคมนพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นมะเดื่อ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘/๔), ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๗๑๐,ในอุทุมพรชาดกกล่าวว่ามีผลดก (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๔๒/๑๕๒), ในอุปสีวเถราปทานกล่าวว่า มีผลดก ดังคำว่า ต้นไทร ต้นมะขวิด ต้นมะเดื่อ มีผลสุกงอมมากเต็มต้นใกล้อาศรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๒/๖๖๙,๓๒/๑๑๓/๖๖๙)

ต้นมะตูม :(๑) ชื่อไม้ต้น ต้นและกิ่งมีหนาม ใบเป็นใบประกอบ มีใบย่อย ๓ ใบ นิยมใช้ในการมงคล ผลกลมทุย รสหวานเจือเผ็ด ใช้ทำยาได้ ในมธุปิณฑิกสูตร ปิณโฑลยสูตร กล่าวว่า พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ป่ามหาวัน กรุงกบิลพัสดุ์เพื่อทรงพักผ่อนกลางวัน แล้วจึงประทับพักผ่อนกลางวัน ณ โคนต้นมะตูมหนุ่ม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙๙/๒๐๙,สี.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๖),มีดอกดก ดังคำในสารีปุตตเถราปทานว่า ต้นรกฟ้า ต้นมะตูม เหล่านั้น เผล็ดผลเป็นนิตย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๙/๓๐),มีผลดก ดังคำในอุปสีวเถราปทาน อุเทนเถราปทานว่า ต้นรกฟ้า ต้นมะตูม และต้นมะปราง มีผลมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๙/๖๖๙,๓๓๗/๖๙๘) (๒) ชื่อมะม่วงพันธุ์หนึ่ง (พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน)

ต้นมะปราง : ชื่อไม้ต้น ใบคล้ายใบมะม่วงแต่เล็กกว่า ปลายใบแหลม ผลสุกสีเหลืองอมแดง พันธุ์รสเปรี้ยวจัดเรียก กาวาง, พันธุ์รสเปรี้ยว ๆ หวาน ๆ เรียก มะยง, พันธุ์รสหวานแหลมเรียก มะยงชิด มีดอกดก ดังคำในพักกุลเถราปทานว่า ต้นมะขามป้อม ต้นมะปราง น้ำเต้า และบัวขาว มีดอกบานสะพรั่งจำนวนมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘๘/๖๓๕), มีผลดก ดังคำในอุปสีวเถราปทานว่า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๙/๖๖๙)

ต้นมะพร้าว : ชื่อไม้ต้น ผลใช้ทำน้ำมันและปรุงอาหารต่างๆ ดังคำในวิหารวิมานว่า มีรุกขชาตินานาชนิด คือต้นหว้า ต้นขนุน ต้นตาล ต้นมะพร้าว (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๔๑/๘๖), มีดอกหลากสี ดังคำในเวสสันตรชาดกว่า มีต้นตาล ต้นมะพร้าว และต้นอินทผาลัมอยู่ในป่าใหญ่ มีดอกสีหลากหลายเหมือนพวงดอกไม้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๘๙/๔๙๔)

SAMPLE

ต้นมะพลับ : ชื่อไม้ต้น คล้ายตะโก ผลกินได้, มักปลูกตามที่อาศัย ดังคำในโปฏฐปาทสูตรตอนหนึ่งว่า โปฏฐปาทปริพาชกพร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ รูป พักอยู่ในพระราชอุทยานของพระนางมัลลิกา ชื่อเอกสาลกะที่จัดไว้เพื่อเป็นที่ประกาศลัทธิ รายล้อมด้วยต้นมะพลับ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๙), ปลูกไว้ที่เอกสาลา กรุงสาวัตถี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๐/๓๐๗),ในปลาสชาดก กล่าวไว้มีคนฝั่งทรัพย์ไว้ ดังคำว่า ไม้เลียบต้นใดขึ้นอยู่เบื้องหน้าต้นมะพลับ เขาล้อมรั้วไว้แล้ว เป็นที่บูชากันมาก่อน เป็นต้นไม้ใหญ่ ขุมทรัพย์ฝังไว้ที่โคนต้นไม้เลียบนั้นไม่มีเจ้าของมีอยู่ ท่านจงไปขุดเอาขุมทรัพย์นั้นเถิด (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๘/๑๖๒,๓๒/๑๖๗/๒๙,ในอปทาน กล่าวว่ามีผลดก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๓๖๔,๓๒/๑๐๙/๖๖๙), ชื่อแม้จะไม่มงคล แต่ก็ถวายพระภิกษุสงฆ์ได้ ดังในตินทุกผลทายกเถราปทาน กล่าวว่า ข้าพเจ้าเห็นต้นมะพลับกำลังมีผล จึงหักมาพร้อมทั้งก้าน มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดีได้ถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๐/๕๓๐) *ดู พลับ.*

ต้นมะเฟือง : ชื่อไม้ต้น ผลเป็นเฟือง ๆ รสเปรี้ยวบ้างหวานบ้าง มีกลิ่นหอม ดังคำในอุเทนเถราปทานว่า ต้นคำต้นช้างน้าว ต้นกระทุ่ม ต้นมะเฟือง มีดอกบานส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๖/๖๙๘)

ต้นมะไฟ : ชื่อไม้ต้น ผลกลมออกเป็นพวง รสเปรี้ยว ๆ หวาน ๆ มีดอกดก ดังคำในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนาว่า ต้นมะไฟ ต้นงิ้ว ช้างน้าว พุดขาว กฤษณา โกฐเขมา และโกฐสอ ผลิดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๒/๕๐๒)

ต้นมะม่วง : ชื่อไม้ต้น มีหลายชนิดและหลายพันธุ์ เช่น อกร่อง พิมเสน ซึ่งเป็นชนิด, กะล่อน หรือขี้ไต้ ใบอ่อนและผลใช้เป็นอาหาร,เป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า สิขี ดังคำว่า พระสิขีพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นมะม่วง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘/๓) ในอัพภันตรชาดก กล่าวว่า ผลของต้นมะม่วงที่ชื่ออัพภันตระเป็นผลไม้ทิพย์ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๙๑/๑๔๑),ในรุรุมิคราชชาดก กล่าวว่ามีดอกดก ดังคำว่า ณ ไพรสณฑ์แห่งนั้น ต้นมะม่วงและต้นสาละผลิดอกบานสะพรั่ง ภูมิภาคปกคลุมไปด้วยติณชาติมีสีแดงเหมือนปีกแมลงค่อมทอง (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๑๙/๔๑๖)

ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงต้นมะม่วงไว้หลากหลาย เช่น เป็นสวนมะม่วง คนถวายผลมะม่วง เกิดมีต้นมะม่วงมากมาย มีดอกและผลดก มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๘๙/๙๐,ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๘๖/๒๗๑, ๙๐/๒๗๑, ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๗๓/๕๑๘,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๒๐/๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๖๙/๒๒๔, ๒๗๒/๒๒๕, ๑๓๗๒/๓๙๖, ๑๙๘๖/๔๙๔, ๑๙๘๗/๔๙๔, ๒๐๓๐/๕๐๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/

SAMPLE

๕๕/๒๑๐, ๑๐๙/๖๖๙, ๑๔๗/๒๗, ๑๖๙/๓๐, ๓๓๓/๖๙๗, ๓๓๗/๖๙๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๒/๗,๓๓/๔๐/๗,๓๓/๔๕/๗,๓๓/๑๑/๒๙๐)

ต้นมะรุม : ชื่อไม้ต้น ฝักยาว กินได้ ใบตากแห้ง ต้มกินเป็นยา,มีดอกดก ดังคำว่า ไม้มะซาง ต้นแก้ว ต้นมะรุม การะเกด กรรณิการ์ และชบา ผลิดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๐/๕๐๒)

ต้นมะลิซ้อน : ชื่อไม้พุ่ม ดอกสีขาว กลิ่นหอมเย็น, พันธุ์ดอกซ้อนเรียก มะลิซ้อน มีดอกเป็นพวงช่อ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖),มะลิซ้อน มีกลีบดอกซ้อนกันหลายชั้น ผลเป็นผล สด,ในสารีปุตตเถราปทาน อุปสีวเถราปทาน กล่าวว่ามีดอกดก กลิ่นหอม ดังคำว่า ต้นพิกุล และต้นมะลิซ้อน ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕๐/๒๗,๓๒/๑๐๔/๖๖๘),หรือดังคำในโตเทยยเถราปทานว่า เมื่อต้นมะลิซ้อนมีดอกบานสะพรั่งกลิ่นหอมฟุ้งไปในที่ใกล้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕๙/๖๘๘)เกิดตามธรรมชาติ เช่นภูเขา เรียกมะลิป่า และมะลิป่ามีดอกเป็นพวงช่อ ดังคำในกุณาลชาดกว่า เป็นภูมิภาคที่สะพรั่งไปด้วยพวงช่อดอกไม้แห่งต้นรกฟ้า ต้นอัญชัน ต้นทองกวาว ต้นโยธกา ต้นมะลิป่า ต้นหงอนไก่(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖)

ต้นมะลิลา : ชื่อต้นมะลิชนิดหนึ่ง มีกลีบดอกชั้นเดียว ต้นมะลิลา ในวิธุรชาดก กล่าวว่า เกิดในนาคพิภพ ดังคำว่า ไม้จำปา ไม้กากะทิง มะลิซ้อน มะลิลา และไม้กระเบา ต้นไม้ในนาคพิภพเหล่านี้ (ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๓๗๓/๓๙๖), เป็นไม้พุ่ม สูง ๑-๒ เมตร ใบประกอบ ชนิดมีใบย่อยใบเดียว เรียงตรงข้าม รูปไข่ รูปวงรีหรือรูปวงรีแกมขอบขนาน กว้าง ๓-๖ ซม. ยาว ๕-๑๐ ซม. สีเขียวแกมเหลือง ดอกช่อ ออกที่ปลายกิ่งและซอกใบ กลีบดอกสีขาว กลิ่นหอม

ต้นมะหาด : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่หลายชนิด เช่น ชนิด ผลกลม ผิวขรุขระคล้ายขนุน แต่เล็กกว่ามาก รสเปรี้ยว ๆ หวาน ๆ แก่นใช้ทำยาได้ ออกผลตลอดเวลา ดังคำในสารีปุตตเถราปทานว่า ต้นมะพลับ ต้นมะหาด ต้นมะซาง ต้นหมากเม่า เผล็ดผลทุกฤดูกาล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๗/๒๙,ในปิยาลปุปผิยเถราปทาน กล่าวไว้ว่าดอกไม้เป็นของถวายพระได้ ดังคำว่า ข้าพเจ้าเป็นนายพรานเนื้อ เที่ยวอยู่ในป่าดงทึบ เห็นต้นมะหาด มีดอกบานสะพรั่ง จึงเก็บมาโปรยลงที่ทางเดิน ข้าพเจ้ามีใจผ่องใส รับบาตรของพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังเสด็จดำเนินอยู่ที่หนทาง แล้วได้ถวายดอกมะหาดแด่พระองค์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๔๐๔),ในอุปสีวเถราปทานกล่าวว่ามีผลดก ดังคำว่า ต้นมะพลับ ต้นมะหาด ต้นมะซาง ต้นหมากเม่า มีผลมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๐/๖๖๙)
อรรถกถากล่าวว่า ต้นไม้ขนาดใหญ่ มีผลคล้ายมะปราง รสเปรี้ยวๆ หวาน ๆ (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๒๖๑)

SAMPLE

ต้นโมกมัน : ชื่อไม้ต้น เนื้อไม้สีขาวละเอียดใช้ฝังประดับในเนื้อไม้อื่นเป็นลวดลาย และทำสิ่งอื่นๆ เช่น พายดังคำที่พระมหานามเถระกล่าวไว้ว่า (มหานาม)ท่านนี้กำลังจะเสื่อมประโยชน์ เพราะภูเขาเนสาทกะ อันมากไปด้วยหมู่ต้นโมกมันและต้นอ้อยช้าง เป็นขุนเขาที่สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๕/๓๔๕) มูกมัน ก็เรียก

ต้นไม้เจ้าป่า :ต้นไม้ใหญ่ในป่า เป็นที่สิงสถิตของเทวดา ดังคำในจูฬธัมมสมาทานสูตร กล่าวไว้ว่า พวกอารามเทวดา วนเทวดา รุกขเทวดา และพวกเทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้อันเป็นโอสถหญ้าและต้นไม้เจ้าป่า (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๘/๕๑๐),ในวินัยปิฎก อธิบายไว้ว่า ที่ชื่อว่าต้นไม้เจ้าป่า ได้แก่ ต้นไม้ที่คนทั้งหลายครอบครอง เป็นต้นไม้ใช้สอยได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑๐/๘๙),ในกถาวัตถุ ก็กล่าวถึงต้นไม้เจ้าป่าไว้ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๔๑/๑๗๔)

อรรถกถาอธิบายว่า รุกขเทวดา หมายถึงเทวดาผู้สถิตอยู่ที่ต้นสะเดาเป็นต้น ซึ่งเขารักษาไว้อย่างดี(ม.มู.อ.(บาลี)๒/๔๖๙/๒๗๙)

ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น : ส่วนต่างๆของรุกขชาติมีรากเป็นต้น ของต้นไม้ใด มีกลิ่น ต้นไม้นั้นเรียกว่าคันธะ ต้นไม้มีกลิ่น หมายถึงต้นไม้ทุกชนิดมีกลิ่น และต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่นยังเป็นที่สถิตของเหล่าเทพ ผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ ดังคำในสุทธิกสูตรว่า เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี ....สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รสก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่นก็มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓, ๔๔๑/๓๖๕, ๔๔๙/๓๖๕, ๔๖๐/๓๖๗, ๕๔๙/๓๖๘)

ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้ : กระพี้ของต้นไม้ใดมีกลิ่น ต้นไม้นั้นชื่อมีกลิ่นที่กระพี้ เช่นไม้สน ไม้สัก ต้นพญาเสือโครงกระพี้จั่น ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้เป็นที่สถิตอยู่ของของเหล่าเทพผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ ดังคำในสุทธิกสูตรว่า เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้ก็มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓)

ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น : แก่นของต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม ไม้มีกลิ่นหอมที่แกน เช่น กฤษณา จันทน์ ดังคำในสังยุตตนิกาย ตอนหนึ่งว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๖๐/๓๖๗),ในมัชฌิมนิกาย กล่าวไว้ว่า ไม้มีกลิ่นหอมที่แก่น เช่น จันทร์แดง และบรรดาไม้มีแก่นหอม จันทน์แดงเป็นเลิศ ดังคำในคณกโมคคัลลานสูตรว่า บรรดาไม้ที่มีแก่นหอม บัณฑิตยกย่องแก่นจันทน์แดงว่าเป็นเลิศ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๘/๘๔)

ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก : ดอกของต้นไม้ใดมีกลิ่น ต้นไม้นั้นชื่อว่าดอกมีกลิ่น ไม้ที่มีดอกหอม เช่น มณฑา นมแมว ลำดวน จำปา จำปี ยี่หุบ ซ่อนกลิ่น พลับพลึง กระดังงา การะเวก จำปูน นมแมว บุหงา ลำดวน สายหยุด มะนาด, ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึงต้นไม้มีกลิ่นที่

SAMPLE

ดอกเป็นที่สถิตของเหล่าเทพ ผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ ดังคำว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๔๑/๓๖๕) และไม้ดอกที่มีกลิ่นหอมดอกมะลิเป็นเลิศ ดังคำว่า บรรดาไม้ที่มีดอกหอม บัณฑิตยกย่องดอกมะลิว่าเป็นเลิศ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๘/๘๔)

ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ : ใบของต้นไม้ใดมีกลิ่น ต้นไม้นั้นชื่อว่าใบมีกลิ่น ไม้ทีมีกลิ่นหอมที่ใบ เช่นตะไคร้ เตยหอม มะกรูด ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึงต้นไม้มีกลิ่นที่ใบว่าเป็นที่สถิตของเหล่าเทวดา ดังคำในสุทธิกสูตรว่า เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นก็มี... สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบก็มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓)

ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก :เปลือกของต้นไม้ใดมีกลิ่น ต้นไม้นั้นชื่อว่าเปลือกมีกลิ่น ไม้ที่มีกลิ่นหอมที่เปลือก เช่น อบเชย มะกรูด และกันเกรา ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึงต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือกว่าเป็นที่สถิตของเหล่าเทพ ผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพดังคำในสุทธิกสูตรว่า เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้ก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือกก็มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓)

ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล : ผลของต้นไม้ใดมีกลิ่น ต้นไม้นั้นชื่อว่าผลมีกลิ่น ไม้ที่มีกลิ่นที่ผล เช่นทุเรียน ส้ม แอปเปิ้ล กล้วยหอม มะม่วง ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึงต้นไม้มีกลิ่นที่ผลว่าเป็นที่สถิตของเหล่าเทพ ผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ ดังคำในสุทธิกสูตรว่า เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี...สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอกก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผลก็มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓)

ต้นไม้มีกลิ่นที่รส :รสของต้นไม้ใดมีกลิ่น ต้นไม้นั้นชื่อว่ารสมีกลิ่น ไม้มีกลิ่นที่รส เช่น กาแฟอราบิก้า ต้นหอม ขึ้นฉ่าย หอมแดง ไชเท้า ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึงต้นไม้มีกลิ่นที่รสว่าเป็นที่สถิตของเหล่าเทพ ผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพดังคำในสุทธิกสูตรว่า เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี...สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผลก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รสก็มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓)

ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก : รากของต้นไม้ใดมีกลิ่น ต้นไม้นั้น ชื่อว่ารากมีกลิ่น และต้นไม้มีกลิ่นที่ราก ยังเป็นที่สถิตอยู่ของเหล่าเทพ ผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ ดังคำในสุทธิกสูตรว่า เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่นก็มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓) และบรรดาต้นไม้ที่มีกลิ่นหอมที่ราก ชาวโลกกล่าวกันว่า กะลำพัก จัดว่าเป็นเลิศ ดังคำว่า กลิ่นกะลำพัก ชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศกว่ากลิ่นที่เกิดจากรากทั้งหลาย,ในคณกโมคคัลลานสูตร กล่าวไว้ว่า บรรดารากไม้หอม บัณฑิตยกย่องกฤษณาว่าเป็นเลิศ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๘/๘๔)

SAMPLE

ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด :สะเก็ดของต้นไม้ใดมีกลิ่น ต้นไม้นั้น ชื่อว่าสะเก็ดมีกลิ่น ไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด เช่น มะพร้าว และต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด ยังเป็นที่สถิตอยู่ของเหล่าเทพ ผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ ดังคำในสุทธิกสูตรว่า เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี... สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ดก็มี สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบก็มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓)

ต้นไม้มียาง : ไม้ยืนต้น เช่น ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นกร่าง หรือต้นมะเดื่อ ในขีรรุกโขปมสูตร กล่าวถึงต้นไม้มียางสีขาว ดังคำว่า ต้นไม้มียาง จะเป็นต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นกร่าง หรือต้นมะเดื่อก็ตาม ยังอ่อน ใหม่ ขนาดเล็ก บุรุษใช้ขวานที่คมฟันต้นไม้นั้นตรงที่ใดๆ ยางจะพึงไหลออก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๑/๒๒๑)

ต้นไม้เลียบ : ชื่อไม้ต้น คล้ายต้นกร่าง มักขึ้นบนต้นไม้อื่นทำให้ต้นไม้นั้นตาย ใบและผลอ่อนกินได้ ในปลาสชาดก กล่าวว่าเป็นที่ฝังทรัพย์ ดังคำว่า ดังคำที่เทวดากล่าวไว้ว่า ไม้เลียบต้นใดขึ้นอยู่เบื้องหน้าต้นมะพลับ เขาล้อมรั้วไว้แล้ว เป็นที่บูชากันมาก่อน เป็นต้นไม้ใหญ่ ขุมทรัพย์ฝังไว้ที่โคนต้นไม้เลียบนั้น ไม่มีเจ้าของ มีอยู่ ท่านจงไปขุดเอาขุมทรัพย์นั้นเถิด (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๘/๑๖๒),มีผลดก ดังคำในอุปสีวเถราปทานว่า ต้นไทรย้อย และต้นไม้เลียบ ต้นมะเดื่อ มีผลสุกงอมเต็มต้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๒/๖๖๙)

ต้นรกฟ้า,ต้นรกฟ้าขาว :ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ขึ้นตามป่าเต็งรัง เปลือกให้น้ำฝาดสีแดงใช้ย้อมสี ใช้ทำยาได้ ดังคำในกุณาลชาดก กล่าวถึงป่าหิมพานต์ไว้ว่า เป็นภูมิภาคที่สะพรั่งไปด้วยพวงช่อดอกไม้แห่งต้นรกฟ้า ต้นอัญชัน ต้นปรู ต้นสัก (ขุ.ชา.อสีติ(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖), ในมหาเวสสันตรชาดกกล่าวไว้ว่า (ที่วงกตมี) ต้นรกฟ้า ต้นอินทนิลต้นกระท้อน และต้นทองกวาวต่างก็ผลิดอกออกช่อและยอดแดงระเรื่อ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๑/๕๐๒),ในพักกุลเถราปทาน พระพักกุลเถระ กล่าวถึงภูเขาโสภิตะ ที่อยู่ไม่ใกล้ป่าหิมพานต์ไว้ว่า มีต้นรักขาว ต้นมะตูม ต้นกล้วย และต้นมะงั่ว (มะนาว) ต้นกระท้อน ต้นรกฟ้าขาวและต้นประยงค์ มีอยู่มาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘๙/๖๓๕), เป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี ในอโนมทัสสีพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นชาวโลกเรียกว่าต้นรกฟ้า (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๒๗)

คำว่า ต้นรกฟ้า มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๔๔๔, ๒๔/๓๕๑, ๓๕/๒๘๑, ๑๐๙/๖๖๙, ๑๖๙/๓๐, ๓๓๗/๖๙๘, ๑๐๕/๖๖๘, ๓๘๙/๖๓๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๕/๗, ๑๒/๒๐๓,๗๕/๓๗๘), กอง ก็เรียก.

ต้นรักขาว :1. ชื่อไม้พุ่ม ดอกใช้ร้อยกรอง มี ๒ พันธุ์ คือ พันธุ์ดอกลา และ พันธุ์ดอกซ้อน ยางเป็นพิษ

SAMPLE

2.ชื่อไม้ต้น ยางเป็นพิษ ใช้ลงพื้นหรือทาสิ่งต่าง ๆ เรียกว่า น้ำรัก, ในพักกุลเถราปทาน พระพักกุลเถระ กล่าวถึงภูเขาโสภิตะ ที่อยู่ไม่ใกล้ป่าหิมพานต์ไว้ว่า มีต้นรักขาว ต้นมะตูม ต้นกล้วย และต้นมะงั่ว (มะนาว) ต้นกระท้อน ต้นรกฟ้าขาวและต้นประยงค์ มีอยู่มาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘๙/๖๓๕)

ต้นรัง : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ เนื้อไม้แข็ง ใช้ในการก่อสร้าง,เรียกชื่อกันว่าภัททสาละ,เป็นไม้แข็งแกร่ง) (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๖/๓๙๙) ในกุสินารสูตร กล่าวถึงว่าเป็นร่มไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับก่อนที่จะปรินิพพาน ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ระหว่างต้นรังทั้งคู่ ในสาลวันของเจ้ามัลละ ซึ่งเป็นทางเข้ากรุงกุสินารา ในสมัยเป็นที่ปรินิพพาน(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๖/๑๒๑),ในสาฬหสูตร กล่าวถึงบุรุษใคร่จะข้ามแม่น้ำ พึงถือผึ่งอันคมเข้าไปสู่ป่า เขาพบต้นรังใหญ่ในป่านั้นลำต้นตรง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๗),ในภัททสาลชาดก กล่าวไว้ว่าเป็นที่สถิตอยู่ของเทวดา (ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๖/๓๙๙),ต้นรังมีปรากฏในป่าหิมพานต์ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖)

ต้นราชพฤกษ์ : ชื่อไม้ต้น ดอกสีเหลือง ฝักสีดำ เกลี้ยง ใช้ทำยาได้ ดังคำในจัมเปยยชาดก กล่าวถึงต้นมะม่วง ต้นสาละ ต้นหมากเม่า ต้นหว้า ต้นราชพฤกษ์และต้นแคฝอย ผลิดอกออกผล บานสะพรั่ง (ขุ.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๗๓/๕๑๘,ในนฬินิกาชาดก พระราชธิดานฬินิกาตรัสถึงแม่น้ำเขมา เกิดจากป่าหิมพานต์ว่ามีต้นไม้มาก เช่นต้นราชพฤกษ์ และต้นแคฝอย ออกดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ปณฺณาส.(ไทย) ๒๘/๒๐/๔,ในเวสสันตรชาดก กล่าวไว้ว่า ที่เขาวงกต มีในบริเวณอาศรมนั้นมีต้นราชพฤกษ์ มะเกลือ กฤษณา รักดำ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๗๒/๓๙๖, ๑๙๙๑/๔๙๕, ๒๐๔๙/๕๐๓),ในอปทาน กล่าวถึงต้นราชพฤกษ์หลายแห่ง เช่น ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๒๔๒, ๑๐๖/๖๖๘, ๑๕๓/๒๗, ๓๓๓/๖๙๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๘/๖, ๑๐/๑๑๘) คูน หรือ ลมแล้ง ก็เรียก

ต้นสน : ชื่อไม้ต้นมีหลายชนิด ลำต้นสูง เป็นไม้เนื้อแข็ง เช่น สนสองใบ เปลือกหนา สนสามใบ เปลือกบาง ทั้ง ๒ ชนิดนี้ สนเขาก็เรียก, สนหางกระรอก ; สนฉำฉา; สนทรายหรือสนสร้อย เป็นไม้ใหญ่ ดังคำในกุมภชาดกกล่าวถึงณ สวนมะม่วงนี้ ต้นมะม่วงทั้งหลายมีปลายกิ่งโน้มลงด้วยพวงผลดกดื่นเช่นรวงข้าวสาลีมีทั้งต้นคำ ต้นสนต้นกระทุ่ม (ขุ.ชา.ติงฺสติ.(ไทย) ๒๗/๒๗/๕๔๒),ในหมู่ไม้มีในป่าหิมพานต์ ดังคำว่า เป็นดังป่าหมู่ไม้นานาพันธุ์คือ ต้นโกฐคำฯลฯ ต้นรัง ต้นสน ต้นจำปา (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖),มีผล ดังคำว่า ต้นคำ ต้นสน ต้นกระทุ่ม สะพรั่งด้วยผลมีรสหวานเผล็ดผลเป็นประจำ,มีดอกหอม ดังคำว่า ต้นสาละ และต้นสน รวมทั้งต้นมะม่วงป่า ล้วนมีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๘/๓๐,ขุ.

SAMPLE

อป.(ไทย) ๓๓/๔๐/๗),ในปทุมุตตรพุทธวงศ์ กล่าวว่าเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ดังคำว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นสน อยู่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้า (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๔๔)

ต้นสมอ : ชื่อไม้ต้นหลายชนิด มีดอกและผลิผลดก ใช้ทำยาได้ เช่น สมอไทย สมอพิเภก สมอดีงูเป็นไม้ที่ขึ้นตามป่า เช่นใกล้อาศรมดาบสดังคำว่า ต้นสมอ ต้นมะขามป้อม ต้นมะม่วง ต้นหว้าต้นสมอพิเภก ต้นพุทรา ต้นรกฟ้าต้นมะตูม มีผลดกอยู่ใกล้อาศรมของข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๗/๖๙๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๕/๗)

ต้นสมอไทย: ชื่อไม้ต้นสมอชนิดหนึ่ง ใช้ทำยาได้ มีผลดกมักเกิดตามป่า ดังคำว่า ต้นสมอไทย ต้นมะขามป้อมต้นมะม่วง ต้นหว้าต้นสมอพิเภกต้นกระเบา ต้นรกฟ้า ต้นมะตูม เหล่านั้นเผล็ดผลเป็นนิตย์ หรือดังคำว่า มีต้นสมอไทย ต้นมะขามป้อมต้นมะม่วงฯลฯ และต้นมะปราง มีผลมากในที่นั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๙/๓๐,๑๐๙/๖๖๙)

ต้นสมอพิเภก : ชื่อไม้ต้นสมอชนิดหนึ่ง มักเกิดในป่า ดังคำในกุกกุฏชาดกว่า ต้นสมอพิเภกในป่า (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๑๗/๙๕),ในอปทาน กล่าวไว้ว่ามีผลดก ดังคำว่า ต้นสมอพิเภก ต้นกระเบา ต้นรกฟ้าต้นมะตูม เหล่านั้น เผล็ดผลเป็นนิตย์,มีปรากฏตามอาศรมของดาบส (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๙/๓๐,๓๒/๑๐๙/๖๖๙, ๓๒/๓๓๗/๖๙๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๕/๗)

ต้นสะคร้อ : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่, เป็นไม้ที่เหนียว มักมีกิ่งโน้มลงมา, ผลรสเปรี้ยวอมหวาน,เป็นไม้ต้นที่ถึงความพินาศเพราะเถาย่านทราย ดังคำในอกุสลมูลสูตร กล่าวไว้ว่า ต้นสาละ ต้นตะแบก หรือต้นสะคร้อที่ถูกเถาย่านทราย ๓ ชนิด คลุมยอด พันรอบต้น ย่อมถึงความเสื่อม ถึงความพินาศ ถึงความฉิบหาย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๖),ในผันทนชาดก หมีกล่าวแก่ช่างไม้ไว้ว่าต้นไม้ใดที่กิ่งห้อยน้อมลงมาแต่ไม่หัก ข้าพเจ้ายืนอยู่ที่โคนต้นไม้ใด ต้นไม้นั้นมีนามว่าสะคร้อ ต้นสะคร้อนี้จักเป็นไม้ที่สมควร แก่กิจการของท่านทุกอย่าง คือ ทำกำก็ได้ ล้อก็ได้ ดุมก็ได้งอนไถก็ได้ กงก็ได้ ตัวรถก็ได้ (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๗-๒๓/๓๙๙),ในชวนหังสชาดก กล่าวถึงความแตกความสามัคคีของหมีและรุกขเทวดา และต้นไม้สะคร้อไว้ว่า ไม้สะคร้อยุให้คนฆ่าหมี ส่วนหมียุให้คนโค่นต้นสะคร้อ เพราะการวิวาทกันและกัน ต่างคนต่างยุให้ฆ่ากันและกัน (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๒๔/๔๔๐, ๒๕/๔๔๐) ; ตะคร้อ ก็เรียก

ต้นสะเดา : ชื่อไม้ต้น ใบมีรสขม ใบอ่อนและช่อดอกกินได้และใช้ทำยาได้,ช่อมักกินเป็นอาหาร,มีดอกบานสะพรั่ง มีกลิ่นหอม, ชื่อทางภาษาบาลีใช้ ปุจิมันทะ ให้ร่มเงา,อยู่กับต้นไม้ใดก็ทำให้ต้นไม้นั้นมีรสขมไปด้วย ดังคำในทธิวาหนชาดก กล่าวไว้ว่า มะม่วงของพระองค์มีต้นสะเดาล้อมรอบ รากกับรากเกี่ยวพันกัน กิ่งกับกิ่งประสานกัน เพราะ

SAMPLE

การเกี่ยวข้องกับต้นไม้ที่มีรสขมไม่น่าพอใจนั้นมะม่วงต้นนี้จึงกลายเป็นไม้ที่มีรสขมไป ,ในปุจิมันทชาดก กล่าวถึงเทวดาประจำต้นสะเดา,และต้นไม้ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ ดังคำว่า คนผู้ต้องการน้ำหวานพึงได้น้ำหวานจากต้นไม้ใดจะเป็นต้นละหุ่งก็ตามต้นสะเดาก็ตามหรือต้นทองกวาวก็ตามต้นไม้นั้นแลเป็นต้นไม้ดีที่สุดของเขา(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๗๒/๘๓, ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๔๗/๑๖๕), ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๗/๓๙๗), ดังคำในมหาวิภังค์ เวรัญชสูตรปหาราทสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเหรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป, แม้ท้าวปหาราทะจอมอสูร ก็เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ควงต้นสะเดา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๑๙, ๑๙/๒๔๖),ใบมีรสขมมากแม้เป็นต้นเล็กๆก็ตาม ในเอกปัณณชาดก กล่าวถึงทุฏฐราชกุมารเข้าใจต้นสะเดาว่าจะฆ่ามนุษย์ได้ จึงถอนหน่อสะเดาขยี้จนแหลกแล้ว ตรัสว่า ต้นไม้นี้มีใบด้านละใบ จากพื้นดินสูงยังไม่ถึง ๔ องคุลีผลมีรสเช่นกับยาพิษ เมื่อโตขึ้นจะเป็นเช่นไรหนอ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๒/๘๓),ในอปทานกล่าวไว้ว่า ต้นสะเดามีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๙/๖๙๘),ในสุเมธาพุทธวงส์กล่าวไว้ว่าเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ดังคำว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นชาวโลกเรียกว่าต้นสะเดา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๔/๖๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นต้นไม้ที่รุกขเทวดาสถิต ดังคำว่า เทวดาผู้สถิตอยู่ที่ต้นสะเดาเป็นต้น ซึ่งเขารักษาไว้อย่างดี (ม.มู.อ. (บาลีป ๒/๔๖๙/๒๗๙)

ต้นสัก : ชื่อไม้ต้น เนื้อไม้แข็งและคงทน ปลวกไม่กิน เหมาะแก่การสร้างบ้านและทำเครื่องเรือน ใบและเนื้อไม้ใช้ทำยาได้ ในกุณาลชาดกกล่าวไว้ว่าเป็นไม้ในป่าหิมพานต์ ดังคำว่า ป่าหิมพานต์ เป็นดังป่าหมู่ไม้นานาพันธุ์ คือต้นโกฐคำฯลฯ ต้นอัญชัน ต้นปรู ต้นสัก ต้นคนทีสอ(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖)

ต้นสาละ : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ เนื้อไม้แข็ง ใช้ในการก่อสร้าง,เป็นต้นไม้ที่มีกิ่ง ใบ เปลือก สะเก็ดและกระพี้ ซึ่งเป็นอุปมาเปรียบเทียบสอนธรรม (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๒/๒๒๗) เป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ดังคำว่า พระเวสสภูพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นสาละ,เป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับก่อนจะปรินิพพาน ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เธอช่วยตั้งเตียง ระหว่างต้นสาละทั้งคู่หันด้านศีรษะไปทางทิศเหนือ เราเหน็ดเหนื่อยจะนอนพัก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘/๓,๑๙๘/๑๔๗),ในจูฬธัมมสมาทานสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นที่สิงสถิตของเหล่าเทวดา (ม.มู.(ไทย) ๑-/๒๖๙/๕๑๐),ใน

SAMPLE

พรหมนิมันตนิกสูตร กล่าวไว้ว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่โคนต้นสาละใหญ่ในสุภควัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐา ตรัสสอนธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๗)

คำว่า ต้นสาละ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๓๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๖,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๗๓/๕๑๘,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๒๐/๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๗๘/๓๓๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๗/๒๗, ๑๐๔/๖๖๘, ๒๖๐/๖๘๘, ๓๓๕/๖๙๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๐/๗, ๔๑/๗); ต้นรัง ก็เรียก ดูต้นรัง

ต้นสีเสียด : 1. ชื่อไม้ต้น กิ่งมีหนาม เนื้อไม้ให้สารที่เรียกว่า สีเสียด ใช้ผสมปูนกินกับหมาก ย้อมผ้า และฟอกหนัง, สีเสียดแก่น หรือ สีเสียดเหนือ ก็เรียก

2.ชื่อไม้ต้น เปลือกรสขมฝาดใช้กินกับหมาก, สีเสียดเปลือก ก็เรียก สารที่สกัดได้จากเนื้อไม้ของต้นสีเสียด และใบกิ่งของต้นกะเมีย ชนิดหลัง สีเสียดเทศ ก็เรียกดังคำในผันทนชาดกที่หมีกล่าวแก่ช่างไม้ว่า ต้นรังก็ดี ต้นตะเคียนก็ดี ต้นหูกวางก็ดี ต้นสีเสียดก็ดีที่ไหนจะแข็งแกร่ง แต่ต้นไม้ที่มีนามว่าสะคร้อนั่นซิ เป็นไม้ที่แข็งแกร่งสำหรับกงรถ (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๖/๓๙๙)

ต้นเสม็ด : ชื่อไม้ต้น ใช้เปลือกและเนื้อไม้ผุคลุกกับน้ำมันยางทำไต้ เรียกว่า ไต้เสม็ด ใบให้น้ำมันเขียว ใช้ทำยาได้, เป็นต้นไม้ที่กล่าวไว้ว่าอยู่ในป่าหิมพานต์ ดังคำในกุณาลชาดกว่า (ป่าหิมพานต์)เป็นดังป่าหมู่ไม้นานาพันธุ์ คือ ต้นโกฐคำต้นจิก ฯลฯ ต้นหงอนไก่ ต้นเสม็ด (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖)

ต้นหงอนไก่ : 1.ชื่อไม้ล้มลุก (ปาลีภทฺทก) ดอกสีแดงลักษณะคล้ายหงอนไก่ เป็นไม้ที่กล่าวไว้ว่าอยู่ในป่าหิมพานต์ ดังคำในกุณาลชาดกว่า (ป่าหิมพานต์)เป็นดังป่าหมู่ไม้นานาพันธุ์ คือ ต้นโกฐคำต้นจิก ฯลฯ ต้นหงอนไก่ ฯลฯ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖)

2.ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง ผลเป็นสัน ดังคำในอุปสีวเถราปทาน ต้นราชพฤกษ์ ต้นหงอนไก่ ต้นคัดเค้า ต้นประยงค์ ต้นมะกล่ำหลวง มีอยู่ดาษดื่นโดยรอบตลอดกึ่งโยชน์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๖/๖๖๘)

3.ชื่อไม้พุ่มรอเลื้อย ดอกสีแดง ลักษณะคล้ายหงอนไก่, หงอนไก่ป่า ก็เรียก ในมหานิทเทส จูฬนิทเทส กล่าวว่าเป็นไม้ไม่มีแก่น ดังคำว่า ไม้อ้อไม่มีแก่น ไร้แก่น ปราศจากแก่นฯลฯ ไม้มะเดื่อ...ไม้ทองหลาง... ต้นหงอนไก่...ไม่มีแก่น ไร้แก่น ปราศจากแก่น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๒/๔๘๘,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๘/๓๑๔),ในอปทาน กล่าวไว้ว่าเป็นดอกใช้ถวายพุทธบูชา ดังคำในโกรัณฑปุปผิยเถราปทาน และสโกสกโกรัณฑทายกเถราปทาน ว่า ข้าพเจ้าได้เห็น ต้นหงอนไก่ มีดอกบานจึงนำไปบูชาพร้อมทั้งราก มีจิตร่าเริงเบิกบาน จึงได้ไหว้รอยพระบาทที่ล้ำเลิศ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๓๗๕,๓๒/๑๕/๕๓๖)

SAMPLE

ต้นหนาด : ชื่อไม้พุ่ม ใบใหญ่มีขน กลิ่นฉุน ใช้ทำยาได้ เชื่อกันว่าผีกลัว,เป็นต้นไม้ที่ขึ้นตามป่า มีกล่าวไว้ในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนา ดังคำว่า ณ ที่ใกล้สระนั้น(แห่งเขาวงกต) มีชะเอมต้น .... บัวบก โกฐขาว กระทุ่มเลือด ต้นหนาด เป็นจำนานมาก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๖๐/๕๐๔)

ต้นหมากเม่า :ชื่อไม้ต้นขนาดกลาง ออกดอกบานสะพรั่ง ผลกินได้ มีผลดก ผลิตผลตลอด ดังคำในจัมเปยยชาดก นฬินิกาชาดก กล่าวไว้ว่า ต้นมะม่วงต้นสาละ ต้นหมากเม่า ต้นหว้า ต้นราชพฤกษ์ และต้นแคฝอย ผลิดอกออกผลบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๗๓/๕๑๘,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๒๐/๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๗๒/๓๙๖),ในอปทาน กล่าวว่า ขึ้นตามป่าส่งกลิ่นหอม เช่นใกล้อาศรมฤาษี ดังคำว่า ต้นสาละ ต้นหมากเม่าต้นแคฝอย ต้นย่านทราย มีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่รอบๆ อาศรมของข้าพเจ้า หรือดังคำว่า ต้นหมากเม่าเผล็ดผลทุกฤดูกาล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๐/๖๖๙,๔๗/๒๗,๑๖๗/๒๙,๓๒/๓๓๓/๖๙๗)

ต้นหมากหอม :ชื่อไม้ต้นขนาดกลาง เป็นชื่อเรียกปาล์มหลายชนิดหลายสกุล ผลมีรสฝาด ใช้เคี้ยวกินกับปูน พลู ซึ่งรวมเรียกว่ากินหมาก และใช้ฟอกหนัง, ผลที่ยังไม่แก่เรียก หมากดิบ, ผลที่แก่จัดเรียกหมากสง,เนื้อหมากที่ฝานบางๆ ตากแห้ง ลักษณะคล้ายอีแปะ เรียกหมากอีแปะ, ผลแก่จัดที่เก็บไว้ทั้งเปลือกเพื่อไว้กินนาน ๆเรียกหมากยับหมากแห้งที่ป่นเป็นผงผสมกับเครื่องเทศบางอย่างที่มีกลิ่นหอมใช้กินควบกับหมากและพลูที่ป้ายปูนหรืออมดับกลิ่นปาก,เป็นต้นไม้ที่มีกล่าวไว้ในกุณาลชาดก ซึ่งเกิดอยู่ในป่าหิมพานต์ ดังคำว่า เป็นดังป่าหมู่ไม้นานาพันธุ์ คือต้นโกฐคำ ต้นจิก ต้นลำเจียก ต้นย่านทราย ต้นอ้อยช้าง ต้นบุนนาค ต้นพิกุล ต้นหมากหอม (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖), ดอกมีกลิ่นหอม ดังคำในอปทานว่า ต้นหว้า ต้นหมากหอมควาย ต้นกระทุ่ม ต้นขานางส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๒/๗)

ต้นหว้า : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ (ชมพุ) ผลสุกสีม่วงดำ กินได้ มีมากในชมพูทวีป แตกกิ่งก้านสาขามาก, เป็นต้นไม้ที่เลิศกว่าต้นไม้ทั้งหลาย ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงเก็บผลหว้าจากต้นหว้าที่มีอยู่ในชมพูทวีป แล้วเสด็จมาประทับนั่งในโรงไฟก่อน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๔/๕๗),ในมหาสัจจกสูตร โพธิราชกุมารสูตร สังคารวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าไว้ว่า เรานั่งอยู่ใต้ต้นหว้าอันร่มเย็นได้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๑/๔๑๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๕/๔๐๕, ๔๘๒/๖๑๑),ในปฐมรุกขสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ที่มีอยู่ในชมพูทวีปเหล่าใดเหล่าหนึ่งต้นหว้าชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าต้นไม้เหล่านั้น (สำ.ม.

SAMPLE

(ไทย) ๑๙/๕๓๗/๓๔๘),ในเปสวตีวิมาน กล่าวไว้ว่าเป็นต้นไม้มีสาขามาก ดังคำว่า มีไม้ดอกและไม้เลื้อยแผ่กิ่งก้านสาขานานาชนิด มีต้นแคฝอย ต้นหว้า ต้นอโศก (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๔๑/๘๖),ในโลมสติยเถราปทาน กล่าวถึงต้นไม้หว้าไม่ละพระองค์ ดังคำว่า พระเจ้าสุทโธทนะได้ตรัสว่า ฯลฯ(ครั้งที่ ๑) ในคราวที่พระองค์ประสูติแผ่นดินไหว (ครั้งที่ ๒) ในคราวที่เงาต้นหว้าไม่ละพระองค์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๓๗/๓๒๓)

คำว่า ต้นไม้หว้า มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๗๓/๕๑๘,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๒๐/๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๗๒/๓๙๖, ๒๑๔๒/๕๑๖, ๒๑๖๒/๕๑๙, ๒๒๓๙/๕๒๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๙/๓๐, ๑๐๙/๖๖๙, ๓๓๓/๖๙๗, ๓๓๗/๖๙๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๒/๗, ๔๕/๗)

ต้นหูกวาง : ชื่อไม้ต้น ใบใหญ่ แตกกิ่งเป็นชั้นๆ มีฝักแก่สีดำ เมื่อต้นใหญ่ รากจะลอยขึ้นตามพื้นดิน เมื่อใบแก่จะร่วงหล่นเป็นคราวๆ เป็นต้นไม้ประดับวิมานดังคำในเปสวตีวิมาน พระวังคีสเถระกล่าวแก่เทพธิดาตอนหนึ่งว่า เทพธิดาผู้เรืองยศ สระโบกขรณีน่ารื่นรมย์เรียงรายไปด้วยต้นหูกวาง ขนุนสำปะลอและต้นไม้มีกลิ่นหอม มีทั้งไม้เลื้อยชูดอกออกช่อบานสะพรั่ง ห้อยย้อย (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๐/๗๒),เป็นที่อาศัยของนกกา ดังคำในกุกกุฏชาดก ไก่ต้องการจะให้นายพรานละอายใจ จึงพูดเป็นภาษามนุษย์ว่า ต้นหูกวางต้นสมอพิเภกในป่า ข้าพเจ้าได้เห็นแล้วต้นไม้เหล่านั้นไม่สามารถจะเคลื่อนที่ได้ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๑๗/๙๕),ในผันทนชาดก หมีกล่าวแก่ช่างไม้ว่า ต้นรังก็ดี ต้นตะเคียนก็ดี ต้นหูกวางก็ดี ต้นสีเสียดก็ดีที่ไหนจะแข็งแกร่ง แต่ต้นไม้ที่มีนามว่าสะคร้อนั่นซิ เป็นไม้ที่แข็งแกร่งสำหรับกงรถ (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๖/๓๙๙)

ต้นเหตุแห่งกรรม : กัมมนิทาน, มูลเหตุให้เกิดกรรม หมายถึงอกุศลมูล ๓ ประการคือราคะ โทสะและโมหะ ซึ่งเป็นมูลเหตุให้กระทำชั่วต่างๆ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น ดังคำในกัมมนิทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ปาณาติบาต เรากล่าวว่า มี ๓ อย่างคือ ๑. ปาณาติบาตมีโลภะเป็นเหตุ ๒.ปาณาติบาตมีโทสะเป็นเหตุ ๓.ปาณาติบาตมีโมหะเป็นเหตุ อทินนาทานเรากล่าวว่ามี ๓ อย่าง คือ๑.อทินนาทานมีโลภะเป็นเหตุ๒. อทินนาทานมีโทสะเป็นเหตุ ๓. อทินนาทานมีโมหะเป็นเหตุ กาเมสุมิจฉาจาร เรากล่าวว่ามี ๓ อย่าง คือ ๑.กาเมสุมิจฉาจารมีโลภะเป็นเหตุ ๒.กาเมสุมิจฉาจารมีโทสะเป็นเหตุ ๓.กาเมสุมิจฉาจารมีโมหะเป็นเหตุ มุสาวาทเรากล่าวว่า มี ๓ อย่าง คือ๑. มุสาวาทมีโลภะเป็นเหตุ ๒.มุสาวาทมีโทสะเป็นเหตุ ๓.มุสาวาทมีโมหะเป็นเหตุ ปิสุณาวาจา เรากล่าวว่ามี ๓ อย่างคือ ๑.ปิสุณาวาจามีโลภะเป็นเหตุ ๒.ปิสุณาวาจามีโทสะเป็นเหตุ๓.ปิสุณาวาจามีโมหะเป็นเหตุ ผรุสวาจา เรากล่าวว่ามี๓อย่างคือ๑.

SAMPLE

ผรุสวาจามีโลภะเป็นเหตุ ๒. ผรุสวาจามีโทสะเป็นเหตุ ๓.ผรุสวาจามีโมหะเป็นเหตุ สัมผัปปลาปะ เรากล่าวว่ามี๓ อย่าง คือ๑.สัมผัปปลาปะมีโลภะเป็นเหตุ ๒.สัมผัปปลาปะมีโทสะเป็นเหตุ ๓. สัมผัปปลาปะมีโมหะเป็นเหตุ อภิชฌาเรากล่าวว่า มี ๓ อย่าง คือ ๑.อภิชฌามีโลภะเป็นเหตุ ๒.อภิชฌามีโทสะเป็นเหตุ ๓.อภิชฌามีโมหะเป็นเหตุ พยาบาท เรากล่าวว่ามี ๓ อย่าง คือ๑.พยาบาทมีโลภะเป็นเหตุ ๒.พยาบาทมีโทสะเป็นเหตุ๓.พยาบาทมีโมหะเป็นเหตุ มิจฉาทิฏฐิ เรากล่าวว่า มี ๓ อย่างคือ๑. มิจฉาทิฏฐิมีโลภะเป็นเหตุ ๒.มิจฉาทิฏฐิมีโทสะเป็นเหตุ ๓.มิจฉาทิฏฐิมีโมหะเป็นเหตุ ในท้ายสูตรตรัสไว้ว่า โลภะเป็นเหตุเกิดแห่งกรรม โทสะเป็นเหตุเกิดแห่งกรรม โมหะเป็นเหตุเกิดแห่งกรรมเพราะโลภะสิ้นไป เหตุเกิดแห่งกรรมจึงสิ้นไป เพราะโทสะสิ้นไป เหตุเกิดแห่งกรรมจึงสิ้นไป เพราะโมหะสิ้นไป เหตุเกิดแห่งกรรมจึงสิ้นไป (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๔/๓๑๖)

ต้นอชปาลนิโครธ : ต้นไทรที่คนเลี้ยงแพะพักอาศัยร่มเงา คำว่า ต้นไทร มีหลายชนิดเช่นไทรย้อย ไทรย้อยใบทู่,เป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ มีร่มเงา แตกกิ่งก้านสาขามาก เดิมเรียกว่าโครธ แต่เนื่องจากคนเลี้ยงแพะอาศัยนั่งในร่มเงา ดังนั้นจึงเรียกว่าอชปาลนิโครธ, ในมหาวรรคกล่าวถึงเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควงต้นอชปาลนิโครธ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น แล้วเสด็จจากควงต้นโพธิพฤกษ์ ไปยังควงต้นอชปาลนิโครธ ครั้นถึงแล้ว จึงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควงต้นอชปาลนิโครธเป็นเวลา๗ วัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔/๗),ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า อานนท์ สมัยหนึ่ง เมื่อแรกตรัสรู้ เราพักอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่ตำบลอุรุเวลา มารผู้มีบาปได้เข้ามาหาเรา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๕/๑๒๓) ในอปทาน กล่าวไว้เช่นเดียวกัน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๕/๕๔),ในพุทธวงส์ กล่าวถึงพระตถาคตจักประทับนั่งที่โคนต้นอชปาลนิโครธทรงรับข้าวปายาสในที่นั้นแล้ว เสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖๓/๕๗๕,๑๓/๖๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิโครธ แปลว่าต้นไทร ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Banyan” หรือ “IndianFig-tree” ไม้จำพวกไทรหรือกร่างของอินเดีย พวกคนเลี้ยงแพะชอบมานั่งที่ร่มเงาของต้นนิโครธนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอชปาลนิโครธ (วิ.อ.(บาลี) ๓/๔/๘)

ต้นอโศก : ชื่อเป็นไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบสีเขียวเล็กยาวเรียว มีกิ่งก้านสาขามาก ให้ร่มเงา มีดอกบานสพรั่ง ดอกบานเป็นพวง มีกลิ่นหอม, ต้นอโศก มีหลายชนิด เช่น อโศกน้ำดอกสีส้มหรือแสด อโศกเหลือง ดอกสีเหลือง ในเปสวตีวิมาน เทพธิดากล่าวแก่พระวังคี

SAMPLE

สเถระว่า วิมานที่ดิฉันได้แล้วนี้ ฯลฯ มีไม้ดอกและไม้เลื้อยแผ่กิ่งก้านสาขานานาชนิด มีต้นแคฝอย ต้นหว้า ต้นอโศก (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๔/๗๓),ในสังขปาลชาดก กล่าวถึงนาคราชนั้นได้ไปสู่ห้วงน้ำใสสีเขียวครามโอภาสมีท่าอันงดงาม น่ารื่นรมย์ใจ ปกคลุมไปด้วยหมู่ต้นหว้าและต้นอโศก(ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๕๕/๖๒๐),ในกุลาณชาดกก็กล่าวถึงต้นอโศกไว้เช่นกัน (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖) ในอปทานกล่าวไว้หลายแห่ง มักใช้ถวายเป็นพุทธบูชา และปลูกไว้ใกล้อาศรม เพราะกลิ่นหอมอบอวลไปทั่ว เช่น ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๙/๒๗, ๑๙/๓๖๐, ๓๐/๓๖๐, ๑๐๓/๖๖๘, ๓๓๙/๖๙๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๘/๖, ๔๓/๗), โศก ก็เรียก.

ต้นอ้อ : ชื่อหญ้า ขึ้นเป็นกอในที่ชื้นแฉะ ลำต้นแข็งเป็นปล้อง ข้างในกลวง,เป็นต้นไม้ที่สื่อความหมายในทางไม่ดี เพราะลูกเกิดมาทำให้แม่ต้องตาย ดังคำว่า ดอกอ้อฆ่าต้นอ้อ ลูกม้าอัสดรฆ่าแม่ม้า ฉันใดสักการะย่อมฆ่าคนชั่วฉันนั้น (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๕/๑๖๐), ในสังยุตตนิกาย กล่าวถึงหมวดธรรมที่เรียกว่า นฬวรรค แห่งเทวตาสังยุต ดังคำที่กล่าวถึงภิกษุทั้งหลายผู้เขลาจึงซูบซีด เหมือนต้นอ้อสดที่ถูกถอนขึ้นแล้ว ฉะนั้น,ในมารธีตุสูตร ใช้ต้นอ้อสอนธรรม ดังที่ธิดามารกล่าวไว้ว่า ถ้าพวกเราพึงเล้าโลมสมณะหรือพราหมณ์ใดที่ยังไม่หมดราคะ ด้วยความพยายามอย่างนี้ หทัยของสมณะหรือพราหมณ์นั้นพึงแตก โลหิตอุ่นๆ พึงพุ่งออกจากปาก หรือเขาพึงบ้า หรือว่ามีจิตฟุ้งซ่าน เหมือนอย่างต้นอ้อสดถูกลมพัดขาดเหี่ยวเฉาแห้งไป(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐/๑๐,๑๖๑/๒๑๓)

ต้นอ้อย : ชื่อไม้ล้มลุก ขึ้นเป็นกอ ลำต้นเป็นปล้อง ข้างในตัน มีหลายพันธุ์ เช่น อ้อยขาไก่ อ้อยตะเภา หีบเอาน้ำหวานทำน้ำตาลทรายหรือใช้ดื่ม หรือเคี้ยวกินแต่น้ำหวาน ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พวกภิกษุอาคันตุกะให้แบ่งต้นอ้อยของสงฆ์แล้วขบฉัน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๖/๑๒๖),ในอปทาน อธิมุตตเถราปทาน พระอธิมุตตเถระกล่าวถึงอดีตชาติไว้ว่าเคยใช้ต้นอ้อยทำมณฑป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๕/๑๖๑)

ต้นอ้อยช้าง : ชื่อไม้ต้น ขึ้นตามป่า ใช้ทำยาได้, ใบเป็นใบประกอบ ดอกยาว สีขาว กลิ่นหอม ดอกแห้งใช้ประสมยาสูบ, ในมหานามเถรคาถา กล่าวถึงภูเขาเนสาทกะอันมากไปด้วยหมู่ต้นโมกมันและต้นอ้อยช้างเป็นขุนเขาที่สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๕/๓๔๕),ในกุลาณชาดกกล่าวว่าเป็นไม้มีปรากฏในป่าหิมพานต์ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖),ในพุทธวงส์ กล่าวไว้ว่าเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ๓ องค์ คือ พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุม พระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ และพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภูดังเช่นคำว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลก

SAMPLE

เรียกว่า ต้นอ้อยช้างใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓/๖๓๔,๓๓/๒๒/๖๓๒,๓๓/๒๔/๖๓๘,๓๓/๒๔/๗๐๐) ; ดูต้นปีบ

ต้นอังกาบ : ชื่อไม้ล้มลุก ลำต้นไม่มีหนาม ดอกสีม่วง มักใช้ถวายเป็นพุทธบูชา ดังคำในโกรัณฑปุปผิยเถราปทาน พระโกรัณฑปุปผิยเถระกล่าวอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเห็นต้นอังกาบซึ่งงอกเลื้อยไปตามพื้นดินมีดอกบานสะพรั่ง จึงเด็ดมาพร้อมทั้งยอดได้บูชารอยพระบาทอันประเสริฐที่สุด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๑/๔๑),ในโกรัณฑปุปผิยเถราปทานอีกแห่งหนึ่ง กล่าวถึงใช้ต้นอังกาบบูชารอยพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๑๖๙)

ต้นอัญชัน : ชื่อไม้เถา,เป็นพรรณไม้ ๒ ชนิด คือ ไม้ต้น และไม้เถา ชนิดหลังดอกสีครามแก่ ขาว และม่วงอ่อน และเรียกสีครามแก่อย่างสีดอกอัญชันว่า สีอัญชัน ดังคำในกุณาลชาดกที่กล่าวถึงป่าหิมพานต์ไว้ว่าเป็นภูมิภาคที่สะพรั่งไปด้วยพวงช่อดอกไม้แห่งต้นรกฟ้า ต้นอัญชัน ต้นปรู ต้นสัก ต้นคนทีสอ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖),มีกลิ่นหอม ดังคำในอปทานกล่าวถึงต้นกรรณิการ์ ต้นกรรณิการ์เขา ต้นประดู่ ต้นอัญชัน มากมายส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์,บางครั้งเรียกต้นอัญชัญเขียว ก็มี ดังคำในอุปสีวเถราปทาน กล่าวถึงที่ภูเขาอโนมะ มีต้นอัญชันเขียวต้นมะลิซ้อน ต้นสาละ ต้นช้างน้าว ต้นจำปาขึ้นอยู่เป็นหมู่ๆ มากด้วยกัน มีดอกบานสะพรั่ง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕๑/๒๗,๑๕๓/๒๗,๑๐๔/๖๖๘)

ต้นอัสสัตถพฤกษ์ : ชื่อต้นไม้ที่พระโคตมพุทธเจ้าประทับอยู่ใต้ต้นแล้วได้ตรัสรู้ เรียกว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์ หรือเรียกสั้นๆ ว่า ต้นโพธิ์ ดังคำในธัมมรุจิเถราปทานกล่าวไว้ว่า ต้นไม้เป็นสถานที่ตรัสรู้ของนักปราชญ์ผู้นี้ชาวโลกเรียกกันว่าต้นอัสสัตถพฤกษ์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๙/๑๕๘),ในพุทธวงส์กล่าวไว้ว่า พระตถาคต ฯลฯ ตรัสรู้ที่โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖๕/๕๗๕),ในโคตมพุทธวงศ์ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เราบรรลุสัมโพธิญาณอย่างประเสริฐที่โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์ เรามีรัศมีวาหนึ่งฟุ้งขึ้นไป ๑๖ ศอกทุกเมื่อ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๗๒๐)

คำว่า ต้นอัสสัตถพฤกษ์ มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกในเถรคาถาอปทาน และ พุทธวงส์ เช่น ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๑๗/๓๗๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๗/๓๘๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๖/๑๕๗, ๑๖๙/๑๕๘, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๘๒, ๑๑/๖๖๓, ๑๑/๖๗๒, ๑๑/๗๐๓, ๑๒/๖๖๓, ๑๓/๖๐๔, ๑๓/๖๑๕, ๑๓/๖๔๑, ๑๓/๖๕๘,๖๕/๕๗๕, ๖๘/๕๗๖,๓๓/๑๓/๖๙๒, ๑๓/๗๐๘, ๑๔/๖๒๐, ๑๔/๖๓๑, ๑๔/๖๔๗, ๑๔/๖๗๗, ๑๕/๕๙๘, ๑๕/๖๒๖, ๑๖/๖๓๖, ๑๖/๖๕๒, ๑๖/๖๙๘, ๑๙/๖๑๐, ๒๐/๖๘๗, ๒๓/๗๑๔)

SAMPLE

ต้นอินทนิล : ชื่อไม้ต้น ดอกสีม่วงแดงหรือชมพู ออกเป็นช่อตั้งตรง เมล็ดและใบใช้ทำยาได้,ในเวสสันตรชาดก พรรณนาถึงต้นอินทนิลว่ามีความงดงาม ดังคำว่าว่า ต้นรกฟ้า ต้นอินทนิล ต้นกระท้อน และต้นทองกวาว ต่างก็ผลิดอกออกช่อและยอดแดงระเรื่อ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๑/๕๐๒)

ต้นอินทผลัม : ชื่อปาล์ม ผลกินได้, อินทผาลัม ก็เรียก ดังคำในวิธุรชาดก กล่าวว่ามีปรากฏในนาคพิภพตอนหนึ่งว่า ในนาคพิภพนั้น มีต้นอินทผลัมสำเร็จแล้วด้วยแก้วอินทนิล ผลิดอกล้วนแต่ทองเป็นนิตย์จำนวนมาก ซึ่งเป็นที่อยู่ของท้าววรุณนาคราชผู้มีฤทธิ์มาก ผู้ผุดเกิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๘๙/๔๙๔)

ต้นอุตตลี : ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งอยู่ที่ภูเขาลัมพกะ ดอกสีแดง ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ เป็นไม้กลุ่มเดียวกันต้นตาเสือ ซึ่งเป็นเนื้อไม้สีแดง แข็งและหนัก และชบาซึ่งเป็นดอกมีสีต่าง ๆ พันธุ์ที่สีแดงดอก มีปรากฏในอปทาน ดังคำในสารีปุตตเถราปทาน พระสารีบุตรเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่บวชเป็นดาบสไว้ว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่าลัมพกะที่ภูเขานั้น ต้นตาเสือ ต้นจงกลนี ต้นอุตตลี และต้นชบา มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่ใกล้ๆ บึงในครั้งนั้น(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕๖/๒๘)

ต้นอุโลก : ชื่อไม้ต้น เนื้อไม้สีขาว ใช้ทำยาได้ มีกลิ่นหอม ในปาริจฉัตตกวิมาน วิหารวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวเทพธิดาองค์หนึ่งว่า แม้มาลัยบนศีรษะของเธอ มีกลิ่นหอมระรื่นชื่นใจ ก็ส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศดุจต้นอุโลก,ในมัญชิฏฐกวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวถึงป่าไม้สาละเป็นที่อาศัยของเหล่าสกุณชาติ ต้องลมรำเพยพัดไหวไปมามีกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ ดุจต้นอุโลก (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๘๕/๗๘,๖๙๒/๗๙,๗๓๔/๘๕),ในอปทานกล่าวไว้ว่าต้นอุโลกมีปรากฏใกล้อาศรมดาบส ดังคำว่า ต้นราชพฤกษ์ ต้นจำปา ต้นแคฝอย ต้นย่านทราย ต้นอุโลก และต้นอโศกประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๘/๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ต้นอุโลก หมายถึงไม้ชนิดหนึ่ง เนื้อไม้สีขาว (ใช้ทำยาได้) เวลามีดอกส่งกลิ่นหอมไปทั่วทุกทิศ,ต้นอุโลก เป็นไม้ชนิดหนึ่ง เนื้อไม้สีขาว (ใช้ทำยาได้) เวลามีดอกส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ (ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๖๘๕/๑๙๙,ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๘๕/๑๙๙)

ตบะ : 1.ความเพียรเครื่องเผาผลาญกิเลส,การบำเพ็ญเพื่อให้กิเลสเบาบาง, การข่มกิเลส, การบำเพ็ญเพียรเพื่อกำจัดกิเลส ดังคำในวิมานวัตถุว่า แม้ฤาษีทั้งหลายผู้สงบ สำรวมตน บำเพ็ญตบะก็ยังต้องละทิ้งร่างกายไปตามกาลอันสมควร (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๙๗/๑๒๒),เป็นธรรมข้อ ๑ ในทศพิธราชธรรม

SAMPLE

2.พิธีข่มกิเลสโดยทรมานตัวของนักบวชบางพวกในสมัยพุทธกาล ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบแก่อเจลกัสสปะว่า พระสมณโคดมทรงตำหนิตบะทุกชนิดทรงคัดค้านและชี้โทษผู้บำเพ็ญตบะทั้งปวง หรือดังคำว่า มาณพทั้งหลายบริสุทธิ์ได้ ด้วยการบำเพ็ญตบะใด ท่านหลีกจากการบำเพ็ญตบะนั้นแล้ว (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘๒/๑๖๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๗/๑๗๕) ;

คำว่า ตบะ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕, ๓๘๑/๑๖๑, ๓๘๒/๑๖๑, ๓๘๓/๑๖๑, ๓๙๔/๑๖๔, ๓๙๗/๑๖๖, ๔๐๒/๑๗๑, ๔๐๔/๑๗๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๘/๔๐, ๖๐/๔๒, ๖๑/๔๒, ๖๒/๔๓, ๖๓/๔๓, ๖๔/๔๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๕๗, ๑๗๙/๑๘๒, ๑๘๖/๒๐๐, ๕๐๓/๕๔๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๙/๗๖, ๘๐/๗๘, ๒๒๘/๒๖๘, ๒๗๔/๓๒๕, ๔๐๙/๕๑๒, ๔๖๐/๕๘๒, ๔๖๔/๕๘๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑/๑, ๒/๓, ๓/๖, ๔/๖, ๖/๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๘/๕๓, ๑๓๗/๑๗๕, ๑๙๓/๒๗๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๑, ๒๔๑/๒๔๓, ๓๖๔/๔๒๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๕/๒๙๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๖/๓๔๙,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๗๒/๕๕๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔/๒๔,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๘๗/๕๖๗, ๒๙๕/๕๖๙, ๔๓๕/๕๙๙, ๖๖๑/๖๕๔,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๑๙/๓๗๓,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๐/๑๕๘,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๖๘/๓๑๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ตบะเป็นข้อที่ ๖ ในทศพิธราชธรรม ดังคำว่า ทศพิธราชธรรม ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ๑๐ ประการ คือทาน (การให้สิ่งของ) ศีล (ประพฤติดีงาม) ปริจจาคะ (ความเสียสละ) อาชชวะ (ความซื่อตรง) มัททวะ (ความอ่อนโยน) ตบะ (ไม่หมกมุ่นในความสุขสำราญ) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) อวิหิงสา (ความไม่ข่มเหงเบียดเบียน) ขันติ (ความอดทน) อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม) (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๔๑๒-๓/๓๒๒)

ตปนียสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อน พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุและไม่เป็นเหตุให้เดือดร้อน ในพระไตรปิฎก มีชื่อสูตรเหมือนกัน ๔ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ ในอังคุตตรนิกาย ๓ และในอิติวุตตกะ ๑ สูตร

1.ตปนียสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อนมี ๒ คือ (๑) การทำกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต (๒) การไม่ทำกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓/๖๐)

2.ตปนียสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุและไม่เป็นเหตุให้เดือดร้อน พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า *ธรรมที่เป็นเหตุให้เดือดร้อน* คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น

SAMPLE

ธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้เดือดร้อน คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๑/๒๘๘)

3.ตปนียสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุและไม่เป็นเหตุให้เดือดร้อน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้เดือดร้อนและธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้เดือดร้อนแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า *ธรรมที่เป็นเหตุให้เดือดร้อน* คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ *ธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้เดือดร้อน* คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๕/๓๓๔)

4.ตปนียสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้เดือดร้อน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่า ธรรม ๒ ประการ คือ (๑) การไม่ได้ทำความดี (๒) การทำแต่ความชั่ว เป็นเหตุให้เดือดร้อน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๐/๓๗๗)

ตปนียสูตร[๒] **:** พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อน

ตปนียสูตร[๓] **:** พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุและไม่เป็นเหตุให้เดือดร้อน

ตปนียสูตร[๔] **:** พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้เดือดร้อน

ตปุสสคหบดี : คหบดีชื่อว่าตปุสสะ เป็นชาวนิคมของชาวมัลละ ชื่อว่าอุรุเวลกัปปะ แคว้นมัลละ เป็นผู้มีคุณธรรม ๖ประการดังคำในตปุสสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตปุสสคหบดีประกอบด้วยธรรม ๖ประการ เป็นผู้เชื่อมั่นในตถาคต เห็นอมตธรรม ทำให้แจ้งอมตธรรมอยู่ คือ (๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพุทธเจ้า (๒) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในธรรม (๓) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในสงฆ์ (๔) อริยศีล (๕) อริยญาณ (๖) อริยวิมุตติ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๙/๖๔๑),ในตปุสสสูตร กล่าวถึงพระอานนท์พร้อมกับตปุสสคหบดี พร้อมไปทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องอนุปุพพวิหาร ให้ฟัง ดังคำว่า อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ ประการนี้ เราเข้าก็ได้ออกก็ได้ ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมอย่างนี้ เมื่อนั้นเราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๑/๕๒๓)

ตปุสสสูตร[๑] **:** พระสูตรว่าด้วยตปุสสคหบดี ในอังคุตตรนิกาย มีชื่อตปุสสสูตร ๒ สูตร แต่มีเนื้อหาต่างกัน คือ

1.ตปุสสสูตร พระสูตรว่าด้วยตปุสสคหบดี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ทำให้ตปุสสคหบดีเชื่อมั่นในพระตถาคต เห็นอมตธรรม ทำให้แจ้งอมตธรรมนั้น มี ๖ คือ (๑-๓) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ (๔) มีอริยศีล (๕) มีอริยญาณ (๖) มีอริยวิมุตติ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๙/๖๔๑)

2.ตปุสสสูตร พระสูตรว่าด้วยตปุสสคหบดี พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวมัลละ ชื่อว่าอุรุเวลกัปปะ แคว้นมัลละ หลังจากเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว

SAMPLE

ครั้นในเวลาเช้า เสด็จเข้าไปยังนิคมชื่ออุรุเวลกัปปะเพื่อบิณฑบาต ครั้นเสด็จกลับจากบิณฑบาตรับสั่งกับพระอานนท์ว่า เธอจงรออยู่ที่นี่ก่อน จนกว่าเราจะไปถึงป่ามหาวัน เพื่อพักผ่อนกลางวัน แล้วเสด็จไปพักผ่อนที่โคนไม้แห่งหนึ่ง ในป่ามหาวัน

ตปุสสคหบดี เข้าไปหาพระอานนท์ถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า พวกกระผมเป็นคฤหัสถ์มีความยินดีรื่นรมย์ บันเทิงในกาม เนกขัมมะปรากฏแก่พวกกระผมเหมือนเหว จิตของภิกษุหนุ่ม ๆ ตั้งมั่นในเนกขัมมะ หลุดพ้น เมื่อพิจารณาว่า เนกขัมมะนั่นสงบ ภิกษุมีส่วนต่างกับคนส่วนมาก คือ เนกขัมมะ หรือ

พระอานนท์ตอบว่า มีเหตุพอที่จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ ควรที่เราทั้งหลายจะเข้าเฝ้า แล้วกราบทูลเรื่องนี้ให้ทรงทราบแล้วทรงจำเรื่องราวตามที่พระองค์ทรงตอบ จากนั้น ก็ได้พาคหบดีนั้นเข้าเฝ้าแล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้อนั้นเป็นความจริง แม้เราเองก่อนตรัสรู้ก็มีความดำริว่า เนกขัมมะเป็นความดี ความสงบเป็นความดี แต่จิตของเราก็ไม่ตั้งมั่นในเนกขัมมะ ไม่หลุดพ้น เมื่อพิจารณาเห็นว่า เนกขัมมะนั่นสงบ จึงดำริว่า อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้เป็นเช่นนั้น แล้วมีความคิดว่า เพราะยังไม่เห็นโทษในกาม และยังไม่ได้รับอานิสงส์ในเนกขัมมะ ถ้าได้เห็นโทษในกาม และได้รับอานิสงส์ในเนกขัมมะ จิตก็จะตั้งมั่นในเนกขัมมะ หลุดพ้น ...ในที่สุด พระองค์ตรัสว่า เมื่อใด อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ นี้ เรายังเข้าไม่ได้ ออกไม่ได้ ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมอย่างนี้ เมื่อนั้น เราก็ยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก แต่เมื่อใด อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ นี้ เราเข้าได้ ออกได้ ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมอย่างนี้ เมื่อนั้น เรายืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก ญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เจโตวิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๑/๕๒๓)

ตปุสสสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยตปุสสคหบดี

ตปุสสอุบาสก :อุบาสกชื่อว่าตปุสสะ เป็นอุบาสกผู้เป็นอุปัฏฐาก เป็นคู่อัครอุบาสกร่วมกับอุบาสกชื่อว่าภัลลิกะ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ดังคำในทีปังกรพุทธวงศ์ว่า ตปุสสอุบาสกและภัลลิกอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๕๙๕)

ตปุสสะ, พ่อค้า :ชื่อพ่อค้า เดินทางไกลจากอุกกลชนบท คู่กับภัลลิกะ พบพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นไม้ราชายตนะ ภายหลังตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้ถวายเสบียงเดินทาง คือ ข้าวสัตตผง ข้าวสัตตุก้อน แล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธเจ้ากับพระธรรมเป็นสรณะ นับเป็นปฐมอุบาสกผู้ถึงสรณะ ๒ ที่เรียกว่าเทฺววาจิก ดังคำว่า ตปุสสะและภัลลิกะนั้น ได้เป็นเทฺววาจิกอุบาสก(ผู้กล่าววาจาถึงรัตนะ ๒ ว่าเป็นสรณะ)เป็นพวกแรก

SAMPLE

ในโลกแล (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖/๙,๔/๖/๑๐),ในอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า พ่อค้าชื่อตปุสสะและภัลลิกะเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ถึงสรณะก่อน (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๘/๓๑)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ตปุสสะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในสัปดาห์ที่ ๗ ขณะ ประทับอยู่ ณ ต้นราชายตนะ อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของต้นโพธิ์ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๔-๖/๘-๑๒, ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๔๑๙-๔๒๐)

ตโปกัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบำเพ็ญตบะ สมัยที่พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา มารได้กราบทูลว่า มาณพทั้งหลายบริสุทธิ์ได้ด้วยการบำเพ็ญตบะใด ท่านหลีกจากการบำเพ็ญตบะนั้นแล้ว เป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ สำคัญว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ท่านพลาดจากทางแห่งความบริสุทธิ์แล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรารู้ว่าตบะอื่นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ หาอำนวยประโยชน์ให้ได้ไม่ ดุจไม้พายหรือไม้ถ่อไม่อำนวยประโยชน์บนบก จึงเจริญศีล สมาธิและปัญญาเพื่อตรัสรู้เป็นผู้บรรลุความบริสุทธิ์อย่างยอดเยี่ยม มารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๗/๑๗๕)

ตโปทะ, สระ : ชื่อสระน้ำร้อน อยู่ไม่ไกล้จากพระนครราชคฤห์ ดังคำในมหากัจจานภัทเทกรัตตสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตโปทาราม เขตกรุงราชคฤห์ครั้งนั้นแล ท่านพระสมิทธิลุกขึ้นในราตรีตอนใกล้รุ่ง เข้าไปยังสระตโปทะเพื่อสรงน้ำสรงเสร็จแล้วได้กลับมายืนนุ่งผ้าผืนเดียวผึ่งตัวให้แห้งอยู่ และเป็นสถานที่เทวดาองค์หนึ่งมาสนทนากับพระสมิทธ และบอกให้ทราบว่า ขอท่านจงศึกษา เล่าเรียน และจำอุทเทสและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญเถิด เพราะว่าอุทเทสและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๙/๓๓๐)

ตโปทา, แม่น้ำ : ชื่อแม่น้ำแห่งหนึ่ง เขตกรุงราชคฤห์ มีน้ำที่ใสเย็นจืดสนิทสะอาดมีท่าเรียบ น่ารื่นรมย์ มีฝูงปลาและเต่าอาศัยอยู่มาก มีดอกบัวขนาดเท่าวงล้อบานอยู่ แต่กระนั้นแม่น้ำตโปทาก็ยังคงร้อนเดือดพล่านไหลไป เป็นแม่น้ำร้อน เพราะไหลผ่านมาระหว่างมหานรก ๒ ขุม จึงเดือดพล่านไหลไป ดังคำในมหาวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำตโปทาไหลผ่านมาระหว่างมหานรก ๒ ขุม ดังนั้นจึงคงเดือดพล่านไหลไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๑/๒๔๕), เป็นที่อาบน้ำของพระภิกษุและคนทั้งหลาย ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลายสรงน้ำในแม่น้ำตโปทา ทีนั้นพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐเสด็จไปแม่น้ำตโปทาด้วยมีพระราชประสงค์จะทรงสนานพระเศียร

SAMPLE

ประทับรออยู่ด้านหนึ่ง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๕๗/๔๘๓, ในสมิทธิสูตร กล่าวถึงท่านพระสมิทธิลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ไปที่แม่น้ำตโปทาเพื่อสรงน้ำ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐/๑๘)

อรรถกถาอธิบายว่า แม่น้ำตโปทา คือแม่น้ำสายนี้มีน้ำร้อนเดือดพล่าน ต้นกำเนิดไหลมาจากแอ่งทะเลสาบใต้ภูเขาเวภารบรรพต ไหลตัดผ่านพระนครราชคฤห์ น้ำในแอ่งต้นกำเนิดใสเย็น แต่พอไหลเป็นสายแม่น้ำแล้วกลายเป็นน้ำร้อน อรรถกถาอธิบายว่า สาเหตุที่น้ำในแม่น้ำมีความร้อนนั้น เพราะไหลผ่านมาระหว่างมหานรก ๒ ขุม สำ.อ.(บาลี) ๑/๒๐/๓๘)

ตโปทาราม : สวนซึ่งอยู่ใกล้บ่อน้ำพุร้อน ชื่อว่าตโปทา ใกล้พระนครราชคฤห์ เป็นสถานที่แห่งหนึ่งที่พระพุทธเจ้าเคยทำนิมิตต์โอภาสแก่พระอานนท์,ในมหากัจจานภัทเทกรัตตสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตโปทาราม เขตกรุงราชคฤห์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๐/๑๒๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๙/๓๓๐),เป็นที่สนทนาธรรม เช่น พระอานนท์กับโกกนุทปริพาชก พระสมิทธิกับเทวดา (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๖/๒๒๖)

คำว่า ตโปทาราม มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๑/๓๐๒, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐/๑๘)

ตมะ : ความมืด, ความเศร้าหมอง, ความเขลา ในสังคีติสูตร และวิภังค์ กล่าวไว้ว่าเป็นหมวดธรรม ๓ อันได้แก่ (๑) เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภอดีตกาล (๒) เคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภอนาคตกาล (๓) เคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภปัจจุบันกาล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๒๒/๕๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ตมะ หมายถึงห้วงน้ำอวิชชาที่มีโมหะ จัดเป็นภัยที่ใหญ่ อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๙๒๒/๕๓๗)

ตมาลปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระตมาลปุปผิยเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้นำดอกคูนไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๓๕๘)

ตโม ตมปรายโน :คนผู้มืดมาและมืดไป เป็นบุคคลจำพวกที่ ๑ ในบุคคล ๔ อีกนัยหนึ่ง ดังคำว่า ตโม ตมปรายโน(ผู้มืดมาและมืดไป) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๔/๒๙๘),ในปุคคลสูตร กล่าวถึงบุคคล ๔ จำพวกไว้เช่นกัน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑)ในตโมตมสูตร มีอธิบายบุคคลจำพวกนี้ไว้อีกว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ คือตระกูลจัณฑาล ตระกูลช่างสาน ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทขยะ เป็นตระกูล

SAMPLE

ยากจน มีข้าว น้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อย เป็นไปอย่างฝืดเคือง เป็นแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก และเขามีผิวพรรณหม่นหมองไม่น่าดู ต่ำเตี้ยมีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาตมักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป และเขายังประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๕/๑๒๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑)

ตโมตมสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มืดมาและมืดไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้มืดมาและมืดไป คือคนผู้เกิดในตระกูลต่ำ เช่น ตระกูลจัณฑาล มีข้าวน้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย หรือเป็นโรคอัมพาต มักไม่ได้ข้าวน้ำ และประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้ว เขาจะไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรก (๒) ผู้มืดมาแต่สว่างไป คือคนผู้เกิดในตระกูลต่ำ เช่น ตระกูลจัณฑาล มีข้าวน้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย หรือเป็นโรคอัมพาต มักไม่ได้ข้าวน้ำ แต่ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายแล้ว เขาจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (๓) ผู้สว่างมาแต่มืดไป คือคนผู้เกิดในตระกูลสูง เช่น ตระกูลขัตติยมหาศาล เป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก เขามีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ได้ข้าวน้ำ แต่ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หลังจากตายแล้ว เขาจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (๔) ผู้สว่างมาและสว่างไป คือคนผู้เกิดในตระกูลสูง เช่น ตระกูลขัตติยมหาศาล เป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก เขามีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ได้ข้าวน้ำ และประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายแล้ว เขาจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๕/๑๒๙)

ตโมนุทะ, พระเจ้าจักรพรรดิ,ภิกษุ : ผู้บรรเทาความมืด,เป็นชื่อเรียกภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ดังคำในสีลสัมปันนสูตร (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๔๘๓),ในปุนนาคปุปผิยเถราปทาน ทั้ง๒เรื่อง พระปุนนาคปุปผิยเถระ กล่าวถึงอดีตชาติสมัยที่เกิดเป็นนายพรานว่าเคยถวายดอกบุนนาคที่บานสะพรั่งเป็นพุทธบูชา แล้วได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ดังคำว่า ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าตโมนุทะ(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๙/๓๒๕,๑๗/๕๐๒)

ตโยชนปัพพชิตวัตถุ : เรื่องบรรพชิต ๓ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่บรรพชิต ๓ รูปดังนี้ บุคคลทำตัวให้หมกมุ่นในกิจที่ไม่ควรหมกมุ่น และไม่หมกมุ่นในกิจที่ควรหมกมุ่น ละเลยสิ่งที่เป็นประโยชน์ ติดอยู่ในปิยารมณ์ ทะเยอทะยานตามบุคคลผู้ปฏิบัติตนดี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๙/๙๗)

SAMPLE

ตโยชนวัตถุ : เรื่องคน ๓ จำพวก พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ คนทำบาปถึงจะเหาะขึ้นไปในอากาศ ก็ไม่พ้นจากบาปกรรมถึงจะดำลงไปกลางทะเล ก็ไม่พ้นจากบาปกรรมถึงจะเข้าไปหลบตัวในซอกเขาก็ไม่พ้นจากบาปกรรมเพราะไม่มีแผ่นดินสักส่วนหนึ่งที่คนทำบาปยืนอยู่แล้วจะพ้นจากบาปกรรมได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๗/๗๑)

ตโยธัมมชาดก : ชาดกว่าด้วยธรรม ๓ ประการของพญาวานร พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลูกวานรโพธิสัตว์ถูกบิดาผู้เป็นจ่าฝูงคิดร้ายลวงไปให้รากษสฆ่าเพราะกลัวจะแย่งฝูงลิงโดยบอกว่าจะแต่งตั้งให้เป็นราชาวานร แต่ต้องไปนำดอกบัว ๓ ชนิดคือ ดอกโกมุท ดอกอุบลและดอกประทุมในสระมาก่อนแต่เอาตัวรอดมาได้โดยการวนรอบเก็บดอกบัวจนรากษสจับตัวไม่ได้รากษสต้องกล่าวชมว่า ผู้มีคุณธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ความขยัน (๒) ความแก้วกล้า (๓) ปัญญาความรอบรู้ย่อมครอบงำศัตรูที่ตนพบเห็นได้เกิดความเลื่อมใสจึงแบกดอกบัวมาส่งวานรผู้บิดาเห็นเช่นนั้นถึงกับหัวใจแตกตายฝูงวานรจึงแต่ตั้งท่านให้เป็นราชาวานรต่อไป(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๘/๒๔)

ตโยธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรม ๓ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะธรรม ๓ คือ (๑) ชาติ (ความเกิด) (๒) ชรา (ความแก่) (๓) มรณะ (ความตาย)นี้ ไม่พึงมีปรากฏอยู่ในโลก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่พึงอุบัติขึ้นในโลก และพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ก็ไม่พึงรุ่งเรืองในโลก เพราะธรรม ๓ ดังกล่าวนี้ ยังมีในโลก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงอุบัติขึ้นในโลก และพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้จึงรุ่งเรืองในโลก จากนั้น ตรัสว่า บุคคลยังละราคะโทสะ และโมหะไม่ได้ ก็ไม่อาจละชาติ ชรา และมรณะได้ แต่เมื่อละราคะ โทสะและโมหะได้แล้วจึงอาจละชาติ ชรา และมรณะได้เป็นต้นจนถึงบุคคลเป็นผู้ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ เป็นผู้ประมาท บุคคลนั้น เมื่อประมาท จึงไม่อาจละความไม่เอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้ว่ายาก และความเป็นผู้มีปาปมิตรได้ เมื่อมีปาปมิตร จึงไม่อาจละความไม่มีศรัทธา ความเป็นผู้ไม่มีใจเอื้อเฟื้อ และความเกียจคร้านได้ เมื่อเกียจคร้าน จึงไม่อาจละความฟุ้งซ่าน ความไม่สำรวม และความเป็นผู้ทุศีลได้ เมื่อทุศีล จึงไม่อาจละความเป็นผู้ไม่ต้องการจะเห็นพระอริยะ ความเป็นผู้ไม่ต้องการจะฟังธรรมของพระอริยะ และความเป็นผู้มีจิตคิดแข่งดีได้ เมื่อมีจิตคิดแข่งดี จึงไม่อาจละความหลงลืมสติ ความไม่มีสัมปชัญญะ และความฟุ้งซ่าน แห่งจิตได้ เมื่อมีจิตฟุ้งซ่าน จึงไม่อาจละการมนสิการโดยไม่แยบคาย การเดินทางผิด และความหดหู่แห่งจิตได้เมื่อมีจิตหดหู่ จึงไม่อาจละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาและสีลัพพตปรามาสได้ เมื่อมีวิจิกิจฉา จึงไม่อาจละราคะ โทสะ และโมหะได้ ครั้นละ ราคะ โทสะ

SAMPLE

และโมหะยังไม่ได้ จึงไม่อาจละชาติ ชรา และมรณะได้ แต่เมื่อบุคคลเป็นผู้มีหิริ เป็นผู้มีโอตตัปปะ เป็นผู้ไม่ประมาท บุคคลนั้นเมื่อไม่ประมาท จึงอาจละความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้ว่ายาก และความเป็นผู้มีปาปมิตรได้ เมื่อมีกัลยาณมิตร จึงอาจละความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ความเป็นผู้ไม่มีใจเอื้อเฟื้อ และความเกียจคร้านได้ เมื่อปรารภความเพียร จึงอาจละความฟุ้งซ่าน ความไม่ สำรวม และความเป็นผู้ทุศีลได้ เมื่อมีศีล จึงอาจละความเป็นผู้ไม่ต้องการจะเห็น พระอริยะ ความเป็นผู้ไม่ต้องการจะฟังธรรมของพระอริยะ และความเป็นผู้มีจิตคิดแข่งดีได้ เมื่อมีจิตไม่คิดแข่งดี จึงอาจละความหลงลืมสติ ความไม่มีสัมปชัญญะ ความฟุ้งซ่านแห่งจิตได้ เมื่อมีจิตไม่ฟุ้งซ่าน จึงอาจละการมนสิการโดยไม่แยบคาย การเดินทางผิด และความหดหู่แห่งจิตได้ เมื่อมีจิตไม่หดหู่ จึงอาจละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้ เมื่อไม่มีวิจิกิจฉา จึงอาจละราคะ โทสะ และ โมหะได้ ครั้นละราคะ เป็นต้นได้แล้ว จึงอาจละชาติ ชรา และมรณะได้ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๖/๑๖๙)

ตรณิยเถราปทาน[๑] :ประวัติในอดีตชาติของพระตรณิยเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้เกิดเป็นเต่า ได้ให้พระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี ขี่หลังข้ามแม่น้ำ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔๘/๑๕๕)

ตรณิยเถราปทาน[๒] :ประวัติในอดีตชาติของพระตรณิยเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านเคยส่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสีข้ามฝั่งแม่น้ำคงคา เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๑๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๕ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕/๓๗๒)

ตรณิยเถราปทาน[๓] :ประวัติในอดีตชาติของพระตรณิยเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้พายเรือส่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๔๓๑)

ตรณียเถราปทาน[๔] :ประวัติในอดีตชาติของพระตรณียเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้สร้างสะพานที่ทางใหญ่ไว้ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘/๔๔๐)

SAMPLE

ตรรกะ : ความตรึก, ความคิด ดังคำในปาสราสิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียดบัณฑิต(เท่านั้น)จึงจะรู้ได้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๑/๓๐๕) ,ในสังคารวสูตร กล่าวถึงพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นนักตรรกะเป็นนักอภิปรัชญา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๔/๖๐๐),ในเกสปุตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง) (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗)

คำว่า ตรรกะ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔/๑๕, ๔๙/๒๐, ๕๗/๒๓, ๖๙/๒๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๘/๕๘๓)

ตรอก : ทางที่แยกจากถนนใหญ่และมีขนาดเล็กกว่าถนน ดังคำในอุทุมพริกสูตร สันทกสูตร ที่กล่าวถึงพวกปริพาชกสนทนาเรื่องเดรัจฉานกถาต่างๆ เช่น เรื่องพระราชา เรื่องโจร ฯลฯ เรื่องตรอก เรื่องท่าน้ำ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๒/๖๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๓/๒๖๐), ในรัฏฐปาลสูตร กล่าวถึงพระรัฏฐปาละครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังถุลลโกฏฐิตนิคมขณะเที่ยวบิณฑบาตในถุลลโกฏฐิตนิคมตามลำดับตรอก ได้เข้าไปจนถึงนิเวศน์ของบิดาของตน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๙/๓๕๖),ในปิยชาติกสูตร กล่าวถึงหญิงบ้าวิ่งไปทุกตรอก ดังคำว่า เพราะความตายของมารดานั้น หญิงนั้นจึงเป็นบ้า มีจิตเลื่อนลอย เข้าสู่ถนนทุกถนนเข้าสู่ตรอกทุกตรอก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๖/๔๓๗)

ตรองตามด้วยใจ : คิดทบทวน หมายถึงการพิจารณาไตร่ตรอง ดังคำในโลกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตถาคตตรัสรู้รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟังอารมณ์ที่ได้ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งที่ชาวโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลกพรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ถึง แสวงหา ตรองตามด้วยใจทั้งหมด ฉะนั้นชาวโลกจึงเรียกว่า ตถาคต (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓/๓๗)

ตระกูล :สกุล, วงศ์, เชื้อสาย, เผ่าพันธุ์ ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงพระสมณโคดม เป็นศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล ประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเพรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑),ในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า ที่ชื่อว่าตระกูล หมายถึงตระกูล ๔ ได้แก่ตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลแพศย์ ตระกูลศูทร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๕๙/๖๓๓)

คำว่า ตระกูล มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๓, ๓๐๐/๔๔๒,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๕๖/๑๖๘, ๘๖๑/๑๗๑, ๘๖๖/๑๗๔, ๑๐๔๔/๒๗๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๑/๑๒, ๒๗๓/๙๕, ๔๗๗/๒๐๙, ๕๓๔/๒๓๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๑/๔๒,

SAMPLE

๖๒/๔๓, ๑๕๗/๑๑๙, ๒๖๕/๒๑๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๘/๖๐, ๓๓๑/๓๖๔, ๔๑๐/๔๔๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐/๑๑, ๓๐/๓๔, ๔๑๘/๕๒๓, ๔๔๔/๕๕๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙, ๑๗/๒๕, ๒๖๐/๓๐๘, ๓๙๔/๔๔๖,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๖, ๑๔๗/๒๓๙, ๒๓๑/๓๒๐, ๒๓๒/๓๒๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๔, ๑๓๐/๑๕๗, ๓๕๒/๓๙๓, ๓๖๑/๔๑๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๙/๓๑๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๐/๖๗, ๑๕๗/๒๑๘, ๒๕๘/๓๗๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๓/๑๙,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๗/๔๖๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๘๙/๔๖,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๗๖/๗๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๓๒/๑๕๔)

ตระกูลกษัตริย์ : ราชวงศ์พระเจ้าแผ่นดิน, ใช้เต็มว่าพระมหากษัตริย์, คนในวรรณะที่ ๒ แห่งสังคมฮินดู ซึ่งมีอยู่ ๔ วรรณะ ได้แก่ วรรณะพราหมณ์ วรรณะกษัตริย์, วรรณะแพศย์ และวรรณะศูทร, เป็นตระกูลที่ ๑ ในตระกูล ๔ ดังคำในมหาวิภังค์ ภิกขุนีวิภังค์ว่า ชื่อว่าตระกูล หมายถึงตระกูล ๔ ได้แก่ ตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลแพศย์และตระกูลศูทร (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓๗/๔๖๗,วิ.ภิกฺขุนี (ไทย) ๓/๘๕๖/๑๖๘, ๘๖๑/๑๗๑, ๘๖๖/๑๗๔, ๑๐๔๔/๒๗๘),ในจูฬอัสสปุรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลกษัตริย์มาบวชเป็นบรรพชิต เธอมาถึงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วเจริญเมตตากรุณา มุทิตาและอุเบกขาอย่างนั้น ย่อมได้ความสงบระงับในภายใน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๘/๔๖๙),ในโพธิสัมมัชชกเถราปทาน พระโพธิสัมมัชชกเถระกล่าวถึงอดีตชาติไว้ของตนไว้ว่าเพราะเก็บใบโพธิ์ที่ถูกทิ้งไว้ที่ลานพระเจดีย์ไปทิ้ง จึงได้คุณ ๒๐ ประการ จุติจากเทวโลกแล้วมาสู่ภพมนุษย์ ก็เกิดเฉพาะใน ๒ ตระกูลคือ(๑)ตระกูลกษัตริย์ (๒) ตระกูลพราหมณ์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๐/๒๒๔),ในอปทานกล่าวไว้ว่า หญิงผู้บวชเป็นภิกษุณีนับหมื่นรูป ล้วนเกิดในตระกูลกษัตริย์ ดังในอัฏฐารสสหัสสขัตติยกัญญาเถรีนมปทาน พระเถรีผู้เคยเป็นขัตติยกัญญา ๑๘,๐๐๐รูป ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า หญิงเหล่านั้นถูกกุศลมูลนั้นนั่นแหละตักเตือนแล้ว เป็นผู้พรั่งพร้อมไปด้วยกุศลกรรมล่วงสมบัติของมนุษย์แล้ว มาเกิดในตระกูลกษัตริย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕/๕๑๙,๖/๕๒๐)

ตระกูลกัสสปโคตร :สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์เต่า,ต่อมาใช้ในความหมายถึงตระกูลชาวนาผู้หว่านไถ, ดังคำในกัจฉปชาดก พระโพธิสัตว์บวชเป็นฤาษี เมื่อจะขอร้องเต่า เจรจากับเต่าว่าธรรมดาเต่าเป็นต้นตระกูลกัสสปโคตร ลิงเป็นต้นตระกูลโกณฑัญญโคตร กัสสปะท่านจงปล่อยโกณฑัญญะเสียเถิด ท่านได้เคยร่วมเมถุนกันมาแล้ว (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๖๙/๑๓๕),ในโมรนิวาปสูตร แม้สนังกุมารพราหมณ์ก็กล่าวไว้ว่ากัสสปโคตรว่าเป็นคนตระกูลสูง ตระกูลเป็นใหญ่ ดังคำว่า ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด (องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐/๔๐๘),คนตระกูลกัสสปโคตร มีชื่อ

SAMPLE

ปรากฏหลายคน เช่น ภิกษุกัสสปโคตร ปูรณะ กัสสปโคตร คุณาชีวก กัสสปโคตร เป็นต้น

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ตระกูลเป็นใหญ่ หมายถึงหมู่ชนผู้ชอบคิดว่าตนมีตระกูลสูง ตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์สมบัติมากกว่าผู้อื่น เช่น คิดว่า “เราเป็นโคตมโคตร เราเป็นกัสสปโคตร” เป็นต้น (องฺ.เอกาทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๐/๓๘๓)

ตระกูลโกณฑัญญโคตร : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์ลิง ต่อมาใช้ในความหมายถึงตระกูลที่รุ่งเรืองตระกูลหนึ่ง ดังคำในกัจฉปชาดก พระโพธิสัตว์บวชเป็นฤษี เมื่อจะขอร้องเต่า ให้ปล่อยลิงที่ใช้มือล้อเล่นเต่า เต่าจึงงับมือลิงไว้ แล้วเจรจากับเต่าว่า ธรรมดาเต่าเป็นต้นตระกูลกัสสปโคตร ลิงเป็นต้นตระกูลโกณฑัญญโคตร กัสสปะ ท่านจงปล่อยโกณฑัญญะเสียเถิด ท่านได้เคยร่วมเมถุนกันมาแล้ว (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๖๙/๑๓๕)

ตระกูลคนเทขยะ : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนเทหยากเยื่อหรือมูลฝอย,เป็นตระกูลต่ำ จัดเป็นคนยากจน ดำรงชีวิตลำบาก ดังคำในปุคคลสูตร ตโมตมสูตร และปุคคลบัญญัติที่อธิบายคนเกิดมามืดมามืดไปหรือคนที่เกิดมามืดมาแต่สว่างไป ตอนหนึ่งว่า ตระกูลต่ำคือตระกูลจัณฑาล ตระกูลช่างสาน ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทขยะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าวน้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อยเป็นไปอย่างฝืดเคือง เป็นแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๕/๑๒๙, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๖๘/๒๐๑),ในอัสสลายนสูตรกล่าวถึงตระกูลคนเทขยะไว้ในกลุ่มตระกูลพวกเดียวกัน กล่าวคือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ตระกูลช่างจักสาน ตระกูลช่างรถตระกูลคนขนขยะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๘/๕๐๙)

ตระกูลคนยากจน : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนเข็ญใจ, หรือผู้ไร้ทรัพย์,มีชีวิตเป็นอย่างฝืดเคือง เป็นวิบากกรรมจากการเป็นคนตระหนี่ ดังคำในมัจฉรีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่น บริภาษผู้อื่น ทำอันตรายแก่คนเหล่าอื่นผู้ให้อยู่ คนเหล่านั้นย่อมบังเกิดในนรกกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือยมโลก ถ้าพวกเขามาเกิดเป็นมนุษย์ ก็เกิดในตระกูลคนยากจนซึ่งจะหาท่อนผ้าอาหาร ความยินดี และความสนุกสนานได้ยาก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๙/๖๓),ในพาลปัณฑิตสูตรกล่าวถึงตระกูลคนยากจนว่าหมายถึงตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ตระกูลช่างจักสาน ตระกูลช่างรถ ตระกูลคนขนขยะ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๒/๒๙๘)

ตระกูลคหบดีมหาศาล : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนที่เป็นเจ้าบ้านผู้มีอันจะกิน จัดว่าเป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้ที่น่าปลื้มใจมากมีทรัพย์และธัญชาติมาก อยู่ในตระกูลสูง ดังคำในพาลปัณฑิตสูตร ปุคคลสูตร ตโมตมสูตร ฉฬภิชาติสูตร ปุคคลบัญญัติ กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ตระกูลสูงคือ ตระกูลขัตติยมหาศาล

SAMPLE

ตระกูลพราหมณมหาศาลหรือตระกูลคหบดีมหาศาล (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๖/๓๐๘, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๕/๑๒๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๖, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ตระกูลคหบดีมหาศาล หมายถึงผู้มีทรัพย์มาก มีทรัพย์ ๔๐ โกฏิ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๐/๑๙๓)

ตระกูลจัณฑาล :สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์ที่ต่ำช้า ซึ่งเป็นลูกคนต่างวรรณะ เป็นคนที่สืบเชื้อสายมาจากลูกที่บิดาเป็นศูทรมารดาเป็นพราหมณ์, จัดเป็นตระกูลต่ำ เป็นคนระดับเดียวกันในคนตระกูลต่ำ กล่าวคือตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ตระกูลช่างจักสาน ตระกูลช่างรถ ตระกูลคนขนขยะ(ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๘/๕๐๙),ในปุคคลสูตรและปุคคลบัญญัติก็กล่าวว่าเป็นคนตระกูลต่ำในชมพูทวีป (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑)

ตระกูลช่างจักสาน :สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนทำอาชีพจักสานเครื่องใช้ที่ทำด้วยไม้ไผ่หรือหวายเป็นต้น, ในอัสสลายนสูตร กล่าวว่า เป็นตระกูลที่ ๓ ในตระกูลต่ำ ๕ อันได้แก่ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ตระกูลช่างจักสาน ตระกูลช่างรถ ตระกูลคนขนขยะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๘/๕๐๙),ในตโมตมสูตรกล่าวอธิบายไว้ว่า บางคนแม้จะเกิดในตระกูลต่ำ ทำดี ประพฤติสุจริต ๓ จะเป็นผู้สว่างไปได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๕/๑๒๙)

ตระกูลช่างทอง:สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนทำอาชีพเกี่ยวกับทองหรือผู้ชำนาญในการฝีมือเกี่ยวกับทอง,ตระกูลช่างทองมักอยู่ตามตลาด, ในอนังคณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภาชนะสำริดที่เขานำมาจากร้านตลาด หรือจากตระกูลช่างทอง เป็นของบริสุทธิ์ผ่องใส แต่เจ้าของไม่ได้ใช้สอยทั้งไม่ขัดสีภาชนะสำริดนั้นซ้ำยังเก็บมันไว้ในที่ที่มีฝุ่นละอองฉะนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ต่อมาภาชนะสำริดนั้นพึงเป็นของเศร้าหมองสนิมจับได้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๙/๔๖,๑๒/๖๑/๕๓)

ตระกูลช่างรถ :สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนทำอาชีพเกี่ยวกับยานที่มีล้อสำหรับเคลื่อนไป เช่น รถม้า ซึ่งเป็นยานพาหนะที่ใช้ในการขนส่งทางบก,ในอัสสลายนสูตรกล่าวว่าเป็นคนในเกิดในตระกูลต่ำคือตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ตระกูลช่างจักสานตระกูลช่างรถ ตระกูลคนขนขยะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๘/๕๐๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๙๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑),ในฉักกนิบาต อธิบายว่าตระกูลช่างรถ จัดอยู่ในกัณหาภิชาติ ซึ่งเป็นบุคคลที่เกิดในตระกูลต่ำ ๕ตระกูลคือ(๑) ตระกูลจัณฑาล (๒) ตระกูลช่างสาน (๓) ตระกูลนายพราน (๔) ตระกูลช่างรถ (๕) ตระกูลคนขนขยะซึ่งเป็นตระกูลที่ยากจน(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๗/๕๔๓-๕๔๕)

SAMPLE

ตระกูลช่างสาน :สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนทำอาชีพจักสานเครื่องใช้ที่ทำด้วยไม้ไผ่หรือหวายเป็นต้น เช่น ใช้เส้นตอกทำด้วยไม้ไผ่ หวาย กก ใบลาน เป็นต้น ขัดกันให้เป็นผืน เช่นเสื่อ หรือทำขึ้นเป็นวัตถุมีรูปร่างต่างๆ เช่น กระบุง กระจาด,ในพาลปัณฑิตสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นตระกูลต่ำ คือตระกูลคนจัณฑาล ตระกูลนายพราน ตระกูล ช่างสานตระกูล ช่างรถ หรือตระกูลคนขนขยะ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๙๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑)

ตระกูลต่ำ : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์ที่ต่ำต้อย ในสังคมชมพูทวีป จัดแบ่งคนตามวรรณะ ๔ และจัดแบ่งคนตามอาชีพไว้ ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง ระบุไว้ว่า ตระกูลต่ำ คือ ตระกูลคนจัณฑาล ตระกูลนายพรานตระกูล ช่างสานตระกูล ช่างรถ หรือตระกูลคนขนขยะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๔๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๕/๑๒๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๕,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑)

ตระกูลทาสี : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนที่เป็นหญิงรับใช้ อยู่กับเจ้านายคอยรับใช้ปรนนิบัติ ดังคำในปุณณิกาเถริยาปทาน พระปุณณิกาเถรี กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า เพราะหม่อมฉันเกิดในตระกูลทาสี ครบจำนวนทาสี ๑๐๐ คนพอดี เจ้านายจึงตั้งชื่อให้หม่อมฉันว่าปุณณา และปลดหม่อมฉัน(จากทาส)ให้เป็นไท (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๕/๕๔๖)

ตระกูลนาค : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์งูใหญ่มีหงอน, เป็นสัตว์ในนิยายและเป็นศัตรูกับครุฑ ดังคำในจัมเปยยชาดกพระราชาทรงชมเชยพระโพธิสัตว์นั้นว่า ขอปฏิญญาของท่านจงเป็นสัตย์จริงเถิด ขอท่านอย่าเป็นผู้มีนิสัยมักโกรธและผูกโกรธ ขอครุฑทั้งหลายจงงดเว้นตระกูลนาคของท่านทั้งมวล เหมือนบุคคลงดเว้นไฟในคิมหันตฤดู (ขุ.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๖๐/๕๑๖)

ตระกูลนายพราน : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนผู้หากินในทางล่าสัตว์เป็นต้น หรือผู้ชำนาญป่า เช่น พรานป่า พรานนก หมายถึงคนที่ทำอาชีพล่าสัตว์, ในพาลปัณฑิตสูตร จัดว่าเป็นคนในตระกูลต่ำ มีความทุกข์ยากขัดสน,เป็นตระกูลที่ ๒ ในตระกูลต่ำ ๕ ตระกูล (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๙๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ตระกูลนายพราน เป็นตระกูลชั้นต่ำซึ่งทุกข์ยากขัดสน ๕ ตระกูลคือ(๑) จัณฑาละ ตระกูลจัณฑาล (๒)เวณะ ตระกูลช่างสาน (๓) เนสาทะ ตระกูลนายพราน(๔)รถการะ ตระกูลช่างรถ (๕) ปุกกุสะ ตระกูลคนขนขยะ (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๗/๓)

ตระกูลปริพาชก :สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์นักบวชผู้ชายในอินเดียนอกพระพุทธศาสนา, เพศหญิงใช้ว่า ปริพาชิกาหรือ ปริพาชี ในที่นี้มุ่งอธิบายถึงพระวังคีสเถระก่อนจะมาบวชเกิดเป็น

SAMPLE

ปริพาชก ดังคำในวังคีสเถราปทานพระวังคีสเถระกล่าวถึงอดีตของตนไว้ว่าบัดนี้เป็นภพสุดท้าย ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลปริพาชก เมื่อข้าพเจ้าเกิด(ที่วังคชนบท) เป็นครั้งสุดท้าย มีอายุได้ ๗ ขวบ เป็นผู้รู้แจ้งพระเวททุกคัมภีร์แกล้วกล้าในวาทศาสตร์ มีเสียงไพเราะมีถ้อยคำวิจิตร สามารถย่ำยีวาทะของผู้อื่นได้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๐/๓๐๖)

ตระกูลปุกกุสะ :สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนทำหน้าที่ขนขยะ ดังคำในจันทกุมารชาดกที่จันทกุมารกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ไฉนหนอ เราพึงเกิดในตระกูลช่างรถ ตระกูลปุกกุสะ หรือในตระกูลพ่อค้า พระราชาก็ไม่พึงรับสั่งให้ฆ่าเราในการบูชายัญวันนี้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๔๑/๓๔๕)

ตระกูลพราหมณ์ : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนผู้ที่ถือเพศไว้ผม นุ่งขาวห่มขาว ทำหน้าที่พิธีกรรม เช่น พราหมณ์ปุโรหิต, เป็นคนในวรรณะที่ ๑ แห่งสังคมฮินดู ซึ่งมี ๔ วรรณะ ได้แก่ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร ดังคำในมหาวิภังค์ ภิกขุนีวิภังค์ว่า ชื่อว่าตระกูลหมายถึงตระกูล๔ ได้แก่ ตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ตระกูลแพศย์และตระกูลศูทร (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓๗/๔๖๗,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๕๖/๑๖๘, ๘๖๑/๑๗๑, ๘๖๖/๑๗๔, ๑๐๔๔/๒๗๘),ในอปทาน เช่นมหากัสสปเถราปทาน พระมหากัสสปเถระ กล่าวถึงอดีตก่อนบวชว่า ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลพราหมณ์ สะสมรัตนะไว้เป็นอันมากสละทรัพย์ ๘๐ โกฏิแล้วออกบวช (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๑๙/๖๔, ๑๙/๓๗๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๐/๒๒๔, , ๒๙๗/๓๓๒,๑๓/๕๒๑, ๑๗/๕๒๑, ๔๙/๕๒๕, ๒๐๗/๕๔๘)

ตระกูลแพศย์ : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนในวรรณะที่ ๓ แห่งสังคมฮินดู ซึ่งมี ๔ วรรณะ ได้แก่ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓๗/๔๖๗,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๓/๒๙๐,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๕๖/๑๖๘, ๘๖๑/๑๗๑, ๘๖๖/๑๗๔, ๑๐๔๔/๒๗๘),ในอปทาน กล่าวถึงภิกขุนีบางรูป ก็เกิดในตระกูลแพศย์ ไม่ใช่พราหมณ์ ก็มี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔/๕๒๑)

ตระกูลมหาศาล :สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนผู้ยิ่งใหญ่ในวรรณะนั้น ๆ,ถ้าเป็นพราหมณ์ก็หมายความว่ามีศิษย์มาก,ถ้าเป็นกษัตริย์ก็หมายความว่ามีอำนาจมาก,ถ้าเป็นแพศย์ก็หมายความว่ามีทรัพย์มาก มีทรัพย์สมบัติมากมาย เช่น เศรษฐีมหาศาล, มีที่ดินมหาศาล ดังคำในอุตตรเถราปทาน พระอุตตรเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าถูกกุศลมูลตักเตือนแล้วจุติจากเทวโลก เกิดในตระกูลมหาศาลที่มั่งคั่งในกรุงสาวัตถี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๔/๓๔๗),ในสกุลาเถริยาปทาน พระสกุลาเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า บัดนี้ เป็นภพสุดท้าย หม่อมฉันเกิดในตระกูลมหาศาลมีทรัพย์และข้าวเปลือกมากมายที่มหาชนยินดี หรือดังคำในอุปปลทายิกาเถริยาปทาน พระอุปปลทายิกาเถรีกล่าวไว้ว่า หม่อมฉันรู้จักแต่ตระกูลสูงซึ่งเป็นตระกูลมหาศาลมี

SAMPLE

ทรัพย์มากตระกูลอื่นๆ หม่อมฉันไม่รู้จักเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายบิณฑบาต (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๔/๔๗๕, ๗๔/๕๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ตระกูลพราหมณมหาศาล หมายถึงคนมีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๑๐/๑๙๓)

ตระกูลมหาเศรษฐี : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนมั่งมี ซึ่งมีทรัพย์มาก มีทรัพย์สมบัติมากมาย ดังคำในเสลาเถริยาปทาน พระเสลาเถรีกล่าวถึงอดีตของตนไว้ว่า ภพนี้เป็นภพสุดท้าย หม่อมฉันเกิดในตระกูลมหาเศรษฐี ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ฟังพระสัทธรรมอันประกอบด้วยมัจจุบวชแล้ว ค้นคว้าอรรถธรรมทั้งปวง ทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไปแล้ว ได้บรรลุอรหัตตผลโดยกาลไม่นานเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒๖/๕๕๑)

ตระกูลมหาอำมาตย์ : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์ข้าราชการ,ข้าเฝ้า; ที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ ดังคำในกาฬุทายีเถราปทาน พระกาฬุทายีเถระกล่าวถึงอดีตชาติไว้ว่า ภพนี้เป็นภพสุดท้ายข้าพเจ้าเกิดในตระกูลมหาอำมาตย์ ในกรุงกบิลพัสดุ์ ที่น่ารื่นรมย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๒/๓๑๕)

ตระกูลมัลลกษัตริย์ : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์นักมวยปล้ำ อยู่ในแคว้นมัลละ ดังคำในทัพพมัลลปุตตเถราปทาน พระทัพพมัลลปุตตเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่าข้าพเจ้าเกิดในตระกูลมัลลกษัตริย์ในกรุงกุสินารา แคว้นมัลละเมื่อยังอยู่ในครรภ์นั่นแหละ มารดาได้สิ้นพระชนม์ เขาช่วยกันยกขึ้นสู่จิตกาธาน ข้าพเจ้าได้ตกลงมาจากจิตกาธานนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔๒/๒๕๖)

ตระกูลศากยะ: ชื่อวงศ์กษัตริย์วงศ์หนึ่งในเมืองกบิลพัสดุ์ เรียกว่าศากยวงศ์ เป็นวงศ์ตระกูลของพระพุทธเจ้า, เรียกกษัตริย์ในวงศ์นี้ว่าศากยะ ดังคำว่า พระพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในตระกูลศากยะ ไม่มีผู้ใดเปรียบปราน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘๕/๕๘๕), ในสารีปุตตเถรมาตุเปติวัตถุ นางเปรตตนหนึ่งมาหาพระสารีบุตรเถระผู้เคยเป็นญาติ แล้วกล่าวว่าเมื่อก่อนในชาติอื่นๆดิฉันเกิดในตระกูลศากยะ เป็นมารดาของท่าน ดิฉันเข้าถึงเปตวิสัย ถูกความหิวกระหายครอบงำ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๑๗/๑๘๗)

ตระกูลศูทร : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนวรรณะที่ ๔ ของสังคมฮินดู ทำหน้าที่เป็นผู้ใช้แรงงาน เป็นกรรมกร ทำหน้าที่รับใช้ผู้อื่น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓๗/๔๖๗,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๕๖/๑๖๘, ๘๖๑/๑๗๑, ๘๖๖/๑๗๔, ๑๐๔๔/๒๗๘), ในจูฬอัสสปุรสูตร กล่าวถึงคนไม่ว่าจะเกิดในตระกูลไหนก็ตามหากทำดีก็สามารถทำให้แจ้งวิมุตติได้ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลศูทร... ถ้ากุลบุตรออกจากตระกูลไหนๆ ก็ตามมาบวชเป็นบรรพชิตเธอทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน กุลบุตรนี้ชื่อว่าสมณะ (ม.มู.

SAMPLE

(ไทย) ๑๒/๔๓๘/๔๖๙),ในจตุราสีติสหัสสพราหมณกัญญาเถรีนมปทาน กล่าวถึงภิกขุนีบางรูปบวชจากตระกูลศูทร ก็มี ดังคำว่า หม่อมฉัน ๘๔,๐๐๐ นางได้เกิดในตระกูลพราหมณ์มีมือและเท้าละเอียดอ่อน เกิดในนคร(ศาสนา)ของพระองค์ เกิดในตระกูลแพศย์และตระกูลศูทร (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔/๕๒๑)

ตระกูลสูง : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนที่เกิดในตระกูลกษัตริย์ หรือพราหมณ์ ซึ่งมั่งคั่งด้วยทรัพย์ เพียบพร้อมด้วยเกียรติยศ ดังคำในโสณทัณฑสูตร จังกีสูตร กล่าวไว้ว่า พระสมณโคดม ...ทรงเป็นกรรมวาที กิริยวาที ไม่ทรงมุ่งร้ายต่อพราหมณ์ฯลฯ ผนวชแล้วจากตระกูลสูงคือขัตติยตระกูลอันบริสุทธิ์ฯลฯ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๗/๕๔๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๕/๑๒๖),ในพาลปัณฑิตสูตรกล่าวไว้ว่า ตระกูลสูงคือตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณมหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาลอันเป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้ที่น่าปลื้มใจมาก มีทรัพย์และธัญชาติมาก (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๔๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๒,อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๕/๑๓๐,อง.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ตระกูลสูง ในที่นี้หมายถึงตระกูลกษัตริย์ หรือตระกูลพราหมณ์ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๕/๖๘)

ตระกูลโสตถิยพราหมณ์ : วงศ์เชื้อสายของพราหมณ์ชื่อว่าโสตถิยะ อยู่เมืองกาสี มีความมั่งคั่ง ซึ่งเป็นตระกูลที่พราหมณ์ในมหาสุตโสมชาดกกล่าวถึง ดังคำที่พราหมณ์ผู้เป็นบิดาได้กล่าวกับมาณพผู้เป็นลูกว่า มาณพ เจ้าเป็นผู้มีรูปงามเกิดในตระกูลโสตถิยพราหมณ์ เจ้าไม่ควรกินอาหารที่ไม่ควรกินนะ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๘๓/๑๖๑),ในจริยาปิฎกกล่าวถึงตระกูลนี้ว่าอยู่ในกรุงกาสี มีความร่ำรวย (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๓๔/๗๖๒)

ตระกูลหญิงแพศยา : สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์หญิงหาเงินในทางประเวณี,คนในตระกูลมีหญิงถ่อยหรือหญิงสำส่อนที่อาศัยรายได้จากชายดำรงชีพ เช่นแม่เป็นแพศยา เป็นลูกก็ดำเนินชีวิตตาม ดังคำในอัฑฒกาสีเถริยาปทาน พระอัฑฒกาสีเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนบางชาติไว้ว่า หม่อมฉันมีความคิดชั่วได้ด่าภิกษุณีผู้ปราศจากอาสวะรูปหนึ่งครั้งเดียวว่า นางแพศยาเพราะเศษกรรมนั้นแลหม่อมฉันเกิดในตระกูลหญิงแพศยาอยู่อาศัยชายอื่นโดยมากต้องหมกไหม้อยู่ในนรกเพราะบาปกรรมนั้นนั่นเอง(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๒/๕๔๓)

ตระกูลเหี้ย : โคธวงศ์,ชื่อวงศ์เผ่าพันธุ์สัตว์เลื้อยคลานขนาดใหญ่ เป็นสัตว์สกุลเดียวกับตะกวด โตเต็มวัยยาวได้ถึง ๒.๕ เมตร ตัวอ้วนใหญ่สีดำ มีลายดอกสีเหลืองพาดขวาง หางยาว อาศัยและหากินบริเวณใกล้น้ำ, ภาษาปากว่าตัวเงินตัวทอง,มักอยู่กันเป็นฝูง กินของคราวและซากสัตว์ ในโคธชาดกกล่าวถึงตระกูลเหี้ยประสบความพินาศเพราะคบกับ

SAMPLE

คนชั่ว ดังคำที่พญาเหี้ยโพธิสัตว์เมื่อจะหนีไปทางปล่องลมจึงกล่าวว่า บุคคลคบหาคนชั่วย่อมไม่ประสบความสุขเลยเหมือนตระกูลเหี้ยทำตนเองให้ประสบความวอดวายเพราะกิ้งก่า (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๔๑/๕๘)

ตระกูลอำมาตย์ :สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนที่เป็นข้าราชการ,ข้าเฝ้า;ที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ในการบริหารบ้านเมือง ดังคำในมหากัปปินเถราปทาน พระมหากัปปินเถระกล่าวถึงบริวารทั้งหลายในอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเกิดเป็นมนุษย์อีก ในกุกกุฏบุรี ข้างภูเขาหิมพานต์ ข้าพเจ้าได้เป็นโอรสผู้มียศใหญ่นามว่ากัปปินะ พวกที่เหลือเกิดในตระกูลอำมาตย์แวดล้อมข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๕/๒๔๙),ในกาฬุทายีเถราปทาน พระกาฬุทายีเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่าเคยเป็นอำมาตย์ในกรุงหงสาวดี ดังคำว่า ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลอำมาตย์ในกรุงหงสวดี เป็นผู้นำมาซึ่งความเลื่อมใสน่าชม มีทรัพย์ และมีธัญญาหารเหลือล้นเข้าไปยังวิหารหังสารามไหว้พระตถาคตพระองค์นั้น ได้ฟังธรรมที่ไพเราะ และทำสักการะแด่พระองค์ผู้คงที่ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๕/๔๑๓),ในมหาปชาปตีโคตมีเถริยาปทาน สิงคาลมาตุเถริยาปทาน พระมหาปชาปตีโคตมีเถรี พระสิงคาลมาตุเถรี ต่างก็กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าเคยเกิดในตระกูลอำมาตย์ ที่รุ่งเรืองด้วยรัตนะต่าง ๆ เป็นตระกูลมั่งคั่ง เจริญ มีทรัพย์มากในกรุงหงสาวดี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๕/๔๑๓,๘๓/๕๓๐)

ตระกูลอุบาสก :สกุล,วงศ์,เชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คฤหัสถ์ผู้ชายที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง เช่น โปกขรสาติตระกูล โลหิจจตระกูล ดังคำในอัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงพราหมณ์โปกขรสาติทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคไว้ว่า ขอท่านพระโคดมจงเสด็จเข้าไปสู่โปกขรสาติตระกูลเหมือนดังที่เสด็จเข้าไปสู่ตระกูลอุบาสกอื่นๆในเมืองอุกกัฏฐะ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๙/๑๑๐),ในโลหิจจสูตร กล่าวถึงโลหิจจพราหมณ์นิมนต์พระมหากัจจานเถระไว้ว่า ขอท่านกัจจานะจงเข้าไปสู่โลหิจจตระกูลเหมือนดังที่เข้าไปสู่ตระกูลอุบาสกทั้งหลายในเมืองมักกรกฏะเถิดเหล่ามาณพหรือมาณวิกาในโลหิจจตระกูลจักไหว้ ลุกรับ ถวายอาสนะหรือน้ำแก่ท่าน ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่พวกเขาตลอดกาลนาน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๔), ในเสลาเถริยาปทาน พระเสลาเถรีกล่าวถึงอดีตชาติสมัยพระกัสสปพุทธเจ้าว่าตนเองเกิดในตระกูลอุบาสก กรุงสาวัตถี เห็นพระชินเจ้าผู้ประเสริฐพระองค์นั้น และฟังพระธรรมเทศนาแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒๑/๕๕๐)

ตระกูลเอณิ : ชื่อเชื้อสาย,เผ่าพันธุ์คนตระกูลที่แถบลุ่มแม่น้ำคงคา ในพกสูตร กล่าวถึงพกพรหมเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่าอะไรเป็นวัตรของข้าพเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าถึงชาติที่พระองค์เกิดเป็นกัปปมาณพและเป็นอันเตวาสิกในชาติหนึ่งว่า ข้อที่ท่านให้

SAMPLE

มนุษย์เป็นอันมาก ผู้กระหายน้ำซึ่งถูกแดดแผดเผาในฤดูร้อนได้ดื่มน้ำ นั้นเป็นศีลวัตรเก่าแก่ของท่าน เรายังระลึกได้อยู่ ประดุจหลับแล้วตื่นขึ้น ฉะนั้น ข้อที่ท่านช่วยปลดเปลื้องประชุมชน ซึ่งถูกโจรจับที่ตระกูลเอณิ นั้นเป็นศีลวัตรเก่าแก่ของท่านเรายังระลึกได้อยู่ ประดุจหลับแล้วตื่นขึ้น ฉะนั้น เป็นต้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๕/๒๓๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ตระกูลเอณิ ในที่นี้หมายถึงฝั่งแม่น้ำคงคา (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๗๕๑/๒๐๐, สำ.ฏีกา (บาลี) ๑/๑๗๕/๒๕๘)

ตระเตรียม : เตรียมการ, จัดแจงไว้ให้เรียบร้อย,หมายถึงกิจกรรมที่ทำก่อนกิจนั้นๆ จะเริ่มขึ้น ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงพวกพ่อค้าม้าชาวเมืองอุตตราบถมีม้าอยู่ประมาณ ๕๐๐ ตัว เข้าพักแรมช่วงฤดูฝนในเมืองเวรัญชา พวกเขาตระเตรียมข้าวนึ่ง เพื่อถวายพระภิกษุรูปละประมาณ ๑ ทะนานไว้ที่คอกม้า รุ่งเช้า (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖/๙),ในเวสารัชชสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วาทะเหล่าใดที่สมณะหรือพราหมณ์ตระเตรียมไว้แพร่หลาย วาทะเหล่านั้นมาถึงตถาคตผู้แกล้วกล้า ผู้ล่วงวาทะได้ย่อมไม่มีผล (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘/๑๔),ในนารทสูตร กล่าวถึงหน้าที่ของอำมาตย์เกี่ยวกับการไปนิมนต์เพื่อให้พระเจ้ามุณฑะ พร้อมพระเทวีได้ฟังธรรมจากพระนารทะไว้ตอนหนึ่ง ดังคำว่า พระเจ้ามุณฑะรับสั่งว่า ท่านอำมาตย์ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงให้พนักงานตระเตรียมพาหนะอย่างดีไว้ มหาอำมาตย์ทูลรับสนองพระบรมราชโองการแล้ว ให้พนักงานตระเตรียมพระราชพาหนะอย่างดีไว้เสร็จแล้ว

อรรถกถาอธิบายว่า ย่อมไม่มีผล ในที่นี้หมายถึงความแตกหัก พินาศไป (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๘/๒๘๖)

ตระพอง : ส่วนที่นูนเป็นปุ่ม ๒ ข้างศีรษะช้าง ดังคำในนาควิมาน ที่พระวังคีสเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เธอประดับองค์ทรงเครื่องแล้วขึ้นคชสารตัวประเสริฐมีร่างกายใหญ่ประดับแก้วและทองมีข่ายทองคลุมตระพองผูกสายรัดประคนทองไว้เรียบร้อย นั่งหลังคชสารเหาะมาที่นี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๐๕/๘๑) ; กะพอง กระพอง หรือ ตะพอง ก็ว่า

ตระหนี่ : งก, หวงไม่อยากให้ง่าย ๆ, ตระหนี่, ในคันธชาตสูตร พระอานนท์ทูลถามว่า พระองค์ผู้เจริญ กลิ่นหอมที่ลอยไปตามลมก็ได้ ลอยไปทวนลมก็ได้ลอยไปทั้งตามลมและทวนลมก็ได้ เป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อานนท์ ในโลกนี้สตรีหรือบุรุษในบ้านหรือในตำบลใดถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จเว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีธรรมงามมีใจปราศจากความตระหนี่อัน

SAMPLE

เป็นมลทินมีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่มยินดีในการสละ ควรแก่การขอยินดีในการให้ทานและการจำแนกทานอยู่ครองเรือน (องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๐/๓๐๔)

ตระหนี่ตระกูล : หวงตระกูล, หวงสกุล, ตระหนี่ตระกูล, ในมัจฉรินีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือ (๑) ตระหนี่ที่อยู่ (๒) ตระหนี่ตระกูล (๓) ตระหนี่ลาภ (๔) ตระหนี่วรรณะ (๕) ตระหนี่ธรรมภิกษุณีที่ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๑๕/๑๙๔)

ตระหนี่วรรณะ : หวงวรรณะ, หวงคำสรรเสริญ, ตระหนี่วรรณะ, ในอปรปฐมฌานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุยังละธรรม ๕ ประการไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุปฐมฌานอยู่ได้ คือ ๑. ความตระหนี่อาวาส ๒.ความตระหนี่ตระกูล ๓. ความตระหนี่ลาภ ๔. ความตระหนี่วรรณะ ๕. ความอกตัญญู ความอกตเวที ภิกษุยังละธรรม ๕ ประการนี้ไม่ได้ ไม่อาจบรรลุปฐมฌานอยู่ได้ (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๖๔๓๙๗)

ตรัสรู้ : รู้แจ้ง,รู้อย่างแจ่มแจ้ง,รู้ชัดเจน,ใช้เป็นคำเฉพาะสำหรับพระพุทธเจ้ารู้แจ้งอริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้เมื่อทรงพระชนม์มายุ ๓๕ พรรษา ,ตรัสรู้ ,หมอชีวกโกมารภัจทูลตอบพระเจ้าอชาตศัตรูว่า ขอเดชะพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของข้าพระพุทธเจ้า พระองค์มีพระกิตติศัพท์อันงามขจรไปว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมพระองค์โปรดเสด็จ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เมื่อเสด็จเข้าไปเฝ้าพระทัยของพระองค์จะเบิกบานเลื่อมใส (ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๗/๕๐)

ตรัสรู้สัจธรรม : รู้แจ้ง,รู้อย่างแจ่มแจ้ง, รู้ชัดเจน,ธรรมคืออริยสัจ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ,ตรัสรู้สัจธรรม, พระสุภากัมมารธิดาเถรีได้กล่าวว่า เพราะเมื่อก่อน เรายังสาวนุ่งห่มผ้าสะอาด ได้ฟังธรรมแล้วไม่ประมาทจึงได้ตรัสรู้สัจธรรม เราจึงไม่ยินดีอย่างยิ่งในกามทั้งปวงเห็นภัยในกายของตน กระหยิ่มเฉพาะเนกขัมมะเท่านั้น ละหมู่ญาติ ทาสกรรมกร บ้าน ไร่นา ความมั่งคั่ง และกองโภคะที่น่ารื่นรมย์ ที่เขาบันเทิงกันละสมบัติมิใช่น้อยออกบวชด้วยศรัทธาอย่างนี้ในพระสัทธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศดีแล้ว (ขุ.เถรี. (ไทย)๒๖/๓๔๒/๖๑๒)

ตรีกูฏนที : แม่น้ำชื่อว่าตรีกูฏะ ,ตรีกูฏนที, ในภัลลาติยชาดก มีพระราชาทรงพระนามว่าภัลลาติยะได้เสด็จประพาสป่าล่าเนื้อเสด็จถึงภูเขาคันธมาทน์ เป็นแดนที่พวกกินนรสัญจรไปมา เสด็จเข้าไปใกล้สถานที่ที่กินนร ๒ ผัวเมียอยู่ตรัสถามว่าเราขอถามเจ้าทั้ง ๒ ผู้

SAMPLE

มีร่างกายคล้ายมนุษย์ ในมนุษยโลกเขารู้จักเจ้าทั้ง ๒ ว่าอย่างไร ฝ่ายกินนรีจึงสนทนากับพระราชาว่า พวกเราเป็นมฤคมีร่างกายคล้ายมนุษย์ไปตามแม่น้ำทั้งหลาย คือ มัลลคีรีนที ปัณฑรกนที ตรีกูฏนทีซึ่งมีน้ำเย็น ชาวโลกเขารู้จักพวกเราว่า กินนร (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๘๙/๕๐๒)

ตรึกตรอง : ใคร่ครวญ, คิดทบทวน, ตริตรอง, ตรึกตรอง, ในเทวธาวิตักกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุยิ่งตรึกตรองถึงวิตกใดๆ มาก เธอมีใจน้อมไปในวิตกนั้น ๆ ถ้าเธอยิ่งตรึกตรองถึงกามวิตกมาก เธอก็ละทิ้งเนกขัมมวิตก กระทำแต่กามวิตกให้มาก จิตของเธอนั้นก็น้อมไปเพื่อกามวิตก ภิกษุยิ่งตรึกตรองถึงพยาบาทวิตกมาก ภิกษุยิ่งตรึกตรองถึงวิหิงสาวิตกมาก เธอละทิ้งอวิหิงสาวิตก กระทำแต่วิหิงสาวิตกให้มาก จิตของเธอนั้นน้อมไปเพื่อวิหิงสาวิตก (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๐๘/๒๒๐)

ตรึกตาม : ใคร่ครวญตาม, คิดทบทวนตาม, ตรึกตาม, ในปฐมธัมมวิหารีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ตรึกตาม ตรองตาม เพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา เธอปล่อยให้วันคืนล่วงเลยไป ละการหลีกเร้นอยู่ ไม่ประกอบความสงบใจภายในเพราะการตรึกตามธรรมนั้นภิกษุนี้เราเรียกว่าเป็นผู้มากด้วยการตรึกธรรม ไม่เรียกว่าเป็นผู้อยู่ด้วยธรรม (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๔)

ตรุณรุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยต้นไม้อ่อน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานเป็นต้นจึงมี เหมือนต้นไม้อ่อนที่คนรดน้ำพรวนดินสม่ำเสมอ ต้นไม้ย่อมเจริญงอกงาม ตรงกันข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานเป็นต้นจึงดับ เหมือนต้นไม้อ่อนที่ถูกตัดรากถอนโคน ย่อมไม่เจริญงอกงาม(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๕๗/๑๑๐)

ตรึกถึง : ใคร่ครวญถึง, คิดทบทวนถึง,ตรึกถึง,ในคิหิสูตร พระผู้มีพระภาคได้สนทนาธรรมกับพระสารีบุตรว่า บัณฑิตเห็นภัยในนรกแล้วพึงเว้นบาปสมาทานอริยธรรมแล้วพึงเว้นบาปเสียในเมื่อมีความพยายามอยู่ ไม่พึงเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ไม่พึงกล่าวเท็จทั้งที่รู้ ไม่พึงหยิบฉวยสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้พึงยินดีภริยาของตน ไม่พึงยินดีภริยาผู้อื่น ไม่พึงดื่มสุราเมรัยเครื่องยังจิตให้หลงใหลพึงระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพึงตรึกถึงพระธรรมพึงเจริญจิตอันปราศจากพยาบาทเพื่อเกื้อกูลแก่เทวโลก(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๙/๓๐๒)

SAMPLE

ตลบตะแลง : สับปลับ, กลับกลอก, กลับไปกลับมา, ตลบตะแลง, ในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนเมื่อกล่าวยกย่องตถาคตจะพึงกล่าวว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอมและด้วยเครื่องตวงวัด ทรงเว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวงและการตลบตะแลง หรือทรงเว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำการตีชิงวิ่งราว การปล้นและการขู่กรรโชกเป็นต้น(ที. สี. (ไทย)๙/๑๐/๕)

ตลาด : ชุมนุมกันทางสังคมที่แลกเปลี่ยนสินค้ากัน, สถานที่ที่มนุษย์มาชุมนุมกันเพื่อค้าขาย , ตลาด, ในอุปาลิวาทสูตร อุบาลีคหบดีชี้แจงว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว สาววัยรุ่นภรรยาของพราหมณ์แก่เฒ่าวัยชราคนหนึ่งมีครรภ์ใกล้คลอด ภรรยาสาวพูดกับพราหมณ์ว่า พี่จงไปซื้อลูกลิงจากตลาดมาสักตัวไว้เป็นเพื่อนเล่นของลูกฉัน เมื่อนางบอกอย่างนั้น พราหมณ์พูดว่า น้องหญิงคอยจนคลอดก่อน ถ้าเธอคลอดลูกเป็นชาย ฉันจักซื้อลูกลิงตัวผู้จากตลาดมาให้เป็นเพื่อนเล่นของลูกชายเธอ ถ้าเธอคลอดลูกเป็นหญิง ฉันจักซื้อลูกลิงตัวเมียจากตลาดมาให้เป็นเพื่อนเล่นของลูกสาวเธอ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๕/๗๐)

ตลาดธรรม : การบอกกล่าวสอนพระพุทธพจน์ที่ประกอบด้วยองค์ ๙ โดยอรรถพยัญชนะ นัย เหตุ อุทาหรณ์(มิลินฺท.๓๕๒),ตลาดธรรม,พระชินเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่พระองค์นั้นมีพระชนมายุประมาณ ๔๐,๐๐๐ปี พระองค์ทรงดำรงพระชนมายุประมาณเท่านั้น ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก พระองค์พร้อมทั้งสาวก ทรงแผ่ขยายตลาดธรรมให้แก่บุรุษและสตรีในโลกพร้อมทั้งเทวโลก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๗๐๕)

ตสินา : ความอยาก, ตสินา,ในตสินาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายตสินา (ความอยาก) ๓ ประการนี้ คือ ๑.กามตสินา (ความอยากในกาม) ๒. ภวตสินา (ความอยากในภพ) ๓. วิภวตสินา (ความอยากในวิภพ) ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละตสินาทั้ง ๓ ประการนี้ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๑/๙๙)

ตสินาสูตร : พระสูตรว่าด้วยตสินา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ตสินา(ความอยาก)มี ๓ ประการ คือ (๑) กามตสินา ความอยากในกาม (๒) ภวตสินา ความอยากในภพ (๓) วิภวตสินา ความอยากในวิภพ พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละตสินาเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๑/๙๙)

ต้องอาบัติ : การต้อง, การล่วงละเมิด หมายถึงโทษที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบทหรือข้อห้ามแห่งภิกษุ ใช้เรียกความผิดทางวินัยของพระภิกษุว่า ต้องอาบัติ,ในอารภติสูตร พระผู้มี

SAMPLE

พระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายบุคคล ๕ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก เช่น บุคคลบางคนในธรรมวินัยนี้ต้องอาบัติ มีวิปปฏิสาร (ความร้อนใจ) และไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งบาปอกุศลธรรม ที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง (อง.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๒/๒๓๔)

ตอตะโก : ตะโกเป็นต้นไม้ที่มีลำต้นเป็นสีดำ, ตอตะโก, ในมหาสีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บรรดาพรหมจรรย์มีองค์ ๔ นั้นพรหมจรรย์ในการประพฤติถือสิ่งเศร้าหมองของเราคือ มลทินคือธุลีที่หมักหมมอยู่ในกาย(ของเรา)นับหลายปีจนเป็นสะเก็ด ตอตะโกที่ตั้งอยู่นับหลายปี มีเปลือกตกแยกจนเป็นสะเก็ด ฉันใด มลทินคือธุลีที่หมักหมมอยู่ในกายของเรานับหลายปีจนเกิดเป็นสะเก็ด ฉันนั้นเรามิได้มีความคิดว่า เราควรปัดละอองธุลีนี้ด้วยฝ่ามือหรือคนเหล่าอื่นพึงปัดละอองธุลีนี้ของเราด้วยฝ่ามือ ความคิดอย่างนี้มิได้มีแก่เรา นี้เป็นพรหมจรรย์ในการประพฤติถือสิ่งเศร้าหมองของเรา(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๕๙)

ต้อนรับ : รับรอง, รับแขก, ต้อนรับ, ในโคตรมีสูตร พระอานนท์เรียนครุธรรม ๘ประการนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วเข้าไปหาพระนางมหาปชาบดีโคตรมีกล่าวกับพระเถรีว่า พระนางโคตมี ถ้าพระองค์รับครุธรรม ๘ ประการได้ การรับครุธรรมนั้น จักเป็นการอุปสมบทของพระองค์ เช่นภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ การต้อนรับการทำอัญชลีกรรมการทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้นธรรมข้อนี้ ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต (อง.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๔)

ต้อนรับแขก : รับรองบุคคลที่มาหา, รับรองบุคคลมาแต่ที่อื่น, รับรองผู้ที่มาร่วมงานพิธีของเจ้าภาพ, ต้อนรับแขก, ในอัสสลายนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับอัสสลายนมาณพว่า ในโลกนี้มีมาณพ ๒ คนเป็นพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน คนหนึ่งเป็นคนศึกษาเล่าเรียน อาจารย์ได้แนะนำ คนหนึ่งไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนอาจารย์ไม่ได้แนะนำ พราหมณ์ทั้งหลายพึงเชื้อเชิญคนไหนใน ๒ คนนี้ให้บริโภคก่อนในการเลี้ยงของผู้มีศรัทธา ในการเลี้ยงเพื่อเป็นบรรณาการ ในการเลี้ยงเพื่อบูชายัญ ในการเลี้ยงเพื่อต้อนรับแขกใน ๒ คนนี้ พราหมณ์ทั้งหลายพึงเชิญมาณพผู้ศึกษาเล่าเรียน ผู้ที่อาจารย์ได้แนะนำให้บริโภคก่อนในการเลี้ยงเพื่อต้อนรับแขก (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๐๙/๕๑๑)

ต้อนรับด้วยความไม่เต็มใจ : รับรองบุคคลที่มาหาด้วยความไม่เต็มใจ, รับรองบุคคลมาแต่ที่อื่นด้วยความไม่เต็มใจ, รับรองผู้ที่มาร่วมงานพิธีของเจ้าภาพด้วยความไม่เต็มใจ, ต้อนรับด้วยความไม่เต็มใจ, ในกุลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ตระกูลที่ประกอบด้วยองค์ ๙ ประการ ภิกษุยังไม่เคยเข้าไปหา ไม่ควรเข้าไปหาหรือเข้าไปหา

SAMPLE

แล้ว ไม่ควรนั่งใกล้ คือ ตระกูล ๑. ต้อนรับด้วยความไม่เต็มใจ ๒.ไหว้ด้วยความไม่เต็มใจ ๓. ให้อาสนะด้วยความไม่เต็มใจ ๔.ปกปิดของที่มีอยู่ภิกษุทั้งหลาย ๕. มีของมากแต่ถวายน้อย ๖. มีของประณีต แต่ถวายของเศร้าหมอง ๗.ถวายโดยไม่เคารพ ไม่ถวายโดยเคารพ ๘. ไม่นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม ๙. ไม่ยินดีภาษิตของภิกษุนั้น (องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๗/๔๖๕)

ตอบได้ถูกต้อง : การตอบตรงกับคำถามที่ถามมา, การตอบได้ตรงประเด็น, ตอบได้ถูกต้อง,ในปฏิภาณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายบุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลกคือ ๑. บุคคลผู้ตอบได้ถูกต้อง แต่ไม่รวดเร็ว ๒. บุคคลผู้ตอบได้รวดเร็ว แต่ไม่ถูต้อง ๓. บุคคลผู้ตอบได้ถูกต้องและรวดเร็ว ๔. บุคคลผู้ตอบได้ไม่ถูกต้องและไม่รวดเร็ว บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๓๒/๒๐๑)

ต่อหน้าและลับหลัง : ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ, ต่อหน้าและลับหลัง, ในมหาโคปาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระเป็นรัตตัญญู เป็นสังฆ ปริณายกด้วยการบูชาอย่างยิ่งเป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่เข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลังในเหล่าภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญูเป็นสังฆปริณายก ภิกษุไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญูเป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๙๑/๕๓๐)

ตอแห่งวัฏฏะ :ตอไม้ที่แห้งตายไม่เจริญงอกงามเป็นต้นไม้ที่ผลิดอกออกผลแห่งการเวียนเกิดเวียนตาย, ตอแห่งวัฏฏะ,ในอัจฉริยัพภูตธัมมสูตร ภิกษุทั้งหลายสนทนากันว่า น่าอัศจรรย์จริง พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าในอดีต ผู้ปรินิพพานแล้ว ผู้ตัดปปัญจธรรมได้แล้ว ทรงตัดตอแห่งวัฏฏะ ครอบงำวัฏฏะ ล่วงทุกข์ทั้งปวงได้แล้ว ทรงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น มีพระชาติอย่างนี้ ทรงมีศีลอย่างนี้ทรงมีธรรมอย่างนี้ ทรงมีปัญญาอย่างนี้ ทรงมีวิหารธรรมอย่างนี้ทรงมีวิมุตติอย่างนี้ (มุ.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๙๗/๒๓๔)

ตะกร้อคือวาทะ:คำพูดเปรียบเหมือนลูกกลมสานด้วยหวายเป็นตาสำหรับเตะ,คำพูดเหมือนลูกตะกร้อ, ตะกร้อคือวาทะ, ในอุปาลิวาทสูตร นิครนถ์นาฏบุตรกล่าวกับคหบดีชื่ออุบาลีว่า ท่านบ้าหรือโง่กัน ท่านเองบอกกับเราว่าข้าพเจ้าจะไปโต้วาทะกับพระสมณโคดมเมื่อไปแล้ว ท่านกลับถูกสวมปากด้วยตะกร้อคือวาทะใบใหญ่ ชายผู้มีอัณฑะแต่ถูกควักอัณฑะออกทั้ง ๒ ข้าง หรือคนมีดวงตาแต่ถูกควักดวงตาออกทั้ง ๒ ข้าง ฉันใด ท่านฉันนั้นเหมือนกันบอกว่า จะไปโต้วาทะกับพระสมณโคดมครั้นไปแล้วกลับถูกสวม

SAMPLE

ปากด้วยตะกร้อคือวาทะใบใหญ่ พระสมณโคดมกลับใจท่านด้วยมายาเป็นเครื่องกลับใจหรือ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๓/๖๙)

ตะกรัน : ตะกอนที่จับเกรอะอยู่ก้นภาชนะ, ตะกรัน, ในอุโปสถสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับนางวิสาขาว่า การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วมีได้ด้วยความเพียรเปรียบเหมือนการทำศีรษะที่เปื้อนให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความเพียร การทำศีรษะที่เปื้อนให้สะอาดมีได้ด้วยความเพียร คือการทำศีรษะที่เปื้อนให้สะอาดมีได้เพราะอาศัยตะกรันดินเหนียว น้ำและอาศัยความพยายามอันเหมาะสมแก่เหตุนั้นของบุคคล การทำศีรษะที่เปื้อนให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความเพียรอย่างนี้ (อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๑)

ตะกวด : สัตว์คล้ายจิ้งจก ตัวใหญ่ สีน้ำตาลเหลือง ปากแหลม ลิ้นยาวแยกเป็น ๒ แฉก หนังหยาบ หางยาว อาศัยทั้งบนบกและในน้ำ, ตะกวด, ในเวสสันดรชาดก มีการพรรณนาถึงสัตว์ทั้งหลาย เช่น ณ ที่ใกล้สระนั้น มีกวางกระทิง หมี วัวป่า แรด หมูพังพอน และงูเห่า เป็นจำนวนมาก มีกระบือ หมาใน สุนัขจิ้งจอก กิ้งก่า ตะกวด เหี้ย เสือดาว และเสือเหลืองมีอยู่โดยรอบด้าน มีกระต่าย แร้ง ราชสีห์ และเสือปลา เป็นต้น (ขุ.ชา. (ไทย)๒๘/๒๐๖๕/๕๐๕)

ตะกั่ว, บาตร :บาตรที่ทำด้วยแร่จำพวกโลหะ มีลักษณะอ่อน ละลายตัวง่าย มีหลายชนิดด้วยกัน, บาตรที่ทำด้วยตะกั่ว, บาตรตะกั่ว, พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้บาตรชนิดต่างๆ คือบาตรทองคำ บาตรเงิน คนทั้งหลายโพนทะนาว่าเหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกามพระผู้มีพระภาคครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่าภิกษุไม่พึงใช้บาตรทองคำ บาตรเงิน บาตรแก้วมณี บาตรแก้วไพฑูรย์ บาตรแก้วผลึก บาตรสัมฤทธิ์ บาตรกระจก บาตรดีบุก บาตรตะกั่ว บาตรทองแดง รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ เราอนุญาตบาตร ๒ ชนิดคือ บาตรเหล็ก บาตรดิน (วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๕๒/๑๙)

ตะเกียง : เครื่องใช้สำหรับตามไฟ มีรูปต่าง ๆ บางชนิดมีหลอดบังลม ลักษณนามว่าดวง, ตะเกียง, ในปทีโปปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ ตะเกียงน้ำมันจึงติดอยู่ได้เพราะสิ้นน้ำมันและไส้ ตะเกียงน้ำมันหมดเชื้อดับไป ฉันใด ภิกษุฉันนั้น เมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุดก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุดก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ก็รู้ชัดว่าเวทนาทั้งปวงไม่น่าเพลิดเพลิน จักเย็นในโลกนี้ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๔/๔๖๓)

ตะขาบ : สัตว์เสือกคลานมีตีนมาก เขี้ยวมีพิษทำให้ผู้ถูกกัดเจ็บปวด, ตะขาบ, ในอหิราชสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูลนี้ เพื่อคุ้มครองตน เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญางู

วิรูปักษ์เป็นต้น และพระพุทธเจ้ามีพระคุณหาประมาณมิได้ พระธรรมและพระสงฆ์มีพระคุณหาประมาณมิได้ สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย คือ งู แมงป่อง ตะขาบ แมงมุม ตุ๊กแกหนูมีคุณพอประมาณ เราทำการรักษา ทำการป้องกันไว้แล้ว ขอหมู่สัตว์ผู้มีชีวิตทั้งหลายจงหลีกไป เรานั้นขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาค ขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๒)

ตะโขง : จระเข้พันธุ์หนึ่ง ปากยาวเรียวเหมือนปลากระทุงเหว ไม่ดุร้าย จับปลากินเป็นอาหาร, จระเข้ปากกระทุงเหว, ตะโขง, ในวิธุรชาดกมีการพรรณนาว่าในแก้วมณีดวงนี้ มีแม่น้ำที่มีท่าน้ำสวยงาม ลาดด้วยทรายทอง มีน้ำใสสะอาดไหลไปไม่ขาดสาย เป็นที่อยู่อาศัยของฝูงปลา ในแม่น้ำนี้ มีฝูงจระเข้ มังกร ตะโขง เต่า ปลาสลาด ปลากระบอก ปลากด ปลาเค้าและปลาตะเพียนแหวกว่ายไปมาเป็นต้น (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๔๑๕/๔๐๓)

ตะแคง : เอียง, เอาข้างลง, ตะแคง, ในเสยยาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย การนอน ๔ ประการคือ ๑. นอนอย่างคนตาย ๒. นอนอย่างคนบริโภคกาม ๓. นอนอย่างราชสีห์ ๔. นอนอย่าง ตถาคต นอนอย่างคนตายเป็นอย่างไรคือ ส่วนมากคนตายนอนหงายนี้เรียกว่า นอนอย่างคนตาย นอนอย่างคนบริโภคกามเป็นอย่างไรคือ ส่วนมากคนบริโภคกามย่อมนอนตะแคงซ้าย นี้เรียกว่า นอนอย่างคนบริโภคกาม นอนอย่างราชสีห์เป็นอย่างไร คือพญาราชสีห์ย่อมสำเร็จการนอนตะแคงขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า สอดหางเข้าในระหว่างโคนขามันตื่นขึ้นยืดกายส่วนหน้าแล้วเหลียวดูกายส่วนหลัง ถ้ามันเห็นกายผิดแปลกหรือไม่ปกติอย่างไร มันย่อมเสียใจด้วยเหตุนั้น แต่ถ้าไม่เห็นอะไรผิดปกติ มันย่อมดีใจ นี้เรียกว่า นอนอย่างราชสีห์ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๒๔๖/๓๖๖)

ตะไคร้ : ต้นไม้ชนิดหนึ่งขึ้นเป็นกอกลิ่นหอมใช้ประสมเครื่องแกง, ตะไคร้,ในเวสสันดรชาดก มีการพรรณนาถึงพรรณไม้ต่างๆ ว่า ณ บริเวณสระนั้นมีต้นไม้ที่มีทั้งอ่อนและแก่ต้นไม่คดงอ ผลิดอกแย้มบานตั้งอยู่ทั้ง ๒ ข้างอาศรมรอบเรือนไฟ ที่ริมรอบขอบสระนี้ มีพรรณไม้เกิดขึ้นมากมายคือ ตะไคร้ ถั่วเขียว ถั่วราชมาส สาหร่าย และสันตะวา (ขุ.ชา. (ไทย)๒๘/๒๐๔๕/๕๐๒)

ตะไคร่น้ำ :พืชสีเขียวที่เกิดติดอยู่ตามต้นไม้ บางทีก็เกิดในน้ำและตามพื้นดินหรือกำแพงที่ชุ่มชื้น, ตะไคร่น้ำ, ในเทวทหสูตร พระสารีบุตรนั่งอยู่ในมณฑปเล็ก ๆ ซึ่งมีตะไคร่น้ำขึ้นปกคลุมแห่งหนึ่ง ในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาทกระทำประทักษิณแล้วพากันเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจกล่าวกับท่านพระสารีบุตร

SAMPLE

ว่าพวกกระผมต้องการจะไปยังปัจฉาภูมชนบทเพื่ออยู่อาศัย พวกกระผมกราบทูลลาพระศาสดาแล้ว (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๒/๗)

ตะปู : ตะปู หมายถึงอกุศลมูล คือ ราคะ โทสะ โมหะ ที่ตรึงจิตไว้ (ที.ปา.อ. ๒๔๑/๑๓๒), ตะปู, ในลักขณสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตว่า คฤหัสถ์จำนวนมากและพวบรรพชิตผู้ที่ทำตามโอวาทของพระองค์ จะกำจัดบาปธรรมที่ไม่สะอาดอันบัณฑิตติเตียนแล้วมีบริวารที่สะอาดกำจัดสนิมตะปูโทษและกิเลสเสียได้แวดล้อมพระองค์ เมื่อจบพระภาษิตภิกษุทั้งหลายมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๑/๑๙๘)

ตะพาบน้ำ: สัตว์ชนิดหนึ่งคล้ายเต่าแต่ตัวแบนตามชายกระดองเป็นเนื้ออ่อนยื่นออกโดยรอบ เรียกว่า เชิง, ตะพาบน้ำ, ในอุปสีวเถราปทาน มีการพรรณนาว่าในสระนั้นมีงูหลามงูเหลือม ปลาสลาด ปลากระบอก ปลาสวาย ปลาเค้า ปลาตะเพียน จำนวนมาก มีปลา เต่า และตะพาบน้ำ นกพิราบ นกเป็ดน้ำ นกกวัก นกกาน้ำ ชุกชุม (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๓/๖๗๐)

ตะโพก : ส่วนของร่างกายเบื้องหลังถัดบั้นเอวลงไป มีเนื้อเป็นกระพุ้งทั้ง ๒ ข้างกล้ามเนื้อส่วนบนที่นูนขึ้นของโคนขาสัตว์สองเท้าหรือโคนขาหลังของสัตว์สี่เท้า, ตะโพก, ในปาฏิกสูตร พระผู้มีพระภาคได้สนทนากับภัคควปริพาชกว่า ภัคควะ เมื่อบุรุษนั้นกล่าวอย่างนี้ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรกล่าวตอบว่า เราจะไป ๆ แล้วซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นไม่อาจลุกจากที่นั่งได้ บุรุษนั้นได้กล่าวกับนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรว่า ท่านเป็นอะไรตะโพกของท่านติดกับตั่ง หรือว่า ตั่งติดกับตะโพกของท่าน ท่านกล่าวว่าเราจะไป ๆ แต่กลับซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้น ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้ ภัคควะนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ถูกบุรุษต่อว่าอยู่อย่างนี้ยังกล่าวว่า เราจะไป ๆแล้วซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นไม่อาจลุกจากที่นั่งได้ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒/๑๘)

ตะโพน : กลองสองหน้า รูปหัวสอบท้ายสอบกลางป่อง ขึงด้วยหนังทั้ง ๒ หน้า มีขารอง ตีด้วยฝ่ามือ, ตะโพน, ในกัณฐกวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรตนหนึ่งว่า ท่านรื่นเริงบันเทิงใจ ดังท้าววสวัตดีเทวราช ท่านมีความยินดีในการฟ้อนรำ ขับร้องและประโคมดนตรี รื่นรมย์อยู่ด้วยกลอง สังข์ ตะโพน พิณ และบัณเฑาะว์ มีรูปเสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะหลายอย่างล้วนเป็นทิพย์ น่ารื่นรมย์ (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๘๐/๑๔๘)

ตักกปัณฑิตชาดก : ชาดกว่าด้วยตักกบัณฑิต พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นดาบสโพธิสัตว์ ต้องสึกจากดาบสเพราะมารยาหญิงภายหลังถูกภรรยาหลอกไปให้โจรฆ่า แต่เอาตัวรอดมาได้ ธรรมดาสตรีนั้นมีนิสัยมัก

โกรธ อกตัญญู ชอบพูดส่อเสียดและชอบทำลายมิตร บุรุษผู้เป็นบัณฑิตจึงควรระวัง ควรประพฤติพรหมจรรย์ จักไม่เสื่อมจากสุข (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๖๓/๒๖)

ตักกลชาดก : ชาดกว่าด้วยตักกลบัณฑิต พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นตักกลบัณฑิตกุมาร ได้ยินเรื่องที่มารดาบอกบิดาให้ฆ่าปู่ เพราะอยู่ไปก็รกบ้าน ไม่อยากเลี้ยงดู คิดจะช่วยปู่ให้รอดตายจึงแอบขึ้นเกวียนออกไปป่าช้ากับบิดา เมื่อไปถึงป่าช้าขณะที่บิดากำลังขุดหลุมเพื่อจะฝังปู่ทั้งเป็นจึงแกล้งถามบิดาว่าหัวเผือก หัวมันก็ไม่มีคุณพ่อมาขุดหลุมกลางป่าช้าทำไม ได้ฟังว่า ปู่ของลูกแก่แล้วแถมยังขี้โรค อยู่ไปก็มีแต่ลำบาก พ่อจะช่วยสงเคราะห์ปู่ไม่ให้ลำบาก ตักกลกุมารจึงกล่าวให้สติบิดาว่า ถึงเวลาพ่อแก่แล้วลูกก็จะทำอย่างนี้ ถึงบิดาจะบอกลูกจะทำอย่างนั้นกับพ่อไม่ได้ เพราะพ่อเป็นพ่อของลูก กุมารน้อยกล่าวว่า ลูกจะไม่สงเคราะห์พ่อก็ไม่ได้ แต่ลูกไม่สามารถจะห้ามไม่ให้คุณพ่อทำความชั่วได้ ผู้เป็นบิดาสำนึกผิดกล่าวขอบใจลูกที่เตือนสติไม่ให้พ่อทำความชั่ว และสารภาพกับบุตรชายว่าที่พ่อทำอย่างนี้เพราะแม่ของเจ้าสั่ง พ่อไม่รู้จะทำอย่างไร ลูกชายจึงบอกว่า ภรรยาของพ่อถึงจะไม่ใช่คนดีแต่ก็เป็นแม่บังเกิดเกล้าของผม พ่อควรจะต้องทำใจแข็งขับไล่แม่ออกจากบ้านไปสักพัก เมื่อแม่ได้รับความทุกข์แล้ว หมดพยศแล้วก็จะกลับมาเอง บิดาได้ทำตามคำแนะนำของบุตรน้อยทุกประการ (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๘๒/๓๓๖)

ตักกสิลา, กรุง : ชื่อเมืองโบราณเมืองหนึ่งในอินเดีย ราชธานีแห่งแคว้นธาระ เป็นนครศูนย์กลางแห่งวิชาความรู้ในยุคโบราณ, กรุงตักกสิลา, ในเรื่องหมอชีวกโกมารภัจ นายแพทย์ทิศาปาโมกข์ตั้งสำนักอยู่ ณ กรุงตักกสิลาชีวกโกมารภัจไม่กราบทูลลาเจ้าชายอภัยลอบเดินทางรอนแรมไปจนถึงกรุงตักกสิลาเข้าไปหานายแพทย์ผู้นั้นแล้วบอกว่า อาจารย์คับ ผมใคร่จะศึกษาศิลปวิทยา นายแพทย์กล่าวว่า เธอจงเรียนวิชาแพทย์เถิด(วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๙/๑๘๑)

ตักการิยชาดก : ชาดกว่าด้วยตักการิยมาณพเตือนอาจารย์ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมาณพโพธิสัตว์ชื่อตักการิยะเป็นศิษย์ของปุโรหิต เห็นอาจารย์ปุโรหิตหาเรื่องกราบทูลให้พระราชาประหารชีวิตชายผู้หนึ่งที่มีลักษณะเหมือนตนคือเป็นคนมีสีดำแดงปนน้ำตาลซึ่งลอบเป็นชู้กับภรรยาของตน โดยการกราบทูลให้พระราชาสร้างประตูเมืองใหม่แล้วให้นำคนที่มีลักษณะอย่างนี้รองก้นหลุมจะทำให้ประตูเมืองมั่นคง พระราชาทรงสั่งให้ทำอย่างนั้น แต่เขาเผลอเล่าความลับนั้นให้แก่ภรรยาฟัง นางจึงนำความลับนั้นไปบอกแก่ชายชู้แล้วให้เขาหนีไป บุรุษที่มีลักษณะตามที่ปุโรหิตต้องการในเมืองนั้นก็ได้หนีไปจนสิ้น เมื่อถึงเวลาทำพิธีหาชายที่มีลักษณะอย่างที่ปุโรหิตบอกไปได้ พระราชาจึงให้นำปุโรหิตลงไปในหลุม

SAMPLE

ก่อนจะทิ้งเสาประตูเมืองทับลงไป ตักการิยมาณพผู้เป็นศิษย์เห็นอาจารย์ครำครวญอยู่ว่าเพราะปากตนเองแท้ๆ จึงทำให้ถึงตาย เหมือนกบเรียกงูให้มากินตนเอง มาณพจึงว่าคนพูดเกินขอบเขตย่อมประสบทุกข์ แล้วคิดหาวิธีช่วยจึงได้ยกเรื่องต่าง ๆมาเล่าให้ฟังเช่น ว่า นกกุลิงคะตัวเองไม่ได้ต่อสู้กับใครเลยแต่ไปบินอยู่ระหว่างแกะทั้ง ๒ ที่กำลังขวิดกันจึงถูกศีรษะแกะบดขยี้ถึงตาย คน ๔ คนคิดจะช่วยเหลือคนที่อยู่บนก้อนหินให้กระโดดลงมา จึงจับชายผ้า ๔ มุมไว้ เมื่อเขาโดดลงมาพวกตนรับน้ำหนักไม่ไหวศีรษะจึงชนกันตาย เรื่องเหล่านี้เหมือนกับเรื่องอาจารย์ มาณพได้ยกอุปมาหลายอย่างและได้ปลอบใจอาจารย์ไม่ให้กลัว รอเวลาผ่านไป ๒ วัน จึงทำพิธี ในเวลากลางคืนให้คนนำแพะใส่ลงในหลุมแทนอาจารย์แล้วให้อาจารย์หนีไปอยู่ที่อื่น อาจารย์ได้ชื่อว่าตายเพราะปาก (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๐๔/๔๑๓)

ตั๊กแตน : แมลงพวกหนึ่ง ขายาว กระโดดไกล มีปีกบินได้, ตั๊กแตน, ในวาเสฏฐสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์ชื่อว่าวาเสฏฐะว่าเราจะพยากรณ์ถึงความพิสดารแห่งชาติกำเนิดของสัตว์ทั้งหลายตามลำดับความเหมาะสมแก่เธอ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายมีชาติกำเนิดแตกต่างกันหลายเผ่าพันธุ์เธอทั้งหลายจงรู้จักแมลงคือตั๊กแตนตลอดจนถึงพวกมดดำ มดแดงสัตว์เหล่านั้นต่างมีรูปร่างสัณฐานไปตามกำเนิด เพราะกำเนิดของพวกมัน ต่างกัน (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๖/๕๗๕)

ตั่ง : ที่สำหรับนั่ง ไม่มีพนัก อาจมีขาหรือไม่มีขาก็ได้, ตั่ง, ที่ชื่อว่า ตั่ง ได้แก่ตั่ง ๔ ชนิด คือ (๑)ตั่งมีแม่แคร่สอดเข้าในขา (๒) ตั่งมีแม่แคร่ติดกับขา (๓) ตั่งมีขาดังก้ามปู (๔) ตั่งมีขาจดแม่แคร่ (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๑๑/๒๙๒)

ตั้งกายตรง : นั่งให้ตัวตรง, ตั้งร่างกายส่วนบนให้ตรงคือให้กระดูกสันหลัง ๑๘ ท่อนจรดที่สุดต่อที่สุด, ตั้งกายตรง, ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก เมื่อหายใจเข้ายาวรู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาว รู้ชัดว่าเราหายใจออกยาวเป็นต้น (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒)

ตั้งความเพียรไว้ชอบโดยแยบคาย :ดำรงความเพียรไว้ชอบโดยแยบคาย, ตั้งความเพียรไว้ชอบโดยแยบคายในปฐมมารปาสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายวิมุตติ(ความหลุดพ้น) อันยอดเยี่ยมเราบรรลุแล้ว วิมุตติอันยอดเยี่ยมเรากระทำให้แจ้งแล้ว เพราะมนสิการโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรไว้ชอบโดยแยบคาย เธอทั้งหลายจงบรรลุวิมุตติอันยอดเยี่ยม จงกระทำวิมุตติอันยอดเยี่ยมให้แจ้ง เพราะ

SAMPLE

มนสิการโดยแยบคาย เพราะความเพียรไว้ชอบโดยแยบคาย (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๐/๑๗๘)

ตั้งจิตมั่น : ดำรงจิตให้มั่นคงเป็นสมาธิ, ตั้งจิตมั่น, ในชนวสภสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ ตั้งจิตมั่นโดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในกายานุปัสสนานั้น ภิกษุนั้นตั้งจิตมั่นโดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในกายานุปัสสนา ย่อมบังเกิดมีญาณทัสสนะ(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๙/๒๒๒)

ตั้งจิตมั่นชอบ : ดำรงจิตให้เป็นสมาธิโดยชอบ, สัมมาสมาธิ, ตั้งจิตมั่นชอบ, ในมหาโควินทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับปัญจสิขเทพบุตรว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓.สัมมาวาจา(เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖.สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ปัญจสิขะ นี้คือพรหมจรรย์ที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนัด เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๕๘)

ตั้งใจ : เอาใจจดใจจ่อ, เอาใจใส่, ตั้งอกตั้งใจ, ตั้งใจ, ในอาวรณนีวรณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ไม่เป็นนิวรณ์เครื่องกางกั้น ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ สมัยใด อริยสาวกตั้งใจใฝ่ใจ สำรวมใจ เงี่ยโสตสดับธรรม สมัยนั้น นิวรณ์ ๕ ประการไม่มีแก่เธอ โพชฌงค์ ๗ ประการถึงความเจริญเต็มที่ (สำ.ม. (ไทย)๑๙/๒๑๙/๑๕๑)

ตั้งใจใฝ่รู้ : ผู้ที่ตั้งใจศึกษาหาความรู้, ตั้งใจใฝ่รู้, ในตติยอนาคตภยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตตรัสไว้ล้ำลึกมีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง ภิกษุเหล่านั้นไม่ตั้งใจฟังด้วยดี ไม่เงี่ยโสตสดับ ไม่ตั้งใจใฝ่รู้ และไม่ให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ แต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ท่านผู้เชี่ยวชาญได้รจนาไว้เป็นบทกวีมีอักษรวิจิตร มีพยัญชนะวิจิตรภิกษุเหล่านั้นกลับตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้ และให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ โดยนัยนี้ เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึง เลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน (อง.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๕)

SAMPLE

ตั้งใจฟังด้วยดี :มีใจจดจ่อในการฟัง,ตั้งใจฟังด้วยดี ในอาฌิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายพึงศึกษาว่า เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ล้ำลึกมีเนื้อความลึกซึ้งเป็นโลกุตตรธรรมประกอบด้วยความว่าง เราทั้งหลายจักตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยหูฟัง เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้ทั่วถึง และให้ความสำคัญธรรมว่า ควรเรียน ควรท่องจำให้ขึ้นใจ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒๙/๓๑๘)

ตังชีวังตังสรีรังสูตร :พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ...จึงเกิดมีทิฏฐิ(ความเห็น)ว่า ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ตก มั่นคงดุจเสาระเนียด จึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบโดยลำดับแล้ว จึงตรัสว่า อริยสาวกผู้ละความสงสัยนี้ได้แล้ว จึงละความสงสัยแม้ในทุกข์ ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ในความดับทุกข์ และแม้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับทุกข์ได้ ชื่อว่าเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ในวันข้างหน้า (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๘/๒๙๙)

ตั่งทองคำ : ที่สำหรับนั่ง ไม่มีพนัก อาจมีขาหรือไม่มีขาก็ได้ทำด้วยทองคำ, ตั่งทองคำ พระปาทปีฐิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนกล่าวว่า กรรมข้าพเจ้าทำไว้ดีแล้ว ข้าพเจ้าทำตั่งสำหรับวางเท้า(ถวาย) จึงได้ตั่งทองคำ ข้าพเจ้ามีกิจธุระบางอย่างที่ต้องเดินทางไปสู่ทิศทางใดๆข้าพเจ้าต้องเหยียบไปบนตั่งทองคำในทิศนั้น ๆ นี้เป็นผลแห่งกรรมดี (ขุ.อป. (ไทย)๓๓/๕๕/๘๔)

ตั่งใบไม้ : ที่สำหรับนั่ง ไม่มีพนักอาจมีขาหรือไม่มีขาก็ได้ทำด้วยใบไม้, ตั่งใบไม้,ในมหาทุกขักขันธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะกามเป็นเหตุ ชนทั้งหลายตัดช่องย่องเบาบ้าง ละเมิดภรรยาผู้อื่นบ้างพระราชารับสั่งให้จับเขาลงอาญาด้วยประการต่างๆ คือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้างเฆี่ยนด้วยหวาย ใช้เบ็ดเกี่ยวหนังเนื้อเอ็นออกมาบ้าง ทุบกระดูกให้แหลกแล้วถลกหนังออกเหลือไว้แต่กองเนื้อเหมือนตั่งใบไม้บ้างรดตัวด้วยน้ำมันที่กำลังเดือดพล่านบ้างเป็นต้น (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๖๙/๑๗๐)

ตั่งแผ่นกระดาน : ที่สำหรับนั่ง ไม่มีพนัก อาจมีขาหรือไม่มีขาก็ได้ทำด้วยกระดาน, ตั่งแผ่นกระดาน, พระปิลินทวัจฉเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้ถวายบริขารในพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดข้าพเจ้าได้จ้างช่างให้ทำจุรณสำหรับอาบ ขี้ผึ้ง น้ำมันที่หุงด้วยมือเสนาสนะ ผ้าเช็ดเท้า ที่นอน ที่นั่ง ไม้เท้า ไม้ชำระฟัน กระเบื้อง ของหอมสำหรับไล้ทาศีรษะไม้สีไฟ ตั่งแผ่นกระดาน ฝาบาตร ถุง

SAMPLE

บาตร กระบวยตักน้ำ เครื่องอบ (สีผงย้อมผ้า) รางย้อมผ้าเป็นต้นถวายแก่พระสงฆ์เหล่านั้น (ขุ.อป. (ไทย)๓๒/๒๔/๕๘๒)

ตั้งมั่นกายกรรม : ดำรงมั่นในการกระทำทางกาย, ตั้งมั่นในกรรมที่ทำด้วยกาย, ตั้งมั่นกายกรรม ในผาสุวิหารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าภิกษุทั้งหลาย ผาสุวิหารธรรม ๕ ประการนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ตั้งมั่นกายกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง (๒) ตั้งมั่นวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (๓) ตั้งมั่นมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (๔) มีศีล ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่ เป็นไปเพื่อสมาธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (๕) มีอริยทิฏฐิอันเป็นธรรมเครื่องนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ แก่ผู้ทำตามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๕/๑๘๒)

ตั้งมั่นไม่ง่อนแง่น : หนักแน่นมั่นคงและมั่นใจในเรื่องที่ตนวินิจฉัยไว้ดีแล้ว, ไม่กวัดแกว่งโอนเอียงคล้อยตามความคิดของผู้อื่น,ตั้งมั่นไม่ง่อนแง่นในจตุตถวินยธรสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ เป็นพระวินัยธรได้ คือ ๑. รู้จักอาบัติ ๒. รู้จักอนาบัติ ๓. รู้จักลหุกาบัติ ๔. รู้จักครุกาบัติ ๕. เป็นผู้ตั้งมั่นไม่ง่อนแง่นในวินัย ๖. ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่งซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ๗. ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๗/๑๗๔)

ตั้งสติ : ควบคุมสติ, มีสติ, ตั้งสติ, ในมหาปรินิพพานสูตร พระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติต่อสตรีอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อย่าดู พระอานนท์ทูลถามว่า เมื่อจำต้องดู จะปฏิบัติอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสว่า อย่าพูดด้วย พระอานนท์ทูลถามว่า เมื่อจำต้องพูด จะปฏิบัติอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสว่าต้องตั้งสติ ไว้ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๕๑)

ตั้งอยู่ในธรรม : ดำรงอยู่ในธรรม, ตั้งอยู่ในธรรม, ในเรื่องมหาอำมาตย์ผู้พิพากษา ภิกษุทั้งหลายเห็นมหาอำมาตย์ผู้พิพากษารับสินบนแล้วตัดสินคดีจึงกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ผู้ที่ตัดสินคดีโดยผลีผลามไม่ชื่อว่าผู้ตั้งอยู่ในธรรม ส่วนผู้ใดเป็นบัณฑิต วินิจฉัยคดีเหตุแห่งคดีทั้งที่เป็นจริงและไม่เป็นจริงทั้งสอง พิพากษาผู้อื่นโดยไม่ผลีผลามโดยเที่ยงธรรม โดยสม่ำเสมอ ผู้มีปัญญา มีธรรมคุ้มครอง เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๗/๑๑๒)

SAMPLE

ตั้งอยู่ในอสัทธรรม : ดำรงอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๔๑-๒๔๘/๙๓),ตั้งอยู่ในอสัทธรรม, ในทุติยทุจจริตสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ทุจริตมีโทษ ๕ ประการคือ (๑) ตนก็ติเตียนตนเองได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมติเตียน (๓)กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป(๔)เสื่อมจากสัทธรรม(๕)ตั้งอยู่ในอสัทธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๕/๓๘๖)

ตัจฉกะ, พวกนาค : หมู่นาคชื่อว่าตัจฉกะ, พวกนาคตัจฉกะ, ในมหาสมยสูตร มีการกล่าวถึงการประชุมของเทวดาทั้งหลายว่า เทวราชเหล่านั้นและคนธรรพ์อื่นๆที่มาพร้อมเทวราชต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลายหมู่นาคที่อยู่ในสระนาภสะและที่อยู่ในกรุงเวสาลีมาพร้อมด้วยพวกนาคตัจฉกะนาคกัมพลและนาคอัสดรก็มา และนาคที่อยู่ในท่าปายาคะก็มาพร้อมด้วยหมู่ญาตินาคผู้อยู่ในแม่น้ำยมุนา และนาคที่เกิดในตระกูลธตรฐผู้มียศก็มา (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖)

ตัจฉสูกรชาดก : ชาดกว่าด้วยสุกรชื่อตัจฉะพระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดา เห็นสุกรชื่อตัจฉะซึ่งเป็นลูกสุกรป่ากำพร้าที่ช่างไม้นำไปเลี้ยงไว้ตั้งแต่เล็ก เมื่อเจริญเติบโตแล้วจึงนำไปปล่อยเข้าป่าไปเที่ยวชักชวนฝูงสุกรต่อสู้กับเสือโคร่งที่ดาบสโกงเลี้ยงไว้เพื่อให้ล่าสัตว์มาให้กิน เมื่อสุกรทั้งหลายเห็นด้วยและทำตามที่สุกรตัจฉะแนะนำ เสือโคร่งไม่กล้าเข้าไปทำร้ายเพราะเห็นสุกรตั้งท่าต่อสู้โดยความพร้อมเพียงกัน มันจึงกลับไปมือเปล่า เมื่อไปถึงอาศรมก็ถูกดาบสโกงด่าว่าเอา และปลุกใจให้เสือฮึกเหิมให้ไว้ลายเสือให้ดูอย่างพระอินทร์คนเดียวยังเอาชนะพวกอสูรได้ แม้เสือจะบอกว่ากลัวความพร้อมเพียงของญาติ ก็ยังยกตัวอย่างอีกว่า ฝูงนกที่บินเล่นกันเป็นฝูงเหยียวตัวเดียวเข้าไปโฉบกินไม่เห็นมีนกตัวใดกล้าต่อสู้ เพราะเหตุนั้นพยัคฆ์ต้องไว้ลาย ทำให้เสือเกิดความฮึกเหิม แต่เมื่อมันกลับไปอีกก็ถูกสุกรช่วยกันฆ่าตายและกินเนื้อจนหมดสิ้น รุกขเทวดาโพธิสัตว์จึงชมเชยและกล่าวพรรณนาคุณของการมีญาติที่พร้อมเพรียงกันเป็นการดี เหมือนต้นไม้ในป่ามีมากต้นยิ่งดี เมื่อฆ่าเสือโคร่งได้แล้วพวกฝูงสุกรก็พากันไปฆ่าดาบสโกงที่อาศรมนั้นอีกแล้วตั้งสุกรตัจฉะเป็นหัวหน้าอยู่กันผาสุก (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๖๐/๔๔๙)

ตัชชนียกรรม : การลงโทษสถานหนึ่งตามวินัยสงฆ์ คือ การลงโทษตามปฏิญญา หมายความว่าต้องให้ภิกษุผู้เป็นจำเลยให้การก่อน แล้วสงฆ์จึงประกาศถอนสิทธิบางประการ จนกว่าจะกลับตัวได้, การขู่, การปราม, ตัชชนียกรรม, ถ้าสงฆ์ต้องการจะทำกรรม คือ ตัชชนียกรรม นิยสกรรมปัพพาชนียกรรม ปฏิสารณียกรรม หรืออุกเขปนียกรรมแก่อุปัชฌาย์สัทธิวิหาริกพึงทำการขวนขวายว่า ด้วยอุบายอย่างไร สงฆ์ไม่พึงทำกรรมแก่อุปัชฌาย์หรือพึงเปลี่ยนไปเป็นโทษเบาหรือว่าอุปัชฌาย์ได้ถูกสงฆ์ลงตัชชนียกรรม นิย

SAMPLE

สกรรม ปัพพาชนียกรรม ปฏิสารณียกรรม หรืออุกเขปนียกรรมแล้ว สัทธิวิหาริกพึงทำการขวนขวายว่า ด้วยอุบายอย่างไรอุปัชฌาย์พึงกลับประพฤติชอบพึงหายเย่อหยิ่ง พึงกลับตัวได้สงฆ์พึงระงับกรรมนั้นเสีย (วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๖/๘๖)

ตัชฌานสูตร[๑] (ปฐม) **:**พระสูตรว่าด้วยการบรรลุปฐมฌาน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ภิกษุยังละไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุปฐมฌานได้ มี ๖ คือ (๑) กามฉันทะ (๒) พยาบาท (๓) ถีนมิทธะ (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (๕) วิจิกิจฉา (๖) ไม่เห็นโทษในกาม แล้วตรัสว่า ธรรมทั้ง ๖ ดังกล่าว ที่ภิกษุละได้แล้ว จึงบรรลุปฐมฌานได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๕๙๕)

ตัชฌานสูตร[๒] (ทุติย) **:**พระสูตรว่าด้วยการบรรลุปฐมฌาน (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ภิกษุยังละไม่ได้ ก็ไม่บรรลุปฐมฌานได้ มี ๖ คือ (๑) กามวิตก (๒) พยาบาทวิตก (๓) วิหิงสาวิตก (๔) กามสัญญา (๕) พยาบาทสัญญา (๖) วิหิงสาสัญญา แล้วตรัสว่า ธรรมทั้ง ๖ ดังกล่าวที่ภิกษุละได้ แล้วจึงบรรลุปฐมฌานได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๔/๕๙๖)

ตัณฑุลนาฬิชาดก :ชาดกว่าด้วยมูลค่าข้าวสารทะนานหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเจ้าหน้าที่ประมูลของหลวง แต่พระราชาไม่ทรงวางพระทัย เพราะทรงเชื่อคำยุยงจึงเปลี่ยนเอาบุรุษผู้โง่เขลามาทำหน้าที่แทน ทำให้เสียพระราชทรัพย์และพระเกียรติยศเป็นอันมาก อำมาตย์จึงถามถึงราคาม้าข้าวสาร และราคาเมืองกับพระองค์ ทำให้พระองค์ตอบไม่ได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕/๓)

ตัณฑุลปาลิ, ประตู : ประตูเล็กประตูหนึ่ง เพราะกรุงราชคฤห์มีประตูใหญ่ ๓๒ ประตูประตูเล็ก ๖๔ ประตู (ม.ม.อ. ๒/๔๔๕/๓๐๘), ประตูชื่อว่าตัณฑุลปาลิ, ตัณฑุลปาลิประตู, ในธนัญชานิสูตร พระสารีบุตรได้ถามภิกษุรูปหนึ่งว่า พระผู้มีภาคไม่ทรงประชวรและยังทรงมีพระกำลังอยู่หรือ ภิกษุนั้นกล่าวว่าพระผู้มีพระภาคไม่ทรงประชวร และยังทรงมีพระกำลังอยู่ พระสารีบุตรถามต่อว่า ภิกษุสงฆ์ไม่ป่วยไข้และยังมีกำลังอยู่หรือ ภิกษุนั้นกล่าวว่า ภิกษุสงฆ์ก็ไม่ป่วยไข้และยังมีกำลังอยู่ พระสารีบุตรถามต่อว่า พราหมณ์ชื่อธนัญชานิอยู่ใกล้ประตูตัณฑุลปาลิในกรุงราชคฤห์นั้น เขาไม่ป่วยไข้และยังมีกำลังอยู่หรือ ภิกษุนั้นกล่าวว่า ธนัญชานิพราหมณ์ก็ไม่ป่วยไข้และยังมีกำลังอยู่ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔๕/๕๕๘)

ตัณหักขยสูตร :พระสูตรว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อความสิ้นตัณหา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอสังขตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ม. (ไทย)๑๙/๒๐๗/๑๓๘)

SAMPLE

ตัณหา : ความดิ้นรน, ความอยาก, ความใคร่ทางเพศ, ความทะยานอยาก หมายถึงความอยากซึ่งฝังอยู่ในจิตของสามัญชนทั่วไป แยกเป็น ๓ ลักษณะ คือ (๑) กามตัณหา (๒) ภวตัณหา อยากเป็น (๓) วิภวตัณหา, ตัณหา, ในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กายของตถาคตขาดตัณหาที่พาไปสู่ภพแล้ว เทวดาและมนุษย์จักเห็นกายของตถาคตได้ชั่วเวลายังดำรงอยู่ หลังจากปรินิพพานแล้ว เทวดาและมนุษย์จักไม่เห็นกายนั้นอีกเปรียบเหมือนเมื่อกลุ่มผลมะม่วงถูกตัดขั้ว ผลมะม่วงทั้งหมดที่ห้อยอยู่กับขั้วย่อมติดตามขั้วนั้นไปฉันใด กายของตถาคตขาดตัณหาที่พาไปสู่ภพแล้ว เทวดาและมนุษย์จักเห็นกายของตถาคตได้ชั่วเวลาที่ยังดำรงอยู่หลังจากปรินิพพานแล้ว เทวดาและมนุษย์จักไม่เห็นกายนั้นอีก ฉันนั้น(ที.สี. (ไทย) ๙/๑๔๗/๔๖)

ตัณหา, มาร : มารคือตัณหา, ตัณหามาร, พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งผู้กระสันจะสึกว่า บุคคลผู้ถูกวิตกย่ำยี มีราคะจัด เห็นอารมณ์ว่างามเสมอย่อมมีตัณหาพอกพูนมากขึ้นๆ บุคคลเช่นนั้นชื่อว่าสร้างเครื่องผูกมัดที่แน่นหนา ส่วนผู้ใดยินดีในฌานเป็นที่ระงับวิตก มีสติทุกเมื่อ เจริญอสุภะผู้นั้น จักทำตัณหาให้สิ้นไปได้จักตัดเครื่องผูกแห่งมารได้ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๕๐/๑๔๒)

ตัณหากขยสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา ท่านพระอนุรุทธะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๐๕/๔๓๗)

ตัณหาเครื่องฟูขึ้น :ความดิ้นรนเป็นเครื่องฟูขึ้น, ความอยากเป็นเครื่องฟูขึ้น, ความทะยานอยากเครื่องฟูขึ้น, ตัณหาเครื่องฟูขึ้น, ในวาเสฏฐสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับวาเสฏฐมาณพว่าผู้ไม่ประทุษร้าย อดกลั้นคำด่า การฆ่า และการจองจำได้ มีขันติเป็นพลัง มีขันติเป็นกำลังพล เราเรียกว่า พราหมณ์ ผู้ไม่มักโกรธ มีศีล มีวัตร ไม่มีตัณหาเครื่องฟูขึ้น ฝึกตนได้แล้ว มีสรีระเป็นร่างกายสุดท้ายเราเรียกว่า พราหมณ์ (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๓๐/๖๕๐)

ตัณหาชื่อว่าวิสัตติกา :ความดิ้นรนชื่อว่าวิสัตติกา, ความอยากชื่อว่าวิสัตติกา, ความทะยานอยากชื่อว่าวิสัตติกา,ตัณหาชื่อว่าวิสัตติกา, อธิบายว่า ตัณหาชื่อว่าวิสัตติกาเพราะมีความหมายอย่างไร ชื่อว่าตัณหาชื่อว่าวิสัตติกา เพราะแผ่ไปเพราะซ่านไป เพราะขยายไป เพราะไม่สม่ำเสมอ เพราะครอบงำ เพราะสะท้อนไป เพราะเป็นตัวการให้พูดผิด เพราะมีรากเป็นพิษ เพราะมีผลเป็นพิษ เพราะเป็นตัวการให้บริโภคสิ่งมีพิษ จึงชื่อว่าวิสัตติกา(ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๒๒/๑๓๒)

SAMPLE

ตัณหาซ่านไป : ดิ้นรนที่ซ่านไป, ความอยากที่ซ่านไป, ความทะยานอยากที่ซ่านไปตัณหาซ่านไป, ในนาลกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับนาลกดาบสว่าปฏิปทาที่พระสมณะประกาศแล้วมีทั้งสูงและต่ำ มุนีผู้ปฏิบัติจะไปถึงฝั่งถึง ๒ ครั้งหามิได้ฝั่งนี้ ผู้ปฏิบัติรู้ได้ครั้งเดียวหามิได มุนีเป็นภิกษุซึ่งตัดกระแสขาดแล้วไม่มีตัณหาซ่านไปละกิจน้อยใหญ่ได้แล้ว ไม่มีความเร่าร้อน (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๒๑/๖๗๐)

ตัณหาดุจข่าย : ตัณหาเช่นดังข่ายท่องเที่ยวไปแผ่ซ่านไปเกาะเกี่ยวอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆเป็นเครื่องปกคลุมหุ้มห่อสัตว์โลกนี้ ซึ่งยุ่งเหมือนกลุ่มด้ายอันยุ่งเหยิงขอดเป็นปม, ตัณหาดุจข่าย , ในสภิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับสภิยปริพาชกว่า บุคคลรู้ธรรมทั้งของอสัตบุรุษและสัตบุรุษ ทั้งภายในล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้องและตัณหาดุจข่ายได้แล้ว ควรได้รับความเคารพบูชาจากเทวดาและมนุษย์ บุคคลนั้นเราเรียกว่า มุนี (ขุ.สุ. (ไทย)๒๕/๕๓๓/๖๒๔)

ตัณหาดุจป่า : ตัณหาดุจต้นไม้ในป่า, ตัณหาดุจป่า, ในอรติสูตร พระวังคีสะบรรเทาความไม่ยินดีแล้ว ทำความยินดีให้เกิดขึ้นแก่ตนแล้วกล่าวว่า ผู้ใดละความยินดีความไม่ยินดี และความตรึกเกี่ยวกับบ้านเรือนได้ทั้งหมด หมดตัณหา ไม่มีกิเลส ไม่พึงก่อตัณหาดุจป่าในที่ไหนๆ ผู้นั้นชื่อว่า เป็นภิกษุ (สำ.ส. (ไทย)๑๕/๒๑๐/๓๐๕)

ตัณหาที่คอยกระซิบ :ตัณหาที่ชื่อว่าชปฺปา (ธรรมชาติผู้กระซิบ) เพราะยังสัตว์ให้พูดอุบอิบอย่างนี้ว่า นี่ของฉัน นี่ของฉัน หรือว่า สิ่งนี้บุคคลโน้นให้แก่ฉันสิ่งนี้บุคคลโน้นให้แก่ฉัน, ตัณหาที่คอยกระซิบ, ในอุปักกิเลสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอนุรุทธะว่า เราเป็นผู้ไม่ประมาท เราได้คิดว่า ตัณหาที่คอยกระซิบเกิดขึ้นแล้วแก่เรา เพราะตัณหาที่คอยกระซิบเป็นเหตุสมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไป เราจักทำโดยวิธีที่วิจิกิจฉา อมนสิการ ถีนมิทธะ ความสะดุ้งกลัว ความปลาบปลื้ม ความชั่วหยาบ ความเพียรที่บำเพ็ญเกินไป ความเพียรที่หย่อนเกินไป และตัณหาที่คอยกระซิบจะไม่เกิดขึ้นแก่เราอีก (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๔๑/๒๘๖)

ตัณหานิโรธสูตร :พระสูตรว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อความดับตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ เป็นมรรค เป็นปฏิปทาเพื่อความดับตัณหา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๘/๑๓๙)

ตัณหานุสัย : ตัณหามีสภาพที่นอนเนื่องในสันดาน, ตัณหานุสัย, พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ต้นไม้เมื่อรากยังแข็งแรง ยังไม่ถูกทำลาย แม้ลำต้นถูกตัดแล้วก็งอกขึ้นได้ใหม่ ฉันใด ความทุกข์นี้ เมื่อบุคคลขจัดตัณหานุสัยไม่ได้ขาดย่อมเกิดขึ้นเรื่อยๆฉันนั้น (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓๘/๑๓๘)

SAMPLE

ตัณหาปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องตัณหา ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตร ผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า ที่เรียกว่า ตัณหา ตัณหานั้น ตัณหามีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ตัณหามี ๓ ประการ คือ (๑) กามตัณหา(ความทะยานอยากในกาม) (๒) ภวตัณหา(ความทะยานอยากในภพ) (๓) วิภวตัณหา(ความทะยานอยากในวิภพ) เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งนิพพานปัญหาสูตรในวรรคนี้(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๒๓/๓๔๒)

ตัณหาเป็นเพื่อน : ตัณหาที่บุคคลยังละไม่ได้ชื่อว่ามีตัณหาเป็นสหาย, ตัณหาเป็นเพื่อน, ในทวยตานุปัสสนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมแยกเป็น ๒ คู่โดยชอบเนือง ๆอย่างนี้ ตรัสอีกว่า บุคคลมีตัณหาเป็นเพื่อน ท่องเที่ยวไปตลอดกาลยาวนาน ย่อมไม่ล่วงพ้นสังสารวัฏมีสภาวะอย่างนี้และสภาวะอย่างอื่น ภิกษุรู้โทษนี้รู้ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นผู้ไม่มีตัณหา ไม่มีความถือมั่น มีสติสัมปชัญญะอยู่ (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๔๔/๖๗๘)

ตัณหามูลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยตัณหามูลธรรม พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุ ๙ คือ (๑) ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดการแสวงหา (๒) การแสวงหาเป็นเหตุให้เกิดการได้ (๓) การได้เป็นเหตุให้เกิดการวินิจฉัย (๔) การวินิจฉัยเป็นเหตุให้เกิดฉันทราคะ(ราคะที่มีกำลังอ่อน ไม่ใช่ราคะที่มีกำลังกล้า เกิดขึ้นเมื่อถูกอกุศลวิตกครอบงำ) (๕) ฉันทราคะเป็นเหตุให้เกิดความหลงใหล (๖) ความหลงใหลเป็นเหตุให้เกิดความหวงแหน (๗) ความหวงแหนเป็นเหตุให้เกิดความตระหนี่ (๘) ความตระหนี่เป็นเหตุให้เกิดการรักษา (๙) การรักษาเป็นเหตุให้เกิดบาปอกุศลธรรมหลายประการ คือ การถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นมึงขึ้นกู การพูดส่อเสียด การพูดเท็จ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๓/๔๘๐)

ตัณหาวิจริต : ตัณหาที่อาศัยขันธปัญจกภายในและขันธปัญจกภายนอก ๑๘ ประการ,ตัณหาวิจริต, ในตัณหาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าตัณหาวิจริต ๑๘ ประการ อาศัยขันธปัญจกภายใน คือ (๑) มีตัณหาว่าเราเป็น (๒) ตัณหาว่า เราเป็นอย่างนี้ (๓) ตัณหาว่า เราเป็นอย่างนั้น (๔) ตัณหาว่า เราเป็นโดยประการอื่น (๕) ตัณหาว่า เราเป็นผู้เที่ยง (๖) ตัณหาว่า เราเป็นผู้ไม่เที่ยง (๗) ตัณหาว่า เราพึงเป็น (๘) ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนี้ (๙) ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนั้น (๑๐) ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการอื่น (๑๑) ตัณหาว่า เราพึงเป็นบ้าง (๑๒) ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนี้บ้าง (๑๓) ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนั้นบ้าง (๑๔) ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการอื่นบ้าง (๑๕) ตัณหาว่า เราจักเป็น (๑๖) ตัณหาว่า เราจักเป็นอย่างนี้(๑๗)

SAMPLE

ตัณหาว่า เราจักเป็นอย่างนั้น (๑๘) ตัณหาว่า เราจักเป็นโดยประการอื่น ชื่อว่าตัณหาวิจริต ๑๘ ประการ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๙/๓๑๒)

ตัณหาสังขยวิมุตติ : เทศนาเป็นเหตุหลุดพ้นเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา (ม.มู.อ. ๒/๔๑๔/๒๑๙), ตัณหาสังขยวิมุตติ, ในมหาตัณหาสังขยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุนั้นเห็นรูปทางตาแล้วไม่กำหนัดในรูปที่น่ารัก ไม่ขัดเคืองในรูปที่น่าชัง ย่อมเป็นผู้มีสติในกายตั้งมั่น รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่ยินดีในธรรมารมณ์ที่น่ารัก ไม่ขัดเคืองในธรรมารมณ์ที่น่าชัง เป็นผู้มีสติในกายตั้งมั่น เธอทั้งหลายจงทรงจำตัณหาสังขยวิมุตติ โดยย่อของเรานี้ เธอทั้งหลายจงทรงจำสาติภิกษุบุตรชาวประมงว่า เป็นผู้ติดอยู่ในข่ายคือตัณหาและกองแห่งตัณหาใหญ่ ม.มู. (ไทย)๑๒/๔๑๔/๔๕๑)

ตัณหาสังขยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสิ้นไปแห่งตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทรงปรารภการพิจารณาความสิ้นตัณหาของท่านพระอัญญาโกณฑัญญเถระแล้ว ทรงเปล่งอุทานแสดงว่าพระอริยบุคคลผู้ปราศจากกิเลสมีอวิชชา เป็นต้น ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ ยกย่องของเทวดาและพรหม (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๖/๓๑๕)

ตัณหาสังโยชนสูตร :พระสูตรว่าด้วยสังโยชน์คือตัณหาพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตัณหาเป็นเหตุให้สัตว์ท่องเที่ยวไปตลอดกัป (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๕/๓๕๙)

ตัณหาสูตร® :พระสูตรว่าด้วยตัณหา, พระสูตรว่าด้วยตัณหาและมานะ ในพระไตรปิฎก มีชื่อตัณหาสูตร ๙ สูตร แต่มีเนื้อหาต่างกัน คือในสังยุตตนิกาย ๕ สูตร อังคุตตรนิกาย ๓ สูตร และอิติวุตตกะ ๑ สูตร คือ

1.ตัณหาสูตร พระสูตรว่าด้วยตัณหา สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า โลกถูกอะไรนำไป ถูกอะไรผลักไส อะไรเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกถูกตัณหานำไป ถูกตัณหาผลักไส ตัณหาเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๓/๗๔)

2.ตัณหาสูตร พระสูตรว่าด้วยตัณหา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า ตัณหา ๖ มีรูปตัณหาเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๕/๒๙๕)

3.ตัณหาสูตร พระสูตรว่าด้วยตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ตัณหามี ๓ ประการ คือ (๑) กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม (๒) ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ (๓) วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละตัณหาเหล่านั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๑๙/๓๓๒)

SAMPLE

4.ตัณหาสูตร พระสูตรว่าด้วยตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในรูปตัณหา นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๙/๓๓๙)

5.ตัณหาสูตร พระสูตรว่าด้วยตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตัณหา (ความทะยานอยาก) ๓ ประการนี้ คือ (๑) กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) (๒) ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ) (๓) วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๐/๙๘)

6.ตัณหาสูตร พระสูตรว่าด้วยตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตัณหาวิจริต ๑๐๘ แบ่งเป็น ๒ จำพวก คือ

๑.ตัณหาวิจริตที่อาศัยขันธปัญจก (หมายถึงหมวดขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้น) ภายใน ๑๘ คือ เมื่อมีตัณหาว่า (๑) เราเป็น (๒) เราเป็นอย่างนี้ จึงมี (๓) เราเป็นอย่างนั้น จึงมี (๔) เราเป็นโดยประการอื่น จึงมี (๕) เราเป็นผู้เที่ยง จึงมี (๖) เราเป็นผู้ไม่เที่ยง จึงมี (๗) เราพึงเป็น จึงมี (๘) เราพึงเป็นอย่างนี้ จึงมี (๙) เราพึงเป็นอย่างนั้น จึงมี (๑๐) เราพึงเป็นโดยประการอื่น จึงมี (๑๑) เราพึงเป็นบ้าง จึงมี (๑๒) เราพึงเป็นอย่างนี้บ้าง จึงมี (๑๓) เราพึงเป็นอย่างนั้นบ้าง จึงมี (๑๔) เราพึงเป็นโดยประการอื่นบ้าง จึงมี (๑๕) เราจักเป็นจึงมี (๑๖) เราจักเป็นอย่างนี้ จึงมี (๑๗) เราจักเป็นอย่างนั้น จึงมี (๑๘) เราจักเป็นโดยประการอื่น จึงมี

๒.ตัณหาวิจริตที่อาศัยขันธปัญจกภายนอก ๑๘ คือ เมื่อมีตัณหาว่า (๑) เราเป็นด้วยขันธปัญจกนี้ (๒) เราเป็นอย่างนี้ด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๓) เราเป็นอย่างนั้นด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๔) เราเป็นโดยประการอื่นด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๕) เราเป็นผู้เที่ยงด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๖) เราเป็นผู้ไม่เที่ยงด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๗) เราพึงเป็นด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๘) เราพึงเป็นอย่างนี้ด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๙) เราพึงเป็นอย่างนั้นด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๑๐) เราพึงเป็นโดยประการอื่นด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๑๑) เราพึงเป็นด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๑๒) เราพึงเป็นอย่างนี้ด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๑๓) เราพึงเป็นอย่างนั้นด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๑๔) เราพึงเป็นโดยประการอื่นด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๑๕) เราจักเป็นด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๑๖) เราจักเป็นอย่างนี้ด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๑๗) เราจักเป็นอย่างนั้นด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี (๑๘) เราจักเป็นโดยประการอื่นด้วยขันธปัญจกนี้ จึงมี เพราะฉะนั้น จึงรวมเป็นตัณหาวิจริต ๓๖ ประการ คูณด้วยกาล ๓ คือ อดีตกาล อนาคตกาล และปัจจุบันกาล รวมเป็น ๑๐๘ ทรงแสดงว่า ตัณหา ๑๐๘ นี้ทำให้บุคคลไม่สามารถข้ามอบาย ทุคติ วินิบาต และสังสารวัฏ(อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๙/๓๑๑)

SAMPLE

7.ตัณหาสูตร พระสูตรว่าด้วยตัณหาและมานะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุควรละตัณหา ๓ คือ (๑) กามตัณหา ความทะยานอยากในกามธาตุ (๒) รูปตัณหาความทะยานอยากในรูปธาตุ (๓) อรูปตัณหา ความทะยานอยากในอรูปธาตุ แล้วตรัสว่า ควรละมานะ ๓ คือ (๑) มานะ ความถือตัวว่าเสมอเขา (๒) โอมานะ ความถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (๓) อติมานะ ความถือตัวว่าดีกว่าเขา เมื่อภิกษุละภพ ๓ และมานะ ๓ ได้ ชื่อว่า ตัดตัณหาได้ ถอนสังโยชน์ได้ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้โดยชอบ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๖/๖๒๗)

8.ตัณหาสูตร พระสูตรว่าด้วยตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เงื่อนต้นแห่งภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ)ย่อมไม่ปรากฏ ภวตัณหาไม่ได้มีในกาลก่อนแต่นี้ ภายหลังจึงมี เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวคำนี้อย่างนี้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ภวตัณหาที่มีข้อนี้เป็นปัจจัยจึงปรากฏ แล้วตรัสว่า ภวตัณหามีอวิชชาเป็นอาหาร อวิชชามีนิวรณ์ ๕ เป็นอาหาร นิวรณ์ ๕ มีทุจริต ๓ เป็นอาหาร ทุจริต ๓ มีความไม่สำรวมอินทรีย์เป็นอาหาร ความไม่สำรวมอินทรีย์มีความไม่มีสติสัมปชัญญะเป็นอาหาร ความไม่มีสติสัมปชัญญะมีการมนสิการโดยไม่แยบคายเป็นอาหาร การมนสิการโดยไม่แยบคายมีความไม่มีศรัทธาเป็นอาหาร ความไม่มีศรัทธามีการไม่ฟังสัทธรรมเป็นอาหาร การไม่ฟังสัทธรรม มีการไม่คบสัตบุรุษเป็นอาหาร

จากนั้น ตรัสว่า การไม่คบสัตบุรุษที่บริบูรณ์ทำให้การไม่ฟังสัทธรรมบริบูรณ์ การไม่ฟังสัทธรรมบริบูรณ์ทำให้ความไม่มีศรัทธาบริบูรณ์ ความไม่มีศรัทธาบริบูรณ์ทำให้การมนสิการโดยไม่แยบคายบริบูรณ์ การมนสิการโดยไม่แยบคายบริบูรณ์ทำให้ความไม่มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ ความไม่มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ทำให้ความไม่สำรวมอินทรีย์บริบูรณ์ ความไม่สำรวมอินทรีย์บริบูรณ์ทำให้ทุจริต ๓ บริบูรณ์ ทุจริต ๓ บริบูรณ์ทำให้นิวรณ์ ๕ บริบูรณ์ นิวรณ์ ๕ บริบูรณ์ทำให้อวิชชาบริบูรณ์ อวิชชาบริบูรณ์ทำให้ภวตัณหาบริบูรณ์ ภวตัณหานี้มีอาหารอย่างนี้ และบริบูรณ์อย่างนี้ เปรียบเหมือนเมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกลงบนยอดเขา เมื่อฝนตกลงหนัก ๆ น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่มทำให้ซอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มเปี่ยม ซอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มเปี่ยมแล้วทำให้หนองเต็ม หนองเต็มแล้วทำให้บึงเต็ม บึงเต็มแล้วทำให้แม่น้ำน้อยเต็ม แม่น้ำน้อยเต็มแล้วทำให้แม่น้ำใหญ่เต็ม แม่น้ำใหญ่เต็มแล้วทำให้มหาสมุทรสาครเต็ม มหาสมุทรสาครนี้มีอาหารอย่างนี้ และเต็มเปี่ยมอย่างนี้ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๒/๑๓๗)

9.ตัณหาสูตร พระสูตรว่าด้วยตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่ละตัณหา ๓ ประการ ได้แก่ (๑) กามตัณหา คือ ความยินดีในกามคุณ ๕ (๒) ภวตัณหา คือ

SAMPLE

ภวทิฏฐิ (๓) วิภวตัณหา คืออุจเฉททิฏฐิ ชื่อว่า ผู้ถึงฝั่งคือนิพพาน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๘/๔๑๒)

ตัณหาสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยตัณหา

ตัณหาสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยตัณหา

ตัณหาสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยตัณหา

ตัณหาสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยตัณหา

ตัณหาสูตร[๖] : พระสูตรว่าด้วยตัณหา

ตัณหาสูตร[๗] : พระสูตรว่าด้วยตัณหาและมานะ

ตัณหาสูตร[๘] : พระสูตรว่าด้วยตัณหา

ตัณหาสูตร[๙] : พระสูตรว่าด้วยตัณหา

ตัณหาโสตะ : กระแสคือตัณหา, ความทะยานอยากทางหู, ตัณหาโสตะ, ในอนุโลมจักขายตนมูลกนัย ถามว่าโสตะเป็นโสตายตนะใช่ไหม ตอบว่า ทิพพโสตะ ตัณหาโสตะ เป็นโสตะ แต่ไม่เป็นโสตายตนะ โสตายตนะ เป็นโสตะก็ใช่ เป็นโสตายตนะก็ใช่ ถามว่า โสตายตนะเป็นโสตะใช่ไหม ตอบว่า ใช่ ถามว่า ฆานะ เป็นฆานายตนะ ใช่ไหม ตอบว่า ใช่ ถามว่า ฆานายตนะเป็นฆานะใช่ไหม ตอบว่า ใช่ ถามว่า ชิวหา เป็นชิวหายตนะใช่ไหม ตอบว่า ใช่ ถามว่า ชิวหายตนะ เป็นชิวหาใช่ไหม ตอบว่า ใช่ อภิ.ก. (ไทย) ๓๘/๑๐/๑๒๒)

ตัณหาเหตุให้หวั่นไหว : ความทะยานอยากเป็นธรรมชาติซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ เป็นเหตุให้หวั่นไหว, ตัณหาเหตุให้หวั่นไหว, ในปุณณกมาณวปัญหานิทเทส ปุณณกมาณพทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ผู้ไม่มีตัณหาเหตุให้หวั่นไหว ผู้มีปกติเห็นมูล ฤๅษี มนุชะ กษัตริย์ และพราหมณ์จำนวนมากในโลกอาศัยอะไร จึงพากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย พระพุทธองค์ตรัสตอบว่าตัณหาเหตุให้หวั่นไหว พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงละได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่าไม่มีตัณหาเหตุให้หวั่นไหว เพราะพระองค์ทรงละตัณหาเหตุให้หวั่นไหวได้แล้วจึงชื่อว่าผู้ไม่มีตัณหาเหตุให้หวั่นไหว พระผู้มีพระภาคไม่ทรงหวั่นไหว คือ ไม่ทรงสะเทือน เพราะสรรเสริญ เพราะนินทา เพราะสุข เพราะทุกข์ คือ พระองค์ผู้ไม่มีตัณหาเหตุให้หวั่นไหว (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๒/๘๓)

ตัณหาอันเป็นเครื่องเกาะเกี่ยว : ความทะยานอยากอันมีธรรมชาติเหมือนข่ายเป็นเครื่องดักสัตว์ มีธรรมชาติไหลนอง แผ่กว้าง เป็นเครื่องเกาะเกี่ยวของสัตว์, ตัณหาอันเป็นเครื่องเกาะเกี่ยว, ในโอฆตรณสูตร เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์เมื่อไม่พักไม่เพียร

SAMPLE

ทรงข้ามโอฆะอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่อใดเรานั้นยังพักอยู่ เมื่อนั้นเรายังจมอยู่ เมื่อใดเรายังเพียรอยู่เมื่อนั้นเรายังลอยอยู่แน่นอน เราไม่พักไม่เพียรจึงข้ามโอฆะได้ เทวดากราบทูลว่า นานจริง ข้าพเจ้าจึงได้พบพราหมณ์ผู้ดับกิเลสได้สิ้นแล้วผู้ไม่พักไม่เพียรอยู่ ข้ามตัณหาอันเป็นเครื่องเกาะเกี่ยวในโลกได้สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑/๒)

ตัณหุปปาทสูตร๑ :พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดแห่งตัณหา พระสูตรว่าด้วยที่เกิดตัณหา ในพระไตรปิฎก มีชื่อตัณหุปปาทสูตร ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันบ้าง คือ

1.ตัณหุปปาทสูตร พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดแห่งตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหตุเกิดแห่งตัณหาสำหรับภิกษุมี ๔ คือ (๑) เพราะจีวร (๒) เพราะบิณฑบาต (๓) เพราะเสนาสนะ (๔) เพราะปัจจัยที่ดีและดีกว่า(หมายถึงเนยใสและเนยข้น เป็นต้น) เป็นเหตุ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙/๑๕)

2.ตัณหุปปาทสูตร พระสูตรว่าด้วยที่เกิดตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตัณหาทั้งหลายเมื่อจะเกิดขึ้นแก่ภิกษุ ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุคือปัจจัย ๔ อย่าง คือ (๑) จีวร (๒) บิณฑบาต (๓) เสนาสนะ (๔) สมบัติและวิบัติ ดังนั้น ภิกษุจึงควรมีสติสัมปชัญญะในการเสพปัจจัย ๔ อย่างนี้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๕/๔๘๔)

ตัณหุปปาทสูตร๒ :พระสูตรว่าด้วยที่เกิดตัณหา

ตัณหุปาทาน:ความยึดมั่นด้วยตัณหา, ตัณหุปาทาน, ในจตุกกนิทเทสมีอธิบายว่า ถามว่าตัณหุปาทานเป็นอย่างไร ตอบว่า ตัณหาเมื่อเกิดแก่ภิกษุย่อมเกิดเพราะจีวรเป็นเหตุ เพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ เพราะเสนาสนะเป็นเหตุ หรือเพราะคิลานปัจจัยอันมีน้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยเป็นต้นที่ประณีตและประณีตยิ่งเป็นเหตุ เหล่านี้เรียกว่าตัณหุปาทาน (อภิ.วิ. (ไทย)๓๕/๙๓๙/๕๘๙)

ตัดช่องย่องเบา :ลักลอบเข้าไปในบ้านเรือนของผู้อื่นเพื่อขโมยของ, ตัดช่องย่องเบา,ในอปัณณกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายมีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้มีวาทะอย่างนี้ว่าเมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเองใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ตัดช่องย่องเบา ปล้นเรือนหลังเดียว ดักจี้ในทางเปลี่ยวเป็นชู้ พูดเท็จ ผู้ทำ(เช่นนั้น)ก็ไม่จัดว่าทำบาป (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๗/๑๐๐)

ตัดรอน : ตัดไมตรี, ตัดสัมพันธ์, ตัดขาด, ตัดรอน, ในมัลลิกาเทวีสูตร พระผู้มีพระภาคสนทนาธรรมกับพระนางมัลลิกาเทวีว่า มาตุคามบางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่โกรธ ไม่มากไปด้วยความคับแค้นใจ ถูกว่ากล่าวแม้มากไม่ขัดเคืองใจ ไม่ฉุนเฉียว แต่เธอไม่ให้ทานคือ

SAMPLE

ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ และมีใจริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ และการบูชาของผู้อื่น กีดกัน ตัดรอนผูกความริษยา ถ้าเธอจุติจากอัตภาพนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ กลับมาเกิดในชาติใด ๆ เป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก แต่เป็นคนยากจน ขัดสนทรัพย์ ขัดสนโภคะ ต่ำศักดิ์ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๑๙๗/๓๐๑)

ตัดรากถอนโคน :ทำลายให้ถึงต้นตอ, ทำลายให้สิ้นเสี้ยนหนาม, ตัดรากถอนโคน, ในทสุตตรสูตร ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ชัดว่า ราคะเราละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ รู้ชัดว่า โทสะเราละได้เด็ดขาด รู้ชัดว่า โมหะเราละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดีเป็นอย่างนี้ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๔)

ตัดสินคดีโดยผลีผลาม :ดำรงอยู่ในอคติ ๔ มีฉันทาคติเป็นต้นแล้วตัดสินคดีโดยมุสาวาท เช่น ทำผู้ไม่ใช่เจ้าของทรัพย์ให้เป็นเจ้าของทรัพย์ หรือทำผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ไม่ให้เป็นเจ้าของทรัพย์ (ขุ.ธ.อ.๗/๓๙), การตัดสินคดีโดยไม่มีการพิจารณาให้รอบคอบ,ตัดสินคดีโดยผลีผลาม, ภิกษุทั้งหลายเห็นมหาอำมาตย์ผู้พิพากษารับสินบนแล้วตัดสินคดีจึงกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระองค์ตรัสจึงตรัสว่า ผู้ที่ตัดสินคดีโดยผลีผลามไม่ชื่อว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ส่วนผู้ใดเป็นบัณฑิต วินิจฉัยคดี เหตุแห่งคดีทั้งที่เป็นจริงและไม่เป็นจริงทั้งสอง พิพากษาผู้อื่นโดยไม่ผลีผลาม โดยเที่ยงธรรมโดยสม่ำเสมอ ผู้มีปัญญา มีธรรมคุ้มครอง เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม(ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๖/๑๑๒)

ตัตตลา, ยักษ์ : ยักษ์ชื่อว่าตัตตลา, ตัตตลายักษ์, ในอาฏานาฏิยสูตร ท้าวกุเวรมหาราชมีราชธานีชื่อวิสาณา มหาชนจึงเรียกท้าวกุเวรมหาราชว่า ท้าวเวสวัณ ยักษ์ชื่อว่าตโตลา ชื่อว่าตัตตลา ชื่อว่าตโตตลา ชื่อว่าโอชสี ชื่อว่าเตชสี ชื่อว่าตโตชสี ชื่อว่าสุระ ชื่อว่าราชา ชื่อว่าสูโรราชา ชื่อว่าอริฏฐะ ชื่อว่าเนมิชื่อว่าอริฏฐเนมิ ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗) คือ ยักษ์ผู้ครองเมืองแต่ละตนแยกกันทำหน้าที่ดูแล รักษาผลประโยชน์ของเมืองนั้นและแจ้งข่าวแก่ยักษ์ผู้เฝ้าประตูในทิศต่าง ๆ ๑๒ ทิศ ของวิสาณาราชธานีเพื่อให้นำไปถวายแก่ท้าวเวสวัณ (ที.ปา.อ. ๒๘๑/๑๕๙)

ตันที : ความโงกง่วง, ความเกียจคร้านโดยกำเนิด (อภิ.วิ.อ. ๘๕๗/๕๑๗, ตันที, ในเอกกนิทเทสมีอธิบายว่า ตันที เป็นอย่างไร คือ ความง่วงซึม กิริยาที่ง่วงซึม ภาวะที่ง่วงซึม

SAMPLE

ความเกียจคร้าน กิริยาที่เกียจคร้าน ภาวะที่เกียจคร้าน เรียกว่า ตันที (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๕๗/๕๕๒)

ตับ : อวัยวะประเภทต่อมของระบบทางเดินอาหารของคนและสัตว์ อยู่ในช่องท้อง ทำหน้าที่ทำลายพิษ สร้างน้ำดีและโปรตีนบางชนิดเป็นต้น, ตับ, ในสัมปสาทนียสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระสารีบุตรว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ย่อมพิจารณากายนี้ ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไปตั้งแต่ปลายผมลงมามีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า ในกายนี้มีผมขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืดเป็นต้น นี้เป็นทัสสนสมาบัติประการที่ ๑ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙)

ตัมพทาฐิกโจรฆาตกวัตถุ :เรื่องเพชฌฆาตโจรเคราแดง พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ คำพูดที่มีประโยชน์คำเดียวที่คนฟังแล้วสงบระงับได้ ย่อมดีกว่าคำพูดที่ไร้ประโยชน์ตั้ง ๑,๐๐๐ คำ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๐/๖๑)

ตัมพปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระตัมพปุปผิยเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเคยนำดอกไม้ไปบูชาต้นโพธิ์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๓๑๘)

ตัวเขียว : เขียวเพราะการลูบไล้ (องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๙๕/๗๗), ตัวเขียว, ในปิงคิยานีสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่กูฏาคารศาลา กรุงเวสาลี เจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ คน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เจ้าลิจฉวีบางพวกมีตัวเขียว มีฉวีวรรณเขียว มีผ้าเขียว มีเครื่องประดับเขียว หมายถึงประดับด้วยแก้วสีเขียวและดอกไม้สีเขียว แม้เครื่องประดับช้าง เครื่องประดับม้า เครื่องประดับรถ ผ้าม่าน เพดาน และเกราะของเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นเป็นสีเขียวทั้งหมด(องฺ.ปญฺจก.อ.๓/๑๙๕/๗๗) พระผู้มีพระภาคทรงรุ่งเรืองกว่าเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น โดยพระฉวีวรรณและพระยศ (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๕/๓๓๓)

ตัวแทน : บุคคลผู้มีอำนาจทำการแทนบุคคลอื่น, ตัวแทน, ในพรหมชาลสูตร ปุถุชนเมื่อกล่าวยกย่องตถาคตกล่าวว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสารเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญ บางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสารอย่างนี้คือรับเป็นสื่อให้พระราชา ราชมหา

SAMPLE

อำมาตย์ กษัตริย์ พราหมณ์คหบดีและกุมารว่า ท่านจงไปที่นี้หรือที่โน้น จงนำเอาสิ่งนี้ไป จงเอาสิ่งนี้มาจากที่โน้น (ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙/๘)

ตัวบท : การศึกษาตามขนบภาษาศาสตร์และ สัญวิทยาโดยดูที่หน่วยพื้นฐานและองค์ประกอบทางภาษาทั้งวัจนภาษาและอวัจนภาษา, ตัวบท, ในสังคารวสูตร นางพราหมณีชื่อว่าธนัญชานี อาศัยอยู่ในบ้านชื่อว่าปัจจลกัปปะ เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ หากนางพลั้งพลาดแล้วจะเปล่งอุทานขึ้นว่า ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น มาณพชื่อว่าสังคารวะอาศัยอยู่ในบ้านปัจจลกัปปะ จบไตรเพทพร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ พร้อมอักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ เมื่อนางธนัญชานีพราหมณีกล่าววาจาอย่างนี้ เขาได้ฟังแล้วจึงกล่าวกับนางธนัญชานีพราหมณีว่า ไม่เป็นมงคลเลย นางธนัญชานีพราหมณีเป็นคนฉิบหาย เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงไตรเพทมีอยู่ นางกลับไปกล่าวสรรเสริญคุณของสมณะหัวโล้น(ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๗๓/๕๙๘)

ตัวปลวก : สัตว์กินไม้ชนิดหนึ่ง ตัวคล้ายมด เป็นสัตว์อยู่รวมกันเป็นหมู่พวกโดยมากทำรังอยู่ตามพื้นดิน,ตัวปลวก, ในสิงคาลกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับสิงคาลมาณพว่า บุคคลที่เป็นมิตรมีใจดี ๔ จำพวก คือ (๑) มิตรมีอุปการะ (๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (๓) มิตรแนะนำประโยชน์ (๔) มิตรมีความรักใคร่ บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้วพึงเข้าไปคบหาโดยความจริงใจเหมือนมารดาคบหาบุตรผู้เกิดแต่อก โภคทรัพย์ของเขาย่อมเพิ่มพูนขึ้นดุจจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้นฉะนั้น (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑)

ตัวผึ้ง : แมลงชนิดหนึ่ง ตัวขนาดแมลงวันหัวเขียวสีเหลืองๆ มีเหล็กในที่ก้น ต่อยปวด กินเกสร ดอกไม้ มีหลายชนิด เช่น ผึ้งหลวง ผึ้งโพรงเป็นต้น,ตัวผึ้ง, ในสิงคาลกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับสิงคาลมาณพว่า บุคคลที่เป็นมิตรมีใจดี ๔ จำพวก คือ (๑) มิตรมีอุปการะ (๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ (๓) มิตรแนะนำประโยชน์ (๔) มิตรมีความรักใคร่ บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้วพึงเข้าไปคบหาโดยความจริงใจเหมือนมารดาคบหาบุตรผู้เกิดแต่อก บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ เมื่อบุคคลสะสมโภคทรัพย์อยู่ดังตัวผึ้งสร้างรังฉะนั้น (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑)

ตัสสปาปิยสิกา:วิธีตัดสินโดยปรับโทษแก่ผู้ทำความผิด,ตัสสปาปิยสิกา,ในกติปุจฉาวารในหัวข้อเหล่านั้น สมถะ ๗ เป็นอย่างไร คือ (๑) สัมมุขาวินัย (๒)สติวินัย (๓)อมูฬหวินัย (๔) ปฏิญญาตกรณะ (๕) เยภุยยสิกา (๖) ตัสสปาปิยสิกา(๗) ติณวัตถารกะนี้คือสมถะ ๗ อย่าง (วิ.ป. (ไทย)๘/๒๗๕/๓๗๐)

SAMPLE

ตัสสปาปิยสิกากรรม : กรรมที่สงฆ์พึงทำแก่บุคคลผู้เลวทราม โดยความเป็นคนบาปหนา, ตัสสปาปิยสิกากรรม, ในกรรมวรรค ถามว่า กรรมย่อมชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุอย่างไร ตอบว่า กรรมย่อมชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุอย่างนี้ คือกรรมที่ควรทำพร้อมหน้าแต่สงฆ์ทำลับหลัง กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ สงฆ์ให้อมูฬหวินัยแก่ภิกษุผู้ควรสติวินัยกรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ สงฆ์ทำตัสสปาปิยสิกากรรมแก่ภิกษุผู้ควรอมูฬหวินัยกรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ สงฆ์ทำตัชชนียกรรมแก่ภิกษุผู้ควรตัสสปาปิยสิกากรรม กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ (วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๘๓/๗๐๒)

ตา : ส่วนหนึ่งของร่างกายคนและสัตว์ ทำหน้าที่เป็นเครื่องดูรูป ทำให้มองเห็นสิ่งต่างๆ ได้, ตา, ในสัมปสาทนียสูตร เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องการบัญญัติอายตนะนับว่ายอดเยี่ยม อายตนะภายในและอายตนะภายนอก มีอย่างละ ๖ ประการ คือ (๑) ตากับรูป (๒) หูกับเสียง (๓) จมูกกับกลิ่น (๔) ลิ้นกับรส (๕) กายกับโผฏฐัพพะ (๖) ใจกับธรรมารมณ์ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องการบัญญัติอายตนะ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๖/๑๐๖)

ตาข่าย : เครื่องดักสัตว์มีนกหรือกระต่ายเป็นต้น ถักเป็นตาร่างแห เรียกลวดหรือด้ายที่ถักเป็นตา ๆ อย่างข่ายว่า ลวดตาข่าย, ตาข่าย, ในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เปรียบเหมือนชาวประมง ผู้ชำนาญใช้แหตาถี่ทอดลงหนองน้ำเล็ก ๆ เขาคิดว่า บรรดาสัตว์ตัวใหญ่ในหนองน้ำแห่งนี้ทั้งหมดถูกแหครอบเอาไว้ อยู่ในแหนี้ เมื่อผุดขึ้นผุดอยู่ในแหนี้ ติดอยู่ในแหนี้ ถูกครอบเอาไว้ เมื่อผุดขึ้นผุดอยู่ในแหนี้ ฉันใด สมณะหรือพราหมณ์พวกที่กำหนดขันธ์ส่วนอดีต พวกที่กำหนดขันธ์ส่วนอนาคต และพวกที่กำหนดขันธ์ทั้งส่วนอดีตและอนาคต ล้วนมีความเห็นคล้อยตามขันธ์ทั้งส่วนอดีตและอนาคต ปรารภขันธ์ทั้งส่วนอดีตและอนาคต ประกาศวาทะแสดงทิฏฐิต่าง ๆ ทั้งหมดถูกทิฏฐิ ๖๒ นี้ ซึ่งเป็นดุจตาข่ายปกคลุมเอาไว้ ตกอยู่ในตาข่ายนี้ เมื่อโผล่ขึ้นโผล่อยู่ในตาข่ายนี้ ติดอยู่ในตาข่ายนี้ถูกปกคลุมเอาไว้ เมื่อโผล่ขึ้นโผล่อยู่ในตาข่ายนี้ฉันนั้น (ที.สี. (ไทย) ๙/๑๔๖/๔๖)

ตาข่ายทอง : ตาข่ายที่ทำด้วยทอง, ตาข่ายที่สำเร็จด้วยทอง, ตาข่ายทอง, ในมหาสุทัสสนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงมีเมืองขึ้น ๘๔,๐๐๐ เมือง มีกรุงกุสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง ทรงมีปราสาท ๘๔,๐๐๐ องค์ ทรงมีช้าง ๘๔,๐๐๐ ช้าง มีเครื่องประดับทองมีธงทอง คลุมด้วยตาข่ายทอง มีพญาช้างตระกูลอุโบสถ มีเครื่องประดับทอง มีธงทอง คลุมด้วยตาข่ายทอง มีพญาม้าวลาหกเป็นม้าทรง ทรงมีราชรถ ๘๔,๐๐๐ คัน หุ้มด้วยหนังราชสีห์ มี

SAMPLE

เครื่องประดับทอง มีธงทอง คลุมด้วยตาข่ายทอง มีเวชยันต์ราชรถเป็นรถพระที่นั่ง (ที.ม. (ไทย)๑๐/๒๖๓/๑๙๕)

ต่างประเทศ : ประเทศอื่น, ถิ่นฐานดินแดนอื่น, ต่างประเทศ, ในเสริสสกวิมาน เทพบุตรถามว่า เพราะโภคทรัพย์เป็นเหตุ พวกท่านจึงพากันไปยังทิศต่าง ๆ คือฝั่งสมุทร ทะเลทราย และทางภูเขาที่ไปได้ยาก พวกท่านได้ไปยังแคว้นของพระราชาอื่น ๆ พบเห็นผู้คนชาวต่างประเทศ พวกเราขอฟังสิ่งอัศจรรย์ที่พวกท่านได้ยินหรือได้เห็นมา พวกพ่อค้าตอบว่า สมบัติของมนุษย์ที่ผ่านมาทั้งหมด ซึ่งอัศจรรย์กว่าวิมานของท่านนี้พวกข้าพเจ้าไม่เคยได้ยินหรือได้เห็นมาก่อน วิมานของท่านซึ่งมีรัศมีงามพวกข้าพเจ้าแลดูแล้วไม่อิ่มเลย (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๒๓๙/๑๕๖)

ต่างหู : เครื่องประดับหูมีหลายแบบทำจากวัสดุต่างๆ กันเช่น เงิน ทอง พลาสติก,ต่างหู, ในโฆฏมุขสูตร พระอุเทนกล่าวกับโฆฏมุขพราหมณ์ว่า บริษัทมี ๒ จำพวก คือ บริษัทบางพวกในโลกนี้ ๑. มีความกำหนัดยินดีเมื่อมีต่างหูแก้วมณีจึงแสวงหา บุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย นา สวน ทองและเงิน ๒. ไม่มีความกำหนัดยินดีเมื่อมีต่างหูแก้วมณีละทิ้ง บุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย นา สวน ทองและเงิน แล้วออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๑๔/๕๑๘)

ตาชั่ง : เครื่องชั่งสำหรับชั่งสิ่งของต่าง ๆ มีหลายชนิด เช่น ตราชู ชั่งจีน ชั่งสปริง,ตาชั่ง ในปายาสิสูตร พระเจ้าปายาสิตรัสกับพระกุมารกัสสปะว่า พวกราชบุรุษของโยมจับโจรผู้ก่อกรรมชั่วมาแสดงแก่โยมว่า นี้เป็นโจรผู้ก่อกรรมชั่วต่อพระองค์ พระองค์โปรดลงพระอาชญาแก่โจรนี้ โยมสั่งพวกราชบุรุษว่า พวกท่านจงเอาตาชั่งมาชั่งบุรุษนี้ทั้งเป็นแล้วใช้เชือกมัดให้ขาดใจตาย พวกราชบุรุษรับคำของโยมแล้วจึงเอาตาชั่งไปชั่งบุรุษนั้นทั้งเป็นแล้วใช้เชือกมัดให้ขาดใจตาย เมื่อบุรุษนั้นยังมีชีวิตอยู่ ร่างกายนี้มีน้ำหนักเบาอ่อนนุ่ม และปรับตัวได้ง่ายกว่า แต่เมื่อบุรุษนั้นสิ้นชีวิตแล้วร่างกายมีน้ำหนักมากแข็งกระด้าง และปรับตัวได้ยากกว่า ท่านกุมารกัสสปะ นี้เป็นเหตุที่ทำให้โยมเข้าใจว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มีผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๒๓/๓๕๖)

ตาทิพย์ : ทิพพจักษุ, ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ , ตาทิพย์, ในสามัญญผลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระเจ้าอชาตศัตรูว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งานตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูงงามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๖/๘๓)

SAMPLE

ตาเนื้อ : มังสจักษุ, ดวงตาธรรมดา, ตาเนื้อ, ในปายาสิสูตร พระเจ้าปายาสิตรัสกับพระกุมารกัสสปะว่า พระองค์ก็เช่นเดียวกับคนที่ตาบอดแต่กำเนิดนั่นแหละที่ตรัสกับอาตมภาพว่า ใครบอกท่านกุมารกัสสปะว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์มี หรือว่าพวกเทพชั้นดาวดึงส์มีอายุยืนเท่านี้ พวกเราไม่เชื่อท่านกัสสปะว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์มี หรือว่าพวกเทพชั้นดาวดึงส์มีอายุยืนเท่านี้ คนจะเห็นโลกอื่นได้ด้วยตาเนื้อดังที่พระองค์ทรงเข้าพระทัยไม่ได้สมณพราหมณ์ผู้อยู่ในเสนาสนะอันสงัดในป่าใหญ่ ทำตาทิพย์ให้บริสุทธิ์ย่อมเห็นโลกนี้โลกอื่น ตลอดถึงเหล่าโอปปาติกสัตว์ได้ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เกินกว่าตาของมนุษย์ คนไม่อาจจะเห็นโลกอื่นได้ด้วยตาเนื้อดังที่พระองค์ทรงเข้าพระทัยว่า โลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๑๘/๓๕๒)

ตาบอด : ตามืด,ตามองไม่เห็น,ตาบอด, ในปฐมนานาติตถิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว ในกรุงสาวัตถี มีพระราชาพระองค์หนึ่งรับสั่งเรียกบุรุษคนหนึ่งมาตรัสว่าเจ้าจงไป จงบอกให้คนตาบอดทั้งหมดในกรุงสาวัตถีมาประชุมร่วมกัน บุรุษนั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วพาคนตาบอดทั้งหมดกราบทูลพระราชาว่าคนตาบอดทั้งหลายมาประชุมกันแล้ว พระราชาตรัสว่า เจ้าจงแสดงช้างแก่คนตาบอดทั้งหลาย บุรุษนั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงแสดงช้างแก่คนตาบอดทั้งหลาย คือ แสดงหัวช้างแก่คนตาบอดพวกหนึ่งบอกว่า ท่านทั้งหลายช้างเป็นอย่างนี้เป็นต้น (ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๔/๒๙๑)

ตาปนนรก : นรกที่ทำให้ร้อน คือ พวกสัตว์นรกในนรกนี้จะถูกแทงด้วยหลาวเหล็กเท่าลำตาลลุกเป็นไฟ, นรกชื่อว่าตาปนะ,ตาปนนรก,ในสังกิจจชาดกฤๅษีโพธิสัตว์กราบทูลพระเจ้าพรหมทัตว่าธรรมชื่อว่าเป็นทางที่ปลอดภัยส่วนอธรรมชื่อว่าเป็นทางที่ไม่ปลอดภัย เพราะว่าอธรรมนำสัตว์ไปสู่นรกส่วนธรรมยังสัตว์ให้ถึงสุคติคนผู้ประพฤติล่วงธรรมทั้งหลาย มีชีวิตไม่ราบรื่น ตายไปแล้วจะไปสู่คติใดในนรก ขอพระองค์ทรงสดับการกล่าวถึงนรกเหล่านั้น คือ (๑) สัญชีวนรก (๒)กาฬสุตตนรก (๓) สังฆาฏนรก (๔) ชาลโรวนรก (๕) ธูมโรรุวนรก (๖) ตาปนนรก(๗) ปตาปนนรก (๗) อเวจีมหานรก นรก ๘ ขุมเหล่านี้บัณฑิตกล่าวว่า ก้าวพ้นได้โดยยากเกลื่อนกล่นไปด้วยเหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้า (ขุ.ชา. (ไทย)๒๘/๘๓/๔๗)

ตาปสินี, นักบวชหญิง : ดาบสที่เป็นผู้หญิง, นักบวชหญิง, ตาปสินี, ในอนนุโสจิยชาดก พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่มหาชนว่า ตาปสินีผู้เจริญไปอยู่ในหมู่ชนเป็นจำนวนมากที่ตายแล้วนางผู้อยู่ร่วมกับพวกคนตายเหล่านั้นจะมีประโยชน์อะไรแก่เรา ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่เศร้าโศกถึงนางสัมมิลลหาสินีตาปสินีผู้เป็นที่รัก ถ้าบุคคลจะพึงเศร้าโศกถึงความตาย

SAMPLE

ที่ไม่มีแก่สัตว์ผู้เศร้าโศกควรเศร้าโศกถึงตนผู้ตกอยู่ในอำนาจของมัจจุทุกเมื่อ (ขุ.ชา. (ไทย)๒๗/๑๐๙/๑๗๙)

ตามแต่จะได้ : ตามมีตามเกิด, ตามศรัทธาของประชาชน, ตามแต่จะได้, ในวปกาสสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ควรหลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) สันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ (๒) สันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้ (๓) สันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้ (๔) สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามแต่จะได้ (๕) มากด้วยความดำริในการออกจากกาม ภิกษุมีธรรม ๕ ประการนี้ ควรหลีกออกจากหมู่อยู่ผู้ดียว (องฺ.ปญฺจก. (ไทย)๒๒/๑๒๗/๒๐๗)

ตามธรรมดา : อาการหรือความเป็นไปแห่งธรรมชาติ เช่น การกิน การถ่ายเท การสืบพันธุ์ และการเสื่อมสลาย, ความเป็นเอง, ตามธรรมดา, ในปัจจยสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่างไร คือ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้น ครั้นรู้บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย และกล่าวว่า เธอทั้งหลายจงดู เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมีเป็นต้น (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔)

ตามประทีป : จุดประทีป, จุดไฟ, จุดเทียน, ตามประทีป, ในพหุธิติสูตร พราหมณ์ภารทวาชโคตรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระโคดมผู้เจริญ พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระโคดมผู้เจริญทรงประกาศธรรมโดยปริยายเป็นอันมาก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำเปิดของที่ปิดบอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระสมณโคดมผู้เจริญ พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระโคดมผู้เจริญ (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๖/๒๘๑)

ตามพปัณณิ,เกาะ : เกาะที่อยู่ของคนผู้มีฝ่ามือแดง(ตามพะ=แดง, ปัณณิ=ฝ่ามือ), เกาะลังกา, เกาะสิงหล, ปัจจุบันได้แก่ประเทศศรีลังกา ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย, พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่เกาะตามพปัณณิ(ประเทศศรีลังกา)ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งพระธรรมทูตออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ ๙ สาย ในสายที่ ๙ นำโดยพระมหินทเถระ(โอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช)และคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เกาะตามพปัณณิ, ในพระวินัยปิฎกระบุว่าท่านเหล่านั้นเป็นผู้ทรงจำพระวินัยสืบๆ กันมา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "...จากนั้น

SAMPLE

พระเถระผู้ประเสริฐมีปัญญามากเหล่านี้ คือ พระมหินทะ พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ และพระภัททบัณฑิต เดินทางจากชมพูทวีปมาที่เกาะสิงหลนี้ ท่านเหล่านั้นสอนพระวินัยปิฎกที่เกาะ**ตามพปัณณิ** สอนนิกาย ๕ และปกรณ์ ๗..."(วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๘๔/๒๙๔,วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๕,๘/๓/๖,๘/๓/๗,๘/๘/๑๓,๘/๘/๑๔,๘/๒๒/๒๕,๘/๒๒/๒๖,๘/๑๙๒/๑๘๐,๘/๒๐๒/๒๐๖,๘/๒๔๗/๓๒๐,๘/๒๔๘/๓๒๓)

ตามรักษา : ตามเฝ้าดู, ตามเฝ้าระวัง,ตามสอดส่อง, ตามดูแล, ตามคุ้มครอง, ตามอารักขา(อนุรกฺขติ), ในเอกกปุคคลบัญญัติ (นิทเทส) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของบุคคลผู้เป็นอนุรักขนาภัพพะว่า ถ้าตามรักษาสมาบัติก็จะไม่เสื่อมจากสมบัติ ดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า “บุคคลผู้เป็นอนุรักขนาภัพพะ เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้มีปกติได้สมาบัติมีรูปเป็นอารมณ์หรือมีอรูปเป็นอารมณ์ แต่บุคคลนั้นมิใช่จะได้ตามที่ต้องการ มิใช่จะได้โดยไม่ยาก มิใช่จะได้โดยไม่ลำบาก มิใช่จะเข้าสมาบัติหรือออกจากสมาบัติได้ตามโอกาสที่ต้องการ ตามสมาบัติที่ต้องการ ตามกำหนดเวลาที่ต้องการ ถ้าตามรักษาย่อมไม่เสื่อมจากสมาบัติเหล่านั้น ถ้าไม่ตามรักษา ย่อมเสื่อมจากสมาบัติเหล่านั้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอนุรักขนาภัพพะ” (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๘/๑๕๐), ในอรรถกถาท่านขยายความว่า “ถ้าพระโยคีสละธรรมที่ไม่มีอุปการะ เสพธรรมที่มีอุปการะเข้าสมาบัติ ก็เมื่อท่านปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า ตามรักษา ท่านจึงไม่เสื่อม พระโยคีนอกจากนี้ ย่อมเสื่อม”(อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี)๓/๘/๔๐)

ตามสภาวะ : ตามสภาพ(ยถา), ตามความเป็นเอง ตามธรรมดา หรือตามธรรมชาติ เช่น สภาพความเป็นอยู่ สภาพดินฟ้าอากาศ, ตามลักษณะในตัวเอง, ในอานาปานัสสติกถา ตอนว่าด้วยโวทานญาณนิทเทส ได้ระบุถึงบุคคลผู้อบรมอานาปานสติตามสภาวะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง โดยได้อธิบายความหมายของคำว่า ตามสภาวะ ไว้ถึง ๑๐ อย่าง คือ (๑) ตามสภาวะที่มีความหมายว่าฝึกตน (๒) ตามสภาวะที่มีความหมายว่าสงบตน (๓) ตามสภาวะที่มีความหมายว่ายังตนให้ปรินิพพาน (๔) ตามสภาวะที่มีความหมายว่ารู้ยิ่ง (๕) ตามสภาวะที่มีความหมายว่ากำหนดรู้ (๖) ตามสภาวะที่มีความหมายว่าละ (๗) ตามสภาวะที่มีความหมายว่าเจริญ (๘) ตามสภาวะที่มีความหมายว่าทำให้แจ้ง (๙) ตามสภาวะที่มีความหมายว่าตรัสรู้สัจจะ (๑๐) ตามสภาวะที่มีความหมายว่ายังตนให้ตั้งอยู่ในนิโรธ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๖๑/๒๕๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตามใส่ใจ : ตามใส่ไว้ในใจ,ตามเอาใจจดจ่อ(อนุสญฺเจติ),ในเอกกปุคคลบัญญัติ(นิทเทส) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของบุคคลผู้เป็นเจตนาภัพพะว่าถ้าตามใส่ใจสมาบัติก็จะไม่เสื่อมจากสมบัติ ดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า “บุคคลผู้เป็นเจตนาภัพพะ เป็นไฉน

SAMPLE

บุคคลบางคนในโลกนี้มีปกติได้สมาบัติมีรูปเป็นอารมณ์หรือมีอรูปเป็นอารมณ์ แต่บุคคลนั้นมิใช่จะได้ตามที่ต้องการ มิใช่จะได้โดยไม่ยาก มิใช่จะได้โดยไม่ลำบาก มิใช่จะเข้าหรือออกจากสมาบัติได้ตามโอกาสที่ต้องการ ตามสมาบัติที่ต้องการ ตามกำหนดเวลาที่ต้องการ ถ้าตามใส่ใจ ย่อมไม่เสื่อมจากสมาบัติเหล่านั้น ถ้าไม่ตามใส่ใจ ย่อมเสื่อมจากสมาบัติเหล่านั้น บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นเจตนาภัพพะ"(อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๘/๑๕๐)

ในอรรถกถาท่านขยายความว่า "ถ้าเข้าสมาบัติ อธิบายว่า ก็พระโยคีเมื่อเข้าสมาบัติ ชื่อว่า ตามใส่ใจ ท่านจึงไม่เสื่อม พระโยคีนอกนี้ย่อมเสื่อม" (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี)๓/๗/๔๐)

ตายนคาถา : คาถาของตายนเทพบุตร,คาถาที่ตายนเทพบุตรกล่าวในสำนักของพระพุทธเจ้า,ในตายนสูตร(ว่าด้วยตายนเทพบุตร) ได้ระบุไว้ว่า ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดพระเชตวัน เมืองสาวัตถี ตายนเทพบุตรได้มาเข้าเฝ้าและกล่าวคาถา ๕ คาถาในสำนักของพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายศึกษา เล่าเรียน ทรงจำตายนคาถาไว้ ทรงรับรองว่า ตายนคาถาประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ใน ๕ คาถานั้น คาถาสุดท้ายมีเนื้อความว่า "กรรมที่ย่อหย่อนอย่างใดอย่างหนึ่ง วัตรที่เศร้าหมองและพรหมจรรย์ที่พึงระลึกถึงด้วยความระแวงสงสัย ทั้ง ๓ นั้นไม่มีผลมาก"(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๙/๙๕)

ตายนเทพบุตร :เทพบุตรชื่อตายนะ, เทพบุตรผู้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ายามราตรีและได้เปล่งตายนคาถา ๕ คาถา, ในตายนสูตร(ว่าด้วยตายนเทพบุตร) ระบุไว้ว่า ตายนเทพบุตรองค์นี้เคยเป็นเจ้าลัทธิมาก่อนและมีวรรณะงดงามยิ่งนัก ดังข้อความตอนหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อคืนนี้ ตายนเทพบุตรผู้เคยเป็นเจ้าลัทธิมาก่อน มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เมื่อราตรีผ่านไป เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วพระเชตวัน เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ อภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของเรา..." (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๙/๙๕)

ตายนสูตร : พระสูตรว่าด้วยตายนเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ตายนเทพบุตรผู้เคยเป็นเจ้าลัทธิได้กล่าวในสำนักของพระองค์ว่า ท่านจงพยายามตัดกระแส จงบรรเทากาม เพราะหากมุนีไม่ละกามย่อมเข้าถึงความมีจิตแน่วแน่ไม่ได้ ถ้าบุคคลจะทำความเพียร พึงทำความเพียรนั้นจริง ๆ พึงบากบั่นทำให้มั่นคง เพราะว่าการบรรพชาที่ปฏิบัติย่อหย่อนย่อมโปรยธุลีคือกิเลสให้แปดเปื้อนยิ่งขึ้น ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะทำแล้วย่อมเดือดร้อนภายหลัง ควรทำความดีที่ไม่ทำให้เดือดร้อนภายหลัง หญ้าคาที่บุคคลจับไม่ดีย่อมบาดมือ ฉันใด ความเป็น

SAMPLE

สมณะที่บุคคลปฏิบัติไม่ดีย่อมฉุดเข้าไปในนรก ฉันนั้น กรรมที่ย่อหย่อน วัตรที่เศร้าหมอง และพรหมจรรย์ที่พึงระลึกถึงด้วยความระแวงสงสัย มีผลน้อย(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๙/๙๓)

ตารณะ,พระเจ้าจักรพรรดิ :พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าตารณะ, กษัตริย์พระนามว่าตารณะ, พระเจ้าตารณะ,ในขทิรวนิยเรวตเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระขทิรวนิยเรวตเถระ) พระเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของท่านว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านเกิดเป็นนายเรือพาคนข้ามฟากในท่าที่มีกระแสน้ำเชี่ยวด้วยความปลอดภัย ครั้งหนึ่ง ได้ตกแต่งเรืออย่างดีถวายการต้อนรับพระปทุมุตตรพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกที่ประสงค์จะข้ามฟากที่ท่านั้น ด้วยกุศลกรรมนี้ มีพุทธพยากรณ์ว่าเขาจักได้บังเกิดในเทวโลก และในกัปที่ ๕๘ จักได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าตารณะ ดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า “....ในกัปที่ ๕๘ นายเรือผู้นี้ จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าตารณะ เป็นใหญ่ มีชัยชนะในทวีปทั้ง ๔...”(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๓๔/๙๖)

ตารุกขพราหมณ์ : พราหณ์มีชื่อว่าตารุกขะ, ในเตวิชชสูตร(สูตรว่าด้วยเรื่องไตรเพท) ระบุว่า ตารุกขพราหมณ์เป็นหนึ่งในพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงในสมัยนั้น ได้แก่ จังกีพราหมณ์ ตารุกขพราหมณ์ โปกขรสาติพราหมณ์ ชาณุสโสณิพราหมณ์ และโตเทยยพราหมณ์ เป็นต้น, พราหมณ์เหล่านี้จบไตรเพทได้แนะนำทางปฏิบัติไปอยู่ร่วมกับพรหมแก่คนทั้งหลาย แต่ละคนต่างก็มีผู้ศรัทธายึดมั่นในหลักคำสอนเห็นได้จากข้อถกเถียงเรื่องทางและไม่ใช่ทางของมาณพ ๒ คน คือวาเสฏฐมาณพผู้ยึดมั่นในคำสอนของโปกขรสาติพราหมณ์และภารัทวาชมาณพผู้ยึดมั่นในคำสอนของตารุกขพราหมณ์ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ภารัทวาชมาณพกล่าวตอบโต้วาเสฏฐมาณพว่า “ทางที่ตารุกขพราหมณ์บอกไว้เท่านั้นเป็นทางตรง เป็นทางเดินตรงไป เป็นทางนำออก นำผู้เดินตามไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมได้” (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๙/๒๓๐, ๕๒๐/๒๓๐, ๕๒๒/๒๓๑, ๕๒๓/๒๓๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๔/๕๗๒)

ตาลบุตร,ผู้ใหญ่บ้าน:ผู้ใหญ่บ้านชื่อตาลบุตร,ในตาลปุตตสูตร(ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อตาลบุตร) ระบุว่า ผู้ใหญ่บ้านชื่อตาลบุตรคนนี้เป็นผู้ใหญ่บ้านนักฟ้อนได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ และทูลถามปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนักฟ้อนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินคำของพวกนักฟ้อนรำ ผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อน ๆ กล่าวว่า นักฟ้อนรำคนใดทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง กลางโรงละคร กลางงานมหรสพ นักฟ้อนรำคนนั้นหลังจากตายแล้วจะ

SAMPLE

เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อปหาสะ ในข้อนี้พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างไร ,(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๔/๓๙๕)

ในอรรถกถาท่านขยายความว่า เขามีชื่ออย่างนั้น(ตาลบุตร) เล่ากันมาว่า นายบ้านนักฟ้อนรำคนนั้น มีผิวพรรณผ่องใสเหมือนลูกตาลสุกที่หลุดจากขั้ว ด้วยเหตุนั้นคนทั้งหลายจึงตั้งชื่อเขาว่า ตาลบุตร(อรรถเป็น ตาลปุฏะ) นายตาลบุตรผู้นี้นั้นถึงพร้อมด้วยอภินิหาร (บุญเก่า) เป็นบุคคลเกิดในภพสุดท้าย (ไม่ต้องเกิดอีก) แต่เพราะเหตุที่ธรรมดาปฏิสนธิ เอาแน่นอนไม่ได้ เหมือนท่อนไม้ที่ขว้างไปในอากาศ ฉะนั้น นายตาลบุตรนี้จึงบังเกิดในตระกูลนักฟ้อนรำพอเจริญวัยก็เป็นยอดทางนาฏศิลปะ (ศิลปะฟ้อนรำ)...”(สำ.สฬา.อ.(ไทย)๓/๓๕๔/๒๑๑-๒๑๒)

ตาลปัณณทายิกาวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายพัดใบตาล หมายถึงว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายพัดใบตาลแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๖๕-๕๗๒/๖๖)

ตาลปุฏเถรคาถา :คาถาของพระตาลปุฏเถระ, ภาษิตของพระตาลปุฏเถระ พระตาลปุฏเถระหวังจะจำแนกแสดงโยนิโสมนสิการโดยประการต่างๆจึงได้กล่าวสอนภิกษุทั้งหลายด้วยภาษิตทั้งหลาย เช่น เมื่อไรหนอเราจะอยู่ผู้เดียวไม่มีตัณหาเป็นเพื่อนที่ซอกเขา เมื่อไรหนอเราจะพิจารณาเห็นแจ้งภพทั้งปวงโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยงอยู่ เมื่อไรหนอความดำริเช่นนี้นั้นของเราจะสำเร็จได้ เมื่อไรหนอเราจะได้เป็นมุนีนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ที่ตัดด้วยศัสตราไม่ยึดมั่นไม่มีความหวัง ละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้ว เที่ยวไปในป่าใหญ่อยู่ได้อย่างสบาย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๙๔/๕๑๘)

ตาลปุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อตาลบุตรผู้ใหญ่บ้านนักฟ้อนรำชื่อตาลบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันแล้วทูลถามถึง ๒ ครั้งว่า พวกนักฟ้อนรำผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์กล่าวว่า นักฟ้อนรำที่ทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้างกลางโรงละคร หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อปหาสะ ในข้อนี้พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหมือนกันทั้ง ๒ ครั้งว่า จงพักปัญหาข้อนี้ไว้ อย่าถามเราเลย เมื่อเขาถามเป็นครั้งที่ ๓ จึงตรัสตอบว่าเมื่อก่อน สัตว์ทั้งหลายยังไม่ปราศจากราคะ โทสะและโมหะ ถูกเครื่องผูกคือราคะ โทสะและโมหะผูกไว้ นักฟ้อนรำย่อมรวบรวมธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดเข้าไปกลางโรงละครเพื่อสัตว์เหล่านั้น นักฟ้อนรำนั้นจัดมัวเมาประมาทด้วยตนเอง ทั้งทำให้ผู้อื่นมัวเมาประมาทด้วย หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในนรกชื่อปหาสะ แต่ถ้าเขามีความเห็นอย่างนักฟ้อนรำผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์นั้นย่อมถือว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด)

SAMPLE

และผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิย่อมมีคติอย่างใดอย่างหนึ่ง ในคติ ๒ อย่าง คือ นรก หรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ นายตาลบุตรได้ร้องไห้พร้อมกราบทูลว่าข้าพระองค์ร้องไห้เพราะถูกพวกนักฟ้อนรำผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์หลอกลวงให้หลงมานานนัก แล้วกล่าวชื่นชมพระภาษิต (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๔/๓๙๕)

ตาลผลิยเถราปทาน:ประวัติในอดีตชาติของพระตาลผลิยเถระซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายผลตาลแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสตรังสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๕/๑๙๗)

ตาลยอดด้วน : ตาลที่มียอดด้วน,ต้นตาลที่ไม่สามารถเจริญงอกงามต่อไปได้, สำนวนไทยหมายถึงคนที่ไม่มีทางเจริญก้าวหน้าต่อไปอีกแล้ว,คนที่ไม่มีบุตรสืบตระกูล, ในสุนักขัตตสูตร(ว่าด้วยเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร) ท่านเปรียบเทียบบุคคลผู้น้อมใจไปในนิพพานแล้วว่าเป็นผู้สามารถตัดรากถอนโคนความเกี่ยวข้องกับเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติได้เหมือนตาลยอดด้วน สมดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “เปรียบเหมือนตาลยอดด้วนไม่อาจงอกงามได้อีก แม้ฉันใด ความเกี่ยวข้องในเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ก็ถูกบุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในนิพพานโดยชอบถอนขึ้นได้ ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ฉันนั้นเหมือนกัน บุรุษบุคคลนั้นบัณฑิตพึงทราบว่า “เป็นบุรุษบุคคลผู้เหินห่างจากความเกี่ยวข้องกับเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ มีแต่น้อมใจไปในนิพพานโดยชอบ” (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๒/๖๖, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตาลวัณฏทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระตาลวัณฏทายกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายใบตาลแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๖๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๓๘๔)

ตาหมากรุก : เรียกผ้าที่มีลายเป็นตารางสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบบกระดานหมากรุกมีสีสลับกันว่าผ้าตาหมากรุก,ในรัฏฐปาลสูตร(ว่าด้วยพระรัฏฐปาละ) พระเถระได้แสดงธรรมเกี่ยวกับความสวยงามในส่วนต่างๆ ของร่างกายที่ประดับตบแต่งแล้วพอจะหลอกคนโง่ให้หลงใหลได้ แต่จะหลอกคนผู้แสวงหาฝั่ง(นิพพาน)ไม่ได้ ในเรื่องนี้ ท่านกล่าวถึงการประดับตกแต่งทรงผมให้สวยงามว่าเป็นลอนดังตาหมากรุก(น่าจะเป็นทรงยอดนิยมในสมัยนั้น)

SAMPLE

ในอรรถกถาท่านขยายความว่า “คำว่า ที่ตกแต่งเป็นลอนดังตาหมากรุก(อฏฺฐปทกตา) ความว่า ที่ลูบด้วยน้ำด่าง ทำให้เป็นวงๆ ที่ชายหน้าผาก ตกแต่งให้เป็น ๘ ลอน” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๒/๓๖๐,ม.ม.อ.(ไทย)๑/๓๐๒/๒๘๒)

ตำบล : ท้องที่ที่รวมหมู่บ้านหลายหมู่บ้านเข้าด้วยกัน, ตำบลอยู่ตรงกลางระหว่างหมู่บ้านกับเมือง คือมีขนาดใหญ่กว่าหมู่บ้านแต่มีขนาดเล็กกว่าเมือง(หมู่บ้าน ใช้คำบาลีว่า "คาม", ตำบล ใช้คำบาลีว่า "นิคม", ส่วนคำว่าเมืองหรือเมืองหลวง ใช้คำบาลีว่า "ราชธานี" มีขนาดใหญ่เล็กกว่ากันตามลำดับ), คำว่า "ตำบล" เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในหลายเหตุการณ์ เช่น ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสาวกเสด็จไปเผยแผ่ศาสนาในทุกพื้นที่ทั้งหมู่บ้านตำบลและเมือง,หรือเมื่อภิกษุเข้าไปสู่หมู่บ้านตำบลหรือเมืองต้องสำรวมกาย วาจา และใจ เป็นต้น, (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๒/๙๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๔/๑๘๔,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๘/๑๑๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๘๐/๓๐๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๓/๕๑,๑๑๓/๑๗๓,๑๒๒/๑๘๖, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตำบลคยา : ตำบลชื่อว่าคยา, ตำบลคยาสีสะ, ตำบลที่อยู่ของชฎิลนามว่าคยากัสสปะ(คยากัสสปะเป็นน้องคนเล็กในชฎิล ๓ พี่น้อง คือ อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ และคยากัสสปะ, เพราะอาศัยอยู่ในตำบลคยา จึงได้ชื่อว่าคยากัสสปะ), ในอุรุเวลกัสสปเถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระอุรุเวลกัสสปเถระ) พระเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนเริ่มตั้งแต่สมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้าจนถึงสมัยพระสมณโคดมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ในช่วงหนึ่งท่านได้ระบุถึงตำบลคยาซึ่งเป็นสถานที่อยู่ของคยากัสสปะว่า ".....เพราะน้องชายอีกคนหนึ่งของข้าพเจ้าอาศัยอยู่ที่ตำบลคยา เขาจึงประกาศนามว่าคยากัสสปะ..", ตำบลคยาสีสะ เป็นสถานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรโปรดชฎิล ๓ พี่น้องและบริวารอีก ๑,๐๐๐ รูป จนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๘๗/๒๗๗)

ตำบลอุรุเวลา: ตำบลชื่อว่าอุรุเวลา,ตำบลที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า,ตำบลที่อยู่ของชฎิลนามว่าอุรุเวลกัสสปะ, ตำบลอุรุเวลา หรืออุรุเวลาเสนานิคม หมายถึง หมู่บ้านตำบลที่เต็มไปด้วยกองทราย(อุรุเวลา=กองทราย, เสนานิคม=หมู่บ้าน ตำบล),ในช่วงเสด็จออกผนวช พระพุทธเจ้าได้มาบำเพ็ญเพียรและตรัสรู้ที่ตำบลนี้ ปัจจุบันเรียกว่า"พุทธคยา" (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๙๓/๕๗๘), ในอุรุเวลกัสสปเถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระอุรุเวลกัสสปะ) ระบุว่า อุรุเวลกัสสปะ เป็นพี่ชายคนโตในชฎิล ๓ พี่น้องมีชื่อเดิมว่า "กัสสปะ" ตามโคตร แต่ที่ได้ชื่อว่า "อุรุเวลกัสสปะ"เพราะตั้งอาศรมอาศัยอยู่ในตำบลอุรุเวลา”(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๘๕/๒๗๗,๓๓/๒๘๖/๒๗๗)

SAMPLE

ตำรา : แบบแผนที่ว่าด้วยหลักวิชาต่างๆ, ตำรับตำรา, คัมภีร์, ในสันทกสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่อสันทกะ) และในเกสปุตติสูตร(ว่าด้วยกาลามะชาวเกสปุตตนิคม) พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไม่ให้เชื่อถือศรัทธาอะไรง่ายๆ แม้แต่ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ ดังพระดำรัสที่ตรัสแก่ชาวกาลามะว่า...กาลามะทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบๆ กันมา อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอนุมาน อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่าท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา... ,(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๐/๒๗๑,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๖/๒๕๗,๖๗/๒๖๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตำราพิชัยสงคราม : ตำราว่าด้วยกลยุทธ์, ตำราว่าด้วยวิธีการเอาชนะในสงคราม,ชื่อเรียกอย่างหนึ่งของพรหมชาลสูตรว่า "ตำราพิชัยสงคราม"(สังคามวิชัย),ในพรหมชาลสูตร(ว่าด้วยข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ) พระอานนท์เถระครั้นได้ฟังพรหมชาลสูตรจบลง เกิดความอัศจรรย์ใจ ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ธรรมบรรยายนี้มีชื่อว่าอะไร พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า อานนท์ เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ว่า ข่ายแห่งประโยชน์ (อรรถชาละ)ก็ได้ ข่ายแห่งธรรม(ธรรมชาละ)ก็ได้ ข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ(พรหมชาละ)ก็ได้ ข่ายแห่งทิฏฐิ(ทิฏฐิชาละ)ก็ได้ ตำราพิชัยสงคราม(สังคามวิชัย) อันยอดเยี่ยมก็ได้ , ในอรรถกถาท่านอธิบายเสริมว่า "ที่ชื่อว่าตำราพิชัยสงคราม เพราะผู้ที่ฟังสูตรนี้แล้ว สามารถพิชิตเทวปุตตมาร ขันธมาร มัจจุมาร หรือกิเลสมารได้" (ที.สี.(ไทย)๙/๑๔๘/๔๗,(ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๔๘/๑๑๙,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตำหนักทองคำ: ตำหนักที่ทำด้วยทองคำ,วังที่ทำด้วยทองคำ,เรือนหรือที่อยู่ของพระราชาที่ทำด้วยทองคำ, ในจัมเปยยขันธกชาดก(ว่าด้วยพญานาคจัมเปยยะ) พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นพญานาคในนาคพิภพ แม้จะพรั่งพร้อมด้วยสมบัติน่าใคร่ทุกอย่างแต่ก็ยังบำเพ็ญตบะเพื่อบังเกิดในมนุษยโลกด้วยประสงค์จะทำที่สุดแห่งการเกิดและการตาย(นิพพาน) จึงไม่มีความยึดติดในทรัพย์สมบัติทุกชนิด กระทั่งกองทองคำสูงประมาณชั่วลำตาล เห็นได้จากคำที่พญานาคโพธิสัตว์ทูลขอให้พระราชาใช้คนไปขนทองคำมาสร้างเป็นพระตำหนักทองคำว่า "ก็เงินทองของข้าพระพุทธเจ้านี้มีอยู่เพียงพอ กองทองคำสูงประมาณชั่วลำตาลพระองค์โปรดให้ขนไปจากที่นี่แล้ว จงให้สร้างพระตำหนักทองคำและสร้างกำแพงเงินเถิด"(ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๒๘๑/๕๑๙)

ตำหนักอิฐ : ตำหนักที่ทำด้วยอิฐ, วังที่ทำด้วยอิฐ, เรือนหรือที่อยู่ของพระราชาที่ทำด้วยอิฐ, คำว่า "ตำหนักอิฐ" ในที่นี้ ท่านหมายถึงกุฏิสถานที่ประทับอยู่ของพระพุทธเจ้าที่สร้างด้วยอิฐ

SAMPLE

ในหมู่บ้านนาทิกะและใกล้หมู่บ้านญาติกะ,พระพุทธเจ้าทรงสละราชสมบัติเสด็จออกผนวช ใช้ชีวิตอยู่อย่างสมถะท่ามกลางธรรมชาติหรือในกุฏิที่ผู้มีจิตศรัทธาสร้างถวาย (ทำด้วยดินเหนียวบ้าง ทำด้วยอิฐบ้าง) แม้จะไม่ได้ทำด้วยวัสดุล้ำค่า แต่ยังคงเรียกสถานที่ประทับนั้นด้วยราชาศัพท์ว่า "ตำหนัก" เพราะทรงมีเชื้อกษัตริย์และเพื่อเป็นการถวายพระเกียรติ, ช่วงที่ประทับอยู่ ณ พระตำหนักอิฐในหมู่บ้านนาทิกะนี้ พระพุทธเจ้าตรัสปรารภถึงคติที่ไปหลังมรณกรรมของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา จำนวนหลายท่าน แก่พระอานนท์เถระ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๙/๑๐๔, ๒๗๓/๒๐๕, ๒๗๘/๒๐๙,๒๗๙/๒๑๐, ๒๘๑/๒๑๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๒๕/๓๕๗,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๔๕/๙๑)

ตำหนิ : ติเตียน, ว่ากล่าว,ตำหนิติเตียน, กล่าวโทษไม่เห็นด้วยกับสิ่งที่ผู้ใดผู้หนึ่งกระทำ(ตรงข้ามกับชมเชย หรือ ยกย่อง), คำสอนทางพระพุทธศาสนามีหลักอยู่ว่า "ตำหนิสิ่งที่ควรตำหนิ ชื่นชมสิ่งที่ควรชื่นชม" หลักการนี้ใช้ได้ทั่วไปทั้งกับบรรพชิตและคฤหัสถ์ เช่น ทำกรรมชั่ว ควรแก่การตำหนิ ทำกรรมดี ควรแก่การชื่นชม, พระพุทธเจ้าทรงชื่นชมภิกษุผู้สามัคคีกัน แต่ทรงตำหนิภิกษุผู้แตกแยกกันทรงชื่นชมภิกษุผู้ไม่ละเมิดอาบัติ ทรงตำหนิภิกษุผู้ละเมิดอาบัติ เป็นต้น(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๐/๔๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๒๐/๕๒๙,๑๙/๑๐๒๑/๕๓๒,องฺ.จตุกก.(ไทย)๒๑/๒๔๔/๓๖๓,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๘๙/๑๕๕)

ตำแหน่ง : ที่อยู่,สถานะ,แห่งที่,หน้าที่การงาน, ในลักขณสูตร(ว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ) ได้ระบุถึงลักษณะของจักรบนพื้นฝ่าพระบาทว่ามีส่วนประกอบครบทุกอย่างและจัดวางไว้ในตำแหน่งที่เหมาะสม ดังข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายตอนหนึ่งว่า ภิกษุทั้งหลาย... ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ พื้นฝ่าพระบาททั้งสองมีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่างและจัดวางไว้ในตำแหน่งที่เหมาะสม" (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๔/๑๖๖)

ติกขปัญญาสูตร: พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญากล้า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้นที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้วเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญากล้า(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๖๙/๕๘๑)

ติกัณฑกีวัน,ป่า :ป่ามีชื่อว่าติกัณฑกีวัน, ในติกัณฑกีสูตร(ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ป่าติกัณฑกีวัน) ระบุว่า ป่าติกัณฑกีวัน ตั้งอยู่ที่เขตเมืองสาเกต ณ สถานที่แห่งนี้ พระพุทธเจ้าตรัสปฏิกูลสัญญาแก่ภิกษุทั้งหลาย ๕ ประการ ได้แก่(๑)ภิกษุพึงมีสัญญาว่าปฏิกูลในสิ่งไม่ปฏิกูลตามกาลอันควร(๒)ภิกษุพึงมีสัญญาว่าไม่ปฏิกูลในสิ่งปฏิกูลตามกาลอันควร(๓)ภิกษุพึงมีสัญญาว่าปฏิกูลในสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลตามกาลอันควร(๔)ภิกษุพึงมีสัญญาว่าไม่ปฏิกูลในสิ่งปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูลตามกาอันควร(๕)ภิกษุพึงเว้นสิ่งทั้งสองนั้น คือ

SAMPLE

สิ่งไม่ไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูลแล้วเป็นผู้มีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะอยู่ตามกาลอันควร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๔๔/๒๓๙)

ติกัณฑกีสูตร: พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ป่าติกัณฑกีวัน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าติกัณฑกีวัน เขตเมืองสาเกต ทรงสอนภิกษุให้เจริญธรรม ๕ คือ(๑) พึงมีสัญญาว่าปฏิกูลในสิ่งไม่ปฏิกูล (๒) พึงมีสัญญาว่า ไม่ปฏิกูลในสิ่งปฏิกูล (๓) พึงมีสัญญาว่าปฏิกูลทั้งในสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูล (๔) พึงมีสัญญาว่าไม่ปฏิกูลในสิ่งปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูล (๕) พึงละเว้นทั้งสิ่งไม่ปฏิกูลและสิ่งปฏิกูล เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๔/๒๓๙)

ติกัณฑิปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระติกัณฑิปุปผิยเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านมีความเลื่อมใส ได้ประคองดอกคล้าไปบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุมังคละ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๘๖ ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๗/๓๖๖)

ติกัณณพราหมณ์:พราหมณ์ชื่อติกัณณะ, ในติกัณณสูตร(ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อติกัณณะ) ระบุว่า ติกัณณพราหมณ์ได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและสนทนาธรรมกันเรื่องผู้ได้วิชชา ๓ ประการ, ติกัณณพราหมณ์ได้กล่าวสรรเสริญพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ (ไตรเพท)ว่าน่าชื่นชมยิ่งนัก เพราะสมบูรณ์ด้วยชาติตระกูลและวิชาความรู้พระพุทธเจ้าได้ตรัสชี้แจงให้เห็นถึงข้อแตกต่างระหว่างพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ (ไตรเพท) และผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัย(ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ) เมื่อจบการสนทนาธรรม ติกัณณพราหมณ์ได้ยกย่องผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัยว่า ประเสริฐกว่าพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ และชื่นชมในพุทธภาษิตว่าชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พร้อมทั้งประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๕๙/๒๒๕)

ติกัณณสูตร:พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อติกัณณะ พราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กล่าวสรรเสริญคุณของพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ ต่อหน้าพระพักตร์ว่า พราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ เป็นอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า พราหมณ์บัญญัติพราหมณ์ ว่าเป็นผู้ได้วิชชา ๓ เป็นอย่างไร

ติกัณณพราหมณ์กราบทูลว่า พราหมณ์เป็นผู้เกิดดีจากฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ รู้จบไตรเพท(ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท) พร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์(วิชาว่าด้วยชื่อสิ่งของมีต้นไม้เป็นต้น) เกฏุภศาสตร์(หมายถึงตำราว่าด้วยวิชาการกวี การแต่งฉันท์) อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์(หมายถึงศิลปะแห่งการเอาชนะผู้อื่นในเชิง

วาทศิลป์โดยการอ้างทฤษฎีและประเพณีทางสังคมมาหักล้างสัจธรรม) และลักษณะมหาบุรุษ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์บัญญัติพราหมณ์ว่าเป็นผู้ได้วิชชา ๓ เป็นอย่างหนึ่ง ส่วนผู้ได้วิชชาในอริยวินัยเป็นอีกอย่างหนึ่ง เมื่อพราหมณ์กราบทูลอาราธนาให้แสดงให้ฟัง จึงทรงแสดงว่า ผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัย เป็นผู้ได้บรรลุ (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือรู้ว่า เราเกิดในชาติโน้น มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ เคลื่อนจากชาตินั้นแล้ว เกิดในชาตินี้ (๒) ทิพพจักขุญาณ คือรู้เห็นหมู่สัตว์เลว ประณีต มีผิวพรรณดี เศร้าหมอง เคลื่อนอยู่ เกิดอยู่ รู้ชัดสัตว์ เป็นไปตามกรรม (๓) อาสวักขยญาณ คือรู้ตามความเป็นจริงว่า อาสวะเกิดอย่างนี้ อาสวะดับอย่างนี้ เมื่อรู้อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นก็รู้ว่า หลุดพ้น รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่จะต้องทำได้กระทำแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี เมื่อเทศนาจบ ติกัณณพราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม ผู้ได้วิชชาสามของพราหมณ์เป็นอย่างหนึ่ง ส่วนผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัย เป็นอีกอย่างหนึ่ง ผู้ได้วิชชา ๓ ของพวกพราหมณ์มีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัยนี้ แล้วชื่นชมพระภาษิตแสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕๙/๒๒๕)

ติกัณณิปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระติกัณณิปุปผิยเถระซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเกิดเป็นเทวดาได้นำดอกอัญชันไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะถึง ๔ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๖/๓๕๔)

ติกิจฉกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระติกิจฉกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นหมอมีการศึกษาดี ได้ถวายยาบำบัดรักษาโรคแด่พระที่อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๘ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๙/๓๔๔)

ติกิจฉกสูตร :พระสูตรว่าด้วยแพทย์ให้ยาระบาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แพทย์ทั้งหลายย่อมให้ยาระบาย เพื่อบำบัดอาพาธอันมีดีเป็นสมุฏฐานบ้าง มีเสลดเป็นสมุฏฐานบ้าง มีลมเป็นสมุฏฐานบ้าง ยาระบายนี้มีสรรพคุณอยู่ แต่ใช้ได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง

SAMPLE

ตรัสว่า เราจักแสดงยาระบายอันเป็นของพระอริยะที่ใช้ได้ผลแน่นอน มิใช่ไร้ผล ซึ่งสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิด ความแก่ ความตายเป็นธรรมดาอาศัยแล้วย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ ความตาย ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดาย่อมพ้นจากโสกะเป็นต้นได้ คือ ผู้มีสัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ย่อมระบายมิจฉาทิฏฐิได้ ระบายบาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้นเป็นปัจจัยได้ และกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นเป็นปัจจัย (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๘/๒๕๑)

ติงสภิกขุวัตถุ :เรื่องภิกษุ ๓๐ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระอานนทเถระ ดังนี้ ฝูงหงส์บินไปทางดวงอาทิตย์ได้ ท่านที่เจริญอิทธิบาทดีแล้วไปทางอากาศด้วยฤทธิ์ได้ ส่วนนักปราชญ์ทั้งหลายชนะมารพร้อมทั้งพาหนะได้แล้วย่อมออกไปจากโลกได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๕/๘๗)

ติงสมัตตสูตร :พระสูตรว่าด้วยภิกษุ ๓๐ รูป พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ตรัสกับภิกษุชาวเมืองปาวา ๓๐ รูปว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ สัตว์ถูกอวิชชา ตัณหาผูกไว้จึงท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้น ได้เสวยความทุกข์ ถูกฆ่า ถูกตัดศีรษะจนโลหิตที่ไหลออกมานั้นมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๓๖/๒๒๖)

ติงสมัตตาเถรีคาถา :คาถาของพระติงสมัตตาเถรี, ภาษิตของพระติงสมัตตาเถรี พระเถรีประมาณ ๓๐ รูปนี้ได้พยากรณ์อรหัตตผลในสำนักพระปฏาจาราเถรีอย่างนี้ว่า มาณพทั้งหลายถือสากตำข้าว ได้ทรัพย์มาเลี้ยงดูบุตรและภรรยา ท่านทั้งหลายจงทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่บุคคลกระทำแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง จงรีบล้างเท้า แล้วนั่ง ณ ที่สมควรเถิด จงประกอบความสงบใจเนืองๆกระทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเถิด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๑๗/๕๗๔)

ติฐานสูตร® : พระสูตรว่าด้วยฐานะที่เป็นเหตุให้ทราบผู้มีศรัทธา,พระสูตรว่าด้วยฐานะ ๓ ประการในอังคุตตรนิกาย มี ๒ สูตร แต่มีเนื้อหาต่างกัน คือ

1.ติฐานสูตร พระสูตรว่าด้วยฐานะที่เป็นเหตุให้ทราบผู้มีศรัทธา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้มีศรัทธาพึงทราบได้โดยฐานะ ๓ คือ (๑) เป็นผู้ปรารถนาที่จะเห็นท่านผู้มีศีล (๒) เป็นผู้ปรารถนาที่จะฟังสัทธรรม(๓)เป็นผู้มีใจปราศจากความตระหนี่(องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๒/๒๐๕)

2.ติฐานสูตร พระสูตรว่าด้วยฐานะ ๓ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเหนือกว่าเทพชั้นดาวดึงส์และมนุษย์ชาวชมพูทวีปด้วย

SAMPLE

ฐานะ ๓ คือ (๑) ไม่มีความเห็นแก่ตัว(ไม่มีตัณหา และไม่มีความทุกข์) (๒) ไม่มีความหวงแหน(ว่าสิ่งนี้เป็นของเรา) (๓) มีอายุแน่นอน(มีอายุ ๑,๐๐๐ ปี และมีคติที่แน่นอน คือ เมื่อจุติจากอุตตรกุรุทวีปแล้ว ต้องไปเกิดในสวรรค์เท่านั้น) หมู่เทพชั้นดาวดึงส์เหนือกว่ามนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปและมนุษย์ชาวชมพูทวีปด้วยฐานะ ๓ คือ (๑) อายุที่เป็นทิพย์ (๒) วรรณะที่เป็นทิพย์ (๓) สุขที่เป็นทิพย์ มนุษย์ชาวชมพูทวีปเหนือกว่ามนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปและหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ด้วยฐานะ ๓ คือ (๑) แกล้วกล้า (๒) มีสติ(คือมีสติมั่นคง เพราะมนุษย์มีทั้งสุขและทุกข์คละเคล้ากัน ซึ่งต่างจากเทวดาและสัตว์นรก ที่มีสติไม่มั่นคง เพราะเทวดามีแต่สุขอย่างเดียว และสัตว์นรกมีแต่ทุกข์อย่างเดียว) (๓) อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในชมพูทวีปนี้ (คือพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติในชมพูทวีป มีการประพฤติพรหมจรรย์คืออริยมรรคมีองค์ ๘) (อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๑/๔๗๕)

ติฐานสูตร [๒] **:** พระสูตรว่าด้วยฐานะ ๓ ประการ

ติณกัฏฐสูตร : พระสูตรว่าด้วยหญ้าและท่อนไม้ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนบุคคลตัดหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้และใบไม้ในชมพูทวีปมารวมกันแล้วทำเป็นมัดมัดละ ๔ นิ้ว โดยสมมติแต่ละมัดว่าเป็นมารดาบิดา จนกระทั่งใบไม้เหล่านั้นหมดไปก็ไม่สามารถนับมารดาบิดาเหล่านั้นได้ครบ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๕)

ติณกุฏิทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระติณกุฏิทายกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นคนยากจนรับจ้างผู้อื่นเลี้ยงชีวิต ขออนุญาตนายจ้างหยุดงาน ๑ วัน แล้วไปเกี่ยวหญ้าหาไม้มาสร้างกุฏิมุงด้วยหญ้าถวายแด่พระสงฆ์ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๔/๕๑๑)

ติณชาติ : หญ้า, พืชจำพวกหญ้า, ในรุรุมิคราชชาดก(ว่าด้วยน้ำใจของพญาเนื้อรุรุ)ระบุว่า พญาเนื้อรุรุมีน้ำใจช่วยเหลือชีวิตบุตรเศรษฐีผู้ถูกกระแสน้ำเชี่ยวพัดผ่านมายังที่อยู่ของตนขึ้นจากน้ำ เยียวยาจนพ้นขีดอันตรายแล้ว ก่อนบุตรเศรษฐีกลับบ้านได้ขอร้องไม่ให้บอกที่อยู่ของตนแก่ใครๆ เพื่อความปลอดภัย แต่ภายหลังบุตรเศรษฐีเห็นแก่ลาภสักการะได้กราบทูลบอกสถานที่อยู่ซึ่งปกคลุมไปด้วยติณชาติของพญาเนื้อรุรุแก่พระราชาว่า"... ณ ไพรสณฑ์แห่งนั้น ต้นมะม่วงและต้นสาละผลิดอกบานสะพรั่ง ภูมิภาคปกคลุมไปด้วยติณชาติมีสีแดงเหมือนปีกแมลงค่อมทอง พญาเนื้อตัวนั้นอยู่ ณ ไพรสณฑ์แห่งนี้..." (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย)๒๗/๑๑๙/๔๑๖),(แต่ก่อนที่จะถูกยิงด้วยธนู พญาเนื้อได้กราบทูลเรื่องทั้งหมดให้พระราชาทราบ พระองค์ทรงชื่นชมในน้ำใจของ

พญาเนื้อที่ไม่ประทุษร้ายต่อคนผู้ประทุษร้าย แถมยังปล่อยให้คนชั่วกลับบ้านได้ตามสบาย นับว่าเป็นผู้หนึ่งในบรรดาสัตบุรุษทั้งหลายแน่นอน จึงทรงให้อภัยทานแก่พญาเนื้อรุรุ)

ติณฑุกะ,ซอกเขา : ซอกเขาชื่อติณฑุกะ, ในสมถขันธกะ (ว่าด้วยระงับอธิกรณ์โดยประกาศสมมติให้ว่าเป็นผู้มีสติสมบูรณ์) พระทัพพมัลลบุตรได้รับสมมติแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นพระเสนาสนปัญญาปกะ(จัดแจงเสนาสนะ)และพระภัตตุทเทสกะ(แจกภัตตาหาร) ท่านทำหน้าที่ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทุกอย่าง ครั้งหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายจงใจมาที่วัดเวฬุวันในเวลาค่ำคืนด้วยประสงค์จะชมอิทธิฤทธิ์ของท่าน เมื่อมาถึงก็เข้าไปหาขอร้องให้ท่านช่วยจัดแจงเสนาสนะในที่ต่างๆ ซึ่งห่างไกลจากวิหาร หนึ่งในสถานที่ที่ภิกษุเหล่านั้นร้องขอ คือ ซอกเขาติณฑุกะ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า “.....ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ซอกเขาโคตมกะ ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ซอกเขาติณฑุกะ ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ซอกเขากโปตะ... ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ซอกเขามุททกุจฉิมฤคทายวัน” พระเถระเข้าเตโชกสิณ ใช้องคุลีส่องแสงสว่างนำทางภิกษุเหล่านั้นไปในสถานที่ต้องการ จัดแจงเสนาสนะถวายเสร็จแล้ว กลับมาพระเวฬุวันวิหารตามเดิม(วิ.จู.(ไทย)๖/๑๙๑/๓๐๒)

ติณมุฏฐิทายกเถราปทาน[๑] :ประวัติในอดีตชาติของพระติณมุฏฐิทายกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเป็นพรานเนื้อได้ถวายหญ้าสำหรับรองนั่งแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอุปติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้นท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘/๕๒๘)

ติณมุฏฐิทายกเถราปทาน[๒] :ประวัติในอดีตชาติของพระติณมุฏฐิทายกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายหญ้ากำมือหนึ่งแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอุปติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๒๑๖)

ติณวัตถารกวินัย :ระเบียบดังกลบไว้ด้วยหญ้า ได้แก่ กิริยาที่ให้ประนีประนอมกันทั้งสองฝ่าย ไม่ต้องชำระสะสางหาความเดิม เป็นวิธีระงับอาปัตตาธิกรณ์ ที่ใช้ในเมื่อจะระงับลหุกาบัติที่เกี่ยวกับภิกษุจำนวนมาก ต่างก็ประพฤติไม่สมควรและซัดทอดกันเป็นเรื่องนุงนังซับซ้อน ชวนให้ทะเลาะวิวาทกล่าวซัดลำเลิกกันไปไม่มีที่สุดจะระงับด้วยวิธีอื่นก็จะเป็นเรื่องลุกลามไป เพราะถ้าจะสืบสวนสอบสวนปรับให้กันและกันแสดงอาบัติ ก็มีแต่จะทำให้อธิกรณ์รุนแรงยิ่งขึ้น จึงระงับเสียด้วยติณวัตถารกวิธี คือแบบกลบไว้ด้วยหญ้า ตัดตอนยกเลิกเสีย ไม่สะสางความหลังกันอีก, วิธีระงับอธิกรณ์ด้วยติณวัตถารก

SAMPLE

วินัยนี้ ภิกษุทั้งหลายประชุมกันโดยพร้อมเพรียงแล้ว ให้ภิกษุผู้ฉลาดสวดประกาศให้สงฆ์ทราบว่า ข้าแต่สงฆ์ผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า กรรมอันไม่สมควรแก่สมณะเป็นอันมาก ที่เราทั้งหลายในที่นี้ผู้เกิดการบาดหมาง เกิดการทะเลาะ ถึงการ วิวาทกันอยู่ ได้ประพฤติล่วงละเมิด ได้พูดล่วงเกินแล้ว ถ้าความพรั่งพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้ว ข้าพเจ้าพึงแสดงอาบัติของท่านเหล่านี้และของตน ยกเว้นอาบัติที่มีโทษหยาบและอาบัติที่มีความพัวพันกับคฤหัสถ์ ด้วยติณวัตถารกวินัยในท่ามกลางสงฆ์ เพื่อประโยชน์แก่ท่านเหล่านี้ และเพื่อประโยชน์แก่ตน (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕๓/๕๘, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ติณวัตถารกะ :ดุจกลบไว้ด้วยหญ้า, กรรมที่เป็นเหมือนใช้หญ้ากลบไว้, ติณวัตถารกะ เป็นวิธีระงับอธิกรณ์อย่างหนึ่งใน ๗ อย่าง คือ (๑) สัมมุขาวินัย วิธีระงับอธิกรณ์ในที่พร้อมหน้า (๒) สติวินัย วิธีระงับอธิกรณ์โดยถือสติเป็นหลัก (๓) อมูฬหวินัย วิธีระงับอธิกรณ์โดยยกประโยชน์ให้แก่ภิกษุที่หายจากเป็นบ้าแล้ว (๔) ปฏิญญาตกรณะ วิธีระงับอธิกรณ์โดยปรับอาบัติตามคำรับสารภาพของภิกษุผู้ต้องอาบัติ (๕) เยภุยยสิกา วิธีระงับอธิกรณ์โดยตัดสินตามเสียงข้างมาก (๖) ตัสสปาปิยสิกา วิธีระงับอธิกรณ์โดยตัดสินลงโทษผู้กระทำผิดตามพยานหลักฐาน (๗) ติณวัตถารกะ วิธีระงับอธิกรณ์โดยให้ทั้งสองฝ่ายประนีประนอมกัน เปรียบเหมือนเอาหญ้ากลบไว้ ไม่ต้องชำระสะสางความ, ติณวัตถารกวิธีนี้ จะใช้ระงับอธิกรณ์ที่ยุ่งยากซับซ้อน ถ้าจะสืบสวนสอบสวนความปัญหาก็จะลุกลามใหญ่โต แตกสามัคคีทะเลาะวิวาทกันมากขึ้น เช่น กรณีพิพาทเรื่องพระวินัยของภิกษุชาวเมืองโกสัมพีเป็นต้น (วิ.ป.(ไทย)๘/๒๔๕/๓๑๕,๘/๒๔๖/๓๑๗,๘/๒๔๖/๓๑๘,๘/๒๕๕/๓๓๘,๘/๒๕๕/๓๓๙,๘/๒๕๖/๓๔๐,๘/๒๕๖/๓๔๑,๘/๒๗๕/๓๗๐,๘/๓๗๐/๒๗๗,๘/๓๗๐/๒๗๘,๘/๓๗๐/๒๗๙,๘/๓๗๘/๕๕๗,๘/๕๐๐/๗๑๔,๘/๕๐๐/๗๑๕,๘/๕๐๐/๗๑๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๙,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๐๒-๒๓๐/๑๓๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๘๔/๑๘๐)

ติณสันถารทายกเถราปทาน๑๐ :ประวัติในอดีตชาติของพระติณสันถารทายกเถระ ในคัมภีร์อปทาน มีติณสันถารทายกเถราปทาน ๒ อปทาน แต่มีเนื้อหาต่างกัน คือ

1.ติณสันถารทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระติณสันถารทายกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเคยถวายหญ้าแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าติสสะ) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๒๑๙)

SAMPLE

2.ติณสันถารทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระติณสันถารทายกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเป็นฤๅษี ได้ถวายหญ้าแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๖๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะถึง ๔ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๓๕๙)

ติณสันถารทายกเถราปทาน[๒] **:**ประวัติในอดีตชาติของพระติณสันถารทายกเถระ

ติณสูลกฉาทนิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระติณสูลกฉาทนิยเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ใช้ดอกมะลิช้อนบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๙/๑๓)

ติณสูลกเถราปทาน:ประวัติในอดีตชาติของพระติณสูลกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ใช้ดอกมะลิบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ไปสู่วินิบาตเลยตลอด ๙๙,๙๙๙ กัป ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๓๒๓)

ติณุกกธาริยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระติณุกกธาริยเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้จุดคบเพลิงบูชาต้นโพธิ์ซึ่งเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒/๙๔)

ติดข้องเพราะมานะ : ติดขัดเพราะมานะ, มีมานะเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้ง, (มานะ คือความถือตัว, ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่จัดเป็นกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน(อนุสัย)เป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมองขุ่นมัวรับคุณธรรมได้ยาก(อุปกิเลส) เป็นกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้(สังโยชน์) ฉะนั้น ผู้มีมานะจึงถือว่าเป็นผู้มีเครื่องติดข้องไม่ให้บรรลุคุณธรรมที่สูงขึ้นไป), พระอริยบุคคลทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขขจัดมานะได้ เป็นผู้ไม่ติดข้องเพราะมานะเช่นคนทั่วไป จึงเป็นผู้ควรแก่การบูชาดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ในสุนทริกภารทวาชสูตร(ว่าด้วยสุนทริกภารทวาชพราหมณ์)ว่า “ตถาคตผู้ล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้อง ไม่มีธรรมเครื่องข้อง เมื่อคนทั่วไปติดข้องเพราะมานะ ตถาคตขจัดมานะได้ กำหนดรู้ทุกข์พร้อมทั้งเขตและที่ตั้งย่อมควรแก่เครื่องบูชา”(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๔๗๘/๖๐๘)

SAMPLE

ติดทุกข์ : ติดอยู่กับทุกข์, เกาะอยู่กับทุกข์, จมอยู่กับทุกข์, ในจูฬสัจจกสูตร(ว่าด้วยสัจจกะนิครนถบุตร สูตรเล็ก) ระบุว่า สัจจกะ นิครนถบุตร (เจ้าลัทธินักโต้วาทะ ถือตัวว่าเป็นบัณฑิต) ได้สนทนาธรรมถามปัญหาต่างๆ กับพระพุทธเจ้า ปัญหาเรื่องทุกข์ในหลักไตรลักษณ์ เป็นปัญหาข้อหนึ่งที่ถูกยกขึ้นสนทนากัน พระพุทธเจ้าตรัสตอบปัญหาโดยวิธีปฏิปุจฉาพยากรณ์(ตอบโดยย้อนถามกลับ)ดังข้อความตัวอย่างตอนหนึ่งว่า "...ผู้ใดติดทุกข์ เข้าถึงทุกข์แล้ว กล้ำกลืนทุกข์แล้ว ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า 'นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา' ผู้นั้นกำหนดรู้ทุกข์ได้เอง หรือจะทำทุกข์ให้สิ้นไปแล้วจึงอยู่ มีบ้างหรือ" (ม.ม.(ไทย)๑๒/๓๕๘/๓๙๖), ในอรรถกถาท่านขยายความว่า "ติดทุกข์(ทุกฺขํ อลฺลีโน) ได้แก่ ติดทุกข์ในขันธ์ ๕ นี้เพราะตัณหาและทิฏฐิ(ม.มู.อ.(ไทย)๒/๓๕๘/๒๔๕)

ติตติรชาดก[๑] : ชาดกว่าด้วยนกกระทา ในชาดก มีติตติรชาดก ๓ ชาดก แต่มีเนื้อหาต่างกัน คือ

1.ติตติรชาดก ชาดกว่าด้วยนกกระทา พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกกระทาอยู่อาศัยใต้ต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งในป่าหิมพานต์พร้อมกับสหายทั้งสองคือ ช้างและลิง แต่ไม่ได้มีความเคารพยำเกรงกันและกัน ใครอยากจะทำอะไรก็ทำตามชอบใจไม่มีใครเกรงใจใครท่านจึงได้ชักชวนให้ช้างและลิงประพฤติอปจายนธรรมคือความเคารพกันและกันตามลำดับความมีอายุ โดยได้สอบถามกันว่าในหมู่พวกเราใครมีอายุมากที่สุดจะได้ทั้งอยู่ในฐานะพี่ใหญ่แล้วเคารพกันไปตามลำดับวัย เมื่อสอบถามดูปรากฏว่า ช้างซึ่งตัวอยู่ที่สุดกับมีอายุน้อยกว่าเพื่อนเพราะสมัยที่ช้างยังเล็กอยู่เคยเดินข้ามต้นไทรนี้ ต้นไทรอยู่ใต้ท้อง ส่วนลิงบอกว่าในสมัยที่มันยังเล็กอยู่มันเคยนั่งกัดยอดไทรนี้เล่น แต่นกกระทาบอกว่า เดิมต้นไทรนี้ไม่มี มีอยู่ในที่โน้น เราไปกินลูกไทรแล้วมาถ่ายมูตรไว้ที่นี้ จึงมีต้นไทรเกิดขึ้น นับแต่นั้นมาสัตว์ทั้งสองก็เชื่อฟังนกกระทาทุกประการไปเที่ยวไหน ๆ ด้วยกัน อยู่ร่วมกันด้วยความผาสุกสืบมาความเคารพกันโดยชาติกำเนิดก็ดีโดยวัยวุฒิก็ดีหรือโดยคุณวุฒิก็ดีล้วนเป็นทางเจริญของบุคคล การไม่ทำความเคารพกันเลยนั้นเป็นทางเสื่อมของบุคคลแม้สัตว์ดิรัจฉานยังรู้จักทำความเคารพยำเกรงกันและกันอยู่เป็นสุข(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๓๗/๑๕)

2.ติตติรชาดก ชาดกว่าด้วยนกกระทา พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นดาบสสอนลูกศิษย์ผู้เป็นคนปากร้ายเปรียบเทียบกับนกกระทาตายเพราะปากว่าคำพูดที่ดังเกินไป รุนแรงเกินไป และพูดเกินเวลาย่อมฆ่าคนมีปัญญาทราม เหมือนเสียงขันของนกกระทาที่ขันไม่เป็นเวลาขันดังเกินไปจึงถูกนายพรานมาดักจับไม่ฆ่ากิน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๗/๔๘)

SAMPLE

3.ติตติรชาดก ชาดกว่าด้วยนกกระทา พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ออกบวชเป็นฤาษีบำเพ็ญฌานสมาบัติอยู่ในป่าได้ตอบปัญหาข้อข้องใจนกกระทาที่ตนเป็นนกขันต่อจนเป็นเหตุให้เพื่อนนกมาติดข่ายนายพราน และถูกฆ่าเป็นจำนวนมากว่า ถ้าข้าพเจ้าตายแล้วคติจะเป็นอย่างไร พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ถ้าใจของเธอไม่น้อมไปในความชั่ว บาปก็ไม่แปดเปื้อนเธอผู้เป็นคนดีทั้งไม่ขวนขวายเพื่อการทำความชั่ว นกกระทาบอกว่าญาติของข้าพเจ้าต้องประสพเคราะห์กรรมมาติดบ่วงตายเพราะข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารังเกียจบาปกรรมชั่วนั้น ท่านจึงบอกว่า ถ้าใจไม่ยินดีกรรมชั่วกรรมที่นายพรานอาศัยเธอทำก็ไม่ถูกต้องเธอ บาปจะไม่ถูกต้องคนดีที่มีความขวนขวายน้อย (ขุ.ชา.จตุกก.(ไทย) ๒๗/๗๓/๑๗๑)

ติตติรชาดก[๒] : ชาดกว่าด้วยนกกระทา

ติตติรชาดก[๓] : ชาดกว่าด้วยนกกระทา

ติตติริยพรหมจรรย์ :พรหมจรรย์ของนกกระทา, พรหมจรรย์ที่นกกระทารักษา, พรหมจรรย์ที่นกกระทาแนะนำให้ลิงและช้างผู้สหายรักษา, พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายเรื่องความเคารพยำเกรงกันในหมู่สงฆ์ โดยทรงยกอุปมาเรื่องสัตว์ ๓ สหาย คือ นกกระทา ลิง และช้างพลาย ที่มีความเคารพยำเกรงกันตามลำดับสูงวัย นกกระทา แม้จะเป็นสัตว์ตัวเล็กสุด แต่จากข้อพิสูจน์ ทราบว่าเป็นสัตว์ที่เกิดก่อนเพื่อนอีกสองสหาย ลิงและช้างพลายจึงให้ความเคารพ นับถือ เชื่อฟังต่อนกกระทา สัตว์ทั้ง ๓ มีนกกระทาเป็นประธานต่างพากันรักษาศีล ๕ มีความเคารพยำเกรงต่อกัน ข้อปฏิบัติดังกล่าวนี้ท่านเรียกว่า ติตติริยพรหมจรรย์(ติตติริยะ แปลว่า นกกระทา) สมจริงตามพระดำรัสที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น นกกระทาได้ให้ลิงกับช้างสมาทานศีล ๕ ทั้งตนเอง ก็รักษาศีล ๕ สหายทั้ง ๓ นั้นต่างเคารพยำเกรง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกัน หลังจากสิ้นชีวิตได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ภิกษุทั้งหลาย ข้อปฏิบัตินี้ เรียกว่า ติตติริยพรหมจรรย์”(วิ.จู.(ไทย)๗/๓๑๑/๑๒๕,๗/๓๒๙/๑๖๒)

ติตถชาดก: ชาดกว่าด้วยการรังเกียจท่าน้ำ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่าเมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์แนะนำคนเลี้ยงม้าของพระเจ้าพรหมทัตให้นำม้ามงคลซึ่งไม่ยอมลงอาบน้ำในท่าที่ลงประจำ เพราะรังเกียจที่เขาให้ม้ากระจอกลงอาบก่อนให้ไปอาบที่ท่าอื่นบ้าง เพราะแม้อาหารที่คนกินบ่อยๆก็ยังเบื่อได้ คนเลี้ยงม้าได้ทำตามที่พระโพธิสัตว์แนะนำ ซึ่งก็ได้ผลธรรมดาผู้ฝึกสอนควรต้องหาวิธีการใหม่ ๆ ในการสอน จึงจะประสพผลสำเร็จ เพราะสิ่งที่ทำประจำคนย่อมเบื่อหน่ายได้ ควรต้องรู้อัธยาศัยของผู้เรียนด้วย(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๕/๑๑)

SAMPLE

ติตถะ,(ท่า) **:** ท่าน้ำ, คำว่า "ติตถะ" ตามศัพท์ท่านแปลว่า "ท่า" หมายถึง ท่าอาบน้ำ ท่าเรือข้ามฟาก, สถานที่ลุยน้ำข้ามฟาก, นิกาย ลัทธิ ทิฏฐิ หรือหลักความเชื่อใดๆ(มักใช้ในความหมายที่ไม่ดี เช่น ลัทธิที่จะนำผู้เลื่อมใสไปสู่ความหลุดพ้น แต่มีหลักคำสอนที่ผิดพลาด ได้แก่ ลัทธิเดียรถีย์ เป็นต้น), ในจูฬวิยูหสูตร(ว่าด้วยการวิวาทกันเพราะทิฏฐิสูตรเล็ก) คำ "ติตถะ(ท่า)" ท่านหมายถึง ทิฏฐิ ตามอรรถาธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า "คำว่า เดียรถีย์พากันกล่าวทิฏฐิมากแม้อย่างนี้ อธิบายว่า ทิฏฐิ ตรัสเรียกว่า ติตถะ (ท่า) เจ้าทิฏฐิ ตรัสเรียกว่า เดียรถีย์ พวกเดียรถีย์พากันกล่าว คือ พูด บอก แสดง ชี้แจง ทิฏฐิมากมาย รวมความว่า เดียรถีย์พากันกล่าวทิฏฐิมากแม้อย่างนี้"(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒๖/๓๕๗)

ติตถะ,ทิฏฐิ : ลัทธิ, นิกาย, ทิฏฐิหรือหลักความเชื่อของลัทธิใดลัทธิหนึ่ง ทิฏฐิที่ฝังแน่นในใจของเจ้าลัทธิ ถอดถอนออกได้ยาก, (คำว่า "ติตถะ" ตามศัพท์หมายถึง "ท่าอาบน้ำ หรือท่าเรือข้ามฟาก"), ในจูฬวิยูหสูตร(ว่าด้วยการวิวาทกันเพราะทิฏฐิสูตรเล็ก) ท่านเปรียบทิฏฐิของเจ้าลัทธิว่า "ติตถะ"ตามข้อความที่ท่านอธิบายไว้ว่า "คำว่า พวกเดียรถีย์ตั้งอยู่ในทิฏฐิมากแม้อย่างนี้ อธิบายว่า ทิฏฐิ ตรัสเรียกว่า ติตถะ เจ้าทิฏฐิ ตรัสเรียกว่า เดียรถีย์ พวกเดียรถีย์ตั้งอยู่ คือ ตั้งมั่น ติด ติดแน่น ติดใจ น้อมใจเชื่อในทิฏฐิมาก ด้วยทิฏฐิมาก รวมความว่า พวกเดียรถีย์ ตั้งอยู่ในทิฏฐิมากแม้อย่างนี้" (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒๗/๓๕๘)

ติตถายตนสูตร :พระสูตรว่าด้วยที่เกิดแห่งทิฏฐิเป็นดุจท่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ที่เกิดแห่งทิฏฐิดุจท่า (หมายถึงทิฏฐิ ๖๒) ซึ่งเมื่อถูกบัณฑิตไต่ถามซักไซ้ไล่เลียงเข้า ก็อ้างการถือสืบ ๆ กันมา ยืนกรานอยู่ในพวกอกิริยวาทะ(ลัทธิที่ถือว่าการกระทำทุกอย่างไม่มีผล) มี ๓ คือ สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า (๑) สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขที่บุรุษบุคคลนี้เสวยทั้งหมดล้วนแต่มีกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุ(ลัทธิที่บัญญัติว่าเพราะกรรมเก่าในชาติเก่า) (๒) สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขที่บุรุษบุคคลนี้เสวยทั้งหมดล้วนแต่มีการเนรมิตของพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เป็นเหตุ (ลัทธิที่บัญญัติว่าเพราะเทพเจ้าบันดาลหรือสร้างขึ้น) (๓) สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วนแต่ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย (ลัทธิที่บัญญัติว่า เกิดเอง ไม่มีเหตุปัจจัยอื่นใด)

แล้วตรัสอีกว่าสมณพราหมณ์ทั้ง ๓ จำพวก เมื่อถูกซักถามว่า มีทิฏฐิอย่างนั้นจริงหรือไม่ เมื่อยอมรับว่า จริงจึงตรัสถามอีกว่า ถ้าอย่างนั้น เพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุเพราะการเนรมิตของพระผู้เป็นเจ้าเป็นเหตุและเพราะไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ท่านทั้งหลายก็จะเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์...และเป็นมิจฉาทิฏฐิเมื่อบุคคลยึดถือกรรมที่

SAMPLE

ทำไว้ในปางก่อนการเนรมิตของพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ และความไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย โดยความเป็นแก่นสาร ย่อมไม่มีความพอใจหรือความพยายามว่า สิ่งนี้ควรทำ หรือสิ่งนี้ไม่ควรทำ ผู้นับถือลัทธินั้นตอบไม่ได้ ต่างอ้างว่าเชื่อถือตาม ๆ กันมาอย่างนั้นสมณวาทะที่ชอบธรรมเป็นของเฉพาะตัวย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มีสติฟั่นเฟือนไม่มีเครื่องป้องกันแล้วตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่าสุขทุกข์เนื่องมาจากธาตุ ๖ อายตนะ ๖ มโนปวิจาร (การพิจารณาแห่งใจ) ๑๘ (คือที่ตั้งแห่งโสมนัส ๖ โทมนัส ๖ และอุเบกขา๖) และจบลงด้วยทรงอธิบายแจกแจงอริยสัจ ๔ ตามหลักปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับแห่งทุกข์ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘)

ติตถายตนะ : ถิ่นเกิดของทิฏฐิ, แหล่งกำเนิดทิฏฐิ, ที่เกิดขึ้นแห่งทิฏฐิ, ในขุททกวัตถุวิภังค์ ๓.ติกนิทเทส ท่านจำแนกติตถายตนะไว้ ๓ ประเภท คือ (๑)สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นผู้มีวาทะอย่างนี้ มีความ เห็นอย่างนี้ว่า คนเรานี้เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง การเสวยสุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ทั้งหมดนั้น เพราะเคยการทำเหตุมาก่อน (๒)สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นผู้มีวาทะอย่างนี้ มีความ เห็นอย่างนี้ว่า คนเรานี้เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง การเสวยสุขทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุขทั้งหมดนั้น เพราะเหตุคือผู้เป็นใหญ่สร้างให้ (๓)สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นผู้มีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า คนเรานี้เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง การเสวยสุขทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุขทั้งหมดนั้น เพราะไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๒๓/๕๗๗)

ติตถิยวัตถุ: เรื่องเดียรถีย์พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ บุคคลโง่เขลาไม่รู้อะไร เพียงแต่นั่งนิ่งๆหาชื่อว่าเป็นมุนีไม่ ส่วนบุคคลผู้ฉลาด เลือกชั่งเอาแต่สิ่งที่ดี ละทิ้งสิ่งที่ชั่ว เหมือนบุคคลชั่งสิ่งของ จึงจะชื่อว่า มุนีแท้ ผู้ที่รู้โลกทั้งสองก็เรียกว่ามุนี (เช่นกัน) (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๖๘/๑๑๕)

ติตถิยสาวกวัตถุ:เรื่องสาวกเดียรถีย์ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่สาวกของเดียรถีย์ดังนี้ สัตว์ทั้งหลายผู้เห็นสิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ และเห็นสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ ชื่อว่าถือมั่นมิจฉาทิฏฐิ ย่อมไปสู่ทุคติ สัตว์ทั้งหลายผู้รู้สิ่งที่มีโทษว่ามีโทษและรู้สิ่งที่ไม่มีโทษว่าไม่มีโทษชื่อว่าถือมั่นสัมมาทิฏฐิย่อมไปสู่สุคติ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๑๘/๑๓๒)

ติเตียน : ตำหนิ, ครหา, ยกโทษขึ้นพูด, กล่าวร้าย,ยกเรื่องขึ้นมาพูดกล่าวติโทษ, ติเตียนไม่เห็นด้วยกับการกระทำของผู้ใดผู้หนึ่ง,คำติเตียน ถ้าเป็นไปด้วยเจตนาดีมุ่งประโยชน์จากบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นควรน้อมรับฟัง ถ้าเป็นไปด้วยเจตนาร้ายมุ่งทำลายไร้เหตุผลจากคนพาลควรอดกลั้นวางเฉย, คำสอนทางพระพุทธศาสนามีหลักอยู่ว่า "ติ

SAMPLE

เตียนคนที่ควรติเตียน สรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ" คำติเตียนที่ควรน้อมรับฟังเช่น พระพุทธเจ้าทรงติเตียนพระโมลิยผัคคุนะที่อยู่คลุกคลีกับภิกษุณีทั้งหลายเกินเวลา, คำติเตียนที่ไร้เหตุผลมาจากความเกลียดชังส่วนตัว เช่นพวกสมณพราหมณ์บางพวกเกลียดน้ำ จึงติเตียนน้ำ เกลียดลม จึงติเตียนลม เป็นต้น, บางทีการติเตียนก็มาจากตนเองได้เช่นกัน เช่นพิจารณาเห็นว่าการกระทำไม่ถูกต้องก็ติเตียนตนเองเพื่อปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๗/๑๔๒,๑๒/๒๒๒/๒๓๓,๑๒/๕๐๒/๕๓๘, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๓/๓๘,๑๓/๔๐/๔๒,๑๓/๓๖๐/๔๔๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖/๑๑,๒๑/๓๑/๔๙,๒๑/๓๙/๖๔)

ติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ:ติเตียนคนที่ควรชื่นชม, กล่าวโทษคนที่ควรยกย่อง,ตำหนิคนที่ควรเชิดชู, ในวัณณาสูตร(ว่าด้วยภิกษุณีผู้สรรเสริญ) อิสสุกินีสูตร(ว่าด้วยภิกษุณีผู้มีความริษยา) และมิจฉาทิฏฐิกสูตร(ว่าด้วยภิกษุณีผู้มีความเห็นผิด) ระบุว่า การติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ เป็นหนึ่งในธรรม ๕ ประการ (ข้อที่ ๒) ที่ภิกษุณีเมื่อประพฤติตามย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ธรรม ๕ ประการ ที่กล่าวไว้ในอิสสุกินีสูตร ได้แก่ (๑)ไม่พิจารณาไม่ไตร่ตรองสรรเสริญคนที่ควรติเตียน (๒)ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรองติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ (๓)มีความริษยา (๔)มีความตระหนี่ (๕)ทำศรัทธาไทยให้ตกไป, แต่ถ้าประพฤติตรงข้ามกับธรรม ๕ ประการนี้(เช่น ติเตียนคนที่ควรติเตียน สรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ) ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๑๖/๑๙๕,๒๒/๑๑๗/๑๙๖,๒๒/๑๑๘/๑๙๗)

ตินติณะ : การพูดเกียดกัน,พูดเกียดกันไม่ให้ทำได้โดยสะดวก, ในขุททกวัตถุวิภังค์ ๑.เอกกนิทเทส ได้อธิบายขยายความหมายของตินติณะไว้ว่า "ตินติณะ เป็นไฉน การพูดเกียดกัน กิริยาที่พูดเกียดกัน ภาวะที่พูดเกียดกัน ความละโมบ กิริยาที่ละโมบ ภาวะที่ละโมบ ความถ่อมตนเพื่อที่จะได้ ความต้องการสิ่งที่ประณีต นี้เรียกว่า ตินติณะ" (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๕๓/๕๕๑)

ตินทุกขาณุ,ปริพาชก :ปริพาชกชื่อตินทุกขาณุ,นักบวชชื่อตินทุกขาณุ, ในปาฏิกสูตร(ว่าด้วยนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร) ตอนว่าด้วยเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ระบุว่า ตินทุกขาณุปริพาชกได้สร้างอารามไว้แห่งหนึ่ง นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรได้พูดอวดอ้างตนเองในท่ามกลางบริษัทว่ามีฤทธิ์เทียมเท่าพระพุทธเจ้า แต่เมื่อทราบว่าพระพุทธเจ้าจะทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เหนือธรรมดาของมนุษย์ กลับเกิดความกลัว ไม่กล้าสู้หน้า หนีไปอยู่ยังอารามที่ตินทุกขาณุปริพาชกสร้างไว้ ดังข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงว่า "...นักบวชเปลือยปาฏิกบุตร กลัวตัวสั่นขนพอง สยองเกล้า หนีเข้าไปยังอารามของตินทุกขาณุปริพาชก"(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑/๑๗,๑๑/๒๒/๑๘,๑๑/๒๔/๑๙)

SAMPLE

ตินทุกชาดก : ชาดกว่าด้วยอุบายกินผลมะพลับ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานรปลอบใจวานรบริวารทั้งหลายที่พากันไปกินผลไม้กลางหมู่บ้านในเวลากลางคืน แต่ถูกพวกมนุษย์ล้อมไว้ให้เบาใจว่า พวกมนุษย์มีกิจมากคงเฝ้าอยู่ได้ไม่นาน และอีกอย่างวานรหลานชายชื่อเสนกะยังไม่มา เชื่อว่าจะต้องพ้นภัยเพราะวานรหลานชายฉลาด ขอให้ลิงทุกตัวสบายใจและกินผลไม้ให้เต็มอิ่ม ฝ่ายลิงเสนกะหลานชายตื่นนอนไม่เห็นฝูงลิงจึงออกตามหา เห็นชาวบ้านล้อมอยู่จึงย่องไปที่บ้านของยายแก่ที่ก่อไฟนั่งกรอด้ายอยู่ ทำทีเหมือนเด็กจะออกไปนาแต่เช้าเข้าไปเอาดุ้นไฟแล้วยืนเหลือลมจุดไฟที่บ้านหลังแรก เพลิงโหมลุกไหม้ทั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านทั้งหลายต่างละทิ้งฝูงลิงเข้าไปดับไฟ ฝูงลิงรีบหนีเข้าป่าไปอย่างปลอดภัย เมื่อคราวมีภัยผู้ที่เป็นใหญ่เป็นหัวหน้า ย่อมไม่ยอมทิ้งบริวารให้ตกใจกลัวหรือต่อสู้ตามลำพังและหาทางให้พ้นภัยได้เสมอ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๕๓/๗๗)

ตินทุกทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระตินทุกทายกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเป็นลิงที่แข็งแรงอยู่ในป่าได้นำผลมะพลับไปถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๓๖๔)

ตินทุกผลทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระตินทุกผลทายกเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้นำผลมะพลับไปถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๙/๕๓๐)

ติปทุมิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระติปทุมิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเคยถวายดอกบัวแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวโลกและมนุษยโลกหลายแสนปี ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘/๒๒๓)

ติปัลลัตถมิคชาดก : ชาดกว่าด้วยเนื้อลวงนายพรานด้วยการนอน ๓ ท่า พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาเนื้ออยู่ในป่ามีบริวารเป็นอันมาก สอนเนื้อหลานชายให้เรียนมายาเนื้อ โดยการนอน ๓ ท่าอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ถ้าไปติดบ่วงนายพรานให้นอนทำเป็นตายโดยข้างซ้ายหรือข้างขวาก็ได้ หรือจะนอนอย่างโคนอนก็ได้ โดยแสดงอาการประกอบ ๖ อย่าง คือ (๑) นอนตะแคงข้างเหยียดเท้าที่ ๔ (๒) ใช้กีบเท้าคุ้ยหญ้าและฝุ่นให้เป็นรอยไว้ (๓) แลบลิ้นออกให้ห้อยลง (๔)

SAMPLE

ทำให้ท้องพองนูนขึ้น (๕) ถ่ายอุจาระ ปัสสาวะให้เรี่ยราด(๖)กลั้นลมหายใจเข้าออกไว้ ให้หายใจทางช่องจมูกด้านล่าง เมื่อนายพรานมาเห็นเข้าใจว่าเนื้อตายแล้วจะแก้บ่วงออก ให้รีบหนีไป เนื้อหลานชายได้ทำตาม เมื่อไปติดบ่วงได้ทำอุบายลวงนายพรานเอาตัวรอดมาได้ ผู้ที่สนใจใฝ่ศึกษาย่อมมีวิชาความรู้พาชีวิตรอดจากอุปสรรคปัญหาได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๖/๗)

ติปีติวัจฉะ,พราหมณ์ :พราหมณ์ชื่อติปีติวัจฉะ,ติปีติวัจฉพราหมณ์เป็นบิดาของพระมหากัจจายนเถระ, ในมหากัจจายนเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ)พระเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของท่านเริ่มตั้งแต่บำเพ็ญบารมีในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้า จนถึงภพสุดท้ายบังเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อว่าติปีติวัจฉะ ดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า "ในภพสุดท้าย ข้าพเจ้าเกิดเป็นพราหมณ์ปุโรหิต..... เป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อว่าติปีติวัจฉะ เป็นผู้ฉลาด เรียนจบพระเวท ส่วนมารดาของข้าพเจ้าชื่อว่าจันทนปุทุมา ข้าพเจ้าชื่อว่ากัจจายนะ เป็นผู้มีผิวพรรณสวยงาม..." (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๑/๒๔๐)

ติปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระติปุปผิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นพรานเนื้ออยู่ป่า ได้สักการบูชาไม้แคฝอย ซึ่งเป็นต้นสถานที่ไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๒๔๓)

ติมพรุ,ท่าน้ำ : ท่าน้ำชื่อติมพรุ, คันธรรพเทวราชชื่อติมพรุ, ในมหาสมยสูตร(ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา) และในสักกปัญหสูตร(ว่าด้วยปัญหาของท้าวสักกะ) ระบุถึงติมพรุคันธรรพเทวราชาว่าเป็นพวกผู้รับใช้ที่มีมายาของท้าวจาตุมหาราชและมีธิดาชื่อภัททาสุริยวัจฉสา(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๗/๒๖๖,๑๐/๓๔๘/๒๗๕,๑๐/๓๔๙/๒๗๗), ส่วนในโกสิยชาดก(ว่าด้วยโกสิยเศรษฐี) ระบุว่า ติมพรุคือชื่อของท่าน้ำแห่งหนึ่ง ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "ก็บุคคลเข้าไปยังแหล่งน้ำบางแห่งแล้วบูชาที่แม่น้ำหลายสายบ้าง ที่สระโบกขรณีชื่อคยาบ้าง ที่ท่าน้ำชื่อโทณะและท่าน้ำชื่อติมพรุบ้างที่ห่วงน้ำใหญ่ซึ่งมีกระแสเชี่ยวบ้าง"(ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย)๒๗/๘๐/๓๘๖)

ติมพรุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อติมพรุกขะ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ติมพรุกขปริพาชกได้ทูลถามว่า สุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือคนอื่นกระทำให้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบในลักษณะเดียวกันกับอเจลกัสสปสูตร ซึ่งเป็นเหตุให้ติมพรุกขปริพาชกเลื่อมใส ประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘/๓๐)

SAMPLE

ติมพรุกขะ,ปริพาชก :ปริพาชกชื่อติมพรุกขะ, นักบวชชื่อติมพรุกขะ, ในติมพรุกขสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่อติมพรุกขะ) ระบุว่า ติมพรุกขปริพาชกได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับแล้วทูลถามปัญหาเกี่ยวกับเรื่องสุขและทุกข์ว่าใครเป็นผู้กระทำให้ ตนเองหรือคนอื่นเป็นผู้กระทำให้ทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสตอบปัญหาแบบแยกแยะตามเหตุปัจจัยตามแนวทางแห่งปฏิจจสมุปบาท ติมพรุกขปริพาชกได้กล่าวชื่นชมพระภาษิตของพระพุทธเจ้าว่ามีความชัดเจนไพเราะยิ่งนัก และได้ประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๘/๓๐)

ติมพรุสกทายิกาวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผลมะพลับสุก หมายถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผลมะพลับสุกแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๓๗-๔๔๔/๖๔)

ติมิ,ปลา :ปลาชื่อติมิ, ในอุโปสถสูตร(ว่าด้วยอุโบสถกรรม) กล่าวถึงปลาติมิว่า เป็นปลาที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร มีลำตัวขนาดใหญ่ตั้งแต่ ๑๐๐-๕๐๐ โยชน์ สัตว์ใหญ่ที่มีขนาดเท่าเทียมกันได้แก่ ปลาติมิงคละ ปลาติมิติมิงคละ อสูร นาค และคนธรรพ์ การอาศัยอยู่ในมหาสมุทรของสัตว์ขนาดใหญ่เหล่านี้ นับเป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ประการที่ ๘ ที่พวกอสูรพบเห็นแล้วต่างพากันยินดีในมหาสมุทร, พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบสิ่งน่าอัศจรรย์ในมหาสมุทร ๘ ประการที่ทำให้พวกอสูรยินดีในมหาสมุทรกับสิ่งน่าอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย ๘ ประการที่ทำให้ภิกษุทั้งหลายยินดีในพระธรรมวินัย "(ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๔๕/๒๖๔), ในอรรถกถาและฎีกาท่านขยายความว่า ปลาติมิ ปลาติมิงคละ ปลาติมิติมิงคละ มีอธิบายว่า ปลาทั้ง ๓ ตัวนี้เป็นปลาขนาดใหญ่ คือปลาติมิงคละ สามารถกลืนกินปลาติมิได้ และปลาติมิติมิงคละมีขนาดลำตัวใหญ่ ๕๐๐ โยชน์ และสามารถกลืนกินปลาติมิงคละได้ (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๖๐/๑๐๐-๑๐๑, ขุ.ม.อ. (บาลี) -/๖๙/๒๙๗, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๘๔/๕๑๒)

ติมิติมิงคละ,ปลา:ปลาชื่อติมิติมิงคละ, ในปหาราทสูตร(ว่าด้วยปหาราทะจอมอสูร) และในอุโปสถสูตร(ว่าด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงแสดงปาติโมกข์) ระบุถึงปลาติมิติมิงคละว่าเป็นปลาขนาดใหญ่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร มีลำตัวตั้งแต่ ๑๐๐-๕๐๐ โยชน์ สัตว์ที่มีขนาดใหญ่เท่าเทียมกันคือ ปลาติมิรมิงคละ อสูร นาค คนธรรพ์ ส่วนในอุโปสถสูตร(ว่าด้วยอุโบสถกรรม เล่มที่ ๒๕) กล่าวไว้ในทำนองเดียวกัน แต่ชื่อปลามีแตกต่างกัน เริ่มจากปลาติมิ ปลาติมิงคละ และปลาติมิติมิงคละ การอาศัยอยู่ในมหาสมุทรของสัตว์มีขนาดใหญ่เหล่านี้นับเป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ประการที่ ๘ ที่พวกอสูรพบเห็นแล้วต่างพากันยินดีในมหาสมุทร, พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบสิ่งน่าอัศจรรย์ในมหาสมุทร ๘ ประการที่ทำให้พวกอสูรยินดีในมหาสมุทรกับสิ่งน่าอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย ๘

SAMPLE

ประการที่ทำให้ภิกษุทั้งหลายยินดีในพระธรรมวินัย(องฺ.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๑๙/๒๔๘,๒๓/๒๐/๒๕๕,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๔๕/๒๖๔)

ติมิรปุปผิยเถราปทาน[๑] : 1.ประวัติในอดีตชาติของพระติมิรปุปผิยเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีติชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้นำดอกไม้รังไปบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอุปสันตะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๒๘)

2.ประวัติในอดีตชาติของพระติมิรปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเคยใช้ดอกดีหมีโปรยลงบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๑/๕๔๘)

ติมิรปุปผิยเถราปทาน[๒] :

ติมิรมิงคละ,ปลา : ปลาชื่อติมิรมิงคละ,ในปหาราทสูตร(ว่าด้วยปหาราทะจอมอสูร)และในอุโปสถสูตร(ว่าด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าไม่ทรางแสดงปาติโมกข์)ระบุถึงปลาติมิรมิงคละว่าเป็นปลาขนาดอาศัยอยู่ใหญ่ในมหาสมุทร มีลำตัวตั้งแต่ ๑๐๐-๕๐๐ โยชน์ สัตว์ที่มีขนาดใหญ่เท่าเทียมกันคือ ปลาติมิติมิงคละ อสูร นาค คนธรรพ์ การอาศัยอยู่ในมหาสมุทรของสัตว์มีขนาดใหญ่เหล่านี้นับเป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ประการที่ ๘ ที่พวกอสูรพบเห็นแล้วต่างพากันยินดีในมหาสมุทร ดังข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงว่า "...การที่มหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาติมิติมิงคละ ปลาติมิรมิงคละ อสูร นาค คนธรรพ์ มีลำตัว ๑๐๐ โยชน์ก็มี ฯลฯ มีลำตัว ๓๐๐ โยชน์ก็มี ... มีลำตัว ๔๐๐ โยชน์ก็มี ... มีลำตัว ๕๐๐ โยชน์ก็มี นี้เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏประการที่ ๘ในมหาสมุทรที่พวกอสูรพบเห็นแล้วต่างพากันยินดีในมหาสมุทร", พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบสิ่งน่าอัศจรรย์ในมหาสมุทร ๘ ประการที่พวกอสูรยินดีกับสิ่งน่าอัศจรรย์ในพระธรรมวินัย ๘ ประการที่ภิกษุทั้งหลายยินดี (องฺ.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๑๙/๒๔๘, ๒๐/๒๕๕)

ติรังสิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระติรังสิยเถระ ซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้สรรเสริญพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๖๑ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๔๗๙)

ติรัจฉานกถา:ถ้อยคำอันขวางทางไปสู่สวรรค์หรือนิพพาน หมายถึงเรื่องราวที่ไม่ควรนำมาเป็นข้อถกเถียงสนทนากัน เพราะทำให้เกิดฟุ้งซ่านและหลงเพลินเสียเวลา, ในติรัจฉานกถาสูตร(ว่าด้วยติรัจฉานกถา) ระบุถึงติรัจฉานกถา(เล่มที่ ๒๓ เป็นดิรัจฉานกถา)ไว้ถึง ๒๘

SAMPLE

เรื่อง เช่น ราชกถา(เรื่องพระราชา) โจรกถา(เรื่องโจร) อิตถีกถา(เรื่องสตรี) เป็นต้น เพราะติรัจฉานกถานี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน แต่เรื่องที่ภิกษุควรสนทนากันนั้นคือเรื่องอริยสัจจกถา(กถาว่าด้วยเรื่องอริยสัจ) เพราะให้ผลดีมีประโยชน์ตรงข้ามกับติรัจฉานกถา ฉะนั้น ภิกษุผู้หวังเจริญก้าวหน้าในพระธรรมวินัยจึงไม่ควรสนทนากันด้วยติรัจฉานกถา(วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๘๒/๔๑๔,วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๙๑/๓๐๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๘๐/๕๘๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๑๙/๓๖๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒/๑๙๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๙/๑๕๐,๒๔/๗๐/๑๕๓,๒๔/๙๓/๒๑๖,๒๔/๙๔/๒๒๐, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๗/๘๔)

ติรัจฉานกถาสูตร : พระสูตรว่าด้วยติรัจฉานกถาพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายไม่พึงกล่าวติรัจฉานกถา เช่นราชกถา(เรื่องพระราชา) โจรกถา(เรื่องโจร)เป็นต้น แต่พึงกล่าวเรื่องอริยสัจ ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๐/๕๘๙)

ติรัจฉานเทวนิรยาทิสูตร :พระสูตรว่าด้วยสัตว์ดิรัจฉานที่จุติไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัส ๓ พระสูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานแล้วมาเกิดในหมู่เทวดาจึงมีจำนวนน้อยกว่า (๑) สัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานแล้วไปเกิดในนรก (๒) ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) ในภูมิแห่งเปรต เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๙๓-๑๑๙๕/๖๕๖)

ติรัจฉานมนุสสนิรยาทิสูตร :พระสูตรว่าด้วยสัตว์ดิรัจฉานที่จุติมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรกเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัส ๓ พระสูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานแล้วมาเกิดในมนุษย์จึงมีจำนวนน้อยกว่า (๑) สัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานแล้วไปเกิดในนรก (๒) ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) ในภูมิแห่งเปรต เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๙๐-๑๑๙๒/๖๕๕)

ติรัจฉานโยนิ: กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน, ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ในสังคีติสูตร(ว่าด้วยการสังคายนา) ตอนสังคีติหมวด ๕ ท่านได้ระบุถึงติรัจฉานโยนิ(กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน)ว่าเป็นคติ(ภพที่สัตว์ไปเกิด)ข้อที่ ๒ ในจำนวน ๕ ข้อ ที่สัตว์ต้องประสบ คติทั้ง ๕ ข้อ ได้แก่(๑)นิรยะ นรก (๒) ติรัจฉานโยนิ กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓)เปตติวิสัย แดนเปรต (๔)มนุสสะ มนุษย์ (๕)เทวะ เทวดา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๑)

SAMPLE

ติริฏิวัจฉะ,พราหมณ์:พราหมณ์ชื่อติริฏิวัจฉะ,ในอุปปลวัณณาเถริยาปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระอุบลวรรณาเถรี) พระเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าได้บำเพ็ญบารมีมาตั้งแต่สมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้า เวียนว่ายตายเกิดในภพน้อยภพใหญ่ เป็นเทพธิดาบ้าง นาคกัญญาบ้าง ราชธิดาบ้าง ธิดาของเศรษฐีบ้างครั้งหนึ่งได้ไปเกิดเป็นธิดาของพราหมณ์ชื่อติริฏิวัจฉะ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ระบุถึงว่า"หม่อมฉัน...จุติจากอัตภาพนั้นแล้วได้ไปเกิดในตระกูลพราหมณมหาศาลในอริฏฐบุรี เป็นธิดาของพราหมณ์ชื่อติริฏิวัจฉะ มีชื่อว่าอุมมาทันตี มีสิริโฉมงดงามเป็นที่จูงใจให้หลงไหล" (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๓๘/๔๔๖)

ติรีฏวัจฉชาดก : ชาดกว่าด้วยติรีฏวัจฉดาบส พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นดาบส ได้ช่วยพระเจ้าพรหมทัตที่ตกบ่อน้ำให้ขึ้นจากบ่อได้ ในคราวที่พระองค์แพ้ศึกหนีมาเพียงลำพังพระองค์เดียวกับช้างทรง ต่อมาพระราชาทรงระลึกถึงคุณของท่านที่ได้ช่วยชีวิตไว้ จึงเชิญให้ไปอยู่พระราชอุทยานและได้ถวายความอุปถัมภ์บำรุงเป็นอันดี จนพวกอำมาตย์และพระราชโอรสเกิดความอิจฉาในการกระทำของพระองค์ พระองค์จึงบอกความจริงให้ทราบว่าผู้ที่ช่วยชีวิตของพระองค์ไว้ในคราวที่หนีข้าศึกมานั้นคือท่านผู้นี้ การกระทำตอบแทนพระคุณของท่านผู้มีคุณที่พระองค์ทำอยู่นี้ยังเป็นเรื่องเพียงเล็กน้อย เพราะคนเราถ้าไม่มีชีวิตเพียงอย่างเดียว ทรัพย์สมบัติทุกอย่างที่มีอยู่จะมีประโยชน์อะไร เหตุนั้นการที่มีผู้ช่วยชีวิตไว้จึงเป็นสิ่งที่ควรตอบแทนอย่างยิ่งจากนั้นทรงสอนให้พระโอรสและพระมเหสีพร้อมทั้งอำมาตย์ตอบแทนคุณของดาบสด้วยด้วย (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๒๕/๑๒๕)

ติรีฏวัจฉดาบส :ดาบสชื่อติรีฏวัจฉะ, ผู้บำเพ็ญตบะชื่อติรีฏวัจฉะ, ในติริฏวัจฉชาดก(ว่าด้วยติรีฏวัจฉดาบส)ระบุว่า ติรีฏวัจฉดาบสเป็นดาบสโพธิสัตว์ผู้เคยให้ความช่วยเหลือพระราชากรุงพาราณสีองค์หนึ่งที่พ่ายแพ้ การรบในเขตชายแดนขึ้นจากบ่อน้ำในป่าใหญ่ เยียวยาจนรอดชีวิตแล้ว ก่อนเสด็จกลับพระราชาได้อาราธนาให้ดาบสมาเยือนพระองค์ที่พระราชวังบ้างเวลาผ่านไปกึ่งเดือน ติรีฏวัจฉดาบสก็ได้ไปที่พระราชวังตามคำอาราธนา พระราชาถวายการต้อนรับอังคาสดาบสด้วยความเคารพยิ่ง คือให้นั่งเหนือราชบัลลังก์ ให้ฉันโภชนาหารที่จัดเตรียมไว้สำหรับพระองค์ให้จัดสร้างที่พักสำหรับดาบส เป็นต้น จนเป็นที่แปลกใจของอุปราช(พระโอรส)ว่าทำไมพระราชบิดาถึงให้เกียรติแก่ดาบสนี้มากนัก พระราชาจึงตรัสเล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟัง ดังพระดำรัสตอนหนึ่งที่ตรัสแก่อุปราชว่า"พ่อผู้ดำรงอยู่ในมนุษยโลกนี้กำลังตกอยู่ในวิสัยของพญามัจจุราช มาถึงสถานที่นี้ได้ เพราะการช่วยเหลืออันแสนยากของดาบสนั้น ลูกเอ๋ย ติ

รีฏวัจฉดาบสเป็นผู้สมควรแก่ลาภ พวกเจ้าจงถวายปัจจัยที่ควรบริโภคจงบูชาด้วยปัจจัยที่ควรบูชาแก่ท่านเถิด" (ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๒๕/๑๒๕,๒๗/๒๗/๑๒๖)

ติโรกุฑฑเปตวัตถุ : เรื่องเปรตอยู่นอกฝาเรือนพระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ เพื่ออนุโมทนาพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ เป็นเรื่องของเปรต ที่เคยเป็นพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองแคว้นมคธ ที่พากันมาอาศัยอยู่ตามฝาเรือนเพื่อรับส่วนกุศลจากพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อไม่ได้รับ จึงสำแดงอาการหลอกหลอนให้ทรงกลัว พระผู้มีพระภาคทรงเล่าเรื่องเปรตเหล่านั้นให้พระเจ้าพิมพิสารทรง ทราบแล้วทรงแนะนำให้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๔/๑๗๐)

ติโรกุฑฑสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องเปรตที่อยู่ภายนอกฝาเรือน มีเนื้อความอธิบายไว้ดังนี้

(๑) ผู้ต้องการแสดงความกตัญญูกตเวทีแก่ผู้มีอุปการะหรือญาติผู้ล่วงลับไปแล้วก็สามารถทำได้ โดยถวายทักษิณาทานอุทิศส่วนบุญไปให้

(๒) เปตภูมิ เป็นภูมิของสัตว์ผู้ต้องเสวยผลกรรมที่เคยทำไว้เมื่อครั้งเป็น มนุษย์ เป็นภูมิที่ไร้อาชีพ ขาดอาหาร คอยรับส่วนบุญที่เขาอุทิศให้ อย่างเดียวเท่านั้น

(๓) การแสดงความอาลัยรักผู้มีอุปการะหรือญาติผู้ล่วงลับไปด้วยการร้องไห้ เศร้าโศก คร่ำครวญนั้น มิได้เกิดประโยชน์แต่อย่างใด เพราะไม่สามารถจะเรียกร้องให้ท่านเหล่านั้นกลับฟื้นคืนชีพได้ แต่ทักษิณาทานที่บุคคลถวายในพระสงฆ์เท่านั้น ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไป

(๔) ติโรกุฑฑสูตรนี้ คือกุศโลบายที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้สั่งสอนให้บุคคล มีจิตใจเสียสละบริจาคทานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และเพื่อสั่งสมบุญ ไว้ในภายหน้า (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑/๑๕)

ติลทักขิณวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายเมล็ดงา หมายถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายเมล็ดงา เป็นวิมานทองคำขนาด ๑๒ โยชน์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ผู้ถวายเมล็ดงาคือหญิงคนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ ได้ถวายเมล็ดงาแด่พระผู้มีพระภาค (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๕/๑๕)

ติลมุฏฐิชาดก : ชาดกว่าด้วยการผูกโกรธเพราะเมล็ดงาเพียงกำมือเดียว พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ลงโทษพระราชกุมารผู้ประพฤติผิด เพราะมีนิสัยเกเร ถือตัวว่าเป็นพระราชกุมารหลังจากเลิกเรียนแล้วลงไปอาบน้ำที่ท่า ระหว่างทางได้ขโมยเมล็ดงากำมือหนึ่งของหญิงชรา เอามาเคี้ยวเล่น ทำอย่างนี้ถึง ๓ วัน ในวันที่ ๓ หญิงชราจึงโวยวายให้จับขโมย อาจารย์จึงลงโทษเฆี่ยนตีสั่งสอน แต่พระกุมารผูกโกรธ ต่อมาเมื่อได้ครองราชสมบัติแล้วคิดจะลงโทษอาจารย์คืน จึงส่งพระราชสาส์นไปเชิญอาจารย์มาแสดงความยินดีแต่อาจารย์

SAMPLE

ไม่ยอมมา รอจนพระราชามีพระชนมายุเข้าวัยกลางคนแล้ว เห็นว่าคงจะรู้ดีรู้ชั่วบ้างแล้วจึงมาเข้าเฝ้า แม้กระนั้นพระราชาก็ยังไม่หายโกรธทรงอ้างถึงความหลังว่าที่ตนถูกเฆี่ยนถึง ๓ ครั้งยังเจ็บใจไม่หาย ที่ท่านมาวันนี้ชะลอยจะไม่ห่วงใยในชีวิต อาจารย์ได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่า อารยชนย่อมกีดกันคนกระทำความชั่วด้วยการลงโทษ การกระทำนั้นเป็นการสอนไม่ใช่เป็นการผูกเวร เรื่องอย่างนี้บัณฑิตทั้งหลายเขารู้กันดี เมื่ออาจารย์กล่าวจบอำมาตย์ทั้งหลายต่างรู้ความจริงจึงกราบทูลให้พระราชาเห็นบาปบุญคุณโทษ พระราชาก็ได้ให้สติกลับตัวเสียใหม่ จึงตั้งอาจารย์ในตำแหน่งปุโรหิต พร้อมให้รับบุตรภรรยาของอาจารย์มาอยู่รวมกัน ตนเองตั้งอยู่ในโอวาทคำสั่งสอนของอาจารย์ได้ทำบุญมีทานเป็นต้นมีสุคติเป็นที่ไป (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๔/๑๒๐)

ติลมุฏฐิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระติลมุฏฐิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายงากำมือหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๔๓๔)

ติวรานคร : นครชื่อติวรา, เมืองชื่อติวรา, กรุงติวรา, ติวรานคร เป็นสถานที่ถือกำเนิดในอดีตชาติของพระเถระหลายรูป กล่าวคือ (๑)ในอุปปลหัตถิยเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระอุปปลหัตถิยเถระ) ระบุว่าในสมัยพระสิทธัตถพุทธเจ้า พระอุปปลหัตถิยเถระเคยเกิดเป็นช่างดอกไม้อาศัยอยู่ในติวรานคร(๒)ในทุสสทายกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระทุสสทายกเถระ) ระบุว่า ในสมัยพระสิทธัตถพุทธเจ้า พระทุสสทายกเถระเคยเกิดเป็นราชโอรสอยู่ในติวรานคร (๓)ในกิลัญชทายกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระกิลัญชทายกเถระ) ระบุว่า ในสมัยพระสิทธัตถพุทธเจ้า พระกิลัญชทายกเถระเคยเกิดเป็นช่างจักสานอยู่ในติวรานคร และ(๔)ในวาสิทายกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระวาสิทายกเถระ) ระบุว่า พระวาสิทายกเถระเคยเกิดเป็นช่างทองอยู่ในติวรานคร ได้ถวายมีดแด่พระผู้มีพระภาค (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓/๒๕๑,๓๒/๓๘/๓๓๔,๓๒/๑๔/๔๐๑,๓๒/๓๖/๔๐๖)

ติวัณฏปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระติวัณฏปุปผิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้นำดอกบัวไปบูชาสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ไปสู่วินิบาตทุคติเลย ในกัปที่ ๑๑๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะถึง ๙ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๗/๓๕๖)

SAMPLE

ติสรณคมนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระติสรณคมนิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นคนเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้ตาบอดอยู่ในกรุงจันทวดี ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี อุบัติขึ้นในโลก ท่านไม่มีโอกาสออกบวช เพราะต้องเลี้ยงดูมารดาบิดาจึงได้สมาทานสรณะ ๓ เป็นที่พึ่งที่ระลึกจนตลอดชีวิต ๑๐๐,๐๐๐ ปี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๘๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๕ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๖/๑๓๕)

ติสสเถรคาถา[๑] **:**ภาษิตของพระติสสเถระ,คาถาของพระติสสเถระ

ในคัมภีร์เถรคาถา กล่าวถึงติสสเถรคาถา ๓ ครั้ง แต่ละครั้ง ล้วนพระเถระชื่อว่าติสสะกล่าว แต่มีเนื้อหาแตกต่างกัน คือ

ติสสเถรคาถาที่ 1.ท่านพระติสสเถระได้กล่าวไว้ว่า ภิกษุพึงมีสติพยายามละกามราคะเหมือนคนพยายามใช้ศัสตรา ตัดเครื่องประหารที่ชื่อว่าโอมัฏฐะเมื่อศีรษะถูกไฟไหม้ (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓๙/๓๑๗)

ติสสเถรคาถาที่ 2.ท่านพระติสสเถระได้กล่าวไว้ว่า เราละทิ้งจานทองคำลวดลายวิจิตรมีค่านับร้อยปละมาใช้บาตรดินแทน นี้เป็นการอภิเษกครั้งที่ ๒ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๗/๓๓๘)

ติสสเถรคาถาที่ 3.ท่านพระติสสเถระเมื่อจะประกาศโทษในลาภสักการะและความที่ตนไม่ติดข้องอยู่ในลาภสักการะนั้น จึงได้กล่าวไว้ว่า ภิกษุโล้นครองผ้าสังฆาฏิ มักได้ข้าว น้ำ ผ้า และที่นอนชื่อว่าได้ข้าศึกไว้มาก ภิกษุรู้โทษในลาภสักการะว่า เป็นภัยใหญ่อย่างนี้แล้ว ควรเป็นผู้มีลาภน้อย มีจิตไม่ซุ่มด้วยตัณหา มีสติ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๕๓/๓๕๕)

ติสสเถรคาถา[๒] **:**ภาษิตของพระติสสเถระ

ติสสเถรคาถา[๓] **:** ภาษิตของพระติสสเถระ

ติสสเถรวัตถุ[๑] **:** เรื่องพระติสสเถระ

ในคัมภีร์ธรรมบท กล่าวถึงเรื่องติสสเถรวัตถุ ๓ เรื่อง ต่างกรรมต่างวาระ ดังนี้

1.เรื่องพระติสสเถระรูปที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ ชนเหล่าใด เข้าไปผูกเวรว่า “คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา และได้ลักสิ่งของของเราไป”เวรของชนเหล่านั้น ย่อมไม่สงบระงับ ส่วนชนเหล่าใด ไม่เข้าไปผูกเวรว่า “คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเราได้ชนะเรา และได้ลักสิ่งของของเราไป”เวรของชนหล่านั้นย่อมสงบระงับ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓/๒๔)

SAMPLE

2. เรื่องพระติสสเถระรูปที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระติสสเถระดังนี้ บุคคลดื่มปวิเวกรส ลิ้มรสแห่งความสงบ และได้ลิ้มรสแห่งปีติในธรรมแล้ว เป็นผู้ไม่มีความกระวนกระวาย ไม่มีบาป (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๕/๙๖)

3.เรื่องพระติสสเถระรูปที่ ๓ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ สนิมเกิดขึ้นจากเหล็ก ครั้นเกิดขึ้นแล้วย่อมกัดเหล็กนั่นเอง ฉันใด กรรมทั้งหลายของตน ย่อมนำคนผู้ประพฤติล่วงโธนา ไปสู่ทุคติ ฉันนั้น (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๔๐/๑๐๗)

อรรถกถาอธิบายว่า โธนา หมายถึงปัญญาที่พิจารณาปัจจัย ๔ แล้วจึงบริโภค ดังนั้น “ผู้ประพฤติล่วงโธนา” จึงหมายถึงผู้ปราศจากปัญญาพิจารณาปัจจัย ๔ แล้วจึงบริโภค (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๒๔๐/๒๕๗)

ติสสเถรวัตถุ[๒] **:** เรื่องพระติสสเถระ

ติสสเถรวัตถุ[๓] **:**เรื่องพระติสสเถระ

ติสสเถระ,ภิกษุ :พระติสสเถระ, พระเถระชื่อว่าติสสะ, ในพระวินัยปิฎก ปริวาร ระบุว่า พระติสสเถระเป็นภิกษุรูปหนึ่งที่ทรงจำพระวินัยสืบต่อกันมาจากพระอุบาลี ท่านมีรายชื่ออยู่ในรุ่นที่ ๔ ของพระเถระผู้ทรงจำพระวินัย รุ่นแรกมีพระอุบาลีเป็นประธาน รุ่นที่สองมีพระมหินทะเป็นผู้นำ รุ่นที่สามมีพระอริฏฐะเป็นผู้นำ รุ่นที่สี่มีพระกาฬสุมนะเป็นผู้นำ, พระเถระที่ทรงจำพระวินัยในรุ่นเดียวกับท่าน ได้แก่ พระกาฬสุมนะ พระนาคเถระ พระพุทธรักขิตะ **พระติสสเถระ** และพระเทวเถระ (วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๕,๘/๓/๖,๘/๘/๑๓,๘/๘/๑๔,๘/๒๒/๒๖)

ติสสทหรวัตถุ : เรื่องภิกษุหนุ่มชื่อติสสะ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภพระติสสะเที่ยวติเตียนทานของคนอื่น จึงตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ บุคคลย่อมให้ทานตามความเชื่อตามความเลื่อมใส ภิกษุไม่พอใจในข้าวและน้ำที่เป็นทานของคนอื่นนั้น ย่อมไม่บรรลุสมาธิในเวลากลางวันหรือกลางคืน ส่วนภิกษุผู้ตัดอกุศลจิตนี้ได้ ถอนขึ้นทำให้รากขาดแล้ว ย่อมบรรลุสมาธิในเวลากลางวันหรือกลางคืน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๙/๑๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า สมาธิ ในที่นี้หมายถึงอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ หรือมัคคสมาธิ และผลสมาธิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๒๔๙/๒๖๗)

ติสสทัตตบัณฑิต,ภิกษุ :พระติสสทัตตบัณฑิต, พระเถระชื่อติสสทัตตบัณฑิต, ในพระวินัยปิฎก ปริวาร ระบุว่า พระติสสทัตตบัณฑิตเป็นหนึ่งในจำนวนภิกษุหลายรูปที่ทรงจำพระวินัยสืบต่อกันมาจากพระอุบาลี ท่านมีรายชื่ออยู่ในรุ่นที่ ๓ ของพระเถระผู้ทรงจำพระวินัย รุ่นแรกมีพระอุบาลีเป็นประธาน รุ่นที่สองมีพระมหินทะเป็นผู้นำ รุ่นที่สามมีพระอริฏฐะเป็นผู้นำ, พระเถระที่ทรงจำพระวินัยในรุ่นเดียวกับท่าน ได้แก่ พระอริฏฐะ **พระ**

SAMPLE

ติสสทัตตบัณฑิต พระกาฬสุมนะ พระทีฆเถระ และพระทีฆสุมนบัณฑิต(วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๕,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๖)

ติสสพรหม : พรหมผู้เคยบวชเป็นภิกษุชื่อว่าติสสะ, ในมหาโมคคัลลานสูตร(ว่าด้วยพระมหาโมคคัลลานะ)และในติสสพรหมสูตร(ว่าด้วยติสสพรหม)กล่าวถึงติสสพรหมว่าเคยบวชเป็นภิกษุสัทธิวิหาริกของพระมหาโมคคัลลานเถระมาก่อน ดังข้อความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า "สมัยนั้นแล ภิกษุชื่อว่าติสสะมรณภาพไม่นาน ได้บังเกิดในพรหมโลกชั้นหนึ่ง ณ พรหมโลกชั้นนั้น เทวดาทั้งหลายก็รู้จักพรหมนั้นว่า ติสสพรหม มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก"(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๓๔/๔๘๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๖/๑๐๕,องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๕๖/๑๙๑), ส่วนในมหาสมยสูตร(ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา)กล่าวถึงติสสพรหมว่าได้มาประชุมครั้งใหญ่ของเทวดาพร้อมกับสุพรหม ปรมัตตพรหม และสนังกุมารพรหม(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๑/๒๗๐)

ติสสพรหมสูตร : พระสูตรว่าด้วยติสสพรหมซึ่งหมายถึงพรหมที่เคยบวชเป็นภิกษุชื่อติสสะ สัทธิวิหาริกของท่านพระมหาโมคคัลลานะ เมื่อมรณภาพแล้วไปเกิดเป็นพรหมชื่อติสสะ ต่อมาท่านพระมหาโมคคัลลานะไปเยี่ยมและถามปัญหาว่า เทวดาจำพวกไหนที่มีญาณรู้บุคคลผู้ยังมีอุปาทานขันธ์เหลืออยู่ว่า ยังมีเหลืออยู่ และบุคคลผู้ไม่มีอุปาทานขันธ์เหลืออยู่ว่า ไม่มีเหลืออยู่ ติสสพรหมตอบว่า พวกเทวดา ชั้นพรหมกายิกา ท่านพระมหาโมคคัลลานะถามต่อว่า พวกเทวดาชั้นพรหมกายิกา ทั้งหมดเลยหรือที่รู้อย่างนั้น ตอบว่า ไม่ใช่ทั้งหมดที่รู้ แต่มีเพียงเทวดาชั้นพรหมกายิกาผู้ไม่ยินดีอายุ วรรณะ สุข ยศ และอธิบดีที่เป็นของพรหม และรู้ชัดอุบายเครื่องสลัดออกที่ยิ่งขึ้นไปตามความเป็นจริงเท่านั้นที่รู้ และรู้ภาวะของท่านเหล่านี้ คือ (๑) ท่านผู้เป็นอุภโตภาควิมุต (๒) ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต (๓) ท่านผู้เป็นกายสักขี (๔) ท่านผู้เป็นทิฏฐิปัตตะ (๕) ท่านผู้เป็นสัทธาวิมุต (๖) ท่านผู้เป็นธัมมานุสารี แต่ติสสพรหมก็ตอบได้เพียง ๖ จำพวกเท่านั้น ส่วนภาวะของบุคคลที่ ๗ คือ ท่านผู้บรรลุเจโตวิมุตติอันหานิมิตมิได้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเอง (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๖/๑๐๓)

ติสสพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระติสสพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงเล่าว่า ในกัปที่ ๙๒ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระติสสพุทธเจ้า ประสูติ ในกรุงเขมกะ พระชนกพระนามว่าชนสันธะ พระชนนีพระนามว่าปทุมา พระมเหสีพระนามว่าสุภัททา พระโอรสพระนามว่าอานันทะ ครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะคือม้า บำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๕ วัน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นประดู่

พระพรหมเทพเถระและพระอุทยเถระเป็นคู่อัครสาวกพระสุมังคลเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระผุสสาเถรีและพระสุทัตตาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา สัมพลอุบาสกและสิริ

SAMPLE

อุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก กีสาโคตมีอุบาสิกาและอุปเสนาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้ มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น

ทรงเล่าต่อไปว่า ในครั้งนั้น พระองค์เป็นกษัตริย์พระนามว่าสุชาตะ สละราชสมบัติออกผนวชเป็นฤๅษี เมื่อทราบว่า พระพุทธเจ้าเกิดแล้วจึงเข้าไปเฝ้าและก็ถวายดอกไม้ทิพย์เป็นเครื่องบูชา และได้รับพยากรณ์ว่า จะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในกาลภายหน้า (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๗๕)

ติสสเมตเตยยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระติสสเมตเตยยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเป็นดาบสชื่อโสภิตะ บูชาไฟอยู่ในป่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ สอนให้ท่านบูชาไฟตามแบบอย่างพระองค์ ท่านเกิดความเลื่อมใสจึงได้ถวายผลไม้พร้อมกับน้ำผึ้ง เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๒๕ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๖๕๔)

ติสสเมตเตยยมาณวกปัญหา[๑] :ปัญหาของติสสเมตเตยยมาณพ มีกล่าวไว้ ๒ คัมภีร์

1.ติสสเมตเตยยมาณวกปัญหา ในคัมภีร์สุตตนิบาต เป็นการถาม-ตอบระหว่างติสสเมตตเตยยมาณพกับพระพุทธเจ้า โดยติสสเมตเตยยมาณพเป็นผู้ทูลถาม พระพุทธเจ้าตรัสตอบ เช่น ติสสเมตเตยยมาณพทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ใครชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ ทรงตอบว่า ผู้ประพฤติพรหมจรรย์เพราะเห็นโทษในกามทั้งหลาย ทูลถามว่าความหวั่นไหวไม่มีแก่ใคร ทรงตอบว่า ไม่มีแก่ผู้คลายตัณหาได้ มีสติทุกเมื่อ รู้ธรรมทั้งหลายแล้วดับกิเลสได้ ทูลถามว่า ใครชื่อว่า มหาบุรุษ ทรงตอบว่า ผู้รู้ส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน ไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยปัญญาชื่อว่ามันตา ล่วงพ้นเครื่องร้อยรัดในโลกได้ คำว่า ส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน และท่ามกลาง (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๔๗/๗๔๘)

2.ติสสเมตเตยยมาณวปัญหา ในคัมภีร์จูฬนิทเทส เป็นการยกการถาม-ตอบระหว่างติสสเมตตเตยมาณพกับพระพุทธเจ้า โดยพระสารีบุตรนำมาอธิบายขยายความ เช่น ท่านติสสเมตเตยยะทูลถามดังนี้ ใครชื่อว่าเป็นผู้สันโดษในโลกนี้ ความหวั่นไหวทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ใคร ใครรู้ชัดส่วนสุดทั้ง ๒ ด้านแล้ว ไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยมันตา พระองค์ตรัสเรียกใครว่าเป็นมหาบุรุษใครล่วงพ้นเครื่องร้อยรัดในโลกนี้ได้ เป็นต้น ซึ่งเป็นการอธิบายปัญหาของติสสเมตเตยยมาณพให้พิสดาร (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๕/๑๓)

ติสสเมตเตยยมาณวปัญหา[๒] :

SAMPLE

ติสสเมตเตยยมาณวปัญหานิทเทส : อธิบายปัญหาของติสสเมตเตยยมาณพ หมายถึงการที่พระสารีบุตรเถระอธิบายปัญหาของติสสเมตเตยยมาณพ ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค เป็นคนที่ ๒ เกี่ยวกับผู้สันโดษ ความหวั่นไหว ส่วนสุด และมหาบุรุษ มีทั้งหมด ๓ คาถา โดยติสสเมตเตยยมาณพทูลถาม ๑ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ติสสเมตเตยยมาณพทูลถามว่า

ใครชื่อว่าเป็นผู้สันโดษในโลกนี้ ความหวั่นไหวย่อมไม่มีแก่ใคร ใครรู้ชัดส่วนสุดทั้ง ๒ ด้านแล้ว ย่อมไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยมันตา พระองค์ตรัสเรียกใครว่า เป็นมหาบุรุษ ใครล่วงพ้นตัณหาอันเป็นเครื่องร้อยรัดในโลกนี้ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุผู้มีพรหมจรรย์ในกามทั้งหลายชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ ผู้คลายตัณหาแล้ว มีสติทุกเมื่อรู้ธรรม ดับกิเลสได้แล้ว ได้ชื่อว่าไม่มีความหวั่นไหว เราเรียกภิกษุผู้รู้ส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน ไม่ยึดติดในท่ามกลางว่าเป็นมหาบุรุษ และภิกษุนี้ชื่อว่าล่วงพ้นตัณหาอันเป็นเครื่องร้อยรัดในโลกได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ผู้มีพรหมจรรย์ อธิบายว่า การงดการเว้น เว้นขาด เจตนางดเว้น กิริยาที่ไม่ทำ การไม่ละเมิด การไม่ก้าวล่วงแดนแห่งการเข้าถึง อสัทธรรม เรียกว่า พรหมจรรย์ อีกอย่างหนึ่ง อริยมรรคมีองค์ ๘ ก็เรียกว่าพรหมจรรย์เหมือนกัน (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๙/๗๓)

ติสสเมตเตยยสุตตนิทเทส : อธิบายติสสเมตเตยยสูตร หมายถึงการที่พระสารีบุตรเถระอธิบายติสสเมตเตยยสูตรซึ่งว่าด้วยพระติสสเมตเตยยะทูลถามปัญหาเรื่องเมถุนธรรม พระติสสเมตเตยยะกราบทูลขอให้ตรัสบอกความคับแค้นของบุคคลผู้ประกอบ เมถุนธรรมเนือง ๆ เมื่อได้ฟังแล้วจักศึกษาวิเวกต่อไป

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คำสั่งสอนของบุคคลผู้ประกอบเมถุนธรรมเนือง ๆย่อมเลอะเลือน และบุคคลนั้นย่อมปฏิบัติผิด การปฏิบัตินี้เป็นธรรมไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า เมถุนธรรม หมายถึงธรรมเนียมของอสัตบุรุษ ที่ปฏิบัติกันในที่ลับ ปฏิบัติกันเป็นคู่ๆ ด้วยความกำหนัดกลัดกลุ้มด้วยราคะโน้มไปในเรื่องนั้นเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสบอกแนวทางที่จะออกไปให้พ้นจากภาวะดังกล่าว แนวทางนั้นได้แก่วิเวก ๓ อย่าง คือ (๑) กายวิเวก (๒) จิตตวิเวก (๓) อุปธิวิเวก

กายวิเวก คือ สงัดกาย เดิน ยืน นั่ง นอน บิณฑบาต อธิษฐานจงกรม เที่ยวไป เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไปรูปเดียว

SAMPLE

จิตตวิเวก คือ ผู้บรรลุปฐมฌานย่อมมีจิตสงัดจากนิวรณ์ ผู้บรรลุทุติยฌานย่อมมีจิตสงัดจากวิตกวิจาร ผู้บรรลุตติยฌานย่อมมีจิตสงัดจากปีติ ผู้บรรลุจตุตถฌานย่อมมีจิตสงัดจากสุขและทุกข์ เรื่อยไปจนถึงพระอรหันต์ ย่อมมีจิตสงัดจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย เหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกัน และสังขารนิมิตทั้งปวงในภายนอก

อุปธิวิเวก กิเลส ขันธ์ อภิสังขาร เรียกว่า อุปธิ อมตนิพพาน เรียกว่า อุปธิวิเวก คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา คลายกำหนัด ดับกิเลส เย็นสนิท

ผู้ประกอบเมถุนธรรมเนือง ๆ ย่อมเลอะเลือนทั้ง ๒ ส่วน คือ (๑) คำสั่งสอน ส่วนปริยัติ (๒) คำสั่งสอนส่วนปฏิบัติ ผู้รู้ทั้งหลายจึงเรียกผู้เสพเมถุนธรรมนั้นว่า เป็นปุถุชนเลว ที่ชื่อว่าปุถุชนเลวเพราะให้กิเลสหยาบเกิดขึ้น มีสักกายทิฏฐิหนาแน่นละไม่ได้ปฏิญญาต่อหน้าศาสดาหลายองค์ ถูกทุคติทุกอย่างร้อยรัดปรุงแต่ง (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๙/๑๖๘)

ติสสเมตเตยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาของติสสเมตเตยยะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท่านพระติสสเมตเตยยเถระได้กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคตรัสโทษของเมถุนธรรม พระองค์จึงตรัสว่าการเสพเมถุนธรรมเป็นเหตุให้ตกต่ำมัวหมอง ต้องออกนอกทางแห่งการบรรลุมรรคผล และเกียรติยศย่อมเสื่อมไป แต่ความยินดีในวิเวก ย่อมเป็นเหตุให้ อยู่ใกล้นิพพาน (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๒๑/๖๙๗)

ติสสเมตเตยยะ,พระ : ภิกษุชื่อติสสเมตเตยยะ, คำว่า "ติสสเมตเตยยะ" แยกออกเป็น ๒ คำ คือ (๑)คำว่า "ติสสะ" เป็นชื่อของพระเถระ ตามที่บัญญัติเรียกกัน (๒)คำว่า "เมตเตยยะ" คือ โคตรหรือตระกูลของพระเถระ รวมชื่อและโคตรเข้าด้วยกันจึงเป็น "ติสสเมตเตยยะ", ในติสสเมตเตยยสุตตนิทเทส(อธิบายติสสเมตเตยยสูตร ว่าด้วยปัญหาของติสสเมตเตยยะ) กล่าวถึงพระติสสเมตเตยยะว่าได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อให้ตรัสบอกความคับแค้นของผู้ประกอบเมถุนธรรมเนืองๆ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาอบรมวิเวก (ความสงัด) ดังข้อความที่ท่านกราบทูลว่า "(ท่านพระติสสเมตเตยยะกราบทูลดังนี้) ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกความคับแค้นของบุคคลผู้ประกอบเมถุนธรรมเนืองๆ พวกข้าพระองค์ฟังคำสอนของพระองค์แล้วจักศึกษาวิเวก"(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๙/๑๖๙)

ติสสเมตเตยยะ,มาณพ : มาณพชื่อติสสเมตเตยยะ, ในปารายนวรรค(หมวดว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง) ตอนว่าด้วยวัตถุกถา ระบุว่า ติสสเมตเตยยมาณพ เป็นลูกศิษย์ของพราหมณ์พาวรีผู้เรียนจบเวทมนตร์ ตั้งสำนักอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวรี พราหมณ์พาวรีได้ส่งลูกศิษย์ ๑๖

SAMPLE

คนไปทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้า ในจำนวน ๑๖ คนนั้นมีรายชื่อติสสเมตเตยยมาณพอยู่ลำดับที่ ๒ คือ (๑) อชิตะ (๒) ติสสเมตเตยยะ (๓) ปุณณกะ (๔) เมตตคู (๕) โธตกะ (๖) อุปสีวะ (๗)นันทะ (๘) เหมกะ (๙) โตเทยยะ (๑๐) กัปปะ (๑๑) ชตุกัณณิ (๑๒) ภัทราวุธ (๑๓) อุทัย (๑๔) โปสาละ (๑๕) โมฆราช (๑๖)ปิงคิยะ, คำถามที่ติสสเมตเตยยมาณพทูลถามพระพุทธเจ้าคือ ใครชื่อว่าเป็นผู้สันโดษในโลกนี้ ความหวั่นไหวทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ใคร ใครรู้ชัดส่วนสุดทั้ง ๒ ด้านแล้ว ไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยมันตา พระองค์ตรัสเรียกใครว่า เป็นมหาบุรุษ ใครล่วงพ้นเครื่องร้อยรัดในโลกนี้ได้"(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๑๓/๗๔๐,๒๕/๑๐๔๗/๗๔๘)

ติสสสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยพระติสสะ ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย กล่าวถึงติสสสูตรไว้ ๒ สูตร ปรารภท่านพระติสสะ แต่เนื้อหาองค์ธรรมต่างกัน คือ

1.ติสสสูตร ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงตักเตือนท่านพระติสสะผู้เป็นโอรสของพระปิตุจฉาว่า ผู้ชอบว่ากล่าวคนอื่น ตนเองก็ควรอดทนต่อคำว่ากล่าวของคนอื่นด้วย จึงจะเหมาะสมกับกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา อย่าโกรธเขา จงกำจัดความโกรธ ความถือตัวและความลบหลู่คุณท่าน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๓/๓๓๕)

2.ติสสสูตร ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ภิกษุทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วกราบทูลว่า ท่านพระติสสะโอรสพระปิตุจฉา(พระเจ้าอาว์)ของพระองค์บอกแก่ภิกษุทั้งหลายว่า กระผมมีร่างกายอ่อนเปลี้ยเหมือนคนเมา รู้สึกมืดทุกด้าน ธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏ ถูกถีนมิทธะ(ความง่วงเหงาหาวนอน)ครอบงำจิต ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์และยังมีความสงสัยในธรรมทั้งหลายอยู่

พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้เข้าเฝ้าแล้วทรงแสดงธรรมให้ฟังว่า ผู้ที่ยังไม่หมดความกำหนัดในขันธ์ ๕ เมื่อขันธ์ ๕ แปรผันเป็นอย่างอื่นก็เกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ส่วนผู้หมดความกำหนัดจะไม่เป็นเช่นนั้น และทรงสอนให้พิจารณาขันธ์ ๕ ว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วตรัสอีกว่า เปรียบเหมือนคน ๒ คน คือคนไม่ฉลาดในหนทาง ได้แก่ปุถุชน คนฉลาดในหนทาง ได้แก่ตถาคต เมื่อผู้ไม่ฉลาดในหนทางถามผู้ฉลาดในหนทาง ผู้ฉลาดในหนทางพึงตอบว่า ท่านไปตามทางนี้อีกสักครู่ก็จักพบทาง ๒ แพร่ง ท่านจงละทางซ้ายคือมิจฉามรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่ (๑) มิจฉาทิฏฐิ ((๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ แล้วจงไปทางขวาคืออริยมรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ)เป็นต้น เมื่อท่านไปตามทางนั้นสักครู่ก็จักพบราวป่าคืออวิชชา พบที่ลุ่มใหญ่มีเปือกตมคือกามทั้งหลาย

SAMPLE

พบบึงที่ลึกคือความโกรธและความคับแค้นใจ แล้วจักพบพื้นที่ราบน่ารื่นรมย์คือนิพพาน ท่านจงยินดีตามโอวาทที่เรากล่าวสอน ตามความอนุเคราะห์ที่เราอนุเคราะห์ ตามคำพร่ำสอนที่เราพร่ำสอนเถิด เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระติสสะได้มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๔/๑๔๓)

ติสสสูตร[๒] **:** พระสูตรว่าด้วยพระติสสะ

ติสสอุบาสก : อุบาสกชื่อว่าติสสะ, ในปทุมุตตรพุทธวงศ์(ว่าด้วยพระประวัติของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า) ระบุว่า ในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ติสสอุบาสกเป็นอุปัฏฐากคนสำคัญ จนได้รับการแต่งเป็นเลิศด้านนี้ร่วมกับอมิตอุบาสก ดังข้อความที่กล่าวถึงว่า "อมิตอุบาสกและ**ติสสอุบาสก**เป็นอัครอุปัฏฐาก หัตถาอุบาสิกาและสุจิตตาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา",(ถ้าเปรียบเทียบกับสมัยพระโคตมพุทธเจ้าในยุคปัจจุบัน ฝ่ายอุบาสกน่าจะได้แก่อนาถบิณฑิกเศรษฐี ฝ่ายอุบาสิกาน่าจะได้แก่นางวิสาขา)(ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๒๖/๖๔๔)

ติสสะ : บุคคลผู้มีชื่อว่าติสสะ, คำว่า "ติสสะ" เป็นชื่อที่นิยมตั้งกันในสมัยนั้น มีทั้งอุบาสกที่มีชื่อว่าติสสะ มีทั้งภิกษุที่มีชื่อว่าติสสะ และมีแม้กระทั่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ แต่คำว่า "ติสสะ" ในที่นี้ท่านหมายถึงบุตรปุโรหิตชื่อติสสะ ซึ่งต่อมาได้บรรพชาอุปสมบทร่วมกับราชโอรสพระนามว่าขัณฑะกลายเป็นคู่พระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ดังมีข้อความตอนหนึ่งระบุถึงการออกบวชของท่านทั้งสองไว้ในมหาปทานสูตร(ว่าด้วยพระประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์) ว่า “พระวิปัสสีพุทธเจ้าเสด็จถึงกรุงพันธุมดี ประทับอยู่ที่เขมมฤคทายวัน พระราชโอรสพระนามว่าขัณฑะและบุตรปุโรหิตชื่อติสสะ โกนผมและหนวด นุ่งห่ม ผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากพระราชวังและเรือนบวชเป็นบรรพชิตในสำนักพระวิปัสสีพุทธเจ้า” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๒/๔๑,๑๐/๗๓/๔๒,๑๐/๗๔/๔๒,๑๐/๗๕/๔๒,๑๐/๗๕/๔๓,๑๐/๗๖/๔๓,๑๐/๗๗/๔๓,๑๐/๗๘/๔๔)

ติสสะ,พระ : ภิกษุชื่อว่าติสสะ,พระติสสะ, ในติสสสูตร(ว่าด้วยพระติสสะ) ของเล่มที่ ๑๖ และเล่มที่ ๑๗ ระบุไว้ตรงกันว่าพระติสสะเป็นโอรสของพระปิตุจฉาของพระพุทธเจ้า ครั้งหนึ่งท่านถูกภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนจึงรู้สึกโกรธเป็นทุกข์เสียใจเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งน้ำตาพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนพระติสสะให้คลายโศกด้วยพระคาถาว่า "เธอจะโกรธทำไม อย่าโกรธเลย ติสสะ ความไม่โกรธเป็นธรรมประเสริฐสำหรับเธอ แท้จริงบุคคลอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ก็เพื่อกำจัดความถือตัวและความลบหลู่คุณท่าน"(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๔๓/๓๓๕,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๔/๑๔๓),ส่วนพระติสสะใน

SAMPLE

เล่มที่ ๓๒ ท่านหมายถึงพระติสสะที่เป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏในสุภัททเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระสุภัททเถระ)ที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าอัครสาวกชื่อว่าติสสะของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะเป็นบุตรเป็นโอรสของข้าพเจ้าเป็นทายาทในศาสนาของพระชินเจ้า"(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๐/๑๘๓)

ติสสะ,พระพุทธเจ้า:พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ,พระติสสพุทธเจ้า, ในพุทธวงศ์ระบุว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะเป็นพระพุทธเจ้าลำดับ ๑๗ นับจากลำดับแรกคือพระทีปังกรพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้าก่อนพระองค์คือพระสิทธัตถพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าต่อจากพระองค์คือพระปุสสพุทธเจ้า, ในพุทธปกิณณกกัณฑ์(ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า) ระบุว่า พระติสสพุทธเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าในกัปที่ ๙๒ นักจากกัปนี้ไปมีพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระติสสพุทธเจ้าและพระปุสสพุทธเจ้า, ในติสสพุทธวงศ์(ว่าด้วยพระประวัติของพระติสสพุทธเจ้า) ได้กล่าวถึงพระติสสพุทธเจ้าว่า ประสูติในราชวงศ์ในนครเขมกะ มีพระบิดาเป็นกษัตริย์พระนามว่าชนสันธะ พระมารดาพระนามว่าปทุมา ประวัติการเสด็จออกผนวชและตรัสรู้คล้ายกับพระโคตมพุทธเจ้า คู่พระอัครสาวก คือพระพรหมเทพและพระอุทัยเถระ คู่อัครสาวิกา คือพระผุสสาเถรีและพระสุทัตตาเถรี....ฯลฯ..., ในเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระเถระ) ระบุว่า มีพระเถระหลายรูปได้สั่งสมบุญบารมีไว้ในสมัยพระติสสพุทธเจ้า แล้วมาได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในสมัยพระโคตมพุทธเจ้าเช่นพระปาฏลิปุปผิยเถระ พระคตสัญญกเถระ และพระนหินเกสริยเถระ เป็นต้น (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๓๖๙,๓๒/๕/๒๑๖,๓๒/๕/๔๐๕,๓๒/๕/๔๐๖,๓๒/๕/๔๐๗,๓๒/๑๐/๔๐๘,๓๒/๑๐/๔๒๕,๓๒/๑๐/๔๒๕,๓๒/๑๑/๒๒๙,๓๒/๑๓/๓๓๐,๓๒/๑๔/๓๓๐,๓๒/๑๘/๓๔๙,๓๒/๒๐/๔๓๖,๓๒/๒๐/๕๒๔,๓๒/๓๑/๓๘๓,๓๒/๓๗/๕๔๐,๓๒/๓๘/๒๒๒,๓๒/๓๘/๓๘๖,๓๒/๓๘/๕๔๐,๓๒/๔๔/๓๗๗,๓๒/๕๐/๓๓๖,๓๒/๗๙/๑๙๙,๓๒/๘๒/๒๐๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘๕/๑๓,๓๓/๙๑/๑๔,๓๓/๙๒/๑๔,๓๓/๖๙/๔๑,๓๓/๗๐/๔๑,๓๓/๑๗/๙๓,๓๓/๑/๑๓๔,๓๓/๑๖/๑๖๘,๓๓/๑๗/๑๖๙,๓๓/๑/๒๑๖,๓๓/๖๐/๓๗๕,๓๓/๖๑/๓๗๖,๓๓/๖๕/๓๗๖,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๗๕,๓๓/๑๒/๖๗๖, ๓๓/๑๖/๖๗๘, ๓๓/๒๐/๖๗๙,๓๓/๒๑/๖๗๙,๓๓/๒๘/๖๘๐)

ติสสาเถรีคาถา :ภาษิตของพระติสสาเถรี พระติสสาเถรีรับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวภาษิตนี้ว่า ติสสา เธอจงศึกษาในไตรสิกขา โยคกิเลสทั้งหลายอย่าได้ครอบงำเธอเลย เธอจงพรากจากกิเลสโยคะทั้งหมด ท่องเที่ยวไปในโลกอย่างไม่มีอาสวะเถิด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔/๕๕๒)

SAMPLE

ติสหัสสพรหม : พรหมที่สามารถน้อมจิตแผ่ไปได้ตลอด ๓,๐๐๐ โลกธาตุ, ในสังขารูปปัตติสูตร(ว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งสังขาร) ตอนว่าด้วยปฏิปทาอันให้สำเร็จความปรารถนา พระพุทธเจ้าตรัสสอนปฏิปทาที่ให้เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในภพภูมิที่ดีต่างๆ แก่ภิกษุทั้งหลาย ตั้งแต่เป็นขัตติยมหาศาลในโลกมนุษย์ เป็นเทพในชั้นต่างๆ เป็นพรหมในชั้นต่างๆ จนถึงสิ้นอาสวะ ไม่ต้องไปเกิดในภพไหนๆ อีกต่อไป สำหรับการไปเกิดในชั้นพรหม เริ่มจากชั้นสหัสสพรหม สามารถน้อมจิตแผ่ไปได้ ๑,๐๐๐ โลกธาตุ ชั้นทวิสหัสสพรหม สามารถน้อมจิตแผ่ไปได้ ๒,๐๐๐ โลกธาตุ ชั้นติสหัสสพรหม สามารถน้อมจิตแผ่ไปได้ ๓,๐๐๐ โลกธาตุ ... ชั้นสตสหัสสพรหม สามารถน้อมจิตแผ่ไปได้ ๑๐๐,๐๐๐ โลกธาตุ, พรหมเหล่านี้เป็นผู้มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขมาก ทำให้ภิกษุบางรูปเมื่อได้ฟังเช่นนี้ปรารถนาจะไปเกิดเป็นพรหมในชั้นต่างๆ รวมทั้งชั้นติสหัสสพรหมด้วย(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖๖/๒๑๐)

ตีชิงวิ่งราว : ทำร้ายเจ้าทรัพย์แล้วแย่งเอาของไป, ฉกชิ่งวิ่งราว, ในหลักจูฬศีลมีทั้งหมด ๒๖ ข้อ ในข้อที่ ๒๖ มีเนื้อความว่า "...เว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้นและการขู่กรรโชก", ในพรหมชาลสูตร(ว่าด้วยข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ) ระบุถึงปุถุชนกล่าวยกย่องพระพุทธเจ้าด้วยเรื่องเล็กน้อยต่ำต้อยเพียงเรื่องระดับศีล(จูฬศีล)เท่านั้น เช่นกล่าวยกย่องไว้ในข้อที่ ๒๖ว่า "พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้นและการขู่กรรโชก", ส่วนในสามัญญผลสูตร(ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ) พระพุทธเจ้าตรัสถึงคุณสมบัติของภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีลแก่พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรว่า "(๒๖) ภิกษุเว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก"(ที.สี.(ไทย)๙/๑๐/๕,๙/๑๙๔/๖๗,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตีณิกณิการปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระตีณิกณิการปุปผิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายดอกกรรณิการ์แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๑๘๔)

ตีณิกิงกณิปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระตีณิกิงกณิปุปผิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ใช้ดอกกระดิ่งทองบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จัก

SAMPLE

ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๑๖๖)

ตีณิกิงกณิปูชกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระตีณิกิงกณิปูชกเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเห็นผ้าบังสุกุลคล้องอยู่บนกิ่งไม้ เกิดเลื่อมใสศรัทธาจึงนำดอกหงอนไก่ไปบูชา เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๕๒๕)

ตีณุปปลมาลิยเถราปทาน[๑] :ประวัติในอดีตชาติของพระตีณุปปลมาลิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเกิดเป็นวานรมีจิตศรัทธานำดอกบัวไปบูชาพระพุทธเจ้า พระนามว่าผุสสะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๕๒๒)

ตีณุปปลมาลิยเถราปทาน[๒]: ประวัติในอดีตชาติของพระตีณุปปลมาลิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเกิดเป็นวานรอยู่ในป่าได้นำดอกบัวไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๕๕๓)

ตีไม้หึ่ง : เครื่องเล่นตีไม้สั้นด้วยไม้ยาว, ชื่อการเล่นซึ่งประกอบด้วยไม้แม่หึ่งยาวประมาณศอก คืบ ๑ อัน และลูกหึ่งยาวประมาณ ๑ คืบ ๑ อัน โดยแบ่งผู้เล่นเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายละ ๓-๕ คน ฝ่ายหนึ่งจะเอาลูกหึ่งวางขวางบนหลุมซึ่งขุดเป็นรางยาวประมาณ ๑ คืบ เรียกว่า รางไม้หึ่ง แล้วใช้ไม้แม่หึ่งปักปลายลงในราง งัดลูกหึ่งออกไปให้อีกฝ่ายหนึ่งรับ เมื่อฝ่ายรับรับลูกหึ่งได้ก็จะมาเป็นฝ่ายส่งบ้าง แต่ถ้าฝ่ายรับรับลูกไม่ได้ก็จะต้องวิ่งร้องหึ่งมาที่หลุม ในแต่ละถิ่นมีวิธีการเล่นต่างๆกัน, ในอุปาลิสูตร(ว่าด้วยพระอุบาลีขออนุญาตอยู่ป่า) พระอุบาลีเถระเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลขออนุญาตเพื่อไปอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบอยู่ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบอยู่ลำบาก ทำวิเวกได้ยาก น่าหวาดหวั่น พระองค์ทรงยกข้ออุปมาต่างๆ ขึ้นแสดง ในจำนวนนั้นคือ เปรียบเทียบกับวิวัฒนาการการเจริญเติบโตของเด็กและสิ่งที่เด็กเล่น เช่น การเล่นไม้ตีหึ่ง เป็นต้น ดังพระดำรัสที่ตรัสต่อพระอุบาลีว่า "อุบาลี สมัยต่อมา เด็กคนนั้นเองเจริญเติบโตขึ้น มีอินทรีย์แก่กล้าขึ้น เล่นเครื่องเล่นสำหรับเด็ก คือเล่นไถน้อย ๆ เล่นตีไม้หึ่ง เล่นกังหันไม้ เล่นกังหันใบไม้

SAMPLE

เล่นตวงทราย เล่นรถน้อย ๆ เล่นธนูน้อย ๆ เธอเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร การเล่นนี้ ยิ่งกว่า ประณีตกว่าการเล่นที่มีมาก่อนหรือ” (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๔,องฺ.ทสก.อ.(ไทย)๓/๙๙/๕๑๕,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตีรณัฏฐญาณ: ญาณที่มีสภาวะพิจารณา หรือปัญญาเครื่องกำหนดรู้, ในญาณปัญจกนิทเทศ ท่านแสดงญาณไว้ ๕ หมวด คือ (๑) ญาตัฏฐญาณ ญาณที่มีสภาวะรู้ (๒) ตีรณัฏฐญาณ ญาณที่มีสภาวะพิจารณา (๓) ปริจจาคัฏฐญาณ ญาณที่มีสภาวะสละ (๔) เอกรสัฏฐญาณ ญาณที่มีสภาวะเป็นรสเดียว (๕) ผัสสนัฏฐญาณ ญาณที่มีสภาวะถูกต้อง, ในอรรถกถาท่านขยายความของตีรณัฏฐญาณว่า ญาณในอรรถว่าใคร่ครวญ ได้แก่ ญาณมีการเข้าไปใคร่ครวญเป็นสภาวะหรือมีการพิจารณาเป็นสภาวะ(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๗๕/๑๒๖,ขุ.ป.อ.(บาลี) (ไทย)๑/๒๑/๓๙)

ตีรทัสสี,นก : นกที่มองเห็นฝั่ง, นกที่พ่อค้าทางเรือนำลงเรือไปด้วยเพื่อใช้ให้บินมองดูว่าฝั่งทะเลอยู่ทิศทางใด(ตีระ=ฝั่ง,ทัสสี=เห็น,มองดู),ในเกวัฏฏสูตร(ว่าด้วยบุตรคหบดีชื่อเกวัฏฏะ) พระพุทธเจ้าทรงยกอุปมาด้วยนกบินดูฝั่งว่าเป็นเช่นเดียวกับภิกษุเสาะหาทางไปพรหมโลกเมื่อไม่ได้คำตอบก็กลับมาหาพระองค์ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ตรัสสอนภิกษุว่า "...ภิกษุ เรื่องเคยมีมาแล้ว พวกพ่อค้าเดินเรือทะเลนำนกตีรทัสสีลงเรือไป เมื่อมองไม่เห็นฝั่ง พวกเขาจึงปล่อยนกตีรทัสสีไป นกนั้นบินไปยังทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศเบื้องบนและทิศเฉียงถ้ามันยังแลเห็นชายฝั่งรอบๆก็จะบินเลยไป ถ้ามันแลไม่เห็นฝั่งโดยรอบก็จะบินกลับมาที่เรือนั้นอีก ภิกษุ เธอก็เช่นกัน เที่ยวเสาะหาไปจนถึงพรหมโลก ก็ยังไม่ได้คำตอบของปัญหานี้ ในที่สุดต้องกลับมาหาเรา..." (ที.สี.(ไทย)๙/๔๙๗/๒๑๙)

ตีเสมอ : ยกตนขึ้นเทียมท่านโดยไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง, ยกตนเสมอท่าน, ในวีตราคสูตร(ว่าด้วยธรรมของผู้ปราศจากราคะ) ได้กล่าวถึงการเป็นผู้ตีเสมอว่าเป็น ๑ ในคุณสมบัติ ๕ ข้อที่ทำให้ภิกษุเถระไม่เป็นที่เคารพรักยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย คุณธรรม ๕ ประการ ได้แก่ (๑)เป็นผู้ไม่ปราศจากราคะ (๒)เป็นผู้ไม่ปราศจากโทสะ (๓)เป็นผู้ไม่ปราศจากโมหะ (๔)เป็นผู้ลบหลู่คุณท่าน (๕)เป็นผู้ตีเสมอ ส่วนภิกษุผู้มีคุณสมบัติตรงข้ามกับธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นที่เคารพรักยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย, ในอรรถกถาท่านขยายความของคำว่า"ตีเสมอ(ปฬาสี)"ว่า ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยการตีเสมอ มีการแข่งขันเป็นลักษณะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๒/๑๕๐,องฺ.ปญฺจก.อ.(ไทย)๓/๘๒/๖๐,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตีหิธัมเมหิสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรม ๓ ประการพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามผู้หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ

SAMPLE

วินิบาต นรก เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ (๑)ในเวลาเช้า ถูกมลทินคือความตระหนี่กลุ้มรุมจิตอยู่ครองเรือน(๒) ในเวลาเที่ยง ถูกความริษยากลุ้มรุมจิตอยู่ครองเรือน (๓) ในเวลาเย็น ถูกกามราคะกลุ้มรุมจิตอยู่ครองเรือน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘๓/๓๑๕)

ตื่นก่อนนอนทีหลัง : ตื่นลุกจากที่นอนก่อน(สามี)และเข้านอนทีหลัง(สามี),ในอุคคหสูตร(ว่าด้วยอุคคหเศรษฐี) ท่านอุคคหเศรษฐี(หลานเมณฑกเศรษฐี)ได้ทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์มารับภัตตาหารที่บ้าน เมื่อเสร็จภัตกิจ ทูลขอให้พระพุทธเจ้าตรัสสอนลูกสาวของตนที่จะไปสู่ตระกูลสามี ควรปฏิบัติตัวอย่างไรจึงจะเหมาะสม พระพุทธเจ้าได้ตรัสข้อปฏิบัติ ๕ ประการแก่ลูกสาวของท่านอุคคหเศรษฐี การตื่นก่อนนอนทีหลังเป็นข้อปฏิบัติประการแรกที่ควรปฏิบัติ ดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า "(๑)เพราะเหตุนั้นแล เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “มารดาบิดาผู้ปรารถนาประโยชน์ หวังเกื้อกูล อนุเคราะห์ด้วยความเอ็นดู ยกให้ สามีใด เราทั้งหลายจักตื่นก่อน นอนทีหลังสามีนั้นคอยรับใช้ ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พูดคำไพเราะต่อเขา เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล",(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๓/๕๒)

ในอรรถกถาท่านขยายความว่า มีปกติลุกขึ้นก่อนคนทั้งปวงเพื่อจัดแจงการงานทั้งหมดภายในเรือนให้เรียบร้อย มีปกตินอนทีหลังคนทั้งปวง คือภายหลังตรวจตราการงานทั้งหมดเสร็จแล้ว(องฺ.ปญฺจก.อ.(ไทย)๓/๓๓/๒๘)

ตื่นเป็นสุข : ตื่นมามีความสุขสดชื่นแจ่มใส ไม่เศร้าหมอง ไม่กระวนกระวายใจ, ในเมตตาสูตร(ว่าด้วยอานิสงส์แห่งเมตตาเจโตวิมุตติ) ระบุถึงอานิสงส์ ๘ ประการ ที่บุคคลเจริญเมตตาเจโตวิมุตติพึงได้รับ สมดังพระดำรัสที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว พึงหวังได้อานิสงส์ ๘ ประการ อานิสงส์ ๘ ประการอะไรบ้าง คือ (๑)หลับเป็นสุข (๒)ตื่นเป็นสุข (๓)ไม่ฝันร้าย (๔)เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย (๕)เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย (๖)เทวดาทั้งหลายรักษา (๗)ไฟ ยาพิษหรือศัสตราก็ล้ำกรายไม่ได้ (๘)เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษ ย่อมเข้าถึงพรหมโลก (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑/๑๙๔)

ในอรรถกถาท่านขยายความว่า ตื่นเป็นสุข(สุขํ ปฏิพุชฺฌติ) ความว่า คนเหล่าอื่นถอนใจ บิดกาย กระสับกระส่าย ตื่นเป็นทุกข์ ฉันใด ผู้เจริญเมตตาเจโตวิมุตติ ไม่ตื่นฉันนั้น ย่อมตื่นเป็นสุขไม่มีอาการผิดปกติ เหมือนดอกปทุมกำลังแย้มบาน"(องฺ.เอกาทสก.อ.(ไทย) ๓/๑๕/๕๓๔)

SAMPLE

ตื่นอยู่โดยมาก : ตื่นตัวอยู่เสมอไม่เผลอสติ, ดำรงอยู่ในธรรมเป็นเครื่องตื่น คือความไพบูลย์แห่งสติเป็นอันมาก, ในเทวสหายกภิกขุวัตถุ(เรื่องภิกษุสองสหาย) พระพุทธเจ้าตรัสผลดีของการเป็นผู้ตื่นอยู่โดยมากแก่ภิกษุ ๒ สหาย ด้วยพระคาถาว่า "ผู้มีปัญญาดี เป็นผู้ไม่ประมาทในเมื่อผู้อื่นประมาท เป็นผู้ตื่นอยู่โดยมากในเมื่อผู้อื่นหลับ ย่อมละทิ้งคนมีปัญญาทรามไปไกล เหมือนม้าฝีเท้าจัดวิ่งละทิ้งม้าที่หมดแรงไว้ ฉะนั้น", ท่านอธิบายความหมายของคำว่า "ตื่นอยู่โดยมาก" ไว้ในสารีปุตตสุตตนิทเทส(อธิบายสารีปุตตสูตร) ตอนว่าด้วยความรู้จักประมาณ ๒ อย่าง ว่า "ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกางกั้นด้วยการเดินจงกรม และการนั่งตลอดวัน คือ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกางกั้นด้วยการเดินจงกรม และการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี สำเร็จการนอนอย่างราชสีห์ โดยตะแคงด้านขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ กำหนดเวลาตื่นไว้ในใจ ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้น แล้วชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกางกั้นด้วยการเดินจงกรม และการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี รวมความว่า พึงเป็นผู้ขวนขวายในฌาน ตื่นอยู่โดยมาก" (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๙/๓๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๗/๖๐๗,ขุ.ธ.อ.(ไทย)๑/๒๙/๒๔๘)

ตุ๊กแก : ชื่อสัตว์เลื้อยคลานในวงศ์ Gekkonidae หัวโต หางยาว หลายชนิดตีนเหนียวสามารถเกาะตามผนังเรียบได้ หลายชนิดร้องเสียงดัง ออกหากินในเวลากลางคืน ในประเทศไทยมีหลายชนิด เช่นตุ๊กแกที่พบตามบ้านเรือน (Gekko gecko) ตุ๊กแกบินหางเฟิน (Ptychozoon lionatum), พายัพเรียกต๊กโต, อีสานเรียก กับแก้. ว. มีลวดลายเป็นดอกดวงเลอะเทอะ เช่น ผ้าลายตุ๊กแก ตัวลายเป็นตุ๊กแก, ในอหิราชสูตร(ว่าด้วยตระกูลพญางู เล่มที่ ๒๑) และในขันธชาดก(ว่าด้วยขันธปริตรป้องกันสัตว์ร้ายต่างๆได้ เล่มที่ ๒๗) ได้กล่าวถึงตุ๊กแกในฐานะสัตว์เลื้อยคลานประเภทเดียวกับงู ซึ่งเป็นสัตว์มีอันตราย พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้แผ่เมตตาจิตในตระกูลพญางูทั้ง ๔ ตระกูล และรำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย เพื่อคุ้มครองรักษาป้องกันตนเอง ดังมีข้อความตอนหนึ่งระบุถึงว่า "พระพุทธเจ้ามีพระคุณหาประมาณมิได้ พระธรรมมีพระคุณหาประมาณมิได้ พระสงฆ์มีพระคุณหาประมาณมิได้ สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย คือ งู แมงป่อง ตะขาบ แมงมุม ตุ๊กแก หนูมีคุณพอประมาณ เราทำการรักษา ทำการป้องกันไว้แล้ว ขอหมู่สัตว์ผู้มีชีวิตทั้งหลายจงหลีกไป เรานั้นขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาค ขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์" (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๗/๑๑๒,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย)๒๗/๑๐๖/๙๒,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตุ๊กตากระต่าย : ของเล่นเด็กที่ทำเป็นรูปกระต่าย, ตุ๊กตาที่ทำให้มีรูปร่างคล้ายกระตาย, ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย กัณฑ์กุมาร) ระบุ

SAMPLE

ว่า ตุ๊กตากระต่ายเป็นของเล่นชนิดหนึ่งของชาลีและกัณหาชินา พระโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีผู้ถูกขับไล่ออกจากพระนครไปอาศัยอยู่ในป่า ในช่วงนั้นชูชกได้ทูลขอพระกุมารและพระกุมารีจากพระเวสสันดรไปแล้ว พระนางมัทรีกลับมาจากป่าไม่พบลูกทั้งสอง เห็นแต่ของเล่นต่างๆ เท่านั้น ตุ๊กตากระต่ายคือหนึ่งในจำนวนของเล่นเหล่านั้น ตามที่พระนางมัทรีได้ทูลพระเวสสันดรว่า "ตุ๊กตาเนื้อทรายทองเล็กๆ ตุ๊กตากระต่าย ตุ๊กตานกเค้า ตุ๊กตาชะมดเหล่านี้เป็นอันมากที่กุมารทั้ง ๒ เคยเล่น กุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น" (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๒๔๕/๕๓๐)

ตุ๊กตาชะมด : ของเล่นเด็กที่ทำเป็นรูปชะมด,ตุ๊กตาที่ทำให้มีรูปร่างคล้ายชะมด(ชะมดมีรูปร่างคล้ายกับอีเห็นและพังพอนหน้าแหลม รูปร่างเพรียว สีเทาหรือน้ำตาล มีลายจุดสีดำตามยาวทั่วตัว หางและขนหางยาวมีลายเป็นปล้องมีต่อมกลิ่นใกล้เครื่องเพศ มักออกหากินในเวลากลางคืน), ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย กัณฑ์กุมาร) ระบุว่า ตุ๊กตาชะมดเป็นของเล่นชนิดหนึ่งของชาลีและกัณหาชินา พระโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีผู้ถูกขับไล่ออกจากพระนครไปอาศัยอยู่ในป่า ในช่วงนั้นชูชกได้ทูลขอพระกุมารและพระกุมารีจากพระเวสสันดรไปแล้ว พระนางมัทรีกลับมาจากป่าไม่พบลูกทั้งสองเห็นแต่ของเล่นต่างๆเท่านั้น ตุ๊กตาชะมดคือหนึ่งในจำนวนของเล่นเหล่านั้น ตามที่พระนางมัทรีได้ทูลพระเวสสันดรว่า "ตุ๊กตาเนื้อทรายทองเล็กๆ ตุ๊กตากระต่าย ตุ๊กตานกเค้า ตุ๊กตาชะมดเหล่านี้เป็นอันมากที่กุมารทั้ง ๒ เคยเล่น กุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น" (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๒๔๕/๕๓๐,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตุ๊กตาช้าง : ของเล่นเด็กที่ทำเป็นรูปช้าง, ตุ๊กตาที่ทำให้มีรูปร่างคล้ายช้าง, ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย กัณฑ์กุมาร) ระบุว่า ตุ๊กตาช้างเป็นของเล่นชนิดหนึ่งที่พระเวสสันดรปั้นให้กุมารและกุมารีทั้งสองเล่นในช่วงที่ถูกขับออกจากพระนครอาศัยอยู่ในป่า เมื่อถึงคราวต้องไปกับชูชก กุมารทั้งสองก็จำต้องละทิ้งของเล่นต่างๆ ไป ดังข้อความตอนหนึ่งที่ชาลีกุมารตรัสกับกัณหาชินากุมารีว่า "สิ่งของเหล่านี้ คือ ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า และตุ๊กตาวัว ที่พระบิดาทรงปั้นไว้ให้เราทั้ง ๒ เล่น ซึ่งเราทั้ง ๒ เคยเล่นมาก่อน น้องกัณหา วันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งตุ๊กตาเหล่านี้ไป", ก่อนไปกับชูชก ชาลีและกัณหาชินาได้ฝากของเล่นเหล่านั้นไว้กับพระบิดาเพื่อประทานให้แก่พระมารดา โดยหวังว่าพระมารดาทอดพระเนตรเห็นตุ๊กตาเหล่านี้แล้วจะทรงกำจัดความเศร้าโศกได้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๑๔๗/๕๑๗,๒๘/๒๑๔๙/๕๑๗,๒๘/๒๑๕๐/๕๑๗,๒๘/๒๑๖๗/๕๒๐,๒๘/๒๒๔๔/๕๓๐)

SAMPLE

ตุ๊กตานกกระเรียน : ของเล่นเด็กที่ทำเป็นรูปนกกระเรียน, ตุ๊กตาที่ทำให้มีรูปร่างคล้ายนกกระเรียน, ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย กัณฑ์กุมาร) ระบุว่า ตุ๊กตานกกระเรียนเป็นของเล่นชนิดหนึ่งของชาลีและกัณหาชินา พระโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีผู้ถูกขับไล่ออกจากพระนครไปอาศัยอยู่ในป่า ในช่วงนั้นชูชกได้ทูลขอพระกุมารและพระกุมารีจากพระเวสสันดรไปแล้ว พระนางมัทรีกลับมาจากป่าไม่พบลูกทั้งสอง เห็นแต่ของเล่นต่างๆ เท่านั้น ตุ๊กตานกกระเรียนคือหนึ่งในจำนวนของเล่นเหล่านั้น ตามที่พระนางมัทรีได้ทูลพระเวสสันดรว่า "ตุ๊กตาหงส์ ตุ๊กตานกกระเรียน ตุ๊กตานกยูงที่มีแววหางงามวิจิตร เหล่านี้ที่กุมารทั้ง ๒ เคยเล่น กุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น"(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๒๔๖/๕๓๐)

ตุ๊กตานกเค้า : ของเล่นเด็กที่ทำเป็นรูปนกเค้า, ตุ๊กตาที่ทำให้มีรูปร่างคล้ายนกเค้า, ในเวสสันดรชาดก (ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย กัณฑ์กุมาร) ระบุว่า ตุ๊กตานกเค้าเป็นของเล่นชนิดหนึ่งของชาลีและกัณหาชินา พระโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีผู้ถูกขับไล่ออกจากพระนครไปอาศัยอยู่ในป่า ในช่วงนั้นชูชกได้ทูลขอพระกุมารและพระกุมารีจากพระเวสสันดรไปแล้ว พระนางมัทรีกลับมาจากป่าไม่พบลูกทั้งสอง เห็นแต่ของเล่นต่างๆ เท่านั้น ตุ๊กตานกเค้าคือหนึ่งในจำนวนของเล่นเหล่านั้น ตามที่พระนางมัทรีได้ทูลพระเวสสันดรว่า "ตุ๊กตาเนื้อทรายทองเล็กๆ ตุ๊กตากระต่าย ตุ๊กตานกเค้า ตุ๊กตาชะมดเหล่านี้เป็นอันมากที่กุมารทั้ง ๒ เคยเล่น กุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น" (ขุ.ชา.ม..(ไทย)๒๘/๒๒๔๕/๕๓๐)

ตุ๊กตานกยูง : ของเล่นเด็กที่ทำเป็นรูปนกยูง, ตุ๊กตาที่ทำให้มีรูปร่างคล้ายนกยูง, ในเวสสันดรชาดก (ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย กัณฑ์กุมาร) ระบุว่า ตุ๊กตานกยูงเป็นของเล่นชนิดหนึ่งของชาลีและกัณหาชินา พระโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีผู้ถูกขับไล่ออกจากพระนครไปอาศัยอยู่ในป่า ในช่วงนั้นชูชกได้ทูลขอพระกุมารและพระกุมารีจากพระเวสสันดรไปแล้ว พระนางมัทรีกลับมาจากป่าไม่พบลูกทั้งสอง เห็นแต่ของเล่นต่างๆ เท่านั้น ตุ๊กตานกยูงคือหนึ่งในจำนวนของเล่นเหล่านั้น ตามที่พระนางมัทรีได้ทูลพระเวสสันดรว่า "ตุ๊กตาหงส์ ตุ๊กตานกกระเรียน ตุ๊กตานกยูงที่มีแววหางงามวิจิตร เหล่านี้ที่กุมารทั้ง ๒ เคยเล่น กุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น"(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๒๔๖/๕๓๐)

ตุ๊กตาเนื้อทราย :ของเล่นเด็กที่ทำเป็นรูปเนื้อทราย, ตุ๊กตาที่ทำให้มีรูปร่างคล้ายเนื้อทราย, (เนื้อทรายคือชื่อกวางชนิดหนึ่ง เป็นกวางขนาดกลาง ตัวสีน้ำตาลเข้มแต่ตอนล่างสีจางกว่า ตามลำตัวมีจุดขาวจางๆอยู่ทั่วไป),ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญ

SAMPLE

ทานบารมีชาติสุดท้าย กัณฑ์กุมาร) ระบุว่า ตุ๊กตาเนื้อทรายเป็นของเล่นชนิดหนึ่งของชาลีและกัณหาชินา พระโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีผู้ถูกขับไล่ออกจากพระนครไปอาศัยอยู่ในป่า ในช่วงนั้นชูชกได้ทูลขอพระกุมารและพระกุมารีจากพระเวสสันดรไปแล้ว พระนางมัทรีกลับมาจากป่าไม่พบลูกทั้งสอง เห็นแต่ของเล่นต่างๆ เท่านั้น ตุ๊กตาเนื้อทรายคือหนึ่งในจำนวนของเล่นเหล่านั้นตามที่พระนางมัทรีได้ทูลพระเวสสันดรว่า"ตุ๊กตาเนื้อทรายทองเล็กๆ ตุ๊กตากระต่าย ตุ๊กตานกเค้า ตุ๊กตาชะมดเหล่านี้เป็นอันมากที่กุมารทั้ง ๒ เคยเล่น กุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น"(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๒๔๕/๕๓๐,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตุ๊กตาม้า : ของเล่นเด็กที่ทำเป็นรูปม้า, ตุ๊กตาที่ทำให้มีรูปร่างคล้ายม้า, ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย กัณฑ์กุมาร) ระบุว่า ตุ๊กตาม้าเป็นของเล่นชนิดหนึ่งที่พระเวสสันดรปั้นให้กุมารและกุมารีทั้งสองเล่นในช่วงที่ถูกขับออกจากพระนครอาศัยอยู่ในป่า เมื่อถึงคราวต้องไปกับชูชก กุมารทั้งสองก็จำต้องละทิ้งของเล่นต่างๆ ไป ดังข้อความตอนหนึ่งที่ชาลีกุมารตรัสกับกัณหาชินากุมารีว่า "สิ่งของเหล่านี้ คือ ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า และตุ๊กตาวัว ที่พระบิดาทรงปั้นไว้ให้เราทั้ง ๒ เล่น ซึ่งเราทั้ง ๒ เคยเล่นมาก่อน น้องกัณหา วันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งตุ๊กตาเหล่านี้ไป", ก่อนไปกับชูชก ชาลีและกัณหาชินาได้ฝากของเล่นเหล่านั้นไว้กับพระบิดาเพื่อประทานให้แก่พระมารดาโดยหวังว่าพระมารดาทอดพระเนตรเห็นตุ๊กตาเหล่านี้แล้วจะทรงกำจัดความเศร้าโศกได้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๑๔๗/๕๑๗,๒๘/๒๑๔๙/๕๑๗,๒๘/๒๑๕๐/๕๑๗,๒๘/๒๑๖๗/๕๒๐,๒๘/๒๒๔๔/๕๓๐)

ตุ๊กตาวัว : ของเล่นเด็กที่ทำเป็นรูปวัว, ตุ๊กตาที่ทำให้มีรูปร่างคล้ายวัว, ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย กัณฑ์กุมาร) ระบุว่า ตุ๊กตาวัวเป็นของเล่นชนิดหนึ่งที่พระเวสสันดรปั้นให้กุมารและกุมารีทั้งสองเล่นในช่วงที่ถูกขับออกจากพระนครอาศัยอยู่ในป่า เมื่อถึงคราวต้องไปกับชูชก กุมารทั้งสองก็จำต้องละทิ้งของเล่นต่างๆ ไป ดังข้อความตอนหนึ่งที่ชาลีกุมารตรัสกับกัณหาชินากุมารีว่า "สิ่งของเหล่านี้ คือ ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า และตุ๊กตาวัว ที่พระบิดาทรงปั้นไว้ให้เราทั้ง ๒ เล่น ซึ่งเราทั้ง ๒ เคยเล่นมาก่อน น้องกัณหา วันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งตุ๊กตาเหล่านี้ไป", ก่อนไปกับชูชก ชาลีและกัณหาชินาได้ฝากของเล่นเหล่านั้นไว้กับพระบิดาเพื่อประทานให้แก่พระมารดา โดยหวังว่าพระมารดาทอดพระเนตรเห็นตุ๊กตาเหล่านี้แล้วจะทรงกำจัดความเศร้าโศกได้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๑๔๗/๕๑๗,๒๘/๒๑๔๙/๕๑๗,๒๘/๒๑๕๐/๕๑๗,๒๘/๒๑๖๗/๕๒๐,๒๘/๒๒๔๔/๕๓๐)

SAMPLE

ตุ๊กตาหงส์ : ของเล่นเด็กที่ทำเป็นรูปหงส์, ตุ๊กตาที่ทำให้มีรูปร่างคล้ายหงส์, ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย กัณฑ์กุมาร) ระบุว่า ตุ๊กตาหงส์เป็นของเล่นชนิดหนึ่งของชาลีและกัณหาชินา พระโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีผู้ถูกขับไล่ออกจากพระนครไปอาศัยอยู่ในป่า ในช่วงนั้นชูชกได้ทูลขอพระกุมารและพระกุมารีจากพระเวสสันดรไปแล้ว พระนางมัทรีกลับมาจากป่าไม่พบลูกทั้งสอง เห็นแต่ของเล่นต่างๆ เท่านั้น ตุ๊กตาหงส์คือหนึ่งในจำนวนของเล่นเหล่านั้น ตามที่พระนางมัทรีได้ทูลพระเวสสันดรว่า "ตุ๊กตาหงส์ ตุ๊กตานกกระเรียน ตุ๊กตานกยูงที่มีแววหางงามวิจิตร เหล่านี้ที่กุมารทั้ง ๒ เคยเล่น กุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น"(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๒๔๖/๕๓๐)

ตุฏฐะ,อุบาสก : อุบาสกชื่อว่าตุฏฐะ, ชาวพุทธชื่อว่าตุฏฐ, เขาเป็นอุบาสกที่เป็นอริยสาวกชั้นอนาคามี ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับที่พระตำหนักอิฐในหมู่บ้านนาทิกคาม(บางแห่งเป็น ญาติกะ) ตรัสปรารภถึงคติที่ไปหลังมรณกรรมของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาจำนวนหลายท่านกับพระอานนท์เถระ ตุฏฐอุบาสกจากหมู่บ้านญาติกะคือผู้หนึ่งในจำนวนนั้นที่พระพุทธเจ้าตรัสปรารภถึงคติที่ไปด้วยพระดำรัสว่า "อุบาสกตุฏฐะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก" (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๖/๑๐๑,๑๐/๑๕๗/๑๐๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๖/๕๐๘)

ตุณฑิลชาดก : ชาดกว่าด้วยตุณฑิลสุกรโพธิสัตว์พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุกรชื่อมหาตุณฑิละปลอบใจสุกรน้องชายชื่อจุลลตุณฑิละไม่ให้หวาดกลัวที่จะถูกนักเลงสุรานำไปฆ่า ให้น้องชายตั้งอยู่ในศีลธรรมเป็นสำคัญโดยปลอบใจน้องชายว่า จะกลัวไปก็เท่านั้น เพราะเราถูกเลี้ยงไว้เพื่อฆ่า ไม่มีที่พึ่งหรอก อย่าดิ้นรนไปเลย เพราะนายแม่ที่เลี้ยงดูเรามานั้นและกำลังขายเราให้พวกนักเลงสุรา ขอให้เจ้าลงสู่ห้วงน้ำที่ไม่มีโคลนตม คือธรรมอันได้แก่โพธิปักขิยธรรม ขอให้เจ้าชำระเหงื่อและมลทินคือบาปทั้งปวงให้สิ้นไป ให้ถือเอาเครื่องลูบไล้ชนิดใหม่คือศีลซึ่งมีกลิ่นหอมไม่จางหายไปในกาลไหนๆ มีกลิ่นหอมทั้งในที่ตามลมและทวนลม คนที่ฆ่าสัตว์ย่อมพอใจ ส่วนสัตว์ที่ถูกฆ่าย่อมไม่พอใจ ในคืนเดือนเพ็ญวันอุโบสถวันนี้ สัตว์เช่นพวกเรายินดีสละชีพ เว้นพระขีณาสพ พระโพธิสัตว์ ราชสีห์ และช้าง ม้าอาชาไนยเท่านั้นที่ไม่กลัวตาย แต่ถึงจะกลัวหรือไม่กลัวก็ต้องตาย เหตุนั้นเจ้าอย่าดิ้นรนไปเลย เมื่อพระโพธิสัตว์สอนน้องชายอยู่อย่างนั้น พระเจ้าพรหมทัตพร้อมด้วยมหาชนได้มาฟังธรรมอยู่ด้วย ได้บูชาธรรมของพระโพธิสัตว์ด้วยราชสมบัติ และตั้งอยู่ในคำสอน

SAMPLE

ของพระโพธิสัตว์จนตลอดชีวิต ชาวเมืองทั้งหลายล้วนแต่ถือศีล ปฏิบัติธรรม มีแต่ความสงบสุข ไม่มีคดีเกิดขึ้นเลย (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๘๘/๒๔๔)

ตุณฑิละ,หมูโพธิสัตว์ : หมูโพธิสัตว์ชื่อตุณฑิละ, มหาตุณฑิลสุกรโพธิสัตว์, ในตุณฑิลชาดก(ว่าด้วยตุณฑิลสุกรโพธิสัตว์) ระบุว่า พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นสุกร(หมู) ถูกตั้งชื่อโดยหญิงแก่คนหนึ่งที่นำเก็บมาเลี้ยงว่า มหาตุณฑิละ และมีสุกรน้องอีกตัวที่ถูกตั้งชื่อว่าจูฬตุณฑิละ หญิงแก่รักสุกรทั้งสองเหมือนลูก เมื่อสุกรเจริญเติบโต ร่างกายอ้วนพี มีพวกนักเลงสุรามาขอซื้อเพื่อฆ่าเป็นอาหารในงานมหรสพ หญิงแก่แม้จะไม่อยากขาย แต่ก็ถูกพวกนักเลงมอมสุราพูดเกลี้ยกล่อมจนใจอ่อนยอมขายให้ แต่ขายเฉพาะสุกรตัวน้องจูฬตุณฑิละเท่านั้น ก่อนนำไปฆ่า หญิงแก่ได้ให้พวกนักเลงไปซื้ออาหารอย่างดีมาให้แก่สุกร จูฬตุณฑิลสุกรเห็นท่าทีแปลกๆ ของหญิงแก่และพวกนักเลงที่ยืนถือบ่วงรายล้อมอยู่ ก็ทราบชะตากรรมเป็นอย่างดีว่าจะเกิดอะไรขึ้นกับตน แม้จะมีอาหารอยู่เต็มราง แต่ก็กินไม่ลง หวาดหวั่นกลัวภัยกลัวความตาย มองหาที่พึ่งพิง มหาตุณฑิลสุกรโพธิสัตว์เห็นอาการเช่นนั้น จึงปลอบโยนด้วยคาถาเป็นต้นว่า “เจ้าสะดุ้งกลัว หัวหมุน มองหาที่พึ่งไปไย เจ้าไม่มีที่พึ่งหรอก จะหนีไปไหนกัน พ่อตุณฑิละ อย่าดิ้นรนไปเลย กินเสียเถิด พวกเราถูกเขาขุนเพื่อต้องการเนื้อ...”, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า ด้วยธรรมภาษิตของมหาตุณฑิลสุกรโพธิสัตว์นี้ ทำให้สุกรทั้งสองรอดพ้นจากความตาย โดยการช่วยเหลือของพระเจ้ากรุงพาราณสี(ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย)๒๗/๘๙/๒๔๔, ขุ.ชา.ฉกฺก.อ.(บาลี)๕/๙๓/๗๔-๗๕)

ตุทิปัจเจกพรหม : พรหมที่เคยบวชเป็นภิกษุชื่อว่าตุทิ(บางแห่งเป็นตุทุปัจเจกพรหม), ในโกกาลิกสูตร(ว่าด้วยภิกษุชื่อว่าโกกาลิกะ) ระบุว่า ตุทิปัจเจกพรหม คือพระตุทิเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระโกกาลิกะ ท่านบรรลุอนาคามิผลแล้วถึงแก่มรณกรรมไปบังเกิดในพรหมโลก ด้วยความเป็นห่วงลูกศิษย์ จึงได้มาหาพระโกกาลิกะเพื่อเตือนให้ทำจิตเลื่อมใสในท่านพระสารีบุตรและโมคคัลลานะเนื่องจากพระโกกาลิกะมีจิตอาฆาตพยาบาทกล่าวใส่ร้ายพระเถระทั้งสองด้วยวาจาหยาบคายแล้วเกิดอาพาธหนักมีตุ่มขนาดใหญ่ขึ้นตามร่างกาย ดังข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงว่า “ครั้งนั้นแล ตุทิปัจเจกพรหมเข้าไปหาโกกาลิกภิกษุถึงที่อยู่ ยืนอยู่กลางอากาศกล่าวกับโกกาลิกภิกษุว่า ‘ท่านโกกาลิกะ ท่านจงทำจิตให้เลื่อมใสในท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะเถิด เพราะท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะเป็นผู้มีศีลเป็นที่รัก” แต่โกกาลิกภิกษุเป็นพระหัวดื้อ นอกจากไม่เชื่อฟังคำของตุทิปัจเจกพรหมแล้ว ยังต่อว่าต่อขานกลับไปเสียอีก ในที่สุดได้มรณภาพไปเกิดในปทุมนรก (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๙/๒๐๑, องฺ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๘๙/๕๐๖)

SAMPLE

ตุทุปัจเจกพรหม : พรหมที่เคยบวชเป็นภิกษุชื่อว่าตุทุ(บางแห่งเป็นตุทิปัจเจกพรหมบรรลุอนาคามิผลแล้วมรณภาพไปบังเกิดเป็นตุทุปัจเจกพรหม), ในตุทุพรหมสูตร(ว่าด้วยตุทุปัจเจกพรหม) ระบุว่า ตุทุปัจเจกพรหม ได้มาหาพระโกกาลิกะเพื่อเตือนให้ทำจิตเลื่อมใสในท่านพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เนื่องจากพระโกกาลิกะมีจิตอาฆาตพยาบาทกล่าวใส่ร้ายพระเถระทั้งสองด้วยวาจาหยาบคายแล้วเกิดอาพาธหนักมีตุ่มขนาดใหญ่ขึ้นตามร่างกาย ดังข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงว่า "สมัยนั้น โกกาลิกภิกษุอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ครั้นเมื่อราตรีผ่านไป ตุทุปัจเจกพรหม มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วพระเชตวัน เข้าไปหา โกกาลิกภิกษุจนถึงที่อยู่ ยืนอยู่กลางอากาศได้กล่าวกับโกกาลิกภิกษุดังนี้ว่า ท่าน โกกาลิกะ ท่านจงทำจิตให้เลื่อมใสในท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะเถิด เพราะท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะ เป็นผู้มีศีลเป็นที่รัก", แต่โกกาลิกภิกษุเป็นพระหัวดื้อ นอกจากไม่เชื่อฟังคำของตุทุปัจเจกพรหมแล้ว ยังต่อว่าต่อขานกลับไปเสียอีก ในที่สุดได้มรณภาพไปเกิดในปทุมนรก (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๐/๒๔๗)

ตุทุพรหมสูตร :พระสูตรว่าด้วยตุทุปัจเจกพรหม สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ตุทุปัจเจกพรหมเข้าไปหาโกกาลิกภิกษุผู้อาพาธหนักแล้วกล่าวว่า ท่านจงทำจิตให้เลื่อมใสในท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะ เพราะเป็นผู้มีศีล ผรุสวาจา (คำหยาบ)เป็นเหมือนผึ่ง เครื่องตัดตนของคนพาลผู้ชอบพูดชั่ว ผู้ที่สรรเสริญคนที่ควรติเตียน หรือติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ ชื่อว่าสั่งสมความผิดไว้ด้วยปาก ย่อมไม่ประสบความสุข การเสียพนันจนหมดตัวนับว่าเป็นความผิดเพียงเล็กน้อย เมื่อเทียบกับการมีใจประทุษร้ายในผู้ดำเนินไปดี บุคคลผู้มีวาจาและใจอันชั่ว ติเตียนพระอริยะ ย่อมเข้าถึงนรกสิ้น ๑๓๖,๐๐๐ นิรัพพุทกับ กับอีก ๕ อัพพุทกับ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๐/๒๔๗)

ตุมพเจดีย์ :เจดีย์ที่สร้างบรรจุทะนานทองหรือมาตราตวงที่ใช้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพุทธเจ้า, ในธาตุภาชนียกถา(ว่าด้วยการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ) ระบุว่า ตุมพเจดีย์จัดเป็นพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุแห่งที่ ๙ ตามข้อความที่ปรากฏในธาตุภาชนียกถาตอนหนึ่งว่า "พระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘ แห่ง ตุมพเจดีย์เป็นแห่งที่ ๙ และพระสถูปบรรจุพระอังคารเป็นแห่งที่ ๑๐ ประดิษฐานอยู่ในกาลนั้น",(ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๕/๗๒๔), โทณพราหมณ์หลังจากแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนแล้ว ได้ขอทะนานทอง(ตุมพะ)ที่ใช้ตวงแบ่งนั้นมาสร้างเป็นตุมพเจดีย์ หรือตุมพสถูป

ตุมพะ : ทะนานทอง,ภาชนะที่ใช้ตวงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า,ในมหาปรินิพพานสูตร(ว่าด้วยมหาปรินิพพาน)ตอนแจกพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

SAMPLE

ระบุว่า โทณพราหมณ์หลังจากแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนแล้ว ได้ขอตุมพะ(ทะนานทอง)กับคณะทูตจากเมืองต่างๆ ในที่ประชุมเพื่อนำไปสร้างเป็นตุมพสถูป (ตุมพเจดีย์) ตามข้อความที่ปากฏในมหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่งว่า "โทณพราหมณ์รับคำแล้ว แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น๘ ส่วนเท่า ๆ กันให้เรียบร้อยแล้ว จึงได้กล่าวกับหมู่คณะทูตเหล่านั้นดังนี้ว่า 'ท่านผู้เจริญทั้งหลาย โปรดให้ทะนานนี้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะสร้างพระสถูปบรรจุทะนาน(ตุมพะ)และทำการฉลอง" (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๘/๑๗๘)

ตุ้มหู : เครื่องประดับหู, ต่างหู, ในสุธาโภชนชาดก(ว่าด้วยอาหารทิพย์) ระบุว่า ท้าวสักกะได้ส่งเทพกัญญาทั้ง ๔ คือ (๑)เทพธิดาอาสา (๒)เทพธิดาลัทธา (๓)เทพธิดาสิรี (๔) เทพธิดาหิรี ไปยังสำนักของโกสิยดาบสเพื่อขออาหารทิพย์ เทพกัญญาเหล่านั้นสวยงามตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องประดับต่างๆ รวมทั้งตุ้มหูด้วย ดังข้อความที่โกสิยดาบสได้ถามกับเทพธิดาอาสาว่า "ใครกันนั่น มีฟันขาวสะอาด สวมใส่ตุ้มหู มีเรือนร่างงามวิจิตร ทรงเครื่องประดับทองคำเนื้อเกลี้ยง นุ่งห่มภูษาสีรดน้ำ ประดับช่อดอกไม้สีแดงประดุจเปลวไฟที่ไหม้หญ้าคา ดูช่างงดงาม"(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๔๑/๑๒๔, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ตุลากูฏสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง... จึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง... เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๔/๖๕๑)

ตุวฏกสุตตนิทเทส : อธิบายตุวฏกสูตร หมายถึงการอธิบายตุวฏกสูตร ซึ่งว่าด้วยภิกษุผู้กำจัดบาปธรรมอย่างเร็วพลัน เนื้อความในพระสูตรนี้เป็นคำถาม-ตอบระหว่างพระพุทธเนรมิต กับพระผู้มีพระภาคเช่นเดียวกัน พระพุทธเนรมิตทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุเห็นอย่างไร จึงไม่ถือมั่น อะไร ๆ ในโลกดับไป

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุพึงขจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า และอัสมิมานะด้วยมันตา ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกิดในภายใน ภิกษุมีสติทุกเมื่อ พึงศึกษาเพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า ๒ อย่าง คือ ตัณหาและทิฏฐิ คำว่า รากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า หมายถึงกิเลส ๖ อย่าง คือ (๑) อวิชชา(๒) อโยนิโสมนสิการ (๓) อัสมิมานะ(๔) อหิริกะ (๕) อโนตตัปปะ (๖) อุทธัจจะ

SAMPLE

คำว่า มันตา หมายถึง ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ... ความเลือกเฟ้นธรรม และสัมมาทิฏฐิ

คำว่า ตัณหา...ที่เกิดในภายใน หมายถึง ตัณหาที่เกิดขึ้นในจิต

คำว่า มีสติทุกเมื่อ หมายถึง มีความรู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลาอันเนื่องมาจากเจริญสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้นรวมความว่า ภิกษุพึงขจัดบาปธรรมคือ กิเลส ๖ อย่าง อันเป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า คือ ตัณหาและทิฏฐิ ฝึกอบรมจิตให้มีสติพิจารณากำหนดละตัณหาทุกอย่าง ที่จะพึงเกิดขึ้นในจิตตลอดเวลา เป็นต้น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๐/๔๐๕)

ตุวฏกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้กำจัดบาปธรรมอย่างเร็วพลัน พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้กำจัดบาปธรรมที่เป็นรากเหง้าแห่งกิเลสเครื่องเนิ่นช้าด้วยปัญญา รากเหง้านั้น คือ อวิชชา(ความไม่รู้) อโยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยไม่แยบคาย) อัสมิมานะ(ความถือตัว) อหิริกะ(ความไม่ละอาย) อโนตตัปปะ(ความไม่เกรงกลัว) อุทธัจจะ(ความฟุ้งซ่าน)(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๒๒/๗๒๒)

ตุวรัฏฐิทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระตุวรัฏฐิทายกเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายถั่วแดงแด่พระสงฆ์ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๔๐๗)

เตกิจฉกานิเถรคาถา :คาถาของพระเตกิจฉกานิเถระ, ภาษิตของพระเตกิจฉกานิเถระ (มารกล่าวว่า) ข้าวเปลือกเขาเก็บไว้ในฉาง ข้าวสาลีก็ยังอยู่ในลาน ข้าพเจ้าไม่ได้ก้อนข้าว (พระเตกิจฉกานิเถระกล่าวว่า) บัดนี้ยังจะทำอย่างไร เราจะสัมผัสอัปปมัญญาทั้งสี่และจะมีความสุข อยู่ด้วยอัปปมัญญาเหล่านั้น เราจะอยู่อย่างไม่หวั่นไหว ไม่เดือดร้อน เพราะความหนาวอยู่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๘๑/๔๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า อัปปมัญญา ๔ คือ พรหมวิหาร ๔ (๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข ๒. กรุณา ความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ ๓. มุทิตา ความยินดีในเมื่อผู้อื่นมีสุข ๔. อุเบกขา ความมีใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเพราะรักเพราะชัง) ที่ชื่อว่าอัปปมัญญาเพราะแผ่ไปโดยไม่มีประมาณในสัตว์ในบุคคลไม่จำกัดขอบเขต(ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๓๘๖/๙๘)

เตคัณฑิกะ,เดียรถีย์ : เดียรถีย์จำพวกเตคัณฑิกะ(ศัพท์บาลีเป็น เตทณฺฑิเก(เตทัณฑิกะ) หมายถึง ผู้มีไม้เท้า ๓ ท่อน หรือผู้ถือไม้เท้า ๓ อัน),นักบวชนอกพุทธศาสนาประเภทหนึ่ง, ในนิคัณฐสุตตาทิ(ว่าด้วยนิครนถ์เป็นต้น) ระบุถึงนักบวชนอกพระพุทธศาสนาประเภทต่างๆ เช่น อาชีวก(นักบวชเปลือย) นิครนถ์(นักบวชนุ่งผ้าปกปิดเฉพาะอวัยวะส่วน

SAMPLE

หน้า) ปริพาชก นักบวชผู้นุ่งผ้า มาคัณฑิกะ พวกเดียรถีย์ เป็นต้น, สำหรับพวกเตคัณฑิกะ(เตทัณฑิกะ) จัดอยู่ในพวกมาคัณฑิกะได้แก่พวกเดียรถียร์นอกพุทธศาสนา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๙๔-๓๐๒/๔๐๖,องฺ.ปญฺจก.อ. (ไทย) ๓/๒๙๓-๓๐๒/๑๓๕)

เตจีวริกธุดงค์: ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตร คือถือเพียงผ้า ๓ ผืน ได้แก่ จีวร สบง สังฆาฏิ อย่างละผืนเท่านั้น ไม่ใช่จีวรนอกจากผ้าสามผืนนั้น, (๑)ปังสุกูลิกังคะ ถือใช้แต่ผ้าบังสุกุล (๒)เตจีวริกังคะ ใช้ผ้าเพียง ๓ ผืน (๓)ปิณฑปาติกังคะ เที่ยวบิณฑบาตเป็นประจำ (๔)สปทานจาริกังคะ บิณฑบาตตามลำดับบ้าน (๕)เอกาสนิกังคะ ฉันมื้อเดียว (๖)ปัตตปิณฑิกังคะ ฉันเฉพาะในบาตร (๗)ขลุปัจฉาภัตติกังคะ ลงมือฉันแล้ว ไม่ยอมรับเพิ่ม (๘)อารัญญิกังคะ ถืออยู่ป่า (๙)รุกขมูลิกังคะ อยู่โคนไม้ (๑๐)อัพโภกาสิกังคะ อยู่กลางแจ้ง (๑๑)โสสานิกังคะ อยู่ป่าช้า (๑๒)ยถาสันถติกังคะ อยู่ในที่แล้วแต่เขาจัดให้ (๑๓)เนสัชชิกังคะ ถือนั่งอย่างเดียวไม่นอน, ในกฐินานุชานนา(ว่าด้วยทรงอนุญาตให้กรานกฐิน) ระบุว่า ภิกษุชาวเมืองปาฐา ๓๐ รูปถือธุดงค์ ๓ ข้อ คือ อารัญญิกธุดงค์ ปิณฑปาติกธุดงค์ และเตจีวริกธุดงค์ ตั้งใจเดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เมืองสาวัตถี แต่มาไม่ทันวันเข้าพรรษา จึงพากันเข้าพรรษาที่เมืองสาเกตในระหว่างทาง ครั้นออกพรรษาปวารณาแล้ว ท่านเหล่านั้นรีบเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งจีวรที่เปียกชุ่ม เปื้อนโคลนตม ท่าทางเหน็ดเหนื่อย เนื่องจากต้องลุยฝ่าฝนฝ่าทางเดินที่เจิ่งนองไปด้วยน้ำ เป็นที่มาของการทรงอนุญาตผ้ากฐิน(วิ.ม.(ไทย)๕/๓๐๖/๑๔๕,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

เตชสี, ยักษ์ : ยักษ์ชื่อเตชสี, ยักษ์ผู้ทำหน้าที่ในการหาข่าวและประกาศให้ทราบ, ในอาฏานาฏิยสูตร (ว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ) ระบุว่า เตชสียักษ์ เป็นหนึ่งในจำนวนยักษ์ ๑๒ ตน ที่ทำหน้าที่ในการดูแลเมืองรักษาผลประโยชน์ของรัฐ โดยการหาข่าวและประกาศให้ทราบ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ปรากฏในอาฏานาฏิยสูตรว่า “...ยักษ์ชื่อตโตลา ชื่อตัตตลา ชื่อตโตตลา ชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อตโตชสี ชื่อสุระ ชื่อราชา ชื่อสูโรราชา ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ ชื่ออริฏฐเนมิ ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ...” (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๗,ที.ปา.อ.(บาลี)๓/๒๘๑/๑๕๙)

เตโช : เดช, อำนาจ, ความร้อน,ความอุ่น, ไฟ, เตโชธาตุ, ในมหาสมยสูตร(ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา) ได้กล่าวถึงเตโช ในฐานะเทพ(เตโชเทพ)ที่มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและเยี่ยมภิกษุสงฆ์ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมกับเทวดาจำนวนมาก ดังข้อความตอนหนึ่งระบุถึงการมาประชุมของเตโช(เทพ)ครั้งนั้นว่า "เวลานั้น เทพ (๑๐ หมู่) คือ อาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณา เป็นผู้มียศก็มาด้วย" (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๗) ,ส่วนในมูลปริยายสูตร(ว่า

SAMPLE

ด้วยมูลเหตุแห่งธรรม)ได้กล่าวถึงเตโช ในฐานะเป็นสิ่งที่ควรกำหนดหมายรู้โดยวิธีการที่ระบุไว้ว่า "หมายรู้เตโช(ไฟ)โดยความเป็นเตโช ครั้นหมายรู้เตโชโดยความเป็นเตโชแล้ว กำหนดหมายซึ่งเตโช กำหนดหมายในเตโช กำหนดหมายนอกเตโช กำหนดหมายเตโชว่าเป็นของเรา ยินดีเตโช" (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๗), คำว่า "เตโช(ไฟ)โดยความเป็นเตโช"

ในอรรถกถาท่านขยายความโดยแบ่งเป็นเตโชธาตุ ๒ ประเภท คือ(๑)เตโชธาตุภายใน ได้แก่ เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม เตโชธาตุที่ทำให้เร่าร้อน เตโชธาตุที่ทำให้ของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม ถึงความย่อยไปด้วยดี (๒)เตโชธาตุภายนอก ได้แก่ ความร้อนความอุ่นจากธรรมชาติ ความร้อนจากไฟฟืนหรือวัสดุต่างๆ ไฟจากอสนิบาต และความร้อนจากดวงอาทิตย์ เป็นต้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒/๓,ม.มู.อ.(ไทย)๑/๒/๕๐)

เตโชกสิณ: กสิณไฟ, เพ่งไฟเป็นอารมณ์ให้เกิดสมาธิ, กรรมฐานที่ใช้ไฟเป็นวัตถุจูงใจให้เกิดสมาธิ, กสิณ มี ๑๐ อย่างคือ (๑)ปฐวีกสิณ เพ่งดิน (๒)อาโปกสิณ เพ่งน้ำ (๓)เตโชกสิณ เพ่งไฟ (๔)วาโยกสิณ เพ่งลม (๕)นีลกสิณ เพ่งสีเขียว (๖)ปีตกสิณ เพ่งสีเหลือง (๗)โลหิตกสิณ เพ่งสีแดง (๘)โอทาตกสิณ เพ่งสีขาว (๙)อาโลกกสิณ เพ่งแสงสว่าง (๑๐)อากาสกสิณ เพ่งที่ว่าง, สำหรับผู้ที่เพ่งเตโชกสิณ คือเพ่งไฟเป็นอารมณ์นั้น สามารถที่จะทำแสงสว่างให้เกิดขึ้นในคราวที่ต้องการได้ เช่นกรณีของพระทัพพมัลลบุตรเข้าเตโชกสิณ แล้วจัดแจงเสนาสนะด้วยแสงสว่างนั้นสำหรับภิกษุที่มาในเวลาค่ำคืน เป็นต้น (วิ.จู.(ไทย)๑/๓๘๒/๔๑๔,วิ.จู.(ไทย)๖/๑๙๑/๓๐๒,๖/๑๙๑/๓๐๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๖/๓๖๑,๑๑/๓๖๐/๔๒๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๐/๒๙๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๖/๒๔๑,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๔๓-๔๕๒/๕๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๒๙/๒๙๕,๓๗/๔๓๒/๔๖๓,๓๗/๔๓๔/๔๖๔)

เตโชกสิณสมาบัติ: สมาบัติมีเตโชกสิณเป็นอารมณ์, สมาบัติที่เข้าถึงโดยการเพ่งไฟเป็นอารมณ์, ภาวะสงบประณีตที่ใช้ไฟเป็นวัตถุจูงใจในการเข้าถึง, (สมาบัติ หมายถึง ภาวะสงบประณีตที่ควรเข้าถึง ได้แก่ ฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ รวมอนุปุพพวิหารสมาบัติเข้าด้วยเป็น ๙ อย่าง), ในปฐมทัพพสูตร(ว่าด้วยพระทัพพมัลลบุตร สูตรที่ ๑) ระบุถึงท่านพระทัพพมัลลบุตรว่า ก่อนท่านปรินิพพานได้นั่งขัดสมาธิเข้าเตโชกสิณสมาบัติอยู่กลางอากาศ ออกจากสมาบัติแล้วก็ปรินิพพาน ด้วยอำนาจเตโชกสิณสมาบัติ สรีระของท่านถูกไฟเผาไหม้ ไม่ปรากฏมีเถ้าและเขม่าควันเลย(ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๙/๓๔๒)

ในอรรถกถาท่านขยายความว่า เข้าเตโชกสิณสมาบัติ หมายถึงเข้าจตุตถฌานสมาบัติ มีเตโชกสิณเป็นอารมณ์(ขุ.อุ.อ.(ไทย)๑/๗๙/๕๓๒)

SAMPLE

เตโชธาตุ : ธาตุไฟ,ธาตุที่มีลักษณะร้อน, ความร้อน, เตโชธาตุภายในร่างกาย ได้แก่ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย และไฟที่เผาอาหารให้ย่อย เตโชธาตุภายนอก ได้แก่ ความร้อนความอุ่นจากธรรมชาติ ความร้อนจากไฟฟืนและวัสดุต่างๆ ที่เป็นเชื้อเพลิงได้ ไฟจากอสนีบาต และความร้อนจากดวงอาทิตย์ เป็นต้น,พระสาวกที่ได้รับการยกย่องว่าฉลาดในเตโชธาตุคือท่านพระสาคตะ,

เตโชธาตุ จัดเป็นหนึ่งในธาตุหลัก ๔ อย่าง คือ (๑)ปฐวีธาตุ ธาตุดิน (๒)อาโปธาตุ ธาตุน้ำ (๓)เตโชธาตุ ธาตุไฟ (๔)วาโยธาตุ ธาตุลม (จะเรียกว่า มหาภูตรูป ๔ ก็ได้), ธาตุ ๔ ถูกหยิบยกนำมากล่าวถึงประจำในการอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ใช้ธาตุ ๔ มีเตโชธาตุเป็นต้นเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติกรรมฐาน,ในเกวัฏฏสูตรมีการสนทนาธรรมกันถามถึงที่ดับของธาตุ ๔, ในอภิธรรมมีการถามถึงว่าธาตุ ๔ เป็นสภาวะที่สัมผัสได้หรือไม่ได้ เป็นต้น (ที.สี.(ไทย)๙/๔๘๗/๒๑๖,๙/๔๘๘/๒๑๗,๙/๔๘๙/๒๑๗,๙/๔๙๐/๒๑๗,๙/๔๙๑/๒๑๗,๙/๔๙๒/๒๑๗,๙/๔๙๒/๒๑๘,๙/๔๙๓/๒๑๘,๙/๔๙๔/๒๑๘,๙/๔๙๔/๒๑๙,๙/๔๙๕/๒๑๙,๙/๔๙๖/๒๑๙,๙/๔๙๗/๒๒๐,๙/๔๙๘/๒๒๐,๙/๔๙๙/๒๒๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔/๒๖,๑๑/๓๑๑/๒๘๗,๑๑/๓๒๕/๓๒๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๔/๓๓๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๖/๑๒๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๐/๑๑๙,๑๔/๓๕๑/๔๐๖,๑๔/๓๘๖/๔๓๗,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๓๑๐/๓๒๖,๑๗/๓๒๐/๓๓๓,๑๗/๓๓๐/๓๔๐,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๓๘/๒๓๗,๑๘/๒๔๕/๒๕๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๑๓/๕๑๖,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๓๒/๓๐,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๒/๒๔๑,๒๐/๗๖/๒๙๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๗/๒๔๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๗/๓๓๗,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๑/๓๒๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙/๑๕๓,ขุ.อป. (ไทย)๓๓/๒๓๗/๔๘๖,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๗๕/๑๓๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๒๘/๕๖๙)

เตโชธาตุที่เป็นภายนอก :ธาตุไฟที่เป็นภายนอก,ธาตุไฟที่อยู่ภายนอกรางกายมนุษย์,ธาตุไฟภายนอก ในธาตุวิภังค์(สุตตันตภาชนีย์)ท่านได้อธิบายตอบความหมายของเตโชธาตุที่เป็นภายนอกไว้อย่างชัดเจนว่า "เตโชธาตุที่เป็นภายนอก เป็นไฉน ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายนอกตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ ซึ่งเป็นภายนอกตน เช่น ไฟฟืน ไฟสะเก็ดไม้ ไฟหญ้า ไฟมูลโค ไฟแกลบ ไฟหยากเยื่อ ไฟ อสนิบาต ความร้อนแห่งไฟ ความร้อนแห่งดวงอาทิตย์ ความร้อนแห่งกองฟืน ความร้อนแห่งกองหญ้า ความร้อนแห่งกองข้าวเปลือก ความร้อนแห่งกองขี้เถ้า หรือ ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายนอกตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่

SAMPLE

ยึดถือ ซึ่งเป็นภายนอกตนแม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่าเตโชธาตุที่เป็นภายนอก" (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๗๕/๑๓๖)

เตโชธาตุที่เป็นภายใน : ธาตุไฟที่เป็นภายใน, ธาตุไฟที่อยู่ภายในร่างกายมนุษย์, ธาตุไฟภายใน, ในธาตุวิภังค์(สุตตันตภาชนีย์) ท่านได้อธิบายตอบความหมายของเตโชธาตุที่เป็นภายในไว้อย่างชัดเจนว่า "เตโชธาตุที่เป็นภายใน เป็นไฉน ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติ ที่อบอุ่น เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน เช่น เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น ที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม ที่ทำให้เร่าร้อนและที่ทำให้ของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม ถึงความย่อยไปด้วยดี หรือความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่าเตโชธาตุที่เป็นภายใน"(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๗๕/๑๓๖)

เตภูมิกธรรม : ธรรมเป็นไปในภูมิ ๓ ได้แก่ (๑)กามาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม, ระดับจิตใจที่ยังปรารภกามเป็นอารมณ์ คือยังเกี่ยวข้องกามคุณ, ระดับจิตใจของสัตว์ในกามภพทั้ง ๑๑ ชั้น(Sensuous plane), (๒)รูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป, ระดับจิตใจที่ปรารภรูปธรรมเป็นอารมณ์, ระดับจิตใจของท่านผู้ได้ฌานหรือผู้อยู่ในรูปภพทั้ง ๑๖ ชั้น(Form plane), (๓)อรูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป, ระดับจิตใจที่ปรารภอรูปธรรมเป็นอารมณ์, ระดับจิตใจของท่านผู้ได้อรูปฌาน หรือผู้อยู่ในอรูปภพทั้ง ๔ ชั้น(Formless plane), ภูมิทั้ง ๓ นี้ ยังถูกครอบงำได้โดยมารทั้ง ๕ ส่วนโลกุตตรภูมิ (ภูมิที่ ๔ ชั้นที่พ้นจากโลก, ระดับแห่งโลกุตตรธรรม, ระดับจิตใจของพระอริยเจ้าอันพ้นแล้วจากโลกียภูมิ ๓ ข้างต้น) มารไม่สามารถครอบงำได้, ในจูฬโคปาลสูตร(ว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตรเล็ก) ท่านเปรียบเทียบนายโคบาลผู้ฉลาดสามารถต้อนฝูงโคว่ายตัดกระแสน้ำข้ามฝั่งได้โดยสวัสดี ฉันใด สมณพราหมณ์ผู้ฉลาดในเตภูมิกธรรมเป็นต้นก็ฉันนั้นย่อมพาเหล่าชนผู้เชื่อถือถ้อยคำของตนว่ายตัดกระแสแห่งมารข้ามถึงฝั่งได้โดยสวัสดี (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๑/๓๘๖,พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม)

เตมิยกุมาร: กุมารชื่อเตมิยะ, มูคปักขกุมาร(ชื่อหนึ่งของเตมิยกุมาร), ในมูคปักขจริยา(ว่าด้วยพระจริยาของพระมูคปักขกุมาร) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงอดีตชาติของพระองค์ว่า ครั้งหนึ่งทรงเกิดเป็นโอรสของพระเจ้ากาสีนามว่ามูคปักขะ ไม่ประสงค์จะครองราชสมบัติต่อจากพระบิดา จึงทรงแกล้งทำพระองค์เหมือนคนใบ้ คนหูหนวก และคนง่อยเปลี้ยไม่ไปไหน แม้จะถูกนำไปฝังดินทิ้งไว้ในป่า ถูกกลั่นแกล้งทดสอบต่างๆ ก็ยังทรงมั่นคงอยู่ในอธิษฐานธรรม ๓ ประการ ถึง ๑๖ ปี, เตมิยกุมาร มีอีกพระนามหนึ่งว่า มูคกุมาร

SAMPLE

ตามที่ถูกเรียกขานจากชนทั้งหลายในมูคปักขจริยาว่า "อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลที่เราเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาสี ชนทั้งหลายเรียกเราโดยชื่อว่ามูคปักขกุมารบ้าง เตมิยกุมารบ้าง"(ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๔๘/๗๖๔)

ในอรรถกาจริยาปิฎก ท่านขยายความว่า "ที่เรียกว่า "มูคปักขะ" เพราะการอธิษฐานเป็นคนใบ้และคนง่อยเปลี้ย ที่เรียกว่า "เตมิยกุมาร" เพราะยังหทัยของพระราชาและอำมาตย์เป็นต้นให้ชุ่ม อันเกิดด้วยปีติและสิเนหาอย่างยิ่ง"(ขุ.จริยา.อ.(บาลี)-/๔๘/๒๕๐)

เตมิยชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเตมีย์โพธิสัตว์ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากาสิกราช ในเวลาที่ยังทรงพระเยาว์ ทรงเห็นพระราชบิดาพิพากษาลงโทษพวกโจรแล้ว พระองค์ทรงระลึกถึงอดีตชาติได้ว่า พระองค์เคยเป็นพระราชาและพิพากษาลงโทษคนเช่นนี้มาแล้ว และต้องไปเสวยผลกรรมในนรกเป็นเวลานาน ในชาตินี้จึงไม่ปรารถนาจะครองราชสมบัติ จึงได้ทรงแกล้งทำเป็นคนใบ้ แม้จะถูกทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ มาตลอดเวลา แต่ก็ไม่ยอมเจรจา พระราชบิดาจึงรับสั่งให้นำตัวท่านไปฝังในป่าช้า ทำให้ท่านได้โอกาสสอนนายสารถีแล้วเสด็จออกบรรพชา ต่อมาพระราชบิดาและชาวเมืองก็ได้ออกบรรพชาตามเป็นจำนวนมาก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑/๑๘๓)

เตรียมปัญหา :จัดแจงปัญหาไว้ให้เรียบร้อย, จัดหรือทำปัญหาไว้ล่วงหน้า, ในฐานสูตร(ว่าด้วยฐานะที่พึงรู้ด้วยฐานะ) ได้ระบุถึงหลักการพิจารณาว่าใครมีปัญญาหรือไม่มีปัญญานั้นดูได้จากการสนทนากัน คู่สนทนามีการแสวงหาปัญหาอย่างไร เตรียมปัญหาอย่างไร และถามปัญหาอย่างไร มีความหมายลึกซึ้งมากน้อยแค่ไหน ดังตัวอย่างข้อความตอนหนึ่งที่ปรากฏในฐานสูตรว่า"ส่วนบุคคลในโลกนี้เมื่อสนทนากันจึงรู้อย่างนี้ว่า “ท่านผู้นี้มีการแสวงหาปัญหาอย่างไร เตรียมปัญหาอย่างไร และถามปัญหาอย่างไร ท่านผู้นี้มีปัญญา ไม่ใช่มีปัญญาทราม ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะท่านผู้นี้ อ้างบทที่มีความหมายลึกซึ้ง สงบ ประณีต สามัญชนคาดไม่ถึง ละเอียด บัณฑิตพึงรู้ได้ และท่านผู้นี้กล่าวธรรมใด ก็สามารถที่จะบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งเนื้อความแห่งธรรมนั้นทั้งโดยย่อหรือโดยพิสดาร ท่านผู้นี้มีปัญญา ไม่ใช่มีปัญญาทราม” (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๒/๒๘๑)

ในอรรถกถา ท่านอธิบายเสริมว่า เตรียมปัญหา(อภินีหาโร) คือ เอาใจใส่ใช้ความคิดด้วยสามารถการจัดเตรียมปัญหา(องฺ.จตุกฺก.อ.(ไทย)๒/๑๙๒/๕๖๘)

เตลกานิเถรคาถา : คาถาของของพระเตลกานิเถระ, ภาษิตของพระเตลกานิเถระ พระเตลกานิเถระได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า เราได้มีความเพียร ค้นคิดธรรมอยู่นานหนอ เมื่อสอบถามสมณ

SAMPLE

พราหมณ์ ก็ยังไม่ได้ความกระจ่างใจ ใครเป็นผู้บรรลุธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะเราจะปฏิบัติตามธรรมของใครซึ่งจะเป็นเหตุให้รู้แจ้งปรมัตถธรรมได้... ใครเล่าไม่ต้องใช้ศัสตรา ไม่ทำร่างกายให้เป็นแผล ไม่เบียดเบียนร่างกายทุกส่วน จักถอนลูกศรคือกิเลสซึ่งเป็นลูกศรโดยปรมัตถ์ที่เสียบอยู่ภายในหทัยของเราออกได้(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๔๗/๔๖๕)

เตลปัตตชาดก : ชาดกว่าด้วยการรักษาจิตเหมือนการรักษาภาชนะน้ำมัน พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่าเมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระโอรสองค์สุดท้องในพระโอรส ๑๐๐ องค์ของพระเจ้าพรหมทัตยึดมั่นในคำสอนของพระปัจเจกพุทธเจ้าฝึกใช้สติตามรักษาจิตเหมือนบุคคลเดินประคองภาชนะน้ำมันไม่ให้หกจึงไม่หลงอุบายที่นางยักษ์แสดงให้เห็นสิ่งสวยงามข้างทางเสด็จผ่านไปโดยไม่ใส่ใจจึงได้ไปครองเมืองตักกสิลาโดยปลอดภัย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙๖/๔๐)

เตลมักขิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเตลมักขิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านใช้น้ำมันทาแท่นบูชาที่ต้นโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๔ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๔๒๕)

เตวาจิกอุบาสก :อุบาสกผู้กล่าวถึงรัตนะทั้ง ๓ ว่าเป็นสรณะ, อุบาสกผู้กล่าววาจาถึงสรณะครบทั้งสามประการ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์, ในปัพพัชชากถา(ว่าด้วยการบรรพชา) เรื่องยสกุลบุตร ระบุว่า เศรษฐีคหบดี ผู้เป็นบิดาของพระยสะเป็นเตวาจิกอุบาสกคนแรก ดังคำประกาศที่เศรษฐีกราบทูลแด่พระพุทธเจ้าภายหลังฟังอนุปุพพิกถาบรรลุโสดาบันแล้วว่า "พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ... ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต" เศรษฐีคหบดีนี้แล ได้เป็นเตวาจิกอุบาสก(ผู้กล่าวถึงรัตนะทั้ง ๓ ว่าเป็นสรณะ) เป็นคนแรกในโลก...(วิ.ม.(ไทย)๔/๒๗/๓๔)

เตวิชชสูตร® : พระสูตรว่าด้วยเรื่องไตรเพท ในคัมภีร์พระไตรปิฎกกล่าวถึง ๒ แห่ง คือ

1.เตวิชชสูตร ในคัมภีร์ทีฆนิกาย กล่าวถึงเรื่องไตรเทพ ซึ่งมีเนื้อหายาว

2.เตวิชชสูตร ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ กล่าวถึงเรื่องวิชชา ๓ ในทางพระพุทธศาสนา

ในสูตรที่ ๓ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า วาเสฏฐมาณพกราบทูลว่า ตนกับภารัทวาชมาณพถกเถียงกันเรื่องทางไปสู่พรหมโลก ตนอ้างถึงทางที่โปกขรสาติพราหมณ์บอกไว้ว่า

SAMPLE

เป็นทางตรง ส่วนภารัทวาชมาณพอ้างถึงทางที่ตารุกขพราหมณ์บอกไว้ว่าเป็นทางตรง จึงทูลขอให้ทรงตัดสินว่า ผู้ใดกล่าวถูกต้อง ผู้ใดกล่าวผิด ทรงย้อนถามว่าถือผิดกันตรงไหน กล่าวผิดกันตรงไหน กล่าวต่างกันตรงไหน

วาเสฏฐมาณพกราบทูลว่า ที่จริง ทางที่พราหมณ์ผู้เป็นบูรพาจารย์บัญญัติไว้ล้วนเป็นทางนำผู้ปฏิบัติให้ไปถึงพรหมโลกได้ทั้งนั้น เหมือนทางต่าง ๆ ใกล้หมู่บ้าน ย่อมไปบรรจบกันที่กลางหมู่บ้านทั้งสิ้น

พระผู้มีพระภาคทรงซักถามให้มาณพทั้งสองกล่าวยืนยันข้อความข้างต้นถึง ๓ ครั้ง แล้วทรงย้อนถามว่าในบรรดาพราหมณ์ผู้จบไตรเพท มีสักคนไหมที่เคยเห็นพรหม มาณพทั้งสองทูลตอบว่าไม่มี ทรงซักต่อไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่อาจารย์ของพราหมณ์ผู้ จบไตรเพท จนถึงพวกฤาษี ๑๐ ตนผู้แต่งมันตระ สอนมันตระและขับมันตระ เช่น ฤาษีอัฏฐกะ วามกะ วามเทวะ เวสสามิตร มาณพทั้งสองทูลตอบว่า ไม่มีใครเคยเห็นพรหม แต่ท่านเหล่านั้นต่างก็บอกไว้ว่า ทางนี้เป็นทางตรง เป็นทางนำไปถึงพรหมโลก

พระผู้มีพระภาคทรงสรุปว่า เป็นไปไม่ได้ที่ผู้ไม่เคยเห็นพรหมจะบอกว่าทางนี้เป็นทางตรงไปสู่พรหมโลก เหมือนคนตาบอดเข้าแถวเกาะหลังกันเดินไป คนแรกไม่เคยเห็นทาง คนกลางและคนปลายก็ไม่เคยเห็นทาง แล้วจะไปถูกทางได้อย่างไร นอกจากนั้น ยังทรงยกอุปมาอีกหลายอย่างมาสนับสนุนว่าเป็นไปไม่ได้ แล้วตรัสถามว่าตามที่พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์บอกไว้ คุณสมบัติของพรหมกับคุณสมบัติของพราหมณ์เหมือนกันหรือไม่ เข้ากันได้หรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่เหมือนกัน เข้ากันไม่ได้ จึงตรัสสรุปว่า เมื่อพรหมกับพราหมณ์ต่างกัน เข้ากันไม่ได้ พราหมณ์เมื่อตายแล้วจะไปอยู่ร่วมกับพรหมได้อย่างไร

มาณพทั้งสองทูลถามว่า แล้วพระองค์ทรงรู้จักพรหมและทางไปสู่พรหมโลกหรือไม่ ตรัสตอบว่า ทรงรู้จักพรหมและทางไปสู่พรหมโลกได้ดีเหมือนชาวบ้านมนสากฏะรู้จักบ้านมนสากฏะและทางไปสู่บ้านนั้นได้ดีฉะนั้นแล้วทรงอธิบายทางไปสู่พรหมโลกตามคำขอของมาณพทั้งสอง ดังรายละเอียดในสามัญญผลสูตร แล้วทรงซักถาม ให้เปรียบเทียบระหว่างพรหมกับภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ได้ฌาน ๔ และ วิชชา ๘ มีพรหมวิหารธรรม ๔ ประจำจิตตลอดเวลา จนมาณพยอมรับว่าเข้ากันได้ เมื่อภิกษุนั้นตายไปย่อมเข้าไปอยู่ร่วมกับพรหมได้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๘/๒๓๐)

ในสูตรที่ ๒ มีเนื้อหาว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกผู้บรรลุวิชชา ๓ ว่า เป็น พราหมณ์ ไม่ตรัสเรียกว่าพราหมณ์เพียงเพราะการกล่าวอ้างตามที่เขากล่าวกันมา (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๙/๔๗๔)

เตวิชชสูตร[๒] **:** พระสูตรว่าด้วยวิชชา ๓

SAMPLE

เตสกุณชาดก : ชาดกว่าด้วยนก ๓ ตัว พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกแขกเต้าชื่อชัมพุกะ ได้แสดงธรรม คือ พละ ๕ และราชธรรม ๑๐ แด่พระเจ้าพรหมทัตผู้เป็นพระบิดาเลี้ยงให้พระองค์เลื่อมใสแล้วได้รับตำแหน่งเสนาบดี (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑/๕๙๕)

เตา : ที่สำหรับก่อไฟหุงต้มหรือเผาสิ่งต่างๆ ตามปรกติใช้ฟืนหรือถ่าน ถ้าใช้สิ่งอื่นๆ ก็เรียกชื่อตามสิ่งนั้นๆ เช่น เตาแก๊ส เตาไฟฟ้า, ในอาฏานาฏิยสูตร(ว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ) ระบุถึงอุตตรกุรุทวีปว่าเป็นรมณียสถานที่มีลักษณะพิเศษต่างๆ มากมาย แม้แต่เตาที่ใช้หุงข้าวสาลีก็ปราศจากควันและถ่าน ดังข้อความตอนหนึ่งที่อ้างถึงว่า "อุตตรกุรุทวีปเป็นรมณียสถาน ... พวกเขาหุงข้าวสาลีอันไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร บนเตาอันปราศจากควันและถ่าน...", ในอรรถกถา ท่านขยายความว่า "เตาอันปราศจากควันและถ่าน" หมายถึงเตาที่ใช้หินซึ่งมีความร้อนในตัวเอง ๓ ก้อน วางเป็นสามเส้า แล้วนำหม้อข้าวที่บรรจุข้าวสารวางไว้บนก้อนเส้านั้น แล้วข้าวก็จะสุกด้วยความร้อนที่เกิดจากก้อนเส้านั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๖,๑๑/๒๙๑/๒๔๐, ที.ปา.อ.(บาลี)๓/๒๘๑/๑๕๗, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

เต่า,(เต่าตาบอด) : ชื่อสัตว์เลื้อยคลาน ตัวมีกระดองหุ้ม มีหลายชนิดและหลายวงศ์ ที่อยู่บนบก เช่น เต่าแขนง ที่อยู่ในน้ำจืด เช่น เต่านา ที่อยู่ในทะเล เช่น เต่ากระ บางชนิดกระดองอ่อน เช่น ตะพาบ, สัตว์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสัตว์บก สัตว์น้ำ รวมทั้งสัตว์เลื้อยคลานมีเต่าเป็นต้นเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในมิติที่หลากหลาย เช่น ในวัมมิกสูตร (ว่าด้วยจอมปลวกปริศนา) ยกเต่าขึ้นมาเป็นปริศนาธรรมในฐานะเป็นชื่อของอุปาทานขันธ์ ๕(รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ)ที่ควรใช้ศัสตราขุดนำขึ้นมา คือให้ละอุปาทานขันธ์ ๕ นั้นเสีย(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๙/๒๖๘),ในพาลปัณฑิตสูตร(ว่าด้วยคนพาลและบัณฑิต)และในปฐมฉิคคฬยุคสูตร(ว่าด้วยอุปมาด้วยแอกมีรูเดียว สูตรที่ ๑) ท่านเปรียบเทียบเต่าตาบอดอาศัยอยู่ในมหาสมุทร เวลา ๑๐๐ ปี จึงจะโผล่ขึ้นมาครั้งหนึ่ง มีโอกาสที่จะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีคนทิ้งลงไปในทะเลได้ยากยิ่ง แต่ก็ยังเร็วกว่าการที่คนพาลผู้ไปสู่วินิบาตคราวเดียวจะมีโอกาสได้เกิดเป็นมนุษย์อีกครั้ง (ม.อุ.ไทย)๑๔/๒๕๒/๒๙๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๗/๖๓๐,๑๙/๑๑๑๘/๖๓๑),ในกุมภสูตร ท่านเปรียบเทียบภิกษุผู้ติดในลาภสักการะและความสรรเสริญว่าเป็นเหมือนเต่าที่ถูกเชือกมัด,(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๙/๒๖๗),นอกจากนี้ ได้กล่าวถึงเต่าในฐานะสัตว์ที่อาศัยอยู่ในน้ำร่วมกับสัตว์ชนิดอื่นๆ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๑๕/๔๐๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๓/๖๗๐,๓๒/๓๔๖/๖๙๙, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

SAMPLE

เตาผิง : เตาที่ทำด้วยอิฐสำหรับก่อไฟผิงในหน้าหนาว, ในวิมานวัตถุ พระมหาโมคคัลลานเถระได้จาริกไปยังเทวโลกเที่ยวชมวิมานต่างๆ ได้ถามเทพธิดาประจำวิมานนั้นๆ ว่าเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ทำบุญด้วยอะไรจึงส่งผลให้มาบังเกิดในวิมานอันพรั่งพร้อมด้วยสุขสมบัติและมีรัศมีกายเปล่งปลั่งเช่นนี้ เทพธิดาประจำวิมานนั้นๆได้ตอบคำถามพระเถระตามสิ่งที่ตนเองได้กระทำไว้ ในจำนวนนั้น มีเทพธิดาองค์ตนหนึ่งได้ถวายเตาผิงแก่ภิกษุ ส่งผลให้มาบังเกิดในวิมาน ดังคำที่เทพธิดาตอบพระเถระไว้ในหัตถัปปตาปกทายิกาวิมาน(ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายเตาผิง) ว่า "ดิฉันได้ถวายเตาผิงแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต ...ฯลฯ..." (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔๗๗-๔๘๔/๖๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

เต่าร้าง : ต้นไม้ชนิดหนึ่งมีลักษณะคล้ายต้นหมาก ออกผลเป็นทะลาย,ชื่อปาล์ม ๒ ชนิดในสกุล Caryota วงศ์ Palme คือชนิด C. mitis Lour. ต้นเป็นกอและชนิด C. urens L. ต้นคล้ายหมาก ผลเป็นทะลาย, เต่ารั้ง หรือหมากคัน ก็เรียก, ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย) ตอนมหาวนวัณณนา(พรรณนากัณฑ์มหาพน) อัจจุตฤาษีได้บอกทางไปสถานที่อยู่ของพระเวสสันดรแก่ชูชกว่าเต็มไปด้วยไม้นานาชนิด รวมทั้งเต่าร้างด้วยดังคำที่อัจจุตฤาษีได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "น้ำในสระนี้ ถูกลมรำเพยพัด เกิดเป็นระลอกคลื่นกระทบฝั่ง มีหมู่แมลงโผบินเคล้าเกสรดอกไม้ที่แย้มบาน สีเสียดเทศ เต่าร้างและผักทอดยอดมีอยู่มาก"(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๔๖/๕๐๓,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตย สถาน)

เติมน้ำมันบูชาไฟ, พิธี :พิธีเติมน้ำมันงาเพื่อบูชาไฟตามความเชื่อในคัมภีร์พระเวท เป็นพิธีอย่างหนึ่งที่สมณพราหมณ์บางพวกใช้เลี้ยงชีพผิดทาง จึงเป็นข้อห้ามข้อแรกในมหาศีล ได้แก่ ทำนายอวัยวะ ทำนายตำหนิ ทำนายโชคลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิกแว่นเวียนเทียน พิธีชัดแกลบบูชาไฟ พิธีชัดรำบูชาไฟ พิธีชัดข้าวสารบูชาไฟ พิธีเติมเนยบูชาไฟ พิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ พิธีพ่นเครื่องเช่นบูชาไฟ พิธีพลีกรรมด้วยเลือด วิชาดูอวัยวะ วิชาดูพื้นที่ วิชาการปกครอง วิชาทำเสน่ห์ เวทมนตร์ไล่ผี วิชาตั้งศาลพระภูมิ วิชาหมองู วิชาว่าด้วยพิษ วิชาว่าด้วยแมงป่อง วิชาว่าด้วยหนู วิชาว่าด้วยเสียงนก วิชาว่าด้วยเสียงกา วิชาทายอายุ วิชาป้องกันลูกศร วิชาว่าด้วยเสียงสัตว์ร้อง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑/๘,๙/๒๐๕/๗๐)

เตือนตนด้วยตนเอง : การทำตนให้รู้สึกตัวด้วยตนเอง เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาสติ เช่น ภิกษุเธอจงเตือนตนด้วยตนเอง จงพิจารณาดูตนด้วยตนเอง ถ้าเธอคุ้มครองตนเองได้แล้ว มีสติเธอก็จักอยู่เป็นสุข (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๙/๑๕๑)

SAMPLE

แต่งงาน : การสมรสกับคู่ครอง การแต่งงานเป็นเงื่อนไขอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความมั่นคงของครอบครัว คนที่ชอบเล่นการพนันจะได้รับโทษคือไม่มีใครต้องการแต่งงานด้วยอันเป็นโทษข้อที่ ๖ ในบรรดาโทษแห่งการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๖ ประการ ได้แก่ ๑) ผู้ชนะย่อมก่อเวร ๒) ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป ๓) เสียทรัพย์ทันตาเห็น ๔) ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้ ๕) ถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น ๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔)

แต่งตั้ง : พิธีที่สงฆ์แต่งตั้งให้ภิกษุทำหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งตามพระพุทธานุญาต ในพระวินัย เช่น ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นภัตตุทเทสกะ(ผู้แจกภัตตาหาร) ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) ไม่ลำเอียงเพราะชอบ (๒) ไม่ลำเอียงเพราะชัง (๓) ไม่ลำเอียงเพราะหลง (๔) ไม่ลำเอียงเพราะกลัว (๕) รู้จักภัตตาหารที่แจกแล้วและภัตตาหารที่ยังมิได้แจก ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม๕ ประการนี้แล สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นภัตตุทเทสกะ (องฺ. ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๗๒/๓๙๙)

แต่งปัญหา : การเตรียมปัญหาและวิธีโต้แย้งเพื่อใช้ปัญญาทำลายทิฏฐิของผู้อื่น เช่นกษัตริย์เหล่านั้นเหมือนดั่งเที่ยวทำลายทิฏฐิของผู้อื่นด้วยปัญญา พอได้ฟังข่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า พระสมณโคดมจักเสด็จมาถึงบ้านหรือนิคมชื่อโน้น กษัตริย์เหล่านั้นก็พากันแต่งปัญหา ด้วยตั้งใจว่า เราทั้งหลายจักพากันเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหานี้ ถ้าพระสมณโคดมถูกเราทั้งหลายถามแล้วอย่างนี้ จักตรัสตอบอย่างนี้ เราทั้งหลายจักโต้วาทะอย่างนี้กับพระสมณโคดม ถ้าแม้พระสมณโคดมถูกเราทั้งหลายถามแล้วอย่างนี้ จักตรัสตอบอย่างนี้ เราทั้งหลายจักโต้วาทะอย่างนี้กับพระสมณโคดม (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๒/๔๕๖)

โตเทยยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโตเทยยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเป็นพระราชาพระนามว่าวิชิตชัย ในกรุงเกตุมดี เพราะเกิดสงคราม ได้ทำลายศัตรูเป็นอันมาก ทำให้เกิดสลดพระทัยจึงสละราชสมบัติออกผนวช ได้ใช้จุรณจันทน์ไล้ทาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒๔/๖๘๔)

โตเทยยพราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อโตเทยยะ อาศัยอยู่ที่หมู่บ้านตุทิ เขตกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล เพราะเป็นคนใหญ่โตในหมู่บ้านจึงมีชื่อว่าโตเทยยะ เป็นหนึ่งในกลุ่มพราหมณ์

SAMPLE

มหาศาลผู้มีชื่อเสียง คือ จังกีพราหมณ์ ตารุกขพราหมณ์ โปกขรสาติพราหมณ์ และชาณุสโสณิพราหมณ์(ที่เคยพักร่วมกันในหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อมนสากฏะ ด้านใต้ของแม่น้ำอจิรวดี และหมู่บ้านอิจฉานังคละ ใกล้ราวป่าอิจฉานังคละ) โตเทยยพราหมณ์ มีตำแหน่งเป็นพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าเสนทิโกศล มีทรัพย์สมบัติประมาณ ๔๕ โกฏิ(บางแห่งว่ามี ๘๗ โกฏิ) แต่เป็นคนตระหนี่อย่างยิ่ง หลังจากตายแล้วได้ไปเกิดเป็นสุนัขที่บ้านของตนเองบุตรของโตเทยยพราหมณ์มีชื่อว่าสุภมาณพได้เคยสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้า(ในสุภสูตร มัชฌิมนิกาย) และได้พบกับพระอานนท์หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน(ในสุภสูตร ทีฆนิกาย) ในวัสสการสูตร วัสสการพราหมณ์ผู้เป็นมหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธเคยกล่าวชมเชยความเป็นสัตบุรุษของโตเทยยพราหมณ์ แสดงว่าชื่อเสียงของโตเทยยพราหมณ์เป็นที่ทราบกันไปถึงแคว้นมคธด้วย และในเวรหัญจานิสูตร กล่าวว่าพระอุทายีเคยไปพำนักที่สวนมะม่วงของโตเทยยพราหมณ์ ในเขตเมืองกามัณฑะ (ที.สี. (ไทย) ๙/๕๑๙/๒๓๐,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๔/๕๗๒,๑๓/๔๖๒/๕๘๓,สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๓๓/๑๖๔,องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๘๗/๒๖๙, ที.สี.อ. ๑/๕๑๙/๓๓๒, ม.ม.อ. ๒/๔๕๔/๓๐๙)

โตเทยยมาณวกปัญหา : ปัญหาของโตเทยยมาณพ (โตเทยยมาณพทูลถามดังนี้) กามทั้งหลายไม่อยู่ในบุคคลใด ตัณหาไม่มีแก่บุคคลใด และบุคคลใดข้ามพ้นจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ของบุคคลนั้นเป็นเช่นไร (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙๕/๗๖๓)

โตเทยยมาณวปัญหา : ปัญหาของโตเทยยมาณพ (ท่านโตเทยยะทูลถามดังนี้) กามทั้งหลายไม่อยู่ในบุคคลใด ตัณหาไม่มีแก่บุคคลใด และบุคคลใดข้ามความสงสัยได้แล้ววิโมกข์ของบุคคลนั้นเป็นเช่นไร (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๑๓/๒๖)

โตเทยยมาณวปัญหานิทเทส : อธิบายปัญหาของโตเทยยมาณพ หมายถึงการอธิบายปัญหาของโตเทยยมาณพ ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๙ เกี่ยวกับกาม วิโมกข์ ความหวัง มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยโตเทยยมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา

มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า โตเทยยมาณพทูลถามว่า กามทั้งหลายไม่อยู่ในบุคคลใด ตัณหาไม่มีแก่บุคคลใด และบุคคลใดข้ามความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ของบุคคลนั้นเป็นเช่นไร

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า กามทั้งหลายไม่อยู่ในบุคคลใด หมายถึง กามทั้งหลาย ไม่มี ไม่อยู่ร่วม ไม่อยู่อาศัย ไม่อยู่ครองในบุคคลใด

SAMPLE

คำว่า ตัณหาย่อมไม่มีแก่บุคคลใด หมายถึง ตัณหาไม่มี ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏแก่บุคคลใด บุคคลใดข้าม ข้ามพ้น ก้าวล่วงความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ของเขาเป็นเช่นไร มีสัณฐานอย่างไร มีประการอย่างไร เปรียบได้กับอะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า กามทั้งหลายไม่อยู่ในบุคคลใด ตัณหาไม่มีแก่บุคคลใด และบุคคลใดข้ามจากความสงสัยได้แล้ว วิโมกข์ของบุคคลนั้น ย่อมไม่มี

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า บุคคลใด หมายถึง พระอรหันตขีณาสพ ท่านละตัณหาได้แล้ว ระงับได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว ข้ามความสงสัยได้ คือข้ามความสงสัยในทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นต้นได้แล้ว ด้วยวิโมกข์ วิโมกข์อื่นจากนั้นย่อมไม่มี

โตเทยยมาณพทูลถามอีกว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มีความหวังหรือว่ายังหวังอยู่ มีปัญญาหรือว่ายังมีความดำริด้วยปัญญาข้าแต่พระองค์ผู้สักกะ ผู้มีสมันตจักขุ ข้าพระองค์จะรู้จักมุนีได้อย่างไร ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหาแก่ข้าพระองค์ให้แจ่มแจ้งด้วยเถิด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มีความหวังหรือยังหวังอยู่ อธิบายว่า บุคคลนั้น มีตัณหา หรือยังมีตัณหาอยู่ ยังมีความดำริด้วยปัญญา คือ ยังดำริถึงตัณหาหรือทิฏฐิด้วยญาณในสมาบัติ ๘ อภิญญา ๕ หรือมิจฉาญาณ

พระผู้มีพระภาคทรงได้นามว่าสักกะ เพราะเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เพราะมีอริยทรัพย์ ๗ ประการ ทรงอาจหาญ กล้าหาญ ไม่ขลาด ไม่สะดุ้ง ทรงละภัยและความหวาดกลัวได้ หมดความขนพองสยองเกล้า พระองค์มีสมันตจักขุ คือ พระสัพพัญญุตญาณ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายคาถาที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบโตเทยยมาณพว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส คือมุนีผู้ก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้อง และตัณหาดุจตาข่ายได้แล้ว ไม่มีเครื่องกังวลคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต ละวัตถุกามและกิเลสกาม ไม่ติดขัดในกรรมภพ และภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ มีใจเป็นอิสระจากกิเลสทุกอย่าง (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕๗/๒๒๖)

โตเทยยะ, มาณพ:มาณพชื่อโตเทยยะ เป็นมาณพคนที่ ๙ ในกลุ่มมาณพ ๑๖ ผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ได้แก่ (๑) อชิตะ (๒) ติสสเมตเตยยะ (๓) ปุณณกะ (๔) เมตตคู (๕) โธตกะ (๖) อุปสีวะ (๗) นันทะ (๘) เหมกะ (๙) โตเทยยะ (๑๐) กัปปะ (๑๑) ชตุกัณณิ (๑๒) ภัทราวุธ (๑๓) อุทัย (๑๔) โปสาละ (๑๕) โมฆราช (๑๖) ปิงคิยะ, โตเทยยมาณพได้ทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้าเรื่องมุนี ซึ่งตรัสตอบว่า มุนีคือผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ข้องอยู่ในกามและภพ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๔/๗๔๐)

SAMPLE

โตมร : อาวุธชัด หอกชัด หลาว อาวุธที่มีคมและมีด้าม ใช้สำหรับเสียบที่เท้าเป็นต้น อาวุธของควาญช้างใช้คู่กับขอ เช่น พวกท่านจงถือเอาเกาทัณฑ์หอกและโตมร(หอกซัก) นั่นพระเจ้าปัญจาละกำลังเสด็จหนีไป พวกท่านอย่าปล่อยให้พระองค์มีชีวิตอยู่ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๖๙/๔๙๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๓๓/๖๘๕)

โตรณวัตถุ : ค่ายเสาระเนียด ตั้งอยู่ระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกต แคว้นโกศล เป็นที่สนทนาธรรมระหว่างเขมาภิกษุณีกับพระเจ้าปเสนทิโกศล (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๖,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๗๘/๔๓๗)

โต้วาทะ: การใช้คำพูดโต้แย้งกันเพื่อชัยชนะของนักโต้วาทะ เช่น “มาเถิด ผู้ใหญ่บ้าน ท่านจงโต้วาทะกับพระสมณโคดมเมื่อเป็นเช่นนี้กิตติศัพท์อันงามของท่านก็จักฟุ้งขจรไปว่า ‘ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรได้โต้วาทะกับพระสมณโคดมผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากอย่างนี้” (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๘๙/๔๑๙,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๔/๘๕,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๖๑/๔๑๒)

โตเสนตี,มารดา: หญิงผู้ทำให้บุตรร่าเริงยินดี หมายถึงแม่หรือมารดา เพราะเมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้ยินดีด้วยน้ำนมบ้าง ด้วยการร้องเพลงกล่อมบ้าง ด้วยการกอดไว้แนบอกบ้าง เพราะเหตุนั้น จึงเรียกมารดาว่า โตเสนตี (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๘/๘๒)

ใต้รากขวัญ: ด้านใต้ของอวัยวะส่วนไหปลาร้า เป็นบริเวณของร่างกายภิกษุณีที่เมื่อถูกบุรุษจับต้องแล้ว ภิกษุณีผู้มีความกำหนัดยินดีต้องอาบัติปาราชิก ดังพระบัญญัติว่า “ก็ภิกษุณีใดกำหนัดยินดีการจับต้อง การลูบคลำ การจับ การต้อง หรือการบีบของชายผู้กำหนัด บริเวณใต้รากขวัญลงมาเหนือเข่าขึ้นไป แม้ภิกษุณีนี้เป็นปาราชิกที่ชื่อว่าอุพภชาณุมัณฑลิกา(บริเวณเหนือเข่า) หาสังวาสมิได้ (วิ.ภิกขุนี. (ไทย) ๓/๖๕๘/๖)

ไต : ก้อนเนื้อ ๒ ก้อนมีขั้วเดียวกัน รูปร่างคล้ายลูกสะบ้าของเด็ก ๆ หรือคล้ายผลมะม่วง ๒ ผล ที่ติดอยู่ในขั้วเดียวกันมีเอ็นใหญ่รึงรัดจากลำคอลงไปถึงหัวใจแล้วแยกออกห้อยอยู่ทั้ง ๒ ข้าง เป็นอวัยวะที่มีอยู่ในร่างกายเพื่อใช้เป็นอารมณ์ในการกำหนดพิจารณาอาการ ๓๒ของร่างกายร่วมกับอวัยวะอื่น ๆ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘,องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๙, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓/๔, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐, ขุ.ขุ.อ. ๓/๔๓)

SAMPLE

ไตรจีวร : จีวร ๓ ผืน ได้แก่ อันตรวาสก (ผ้านุ่ง) อุตตราสงค์ (ผ้าห่ม) สังฆาฏิ (ผ้าห่มซ้อนนอก) (วิ. มหา. (ไทย) ๒/๔๕๙/๑,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑/๒๔,๑๓/๓๕๑/๔๒๗,๑๓/๓๖๒/๔๔๘,ขุ. วิ. (ไทย) ๒๖/๑๕๙/๑๙๓,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๒/๔๙๘, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๑๒/๔๑๕, วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๙/๑๓๙)

ไตร่ตรอง :ใคร่ครวญ พิจารณาอย่างรอบคอบ เป็นขั้นตอนหนึ่งที่เกิดขึ้นต่อจากการใช้ความอุตสาหะในกระบวนการบรรลุอรหัตตผล ดังความว่า กุลบุตรในศาสนานี้ เกิดศรัทธาแล้วย่อมเข้าไปหา เมื่อเข้าไปหาย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้ย่อมเงี่ยโสตลงสดับ เงี่ยโสตลงสดับแล้วย่อมฟังธรรม ครั้นฟังธรรมแล้วย่อมทรงจำไว้ย่อมพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้ว เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมควรเพ่งพินิจเมื่อมีการเพ่งพินิจธรรมอยู่ ฉันทะย่อมเกิดกุลบุตรนั้นเกิดฉันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อมไตร่ตรอง ครั้นไตร่ตรองแล้วย่อมอุทิศกายและใจ เมื่ออุทิศกายและใจแล้วย่อมทำให้แจ้งสัจจะอันยอดเยี่ยมด้วยนามกายและเห็นแจ่มแจ้งสัจจะอันยอดเยี่ยมนั้นด้วยปัญญา (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓/๔,๒๑/๘๓/๑๒๘)

ไตรทศ : สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เช่น แม่เทพธิดาผู้น่าชมมองแล้วไม่เบื่อ เธอมาจากไหนหนอจึงอุบัติยังภพของเรานี้ เราทั้งมวลมองดูเธอไม่รู้จักอิ่ม เหมือนทวยเทพชั้นไตรทศรวมทั้งพระอินทร์มองดูพระพรหมไม่รู้จักอิ่ม (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๕๓/๒๗,๒๖/๑๗๐/๓๐,๒๖/๒๙๔/๔๗,๒๖/๘๐๘/๙๓,๒๖/๑๐๔๘/๑๓๑, ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑๕๓/๙๗)

ไตรทิพย์ : สวรรค์, ชั้นทิพย์ทั้ง ๓, สวรรค์ชั้นที่ ๓ คือดาวดึงส์ (นับตามลำดับสุคติภูมิคือมนุสสโลก สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา และสวรรค์ชั้นดาวดึงส์), ไตรทิพย์ แปลจากคำว่า ติทิว โดยปกติหมายถึงสวรรค์ชั้นทิพย์ทั้ง ๓ ได้แก่ (๑) กามาวจรเทวโลก (๒) รูปาวจรเทวโลก (๓) อรูปาวจรเทวโลก บางแห่งมีความหมายเฉพาะชั้นซึ่งขึ้นอยู่กับบริบท ตัวอย่างเช่น

1. สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เช่น บัณฑิตทั้งหลายผู้หวังสุข จงขจัดความตระหนี่อันเป็นมลทินแล้วให้ทาน บัณฑิตเหล่านั้น ย่อมดำรงในไตรทิพย์ ถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดา รื่นเริงอยู่ตลอดกาลนาน ไตรทิพย์ในที่นี้หมายถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และปรากฏในที่อื่นอีก เช่น ในสรภชาดก สุรุจิชาดก ปัญจุโปสถิกชาดก สุธาโภชนชาดก กุมภชาดก และอรรถกถาผลทายกวิมาน

2. สวรรค์ชั้นดุสิต เช่น ส่วนพระมเหสีพระนามว่า มหามายา เป็นพุทธมารดาซึ่งถนอมพระครรภ์พระโพธิสัตว์มาแล้วเสด็จสวรรคตไปบันเทิงอยู่ในโลกสวรรค์ (ไตรทิพย์ หมายถึง สวรรค์ชั้นดุสิต), เราจักพยากรณ์เทพบุตรที่จากสวรรค์ชั้นดุสิตมาในที่นี้ น้อมภิกษาหารเข้ามาถวายแก่เรา ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าวเถิด เทพบุตรนั้น

SAMPLE

จักครองเทวสมบัติประมาณ ๓๐,๐๐๐ กัป ครองสวรรค์ชั้นไตรทิพย์ (ดุสิต) ปกครองเทวดาทั้งปวง , และในอรรถกถาตัมพทาฐิกโจรฆาตกวัตถุ ไตรทิพย์ หมายถึง สวรรค์ชั้นดุสิต เช่นกัน

3.พรหมโลกเช่นข้าพเจ้าปรารถนาไตรทิพย์อันยอดเยี่ยม จึงอยากเป็นสหายกับท้าวมหาพรหมผู้เป็นอธิบดีของโลก คำว่า ไตรทิพย์อันยอดเยี่ยม หมายถึงพรหมโลก (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๔/๒๙๕,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๓๔/๕๕,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๑๗/๑๓๐, ๒๘/๙๔๓/๓๒๙,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๐๓-๖๐๔/๙๒, ๓๒/๖๓๗/๙๗, สำ.ส.อ. ๑/๒๐๔/๒๕๒,ขุ.ธ.อ. ๔/๘๒)

ไตรทิพยสถาน :สวรรค์ โลกทิพย์ เช่น มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่กว่าปวงชน คนเช่นนั้นเมื่อตายแล้วย่อมเข้าถึงไตรทิพยสถาน บุคคลประเภทนี้ ชื่อว่าผู้มีดมาแต่สว่างไป, ดูคำว่า ไตรทิพย์ (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๔)

ไตรธาตุ : ธาตุ ๓ ได้แก่ กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ, ภพ ๓ ได้แก่ กามภพ รูปภพ อรูปภพ, มีคำอธิบายว่า (๑) ธาตุอย่างหยาบ ชื่อกามธาตุ (๒) ธาตุอย่างกลาง ชื่อรูปธาตุ (๓) ธาตุอย่างประณีต ชื่ออรูปธาตุ, กรรมอำนวยผลให้ในกามธาตุ กามภพจึงปรากฏมีขึ้น กรรมจึงเป็นไร่นา วิญญาณเป็นพืช ตัณหาเป็นยางเหนียว วิญญาณดำรงมั่นอยู่ได้เพราะธาตุอย่างหยาบ ธาตุอย่างหยาบ(กามธาตุ)ของสัตว์มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ การเกิดในภพใหม่จึงมีต่อไป,กรรมอำนวยผลให้ในรูปธาตุ รูปภพจึงปรากฏมีขึ้น กรรมจึงเป็นไร่นา วิญญาณเป็นพืช ตัณหาเป็นยางเหนียว วิญญาณดำรงมั่นอยู่ได้เพราะธาตุอย่างกลาง ธาตุอย่างกลาง (รูปธาตุ) ของสัตว์มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ การเกิดในภพใหม่จึงมีต่อไป, กรรมอำนวยผลให้ในอรูปธาตุ อรูปภพจึงปรากฏมีขึ้น กรรมจึงเป็นไร่นา วิญญาณเป็นพืช ตัณหาเป็นยางเหนียว วิญญาณดำรงมั่นอยู่ได้เพราะธาตุอย่างประณีต ธาตุอย่างประณีต(อรูปธาตุ)ของสัตว์มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ การเกิดในภพใหม่จึงมีต่อไป (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๒๑๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓๕/๓๗๓,๒๙/๑๗๗/๕๐๖,องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๗๗/๒๒๘)

ไตรเพท : เวท(ความรู้) ๓, คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ มี ๓ คัมภีร์ ได้แก่ (๑) ฤคเวทหรืออิรุเวท ประมวลบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า (๒) ยชุรเวท บทสวดอ้อนวอนในพิธีบูชายัญต่างๆ (๓) สามเวท ประมวลบทเพลงขับสำหรับสวดหรือร้องเป็นทำนองในพิธีบูชายัญ ต่อมาเพิ่ม (๔)อถรรพเวทหรืออาถรรพณเวท ว่าด้วยคาถาอาคมทางไสยศาสตร์ เช่นอัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติ เป็นผู้คงแก่เรียนทรงจำมนตร์ จบไตรเพทพร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์และ

SAMPLE

ประวัติศาสตร์ รู้ตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และการทำนายลักษณะมหาบุรุษ(ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘,๙/๒๘๒/๑๐๔,๙/๒๙๑/๑๐๗,๙/๓๐๓/๑๑๓,๙/๓๐๘/๑๑๗,๙/๓๐๙/๑๑๗,๙/๓๑๐/๑๑๗,๙/๓๑๑/๑๑๘,๙/๓๑๑/๑๑๙,๙/๓๑๖/๑๒๑,๙/๓๓๑/๑๒๗,๙/๓๔๑/๑๓๔,๙/๓๔๔/๑๔๒,๙/๓๔๔/๑๔๓,๙/๕๑๘/๒๓๐,๙/๕๒๕/๒๓๒,๙/๕๒๕/๒๓๓,๙/๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓,๙/๕๒๘/๒๓๔,๙/๕๒๙/๒๓๔,๙/๕๓๐/๒๓๔,๙/๕๓๑/๒๓๔,๙/๕๓๑/๒๓๕,๙/๕๓๒/๒๓๕,๙/๕๓๓/๒๓๕,๙/๕๓๓/๒๓๖,๙/๕๓๖/๒๓๖,๙/๕๓๗/๒๓๗,๙/๕๔๐/๒๓๘,๙/๕๔๑/๒๓๘,๙/๕๔๔/๒๓๙,๙/๕๔๖/๒๔๐,๙/๕๔๙/๒๔๐,๙/๕๕๐/๒๔๑,๙/๕๕๑/๒๔๒,๙/๕๕๑/๒๔๓,๙/๕๕๒/๒๔๓,ม,ม, (ไทย)๑๓/๓๘๓/๔๗๑,๑๓/๓๘๔/๔๗๒,๑๓/๔๒๔/๕๓๓,๑๓/๔๕๕/๕๗๓,๑๓/๔๗๓/๕๙๘,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๔,๑๕/๒๖๔/๓๘๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๔๓/๓๒๙,๒๘/๙๖๓/๓๓๔,๒๘/๙๖๔/๓๓๔,๒๘/๙๖๕/๓๓๔, สำ.ส.อ. ๑/๑๙๔/๒๑๙, อง.ติก.อ. ๒/๕๙/๑๖๓)

ไตรเภท : เวท(ความรู้) ๓, ดู ไตรเพท (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๔/๓๘๕, อง.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๗)

ไตรโลก : 1. โลก ๓ ได้แก่ กามโลก รูปโลก อรูปโลก มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่าไตรธาตุ ไตรภพ, ดู ไตรธาตุ

2. โลก ๓ ได้แก่ มนุสสโลก เทวโลก พรหมโลก

3.โลก ๓ ได้แก่ สังขารโลก สัตวโลก โอกาสโลก (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๐/๔๘๖,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๐๖/๕๔๗)

ไตรโลกธาตุ : โลกธาตุ ๓ มีความหมายเหมือนคำว่า ไตรธาตุ เช่น สิ่งไรๆ ในไตรโลกธาตุนี้ พระปัญญาจักขุของพระตถาคตนั้น ไม่เห็น ไม่มีเลย (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๑,๒๙/๑๙๑/๕๔๖,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๐๘/๓๔๐)

ไตรสิกขา : สิกขา ๓ ประการ ได้แก่ ๑) อธิสีลสิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง การสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ๒) อธิจิตตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่ง การสงัดจากกามแล้วบรรลุปฐมฌานถึงจตุตถฌาน (๓) อธิปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง การรู้ชัดอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคตามความเป็นจริง การทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๗๖/๑๑๖,อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒,๒๐/๙๑/๓๑๙, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๖/๑๐๓,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๔/๕๕๒, ม.มู.อ. ๑/๗/๔๔)

SAMPLE

อักษร ถ **จำนวน ๗๒ ศัพท์**

ถนน,ถนนหลวง : ทาง, ทางในเมือง, ทางใหญ่ในเมือง เช่น ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรร้านตลาดที่เต็มไปด้วยสินค้านานาชนิด เรือน สิ่งของในเรือน ถนน ซอย และถนนหลวง (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๒/๖๙, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๖/๔๓๗, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๔๔/๓๖๒, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๐๒/๔๐๑)

ถนนใหญ่คือสติปัฏฐาน:การเปรียบสติปัฏฐานเป็นถนนใหญ่ในเมืองคือธรรม เช่น พระศาสดาพระองค์นั้น ทรงชำนะกิเลสแล้ว ทรงบรรลุสัมโพธิญาณอันประเสริฐสุด ทรงสร้างนครคือพระสัทธรรมซึ่งเป็นเมืองประเสริฐที่สุด พระองค์ทรงสร้างถนนใหญ่คือสติปัฏฐาน อันล้ำเลิศ ไม่มีอะไรคั่น ไม่คด เป็นถนนตรง ไพบูลย์ กว้างขวาง (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๔/๖๐๗)

ถปติสูตร : พระสูตรว่าด้วยช่างไม้ ช่างไม้ชื่ออิสิทัตตะและปุราณะกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พวกตนรู้สึกน้อยใจและเสียใจที่ได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคจักเสด็จจากไป แต่ปลื้มใจและดีใจเมื่อได้ทราบข่าวว่า จักเสด็จกลับมา พระองค์จึงตรัสสอนว่า การครองเรือนเป็นเรื่องคับแคบ บรรพชาปลอดโปร่ง ท่านทั้งหลายพึงเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๒๔๙๖)

ถวายอภิวาท : กราบไหว้, ยกกระพุ่มมือวางไว้เหนือเศียร เช่นท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ ... เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาคิชฌกูฏแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๕/๒๑๙,๑๑/๒๘๔/๒๓๒,ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๔๘/๕๗๙,๒๖/๑๕๔/๕๘๐,๒๖/๓๐๙/๖๐๖)

ถอนผม : ดึงผมออกจากศีรษะ เป็นวิธีทรมานตนด้วยโยคะอย่างหนึ่งของผู้ถือลัทธิชีเปลือยหรือศาสนาเชนของนิครนถ์ นาฏบุตร ซึ่งพุทธศาสนาเห็นว่าเป็นการทำตนให้เดือดร้อนโดยเปล่าประโยชน์ เช่น เขากินผักดองเป็นอาหารบ้าง กินข้าวฟ่างเป็นอาหารบ้าง ... ถอนผมและหนวด หมั่นประกอบการถอนผมและหนวดบ้าง ยืนอย่างเดียว ปฏิเสธการนั่งบ้างนั่งกระโหย่ง ประกอบความเพียรด้วยการนั่งกระโหย่งบ้าง นอนบนหนาม สำเร็จการนอนบนหนามบ้าง (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๕, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

ถอยกลับ: การถอยกลับโดยที่จิตไม่ได้สั่งให้ทำตามความเชื่อของนิกายปุพพเสลิยะซึ่งเชื่อว่ากายกรรมไม่เป็นไปตามที่คิด การเคลื่อนไหวทางกายไม่เกี่ยวข้องกับจิต เช่น บางคนคิดว่าจะไปในที่แห่งหนึ่งแต่ไปในที่อีกแห่งหนึ่ง...คิดว่าจะเหยียดแขนข้างหนึ่งแต่

SAMPLE

เหยียดแขนอีกข้างหนึ่ง ส่วนเถรวาทเห็นว่า กายกรรมมีจิตเป็นสมุฏฐาน (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๖๖/๖๑๙)

ถ้อยคำ: คำพูด, คำกล่าว เช่น บรรดาเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมจักกล่าวแย้งถ้อยคำของท่านสัจจกะได้อย่างไร ที่แท้ท่านสัจจกะกลับจะกล่าวแย้งถ้อยคำของพระสมณโคดม” (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๕๔/๓๙๐, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๔/๗๐,๑๓/๓๔๒/๔๑๕,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๑๗/๑๘๐,๒๑/๑๙๒/๒๗๙, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๘๗/๑๒๑)

ถ้อยคำล่วงเกิน :คำพูดดูหมิ่นเหยียดหยาม, คำด่า เช่น เราจักอดกลั้นถ้อยคำล่วงเกิน เหมือนพญาช้างในสงคราม อดทนลูกศรที่ตกจากแล่ง เพราะคนจำนวนมากเป็นผู้ทุศีล(ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๐/๑๓๓)

ถัมภะ : ความหัวดื้อ กิริยาที่หัวดื้อ ภาวะที่หัวดื้อ ความแข็งกระด้าง ความหยาบคาย ความเป็นผู้มีจิตแข็งกระด้าง ความไม่อ่อนโยน เป็นบาปธรรมและเป็นอุปกิเลสลำดับที่ ๑๑ ในอุปกิเลส ๑๖, ดู อุปกิเลส ๑๖ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๓๒/๑๓๗,๒๐/๒๓๓/๑๓๗,๒๐/๒๓๔/๑๓๗,๒๐/๒๓๕/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๐/๖๘,๒๑/๑๗๐/๒๓๘,๒๑/๗๘๒/๓๙๒,๒๑/๗๘๓/๓๙๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๗๖/๕๙๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๔๗/๔๒๔, ๒๓/๑๔๘/๔๒๔,๒๓/๖๒๕/๔๒๔,๒๓/๖๒๖/๔๒๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๖๗/๓๘๘,๒๔/๒๖๘/๓๘๘,๒๔/๗๔๕/๓๘๘,๒๔/๗๔๖/๓๘๘, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๔๐/๕๙๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๑๗, ๒๗/๑๑๖, ๑๕๖/๔๓๒, ๑๙๕/๕๖๔, อภิ. วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๗/๕๕๐)

ถัมภาโรปกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระถัมภาโรปกเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านให้สร้างบันไดแล้วนำดอกมะลิขึ้นไปบูชาพระสถูปของพระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕/๓๐๗)

ถั่วราชมาส : พืชตระกูลถั่วชนิดหนึ่ง เช่น ข้าพเจ้านั้นรีบรุดไปยังไร่ถั่วราชมาส ก่อนที่ไร่ถั่วราชมาสซึ่งเป็นทรัพย์สินของเจ้าของไร่จะถูกฝูงโคทำลาย ณ ที่นั้น งูเห่ามีพิษร้ายได้กัดเท้าข้าพเจ้าผู้กำลังรีบด่วน (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๖๖/๑๔๖, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๐๔๕/๕๐๒, ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๓๒/๗๔๔)

ถาดทองคำ : ถาดที่ทำด้วยทองคำ เป็นวัตถุที่มีค่า นิยมนำมาใช้ในการแสดงธรรมด้วยอุปมา เช่น ถาดทองคำไม่อาจเทียบเท่ากับลาภสักการะ เพราะปรากฏว่าบุคคลบางคนแม้จะไม่

SAMPLE

พูดเท็จเพราะถาดทองคำ แต่อาจพูดเท็จได้เมื่อมีลาภสักการะมากขึ้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๗/๒๗๓,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๑/๑๖๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๒/๑๘๙)

ถาดรูปิยะ : ถาดเงิน เป็นวัตถุที่มีค่า นิยมนำมาใช้ในการแสดงธรรมด้วยอุปมา เช่น ถาดเงินไม่อาจเทียบเท่ากับลาภสักการะ เพราะปรากฏว่าบุคคลบางคนแม้จะไม่พูดเท็จเพราะถาดเงิน แต่อาจพูดเท็จได้เมื่อมีลาภสักการะมากขึ้น (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖๗/๒๗๔)

ถ่านไฟ : ถ่านติดไฟ, ถ่านที่มีไฟ ใช้รมกายให้ร้อน บางแห่งใช้เป็นข้ออุปมากับความเปล่งปลั่งความรุ่งโรจน์ เช่นท่านพระอานนท์ได้น้อมคู่ผ้าเนื้อละเอียดสีทองน่าใช้คู่นั้นเข้าไปคลุมพระวรกายของพระผู้มีพระภาค พอท่านพระอานนท์น้อมเข้าไปคลุมพระวรกายของพระผู้มีพระภาค ผ้านั้นปรากฏสีเปล่งปลั่งเหมือนถ่านไฟที่ปราศจากเปลว (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๙๖/๕๓๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓/๒๕๑,๑๓/๒๑๕/๒๕๓)

ถามธาตุ : ธาตุคือกำลัง ธาตุคือเรี่ยวแรง สภาวะที่มีพลังเข้มแข็ง เป็นธาตุอย่างที่ ๔ ในธาตุคือวิริยะที่มีอาการต่างกัน ๕ ประการ ได้แก่ (๑) นิกกมธาตุ หมายถึงสภาวะที่พากเพียรออกจากความเกียจคร้าน (๒) ปรักกมธาตุ หมายถึงสภาวะที่บากบั่นรุดไปข้างหน้าไม่หยุดหย่อน (๓) ถามธาตุ หมายถึงสภาวะที่มีพลังเข้มแข็ง (๔) ธิติธาตุ หมายถึงสภาวะที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว (๕)อุปักกมธาตุ หมายถึงสภาวะที่มีความพยายาม (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๓๘/๔๘๙,องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๓๘/๑๑๘, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๓๘-๔๑/๑๓๓)

ถามปัญหา : การถามปัญหาเป็นเครื่องมือวัดปัญญา เช่น บุคคลบางคนในโลกนี้เมื่อสนทนากันจึงรู้อย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้นี้มีการแสวงหาปัญหาอย่างไร เตรียมปัญหาอย่างไรและถามปัญหาอย่างไร ท่านผู้นี้มีปัญญาทราม ไม่ใช่มีปัญญา (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๒/๒๘๑)

ถ้ำ : 1.เสนาสนะที่จัดเป็นอติเรกลาภของภิกษุ ได้แก่วิหารเรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น และถ้ำ, เสนาสนะตามธรรมชาติ เช่น เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าทึบ ที่แจ้ง ลอมฟาง, ถ้ำมีหลายประเภท ได้แก่ ถ้ำอิฐ ถ้ำศิลา ถ้ำไม้ ถ้ำดิน

2. ร่างกาย, มหาภูตรูป ๔ และหทัยรูป เช่น นรชนผู้ข้องอยู่ในถ้ำ ถูกกิเลสมากหลายปิดบังไว้ เมื่อดำรงตนอยู่(อย่างนี้) ก็จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง ผู้เป็นเช่นนั้นแลย่อมอยู่ไกลจากวิเวก (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖,๑๓/๑๓๗/๑๕๔,๑๓/๒๒๓/๒๖๐,๑๓/๔๑๙/๕๒๖,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๖/๒๓, องฺ. ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๕/๑๒๙,๒๒/๗๖/๑๓๗, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๗๙/๖๘๘, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๖๒/๗๑, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕/๓๘๗, ๓๓/๑๐๙/๓๘๒,ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๒๖, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๗๗๙/๓๕๐)

SAMPLE

ถ้ำศิลา : ถ้ำหิน ถ้ำบนเขาหิน เช่นโรมกะ เราอยู่ในถ้ำศิลามา ๕๐ กว่าปีเมื่อก่อนนกทั้งหลายไม่หวาดระแวง ไว้ใจจึงบินมาเกาะที่มือเรา, ดู ถ้ำ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๙/๑๓๘)

ถิ่นอมนุษย์ : สถานที่อยู่ของอมนุษย์, ที่ที่ไม่มีมนุษย์อาศัยอยู่ที่สัญจรของพวกอมนุษย์มีปีศาจเป็นต้นหรือไม่ใช่เป็นทางโคจรของพวกมนุษย์ เช่นน้ำเย็นในถิ่นอมนุษย์ที่ไม่ได้ใช้สอยย่อมเหือดแห้งไป ฉันใด ทรัพย์ที่คนชั่วได้แล้ว ตนเองไม่ได้ใช้ และไม่ให้คนอื่นใช้ ก็เสียไปเปล่า ฉันนั้น (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๐/๑๕๖)

ถิ่นอริยะ, มัชฌิมประเทศ : ถิ่นที่เจริญ ถิ่นที่ประเสริฐ หมายถึง มัชฌิมประเทศ จัดเป็นเหตุที่หาได้ยากประการที่ ๓ ใน ๖ ประการ ได้แก่ (๑) ความปรากฏแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ (๓) บุคคลผู้เกิดขึ้นในถิ่นอริยะ (๔) ความมีอินทรีย์ไม่บกพร่อง (๕) ความไม่โง่เขลา ความไม่เป็นคนเซอะ (๖) ความพอใจในกุศลธรรม (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๙๖/๖๒๐,องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๙๖-๙๗/๑๕๖)

ถีนมิทธะ: ความหดหู่และเซื่องซึม คำว่า ถีนะ หมายถึง ความหดหู่ ความไม่ควรแก่การงาน ความท้อแท้ ความถ้อถอยแห่งใจ ความย่อหย่อน กิริยาที่ย่อหย่อน ภาวะที่ย่อหย่อน ความถดถอย กิริยาที่ถดถอย ภาวะที่ถดถอยแห่งใจ ส่วนคำว่า มิทธะ หมายถึง ความไม่สะดวกกาย ความไม่ควรแก่การงาน ความหงอยเหงา ความซบเซาแห่งกาย ความหาวนอน ความง่วงซึม ความหลับ ความโงกง่วง ความอยากหลับกิริยาที่อยากหลับ ภาวะที่อยากหลับ, เป็นนิวรณ์ข้อที่ ๓ ในนิวรณ์ ๕ ได้แก่ (๑) กามฉันทะ (๒) พยาบาท (๓) ถีนมิทธะ (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (๕) วิจิกิจฉา (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๗/๗๔,๙/๔๕๘/๒๐๑,๙/๕๔๘/๒๔๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖,๑๐/๓๘๒/๓๑๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๐/๔๘,๑๑/๓๐๐/๒๔๙,๑๑/๓๔๘/๓๖๓,๑๑/๓๕๕/๓๘๑,๑๑/๓๖๐/๔๓๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๙/๓๖,๑๒/๑๑๕/๑๑๒,๑๒/๒๙๖/๓๒๖,๑๒/๔๑๒/๔๔๙,๑๒/๔๕๔/๔๙๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓/๑๖,๑๓/๔๑๙/๕๒๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖/๒๓,๑๔/๗๕/๘๑,๑๔/๑๐๓/๑๒๔,๑๔/๒๓๔/๒๗๕,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๔/๑๔๓, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๓/๒๔๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๓/๑๑๑,๑๙/๒๐๔/๑๓๖,๑๙/๒๓๗/๑๘๗,๑๙/๘๓๒/๔๐๗,องฺ.เอกก. (ไทย)๒๐/๑๓/๓,๒๐/๑๘/๔,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๕๘/๒๒๓,๒๐/๑๒๒/๓๖๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒/๒๒,๒๑/๖๑/๑๐๒,๒๑/๑๙๘/๓๐๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๒๗,องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๒๗/๔๖๓,๒๒/๗๓/๕๙๕,๒๒/๗๕/๑๒๙,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๙/๔๐๓,องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๒/๑๙,๒๔/๖๘/๑๔๘,๒๔/๘๖/๑๙๓, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๒/๒๓๗,ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๑๑/๔๙๓,ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/

SAMPLE

๔๔๐/๕๙๙,๒๕/๔๘๘/๖๑๐, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๐๙/๕๐๕, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๖,๒๙/๑๔๙/๓๙๗, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๘/๔๑,๓๑/๘๖/๑๔๕)

ถีนะ : ความหดหู่ ความง่วง ความไม่ควรแก่การงาน ความท้อแท้ ความถ้อถอยแห่งใจ ความย่อหย่อน กิริยาที่ย่อหย่อน ภาวะที่ย่อหย่อน ความถดถอย กิริยาที่ถดถอยภาวะที่ถดถอยแห่งใจ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๓/๑๘๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๖/๕๘๕,อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๑๖๒/๒๙๗,๓๔/๑๒๔๒/๓๑๕,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๔๖/๓๙๘,๓๕/๕๕๑/๓๙๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๕๑/๑๒๔,๓๗/๕๓๓/๕๗๕,๓๗/๕๕๒/๖๐๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑/๓๕๑,๔๓/๗๔/๓๙๒,๔๓/๘๐/๓๙๕,๔๓/๙๗/๔๐๓)

ถึงชีพิตักษัย : ถึงความสิ้นชีวิต, สิ้นชีวิต เช่นเพราะเหตุที่เจ้าปายาสิทรงให้ทานโดยไม่เคารพ ไม่ทรงให้ทานด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ทรงให้ทานโดยความไม่นอบน้อม แต่ทรงให้ทานอย่างโยนทิ้ง หลังจากถึงชีพิตักษัยแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นจาตุมหาราช (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๔๐/๓๗๐,๑๐/๔๔๑/๓๗๒)

ถึงฐานะสูงบ้างต่ำบ้าง :เกิดในที่ดีบ้างไม่ดีบ้าง ถึงภพภูมิที่แตกต่างกันเช่น เกิดในพรหมโลกที่สูงกว่าเทวโลก เกิดในเทวโลกที่สูงกว่ามนุษยโลกและเกิดในมนุษยโลกที่สูงกว่าอบายภูมิ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๗/๒๙๔, ที.ม.อ. (บาลี) ๓๖๗/๓๕๔)

ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ :มีความเห็นที่สมบูรณ์พร้อม หมายถึง พระอริยบุคคลชั้นโสดาบันขึ้นไป ซึ่งมีชื่อว่า ‘ผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ’ บ้าง ‘ผู้มาสู่พระสัทธรรม’ บ้าง ‘ผู้เห็นพระสัทธรรม’ บ้าง ‘ผู้ประกอบด้วยญาณของพระเสขะ’ บ้าง ‘ผู้ ประกอบด้วยวิชชาของพระเสขะ’ บ้าง ‘ผู้เข้าถึงกระแสธรรม’ บ้าง ‘ผู้มีปัญญาแทงตลอด’ บ้าง ‘ผู้ยืนจรดประตูอมตะ’ บ้าง, ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิหรือพระโสดาบันจะไม่ทำฐานะ ๖ ประการ ได้แก่ ๑) เป็นผู้ไม่อาจยึดถือสังขารว่าเป็นของเที่ยง ๒) เป็นผู้ไม่อาจยึดถือสังขารว่าเป็นสุข ๓) เป็นผู้ไม่อาจยึดถือธรรมว่าเป็นอัตตา ๔) เป็นผู้ไม่อาจทำอนันตริยกรรม ๕) เป็นผู้ไม่อาจเชื่อความบริสุทธิ์โดยถือมงคลตื่นข่าว ๖) เป็นผู้ไม่อาจแสวงหาเขตบุญนอกศาสนานี้ (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๙๓/๖๑๗, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๓/๑๔๐,องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๖๘/๔๐๒)

ถึงพร้อมด้วยปัญญา :มีปัญญาบริบูรณ์ เช่น บุคคลบางคนในโลกนี้ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลแต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิแต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาแต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ... บุคคลเช่นนี้ชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๗๓/๒๐๕)

SAMPLE

ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ :มีวิมุตติบริบูรณ์ เช่น บุคคลบางคนในโลกนี้ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลแต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยศีล ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิแต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาแต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ ...บุคคลเช่นนี้ชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองแต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๗๓/๒๐๕)

ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร : สมบูรณ์ด้วยความประพฤติที่เหมาะสมและที่เที่ยวไปที่เหมาะสม, คำว่า อาจาร หมายถึงความประพฤติที่เหมาะสม ความไม่ล่วงละเมิดศีลทางกาย ทางวาจา ทั้งทางกายและวาจา หรือการสำรวมในศีลทั้งหมด การไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ให้ดอกไม้ ห้ผลไม้ ให้เครื่องสนานให้ไม้ชำระฟันการพูดยกย่องเพราะต้องการประจบให้เขารัก การพูดทีเล่นทีจริงเหมือนแกงถั่ว การรับเลี้ยงเด็ก การรับใช้ส่งข่าวสาร หรือด้วยมิจฉาอาชีวะอย่างใดอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ ภิกษุผู้ปฏิบัติ เช่นนี้เรียกว่าถึงพร้อมด้วยอาจาระ, ส่วนคำว่า โคจร หมายถึง สถานที่เที่ยวไปที่เหมาะสม ได้แก่ การไม่เที่ยวคบหาหญิงแพศยา หญิงหม้าย สาวเทื้อ บัณเฑาะก์ ภิกษุณี การไม่เที่ยวไปที่ร้านสุรา การไม่อยู่คลุกคลีกับพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกเดียรถีย์ การไม่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควรการเสพ การคบ การเข้าไปนั่งใกล้เฉพาะตระกูลที่มีศรัทธาเลื่อมใสเป็นดุจบ่อน้ำรุ่งเรืองไปด้วยผ้ากาสาวะ อบอวลไปด้วยกลิ่นของฤษี ปรารถนาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลสิ่งที่เป็นความผาสุก ปรารถนาแต่ความหลุดพ้นจากโยคะแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ภิกษุผู้ปฏิบัติเช่นนี้เรียกว่าถึงพร้อมด้วยโคจร (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๓/๓๘๗)

ถือตัว : มีมานะ ถือทิฏฐิมานะของตัว มานะ(ความถือตัว) มี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) มานะว่าเราเลิศกว่าเขา (๒) มานะว่าเราเสมอเขา (๓) มานะว่าเราด้อยกว่าเขา, บางแห่ง มี ๙ ประการ ได้แก่ (๑) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (๒) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา (๓) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (๔) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (๕) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเสมอเขา (๖) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (๗) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (๘) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา (๙) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๓/๓๓๓, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๒/๙๔, ๑๙/๘๒๖/๓๙๗,ขุ.ธ.๒๕/๓๒/๒๓๗,๒๕/๗๔/๕๐,๒๕/๑๕๐/๗๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๑/๙๖-๙๗,อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๑๘/๑๗๘, ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๓/๑๖๐)

SAMPLE

ถือไตรจีวรเป็นวัตร:ปฏิบัติธุดงค์โดยการถือไตรจีวรเป็นวัตร, การครองจีวรเพียง ๓ ผืนเป็นวัตรปฏิบัติ เช่นท่านพระมหากัสสปะตอบว่า “ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ตนเองอยู่ป่าเป็นวัตรและกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ตนเองเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ตนเองถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ตนเองถือไตรจีวรเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตร(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๖/๓๖๙,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๑/๔๒๗)

ถือบาตรและจีวร:ถือบาตรด้วยมือ ถือจีวรด้วยกาย คือห่มจีวรแล้วอุ้มบาตร (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๔/๑๙๕,๑๕/๑๖๒/๒๑๗,๑๕/๑๖๓/๒๑๘,๑๕/๑๖๓/๒๑๙,๑๕/๑๙๔/๒๗๓,องฺ.ฉกฺก. (ไทย)๒๒/๔๑/๔๙๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๖/๑๓๒,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๓/๔๓๐,๑๒/๔๕๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๑/๒๕๗,๒๓/๒๖๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๒/๖๒,๒๓/๔๓/๖๔,๒๓/๕๓/๙๓,วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖/๑๘๐,ที.ม.อ.(บาลี)๑๕๓/๑๔๓, ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๖๓/๑๖๓,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๖/๖๕)

ถือประมาณ : เปรียบเทียบตัดสินหรือจัดคุณสมบัติ หรือคุณธรรมด้านเดียวกันระหว่างบุคคลหนึ่งกับอีกบุคคลหนึ่งว่า ใครมีคุณน้อย ใครมีคุณมาก เช่นบุคคลผู้ถือประมาณย่อมถือประมาณข้อนั้นว่า ‘ธรรมแม้ของบุคคลนี้ก็คือ ธรรมของอีกคนหนึ่งนั่นแล บรรดาบุคคล ๒ คนนั้น เพราะเหตุไร คนหนึ่งจึงเลวคนหนึ่งจึงดี’ (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๔๔/๕๐๕)

ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร :ปฏิบัติธุดงค์โดยการถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร, การใช้เฉพาะผ้าเปื้อนฝุ่นเป็นวัตรปฏิบัติ เช่นท่านพระมหากัสสปะตอบว่า “ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ตนเองอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ตนเองเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรและกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรตนเองถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรและกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๒/๓๗๓)

ถือมงคลตื่นข่าว:เชื่อถือมงคลตามที่ได้เห็นได้ยินได้รู้มาโดยขาดปัญญาพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบ, เชื่อว่าจะมีความสำเร็จตามสิ่งที่เห็น ที่ได้ยินที่ได้รับรู้,เชื่อว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นมงคล, ผู้ถือมงคลตื่นข่าวมี ๓ ประเภท คือ (๑) ทิฏฐมังคลิกะ ผู้ที่เชื่อตามรูปที่เห็นว่าเป็นมงคล เช่น การตื่นตอนเช้าเห็นดอกไม้สดเป็นมงคล การเห็นสีขาวเป็นมงคล (๒) สุตมังคลิกะ ผู้ที่เชื่อสิ่งที่ได้ยินว่าเป็นมงคล เช่น ได้ยินคำว่า พ่อมหาจำเริญ ก็เชื่อว่าจะจำเริญได้จริงตามเสียงที่ได้ยินนั้น (๓) มุตมังคลิกะ ผู้ที่เชื่อว่ากลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ตนเองรับรู้เป็นมงคล, เป็นธรรมของอุบาสกจัณฑาล

SAMPLE

อุบาสกเศร้าหมอง อุบาสกน่ารังเกียจ ข้อที่ ๓ ใน ๕ ประการ ได้แก่ (๑) เป็นผู้ไม่มีศรัทธา (๒) เป็นผู้ทุศีล (๓) เป็นผู้ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อมงคล ไม่เชื่อกรรม (๔) แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ (๕) ทำอุปการะนอกศาสนาก่อน (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๒, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๙๓/๖๑๗, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๕/๖๗, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๙๒-๙๕/๑๕๕)

ถือรั้น : ถือทิฏฐิมานะ การถือรั้นเป็นอุปกิเลส เป็นธรรมที่แสดงถึงความเป็นผู้ว่ายาก เป็นมูลเหตุแห่งการวิวาท เช่น บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นผู้ยึดมั่นทิฏฐิของตน มีความถือรั้น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นผู้ยึดมั่นทิฏฐิของตน มีความถือรั้น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๓/๔๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๘)

ถุงน้ำอสุจิ : ถุงน้ำอสุจิของพระอรหันต์ เป็นความเชื่อของนิกายปุพพเสลิยะที่เชื่อว่า พระอรหันต์มีถุงน้ำอสุจิ จึงมีการปล่อยน้ำอสุจิได้ บางครั้ง พวกเทวดาผู้นับเนื่องในหมู่มารอาจนำน้ำอสุจิและการปล่อยน้ำอสุจิเข้าไปให้แก่พระอรหันต์ บางครั้ง น้ำอสุจิและการปล่อยน้ำอสุจิเกิดจากผลของการฉัน การดื่ม การเคี้ยว และการลิ้ม (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๐๙/๒๕๕)

ถุลลโกฏฐิตะ, นิคม :นิคมชื่อถุลลโกฏฐิตะ เป็นเขตชนบทของ แคว้นกุรุ บางทีเรียกว่า ถุลลโกฏฐิต คาม คำว่า ถุลลโกฏฐิตะ แปลว่า สถานที่ที่มียุ้งฉางเต็มเปี่ยม หรือสถานที่มีข้าวแน่นยุ้งฉาง เพราะเป็นที่มีการทำข้าวกล้าเป็นประจำ มีการบรรจุเมล็ดข้าวไว้ในยุ้งฉางจำนวนมาก เป็นสถานที่ที่รัฏฐบาลกุลบุตรทูลขอบวชกับพระพุทธเจ้า ในตำบลนี้มีพระราชอุทยานชื่อมิคจีระของพระเจ้าโกรัพยะตั้งอยู่ ซึ่งเป็นที่ที่ท่านได้มาพำนักและแสดงธรรมแก่พระเจ้าโกรัพยะ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๙๓/๓๔๙)

ถุลลติสสา, ภิกษุณี:ภิกษุณีชื่อถุลลติสสา เป็นศิษย์ของพระอานนท์ นางไม่พอใจที่พระมหากัสสปเถระแสดงธรรมแก่ภิกษุณีทั้งหลายต่อหน้าพระอานนท์ กล่าวเปรียบเปรยว่าพระมหากัสสปะเหมือนพ่อค้าเข็ม เอาเข็มมาขายแก่ช่างเข็มผู้ชำนาญคือพระอานนท์ ภายหลังนางได้ลาสิกขาไป (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๓/๒๕๔,๑๖/๑๕๔/๒๕๗)

ถุลลนันทา, ภิกษุณี: ภิกษุณีชื่อถุลลนันทาเป็นหญิงสาว ๔ คนพี่น้อง ผู้บวชอยู่ในสำนักภิกษุณี คือ นันทา นันทวดี สุนทรีนันทา และถุลลนันทา เป็นฝ่ายของพระเทวทัต พระโกกาลิกะ พระกฏโมรกติสสกะ พระขัณฑเทวีบุตร พระสมุทททัต นางเป็นต้นเหตุให้เกิดสิกขาบททั้งที่เป็นครุกาบัติและลหุกาบัติหลายสิกขาบท เช่นวัชชปฏิจฉาทิกาปาราชิกสิกขาบท (ว่าด้วยภิกษุณีปกปิดอาบัติชั่วหยาบของภิกษุณีอื่น)อุกขิตตานุวัตติกาปาราชิกสิกขาบท(ว่าด้วยการประพฤติตามภิกษุผู้ถูกสงฆ์พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนี

SAMPLE

ยกรรม) สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๑ (ว่าด้วยการก่อคดีพิพาทของภิกษุณี)ปริปาจิตสิกขาบท(ว่าด้วยการฉันบิณฑบาตที่ภิกษุณีแนะนำให้จัดเตรียม) (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๕๗/๑๓๐,๑/๑๕๗/๑๓๑,วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๙๒/๓๕๖, วิ.ภิกฺขุนี. (ไทย) ๓/๖๕๖/๒, ๓/๖๖๔/๑๐, ๓/๖๖๔/๑๑, ๓/๖๖๘/๑๔, ๓/๖๗๘/๒๖, ๓/๖๗๘/๒๗,๓/ ๖๘๒/๓๐, ๓/๖๘๒/๓๑, ๓/๖๙๔/๔๑, ๓/๖๙๔/๔๒, ๓/๗๒๑/๖๓, ๓/๗๒๗/๖๘,๓/๗๒๗/๖๙, ๓/๗๓๘/๘๒, ๓/๗๓๘/๘๓, ๓/๑๑๖๖/๓๕๑,วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๐๓/๒๐๖,๘/๒๐๓/๒๐๗,๘/๒๐๔/๒๐๗,๘/๒๑๐/๒๑๒,๘/๒๑๖/๒๑๕,๘/๒๑๗/๒๑๗,๘/๒๑๗/๒๑๘,๘/๒๑๗/๒๑๙,๘/๒๑๗/๒๒๐,๘/๒๑๗/๒๒๑,๘/๒๑๗/๒๒๒,๘/๒๑๗/๒๒๓,๘/๒๑๘/๒๒๔,๘/๒๑๙/๒๓๑,๘/๒๔๘/๓๒๘)

ถุลลัจจัย, อาบัติ:อาบัติที่เป็นกรรมหยาบ มีโทษมาก และมีโทษหยาบกว่าอาบัติที่เป็นเทสนาคามินีข้ออื่น ในบรรดาอาบัติเบา ๕ อย่าง คือถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และทุพภาสิต ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เธอจงฟังอาบัติที่เราเรียกว่าถุลลัจจัยตามลำดับ ภิกษุใดแสดงในภิกษุรูปเดียว และภิกษุรูปใดรับโทษนั้น โทษเสมอด้วยโทษนั้นไม่มี เพราะเหตุนั้นเราจึงเรียกโทษนั้นว่าถุลลัจจัย(วิ.จู.(ไทย)๖/๒๐๑/๓๑๖,๖/๒๐๑/๓๑๗,วิ.ป.(ไทย)๘/๑๕๗/๑๒๒,๘/๑๕๘/๑๒๒,๘/๑๕๙/๑๒๒,๘/๑๖๐/๑๒๒,๘/๑๖๑/๑๒๒,๘/๑๖๑/๑๒๓,๘/๑๖๑/๑๒๔,๘/๑๖๑/๑๒๕,๘/๑๖๑/๑๓๖,๘/๑๖๑/๑๒๗,๘/๑๖๑/๑๒๘,๘/๑๘๓/๑๖๘,๘/๑๘๗/๑๗๒,๘/๑๘๗/๑๙๓,๘/๑๘๗/๑๙๔,๘/๒๐๐/๒๐๐,๘/๒๐๐/๒๒๘,๘/๒๐๐/๒๒๙,๘/๒๒๙/๒๘๑,๘/๒๒๙/๒๘๒,๘/๒๒๙/๒๘๓,๘/๒๒๙/๒๘๔,๘/๓๙๖/๕๖๗,๘/๓๙๖/๕๖๘,๘/๓๙๙/๕๖๙,๘/๔๔๔/๖๒๘, ๘/๔๘๑/๖๙๘,วิ.อ. (บาลี) ๓/๔๗๕/๕๒๘)

ถุสชาดก : ชาดกว่าด้วยหนูไม่กินแกลบ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ได้ผูกมนตร์ให้พระราชกุมารพรหมทัตผู้เป็นศิษย์ไว้สาธยายเป็นประจำ หลังจากจบการศึกษากลับมาครองราชสมบัติแล้ว และเมื่อมีพระโอรสพระชนมายุได้ ๑๖ ปีเพื่อป้องกันไม่ให้พระโอรสคิดขบถ จึงสั่งว่าเมื่อจะเสวยอาหารให้กล่าวมนตร์บทที่ ๑ ว่าแกลบยังคงเป็นแกลบ ข้าวสารก็คงเป็นข้าวสารสำหรับหนู พวกหนูไม่กินแกลบคงกินแต่ข้าวสาร ขณะนั้นพระราชกุมารกำยาพิษไว้แล้วแต่ไม่ได้โอกาสที่จะใสลงในอาหารจึงล้มเลิก ในเวลาที่จะประชุมใหญ่ ให้ร่ายมนตร์บทที่ ๒ ว่าการปรึกษากันในป่าก็ดี การกระซิบกันในบ้านก็ดี การวางแผนฆ่าก็ดี ทั้งหมดนั้นเรารู้แล้ว พระราชกุมารเข้าใจว่าพระราชารู้แผนการของตนจึงหนีไป ๗-๘วันจึงกลับมา ในเวลาประทับยืนที่หัวบันไดให้กล่าวว่า ทราบว่า พ่อลิงกัดลูกอัณฑะของลูกลิงตัวผู้ทิ้งเสียตั้งแต่ยังเล็กพระราชกุมารเข้าพระทัยพระราชบิดาจะให้

SAMPLE

จับตนตอนจึงหนีไปถึงครึ่งเดือนจึงกลับมาในเวลาที่พระราชาประยืนที่ธรณีประตูให้ร่ายมนตร์ว่าการที่เจ้ากระสับกระส่ายอยู่เหมือนแพะตาบอดในไร่ผักกาดและเจ้านอนใต้แท่นบรรทมทั้งหมดนั้นเรารู้แล้ว พระราชกุมารเข้าใจว่าพระราชบิดาทราบการกระทำของตนจึงออกจากซ่อนมาขอขมาโทษต่อพระบิดาพระโพธิสัตว์ได้ป้องกันรักษาศิษย์ไว้ได้ อาจารย์ย่อมทำความป้องกันศิษย์ผู้เคารพเชื่อฟังในทิศทั้งหลายอย่างนี้(ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๔๙/๑๘๗)

ถูกปัจจัยปรุงแต่ง :ถูกปัจจัยสร้างขึ้น เกิดขึ้นได้โดยอาศัยปัจจัย เช่นอานนท์ รูปไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดามีความดับไปเป็นธรรมดา ความดับแห่งรูปนั้น เราเรียกว่า ‘นิโรธ’ (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๒๑/๓๓, ๑๗/๕๕/๗๙)

ถูณนคร : ชื่อเมือง ปรากฏในมหาชนกชาดก เช่น เธออย่าเรียกอาตมภาพว่าเป็นพระสวามีของเธอและอาตมภาพก็จะไม่เรียกเธอว่าเป็นพระมเหสีของอาตมภาพต่อไป เมื่อกษัตริย์ทั้ง ๒ ตรัสข้อความนี้แล้วต่างก็เสด็จเข้าไปยังถูณนคร (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๘๗/๒๒๗)

ถูนคาม, หมู่บ้าน :ชื่อหมู่บ้านพราหมณ์ บางแห่งเรียก ถูณะ ตั้งอยู่ในแคว้นมัลละ เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอุทปานสูตร อนึ่งในการกำหนดเขตของปัจจันตชนบทและมัชฌิมชนบท ในพระวินัยปิฎกกำหนดไว้ว่า ทางทิศตะวันตกมีหมู่บ้านพราหมณ์ถูณะเป็นขอบเขต พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบท ด้านในเป็นมัชฌิมชนบท ในอรรถกถาอุทปานสูตรกล่าวสอดคล้องกันว่า ถูนคามเป็นที่ตั้งแห่งมัชฌิมประเทศในทิศอาคเนย์ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๙/๓๙, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๖๙/๓๑๗)

ถูปสิขะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าถูปสิขะ ประสูติในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไปเป็นอดีตชาติของพระถัมภาโรปกเถระบำเพ็ญบุญคือได้ยกเสาธงขึ้นไว้ที่เจดีย์ของพระพุทธ เจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี สร้างบันไดขึ้นสู่พระสถูปและบูชาด้วยดอกมะลิด้วยผลบุญนั้นทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติและบรรลุปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘/๓๐๗)

ถูปารหบุคคล : บุคคลที่ควรแก่พระสถูป ผู้ควรสร้างสถูปถวาย บุคคลผู้ควรแก่การสร้างสถูปบรรจุพระธาตุไว้แบ่งเป็น ๒ จำพวกก็มี ๔ จำพวกก็มี แบ่งเป็น ๒ จำพวก ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒) พระเจ้าจักรพรรดิ, แบ่งเป็น ๔ จำพวกได้แก่ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒) พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ๓) พระสาวกของพระตถาคต ๔) พระเจ้าจักรพรรดิ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๖/๑๕๓,๑๐/๒๐๖/๑๕๔,องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๖/๙๘,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗)

SAMPLE

ถูปารหสูตร : พระสูตรว่าด้วยถูปารหบุคคล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถูปารหบุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า (๓)สาวกของพระตถาคต (๔) พระเจ้าจักรพรรดิ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗)

เถยยสัตถสมุฏฐาน :สมุฏฐานที่มีเถยยสัตถสิกขาบทเป็นเกณฑ์ กล่าวคือ อาบัติที่เกิดทางกายกับจิต มิใช่เกิดทางวาจา และเกิดทางทวารทั้ง ๓, เป็นสมุฏฐานของอาบัติข้อที่ ๙ ในสมุฏฐาน ๑๓ กลุ่ม ได้แก่ ๑) ปฐมปาราชิกสมุฏฐาน ๒) อทินนาทานสมุฏฐาน ๓) สัญจริตตสมุฏฐาน ๔) สมนุภาสนสมุฏฐาน ๕) กฐินสมุฏฐาน ๖) เอฬกโลมสมุฏฐาน ๗) ปทโสธัมมสมุฏฐาน ๘) อัทธานสมุฏฐาน ๙) เถยยสัตถสมุฏฐาน ๑๐) ธัมมเทสนาสมุฏฐาน ๑๑) ภูตาโรจนสมุฏฐาน ๑๒) โจริวุฏฐานาปนสมุฏฐาน ๑๓) อนนุญญาตสมุฏฐาน, สิกขาบทที่มีเถยยสัตถสมุฏฐานเป็นเกณฑ์มี ๗ สิกขาบท ได้แก่ เถยยสัตถสิกขาบท ว่าด้วยการเดินทางไกลร่วมกับพ่อค้าเกวียนผู้เป็นโจร อุปัสสุติสิกขาบท ว่าด้วยการแอบฟังภิกษุทะเลาะกัน สูปวิญญาปนสิกขาบท ว่าด้วยการออกปากขอแกงและข้าวสุก รัตติสิกขาบท ว่าด้วยการสนทนากับชายในเวลาค่ำคืน ฉันนสิกขาบท ว่าด้วยการยืนเคียงคู่กันสองต่อสองกับชายในโอกาสที่กำบัง โอกาสสิกขาบท ว่าด้วยการยืนเคียงคู่กันสองต่อสองกับชายในที่แจ้ง และพยูหสิกขาบท ว่าด้วยการยืนเคียงคู่กันสองต่อสองกับชายในตรอกตัน(วิ.ป.(ไทย)๘/๒๑๙/๒๒๙,๘/๒๑๙/๒๓๐,๘/๒๑๙/๒๓๑, วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๕๘-๒๖๗/๔๒๓-๔๓๔, กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๓๖-๑๓๗)

เถรนามกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเถรนามกะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงยกย่องท่านพระเถรนามกะซึ่งชอบอยู่ผู้เดียวและกล่าวสรรเสริญการอยู่ผู้เดียว และทรงแนะนำการอยู่ผู้เดียวที่บริบูรณ์โดยพิสดารแก่ท่านว่า สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ละได้แล้ว สิ่งใดยังมาไม่ถึง สิ่งนั้นก็สละเสีย ความกำหนัด ด้วยความพอใจในการได้อัตภาพในปัจจุบันย่อมถูกกำจัดด้วยดี นี้คือการอยู่ผู้เดียวโดยพิสดาร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔๔/๓๓๖)

เถรนามกะ,พระ :พระชื่อเถระหรือเถรนามกะ ท่านชอบอยู่ผู้เดียว และกล่าวสรรเสริญการอยู่ผู้เดียว เข้าหมู่บ้านบิณฑบาตผู้เดียวกลับผู้เดียวนั่งในที่ลับผู้เดียวและอธิษฐานจงกรมผู้เดียว พระพุทธเจ้าตรัสเรียกมาแล้วทรงแสดงการอยู่ผู้เดียวที่ถูกต้อง ความว่า การละสิ่งที่ล่วงไปแล้วได้สละสิ่งที่ยังมาไม่ถึงเสียได้ กำจัดความกำหนัดด้วยความพอใจในการได้อัตภาพในปัจจุบันได้ จึงจะเป็นการอยู่ผู้เดียวที่บริบูรณ์ (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔๔/๓๓๖)

SAMPLE

เถรวาทะ : วาทะว่าตนเป็นใหญ่ในเรื่องนั้น, วาทะว่าตนเป็นผู้มั่นคงในเรื่องนั้น, คำรับรองว่ามีภูมิความรู้สูงเทียบเท่าอาจารย์ผู้เถระเช่น พระพุทธเจ้าตรัสว่า ... เมื่อเรากล่าวอย่างนี้ อาฬารดาบส กาลามโคตรจึงกล่าวกับเราว่า'เชิญท่านอยู่ก่อน ธรรมนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชนจะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองตามแบบอาจารย์ของตน เข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน' จากนั้นไม่นาน เราก็เรียนรู้ธรรมนั้นได้อย่างรวดเร็ว ชั่วขณะปิดปากจบเจรจาปราศรัยเท่านั้นก็กล่าวญาณวาทะและเถรวาทะได้ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๗๗/๓๐๐,๑๒/๓๗๑/๔๐๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๗/๓๙๕,๑๓/๔๗๕/๖๐๑,ม.มู.อ. ๒/๒๗๗/๗๙)

เถรสูตร® : พระสูตรว่าด้วยธรรมของพระเถระ ในคัมภีรพระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย มีเถรสูตร ๒ สูตร คือ

1.เถรสูตร ในปัญจกนิบาต กล่าวถึงธรรมของพระเถระ ๕ ข้อ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เถระ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อไม่ใช่สุข เพื่อไม่ใช่ประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) เป็นรัตตัญญู(คือผ่านมาหลายราตรี) บวชมานาน (๒) เป็นผู้มีชื่อเสียง มียศ มีบริวารมาก (๓) เป็นผู้ได้ปัจจัย ๔ (๔) เป็นพหูสูต ทรงความรู้ ได้ยินได้ฟังมาก (๕) เป็นมิจฉาทิฏฐิมีความเห็นวิปริต ส่วนภิกษุผู้เถระเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข เพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) เป็นรัตตัญญู บวชมานาน (๒) เป็นผู้มีชื่อเสียง มียศ มีบริวารมาก (๓) เป็นผู้ได้ปัจจัย ๔ (๔) เป็นพหูสูต ทรงความรู้ ได้ยินได้ฟังมาก (๕) เป็นสัมมาทิฏฐิมีความเห็นไม่วิปริต (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๘/๑๕๖)

2.เถรสูตร ในทสกนิบาต กล่าวถึงคุณธรรมของพระเถระ ๑๐ ข้อ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเถระประกอบด้วยธรรม ๑๐ จะอยู่ใน ทิศใด ๆ ย่อมอยู่สำราญโดยแท้ คือ (๑) เป็นรัตตัญญู บวชมานาน (๒) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย (๓) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายแล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ (๔) ทรงจำปาติโมกข์ทั้งสองได้ดี จำแนกได้ดี ให้เป็นไปได้ดีโดยพิสดาร วินิจฉัยได้ดีโดยสูตร โดยอนุพยัญชนะ (๕) ฉลาดในการระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้น (๖) เป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟังและแสดงธรรมเป็นที่พอใจ มีปราโมทย์อย่างยิ่ง ในอภิธรรมและอภิวินัย (๗) สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและเภสัชตามแต่จะได้ (๘) เป็นผู้น่าเลื่อมใสในการก้าวไปและถอยกลับ เป็นผู้สำรวมดีในการนั่งในละแวกบ้าน (๙) ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง

SAMPLE

ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก (๑๐) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๘/๒๓๑)

เถรสูตร[๒] **:** พระสูตรว่าด้วยคุณธรรมของพระเถระ

เถระ : ผู้มีความมั่นคง(ถิรภาวะหรือเสถียรภาพ) ในพระศาสนา ไม่สึกกลับคืนไปสู่เพศคฤหัสถ์อีก ประกอบด้วยคุณธรรมที่ทำให้เป็นพระเถระ(เถรธรรม)มีศีลเป็นต้น, คำว่า เถระ เป็นคำเรียกภูมิของภิกษุตามปูนอายุ ๓ ระดับ คือ ภิกษุปูนเถระ ภิกษุปูนมัชฌิมะ และภิกษุปูนนวกะ หรือเรียกว่าพระเถระ พระมัชฌิมะ พระนวกะ พระเถระหมายถึงพระผู้มีระดับอายุ คุณธรรม ความรู้ ที่นับว่าเป็นพระผู้ใหญ่ คือมีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป และรู้ปาติโมกข์ เป็นต้น พระมัชฌิมะหมายถึงพระระดับกลางมีระดับอายุ คุณธรรม ความรู้ ที่นับว่าพระปูนกลาง คือมีพรรษาตั้งแต่ครบ ๕ แต่ยังไม่ถึง ๑๐ พระนวกะหมายถึงพระใหม่ มีระดับอายุ คุณธรรม ความรู้ที่นับว่ายังใหม่ มีพรรษาต่ำกว่า ๕ ยังต้องถือนิสสัย, ในพระพุทธศาสนาใช้ความเป็นพระเถระเพื่อเป็นข้ออ้างอิงในทางธรรมวินัยได้ตามหลักมหาปเทส ๔ เช่น ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ในอาวาสชื่อโน้นมีภิกษุผู้เป็นเถระอยู่รูปหนึ่ง เป็นพหูสูต เรียนคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะหน้าพระเถระรูปนั้นว่า ‘นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุสาสน์’ ข้ออ้างเช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้จดจำไว้ แต่ไม่ให้เชื่อถือเสียทีเดียว ควรนำธรรมวินัยนั้นมาสอบสวนกับพระสูตรและพระวินัย ถ้าตรงกันจึงควรเชื่อถือ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒, ๑๐/๑๘๘/๑๓๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๔๗/๓๘๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๒๒/๒๕๕, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๐๐/๓๓๔, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๒/๓๕,๒๑/๑๖๐/๒๒๔,๒๑/๑๘๐/๒๕๔, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๒๓/๓๗,๒๓/๒๙/๔๕,๒๓/๓๑/๔๗,องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๘/๓๔, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖๐/๑๑๓,๒๕/๒๖๑/๑๑๓, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๕๗/๗๔, ๒๖/๘๑๑/๙๓,ที.ม.อ. (บาลี) ๑๓๖/๑๒๖, ที.ม.ฏีกา(บาลี) ๑๓๖/๑๕๕)

เถราปทาน: ประวัติในอดีตชาติของพระเถระคือประวัติในอดีตชาติของพระเถระผู้เป็นพระอรหันตสาวก (จำนวน ๔๐๙ รูป ในจำนวน ๔๑๐ เรื่อง เพราะอีกเรื่องหนึ่งเป็นบุพกรรมของพระพุทธเจ้า ได้แก่ พุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ) ประวัติของพระเถระเหล่านี้ส่วนมากแสดงการบำเพ็ญทานบารมี ในรูปแบบต่าง ๆ การบำเพ็ญบารมีอันดับรองลงได้แก่ ศีลบารมีและเนกขัมมบารมี บารมีเหล่านี้ ส่งผลให้ได้มนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติ ในอดีตชาติหลายร้อยหลายพันชาติ มาในชาติสุดท้าย จึงได้นิพพานสมบัติ

SAMPLE

พร้อมทั้งคุณวิเศษ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๑/๒๖)

เถ้า : เถ้าถ่าน เช่น สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ผู้ถึงความเชี่ยวชาญทางจิตนั้นจะสามารถทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นเถ้าด้วยจิตคิดประทุษร้ายครั้งเดียว ได้หรือไม่, ในวินัยจัดเป็นยามหาวิกัติ ๑ ใน ๔ อย่าง คือ คูถ มูตร เถ้า ดิน ซึ่งภิกษุอาพาธหรือถูกสัตว์มีพิษกัดต่อย หยิบฉันได้โดยไม่ต้องรับประเคน (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๓๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๔/๖๒,วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๖๘/๑๗๕)

เถากระไดลิง: พืชเถาชนิดหนึ่งในป่าหิมพานต์ บันไดลิงก็เรียก ในเวสสันดรชาดก เช่นณ ที่ใกล้สระนั้น มีชะเอมต้น ชะเอมเครือ กำยาน ประยงค์ เนระพูสี แห้วหมู สัตตบุษย์ สมุลแว้ง พิมเสน สามสิบ กฤษณา เถากระไดลิงเป็นจำนานมาก บัวบก โกฐขาว กระทุ่มเลือด ต้นหนาด (ขุ.ชา. ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๖๐/๕๐๔)

เถาโคกกระออม :พืชเถาชนิดหนึ่งในป่าหิมพานต์ เถามะลิวัลย์ก็เรียก ปรากฏในเวสสันดรชาดก เช่น มีเถาโคกกระออม นมตำเลีย เถาหญ้านาง เถาชะเอม ไม้อโศก ต้นเทียน บอระเพ็ด ไฟ ชิงช้าชาลี (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๐๕๓/๕๐๔)

เถ้าไคล : ชนิดกำเนิดสังเสทชะ การเกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ ตามนัยพระสูตร มาในมหาสีหนาทสูตร เรื่องกำเนิด ๔ คือ (๑) กำเนิดอัณฑชะ การเกิดในไข่ (๒) กำเนิดชลาพุชะ การเกิดในครรภ์ (๓) กำเนิดสังเสทชะ การเกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ (๔) กำเนิดโอปปาติกะ การเกิดผุดขึ้น ความว่า กำเนิดสังเสทชะ คือ เหล่าสัตว์ผู้เกิดในปลาเน่า ซากศพเน่า ขนมบูด น้ำครำ หรือเถ้าไคล (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑)

เถาจิงจ้อดำ : ชื่อไม้เถา ลำต้นเหลี่ยม ดอกสีขาว มีขนมาก มีหลายชนิด เป็นคำอุปมาความงดงามมหาเหสีของพญานาค เป็นลักษณะเป็นหน่อที่สวยงาม ตามนัยพระสูตร มาในมหานิบาต ที่พรรณนาถึงความงดงามของมเหสีของพญานาคว่า ว่า พญานาคนั้นมีมเหสีกำลังสาวรุ่นทรงพระนามว่าวิมลา มีพระรูปโฉมสง่างามดังแท่งทองคำ สูงโปร่งสะโอดสะองดังหน่อ "เถาจิงจ้อดำ" ทั้งคู่มีสัณฐานดังผลมะพลับงดงามน่าชมยิ่งนัก (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๓๗๕/๓๙๖)

เถาชะเอม : เถาหญ้าชนิดหนึ่ง ที่ขึ้นอยู่รอบๆ สระในป่านั้น นอกจากนี้มีพันธุ์ อื่น ๆ อีกมากมาย ที่สำคัญคือต้นเหลาชะโอน เป็นต้น ตามนัยพระ สูตร มาในมหาเวสสันดรชาดก เกี่ยวกับมหาวนวรรณนา พรรณนา ถึงป่าใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยน้ำ ป่า หญ้า อาหาร ความร่มเย็น อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีเมล็ดพันธุ์ผักกาดเป็นจำนวนมาก ทั้งกระเทียมที่มีใบเขียวสด ต้นเหลาชะโอนตั้งอยู่เหมือนต้นตาล มีเถาโคกกระออม นมตำเลีย เถา

SAMPLE

หญ้านาง "เถาชะเอม" ไม้อโศก ต้นเทียนบอระเพ็ดไฟชิงช้าชาลี เป็นต้น (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๓/๕๐๔)

เถ้าถ่าน : สิ่งที่เป็นผงละเอียดของสิ่งที่เหลือจากไฟเผามอดแล้ว ขี้เถ้าก็ว่า เช่น ฟืนดุ้นใหญ่กำลังจะกลายเป็นเถ้าถ่านในอีกไม่กี่นาทีข้างหน้า มีลักษณะสีเทา ความหมายในนี้เป็นคำอุปมาที่ชีวิตร่างกายเป็นเพียงธาตุ ๔ ย่อมแปรผันสลายไป นำร่างศพไปป่าช้ากลายเป็นกระดูก ขาวโพลนดุจสีนกพิราบ การเซ่นสรวงสิ้นสุดลงแค่เถ้าถ่าน ตามนัยพระสูตร มาในสันทกสูตร เมื่อสันทกปริพาชกถามว่า “ท่านพระ อานนท์ ลัทธิอันไม่ใช่การประพฤติพรหมจรรย์ ๔ ลัทธิ ที่วิญญูชนไม่ พึงอยู่ประพฤติเลย ถึงเมื่ออยู่ก็ทำกุศลธรรมที่ถูกต้องให้สำเร็จไม่ได้ ที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสไว้แล้วนั้น เป็นอย่างไร” ท่านพระอานนท์ตอบว่า “สันทกะ ศาสดาบางท่านในโลกนี้ ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิ อย่างนี้ ว่า ‘ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่น สรวงก็ไม่มีผล ผล วิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลก หน้าไม่มีมารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ก็ไม่มี (แต่) สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติ ชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้า ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้ แจ้งก็ไม่มีในโลก มนุษย์คือที่ ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ เมื่อสิ้นชีวิต ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำ ไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ ทั้งหลายย่อมแปรผันไปเป็นอากาศธาตุ มนุษย์มีเตียงนอนเป็นที่ ๕ นำศพไปร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกขาวโพลน ดุจสีนกพิราบ การเซ่นสรวงสิ้นสุดลงแค่ "เถ้าถ่าน" คนเขลาบัญญัติทานนี้ไว้ คำที่คนบางพวกย้ำว่ามีผลนั้นว่างเปล่า เท็จ ไร้สาระ เมื่อสิ้นชีวิตไม่ว่าคนเขลาหรือคนฉลาดย่อมขาดสูญไม่เกิดอีก’ (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒๕/๒๖๓)

เถาพลุ : ดอกไม้เพลิงชนิดหนึ่ง บรรจุดินปืนในกระบอกไม้ไผ่ เมื่อจุดมีเสียงระเบิดดังคล้ายเสียงปืน, โดยอนุโลมเรียกดอกไม้เพลิงอย่างอื่นที่จุดมีเสียงระเบิดดังเช่นนั้นว่า พลุ อีกนัยหนึ่ง คือ เป็นเถาวัลย์ชนิดเถาพลุขึ้นตามต้นไม้ร่วมกับเถาวัลย์อื่น ๆ และพืชหญ้าขึ้นปกคลุมในป่า รอบสระน้ำ ตามนัยพระสูตร มาในมหาเวสสันดรชาดก มหาวนวรรณนา กล่าวถึงพืชพันธุ์ไม้นานาพันธุ์ที่ขึ้นปกคลุมในป่านั้น ว่า ที่ใกล้สระนี้ มีเมล็ดพันธุ์ ผักกาดเป็นจำนวนมาก ทั้งกระเทียมที่มีใบเขียวสด ต้นเหลาชะโอนตั้งอยู่เหมือนต้นตาล มีเถาโคกกระออมนมตำเลีย เถาหญ้านาง เถาชะเอม ไม้อโศก ต้นเทียน บอระเพ็ดไฟ ชิงช้าชาลี ว่านหางช้าง อังกาบ "เถาพลุ" และมะลิซ้อน มีดอกแย้มบาน ต้นทองกวาวเครือมีดอกบานสะพรั่ง ขึ้นอยู่ตามต้นไม้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๔/๕๐๔)

SAMPLE

เถาย่านทราย : ชื่อเถาวัลย์ป่าชนิดหนึ่ง มีใบใหญ่ ย่างทราย ก็เรียก ในที่นี้เป็นการ พรรณนาถึงโทษของกามที่แฝงเร้นอยู่ภายในมีอาการเผ็ดร้อน ทรมานเพราะการรึงรัดด้วยเถาย่านทราย เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มาในจูฬธัมมสมาทานสูตร เป็นการกล่าวถึงการปลอบโยนภิกษุของรุกขเทวดาต่อ ผู้ติดในกามว่าเป็นโทษอย่างไร ความว่า เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้นจึง กล่าวว่า ‘ทำไมพวกท่านอารามเทวดา วนเทวดารุกขเทวดา และเทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้อันเป็นโอสถหญ้าและต้นไม้เจ้าป่า ผู้เป็นมิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตเมื่อเห็นอนาคตภัยในเมล็ดพืชแห่งเถาย่านทรายจึงพากันมา ปลอบโยนอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อย่ากลัวเลย ท่านผู้เจริญ อย่ากลัวเลย เมล็ดพืชแห่งเถาย่านทรายนั้น บางทีนกยูงอาจกลืนกินบ้าง เนื้ออาจเคี้ยว กินบ้าง ไฟป่าอาจไหม้บ้าง พวกคนทำงานในป่าอาจถอนบ้าง ปลวกอาจ กัดกินบ้าง หรือไม่งอกขึ้น’ "เถาย่านทราย" นี้ เล็กและอ่อนมีย่านห้อย ย้อยอยู่ มีสัมผัสอันนำความสุขมาให้ เถาย่านทรายนั้นเลื้อยพันต้นสาละนั้น ครั้นเลื้อยพันแล้ว ตั้งอยู่ข้างบนเหมือนร่ม แตกเถาอยู่ข้างล่างทำลายลำต้นใหญ่ ๆ ของต้นสาละนั้นเสีย เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้น กล่าวอย่างนี้ว่า ‘พวกท่านอารามเทวดา วนเทวดา รุกขเทวดา และพวก เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้อันเป็นโอสถหญ้าและต้นไม้เจ้าป่าผู้เป็นมิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต เมื่อเห็นอนาคตภัยในเมล็ดพืชแห่งเถาย่านทรายนี้ จึงพากันมาปลอบโยนว่ากลัวด้วยอาการต่าง ๆ เรานั้นเสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้า เผ็ดร้อน เพราะพืชแห่งเถาย่านทรายเป็นเหตุ’ แม้ฉันใด มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘โทษในกามทั้งหลายไม่มี’ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๘/๕๐๙)

เถาสะบ้า: เถาวัลย์ชนิดหนึ่ง ฝักมีเมล็ดกลมแบนแข็งใช้ขัดสมุดไทยและทำยา การเล่นชนิดหนึ่งใช้ลูกสะบ้าหรือของกลมๆอย่างงบน้ำอ้อยล้อหรือทอย ในที่นี้หมายถึงการปรากฏขึ้นของอวัยวะที่เป็นปุ่มๆ โหนก นูน ซี่โครงปรากฏเป็นลอน ๆ กระดูกสันหลังเป็นปุ่มเหมือนเถาสะบ้า อันเกิดจากการอดอาหารด้วยความเชื่อว่าจะสำเร็จมรรคผล ตามนัยพระสูตร มาในมหาสีหนาทสูตร เรื่องลัทธิที่ว่าความบริสุทธิ์มีได้เพราะอาหาร เช่นเดียวกับการบำเพ็ญอัตตกิลมถานุโยค ว่า ‘พวกเราดำรงชีวิตอยู่ด้วยผลพุทรา’ คงจะคิดอย่างนี้ว่า ‘สมัยนั้น ผลพุทราคงจะใหญ่เป็นแน่’ แต่เธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น แม้ในกาลนั้น ผลพุทราก็มีขนาดเท่าในบัดนี้ เมื่อเรากินพุทราผลเดียวเท่านั้นเป็นอาหาร ร่างกายก็ซูบผอมเป็นอย่างมาก อวัยวะน้อยใหญ่ของเราเปรียบเหมือนเถาวัลย์ที่มีข้อมาก หรือมีข้อดำ เพราะมีอาหารน้อยนั่นเอง ตะโพกของเราเปรียบเหมือนรอยเท้าอูฐ กระดูกสันหลังขึ้นเป็นปุ่ม ๆ เหมือน "เถาสะบ้า" กระดูกซี่โครงเหลื่อมขึ้นเหลื่อมลง เหมือนกลอนศาลาเก่าเหลื่อมกันฉะนั้น ซึ่งถูกลมพัดแล้วก็เหี่ยวแห้งไป เปรียบ

SAMPLE

เหมือนผลน้ำเต้าขมที่ถูกตัดแต่ยังอ่อน ถูกลมและแดดแล้ว ย่อมเหี่ยวแห้งไปฉะนั้น เพราะเรามีอาหารน้อยนั่นเอง เรานั้นคิดว่า ‘จักลูบหนังท้อง’ แต่คลำถูกกระดูกสันหลัง คิดว่า ‘จักลูบกระดูก สันหลัง’ แต่คลำถูกหนังท้อง หนังท้องของเราติดกระดูกสันหลัง เรานั้น คิดว่า ‘จะถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ’ ก็ซวนเซล้มลง ณ ที่นั้นนั่นเอง เราเมื่อจะทำร่างกายให้สบายก็ลูบตัวด้วยฝ่ามือ เมื่อเราลูบตัวด้วยฝ่ามือ ขนทั้งหลายซึ่งมีรากเน่าก็หลุดร่วงจากกายเพราะเรามีอาหารน้อยนั่นเอง ดังนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๘/๑๖๑)

เถาหญ้านาง : เครือไม้ ลำต้นของไม้เลื้อย เป็นลักษณะเถาวัลย์ เป็นหญ้าลักษณะเถาหรือ เครือหญ้านาง ใบดก เลื้อยขึ้นตามต้นไม้ที่ขึ้นปกคลุมในป่าใหญ่ มีสระน้ำ ร่มรื่น เป็นบันเทิงและให้อาหารแก่นก หนู ปลา กิ้งก่า เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มาในมหาเวสสันดรชาดก มหาวนวรรณนา กล่าวถึงป่าใหญ่อันปกคลุมด้วยหญ้า เถ้าวัลย์ ต้นไม้ มีสระน้ำ ว่า ที่ใกล้สระนี้ มีเมล็ดพันธุ์ผักกาด เป็นจำนวนมาก ทั้งกระเทียมที่มีใบเขียวสด ต้นเหลาชะโอนตั้งอยู่เหมือนต้นตาล มีเถาโคกกระออม นมตำเลีย "เถาหญ้านาง"เถาชะเอม ไม้อโศก ต้นเทียน บอระเพ็ดไฟ ชิงช้าชาลี ดังนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๓/๕๐๔)

เถาหัวด้วน : ชื่อไม้เถาไร้ใบ เถาวัลย์ยอดด้วน ก็เรียก ในที่นี้เป็นคำอุปมาว่า ความผิด เพียงเล็กน้อยที่ภิกษุทำนั้นย่อมมีกำลัง มั่นคง ไม่เน่าเปื่อย เช่นเดียวกับเถาหัวด้วนที่ผูกนางนกมูลไถรอเวลาที่จะถูกฆ่าตามนัยพระสูตรมาในลฏุกิโกปมสูตร อุปมาด้วยนางนกมูลไถที่ถูกผูกไว้สำหรับฆ่า เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อุทายี อย่างนั้นเหมือนกัน โมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ เมื่อเรากล่าวว่า ‘จงละความผิดนี้เสียเถิด’ ก็กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ความผิดเพียงเล็กน้อยนี้จะสำคัญอะไร พระสมณะรูปนี้ช่างเคร่งครัดนัก’ พวกเขาจึงไม่ละความผิดนั้นทั้งที่ยังมีความยำเกรงในเราอยู่ อนึ่ง ความผิดเพียงเล็กน้อยของภิกษุทั้งหลายผู้ใคร่ในสิกขา ย่อมเป็นเครื่อง ผูกที่มีกำลัง มั่นคง แน่นแฟ้น ไม่เปื่อยเป็นเหมือนท่อนไม้ใหญ่ เปรียบเหมือนนางนกมูลไถถูกผูกด้วย "เถาหัวด้วน" ย่อมรอเวลาที่จะถูกฆ่า เวลาที่จะถูกมัด หรือความตายในที่นั้นเอง ผู้ใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เครื่องดักคือเถาหัวด้วนที่เขาใช้ผูกนางนกมูลไถซึ่งรอเวลาที่จะถูกฆ่า ดังนี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๐/๑๖๗)

เถิดเทิง, ดนตรี :เครื่องดนตรีชนิดกลองยาว, จะมีเสียงเทิงบอง, เทิ้งบ้อง ใช้ในกระบวนแห่เวียนไปรอบๆ บริเวณวัดและตามถนนในละแวกบ้านตำบลนั้น ในที่นี้หมายถึงช่องทางแห่งโทษของการติดมหรสพอย่างหนึ่ง ที่ทำให้คนต้องไปเที่ยว คือ ดนตรีประเภทเถิดเทิง เทียบได้กับดิสโก้เทคในปัจจุบัน ที่บางครั้งบางแห่งเกิดอุบัติเหตุทำให้คนที่ไปเที่ยว

ได้รับอันตรายแก่ชีวิต ตามนัยพระสูตร มาในสิงคาลกสูตร เรื่องโทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ประการ คือ (๑) มีการรำที่ไหน ไปที่นั่น (๒) มีการขับร้องที่ไหน ไปที่นั่น (๓) มีการประโคมที่ไหน ไปที่นั่น (๔) มีเสภาที่ไหน ไปที่นั่น (๕) มีการบรรเลงที่ไหน ไปที่นั่น (๖) มีเถิดเทิงที่ไหน ไปที่นั่นนี่การเที่ยวดูมหรสพมีโทษ ๖ ประการนี้แล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๐/๒๐๔)

เถียงโต้ตอบ : พูดโต้ พูดแย้ง พูดโต้แย้ง ขัดกัน เช่น เรื่องนี้ความตอนต้นกับตอนปลายเถียงกัน อีกความหมายหนึ่งคือเรือนพักชั่วคราวในทุ่งนา (ห้างนา) สำหรับอยู่เฝ้าข้าว ในที่นี้หมายถึง การยึดถือปฏิปทาด้วยการมีอักขมาปฏิปทา คือเถียงโต้ตอบ โกรธตอบ ด้วยการมีขมาปฏิปทา คือไม่เถียงโต้ตอบ ไม่โกรธตอบ ตามนัยพระสูตร มาในปฐมขมสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่อดทน ๔ ประการ คือ (๑) อักขมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ไม่อดทน (๒) ขมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่อดทน (๓) ทมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ข่มใจ (๔) สมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ระงับบุคคลบางคนในโลกนี้ด่าโต้ตอบคนที่ด่า โกรธตอบคนที่โกรธ "เถียงโต้ตอบ" คนที่เถียง นี้เรียกว่า อักขมาปฏิปทา บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ด่าโต้ตอบคนที่ด่า ไม่โกรธตอบคนที่โกรธ ไม่เถียงโต้ตอบคนที่เถียง นี้เรียกว่า ขมาปฏิปทาภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ รักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ นี้เรียกว่าทมาปฏิปทา ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่ยินดีบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละ บรรเทา ทำให้สงบ ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี นี้เรียกว่า สมาปฏิปทา ดังนี้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๔/๒๓๐)

โถมกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโถมกเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๔๑๕)

ไถยจิต : จิตคิดที่จะลักด้วยอาการแห่งขโมย ไตร่ตรองขโมยล่วงหน้า วางแผนขโมยล่วงหน้า โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก คือ มีไถยจิต คิดจะลักทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ ได้แก่ ไม่สละ ไม่บริจาค ยังรักษาคุ้มครองอยู่ ถือกรรมสิทธิ์อยู่ ตามนัยพระวินัย มาในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ สิกขาบทวิภังค์ ภิกษุมีไถยจิตคิดจะลักทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน แล้วหาเพื่อนไปด้วย หาจอบ หาตะกร้าหรือไปแต่ผู้เดียว ต้องอาบัติทุกกฎ ตัดไม้หรือเถาวัลย์ที่ขึ้นอยู่ที่นั้น ต้องอาบัติทุกกฎ ขุดคุ้ยหรือโกยดินร่วน ต้องอาบัติทุกกฎ จับต้องหม้อทรัพย์ ต้องอาบัติทุกกฎ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุมีไถยจิต หย่อนภาชนะของตนลงไปถูกต้องทรัพย์มีราคา ๕ มาสกหรือเกินกว่า ๕ มาสก ต้องอาบัติทุกกฎ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้ทรัพย์เข้าไป

SAMPLE

อยู่ในภาชนะของตน หรือหยิบขาดจากกันขึ้นมาหนึ่งกำมือ ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุมีไถยจิตจับต้องทรัพย์ที่เขาร้อยด้วยด้าย สังวาล สร้อยคอ เข็มขัดผ้าสาฎก ผ้าโพก ต้องอาบัติทุกกฎ ทำให้ไหว ต้องอาบัติทุกกฏ จับปลายยกขึ้นต้องอาบัติถุลลัจจัย ดึงครูดออกไป ต้องอาบัติถุลลัจจัย ให้พ้นปากหม้อแม้เพียงปลายผม ต้องอาบัติปาราชิกภิกษุมีไถยจิต ดื่มเนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย มีราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก ด้วยการดื่มครั้งเดียว ต้องอาบัติปาราชิก ทำลาย ทำให้หก เผาทิ้ง หรือทำให้บริโภคไม่ได้ ต้องอาบัติทุกกฎสมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งมีไถยจิตคิดว่า เจ้าของจะเห็น จึงปล่อยสุกรที่ติดบ่วงไปแล้วเกิดความกังวลใจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูล พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ เธอต้องอาบัติปาราชิก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๒/๘๑,๙๔/๘๓,๑๕๓/๑๒๐,๑๕๖/๑๒๕)

ไถยสังวาส, คนลักเพศ : คนปลอมเพศ เช่น ชายแต่งกายเป็นหญิง คนปลอมเพศเป็นภิกษุ ทำหรือแต่งตัวปลอมแปลงให้ผิดไปจากเพศของตน เช่นคฤหัสถ์แต่งตัวปลอมเพศเป็นสมณะ ผู้ชายแต่งตัวเป็นผู้หญิง (ทาปาก) หรือทำนอกลู่นอกทาง เช่นดื่มน้ำทางหูถ้วย ชื่อว่าคนลักเพศนี้มี ๓ จำพวก คือ (๑) คนลักเพศ (๒) คนลักสังวาส (๓) คนลักทั้งเพศและสังวาส คนที่บวชเองแล้วไปวัด ไม่คำนึงพรรษาของภิกษุ ไม่ยินดีการไหว้ตามลำดับพรรษา ไม่ห้ามอาสนะ ไม่เข้าร่วมในอุโบสถและปวารณาเป็นต้น นี้ชื่อว่าคนลักเพศ คนที่ภิกษุทั้งหลายบวชให้ ขณะยังเป็นสามเณร ไปต่างถิ่น พูดเท็จว่า “ผมบวชมาแล้ว ๑๐ พรรษา หรือ ๒๐ พรรษา” คำนึงพรรษาของภิกษุ ยินดีการไหว้ตามลำดับพรรษา ห้ามอาสนะ เข้าร่วมในอุโบสถและปวารณาเป็นต้น เพราะเหตุเพียงลักสังวาสเท่านั้น นี้ชื่อว่า คนลักสังวาส คนที่บวชเองแล้วไปวัด คำนึงถึงการนับพรรษาของภิกษุ ยินดีการไหว้ตามลำดับพรรษา ห้ามอาสนะเข้าร่วมในอุโบสถและปวารณาเป็นต้น เพราะลักเพศและสังวาส นี้ชื่อว่า คนลักทั้งเพศและสังวาส ตามนัยพระวินัย มาในเถยยสังวาสวัตถุ ว่าด้วยคนลักเพศและคนเข้ารีต เดียรถีย์บรรพชา ห้ามคนลักเพศและคนเข้ารีตอุปสมบท ที่อุปสมบทแล้วพึงให้สึกเสีย (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑๐/๒๔๗. วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๑๐/๘๒-๘๓)

อักษร ท จำนวน ๘๑๒ ศัพท์

ทกรักขสชาดก: ชาดกว่าด้วยผีเสื้อน้ำ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่าเมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมโหสธบัณฑิตแห่งเมืองมิถิลา เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าวิเทหะ พระราชาถูกปริพาชิกาชื่อเภรีถามโดยอุปมาว่าถ้าพระองค์พร้อมด้วยคนอันเป็นที่รักเดินทางไปทางเรือเจอรากษส พระองค์จะให้ใครแก่รากษสก่อน พระราชาตรัสว่าให้

SAMPLE

ไปตามลำดับคือ ให้พระมารดา ให้มเหสี ให้พระอนุชา ให้พระสหาย ให้พราหมณ์ปุโรหิตและให้พระองค์เอง แต่จะไม่ให้มโหสธบัณฑิตแก่รากษสเป็นอันขาด นางปริพาชิกาก็พอใจว่าบัณฑิตเป็นผู้สูงสุด (ขุ.ชา.ติงฺสติ.(ไทย) ๒๗/๒๒๔/๕๗๒)

ทธิมาลี, ทะเล : ทะเลที่ชื่อว่าทธีมาลี ซึ่งมีอุปมาเหมือนนมส้มรูปดอกไม้ เป็นอุปมาการแล่นเรือไปผิดทางกับทะเลที่มีสีเหมือนนมส้มและนมสด ตามนัยพระสูตร มาในสุปปารกชาดก พวกพ่อค้าถามพระโพธิสัตว์ว่า ทะเลปรากฏเหมือนนมส้มและนมสด ท่านสุปปารกะพวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร พระโพธิสัตว์ตอบว่า เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์ ออกไปจากท่าภรุกัจฉา แล่นไปผิดทิศทางทะเลนี้เขาเรียกว่า ทธิมาลี ดังนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๒-๓/๓๗๒)

ทธิมุขะ,ยักษ์: ชื่อยักษ์ทธิมุขะ ที่เข้าสิงอุบาสกอุบาสิกา ภิกษุ ภิกษุณี ซึ่งไปร้องเรียนมหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ ตามนัยพระสูตร มาในอาฏานาฏิยสูตร เรื่องที่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นอนอยู่ พึงกล่าวโทษ ร้องทุกข์ ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า ‘ยักษ์นี้สิง ยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย’ ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ ภารทวาชะ ๑ ปชาบดี ๑ จันทนะ ๑ กามเสฏฐะ ๑ กินนุฆัณฑุ ๑ นิฆัณฑุ ๑ ปนาทะ ๑ โอปมัญญะ ๑ เทวสูตะ ๑ มาตลิ ๑ จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ นโฬราชา ๑ ชโนสภะ ๑ สาตาคิระ ๑ เหมวตะ ๑ ปุณณกะ ๑ กรติยะ ๑ คุฬะ ๑ สิวกะ ๑ มุจลินทะ ๑ เวสสามิตตะ ๑ ยุคันธระ ๑ โคปาละ ๑ สุปปเคธะ ๑ หิริ ๑ เนตติ ๑ มันทิยะ ๑ ปัญจาลจันทะ ๑ มุขะ ๑ "ทธิมุขะ" ๑ มณิ ๑ มานิจระ ๑ ทีฆะ ๑ รวมทั้งเสรีสกะด้วย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

ทธิวาหนชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าทธิวาหนะ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ กราบทูลให้พระเจ้าทธิวาหนะทราบเหตุที่มะม่วงของพระองค์ซึ่งเมื่อก่อนมีรสหวาน แต่กลับมีรสขมไป เพราะอาศัยการระคนกับต้นสะเดา ที่คนทำสวนมีเจตนาปลูกต้นสะเดาให้รากประสานราก กิ่งประสานกิ่ง จึงทำให้รสเปลี่ยนไป การคบหากับคนชั่วย่อมพลอยทำชั่วไปด้วย บุคคลพึงคบหากัลยาณมิตรเท่านั้น (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๗๑/๘๒)

ทมถะ : ข่มใจ ทรมาน ฝึกตน หมายถึง ปัญญาบ้าง ความสงบกายบ้าง สมถะหมายถึงสมาธิบ้าง ความสงบจิตบ้าง อีกนัยหนึ่ง ทมถะ นอกจากนี้ยังหมายถึงโลกุตตรปัญญาวิมุตติ สมถะ หมายถึงโลกุตตรเจโตวิมุตติ ด้วยตามนัยพระสูตร มาในโสณสูตร เมื่อพระโสณะขอลาพระมหากัจจายนะ พระอุปัชฌาย์กระผมจะไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระ

SAMPLE

ภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านพระมหากัจจานะกล่าวว่า ดีละ ดีละ โสณะ ท่านจงไปเข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นเถิด ท่านจะเห็นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้น่าเลื่อมใส ทรงเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส มีพระอินทรีย์สงบมีพระทัยสงบ ทรงบรรลุ "ทมถะ" และสมถะสูงสุด ทรงฝึกฝนแล้ว คุ้มครองแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุ เธอยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้ หรือเธอเดินทางมาโดยไม่ลำบากหรือบิณฑบาตไม่ลำบากหรือ” ท่านพระโสณะทูลตอบว่า “สบายดีพระพุทธเจ้าข้า พอเป็นอยู่ได้พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์เดินทางมาโดย ไม่ลำบาก ทั้งบิณฑบาตก็ไม่ลำบากพระพุทธเจ้าข้า”(ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๔๖/๒๗๑. วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๕๗/๑๗๐)

ทมถะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทมถะ ผู้เสวยชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในกัปที่ ๑๑๕ ของพระโพธิอุปัฏฐายกเถระ ตามนัยพระสูตร มาในโพธิอุปัฏฐายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระโพธิอุปัฏฐายกเถระ ท่านเป็นคนตีตะโพนอยู่ในกรุงรัมมวดี จึงไปยังต้นโพธิ์ที่ประเสริฐประกอบทำการบำรุงเป็นนิตย์ ข้าพเจ้าบำรุงทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้า ถูกกุศลมูลตักเตือนแล้ว จึงไม่ไปเกิดในทุคติเลยตลอด ๑๑๘ กัป ในกัปที่ ๑๑๕ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่า "ทมถะ" เป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๓๕๒)

ทมะ : ฝึก ซ้อม หัด หมายถึงคุณธรรมคือการฝึกฝนตนเอง มีสัจจะ มีหิริ ถึงที่สุดเวท อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นคุณสมบัติของคนดีที่ไม่ขึ้นอยู่กับชาติสูงหรือต่ำ ตามนัยพระสูตร มาในสุนทริกสูตร สุนทริกภารทวาชพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้ว กราบทูลถามถึงชาติของพระผู้มีพระภาคว่า “ท่านเป็นชาติอะไร” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านอย่าถามถึงชาติ แต่จงถามถึงความประพฤติเถิด ไฟย่อมเกิดจากไม้ บุคคลถึงแม้เกิดในตระกูลต่ำก็เป็นมุนีได้ มีความทรงจำ เป็นผู้เฉลียวฉลาด กีดกันอกุศลธรรมได้ด้วยหิริ ฝึกตนด้วยสัจจะ ประกอบแล้วด้วย "ทมะ" ถึงที่สุดเวท อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ผู้ใดน้อมการบูชาเข้าไปบูชามุนีนั้น ผู้นั้นชื่อว่าบูชาพระทักขิไณยบุคคลถูกกาล ดังนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๖)

ทมาปฏิปทา : ผู้มีจริยาวัตรฝึกตน ฝึกหัดตน หมายถึงภิกษุผู้รักษาอินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ ไม่ยินดีในบาปอกุศล ตามนัยพระสูตร มาในปฐมขมสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่อดทน ๔ ประการ คือ (๑) อักขมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ไม่อดทน (๒) ขมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่อดทน (๓) ทมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ข่มใจ (๔) สมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ระงับ บุคคล

SAMPLE

บางคนในโลก นี้ด่าโต้ตอบคนที่ด่าโกรธตอบคนที่โกรธ "เถียงโต้ตอบ" คนที่เถียงนี้เรียกว่า อักขมาปฏิปทา บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ด่าโต้ตอบคนที่ด่า ไม่โกรธตอบคนที่โกรธ ไม่เถียงโต้ตอบคนที่เถียง นี้เรียกว่า ขมาปฏิปทา ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้รักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ นี้เรียกว่า "ทมาปฏิปทา" ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่ยินดีบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละ บรรเทา ทำให้สงบ ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึง ความไม่มี นี้เรียกว่า สมาปฏิปทา ดังนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๕)

ทรงจำ,ทรงจำมนตร์ : ทรงจำไว้ได้ (ธตา) จำมนตร์แม่นยำ สาธยายมนต์ได้ จำข้าพเจ้าไว้ เช่นว่า ทรงจำไว้ในใจว่าข้าพเจ้าเป็นอุบาสกถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ตามนัยพระสูตร มาในอุทยสูตร อุทยพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ ว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ขอพระโคดมผู้เจริญโปรด "ทรงจำ" ข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๘/๒๘๕)

ทรงไตรจีวร : นุ่งห่มผ้า๓ ผืน หรือไตรจีวรที่พระภิกษุครองงดงาม นุ่งห่มเป็นปริมณฑล เป็นที่มาแห่งความเลื่อมใสประการหนึ่งในหลาย ๆ ประการ ตามนัยพระสูตร มาในปสาทกรธัมมวรรค ว่าด้วยธรรมที่ทำให้เกิดความเลื่อมใส ประกอบด้วยอะไรบ้าง พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลายถึงเหตุแห่งความเลื่อมใสว่า ความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ความเป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ความเป็นผู้ "ทรงไตรจีวร" เป็นวัตร ความเป็นธรรมกถึก ความเป็นวินัยธร ความเป็นพหูสูต ความเป็นผู้มั่นคง ความถึงพร้อมด้วยอากัปกิริยา ความถึงพร้อม ด้วยบริวารที่ดี ความเป็นผู้มีบริวารมาก ความเป็นกุลบุตร ความเป็นผู้มีรูปผิวพรรณงาม ความเป็นผู้เจรจาไพเราะ ความเป็นผู้มักน้อย ความเป็น ผู้มีอาพาธน้อยทั้งหมดนี้ เป็นชื่อเรียกลาภนั่นเอง(องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๖๖/๔๖. องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๖๖/๔๓๗)

ทรงธรรม : ฟังธรรม ปฏิบัติตามทางสู่ความเป็นธรรม รักษาธรรม ในที่นี้หมายถึงภิกษุผู้ทรงจำพระสุตตันตปิฎก ภิกษุผู้มีคุณสมบัติในพระธรรมวินัยโดยเป็นพหุสูต ถึงอาคม ทรงวินัย ทรงมาติกา ทรงธรรม เป็นคุณสมบัติประการหนึ่งที่พระพุทธเจ้าเป็นห่วงก่อนปรินิพพาน ตามนัยพระสูตร มาในเจติยสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกพระอานนท์มาตรัสว่า อานนท์เธอจงกำหนดเวลาอันสมควรในบัดนี้ ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองแล้ว ถวายอภิวาท ทำประทักษิณแล้ว นั่งที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่งในที่ไม่ไกลพระอานนท์จากไปไม่นาน มารผู้มีบาปก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วได้

SAMPLE

กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปรินิพพานในบัดนี้เถิด เวลานี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคเคยตรัสพระวาจานี้ไว้ว่า มารผู้มีบาป เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเรายังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แกล้วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ "ทรงธรรม" ... ยังปราบปรับวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๘)

ทรงธุดงค์ : องค์คุณเครื่องสลัดหรือกำจัดกิเลส ข้อปฏิบัติประเภทวัตรที่ผู้สมัครใจจะฟังสมาทานประพฤติได้ เพื่อเป็นอุบายขจัดเกลากิเลส ช่วยส่งเสริมความมักน้อยและสันโดษ เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงยกย่องมหากัสสปะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลาย ผู้ทรงธุดงค์ และสรรเสริญธุดงค์ ตามนัยพระสูตร มาในเอตทัคควรรค ว่าด้วยเอตทัคคะพระผู้มีพระภาคตรัสรับรองความเป็นเลิศของสาวกในด้านต่างๆ ว่า องค์สำคัญได้แก่ ตรัสว่า อัญญาโกณฑัญญะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เป็นรัตตัญญู สารีบุตรเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้มีปัญญามาก มหาโมคคัลลานะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้มีฤทธิ์มาก มหากัสสปะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ทรงธุดงค์ และสรรเสริญคุณแห่งธุดงค์ ดังนี้ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๘๘-๑๙๑/๒๕)

ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร : นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นกิจวัตร ไม่ปรารถนาที่ทายกนำมาถวาย หมายถึงพระภิกษุผู้มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส เป็นพระอรหันต์ เป็นคุณสมบัติของทักขิเณยยบุคคลที่สมควรทักษิณาของคหบดีอุบาสกชื่อทารุกัมมิก ตามนัยพระสูตร มาในทารุกัมมิกสูตร เรื่องคหบดีชื่อทารุกัมมิกะ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ คิญชกาวสถาราม ครั้งนั้น คหบดีชื่อว่าทารุกัมมิกะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระองค์ตรัสถามว่า “คหบดี ทานประจำตระกูลท่านยังให้อยู่หรือ” คหบดีกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทานประจำตระกูลข้าพระองค์ยังให้อยู่ ทั้งทานนั้นข้าพระองค์ให้ในภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ หรือผู้บรรลุอรหัตตมรรคผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร” (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๙/๕๕๒)

ทรงมาติกา : จำบาลีที่เป็นแม่บท สวดมาติกาแม่บท ได้แม่นยำ ภิกษุผู้ทรงจำพระปาติโมกข์ทั้งสอง คือ ภิกขุปาติโมกข์ และภิกขุณีปาติโมกข์ ภิกษุผู้เพียบพร้อมด้วยธรรมวินัย เรียนจบคัมภีร์ ทรงมาติกา มีตาดี มีธุระดี เพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย ตามนัยพระสูตร มาในทุติยปาปณิกสูตร พ่อค้าชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัยในธรรมวินัย คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปหาภิกษุผู้เป็นพหูสูต ผู้เรียนจบคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย "ทรงมาติกา" ตามเวลาสมควร สอบสวนไต่ถามว่า “พุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร เนื้อความแห่งพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร” ท่านผู้คงแก่เรียนเหล่านั้นย่อมเปิดเผยธรรมที่ยังไม่ได้เปิดเผย ทำให้ง่ายซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้ง่าย และบรรเทาความสงสัยในธรรมที่น่า

SAMPLE

สงสัยหลายอย่าง ภิกษุชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย ดังนี้ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๕. องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๙๗-๙๘)

ทรงวินัย : จำพระวินัยได้แม่นยำ ภิกษุผู้ทรงจำพระวินัยปิฎก ถ่ายทอดธรรม บอกธรรม เป็นพหูสูตทางวินัย ตามนัยพระสูตร มาในตติยสัทธัมมสัมโมสสูตร เหตุเสื่อมแห่งพระสัทธรรม ความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม โดยที่ภิกษุนั้นเล่าเรียนพระสูตรที่เล่าเรียนกันมาไม่ดี ด้วยบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี แม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี ก็ชื่อว่าเป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรมภิกษุประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทนรับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ นี้เป็นธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม และภิกษุผู้เป็นพหูสูต เรียนจบคัมภีร์ ทรงธรรม "ทรงวินัย" ทรงมาติกา ไม่ถ่ายทอดสูตรแก่ผู้อื่นโดยเคารพ เมื่อภิกษุเหล่านั้นล่วงลับไป สูตรก็ขาดรากฐาน ไม่มีที่พึ่งอาศัย ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๖/๒๕๖)

ทรงสุตะ : ศึกษาเล่าเรียน ได้ยินได้ฟังธรรมมามาก มีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศพรหมจรรย์คือพระธรรมวินัย ตามนัยพระสูตร มาในทสุตตรสูตร เรื่องธรรม ๘ ประการ ประการที่ ๕ กล่าวว่า ภิกษุเป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมาก ซึ่งธรรมทั้งหลาย ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิเป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๐๕)

ทรงแสดงประโยชน์ :ทรงแสดงธรรมโปรดสรรพสัตว์ ทรงให้สรรพสัตว์พ้นจากความทุกข์ พ้นจากความบีบคั้นโดยให้บรรลุพระนิพพานอันเป็นประโยชน์ยอดเยี่ยม ตามนัยพระสูตรมาในตติยอธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เป็นธรรม ท่านพระอานนท์กล่าวว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อพระศาสดาประทับอยู่เฉพาะ หน้าผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายละเลยพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเสีย สำคัญเนื้อความนี้ว่า ควรถามข้าพเจ้า (แทนที่จะถามพระผู้มีพระภาค) เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้เที่ยว แสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่มีแก่นมีอยู่ ก็มองข้ามรากและลำต้นไปเสีย สำคัญกิ่งและใบว่าเป็นแก่นไม้ที่ตนพึงแสวงหา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงประโยชน์ ประทานอมตธรรม เป็นเจ้าของธรรม เป็นพระตถาคต ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็น

SAMPLE

ธรรมที่ควรเห็น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๕/๒๖๓. องฺ.ทสก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓-๑๑๖/๔๓๙)

ทรรศนะ : ความเห็น การเห็น เครื่องรู้เห็น สิ่งที่เห็น การแสดง ทัศนะ ก็ใช้ทรรศนะทางอภิปรัชญาของสมณะหรือพราหมณ์ที่เป็นนักตรรกะ นักอภิปรัชญา ที่เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง มีสิ่งที่เที่ยงอยู่ ตามนัยพระสูตร มา ในพรหมชาลสูตร เรื่อง ทิฏฐิ ๖๒ สัสสตวาทะ ในมูลเหตุที่สมณพราหมณ์ ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารภอะไรจึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนัก อภิปรัชญา แสดง "ทรรศนะ" ของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเน ความจริงอย่างนี้ว่า ‘อัตตา และโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ดุจยอดภูเขาดุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุติและเกิด แต่มีสิ่งที่เที่ยงอยู่แน่’ ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นมูลเหตุสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้ว จึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่า เที่ยง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔/๑๕)

ทรวดทรง: รูปร่าง สัณฐาน ทรวดทรง เช่นม้าที่สมบูรณ์ด้วยทรวดทรง เป็นคุณสมบัติของม้าอาชาไนยพันธุ์ดี เป็นของคู่ควรแก่พระราชาใช้เป็นพาหนะ อุปมาด้วยภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ย่อมสมควรแก่การรับทักษิณาทาน เป็นบุญเขตของโลก อธิบายตามนัยพระสูตร มาในปฐมอาชานียสูตร ว่า ด้วยองค์ประกอบของม้าอาชาไนยที่มีคุณสมบัติคู่ควรแก่พระราชา ว่า ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีของพระราชาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการย่อมเป็นม้าควรแก่พระราชา ควรเป็นม้าต้น นับว่าเป็นราชพาหนะโดยแท้ เป็นม้าอาชาไนยพันธุ์ดีของพระราชาในโลกนี้ ประกอบด้วย (๑) สมบูรณ์ด้วยวรรณะ (๒) สมบูรณ์ด้วยกำลัง (๓) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ (ฝีเท้า) (๔) สมบูรณ์ด้วย "ทรวดทรง" ภิกษุทั้งหลาย ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีของพระราชาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการนี้แลย่อมเป็นม้าควรแก่พระราชา ควรเป็นม้าต้น นับว่าเป็นราชพาหนะโดยแท้ ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อม เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๙/๓๗๖)

ทรัพย์ : เงินตรา ทรัพย์ติดตัว สมบัติพัสถาน วัตถุมีรูปร่าง โดยปริยายหมายถึงสิ่งที่ถือว่ามีค่าอาจไม่มีรูปร่างก็ได้ ในที่นี้หมายถึงปัญญาเป็นทรัพย์ อริยทรัพย์ หมายถึงจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ราชทรัพย์ของราชบุรุษอันเป็นมรดกในตระกูลซึ่งอันตรธานไป พระองค์จึงเข้าเฝ้าพระราชฤๅษี พระองค์ตรัสว่า ไม่ใช่สมบัติที่เป็นมรดกสืบทอดมาจากบิดา แต่พระองค์ จะมีได้ด้วยการประพฤติจักรวรรดิวัตร สนานพระเศียรในวันอุโบสถ ทรัพย์ นั้นก็จักปรากฏแก่พระองค์เอง ตามนัยพระสูตร มาในจักกวัตติสูตร เรื่อง พระ

SAMPLE

เจ้าจักรพรรดิทัฬหเนมิ เกี่ยวกับจักรแก้วอันเป็นทิพย์ที่ได้มาด้วย ธรรม เมื่อราชบุรุษคนหนึ่งเข้าไปเฝ้ากษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ได้กราบทูลดังนี้ว่า ‘ขอพระองค์ทรงทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์ อันตรธานไปแล้ว’ ขณะนั้น เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว ท้าวเธอทรงเสียพระทัย ทรงแสดงความเสียพระทัยให้ปรากฏ จึงเสด็จเข้าไปหาพระราชฤๅษี พระราชฤๅษีจึงตรัสว่า ‘ลูก เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว เจ้าอย่าเสียใจและอย่าแสดงความเสียใจให้ปรากฏเลย ด้วยว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ หาใช่เป็น "ทรัพย์" สมบัติที่เป็น มรดกสืบมาจากบิดาของเจ้าไม่ ขอให้ลูกประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐเถิด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล คือเมื่อลูกประพฤติจักรวรรดิ วัตรอันประเสริฐ สนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีกำ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง’ ดังนี้ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒)

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ :ทรัพย์ที่ยังใจปลื้มจนหลงใหล ไม่มีคำว่าพอ ปรารถนามากขึ้นไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่ปุถุชน แม้พระราชาก็ยังไม่พอพระทัยในแว่นแคว้น ยังปรารถนา ครอบครองสมุทราสาครฝั่งอื่น ๆ ไปเรื่อย ๆ อุปมาด้วยกามแม้จะทิ้ง ร่างกายไป ก็ยังไม่อิ่มในโลก ตามนัยพระสูตร มาในรัฏฐปาลสูตร เมื่อพระเจ้าโกรัพยะตรัสกับพระคุณเจ้ารัฏฐปาละ ว่า “น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ คำว่า ‘โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา’ นี้พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้ดีแล้ว พระคุณเจ้ารัฏฐปาละกล่าวว่า นั่น เป็นความจริง โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา” ท่านพระรัฏฐปาละได้กล่าวเวยยากรณภาษิตนี้แล้วได้กล่าวคาถาประพันธ์อื่นอีกต่อไปว่า “อาตมาเห็นผู้คนที่มีทรัพย์ในโลกได้ "ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ" แล้ว ไม่ยอมให้ (ใคร) เพราะความหลง ได้ทรัพย์แล้ว เก็บสะสมไว้และปรารถนากามคุณยิ่ง ๆ ขึ้นไป แม้กระนั้น พระราชาทรงกดขี่ ช่วงชิงเอาแผ่นดิน ทรงครอบครองแผ่นดินซึ่งมีสมุทรสาครล้อมรอบ ตลอดสมุทรสาครฝั่งนี้ ยังไม่ทรงพอ ยังปรารถนาจะครอบครองสมุทรสาครฝั่งโน้นอีก ทั้งพระราชาและคนอื่นเป็นจำนวนมาก ยังไม่เต็มตามที่ต้องการเลย ก็ละทิ้งร่างกายไป เพราะความอิ่มด้วยกามไม่มีในโลก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๖๙)

ทรัพย์สมบัติ : ทรัพย์สินที่อยู่ในครอบครองของตนอันอาจใช้สอยแจกจ่ายได้ ในที่นี้ หมายถึง ราชสมบัติ คือจักรแก้วอันเป็นทิพย์ที่พระเจ้าจักรพรรดิทัฬหเนมิเมื่อมอบราชสมบัติให้พระโอรสแล้วปรากฏว่าหายไป พระองค์จึงตรัสว่า หาใช่เป็น "ทรัพย์สมบัติ" ที่เป็นมรดกสืบมาจากบิดาของเจ้าไม่ ขอให้ลูกประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐเถิด เมื่อ

SAMPLE

ลูกประพฤติ จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ สนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ สมบัตินั้นก็จักปรากฏดังเดิม ตามนัยพระสูตร มาในจักกวัตติสูตร เมื่อพระเจ้าทัฬหเนมิทรงสั่งสอนพระกุมารผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในเรื่องการครองราชย์เรียบร้อยแล้ว พระองค์ก็ทรงเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อพระราชฤาษีผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ได้อันตรธานไป ราชบุรุษคนหนึ่งเข้าไปเฝ้ากษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษก (พระกุมาร) ถึงที่ประทับ ได้กราบทูลดังว่า ขอพระองค์ ทรงทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว ท้าวเธอทรงเสียพระทัย ทรงแสดงความเสียพระทัยให้ปรากฏ จึงเสด็จเข้าไปหาพระราชฤาษีถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว พระราชฤาษีจึงตรัสว่า ‘ลูก เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว เจ้าอย่าเสียใจและอย่าแสดงความเสียใจให้ปรากฏเลยด้วยว่า จักรแก้ว อันเป็นทิพย์หาใช่เป็น "ทรัพย์สมบัติ" ที่เป็นมรดกสืบมาจากบิดาของเจ้าไม่ ขอให้ลูกประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐเถิด เมื่อลูกประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ สนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีกำ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง’ ดังนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๓/๖๒)

ทรัพย์สิน : วัตถุทั้งที่มีรูปร่างและไม่มีรูปร่าง ซึ่งอาจมีราคาและอาจถือเอาได้ เช่น บ้าน ที่ดิน เป็นวัตถุมีรูปร่าง ลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร เป็นวัตถุไม่มีรูปร่าง ยังมีทรัพย์สินในธรรม ซึ่งได้มาโดยการให้ทาน รู้ความประสงค์ของผู้ขอโดย นายนันทิยะที่เป็นทานบดี ซึ่งนางเรวตีภรรยากล่าวว่าตนเป็นใหญ่ในทรัพย์สินนี้ ไม่ปรารถนาจะเห็นนรก ยักษ์จึงพานางไปใกล้อุสสทนรก บอกว่าสวรรค์ไม่เหมาะสำหรับเจ้าผู้ตระหนี่ มักโกรธ มีบาปธรรม ตามนัยพระสูตร มาในเรวตีวิมาน เป็นคำกล่าวโต้แย้งกันของยักษ์กับนางเรวดีภรรยาของนายนันทิยะ ว่า ที่กรุงพาราณสี มีอุบาสกชื่อนันทิยะ เป็นคนไม่ตระหนี่ เป็นทานบดี รู้ความประสงค์ของผู้ขอ วิมานที่เนืองแน่นไปด้วยเทพบุตรและเทพธิดา รุ่งโรจน์ดังแสงอาทิตย์ นั้นเป็นของนันทิยอุบาสก หมู่เทพนารีลูบไล้กายด้วยแก่นจันทน์หอมช่วยทำวิมานทั้งภายในและภายนอกให้งดงาม วิมานนั้นมีรัศมีปรากฏเสมอด้วยแสงอาทิตย์ คนที่ขึ้นสวรรค์ บันเทิงอยู่ในวิมาน คือนันทิยอุบาสก นางเรวดีกล่าวว่าฉันเป็นภรรยาของนันทิยอุบาสก เป็นใหญ่ในเรือน เป็นใหญ่ใน "ทรัพย์สิน" ทั้งหมดของสามี บัดนี้ ฉันจะรื่นรมย์ในวิมานของสามี ไม่ปรารถนาจะเห็นนรก ยักษ์สองตนนั้นไม่ยอมเชื่อจึงพาตัวนางลงไปใกล้ อุสสทนรกแล้วกล่าวว่า นางผู้แสนจะชั่วช้า นี่

SAMPLE

แหละนรกสำหรับเจ้า บุญ เจ้าไม่ได้ทำไว้ในมนุษยโลก เพราะคนตระหนี่ มักโกรธ มีบาปธรรม ย่อมไม่ได้อยู่ร่วมกับผู้เกิดในสวรรค์ ดังนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๖๙/๑๐๒)

ทรัพย์อันเป็นอมตะ: ทรัพย์คือความดี การปฏิบัติธรรม รักษาศีล และหมายถึงพระนิพพาน เรื่องราวในอดีตชาติของพระติปทุมิยเถระ ที่ปรารถนาทรัพย์ในทางธรรม ท่านเชื่อศรัทธาในพระผู้มีพระภาคผู้เป็นสุคต โลกวิทู ฝึกผู้อื่นได้สำเร็จ เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ท่านได้สร้างความหวังที่ว่าจักได้ทรัพย์อันเป็นอมตะ ท่านได้ยื่นดอกบัวแดง ๓ ดอกขึ้นไปกลายเป็นฉัตรเหนือพระเศียร ของพระผู้มีพระภาค ตามนัยพระสูตร มาในนาคสมาลวรรค ติปทุ มิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระติปทุมิยเถระเมื่อพระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระทรงถึงความสำเร็จแห่งธรรมทั้งปวง ทรงฝึกพระองค์แล้ว มีสาวกผู้ฝึกตนแวดล้อมแล้ว เสด็จออกจากนคร ครั้งนั้น พระเถระได้เป็นช่างดอกไม้อยู่ในกรุงหงสาวดี ได้ถือดอกปทุม ๓ ดอก ซึ่งเป็นดอกไม้ชั้นดีเยี่ยมในกรุงนั้น ท่านคิดว่า ถ้าเราบูชาพระพุทธเจ้า ผู้ฝึกคนที่มิได้ฝึกตนผู้มีความเพียร ทรงนำสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งปวง ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกแล้ว จักได้ทรัพย์อันเป็นอมตะ ข้าพเจ้าครั้นคิดอย่างนี้แล้ว จึงทำจิตของตนให้เลื่อมใส จับดอกบัวแดง ๓ ดอกโยนขึ้นไปในอากาศ ดอกบัวแดงเหล่านั้นก็แผ่(ขยายกลีบ)อยู่ในอากาศ ขั้วชี้ขึ้นข้างบน ดอกย้อยลงข้างล่าง กั้นอยู่เหนือพระเศียรของพุทธองค์ ในอากาศ ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๒/๒๒๔)

ทรีมุขชาดก : ชาดกว่าด้วยพระทรีมุขปัจเจกพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพรหมทัตตกุมาร ครองราชสมบัติในเมืองพาราณสี ต่อมาเห็นโทษในกามตามคำสั่งสอนของพระทรีมุขปัจเจกพุทธเจ้าที่สอนว่ากาม ทั้งหลายเหมือนเปลือกตม เสมือนหล่ม เป็นเหตุแห่งภัยทั้งหลาย เป็นเหมือนถุลีและควัน พระราชายังยืนยันที่จะมีชีวิตอยู่ด้วยการบริโภคกาม เพราะไม่สามารถสละได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงตำหนิว่า เป็นคนโง่และจะต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกนานแสนนาน ผู้ที่ยังไม่สละความกำหนัดจะต้องตกนรกที่น่าเกลียดน่ากลัว ทำให้พระองค์สลดพระทัยจึงได้สละราชสมบัติออกผนวช (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๔/๒๓๐)

ทฤษฎี : ความเห็น การเห็น การเห็นด้วยใจ ลักษณะที่คิดคาดเอาตามหลักวิชา เพื่อเสริมเหตุผลและรากฐานให้แก่ปรากฏการณ์หรือข้อมูลในภาคปฏิบัติ ซึ่งเกิดขึ้นมาอย่างมีระเบียบ เช่นทฤษฎีกำเนิดของโลก พระผู้มีพระภาครู้ความเป็นมารู้ชัดทฤษฎีนี้ จึงไม่ยึด ไม่นำไปสู่ความเสื่อมว่าต้นกำเนิดของโลกนั้น คือพรหมโลกชั้นอาภัสสระ มีอาหารทิพย์ มีวิมานอันงดงาม ตามนัยพระสูตร มาในปาฏิกสูตร ทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ว่า ก็เราตถาคตรู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกเรารู้ชัดความเป็นมาของทฤษฎีนั้นและรู้ชัดยิ่งกว่านั้นและเมื่อรู้ชัดยิ่งกว่านั้นจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ชัด

SAMPLE

ความดับด้วยตนเอง ที่เมื่อรู้ชัด ตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖/๒๗)

ทฤษฎีที่พินิจไว้ : ความเห็นที่ตริตรองไว้ เช่นทฤษฎีเรื่องอัตตาและโลกเที่ยงของสมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง แต่พระผู้มีพระภาคสอนให้ใช้กาลามสูตรข้อ ที่ ๘ ว่าด้วยทฤษฎีที่พินิจไว้ ตามนัยพระสูตร มาในปัญจัตตยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ในวาทะเหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งซึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘อัตตาและโลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง’ เป็นไปไม่ได้เลยที่ญาณเฉพาะตน อัน บริสุทธิ์ผุดผ่อง ซึ่งเป็นธรรมอื่นจากความเชื่อ จากความชอบใจ จากการฟังตามกันมา จากการตรึกตามอาการ จากการเข้าได้กับ "ทฤษฎีที่พินิจ" ไว้ จักมีแก่สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้ (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๘/๓๗)

ทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก : ความเห็น การเห็น การเห็นด้วยใจ ลักษณะที่คิดคาดเอาตามหลักวิชา เพื่อเสริมเหตุผลและรากฐานให้แก่ปรากฏการณ์หรือข้อมูลในภาคปฏิบัติ ซึ่งเกิดขึ้นมาอย่างมีระเบียบ เช่น ทฤษฎีที่กล่าวถึงการเกิดขึ้นของโลกว่า ‘นี้เป็นดินแดนเริ่มต้นของโลก’ หมายถึงวิวัฒนาการการเกิดขึ้นและประวัติความเป็นไปของโลก ตามนัยพระสูตร มาในปาฏิกสูตรเรื่องการ ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ก็เรา ตถาคตรู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก เรารู้ชัดความเป็นมาของทฤษฎีนั้น และรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และเมื่อรู้ชัดยิ่งกว่านั้นจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ชัดความดับด้วยตนเอง ที่เมื่อรู้ชัด ตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม ภัคควะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้น กำเนิดของโลก ตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง เราจึงเข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ‘ทราบว่า ท่านทั้งหลาย บัญญัติทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็น ผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างจริงหรือ’ สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้วยืนยันว่า‘เป็นเช่นนั้น’เราจึงถามต่อไปว่า ‘พวกท่าน ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่า พระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง มีความเป็นมาอย่างไร’ สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้วก็ตอบไม่ได้ กลับย้อนถามเรา เราตถาคตถูกเขาถามแล้ว จึงตอบว่า ‘ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สมัยหนึ่งเมื่อ ล่วงไปนาน ๆ โลกนี้พินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศ เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน ดังนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖-๓๗-๓๘/๒๗. ที.ปา.อ. (บาลี) ๕/๓. ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๕/๓)

SAMPLE

ทลิททสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้เป็นคนจนพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งว่าไม่เจริญโพชฌงค์ ๗ เราเรียกว่าคนจน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๗/๑๕๘)

ทวนกระแส : ฝ่ากระแสน้ำหรือกระแสลม ในคำว่า ทวนน้ำ ทวนลม, เอาใบพายราน้ำไว้เพื่อชะลอให้เรือหยุด; กลับมาตั้งต้นใหม่, กลับซ้ำใหม่, เช่น อ่านทบทวนเพลง ย้อนทาง เช่น ทวนเข็มนาฬิกา ทวนแสง เฆี่ยนตีด้วยลวดหนัง โดยปริยายหมายถึงอาการที่คล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น ทวนกระแสจิต ทวนกระแสโลก คำว่ากระแสน้ำหรือลมเป็นต้นที่ไหลหรือพัดเรื่อยเป็นแนวเป็นทางไปไม่ขาดสาย เช่น กระแสน้ำ กระแสลม, โดยปริยายหมายถึงอาการเช่นนั้น เส้น สาย แนวทาง เช่น กระแสความ กระแสความคิด เส้นวัดที่ดินทำด้วยหวายหรือเหล็กเป็นต้น เรียกว่า เส้นกระแส คำว่า ทวนกระแส ในที่นี้หมายถึง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่งามอันทวนกระแสแห่งธรรมมีความเที่ยง ถอนกำหนัดด้วยราคะ เปิดโลกแห่งการกำจัดกิเลสให้สิ้น เป็นต้น ในพระวินัยปิฎกหมายถึงพาเข้าถึงนิพพาน ตามนัยพระสูตรมาในปาสราสิสูตร เรื่องธรรมที่ยากจะเข้าถึงได้ง่าย ต้องทวนกระแสปฏิบัติจริงๆ จึงเข้าถึงได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘บัดนี้ เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุด้วยความลำบาก เพราะธรรมนี้ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำจะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งพา "ทวนกระแส" ละเอียด ลึกซึ้ง รู้เห็นได้ยาก ประณีต ผู้กำหนัดด้วยราคะ ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้ จักรู้เห็นไม่ได้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕. ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗. ม.มู.อ.(บาลี. ๒/๒๘๑/๘๔, วิ.อ.(บาลี) ๓/๗/๑๔)

ทวยการีสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้วได้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะบุคคลบางคนเป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจ เมื่อได้ฟังมาว่า พวกครุฑที่เป็นอัณฑชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงตั้งความปรารถนาว่า ไฉนหนอหลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะหลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๙๔/๓๕๙)

ทวยการีสุตตัตติกะ (ทุติยาทิ) **:** ว่าด้วยพระสูตร ๓ สูตร มีทวยการีสูตรเป็นต้น (สูตรที่ ๒ เป็นต้น) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสเนื้อหาสาระของสูตรทั้ง ๓ สูตรนี้ โดยนัยเดียวกันกับทวยการีสูตร ซึ่งกล่าวถึงกำเนิดของครุฑประเภทที่เป็นอัณฑชะ ที่ต่างกัน คือ สูตรที่ ๔ กล่าวถึงกำเนิดของครุฑประเภทที่เป็นชลาพุชะ สูตรที่ ๕ กล่าวถึงกำเนิดของครุฑประเภทที่เป็นสังเสทชะและสูตรที่ ๖ กล่าวถึง

SAMPLE

กำเนิดของครุฑประเภทที่เป็นโอปปาติกะเท่านั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๙๕-๓๙๗/๓๖๐)

ทวยตานุปัสสนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการพิจารณาเห็นธรรมเป็นคู่ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ภิกษุพิจารณาธรรม ๑๖ ประการ แบ่งเป็นคู่ ๆ ประการละ ๒ คู่ รวมเป็น ๓๒ คู่ กล่าวคือ จำแนกฝ่ายทุกข์พร้อมทั้งเหตุเกิดทุกข์เป็น ๑ คู่ และจำแนกฝ่ายความดับทุกข์ พร้อมทั้งวิธีดับทุกข์เป็น ๑ คู่ เมื่อพิจารณาเห็นธรรมเป็นคู่ได้อย่างนี้ ย่อมบรรลุผลคือ อรหัตตผลหรืออนาคามิผล

ธรรม ๑๖ ประการนั้น ได้แก่ (๑) อริยสัจ (๒) อุปธิ (๓) อวิชชา (๔) สังขาร (๕) วิญญาณ (๖) ผัสสะ (๗) เวทนา (๘) ตัณหา (๙) อุปาทาน (๑๐) อารัมภะ (๑๑) อาหาร (๑๒) อิญชิตะ(ความหวั่นไหว) (๑๓) ผันทิตะ(ความดิ้นรน) (๑๔) รูป (๑๕) นิพพานสัจจะ (๑๖) ทุกข์ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๒๙/๖๗๒)

ทวยเทพ : เหล่าเทวดา หมู่เทพ หมายถึงเทวดาจำนวนมากมายหลายพันตนมาถวายชีวิตขอถึงพระสมณโคดมเป็นที่พึ่ง ตามนัยพระสูตร มาในโสณทัณฑสูตร เรื่องพราหมณ์โสณทัณฑะแสดงพระพุทธคุณ ว่าพระสมณโคดม อ่อนหวาน ไม่ทรงสยิ้วพระพักตร์ ทรงเบิกบาน มักตรัสทักทายก่อนฯลฯ ทรงเป็นผู้ที่บริษัท ๔ สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ฯลฯ ประชาชนต่างบ้านต่างเมืองพากันมาทูลถามปัญหาพระสมณโคดม ฯลฯทวยเทพหลายพันองค์ถวายชีวิตขอถึงพระสมณโคดมเป็นที่พึ่ง ฯลฯ พระสมณโคดมทรงมีพระกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาค เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชา และจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า ดังนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๔)

ทวยสูตร®(ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมคู่กัน ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค มีทวยสูตร ๒ สูตร คือ

1.ทวยสูตร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ที่ชื่อว่าธรรมคู่กัน คือ ตาคู่กับรูป หูคู่กับเสียง จมูกคู่กับกลิ่น ลิ้นคู่กับรส กายคู่กับโผฏฐัพพะและใจคู่กับธัมมารมณ์ คำพูดของผู้พูดว่า ข้าพเจ้าจักบอกเลิกธรรมคู่กันนั้น แล้วบัญญัติธรรมคู่กันอย่างอื่นแทนนั้นคงเป็นเพียงคำพูดเท่านั้น เพราะเมื่อถูกผู้อื่นถามก็จะตอบไม่ได้และอึดอัด เพราะเขาถูกถามในสิ่งอันมิใช่วิสัยที่ตนจะตอบได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๒/๙๔)

2.ทวยสูตร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะอาศัยธรรมคู่กันวิญญาณจึงเกิดขึ้น คือ เพราะอาศัยอายตนะภายใน และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิดขึ้น อายตนะภายใน

SAMPLE

๖ อายตนะภายนอก ๖ ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ธรรมคู่กันนี้ หวั่นไหวและเสื่อม ไม่เที่ยงเช่นกัน แม้วิญญาณ ๖ แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ๖ก็เป็นเช่นนั้น ดังนั้นวิญญาณ ๖ ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยที่ไม่เที่ยงแล้วจักมีอะไรเที่ยงเล่า ความประจวบ ความประชุม ความพร้อมเพรียงกันแห่งธรรม ๓ ข้างต้นนี้ เรียกว่าสัมผัส ๖ แต่แม้สัมผัส ๖ และแม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมผัส ๖ ก็ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น แม้สัมผัส ๖ ก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยที่ไม่เที่ยงแล้วจักมีอะไรเที่ยงเล่า บุคคลถูกผัสสะกระทบแล้วย่อมรู้สึก ย่อมคิดได้ ย่อมจำได้ แต่แม้ธรรมเหล่านี้ก็หวั่นไหว เสื่อม ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๓/๙๔)

ทวยสูตร[๒] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมคู่กัน (สูตรที่ ๒)

ทวาร : ช่อง ช่องทางทวารหนัก ทวารเบา หมายถึง ทางปฏิบัติทางกายทวาร วจีทวาร มโนทวาร ในที่นี้หมายถึงการคุ้มครอง รักษา สำรวม ในทวารคืออินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อสงบระงับบาปอกุศลคืออภิชฌาและโทมนัสเสียได้ตามนัยพระสูตรมาในสารีปุตตสัทธิวิหาริกสูตร ว่าด้วยสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตร เรื่องการคุ้มครอง ทวารในอินทรีย์ ภิกษุชื่อว่าคุ้มครอง "ทวาร" ในอินทรีย์ทั้งหลาย คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือจักขุ) ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว ก็จะพึงเป็นเหตุ ให้ถูกธรรมที่เป็นบาปอกุศลคืออภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) และโทมนัส (ความทุกข์ใจ) ครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ภิกษุฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์ (อินทรีย์คือมโน) ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว ก็จะพึงเป็นเหตุให้ถูกธรรมที่เป็นบาปอกุศลคืออภิชฌาและโทมนัส ครอบงำได้จึงรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ ภิกษุชื่อว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ดังนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๑๒๐/๑๔๑)

ทวารปาลวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่คนเฝ้าประตูผู้ชักชวนคนทำบุญ หมายถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่คนเฝ้าประตูผู้ชักชวนคนทำบุญด้วยการเล่าให้พระมหาโมคคัลลานเถระฟังว่าข้าพเจ้ามีอายุ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ บุคคลผู้ทำบุญด้วยเหตุเพียงกล่าวเชื้อเชิญและทำใจให้เลื่อมใส จักดำรงอยู่พรั่งพร้อมด้วยกามคุณทั้งหลายอันเป็นทิพย์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๑๘/๑๑๑)

ทวาราวดี, เมือง : ชื่อนครอโยธยา เป็นอาณาจักรโบราณ สมัยทวาราวดี เริ่มตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒-๑๖ ตั้งอยู่ภาคกลางของประเทศไทย ประชาชนคงเป็นมอญ ได้แผ่ศิลปะและวัฒนธรรมของตนออกไปมาก เกือบทั่วประเทศไทย ในที่นี้หมายถึงชื่อเมือง

SAMPLE

ที่ทำการค้าขายของพ่อค้า อังกุรพาณิชเมื่อไปถึงแล้วจะเริ่มทำบุญ ให้ข้าว น้ำ ผ้า ที่อยู่อาศัย บ่อน้ำ สระน้ำ สะพาน เพื่อนำความสุขมาให้แก่ตน ตามนัยพระสูตร มาในอังกุรเปตวัตถุ เมื่ออังกุรพาณิชถามบุรุษว่า แน่ะบุรุษเลวทราม สมควรแล้วที่ท่านมีหน้าบิดเบี้ยว นัยน์ตาทั้งสองจึงเขรอะ เพราะท่านได้ทำหน้างอต่อทานของผู้อื่น ทำไมอสัยหเศรษฐีเมื่อจะให้ทาน จึงได้มอบข้าว น้ำ ของเคี้ยว ผ้า และที่อยู่อาศัยให้ผู้อื่นจัดแจง เราจากที่นี้ไปถึงเมือง "ทวาราวดี" จักรีบบำเพ็ญทานซึ่งจะนำความสุขมาให้แก่เราแน่นอน จักให้ข้าว น้ำ ผ้า ที่อยู่อาศัย บ่อน้ำ สระน้ำ และสะพานในที่ที่เดินลำบากเป็นทาน อังกุรพาณิชนั้นกลับจากทะเลทรายไปถึงเมืองทวาราวดีแล้ว เริ่มบำเพ็ญทานซึ่งจะนำความสุขมาให้ตน ได้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ที่อยู่อาศัย บ่อน้ำ สระน้ำด้วยจิตอันเลื่อมใสแล้ว

ทวิธาปถสูตร : พระสูตรว่าด้วยทางสองแพร่ง พระผู้มีพระภาคทรงปรารภท่านพระนาคสมาละ พระปัจฉาสมณะผู้เลือกทางเดินผิด เป็นเหตุให้โจรทำร้าย คือมีเรื่องเล่าว่า ท่าน ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคจนถึงทางสองแพร่ง ได้กราบทูลเชิญพระผู้มีพระภาคให้ เสด็จไปทางหนึ่ง แต่พระองค์ตรัสว่า ควรไปอีกทางหนึ่ง ท่านก็ยังทูลรบเร้าให้เสด็จไปตามทางที่ตนต้องการจะไป เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงยืนยันพระดำรัสเดิม ท่านจึงวางบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคไว้ แล้วเดินจากพระองค์ไปตามทางที่ตนปรารถนา ระหว่างทางได้ถูกโจรรุมทำร้าย ทุบบาตร ฉีกผ้าสังฆาฏิ จึงกลับมากราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงปรารภเหตุนั้น จึงทรงเปล่งอุทานแสดงว่า บัณฑิตแม้จะอยู่ร่วมกับคนพาลมีปัญญาทรามก็ละเว้นความประพฤติเยี่ยงคนพาล สามารถรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยอริยมัคคญาณได้ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๗/๓๓๘,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๗๗/๔๕๔)

ทวิสหัสสพรหม : ชื่อพรหมกลุ่มหนึ่งมีจำนวนกลุ่ม ๒,๐๐๐ องค์ คือคุณวิเศษหรือทวีสหัสสพรหมที่ภิกษุผู้มีสุตะจาคะ ปัญญาจะไปถึง เพื่อความมีอายุยืน ผิวพรรณผ่องใส มีความสุขตามนัยพระสูตรมาในสังขารูปปัตติสูตรกล่าวถึงผาสุกแห่งกายและจิตวิญญาณใน พรหมโลกด้วยมรรคปฏิปทาว่า ภิกษุทั้งหลาย มรรคนี้ ปฏิปทานี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในชั้นสหัสสพรหมนั้น ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ ฟังว่า ‘ทวิสหัสสพรหม ฯลฯ ติสหัสสพรหม ฯลฯ จตุสหัสสพรหม ฯลฯ หรือปัญจสหัสสพรหมมีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขมาก’ ดังนี้ (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๑๖๖/๒๑๐)

ทวีป : เกาะ เช่น ลังกาทวีป สิงหฬทวีป ในคัมภีร์ไตรภูมิกล่าวว่ามี ๔ ทวีป คือ (๑) ชมพูทวีป (๒) อมรโคยานทวีป (๓) อุตรกุรุทวีปหรืออุตรกุรูทวีป (๔) ปุพพวิเทหทวีป อีกนัยหนึ่ง ทวีปที่กำหนดด้วยต้นหว้าเป็นเครื่องหมายหรือทวีปที่มีต้นหว้าใหญ่เป็น

SAMPLE

ประธานเป็นคำเปรียบเทียบการครองทวีปทั้ง ๔ ที่ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วนสิบหกแห่งการได้ธรรม ๔ ประการนี้ ตามนัยพระสูตร มาในจักกวัตติราชสูตร ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ อริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวใน (๑) พระพุทธเจ้า (๒) พระธรรมว่า (๓) พระสงฆ์ และ (๔) ศีลที่พระอริยะชอบใจ ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไป เพื่อสมาธิ การครองทวีปทั้ง ๔ (๑.ชมพูทวีป ๒.อมรโคยานทวีป ๓.อุตตรกุรุทวีป ๔. ปุพพวิเทหทวีป) ยังไม่ถึงเศษหนึ่งส่วนสิบหกแห่งการได้ธรรม ๔ ประการเลย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๗/๔๘๘ ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๒๘/๘๔. องฺ.ติก. (แปล) ๒๐/๘๑/๓๐๖-๓๐๗)

ทเวรตนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระทเวรตนิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นพรานเนื้อได้ถวายชิ้นเนื้อแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๔ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒/๓๙๑)

ทสกัมมปถสูตร :พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๑๐ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระ เชตวัน ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีกรรมบถ ๑๐ คือ(๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด (๖) เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ (๗) เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ (๘)เว้นขาดจากการเพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๙) เว้นขาดจากการเบียดเบียน (๑๐) มีความเห็นชอบย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๑๐ ส่วนสัตว์ผู้ไม่มีกรรมบถ ๑๐ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีกรรมบถ ๑๐ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๑/๒๐๓)

ทสกัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยกรรม ๑๐ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) อสัตบุรุษ หมายถึงผู้ทำกรรม ๑๐ คือฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ (๒) อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ หมายถึงผู้ทำกรรม ๑๐ เหมือนบุคคลที่ ๑ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรม ๑๐ เหมือนกับตน (๓) สัตบุรุษ หมายถึงผู้เว้นขาดจากการทำกรรม ๑๐ นั้น (๔) สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ หมายถึงผู้เว้นขาดจากการทำกรรม ๑๐ และชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการทำกรรม ๑๐ เหมือนกับตน (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๐๔/๓๒๔)

SAMPLE

ทสพราหมณชาดก : ชาดกว่าด้วยการจำแนกตระกูลพราหมณ์ ๑๐ ตระกูล พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิธุรอำมาตย์ของพระเจ้าโกรัพยะเมืองอินทปัต ได้จำแนกตระกูลพราหมณ์ ๑๐ ตระกูลให้พระราชาสดับ และเลือกปฏิคาหกให้พระราชาบำเพ็ญทาน โดยท่านยกตัวอย่างว่า พราหมณ์บางคนประกอบอาชีพเป็นหมอรักษาโรค บางคนทำตนเป็นคนรับใช้ชาวบ้านเช่นถือกังสดาลเที่ยวประกาศหรือรับจ้างขับรถบ้าง บางคนเที่ยวขอทานไม่ตามที่ต่างๆ เมื่อไม่ได้ก็ไม่ยอมออกไป บางคนร่างกายสกปรกเที่ยวขอทานไปทั่ว บางคนเป็นพ่อค้าขายผลหมากรากไม้ บางคนเป็นชาวนาหรือเป็นพ่อค้าต่างเมือง บางคนก็เป็นหมอตอนสัตว์ บางคนก็เป็นนักรบคุ้มครองสินค้า บางคนก็เป็นพรานคักสัตว์อยู่ในป่า บางคนก็ประกอบพิธีโสมยาคะหวังลาภจากพระราชา เมื่อวิธุระอำมาตย์กล่าวมาทั้งหมด พระเจ้าโกรพยะไม่ทรงพอพระทัย ท่านอำมาตย์จึงเสนอพราหมณ์กลุ่มสุดท้ายได้แก่นักบวชที่เป็นพหูสูตร มีศีล เว้นจากการเสพเมถุนธรรา พระราชาทรงพอพระทัยให้นิมนต์ท่านเหล่านั้นมารับทานของพระองค์ (ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๒๒๒/๔๕๘)

ทสพลญาณ : พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์บันลือสีหนาทประกาศพระศาสนาได้มั่นคง คือ (๑) ฐานาฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลาย(๒) กัมมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม (๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่ข้อปฏิบัติทั้งปวงหรือสู่ประโยชน์ทั้งปวง (๔) นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ เป็นอเนก (๕) นานาธิมุตติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้อัธยาศัยเป็นต้นของสัตว์ทั้งหลาย (๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย (๗) ญาณาทิสังกิเลสาทิญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้วเป็นต้น (๘) ปุพเพ-นิวาสานุสสติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้ (๙) จุตูปปาตญาณ ปรีชาหยั่ง รู้จุติและอุบัติ ของสัตว์ทั้งหลาย (๑๐) อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความ สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ตามนัยพระสูตร มาในสีหสูตร เป็นการเอาชนะกันพลังแห่งญาณบารมีธรรมของพระผู้มีพระภาค เมื่อมารผู้มีบาปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า ทำไมท่านจึงกล้าบันลือดุจราชสีห์ ในท่ามกลางบริษัท คนที่พอจะต่อสู้กับท่านได้ก็ยังมี ท่านเข้าใจว่า เป็นผู้ชนะแล้วหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาว่า พระตถาคตทั้งหลายผู้เป็นมหาวีระ "บรรลุทสพลญาณ ข้ามตัณหาอันเป็นเหตุซ่านไปในโลกได้แล้ว จึงกล้าบันลือในท่ามกลางบริษัท มารผู้มีบาปเป็นทุกข์เสียใจว่า “พระผู้มีพระ

SAMPLE

ภาคทรงรู้จักเรา พระสุคตทรงรู้จักเรา” จึงหายตัวไป ณ ที่นั้นเอง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๘/๑๘๘ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓-๔๗)

ทสพลสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยทสพลญาณ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ตถาคตประกอบด้วยทสพลญาณ และจตุเวสารัชชญาณจึงกล้ายืนยันฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาทในบริษัท ประกาศพรหมจักรว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มีความเกิดขึ้นและความดับอย่างนี้ คือ เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ได้แก่ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเป็นต้น นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด และเพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับเป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑/๓๗)

ทสพลสูตร[๒] (ทุติย) **:**พระสูตรว่าด้วยทสพลญาณ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายเหมือนกับทสพลสูตรแล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว เป็นธรรมเข้าใจง่าย เปิดเผย เป็นดุจผืนผ้าเก่าที่ตัดไว้แล้ว สมควรที่กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธาจะปรารภความเพียรในธรรมนั้น และบุคคลผู้พิจารณาเห็นประโยชน์ของตนและผู้อื่น ก็สมควรที่จะทำให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒/๓๘)

ทสมสูตร : พระสูตรสูตรที่ ๑๐ ว่าด้วยมิจฉัตตธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มิจฉัตตธรรม ๑๐ คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ (๙) มิจฉาญาณะ (๑๐) มิจฉาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๒/๒๘๒)

ทสมะ, คหบดีชาวอัฏฐกนคร : คหบดีชาวอัฏฐกนครชื่อว่าทสมะ ท่านถามถึงธรรมเป็นที่หลุดพ้นแห่งจิต มีอยู่และเป็นอย่างไรกะพระอานนท์ ได้คำตอบว่า ธรรมคือความสงัดจากกามและอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน เห็นว่าสิ่งที่ปรุงแล้ว สิ่งนั้นไม่เที่ยง ดับไปเป็นธรรมดา ย่อมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ตามนัยพระสูตร มาในอัฏฐกนาครสูตร เมื่อท่านพระอานนท์อยู่ ณ เวฬุวคาม เขตกรุงเวสาลี "คหบดีชาวอัฏฐกนครชื่อทสมะ" ได้เข้าไปพบท่าน ได้เรียนถามท่านว่า ท่านอานนท์ ธรรมอันเป็นเอกซึ่งเป็นที่หลุดพ้นแห่งจิตที่ยังไม่หลุดพ้น เป็นที่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไป และเป็นที่บรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ที่ยังไม่บรรลุโดยลำดับของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ที่พระผู้มีพระภาคพระองค์ทรงรู้ ทรงเห็น มีอยู่หรือ ถ้ามีอยู่แล้วเป็นอย่างไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า “คหบดี ภิกษุในพระธรรม

วินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ภิกษุนั้นย่อมเห็นประจักษ์ชัดดังนี้ว่า ‘แม้แต่ปฐมฌานนี้ แลก็ถูกปรุงแต่งแล้วสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ถูกปรุงแต่งแล้ว สิ่งนั้นไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา’ ภิกษุนั้นดำรงอยู่ในธรรมนั้นแล้ว ย่อมถึงความสิ้นไป แห่งอาสวะทั้งหลาย ดังนี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗/๑๙. องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๖)

ทสมัคคสูตร : พระสูตรว่าด้วยมรรค ๑๐ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) อสัตบุรุษ หมายถึงผู้ประกอบด้วยมรรค ๑๐ คือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณะ และมิจฉาวิมุตติ (๒) อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ หมายถึงผู้ประกอบด้วยมรรค ๑๐ เหมือนบุคคลที่ ๑ และชักชวนผู้อื่นให้ประกอบด้วยมรรค ๑๐เหมือนกับตน(๓) สัตบุรุษ หมายถึงผู้ประกอบด้วยมรรค ๑๐ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ... และสัมมาวิมุตติ (๔) สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ หมายถึงผู้ประกอบด้วยมรรค ๑๐ เหมือนบุคคลที่๓ และชักชวนผู้อื่นให้มีมรรค ๑๐ เหมือนกับตน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๖/๓๒๖)

ทสรถชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าทศรถ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรามบัณฑิต รักษาคำสั่งของพระราชบิดาที่พลั้งพระราชทานพรให้พระมารดาของภรตกุมารว่าจะให้ราชสมบัติภรตกุมาร ทรงเกรงจะมีอันตรายแก่พระโอรสทั้ง ๒ จึงให้ไปอยู่ป่านานถึง ๑๒ ปี เมื่อพระเจ้าทสรถสวรรคตแล้ว ภรตกุมารเข้าไปกราบทูลให้รามบัณฑิตทราบ พระโพธิสัตว์ไม่แสดงอาการเศร้าโศกแต่ได้แสดงธรรมให้พระอนุชาคือพระลักษณ์ นางสีดา และภรตให้ทราบธรรมดาของชีวิตว่ามีความตายเป็นธรรมดา ธรรมดาขอสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นเช่นนั้น เมื่อทราบความจริงจึงไม่ควรเศร้าโศก จากนั้นท่านได้พาพระอนุชาทั้งหมดกลับเข้าเมืองและได้ครองราชสมบัติด้วยทศพิธราชธรรมอีกเป็นเวลานาน (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๘๔/๓๖๘)

ทสสหัสสเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเถรี ๑๐,๐๐๐ รูป ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติ ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป หญิง ๑๐,๐๐๐ คนได้เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร พยากรณ์ท่านสุเมธดาบสและท่านสุมิตตาว่า จักเป็นคู่บำเพ็ญบารมีกันจนกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พวกเธอจึงได้บำเพ็ญบารมีติดตามมาด้วยทุกภพทุกชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดในศากยตระกูลเป็นส่วนมาก ออกบวชติดตามพระนางยโสธรา และได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๑๑/๕๐๗)

SAMPLE

ทสสหัสสพรหม : ชื่อพรหมกลุ่มหนึ่งมีจำนวนกลุ่ม ๑๐,๐๐๐ องค์ คือคุณวิเศษหรือสหัสสพรหมที่ภิกษุผู้มีสุตะ จาคะ ปัญญาจะไปถึง เพื่อความมีอายุยืน ผิว พรรณนาผ่องใส มีความสุข ตามนัยพระสูตร มาในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีลประกอบด้วย สุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า 'ทสสหัสสพรหมมีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขมาก' ทสสหัสสพรหมก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ เปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์แปดเหลี่ยมงามโชติช่วง อันเขาเจียระไนดีแล้ว วางไว้แล้วบนผ้ากัมพลเหลือง ย่อมส่องแสงเรืองไพโรจน์ แม้ฉันใด ทสสหัสสพรหมก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมน้อมจิต แผ่ไปตลอด๑๐,๐๐๐ โลกธาตุอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วในชั้นทสสหัสสพรหมนั้น ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า 'โอหนอ หลังจากตายแล้วเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับทสสหัสสพรหม' เธอตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้นเจริญจิตนั้น สังขารและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในชั้นทสสหัสสพรหมนั้นได้ ดังนี้ (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๑๖๗/๒๑๐)

ทสอิทธินิทเทส :แสดงฤทธิ์ ๑๐ อย่าง หมายถึงการอธิบายฤทธิ์ ๑๐ ประการในอุทเทสข้างต้นของอิทธิกถา โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ตามลำดับ ในที่นี้ขอนำเฉพาะคำอธิบายฤทธิ์ที่ ๔ และที่ ๕ มาแสดงพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

คำปุจฉาว่า "ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ เป็นอย่างไร" ท่านวิสัชนามีใจความว่า สภาวะที่ละนิจจสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอนิจจานุปัสสนา เพราะเหตุนั้น จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ สภาวะที่ละสุขสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยทุกขานุปัสสนา... สภาวะที่ละอัตตสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอนัตตานุปัสสนา... สภาวะ ที่ละนันทิ ย่อมสำเร็จได้ด้วยนิพพิทานุปัสสนา... สภาวะที่ละราคะ ย่อมสำเร็จได้ด้วยวิราคานุปัสสนา... สภาวะที่ละสมุทัย ย่อมสำเร็จได้ด้วยนิโรธานุปัสสนา... สภาวะที่ละ อาทานะ ย่อมสำเร็จได้ด้วยปฏินิสสัคคานุปัสสนา เพราะเหตุนั้น จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ ท่านพระพากุละ ท่านพระสังกิจจะ ท่านพระภูตปาละ มีฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณนี้

คำปุจฉาว่า "ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ เป็นอย่างไร" ท่านวิสัชนามีใจความว่า สภาวะที่ละนิวรณ์ ย่อมสำเร็จได้ด้วยปฐมฌาน เพราะเหตุนั้น จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ... สภาวะที่ละวิตกวิจารย่อมสำเร็จได้ด้วยทุติยฌาน... สภาวะที่ละปีติ ย่อมสำเร็จได้ด้วยตติยฌาน... สภาวะที่ละสุขและทุกข์ ย่อมสำเร็จได้ด้วย จตุตถฌาน... สภาวะที่ละรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอากาสานัญจายตนสมาบัติ... สภาวะที่ละอากาสานัญจายตนสัญญาย่อมสำเร็จได้ด้วยวิญญาณัญจายตนสมาบัติ... สภาวะที่ละวิญญาณัญจายตนสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอา

SAMPLE

กิญจัญญายตนสมาบัติ...สภาวะที่ละอากิญจัญญายตนสัญญาย่อมสำเร็จได้ด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เพราะเหตุนั้น จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ

ท่านพระสารีบุตร ท่านพระสัญชีวะ ท่านพระขาณุโกณฑัญญะ อุตตราอุบาสิกา สามาวดีอุบาสิกา เป็นผู้มีฤทธิ์นี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐/๕๖๕)

ทสังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีธรรม ๑๐คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณ (๑๐) สัมมาวิมุตติ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีธรรม ๑๐ ส่วนสัตว์ผู้ไม่มีธรรม ๑๐ เหล่านี้ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีธรรม ๑๐ เหล่านี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๓/๒๐๔)

ทสัณณกชาดก : ชาดกว่าด้วยดาบสแคว้นทสัณณกะ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ชื่อเสนกบัณฑิต ได้กราบทูลถวายโอวาทแด่พระเจ้ามัททวะไม่ให้เสียดายสิ่งที่ได้พระราชทานไปแล้ว เพราะเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก คือพระองค์ได้ประทานพระมเหสีให้แก่อำมาตย์คนหนึ่งไปแล้ว โดยให้กำหนด ๗ วัน ให้นำมาคืน แต่คนทั้งสองพากันหนีหายไปอยู่เมืองอื่น ทำให้พระราชาทรงเสียพระทัย คิดถึงพระมเหสีจนทรงพระประชวรเสนกะอำมาตย์จึงได้นัดแนะกับอำมาตย์ท่านอื่นให้หาวิธีที่จะทำให้พระราชาหายประชวรโดยการจ้างนักเล่นกลมาแสดงการกลืนกินดาบที่คมกริบแล้วคายออกโดยไม่มีอันตราย เมื่อราชาตรัสถามว่าคนที่ทำสิ่งที่ทำได้ยากกว่าคนนี้มีอยู่หรือ ยุรบัณฑิตกราบทูลว่า มีคนที่กลืนกินดาบได้เพราะความโลภ ส่วนคนที่พูดว่าจะให้ทำได้ยากกว่านั้นปุกกุสพัณฑิตถามว่า เพียงแต่พูดว่าจะให้แต่ยังไม่ให้นั้นไม่มีผลอะไร แต่คนที่ให้แล้วไม่ติดใจไม่คิดเสียดายนั้นทำได้ยากกว่า พระราชาตรัสถามเสนกบัณฑิตว่า มีเหตุอื่นที่ทำได้ยากกว่านั้นอีกหรือ เสนกบัณฑิตกราบทูลว่า ทานจะน้อยหรือมากก็ตาม คนก็ควรให้แต่ว่าผู้ใดเมื่อให้แล้ว ภายหลังไม่เดือดร้อน การให้ของผู้นั้นทำได้ยากกว่า พระเจ้ามัททวะตรัสว่าคำพูดของปุกกสพัณฑิตตอบได้ครอบคลุมที่สุด ทำให้พระองค์สบายพระทัยหายประชวร (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๓๙/๒๖๑)

ทสันนราช, พระเจ้า :พระนามของพระเจ้าทสันนราช ผู้ปกครองเมืองเอรกัจฉะ ในสมัยแห่งการครองราชของพระองค์ มีเศรษฐีนามว่าธนปาละ ตระหนี่ ไม่ยินดีให้ทาน ทำลายสระน้ำ สะพาน สวนดอกไม้ เมื่อเคลื่อนจากโลกนี้แล้วเกิดในแดนเปรต มีแต่ความหิวกระหาย ตามนัยพระสูตร มาในธนปาลเสฏฐิเปตวัตถุ เมื่อพวกพ่อค้าถามเปรตว่าท่านได้ทำกรรมชั่วทางกาย วาจา ใจอะไรไว้หรือเพราะผลกรรมอะไร ท่านจึงต้องจาก

SAMPLE

โลกนี้ไปยังเปตโลก เปรตนั้นตอบว่า มีพระนครของพระเจ้า "ทสันนราช" ปรากฏชื่อว่า เอรกัจฉะ เมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นเศรษฐีอยู่ในนครนั้น ชนทั้งหลายเรียก ข้าพเจ้าว่า ธนปาลเศรษฐี ข้าพเจ้ามีเงิน ๘๐ เล่มเกวียน ทองคำ แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ ก็มีมากมาย แม้ข้าพเจ้าจะมีทรัพย์มากมายถึงเพียง นั้น ก็ไม่พอใจที่จะให้ทาน ปิดประตูเรือนแล้ว จึงบริโภคอาหาร ด้วยคิดว่า พวกยาจกอย่าได้เห็นเรา ข้าพเจ้าไม่มีศรัทธา เป็นคนตระหนี่ กระด้าง ได้ด่าพวกคนที่ให้ทาน ทำบุญ และห้ามชนเป็นจำนวนมากที่ให้ทาน ทำบุญ ด้วยคำว่า ผลแห่งทานไม่มี ผลแห่งความสำรวมจักมีแต่ที่ไหน จึงทำลายสระน้ำ บ่อน้ำ ที่เขาขุดไว้ ทำลายสวนดอกไม้ สวนผลไม้ ศาลาน้ำดื่ม และสะพานในที่เดินลำบากให้พินาศ ข้าพเจ้านั้นไม่ได้ทำความดี ทำแต่ความชั่วไว้ เคลื่อนจากมนุษยโลกนั้นแล้วจึงเกิดในแดนเปรตมีแต่ความหิวกระหาย(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๒๓๐-๒๓๕/๒๐๕)

ทสารหะ, กษัตริย์ : พระนามของกษัตริย์ว่า ทสารทะ ผู้ตอกลิ่มตะโพนที่แตก ทำให้ไม้โครงเก่าของตะโพนหายไป เหลือแต่โครงลิ่ม อุปมาเหมือนผู้ภิกษุใส่ใจแต่ภาษิตอื่นๆ ไม่ใส่ใจธรรมของตถาคต เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง ตามนัยพระสูตรมาในอาณิสูตร ว่าด้วยลิ่ม เป็นอุปมาธรรม การฟังธรรมด้วยลิ่ม เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี ... “มีพาหนะคือ ตะโพนชื่ออานกะของพวกกษัตริย์ผู้มีพระนามว่า "ทสารหะ" เมื่อตะโพนแตก พวกกษัตริย์ทสารหะได้ตอกลิ่มอื่นลงไป ต่อมาไม้โครงเก่าของตะโพนชื่ออานกะก็หายไปเหลือแต่โครงลิ่มฉันใดภิกษุทั้งหลายในอนาคตเมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ล้ำลึกมีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง ภิกษุทั้งหลาย จักไม่ตั้งใจฟังให้ดี ไม่เงี่ยหูฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้ทั่วถึง และไม่ให้ความสำคัญธรรมว่า ควรเรียน ควรท่องจำให้ขึ้นใจ แต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ท่านผู้เชี่ยวชาญได้รจนาไว้ เป็นบทกวี มีอักษรวิจิตร มีพยัญชนะวิจิตรอยู่ภายนอก เป็นสาวกภาษิต ภิกษุเหล่านั้นกลับตั้งใจฟังด้วยดี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๙/๓๑๗)

ทสุตตรสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรม ๑ ถึง ๑๐ ประการ คำว่า ทสุตตระ มาจากคำ ๒ คำ คือ ทส แปลว่า ๑๐ + อุตฺตร แปลว่า ยิ่ง, เหนือ, เบื้องบน เป็นต้น รวมกันอาจแปลว่า ยิ่งกว่า ๑๐ เกิน ๑๐ หรือ สูงสุด แค่ ๑๐ ก็ได้ แต่คงไม่ตรงกับความหมายที่ท่านใช้ในพระสูตรนี้

พระสูตรนี้ประกอบด้วยส่วน ๒ ส่วนคือ (๑) มาติกา (๒) หมวด ธรรม มาติกามี ๑๐ บทและหมวดธรรมก็มี ๑๐ หมวด มาติกา ๑๐ บท มีเค้าโครง ดังนี้

๑. ธรรมที่มีอุปการะมาก ๒.ธรรมที่ควรเจริญ

๓. ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ๔.ธรรมที่ควรละ

๕. ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ๖.ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

๗. ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ๘.ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น

๙. ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ๑๐.ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง

หมวดธรรม ๑๐ หมวด ได้แก่ หมวดธรรมที่มีองค์ธรรม ๑ ประการ จนถึง หมวดธรรมที่มีองค์ธรรม ๑๐ ประการ แต่ท่านใช้สั้น ๆ ว่า ธรรม ๑ ประการ ธรรม ๒ ประการ เป็นต้น แต่ละหมวดธรรม เช่น ธรรม ๑ ประการ ประกอบด้วยธรรมมีอุปการะมาก ธรรมควรเจริญ ธรรมควรกำหนดรู้ จนถึงธรรมที่ควรทำให้แจ้งตามเค้าโครงของมาติกา เพราะฉะนั้น แต่ละหมวดธรรม ท่านจึงวางโครงสร้างไว้ดังนี้

หมวดธรรม

มาติกา

ปุจฉา วิสัชชนา สรุป

๒.วิธีการจำแนกหมวดธรรม

ตัวอย่างการจำแนกหมวดธรรม ๑ ประการ

ธรรม ๑ ประการ

มาติกา

๑.ธรรม ๑ ประการที่มีอุปการะมาก

๒.ธรรม ๑ ประการที่ควรเจริญ

ฯลฯ

๑๐. ธรรม ๑ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ปุจฉา - วิสัชชนา – สรุป

๑.ธรรม ๑ ประการที่มีอุปการะมาก คืออะไร

คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย

นี้ คือธรรม ๑ ประการที่มีอุปการะมาก

๒.ธรรม ๑ ประการที่ควรเจริญ คืออะไร

คือ กายคตาสติ สหรคตด้วยความสำราญ

นี้ คือธรรม ๑ ประการที่ควรเจริญ ฯลฯ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๐/๓๖๗)

อรรถกถาอธิบายทสุตตระไว้ ๓ นัย มีดังนี้

๑.ที่ชื่อว่า ทสุตตระ เพราะในพระสูตรนี้ ท่านตั้งมาติกาไว้ ๑๐ บท แล้วจำแนกหมวดธรรมตามมาติกาทั้ง ๑๐ บทนั้น

๒.ที่ชื่อว่า ทสุตตระ เพราะมีหมวดธรรมที่มีองค์ธรรมจำนวนตั้งแต่ ๑ ถึง ๑๐ ประการ (สูงสุดแค่ ๑๐)

SAMPLE

๓.ที่ชื่อว่า ทสุตตระ เพราะในแต่ละหมวดธรรม ท่านตั้งปัญหาไว้ต่าง ๆ กัน ถึง ๑๐ ปัญหา (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๕๐/๒๕๕)

ทหรภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุหนุ่ม พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งดังนี้ บุคคลไม่พึงเสพสิ่งต่ำทราม ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท ไม่พึงยึดถือความเห็นผิด ไม่พึงเป็นคนรกโลก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๗/๘๕)

อรรถกถาอธิบายว่า สิ่งต่ำทราม ในที่นี้หมายถึงกามคุณ ๕ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๖๗/๑๒๔)

ทหรสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งเล็กน้อย สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า ท่านปูรณะกัสสปะ ท่านมักขลิโคศาล ท่านนิครนถ์ นาฏบุตร ท่านสัญชัย เวลัฏฐบุตร ท่านปกุธะ กัจจายนะ ท่านอชิตะ เกสกัมพล ผู้เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เมื่อถูกข้าพระองค์ถามว่า ท่านกล้ายืนยันหรือไม่ว่า ตัวท่านเองเป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็ไม่กล้ายืนยัน ส่วนพระโคดมผู้เจริญยังทรงเป็นหนุ่มและยังทรงเป็นผู้ใหม่โดยบรรพชา ทำไมจึงกล้ายืนยัน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า สิ่ง ๔ อย่างนี้ไม่ควรดูหมิ่นว่าเล็กน้อย คือ

๑. กษัตริย์ ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นว่ายังทรงพระเยาว์ คือนรชนไม่ควรดูหมิ่นกษัตริย์ผู้พร้อมด้วยชาติตระกูล เป็นอภิชาติ มียศว่ายังทรงพระเยาว์ เพราะพระองค์ได้เสวยราชสมบัติเป็นกษัตริย์จอมมนุษย์ ทรงพิโรธแล้วจะลงพระราชอาชญาอย่างหนักแก่เขาได้

๒. งู ไม่ควรดูหมิ่นว่าตัวเล็ก คือนรชนเห็นงูที่ไหนก็ตามไม่ควรดูหมิ่นว่าตัวเล็ก เพราะงูเป็นสัตว์มีพิษไม่ว่าจะสูงหรือต่ำ พึงฉกกัดชายหญิงผู้เขลาในกาลบางคราวได้

๓. ไฟ ไม่ควรดูหมิ่นว่าเล็กน้อย คือนรชนไม่ควรดูหมิ่นไฟที่กินเชื้อมาก ลุกเป็นเปลว ไหม้ดำเป็นทางว่าเล็กน้อย เพราะไฟนั้นได้เชื้อแล้วก็จะกลายเป็นกองไฟใหญ่ พึงลามไหม้ชายหญิงผู้เขลาในกาลบางคราว

๔. ภิกษุ ไม่ควรดูหมิ่นว่ายังหนุ่ม เพราะป่าถูกไฟไหม้จนดำแล้ว ผ่านกาลล่วงไปพันธุ์หญ้าหรือต้นไม้ยังงอกขึ้นได้ ส่วนผู้ถูกเดชภิกษุผู้มีศีลแผดเผา บุตรธิดาและปศุสัตว์ของเขาย่อมพินาศ ทายาทย่อมไม่ได้รับทรัพย์มรดก เขาเป็นผู้ไม่มีเครือญาติ ไม่มีทายาท ย่อมเป็นเหมือนตาลยอดด้วน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๗)

ทหาร : นักรบ ผู้มีหน้าที่ในเรื่องรบ ชายหนุ่ม ชายฉกรรจ์ ชายที่เกณฑ์เข้าฝึกเป็นนักรบ ในที่นี้เป็นอาชีพที่ต้องอาศัยศิลปะ เพื่อนำรายได้จากศิลปะมาเลี้ยงตนเอง บุพพาการีชน บุตรและภรรยา มิตรสหายให้เป็นสุข ตามนัยพระสูตรมาในสามัญญผลสูตร เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูกราบพระผู้มีพระภาค ทรงไหว้ภิกษุสงฆ์แล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร

SAMPLE

กราบทูลว่า หม่อมฉัน ขอวโรกาสทูลถามปัญหาบางอย่างกะพระองค์ท่าน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เชิญถามตามพระประสงค์เถิด มหาบพิตร พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาชีพที่อาศัยศิลปะเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พนักงานเชิญธง พนักงานจัดกระบวนทัพ พวกจัดส่งเสบียง ราชนิกุลผู้ทรงเป็นนาย "ทหาร" ระดับสูง ฯลฯ คน เหล่านั้นได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะที่เห็นประจักษ์มาเลี้ยงชีพในปัจจุบัน จึงบำรุงตนเอง บิดามารดา บุตรภรรยา มิตรสหายให้เป็นสุข บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ซึ่งมีผลมาก เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีมีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒)

ทหารราบ : ทหารเดินเท้า ทหารที่มีหน้าที่เข้าดำเนินกลยุทธ์ในการรบโดยใช้อำนาจ การยิงจากอาวุธประจำกาย เพื่อเข้ายึดพื้นที่ และทำลายข้าศึก มีขีดความสามารถเคลื่อนที่โดยตนเอง ไม่จำเป็นต้องพึ่งยานพาหนะเป็นจำนวนมาก ถือได้ว่าเป็นเหล่าทหารที่มีจำนวนมากที่สุด ในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าปุพพกัมมปิโลติ เป็นทหารราบ ใช้อาวุธฆ่าคนจำนวนมาก จึงได้เสวยผลกรรมด้วยการถูกไฟไหม้ ดังร้อนแรงในนรก ตามนัยพระสูตร มาในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ ประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าว่าด้วยบุพกรรมเก่า ในชาติก่อน ท่านเป็นทหารราบ ได้ใช้ หอกฆ่าคนจำนวนมาก ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงถูกไฟไหม้อย่างร้อนแรงในนรก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๔/๕๗๖)

ทหารอาชีพ : งานที่นักรบทำเป็นประจำเพื่อเลี้ยงชีพ คนที่ยึดการเป็นทหารเป็นอาชีพ การประกอบกรรมที่ดีทำให้เป็นทหารอาชีพ ตามนัยพระสูตร มาในวาเสฏฐสูตร เรื่อง กรรมที่เป็นวัดชาติกำเนิดของคน เป็นอาชีพที่ได้เพราะกรรม ความว่า บุคคลจะชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หามิได้ จะชื่อว่ามิใช่พราหมณ์เพราะชาติกำเกิดก็หามิได้ แต่ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม ชื่อว่ามิใช่พราหมณ์เพราะกรรม บุคคลชื่อว่าเป็นชาวนาเพราะกรรม ชื่อว่าเป็นช่างศิลป์ เป็นพ่อค้า เป็นคนรับใช้ ก็เพราะกรรม ชื่อว่าเป็นโจร เป็น "ทหารอาชีพ" เป็นปุโรหิต แม้กระทั่งเป็นพระราชา ก็เพราะกรรมทั้งนั้น (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๖๕๘/๖๕๔)

ทฬิททสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ขัดสน สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ครั้งก่อน ในกรุงราชคฤห์นี้ มีบุรุษขัดสนคนหนึ่งกำพร้า ยึดมั่นศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญาในธรรมวินัยที่เราประกาศแล้ว หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ คือความเป็นสหายของเทพชั้นดาวดึงส์ เทพบุตรองค์นั้นรุ่งเรืองกว่าเทพเหล่าอื่นด้วยรัศมีและยศ จนพวกเทพชั้นดาวดึงส์พากันกล่าวโทษติเตียนว่า น่าอัศจรรย์ เทพบุตรองค์นี้เมื่อ

SAMPLE

ครั้งยังเป็นมนุษย์เป็นคนขัดสน กำพร้าหลังจากตายแล้วกลับเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ รุ่งเรืองกว่าเทพเหล่าอื่นด้วยรัศมีและยศ

ท้าวสักกะรับสั่งกับเทพเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลายอย่ากล่าวโทษต่อเทพบุตรนี้ เพราะเขาเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ได้ยึดมั่นศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญาในธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ผู้มีศรัทธาในพระตถาคตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว มีศีลงาม เป็นศีลที่พระอริยะชอบใจและสรรเสริญ มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่าเป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า เหตุนั้น บุคคลผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ควรหมั่นประกอบศรัทธา ศีล ความเลื่อมใสและการเห็นธรรม (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๐/๓๘๐)

ทอง,ทองคำ : ทอง คือธาตุแท้ชนิดหนึ่ง เนื้อแน่นมาก สีเหลืองสุกปลั่ง เป็นโลหะมีค่า เช่น บ่อทอง เหรียญทอง ทองแท่ง ทองลิ่ม เรียกเต็มว่า ทองคำ ในที่นี้ เป็นคำอุปมาคุณลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธเจ้า ว่ามีพระฉวีเปล่งปลั่ง ดุจทองคำ ตามนัยพระสูตร มาในพรหมายุสูตร กล่าวถึงเรื่องมหาบุรุษลักษณะว่า มีพระฉวีสีทอง มีพระฉวีเปล่งปลั่งดุจ "ทองคำ" ข้อที่ท่าน พระโคดมมีพระฉวีสีทอง มีพระฉวีเปล่งปลั่งดุจ "ทองคำ"นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษ ของมหาบุรุษนั้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๖/๔๗๖)

ทองกวาว : ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งมีดอกสีแดง ไม่มีกลิ่น ต้นใหญ่ใช้ทำยาได้ ต้นทอง เป็นไม้ต้น ดอกสีแสด ดอกไม้นี้เป็นหนึ่งในหลายชนิด ผลิดอกผลสวยงาม อยู่รอบล้อมอาศรมของโกสิยดาบส ที่ใครๆ มีใจชั่วเข้าไปไม่ได้ ตามนัยพระสูตรมาในสุธาโภชนชาดก เมื่อนางหิรีเทวีเทพธิดานั้นได้รับอนุมัติอนุญาตจากโกสิยดาบสให้เข้าไปยังอาศรมอันน่ารื่นรมย์ มีน้ำมีผลไม้อันท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้ว เป็นสถานที่ที่สัตว์ผู้มีใจชั่วไม่เข้าไปคบหาทุกเมื่อ ณ ที่ใกล้อาศรมนี้มีหมู่ไม้นานาชนิด ผลิดอกออกผลจำนวนมาก คือ มะม่วง มะหาด ขนุน "ทองกวาว" มะรุมอีกทั้งโลดทะนง บัวบกการะเกด จันทน์กระพ้อ และหมากหอมก็ผลิดอกบานสะพรั่ง ดังนี้ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๖๐/๑๒๘)

ทองคำธรรมชาติ :แร่ธาตุที่เนื้อแน่นมาก สีเหลืองสุกปลั่ง เป็นโลหะมีค่า ซึ่งอยู่ตามแหล่งต่างๆ ยังไม่ได้พัฒนา ใช้เป็นคำอุปมาทองคำด้วยพระฉวีวรรณของพระพุทธเจ้า อุปมามาลัยแก้วนานาชนิดที่ล้วนสำเร็จด้วย "ทองคำธรรมชาติ " ของนางเทพธิดา ตามนัยพระสูตรมาในมัลลิกาวิมานเรื่องวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงชื่อมัลลิกาเป็นการสนทนาของนารทเถระกับมัลลิกาเทพธิดาว่า แนะเทพธิดา ผู้มีพัสตราภรณ์และธงล้วนแต่สีเหลือง ประดับประดาด้วยเครื่องประดับสีเหลืองเจิดจ้า เธอถึงจะไม่ประดับด้วยผ้าห่มสีเหลืองอร่ามงามเช่นนี้ก็ยังงาม แนะเทพธิดา ผู้สวมเกยูรทอง ประดับอุบะทอง คลุมเรือนร่างด้วย

SAMPLE

ข่ายทอง เธอผู้สวมศีรษะ ด้วยพวงมาลัยแก้วนานาชนิด มาลัยแก้วเหล่านั้นล้วนสำเร็จด้วย "ทองคำธรรมชาติ " ด้วยแก้วทับทิม แก้วมุกดาแก้วไพฑูรย์ บางพวงก็ล้วนแล้วด้วยแก้วลาย บ้างก็สำเร็จด้วยแก้วมณีกับแก้วลายแดงคล้ายสีเลือดบ้างก็สำเร็จด้วยแก้วแดงอันสดใสคล้ายสีตานกพิราบ(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๖๐/๗๔)

ทองชมพูนุท : ทองคำเนื้อเก้า เป็นทองบริสุทธิ์ มีสีเหลืองเข้มออกแดง ทองเนื้อเก้า ทองธรรมชาติ ทองเนื้อแท้ หรือ ทองนพคุณ ก็เรียกในที่นี้ ทองวิเศษที่อุปมาด้วยพระวรกายงดงาม ดังทองชมพูนุทของพระพุทธเจ้า ทำให้เทพบุตรเห็นแล้วมีใจหมดจด ถือธรรมเป็นธง ตามนัยพระสูตร มาในมหารถวิมาน เมื่อเทพบุตรนั้นดีใจที่พระมหาโมคคัลลานเถระถาม จึงตอบ ปัญหาผลกรรมไปตามที่พระเถระถามว่า ข้าพเจ้าได้เห็นพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงชนะอินทรีย์แล้ว มีความเพียรไม่ย่อหย่อน เป็นอัครบุคคลเปิดประตูอมตนิพพาน เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ครั้นได้เห็นพระองค์ผู้ข้ามโอฆะได้แล้วเช่นกับกุญชร มีพระวรกายงดงามเช่นกับทองสิงคีและ "ทองชมพูนุท" พลันข้าพเจ้าก็มีใจหมดจดเพราะได้เห็นพระองค์ ผู้มีธรรมที่พระองค์ตรัสไว้ดีแล้วเป็นธงนั่นเอง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๒/๑๒๙. ขุ.วิ.อ.(บาลี. ๑๐๔๒/๓๒๙)

ทองแดง : ธาตุลำดับที่ ๒๙ สัญลักษณ์ Cu เป็นโลหะ ลักษณะเป็นของแข็งสีแดง หลอมละลายที่ ๑๐๘๓ °ซ. เนื้ออ่อนบุให้เป็นแผ่นบางและรีดเป็นเส้นลวดได้ง่าย เป็นตัวนำความร้อนและไฟฟ้าได้ดีราชทรัพย์ในท้องพระคลังของพระราชาถูกไฟไหม้ในกรุงมิถิลานคร แต่พระองค์ถือว่า ไม่มีอะไรจะถูกไฟไหม้ (ไม่ยึดถือ) ตามนัยพระสูตร มาในมหาชนกชาดก เมื่อพระนางสีวลีกราบทูลพระโพธิสัตว์ว่าเปลวไฟน่ากลัว ไหม้ท้องพระคลังตามลำดับ มี เงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์มากมายและแก้วมณี สังข์ แก้วมุกดา ผ้า จันทน์เหลือง หนังสัตว์ เครื่องงาช้าง ทองแดง และเหล็กเป็นอันมากที่ไฟไหม้ ข้าแต่พระราชา มาเถิดพระเจ้า ข้าเชิญพระองค์เสด็จกลับก่อนเถิด พระราชทรัพย์ของพระองค์อย่าได้ พินาศเสียหายเลย พระโพธิสัตว์ตรัสว่า เราผู้ไม่มีความกังวลอยู่เป็นสุขสบายดีหนอ เมื่อกรุงมิถิลาถูกเพลิงเผาผลาญ เรามิได้มีอะไรจะไหม้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๔๘/๒๒๑)

ท่องเที่ยวไป : สัญจร เดินทาง ในที่นี้หมายถึง การท่องเที่ยวไป การแล่นไป ของวิญญาณ วิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น นี้คือความเข้าใจที่ภิกษุสาติบุตรชาวประมง แต่ที่ถูกต้องคือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ปราศจากปัจจัย ก็ไม่มีความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ" ตามนัยพระสูตร มาในมหาตัณหาสังขยสูตร สูตรใหญ่ ทิฏฐิของสาติภิกษุ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าสาติบุตรชาวประมง มีทิฏฐิ (สัสสตทิฏฐิ) ชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า “เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงว่า

SAMPLE

วิญญาณนี้นั่นแลมิใช่อื่น "ท่องเที่ยวไป" แล่นไป” ภิกษุเป็นอันมากได้ฟังว่า “สาติภิกษุมีทิฏฐิชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า ‘เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าวิญญาณนี้นั่นแลมิใช่อื่น ท่องเที่ยวไป แล่นไป” จึงเข้าไปหาสาติภิกษุแล้วถามว่า “ท่านสาติ ทราบว่า ท่านมีทิฏฐิชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นจริงหรือ ท่านตอบว่า “จริง ท่าน ภิกษุเหล่านั้นปรารถนาที่จะปลดเปลื้องสาติภิกษุจากทิฏฐิชั่วนั้นจึงซักไซ้ไล่เลียง สอบสวนว่า “ท่านสาติ ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ ท่านอย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค การกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเป็นการไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสอย่างนี้เลย ท่านสาติ วิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยปริยายเป็นอเนกว่า ‘ปราศจากปัจจัย ก็ไม่มีความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ” (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๖/๔๒๗. ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๙๖/๒๑๒)

ทองแท่งชมพูนุท : ทองคำเนื้อบริสุทธ์ ที่เรียกว่า ชมพูนุท เพราะเป็นทองที่เกิดขึ้นในแควของแม่น้ำมหาชมพู เป็นสิ่งอุปมารัศมีวรรณะเปล่งปลั่งของพระสารีบุตร และเป็นสิ่งที่อุปมาอินทรีย์ของท่านพระโคดมบริสุทธิ์ผุดผ่อง พระฉวีวรรณบริสุทธิ์ผุดผ่อง เหมือนกับทองแท่งชมพูนุท ตามนัยพระสูตรมาในสุสิมสูตร เมื่อสุสิมเทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญคุณของท่านพระสารีบุตรอยู่ ต่างปลื้มปีติเบิกบานใจ เกิดปีติโสมนัส มีรัศมีวรรณะเปล่งปลั่งปรากฏอยู่ ดุจ "ทองแท่งชมพูนุท" เป็นของที่บุตรนายช่างทองผู้ขยันใส่เบ้าหลอมไล่มลทิน จนสิ้นราคีแล้ว วางไว้บนผ้ากัมพลสีเหลือง ส่องแสงแพรวพราวสุกสกาวอยู่ฉะนั้น ครั้งนั้น สุสิมเทพบุตรได้กล่าวคาถานี้ ในสำนักของพระผู้มีพระภาค ปรารภท่านพระสารีบุตรว่า ใคร ๆ ก็รู้จักท่านดีว่าเป็นบัณฑิต ไม่ใช่คนมักโกรธ มีความมักน้อย สงบเสงี่ยม ฝึกแล้ว มีคุณงามความดี อันพระศาสดาทรงสรรเสริญเป็นผู้แสวงหาคุณอันยิ่ง ดังนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๐/๑๒๓. องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๖๔/๒๔๘. องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๖๔/๑๙๑. องฺ.ติก.ฏีกา (บาลี) ๒/๖๔/๑๙๙)

ท้องพระคลัง: สถานที่เก็บพระราชทรัพย์หรือสิ่งของอันมีค่าอื่น ๆ ของพระมหากษัตริย์ พระคลังมหาสมบัติประกอบด้วย จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มาลัยเงินทอง ราชกกุธภัณฑ์ ย่อมได้รับการคุ้มครอง รักษาดูแลอย่างดีด้วยความไม่ประมาท เป็นบัณฑิต รู้ประโยชน์ทั้งสอง คือประโยชน์ในปัจจุบันและภายหน้า ตามนัยพระสูตร มาในทุติยอัปปมาทสูตร ว่าด้วยความไม่ประมาท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบพิตร เมื่อพระองค์ไม่ประมาท อาศัยความไม่ประมาทอยู่ แม้พระองค์เองก็จักเป็นผู้ได้รับการคุ้มครองรักษาแล้ว แม้ "ท้องพระคลัง" ก็จักเป็นอันได้รับการคุ้มครอง รักษาแล้ว” พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า เมื่อปรารถนาโภคะยิ่งๆ ขึ้นไป บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการ

SAMPLE

ทำบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง ธีรชนท่านเรียกว่า บัณฑิต เพราะบรรลุประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๐/๑๕๕)

ท้องพระโรง ห้องโถงใหญ่ในพระราชวังหรือในวังของพระราชโอรสพระราชธิดา หมายถึงท้องพระโรงหลังใหม่อันมีนามว่า อุพภตกะ เจ้ามัลละ แห่งกรุงปาวาได้สร้างไว้ยังไม่ได้ใช้ เจ้ามัลละได้ทูลเชิญพระผู้มีพระภาคเสด็จเป็นปฐมฤกษ์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่เจ้ามัลละ กรุงปาวา ตลอดกาลนาน ตามนัยพระสูตร มาในสังคีติสูตร ว่าด้วยการสังคายนา เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมัลละ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สวนมะม่วง ของนายจุนทกัมมารบุตร เขตกรุงปาวานั้น ท้องพระโรงหลังใหม่ชื่อ อุพภตกะ ที่พวกเจ้ามัลละกรุงปาวา โปรดให้สร้างสำเร็จแล้วได้ไม่นาน ยังไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์เข้าพักอาศัยเลย เจ้ามัลละแห่งกรุงปาวาจึงได้พระผู้มีพระภาคทรงใช้ท้องพระโรงนั้นเป็นปฐมฤกษ์ ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขแก่พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวาตลอดกาลนาน” (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๘/๒๔๘)

ท้องฟ้า : ส่วนเบื้องบนที่มองเห็นครอบแผ่นดิน อุปมาแสงสว่างแห่งท้องฟ้าอันปราศจากเมฆหมอกกับความสว่างแห่งธรรมจักษุอัน ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ละสังโยชน์ ๓ เบื้องต้น ละอภิชฌา และพยาบาท ตามนัยพระสูตร มาในสรทสูตร ว่าด้วยธรรมจักษุกับท้องฟ้า ในสารทกาล อุปมาความสว่างแห่งท้องฟ้ากับธรรมจักษุที่ปราศจากธุลี กล่าวคือ เมื่อท้องฟ้าแจ่มใสปราศจากเมฆหมอกในสารทกาล (ใบไม้ร่วง) ดวงอาทิตย์ส่องแสงไปทั่ว "ท้องฟ้า" ขจัดความมืดมัวที่อยู่ในอากาศทั้งหมด ส่องแสง แผดแสง และส่องสว่างอยู่ฉันใด ฉันนั้นเหมือนกันแล เมื่อธรรมจักษุที่ปราศจากธุลี ปราศจากมลทินเกิดแก่อริยสาวก พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งทัสสนะ อริยสาวกย่อมละสังโยชน์ ๓ ประการคือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) วิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) และสีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต) ลำดับต่อมา อริยสาวกออกจากธรรม ๒ ประการ คือ อภิชฌา(ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) และ พยาบาท (ความคิดร้าย) อริยสาวกนั้นสงัดจากกามและอกุศลธรรม ทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอริยสาวกพึงตายลงในขณะนั้น เธอไม่มีสังโยชน์ที่เป็นเหตุให้ต้องกลับมาสู่โลกนี้อีก (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘)

ทองรูปพรรณ: ทองคำที่ทำสำเร็จเป็นเครื่องประดับและของใช้ต่างๆในที่นี้อุปมาจิตที่ผ่องใส ปราศจากกิเลส น้อมไปเพื่ออิทธิวิธญาณ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่นเดียวกับช่างหม้อปั้นหม้อ ช่างงาแต่งงา ช่างทองทำทองรูปพรรณ ได้สำเร็จตามที่ต้องการ ตามนัย

SAMPLE

พระสูตร มาในสุภสูตร เรื่องอิทธิวิธญาณ อุปมาจิตที่สิ้นกิเลสแล้วย่อมเนรมิตสิ่งใดๆ ให้เป็นไปได้ กล่าวคือ เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่ออิทธิวิธญาณ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น เนรมิตกายคนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากก็ได้ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้(ที.สี.(ไทย)๙/๔๗๔/๒๐๗)

ทองสิงคี : ชื่อทองคำชนิดหนึ่ง เป็นทองที่ออกสีเหลืองแดง สีสุกปลั่ง เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นคุณค่าของอริยทรัพย์คือธรรมกับทรัพย์สมบัติ ที่มีแก้วมุกดา แก้วมณี ทองสิงคีและทอง รวมถึงแสงจันทร์ หมู่ดาว ก็ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของการรักษาอุโบสถศีลตามนัยพระสูตร มาในอุโบสถสูตร เปรียบเทียบทรัพย์สินเงินทองที่ไม่เท่าเสี้ยวที่ ๑๖ ของการรักษาอุโบสถ ความว่า ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ทั้งสอง งดงามส่องสว่างโคจรไปทั่วสถานที่ประมาณเท่าใด ก็ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้น กำจัดความมืดไปในอากาศ ทำให้ทิศสว่างไสว ส่องแสงอยู่ในอากาศ ทั่วสถานที่ประมาณเท่าใด ทรัพย์คือแก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ "ทองสิงคี"และทองคำ ตลอดถึงทองชื่อว่าหฏกะเท่าที่มีอยู่ในสถานที่ประมาณเท่านั้นและแสงจันทร์ หมู่ดาวทั้งหมด ยังไม่ถึงแม้เสี้ยวที่ ๑๖ ของอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ (อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๙๐,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๒/๑๒๙)

ทอดธุระ : ปล่อยปละละเลย งานคั่งค้าง ปล่อยเวลาล่วงเปล่า ในที่นี้ คือ การไม่บำเพ็ญอุปธิวิเวกให้บริบูรณ์ อนึ่ง หมายถึงทอดทิ้งหน้าที่ในวิเวก ๓ ประการ คือ กายวิเวก จิตตวิเวกและอุปธิวิเวก ตามนัยพระสูตรมาในธัมมทายาทสูตร เรื่องความไม่สนใจศึกษาวิเวกของภิกษุ เมื่อพระสารีบุตรกล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงฟังจงใส่ใจให้ดี กระผมจักกล่าว” ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระสารีบุตรว่า “ด้วยเหตุเท่าไรหนอ เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก สาวกทั้งหลายไม่สนใจศึกษาวิเวก เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก สาวกทั้งหลายในพระธรรมวินัยนี้สนใจศึกษาวิเวก ไม่ละธรรมทั้งหลายที่พระศาสดาตรัสว่า ควรละ เป็นผู้มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อน เป็นผู้นำ ในโวกกมนธรรม ทอดธุระในวิเวกทั้ง ๓ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๑/๒๙, ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๓๑/๑๑๐, อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๕๓)

ท่อนกระดูก : ส่วนของร่างกายมีลักษณะแข็ง ส่วนใดส่วนหนึ่งของโครงร่างกาย กระดูกเป็นท่อน ๆ ในที่นี้ หมายถึงอารมณ์ของการเจริญสติปัฏฐานด้วยการพิจารณากายในกายว่ากายของเรานี้มีกระดูกสีขาว สีสังข์ แล้วให้เห็นธรรมเกิดดับมีสติปรากฏข้างหน้า เรามีกายอยู่เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยเพื่อการยึดถือใด ๆ ตาม

SAMPLE

นัยพระสูตร มาในกายานุปัสสนา เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ภิกษุเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้า ซึ่งเป็น "ท่อนกระดูก"สีขาว เหมือนสีสังข์ แม้ฉันใด ภิกษุนั้นนำกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบให้เห็นว่า ‘ถึงกายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงความเป็นอย่างนั้นไปได้ด้วยวิธีนี้ ภิกษุ พิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็น ธรรมเป็นเหตุเกิด-ดับในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุ-ดับในกายอยู่หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ‘กายมี อยู่’ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๑๑)

ทอนกำลังปัญญา : ทำให้ปัญญาลดลง ทำให้สติปัญญาเสื่อมลง หมายถึงนิวรณ์ ๕ เป็นเหตุ ให้ทอนกำลังปัญญาในวิปัสสนาปัญญาและมัคคปัญญา ตามนัยพระสูตรมาในอาวรณนีวรณสูตร ว่าด้วยนิวรณ์เครื่องกางกั้น เป็นเหตุให้ทอนกำลังปัญญา ได้แก่นิวรณ์เครื่องกั้น ๕ คือ (๑) กามฉันทะ (๒) พยาบาท (๓) ถีนมิทธะ (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (๕) วิจิกิจฉานิวรณ์เครื่องกางกั้น ๕ ประการนี้ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๙/๑๔๙, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๕๑/๒๘)

ท่อนไม้ : ไม้ที่ถูกตัดเป็นแบ่งชิ้น ส่วนที่ตัดหรือทอนออกเป็นตอน ๆ เช่น ท่อนหัว ท่อนกลาง ท่อนหาง ในที่นี้หมายถึงท่อนไม้ใช้เป็นอุปกรณ์การทำร้าย ผู้ทำกรรมชั่วจากการลักทรัพย์ ถูกตำหนิ เกิดการกล่าวเท็จ ถือทัณฑาวุธกันขึ้นมา ตามนัยพระสูตร มาในอัคคัญญสูตร มหาสมมตราช เรื่องอุปกรณ์ทำร้ายด้วยท่อนไม้ ว่า ดูกรวาเสฏฐะ และภารทวาชะ ครั้งนั้น สัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลภ รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คนทั้งหลายจับเขาได้ จึงกล่าวว่า ‘คุณ คุณทำกรรมชั่วที่รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คุณอย่าทำกรรมชั่วอย่างนี้อีก’ สัตว์นั้นก็รับคำแล้ว แม้ครั้งที่ ๓ สัตว์นั้นก็รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คนทั้งหลายได้พากันจับเขาแล้ว กล่าวคำนี้ว่า ‘คุณ คุณทำกรรมชั่ว ที่รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คุณอย่าได้ทำอย่างนี้อีก’ คนเหล่าอื่นใช้ฝ่ามือบ้าง ก้อนดินบ้าง "ท่อนไม้"บ้าง ทำร้าย วาเสฏฐะและภารทวาชะ ในเพราะเรื่องนั้นเป็นเหตุ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ จึงปรากฏ การครหาจึงปรากฏ การพูดเท็จจึงปรากฏ การถือทัณฑาวุธจึงปรากฏ(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๙/๙๖)

ท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์:ไม้ที่ทำประโยชน์ไม่ได้ ในที่นี้อุปมาร่างกายที่ปราศจากวิญญาณแล้วก็จะถูกทอดทิ้ง ทับถมเกลื่อนกลาดบนแผ่นดิน ด้วยคำว่าท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ ไม่มีราคา

SAMPLE

ตามนัยพระสูตร มาในปูติคัตตติสสเถรวัตถุ เรื่องพระติสสเถระผู้มีร่างกายเน่าเปื่อย พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระติสสเถระผู้มีร่างกายเน่าเปื่อยว่า อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้ก็จักปราศจากวิญญาณ ถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดิน เหมือน"ท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์" (นิรตฺถ ว กลิงฺคลฺ) ฉะนั้น (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘)

ท่อน้ำครำ : น้ำเสียที่ขังอยู่ในพื้นดินที่เป็นแอ่ง เช่นใต้ถุนครัว ในท่อระบายน้ำเสีย ไขเสนียด ก็เรียก ในที่นี้หมายถึงท่อน้ำครำเป็นสถานที่หนูอาศัยหากิน ซึ่งแมวจ้องหาหนู รำพึง ซบเซา เหงาหงอย อุปมาผู้เกียจคร้าน รำพึง ซบเซา เหงาหงอย เขาผู้นั้นตายไปจะไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาตและนรก ตามนัยพระสูตร มาในมารตัชชนียสูตร เรื่องมารเข้ารังควานภิกษุผู้เกียจคร้าน ไม่เจริญฌาน พระผู้มีพระภาคตรัสกับมาร ว่า เปรียบเหมือนนกเค้าแมวจ้องหาหนูที่กิ่งต้นไม้ รำพึง ซบเซา เหงาหงอยอยู่ สุนัขจิ้งจอก จ้องหาปลาใกล้ฝั่งน้ำรำพึง ซบเซา เหงาหงอยอยู่ แมวที่จ้องหาหนูที่รางน้ำ ท่อน้ำครำ และกองหยากเยื่อ รำพึง ซบเซา เหงาหงอยอยู่ และลาที่ปลดต่างแล้ว ก็รำพึง ซบเซา เหงาหงอยอยู่ แม้ฉันใด ภิกษุพวกนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกันเป็นสมณะหัวโล้น เป็นคหบดีเป็นค่าง เป็นผู้เกิดจากหลังเท้า ของพรหมพูดว่า‘พวกเราเจริญฌาน พวกเราเจริญฌาน’ เป็นผู้คอตก ก้ม หน้า เกียจคร้าน ย่อมรำพึงซบเซา เหงาหงอย’ มาร สมัยนั้นมนุษย์ทั้งหลายที่ตายไป ก็จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาตและนรกโดยมาก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๘/๕๔๘)

ท่อไฟ : กองไฟที่พุ่งออกมาจากพระพุทธสรีระเกิดขึ้นจากอำนาจของเตโชกสิณ ปรากฏในเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าทรงแสดงยกมกปาฏิหาริย์ความว่า “พระตถาคตทรงทำยมกปาฏิหาริย์ที่ไม่ทั่วไปแก่สาวก ท่อไฟพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องบน สายน้ำพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องล่าง” (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๖/๑๗๗)

ทะนงตน : ความถือตัว ความมีมานะเย่อหยิ่ง ความลำพองตน การตั้งตนเองหรือความคิดของตนเองเป็นธง ความเห่อเหิม (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๔/๒๐๕)

ทะนาน : ๑. เครื่องมือในมาตราตวงวัด แปลจากคำว่า ตุมพะ เป็นทะนานขนาดใหญ่โทณพราหมณ์ใช้เพื่อตวงในงานแจกพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าแล้วได้สร้างพระสถูปบรรจุทะนานนั้นไว้ (พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ามี ๘ ทะนาน ประชาชนบูชากันอยู่ในชมพูทวีป ๗ ทะนาน พระราชาเผ่านาคบูชาอยู่ในรามคาม ๑ ทะนาน)

๒. เครื่องมือในมาตราตวงวัด แปลจากคำว่า ปัตถะ บางทีเรียกว่า แล่ง โดยปกติมีขนาดเท่าฝ่ายมือหนึ่ง

SAMPLE

อรรถกถาสมันตปาสาทิกาอธิบายว่า ปัตถะ ว่าแล่งหนึ่งนั้นมีประมาณเท่าทะนานหนึ่ง เพียงพอเพื่อจะเลี้ยงอัตภาพสำหรับคน ๑ คน ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ข้าวสุกแล่งหนึ่งนี้ไม่เพียงพอเพื่อเลี้ยงอัตภาพให้เป็นไปสำหรับคน ๒ คน และอรรถกถาอัมปทาน ชาดกอธิบายว่า ๑ มานะ เท่ากับ ๘ ทะนาน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๘/๑๗๘,๑๐/๒๓๙/๑๗๙,๑๐/๒๓๙/๑๘๐,๑๐/๒๔๐/๑๘๐,๑๐/๒๗๑/๒๐๓,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๘, วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖/๑๗๙, ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๒/๑๓๑/๓๐๒)

ทะเยอทะยาน : ความอยาก ตัณหา เป็นอสัทธรรมของกาประการที่ ๓ ใน ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) มักกำจัด (๒) คะนอง (๓) ทะเยอทะยาน (๔) กินจุ (๕) หยาบช้า (๖) ไม่มีกรุณา (๗) อ่อนแอ (๘) มักร้อง (๙)หลงลืมสติ (๑๐) สั่งสม (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๗/๑๗๖)

ทะเล : สมุทร มหาสมุทร สถานที่ที่เต็มไปด้วยน้ำ นิยมนำมาเปรียบเทียบกับตัณหา สังสารวัฏ หรืออายตนะ เช่น สิ่ง ๔ อย่าง ที่ไม่รู้จักเต็มเหล่านี้ คือ(๑) ทะเล (๒) พราหมณ์ (๓) พระราชา (๔) หญิง (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๔๔/๕๙,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๔๕/๗๔,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๙/๔๒๕, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๔๓/๗๑, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๔๐/๑๕๓,๒๘/๓๔๖/๑๕๔)

ทะเลทราย : อาณาบริเวณที่กว้างใหญ่เต็มไปด้วยฝุ่นและทราย เป็นที่กันดาร เดินทางผ่านได้ยาก มีน้ำและอาหาร น้อย ไม่มีผลไม้ ไม่มีเผือกมัน ไม่มีเชื้อไฟ ยากที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๒๘/๑๕๕,ขุ.ชา. เอกก.(ไทย)๒๗/๒/๒)

ทะเลสีทันดร : ทะเลที่มีน้ำลึก บางแห่งใช้ว่า สีตันตรา (ทะเลน้ำเย็น,ทะเลน้ำแข็ง), ทะเลสีทันดรตั้งอยู่ระหว่างภูเขา ๗ เทือก บางทีเรียกว่า มหานทีสีทันดร ๗ แห่ง ในทะเลสีทันดรนั้น น้ำนิ่งไม่กระเพื่อมไม่สั่นสะเทือน ไม่ปั่นป่วนไม่หมุนวนเป็นทะเลที่สงบนิ่งไม่เกิดคลื่น กลางทะเลมีภูเขาหลวง๗เทือกแวดล้อมปรากฏชื่อในเนมิราชชาดก ได้แก่ภูเขาสุทัศนะ ภูเขากรวีกะ ภูเขาอิสินธร ภูเขายุคันธร ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินตกะ และภูเขาอัสสกัณณะ ภูเขาเหล่านี้สูงขึ้นไปตามลำดับตั้งอยู่ในมหาสมุทรสีทันดรเป็นที่อยู่ของท้าวมหาราช

อรรถกถาหรันติสูตรสุปัณณสังยุตและอรรถกถาปัญหพยากรณสูตร และอรรถกถาเนมิ ราชชาดกเป็นต้นอธิบายไว้ว่าสัตตสีทันดร คือทะเลสีทันดร ๗ แห่ง เป็นที่อยู่ ของนาคพวกหนึ่งที่พวกครุฑไม่สามารถเฉี่ยวเอาไปได้เพราะอยู่ใต้น้ำที่ใครๆ ไม่อาจให้หวั่น ไหวได้ ภูเขาสุทัศนะอยู่ภายนอกภูเขาเหล่านั้นทั้งหมด ถัดภูเขาสุทัศนะนั้นมีภูเขาชื่อกรวีกะ ภูเขากรวีกะนั้นสูงกว่าภูเขาสุทัสสนะ มีทะเลสีทันดรอยู่ในระหว่างภูเขา ๒ เทือกนั้น ถัดจากภูเขากรวีกะ มีภูเขาอิสินธระ มีภูเขายุคันธระ

SAMPLE

ภูเขาเนมินธระ ภูเขาวินตกะ ภูเขาอัสสกัณณะซึ่งสูงขึ้นไปโดยลำดับ และมีทะเลสีทันดรคั่นระหว่างกันทุกแห่ง (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๕๖๘/๒๗๐, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๕/๔๒๓)

ทะเลาะวิวาทกัน:การกล่าวโทษกันและถือวาทะต่างกัน เหตุการณ์ทะเลาะวิวาทครั้งใหญ่ของพระพุทธศาสนาที่เกิดจากพวกภิกษุในกรุงโกสัมพี ดังความในโกสัมพิย สูตรว่า พวกภิกษุในกรุงโกสัมพีต่างบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ ไม่ทำความเข้าใจกัน ไม่ปรารถนาปรับความเข้าใจกัน ไม่ทำความปรองดองกัน ไม่ปรารถนาความปรองดองกัน (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๙๑/๕๒๙)

ทักขิณสูตร : พระสูตรว่าด้วยความบริสุทธิ์แห่งทักษิณาพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา ๔ คือ (๑) ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก(ผู้ให้) แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก (ผู้รับ) คือทายกเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แต่ปฏิคาหกเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๒) ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก คือทายกเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม แต่ปฏิคาหกเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม (๓) ทักษิณาที่ไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก คือทายกเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม แม้ปฏิคาหกก็เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๔) ทักษิณาที่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก คือทายกเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แม้ปฏิคาหกก็เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๗๘/๑๒๓)

ทักขิณาคิรีชนบท :ชนบทชื่อทักขิณาคิรี ตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของภูเขาที่ล้อมรอบกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นเส้นทางจาริกไปแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าและสาวก มีวิหารที่ประทับของพระพุทธเจ้าชื่อทักขิณาคิริวิหารหรือทักขิณาคิรีมหาวิหาร พระพุทธเจ้าเคยประทับอยู่ที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกนาฬาในชนบทแห่งนี้เพื่อแสดงธรรมแก่กสิภารทวาชพราหมณ์ และเป็นสถานที่จาริกของพระสารีบุตร พระอานนท์เป็นที่พำนักของนันทมาตาอุบาสิกาชาวเมืองเวฬุกัณฏกะ(เมืองที่มีต้นไผ่ล้อมรอบกำแพง) (วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๒/๑๕๗,๔/๑๐๓/๑๕๗, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๓,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๔/๓๘๕, ๔๔๕/๓๙๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๕/๕๕๗,สำ. ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๓,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๕/๒๕๖,องฺ.สตฺตตก. (ไทย) ๒๓/๕๓/๙๒)

ทักขิณาคีรีมหาวิหาร :วิหารขนาดใหญ่ชื่อทักขิณาคิรี บางแห่งเรียกทักขิณาคิริวิหาร โดยเรียกชื่อตามเขตที่ตั้ง วิหารนี้ตั้งอยู่ทางทิศใต้ติดเชิงภูเขาที่ล้อมรอบกรุงราชคฤห์ ใกล้หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกนาฬา อยู่ในเขตทักขิณาคิรีชนบท แคว้นมคธ (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑๗)

SAMPLE

ทักขิณาชนบท :1. ชนบทด้านทิศใต้ ชนบทตอนใต้ของแม่น้ำคงคา เป็นที่ตั้งของสำนักพราหมณ์และดาบสจำนวนมาก คำนี้ใช้เทียบกับคำว่า อุตตราบถ หรืออุตตราบถชนบท ซึ่งได้แก่บ้าน เมืองทางตอนเหนือของแม่น้ำคงคา หรือชมพูทวีปตอนเหนือ

ในอรรถกถาอัมพัฏฐสูตรเป็นต้นกล่าวว่า นายหัณหะหรือกัณหฤษีต้นวงศ์ของอัมพัฏฐมาณพเดินทางไปเรียนพรหมมันตระในทักขิณาชนบท แล้วกลับมาขออภิเษกกับพระนางมัททรูปี พระธิดาของพระเจ้าโอกกากราช ในโธวนสูตรกล่าวว่าในชนบทนี้มีธรรมเนียมการล้างกระดูกของญาติผู้ตาย ในธรรมเนียมการล้างกระดูกนั้น มีข้าวบ้าง น้ำบ้าง ของเคี้ยวบ้าง ของบริโภคบ้าง เครื่องลิ้มบ้าง เครื่องดื่มบ้าง การฟ้อนรำบ้าง เพลงขับบ้าง การประโคมบ้าง ในอรรถกถาโธวนสูตรอธิบายว่า ในชนบทนั้นเมื่อมีคนตาย จะไม่เผาศพ แต่ญาติของผู้ตายจะขุดหลุมฝังดิน จนเนื้อเปื่อยเน่าหมดแล้วจึงจะนำเอากระดูกผุของผู้ตายมาล้างแล้วยกขึ้นวางเรียงกัน ตั้งบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น จัดงานนักขัตฤกษ์ และนำเอากระดูกเหล่านั้นมาตั้งไว้บวงสรวงแล้วก็ร้องไห้คร่ำครวญ ต่อจากนั้นก็เล่นนักขัตฤกษ์กัน

2.อวันตีทักขิณาบถทักขิณาบถในแคว้นอวันตี บางแห่งเรียกว่า ทักขิณาบถ ได้แก่บ้านเมืองชนบททางตอนใต้ของแคว้นอวันตี ดังความว่า “อวันตีทักขิณาบถ มีภิกษุน้อย ท่านพระมหากัจจานะจัดหาภิกษุสงฆ์จากที่นั้น ๆให้ครบองค์ประชุมคือ ๑๐ รูปได้ยากลำบาก เวลาล่วงไปถึง ๓ปี จึงให้ท่านโสณะอุปสมบทได้” ในอรรถกถาสรภังคชาดกกล่าวว่า ในแคว้นอวันตี มีทักขิณาชนบท มีภูเขาชื่อฆนเสลบรรพต (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๗/๓๓, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๔/๙๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๗/๒๕๐)

ทักขิณาบถ, ชาวเมือง : ภิกษุชาวเมืองทักขิณาบถ ภิกษุในบ้านเมืองชนบทตอนใต้ของแคว้นอวันตีเป็นกลุ่มภิกษุ ประมาณ ๘๐ รูป ที่พระยสกากัณฑกบุตรชักชวนให้เข้าร่วมทำสังคายนา ครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๑๐๐ (วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๕๐/๔๐๐,๗/๔๕๐/๔๐๑,๗/๔๕๘/๔๑๙)

ทักขิณาปถชนบท :ชนบททางตอนใต้ของแม่น้ำคงคา บ้านเมืองทางตอนใต้ของแม่น้ำคงคาหรือชมพูทวีปตอนใต้ มีอาณาเขตจรดแม่น้ำโคธาวรี ซึ่งตั้งอยู่เขตพรมแดนของแคว้นอัสสกะและแคว้นมุฬกะต่อกัน,ใช้เทียบกับคำว่า อุตตราบถหรืออุตตราปถชนบทซึ่งได้แก่บ้านเมืองทางตอนเหนือของแม่น้ำคงคาหรือชมพูทวีปตอนเหนือ (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๖/๙,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙๘๓/๗๓๕)

ทักขิณาวิภังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกทักษิณาทาน พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ

SAMPLE

โดยทรงปรารภการถวายทานของพระนางปชาบดีโคตมี พระมาตุจฉาของพระองค์ ซึ่งเก็บฝ้ายมาปั่น กรอด้ายเอง ทอเอง ตั้งใจอุทิศถวายพระผู้มีพระภาค ถวายผ้าใหม่คู่หนึ่งแด่พระผู้มีพระภาคถึง ๓ ครั้ง แต่พระองค์ไม่ทรงรับ กลับรับสั่งให้ถวายสงฆ์ ท่านพระอานนท์กราบทูลอ้อนวอนให้ทรงรับ โดยให้เหตุผลว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมี มีอุปการะมาก คือ ทรงเคยทะนุถนอมเลี้ยงดู ให้พระองค์เสวยน้ำนม เมื่อพระชนนี สวรรคต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทาน ๒ ประเภท คือ (๑) ปาฏิปุคคลิกทาน (การถวายทานเจาะจงบุคคล) ๑๔ ประการ (๒) สังฆทาน (การถวายทานเจาะจงสงฆ์) ๗ ประการ ทรงยกย่องสังฆทานว่ามีผลมากกว่าปาฏิปุคคลิกทานทุกประเภท จากนั้นทรงแสดงความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา (ของทำบุญ) ๔ ประการ คือ

๑. ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก(ผู้ให้) ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก(ผู้รับ)

๒. ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก

๓. ทักษิณาที่ไม่บริสุทธิ์ทั้ง ๒ ฝ่าย

๔. ทักษิณาที่บริสุทธิ์ทั้ง ๒ ฝ่าย

ในตอนท้ายพระสูตร ตรัสถึงอานิสงส์ของสังฆทานว่า ในอนาคตกาล คนที่ถวายสังฆทานแก่โคตรภูภิกษุ (ผู้ที่เป็นพระแต่ชื่อ) ซึ่งมีแต่ผ้ากาสาวะพันคอ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมชั่ว ก็ยังได้รับอานิสงส์มากว่าปาฏิปุคคลิกทานทุกประเภท ซึ่งรวมถึงประเภทที่ ๑ คือการถวายทานแก่พระพุทธเจ้าด้วย เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดในเรื่องนี้ พระองค์จึงทรงแสดงความบริสุทธิ์แห่งทักษิณาไว้ด้วย หมายความว่า ทานที่จะมีผลมากจริง ๆ นั้น จะต้องพิจารณาด้วยว่าผู้ให้กับผู้รับบริสุทธิ์หรือไม่ ถ้าบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ฝ่ายก็มีผลมาก ถ้าทั้ง ๒ ฝ่ายหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่บริสุทธิ์ก็มีผลลดหลั่นลงมา ในตอนท้ายคาถา พระองค์ตรัสว่า การถวายทานแก่ผู้สิ้นราคะเลิศกว่าอามิสทานทั้งหลาย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๖/๔๒๔)

ทักขิเณยยบุคคล :บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา บุคคลผู้ควรแสดงความเคารพ บุคคลผู้ทำทักษิณาที่เขานำมาถวายให้มีผลมาก มี ๗ จำพวก ได้แก่ (๑) อุภโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน) หมายถึงผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานจนได้อรูปสมาบัติและใช้สมถะเป็นฐานในการบำเพ็ญวิปัสสนาจนได้บรรลุอรหัตตผล (๒) ปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) หมายถึงผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วนๆจนบรรลุอรหัตตผล (๓) กายสักขี (ผู้เป็นพยานในนามกายด้วยกาย) หมายถึงผู้มีศรัทธาแก่กล้า ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายและอาสวะบางอย่างก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญาและหมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (๔) ทิฏฐิปัตตะ (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ) หมายถึงผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนสิ้นไป

SAMPLE

เพราะเห็นด้วยปัญญา มีปัญญาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (๕) สัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) หมายถึงผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีศรัทธาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (๖) ธัมมานุสารี(ผู้แล่นไปตามธรรม) หมายถึงผู้แล่นไปตามธรรม คือผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ (๗) สัทธานุสารี (ผู้แล่นไปตามศรัทธา) หมายถึงผู้แล่นไปตามศรัทธา คือผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗,๑๑/๓๓๓/๓๔๑,องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๔๙/๕๕,องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๐,องฺ.นวก.อ.(บาลี) ๓/๔๕/๓๑๖)

ทักขิเณยยัคคิ: ไฟคือทักขิไณยบุคคล หมายถึงสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรัจจะ ฝึกตนได้เป็นหนึ่ง ทำตนให้สงบได้เป็นหนึ่ง ทำตนให้ดับเย็นได้เป็นหนึ่ง, ทักขิเณยยัคคิจัดเป็นไฟชนิดที่ ๓ ในอัคคิ ๓ ได้แก่ (๑) อาหุเนยยัคคิ (ไฟคืออาหุไนยบุคคล) (๒) คหปตัคคิ (ไฟคือคหบดี) (๓) ทักขิเณยยัคคิ (ไฟคือทักขิไณยบุคคล), อีกนัยหนึ่ง จัดเป็นไฟชนิดที่ ๖ในอัคคิ ๗ ได้แก่ (๑) ราคัคคิ (ไฟคือราคะ) (๒) โทสัคคิ (ไฟคือโทสะ) (๓) โมหัคคิ (ไฟคือโมหะ) (๔) อาหุเนยยัคคิ (ไฟคืออาหุไนยบุคคล) (๕) คหปตัคคิ(ไฟคือคหบดี) (๖) ทักขิเณยยัคคิ (ไฟคือทักขิไณยบุคคล) (๗) กัฏฐัคคิ (ไฟที่เกิดจากไม้)

ราคะโทสะ และโมหะ เรียกว่าอัคคิ (ไฟ) เพราะมีความหมายว่า ตามเผาผลาญ อาหุเนยยัคคิ แยกอธิบาย ดังนี้ คือ อาหุเนยยะ + อัคคิ คำว่า อาหุเนยยะ มาจาก อาหุนะ หมายถึงเครื่องสักการะ บุคคลผู้ควรแก่เครื่องสักการะ เรียกว่า อาหุไนยบุคคล คือมารดาบิดาที่เรียกว่าอัคคิ เพราะเป็นเหตุให้บุตรผู้ปฏิบัติผิดต่อตนต้องถูกเผาไหม้ในนรกได้, คหปตัคคิ แยกเป็น คหปติ+ อัคคิ คำว่า คหบดี หมายถึงเจ้าของเรือนผู้ให้ที่นอน เสื้อผ้า เครื่องประดับ ที่เรียกว่า อัคคิ เพราะเป็นเหตุให้มาตุคามผู้ประพฤตินอกใจตน ต้องถูกเผาไหม้ในนรก, ทักขิเณยยัคคิ แยกเป็น ทักขิเณยยะ+ อัคคิ คำว่า ทักขิเณยยะ มาจากคำว่า ทักขิณา หมายถึงปัจจัย ๔ บุคคลผู้ควรแแก่ปัจจัย ๔ เรียกว่า ทักขิไณยบุคคล คือภิกษุสงฆ์ ที่เรียกว่า อัคคิ เพราะเป็นเหตุให้คฤหัสถ์ผู้ปฏิบัติผิด เช่น ด่า บริภาษ ต้องถูกเผาไหม้ในนรก เป็นต้น, กัฏฐัคคิ หมายถึงไฟที่เกิดจากไม้แห้ง (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘,องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๖/๖๙,๔๗/๗๔)

SAMPLE

ทักขิไณยบุคคล : บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา บุคคลผู้ควรแสดงความเคารพ บุคคลผู้ทำทักษิณาที่เขานำมาถวายให้มีผลมาก, หมายเอาทั้งนักบวชในพระพุทธศาสนาและนักบวชอื่น เช่น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อัคคิเวสสนะ บุญและผลบุญในทานนี้อาศัยทักขิไณยบุคคลที่ยังไม่สิ้นราคะ โทสะโมหะเช่นกับท่าน (สัจจกนิครนถ์) จักมีแก่ทายกทั้งหลาย บุญและผลบุญในทานนี้อาศัยทักขิไณยบุคคลที่สิ้นราคะโทสะโมหะเช่นกับเราจักมีแก่ท่าน”ในพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระสุภูติว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นทักขิไณยบุคคล, บางแห่งแบ่งเป็น ๒ จำพวกได้แก่ (๑) พระเสขะ (ผู้ยังต้องศึกษา) (๒) พระอเสขะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา) ดู ทักขิเณยยบุคคล(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๓/๔๐๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๔/๒๓๗,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๐๒/๒๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๖/๗๙, ๒๐/๔๑/๒๐๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๔/๕๔,๒๑/๔๐/๖๗,ขุ.อิติ. (ไทย)๒๕/๒๖/๓๗๑,๒๕/๙๐/๔๖๓,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๐/๑๕,ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๓๒๓/๒๑๘,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๒๖/๖๙,๒๖/๗๔๙/๘๗,๒๖/๘๕๖/๙๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑/๔๖๙,๒๗/๔/๔๖๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๔/๔๓๗,๓๒/๒๙/๑๗๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓/๗๕,๓๓/๓/๑๑๗,๓๓/๑๒/๒๙๐,๓๓/๖๙/๑๙๔,๓๓/๘๒/๗๒,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๙/๗๒๘,๑๗/๗๒๙,๑๒๙/๗๔๓, ๑๓๐/๗๔๓, ๑๓๑/๗๔๔, ๑๓๓/๗๔๔)

ทักษิณ : ทิศใต้ ด้านใต้ เช่นเทพบุตรองค์ใดในทิศทักษิณนี้ย่อมกล่าวคัดค้านว่า ปลอดภัยคำของเทพบุตรองค์นั้นเป็นความจริง (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๙/๓๗๘,๒๗/๓๑/๓๗๙,๒๗/๓๒/๓๗๙)

ทักษิณา : ทานที่ถวายด้วยความเคารพ ทานที่ให้ด้วยมือด้านขวา ส่วนบุญ สิ่งของที่ใช้สำหรับทำบุญ เช่น คนเหล่านั้นได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะที่เห็นประจักษ์มาเลี้ยงชีพในปัจจุบัน จึงบำรุงตนเอง บิดามารดา บุตรภรรยามิตรสหายให้เป็นสุข บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ซึ่งมีผลมากเป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีมีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์, ทักษิณามี ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) ทักษิณาที่เป็นปาฏิบุคลิก(ถวายเจาะจงบุคคล) มี ๑๔ ประการ คือ (๑) การถวายทานในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) การถวายทานในพระปัจเจกพุทธะ (๓) การถวายทานในพระสาวกของตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์ (๔) การถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล (๕) การถวายทานในพระอนาคามี (๖) การถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล (๗) การถวายทานในพระสกทาคามี (๘) การถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล (๙) การถวายทานในพระโสดาบัน (๑๐) การถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล (๑๑) การถวายทานในบุคคลภายนอกศาสนาผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย (๑๒) การให้ทานใน

SAMPLE

ปุถุชนผู้มีศีล (๑๓) การให้ทานในปุถุชนผู้ทุศีล (๑๔) การให้ทานในสัตว์ดิรัจฉาน และ ๒) ทักษิณาที่ถวายในสงฆ์ มี ๗ ประการ คือ (๑) การถวายทานในสงฆ์ ๒ ฝ่ายมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข (๒) การถวายทานในสงฆ์ ๒ ฝ่าย หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว (๓) การถวายทานในภิกษุสงฆ์ (๔) การถวายทานในภิกษุณีสงฆ์ (๕) การถวายทานแก่สงฆ์โดยเจาะจงจำนวนภิกษุและภิกษุณี (๖) การถวายทานแก่สงฆ์โดยเจาะจงจำนวนภิกษุ (๗) การถวายทานแก่สงฆ์โดยเจาะจงจำนวนภิกษุณี (ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒,๙/๑๖๕/๕๓,๙/๑๘๒/๖๑,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๓/๙๗,๑๐/๑๕๙/๑๐๔,๑๐/๓๔๘/๒๗๖,ที.ปา . (ไทย) ๑๑/๖/๖,๑๑/๙๑/๖๗,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๓,๑๓/๓๖๒/๔๔๘,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๒๑/๒๕๔,๑๔/๓๗๙/๔๒๗,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๓๒/๓๘,๑๕/๑๙๙/๒๘๘, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๔๑/๓๕๙,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๙๙๗/๔๘๙,องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๗๙,๒๐/๗๑/๒๘๓,๒๐/๗๖/๒๙๙,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๕๗/๙๖,๒๑/๖๑/๑๐๓,๒๑/๗๘/๑๒๓,องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖/๒๙, ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑๓/๑๗๐,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๙๐/๓๓,๒๖/๖๔๔/๗๑,๒๖/๗๕๓/๘๘,๒๖/๘๐๔/๙๒,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๖/๓๒๙,๒๗/๑๓๑/๓๔๔,๒๗/๑๓๔/๓๔๔,๒๗/๒๒๙/๔๕๙,๒๗/๒๓๓/๔๕๙,๒๗/๒๓๗/๔๖๐,๒๗/๒๔๑/๔๖๑,๒๗/๒๔๖/๔๖๑,๒๗/๒๕๐/๔๖๒,๒๗/๒๕๔/๔๖๒,๒๗/๒๕๘/๔๖๓,๒๗/๒๖๒/๔๖๓,ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๒/๘๘,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๘/๓๓)

ทักษิณาทาน : ทานที่ถวายด้วยความเคารพ ทานที่ให้ด้วยมือด้านขวา ส่วนบุญ สิ่งของที่ใช้สำหรับทำบุญ ดูทักขิณา (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๖/๑๘๕,ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๓๗๑,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๘๗/๖๐๒,๒๖/๗๔๘/๘๗,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๖๕/๒๙๘)

ทักษิณาที่ถวายในสงฆ์ : ทานที่ถวายในสงฆ์ ๗ ประการ ดูทักษิณา (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๘๐/๔๒๙)

ทักษิณาที่มีผลสูงขึ้นไป : ทานที่ให้ด้วยความเคารพซึ่งมีผลมากกว่าทานปกติ คือมีผลให้ได้รับสิ่งที่ดี มีความสุขที่เลิศ ทำให้เกิดในสวรรค์, จัดเป็นประโยชน์ข้อที่ ๕ ในประโยชน์ของการใช้โภคทรัพย์ ๕ ประการ ได้แก่ ๑) การใช้โภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมมาด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำได้มาประกอบด้วยธรรมและได้มาโดยธรรม เพื่อบำรุงตนเอง บำรุงมารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุข ด้วยวิธีการที่ชอบธรรม ๒) การใช้โภคทรัพย์เพื่อบำรุงตนเอง บำรุงมิตรและอำมาตย์(สหาย)ให้เป็นสุข ๓) การใช้โภคทรัพย์เพื่อป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท ทำตนให้ปลอดภัย ๔) การใช้โภคทรัพย์เพื่อทำพลี ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี (๒) อติถิพลี (๓) ปุพพเปตพลี (๔) ราชพลี (๕) เทวตา

SAMPLE

พลี และ ๕) การใช้โภคทรัพย์เพื่อตั้งทักษิณาที่มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ผู้ดำรงมั่นอยู่ในขันติ(ความอดทน) และโสรัจจะ(ความเสงี่ยม) ผู้ฝึกอบรมตนดี (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๕)

ทักษิณาวัฏ : เวียนรอบไปด้านขวา เช่น ภูมิภาคนี้ต้นหญ้าลดาวัลย์เวียนเป็นทักษิณาวัฏ ภูมิภาคนี้เป็นจุดศูนย์กลางแห่งแผ่นดิน (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๐/๔๐๗)

ทักษิณาวิสุทธิ,ทักขิณาวิสุทธิ : ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา ความบริสุทธิ์ของทานที่ถวายด้วยความเคารพมี ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก(ผู้ให้) แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก (ผู้รับ)คือทายกเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม ปฏิคาหกเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๒) ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก คือทายกเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ปฏิคาหกเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม (๓) ทักษิณาที่ไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก คือทายกเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม และปฏิคาหกก็เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๔) ทักษิณาที่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก คือทายกเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม และปฏิคาหกก็เป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๓/๒๙๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๘๑/๔๓๐,องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๗๘/๑๒๓)

ทักษิณาอันประกอบด้วยองค์ ๖: ทักษิณาที่ฝ่ายทายก(ผู้ให้)มีองค์ ๓ ประการ และ ฝ่ายปฏิคาหก (ผู้รับ) มีองค์ ๓ ประการ รวมเป็นองค์ ๖, องค์ ๓ ประการ ของทายกได้แก่ (๑) ก่อนให้ก็มีใจดี (๒) กำลังให้ก็ทำจิตให้เลื่อมใส (๓) ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน ส่วนองค์ ๓ ประการ ของปฏิคาหก ได้แก่(๑) เป็นผู้ปราศจากราคะหรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ (๒) เป็นผู้ปราศจากโทสะหรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ(๓)เป็นผู้ปราศจากโมหะหรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖)

ทั้งต่อหน้าและลับหลัง :ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ นิยมใช้กับการเจริญเมตตาเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุข เช่นภิกษุในธรรมวินัยนี้ ตั้งมั่นกายกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๕/๑๘๒)

ทัฏฐัพพสูตร๑: พระสูตรว่าด้วยธรรมที่พึงเห็น,พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ควรเห็นในพระไตรปิฎกมี๓สูตร คือ

1.ทัฏฐัพพสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่พึงเห็น ในอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พละ ๕ พึงเห็นได้ในธรรมดังต่อไปนี้ คือ (๑) สัทธาพละพึงเห็นได้ในโสตาปัตติยังคะ(หมายถึงคุณสมบัติ ๔ ของพระโสดาบัน คือ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และมีศีลที่พระอริยะชอบใจ) (๒) วิริยพละพึงเห็นได้ในสัมมัปปธาน ๔ (๓) สติพละพึงเห็นได้ในสติปัฏฐาน ๔ (๔) สมาธิพละพึง

SAMPLE

เห็นได้ในฌาน ๔ (๕) ปัญญาพละพึงเห็นได้ในอริยสัจ ๔ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕/๑๙)

2.ทัฏฐัพพสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ควรเห็น ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเห็นสุขเวทนาโดยความเป็นทุกข์ พึงเห็นทุกขเวทนาโดยความเป็นลูกศร พึงเห็นอทุกขมสุขเวทนาโดยความไม่เที่ยง เพราะภิกษุผู้เห็นอย่างนี้ชื่อว่ามีความเห็นชอบ ตัดตัณหาได้ เพิกถอนสังโยชน์ได้สามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะรู้แจ้งมานะได้โดยชอบ กำหนดรู้เวทนาทั้งหลายได้ ไม่มีอาสวะในปัจจุบัน ตั้งอยู่ในธรรมจบเวท หลังจากตายไปแล้วย่อมไม่เข้าถึงการบัญญัติ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๓/๒๗๓)

3.ทัฏฐัพพสูตร พระสูตรว่าด้วยการเห็นอินทรีย์ในธรรมต่างๆในสังยุตตนิกายมหาวรรคอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า จะเห็นสัทธินทรีย์ได้ในองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ จะเห็นวิริยินทรีย์ในสัมมัปปธาน ๔ จะเห็นสตินทรีย์ได้ในสติปัฏฐาน ๔ จะเห็นสมาธินทรีย์ได้ในฌาน ๔ จะเห็นปัญญินทรีย์ได้ในอริยสัจ ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๘/๒๘๖)

ทัฏฐัพพสูตร[๒] :พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ควรเห็น

ทัฏฐัพพสูตร[๓] :พระสูตรว่าด้วยการเห็นอินทรีย์ในธรรมต่าง ๆ

ทัณฑกรรม : การลงทัณฑ์ ตามรูปศัพท์แปลว่ากรรมคือท่อนไม้ กรรมคืออาญากรรมคือการลงโทษเป็นวิธีการลงโทษโดยเทียบกับการลงทัณฑ์ของฝ่ายอาณาจักรใช้สำหรับภิกษุผู้ประพฤติ ตนไม่เหมาะสม เช่นภิกษุไม่พึงใช้น้ำโคลนรดภิกษุณีทั้งหลาย รูปใดรด ต้องอาบัติทุกกฏภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ลงทัณฑกรรม ภิกษุผู้ประพฤติเช่นนั้น, วิธีการลงทัณฑกรรม เช่นการไม่ไหว้ การห้ามปราม การงดให้โอวาท การห้ามไม่ให้ร่วมอุโบสถกับผู้ถูกงดให้โอวาท การลงโทษไล่ให้พ้นจากสังกัด บางกรณีเป็นการให้ทำหน้าที่พิเศษ เช่นการลงทัณฑกรรมแก่พระสิคควะและพระจัณฑวัชชีที่ไม่ได้ร่วมระงับอธิกรณ์ในคราวทุติยสังคายนา โดยสั่งให้ ทำหน้าที่ชักนำท้าวติสสมหาพรหม(พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ)ให้มาบวชและให้เรียนพระพุทธพจน์ การใช้ให้สามเณรขนน้ำ ขนฟืน ขนทรายเป็นต้นซึ่งพอสมควรแก่ความผิด,ทัณฑกรรมเป็นนาสนะอย่างที่ ๓ ในนาสนะ ๓ ได้แก่ ๑) ลิงคนาสนะ การทำลายเพศ คือให้สึก ๒) สังวาสนาสนะ การทำลายสังกัด คือการลงอุกเขปนียกรรม ๓) ทัณฑกัมมนาสนะ การทำลายด้วยกรรมคือการลงโทษ (วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๗/๑๖๙, วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๑๑/๓๒๙,๗/๔๓๖/๓๖๘, วิ.อ. ๒/๔๒๘/๔๒๐,วิ.อ. ๓/๑๐๘/๗๙)

SAMPLE

ทัณฑกัปปกะ, นิคม : นิคมชื่อทัณฑกัปปกะ ตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำอจิรวดี ในแคว้นโกศล (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๖๒/๕๖๔)

ทัณฑกี,ป่า:ป่าชื่อทัณฑกี

ป่าแห่งหนึ่งที่กลายเป็นป่าทึบเพราะจิตคิดประทุษร้ายต่อพวกฤาษีอยู่ในกลุ่มเดียวกับป่าอื่น ๆ ที่กลายเป็นป่าทึบ ได้แก่ ป่ากาลิงคะ ป่าเมชฌะ ป่ามาตังคะ

อรรถกถาอุปาลิวาทสูตรอธิบายว่า พระเจ้าทัณฑกี ผู้ครองกุมภปุระ แคว้นกาลิงคะ ได้ทำร้ายกีสวัจฉดาบสเทวดาจึงบันดาลฝนอาวุธทำลายเมืองให้กลายเป็นป่าทัณฑกีนี้

ในสรภังคชาดกกล่าวถึงพระราชา ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าทัณฑกี พระเจ้านาฬิกีระพระเจ้าอัชชุนะและพระเจ้ากลาพุ ได้กระทำบาปกรรมอันร้ายแรงคือเบียดเบียนฤาษี พระเจ้าทัณฑกีได้ลงโทษกีสวัจฉดาบสในสังกิจจชาดกกล่าวว่า พระเจ้าทัณฑกีได้ทรงเอาธุลีโปรยใส่กีสวัจฉฤาษีพระองค์จึงทรงถึงความพินาศต่อมาเมืองของพระเจ้าทัณฑกีจึงกลาย เป็นป่าทัณฑกี

(ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๕/๖๒, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๙/๖๐๖, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๕/๔๙)

ทัณฑทายกเถราปทาน[๑] : ประวัติในอดีตชาติของพระทัณฑทายกเถระ ในคัมภีร์อปาทาน มี ๒ อปทาน ชื่อเหมือนกัน แต่ต่างกันการสั่งสมบุญบารมีแต่ของท่าน คือ

1.ทัณฑทายกเถราปทานประวัติในอดีตชาติของพระทัณฑทายกเถระซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านตัดไม้ไผ่ทำเป็นขอสำหรับแขวนสิ่งของถวายสงฆ์ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๕๓๖)

2.ทัณฑทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระทัณฑทายกเถระ ซึ่งท่านพระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายไม้แขวนผ้าแด่พระสงฆ์ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๖/๒๒๒)

ทัณฑทายกเถราปทาน[๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระทัณฑทายกเถระ

ทัณฑปาณิศากยะ:เจ้าศากยะพระนามว่าทัณฑปาณิ(ผู้ถือไม้เท้า)เคยสนทนาธรรม(ในมธุปิณฑิกสูตร)กับพระพุทธเจ้า ขณะประทับอยู่ที่นิโครธารามเขตกรุงกบิสพัสดุ์ แคว้น สักกะ

อรรถกถาอธิบายว่า เจ้าทัณฑปาณิไม่ได้ถือไม้เท้าเพราะทรงชราทุพพลภาพ แต่ทรงเป็น หนุ่มยังอยู่ในปฐมวัย ทรงถือไม้เท้าทองคำเพราะทรงชื่นชอบ จึงเรียกกันว่า ทัณฑปาณิ ขณะสนทนาธรรม ได้เอาไม้เท้ายันไว้ด้านหน้า

SAMPLE

เอาพระหัตถ์ทั้งสองจับตรงปลาย แล้วเอา พระหนุแนบหลังพระหัตถ์ ถามปัญหากับพระพุทธเจ้าโดยไม่เคารพ เพราะเป็นฝัก ฝ่ายของพระเทวทัต (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๙๙/๒๐๙)

ทัณฑภัย: ภัยที่เกิดจากการลงโทษ ภัยที่เกิดจากการลงอาชญาในพระบาลีเรียกว่า กัมมกรณ์ คือการลงโทษมี ๒๖ ประการ (ในอรรถกถาระบุว่ามี ๓๒ ประการ) ได้แก่การเฆี่ยนด้วยแส้ การเฆี่ยนด้วยหวาย การตีด้วยไม้ตะบอง การตัดมือ การตัดเท้า การตัดทั้งมือและเท้า การตัดหู การตัดจมูก การตัดทั้งหูและจมูก การทำให้เป็นภาชนะสำหรับรองหม้อน้ำข้าว การทำให้เกลี้ยงเกลาเหมือนสังข์ การทำให้มีปากเหมือนปากราหู การทำให้มีพวงมาลัยไฟ การทำให้มือมีไฟลุกโชติช่วง การทำให้เป็นเกลียวหนังเนื้อทราย การทำให้นุ่งหนังตนเองเหมือนนุ่งผ้าขี้ริ้ว การทำให้ยืนกวาง การทำให้เหมือนเนื้อติดเบ็ด การทำให้เป็นชิ้นเท่ากหาปณะ การทำให้เป็นที่รับน้ำด่าง การทำให้หมุนเหมือนกลอนเหล็ก การทำให้เป็นตั่งที่ทำด้วยฟาง การราดด้วยน้ำมันร้อน การให้สุนัขกัดกิน การให้นอนหงายบนหลาวทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ การตัดศีรษะด้วยดาบ , ทัณฑภัยจัดเป็นภัยประการที่ ๔ ในภัย ๔ ประการ ได้แก่ (๑) อัตตานุวาทภัย ภัยที่เกิดจากการติเตียนตนเอง (๒) ปรานุวาทภัย ภัยที่เกิดจากการที่ผู้อื่นติเตียน (๓) ทัณฑภัย ภัยที่เกิดจากการลงโทษ (๔) ทุคติภัย ภัยที่เกิดจากอบายทั้ง ๔ (คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แดนเปรต พวกอสูร) (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๔๗/๒๙๒,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๒)

ทัณฑมาณวะ : ชื่อนกชนิดหนึ่งมีหน้าเหมือนคนชอบเอาเท้าจับไม้ทองคำ ยืนบนใบบัวแล้วทิ้งไม้ทองคำไว้ระหว่างใบบัว อาศัยอยู่ในป่าใกล้วิสาณาราชธานี ของท้าวกุเวร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙๑/๒๔๑)

ทัณฑสมมติ : การที่สงฆ์ประกาศอนุญาตให้ใช้ไม้เท้าได้เป็นกรณีพิเศษแก่ภิกษุผู้อาพาธและจำเป็นต้องใช้ไม้เท้าในขณะเดิน ถ้าไม่มีไม้เท้าไม่สามารถจะเดินไปไหนได้ การให้ทัณฑสมมติสงฆ์ต้องทำสังฆกรรมโดยประกาศด้วยการสวดญัตติทุติยกรรมวาจา (วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๗๐/๕๖, ๗/๒๗๐/๕๗)

ทัณฑสิกกาสมมติ :ทัณฑสมมติและสิกกาสมมติ ทัณฑสมมติคือการที่สงฆ์ประกาศอนุญาตให้ใช้ไม้เท้าได้เป็นกรณีพิเศษ (ดูคำว่า ทัณฑสมมติ) ส่วนสิกกาสมมติ คือ สงฆ์ประกาศอนุญาตให้ใช้สาแหรกได้เป็นกรณีพิเศษ“สาแหรก” คือภาชนะที่ทำด้วยหวายสำหรับหิ้วหรือหาบ ส่วนบนทำเป็นหูหิ้ว ส่วนล่างใช้ไม้ขัดกันเป็นสี่เหลี่ยมสำหรับวางกระจาด การให้สิกกาสมมติ สงฆ์ต้องทำสังฆกรรมโดยประกาศด้วยการสวดญัตติทุติยกรรมวาจา (วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๗๒/๕๘, ๗/๒๗๒/๕๙)

SAMPLE

ทัณฑสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยท่อนไม้ พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยท่อนไม้ พระสูตรว่าด้วยการทำร้ายสัตว์ด้วยท่อนไม้ ในพระไตรปิฎก ในสังยุตตนิกาย มี ๒ สูตร ในอุทาน มี ๑ สูตร กล่าวคือ

1.ทัณฑสูตร พระสูตรว่าด้วยท่อนไม้ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนท่อนไม้ที่บุคคลโยนขึ้นไปบนอากาศ บางครั้งตกลงทางโคน บางครั้งตกลงทางขวาง บางครั้งก็ตกลงทางปลาย ชีวิตของสัตว์ที่ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏก็ไม่แน่นอนเช่นกัน คือบางชาติเกิดเป็นมนุษย์ บางชาติเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๓๒/๒๒๓)

2.ทัณฑสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยท่อนไม้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ทั้งหลายจึงท่องเที่ยวไปสู่โลกนี้บ้าง โลกอื่นบ้าง เหมือนท่อนไม้ที่ขว้างไปบนอากาศเอาโคนลงบ้าง เอาตรงกลางลงบ้าง เอาปลายลงบ้าง (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๓/๖๑๔)

3.ทัณฑสูตร พระสูตรว่าด้วยการทำร้ายสัตว์ด้วยท่อนไม้ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภเด็กทั้งหลายที่ใช้ท่อนไม้ตีงู ทรงเปล่งอุทานแสดงโทษแห่งการเบียดเบียนสัตว์อื่น และอานิสงส์แห่งการอนุเคราะห์เกื้อกูลสัตว์อื่น (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๓/๑๙๒,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑๓/๑๑๕)

ทัณฑสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยท่อนไม้

ทัณฑสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยท่อนไม้

ทัณฑเสน, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทัณฑเสน ดำรงอยู่ในกัปที่ ๗๔ นับจากกัปนี้ไป เป็นอดีตชาติของพระอสนโพธิยเถระ ผู้เคยปลูกต้นโพธิ์ชื่ออสนะถวายแด่พระติสสพุทธเจ้า ด้วยอานิสงส์นั้นได้ไปเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทัณฑเสน (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๙/๒๐๑)

ทัณฑะ : โทษของการทำชั่ว โทษของการประพฤติชั่ว ในลัทธิของนิครนถ์ นาฏบุตร มี ๓ ประการ คือ (๑) กายทัณฑะ (๒) วจีทัณฑะ (๓) มโนทัณฑะ เทียบกับกรรม ๓ ในพระพุทธศาสนา คือ (๑) กายกรรม (๒) วจีกรรม (๓) มโนกรรม, ลัทธิของนิครนถ์นาฏบุตรถือว่ากายทัณฑะมีโทษมากกว่าวจีทัณฑะและมโนทัณฑะ ส่วนพุทธศาสนาถือว่า มโนกรรม มีโทษมากกว่ากายกรรมและวจีกรรม (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๔)

ทัณฑาวุธ : อาวุธคือทัณฑะ อาวุธคือท่อนไม้ (ที่จะใช้ฆ่าผู้อื่น) อาวุธคืออาชญา เช่น พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ (ที.สี. (ไทย) ๙/๘/๓,๙/๑๙๔/

SAMPLE

๖๕,๙/๔๐๑/๑๗๐,๙/๔๕๑/๑๙๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๘/๒๙๖,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๖/๑๖๗,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๙๒/๓๒๓,๑๒/๔๑๑/๔๔๖,๑๒/๔๔๑/๔๗๖,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑/๑๒,๑๓/๔๑๘/๕๒๓,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔/๒๐,๑๔/๑๐๒/๑๒๑,๑๔/๑๑๑/๑๓๘,๑๔/๒๙๐/๓๕๐,องฺ.ทุก. (ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๖,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๗,องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๓,๔๒/๓๐๖,๔๓/๓๐๙,๔๕/๓๑๔,องฺ.ทสก. (ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๕,๒๔/๑๗๖/๓๒๒,๒๔/๒๑๑/๓๔๘,๒๔/๒๑๒/๓๕๐,๒๔/๒๑๖/๓๕๕,๒๔/๒๑๗/๓๖๐)

ทัดทรง : การทัดทรงดอกไม้ การประดับพวงดอกไม้ของหอมและเครื่องประทินผิวอันเป็นลักษณะการแต่งตัว อรรถกถาอธิบายว่า บุคคลเมื่อประดับ ชื่อว่า ทัดทรง (ธารณ) เมื่อทำร่างกายส่วนที่พร่องให้เต็ม ชื่อว่าประดับ (มัณฑณ) เมื่อยินดีด้วยอำนาจของหอมและด้วยอำนาจการประเทืองผิวชื่อว่าตกแต่ง (วิภูสน) (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๑, ที.สี.อ. ๑๐/๗๕)

ทัททรชาดก[๑] : ชาดกว่าด้วยราชสีห์กับสุนัขจิ้งจอกที่ภูเขาเงิน ชาดกว่าด้วยนาคทัททระ และชาดกว่าด้วยนกกระทา ในชาดก มีชื่อทัททรชาดก ๓ ชาดก คือ

1. ทัททรชาดก ชาดกว่าด้วยราชสีห์กับสุนัขจิ้งจอกที่ภูเขาเงิน พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่าเมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาราชสีห์ถูกลูกชายถามถึงเสียงที่เห่าหอนของลูกสนุขจิ้งจอกที่พยายามบันลือเสียงเลียนแบบราชสีห์ แต่เสียงไม่เหมือนทั้งไม่มีราชสีห์ตัวใดบันลือตอบมันว่า เป็นเสียงของสัตว์ชนิดใด พญาราชสีห์บอกลูกชายว่า มันคือสุนัขจิ้งจอกเป็นสัตว์ต่ำทรามกำลังหอนอยู่ พวกราชสีห์รังเกียจชาติกำเนิดของมันจึงได้พากันนิ่งเฉย ไม่มีใครบันลือตอบ ผู้ที่ไม่รู้ประมาณในชาติกำเนิด ทั้งไม่รู้ประมาณสติปัญญาและการศึกษาของตน พยายามแสดงตนให้ปรากฏแก่สังคม ย่อมไม่ได้รับความเชื่อถือจากใคร (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๔๓/๗๕)

2. ทัททรชาดก ชาดกว่าด้วยนาคทัททระ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่าเมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานาคชื่อมหาทัททระสอนนาคน้องชายชื่อจูฬทัททระไม่ให้ใส่ใจต่อคำเหยียดหยามของผู้อื่นเมื่อตนมาอยู่ต่างถิ่น ท่านได้เตือนน้องชายผู้เป็นคนโทสะร้ายชอบทุบตีเบียดเบียนผู้อื่นอยู่เสมอ บิดาห้ามไม่ฟังจึงถูกขับไล่มาอยู่ในถิ่นมนุษย์ ทำให้ได้ฟังแต่คำเหยียดหยามจากพวกเด็กชาวบ้านว่า คนที่ถูกขับไล่จากบ้านเมืองไปอยู่ถิ่นอื่นควรสร้างฉางใหญ่ไว้เก็บคำพูดที่หยาบคายคือควรเก็บคำพูดที่ดูถูกเหยียดหยามของผู้อื่นไว้ในใจสถานที่ใดที่ประชาชนไม่รู้จักสัตว์ทั้งโดยชาติกำเนิดและโดยวินัยแล้ว เมื่อเขาอยู่ในสถานที่นั้นที่ไม่มีใครรู้จักเลยก็ไม่ควรจะมี

SAMPLE

มานะถือตัวผู้มีปัญญาเหมือนดังไฟป่า เมื่อยังอยู่ต่างถิ่น ก็ควรอดทนต่อถ้อยคำคุกคามแม้ของพวกทาส(ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๑๓/๑๕๙)

3.ทัททรชาดก ชาดกว่าด้วยนกกระทา พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกกระทาอยู่ใกล้สำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์จำศิลปะที่อาจารย์สอนศิษย์ได้ เมื่ออาจารย์ตายไป จึงรับทำหน้าที่สอนศิลปะแทน ต่อมาเมื่อพวกมานพจะลงไปเที่ยวงานมหรสพในหมู่บ้าน จึงได้หากิ่งไม้มาอำพรางบรรณศาลาเหี้ย แม่โคนมพร้อมลูก และนกกระทาผู้เป็นอาจารย์แล้วจึงไป มีดาบสชั่วคนหนึ่งมาพักที่บรรณศาลานั่น เหี้ยได้บอกให้ข้าวสาร และน้ำมันให้หุงหากินเองแล้วจึงออกไปหาอาหาร ดาบสชั่วได้ฆ่าลูกเหี้ยสองตัว พร้อมทั้งโคนมสองแม่ลูกและนกกระทากิน เมื่อแม่เหี้ยกลับมาไม่เห็นลูกน้อยจึงได้แต่เศร้าโศกเสียใจ รุกขเทวดาได้บอกเหตุนั้นทั้งยังบอกแม่เหี้ยให้กัดดาบสชั่วนั้นให้เต็มเขี้ยวแต่แม่เหี้ยบอกว่าไม่สามารถกัดได้ เพราะมีแต่ความสกปรกทั่วทั้งตัว กลัวตายจึงหนีไป ฝ่ายเสือและราชสีห์ที่เป็นเพื่อนของนกกระทาคิดถึงเพื่อนจึงมาเยี่ยมแต่ไม่พบ กลับเห็นดาบสชั่วนอนหลับอยู่คนเดียว พิจารณาดูอย่างถี่ถ้วนแล้วเห็นรอยที่ดาบสฆ่าลูกเหี้ย กองกระดูกฆ่าโคสองแม่ลูก และขนนกกระทาสหายของตนติดอยู่ที่ชฎารู้ได้ทันทีว่าสหายของตนถูกดาบสชั่วฆ่ากินแล้ว จึงเอาเท้าถีบดาบสชั่วนั้นให้ตื่นขึ้น สอบถามทราบความจริงแล้ว ราชสีห์ไม่อยากฆ่าแต่เสือไม่ยอม จึงกัดดาบสชั่วนั้นจนเต็มเขี้ยวถึงแก่ความตาย (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๓๑๘)

ทัททรชาดก๒ : ชาดกว่าด้วยนาคทัททระ ดู ทัททรชาดก๑

ทัททรชาดก๓ : ชาดกว่าด้วยนกกระทา ดู ทัททรชาดก๑

ทัททระ,พญานาค:พญานาคชื่อทัททระ ๒ พี่น้อง คือจูฬทัททระผู้น้องและมหาทัททระผู้พี่ ในทัททรชาดก พญานาคจูฬทัททระเดือดร้อนที่ถูกเด็กด่าว่า ส่วนพญานาคมหาทัททระเป็นพระโพธิสัตว์ได้สอนพญานาคผู้น้องให้อดทนโดยกล่าวว่า การไปอยู่ในถิ่นอื่นควรสร้างฉางใหญ่ไว้เก็บคำพูดที่หยาบคายในสถานที่ที่คนไม่รู้จัก ไม่ควรมีมานะ ผู้มีปัญญาแม้จะเปรียบด้วยไฟป่า เมื่ออยู่ต่างถิ่นก็ควรอดทนถ้อยคำคุกคามแม้ของผู้เป็นทาส (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๓/๑๕๙)

ทัททัลลวิมาน: ว่าด้วยวิมานอันรุ่งเรืองที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายสังฆทาน หมายถึงวิมานอันรุ่งเรืองที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายสังฆทาน ผู้ถามเป็นพี่สาวและร่วมสามีกันชื่อภัทรา ผู้ถวายทานมากกว่า แต่ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนน้องสาวถวายทานน้อยกว่า แต่ถวายเป็นสังฆทานจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นสูงกว่า คือชั้นนิมมานรดี เรื่องนี้แสดงให้เห็นผลที่ต่างกันระหว่างปาฏิปุคคลิกทานกับสังฆทาน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๑๙/๖๘)

SAMPLE

ทันตกัฏฐสูตร : พระสูตรว่าด้วยไม้สีฟัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของการไม่เคี้ยวไม้สีฟัน ๕ คือ (๑) ตาฝ้าฟาง (๒) ปากเหม็น (๓) ประสาทที่นำรสอาหารไม่หมดจดดี (๔) ดีและเสมหะหุ้มห่ออาหาร (๕) กินอาหารไม่อร่อย แล้วตรัสว่า อานิสงส์ของการเคี้ยวไม้สีฟัน ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๐๘/๓๕๑)

ทันตปุระ, กรุง : กรุงทันตปุระ เป็นเมืองหลวงของรัฐกาลิงคะ ที่โควินทพราหมณ์สร้างไว้ในชมพูทวีปยุคแรก ร่วมสมัยกับเมืองหลวงอื่น ๆ ได้แก่ กรุงโปตนะ เป็นเมืองหลวงของรัฐอัสสกะ กรุงมาหิสสติ เป็นเมืองหลวงของรัฐอวันตี กรุงโรรุกะ เป็นเมืองหลวงของรัฐโสวีรานะ กรุงมิถิลา เป็นเมืองหลวงของรัฐวิเทหะ กรุงจัมปา เป็นเมืองหลวงของรัฐอังคะ กรุงพาราณสี เป็นเมืองหลวงของรัฐกาสี เมืองหลวงเหล่านี้ปกครองโดยกษัตริย์ ๗ พระองค์ คือพระเจ้าสัตตภู พระเจ้าพรหมทัต พระเจ้าเวสสภู พระเจ้าภรตะ พระเจ้าเรณุ พระเจ้าธตรฐ ๒ พระองค์ ตั้งแวดล้อมรัฐหรือแคว้นส่วนกลางที่ปกครองโดยพระเจ้าเรณุ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๐๙/๒๔๒)

ทันตภูมิ : ภูมิของผู้ที่ฝึกฝนแล้วภูมิของพระอรหันต์ เช่น ท่านเหล่านั้นไม่หวั่นไหวในส่วนทั้งหลาย พ้นจากภพใหม่ถึงทันตภูมิชนะเด็ดขาดแล้วในโลก (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๓/๒๔๖,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๗๖/๑๑๖)

ทันตภูมิสูตร : พระสูตรว่าด้วยภูมิของผู้ได้รับการฝึกแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสกับสามเณรอจิรวตะว่า ชยเสนราชกุมารยังบริโภคกาม จักทรงรู้เห็นสภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียวได้อย่างไร เหมือนช้าง ม้า โค ที่ไม่ได้ฝึกก็ไม่สำเร็จภูมิของสัตว์ที่ฝึกแล้ว เหมือนผู้ยืนอยู่ที่เชิงภูเขามองไม่เห็นสิ่งที่ผู้ยืนอยู่บนยอดภูเขามองเห็น

ทรงแสดงอุปมาต่อไปว่า พระองค์ฝึกมนุษย์และเทวดาเหมือนควาญช้างฝึกช้างป่า คือ ควาญช้างจับช้างป่ามาทั้งที่ช้างนั้นยังห่วงถิ่นของตนแล้ว นำมาฝึกฝนด้วยวิธีการต่าง ๆ จนช้างป่าเหมาะที่จะเป็นช้างทรงของพระราชา พระองค์ก็เช่นกันทรงฝึกมนุษย์และเทวดาซึ่งยังห่วงถิ่นคือกามคุณ ๕ จนกลายเป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะและเป็นพระทักขิไณยบุคคล

ทรงแนะนำให้สามเณรอจิรวตะแสดงอุปมาอุปไมยแก่ชยเสนราชกุมารอย่างที่ทรงสอน ชยเสนราชกุมารก็จะเข้าพระทัยได้ และจะทรงเลื่อมใสแน่นอน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๓/๒๔๖)

ทันติกาเถรีคาถา : คาถาของพระทันติกาเถรี, ภาษิตของพระทันติกาเถรี พระทันติกาเถรี (ได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า) เราออกจากที่พักกลางวันบนภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นช้างลงสู่แม่น้ำแล้วขึ้นที่ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา นายควาญช้างถือขอแล้วร้องบอกว่า จงเหยียดเท้าออก ช้างเหยียดเท้าออกแล้ว นายควาญช้างจึงขึ้นขี่ช้าง เราเห็นช้างที่ไม่เคยได้รับการฝึกครั้น

SAMPLE

ได้รับการฝึกแล้วตกอยู่ในอำนาจของมนุษย์ทั้งหลาย ภายหลังแต่ได้เห็นช้างนั้น เราจึงเข้าป่าทำจิตให้เป็นสมาธิเพราะกิริยาช้างนั้นเป็นเหตุ (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๘/๕๖๒)

ทับทิม : แก้วทับทิม รัตนชาติชนิดหนึ่งที่ใช้ตกแต่งปราสาทแก้ว นิยมใช้ร่วมกับสิ่งอื่น ๆ ได้แก่ แก้วผลึก เงิน แก้วมณีและแก้วลาย บางครั้งใช้ทำภาชนะ เช่นภาชนะแก้วทับทิม ขันแก้วทับทิม (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๗/๔,๓๒/๑๓๓/๕๙๗,๓๒/๑๓๗/๕๙๘)

ทัพพเถรคาถา :คาถาของพระทัพพเถระ, ภาษิตของพระทัพพเถระ ท่านพระทัพพเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า พระทัพพะผู้ฝึกได้ยาก ถูกพระศาสดาผู้ฝึกทรงฝึกแล้ว เป็นผู้สันโดษ ปราศจากความสงสัย ชนะกิเลสได้แล้วปราศจากความขลาดกลัว มีจิตคงที่ ดับสนิทแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕/๓๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ยินดีสิ่งของเท่าที่ตนมีอยู่ (ขุ.เถร.อ.(บาลี)๑/๕/๖๙)

ทัพพมัลลบุตร, ภิกษุ : ภิกษุชื่อทัพพะผู้เป็นโอรสของเจ้ามัลลราช เกิดในตระกูลมัลลกษัตริย์ในกรุงกุสินารา เมื่อยังอยู่ในครรภ์ มารดาได้สิ้นพระชนม์ เขาช่วยกันยกขึ้นสู่จิตกาธาน ท่านได้ตกลงมาจากจิตกาธานนั้นแล้วตกลงไปในกองไม้ คนจึงเรียกนามว่า “ทัพพะ” (กองไม้) ท่านบรรลุอรหัตผลเมื่ออายุ ๗ ขวบ ขณะปลงผมบรรพชาเป็นสามเณร ต่อมา ได้รับหน้าที่ช่วยเหลือสงฆ์จัดแจงเสนาสนะ (เสนาสนปัญญาปกะ) และแจกภัตตาหารแก่สงฆ์(ภัตตุทเทสกะ) จึงได้รับเอตทัคคะด้านเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้จัดแจงเสนาสนะ การทำหน้าที่ของท่านทำให้ท่านถูกใส่ร้ายหลายครั้ง คือพระเมตติยะและพระภุมมชกะยุยงให้ภิกษุณีเมตติยาใส่ความว่าถูกพระทัพพมัลลบุตรข่มขืน ถูกใส่ร้ายเปรียบเปรยว่าเหมือนแพะสมสู่กัน เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติอาบัติสังฆาทิเสส ๒ ข้อคือปฐมทุฏฐโทสสิกขาบทและทุติยทุฏฐโทสสิกขาบท ถูกใส่ร้ายว่าข่มขืนชายาของเจ้าวัฑฒลิจฉวี เป็นเหตุให้สงฆ์คว่ำบาตรแก่เจ้าวัฑฒลิจฉวี นอกจากนี้ ท่านเกี่ยวข้องกับการบัญญัติสิกขาบทและเรื่องอื่นอีก คืออุชฌาปนกสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวให้เพ่งโทษ ทัพพสิกขาบท ว่าด้วยการถวายจีวรแก่พระทัพพมัลลบุตร เรื่องสติวินัย ภายหลังได้กราบทูลลานิพพานขณะพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน เขตกรุงราชคฤห์, ในอดีตชาติ ท่านได้เคยปฏิบัติธรรม ร่วมกับ พระปุกกุสาติ พระสภิยะพระพาหิยะ และพระกุมารกัสสปะ (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๐/๔๑๒,๑/๓๘๐/๔๑๓,๑/๓๘๐/๔๑๔,๑/๓๘๐/๔๑๕,วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๐๓/๒๘๗,๒/๑๐๔/๒๘๗,๒/๑๐๔/๒๘๘,วิ.จู. (ไทย)๖/๑๘๙/๓๐๐,๖/๑๙๐/๓๐๐,๖/๑๙๑/๓๐๐,๖/๑๙๒/๓๐๐,วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๖๕/๔๔, ๗/๒๖๕/๔๕, ๗/๒๖๖/๔๖, ๗/๒๖๖/๔๗, ๗/๒๖๖/๔๘, ๗/๒๙๓/๘๕,

SAMPLE

วิ.ป. (ไทย) ๘/๑๕/๑๘,๘/๑๖/๑๘,๘/๖๖/๕๓,๘/๑๓๕/๙๑,๘/๑๙๒/๑๘๔,องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑๔/๒๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๙/๓๔๑,๒๕/๘๐/๓๔๓)

ทัพพมัลลปุตตเถราปทาน:ประวัติในอดีตชาติของพระทัพพมัลลบุตรเถระซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้จัดแจงเสนาสนะ ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในกาลภายหน้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๘/๒๕๒)

ทัพพสูตร[๑] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยพระทัพพมัลลบุตร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคทรงปรารภการปรินิพพานของท่านพระทัพพมัลลบุตรเถระ แต่มีเนื้อหาสาระ แห่งพุทธอุทานต่างกัน คือทรงเปล่งอุทานแสดงสภาวะแห่งอนุปาทาปรินิพพาน กล่าวคือการปรินิพพานโดยไม่มีขันธ์ ๕ เหลืออยู่ (ขุ.อุ (ไทย) ๒๕/๗๙/๓๔๑)

ทัพพสูตร[๒] (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยพระทัพพมัลลบุตร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคทรงปรารภการปรินิพพานของท่านพระทัพพมัลลบุตรเถระ แต่มีเนื้อหาสาระ แห่งพุทธอุทานต่างกัน คือ ทรงเปล่งอุทานแสดงว่าการปรินิพพานของพระอรหันต์เป็นภาวะที่ปราศจากคติดุจไฟที่สิ้นเชื้อดับไป ไม่มีใครรู้ได้ว่า ไฟอยู่ที่ไหน (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๘๐/๓๔๒)

ทัพพเสน,พระเจ้าโกศล: พระเจ้าโกศลพระนามว่าทัพพเสน ปรากฏในเอกราชจริยา มีเนื้อความย่อว่า เมื่อพระโคตมพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระราชาพระนามว่าเอกราช ทรงรักษาศีลแต่ถูก พระเจ้าทัพพเสน แย่งชิงพระนคร ควบคุมข้าราชการ ชาวนิคม พร้อมด้วยทหาร และชาวชนบทให้อยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ทั้งหมดแล้วรับสั่งให้ฝังพระเจ้าเอกราชในหลุม พระเจ้าเอกราช ทรงเห็นหมู่อำมาตย์ที่แย่งชิงราชสมบัติภายในนครเหมือนบุตรที่รักทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีไม่มีใครเสมอพระองค์ (ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๑๖/๗๗๓)

ทัพพะ, นาย, พระ :๑. พระทัพพเถระ ผู้กล่าวภาษิตสอนตนเองปรากฏในทัพพเถรคาถา ความว่า พระทัพพะผู้ฝึกได้ยาก ถูกพระศาสดาผู้ฝึกทรงฝึกแล้ว เป็นผู้สันโดษ ปราศจากความสงสัย ชนะกิเลสได้แล้ว ปราศจากความขลาดกลัว มีจิตคงที่ ดับสนิทแล้ว

๒. พระทัพพมัลลบุตร ในชาติที่เกิดเป็นบุตรเศรษฐีได้รับพยากรณ์ว่าจักได้เป็นสาวกของพระโคตมพุทธเจ้า ปรากฏชื่อว่า ทัพพะ ดูทัพพมัลลบุตร, ภิกษุ (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕/๓๐๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๐/๒๕๔,๓๓/๑๔๓/๒๕๗)

ทัพพี: อุปกรณ์ในการตักอาหารชนิดหนึ่งนิยมใช้เป็นอุปมาเช่นใช้เป็นข้อเปรียบเทียบกับคนที่มีอาจารย์แต่เรียนรู้ไม่เท่าอาจารย์

SAMPLE

ไม่ตักตวงเอาความรู้จากอาจารย์เท่ากับไม่ใช้อุปกรณ์ที่มีอยู่ ดังความว่า ท่านถูกเราซักไซร้ ไล่เลียงไต่ถาม ในวาทะปรารภชาติกำเนิดของตนจะตอบได้อย่างไรท่านเป็นศิษย์มีอาจารย์แต่ยังรู้ไม่หมดเป็นแต่ถือทัพพีเท่านั้น, บางแห่งเปรียบเทียบกับคนพาลว่า คนพาลแม้จะอยู่ใกล้บัณฑิตชั่วชีวิตก็ไม่รู้แจ้งธรรม เหมือนทัพพีไม่รู้รสแกง ฉะนั้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๑/๕๑๕,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๔/๔๗)

ทัพภปุปผชาดก : ชาดกว่าด้วยสุนัขจิ้งจอกชื่อทัพภปุปผะ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดาเห็นสุนัขจิ้งจอกโกงเอาเปรียบในการแบ่งปลาให้แก่นาก ๒ ตัวที่เกิดการทะเลาะกันเพราะตัวหนึ่งหากินด้านน้ำลึกอีกตัวหนึ่งหากินด้านน้ำตื้นเมื่อช่วยกันจับปลาตัวเดียวกันได้แล้วไม่สามารถตกลงแบ่งกันได้ เห็นสุนัขจิ้งจอกทุภพปุปผะเดินมาจึงขอร้องให้ช่วยตัดสินความให้ สุนัขจิ้งจอกแกล้งออกตัวว่าเพิ่งตัดสินคดีมาเหนื่อยๆ แต่เอาเถอะเมื่อเพื่อนมาขอร้องก็ยินดีช่วย เพื่อนที่หากินทางริมฝั่งนี้เอาหางไปเพื่อนที่หากินทางน้ำลึกเอาหัวไป ส่วนตัวท่อนกลางนั้นเป็นของเราผู้ตัดสินโดยยุติธรรมว่าแล้วก็คาบเอาส่วนกลางตัวไปให้ภรรยาของมันกินนากทั้งสองได้แต่นั่งมองหน้ากันต่างรำพันว่า ถ้าพวกเราไม่ทะเลาะกันก็จะมีอาหารกินไปหลายวัน นางภรรยาสุนัขจิ้งจอกเห็นสามีได้ปลามาจึงถามว่า เหตุไรท่านอยู่บนบกจึงจับปลาในน้ำได้ สุนัขจิ้งจอกบอกว่า เพราะการทะเลาะกัน สัตว์จึงผ่ายผอมทรัพย์สินจึงสิ้นไป พวกนากเสื่อมจากปลาเพราะการทะเลาะกัน แม่มายาวี เธอกินปลาเสียเถิด อย่ามาถามอยู่เลย ในหมู่มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน เกิดการทะเลาะในที่ใดพวกเขาก็จะพากันไปหาผู้ตั้งอยู่ในธรรมในที่นั้น ผู้ตัดสินคดีนั้นเป็นผู้ตัดสินให้พวกเขา ในการทะเลาะนั้นพวกเขาก็จะพากันหมดสิ้นทรัพย์ไปมาก เหมือนนาก ๒ วิวาทกัน พระคลังหลวงก็มีแต่จะเพิ่มพูนด้วยการปรับสินไหม และการแบ่งจากส่วนที่ชนะ (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๒๙/๒๖๐)

ทัพภปุปผะ, สุนัขจิ้งจอก:สุนัขจิ้งจอกชื่อทัพภปุปผะ ผู้ทำหน้าที่แบ่งปลาแก่นาค ๒ ตัวที่ทะเลาะกันโดยแบ่ง ส่วนหัวและหางให้แต่ละฝ่าย ส่วนตนถือเอาปลาส่วนกลาง สุนัขจิ้งจอกทัพภ ปุปผะกล่าวถึงโทษของการทะเลาะกันสรุปความว่า การทะเลาะกันทำให้สัตว์ผ่ายผอม(เสียสุขภาพ) เสียทรัพย์ มีแต่ความเสื่อม มีผู้ฉกฉวยเอาประโยชน์ไปได้ ในหมู่มนุษย์ เมื่อเกิดการทะเลาะในที่ใด คนจะพากันไปหาผู้ตั้งอยู่ในธรรมในที่นั้น ผู้วินิจฉัยคดีนั้นจะเป็นผู้ตัดสินให้พวกเขา ทรัพย์สินของพวกเขาก็จะหมดไป ขณะที่พระคลังหลวงจะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๑/๒๖๐)

SAMPLE

ทัศนะ : ความเห็น ความเห็นชอบ หมายถึง ปัญญาในมรรค เป็นชื่อของปฐมมรรค(โสดาปัตติมรรค) บางแห่งเรียกว่า ทัศนะอันหมดจดดีมีความหมายเหมือนสัมมาทิฏฐิ สัทธรรม ญาณอันเป็นเสขะ วิชชาอันเป็นเสขะกระแสแห่งธรรม ปัญญาเพิกถอนกิเลส ประตูอมตนิพพาน(อริยมรรค)(สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๗/๕๔,๑๖/๒๘/๕๖,๑๖/๓๓/๗๒,๑๖/๕๐/๙๘,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๕,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๔๕/๓๑๙, สำ.สฬา.อ. ๓/๒๔๕/๑๑๕,ขุ.เถร.อ. ๑/๔๕/๑๘๑)

ทัสสนจริยา : ความประพฤติทางทัศนะ ความประพฤติที่เป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นความประพฤติอย่างที่ ๑ ในความประพฤติ ๘ อย่าง ได้แก่ (๑) ความประพฤติสัมมาทิฏฐิ ชื่อว่าทัสสนจริยา (๒) ความประพฤติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าอภินิโรปนจริยา (๓) ความประพฤติสัมมาวาจา ชื่อว่าปริคคหจริยา (๔) ความประพฤติสัมมากัมมันตะ ชื่อว่าสมุฏฐานจริยา (๕) ความประพฤติสัมมาอาชีวะ ชื่อว่าโวทานจริยา (๖) ความประพฤติสัมมาวายามะ ชื่อว่าปัคคหจริยา (๗) ความประพฤติสัมมาสติ ชื่อว่าอุปัฏฐานจริยา(๘) ความประพฤติสัมมาสมาธิ ชื่อว่าอวิกเขปจริยา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๕๘๖)

ทัสสนวิสุทธิญาณ :ญาณในความหมดจดแห่งทัสสนะ, ปัญญาในการรวมธรรมทั้งปวงเข้าเป็นหมวดเดียวกันในการรู้แจ้งทั้งสภาวะต่างๆและสภาวะเดียว

พระสารีบุตรอธิบายไว้ในญาณกถาปฏิสัมภิทามรรคว่า

ปัญญาที่สามารถรวบรวมธรรมทั้งปวงอันได้แก่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยากตธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม และอปริยาปันนธรรม สามารถรวมธรรมเหล่านี้เข้าเป็นหมวดเดียวกันโดยอาการ ๑๒ คือโดยสภาวะที่เป็นของแท้ ๑ โดยสภาวะที่เป็นอนัตตา ๑ โดยสภาวะที่เป็นจริง ๑ โดยสภาวะที่รู้แจ้ง ๑ โดยสภาวะที่รู้ยิ่ง ๑ โดยสภาวะที่กำหนดรู้ ๑ โดยสภาวะที่เป็นธรรม ๑ โดยสภาวะที่เป็นธาตุ ๑ โดยสภาวะที่รู้ได้ ๑ โดยสภาวะที่ทำให้แจ้ง ๑ โดยสภาวะที่ถูกต้อง ๑ โดยสภาวะที่ตรัสรู้ ๑ สามารถแยกแยะธรรมทั้งปวงเห็นทั้งธรรมที่มีสภาวะต่าง ๆ และธรรมที่มีสภาวะเดียว คือเห็นว่า กามฉันทะชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ เนกขัมมะชื่อว่าสภาวะเดียว พยาบาทชื่อว่าสภาวะต่างๆ อพยาบาทชื่อว่าสภาวะเดียว ถีนมิทธะชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ อาโลกสัญญาชื่อว่าสภาวะเดียว อุทธัจจะชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ อวิกเขปะชื่อว่าสภาวะเดียว วิจิกิจฉาชื่อว่าสภาวะต่างๆ ธัมมววัตถานชื่อว่าสภาวะเดียว อวิชชาชื่อว่าสภาวะต่างๆ ญาณชื่อว่าสภาวะเดียว อรติชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ ปามุชชะชื่อว่าสภาวะเดียว นิวรณ์ชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ ปฐมฌานชื่อว่าสภาวะเดียว ฯลฯ กิเลสทั้ง

SAMPLE

ปวงชื่อว่าสภาวะต่างๆ อรหัตตมรรคชื่อว่าสภาวะเดียว ความรู้ในธรรมและสภาวะแห่งธรรมเช่นนี้ จัดเป็นทัสสน วิสุทธิญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๑/๑๕๑)

ทัสสนวิสุทธิญาณนิทเทส :แสดงทัสสนวิสุทธิญาณ คือพระสารีบุตรเถระอธิบายอุทเทสที่ ๔๐ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ในอุทเทสที่ว่า “ปัญญาในการรวมธรรมทั้งปวงเข้าเป็นหมวดเดียวกัน ในการรู้แจ้งสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว ชื่อว่าทัสสนวิสุทธิญาณ (ญาณในความหมดจดแห่งทัสสนะ)” ท่านพระสารีบุตรอธิบายความหมายของคำ รวม ๕ คำ ดังนี้

๑.คำว่า “ธรรมทั้งปวง” เหมือนในสมสีสัฏฐญาณ

๒.คำว่า“รวมเข้าเป็นหมวดเดียวกัน”หมายถึงการรวมธรรมทั้งปวงเข้าเป็นหมวดเดียวกันโดยสภาวะ ๑๒ อย่าง คือ (๑) เป็นของแท้ (๒) เป็นอนัตตา (๓) เป็นจริง (๔) รู้แจ้ง (๕) รู้ยิ่ง (๖) กำหนดรู้ (๗) เป็นธรรม (๘) เป็นธาตุ (๙) รู้ได้ (๑๐) ทำให้แจ้ง (๑๑) ถูกต้อง (๑๒) ตรัสรู้

๓.คำว่า “สภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว” เหมือนในสัลเลขัฏฐญาณ

๔.คำว่า“การรู้แจ้ง”หมายถึงรู้แจ้งทุกขสัจด้วยการกำหนดรู้รู้แจ้ง สมุทยสัจด้วยการละ รู้แจ้งนิโรธสัจด้วยการทำให้แจ้ง รู้แจ้งมัคคสัจด้วยการเจริญ

๕.คำว่า “หมดจด” ในคำว่า “ความหมดจดแห่งทัสสนะ” ท่านพระสารีบุตรจำแนกเป็น ๒ ขณะ คือ ในขณะแห่งมรรคใช้คำว่า กำลังหมดจด ในขณะแห่งผลใช้คำว่า หมดจดแล้ว จัดเป็นคู่ ๆ ได้ ๔ คู่ เช่น คู่ที่ ๑ ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค ทัสสนะกำลังหมดจด ในขณะแห่งโสดาปัตติผล ทัสสนะหมดจดแล้ว (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๑/๑๕๑)

ทัสสนสมาบัติ :การเข้าถึงทัศนะการบรรลุทัศนะ ทัสสนสมาบัติมี ๔ประการได้แก่(๑) การบรรลุเจโตสมาธิแล้วพิจารณาอาการ ๓๒ ในกาย(๒) การบรรลุเจโตสมาธิแล้วพิจารณา อาการ ๓๒ ในกาย และก้าวข้ามผิวหนัง เนื้อ และเลือดของบุรุษไปพิจารณากระดูก (๓) การบรรลุเจโตสมาธิแล้วพิจารณาอาการ ๓๒ ในกาย ก้าวข้ามผิวหนัง เนื้อและเลือดของบุรุษไปพิจารณากระดูก และรู้กระแสวิญญาณของบุรุษในขอบเขตของโลก ทั้งสอง คือวิญญาณที่ตั้งอยู่ในโลกนี้และวิญญาณที่ตั้งอยู่ในโลกหน้า (๔) การบรรลุเจโต สมาธิแล้ว พิจารณาอาการ ๓๒ ในกาย ก้าวข้ามผิวหนัง เนื้อและเลือดของบุรุษไปพิจารณากระดูก รู้กระแสวิญญาณของบุรุษในขอบเขตของโลกทั้งสอง คือวิญญาณที่ไม่ตั้งอยู่ในโลกนี้ และวิญญาณที่ไม่ตั้งอยู่ในโลกหน้า (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙)

SAMPLE

ทัสสนะ : ๑. ความเห็น ความรู้ มีความหมายเหมือนคำว่าญาณ มาคู่กับคำว่าญาณ เรียกว่า ญาณทัสสนะได้แก่วิชชา ๓ คือ ๑) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้ ๒) จุตูปปาตญาณ ความรู้จุติ (ตาย) และอุปัติ (เกิด) ของสัตว์ ๓) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ

๒.โสดาปัตติมรรค เช่น อาสวะทั้งหลายที่ต้องละด้วยทัสสนะก็มี คำว่าทัสสนะในที่นี้หมายถึงโสดาปัตติมรรคอันเป็นเครื่องละสังโยชน์ ๓ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) (๒) วิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) (๓) สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลและวัตร), บางแห่งเรียกว่าโสดาปัตติมัคคสัมมาทิฏฐิซึ่งเป็นพื้นฐานแห่งการบรรลุสกทาคามิมรรคอนาคามิ มรรค เป็นเหตุให้ไปเกิดในชั้นสุทธาวาสแล้วบรรลุอรหัตตผลในที่นั้น ไม่กลับมาเกิดในครรภ์อีกต่อไป,บางแห่งเรียกว่าสัมมาทัสสนะ คือความเห็นชอบที่ประกอบด้วยมรรคและผล, ดูคำว่า ทัศนะ

๓.อธิปัญญา ความรู้ขั้นสูง เช่นบุคคลมีทัสสนะอย่างไร มีศีลอย่างไรจึงเรียกว่า เป็นผู้สงบแล้ว

๔.ปัญญา ความรู้ทั่วไป เช่น นกพึงละป่าเล็กแล้วมาอาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม้มาก ฉันใดอาตมภาพก็ฉันนั้น ละคณาจารย์ผู้มีทัสสนะแคบ ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเหมือนหงส์โผลงสู่สระใหญ่ ฉะนั้น(วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๘/๑๘๔,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๖/๑๘,๑๒/๑๗/๑๘,๑๒/๒๑/๒๑,๑๒/๒๘/๒๖,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๒๒,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๑๗/๑๐๐,๒๕/๒๗๔/๑๑๗,ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๕๕/๗๐๕,๒๕/๑๑๔๑/๗๗๗, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๐/๖๐๖,๓๑/๔๑/๖๐๗,ม.มู.อ.๑/๒๑/๘๑, ม.มู.ฏีกา ๑/๑๖/๑๙๐, ขุ.ขุ.อ. ๖/๑๔๒,๙/๒๒๕,ขุ.สุ.อ. ๒/๑๑๔๑/๔๕๖)

ทัสสนาธิปไตย :ความมีทัศนะอันยิ่งใหญ่ ความมีวิปัสสนาญาณยิ่งใหญ่ การพิจารณาเห็นเนือง ๆ ว่าขันธ์ ๕ เป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา), บางแห่งเรียกว่าวิมังสาธิปติ, ทัสสนาธิปไตยจัดเป็นอรณวิหารญาณ คือความรู้ในการดำเนินชีวิตอยู่โดยไม่เบียดเบียนใคร เช่นการเข้าฌานสมาบัติของพระอรหันต์ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๒/๑๓๙)

ทัสสนานุตตริยะ :การเห็นอันยอดเยี่ยม การเห็นรูปอันยอดเยี่ยม เช่น เห็นพระทศพล และพระภิกษุสงฆ์ด้วยศรัทธาด้วยความรักที่ตั้งมั่นเป็นเหตุให้ได้บรรลุธรรม หรือเห็นอารมณ์กัมมัฏฐานมีกสิณและอสุภนิมิตเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดความเจริญทางจิตใจ (การเห็นสิ่งที่มีค่าอื่น ๆ มีช้างแก้ว ม้าแก้ว เป็นต้นไม่จัดเป็นทัสสนานุตตริยะ), เป็นอนุตตริยะประการที่ ๑ ในอนุตตริยะ ๓ และอนุตตริยะ ๖, อนุตตริยะ ๓ ได้แก่ (๑) ทัสสนานุตตริยะ (การเห็นอันยอดเยี่ยม) (๒) ปฏิปทานุตตริยะ (การ

SAMPLE

ปฏิบัติอันยอดเยี่ยม) (๓) วิมุตตานุตตริยะ (การหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม), อนุตตริยะ ๖ ได้แก่ (๑) ทัสสนานุตตริยะ (การเห็นอันยอดเยี่ยม) (๒) สวนานุตตริยะ (การฟังอันยอดเยี่ยม) (๓) ลาภานุตตริยะ (การได้อันยอดเยี่ยม) (๔) สิกขานุตตริยะ (การศึกษาอันยอดเยี่ยม) (๕) ปาริจริยานุตตริยะ (การบำรุงอันยอดเยี่ยม) (๖) อนุสสตานุตตริยะ (การระลึกอันยอดเยี่ยม) (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓,๑๑/๓๒๗/๓๒๘,๑๑/๓๕๖/๓๙๔,องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๘/๔๑๙,๒๒/๓๐/๔๗๑,๒๒/๑๔๐/๖๔๒)

ทัฬหธัมมชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าทัฬหธรรม พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ได้กราบทูลเตือนพระเจ้าทัฬหธรรมผู้ไม่ประสงค์จะเลี้ยงช้างพังชื่อโอฏฐีพยาธิซึ่งแก่ชราลง ไม่ให้ถอดยศช้างพังที่เคยช่วยชีวิตพระองค์ในสนามรบมา เพราะการทำอย่างนั้นย่อมเป็นการประทุษร้ายมิตร เป็นการอกตัญญู เป็นสิ่งไม่ดี ไม่ควรทำ เพราะผู้ที่อกตัญญูย่อมประสพแต่ความวิบัติ (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๙๘/๒๗๓)

ทัฬหเนมิ,พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทัฬหเนมิ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์แรกผู้เป็นต้นวงศ์ของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่ เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ ได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว(๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรมไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินจรดมหาสมุทร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑/๖๐)

ทัฬหิกะ,ภิกษุ : พระทัฬหิกะชาวกรุงสาคละ แคว้นมัททะ (สาคลนคร มีอยู่ในแคว้นมคธด้วย) ภิกษุสัทธิวิหาริกของท่านอยากสึกได้ไปลักผ้าโพกจากตลาดคิดว่าตัวเองเป็นปาราชิกจึงไปลาสิกขากับท่าน ท่านนำผ้านั้นมาตีราคา ราคาผ้าไม่ถึง ๕ มาสก จึงวินิจฉัยว่าไม่ต้องอาบัติปาราชิก ทำให้สัทธิวิหาริกรูปนั้นดีใจอย่างยิ่ง (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๖๑/๑๓๓)

ทางกันดารคือสงสาร:สำนวนเปรียบเทียบสังสารวัฏเป็นทางกันดารผู้จะเดินผ่านทางกันดารคือสงสารต้องอาศัยศีลเป็นเสบียง (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๓/๔๐๗)

ทางฉิบหาย : ทางที่ทำให้ถึงความพินาศ ทางที่นำไปสู่ความเสื่อมจากโภคทรัพย์ ทางที่มิตรควรแนะนำแก่มิตร เช่น พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงบัญญัติกุศลและ

SAMPLE

อกุศลอย่างนี้จึงชื่อว่าทรงมีบัญญัติมิใช่ผู้ทรงแนะนำในทางฉิบหายไม่ใช่ผู้ไม่มีบัญญัติ (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๔/๒๒๑, องฺ.ทสก.อ. ๓/๙๔/๓๖๗)

ทางชั่ว : ทางผิด ความเห็นผิด (มิจฉาทิฏฐิ) ความเสื่อมเสียแห่งทิฏฐิ (ทิฏฐิวิบัติ) ความยึดถือที่ผิดจากความจริง ลัทธิที่เป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ (อภิ. ปุ (ไทย) ๓๖/๖๒/๑๖๑)

ทางเดียว : ทางสายเอก ทางที่มุ่งตรงต่อการตรัสรู้ มีลักษณะ คือ(๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (๒) เป็นทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าผู้เดียวเท่านั้นทรงสามารถทำให้เกิดขึ้นได้ (๓) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนา (๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียวคือพระนิพพาน, ในการปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย ทางเดียว หมายถึงสติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐,๑๙/๓๘๔/๒๔๐,๑๙/๔๐๙/๒๖๖,ที.ม.อ. ๓๗๓/๓๕๙)

ทางตรง: ทางที่มุ่งตรงไปสู่ความเป็นพรหม คือการปฏิบัติตามหลักคัมภีร์ไตรเพท ในลัทธิพราหมณ์ แต่ในพระพุทธศาสนา หมายถึงการเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ตามหลักอัปปมัญญาพรหมวิหาร ๔ (ที.สี. (ไทย) ๙/๕๒๐/๒๓๐,๙/๕๒๒/๒๓๑,๙/๕๒๓/๒๓๑,๙/๕๒๗/๒๓๔,๙/๕๒๘/๒๓๔,๙/๕๓๑/๒๓๕,๙/๕๓๒/๒๓๕,๙/๕๓๓/๒๓๖,๙/๕๓๖/๒๓๗,๙/๕๓๗/๒๓๗,๙/๕๔๐/๒๓๘,๙/๕๔๑/๒๓๘)

ทางที่ขรุขระ : ทางที่เต็มไปด้วยตอไม้ ขวากหนาม หินขรุขระ ทางที่ไม่เรียบ ตรงกันข้ามกับทางที่เรียบคืออริยมรรคเช่น ทางที่ขรุขระจะพึงมีทางที่ราบเรียบอื่นเพื่อใช้เป็นทางหลีกเลี่ยง (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๕)

ทางที่ปราศจากธุลี :นิพพานเช่นความยินดีหรือความยินร้ายท่านขจัดปัดเป่าจนไม่มีอยู่ ท่านรู้ทางที่ปราศจากธุลี ไม่มีความเศร้าโศก เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ย่อมรู้แจ้งชัดโดยถูกต้อง (องฺ.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕/๒๐๓,๖/๒๐๖, องฺ.อฏฐก.อ. ๓/๕/๒๑๕)

ทางที่ปลอดภัย :ทางที่มีความสวัสดี ทางที่ไปได้ตามชอบใจ เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๑๕/๒๒๕)

ทางที่ไปได้ยาก :ทางที่ไม่สม่ำเสมอทางที่ไม่เรียบ พฤติกรรมที่ไม่สม่ำเสมอของหมู่สัตว์ ทางที่ตรงกันข้ามกับอริยมรรค (ซึ่งเป็นทางเรียบสำหรับอริยบุคคล) เช่น อริยบุคคลทั้งหลายย่อมไปได้แม้ในทางที่ไปได้ยาก ซึ่งเป็นทางที่ไม่สม่ำเสมอ ส่วนผู้ไม่ใช่อริยบุคคลย่อมดิ่งศีรษะ ตกลงไปในทางที่ไม่สม่ำเสมอ (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๘๗/๙๒, สำ.ส.อ. ๑/๘๗/๑๐๒)

SAMPLE

ทางที่ไม่สม่ำเสมอ : ทางที่ไม่เรียบ, ดู ทางที่ไปได้ยาก (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๘๗/๙๒)

ทางที่สงบ : นิพพาน เช่น เธอไม่ติดใจในภพ ไม่ติดใจในสมภพ เห็นทางที่สงบอย่างยิ่งด้วยปัญญาอันชอบเธอยังมิได้ทำให้แจ้งทางที่สงบนั้นโดยประการทั้งปวงยังมิได้ละมานานุสัย...เธอจึงเป็นอันตราปรินิพพายี (องฺ. (ไทย) ๒๓/๕๕/๑๐๐, องฺ.สตฺตก.อ. ๓/๕๕/๑๙๐)

ทางที่ให้ถึงอมตะ : ทางที่ทำให้ถึงนิพพาน อริยมรรคมีองค์ ๘ เช่น ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ นี้เรียกว่าอมตะ (นิพพาน) อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แลเป็นทางที่ให้ถึงอมตะได้แก่ ๑) สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘) สัมมาสมาธิ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๗/๑๐)

ทางปฏิบัติของพระอริยะ :ทางที่พระอริยะปฏิบัติ ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ (สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘) และโลกุตตรธรรม ๙ ประการ (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๓๑,ขุ.ธ.อ. ๒/๖๑)

ทางเป็นที่ให้ถึงนิพพาน:ทางไปสู่นิพพาน ทางเป็นเครื่องดำเนินไปสู่นิพพาน วิปัสสนาอันเป็นทางเบื้องต้นแห่งพระนิพพาน อริยมรรคมีองค์ ๘ เช่น เราได้สดับทางเป็นที่ให้ถึงนิพพานนี้ เบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ดวงอาทิตย์ ใจของเรายินดีแล้วในทางนั้นแน่นอน (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๙/๓๐๔)

ทางเปลี่ยว : ทางที่มีภัยรอบด้าน มีการจี้การปล้นการฆ่าชุกชุม ทางที่มีภยันตรายจากสัตว์ร้าย เช่น สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่ง มีวาทะขัดแย้งกันโดยตรงกับสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกเขากล่าวอย่างนี้ว่า ‘เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ... ตัดช่องย่องเบาปล้นเรือนหลังเดียว ดักจี้ในทางเปลี่ยว เป็นชู้ พูดเท็จ ผู้ทำ(เช่นนั้น) จัดว่าทำบาป (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๗/๑๐๐,๔๑/๓๓/๑๔๕)

ทางผิด :๑. ราคะ เช่น เทวดาทูลถามว่า อะไรเล่าบัณฑิตกล่าวว่า เป็นทางผิด ... พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ราคะบัณฑิตกล่าวว่า เป็นทางผิด

๒. ทิฏฐิวิบัติ เช่น ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล รวมทั้งความยึดถือ ความยึดมั่น ความถือผิด ทางชั่ว (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๕๘/๗๑,๑๕/๗๖/๘๒,อภิ.ก. (ไทย) ๓๖/๖๒/๑๖๑)

ทางมีภัยเฉพาะหน้า :ทางที่มีภยันตรายจากโจรหรือสัตว์ร้าย เป็นทางที่ควรเว้น เป็นข้อเปรียบเทียบกับบุคคลที่ไม่ใช่มิตร เช่นบุคคลที่ไม่ใช่มิตรแท้ ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) มิตรที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นอย่างเดียว (๒) มิตรดีแต่พูด (๓) มิตรพูดประจบ (๔) มิตรชักนำในทางเสื่อม บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนคนเว้นทางมีภัยเฉพาะหน้าเสียฉะนั้น” (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๙/๒๐๙)

SAMPLE

ทางลื่น : ทางแห่งวัฏฏะ คือ การเวียนว่ายตายเกิด, กาม เช่น แต่เมื่อใด ภิกษุมีความเพียรเผากิเลส ไม่ละสัมปชัญญะ ภิกษุผู้เช่นนั้นก็ข้ามกามเป็นดุจทางลื่น ที่ข้ามได้ยาก มองเห็นหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงชาติและชราดิ้นรนอยู่ (องฺ. อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๖/๓๕๐, องฺ.อฏฺฐก.อ. ๓/๕๖/๒๖๗)

ทางและมิใช่ทาง : ๑. ทางที่ดำเนินไปสู่นิพพาน คืออริยมรรคมีองค์ ๘ และทางที่ห่างไกลออกไปจากนิพพาน เช่น เราเรียกบุคคลนั้น ผู้ฉลาดในธรรมที่เป็นทางและมิใช่ทาง ผู้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ เป็นพุทธะ ธำรงชาติสุดท้ายว่า เป็นมหาบุรุษ

๒. ทาง หมายถึง ทางที่เป็นโลกุตระ และทางที่มิใช่ทาง หมายถึง ทางที่เป็นโลกิยะ

๓. ทางแห่งทุคติ ทางแห่งสุคติ ทางแห่งพระนิพพาน และธรรมที่มิใช่ทางแห่งทุคติ ธรรมที่มิใช่ทางแห่งสุคติ ธรรมที่มิใช่ทางแห่งนิพพาน ๔. ในขณะปฏิบัติ อุทยัพพยญาณเป็นทางเบื้องต้นแห่งอริยมรรค ส่วนวิปัสสนูปกิเลสมีแสงสว่างเป็นต้น มิใช่ทางของอริยมรรค

(ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๘/๕๗๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๔/๓๑๑, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๕/๕๘,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๐๓/๑๖๐,๒๕/๖๓๓/๖๕๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๔๐/๕๔๑,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๖๘/๔๗๕)

ทางสวรรค์ : ทางที่ดำเนินไปสู่สวรรค์ เช่น ทาน ศีล การสำรวมระวัง เป็นทางที่เป็นประโยชน์ที่มิตรแนะประโยชน์หรือสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน สามารถแนะนำได้ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๓/๒๑๐,๑๑/๒๗๒/๒๑๖)

ทางสองแพร่ง :ทางสองแยก หมายถึงความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉา) ความเคลือบแคลงใจ ความสับสน เช่นการเกิดความสงสัยว่า ผู้นี้ เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่ใช่พระพุทธเจ้า นี้เป็นพระธรรมหรือไม่ใช่พระธรรม นี้เป็นพระสงฆ์หรือไม่ใช่พระสงฆ์ นี้เป็นมรรคหรือมิใช่มรรค นี้เป็นปฏิปทาหรือไม่ใช่ปฏิปทา (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๔๙/๒๖๘)

ทางสามแพร่ง:ทางสามแยกที่ตั้งอยู่ในเมืองหลวง เป็นจุดที่สามารถมองเห็นคนเข้าออกในเมืองได้สะดวก ใช้เป็นข้ออุปมาอุปไมยเปรียบเทียบผู้ได้จุตูปปาตญาณ สามารถเห็นสัตว์ผู้เวียนว่ายตายเกิดได้ เหมือนคนยืนอยู่บนปราสาทซึ่งตั้งอยู่ที่ทางสามแพร่งกลางเมืองหลวงสามารถเห็นคนเดินเข้าออกได้ (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๗/๘๓,๙/๔๗๘/๒๑๐)

ทางสายเดียว :ทางสายเอกที่มุ่งตรงต่อการตรัสรู้ ดู ทางเดียว (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑,๑๒/๑๓๘/๑๓๑)

ทางสายเอก : ทางสายเดียวที่มุ่งตรงต่อการตรัสรู้ ดู ทางเดียว (ขุ.ม. (ไทย) ๓๐/๑๐๗/๓๖๕)

ทางเสือผ่าน :ทางที่เสือโคร่งเที่ยวไป เป็นข้ออุปมาหมายถึงวิจิกิจฉานิวรณ์, ดูทางสองแพร่ง (ขุ. ๒๕/๒๙๕/๑๒,ขุ.ธ.อ.๗/๙๓)

SAMPLE

ทางเสื่อม : ทางที่ทำให้เกิดความเสื่อมแห่งวิชชาสมบัติและจรณสมบัติ มี ๔ ประการ ได้แก่ (๑) การที่สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ยังไม่บรรลุวิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันยอดเยี่ยม จึงหาบหิ้วบริขารดาบสเข้าไปสู่ราวป่าด้วยตั้งใจว่าจักบริโภคผลไม้หล่น เขาต้องเป็นคนรับใช้ของท่านที่เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะโดยแท้ (๒) การที่สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ยังไม่บรรลุวิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันยอดเยี่ยมนี้ ทั้งไม่สามารถจะหาผลไม้ที่หล่นบริโภคได้ จึงถือเสียมและตะกร้าเข้าไปสู่ราวป่าด้วยตั้งใจว่าจักบริโภคเหง้า ราก และผลไม้ เขาต้องเป็นคนรับใช้ของท่านที่เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะโดยแท้ (๓) การที่สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ยังไม่บรรลุวิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันยอดเยี่ยมนี้ ไม่สามารถจะหาผลไม้ที่หล่นบริโภคได้ ทั้งไม่สามารถจะหาเหง้า ราก และผลไม้บริโภคได้ จึงสร้างเรือนไฟไว้ใกล้บ้านหรือนิคมแล้วบูชาไฟอยู่ เขาต้องเป็นคนรับใช้ของท่านที่เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะโดยแท้ (๔) การที่สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ยังไม่ บรรลุวิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันยอดเยี่ยมนี้ ไม่สามารถจะหาผลไม้ที่หล่นบริโภคได้ ไม่สามารถหาเหง้า ราก และผลไม้บริโภคได้ ทั้งไม่สามารถจะบูชาไฟได้ จึงสร้างเรือนมีประตู ๔ ด้านไว้ที่หนทางใหญ่สี่แพร่งแล้วพักอยู่ด้วยตั้งใจว่า เราจะบูชาท่านผู้ที่เดินทางมาจากทิศทั้ง ๔ ตามสติกำลัง ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เขาต้องเป็นคนรับใช้ของท่านที่เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะโดยแท้ (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๘/๑๐๐,๙/๒๗๙/๑๐๐,๙/๒๘๒/๑๐๓)

ทางหล่ม : ทางที่หมักหมมไปด้วยกิเลส เช่นผู้ใดก้าวพ้นทางอ้อม ทางหล่ม สงสารและโมหะได้แล้ว ข้ามไปถึงฝั่งแล้ว เจริญฌานไม่หวั่นไหว หมดความสงสัย ดับเย็น เพราะไม่ถือมั่น เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๑๔/๑๖๔,๒๕/๖๔๔/๖๕๒, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๓๕, ขุ.สุ.อ. ๒/๖๔๔/๒๙๙)

ทางแห่งธุลี: การอยู่ครองเรือนเป็นคฤหัสถ์ซึ่งเป็นทางเกิดกิเลสมีราคะเป็นต้น ทำให้จิตใจเศร้าหมอง เช่น การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางแห่งธุลีการบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ที่ขัดแล้วมิใช่ทำได้ง่าย (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๗๗/๒๐๙,ที.สี.อ. ๑๙๑/๑๖๓,องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๑๙๘/๔๒๒)

ทางแห่งนิพพาน :ฐานะความเป็นอยู่โดยไม่ต้องทำงานในโลกียวิสัย ในทางธรรมหมายถึงความเพียรพยายามอันเป็นทางสู่มรรคผลนิพพานเช่นถ้าความสุขจะมีได้โดยไม่ต้องทำการงาน ไม่ว่าในที่ไหนๆใครๆ ก็ดำรงชีพอยู่ไม่ได้ เพราะนั่นเป็นทางแห่งนิพพาน(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๘/๓๕๙)

SAMPLE

ทางแห่งราคะ :ทางที่ทำให้เกิดราคะ การมีราคะเป็นอารมณ์ ราคะ หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ เช่น ภิกษุผู้สิ้น อาสวะแล้ว ละมานะได้เด็ดขาด ล่วงพ้นทางแห่งราคะทั้งหมด ฝึกตนได้ ดับกิเลสลงได้อย่างสิ้นเชิง ดำรงตนมั่นคง ชื่อว่าละเว้นอยู่ในโลกได้โดยชอบ (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๗๓/๕๘๖, ขุ.สุ.อ. ๒/๓๗๓/๑๘๔)

ทางแห่งสันติ :ทางที่ยังสัตว์ให้ถึงนิพพาน คือมรรคมีองค์ ๘ เช่น เธอจงตัดความรักของตนเหมือนตัดดอกบัวที่เกิดในสารทกาลจงเพิ่มพูนทางแห่งสันติเท่านั้น เพราะพระสุคตเจ้าแสดงนิพพานไว้แล้ว (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๕/๑๒๑,ขุ.ธ.อ. ๗/๗๒)

ทางใหญ่สี่แพร่ง:ทางใหญ่สี่แยก เป็นที่ชุมนุมของคนหมู่มาก เป็นที่ปรากฏชัดเจน เป็นที่เหมาะสำหรับสร้างสถูปบรรจุพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ เช่นพวกเขาพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่างที่พวกเขาปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิพึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง
(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๕/๑๕๒,๑๐/๒๓๐/๑๗๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๘/๓๙,องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๖๐/๕๕๕)

ทางอมตะ : ๑. ทางเพื่อบรรลุนิพพาน แปลจากคำว่า อมตมคฺค คือสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น เช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสทางไว้หลายอย่างเพื่อถอนโอฆกิเลส หากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสทางอมตะนั้นไว้แล้ว ภิกษุทั้งหลายผู้เห็นธรรม ก็ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว
๒. ทางคือนิพพาน แปลจากคำว่าอมตปท หมายถึง นิพพานอันเป็นส่วนที่เว้นจากความตาย เช่นผู้เห็นทางอมตะแม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นทางอมตะที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๖/๓๑๖,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑,๒๕/๑๑๔/๖๖,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๗๙/๔๕,๓๒/๒๘๐/๔๕,๓๒/๒๘๑/๔๕,ขุ.ธ.อ. ๔/๑๓๒)

ทางอันเกษม : อริยมรรคมีองค์ ๘ เช่น ความไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางทั้งหลายอันให้ถึงอมตธรรม ทางมีองค์ ๘ เป็นทางอันเกษม, เมื่อทางเกษมมีอยู่ บุคคลถูกกิเลสปิดล้อม ไม่แสวงหาทางนั้น นั้นก็ไม่ใช่ความผิดของทางอันเกษม (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๕/๒๕๔,๑๓/๒๑๗/๒๕๖,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๕๖๙)

ทางอันประเสริฐคือสันติ :บทอันประเสริฐคือสันติ ความสงบ นิพพาน แปลจากคำว่า สนฺติวรปท เช่นในกาลต่อมา เรายังหนุ่มแน่น แข็งแรง มีเกศา ดำสนิท อยู่ในปฐมวัย เมื่อพระราชมารดาและพระราชบิดาไม่ทรงปรารถนาจะให้ผนวช มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตรทรงกันแสงอยู่ จึงโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากวังผนวช

SAMPLE

เป็นบรรพชิต เมื่อผนวชแล้วก็แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่าได้เข้าไปหาอาฬารดาบสกาลามโคตร... (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๗๗/๓๐๐,๑๒/๓๗๑/๔๐๖)

ทางอันเป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลส : โพชฌงค์ ๗ ประการ ได้แก่ (๑) สติสัมโพชฌงค์ (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) ปีติสัมโพชฌงค์ (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ (๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐๙/๑๔๐)

ท่าทาง : กิริยาอาการหรือลักษณะที่ปรากฏ เช่น ท่าทางของคฤหัสถ์มีการนุ่งผ้าชายยาว การไว้ผม ไว้หนวด ไว้เล็บ, มรรยาทต่าง ๆ เช่นการนุ่ง การห่ม (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑/๓๖,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๒/๑๒๖,องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๘๖)

ทาน : ๑. การให้ การบริจาคไทยธรรมมีข้าวเป็นต้น (ในอรรถกถาแห่งกถาวัตถุ รวมเข้ากับไทยธรรม) แบ่งตามบุคคลผู้รับทาน มี ๒ อย่าง ได้แก่ ๑) ปาฏิปุคลิกทาน (การถวายทานเจาะจงบุคคล) ๒) สังฆทาน (การถวายทานในสงฆ์)

แบ่งตามกำหนดเวลามี ๒ อย่าง ได้แก่ ๑) กาลทาน หมายถึงยุตตทานคือการให้ที่เหมาะสมแก่เวลามี ๕ ประการ ได้แก่ (๑) การให้ทานแก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน (๒) การให้ทานแก่ผู้เตรียมจะไป (๓) การให้ทานแก่ผู้เป็นไข้ (๔) การให้ทานในสมัยมีภิกษาหาได้ยาก (๕) การให้ข้าวอย่างดีและผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล ๒) นิจทาน หมายถึงการให้สลากภัต, แบ่งตามเหตุแห่งการให้ทานมี ๘ ประการ ได้แก่ (๑) การให้ทานเพราะประสบเข้า หมายถึงเมื่อพบว่ามีคนมาขอก็ให้ทานได้เลยหรือให้รอสักครู่ก็ให้ทานได้ โดยไม่ลำบากใจ (๒) การให้ทานเพราะความกลัว หมายถึงการให้ทานเพราะกลัวถูกตำหนิติเตียน หรือกลัวอบายภูมิ (๓) การให้ทานเพราะคิดว่า เขาเคยให้แก่เรา (๔) การให้ทานเพราะคาดหวังว่าเขาจักให้กลับมาบ้าง (๕) การให้ทานเพราะคิดว่าเป็นการทำความดี (๖) การให้ทานเพราะคิดว่า เราหุงหากินเองได้ แต่คนอื่นอาจหุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้จะไม่ให้ทานแก่คนที่หุงหากินเองไม่ได้ ไม่ควร (๗) การให้ทานด้วยคิดว่า จักได้รับชื่อเสียง จักมีเกียรติ (๘) บุคคลบางคนให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิต หมายถึงให้ทานเพื่อประดับจิตในการเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานเพราะทานสามารถทำจิตใจให้อ่อนโยน เหมาะแก่การเจริญกัมมัฏฐานทั้งสอง

๒. สิ่งของที่ให้หรือไทยธรรม มี ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) อามิสทาน การให้สิ่งของคือปัจจัย ๔ (จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช) (๒) ธัมมทาน การให้ธรรมคือการแนะนำข้อปฏิบัติเพื่อให้บรรลุนิพพาน

SAMPLE

๓. จาคเจตนา (เจตนาในการบริจาค) เจตนาในการให้ทานวัตถุ ๑๐ ประการ มีข้าวและน้ำเป็นต้น

๔. วิรัติ (การงดเว้น การตัด การทำลายอกุศลจิต) อภัยทาน การรักษาศีล ๕ เรียกว่า ทาน ๕ ประการ จัดเป็นมหาทาน เป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่าที่บัญญัติกันมานาน ได้แก่ ๑) การเป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ๒) การเป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ ๓) การเป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม ๔) การเป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ ๕) การเป็นผู้ละเว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

ในอรรถกถาของคัมภีร์กถาวัตถุกล่าวว่า ทานโดยทั่วไปมี ๓ อย่าง คือ (๑) จาคเจตนา (เจตนาเป็นเหตุบริจาค) (๒) วิรัติ (การงดเว้น) (๓) ไทยธรรม (การให้สิ่งของ) ทาน ๓ ประการนี้ย่นลงเป็น ๒ คือ (๑) เจตสิกธรรม (จาคเจตนาและวิรัติ) (๒) ไทยธรรม (สิ่งของที่ควรให้)(ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๖/๕๔,๙/๑๗๑/๕๖,๙/๑๗๑/๕๗,๙/๒๙๘/๑๐๙,๙/๓๔๓/๑๓๕,๙/๓๔๓/๑๓๗,๙/๓๕๕/๑๔๙,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๘/๗๙,๑๑/๒๑๐/๑๗๐,๑๑/๓๑๓/๒๙๕,๑๑/๓๓๖/๓๔๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๓/๔๐๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๘/๖๔,๑๓/๙๔/๙๗,๑๓/๒๒๕/๒๖๒,๑๓/๒๙๙/๓๕๗,๑๓/๓๙๕/๔๘๘,๑๓/๔๖๙/๕๙๓,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๑/๑๐๖,๑๔/๑๑๖/๑๔๕,๑๔/๑๓๖/๑๗๕,๑๔/๓๗๙/๔๒๗,สं.ส. (ไทย) ๑๕/๓๓/๔๐,๑๕/๔๑/๕๗,๑๕/๑๓๕/๑๖๘,สं.นิ.(ไทย)๑๖/๒๒๖/๓๑๕,สं.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๐/๒๘๕,องฺ. เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๙/๓๑,๒๐/๒๕๙/๓๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๔๒/๑๒๐,๒๐/๘๐/๓๐๔,๒๐/๑๑๘/๓๖๑,๒๐/๑๑๙/๓๖๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๒/๕๑,๒๑/๒๕๖/๓๗๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๖/๕๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๑/๒๘๗,๒๓/๓๖/๒๙๔,๒๓/๓๙/๒๙๙,๒๓/๕๒/๘๙,ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖/๑๘,ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๗,๒๕/๖๐/๔๑๕,๒๕/๙๘/๔๗๓,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๒/๓,๒๖/๑๖/๑๗๐,๒๖/๓๖/๗,๒๖/๙๘/๑๗,๒๖/๑๐๕/๑๘,ขุ.ชา,(ไทย)๒๘/๑๗๖/๑๑๒,๒๘/๑๗๘/๘๓,๒๘/๔๒๒/๒๔๖,๒๘/๔๒๗/๒๔๗,๒๘/๔๔๓/๒๔๙,ขุ.ป.(ไทย)๒๙/๑๕๑/๔๑๖,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๗๖/๕๖๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๓๒/๔๖๓,๓๗/๔๗๘/๕๐๘,๓๗/๗๘๔/๘๒๐,๓๗/๗๙๗/๘๓๑,๓๗/๘๖๔/๘๙๗,๓๗/๙๐๑/๙๓๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๓๙/๖๖๔,๔๐/๔๑/๖๖๖,๔๐/๔๒/๖๖๗,๔๐/๔๔/๖๖๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๕๕/๓๙๓,๔๑/๕๖/๓๔๗,๔๑/๗๒/๔๔๔,๔๑/๘๘/๒๘๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๙/๑๑๑,๔๒/๑๘/๒๘๑,๔๒/๑๙/๑๐,๔๒/๓๙/๑๒๖,๔๒/๖๕/๔๖๗,๔๒/๙๘/๕๒,๔๒/๑๔๙/๑๘๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๕/๔๑๔,๔๓/๑๘/

SAMPLE

๓๖๐,๔๓/๒๐/๒๙๗,๔๓/๒๘/๑๔,ม.ม.อ.๒/๓๐๐/๒๑๗,องฺ.ทุก.อ.๒/๑๔๒/๖๘,ขุ.อิติ.อ.๒๒/๘๙, อภิ.ปญฺจ.อ.๔๗๘/๒๒๓)

ทานกถา : เรื่องทาน เป็นกถาแรกในอนุปุพพิกถา ๕ ได้แก่ ๑) ทานกถา (เรื่องทาน) ๒) สีลกถา (เรื่องศีล) ๓) สัคคกถา (เรื่องสวรรค์) ๔) กามาทีนวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม) ๕) เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม) (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๒/๔,๕/๒๘๔/๙๕, ๕/๒๙๓/๑๑๔, ๕/๓๐๑/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒,๑๐/๗๙/๔๔,๑๐/๘๓/๔๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๙/๖๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๒/๒๓๒,๒๓/๒๑/๒๕๘,๒๓/๒๒/๒๖๑,ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๖)

ทานเจตนา : เจตนาในการให้ทาน เจตนาที่รวบรวมไทยธรรมมีข้าวเป็นต้นแล้วให้แก่คนอื่นเพื่อเป็นการอนุเคราะห์หรือเป็นการบูชา เช่น พระพุทธเจ้าตรัสว่า“ถ้าสัตว์ทั้งหลายพึงรู้ผลแห่งทานเจตนาและการจำแนกทานเหมือนอย่างที่เรารู้ สัตว์เหล่านั้นไม่ให้ทานเสียก่อนก็จะไม่บริโภค และมลทินคือความตระหนี่ก็จะไม่พึงครอบงำจิตของสัตว์เหล่านั้นได้ แม้คำข้าวคือก้อนข้าวของสัตว์เหล่านั้นจะพึงเหลืออยู่คำสุดท้ายก็ตาม” (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๓๗๐)

ทานที่บุคคลอุทิศให้:ทานที่บุคคลในโลกนี้ทำบุญแล้วอุทิศส่วนบุญให้แก่บุคคลผู้ล่วงลับไปในเปตโลก เป็นประเด็นถกเถียงกันในคัมภีร์กถาวัตถุ ฝ่ายภิกษุในนิกายราชคิริกะและนิกายสิทธัตถิกะมีความเห็นว่า เปรตทั้งหลายสามารถรับสิ่งของที่บุคคลให้จากโลกนี้ได้โดยตรง ส่วนฝ่ายเถรวาทเห็นว่าไม่สามารถรับได้โดยตรง แต่รับได้โดยการอนุโมทนาบุญนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๘/๕๑๘,อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๔๘๘/๒๒๖) อีกอธิบายไว้ว่า ทานที่บุคคลทำส่งไปให้, ทานที่เขาทำเพื่ออุทิศผลให้แก่ผู้เสียชีวิต,ทานที่บุคคลผู้มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ทำอุทิศส่งไปให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว, (การทำบุญในลักษณะนี้ เรียกว่า ทักษิณานุประทาน หมายถึง การทำบุญอุทิศผลให้แก่ผู้ตาย),ในอิโตทินนกถา(ว่าด้วยทานที่บุคคลอุทิศให้จากโลกนี้) พระสกวาที (ผู้ถาม)กับพระปรวาที(ผู้ตอบ) สนทนาธรรมกันเรื่องทานที่บุคคลอุทิศไปให้แก่ผู้เสียชีวิตในเปตวิสัย(ภูมิหรือที่อยู่ของเปรต) สรุปใจความได้ว่า ในเปตวิสัย ไม่มีกสิกรรม(ทำนา) ไม่มีโครักขกรรม(เลี้ยงโคขาย)ไม่มีพาณิชยกรรมและการแลกเปลี่ยนซื้อขายด้วยเงิน ผู้ที่ตายไปเกิดเป็นเปรตในเปตวิสัยนั้นดำรงชีพด้วยผลทานทีเขาอุทิศไปให้จากโลกนี้(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘๘-๔๙๐/๕๑๘)

ทานที่เป็นกุศล :ทานที่ไม่มีโทษ, ทานที่เป็นฝ่ายกุศล,ทานที่ปราศจากมลทิน, ในทานกถา(ว่าด้วยทาน) พระสกวาที(ผู้ถาม)กับพระปรวาที(ผู้ตอบ)สนทนาธรรมกันเรื่องทาน สรุปใจความได้ว่า **ทาน** โดยทั่วไปมี ๓ อย่าง คือ (๑) จาคเจตนา (เจตนาเป็นเหตุบริจาค) ๒) วิรัติ (การงดเว้น) (๓) ไทยธรรม (การให้สิ่งของ) ทาน ๓ ประการนี้ย่นลงเป็น ๒ คือ (๑)

SAMPLE

เจตสิกธรรม (จาคเจตนาและวิรัติ) (๒) ไทยธรรม ซึ่งฝ่ายปรวาทีมีความเห็นว่า เจตสิกธรรมเท่านั้น เรียกว่าทาน ส่วนไทยธรรมไม่เรียกว่าทาน,ในระหว่างสนทนา พระปรวาทีได้ยกพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ธรรม ๓ ประการ คือ (๑)ศรัทธา (๒) หิริ (๓)ทานที่เป็นกุศล เป็นทางไปสู่เทวโลก เพื่อสนับสนุนคำตอบของตนว่า สภาวธรรมที่เป็นเจตสิกเป็นทานได้(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘๐/๕๐๙, องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๒๘๘,อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๔๗๘/๒๒๓, องฺ.อฏฺฐก.อ.(ไทย)๓/๓๒/๓๕๓) สรุปว่า หมายถึงจาคเจตนา (เจตนาในการบริจาค) เจตนาในการให้ทานวัตถุ ๑๐ ประการมีข้าวและน้ำเป็นต้น (องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๒๘๘,อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๘๐/๕๐๙)

ทานที่ให้แล้วไม่มีผล :ทานที่ให้แล้วไม่บังเกิดผลใดๆ, ผลหรืออานิสงส์ของการให้ทานไม่มี, ความเห็นว่า"ทานที่ให้แล้วไม่มีผล" จัดเป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างหนึ่ง(นัตถิกทิฏฐิ)ใน ๓ อย่าง คือ(๑) อกิริยทิฏฐิความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ(๒)อเหตุกทิฏฐิความเห็นว่าไม่มีเหตุ(๓)นัตถิกทิฏฐิความเห็นว่าไม่มี ได้แก่ความเห็นว่า "ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์(เช่น เทวดาและสัตว์นรก)ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก", ในครั้งพุทธกาล ผู้เป็นเจ้าลัทธิประเภทนัตถิกทิฏฐิ คืออชิตเกสกัมพล, ในอักขณสูตร(ว่าด้วยขณะที่ไม่สมควรอยู่ประพฤติพรหมจรรย์) ท่านจัดบุคคลผู้มีความเห็นวิปริต เช่นเห็นว่า "ทานที่ให้แล้วไม่มีผล" เป็นต้น ไว้ในข้อที่ ๖ ของกาลที่ไม่ใช่ขณะไม่ใช่สมัยที่จะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ๘ ประการ (องอฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๙/๒๗๕,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์) สรุปว่าหมายถึงทานตามความเห็นผิดของคนผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิประเภทนัตถิกทิฏฐิ เช่น คำสอนของครูอชิตะ เกสกัมพล ที่ว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล... (ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๑/๕๗, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๙/๒๗๕)

ทานบดี : นายแห่งทาน. เจ้าของทาน, การให้ทาน แบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ (๑) ทาสทาน ให้ของมีคุณภาพต่ำกว่าที่ตนเองบริโภค (๒) สหายทาน ให้ของมีคุณภาพเสมอกับที่ตนบริโภค (๓) ทานบดี หรือสามีทาน ให้ของที่มีคุณภาพดีกว่าที่ตนบริโภค ฉะนั้น ทานบดี จึงหมายถึงผู้เป็นใหญ่ในทาน ไม่ใช่เป็นทาสหรือเป็นสหายของทาน กล่าวคือตนเองใช้สอยตามมีตามเกิด แต่บริจาคของดีของประณีตให้แก่คนอื่น, บรรดาทาน ๓ ระดับนั้น การให้แบบทานบดี มีผลมีอานิสงส์มากกว่าการให้แบบทาสทานและสหายทาน, ในกูฏทันตสูตร (ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อกูฏทันตะ) พระพุทธเจ้าตรัสคุณลักษณะหลายอย่างของพระเจ้ามหาวิชิตราชแก่กูฏทันตพราหมณ์ ที่สำคัญประการหนึ่งคือ

SAMPLE

ทรงเป็นทานบดี, ในอุทยสูตร(ว่าด้วยอุทัยพราหมณ์) พระพุทธเจ้าตรัสความเป็นทานบดีแก่อุทัยพราหมณ์ตอนหนึ่งว่า "...ทานบดีย่อมให้บ่อยๆ ครั้นให้บ่อยๆ แล้ว ก็เข้าถึงสวรรค์บ่อยๆ...",ในสีหเสนาปติสูตร(ว่าด้วยสีหเสนาบดี) ระบุว่า ทายก ทานบดี ย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก,..ฯลฯ.., (ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๐/๑๓๓,๙/๓๔๔/๑๔๐,๙/๓๔๔/๑๔๑, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๘/๒๘๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๔/๕๔, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘๖๗/๑๐๒, ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย)๒๗/๖๘/๓๓๓, (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๔๐/๒๖๗) สรุปว่าหมายถึงผู้เป็นใหญ่แห่งทาน ผู้เป็นนายแห่งทาน ไม่ใช่เป็นทาสหรือเป็นสหายของทาน ผู้ให้ของที่ดีกว่าของที่ตนบริโภค ผู้ที่ใช้สอยสิ่งของสำหรับตนตามมีตามเกิด แต่บริจาคสิ่งของที่ดีสิ่งของที่ประณีตให้แก่คนอื่น ตัวอย่างเช่นนันทิยอุบาสก (ที.สี.อ. ๓๔๐/๒๖๗) (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๓,๙/๓๔๔/๑๔๐,๙/๓๔๔/๑๔๑,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๘/๒๘๖,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๓๔/๕๔,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๖๗/๑๐๒,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๘/๓๓๓,องฺ.ปญฺจก.อ.๓/๓๔/๒๒)

ทานบารมี : การบำเพ็ญทาน, จรรยาอย่างเลิศคือทาน, บารมี (คุณความดีที่ควรบำเพ็ญ) มี ๑๐ อย่าง คือ ทาน, ศีล, เนกขัมมะ, ปัญญา, วิริยะ, ขันติ, สัจจะ, อธิษฐาน, เมตตา, อุเบกขา, แบ่งระดับการบำเพ็ญเป็น ๓ ขั้น คือขั้นบารมี ขั้นอุปบารมี และขั้นปรมัตถบารมี(รวมเป็นบารมี ๓๐) ยกตัวอย่างเรื่องทานมาอธิบาย คือ สละทรัพย์ภายนอกเป็นทานบารมี สละอวัยวะ เป็นทานอุปบารมี สละชีวิต เป็นทานปรมัตถบารมี, ในสโมธานกถา(สรุปการบำเพ็ญบารมี ๓๐) ได้สรุปการบำเพ็ญทานของพระพุทธเจ้าในช่วงเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ไว้ว่า การบำเพ็ญทานในสมัยเป็นพระเจ้าสิวิราชเป็นทานบารมี การบำเพ็ญทานในสมัยเป็นพระเวสสันดร เวลามพราหมณ์และอกิตติดาบสเป็นทานอุปบารมี การบำเพ็ญทานในสมัยเป็นพญาไก่ป่า สีลวนาค และพญากระต่าย เป็นทานปรมัตถบามี (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๖,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์) สรุปว่าหมายถึง บารมีคือทาน การบำเพ็ญทานให้เต็มบริบูรณ์ ทานบารมีเป็นพุทธการกธรรม(ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า) และเป็นบารมีประการแรกในบารมี ๓๐ ประการ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี อุเบกขาบารมี, ทานอุปบารมีฯลฯ อุเบกขาอุปบารมี, ทานปรมัตถบารมี ฯลฯ อุเบกขาปรมัตถบารมี, ทานบารมี เป็นการบำเพ็ญทานตามปกติ ทานอุปบารมี เป็นการบำเพ็ญทานยิ่งกว่าปกติ และทานปรมัตถบารมี เป็นการบำเพ็ญทานระดับสูงสุด เช่น สละทรัพย์ภายนอกเป็นทานบารมี สละอวัยวะเป็นทานอุปบารมี สละชีวิตเป็นทานปรมัตถบารมี, พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทานบารมีในภพที่เป็นพระเจ้าสิ

SAMPLE

วิราชทรงบำเพ็ญทานอุปบารมีในภพที่เป็นพระเวสสันดร เวลามพราหมณ์ อกิตติดาบส ทรงบำเพ็ญทานปรมัตถบารมีในภพที่เป็นพญาไก่ป่า สีลวนาคและพญากระต่าย (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๑๑๕/๕๑๒, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๗๖/๔๔๖, ๓๓/๑๑๖/๕๘๓, ๓๓/๑๒๓/๕๘๓, ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๖,๓๓/๑๔๓/๗๔๕)

ทานปรมัตถบารมี:การบำเพ็ญทานขั้นสูงสุด, การบำเพ็ญทานแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ (๑)ทานบารมี ได้แก่ การสละทรัพย์ภายนอกเป็นทาน (๒)ทานอุปบารมี ได้แก่ การสละอวัยวะเป็นทาน (๓)ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ การสละชีวิตเป็นทาน, ในสโมธานกถา(สรุปการบำเพ็ญบารมี ๓๐) ได้สรุปการบำเพ็ญทานของพระพุทธเจ้าในช่วงเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ไว้ว่า การบำเพ็ญทานในสมัยเป็นพระเจ้าสิวิราชเป็นทานบารมี การบำเพ็ญทานในสมัยเป็นพระเวสสันดร เวลามพราหมณ์และอกิตติดาบสเป็นทานอุปบารมี การบำเพ็ญทานในสมัยเป็นพญาไก่ป่า สีลวนาค และพญากระต่าย เป็นทานปรมัตถบามี (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๖)

ท่านผู้ตั้งอยู่ในผล :ท่านผู้ดำรงอยู่ในอริยผล มี ๔ จำพวก ได้แก่ ท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ท่านผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิผล ท่านผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผล และท่านผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล, ในยชมานสูตร(ว่าด้วยการบูชา) ท้าวสักกเทวราช ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ทูลถามว่า ทำบุญทำทานในที่ไหนจึงมีผลมาก พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ทำกับท่านผู้ปฏิบิดี ๔ จำพวก ท่านผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวก นั่นคือพระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติตรง ตั้งมั่นอยู่ในศีล สมาธิ และปัญญา (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๖๒/๓๘๒,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๔๑/๗๑)

ท่านผู้ปฏิบัติดี :ท่านผู้ประพฤติดี, ท่านผู้ปฏิบัติอยู่ในสัมมาปฏิบัติ คือปฏิบัติไปตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าแนะนำสั่งสอน ไม่ปฏิบัติผิดไปจากพระธรรมวินัย ได้แก่ การปฏิบัติของพระอริยสงฆ์ ๔ จำพวก คือพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์, ในยชมานสูตร(ว่าด้วยการบูชา) ระบุว่า ทานที่ทำกับท่านผู้ปฏิบัติดี ๔ จำพวก ท่านผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวก นั่นคือพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติตรง ตั้งมั่นอยู่ในศีล สมาธิ และปัญญา มีผลานิสงส์มาก (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๖๒/๓๘๒,วิสุทธิมรรค(ไทย)๑/๕๕/๓๑๔)

ท่านผู้ปราศจากราคะ : ท่านผู้มีราคะไปปราศแล้ว (วีตราโค), ท่านผู้ไม่มีราคะ, ท่านผู้สิ้นราคะ, ท่านผู้คลายราคะแล้ว, ที่ได้ชื่อว่าท่านผู้ปราศจากราคะสิ้นอาสวะแล้ว เพราะละราคะได้โดยประการทั้งปวง, ท่านผู้ปราศจากราคะ เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของพระอรหันต์หรือพระอเสขะ,(ราคะ คือความกำหนัด ความยินดีในกาม,ความติดใจหรือความย้อมใจติดอยู่ในอารมณ์), ในอินทริยสโมธาน (ว่าด้วยการประชุมอินทรีย์) ท่านเปรียบเทียบการ

SAMPLE

เจริญสมาธิของปุถุชน พระเสขะ และท่านผู้ปราศจากราคะ (พระอรหันต์,อเสขะ) ว่าเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้แตกต่างกันอย่างไร สรุปใจความได้ว่า ปุถุชนเมื่อเจริญสมาธิฉลาดในความตั้งไว้ด้วยอาการ ๗ อย่าง พระเสขะเมื่อเจริญสมาธิฉลาดในความตั้งไว้ด้วยอาการ ๘ อย่าง ส่วนท่านผู้ปราศจากราคะเมื่อเจริญสมาธิฉลาดในความตั้งไว้ด้วยอาการ ๑๐ อย่าง มีเป็นผู้ฉลาดในความตั้งไว้ซึ่งจิตเป็นต้น(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๐๔/๓๓๓,๓๑/๒๐๕/๓๓๔,๓๑/๒๐๖/๓๓๖,ขุ.ป.อ.(บาลี)๑/๒๐๔/๒๘๓)

ท่านผู้มีโชค : ท่านผู้มีโชคดี (ภคฺควา), ท่านผู้มีโชคลาภ, ท่านผู้มีความสวัสดี, (ภคฺควา เทียบ สันสกฤต คือ ภารฺควา, มาจาก ภฺฤคุ และ ภรฺคหฺ, ธาตุเดียวกับ Lat fulgur ฟ้าแลบ; Gr.... แสงสว่าง; Ger. blitzen ว่างเปล่า; Ags. blanca ม้าขาว, ทุกอย่างเกี่ยวกับการ "สว่าง, ส่องแสง, กระจ่าง, แจ่มใส, เจิดจ้า"), ในกุมภการชาดก (ชาดกว่าด้วยนายช่างหม้อ) พระโพธิสัตว์กับภรรยาต่างประสงค์จะออกบวช จึงกล่าวล่ำลากัน มีข้อความตอนหนึ่งที่ภรรยาได้ร้องเรียกพระโพธิสัตว์ด้วยศัพท์ว่า "ท่านผู้มีโชค (ภคฺควา)" ตามข้อความที่ปรากฏ คือ *"เวลานี้เท่านั้นเหมาะที่จะบวช เวลาอื่นไม่เหมาะ ภายหลังคงจะไม่มีผู้ที่จะพร่ำสอนดิฉัน* ***ท่านผู้มีโชค*** *ถึงดิฉันก็จักเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนสกุณีที่รอดจากมือคน"*(ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย)๒๗/๙๖/๒๗๓,พจนานุกรมบาลี มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ)

ท่านผู้มีวิปฏิสาร :ท่านผู้มีความเดือดร้อนใจ, ท่านผู้มีความเร่าร้อนใจ, ผู้ไม่ได้ทำความดีไว้หรือผู้ประพฤติผิด เกิดความเดือดร้อนใจในความไม่บริสุทธิ์ของตนเอง เรียกว่า ท่านผู้มีวิปฏิสาร, ในอารัมมณปัจจัย ท่านอธิบายสภาวธรรมที่เป็นกุศล เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอกุศลโดยอารัมมณปัจจัยไว้ในตอนหนึ่งว่า *".....บุคคลออกจากฌานแล้วยินดีเพลิดเพลินฌาน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินฌานนั้น ราคะจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้น อุทธัจจะจึงเกิดขึ้น สำหรับ****ท่านผู้มีวิปฏิสาร*** *เมื่อฌานเสื่อมแล้ว โทมนัสจึงเกิดขึ้น"*(อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๐๕/๒๕๘)

ทานพ : อสูรจำพวกหนึ่ง, ทานพ ได้แก่ พวกอสูรมีปหาราทอสูรเป็นต้น จัดอยู่ในพวกเทพชั้นต่ำ ระดับเดียวกับพวกยักษ์ รากษส คนธรรพ์ กินนร ครุฑ และพญานาค, ในกุณาลชาดก(ชาดกว่าด้วยนกดุเหว่า)ระบุว่าด้านทิศตะวันออกของภูเขาหิมพานต์อันเป็นที่อยู่ของนกกุณาละเป็นประเทศที่สัญจรไปมาเป็นอาจิณแห่งหมู่เทพยดา ยักษ์ รากษส ทานพ คนธรรพ์ กินนร และพญานาค,ในสารีปุตตเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ)ได้ระบุไว้ในทำนองเดียวกันว่า พวกวิทยาธร พวกเทวดา นาค คนธรรพ์ ผีเสื้อน้ำ กุมภัณฑ์ ทานพ(อสูร) ครุฑ อาศัยสระน้ำหากินอยู่ใกล้อาศรมของฤๅษี ณ ภูเขาหิมพานต์,ส่วนในอุปาลิเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ) ระบุว่า ในกัปที่ ๒ นับจากภัทรกัปนี้ไป ท่านบังเกิดเป็นขัตติยกุมารนามว่าจันท

SAMPLE

นะได้ทำผิดต่อพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าเทวละแล้วสำนึกผิด ต้องการขอขมา เพราะเกรงว่าจะถูกมวลมนุษย์พร้อมทั้งเทวดา ทานพ และรากษส เอาฆ้อนเหล็กทุบศีรษะ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๘๙/๑๓๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๙๘/๓๔,๓๒/๕๖๘/๘๖,ขุ.อป.อ.(บาลี)๑/๕๖๘/๓๕๑)

ทานมยปัญญา :ปัญญาที่สัมปยุตด้วยทานเจตนา, ทานมยปัญญา เกิดขึ้นด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ (๑) ปุพพเจตนาของบุคคลผู้คิดอยู่ว่า เราจักให้ทาน (๒) มุญจนเจตนาของบุคคลผู้กำลังให้ทาน (๓)อปรเจตนาของบุคคลผู้ให้ทานแล้ว, ในญาณวิภังค์ ติกนิทเทส ได้อธิบายความหมายของ "ทานมยปัญญา" ไว้ว่า "***ทานมยปัญญา*** *เป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ปรารภทานเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ให้ทาน นี้เรียกว่า* ***ทานมยปัญญา***"(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๙/๕๐๔,อภิ.วิ.อ.(บาลี)๑/๗๖๙/๔๔๑)

ทานมหัปผลสูตร : พระสูตรว่าด้วยทานที่มีผลมากและทานที่ไม่มีผลมาก พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ณฝั่งสระคัคครา โบกขรณี เขตกรุงจัมปา พระสารีบุตรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมกับอุบาสกชาวกรุงจัมปาแล้วทูลถามว่ามีได้ไหม ทานชนิดเดียวกันที่บางคนถวายแล้วมีผลานิสงส์ไม่มาก แต่บางคนถวายแล้วกลับมีผลานิสงส์มาก

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มีได้

พระสารีบุตร ทูลถามว่า ที่เป็นอย่างนั้น เพราะอะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะมีเหตุต่างกัน คือมีความตั้งใจต่างกัน มีลักษณะ ๗ คือ บางคนให้ทานอย่างมีใจเยื่อใย ให้ทานอย่างมีจิตผูกพัน ให้ทานอย่างมุ่งหวังสั่งสมบุญ (๑)ให้ทานด้วยคิดว่า เราละโลกนี้ไปแล้วจักบริโภคผลทานนี้ แล้วจึงให้ทานนั้น กล่าวคือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ (๒) ให้ทานอย่างไม่มีใจเยื่อใย ให้ทานอย่างไม่มีจิตใจผูกพัน ให้ทานอย่างไม่มุ่งหวังสั่งสม มิใช่ให้ทานด้วยคิดว่า เราละโลกนี้ไปแล้วจักบริโภคผลทานนี้ แต่ให้ทานด้วยคิดว่า การให้ทานเป็นการดี (๓) ให้ทานด้วยคิดว่า บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยายเคยให้ทาน เคยทำทานมาก่อน เราไม่ควรให้วงศ์ตระกูลเก่าแก่เสื่อมเสียไป (๔) ให้ทานด้วยคิดว่า เราหุงหากินเองได้ ท่านเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้ จะไม่ให้ทานแก่ท่านผู้หุงหากินเองไม่ได้นั้นไม่ควร (๕) ให้ทานด้วยคิดว่า เราให้ทานและจำแนกทานเหมือนเหล่าฤาษีในปางก่อนได้บูชามหายัญ (หมายถึงตระเตรียมมหาทานเช่นอาหารและเภสัชต่างๆ มีเนยใส เนยข้น นมส้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น) ทำมาแล้ว (๖) ให้ทานด้วยตั้งใจว่า เมื่อเราให้ทานนี้ จิตย่อมผ่องใส และ (๗) ให้ทานด้วยคิดว่า เราให้ทานเป็นเครื่องประดับจิตปรุงแต่งจิต แล้ว

SAMPLE

จึงให้ทานนั้น หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นพรหมกายิกา นี้เป็นเหตุให้ทานชนิดเดียวกันที่บางคนถวายแล้วมีผลานิสงส์ไม่มากแต่บางคนถวายแล้วกลับมีผลานิสงส์มาก (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๘๙)

ทานมัย : บุญที่สำเร็จด้วยการบริจาคทาน, ทำบุญด้วยการให้, สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญหรือเรื่องที่จัดเป็นการทำบุญในทางพระพุทธศาสนา ท่านเรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ มี ๓ อย่าง(โดยพิสดารแบ่งเป็น ๑๐ อย่าง), ทานมัย เป็นข้อที่ ๑ ในบุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้แก่ (๑)ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ (๒)สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลและประพฤติดี (๓)ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา, ในทสสหัสสเถริยาปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระเถรี ๑๐,๐๐๐ รูป) พระเถรีทั้งหลายได้เล่าถึงอดีตชาติของตนว่าได้บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุมาครบทั้ง ๓ อย่าง ดังข้อความที่กราบทูลว่า *"ข้าแต่พระมหามุนี **ทานมัย** ศีลมัย ภาวนามัย ทั้งปวง หม่อมฉันทั้งหลายบำเพ็ญดีแล้ว หม่อมฉันทั้งหลายเสียสละวัตถุทานทุกอย่างนี้ตลอดกาลนาน"*(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๑๕/๕๐๘,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ :บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน, ที่ตั้งแห่งการทำบุญที่สำเร็จด้วยการให้, ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ จัดเป็นบุญกิริยาวัตถุข้อที่ ๑ ใน ๓ ข้อ ได้แก่ (๑)ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน(๒)สีลมัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล(๓)ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา,ในสังคีติสูตร(ว่าด้วยการสังคายนา) ท่านแบ่งธรรมออกเป็นหมวดๆ เช่น สังคีติหมวด ๑(ธรรมหมวดละ ๑ ประการ) สังคีติหมวด ๒(ธรรมหมวดละ ๒ ประการ) เป็นต้น, สำหรับบุญกิริยาวัตถุ ๓ อย่าง มีทานมัยบุญกิริยาวัตถุเป็นต้น ท่านจัดอยู่ในสังคีติหมวด ๓ (ธรรมหมวดละ ๓ ประการ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๙)

ทานวัตถุ : เหตุแห่งการให้ทาน, สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการให้ทาน, เรื่องที่เป็นเหตุชักจูงนำไปสู่การให้ทาน, ในสังคีติสูตร(ว่าด้วยการสังคายนา) ตอนสังคีติหมวด ๘ (ธรรมหมวดละ ๘ ประการ) เล่มที่ ๑๑ และในทานวัตถุสูตร(ว่าด้วยทานวัตถุ) เล่มที่ ๒๓ แบ่งทานวัตถุไว้ ๘ ประการเท่ากัน แต่มีเนื้อหาบางข้อแตกต่างกันออกไปขอยกตัวอย่างที่กล่าวไว้ในทานวัตถุสูตร(เล่ม ๒๓) ๘ ประการ คือ (๑)ให้ทานเพราะความชอบ (๒)ให้ทานเพราะความชัง (๓)ให้ทานเพราะความหลง (๔)ให้ทานเพราะความกลัว (๕)ให้ทานเพราะคิดว่า "พ่อและปู่เคยให้ทาน ควรสืบต่อรักษาชื่อเสียงวงศ์ตระกูลไม่ให้เสื่อมเสีย" (๖)ให้ทานเพราะคิดว่า "ให้ทานแล้ว หลังจากตายแล้ว จักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์"(๗)ให้ทานเพราะคิดว่า "เมื่อให้ทาน จิตย่อมผ่องใส เกิดความชื่นชมโสมนัส(๘)

SAMPLE

ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิต(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๖/๓๔๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๓/๒๘๘,องฺ.อฏฺฐก.อ.(ไทย)๓/๓๓/๓๕๔)

ทานวัตถุสูตร : พระสูตรว่าด้วยทานวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทานวัตถุ(เหตุแห่งการให้ทาน) มี ๘ คือ บุคคลบางคน (๑) ให้ทานเพราะความชอบ (๒) ให้ทานเพราะความชัง(๓) ให้ทานเพราะความหลง (๔) ให้ทานเพราะความกลัว (๕) ให้ทานเพราะคิดว่า พ่อและปู่เคยให้ทาน เคยทำทาน เราไม่ควรให้วงศ์ตระกูลเก่าแก่เสื่อมหายไป (๖) ให้ทานเพราะคิดว่า เราให้ทานนี้แล้ว หลังจากตายแล้วจักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (๗) ให้ทานเพราะคิดว่า เมื่อเราให้ทานนี้ จิตย่อมผ่องใส เกิดความชื่นชมโสมนัส(๘) ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิต (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๓/๒๘๘)

ทานเวฆสะ, พวกอสูร :อสูรจำพวกทานเวฆสะ, ทานเวฆสะ เป็นพวกอสูรที่ถือธนู, ในมหาสมยสูตร(ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา) ระบุว่า ในมหาเทวสันนิบาตครั้งนั้น มีเทวดาจำนวนมากทั้งชั้นสูงและชั้นต่ำมาประชุมพร้อมกัน ในจำนวนนี้ มีพวกอสูรทานเวฆสะรวมอยู่ด้วย ดังข้อความที่มีปรากฏว่า *"....พวกอสูรกาลกัญชะมีร่างน่ากลัวมาก พวกอสูร**ทานเวฆสะ** อสูรเวปจิตติ อสูรสุจิตติ อสูรปหาราทะ และพญามารนมุจีก็มาด้วย"* (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๙/๒๖๗,ที.ม.อ.(บาลี)๒/๓๓๙/๓๐๔)

ทานสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยการให้ ในพระไตรปิฎก มีชื่อทานสูตร ๕ สูตร ในอังคุตตรนิกาย ๓ ในอิติวุตตกะ ๒ สูตร คือ

1.**ทานสูตร[๑]** (ปฐม) **:** พระสูตรว่าด้วยทาน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทาน ๘ คือ บุคคลบางคน (๑) ให้ทานเพราะประสบเข้า(หมายถึงเมื่อพบว่ามาหาก็ให้ทานได้ หรือให้รอสักครู่ก็ให้ทานได้ ไม่ให้ลำบากใจ) (๒) ให้ทานเพราะกลัว (คือกลัวถูกตำหนิติเตียนหรือกลัวอบายภูมิ) (๓) ให้ทานเพราะคิดว่า เขาได้ให้แก่เราแล้ว (๔) ให้ทานเพราะคิดว่า เขาจักให้แก่เรา(๕) ให้ทานเพราะคิดว่า การให้ทานเป็นการดี (๖) ให้ทานเพราะคิดว่า เราหุงหากินเองได้ ชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้ จะไม่ให้ทานแก่ชนเหล่านี้ผู้หุงหากินเองไม่ได้ ไม่ควร (๗) ให้ทานด้วยคิดว่า เมื่อเราให้ทานนี้ กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๘)ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิต(คือให้ทานเพื่อประดับจิตในการเจริญสมถะและวิปัสสนา เพราะทานย่อมทำจิตให้อ่อนโยน เหมาะแก่การเจริญกัมมัฏฐานทั้งสอง) (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๑/๒๘๗)

2.**ทานสูตร[๒]** (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยทาน (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ธรรม ๓ คือ ศรัทธา หิริ และทานที่เป็นกุศลที่สัตบุรุษดำเนินตามแล้ว สัตบุรุษกล่าวว่าธรรม ๓ นี้เป็นหนทางไปสู่เทวโลกได้ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๒/๒๘๘)

SAMPLE

3.ทานสูตร พระสูตรว่าด้วยการให้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การกำจัดมลทินคือความตระหนี่ ด้วยการถวายทานแก่บุญเขตคือพระอริยบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณมีศีลเป็นต้น เป็นเหตุให้บุคคลเมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๖/๓๗๐,ขุ.อิติ.อ.(บาลี)๒๖/๑๐๑)

4.ทานสูตร พระสูตรว่าด้วยทาน การจำแนก และการอนุเคราะห์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การให้ทาน มี ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) การให้สิ่งของ (๒) การให้ธรรม ทรงแสดงว่าการให้ธรรมเป็นเลิศ การให้ทานเป็นองค์ธรรมประการ ที่ ๑ ในพระสูตรนี้ ส่วนประการที่ ๒ และที่ ๓ คือ การจำแนกทาน และการอนุเคราะห์ มีประการละ๒ อย่างเหมือนกันกับประการที่๑ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๘/๔๗๓)

5.ทานสูตร พระสูตรว่าด้วยองค์แห่งทักษิณาทาน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ทรงเห็นอุบาสิกาชื่อนันทมาตา ชาวเมืองเวฬุกัณฑกะถวายทักษิณาทานอันประกอบด้วยองค์ ๖ ในหมู่ภิกษุมีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นประธาน ตรัสว่า ทักษิณาที่ประกอบด้วยองค์ ๖ (แบ่งเป็น ๒ ฝ่ายๆละ ๓ องค์) คือ องค์ ๓ ของฝ่ายทายก คือ (๑) ก่อนให้ ก็มีใจดี (๒) กำลังให้ ก็ทำใจให้เลื่อมใส (๓) ครั้นให้แล้ว ก็มีใจเบิกบาน องค์ ๓ ของปฏิคคาหก คือ (๑) เป็นผู้ปราศจากราคะหรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ (๒) เป็นผู้ปราศจากโทสะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ (๓) เป็นผู้ปราศจากโมหะหรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะแล้วตรัสว่า ทักษิณาที่ประกอบด้วยองค์๖ นี้มีผลกำหนดนับประมาณมิได้ เหมือนน้ำในมหาสมุทร จะประมาณมิได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖)

ทานสูตร๒ (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยทาน (สูตรที่ ๒)

ทานสูตร๓ พระสูตรว่าด้วยการให้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การกำจัดมลทินคือความตระหนี่ ด้วยการถวายทาน

ทานสูตร๔ : พระสูตรว่าด้วยทาน การจำแนก และการอนุเคราะห์

ทานสูตร๕ : พระสูตรว่าด้วยองค์แห่งทักษิณาทาน

ทานานิสังสสูตร :พระสูตรว่าด้วยอานิสงส์การให้ทาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานิสงส์การให้ทาน ๕ คือ (๑) เป็นที่รักของคนทั้งหลาย (๒) สัตบุรุษย่อมคบหา (๓) กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๔) เป็นผู้ไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์ (๕) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๕/๕๖)

ท่าน้ำ : ฝั่งน้ำสำหรับขึ้นลงหรือจอดเรือ, ที่สำหรับขึ้นลงริมน้ำ, ท่าน้ำ(ติตฺถ) ปรากฏชื่อมากมายในครั้งพุทธกาล มีไว้เพื่อใช้ประโยชน์ขึ้นลงเวลาอาบน้ำ จอดเรือ ข้ามฝั่งสัญจรไปมา ตักน้ำไปใช้สอย หรือแม้กระทั่งเป็นที่ลงเล่นน้ำดื่มน้ำของฝูงสัตว์ทั้งหลาย

SAMPLE

,ในมหาโคปาลสูตร(ว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตรใหญ่) ท่านเปรียบเทียบลักษณะอย่างหนึ่งของนายโคบาลผู้ฉลาดคือรู้ท่าน้ำ ว่าเป็นเหมือนภิกษุผู้ฉลาดคือรู้ท่าน้ำในพระธรรมวินัย โดยลักษณะที่ว่า เข้าไปหาภิกษุผู้เป็นพหูสูตทรงธรรมทรงวินัยแล้วก็สอบสวนไต่ถามข้อสงสัยในพทธพจน์จากท่าน, ในที่อื่นๆ ท่านระบุว่า สถานที่ที่มีท่าน้ำสะอาดดีเป็นรมณียสถาน น้ำไหลรินไม่ขาดสายเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม อย่างไรก็ตาม ภิกษุสงฆ์ไม่ควรสนทนากันเรื่องท่าน้ำ เพราะจัดอยู่ในประเภทดิรัจฉานกถา(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๖/๓๗๗,๑๒/๓๗๓/๔๐๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๓/๒๖๐,๑๓/๓๒๙/๓๙๘,๑๓/๔๗๗/๖๐๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ท่าน้ำชื่อติมพรุ :ท่าน้ำที่ถูกตั้งชื่อว่าติมพรุ, ท่าน้ำสำหรับทำพลีกรรมชื่อติมพรุ, ท่าน้ำชื่อติมพรุ เป็นสถานที่สำหรับบูชาหรือทำพลีกรรมแห่งหนึ่งในจำนวนหลายๆ แห่ง, ทราบได้จากคำพูดของมาตลีเทพบุตรที่กล่าวเชิญชวนโกสิยเศรษฐีเพื่อให้ทาน ดังที่ปรากฏในสุธาโภชนชาดก(ว่าด้วยอาหารทิพย์)ตอนหนึ่งว่า *"ก็บุคคลใดเข้าไปยังแหล่งน้ำบางแห่งแล้วบูชาที่แม่น้ำหลายสายบ้าง ที่สระโบกขรณีชื่อว่าคยาบ้าง ที่ท่าน้ำชื่อโทณะและ**ท่าน้ำชื่อติมพรุ**บ้าง ที่ห้วงน้ำใหญ่อันมีกระแสเชี่ยวบ้าง"*(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๑๙๙/๑๑๖,ขุ.ชา.อสีติ.อ.(บาลี)๘/๑๙๙/๒๗๔)

ท่าน้ำชื่อโทณะ : ท่าน้ำที่ถูกตั้งชื่อว่าโทณะ, ท่าน้ำสำหรับทำพลีกรรมชื่อโทณะ, ท่าน้ำชื่อโทณะ เป็นสถานที่สำหรับบูชาหรือทำพลีกรรมแห่งหนึ่งในจำนวนหลายๆ แห่ง, ทราบได้จากคำพูดของมาตลีเทพบุตรที่กล่าวเชิญชวนโกสิยเศรษฐีเพื่อให้ทาน ดังที่ปรากฏในสุธาโภชนชาดก(ว่าด้วยอาหารทิพย์)ตอนหนึ่งว่า *"ก็บุคคลใดเข้าไปยังแหล่งน้ำบางแห่งแล้วบูชาที่แม่น้ำหลายสายบ้าง ที่สระโบกขรณีชื่อว่าคยาบ้าง ที่**ท่าน้ำชื่อโทณะ**และท่าน้ำชื่อติมพรุบ้าง ที่ห้วงน้ำใหญ่อันมีกระแสเชี่ยวบ้าง"* (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๑๙๙/๑๑๖,ขุ.ชา.อสีติ.อ.(บาลี)๘/๑๙๙/๒๗๔)

ทานุปปัตติ: ผลที่เกิดจาการให้ทาน,การเข้าถึงผลเพราะทานเป็นปัจจัย,ผลเป็นเครื่องถึงมีทานเป็นปัจจัย, ในสังคีติสูตร(ว่าด้วยการสังคายนา) ตอนสังคีติหมวด ๘(ธรรมหมวดละ ๘ ประการ)เล่มที่ ๑๑ และในทานูปปัตติสูตร(ว่าด้วยผลที่เกิดจากการให้ทาน)เล่มที่ ๒๓ ระบุถึงผลที่เกิดจากการให้ทานไว้ตรงกันว่า มี ๘ ประการ เริ่มตั้งแต่การได้ไปบังเกิดในตระกูลมหาศาล มั่งคั่งร่ำรวยพรั่งพร้อม การได้ไปบังเกิดเป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราช ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี จนกระทั่งบังเกิดเป็นเทพชั้นพรหมกายิกา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๗/๓๔๕, องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๓๕/๒๕๙,องฺ.อฏฐก.อ.(บาลี)๓/๓๕/๓๕๖)

SAMPLE

ทานูปปัตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยผลที่เกิดจากการให้ทาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผลที่เกิดจากการให้ทานมี ๘ คือ บุคคลบางคนให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีปแก่สมณพราหมณ์ ครั้นให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน (๑) บางคนเห็นพวกขัตติยมหาศาลเป็นต้น ผู้เอิบอิ่มพรั่งพร้อมบำเรอตนอยู่ด้วยกามคุณ๕ (๒) บางคนสดับว่า พวกเทวดาชั้นจาตุมหาราช มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก (๓) บางคนสดับว่า พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีอายุยืนเป็นต้น (๔) บางคนสดับว่า พวกเทวดาชั้นยามา มีอายุยืนเป็นต้น (๕) บางคนสดับว่า พวกเทวดาชั้นดุสิต มีอายุยืนเป็นต้น (๖) บางคนสดับว่า พวกเทวดาชั้นนิมมานรดี มีอายุยืนเป็นต้น (๗) บางคนสดับว่า พวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวดี มีอายุยืนเป็นต้น (๘) บางคนสดับว่า พวกเทวดาชั้นพรหมกายิกา มีอายุยืนเป็นต้น แล้วจึงมีความปรารถนาที่จะไปเกิดอยู่ร่วมกับท่านเหล่านั้น แล้วตั้งจิตอธิษฐานเจริญจิตเพื่อไปเกิดในที่นั้น ๆ หลังจากตายแล้วก็ได้ไปเกิดร่วมกับท่านเหล่านั้นจริง

ผลที่เกิดจากการให้ทานของบุคคล ๗ จำพวกข้างต้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้สำหรับท่านผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์ ส่วนผลที่เกิดจากการให้ทานของบุคคลที่ ๘ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้สำหรับท่านผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล สำหรับผู้ปราศจากราคะ มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้ปราศจากราคะ (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๓๕/๒๙๒)

ท่าปายาคะ: ท่าน้ำชื่อปายาคะ, ท่าเป็นที่อยู่ของนาคชื่อปายาคะ, ในมหาสมยสูตร(ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา) ระบุว่า ในมหาเทวสันนิบาตครั้งนั้นมีเทวดามาประชุมกันจำนวนมาก ทั้งเทวดาชั้นต่ำและเทวดาชั้นสูง ในจำนวนนี้มีนาคที่อาศัยอยู่ในท่าปายาคะรวมอยู่ด้วย ดังข้อความมีปรากฏว่า *"อนึ่ง หมู่นาคที่อยู่ในสระนาภสะและที่อยู่ในกรุงสาวัตถีมาพร้อมด้วยพวกนาคตัจฉกะ นาคกัมพลและนาคอัสตรก็มาด้วย และนาคที่อยู่ใน**ท่าปายาคะ**ก็มาพร้อมด้วยหมู่ญาติ....."* (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๘/๒๖๖)

ท่าพระโคดม : ท่าน้ำมีชื่อว่าท่าพระโคดม, ท่าที่พระพุทธเจ้าเสด็จข้ามแม่น้ำคงคา(จะ)ซึ่งมหาอำมาตย์คิดจะตั้งชื่อว่าท่าพระโคดม, ในมหาปรินิพพานสูตร(ว่าด้วยมหาปรินิพพาน)ตอนว่าด้วยการสร้างเมืองปาฏลีบุตร ระบุว่า มหาอำมาตย์สุนีธะและมหาอำมาตย์วัสสการะชาวแคว้นมคธ สร้างเมืองปาฏลิคามเพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชี วันหนึ่งได้ทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมพระสงฆ์สาวกไปยังที่พักเพื่อถวายภัตตาหาร เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยเสร็จอนุโมทนาแล้ว ตามส่งเสด็จไปถึงท่าข้ามฝั่งแม่น้ำคงคา แล้วเกิดความคิดในใจที่จะตั้งชื่อบริเวณที่พระพุทธเจ้าเสด็จข้ามนี้ว่า "ท่าพระโคดม" ดังมี

SAMPLE

ข้อความปรากฏตอนหนึ่งว่า "ลำดับนั้น มหาอำมาตย์สุนีธะและมหาอำมาตย์วัสสการะชาวแคว้นมคธ ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปเบื้องพระปฤษฎางค์ ด้วยคิดว่า *“ประตูที่ท่านพระสมณโคดมเสด็จออกไปในวันนี้จะมีชื่อว่าประตูพระโคดม ท่าที่พระองค์เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาจะมีชื่อว่า**ท่าพระโคดม**”* (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๔/๙๘)

ท่าภรุคัจฉะ : ท่าเรือชื่อภรุคัจฉะ, ท่าออกเรือไปสู่ทะเลชื่อภรุคัจฉะ(บางข้อในเรื่องเดียวกันนี้มีชื่อว่าท่าภรุกัจฉา), ในสุปปารกชาดก(ว่าด้วยพ่อค้าสุปปารกะ) ระบุว่า ท่าภรุคัจฉะ เป็นท่าเรือที่นำเรือไปผิดทาง หมายความว่า ถ้าพ่อค้าคนไหนต้องการแสวงหาทรัพย์ แต่โชคร้ายออกเรือจากท่าภรุคัจฉะ ก็จะหลงทิศทางนำเรือไปสู่ทะเลลึกอันน่าสะพรึงกลัว ดังข้อความตอนหนึ่งที่พ่อค้าสุปปารกะ(พระโพธิสัตว์)กล่าวกับพ่อค้าทั้งหลาย*ว่า".....เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์ ออกไปจาก**ท่าภรุคัจฉะ** แล่นไปผิดทิศทาง ทะเลนี้เขาเรียกว่า นฬมาลี"*(ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย)๒๗/๑๐๙/๓๗๒,๒๗/๑๑๑/๓๗๒,๒๗/๑๑๓/๓๗๒,๒๗/๑๑๕/๓๗๒,๒๗/๑๑๗/๓๗๓,๒๗/๑๑๙/๓๗๓)

ท่ามกลาง : ตรงกลาง, อยู่ตรงกลางระหว่างเบื้องต้นและที่สุด,ส่วนที่ไม่โน้มไปข้างใดข้างหนึ่ง, คำว่า "ท่ามกลาง(มชฺเฌ)" เป็นสำนวนที่มีใช้บ่อยในพระพุทธศาสนา ทั้งที่เกี่ยวกับตัวบุคคล เช่น ท่ามกลางสงฆ์ ท่ามกลางบริษัท ท่ามกลางฝูงชน, ทั้งที่เกี่ยวกับธรรม เช่น ธรรมะมีความงามในท่ามกลาง, ทั้งที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อม เช่น ต้นไม้ขึ้นท่ามกลางวิหาร ท่ามกลางภูเขา เป็นต้น, ในพรหมายุสูตร(ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อพรหมายุ)กล่าวถึงพุทธธรรมว่ามีความงาม ๓ ประการ คือ มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๓/๔๗๒), ในโวทานญาณนิทเทส(แสดงญาณในโวทาน) อธิบายเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งปฐมฌานว่า *"ความหมดจดแห่งปฏิปทาเป็นเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน ความเพิ่มพูนอุเบกขาเป็น**ท่ามกลาง**แห่งปฐมฌาน ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน"* (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๕๘/๒๔๓)

ทามริกะ,เพชรฆาต :เพชรฆาตฆ่าโจรชื่อทามริกะ,คนฆ่าโจรชื่อทามริกะ,เปรตผู้เคยเป็นเพชรฆาตฆ่าโจรชื่อทามริกะ, ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๔(ว่าด้วยการกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรม) ตอนอนาปัตติวาร(ไม่เป็นอาบัติ) ภิกษุทั้งหลายกล่าวหาพระโมคคัลลานะว่าอวดอุตตริมนุสสธรรมในเรื่องที่ท่านพูดว่าเห็นกพันธเปรตรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัวลอยอยู่ในอากาศ พระพุทธเจ้าตรัสรับรองว่า “ภิกษุทั้งหลาย สาวกทั้งหลายที่มีจักษุญาณก็ยังมีอยู่ เพราะสาวกที่รู้ที่เห็นนี้เป็นพยานได้ เมื่อก่อนเราก็เห็นกพันธเปรตนั้นแต่ไม่พยากรณ์ เพราะการพยากรณ์นั้นจะไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลซ้ำจะเป็นทุกข์ยาวนานแก่ผู้ที่ไม่เชื่อเรา ภิกษุทั้งหลาย เปรตนั้นเคยเป็นเพชฌฆาตฆ่าโจรชื่อ**ทามริกะ**อยู่ใน

SAMPLE

กรุงราชคฤห์ เพราะผลกรรมนั้น จึงตกนรกหมกไหม้อยู่หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปีแล้วได้มีอัตภาพเช่นนี้ เพราะเศษกรรมที่ยังเหลือ โมคคัลลานะกล่าวจริงจึงไม่ต้องอาบัติ"(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๐/๒๓๙)

ทามลิเทพบุตร :เทพบุตรชื่อว่าทามลิ, ทามลิเทพ, ในทามลิสูตร(ว่าด้วยทามลิเทพบุตร) ระบุว่า ทามลิเทพบุตรได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในยามราตรีที่วัดพระเชตวัน กรุงสาวัตถี สนทนาธรรมกันเรื่องพราหมณ์ผู้สิ้นอาสวะ, ทามลิเทพบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า "พราหมณ์ผู้ไม่เกียจคร้านพึงทำความเพียรนี้ เพราะละกามทั้งหลายได้(และ)เพราะความเพียรนั้นเขาจึงไม่หวังภพ", พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "**ทามลิเทพบุตร** กิจไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะพราหมณ์ทำกิจเสร็จแล้ว ตราบใดบุคคลยังไม่ได้ท่าจอดในแม่น้ำทั้งหลาย ตราบนั้นเขายังต้องเพียรด้วยตัวเองทุกอย่าง แต่เมื่อได้ท่าจอดแล้ว ยืนอยู่บนบก เขาเป็นผู้ถึงฝั่งแล้วจึงไม่ต้องเพียรอีก **ทามลิเทพบุตร** นี้เป็นข้ออุปมาสำหรับพราหมณ์ผู้สิ้นอาสวะแล้ว ผู้มีปัญญาเครื่องบริหาร ผู้มีฌาน เพราะเขาถึงที่สุดแห่งชาติและมรณะ เป็นผู้ถึงฝั่งแล้วจึงไม่ต้องเพียร" (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๖/๙๐)

ทามลิสูตร : พระสูตรว่าด้วยทามลิเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ทามลิเทพบุตรกราบทูลว่า พราหมณ์ผู้ไม่เกียจคร้านพึงทำความเพียร เพราะละกามได้เขาจึงไม่ต้องเพียรอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ไม่มีกิจ เพราะเสร็จกิจแล้ว บุคคลจะต้องเพียรด้วยตนเองจนกว่าจะได้ท่าจอดในแม่น้ำต่อเมื่อได้ท่าจอดยืนอยู่บนบกแล้วจึงไม่ต้องเพียรอีก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๖/๙๐)

ทายก : ผู้ให้(ชาย), ผู้ถวายสิ่งของ, ทายก โดยทั่วไป หมายถึง ผู้ถวายจตุปัจจัยไทยธรรมแก่ภิกษุสามเณร ถ้าเป็นหญิงเรียกว่า "ทายิกา" ตรงกันข้ามกับคำว่า "ปฏิคาหก" หมายถึง ผู้รับ ได้แก่ ภิกษุสงฆ์สามเณร, คำว่า “ทายก” เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในหลายมิติ เช่น ในกูฏทันตสูตร กล่าวถึงพระมหาวิชิตราชว่าทรงเป็นทายก ทานบดี ไม่ใช่มีเพียงศรัทธา แต่สามารถบริจาคได้ด้วย, (ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๐/๑๓๓,๙/๓๔๔/๑๔๐,๙/๓๔๔/๑๔๑), ในสังคีติสูตร และในทักขิณาวิภังคสูตร และในที่อื่นๆ กล่าวถึงทักขิณาวิสุทธิ ๔ อย่าง คือ (๑) ทานบางอย่างบริสุทธิ์ฝ่ายทายก ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก (๒)บางอย่างบริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก (๓)บางอย่างไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก (๔)บางอย่างบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก. ทายกผู้ถวายสิ่งของแก่ปฏิคาหกผู้บริสุทธิ์มีคุณธรรมย่อมมีอานิสงส์มาก, ทายกผู้ถวายโภชนะได้ชื่อว่าให้ฐานะ ๔ (อายุ วรรณะ สุขะ พละ) แก่ปฏิคาหก, ทายกผู้ทำบุญอุทิศให้แก่เปตชน แม้ตนเองก็เป็นผู้ไม่ไร้ผล เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๓/

๒๙๕, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๓/๔๐๐,๑๒/๔๑๕/๔๕๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๘๑/๔๓๐, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๓๑๔/๔๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๖/๗๙,องฺ.จตุตฺถ.(ไทย)๒๑/๕๙/๙๗,๒๑/๗๘/๑๒๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๑/๔๕,๒๒/๓๔/๕๔,๒๒/๓๗/๕๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๓๗/๔๘๖, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๒๖/๓๗๑,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๑/๑๖๗,๒๖/๒/๑๖๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘๖/๕๑๖,๓๗/๘๐๐/๘๓๕)

ทายกทายิกา :ผู้ให้(ชายและหญิง), อุบาสกอุบาสิกาผู้ถวายจตุปัจจัยแก่พระสงฆ์สามเณร,(ทายก=ผู้ให้ฝ่ายชาย, ทายิกา=ผู้ให้ฝ่ายหญิง), ในปีตวิมาน(ว่าด้วยวิมานสีเหลืองที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายดอกบวบขม) ท้าวฆวานเทพกุญชร เห็นวิมานอันพรั่งพร้อมด้วยทิพยสมบัติที่เทพธิดาได้รับด้วยผลแห่งกุศลกรรมคือบูชาพระบรมสารีริกธาตุด้วยดอกบวบขม ๔ ดอก จึงกล่าวเชิญชวนให้บูชาตาม ดังข้อความตอนหนึ่งว่า *“.มาเถิด...พระตถาคตทั้งหลายทรงอุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่ชนมากหนอ* ***ทายกทายิกา****ทั้งหลายถวายสักการบูชาแล้วได้ไปสวรรค์”*,ในจตุราสีติสหัสสพราหมณกัญญาเถรีนมปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระเถรีพราหมณกัญญา ๘๔,๐๐๐ รูป) ระบุว่า พระเถรีทั้งหลายได้ทำบุญถวายมหาทานไว้ในอดีตชาติ จึงส่งผลให้เกิดในตระกูลที่มั่งคั่งร่ำรวย แม้ออกบวชแล้วก็มีทายกทายิกาทั้งหลายนำจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารมาถวาย(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘๐๗/๙๒,ขุ.อป(ไทย)๓๓/๕๓/๕๒๖)

ทายบาล : คนเฝ้าสวน, คนรักษาสวน, ผู้รักษาป่า, ในปาจีนวังสทายคมนกถา(ว่าด้วยการเสด็จไปปาจีนวังสทายวัน) ระบุว่า นายทายบาล(คนเฝ้าสวน) ได้กราบทูลไม่ให้พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปยังปาจีนวังสทายวัน เพราะมีพระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมพิละพำนักปฏิบัติธรรมอยู่ เกรงจะไม่สงบ ท่านพระอนุรุทธะเห็นดังนั้น จึงได้บอกคนสวนว่า “อย่าได้ห้ามเลย พระองค์ทรงเป็นพระศาสดาของพวกเรา”,(วิ.ม.(ไทย)๕/๔๖๖/๓๕๖), ในมหาปทานสูตร(ว่าด้วยพระประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์)ตอนคู่พระอัครสาวก ระบุถึงนายทายบาลว่า เป็นผู้ที่พระวิปัสสีพุทธเจ้ารับสั่งให้ไปบอกราชโอรสพระนามว่าขัณฑะและบุตรปุโรหิตชื่อติสสะว่าพระองค์เสด็จมาถึงเมืองพันธุมดีแล้ว (ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๓/๔๑), ส่วนในจูฬโคสิงคสูตร(ว่าด้วยเหตุการณ์ในโคสิงคสาลวันสูตรเล็ก) มีเนื้อเรื่องคล้ายกับในปาจีนวังสทายคมนกถา เปลี่ยนเฉพาะสถานที่เสด็จไป จากปาจีนวังสทายวันเป็นโคสิงคสาลวัน และระบุถึงนายทายบาลในฐานะผู้รักษาป่า(คำแปล) (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๒๕/๓๕๗)

ทายปัสสอุทยาน : อุทยานชื่อทายปัสสะ, สวนชื่อทายปัสสะ, อุทยานที่สนทนาธรรมกันระหว่างสังกิจจฤาษีกับพระเจ้าพรหมทัตชื่อทายปัสสะ, ในสังกิจจชาดก(ว่าด้วยสังกิจจฤาษี) ระบุว่า ทายปัสสอุทยานเป็นสถานที่สนทนาธรรมกันระหว่างสังกิจจฤาษีโพธิสัตว์กับพระ

SAMPLE

เจ้าพรหมทัต เรื่องคติที่ไปของผู้ประพฤติล่วงธรรมทั้งหลาย, พระเจ้าพรหมทัตตรัสถามว่า คนผู้ประพฤติล่วงธรรมทั้งหลายเช่นกับพระองค์ละไปแล้วจะไปสู่คติเช่นไร ท่านสังกิจจฤาษีได้ทูลตอบปัญหาในเรื่องนี้อย่างละเอียด เริ่มตั้งแต่ล่วงธรรมเล็กน้อยจนถึงล่วงธรรมหนักเช่นฆ่าบิดามารดาจะต้องไปตกนรกขุมไหน เสวยผลกรรมอย่างไร แล้วทรงแนะนำให้พระราชาประพฤติธรรมอันเป็นหนทางปลอดภัยที่จะไม่ต้องไปเสวยผลกรรมในคติอันชั่วร้าย(ขุ.ชา.สฏฐิ.(ไทย)๒๘/๗๓/๔๕,๒๘/๗๖/๔๖,๒๘/๗๘/๔๖)

ทายาท : ผู้สืบสันดาน,ผู้สืบสกุล, โดยปริยายหมายถึงผู้รับหรือผู้อยู่ในฐานะที่จะรับตำแหน่งหน้าที่ต่อจากบุคคลอื่น, ในอัคคัญญสูตร(ว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก) พระพุทธเจ้าตรัสถามสามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะว่า "พวกเธอออกจากตระกูลพราหมณ์มาบวชเป็นบรรพชิต พวกพราหมณ์ไม่ด่าไม่บริภาษหรือ" สามเณรทั้งสองทูลตอบว่า "ถูกพวกพราหมณ์ด่าอย่างเหยียดหยาม เนื่องจากพวกพราหมณ์เห็นว่าพวกตนเป็นวรรณะที่ประเสริฐที่สุด เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็น**ทายาท**ของพระพรหม", (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๔/๘๕,๑๑/๑๑๖/๘๗), ในฉทิสาปฏิจฉาทนกัณฑ์(ว่าด้วยการปิดป้องทิศ ๖) มีหลักคำสอนให้บุตรประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็น**ทายาท**,(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒, ในธัมมทายาทสูตร(ว่าด้วยทายาทแห่งธรรม) พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายเป็น**ธรรมทายาท** ไม่พึงเป็น**อามิสทายาท**(ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๗/๑๖๙), ในที่อื่นๆ กล่าวถึงทายาทในฐานะผู้รับทรัพย์มรดกสืบต่อบ้าง ทายาทของพระพรหมบ้าง ทายาททางธรรมหรือทายาททางพระศาสนาบ้าง(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๗/๓๗๐,๑๓/๓๑๗/๓๘๓,๑๓/๔๐๒/๕๐๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๓,๒๑/๒๕๗/๓๗๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ทายาทในพระสัทธรรม:ผู้สืบทอดในพระสัทธรรม, ผู้เป็นธรรมทายาท, ผู้สืบทอดหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า, ในนันทกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระนันทกเถระ) พระเถระได้สั่งสมบุญบารมีไว้ตั้งแต่สมัยของพระสยัมภูปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอนุรุทธะ หลังจากภพนั้นมา ท่านเกิดในภพภูมิที่ดี จนกระทั่งมาถึงชาติปัจจุบัน ท่านได้ออกบวชแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะมีทิพยจักษุ จึงได้ประกาศตนว่า เป็นทายาทในพระสัทธรรม ดังข้อความตอนหนึ่งที่ท่านกล่าวไว้ว่า*“ชาติก่อนข้าพเจ้าละได้แล้ว ข้าพเจ้าเป็นโอรสของพระพุทธเจ้า และเป็**ทายาทในพระสัทธรรม** นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า”*(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗๕/๖๗๗)

ทารก,ทารกในครรภ์ :เด็กที่ยังไม่เดียงสา, เด็กเล็กๆ, เด็กแบเบาะ, ส่วนทารกที่ยังไม่คลอดออกมาจากท้องมารดา เรียกว่า ทารกในครรภ์, ในมหาตัณหาสังขยสูตร(ว่าด้วยความสิ้นตัณหา

SAMPLE

สูตรใหญ่)ตอนว่าด้วยองค์ประกอบแห่งการเกิดในครรภ์ ระบุว่า มารดาย่อมรักษาทารกในครรภ์ ๙ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง จึงคลอดทารกนั้นออกมา, ในอังคุลิมาลสูตร(ว่าด้วยโจรชื่อองคุลิมาล)ตอนพระองคุลิมาลโปรดหญิงมีครรภ์ พระพุทธเจ้าตรัสบอกพระองคุลิมาลให้ไปกล่าวสัจจวาจาต่อหน้าหญิงมีครรภ์เพื่อให้นางคลอดทารกโดยสวัสดีด้วยพระดำรัสที่ว่า *“องคุลิมาล ถ้าเช่นนั้น เธอจงเข้าไปหาสตรีนั้นถึงที่อยู่แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “น้องหญิง ตั้งแต่อาตมภาพเกิดมาโดยอริยชาติ ไม่เคยรู้ว่า จงใจปลงชีวิตสัตว์เลย ด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่เธอ ขอความสวัสดี จงมีแก่* ***ทารกในครรภ์****ของเธอเถิด”(ยโตหัง ภคินิ...),* ในอุรคเปตวัตถุ(เรื่องเปรตผู้จากไปเหมือนงูลอกคราบ) ท่านเปรียบเทียบความเศร้าโศกของผู้เศร้าโศกถึงคนที่ล่วงลับไปแล้วว่าเป็นเหมือนทารกร้องไห้อยากได้ดวงจันทร์ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๐๘/๔๔๔,(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๑/๔๒๘, ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๙๑/๑๘๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ทารุกขันธสูตร :พระสูตรว่าด้วยกองฟืน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ เวลาเช้าพระสารีบุตรขณะที่ลงจากภูเขาคิชฌกูฏ เห็นกองฟืนใหญ่ในที่แห่งหนึ่ง จึงยกขึ้นเป็นเหตุ กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้มีฤทธิ์บรรลุความชำนาญทางใจ เมื่อต้องการ พึงน้อมจิตถึงกองฟืนใหญ่โน้นให้เป็นดินก็ได้ ให้เป็นน้ำก็ได้ ให้เป็นไฟก็ได้ ให้เป็นลมก็ได้ ให้เป็นของงามก็ได้ ให้เป็นของไม่งามก็ได้ เพราะกองฟืนใหญ่นั้นมีธาตุทั้ง ๖ ชนิด คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ สุภธาตุ (ธาตุงาม) อสุภธาตุ (ธาตุไม่งาม) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๔๙๓)

ทารุกขันโธปมสูตร๑ (ปฐม) **:** พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยขอนไม้ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตกรุงโกสัมพีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าขอนไม้ไม่ลอยเข้ามาใกล้ฝั่งนี้หรือฝั่งโน้น ไม่จมกลางแม่น้ำ ไม่เกยตื้น ไม่ถูกมนุษย์นำไป ไม่ถูกอมนุษย์นำไป ไม่ถูกเกลียวน้ำวนดูดไว้ ไม่ผุภายใน ขอนไม้นั้นก็จักลอยไปสมุทรได้ เพราะกระแสแม่น้ำคงคาลุ่มไปสู่สมุทรฉันใด เธอทั้งหลายก็ฉันนั้น ถ้าไม่เข้ามาใกล้ฝั่งนี้คืออายตนะภายใน ๖ ไม่เข้าไปใกล้ฝั่งโน้นคืออายตนะภายนอก ๖ ไม่จมในท่ามกลางคืออนันทิราคะ(ความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดี) ไม่เกยตื้นคือการถือตัว ไม่ถูกมนุษย์จับไว้คือไม่อยู่คลุกคลี เพลิดเพลิน เศร้าโศกกับพวกคฤหัสถ์ไม่ถูกอมนุษย์เข้าสิงคือไม่ประพฤติพรหมจรรย์ปรารถนาเป็นเทพ ไม่ถูกเกลียวน้ำวนคือกามคุณ ๕ ดูดไว้ ไม่เป็นผู้เน่าภายในคือไม่เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด มีความประพฤติที่น่ารังเกียจ มีการงานปกปิด ไม่ใช่สมณะ แต่ปฏิญาณว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่

SAMPLE

พรหมจารี แต่ปฏิญาณว่าเป็นพรหมจารี เน่าภายใน ชุ่มด้วยราคะ เป็นเหมือนหยากเยื่อ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอทั้งหลายก็จักน้อมไปสู่นิพพานได้ เพราะสัมมาทิฏฐินั้น

ขณะนั้น นายนันทโคบาลได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์จักไม่เข้ามาใกล้ฝั่งนี้ จักไม่เข้าไปใกล้ฝั่งโน้นเป็นต้นแล้วขอบรรพชาอุปสมบท หลังจากได้บรรพชาอุปสมบทหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่นานก็ได้เป็นพระอรหันต์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๑/๒๔๒)

ทารุกขันโธปมสูตร[๒] (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยขอนไม้ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณวัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายโดยนัยแห่งปฐมทารุกขันโธปมสูตรในวรรคนี้ เมื่อท่านพระกิมมิละทูลถามถึงเรื่องเหล่านั้นขึ้น จึงตรัสเปรียบเทียบพร้อมกับอธิบายโดยนัยแห่งปฐมทารุกขันโธปมสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๒/๒๔๕)

ทารุกัมมิกสูตร :พระสูตรว่าด้วยคหบดีชื่อทารุกัมมิกะ พระผู้มีพระภาคตรัสถามทารุกัมมิกคหบดีว่าท่านยังให้ทานประจำตระกูลอยู่หรือไม่ เมื่อคหบดีกราบทูลว่า ยังให้อยู่ และให้แก่ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ หรือผู้บรรลุอรหัตตมรรค ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร จึงตรัสว่า ท่านเป็นคฤหัสถ์อยู่ครองเรือน นอนเบียดเสียดบุตร ใช้สอยผงแก่นจันทน์ ทัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ยินดีทองและเงินอยู่ พึงรู้ข้อนี้ได้ยากว่า ใครเป็นพระอรหันต์หรือเป็นผู้บรรลุอรหัตตมรรค แล้วตรัสว่า ภิกษุ ๖ จำพวก คือ ภิกษุ (๑) ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร (๒) ผู้อยู่ใกล้บ้าน (๓) ผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร (๔) ผู้รับนิมนต์ (๕) ผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (๖) ผู้ทรงคหบดีจีวร แล้วทรงอธิบายภิกษุแต่ละจำพวกว่า ถ้ามีธรรมฝ่ายชั่ว คือเป็นผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ ก็จะถูกติเตียน ในทางตรงกันข้าม ถ้ามีคุณธรรม ซึ่งตรงกันข้ามกับธรรมฝ่ายชั่ว ก็จะได้รับการสรรเสริญ ตรัสว่า เชิญท่านถวายทานเพื่อสงฆ์เถิด เมื่อท่านถวายทานเพื่อสงฆ์อยู่ จิตจักเลื่อมใส หลังจากตายแล้ว ท่านจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ คหบดีกราบทูลว่า ข้าพระองค์จักถวายทานเพื่อสงฆ์ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๙/๕๕๒)

ทารุกัมมิกะ,คหบดี :คหบดีชื่อทารุกัมมิกะ, ทารุกัมมิกคหบดี, ทารุกัมมิกะ หมายถึงอุบาสกผู้ประกอบอาชีพขายฝืน, ในทารุกัมมิกสูตร(ว่าด้วยคหบดีชื่อทารุกัมมิกะ)ระบุว่า ทารุกัมมิกคหบดี ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ คิญชกาวสถาราม และได้สนทนากันเรื่องการถวายทาน ทารุกัมมิกะกราบทูลว่าตนเองได้ถวายทานประจำตระกูล ทั้งทานนั้นยังเป็นการถวายในพระอรหันต์ หรือผู้บรรลุอรหัตตมรรค ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ผู้

SAMPLE

เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร,พระพุทธเจ้าตรัสคุณสมบัติของภิกษุผู้ควรถูกติเตียนและที่ควรได้รับการสรรเสริญให้ฟัง แล้วตรัสให้ทารุกัมมิกะมีความมั่นคงในการถวายสังฆทานสืบต่อไป(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๙/๕๕๒,องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๕๙/๑๔๔)

ทารุณ : ดุร้าย, โหดร้าย, ร้ายกาจ, ในอปัณณกสูตร(ว่าด้วยการปฏิบัติไม่ผิด) พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุคคล ๔ ประเภท คือ (๑)เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน (๒)เป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน (๓)เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน และเป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน (๔)เป็นผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่หมั่นประกอบในการทำให้ตนเดือดร้อนและเป็นผู้ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนไม่หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน, ใน ๔ จำพวกนี้ บุคคลประเภทชอบทำการทารุณ จัดอยู่ในประเภทที่ ๒ , ส่วนในเสริสสกวิมาน(ว่าด้วยวิมานไม้ซึกที่เกิดขึ้นแก่เจ้าปายาสิ)ระบุถึงความทารุณโหดร้ายในทางทะเลทรายที่พวกพ่อค้าได้รับ ดังข้อความที่มีปรากฏว่า “ในทางทะเลทรายนี้ ไม่มีผลไม้ ไม่มีเผือกมัน ไม่มีเชื้อไฟ ในทางทะเลทรายนี้ จักหาอาหารได้แต่ที่ไหน นอกจากฝุ่นและทรายที่แดดแผดเผาทั้งร้อนทั้ง**ทารุณ**”(ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๖/๑๑๓,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๓๑/๑๕๕,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ทารุณสูตร: พระสูตรว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเผ็ดร้อน หยาบคายและเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๗/๒๖๕)

ทารุปัตติกะ: นักบวชผู้นิยมใช้บาตรไม้, ดินแดนที่เรียกว่าชมพูทวีปในสมัยครั้งพุทธกาลมีนักบวชอยู่หลายจำพวก เช่น นักบวชเปลือย, นักบวชชฎิล นักบวชปริพาชก เป็นต้น แต่ละจำพวกก็คิดว่าพวกตนดีและเก่งเหนือกว่าพวกอื่น ไม่มีใครยอมใครง่ายๆ จึงมีเหตุการณ์ท้าประลองกันอยู่บ่อยครั้ง, นักบวชจำพวกทารุปัตติกะก็เป็นหนึ่งในจำนวน, ในมหาลิสูตร(ว่าด้วยเจ้าลิจฉวีชื่อมหาลิ) และในชาลิยสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่อชาลิยะ) ระบุว่า ครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี มีนักบวช ๒ รูป คือ มัณฑิยปริพาชกและชาลิยปริพาชกซึ่งเป็นศิษย์ของพวกทารุปัตติกะ(นักบวชผู้นิยมใช้บาตรไม้)มาเข้าเฝ้าและสนทนาธรรมกันเรื่องชีวะกับสรีระ,(ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๖/๑๕๗,๙/๓๗๘/๑๕๙),ในปาฏิกสูตร(ว่าด้วยนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร)ตอนเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ ระบุว่า ชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะ

(นักบวชผู้นิยมใช้บาตรไม้)เป็นผู้เข้าไปปลอบโยนนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรที่อาราม ของตินทุกขาณุปริพาชก ให้รู้จักประมาณตนเอง ไม่ควรคิดไปแข่งขันกับพระพุทธเจ้า (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖/๒๐,๑๑/๒๗/๒๒,๑๑/๒๙/๒๓,๑๑/๓๐/๒๔,๑๑/๓๑/๒๔,๑๑/๓๒/๒๕,๑๑/๓๓/๒๕)

ทารุสากฏิกวัตถุ :เรื่องนายทารุสากฏิกะพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระราชา และนายทารุสากฏิกะ พร้อมครอบครัวดังนี้ เหล่าพระสาวกของพระโคดม มีสติตั้งมั่นในพระพุทธเจ้าเป็นนิตย์ ทั้งกลางวันและกลางคืน ชื่อว่าตื่นด้วยดีอยู่เสมอ เหล่าพระสาวกของพระโคดม มีสติตั้งมั่นในพระธรรมเป็นนิตย์ทั้งกลางวันและกลางคืนชื่อว่าตื่นด้วยดีอยู่เสมอ(ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๙๖/๑๒๕)

ท้าวกุเวร(เวสสุวรรณ) : ท้าวเวสสุวรรณ, ท้าวกุเวร คืออีกชื่อหนึ่งของท้าวเวสสุวรรณ เทพเจ้าแห่งยักษ์, ท้าวกุเวรเป็นหนึ่งในจาตุมหาราช ได้แก่ (๑)ท้าวธตรฐ อยู่ทางทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรุฬหก อยู่ทางทิศใต้ (๓)ท้าววิรูปักษ์ อยู่ทางทิศตะวันตก (๔)ท้าวกุเวร อยู่ทางทิศเหนือ, รายละเอียดเกี่ยวกับท้าวกุเวรที่ปรากฏในคัมภีร์,ในมหาสมยสูตร(ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา) ระบุว่า ท้าวกุเวรปกครองทิศเหนือ เป็นหัวหน้าของพวกยักษ์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๖/๒๖๕), ในอาฏานาฏิยสูตร(ว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ) ระบุว่า ท้าวกุเวรมหาราช มีราชธานีชื่อวิสาณา ฉะนั้น มหาชนจึงเรียกท้าวกุเวรมหาราชว่า “ท้าวเวสสุวรรณ”(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๘,๒๙๑/๒๔๒),ในปิฏฐธีตลิกเปตวัตถุ(เรื่องเปรตตุ๊กตาแป้ง) ระบุว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ มีท้าวกุเวรเป็นต้น เป็นผู้รักษาโลก มีบริวารยศ ควรแก่การบูชา(ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๑/๑๖๙), ในวิธุรชาดก(ว่าด้วยวิธุรบัณฑิตบำเพ็ญสัจจบารมี) ระบุว่า ท้าวกุเวรเวสสุวรรณผู้เรืองยศเป็นใหญ่แห่งหมู่ยักษ์มีอำมาตย์คู่ชีพชื่อว่าปุณณกยักษ์(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๔๒/๔๔๔, ๑๓๖๙/๓๙๕, ๑๓๗๘/๓๙๗)

ท้าวติมพรุคันธรรพราช : คันธรรพเทวราชผู้มีพระนามว่าติมพรุ, เทวราชคนธรรพ์พระนามว่าติมพรุ, ในมหาสมยสูตร(ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา) และในสักกปัญหสูตร(ว่าด้วยปัญหาของท้าวสักกะ) ให้รายละเอียดเกี่ยวกับท้าวติมพรุคันธรรพราชไว้ว่า เป็นบิดาของเทพธิดาชื่อสุริยวัจฉสา(ภัททาสุริยวัจฉสา ก็เรียก)ได้มาประชุมในมหาเทวสันนิบาตครั้งสำคัญนั้นด้วย สุริยวัจฉสาเทพธิดามีความงดงามเป็นที่หลงรักของปัญจสิขะ คันธรรพบุตร แต่นางมีคนรักอยู่แล้วคือสิขัณฑี บุตรของมาตลีสังคาหกเทพบุตร ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรจึงถือพิณสีเหลืองดังผลมะตูมเข้าไปยังนิเวศน์ของท้าวติมพรุคันธรรพราชผู้เป็นบิดาของเทพธิดาสุริยวัจฉสา แล้วบรรเลงพิณขึ้นกล่าวคาถาเกี่ยวเนื่องด้วยพระรัตนตรัย พระอรหันต์ และเกี่ยวเนื่องด้วยกาม ด้วยวิธีนี้ ทำ

SAMPLE

ให้ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรเป็นที่ยอมรับของเทพธิดาสุริยวัจฉสา ร่วมสมาคมกัน(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๙/๒๗๗)

ท้าวธตรฐ : เทวมหาราชพระนามว่าธตรฐ, ท้าวธตรฐเป็นเทพเจ้าแห่งคนธรรพ์ ปกครองทิศตะวันออก มีเทวดานักฟ้อนเป็นบริวาร ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ เทวดานักฟ้อนบริวารที่มีชื่อเสียงคือ ปัญจสิขะ คันธรรพบุตร ทรงเป็นหนึ่งในท้าวจาตุมหาราช ได้แก่ (๑) ท้าวธตรฐ อยู่ทางทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรุฬหก อยู่ทางทิศใต้ (๓)ท้าววิรูปักษ์ อยู่ทางทิศตะวันตก (๔) ท้าวกุเวร อยู่ทางทิศเหนือ, ในมหาสมยสูตร(ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา) ระบุว่า *"**ท้าวธตรฐ**ปกครองทิศตะวันออก เป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ เป็นมหาราชผู้มียศ แม้บุตรของเธอมีจำนวนมาก ต่างมีพลังมาก(และ)มีชื่อว่าอินทะ มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย"*,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๖/๒๖๔,๑๐/๓๓๖/๒๖๕),

ในปิฏฐธีตลิกเปตวัตถุ(ว่าด้วยเปรตตุ๊กตาแป้ง)ระบุว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ มีท้าวธตรฐเป็นต้น เป็นผู้รักษาโลก มีบริวารยศ ควรแก่การบูชา (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๑/๑๖๙),

ท้าวธาดา : เทพเจ้าผู้มีนามว่าธาดา, ท้าวธาดาเป็นหนึ่งในเทพเจ้าผู้บูชายัญด้วยวิธีการต่างๆ และสามารถให้สิ่งน่าใคร่ทุกอย่างแก่พราหมณ์ผู้สาธยายหรือเรียนรู้คัมภีร์พระเวท,ในภูริทัตตชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าภูริทัตทรงบำเพ็ญศีลบารมี) ให้รายละเอียดเกี่ยวกับท้าวธาดาตามที่นาคกาณาริฏฐะกล่าวไว้ว่า *"แม้พวกเทพเจ้าเหล่านี้คือ **ท้าวธาดา** วิธาดา วรุณ กุเวร โสมะ พระยม พระจันทร์ พระวายุ และพระอาทิตย์ ต่างก็บูชายัญโดยวิธีการต่างๆ และให้สิ่งที่น่าใครทุกอย่างแก่พวกพราหมณ์ผู้สาธยาย"*(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๐๗/๓๒๓)

ท้าวนกุละ : ราชกุมารผู้มีนามว่านกุละ, ท้าวนกุละ เป็นราชโอรสองค์ที่ ๒ ของพระเจ้าปัณฑุราช เป็นหนึ่งในสามีจำนวน ๕ คนของราชธิดานามว่ากัณหาผู้มักมากในกาม แม้จะมีสามีถึง ๕ คนแล้ว เธอก็ยังมีจิตปฏิพัทธ์ในชายคนที่ ๖ ซึ่งเป็นคนเปลี้ยเหมือนผีหัวขาด, ในกุณาลชาดก(ว่าด้วยนกดุเหว่า) ระบุว่า พญานกกุณาละ ได้ยกตัวอย่างต่างๆ ของหญิงผู้ประพฤตินอกใจสามีบอกแก่เพื่อนนกชื่อปุณณมุขะเพื่อให้ระมัดระวังในเรื่องนี้ ตัวอย่างหนึ่งของหญิงประพฤตินอกใจที่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวคือเรื่องของนางกัณหา ดังมีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงว่า *"ครั้งนั้น นางล่วงละเมิด(นอกใจ)สามีทั้ง ๕ คนเหล่านี้ คือ ๑.ท้าวอัชชุนะ ๒.**ท้าวนกุละ** ๓.ท้าวภีมเสน ๔.ท้าวยุธิฏฐิละ ๕.ท้าวสหเทพ แล้วได้กระทำลามกกับชายเตี้ยค่อม..."*(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๙๐/๑๓๙)

SAMPLE

ท้าวปชาบดี : เทพเจ้าพระนามว่าปชาบดี(บางแห่งเป็น ประชาบดี), ท้าวปชาบดี ได้นามว่า “ปชาบดี” เพราะความเป็นอธิบดี(เป็นใหญ่)ของปชากล่าวคือหมู่สัตว์ เป็นพญามารปกครองราชสมบัติในเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตดี, ในชยัททิสชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าปัญจาละพระนามว่าชัยทิศ) ระบุว่า พระเจ้าชัยทิศทรงอ้อนวอนต่อเทพเจ้าต่างๆ ได้แก่ ท้าวโสมะ ท้าววรุณ ท้าวปชาบดี พระจันรทร์ และสุริยเทพ ช่วยปกป้องคุ้มครองอลีนสัตตุราชบุตร ให้ได้รับอนุญาตกลับมาจากสำนักยักษ์โปริสาทด้วยความสวัสดี, ในสุธาโภชนชาดก(ว่าด้วยอาหารทิพย์) ท้าวมาตลีเทพบุตรได้ชื่นชมต่อโกสิยดาบสว่าแม้แต่พระพรหม พระอินทร์ ท้าวปชาบดี หรือใครก็ตาม ก็ไม่สามารถหยั่งถึงความเห็นของท่านได้, ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมีชาติสุดท้าย)กัณฑ์มัทรีและกัณฑ์สักกบรรพ ระบุว่า เทพเจ้าต่างๆ ทั้งพระอินทร์ พระพรหม ท้าวประชาบดี พระโสม ยมยักษ์ ท้าวเวสสุวรรณมหาราช และเทพเจ้าเหล่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พร้อมทั้งพระอินทร์ทุกถ้วนหน้า ต่างก็ถวายอนุโมทนาในปุตตทาน(บริจาคลูก)อันทำได้แสนยากของพระเวสสันดร(ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๗๙/๕๕๐,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๘๕/๑๓๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๒๖๕/๕๓๓,๒๘/๒๒๘๕/๕๓๗,ม.มู.อ.(บาลี)๑/๓/๓๖)

ท้าวปัชชุนนะ :เทพเจ้านามว่าปัชชุนนะ, ท้าวปัชชุนนะ เป็นท้าวจาตุมมหาราชิกา ผู้เป็นเทวราชของวัสสวลาหก(เทพผู้ทำฝนให้ตกได้), ในปฐมปัชชุนนธีตสูตร(ว่าด้วยธิดาของท้าวปัชชุนนะ สูตรที่ ๑) ระบุว่า ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ธิดาของท้าวปัชชุนนะชื่อโกกนทาผู้มีวรรณะงดงามได้มาเข้าเฝ้าและสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้า ดังข้อความตอนหนึ่งที่เธอกราบทูลต่อพระพุทธเจ้าว่า “*หม่อมฉันชื่อโกกนทา เป็นธิดาของ**ท้าวปัชชุนนะ** ขอถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์ ผู้เสด็จอยู่ในป่า ใกล้กรุงเวสาลี หม่อมฉันได้ฟังสุนทรพจน์ในกาลก่อนว่า ธรรม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระจักษุตรัสรู้แล้วโดยลำดับ บัดนี้เมื่อพระสุคตผู้เป็นมุนี ทรงแสดง(ธรรม)อยู่ หม่อมฉันจึงรู้ชัด...*”(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๙/๕๔, สำ.ส.อ.(ไทย)๑/๓๙/๑๒๕)

ท้าวปุรินททะ : ท้าวสักกะ, ท้าวปุรินททะ คือพระนามหนึ่งของท้าวสักกะ เพราะเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ได้ให้ทานมาก่อน ฉะนั้น จึงได้พระนามว่า ปุรินททะ, (ปุรินททะ ตามคติของฮินดูเป็นชื่อหนึ่งของพระอินทร์ แปลว่า ผู้ทำลายเมือง (ปุรททะ) ตามคติพุทธศาสนาเป็นชื่อหนึ่งของพระอินทร์ แปลว่า ผู้ให้ทานในกาลก่อน (ปุเร ทานำ ททาตีติ ปุรินฺทโท), ท้าวปุรินททะ ที่ปรากฏในคัมภีร์ได้แก่ ในมหาสมยสูตร(ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา) ได้ระบุถึงพระอินทร์ผู้เป็นท้าวสักกะ ผู้เป็นท้าวปุรินททะ... ก็มา

SAMPLE

ประชุมในมหาเทวสันนิบาตครั้งนั้นด้วย,ในทุติยเทวสูตร(ว่าด้วยเทพ สูตรที่ ๒) ได้กล่าวถึงเหตุผลที่ท้าวสักกะมีชื่อต่างๆ เช่น ท้าวมฆวาน ท้าวปุรินททะ ท้าววาสวะ เป็นต้น เพราะอะไร, ในที่อื่นๆ ระบุถึงท้าวปุรินททะ ว่า เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวง ประเสริฐกว่าเทวดาทั้งหลาย เป็นที่พึ่งของเทวดาทั้งหลาย สามารถบันดาลประทานพรแก่ผู้มาร้องขออ้อนวอนได้(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๕๘/๓๗๖,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๒๑/๑๒๐,๒๘/๒๘๐/๑๓๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๖๕๙/๔๔๘,๒๘/๑๖๖๐/๔๔๘, T.W. Rhys Davids and William Stede P. 469)

ท้าวเปตติราช : เทพเจ้าผู้มีฤทธิ์มากกว่าเปรตในเปตวิสัย, นายนิรยบาลในเปตวิสัย, ในนิรยปาลกถา (ว่าด้วยนายนิรยบาล) ระบุว่า พระสกวาที(ผู้ถาม)กับพระปรวาที(ผู้ตอบ) ได้สนทนาธรรมกันเรื่องนายนิรยบาลมีอยู่ในนรกจริงหรือไม่ ช่วงหนึ่งของการสนทนาพระปรวาทีได้ยกข้อความในพระสูตรมาอ้างเพื่อสนับสนุนคำตอบของตนที่ว่านายนิรยบาลไม่มีอยู่ในนรก ตามข้อความที่มีปรากฏว่า *“ท้าวเวสสภู **ท้าวเปตติราช** ท้าวโสมะ ไม่ได้ฆ่า ท้าวยมะและท้าวเวสวัณก็ไม่ได้ฆ่า กรรมของตนเองฆ่าบุคคลผู้สิ้นบุญจากโลกนี้เกิดในปรโลกในนรกนั้น”*, ส่วนท่านพระสกวาทีไม่เห็นด้วยกับคำตอบนี้และยกข้อความในพระสูตรอื่นมาอ้างเพื่อยืนยันว่านายนิรยบาลมีอยู่ในนรกจริง(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖๗/๘๙๘,อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๘๖๗/๓๑๑, ดูเทียบเคียงใน ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๙๔-๒๙๕, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๑-๑๙๔)

ท้าวพกพรหม :พรหมผู้มีความเห็นว่าการเกิดในพรหมโลกเที่ยง ยั่งยืน ติดต่อกัน คงที่ มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และเครื่องสลัดออก(จากทุกข์)อันยิ่งอย่างอื่นนอกจากฐานะแห่งพรหมนี้ไม่มี(สัสสตทิฏฐิ) สาเหตุที่ท้าวพกพรหมมีความคิดอย่างนี้ เนื่องจากตอนเกิดเป็นมนุษย์ได้บวชเป็นดาบสประกอบกุศลกรรมและบำเพ็ญฌานสมาบัติ เมื่อเสียชีวิตจึงได้ไปอุบัติในพรหมโลกนามว่าพกพรหมอยู่ในชั้นเวหัปผลา ๕๐๐ กัป ชั้นสุภกิณหา ๖๔ กัป ชั้นอาภัสสรา ๘ กัป เพราะระยะเวลาของการอยู่ในพรหมโลกของพกพรหมนั้นยาวนาน ทำให้เกิดความคิดว่าพรหมโลกนี้เที่ยง พ้นชาติ พ้นชรา, ในพกพรหมชาดก(ว่าด้วยพรตและศีลของพกพรหม) ระบุว่า พระพุทธเจ้าได้คลายสัสสตทิฏฐิของพกพรหมด้วยการตรัสถึงอายุขัยของพรหม ๑๐๐,๐๐๐ นิรัพพุทะ และตรัสถึงการบำเพ็ญศีลและพรตของพกพรหมที่ได้บำเพ็ญไว้จนทำให้พกพรหมยอมรับในพุทธานุภาพ(ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย)๒๗/๖๙/๒๖๗)

ท้าวภีมเสน: ราชกุมารผู้มีนามว่าภีมเสน, ท้าวภีมเสน เป็นราชโอรสองค์ที่ ๓ ของพระเจ้าปัณฑุราช เป็นหนึ่งในสามีจำนวน ๕ คนของราชธิดานามว่ากัณหาผู้มักมากในกาม แม้จะมีสามี

ถึง ๕ คนแล้ว เธอก็ยังมีจิตปฏิพัทธ์ในชายคนที่ ๖ ซึ่งเป็นคนเปลี้ยเหมือนผีหัวขาด, ในกุณาลชาดก(ว่าด้วยนกดุเหว่า) ระบุว่าพญานกกุณาละ ได้ยกตัวอย่างต่างๆ ของหญิงผู้ประพฤตินอกใจสามีบอกแก่เพื่อนนกชื่อปุณณมุขะเพื่อให้ระมัดระวังในเรื่องนี้ ตัวอย่างหนึ่งของหญิงประพฤตินอกใจที่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงคือ เรื่องของนางกัณหา ดังมีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงว่า “ครั้งนั้น นางล่วงละเมิด(นอกใจ)สามีทั้ง ๕ คนเหล่านี้ คือ (๑) ท้าวอัชชุนะ (๒) ท้าวนกุลละ (๓) **ท้าวภีมเสน** (๔) ท้าวยุธิฏฐิละ (๕) ท้าวสหเทพ แล้วได้กระทำลามกกับชายเตี้ยค่อม...”(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๙๐/๑๓๙)

ท้าวมฆวาน : ท้าวสักกะ, ท้าวมฆวาน(บางแห่งเป็น มัฆวาน) คือพระนามหนึ่งของท้าวสักกะผู้เป็นเจ้าแห่งเทพ(เทวราช),ในทุติยเทวสูตร(ว่าด้วยเทพ สูตรที่ ๒) ระบุว่า สาเหตุที่ท้าวสักกะได้พระนามว่ามฆวาน เพราะเคยเกิดเป็นมนุษย์ชื่อมฆะ ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายตอนหนึ่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน เป็นมาณพชื่อมฆะ เพราะเหตุนั้น จึงได้พระนามว่า **ท้าวมฆวาน**" (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๕๘/๓๗๖), ในสรภังคชาดก(ว่าด้วยสรภังคดาบสแก้ปัญหา) ระบุว่า ท้าวมัฆวานสักกเทวราช ได้เสด็จมาทูลถามปัญหากับหมู่ฤาษี โดยฤาษีทั้งหลายได้คัดเลือกสรภังคดาบสเป็นตัวแทนในการแก้ปัญหากับท้าวมัฆวานสักกเทวราช ตามข้อความที่อ้างถึงตอนหนึ่งว่า "ลำดับนั้นแล ท้าวมัฆวานสักกเทวราช องค์ปุรินททะ ทรงเห็นประโยชน์ได้ตรัสถามปัญหาข้อรแกตามที่พระทัยปรารถนาว่า....."(ขุ.ชา.จตุตาฬีส.(ไทย)๒๗/๖๒/๖๐๔)

ท้าวยมทัคคิ : พระราชาพระนามว่ายมทัคคิ, พระเจ้ายมทัคคิ, ในมหานารทกัสสปชาดก(ว่าด้วยพระมหานารทกัสสปะทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี) ระบุว่า ท้าวยมทัคคิเป็นพระราชาองค์ที่ ๔ ในพระราชา ๖ พระองค์ ที่นารทฤาษีทูลต่อพระเจ้าอังคติ เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับพระราชาผู้ประพฤติธรรมที่ควรเอาเป็นแบบอย่าง ดังข้อความที่มีปรากฏว่า "พระราชา ๖ พระองค์นี้ คือ (๑)ท้าวธตรัฏฐะ (๒)ท้าวเวสสามิตะ (๓)ท้าวอัฏฐกะ (๔) **ท้าวยมทัคคิ** (๕)ท้าวอุสินนระ (๖)ท้าวสิวิราชทรงบำรุงสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายแล้ว"(ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย)๒๘/๑๓๒๘/๓๘๘)

ท้าวมหาพรหม :พระผู้ประเสริฐยิ่ง, ท้าวมหาพรหม ในศาสนาพราหมณ์ หมายถึงเทพเจ้าสูงสุด เป็นพระผู้สร้างโลกและลิขิตชีวิตของสรรพสิ่ง ในศาสนาพุทธ หมายถึงเทพที่อยู่ในพรหมโลก เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม มี ๒ ประเภท คือ (๑)รูปพรหม พรหมที่เกิดด้วยกำลังรูปฌาน มี ๑๖ ชั้น (๒)อรูปพรหม พรหมผู้เข้าถึงอรูปฌาน มี ๔ ชั้น, ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาให้รายละเอียดเกี่ยวกับท้าวมหาพรหมในมิติที่หลากหลาย ขอ

SAMPLE

ยกตัวอย่างพอสังเขปดังนี้:- ในหลายพระสูตร ระบุถึงท้าวมหาพรหมในฐานะเป็นเทพเจ้าศักดิ์สิทธ์ที่มีคนมาบวงสรวงอ้อนวอนร้องขอเพื่อให้ได้รับในสิ่งที่ปรารถนา,ในพรหมชาลสูตร(ว่าด้วยข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ)ตอนว่าด้วยเอกัจจสัสสตวาทะ ๔(เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงเป็นบางอย่าง) และอีกหลายสูตร ระบุถึงลักษณะของท้าวมหาพรหมตามความเชื่อของพวกเอกัจจสัสสตวาทะตอนหนึ่งว่า "...เราเป็นพรหม เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด เราบันดาลสัตว์เหล่านี้ขึ้นมา...", ในมหาปทานสูตรและพรหมายาจนสูตร ระบุว่าท้าวมหาพรหมเป็นผู้ทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม,ในมหาสมยสูตร ระบุว่า มีท้าวมหาพรหมปกครองพรหมโลกถึง ๑,๐๐๐ องค์ และมีพรหม ๑๐ องค์ เป็นใหญ่กว่ารหม ๑,๐๐๐ องค์นั้น, (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖/๑๐,๙/๔๒/๑๗,๙/๔๔/๑๘,๙/๒๑๐/๗๑,๙/๒๖๓/๙๑,๙/๒๘๒/๑๐๔,๙/๔๙๓/๒๑๘,๙/๔๙๔/๒๑๘,๙/๔๙๔/๒๑๙,๙/๔๙๕/๒๑๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๖๔/๓๖,๑๐/๖๖/๓๗,๑๐/๖๗/๓๗,๑๐/๖๘/๓๘,๑๐/๖๙/๓๙,๑๐/๗๐/๔๐,๑๐/๗๑/๔๑,๑๐/๘๗/๔๗,๑๐/๘๘/๔๘,๑๐/๓๐๑/๒๓๕,๑๐/๓๐๒/๒๓๕,๑๐/๓๔๑/๒๗๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๔/๒๙๕,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๒๙๖/๔๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๓๔๔/๓๙๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๕๘,๓๓/๗๙/๑๔๕)

ท้าวยมะ : เทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ในโลกของคนตาย, ยมราช, ผู้เป็นใหญ่ในนรก, พระยายม, ในนิรยปาลกถา(ว่าด้วยนายนิรยบาล) ระบุว่า พระสกวาที(ผู้ถาม)กับพระปรวาที(ผู้ตอบ) ได้สนทนาธรรมกันเรื่องนายนิรยบาลมีอยู่ในนรกจริงหรือไม่ ช่วงหนึ่งของการสนทนาพระปรวาทีได้ยกข้อความในพระสูตรมาอ้างเพื่อสนับสนุนคำตอบของตนที่ว่านายนิรยบาลไม่มีอยู่ในนรก ตามข้อความที่มีปรากฏว่า *“ท้าวเวสสภู ท้าวเปตติราช ท้าวโสมะ ไม่ได้ฆ่า* ***ท้าวยมะ****และท้าวเวสวัณก็ไม่ได้ฆ่า กรรมของตนเองฆ่าบุคคลผู้สิ้นบุญจากโลกนี้เกิดในปรโลกในนรกนั้น”*, ส่วนท่านพระสกวาทีไม่เห็นด้วยกับคำตอบนี้และยกข้อความในพระสูตรอื่นมาอ้างเพื่อยืนยันว่านายนิรยบาลมีอยู่ในนรกจริง(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๖๗/๘๙๘,อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๘๖๗/๓๑๑, ดูเทียบเคียงใน ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๙๔-๒๙๕, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๑-๑๙๔)

ท้าวยุธิฏฐิละ : ราชกุมารผู้มีนามว่ายุธิฏฐิละ, ท้าวยุธิฏฐิละ เป็นราชโอรสองค์ที่ ๔ ของพระเจ้าปัณฑุราช เป็นหนึ่งในสามีจำนวน ๕ คนของราชธิดานามว่ากัณหาผู้มักมากในกาม แม้จะมีสามีถึง ๕ คนแล้ว เธอก็ยังมีจิตปฏิพัทธ์ในชายคนที่ ๖ ซึ่งเป็นคนเปลี้ยเหมือนผีหัวขาด, ในกุณาลชาดก(ว่าด้วยนกดุเหว่า) ระบุว่า พญานกกุณาละ ได้ยกตัวอย่างต่างๆ

SAMPLE

ของหญิงผู้ประพฤตินอกใจสามีบอกแก่เพื่อนนกชื่อปุณณมุขะเพื่อให้ระมัดระวังในเรื่องนี้ ตัวอย่างหนึ่งของหญิงประพฤตินอกใจที่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงคือ เรื่องของนางกัณหา ดังมีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงว่า “ครั้งนั้น นางล่วงละเมิด(นอกใจ)สามีทั้ง ๕ คน เหล่านี้ คือ (๑)ท้าวอัชชุนะ (๒) ท้าวนกุลละ (๓) ท้าวภีมเสน (๔) **ท้าวยุธิฏฐิลละ** (๕) ท้าวสหเทพ แล้วได้กระทำลามกกับชายเตี้ยค่อม...”(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๙๐/๑๓๙)

ท้าววรุณ : เทพเจ้าแห่งฝน, เทพเจ้าแห่งน้ำ, ท้าววรุณ(พระวรุณ พระพิรุณ พระวิรุณ ก็เรียก) เป็นเทพเจ้ามีฐานะเท่าเทียมกับท้าวปชาบดี(หรืออาจสูงกว่า)เทพเจ้าปกครองสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดีเห็นได้จากดำรัสของพระเจ้าชัยทิศที่ทรงอ้อนวอนต่อเทพเจ้าทั้งหลายให้ปกป้องคุ้มครองอลีนสัตตุราชกุมารจากยักษ์โปริสาท ลำดับนามของท้าววรุณอยู่ก่อนท้าวปชาบดี ดังข้อความปรากฏในชยัททิสชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าปัญจาละพระนามว่าชัยทิศ)ตอนหนึ่งว่า "....ลูกรัก ขอลูกจงมีเทพเหล่านี้ คือ ท้าวโสมะ **ท้าววรุณ** ท้าวปชาบดี พระจันทร์ และสุริยเทพคุ้มครอง ขอลูกรักจงได้รับอนุญาตกลับมาจากสำนักยักษ์โปริสาทด้วยความสวัสดี"(ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๗๙/๕๕๐), ในภูริทัตชาดก ระบุถึงท้าววรุณในฐานะเป็นนาคราช(ท้าววรุณนาคราช)มีลูกชายชื่อพญานาคธตรัฏฐะผู้มาชอบพอลูกสาวพระเจ้าพรหมทัต(ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๗๘๗/๓๐๕),ในวิธุรชาดก ระบุถึงท้าววรุณนาคราชว่ามีลูกสาวชื่ออิรันทดีซึ่งปุณณกยักษ์(ยักษ์คู่ชีพของท้าวกุเวร)มาสู่ขอ(ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๕๙/๓๙๔)

ท้าววาสวะ : ท้าวสักกะ, ท้าววาสวะ คือพระนามหนึ่งของท้าวสักกะผู้เป็นเจ้าแห่งเทพ(เทวราช), ในทุติยเทวสูตร และตติยเทวสูตร ระบุถึงเหตุที่ท้าวสักกะได้มาบังเกิดเป็นท้าวสักกะจอมเทพ เพราะได้สมาทานวัตตบท ๗ ประการอย่างบริบูรณ์และที่ได้พระนามต่างๆ คือ (๑)ได้พระนามว่าท้าวมฆวาน เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน เป็นมาณพชื่อมฆะ (๒)ได้พระนามว่าท้าวปุรินททะ เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ทานมาก่อน (๓)ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ทานโดยเคารพ (๔)ได้พระนามว่า**ท้าววาสวะ** เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ที่พักอาศัย (๔)ได้พระนามว่าท้าวสหัสนัยน์ เพราะทรงคิดเนื้อความได้ตั้งพันโดยครู่เดียว (๕)ได้พระนามว่าท้าวสุชัมบดี เพราะทรงมีนางอสุรกัญญานามว่าสุชา เป็นปชาบดี (๖)ได้พระนามว่าท้าวเทวานมินทะ เพราะเสวยราชสมบัติอันมีความใหญ่ยิ่งด้วยความเป็นใหญ่แห่งเทพชั้นดาวดึงส์, ในที่อื่นๆ ระบุถึงท้าววาสวะในฐานะเป็นเจ้าแห่งเทพผู้มีฤทธิ์มีอำนาจมากช่วยเหลือผู้เดือดร้อน สนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าและนักปราชญ์ทั้งหลาย(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๙/๒๖๖,๑๐/๓๔๐/

SAMPLE

๒๖๘,๑๐/๓๕๔/๒๘๓,๑๐/๓๗๐/๒๙๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๕๐/๓๖๕,๑๕/๒๕๘/๓๗๖, ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย)๒๗/๕๘/๖๐๔,ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย)๒๗/๖๕/๒๖๖,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย)๒๗/๘๔/๔๐๙,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๘๔/๔๓๖,ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย)๒๗/๑๑๒/๒๔๙,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๑๒/๑๑๘,๒๘/๒๑๖/๑๑๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๖๖๓/๔๔๘,๒๘/๑๖๙๕/๔๕๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๖/๒๕๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๙๗/๔๑๓)

ท้าววาสุเทพ:เทพเจ้านามว่าวาสุเทพ, ในศาสนาฮินดู ท้าววาสุเทพ คือชื่อพระนารายณ์ปางพระกฤษณะ(กฤษณาวตาร) และพระกฤษณะเองก็มีอีกหลายชื่อ ที่ได้ชื่อว่าท้าววาสุเทพ(วาสุเดวะ=Vasudeva) เพราะเรียกตามชื่อท้าววาสุเทพผู้เป็นบิดา, รายละเอียดเกี่ยวกับท้าววาสุเทพที่ปรากฏในพระสูตร คือ ในสุทธัฏฐกสุตตนิทเทส(อธิบายสุทธัฏฐกสูตร ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความหมดจด)ตอนว่าด้วยความหมดจดด้วยศีลและวัตร ระบุว่ามีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งถือความหมดจดด้วยวัตรต่างๆ มีการประพฤติวัตรเยี่ยงท้าววาสุเทพเป็นต้น,ในปุณณกมาณวปัญหานิทเทส(ว่าด้วยปัญหาของปุณณกมาณพ) ตอนว่าด้วยเทวดา ระบุถึงท้าววาสุเทพว่า เป็นเทวดาของพวกประพฤติวาสุเทวพรต,(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๕/๑๐๗, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๒/๘๗, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ท้าววิรุฬหก,ท้าววิรูฬหก เทวมหาราชพระนามว่าวิรุฬหก, ท้าววิรุฬหก(บางแห่งเป็น ท้าววิรูฬหก) เป็นเทพเจ้าของพวกกุมภัณฑ์ ปกครองทิศใต้, ท้าววิรุฬหก เป็นหนึ่งในท้าวจาตุมหาราช ได้แก่ (๑)ท้าวธตรฐ อยู่ทางทิศตะวันออก (๒)ท้าววิรุฬหก อยู่ทางทิศใต้ (๓)ท้าววิรูปักษ์ อยู่ทางทิศตะวันตก (๔)ท้าวกุเวร อยู่ทางทิศเหนือ, ในมหาสมยสูตร(ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา) ระบุว่า ท้าววิรุฬหกมาประชุมครั้งใหญ่ในมหาเทวสันนิบาตครั้งนั้นด้วย ตามข้อความที่มีปรากฏว่า"ท้าววิรุฬหกปกครองทิศใต้ เป็นหัวหน้าของพวกกุมภัณฑ์ เป็นมหาราชผู้มียศ แม้บุตรของเธอมีจำนวนมาก ต่างมีพลังมาก (และ)มีชื่อว่าอินทะ มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงามมียศต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย",(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๖/๒๖๔,๓๓๖/๒๖๕), ในปิฏฐธีตลิกเปตวัตถุ(เรื่องเปรตตุ๊กตาแป้ง) ระบุว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ มีท้าววิรูฬหกเป็นต้น เป็นผู้รักษาโลก มีบริวารยศ ควรแก่การบูชา(ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๑๑/๑๖๙)

ท้าววิรูปักษ์ : เทวมหาราชพระนามว่าวิรูปักษ์, ท้าววิรูปักษ์(บางแห่งเป็นวิรูปักษ์มหาราช บางแห่งเป็นวิรูปักขมหาราช) เป็นเทพเจ้าของพวกนาค ปกครองทิศตะวันตก, ท้าววิรูปักษ์เป็นหนึ่งในท้าวจาตุมหาราช ได้แก่ (๑)ท้าวธตรฐ อยู่ทางทิศตะวันออก (๒)ท้าววิรุฬหก อยู่ทางทิศใต้ (๓)ท้าววิรูปักษ์ อยู่ทางทิศตะวันตก (๔)ท้าวกุเวร อยู่ทางทิศเหนือ, ในชนวสภสูตร(ว่าด้วยชนวสภยักษ์)และในมหาโควินทสูตร(ว่าด้วยมหาโควินท

SAMPLE

พราหมณ์)ตอนว่าด้วยเทวสภา ระบุถึงท้าววิรูปักษ์ว่ามานั่งประชุมในสุธัมมาเทวสภา ดังข้อความอ้างถึงตอนหนึ่งว่า*"...ทิศตะวันตกมี**ท้าววิรูปักษ์มหาราช** ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก มีพวกเทพอยู่เบื้องหน้า...."*, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๒/๒๑๒,๑๐/๒๙๔/๒๒๗), ในสิริกาฬกัณณิชาดก(ว่าด้วยสิริกับกาฬกัณณี) ระบุว่า กาฬกัณณีเทพธิดาเป็นลูกสาวของท้าววิรูปักขมหาราช(ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย)๒๗/๔๑/๒๓๕), ในภูริทัตตจริยา(ว่าด้วยจริยาของภูริทัตตนาคราช) ระบุว่า ครั้งหนึ่ง (พระโพธิสัตว์)บังเกิดเป็นพญานาคชื่อว่าภูริทัตตะ มีฤทธิ์มาก สมาทานศีลวัตรได้ไปยังเทวโลกพร้อมกับท้าววิรูปักษ์มหาราช (ขุ.จริยา(ไทย)๓๓/๑๑/๗๔๗)

ท้าวเวปจิตติ : จอมอสูรนามว่าเวปจิตติ, ท้าวเวปจิตติ เป็นหัวหน้าของพวกอสูร, ข้อมูลเกี่ยวกับท้าวเวปจิตติที่ปรากฏในพระสูตร มีดังนี้ ในจันทิมสูตร(ว่าด้วยจันทิมเทพบุตร) และสุริยสูตร(ว่าด้วยสุริยเทพบุตร) ระบุว่า จันทิมเทพบุตรและสุริยเทพบุตรถูกอสุรินทราหูจับตัวไว้ ได้กล่าวคาถาขอพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง อสุรินทราหูได้ฟังคาถานั้น เกิดความกลัว จึงปล่อยจันทิมเทพบุตรและสุริยเทพบุตร แล้วรีบเข้าไปหาท้าวเวปจิตติจอมอสูรถึงที่อยู่(ไปขอพึ่ง), ในเวปจิตตสูตร(ว่าด้วยท้าวเวปจิตติ) ระบุว่า เกิดสงครามระหว่างพวกเทพนำโดยท้าวสักกะจอมเทพกับพวกอสูรนำโดยท้าวเวปจิตติจอมอสูร ปรากฏว่าพวกเทพชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้ ท้าวเวปจิตติหัวหน้าฝ่ายอสูรถูกจับตัวนำไปขังไว้ที่สุธัมมาสภา เมื่อท้าวสักกะเสด็จเข้าไปใกล้ก็จะถูกท้าวเวปจิตติด่าบริภาษด้วยถ้อยคำหยาบคาย,ในสุภาสิตชัยสูตร(ว่าด้วยการแข่งขันคำสุภาษิต) ระบุว่า ท้าวสักกะชนะท้าวเวปจิตติในการแข่งขันคำสุภาษิต เพราะถ้อยคำของท้าวเวปจิตตินั้นเกี่ยวข้องกับอาชญา ศาสตราวุธต่างๆ นำไปสู่การทะเลาะวิวาทแย่งชิงกัน", ท้าวสักกะและท้าวเวปจิตติบางครั้งก็ทะเลาะกันบางครั้งก็ไปไหนมาไหนด้วยกันเพราะทั้งสองเป็นลูกเขยพ่อตากัน(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๐/๙๖,๑๕/๙๑/๙๗,๑๕/๒๕๐/๓๖๓,๑๕/๒๕๑/๓๖๖,๑๕/๒๕๕/๓๗๒,สำ.ส.อ.(ไทย)๑/๒๕๐/๔๘๙,๑/๒๕๖/๔๙๕),ในฉคติกถา(ว่าด้วยคติ ๖)พระสกวาที(ผู้ถาม)กับพระปรวาที(ผู้ตอบ)สนทนากันเรื่องคติ ๖(เทวคติ มนุสสคติ เปตคติ อสุรกายคติ ติรัจฉานคติ และนิรยคติ) โดยพระสกาวาทีเห็นว่า ถ้าพวกอสูรที่เป็นบริวารของท้าวเวปจิตติ มีรูปร่าง มีการเสพกาม มีอาหาร มีอายุเหมือนกันกับพวกเทวดา และแต่งงานกับพวกเทวดาได้ ก็ไม่ควรนับว่า "คติมี ๖, (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๐๔/๕๓๖)

ท้าวเวโรจนะจอมอสูร :จอมอสูรนามว่าท้าวเวโรจนะ, คำว่า "ท้าวเวโรจนะ(เวโรจโน)" มีปรากฏเฉพาะในเวโรจนอสุรินทสูตร(ว่าด้วยท้าวเวโรจนะจอมอสูร)พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ เท่านั้น และในอรรถกถาท่านก็ไม่ได้อธิบายขยายความเพิ่มว่าเป็นใคร ทำหน้าที่อะไร

SAMPLE

แต่เมื่อพิจารณาดู ท้าวเวโรจนะ น่าจะเป็นชื่อหนึ่งของท้าวเวปจิตติ ด้วยเหตุผล ๒ ประการคือ (๑)มีฐานะเป็นจอมอสูร หรือหัวหน้าของพวกอสูรเช่นกัน (อสุรินฺโท) (๒) มีความเกี่ยวข้องกับท้าวสักกะจอมเทพเช่นกัน, ในเวโรจนอสุรินทสูตร ระบุว่า ท้าวสักกะจอมเทพกับท้าวเวโรจนะจอมอสูรได้ไปเข้าเฝ้าสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ท้าวเวโรจนะจอมอสูร ได้กล่าวคาถาในสำนักของพระพุทธเจ้าตอนหนึ่งว่า “บุรุษควรพยายามไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ ประโยชน์อันงดงามอยู่ที่ความสำเร็จ นี่เป็ถ้อยคำของเวโรจนะ” (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๕๔/๓๗๑)

ท้าวเวสวัณมหาราช :เทวมหาราชนามว่าท้าวเวสวัณ, ท้าวกุเวร, ท้าวเวสวัณ(บางแห่งเป็น ท้าวเวสสุวรรณ)เทพเจ้าแห่งพวกยักษ์ เป็นหนึ่งในจาตุมหาราช ได้แก่ (๑)ท้าวธตรฐ อยู่ทางทิศตะวันออก (๒)ท้าววิรุฬหก อยู่ทางทิศใต้ (๓)ท้าววิรูปักษ์ อยู่ทางทิศตะวันตก (๔)ท้าวกุเวร หรือท้าวเวสวัณ อยู่ทางทิศเหนือ, ในชนวสภสูตร(ว่าด้วยชนวสภยักษ์) ระบุว่าชนวสภยักษ์เป็นยักษ์ชั้นดีมีผิวพรรณผุดผ่องอยู่ร่วมกับท้าวเวสวัณเพื่อคอยช่วยสนองงานเป็นผู้นำเนื้อความการสนทนาธรรมกันระหว่างสนังกุมารพรหมกับท้าวเวสวัณมหาราชมากราบทูลแด่พระพุทธเจ้า, ในสักกปัญหสูตร(ว่าด้วยปัญหาของท้าวสักกะ) ระบุถึงท้าวเวสสุวรรณมหาราชว่ามีนางปริจาริกาชื่อว่าภุชคี(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๐/๒๑๑,๑๐/๒๘๑/๒๑๒,๑๐/๒๘๒/๒๑๒,๑๐/๒๙๑/๒๒๖,๑๐/๒๙๒/๒๒๖,๑๐/๒๙๔/๒๒๗,๑๐/๓๕๒/๒๗๙), ในอาฏานาฏิยสูตร(ว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ) ระบุว่า ท้าวเวสวัณมหาราชเป็นผู้กราบทูลมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะแด่พระพุทธเจ้า(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๖/๒๑๙),ในจูฬตัณหาสังขยสูตร(ว่าด้วยความสิ้นตัณหา สูตรเล็ก) ระบุถึงท้าวสักกะจอมเทพกับท้าวเวสวัณมหาราชเป็นผู้นิมนต์พระมหาโมคคัลลาเถระไปเที่ยวชมเวชยันตปราสาท(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๙๓/๔๒๓)

ท้าวเวสสภู : เทพเจ้านามว่าเวสสภู, ท้าวเวสสภู เป็นชื่อของเทพองค์หนึ่ง, ในนิรยปาลกถา(ว่าด้วยนายนิรยบาล) ระบุว่า พระสกวาที(ผู้ถาม)กับพระปรวาที(ผู้ตอบ) ได้สนทนาธรรมกันเรื่องนายนิรยบาลมีอยู่ในนรกจริงหรือไม่ ช่วงหนึ่งของการสนทนาพระปรวาทีได้ยกข้อความในพระสูตรมาอ้างเพื่อสนับสนุนคำตอบของตนที่ว่านายนิรยบาลไม่มีอยู่ในนรก ตามข้อความที่มีปรากฏว่า “**ท้าวเวสสภู** ท้าวเปตติราช ท้าวโสมะ ไม่ได้ฆ่าท้าวยมะและท้าวเวสวัณก็ไม่ได้ฆ่า กรรมของตนเองฆ่าบุคคลผู้สิ้นบุญจากโลกนี้เกิดในปรโลกในนรกนั้น”,ส่วนท่านพระสกวาทีไม่เห็นด้วยกับคำตอบนี้และยกข้อความในพระสูตรอื่นมาอ้างเพื่อยืนยันว่านายนิรยบาลมีอยู่ในนรกจริง(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๖๗/

SAMPLE

๘๙๘,อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๘๖๗/๓๑๑, ดูเทียบเคียงใน ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๙๔-๒๙๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๓๖/๑๙๑-๑๙๔)(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๖๗/๘๙๘)

ท้าวเวสสามิตะ:พระราชาพระนามว่าเวสสามิตะ, พระเจ้าเวสสามิตะ, ในมหานารทกัสสปชาดก(ว่าด้วยพระมหานารทกัสสปะทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี) ระบุว่า ท้าวเวสสามิตะ เป็นพระราชาองค์ที่ ๒ ในพระราชา ๖ พระองค์ ที่นารทฤาษีทูลต่อพระเจ้าอังคติ เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับพระราชาผู้ประพฤติธรรมที่ควรดำเนินรอยตาม ดังข้อความที่มีปรากฏว่า "พระราชา ๖ พระองค์นี้ คือ (๑)ท้าวธตรัฏฐะ (๒)**ท้าวเวสสามิตะ** (๓)ท้าวอัฏฐกะ (๔)ท้าวยมทัคคิ (๕)ท้าวอุสินนระ (๖)ท้าวสิวิราช ได้ทรงบำรุงสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายแล้ว" (ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย)๒๘/๑๓๒๘/๓๘๘)

ท้าวสมพรจอมอสูร :จอมอสูรนามว่าท้าวสมพร, คำว่า “ท้าวสมพร(สมฺพรึ)” มีฐานะเป็นจอมอสูรหรือหัวหน้าของพวกอสูรปรากฏเฉพาะในสมุททกสูตร(ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ใกล้ฝั่งสมุทร) พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ เท่านั้น หมายถึงท้าวเวปจิตตินั่นเอง, เนื้อเรื่องในพระสูตรนี้ระบุว่า ฤาษีทั้งหลายผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมอาศัยอยู่ใกล้ฝรั่งสมุทรเกรงจะไม่ได้รับความปลอดภัยจากพวกอสูรที่กำลังสู้รบกับพวกเทวดาใกล้สถานที่อยู่ของพวกตน จึงเข้าไปหาท้าวสมพรจอมอสูร เพื่อขอให้อภัยแก่พวกตน แต่ท้าวสมพรจอมอสูรผู้หยาบกระด้างไม่ยอมกล่าวให้อภัย ฤาษีทั้งหลายจึงสาปแช่งว่า “ท่านให้ภัยเท่านั้นแก่พวกเราผู้ขออภัย พวกเราขอรับเอาแต่อภัยอย่างเดียว ส่วนภัยจงเป็นของท่านเถิด” เมื่อสาปแช่งเสร็จ ฤาษีทั้งหลายก็หายตัวไปต่อหน้าท้าวสมพรไปปรากฏตัวอยู่ที่กุฎีใบไม้ใกล้ฝั่งสมุทร ท้าวสมพรจอมอสูรถูกฤาษีผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมสาปแช่งตกใจกลัวหวาดหวั่นเป็นอย่างยิ่ง(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๕๖/๓๗๓) ในอรรถกถาท่านขยายความว่าท้าวสมพรจอมอสูรมีใจหวาดหวั่นเกิดอาการไข้ เพราะเหตุนั้น จึงได้ชื่ออีกอย่างว่า “ท้าวเวปจิตติ” แปลว่า “ผู้มีจิตหวั่นไหว” (สำ.ส.อ.(ไทย)๑/๒๕๖/๓๒๙)

ท้าวสหเทพ : ราชกุมารผู้มีนามว่าสหเทพ, ท้าวสหเทพ เป็นราชโอรสองค์ที่ ๕ ของพระเจ้าปัณฑุราช เป็นหนึ่งในสามีจำนวน ๕ คนของราชธิดานามว่ากัณหาผู้มักมากในกาม แม้จะมีสามีถึง ๕ คนแล้ว เธอก็ยังมีจิตปฏิพัทธ์ในชายคนที่ ๖ ซึ่งเป็นคนเปลี้ยเหมือนผีหัวขาด, ในกุณาลชาดก(ว่าด้วยนกดุเหว่า) ระบุว่า พญานกกุณาละ ได้ยกตัวอย่างต่างๆ ของหญิงผู้ประพฤตินอกใจสามีบอกแก่เพื่อนนกชื่อปุณณมุขะเพื่อให้ระมัดระวังในเรื่องนี้ ตัวอย่างหนึ่งของหญิงประพฤตินอกใจที่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงคือ เรื่องของนางกัณหา ดังมีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงว่า “ครั้งนั้น นางล่วงละเมิด(นอกใจ)สามีทั้ง ๕ คน เหล่านี้ คือ ๑.ท้าวอัชชุนะ ๒.ท้าวนกุละ ๓.ท้าวภีมเสน ๔.ท้าวยุธิฏฐิละ **๕.ท้าวสหเทพ**แล้วได้กระทำลามกกับชายเตี้ยค่อม...”(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๙๐/๑๓๙)

SAMPLE

ท้าวสหัมบดีพรหม :พระพรหมนามว่าท้าวสหัมบดี, ท้าวสหัมบดีพรหม คือพรหมผู้ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์ หลายพระสูตรมีพรหมายาจนสูตรเป็นต้น กล่าวถึงบทบาทสำคัญในเรื่องนี้, ในมหาปรินิพพานสูตร(ว่าด้วยมหาปรินิพพาน)ระบุถึงท้าวสหัมบดีพรหมในฐานะผู้กล่าวคาถาพร้อมกับการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าว่า “สรรพสัตว์จะต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก พระศาสดาผู้หาใครเปรียบเทียบไม่ได้ในโลก ผู้เข้าถึงสภาวะตามความเป็นจริง ผู้บรรลุพลธรรม ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบเช่นนี้ ก็ยังปรินิพพาน”, ในจาตุมสูตร(ว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้านจาตุมา) เรื่องพระอาคันตุกะพูดเสียงดัง ระบุว่า ในเหตุการณ์ที่พวกพระอาคันตุกะพูดเสียงดังอื้ออึงแล้วถูกขับไล่ออกจากวิหารไป ท้าวสหัมบดีพรหมเป็นผู้สามารถทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงพอพระทัยด้วยคำวิงวอนเปรียบด้วยพืชที่ยังอ่อนและด้วยคำวิงวอนเปรียบด้วยลูกโคอ่อน, ในคารวสูตร ท้าวสหัมบดีพรหมเป็นผู้ทูลรับรองสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสักการะเคารพธรรม โดยอ้างถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ทรงทำเช่นนี้,ในอีกหลายพระสูตรกล่าวถึงท้าวสหัมบดีในฐานะผู้ช่วยเหลือสนับสนุนการทำความดีของมนุษย์(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๒๐/๑๖๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕๙/๑๘๐,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๒/๒๓๐,๑๕/๑๘๑/๒๔๙,๑๕/๑๘๓/๒๕๔,๑๕/๑๘๔/๒๕๔,๑๕/๑๘๖/๒๖๐,๑๕/๒๖๓/๓๘๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑/๕๕๓,๓๓/๑๐/๕๕๗)

ท้าวสหัสนัยน์,ท้าวสหัสสเนตร : ท้าวสักกะ, ท้าวสหัสนัยน์ (บางแห่งเป็น ท้าวสหัสสเนตร) คือพระนามหนึ่งของท้าวสักกะ ที่ได้พระนามเช่นนั้น เพราะทรงสามารถคิดเนื้อความตั้งพันได้โดยครู่เดียว, ในทุติยเทวสูตร และตติยเทวสูตร ระบุถึงเหตุที่ท้าวสักกะได้มาบังเกิดเป็นท้าวสักกะจอมเทพ เพราะได้สมาทานวัตตบท ๗ ประการอย่างบริบูรณ์และที่ได้พระนามต่างๆ คือ (๑)ได้พระนามว่าท้าวมฆวาน เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน เป็นมาณพชื่อมฆะ (๒)ได้พระนามว่าท้าวปุรินททะ เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ทานมาก่อน (๓)ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ทานโดยเคารพ (๔)ได้พระนามว่าท้าววาสวะ เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ที่พักอาศัย (๔)ได้พระนามว่า**ท้าวสหัสนัยน์** เพราะทรงคิดเนื้อความได้ตั้งพันโดยครู่เดียว (๕)ได้พระนามว่าท้าวสุชัมบดี เพราะทรงมีนางอสุรกัญญานามว่าสุชา เป็นปชาบดี (๖)ได้พระนามว่าท้าวเทวานมินทะ เพราะเสวยราชสมบัติอันมีความใหญ่ยิ่งด้วยความเป็นใหญ่แห่งเทพชั้นดาวดึงส์, ในที่อื่นๆ ระบุถึงท้าวสหัสนัยน์ในฐานะเป็นเจ้าแห่งเทพผู้มีฤทธิ์มีอำนาจมาก ช่วยเหลือผู้เดือดร้อนสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าและนักปราชญ์ทั้งหลาย(สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๕๕/๓๗๒,๑๕/๒๕๘-๒๕๙/๓๗๖,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๐๕/๔๙,๒๖/๘๑๗/๙๔, ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/

๑๕๘/๑๘๘,ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย)๒๗/๓/๒๘๕, ขุ.ชา.(ไทย)ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๒๐/๑๒๐, ๒๗๒/๑๓๐, ๒๗๔/๑๓๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๐๘/๓๐๘, ๙๑๓/๓๒๔)

ท้าวสักกะ,ท้าวสักกปุรินททะ : ราชาแห่งเทพพระนามว่าท้าวสักกะ, จอมเทพพระนามว่าท้าวสักกปุรินททะ(ท้าวสักกะผู้ให้ทานมาก่อน),ในทุติยเทวสูตร และตติยเทวสูตร ระบุถึงเหตุที่ท้าวสักกะได้มาบังเกิดเป็น**ท้าวสักกะ**จอมเทพ เพราะได้สมาทานวัตตบท ๗ ประการอย่างบริบูรณ์และที่ได้พระนามต่างๆ คือ (๑)ได้พระนามว่าท้าวมฆวาน เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน เป็นมาณพชื่อมฆะ (๒)ได้พระนามว่า**ท้าวปุรินททะ** เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ทานมาก่อน (๓)ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ทานโดยเคารพ (๔)ได้พระนามว่าท้าววาสวะ เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ที่พักอาศัย (๔)ได้พระนามว่าท้าวสหัสนัยน์ เพราะทรงคิดเนื้อความได้ตั้งพันโดยครู่เดียว (๕)ได้พระนามว่าท้าวสุชัมบดี เพราะทรงมีนางอสุรกัญญานามว่าสุชา เป็นปชาบดี (๖)ได้พระนามว่าท้าวเทวานมินทะ เพราะเสวยราชสมบัติอันมีความใหญ่ยิ่งด้วยความเป็นใหญ่แห่งเทพชั้นดาวดึงส์,ในที่อื่นๆระบุถึงท้าวสักกะในฐานะเป็นเจ้าแห่งเทพผู้มีฤทธิ์มีอำนาจมาก ช่วยเหลือผู้เดือดร้อนไขข้อข้องใจของเทวดาทั้งหลายส่งเสริมการทำความดีของมนุษย์ สนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าและนักปราชญ์ทั้งหลายเป็นต้น,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๘,๑๐/๓๔๔/๒๗๓,๑๐/๓๔๘/๒๗๖,๑๐/๓๕๔/๒๘๑,๑๐/๓๕๔/๒๘๓,๑๐/๓๕๕/๒๘๔,๑๐/๓๗๐/๒๙๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๙/๑๙๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๙๐/๔๒๐,๑๒/๓๙๑/๔๒๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๒/๓๗๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๐/๑๖๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๕๘/๓๗๖,๑๕/๒๕๙/๓๗๘,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๑๙๖/๑๙๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๗/๑๘๔,ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย)๒๘/๙๒/๗๑,๒๘/๙๓/๗๑,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๙/๖๖๖,๓๓/๑๐/๖๖๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๘/๑๔๕,๓๓/๘๑/๑๔๕,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๘๑/๓๕,๒๐/๒๘๒/๓๕,๒๐/๒๘๓/๓๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘/๒๑๐,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๕๔/๒๗,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒๖๗/๒๑๑,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๓/๑๕๖,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย)๒๗/๑๐/๕๙๖,ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๔๙/๑๕๔,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๒๐๗/๔๕๖,ขุ.ชา.สฏฺฐิ.(ไทย)๒๘/๖๑/๔๓,.ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย)๒๘/๗๐/๑๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๒๙๓/๕๓๘,๒๒๙๗/๕๓๙,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๔/๖๖๖,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๕๓/๗๓๔, ๖๗/๗๓๖, ๑๑๕/๗๔๑, ๑๓๔/๗๔๔)

ท้าวสิวิราช : พระราชาพระนามว่าสิวิราช, พระเจ้าสิวิราช, ในมหานารทกัสสปชาดก(ว่าด้วยพระมหานารทกัสสปะทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี) ระบุว่า ท้าวสิวิราช เป็นพระราชาองค์สุดท้ายในพระราชา ๖ พระองค์ ที่นารทฤาษีทูลต่อพระเจ้าอังคติ เพื่อเป็นตัวอย่าง

SAMPLE

สำหรับพระราชาผู้ประพฤติธรรมที่ควรดำเนินรอยตาม ดังข้อความที่มีปรากฏว่า "พระราชา ๖ พระองค์นี้ คือ (๑)ท้าวธตรัฏฐะ (๒)ท้าวเวสสามิตะ(๓)ท้าวอัฏฐกะ (๔) ท้าวยมทัคคิ (๕)ท้าวอุสินนระ (๖)**ท้าวสิวิราช**ได้ทรงบำรุงสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายแล้ว"(ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย)๒๘/๑๓๒๘/๓๘๘)

ท้าวสุชัมบดี : ท้าวสักกะ, ท้าวสุชัมบดีคือพระนามหนึ่งของท้าวสักกเทวราช เพราะมีอสุรกัญญานามว่าสุชาเป็นปชาบดี จึงได้พระนามว่า ท้าวสุชัมบดี, ในทุติยเทวสูตร และตติยเทวสูตร ระบุถึงเหตุที่ท้าวสักกะได้มาบังเกิดเป็นท้าวสักกะจอมเทพ เพราะได้สมาทานวัตตบท ๗ ประการอย่างบริบูรณ์และที่ได้พระนามต่างๆ คือ(๑)ได้พระนามว่าท้าวมฆวาน เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน เป็นมาณพชื่อมฆะ(๒)ได้พระนามว่าท้าวปุรินททะ เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ทานมาก่อน (๓)ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ทานโดยเคารพ (๔)ได้พระนามว่าท้าววาสวะ เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ที่พักอาศัย (๕)ได้พระนามว่าท้าวสหัสนัยน์ เพราะทรงคิดเนื้อความได้ตั้งพันโดยครู่เดียว(๖)ได้พระนามว่า**ท้าวสุชัมบดี** เพราะทรงมีนางอสุรกัญญานามว่าสุชา เป็นปชาบดี (๗)ได้พระนามว่าท้าวเทวานมินทะ เพราะเสวยราชสมบัติอันมีความใหญ่ยิ่งด้วยความเป็นใหญ่แห่งเทพชั้นดาวดึงส์ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๕๓/๓๗๐,๑๕/๒๕๘/๓๗๖,๑๕/๒๕๙/๓๗๘)

ท้าวสุทัสสนเทวราช :เทวราชพระนามว่าท้าวสุทัสสนะ, จอมเทพพระนามว่าท้าวสุทัสสนะ, ในปิยทัสสีพุทธวงศ์(ว่าด้วยพระประวัติของพระปิยทัสสีพุทธเจ้า) ระบุว่า ท้าวสุทัสสนเทวราชเป็นเทวดามิจฉาทิฏฐิอาศัยอยู่ที่สุทัสสนบรรพต ไม่ไกลจากเมืองอุสภวดี มีประชาชนทั่วทุกสารทิศมาบูชาด้วยเครื่องเซ่นสังเวยต่างๆ อันมีค่ามาก จึงถือตัวจัด คิดว่าตนเองยิ่งใหญ่เหนือผู้ใด พระปิยทัสสีพุทธเจ้าทรงใช้พุทธานุภาพบรรเทามิจฉาทิฏฐิของท้าวสุทัสสนเทวราชด้วยการทรงแสดงฤทธิ์ที่เหนือกว่า,(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๔/๖๕๖,ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี)๑/๔/๓๐๘)

ท้าวสุนิมมิตเทวราช :เทวราชาพระนามว่าท้าวสุนิมมิตะ, ท้าวสุนิมมิตะจอมเทพ, ในอเนกวัณณวิมาน (ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพบุตรผู้มีรัศมีหลากสี) ระบุว่า พระมหาโมคคัลลานเถระได้ถามเทพบุตรตนหนึ่งผู้มีวิมานอันงดงามเปล่งรัศมีหลากสีอยู่ในวิมานด้วยความเบิกบานใจประหนึ่งท้าวสุนิมมิตเทวราช ดังข้อความในคำถามของพระเถระตอนหนึ่งว่า "ท่านมีหมู่เทพอัปสรแวดล้อม ขึ้นวิมานมีรัศมีต่างๆ วิจิตรมากมาย เป็นที่ระงับความกระวนกระวายและความเศร้าโศกบันเทิงอยู่ ดัง**ท้าวสุนิมมิตเทวราช**ผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดา..."(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๑๙๙/๑๕๐),ในอรรถกถาท่านขยายความคำว่า"ดังท้าวสุนิมมิตเทวราชผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดา(สุนิมฺมิโต ภูตปตีว)"ว่า "ท่านแม้เป็นหมู่เทพชั้น

ดาวดึงส์ก็บันเทิง ยินดี รื่นรมย์ยิ่งเหมือนท้าวสุนิมมิตเทวราช เพราะเป็นผู้มีทิพยสมบัติอย่างโอฬาร"(ขุ.วิ.อ.(บาลี)๑/๑๑๙๙/๓๗๗) เมื่อพิจารณาจากข้อความในอรรถกถา ท้าวสุนิมมิตเทวราชก็น่าจะหมายถึง ท้าวสักกเทวราชนั่นเอง

ท้าวโสตถิเสน :พระราชาพระนามว่าโสตถิเสน, พระเจ้าโสตถิเสน, ในสัมพุลาชาดก(ว่าด้วยความซื่อสัตย์ของพระนางสัมพุลา) ระบุว่า ท้าวโสตถิเสน ก่อนขึ้นครองราชสมบัติ เป็นราชกุมารที่เป็นโรคเรื้อนหนีไปอยู่ในป่าพร้อมกับพระชายาผู้มีสิริโฉมงดงามนามว่าสัมพุลา พระนางปรนนิบัติพระสวามีด้วยความซื่อสัตว์จริงใจ ต่อมาถูกยักษ์ทานพจับตัวไปเพื่อหวังตั้งเป็นมเหสีขณะออกไปหาของในป่า แต่ได้รับการช่วยเหลือจากท้าวสักกะ จึงรอดตัวกลับไปที่พักในเวลาเย็นค่ำ เจ้าชายโสตถิเสนแทนที่จะดีใจที่พระชายารอดกลับมาได้ กลับกล่าวหาพระนางว่านอกใจตน เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจ พระนางสัมพุลาจึงทำสัจกิริยาหลั่งน้ำลงที่ศีรษะของเจ้าชายโสตถิเสนขอให้โรคเรื้อนหายจากไป ด้วยการกล่าวคำสัตย์ของพระนางนั้นทำให้เจ้าชายโสตถิเสนหายจากโรคเรื้อนและได้กลับไปพระนครขึ้นครองราชแทนพระบิดา(พระเจ้าวิเทหะ)ผู้สละราชสมบัติเพื่อออกบวชเป็นดาบส พระนางสัมพุลาแม้จะได้รับแต่งตั้งเป็นอัครมเหสี แต่ก็ไม่ได้รับการใส่ใจจากท้าวโสตถิเสน เพราะหลงรื่นรมย์อยู่กับนางสนมเหล่าอื่น ต่อมา ท้าวเธอได้รับการเตือนจากวิเทหดาบสผู้พระบิดา จึงกลับได้สติรำลึกถึงคุณงามความดีของพระนางสัมพุลา ขอให้พระนางยกโทษให้และทรงยกย่องมอบความเป็นใหญ่ให้แก่มเหสีสัมพุลา (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๓๒๖/๕๘๗, ขุ.ชา.ตึสติ.อ.(บาลี) ๗/๓๒๖/๒๕๐)

ท้าวโสมะ : เทพเจ้านามว่าท้าวโสมะ, ท้าวโสมะ อยู่ในฐานะเทพเจ้าผู้มีฤทธิ์เดช สามารถจะให้คุณให้โทษแก่ผู้ร้องขออ้อนวอนได้ ตามข้อมูลที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกล่าวถึงท้าวโสมะ ดังนี้:- ในชยทิสสิชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าปัญจาละพระนามว่าชัยทิศ) ระบุถึงท้าวโสมะในฐานะเทพเจ้าผู้ปกป้องคุ้มครองความปลอดภัย เห็นได้จากดำรัสของพระเจ้าชัยทิศที่ทรงอ้อนวอนต่อเทพเจ้าทั้งหลายให้ช่วยปกป้องคุ้มครองอลีนสัตตุราชกุมารจากยักษ์โปริสาท ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "....ลูกรัก ขอลูกจงมีเทพเหล่านี้ คือ ท้าวโสมะ **ท้าววรุณ** ท้าวปชาบดี พระจันทร์ และสุริยเทพคุ้มครอง ขอลูกรักจงได้รับอนุญาตกลับมาจากสำนักยักษ์โปริสาทด้วยความสวัสดี" (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๗๙/๕๕๐), ในนิรยปาลกถา(ว่าด้วยนายนิรยบาล) ระบุถึงท้าวโสมะในฐานะเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ในโลกของคนตาย เห็นได้จากคำสนทนาธรรมของพระสกวาที(ผู้ถาม)กับพระปรวาที(ผู้ตอบ) เรื่องนายนิรยบาลมีอยู่ในนรกจริงหรือไม่ ช่วงหนึ่งของการสนทนาพระปรวาทีได้ยกข้อความในพระสูตรมาอ้างเพื่อสนับสนุนคำตอบของตนที่ว่านายนิรยบาลไม่มีอยู่ในนรก ตามข้อความที่มีปรากฏว่า “ท้าวเวสสภู ท้าวเปตติราช **ท้าวโสมะ** ไม่ได้ฆ่า

ท้าวยมะและท้าวเวสวัณก็ไม่ได้ฆ่า กรรมของตนเองฆ่าบุคคลผู้สิ้นบุญจากโลกนี้เกิดในปรโลกในนรกนั้น",ส่วนท่านพระสกวาทีไม่เห็นด้วยกับคำตอบนี้และยกข้อความในพระสูตรอื่นมาอ้างเพื่อยืนยันว่านายนิรยบาลมีอยู่ในนรกจริง (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๖๗/๘๙๘)

ท้าวอัชชุนะ : ราชกุมารผู้มีนามว่าอัชชุนะ, ท้าวอัชชุนะ เป็นราชโอรสองค์ที่ ๑ ของพระเจ้าปัณฑุราช เป็นหนึ่งในสามีจำนวน ๕ คนของราชธิดานามว่ากัณหาผู้มักมากในกาม แม้จะมีสามีถึง ๕ คนแล้ว เธอก็ยังมีจิตปฏิพัทธ์ในชายคนที่ ๖ ซึ่งเป็นคนเปลี้ยเหมือนผีหัวขาด, ในกุณาลชาดก(ว่าด้วยนกดุเหว่า) ระบุว่า พญานกกุณาละ ได้ยกตัวอย่างต่างๆ ของหญิงผู้ประพฤตินอกใจสามีบอกแก่เพื่อนนกชื่อปุณณมุขะเพื่อให้ระมัดระวังในเรื่องนี้ ตัวอย่างหนึ่งของหญิงประพฤตินอกใจที่ถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงคือ เรื่องของนางกัณหา ดังมีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงว่า "ครั้งนั้น นางล่วงละเมิด(นอกใจ)สามีทั้ง ๕ คน เหล่านี้ คือ ๑.**ท้าวอัชชุนะ** ๒.ท้าวนกุละ ๓.ท้าวภีมเสน ๔.ท้าวยุธิฏฐิละ ๕.ท้าวสหเทพ แล้วได้กระทำลามกกับชายเตี้ยค่อม..."(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๙๐/๑๓๙)

ท้าวอัฏฐกะ : พระราชาพระนามว่าอัฏฐกะ, พระเจ้าอัฏฐกะ, ในมหานารทกัสสปชาดก(ว่าด้วยพระมหานารทกัสสปะทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี) ระบุว่า ท้าวอัฏฐกะเป็นพระราชาองค์ที่ ๓ ในพระราชา ๖ พระองค์ ที่นารทฤาษีทูลต่อพระเจ้าอังคติ เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับพระราชาผู้ประพฤติธรรมที่ควรเอาเป็นแบบอย่าง ดังข้อความที่มีปรากฏว่า "พระราชา ๖ พระองค์นี้ คือ (๑)ท้าวธตรัฏฐะ (๒)ท้าวเวสสามิตะ (๓)**ท้าวอัฏฐกะ** (๔)ท้าวยมทัคคิ (๕)ท้าวอุสินนระ (๖)ท้าวสิวิราช ได้ทรงบำรุงสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายแล้ว"(ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย)๒๘/๑๓๒๘/๓๘๘)

ท้าวอันธกเวณฑะ :พระราชาพระนามว่าอันธกเวณฑะ, พระเจ้าอันธกเวณฑะ, ในกุมภชาดก(ว่าด้วยหม้อพิเศษ) ระบุว่า ท้าวสักกะได้ตรัสโทษของการดื่มสุราแก่สรรพมิตตราชา โดยยกตัวอย่างต่างๆของผู้ที่ดื่มสุราแล้วประสบความเสียหายขึ้นชี้แจงให้เห็น ตัวอย่างหนึ่งที่ทรงหยิบยกขึ้นมาตรัสคือเรื่องของพวกโอรสของท้าวอันธกเวณฑะ ทั้งที่เป็นพี่น้องร่วมบิดาเดียวกัน แต่เมื่อดื่มสุราเข้าไป ต่างก็ประหัตประหารซึ่งกันและกัน ได้รับความเสียหายกันทั่วหน้าทั้ง ๑๐ พระองค์ ดังข้อความที่มีปรากฏว่า "พวกโอรสของ**ท้าวอันธกเวณฑะ**เสวยสุราชนิดใดแล้ว พาหญิงไปบำเรอใกล้ฝั่งสมุทรได้ใช้สากประหัตประหารกันและกันแล้ว....."(ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๕๗/๕๔๖, ขุ.ชา.ตึสติ.อ.(บาลี)๗/๕๗/๑๖๒)

SAMPLE

ท้าวอัมรินทราธิราช :พระอินทร์, เจ้าแห่งเทพพระนามว่าท้าวอัมรินทราธิราช, ท้าวอัมรินทราธิราช (บางแห่งเป็นอมรินทราธิราช)เป็นมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้แก่ท้าวสักกเทวราชนั่นเอง, ในเขมาเถริยาปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระเขมาเถรี) ระบุว่า ท้าวอัมรินทราธิราช(ท้าวสักกเทวราช)ทรงโปรดปรานวัดเวฬุวันซึ่งสร้างถวายโดยพระเจ้าพิมพิสาร อดีตพระราชสวามีของพระเขมาภิกษุณี ทรงละสวนนันทวันในสวรรค์ลงมาเที่ยมชมวัดเวฬุวันเป็นประจำโดยไม่รู้สึกเบื่อตามข้อความที่มีกล่าวถึงว่า "พระเวฬุวัน ซึ่งเป็นสถานที่น่าเพลิดเพลินยินดีของนรชน ผู้ใดได้เห็นแล้ว ผู้นั้นเหมือนได้เห็นสวนนันทวันซึ่งเป็นสถานที่เพลิดเพลินของ**ท้าวอัมรินทราธิราช** ท้าวสักกเทวราชและเทพทั้งหลายละสวนนันทวันแล้วลงมาที่พื้นปฐพีเห็นพระเวฬุวันที่น่ารื่นรมย์แล้วก็อัศจรรย์ใจมิรู้เบื่อ..."(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๓๐/๔๓๑)

ท้าวอีสานเทวราช:เทวราชนามว่าท้าวอีสาน,จอมเทพนามว่าท้าวอีสาน, ท้าวอีสานจอมเทพ, ในธชัคคสูตร(ว่าด้วยเรื่องยอดธง) ระบุว่า ในกรณีที่เกิดศึกสงครามระหว่างเทพกับอสูร ท้าวอีสานเทวราช เป็นจอมเทพลำดับที่ ๔ (รองจากท้าวสักกะ ท้าวปชาบดี และท้าววรุณ) ที่สามารถจะเป็นที่พึ่งพิงของเหล่าเทวดาทั้งหลายได้ โดยเพียงแค่แลดูยอดธงเท่านั้น แต่ความกลัว ความสะดุ้ง หรือความขนพองสยองเกล้าที่จักเกิดขึ้น อาจหายไปบ้าง ไม่หายไปบ้าง เพราะเทพเหล่านั้นมีท้าวสักกะเป็นต้น ยังมีราคะ โทสะ โมหะ มีความกลัว ความหวาดสะดุ้งอยู่ อาจหนีไปเสียเอง ต่างจากภิกษุไปอยู่ในป่าเมื่อเกิดความสะดุ้งกลัว เกิดขนพองสยองเกล้า พึงระลึกถึงพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จะทำให้ความหวาดกลัวหายไปสิ้น เพราะพระพุทธองค์เป็นผู้ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ไม่มีความกลัว ไม่สะดุ้ง และไม่หนีไป (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๙/๓๖๐,สำ.ส.อ.(ไทย)๑/๒๔๙/๔๙๗)

ทาส,ทาสหญิง :ผู้ที่อุทิศตนแก่สิ่งที่เลื่อมใสศรัทธา เช่น เป็นทาสความรู้, ผู้ที่ยอมตนให้ตกอยู่ในอำนาจสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เป็นทาสการพนัน เป็นทาสยาเสพติด เป็นทาสความรัก เป็นทาสเงิน; บ่าวทั่วไป, ผู้ที่ขายตัวลงเป็นคนรับใช้หรือที่นายเงินไถ่ค่าตัวมา เรียกว่า ทาสน้ำเงิน, ผู้ที่เป็นลูกของทาสน้ำเงิน เรียกว่า ทาสเรือนเบี้ย หรือทาสในเรือนเบี้ย, ทาสที่เอาเงินไปซื้อมา เรียกว่าทาสสินไถ่, ผู้ที่เป็นคนเชลย เรียกว่า ทาสเชลย, ถ้าใช้คู่กันว่าทาสทาสี ก็หมายความว่า ทาส เป็นบ่าวผู้ชาย และ ทาสี เป็นบ่าวผู้หญิง, คำว่า “ทาส” เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในมิติที่หลากหลาย ขอยกตัวอย่าง ในพรหมชาลสูตร ระบุว่า พระพุทธเจ้าทรงเว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชายและทรงเว้นขาดจากการทำนายลักษณะทาสหญิงและทาสชายเป็นต้นเพื่อเลี้ยงชีพ (ภิกษุผู้มีศีลย่อมเว้นขาดเช่นกัน), พระสูตรหลายแห่งกล่าวถึงทาสในฐานะผู้รับใช้ ไม่

SAMPLE

เป็นอิสระในตน ต้องพึ่งพานายจ้าง, บางแห่งนำคำว่า “ทาส”มาใช้อธิบายธรรม เช่น ทาสแห่งตัณหา ทาสแห่งทาน เป็นต้น, บางแห่งกล่าวถึงทาสและเจ้านายควรปฏิบัติต่อกันอย่างไร(ที.สี.(ไทย)๙/๑๐/๕,๙/๒๒/๙,๙/๑๙๔/๖๖,๙/๒๐๖/๗๐,๙/๒๒๑/๗๕,๙/๒๒๓/๗๕,๙/๓๔๕/๑๔๔,๙/๓๔๗/๑๔๕,๙/๔๖๒/๒๐๒,๙/๔๖๔/๒๐๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗๔/๒๙๗,๑๒/๔๑๑/๔๔๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓/๔,๑๓/๔/๕,๑๓/๙/๙,๑๓/๑๑/๑๔,๑๓/๑๐๖/๑๑๓,๑๓/๑๕๓/๑๗๐,๑๓/๒๙๙/๓๕๗,๑๓/๔๐๓/๕๐๔,๑๓/๔๑๔/๕๑๘,๑๓/๔๑๗/๕๒๒,๑๓/๔๑๘/๕๒๔,๑๓/๔๔๖/๕๕๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๑,๑๔/๑๐๒/๑๒๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๑/๑๕๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๓,๒๑/๗๓/๑๑๙,๒๑/๑๙๘/๓๐๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๒/๕๒,๒๒/๒๒๘/๓๗๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๘/๒๙๗,๒๓/๔๖/๓๒๐,๒๓/๔๙/๓๒๕,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒๐/๔๗๐,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๑๖/๑๕๙,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๑๑๑/๔๔๑,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๖๒/๕๔๗,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย)๒๘/๑๐๙/๒๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๕๑๑/๔๒๐,๒๘/๒๓๑๓/๕๔๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๑๗/๖๑๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๒๗/๕๐,๓๓/๒๓/๑๘๗,๓๓/๗๗/๓๔๖,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ทาสกเถรคาถา :คาถาของพระทาสกเถระ, ภาษิตของพระทาสกเถระ ท่านพระทาสกเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า เมื่อใด บุคคลผู้ถูกความง่วงเหงาครอบงำบริโภคมาก ชอบแต่นอนกลิ้งเกลือกไปมา เมื่อนั้น เขาย่อมมีปัญญาเฉื่อยชาชอบเข้าห้องเป็นอาจิณ เหมือนสุกรอ้วนที่เขาขุนด้วยเศษอาหาร (นอนกลิ้งเกลือกไปมา) (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๗/๓๐๙)

ทาสกรรมกร : ผู้ทำการงานในฐานะทาส, ทาสผู้ทำการงาน, ทาสผู้เป็นกรรมกร, ทาสมีหลายประเภท ได้แก่ ทาสในเรือนเบี้ย ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ ทาสที่เป็นเชลยศึก และทาสที่สมัครใจเป็นทาส เขาเหล่านั้นอยู่ในฐานะที่ต้องทำการงานให้แก่นายจ้าง จึงชื่อว่าทาสกรรมกร(มีลักษณะคล้ายสมบัติอย่างหนึ่งของนาย), ในสามัญญผลสูตร(ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ) ระบุว่า แม้ผู้ที่เคยเป็นทาสกรรมกรของพระราชา เมื่อโกนผมบวชเป็นบรรพชิตแล้วประพฤติดีปฏิบัติชอบ ย่อมไม่ถูกมองในฐานะทาสกรรมกร แต่ย่อมได้รับการยกย่องชื่นชมและอุปถัมภ์บำรุงจากพระราชา นี้เป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์, ในฉทิสาปฏิจฉาทนกัณฑ์(ว่าด้วยการปิดป้องทิศ ๖) ระบุถึงหน้าที่ของทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่างควรปฏิบัติต่อนาย ๕ ประการ คือ (๑)ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย (๒)เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย (๓)ถือเอาแต่ของที่นายให้ (๔)ทำงานให้ดีขึ้น (๕)นำคุณของนายไปสรรเสริญ,(ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๓/๖๑,๙/๑๘๓/๖๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๑/๒๑๕,๑๑/๒๗๓/๒๑๗,ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๗๑/๓๖๐,ที.สี.อ.(ไทย)๑/๑๘๓/๑๕๒)

SAMPLE

ทาสกะ, ภิกษุ : ภิกษุชื่อทาสกะ,พระทาสกเถระ, ในพระวินัยปิฎก ปริวาร ระบุว่า พระทาสกะเป็นภิกษุรูปหนึ่งที่ทรงจำพระวินัยสืบต่อกันมา ท่านเป็นผู้ทรงจำพระวินัยรุ่นแรกรุ่นเดียวกับพระอุบาลีเถระ มีรายชื่อเป็นลำดับที่ ๒ ต่อจากพระอุบาลี ช่วงนั้นพระพุทธศาสนายังอยู่ในชมพูทวีปเท่านั้น ดังข้อความมีปรากฏว่า “พระเถระเหล่านี้ คือ พระอุบาลี **พระทาสกะ** พระโสณกะ พระสิคควะ และพระโมคคัลลีบุตร รวมเป็น ๕ รูป เป็นผู้นำพระวินัยสืบๆ กันมาในชมพูทวีปอันมีสิริ”(วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๕,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๕,๘/๑๘๘/๑๗๖,๘/๑๙๒/๑๘๐,๘/๒๐๒/๒๐๖,๘/๒๔๗/๓๑๙,๘/๒๔๘/๓๒๓), ส่วนในเขมกสูตร(ว่าด้วยพระเขมกะ) ระบุว่า ท่านพระทาสกะ คือผู้รับอาสาจากพระเถระทั้งหลายเข้าไปหาพระเขมกะผู้กำลังป่วยหนักเพื่อสอบถามอาการ และมีการสนทนาธรรมเรื่องขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) ในที่สุดแห่งการสนทนา ทุกท่านได้เป็นผู้มีจิตหลุดพ้น เพราะไม่ถือมั่นในขันธ์ ๕(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๙/๑๖๖)

ทาสเชลย : เชลยที่ถูกจับตัวมาเป็นทาส, ทาสเชลย หมายถึง คนผู้ตกเป็นเชลย ถูกไล่ออกจากที่อยู่ของตนโดยราชภัยหรือโจรภัย แม้ไปสู่แดนแห่งข้าศึก ก็ชื่อว่าเป็นทาสเหมือนกัน, ในวิธุรชาดก(ว่าด้วยวิธุรบัณฑิตบำเพ็ญสัจจบารมี) ระบุว่า ทาสเชลย เป็น ๑ ในทาส ๔ จำพวก ที่วิธุรบัณฑิตกราบทูลแด่พระราชา(พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะ) ได้แก่ (๑) ทาสในเรือนเบี้ย (๒)ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ (๓)ทาสที่ยอมตนเข้าเป็นข้าเฝ้า (๔)**ทาสเชลย**(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๔๕/๔๐๙,ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๑๔๔๕/๒๒๓)

ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ : ทาสที่ใช้เงินไปซื้อมา, ทาสที่ซื้อขายกันด้วยทรัพย์, ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ (อาจเรียกอีกอย่างว่า ทาสสินไถ่) เกิดจากหลายสาเหตุ เช่น การยอมขายตัวเป็นทาสเอง พ่อแม่ขายลูกไปเป็นทาสเพราะความยากจนสามีขายภรรยาไปเป็นทาสเพราะความจำเป็นบางอย่าง หรือนายทาสขายทาสในครอบครองของตนไปให้แก่ผู้อื่น, ในวิธุรชาดก(ว่าด้วยวิธุรบัณฑิตบำเพ็ญสัจจบารมี) ระบุว่า ทาสเชลย เป็น ๑ ในทาส ๔ จำพวก ที่วิธุรบัณฑิตกราบทูลแด่พระราชา(พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะ) ได้แก่ (๑)ทาสในเรือนเบี้ย (๒)**ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์** (๓)ทาสที่ยอมตนเข้าเป็นข้าเฝ้า (๔)ทาสเชลย (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๔๕/๔๐๙)

ทาสที่ยอมตนเข้าเป็นข้าเฝ้า : ทาสที่สมัครใจเป็นทาสเอง, ทาสที่ยอมตนเป็นข้าเฝ้า หมายถึงพวกคนที่เกิดในตระกูลผู้รับใช้ ยอมตนเข้าไปเป็นทาสเขาเอง,ในวิธุรชาดก(ว่าด้วยวิธุรบัณฑิตบำเพ็ญสัจจบารมี) ระบุว่า ทาสเชลย เป็น ๑ ในทาส ๔ จำพวก ที่วิธุรบัณฑิตกราบทูลแด่พระราชา(พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะ) ได้แก่ (๑)ทาสในเรือนเบี้ย (๒)ทาสที่ซื้อมา

SAMPLE

ด้วยทรัพย์ (๓)ทาสที่ยอมตนเข้าเป็นข้าเฝ้า (๔)ทาสเชลย(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๔๕/๔๐๙,ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๑๔๔๕/๒๒๓)

ทาสในเรือนเบี้ย(ทาสเรือนเบี้ย) : ทาสที่เกิดในครรภ์ของนางทาสี, พวกทาสเรือนเบี้ย ได้แก่ พวกลูกทาสในเรือน ซึ่งจงรักภักดีในเจ้านายเป็นอันมาก,ในสามัญญผลสูตร(ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ)ระบุว่า พวกทาสเรือนเบี้ยเป็นต้น เป็นหนึ่งในอาชีพที่อาศัยศิลปะ ที่พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าและครูปูรณะ กัสสปะ ว่าได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะนั้นหรือไม่, ในวิธุรชาดก(ว่าด้วยวิธุรบัณฑิตบำเพ็ญสัจจบารมี) ระบุว่า ทาสเชลย เป็น ๑ ในทาส ๔ จำพวก ที่วิธุรบัณฑิตกราบทูลแด่พระราชา(พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะ) ได้แก่ (๑)ทาสในเรือนเบี้ย (๒)ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ (๓)ทาสที่ยอมตนเข้าเป็นข้าเฝ้า (๔)ทาสเชลย (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๓/๕๒,๙/๑๖๕/๕๓,๙/๑๘๒/๖๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๔๔๕/๔๐๙, ที.สี.อ.(บาลี)๑/๑๖๓/๑๔๓,ขุ.ชา.(บาลี)๑๐/๑๔๔๕/๒๒๓)

ทาสแห่งตัณหา :ทาสของตัณหา, ทาสแห่งความทะยานอยาก, ทาสของความปรารถนา(ทาส คือ คนรับใช้, บ่าวทั่วไป, ตัณหา คือความทะยานอยาก, ความดิ้นรน ความปรารถนา, ความเสน่หา มี ๓ อย่าง คือ (๑)กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม อยากได้อารมณ์อันน่ารักใคร่ (๒)ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ (๓)วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ อยากไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ อยากพรากพ้นดับสูญไปเสีย), ในรัฏฐปาลสูตร(ว่าด้วยพระรัฏฐปาละ) ระบุว่า พระรัฏฐปาละได้กล่าวถึงธัมมุทเทส ๔ ประการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจให้ท่านออกบวช ต่อพระเจ้าโกรัพยะ ธัมมุทเทสข้อที่ ๔ ว่า "โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็น**ทาสแห่งตัณหา**" , ในอุปักกิเลสสูตร(ว่าด้วยสิ่งมัวหมอง) ระบุถึงอุปกิเลสที่เป็นเหตุให้สมณพราหมณ์มัวหมอง ไม่สง่า ไม่ผ่องใส ไม่รุ่งเรือง ๔ ประการ เมื่อสมณพราหมณ์พวกใดมีแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่บริสุทธ์ มีธุลี ถูกความมืดปกคลุม เป็นทาสแห่งตัณหา ถูกตัณหาชักนำ ให้อัตภาพหยาบเจริญเติบโต ย่อมยินดีการเกิดใหม่(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๕/๓๖๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๐/๘๓,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ทาสี : ทาสผู้หญิง, คนรับใช้หญิง, บ่าวผู้หญิง, คำว่า "ทาสี" เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในมิติที่หลากหลาย ขอยกตัวอย่างดังนี้ ในปาสราสิสูตร(ว่าด้วยกองบ่วงดักสัตว์)ตอนว่าด้วยการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ ระบุว่า ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ เป็นต้น จัดเป็นสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ที่บุคคลแสวงหากัน แต่นั่นเป็นการแสวงหาที่ไม่ประเสริฐเลย, ในที่หลายแห่งระบุถึงทาสีในฐานะผู้รับใช้ที่ถูกทำร้ายร่างกายมีเฆี่ยนตีเป็นต้นเมื่อทำงานไม่เป็นที่พอใจของเจ้านาย, ในที่หลายแห่งระบุว่า

SAMPLE

มีพระเถรีและเทพธิดาหลายท่านเคยเป็นเป็นทาสีแต่ได้บำเพ็ญคุณงามความดีไว้ จึงได้มาบังเกิดเป็นพระเถรีผู้สิ้นอาสาวะบรรลุคุณวิเศษและได้เป็นเทพธิดาผู้เสวยสุขอยู่ในวิมาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๔/๒๙๗), ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๓๓/๙๖,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๙๓/๑๘๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๓๑๓/๕๔๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๕๔/๕๐๐)

ทาสีทาสสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชาย พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชายจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชายเหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๕๗/๖๔๘)

ทาสีวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนใช้ หมายถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนใช้ เพราะได้เจริญกัมมัฏฐานจนบรรลุโสดาปัตติผลนางจึงไปเกิดเป็นเทพธิดามีรัศมีสว่างไสวดุจดาวประกายพรึก มีบริวารห้อมล้อม เที่ยวชมสวนจิตรลดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๗/๒๙)

ทำกาลกิริยา : ตาย, เสียชีวิต,หมดลมหายใจ, มรณะ, สิ้นอายุ, ในเอกกปุคคลบัญญัติ ตอนเอกกนิทเทส ได้อธิบายถึงลักษณะของบุคคลผู้บรรลุธรรมประเภทต่างๆ (ทั้งหมด ๔๔ ประเภท) เช่น บุคคลผู้เป็นสมยวิมุตตะเป็นไฉน บุคคลผู้เป็นอสมยวิมุตตะเป็นไฉน บุคคลผู้เป็นสมสีสีเป็นไฉน เป็นต้น ในที่นี้ ได้ระบุถึงลักษณะของบุคคลผู้เป็นอุปหัจจปรินิพพายี ว่า " บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้นไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง ก้าวล่วงท่ามกลางประมาณอายุบ้างใกล้จะ**ทำกาลกิริยา**บ้าง บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอุปหัจจปรินิพพายี" (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๓๗/๑๕๕)

ทำกิจที่ควรทำ :ทำหน้าที่ที่ควรทำ, ทำหน้าที่ที่ควรปฏิบัติ, ปฏิบัติกิจที่ควรปฏิบัติ, ทำกิจที่ควรทำ ในที่นี้ ท่านหมายถึงกิจที่ควรทำในอริยสัจ ๔ อย่าง คือ (๑)ปริญญากิจ หน้าที่กำหนดรู้ทุกข์ (๒) ปหานกิจ หน้าที่ละเหตุเกิดทุกข์ (๓) สัจฉิกิริยากิจ หน้าที่ทำให้แจ้งความดับทุกข์ (๔)ภาวนากิจ หน้าที่อบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ, ในอุปัชฌายสูตร(ว่าด้วยอุปัชฌาย์) ในเขมสูตร(ว่าด้วยพระเขมะ) และในโสณสูตร(ว่าด้วยพระโสณะ) ได้ระบุถึงคุณสมบัติของพระอรหันต์ว่า เป็นผู้มีชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว **ทำกิจที่ควรทำ**เสร็จแล้ว ไม่มีกิจที่ควรทำอย่างนี้อีกต่อไป(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๖/๙๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๙/๕๑๗,๒๒/๕๕/๕๓๕, องฺ.ฉกฺก.อ.บาลี) ๓/๔๙/๑๒๘, องฺ.ฉกฺก.ฎีกา (บาลี) ๓/๔๙/๑๔๑, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓)

SAMPLE

ทำงานเลี้ยงชีพ :ทำงานหารายได้มาเลี้ยงชีพ, ประกอบการงานเลี้ยงชีพ, ประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิต, เลี้ยงชีพด้วยการทำงาน, ในสิงคาลกสูตร(ว่าด้วยสิงคาลกมาณพ) ตอนว่าด้วยโทษแห่งความเกียจคร้าน ๖ ประการ ระบุว่า บุคคลผู้เกียจคร้าน มักอ้างโน่นอ้างนี่ แล้วไม่ทำงานเลี้ยงชีพ ย่อมประสบโทษต่างๆ ตามข้อความที่มีปรากฏว่า “ผู้ใดดื่มสุรา ไร้ทรัพย์ ไม่**ทำงานเลี้ยงชีพ** เป็นคนขี้เมาหัวทิ่มบ่อ ผู้นั้นจักจมลงสู่หนี้เหมือนก้อนหินจมน้ำ จักทำความมัวหมองให้แก่ตนทันที” (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๖)

ทำชั่ว : ทำอกุศลกรรม, ทำไม่ดี, ทำเลว, ทำสิ่งตรงกันข้ามกับดี,ทำชั่วมีอกุศลมูลเป็นฐาน, คำสอนทางพระพุทธศาสนามีหลักอยู่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” หมายถึง บุคคลย่อมได้รับผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดี(กุศลกรรม)และทำชั่ว(อกุศลกรรม) แต่ในบางลัทธิไม่เชื่อตามนี้(เช่นพวกนัตถิกวาทะ) ซึ่งทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ พระเจ้าปายาสิผู้ปกครองเมืองเสตัพยะก็เคยมีความเห็นผิดเช่นนี้มาก่อน ดังพระดำรัสที่พระองค์ตรัสกับพระกุมารกัสสปะปรากฏในปายาสิสูตร(ว่าด้วยพระเจ้าปายาสิ)ตอนหนึ่งว่า“ท่านกัสสปะ โยมมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและ**ทำชั่ว**ไม่มี" ท่านพระกุมารกัสสปะได้ยกข้ออุปมาต่างๆขึ้นชี้แจงให้พระเจ้าปายาสิฟังจนสามารถเปลี่ยนแปลงทิฏฐิของพระองค์ได้(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๗/๓๔๑,๑๐/๔๐๘/๓๔๒,๑๐/๔๑๐/๓๔๓,๑๐/๔๑๑/๓๔๔,๑๐/๔๑๒/๓๔๔,๑๐/๔๑๓/๓๔๖,๑๐/๔๑๔/๓๔๖,๑๐/๔๑๔/๓๔๗,๑๐/๔๑๕/๓๔๘,๑๐/๔๑๖/๓๔๙,๑๐/๔๑๖/๓๕๐,ที.สี.อ.(ไทย)๑/๑๗๑/๑๔๙)

ทำดี : ทำกุศลกรรม, ทำสิ่งดีงาม, ทำบุญ, ทำดีมีกุศลมูลเป็นฐาน, หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาคือ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” หมายถึง บุคคลย่อมได้รับผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดี(กุศลกรรม)และทำชั่ว(อกุศลกรรม)แต่ในบางลัทธิไม่เชื่อตามนี้(เช่นพวกนัตถิกวาทะ)ซึ่งทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ พระเจ้าปายาสิผู้ปกครองเมืองเสตัพยะก็เคยมีความเห็นผิดเช่นนี้มาก่อน ดังพระดำรัสที่พระองค์ตรัสกับพระกุมารกัสสปะปรากฏในปายาสิสูตร(ว่าด้วยพระเจ้าปายาสิ)ตอนหนึ่งว่า “ท่านกัสสปะ โยมมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและ**ทำชั่ว**ไม่มี" ท่านพระกุมารกัสสปะได้ยกข้ออุปมาต่างๆ ขึ้นชี้แจงให้พระเจ้าปายาสิฟัง จนสามารถเปลี่ยนแปลงทิฏฐิของพระองค์ได้(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๗/๓๔๑, ๔๐๘/๓๔๒, ๔๑๐/๓๔๓, ๔๑๑/๓๔๔, ๔๑๒/๓๔๔, ๔๑๗/๓๕๐, ๔๑๘/๓๕๒, ๔๑๙/๓๕๒, ๔๒๐/๓๕๔, ๔๒๑/๓๕๔, ๔๒๒/๓๕๕, ๔๒๓/๓๕๕, ๔๓๓/๓๖๕, ๔๓๕/๓๖๖, ๔๔๑/๓๗๑, ที.สี.อ.(ไทย)๑/๑๗๑/๑๔๙)

SAMPLE

ทำตนให้เดือดร้อน:ทำตนให้ถึงทุกข์, ทำตนให้ได้รับความลำบาก, ประกอบ(กรรม)ที่เผาผลาญตน, บุคคลประเภท “ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน” ได้แก่ พวกที่ใช้ชีวิตอย่างลำบากโดยไม่จำเป็น เช่นพวกที่เป็นอเจลก(ประพฤติเปลือยกาย) กินอาหารวันละคำสองคำ กินอาหารค้างคืน กินหญ้า กินมูลโค นุ่งห่มผ้ากัมพลขนสัตว์ ถอนผมและหนวด นอนบนหนาม เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในลักษณะของบุคคล ๔ ประเภท มีปรากฏในพระสูตรหลายแห่ง เช่นในกันทรกสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่อกัณทรกะ), ในอปัณณกสูตร(ว่าด้วยการปฏิบัติไม่ผิด), ในโฆฏมุขสูตร(ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโฆฏมุขะ), และในอัตตันตปสูตร(ว่าด้วยบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อน) ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔/๕, ๗/๘, ๑๖/๑๙, ๑๐๕/๑๑๒, ๔๑๒/๕๑๗, ๔๑๘/๕๒๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๓, ม.ม.อ.(ไทย)๑/๔/๙)

ทำนาย: บอกเหตุการณ์หรือความเป็นไปที่จะเกิดในเบื้องหน้า, ทายว่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้, ในหลักมหาศีล(ศีล มี ๓ ระดับ คือจูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล) ที่มีปรากฏในพรหมชาลสูตร(ว่าด้วยข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ)และในสามัญญผลสูตร(ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ)ท่านระบุว่า การทำนายทายทัก เช่น ทำนายอวัยวะ ทำนายตำหนิ ทำนายโชคลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะต่างๆ ทำนายหนูกัดผ้า ทำนายลักษณะแก้วมณี ทำนายลักษณะสตรี ทำนายลักษณะบุรุษ เป็นต้น จัดเป็นเดรัจฉานวิชาสำหรับสมณะ ถือเป็นการเลี้ยงชีพผิดทาง,ส่วนในอัมพัฏฐสูตร(ว่าด้วยชายหนุ่มชื่ออัมพัฏฐะ)กล่าวถึงการทำนายลักษณะมหาบุรุษของอัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ของโปกขรสาติพราหมณ์(ที.สี.(ไทย)๙/๒๑/๘,๙/๒๒/๙,๙/๒๐๕/๗๐,๙/๒๐๖/๗๐,๙/๒๕๖/๘๘, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ทำนิมิต: ทำเครื่องหมาย, ทำลาง, สิ่งที่ทำขึ้นเพื่อสื่อความหมายให้จดจำหรือรับรู้, ในปาราชิกสิกขาบทข้อที่ ๒(ว่าด้วยการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้) และในปาราชิกสิกขาบทข้อที่ ๓ (ว่าด้วยการพรากกายมนุษย์) ระบุถึงลักษณะการทำนิมิตของภิกษุและเกณฑ์ตัดสินอาบัติว่า “การทำนิมิต อธิบายว่า ภิกษุทำนิมิตว่า เราจักขยิบตา ยักคิ้ว หรือผงกศีรษะ ท่านจงลักทรัพย์นั้น ตามที่เราทำนิมิตนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุ ผู้ลัก ลักทรัพย์ได้มาตามการทำนิมิตนั้น ต้องอาบัติปาราชิกทั้ง ๒ รูป ภิกษุผู้ลัก ลักทรัพย์มาได้ก่อนหรือหลังการ**ทำนิมิต**นั้น ภิกษุผู้**ทำนิมิต**ไม่ต้องอาบัติ ภิกษุผู้ลัก ต้องอาบัติปาราชิก" (ตติยปาราชิกมีลักษณะเดียวกัน เปลี่ยนจากลักเป็นฆ่า) (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๒๐/๙๓, ๑๗๙/๑๕๐) ส่วนในกุหกสูตร(ว่าด้วยผู้หลอกลวง) ระบุว่าการทำนิมิต เป็นหนึ่งในธรรม ๕ ประการที่ภิกษุเถระไม่ควรประกอบไว้ในตน เพราะจะทำให้ไม่เป็นที่เคารพรักของเพื่อนพรหมจารีย์ทั้งหลาย(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๓/๑๕๑) ในคัมภีร์

SAMPLE

อรรถกถาและวิสุทธิมรรคท่านขยายความว่า การทำนิมิต หมายถึงการกระทำทางกายวาจาเพื่อให้คนอื่นให้ทาน เช่นการพูดเป็นเลศนัย พูดเลียบเคียง (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๖๓/๕๒๓, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๖/๒๔))

ทำบาป : ทำชั่ว, ทำกรรมไม่ดี,ทำอกุศลกรรม, ประกอบกรรมชั่วมีฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นต้น, ในมหาปทานสูตร(ว่าด้วยพระประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์) พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ตอนหนึ่งว่า "....การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย..."(ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๐/๕๐), ในฎีกาท่านขยายความคำว่า "บาป" หมายถึงกรรมที่มีโทษซึ่งสหรคตด้วยอกุศลจิต ๑๒ ดวง (ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๙๐/๙๒)

ทำบุญ : ทำดี, ทำกุศลกรรม, ทำคุณงามความดี, การทำบุญในทางพระพุทธศาสนาแบ่งโดยสรุปได้ ๓ ประเภท(โดยพิสดารมี ๑๐) คือ (๑)ทานมัย บุญที่สำเร็จด้วยการให้ทาน (๒)สีลมัย บุญที่สำเร็จด้วยการรักษาศีล (๓)ภาวนามัย บุญที่สำเร็จด้วยการเจริญภาวนา, การทำบุญเป็นการสั่งสมคุณงามความดีเป็นเหตุให้ได้รับผลดีตอบสนองตามเหมาะสมแก่บุญที่ทำ, ผลสูงสุดของการทำบุญคือการสิ้นกิเลสอาสวะหรือการบรรลุพระนิพพาน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์ในมหาปิรินิพพานสูตร ก่อนจะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานตอนหนึ่งว่า "...อานนท์ เธอได้**ทำบุญ**ไว้แล้ว จงประกอบความเพียรเข้าเถิด เธอจะเป็นผู้สิ้นอาสวะโดยเร็ว"(ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๖/๖๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๓/๒๙, ๕๓/๓๐, ๒๐๗/๑๕๕)

ทำประทักษิณ :การ(เดิน)เวียนขวา โดยให้สิ่งที่นับถือหรือผู้ที่นับถือเป็นต้นอยู่ทางขวามือของผู้เวียน, การทำประทักษิณเป็นการแสดงออกถึงความเคารพอย่างสูงต่อสิ่งที่เรานับถือ เช่นพระเจดีย์ หรือต่อผู้ที่เรานับถือ เช่นพระพุทธเจ้า เป็นต้น (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓๒/๕๐, ๓๓/๕๒, ๓๕/๕๔, ๕๒/๘๙, ๕๖/๑๐๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๒/๒๓๓, ๒๓/๕๑/๓๓๒, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๑๒/๖๐๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๕๘/๗๑๒,๓๗/๗๗๙/๘๑๗,๓๗/๙๐๑/๙๓๐,ในอรรถกถาบางแห่งท่านขยายความว่า "ทำประทักษิณ" หมายถึง เดินเวียนขวาโดยการประนมมือเวียนไปทางขวาตามเข็มนาฬิกา ๓ รอบ มีผู้ที่ตนเคารพอยู่ทางขวา เสร็จแล้วหันหน้าไปทางผู้ที่ตนเคารพเดินถอยหลังจนสุดสายตาจนมองไม่เห็นผู้ที่ตนเคารพแล้วคุกเข่าลงกราบด้วยเบญจางค ประดิษฐ์ (การกราบด้วยอวัยวะทั้ง ๕ อย่าง ลงกับพื้น คือ กราบเอาเข่าทั้งสอง มือทั้งสอง และศีรษะ (หน้าผาก) จรดลงกับพื้น) แล้วลุกขึ้นเดินจากไป (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๑๗๖-๑๗๗)

SAMPLE

ทำพิธี : งานที่จัดขึ้นตามลัทธิหรือความเชื่อถือตามขนบธรรมเนียมประเพณีเพื่อความขลังหรือความเป็นสิริมงคล, พิธีที่จัดขึ้นตามลัทธิความเชื่อเพื่อให้เกิดผลอย่างหนึ่งอย่างใด, ในหลักมหาศีล(ศีล มี ๓ ระดับ คือจูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล) ที่มีปรากฏในพรหมชาลสูตร(ว่าด้วยข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ)และในสามัญญผลสูตร(ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ) รวมทั้งในสุภสูตร(ว่าด้วยสุภมาณพ)ตอนว่าด้วยสีลขันธ์ ท่านระบุว่า การทำพิธีต่างๆ เช่น ทำพิธีบนบาน ทำพิธีแก้บน ทำพิธีบูชาไฟ ทำพิธีร่ายมนตร์ขับผี เป็นต้น เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์และสร้างความงมงายแก่ผู้อื่นเป็นสิ่งไม่สมควรแก่สมณะ จัดเป็นเดรัจฉานวิชาสำหรับสมณะถือเป็นการเลี้ยงชีพผิดทาง (ที.สี.(ไทย)๙/๒๑/๘,๙/๒๖/๑๐,๙/๒๗/๑๐,๙/๒๐๕/๗๐,๙/๒๑๐/๗๑,๙/๒๑๑/๗๒,๙/๔๕๑/๑๙๙,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อ : ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนเลือดห้อ หมายถึงพระเทวทัตทำร้ายพระพุทธเจ้าโดยขึ้นไปภูเขาและทุ่มก้อนหินใหญ่ลงมา ทำให้สะเก็ดหินถูกพระพุทธเจ้าจนทำให้พระโลหิตของพระพุทธองค์ห้อ เป็นข้อ ๑ บรรดาอนันตริยกรรม ๕ ดังคำว่า เป็นผู้ฆ่ามารดาฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อ ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗๒๖๙/๑๔๕, ๘๔๗/๘๘๒)

อรรถกถากล่าวว่า คนที่ทำอนันตริยกรรมมีความแน่นอนที่จะตกนรก แล้วอธิบายอีกว่า แม้เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลก็มิได้หมายความว่าจะอยู่ในอบายภูมิตลอดไป เพียงแต่ต้องอยู่ในอบายนานกว่าผลกรรมอื่น ๆ จึงเรียกว่า นิยตบุคคล (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๘๔๗/๓๐๗)

ทำลายสงฆ์ : ทำให้สงฆ์แตกกัน หมายถึงทำให้สงฆ์ที่สามัคคีกันแตกแยกกัน จนไม่ทำสังฆกรรม ไม่ทำอุโบสถร่วมกัน ดังคำในอาทิตตปริยายสูตรว่า บุคคลตกอยู่ในอำนาจของวิตกเช่นใดแล้ว พึงทำลายสงฆ์ให้แตกกันก็ไม่ควรตรึกถึงวิตกเช่นนั้นเลย (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๕/๒๓๒),จัดอยู่ในกรรมดำมีวิบากดำ คำว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฆ่ามารดาเป็นผู้ฆ่าบิดาเป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์มีจิตประทุษร้ายต่อพระตถาคตยังพระโลหิตให้ห้อขึ้น ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน นี้เรียกว่า กรรมดำมีวิบากดำ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑๒๓๖/๓๕๒), บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน มีความแน่นอนที่จะไปอบาย ในปริกัปปสูตรกล่าวว่าเป็นผู้แก้ไขไม่ได้ ดังคำว่า บุคคล ๕จำพวกนี้แล เป็นผู้ไปอบาย เป็นผู้ไปนรก เป็นผู้เดือดร้อน เป็นผู้แก้ไขไม่ได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๙/๒๐๙)

SAMPLE

อรรถกถากล่าวว่า ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน เรียกว่า สังฆเภท ซึ่งหมายถึงการทำสงฆ์ให้แตกจากกัน เช่นการไม่ทำอุโบสถ ปวารณา และสังฆกรรมร่วมกัน (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑๘/๗๘)

ทำสงฆ์ให้ลำบาก :ทำให้สงฆ์หนักใจ การที่ภิกษุถูกไต่สวนอาบัติท่ามกลางสงฆ์ จึงนิ่งเสีย เป็นการทำสงฆ์ให้ลำบาก ดังคำว่า พระฉันนะเมื่อถูกไต่สวนอาบัติท่ามกลางสงฆ์ จึงนิ่งเสีย ทำสงฆ์ให้ลำบาก (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๙/๒๘๕),ในสิกขาบทวิภังค์ อธิบายว่า ที่ชื่อว่า ทำสงฆ์ให้ลำบาก คือ ภิกษุเมื่อถูกไต่สวนวัตถุหรืออาบัติท่ามกลางสงฆ์ ไม่ต้องการจะบอก ไม่ต้องการจะเปิดเผยเรื่องนั้น จึงนิ่งเฉย นี้ชื่อว่าทำสงฆ์ให้ลำบาก (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๙/๒๘๕), และเป็นเหตุให้สงฆ์สวดกรรมวาจา(ต่ออีก) ดังคำว่า ภิกษุชื่อฉันนะนี้ถูกไต่สวนอาบัติท่ามกลางสงฆ์ ได้นิ่งเฉย ทำสงฆ์ให้ลำบาก ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วพึงลงวิเหสกกรรมแก่ภิกษุชื่อฉันนะนี่เป็นญัตติ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๗/๒๘๔)

ทำเสน่ห์ : ทำให้เพศตรงข้ามหลงรักด้วยวิธีการทางไสยศาสตร์ การทำให้ผู้อื่นเกิดความหลงไหล ดังคำว่าสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำนายอวัยวะ...วิชาการปกครอง วิชาทำเสน่ห์ (ที.สี.อ.(บาลี) ๙/๒๑/๘), จัดเป็นวิชาที่เป็นข้อห้ามอยู่ในมหาศีล ที่พระสมณโคดมเว้นขาด ไม่ทำ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐๕/๗๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทำเสน่ห์ หมายถึงวิชาการรู้เสียงร้องของสุนัขจิ้งจอก (ที.สี.อ. (บาลี) ๒๑/๘๘)

ทำหน้าที่ชักสื่อ :บอกความประสงค์ของชายแก่หญิงก็ดี บอกความประสงค์ของหญิงแก่ชายก็ดี เพื่อให้เป็นภรรยาหรือเป็นชู้รักโดยที่สุดแม้เพื่อให้อยู่ร่วมกันชั่วคราว ภิกษุใด ทำอย่างว่ามานี้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๙๙/๓๔๒, ๓๐๑/๓๔๔),ในคัมภีร์กล่าวว่า ท่านพระอุทายีทำหน้าที่ชักสื่อเป็นผู้ทำกรรมเช่นนี้เป็นคนแรก (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๒/๑๖)

ทำให้ง่าย : อธิบายสิ่งที่เข้าใจยากให้ง่าย หมายถึงแสดงประเด็นที่จำแนกไว้ให้ชัดเจนด้วยการแสดงเหตุและยกตัวอย่างต่างๆมาอธิบาย เช่นคนที่ไม่เข้าใจอะไรแล้วเข้าหาท่านผู้เป็นพหูสูตก็จะได้รับความกระจ่าง หายสงสัย ดังคำว่า ท่านผู้คงแก่เรียนเหล่านั้นย่อมเปิดเผยธรรมที่ยังไม่ได้เปิดเผย ทำให้ง่ายซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้ง่ายและบรรเทาความสงสัยในธรรมที่น่าสงสัยหลายอย่างแก่ภิกษุ(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๙/๓๔๒) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๘),หรือดังคำในปุปผสูตรว่า ตถาคตตรัสรู้ รู้แจ้งโลกธรรมนั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย คือรูปจัดเป็นโลกธรรมในโลก ที่ตถาคตตรัสรู้...ทำให้ง่าย(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๔/๑๗๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ทำให้ง่าย หมายถึงแสดงประเด็นที่จำแนกไว้ให้ชัดเจนด้วยการชี้เหตุและยกอุทาหรณ์ต่าง ๆ มาประกอบ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๗๑/๒๒๓,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๒/๓๙๙,องฺ.จตุกฺก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕) และดูเทียบ องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๒-๒๔๓)

ทำให้ติดต่อ : ปฏิบัติอย่างไม่หยุด ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง, เป็นข้อ ๑ ในการที่ทำให้บรรลุกำลังในสมาธิได้ ดังคำในปฐมตัชฌานสูตรว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้อาจบรรลุความมีกำลังในสมาธิได้ (๑) เป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๒) เป็นผู้ฉลาดในการให้สมาธิตั้งอยู่ได้ (๓) เป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๔) เป็นผู้ทำความเคารพ (๕) เป็นผู้ทำให้ติดต่อ (๖) เป็นผู้ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๒/๕๙๕)

ทำให้มาก:ทำบ่อยๆ, ทำอยู่เสมอ, กระทำบ่อยๆ ด้วยอำนาจสมถะและวิปัสสนา กระทำให้คล่องแคล่ว ทำให้เกิด ทำให้เจริญ มุ่งหมายถึงเจริญมรรคให้เจริญขึ้นไป ดังคำว่าอริยสาวกนั้นย่อมเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเสพ เจริญ ทำให้มากอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๒), หรือ ดังคำว่า สมาธิภาวนานี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘, ๖๑/๑๑๐, ๖๒/๑๑๑, ๖๘/๑๑๖,๗๑/๑๑๙, ๗๒/๑๒๑, ๑๒๒/๒๐๒,๑๗๐/๒๓๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๒, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑)

ทำอัญชลี : ทำความนอบน้อม,ประนมมือ,การไหว้ หมายถึงทำมือทั้งสองให้บรรจบกันโดยอาการดอกบัวตูม ดังคำว่า ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ต้อนรับทำอัญชลีกรรม ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น(วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๘), ในอาหุเนยยสูตร กล่าวว่าเป็นอาการแสดงความเคารพต่อพระอริยบุคคล ดังคำว่า บุคคล ๑๐ จำพวกนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๒๙)

ทำอุปการะ : ช่วยเหลือผู้อื่น, ให้ความอุปถัมภ์, ให้การสนับสนุน, อุดหนุน ดังคำที่ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ข้าพระองค์ไม่ได้ทำอุปการะแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนั้นพวกภิกษุจึงไม่คอยพยาบาลข้าพระองค์ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๕/๓๕๐),ในอังคุตตรนิกายกล่าวถึงคนที่ทำอุปการะว่าเป็นอุบาสกแก้ว ดังคำว่า อุบาสกประกอบด้วยธรรม๕ ประการ เป็นอุบาสกแก้วคือ(๑)เป็นผู้มีศรัทธา (๒)เป็นผู้มีศีล (๓) เป็นผู้ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล (๔) ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้(๕)ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๗๕/๒๙๒)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทำอุปการะ หมายถึงทำกิจที่เป็นกุศลมีการให้ทานเป็นต้น(องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๗๕/๖๗),ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอธิบายว่า บางคนทำอุปการะนอกศาสนาก่อน คือให้เครื่องไทยธรรมแก่เดียรถีย์ก่อนแล้วจึงถวายแก่ภิกษุในภายหลัง ซึ่งเป็นการกระทำของผู้ไม่ใช่เป็นอุบาสกแก้ว (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๒๙/๑๗๘) ดู องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๙/๔๕)

ทิชะ : นก หมายถึงสัตว์ที่เกิดสองครั้ง เพราะเกิดจากเกิดท้องแม่ครั้งหนึ่ง และเกิดจากไข่ครั้งหนึ่ง ดังคำที่พระปิงคิยเถระกล่าวไว้ว่า ทิชะ(นก)พึงละป่าเล็กแล้วมาอาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม้มาก (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๕/๓๕๙),ในจูฬนิทเทสอธิบายว่า นกเรียกว่าทิชะ เพราะเหตุไร นกจึงเรียกว่า ทิชะ ทิชะเกิด ๒ ครั้งคือ จากท้องแม่ และจากฟองไข่ จึงชื่อว่าทิชะ เพราะเหตุนั้น นกจึงเรียกว่าทิชะ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๕/๓๐๙)

ทิชาชาติ : นก ในคัมภีร์อธิบายว่า ได้ชื่อว่าทิชาชาติ เพราะเกิด ๒ หน คือ คลอดจากท้องมารดาเป็นฟองไข่หนหนึ่ง และถูกฟักจนคลอดเป็นตัวอีกหนหนึ่ง ดังคำในเปตวัตถุตอนหนึ่งว่า ฝูง ทิชาชาตินานาชนิด มีเสียงร้องของนกนานาชนิด ไพเราะจับใจ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๕๑/๒๒๓),ในอาสังกชาดก กล่าวไว้ว่า ปักษาทิชาชาติยังมีความหวังอยู่ร่ำไป ความหวังของมันที่มีอยู่ห่างไกลถึงเพียงนั้นก็ยังสำเร็จได้ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๘/๒๓๓),ในจูฬหังสชาดกกล่าวว่าเป็นสัตว์ที่เที่ยวในอากาศ ดังคำว่า วิสัยปักษาทิชาชาติตัวผงาดสัญจรไปในอากาศ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๓๘/๔๙๔)

ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบันคือภพนี้,กรรมที่เป็นทั้งกุศลและอกุศล ซึ่งให้ผลทันตาเห็น (เป็น ๑ ในบรรดากรรม ๑๒), ในเทวทหสูตร กล่าวไว้ว่า กรรมใดให้ผลในชาตินี้ กรรมนั้น ท่านทั้งหลายพึงเปลี่ยนได้หรือว่า ‘จงให้ผลในชาติหน้า’ ด้วยความพยายาม หรือด้วยความเพียร (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗/๑๐), ในกถาวัตถุ กล่าวถึงทิฏฐธรรมเวทนียกรรมเป็นสภาวะที่แน่นอนโดยอรรถว่าเป็นกรรมอันบุคคลพึงเสวยในปัจจุบัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๐/๙๒๑)

อรรถกถาอธิบายทิฏฐธรรมเวทนียกรรมไว้ว่าเป็นกรรมที่ให้ผลในปัจจุบันคือภพนี้ เพราะเจตนาในปฐมชวนจิตที่เป็นกุศลหรืออกุศลในจิต ๗ ดวง ชื่อว่าทิฏฐเวทนียกรรมซึ่งให้ผลในอัตภาพนี้(ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๕๒/๒๔๖)

ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสอธิบายว่า กรรมใดให้ผลในชาตินี้ หมายถึงทิฏฐธรรมเวทนียกรรม คือกรรมที่ให้ผลในชาติปัจจุบัน จะเป็นกรรมดีหรือ กรรมชั่วก็ตาม ถ้ากระทำในขณะแห่งชวนจิตดวงแรกในบรรดาชวนจิตทั้ง ๗ แห่งชวนวิถีหนึ่งๆ ได้แก่ปฐมชวนเจตนากรรมนี้ให้ผลเฉพาะในชาตินี้เท่านั้น ถ้าไม่มีโอกาสให้ผลในชาตินี้ จะกลายเป็นอโหสิกรรม เหตุที่ให้ผลได้เฉพาะในชาตินี้ เพราะเป็นเจตนาที่ประกอบกับชวนะดวง

SAMPLE

แรก ยังไม่ถูกกรรมอื่นๆครอบงำ เพิ่งเริ่มต้นการปรุงแต่ง จึงมีกำลังแรงแต่ให้ผลเฉพาะในชาตินี้เท่านั้น ไม่ให้ผลในชาติหน้า คือถ้าทำกรรมนี้ในปฐมวัย กรรมนี้ก็จะให้ผลในปฐมวัย มัชฌิมวัย หรือในปัจฉิมวัย ถ้าทำในมัชฌิมวัย กรรมนี้ จะให้ผลในมัชฌิมวัย หรือในปัจฉิมวัย ถ้าทำในปัจฉิมวัย กรรมนี้ก็จะให้ผลในปัจฉิมวัยนั้นเอง ทั้งนี้เพราะขาดอาเสวนปัจจัย ทิฏฐธรรมเวทนียกรรมนี้จึงจัดว่ามีผลเพียงเล็กน้อย เปรียบเหมือนนายพรานพอเห็นเนื้อก็หยิบธนูยิงไปทันที ถ้าถูกเนื้อก็ล้มลงในที่นั้น ถ้าไม่ถูก เนื้อก็รอดไปได้ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๗/๓,องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๔/๑๑๗, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๘๕/๒๖๖, วิสุทฺธิ.ฏีกา (บาลี) ๒/๖๘๕/๔๑๕)

ทิฏฐธัมมนิพพาน :นิพพานในปัจจุบัน หมายถึงสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน ในทิฏฐธัมมนิพพานสูตร พระอานนท์อธิบายแก่พระอุทายีว่า ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม และกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ฯลฯ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสทิฏฐธัมมนิพพานโดยปริยายแล้วฯลฯภิกษุล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวงบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ อาสวะทั้งหลายของเธอหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญาด้วยเหตุเพียงเท่านี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสทิฏฐธัมมนิพพานโดยนิปปริยายแล้ว (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕๑/๕๔๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ทิฏฐธัมมนิพพาน หมายถึงนิพพานในปัจจุบัน (องฺ.นวก.อ. (บาลี) ๓/๔๖-๕๑/๓๑๖)ลัทธิที่ถือว่าสามารถบรรลุนิพพาน หรือสามารถดับทุกข์ได้โดยง่ายในอัตภาพนี้เป็นความเข้าใจของ พวกที่เห็นความเพลิดเพลินจากกามคุณว่าเป็นนิพพานหรือเห็นความสุขจากฌานว่าเป็นนิพพาน(ที.สี.อ.(บาลี)๙๗/๑๑๒,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๒๔๑/๔๔๒)

ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ : ชื่อลัทธิหนึ่งที่กล่าวถึงนิพพานในปัจจุบัน,วาทะว่านิพพานมีในชีวิตปัจจุบัน หมายถึงลัทธิที่ถือว่าจะบรรลุนิพพาน หรือจะดับทุกข์ได้โดยง่ายในอัตภาพนี้ เป็นความเข้าใจของคนที่เห็นความเพลิดเพลินจากกามคุณว่าเป็นนิพพาน หรือเห็นความสุขจากฌานว่าเป็นนิพพาน เพราะเห็นว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาทะว่า มีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน บัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่า เป็นบรมธรรมของสัตว์ด้วยมูลเหตุ๕ (ที.สี.(ไทย) ๙/๙๙/๓๘),วิภังค์ได้กล่าวอธิบายประเภทของทิฏฐธัมมนิพพานวาทะไว้(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๔๓/๕๙๘)

ในทีฆนิกาย สีลขันธวรรคกล่าวว่าลัทธินี้แบ่งย่อยออกเป็น ๕ ลัทธิ ดังคำว่า ทิฏฐินี้เรียกว่าทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ (ลัทธิที่ถือว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน) มี ๕ ลัทธิ ดูเทียบ ที.สี. (ไทย) ๙/๙๓-๙๘/๓๗-๓๘

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ลัทธิที่ถือว่าสามารถบรรลุนิพพาน หรือดับทุกข์ได้โดยง่ายในอัตภาพนี้เป็นความเข้าใจของพวกที่เห็นความเพลิดเพลินจากกามคุณว่าเป็นนิพพาน หรือเห็นความสุขจากฌานว่าเป็นนิพพาน (ที.สี.อ.(บาลี) ๙๗/๑๑๒)

ทิฏฐธัมมนิพพานสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐธัมมนิพพาน พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทิฏฐธัมมนิพพาน(หมายถึงนิพพานในปัจจุบัน) ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๕๑/๕๔๑)

ทิฏฐานุสัย : อนุสัยคือทิฏฐิ อนุสัยคือความเห็นผิด หมายถึงกิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคือทิฏฐิ, ในวิภังค์อธิบายอนุสัยของสัตว์ว่ามี ๗ ดังคำว่า ราคานุสัยของสัตว์ทั้งหลายย่อมนอนเนื่องอยู่ในปิยรูปสาตรูป ในโลก ปฏิฆานุสัยของสัตว์ทั้งหลายย่อมนอนเนื่องอยู่ในอัปปิยรูปอสาตรูปในโลก อวิชชาตกไปในสภาวธรรมทั้ง ๒ นี้ ด้วยอาการอย่างนี้ มานะ ทิฏฐิ และวิจิกิจฉา พึงเห็นว่าตั้งอยู่ในฐานะแห่งเดียวกันกับอวิชชานั้น(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๑๖/๕๒๖),ในอภิธรรมปิฎกมีกล่าวไว้ในยมกมากมาย,จัดอยู่ในอนุสัย ๗และอนุสัย หมวด ๙

คำว่า ทิฏฐานุสัย มีกล่าวไว้หลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๓๙๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๙/๘๓, ๒๐๑/๒๑๑, ๑๒/๑๘, อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๓, ๓๐/๑๒๑, ๔๙/๑๗๑, ๑๕๐/๔๐๙, ๒๑๐/๖๑๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๘/๑๔๒, ๕๕๕/๖๐๔, ๖๐๗/๖๖๕, ๗๐๐/๗๔๘,อภิ.ย.๓๘/๖/๕๓๓, ๑๗/๕๔๑, ๒๘/๕๕๒, ๓๙/๕๖๔, ๔๙/๕๗๓, ๕๙/๕๘๕, ๖๙/๕๙๖, ๘๐/๖๐๔, ๙๑/๖๑๕, ๑๐๒/๖๒๖, ๑๑๓/๖๓๔, ๑๒๔/๖๔๖, ๑๓๕/๖๕๘, ๑๔๖/๖๖๕, ๑๕๗/๖๗๔, ๑๖๘/๖๘๓, ๑๗๙/๖๙๒, ๑๙๐/๗๐๔, ๒๐๑/๗๑๘, ๒๑๒/๗๒๔, ๒๒๓/๗๓๔, ๒๓๔/๗๔๔)

ทิฏฐาสวะ : อาสวะคือทิฏฐิ, หมายถึงกิเลสที่หมักหมมหรือดองอยู่ในสันดาน ไหลซึมซ่านไปย้อมจิตเมื่อประสบอารมณ์ต่าง ๆ คือความเห็นผิด, ข้อ ๓ ในอาสวะ ๔(กิเลสเครื่องหมักดอง) คือ กามาสวะ (อาสวะคือกาม) ภวาสวะ (อาสวะคือภพ) ทิฏฐาสวะ (อาสวะคือทิฏฐิ) อวิชชาสวะ(อาสวะคืออวิชชา),ในปฏิสัมภิทากล่าวว่า ทิฏฐาสวะทั้งสิ้นย่อมสิ้นไปด้วยโสดาปัตติมรรค (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘๐/๑๓๖, ๘๑/๑๓๘, ๑๐๗/๑๖๗), ในธัมมสังคณี อธิบายทิฏฐาสวะไว้อย่างละเอียดว่า ความเห็นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระ เป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็มิใช่

SAMPLE

จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิดป่าชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิที่เป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าทิฏฐาสวะ มิจฉาทิฏฐิแม้ทั้งหมดชื่อว่าทิฏฐาสวะ (อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๑๑๐๕/๒๘๑),ในคัมภีร์ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๗/๕๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อ ๑ ในอาสวะ ๔ คือ (๑) กามาสวะ (อาสวะคือกาม) (๒) ภวาสวะ (อาสวะคือภพ) (๓) ทิฏฐาสวะ (อาสวะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๑๖/๔๘,สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี)๓/๕๘/๑๔๐)

ทิฏฐิ : ความเห็น,ความเข้าใจ, ความเชื่อถือ, ทั้งนี้มักมีคำขยายนำหน้า เช่น สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) แต่ถ้าทิฏฐิ มาคำเดียวโดด มักมีนัยไม่ดี หมายถึงความยึดถือตามด้วยความเห็น, ความถือมั่นที่จะให้เป็นไปตามความเชื่อถือหรือความเห็นของตน, การถืออยุติเอาความเห็นเป็นความจริง, ความเห็นผิด, ความยึดติดทฤษฎี ; ในภาษาไทยมักหมายถึงความดึงดื้อถือรั้น ในความเห็น(พจนานุกรมเขียน ทิฐิ) ; (ข้อ ๔ ในสังโยชน์ ๑๐ ตามนัยพระอภิธรรม, ข้อ ๓ ในอนุสัย ๗, ข้อ ๓ ในปปัญจะ ๓)

ทิฏฐิ คือความเห็นผิด มี ๒ ได้แก่ (๑) สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง (๒) อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ; อีกหมวดหนึ่ง มี ๓ คือ (๑) อกิริยทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ (๒) อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ (๓) นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือถืออะไรเป็นหลักไม่ได้ เช่น มารดาไม่มี เป็นต้น

คำว่า ทิฏฐิ มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘/๑๑, ๒๙/๑๑, ๔๒๖/๑๘๘, ๔๒๗/๑๘๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๖/๗๑, ๑๒๖/๗๒, ๔๑๒/๓๔๔, ๔๑๔/๓๔๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๘/๓๔, ๕๖/๓๘, ๖๓/๔๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐, ๘๑/๗๐, ๔๖๘/๕๐๙, ๔๙๔/๕๓๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๖/๗๔,๑๓/๘๐/๗๘, ๒๘๐/๓๓๕, ๓๗๒/๔๕๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑/๑, ๓๓/๔๒, ๓๙๓/๔๔๕, ๔๓๑/๔๙๐,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘, ๒๑๐/๓๐๕, ๒๑๖/๓๑๖,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๗/๕๔, ๒๘/๕๖, ๘๔/๑๖๘, ๙๗/๑๘๔,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๘, ๘๑/๑๓๓, ๘๓/๑๔๒, ๑๕๒/๒๔๑,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๓, ๒๔๐/๒๔๒, ๔๑๔/๔๘๑, ๔๑๕/๔๘๒,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๙/๑๔, ๑๕๔/๘๓,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๘/๓๓, ๓๐๖/๓๙,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๔/๑๐๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๗, ๒๔/๔๐, ๓๘/๖๔, ๑๘๓/๒๕๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/

SAMPLE

๕๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๔/๕๓๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๔/๙๗,๖๔/๑๒๙,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๒๒,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๔/๒๘๙,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๐๓/๖๙๔, ๘๔๖/๗๐๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๔/๒๙, ๑๑๙๘/๑๕๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๙/๓๓๕, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖/๗๖, ๗๘/๒๓๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๑/๘๐, ๑๒๒/๔๐๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔/๔๓๘,๑๒๒/๑๘๘,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๒๔๐/๓๓๔,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๒/๑๖๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๕๑/๑๒๔,๕๓๓/๕๗๕,อภิ.ก.(ไทย) ๔๐/๑/๗๗๘, ๒/๗๘๐,๔๒๓/๒๗๓)

ทิฏฐิกถา :ว่าด้วยทิฏฐิคำว่า ทิฏฐิกถา แปลว่า กถาว่าด้วยทิฏฐิ แบ่งเป็นนิทเทสได้ ๑๖ นิทเทส ดังนี้

๑. อัสสาททิฏฐินิทเทส	๒.อัตตานุทิฏฐินิทเทส
๓. มิจฉาทิฏฐินิทเทส	๔.สักกายทิฏฐินิทเทส
๕. สัสสตทิฏฐินิทเทส	๖.อุจเฉททิฏฐินิทเทส
๗. อันตัคคาหิกทิฏฐินิทเทส	๘.ปุพพันตานุทิฏฐินิทเทส
๙. อปรันตานุทิฏฐินิทเทส	๑๐-๑๒. สัญโญชนิกาทิทิฏฐินิทเทส
๑๓. อัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐินิทเทส	
๑๔. โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐินิทเทส	
๑๕-๑๖. ภววิภวทิฏฐินิทเทส	

แต่ละนิทเทสประกอบด้วยส่วนที่เป็นคำปุจฉาและคำวิสัชนา คำปุจฉาจัดเป็นส่วนของอุทเทส คำวิสัชนาจัดเป็นส่วนของนิทเทสเมื่อเทียบกับญาณกถา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๒/๑๘๘)

ทิฏฐิคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทิฏฐิ ๒ ประการ ได้แก่ (๑) สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์มีความพอใจเพลิดเพลินอยู่ในภพ แม้ได้ฟังธรรมที่พระตถาคตแสดงก็ไม่เลื่อมใส (๒) อุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ) เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์อึดอัด ระอา รังเกียจภพ พอใจในความขาดสูญ เพราะเข้าใจว่า ความขาดสูญเป็นธรรมชาติสงบอย่างแท้จริง แต่เทวดาและมนุษย์ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่าย คลาย กำหนัด ปราศจากตัณหาในภพ ไม่กลับมาสู่ภพอีก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๙/๔๐๐)

ทิฏฐิชั่ว : ความเห็นลามก, ทิฏฐิบาป,ความเห็นไม่ดี ซึ่งเป็นมีบาปธรรมมากด้วยความเห็นผิดที่มีวัตถุ ๑๐ คือ การให้ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การบวงสรวงไม่มีผล การเสวยผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ แม้สมณพราหมณ์ทั้งหลายก็ไม่มี สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้นไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี,ในปายาสิราชัญญสูตร กล่าวถึงทิฏฐิชั่วไว้ ดังคำที่พระกุมารกัสสปเถระกล่าวกับพระเจ้าปายาสิตอนหนึ่งว่า บพิตรพระองค์ก็เช่นเดียวกันทรงโง่เขลา ไม่ฉลาดนั่นแหละ แสวงหาโลกหน้าโดยไม่ถูกวิธี

SAMPLE

พระองค์โปรดสละทิฏฐิชั่วนั้นเถิด ปล่อยวางทิฏฐิชั่วนั้นเถิด ทิฏฐิชั่วเช่นนั้นอย่าได้เกิดมีแก่พระองค์เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๘/๓๖๑, ๔๒๙/๓๖๑,๔๓๐/๓๖๓, ๔๓๑/๓๖๔, ๔๓๒/๓๖๔, ๔๓๓/๓๖๔, ๔๓๓/๓๖๕, ๔๓๔/๓๖๕, ๔๓๕/๓๖๖, ๔๓๖/๓๖๘, ๔๔๑/๓๗๑),ในอลคัททูปมสูตร ตอนหนึ่งว่า ครั้งนั้น ทิฏฐิชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นแก่ภิกษุชื่ออริฏฐะผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้ง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๕, ๒๓๕/๒๔๗, ๓๕๓/๓๘๙, ๓๙๖/๔๒๗, ๕๐๑/๕๓๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๐/๕๑๒),ในพกสูตร กล่าวไว้ว่า พกพรหมได้เกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่าฐานะแห่งพรหมนี้เที่ยง ยั่งยืนติดต่อกัน คงที่ มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ อนึ่ง เครื่องสลัดออก(จากทุกข์)อันยิ่งอย่างอื่นอกจากฐานะแห่งพรหมนี้ไม่มี สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๕/๒๓๗, ๑๗๖/๒๔๑), ในยมกสูตรกล่าวไว้ว่า ภิกษุยมกะเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่าภิกษุขีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๕/๑๔๗),ในกาลเถรวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระภิกษุกาละและประชาชนตอนหนึ่งว่า ผู้มีปัญญาทราม อาศัยทิฏฐิชั่ว คัดค้านคำสอนของพระอริยะ ผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้ดำรงอยู่โดยธรรม การคัดค้านและทิฏฐิชั่วนั้นเกิดขึ้นมาเพื่อทำลายตนเองเหมือนขุยไผ่ทำลายต้นไผ่ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๔/๘๓)

ทิฏฐิชาละ: ข่ายแห่งทิฏฐิ, ชื่อเรียกพรหมชาลสูตร เพราะพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแจกแจงทิฏฐิ ๖๒ อันเป็นดุจตาข่ายที่ผูกมัดเจ้าลัทธิผู้ที่มีความเชื่อลัทธิเหล่านี้ไว้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๘/๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิฏฐิชาละ หมายถึงข่ายแห่งทิฏฐิ เพราะพระองค์ทรงแจกแจงทิฏฐิ ๖๒ อันเป็นดุจตาข่ายที่ผูกมัดผู้ที่มีความเชื่อลัทธิเหล่านี้ไว้(ที.สี.อ.(บาลี) ๑๔๘/๑๑๙)

ทิฏฐิฏฐานะ: ชื่อเรียกทิฏฐิทั้งหลาย, คือทิฏฐิที่เป็นไปว่า นั้นโลก นั้นอัตตา เรานั้นตายแล้ว จักเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่ เทียบเท่าสิ่งคงที่อย่างนั้นแลว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๑/๒๕๗), เป็นหมวดธรรมหนึ่ง มี ๖ ประการ คือ ปุถุชนในโลกนี้ผู้ยังไม่ได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะ...ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ (๑) จึงพิจารณาเห็นรูปว่านั่นของเราเราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา (๒) จึงพิจารณาเห็นเวทนาว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา (๓) จึงพิจารณาเห็นสัญญาว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา (๔) จึงพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา (๕) จึงพิจารณาเห็นรูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ฟังแล้ว

SAMPLE

อารมณ์ที่ทราบแล้วธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา (๖) จึงพิจารณาเห็นทิฏฐิฏฐานที่เป็นไปว่านั้นโลก นั้นอัตตา เรานั้นตายแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันเป็นธรรมดาจักดำรง อยู่เทียบเท่าสิ่งคงที่อย่างนั้นแลว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา,ส่วนพระอริยสาวกมีนัยกันข้าม(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๑/๒๕๖, ๒๔๒/๒๕๘), ในทุติยเอสนาสูตร กล่าวถึงทิฏฐิฏฐานไว้ว่า การแสวงหากาม การแสวงหาภพ และการแสวงหาพรหมจรรย์ คือการยึดถือว่าอย่างนี้จริง อันเป็นทิฏฐิฏฐาน ภิกษุผู้คลายกำหนัดได้ทั้งหมดหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาชื่อว่าสละคืนการแสวงหา(กามและภพ)พร้อมทั้งถอนทิฏฐิฏฐานได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๕/๔๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิฏฐิฏฐาน หมายถึงชื่อของทิฏฐิ เพราะเป็นเหตุแห่งสักกายทิฏฐิที่ยิ่งกว่าทิฏฐิเกิดขึ้นก่อน และเป็นเหตุแห่งสัสสตทิฏฐิบ้าง เป็นชื่อของอารมณ์ คือขันธ์ ๕ และรูปารมณ์เป็นต้นบ้าง เป็นชื่อของปัจจัย คืออวิชชา ผัสสะ สัญญา เป็นต้นบ้าง (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๔๑/๑๖, ม.มู.ฏีกา (บาลี) ๒/๒๔๑/๑๑๐),ในอรรถกถาอิติวุตตกะอธิบายว่า คำว่า “ทิฏฐิฏฐาน” เป็นชื่อของทิฏฐินั่นเอง ทิฏฐิทั้งหลายที่ชื่อว่าทิฏฐิฏฐาน เพราะเป็นเหตุแห่งความพินาศทั้งหลายทั้งปวง(ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๕๕/๒๒๕)

ทิฏฐินิชฌานขันติ : ความเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้,ในจังกีสูตร กล่าวการพัฒนาแห่งความเชื่อไว้ว่า (๑) ศรัทธา (ความเชื่อ) (๒) รุจิ (ความชอบใจ) (๓) อนุสสวะ (การฟังตามกันมา) (๔) อาการปริวิตก(ความตรึกตามอาการ)(๕)ทิฏฐินิชฌานขันติ (ความเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้) ธรรม ๕ ประการนี้แล มีผลเป็น ๒ อย่างในปัจจุบันคือ สิ่งที่เชื่อกันด้วยดีแต่สิ่งนั้นกลับเป็นของว่างเปล่าเป็นเท็จไปก็มี สิ่งที่ไม่เชื่อกันด้วยดีแต่สิ่งนั้นกลับเป็นจริงแท้ ไม่เป็นอื่นก็มี สิ่งที่ชอบใจจริงๆ ฯลฯ สิ่งที่ฟังตามกันมาอย่างดีฯลฯ สิ่งที่ตรึกไว้อย่างดี ฯลฯ สิ่งที่พินิจไว้อย่างดี แต่สิ่งนั้นกลับเป็นของว่างเปล่าเป็นเท็จไปก็มี สิ่งที่ไม่ได้พินิจไว้อย่างดี แต่สิ่งนั้นกลับเป็นจริงแท้ ไม่เป็นอื่นก็มี คนผู้ฉลาดเมื่อจะตามรักษาสัจจะ ไม่ควรจะตกลงใจในข้อนั้นอย่างเด็ดขาดว่า นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๘/๕๓๘),แม้ในเทวทหสูตร ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕/๗), อยู่ในข้อ ๑ ในหลักความเชื่อ ๑๐ เกตปุตติสูตร หรือกาลามสูตร ข้อ ๗ ที่ว่า อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว (ทิฏฐินิชฌานขันติ) ดูประกอบใน องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗)

ทิฏฐินิสสัย,ทิฏฐินิสัย :ทิฏฐิ ๖๒, ในปาสาทิกสูตร พระพุทธเจ้าอธิบายทิฏฐิ ๖๒ ไว้ แยกประเภทว่าเราได้พยากรณ์ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีต แก่เธอทั้งหลาย ทั้งที่ควร

พยากรณ์และไม่ควรพยากรณ์ในเรื่องนั้นยังมีอะไรอีกเล่าที่เราไม่ได้พยากรณ์แก่เธอ ทั้งหลายเราได้พยากรณ์ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคตแก่เธอทั้งหลายทั้งที่ควรพยากรณ์และไม่ควรพยากรณ์ ในเรื่องนั้นยังมีอะไรอีกเล่าที่เราไม่ได้พยากรณ์แก่เธอทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙๑/๑๔๙, ๑๙๓/๑๕๔, ๑๙๔/๑๕๖), ในอลคัททูปมสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจะพึงอาศัยทิฏฐินิสสัยซึ่งเมื่อบุคคลอาศัยอยู่ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจะไม่พึงเกิดขึ้น เธอทั้งหลายเห็นทิฏฐินิสสัยซึ่งเมื่อบุคคลอาศัยอยู่ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจะไม่พึงเกิดขึ้นหรือไม่ เมื่อได้รับความเห็นว่าไม่เป็นเช่นนั้น จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ดีละ แม้เราก็ยังไม่พิจารณาเห็นทิฏฐินิสสัยซึ่งเมื่อบุคคลอาศัยอยู่ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจะไม่พึงเกิดขึ้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๓/๒๖๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิฏฐินิสัย หมายถึงทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีตได้แก่ปุพพันตกัปปิกทิฏฐิ ๑๘ ดูเทียบ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘-๗๓/๑๑-๓๐) ,ในอรรถกถามัชฌิมนิกายอธิบายว่า ทิฏฐินิสสัยหมายถึงทิฏฐิ ๖๒ ประการ (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๔๓/๑๙)

ทิฏฐิบาป : ความเห็นชั่ว ทิฏฐิชั่ว หมายถึงความเห็นผิด ดังคำว่า ทิฏฐิบาปเช่นนี้ได้เกิดขึ้นแก่พระอริฏฐะ ผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้งว่า “เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วจนกระทั่งว่าธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นธรรมก่ออันตรายก็หาสามารถก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริงไม่ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๑๗/๕๒๕), หรือดังคำว่า ครั้งนั้น ทิฏฐิบาปเช่นนี้ได้เกิดขึ้นแก่สมณุทเทสชื่อกัณฏกะว่า “เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วจนกระทั่งว่าธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นธรรมก่ออันตรายก็หาสามารถก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริงไม่ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๒๘/๕๓๖), ในวินัยปิฎก กล่าวถึงทิฏฐิบาปไว้หลายแห่ง เช่น วิ.จู.(ไทย) ๖/๖๕/๑๓๑, ๖๕/๑๓๒, ๖๕/๑๓๓, ๖๕/๑๓๔, ๖๖/๑๓๔, ๖๖/๑๓๕, ๖๗/๑๓๖, ๖๗/๑๓๗, ๖๗/๑๓๘, ๖๗/๑๓๙, ๖๘/๑๔๐, ๖๘/๑๔๑, ๖๘/๑๔๒, ๖๘/๑๔๓, ๖๙/๑๔๔, ๖๙/๑๔๕, ๖๙/๑๔๖, ๗๐/๑๔๖, ๗๑/๑๔๗, ๗๑/๑๔๘, ๗๒/๑๔๘, ๗๒/๑๔๙, ๗๓/๑๕๐, ๗๓/๑๕๑, ๗๔/๑๕๑, ๗๔/๑๕๒, ๗๔/๑๕๖, ๑๖๐/๒๖๐, ๑๖๒/๒๖๑, ๑๖๓/๒๖๒, ๑๖๔/๒๖๒,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๒๑/๘๒, ๒๔๙/๓๓๐, ๒๘๖/๓๘๕, ๓๒๓/๔๔๔, ๓๔๗/๕๒๗), ดูทิฏฐิชั่ว

อรรถกถาอธิบายว่า พระอริฏฐะ รูปนี้เป็นพหูสูต เป็นธรรมกถึก รู้แต่อันตรายิกธรรมบางส่วน เพราะเหตุที่ท่านไม่ฉลาดเรื่องวินัย จึงไม่รู้เรื่องอันตรายิกธรรมแห่งการล่วงละเมิดพระวินัยบัญญัติ ดังนั้น ครั้งที่ท่านอยู่ในที่หลีกเร้น

SAMPLE

จึงได้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า พวกคฤหัสถ์ที่ยุ่งกี่ยวอยู่กับกามคุณ ที่เป็นโสดาบันก็มี เป็นสกทาคามีก็มี เป็นอนาคามีก็มี ส่วนพวกภิกษุก็ยังเห็นรูปที่จะพึงรู้ด้วยจักษุ ฯลฯ ยังถูกต้องสิ่งสัมผัสที่จะพึงรู้ด้วยกายยังใช้สอยผ้าปูผ้าห่มอ่อนนุ่ม สิ่งนี้ทั้งหมดถือว่าควร ทำไมรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสของหญิงจะไม่ควร สิ่งเหล่านั้นต้องควรแน่นอน ท่านเกิดทิฏฐิบาปขึ้นมาแล้ว ขัดแย้งกับพระพพัญญุตญาณว่า “ทำไมพระผู้มีพระผู้มีพระภาคจึงบัญญัติปฐมปาราชิกอย่างกวดขัน ประดุจกั้นมหาสมุทรฉะนั้น ในข้อนี้ไม่มีโทษ”ตัดความหวังของเหล่าภัพพบุคคลคัดค้านพระเวสารัชญาณใส่ตอและหนามใน อริยมรรค ประหารอาณาจักรของพระชินเจ้าด้วยกล่าวว่า “เมถุนธรรม ไม่มีโทษ” (วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๑๗/๔๑๘-๔๑๙, ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๓๔/๙-๑๐)

ทิฏฐิปรามาส :การลูบคลำด้วยความเห็น,การยึดถือด้วยความเห็นผิด หมายถึงความเห็นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ป่าชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาสมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าทิฏฐิปรามาส มิจฉาทิฏฐิ แม้ทั้งหมดชื่อว่าทิฏฐิปรามาส สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นปรามาส (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๑๘๑/๓๐๑)

ทิฏฐิปริยุฏฐาน :กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือทิฏฐิ, ข้อ ๑ ในปริยุฏฐานะ ๗ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๔๙/๖๐๖),ในกถาวัตถุ พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า บุคคลที่ ๘๑ ละทิฏฐิปริยุฏฐานได้แล้วใช่ไหม ซึ่งพระปรวาที (ภิกษุในนิกายอันธกะและนิกายสมิติยะ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๓๖๘/๑๙๕)ก็ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๖๘/๓๖๑ ๖๐๕/๖๖๒), ในกถาวัตถุ กล่าวไว้ว่า ทิฏฐานุสัยกับทิฏฐิปริยุฏฐานเป็นคนละอย่างกัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๐๐/๗๔๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บุคคลที่ ๘ หมายถึงพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๓๖๘/๑๙๕)

ทิฏฐิปัตตะ,บุคคล :ถึงด้วยความเห็น(ชอบ), ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๒/๒๐๘),เป็นบุคคลที่ ๔ ในบุคคล ๗ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๐/๑๑๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๔/๒๐), ในกีฏาคิริสูตรอธิบายบุคคลที่ชื่อว่าทิฏฐิปัตตะไว้ว่าหมายถึงบางคนไม่ได้สัมผัสสันตวิโมกข์ ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌานได้ด้วยกายอยู่ แต่อาสวะบางเหล่าของผู้นั้นสิ้น

SAMPLE

ไปเพราะเห็นด้วยปัญญา อนึ่งธรรมทั้งหลายที่ตถาคตประกาศแล้ว เป็นธรรมที่ผู้นั้นเห็นแจ้งด้วยปัญญา ประพฤติดีแล้ว บุคคลนี้เราเรียกว่าเป็นทิฏฐิปัตตะ เรากล่าวว่า ‘ภิกษุนี้ต้องทำกิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท’, ในปุคคลบัญญัติกล่าวไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดแห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อนึ่งสภาวธรรมที่พระตถาคตประกาศแล้วเป็นอันเขาเห็นชัดแล้วประพฤติดีแล้วด้วยปัญญาและอาสวะบางอย่างของเขาย่อมสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญาบุคคลนี้เรียกว่าผู้เป็นทิฏฐิปัตตะ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒๗/๑๕๓)

คำว่า ทิฏฐิปัตตะ ปรากฏหลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๖/๑๕๓, ๑๘๒/๒๑๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๙/๙๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๑/๑๖๖, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๖/๑๐๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๒๖๒, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๓๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๑/๓๖๙, ๒๒๒/๓๗๔, ๒๒๖/๓๘๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิฏฐิปัตตะ หมายถึงผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิเข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญามีปัญญาแก่กล้าและหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล(องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑),ในอรรถกถาทุกนิบาตยังอธิบายต่ออีกว่า ธัมมานุสารี หมายถึงผู้แล่นไปตามธรรม คือผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒)

ทิฏฐิปาริสุทธิ :ความบริสุทธิ์คือทิฏฐิ,ความหมดจดแห่งความเห็น ดังคำในสาปุคิยาสูตรที่อธิบายไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’ นี้เรียกว่า ทิฏฐิปาริสุทธิ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๔/๒๙๐)

ทิฏฐิเป็นดุจท่า :ความเห็นเป็นดุจท่า หมายถึงทิฏฐิ ๖๒ ประการ ที่เรียกทิฏฐิ ๖๒ ว่า “ท่า” เพราะเป็นที่อันสัตว์ทั้งหลายข้ามไป ลอยไป และเร่ร่อนไปด้วยการผุดขึ้นและดำลงไม่มีที่สิ้นสุด ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในติตถายตนสูตรว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ที่เกิดแห่งทิฏฐิเป็นดุจท่า ๓ ประการ ซึ่งเมื่อถูกบัณฑิตไต่ถามซักไซ้ไล่เลียงเข้าก็อ้างการถือสืบๆ กันมายืนกรานอยู่ในหลักอกิริยวาทะ และพระพุทธองค์ยังตรัสอีกว่า ที่เกิดแห่งทิฏฐิเป็นดุจท่า ๓ ประการ คือ(๑) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ ไม่สุขที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วน แต่มีกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุ (๒) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ ไม่สุขที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วนแต่มีการเนรมิตของพระเป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เป็นเหตุ” (๓) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะ

SAMPLE

อย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ ไม่สุข ที่บุรุษบุคคลนี้เสวยทั้งหมดล้วนแต่ ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย” (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๒/๒๓๘)

ทิฏฐิพยสนะ :ความวิบัติแห่งทิฏฐิ หมายถึงมีความเห็นวิปริต ผิดแปลกไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๓), ในวิภังค์กล่าวไว้ว่า เป็นข้อที่ ๕ ในพยสนะ ๕ อันได้แก่ (๑) ญาติพยสนะ ความพินาศแห่งญาติ) (๒) โภคพยสนะ (ความพินาศแห่งโภคทรัพย์) (๓) โรคพยสนะ(ความพินาศเพราะโรค) (๔) สีลพยสนะ (ความพินาศแห่งศีล) (๕) ทิฏฐิพยสนะ (ความพินาศแห่งทิฏฐิ) (๓๕/๙๔๒/๕๙๖)

ทิฏฐิมานะ : ความถือตัว,คำว่า ทิฏฐิและมานะ (พึงทราบความหมายของแต่ละคำ ซึ่งแสดงไว้ต่างหากกัน) ; แต่ตามที่ใช้กันในภาษาไทย ซึ่งนิยมเขียนเป็น “ทิฐิมานะ” มีความหมายแบบปนๆ คลุมๆ ทิฏฐิ ในที่นี้หมายถึงความเห็นดื้อดึง ถึงผิดก็ไม่ยอมแก้ไข และ มานะ คือความถือตัว รวม ๒ คำ เป็นทิฏฐิมานะ หมายถึงถือรั้นอวดดี หรือดึงดื้อถือตัว, ในมหานิทเทสอธิบายถึงภิกษุไม่พึงมีทิฏฐิมานะไว้ตอนหนึ่งว่า ไม่พึงกำหนด คือ ไม่พึงให้เกิด ไม่พึงให้เกิดขึ้น ไม่พึงให้บังเกิด ไม่พึงให้บังเกิดขึ้น ซึ่งทิฏฐิด้วยญาณในสมาบัติ ๘ ญาณในอภิญญา ๕ มิจฉาญาณ ศีล วัตร หรือทั้งศีลและวัตร (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๔/๑๒๙) หรือดังคำในมหาปชาบดีโคตมีเถริยาปทานที่พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีกล่าวไว้ว่าเมื่อพระองค์บันลืออยู่ในท่ามกลางบริษัท
กำจัดทิฏฐิมานะ ชนเหล่าใดเห็นพระพักตร์ของพระองค์ ชนเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้มีโชคดี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๐/๔๐๗)

ทิฏฐิโยควิสังโยคะ :ความพรากจากทิฏฐิโยคะ,ข้อ ๔ ในวิสังโยคะ (ความพราก) ๔ อันได้แก่ (๑) กามโยควิสังโยคะ (ความพรากจากกามโยคะ) (๒) ภวโยควิสังโยคะ(ความพรากจากภวโยคะ)(๓) ทิฏฐิโยควิสังโยคะ(ความพรากจากทิฏฐิโยคะ)(๔) อวิชชาโยควิสังโยคะ (ความพรากจากอวิชชาโยคะ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๒,๑๑/๓๕๔/๓๗๗),ในโยคสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า บางคนย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดทิฏฐิทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดทิฏฐิทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนัดเพราะทิฏฐิ ความเพลิดเพลินเพราะทิฏฐิ ความเยื่อใยเพราะทิฏฐิ ความหมกมุ่นเพราะทิฏฐิ ความกระหายเพราะทิฏฐิ ความเร่าร้อนเพราะทิฏฐิความติดเพราะทิฏฐิความอยากเพราะทิฏฐิย่อมไม่เกิดขึ้นในทิฏฐิทั้งหลายนี้เรียกว่าความพรากจากทิฏฐิโยคะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๘)

ทิฏฐิโยคะ : โยคะคือทิฏฐิ, ความประกอบคือทิฏฐิ,หมายถึงสภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพคือทิฏฐิ, ข้อ ๓ ในโยคะ ๔ อันได้แก่ (๑) กามโยคะ (โยคะคือกาม) (๒) ภวโยคะ

SAMPLE

(โยคะคือภพ) (๓) ทิฏฐิโยคะ(โยคะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชชาโยคะ (โยคะคืออวิชชา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๒, ๓๕๔/๓๗๗),ในโยคสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า บางคนในโลกนี้ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดทิฏฐิทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขาไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดทิฏฐิทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนัดเพราะทิฏฐิ ความเพลิดเพลินเพราะทิฏฐิ ความเยื่อใยเพราะทิฏฐิ ความหมกมุ่นเพราะทิฏฐิ ความกระหายเพราะทิฏฐิ ความเร่าร้อนเพราะทิฏฐิ ความติดเพราะทิฏฐิ ความอยากเพราะทิฏฐิย่อมเกิดขึ้นในทิฏฐิทั้งหลาย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๖,๑๙),ในกถาวัตถุกล่าวไว้ว่าเป็นอกุศลธรรม ดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า ทิฏฐิ ทิฏโฐฆะ ทิฏฐิโยคะ ทิฏฐิปริยุฏฐาน ทิฏฐิสังโยชน์ เป็นอกุศลใช่ไหม (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๐๕/๖๖๒)

ทิฏฐิราคะ : ความยินดีในความเห็นผิด, ราคะที่เกิดขึ้นอาศัยทิฏฐิ,ราคะคือทิฏฐิ ดังคำที่พระมหากัจจานะตอบแก่อารามทัณฑพราหมณ์ไว้ว่า เพราะความยึดมั่นทิฏฐิราคะ ตกอยู่ในอำนาจทิฏฐิราคะ กำหนัดยินดีในทิฏฐิราคะ ถูกทิฏฐิราคะกลุ้มรุม และถูกทิฏฐิราคะครอบงำเป็นเหตุ แม้สมณะก็ขัดแย้งกับสมณะ” (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๘๓),ในปฏิสัมภิทามรรค พระสารีบุตรเถระแยกอธิบายเป็น ๒ คำ คือ ทิฏฐิ หมายถึงอัสสาททิฏฐิ และคำว่า ราคะ หมายถึงความกำหนดยินดี ดังคำว่า อัสสาททิฏฐิเป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นทิฏฐิวิบัติ บุคคลผู้ประกอบด้วยทิฏฐิวิบัตินั้นเป็นผู้มีทิฏฐิวิบัติ บุคคลผู้มีทิฏฐิวิบัติ ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรนั่งใกล้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นมีทิฏฐิชั่ว ทิฏฐิใด ราคะใด ราคะนั้นไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐินั้นก็ไม่ใช่ราคะ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง ราคะก็เป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและราคะนี้ เรียกว่าทิฏฐิราคะ บุคคลผู้ประกอบด้วยทิฏฐินั้นและราคะนั้น เป็นผู้ยินดีในทิฏฐิราคะ ทานที่ให้แก่บุคคลผู้ยินดีทิฏฐิราคะ เป็นทานมีผลไม่มาก มีอานิสงส์ไม่มาก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นมีทิฏฐิชั่ว อัสสาททิฏฐิเป็นมิจฉาทิฏฐิ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๙/๑๙๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ทิฏฐิราคะ หมายถึงราคะที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยทิฏฐิ ๖๒ ประการ (องฺ.ทุก.อ. ๒/๓๘/๔๘)

ทิฏฐิวิบัติ : ความเห็นผิดจากพระธรรมวินัย ดังคำว่า ภิกษุใส่ความด้วยอาจารวิบัติหรือทิฏฐิวิบัติต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๒/๕๖๓),ในสังคีติสูตรกล่าวไว้ว่าเป็นข้อ ๒ ในวิบัติ ๒ อันได้แก่ (๑) สีลวิบัติ (ความวิบัติแห่งศีล) (๒) ทิฏฐิวิบัติ (ความวิบัติแห่งทิฏฐิ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๗),ในทุกนิบาตก็กล่าวถึงธรรมหมวด๒ไว้ทำนองเดียวกัน (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๗๔/๑๒๘),ในวิปัตติสัมปทาสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นข้อ ๓ ในวิบัติ ๓

SAMPLE

อันได้แก่ (๑) สีลวิบัติ (ความวิบัติแห่งศีล) (๒) จิตตวิบัติ (ความวิบัติแห่งจิต) (๓) ทิฏฐิวิบัติ(ความวิบัติแห่งทิฏฐิ) และตรัสอธิบายไว้ว่า บางคนเป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริตว่า“ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก”นี้เรียกว่าทิฏฐิวิบัติ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๘/๓๖๑, ๑๑๙/๓๖๓, ๑๒๐/๓๖๕),ในคัมภีร์วิภังค์ และปุคคลบัญญัติก็อธิบายไว้ทำนองเดียวกัน แต่เพิ่มมิจฉาทิฏฐิไว้ตอนสรุป ดังคำว่า ความเห็นว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผลฯลฯสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้ ไม่มีในโลก ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ทิฏฐิวิบัติ มิจฉาทิฏฐิแม้ทั้งหมดเรียกว่าทิฏฐิวิบัติ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๗/๕๖๖,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๒/๑๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า “ทิฏฐิวิบัติ” คือความเห็นที่คลาดเคลื่อนผิดธรรมผิดวินัย (วิ.อ. (บาลี) ๓/๘๔/๔๘-๔๙),และทิฏฐิวิบัติก่อให้เกิดวิวาทาธิกรณ์ ดังคำว่า อนุวาทาธิกรณ์ ได้แก่ การโจทกันด้วยศีลวิบัติ อาจารวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ หรืออาชีววิบัติ (ดู วิ.ป. (บาลี)๘/๓๔๘/๒๒๒-๒๒๕),ในอรรถกถาขุททกปาฐะอธิบายไว้ว่าอยู่ในข้อ ๒ ในอกรณียกิจ ๔ คือสีลวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ อาจารวิบัติ อาชีววิบัติ (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๙/๒๑๒)

ทิฏฐิวิปลาส : ความเห็นวิปริต หมายถึงความเห็นในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๙/๗๙), ในปฏิสัมภิทามรรค ก็กล่าวถึงวิปลาสไว้ทำนองเดียวกัน ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปัลลาส(ความหมายรู้ผิด) จิตตวิปัลลาส (ความคิดผิด) ทิฏฐิวิปัลลาส (ความเห็นผิด) ๔ ประการนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๖/๓๙๙),ในกถาวัตถุ กล่าวไว้ว่า ทิฏฐิวิปลาสของพระอรหันต์ไม่มี (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๒๖/๔๕๗)

ทิฏฐิวิสุทธิ: ความหมดจดแห่งทิฏฐิ,หมายถึงความเห็นชอบที่เป็นสัมมาทิฏฐิที่ทำให้ถึงความหมดจด, ในสังคีติสูตรและอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงธรรมหมวด ๒ ไว้ ๒ หมวดอันได้แก่ ธรรมลำดับที่ ๒๘ คือ (๑) สีลวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งศีล) (๒) ทิฏฐิวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งทิฏฐิ) และธรรมลำดับที่ ๒๙ คือ (๑) ทิฏฐิวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งทิฏฐิ) (๒) ยถาทิฏฐิปธานะ (ความเพียรที่สมควรแก่สัมมาทิฏฐิ),(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๗),แต่ในอังคุตตรนิกาย แปลแตกต่างกัน ธรรม ๒ คือ (๑) ทิฏฐิวิสุทธิ (ความหมด

SAMPLE

จดแห่งทิฏฐิ) (๒) ปธาน (ความเพียร) ที่สมควรแก่สัมมาทิฏฐิ, ในทสุตตรสูตร กล่าวถึงองค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ ๙ ซึ่งเป็นธรรมที่ควรเจริญ และทิฏฐิวิสุทธิ อยู่ในข้อ ๓ คือ (๑) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือสีลวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งศีล) (๒) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือจิตตวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งจิต)(๓) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือทิฏฐิวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งทิฏฐิ).... (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๘),ในรถวินีตสูตร กล่าวถึงทิฏฐิวิสุทธิ ไว้ในวิสุทธิ ๗ ซึ่งข้อสนทนาระหว่างพระสารีบุตรเถระกับพระปุณณมันตานีบุตรเถระ ซึ่งพระปุณณะมันตานีบุตรเถระอธิบายไว้ตอนหนึ่งว่า จิตตวิสุทธิมีทิฏฐิวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ทิฏฐิวิสุทธิมีกังขาวิตรณวิสุทธิเป็นเป้าหมาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๘),องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๗๖/๑๒๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๒๗, ๑๗๐/๓๖๗),ในคัมภีร์ธัมมสังคณีก็กล่าวธรรมหมวด ๒ ไว้ทำนองเดียวกันและได้อธิบายความหมดจดแห่งทิฏฐิไว้อีกว่า ญาณเป็นเครื่องรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน ญาณที่สมควรแก่การหยั่งรู้อริยสัจ ญาณของท่านผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรค ญาณของท่านผู้พรั่งพร้อมด้วยผล และยังได้อธิบายอีกว่า ที่ชื่อว่าความหมดจดแห่งทิฏฐิ ได้แก่ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ(อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๗-๓๘/๒๔,๑๓๗๓/๓๔๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิฏฐิวิสุทธิ ในที่นี้หมายถึงสัมมาทิฏฐิในอริยมรรค ๔ ที่ให้เกิดความบริสุทธิ์ (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๗๖/๗๒)

ทิฏฐิสมมติ: สมมติว่าเป็นทิฏฐิ หมายถึงทิฏฐิ ๖๒ ดังคำในมหาวิยูหสูตรที่พระพุทธเนรมิตทูลถามพระพุทธเจ้าว่าทิฏฐิสมมติเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดจากปุถุชนบุคคลผู้มีความรู้ย่อมไม่เข้าถึงทิฏฐิสมมติเหล่านี้ทุกอย่าง บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเป็นเหตุเข้าถึงนั้น ไม่ทำความพอใจในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน พึงถึงสิ่งที่ควรเข้าถึงอะไรเล่า พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์ แต่กล่าวธรรมของผู้อื่นว่า เลว พวกสมณพราหมณ์ถือมั่นแม้อย่างนี้แล้วย่อมวิวาทกันเพราะต่างกล่าวทิฏฐิสมมติของตนๆว่าจริง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๐๔/๗๑๗,๙๑๑/๗๑๙),ในมหานิทเทสให้คำนิยามทิฏฐิสมมติไว้ว่า คำว่า ทิฏฐิสมมติ อธิบายว่า ทิฏฐิ ๖๒ ตรัสเรียกว่า สมมติ จึงชื่อว่าทิฏฐิสมมติ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓๒/๓๖๖, ๑๓๙/๓๗๙,๒๙/๑๔๖/๓๙๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิฏฐิสมมติ หมายถึงทิฏฐิ ๖๒ ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๙๐๔/๔๐๐)

ทิฏฐิสังโยชน์ : สังโยชน์คือความเห็นผิด, ข้อ ๓ ในสังโยชน์ ๗ อันได้แก่ (๑) อนุนยสังโยชน์ (สังโยชน์คือความยินดี) (๒)ปฏิฆสังโยชน์(สังโยชน์คือความยินร้าย) (๓) ทิฏฐิสังโยชน์ (สังโยชน์คือความเห็นผิด) (๔) วิจิกิจฉาสังโยชน์ (สังโยชน์คือความลังเลสงสัย) (๕)มาน

SAMPLE

สังโยชน์(สังโยชน์คือความถือตัว) (๖) ภวราคสังโยชน์ (สังโยชน์คือความติดใจในภพ) (๗) อวิชชาสังโยชน์(สังโยชน์คือความไม่รู้แจ้ง)(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘/๑๔, ๙/๑๕, ๑๐/๑๖),ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงทิฏฐิสังโยชน์อยู่ในข้อ ๔ ในสังโยชน์ ๑๐ อันได้แก่ (๑) กามราคสังโยชน์(สังโยชน์คือความกำหนัดในกาม) (๒) ปฏิฆสังโยชน์ (สังโยชน์คือความกระทบกระทั่งในใจ) (๓) มานสังโยชน์ (สังโยชน์คือความถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่) (๔) ทิฏฐิสังโยชน์(สังโยชน์คือความเห็นผิด) (๕)วิจิกิจฉาสังโยชน์(สังโยชน์คือความสงสัย)(๖) สีลัพพตปรามาสสังโยชน์(สังโยชน์คือความถือมั่นศีลพรต) (๗) ภวราคสังโยชน์ (สังโยชน์คือความติดใจปรารถนาในภพ) (๘) อิสสาสังโยชน์(สังโยชน์คือความริษยา) (๙) มัจฉริยสังโยชน์ (สังโยชน์คือความตระหนี่) (๑๐) อวิชชาสังโยชน์(สังโยชน์คือความไม่รู้) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๘/๔๗๑), ในธัมมสังคณีอธิบายให้ความหมายไว้ว่า ความเห็นว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ป่าชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าทิฏฐิสังโยชน์ เว้นสีลัพพตปรามาสสังโยชน์แล้ว ความเห็นผิดแม้ทั้งหมดชื่อว่าทิฏฐิสังโยชน์ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๒๒/๒๘๖)

ทิฏฐิสัญญา : ความสำคัญว่าเป็นทิฏฐิ, ข้อ ๔ ในสัญญา ๔ อันได้แก่ (๑) กามสัญญา (๒) พยาบาทสัญญา (๓) วิหิงสาสัญญา (๔) ทิฏฐิสัญญา (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๒),ในยมก กล่าวไว้ว่า ทิฏฐิสัญญา เป็นสัญญา แต่ไม่เป็นสัญญาขันธ์ (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๒๖/๓๔, ๒๗/๓๔, ๒๖/๓๕, ๒๗/๓๕)

ทิฏฐิสัมปทา : ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ, ข้อ ๒ ในธรรมหมวด ๒ อันได้แก่ (๑) สีลสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งศีล) (๒)ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิฏฐิสัมปทา ในที่นี้หมายถึงความถึงพร้อมด้วยสัมมาทิฏฐิ ๕ ประการ คือ (๑) กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ (๒) ฌานสัมมาทิฏฐิ (๓) วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ (๔) มัคคสัมมาทิฏฐิ (๕) ผลสัมมาทิฏฐิ (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๕/๗๑)

SAMPLE

ในสังคีติสูตร กล่าวว่า เป็นข้อ ๕ ในความถึงพร้อม (สัมปทา) ๕ อันได้แก่ (๑) ญาติสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งญาติ) (๒) โภคสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งโภคสมบัติ) (๓) อาโรคยสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งความไม่มีโรค) (๔) สีลสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งศีล) (๕) ทิฏฐิสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ) (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๕/๔๖๔,๔๔๙/๖๓๒ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๔,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐/๔๔,๕๑/๔๔,๕๒/๔๔,๕๓/๔๔,๕๔/๔๔,๖๔/๔๙,๖๕/๔๙,๖๖/๔๙,๖๗/๔๙,๖๘/๔๙),ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ก็กล่าวทำนองเดียวกันกับสังคีติสูตร (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๗๕/๑๒๘), ในอปัณณกสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นข้อ ๓ ในสัมปทา ๓ อันได้แก่ (๑) สีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) (๒) จิตตสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยจิต) (๓) ทิฏฐิสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ) และให้คำนิยามไว้ว่า บางคนในโลกนี้เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า“ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผลฯลฯ สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก” นี้เรียกว่าทิฏฐิสัมปทา,และในกัมมันตสูตร กล่าวหลักธรรมต่างกัน แต่มี ๓ ประการเหมือนกัน คือ(๑) กัมมันตสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการงาน)(๒)อาชีวสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยอาชีพ) (๓) ทิฏฐิสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ) (องฺ.ติก.(ไทย) ๑๑๘/๓๖๒,๑๑๙/๓๖๔,๑๒๐/๓๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ) ในที่นี้หมายถึงความถึงพร้อมด้วยญาณ (สํ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙-๖๒/๑๙๖)

ในอัปปหายสูตร กล่าวถึงธรรมที่บุคคลยังละไม่ได้ไว้ว่า บุคคลยังละธรรม ๖ ประการไม่ได้ ก็ไม่อาจทำให้แจ้งทิฏฐิสัมปทาได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘๙/๖๑๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิฏฐิสัมปทา ในที่นี้หมายถึงโสดาปัตติมรรค (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๘๘-๘๙/๑๕๕)

ทิฏฐิสามัญญตา : ความเป็นผู้มีความเสมอกันโดยทิฏฐิ, มีความเห็นร่วมกัน, มีความคิดเห็นลงกันได้ (ข้อ ๖ ในสารณียธรรม ๖) ดูประกอบใน องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑/๔๒๗

ทิฏฐิสูงสุด :สัมมาทิฏฐิ หมายถึงญาณของพระอริยบุคคล ดังคำในมหานิทเทสที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาค ทรงอยู่ใน(อริยวาสธรรม)แล้ว ทรงประพฤติจรณธรรมแล้ว... ทรงรักษาพรหมจรรย์แล้ว ทรงบรรลุทิฏฐิสูงสุดแล้ว ทรงเจริญมรรคแล้ว ทรงละกิเลสได้แล้ว ทรงรู้แจ้งธรรมที่ไม่กำเริบแล้ว ทรงทำนิโรธให้แจ้งแล้ว (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๒/๕๕๔)

คำว่า ทิฏฐิสูงสุด หมายถึงญาณของพระอริยบุคคล ท่านอธิบายว่า แม้โลกุตตรธรรมของคนพวกใดมีอยู่ก็เป็นของคนพวกนั้นเท่านั้น หามีแก่พวกอื่นไม่ ฉะนั้น ท่าน

SAMPLE

จึงกล่าวว่า ยอดเยี่ยมในโลก เพราะไม่ทั่วไปกับปุถุชนทั้งหลาย เพราะไม่มีแก่ปุถุชน (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๙๒/๓๐๓, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๙๙)

ทิฏฐิสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิ มี ๒ สูตร มีชื่อสูตรเหมือนกัน ต่างกันที่เนื้อความคือ

1.ทิฏฐิสูตร พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลหลังจากตายแล้วไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) กายทุจริต (๒) วจีทุจริต (๓) มโนทุจริต (๔) มิจฉาทิฏฐิ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคล หลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๒/๓๓๒)

2.ทิฏฐิสูตร พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมเป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ๔ คือ (๑) กายทุจริต (๒) วจีทุจริต (๓) มโนทุจริต (๔) มิจฉาทิฏฐิ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัดไม่ให้ถูกทำลายและประสพบุญเป็นอันมาก ๔ ประการ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒๒/๓๓๘)

ทิฏฐิสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิ

ทิฏฐิอันประเสริฐ :ทิฏฐิอันไกลจากกิเลสที่เป็นข้าศึก ความเห็นอย่างประเสริฐและเลิศแห่งสาราณิยธรรม ซึ่งเป็นตัวรวบรวม และตัวเชื่อมดุจยอดของเรือนยอดฉะนั้น มุ่งหมายถึงทิฏฐิในโสดาปัตติมรรค ท่านกล่าวว่า ไกลจากข้าศึก คือเป็นสภาพนำออก ย่อมนำออกไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ของนักปฏิบัติ ดังคำในโกสัมพิยสูตรว่า ภิกษุเป็นผู้มีทิฏฐิโดยทิฏฐิอันประเสริฐ เป็นนิยยานิกธรรม เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแม้นี้ ทำให้เป็นที่รักทำให้เป็นที่เคารพเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๓/๕๓๓,ในสามคามสูตร ก็อธิบายทำนองเดียวกัน (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕๔/๖๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิฏฐิอันประเสริฐ หมายถึงญาณของพระอริยบุคคล เพราะญาณนั้นย่อมมีแก่ผู้ประเสริฐ หามีแก่ปุถุชนไม่ ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ประเสริฐ (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๙๒/๓๐๓, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๙๙)

ทิฏฐิอันเป็นเสี้ยนหนาม :สักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ เรียกว่าทิฏฐิอันเป็นเสี้ยนหนาม, ทิฏฐิ ๖๒ ประการ ซึ่งเป็นเสี้ยนหนามต่อสัมมาทิฏฐิ ดังคำในขัคควิสาณสูตรที่พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่งกล่าวดังนี้ (พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า)ประพฤติล่วงทิฏฐิอันเป็นเสี้ยนหนามถึงนิยาม ได้เฉพาะมรรคแล้ว เป็นผู้มีญาณเกิดขึ้นแล้ว ไม่ต้องให้ผู้อื่นแนะนำ จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๕/๕๑๒), ในจูฬนิทเทส พระสารีบุตรเถระอธิบายว่า สักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ เรียกว่า ทิฏฐิอันเป็นเสี้ยนหนาม

ปุถุชนผู้มิได้สดับ ในโลกนี้ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมมองเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาเห็นอัตตาว่ามีรูปเห็นรูปในอัตตา หรือเห็นอัตตาในรูป ย่อมมองเห็นเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณโดยความเป็นอัตตา เห็นอัตตาว่ามีวิญญาณ เห็นวิญญาณในอัตตา หรือเห็นอัตตาในวิญญาณทิฏฐิ การตกอยู่ในทิฏฐิ ความรกชัฏคือทิฏฐิ ความกันดารคือทิฏฐิ เสี้ยนหนามคือทิฏฐิ ความดิ้นรนคือทิฏฐิ เครื่องผูกพันคือทิฏฐิ ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่น ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเดียรถีย์ ความถือขัดแย้ง ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในสิ่งที่เป็นความจริงว่าเป็นจริงเห็นปานนี้ จนถึงทิฏฐิ ๖๒ นี้ชื่อว่าทิฏฐิอันเป็นเสี้ยนหนาม (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๑/๔๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ทิฏฐิอันเป็นเสี้ยนหนาม ในที่นี้หมายถึงทิฏฐิ ๖๒ เป็นเสี้ยนหนามต่อสัมมาทิฏฐิ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๕๕/๑๐๒),ในอรรถกถาอปทาน กล่าวว่า คำว่าทิฏฐิอันเป็นเสี้ยนหนาม ในที่นี้หมายถึงทิฏฐิ ๖๒ (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๑๑/๒๑๙)

ทิฏฐุชุกัมม์ : การทำความเห็นให้ตรง, การแก้ไขปรับปรุงความคิดเห็นให้ถูกต้อง (ข้อ ๑๐ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐) (พจนานุกรม ฉบับประมวลศัพท์)

ทิฏฐุปาทาน : ความยึดมั่นในทิฏฐิ,ความยึดติดฝังใจในลัทธิ ทฤษฎีและหลักความเชื่อต่างๆ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๐/๕๙),ในสังคีติสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร จูฬสีหนาทสูตร อุปาทานปัญหาสูตร กล่าวไว้ว่า ข้อ ๒ ในอุปาทาน ๔ คือ (๑) กามุปาทาน (ความถือมั่นในกาม)(๒) ทิฏฐุปาทาน (ความถือมั่นในทิฏฐิ) (๓) สีลัพพตุปาทาน (ความถือมั่นในศีลพรต) (๔) อัตตวาทุปาทาน(ความถือมั่นในวาทะว่ามีอัตตา)ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๓),๑๒/๙๕/๙๐,๑๔๓/๑๓๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๕/๓๔๓), ในธัมมสังคณีและวิภังค์ กล่าวถึงทิฏฐุปาทานไว้ว่า ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้า มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก ทิฏฐิความเห็นผิด ป่าชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือผิด ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิอันเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าทิฏฐุปาทาน เว้นสีลัพพตุปาทานและอัตตวา

SAMPLE

ทุปาทานแล้ว มิจฉาทิฏฐิแม้ทั้งหมดชื่อว่าทิฏฐุปาทาน(อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๑๒๒๑/๓๐๘, (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๘/๕๘๘)

อรรถกถากล่าวไว้ว่า ข้อ ๒ ในอุปาทาน ๔ (ที.ม.อ. (บาลี)๑๒๘/๑๑๒)

ทิฏโฐฆะ : โอฆะคือทิฏฐิ,ห้วงน้ำคือทิฏฐิ กิเลสดุจห้วงน้ำคือทิฏฐิ หมายถึงกิเลสดุจน้ำท่วมพาผู้ตกไปให้พินาศคือทิฏฐิ(ความเห็นผิด), ในสังคีติสูตร และทสุตตรสูตร อาสีวิโสปมสูตร โอฆปัญหาสูตร กล่าวไว้ว่า ข้อ ๓ ใน โอฆะ ๔ ประการ คือ (๑) กาโมฆะ (โอฆะคือกาม)(๒) ภโวฆะ(โอฆะคือภพ) (๓) ทิฏโฐฆะ (โอฆะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชโชฆะ (โอฆะคืออวิชชา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๒,๑๑/๓๕๔/๓๗๖,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๓๘/๒๓๙, ๓๒๔/๓๔๓), ในกถาวัตถุ กล่าวไว้ว่า ทิฏฐิ ทิฏโฐฆะ ทิฏฐิโยคะ ทิฏฐิปริยุฏฐาน ทิฏฐิสังโยชน์ เป็นอกุศล(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๐๕/๖๖๒)

อรรถกถากล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๓ ใน โอฆะ ๔ ประการ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๔/๑๔, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๙๖/๔๑๘)

ทิทธสูตร :พระสูตรว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนลูกศรอาบยาพิษ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนถูกลูกศรปักติดไว้ (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๓/๒๗๐)

ทิปทาธิบดี, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสูจิทายกเถระ ในสูจิทายกเถราปทาน พระสูจิทายกเถระ เล่าประวัติในอดีตชาติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเคยถวายเข็มแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ด้วยการถวายเข็มนั้นทำให้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ทิปทาธิบดีถึง ๔ ชาติ ดังคำว่า ข้าพเจ้า ...ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ พระนามว่าทิปทาธิบดี สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๒๒๑)

ทิพพจักขุ: จักษุทิพย์,ตาทิพย์,ญาณพิเศษของพระพุทธเจ้าและท่านผู้ได้อภิญญาทั้งหลายทำให้สามารถเล็งเห็นหมู่สัตว์ที่เป็นไปต่างๆ กัน เพราะอำนาจกรรมที่เป็นไปต่างๆ กัน เพราะอำนาจกรรม เรียกอีกหนึ่งว่า จุตูปปาตญาณ (ข้อ ๗ ในวิชชา ๘ อันได้แก่ (๑) วิปัสสนาญาณ ญาณที่เป็นตัววิปัสสนา (๒) มโนมยิทธิ มีฤทธิ์ทางใจ (๓) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ (๔) ทิพพโสต หูทิพย์ (๕) เจโตปริยญาณ ปรีชากำหนดรู้จิตผู้อื่นได้ (๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ หรือเรียกว่าจุตูปปาตญาณ (๘) อาสวักขยญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ), (ข้อ ๕ ในอภิญญา ๖) ดังคำว่า เราเห็นแลเห็นตรวจดู เพ่งพินิจ

SAMPLE

พิจารณาดู ด้วยมังสจักขุบ้าง ด้วยทิพพจักขุบ้าง ด้วยปัญญาจักขุบ้าง ด้วยพุทธจักขุบ้าง ด้วยสมันตจักขุบ้าง

ในมหานิทเทสกล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๒ ในพระจักษุ ๕ คือ (๑) มังสจักขุ (ตาเนื้อ) (๒) ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) (๓) ปัญญาจักขุ (ตาปัญญา) (๔) พุทธจักขุ (ตาพระพุทธเจ้า) (๕) สมันตจักขุ (ตาเห็นรอบ) (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๑/๕๕, ที.ม.อ.(บาลี) ๑๘๖/๑๖๙, ๓๓๔/๓๐๐)

คำนี้ มีกล่าวไว้หลายแห่งเช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๐/๑๒๑, ๑๔๓/๓๘๔, ๑๔๔/๓๘๗,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๐, ๙๙/๓๔๑,ขุ.ป.๓๑/๑๒/๕๖๗,อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๐/๑๒๒,อภิ.ย.(ไทย) ๓๙/๙๔/๑๘๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๕๑/๖๓๗)

ทิพพจักขุญาณ :ญาณคือทิพพจักขุ, ความรู้ดุจดวงตาทิพย์, ความรู้คือดวงตาทิพย์,ญาณให้มีตาทิพย์, ในคัมภีร์ได้อธิบายทิพพจักขุญาณไว้ว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูงงามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า‘หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริตกล่าวร้ายพระอริยะมีความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดพวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ เธอเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูงงามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้แล(ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๖/๘๒,๔๗๘/๒๑๐,สำ.สฬา.(ไทย)๑๕/๒๒๐/๓๒๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๙๖/๕๐๓),ในกถาวัตถุ ยถากัมมูปคตญาณกถา ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๘/๓๘๒),หรือดังคำที่พระสารีบุตรเถระตอบแก่ยักษ์ว่า เราไม่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ เพื่อปุพเพนิวาสญาณ ทิพพจักขุญาณ เจโตปริยญาณ อิทธิวิธญาณ จุตูปปาตญาณและทิพพโสตญาณ(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๙๖/๕๐๓)

ทิพพจักขุญาณนิทเทส : แสดงทิพพจักขุญาณ คือพระสารีบุตรเถระอธิบายอุทเทสที่ ๕๔ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำ ปุจฉา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

SAMPLE

ท่านพระสารีบุตรอธิบายทิพพจักขุญาณไว้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาท ๔ อบรมข่มจิต ทำจิตให้อ่อน ควรแก่การงาน ใส่ใจถึงอาโลกสัญญา ตั้งสัญญาว่าเป็นกลางวัน มีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ เจริญจิตให้มีแสงสว่างเหมือนกันทั้งกลางวันและกลางคืน น้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ เห็นการจุติและการเกิดของสัตว์ต่าง ๆ รู้ชัดว่า สัตว์ผู้ประกอบกรรมชั่ว จะไปเกิดในอบาย สัตว์ผู้ประกอบกรรมดีจะไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๖/๑๖๔)

ทิพพจักขุสูตร :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้มีตาทิพย์ ภิกษุทั้งหลายถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านบำเพ็ญธรรมอะไรจึงทำให้มีตาทิพย์ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๒๑/๔๔๖)

ทิพพจักษุ : ตาทิพย์,ญาณพิเศษของพระพุทธเจ้าและท่านผู้ได้อภิญญาทั้งหลาย ทำให้สามารถเล็งเห็นหมู่สัตว์ที่เป็นไปต่างๆกัน เพราะอำนาจกรรมที่เป็นไปต่างๆ กัน เพราะอำนาจกรรม,ในอิติวุตตกะ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในจักขุสูตรว่า จักษุ ๓ประการ อะไรบ้างคือ (๑) มังสจักษุ(ตาเนื้อ) (๒) ทิพพจักษุ (ตาทิพย์) (๓) ปัญญาจักษุ(ตาคือปัญญา) และตรัสไว้อีกว่า ความเกิดขึ้นแห่งมังสจักษุ เป็นทางแห่งทิพพจักษุ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๑/๔๑๖) ดูทิพพจักขุ

อรรถกถาอธิบายไว้ว่าเป็นข้อ ๒ ในจักษุ ๕ คือ (๑) จักษุ (ตาเนื้อ) (๒) ทิพพจักษุ (ตาทิพย์)(๓) ปัญญาจักษุ (ตาปัญญา) (๔) พุทธจักษุ (ตาพระพุทธเจ้า) (๕) สมันตจักษุ (ตาเห็นรอบ)(องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๖๖/๑๙๙,ขุ.อิติ.อ.(บาลี)๔๔/๑๙๐)

ทิพพวิหารธรรม :ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของเทพ,ข้อ ๑ ในวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่) ๓ ดังคำในสังคีติสูตรว่า วิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่) ๓ คือ (๑) ทิพพวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของเทพ)(๒) พรหมวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม) อริยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕)

ทิพพโสตญาณ :ญาณพิเศษที่ทำให้ฟังอะไรได้ยินหมดตามที่ปรารถนา,หูทิพย์,ในอุรุเวลกัสสปเถรคาถาพระอุรุเวลกัสสปเถระกล่าวไว้ว่า เรารู้ขันธ์ที่อาศัยอยู่มาก่อน ได้ชำระทิพยจักษุให้หมดจดแล้วมีฤทธิ์ รู้จิตของผู้อื่น และบรรลุทิพพโสตญาณ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๗๙/๔๐๔, ในกถาวัตถุ ก็กล่าวไว้เช่นกัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๘/๓๘๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิพพโสตญาณ คือความรู้ที่ทำให้ฟังได้ยินหมดตามปรารถนา(หูทิพย์) (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๙๙๖/๔๔๓)

ทิพพโสตธาตุ : ธาตุคือหูทิพย์ หมายถึงธาตุทำให้ได้ฟังได้ยินตามที่ปรารถนา ดังคำในมหาปทานสูตรว่า พระผู้มีพระภาคทรงสดับคำสนทนาของภิกษุเหล่านั้นด้วยทิพพโสตธาตุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒/๒),หรือดังคำในอุทุมพริกสูตรว่า พระผู้มีพระภาคทรง

SAMPLE

สดับถ้อยคำสนทนาระหว่างสันธานคหบดีกับนิโครธปริพาชกนี้ ด้วยทิพพโสตธาตุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๔/๓๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๘/๒๓๖),ในฆฏสูตร พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวไว้ว่า ผมไม่ได้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วยฤทธิ์ แม้พระองค์ก็ไม่ได้เสด็จมาหาผมด้วยฤทธิ์ แต่ผมมีตาทิพย์และหูทิพย์อันหมดจดเท่าพระผู้มีพระภาค แม้พระผู้มีพระภาคก็ทรงมีทิพพจักขุและทิพพโสตธาตุอันหมดจดเท่าผม (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๗/๓๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า มีตาทิพย์และหูทิพย์อันหมดจดเท่าพระผู้มีพระภาค ในที่นี้หมายถึงพระมหาโมคคัลลานะเจริญอาโลกกสิณจนสามารถมองเห็นและได้ยินพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคที่ประทับนั่งในพระคันธกุฎีในพระเชตวันแม้พระผู้มีพระภาคก็ทรงทำเช่นนั้นเหมือนกัน (สำ.นิ.อ. ๒/๒๓๗/๒๕๘)

ทิพพโสตธาตุ มีกล่าวไว้หลายแห่ง เช่น ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒/๕๖๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๐๓/๔๕๔,๔๗/๔๖๑, ๔๔๒/๕๑๒,๒๗/๕๒๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐/๘๘๒, ๑๗/๘๙๐, ๔๑๑/๒๖๑, ๔๒๓/๒๗๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๗/๔๓๖, ๗๑/๕๒, ๗๓/๑๙๙, ๙๓/๒๘๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๘/๒๘๑, ๑๙/๑๐, ๙๘/๕๒, ๑๔๙/๑๘๘)

ทิพพโสตธาตุญาณ :ญาณพิเศษแห่งธาตุที่ทำให้ฟังอะไรได้ยินหมดตามที่ปรารถนา, ญาณคือธาตุที่ทำให้ฟังได้ยินหมดตามปรารถนา,ญาณธาตุคือหูทิพย์,หมายถึงมีญาณที่ได้ยินเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหูทิพย์, ในสามัญญผลสูตร สุภสูตร พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายไว้ว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อทิพพโสตธาตุญาณได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์(ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๐/๘๐, ๒๔๑/๘๐,๔๗๕/๒๐๗,๔๗๕/๒๐๘),ในมหาสกุลุทายิสูตรกล่าวไว้ว่า สาวกทั้งหลายของเราผู้ปฏิบัติตามได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ(๑) เสียงทิพย์ (๒) เสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ม.ม.(ไทย)๑๓๑/๒๕๕/๓๐๒)

ทิพพโสตสูตร :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้มีหูทิพย์ ภิกษุทั้งหลายถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านบำเพ็ญธรรมอะไรจึงทำให้มีหูทิพย์ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๑/๔๔๓)

ทิพพโสตะ: เสียงที่ได้ยินอันเป็นทิพย์,เสียงทิพย์,เสียงสุคติโลกสวรรค์,หูทิพย์,ญาณพิเศษที่ทำให้ฟังอะไรได้ยินหมดตามปรารถนา, ดังคำในยมกตอนหนึ่งที่เป็นคำถามแบบอนุโลมว่า โสตะ เป็นโสตายตนะใช่ไหม ซึ่งมีวิสัชชนาว่า ทิพพโสตะ ตัณหาโสตะ เป็นโสตะ แต่ไม่เป็นโสตายตนะ โสตายตนะ เป็นโสตะก็ใช่ เป็นโสตายตนะก็ใช่ (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/

SAMPLE

๑๐/๑๒๒, ๑๐/๓๓๙, ๑๑/๑๒๔, ๑๑/๓๔๑,อภิ.ย.(ไทย) ๓๙/๙๔/๑๘๗, ๙๕/๑๙๑, ๙๗/๒๐๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๘/๓๐๒, ๒๙/๑๕, ๕๓/๓๘๒, ๑๗๐/๙๖, ๒๐๗/๕๔๖, ๒๑๒/๑๑๘, ๓๔๑/๑๙๕, ๓๕๘/๖๔๑), ดูอภิญญา

อรรถกถากล่าวว่า เป็นข้อ ๑ ในวิชชา ๘ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ (๒) มโนมยิทธิ (๓) อิทธิวิธา (๔) ทิพพโสตะ (๕) เจโตปริยญาณ (๖) ปุพเพนิวาสานุสสติ (๗) ทิพพจักขุ (๘) อาสวักขยญาณ (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๖๓/๔๗๒)

ทิพย์ : เป็นของเทวดา,วิเศษ,เลิศกว่าของมนุษย์ ดังคำในสุปปวาสาสูตรว่า ครั้นให้อายุแล้วย่อมมีส่วนได้อายุอันเป็นทิพย์หรืออันเป็นของมนุษย์ ครั้นให้วรรณะแล้วย่อมมีส่วนได้วรรณะอันเป็นทิพย์หรืออันเป็นของมนุษย์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๗/๙๖), ดังคำที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาว่า เหล่านกกระเรียน นกยูง หงส์ นกดุเหว่าดำและนกดุเหว่าขาว ล้วนเป็นทิพย์ ชุมนุมกันส่งเสียงไพเราะอยู่รอบวิมานนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๓/๑๖)

ทิพยกามารมณ์ :กามคุณที่เป็นทิพย์,กามารมณ์ที่เป็นของเทวดา หมายถึงอารมณ์คือกามที่เลิศกว่าของมนุษย์ ดังคำในเนมิราชชาดก ที่ท้าวเทวราชก็ทรงยินดีต้อนรับพระเจ้าเนมิราช ผู้เป็นใหญ่แห่งชาวแคว้นวิเทหะ ทรงปกครองกรุงมิถิลา ท้าววาสวะก็ทรงเชื้อเชิญด้วยทิพยกามารมณ์และทิพยอาสน์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๘๓/๒๗๒,๕๘๔/๒๗๓)

ทิพยคติ : คติที่เป็นทิพย์,ทางไปสู่สุคติโลกสวรรค์, คติที่เป็นของเทวดา, ทางไปสู่ทิพย์วิมาน ดังคำในภูริทัตตชาดกตอนหนึ่งว่า พระเจ้ามุจลินท์สามารถบูชาเทวดาคือไฟผู้กินมาก มีรัศมีไม่ต่ำทรามให้อิ่มหนำด้วยเนยใสทรงบูชายัญวิธี แก่เทวดาคือไฟผู้ประเสริฐแล้วได้ไปบังเกิดในทิพยคติ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๑๐/๓๒๓)

ทิพยจักษุ: ตาทิพย์,ญาณพิเศษที่ทำให้ดูอะไรเห็นได้หมดปรารถนา,ปัญญาที่แผ่ไป;ในวินัยปิฎกมหาวรรค กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงเห็นภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเขตกรุงพาราณสี ด้วยทิพยจักษุ อันบริสุทธิ์ล่วงจักษุมนุษย์ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐/๑๖), ในจูฬวรรค กล่าวไว้ว่า ท่านพระภัททิยะได้บรรลุวิชชา ๓ ท่าน พระอนุรุทธะได้บรรลุทิพยจักษุ ท่านพระอานนท์ได้บรรลุโสดาปัตติผล พระเทวทัตได้ฤทธิ์ชั้นปุถุชน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓/๑๑๗๒),ในมหาปทานสูตร กล่าวไว้ว่า ตั้งแต่ประสูติพระวิปัสสีราชกุมาร ทรงมีทิพยจักษุอันเกิดจากวิบากกรรม ที่เป็นเหตุให้มองเห็นไกลได้ตลอด ๑ โยชน์โดยรอบทั้งกลางวันและกลางคืน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๙/๒๑),ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงเห็นเทวดาจำนวนมากเหล่านั้นพากันจับจองที่เป็นพันๆ แห่ง ในปาฏลิคาม ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๒/๙๖),ทิพยจักษุ คนทั่วไปก็สามารถทำให้เกิดขึ้นได้ ดังคำในสัมปาทนียสูตรว่า

SAMPLE

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส...บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น เห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๘/๑๑๙)

ในพระไตรปิฎก กล่าวไว้หลายแห่ง เช่น ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๐/๕๗๒, ๑๗๓/๕๘๓, ๑๗๙/๕๘๓, ๒๒๗/๕๙๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๒๕๓, ๓๑/๓๘๔, ๑๗๔/๖๗๗, ๓๕๘/๕๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓/๑๘๘, ๔๘/๔๖๑, ๔๔๓/๕๑๒, ๕๐๔/๔๕๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๓/๓๗๓, ๓๗๔/๓๗๕),ในกถาวัตถุ กล่าวว่า ทิพยจักษุ ชื่อว่าปัญญาที่แผ่แสงสว่างไป ; ดูทิพพจักขุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๔/๕๑๖)

อรรถกถากล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๒ ในวิชชา ๓ อันได้แก่ (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ การระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ(๒) ทิพพจักขุ การได้ทิพยจักษุ (๓) อาสวักขยปัญญา การมีปัญญาเครื่องทำลายอาสวะกิเลสให้สิ้นไป (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๕๒/๒๔๙)

ทิพยดนตรี : เครื่องดนตรีของชาวสวรรค์,หมายถึงดนตรีของเหล่าเทวดา เช่นท้าวสักกเทวราช ดังคำในจูฬตัณหาสังขยสูตร ตอนหนึ่งว่า ท้าวสักกะจอมเทพกำลังเอิบอิ่มพร้อมพรั่งบำเรออยู่ด้วยทิพยดนตรี ๕๐๐ ชนิด ในสวนดอกบุณฑริกล้วน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๑/๔๒๒)

ทิพยบุปผชาติ :ดอกไม้ทิพย์, ดอกไม้สวรรค์ หมายถึงดอกไม้ทิพย์ตกลงจากสวรรค์ ในพุทธวงศ์ สุเมธกถา กล่าวไว้ว่า (หลังจากที่สุเมธดาบสบำเพ็ญบุญถวายแด่พระพุทธเจ้าทีปังกรแล้ว) ทิพยบุปผชาติอันวิจิตร ต่างก็ตกลงจากท้องฟ้าในขณะนั้น แม้ในวันนี้ ทิพยบุปผชาติเหล่านั้นก็ปรากฏท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๙๐/๕๗๙)

ทิพยพิภพ : วิมานของเทวดา, หมายถึงที่อยู่ของเหล่าเทวดา ในที่นี้หมายถึงที่อยู่ของท้าวสักกเทวราชผู้ประมาท ดังคำในจูฬตัณหาสังขยสูตรว่า พระสมณะ(พระมหาโมคคัลลานะ) มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดทิพยพิภพ เขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหวได้ เพื่อทำให้ท้าวสักกะนี้สังเวช (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๓/๔๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า พระมหาโมคคัลลานเถระ เข้าอาโปกสิณแล้วอธิษฐานว่า “ขอให้โอกาส(พื้นที่)อันเป็นที่ตั้งเฉพาะปราสาท จงเป็นน้ำ” แล้วใช้หัวแม่เท้ากดลงที่ช่อฟ้าปราสาท ปราสาทนั้นสั่นสะท้านหวั่นไหวไปมา เหมือนบาตรวางไว้บนหลังน้ำ เอานิ้วเคาะที่ขอบบาตร ก็หวั่นไหวไปมา อยู่นิ่งไม่ได้ฉะนั้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๙๓/๒๑๑)

SAMPLE

ทิพยมณี : แก้วมณีอันเป็นทิพย์, แก้วสารนึก, แก้วมณีของที่เป็นของเทวดา ในที่นี้หมายถึงแก้วมณีที่เป็นของพญานาค ดังคำในภูริทัตตชาดก ที่พญานาคภูริทัตตกล่าวแก่พราหมณ์ตอนหนึ่งว่า เมื่อท่านทรงทิพยมณีนี้อยู่ ย่อมจะได้ทั้งปศุสัตว์และลูก ๆขอท่านจงถือเอาทิพยมณีนี้ไปเถิดจงปราศจากโรคภัย ประสบสุขเถิด พราหมณ์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๑๕/๓๐๙)

ทิพยยาน : ยานทิพย์,รถเทียมด้วยม้าอาชาไนย, ราชรถที่มาจากสวรรค์ ดังคำในมฆเทวสูตร ที่ท้าวสักเทวราชกล่าวแก่พระเจ้านิมิตอนหนึ่งว่า มหาราช เทพทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ปรารถนาจะเห็นพระองค์ หม่อมฉันจะส่งรถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ๑,๐๐๐ ตัวมาเพื่อพระองค์ พระองค์ทรงขึ้นประทับบนทิพยยานเถิด (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๒/๓๗๗)

ทิพยวิมาน: ที่อยู่ของหมู่เทวดา,ที่อยู่ที่เป็นของทิพย์,หมายถึงสถานที่อยู่อันงดงามดุจเทพเนรมิตไว้ ดังคำในทัททัลลวิมาน ตอนหนึ่งว่า เมื่อสนทนากันแล้ว สุภัทราเทพธิดาก็กลับไปสู่ทิพยวิมานของตนบนสวรรค์ชั้นนิมมานรดี ท้าวสักกเทวราชได้สดับการสนทนานั้น เมื่อสุภัทราเทพธิดากลับไปแล้วจึงตรัสถามภัทราเทพธิดาหรือดังคำโคปาลวิมานตอนหนึ่งว่าจันทเทพบุตรรุ่งเรืองอยู่ในทิพยวิมาน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๓๔/๗๐, ๑๑๖๐/๑๔๕),ในสาธินราชชาดก พระเจ้าสาธินกล่าวไว้ว่า เราได้อยู่ในทิพยวิมาน บริโภคกามซึ่งมิใช่ของมนุษย์ ในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ที่มั่งคั่งด้วยกามทุกอย่าง (ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๒๑๙/๔๕๘)

ทิพยสกุณปักษี :เหล่าหมู่นกอันเป็นทิพย์, หมู่นกที่เป็นของเทวดา เช่น นกกระเรียน นกยูง นกเขา และนกสาลิกา ดังคำในกิงฉันทชาดกที่เทพธิดากล่าวแก่ท่านฤาษีว่า ขอเดชะพระองค์ผู้ทรงข่มอริราชศัตรู สวนมะม่วงนั้นเซ็งแซ่ไปด้วยหมู่นกที่มัวเมาด้วยรสดอกไม้ ทิพยสกุณปักษี คือนกกระเรียนนกยูง นกเขาและนกสาลิกาก็มีอยู่ในสวนมะม่วงนี้ (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๒๖/๕๔๒)

ทิพยสถาน : สถานที่อันเป็นทิพย์,สุคติโลกสวรรค์, ทิพยวิมานของเหล่าเทวดา ดังคำในปุคคลสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลตอนหนึ่งว่า บุรุษเข็ญใจ แต่มีศรัทธา ไม่มีความตระหนี่มีความดำริประเสริฐ มีใจไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมให้ทาน ย่อมลุกรับสมณะ หรือพราหมณ์ หรือวณิพกอื่นๆย่อมสำเหนียกในจรรยาอันเรียบร้อย ไม่ห้ามคนที่กำลังจะให้สิ่งของเครื่องใช้แก่คนที่กำลังขอ คนเช่นนั้นเมื่อตายแล้ว ย่อมเข้าถึงไตรทิพยสถาน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๔),ในคุตติลวิมานกล่าวถึงคนที่ถวายทานไว้ตอนหนึ่งว่า นารีผู้ถวายผ้าเนื้อดีเยี่ยม เป็นผู้ประเสริฐในหมู่นระและนารีทั้งหลาย นางตั้งใจถวายสิ่งที่น่ารัก จึงได้ทิพยสถานที่น่าเจริญใจเห็นปานนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๓๓/๕๔, ในอาทิตตชาดก พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวไว้ว่า ชนใดให้ทานแก่ท่านผู้ได้ธรรม บรรลุ

SAMPLE

ธรรมด้วยความขยันหมั่นเพียรชนนั้นย่อมพ้นจากนรกเวตรณีของพญายมแล้วเข้าถึงทิพยสถาน (ขุ.ชา.อฏฐก.(ไทย) ๒๗/๗๑/๒๙๖)

ทิพยสมบัติ: สมบัติอันเป็นทิพย์,สมบัติที่เป็นของเทวดา,ทรัพย์สินของเหล่าเทวดาในสวรรค์, หมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยบุญกรรมที่แต่ละคนได้กระทำไว้เท่านั้น ดังคำในปัญจปุพพนิมิตตสูตร ในเวลาที่เทพบุตรจะจุติจากหมู่เทพ ย่อมปรากฏบุพพนิมิต เช่น เทพบุตรนั้นจะหมดความยินดีในทิพยสมบัติของตน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๓/๔๔๗),ในเปสการิยวิมาน ท้าวสักกะเมื่อเวลาที่เทวดามาเกิดในภพดาวดึงส์ก็กล่าวว่าเราขอแสดงความชื่นชมต่อบุญสมบัติและทิพยสมบัติของเธอนั้น และขอแสดงความยินดีต่อการมาดีของเธอ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๕/๒๘,ในสุนิททาวิมาน กล่าวว่า ดิฉันได้ฟังเรื่องทิพยสมบัติในสวนนันทวันเนือง ๆ จึงเกิดความพอใจขึ้น เพราะเหตุที่ดิฉันตั้งจิตปรารถนาในภพดาวดึงส์นั้น จึงได้เกิดในสวนนันทวัน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๔๑/๔๐,ในปีตวิมาน กล่าวไว้ว่า แม่โคได้ขวิดหม่อมฉัน ยังไม่ทันไปถึงพระสถูปสมความตั้งใจ ถ้าหม่อมฉันพึงสั่งสมบุญนั้นไว้ได้ยิ่งขึ้น ทิพยสมบัติก็จะพึงมียิ่งกว่านี้แน่ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๔/๕๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิพยสมบัติ หมายถึงโภคะ คือเบญจกามคุณ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นเครื่องอุปโภคบริโภคที่เป็นทิพย์ (ขุ.วิ. อ. (บาลี) ๒/๑๗)

ทิพยสังคีต : เสียงเพลงที่เป็นทิพย์,เสียงดนตรีสวรรค์,เพลงของหมู่เทวดา,ดังคำในเวสสันตรชาดกมหาวนวัณณนา ที่อัจจุตฤาษีกล่าวแก่ชูชกพราหมณ์ไว้ว่า ท่านจะได้ยินเสียงนกนานาชนิด ที่จับอยู่บนกิ่งไม้ดุจดังเสียงทิพยสังคีต คือ นกโพระดก นกดุเหว่า ส่งเสียงขันคู่กู่ร้องบินขวักไขว่ไปมาจากต้นหนึ่งไปยังอีกต้นหนึ่ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๘๐/๔๙๓, ๒๐๒๕/๕๐๐)

ทิพยสุข : สุขที่เป็นทิพย์, สุขที่เป็นของเทวดา, สุขอันเป็นหมู่เทพและสุขอันเกิดจากรูปสมาบัติของพรหมและมนุษย์ ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า กามสุขในโลก และทิพยสุข ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งความสุขคือความสิ้นตัณหา (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๒/๑๙๒,ในติสรณคมนิยเถราปทาน พระติสรณคมนิยเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นจอมเทพครองเทวสมบัติ ๘๐ชาติ มีเหล่านางเทพอัปสรห้อมล้อมได้เสวยทิพยสุข(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๑๗/๑๓๗), ในปัญจสีลสมาทานิยเถราปทาน พระปัญจสีลสมาทานิยเถระ อุตติยเถราปทาน พระอุตติยเถระ ต่างก็เล่าประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าได้เป็นจอมเทพ ครองเทวสมบัติถึง ๓๐ ชาติ มีเหล่านางเทพอัปสรห้อมล้อมได้เสวยทิพยสุข,ข้าพเจ้าจุติจากกายนั้นแล้วได้ไปเกิดยังเทวโลก มีเหล่านางเทพอัปสรห้อมล้อมได้เสวยทิพยสุข (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๑/๑๔๐, ๑๗๕/๑๔๖)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิพยสุข หมายถึงสุขอันเป็นทิพย์และสุขอันเกิดจากรูปสมาบัติของพรหมและมนุษย์ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๑๒/๑๑๒) คำว่า ทิพยสุข หมายถึงสุขที่เลิศกว่าของมนุษย์ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๘๐)

ทิพยโสตธาตุ, ทิพยโสตะ :ธาตุคือหูทิพย์, หูทิพย์, หมายถึงเสียงที่ได้ยินอันเป็นทิพย์,เสียงทิพย์,เสียงในสุคติโลกสวรรค์, ญาณพิเศษที่ทำให้ฟังอะไรได้ยินหมดตามปรารถนา,ในจูฬวรรค ท่านพระเรวตะได้ยินภิกษุผู้เถระทั้งหลายกำลังปรึกษากันด้วยทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๑/๔๐๒),ในกถาวัตถุ ปุคคลกถา อภิญญานุโยคะ พระปรวาทีถามพระสกวาทีว่า บุคคลบางคนฟังเสียงด้วยทิพยโสตธาตุได้ ฯลฯ รู้จิตของบุคคลอื่นได้ ใช่ไหม ซึ่งพระสกวาทีก็ตอบรับรองเช่นนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๙๖/๘๗, ๓๗๖/๓๗๙)

ทิพยอาภรณ์: เครื่องแต่งกายที่เป็นทิพย์, เครื่องประดับตกแต่งร่างกายที่เป็นของเทวดา, หมายถึงเสื้อผ้าที่เป็นของทิพย์ ดังคำฉัตตมาณวกวิมาน ที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามเทวบุตรองค์หนึ่งว่า เทพบุตรและเทพธิดาจำนวนมากในวิมานนี้ มีรูปร่างลักษณะต่างๆ กัน มีจิตใจเบิกบาน ทรงทิพยอาภรณ์ ประดับด้วยดอกไม้ทิพย์ คลุมด้วยกรองทอง ห่มด้วยอาภรณ์ทอง โชยกลิ่นหอมฟุ้งไปตามลม (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๙๓/๑๐๖)

ทิพยอาสน์ : ที่ประทับของเทวดา,ที่นั่งของเจ้าหัวหน้าเทพ ในที่นี้หมายถึงที่นั่งของท้าวสักกเทวราช ดังคำในเนมิราชชาดก ที่พระเจ้าเนมิไปเยี่ยมสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เทวโลก ซึ่งท้าวสักกเทวราชก็ตรัสขึ้นว่า ท้าวเทวราชก็ทรงยินดีต้อนรับพระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งชาวแคว้นวิเทหะทรงปกครองกรุงมิถิลา ท้าววาสวะก็ทรงเชื้อเชิญด้วยทิพยกามารมณ์และทิพยอาสน์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๘๓/๒๗๒)

ทิพยโอชา : รสทิพย์, โอชาที่เป็นของทิพย์, หมายถึงโอชารสของเหล่าเทวดา ดังคำในสักกปัญหสูตรที่ท้าวสักกเทวราช กล่าวไว้ว่า ในสงครามนั้นพวกเทพชนะ พวกอสูร พ่ายแพ้ เมื่อข้าพระองค์ชนะสงครามจึงมีความคิดว่า ‘บัดนี้พวกเทพในเทวโลกจะบริโภคโอชา(รส) ๒ ประการ คือทิพยโอชาและอสูรโอชา’ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๘/๒๙๖)

ทิพยโอสถ: ยาที่เป็นทิพย์,ยาวิเศษ, หมายถึงโอสถอันเป็นของทิพย์ ดังคำในสัมมภชาดก ที่สัมภวกุมาร กล่าวแก่พราหมณ์ว่า หิมวันตบรรพตชื่อคันธมาทน์ ดารดาษไปด้วยต้นไม้นานาพันธุ์ เป็นที่อยู่แห่งหมู่มหาภูต(หมู่เทพ) ย่อมสว่างไสวและตลบอบอวลไปทั่วทิศด้วยทิพยโอสถ (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๑๖๓/๕๖๔),ในภูริทัตตชาดก กล่าวถึงมนุษย์บางคนก็นำยาวิเศษมา ก็ใช้ยาวิเศษทำกิจกรรมต่างๆเช่นพราหมณ์อลัมปายนะเอาทิพยโอสถลูบทาตัว และร่ายมนต์ป้องกันตัวอย่างนี้จึงสามารถจับพญานาคนั้นได้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๘๔๗/๓๑๔, ในเวสสันตรชาดกกล่าวถึงป่าหิมพานต์มียาวิเศษ ดังคำ

SAMPLE

ว่า ภูเขาคันธมาทน์มีกลิ่นหอมถูกหิมะปกคลุม ดารดาษไปด้วยพฤกษชาตินานาชนิด เป็นที่อาศัยอยู่ของฝูงสัตว์เป็นอันมาก มีต้นไม้ที่เป็นทิพยโอสถ สว่างไสวและฟุ้งตลบไปทั่วทิศ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๓๔๗/๕๔๖)

ทิพรส : รสอันเป็นทิพย์,กามคุณที่เป็นของทิพย์ หมายถึงรสที่เป็นของเทวดา ดังคำในกักกฏกรสทายกวิมาน ทวารปาลวิมานเป็นต้น พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรองค์หนึ่งๆ ว่าในวิมานของท่านนี้ มีเบญจกามคุณอันเป็นทิพรส และเหล่าเทพนารีประดับด้วยอาภรณ์ทองคำฟ้อนรำอยู่,ท่านสถิตดื่มกินอยู่ในวิมานนั้นมีทวยเทพพากันบรรเลงพิณทิพย์ดังไพเราะ ในวิมานของท่านนี้มีเบญจกามคุณอันเป็นทิพรส(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๑๑/๑๑๐,๙๑๙/๑๑๑,๑๒๘๓/๑๖๔)

ทิวงคต : ตาย, เป็นราชาศัพท์ใช้สำหรับเชื้อพระวงศ์,(ราชา) ไปสู่สวรรค์,(ใช้แก่พระยุพราช หรือเจ้าฟ้าซึ่งได้รับการเฉลิมพระยศพิเศษ) ในจูฬวรรค กล่าวไว้ว่า สมเด็จพระอัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศลทิวงคต เพราะการทิวงคตนั้น เครื่องอกัปปิยภัณฑ์จำนวนมากจึงเกิดขึ้นแก่สงฆ์ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๐/๑๔๐), ในอัยยิกาสูตร กล่าวไว้ว่า พระอัยยิกาของข้าพระองค์ ทรงพระชรา แก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัย มีพระชนม์ ๑๒๐ ชันษาได้ทิวงคตเสียแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๓/๑๖๕), ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๙๘/๓๗๐)

ทิวาสัญญา : ความกำหนดว่ากลางวัน ดังคำในสังคีติสูตร สมาธิภาวนาสูตร ที่กล่าวถึงสมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะตอนหนึ่งว่า ภิกษุมนสิการถึงอาโลกสัญญา(ความกำหนดหมายในแสงสว่าง) อธิษฐานทิวาสัญญา(ความกำหนดว่ากลางวัน)ว่า‘กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสงัดไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่างอยู่’ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๗/๒๗๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๑/๖๙)

ทิศ,ทิศ ๖ : ด้าน,ข้าง, ทาง,เบื้อง, (หมายเอา เหนือ ใต้ ตะวันออก ตะวันตก เป็นต้น, คำว่า ทิศ ๖ หมายถึงทิศ ๖ ทางพระพุทธศาสนา หมายถึงทิศที่ควรสักการบูชา ดังคำในสิงคาลกสูตร สิงคาลกะ คหบดีบุตรทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในอริยวินัย เขาไหว้ทิศ ๖ กันอย่างไร พระพุทธเจ้าจึงตรัสอธิบายทิศ ๖ ไว้ว่า คหบดีบุตร เธอพึงทราบทิศ ๖ นี้ คือพึงทราบว่า มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้าพึงทราบว่า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา พึงทราบว่า บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลังพึงทราบว่า มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย พึงทราบว่า ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่างพึงทราบว่า สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗/๒๒, ๒๘/๒๒, ๒๓๙/๑๙๖, ๒๗๓/๒๑๗, ๒๘๘/๒๓๕)

SAMPLE

ทิศเฉียง : ทิศที่เฉ หรือเบี่ยงจากแนวไปทางใดทางหนึ่ง เช่น เฉียงเหนือ เฉียงใต้ ดังคำในมหาลิสูตร ตอนหนึ่งว่า ภิกษุเจริญสมาธิเฉพาะส่วนเพื่อเห็นรูปทิพย์อันชวน ให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดในทิศใต้ ฯลฯ ในทิศตะวันตกฯลฯ ในทิศเหนือ ฯลฯในทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ และทิศเฉียง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๖/๑๕๔),ในเกวัฏฏสูตร กล่าวว่า พวกพ่อค้าเดินเรือทะเลนำนกตีรทัสสีลงเรือไปเมื่อมองไม่เห็นฝั่ง พวกเขาจึงปล่อยนกตีรทัสสีไป นกนั้นบินไปยังทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศเบื้องบน และทิศเฉียง (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๗/๒๑๙), ในลักขณสูตร กล่าวถึงผู้มีลักษณะดีไว้ว่า ผู้มีพระลักษณะเช่นว่านั้น ย่อมจะเป็นใหญ่ในทิศทั้งหลาย คือทั้งทิศใหญ่และทิศเฉียง ในโลกนี้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๙/๑๙๖),ในโคธิกสูตร พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายเห็นกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศเฉียง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๙/๒๐๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิศเฉียง หมายถึงทิศย่อยของทิศใหญ่ หรือทิศรอง (วิสุทธิ.มหาฏีกา (บาลี) ๑/๒๕๔/๔๓๕)

ทิศที่ไม่เคยไป : ทิศที่ยังไม่เคยเดินทางไปเลย,นิพพาน ดังคำว่า ใครก็ไปถึงนิพพานอันเป็นทิศที่ไม่เคยไป ด้วยยานพาหนะเหล่านั้นไม่ได้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๐/๒๘๒), ในนาคสูตร กล่าวถึงช้างของพระราชาเป็นสัตว์ไปได้ตอนหนึ่ง ช้างของพระราชาในโลกนี้ไปสู่ทิศที่ควาญช้างไสไป คือ ทิศที่เคยไปหรือ ทิศที่ไม่เคยไปได้โดยเร็วพลัน หรือดังคำว่า ภิกษุย่อมไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปตลอดกาลยาวนานนี้คือ ความระงับสังขารทั้งปวงความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ นิพพาน ภิกษุเป็นผู้ไปได้ (อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๔๔/๑๗๖-๑๗๗), ในหัตถาจริยปุพพกภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุผู้เคยเป็นนายควาญช้างตอนหนึ่งว่า บุคคลไม่สามารถไปสู่ทิศที่ยังไม่เคยไป ด้วยยานเหล่านี้ แต่บุคคลผู้ฝึกตนได้แล้ว สามารถไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปด้วยตนที่ฝึกแล้วที่ฝึกดีแล้ว (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๔),ในสุตตนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระสารีบุตรว่า ภิกษุเมื่อจะไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป พึงปราบปรามอันตรายที่มีอยู่ในโลกบนที่นั่งที่นอนอันเงียบสงัด (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๖๗/๗๓๑),ในมหานิทเทสให้ความหมายไว้ว่า อมตนิพพาน ตรัสเรียกว่าทิศที่ไม่เคยไป คือธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท ทิศนั้นชื่อว่าทิศที่ไม่เคยไป (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๕/๕๖๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิศที่ยังไม่เคยไป หมายถึงนิพพาน (ขุ.ธ.อ. (บาลี)๗/๑๒๖,ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๙๖๗/๔๑๗)

ทิศน้อยทิศใหญ่ :สถานที่ต่างๆ,ทั่วทุกทิศทั้ง ๘ ทิศ,ทั่วทุกทิศโดยรอบ หมายถึงดินแดนในบางประเทศ ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรตอนหนึ่งว่า พวกเขาใช้แม่โคแทนม้ากีบเดี่ยว แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๖,๑๑/๒๙๑/๒๔๐), ในตุวฏกสุตตนิทเทส กล่าวไว้ว่า ภิกษุเข้าสู่ละแวกบ้าน เดินไปตามถนนไม่สำรวม เดินมองช้าง มองข้างล่าง มองทิศน้อยทิศใหญ่ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้มีตาลอกแลก เป็นอย่างนี้(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙๑๕๗/๔๓๘),ในอปทานกล่าวว่า ฤาษีผู้เหาะไปทางอากาศไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙๓/๓๓)

ทิศเบื้องขวา :ทิศใต้, ในสิงคาลกสูตร ทิศเบื้องขวา มุ่งหมายถึงครูอาจารย์ ดังคำว่า พึงทราบว่าอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๙๙,๑๑/๒๖๖/๒๑๒),ในเสตเกตุชาดก ก็กล่าวไว้ว่า พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญอาจารย์ว่าเป็นทิศเบื้องขวา (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๘/๒๒๙)

ทิศเบื้องซ้าย : ทิศเหนือ, ในสิงคาลกสูตร ทิศเบื้องซ้าย มุ่งหมายถึงมิตร ดังคำว่า พึงทราบว่า มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๙๙, ๒๖๖/๒๑๒, ๒๗๐/๒๑๕)

ทิศเบื้องต่ำ : ทาสและกรรมกร ในสิงคาลกสูตร ทิศเบื้องต่ำ มุ่งหมายถึงทาสและกรรมการ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕),ในมหานิทเทส ขัคควิสาณสุตตนิทเทส กล่าวไว้ว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นมีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศหนึ่ง ....ทิศตะวันออก เฉียงเหนือ (อีสาน) ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องบน เหล่าสัตว์ในทิศใหญ่ ทิศน้อย ก็ไม่เป็นที่เกลียดชัง (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒๘/๔๒๒),ในวิภังค์ กล่าวว่าเป็นทิศหนึ่ง (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๕๔/๔๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิศเบื้องต่ำ หมายถึงนรกและนาค (วิสุทฺธิ.มหาฏีกา (บาลี) ๑/๒๕๔/๔๓๕)

ทิศเบื้องบน : เทวโลก, ในสิงคาลกสูตร ทิศเบื้องบน มุ่งหมายถึงสมณพราหมณ์ ดังคำว่า พึงทราบว่า สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒),ในเสตเกตุชาดก กล่าวไว้ว่า คฤหัสถ์ถวายข้าว น้ำ และผ้ากล่าวนิมนต์ผู้ใด แม้ผู้นั้นพระอริยะทั้งหลายย่อมเรียกว่า เป็นทิศเบื้องบน (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๙/๒๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิศเบื้องบน หมายถึงเทวโลก (วิสุทฺธิ.มหาฏีกา (บาลี) ๑/๒๕๔/๔๓๕)

SAMPLE

ทิศเบื้องล่าง : นรกและนาค, ในสิงคาลกสูตร ทิศเบื้องล่าง มุ่งหมายถึงทาสและกรรมกร ดังคำว่า พึงทราบว่า ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง,หรือดังคำว่า ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๙๙, ๒๖๖/๒๑๒,๑๕/๑๕๙/๒๐๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เบื้องล่าง หมายถึงนรกและนาคภพ (วิสุทฺธิ.มหาฏีกา. (บาลี) ๑/๒๕๔/๔๓๕)

ทิศเบื้องหน้า : ทิศตะวันออก, ในสิงคาลกสูตร กล่าวไว้ว่า ทิศเบื้องหน้า มุ่งหมายถึงมารดาบิดา ดังคำว่า พึงทราบว่า มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๙๙, ๒๖๖/๒๑๒)

ทิศเบื้องหลัง : ทิศตะวันตก, ในสิงคาลกสูตร กล่าวไว้ว่า ทิศเบื้องหลัง มุ่งหมายถึงบุตรและภรรยา ดังคำว่า พึงทราบว่า บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง,สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ให้เกียรติยกย่อง (๒) ไม่ดูหมิ่น (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ (๕) ให้เครื่องแต่งตัว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๙๙, ๒๖๖/๒๑๒,๒๖๙/๒๑๔)

ทิศใหญ่ : ทิศหลัก หมายถึงทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร และกายคตาสติสูตร ตอนหนึ่งว่า ภิกษุเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็น รึงรัดแล้ว กระจุยกระจายไปในทิศใหญ่ ทิศเฉียง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๑๑), ในลักขณสูตร กล่าวถึงลักษณะมหาบุรุษไว้ว่า ผู้มีพระลักษณะเช่นว่านั้น ย่อมจะเป็นใหญ่ในทิศทั้งหลาย คือทั้งทิศใหญ่และทิศเฉียง ในโลกนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๙/๑๙๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๒๐๐),ในปฐมสักกนมัสสนสูตรกล่าวไว้ว่า ท้าวสักกะจอมเทพขณะเสด็จลงจากเวชยันต์ปราสาท ทรงประนมมือนอบน้อมทิศใหญ่ทั้ง ๔ ด้วยดี (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๔/๓๘๔)

ทิศาปาโมกข์: หัวหน้าอยู่ในทิศทั้งปวง หมายถึงมีชื่อเสียงปรากฏเป็นที่รู้จัก ดังคำในมหาวรรคว่า นายแพทย์ทิศาปาโมกข์ตั้งสำนักอยู่ ณ กรุงตักกสิลาชีวกโกมารภัจไม่กราบทูลลาเจ้าชายอภัย ลอบเดินทางรอนแรมไปจนถึงกรุงตักกสิลาเข้าไปหานายแพทย์ผู้นั้นแล้วบอกว่าท่านอาจารย์ ผมใคร่จะศึกษาศิลปวิทยา หรือดังคำว่า พระเจ้าปัชโชตในกรุงอุชเชนี ทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลือง นายแพทย์ทิศาปาโมกข์คนสำคัญหลายคนมารักษาก็ไม่อาจทำให้โรคหายได้ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๙/๑๘๑, ๓๓๐/๑๘๒, ๓๓๒/๑๘๖,๓๓๔/๑๙๑)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ทิศาปาโมกข์ หมายถึง มีชื่อเสียง ปรากฏเป็นที่รู้จัก หรือเป็นหัวหน้าอยู่ในทิศทั้งปวง (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๒๙/๒๐๒)

SAMPLE

ทิสัมบดี : ผู้เป็นใหญ่ในทิศทั้งปวง, ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ในมหาโควินทสูตร มีปุโรหิตชื่อว่าโควินทะ และมีพระราชกุมารพระองค์หนึ่งว่า เรณุ หลังจากโควินทะตายแล้ว พระเจ้าทิสัมบดีทรงประกอบพระราชพิธีอภิเษกโชติปาลมาณพไว้ในตำแหน่งโควินทะทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแทนบิดา และครองราชย์จนถึงวัยชรา ดังคำว่า พระเจ้าทิสัมบดีทรงชรา ทรงแก่เฒ่าล่วงกาลผ่านวัยไปโดยลำดับ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๔/๒๓๘,๓๐๖/๒๔๐)

ทิสา : ชื่อหญิงรับใช้ของพระเจ้าพระเจ้าโอกกากราช,หญิงผู้นี้เป็นต้นตระกูลกัณหายนโคตร ซึ่งวงศ์ตระกูลเคยเป็นลูกของหญิงรับใช้ของพวกศากยะ ดังคำในอัมพัฏฐสูตรว่า นางคลอดลูกชายคนหนึ่งชื่อกัณหะ กัณหะพอเกิดมาก็พูดว่า แม่จงล้างฉัน จงให้ฉันอาบน้ำ จงปลดเปลื้องฉันจากสิ่งโสโครกนี้ ฉันเกิดมาเพื่อเป็นประโยชน์แก่แม่ มนุษย์สมัยนั้นเรียกปีศาจว่า‘กัณหะ (พวกดำ) เหมือนกับที่มนุษย์สมัยนี้เรียกผีว่า‘ปีศาจ’ มนุษย์เหล่านั้นกล่าวกันว่า เด็กคนนี้พอเกิดมาก็พูดได้เลย กัณหะเกิดแล้ว ปีศาจเกิดแล้ว พวกที่ชื่อว่ากัณหายนะได้เกิดขึ้นตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาและเด็กกัณหะนั้นก็คือบรรพบุรุษของพวกกัณหายนะ,เป็นบรรพบุรุษของอัมพัฏฐมาณพ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๗/๙๓)

ทีฆการายนะ, เสนาบดี :ข้าราชการผู้ใหญ่ของพระเจ้าปเสนทิโกศล ผู้เป็นหลานของพันธุลเสนาบดี ,เป็นผู้รับพระแสงขรรค์และพระอุณหิสของพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นผู้ที่ได้สถาปนาพระเจ้าวิฑูฑภะขึ้นครองราชย์แทนพระเจ้าปเสนทิโกศล ดังคำในธัมมเจติยสูตรว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปนิคมชื่อนครกะด้วยพระราชกรณียกิจบางอย่าง รับสั่งกับเสนาบดีชื่อทีฆการายนะว่า การายนะเพื่อนรัก ท่านจงจัดยานพาหนะคันงามๆ เตรียมไว้ เราจะไปดูสถานที่อันรื่นรมย์ในอุทยานหลวง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๔๙)

ทีฆจาริกสูตร[๑] (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยการจาริกไปนาน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของภิกษุผู้จาริกไปนาน ไม่มีกำหนด ๕ คือ (๑) ไม่ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๒) ไม่เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว (๓) ไม่แกล้วกล้าในเรื่องที่ได้ฟังแล้ว(ไม่เกิดโสมนัสด้วยญาณที่มีอยู่) (๔) เป็นโรคร้ายแรง (๕) เป็นผู้ไม่มีมิตร แล้วตรัสว่า อานิสงส์ของภิกษุผู้จาริกไปมีกำหนดพอดี ๕ คือ (๑) ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๒) เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว (๓) แกล้วกล้าในเรื่องที่ได้ฟังแล้ว (๔) ไม่เป็นโรคร้ายแรง (๕) เป็นผู้มีมิตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๑/๓๖๓)

ทีฆจาริกสูตร[๒] (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยการจาริกไปนาน (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของภิกษุผู้จาริกไปนาน ไม่มีกำหนด ๕ คือ (๑) ไม่บรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ (๒) เสื่อมจากธรรมที่ได้บรรลุแล้ว (๓) ไม่แกล้วกล้าในธรรมที่ได้บรรลุแล้ว (๔) เป็นโรคร้ายแรง

(๕) เป็นผู้ไม่มีมิตร แล้วตรัสว่า อานิสงส์ของการจาริกไปมีกำหนดพอดี ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๒/๓๖๔)

ทีฆชาณุสูตร : พระสูตรว่าด้วยโกฬิยบุตรชื่อว่าทีฆชาณุ โกฬิยบุตรชื่อว่าทีฆชาณุเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ นิคมของชาวโกฬิยะ ชื่อว่ากักกรปัตตะ เขตกรุงโกฬิยะ กราบทูลว่า พวกข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ เป็นกามโภคี อยู่ครองเรือน นอนเบียดบุตร ใช้ของหอมและเครื่องลูบไล้ ยินดีทองและเงิน ขอพระองค์โปรดแสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขในภพนี้ และภพหน้าแก่พวกข้าพระองค์เถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขในภพนี้ ๔ คือ (๑) อุฏฐานสัมปทาถึงพร้อมด้วยความหมั่น หมายถึงขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพอันสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจตรา หาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี (๒) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา หมายถึงรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย (๓) กัลยาณมิตตตา ถึงพร้อมด้วยการรักษา หมายถึงรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่น เพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย (๔) สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสม หมายถึงรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝืดเคืองหรือฟูมฟายให้รายได้เหนือรายจ่าย มีประหยัดเก็บไว้ แล้วตรัสว่า โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้ มีทางเสื่อม ๔ คือ เป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา นักเลงการพนัน และมีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางไหลเข้า ๔ ทาง มีทางไหลออก ๔ ทาง บุรุษพึงปิดทางไหลเข้า เปิดทางไหลออกของสระน้ำนั้น และฝนก็มิได้ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อเป็นเช่นนี้ สระน้ำใหญ่นั้นก็เหือดแห้งไป ไม่เพิ่มปริมาณขึ้นเลย ฉะนั้น

แล้วตรัสว่า โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้ มีทางเจริญ ๔ คือ ไม่เป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา นักเลงการพนัน และมีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางไหลเข้า ๔ ทาง มีทางไหลออก ๔ ทาง บุรุษพึงเปิดทางไหลเข้า ปิดทางไหลออกของสระน้ำนั้น และฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อเป็นเช่นนี้ สระน้ำใหญ่นั้นก็เพิ่มปริมาณขึ้นไม่เหือดแห้งไปเลย ฉะนั้น

แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขในภพหน้า ๔ คือ (๑) สัทธาสัมปทา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคต (๒) สีลสัมปทา เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ และการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย (๓)

จาคสัมปทา มีใจปราศจากความตระหนี่ มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน (๔) ปัญญาสัมปทา มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐)

ทีฆตปัสสี, นิครนถ์ :ชื่อนิครนถ์คนหนึ่ง,เป็นนักบวชสมัยพุทธกาล ผู้บำเพ็ญตบะมานาน อยู่ใกล้ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาลันทา เคยสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าในเรื่องทัณฑะ ดังคำในอุปาลิวาทสูตรว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับนิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีซึ่งยืนอยู่ ที่นั้นแลว่า ตปัสสี ที่นั่งมีอยู่ ถ้าท่านประสงค์ ก็จงนั่งเถิด,มีลูกศิษย์ชื่อว่าอุบาลีคหบดี ต่อมาภายหลังลูกศิษย์คืออุบาลีได้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าภายหลังจากที่ได้มาโต้วาทีกับพระพุทธองค์แล้ว และไม่ต้อนรับทีฆตปัสสีอีกเลย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓,๗๑/๖๖)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า ทีฆตปัสสี หมายถึงนิครนถ์ผู้มีชื่ออย่างนั้นเพราะเป็นผู้บำเพ็ญตบะมานาน (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๕๖/๓๙)

ทีฆเถระ : ชื่อพระเถระรูปหนึ่ง ผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา, เป็นพระเถระที่ทรงจำพระวินัยปิฎกณ เกาะตามพปัณณิ, สืบต่อจากพระเถระรุ่นก่อน กล่าวคือ พระมหินทะ พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละและพระภัททบัณฑิต ซึ่งได้เดินทางจากชมพูทวีปมาที่เกาะสิงหลนี้ ท่านเหล่านั้นสอนพระวินัยปิฎกที่เกาะตามพปัณณิสอนนิกาย ๕ และปกรณ์ ๗, พระทีฆเถระรูปนี้อยู่ร่วมสมัยกับพระเถระอื่นๆอีก ๔ รูป ดังคำว่า พระอริฏฐะผู้มีปัญญา พระติสสทัตตบัณฑิต พระกาฬสุมนะผู้เชี่ยวชาญ พระทีฆเถระและพระทีฆสุมนบัณฑิต (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕, ๘/๑๓, ๒๒/๒๖)

ทีฆนขสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อทีฆนขะ ทีฆนขปริพาชกกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า เขามีความเห็นว่า “สิ่งทั้งปวงไม่เป็นที่พอใจ” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า แม้ความเห็นนั้นก็ไม่เป็นที่พอใจของท่าน หรือ เขาทูลตอบว่า เป็นเช่นนั้นจริง

พระองค์ตรัสว่า ผู้กล่าวเช่นนั้น แล้วละทิฏฐินั้นไม่ได้มีมากกว่าผู้ที่ละได้ แล้วทรงแสดงว่ามีสมณพราหมณ์อยู่ ๓ จำพวกซึ่งมีความเห็นแตกต่างกัน คือ

๑. พวกที่มีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงเป็นที่พอใจ

๒. พวกที่มีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่เป็นที่พอใจ

๓. พวกที่มีความเห็นว่า บางสิ่งเป็นที่พอใจ บางสิ่งไม่เป็นที่พอใจ

วิญญูชนตระหนักว่า การยึดถือความเห็นที่แตกต่างกันนั้นทำให้เกิดการทุ่มเถียงกัน ทำลายกัน เบียดเบียนกัน จึงละความเห็นเหล่านั้น

จากนั้นทรงสอนให้พิจารณาร่างกายว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ให้ละความพอใจ ในกายเมื่อเสวยเวทนา ๓ คือ สุข ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์ ก็ให้พิจารณาว่าไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุง

SAMPLE

แต่งขึ้น มีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาเห็นเช่นนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนัด และหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็ไม่ต้องทะเลาะวิวาท กับใคร โวหารใดที่ชาวโลกนิยมพูดกันก็พูดไปตามโวหารนั้นโดยไม่ยึดมั่น

เมื่อทรงแสดงจบลง ทีฆนขปริพาชกได้ดวงตาเห็นธรรม (เป็นพระโสดาบัน) ท่านพระสารีบุตร ซึ่งยืนถวายงานพัดอยู่ ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระผู้มีพระภาค ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๑/๒๓๙)

ทีฆนขะ, ปริพาชก :ชื่อปริพาชกคนหนึ่ง,มีชื่ออีกอย่างหนึ่งอัคคิเวสสนะ, เป็นหลานชายของพระสารีบุตรเถระ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ถ้ำสูกรขาตา ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม ความจริง ข้าพระองค์มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า สิ่งทั้งปวงไม่เป็นที่พอใจแก่เรา หลังจากจบการสนทนาทีฆนขปริพาชกเห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรม หยั่งลงสู่ธรรม หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใดๆ มีความแกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกในหลักคำสอนของพระศาสดา แสดงตนเป็นอุบาสก ซึ่งการสนทนาธรรมครั้งนี้เป็นเหตุให้พระสารีบุตรเถระซึ่งถวายงานพัดได้บรรลุอรหัตตผลในที่นั้นด้วย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๑/๒๓๙)

ทีฆปรชน, ยักษ์ :ชื่อยักษ์(เทวดา) ตนหนึ่งที่อยู่ปกปักรักษา ณ อิฐในบ้านชื่อนาทิกะ แคว้นวัชชี เคยสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าโดยกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าเป็นลาภของชาววัชชี ประชาชนชาววัชชีได้ดีแล้วที่พระตถาคตเสด็จมาประทับอยู่ และกุลบุตร ๓ ท่านนี้ คือ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิลละก็มาพักอยู่ และพระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า ทีฆะ ท่านจงเห็นเถิด กุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ปฏิบัติก็เพียงเพื่อประโยชน์เกื้อกูล แก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ยักษ์ชื่อทีฆปรชนมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิต ของพระผู้มีพระภาค (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๑/๓๖๓,๓๖๕)

ทีฆลัฏฐิเทพบุตร :ชื่อเทพบุตรตนหนึ่ง มีลำตัวสูง เป็นชื่อที่ได้รับจากการที่เขาเกิดในมนุษยโลกมีตัวสูง เทวบุตรองค์นี้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ กราบทูลว่า ถ้าภิกษุหวังการบรรลุธรรมที่เป็นหัวใจ มีธรรมที่เป็นหัวใจเป็นอานิสงส์ เธอพึงเป็นผู้มีฌาน มีจิตหลุดพ้นรู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งโลก มีใจดี ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๔/๑๐๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทีฆลัฏฐิเทพบุตร นี้ มีอธิบายว่าเหล่าเทพในเทวโลก มีพฤตินัยว่า มีขนาดเท่ากันหมด ส่วนทีฆลัฏฐิเทพบุตรนั้น มีชื่ออย่างนี้ ก็เพราะเมื่อ

SAMPLE

อยู่ในมนุษยโลกมีตัวสูง เขาทำบุญทั้งหลาย แม้บังเกิดในเทวโลก ก็ปรากฏชื่ออย่างนั้นนั่นแหละ(สำ.ส.อ.(บาลี) ๑๕/๙๔/๑๐๕)

ทีฆลัฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยทีฆลัฏฐิเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ทีฆลัฏฐิเทพบุตรกราบทูลว่า หากภิกษุต้องการจะบรรลุธรรมที่เป็นหัวใจ จะต้องเป็นผู้มีฌานมีจิตหลุดพ้น รู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของโลก ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๔/๑๐๐)

ทีฆโลมิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนแกะขนยาวถูกหนามเกี่ยว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนแกะขนยาวที่เข้าไปในพงหนาม ย่อมถูกหนามเกี่ยวเกาะไว้ ได้รับทุกข์ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๐/๒๖๘)

ทีฆสุมนบัณฑิต, ภิกษุ :ชื่อพระเถระรูปหนึ่ง ผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา, เป็นพระเถระที่ทรงจำพระวินัยปิฎก ณ เกาะตามพปัณณิ, สืบต่อจากพระเถระรุ่นก่อน กล่าวคือ พระมหินทะ พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละและพระภัททบัณฑิต ซึ่งได้เดินทางจากชมพูทวีปมาที่เกาะสิงหลนี้ ท่านเหล่านั้นสอนพระวินัยปิฎกที่เกาะตามพปัณณิสอนนิกาย ๕ และปกรณ์ ๗, พระทีฆสุมนบัณฑิตรูปนี้อยู่ร่วมสมัยกับพระเถระอื่นๆอีก ๔ รูป ดังคำว่า พระอริฏฐะผู้มีปัญญา พระติสสทัตตบัณฑิต พระกาฬสุมนะ ผู้เชี่ยวชาญ พระทีฆเถระ และพระทีฆสุมนบัณฑิต (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕, ๘/๑๓, ๒๒/๒๖)

ทีฆะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ ที่ปกครองอยู่ด้านทิศเหนือ เป็น ๑ ในยักษ์บริวาร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๒),ในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวไว้ว่า ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ คือใคร คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ เรื่อยๆไปจนถึง ทธิมุขะ ๑ มณิ ๑ มานิจระ ๑ ทีฆะ ๑ รวมทั้งเสรีสกะด้วย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๓/๒๔๕),ในจูฬโคสิงคสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเรียกยักษ์ตนหนึ่งว่า ทีฆะ ซึ่งหมายถึงยักษ์ชื่อทีฆปรชน ผู้มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๑/๓๖๕)

ทีฆชาณุ : ชื่อบุตรของชาวโกฬิยะ,โกฬิยบุตร หมายถึงโกฬิยบุตรชื่อว่าทีฆชาณุ เป็นชาวนิคม อยู่ ณ นิคมของชาวโกฬิยะชื่อว่ากักกรปัตตะ เขตกรุงโกฬิยะ เขาเคยสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้า โดยทูลถามว่า พวกข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ เป็นกามโภคี อยู่ครองเรือน นอนเบียดบุตร ใช้จันทน์ของชาวกาสี ทัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ยินดีทองและเงิน ขอให้พระองค์แสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้เพื่อสุขในภพนี้และเพื่อเกื้อกูลในภพหน้าเพื่อสุขในภพหน้า พระพุทธเจ้าตรัสว่า คน

ขยันหมั่นเพียรในการงาน ไม่ประมาท รู้วิธีการเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ เป็นผู้มีศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีลรู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ชำระทางแห่งประโยชน์ที่มีในภพหน้าอยู่เป็นนิตย์ที่พระพุทธเจ้าผู้มีพระนามว่าสัจจะตรัสธรรม ๘ ประการดังกล่าวมานี้ เพื่อผู้ครองเรือน ผู้มีศรัทธา อันเป็นเหตุนำสุขมาให้ในโลกทั้ง ๒ คือประโยชน์เกื้อกูลในภพนี้และสุขในภพหน้า จาคะบุญนี้ย่อมเจริญยิ่งขึ้น แก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐,๓๔๔)

ทีฆายุ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิ ในสุจินติตเถราปทาน พระสุจินติตเถระ เล่าประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ตนเองเป็นนายพรานได้ถวายเนื้อแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี ด้วยการถวายเนื้อนั้นและด้วยการตั้งจิตไว้มั่นข้าพเจ้าได้รื่นรมย์อยู่ในเทวโลก ๑๑๕ กัป ในกัปทั้งหลายที่เหลือข้าพเจ้าทำกุศลไว้ด้วยการถวายเนื้อนั่นเองและด้วยการระลึกถึงพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๓๘ (นับจากกัปนี้ไป)ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ มีพระนามว่าทีฆายุ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๒๐๘)

ทีฆาวุ, ทีฆีติโกศลโอรส : ชื่อราชกุมารนามว่าทีฆาวุ เป็นบุตรของพระเจ้าทีฆีติโกศลราช ,พระราชกุมารองค์นี้ในวัยเด็ก บ้านเมืองถูกพระเจ้าพรหมทัต เข้าตีเมือง และจับประหารชีวิต ทำให้ทีฆาวุผูกอาฆาตจะมาล้างแค้น แต่ก่อนที่พ่อจะตาย พ่อได้สั่งไว้ว่า อย่าเห็นแต่ยาว อย่าเห็นแก่สั้น เวรระงับได้ด้วยการไม่จองเวร เมื่อเติบใหญ่ ได้ไปทำงานรับใช้พระเจ้าพรหมทัต และมีโอกาสล้างแค้นได้ เมื่อพระเจ้าพรหมทัตบรรทมบนตักของเขา ซึ่งก็ไม่ลงมือทำ เพราะระลึกถึงคำสอนของได้พ่อได้ เมื่อพระเจ้าพระพรหมทัตรับรู้สิ่งที่พระทีฆาวุราชกุมารกราบทูลจึงประทานอภัยและยกลูกสาวให้เป็นภรรยาของทีฆาวุ ต่อมาทีฆาวุได้ครอบราชสมบัติทั้งสองแคว้นทั้งแคว้นกาลีและแคว้นโกศล (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๙/๓๔๕, ๔๖๐/๓๔๗, ๔๖๐/๓๔๘, ๔๖๑/๓๔๘, ๔๖๑/๓๔๙, ๔๖๒/๓๔๙, ๔๖๒/๓๕๐, ๔๖๒/๓๕๑, ๔๖๒/๓๕๒, ๔๖๓/๓๕๒)

ทีฆาวุอุปาสกสูตร :พระสูตรว่าด้วยทีฆาวุอุบาสก พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น แก่ทีฆาวุอุบาสกผู้กำลังป่วยหนักและทรงสอนให้เจริญธรรมอันเป็นส่วนแห่งวิชชา ๖ คือให้พิจารณาเห็นสังขารว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความหมายรู้ในการละ ในการคลายออก และในความดับ เมื่อทีฆาวุอุบาสกกราบทูลว่า ข้าพระองค์มีธรรมเหล่านี้แล้ว และหลังจากที่อุบาสกนั้นถึงแก่กรรม ภิกษุทั้งหลายจึงพากันเข้าไปทูลถามถึงคติภพของเขา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ทีฆาวุอุบาสกเป็นพระอนาคามี ไม่กลับมาเกิดอีก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๙/๔๙๑)

SAMPLE

ทีฆีติโกศล, ราชา : ราชาผู้ครองแคว้นโกศล,หมายถึงพระเจ้าโกศลทรงพระนามว่าทีฆีติ ทรงครองราชย์ร่วมสมัยกับพระเจ้าพรหมทัตที่ปกครองแคว้นกาสี พระเจ้าทีฆีติโกศลทรงเป็นกษัตริย์ผู้ขัดสน มีทรัพย์น้อย มีโภคสมบัติน้อยมีกำลังพลน้อย มีพาหนะน้อย มีอาณาจักรไม่กว้างใหญ่ มีภัณฑาคาร ห้องเก็บของมีค่าและคลังพืชพันธุ์ธัญญาหารไม่อุดมสมบูรณ์ มีพระราชกุมาร ๑ พระองค์ ต่อมาถูกพระเจ้าพรหมทัตจับตัวพร้อมภรรยาและประหารชีวิต ก่อนจะสิ้นพระชนม์ได้สั่งสอนลูกชายว่า อย่าเห็นแต่ยาว อย่าเห็นแก่สั้น เวรระงับได้ด้วยการไม่จองเวร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๘/๓๔๓, ๔๕๘/๓๔๔, ๔๕๙/๓๔๔, ๔๕๙/๓๔๕, ๔๕๙/๓๔๖, ๔๖๐/๓๔๖, ๔๖๐/๓๔๗, ๔๖๐/๓๔๘, ๔๖๒/๓๕๑),ในทีฆีติโกสลชาดก ก็กล่าวเรื่องการไม่จองเวรไว้เช่นกัน (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๑๐/๒๒๐)

ทีฆีติโกสลชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าทีฆีติโกศล พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นทีฆาวุกุมารยึดมั่นในคำสั่งสอนของพระบิดาและพระมารดาที่สั่งไว้ก่อนถูกพระเจ้าพรหมทัตสั่งประหารชีวิตว่า เจ้าอย่าเห็นแก่ยาว อย่าเห็นแก่สั้น เวรย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่ระงับได้ด้วยการไม่จองเวร ทั้งที่ทีฆาวุกุมารมีโอกาสประหารชีวิตของพระเจ้าพรหมทัตผู้กำลังบรรทมหลับบนตักของพระองค์ แต่ก็ไม่ประหารและให้อภัยที่ประหารชีวิตมารดาบิดาของตน พระเจ้าพรหมทัตตื่นบรรทมเห็นอาการนั้นเกิดความสะดุ้งตกพระทัยกลัว นึกหาที่พึ่งไม่มีเลย พระโพธิสัตว์จึงกราบทูลว่า เว้นความสุจริตและถ้อยคำสุภาษิตเสียแล้ว เหตุอื่นที่จะเป็นที่พึ่งในเวลาตายไม่มี ทรัพย์สมบัตินอกนี้ก็เช่นกัน ชนเหล่าใดเข้าไปผูกเวรว่า คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา และได้ลักสิ่งของของเราไป เวรของชนเหล่านั้นย่อมไม่สงบระงับ ส่วนชนเหล่าใดไม่เข้าไปผูกเวรว่า คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา และได้ลักสิ่งของของเราไป เวรของชนเหล่านั้นย่อมสงบระงับ เพราะว่าในกาลไหน ๆ เวรทั้งหลายในโลกนี้ย่อมไม่ระงับด้วยเวร แต่ระงับด้วยการไม่จองเวร นี้เป็นธรรมเก่า พระเจ้าพรหมทัตเลื่อมใสจึงได้พระราชทานพระธิดาให้และให้ปกครองทั้งแคว้นกาสีและโกศลสืบมา (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๑๐/๒๒๐)

ที่จงกรม : สถานที่สำหรับเดินกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐาน, ที่สำหรับเดิน, สถานที่แห่งหนึ่งที่กำหนดไว้สำหรับเดินจงกรม,หมายถึงทางเดินที่ราบเรียบ เหมาะสำหรับปฏิบัติธรรม ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นจงกรมอยู่ ณ ที่แจ้งได้ทอดพระเนตรเห็นยสกุลบุตรเดินมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้วจึงเสด็จลงจากที่จงกรมประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดไว้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๖/๓๒), ในจูฬสัจจกสูตร กล่าวไว้ว่า สัจจกะ นิครนถบุตรเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่จงกรมแล้วถามว่า ท่านผู้เจริญบัดนี้

SAMPLE

พระสมณโคดมอยู่ ณ ที่ไหน พวกข้าพเจ้าปรารถนาจะพบพระสมณโคดมพระองค์นั้น(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๕/๓๙๑), ในมารตัชชนียสูตร กล่าวถึงพระมหาโมคคัลลานเถระลงจากที่จงกรมแล้วเข้าไปสู่วิหาร นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว ได้มนสิการโดยแยบคายเฉพาะตน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๖/๕๔๕),ในโฆฏมุขสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นสถานที่สนทนาธรรม ดังคำว่า เมื่อโฆฏมุขพราหมณ์กล่าวอย่างนี้(ว่าสมณะผู้เจริญการบวชที่ถูกต้องไม่มีในการบวชนี้ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้) แล้ว ท่านพระอุเทนจึงลงจากที่จงกรมเข้าไปยังวิหารแล้วนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๒/๕๑๖)

ที่ตั้ง : สถานที่กำหนดจุดไว้, ที่สำหรับวางสิ่งของไว้, ที่กำหนดไว้ ดังคำในจักกวัตติสูตร ที่พระเจ้าทัฬหเนมิรับสั่งกับราชบุรุษคนหนึ่งในขณะที่ท่านเห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้งพึงบอกแก่เราทันที ราชบุรุษนั้นทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้ว เมื่อเวลาล่วงไปหลายพันปี ราชบุรุษนั้นได้เห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง จึงเข้าไปเฝ้าท้าวเธอกราบทูลว่า ขอเดชะ ขอพระองค์ทรงทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระองค์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้งแล้ว(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๒/๖๐,๘๘/๖๕,๘๙/๖๖)

ที่ตั้งแห่งกิเลส :ร่างกาย,ตัวตน,อวัยวะเป็นที่รวมของขันธ์อายตนะและธาตุ หมายถึงร่างกายซึ่งเป็นที่เกิดอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส ดังคำในมุนีสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภัยเกิดจากความเชยชิด ธุลีคือราคะ โทสะ และโมหะ เกิดจากอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส ความไม่มีกิเลส ไม่มีความเชยชิดนั้นแล เป็นลักษณะของมุนี (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๑๑/๕๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่ตั้งแห่งกิเลส ในที่นี้หมายถึงขันธ์ อายตนะ และธาตุ (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๒๑๑/๒๘๙)

ที่ต้านทาน : พึ่งพาได้,อาศัยได้,ช่วยเหลือได้ หมายถึงบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญไว้ ดังคำในมหาวิภังค์ที่พวกภิกษุฉัพพัคคียเข้าไปหาอุบาสกกล่าวว่า อุบาสก ท่านทำคุณงามความดี ทำที่ต้านทานความขลาดกลัวไว้แล้ว ไม่ได้ทำชั่ว ไม่ได้ทำบาปหยาบช้าทารุณอะไรไว้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๘/๑๓๙), ดังคำในจูฬสัจจกสูตรว่า สัจจกะ นิครนถบุตรตกใจกลัวจนขนพองสยองเกล้า แสวงหาพระผู้มีพระภาคเป็นที่ต้านทาน เป็นที่ป้องกัน เป็นที่พึ่ง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๗/๓๙๔),ในมหานิทเทสกล่าวไว้ว่า มุ่งหวังภพ คือที่ต้านทาน ที่ปกป้อง ที่พึ่ง ที่ดำเนินไป ที่ไปสู่จุดหมายสำหรับตน(ขุ.ม.(ไทย) (๒๙/๑๗๒/๔๙๐),ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้ว่า โลกไม่มีที่ต้านทาน ไม่เป็นใหญ่ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๗/๑๗๙),ในอปทานกล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นที่พึ่ง

ของบรรดาผู้กลัวภัย เป็นที่ต้านทานของบรรดาผู้ถึงสรณะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๕๑/๖๑๕)

ที่ทำการลับ : ป่าที่มีสภาพเงียบสงัดจากผู้คน,หมายถึงเสนาสนะเงียบเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม, ในอุทุมพริกสูตรกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาค ทรงใช้เสนาสนะ เป็นป่าละเมาะ และป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อยมีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ควรแก่การหลีกเร้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๒/๓๖), ในธัมมเจติยสูตร กล่าวไว้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล พระราชดำเนินพักผ่อนไปมาในอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่ไม้ล้วนน่ารื่นรื่น ชวนให้เกิดความเพลินใจมีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้น(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๕๐), ในโคปกโมคคัลลานสูตร กล่าวถึงเวฬุวันไว้ด้วยว่าเป็นที่รื่นรมย์ มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อยปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๓/๙๓)

ที่นอนสูงและที่นอนใหญ่:เตียงมีเท้าเกินประมาณ,เครื่องลาดทำด้วยขนแกะวิจิตรด้วยลวดลายเครื่องลาดทำด้วยขนแกะสีขาว เครื่องลาดทำด้วยขนแกะลายดอกไม้เป็นต้น,(อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๔/๒๔๙), ในสิกขาปทกถา กล่าวถึงศีลของสามเณรข้อที่ ๙ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสิกขาบท ๑๐ แก่สามเณร และให้สามเณรศึกษาในสิกขาบท๑๐นั้นคือ (๑) เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ... (๙) เจตนางดเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่(วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๖/๑๖๙),ในเวนาคปุรสูตรกล่าวถึงที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ ๓ คือ (๑) ที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ที่เป็นของทิพย์ (๒) ที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ที่เป็นของพรหม (๓) ที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ที่เป็นของพระอริยะ(อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๔/๒๔๙),ในขุททกปาฐะกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการนอนบนที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒/๓)

ที่นั่ง : อาสนะ, บริเวณพื้นที่สำหรับนั่งที่ใดที่หนึ่ง, ในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐเสด็จเข้าไปหาพระเถระจนถึงที่นั่ง ทรงอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๑/๒๔๑),หรือดังคำว่า พราหมณ์คนนี้ที่นั่งบนอาสนะต่ำสอนมนต์แก่ผู้นั่งบนอาสนะสูง ก็ชื่อว่ามิใช่ผู้ประพฤติธรรม(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔๗/๗๒๖),ในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า ธรรมจักษุอันปราศจากธุลีปราศจากมลทินได้เกิดแก่พราหมณ์ คหบดีชาวมคธ ๑๑ นหุตซึ่งมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ณ ที่นั่งนั้นแล (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๖/๖๘), ในปาฏิกสูตร กล่าวถึงนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ซบศีรษะ

SAMPLE

อยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒/๑๘),ในอุปาลีวาทสูตร กล่าวถึงอุบาลีคหบดีชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วลุกจากที่นั่งถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๐/๖๖)

ทีปเจดีย์ : เจดีย์ที่จุดประทีป หมายถึงเจดีย์ที่คนจุดประทีปถวายเป็นเครื่องสักการะบูชา ดังคำในมหาปริวารเถราปทานที่พระมหาปริวารเถระเล่าประวัติอดีตชาติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ข้าพเจ้า(เป็นยักษ์ มียักษ์บริวารประมาณ ๘๔,๐๐๐ ตน) ออกจากนครแล้วได้ไปที่ทีปเจดีย์ ได้เห็นพระพุทธเจ้า ผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส ผู้สมควรรับเครื่องบูชา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒/๒๖๑)

ทีปทายกเถราปทาน:ประวัติในอดีตชาติของพระทีปทายกเถระซึ่งท่านเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายประทีป ๕ ดวง (แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๔๒๖)

ที่ประชุม : ที่ชุมชนของคน, ที่นัดพบกัน,สภา,หมายถึงสถานที่สำหรับประชุม ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุทั้งหลายรังเกียจการนำเสนาสนะเครื่องใช้สอยไปโรงอุโบสถบ้าง ที่ประชุมบ้าง จึงนั่งบนพื้นดิน เนื้อตัวและจีวรจึงเปื้อนฝุ่น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๗/๑๓๐)

ที่ประหาร : สถานที่สำหรับลงมือฆ่า,สถานที่ตายของนักโทษ,ที่เป็นที่ตายของอาชญากร, แดนประหาร ดังคำในอัคคัญญสูตรว่า เมื่อเขานำสัตว์ที่จะถูกฆ่าไปสู่ที่ประหาร มนุษย์เหล่าอื่นก็จะขว้างฝุ่นใส่บ้าง ขว้างขี้เถ้าใส่บ้าง ขว้างมูลโคใส่บ้าง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๖/๙๓)

ทีปังกร, พระพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง, เป็นพระพุทธเจ้าที่ทรงพยากรณ์สุเมธดาบสว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต,ในพุทธวงส์กล่าวว่าเป็นพระพุทธเจ้าที่อุบัติในกัปเดียวกัน ๔ พระองค์ ดังคำว่า ในกัปอันประมาณมิได้นับจากภัทรกัปนี้ไป ได้มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำวิเศษ ๔ พระองค์ คือพระตัณหังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระเมธังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระสรณังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ และพระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระชินเจ้าเหล่านั้น เสด็จอุบัติขึ้นในกัปเดียวกัน (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๗๒๑)

ทีปังกรพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระทีปังกรพุทธเจ้าพระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระทีปังกรพุทธเจ้าประสูติในกรุงรัมมวดี พระชนกพระนามว่าพระเจ้าสุเทพ พระชนนีพระนามว่าสุเมธา พระมเหสีพระนามว่าพระท่านปทุมา พระโอรสพระนามว่าอสุภขันธกุมาร ครองฆราวาสอยู่

SAMPLE

๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะ คือ ช้าง บำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นไม้เลียบ พระสุมังคลเถระและพระติสสเถระเป็นคู่อัครสาวก พระสาคตเถระเป็นพุทธ-อุปัฏฐาก พระนันทาเถรีและพระสุนันทาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา ตปุสสอุบาสกและภัลลิกอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก สิริมาอุบาสิกาและโสณาอุบาสิกาเป็นคู่อุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณนั้น (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๕๙๒)

ทีปายนดาบส : ชื่อดาบสองค์หนึ่ง ที่สงบระงับ ฝึกตนแล้ว มีปรากฏในมัณฑัพยชาดก ดาบสรูปนี้เคยกล่าวกับกัณหดาบสว่าเป็นคนโง่จริงหนอ เหมือนกับเด็กใบ้น้ำลาย ออกบวชด้วยศรัทธาแล้วยังกลับไปหาสิ่งนั้นอีก (ส่วนเรา) รังเกียจวาทะเช่นนี้ ถึงไม่พอใจก็ยังประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งเป็นฐานะที่วิญญูชนสรรเสริญและเป็นฐานะของสัตบุรุษ จึงบำเพ็ญบุญแม้อย่างนี้ (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๖๕/๓๓๓)

ทีปิชาดก : ชาดกว่าด้วยเสือเหลือง พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรเศรษฐี เจริญวัยแล้วได้สละทรัพย์ออกบวชเป็นฤาษี เจริญฌาน สมาบัติอยู่ในป่าหิมพานต์ ต่อมาได้มาสร้างอาศรมอยู่ใกล้เมือง วันหนึ่งท่านเห็นแม่แพะหลงฝูงตัวหนึ่งพยายามจะรักษาชีวิตของตนจากเสือเหลือง เมื่อเผชิญหน้ากัน มันจึงทักขึ้นก่อนว่า คุณลุงลำบากไหม ยังพอหากินได้สะดวกไหม สบายดีไหม แม้ของฉันได้ถามถึงความสุขของคุณลุง พวกเราอยากให้คุณลงมีความสุข ฝ่ายเสือเหลืองกล่าวว่า นี่แนะ เจ้าแพะน้อย เจ้าเหยียบหางของเราอยู่ วันนี้ เจ้าคงคิดชิว่าจะรอดพ้นจากความตายด้วยการพูดว่า คุณลุง แพะน้อยตกใจมากยิ่งขึ้นจึงกราวว่า ก็ลงหันหน้าไปทางทิศตะวันออก หนูเดินมาข้างหน้าของคุณลุง หางของคุณลุงก็อยู่ข้างหลัง หนูจะเหยียบหางคุณลงได้อย่างไรเล่า เสือเหลืองแสดงอำนาจต่อไปว่า หางของเราแผ่ครอบคลุมไปตลอดทวีปทั้งสี่ รวมทั้งมหาสมุทรและป่าไม้ภูเขา เจ้าจะหลบหางของเราได้อย่างไร แพะน้อยกล่าวด้วยความสะดุ้งกลัวหวังจะเอาตัวรอดว่า เมื่อก่อน พ่อแม่และพี่ชายของหนูก็ได้บอกเรื่องนี้แก่หนูไว้เหมือนกันว่า หางของสัตว์ที่ดุร้ายนั้นยาว หนูจึงได้เลี่ยงมาทางอากาศ เสือเหลืองจึงแสดงนิสัยอันธพาลต่อไปว่า เจ้าแพะน้อย ก็ฝูงสัตว์เห็นเจ้าเหาะมาทางอากาศจึงได้หนีไป เจ้าทำให้อาหารของเราพินาศแล้ว แพะน้อยได้ฟังอย่างนั้นก็ตกใจกลัวตายจึงอ้อนวอนว่า คุณลุง ท่านอย่าได้ทำกรรมหยาบช้าอย่างนี้เลย ท่านจงให้ชีวิตแก่ฉันเถิด ในขณะที่แม่แพะกำลังอ้อนวอนขอชีวิตอยู่นั่นเอง เสือเหลืองได้ตะครุบแม่แพะกินเสียแล้ว (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๘๘/๒๙๙)

SAMPLE

ที่เป็นเดน,ภัตตาหาร :อาหารที่เหลือไม่ต้องการแล้ว หมายถึงสิ่งที่เหลือเลือกแล้วทิ้งแล้ว ไม่ต้องการแล้วเป็นต้น ดังคำในวินีตวัตถุว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุฉันเนื้อที่เป็นเดนหมาใน ไม่ต้องอาบัติ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔๐/๑๐๘),ในมหาวิภังค์อธิบายไว้ว่า ที่ชื่อว่า ที่เป็นเดน คือ (๑) ของที่ภิกษุทำให้เป็นกัปปิยะแล้ว(๒)ของที่ภิกษุรับประเคนแล้ว (๓) ของที่ภิกษุยกขึ้นส่งให้แล้ว (๔) ของที่อยู่ในหัตถบาส(๕) ของที่ภิกษุฉันแล้ว (๖) ของที่ภิกษุฉันแล้วบอกห้าม แต่ยังไม่ลุกจากอาสนะ(๗) ของที่ภิกษุกล่าวว่า “ทั้งหมดนั่นพอแล้ว”(๘)ของเป็นเดนภิกษุเป็นไข้ นี้ชื่อว่าที่เป็นเดน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๙/๓๙๖),ในภิกขุนีวิภังค์อธิบายว่า คำว่า ที่ชื่อว่าของเป็นเดน ตรัสหมายถึงอามิสที่เป็นเดน กระดูกเป็นเดน หรือน้ำเป็นเดน(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๓๐/๑๕๐)

ที่พัก,ที่พักอาศัย :สถานที่อยู่ชั่วคราว,สถานที่อาศัยชั่วคราว,ที่อยู่ไม่นาน,ที่พักแรมอยู่ไม่นาน ดังคำว่า พระสารีบุตรเถรครั้นเวลาเย็นจึงออกจากที่พักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๘/๑๑) หรือดังคำในธัมมเจติยสูตรว่า ช่างไม้ชื่อปุราณะเหล่านี้ เข้าพักในที่พักอันแคบแห่งหนึ่ง(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๓/๔๕๗),๑๕/๔๒/๕๘, เป็นเหตุแห่งการสร้างบุญอย่างหนึ่ง ในบุญ ๑๐ อย่าง เช่นการให้ที่พัก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๕๒/๓๕๖, ๓๕๓/๓๕๖, ๓๕๔/๓๕๖, ๓๕๕/๓๕๖, ๓๕๖/๓๕๖, ๔๑๗/๓๖๑, ๔๑๘/๓๖๑, ๔๑๙/๓๖๑, ๔๒๐/๓๖๑, ๔๒๑/๓๖๑, ๕๒๓/๓๖๗, ๕๒๔/๓๖๗, ๕๒๕/๓๖๗, ๕๒๖/๓๖๗, ๕๒๗/๓๖๗, ๖๐๐/๓๗๑, ๖๐๑/๓๗๑),ในกถาวัตถุ ก็กล่าวไว้ ดังคำว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๑/๕๑๑, ๔๘๖/๕๑๕)

คำว่า ที่พักอาศัย หมายถึงสถานที่พิงอยู่อาศัย, สถานที่พักอยู่ชั่วคราว, ที่มาอยู่อาศัยพิงพา ดังคำว่า ชนเหล่าใด...ให้ที่พักอาศัยบุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑), ดังคำว่า ผู้ให้ที่พักอาศัย ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าที่พักอาศัย แปลมาจากคำว่า อาวาสถ หมายถึงที่พักอาศัย คือที่พักอาศัยติดบานประตู (กงฺขา.อ. (บาลี)๓๘๗)

ที่พำนัก : สถานที่อาศัยอยู่, ที่พึ่งพาอาศัย,ที่พักพิง, ที่มาอาศัยอยู่ชั่วคราว ดังคำในมหาวรรคว่า มหาอมาตย์รับสนองพระราชดำรัสแล้ว ออกเดินทางพร้อมด้วยเสนา ๔ เหล่าไปยังเมืองภัททิยะ เข้าไปหาเมณฑกคหบดีถึงที่พำนัก (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๗/๑๒๒) ในปาสาทิกสูตร กล่าวถึงนิครนถ์ นาฏบุตรถึงแก่กรรม เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกเป็น ๒ พวก ต่างบาดหมางกัน ...ทั้งนี้เพราะธรรมวินัยที่นิครนถ์ นาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดี...ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับเป็น

SAMPLE

ธรรมวินัยที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยที่มีที่พำนักถูกทำลายแล้ว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๔/๑๒๕, ๑๖๕/๑๒๖),ในสมณสัจจสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปหาปริพาชกทั้งหลายถึงที่พำนัก ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๕/๑๖๔) ; ที่พึ่ง ดังคำภูริปัญญชาดกว่า การที่สัตบุรุษทั้งหลายกำจัดความสงสัยของคนผู้นั้นได้ นั่นแหละนับว่าเป็นที่พึ่ง ที่พำนักของเขา (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๕๒/๓๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่พำนักถูกทำลายแล้ว หมายความว่านิครนถ์ นาฏบุตรเป็นที่พำนักของเหล่าสาวก เมื่อเขาถึงแก่กรรมแล้ว เหล่าสาวกจึงหมดที่พึ่งพิง ธรรมของเขาก็เหมือนสูญสิ้นไปด้วย (ที.ปา.อ. (บาลี)๑๖๔/๙๔),ในอรรถกถาธรรมบทกล่าวไว้ว่า คำว่า ที่พำนัก หมายถึงคติ ซึ่งเป็นที่พำนัก หรือเป็นสรณะ (ขุ.ธ.อ. (บาลี)๘/๗๔)

ที่พึ่ง : ที่ไปอาศัยผู้อื่นอยู่,สถานที่ไปขอความช่วยเหลือ,ที่พักอาศัย,ที่พักพิง, ดังคำว่า ป่าใหญ่เป็นที่พึ่งของหมู่มฤค (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๙/๕๑๘), หรือดังคำในโสณทัณฑสูตร ว่า ทวยเทพหลายพันองค์ถวายชีวิต ขอถึงพระสมณโคดมเป็นที่พึ่ง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๔),และบุตรที่ได้ชื่อว่าเป็นที่พึ่งของคนในโลกนี้ ดังคำในวัตถุสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุตรเป็นที่พึ่งของมนุษย์ทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๔/๖๙),ในเขตตูปทสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นมีพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ดังคำว่า ภิกษุและภิกษุณีเหล่านั้น มีเราเป็นที่พึ่งมีเราเป็นที่อาศัย มีเราเป็นที่ต้านทาน มีเราเป็นสรณะอยู่ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๙/๔๐๕, ๓๕๙/๔๐๖),ในมหาปรินิพพานสูตรและคิลานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้มีตนเป็นที่พึ่ง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า อานนท์ ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่งในบัดนี้ก็ดี ในเวลาที่เราล่วงไปก็ดี จักมีตน เป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่งไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุเหล่านั้นจักเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๓-๑๖๕/๑๐๙-๑๑๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๕/๒๒๔),ที่พึ่งที่เลิศที่สุดก็คือพระอรหัตผล ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้) คนมีปัญญาพึงทำที่พึ่งดุจเกาะที่น้ำท่วมไม่ถึง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒) ; กุศลกรรม ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่บุตรของคนฆ่าโคผู้แก่เฒ่าว่า ท่านนั้นจงทำที่พึ่งแก่ตนเอง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๓๖/๑๐๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ที่พึ่ง หมายถึงคติ (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๓/๓๗), คำว่า ที่พึ่งดุจเกาะที่น้ำท่วมไม่ถึง หมายถึงอรหัตตผลที่น้ำ คือ โอฆะ ๔ (กามภพ ทิฏฐิ และอวิชชา) ท่วมไม่ถึง (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๘๓) จูฬปันถกวัตถุ,คำว่า ที่พึ่ง หมายถึงกุศลกรรม (ขุ.ธ.อ. ๗/๕) โคฆาตกปุตตวัตถุ

SAMPLE

ที่พึ่งชั้นสูง: ที่อาศัยชั้นสูงสุด,ที่เป็นหลักของการปฏิบัติธรรม ที่ประเสริฐสุด หมายถึงโลกุตตรมรรคหรือ อริยมรรค ดังคำในอุทุมพริกสูตรที่นิโครธปริพาชกทูลถามว่า ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๔/๓๗, ๕๕/๓๘, ๕๖/๓๘, ๗๔/๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่พึ่งชั้นสูง หมายถึงเป็นที่อาศัยชั้นสูงสุด ประเสริฐที่สุด (ที.ปา.อ. (บาลี) ๕๔/๑๙)

ที่มั่น : ที่มีความมั่นคง หมายถึงที่ตั้งมั่น,ที่ที่มั่นคง ดังคำในโลหิจจสูตรที่โลหิจจพราหมณ์กล่าวไว้ว่า ข้าพระองค์กำลังจะตกเหวคือนรก แต่ท่านพระโคดมช่วยฉุดให้กลับขึ้นมายืนอยู่บนที่มั่น (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๗/๒๒๙),ในกถาวัตถุ พระสกวาทีกล่าวถึงที่มั่นมี ๒ อย่าง ซึ่งพระปรวาทีกล่าวว่าไม่เป็นเช่นนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๓/๓๓๖)

ที่ไม่เป็นเดน, ภัตตาหาร : โภชนะที่ไม่เหลือเฟือ, โภชนะที่ยังไม่ได้ทำอติเรกวินัย คือยังไม่ได้ทำให้เป็นเดน ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ที่ชื่อว่าที่ไม่เป็นเดน คือ (๑) ของที่ภิกษุยังมิได้ทำให้เป็นกัปปิยะ(๒)ของที่ภิกษุยังมิได้รับประเคน (๓) ของที่ภิกษุยังมิได้ยกขึ้นส่งให้(๔) ของที่อยู่นอกหัตถบาส (๕) ของที่ภิกษุยังมิได้ฉัน (๖) ของที่ภิกษุฉันแล้วบอกห้าม ลุกจากอาสนะแล้ว (๗) ของที่ภิกษุยังมิได้กล่าวว่า “ทั้งหมดนั่นพอแล้ว” (๘) ของไม่เป็นเดนภิกษุเป็นไข้ นี้ชื่อว่าที่ไม่เป็นเดน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๙/๓๙๖, ๒๔๔/๔๐๑),ในคัมภีร์ปริวาร กล่าวไว้ว่า ภัตตาหารที่ไม่เป็นเดนมี ๘ อย่างเช่นกัน (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๘/๔๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่ไม่เป็นเดน, โภชนะที่ไม่เหลือเฟือ, โภชนะที่ยังมิได้ทำอติเรกวินัย คือพระวินัยธรยังมิได้ทำให้เป็นเดนว่า “อลเมตํ สพฺพํ ทั้งหมดนั่นพอแล้ว” (วิ.อ.(บาลี) ๒/๓๖๖, วชิร.ฏีกา (บาลี) ๔๐๘), อติเรโก โหตีติ อติริตฺโต โหติ อติริตฺต ที่เป็นเดน หมายถึงเหลือเฟือ อนติริตฺต ที่ไม่เป็นเดน จึงหมายถึงไม่เหลือเฟือ (ปฏิสํ.อ.(บาลี) ๒/๓๐๗)

ที่เร้น,ที่เร้นลับ : คำว่า ที่เร้น หมายถึงที่หลบให้ลับตาคน, แฝง, เช่น เร้นกายเข้าไปในความมืด เร้นเข้าไปในถ้ำไม่ให้คนเห็น,สถานที่หลีกให้พ้นจากผู้คนเพื่อหาความวิเวก เช่น พระภิกษุหลีกไปเร้นอยู่ในป่า; คำว่า ที่เร้นลับ ในภาษาไทย หมายถึงป่ารก, มักเป็นที่กระทำกิจของพวกโจร ดังคำในขัตติยสูตรตอนหนึ่งว่า พราหมณ์ โจรทั้งหลายมีความประสงค์การลักทรัพย์ผู้อื่นนิยมที่เร้นลับ มั่นใจในศัสตราต้องการที่มืด มีผู้อื่นไม่เห็นเป็นที่สุด (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๒/๕๒๒), ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงกรรมคือมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งเหลือรู้เหลือเห็น เหลือที่จะเข้าใจ ดังคำในมหาโจรสูตร ที่กล่าวไว้ว่า

SAMPLE

ภิกษุชั่วในธรรมวินัยนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ประกอบด้วยอันตคาหิกทิฏฐิ ภิกษุชั่วอาศัยกรรมที่เร้นลับ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๑/๒๑๒, อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๓/๑๗๙),ในวิภังค์ กล่าวถึงที่เร้นลับ หมายถึงเสนาสนะ ดังคำว่า ที่เร้นลับ ถ้ำ โคนไม้ .... ที่ทั้งหมดนี้ชื่อว่าเสนาสนะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๒๗/๓๙๔), ในกถาวัตถุ กล่าวถึงที่เร้นมี ๒ อย่าง (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๓/๓๓๖),ดูประกอบใน(อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๓/๑๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า อันตคาหิกทิฏฐิ หมายถึงความเห็นผิดแล่นไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง มี ๑๐ ประการ คือเห็นว่า (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สุด (๔) โลกไม่มีที่สุด (๕) ชีวะกับสรีระ เป็นอย่างเดียวกัน (๖) ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่าง (๗) หลังจากตายไปตถาคตเกิดอีก (๘) หลังจากตายไปตถาคตไม่เกิดอีก(๙) หลังจากตายไปตถาคตเกิดอีกก็ใช่ ไม่เกิดอีกก็ใช่ (๑๐) หลังจากตายไป ตถาคตเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๑๕๖)

ที่ลับ : ที่ลับตาคน,ที่อยู่ในที่พ้นตา, ที่อยู่ในที่ซึ่งแลไม่เห็น เช่น ที่ลับ, ที่ปกปิดหรือควรปกปิด เช่น ห้องลับดังที่พระอุปนันทศากยบุตรได้ไปเรือนของสหายแล้วได้นั่งในที่ลับกับภรรยาของสหายนั้นสองต่อสอง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๘๙-๒๙๑/๔๓๔-๔๓๕), หรือดังคำในมหาวิภังค์ว่า อสัทธรรม ซึ่งเป็นประเวณีของชาวบ้าน มารยาทของคนชั้นต่ำ กิริยาชั่วหยาบ มีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่จะต้องทำในที่ลับ ต้องทำกันสองต่อสอง นี้ชื่อว่าเมถุนธรรม (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๕/๘๒), ในปฐมกุลุปกสูตร กล่าวถึง ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล มีโทษ ๕ประการนี้ เช่น ต้องอาบัติเพราะนั่งในที่ลับ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๕/๓๖๗),ในมหาวิภังค์ กล่าวอธิบายว่า คำว่า ที่ลับ หมายถึง ที่ลับตาและที่ลับหู (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๙๑/๔๓๔),ในสุตตนิบาต กล่าวไว้ว่า คำว่าที่ลับ หมายถึงที่พ้นสายตา อยู่ในที่ลับรูปเดียว ดังคำว่า พระวังคีสะหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ๒ได้เกิดความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า พระอุปัชฌาย์ของเราปรินิพพานแล้วหรือว่ายังไม่ปรินิพพาน (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๔๕/๕๘๐)

อรรถกถาอธิบายว่าหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ หมายถึงหลีกออกจากหมู่คณะอยู่สงบกายและอยู่สงบจิตจากอารมณ์นั้นๆ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๓๔๖/๑๖๔)

ที่ลับตา : ที่อยู่ในที่มองไม่เห็น, ที่ไม่สามารถมองเห็น,ที่มีวัตถุกำบัง แลเห็นไม่ได้ พอจะทำความชั่วได้ ในมหาวิภังค์อธิบายว่า คำว่า ที่ลับตา หมายถึง สถานที่ซึ่งเมื่อบุคคลขยิบตายักคิ้วหรือผงกศีรษะขึ้น ใครๆ ก็ไม่สามารถเห็นได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๐๐/๓๖๒, ๒๘๖/๔๓๒, ๒๙๑/๔๓๕)

ที่ลับหู : ที่มองเห็น แต่ไม่ได้ยินเสียง,ที่แจ้งไม่มีอะไรบัง แต่อยู่ห่าง คนอื่นไม่ได้ยิน พอจะพูดเกี้ยวกันได้ ในมหาวิภังค์กล่าวอธิบายไว้ว่า คำว่า ที่ลับหู หมายถึงที่ซึ่งไม่มีใคร

SAMPLE

สามารถจะได้ยินถ้อยคำที่พูดกันตามปกติได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๐๐/๓๖๒, ๒๘๖/๔๓๒, ๒๙๑/๔๓๕)

ที่ว่าง : ที่ไม่มีอะไร, ที่โล่ง, สถานที่ว่างเปล่า, ที่ไม่มีอะไรนอกจากตัวของมันเองที่อ้างถึง ดังคำในมหาวรรค พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระสารีบุตรว่า สารีบุตร เธอพึงให้เสนาสนะที่ว่าง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๓/๓๔๗),หรือดังคำว่า คนมีฤทธิ์ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง (และ)ภูเขาไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๙/๑๒๐),ในจูฬวรรค กล่าวไว้ว่า เจ้าเชตราชกุมารได้รับสั่งกับ ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีดังนี้ว่า พอเถอะ ท่านคหบดี ที่ว่างตรงนั้น ท่านอย่าลาดเงินเลยให้โอกาสแก่เราบ้าง ส่วนนี้ข้าพเจ้าจะขอร่วมถวายด้วย (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่ว่าง หมายถึงสุญญาคาร ซึ่งเป็นสถานที่ว่าง โอกาสที่เงียบสงัด สถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญอานาปานสติกัมมัฏฐาน (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๔)

ที่วัด : พื้นที่บริเวณของวัด, ที่ซึ่งตั้งวัดตลอดจนเขตของวัดนั้น, ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุกล่าวตู่เอาที่วัด ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เจ้าของเกิดความสงสัย ต้องอาบัติถุลลัจจัย หากเจ้าของทอดธุระว่าจะไม่เป็นของเรา ต้องอาบัติปาราชิก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๐๓/๘๖)

ที่วินิจฉัย : สถานที่ตัดสินคดี, ศาล หมายถึงที่พิจารณาคดี,สถานที่พิพากษาอรรถคดี ดังคำในธัมมเจติยสูตรที่พระเจ้าปเสนทิโกศล กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า หม่อมฉันเป็นราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วย่อมสามารถที่จะฆ่าคนที่สมควรฆ่า... จะให้เนรเทศคนที่สมควรเนรเทศได้ เมื่อหม่อมฉันนั่งอยู่ในที่วินิจฉัยอรรถคดี ก็ยังมีคนทั้งหลายพูดแทรกขึ้นมาในระหว่าง ๆ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๐/๔๕๔)

ที่สงัด : ที่สงบเงียบ,ที่เงียบ, ที่เงียบเชียบ,สุญญาคาร หมายถึงสถานที่สงบเงียบเพราะปราศจากเสียงรบกวน ซึ่งเป็นที่มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ไม่มีคนสัญจรไปมาไม่มีคนพลุกพล่าน เหมาะเป็นที่หลีกเร้นเช่นดึกสงัด,ในอุทุมพริกสูตร นิโครธปริพาชกกล่าวปรามาสดูหมิ่นพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ภายในที่สงัดเหมือนโคตาบอดเดินวนเวียนอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๓/๓๖, ๗๕/๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ที่สงัด หมายถึง เสนาสนะ ๗ อย่าง เว้นป่า และโคนไม้ ได้แก่ (๑) ภูเขา (๒) ซอกเขา(๓)ถ้ำในภูเขา (๔) ป่าช้า (๕) ป่าละเมาะ (๖)

SAMPLE

ที่โล่งแจ้ง (๗) ลอมฟาง (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๐๘/๒๙๔)

ที่สมควร : ที่ควรยิ่ง, เหมาะสมยิ่ง,สถานที่เหมาะสม, ในมหาวิภังค์ กล่าวว่า พระอุปนันทศากยบุตรเชี่ยวชาญการแสดงธรรมีกถา บุตรเศรษฐีคนหนึ่งเข้าไปหาท่านถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้วจึงไหว้ท่าน นั่ง ณ ที่สมควร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๑๕/๓๙),ในกันทรกสูตร กล่าวไว้ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ใกล้สระโบกขรณีชื่อคัคครา เขตกรุงจัมปา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ นายเปสสะบุตรของควาญช้าง ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑/๑, ๑๘๕/๒๑๕),ในทุติยอุรุเวลสูตร กล่าวไว้ว่า เลือกนั่งที่เหมาะสม ดังคำว่า พราหมณ์จำนวนมากเป็นผู้แก่ ผู้เฒ่าผู้ใหญ่ ผู้ล่วงกาลผ่านวัย เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศัยพอเป็นที่บันเทิงใจพอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควร (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่สมควร (เอกมนฺต) ในที่นี้หมายถึงที่เหมาะสม คือ เว้นโทษการนั่ง ๖ ประการ ได้แก่ (๑) ไกลเกินไป (๒) ใกล้เกินไป (๓) อยู่เหนือลม (๔) สูงเกินไป (๕) อยู่ตรงหน้าเกินไป (๖) อยู่ข้างหลังเกินไป (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๑๖/๑๕)

ที่สุด : จบ,ปลาย ที่เป็นตอนจบ หมายถึงนิพพาน ซึ่งแปลมาจากคำว่า ปริโยสาน, ในพรหมายุสูตร กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เอง แล้วทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๒),อย่างมาก, อย่างยิ่งยวด หมายถึงเกินไป ในอรณวิภังคสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒อย่างนั้นที่ตถาคตได้ ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๑),ทางใดทางหนึ่ง ดังคำในสังยุตตนิกาย เช่น กัจจานโคตตสูตรว่า กัจจานะ โดยมากโลกนี้อาศัยที่สุด ๒ อย่างคือ (๑) ความมี (๒) วามไม่มี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔),ในอเจลกกัสสปสูตร กล่าวไว้ว่า อเจลกัสสปะได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคแล้ว เมื่อบวชแล้วไม่นาน หลีกออกไปอยู่คนเดียวไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ไม่นานนัก ได้ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗/๒๘),คำว่า ที่สุด หมายถึงข้อปฏิบัติที่ผิดพลาดไม่อาจนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ ๒ อย่าง คือ (๑) การประกอบตนให้พัวพันด้วยความสุขในกามทั้งหลายเรียกว่ากามสุขัลลิกานุโยค (๒) การ

SAMPLE

ประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่าหรือการทรมานตนให้ลำบากเปล่า เรียกว่าอัตตกิลมถานุโยค,หมายถึงไม่กึ่งกลาง, หย่อนเกินไปและตึงเกินไป, ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร กล่าวถึงที่สุด ๒ อย่างที่บรรพชิตไม่ควรเสพ คือ (๑)กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของ พระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (๒) อัตตกิลมถานุโยค (การประกอบความเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ที่สุด ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๙๐/๑๕๙) คำว่า ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ หมายถึงจุดสุดท้ายของการประพฤติธรรม ในที่นี้หมายถึงอรหัตตผลอันเป็นจุดหมายสูงสุดแห่งมรรคพรหมจรรย์ (ที.สี.อ. (บาลี) ๔๐๕/๓๐๐)

ที่สุดราตรี : สิ้นสุดของราตรี,จบราตรี, หมายถึงเวลาอยู่จบราตรี,ในที่นี้มุ่งหมายถึงภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสสมากหลาย ในระหว่างกำหนดนับได้ ไม่ได้ปิดไว้ เป็นภิกษุผู้ไม่รู้และระลึกไม่ได้ ซึ่งกำหนดราตรีทั้งสิ้นหรือบางราตรี, ในจูฬวรรคกล่าวไว้ว่า ภิกษุรูปหนึ่งต้องอาบัติสังฆาทิเสสหลายตัว ภิกษุนั้นไม่รู้ที่สุดอาบัติ ไม่รู้ที่สุดราตรี ระลึกที่สุดอาบัติไม่ได้ ระลึกที่สุดราตรีไม่ได้ ไม่แน่ใจในที่สุดอาบัติ ไม่แน่ใจในที่สุดราตรี จึงบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย,ในพระพุทธองค์ได้ตรัสอีกว่า ภิกษุไม่รู้ที่สุดอาบัติไม่รู้ที่สุดราตรี ระลึกที่สุดอาบัติไม่ได้ ระลึกที่สุดราตรีไม่ได้ ไม่แน่ใจในที่สุดอาบัติไม่แน่ใจในที่สุดราตรี สงฆ์พึงให้สุทธันตปริวาส(วิ.จู.(ไทย)๖/๑๕๖/๒๕๕,๑๕๘/๒๕๖)

ที่สุดแห่งทุกข์ :ไม่มีความทุกข์, หมดทุกข์ หมายถึง นิพพาน ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรชนวสภสูตร มหาโควินทสูตร เช่น อุบาสกสุทัตตะเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง มาสู่ภพนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้และตรัสอีกว่า ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้” (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๑, ๑๕๗/๑๐๒, ๑๘๕/๑๓๒, ๑๘๖/๑๓๓, ๒๗๓/๒๐๕, ๒๗๔/๒๐๖, ๒๗๕/๒๐๖, ๒๗๗/๒๐๘, ๓๓๐/๒๕๘),ในฉันโนวาทสูตร ท่านพระมหาจุนทะได้กล่าวกับท่านพระฉันนะดังนี้ว่า ท่านฉันนะ เพราะเหตุนี้แล แม้การเห็นนี้ ก็เป็นคำสอนของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ท่านพึงใส่ใจให้ดีตลอดกาลเป็นนิตย์ บุคคลผู้มีตัณหา มานะและทิฏฐิอาศัยอยู่ ย่อมมีความหวั่นไหว บุคคลผู้ไม่มีตัณหา มานะ และทิฏฐิอาศัยอยู่ ย่อมไม่มีความหวั่นไหว เมื่อไม่มีความหวั่นไหว ก็มีความสงบ เมื่อมีความสงบก็ไม่มีความน้อมไป เมื่อไม่มีความน้อมไปการมาและการไปก็ไม่มี เมื่อไม่มีการมาและการไป ความตายและความเกิดก็

ไม่มี เมื่อไม่มีความตายและความเกิดโลกนี้โลกหน้าก็ไม่มี ระหว่างโลกทั้งสองก็ไม่มี นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๓/๔๔๖),ในหิริสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเหล่าใดผู้กีดกัน(อกุศลธรรม)ได้ด้วยหิริมีสติ ประพฤติธรรมอยู่ทุกเมื่อ ถึงที่สุดแห่งทุกข์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘/๑๖),ในพาหิยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เมื่อใด เธอเมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง เมื่อนั้น เธอก็จะไม่มี เมื่อใด เธอไม่มี เมื่อนั้น เธอก็จะไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อใด เธอไม่ยึดติดในสิ่งนั้นเมื่อนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้เป็นที่สุดแห่งทุกข์(ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่สุดแห่งทุกข์ หมายถึงนิพพานอันเป็นที่สุดแห่งวัฏทุกข์ (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๘/๓๗)

ที่สุดแห่งบุญ : ขอบของบุญ, ขอบเขตของบุญ,ในที่นี้หมายถึงเวลาของบุญที่ได้บำเพ็ญตลอด ๘๐,๐๐๐ปีจนบุญเต็มเปี่ยม ดังคำในเสรีสูตร ที่เสรีเทพบุตร เล่าถึงอดีตชาติของตน สมัยที่ตนเกิดเป็นเสรีกษัตริย์ตอนหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าว่า ข้าพระองค์จึงยังไม่ถึงที่สุดแห่งบุญที่ได้ทำไว้ตลอดกาลนานอย่างนี้ (ที่สุด)แห่งกุศลธรรมที่ได้ทำไว้ตลอดกาลนานอย่างนี้ว่า ‘บุญเท่านี้(พอแล้ว)’ว่า ‘ผลของบุญเท่านี้(พอแล้ว)’ หรือว่า ‘บุญเท่านี้(พอแล้ว)ที่เราพึงดำรงอยู่ในสวรรค์’ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๔/๑๑๓)

ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ :จุดสูงสุดของมรรคพรหมจรรย์, พระอรหัตผล ดังคำในมหาวรรคที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ปัญจวัคคีย์ว่า เราได้บรรลุอมตธรรมแล้ว จะสั่งสอน จะแสดงธรรมพวกเธอ เมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์... (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒/๑๙),สังยุตตนิกาย เช่น พรหมเทวสูตร กล่าวไว้ว่า ท่านพระพรหมเทพหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๔/๒๓๕, ๑๘๗/๒๖๕, ๑๘๘/๒๖๘, ๑๙๐/๒๗๐, ๑๙๖/๒๘๒),ในทุติยกุกกุฏารามสูตร พระอานนท์กล่าวแก่พระภัททะว่า ผู้มีอายุ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แลเป็นพรหมจรรย์ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ (๘) สัมมาสมาธิ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ นี้เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙/๒๒)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่สุดแห่งพรหมจรรย์ หมายถึงจุดสุดท้ายของการประพฤติธรรม ในที่นี้หมายเอาพระอรหัตตผลอันเป็นจุดสูงสุดของมรรคพรหมจรรย์ (ที.สี.อ. (บาลี) ๔๐๔/๓๐๐)

SAMPLE

ที่สุดแห่งโลก :ขอบเขตโลก หมายถึงโลกจักรวาล ในโรหิตัสสสูตร เทพบุตรโรหิตตัสสะ กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า การย่างเท้าแต่ละก้าวของข้าพระองค์เปรียบได้กับระยะทางจากทะเลด้านตะวันออกถึงทะเลด้านตะวันตกฉะนั้น ความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘เราจักถึงที่สุดแห่งโลกด้วยการไป’เกิดแก่ข้าพระองค์นั้น ข้าพระองค์มีอายุ๑๐๐ ปี ดำรงชีพอยู่ได้ตั้ง ๑๐๐ ปี ดำเนินไปได้ตั้ง ๑๐๐ ปี ยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกก็ตายเสียก่อนในระหว่างทาง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๘), สังขารโลก หรือสภาวธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เทพบุตร เราไม่กล่าวที่สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิดไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติว่า พึงรู้ พึงเห็นพึงถึงได้ ด้วยการไป (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๘), ในโลกันตคมนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวว่า ที่สุดแห่งโลกบุคคลพึงรู้ พึงเห็นพึงถึงด้วยการไป แต่เราก็ไม่กล่าวว่าบุคคลยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกแล้ว จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๖/๑๓๐);สิ้นสุดการเกิด,ถึงความสิ้นทุกข์ หมายถึงนิพพาน ดังคำในปฐมสมุททสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุรุษใดข้ามสมุทรนี้ซึ่งมีทั้งคลื่น สัตว์ร้าย และผีเสื้อน้ำที่น่ากลัว ข้ามได้ยากได้แล้ว บุรุษนั้นเราเรียกว่าเป็นผู้จบเวทอยู่จบพรหมจรรย์ ถึงที่สุดแห่งโลก ถึงฝั่งแล้ว (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๒๘/๒๑๘) หรือดังคำว่า ผู้รู้แจ้งโลก.. รู้ที่สุดแห่งโลก ย่อมไม่หวังทั้งโลกนี้และโลกหน้า (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๕/๗๓,๔๕/๗๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๔๒/๙๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โลก นัยที่ ๑ ในที่นี้หมายถึงโลกจักรวาล,นัยที่ ๒ หมายถึงสังขารโลก โลกคือสังขาร หรือสภาวธรรมที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๑๑๖/๓๘,๓/๒๒๘/๕๘,องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๓๔๔),คำว่า ผู้ถึงฝั่ง ในที่นี้หมายถึงพระขีณาสพเท่านั้น(องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๕/๒๘๑)

ที่สุดอันสูงสุด: สิ้นสุดคือการประพฤติมัคคพรหมจรรย์และทำที่สุดวัฏฏทุกข์, หมายถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้ว, นิพพาน ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ท้าวสักกะในสักกปัญหสูตรตอนหนึ่งว่า จอมเทพ สมณพราหมณ์ทั้งหมด ไม่มีความสำเร็จสูงสุด ไม่มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด ไม่มีที่สุดอันสูงสุด,จอมเทพ ภิกษุทั้งหลายผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาเท่านั้นจึงจะมีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุด (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๖/๒๙๓, ๓๖๖/๒๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ที่สุดอันสูงสุด ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน (ที.ม.อ.(บาลี) ๓๖๖/๓๕๓) หมายถึงมีที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้ว (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๙๐/๒๐๕, ม.มู.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๙๐/๒๖๖) และมีอธิบายอีกว่า มีที่สุดอันสูงสุด

SAMPLE

เพราะมีความสิ้นสุดคือการประพฤติมัคคพรหมจรรย์ และทำที่สุดวัฏฏทุกข์ได้ (องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๖๖๑/๒๑๘) และดู องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐/๔๐๖)

ที่สุดอาบัติ : อาปัตติปริยันตะ,จำนวนที่ต้องอาบัติ หมายถึงหาจำนวนอาบัติสังฆาทิเสสที่ต้องไม่ได้ทุกส่วน,นับจำนวนอาบัติที่ต้องไว้ทุกส่วนจนนับไม่ได้, ในสุทธันตปริวาส กล่าวไว้ว่า ภิกษุรูปหนึ่งต้องอาบัติสังฆาทิเสสหลายตัว ภิกษุนั้นไม่รู้ที่สุดอาบัติ ไม่รู้ที่สุดราตรี ระลึกที่สุดอาบัติไม่ได้ ระลึกที่สุดราตรีไม่ได้ ไม่แน่ใจในที่สุดอาบัติ ไม่แน่ใจในที่สุดราตรี จึงบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย,ต่อมา พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงให้สุทธันตปริวาสเพื่ออาบัติเหล่านั้นแก่ภิกษุนั้น(วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๕๖/๒๕๕),ในปริวาส กล่าวไว้ว่าภิกษุรู้ที่สุดอาบัติบางส่วนไม่รู้บางส่วน ...สงฆ์พึงให้ปริวาส (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๕๙/๒๕๘)

ที่แสวงหา : กิริยาที่แสวงหา,ซึ่งเป็นขยายของคำว่า ลาเภนลาภังนิชิคีสนตา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๖๕/๕๕๔), ที่ปรารถนา ดังชนทั้งหลายที่แสวงหานมส้มและน้ำผึ้งใหม่, ที่มุ่งประสงค์ ดังพราหมณ์ที่แสวงหาภัตตาหาร, ที่เสาะแสวงหา ดังคำในปาสราสิสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๘/๓๐๒),หรือดังคำในจักกวัตติราชสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเลี้ยงอัตภาพด้วยอาหาร ที่แสวงหามาได้ด้วยลำแข้งนุ่งห่มผ้าที่เศร้าหมอง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๗/๔๘๘),ในสุญญกถา กล่าวถึงที่แสวงหาไว้ แต่เป็นคำขยายคำอื่น ดังคำว่า เอสนาสุญญะ ความว่างด้วยธรรมที่แสวงหา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๗/๕๒๖)

ที่หมาย : ที่กำหนดไว้ หมายปอง,ที่กำหนดหมายไว้ หมายถึงสถานที่ระบุไว้ ดังคำในสิกขาบทวิภังค์ว่า คำว่า ถือเอา ได้แก่ ตู่ชิงฉ้อ เคลื่อนไหวอิริยาบถ ทำให้ทรัพย์เคลื่อนที่ ให้ล่วงเขตที่หมาย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๒/๘๑),ที่บ่งบอกอนาคต ดังคำว่า ฤดูที่หมายรู้ว่าฝนจะตก (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๒/๒๓๓),ที่ตั้งเป้าหมาย ดังคำในอปรลกุณฏกภัททิยสูตร, ปฐมกามภูสูตร ที่อ้างถึงพระพุทธพจน์ว่า เธอจงดูรถซึ่งมีส่วนประกอบอันไม่มีโทษ มีหลังคาขาว มีเพลาเดียว ไม่มีทุกข์ แล่นไปถึงที่หมาย ตัดกระแส ไม่มีเครื่องผูก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๗/๓๘๐,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๕/๓๑๔), ในพระสูตรนี้อธิบายไว้ว่าคำว่า แล่นไปถึงที่หมาย นั้นเป็นชื่อของพระอรหันต์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๗/๓๘๑), ในกถาวัตถุ กล่าวถึงที่หมาย ๒ อย่าง ที่หมาย ๔ อย่าง (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๔๘/๔๗๗,๔๕๒/๔๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฤดูที่หมายรู้ว่าฝนจะตก หมายถึงอยู่ในช่วงฤดูฝน ๔ เดือน (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๖๒/๒๑๙)

SAMPLE

ที่หลีกเร้น: ผลสมาบัติ, สถานที่สงัด,สถานที่อยู่ผู้เดียว,หมายถึงสถานที่บำเพ็ญเพียร ดังเข้าฌานสมาบัติ หรือคิดคำนึงพิจารณาธรรม ดังคำในมหาวิภังค์ว่า เมื่อครึ่งเดือนผ่านไป พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้น ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสถามว่า อานนท์ ทำไม ภิกษุสงฆ์จึงดูเหมือนจะน้อยลง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๔/๑๓๕), ในสัลเลขสูตร กล่าวไว้ว่า ครั้นในเวลาเย็น ท่านพระมหาจุนทะออกจากที่หลีกเร้น แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๑/๗๐),ในรถวินีตสูตร กล่าวไว้ว่า ท่านพระสารีบุตรออกจากที่หลีกเร้น แล้วเข้าไปหาท่านพระปุณณมันตานีบุตรถึงที่อยู่ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕๖/๒๗๗),๑๒/๓๓๒/๓๖๖,๑๒/๔๔๙/๔๘๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๗/๑๑๗),ในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่า พระอรหันต์นั้นถึงฝั่ง ...ถึงหลีกที่เร้นบรรลุที่หลีกเร้น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖/๒๖),ในวิภังค์ กล่าวไว้ว่า ภิกษุนั้นอาศัยเสนาสนะที่สงัด เช่น ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ดงที่แจ้งกองฟาง ที่สงัดมีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ไม่มีคนสัญจรไปมา ไม่มีคนพลุกพล่าน เหมาะเป็นที่หลีกเร้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๐๘/๓๘๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่หลีกเร้น ในที่นี้หมายถึงผลสมาบัติชั้นสูงสุด (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๘๑/๑๙๔),คำว่า หลีกเร้น หมายถึงเข้าฌานอยู่ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๔๙/๑๗) บางแห่งหมายถึงผลสมาบัติ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๐๗/๙๓)

ที่อยู่ : สถานที่พัก,บ้าน,เรือน,กุฏิ, สถานที่พักอาศัย, อาวาส ดังเช่นคำว่าสุทธาวาส (ที่อยู่ของผู้บริสุทธิ์) ดังคำในอุทุมพิกสูตรว่า สันธานคหบดีเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณที่สมควร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๒/๓๖),ในอาฏานาฏิยสูตร ท้าวเวสวัณมหาราช กราบทูลว่า อมนุษย์นั้นไม่พึงได้สักการะ หรือความเคารพ ในหมู่บ้านหรือในนิคมของข้าพระพุทธเจ้า ไม่พึงได้พื้นที่บ้าน หรือที่อยู่ในราชธานีชื่อว่าอาฬกมันทาของข้าพระพุทธเจ้า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๒/๒๔๓),ในอุปาลิวาทสูตร กล่าวไว้ว่า นิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีเข้าไปยังที่อยู่ของอุบาลีคหบดี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๒/๖๗)

ทุกะ: หมวด ๒ หมายถึงธรรมะหมวดละ ๒ ในธัมมสังคณี กล่าวถึงทุกะไว้ ในทุกมาติกา เช่น เหตุทุกะ (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑/๕)

ทุกกฏ, อาบัติ :ทำไม่ดี,ชื่ออาบัติเบาอย่างหนึ่ง เป็นความผิดถัดรองลงมาจากปาฏิเทศนียะ เช่น ภิกษุสวมเลื้อ สวมหมวก ใช้ผ้าโพกศีรษะ ต้องอาบัติทุกกฏ ดังคำในมหาวิภังค์ตอนหนึ่งว่า ภิกษุมีไถยจิตคิดจะลักทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน แล้วหาเพื่อนไปด้วย หาจอบ หาตะกร้า หรือไปแต่ผู้เดียว ต้องอาบัติทุกกฏ ตัดไม้หรือเถาวัลย์ที่ขึ้นอยู่ที่นั้น ต้องอาบัติทุกกฏ ขุดคุ้ยหรือโกยดินร่วน ต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๔/๘๓) ; ดูอาบัติ มีกล่าว

SAMPLE

ไว้มากในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๕๐/๗๘, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๙๐/๙๑, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๕๔/๒๓๕, วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๓/๒๐๖, วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๑/๒๘๐, ๑๘๑/๒๘๑, ๑๘๑/๒๘๒, ๑๘๕/๒๙๖, ๒๐๐/๓๑๕, ๒๐๑/๓๑๖, ๒๐๑/๓๑๗,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๕๐/๙๙, ๑๕๑/๙๙, ๑๕๒/๙๙, ๑๕๓/๙๙, ๑๕๔/๙๙, ๑๕๕/๙๙, ๙๙/๑๕๖/๙๙, ๑๕๖/๑๐๐, ๑๕๖/๑๐๑, ๑๕๖/๑๐๒, ๑๕๖/๑๐๓, ๑๕๖/๑๐๔, ๑๕๖/๑๐๕, ๔๘๑/๖๙๙)

ทุกกถาสูตร :พระสูตรว่าด้วยการพูดเป็นเรื่องไม่ดีและเรื่องดีสำหรับผู้อื่น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การพูดเป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคล ๕ จำพวก คือ (๑) การพูดเรื่องศรัทธา เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา (๒) การพูดเรื่องศีลเป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้ทุศีล (๓) การพูดเรื่องพาหุสัจจะ เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้มีสุตะน้อย (๔) การพูดเรื่องจาคะ เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้ตระหนี่ (๕) การพูดเรื่องปัญญา เป็นเรื่องไม่ดีสำหรับบุคคลผู้มีปัญญาทราม เพราะเมื่อไปพูดเรื่อง ๕ นี้ก็จะทำให้บุคคล ๕ จำพวก ขัดใจ โกรธ พยาบาท ขึ้งเครียด แสดงอาการโกรธ ขัดเคืองและไม่พอใจ เพราะไม่พิจารณาเรื่องดังกล่าวนั้นซึ่งมีอยู่ในตน แล้วตรัสว่า การพูดเป็นเรื่องดีสำหรับบุคคล ๕ จำพวก มีนัยตรงกันข้าม (อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๕๗/๒๕๘)

ทุกกรกิริยา : การกระทำที่ยิ่งยวด, การกระทำกิจที่ทำได้โดยยาก, การทำความเพียรเพื่อบรรลุธรรมวิเศษ, ในปัญจวัคคิยกถา, ปาสราสิสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า อาวุโสโคดม แม้ด้วยจริยานั้น แม้ด้วยปฏิปทานั้น แม้ด้วยทุกกรกิริยานั้น พระองค์ก็ยังมิได้บรรลุอุตตริมนุสสธรรม อันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒/๑๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๖/๓๑๒,๑๒/๓๖๖/๔๐๓),ในมหาสัจจกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเล่าการบำเพ็ญทุกกรกิริยาแก่อัคคิเวสสนะตอนหนึ่งว่า เรานั้น เมื่อกดฟันด้วยฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้จิตข่มคั้นจิต ทำจิตให้เร่าร้อน เหงื่อก็ไหลออกจากรักแร้ทั้ง ๒ ข้าง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๘/๔๑๒), สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๗/๑๗๕,ในอภิธรรมปิฎก กล่าวไว้ว่า บางคนในโลกนี้เห็นจีวรเศร้าหมอง บาตรเศร้าหมอง เสนาสนะเศร้าหมอง หรือเห็นทุกกรกิริยาต่าง ๆถือเอาประมาณในความเศร้าหมองนั้นแล้วเกิดความเลื่อมใส (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๒/๒๐๔); ชื่อพระพุทธรูปปางหนึ่ง นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้ง ๒ ประสานพระอุระ(พุทธเจดีย์).

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทุกกรกิริยา เป็นการบำเพ็ญที่ยิ่งยวด ดังที่สุนักขัตตะโอรสเจ้าลิจฉวี เป็นผู้มีความเชื่อว่า บุคคลจะบริสุทธิ์ได้ด้วยการประพฤติทุกกรกิริยา ทรงมุ่งขจัดความเชื่อนั้น (ม.มู.อ.(บาลี)๑/๑๕๕/๓๖๒-๓๖๔)

SAMPLE

ทุกกรปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องสิ่งที่ทำได้ยาก ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า อะไรทำได้ยากในพระธรรมวินัยนี้

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า การบรรพชาทำได้ยากในพระธรรมวินัยนี้ ความยินดียิ่งบรรพชิตทำได้ยาก การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมบรรพชิตผู้ยินดียิ่งทำได้ยาก ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยกาลไม่นานนักก็จะได้เป็นพระอรหันต์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๙/๓๔๖)

ทุกกรสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ทำได้ยาก พระสูตรว่าด้วยสมณธรรมที่ทำได้ยาก ในสังยุตตนิกาย มี ๒ สูตร คือ

1.**ทุกกรสูตร** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ทำได้ยาก สามัณฑกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตอุกกเจลนคร แคว้นวัชชีแล้วถามว่า อะไรทำได้ยากในพระธรรมวินัยนี้

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า การบรรพชาทำได้ยากในพระธรรมวินัยนี้ ความยินดียิ่งบรรพชิตทำได้ยาก การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมบรรพชิตผู้ยินดียิ่งทำได้ยาก ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยกาลไม่นานนักก็จะได้เป็นพระอรหันต์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๓๑/๓๔๘)

2.**ทุกกรสูตร** พระสูตรว่าด้วยสมณธรรมที่ทำได้ยาก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า คนไม่ฉลาดทำสมณธรรมได้ยาก อดทนได้ยาก เพราะสมณธรรมนั้นถือว่ามีความคับแคบมากสำหรับคนโง่

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนพาลแม้ประพฤติสมณธรรม หากไม่ห้ามจิต ตกอยู่ในอำนาจของความดำริ ก็จะพึงติดขัดในทุกบท แต่หากยับยั้งความวิตกไว้ได้ เหมือนเต่าหดหัวไว้ในกระดอง ก็จะหมดตัณหา ทิฏฐิ ไม่เบียดเบียน และไม่ว่าร้ายใคร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗/๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า บท หมายถึงอารมณ์หรืออิริยาบถ ผู้ติดขัดในบท คือติดขัดอยู่ในอารมณ์หรืออิริยาบทที่จะเกิดกิเลส (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๗/๓๖)

ทุกกรสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสมณธรรมที่ทำได้ยาก

ทุกกาลทุกสมัย :ทุกคราว, ทุกเวลา หมายถึงตลอดกาล,ในปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงบุคคลผู้เป็นสมยวิมุตตะไว้ว่า บางคนในโลกนี้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย ทุกกาลทุกสมัย และอาสวะทั้งหลายของเขาย่อมสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑/๑๔๙, ๒/๑๔๙)

ทุกข์ : 1.สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก, สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความดับสลายเนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง (ข้อ ๒ในไตร

SAMPLE

ลักษณ์) ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ชาติ (ความเกิด) เป็นทุกข์ ชรา(ความแก่) เป็นทุกข์ มรณะ (ความตาย) เป็นทุกข์โสกะ (ความโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นทุกข์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๗/๓๒๔),ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ ให้คำนิยามทุกข์ไว้ว่า กิเลสที่เหลือ สภาวธรรมที่เป็นอกุศลที่เหลือ กุศลมูล ๓ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สภาวธรรมที่เป็นกุศลที่เหลือซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ วิบากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศลซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ สภาวธรรมที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล ไม่เป็นวิบากแห่งกรรม และรูปทั้งหมด นี้เรียกว่าทุกข์,สภาวธรรมที่เป็นอกุศลที่เหลือ กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สภาวธรรมที่เป็นกุศลที่เหลือซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะวิบากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศลซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ สภาวธรรมที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศลไม่เป็นวิบากแห่งกรรมและรูปทั้งหมด นี้เรียกว่าทุกข์, กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สภาวธรรมที่เป็นกุศลที่เหลือซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ วิบากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศลซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ สภาวธรรมที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล ไม่เป็นวิบากแห่งกรรมและรูปทั้งหมด นี้เรียกว่า ทุกข์,สภาวธรรมที่เป็นกุศลที่เหลือซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ วิบากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอกุศลซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ สภาวธรรมที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล ไม่เป็นวิบากแห่งกรรมและรูปทั้งหมด นี้เรียกว่าทุกข์ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๓,๒๐๗/๑๗๕,๒๐๙/๑๗๗)

2.อาการแห่งทุกข์ที่ปรากฏขึ้นหรืออาจปรากฏขึ้นได้แก่คน (ได้ในคำว่า ทุกข์สัจจะ หรือทุกขอริยสัจ ซึ่งเป็นข้อที่ ๑ ในอริยสัจ ๔) ดังคำในมหาปทานสูตรว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้าตรัสอนุปุพพิกถาแก่ชนเหล่านั้น คือทรงประกาศ (๑) ทานกถา (๒) สีลกถา (๓) สัคคกถา (๔) กามาทีนวกถา(๕) เนกขัมมานิสังสกถา เมื่อทรงทราบว่าชนเหล่านั้นมีจิตควรบรรลุ อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบานผ่องใส จึงทรงประกาศสามุกกังสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๙/๔๔)

3.สภาพที่ทนได้ยาก, ความรู้สึกไม่สบาย ได้แก่ ทุกขเวทนา, ถ้ามาคู่กับโทมนัส (ในเวทนา ๕) ทุกข์ หมายถึงความไม่สบายกายคือทุกข์กาย (โทมนัสคือไม่สบายใจ) แต่ถ้ามาลำพัง (ในเวทนา ๓) ทุกข์ หมายถึงความไม่สบายกายไม่สบายใจ คือทั้งทุกข์กายและทุกข์ใจ ดังคำว่า ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากกายสัมผัส ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าทุกข์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๙๓/๓๒๖)

SAMPLE

คำว่า ทุกข์ เป็นข้อที่ ๑ ในอริยสัจ ๔ มีปรากฏพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔/๗,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๔/๙๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๗๖/๓๑, ๙๕/๓๗, ๙๘/๓๘, ๑๔๔/๔๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓/๖, ๑๓/๗, ๑๔/๘, ๑๔/๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗/๘, ๑๒/๑๑, ๑๓/๑๑, ๗๒/๕๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐, ๒๑/๒๑, ๕๔/๔๓, ๙๑/๘๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓/๔, ๖๙/๖๕, ๑๐๖/๑๑๕, ๑๒๗/๑๓๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑/๑, ๒/๓, ๔/๖, ๕/๗,ส.สำ.(ไทย) ๑๕/๒๔/๒๗, ๓๐/๓๔, ๓๔/๔๓, ๕๕/๖๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑/๒, ๒/๔, ๒/๘, ๔/๑๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑/๔, ๕/๑๘, ๘/๒๓, ๓๑/๔๔, ๓๙/๕๖,๔๐/๕๗, ๔๒/๕๘, ๔๓/๕๙, ๘๐/๑๒๗, ๘๔/๑๔๔, ๑๐๔/๑๙๙, ๑๑๗/๒๑๒, ๑๔๖/๒๓๖, ๑๔๘/๒๓๗, ๑๔๙/๒๓๘,๔๑/๕๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑/๑, ๒/๑, ๓/๑, ๔/๑, ๕/๑, ๑/๒, ๒/๒, ๓/๒, ๔/๒, ๓๖๓/๔๑๗, ๓๖๓/๔๑๘, ๓๖๓/๔๑๙, ๔๑๑/๔๗๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒/๔, ๓/๕, ๑๒๐๑/๖๕๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๙/๓๑๙, ๙๗/๓๓๑, ๑๓๔/๓๘๔, ๕/๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖/๒๘, ๒๓๓/๓๔๖, ๒๕๙/๓๗๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๐/๘๓, ๕๔/๙๗,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๖,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๓/๔๐๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๕/๒๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๗/๓๒๔, ๓๑๑/๖๐๖, ๔๕๕/๖๓๐ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๒๒, ๑๐/๔๙, ๑๗๐/๔๘๕, ๑๙๓/๕๖๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒/๕๑, ๑๗/๑๐๘, ๑๐๔/๓๕๗, ๑๒๒/๔๐๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗/๑๓, ๘/๑๕, ๗๔/๑๒๕, ๒๒๒/๓๗๕)

ทุกข์ของสมณะ :ความทุกข์ว่าจะไม่สันโดษเกี่ยวกับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ เภสัช และไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ดังคำในสมณสุขสูตรว่า ทุกข์ของสมณะ ๕ ประการ คือ (๑) ไม่สันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ (๒) ไม่สันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้ (๓) ไม่สันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้ (๔) ไม่สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามแต่จะได้ (๕) ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๘/๒๐๘)

ทุกขฉันทาทิสูตร :พระสูตรว่าด้วยการละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายในที่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับสูตรที่ ๑-๓ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า ล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า ล้วนเป็นทุกข์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๗๑-๑๗๓/๒๐๓)

ทุกขญาณ: ความรู้ในทุกข์,ปัญญาในสภาวะที่ควรกำหนดรู้,หมายถึงญาณของท่านผู้มีความเพียบพร้อมด้วยมรรคนี้, ข้อ ๑ ในญาณ ๔ อีกนัยหนึ่ง คือ (๑) ทุกขญาณ (ความรู้ในทุกข์) (๒) ทุกขสมุทยญาณ (ความรู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์) (๓) ทุกขนิโรธญาณ (ความรู้ในความดับแห่งทุกข์) (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ (ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๕),ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่าปัญญาในสภาวะที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่าทุกขญาณ(ญาณในทุกข์) และยังให้ความ

SAMPLE

นิยามไว้ว่า ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด การเลือกเฟ้น การค้นคว้า ความสอดส่องธรรม การกำหนดดี การเข้าไปกำหนด การเข้าไปกำหนดเฉพาะความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้ละเอียด ความแจ่มแจ้ง ความคิด การพิจารณา ปัญญากว้างขวาง ดุจแผ่นดิน ปัญญาที่ทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องแนะนำ ความเห็นแจ้งความรู้พร้อม ปัญญาดังประตัก ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเป็นศัสตรา ปัญญาดังปราสาท ปัญญาเป็นแสงสว่าง ปัญญาเป็นรัศมี ปัญญาอันรุ่งเรือง ปัญญาดังรัตนะ ความไม่หลง การเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ซึ่งปรารภทุกข์เกิดขึ้น นี้ท่านกล่าวว่า ทุกขญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๘/๑๖๘, ๑๐๙/๑๖๙)

ทุกขตา : ความเป็นทุกข์,สภาวะที่เป็นทุกข์,สภาวที่คงอยู่ไม่ได้, ในสังคีติสูตร กล่าวไว้ว่า ทุกขตา มี ๓ อย่าง คือ (๑)ทุกขทุกขตา (สภาวทุกข์คือทุกข์) (๒)สังขารทุกขตา (สภาวทุกข์คือสังขาร) (๓) วิปริณามทุกขตา (สภาวทุกข์คือความแปรผันไป)(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๕/๙๖)

ทุกขตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยสภาวทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สภาวทุกข์มี ๓ ประการ คือ (๑) สภาวทุกข์คือทุกข์ (๒) สภาวทุกข์คือสังขาร (๓) สภาวทุกข์คือความแปรผันไป พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสภาวทุกข์เหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๕/๙๖)

ทุกข์ทางกาย :ความไม่สบายกาย, ความทุกข์กาย,ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์อันเกิดจากกายสัมผัส เช่น ยุ่งกัด, ถูกแดดเผา, ถูกความหนาวเบียดเบียน,ทุกข์ที่มีกายประสาทเป็นที่ตั้ง ดังคำในสฬายตนวิภังคสูตรว่า ความเร่าร้อนที่เป็นไปทางกายก็ดี ที่เป็นไปทางใจก็ดี ย่อมเจริญขึ้น เขาจึงเสวยทุกข์ทางกายบ้าง เสวยทุกข์ทางใจบ้าง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๒๙/๔๘๘), ในอนุโสตสูตร กล่าวไว้ว่า บางคนในโลกนี้ไม่เสพกามและไม่ทำบาปกรรม แม้มีทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจร้องไห้น้ำตานองหน้า ก็ยังประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ นี้เรียกว่าบุคคลผู้ไปทวนกระแส (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕/๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๘/๓๑๐, ๔๕๒/๔๘๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๔/๘๘๗, ๑๕/๘๘๘, ๑๐๔/๗๕๙, ๔๒๓/๒๗๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๖/๓๔๗,๗๒/๔๔๕,๘๓/๒๐๘,๘๙/๒๘๔,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๓๕/๔๐๔, ๓๙/๑๒๖, ๑๐๗/๕๘, ๑๕๖/๑๙๑,อภิ.ป.(ไทยป ๔๓/๒๐/๔๑๗, ๒๔/๓๖๔, ๔๕/๒๖๙)

ทุกข์ทางใจ : ความไม่สบายใจ,ทุกข์ใจ หมายถึงโทมนัส,โทนมัสเวทนา ในกถาวัตถุ พระสกวาทีกล่าวว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกขเวทนา ทุกข์ทางกาย ทุกข์ทางใจ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส และกล่าวไว้อีกว่า ทุกข์ทางกาย ทุกข์ทางใจ ความโศก

SAMPLE

ความคร่ำครวญ ความลำบากกาย ความลำบากใจ ความคับแค้นใจ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๘/๓๑๐,๔๕๒/๔๘๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าทุกข์ทางใจ คือ โทมนัส,โทมนัสเวทนา หมายถึงไม่สบายใจหรือทุกข์ใจ(องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๔/๖๗)

ทุกข์โทมนัส : ทุกข์กายทุกข์ใจ หมายถึงความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ดังคำในมหาทุกขักขันธสูตรว่า กุลบุตรนั้นขยัน พากเพียร พยายามอยู่อย่างนี้ โภคสมบัติเหล่านั้นย่อมสัมฤทธิผล เขากลับเสวยทุกข์โทมนัสอันมีเหตุมาจากการรักษาโภคสมบัติเหล่านั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๖๘),หรือดังคำในอุปาสกวรรค กล่าวไว้ว่า อุบาสกผู้ฆ่าสัตว์ย่อมประสพภัยเวรใดทั้งในภพนี้และภพหน้า เสวยทุกข์โทมนัสทางใจใดเพราะมีการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๔/๒๙๑),ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายไว้ว่า ความไม่สำราญทางกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากกายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากกายสัมผัสนี้เรียกว่าทุกข์ ความไม่สำราญ ความไม่สำราญใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดจากเจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดจากเจโตสัมผัส นี้เรียกว่าโทนมัส (ความทุกข์ใจ) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๓/๕๑),ในจูฬธัมมสมาทานสูตรกล่าวว่า บางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีราคะกล้าโดยปกติ เสวยทุกข์โทมนัสอันเกิดจากราคะเนืองๆ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๗๑/๕๑๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทุกข์โทมนัส คือ ทุกข์ คือทุกข์ที่มีกายประสาทเป็นที่ตั้ง หมายถึงความไม่สบายกายหรือทุกข์ทางกาย โทมนัส คือโทมนัสเวทนาหมายถึงความไม่สบายใจหรือทุกข์ใจ (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๔/๖๗)

ทุกข์โทษของกาย :ความเจ็บไข้ต่างๆของร่างกาย, หมายถึงร่างกายที่มีความเจ็บไข้ไม่สบายต่างๆ ดังคำในสัญญา ๗ ข้อ ๔ ที่กล่าวไว้ว่า อาทีนวสัญญา(กำหนดหมายทุกข์โทษของกายอันมีความเจ็บไข้ต่างๆ) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๐/๘๗)

ทุกขธรรม : ธรรมคือทุกข์, หลักธรรมที่เกี่ยวกับสภาวะที่เป็นทุกข์,หมายถึงเบญจขันธ์ที่เป็นสาเหตุเกิดของความทุกข์ ดังคำในทุกขธัมมสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดภิกษุรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งทุกขธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๔/๒๕๑),ในราธทุกขสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระราธะไว้ว่า จักขุเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในจักขุนั้น รูปเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในรูปนั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๗/๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ทุกขธรรม หมายถึงขันธ์ ๕ ที่เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ (สำ.สฬา.อ. (บาลี)๓/๒๔๔/๑๑๓)

SAMPLE

ทุกขธัมมสูตร[๑] **:** พระสูตรว่าด้วยทุกขธรรม พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ๓ สูตร สฬายตนวรรค ๑ สูตร คือ

1.ทุกขธัมมสูตร พระสูตรว่าด้วยทุกขธรรม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์เป็นธรรมดา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งมารสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๔/๒๕๑)

2.ทุกขธัมมสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่าขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์เป็นธรรมดา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งมารสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๗๕/๒๖๔)

3.ทุกขธัมมสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้ขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อเพื่อจะได้ฟังแล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่เป็นทุกข์เป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘๗/๒๗๑)

4.ทุกขธัมมสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับออยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้เข้ามาเฝ้าว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๙๙/๒๗๕)

ทุกขธัมมสูตร[๒] **:**พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา

ทุกขธัมมสูตร[๓] **:**พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา

ทุกขธัมมสูตร[๔] **:**พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีทุกข์เป็นธรรมดา

ทุกขธาตุ : ธาตุคือทุกข์,ธาตุคือความเป็นทุกข์ ดังคำว่า ความไม่สำราญทางกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส นี้เรียกว่าทุกขธาตุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๐/๑๓๙)

ทุกขนิโรธ : ความดับทุกข์, หมายถึงพระนิพพาน เรียกสั้นๆ ว่า นิโรธ เรียกเต็มว่า ทุกขนิโรธ อริยสัจ,ข้อ ๓ ในอริยสัจ, ในมหาวิภังค์ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอาสวักขยญาณตอนหนึ่งว่า เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔/๗),ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ กล่าวไว้ว่า การละตัณหาเสียได้ นี้เรียกว่าทุกขนิโรธ, การละตัณหาและกิเลสที่เหลือนี้เรียกว่าทุกขนิโรธ, การละตัณหาและกิเลสที่เหลือ นี้เรียกว่า

SAMPLE

ทุกขนิโรธ,การละตัณหา ละกิเลสที่เหลือและละสภาวธรรมที่เป็นอกุศลที่เหลือ นี้เรียกว่าทุกขนิโรธ,การละตัณหา ละกิเลสที่เหลือ ละสภาวธรรมที่เป็นอกุศลที่เหลือ ละกุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ และละสภาวธรรมที่เป็นกุศลที่เหลือซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าทุกขนิโรธ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔, ๒๐๗/๑๗๕, ๒๐๘/๑๗๖,๒๐๙/๑๗๗,๒๑๒/๑๘๐)

คำว่า ทุกขนิโรธ มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔, ๒๔๙/๘๔, ๔๗๙/๒๑๑, ๔๗๙/๒๑๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙๐/๑๔๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑, ๕๔/๔๓, ๙๑/๘๖,/๔๔๙/๔๘๘,ม.มู.(ไทย) ๑๓/๑๖/๑๘, ๑๒๘/๑๔๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙/๒๖, ๑๐๔/๑๒๕,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๘, ๑๕๕/๒๖๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๔/๑๙๙,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๒/๓๔๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๑/๑๔๓, ๔๘๐/๒๙๑, ๕๒๓/๓๓๗, ๑๐๗๑/๕๘๓,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๖/๙๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒/๑๕๑, ๒๐/๑๖๔, ๒๔/๑๗๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๒/๑๕๖, ๑๙๖/๒๙๙, ๑๙๘/๓๑๐, ๒๕๙/๓๗๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๑๓๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๔,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๒/๔๘๐, ๑๐๓/๔๘๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗/๑๓, ๘/๑๕, ๗๔/๑๒๕, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๗/๒๗๑, ๓๕๓/๓๓๕, ๔๕๔/๔๘๕, ๖๑๘/๖๗๕, ๗๘๙/๘๒๔

ทุกขนิโรธคามินี :เป็นเครื่องให้ถึงความดับทุกข์ ดังคำในโยธาชีวสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย(เหตุเกิดทุกข์) นี้ทุกขนิโรธ(ความดับทุกข์ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)(องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๔/๓๘๔)

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา : ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หมายถึงมรรคมีองค์ ๘ เรียกสั้นๆ ว่า มรรค เรียกเต็มว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ, ข้อ ๔ ในอริยสัจ ๔ ดังคำในมหาวรรค พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ(๒) สัมมาสังกัปปะ(๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔/๒๒),ในวิภังค์ ให้ความนิยามไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฏฐิเพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้น สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานที่เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาอยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น มรรคมีองค์ ๘ คือสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ก็เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔)

SAMPLE

คำว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔/๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔, ๒๔๙/๘๔, ๔๒๐/๑๘๔, ๔๒๔/๑๘๖, ๔๗๙/๒๑๑, ๔๗๙/๒๑๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๐/๑๔๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑, ๕๔/๔๓, ๙๑/๘๕, ๔๔๙/๔๘๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖/๑๘, ๒๘๘/๓๔๕, ๔๘๔/๖๑๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙/๒๖, ๑๐๔/๑๒๕, ๒๒๑/๒๕๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๔/๑๙๙,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๒/๓๔๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๑/๑๔๓, ๔๘๐/๒๙๑, ๕๒๓/๓๓๗, ๑๐๗๑/๕๘๓, ๑๐๗๗/๕๘๗, ๑๐๗๙/๕๘๙, ๑๐๘๐/๕๙๐, ๑๐๙๒/๖๐๖, ๑๑๐๐/๖๑๑, ๑๑๐๑/๖๑๓, ๑๑๑๒/๖๒๔, ๑๒๐๑/๖๕๗,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๖/๙๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒/๑๕๑, ๒๐/๑๖๔, ๒๔/๑๗๒, ๕๙/๒๒๗, ๖๒/๒๔๒, ๘๙/๓๑๙, ๙๗/๓๓๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๒/๑๕๖, ๑๘๑/๒๕๘, ๒๕๙/๓๗๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๑๓๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๔,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๒/๔๘๐, ๑๐๓/๔๘๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๔, ๕๒/๑๘๒, ๘๘/๒๗๔, ๑๐๓/๓๑๙, ๑๕๑/๔๑๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗/๑๓, ๘/๑๖, ๗๔/๑๒๕, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔, ๒๐๗/๑๗๖, ๒๐๘/๑๗๖, ๒๐๙/๑๗๗, ๒๑๐/๑๗๘, ๒๑๑/๑๗๘, ๒๑๒/๑๘๐, ๒๑๓/๑๘๑, ๒๑๔/๑๘๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๗/๒๗๑, ๔๕๔/๔๘๕, ๗๘๙/๘๒๔

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ : ญาณคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์,ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์,ญาณในข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์, ข้อ ๔ ในญาณ ๔ อีกนัยหนึ่ง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๔/๖, ๑๐๙/๑๖๙),ในญาณกถา กล่าวไว้ว่า ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง การเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ซึ่งปรารภทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเกิดขึ้น นี้ท่านกล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๙/๑๗๐)

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ : อริยสัจคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังคำในมหาวรรคและมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔/๒๒, ๑๕/๒๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙, ๔๐๒/๓๓๕, ๔๐๒/๓๓๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖),ในสังคีติสูตร พระสารีบุตร กล่าวไว้ว่า ข้อ ๔ ในอริยสัจ ๔ (๑) ทุกขอริยสัจ (อริยสัจคือทุกข์) (๒) ทุกขสมุทยอริยสัจ(อริยสัจคือเหตุเกิดแห่งทุกข์) (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ (อริยสัจคือความดับแห่งทุกข์) (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ(อริยสัจคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) (ที.ปา.(ไทย)

SAMPLE

๑๑/๓๕๔/๓๗๘, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๖/๒๙๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓, ๑๐๘๒/๕๙๗, ๑๐๘๓/๕๙๙, ๑๐๘๔/๖๐๐, ๑๐๘๕/๖๐๐, ๑๐๙๑/๖๐๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๕, ๓๖/๕๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๕/๔๓๔)

ทุกขนิโรธญาณ :ความรู้ในความดับแห่งทุกข์,ญาณในความดับทุกข์,หมายถึงญาณของท่านผู้มีความเพียบพร้อมด้วยมรรคนี้, ข้อ ๓ ในญาณ ๔ อีกนัยหนึ่ง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๙/๑๖๙)

ทุกขนิโรธอริยสัจ :อริยสัจคือความดับทุกข์,อริยสัจคือความดับแห่งทุกข์, หมายถึงความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะความปล่อยวาง ความสละคืน ความพ้นความไม่ติด ดังคำในมหาวรรค มหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธอริยสัจ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วย วิราคะ ความสละ ความสละทิ้ง ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา,ข้อ ๓ ในอริยสัจ ๔,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ทุกขนิโรธอริยสัจนี้ คือความดับตัณหานั้นนั่นแลโดยไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔/๒๒, ๑๕/๒๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙, ๔๐๑/๓๓๒, ๔๐๑/๓๓๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๔/๑๒๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๖/๒๙๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๔/๔๒๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓, ๑๐๘๒/๕๙๗, ๑๐๘๓/๕๙๘, ๑๐๘๔/๖๐๐, ๑๐๘๕/๖๐๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๔, ๓๕/๕๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๔/๑๖๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๕/๔๓๔)

ทุกข์ในนรก : ความทุกข์ทรมานในนรก หมายถึงตกนรกเสวยผลกรรมจนกว่าบาปจะหมดสิ้นไป ดังคำในพาลปัณฑิตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ทุกข์นี้กับทุกข์ในนรกเปรียบเทียบกันไม่ได้ และยังตรัสอธิบายไว้อีกว่า ทุกขโทมนัสเพราะการประหารนั้นเป็นเหตุที่บุรุษถูกประหารด้วยหอก ๓๐๐ เล่ม เสวยอยู่นั้น เปรียบเทียบกับทุกข์แห่งนรกแล้ว ไม่ถึงแม้การนับ ไม่ถึงแม้ส่วนแห่งเสี้ยว ไม่ถึงแม้การเทียบกันได้ นายนิรยบาลทั้งหลายทำกรรมกรณ์ชื่อเครื่องพันธนาการ ๕ อย่าง คือตอกตะปูเหล็กร้อนแดงที่มือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้างและที่กลางอก คนพาลนั้นเสวยทุกขเวทนากล้า อย่างหนัก เผ็ดร้อน ในที่นั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๔๘/๒๙๓,๒๕๐/๒๙๕),ในสภิยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในโลกนี้ บุคคลผู้งดเว้นบาปทั้งหมด ล่วงพ้นทุกข์ในนรก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๓๗/๖๒๕),ในจูฬนิทเทสกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงเว้นขาดจากบาปธรรมทั้งปวงในโลกนี้ ก้าวล่วงทุกข์ในนรกทรงอยู่ด้วยความเพียร

SAMPLE

ทรงมีความเพียร มีความมุ่งมั่น แกล้วกล้า มั่นคงเรียกได้ว่าทรงเป็นอย่างนั้น(ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๕/๒๔๖)

ทุกขปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องทุกข์ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า ทุกข์มีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า สภาวทุกข์มี ๓ ประการ คือ (๑) สภาวทุกข์คือทุกข์ (๒) สภาวทุกข์คือสังขาร (๓) สภาวทุกข์คือความแปรผันไป

เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งนิพพานปัญหาสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๗/๓๔๕)

ทุกข์ปางตาย :ความทุกข์ทรมานเกือบตาย,ทุกข์จวนตาย,ทุกข์ที่ได้รับจากความประมาทจนเกือบตาย ดังคำในมหาวิภังค์พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้สอดองคชาตเข้าปากอสรพิษร้ายเป็นต้น พึงถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย,ผู้ใช้มีดชำแหละโคอันคมคว้านท้องก็จะพึงถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๒/๓๑,๑๙๔/๑๘๐), ในอาเนญชสัปปายสูตรพระพุทธเจ้าไว้ว่า บุรุษยื่นมือหรือหัวแม่มือให้แก่อสรพิษตัวมีพิษร้ายแรงนั้น ทั้งที่รู้ว่าถูกอสรพิษที่มีพิษร้ายแรงกัดแล้วจะต้องตายหรือทุกข์ปางตาย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๕/๗๒)

ทุกขปีฬิตสัตตวัตถุ :เรื่องสัตว์ถูกทุกข์เบียดเบียน พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุชั่วจำนวนมากมีผ้ากาสาวะพันที่คอมีธรรมเลวทราม ไม่สำรวมย่อมตกนรกเพราะบาปกรรมทั้งหลาย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐๗/๑๒๙)

ทุกขลักขณวัตถุ :เรื่องทุกขลักษณะ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ เมื่อใดอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๗๘/๑๑๘)

ทุกขวิปากสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่มีทุกข์ และที่มีสุขเป็นวิบาก พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า *ธรรมที่มีทุกข์เป็นวิบาก* คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น *ธรรมที่มีสุขเป็นวิบาก* คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๔/๒๘๙)

ทุกขวิหารสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมเครื่องอยู่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๒ ประการ คือ (๑) ความไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๒) ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นเหตุให้อยู่เป็นทุกข์ อึดอัด คับแค้น กระวนกระวาย ในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วย่อมไปสู่ทุคติ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๘/๓๗๕)

ทุกขลักษณะ: เครื่องกำหนดว่าเป็นทุกข์, ลักษณะที่จัดว่าเป็นทุกข์, ลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นทุกข์ คือ (๑) ถูกการเกิดขึ้นและการดับสลายบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา (๒) ทนได้ยากหรือคงอยู่

SAMPLE

ในสภาพเดิมไม่ได้ (๓) เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ (๔) แย้งต่อสุขหรือเป็นสภาวะที่ปฏิเสธความสุข ดังคำใน พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๗๘/๑๑๘) ; ดูอนิจจลักษณะ,อนัตตลักษณะ

ทุกขเวทนา : ความรู้สึกทุกข์, ความรู้สึกลำบาก,ความรู้สึกเจ็บปวด, ความรู้สึกเป็นทุกข์, การเสวยอารมณที่ไม่สบาย,ดังคำในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า เมื่อเสวยทุกขเวทนา(ความรู้สึกทุกข์) ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๓/๑๐๙), ข้อ ๒ ในเวทนา ๓ คือ (๑) สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข) (๒) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์) (๓) อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖,๓๕๓/๓๗๓)

คำว่า ทุกขเวทนา มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๕/๑๔๕, ๑๗๕/๑๔๖, ๑๗๙/๑๔๙, ๑๗๙/๑๕๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๒/๗๐, ๑๒๓/๗๐, ๔๑๔/๓๔๖, ๔๑๖/๓๔๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖, ๓๕๓/๓๗๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๙/๑๘๒, ๓๘๑/๔๑๕, ๔๖๕/๕๐๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๘/๙๑, ๑๗๘/๒๐๕, ๔๕๐/๕๖๘, ๔๗๗/๖๐๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓/๔, ๕/๗, ๓๘๙/๔๔๒, ๔๒๖/๔๘๖,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๘/๕๐,๑๔๙/๑๘๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๒, ๖๒/๑๑๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๘, ๘๘/๑๖๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๔/๖๖, ๗๕/๖๘, ๒๖๑/๒๗๘, ๑๘/๒๗๘/๓๐๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘, ๓๗๕/๒๒๒, ๑๐๒๒/๕๓๖, ๑๐๒๓/๕๔๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๙๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๔,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๖/๑๙๗, ๑๘/๑๙๙,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๓/๔๐๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๔๔/๖๗๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๓/๕๖๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๙, ๒๔/๓๔, ๒๙/๔๖, ๔๖/๕๒๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๘/๓๑๐, ๔๗๑/๕๐๒

ทุกขสมุทยญาณ :ความรู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์, ญาณในเหตุเกิดทุกข์ ข้อ ๒ ในญาณ ๔ อีกนัยหนึ่ง คือ (๑) ทุกขญาณ (ความรู้ในทุกข์) (๒)ทุกขสมุทยญาณ (ความรู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์) (๓) ทุกขนิโรธญาณ (ความรู้ในความดับแห่งทุกข์) (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ (ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๕), ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่าเป็นญาณที่ ๖๑ ในญาณ ๗๓ ดังคำว่า (๖๑) ทุกขสมุทยญาณ (ญาณในเหตุเกิดทุกข์),และตรัสอีกว่า เป็นญาณของท่านผู้มีความเพียบพร้อมด้วยมรรคนี้ ชื่อว่าทุกขสมุทยญาณ ดังคำว่า ญาณของท่านผู้มีความพียบพร้อมด้วยมรรคนี้ ชื่อว่าทุกขญาณ ทุกขสมุทยญาณ ทุกขนิโรธญาณ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๑/๖, ๑๐๙/๑๖๙),ในวิภังค์กล่าวว่าเป็นธรรมหมวด ๔ ดังคำ

SAMPLE

ว่า ทุกขญาณ ทุกขสมุทยญาณ ทุกขนิโรธญาณ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๕๔/๙๔๑)

ทุกขสมุทยสูตร :พระสูตรว่าด้วยความเกิดแห่งทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดแห่งทุกข์ ได้แก่เพราะอาศัยอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิด ความประจวบธรรม ๓ หมวดนั้นเป็นผัสสะและเพราะผัสสะ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด ความดับแห่งทุกข์ ได้แก่เพราะตัณหาดับไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ จากนั้นก็ดับไปตามลำดับนี้ คือภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๖/๑๑๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ทุกข์ ในที่นี้หมายถึงทุกข์ในวัฏฏะ (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๕-๑๑๓/๓๘) วิราคะ หมายถึงมรรค (วิ.อ.(บาลี) ๓/๑/๔)

ทุกขสมุทยอริยสัจ :อริยสัจคือเหตุให้เกิดทุกข์ หมายถึงตัณหา ๓ คือกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เรียกสั้นๆว่า สมุทัย (ข้อ ๒ ในอริยสัจ ๔), เรียกเต็มว่าทุกขสมุทัยอริยสัจ, ในมหาวรรค พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขสมุทยอริยสัจ คือตัณหาอันทำให้เกิดอีกประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆคือกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๔/๒๑),ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตัณหานี้เป็นเหตุเกิดขึ้นในภพใหม่ สหรคตด้วยความกำหนัดยินดี เป็นเหตุเพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ คือกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙)

คำว่า ทุกขสมุทยอริยสัจ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่นที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๖/๒๙๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๔/๔๒๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓,๑๐๘๒/๕๙๗,๑๐๘๓/๕๙๘,๑๐๘๔/๕๙๙,๑๐๘๕/๖๐๐,๑๐๙๑/๖๐๕,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๐/๔๘๓,๓๔/๕๓,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๐๓/๑๖๗, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๐๕/๔๓๔

ทุกขสมุทัย :เหตุให้เกิดทุกข์, เหตุเกิดทุกข์, หมายถึงตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ดังคำในโปฏฐปาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราตอบเรื่องทุกข์ เรื่องทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) เรื่องทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) เรื่องทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๐/๑๘๔)

คำว่า ทุกขสมุทัย มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔/๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔, ๒๔๙/๘๔, ๔๒๔/๑๘๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑, ๕๔/๔๓, ๙๑/๘๕, ๔๔๙/๔๘๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖/๑๘, ๑๒๘/๑๔๑,ม.อุ.

(ไทย) ๑๔/๑๙/๒๖, ๑๐๔/๑๒๕,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๘, ๑๕๕/๒๖๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๔/๑๙๙,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๒/๓๔๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๑/๑๔๓, ๔๘๐/๒๙๑, ๕๒๓/๓๓๗, ๑๐๗๑/๕๘๓,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๖/๙๐, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒/๑๕๑, ๒๐/๑๖๔, ๒๔/๑๗๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๒/๑๕๖, ๑๐๔/๑๕๙, ๑๘๖/๒๖๘, ๒๕๙/๓๗๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๑๓๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๔,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๒/๔๘๐, ๑๐๓/๔๘๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗/๑๓, ๘/๑๕, ๗๔/๑๒๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๓, ๒๐๗/๑๗๕, ๒๐๘/๑๗๖, ๒๐๙/๑๗๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๗/๒๗๑, ๖๘๑/๗๒๙, ๗๘๙/๘๒๔

ทุกขสมุทัยอริยสัจ:อริยสัจคือเหตุให้เกิดทุกข์ หมายเหตุตัณหา ๓ คือกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ดังคำในติตถายตนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีความเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ นี้เรียกว่า ทุกขสมุทัยอริยสัจ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒), ในมหาสกุลุทายิสูตร กล่าวถึงพระสาวกทั้งหลายถามถึงทุกขสมุทัยอริยสัจต่อพระพุทธองค์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๖/๒๙๐)

ทุกขสัจจนิทเทส :นิทเทสเรื่องทุกขสัจ, แสดงทุกขสัจ หมายถึงอธิบายขยายความเกี่ยวกับทุกขสัจ โดยเอาของแต่ละคำในข้อความดังนี้ ชาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสเป็นทุกข์ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ว่าโดยย่อ มาอธิบายความแต่ละศัพท์ มีกล่าวไว้ในหัวข้อ ของมหาสติปัฏฐานสูตรและสติปัฏฐานสูตร(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๒๐//๑๑๘)

ทุกขสัญญา : กำหนดหมายความเป็นทุกข์, ความหมายรู้ความเป็นทุกข์ ในทุกขสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ทุกขสัญญา(ความหมายรู้ความเป็นทุกข์) ที่บุคคลเจริญแล้วฯลฯ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๓/๑๙๖),ใน อุกขิตตาสิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖ ประการ สามารถทำเขตไม่จำกัดในสังขารทั้งปวงแล้วทำทุกขสัญญาให้ปรากฏได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๓/๖๒๔),ในบางครั้งคำว่าทุกขสัญญา ก็มาคู่กับศัพท์อื่นบ้าง เช่น ข้อ ๖ ในสัญญา ๑๐ คือ อนิจเจ ทุกข

SAMPLE

สัญญา(ความกำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๕)

ทุกขสัมผัส : สัมผัสทุกข์,ผัสสะที่เป็นทุกข์,หมายถึงถูกผัสสะที่เป็นทุกข์กระทบหรือเบียดเบียน เช่น สูดกลิ่นเหม็นมากระทบจมูก ดังคำในอทันตอคุตตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในกาลใดที่บุคคลอบรมใจดีแล้วในอารมณ์ ๖ ประการอย่างนี้ ในกาลนั้นจิตของเขาถูกสุขสัมผัสหรือทุกขสัมผัสกระทบแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหวในที่ไหนๆ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๙๔/๙๙)

ทุกขสูตร๑ : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ พระสูตรว่าด้วยทุกข์ พระสูตรว่าด้วยทุกขสัญญา พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อยู่เป็นทุกข์ ในพระไตรปิฎก มีชื่อทุกขสูตรเหมือนกัน แต่มีเนื้อความแตกต่างกันมากบ้าง น้อยบ้าง รวม ๑๓ สูตร ในสังยุตตนิกาย มี ๑๐ สูตร ในอังคุตตรนิกาย มี ๓ สูตร คือ

1.ทุกขสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๐/๒๓๓)

2.ทุกขสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นสุข เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยอนุโลมิกขันติ จักก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามได้ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้ไม่ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผลได้ ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงว่าเป็นทุกข์ เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้ประกอบด้วยอนุโลมิกขันติ จักก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามได้ เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผลได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๙/๖๒๒)

3.ทุกขสูตร พระสูตรว่าด้วยทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงความเกิดทุกข์และความดับทุกข์ว่า เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด เมื่อธรรม ๓ ประการข้างต้นนั้นประจวบกัน ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี นี้เป็นความเกิดแห่งทุกข์ ส่วนความดับแห่งทุกข์ เริ่มจากตัณหาดับ แล้วชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงดับตามลำดับ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๓/๘๘)

SAMPLE

4.ทุกขสูตร พระสูตรว่าด้วยทุกขสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีทุกขสัญญา(ความหมายรู้ความเป็นทุกข์)ย่อมมีผลมาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๓/๑๙๖)

5. ทุกขสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อยู่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุอยู่เป็นทุกข์ในภพนี้และหลังจากตายแล้วพึงหวังได้ทุคติ ๕ คือ (๑) ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา (๒) ความเป็นผู้ไม่มีหิริ (๓) ความเป็นผู้ไม่มีโอตตัปปะ (๔) ความเป็นผู้เกียจคร้าน(๕)ความเป็นผู้มีปัญญาทรามแล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุอยู่เป็นสุขในภพนี้และหลังจากตายแล้วพึงหวังได้สุคติ ๕ คือ (๑) ความเป็นผู้มีศรัทธา (๒) ความเป็นผู้มีหิริ (๓) ความเป็นผู้มีโอตตัปปะ (๔) ความเป็นผู้ปรารภความเพียร (๕) ความเป็นผู้มีปัญญา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓/๕)

6.ทุกขสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อยู่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้อยู่เป็นทุกข์ทั้งในภพนี้และภพหน้า ๖ คือ (๑) กามวิตก (๒) พยาบาทวิตก (๓) วิหิงสาวิตก (๔) กามสัญญา (๕) พยาบาทสัญญา (๖) วิหิงสาสัญญา แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้อยู่เป็นสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า ๖ คือ (๑) เนกขัมมวิตก (๒) อพยาบาทวิตก (๓) อวิหิงสาวิตก (๔) เนกขัมมสัญญา (๕) อพยาบาทสัญญา (๖) อวิหิงสาสัญญา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๕๙๘)

7.ทุกขสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงความเกิดทุกข์และความดับทุกข์ว่า เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด เมื่อธรรม ๓ ประการข้างต้นนั้นประจวบกัน ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี นี้เป็นความเกิดแห่งทุกข์ ส่วนความดับแห่งทุกข์ เริ่มจากตัณหาดับ แล้วชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงดับตามลำดับ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๓/๒๘)

8.ทุกขสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธาตุ ๔ มีทั้งทุกข์และสุขคละเคล้ากัน ฉะนั้น สัตว์จึงยินดีบ้าง เบื่อหน่ายบ้าง ถ้าสัตว์รู้ถึงโทษของธาตุตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมหลุดพ้นได้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗/๑๐๗)

9.ทุกขสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ ภิกษุหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณวัดพระเชตวันได้ทูลถามปัญหาและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนคำว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นคำว่า สิ่งใดเป็นทุกข์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๗๔/๒๖๔)

SAMPLE

10.ทุกขสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ ได้แก่อุปาทานขันธ์ ๕ ทุกขสมุทัย ได้แก่ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติเพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์ ได้แก่ตัณหา ๓ ทุกขนิโรธ ได้แก่ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้นและความไม่อาลัยในตัณหา ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘๖/๒๗๐)

11.ทุกขสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในขันธ์ ๕ นั้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกุกกุฬสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๙๘/๒๗๕)

12.**ทุกขสูตร** (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละราคะในขันธ์ ๕ นั้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกุกกุฬสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๑/๒๓๓)

13. **ทุกขสูตร** (ตติย) **:**พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกุกกุฬสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๒/๒๓๔)

ทุกขสูตร[๒] **:** พระสูตรว่าด้วยความเป็นทุกข์

ทุกขสูตร[๓] **:** พระสูตรว่าด้วยทุกข์

ทุกขสูตร[๔] **:** พระสูตรว่าด้วยทุกขสัญญา

ทุกขสูตร[๕] **:** พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อยู่เป็นทุกข์

ทุกขสูตร[๖] **:** พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อยู่เป็นทุกข์

ทุกขสูตร[๗] **:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

ทุกขสูตร[๘] **:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

ทุกขสูตร[๙] **:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

ทุกขสูตร[๑๐] **:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

ทุกขสูตร[๑๑] **:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

ทุกขสูตร (ทุติย) [๑๒]**:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ (สูตรที่ ๒)

ทุกขสูตร (ตติย) [๑๓]**:**พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ (สูตรที่ ๓)

SAMPLE

ทุกขอริยสัจ :อริยสัจคือทุกข์, อริยสัจคือความทุกข์,หมายถึงอาการทุกข์ที่ปรากฏขึ้นหรืออาจปรากฏขึ้นได้แก่คน เช่น ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ดังคำในติตถายตนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า แม้ชาติ(ความเกิด)ก็เป็นทุกข์ แม้ชรา(ความแก่)ก็เป็นทุกข์ แม้มรณะ(ความตาย)ก็เป็นทุกข์ แม้โสกะ(ความโศก) แม้ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) อุปายาส(ความคับแค้นใจ)ก็เป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ นี้เรียกว่าทุกขอริยสัจ(อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒),ข้อ ๑ ในอริยสัจ ๔ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๙๐/๑๖๓)

คำว่า ทุกขอริยสัจ นี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔/๒๑, ๑๕/๒๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙, ๓๘๖/๓๒๔, ๓๙๙/๓๒๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๒๐/๑๑๘, ๓๐๑/๓๒๙,ม.มู.(ไทย) ๑๓/๒๔๖/๒๙๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๑/๔๑๖, ๓๗๓/๔๑๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓, ๑๐๘๒/๕๙๖, ๑๐๘๓/๕๙๘, ๑๐๘๔/๕๙๙, ๑๐๘๕/๖๐๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๓, ๓๓/๕๐, ๔๐/๕๐๕, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๕/๔๓๓

ทุกขานุปัสสนา :การพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์,หมายถึงการพิจารณาเห็นทุกข์, ข้อ ๒ ข้ออนุปัสสนา ๗ ,ในปฏิสัมภิทามรรค สุตมยญาณนิทเทส กล่าวถึงทุกขานุปัสสนาว่าเป็นธรรมควรรู้ยิ่ง ดังคำว่า อนิจจานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) ควรรู้ยิ่ง ทุกขานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นทุกข์) ควรรู้ยิ่ง,ในวิโมกขกถา กล่าวไว้ว่า ทุกขานุปัสสนาเป็นญาณมีความเย็นใจอย่างยอดเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อน และความกระวนกระวายเพราะสุข เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าสีติสิยาวิโมกข์,ในปัญญาวรรค กล่าวไว้ว่า ทุกขานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาอย่างไหนให้เต็มรอบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙/๑๖, ๑๘/๒๖๒๒/๓๑, ๒๑๖/๓๕๘, ๒๒๒/๓๗๔,๑/๕๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าทุกขานุปัสสนา เป็นชื่อของวิปัสสนา เป็นข้อ๒ ในอนุปัสสนา อันได้แก่ (๑) อนิจจานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) (๒) ทุกขานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์) (๓) อนัตตานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน) (๔) นิพพิทานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย)(๕) วิราคานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด)(๖)นิโรธานุปัสสนา(พิจารณาเห็นความดับกิเลส)(๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา (พิจารณา เห็นความสลัดทิ้งกิเลส) (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๖๕/๑๖๙)

SAMPLE

ทุกขานุปัสสนาญาณ:ญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์,หมายถึงญาณคือการพิจารณาเห็นทุกข์ , ในปฏิสัมภิทามรรค วิโมกขกถา กล่าวไว้ว่าเป็นข้อ ๑ ของวิโมกข์ ดังคำว่า ทุกขานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์) พ้นจากสุขสัญญา เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖),ข้อ ๑ ในญาณ ๔ อัน ได้แก่ (๑) ทุกขานุปัสสนาญาณ (๒) นิพพิทานุปัสสนาญาณ (๓) วิราคานุปัสสนาญาณ (๔) อัปปณิหิตานุปัสสนาญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๘/๓๖๕)

ทุกขานุปัสสนายถาภูตญาณ : ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ ในวิโมกขกถากล่าวไว้ว่า เป็นส่วนหนึ่งของญาณวิโมกข์ ดังคำว่า ทุกขานุปัสสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าสุข เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๕/๓๕๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ยถาภูตญาณ หมายถึงญาณที่พิจารณาเห็นสังขารตามความเป็นจริง (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๒)

ทุกขานุปัสสีสูตร[๑] :พระสูตรว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นทุกข์ พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ มี ๒ สูตร ทั้งสังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย คือ

1.ทุกขานุปัสสีสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงพิจารณาให้เห็นทุกข์ในขันธ์ ๕ ซึ่งจะทำให้พ้นจากขันธ์ ๕ พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๘/๒๓๗)

2.ทุกขานุปัสสีสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ... เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ๗ จำพวกเหมือนในอนิจจานุปัสสีสูตร ต่างกันแต่บุคคลผู้พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ มีสัญญาว่าเป็นทุกข์ รู้ว่าเป็นทุกข์ในสังขารทั้งปวงอยู่ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๗/๒๗)

ทุกขานุปัสสีสูตร[๒] :พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์

ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา :ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว หมายถึงปฏิบัติยากเป็นทุกข์แต่รู้ได้เร็ว, ข้อ ๒ ในปฏิปทา ๔ อันได้แก่ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติลำบากและรู้ได้ช้า) (๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็ว)(๓) สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติสะดวกแต่รู้ได้ช้า) (๔) สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา(ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว)(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๖/๓๘๔),ในสัมปสาทนียสูตร และอุภยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิปทานี้ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นข้อปฏิบัติต่ำเพราะปฏิบัติลำบาก(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๒/๑๑๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๖/๒๓๓), ในวิตถารสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า บางคนในโลกนี้โดยปกติเป็นคนมีราคะกล้า ย่อม

SAMPLE

เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะเป็นประจำบ้าง โดยปกติเป็นคนมีโทสะกล้า ย่อมเสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากโทสะเป็นประจำบ้างโดยปกติเป็นคนมีโมหะกล้า ย่อมเสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากโมหะเป็นประจำบ้าง อินทรีย์ ๕ ประการนี้ของเธอ คือ สัทธินทรีย์วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมปรากฏแก่กล้า เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏแก่กล้า เธอจึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว นี้เรียกว่าทุกขาปฏิปทาขิปปาภิญญา (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๖)

ทุกขินทรีย์ : อินทรีย์คือความทุกข์กาย, อินทรีย์คือทุกขเวทนา, ข้อ ๒ ในอินทรีย์ ๕ อันได้แก่ (๑) สุขินทรีย์(อินทรีย์คือความสุขกาย)(๒) ทุกขินทรีย์ (อินทรีย์คือความทุกข์กาย) (๓) โสมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือความสุขใจ) (๔) โทมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือความทุกข์ใจ) (๕) อุเปกขินทรีย์(อินทรีย์คืออุเบกขา)(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๕/๓๑๒, ๕๑๐/๓๑๘,ข้อ ๑๑ ในอินทรีย์ ๒๒ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑),ในธัมมสังคณี พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายไว้ว่า ความไม่สำราญทางกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส ในสมัยนั้นนี้ชื่อว่าทุกขินทรีย์ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๕๖๐/๑๖๑,๓๕/๒๒๐/๑๙๙)

ทุกขุทรยสูตร[๑] :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่มีทุกข์ และที่มีสุขเป็นกำไร ในพระไตรปิฎก มีชื่อทุกขุทรยสูตร ๒ สูตร แต่มีเนื้อหาต่างกัน คือ

1.ทุกขุทรยสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่มีทุกข์ และที่มีสุขเป็นกำไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่มีทุกข์เป็นกำไร คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น ธรรมที่มีสุขเป็นกำไร คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๓/๒๘๙)

2.ทุกขุทรยสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่มีทุกข์ และที่มีสุขเป็นกำไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่มีทุกข์เป็นกำไรและธรรมที่มีสุขเป็นกำไรแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า ธรรมที่มีทุกข์เป็นกำไร คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ธรรมที่สุขเป็นกำไร คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๗/๓๓๕)

ทุกขุทรยสูตร[๒] :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่มีทุกข์ และที่มีสุขเป็นกำไร

ทุกขุปปาทสูตร[๑] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอายตนะภายใน ๖ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบ

SAMPLE

ระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอายตนะภายใน ๖ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๑/๒๐)

ทุกขุปปาทสูตร[๒] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอายตนะภายนอก ๖ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอายตนะภายนอก ๖ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๒/๒๐)

ทุกเข อนัตตสัญญา :กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์,ข้อ ๓ ในสัญญาที่ควรเจริญเพื่อวิมุตติ ๕ อันได้แก่ (๑) อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) (๒)อนิจเจ ทุกขสัญญา (กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) (๓) ทุกเขอนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์)(๔)ปหานสัญญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย)(๕) วิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะเป็นธรรมละเอียดประณีต)(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๒/๑๒๑),ข้อ ๓ ในนิพเพธภาคิยสัญญา (กำหนดหมายในญาณอันเป็นส่วนชำแรกกิเลส) ๖ คือเพิ่มข้อ ๖ คือ นิโรธสัญญา (กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๒/๓๑๔,๑๑/๓๒๙/๓๓๐),ในทสุตตรสูตรปฐมสัญญาสูตร กล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๗ ในสัญญา ๙และข้อ ๗ ในสัญญา ๑๐ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๒๕,๑๑/๓๖๐/๔๓๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย๒๓/๔๘/๗๕,๔๙/๗๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๓๗/๓๘๕)

ทุกเข อนิจจสัญญา :(ไม่มีศัพท์) ๒๒/๓๕/๔๘๓,๒๒/๓๐๕/๔๐๗ และควรวิจารณ์ว่าศัพท์นี้มาได้อย่างไรตอนเก็บ

ทุกเขอนัตตสัญญา :กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์,กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์),หมายถึงความกำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์,
ข้อ ๓ ในสัญญาที่ควรเจริญเพื่อวิมุตติ ๕,ข้อ ๓ นิพเพธภาคิยสัญญา (กำหนดหมายในญาณอันเป็นส่วนชำแรกกิเลส) ๖ ,ข้อ ๗ ในสัญญา ๙ และในสัญญา ๑๐ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๙/๓๓,๓๕๙/๔๒๕,๓๖๐/๔๓๕, องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๕๓/๕๐, ๔๕๔/๕๐, ๔๕๕/๕๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๒/๑๒๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๘/๗๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๓๗/๓๘๕),ในทุติยสัญญาสูตร กล่าวถึงอานิสงส์ไว้ว่า ทุกเข อนัตต

SAMPLE

สัญญาที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๙/๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทุกเข อนัตตสัญญา คือ สัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์ (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๓๕/๑๑๖)

ทุกรกิริยา : กิริยาที่ทำได้โดยยาก, การทำความเพียรอันยากที่ใครๆ จะทำได้ ได้แก่ การบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุธรรมวิเศษ ด้วยการทรมานตนต่างๆ เช่น กลั้นลมอัสสาสะ ปัสสาสะ และอดอาหาร นอนลงบนหนาม ถอนผม เป็นต้น ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติก่อนตรัสรู้อันเป็นฝ่ายอัตตกิลมาถานุโยค และได้เลิกละเสีย เพราะไม่สำเร็จประโยชน์ได้จริง ; เขียนเต็มเป็น ทุกกรกิริยา ดังคำในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ ที่พระอานนท์เถระเล่าประวัติอดีตชาติของพระพุทธองค์ไว้ในสมัยที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นโชติปาละตอนหนึ่งว่า ครั้งนั้น ข้าพเจ้าชื่อว่าโชติปาละ ได้กล่าวกับพระสุคตพระนามว่ากัสสปะว่า การตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์จักมีมาแต่ที่ไหน การตรัสรู้หาได้แสนยาก ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงได้บำเพ็ญทุกรกิริยานานถึง ๖ ปี ต่อจากนั้น จึงได้บรรลุพระโพธิญาณที่ตำบลอุรุเวลา แต่ว่า เราก็มิได้บรรลุพระโพธิญาณที่สูงสุดด้วยทางนี้ เราถูกกรรมในปางก่อนตักเตือนแล้วจึงแสวงหา(โพธิญาณ)ผิดทาง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๓/๙๔/๕๗๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๖/๑๕๗, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖๓/๕๗๕, ๑๑/๖๗๑,๑๐/๖๘๑, ๑๑/๗๐๒)

ทุกูลบัณฑิต : ชื่อดาบส, ผู้เป็นบิดาของสุวรรณสาม บำเพ็ญอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ ป่าหิมพานต์ พร้อมภรรยา ตาบอด ภายหลังตาไม่บอด เพราะแรงอธิษฐาน ดังคำว่า ลูกสามนี้เป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา ด้วยสัจวาจานี้ ขอพิษของลูกสามจงเสื่อมหายไป หรือดังคำว่า นางปาริกาได้ฟังพระดำรัสของพระราชา(พระเจ้าปิลยักษ์) แล้วประสงค์จะทราบเหตุ จึงถามว่า ท่านทุกูลบัณฑิต ท่านปรึกษากับใครที่บอกว่า พ่อสามถูกข้าพเจ้าฆ่าแล้ว ใจของดิฉันย่อมหวั่นไหว (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๓๕๐/๒๓๗,๓๘๗/๒๔๑)

ทุคคตสัตว์ : สัตว์ผู้มีจิตทั้งหลาย,เป็นสัตว์ที่ยังมีสัญญาและไม่มีสัญญา เว้นเพียงท่านผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนฌานเท่านั้น ดังคำในฌานโสธนชาดกที่พระโพธิสัตว์มาจากพรหมโลกชั้นอาภัสสรพรหมอยู่ในอากาศแล้วกล่าวว่า สัตว์เหล่าใดมีสัญญา แม้สัตว์เหล่านั้นก็ชื่อว่าเป็นทุคคตสัตว์ สัตว์เหล่าใดไม่มีสัญญา แม้สัตว์เหล่านั้นก็ชื่อว่าเป็นทุคคตสัตว์ พวกท่านจงละเว้นสัญญีภพและอสัญญีภพทั้ง ๒ อย่างนั้นเสีย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๔/๕๕)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ทุคคตสัตว์ หมายถึงหมู่สัตว์ที่มีจิตทั้งหมด เว้นท่านผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน(ฌานที่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่) เพราะยังไม่ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ(ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๒/๑๓๔/๓๐๘)

ทุคคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีความทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงพิจารณาให้เห็นความทุกข์ในสังสารวัฏที่สัตว์ได้รับ เพราะแม้เราก็เคยได้รับความทุกข์มาแล้ว (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๓๔/๒๒๕)

ทุคคติภยสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ให้พ้นภัยคือทุคติ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นย่อมพ้นทุคติภัยทั้งปวง(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๐๕๑๔)

ทุคคติภัย : ภัยคือทุคติ,ภัยในทุคติ หมายถึงภัยที่จะต้องไปรับผลกรรมในอบายภูมิ ๔ มีนรก เปรต อสุรกาย และกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (ทุคคติ ก็เขียน), ในพลสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราไม่กลัวทุคคติภัย เราจักกลัวทุคคติภัยไปทำไม เรามีพละ ๔ ประการ คือ(๑) ปัญญาพละ (๒) วิริยพละ (๓) อนวัชชพละ (๔) สังคหพละ คนมีปัญญาทรามพึงกลัวทุคคติภัย คนเกียจคร้านพึงกลัวทุคคติภัย คนมีการงานทางกายที่มีโทษมีการงานทางวาจาที่มีโทษ และมีการงานทางใจที่มีโทษพึงกลัวทุคคติภัย คนผู้ไม่สงเคราะห์ใครๆ พึงกลัวทุคคติภัย (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕/๔๔๑),บางครั้งเขียน ทุคติภัย ก็มี, ในอัตตานุวาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นประจักษ์ดังนี้ว่า ผลของกายทุจริตในภพหน้าเป็นผลเลวทราม(เป็นทุกข์) ผลของวจีทุจริตในภพหน้าเป็นผลเลวทราม ผลของมโนทุจริตในภพหน้าเป็นผลเลวทราม ก็ถ้าเราพึงประพฤติชั่วด้วยกาย ประพฤติชั่วด้วยวาจา ประพฤติชั่วด้วยใจ ความชั่วบางอย่างนั้นพึงเป็นเหตุให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เขากลัวต่อทุคติภัยจึงละกายทุจริตบำเพ็ญกายสุจริต ละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต ละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริตบริหารตนให้บริสุทธิ์ นี้เรียกว่าทุคติภัย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทุคคติภัย หมายถึง ภัยที่เกิดจากอบายทั้ง ๔ (คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แดนเปรต พวกอสูร) (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๒๑/๓๗๓)

ทุคคติวินิปาตภยสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ให้พ้นภัยคือทุคติและวินิบาต พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมพ้นทุคติและวินิบาตภัยทั้งปวง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๑/๕๑๔)

SAMPLE

ทุคติ : คติไม่ดี,ทางดำเนินที่ไม่ดี มีความเดือดร้อน, ที่ไปเกิดอันชั่ว หรือที่ไปเกิดของผู้ทำกรรมชั่ว,แดนกำเนิดที่ไม่ดีมากไปด้วยความทุกข์ มี ๓ ได้แก่ นรก ดิรัจฉาน เปรต ; คติที่ไม่ดี คือทุคติ ๓ นี้ตรงข้ามกับคติที่ดี คือสุคติ ๒ (มนุษย์ และเทพ) รวมทั้งหมดเป็นคติ ๕ ที่ไปเกิดหรือแดนกำเนิดไม่ดีนี้ บางทีเรียกว่าอบาย หรืออบายภูมิ(แปลว่าแดนซึ่งปราศจากจากความเจริญ) แต่อบายภูมินั้น มี ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย ดิรัจฉาน, เหตุให้จำนวนไม่เท่ากันนั้น มีคำอธิบาย ดังที่อรรถกถาบางแห่งกล่าวไว้ว่า (อุ.อ.๑๔๕ ; อิติ.อ.(บาลี) ๑๔๕) ในกรณีนี้ รวมอสุรกาย เข้าใจจำพวกเปรตด้วย จึงเป็นทุคติ ๓ ; ตรงข้ามกับสุคติ ;ดูคติ,อบาย อนึ่ง ในความหมายที่ลึกลงไป ถือว่านรก เปรต จนถึงติรัจฉาน ที่เป็นทุคคติก็โดยเทียบว่ามีทุกข์เดือดร้อนกว่าเทวะและมนุษย์ แต่กำเนิดหรือแดนเกิดทั้งหมดทั้งสิ้น แม้แต่ที่เรียกว่าสุคตินั้นไม่ว่าจะเป็นเทวดาหรือพรหมชั้นใดๆ ก็เป็นทุคติทั้งนั้น (เนตฺติ (บาลี) ๖๑/๔๕,๑๐๖/๑๐๕) เมื่อเทียบกับนิพพาน เพราะคติเหล่านั้น ยังประกอบด้วยทุกข์หรือเป็ฯคิตของผู้ที่ยังมีทุกข์

คำว่า ทุคติ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๗, ๓๙/๒๗, ๔๒/๓๑, ๑๙๔/๑๘๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๖/๘๓,/๒๔๗/๘๓, ๒๙๑/๑๐๗, ๓๘๒/๑๖๑, ๓๘๓/๑๖๑, ๔๗๘/๒๑๐, ๔๗๘/๒๑๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๒/๓๔๔, ๔๑๓/๓๔๖, ๙๕/๕๗, ๑๔๙/๙๔, ๑๕๘/๑๐๓, ๑๕๙/๑๐๓, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๓/๕๒, ๑๓๖/๙๙, ๑๕๘/๑๑๙, ๓๑๖/๓๐๔, ๓๕๖/๓๙๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๓/๔๒, ๖๘/๖๑, ๗๐/๖๒, ๑๔๘/๑๔๗, ๑๕๔/๑๕๓, ๔๓๖/๔๖๕, ๔๓๙/๔๗๒, ๔๔๔/๔๘๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕/๑๘, ๓๓/๓๘, ๔๐/๔๒, ๙๕/๙๙, ๑๙๘/๒๓๗, ๓๑๙/๓๘๖, ๔๐๔/๕๐๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘/๒๕, ๑๓๑/๑๖๘, ๒๔๘/๒๙๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๑/๘๓, ๖๐/๑๑๓, ๗๐/๑๔๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒/๑๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘๓/๓๑๕, ๒๘๙/๓๑๘, ๒๙๐/๓๒๑, ๑๘/๓๖๕/๔๓๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๓/๓๙๔, ๙๙๗/๔๘๘, ๑๐๒๒/๕๓๗, ๑๐๒๔/๕๔๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๓/๘, ๒๙๐/๓๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๙/๓๖๔, ๑๓๐/๓๗๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๕/๑๒๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒/๔๑๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๑๒๗, ๗๒/๑๕๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๘/๑๙๙, ๙๒/๒๑๒, ๒๓๑/๓๘๑, ๒๓๒/๓๘๑

ทุคติภัย : ภัยคือทุคคติ,ภัยในทุคติ หมายถึงภัยที่เกิดจากการทำบาปกรรมแล้วไปเสวยทุกข์อบายทั้ง ๔ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๒) ; ดูทุคคติภัย

ทุ่งหญ้า : ที่ราบโล่งเต็มด้วยหญ้า หมายถึงมีหญ้าซึ่งเป็นไม้ล้มลุกหลายชนิด เช่น หญ้าคา หญ้าแพรก หญ้าตีนกา หญ้าเกล็ดหอย และหญ้างวงช้าง เต็มทั่วบริเวณ ดังคำในนิ

SAMPLE

วาปสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เนื้อฝูงที่ ๑ เข้าไปสู่ทุ่งหญ้าที่นายพรานปลูกไว้แล้วลืมตัวกินหญ้าอยู่ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖๑/๒๘๕)

ทุจจริตวิปากสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิบากแห่งทุจริต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า (๑) ปาณาติบาตที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย วิบากแห่งปาณาติบาตอย่างเบาที่สุดย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้มีอายุน้อยแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ (๒) อทินนาทานที่บุคคลเสพ ... วิบากแห่งอทินนาทานอย่างเบาที่สุดย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้เสื่อมจากโภคทรัพย์...(๓) กาเมสุมิจฉาจารที่บุคคลเสพ ...วิบากแห่งกาเมสุมิจฉาจารอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้มีศัตรูและเป็นผู้มีเวร... (๔) มุสาวาทที่บุคคลเสพ ... วิบากแห่งมุสาวาทอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้ถูกกล่าวตู่ด้วยถ้อยคำไม่จริง... (๕) ปิสุณาวาจาที่บุคคลเสพ ... วิบากแห่งปิสุณาวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้แตกจากมิตร ... (๖) ผรุสวาจาที่บุคคลเสพ ... วิบากแห่งผรุสวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้ได้ฟังเรื่องที่ไม่น่าพอใจ... (๗) สัมผัปปลาปะที่บุคคลเสพ ...วิบากแห่งสัมผัปปลาปะอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้มีวาจาที่ไม่น่าเชื่อถือ... (๘) สุราเมรยปานะที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย วิบากแห่งสุราเมรยปานะอย่างเบาที่สุดย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้วิกลจริตแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑)

ทุจจริตสูตร [๑](ปฐม) **:**พระสูตรว่าด้วยทุจริต (สูตรที่ ๑)พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษแห่งทุจริต ๕ คือ (๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมติเตียนได้ (๓) กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป (๔) หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วตรัสว่า อานิสงส์แห่งสุจริต ๕ คือ (๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองไม่ได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ (๓) กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๔) ไม่หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมบังเกิดในสุคติ โลกสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๑/๓๘๔)

ทุจจริตสูตร[๒] (ทุติย) **:**พระสูตรว่าด้วยทุจริต (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษแห่งทุจริต ๕ คือ (๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมติเตียน (๓) กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป (๔) เสื่อมจากสัทธรรม(กุศลกรรมบถ ๑๐) (๕) ตั้งอยู่ในอสัทธรรม (อกุศลกรรมบถ ๑๐) แล้วตรัสว่า อานิสงส์แห่งสุจริต ๕ คือ (๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองไม่ได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ (๓) กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๔) เสื่อมจากอสัทธรรม (๕) ตั้งอยู่ในสัทธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๕/๓๘๖)

ทุจจริตสูตร[๓] **:** พระสูตรว่าด้วยการละทุจริต พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งว่า เบื้องต้น เธอควรละกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต แล้วเจริญกายสุจริต วจีสุจริตและมโน

SAMPLE

สุจริต แล้วจึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันจะเป็นเหตุให้เจริญในกุศลธรรม ไม่มีความเสื่อม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๑๓/๒๗๐)

ทุจจริตสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยทุจริต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุจริต ๔ คือ (๑) มุสาวาท พูดเท็จ (๒) ปิสุณวาจา พูดส่อเสียด (๓) ผรุสวาจา พูดคำหยาบ (๔) สัมผัปปลาปะ พูดเพ้อเจ้อ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๘/๒๑๒)

ทุจจริตสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยทุจริต ฝ่ายอกุศล คือ (๑) กายทุจริต (๒) วจีทุจริต (๓) มโนทุจริต ฝ่ายกุศล คือ (๑) กายสุจริต (๒) วจีสุจริต (๓) มโนสุจริต (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๘/๖๓๐)

ทุจจริตสูตร[๖] : พระสูตรว่าด้วยทุจริต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ผู้มีปัญญาทราม ประพฤติ ทุจริต ๓ ประการ ได้แก่ (๑) กายทุจริต (๒) วจีทุจริต (๓) มโนทุจริต เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในนรก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๔/๔๒๐)

ทุจจริตสูตร[๗] : พระสูตรว่าด้วยทุจริตและสุจริต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วจีทุจริต ๔ คือ (๑) พูดเท็จ (๒) พูดส่อเสียด (๓) พูดคำหยาบ (๔) พูดเพ้อเจ้อ แล้วทรงแสดงวจีสุจริต ๔ คือ (๑) พูดจริง(๒) พูดไม่ส่อเสียด(๓) พูดอ่อนหวาน(๔) พูดด้วยปัญญา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒๑/๓๓๘)

ทุจริต : ความประพฤติชั่ว, ความประพฤติไม่ดี มี ๓ อย่าง คือ (๑) กายทุจริต ประพฤติชั่วด้วยกาย (๒) วจีทุจริต ประพฤติชั่วด้วยวาจา (๓) มโนทุจริต ประพฤติชั่วด้วยใจ ; เทียบสุจริต (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๒/๓๖๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๘/๖๓๐, ๒๔๑/๓๘๔,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๔๖/๓๗๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๐/๔๑๑, ๑๕๔/๔๒๑, ๑๕๖/๔๓๒, ๑๘๓/๕๑๙, ๑๘๓/๕๒๐, ๑๙๗/๕๗๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๓/๕๗๐,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๓/๑๕๘, ๕๔/๑๕๙,๗๓/๑๖๓, ๗๔/๑๖๔)

ทุชชัย,ราชา : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง, ในจุนทเถราปทาน พระจุนทเถระเล่าประวัติในอดีตชาติของตนว่า ได้ให้ทำวัตถุควรบูชา แด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ภายหลัง เขาจักเป็นพระเจ้าแผ่นดินครองแผ่นดิน ๓๐๐ ชาติ และจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๕ ชาติ จักเป็นใหญ่กว่ามนุษย์มีนามว่าทุชชัย เสวยบุญนั้น ประกอบด้วยกรรมของตน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๔/๑๘๕)

ทุชัจจมาณพ : มาณพผู้มีชาติไม่ดี หมายถึงมาณพที่มีชาติต่ำ เกิดในตระกูลต่ำ, เป็นชาวเมืองพาราณสี เป็นลูกศิษย์ของอาจารย์ทิสาปาโมกข์,ทำกรรมชั่วเพราะลักผ้าที่ไม่มีคนเห็นมาให้อาจารย์ เพราะอยากได้ธิดาของอาจารย์มาเป็นคู่ครอง,เป็นชื่อมาณพคนหนึ่ง ๕ ในมาณพ ๖ คน ซึ่งกล่าวไว้ในปลาสชาดก ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ทุชัจจมาณพ

SAMPLE

สุชัจจมาณพ นันทมาณพสุขวัจฉนมาณพ วัชฌมาณพ และอัทธุวสีลมาณพนั้น มีความต้องการหญิงสาว จึงพากันละธรรมเสีย (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๑๖๐)

ทุฏฐุลลวาจา : วาจาชั่วหยาบ หมายถึงการพูดเกี้ยวหญิง, เป็นชื่ออาบัติสังฆาทิเสสข้อที่ ๓ ที่ว่าด้วยภิกษุผู้มีความกำหนัด พูดเคาะมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบ คือพูดเกี้ยวหญิง กล่าววาจาหยาบโลนพาดพิงเมถุน ดังคำในมหาวิภังค์ ตอนว่าด้วยทุฏฐุลลวาจาสิกขาบท (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๘๓/๓๑๕,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๐/๑๕)

ทุฏฐุลลาโรจนสิกขาบท : สิกขาบทว่าด้วยการพูดอาบัติชั่วหยาบ,ซึ่งหมายถึงทุฏฐุลลาบัติ อันได้แก่ปาราชิกและสังฆาทิเสส แต่ในบางกรณี ท่านหมายเอาเฉพาะอาบัติสังฆาทิเสส ดังคำในมหาวิภังค์ ตอนว่าด้วยทุฏฐุลลาโรจนสิกขาบท ดังคำว่า อาบัติที่ชื่อว่าชั่วหยาบ ได้แก่อาบัติปาราชิก ๔ สิกขาบท และอาบัติสังฆาทิเสส๑๓ สิกขาบท (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๘/๒๖๙,๘๐/๒๗๐)

ทุฏฐัฏฐกสุตตนิทเทส :อธิบายทุฏฐัฏฐกสูตรคืออธิบายทุฏฐัฏฐกสูตรซึ่งว่าด้วยเดียรถีย์ ประทุษร้ายมุนี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเดียรถีย์บางพวกมีใจชั่วกล่าวร้าย บุคคลเหล่าอื่นเข้าใจว่าจริง ก็กล่าวร้ายด้วย แต่มุนีไม่ใส่ใจคำกล่าวร้ายที่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น มุนีจึงไม่มีกิเลสเครื่องตรึงจิตในที่ไหน ๆ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า เดียรถีย์บางพวกมีใจชั่วกล่าวร้าย หมายถึงพวกเดียรถีย์มีใจชั่วร้าย เห็นผิดหลงผิด ขุ่นเคือง อาฆาตแค้นกล่าวร้ายติเตียนพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ด้วยเรื่องไม่จริง พวกคนที่เชื่อถือเดียรถีย์เหล่านั้น เข้าใจว่าเป็นจริงเช่นกันจึงพากันกล่าวร้ายติเตียนพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ด้วยเรื่องไม่จริง ส่วนมุนีผู้บรรลุโมนญาณ ไม่หลงงมงาย เลือกเฟ้นธรรม เป็นสัมมาทิฏฐิ ก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้องและตัณหาดุจตาข่ายได้ จึงไม่ใส่ใจคำกล่าวร้ายต่างๆผู้ใดใส่ใจคำกล่าวร้ายผู้นั้นก็ใส่ใจคำกล่าวร้ายด้วยเหตุ ๒ อย่างคือ (๑) ผู้กล่าวร้ายย่อมใส่ใจคำว่าร้ายเพราะตนเองเป็นผู้กล่าวร้าย (๒) ผู้ถูกเขา กล่าวร้ายถูกเขาติเตียน ก็โกรธ พยาบาท ตอบโต้ ทำความโกรธเคืองชิงชังให้ปรากฏว่าเราไม่ใช่ผู้ผิดมุนีไม่ใส่ใจคำกล่าวร้าย ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) มุนีผู้ไม่กล่าวร้าย ไม่ใส่ใจคำกล่าวร้าย เพราะตนเองมิใช่เป็นผู้กล่าวร้าย (๒) มุนีผู้ถูกเขากล่าวร้าย ถูกเขา ติเตียน ไม่โกรธ ไม่พยาบาทไม่ตอบโต้ ไม่ทำความโกรธเคืองชิงชังให้ปรากฏว่าเราไม่ใช่ผู้พูด มุนีไม่มีกิเลสเครื่องตรึงจิต ๓ อย่าง คือ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ เพราะท่านละได้แล้ว ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบระงับได้แล้ว ผู้มีปัญญาพึงละความถือตัวนัยต่าง ๆ เช่นความถือตัวนัยเดียว คือ ความมีจิตใฝ่สูง ความถือตัว ๒ นัย คือ

SAMPLE

๑.การยกตน

๒.การข่มผู้อื่น

ความถือตัว ๓ นัย คือ

๑.ความถือตัวว่าเลิศกว่าเขา

๒.ความถือตัวว่าเสมอเขา

๓.ความถือตัวว่าด้อยกว่าเขา

ความถือตัว ๔ นัย คือ

๑.ความถือตัวเพราะลาภ

๒. ความถือตัวเพราะยศ

๓. ความถือตัวเพราะความสรรเสริญ

๔. ความถือตัวเพราะความสุข

ความถือตัว ๕ นัย คือ

๑.ความถือตัวว่าเราได้รูปที่ถูกใจ

๒. ความถือตัวว่าเราได้เสียงที่ถูกใจ

๓.ความถือตัวว่าเราได้กลิ่นที่ถูกใจ

๔.ความถือตัวว่าเราได้รสที่ถูกใจ

๕. ความถือตัวว่าได้เราโผฏฐัพพะที่ถูกใจ

ความถือตัว ๖ นัย คือ

๑. ความถือตัวเพราะมีตาสมบูรณ์

๒. ความถือตัวเพราะมีหูสมบูรณ์

๓. ความถือตัวเพราะมีจมูกสมบูรณ์

๔. ความถือตัวเพราะมีลิ้นสมบูรณ์

๕. ความถือตัวเพราะมีกายสมบูรณ์

๖. ความถือตัวเพราะมีใจสมบูรณ์ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕/๗๔)

ทุฏฐัฏฐกสูตร: พระสูตรว่าด้วยเรื่องเดียรถีย์กับมุนี พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเปรียบเทียบให้เห็นพฤติกรรมที่แตกต่างกันระหว่างเดียรถีย์บางพวกกับมุนี คือเดียรถีย์บางพวกชอบกล่าวร้ายผู้อื่น ชอบโอ้อวดศีลและวัตร มีความถือมั่นในทิฏฐิของตน เช่นยึดถือทิฏฐิว่ามีอัตตา(สัสสตทิฏฐิ) และยึดถือทิฏฐิว่าไม่มีอัตตา(อุจเฉททิฏฐิ) ส่วนมุนีผู้มี ปัญญาสงบ ดับกิเลสแล้ว ย่อมไม่ใส่ใจคำกล่าวร้าย ไม่โอ้อวดศีลและวัตร ไม่ยึดถือทิฏฐิทั้งหลาย (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๘๗/๖๙๐)

SAMPLE

ทุติเทพ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง, สัปปิทายกเถราปทาน พระสัปปิทายกเถระเล่าประวัติอดีตชาติของตนไว้ว่า ตนเองได้ถวายเนยใสและน้ำมันแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายทานไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายเนยใสและน้ำมัน ในกัปที่ ๑๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระนามว่าทุติเทพสมบูรณ์ด้วยรัตนะ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙/๓๘๗)

ทุติยจตุกกนิทเทส :แสดงหมวด ๔ แห่งญาณที่ ๒ คืออธิบายอานาปานสติคู่ที่ ๕-๘ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

คู่ที่๕คำปุจฉาว่า ภิกษุสำเหนียกว่า เรากำหนดรู้ปีติหายใจเข้า สำเหนียกว่า เรากำหนดรู้ปีติหายใจออก อย่างไร ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๕ ส่วน เหมือน ในคู่ที่ ๓ ต่างกันแต่ส่วนที่ ๑ ดังนี้

ส่วนที่ ๑ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ อธิบายคำว่า ปีติ ด้วยหลักอานาปานสติ ๘ ประการ เช่น

๑.เมื่อภิกษุรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว ปีติและปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น

๒....ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว...

ปีติและปราโมทย์ คือ ความเบิกบานใจ ความบันเทิง ความหรรษา ความ รื่นเริงจิต ความปลื้มจิต ความดีใจ ความพอใจ

ตอนที่ ๒ อธิบายคำว่า ปีติปรากฏ แบ่งเป็น ๒ ประเด็น คือ

ประเด็นที่๑เหมือนในคู่ที่ ๓ แต่มี ๘ ประการตามองค์ธรรมในตอนที่ ๑

ประเด็นที่ ๒ เหมือนในคู่ที่ ๓

สรุปเวทนาด้วยอำนาจการกำหนดรู้ปีติหายใจเข้า หายใจออก ย่อมปรากฏ ความปรากฏเป็นสติ การพิจารณาเห็นเป็นญาณ เวทนาย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนานั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สติปัฏฐานภาวนา คือ การพิจารณาเห็นเวทนา ในเวทนา

คู่ที่ ๖ คำปุจฉาว่า ภิกษุสำเหนียกว่า เรากำหนดรู้สุขหายใจเข้า สำเหนียก ว่า เรากำหนดรู้สุขหายใจออก อย่างไร ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๕ ส่วน เหมือน ในคู่ที่ ๓ ต่างกันแต่ส่วนที่ ๑ ดังนี้

ส่วนที่ ๑ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ อธิบายคำว่า สุข ดังนี้

สุข ๒ อย่าง คือ (๑) กายิกสุข (๒) เจตสิกสุข

SAMPLE

กายิกสุข ได้แก่ ความสำราญทางกาย ความสุขทางกาย ความเสวยสุขที่เป็นความสำราญซึ่งเกิดจากกายสัมผัส สุขเวทนาที่เป็นความสำราญซึ่งเกิดจากกายสัมผัส

เจตสิกสุข ได้แก่ ความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยสุขที่เป็นความสำราญซึ่งเกิดจากเจโตสัมผัสสุขเวทนาที่เป็นความสำราญซึ่งเกิดจากเจโตสัมผัส

ตอนที่ ๒ อธิบายคำว่า สุขเหล่านั้นปรากฏ แบ่งเป็น ๒ ประเด็น เหมือนใน คำว่า กายเหล่านั้นปรากฏ ในคู่ที่ ๓ แต่ในประเด็นที่ ๑ มี ๑๐ ประการตามหลัก อานาปานสติคู่ที่ ๑-๕

คู่ที่ ๗ คำปุจฉาว่า ภิกษุสำเหนียกว่า เรากำหนดรู้จิตตสังขารหายใจเข้า สำเหนียกว่า เรากำหนดรู้จิตตสังขารหายใจออก อย่างไร ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๕ ส่วน เหมือนในคู่ที่ ๓ ต่างกันแต่ส่วนที่ ๑ ดังนี้

ส่วนที่ ๑ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ อธิบายคำว่า จิตตสังขาร ด้วยหลักอานาปานสติ ๑๒ เช่น

๑.สัญญาและเวทนาด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว เป็นเจตสิก ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยจิต เป็นจิตตสังขาร

๒....ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว...

ตอนที่ ๒ อธิบายคำว่า จิตตสังขารปรากฏ แบ่งเป็น ๒ ประเด็น คือ

ประเด็นที่ ๑ มี ๑๒ ประการ (องค์ธรรมเหมือนตอนที่ ๑) เช่น

๑.เมื่อภิกษุรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาวสติย่อมตั้งมั่นจิตตสังขารเหล่านั้นย่อมปรากฏด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น

๒....ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว...

ประเด็นที่ ๒ เหมือนในคู่ที่ ๓

สรุป เวทนาด้วยอำนาจการกำหนดรู้สุขหายใจเข้า หายใจออก ย่อมปรากฏ ...(เหมือนในคู่ที่ ๕)

คู่ที่ ๘ คำปุจฉาว่า ภิกษุสำเหนียกว่า เราระงับจิตตสังขารหายใจเข้า สำเหนียกว่า เราระงับจิตตสังขารหายใจออก อย่างไร ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๕ ส่วน เหมือนในคู่ที่ ๓ ต่างกันแต่ส่วนที่ ๑ ดังนี้

ส่วนที่ ๑ อธิบายคำว่า ระงับจิตตสังขาร ด้วยหลักอานาปานสติ ๑๔ ประการ เช่น

๑.สัญญาและเวทนาด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว เป็นเจตสิก ธรรมเหล่านี้เนื่องด้วยจิต เป็นจิตตสังขาร บุคคลเมื่อระงับ ดับ ทำให้จิตต-สังขารสงบ ชื่อว่าสำเหนียกอยู่

SAMPLE

๒....ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว...

สรุป เวทนาด้วยอำนาจการระงับจิตตสังขารหายใจเข้า หายใจออกย่อมปรากฏ ... (เหมือนในคู่ที่ ๕) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๒/๒๗๐)

ทุติยฌาน :ฌานที่ ๒ มีองค์ ๓ ละวิตก วิจารได้ คงมีแต่ปีติ และสุขอันเกิดแต่สมาธิ กับเอกัคคตา,เป็นฌานข้อที่ ๒ ในฌาน ๔ ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า เพราะวิตก วิจารสงบระงับไปแล้ว เราบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิเท่านั้นอยู่ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๑/๕)

คำว่า ทุติยฌาน นี้มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๓/๑๗๗, ๑๙๙/๑๘๕, ๒๐๖/๑๙๐, ๒๑๔/๒๐๒, ๒๑๘/๒๐๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๙๖/๓๘, ๙๗/๓๘, ๒๒๘/๗๖, ๒๗๙/๑๐๐, ๓๕๓/๑๔๘, ๓๗๗/๑๕๘, ๓๗๙/๑๖๐, ๔๐๑/๑๗๑, ๔๑๓/๑๗๘, ๔๑๔/๑๘๐, ๔๖๘/๒๐๓, ๔๘๖/๒๑๖, ๕๑๖/๒๒๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๙/๑๖๗, ๒๖๑/๑๙๔, ๔๐๒/๓๓๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๑, ๑๘๔/๑๔๒, ๓๐๖/๒๗๘, ๓๐๗/๒๗๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๑/๔๑, ๘๒/๗๑, ๓๘๓/๔๑๖, ๕๗๒/๕๑๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖, ๒๐/๒๑, ๔๖๘/๕๙๒, ๔๘๓/๖๑๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖/๒๔, ๙๔/๑๑๑, ๑๕๕/๒๐๑, ๒๒๐/๒๕๓, ๓๑๘/๓๘๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๖๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๐, ๒๓๕/๓๒๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๓/๓๔๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๕, ๒๕๙/๒๘๖

ทุติยฌานสุตตาทิ (อปร) **:**ว่าด้วยทุติยฌานสูตรเป็นต้น (อีกนัยหนึ่ง) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุยังละธรรม ๕ เหมือนในอปรปฐมฌานสูตรไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุทุติยฌานตติยฌาน และจตุตถฌาน ทั้งไม่อาจทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผลอนาคามิผลและอรหัตตผลได้ แต่เมื่อละธรรม ๕ นั้นได้แล้ว จึงอาจบรรลุธรรมมีทุติยฌานเป็นต้นได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๖๕-๒๗๑/๓๙๗)

ทุติยฌานสุตตาทิสัตตกะ :ว่าด้วยสูตร ๗ สูตร มีทุติยฌานสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุยังละธรรมคือความตระหนี่ ๕ เหมือนในปัญจมัจฉริยสูตรไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุทุติยฌานตติยฌานและจตุตถฌานทั้งไม่อาจทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผลและอรหัตตผลได้ แต่เมื่อละธรรมคือความตระหนี่ ๕ นั้นได้แล้ว อาจบรรลุธรรมมีทุติยฌานเป็นต้นได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๗-๒๖๓/๓๙๖)

ทุติยนฏปุพพกเถรวัตถุ : เรื่องพระเถระผู้เคยเป็นนักฟ้อนรูปที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ ผู้ละทั้งความยินดีและความไม่ยินดี เป็นผู้เยือกเย็น หมดอุปธิกิเลสครอบงำโลกทั้งหมด เป็นผู้แกล้วกล้า เราเรียกว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑๘/๑๖๖)

SAMPLE

ทุติยปาราชิกสมุฏฐาน : สมุฏฐานแห่งทุติยปาราชิกสิกขาบท(ฝ่ายภิกขุณีสงฆ์) ดังคำในคัมภีร์ปริวาร กล่าวไว้ว่า ในสิกขาบทที่ ๕ นั้นมี ๑ พระบัญญัติ บรรดาสมุฏฐานแห่งอาบัติ ๖ สมุฏฐาน เกิดด้วยสมุฏฐาน ๓ สมุฏฐาน เป็นทุติยปาราชิกสมุฏฐาน (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๕/๒๖๑),ในทุติยปาราชิกสมุฏฐาน ยังได้กล่าวถึงสมุฏฐานแห่งทุติยปาราชิกสิกขาบทหลายสิกขาบทของฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ไว้ว่า สิกขาบทว่าด้วยการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ สิกขาบทว่าด้วยการพรากกายมนุษย์ สิกขาบทว่าด้วยการกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรม สิกขาบทว่าด้วยการพูดเกี้ยวหญิง สิกขาบทว่าด้วยการใช้บำเรอความใคร่ของตน สิกขาบทว่าด้วยภิกษุขัดเคืองมีโทสะใส่ความภิกษุ ด้วยอาบัติปาราชิกที่ไม่มีมูล สิกขาบทว่าด้วยภิกษุขัดเคืองมีโทสะอ้างเอา บางส่วนแห่งอธิกรณ์เรื่องอื่น อนิยตสิกขาบทที่สอง จีวรอัจฉินทนสิกขาบท ว่าด้วยการให้จีวรแล้วชิงเอาคืน ปริณตสิกขาบท ว่าด้วยการน้อมลาภ มุสาวาทสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวเท็จ โอมสวาทสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวเสียดสี เปสุญญสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวส่อเสียด ทุฏฐุลลาโรจนสิกขาบท ว่าด้วยการบอกอาบัติชั่วหยาบปฐวีขณนสิกขาบท ว่าด้วยการขุดดิน ภูตคามสิกขาบท ว่าด้วยการพรากภูตคาม อัญญวาทกสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวกลบเกลื่อน อุชฌาปนสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวให้เพ่งโทษ นิกกัฑฒนสิกขาบท ว่าด้วยการฉุดลากออกสิญจนสิกขาบท ว่าด้วยการเอาน้ำรดหญ้าและดิน อามิสสิกขาบทว่าด้วยการสั่งสอนภิกษุณีเพราะเห็นแก่อามิส ภุตตาวีสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุฉันแล้ว เอหิสิกขาบท ว่าด้วยการชักชวนว่ามาเถิด อนาทริยสิกขาบทว่าด้วยความไม่เอื้อเฟื้อต่อคำตักเตือน ภิงสาปนสิกขาบท ว่าด้วยการทำให้ตกใจ อปนิธานสิกขาบท ว่าด้วยการซ่อนบริขาร ชีวิตสิกขาบท ว่าด้วยความจงใจปลงชีวิตสัตว์ ชานสัปปาณกสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุรู้อยู่บริโภคน้ำที่มีสัตว์มีชีวิต กัมมสิกขาบทว่าด้วยการรื้อกรรมขึ้นมาพิจารณาใหม่อูนวีสติวัสสสิกขาบท ว่าด้วยการอุปสมบทให้บุคคลมีอายุหย่อนกว่า ๒๐ ปี สังวาสสิกขาบท ว่าด้วยการอยู่ร่วมกับภิกษุที่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมนาสนสิกขาบท ว่าด้วยสมณุทเทสชื่อกัณฏกะถูกสงฆ์นาสนะ สหธัมมิกสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวตักเตือนผู้ร่วมประพฤติธรรม โดยชอบธรรม วิเลขนสิกขาบท ว่าด้วยความยุ่งยากแห่งสิกขาบท โมหนสิกขาบท ว่าด้วยการทำให้ผู้อื่นหลง อมูลกสิกขาบท ว่าด้วยการใส่ความด้วยอาบัติสังฆาทิเสสที่ไม่มีมูล กุกกุจจสิกขาบท ว่าด้วยการจงใจก่อความรำคาญ ธัมมิกสิกขาบท ว่าด้วยการให้ฉันทะเพื่อกรรมที่ถูกต้อง (จีวรทัตวาสิกขาบท ว่าด้วยการให้จีวรแล้วติเตียน) ปริณามนสิกขาบท ว่าด้วยการน้อมลาภที่เป็นของสงฆ์ไปเพื่อบุคคล กินเตสิกขาบท ว่าด้วยการทำอะไรท่านได้ อกาลสิกขาบท ว่าด้วยการอธิษฐานอกาลจีวรเป็นกาลจีวร อัจฉินทสิกขาบท ว่าด้วย

SAMPLE

การแลกเปลี่ยนจีวรแล้วชิงเอาคืน ทุคคหิตสิกขาบท ว่าด้วยการเข้าใจผิด นิรยสิกขาบท ว่าด้วยการสาปแช่งด้วยนรก คณสิกขาบท ว่าด้วยการทำอันตรายแก่จีวรลาภของคณะ วิภังคสิกขาบท ว่าด้วยการคัดค้านการแจกจีวรที่ชอบธรรม ทุพพลสิกขาบท ว่าด้วยการหวังจีวรที่เลื่อนลอยสิกขาบท ว่าด้วยการคัดค้านการเดาะกฐินที่ชอบธรรม อผาสุสิกขาบท ว่าด้วยการก่อความไม่ผาสุก อุปัสสยสิกขาบท ว่าด้วยการให้ที่อยู่แล้วฉุดลากออก อักโกสสิกขาบท ว่าด้วยการด่าภิกษุ จัณฑีสิกขาบท ว่าด้วยการขึ้งเคียดบริภาษคณะ มัจฉรีสิกขาบท ว่าด้วยความหวงตระกูล คัพภินีสิกขาบท ว่าด้วยการบวชให้สตรีมีครรภ์ ปายันตีสิกขาบท ว่าด้วยการบวชให้สตรีผู้มีลูกยังดื่มนม เทฺววัสสสิกขาบท ว่าด้วยการบวชให้สิกขมานาผู้ยังไม่ได้ศึกษา และผู้ยังไม่ได้ศึกษาธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปี คิหิคตาสิกขาบท ว่าด้วยการบวชให้สตรีที่มีครอบครัว ๓ สิกขาบท กุมารีภูตสิกขาบท ว่าด้วยการบวชให้กุมารี ๓ สิกขาบท อูนทวาทสวัสสสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุณีมีพรรษาต่ำกว่า ๑๒ เป็นปวัตตินี อสัมมตาสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุณีมีพรรษาครบ๑๒ เป็นปวัตตินี แต่สงฆ์ยังไม่ได้สมมติ อลันตาวสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุณีที่สงฆ์ห้ามว่าอย่าเลย โสกาวัสสสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุณีผู้ทำชายให้ระทมโศก ฉันทสิกขาบท ว่าด้วยการบวชให้สิกขมานาด้วยการให้ปาริวาสิกฉันทะ อนุวัสสสิกขาบท ว่าด้วยการบวชให้สิกขมานาทุก ๆ ปี วัสสสิกขาบท ว่าด้วยการบวชให้สิกขมานาปีละ ๒ รูป รวมสิกขาบทเหล่านี้เป็น ๗๐ สิกขาบท จัดเป็น ๓ สมุฏฐาน คือ เกิดทางกายกับจิต มิใช่เกิดทางวาจา เกิดทางวาจากับจิต มิใช่เกิดทางกาย และเกิดทางทวารทั้ง ๓ เหมือนทุติยปาราชิกสิกขาบทฉะนั้น(วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๕๙/๓๔๕-๓๔๘)

ทุติยมรรค : มรรคที่ ๒ ,หมายถึงสกิทาคามิมรรค, เป็นข้อ ๒ ในมรรค ๔ อันได้แก่ (๑) โสดาปัตติมรรค (๒) สกิทาคามิมรรค (๓) อนาคามิมรรค (๔) อรหัตตมรรค ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า บุคคล... บริกรรมทุติยมรรคเป็นปัจจัยแก่ทุติยมรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย บริกรรมตติยมรรคเป็นปัจจัยแก่ตติยมรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย หรือดังคำว่า ทุติยมรรคเป็นปัจจัยแก่ตติยมรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย หรือดังคำว่า ปฐมมรรคเป็นปัจจัยแก่ทุติยมรรค (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๒๓/๒๗๒-๒๗๓,๔๐/๑๕/๘๘๙,๔๐/๑๖/๘๘๙)

ทุติยรังสิสัญญกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระทุติยรังสิสัญญกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเคยไหว้พระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ ด้วยความเลื่อมใสในพระรัศมี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๒๓๓)

SAMPLE

ทุติยสัตถุสุตตาทิทสกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตรมีทุติยสัตถุสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงสูตรทั้ง ๑๐คือทุติยสัตถุสูตร ตติยสัตถุสูตร จตุตถสัตถุสูตร ปัญจมสัตถุสูตร ฉัฏฐสัตถุสูตร สัตตมสัตถุสูตร อัฏฐมสัตถุสูตร นวมสัตถุสูตร ทสมสัตถุสูตรในลักษณะเดียวกันกับสัตถุสูตรเพียงแต่เปลี่ยนจากชราและมรณะเป็นองค์ปฏิจจสมุปบาทอื่นตามลำดับว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขารตามความเป็นจริง ไม่รู้ความเกิด ไม่รู้ความดับและไม่รู้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขาร ก็พึงแสวงหาศาสดาเพื่อรู้ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขารตามความเป็นจริง (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๓/๑๕๗)

ทุติยสุตตันตนิทเทส[๑] :แสดงสูตรที่ ๒คืออธิบายพระสูตรที่ ๒ ที่ท่านนำมาแสดงไว้เป็นอุทเทส ดังรายละเอียดต่อไปนี้

อุทเทส

ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ อินทรีย์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑.สัทธินทรีย์ ๒.วิริยินทรีย์

๓.สตินทรีย์ ๔. สมาธินทรีย์

๕.ปัญญินทรีย์

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ แห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิได้รับการยกย่องว่า เป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และมิได้ทำให้แจ้งสามัญญผลและพรหมัญญผล ด้วยปัญญาอันยิ่งเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดเหตุเกิด ความดับ คุณ โทษ แห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นได้รับการยกย่องว่า เป็นสมณะ ในหมู่สมณะ หรือเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และทำให้แจ้งสามัญญผลและพรหมัญญผล ด้วยปัญญาอันยิ่ง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๖/๑๗๐-๑๗๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘๗/๒๙๔)

ทุติยสุตตันตนิทเทส[๒] :แสดงสูตรที่ ๒คืออธิบายพระสูตรในอุทเทสที่ ๒ ของสัจจกถา โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

SAMPLE

ท่านพระสารีบุตรนำข้อความในอุทเทสที่ ๒ มาจำแนกด้วยอริยสัจ ๔ ประการ โดยมีองค์ธรรมที่เป็นส่วนประกอบคือสุขโสมนัสที่อาศัยขันธ์ ๕ แต่ละขันธ์เกิดขึ้นตามลำดับ เช่น

๑.การรู้แจ้งด้วยการละสุขโสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้นว่า นี้เป็นคุณของรูป จัดเป็นสมุทยสัจ

๒.การรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้รูปที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาว่า นี้เป็นโทษของรูป จัดเป็นทุกขสัจ

๓.การรู้แจ้งด้วยการทำให้แจ้งธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ เป็นที่ละ ฉันทราคะในรูปว่า นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป จัดเป็นนิโรธสัจ

๔.การรู้แจ้งด้วยการเจริญทิฏฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ สมาธิในฐานะทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นมัคคสัจ

ลำดับต่อไป ท่านอธิบายคำว่า “สัจจะ” โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา มีใจความว่า ชื่อว่าสัจจะด้วยอาการ ๓ ประการ คือ (๑) ด้วยมีสภาวะแสวงหา (๒) ด้วยมีสภาวะกำหนด (๓) ด้วยมีสภาวะรู้แจ้ง

จากนั้น ท่านนำปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ประการมาจำแนกด้วยสัจจะ ๓ ประการข้างต้น โดยเริ่มจากชรามรณะไปหาอวิชชา เช่น

๑. ชื่อว่าสัจจะด้วยมีสภาวะแสวงหาอย่างนี้ว่า ชรามรณะมีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

๒.ชื่อว่าสัจจะด้วยมีสภาวะกำหนดอย่างนี้ว่า ชรามรณะมีชาติเป็นเหตุ มีชาติเป็นเหตุเกิด มีชาติเป็นกำเนิด มีชาติเป็นแดนเกิด

๓.ชื่อว่าสัจจะด้วยมีสภาวะรู้แจ้งอย่างนี้ว่า ญาณรู้ชัดชรามรณะ เหตุเกิดแห่งชรามรณะ ความดับแห่งชรามรณะ ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔/๔๓๘)

ทุติยสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยเพื่อน สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นเพื่อนของบุรุษ อะไรปกครองบุรุษ สัตว์ที่ยินดีในอะไรจึงจะพ้นจากทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ศรัทธาเป็นเพื่อนของบุรุษ ปัญญาปกครองบุรุษ สัตว์ที่ยินดีในนิพพานจึงจะพ้นจากทุกข์ (ส.ส.(ไทย) ๑๕/๕๙/๗๑)

ทุติยสูตร[๒] : สูตรที่ ๒ ว่าด้วยธรรมที่ให้เกิดธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นที่ยังไม่เกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้น เฉพาะในวินัยของพระสุคตเท่านั้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒๔/๒๗๘)

SAMPLE

ทุติยะ : ที่สอง ดังในวิภังค์ว่า ชื่อว่าทุติยะ โดยลำดับแห่งการนับ ชื่อว่าทุติยะ เพราะโยคาวจรบุคคลเข้าถึงฌานนี้เป็นที่ ๒ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๗๙/๔๐๕)

ทุติยัชฌานปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องทุติยฌาน พระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ วัดพระเชตวัน กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า ทุติยฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ นี้ชื่อว่าทุติยฌาน ผมเองก็บรรลุทุติยฌาน เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการประกอบด้วยวิตกก็ปรากฏขึ้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาททุติยฌาน จงดำรงจิตไว้ในทุติยฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในทุติยฌาน จงตั้งจิต ให้มั่นในทุติยฌาน จากนั้น เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ผมก็ได้บรรลุทุติยฌาน แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๓๓/๓๕๑)

ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือน (๑) แม่น้ำยมุนา (๒) แม่น้ำอจิรวดี (๓) แม่น้ำสรภู (๔) แม่น้ำมหี และ (๕) แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหีไหลไปสู่สมุทร (ชื่อแม่น้ำแต่ละชื่อเป็นชื่อสูตรแต่ละสูตร) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐-๑๑๔/๖๔)

ทุทททชาดก : ชาดกว่าด้วยสัตบุรุษให้ทานที่ให้ได้ยาก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤๅษีโพธิสัตว์ได้กล่าวสรรเสริญทานที่ทายกถวายด้วยจิตเลื่อมใสว่ามีผลมากแล้วกกล่าวอนุโทนาว่า พวกอสัตบุรุษเมื่อจะให้ทานก็ให้ยาก เมื่อจะทำกรรมก็ทำยาก ทั้งจะรู้ธรรมของสัตบุรุษและทำตามธรรมของสัตบุรุษก็ทำได้ยาก เพราะฉะนั้น สัตบุรุษและอสัตบุรุษจึงมีคติต่างกัน คือ อสัตบุรุษไปนรกส่วนสัตบุรุษไปสวรรค์ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๕๙/๗๙)

ทุททุภายชาดก : ชาดกว่าด้วยกระต่ายตื่นตูม มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาราชสีห์โพธิสัตว์เห็นสัตว์ทั้งหลายแตกตื่นวิ่งตามกันมาเป็นจำนวนมาก และกำลังวิ่งบ่ายหน้าจะตกทะเลตาย จึงรีบวิ่งไปสะกัดหน้าคำรามขึ้นให้สัตว์ทั้งหลายหยุดแล้วสอบถามสาเหตุที่พากันวิ่งฝุ่นตลบมาไม่มีสัตว์ตัวใดตอบได้จึงไล่เลียงลงไปจนถึงกระต่ายซึ่งเป็นต้นเหตุกระต่ายบอกว่าแผ่นดินถล่มใต้ต้นมะตูมในดงตาลที่มันนอนอยู่พญาราชสีห์ให้พาไปดูสถานที่ที่กระต่ายนอนเมื่อไปถึงกระต่ายไม่กล้าเข้าไปดูได้แต่บอกว่าเสียงมันดังตูมตรงที่มัน

SAMPLE

นอนนั้นแหละ พญาราชสีห์เข้าไปพิจารณาดูเห็นลูกมะตูมค้างอยู่บนใบตาลตรงที่มันนอนก็รู้ว่าแผ่นดินมิได้ถล่มเป็นแต่ลูกมะตูมหล่นใส่ใบตาลในขณะที่มันกำลังหลับเท่านั้นมันไม่ทันพิจารณาจึงร้องบอกสัตว์ทั้งหลายว่าแผ่นดินถล่มแล้วพากันวิ่งเหยียบกันตายมิใช่น้อยเมื่อราชสีห์ทราบเหตุแล้วจึงบอกสัตว์ทั้งหลายให้ทราบความจริงในคราวนั้นพระโพธิสัตว์ได้ช่วยชีวิตสัตว์ไว้เป็นจำนวนมาก ไม่ให้ถึงแก่ความตาย (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๘๕/๑๗๔)

ทุบอกคร่ำครวญ :เศร้าโศกเสียใจ, ร้องไห้ร่ำไร,หมายถึงร้องร่ำรำพันคะนึงหาโดยใช้มือทุบอกไปพลาง, เป็นกิริยาอาการของคนที่เป็นปุถุชนมีความทุกข์ระทมใจ ดังคำในสัลลสูตรพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับถูกทุกขเวทนาถูกต้อง ย่อมเศร้าโศก ลำบาก ร่ำไร ทุบอกคร่ำครวญ ถึงความลุ่มหลง เขาย่อมเสวยเวทนา ๒ ประการ คือ(๑) เวทนาทางกาย (๒)เวทนาทางใจ(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๔/๒๗๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๒๕/๔๘๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๔/๒๖๑)

ทุปปฏิวิโนทยสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่บรรเทาได้ยาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วบรรเทาได้ยาก ๕ คือ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ (๔) ปฏิภาณ (มุ่งหวังที่จะพูด) (๕) จิตคิดจะไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๐/๒๖๔)

ทุปปเมยยบุคคล :บุคคลที่ประมาณได้ยาก, บุคคลที่ยากที่จะประเมิน,เป็น ๑ บุคคล ๓ จำพวก ดังคำในอัปปเมยยสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ (๑)สุปปเมยยบุคคล (บุคคลที่ประมาณได้ง่าย) (๒) ทุปปเมยยบุคคล (บุคคลที่ประมาณได้ยาก) (๓) อัปปเมยยบุคคล (บุคคลที่ประมาณไม่ได้) และตรัสอธิบายไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถือตัว ไม่โลเล ไม่ปากกล้า ไม่พูดพร่ำเพรื่อ มีสติมั่นคง มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น มีจิตแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าทุปปเมยยบุคคล (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๑๖/๓๕๘)

ทุปปัญญสูตร๑ :พระสูตรว่าด้วยผู้มีปัญญาทรามและผู้มีปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกขจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ๔ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ทุศีล (๓) เกียจคร้าน (๔) มีปัญญาทราม แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิต บริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย และประสพบุญเป็นอันมาก ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๐/๓๔๓)

ทุปปัญญสูตร๒ :พระสูตรว่าด้วยเหตุให้คนมีปัญญาทราม พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้ไม่เจริญโพชฌงค์ ๗ เราเรียกว่ามีปัญญาทราม เป็นคนเซอะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๕/๑๕๗)

SAMPLE

ทุพพจชาดก: ชาดกว่าด้วยคนที่ว่ากล่าวได้ยากมีเนื้อความอธิบายไว้ว่านักเต้นระบำโพธิสัตว์ได้เตือนสติอาจารย์ไม่ให้ประมาทในการกระโดดข้ามหอกที่ปักเรียงกัน ๕ เล่ม แต่อาจารย์ไม่เชื่อจึงพลาดถูกหอกเล่มที่ ๕ ทิ่มแทงถึงแก่ความตาย คนที่ไม่เชื่อคำเตือนของบัณฑิตผู้ปรารถนาดีมักประสพความวิบัติเสมอ(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๖/๔๘)

ทุพพจภิกขุวัตถุ :พระสูตรเรื่องภิกษุผู้ว่ายาก พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุผู้ว่ายาก ดังนี้ หญ้าคาที่บุคคลจับไม่ดี ย่อมบาดมือได้ฉันใด ความเป็นสมณะที่บุคคลปฏิบัติไม่ดี ย่อมฉุดเข้าไปในนรกฉันนั้น กรรมที่ย่อหย่อนอย่างใดอย่างหนึ่ง วัตรที่เศร้าหมอง และพรหมจรรย์ที่พึงระลึกถึงด้วยความระแวงสงสัยทั้ง๓ นั้น ไม่มีผลมาก หากภิกษุพึงทำกรรมใดก็ควรทำกรรมนั้นให้จริงจัง ควรบากบั่นทำกรรมนั้นให้มั่นคง เพราะธรรมเครื่องละเว้น๓ที่ประพฤติอย่างย่อหย่อนรังแต่จะเกลี่ยธุลีลงใส่ตัว (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๑๑/๑๓๐)

ทุพพลกัฏฐชาดก: ชาดกว่าด้วยช้างกลัวต้นไม้แห้ง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์เห็นช้างป่าตัวหนึ่งที่ตกใจง่ายกลัวตายเกินไปเพียงได้ยินเสียงลมพัดใบไม้แห้งก็วิ่งหนีแล้ว จึงกล่าวสอนช้างไม่ให้กลัวไม้แห้งว่า ลมพัดต้นไม้แห้งที่ผุกร่อนในป่าให้หักลงเป็นจำนวนมาก นี่ช้าง ถ้าเธอยังกลัวต้นไม้แห้ง เธอจักซูบผอมตายแน่ จะกลัวไปทำไม ถึงอย่างไรก็ไม่พ้นตายหรอก (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๔๓)

ทุพพลภาพ: ภาวะที่ไม่มีกำลัง,ความไม่มีเรียวแรง,หมายถึงแขนขาอ่อนแรงหรือหย่อนกำลัง ความสามารถที่จะประกอบการงานตามปรกติได้ ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงไม่พึงให้คนชราทุพพลภาพบรรพชา หรือดังคำว่า พระเถระรูปหนึ่งชราทุพพลภาพ นั่งกระโหย่งรอจนกว่าภิกษุทุกรูปจะปวารณาเสร็จ ได้เป็นลมล้มลง (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑๙/๑๘๗,๒๑๑/๓๓๖),ในคิลานสูตร พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็น เสด็จเข้าไปที่ศาลาบำรุงภิกษุไข้ได้ทรงเห็นภิกษุรูปหนึ่งผู้ทุพพลภาพ เป็นไข้ แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๑/๒๐๑)

คำว่า ทุพพลภาพ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๗/๕๕๖,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๕๕/๗๘,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๘๓/๓๓๖,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๑๑/๔๒๔, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๗๓/๔๙๒)

ทุพพัณณิยสูตร :พระสูตรว่าด้วยยักษ์ผู้มีผิวพรรณไม่งาม สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ยักษ์ตนหนึ่งมีความโกรธเป็นอาหาร มีผิวพรรณไม่งาม ต่ำเตี้ย ได้นั่งบนที่ประทับท้าวสักกะ พวกเทพชั้นดาวดึงส์พากันกล่าวตำหนิว่า ยักษ์ตนนี้มีผิวพรรณไม่งาม ต่ำเตี้ย มานั่งบนที่ประทับของท้าวสักกะ

SAMPLE

ได้อย่างไร พวกเทพเหล่านั้นกล่าวตำหนิหนักเท่าไร ยักษ์ตนนั้นก็กลับมีรูปงาม น่าดู น่าชมยิ่งขึ้นกว่าเดิมเท่านั้น

พวกเทพจึงเข้าไปเฝ้าท้าวสักกะแล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทราบ ท้าวสักกะเสด็จเข้าไปหายักษ์นั้นแล้วตรัสว่า เราคือท้าวสักกะ เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้นกลับทำให้ยักษ์นั้นมีผิวพรรณไม่งามและต่ำเตี้ยกว่าเดิมแล้วหายตัวไปจากที่นั้น แล้วท้าวสักกะจึงตรัสว่า เราเป็นผู้มีจิตไม่ถูกโทสะกระทบกระทั่ง เป็นผู้ที่ใคร ๆ จะชักนำไปไม่ได้ง่าย เราไม่โกรธใครมานานแล้ว ความโกรธไม่ฝังอยู่ในใจเรา ถึงเราโกรธก็ไม่กล่าวคำหยาบและคำไม่ชอบเป็นอันขาด เราเห็นแก่ประโยชน์ตนจึงบังคับตนได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๘/๓๙๒)

ทุพภาสิต,อาบัติ :พูดไม่ดี คำชั่ว คำเสียหาย,ชื่ออาบัติเบาที่สุดที่เกี่ยวกับคำพูด เป็นความผิดในลำดับถัดรองจากทุกกฏ เช่น ภิกษุพูดกับภิกษุที่มีกำเนิดเป็นจัณฑาลว่าเป็นคนชาติจัณฑาล ถ้ามุ่งว่ากระทบให้อัปยศ ต้องอาบัติทุกกฏ แต่ถ้ามุ่งเพียงล้อเล่น ต้องอาบัติทุพภาสิต, ชื่ออาบัติ กองที่ ๗ ในอาบัติ ๗ กอง ดังคำในปริวารว่า ปาราชิก สังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๒๖), ดังกล่าวว่า ภิกษุต้องอาบัติทุพภาสิต สงฆ์หรือภิกษุมากรูป หรือภิกษุรูปเดียวโจทภิกษุนั้นว่า ท่านต้องอาบัติทุพภาสิต ภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ท่าน ผมมิได้ต้องอาบัติทุพภาสิต ผมต้องอาบัติปาราชิก สงฆ์ปรับอาบัติปาราชิกภิกษุนั้น(การปรับอย่างนี้) ชื่อว่าปฏิญญาตกรณะที่ไม่ชอบธรรม (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๐๑/๓๑๗, ๒๐๑/๓๑๘),ในปริวารกล่าวไว้ว่า ทุพภาสิตมี ๒ อย่างคือ (๑) ของภิกษุ(๒) ของภิกษุณี (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๒๙),จัดอยู่ในอาจารวิบัติ ดังคำ ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต คือ ด่าด้วยประสงค์จะล้อเล่น อาบัตินี้นั้น รวมเรียกว่า อาจารวิบัติ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๖/๕๑๐); ดูอาบัติ

อรรถกถากล่าวไว้ว่า เป็นอาบัติที่มีส่วนเหลือดังคำว่า อาบัติที่มีส่วนเหลือคือ สังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐/๘๕)

ทุพภิกขภัย :ภัยคือการหาภิกษาได้ยาก, ภัยด้วยหาอาหารได้ยาก, ภัยขาดแคลนอาหาร, ภัยข้าวยากหมากแพง, หมายถึงภัยที่เกิดจากข้าวยากหมากแพง หรือการขาดแคลนอาหารในบ้านเมือง ดังคำในนิธิกัณฑสูตรว่า คนเราฝังขุมทรัพย์ไว้ในโลก ก็เพื่อจุดประสงค์นี้ คือ เพื่อให้พ้นจากราชภัยที่คอยคุกคาม เพื่อให้พ้นจากโจรภัยที่คอยเบียดเบียน เพื่อเก็บไว้ใช้หนี้ก็มี เพื่อเก็บไว้ใช้ในยามเกิดทุพภิกขภัย (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒/๑๗),ในกุรุธรรมจริยา กล่าวถึงพวกพราหมณ์ชาวแคว้นกาลิงคะได้มาหาเรา ขอพญาคชสาร ซึ่ง

SAMPLE

ประกอบด้วยธัญญลักษณะ สมบูรณ์ด้วยมงคลกับเราว่า ชนบทฝนไม่ตกเลย เกิดทุพภิกขภัย อดอยากมาก ขอพระองค์โปรดพระราชทานพญาคชสาร (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๒/๗๓๐, ๘๓/๗๓๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทุภภิกขภัย หมายถึงภัยที่เกิดจากข้าวยากหมากแพง หรือการขาดแคลนอาหารในบ้านเมือง (ขุ.ขุ.อ.(บาลี)๘/๑๙๔)

ทุพภิยมักกฏชาดก : ชาดกว่าด้วยลิงผู้มักประทุษร้ายมิตร มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พราหมณ์โพธิสัตว์ติเตียนวานรที่ไม่รู้จักบุญคุณที่ท่านให้น้ำดื่มแล้วยังมาแสดงการส่งเสียงดังรบกวนอีกว่า การคบหากับคนชั่วไม่ใช่สิ่งประเสริฐเลย ลิงผูกอาฆาตว่า ท่านเคยได้ยินหรือได้เห็นมาแต่ที่ไหนว่าลิงตัวไหนเป็นสัตว์มีศีล เราจะถ่ายรดศีรษะท่านเดี๋ยวนี้ ข้อนี้เป็นธรรมดาของเรา ว่าแล้วก็กระโดดเกาะกิ่งไม้โหนตัวลงมาถ่ายอุจจาระรดศีรษะพระโพธิสัตว์แล้วร้องลั่นเข้าป่าไป การคบหาสมาคมกับคนอกตัญญูไม่รู้คุณคนเป็นสิ่งไม่ดีเลย บัณฑิตชนควรหลีกเว้นให้ห่างไกล (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๔๗/๗๖)

ทุภโตสุญญะ :ความว่างด้วยธรรมที่เป็นภายในและภายนอก, เป็นข้อที่ ๑๓ ในสัญญะ ๒๕ในปฏิสัมภิทามรรค ดังคำว่า จักขุที่เป็นอายตนะภายในและรูปที่เป็นอายตนะภายนอกทั้งสองนั้น เป็นธรรมว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จากความเที่ยง จากความยั่งยืนจากความมั่นคงหรือจากความไม่แปรผันเป็นธรรมดา โสตะที่เป็นอายตนะภายในและสัททะที่เป็นอายตนะภายนอก ฯลฯ ฆานะที่เป็นอายตนะภายในและคันธะที่เป็นอายตนะภายนอก ฯลฯชิวหาที่เป็นอายตนะภายในและรสที่เป็นอายตนะภายนอกฯลฯ กายที่เป็นอายตนะภายในและโผฏฐัพพะที่เป็นอายตนะภายนอกฯลฯ มโนที่เป็นอายตนะภายในและธรรมารมณ์ที่เป็นอายตนะภายนอกทั้งสองนั้น เป็นธรรมว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จากความเที่ยงจากความยั่งยืน จากความมั่นคง หรือจากความไม่แปรผัน นี้ชื่อว่าทุภโตสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๓๑)

ทุมมุขะ, เจ้าลิจฉวี :ชื่อเจ้าลิจฉวีคนหนึ่ง เป็นเพื่อนกับสัจจกะ นิครนถ์ เป็น ๑ ในเจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ พระองค์ทรงประชุมกันอยู่ในหอประชุม,เป็นผู้ที่เข้าร่วมฟังการโต้วาทะระหว่างพระพุทธเจ้ากับสัจจกะนิครนถ์, และเมื่อสัจจกะนิครนถ์ยอมจำนงในการโต้วาทะ, เป็นผู้ที่พระผู้มีพระภาคเชิญให้แต่งอุปมา เพื่อสอนสัจจกะนิครนถ์ตอนหนึ่ง ดังคำในจูฬสัจจกสูตร ที่เจ้าลิจฉวีทุมมะกราบทูลว่า ในที่ใกล้บ้านหรือนิคม มีสระโบกขรณีอยู่สระหนึ่ง ในสระนั้นมีปูอยู่ตัวหนึ่ง พวกเด็กชายหญิงเป็นจำนวนมากออกจากบ้านหรือนิคมนั้นไปถึงสระโบกขรณีนั้นแล้วก็ลงไปจับปูขึ้นจากน้ำ วางไว้บนบก ปูนั้นส่ายก้ามไปทางใดเด็กเหล่านั้นก็คอยต่อย ตี ทุบก้ามปูนั้นด้วยไม้บ้าง ด้วยกระเบื้องบ้าง

SAMPLE

เมื่อปูนั้นก้ามหักหมดแล้ว ก็ไม่อาจลงสู่สระโบกขรณีนั้นเหมือนก่อนได้ แม้ฉันใด ทิฏฐิที่เป็นเสี้ยนหนาม ที่เข้าใจผิด และที่กวัดแกว่งบางอย่างของสัจจกะ นิครนถบุตร ถูกพระองค์หัก โค่น ลบ ล้างเสียแล้วบัดนี้ สัจจกะ นิครนถบุตรก็จะไม่มาใกล้พระองค์เพื่อโต้วาทะอีก ฉันนั้นเหมือนกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๐/๓๙)

ทุมเมธชาดก® **:**ชาดกว่าด้วยคนโง่ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พรหมทัตตกุมารโพธิสัตว์ เห็นชาวเมืองหมกมุ่นในอบายมุข และประพฤติผิดศีลธรรมเป็นอันมาก เมื่อได้ครองราชสมัติแล้วจึงได้ประกาศอุบายการปกครองว่าที่ได้ครองราชสมบัติเพราะเทวดาที่ต้นไทรช่วยแต่นี้ไปจักบวงสรวงเทวดาด้วยหัวใจของคนชั่ว ๑,๐๐๐ คน ทำให้ชาวเมืองเกรงกลัวและไม่กล้าทำบาป เป็นเหตุให้พระองค์ปกครองบ้านเมืองด้วยความสงบ(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๐/๒๑)

ทุมเมธชาดก๒ **:** ชาดกว่าด้วยคนมีปัญญาทราม มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาช้างเผือกโพธิสัตว์ ถูกพระราชาผู้ไม่มีบุญริษยาเพราะในคราวที่เสด็จเรียบพระนคร มหาชนชมแต่พญาช้างเท่านั้น ไม่กล่าวชมพระราชาเลย ด้วยความโกรธแค้นจึงมีพระประสงค์จะแกล้งช้างให้ตกเหวตาย จึงรับสั่งให้นายควาญช้างพาพญาช้างขึ้นไปแสดงกายกรรมบนยอดเขาเวปุลละ นายควาญช้างรู้ว่าพระราชามีพระประสงค์ร้ายจึงกระซิบที่หูของพญาช้างว่าพระราชามีพระประสงค์ร้ายหวังจะฆ่าพ่อให้ตาย ถ้าพ่อเหาะได้จงเหาะไปอยู่อื่นเถิด พญาช้างจึงเหาะขึ้นบนอากาศ นายควาญช้างกล่าวตำหนิพระราชาว่า ช้างนี้มีบุญมากไม่สมควรแก่คนผู้มีบุญน้อยและโง่อย่างพระองค์ สมควรแก่พระราชาผู้มีบุญมากเท่านั้น ก่อนที่จะเหาะหนีไปอยู่เมืองพาราณสี ได้กล่าวว่า คนโง่ ๆ ได้ยศแล้ว ย่อมประพฤติเพื่อความฉิบหายแก่ตน และปฏิบัติเพื่อเบียดตนและคนอื่น ๆ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒๒/๕๐)

ทุโยธนะ, ชนชาวมคธ :ชื่อหนึ่งของพญานาคสังขปาละ ในนาคพิภพ เป็นผู้มีอานุภาพมาก แต่เห็นสัจจธรรมว่าชีวิตสั้นนัก ดังคำในสังขปาลชาดก พญานาคสังขปาละตอบแก่อาฬารดาบสผู้ถามเรื่องวัตรเป็นต้นว่า ข้าพเจ้านั้นได้เป็นพระราชา ผู้เป็นใหญ่กว่าชนชาวมคธ มีนามว่า ทุโยธนะมีอานุภาพมาก ได้เห็นชัดว่า ชีวิตมีเพียงนิดหน่อย ไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใสได้ให้ข้าวและน้ำ เป็นทานอย่างไพบูลย์โดยเคารพ พระราชวังของข้าพเจ้าในคราวนั้น เป็นดุจบ่อน้ำ ทั้งสมณะและพราหมณ์จึงอิ่มหนำสำราญ ณ ที่พระราชวังนั้น ข้าพเจ้าได้ให้พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ประทีป ยานพาหนะ ที่พักอาศัย ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ที่นอน ข้าวและน้ำเป็นทานโดยเคารพ นั่นเป็นพรตและนั่นเป็นพรหมจรรย์ของข้าพเจ้านี้เป็นวิบากแห่งกรรมนั้นที่ข้าพเจ้าประพฤติดีแล้ว (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๗๓/๖๒๓)

SAMPLE

ทุรกันดาร : ที่ไปมาลำบากมาก, ที่ห่างไกลความเจริญ ดังคำในจักขุปาลเถรคาถา ที่พระจักขุบาลเถระกล่าวไว้ว่า เรามีนัยน์ตาพิการ ตาบอดเดินทางไกลทุรกันดาร ถึงจะต้องนอนเกลือกกลิ้งอยู่บนพื้นดิน ก็จะไม่ร่วมทางไปกับคนชั่วช้า (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๙๕/๓๓๘)

ทุรนทุราย : กระวนกระวาย, กระสับกระส่าย, ดิ้นรนจะให้พ้นจากทรมาน ดังคำในมหาปทานสูตร กล่าวถึงคนเจ็บทนทุกข์ป่วยหนัก นอนทุรนทุรายจมกองอุจจาระปัสสาวะของตน คนอื่นต้องช่วยกันพยุงให้กินอาหาร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๗/๒๔)หรือดังคำในปัญจุโปสถิกชาดก ที่กล่าวถึงเจ้างูผู้เป็นสัตว์เลื้อยคลาน ผู้มีลิ้นสองแฉก เจ้าเลื้อยไม่ตรงเลื้อยไปด้วยอก มีเขี้ยวเป็นอาวุธ มีพิษร้ายแรงทำไมเจ้าจึงอดกลั้นความหิวกระหายรักษาอุโบสถอยู่เล่า โคเปลี่ยวมีกำลังของนายบ้าน มีหนอกกระเพื่อม มีสีสันสวยงาม มีกำลังวังชาสมบูรณ์ มันเหยียบข้าพเจ้า ข้าพเจ้าโกรธจึงได้กัดมัน มันทุรนทุรายเพราะความทุกข์จนถึงตาย (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๓๑/๔๔๓)

ทุราชานชาดก : ชาดกว่าด้วยภาวะของหญิงรู้ได้ยาก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์สอนศิษย์หนุ่มให้รู้จักธรรมชาติของหญิงที่รู้ได้ยาก อย่าไปหลงดีใจเลยว่าหญิงนี้รักเรา และอย่าไปเสียใจว่าหญิงนี้ไม่รักเรา เพราะว่าภาวะของหญิงรู้ได้ยากเหมือนปลาแหวกว่านในน้ำ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๖๔/๒๗)

ทุลลภสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลหาได้ยาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความปรากฏของบุคคลหาได้ยาก ๓ จำพวก คือ (๑) ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ (๓) กตัญญูกตเวทีบุคคล (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๑๕/๓๕๘)

ทุศีล : ไร้ศีล,ไม่มีศีล หมายถึงผู้มีศีลชั่ว, คำนี้เป็นเพียงสำนวนภาษาที่พูดให้แรง อรรถกถาอธิบายว่า ศีลที่ชั่วไม่มี แต่ทุศีล หมายถึงไม่มีศีล หรือไร้ศีล นั่นเอง ภิกษุทุศีลหรือภิกษุที่ต้องอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุแล้ว แต่ไม่ละภิกขุปฏิญญา (การแสดงตัวหรือยืนยันว่าตนเป็นภิกษุ), ความเป็นผู้ทุศีลนั้นหนักยิ่งกว่าความเป็นอลัชชี, คฤหัสถ์ทุศีล คือผู้ที่ละเมิดศีล ๕ ทั้งหมดดังคำในบริวาร กล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้ทุศีล มีธรรมทราม จัดเป็นผู้ประทุษร้ายบริษัท ภิกษุณีผู้ทุศีลฯลฯ อุบาสกผู้ทุศีล ฯลฯ อุบาสิกาผู้ทุศีล มีธรรมทราม จัดเป็นผู้ประทุษร้ายบริษัท (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๖)

คำว่า ทุศีล มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๘/๓๔๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๑/๒๔๔, ๓๖๕/๔๓๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘, ๕๔/๙๑, ๑๐๙/๑๖๖, ๑๙๒/๒๗๙, ๒๑๑/๓๓๑, ๒๔๓/๓๕๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๔/๓๐, ๑๒๖/๒๐๖, ๑๕๘/๒๖๒, ๑๗๔/๒๙๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๑๓/๓๕๕,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/

SAMPLE

๑๖๒/๘๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๒, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๘/๓๙๙, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๘๙/๔๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๘/๓๑๓, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๖/๑๕๙

ทุสสทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระทุสสทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายผ้าแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๖๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘/๓๓๔)

ทุสสีลยะ : ความเป็นผู้ทุศีล ,ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า ความล่วงละเมิดทางกาย ความล่วงละเมิดทางวาจา ความล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่าทุสสีลยะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๓/๕๘๔)

ทุสสีลสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้ทุศีล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มักเป็นผู้ทุศีล (๕) มีปัญญาทราม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘๙/๓๑๘)

ทุสสีลสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยโทษแห่งความทุศีลและคุณแห่งความมีศีล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลหลังจากตายแล้วไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ทุศีล (๓) เกียจคร้าน (๔) มีปัญญาทราม แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลหลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔/๓๐)

ทุสสีลสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยผู้ทุศีลและผู้มีศีล ตรัสว่า สำหรับผู้ทุศีลสัมมาสมาธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะ ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทา(คือพลวิปัสสนา) และวิราคะ(อริยมรรค) ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีนิพพิทาและวิราคะวิมุตติญาณทัสสนะ(ความรู้ขั้นสุดท้าย หมายถึงผลวิมุตติคือ อรหัตตผลและปัจจเวกขณญาณ (ญาณที่พิจารณาทบทวนมรรคผลกิเลสที่ละได้แล้ว) ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้น ย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์

ส่วนสำหรับผู้มีศีลสัมมาสมาธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้น ย่อมถึงความบริบูรณ์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒๐/๓๓๗)

SAMPLE

ทุสสีลสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้ทุศีล พระผู้มีพระภาคพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้ทุศีลย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ทุศีล ส่วนสัตว์ผู้มีศีลย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีศีล (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๘/๒๐๑)

ทูต : ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แทนทางราชการแผ่นดิน, ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้ไปเจรจาแทน ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งเป็นไข้อยู่กรุงโกสัมพี พวกญาติส่งทูตไปสำนักของภิกษุนั้นให้แจ้งข่าวว่า นิมนต์พระคุณท่านมาเถิด พวกเราจะอุปัฏฐาก (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๓/๑๐), ในทูเตยยสูตร กล่าวถึงคุณสมบัติของทูต ๘ ประการ เช่น รู้จักฟัง เป็นต้น (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๖/๒๔๒),ในทูตชาดก กล่าวถึงทุกชีวิตเป็นทูตของท้อง ดังคำที่บุรุษโลเลคนหนึ่งได้เห็นวิธีเสวยพระกระยาหารของพระเจ้าโภชนสุทธิกโพธิสัตว์ตกอยู่ในอำนาจของความอยากตอนหนึ่งว่า สัตว์ทั้งหลายที่ตกอยู่ในอำนาจของตัณหาไปยังสถานที่ไกล เพื่อจะขอแม้กับคนที่เป็นศัตรูเพื่อประโยชน์แก่ท้องใด ข้าพระองค์เป็นทูตของท้อง (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๒๘/๑๒๖, ๒๙/๑๒๖, ๓๐/๑๒๖),ในทูตชาดก กล่าวถึงบุคคลผู้เป็นทูต (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๕๔/๔๐๕),ทูตทำหน้าที่นิมนต์พระ ดังคำในจิตตสัมภูตชาดก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์มาตังคบัณฑิตถวายพระพรว่า ขอพวกทูตจงเที่ยวไปนิมนต์สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ทั่วทิศทั้ง ๔ มหาบพิตร ขอทรงบำรุงสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นด้วยข้าวน้ำ ผ้า เสนาสนะ และปัจจัย (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๔๘/๔๗๗)

ทูตชาดก[๑]: ชาดกว่าด้วยทุกชีวิตเป็นทูตของท้อง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าโภชนสุทธิโพธิสัตว์ครองกรุงพาราณสีทรงประสงค์จะแสดงการเสวยพระกระยาหารของพระองค์ให้แก่ชาวเมืองได้ชมเพื่อชาวเมืองจะได้เร่งขวนขวายในการทำบุญเพราะอาหารเช่นนั้นผู้มีบุญเท่านั้นจึงจะมีบริโภคได้ ในขณะที่พระองค์เตรียมจะเสวยทรงถูกบุรุษโลเลคนหนึ่งเข้าไปแย่งอาหารเสวยเมื่อเจ้าหน้าที่จับตัวได้ ตั้งใจจะประหารชีวิตพระองค์ทรงห้ามเสีย เพราะเขาให้เหตุผลว่า เขาเป็นทูตของท้อง เป็นทูตของตัณหา ทรงพอพระทัยจึงให้ยศใหญ่แก่เขาคนที่ตกเป็นทาสของตัณหาบางทีอยู่ไกลแสนไกลยังบากหน้าไปขอเขาได้แม้กับคนที่เป็นศัตรูกันเพราะมนุษย์ทั้งหลายตกอยู่ในอำนาจของท้อง(ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๒๘/๑๒๖)

ทูตชาดก[๒] : ชาดกว่าด้วยบุคคลผู้เป็นทูต มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า มาณพโพธิสัตว์ ไปเรียนมนตร์ที่เมืองตักกสิลาเมื่อจบการศึกษาแล้วได้เที่ยวแสวงหาทรัพย์เพื่อนำมาบูชาอาจารย์เมื่อได้ทรัพย์แล้วในขณะที่ข้ามแม่น้ำคงคา เรือเกิดพลิกคว่ำ ทรัพย์ที่ขอได้มาจมน้ำหายไป ท่านเกิดความเสียดายทรัพย์นั้นจึงได้นั่งอดข้าวที่ฝั่งแม่น้ำนั้นโดยคิดว่าเมื่อพระราชาทราบจักเสด็จมา ต่อมาเมื่อพระราชาทราบข่าวว่ามีพราหมณ์หนุ่มนั่งประกอบพิธีบูชา

SAMPLE

ยัญอดข้าวอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา พระองค์ส่งคนไปถามดูแต่ท่านไม่ตอบ ผ่านไป ๗ วัน เพราะกลัวภัยจะเกิดแก่แผ่นดินจึงเสด็จทรงสอบถามเองว่ามีความทุกข์อะไรที่เป็นความลับหรือจึงบอกใครไม่ได้ ท่านได้สนทนากับพระราชาว่า ถ้าความทุกข์เกิดแก่พระองค์ ไม่ควรบอกแก่คนที่ช่วยความทุกข์ไม่ได้ ควรบอกแก่คนที่ช่วยได้เท่านั้น เสียงสุนัขจิ้งจอกเห่าก็ดี เสียงนกขันก็ดี รู้ได้ง่าย แต่เสียงของพวกมนุษย์ที่ที่เปล่งออกมารู้ได้ยาก บางคนตอนแรกก็เป็นคนดี ต่อมากลายเป็นคนเลวไป จากนั้นท่านสอนให้พระราชาปกครองแผ่นดินโดยธรรมและเล่าความต้องการของที่จะหาเงินไปบูชาอาจารย์แต่เงินกลับจมน้ำหายไป เหตุที่ไม่บอกความทุกข์แก่พวกอำมาตย์ทั้งหลายที่พระองค์ส่งมาถามนั้น เพราะเห็นว่าคนพวกนั้นย่อมช่วยอะไรไม่ได้ บัดนี้พระองค์เสด็จมาเองจึงได้กราบทูลเล่าความทุกข์ถวายเพราะเห็นว่าพระองค์คงจะช่วยได้เพราะเกิดความเลื่อมใสจึงพระราชทานทองคำ ๑๔ แท่งให้แก่ท่าน ท่านได้นำทรัพย์นั้นไปบูชาอาจารย์แล้ว ได้ทำบุญกุศลจนตลอดชีวิต (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๕๔/๔๐๕)

ทูตพญายม : เทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ประจำโลกของคนตาย, ผู้เป็นทำหน้าที่แทนของของพญายม, หมายถึงบริวารของพญายม ในที่นี้หมายถึงยักษ์บริวารของท้าวเวสวัณ ดังคำในเรวตีเปตวัตถุ กล่าวถึงยักษ์บริวารของท้าวเวสวัณปรารถนาจะจับนางเรวดีโยนลงไปในอุสสทนรกจึงกล่าวว่า จงลุกขึ้น นางเรวดีผู้แสนจะชั่วช้า มีปกติไม่ให้ทาน ประตู(นรก)เปิดแล้ว พวกเราจะนำเจ้าไปโยนลงนรก อันเป็นสถานที่ทอดถอนใจของเหล่าสัตว์นรก ผู้มีความทุกข์ทรมานทนทุกข์อยู่ ยักษ์ใหญ่ตาแดงสองตนดุจทูตพญายมนั้นครั้นกล่าวดังนี้แล้ว ก็จับแขนนางเรวดีคนละข้าง พาไปใกล้หมู่เทวดา (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๑๕/๒๘๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๖๔/๑๐๑)

ทูเตยยสูตร[๑] :พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของทูต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) รู้จักฟัง (๒) สามารถพูดให้ผู้อื่นฟังได้ (๓) ใฝ่ศึกษา (๔) ทรงจำได้ดี (๕) เป็นผู้รู้ได้เข้าใจชัด(หมายถึงเป็นผู้รู้ความหมายของสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์) (๖) สามารถพูดให้ผู้อื่นเข้าใจได้ (๗) ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ และ (๘) ไม่ก่อความทะเลาะวิวาท ควรทำหน้าที่ทูตได้ แล้วทรงแสดงว่า สารีบุตรมีคุณสมบัติ ๘ ประการดังกล่าว จึงควรทำหน้าที่ทูตได้ (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑๖/๒๔๒)

ทูเตยยสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทน ฯ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็น

SAMPLE

ตัวแทนฯจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนฯเหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๓/๖๕๐)

ทูบรถ : ไม้แม่แคร่เกวียนที่ยื่นออกไปติดกับแอกของรถ ดังคำในทุติยอายุสูตร ครั้งนั้น มารผู้มีบาปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้ว กราบทูลว่า วันคืนไม่ล่วงไป ชีวิตไม่ดับไป อายุหมุนตามสัตว์ทั้งหลาย ดุจกงล้อหมุนตามทูบรถ ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๖/๑๘๖)

ทูสี,มาร: ชื่อมารตนหนึ่ง ที่ดลจิตให้พวกพวกพราหมณ์และคหบดี ด่าบริภาษ เกรี้ยวกราดเบียดเบียนพวกภิกษุผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม เพื่อทดสอบ ดังคำในมารตัชชนียสูตร กล่าวถึง ภิกษุเหล่านั้นผู้ถูกพวกท่านด่า บริภาษเกรี้ยวกราดเบียดเบียนอยู่ จะพึงมีจิตเป็นอย่างอื่น ทำให้ทูสีมารพึงได้โอกาส และมนุษย์ทั้งหลายที่ตายไป ก็จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาตและนรกโดยมาก และพระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้เจริญอัปปมัญญาจิต มีการเมตตาจิตเป็นต้น เพราะกรรมในครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทูสีมารประทุษร้ายพระสาวกนามว่าวิธุระและพระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐพระนามว่ากกุสันธะแล้วไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นนี้ คือ มีหลาวเหล็ก ๑๐๐ เล่ม ล้วนก่อให้เกิดทุกขเวทนาฯลฯ เพราะฟังคำนั้นแล้ว มารนั้นเสียใจได้อันตรธานไปจากที่นั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๗/๕๔๖)

เทพ ๑๐ หมู่ : ชื่อเทพพวกหนึ่ง มีจำนวน ๑๐ คือ อาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณา เป็นหมู่เทพที่มียศ มีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ เทพ ๑๐ หมู่เป็นผู้มาเข้าเฝ้าและเยี่ยมเยียนภิกษุสงฆ์เมื่อคราวที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์มีเหล่าเทวดาจำนวนมากจาก ๑๐ โลกธาตุมาประชุมกันเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมภิกษุสงฆ์ ในมหาสมยสูตรที่กล่าวถึงการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา ดังคำว่า เวลานั้นเทพ (๑๐ หมู่) คือ อาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณา เป็นผู้มียศก็มาด้วย เทพทั้ง ๑๐ หมู่นี้แบ่งเป็น ๑๐ พวกทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗, ๓๔๐/๒๗๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าเทพเมตตาและกรุณา หมายถึงเมตตาและกรุณาหมายถึงเหล่าเทพที่เกิดด้วยอำนาจเมตตาฌานและกรุณาฌานที่เคยบำเพ็ญมา(ที.ม.อ.(บาลี)๓๔๐/๓๐๕)

SAMPLE

เทพ ๒ หมู่ : ชื่อเทพพวกหนึ่ง มีจำนวน ๒ หมู่ คือ อสมะและยมะ เทพ ๒ หมู่เป็นผู้มาเข้าเฝ้าและเยี่ยมเยียนภิกษุสงฆ์ เมื่อคราวที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์มีเหล่าเทวดาจำนวนมากจาก ๑๐ โลกธาตุมาประชุมกันเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมภิกษุสงฆ์ ในมหาสมยสูตรที่กล่าวถึงการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา ดังคำว่า เทพ ๒ หมู่ คืออสมะ และยมะก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

เทพ : เทพเจ้า,ชาวสวรรค์, เทวดา ดังคำในมหานิทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าชาติคือชาติเพื่อความเป็นเทพของพวกเทพ เพื่อความเป็นคนธรรพ์ของพวกคนธรรพ์ ฯลฯ ไม่ได้มีแก่ใคร ๆในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง และตรัสถึงวิญญาณฐิติ ๗ ประการ เช่นประการที่ ๑ มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกะบางพวก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๘/๕๙,๑๒๗/๗๒) ; ในทางพระศาสนา ท่านจัดเป็น ๓ คือ (๑) สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ หมายถึงพระราชา พระราชกุมาร (๒) อุปปัตติเทพ เทวดาโดยกำเนิด หมายถึงเทวดาในสวรรค์และพรหมทั้งหลาย (๓) วิสุทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ หมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังคำในจูฬนิทเทส กล่าวไว้ว่า เทพ ๓ จำพวก คือ (๑) สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ ได้แก่พระราชา พระราชกุมารพระราชเทวี (๒) อุปัตติเทพ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ เทวดาชั้นจาตุมหาราชเป็นต้น (๓) วิสุทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่พระตถาคต สาวกของพระตถาคต พระอรหันตขีณาสพ พระปัจเจกพุทธเจ้า(ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๑๙/๓๘๗-๓๘๘)

คำว่า เทพ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓, ๑๒๘/๗๔, ๑๗๑/๑๑๗, ๑๗๒/๑๑๙, ๒๐๐/๑๔๙, ๒๘๒/๒๑๓, ๒๘๓/๒๑๔, ๒๘๔/๒๑๕, ๒๘๔/๒๑๖, ๓๔๐/๒๗๐, ๓๕๑/๒๗๘, ๓๕๓/๒๘๐, ๓๕๔/๒๘๓, ๓๖๘/๒๙๖, ๓๖๙/๒๙๖, ๓๖๙/๒๙๗, ๔๑๑/๓๔๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๒/๓๐, ๔๔/๓๑, ๑๑๘/๘๘, ๑๔๐/๑๐๒, ๒๐๒/๑๖๔, ๓๒๐/๓๐๙, ๓๓๒/๓๓๕, ๓๕๗/๓๙๘, ๓๕๙/๔๒๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๒/๖๐, ๘๐/๗๘, ๓๑๒/๓๗๗, ๓๘๑/๔๖๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๕/๒๓๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๘/๒๒๔, ๒๔๗/๓๕๕, ๒๔๙/๓๖๐, ๒๕๐/๓๖๓, ๒๖๘/๓๙๒, ๒๗๑/๓๙๕

คำว่า เทพบางพวก หมายถึง เทพบางพวก หมายถึงพวกเทพในสวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ คือ (๑) ชั้นจาตุมหาราช (๒) ชั้นดาวดึงส์ (๓) ชั้นยามา (๔) ชั้นดุสิต (๕) ชั้นนิมมานรดี (๖) ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๒๗/๑๐๙)

เทพกัญญา : เทวดารุ่นสาว, เทพดรุณ,เทพผู้หญิง มีความงามเป็นเลิศ นางอลัมพุสาราชกัญญา เช่น ดังคำในทาสีวิมาน รัชชุมาลาวิมาน กล่าวถึงเทพกัญญาอีกพวกหนึ่ง คือ เอณีปัสสา สุ

SAMPLE

ผัสสา สุภัททา และมุทุวาทินี ผู้ประเสริฐกว่านางอัปสรทั้งหลาย ผู้มีหน้าที่ปลุกเร้าให้เกิดปีติโสมนัส (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๘/๓๐,๑๐๖๕/๑๓๓),หรือดังคำในอนุรุทธสูตร พระอนุรุทธเถระกล่าวไว้ว่าเหล่านางเทพกัญญาผู้มีคติอันเลว ดำรงมั่นอยู่ในสักกายทิฏฐิ สัตว์ทั้งหลายผู้มีคติอันเลวแม้เหล่านั้นก็ยังมีนางเทพกัญญาปรารถนา (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๖/๓๒๘),ในอลัมพุสาชาดก กล่าวถึงพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ทรงปราบปรามวัตรอสูร ซึ่งเป็นพระบิดาแห่งเหล่าเทพบุตรผู้มีชัยทรงเล็งเห็นอลัมพุสาเทพกัญญาว่ามีความสามารถ (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๕๙/๖๑๑),ในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึงเทพกัญญา ๔ องค์ คือ ๑.เทพธิดาอาสา ๒.เทพธิดาสัทธา๓.เทพธิดาสิรี ๔.เทพธิดาหิรี (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๓๔/๑๒๓)

คำว่า เทพกัญญา มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๕๑/๓๖๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๖๗/๕๑๕)

เทพคนธรรพ์, หมู่ : เทวดาชาวสวรรค์พวกหนึ่ง เป็นบริวารท้าวธตรฐ มีความชำนาญในวิชาดนตรีและขับร้อง ดังคำในชนวนสภาสูตร สนังกุมารพรหมเนรมิตอัตภาพเป็นรูปเนรมิต ๓๓ องค์ ประทับนั่งบนบัลลังก์ของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ทุกบัลลังก์ รับสั่งเรียกพวกเทพชั้นดาวดึงส์มาตรัสว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์ผู้เจริญเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร ก็พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ ทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากฯลฯเพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเพียงไร เหล่าชนผู้เจริญผู้ถึงพระพุทธเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ รักษาศีลให้บริบูรณ์ หลังจากตายไป บางพวกถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯบางพวกถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นจาตุมหาราช พวกที่ยังกายให้บริบูรณ์ซึ่งต่ำกว่าเขาทั้งหลาย ย่อมไปเพิ่มจำนวนหมู่เทพคนธรรพ์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๕/๒๑๗)

เทพคันธะ,พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของคันธมาลิยเถระในคันธมาลิยเถราปทาน พระคันธมาลิยเถระกล่าวถึงบุพกรรมที่เคยทำสถูปไม้หอมปกคลุมด้วยดอกมะลิ ทำให้สมควรแด่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ แล้วได้ไปเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ดังคำว่า ด้วยผลแห่งสักการะที่ทำไว้ในพระพุทธเจ้าโดยพิเศษ ข้าพเจ้าจึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้าในกัปที่ ๓๙ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติมีนามเหมือนกันว่าเทพคันธะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙/๒๔๒)

เทพเจ้า: พระเจ้าบนสวรรค์ ลัทธิพราหมณ์ถือว่าเป็นผู้ดลบันดาลสุขทุกข์ให้แก่มนุษย์ ดังคำในสามัญญผลสูตร กล่าวถึงบุรุษทาสกรรมกรคนหนึ่งคิดว่า พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร พระองค์นี้ทรงเป็นมนุษย์ แม้เราก็เป็นมนุษย์ แต่พระองค์ทรงเอิบอิ่มพรั่งพร้อม

ด้วยกามคุณ ๕ ดุจเทพเจ้า (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๘๓/๖๑),หรือดังคำในสังคีติสูตร กล่าวถึงภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่ง ว่า ด้วยศีล วัตร ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจะเป็นเทพเจ้า หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง จิตของภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความ ปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า ด้วยศีล วัตร ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจะเป็นเทพเจ้า หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนืองๆ เพื่อกระทำต่อเนื่องเพื่อบำเพ็ญเพียร,ในปฐมทารุกขันโธปมสูตร กล่าวถึงการคิดในลักษณะเช่นนี้ว่าเป็นการถูกอนุษย์เข้าสิง(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๐๙,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๑/๒๔๓),ในสัมพุลาชาดก กล่าวถึงนางสัมพุลาเมื่อไม่ทรงพบพระราชบุตรก็ทรงไหว้วอนเทพเจ้าผู้สิงสถิตอยู่ที่กอหญ้าลดาวัลย์และหมู่ไม้โอสถตลอดจนบรรพตและพงไพร(ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๓๑๘/๕๘๖)

เทพชั้นกามาวจร : เทวดาที่ยังข้องอยู่ในกาม,เทพที่ท่องเที่ยวอยู่ในกามภพ,ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า ในปฏิสนธิขณะ ความเกิดขึ้นแห่งขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เทพชั้นกามาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการ และอธิบายอีกว่า ในชวนขณะแห่งกุศลกรรม เหตุ ๓ประการ ฝ่ายกุศลเป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ในขณะติดใจ เหตุ ๒ ประการ ฝ่ายอกุศลเป็นสหชาตปัจจัย แก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ในติเหตุกปฏิสนธิขณะ เหตุ ๓ ประการ ฝ่ายอัพยากฤตเป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี แม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมีในปฏิสนธิขณะ เบญจขันธ์เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ มหาภูตรูป ๔ เป็นสหชาตปัจจัยเป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ องค์ประกอบแห่งชีวิต ๓ประการ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามและรูปเป็นสหชาตปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๑๔ ประการนี้เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ อรูปขันธ์ ๔ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ อินทรีย์ ๕ เป็นสหชาตปัจจัยเป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๓ประการเป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ใน

SAMPLE

ปฏิสนธิขณะ นามและวิญญาณเป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัยเป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๑๔ ประการนี้เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๒๘ ประการนี้เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในติเหตุกปฏิสนธิขณะ ความเกิดขึ้นแห่งขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เทพชั้นกามาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการนี้ นี้เป็นการอธิบาย ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณสัมปยุต (ติเหตุกปฏิสนธิขณะ) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๑/๒๙๒),

สำหรับในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณวิปปยุต (ทุเหตุกปฏิสนธิขณะ) มีอธิบายไว้ว่า ในชวนขณะแห่งกุศลกรรม เหตุ ๒ ประการฝ่ายกุศลเป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นญาณวิปปยุต ความเกิดขึ้นแห่งขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล เทพชั้นกามาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๖ ประการนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๓/๓๙๕); ดูประกอบ ในอังคุตตรนิกาย บุคคลผู้มีสังโยชน์ภายใน (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๘๐)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์หากไม่บรรลุมรณภาพแล้วจะไปเกิดเป็นเทพชั้นใดชั้นหนึ่ง ดังคำว่า หมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่ง หมายถึงหมู่เทพชั้นกามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น ชั้นใดชั้นหนึ่ง (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๓๗/๔๓)

เทพชั้นจาตุมหาราช :หมู่เทวดาซึ่งเป็นชาวสวรรค์ชั้นแรกแห่งสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือจาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี มีท้าวจาตุมหาราชทั้ง ๔ ผู้รักษาโลกในทิศทั้ง ๔ ร่วมกันปกครอง(ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๘/๒๑๗); เรียกหัวหน้าเทวดาผู้มีหน้าที่รักษาโลกในทิศทั้ง ๔ ว่า ท้าวจาตุมหาราช คือ (๑) ท้าวธตรฐ จอมภูตหรือจอมคนธรรพ์ รักษาโลกด้านทิศบูรพาหรือทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรุฬหก จอมเทวดาหรือจอมกุมภัณฑ์ รักษาโลกด้านทิศทักษิณหรือทิศใต้ (๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค รักษาโลกด้านทิศประจิมหรือทิศตะวันตก (๔) ท้าวกุเวร จอมยักษ์ รักษาโลกด้านทิศอุดรหรือทิศเหนือ ดังคำในมหาโควินทสูตร กล่าวถึงเหล่าสาวกผู้ไม่รู้คำสั่งสอนทั่วทั้งหมดหลังจากตายไป บางพวกเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ บางพวกเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทพชั้นจาตุมหาราช (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๘/๒๕๗),เป็นชื่อ ๑ ในบริษัท ๘ มีขัตติยบริษัทเป็นต้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๒/๑๑๙, ๒๘๕/๒๑๗, ๓๒๘/๒๕๗, ๔๔๐/๓๗๐,๔๔๑/๓๗๑,๔๔๑/๓๗๒),ในธนัญชานิสูตร กล่าวถึงเทพชั้นจาตุ

มหาราชประเสริฐกว่ามนุษย์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๑/๕๖๙),ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุบางรูปตั้งจิตเพื่อไปเกิดในชั้นนี้ไว้ว่า ภิกษุนั้นได้ฟังว่าเทพชั้นจาตุมหาราชมีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขมากภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นจาตุมหาราช เธอตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น สังขารและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในเทพชั้นจาตุมหาราชนั้นได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๓/๒๐๙),ในธัมมจักกัปปวัตตนวาร กล่าวถึงการประกาศธรรมของพระผู้มีพระภาคว่าเป็นผู้มีส่วนในการกระจายข่าวให้เหล่าเทพรับทราบ ดังคำว่า เทพชั้นจาตุมหาราชได้สดับเสียงประกาศของเทพชั้นภุมมะแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไป ฯลฯ เทพชั้นดาวดึงส์ได้สดับเสียงประกาศของเทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไปฯลฯ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๖),ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึงเหล่าเทพชั้นจาตุมหาราชมีประมาณอายุ ๕๐๐ ปี (อภิ.ก.(ไทย) ๓๓๗/๓๐๘)

เทพชั้นดาวดึงส์ :หมู่เทวดาซึ่งเป็นชาวสวรรค์ชั้นที่ ๒ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือจาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี มีพระอินทร์เป็นผู้ครอง(ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๑/๒๑๗),ในทีฆนิกาย เช่น มหาปรินิพพานสูตร สักกปัญหสูตร กล่าวไว้ว่า เทพชั้นดาวดึงส์บูชาพระเขี้ยวแก้วองค์หนึ่งหรือดังคำในมหาโควินทสูตรว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์มีพระอินทร์เป็นประธาน ถวายนมัสการพระตถาคตและความดีของพระธรรม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๐/๑๘๐, ๒๙๕/๒๒๘, ๒๙๖/๒๒๙, ๓๐๔/๒๓๘, ๓๕๒/๒๗๙,๔๑๖/๓๔๙, ๔๑๗/๓๕๐),ในธนัญชานิสูตร กล่าวถึงเทพชั้นดาวดึงส์ประเสริฐกว่าเทพชั้นจาตุมหาราช (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๑/๕๗๐),ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุตั้งจิตเพื่อไปเกิดในชั้นดาวดึงส์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๔/๒๐๙),ในธัมมจักกัปปวัตตนวารกล่าวถึงการประกาศธรรมของพระผู้มีพระภาคว่าเป็นผู้มีส่วนในการกระจายข่าวให้เหล่าเทพชั้นสูงกว่าได้รับทราบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๖,ในอปทาน พระยาคุทายกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเลื่อมใส ถวายข้าวยาคูที่ต้มด้วยมือทั้ง ๒ ของตน เมื่อปรารภถึงกรรมของตนแล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ วิมานแก้วมณีได้เกิดแก่ข้าพเจ้าในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ข้าพเจ้าประกอบด้วยหมู่เทพนารี บันเทิงอยู่ในวิมานที่อุดม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๔/๒๓),ในกถาวัตถุจิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ ... (มีประมาณอายุ ๑,๐๐๐ ปี) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๓๗/๓๐๘)

เทพชั้นดุสิต : หมู่เทวดาซึ่งเป็นชาวสวรรค์ชั้นที่ ๔ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือจาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี,

SAMPLE

มีท้าวสันดุสิตเป็นผู้ครอง(ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๑/๒๑๗),ในมหาสมยสูตร กล่าวว่าเป็นเทพที่มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ ดังคำว่า เทพพวกเขมิยะเทพชั้นดุสิต เทพชั้นยามา เทพพวกกัฏฐกะผู้มียศ เทพพวกลัมพีตกะ เทพพวกลามเสฏฐะ เทพพวกโชติ อาสวะ เทพชั้นนิมมานรดีและเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙),ในธนัญชานิสูตร กล่าวถึงเทพชั้นดุสิตประเสริฐกว่าเทพชั้นยามา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๑/๕๗๐),ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุตั้งจิตเพื่อไปเกิดในชั้นยามา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๔/๒๐๙),ในธัมมจักกัปปวัตตนวาร กล่าวถึงการประกาศธรรมของพระผู้มีพระภาคว่าเป็นผู้มีส่วนในการกระจายข่าวให้เหล่าเทพชั้นสูงกว่าได้รับทราบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๖),ในกถาวัตถุ กล่าวถึงเหล่าเทพชั้นดุสิต... (มีประมาณอายุ ๔,๐๐๐ ปี) ฯลฯ

เทพชั้นต่ำ, หมู่ : เหล่าเทพที่เป็นคนธรรพ์ เป็นเทพที่ต่ำกว่าเทพทุกจำพวก ในที่นี้หมายถึงภิกษุที่เป็นสาวก ๒ รูป มรณภาพแล้วไปเกิดเทพชั้นต่ำ ดังคำในสักกปัญหสูตร กล่าวไว้ว่า ท้าววาสวะผู้เป็นใหญ่กว่าเทพทอดพระเนตรเทพเหล่านั้น ท่ามกลางหมู่เทพแล้วทรงสังเวชว่า เทพเหล่านั้นมาเกิดในหมู่เทพชั้นต่ำกว่า เวลานี้กลับก้าวล่วงพวกเทพชั้นดาวดึงส์ได้ (เพราะบำเพ็ญเพียรเพิ่มเติม) ตามคำแนะนำของโคปกเทพบุตรว่า พวกท่านมาเกิดในหมู่คนธรรพ์ ยังต้องมาสู่ที่บำรุงบำเรอของพวกเทพ ขอให้ท่านจงดูความวิเศษอันนี้ของเราผู้อยู่ครองเรือนเถิด เราเป็นหญิง แต่วันนี้เป็นเทพบุตรผู้พรั่งพร้อมด้วยกามคุณอันเป็นทิพย์ คนธรรพ์พวกนั้นพร้อมกันมาพบโคปกเทพบุตรถูกเทพบุตรผู้เป็นสาวกของพระโคดมตักเตือนแล้ว จึงเกิดความสังเวชว่า เอาเถิด พวกเราจะเพียรพยายามอย่าได้เป็นคนรับใช้ของผู้อื่นอีกเลย บรรดาคนธรรพ์เหล่านั้น คนธรรพ์ ๒ ตนระลึกถึงคำสอนของพระโคดมได้ จึงได้เริ่มตั้งความเพียร หน่ายความคิดในภพนี้ เห็นโทษในกาม ตัดกามสังโยชน์และกามพันธน์ อันเป็นโยคะที่ละได้ยากของมารผู้มีบาปก้าวล่วงเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ เพราะตัดกามคุณอันมีอยู่เสียได้ ประดุจช้างตัดบ่วงบาศได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๔/๒๘๒, ๓๕๔/๒๘๓)

เทพชั้นนิมมานรดี : หมู่เทวดาซึ่งเป็นชาวสวรรค์ชั้นที่ ๕ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือจาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี, มีท้าวสุนิมมิตเป็นผู้ครอง(ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๑/๒๑๗),เทวดาชั้นนี้ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งนิรมิตเอาได้, ในมหาสมยสูตร กล่าวว่าเป็นเทพที่มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ ดังคำว่า เทพพวกเขมิยะ เทพชั้นดุสิต เทพชั้นยามา เทพพวกกัฏฐกะผู้มียศ เทพพวกลัมพีตกะ เทพพวกลามเสฏฐะ เทพพวกโชติ อาสวะ เทพชั้นนิมมานรดี และเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๗๐),ในธนัญชานิสูตร กล่าวถึง

SAMPLE

เทพชั้นนิมมานรดีประเสริฐกว่าเทพชั้นดุสิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๑/๕๗๐), ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุตั้งจิตเพื่อไปเกิดในชั้นนิมมานรดี (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๔/๒๐๙),ในธัมมจักกัปปวัตตนวาร กล่าวถึงการประกาศธรรมของพระผู้มีพระภาคว่าเป็นผู้มีส่วนในการกระจายข่าวให้เหล่าเทพชั้นสูงกว่าได้รับทราบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๖), ในกถาวัตถุจิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นนิมมานรดี ... (มีประมาณอายุ ๘,๐๐๐ ปี) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๓๗/๓๐๘)

เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี :หมู่เทวดาซึ่งเป็นชาวสวรรค์ชั้นที่ ๖ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราช หรือจาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี, มีท้าววสวัตดีมารหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ท้าวปรนิมมิตวสวัตดีเป็นผู้ครอง(ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๑/๒๑๗),เทวดาชั้นนี้ ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ต้องนิรมิตเอง มีเทวดาอื่นนิรมิตให้อีกต่อหนึ่ง, ในมหาสมยสูตร กล่าวว่าเป็นเทพที่มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ ดังคำว่า เทพพวกเขมิยะ เทพชั้นดุสิต เทพชั้นยามา เทพพวกกัฏฐกะผู้มียศ เทพพวกลัมพีตกะ เทพพวกลามเสฏฐะ เทพพวกโชติ อาสวะ เทพชั้นนิมมานรดี และเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๗๐), ในธนัญชานิสูตร กล่าวถึงเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีประเสริฐกว่าเทพชั้นนิมมานรดี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๑/๕๗๐),ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุตั้งจิตเพื่อไปเกิดในชั้นปรนิมมิตวสวัตดี (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๔/๒๐๙),ในธัมมจักกัปปวัตตนวาร กล่าวถึงการประกาศธรรมของพระผู้มีพระภาคว่าเป็นผู้มีส่วนในการกระจายข่าวให้เหล่าเทพชั้นสูงกว่าได้รับทราบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๖), ในกถาวัตถุจิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ... (มีประมาณอายุ ๑๖,๐๐๐ ปี) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

เทพชั้นปริตตสุภา : หมู่เทพผู้มีรัศมีงามน้อย, เป็นรูปพรหมลำดับที่ ๗ ที่เกิดจากการบำเพ็ญเคยได้ตติยฌาน ตายแล้วไปอยู่ในชั้นรูปาวจรภูมิ ๑๖ ดังคำในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม ถ้าบุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอคือผู้ประพฤติธรรมจะพึงหวังว่า ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นปริตตาภา...เทพชั้นอัปปมาณาภา...เทพชั้นอาภัสสรา ...เทพชั้นปริตตสุภา ... เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอคือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๔๔๗/๔๘๖), ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธาประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะประกอบด้วยจาคะประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า‘เทพชั้น

SAMPLE

สุภาฯลฯ เทพชั้นปริตตสุภา ฯลฯ เทพชั้นอัปปมาณสุภาฯลฯ หรือเทพชั้นสุภกิณหา มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใสฯลฯ แล้วตั้งจิตเพื่อไปเกิดในชั้นปริตตสุภา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗๐/๒๑๒),ในกถาวัตถุจิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นปริตตสุภา... (มีประมาณอายุ ๑๖ กัป) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นปริตตาภา : หมู่เทพผู้มีรัศมีน้อย เพราะเคยน้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างเล็กน้อยเป็นอารมณ์, เป็นรูปพรหมลำดับที่ ๔ ในที่เกิดจากการบำเพ็ญเคยได้ทุติยฌาน ตายแล้วไปเกิดอยู่ในชั้นรูปาวจรภูมิ ๑๖ ดังคำในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม ถ้าบุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอคือผู้ประพฤติธรรม จะพึงหวังว่า ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นปริตตาภา ... เทพชั้นอัปปมาณาภา...เทพชั้นอาภัสสรา... เทพชั้นปริตตสุภา... เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอคือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๔๔๗/๔๘๖), ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า เทพชั้นอาภาฯลฯ เทพชั้นปริตตาภา ฯลฯ เทพชั้นอัปปมาณาภา ฯลฯ หรือเทพชั้นอาภัสสรา มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลังแล้วตั้งจิตปรารถนาเพื่อไปเกิดในชั้นปริตตาภา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๙/๒๑๒),ในอนุรุทธสูตร กล่าวถึงบุคคลบางคนในโลกนี้น้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างเล็กน้อยเป็นอารมณ์อยู่ หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นปริตตาภา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๒/๒๗๑),ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นปริตตาภา... (มีประมาณอายุ ๒ กัป) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นปริสุทธาภา :หมู่เทพผู้มีรัศมีบริสุทธิ์ เคยน้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างบริสุทธิ์เป็นอารมณ์อยู่ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นปริสุทธาภา,ในอนุรุทธสูตร พระอนุรุทธเถระกล่าวอธิบายถึงผู้เป็นไปเกิดเป็นเทพชั้นปริสุทธาภาไว้ตอนหนึ่งว่า ภิกษุน้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างบริสุทธิ์เป็นอารมณ์อยู่ ระงับความชั่วหยาบทางกายให้ดี ถอนถีนมิทธะให้ดี กำจัดอุทธัจจกุกกุจจะให้ดี เพราะระงับความชั่วหยาบทางกายให้ดี ถอนถีนมิทธะให้ดี และกำจัดอุทธัจจกุกกุจจะให้ดี ภิกษุนั้นจึงรุ่งเรืองอย่างไม่ริบหรี่ หลังจากมรณภาพแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพผู้มีรัศมีบริสุทธิ์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๔/๒๗๕-๒๗๖)

SAMPLE

เทพชั้นพรหมกายิกา, พวก :เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก, เป็นรูปพรหมที่เคยได้บรรลุปฐมฌาน, ในมหานิทานสูตร สังคีติสูตร วิญญาณฐิติ ๗ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ข้อ ๒ ไว้ว่า มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกันคือพวกเทพชั้นพรหมกายิกาเกิดในปฐมฌานและเหล่าสัตว์ผู้เกิดในอบาย ๔ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓),ในทสุตตรสูตรกล่าวว่าเป็นสัตตาวาสข้อที่ ๒ ในสัตตาวาส ๙ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๐๒),ในสาเลยยกสูตรกล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม ถ้าบุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอคือผู้ประพฤติธรรมจะพึงหวังว่า ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นดาวดึงส์ฯลฯ เทพชั้นยามา...เทพชั้นดุสิต...เทพชั้นนิมมานรดี ... เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี... เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม ข้อนั้นเพราะเหตุไรเพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า เทพชั้นพรหมกายิกา หมายถึงพรหมชั้นปฐมฌาน ๓ ชั้น คือ (๑) พรหมปาริสัชชา (พวกบริษัทบริวารมหาพรหม) (๒) พรหมปุโรหิตา (พวกปุโรหิตมหาพรหม) (๓) มหาพรหมา (พวกท้าวมหาพรหม) (ที.ม.อ.(บาลี) ๑๒๓/๑๐๙) และคำว่า เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม(เทพชั้นพรหมกายิกา) หมายถึงเทวดาผู้เคยได้บรรลุฌาน มีฌานชั้นปฐมฌาน เป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๔๒/๒๔๑,องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๔๔-๔๕/๑๘๐)

เทพชั้นภุมมะ : เทวดาหมู่หนึ่งที่สิงสถิตอยู่บนพื้นดินหรือภาคพื้น เรียกกันว่าภุมมะ หรือภุมมเทวดา ,ในมหาวรรค ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร และธัมมจักกัปปวัตตนวาร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว เทพชั้นภุมมะกระจายข่าวว่า นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้ เทพชั้นจาตุมหาราช สดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไป ฯลฯเทพชั้นดาวดึงส์ได้สดับเสียงประกาศของเทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไปฯลฯ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๗/๒๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๖),ในจูฬโคสิงคสูตร กล่าวถึง เมื่อยักษ์ชื่อทีฆปรชนกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าเป็นลาภของชาววัชชีที่พระผู้มีพระภาคมาประทับอยู่ เทพชั้นภุมมะได้ฟังเสียงของยักษ์ชื่อทีฆปรชนแล้วได้ประกาศ(ต่อไป)ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เป็นลาภของชาววัชชี ประชาชนชาววัชชีได้ดีแล้ว ที่พระตถาคตอรหันต

สัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่และกุลบุตร ๓ ท่านนี้ คือ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิลละก็มาพักอยู่ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๑/๓๖๓)

เทพชั้นยามา : หมู่เทวดาซึ่งเป็นชาวสวรรค์ชั้นที่ ๓ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือจาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี, มีท้าวสุยามเป็นผู้ครอง ในมหาสมยสูตร กล่าวว่าเป็นเทพที่มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ ดังคำว่า เทพพวกเขมิยะ เทพชั้นดุสิต เทพชั้นยามา เทพพวกกัฏฐกะผู้มียศ เทพพวกลัมพีตกะ เทพพวกลามเสฏฐะ เทพพวกโชติ อาสวะ เทพชั้นนิมมานรดี และเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๗๐),ในธนัญชานิสูตร กล่าวถึงเทพชั้นยามา ประเสริฐกว่าเทพชั้นดาวดึงส์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๑/๕๗๐), ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุตั้งจิตเพื่อไปเกิดในชั้นยามา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๔/๒๐๙), ในธัมมจักกัปปวัตตนวาร กล่าวถึงการประกาศธรรมของพระผู้มีพระภาคว่าเป็นผู้มีส่วนในการกระจายข่าวให้เหล่าเทพชั้นสูงกว่าได้รับทราบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๖), ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึงเหล่าเทพชั้นยามา... (มีประมาณอายุ ๒,๐๐๐ ปี) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๓๗/๓๐๘)

เทพชั้นรูปาวจร :หมู่เทวดาผู้ที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป หรือชั้นของพวกที่ได้รูปฌาน ในปฏิสัมภิทามรรคคติกถา กล่าวถึง ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการ และอธิบายไว้อีกว่า ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการเป็นอย่างไร คือ ในชวนขณะแห่งกุศลกรรม เหตุ ๓ ประการ ฝ่ายกุศล ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๑/๒๙๒)

เทพชั้นเวหัปผลา : หมู่เทวดาผู้มีผลไพบูลย์ , เป็นเทพผู้มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง, เป็นรูปพรหมลำดับที่ ๑๐ ในที่เกิดจากการบำเพ็ญเคยได้จตุตถฌาน ตายแล้วไปเกิดอยู่ในชั้นรูปาวจรภูมิ ๑๖ ดังคำในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม ถ้าบุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติธรรมจะพึงหวังว่า ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นปริตตาภา ...เทพชั้นอัปปมาณาภา...เทพชั้นอาภัสสรา...เทพชั้นปริตตสุภา... เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอคือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๔๔๗/๔๘๖), ในสังขารูปปัตติสูตรกล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า เทพชั้น

SAMPLE

เวหัปผลา ฯลฯ เทพชั้นอวิหา ฯลฯ เทพชั้นอตัปปาฯลฯ เทพชั้นสุทัสสา ฯลฯ เทพชั้นสุทัสสีฯลฯ หรือเทพชั้นอกนิฏฐามีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลังแล้วตั้งจิตปรารถนาเพื่อไปเกิดในชั้นเวหัปผลา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๙/๒๑๒),ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นเวหัปผลา... (มีประมาณอายุ ๕๐๐ กัป) ฯลฯ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นสังกิลิฏฐาภา :หมู่เทวดาผู้มีรัศมีเศร้าหมอง เพราะเคยน้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างเศร้าหมองเป็นอารมณ,ในอนุรุทธสูตร พระอนุรุทธเถระ กล่าวถึงบุคคลบางคนในโลกนี้ น้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างเศร้าหมองเป็นอารมณ์อยู่ หลังจาก ตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นสังกิลิฏฐาภา,และกล่าวอธิบายถึงผู้เป็นไปเกิดเป็นเทพชั้นสังกิลิฏฐาภาไว้ตอนหนึ่งว่า ภิกษุน้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างเศร้าหมองเป็นอารมณ์อยู่ ไม่ระงับความชั่วหยาบทางกายให้ดี ไม่ถอนถีนมิทธะให้ดี ไม่กำจัดอุทธัจจกุกกุจจะให้ดี เพราะไม่ระงับความชั่วหยาบทางกายให้ดี ไม่ถอนถีนมิทธะให้ดี ไม่กำจัดอุทธัจจกุกกุจจะให้ดี ภิกษุนั้นจึงรุ่งเรืองอย่างริบหรี่ หลังจากมรณภาพแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับหมู่เทพผู้มีรัศมีเศร้าหมอง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๒/๒๗๑, ๒๓๔/๒๗๕)

เทพชั้นสุทธาวาส : หมู่เทวดาในพรหมโลกผู้เป็นพระอนาคามี,หมู่เทวดาที่ไปเกิดในภพที่เป็นที่อยู่ของผู้บริสุทธิ์ หมายถึงเทพที่รูปพรหม ๕ ชั้นที่สูงสุดในรูปาวจร คือ อวิหา อตัปปาสุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา,ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าถึงการเสด็จไปพรหมโลกชั้นสุทธาวาสไว้ว่า เทวโลกชั้นสุทธาวาสที่เราไม่เคยอยู่มาเลยตลอดกาลนานนี้ ไม่ใช่ใครๆ จะเข้าถึงได้โดยง่ายยกเว้นเหล่าเทพชั้นสุทธาวาส ทางที่ดี เราควรไปหาเหล่าเทพชั้นสุทธาวาส จึงได้หายไปจากควงต้นราชสาละนั้นไปปรากฏในเหล่าเทพชั้นอวิหาอย่างรวดเร็ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๑/๕๑),ในมหาสมยสูตร กล่าวถึงเทพชั้นสุทธาวาส ๔ องค์ กล่าวคาถาองค์ละคาถาในสำนักพระผู้มีพระภาคเมื่อคราวที่ประทับอยู่ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๑/๒๕๙),ในอังคุตตนิกาย สมจิตตวรรค กล่าวถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นบรรลุเจโตวิมุตติที่สงบอย่างใดอย่างหนึ่ง ภิกษุนั้นหลังจากมรณภาพแล้วจะไปเกิดในหมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่ง เธอจุติจากอัตภาพนั้นเป็นอนาคามี ไม่กลับมาสู่ความเป็นมนุษย์นี้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้มีสังโยชน์ภายนอก เป็นอนาคามี ไม่กลับมาสู่ความเป็นมนุษย์นี้ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๘๑)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่ง หมายถึงหมู่เทพชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้นชั้นใดชั้นหนึ่ง (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๓๗/๔๔)

เทพชั้นสุทัสสา :หมู่เทวดาผู้งดงามน่าทัศนา, เป็นเทพผู้มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง, เป็นรูปพรหมลำดับที่ ๑๔ เป็นเทพผู้บริสุทธิ์ได้พระอนาคามี ดังคำในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เราพร้อมกับเหล่าเทพชั้นอวิหาและชั้นอตัปปา ได้เข้าไปหาเหล่าเทพชั้นสุทัสสาถึงที่อยู่ ...เราพร้อมกับเหล่าเทพชั้นอวิหา ชั้นอตัปปา ชั้นสุทัสสา และชั้นสุทัสสีได้เข้าไปหาเหล่าเทพชั้นอกนิฏฐาถึงที่อยู่ ในหมู่เทพนั้น มีเทวดามากมาย จำนวนหลายร้อยหลายพัน เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ อภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๒/๕๓),ในสังขารูปปัตติสูตรกล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธาประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า เทพชั้นเวหัปผลาฯลฯ เทพชั้นอวิหา ฯลฯ เทพชั้นอตัปปาฯลฯ เทพชั้นสุทัสสา ฯลฯ เทพชั้นสุทัสสา ฯลฯหรือเทพชั้นอกนิฏฐามีอายุยืนมีผิวพรรณผ่องใสมีความสุขเป็นกำลัง แล้ว ตั้งจิตปรารถนาเพื่อไปเกิดในชั้นสุทัสสา (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๗๑/๒๑๒),ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นสุทัสสา...(มีประมาณอายุ ๔,๐๐๐ กัป) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นสุทัสสี :หมู่เทวดาผู้มองเห็นชัดเจนดี, หมู่เทพผู้มีทัศนาแจ่มชัด เป็นเทพผู้มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง, เป็นรูปพรหมลำดับที่ ๑๕ เป็นเทพผู้บริสุทธิ์ได้พระอนาคามี ดังคำในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เราพร้อมกับเหล่าเทพชั้นอวิหา ชั้นอตัปปา และชั้นสุทัสสา ได้เข้าไปหาเหล่าเทพชั้นสุทัสสีถึงที่อยู่ ... เราพร้อมกับเหล่าเทพชั้นอวิหา ชั้นอตัปปา ชั้นสุทัสสา และชั้นสุทัสสีได้เข้าไปหาเหล่าเทพชั้นอกนิฏฐาถึงที่อยู่ ในหมู่เทพนั้น มีเทวดามากมาย จำนวนหลายร้อยหลายพัน เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ อภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๒/๕๓), ในในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรมไว้ว่า ถ้าบุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติธรรมจะพึงหวังว่า ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นปริตตาภา ... เทพชั้นอัปปมาณาภา ...เทพชั้นอาภัสสรา ... เทพชั้นปริตตสุภา ... เทพชั้นอัปปมาณสุภา ... เทพชั้นสุภกิณหา ... เทพชั้นเวหัปผลา ... เทพชั้นอวิหา ... เทพชั้นอตัปปา ... เทพชั้นสุทัสสา... เทพชั้นสุทัสสี ... เทพชั้นอกนิฏฐภพ ... เทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ...เทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ ... เทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ ... เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ' เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคล

SAMPLE

นั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม(ม.มู.(ไทย๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๔๔๗/๔๘๖), ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า เทพชั้นเวหัปผลา ฯลฯ เทพชั้นอวิหา ฯลฯ เทพชั้นอตัปปาฯลฯ เทพชั้นสุทัสสา ฯลฯ เทพชั้นสุทัสสีฯลฯ หรือเทพชั้นอกนิฏฐามีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง แล้ว ตั้งจิตปรารถนาเพื่อไปเกิดในชั้นสุทัสสี (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๗๑/๒๑๒),ในกถาวัตถุจิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึงเหล่าเทพชั้นสุทัสสี...(มีประมาณอายุ ๘,๐๐๐ กัป) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นสุภกิณหะ,เทพชั้นสุภกิณหา, พวก :หมู่เทพผู้เต็มไปด้วยความงดงาม,หมู่เทวดาผู้มีรัศมีงามสว่างจ้า,เป็นเทพมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน(ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๓/๒๙๐),เป็นรูปพรหมลำดับที่ ๙ ที่เกิดจากการบำเพ็ญเคยได้ตติยฌาน ตายแล้วไปอยู่ในชั้นรูปาวจรภูมิ ๑๖,ในมหานิทานสูตร สังคีติสูตร กล่าวถึงวิญญาณฐิติ ๗ ประการ เช่นที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า ....มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกันคือพวกเทพชั้นสุภกิณหะ นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๔ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๖), เป็นข้อที่ ๔ ในสัตตาวาส ๙ (ที.ปา.(ไทย ๑๑/๓๔๑/๓๕๔,๓๕๙/๔๒๐), ใน เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม ถ้าบุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติธรรม จะพึงหวังว่า เราพึงเกิดในเทพชั้นปริตตาภา ...เทพชั้นอัปปมาณาภา...เทพชั้นอาภัสสรา ... เทพชั้นปริตตสุภา ...เทพชั้นอัปปมาณสุภา ... เทพชั้นสุภกิณหา... เทพชั้นเวหัปผลา ... เทพชั้นอวิหา ... เทพชั้นอตัปปา ... เทพชั้นสุทัสสา ...เทพชั้นสุทัสสี ... เทพชั้นอกนิฏฐภพ ... เทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ...เทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ... เทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ.. เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอคือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๗/๔๘๖),ในสังขารูปปัตติสูตรกล่าวไว้ว่า ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า'เทพชั้นสุภา ฯลฯ เทพชั้นปริตตสุภา ฯลฯ เทพชั้นอัปปมาณสุภาฯลฯ หรือเทพชั้นสุภกิณหา มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใสฯลฯ แล้วตั้งจิตเพื่อไปเกิดในชั้นสุภกิณหา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗๐/๒๑๒),ในกถาวัตถุจิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นสุภกิณหา... (มีประมาณอายุ ๖๔ กัป) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นสุภา : หมู่เทวดาผู้งดงาม, เป็นรูปพรหมชั้นหนึ่ง, เป็นเทพผู้มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า เทพชั้นสุภาฯลฯ เทพชั้นปริตตสุภาฯลฯ เทพชั้นอัปปมาณสุภา ฯลฯ หรือเทพชั้นสุภกิณหา มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส ฯลฯ แล้วตั้งจิตปรารถนาเพื่อไปเกิดในชั้นสุภา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗๐/๒๑๒)

เทพชั้นอกนิฏฐภพ :หมู่เทวดาผู้ไม่มีความด้อยหรือเล็กน้อยกว่าใคร,เทพผู้สูงสุดในรูปพรหม ดังคำในธัมมสังคณี รูปาวจรทุกะ กล่าวว่า สภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกของผู้เข้าสมาบัติ ของผู้ที่กำลังอุบัติ หรือของผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบันที่ท่องเที่ยวอยู่นับเนื่องอยู่ในภูมิระหว่างนี้ คือ เบื้องต่ำกำหนดพรหมโลกเป็นที่สุด เบื้องสูง กำหนดเทพชั้นอกนิฏฐภพเป็นที่สุด สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นรูปาวจร (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๒๘๙/๓๒๖),เป็นพรหมลำดับที่ ๑๖ ในรูปาวจรภูมิที่ ๑๖, ดังคำในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรมไว้ว่า ถ้าบุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติธรรมจะพึงหวังว่า ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นปริตตาภาฯลฯ เทพชั้นอกนิฏฐภพ ... เทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ ...เทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ ... เทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ ... เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๔๔๗/๔๘๖)

เทพชั้นอกนิฏฐา :หมู่เทวดาผู้ไม่มีความด้อย หรือเล็กน้อยกว่าใคร, เป็นเทพชั้นสูงสุดในรูปาวจรภูมิ ,เป็นเทพในชั้นสุทธาวาส ซึ่งเป็นพระอนาคามี ดังคำในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ... เราพร้อมกับเหล่าเทพชั้นอวิหา ชั้นอตัปปา ชั้นสุทัสสา และชั้นสุทัสสีได้เข้าไปหาเหล่าเทพชั้นอกนิฏฐาถึงที่อยู่ ในหมู่เทพนั้น มีเทวดามากมายจำนวนหลายร้อยหลายพัน เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ อภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๒/๕๓), ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า เทพชั้นเวหัปผลา ฯลฯ เทพชั้นอวิหา ฯลฯ เทพชั้นอตัปปาฯลฯ เทพชั้นสุทัสสา ฯลฯ เทพชั้นสุทัสสีฯลฯ หรือเทพชั้นอกนิฏฐามีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ หลังจากตายแล้วเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นอกนิฏฐา เธอตั้งจิตนั้นอธิษฐานจิตนั้น เจริญ

SAMPLE

จิตนั้น สังขารและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในเทพชั้นอกนิฏฐานั้นได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๙/๒๑๒), ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นอกนิฏฐา... (มีประมาณอายุ ๑๖,๐๐๐ กัป) ฯลฯ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นอตัปปา :หมู่เทวดาผู้ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใคร,เทพผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร,เป็นเทพผู้มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง, เป็นรูปพรหมลำดับที่ ๑๓ ในรูปาวจรภูมิ ๑๖, เป็นเทพผู้บริสุทธิ์ เป็นพระอนาคามี ดังคำในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เราพร้อมกับเหล่าเทพชั้นอวิหาได้เข้าไปหาเหล่าเทพชั้นอตัปปาถึงที่อยู่ฯลฯ เราพร้อมกับเหล่าเทพชั้นอวิหา ชั้นอตัปปา ชั้นสุทัสสา และชั้นสุทัสสีได้เข้าไปหาเหล่าเทพชั้นอกนิฏฐาถึงที่อยู่ ในหมู่เทพนั้น มีเทวดามากมาย จำนวนหลายร้อยหลายพันเข้ามาหาเราถึงที่อยู่ อภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๒/๕๓), ในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรมไว้ว่า ถ้าบุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติธรรมจะพึงหวังว่า ทำอย่างไรหนอหลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นปริตตาภา ฯลฯ ... เทพชั้นอตัปปา ... เทพชั้นสุทัสสา... เทพชั้นสุทัสสี ... เทพชั้นอกนิฏฐภพ ... เทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ...เทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ ... เทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ ... เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๔๔๗/๔๘๖),ในสังขารูปปัตติสูตรกล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธาประกอบด้วยศีลประกอบ ด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า เทพชั้นเวหัปผลา ฯลฯ เทพชั้นอวิหา ฯลฯ เทพชั้นอตัปปาฯลฯ เทพชั้นสุทัสสา ฯลฯ เทพชั้นสุทัสสี ฯลฯ หรือเทพชั้นอกนิฏฐามีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง แล้วตั้งจิตปรารถนาเพื่อความเกิดขึ้นในเทพชั้นอตัปปา(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๙/๒๑๒),ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นอตัปปา... (มีประมาณอายุ ๒,๐๐๐ กัป) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นอรูปาวจร : หมู่เทวดาของผู้ที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูปหรือชั้นของพวกที่ได้อรูปฌานในปฏิสัมภิทามรรค คติกถา กล่าวถึง ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นอรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการ และอธิบายไว้อีกว่า ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นอรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการเป็นอย่างไร คือในชวนขณะแห่งกุศลกรรม เหตุ ๓ ประการ ฝ่ายกุศล เป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

SAMPLE

แม้เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ในขณะติดใจ เหตุ ๒ ประการ ฝ่ายอกุศล เป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๓ ประการ ฝ่ายอัพยากฤต เป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี แม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ในปฏิสนธิขณะ อรูปขันธ์ ๔ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ อินทรีย์ ๕ เป็นสหชาตปัจจัยเป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๓ประการ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามและวิญญาณเป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัยเป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๑๔ ประการนี้เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งเทพชั้นอรูปาวจรมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๘ ประการนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๑/๒๙๒)

เทพชั้นอวิหา : หมู่เทวดาผู้ไม่เสื่อมจากสมบัติของตน, เทพผู้ไม่ละไปเร็ว, เทวดาผู้คงอยู่นาน เป็นเทพผู้มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง, เป็นรูปพรหมลำดับที่ ๑๒ ในรูปาวจรภูมิ ๑๖, เป็นเทพผู้บริสุทธิ์ เป็นพระอนาคามี ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เราอยู่ที่ควงต้นราชสาละ ป่าสุภควันกรุงอุกกัฏฐะ ขณะที่เรานั้นหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้มีความรำพึงอย่างนี้ว่า เทวโลกชั้นสุทธาวาสที่เราไม่เคยอยู่มาเลยตลอดกาลนานนี้ ไม่ใช่ใครๆ จะเข้าถึงได้โดยง่าย ยกเว้นเหล่าเทพชั้นสุทธาวาสทางที่ดี เราควรไปหาเหล่าเทพชั้นสุทธาวาส จึงได้หายไปจากควงต้นราชสาละนั้นไปปรากฏในเหล่าเทพชั้นอวิหาอย่างรวดเร็ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๑/๕๑), ในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ ก็สามารถตั้งจิตปรารถนาไปเกิดเพื่อความเป็นเทพชั้นอวิหาได้ (ม.มู.(ไทย๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๔๔๗/๔๘๖), ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา เป็นต้น ก็สามารถตั้งความปรารถนาเพื่อความเกิดขึ้นในเทพชั้นอวิหาได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗๑/๒๑๒), ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นอวิหา... (มีประมาณอายุ ๑,๐๐๐ กัป) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นอัปปมาณสุภา :หมู่เทวดาผู้มีรัศมีงามหาประมาณมิได้ เป็นเทพผู้มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง, เป็นรูปพรหมลำดับที่ ๘ ในที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมเคยได้ตติยฌาน ตายแล้วไปเกิดอยู่ในชั้นรูปาวจรภูมิ ๑๖,ในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ ก็สามารถตั้งจิตปรารถนา หวังจะไปเกิดเป็นเทพชั้นอัปปมาณ

SAMPLE

สุภา เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพชั้นชั้นอัปปมาณสุภา เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๔๔๗/๔๘๖), ในสังขารูปปัตติสูตรกล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา เป็นต้น ก็สามารถตั้งความปรารถนาเพื่อความเกิดขึ้นในเทพชั้นอัปปมาณสุภาได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗๑/๒๑๒), ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึงเหล่าเทพชั้นอัปปมาณสุภา...(มีประมาณอายุ ๓๒ กัป) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นอัปปมาณาภา :หมู่เทวดาผู้มีรัศมีประมาณมิได้ เพราะเคยแผ่กสิณมีแสงสว่างหาประมาณมิได้เป็นอารมณ์,เป็นเทพผู้มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง,ในอนุรุทธสูตรกล่าวไว้ว่า บางคนได้น้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างหาประมาณมิได้เป็นอารมณ์อยู่หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นอัปปมาณาภา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๒/๒๗๑), เป็นรูปพรหมลำดับที่ ๕ ในที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมเคยได้ทุติยฌาน ในชั้นรูปาวจรภูมิ ๑๖, ในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ ก็สามารถตั้งจิตปรารถนา หวังจะไปเกิดเป็นเทพชั้นอัปปมาณาภา เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพชั้นชั้นอัปปมาณาภา เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๔๔๗/๔๘๖), ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา เป็นต้น อ(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗๑/๒๑๒), ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถากล่าวถึงเหล่าเทพชั้นอัปปมาณาภา...(มีประมาณอายุ ๔ กัป) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นอาภัสสรา : หมู่เทวดาผู้มีรัศมีสุกปลั่งซ่านไป, เป็นเทพมีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง,เป็นรูปพรหมลำดับที่ ๖ ในที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมเคยได้ทุติยฌาน ในชั้นรูปาวจรภูมิ ๑๖, ในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอ ก็สามารถตั้งจิตปรารถนา หวังจะไปเกิดเป็นเทพชั้นอาภัสสรา เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพชั้นอาภัสสรา เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๔๔๗/๔๘๖),ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า เทพชั้นอาภา ฯลฯ เทพชั้นปริตตาภา ฯลฯ เทพชั้นอัปปมาณาภา ฯลฯ หรือเทพชั้นอาภัสสรามีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นอาภัสสรา เธอตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น สังขารและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในพรหมชั้นอาภัสสรานั้นได้ ภิกษุทั้งหลาย มรรคนี้

SAMPLE

ปฏิปทานี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในพรหมชั้นอาภัสสรานั้น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๙/๒๑๒) , ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวถึง เหล่าเทพชั้นอาภัสสรา... (มีประมาณอายุ ๘ กัป) ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

เทพชั้นอาภา :หมู่เทวดาผู้มีรัศมี, เป็นเทพผู้มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง, ในสาเลยยกสูตร เวรัญชกสูตร กล่าวถึงผู้ประพฤติสม่ำเสมอคือเป็นผู้ประพฤติธรรมก็สามารถตั้งจิตปรารถนา หวังจะไปเกิดเป็นเทพชั้นอาภา เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้วบุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพชั้นชั้นอาภา เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๔๔๗/๔๘๖),ในสังขารูปปัตติสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า เทพชั้นอาภา ฯลฯ มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอหลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นอาภา เธอตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น สังขารและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในพรหมชั้นอาภานั้นได้ ภิกษุทั้งหลาย มรรคนี้ ปฏิปทานี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในพรหมชั้นอาภานั้น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๙/๒๑๒)

เทพดุริยางค์ :เทวดาผู้ชำนาญในเครื่องดีดสีตีเป่า, เทพชั้นเลิศด้านดนตรี ดังคำในมหารถวิมานที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรองค์หนึ่งว่า ในเวลาที่มีการขับร้อง การประโคมและการฟ้อนเหล่านี้ ประสานกลมกลืนเป็นอันเดียวกัน เทพอัปสรพวกหนึ่งฟ้อนรำอยู่บนรถของท่านนี้ อีกพวกหนึ่งทางด้านนี้เปล่งรัศมีสว่างไสวทั้งสองด้าน ท่านนั้นผู้อันหมู่เทพดุริยางค์ปลุกเร้าให้เกิดปีติโสมนัสอันทวยเทพทั้งหลายบูชาอยู่บันเทิงใจอยู่ ดังพระอินทร์ผู้ทรงวชิราวุธ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๓๔/๑๒๘)

เทพธิดา : นางฟ้า, หญิงชาวสวรรค์, เทวดาผู้หญิง ดังคำในจูฬตัณหาสังขยสูตร กล่าวถึงพวกเทพธิดาผู้บำเรอท้าวสักกะจอมเทพ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๔/๔๒๕)

คำว่า เทพธิดา มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง มีกล่าวไว้มากในอิตถีวิมาน เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๒/๔๒๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑/๑, ๔๕/๙, ๘๑๓/๙๓, ๘๖๗/๑๐๒, ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๔๐/๓๒๘, ๔๑/๓๒๘,๔๘/๓๒๙,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๔๐/๕๑๒,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๗๒/๑๓๐, ๒๗๓/๑๓๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๙/๒๐๓, ๑๓๐/๒๐๓)

เทพธิดาสัทธา :เทวดาผู้หญิงองค์หนึ่งนามว่าสัทธา หมายถึงเทพธิดาผู้มีศรัทธา รู้ถ้อยคำของผู้ขอปราศจากความตระหนี่, เป็นผู้มีผิวพรรณประดุจทองคำ แต่มีประพฤตินอกใจกระทำ

ความชั่ว ละทิ้งความดี ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังที่โกสิยดาบสไว้ว่า พระนางสัทธาเทวีเป็นคนไม่แน่นอน(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๑/๑๓๒) , เป็นองค์ที่ ๒ ในเทพธิดา ๔ องค์ คือ (๑) เทพธิดาอาสา (๒) เทพธิดาสัทธา (๓) เทพธิดาสิรี (๔) เทพธิดาหิรี ในสุธาโภชนชาดก กล่าวไว้ว่าเป็นผู้หนึ่งที่ไปขออาหารทิพย์ กับโกสิยชาดก ผู้อยู่ทางทิศใต้ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ข้างหิมวันตบรรพต แต่ไม่ได้ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๑๕/๑๑๙, ๒๓๓/๑๒๓, ๒๗๔/๑๓๑)

เทพธิดาสิรี: เทวดาผู้หญิงองค์หนึ่งนามว่าสิริเป็นผู้มีผิวพรรณประดุจทองคำ,หมายถึงเทพธิดาผู้ประกอบด้วยศิลปวิทยา มารยาท และความรู้ เป็นผู้ชำนาญการงานของตน แต่ไม่มีสัจจะ ไม่แยกคบคน เป็นคนงมงาย ทำผู้รู้ให้ตกต่ำ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังที่โกสิยดาบสไว้ว่า พระนางสิรีเทวีปรากฏกับอาตมาว่าเป็นคนตาบอด (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๑/๑๓๒) , เป็นองค์ที่ ๓ ในเทพธิดา ๔ องค์ คือ (๑) เทพธิดาอาสา (๒) เทพธิดาสัทธา (๓) เทพธิดาสิรี (๔) เทพธิดาหิรี ในสุธาโภชนชาดก กล่าวไว้ว่าเป็นผู้หนึ่งที่ไปขออาหารทิพย์ กับโกสิยชาดก แต่ไม่ได้ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๑๕/๑๑๙, ๒๓๓/๑๒๓, ๒๗๔/๑๓๑)

เทพธิดาหิรี : เทวดาผู้หญิงองค์หนึ่งนามว่าหิรี เป็นผู้มีผิวพรรณประดุจทองคำ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อาสา ดังที่โกสิยดาบสไว้ว่า พระนางหิรีเทวีดำรงอยู่ในคุณอันประเสริฐ และจะสรรเสริญคุณของหิรีเทพธิดานั้นจึงกล่าวว่า หญิงใดๆ บางพวกคือ (๑)หญิงสาว (๒) หญิงที่โคตรตระกูลรักษา(๓)หญิงหม้าย (๔) หญิงมีสามี เหล่านี้รู้ฉันทราคะของตนที่เกิดขึ้นอย่างแรงกล้า ในบุรุษทั้งหลายแล้วหักห้ามจิตของตนเสียได้ด้วยหิริ เมื่อเหล่านักรบผู้พ่ายแพ้ในสงครามที่กำลังสู้รบด้วยลูกศรและหอกบางพวกกำลังล้มตาย บางพวกกำลังหนีไป นักรบเหล่าใดสละชีวิตแล้วย่อมหวนกลับมาด้วยความละอายนักรบผู้มีความละอายใจเหล่านั้นจึงกลับมารับใช้เจ้านายได้อีก(กล้าสู้หน้าเจ้านาย) ก็หิรีเทวีเทพธิดานี้มีปกติห้ามชนผู้มีใจบาปเพราะมีหิริ เปรียบเหมือนทำนบมีปกติกั้นกระแสแห่งสาคร เทพสารถีเพราะเหตุนั้น ท่านจงกราบทูลหิรีเทวีเทพธิดาซึ่งท่านผู้ประเสริฐบูชาแล้วในโลกทั้งปวงนั้นให้พระอินทร์ทราบ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๑/๑๓๒), เป็นองค์ที่ ๔ ในเทพธิดา ๔ องค์ คือ (๑) เทพธิดาอาสา (๒) เทพธิดาสัทธา (๓) เทพธิดาสิรี (๔) เทพธิดาหิรี, ในสุธาโภชนชาดก กล่าวไว้ว่าเป็นผู้หนึ่งที่ไปขออาหารทิพย์ กับโกสิยชาดก และได้รับอาหารทิพย์จากโกสิยดาบส ดังคำที่มาตลีเทพบุตรกล่าวไว้ว่า ข้าแต่ท่านโกสิยะ เว้นเทพธิดาอาสา เทพธิดาสัทธา และเทพธิดาสิรีเสีย เทพธิดาหิรีผู้เดียวได้อาหารทิพย์แล้ว(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๑๕/๑๑๙, ๒๓๓/๑๒๓, ๒๗๔/๑๓๑)

SAMPLE

เทพธิดาอาสา :เทวดาผู้หญิงองค์หนึ่งนามว่าอาสา หมายถึงเทพผู้สร้างความหวัง เป็นผู้มีผิวพรรณประดุจทองคำ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังคำว่า ดิฉันเป็นเทพธิดาเกิดในดาวดึงสพิภพ ชื่อเทพธิดาอาสา ดังที่โกสิยดาบสไว้ว่า พระนางอาสาเทวีอาตมารู้ได้ว่าเป็นคนพูดจาเหลวไหล (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๑/๑๓๒) , เป็นองค์ที่ ๑ ในเทพธิดา ๔ องค์ คือ (๑) เทพธิดาอาสา (๒) เทพธิดาสัทธา (๓) เทพธิดาสิรี (๔) เทพธิดาหิรี ในสุธาโภชนชาดก กล่าวไว้ว่าเป็นผู้หนึ่งที่ไปขออาหารทิพย์ กับโกสิยชาดก แต่ไม่ได้ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๑๕/๑๑๙, ๒๓๓/๑๒๓, ๒๗๔/๑๓๑)

เทพนคร : เมืองของเทวดา, เมืองหลวงของเทพยดา,เป็นที่ตั้งแห่งเทวสภาชื่อสุธรรมา ดังคำในยวกลาปิสูตร กล่าวถึงในกาลที่ท้าวเวปจิตติจอมอสูรทรงดำริว่า พวกเทวดาตั้งอยู่ในธรรม พวกอสูรไม่ตั้งอยู่ในธรรม บัดนี้เราจักไปยังเทพนคร ท้าวเวปจิตติจอมอสูรย่อมพิจารณาเห็นตนพ้นจากเครื่องจองจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอ และเป็นผู้เอิบอิ่มพรั่งพร้อม บำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๘/๒๖๖), ในเนมิราชชาดก กล่าวถึงมาตลีเทพสารถีแสดงประตูให้พระเจ้าเนมิราชทรงทราบว่าประตูนี้เขาเรียกว่าจิตรกูฏ เป็นที่เสด็จเข้าออกของท้าวสักกเทวราชประตูนี้เป็นซุ้มประตูของเทพนคร ที่ตั้งอยู่ในที่สุดแห่งภูเขาสุทัศนะ ประตูมีรูปหลายอย่าง รุ่งเรืองงดงามไปด้วยรัตนะนานาชนิด สมบูรณ์ด้วยรูปเหมือนพระอินทร์ ย่อมปรากฏ เหมือนป่าใหญ่ที่เสือโคร่งหรือราชสีห์รักษาไว้ดีแล้ว (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๗๓/๒๗๑, ในพุทธวงส์ สุเมธกถา กล่าวถึงเมืองอมรวดีว่าเมืองเทพ ดังคำว่า เป็นนครที่สมบูรณ์ด้วยองค์คุณทั้งปวงประกอบด้วยการงานทุกอย่าง สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ คับคั่งไปด้วยหมู่ชนต่างๆเป็นนครที่อุดมสมบูรณ์เหมือนเทพนครเป็นที่อยู่ของผู้มีบุญ,ในกัสสปพุทธวงศ์ พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะทรงแสดงธรรมที่สุธรรมเทพนครที่รื่นรมย์นั้น ทรงทำให้เทวดาประมาณ ๓,๐๐๐ โกฏิได้บรรลุธรรม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓/๕๖๘,๖/๗๑๒)

เทพนารี : เทวดาผู้หญิง,นางฟ้า,เป็นเทพมีผิวพรรณประดุจทองคำ ดังคำในปฐมนาวาวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เทพนารีเธอขึ้นอยู่บนเรือประทุนทองล่องลอยเข้าสู่สระโบกขรณี เด็ดดอกปทุมอยู่(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๓/๘, ๔๓/๘, ๕๓/๑๐, ๖๓/๑๑, ๑๕๗/๒๙, ๒๘๖/๔๖๘๖๘/๑๐๒,๙๑๑/๑๑๐, ๙๔๕/๑๑๕, ๑๒๘๓/๑๖๔,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๑๕/๑๑๙,ในติปทุมิยเถราปทาน พระติปทุมิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติตอนหนึ่งว่า วิมานชื่อมหาวิตถาริกะ สูง ๓๐๐ โยชน์กว้าง ๑๕๐ โยชน์ ฯลฯ ครั้งนั้น ฝนดอกไม้ทิพย์สีแดง จักตกลงในวิมานที่ประเสริฐซึ่งคับคั่งด้วยหมู่เทพนารีเช่นนั้น(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๓/๒๒๕),ในยาคุทายกเถราปทาน พระยาคุ

SAMPLE

ทายกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า วิมานแก้วมณีได้เกิดแก่ข้าพเจ้าในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ข้าพเจ้าประกอบด้วยหมู่เทพนารี บันเทิงอยู่ในวิมานที่อุดม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๔/๒๓), ในโสณณกิงกณิยเถราปทาน พระ โสณณกิงกณิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า เทพนารีของข้าพเจ้ามีประมาณ ๘๐ โกฏิประดับตกแต่งสวยงาม ต่างก็บำรุงข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔๖/๕๓)

เทพนิกาย : หมู่เทวดา, หมู่เทพ, ชาวสวรรค์ ดังคำในสังคีติสูตร และอักขณสูตรกล่าวไว้ว่า ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า ด้วยศีล วัตร ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจะเป็นเทพเจ้า หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง จิตของภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่ง,ในเรื่องกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ กล่าวถึงเทพนิกายไว้ว่า พระตถาคตฯลฯ แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงเทพนิกายที่มีอายุยืนชั้นใดชั้นหนึ่ง นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัยเพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๕ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๐๙, ๓๔๒/๓๕๕, ๓๕๘/๔๑๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๙/๒๗๕),ในเจโตขีลสูตรกล่าวถึงบางคนประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่ง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๖/๒๐๐, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔/๒๔),ในมิตตาเถรีคาถา พระมิตตาเถรีกล่าวไว้ว่า เรายินดีเพลิดเพลินเทพนิกาย จึงเข้าจำอุโบสถซึ่งประกอบด้วยองค์๘ตลอดวัน ๑๔ ค่ำ๑๕ ค่ำ๘ ค่ำแห่งปักษ์ และตลอดปาฏิหาริยปักษ์ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๑/๕๕๙)

อรรถกถาบางแห่งอธิบายว่า คำว่า เทพนิกาย ในที่นี้หมายถึงเทพที่เป็นอสัญญีสัตว์ (องฺ.อฏฺฐก.อ (บาลี) ๓/๒๙/๒๔๘)

เทพบริวาร : บริวารของเทพ, เทพผู้แวดล้อมหรือผู้ติดตาม ดังคำในเสริสสกวิมาน พ่อค้าทั้งหลายถามเสรีสกเทพบุตรตอนหนึ่งว่า พ่อกุมารเพราะเหตุอะไรหนอเทพบริวารจึงเป็นเสมือนผู้ฟั่นเฟือนไปในชั่วครู่นี้ เหมือนน้ำใสถูกกวนให้ขุ่นเพราะเหตุอะไรหนอ เทพบริวารนี้และตัวท่านจึงได้มีความโทมนัสและเทพบุตรก็ตอบว่า ฯลฯ พ่อทั้งหลาย ข้าพเจ้ารู้เห็นแล้วว่า ข้าพเจ้าจักดำรงอยู่ในวิมานนี้เพียง ๕๐๐ ปีทิพย์ แล้วจึงจุติเพราะสิ้นบุญ สิ้นอายุ ข้าพเจ้าจึงซบเซาเพราะความโศกนั้นนั่นเอง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๕๘/๑๕๙,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๓๔/๒๗๑)

เทพบริษัท : หมู่เทวดา, คณะเทพ,ชาวสวรรค์ ดังคำในชนวสภสูตร ที่ชนวสภยักษ์กล่าวถึงเทวสภาไว้ว่า เมื่อหลายวันมาแล้ว ในคืนเพ็ญวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำอันเป็นวันเข้าพรรษา พวกเทพชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้นนั่งประชุมกันในสุธัมมาเทวสภา มีเทพบริษัทมากมายนั่งอยู่

SAMPLE

โดยรอบ ท้าวจาตุมหาราชประทับอยู่ในทิศทั้ง ๔ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๑/๒๑๒,๒๙๔/๒๒๘),ในคุตติลวิมาน กล่าวไว้ว่า ท้าวสักกเทวราชรับสั่งให้มาตลีเทพสารถีนำเวชยันต์ราชรถลงมารับคุตติลาจารย์ไปยังเทวโลกเพื่อให้ดีดพิณถวาย คุตติลาจารย์จึงกราบทูลท้าวเธอ ในท่ามกลางเทพบริษัท เพื่อขอไต่ถามถึงบุพกรรมของเทพธิดาทั้งหลาย ณ ที่นั้น เป็นรางวัลแห่งการดีดพิณเสียก่อน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒๘/๕๓)

เทพบุตร ๔ องค์ :ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ดังคำในมหาปทานสูตร อัจฉริยพภูตธัมมสูตร ลักขณกถา กล่าวกฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ไว้ว่า เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา เทพบุตร ๔ องค์เข้าไปอารักขาประจำทั้ง ๔ ทิศ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙/๑๑, ๒๘/๑๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๖/๓๐๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๑/๔๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า เทพบุตร ๔ องค์ ในที่นี้หมายถึงท้าวมหาราช ๔ องค์ คือ (๑) ท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ครองทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรุฬหก จอมกุมภัณฑ์ครองทิศใต้ (๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาคครองทิศตะวันตก (๔) ท้าวเวสวัณ จอมยักษ์ครองทิศเหนือ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๙๔/๒๖๐, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๑๙/๓๒)

เทพบุตร : เทวดาผู้ชาย, ชาวสวรรค์เพศชาย, ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อคืนนี้ เทพบุตรองค์หนึ่ง มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เมื่อราตรีผ่านพ้นไป ทำพระเชตวันทั้งหมดให้สว่าง เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ไหว้เราแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๘/๔๔๐),หรือดังคำในสุนิกขิตตวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรองค์หนึ่งว่าเคยทำบุญอะไรไว้จึงได้รับวิมานนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๘๓/๑๖๔),ในมหาปโลภนชาดก กล่าวถึง เทพบุตรผู้มีฤทธิ์มากจุติจากพรหมโลก บังเกิดเป็นพระโอรสของพระราชาผู้ดำรงอยู่ในราชสมบัติ ซึ่งให้สำเร็จความปรารถนาทุกประการ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๘๔/๕๒๐)

คำว่า เทพบุตร มีปรากฏในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะเทวตาสังยุตและปุริสวิมาน เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๑/๒๑๗, ๔๙๒/๒๑๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๔/๒๘๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๒/๒๓๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๑/๑๐๗, ๒๖๐/๓๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๑/๒๗๗,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๓/๑๖,๒๘๖/๔๖, ๘๖๗/๑๐๒, ๙๗๑/๑๑๙, ๑๐๔๙/๑๓๑๑๒๒/๑๔๐,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๖/๑๗๗, ขุ.ชา. ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๒๙/๓๗๘, ๓๐/๓๗๙, ๓๑/๓๗๙, ๓๒/๓๗๙, ๘๗/๓๘๗, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๗๗/๑๓๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๒๖/๔๐๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๔๒๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๑/๔๒๖

เทพบุตรบริษัท:หมู่คณะเทวดาผู้ชาย มีรัศมีวรรณะเปล่งปลั่ง,เป็นเทพบริวารของเทพบุตรองค์ใดองค์หนึ่ง เช่นสุสิมเทพบุตร ก็มีเทพบริวารเวลาไปไหน ดังคำในสุสิมสูตร กล่าวถึงสุสิม

SAMPLE

เทพบุตรผู้มีเทพบุตรบริษัทจำนวนมากแวดล้อมแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร,ในสูตรนี้ยังกล่าวพรรณนาไว้อีกว่า เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตรเมื่อสุสิมเทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญคุณของท่านพระสารีบุตรอยู่ต่างปลื้มปีติเบิกบานใจ เกิดปีติโสมนัส มีรัศมีวรรณะเปล่งปลั่งปรากฏอยู่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๐/๑๒๓)

เทพบุรี : เมืองสวรรค์, บุรีของเทพ หมายถึงเมืองเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดา,เป็นที่สถิตของวิมานต่างๆ, ในเทวาสุรสังคามสูตร กล่าวถึงพวกเทวดาได้รบกับพวกอสูรเป็นครั้งที่ ๓ แล้ว แม้ครั้งที่ ๓ พวกอสูรก็ชนะอีก พวกเทวดาแพ้ พวกเทวดาที่แพ้ต่างก็กลัวพากันเข้าไปยังเทพบุรี (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๙/๕๑๘),ในกัณฐกวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรองค์หนึ่งว่า ในคืนวันเพ็ญ ดวงจันทร์มีรอยรูปกระต่าย เป็นใหญ่กว่าหมู่ดาว มีหมู่ดาวนักษัตรแวดล้อม โคจรไปโดยรอบฉันใด ทิพยวิมานนี้ก็มีอุปมาฉันนั้นน่าอยู่ มีรัศมีรุ่งโรจน์ในเทพบุรี เหมือนพระอาทิตย์กำลังอุทัย(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๗๒/๑๔๗,๑๑๙๓/๑๔๙),ในอลัมพุสาชาดก กล่าวถึงครั้นได้สดับคาถาซึ่งประกอบด้วยประโยชน์อย่างยิ่งที่ฤาษีผู้เป็นบัณฑิตกล่าวดีแล้ว เทวดาทั้งหลายผู้มียศเหล่านั้นเกิดปีติและโสมนัสอนุโมทนาอยู่ ได้พากันหลีกไปยังเทพบุรี หรือดังคำในจูฬสุตโสมชาดก กล่าวถึงผู้เจริญเมตตาจิตจะไปเกิดในเทพบุรี (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๙๑/๖๑๐, ๑๓๗/๖๑๗, ๒๔๕/๖๓๕),ในสัจจสัญญกเถราปทาน พระสัจจสัญญกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าเพราะได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้านามว่าเวสสภู จึงได้ไปเกิดในเทพบุรี ดังคำว่า ข้าพเจ้าครั้นฟังธรรมของพระศาสดานั้นแล้ว (ตายแล้ว) ได้ไปเกิดยังเทวโลก อยู่ในเทพบุรีนั้นตลอด ๓๐ กัป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๓๘๑)

เทพผู้ควรบูชา :เทพธิดาผู้แก่การยกย่องหรือสักการะ เพราะสถิตอยู่ที่ค่าคบต้นไม้ เพราะจากเห็นอะไรไม่ดี ก็ทำให้ผู้นั้นเกิดความสลดใจ ในที่นี้หมายถึงเทพที่เป็นรุกขเทวดา อยู่ตามภาคพื้น ดังคำในวิฆาสาทชาดก ที่ฤาษีโพธิสัตว์ซึ่งเทพธิดานั้นให้สลดใจกล่าวว่า นี่เทพผู้ควรบูชา ท่านรู้จักอาตมาดี ซ้ำยังได้อนุเคราะห์อาตมาด้วย ขอท่านโปรดเตือนซ้ำอีก เมื่อเห็นความบกพร่องเช่นนี้ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๒/๓๒๑, ๙/๓๒๒, ๔๑/๓๒๘),ในจตุทวารชาดก นายมิตตวินทกะถามรุกขเทวดาโพธิสัตว์ว่า ประตูทุกบานได้ถูกปิดไว้ ข้าพเจ้าถูกขังเหมือนกับนก เทพผู้ควรบูชา เหตุอะไรหนอ ข้าพเจ้าจึงถูกจักรบดขยี้ (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑/๓๒๑),ในสังขชาดก ก็กล่าวถึงเทพธิดามาถวายอาหารทิพย์แก่สังขพราหมณ์ดาบส ดังคำที่อุปัฏฐากกล่าวแก่พราหมณ์ว่า ท่าน

SAMPLE

พราหมณ์ คนพบเห็นเทพผู้ควรบูชาเช่นนี้ เมื่อหวังความสุข ก็ควรจะไต่ถาม ท่านจงลุกขึ้นประนมมือถามเทพผู้นั้น (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๔๑/๓๒๘)

เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม :เทวดาผู้เคยได้บรรลุฌานมีฌานชั้นปฐมฌานเป็นต้น, หมู่เทพในชั้นพรหมโลก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พรหมกายิกา,เป็นเทพีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน, ในเกวัฏฏสูตร กล่าวถึงภิกษุเข้าสมาธิถึงขั้นที่จิตตั้งมั่นจนเห็นทางไปพรหมโลก เข้าไปหาพวกเทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม เพื่อถามว่า มหาภูตรูป๔คือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมดับสนิทที่ไหน แม้พวกเทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม ก็ตอบไม่ได้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๓/๒๑๘),ในสังคีติสูตร ในวิญญาณฐิติข้อ ๒ กล่าวไว้ว่า มีสัตว์ทั้งหลายมีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือพวกเทพชั้นพรหมกายิกา (เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม) นี้เป็นวิญญาณฐิติที่๒ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๖),ในปฏิสัมภิทามรรค ธัมมจักกัปปวัตตนวาร กลาวถึง เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหมสดับเสียงของเหล่าเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีแล้วก็กระจายข่าวว่านั่นธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้วณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มารพรหม หรือใครๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้ โดยขณะครู่เดียวเท่านั้น เสียงป่าวประกาศได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลก (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม ก็คือเทพชั้นพรหมกายิกา หมายถึงพรหมชั้นปฐมฌานภูมิ (ระดับปฐมฌาน) ๓ ชั้นคือ (๑) พรหมปาริสัชชา (พวกบริษัทบริวารมหาพรหม) (๒) พรหมปโรหิตา(พวกปุโรหิตมหาพรหม) (๓) มหาพรหมา(พวกท้าวมหาพรหม) (ที.ม.อ.(บาลี) ๑๒๗/๑๐๙-๑๑๐,ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๔๒/๒๔๑)

เทพผู้อาศัยพระจันทร์ :เทวดาผู้เป็นบริวารพระจันทร์, บริวารของจันทเทพบุตร,ในหมู่เทพผู้อาศัยพระจันทร์นี้ยังแบ่งออกเป็น ๑๐พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย มีกล่าวไว้ในมหาสมยสูตรเป็นเทพหมู่หนึ่งที่มีจันทเทพบุตรเป็นหัวหน้านำเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมเยือนภิกษุสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ ณ ป่ามหาวัน แคว้นสักกะ ดังคำว่า เทพผู้อาศัยพระจันทร์ มีพระจันทร์นำหน้ามา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

เทพผู้อาศัยพระอาทิตย์ :เทวดาผู้เป็นบริวารพระอาทิตย์, บริวารของสุริยเทพบุตร, ในหมู่เทพผู้อาศัยพระอาทิตย์นี้ยังแบ่งออกเป็น ๑๐พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย มีกล่าวไว้ในมหาสมยสูตร เป็นเทพหมู่หนึ่งที่มีสุริยเทพบุตรเป็นหัวหน้านำเข้าเฝ้าพระ

SAMPLE

ผู้มีพระภาคและเยี่ยมเยือนภิกษุสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ ณ ป่ามหาวัน แคว้นสักกะ ดังคำว่า เทพผู้อาศัยพระอาทิตย์ มีพระอาทิตย์นำหน้ามา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๘)

เทพพวกกัฏฐกะ :หมู่เทพผู้เป็นบริวารของกัฏฐกเทพบุตร, เทพบริวารของกัณฐกเทพบุตร ,ในหมู่เทพพวกกัฏฐกะนี้ยังแบ่งออกเป็น ๑๐พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย มีกล่าวไว้ในมหาสมยสูตร เป็นเทพหมู่หนึ่งที่มีกัณฐกเทพบุตรเป็นหัวหน้านำเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมเยือนภิกษุสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ ณ ป่ามหาวัน แคว้นสักกะ ดังคำว่า เทพพวกกัฏฐกะผู้มียศ เทพพวกลัมพีตกะ เทพพวกลามเสฏฐะ เทพพวกโชติ อาสวะ เทพชั้นนิมมานรดี และเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๗๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กัฏฐกะ นี้ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่ากถกะ (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๔๐/๓๐๗)

เทพพวกเขมิยะ :หมู่เทพผู้เป็นบริวารของเขมิยเทพบุตร, เทพบริวารของเขมิยเทพบุตร ,ในหมู่เทพพวกเขมิยะนี้ยังแบ่งออกเป็น ๑๐พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย มีกล่าวไว้ในมหาสมยสูตรเป็นเทพหมู่หนึ่งที่มีเขมิยเทพบุตรเป็นหัวหน้านำเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมเยือนภิกษุสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ ณ ป่ามหาวัน แคว้นสักกะ ดังคำว่า เทพอีก (๑๐หมู่) คือเทพพวกเขมิยะ เทพชั้นดุสิต เทพชั้นยามา เทพพวกกัฏฐกะผู้มียศ เทพพวกลัมพีตกะ เทพพวกลามเสฏฐะ เทพพวกโชติ อาสวะ เทพชั้นนิมมานรดี และเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

เทพพวกโชติ :หมู่เทพผู้เป็นบริวารของโชติเทพบุตร, เทพบริวารของโชติเทพบุตร,ในหมู่เทพพวกโชตินี้ยังแบ่งออกเป็น ๑๐พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย มีกล่าวไว้ในมหาสมยสูตร เป็นเทพหมู่หนึ่งที่มีโชติเทพบุตรเป็นหัวหน้านำเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมเยือนภิกษุสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ ณ ป่ามหาวัน แคว้นสักกะ ดังคำว่า เทพพวกกัฏฐกะผู้มียศ เทพพวกลัมพีตกะ เทพพวกลามเสฏฐะ เทพพวกโชติ อาสวะ เทพชั้นนิมมานรดี และเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๗๐)

เทพพวกมันทวลาหกะ:เทวดาผู้เป็นบริวารพระมันทวลาหกเทพบุตร, เทพบริวารของมันวลาหกเทพบุตร, ในหมู่เทพมันทวลาหกเทพบุตรนี้ยังแบ่งออกเป็น ๑๐พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่ง

SAMPLE

มายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย มีกล่าวไว้ในมหาสมยสูตร เป็นเทพหมู่หนึ่งที่มีพระนักษัตรเป็นหัวหน้านำเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมเยือนภิกษุสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ ณ ป่ามหาวัน แคว้นสักกะ ดังคำว่า เทพพวกมันทวลาหกะ มีพระนักษัตรนำหน้ามา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เทพพวกมันทวลาหกะ ในที่นี้หมายถึงเทพ ๓ องค์ คือ (๑) วาตวลาหกเทพบุตร (๒) อัพภวลาหกเทพบุตร (๓) อุณหวลาหกเทพบุตร (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๓๙/๓๐๕)

เทพพวกลัมพีตกะ : หมู่เทพผู้เป็นบริวารของลัมพีตกเทพบุตร, เทพบริวารของลัมพีตกเทพบุตร,ในหมู่เทพลัมพีตกะนี้ยังแบ่งออกเป็น ๑๐พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย มีกล่าวไว้ในมหาสมยสูตร เป็นเทพหมู่หนึ่งที่มีลัมพีตกเทพบุตรเป็นหัวหน้านำเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมเยือนภิกษุสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ ณ ป่ามหาวัน แคว้นสักกะ ดังคำว่า เทพพวกกัฏฐกะผู้มียศ เทพพวกลัมพีตกะ เทพพวกลามเสฏฐะ เทพพวกโชติ อาสวะ เทพชั้นนิมมานรดี และเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๗๐)

เทพพวกลามเสฏฐะ : หมู่เทพผู้เป็นบริวารลามเสฏฐเทพบุตร, เทพบริวารของลามเสฏฐเทพบุตร,ในหมู่เทพลามเสฏฐะนี้ยังแบ่งออกเป็น ๑๐พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย มีกล่าวไว้ในมหาสมยสูตร เป็นเทพหมู่หนึ่งที่มีลัมพีตกเทพบุตรเป็นหัวหน้านำเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมเยือนภิกษุสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ ณ ป่ามหาวัน แคว้นสักกะ ดังคำว่า เทพพวกกัฏฐกะผู้มียศ เทพพวกลัมพีตกะ เทพพวกลามเสฏฐะ เทพพวกโชติ อาสวะ เทพชั้นนิมมานรดี และเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๗๐)

เทพพิภพ : โลกของเทวดา,คำว่า พิภพ คือโลก เช่น ในพื้นพิภพ นอกพิภพ, ที่อยู่ของนาคในชั้นบาดาล เรียกว่านาคพิภพ ; ที่อยู่ของเทวดาในสวรรค์ เรียกว่าเทพพิภพ ในที่นี้หมายถึงที่อยู่ของหมู่เทวดา ในทีปังกรพุทธวงส์ กล่าวถึงในคราวที่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าทีปังกร) ทรงแสดงธรรมในเทพพิภพ ได้มีเทวดา ๙๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๙/๕๙๓)

เทพยดา : เทวดา ดังคำในปลาสชาดก ที่รุกขเทวดาโพธิสัตว์ถามพราหมณ์ผู้มากวาดโคนต้นไม้ว่ากวาดทำไม พราหมณ์ได้ฟังดังนั้น กล่าวตอบว่า ต้นไม้ใหญ่ปรากฏได้ในที่ไกล ตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่ราบเรียบ เป็นที่สถิตของเทพยดา เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงนอบน้อม

SAMPLE

ไม้ใบต้นนี้ และเทพยดาผู้สถิตอยู่ในไม้ใบต้นนี้ เพราะเหตุแห่งทรัพย์ (ขุ.ชา.จตุกฺก. (ไทย) ๒๗/๒๖/๑๖๑)

เทพยดาสุขุมาลชาติ :เทวดาผู้มีชาติละเอียด หมายถึงเทพที่เป็นสุขมมาลชาติ ในที่นี้มุ่งอธิบายเปรียบเทียบระหว่างพญาครุฑและพญานาคราชว่ามีทรวดทรงสัณฐานและวัยเสมอกัน ดูงดงาม ดังคำในปัณฑรกนาคราชชาดกที่กล่าวถึงพญาครุฑและพญานาคว่าเป็นสัตว์ผู้ประเสริฐทั้ง ๒ นั้นมีเพศพรรณดุจเทพยดาสุขุมาลชาติ มีทรวดทรงสัณฐานและวัยงามเสมอกัน บริสุทธิ์ มีกองกุศลผลบุญ คลอเคลียกันไป (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๒๙๐/๕๘๒)

เทพฤๅษี : 1.เทวดาผู้เห็น, เทวดาผู้แต่งพระเวท, หมายถึงหมู่เทวดาซึ่งเป็นนักบวชพวกหนึ่ง มีมาก่อนพุทธกาล สละบ้านเรือนออกไปบำเพ็ญพรตแสวงหาความสงบ (พจนานุกรมพุทธศาสน์)

2.พระนามของพระผู้มีพระภาคอีกนามหนึ่ง เพราะพระพุทธเจ้า(ถ้า) ผู้ใดทูลถามปัญหาควรแก่เหตุถึง ๓ ครั้ง จะทรงพยากรณ์ จะไม่ทรงปฏิเสธ ดังคำในจูฬนิทเทสอธิบายพระผู้มีพระภาคชื่อว่า เทพฤๅษีไว้ว่า คำว่า ผู้ทรงเป็นเทพฤๅษี อธิบายว่า พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นทั้งเทพ เป็นทั้งฤๅษี จึงชื่อว่าทรงเป็นเทพฤๅษี พระราชาผนวชก็เรียกกันว่าราชฤๅษี พราหมณ์บวชก็เรียกกันว่า พราหมณ์ฤๅษี ฉันใด พระผู้มีพระภาคก็ฉันนั้น ทรงเป็นทั้งเทพเป็นทั้งฤๅษี (ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๕/๓๐๕)

เทพวสุ, เหล่า :หมู่เทวดาผู้เป็นแห่งทรัพย์ เป็นเทพอีกหมู่หนึ่งที่มีกล่าวถึงไว้ในมหาสมยสูตรดังคำว่า พระอินทร์ผู้เป็นท้าวสักกะผู้เป็นท้าวปุรินททะ ท้าววาสวะ ประเสริฐกว่าเหล่าเทพวสุก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๘)

คำว่า เทพวสุ หมายถึงเทพเจ้าแห่งทรัพย์ (T.W.Rhys Davids and William Stede P. 605)

เทพวัน, ป่าไม้สาละ : ดงป่าของไม้สาละชื่อเทพวัน ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะ แคว้นโกศล ดังคำในจังกีสูตร กล่าวไว้ว่า ท่านพระสมณโคดมเป็นศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูลเสด็จจาริกอยู่ในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่เสด็จถึงบ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ ป่าไม้สาละชื่อเทพวันทางทิศเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะ,เป็นสถานที่จังกีพราหมณ์เข้าเฝ้าและแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต และมาณพชื่อกาปทิกะอายุ ๑๖ ปี ทูลถามบทมนตร์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๒/๕๓๐)

เทพวิมาน : ที่อยู่หรือที่ประทับของเทวดา ดังคำในปัลลังกวิมาน ที่เทพธิดาองค์กล่าวถึงวิมานที่มีบัลลังก์สวยงามเกิดแก่หญิงผู้ประพฤติธรรม เช่น มีนิสัยไม่มักโกรธ ปฏิบัติตามคำสั่ง

ของสามีเสมอ ไม่ประมาทในการรักษาอุโบสถศีล งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ มีการงานทางกายบริสุทธิ์ ประพฤติพรหมจรรย์ได้บริสุทธิ์สะอาด ไม่กล่าวเท็จ และไม่ดื่มน้ำเมา แก่พระมหาโมคคัลลานเถระตอนหนึ่งว่า ดิฉันมีหมู่เทพอัปสรห้อมล้อม มีรัศมีในตัวเองบันเทิงใจอยู่ในวิมานปราสาทที่ยอดเยี่ยมน่ารื่นรมย์ใจ หมู่เทพและเทพธิดาพากันมาชื่นชมดิฉันผู้มีอายุยืนซึ่งมายังเทพวิมานนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๕/๕๐)

เทพสารถี : มาตลีเทพบุตร เป็นเทพบริวารของท้าวสักกเทวราช ในภพดาวดึงส์เทวโลก ทำหน้าที่พาคนไปเยี่ยมชมนรกและสวรรค์อยู่เสมอ เช่น พาคุตติลอุบาสกเยี่ยมสวรรค์ พาพระเจ้าวิเทหะ กรุงมิถิลาเยี่ยมสวรรค์ ดังคำในมหาสมยสูตร กล่าวถึง มาตลิผู้เป็นเทพสารถี ก็มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวันด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๗/๒๖๕),ในสาธินราชชาดก กล่าวไว้ว่า มาตลีเทพบุตร เทพสารถีผู้มีฤทธิ์มาก (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๒๐๓/๔๕๕),ในสุธาโภชนชาดก กล่าวไว้ว่าเป็นผู้มีส่วนในการทรมานโกสิยเศรษฐีให้ยินดีในการบริจาคทานดังเดิม (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๒๔/๑๒๑, ๒๘๔/๑๓๒)

เทพอัปสร : นางฟ้านางสวรรค์ ทำหน้าที่ฟ้อรำขับร้อง ให้ความบันเทิง ผู้ทรงผ้ากำพลสีแดงและสีเหลืองหอมตลบด้วยกลิ่นกฤษณาดอกประยงค์และแก่นจันทน์ มีผิวพรรณเปล่งปลั่งดั่งทองคำ ดังเช่นคำในปฐมปติพพตาวิมาน กล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี เรื่องที่ ๑ ที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เทพธิดาผู้มีอานุภาพมาก เธอแสดงฤทธิ์ได้หลากหลาย อยู่ในวิมานนั้น อนึ่ง เทพอัปสรเหล่านี้ก็ฟ้อนรำขับร้อง ให้ความบันเทิงอยู่รอบๆ หรือดังคำในฉัตตมาณวกวิมาน กล่าวถึงเหล่าเทพอัปสร ผู้ทรงผ้ากำพลสีแดงและสีเหลือง หอมตลบด้วยกลิ่นกฤษณาดอกประยงค์และแก่นจันทน์มีผิวพรรณเปล่งปลั่งดั่งทองคำ ประหนึ่งท้องฟ้าเต็มไปด้วยดวงดาว (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๔/๑๖, ๑๐๑/๑๘, ๑๕๑/๒๗, ๒๐๓/๓๕, ๓๐๘/๔๙, ๖๒๑/๒๖๙, ๗๘๓/๙๐, ๘๙๒/๑๐๖,๙๖๒/๑๑๗, ๙๖๘/๑๑๘),ในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึงเทพอัปสรว่าเป็นเทพธิดาชั้นดาวดึงส์ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๕๔/๑๒๗),ในภัททชิเถราปทาน กล่าวถึงเทพอัปสร ๘๖,๐๐๐ นางล้วนประดับตกแต่งอย่างสวยงามปรนนิบัติข้าพเจ้าทั้งเช้าและเย็น นี้เป็นผลแห่งการถวายเหง้าบัว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๐/๓๕๒)

เทพอัปสรกัลยาณี : อลัมพุสาเทพธิดา ผู้เป็นเทพบริวารของท้าวสักกเทวราช ผู้มีวรรณะน่าใคร่ รับเทวบัญชามาเพื่อทำลายตบะของอิสิสิงคดาบสให้เสื่อม ดังคำในอลัมพุสาชาดก กล่าวไว้ว่า อลัมพุสา มิสสาเทพอัปสร ผู้มีวรรณะน่าใคร่ ปรารถนาเพื่อจะให้อิสิสิงคดาบส

SAMPLE

คลุกเคล้าระคนด้วยกิเลส ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วก็หลีกไป ก็ดาบสนั้นตัดความเฉื่อยชาเสียแล้ว รีบออกไปโดยเร็วประชิดตัวนาง ลูบเรือนผมบนศีรษะ เทพอัปสรกัลยาณีผู้มีความสวยสดงดงาม หันกลับมาสวมกอดดาบสนั้น นางมีความยินดีที่ดาบสเคลื่อนจากพรหมจรรย์นั้น ตามที่ท้าวสักกะปรารถนา ในชาดกยังพรรณนาไว้อีกว่า แม่โฉมงามโอบอุ้มดาบสนั้นไว้แนบทรวงอก กกกอดอยู่ตลอด ๓ ปีบนบัลลังก์นั้น เป็นเหมือนเพียงครู่เดียวเท่านั้น โดยล่วงไป ๓ ปี ดาบสพราหมณ์จึงสร่างเมา รู้สึกตัวได้เห็นต้นไม้เขียวชะอุ่มขึ้นอยู่โดยรอบเรือนไฟ (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๒๓/๖๑๕)

เทพอุตตระ, พระเจ้าจักรพรรดิ :พระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าเทพอุตตร ซึ่งเป็นอดีตชาติของมุฏฐิปุปผิยเถระ ดังคำในมุฏฐิปุปผิยเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวถึงการบูชาดอกไม้แก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระแล้วไปเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ตอนหนึ่งว่า ด้วยการบูชาพระพุทธเจ้านี้ และด้วยการตั้งจิตไว้มั่น ข้าพเจ้าจึงไม่ไปเกิดยังทุคติเลยตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในกัปที่ ๓๖ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ มีพระนามว่าเทพอุตตระ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๒๕๓)

เทริดผ้า : เครื่องประดับศีรษะ รูปมงกุฎอย่างเตี้ย มีกรอบหน้า ทำด้วยผ้า ดังคำในรถวินีตสูตรกล่าวถึงเทริดผ้าไว้ในความหมายว่ายกย่อง ที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า แม้หากเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายจะเทิดทูนท่านปุณณมันตานีบุตรไว้บนศีรษะเหมือนเทริดผ้า จึงจะได้พบเห็น ได้นั่งใกล้ แม้ข้อนั้นก็นับว่าเป็นลาภมากของท่านเหล่านั้น ท่านเหล่านั้นได้ดีแล้ว อนึ่ง นับว่าเป็นลาภอย่างมากของผมด้วย ผมได้ดีแล้วด้วย ที่ได้พบเห็นได้นั่งใกล้ท่านปุณณมันตานีบุตร (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖๐/๒๘๓)

เทวะ : เทวดา,เทพ, เทพเจ้า(ชั้นสวรรค์และชั้นพรหม),เป็นภูมิที่ ๕ ในคติ ๕ ดังคำว่า คติ(ภพที่สัตว์ไปเกิด) ๕ อันได้แก่ (๑)นิรยะ (๒) ติรัจฉานโยน (๓) เปตติวิสัย (๔) มนุสสะ (๕) เทวะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑)

เทวกูฏบรรพต :ภูเขาชื่อว่าเทวกูฏเป็นภูเขาลูกหนึ่งที่มีกล่าวไว้ในสุเมธพุทธวงศ์ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ดังคำว่า เมื่อภิกษุทั้งหลายกรานกฐิน ณ เทวกูฏบรรพต พระขีณาสพประมาณ ๙๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๙/๖๔๕)

เทวคัชชิตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิ์องค์หนึ่งพระนามว่าเทวคัชชิตะซึ่งเป็นอดีตชาติของอังโกลกเถระดังคำในอังโกลกเถราปทานที่พระเถระกล่าวถึงการถวายดอกปรูแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะโดยการโปรยภายในถ้ำที่ประทับ แล้วได้ไปเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ตอนหนึ่งว่า ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๓๖ นับแต่ภัทรกัป

SAMPLE

นี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าเทวคัชชิตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๓๖๒)

เทวจาริกสูตร๑ (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยการจาริกในเทวโลก (สูตรที่ ๑) ท่านพระมหาโมคคัลลานะสนทนากับเทวดาว่าผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๔/๕๑๗)

เทวจาริกสูตร๒ (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยการจาริกในเทวโลก (สูตรที่ ๒) ท่านพระมหาโมคคัลลานะสนทนากับเทวดาว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์แล้ว(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๕/๕๑๘)

เทวจาริกสูตร๓ (ตติย) :พระสูตรว่าด้วยการจาริกในเทวโลก (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสกับเทวดาว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำจะสำเร็จสัมโพธิแน่นอน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๖/๕๒๐)

เทวจุตินิรยาทิสูตร:พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากเทวดาไปเกิดในนรกเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัส ๓ พระสูตรในลักษณะเดียวกัน คือพระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากหมู่เทวดาแล้วกลับมาเกิดหมู่เทวดาจึงมีจำนวนน้อยกว่า(๑) สัตว์ที่จุติจากหมู่เทวดาแล้วไปเกิดในนรก (๒) ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) ในภูมิแห่งเปรต เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๗๘-๑๑๘๐/๖๕๔)

เทวดา : หมู่เทพ, ชาวสวรรค์ เป็นคำรวมเรียกชาวสวรรค์ ทั้งเพศชายและเพศหญิง ดังเช่นคำในพรหมชาลสูตร เป็นต้นที่กล่าวถึงเทวดาบางพวกไว้ว่ามีเทวดาพวกหนึ่งชื่อว่าขิฑฑาปโทสิกะ เทวดาพวกนั้นหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาเมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาย่อมหลงลืมสติ เพราะหลงลืมสติจึงพากันจุติจากชั้นนั้น หรือดังคำในโสณทัณฑสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ที.สี.(ไทย)๙/๔๕/๑๘, ๔๖/๑๙, ๔๗/๑๙, ๔๘/๒๐, ๑๔๗/๔๖, ๑๕๗/๕๐, ๑๖๘/๕๕, ๑๙๐/๖๔, ๒๕๕/๘๗, ๒๕๕/๘๘, ๒๕๗/๘๙, ๒๗๗/๙๙, ๓๐๑/๑๑๑, ๓๐๒/๑๑๒, ๓๐๔/๑๑๔, ๓๐๔/๑๑๕, ๓๒๔/๑๒๕, ๓๒๗/๑๒๖, ๓๓๒/๑๒๙, ๔๐๓/๑๗๒, ๔๒๕/๑๘๗, ๔๒๖/๑๘๘, ๔๒๗/๑๘๙, ๕๐๓/๒๒๑)

คำว่า เทวดา มีปรากฏไว้ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง มีมากในเทวตาสังยุต เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑/๑๔, ๙๑/๕๑, ๙๑/๕๒, ๙๒/๕๓, ๙๒/๕๔,/๙๓/๕๔, ๑๕๒/๙๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖/๕, ๑๘/๑๕, ๑๙/๑๕, ๑๐๗/๗๘, ๑๔๘/๑๐๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/

SAMPLE

๑๕๓/๑๕๒, ๒๔๖/๒๖๓, ๒๔๙/๒๖๗, ๒๘๔/๓๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐/๑๐,๑๓/๗๔/๗๐, ๘๐/๗๘, ๘๑/๘๑, ๒๗๓/๓๒๓, ๒๗๙/๓๓๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๙/๓๓๐, ๓๗๑/๔๑๖, ๔๑๖/๔๗๐, ๔๓๔/๔๙๓,ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑/๑, ๕/๖

เทวดาและเทพบิดร :หมู่เทพ, ชาวสวรรค์ เป็นคำรวมเรียกชาวสวรรค์ ทั้งเพศชายและเพศหญิงและเทวดาผู้เป็นหัวหน้า,ผู้เป็นสักว่าบิดา ทำหน้าที่ปกครองหมู่เทวดาในชั้นนั้นๆ ดังคำมีมาในมหามังคลชาดกที่ศิษย์ผู้เป็นหัวหน้าถามอาจารย์เกี่ยวกับความเป็นมงคลหรือความสวัสดี พระโพธิสัตว์บอกมงคลว่า เทวดาและเทพบิดรทั้งปวง สัตว์เลื้อยคลานและสรรพสัตว์ทั้งปวง อันผู้ใดแผ่เมตตาอยู่เป็นนิตย์ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการแผ่เมตตานั้นในสัตว์ทั้งหลายว่า เป็นความสวัสดีของผู้นั้น (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๕๖/๓๔๘)

เทวดาและพรหม : หมู่เทพ, ชาวสวรรค์เพศชายและเพศหญิงและเทพผู้ประเสริฐ,เทพในพรหมโลกเป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม มี ๒ จำพวก คือ รูปพรหม มี ๑๖ ชั้น อรูปพรหม มี ๔ ชั้น ดังคำในกล่าวถึงเทพ นาค อสูรและพรหมต่างก็พากันสลดใจ กล่าวขึ้นในขณะนั้นเองว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ เหมือนอย่างพระมหาปชาบดีเถรีนี้ ฯลฯ โอ ความประจวบกันมีความพลัดพรากเป็นที่สุด โอ สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งล้วนไม่เที่ยง โอ ชีวิตมีความพินาศเป็นที่สุด การคร่ำครวญได้มีแล้วด้วยประการฉะนี้ ลำดับนั้น เทวดาและพรหมต่างก็เข้าไปเฝ้าพระฤาษีผู้ประเสริฐ จึงทำความประพฤติตามโลกธรรมสมควรแก่กาล ถึงความย่อยยับไปแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๕๓/๔๒๑)

เทวดาเหล่ามนาปกายิกา :เทพชื่อมนาปกาย หมายถึงเทวดาชั้นนิมมานรดี เทวดาเหล่านี้เรียกว่าเทพนิมมานรดี และเทพมนาปา เพราะเนรมิตรูปตามที่ตนปรารถนาได้ และชื่นชมรูปที่เนรมิตนั้น ในอุคคหสูตร นกุลมาตาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงมาตุคามประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาเหล่ามนาปกายิกา ดังคำว่า สตรีผู้เป็นบัณฑิตย่อมไม่ดูหมิ่นสามีผู้มีความเพียร ขวนขวายเป็นนิตย์ เลี้ยงตนเองทุกเมื่อ ผู้ให้สิ่งที่ต้องการได้ทุกอย่าง ไม่ทำให้สามีขุ่นเคืองด้วยการแสดงความหึงหวง ยกย่องทุกคนที่สามีเคารพ เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้านสงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีปฏิบัติถูกใจสามี รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ สตรีผู้ประพฤติตามใจสามีอย่างนี้จะเข้าถึงความเป็นเทวดาเหล่ามนาปกายิกา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๓/๕๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๘/๓๒๔),ในอนุรุทธสูตรกล่าวถึงเทพเหล่านี้ไว้ว่า พวกข้าพเจ้าเป็นเทวดาเหล่ามนาปกายิกา ครองความเป็นใหญ่และแผ่อำนาจไปในฐานะ ๓ ประการ คือ (๑) พวกข้าพเจ้าหวังวรรณะเช่นใด ก็ได้วรรณะเช่นนั้นโดยพลัน (๒) พวกข้าพเจ้าหวังเสียงเช่นใด ก็ได้เสียงเช่นนั้นโดย

SAMPLE

พลัน (๓) พวกข้าพเจ้าหวังสุขเช่นใด ก็ได้สุขเช่นนั้นโดยพลัน (องฺ.อฏฺ.ฐก.(ไทย) ๒๓/๔๖/๓๑๗-๓๒๑)

เทวตานุสสติ :ระลึกถึงเทวดา คือระลึกถึงคุณธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดาตามที่มีอยู่ในตน,ข้อที่ ๖ ในอนุสสติฐาน ๖ คือ (๑) พุทธานุสสติ(การระลึกถึงพระพุทธเจ้า) (๒) ธัมมานุสสติ (การระลึกถึงพระธรรม) (๓) สังฆานุสสติ(การระลึกถึงพระสงฆ์) (๔) สีลานุสสติ (การระลึกถึงศีล) (๕) จาคานุสสติ(การระลึกถึงการบริจาค) (๖) เทวตานุสสติ (การระลึกถึงเทวดา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๗/๓๒๘, , ๓๕๖/๓๘๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙/๔๒๑,),ข้อที่ ๖ ในอนุสสติ ๑๐ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๙๗/๓๗,๔๗๓/๕๓), ในปฐมมหานามสูตร กล่าวถึงการเจริญเทวตานุสสติ (องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑/๔๑๔),ในมหานิทเทสกล่าวถึงบุคคลกำลังเจริญเทวตานุสสติย่อมละกามได้โดยการข่มไว้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๘)

เทวตาปัญหชาดก : ชาดกว่าด้วยปัญหาของเทวดา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า มโหสธบัณฑิตได้กราบทูลเฉลยปัญหา ๔ ข้อที่เทวดาถามแด่พระเจ้าวิเทหะแต่พระองค์ไม่สามารถเฉลยว่า คนที่ใช้มือเท้าตบตี ประหารปากผู้อื่น แต่กลับเป็นที่รักของผู้ถูกตีว่าได้แก่เด็กทารกที่ทุบตีปากมารดา ผู้ที่ด่าผู้อื่นตามชอบใจแต่กลับรักผู้ถูกด่ามากยิ่งขึ้นว่าได้แก่มารดาผู้ด่าบุตรของตน ผู้ที่กล่าวตู่กันและกันด้วยคำไม่จริงแต่กลับเป็นที่รักกันมากยิ่งขึ้นว่าได้แก่คู่สามีภรรยาที่รักใคร่กันหยอกล้อกันเล่น ผู้ที่นำเอาปัจจัย ๔ ของคนอื่นไป แต่กลับเป็นที่รักของเจ้าของทรัพย์นั้นว่าได้แก่สมณะผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ(ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๑๙๗/๑๙๗)

เทวตาพลี: พลีเพื่อเทวดา,ทำบุญอุทิศให้เทวดา,การจัดสรรสละรายได้หรือทรัพย์ส่วนหนึ่งเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับทำบุญอุทิศแก่เทวดา โดยความเอื้อเฟื้อตามความเชื่อถือ, การใช้รายได้หรือทรัพย์ส่วนหนึ่งเพื่อบำเพ็ญทักขิณาทานแก่เทวดาหรือผู้ควรแก่ทักขิณาที่นับถือกันสืบมา, ข้อที่ ๕ แห่งพลี ๕ ในโภคอาทิยะ ๕ ดังคำในปัตตกัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยสาวกย่อมทำพลี๓ ๕ อย่าง คือ ญาติพลี อติถิพลี ปุพพเปตพลี ราชพลี เทวตาพลีด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓),ในอาทิยสูตร กล่าวไว้อีกว่า อริยสาวกย่อมทำพลี ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี (๒) อติถิพลี (๓)ปุพพเปตพลี (๔) ราชพลี (๕) เทวตาพลี นี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๖๕)

อรรถกถาอธิบายว่า พลี คือการสงเคราะห์ บวงสรวง น้อมให้ หรือส่วย มี ๕ อย่าง คือ(๑)ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ (๒) อติถิพลี ต้อนรับแขก (๓) ปุพเพเปตพลี

ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย (๔) ราชพลี ถวายเป็นของหลวงมี เสียภาษีอากร เป็นต้น (๕) เทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๖๑/๓๕๓)

เทวตาสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยผลแห่งการต้อนรับของเทวดา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อคืนนี้ เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาจำนวนมาก มีวรรณะงดงามยิ่งนัก มายังพระเชตวัน เข้ามาหาเรา ถึงที่อยู่ แต่ละพวก กล่าวกับเราดังนี้ (พวกที่ ๑ กล่าวว่า) บรรพชิตเข้ามายังเรือนของข้าพระองค์ผู้เคยเป็นมนุษย์ ข้าพระองค์ได้ลุกรับ แต่ไม่กราบไหว้ ข้าพระองค์ทำหน้าที่ยังไม่บริบูรณ์ มีความร้อนใจในภายหลังจึงเกิดในหมู่เทพชั้นต่ำ (พวกที่ ๒ กล่าวว่า) บรรพชิต... ข้าพระองค์ได้กราบไหว้ แต่ไม่ให้อาสนะ ข้าพระองค์ทำหน้าที่ยังไม่บริบูรณ์ ... (พวกที่ ๓ กล่าวว่า) บรรพชิต ...ให้อาสนะ แต่ไม่บริจาคทานตามกำลังทรัพย์ ข้าพระองค์ทำหน้าที่ยังไม่บริบูรณ์ ... (พวกที่ ๔ กล่าวว่า) บรรพชิต...บริจาคทานตามกำลังทรัพย์ แต่ไม่นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม ข้าพระองค์ทำหน้าที่ยังไม่บริบูรณ์ ... (พวกที่ ๕ กล่าวว่า) บรรพชิต...นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม แต่ไม่เงี่ยโสตฟังธรรม ข้าพระองค์ทำหน้าที่ยังไม่บริบูรณ์ ... (พวกที่ ๖ กล่าวว่า) บรรพชิต...เงี่ยโสตฟังธรรม แต่ไม่ทรงจำธรรมไว้ ข้าพระองค์ทำหน้าที่ยังไม่บริบูรณ์ ... (พวกที่ ๗ กล่าวว่า)บรรพชิต...ทรงจำธรรมไว้ แต่ไม่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ ข้าพระองค์เทำหน้าที่ยังไม่บริบูรณ์ ... (พวกที่ ๘ กล่าวว่า) บรรพชิต...พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ แต่ไม่รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ข้าพระองค์ทำหน้าที่ยังไม่บริบูรณ์ มีความร้อนใจในภายหลังจึงเกิดในหมู่เทพชั้นต่ำ (พวกที่ ๙ กล่าวว่า) บรรพชิตเข้ามายังเรือนของข้าพระองค์ผู้เคยเป็นมนุษย์ ข้าพระองค์ได้ลุกรับ กราบไหว้ ให้อาสนะ บริจาคทานตามกำลังทรัพย์ นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม เงี่ยโสตฟังธรรม ทรงจำธรรมไว้ พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ข้าพระองค์ทำหน้าที่บริบูรณ์แล้ว ไม่มีความร้อนใจในภายหลังจึงเกิดในหมู่เทพชั้นสูง แล้วตรัสสรุปกับภิกษุทั้งหลายว่า นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่ง อย่าประมาท อย่าเป็นผู้มีวิปปฏิสารในภายหลัง เหมือนเทวดาพวกแรก ๆ เหล่านั้นเลย (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๔๖๘)

เทวตาสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเทวดาแสดงธรรม เทวดาองค์หนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุ ๖ คือ ความเป็นผู้มีความเคารพ (๑-๔) ในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ และในสิกขา (๕) ความเป็นผู้ว่าง่าย (๖) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงเล่าเรื่องนี้ให้ภิกษุทั้งหลายฟังแล้ว พระสารีบุตรจึงกราบทูลขอแสดงธรรมแต่ละข้อโดยพิสดาร เช่น ในประการที่ ๑ คือ ตนเองมีความเคารพในพระศาสดา สรรเสริญความเป็นผู้มีความเคารพในพระศาสดา

SAMPLE

ชักชวนภิกษุเหล่าอื่นผู้ไม่มีความเคารพในพระศาสดา ให้มีความเคารพในพระศาสดา ทั้งประกาศคุณที่มีอยู่จริงของภิกษุเหล่าอื่น ผู้มีความเคารพในพระศาสดาตามกาลอันควร พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญพระเถระว่า เป็นผู้รู้เนื้อความแห่งคำที่พระองค์ตรัสไว้โดยย่อได้อย่างพิสดาร (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๙/๕๘๘)

เทวตาอุโบสถ :อุโบสถที่เข้าอยู่จำเพราะระลึกถึงเทวดา,หมายถึงเข้าจำอุโบสถด้วยการระลึกถึงธรรมมีศรัทธาเป็นต้นที่เทวดาแต่ละชั้นประพฤติแล้วประพฤติตามธรรมนั้นๆดังคำในอุโปสถสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ระลึกถึงเทวดาว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราช ชั้นดาวดึงส์ ฯลฯ เทวดาที่นับเนื่องในหมู่พรหม เทวดาชั้นที่สูงกว่านั้นขึ้นไปมีอยู่ เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศรัทธาเช่นใด จุติจากภพนี้ไปเกิดในภพนั้น แม้ตัวเราก็มีศรัทธาเช่นนั้นอยู่พร้อม เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศีลเช่นใดฯลฯสุตะ ฯลฯจาคะ ฯลฯ เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยปัญญาเช่นใด จุติจากภพนี้ไปเกิดในภพนั้นแม้ตัวเราก็มีปัญญาเช่นนั้นอยู่พร้อมเมื่อเธอระลึกถึงศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ทั้งของตนและของเทวดาเหล่านั้นอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ อริยสาวกนี้เราเรียกว่า รักษาเทวตาอุโบสถอยู่ร่วมกับเทวดาและเพราะปรารภเทวดา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๖)

เทวเถระ, ภิกษุ :พระเถระชื่อว่าเทวะ เป็นพระเถระชาวลังกา ผู้เป็นบัณฑิต ผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา ณ เกาะตามพปัณณิ เป็นภิกษุรูปหนึ่งในเถระ ๕ รูป คือพระกาฬสุมนะ พระนาคเถระ พระพุทธรักขิตะ พระติสสเถระ และพระเทวเถระ ดังคำในคัมภีร์ปริวาร กล่าวไว้ว่า พระมหินทะ พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ และพระภัททบัณฑิต เดินทางจากชมพูทวีปมาที่เกาะสิงหลนี้ ท่านเหล่านั้นสอนพระวินัยปิฎกที่เกาะตามพปัณณิ สอนนิกาย ๕ และปกรณ์ ๗ จากนั้นพระอริฏฐะผู้มีปัญญา พระติสสทัตตบัณฑิตพระกาฬสุมนะ ผู้เชี่ยวชาญ พระทีฆเถระ และพระทีฆสุมนบัณฑิต ต่อมาพระกาฬสุมนะ พระนาคเถระ พระพุทธรักขิตะ พระติสสเถระผู้มีปัญญา และพระเทวเถระผู้เป็นบัณฑิต (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖, ๘/๑๓, ๒๒/๒๖)

เทวทหสูตร๑ : พระสูตรว่าด้วยเทวทหนิคม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ เทวทหนิคมได้ตรัสบอกภิกษุที่ทูลลาเพื่อเดินทางไปอยู่ปัจฉาภูมิชนบทให้ไปบอกลาท่านพระสารีบุตรก่อน ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่า หากใครถามว่า ศาสดาของพวกท่านมีวาทะอย่างไร ตรัสสอนอย่างไร ธรรมที่พวกท่านได้ฟัง ได้เรียนมา รู้แจ้งดีแล้วด้วยปัญญามีบ้างไหม พวกท่านพึงตอบว่า พระศาสดาของเรามีปกติตรัสสอนให้กำจัดความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน ความทะยานอยากในขันธ์ ๕ เพราะเมื่อบุคคลยังไม่ปราศจากความกำหนัดเป็นต้นในขันธ์

๕ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสก็จะเกิดขึ้นได้ แต่เมื่อบุคคลปราศจากความกำหนัดเป็นต้นในขันธ์ ๕ โสกะเป็นต้นก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ จักอยู่เป็นสุข ไม่ลำบาก ไม่คับแค้น ไม่เดือดร้อนในปัจจุบันนี้และหลังจากตายแล้วย่อมไปสู่สุคติ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๘)

เทวทหสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พวกนิครนถ์สอนว่า บุคคลเสวยสุข ทุกข์ และอทุกขมสุข ทั้งหมดนั้นมีสาเหตุมาจากกรรมเก่า กรรมเก่าจะสิ้นสุดลงได้ก็เพราะ (๑) การบำเพ็ญตบะ (๒) การไม่ทำกรรมใหม่เพิ่มเติม เมื่อกรรมเก่าสิ้นไป ทุกข์จึงสิ้นไป เพราะทุกข์สิ้นไป เวทนาจึงสิ้นไป เพราะเวทนาสิ้นไป ทุกข์ทั้งปวงจึงจะสลายไป

ตรัสเล่าว่า พระองค์เคยเสด็จเข้าไปหาพวกนิครนถ์และทรงซักถามปัญหาต่างๆ มีใจความ ดังนี้

๑.ตรัสถามว่า พวกนิครนถ์รู้หรือว่า เราเคยเกิดมาแล้วในชาติก่อน เคยทำกรรมชั่วอย่างนั้นอย่างนี้ไว้แล้ว มีทุกข์เท่านั้นเท่านี้ ในจำนวนนั้นทุกข์เท่านี้ละได้แล้ว ทุกข์เท่านั้นจะต้องละต่อไป พวกนิครนถ์ไม่สามารถบอกได้อย่างสมเหตุสมผล ได้แต่อ้างศาสดาของตน

๒.ตรัสถามว่า การบำเพ็ญตบะอย่างแรงกล้าตามคำสอนของนิครนถ์ทำให้เกิดสุขหรือให้เกิดทุกข์ พวกเขายอมรับว่า ทำให้เกิดทุกข์จริง

๓.ตรัสถามว่า พวกนิครนถ์สามารถใช้ความเพียรคือการบำเพ็ญตบะเปลี่ยนแปลงผลกรรมได้หรือไม่ พวกนิครนถ์ตอบว่าเปลี่ยนแปลงไม่ได้

ทรงสรุปว่า ความเพียรตามลัทธินิครนถ์ไม่มีผล และจะได้รับแต่การตำหนิถึง ๑๐ ประการ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑/๑)

เทวทหสูตร[๓] :พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ เทวทหนิคมได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่กล่าวว่า ความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖อันภิกษุทุกรูปควรทำแท้ ความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ อันภิกษุทุกรูปไม่ควรทำ เพราะภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนได้โดยลำดับ สิ้นภวสังโยชน์ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ไม่ควรทำความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ เพราะท่านเหล่านั้นกระทำความไม่ประมาทแล้ว

ส่วนภิกษุผู้เป็นเสขะ ยังไม่บรรลุอรหัตตผล ปรารถนาธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมอยู่ ควรทำความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ เพราะรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู เป็นต้นที่น่ารื่นรมย์ใจบ้าง ไม่น่ารื่นรมย์ใจบ้างมี

SAMPLE

อยู่ อายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้นย่อมครอบงำจิตของภิกษุนั้นไม่ได้ อันจะเป็นเหตุให้เธอปรารภความเพียร มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ เราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทนี้จึงกล่าวว่า ความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ อันภิกษุเหล่านี้ควรทำแท้ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒/๖)

เทวทหะ, นิคม :ชื่อนิคมเทวทหะ เมืองหลวงของแคว้นโกลิยะ โดยมีกษัตริย์โกลิยวงศ์ปกครอง ที่สำคัญของเมืองนี้คือ พระนางสิริมหามายาพุทธมารดา เป็นชาวเมืองนี้ ตามนัยพระสูตร มาในเทวทหสูตร ว่าด้วยเทวทหนิคม เรื่องราวเกี่ยวกับความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ประการ คือเมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เทวทหนิคมของเจ้าศากยะทั้งหลาย แคว้นสักกะ ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวว่า ‘ความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ประการ อันภิกษุทุกรูปควรทำแท้’ แต่เราก็ไม่กล่าวว่า ‘ความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ประการ อันภิกษุทุกรูปไม่ควรทำเลย’ ภิกษุเหล่าใดเป็นพระอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ แล้วทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้วบรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้วสิ้นภวสังโยชน์หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบภิกษุทั้งหลายเรากล่าวว่า ‘ความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ประการ อันภิกษุเหล่านั้นไม่ควรทำ’ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๘), สูตรอื่น ๆ มีปรากฏใน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒/๖)

เทวทัต, ภิกษุ :พระภิกษุชื่อ เทวทัต หรือเทวทัตต์ (บาลี) เป็นผู้อยู่ร่วมสมัยเดียวกันกับพระพุทธเจ้า พระเทวทัต ท่านเป็นราชบุตรของพระเจ้าสุปปพุทธ เป็นเชฏฐาภาดา (พี่ชาย) ของพระนางพิมพาผู้เป็นพระชายาของสิทธัตถกุมาร เจ้าชายเทวทัตออกบวชพร้อมกับพระอนุรุทธะ พระอานนท์ และกัลบกอุบาลีเป็นต้น บำเพ็ญฌานจนได้โลกียอภิญญา ต่อมามีความมักใหญ่ ได้ยุยงพระเจ้าอชาตศัตรูและคบคิดกันพยายามประทุษร้ายพระพุทธเจ้า ก่อเรื่องวุ่นวายในสังฆมณฑลจนถึงทำสังฆเภทและถูกแผ่นดินสูบในที่สุด พระเทวทัตขอวัตถุ ๕ ประการกับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ๑. ภิกษุทั้งหลายควรอยู่ป่าตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดเข้าบ้าน ภิกษุรูปนั้นมีโทษ ๒. ภิกษุทั้งหลายควรเที่ยวบิณฑบาตตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดยินดีกิจนิมนต์ภิกษุรูปนั้นมีโทษ๓. ภิกษุทั้งหลายควรถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดยินดีผ้าคหบดีภิกษุรูปนั้นมีโทษ๔. ภิกษุทั้งหลายควรอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดอาศัยที่มุงที่บัง ภิกษุรูปนั้นมีโทษ๕. ภิกษุทั้งหลายไม่ควรฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดฉันปลาและเนื้อภิกษุรูปนั้นมีโทษ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสให้ภิกษุปฏิบัติตามได้ตามที่ตนปรารถนาในห้าข้อนี้ โดยสรุปคือ พระเทวทัตเป็นต้นบัญญัติเรื่อง วัตถุ ๕ ประการ และปฐมเหตุแห่งสังฆเภทในกาลปัจจุบันเป็นปัญหาที่ถามกันบ่อยว่า เมื่อบัญญัติห้ามฆ่าสัตว์แล้ว ทำไมพระสงฆ์จึงฉันเนื้อด้วย

SAMPLE

เล่า เรื่องนี้ สามารถจะอ้างเหตุผลการอนุญาตฉันปลาและเนื้อที่บริสุทธิ์ด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ (๑) ไม่ได้เห็น (๒) ไม่ได้ยิน (๓) ไม่ได้นึกสงสัย" ได้ เพราะพระสงฆ์ดำรงชีวิตด้วยชาวบ้าน เพื่อความเป็นผู้เลี้ยงง่าย ไม่เลือกฉันจึงใช้เหตุอ่าง ๓ ประการนี้ วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๐๙-๔๑๑/๔๔๑-๔๔๕.

เทวทัต, เจ้า : เจ้าชายเทวทัต เป็นโอรสของพระเจ้าสุปปพุทธ เป็นเชฏฐาของพระนางพิมพา ต่อมาพระนางพิมพาเป็นพระชายาของเจ้าชายสิทถัตถกุมาร อธิบาย พระเทวทัต มีศักดิ์เป็นเจ้าชาย เพราะในสมัยพุทธกาลเป็นพี่ของพระนางยโสธรา (พิมพา) พระชายาของเจ้าชายสิทธัตถราชกุมาร ต่อมาเป็นพระพุทธเจ้า และเทวทัตเป็นลูกของลุงของพระพุทธเจ้าเอง คือ เจ้าเทวทัตได้ออกบวชพร้อมกับเจ้าชาย ๗ องค์ อันได้แก่ พระเจ้าภัททิยศากยะ เจ้าอนุรุทธะ เจ้าอานนท์ เจ้าภคุ เจ้ากิมพิละ เจ้าเทวทัต กับอุบาลีซึ่งเป็นช่างกัลบก รวมเป็น ๗ คน เสด็จออกพร้อมด้วยเสนา ๔ เหล่า เจ้าเทวทัตสร้างเหตุการณ์โดยมุ่งร้ายและคิดทำลายพระพุทธองค์ถึง ๓ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ พระเทวทัตได้ว่าจ้างพรานธนูให้ไปลอบสังหารพระพุทธเจ้ายังที่ประทับ ครั้งที่ ๒ พระเทวทัตวางแผนให้พนักงานเลี้ยงช้างปล่อยช้างดุร้ายซึ่งกำลังตกมันชื่อ นาฬาคีรี ออกไปหมายให้เหยียบและใช้งาทิ่มแทงพระพุทธเจ้าในขณะออกบิณฑบาต ครั้งที่ ๓ พระเทวทัตขึ้นไปบนเขาคิชฌกูฏแล้วกลิ้งหินลงมาหมายให้หล่นทับพระพุทธเจ้าขณะทรงดำเนินผ่านช่องเขาข้างล่าง ผลกรรมที่ได้รับ คือ แผ่นดินตรงนั้นก็แยกออกสูบร่างพระเทวทัตจมหายลงไปสู่นรกอเวจีขั้นต่ำสุด แต่อาศัยบุญกุศลที่พระพุทธองค์มีพระเมตตาทรงชี้แนะ สอนจนได้ฌานและวารจิตก่อนที่จะตกอเวจีมหานรก ได้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าขอถวายกระดูกคางเป็นพุทธบูชา บุญกุศลในการทรงฌานระลึกถึงพระพุทธเจ้าก่อนตาย ทำให้พระเทวทัตอยู่ในอเวจีมหานรก แค่ช่วงพระพุทธศาสนาประดิษฐานอยู่บนโลก คือ ๕,๐๐๐ ปี หลังจากนั้นช่วงที่ว่างจากพระพุทธศาสนา พระเทวทัตจะมาเกิดแล้วบำเพ็ญบารมี จนสำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๑/๑๗๐.

เทวทัตตวัตถุ[๑]: เรื่องพระเทวทัตพระผู้มีพระภาคทรงปรารภพระเทวทัตที่ได้ผ้ากาสาวะมีราคามากจากแคว้นคันธาระ จึงตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุชาวเมืองราชคฤห์ดังนี้ ผู้ใดยังมีกิเลสดุจน้ำฝาด ปราศจากทมะและสัจจะ จะนุ่งห่มผ้ากาสาวะ ผู้นั้นไม่ควรที่จะนุ่งห่มผ้ากาสาวะเลย ส่วนผู้ใดคายกิเลสดุจน้ำฝาด ตั้งมั่นดีแล้วในศีลประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแลควรที่จะนุ่งห่มผ้ากาสาวะได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙/๒๖)

เทวทัตตวัตถุ[๒] : เรื่องพระเทวทัต พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ ผู้ทำบาปเป็นปกติ ย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ ตายไปแล้วก็ยังเดือดร้อนในโลกหน้า ชื่อว่า

SAMPLE

เดือดร้อนในโลกทั้งสอง เขาย่อมเดือดร้อนใจว่า เราได้ทำบาปไว้แล้วครั้นไปสู่ทุคติ เขายิ่งเดือดร้อนมากขึ้น(ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๗/๒๙)

เทวทัตตวัตถุ[๓] **:** เรื่องพระเทวทัตพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ ความทุศีลโดยสิ้นเชิง ย่อมรึงรัดอัตภาพของบุคคลผู้ทุศีลไว้ดุจเถาวัลย์ที่รึงรัดต้นสาละไว้ เขาย่อมทำตนให้วิบัติดุจโจรปรารถนาให้เขาวิบัติ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๒/๘๓)

เทวทัตตวิปัตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิบัติของพระเทวทัต พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ เมื่อพระเทวทัตจากไปไม่นานได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทางที่ดี ภิกษุพึงพิจารณาเห็นความวิบัติของตนและของผู้อื่นตามกาลอันควร และพิจารณาเห็นสมบัติของตนและของผู้อื่นตามกาลอันควร แล้วตรัสอีกว่า เทวทัตถูกอสัทธรรม ๘ คือ (๑) ลาภ (๒) ความเสื่อมลาภ (๓) ยศ (๔) ความเสื่อมยศ (๕) สักการะ (๖) ความเสื่อมสักการะ (๗) ความปรารถนาชั่ว และ(๘) ความมีมิตรชั่ว แต่ละอย่างครอบงำย่ำยีจิต ต้องไปเกิดในอบาย นรก ดำรงอยู่ตลอดกัป แก้ไขไม่ได้ แล้วตรัสว่า ทางที่ดี ภิกษุพึงครอบงำอสัทธรรมทั้ง ๘ ที่เกิดขึ้นอยู่ เพราะเมื่อภิกษุไม่ครอบงำอสัทธรรมทั้ง ๘ ที่เกิดขึ้น อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นพึงเกิดขึ้น แต่เมื่อภิกษุครอบงำอสัทธรรมทั้ง ๘ ที่เกิดขึ้นนั้นได้แล้ว อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗/๒๐๗)

เทวทัตตสูตร[๑] **:**พระสูตรว่าด้วยพระเทวทัต พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ณ ที่นั้น เมื่อพระเทวทัตหลีกไปไม่นานนัก พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายปรารภพระเทวทัตว่า ลาภสักการะและชื่อเสียงเกิดขึ้นแก่พระเทวทัตเพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม เหมือนต้นกล้วยเผล็ดผลเพื่อฆ่าตน เหมือนต้นไผ่ตกขุยเพื่อฆ่าตน เหมือนไม้อ้อออกดอกเพื่อฆ่าตนและเหมือนแม่ม้าอัสดรตั้งครรภ์เพื่อฆ่าตน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๘/๑๑๒)

เทวทัตตสูตร[๒] **:**พระสูตรว่าด้วยพระเทวทัต สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ หลังจากที่พระเทวทัตเข้าเฝ้าแล้วจากไปไม่นาน ท้าวสหัมบดีพรหมได้ปรารภพระเทวทัตแล้วกราบทูลว่า สักการะย่อมฆ่าบุรุษชั่ว เหมือนผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ดอกอ้อฆ่าต้นอ้อ ลูกม้าอัสดรฆ่าแม่ม้า ฉะนั้น (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๓/๒๕๔)

เทวทัตตสูตร[๓] **:**พระสูตรว่าด้วยพระเทวทัตถูกอสัทธรรมครอบงำ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าพระเทวทัตถูกอสัทธรรม ๓ ประการครอบงำย่ำยีจิต จึงต้องไปเกิดในอบาย นรก อสัทธรรม ๓ ประการนั้น คือ (๑) ความปรารถนาชั่ว (๒) ความคบมิตรชั่ว (๓) หยุด ความเพียรกลางคัน เพียงเพราะบรรลุคุณวิเศษขั้นต่ำ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๙/๔๕๘)

SAMPLE

เทวทูต : สื่อแห่งความตาย นิมิต ๔ ประการ ได้แก่ แก่ เจ็บ ตาย และ สมณะ ที่เจ้าชายสิทถัตถกุมารพบเห็นแล้วเกิดสังเวชโดยธรรม เสด็จออกบวช บำเพ็ญเพียร จนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อีกนัยหนึ่ง คือ สื่อแจ้งข่าวมฤตยู เป็นสัญญาณเตือนให้ระลึกถึงคติธรรมดาของชีวิตไม่ให้ประมาท ได้แก่ ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ปรากฏเสมือนเทวดาทรงเครื่องมาประทับยืนในอากาศเตือนว่า "วันโน้นท่านจะตาย" อธิบายนิมิตให้เกิดความสังเวชโดยธรรม ที่ให้เจ้าชายสิทถัตถกุมารเห็นชีวิตของตนที่ต้องประสบกับเป้าหมายที่ตนมุ่งหวังจะแก้ไข โดยนิมิต ๓ ประการแรก ทำให้ใจเกิดสังเวชเป็นทุกข์เพราะ แก่ เจ็บ และตาย แล้วทำอย่างไรจะข้ามพ้นไปได้ จึงแสวงหาทางแก้ไข ก็มาพบนิมิตที่ ๔ คือสมณะ ซึ่งเป็นนิมิตให้เห็นทางแห่งการชนะทุกข์นี้ได้ ในที่สุดเจ้าชายสิทถัตถกุมารก็สำเร็จเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชนะทุกข์โดยสิ้นเชิง ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๖๑-๒/๓๐๙. องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๑๓๒

เทวทูตสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยเทวทูต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายทั้งที่ทำกรรมดี และกรรมชั่ว กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยพระจักษุทิพย์ เหมือนบุคคลยืนอยู่ระหว่างเรือน ๒ หลังที่มีประตูตรงกัน เห็นคนทั้งหลายเข้าออกในเรือนทั้งสองนั้นชัดเจน ฉะนั้น

ตรัสเล่าว่า สัตว์ที่ทำกรรมชั่ว ตายแล้วไปเกิดในนรก ถูกพญายมสอบสวนซักไซ้ไล่เลียงถึงเทวทูต ๕ คือ (๑) เด็ก (๒) คนชรา (๓) คนเจ็บ (๔) คนที่ทำความผิดแล้วถูกลงอาญา (๕) คนตายว่า รู้จักไหม ต่างตอบว่า ไม่รู้จัก เพราะมัวประมาทอยู่ สัตว์เหล่านั้นจึงถูกลงโทษด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น เอาตะปูเหล็กตอกมือ เท้า และกลางอก เอาขวานถาก เอามีดเฉือน จับเทียมรถให้วิ่งไปมาบนแผ่นดินร้อน บังคับให้ขึ้นลงภูเขาถ่านเพลิง ถูกจับศีรษะทุ่มลงในกระทะทองแดง แล้วต้มให้เดือดจนตัวพอง ถูกจับทุ่มลงในมหานรกและนรกอื่นๆ อีก เช่น คูถนรก (นรกอุจจาระ) กุกกุลนรก (นรกเถ้าร้อน) ทรงสรุปว่า เรื่องนี้ พระองค์มิได้ทรงสดับมาจากใคร แต่ทรงทราบด้วยพระองค์เอง

ในตอนท้าย ตรัสเป็นคาถาประพันธ์ไว้มีใจความว่า ผู้ที่ถูกเทวทูตตักเตือนแล้ว แต่ยังประมาทอยู่ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน ส่วนผู้ถูกเทวทูตตักเตือนแล้วไม่ประมาทย่อมมีความสุข สิ้นทุกข์ทั้งปวงได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๖๑/๓๐๙)

เทวทูตสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเทวทูต ตรัสว่า เทวทูต ๓ จำพวก คือ คนแก่คนเจ็บและคนตาย แล้วทรงแสดงว่า บุคคลประพฤติทุจริต ๓ หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบายทุคติวินิบาต นรก ถูกนายนิรยบาลนำไปแสดงต่อพญายมให้ลงโทษเมื่อถูกพญายมสอบสวนซักไซ้ไล่เลียงถึงเทวทูตทั้ง๓ ว่าเคยเห็นหรือไม่ จึงตอบว่า ไม่เคยเห็น เมื่อ

SAMPLE

พญายมถามว่า เคยเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตายหรือไม่ จึงตอบว่า เคยเห็น เมื่อพญายมถามว่า เคยคิดหรือไม่ว่าตนเองก็จะเป็นเช่นนั้น จึงตอบว่า ไม่เคยคิด เพราะมัวประมาทอยู่ พญายมกล่าวว่า เพราะเจ้าไม่ได้ทำความดีไว้ จึงจะถูกเขาลงโทษตามฐานะที่ประมาท กรรมนั้นไม่มีใครทำให้ เจ้าทำเองแท้ๆ จากนั้น นายนิรยบาลลงโทษโดยประการต่าง ๆ แก่เขา ทำให้ต้องเสวยทุกขเวทนาอย่างหนัก แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้น (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๑)

เทวธรรม,หมวดธรรม : หมวดเทวธรรม ๒ ได้ แก่ หิริ ความละอายแก่ใจ และโอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อความบาป อยู่ในหมวดนี้อธิบาย ธรรมของเทวดา ธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา หมายถึงธรรม ๒ อย่าง คือ หิริ ความละอายแก่ใจ คือละอายต่อความชั่ว และโอตตัปปะความกลัวต่อบาป คือ เกรงกลัวต่อความชั่ว มาในเทว ธรรมชาดกว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยหิริและโอตตัปปะ ตั้งมั่นอยู่ในสุกกธรรม (กุศลธรรม) เป็นผู้สงบระงับเป็นคนดีงาม ท่านเรียกว่า ผู้มีเทว ธรรมในโลก ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๖/๓.

เทวธัมมชาดก : ชาดกว่าด้วยธรรมของเทวดามีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์แสดงเทวธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา)แก่ยักษ์ที่จับน้องชายของพระองค์เป็นตัวประกัน ว่าผู้มีหิริโอตตัปปะเป็นผู้มีเทวธรรมในโลก ทำให้ยักษ์พอใจจึงคืนน้องชายให้แก่พระโพธิสัตว์เหมือนเดิม(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๖/๓)

เทวธัมมิกะ, เดียรถีย์ : พวกเดียรถีย์ คือนักบวชผู้ถือลัทธินอกพระพุทธศาสนา เดียรถีย์เทวธัมมิกะ คือกลุ่มผู้ประกอบด้วยธรรม (ล่วงละเมิด) ๕ ประการ ได้ แก่ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ๑ ลักทรัพย์ ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑ พูดเท็จ ๑ ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท อธิบาย คำว่า เดียรถีย์เทวธัมมิกะ หรือ เทวธัมมิกะเดียรถีย์ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วย เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ๑ ลักทรัพย์ ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑ พูดเท็จ ๑ ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท (ศีล ๕) กลุ่มเทวธัมมิกะเดียรถีย์นี้ เป็นอีกกลุ่มหนึ่งในจำนวนหลายกลุ่ม คือ นิครนถ์ ... สาวกนิครนถ์ ... ชฎิล ...ปริพาชก ... เดียรถีย์พวกมาคัณฑิกะ ... พวกเตทัณฑิกะ ... พวกอารุทธกะ ... พวกโคตมกะ ... พวกเทวธัมมิกะ ... ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเกิดในนรกเหมือนถูกนำมาโยนลง วิ.อ. ๓/๑๓๒/๑๐๕, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๙๓-๓๐๒/๙๔) องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๙๔-๓๐๒/๔๐๖. (นิคัณฐสุตตาทิ ว่าด้วยนิครนถ์เป็นต้น)

เทวธาวิตักกสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิตก ๒ ประเภท คืออกุศลวิตก และกุศลวิตก มีเนื้อความอธิบายว่า ๑.พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าในสมัยที่พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์ทรงแสวงหาโมกขธรรมอยู่ ทรงแบ่งวิตกหรือความตรึกออกเป็น ๒ ประเภทคือ ๑) อกุศลวิตก ได้แก่ (๑) กามวิตก (ความตรึกเกี่ยวข้องกับกาม) (๒) พยาบาทวิตก (ความตรึก

เกี่ยวข้องกับความปองร้าย) (๓) วิหิงสาวิตก (ความตรึกเกี่ยวข้องกับความเบียดเบียนผู้อื่น) ๒) กุศลวิตกได้แก่(๑) เนกขัมมวิตก (ความตรึกเกี่ยวข้องกับการออกจากกิเลส) (๒) อพยาบาทวิตก (ความตรึกเกี่ยวข้องกับความไม่ปองร้าย)(๓)อวิหิงสาวิตก(ความตรึกเกี่ยวข้องกับความไม่เบียดเบียนผู้อื่น)

๒.ทรงเล่าว่า พระองค์ไม่ทรงประมาท ทรงมีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ เมื่ออกุศลวิตกแต่ละอย่างเกิดขึ้นทรงรู้เท่าทันว่าอกุศลวิตกอย่างนั้นๆเกิดแก่พระองค์แล้ว แต่อกุศลวิตกนั้น ๆ เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เพื่อเบียดเบียน ผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นบ้าง เป็นเหตุดับปัญญา เป็นส่วนแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพานพอทรงรู้เท่าทันอย่างนั้นอกุศลวิตกนั้นๆก็ดับไปทรงสรุปว่าทรงละทรงบรรเทาทรงทำให้อกุศลวิตกที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งดับไปแล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติอย่างพระองค์

๓.จากนั้นทรงเล่าถึงกุศลวิตกว่า ได้เกิดแก่พระองค์ผู้ไม่ทรงประมาททรงมีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ เมื่อกุศลวิตกแต่ละอย่างเกิดขึ้นทรงรู้เท่าทันและทรงเห็นว่าไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น เป็นเหตุให้ปัญญาเจริญ ไม่เป็นส่วนแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน ถึงจะทรงตรึกทั้งวันทั้งคืนก็ไม่เป็นภัย แต่จะทำให้ร่างกายเหน็ดเหนื่อย เมื่อร่างกายเหน็ดเหนื่อย จิตก็ฟุ้งซ่าน เมื่อจิตฟุ้งซ่าน จิตก็ห่างจากสมาธิ จึงทรงทำจิตให้สงบ จนเกิดสมาธิ และทรงประคองสมาธินั้นไว้ด้วยดี เพื่อมิให้จิตฟุ้งซ่านอีก ทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติอย่างพระองค์โดยทรงอุปมาว่า ให้มีสติกำกับตลอดเวลาเหมือนคนเลี้ยงโคที่คอยระวังโคของตน

๔.ทรงเล่าต่อไปว่า เมื่อทรงมีสติมั่นคง ทรงมีกายสงบ มีจิตตั้งมั่น มีอารมณ์เป็นหนึ่ง ก็ทรงสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌานและจตุตถฌานตามลำดับแล้วทรงได้วิชชา ๓

๕.ทรงชี้ทางผิดและทางถูกโดยทรงอุปมาด้วยเนื้อฝูงใหญ่ ที่ไปอาศัยบึงใหญ่ ถูกชายผู้ปรารถนาความพินาศ ไม่ต้องการจะเกื้อกูล ไม่ประสงค์ความปลอดภัยปิดทางที่ปลอดภัยเสีย เปิดทางที่ไม่สะดวกให้เดิน เพื่อจะจับโดยใช้เนื้อต่อตัวผู้และตัวเมียเป็นตัวล่อแต่มีชายผู้ปรารถนาประโยชน์ต้องการจะเกื้อกูลประสงค์ความปลอดภัยมาช่วยเปิดทางที่ปลอดภัยให้ไปได้ตามใจชอบและปิดทางที่ไม่สะดวกให้ด้วย

ข้ออุปมาทั้งหลายนั้นทรงไขความเป็นองค์ธรรมไว้ทั้งหมดโดยเฉพาะชายผู้ปรารถนาประโยชน์คือพระองค์เอง(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๖/๒๑๘)

SAMPLE

เทวบท : ข้อปฏิบัติของเทวดา ๔ ประการอธิบาย ธรรมสำหรับเทวดาปฏิบัติ ๔ ประการ คือ๑. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า๒. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ฯลฯ๓. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ฯลฯ๔. ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาด ฯลฯ นี้เป็นเทวบทของเทพทั้งหลาย ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ไม่บริสุทธิ์ เพื่อความผ่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ผ่องแผ้ว (สำ. ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๐-๑/๕๕๐-๕๕๑)

เทวบุรี : สวรรค์อันเป็นเทวบุรี เมืองเทวดา เทวโลก สวรรค์ เทวภูมิอธิบาย เมืองสวรรค์ เมืองเทวดา อันน่ารื่นรมย์ สุขสบาย เป็นที่สถิตของเทพผู้ปฏิบัติธรรม ทำบุญ มีบุญญาธิการ ดังปรากฏในมหารถวิมานว่า"เทพบุตรได้อังคาสพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นซึ่งทรงเป็นผู้สูงสุดกว่าเหล่ามนุษย์ ให้อิ่มหนำด้วยข้าว น้ำ จีวร ของเคี้ยวของฉันและของลิ้มจึงรื่นรมย์อยู่ในสวรรค์อันเป็นเทวบุรี โดยอุบายนี้ ข้าพเจ้าได้ถวายทานที่มีลิ่มสลักออกแล้วนี้ อันมีความบริสุทธิ์ ละร่างมนุษย์แล้ว รื่นรมย์อยู่ในเทวบุรี เสมอเหมือนกับพระอินทร์" ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๐๔๔-๔๕/๑๒๙

เทวปทสูตร๑ (ปฐม) **:**พระสูตรว่าด้วยเทวบท (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสภิกษุทั้งหลายว่า เทวบทของเทพทั้งหลาย ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ผู้ไม่บริสุทธิ์ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๓๐/๕๕๐)

เทวปทสูตร๒(ทุติย) **:**พระสูตรว่าด้วยเทวบท (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสภิกษุทั้งหลายว่า เทวบทของเทพทั้งหลาย ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ผู้ไม่บริสุทธิ์ แล้วตรัสสอนให้พิจารณาเทวบทเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๑/๕๕๑)

เทวพราหมณวัตถุ :เรื่องพราหมณ์ ๒ คน พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปดังนี้ ผู้ตัดชะเนาะ เชือกหนัง และเงื่อน พร้อมทั้งสายรัดได้ ถอดลิ่มสลักเป็นผู้ตรัสรู้แล้วเราเรียกว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๙๘/๑๕๙)

เทวพราหมณสูตร๑ (ปฐม) **:**พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์แก่ ๒ คน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ทรงแสดงธรรมแก่พราหมณ์เฒ่า ๒ คน ซึ่งมีอายุ ๑๒๐ ปี ผู้เข้าเฝ้าแล้วทูลขอให้แสดงธรรมให้ฟังเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนผู้ไม่ได้ทำความดีไว้ไม่ได้ทำกุศลไว้ไม่ได้สร้างเครื่องต้านทานภัยไว้ตลอดกาลนาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โลกนี้ถูกชราพยาธิและมรณะร้อยรัดไว้ เมื่อเป็นอย่างนี้ ความสำรวมทางกาย ทางวาจา และทางใจ ในโลกนี้จะเป็นเครื่องต้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึ่ง เป็นที่ระลึกและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของผู้ตายไปแล้วและตรัสคาถาสรุปใจความว่าชีวิตถูกชรานำเข้าไปสู่ความมีอายุสั้นผู้ที่ถูกชรานำเข้าไปแล้วย่อมไม่มีเครื่องต้านทาน บุคคลเมื่อ

SAMPLE

พิจารณาเห็นภัยในความตายควรทำบุญที่นำความสุขมาให้ ความสำรวมทางกาย วาจาและใจในโลกนี้ ย่อมมีเพื่อความสุขแก่บุคคลผู้ตายไปแล้วซึ่งได้ทำบุญไว้ขณะเมื่อมีชีวิตอยู่(องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๕๒/๒๑๔)

เทวพราหมณสูตร๒ (ทุติย) **:**พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์แก่ ๒ คน (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่าโลกนี้ถูกชรา พยาธิ และมรณะแผดเผา และตรัสคาถาสรุปใจความว่า เมื่อเรือนถูกไฟไหม้ สิ่งของที่นำออกไปได้ย่อมเป็นประโยชน์แก่เขา สิ่งของที่ถูกไฟไหม้ในเรือนนั้นย่อมไม่เป็นประโยชน์แก่เขา ฉันใด เมื่อโลกถูกชราและมรณะแผดเผาแล้วก็ฉันนั้น บุคคลควรนำออกมาด้วยการให้ สิ่งที่ให้แล้ว ชื่อว่านำออกไปดีแล้ว ความสำรวมทางกาย วาจา และใจในโลกนี้ ย่อมมีเพื่อความสุขแก่ผู้ตายไปแล้ว ซึ่งได้ทำบุญไว้ขณะเมื่อมีชีวิตอยู่ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕๓/๒๑๕)

เทวมนุสสนิรยสูตร :พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากเทวดามาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรก พระผู้มีพระภาคตรัส ๓ พระสูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าเพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากหมู่เทวดาแล้วมาเกิดในมนุษย์จึงมีจำนวนน้อยกว่า(๑)สัตว์ที่จุติจากหมู่เทวดาแล้วไปเกิดในนรก(๒)ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน(๓)ในภูมิแห่งเปรตเหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๘๑-๑๑๘๓/๖๕๔)

เทวราช : สมมติเทพ พระราชา พระเจ้าแผ่นดิน ความเชื่อที่ถือว่าพระราชาเป็นดังเทพเจ้าอธิบายลัทธิเทวราชา หรือเทวราช พระพุทธศาสนาได้แก่คำว่า สมมติเทพ ได้แก่ พระราชา พระมหากษัตริย์ ตลอดถึงพระราชินี พระราชวงศ์ต่าง ๆ เป็นหนึ่งในกำเนิดเทพทั้ง ๓ คือ วิสุทธิเทพ อุบัติเทพ และสมมติเทพ ประเทศไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา ถึงกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะกรุงศรีอยุธยา ถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นลัทธิเทวราช เป็นลัทธิความเชื่ออย่างหนึ่ง ตามคติพราหมณ์หรือฮินดูได้มีการยกย่องให้กษัตริย์เป็นดังเทพเจ้า ท่านได้ถืออวตารลงมาสู่โลกมนุษย์ มีที่สถิตคือเทวสถาน หลังจากที่กษัตริย์สวรรคตแล้วก็จะหนึ่งเดียวกับเทพเจ้า ส่วนวิญญาณก็จะประทับอยู่ในเทวสถานหรือปราสาทนั้น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๗/๒๖๕-๖. ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๑.

เทวฤทธิ์:ฤทธิ์ของเทวดา เป็นคุณธรรมอย่างหนึ่ง ที่นางจัณฑาลีบรรลุถึง เพราะความเลื่อมใสพระพุทธเจ้า อธิบาย ตามนัยพระสูตร ความว่า จัณฑาลีวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงจัณฑาลผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า โดยพระโมคคัลลานะบอกว่า จัณฑาลี เธอจงถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระยศ พระองค์ผู้สูงสุดกว่าฤๅษีทั้งหลาย ได้ประทับยืนอยู่เพื่ออนุเคราะห์เธอผู้เดียวเท่านั้น (นี่นาง) เธอ

จงทำใจให้เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธองค์ซึ่งเป็นพระอรหันต์ผู้คงที่ แล้วจงประคองอัญชลี ถวายอภิวาทโดยเร็ว ชีวิตเธอเหลือน้อยแล้ว หญิงจัณฑาลีผู้นี้ครองเรือนร่างเป็นวันสุดท้าย ซึ่งพระมหาโมคคัลลานเถระผู้อบรมตนแล้ว ตักเตือนแล้ว นางโชคร้าย แม่โคได้ขวิดนางตาย ขณะยืนประคองอัญชลี นมัสการพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ส่องแสงสว่างในโลกมืด นางไปเกิดเป็นเทพธิดาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ วันนั้น นางได้มาหาพระมหาโมคคัลลานเถระ นมัสการแล้วกราบเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้แกล้วกล้า ดิฉันบรรลุเทวฤทธิ์แล้ว ขอเข้านมัสการใกล้ๆ ท่านผู้มีอานุภาพมาก ผู้สิ้นอาสวะ ปราศจากกิเลสประดุจธุลี ไม่หวั่นไหว นั่งเร้นอยู่ในป่าแต่เพียงผู้เดียว ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๙๕-๙/๓๔-๕)

เทวละ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเทวละ ในอดีตชาติ พระอัฑฒจันทิยเถระได้กำเนิดใหม่เป็นพระจ้าจักรพรรดิ์พระนามว่า เทวละ ในกัปที่ ๒๕ ผลจากอานิสงส์ที่ได้ถวายอัฒจันทร์ไว้ที่ต้นโพธิ์ อธิบาย พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเทวละ เป็นผลจากการได้ถวายอัฒจันทร์ไว้ที่ต้นโพธิ์อันประเสริฐของพระอัฑฒจันทิยเถระ ผลจากการถวายนั้นทำให้ท่านได้ครองราชสมบัติพระนามเทวละ ในกัปที่ ๒๕ ตามนัยพระสูตรเรื่อง อัฑฒจันทิยเถราปทานซึ่งเป็นเรื่องประวัติในอดีตชาติของพระอัฑฒจันทิยเถระว่า พระอัฑฒจันทิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้ถวายอัฒจันทร์ไว้ที่ต้นโพธิ์อันประเสริฐในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้บูชาด้วยอัฒจันทร์ไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาต้นโพธิ์ ในกัปที่ ๒๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าเทวละ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล ท่านพระอัฑฒจันทิยเถระได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้ ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐-๑๓/๔๒๕-๖.

เทวละ, พระปัจเจกพุทธเจ้า :พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่ าเทวละ คำว่า เทวละ เป็นนามของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้เพียบพร้อมด้วยจรณะ คุ้มครองทวาร สำรวมด้วยดี ปรากฏในขุททกนิกาย อุปาลีเถราปทาน เป็นประวัติในอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ ซึ่งครั้งหนึ่งพระอุบาลีเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่าฯลฯ พระสัมพุทธเจ้า (ปัจเจกพุทธเจ้า) พระนามว่าเทวละ ผู้เพียบพร้อมด้วยจรณะ ๑๕ คุ้มครองทวาร สำรวมด้วยดี เสด็จมาข้างหน้าของข้าพระองค์ ครั้งนั้น พระอุปาลีได้ไสช้างสิริกะไปจะให้ทำร้ายพระพุทธเจ้า ปรากฏว่า ช้างยกเท้าไม่ขึ้น พระอุปาลีเห็นช้างเสียใจ จึงโกรธพระพุทธเจ้า เบียดเบียนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วไปอุทยาน ผลจากการที่จะให้

SAMPLE

ช้างทำร้ายนั้นเป็นเหตุ พระอุปาลีจึงมิได้ประสบความสำราญ จึงเกิดโทษทำให้ศีรษะร้อนดังไฟ เป็นเหมือนมีไฟลุกโพลงอยู่บนศีรษะนั้น ถูกความเร่าร้อนเผาไหม้ ดิ้นรนไปมาอยู่ เหมือนปลาติดเบ็ดอย่างนี้ ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๕๕-๕๘/๘๔. ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๕๕๕/๓๔๙

เทวละ, ภิกษุ : พระภิกษุนามว่าเทวละ ในชาดกอชิตเถราปทาน เป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ พร้อมกับพระอรหันต์ ๒๐๐,๐๐๐ รูป ได้ถวายประทีปแด่พระองค์ เกิดอานิสงส์เป็นผู้รื่นรมย์ในเทวโลก ๖๐,๐๐๐ กัป เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ ๑,๐๐๐ ชาติ อธิบาย คำว่า เทวละ เป็นนามของภิกษุรูปหนึ่ง เป็นเรื่องราวมาแต่อดีตชาติ ชื่อว่าอชิตเถราปทาน เป็นประวัติในอดีตชาติของพระอชิตเถระ เมื่อท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ... ว่า พระสมณะ (ภิกษุ) นามว่าเทวละ เป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระอรหันต์ ๒๐๐,๐๐๐ รูป เข้ามายังสำนักของพระพุทธเจ้าสมัยนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงรู้แจ้งโลก ผู้สมควรรับเครื่องบูชา ประทับนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุแล้ว ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า เราจักพยากรณ์ผู้ที่มีความเลื่อมใส ได้ตามประทีปถวายเราด้วยมือของตน ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าวเถิด เขาผู้นั้น จักรื่นรมย์ในเทวโลกตลอด ๖๐,๐๐๐ กัป และจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ ดังนี้ ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๙๖-๙/๖๕๐.

เทวโลก : โลกเทวดา โลกสวรรค์ สุคติโลก คำว่า เทวโลก หมายถึงโลกของเทวดา ที่อยู่ของเทวดา ได้แก่ เทวดาชั้นกามาวจร ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตดี (ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๐/๖๔. ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๕/๘๗. ที.สี.อ. (บาลี) ๘๖/๑๑๑)

เทวโลกสูตร :พระสูตรว่าด้วยเทวโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ถามเธอทั้งหลายว่าพวกเธอประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อบังเกิดในเทวโลกหรือ เธอทั้งหลายเมื่อถูกถามอย่างนี้พึงอึดอัดระอารังเกียจมิใช่หรือ เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เป็นเช่นนั้น จึงตรัสว่า นัยว่า พวกเธออึดอัดระอารังเกียจอายุ วรรณะ สุข ยศ และอธิปไตยอันเป็นทิพย์ เบื้องต้นทีเดียว พวกเธอควรอึดอัด ระอา รังเกียจทุจริต ๓ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๘/๑๖๑)

เทววิมาน : เป็นวิมานของเทพบนสวรรค์ นามว่าปัญจทีปทายิกา (เถรี) ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีแสงสว่างโชติช่วงด้วยบุญกรรมที่ทำไว้ดีแล้วอย่างสวยงาม อธิบายว่า วิมานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ของนางนามว่า ปัญจทีปทายิกาเถรี ตามนัยชาดกว่า ปัญจทีปทายิกาเถริยาปทาน ในอดีตชาติของ ท่านกล่าวว่า กรรมที่หม่อมฉันได้ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น หม่อมฉันละกายมนุษย์แล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ วิมาน

SAMPLE

ที่บุญกรรมสร้างขึ้นอย่างสวยงามเพื่อหม่อมฉัน ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น เรียกว่าปัญจทีปวิมานสูง ๑๐๐ โยชน์ กว้าง ๖๐ โยชน์ ประทีปนับไม่ถ้วนส่องสว่างล้อมรอบหม่อมฉันอยู่ทั่วทั้งเทววิมานโชติช่วงด้วยแสงประทีป หม่อมฉันนั่งหันหน้าไปทางทิศบูรพา ถ้าปรารถนาจะดู ก็จะเห็นได้ทุกอย่างด้วยจักษุ ทั้งในเบื้องบน เบื้องล่าง และเบื้องขวางหม่อมฉันปรารถนาจะเห็นกรรมดีและกรรมชั่ว ที่คนทำแล้วในที่มีประมาณเท่าใด ที่มีประมาณเท่านั้น ย่อมไม่มีต้นไม้หรือภูเขามากางกั้นได้หม่อมฉันได้เป็นพระมเหสีของท้าวเทวราช ๘๐ พระองค์ และได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๐๐ พระองค์ ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๐-๓/๓๙๕. ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๐/๓๘๑.

เทวสภเถรคาถา๑ (ปฐม) **:**คาถาของพระ(ปฐม)เทวสภเถระ, ภาษิตของพระ(ปฐม)เทวสภเถระ ท่านพระ(ปฐม)เทวสภเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า เราข้ามพ้นกามราคะดุจเปือกตมและฉันทราคะดุจหล่มมาได้แล้ว เราละทิฏฐิเสมือนบาดาลได้ขาดแล้ว เราพ้นจากโอฆะและกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายได้แล้ว และมานะทั้งมวลเรากำจัดได้แล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๙/๓๓๕)

เทวสภเถรคาถา๒ (ทุติย) **:**คาถาของพระ(ทุติย)เทวสภเถระ, ภาษิตของพระ(ทุติย)เทวสภเถระ ท่านพระ(ทุติย)เทวสภเถระได้ล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรชอบ มีสติปัฏฐานเป็นอารมณ์ทั้งประดับประดาด้วยดอกไม้คือวิมุตติไม่ช้าเลยจะเป็นผู้หมดอาสวะปรินิพพาน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๐/๓๓๙)

เทวสภา : เป็นที่ประชุมของเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ชื่อเทวสภานี้ว่าสุธรรมาตั้งอยู่ในสำนักของท้าวสักกเทวราช ผู้จอมเทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตามนัยพระสูตร แสดงไว้ในเรื่อง สงครามระหว่างเทวดากับอสูร ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า สงครามระหว่างเทวดากับอสูรได้ประชิดกันครั้งนั้น ท้าวเวปจิตติจอมอสูรรับสั่งเรียกพวกอสูรมาตรัสว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ถ้าเมื่อสงครามระหว่างเทวดากับอสูรรบประชิดกัน พวกอสูรพึงชนะ พวกเทวดาพึงพ่ายแพ้ เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงจองจำท้าวสักกะจอมเทพนั้นด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอ แล้วนำมายังเมืองอสูรในสำนักของเรา ฝ่ายท้าวสักกะจอมเทพก็รับสั่งเรียกพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มาตรัสว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ถ้าเมื่อสงครามระหว่างเทวดากับอสูรประชิดกัน พวกเทวดาพึงชนะ พวกอสูรพึงพ่ายแพ้ เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงจองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูรนั้นด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอแล้วนำมายังเทวสภาชื่อสุธรรมาในสำนักของเรา สงครามครั้งนั้น พวกเทวดาชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้ ต่อมา พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ได้จองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูรด้วยเครื่องจองจำทั้ง

SAMPLE

๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอแล้วนำมายังเทวสภาชื่อสุธรรมาในสำนักของท้าวสักกะจอมเทพ สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๒๔๘/๒๖๖. ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๒/๒๑๒.

เทวสภาคสูตร :พระสูตรว่าด้วยผู้มีธรรมมาสู่เทวสภา พระผู้มีพระภาคตรัสภิกษุทั้งหลายว่า แม้แต่เทพทั้งหลายกล่าวถึงผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ด้วยความปลื้มใจและเชื้อเชิญให้มาสู่เทวสภา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๒/๕๕๒)

เทวสหายกภิกขุวัตถุ๑ :เรื่องภิกษุสองสหาย พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ คนที่กล่าวพุทธพจน์แม้มาก แต่มัวประมาท ไม่ทำตามพุทธพจน์นั้นย่อมไม่ได้รับผลแห่งความเป็นสมณะคนที่กล่าวพุทธพจน์แม้น้อย แต่ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นปกติ ละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้ว รู้ชอบมีจิตหลุดพ้นดีแล้ว ไม่ยึดติดในโลกนี้และโลกหน้า เขาย่อมได้รับผลแห่งความเป็นสมณะ เหมือนคนรับจ้างเลี้ยงโคได้แต่นับโคให้คนอื่นฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๙/๓๐)

เทวสหายกภิกขุวัตถุ๒ : เรื่องภิกษุสองสหาย พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุ ๒รูป ดังนี้ ผู้มีปัญญาดี เป็นผู้ไม่ประมาท ในเมื่อผู้อื่นประมาท ย่อมละทิ้งคนมีปัญญาทรามไปไกล เหมือนม้าฝีเท้าจัดวิ่งละทิ้งม้าที่หมดแรงไว้ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๙/๓๓)

เทวสัททสูตร :พระสูตรว่าด้วยการเปล่งเสียงของเทวดา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เทวดาย่อมเปล่งเสียงชื่นชมต่อพระอริยสาวก ๓ โอกาส คือ (๑) โอกาสที่ออกบวช (๒) โอกาสที่บำเพ็ญเพียร (๓) โอกาสที่บรรลุอรหัตตผล (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๒/๔๔๕)

เทวสูตร๑ (ปฐม) **:** พระสูตรว่าด้วยเทพ (สูตรที่ ๑) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งที่ท้าวสักกะยังเป็นมนุษย์ได้สมาทานวัตตบท ๗ ประการบริบูรณ์ จึงได้เป็นท้าวสักกะ ซึ่งวัตตบท ๗ ประการนั้น ได้แก่

๑. เราพึงเลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต

๒. เราพึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต

๓. เราพึงพูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต

๔. เราไม่พึงพูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต

๕. เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการบริจาคเป็นประจำ มีมือชุ่มเป็นนิตย์ ยินดีในการเสียสละ ควรให้ผู้อื่นขอ ยินดีในการแจกทานตลอดชีวิต

๖. เราพึงพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต

๗. เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็พึงกำจัดโดยฉับพลัน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕)

SAMPLE

เทวสูตร[๒] (ทุติย) **:**พระสูตรว่าด้วยเทพ (สูตรที่ ๒) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะได้พระนามว่าท้าวมฆวาน เพราะเคยเป็นมาณพชื่อมฆะ ได้พระนามว่าท้าว ปุรินททะ เพราะเคยให้ทานมาก่อน ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะเคยให้ทานโดยเคารพ ได้พระนามว่าท้าววาสวะ เพราะเคยให้ที่พักอาศัย ได้พระนามว่าท้าวสหัสนัยน์ เพราะทรงคิดเนื้อความตั้งพันได้โดยครู่เดียว ได้พระนามว่าท้าวสุชัมบดี เพราะทรงมีนางอสุรกัญญานามว่าสุชาเป็นปชาบดี ได้พระนามว่าท้าวเทวานมินทะ เพราะเสวยราชสมบัติอันมีความเป็นใหญ่ยิ่งด้วยความเป็นใหญ่แห่งเทพชั้นดาวดึงส์ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะสมาทานวัตตบท ๗ ประการอย่างบริบูรณ์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๘/๓๗๖)

เทวสูตร[๓] (ตติย) **:**พระสูตรว่าด้วยเทพ สูตรที่ ๓ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เจ้าลิจฉวีนามว่ามหาลีเสด็จเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงเคยเห็นท้าวสักกะจอมเทพหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราเห็นและรู้จักท้าวสักกะ รู้ธรรมที่ทำให้เป็นท้าวสักกะ ทั้งยังรู้ถึงธรรมที่ท้าวสักกะสมาทานแล้วได้เป็นท้าวสักกะ ด้วยว่าท้าวสักกะได้พระนามว่าท้าวมฆวาน เพราะเคยเป็นมาณพชื่อมฆะได้พระนามว่าท้าวปุรินททะ เพราะเคยให้ทานมาก่อน ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะเคยให้ทานโดยเคารพ ได้พระนามว่าท้าววาสวะ เพราะเคยให้ที่พักอาศัย ได้พระนามว่าท้าวสหัสนัยน์ เพราะทรงคิดเนื้อความตั้งพันได้โดยครู่เดียว ได้พระนามว่าท้าวสุชัมบดี เพราะทรงมีนางอสุรกัญญานามว่าสุชาเป็นปชาบดี ได้พระนามว่าท้าวเทวานมินทะ เพราะเสวยราชสมบัติอันมีความเป็นใหญ่ยิ่งด้วยความเป็นใหญ่แห่งเทพชั้นดาวดึงส์ ได้พระนามว่าท้าวสักกะ เพราะสมาทานวัตตบท ๗ ประการอย่างบริบูรณ์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๙/๓๗๘)

เทวสูตะ, ยักษ์ :ยักษ์นามว่าเทวสูตะ อยู่ในกลุ่มยักษ์, ชื่อ ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ ซึ่งแยกย่อยออกไปถึง ๓๗ ตน มีอินทะ โสมะ วรุณะ เป็นต้น อธิบาย ยักษ์ผู้นิยมเข้าสิง ระราน รุกราน เบียดเบียน บีบคั้น ไม่ยอมปล่อย ได้แก่ ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ โดยมีบริวารยักษ์ คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ ภารทวาชะ ๑ ปชาบดี ๑ จันทนะ ๑ กามเสฏฐะ ๑ กินนุฆัณฑุ ๑ นิฆัณฑุ ๑ ปนาทะ ๑ โอปมัญญะ ๑ เทวสูตะ ๑ มาตลิ ๑ จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ นโฬราชา ๑ ชโนสภะ ๑ สาตาคิระ ๑ เหมวตะ ๑ ปุณณกะ ๑ กรติยะ ๑ คุฬะ ๑ สิวกะ ๑ มุจลินทะ ๑ เวสสามิตตะ ๑ ยุคันธระ ๑ โคปาลระ ๑ สุปปเคธะ ๑ หิริ ๑ เนตติ ๑ มันทิยะ ๑ ปัญ

SAMPLE

จาลจันทะ ๑ สุมุขะ ๑ ทธิมุขะ ๑ มณิ ๑ มานิจระ ๑ ทีฆะ ๑ รวมทั้งเสรีสกะด้วย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

เทวหิตพราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อว่า เทวหิตพราหมณ์ ผู้ที่พระอุปวาณะไปขอน้ำร้อนเพื่อถวายแด่พระพุทธเจ้าขณะทรงประชวรด้วยโรคลม และพราหมณ์กล่าวกับพระอุปวาณะว่าสมณะโล้น อธิบาย เทวหิตพราหมณ์ มาในเทวหิตสูตร ความว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวรด้วยโรคลม พระองค์รับสั่งให้พระอุปวาณะผู้เป็นอุปัฏฐากจัดหาน้ำร้อนสำหรับเรา ท่านพระอุปวาณะทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ครองอันตรวาสก ถือบาตรและ จีวร เข้าไปยังที่อยู่ของเทวหิตพราหมณ์แล้วยืนนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร เทวหิตพราหมณ์ได้เห็นพระอุปวาณะยืนนิ่งอยู่ ได้กล่าวกับพระอุปวาณะว่า ท่านเป็นสมณะโล้น ครองผ้าสังฆาฏิยืนนิ่งอยู่ ท่านปรารถนาอะไร แสวงหาอะไร มาเพื่อขออะไร พระอุปวาณะตอบว่า พระสุคตมุนี ทรงพระประชวรด้วยโรคลม ถ้าท่านมีน้ำร้อน ขอท่านจงถวายแด่พระสุคตมุนีด้วยเถิด อาตมภาพปรารถนาจะนำไปถวายพระผู้มีพระภาคครั้งนั้น เทวหิตพราหมณ์ให้บุรุษถือกาน้ำร้อนและห่อน้ำอ้อยตามไปถวายท่านพระอุปวาณะ พระผู้มีพระภาคทรงหายจากพระอาการประชวร ต่อมาเทวหิตพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า บุคคลพึงให้ไทยธรรม ณ ที่ไหน ทานที่บุคคลให้ ณ ที่ไหน มีผลมาก ทักษิณาสำเร็จผลอย่างไร แก่บุคคลผู้บูชาอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มุนีผู้บรรลุอภิญญา คือรู้ปุพเพนิวาสญาณอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุความสิ้นชาติแล้ว บุคคลพึงให้ไทยธรรมในมุนีนี้ ทานที่ให้แล้วในมุนีนี้มีผลมาก ทักษิณาสำเร็จผลอย่างนี้แก่บุคคลผู้บูชาอย่างนี้แล จากนั้น พราหมณ์ ขอให้จำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๗.

เทวหิตพราหมณวัตถุ :เรื่องเทวหิตพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่เทวหิตพราหมณ์ดังนี้ ผู้ใดระลึกอดีตชาติได้ เห็นสวรรค์และอบาย หมดภารกิจเพราะรู้ยิ่ง เป็นมุนี เป็นผู้อยู่จบพรหมจรรย์แล้วเราเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๒๓/๑๖๘)

เทวหิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเทวหิตพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงพระประชวรด้วยโรคลม ท่านพระอุปวาณะผู้เป็นอุปัฏฐากได้เข้าไปที่อยู่ของเทวหิตพราหมณ์แล้วยืนนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร

เมื่อเทวหิตพราหมณ์กล่าวว่า ท่านสมณะโล้น ท่านปรารถนาอะไร มาขออะไร ท่านจึงตอบว่า พระศาสดาทรงพระประชวรด้วยโรคลม ถ้าท่านมีน้ำร้อน จงถวายด้วยเถิด อาตมภาพจะนำไปถวายพระองค์ ภายหลัง เทวหิตพราหมณ์เข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า บุคคลพึงให้ไทยธรรมที่ไหน ทานที่บุคคลให้ที่ไหนจึงจะมีผลมาก ทักษิณาสำเร็จ

SAMPLE

ผลอย่างไรแก่บุคคลผู้บูชาอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลพึงให้ไทยธรรมในมุนีผู้บรรลุอภิญญาคือรู้ปุพเพนิวาสญาณอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุความสิ้นชาติแล้ว ทานที่ให้แล้วแก่มุนีนี้มีผลมาก ทักษิณาสำเร็จผลอย่างนี้แก่บุคคลผู้บูชาอย่างนี้แล เมื่อพระองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว กสิภารทวาชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๙๙/๘๗)

เทวะ : เทพ เทวดา เทพยดา สถิตในสวรรค์ อธิบายเทวะ คือเทวดาในฉกามาวจร คือสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมมหาราช ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวดี เป็นคติที่สัตว์จะอุบัติ เป็นคติที่ ๕ ดังที่มาในสังคีติหมวด ๕ เรื่องคติ ภพที่สัตว์ไปเกิด ๕ ประการ คือ ๑. นิรยะ (นรก) ๒. ติรัจฉานโยนิ (กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน) ๓. เปตติวิสัย (แดนเปรต) ๔. มนุสสะ (มนุษย์) ๕. เทวะ (เทวดา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑)

เทวานุภาพ : อานุภาพของเทวดาจะสว่างไสวไปทั่วทิศ แต่มีแสงสว่างอันมหัศจรรย์ของพระโพธิสัตว์ที่ล่วงเลยแสงสว่างของเทวดาไป อธิบาย เทวานุภาพ คือความยิ่งใหญ่แห่งแสงสว่างของเหล่าเทวดที่หาใดปานมิได้ แต่ก็มีแสงสว่างของพระโพธิสัตว์ในคราวเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดานั้นเกิดแสงสว่างโชติช่วงไปทั่วสากลจักรวาล ล่วงเลยแสงสว่างแห่งอานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ดังปรากฏในมหาปทานสูตร เรื่องกฏธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ความว่า ๑. ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ทรงมีสติสัมปชัญญะตลอด ตั้งแต่จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้ ๒. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิดหรือที่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากส่องแสงไปไม่ถึงก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ เพราะแสงสว่างนั้น เหล่าสัตว์ที่เกิดในที่นั้นๆ จึงรู้จักกันและกันว่า ‘ยังมีสัตว์อื่นเกิดในที่นี้เหมือนกัน’ และ๑๐ สหัสสีโลกธาตุ ๓ นี้สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็ปรากฏขึ้นในโลก ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘/๑๑.

เทวาลัย : เทวสถาน เทวโลก สวรรค์ ที่สถิตของเทวดา อธิบาย เทวาลัย คือศาสนสถานซึ่งก่อสร้างเพื่อเป็นที่สมมุติว่าเป็นที่สถิตของเทพเจ้าหรือเทวดา เรื่องราวที่เกี่ยวกับมนต์ดำ การลงเลขยันต์ การทรงเจ้า เข้าผี เป็นร่างทรงต่าง ๆ โดยเฉพาะคนที่เป็นร่างทรงก็จะเกี่ยวข้องกับเทวาลัยนี้เหมือนกัน ดังมาในพรหมชาลสูตร เรื่องมหาศีล ความว่า

SAMPLE

พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา คือ พยากรณ์ว่าฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก จะมีความสงบร่มเย็น จะมีภัย จะมีโรค จะไม่มีโรค การคำนวณด้วยวิธีนับนิ้ว (มุททา) การคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา) การคำนวณด้วยวิธีอนุมานด้วยสายตา (สังขาน) วิชาฉันทลักษณ์และโลกายตศาสตร์ (วาทศาสตร์) พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์ ร่ายมนตร์ทำให้ลิ้นแข็ง ทำให้คางแข็ง ทำให้มือสั่นทำให้คางสั่น ทำให้หูอื้อ เป็นหมอดูลูกแก้ว ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำเทวาลัยเป็นคนทรง บวงสรวงดวงอาทิตย์และท้าวมหาพรหม ร่ายมนตร์พ่นไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ ดังนี้ ที. สี.(ไทย) ๙/๒๖/๑๐.

เทวาสุรสังคามสูตร : พระสูตรว่าด้วยสงครามระหว่างเทวดากับอสูร พระผู้มีพระภาคทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว สงครามระหว่างเทวดากับอสูรได้ประจัญหน้ากันแล้ว ในสงครามครั้งนั้น พวกอสูรชนะ พวกเทวดาแพ้แล้วได้พากันหลบหนีมุ่งหน้าไปทางทิศเหนือ พวกอสูรได้ไล่ตามไป พวกเทวดาจึงคิดว่า พวกอสูรกำลังไล่ตามมา เราควรรบกับพวกอสูรอีกเป็นครั้งที่ ๒ พวกเทวดาได้รบกับพวกอสูรเป็นครั้งที่ ๒ แล้ว แม้ครั้งที่ ๒ พวกอสูรก็ชนะอีก พวกเทวดาแพ้แล้วได้พากันหลบหนีมุ่งหน้าไปทางทิศเหนือ พวกอสูรได้ไล่ตามไป พวกเทวดาจึงคิดต่ออีกว่า พวกอสูรกำลังไล่ตามมา เราควรรบกับพวกอสูรอีกเป็นครั้งที่ ๓ แม้ครั้งที่ ๓ พวกอสูรก็ชนะ พวกเทวดาแพ้แล้วต่างก็กลัวพากันเข้าไปยังเทพบุรีคิดว่า บัดนี้ พวกเราได้เครื่องป้องกันตนจากความขลาดกลัวอยู่ พวกอสูรจะทำอะไรเราไม่ได้ แม้พวกอสูรก็มีความคิดว่า บัดนี้ พวกเทวดาได้มีเครื่องป้องกันตนจากความขลาดกลัวอยู่ พวกเราจะทำอะไรพวกเทวดาไม่ได้

แล้วตรัสอีกว่า สงครามระหว่างเทวดากับอสูรได้ประจัญหน้ากันแล้ว ในสงครามครั้งนั้น พวกเทวดาชนะ พวกอสูรแพ้แล้วได้พากันหลบหนีมุ่งหน้าไปทางทิศใต้แล้วก็มีความคิดที่จะรบกับพวกเทวดาอีก และในการรบนั้นพวกอสูรได้แพ้ทุกครั้ง ในที่สุดพวกอสูรก็หนีเข้าไปยังอสูรบุรี แล้วตรัสต่อไปอีกว่า ในสมัยที่ภิกษุผู้บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌานแล้วมีความคิดว่า บัดนี้ เราได้เครื่องป้องกันตนจากความขลาดอยู่ มารจะทำอะไรเราไม่ได้ แม้มารผู้มีบาปก็มีความคิดว่า บัดนี้ ภิกษุได้เครื่องป้องกันตนจากความขลาดกลัวอยู่ เราจะทำอะไรภิกษุไม่ได้ ในสมัยที่ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน ชื่อว่าเป็นผู้ทำให้มารสิ้นสุด ไร้

SAMPLE

ร่องรอย ปิดตามารผู้มีบาปจนมองไม่เห็น ข้ามพ้นตัณหาเครื่องข้องในโลกได้แล้ว ส่วนภิกษุผู้ได้บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ ทำให้อาสวะทั้งหลายสิ้นไป เพราะเห็นชอบด้วยปัญญา เป็นผู้ชื่อว่าทำให้มารสิ้นสุด ไร้ร่องรอย ปิดตามารผู้มีบาปจนมองไม่เห็น ข้ามพ้นตัณหาเครื่องข้องในโลกได้แล้ว (อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๙/๕๑๘)

เทวินทบัณฑิต : เป็นชื่อของเทวินทบัณฑิต ผู้เปิดเผยความลับเรื่องแก้วมณี ๘ เหลี่ยมอันรุ่งเรือง อธิบาย เมื่อพระโพธิสัตว์มโหสธบัณฑิต เมื่อจะกราบทูลความลับของเทวินทบัณฑิต จึงกล่าวคาถานี้ว่า ท้าวสักกเทวราชได้ทรงประทานแก้วมณี ๘ เหลี่ยม อันรุ่งเรืองยิ่งนักแด่พระอัยยกาของพระองค์ บัดนี้ แก้วมณีนั้นตกอยู่ในมือของเทวินทบัณฑิต เขาอยู่ในที่ลับได้บอกแก่มารดาเทวินทบัณฑิตได้เปิดเผยความลับเรื่องนี้ เพื่อเป็นคติเรื่องความลับนี้ พระโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาแล้วแสดงธรรมให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปว่า ธรรมดาความลับปกปิดไว้เท่านั้นเป็นการดี การเปิดเผยความลับบัณฑิตไม่สรรเสริญ เพราะเมื่อความปรารถนายังไม่สำเร็จ นักปราชญ์พึงอดกลั้นไว้ก่อน ความปรารถนาสำเร็จแล้ว พึงพูดได้ตามสบาย บัณฑิตไม่พึงเปิดเผยความลับ พึงรักษาความลับนั้นไว้เหมือนรักษาขุมทรัพย์ เพราะว่าความลับบุคคลรู้อยู่ ไม่เปิดเผยได้เป็นการดี บัณฑิตไม่ควรบอกความลับแก่คน ๒ จำพวก คือ สตรี กับ ศัตรู (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๓๐-๓๓/๕๒๗)

เทวิลดาบส : ดาบสชื่อเทวิล มีอดีตชาติชื่อกัจจายนะ ตามนัยพระสูตร ซึ่งมาในสรภังคชาดก มีความว่าพระศาสดาครั้นทรงรวบยอดเทศนาด้วยพระอรหัตอย่างนี้แล้วประกาศสัจจะทั้งหลาย ทรงประชุมชาดกว่า สาลิสสรดาบสคือสารีบุตร เมณฑิสสรดาบสคือกัสสปะ ปัพพตดาบสคืออนุรุทธะ เทวิลดาบสคือกัจจายนะ อนุสิสสดาบสคืออานนท์ กีสวัจฉดาบสคือโกลิตะ นารทดาบสคืออุทายีเถระ บริษัททั้งหลายคือพุทธบริษัท ส่วนสรภังคโพธิสัตว์คือเราตถาคต เธอทั้งหลายจงทรงจำชาดกไว้อย่างนี้แล (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙๓-๔/๖๑๑)

เทวิละ, พระ :พระภิกษุชื่อเทวิละ เป็นพระอัครสาวกของพระศาสดา เป็นธรรมยาทชั้นเลิศ กล่าวสนับสนุนการถวายม้าอาชาไนยแด่พระพุทธเจ้ากับพระโอปวุยหเถระ อธิบาย ตามนัยพระสูตร มาใน โอปวุยหเถราปทาน ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายม้าอาชาไนยแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ครั้นมอบถวายแด่พระสัมพุทธเจ้าแล้ว พระอัครสาวกมีนามว่าเทวิละของพระศาสดา ผู้เป็นธรรมทายาทที่ล้ำเลิศ ได้มายังสำนักของข้าพเจ้า กล่าวสนับสนุนว่า พระผู้มีพระภาค ผู้นำประโยชน์ทั้งปวง ม้าอาชาไนยไม่สมควรแก่พระองค์ พระองค์ผู้มีพระจักษุ ทรงทราบความดำริของท่านแล้ว จึงทรงรับไว้แล้ว ข้าพเจ้าจึงตีราคาม้าสินธพ ซึ่งมีกำลังวิ่งเร็วดังลม เป็นพาหนะที่รวดเร็วแล้วได้

SAMPLE

ถวายของที่ควรแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระเถระตั้งจิตอธิษฐานว่า ข้าพเจ้าเกิดในกำเนิดใด ๆ คือจะเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม ในกำเนิดนั้น ๆ ม้าอาชาไนยมีกำลังวิ่งเร็วดังลม เป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ย่อมบังเกิดแก่ข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓-๔๒/๑๙๓)

เทศนา : การแสดงธรรม เทศนาธรรม ปาฐกถาธรรม อธิบาย ตามนัยพระสูตร มาในสัมปสาทนียสูตร การเทศนา เรื่องราวต่าง ๆ เช่น เรื่องกุศลธรรม เรื่องบาป บุญ นรก สวรรค์ เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มีปรากฏในเรื่อง เทศนาเรื่องกุศลธรรม เทศนาเรื่องการบัญญัติอายตนะ ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องกุศลธรรมทั้งหลายนับว่ายอดเยี่ยม ในเทศนานั้นมีกุศลธรรมดังต่อไปนี้ คือ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมัปปธาน ๔ (๓) อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ (๗) อริยมรรคมีองค์ ๘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญา-วิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องกุศลธรรมทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงรู้ยิ่งธรรมข้อนั้น ไม่มีเหลืออยู่ เมื่อทรงรู้ยิ่งธรรมข้อนั้นไม่มีเหลืออยู่ ก็ไม่มีธรรมข้ออื่นที่จะทรงรู้ยิ่งขึ้นไปอีก จะพึงมีสมณะหรือพราหมณ์อื่น ผู้รู้ธรรมยิ่ง มีปัญญาเกินไปกว่าพระผู้มีพระภาค ในเรื่องกุศลธรรมทั้งหลายอีกหรือ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๕-๔๖/๑๐๖)

เทสกิตตกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระเทสกิตตกเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีติชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเกิดเป็นพราหมณ์ได้อภิวาทพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าด้วยความเลื่อมใส เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๔๕๗)

เทสนาคามินี :การแสดงอาบัติหรือปลงอาบัติของภิกษุสงฆ์ อาบัติที่ภิกษุต้องเข้าแล้วจะพ้นได้ด้วยวิธีแสดง อธิบาย อาบัติที่ปลงตกด้วยการแสดงที่เรียกว่า แสดงอาบัติหรือปลงอาบัติ อาบัติที่เป็นเทสนาคามินี ๕ อย่าง ได้แก่ อาบัติถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนีย ทุกกฏ ทุพภาษิต เรื่องนี้ มาในพระวินัย กัมมขันธกะ หมวดที่ ๒ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัย และระงับดี คือ ๑. ลงเพราะต้องอาบัติ ๒. ลงเพราะอาบัติที่เป็นเทสนาคามินี ๓.ลงเพราะอาบัติที่ยังไม่ได้แสดง ภิกษุทั้งหลาย ตัชชนียกรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๓ เหล่านี้แล ที่จัดว่าเป็นกรรมชอบด้วยธรรม เป็นกรรมชอบด้วยวินัยและระงับดี (วิ.จู.(ไทย) ๖/๕/๑๐. วิ.อ. (บาลี) ๓/๔๗๕/๕๒๘)

SAMPLE

เทสนาสูตร[๑] **:**พระสูตรว่าด้วยทรงแสดงเทพพวกวลาหก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณวัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เทพพวกวลาหกมี ๕ ประเภท คือ

๑. เทพทั้งหลายที่เป็นสีตวลาหก(เมฆเย็น)

๒. เทพทั้งหลายที่เป็นอุณหวลาหก(เมฆร้อน)

๓. เทพทั้งหลายที่เป็นอัพภวลาหก(เมฆหมอก)

๔. เทพทั้งหลายที่เป็นวาตวลาหก(เมฆลม)

๕. เทพทั้งหลายที่เป็นวัสสวลาหก(เมฆฝน)ก็มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕๐/๓๖๙)

เทสนาสูตร[๒] **:**พระสูตรว่าด้วยธรรมเทศนา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเทศนา ๒ ประการ ได้แก่ (๑) ให้ผู้ฟังเห็นบาปว่าเป็นบาป (๒) เมื่อเห็นบาปว่าเป็นบาปแล้วให้เบื่อหน่าย คลายกำหนัด ปลดเปลื้องตนให้พ้นจากบาปนั้นเสีย ก็จะพ้นจากทุกข์ได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๙/๓๘๗)

เทสปูชกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระเทสปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้ประนมมือบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี ด้วยจิตเลื่อมใส เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๑๑ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๓๓๑)

เที่ยง : เวลาเที่ยงวันหรือเที่ยงคืน ความหมายทางความเชื่อคือ มั่นคง ถาวร อมตะ ความหมายทางความยุติธรรม คือ ยุติธรรม ดุลยธรรม เที่ยงธรรม หมายทางศาสนาคืออัตตาโลกเที่ยง ได้แก่ วิญญาณอมตะหรืออาตมัน อธิบาย เป็นคติความเชื่อว่า สัสสตวาทะ เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง ความว่า ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตา และโลกว่าเที่ยงด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไร ปรารภอะไรจึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยงด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐/๑๑. มูลเหตุ ๔ ดูใน ที.สี.(ไทย) ๙/๓๑-๓๔/๑๑-๑๕)

เที่ยงแท้ : พระพรหม ผู้บันดาลสรรพสิ่ง ผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร อธิบาย ตามนัยพระสูตร มาในพรหมชาลสูตร เรื่องทิฏฐิ ๖๒ เอกัจจสัสสตวาทะ ๔ ความว่า ข้อที่สัตว์ผู้จุติ (เคลื่อน) จากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้๑ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้วออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เป็นพระพรหมผู้เจริญ เป็น

SAMPLE

ท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดแล้วและกำลังจะเกิด พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเราขึ้นมา ท่านเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญนั้นบันดาลขึ้นมากลับเป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้น ต้องจุติมาเป็นอย่างนี้' ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นมูลเหตุนี้ ซึ่งสมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้วจึงมีวาทะว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔/๑๘)

เทียบเคียง : การเทียบเคียงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง เช่น ตรัสเทียบเคียงราคเปยยาลกับโอปัมมสูตร เป็นต้น อธิบาย เป็นการเทียบเคียงธรรมในสูตร ๒ สูตร การเทียงเคียงธรรมหรือสูตรที่มีในราคเปยยาล ซึ่งธรรมต่าง ๆ เหล่านี้อยู่ในราคเปยยาล พระผู้มีพระภาคตรัสโดยเทียบเคียงกับโอปัมมสูตร ทรงประสงค์ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ อภิญญา(รู้ยิ่ง) ปริญญา(การกำหนดรู้) ปริกขยา(ความสิ้น) ปหานะ(การละ) ขยะ (ความสิ้นไป) วยะ(ความเสื่อมไป) วิราคะ(ความคลายไป) นิโรธะ(ความดับไป) จาคะ (ความสละ) ปฏินิสสัคคะ(ความสละคืน) และทรงกำหนดธรรม ๓ ประการ คือ (๑) สุญญตะ (ความว่าง) (๒) อนิมิตตะ(ธรรมไม่มีนิมิต) (๓) อัปปณิหิตะ(ธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา) มีสมาธิเป็นมูล แม้ในเปยยาลทั้งหมดแล ดังนี้ (องฺ.ทุก (ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๑๑)

เทียบดู : หลักใหญ่สำหรับอ้างเพื่อสอบสวนเทียบเคียง เช่นการเทียบเคียง มหาปเทส ๔ กับการอยู่ในต่างประเทศของภิกษุสงฆ์ อธิบายการเทียบธรรม กับ ธรรม สูตร กับ สูตร เรื่องนี้มาในมหาปเทสสูตร ที่พระองค์สอนภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลาย ยังไม่พึงชื่นชม ยังไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น พึงเรียนบทและพยัญชนะ (ทั้งข้อความและถ้อยคำ) เหล่านั้นให้ดีแล้ว พึงสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัย มหาปเทส ๔ หมวด ๒ ในทางวินัยสงฆ์ กล่าวว่า ๑. สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากันได้กับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร ๒. สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามว่าไม่ควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร ๓. สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร ๔. สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร(องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๘๐/๒๕๓. องฺ. จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๘๐/๔๐๒)

SAMPLE

เที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร :พระภิกษุผู้มีวัตรปฏิบัติงดงามเป็นเกียรติของพระภิกษุ ผู้ได้รับคำยกย่องสรรเสริญพระภิกษุสงฆ์ในธรรมวินัย ว่า ฉลาด มีปัญญา เป็นพหุสูต แม้ยกย่องว่า เที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร

การยกย่องพระภิกษุสงฆ์ผู้ประพฤติวัตรปฏิบัติดีงาม ปรากฏในเรื่อง ติสสเมตเตยยสุตตนิทเทส ว่าด้วยยศและเกียรติ ความว่า ยศ คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ในเบื้องต้น ในคราวที่เป็นสมณะ นี้ชื่อว่ายศ และเกียรติ คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ได้รับการสรรเสริญเกียรติคุณว่า เป็นบัณฑิต เป็นผู้ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต มีถ้อยคำไพเราะ มีปฏิภาณดี เป็นผู้ทรงจำพระสูตรบ้าง เป็นผู้ทรงจำพระวินัยบ้าง เป็นพระธรรมกถึกบ้าง เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตรบ้าง เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตรบ้าง ในคราวที่เป็นสมณะ นี้ชื่อว่าเกียรติ รวมความว่า ยศและเกียรติในเบื้องต้น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๒/๑๘๐)

เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร: ภิกษุผู้ดำรงชีวิตด้วยการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นปฏิปทาที่น่าสรรเสริญของพระภิกษุสงฆ์ที่คหบดีคัดเลือกถวายทาน มีพระภิกษุสงฆ์ผู้อยู่ป่าเป็นวัตรบ้าง ผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรบ้าง พระภิกษุผู้มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส ประพฤติปฏิบัติในกิจสงฆ์เป็นนิตย์ ทำกิจวัตรโปรดด้วยการออกบิณฑบาต จะเป็นพระภิกษุสงฆ์ที่คหบดีเลือกถวายทาน ดังมาใน ทารุกัมมิกสูตร ว่าด้วยคหบดีชื่อทารุกัมมิกะ ความว่า ครั้งนั้น คหบดี ชื่อว่าทารุกัมมิกะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า คหบดี ทานประจำตระกูลท่านยังให้อยู่หรือ คหบดีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทานประจำตระกูลข้าพระองค์ยังให้อยู่ ทั้งทานนั้นข้าพระองค์ให้ในภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ หรือผู้บรรลุอรหัตตมรรคผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า คหบดี ท่านผู้เป็นคฤหัสถ์ เป็นกามโภคี อยู่ครองเรือน นอนเบียดเสียดบุตร ใช้สอยผงแก่นจันทน์จากแคว้นกาสี ทัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ ยินดีทองและเงินอยู่ พึงรู้ข้อนี้ได้ยากว่า ‘เหล่านี้คือพระอรหันต์ เหล่านี้คือท่านผู้บรรลุอรหัตตมรรค’ คหบดีทูลถามว่า ถ้าภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ เมื่อเป็นอย่างนี้ภิกษุนั้นพึงถูกติเตียน แต่ถ้าภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถือตัว ไม่โลเล ไม่ปากกล้า ไม่พูดพร่ำเพรื่อ มีสติมั่นคง มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น มีจิตแน่วแน่ สำรวม

SAMPLE

อินทรีย์ เมื่อเป็นอย่างนี้ ภิกษุนั้น พึงได้รับการสรรเสริญด้วยเหตุนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๙/๕๕๒)

เที่ยวไปไกล : รับอารมณ์ที่อยู่ไกลได้ เป็นลักษณะและธรรมชาติของจิตที่คิดไปไกลล่วงหน้าแล้วหลายปี อธิบายเป็นธรรมชาติของจิตที่คิดไปไกล เป็นมโนภาพต่อสิ่งต่าง ๆ ได้ไกล ดังในพระสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระสังฆรักขิตเถระ ว่า คนเหล่าใดสำรวมจิต ที่เที่ยวไปไกล เที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำ คนเหล่านั้นจักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓๗/๓๗. ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๒๖)

เที่ยวไปดวงเดียว :จิตที่เกิดขึ้นทีละดวงๆ ดวงหนึ่งดับ ดวงหนึ่งจึงเกิดขึ้น จะไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน เป็นธรรมชาติของจิตที่คิดไปไกล เป็นมโนภาพต่อสิ่งต่าง ๆ ดวงเดียว และเลิกคิดไปดวงเดียว ดังในพระสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระสังฆรักขิตเถระ ว่า คนเหล่าใดสำรวมจิต ที่เที่ยวไปไกล เที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำ คนเหล่านั้นจักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓๗/๓๗ ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๒๖)

เที่ยวไปผู้เดียว:ผู้บวชเป็นบรรพชิตและละความคลุกคลีด้วยหมู่คณะอธิบายเป็นปฏิปทาของพระภิกษุที่ปฏิบัติโอวาทปาติโมกข์ข้อ ปันตัญจะสะยะนาสะนัง (อยู่ในเสนาสนะอันสงัด) หลีกเร้นจากสังคมเข้าสู่ป่าอันสงัด เพื่อปฏิบัติสมาธิ กำจัดกิเลส ดังปรากฏใน ติสสเมตเตยยสูตร ความว่า เที่ยวไปผู้เดียว (เอกะจะรัง)

(ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๘๒๓/๖๙๘ ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๑/๑๗๗)

เทือกเขาลำเนาไพร :ป่ารกชัฏ ป่าดงดิบ เป็นสถานที่เสาะหาญาติที่ปลอดภัยของสุกรชื่อว่าตัจฉะ ตามเทือกเขาลำเนาไพร อธิบายตามนัยพระสูตร มาในตัจฉสูกรชาดก ว่าด้วยสุกรชื่อตัจฉะ ความว่า เมื่อสุกรตัจฉะเที่ยวเสาะหาฝูงสุกรในป่าพบสุกรจำนวนมากแล้วดีใจ จึงกล่าวว่า เราเมื่อเสาะหาหมู่ญาติใด เที่ยวไปตามเทือกเขาลำเนาไพร เราเที่ยวตามหาอยู่ช้านาน ญาติทั้งหลายนี้นั้นเราก็ได้พบแล้ว มูลผลาหารนี้ก็มีอยู่มาก และภักษาหารนี้ก็มีอยู่ไม่น้อย ส่วนแม่น้ำ ภูเขานี้ก็น่ารื่นรมย์คงจะอยู่ได้สบายเราจักอยู่พร้อมกับหมู่ญาติทั้งปวงในที่นี้แหละจักเป็นผู้ขวนขวายน้อย หมดความระแวงภัย ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีภัยแต่ที่ไหน สุกรทั้งหลายกล่าวว่า ตัจฉะ ท่านจงเสาะหาถ้ำในที่อื่นอยู่เถิด ในที่นี้พวกเรามีศัตรู มันมาที่นี้ฆ่าสุกรแล้วกัดกินเนื้อล่ำ ๆ เป็นประจำ สุกรตัจฉะถามว่า ใครหนอเป็นศัตรูของพวกเราในที่นี้ ใครกันรังควานหมู่ญาติผู้พร้อมเพรียงซึ่งรังควานได้ยาก สุกรเหล่านั้นตอบว่า ท่านตัจฉะ พญาเนื้อ เป็นสัตว์มีพลัง มีเขี้ยวเป็นอาวุธ มันมาที่นี่ฆ่าสุกรแล้วกัดกินเนื้อล่ำ ๆ เป็นประจำ สุกรตัจฉะกล่าวว่า พวกเราไม่มีเขี้ยวก็หาไม่ พลังกายก็พร้อมมูล พวกเราทั้งหมดจงพร้อมเพรียงกันสร้างอำนาจร่วมกัน สุกรเหล่านั้นกล่าวว่า ท่านตัจฉะ ท่านนะพูดได้จับใจ สบายหู แม้ตัวใดหนีไป

SAMPLE

ในขณะต่อสู้ พวกเราจะฆ่าตัวนั้นในภายหลัง สุกรตัจฉะ ได้รับยกย่องให้เป็นหัวหน้า (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๖๐-๖๗/๔๔๙-๕๐)

เทฺววาจิกอุบาสก : อุบาสกผู้กล่าววาจาเทวาจิกอุบาสกผู้เป็นพ่อค้าสองพี่น้องชื่อ ตปุสสะ และภัลลิกะ ผู้กล่าววาจาถึงสรณะสอง คือ พระพุทธและพระธรรม ในสมัยที่ยังไม่มีพระสงฆ์ อธิบาย คำว่า เทฺววาจิกอุบาสก เป็นคุณสมบัติของอุบาสกพ่อค้าสองพี่น้อง ชื่อว่า ตปุสสะ และภัลลิกะ เดินทางมาจากอุกกลชนบท พบพระพุทธเจ้า ถวายข้าวสัตตุผง สัตตุก้อน ผู้แสดงตนเป็นปฐมอุบาสก โดยกล่าวถึงสรณะ ๒ คือ พระพุทธ และธรรม ต่อมา ตปุสสะและภัลลิกะได้กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสองนี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรมเป็นสรณะ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งสองว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป จนตลอดชีวิต” ตปุสสะและภัลลิกะนั้น ได้เป็นเทฺววาจิกอุบาสก (ผู้กล่าววาจาถึงรัตนะ ๒ ว่า เป็นสรณะ) เป็นพวกแรกในโลก ดังนี้ (ขุ.อุ. ๒๕/๑๑/๑๐๕. วิ.ม.(ไทย) ๔/๖/๑๐)

แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ : ทำให้ประจักษ์ชัดด้วยปัญญาทั้งโดยผลและโดยเหตุ อธิบาย เป็นคุณสมบัติของพระภิกษุผู้เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ คือทรงจำไว้ได้ซึ่งนวังคสัตถุศาสน์ เป็นผู้ได้ฟังมาก มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕/๒๙. องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๑/๒๗๖.องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๙๑/๔๑๑ องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๒/๓๐๐ องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๑/๒๗๖. ดูอานิสงส์ ๔ ใน องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๑/๒๗๖)

แทงตลอดได้ยาก : ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก คือ เจโตสมาธิ อันมีลำดับติดต่อกันไปอธิบายธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ๒ ประการ คือ ๑. ธรรมที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย ๒. ธรรมที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย นี้คือธรรม ๒ ประการที่แทงตลอดได้ยาก อีกนัยหนึ่ง ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ๓ ประการ คือ ธาตุที่สลัด ๓ ประการ ได้แก่ ๑. เนกขัมมะ (ธาตุที่สลัดกาม) ๒. อรูป (ธาตุที่สลัดรูป) ๓. นิโรธ (การสลัดสิ่งที่เกิดขึ้น สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น สิ่งที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง) นี้คือธรรม ๓ ประการที่แทงตลอดได้ยาก อีกนัยหนึ่ง ธรรมที่แทงตลอดได้ยาก ๔ ประการ คือ สมาธิ ๔ ประการ ได้แก่ ๑. หานภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายเสื่อม) ๒. ฐิติภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายดำรง) ๓. วิเสสภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายวิเศษ) ๔. นิพเพธภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายชำแรกกิเลส) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๑/๓๖๗. ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๗๑. ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๔)

SAMPLE

แท่งทองชมพูนุท:แท่งทองชมพูนุทเป็นแท่งทองที่ส่องแสงเรืองรองรุ่งโรจน์บนผ้ากัมพลเหลือง อธิบายแท่งทองชมพูนุท เป็นแท่งทองที่ส่องแสงเรืองรองรุ่งโรจน์บนผ้ากัมพลเหลือง เมื่อต้องแสงก็ย่อมประกายแสงแวววับ เป็นข้อเปรียบเทียบพระภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อีกนัยหนึ่ง พระภิกษุที่ประกอบด้วย ศรัทธา สุตะ จาคะ ปัญญา นี้ ย่อมผ่องใส อุปมาสตสหัสสพรหมมีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง' สตสหัสสพรหมน้อมจิตแผ่ไปตลอด ๑๐๐,๐๐๐ โลกธาตุอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วในชั้นสตสหัสสพรหมนั้น ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ เปรียบเหมือนแท่งทองชมพูนุทที่เขาหลอมด้วยความชำนาญดีในเบ้าของช่างทองผู้ฉลาดแล้ววางไว้บนผ้ากัมพลเหลืองย่อมส่องแสงเรืองไพโรจน์ แม้ฉันใด สตสหัสสพรหมก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมน้อมจิตแผ่ไป ตลอด ๑๐๐,๐๐๐ โลกธาตุอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วในชั้นสตสหัสสพรหมนั้น ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า 'โอหนอหลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับสตสหัสสพรหม' เธอตั้งจิตนั้นอธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น สังขารและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในชั้นสตสหัสสพรหมนั้นได้ ดังนี้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๘/๒๑๑. ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๖๘/๑๐๖)

โทณปากสูตร :พระสูตรว่าด้วยการหุงข้าวสารทะนานหนึ่ง สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม พระองค์ทรงทราบว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยจนแน่นท้อง อึดอัดแล้วเข้ามาเฝ้าจึงตรัสว่า มนุษย์ผู้มีสติทุกเมื่อ รู้จักประมาณในโภชนะ ย่อมมีเวทนาเบาบาง แก่ช้า อายุยั่งยืน

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้สดับคาถานี้ที่มาณพชื่อสุทัสสนะกล่าวทุกครั้งเมื่อเสวยจึงเสวยน้อยลง เมื่อพระองค์มีพระวรกายกระปรี้กระเปร่าทรงลูบพระวรกายแล้วทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุเคราะห์เราด้วยประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าจริงหนอ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๕)

โทณพราหมณ์ :พราหมณ์ชื่อโทณะ มีบทบาทในการระงับศึกแย่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าระหว่างเจ้าเมืองในแคว้นต่าง ๆ อธิบายเป็นพราหมณาจารย์คนหนึ่งในสมัยพุทธกาล เป็นผู้มีความรู้แตกฉานในไตรเพท มีลูกศิษย์มากมาย กล่าวกันว่าบรรดากษัตริย์และผู้ครองนครทั้งหลาย ทั่วชมพูทวีปในสมัยนั้น ต่างยกย่องนับถือว่า เป็นอาจารย์ตน แต่เมื่อพบพระพุทธเจ้าก็เกิดศรัทธาเลื่อมใส กลับใจมานับถือพระพุทธศาสนา และได้ทำประโยชน์แก่พระศาสนาคือ มีบทบาทครั้งสำคัญ ในการระงับศึกแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุตามนัยพระสูตร กล่าวว่า พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวา ได้ทรงสดับว่าพระผู้มีพระภาคปรินิพพานในกรุงกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปถึงพวกเจ้ามัลละผู้ครอง

SAMPLE

กรุงกุสินาราว่า “แม้พระผู้มีพระภาคเป็นกษัตริย์ แม้พวกเราก็เป็นกษัตริย์ จึงควรจะได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุบ้าง จะได้สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลอง” เมื่อทูตจากเมืองต่าง ๆ กราบทูลอย่างนี้ พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราได้ตรัสตอบกับหมู่คณะทูตเหล่านั้นดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคปรินิพพานในเขตบ้านเมืองของเรา พวกเราจะไม่ให้ส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ” เมื่อพวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราได้ตรัสเช่นนี้ โทณพราหมณ์ได้กล่าวกับหมู่คณะทูตเหล่านั้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย โปรดฟังคำชี้แจงของข้าพเจ้าหน่อยหนึ่งเถิด พระพุทธเจ้าของพวกเราทรงถือหลักขันติธรรมไม่ควรที่จะประหัตประหารกัน เพราะส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุคคลขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน พระสถูปจะได้แพร่กระจายไปยังทิศต่าง ๆ มีประชาชนจำนวนมากผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักษุ” หมู่คณะทูตเหล่านั้นตอบว่า “ท่านพราหมณ์ ถ้าเช่นนั้น ท่านนั่นแหละจงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กันให้เรียบร้อย” โทณพราหมณ์รับคำแล้ว แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กันให้เรียบร้อยแล้ว ส่วนโทณพราหมณ์ได้ทูลขอทะนานตวงพระบรมธาตุคือ ตุมพะ ไปสักการะบูชา พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงกุสินารา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๗-๓๘)

โทณพราหมณสูตร :พระสูตรว่าด้วยโทณพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับโทณพราหมณ์ที่เข้ามาเฝ้าว่า พราหมณ์ ๕ จำพวกที่ฤษีผู้เป็นบุรพาจารย์ของพราหมณ์มีอัฏฐกฤษีเป็นต้น ซึ่งเป็นผู้ผูกมนตร์บอกมนตร์ บัญญัติพราหมณ์ ๕ จำพวก คือ (๑) พราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม (๒) พราหมณ์ผู้เสมอด้วยเทวดา (๓) พราหมณ์ผู้มีความประพฤติดี (๔) พราหมณ์ผู้ประพฤติทั้งดีและชั่ว (๕)พราหมณ์ผู้เป็นจัณฑาลแล้วสนทนาด้วย แล้วทรงอธิบายลักษณะของพราหมณ์แต่ละจำพวก ตามลำดับดังนี้ (๑) พราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม หมายถึงพราหมณ์ผู้มีชาติกำเนิดดี ประพฤติโกมารพรหมจรรย์(หมายถึงพรหมจรรย์ที่ประพฤติสืบต่อมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก) เรียนมนตร์ ๔๘ ปี แสวงหาทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์โดยชอบธรรม ถือกระเบื้องเที่ยวภิกขาจารอย่างเดียว มอบทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์แล้วออกบวชแล้วแผ่เมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิตไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติพรหมโลก (๒) พราหมณ์ผู้เสมอด้วยเทวดา หมายถึงพราหมณ์ผู้มีชาติกำเนิดดี ประพฤติโกมารพรหมจรรย์ เรียนมนตร์ ๔๘ ปี แสวงหาทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์โดยชอบธรรม ถือกระเบื้องเที่ยวภิกขาจารอย่างเดียว มอบทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์แล้ว แสวงหา

ภรรยาโดยชอบธรรม มีบุตรธิดาแล้วจึงออกบวชจนได้บรรลุฌาน ๔ หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (๓) พราหมณ์ผู้มีความประพฤติดี หมายถึงพราหมณ์ผู้มีชาติกำเนิดดี ประพฤติโกมารพรหมจรรย์ เรียนมนตร์ ๔๘ ปี แสวงหาทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์โดยชอบธรรม ถือกระเบื้องเที่ยวภิกขาจารอย่างเดียว มอบทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์แล้ว แสวงหาภรรยาโดยชอบธรรม เมื่อมีบุตรธิดาแล้วก็เกิดความยินดีครอบครองสมบัติไม่ออกบวช ตั้งอยู่ในความประพฤติดีของพราหมณ์แต่ปางก่อน (๔) พราหมณ์ผู้ประพฤติทั้งดีและชั่ว หมายถึงพราหมณ์ผู้มีชาติกำเนิดดี ประพฤติโกมารพรหมจรรย์ เรียนมนตร์ ๔๘ ปี แสวงหาทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์โดยชอบธรรม ถือกระเบื้องเที่ยวภิกขาจารอย่างเดียว มอบทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์แล้ว แสวงหาภรรยาโดยชอบธรรมบ้างไม่ชอบธรรมบ้างไม่ตั้งอยู่ในความประพฤติดีของพราหมณ์แต่ปางก่อน (๕) พราหมณ์ผู้เป็นจัณฑาล หมายถึงพราหมณ์ผู้มีชาติกำเนิดดี ประพฤติโกมารพรหมจรรย์ เรียนมนตร์ ๔๘ ปี แสวงหาทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์โดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ถือกระเบื้องเที่ยวภิกขาจารบ้าง มอบทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์แล้ว แสวงหาภรรยาโดยชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง เลี้ยงชีพด้วยการงานทุกอย่าง แล้วตรัสถามโทณพราหมณ์ว่า ในบรรดาพราหมณ์ทั้ง ๕ จำพวกนั้นท่านเป็นพราหมณ์จำพวกไหน โทณพราหมณ์กราบทูลว่า แม้แต่พราหมณ์ผู้เป็นจัณฑาล ข้าพระองค์ยังให้บริบูรณ์ไม่ได้เลย แล้วชมเชยพระภาษิตจองพระผู้มีพระภาค แสดงตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๖)

โทณสูตร : พระสูตรว่าด้วยโทณพราหมณ์พระผู้มีพระภาคเสด็จทางไกลระหว่างเมืองอุกกัฏฐะกับเมืองเสตัพพยะแล้วเสด็จลงข้างทาง ประทับ นั่งที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ทรงคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า โทณพราหมณ์ก็ได้เดินทางไกลระหว่างเมืองอุกกัฏฐะกับเมืองเสตัพพยะเช่นกัน เห็นรอยกงจักรซึ่งมีซี่กำตั้งพันซี่มีกงมีดุมมีส่วนประกอบครบทุกอย่างที่รอยพระบาทของพระผู้มีพระภาค จึงได้คิดว่า น่าอัศจรรย์จริง รอยเท้าเหล่านี้คงไม่ใช่รอยเท้าของมนุษย์ จึงเดินตามรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคไป พบพระผู้มีพระภาคประทับนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง มีพระอาการกิริยาที่น่าพอใจ มีพระอินทรีย์ และพระทัยสงบ จึงเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นลำดับว่า ท่านผู้เจริญเป็นเทวดา เป็นคนธรรพ์ เป็นยักษ์ หรือเป็นมนุษย์ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราไม่ใช่ (๑) เทวดา (๒) คนธรรพ์ (๓) ยักษ์ (๔) มนุษย์ เพราะอาสวะที่ทำให้เป็นเทวดา คนธรรพ์ ยักษ์ หรือมนุษย์ เราละได้หมดแล้ว เราเกิด

SAMPLE

เจริญเติบโตในโลก แต่อยู่เหนือโลก เหมือนดอกบัวเกิด เจริญเติบโตในน้ำ แต่อยู่เหนือน้ำ ท่านจงจำเราว่าเป็นพระพุทธเจ้า (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘)

โทณะ, ท่าน้ำ :ชื่อของท่าน้ำ อธิบาย เป็นหนึ่งในหลาย ๆ ท่าน้ำ มีชาดกเกี่ยวกับการรับแขก การต้อนรับแขก การกินที่เรียกแขกร่วมกินด้วย ถือว่า ผู้กินคนเดียว ย่อมไม่ได้รับความสุข (เนกาสี ลภเต สุขํ) มาในโกสิยชาดก เป็นบทความสนทนาระหว่างจันทเทพบุตรกับสุริยเทพบุตร ความว่า จันทเทพบุตรเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า ผู้ใด เมื่อแขกนั่งแล้วบริโภคอาหารแต่ผู้เดียว การบูชาของผู้นั้นเป็นโมฆะ แม้ความเพียรที่ตั้งไว้ชอบของผู้นั้นก็เป็นโมฆะ ท่านโกสิยะ เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอบอกท่านว่า ท่านจงให้ทานและจงบริโภค จงขึ้นสู่ทางของพระอริยะ ผู้กินคนเดียวย่อมไม่ได้รับความสุข (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๗๖-๘๑/๓๘๖)

โทณินิมมัชชนิทายิกาวิมาน :วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายแป้งคลุกงาทอด คือวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวาย แป้งคลุกงาทอดแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยว บิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๒๕-๕๓๒/๖๕)

โทพภะ : การประทุษร้ายมิตร เป็นมูลเหตุให้มีกลิ่นชั่วร้าย เหม็นเน่า ไปอบาย ปิดพรหมโลก มาจาก ความโกรธ พูดเท็จ เป็นต้น อธิบาย กล่าวถึงมูลเหตุที่เกิดกลิ่นชั่ว เหม็นเน่าคลุ้ง ไปอบาย ปิดพรหมโลก มาจากอะไร เป็นบทสนทนาระหว่างมหาโควินทพราหมณ์กับสนังกุมารพรหม โดยมหาโควิทพราหมณ์ ถามด้วยคาถาว่า ‘ข้าแต่พรหม บรรดามนุษย์ พวกไหนมีกลิ่นชั่วร้าย ข้าพเจ้าไม่รู้จักพวกนั้น ขอท่านผู้เป็นปราชญ์ จงบอกมาในที่นี้เถิด อะไรร้อยรัด หมู่สัตว์จึงเหม็นเน่าคลุ้ง ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว’ สนังกุมารพรหมตรัสตอบด้วยคาถาว่า มูลเหตุของกลิ่นเน่าเหม็นคลุ้งเหล่านั้นมาจาก ‘โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) นิกติ (การโกง) โทพภะ (การประทุษร้ายมิตร) กทริยตา (ความตระหนี่) อติมานะ (ความดูหมิ่น) อุสุยา (ความริษยา) อิจฉา (ความปรารถนา) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ปรเหฐนา (การเบียดเบียนผู้อื่น) โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) มทะ (ความมัวเมา) โมหะ (ความหลง) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘)

โทมนัส : ความเศร้าใจ ความเสียใจ ความเป็นทุกข์ใจ อธิบายเป็นทุกข์อย่างหนึ่งในกลุ่ม ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ (โทมนัส) อุปายาส ทุกข์เหล่านี้มีอยู่เพราะมีชาติ คือเพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมี ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิด หรือดับ ด้วยอาการอย่างนี้ คำว่า โทมนัสนี้ มาใน อาทิตตปริยายสูตร ที่พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน สิ่งที่ร้อนคือ จักษุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัสเป็นของร้อน แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็น

SAMPLE

สุขหรือทุกข์ หรือที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร ร้อนเพราะไฟคือราคะ เพราะไฟคือโทสะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะความเกิด เพราะ ความแก่ เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความครำ่ครวญ เพราะทุกข์เพราะโทมนัส เพราะความคับแค้นใจ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๒. วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๓)

โทมนัสที่ควรเสพ :โทมนัสที่เสพแล้ว ทำให้อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง แต่กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น'อธิบาย มาในสักกปัญหสูตร เรื่องเวทนากัมมัฏฐาน เป็นบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับท้าวสักกผู้จอมเทพ 'จอมเทพ เรากล่าวโทมนัสไว้ ๒ อย่าง คือ โทมนัสที่ควรเสพและโทมนัสที่ไม่ควรเสพ' บรรดาโทมนัส ๒ อย่างนั้น โทมนัสใดบุคคลรู้ว่า 'เมื่อเราเสพโทมนัสนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น' โทมนัสเช่นนี้ เป็นโทมนัสที่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๑/๒๘๘)

โทมนัสที่ไม่ควรเสพ :โทมนัสที่เสพแล้ว ทำให้กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง แต่อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น'อธิบายมาในสักกปัญหสูตร เรื่องเวทนากัมมัฏฐาน เป็นบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับท้าวสักกะผู้จอมเทพ 'จอมเทพ เรากล่าวโทมนัสไว้ ๒ อย่าง คือ โทมนัสที่ควรเสพและโทมนัสที่ไม่ควรเสพ' โทมนัสใดบุคคลรู้ว่า 'เมื่อเราเสพโทมนัสนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง' โทมนัสเช่นนี้เป็นโทมนัสที่ไม่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๑/๒๘๘)

โทมนัสที่ให้ผลไม่แน่นอน :สภาวธรรมที่ไม่แน่นอน โดยอาการสองอย่าง เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนโดยอนันตรปัจจัย อธิบายมาในพระอภิธรรมปิฎก ธัมมานุโลม ทุกปัฏฐาน เรื่อง อนันตรปัจจัย ความว่า สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้นโดย อนันตรปัจจัย ได้แก่ มรรคเป็นปัจจัยแก่ผลโดยอนันตรปัจจัยขันธ์ที่ให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะโดยอนันตรปัจจัย ๑ สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ โทมนัสที่ให้ผลไม่แน่นอน เป็นปัจจัยแก่โทมนัสที่ให้ผลแน่นอน มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลไม่แน่นอนเป็นปัจจัยแก่มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลแน่นอนโดยอนันตรปัจจัย โคตรภูเป็นปัจจัยแก่มรรค โวทานเป็นปัจจัยแก่มรรคโดยอนันตรปัจจัย ๒ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๓๔/๖๒๕)

โทมนัสมีวิตก มีวิจาร : โทมนัสที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปฐมฌานและทุติยฌาน อธิบายเป็นการเทียบเคียงความประณีตมากหรือน้อยต่างกัน ระหว่างโทมนัส ๒ อย่าง คือ โทมนัสใด มีวิตก มีวิจาร กับ โทมนัสใด ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร ในโทมนัส ๒ อย่างนั้น โทมนัสที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร ประณีตกว่า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๑/๒๘๘. ที.ม.อ. (บาลี) ๓๖๑/๓๔๒)

SAMPLE

โทมนัสไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร :โทมนัสที่เกิดขึ้นโดยตรง ไม่ได้อาศัยวิตก วิจาร อธิบายเป็นการเทียบเคียงอาการสองอย่างที่หยาบหรือประณีตต่างกัน คือ โทมนัสใดมีวิตก มีวิจาร และโทมนัสใดไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร ในโทมนัส ๒ อย่างนั้น โทมนัสที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร ประณีตกว่า ข้อนี้ พระพุทธเจ้าตรัสกะจอมเทพ ‘จอมเทพ เรากล่าวโทมนัสไว้ ๒ อย่าง คือ โทมนัสที่ควรเสพและโทมนัสที่ไม่ควรเสพ’ เรากล่าวเพราะอาศัยเหตุอาการที่หยาบหรือประณีต นี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๑/๒๘๘. ที.ม.อ. (บาลี) ๓๖๑/๓๔๒)

โทมนัสสูปวิจาร :การใคร่ครวญอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส อธิบายมาในสังคีติสูตร การใคร่ครวญอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ๖ ประการ คือ ๑. เห็นรูปทางตาแล้ว ใคร่ครวญรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ๒. ฟังเสียงทางหูแล้ว ใคร่ครวญเสียงอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ๓. ดมกลิ่นทางจมูกแล้ว ใคร่ครวญกลิ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ๔. ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว ใคร่ครวญรสอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ๕. ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว ใคร่ครวญโผฏฐัพพะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ๖. รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ใคร่ครวญธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๐)

โทมนัสสธาตุ : ความทุกข์ทางใจ อธิบายมาในธาตุวิภังค์ ความว่า ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส นี้เรียกว่า โทมนัสสธาตุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๐/๑๓๙)

โทมนัสสเวทนา :เวทนาอันไม่สบายใจ อธิบาย มาในกัฏโฐปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยไม้เสียดสีกัน ของอินทรีย์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สุขินทรีย์ ๒. ทุกขินทรีย์ ๓. โสมนัสสินทรีย์ ๔. โทมนัสสินทรีย์ ๕. อุเปกขินทรีย์ กล่าวว่า โทมนัสสินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสสเวทนา ภิกษุนั้น ไม่สบายใจก็รู้ชัดว่า เราไม่สบายใจ เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสสเวทนานั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า โทมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสสเวทนาที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป คือสงบไป (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๙/๓๑๗)

โทมนัสสินทรีย์ :อินทรีย์คือความทุกข์ใจ อธิบาย มาในสังคีติสูตร กล่าวถึง อินทรีย์ ๕ อีกนัยหนึ่ง ที่เป็นสุข ทุกข์ทางกาย และสุขทุกข์ทางใจ และอุเบกขา คือ ๑. สุขินทรีย์ (อินทรีย์คือความสุขกาย) ๒. ทุกขินทรีย์ (อินทรีย์คือความทุกข์กาย) ๓. โสมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือความสุขใจ) ๔. โทมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือความทุกข์ใจ) ๕. อุเปกขินทรีย์ (อินทรีย์คืออุเบกขา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐)

โทมนัสอาศัยเนกขัมมะ : โทมนัสที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตั้งความปรารถนาในอนุตตรวิโมกข์ ได้แก่การตั้งความปรารถนาในอรหัตตผล อธิบาย มาในสฬายตนวิภังคสูตร กล่าวถึงโทมนัสอาศัย

SAMPLE

เนกขัมมะ คือ โทมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่รูปทั้งหลายนั่นแลไม่เที่ยง เห็นความแปรผัน ความคลายกำหนัด และความดับนั่นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘รูปในกาลก่อนและในบัดนี้ทั้งหมดนั้น ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา’ แล้วตั้งความปรารถนาในอนุตตรวิโมกข์ว่า ‘ในกาลไร เราจักบรรลุอายตนะที่พระอริยะทั้งหลายได้บรรลุอยู่ในบัดนี้’ เพราะความปรารถนาเป็นปัจจัย โทมนัสจึงเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตั้งความปรารถนาในอนุตตรวิโมกข์ (การตั้งความปรารถนาในอรหัตตผล) ด้วยประการฉะนี้ โทมนัสเช่นนี้ เราเรียกว่า โทมนัสอาศัยเนกขัมมะ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๗/๓๗๓ ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๐๗/๑๙๑)

โทมนัสอาศัยเรือน : โทมนัสของบุคคลผู้เห็นความไม่ได้เฉพาะในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ประกอบด้วยโลกามิส อธิบายมาในสฬายตนวิภังคสูตร กล่าวว่า โทมนัสอาศัยเรือน ๖ ประการ คือ ๑. โทมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ประกอบด้วยโลกามิส โดยความเป็นของอันตนไม่ได้เฉพาะ หรือหวนระลึกถึงรูปที่ตนไม่เคยได้มาก่อน อันล่วงลับ ดับ แปรผันไปแล้ว ๒. โทมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งเสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ... ๓. โทมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งกลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ... ๔. โทมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งรสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ... ๕. โทมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งโผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ... ๖. โทมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เห็นความไม่ได้เฉพาะซึ่งธรรมารมณ์ ที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ประกอบด้วยโลกามิส โดยความเป็นของอันตนไม่ได้เฉพาะ หรือ หวนระลึกถึงธรรมารมณ์ที่ตนไม่เคยได้มาก่อน อันล่วงลับ ดับ แปรผันไปแล้ว โทมนัสเช่นนี้เราเรียกว่า โทมนัสอาศัยเรือน ดังนี้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๗/๓๗๒)

โทวจัสสตา : ผู้หัวดื้อ ถือรั้น ผู้ว่ายาก สอนยาก ดังคำในสังคีติสูตร ในหมวดสังคีติ ๒ กล่าวถึงคุณสมบัติที่ไม่ดีของบุคคล ๒ ลักษณะ คือ ๑. โทวจัสสตา (ความเป็นผู้ว่ายาก) ๒. ปาปมิตตตา (ความมีปาปมิตร) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๓. ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๑๐๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๐๑/๕๖๔)

โทวจัสสตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเป็นผู้ว่ายาก ฝ่ายอกุศล คือ (๑) ความเป็นผู้ว่ายาก (๒) ความเป็นผู้มีบาปมิตร (๓) ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ฝ่ายกุศล คือ (๑) ความเป็นผู้ว่าง่าย (๒) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร (๓) อานาปานสติ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๕/๖๓๕)

โทษ : ความผิด เช่น กล่าวโทษ, ผลแห่งความผิดที่ต้องรับ เช่น ถูกลงโทษ, ผลร้าย เช่น ยาเสพติดให้โทษ การยอมรับผิดก็ว่าผิด มีโทษก็ว่ามีโทษ อธิบาย มาในมหาสีหนาทสูตร ว่า

SAMPLE

ด้วยการไล่เลียงสอบสวน ถึงการคิดการตอบกับกัสสปะ ว่า กัสสปะ วิญญูชนเมื่อซักไซ้ไล่เลียงสอบสวนพวกเรา เปรียบเทียบศาสดากับศาสดา หมู่สาวกกับหมู่สาวกว่า ‘ธรรมของท่านเหล่านี้ส่วนใดที่เป็นอกุศลก็จัดว่าเป็นอกุศล ที่มีโทษก็จัดว่ามีโทษ ที่ไม่ควรเสพก็จัดว่าไม่ควรเสพ ที่ไม่ประเสริฐ ก็จัดว่าไม่ประเสริฐ และที่เป็นฝ่ายชั่วก็จัดว่าเป็นฝ่ายชั่ว ใครเล่าที่ละธรรมเหล่านี้ได้เด็ดขาด หมู่สาวกของพระสมณโคดมหรือว่าหมู่สาวกของคณาจารย์ผู้เจริญเหล่าอื่นกันแน่’ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๘๙/๑๖๓)

โทษของการไม่เคี้ยวไม้สีฟัน : โทษจากการไม่สร้างสุขอนามัยในปาก อธิบาย มาในทันตกัฏฐสูตร ว่าด้วยไม้สีฟัน พระพุทธเจ้าตรัสถึงโทษของการไม่เคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการกะภิกษุทั้งหลายว่า ๑. ตาฝ้าฟาง ๒. ปากเหม็น ๓. ประสาทที่นำรสอาหาร ไม่หมดจดดี ๔. ดีและเสมหะหุ้มห่ออาหาร ๕. อาหารไม่อร่อยแก่เขา ในทางกลับกัน ตรัสอานิสงส์ของการเคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการกะภิกษุทั้งหลายว่า ๑. ตาสว่าง ๒. ปากไม่เหม็น ๓. ประสาทที่นำรสอาหาร หมดจดดี ๔. ดีและเสมหะไม่หุ้มห่ออาหาร ๕. อาหารอร่อยแก่เขา ดังนี้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๘/๓๕๑)

โทษของรูป : การพิจารณารูปใน ขันธ์ ๕ ว่าได้พบโทษของรูป ฯ แล้ว ได้แสวงหาการสลัดออกจากรูป ฯ ด้วยปัญญา ว่า สภาพที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของรูป ส่วนธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ ในรูปนี้เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป อธิบายมาใน ทุติยอัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราได้เที่ยวแสวงหาโทษของรูป ได้พบโทษของรูป แล้ว โทษของรูปมีประมาณ เท่าใด เราเห็นโทษประมาณเท่านั้นดีแล้วด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาเครื่องสลัดออกจากรูป ได้พบเครื่องสลัดออกจากรูปแล้ว เครื่องสลัดออกจากรูปมีประมาณเท่าใด เราเห็นเครื่องสลัดออกจากรูปประมาณเท่านั้นดีแล้วด้วยปัญญา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๖/๓๘, ๒๘/๔๑)

โทษของวิญญาณ :การพิจารณาวิญญาณในขันธ์ ๕ ว่าได้พบโทษของวิญญาณแล้ว ได้แสวงหาการสลัดออกจากวิญญาณด้วยปัญญา เพราะวิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของวิญญาณ ส่วนธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในวิญญาณ นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากวิญญาณ อธิบายมาใน ทุติยอัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราได้เที่ยวแสวงหาโทษของวิญญาณ ได้พบโทษของวิญญาณแล้ว โทษของวิญญาณมีประมาณเท่าใด เราเห็นโทษประมาณเท่านั้นดีแล้วด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาเครื่องสลัดออกจากวิญญาณ ได้พบเครื่องสลัดออกจากวิญญาณแล้ว โทษของ

SAMPLE

วิญญาณมีประมาณเท่าใด เราเห็นโทษประมาณเท่านั้นดีแล้วด้วยปัญญา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๖/๓๙,๒๘/๔๒)

โทษของสังขาร : การพิจารณาสังขารใน ขันธ์ ๕ ว่าได้พบโทษของสังขารแล้ว ได้แสวงหาการสลัดออกจากสังขารด้วยปัญญา เพราะสังขารเป็นสภาพที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของสังขาร ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในสังขาร นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากสังขาร อธิบายมาในทุติยอัสสาทสูตร ว่าด้วยคุณของขันธ์ สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราได้เที่ยวแสวงหาโทษของสังขาร ได้พบโทษของสังขารแล้ว โทษของสังขารมีประมาณเท่าใด เราเห็นโทษประมาณเท่านั้นดีแล้วด้วยปัญญา เราได้เที่ยวแสวงหาเครื่องสลัดออกจากสังขาร ได้พบเครื่องสลัดออกจากสังขารแล้ว โทษของสังขารมีประมาณเท่าใด เราเห็นโทษประมาณเท่านั้นดีแล้วด้วยปัญญา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๖/๓๙)

โทษทัณฑ์ : การลงโทษ การลงทัณฑ์ อาญา ค่าปรับ ผู้ประพฤติชั่วนานาชนิด อธิบาย มาในวัชชสูตร ว่าด้วยเรื่องโทษ การลงโทษ ด้วยวิธีต่าง ๆ ความว่า คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นพระราชารับสั่งให้จับโจรผู้มักประพฤติชั่วแล้วให้ลงโทษทัณฑ์นานาชนิด คือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยไม้ตะบองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ตัดหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งหูและจมูกบ้าง ทำให้เป็นภาชนะสำหรับรองหม้อน้ำข้าวบ้าง ทำให้เกลี้ยงเกลาเหมือนสังข์บ้าง ทำให้มีปากเหมือนปากราหูบ้าง ทำให้มีพวงมาลัยไฟบ้าง ทำให้มือมีไฟลุกโชติช่วงบ้าง ทำให้เป็นเกลียวหนังเนื้อทรายบ้าง ทำให้นุ่งหนังตนเองเหมือนนุ่งผ้าขี้ริ้วบ้าง ทำให้ยืนกวางบ้าง ทำให้เหมือนเนื้อติดเบ็ดบ้าง ทำให้เป็นชิ้นเท่ากหาปณะบ้างทำให้เป็นที่รับน้ำด่างบ้าง ทำให้หมุนเหมือนกลอนเหล็กบ้าง ทำให้เป็นตั่งที่ทำด้วยฟางบ้าง ราดด้วยน้ำมันร้อนบ้าง ให้สุนัขกัดกินบ้าง ให้นอนหงายบนหลาวทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่บ้าง ตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑/๕๘)

โทษในกาม : ผู้ติดอยู่กามราคะ กามพันธะ ทำให้กลับมาเกิดในหมู่เทพชั้นต่ำ อธิบายมาในสักกปัญหสูตร เรื่องโคปกเทพบุตร เรื่องเทพ แต่กลับมาเกิดในหมู่เทพชั้นต่ำ ถือว่า การเกิดของพวกท่านไม่สมควร เราได้มาเห็นผู้ร่วมประพฤติธรรม มาเกิดในหมู่เทพชั้นต่ำ นับว่าได้เห็นรูปที่ไม่น่าดูเลยที่กลับมาเกิดในบนสวรรค์ มีคนธรรพ์ ๒ ตนระลึกถึงคำสอนของพระโคดมได้ จึงได้เริ่มตั้งความเพียร หน่ายความคิดในภพนี้ เห็นโทษในกาม ตัดกามสังโยชน์ หมายถึงกามราคะ ซึ่งมีชื่อต่าง ๆ เช่น ฉันทะ ราคะ ฉันทราคะ และกามพันธุ์ หมายถึงกามราคะซึ่งมีชื่อต่าง ๆ เช่น โยคะ คันถะ อันเป็นโยคะที่ละได้ยากของมารผู้มีบาป ก้าวล่วงเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ เพราะตัดกามคุณอันมีอยู่เสียได้

SAMPLE

ประดุจช้างตัดบ่วงบาศได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๔/๒๘๒. ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๒๖/๕๙๒. ที.ม.ฏีกา บาลี) ๓๕๔/๓๑๔ ที.ม.อ. (บาลี) ๓๕๔/๓๒๔) ; และดูเทียบ ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒/๒

โทษมีประมาณน้อย :โทษอย่างเบา โทษที่ต่ำ อธิบาย มาในฌานวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ ได้แก่ โทษอย่างต่ำ อย่างเบา ที่สมมติกันว่าโทษเบา ที่จะพึงทำด้วยความสำรวมระวัง และด้วยจิตตุปบาทที่เนื่องด้วยมนสิการ เหล่านี้เรียกว่า โทษมีประมาณน้อย ภิกษุเป็นผู้เห็นโทษ ภัย ความชั่วร้ายและเห็นการสลัดออกในโทษที่มีประมาณน้อยเหล่านี้ เรียกว่าเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย ฉะนี้ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑๕/๓๘๙)

โทษหยาบ : อาบัติหรือโทษต้องเข้าแล้วของภิกษุสงฆ์แสดงอาบัติไม่ตก ในสามคาสูตร กล่าวถึงเรื่องติณวัตถารกวินัย คือ กรรมอันไม่สมควรแก่สมณะเป็นอันมากที่ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ผู้เกิดการบาดหมาง เกิดการทะเลาะ ถึงการวิวาทกันอยู่ ได้ประพฤติล่วงละเมิดได้พูดล่วงเกินแล้ว ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดพึงพร้อมเพรียงกันประชุม ภิกษุผู้ฉลาดกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นฝ่ายเดียวกันพึงลุกขึ้นจากอาสนะ ห่มจีวรเฉวียงบ่าประคองอัญชลีแล้วประกาศให้สงฆ์ทราบว่า ‘ข้าแต่สงฆ์ผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า กรรมอันไม่สมควรแก่สมณะเป็นอันมาก เราทั้งหลายในที่นี้ผู้เกิดการบาดหมางเกิดการทะเลาะ ถึงการวิวาทกันอยู่ ได้ประพฤติล่วงละเมิด ได้พูดล่วงเกินแล้ว ถ้าความพรั่งพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้ว ข้าพเจ้าพึงแสดงอาบัติของท่านเหล่านี้และของตน ยกเว้นอาบัติที่มีโทษหยาบและอาบัติที่มีความพัวพันกับคฤหัสถ์ ด้วยติณวัตถารกวินัยในท่ามกลางสงฆ์ เพื่อประโยชน์แก่ท่านเหล่านี้ และเพื่อประโยชน์แก่ท่านเหล่านี้ และเพื่อประโยชน์แก่ตน (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕๓/๕๘)

โทษแห่งวิตก: วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะบ้าง ประกอบด้วยโทสะบ้าง ประกอบด้วยโมหะบ้าง ดังคำในวิตักกสัณฐานสูตรกล่าวว่า เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาโทษแห่งวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะบ้าง ประกอบด้วยโทสะบ้าง ประกอบด้วยโมหะบ้าง ยังเกิดขึ้นอีก ภิกษุนั้นไม่ควรระลึกถึง ไม่ควรมนสิการวิตกเหล่านั้น เมื่อเธอไม่ระลึกถึง ไม่มนสิการ วิตกเหล่านั้นอยู่ เธอย่อมละวิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบ ด้วยฉันทะบ้าง ประกอบด้วยโทสะบ้าง ประกอบด้วยโมหะบ้างได้ วิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งมั่น สงบ เป็นภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น มีสมาธิในภายในโดยแท้ คนมีตาดีไม่ต้องการที่ ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน หากเมื่อพิจารณาโทษแห่งวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วย

SAMPLE

ฉันทะบ้างยังเกิดขึ้นอีกนั่นแล ฯลฯ เป็นภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น มีสมาธิในภายในโดยแท้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๑๘/๒๒๘)

โทสธรรม : โทสธรรมที่เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ครอบงำจิต คือการอยู่ครองเรือน บริโภคกาม ดังคำในจูฬทุกขักขันธสูตร กล่าวไว้ว่า เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วสิ้นกาลนานอย่างนี้ว่า ‘โลภะเป็นอุปกิเลสแห่งจิต โทสะเป็นอุปกิเลสแห่งจิตโมหะเป็นอุปกิเลสแห่งจิต’ เมื่อเป็นเช่นนั้น บางคราว โลภธรรมยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้บ้าง โทสธรรมยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้บ้าง โมหธรรม ยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้บ้าง ข้าพระองค์มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘ธรรมอะไรเล่าที่ข้าพระองค์ยังละไม่ได้ในภายใน ซึ่งเป็นเหตุให้โลภธรรมยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้บ้าง โทสธรรมยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้บ้าง โมหธรรมยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้บ้างเป็นครั้งคราว” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มหานามะ ธรรมในภายในนั้นแล เธอยังละไม่ได้ ซึ่งเป็นเหตุให้โลภธรรม โทสธรรม โมหธรรมครอบงำจิตของเธอไว้ได้บ้างเป็นครั้งคราว ถ้าเธอจักละธรรมในภายในนั้นได้แล้ว เธอก็จะไม่พึงอยู่ครองเรือน ไม่พึงบริโภคกาม แต่เพราะเธอละธรรมในภายในนั้นยังไม่ได้ เธอจึงยังอยู่ครองเรือน ยังบริโภคกาม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๕/๑๗๗. สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๓/๑๓๐, ๑๓๔/๑๖๗)

โทสปริญญาสูตร :พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้โทสะ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุผู้กำหนดรู้และละกิเลสนั้น ๆ ได้ว่า เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ ไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๓๕๔)

โทสสัญญา : ความกำหนดหมายในความโกรธ อธิบาย มาในอานันทเถรคาถา เป็นการยืนยันในความกำหนดหมายในความโกรธว่า เราเป็นเสขบุคคลอยู่ ๒๕ ปี โทสสัญญามิได้เกิดขึ้น จึงขอให้พระองค์มองเห็นธรรมว่าเป็นธรรมดีงามจากการปฏิบัติของตน (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๐๔๓/๕๑๐)

โทสสูตร : พระสูตรว่าด้วยโทสะ พระผู้มีพระภาคโทสะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้ประทุษร้ายไปสู่ทุคติ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้ง ย่อมละโทสะนั้นได้เพราะรู้โดยชอบ ครั้นละได้แล้ว จึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีกไม่ว่าในกาลไหนๆ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒/๓๔๖)

โทสอภิญญาทิสูตร :พระสูตรว่าด้วยการเจริญธรรมเพื่อรู้ยิ่งโทสะเป็นต้นพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ภิกษุควรเจริญ ๓ หมวด กล่าวคือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ และอิทธิบาท ๔ เพื่อเป้าหมาย ๑๐ ประการ สำหรับอกุศลธรรม ๑๖ ประการ (๑) โทสะ (๒) โมหะ (๓) โกธะ (๔) อุปนาหะ (๕) มักขะ (๖) ปฬาสะ (๗) อิสสา (๘) มัจฉริยะ (๙) มายา

SAMPLE

(๑๐) สาเถยยะ (๑๑) ถัมภะ (๑๒) สารัมภะ (๑๓) มานะ (๑๔) อติมานะ (๑๕) มทะ (๑๖) ปมาทะ รวมเป็น ๔๘๐ สูตร เป้าหมายในการเจริญธรรม ๓ หมวด มี ๑๐ คือ (๑) เพื่อรู้ยิ่ง (๒) เพื่อกำหนดรู้ (๓) เพื่อความสิ้น (๔) เพื่อละ (๕) เพื่อความสิ้นไป (๖) เพื่อความเสื่อมไป (๗) เพื่อความคลายไป (๘) เพื่อความดับไป (๙) เพื่อสละ (๑๐) เพื่อสละคืน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐๔-๗๘๓/๓๙๒)

โทสะ : กิเลสที่ต้องละ ได้แก่ การละราคะการละโทสะการละโมหะ ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส ได้แก่ภาวะที่จิตปลอดจากราคะ ภาวะที่จิตปลอดจากโทสะ ภาวะที่จิตปลอดจากโมหะ ตามนัยพระสูตร หมายถึงความโกรธ ความขัดเคืองใจ การตามดูและพิจารณาจิตในจิต ในวัตตุกามวารกถา ประสงค์จะบอกปฐมฌาน จึงอธิบายไว้ว่า จิตปลอดจาก โทสะ ว่า ข้าพเจ้าเข้าปฐมฌานแล้วแต่บอกว่า ข้าพเจ้าเข้าตติยฌาน ฯลฯ จตุตถฌาน สุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ ฯลฯ อรหัตตผลแล้ว ข้าพเจ้าสละโทสะ” เมื่อผู้อื่นเข้าใจ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เมื่อเขาไม่เข้าใจ ต้องอาบัติทุกกฏ

อธิบายตามนัยพระสูตร มาในสามัญญผลสูตร เรื่องเจโตปริยญาณ การกำหนดจิตใจความว่า จิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุน้อมจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน คือ จิตมีราคะ ก็รู้จิตมีราคะ จิตปราศจากโทสะก็รู้ว่าปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่ามีโมหะ หรือปราศจากโมหะก็รู้ว่าปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าหดหู่ หรือฟุ้งซ่านก็รู้ว่าฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่าเป็นมหัคคตะ หรือไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่าไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่ามีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่าเป็นสมาธิ หรือไม่เป็นสมาธิก็รู้ว่าไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้ว่าหลุดพ้น หรือไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าไม่หลุดพ้น (วิ.มหา(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕. วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๑/๑๕๖,๗๔/๒๖๔. ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๒/๘๐)

โทสัคคิ :ไฟคือโทสะ อุปมาไฟเผาผลาญภายในชีวิตร่างกายจิตใจของตน เปรียบดังไฟที่ร้อน (เป็นข้อ ๑ ในอัคคิ ๓ และอัคคิ ๗) อธิบายเป็นการเปรียบเทียบโทสะกับไฟที่มีคุณสมบัติร้อน คือ ถ้าเราเกิดโทสะจะทำให้หัวใจเต้นเร็ว มีอาการเลือดขึ้นหน้า มีพลังสู้โดยไม่คิดว่าเกิดปัญหาอะไรมาภายหลัง ดังนั้น คนที่เกิดโทสะจะทำร้ายใครหรืออะไรก็ได้ ด้วยอาการอย่างนี้ จะเหมือนไฟที่ร้อนรนสามารถเผาไหม้อะไรได้ทุกอย่าง(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๖/๖๙, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๒)

โทสาคติ : ความลำเอียงเพราะชัง เป็นโทษแห่งโทสาคติ ด้วยอำนาจแห่งความโกรธนั้น อันเป็นเหตุแห่งบาปกรรม อธิบาย ตามนัยพระสูตร มาในสิงคาลกสูตร ว่าด้วยเหตุแห่ง

SAMPLE

บาปกรรม ๔ ประการ กล่าวคือ เป็นเรื่องที่อริยสาวกไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ คือ ปุถุชน (๑ ย่อมถึงฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะรัก) ทำบาปกรรม (๒) ย่อมถึงโทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง) ทำบาปกรรม (๓) ย่อมถึงโมหาคติ (ลำเอียงเพราะเขลา) ทำบาปกรรม (๔) ย่อมถึงภยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว) ทำบาปกรรม ส่วนอริยสาวก (๑) ย่อมไม่ถึงฉันทาคติ (๒) ย่อมไม่ถึงโทสาคติ (๓) ย่อมไม่ถึงโมหาคติ (๔) ย่อมไม่ถึงภยาคติ พระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสเวยยากรณภาษิตนี้แล้ว ได้ตรัสอานิสงส์แห่งละเว้นโทสาคติว่า ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น ดังนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๖/๒๐๑. องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๗/๙๐. องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๗/๒๙, ๑๙/๓๐,๑๙/๒๙-๓๑)

ไทยธรรม : ของทำบุญ, ของถวายพระ ในที่นี้หมายถึงจีวรที่ภิกษุณีสงฆ์จะพึงได้รับการถวาย หรือทานที่ให้แก่มุนีผู้บรรลุอภิญญา โดยทั่วไปหมายถึง ของควรให้ ของทำบุญต่าง ๆ ของถวายพระสงฆ์ อธิบายตามนัยพระสูตร มาในนัคควรรค ว่าด้วยการทำอันตรายแก่จีวรลาภของคณะ เรื่องภิกษุณีถุลลนันทา ครั้งนั้นตระกูลอุปัฏฐากของภิกษุณีถุลลนันทาได้กล่าวกับภิกษุณีถุลลนันทาดังนี้ว่า “แม่เจ้า พวกเราจะถวายจีวรแก่ภิกษุณีสงฆ์” ภิกษุณีถุลลนันทากล่าวว่า “พวกท่านมีกิจมาก มีสิ่งที่ต้องทำมาก” ได้ทำอันตราย (แก่ลาภของคณะ) ต่อมา เรือนตระกูลนั้นถูกไฟไหม้ พวกเขาตำหนิ ประณามโพนทะนาว่า “ไฉนภิกษุณีถุลลนันทาจึงทำอันตรายไทยธรรมของพวกเราเล่า พวกเราต้องคลาดจากสมบัติทั้งสอง คือ โภคสมบัติและบุญสมบัติ” (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๐๗/๑๙๙. สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๘)

ไทร, ต้น : ชื่อไม้ต้น มีหลายชนิด เช่น ไทรย้อย ไทรย้อยใบทู่ หรือ ไฮฮี ต้นไม้ที่พระกัสสปพุทธเจ้าตรัสรู้ เป็นต้นไม้ที่มีปริมณฑลสวยงาม อธิบาย เป็นการระบุต้นไม้ที่พระพุทธจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าอาศัยตรัสรู้ ดังที่มาในมหาปทานสูตร ความว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นแคฝอย๒ พระสิขีพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นมะม่วง พระเวสสภูพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นสาละ พระกกุสันธพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นซึก พระโกนาคมนพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นมะเดื่อ พระกัสสปพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นไทรบัดนี้ เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นอัสสัตถะ (ต้นโพธิ์) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘/๔. ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕/๑๘)

SAMPLE

อักษร ธ จำนวน ๔๓๓ ศัพท์

ธง : เครื่องหมายบอกชาติ ตำแหน่งในราชการ โดยมีกำหนดกฎเกณฑ์เป็นต้น เช่น ธงชาติ ธงแม่ทัพนายกองเครื่องปรากฏของรถ โดยทั่วไปหมายถึง เครื่องประดับ เป้าหมาย สัญลักษณ์ที่กำหนดความหมายด้วยสี ตรา ภาพ เครื่องหมาย เช่น ธงชาติไทย มี ๓ สี สีแดง หมายถึงชาติ สีขาว หมายถึงพระพุทธศาสนา สีน้ำเงิน หมายถึง พระมหากษัตริย์ เป็นอธิบายตามนัยพระสูตร มาในรถสูตร ว่าด้วยรถ เทวดาทูลถาม พระผู้มีพระภาคว่า อะไรเล่าเป็นเครื่องปรากฏของรถ อะไรเล่าเป็นเครื่องปรากฏของไฟ อะไรเล่าเป็นเครื่องปรากฏของรัฐ อะไรเล่าเป็นเครื่องปรากฏของหญิง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ธงเป็นเครื่องปรากฏของรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏของไฟ พระราชาเป็นเครื่องปรากฏของรัฐ ภัสดาเป็นเครื่องปรากฏของหญิง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๒/๘๐. ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๘/๗๔)

ธงชัย : เครื่องหมายแห่งชัยชนะ อธิบาย ตามนัยพระสูตร มาในวิสาขสูตร เป็นบทสนทนาธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้ากับนางวิสาขา ความว่า บุคคลผู้ไม่พูด ชนทั้งหลายย่อมไม่รู้ว่าเป็นคนพาลหรือบัณฑิต ส่วนบุคคลผู้ที่พูด ก็พึงประกาศ เชิดชู ยกย่องธรรม (โลกุตตรธรรม ๙) ซึ่งเป็นธงชัยของฤาษี ฤาษีทั้งหลายมีสุภาษิตเป็นธงชัย ธรรมเป็นธงชัยของฤาษี (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๘/๗๙. ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๔/๓. องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี)๒/๔๘/๓๔๖ ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๖๔/๒๒๗ ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๔/๒๒๗ ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๔/๒๒๘) ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๔/๒๒๘)

ธงชัยของฤาษี : โลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑, ธรรมสุภาษิตของฤาษี อธิบายตามนัยพระสูตร มาในวิสาขสูตร ความว่า พระผู้มีพระภาค ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า ชนทั้งหลายจะไม่รู้จักคนผู้ไม่พูดว่ามีเชื้อเป็นพาลหรือเป็นบัณฑิต แต่ย่อมรู้จักคนผู้พูด ผู้แสดงอมตบท บุคคลพึงกล่าวธรรม พึงยังธรรมให้โชติช่วง ถือเอาธงชัยของฤาษี ฤาษีทั้งหลายมีสุภาษิตเป็นธงชัย ธรรมนั่นแหละเป็นธงชัยของฤาษี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๑/๓๓๔ สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒๔๑/๒๖๒)

ธงปฏาก : ธงผ้าสำหรับประดับจำนวนมาก ๆ เช่นธงธรรมจักร เป็นเครื่องของพระพุทธศาสนาอธิบายเป็นธงสำหรับประดับประดา จำนวนมาก ๆ ปลิวไสว โปกสะบัด สวยงาม ประหนึ่งว่าพื้นนภากาศถูกเพดานบังไว้ทั่ว ที่เพดานนั้นมีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ พร้อมทั้งดวงดาวที่ทำด้วยทองคำประดับติดไว้ ธงปฏาก (ธงผ้า) นี้ถูกยกขึ้นประดับไว้เป็นอันมาก เป็นเครื่องคลุมดอกไม้ที่สวยงาม ดังดอกบัวในอากาศมีปลายห้อยลง(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๖๕-๖๖/๔๒๒)

SAMPLE

ธงสีหงสบาท : ธงที่มีสีนานาชนิด เป็นธงทิวโปกสะบัด ปลิวไสว ที่ประดับประดาสวยงามบนปราสาท อธิบายตามนัยพระสูตร มาในพุทธาปทาน กล่าวถึงลักษณะปราสาทร้อยชั้นบนพื้นที่อันเป็นเงินนั้น ที่ได้เนรมิตปราสาทแก้วหลายร้อยชั้น สูงตระหง่านโชติช่วงในท้องฟ้า ปราสาทนั้น ขึงธงทิวซึ่งย้อมด้วยสีนานาชนิด คือธงสีหงสบาท สีแดง สีเหลือง สีทอง ชมพูนุท (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖/๔)

ธชทายกเถราปทาน[๑]:ประวัติในอดีตชาติของพระธชทายกเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายธงเป็นพุทธบูชาแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๗/๑๙๖)

ธชทายกเถราปทาน[๒] :ประวัติในอดีตชาติของพระธชทายกเถราปทาน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเคยยกธงบูชาต้นโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลยตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๕๒๔)

ธชัคคสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องยอดธง สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน ท้าวสักกะได้ตรัสกับเทพชั้นดาวดึงส์ว่า หากพวกท่านเกิดความกลัว สะดุ้ง ขนพองสยองเกล้าในเวลาเข้าสงคราม ก็ขอให้แลดูยอดธงของพวกเรา หากไม่แลดูยอดธงของเราก็พึงแลดูยอดธงของท้าวปชาบดีเทวราช ยอดธงของท้าววรุณเทวราช ยอดธงของท้าวอีสานเทวราช เมื่อพวกท่านแลดูแล้ว ความกลัวเป็นต้นนั้นก็จะหายไปฉันใด เธอทั้งหลายเมื่อเกิดความกลัว สะดุ้ง ขนพองสยองเกล้าในขณะที่อยู่ป่าอยู่ที่โคนไม้หรือเรือนว่าง ก็พึงระลึกถึงเรา(พุทธคุณ ๙) พระธรรม(ธรรมคุณ ๖) พระอริยสงฆ์(อริยบุคคล ๘) เมื่อระลึกได้อย่างนี้ ความกลัวเป็นต้นนั้นก็จะหายไป ฉันนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๙/๓๕๙)

ธตรฐ, ตระกูล :เป็นชื่อตระกูลของนาคมายังที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย อธิบายมาในมหาสมัยสูตร เรื่องการประชุมของเทวดา ซึ่งนาคตระกูลนี้มายังที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย ความว่า หมู่นาคที่อยู่ในสระนาภสะ และที่อยู่ในกรุงเวสาลีมาพร้อมด้วยพวกนาคตัจฉกะ นาคกัมพลและนาคอัสดรก็มาด้วย และนาคที่อยู่ในท่าปายาคะก็มาพร้อมด้วยหมู่ญาติ นาคผู้อยู่ในแม่น้ำยมุนาและนาคที่เกิดในตระกูลธตรฐผู้มียศก็มา พญาช้างเอราวัณ ก็มายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖)

SAMPLE

ธตรฐ, ท้าวมหาราช :ผู้มีแว่นแคว้นอันมั่นคงหรือผู้รั้งเมือง ชื่อ พญานาคหรือเรียกช้างเอราวัณก็ได้ ชื่อท้าวโลกบาลผู้ครองทิศตะวันออกเป็นอธิบดี ท้าวธตรฐ ผู้รักษาทิศตะวันออก ประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก เคารพพระพุทธเจ้าอย่างที่สุดเป็นหนึ่งในท้าวมหาราชทั้งสี่ เคยถวายบาตรแด่พระพุทธเจ้า อธิบายท้าวธตรฐ ผู้มียศยิ่งใหญ่ เป็นเทพในสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราช ทำหน้าที่อภิบาลทิศตะวันออกเป็นหนึ่ง ทิศนี้อยู่ออกจากภูเขาสิเนรุนี้ไป ทรงเป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ มีคนธรรพ์แวดล้อม ‘แม้โอรสของท้าวธตรฐจะมีมาก ก็มีพระนามเดียวกันคือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก’ ท้าวธตรฐและพระโอรสเหล่านั้น เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากครามครั่นคร้าม แต่ที่ไกล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๘/๒๒๑. ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๘/๒๓๕)

ธตรัฏฐะ, บิดา :ธตรัฏฐะ เป็นบิดาของพญานาคโพธิสัตว์ อธิบายมาในภูริทัตชาดก เป็นการสนทนากันระหว่างพราหมณ์เนสาทะ กับ พระโพธิสัตว์ ซึ่งพราหมณ์เนสาทะ ถามว่า ท่านชื่ออะไร มีนัยน์ตาแดง มือกผึ่งผาย นั่งอยู่ในท่ามกลางป่าอันเต็มไปด้วยดอกไม้ นารี ๑๐ คนทรงเครื่องประดับสร้อยสังวาลทองคำ นุ่งผ้าสวยงาม ยืนไหว้อยู่ ท่านเป็นใคร มีแขนใหญ่ รุ่งเรืองอยู่ในท่ามกลางป่าเหมือนไฟอันลุกโชนด้วยเปรียง ท่านคงจะเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่คนใดคนหนึ่ง เป็นยักษ์หรือเป็นนาคผู้มีอานุภาพมาก พระโพธิสัตว์ได้ฟัง ดังนั้น บอกว่า ตนเป็นพญานาค เราเป็นนาคผู้มีฤทธิ์เดช ยากที่ใคร ๆ จะล่วงล้ำได้ ถ้าแม้ว่าเราโกรธแล้ว จะพึงขบกัดชนบทที่เจริญ ให้แหลกลาญไปได้ด้วยเดช เรามีมารดาชื่อสมุททชาและบิดาชื่อธตรัฏฐะ เราเป็นน้องคนเล็กของสุทัศนะ คนทั้งหลายรู้จักเราว่า ภูริทัต ดังนี้ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๘๐๐/๓๐๗)

ธนปาลกะ, ช้าง : ช้างชื่อธนปาลกะที่ยกมาอุปมากับพราหมณ์ชรา อธิบายตามนัยพระสูตร มาในเรื่องปริชิณณพราหมณปุตตวัตถุ ว่าด้วยเรื่องบุตรของพราหมณ์ชรา ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่บุตร ๔ คนของพราหมณ์ชรา ว่า ช้างกุญชรชื่อธนปาลกะ ตกมันจัด ห้ามได้ยาก ถูกขังไว้ ไม่ยอมกินฟ่อนหญ้า เพราะระลึกถึงแต่นาควัน (ป่าช้างเป็นที่อยู่ของช้างพังแม่ของช้างธนปาลกะ) (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓๒๔/๑๓๔. ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๒๖)

ธนปาลเศรษฐี :เศรษฐีชื่อธนปาละ หมายถึงเศรษฐีผู้รักษาทรัพย์ไม่ยอมให้สิ่งใดๆ แก่ใครๆ เป็นชื่อเศรษฐีผู้ตระหนี่ ไม่ให้ทาน ทำชั่วทางกาย วาจา ใจ ทำลายสิ่งสาธารณะ เช่น สะพาน บ่อน้ำ สระน้ำ เกิดในเป็นเปรต อธิบาย ธนปาลเศรษฐี เกิดในแดนเปรต ได้รับความทุกข์ทรมาน โดยอาการ เปลือยกาย มีผิวพรรณและรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว ซูบผอม

SAMPLE

มีร่างกายสะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น มีแต่ซี่โครงผุดขึ้น มีร่างกายซูบผอม เพราะ เกิดเป็นเปรตในยมโลก ได้รับความลำบาก เพราะทำกรรมชั่วไว้ อีกประการหนึ่ง ท่านได้ทำกรรมชั่วทางกาย วาจา ใจ เพราะผลกรรมนั้น ท่านจึงต้องจากโลกนี้ไปยังเปตโลก อีกนัยหนึ่ง เศรษฐีเป็นมิจฉาทิฏฐิ ประเภทนัตถิทาน คิดว่า ผลแห่งทานไม่มี ผลแห่งความสำรวมจักมีแต่ที่ไหน จึงทำลายสระน้ำ บ่อน้ำ ที่เขาขุดไว้ ทำลายสวนดอกไม้ สวนผลไม้ ศาลาน้ำดื่มและสะพานในที่เดินลำบากให้พินาศ ข้าพเจ้านั้นไม่ได้ทำความดี ทำแต่ความชั่วไว้ เคลื่อนจากมนุษยโลกนั้นแล้วจึงเกิดในแดนเปรต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๓๐/๒๐๕. ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๐๗/๒๐๔)

ธนปาลเสฏฐิเปตวัตถุ :เรื่องธนปาลเศรษฐีเปรต หมายถึงเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของมหาเศรษฐีชื่อธนปาละแห่งเมืองเอรกัจฉะ ปัณณรัฐในอดีตก่อนพุทธกาล คือ เป็นผู้ตระหนี่ไม่เคยทำบุญให้ทานและเป็นผู้มีมิจฉาทิฏฐิ ตายแล้วไป เกิดเป็นเปรตทนทุกข์ทรมานอยู่ที่ทะเลทรายแห่งหนึ่ง พวกพ่อค้าไปพบเข้าจึงได้ ถาม-ตอบกัน (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๒๗/๒๐๔)

ธนวดี, นางพราหมณี :เป็นชื่อของนางพราหมณี นางเป็นพระมารดาของพระกัสสปะพุทธเจ้า สมัยพระราชาพระนามว่ากิงกี กรุงพาราณสีเป็นราชธานี อธิบายเรื่องนี้มาในมหาปทานสูตร เรื่องเกี่ยวกับปุพเพนิวาส โดยพระนางพราหมณีธนวดีนี้เป็นพระมารดาของพระกัสสปะพุทธเจ้า พระบิดานามพรหมทัต สมัยนั้น ได้มีพระราชาทรงพระนามว่ากิงกี มีกรุงพาราณสีเป็นราชธานีของกษัตริย์พระนามว่ากิกีซึ่งเป็นตระกูลใหญ่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็อยู่ในนครนั้น พระนางผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๖. ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๓/๗๑๕)

ธนสูตร : พระสูตรว่าด้วยทรัพย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธนะ (ทรัพย์) ๕ คือ (๑) สัทธาธนะ ทรัพย์คือศรัทธา (๒) สีลธนะ ทรัพย์คือศีล (๓) สุตธนะ ทรัพย์คือสุตะ (๔) จาคธนะ ทรัพย์คือจาคะ (๕) ปัญญาธนะ ทรัพย์คือปัญญา แล้วตรัสอธิบายธนะ ๕ แต่ละประการดังนี้ (๑) สัทธาธนะ หมายถึงอริยสาวกมีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคต (๒) สีลธนะ หมายถึงอริยสาวกมีศีล ไม่ล่วงละเมิดศีล ๕ (๓) สุตธนะ หมายถึงอริยสาวกเป็นพหูสูต เป็นผู้ได้ฟังมามาก (๔) จาคธนะ หมายถึงอริยสาวกเป็นผู้มีใจปราศจากความตระหนี่ ยินดีในการแจกทาน (๕) ปัญญาธนะ หมายถึงอริยสาวกมีปัญญา ที่พิจารณาเห็นความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ แล้วตรัสคาถาสรุปใจความว่า ผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในตถาคต มีศีลงาม เป็นศีลที่พระอริยะใคร่ และสรรเสริญ มีความเลื่อมใสในสงฆ์ และมี

SAMPLE

ความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของเขาไม่สูญเปล่า (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๗/๗๖)

ธนะ : ทรัพย์ทางธรรม ๕ ประการ คือ (๑) สัทธาธนะ ทรัพย์คือศรัทธา คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ นี้เรียกว่า สัทธาธนะ (๒) สีลธนะ ทรัพย์คือศีล คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาด จากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย๓อันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี้เรียกว่าสีลธนะ (๓) สุตธนะ ทรัพย์คือสุตะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นพหูสูต แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ นี้เรียกว่า สุตธนะ (๔) จาคธนะ ทรัพย์คือจาคะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทาน นี้เรียกว่าจาคธนะ(๕) ปัญญาธนะ ทรัพย์คือปัญญา คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่าปัญญาธนะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๗/๗๖)

ธนัญชัย, พระราชา :เป็นพระนามของพระราชา พระองค์ผู้พระราชทานพญาคชสารซึ่งประกอบด้วยธัญญลักษณ์ สมบูรณ์ด้วยมงคล แก่พวกพราหมณ์ชาวแคว้นกาลิงคะ เพื่อแก้ปัญหาฝนแล้ง มีทุพภิกขภัย อธิบาย ตามนัยพระสูตรมาในกุรุธรรมจริยา ว่าด้วยพระจริยาของพระเจ้าธนัญชัยกุรุราช ในกาลที่เป็นพระราชานามว่าธนัญชัย เมื่อครั้ง พวกพราหมณ์ชาวแคว้นกาลิงคะได้มาหาพระองค์เพื่อขอพญาคชสาร ตัวประเสริฐ มีกายสีเขียวชื่อว่าอัญชัน ซึ่งประกอบด้วยธัญญลักษณะ สมบูรณ์ด้วยมงคล เหตุเพราะว่าชนบทฝนไม่ตกเลย เกิดทุพภิกขภัย อดอยากมาก พระองค์คิดว่าการห้ามยาจกที่มาถึงแล้ว เป็นการไม่สมควรแก่เราเลย ดังนั้น อย่าให้กุศลสมาทานของเราได้เสียหายเลย เราจักให้คชสารตัวประเสริฐ เราได้จับงวงพญาคชสารวางลงบนมือพราหมณ์แล้ว จึงหลั่งน้ำในเต้าทองลงบนมือของพวกพราหมณ์ ได้ให้พญาคชสารไป เมื่อเราได้ให้พญาคชสารนั้นไป พวกอำมาตย์ได้กล่าวคำนี้ว่า “เหตุไรหนอ พระองค์จึงพระราชทานพญาคชสารตัวประเสริฐ ของพระองค์แก่พวกยาจก เมื่อพระองค์พระราชทานพญาคชสาร พระองค์ตอบว่า แม้ราชสมบัติทั้งหมดเราก็ควรให้ ถึงสรีระของตนเราก็ควรให้ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้น เราจึงได้ให้พญาคชสาร ฉะนี้แล

(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐-๒๗/๗๒๙-๓๐)

ธนัญชัยอุบาสก :เป็นอุบาสกนามว่า ธนัญชัยร่วมกับวิสาขอุบาสก เป็นอัครอุปัฏฐากฝ่ายอุบาสก ส่วนปทุมาอุบาสิกาและสิรินาคาอุบาสิกา เป็นอัครอุปัฏฐายิกา ฝ่ายอุบาสิกา อธิบายตามนัยพระสูตร มาในปุสสพุทธวงค์เมื่อครั้ง กรุงชื่อว่ากาสิกะ มีกษัตริย์พระนามว่าชัยเสน เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสิริมา เป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ กล่าวมาว่า พระมหาวีระพระนามว่าปุสสะ ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของโลก สูงสุดกว่านรชน ผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรที่มฤคทายวัน พระสุรักขิตเถระและพระธรรมเสนเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าสภิยะเป็นพระอุปัฏฐากของพระปุสสพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระจาลาเถรีและพระอุปจาลาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่าต้นมะขามป้อม ธนัญชัยอุบาสกและวิสาขอุบาสก เป็นอัครอุปัฏฐาก ปทุมาอุบาสิกา และสิรินาคาอุบาสิกา เป็นอัครอุปัฏฐายิกา ดังนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘-๒๑/๖๘๔)

ธนัญชานิ, พราหมณ์ :ชื่อของพราหมณ์ ผู้ไม่ประมาท ไม่ป่วยไข้ ปล้นพราหมณ์และคฤหบดีปล้นพระราชาได้หญิงที่ไม่มีศรัทธาเป็นภรรยา อธิบาย ตามนัยพระสูตร มาในธนัญชานิสูตร เรื่องธนัญชานิพราหมณ์ เมื่อพระสารีบุตรเที่ยวจาริกไปในทักขิณาคีรีชนบท พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งจำพรรษาอยู่ในพระนครราชคฤห์ ได้เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงทักขิณาคีรีชนบท ได้ปราศรัยกับท่านพระสารีบุตร ท่านพระสารีบุตรกล่าวกะภิกษุว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ ธนัญชานิพราหมณ์อยู่ที่ใกล้ประตูตัณฑุลปาละ ในพระนครราชคฤห์นั้น เขาไม่ป่วยไข้และยังมีกำลังอยู่หรือ ภิก. ธนัญชานิพราหมณ์ก็ไม่ป่วยไข้ และยังมีกำลังอยู่ สารี. ท่านผู้มีอายุ ธนัญชานิพราหมณ์ยังเป็นผู้ไม่ประมาทหรือ ภิก. (แต่) ที่ไหนได้ท่านผู้มีอายุ ธนัญชานิพราหมณ์ของเราจะไม่ประมาท (แต่)เขาอาศัยพระราชาเที่ยวปล้นพวกพราหมณ์และคฤหบดี อาศัยพวกพราหมณ์และคฤหบดีปล้นพระราชา ภรรยาของเขาผู้มีศรัทธา ซึ่งนำมาจากสกุลที่มีศรัทธา ทำกาละเสียแล้ว เขาได้หญิงอื่นมาเป็นภรรยาหาศรัทธามิได้ เขานำมาจากสกุลที่ไม่มีศรัทธา ดังนี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๗๒/๔๖๘)

ธนัญชานิสูตร :พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อธนัญชานิ ท่านพระสารีบุตรเที่ยวจาริกไปในทักขิณาคีรีชนบทได้ถามถึงธนัญชานิพราหมณ์ กับภิกษุรูปหนึ่ง เมื่อทราบว่าธนัญชานิพราหมณ์เป็นผู้ประมาท อ้างพระราชาเที่ยวเบียดบังเอาผลประโยชน์จากพราหมณ์และคหบดี อ้างพราหมณ์และคหบดีเบียดบังเอาผลประโยชน์ของรัฐ พระเถระจึงได้ไปโปรดธนัญชานิพราหมณ์

SAMPLE

ท่านพระสารีบุตรได้ถามธนัญชานิพราหมณ์ว่าเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่หรือ เมื่อธนัญชานิพราหมณ์อ้างว่า ตนต้องประมาท เพราะต้องเลี้ยงดูมารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนรับใช้ มิตร สหาย ญาติสาโลหิต แขก บุรพเปตชน ต้องทำการบวงสรวงแก่เทวดา ต้องสนองพระราชกรณียกิจ ต้องบำเรอกาย พระเถระ จึงแสดงธรรมให้ฟัง โดยชี้แจงให้เห็นว่า ผู้ประพฤติอธรรม(ผิดศีล) ประพฤติมิชอบ โดยอ้างว่า ต้องเลี้ยงดูมารดาบิดาเป็นต้น ไม่สามารถนำไปอ้างกับนายนิรยบาลเพื่อมิให้ฉุดคร่าลงนรกได้เลย

พระเถระได้ถามธนัญชานิพราหมณ์ต่อไปว่า บุคคลผู้ประพฤติอธรรม ประพฤติ มิชอบ เพราะเหตุแห่งมารดาบิดาเป็นต้น กับบุคคลผู้ประพฤติธรรม ประพฤติชอบ เพราะเหตุแห่งมารดาบิดาเป็นต้น ใครประเสริฐกว่ากัน เมื่อธนัญชานิพราหมณ์ตอบว่า ประเภทหลังประเสริฐกว่า พระเถระจึงสรุปว่า การงานที่จะประกอบด้วยธรรมที่ทำให้สามารถเลี้ยงดูมารดาบิดาเป็นต้น โดยไม่ต้องทำบาปกรรม และเป็นการปฏิบัติที่เป็นบุญ ยังมีอยู่ หลังจากแสดงธรรมจบลงธนัญชานิพราหมณ์ชื่นชมยินดี พระเถระจึงได้จากไป

ต่อมา ธนัญชานิพราหมณ์ป่วยหนัก ได้ใช้ให้คนไปนิมนต์ท่านพระสารีบุตรมาอนุเคราะห์ ท่านพระสารีบุตรได้มาแสดงธรรมให้ฟังโดยถามถึงความประเสริฐของทุคติภูมิและสุคติภูมิและถามขึ้นไปตามลำดับ โดยเริ่มจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย มนุษย์ เทพชั้นจาตุมหาราช เทพชั้นดาวดึงส์ เทพชั้นยามา เทพชั้นดุสิต เทพชั้นนิมมานรดี เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี และพรหมโลก จนธนัญชานิพราหมณ์เห็นว่า พรหมโลกประเสริฐที่สุด จากนั้น จึงได้แสดงทางเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม เมื่อท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมจบแล้วจากไปไม่นาน ธนัญชานิพราหมณ์ก็ตายไปบังเกิดในพรหมโลก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๕/๕๕๗)

ธนัญชานี, นางพราหมณี : ชื่อนางธนัญชานีพราหมณี ชาวบ้านปัจจลกัปปะ เลื่อมใสในพระรัตนตรัย เมื่อพลาดจะล้ม มักจะอุทานว่า ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า อธิบายตามนัยพระสูตร มาในธนัญชานีสูตร ว่าด้วยธนัญชานีพราหมณี เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน นางพราหมณีชื่อธนัญชานีของพราหมณ์ภารทวาชโคตรคนหนึ่งเป็นผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ นางกำลังนำภัตรเข้าไปเพื่อพราหมณ์ภารทวาชโคตรก้าวเท้าพลาดจึงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๓)

SAMPLE

ธนัญชานีสูตร :พระสูตรว่าด้วยธนัญชานีพราหมณี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ นางพราหมณีชื่อธนัญชานีเป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ขณะที่นางนำอาหารไปให้พราหมณ์ภารทวาชโคตรเกิดก้าวพลาดจึงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พราหมณ์ภารทวาชโคตรได้ยินเช่นนั้นจึงด่านางแล้วเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า บุคคลกำจัดอะไรได้จึงอยู่เป็นสุข ไม่เศร้าโศก พระองค์ทรงพอพระทัยการกำจัดธรรมอะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลกำจัดความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข ไม่เศร้าโศก พระอริยะสรรเสริญการกำจัดความโกรธซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอดหวาน เพราะกำจัดได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ พราหมณ์ภารทวาชโคตรเกิดความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทแล้วตั้งใจบำเพ็ญเพียรไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๗/๒๖๓)

ธนิฏฐกะ, ทาส :ชื่อทาสชื่อธนิฏฐกะ เป็นหนึ่งในห้าชื่อที่เลว เป็นคำกล่าวเสียดสี คำด่า คำสบประมาท ถือว่าเป็นคำกล่าวที่เลว อธิบายตามนัยพระวินัย มาในสิกขาบทวิภังค์ กล่าวถึงชื่อ ๒ อย่าง คือ (๑) ชื่อที่เลว (๒) ชื่อที่ดีที่ชื่อว่า ชื่อที่เลวได้แก่ ชื่ออวกัณณกะ ชื่อชวกัณณกะชื่อธนิฏฐกะ ชื่อสวิฏฐกะชื่อกุลวัฑฒกะอีกอย่างหนึ่ง ชื่อที่เขาเย้ยหยัน เหยียดหยาม เกลียดชังดูหมิ่น ไม่นับถือกันในท้องถิ่นนั้นๆนี้จัดเป็นชื่อที่เลว(วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๕/๒๐๒.วิ.อ.(บาลี) ๒/๑๕/๒๕๗)

ธนิยกุมภการบุตร, ภิกษุ :ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง ผู้เป็นบุตรช่างหม้อชื่อว่าธนิยะ เป็นต้นบัญญัติทุติยปาราชิกเรื่องการตัดไม้หลวงสร้างกุฏิโดยอาการแห่งขโมย อธิบาย มาในพระวินัย ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เป็นเรื่องของพระธนิยกุมภการบุตร ความว่า ภิกษุหลายรูปช่วยกันทำกุฏีมุงหญ้า อยู่จำพรรษา ที่เชิงภูเขาอิสิคิลิ ท่านพระธนิยกุมภการบุตรก็ทำกุฏีมุงหญ้าอยู่จำพรรษาในที่นั้น สมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์ ทรัพย์ ๑ บาท เท่ากับ ๕ มาสก พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิท่านพระธนิยกุมภการบุตร ได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก ฯลฯ คุณแห่งการปรารภความเพียร แล้วทรงแสดงธรรมมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลายให้เหมาะสมกับเรื่องนั้น แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดง ดังนี้ จึงทรงพระบัญญัติ ว่า ก็ภิกษุใด ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลักบ้าง บริภาษว่า “เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย”เพราะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นใด ภิกษุผู้ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้น เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้

SAMPLE

สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๔-๘๙/๗๔-๗๕.

ธนิยเถรคาถา: คาถาของพระธนิยเถระ, พระสูตรภาษิตของพระธนิยเถระ พระธนิยเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า ถ้าภิกษุมุ่งหวังในความเป็นสมณะปรารถนาจะเป็นอยู่สบายไม่ควรดูหมิ่นจีวรข้าวและน้ำอันเป็นของสงฆ์ ถ้าภิกษุมุ่งหวังในความเป็นสมณะปรารถนาจะเป็นอยู่สบายพึงใช้สอยที่นอนที่นั่งเหมือนงูอาศัยรูหนูอยู่ ถ้าภิกษุมุ่งหวังในความเป็นสมณะ ปรารถนาจะเป็นอยู่สบายพึงยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้และพึงเจริญธรรมอันเอก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๒๘/๓๗๔)

ธนิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยการโต้ตอบระหว่างนายธนิยะกับพระพุทธเจ้า คือเมื่อนายธนิยะมุงหลังคาที่พักและเตรียมฟืนไว้เรียบร้อยแล้วได้กล่าวท้าฝนแสดงการเตรียมพร้อมของตนว่า “ฝนเอ๋ย ถ้าอยากจะตกก็จงตกลงมาเถิด” พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ไม่ไกลได้สดับเสียงของเขาจึงตรัสตอบแสดงการเตรียมพร้อมเช่นกันว่า “หากฝนอยากจะตกก็จงตกลงมาเถิด” คำที่นายธนิยะกล่าวหมายถึงคดีโลก แต่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคหมายถึงคดีธรรม กล่าวคือคำว่า “ฝน” พระผู้มีพระภาค ตรัสหมายถึงกิเลสทั้งหลาย (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๕๐๒)

ธนุคคหสูตร : พระสูตรว่าด้วยการจับลูกธนู พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายุสังขารของมนุษย์สิ้นไปรวดเร็วกว่าความเร็วของบุรุษผู้ชำนาญในการจับลูกธนูยิ่งกว่าความเร็วของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์และความเร็วของเทวดา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๘/๓๑๖)

ธนุเสขกุมาร : พระกนิษฐาภาดาของพระราชา มักดูหมิ่นพระราชา หัวเราะเสียงดัง เข้าเขตพระราชสถานไม่บอกกล่าวด้วยพรวดพราดเข้า ถูกลงโทษจากพระราชาด้วยการให้ละอายขายหน้า อธิบาย ตามนัยพระสูตร มาในทกรักขสชาดก เป็นกรณีของพระราชาตรัสโทษของพระกนิษฐาภาดาว่า อนุชานั้นประเสริฐกว่านายขมังธนูทั้งหลาย กล้าหาญและมีปัญญาเฉียบแหลม ยังเป็นเด็ก แต่ดูหมิ่นโยมว่า พระราชาพระองค์นี้ทรงเป็นสุขเพราะเรา (น้องชาย) พระราชาตรัสว่า พระแม่เจ้า เขาไม่มาแม้สู่ที่บำรุงของโยมเหมือนก่อน เพราะโทษนั้น โยมจะพึงให้อนุชาแก่ผีเสื้อน้ำ ส่วนเภรีปริพาชิกาบอกคุณของพระสหายนั้นว่า มหาบพิตรและธนุเสขกุมาร ทั้ง ๒ กำเนิดราตรีเดียวกัน ทั้ง ๒ เกิดในพระนครนี้ เป็นชาวปัญจาลนคร เป็นสหายกันมีวัยเสมอกัน เสขกุมารนั้นติดตามมหาบพิตรท่องเที่ยวไป ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับมหาบพิตร มีความขยันขวนขวายในราชกิจทุกอย่างของมหาบพิตรทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะโทษอะไรมหาบพิตรจึงจะประทานสหายให้ผีเสื้อน้ำเสียเล่า พระราชาตรัสโทษของพระสหาย

SAMPLE

ว่า พระแม่เจ้า ธนุเสขกุมารนี้หัวเราะดังกับโยม เมื่อท่องเที่ยวไปกับโยม แม้วันนี้เขาก็ยังหัวเราะดังเกินขอบเขตแบบนั้น พระแม่เจ้า โยมแม้กำลังปรึกษากับพระเทวีอยู่ในที่รโหฐาน ธนุเสขกุมารยังมิทันบอกกล่าว ยังมิทันให้โยมรู้ตัวก่อนก็พรวดพราดเข้าไป เขาได้ช่อง ได้โอกาส เพราะโทษนั้น โยมจึงจะให้สหายผู้ไม่มีความละอายเสียบ้าง (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๓๙-๔๓/๕๗๔)

ธนู : อาวุธชนิดหนึ่ง ประกอบด้วยคันธนูซึ่งมีสายธนูสำหรับน้าวยิง และลูกธนูที่มีปลายแหลม เป็นอุปกรณ์สำหรับยิงลูกออกไปจัดว่าเป็นโทษแห่งกาม มีเหตุทำให้ตรากตรำต่อความหนาว ความร้อน สัมผัสเหลือบยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน เป็นต้น อธิบายามนัยพระสูตร มาในจูฬทุกขักขันธสูตร เกี่ยวกับโทษแห่งกาม ท่านจัดโทษของกามไว้หลายสาเหตุด้วยกัน ในที่นี้ คือ กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีวิตด้วยการประกอบศิลปะด้วยการนับคะแนน การคำนวณ การนับจำนวน การไถ การค้าขาย การเลี้ยงโค การยิงธนู การรับราชการ หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง อดทนต่อความหนาว ตรากตรำ ต่อความร้อน เดือดร้อนเพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน (และ)ตายเพราะความหิวกระหาย แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิดเกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นแล(ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๘/๑๗๙.ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๘/๑๘๐)

ธรณี, ห้วงน้ำ : ชื่อห้วงน้ำในเมืองวิสาณาราชธานี เมืองของท้าวกุเวรมหาราชหรือเวสวัณ สวรรค์ชั้นจาตุมมหาราช อธิบายตามนัยพระสูตร มาใน อาฏานาฏิยสูตร ความว่า ในวิสาณาราชธานีนั้น มีห้วงน้ำชื่อธรณี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเมฆ เกิดฝนตก ในวิสาณาราชธานีนั้นมีสภาชื่อภคลวดี เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์ มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลิผลเป็นนิจ ดารดาษด้วยหมู่นกชนิดต่าง ๆ มีเสียงร้องของนกยูง นกกะเรียน และเสียงขับกล่อมจากนกดุเหว่า เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗. ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๑/๒๔๑)

ธรณีประตู : ไม้รองรับกรอบล่างของประตู มีรูครกสำหรับรับเดือยบานประตูและมีรูสำหรับลงลิ่มหรือลงกลอน การบำเพ็ญตบะด้วยวิธีต่าง ๆ มีการไม่รับอาหารคล่อมธรณีประตู เป็นต้น แต่ยังเป็นตบะที่มีอุปกิเลส อธิบาย ตามนัยพระสูตร มาใน อุทุมพริกสูตร เป็นเรื่องลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับนิโครธ ว่า “นิโครธ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท เลียมือ เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งไว้ ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง ไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ ไม่รับอาหารจากปากหม้อ ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ ไม่รับอาหารคร่อมธรณีประตู ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้ ไม่

SAMPLE

รับอาหารคร่อมสากไม่รับอาหารของคน ๒ คนที่กำลังบริโภค ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา รับอาหารในเรือน ๒ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๒ คำ กินผักดองเป็นอาหาร นิโครธ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นว่า การกีดกันบาปด้วยตบะ เป็นลัทธิที่บริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์" นิโครธทูลตอบว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นดังว่ามานี้ การกีดกันบาปด้วยตบะ เป็นลัทธิที่บริบูรณ์แน่นอน มิใช่ไม่บริบูรณ์" "แต่การกีดกันบาปด้วยตบะแม้ที่บริบูรณ์อย่างนี้ก็ยังมีอุปกิเลสอยู่เป็นอันมาก" (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๗/๓๙), ดูประกอบที่ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๒๓๐)

ธรณีรุหะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :พระเจ้าจักรพรรดินามว่าธรณีรุหะ ในอดีตชาติได้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกมะลิซ้อน ทำให้ไม่ตกวินิบาตถึง ๙๐,๐๐๐ กัป ในกับที่ ๑๑ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าธีรณีรุหะ อธิบาย ตามนัยพระสูตรมาในติณสูลกเถราปทาน

เรื่องราวประวัติในอดีตชาติของพระติณสูลกเถระ คือพระติณสูลกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่าภูตคณะ พระสยัมภูชินเจ้าองค์หนึ่ง ผู้สละโลกแล้ว อาศัยอยู่ที่ภูเขานั้น ข้าพเจ้าถือดอกมะลิซ้อนไปบูชาพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ตกวินิบาตนรกตลอด ๙๐,๐๐๐ กัป ในกัปที่ ๑๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าธรณีรุหะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗/๓๒๓)

ธรรม : ธรรมดา, ธรรมชาติ, สภาวธรรม, สัจจธรรม, ความจริง; คุณธรรม,ความดี, ความถูกต้อง, ความประพฤติชอบ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง อธิบายธรรม ได้แก่ พุทธภาษิต สาวกภาษิต ฤๅษีภาษิต เทวดาภาษิต ที่ประกอบด้วยอรรถ ที่ประกอบด้วยธรรม สรรพสิ่ง ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ คือ ตรัสถูกเวลา ตรัสคำจริง ตรัสอิงประโยชน์ ตรัสอิงธรรม ตรัสอิงวินัย ตรัสคำที่มี หลักฐาน มีที่มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖/๒๓๔, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔/๒๕๐. ที.สี.(ไทย) ๙/๙/๔)

ธรรมกถา : เรื่องธรรม, คำพูดเกี่ยวกับธรรม เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่ประชาชน และเป็นธรรมที่สัทธิวิหาริกจะพึงแสดงเพื่อช่วยกันระงับเมื่อพระอุปัชฌาย์เกิดความไม่ยินดี เกิดความรำคาญ เกิดความเห็นผิด อธิบายตามนัยพระวินัย มาในมหาขันธกะ เรื่องอุปัชฌายวัตตกถา ความว่า ถ้าอุปัชฌาย์เกิดความไม่ยินดี สัทธิวิหาริกพึงช่วยระงับ หรือพึงบอกภิกษุอื่นให้ช่วยระงับ หรือพึงแสดงธรรมกถาแก่อุปัชฌาย์ ถ้าอุปัชฌาย์เกิดความรำคาญ สัทธิวิหาริกพึงช่วยบรรเทา หรือพึงบอกภิกษุอื่นให้ช่วยบรรเทา หรือพึงแสดงธรรมกถาแก่อุปัชฌาย์ ถ้าอุปัชฌาย์เกิดความเห็นผิด สัทธิวิหาริกพึงให้

SAMPLE

สละเสีย หรือพึงบอกภิกษุอื่น ให้ช่วยให้สละเสีย หรือพึงแสดงธรรมกถาแก่อุปัชฌาย์ ตามนัยพระสูตร มาในลักขณสูตร เรื่อง ลักษณะพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม ความว่า ถ้าพระองค์ทรงละการบริโภคกามทั้งปวง เป็นพระชินสีห์ ตรัสธรรมกถาแก่ประชุมชน ชนทั้งหลายก็จะสนองพระดำรัสของพระองค์ เลื่อมใสยิ่งนัก ครั้นฟังธรรมแล้ว ย่อมจะพากันประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม” (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๕. ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๑/๑๗๒)

ธรรมกถึก : ผู้กล่าวสอนธรรม ผู้แสดงธรรม นักเทศน์, มาจากคำว่า ธรรม กับ กถิก แปลว่ากล่าวธรรม เป็นคำกล่าวยกย่องว่าเป็นบัณฑิต พระพุทธเจ้ายกย่องจิตตคฤหบดี พระปุณณมันตานีบุตร พระอุทายี นางธัมมทินนา เป็นเอตทัคคะด้านธรรมกถึก อธิบาย ตามนัยพระวินัย มาในโอมสวาทสิกขาบท บทภาชนีย์ เรื่องคำด่า ความว่า คำด่า ๒ อย่าง คือ (๑) คำด่าหยาบ (๒) คำด่าสุภาพ ที่ชื่อว่า คำด่าหยาบ ได้แก่ คำด่าว่า ท่านเป็นอูฐ ท่านเป็นแพะ ท่านเป็นโค ท่านเป็นลา ท่านเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ท่านเป็นสัตว์นรก ท่านไม่มีสุคติ หวังได้แต่ทุคติเท่านั้น คำด่าที่เกี่ยวกับการร่วมประเวณี หรือคำด่าที่เกี่ยวกับอวัยวะของชายหญิงนี้จัดเป็นคำด่าหยาบ ที่ชื่อว่า คำด่าสุภาพ ได้แก่ คำด่าว่า ท่านเป็นบัณฑิต ท่านเป็นคนฉลาดท่านเป็นนักปราชญ์ ท่านเป็นพหูสูต ท่านเป็นธรรมกถึก ท่านไม่มีทุคติ หวังได้แต่สุคติเท่านั้น นี้จัดเป็นคำด่าสุภาพ ตามนัยพระสูตร มาในมหาโคสิงคสูตร เป็นบทสนทนาของพระผู้มีพระภาค พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ โดยพระพุทธเจ้าตรัสยกย่องพระโมคคัลลานะกับพระสารีบุตรว่า “ดีละ ดีละ สารีบุตร โมคคัลลานะ เมื่อจะตอบอย่างถูกต้องก็ควรตอบตามนั้น ด้วยว่าโมคคัลลานะเป็นธรรมกถึก” (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๔. ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๓/๓๗๔)

ธรรมก่ออันตราย : ธรรมที่ทำอันตรายต่อสวรรค์และนิพพาน, ธรรมที่ตัดทางนำไปสู่สวรรค์และนิพพาน, ในอลคัททูปมสูตร(ว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ) ระบุถึงทิฏฐิชั่วของพระอริฏฐะผู้กล่าวคัดค้านธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นธรรมก่ออันตรายก็หาสามารถก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริงไม่(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๔/๒๔๕), ในอรรถกถาท่านขยายความว่า ธรรมก่ออันตราย หมายถึงธรรมก่ออันตราย ๕ อย่าง คือ (๑) กรรม ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ (๒) กิเลสได้แก่ นิยตมิจฉาทิฏฐิ (๓) วิบาก ได้แก่ การเกิดเป็นบัณเฑาะก์ สัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ ๒ เพศ (๔) อริยุปวาท ได้แก่ การว่าร้ายพระอริยเจ้า (๕) อาณาวีติกกมะ ได้แก่ อาบัติ ๗ กองที่ภิกษุจงใจล่วงละเมิด (ม.มู.อ. (ไทย) ๒/๒๓๔/๑๓)

ธรรมกาย : กายธรรม, กายที่เป็นธรรม,กายที่ประกอบด้วยธรรม, พระวรกายที่สำเร็จด้วยธรรมของพระตถาคต, ธรรมกายเป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า, ในอัคคัญญสูตร(ว่า

SAMPLE

ด้วยต้นกำเนิดของโลก) ระบุถึงพระนามต่างๆ ของพระตถาคต คือ “ธรรมกาย”บ้าง “พรหมกาย”บ้าง “ธรรมภูต”บ้าง “พรหมภูต”บ้าง ทั้งหมดล้วนเป็นพระนามของพระตถาคตทั้งนั้น(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๘/๘๘), ในอรรถกถาท่านขยายความว่า พระตถาคตได้รับขนานพระนามว่า “ธรรมกาย” เพราะพระตถาคตทรงคิดพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกด้วยพระหทัยแล้วทรงนำออกแสดงด้วยวาจา เพราะเหตุนั้น พระวรกายของพระผู้มีพระภาคจึงจัดเป็นธรรมแท้ เพราะสำเร็จแล้วด้วยธรรม พระธรรมเป็นกายของพระผู้มีพระภาคนั้น ดังพรรณนามาฉะนี้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า”ธรรมกาย”(ที.ปา.อ.(ไทย)๑/๑๑๘/๕๐)

ธรรมกุฎี : กุฎีธรรม, เรือนธรรม, ธรรมกุฎี ในที่นี้ ท่านหมายถึงโลกุตรธรรม ๙ ประการ(มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑), ในอุปาลิเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ) พระเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าได้เกิดในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้กล่าวชื่นชมธรรมเป็นเครื่องอยู่ของปทุมุตตรพุทธเจ้าโดยประการต่างๆ ซึ่งรวมเรียกว่า “ธรรมกุฎี” ดังข้อความที่ระบุไว้ตอนหนึ่งว่า“พระองค์มีสุญญตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่อันว่าง) อนิมิตตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีนิมิต) อัปปณิหิตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีความตั้งปรารถนา) อาเนญชวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่หวั่นไหว) นิโรธวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่คือความดับ)นี้เป็นธรรมกุฎี”(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๓๘/๘๒,ขุ.อป.อ.(บาลี)๑/๕๓๘/๓๔๖)

ธรรมเก่า : ธรรมดั้งเดิม, ธรรม(เนียม)ที่เคยถือสืบต่อกันมา, ธรรมเก่าในที่นี้ ท่านหมายถึงทางปฏิบัติเพื่อสงบระงับเวรที่ประพฤติสืบๆ กันมาของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระขีณาสพ, ในอุปักกิเลสสูตร(ว่าด้วยอุปกิเลส) ท่านระบุถึงธรรมเก่าอันเป็นวิธีระงับเวรกรรมอย่างได้ผลของพระอริยะเจ้าทั้งหลาย ดังข้อความมีปรากฏตอนหนึ่งว่า “.....เพราะว่าในกาลไหนๆ เวรทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมไม่สงบระงับด้วยเวร แต่เวรทั้งหลายย่อมสงบระงับด้วยการไม่จองเวร นี้เป็นธรรมเก่า” (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๗/๒๗๘, ขุ.ธ.อ.(บาลี)๑/๕/๔๐)

ธรรมของคฤหัสถ์ : ธรรมสำหรับคฤหัสถ์, ธรรมที่เป็นประโยชน์สำหรับคฤหัสถ์, ธรรมที่สามารถนำความสุขทั้งที่เป็นทิฏฐธรรม(ปัจจุบัน)และสัมปรายภพ(ภายหน้า)มาให้แก่ผู้ดำรงอยู่ในความเป็นคฤหัสถ์ได้,สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่ผู้ดำรงเพศคฤหัสถ์ทั่วไปพึงชอบ, ในภิงสจริยา(ว่าด้วยจริยาของภิงสพราหมณ์) ระบุถึงจริยาของภิงสพราหมณ์ว่า ท่านเป็นผู้ยินดีในการออกบวช แม้จะถูกพวกสหายเชื้อเชิญด้วยกามคุณต่างๆ ในธรรมของคฤหัสถ์ แต่ก็ปฏิเสธไป ดังข้อความที่ปรากฏตอนหนึ่งว่า “คำใดที่สหายเหล่านั้นกล่าวแล้ว เป็นเครื่องนำสุขมาให้ในธรรมของคฤหัสถ์ คำนั้นเป็นเหมือนคำหยาบ เสมอ

SAMPLE

ด้วยผาลไถที่ร้อนสำหรับเรา” (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๓๗/๗๖๒, ขุ.จริยา.อ.(บาลี)๑/๓๗/๒๓๔)

ธรรมของพระอริยะ :ธรรมสำหรับพระอริยะ, ธรรมที่พระอริยสาวกปฏิบัติ, ธรรมที่พระอริยสาวกยึดถือ,ธรรมของผู้ห่างไกลจากกิเลส,ธรรมของพระอริยะต่างโดยธรรมมีสติปัฏฐานเป็นต้น, ในพระสูตรหลายแห่งระบุถึงข้อแตกต่างระหว่างพระอริยสาวกผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยะกับปุถุชนผู้ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ กล่าวคือพระอริยสาวกผู้ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ย่อมไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูป ไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา เมื่อพระอริยสาวกนั้นไม่ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา รูปนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะรูปแปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยสาวกนั้น ส่วนปุถุชนผู้ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะพิจารณาเห็นในทางตรงกันข้าม จึงได้รับผลแตกต่างกัน ในอรรถกถาท่านระบุว่า ธรรมของพระอริยะก็คือธรรมของสัตบุรุษนั่นเอง โดยอธิบายขยายความว่า "พระอริยะก็คือสัตบุรุษ สัตบุรุษก็คือพระอริยะ ธรรมของพระอริยะก็คือธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของสัตบุรุษก็คือธรรมของพระอริยะ วินัยของพระอริยะก็คือวินัยของสัตบุรุษ วินัยของสัตบุรุษก็คือวินัยของพระอริยะ ศัพท์ที่เหลือว่า ในพระอริยะก็ดี ในสัตบุรุษก็ดี ในธรรมของพระอริยะก็ดี ในธรรมของสัตบุรุษก็ดี ในวินัยของพระอริยะก็ดี ในวินัยของสัตบุรุษก็ดี เป็นอย่างเดียวกัน มีความหมายเดียวกัน เสมอกัน มีส่วนเสมอกัน เกิดจากธรรมและวินัยนั้น ก็คือธรรมและวินัยนั้นนั่นเอง"(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑/๒, ๗/๒๐, ๔๓/๕๙, ๔๔/๖๑, ๔๗/๖๕, ๕๕/๗๙, ๘๑/๑๓๐, สำ.ข.อ.(ไทย)๒/๑/๓๖๐)

ธรรมของพระอเสขะ :ธรรมสำหรับพระอเสขะ, ธรรมที่อยู่ในภูมิของพระอเสขะ, ธรรมของผู้ไม่ต้องศึกษาแล้ว, ธรรมของพระอรหันตขีณาสพ (พระอเสขะ คือพระผู้ไม่ต้องศึกษา เพราะศึกษาเสร็จสิ้นแล้ว ได้แก่พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล ส่วนพระเสขะ หมายถึงพระที่ยังต้องศึกษา ได้แก่พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรคลงมา), ในอเสขสูตร(ว่าด้วยธรรมของพระอเสขะ) ระบุถึงธรรมของพระอเสขะ ๕ ประการ (๑)เป็นผู้ประกอบด้วยอริยสีลขันธ์อันเป็นของพระอเสขะ (๒)เป็นผู้ประกอบด้วยสมาธิขันธ์อันเป็นของพระอเสขะ (๓)เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาขันธ์อันเป็นของพระอเสขะ(๔)เป็นผู้ประกอบด้วยวิมุตติขันธ์อันเป็นของพระอเสขะ(๕)เป็นผู้ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนขันธ์อันเป็นของพระอเสขะ(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๘/๑๘๕-๑๘๖, ส่วนในอเสกขญาณกถา(ว่าด้วยญาณของพระอเสขะ)พระสกวาทีและปรวาที ถามตอบกันเรื่องญาณของพระอเสขะ

เช่นถามว่า "พระเสขะย่อมรู้เห็นธรรมของพระอเสขะ เข้าถึงธรรมของพระอเสขะที่ตน เห็น รู้ ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องด้วยกายอยู่ใช่ไหม" ในประเด็นนี้ท่านตอบแยกแยะเป็นเรื่องๆ ไป(วิภัชชวาท)(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๒๑/๔๕๓)

ธรรมของพราหมณ์ที่เก่าแก่ :ธรรมที่พวกพราหมณ์ยึดถือปฏิบัติกันมาช้านาน, ธรรมเนียมปฏิบัติที่พวกลัทธิพราหมณ์สืบทอดต่อๆ กันมา, ขนบประเพณีที่เก่าแก่ของพวกพราหมณ์, ในโสณสูตร(ว่าด้วยธรรมของพราหมณ์เปรียบเทียบกับสุนัข) ระบุถึงธรรมของพราหมณ์ที่เก่าแก่ ๕ ประการ ที่พวกพราหมณ์ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เปรียบเทียบกับพฤติกรรมของสุนัข กล่าวโดยสรุป คือ (๑) เมื่อก่อน พวกพราหมณ์สมสู่กับพราหมณีเท่านั้น ไม่สมสู่กับหญิงที่ไม่ใช่พราหมณี แต่บัดนี้ สมสู่แม้กับหญิงที่ไม่ใช่พราหมณี ส่วนพวกสุนัขสมสู่กับสุนัขตัวเมียเท่านั้น ไม่สมสู่กับสัตว์ตัวเมียที่ไม่ใช่สุนัข (๒) เมื่อก่อน พวกพราหมณ์สมสู่กับพราหมณีที่มีระดูเท่านั้น ไม่สมสู่กับพราหมณีที่ไม่มีระดู แต่บัดนี้ สมสู่แม้กับพราหมณีที่ไม่มีระดู ส่วนพวกสุนัขสมสู่กับสุนัขตัวเมียที่มีระดูเท่านั้น ไม่สมสู่กับสุนัขตัวเมียที่ไม่มีระดู (๓)เมื่อก่อน พวกพราหมณ์ไม่ซื้อขายพราหมณี อยู่กันด้วยความรักความผูกพัน แต่บัดนี้มีการซื้อขาย ส่วนพวกสุนัขไม่มีการซื้อขายสุนัขตัวเมีย อยู่กันด้วยความรักความผูกพัน(๔)เมื่อก่อน พวกพราหมณ์ไม่ทำการสะสมทรัพย์สินเงินทอง แต่บัดนี้มีการสะสม ส่วนพวกสุนัขไม่มีมีการสะสมทรัพย์สินเงินทอง (๕)เมื่อก่อน พวกพราหมณ์หาอาหารเย็นกินในเวลาเย็น หาอาหารเช้ากินในเวลาเช้า แต่บัดนี้บริโภคอาหารตามต้องการจนอิ่มท้องแล้วยังถือเอาส่วนที่เหลือไปแต่พวกสุนัขยังคงหาอาหารเย็นกินในเวลาเย็น หาอาหารเช้ากินในเวลาเช้า นี้คือข้อแตกต่างระหว่างธรรมของพราหมณ์ที่เก่าแก่กับสุนัข (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๑/๓๑๕)

ธรรมของมนุษย์ : ธรรมสำหรับมนุษย์, ธรรมที่มนุษย์ทั่วไปปฏิบัติได้, ธรรมสำหรับกัลยาณชนทั่วไป, ธรรมสำหรับมนุษย์ในที่นี้ อรรถกถาหลายแห่งระบุตรงกันว่า ได้แก่ กุศลกรรมบถ (ทางแห่งกรรมดี) ๑๐ ประการ ที่เป็นไปทางกายมี ๓ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ที่เป็นไปทางวาจามี ๔ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ และที่เป็นไปทางใจ ๓ ประการ คือ ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้ายเขา เห็นชอบตามคลองธรรม, ในพระสูตรหลายแห่งเช่นภัททาลิสูตร เป็นต้น ระบุถึงญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ทั่วไป อันหมายถึงโลกุตตรปัญญา อันประเสริฐ บริสุทธิ์ สูงสุด สามารถกำจัดกิเลสได้ อันผู้แสวงหาความหลุดพ้นพึงกระทำให้แจ้ง (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๖/๑๔๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๗/๑๕๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๑/๙๐, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๗๗/๖๐๐,องฺ.ทสก.

SAMPLE

(ไทย)๒๔/๔๘/๑๐๕, ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๔๖/๓๔๒, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๕๑/๒๘, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๕๐)

ธรรมของมาร : ธรรมสำหรับมาร, ธรรมที่มารยึดครองครอบงำได้, ธรรมที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของมาร, ธรรมคือเบญจขันธ์(รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) ในมารธัมมสูตร(ว่าด้วยธรรมของมาร) พระพุทธเจ้าตรัสถึงธรรมของมารแก่พระราธะผู้ทูลถามว่า ".....ราธะ รูปเป็นธรรมของมาร เวทนาเป็นธรรมของมาร สัญญาเป็นธรรมของมาร สังขารเป็นธรรมของมาร วิญญาณเป็นธรรมของมาร" ในอรรถกถาท่านระบุว่า ธรรมของมารได้แก่มรณธรรม, (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๗๑/๒๖๒, สำ.ข.อ.(ไทย) ๒/๑๗๑/๔๙๘)

ธรรมของสัตบุรุษ : ธรรมของคนดี, ธรรมสำหรับคนดี, ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ, ธรรมที่คนดียึดถือปฏิบัติตาม, ธรรมของสัตบุรุษ(สัปปุริสธรรม) มี ๗ อย่าง คือ (๑)ธัมมัญญุตา รู้หลักหรือรู้จักเหตุ (๒)อัตถัญญุตา รู้ความมุ่งหมายหรือรู้จักผล (๓)อัตตัญญุตา รู้จักตน (๔)มัตตัญญุตา รู้จักประมาณ (๕)กาลัญญุตา รู้จักกาล (๖)ปริสัญญุตา รู้จักชุมชน (๗)ปุคคลัญญุตา รู้จักบุคคล, ในพระสูตรหลายแห่งระบุถึงข้อแตกต่างกันอย่างมากระหว่างธรรมของสัตบุรุษ(คนดี)และธรรมของอสัตบุรุษ(คนไม่ดี) เช่นในสุวิทูรสูตร(ว่าด้วยสิ่งที่อยู่ห่างไกลกันเหลือเกิน) ระบุถึงสิ่งที่แตกต่างห่างไกลกันอย่างมาก ๔ อย่าง คือ (๑)ท้องฟ้ากับแผ่นดิน (๒)ฝั่งนี้กับฝั่งโน้นของทะเล (๓)จุดที่ดวงอาทิตย์ขึ้นกับจุดที่ดวงอาทิตย์ตก(๔)ธรรมของสัตบุรุษ(คนดี)กับธรรมของอสัตบุรุษ(คนชั่ว) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๗/๒๑๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๗/๗๗, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๘/๒๙๓, ๑๙๒/๓๓๙, ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๘๐/๖๐๘,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๑/๗๕๙, ๘๗/๗๖๙, ๑๐๙/๗๗๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๖๙/๗๒๐)

ธรรมของอสัตบุรุษ : ธรรมของคนไม่ดี, ธรรมสำหรับคนไม่ดี, ธรรมที่ทำให้เป็นอสัตบุรุษ, ธรรมที่คนไม่ดียึดถือปฏิบัติตาม, ในสัปปุริสสูตร(ว่าด้วยธรรมของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษ) พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบให้เห็นข้อแตกต่างระหว่างธรรมของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษ สำหรับผู้ออกบวช สรุปใจความได้ว่า อสัตบุรุษมักยกตนข่มผู้อื่นด้วยเหตุต่างๆ คือเพราะถือว่าตนออกจากตระกูลสูงบวช เพราะถือว่าตนออกจากตระกูลใหญ่หรือตระกูลมีโภคะมากบวช เพราะถือว่าตนเองเป็นผู้มีชื่อเสียง เพราะถือว่าตนมีลาภสักการะมากกว่าภิกษุอื่น เพราะถือว่าตนเป็นพหูสูต เพราะถือว่าตนเป็นธรรมกถึก เพราะถือว่าตนทรงจำวินัย เป็นต้น ส่วนธรรมของสัตบุรุษมีลักษณะตรงกันข้ามกับธรรมของอสัตบุรุษ, ส่วนในพระอภิธรรม พระสกวาทีกับพระปรวาทีถามตอบกันในประเด็นสิ่งที่ห่างไกลกันเหลือเกิน ๔ อย่าง หนึ่งในสิ่งที่ห่างไกลกันอย่างยิ่งนั้นคือธรรมของสัตบุรุษ(คนดี)กับธรรมของอสัตบุรุษ(คนชั่ว) ซึ่ง

SAMPLE

ท่านแยกแยะประเด็นตอบในแง่มุมที่หลากหลาย(วิภัชชวาท),ในอรรถกถาท่านขยายความว่า ธรรมของอสัตบุรุษ ได้แก่ธรรมของคนเลวทั้งหลายที่ควรละทิ้งเสีย(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๕/๑๒๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘๕/๕๑๕, ๖๖๙/๗๒๐, ม.อุ.อ.(บาลี) ๔/๑๐๕/๙๑)

ธรรมขันธ์: กองแห่งธรรม, กองธรรม, หมวดธรรม, ในพระไตรปิฎกแบ่งหมวดธรรมเป็น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์(พระวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระสุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์), หมวดธรรมต่างๆ สามารถประมวลสรุปได้ ๕ ธรรมขันธ์ คือ (๑)สีลขันธ์ กองศีล (๒)สมาธิขันธ์ กองสมาธิ (๓)ปัญญาขันธ์ กองปัญญา (๔)วิมุตติขันธ์กองวิมุตติ (๕)วิมุตติญาณทัสนขันธ์ กองวิมุตติญาณทัสสนะ, ส่วนธรรมขันธ์บางแห่ง(เช่นในสัมปันนสีลสูตร)ท่านหมายถึงเบญจขันธ์ทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๙๐,๑๑/๓๕๕/๓๘๖, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒/๒๓,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๑๑/๔๙๔,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๑๒/๒๙๑, ขุ.อิติ.อ.(บาลี)๑/๑๑๑/๔๑๐)

ธรรมขาว : ธรรมฝ่ายดี, ธรรมที่เป็นกุศล, ธรรมที่บริสุทธิ์เพราะปราศจากกิเลส, ธรรมขาวหมายถึงสุจริต ๓ มีกายสุจริตเป็นต้น, ในพระสูตรต่างๆ มีการกล่าวถึงธรรมขาวในหลายแง่มุม เช่นในอัคคัญญสูตร(ว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก)ระบุถึงธรรมขาว(ธรรมฝ่ายดี)ว่ามีวิบากขาว(วิบากดี) วิญญูชนสรรเสริญ ตรงข้ามกับธรรมดำ(ธรรมฝ่ายชั่ว)มีวิบากดำ(วิบากไม่ดี)วิญญูชนติเตียน, ในสุกกธรรมสูตร(ว่าด้วยธรรมขาว)ระบุถึงธรรมขาว(ธรรมฝ่ายดี)ของพระเทวทัตผู้ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิตถึงความขาดสูญแล้ว, ในปารังคมสูตร(ว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง) ระบุว่า บัณฑิตละธรรมดำ(อกุศลธรรม)แล้วพึงเจริญธรรมขาว(กุศลธรรม)เป็นต้น,ในอรรถกถาบางแห่งระบุว่าธรรมดำและธรรมขาว หมายถึงบาปและบุญนั่นเอง(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๕/๘๖,๑๑/๑๑๖/๘๗,๑๑/๓๒๙/๓๒๙, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๘๓/๒๘๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๔/๓๔,๑๙/๑๙๘/๑๓๒, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๔๑/๒๓๔, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๗/๒๗๐,๒๔/๑๖๙/๓๐๕,๒๔/๑๗๐/๓๐๗,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๘๗/๕๕,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๕๓๒/๖๒๔, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๕/๔๘,สำ.ม.อ.(บาลี)๓/๓๑-๓๔/๑๙๖,ขุ.สุ.อ.(บาลี)๒/๕๓๒/๒๕๕)

ธรรมเครื่องก้าวล่วง:ธรรมเป็นเหตุก้าวล่วง, ธรรมที่จะนำไปสู่การก้าวล่วง, ธรรมนำไปสู่การบรรลุคุณธรรมขั้นสูงขึ้นไป, ในลฏุกิโกปมสูตร(ว่าด้วยอุปมาด้วยนางนกมูลไถ)ระบุถึงธรรมเครื่องก้าวล่วงคุณธรรมตามลำดับชั้น ตั้งแต่รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ จนถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ เช่นที่พระพุทธองค์ตรัสไว้เป็นต้นว่า ธรรมเครื่องก้าวล่วงปฐมฌาน ก็คือเพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุทุติยฌาน ฯลฯ นี้เป็นธรรม

เครื่องก้าวล่วงปฐมฌาน...ฯลฯ...ธรรมเครื่องก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็คือเพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง ภิกษุในธรรมวินัย นี้บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ นี้เป็นธรรมเครื่องก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕๖/๑๗๔)

ธรรมเครื่องข้อง :ธรรมที่เป็นเหตุให้เกี่ยวข้องติดอยู่, ธรรมที่ลากจูงสัตว์ไว้ไม่ให้บรรลุคุณธรรมที่สูงขึ้น, ธรรมเครื่องข้องมี ๕ อย่าง ได้แก่ (๑)ราคะ ความกำหนัด (๒)โทสะ ความโกรธ (๓)โมหะ ความหลง (๔)มานะ ความถือตัว (๕)ทิฏฐิ ความเห็น, ในสุนทริกภารทวาชสูตร (ว่าด้วยสุนทริกภารทวาชพราหมณ์) ระบุว่า พระตถาคตย่อมเป็นผู้ควรแก่การบูชา เพราะไม่มีธรรมเครื่องข้องดังที่พระองค์ตรัสแก่สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ตอนหนึ่งว่า "ตถาคตผู้ล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้อง ไม่มีธรรมเครื่องข้อง เมื่อคนทั่วไปติดข้องเพราะมานะ ตถาคตขจัดมานะได้ กำหนดรู้ทุกข์พร้อมทั้งเขตและที่ตั้งย่อมควรแก่เครื่องบูชา" (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๔๗๘/๖๐๘, สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๕/๒๔)

ธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส:ธรรมเครื่องกำจัดกิเลส,ธรรมที่ทำให้บริสุทธิ์จากกิเลส,ธรรมที่ทำลายกิเลส, ธรรมเป็นเครื่องขัดเกลากิเลสออกไป,ในสัลเลขสูตร(ว่าด้วยธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส) พระพุทธเจ้าตรัสธรรมเครื่องขัดเกลากิเลสแก่ท่านพระมหาจุนทะ มีข้อปฏิบัติตามแนวทางแห่งกุศลธรรมบท ๑๐ ประการ ดังเนื้อความตอนหนึ่งที่ตรัสแก่พระมหาจุนทะว่า "จุนทะ ในการเบียดเบียนกันเป็นต้นนี้ เธอทั้งหลายควรทำความขัดเกลากิเลส คือ เธอทั้งหลายควรทำความขัดเกลากิเลสโดยคิดว่า ชนเหล่าอื่นจักเป็นผู้เบียดเบียนกัน ในเรื่องนี้ เราทั้งหลายจักเป็นผู้ไม่เบียดเบียนกัน.....ชนเหล่าอื่นจักฆ่าสัตว์ ในเรื่องนี้ เราทั้งหลายจักไม่ฆ่าสัตว์ .....ฯลฯ.....ชนเหล่าอื่นจักมีจิตพยาบาท ในเรื่องนี้ เราทั้งหลายจักไม่มีจิตพยาบาท” เป็นต้น(ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๒/๗๑), ในอรรถกถาท่านอธิบายว่า กุศลธรรมมีความไม่เบียดเบียนเป็นต้น ชื่อเป็นเหตุแห่งธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส เพราะขัดเกลาอกุศลธรรมมีความเบียดเบียนเป็นต้น(ม.มู.อ.(ไทย)๑/๘๘/๒๙๙)

ธรรมเครื่องดับทุกข์:ธรรมเครื่องพ้นจากทุกข์, ธรรมเป็นเหตุหลุดพ้นจากความทุกข์, ธรรมเครื่องกำจัดทุกข์, ธรรมเครื่องดับทุกข์ในที่นี้ ท่านหมายถึง อมตมหานิพพาน ซึ่งเป็นสถานที่ที่มัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่ไม่สามารถย่ำยีและท่วมทับได้, ในอโยฆรจริยา(ว่าด้วยพระจริยาของพระอโยฆรราชกุมาร) อโยฆรราชกุมารผู้ประสงค์ออกบวชแสวงหาธรรมเครื่องพ้นทุกข์ทูลตอบพระบิดาผู้กำลังจะยกราชสมบัติให้ปกครองว่า "ข้าพระองค์เป็นผู้เหนื่อยหน่ายทางกาย ไม่ต้องการราชสมบัติ ข้าพระองค์จะแสวงหา**ธรรมเครื่องดับทุกข์** ที่มัจจุราชย่ำยีข้าพระองค์ไม่ได้" (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๓๑/๗๖๑, ขุ.จริยา.อ.(บาลี) ๑/๓๑/๒๓๐)

SAMPLE

ธรรมเครื่องทำความแกล้วกล้า : ธรรมเครื่องทำให้เกิดความกล้าหาญ, ธรรมเครื่องทำให้เกิดความองอาจ, ธรรมที่ทำให้เกิดความมั่นใจ, ธรรมที่นำความเป็นผู้กล้าหาญมาให้, ในเวสารัชชสูตร(ว่าด้วยความแกล้วกล้าและความครั่นคร้าม) พระพุทธเจ้าตรัสธรรมเครื่องทำความแกล้วกล้า สำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ ๕ ประการ คือ (๑)เป็นผู้มีศรัทธา (๒)เป็นผู้มีศีล (๓)เป็นพหูสูต (๔)เป็นผู้ปรารภความเพียร (๕)เป็นผู้มีปัญญา, ภิกษุเสขะผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้ ย่อมเป็นผู้มีความแกล้วกล้า ไม่มีความครั่นคร้ามใดๆ ทั้งสิ้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๑/๑๗๕)

ธรรมเครื่องนำออก : ธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์, ธรรมเครื่องกำจัดทุกข์ออกไป, ธรรมเครื่องนำสัตว์ออกจากภพ, ในมหาปรินิพพานสูตร ตอนว่าด้วยภิกขุอปริหานิยธรรมและในผาสุวิหารสูตร(ว่าด้วยผาสุวิหารธรรม) ท่านหมายถึงอริยทิฏฐิซึ่งเป็นธรรมเครื่องนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบและการเป็นอยู่อย่างผาสุกแก่ผู้ทำตาม, ส่วนในโสฬสญาณนิทเทส(แสดงญาณ ๑๖) ท่านระบุถึงธรรมเครื่องนำออกจากกิเลสเป็นข้อๆ ไป เช่น เนกขัมมะ เป็นธรรมเครื่องนำออกจากกามฉันทะ อพยาบาท เป็นธรรมเครื่องนำออกจากพยาบาท เป็นต้น โดยสรุปใจความได้ว่า "กุศลธรรมแม้ทั้งปวง เป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยะและพระอริยะย่อมออกด้วยกุศลธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมแม้ทั้งปวง เป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก และบุคคลย่อมไม่รู้จักกุศลธรรมที่เป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยะ เพราะเป็นผู้ถูกอกุศลธรรมเหล่านั้นกั้นไว้ เพราะเหตุนั้นอกุศลธรรมแม้ทั้งปวงจึงชื่อว่าเป็น เครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก"(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๑/๘๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๕/๑๘๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๑/๔๒๗,๒๒/๑๒/๔๒๘, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๕๓/๒๓๔,องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี)๓/๑๑/๑๐๓)

ธรรมเครื่องนำออกจากโลก :ธรรมเครื่องนำสัตว์ออกจากโลก, ธรรมเครื่องนำสัตว์พ้นจากวัฏฏทุกข์, ธรรมเครื่องนำสัตว์พ้นจากทุกข์ในโลก,ในเหมวตสูตร(ว่าด้วยเหมวตยักข์ทูลถามปัญหา) เหมวตยักษ์ได้ทูลถามปัญหาเกี่ยวกับธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์กับพระพุทธเจ้า ตรัสตอบว่า กามคุณ ๕ เป็นธรรมเครื่องนำให้สัตว์ติดใจพอใจ(ในโลก) เมื่อคลายความพอใจในกามคุณ ๕ นี้ได้ จึงจะพ้นจากทุกข์นำตนออกจากโลกได้, ในอรรถกถาท่านหมายถึงมัคคสัจจะ โดยอรรถาธิบายว่า พระอริยสาวกกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธ และเจริญมรรค ย่อมออกจากโลกด้วยมรรคสัจจะ เพราะฉะนั้น มัคคสัจจะนั้น จึงเรียกว่า "นิยยานะ" ธรรมเครื่องนำออกจากโลก(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๗๒/๕๓๙,๒๕/๑๗๔/๕๔๐,ขุ.สุ.อ.(ไทย)๑/๑๗๒/๒๙๔)

ธรรมเครื่องเนิ่นช้า : ธรรมเป็นเหตุให้บรรลุธรรมล่าช้า, ธรรมเครื่องฉุดรั้งไม่ให้บรรลุธรรมที่สูงขึ้นไป, ในที่นี้ ท่านหมายถึงกิเลส ๓ อย่าง คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ชื่อว่าธรรมเครื่องเนิ่นช้า,

SAMPLE

ตราบใดที่มียังกิเลส ๓ อย่างนี้อยู่ก็ไม่สามารถจะบรรลุธรรมที่สูงขึ้นได้ ส่วนพระตถาคตและพระอรหันตขีณาสพทั้งหลายเป็นผู้ตัดธรรมเครื่องเนิ่นช้าเหล่านี้ได้แล้ว,ในพระสูตรหลายแห่ง เช่น มหาปทานสูตร(ว่าด้วยประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์) ผัคคุนปัญหาสูตร(ว่าด้วยพระผัคคุนะทูลถามปัญหา) กัสสปทสพลสุวัณณเจติยวัตถุ(เรื่องพระเจดีย์ทองของพระกัสสปทศพล) และอัพภัญชนทายกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระอัพภัญชนทายกเถระ)ระบุไว้ตรงกันว่า พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกเป็นผู้ตัดธรรมเครื่องเนิ่นช้าได้เด็ดขาด (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓/๖, ๑๓/๗, ๑๔/๘, ๑๔/๙, ๑๕/๙, ๙๔/๕๕, ๙๔/๕๖, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๓/๗๖,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๙๕/๙๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๔/๔๓๕,ที.ม.อ.(บาลี)๒/๑๓/๒๐)

ธรรมเครื่องพ้นจากบ่วงมัจจุราช : ธรรมที่ช่วยให้รอดพ้นจากอำนาจของมัจจุราช, ธรรมที่ทำให้พ้นจากความตาย, ธรรมเครื่องพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด(วัฏฏะ), ธรรมเครื่องพ้นจากบ่วงมัจจุราช ในที่นี้ ท่านหมายถึงพระนิพพาน(วิวัฏฏะ), ในเหมวตสูตร(ว่าด้วยเหมวตยักษ์ทูลถามปัญหา)เหมวตยักษ์ได้ชวนสาตาคิรยักษ์ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามปัญหาต่างๆ หนึ่งในคำถามที่เหมวตยักษ์ทูลถามนั้นก็คือธรรมเครื่องพ้นจากบ่วงมัจจุราช ดังข้อความตอนหนึ่งที่เหมวตยักษ์กล่าวกับสาตาคิรยักษ์ว่า "เราทั้งสองไปเข้าเฝ้าพระโคดม ผู้สง่าดุจราชสีห์ เสด็จจาริกโดดเด่นพระองค์เดียว ทรงเป็นนาคะ ไม่ทรงยินดีในกามทั้งหลาย จะทูลถามถึงธรรมเครื่องพ้นจากบ่วงมัจจุราช"(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๖๘/๕๓๘,ขุ.สุ.อ.(ไทย) ๑/๑๖๘/๒๘๙)

ธรรมเครื่องยึดหน่วง :ธรรมเครื่องเนิ่นช้า(นิปฺปปญฺจสฺส), ธรรมเครื่องยึดหน่วงสัตว์ไม่ให้บรรลุธรรม, ธรรมที่ฉุดรั้งไม่ให้บรรลุธรรม,โดยทั่วไปท่านหมายถึงกิเลส ๓ อย่างคือตัณหา มานะ และทิฏฐิ ชื่อว่าธรรมเครื่องยึดหน่วง หรือธรรมเครื่องเนิ่นช้า, ตราบที่ยังไม่สามารถตัดธรรมเครื่องยึดหน่วง หรือกิเลสวัฏฏะทั้ง ๓ ประการนี้ได้ ก็ยังไม่สามารถบรรลุธรรมที่สูงขึ้น ส่วนพระตถาคตและพระอรหันตขีณาสพทั้งหลายเป็นผู้ตัดธรรมเครื่องยึดหน่วงทั้ง ๓ ประการนี้ได้แล้ว จึงชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากธรรมเครื่องยึดหน่วง, ในอุปาลิวาทสูตร(ว่าด้วยวาทะของคหบดีชื่ออุบาลี) อุบาลีคหบดีได้ประกาศตนเป็นพุทธสาวก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ".....ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐ ผู้ทรงมีเสนาสนะอันสงัด สิ้นสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้ว มีพระปัญญาโต้ตอบ มีพระปัญญาหยั่งรู้ ทรงลดธงคือมานะเสียได้ ปราศจากราคะ เป็นผู้ฝึกแล้ว เป็นผู้ปราศจากธรรมเครื่องยึดหน่วง..." (ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๖/๗๓)

ธรรมเครื่องรองรับจิต :ธรรมเครื่องทรงจิตไว้, ธรรมเครื่องถือจิตไว้, ธรรมเครื่องแบกจิตไว้, ธรรมเครื่องบรรจุจิตไว้, ในกุมภสูตร(ว่าด้วยอุปมาด้วยหม้อ) พระพุทธเจ้าตรัสธรรมเครื่อง

SAMPLE

รองรับจิตเปรียบเหมือนหม้อ กล่าวคือ หม้อที่ไม่มีเครื่องรองรับ กลิ้งไปได้ง่าย ที่มีเครื่องรองรับ กลิ้งไปได้ยาก แม้ฉันใด จิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน ที่ไม่มีธรรมเครื่องรองรับ กลับกลอก ได้ง่าย ที่มีธรรมเครื่องรองรับ กลับกลอกได้ยาก ธรรมเครื่องรองรับจิตในที่นี้ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ) (๒)สังมาสังกัปปะ(ดำริชอบ) (๓)สัมมาวาจา(เจรจาชอบ) (๔)สัมมากัมมันตะ(ทำการชอบ)(๕)สัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ) (๖)สัมมาวายามะ(เพียรชอบ) (๗)สัมมาสติ(ระลึกชอบ) (๘)สัมมาสมาธิ(ตั้งจิตมั่นชอบ) (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๗/๒๗)

ธรรมเครื่องระงับใจภายในตน :ธรรมเครื่องสงบใจภายในตน, ธรรมที่ช่วยให้เกิดความสงบใจภายในตน(อชฺฌตฺตํ เจโตสมถมนุยุตฺโต), ธรรมที่ก่อให้เกิดสมถกัมมัฏฐาน(กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ) หมายถึงการบำเพ็ญเพียงทางจิต มุ่งให้จิตสงบ โดยใช้สมาธิเป็นหลักยึดดึงอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในกรรมฐาน ๔๐ มาบริกรรมหรือกำหนดจนกระทั่งจิตแนบแน่นในอารมณ์นั้น มีความสงบเยือกเย็น ไม่ถูกขัดขวางรบกวนทำให้ฟุ้งซ่านจากนิวรณ์ ๕, ในมหาโคสิงคสูตร(ว่าด้วยเหตุการณ์ในโคสิงคสาลวัน)พระสารีบุตรได้ถามพระเรวตะว่า"ป่าสิงคสาลวันอันน่ารื่นรมย์จะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร" พระเรวตะตอบว่า "ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีความหลีกเร้นเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในความหลีกเร้น หมั่นประกอบธรรมเครื่องระงับใจภายในตน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่าง ท่านสารีบุตร ป่าโคสิงคสาลวันพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้" (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๔/๓๖๘)

ธรรมเครื่องละเว้น : ธรรมเป็นเหตุละเว้นกิเลสได้, ธรรมเครื่องละเว้น ในที่นี้ ท่านหมายถึงสมณธรรม คือการบำเพ็ญข้อวัตรปฏิบัติของภิกษุผู้ออกบวช โดยทั่วไปได้แก่การเจริญสมถะและวิปัสสนา เพื่อความเป็นสมณะที่สมบูรณ์ คือเป็นผู้สงบจากกิเลส จนกระทั่งสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล, ในทุพพจภิกขุวัตถุ(ว่าด้วยภิกษุผู้ว่ายาก)พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องกรรมที่บุคคลกระทำโดยย่อหย่อนย่อมไม่มีผลมากแก่ภิกษุผู้ว่ายาก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ".....หากภิกษุพึงทำกรรมใด ก็ควรทำกรรมนั้นให้จริงจัง ควรบากบั่นทำกรรมนั้นให้มั่นคง เพราะธรรมเครื่องละเว้นที่ประพฤติย่อหย่อน รังแต่จะเกลี่ยธุลีลงใส่ตัว" (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๑๓/๑๓๐,ขุ.ธ.อ.(บาลี)๒/๓๑๓/๓๕๖)

ธรรมเครื่องสลัดออกจากกิเลส :ธรรมเครื่องช่วยให้หลุดพ้นจากกิเลส, ธรรมเครื่องทำลายกิเลส, ธรรมเครื่องกำจัดกิเลส,ธรรมเครื่องละทิ้งกิเลส, ธรรมเครื่องสลัดออกจากกิเลสในที่นี้ ท่านหมายถึงพระนิพพาน, ในวัตถูปมสูตร(ว่าด้วยข้ออุปมาด้วยผ้า) พระพุทธเจ้าตรัสวิธีอาบให้สะอาดในภายในแก่ภิกษุทั้งหลาย มีใจความตอนหนึ่งว่า "....ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า 'สิ่งนี้มีอยู่ สิ่งที่เลวมีอยู่ สิ่งที่ประณีตมีอยู่ ธรรมเครื่องสลัดออกจากกิเลสที่ยิ่งกว่า

สัญญานี้ก็มีอยู่' เมื่อเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า 'หลุดพ้นแล้ว' รู้ชัดว่า 'ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ต่อไป'ภิกษุนี้เราเรียกว่าเป็นผู้อาบสะอาดแล้วด้วยการอาบสะอาดในภายใน" (ม.มู.(ไทย)๑๒/๗๘/๖๗,ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๗๘/๑๘๙)

ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข :ธรรมเครื่องอยู่สำราญ, ธรรมเครื่องอยู่สบายใจ, ธรรมเป็นเหตุให้ได้ความสุขขณะเอิบอิ่มใจ, ในที่นี้ท่านหมายถึง ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อันเกิดจากผลสมาบัติ, ในเสขปฏิปทาสูตร(ว่าด้วยข้อปฏิบัติของพระเสขะ) พระพุทธเจ้าตรัสธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยากลำบาก แก่เจ้ามหานามะ ดังใจความตอนหนึ่งว่า "....พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบ ระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มี วิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลาย สรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข” เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะ อุเบกขาอยู่ เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกเป็นผู้ได้ฌาน ๔ ซึ่งเป็นธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก เป็นอย่างนี้แล"(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐,๑๖๐/๑๘๑, ม.ม.อ.(บาลี)๓/๒๖/๓๑, ม.ม.อ.(บาลี)๒/๑๖๐/๑๓๐)

ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน : ธรรมเครื่องอยู่สำราญในปัจจุบัน, ธรรมเครื่องอยู่สบายใจในปัจจุบัน, ธรรมเป็นเหตุให้ได้ความสุขเอิบอิ่มใจในปัจจุบัน, ในสุทสูตร(ว่าด้วยอุปมาด้วยพ่อครัว)พระพุทธเจ้าตรัสถึงวิธีได้รับธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันแก่ภิกษุทั้งหลายโดยเปรียบเทียบกับวิธีปรุงอาหารของพ่อครัว ดังใจความตอนหนึ่งว่า "....เมื่อเธอพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ จิตย่อมตั้งมั่น ละความเศร้าหมองได้ เธอย่อมกำหนดนิมิตนั้นได้ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นเป็นบัณฑิต ฉลาดเฉียบแหลม ย่อมได้ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และได้สติสัมปชัญญะ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นเป็นบัณฑิต ฉลาด เฉียบแหลม กำหนดนิมิตแห่งจิตของตน" (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๔/๒๒๑)

ธรรมเครื่องอยู่ผาสุก :ธรรมเครื่องอยู่สุขสบายใจ, ธรรมเครื่องอยู่สำราญใจ, ธรรมเครื่องอยู่ผาสุกเอิบอิ่มใจอันเกิดจากผลสมาบัติ ในที่นี้ ท่านหมายถึงญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ

SAMPLE

(มหัคคตโลกุตตรปัญญา อันบริสุทธิ์สูงสุด สามารถกำจัดกิเลสได้) อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์(กุศลกรรมบถ ๑๐), ในอเจลกัสสปสูตร(ว่าด้วยอเจลกัสสปะ) จิตตคหบดีได้ถามถึงธรรมเครื่องอยู่ผาสุกกับอเจลกัสสปะ เขาตอบว่า "คหบดี ตลอดเวลาประมาณ ๓๐ ปีนี้ญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถอันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์เป็นธรรมเครื่องอยู่ผาสุกที่เราบรรลุแล้วย่อมไม่มี นอกจากความเป็นคนเปลือย ความเป็นคนโล้น และการสลัดฝุ่นธุลีด้วยขนหางนกยูง" (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๑/๓๙๐,องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๕๐,สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๑/๑๖๒)

ธรรมเครื่องอยู่ร่วมกัน :ธรรมเป็นเหตุให้อยู่ร่วมกันได้, ธรรมที่ก่อให้เกิดมิตรภาพ(มิตรธรรม), ธรรมที่ยึดถือปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน(สหายธรรม), (ธรรมเครื่องอยู่ร่วมกัน โดยทั่วไปได้แก่ อปริหานิยธรรม ๗ และสาราณียธรรม ๖) ในสักกสูตรว่าด้วยสักกยักษ์) สักกยักษ์ได้กราบทูลเพื่อไม่ให้พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนคนอื่น เพราะไม่เหมาะแก่สมณะผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้หมดแล้ว พ้นวิเศษแล้วเช่นพระองค์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบสักกยักษ์ตอนหนึ่งว่า "สักกะ ธรรมเครื่องอยู่ร่วมกัน ย่อมเกิดด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คนมีปัญญาไม่ควรทำใจหวั่นไหวไปตามเหตุนั้นถ้าคนมีใจผ่องใสแล้วสั่งสอนคนอื่น บุคคลนั้นย่อมไม่เป็นผู้เกี่ยวข้องด้วยเหตุนั้น นอกจากจะอนุเคราะห์เอ็นดู" ((สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๖/๓๓๘,สำ.ส.อ.(บาลี)๑/๒๓๖/๔๔๐)

ธรรมงาม : ธรรมดี, กัลยาณธรรม, กุศลธรรม, , ธรรมที่นำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าด้านคุณธรรม, ธรรมที่ทำให้มีชื่อเสียงดีงาม, ในคันธชาตสูตร(ว่าด้วยกลิ่นหอม) พระพุทธเจ้าตรัสถึงกลิ่นหอม ๓ ชนิด คือ (๑)กลิ่นที่เกิดจากราก (๒)กลิ่นที่เกิดจากแก่น (๓)กลิ่นที่เกิดจากดอก เหล่านี้ลอยไปได้ตามลมเท่านั้น แต่กลิ่นหอมจากกิตติคุณของผู้ประพฤติธรรม ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง รักษาเบญจศีล มีธรรมงาม มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการให้ทานและการจำแนกทาน กลิ่นหอมอันเกิดจากกิตติคุณนี้แล ย่อมลอยไปได้ทั้งตามลมและทวนลม (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๐/๓๐๔)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นธรรมงาม ธรรมดี ด้วยศีลธรรมนั่นเอง (องฺ.ติก.อ.(บาลี)๒/๘๐/๒๒๙)

ธรรมจักร : จักรคือธรรม, วงล้อแห่งธรรม, อาณาจักรแห่งธรรม, ธรรมจักร เรียกชื่อเต็มว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร หมายถึงเทศนากัณฑ์แรกที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ หลังจากตรัสรู้ ๒ เดือน มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง อันเว้นทางสุดโต่ง ๒ อย่าง และว่าด้วยอริยสัจ ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ อัน

SAMPLE

ทำให้พระองค์สามารถปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ(ญาณเครื่องตรัสรู้เองโดยชอบอันยอดเยี่ยม) หลังจบเทศนา ท่านโกณฑัญญะหัวหน้าปัญจวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรม(ธรรมจักษุ)และขอบวชเป็นพระภิกษุรูปแรก(ปฐมสาวก)ในพระพุทธศาสนา, ในพระไตรปิฎก มีการกล่าวถึงธรรมจักรหรือธัมมจักกัปวัตตนสูตรนี้บ่อยครั้ง เพราะเป็นพระธรรมเทศนาที่มีความสำคัญยิ่ง(วิ.ม.(ไทย)๔/๑๑/๑๗,๔/๑๗/๒๔,๔/๑๗/๒๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๑/๕๒,๑๐/๙๑/๕๓,๑๐/๙๒/๕๔,๑๐/๙๓/๕๕,ม.ม.(ไทย)๑๒/๒๘๕/๓๑๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๑/๔๑๓,๑๓/๓๙๙/๔๙๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๖/๑๑๕,๑๔/๓๗๑/๔๑๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๕/๓๑๓,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๘/๑๒๐,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๘๗/๒๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘/๑๔,๒๑/๓๓/๕๓,๒๑/๑๑๘/๑๘๐,๒๑/๑๒๗/๑๙๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๐/๓๗๗,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๕๖๐/๖๓๖,๒๕/๕๖๑/๖๓๖,๒๕/๕๖๒/๖๓๖,๒๕/๕๖๓/๖๓๖,๒๕/๖๙๐/๖๖๔,๒๕/๖๙๙/๖๖๕,๒๕/๗๐๔/๖๖๗,ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย)๒๗/๑๔๙/๒๘๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๐/๔๘๒,๓๑/๔๐/๕๐๒,ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๓/๗๐๕,๓๓/๙๓/๒๓๐,๓๓/๑๐๒/๓๐๓,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๐๕/๔๓๓,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์

ธรรมจักษุ : ดวงตาเห็นธรรม คือปัญญารู้เห็นความจริงว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา”, ธรรมจักษุโดยทั่วไป เช่นที่เกิดแก่ท่านโกณฑัญญะเมื่อสดับธรรมจักร ได้แก่ โสดาปัตติมรรคหรือโสดาปัตติมรรคญาณ คือญาณที่ทำให้เป็นโสดาบัน, การได้ธรรมจักษุคือการสำเร็จเป็นพระโสดาบันอันเป็นอริยบุคคลขั้นแรกในพระพุทธศาสนา(อริยบุคคลมี ๔ ขั้น คือ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์), พระอริยสาวกส่วนมาก เช่น พระโกณฑัญญะ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะเป็นต้น เมื่อได้ธรรมจักษุคือสำเร็จเป็นพระโสดาบันแล้ว ก็จะข้ามไปสำเร็จเป็นพระอรหันต์เลย(วิ.ม.(ไทย)๔/๑๖/๒๔, ๔/๑๙/๒๖, ๔/๓๖/๔๖, ๔/๕๖/๖๘,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๔๒/๔,ที.สี.(ไทย)๙/๒๕๓/๘๖,๙/๒๙๘/๑๐๙,๙/๓๕๕/๑๔๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๕/๔๓,๑๐/๗๙/๔๔,๑๐/๓๗๑/๓๐๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๙/๖๕,๑๓/๒๐๖/๒๔๔,๑๓/๓๙๕/๔๘๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๑๙/๔๗๔,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๗๔/๖๘,๑๘/๑๒๑/๑๔๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๙๕/๓๒๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๒/๒๓๓,๒๓/๒๑/๒๕๘,๒๓/๒๒/๒๖๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๒๑/๒๘๐,๓๗/๓๒๕/๒๘๙,วิ.อ. (บาลี) ๓/๕๖/๒๗,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

ธรรมเจดีย์ :เจดีย์บรรจุพระธรรม คือจารึกพระพุทธพจน์ เช่น อริยสัจจ์ ปฏิจจสมุปบาทเป็นต้น ลงในใบลานแล้วนำไปบรรจุในเจดีย์, แต่คำว่า “ธรรมเจดีย์” ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสไว้

SAMPLE

ในธัมมเจติยสูตร(ว่าด้วยธรรมเจดีย์) ท่านหมายถึงพระดำรัสที่แสดงความยำเกรงต่อพระธรรม เพราะเมื่อกระทำความเคารพในรัตนะหนึ่ง ก็ย่อมเป็นอันกระทำความรัตนะทั้งสาม ฉะนั้น เมื่อกระทำความเคารพในพระผู้มีพระภาค ก็ย่อมเป็นอันกระทำความเคารพพระธรรมและพระสงฆ์ด้วย,พระพุทธองค์ตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายเรียนศึกษา ทรงจำธรรมเจดีย์ไว้, (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๔/๔๕๙,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๗/๗๑๑, ม.ม.อ.(บาลี)๒/๓๗๔/๒๕๗,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

ธรรมชั้นยอด : ธรรมชั้นเยี่ยม(อคฺค), ธรรมชั้นเลิศ, ธรรมชั้นสูงสุด, ธรรมชั้นสุดยอด ที่ตรัสไว้ในโกสัมพิยสูตร(ว่าด้วยภิกษุชาวเมืองโกสัมพี) ตอนว่าด้วยสาราณียธรรม ๖ ประการนี้ ทรงหมายถึงทิฏฐิอันไกลจากกิเลสที่เป็นข้าศึกเป็นนิยยานิกธรรมนำบุคคลผู้ทำตามนั้นออกไป เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เป็นธรรมชั้นยอดที่ยึดคุมสาราณียธรรม ๖ ประการนี้ไว้ ดังที่พระองค์ตรัสเปรียบเทียบกับเรือนยอดไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ยอดอันเป็นส่วนสูงสุดเป็นที่ยึดคุมเรือนยอด แม้ฉันใด ทิฏฐิอันไกลจากกิเลสที่เป็นข้าศึกเป็นนิยยานิกธรรมนำบุคคลผู้ทำตามนั้นออกไป เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นธรรมชั้นยอดที่ยึดคุมสาราณียธรรม ๖ ประการนี้ไว้”(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๒/๕๓๓,ม.มู.อ.(ไทย)๒/๔๙๒/๔๑๐)

ธรรมชั้นสูง : ธรรมชั้นสุดยอด(อุตฺตม), ธรรมชั้นดีเยี่ยม, ธรรมอันสูงสุด, ธรรมชั้นอุดม,(ธรรมชั้นสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระนิพพาน หรือการสำเร็จเป็นพระอรหันตขีณาสพ), ในสมณมุณฑิกสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่ออุคคาหมานะสมณมุณฑิกาบุตร) พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบบุคคลผู้บรรลุธรรมชั้นสูงในทางพระพุทธศาสนากับวาทะของอุคคาหมานปริพาชก ผู้บรรลุธรรมชั้นสูงในทรรศนะของปริพาชก ได้แก่ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ (๑)ไม่ทำกรรมชั่วทางกาย (๒)ไม่กล่าววาจาชั่ว (๓)ไม่ดำริความดำริชั่ว (๔)ไม่ประกอบอาชีพชั่ว พระพุทธเจ้าไม่ตรัสเช่นนั้น ทรงชี้ว่าพฤติกรรมเช่นนี้ก็สามารถมีได้แม้ในเด็กอ่อนนอนแบเบาะ และตรัสถึงผู้บรรลุธรรมชั้นสูงในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยอเสขธรรม ๑๐ ประการ คือ (๑)ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิที่เป็นอเสขะ (๒)ประกอบด้วยสัมมาสังกัปปะที่เป็นอเสขะ(๓)ประกอบด้วยสัมมาวาจาที่เป็นอเสขะ(๔)ประกอบด้วยสัมมากัมมันตะที่เป็นอเสขะ(๕)ประกอบด้วยสัมมาอาชีวะที่เป็นอเสขะ(๖)ประกอบด้วยสัมมาวายามะที่เป็นอเสขะ(๗)ประกอบด้วยสัมมาสติที่เป็นอเสขะ(๘)ประกอบด้วยสัมมาสมาธิที่เป็นอเสขะ(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๖๑/๓๐๘,๑๓/๒๖๘/๓๑๖)

ธรรมชั่ว : ธรรมเลว, ธรรมไม่ดี, ปาปธรรม, อกุศลธรรม, ธรรมลามก, ธรรมมีโทษ, ในตติยปาปธัมมสูตร(ว่าด้วยธรรมชั่วและธรรมดี สูตรที่ ๓)และในจตุตถปาปธัมมสูตร(ว่าด้วย

SAMPLE

ธรรมชั่วและธรรมดี สูตรที่ ๔) พระพุทธเจ้าตรัสถึงลักษณะของบุคคลผู้มีธรรมชั่วไว้ว่า "บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ (ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ มีความโลภ มีความพยาบาท) ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฏฐิ (อกุศลธรรม ๑๐ ประการ) บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้มีธรรมชั่ว", บุคคลผู้มีธรรมชั่ว ท่านจำแนกไว้ ๒ ระดับ คือ (๑)บุคคลผู้มีธรรมชั่ว คือทำชั่วเอง ไม่ได้ชักชวนคนอื่นให้ทำ (๒)บุคคลผู้มีธรรมชั่วที่ยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมชั่ว คือทั้งทำชั่วเอง ทั้งชักชวนคนอื่นให้ทำชั่ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๙/๓๒๙, ๒๑๐/๓๓๐)

ธรรมชาติ : สิ่งที่เกิดมีและเป็นอยู่ตามธรรมดาของสิ่งนั้นๆ, ภาพภูมิประเทศ, สิ่งที่เป็นไปเองโดยมิได้ปรุงแต่ง, คำว่า "ธรรมชาติ" ถูกนำมาใช้อธิบายหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในหลายแง่มุม เช่น ในมหาหัตถิปโทปมสูตร(ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง)ในมหาราหุโลวาทสูตร(ว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระราหุล) และในธาตุวิภังคสูตร(ว่าด้วยการจำแนกธาตุ)อธิบายลักษณะของเตโชธาตุว่าได้แก่ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เร่าร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้ว... เป็นต้น, ในมหาสกุลุทายิสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่อสกุลทายี)อธิบายลักษณะของแก้วไพฑูรย์ว่ามีความงดงามตามธรรมชาติ, ในวาเสฏฐสูตร(ว่าด้วยมาณพชื่อวาเสฏฐะ) อธิบายธรรมชาติของหญ้าและต้นไม้ว่ามีรูปร่างสัณฐานต่างกัน, ในญาณวัตถุสูตร(ว่าด้วยญาณวัตถุ) ระบุว่า ญาณ ๒ ประการ คือ(๑)ธัมมญาณ (๒)อันวยญาณของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง, และในราหุลสูตร(ว่าด้วยพระราหุล) พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องธาตุ ๔ แก่พระราหุลว่า พึงเห็นธรรมชาติ(ของธาตุ ๔) นั้นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า "นั่นไม่ใช่เรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา"(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๔/๓๓๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๖/๑๒๗,๒๕๒/๓๐๐, ๔๕๖/๕๗๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๕๑/๔๐๖,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๓๓/๗๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๔๙,พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

ธรรมชาติที่ไม่เกิด :ธรรมชาติที่ไม่มีการเกิดอีก, ธรรมชาติที่ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป, ธรรมชาติที่ปัจจัยอะไรๆ ปรุงแต่งไม่ได้, อสังขตธาตุ, ธรรมชาติที่ไม่เกิดในที่นี้ ได้แก่ พระนิพพาน,ในตติยนิพพานปฏิสังยุตตสูตร(ว่าด้วยธรรมที่เกี่ยวกับนิพพาน สูตรที่๓) พระพุทธเจ้าตรัสธรรมมีกถาว่าด้วยเรื่องนิพพานแก่ภิกษุทั้งหลาย ทรงมีพุทธอุทานตอนหนึ่งอธิบายลักษณะของนิพพานว่า "ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติที่ไม่เกิด ไม่ปรากฏ ไม่ถูกเหตุสร้าง ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีอยู่....."(ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๓/๓๒๓,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑/๗๓/๔๒๒)

SAMPLE

ธรรมชาละ : ข่ายแห่งธรรม, ข่ายคือธรรม, ธรรมชาละ คือชื่อหนึ่งของธรรมบรรยายที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์,ในพรหมชาลสูตร(ว่าด้วยข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ) พระอานนท์เถระหลังจากฟังธรรมบรรยายนี้จบลงก็เกิดความอัศจรรย์ใจเพราะมีเนื้อหาที่หลากหลายลึกซึ้งไม่เคยได้ฟังมาก่อน จึงกราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่าธรรมบรรยายนี้มีชื่อว่าอะไร พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า "อานนท์ เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ว่า ข่ายแห่ง ประโยชน์ (อรรถชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งธรรม (ธรรมชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ (พรหมชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งทิฏฐิ(ทิฏฐิชาละ) ก็ได้ ตำราพิชัยสงคราม (สังคามวิชัย) อันยอดเยี่ยมก็ได้" (ที.สี.(ไทย)๙/๑๔๘/๔๗)

ธรรมฐิติ : สภาวะที่ดำรงอยู่เอง เป็นอยู่เองตามธรรมดา อรรถกถาหมายเอา สภาวะที่ดำรงอยู่ในโลกุตตรธรรม ๙, ในโปฏฐปาทสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่อโปฏฐปาทะ)ระบุว่า มีการสนทนาธรรมกันระหว่างพระพุทธเจ้ากับโปฏฐปาทปริพาชก เขาได้กล่าวชื่นชมพระดำรัสของพระพุทธเจ้าต่อหน้าพวกปริพาชกอื่นๆว่า ".....พระสมณโคดมทรงบัญญัติข้อปฏิบัติที่จริง แท้ แน่นอน เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยามไว้ ก็เมื่อทรงบัญญัติเช่นนี้ไฉนวิญญูชนอย่างข้าพเจ้าจะไม่พลอยชื่นชมสุภาษิตของพระสมณโคดมโดยเป็นคำสุภาษิตเล่า"...(ที.สี.อ.(ไทย)๙/๔๒๑/๑๘๕,๙/๔๒๒/๑๘๕,ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๒๑/๓๑๓)

ธรรมดั้งเดิม : ธรรมเก่าแก่, ธรรมที่มีมาแต่เดิม, โบราณธรรม, ธรรมของพวกพราหมณ์เก่าๆ, ธรรมที่(พวกพราหมณ์)ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา, ในโลหิจจสูตร(ว่าด้วยโลหิจจพราหมณ์)ระบุว่า พระมหากัจจายนเถระได้กล่าวถึงธรรมดั้งเดิมกับพวกมาณพผู้เป็นลูกศิษย์ของโลหิจจพราหมณ์ว่า "พราหมณ์เหล่าใดระลึกธรรมดั้งเดิมได้ พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้มีศีลสูงสุด เก่าแก่กว่า พราหมณ์เหล่านั้นคุ้มครอง รักษาทวารทั้งหลายดีแล้ว เพราะครอบงำความโกรธได้..." มาณพเหล่านั้นไม่พอใจที่ถูกพระเถระว่ากล่าว จึงเข้าไปหาโลหิจจพราหมณ์ ท่านพราหมณ์ไม่ฟังความข้างเดียวได้เข้าไปหาพระเถระเพื่อสอบถามความจริง พระเถระได้อธิบายความคาถาที่ว่าด้วยธรรมดั้งเดิมให้ฟังอีกครั้งจนโลหิจจพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๓๒/๑๖๑,สำ.สฬา.อ.(ไทย)๓/๑๓๒/๖๙)

ธรรมดำ : ธรรมชั่ว, ธรรมฝ่ายเลว, ธรรมดำ ในที่นี้ ได้แก่อกุศลธรรม มีกายทุจริตเป็นต้น, คำว่า “**ธรรมดำ**” ตรงกันข้ามกับคำว่า “ธรรมขาว” ถูกหยิบยกนำมาอธิบายหลักคำสอนเรื่องความดีความชั่วหรือความถูกกับความผิดบ่อยครั้งมีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งเพื่อชี้ให้เห็นว่า ธรรมดำ เป็นสิ่งที่ควรละ เพราะจะนำไปสู่ความฉิบหาย ธรรมขาว เป็นสิ่งที่ควรเจริญ เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุข, ในมหาสมยสูตร(ว่าด้วยการ

SAMPLE

ประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา)เป็นต้น ท่านเปรียบเทียบบุคคลผู้ล่วงพ้นธรรมดำได้ว่าเหมือนดวงจันทร์พ้นจากเมฆ"(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๗๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๔/๓๔, ๑๙๘/๑๓๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๔๑/๒๓๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๗/๒๗๐, ๑๖๙/๓๐๕, ๑๗๐/๓๐๗,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๘๗/๕๕,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๕๓๒/๖๒๔,สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๔๕-๔๗)

ธรรมดี : ธรรมงาม, ธรรมเจริญ, กุศลธรรม, กัลยาณธรรม, ในตติยปาปธัมมสูตร(ว่าด้วยธรรมชั่วและธรรมดี สูตรที่๓)และในจตุตถปาปธัมมสูตร(ว่าด้วยธรรมชั่วและธรรมดี สูตรที่๔) พระพุทธเจ้าตรัสถึงลักษณะของบุคคลผู้มี**ธรรมดี**ไว้ว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์.... (เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น ไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่น).... ฯลฯ เป็นสัมมาทิฏฐิ"(กุศลธรรม ๑๐ ประการ) บุคคลนี้เรียกว่า บุคคลผู้มีธรรมดี”, บุคคลผู้มีธรรมดีท่านจำแนกไว้ ๒ ระดับ คือ (๑)บุคคลผู้มีธรรมดี คือทำดีเอง ไม่ได้ชักชวนคนอื่นให้ทำ (๒)บุคคลผู้มีธรรมดีที่ยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมดี คือทั้งทำดีเอง ทั้งชักชวนคนอื่นให้ทำดี ((องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๐๙/๓๒๙,๒๑/๒๑๐/๓๓๐)

ธรรมตรรก :ตรึกตรองประกอบด้วยธรรม(ธมฺมตกฺก...), ตริตรองที่เป็นธรรม, ใคร่ครวญหรือคิดทบทวนตามธรรม, คำว่า “ธรรมตรรก” ในที่นี้ท่านหมายถึงอัญญาวิโมกข์ที่มีธรรมตรรกเป็นเบื้องต้น คือที่มีความตรึกประกอบด้วยธรรมแล่นไปข้างหน้า,ในอุทยมาณวปัญหานิทเทส(ว่าด้วยปัญหาของอุทยมาณพ) พระพุทธเจ้าตรัสตอบอุทยมาณพเกี่ยวกับอัญญาวิโมกข์ที่มีธรรมตรรกเป็นเบื้องต้นว่า “เราจะบอกอัญญาวิโมกข์ ที่บริสุทธิ์เพราะมีอุเบกขาและสติ ที่มีธรรมตรรกเป็นเบื้องต้น เป็นเครื่องทำลายอวิชชา”(ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๗๖/๒๗๖,ขุ.จู.อ.(บาลี)๑/๗๖/๔๙)

ธรรมตามลำดับบท : ธรรมตามลำดับแห่งบท,ธรรมตามลำดับด้วยอำนาจสมาบัติหรือด้วยอำนาจองค์ฌาน(ตั้งแต่รูปฌาน ๔ จนถึงอรูปฌาน ๔ เป็นลำดับไป), ธรรมตามลำดับบท ในที่นี้ท่านหมายถึงการเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทของพระสารีบุตรเถระ ดังใจความตอนหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอนุปทสูตร(ว่าด้วยธรรมตามลำดับบท)ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญารวดเร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาเพิกถอนกิเลส ภิกษุทั้งหลาย เพียงกึ่งเดือนสารีบุตรก็เห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทได้ ในการเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทของสารีบุตรนั้น มีเรื่องดังต่อไปนี้...” (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๓/๑๑๑, ม.อุ.อ.(ไทย)๔/๙๓/๗๙)

SAMPLE

ธรรมทาน : การให้ธรรม, การสั่งสอนแนะนำเกี่ยวกับธรรม, การให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง, (ทาน คือการให้ การเสียสละ การบริจาค แบ่งออกเป็น ๒ ประภท คือ (๑)อามิสทาน ให้สิ่งของ (๒)ธรรมทาน ให้ธรรม ให้ความรู้ บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ ท่านอธิบายว่า อามิสทานช่วยค้ำจุนชีวิตทำให้เขามีที่พึ่งอาศัย แต่ธรรมทานช่วยให้เขารู้จักพึ่งตนเองได้ต่อไป), ในอุปาลิวาทสูตร(ว่าด้วยวาทะของคหบดีชื่ออุบาลี) คหบดีอุบาลีได้กล่าวชื่นชมพระพุทธเจ้าว่า “ทรงให้ธรรมทานก่อนผู้อื่นทั้งหมด”,ในทานสูตร(ว่าด้วยการให้ทาน)และในพราหมณธัมมยาคสูตร(ว่าด้วยการบูชายัญด้วยธรรมของผู้เป็นพราหมณ์)ได้แบ่งทานออกเป็น ๒ ประเภท คือ อามิสทาน และธรรมทาน ยกย่องว่าธรรมทานเป็นเลิศ, ในวิปัสสีพุทธวงศ์(ว่าด้วยพระประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้า) ระบุถึงการทรงประทานธรรมทานของพระวิปัสสีพุทธเจ้า(ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๖/๗๓,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๘/๔๗๓, ๒๕/๑๐๐/๔๗๗,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๖/๖๘๕, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

ธรรมทายาท : ทายาทแห่งธรรม, ผู้รับมรดกธรรม, ผู้รับเอาธรรมของพระพุทธเจ้ามาเป็นสมบัติด้วยการประพฤติปฏิบัติให้เข้าถึง, โดยตรง หมายถึง รับเอาโลกุตตรธรรม ๙ ไว้ได้ด้วยการบรรลุเอง โดยอ้อม หมายถึง รับปฏิบัติกุศลธรรม จะเป็นทาน ศีล หรือภาวนาก็ตาม ตลอดจนการบูชา ที่เป็นไปเพื่อบรรลุโลกุตตรธรรมนั้น, ในธัมมทายาทสูตร(ว่าด้วยทายาทแห่งธรรม) พระพุทธเจ้าตรัสสอนเพื่อให้ภิกษุทั้งหลายเป็นธรรมทายาทมากกว่าเป็นอามิสทายาท(ทายาทแห่งอามิส คือรับสมบัติทางวัตถุ), ในอนุปทสูตร(ว่าด้วยสูตรตามลำดับบท)ระบุว่า พระสารีบุตรเถระเป็นธรรมทายาทที่น่าชื่นชม, กล่าวโดยสรุปคือ พระอริยสงฆ์สาวกผู้รับสืบทอดมรดกธรรมของพระพุทธเจ้า ได้ชื่อว่าธรรมทายาท (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙/๒๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๖/๑๑๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐/๑๕๑,๓๒/๑๕/๑๙๐,๓๒/๙๐/๔๙๖,๓๒/๑๗๖/๖๗๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗/๒๙๐,ขุ.อป.(เถริยาปทาน)(ไทย)๓๓/๘/๔๕๗,๓๓/๓๗๔/๕๐๓,๓๓/๔๗๗/๔๕๑, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

ธรรมทินนา, ภิกษุณี :1.พระเถรีมหาสาวิกาองค์หนึ่ง เป็นกุลธิดาชาวพระนครราชคฤห์ เป็นภรรยาของวิสาขเศรษฐี มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บวชในสำนักนางภิกษุณี บำเพ็ญเพียรไม่นาน ก็ได้สำเร็จพระอรหัตได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางเป็นธรรมกถึกดังคำว่า ธรรมทินนาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเราผู้เป็นธรรมกถึก (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๙/๓๐),ในภัทรกัป สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เคยเกิดเป็นพระราชธิดาคนที่ ๖ ร่วมกับนางปฏาจาราและคนอื่นๆรวมทั้งตนเองเป็น ๗ คนของพระเจ้ากิกี ดังคำว่า พระราชกัญญาทั้ง ๗ องค์ มีความสุข ประพฤติ

SAMPLE

พรหมจรรย์ตั้งแต่ยังเป็นกุมารีเพลิดเพลินยินดีอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า คือ(๑)พระนางสมณี (๒) พระนางสมณคุตตา (๓) พระนางภิกษุณี (๔) พระนางภิกขุทาสิกา (๕) พระนางธรรมา (๖) พระนางสุธรรมา (๗) พระนางสังฆทาสิกา (พระราชธิดาทั้ง ๗ นั้นได้กลับชาติมาเกิด)คือ พระเขมาเถรี ๑พระอุบลวรรณาเถรี ๑พระปฏาจาราเถรี ๑ พระกุณฑลเกสีเถรี ๑ หม่อมฉัน ๑ พระกีสาโคตมีเถรี ๑ และคนที่ ๗ เป็นวิสาขามหาอุบาสิกา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๖/๔๖๙); เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระสุกกเถรี ดังคำในสุกกาเถริยาปทาน พระสุกกาเถรีกล่าวประวัติอดีตชาติของตนว่า หม่อมฉันได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระธรรมทินนาเถรี (ขุ.อุป.(ไทย) ๓๓/๑๓๑/๕๓๗) (เขียน ธัมมทินนา ก็มี)

2.พระธรรมทินนาเถรี อีกองค์หนึ่งเลิศด้านมีปัญญามาก เป็นพระอัครสาวิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี คู่กับพระสุชาตาเถรี ดังคำในปิยทัสสีพุทธวงศ์ว่า พระสุชาตาเถรีและพระธรรมทินนาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา (ของพระศาสดาพระนามว่าปิยทัสสี) (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๕๙)

ธรรมทินนาอุบาสิกา :อุบาสิกาชื่อธรรมทินนา เป็นคู่อัครอุบาสิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี ดังคำในปิยทัสสีพุทธวงศ์ตอนหนึ่งว่า วิสาขาอุบาสิกาและธรรมทินนาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๕๙)

ธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุ ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ดังคำในอานิสังสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึง อานิสงส์แห่งการทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ๖ ประการนี้ ซึ่งในข้อที่ ๖ กล่าวถึงเห็นธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุได้ดี (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๗/๖๒๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่เกิดแต่เหตุ คือ ขันธ์ ๕ ได้แก่ตัวทุกข์ (วิ.อ.(บาลี) ๓/๖๐/๓๐)

ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ : สัญโญชนิยธรรม หมายถึงรูป เวทนา สังขาร วิญญาณ ดังคำในสัญโญชนิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมที่เกื้อกูลสังโยชน์และสังโยชน์ไว้ว่า รูปเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ฉันทราคะในรูปนั้นเป็นสังโยชน์ เวทนา ฯลฯ สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ฉันทราคะในวิญญาณนั้นเป็นสังโยชน์ ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เราเรียกว่า ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์นี้เรียกว่าสังโยชน์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๐/๒๑๔),ในสัญโญชนิยสูตร กล่าวถึงจักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน เรียกว่าธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๐๙/๑๒๔),ในสัญโญชนิยธัมมสูตร กล่าวถึงรูป เสียง กลิ่น รส ธรรมารมย์ เรียกว่าธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๒/๑๔๘),ในสัญโญชนสูตร กล่าวถึงภิกษุผู้เป็นเถระสนทนากันในเรื่องสังโยชน์ก็ดี ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ก็ดี มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน

SAMPLE

ต่อมาจิตตคหบดี เป็นอริยสาวกอนาคามี กล่าวตอบเรื่องนี้ไว้อย่างดี (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๓/๓๗๐), ในเอกธัมมสูตร กล่าวถึงธรรมที่ใช้ละธรรมที่เกื้อกูลสังโยชน์ไว้ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว จึงเป็นไปเพื่อละธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์เหมือนโพชฌงค์ ๗ ประการนี้เลย (สำ.สฬา.(ไทย)๑๙/๒๑๐/๑๔๑)

ธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน : อุปาทานิยธรรม หมายถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดังคำในอุปาทานิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน และอุปาทานไว้ว่า คือรูปเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ฉันทราคะในรูปนั้นเป็นอุปาทาน เวทนา ฯลฯ สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ฉันทราคะในวิญญาณนั้นเป็นอุปาทาน ภิกษุทั้งหลายเหล่านี้เราเรียกว่า ธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน นี้เราเรียกว่าอุปาทาน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๑/๒๑๔),ในอุปาทานิยสูตร กล่าวถึงจักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน เรียกว่าธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ดังเช่นคำว่า คือจักขุชื่อว่าธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ฉันทราคะในจักขุนั้นชื่อว่าอุปาทาน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๐/๑๒๔), ในอุปาทานิยธัมมสูตร กล่าวถึงรูป เสียง กลิ่น รส ธรรมารมย์ เรียกว่าธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ดังเช่นคำว่า รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่พาใจให้กำหนัดมีอยู่ เหล่านี้เราเรียกว่าธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทานฉันทราคะในรูปนั้นชื่อว่าอุปาทาน (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๓/๑๔๘)

ธรรมที่ขาว : สุกกธรรม,กุศลธรรม กล่าวคือธรรมขาวกระทำจิตให้มีความประภัสสร หมายถึงหิริและโอตตัปปะ, รวมกุศลธรรมแม้ทั้งหมด, ข้อ ๑ ในหมวดกัณหทุกะ กล่าวคือ (๑) ธรรมที่ดำ (๒) ธรรมที่ขาว และธัมมสังคณี พระผู้มีพระภาคตรัสให้ความหมายไว้ว่า ความละอายบาปและความเกรงกลัวบาปธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่ขาวกุศลธรรมแม้ทั้งหมดชื่อว่าธรรมที่ขาว (อภิ.สำ.(ไทย)๓๔/๑๐๔/๒๐, ๑๓๑๐/๓๒๙)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า คำว่า ธรรมที่ขาว หมายถึงมีเหตุที่เกิดขาว (อภิ.สำ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๙)

ธรรมที่ควรกำหนดรู้ :ปริญเญยยธรรม หมายถึงรูปูปาทานขันธ์ เวทนูปาทานขันธ์ สัญญูปาทานขันธ์ สังขารูปาทานขันธ์ วิญญาณูปาทานขันธ์ แต่มักเรียกสั้นๆว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดังคำในสฬายตนวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงหัวข้อไว้ว่า บุคคลนั้นย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง และตรัสอธิบายไว้ว่า ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นอย่างไร ควรจะตอบว่า อุปาทานขันธ์ ๕ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ (๒) เวทนูปาทานขันธ์ (๓) สัญญูปาทานขันธ์ (๔) สังขารูปาทานขันธ์ (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วย

SAMPLE

ปัญญาอันยิ่ง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๓๓/๔๙๒),ในปริญญาสูตร ปริญเญยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ควรกำหนดรู้และการกำหนดรู้ไว้ ดังคำว่า รูปเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ เวทนาเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ สัญญาเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ สังขารเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ วิญญาณเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ เหล่านี้เรียกว่า ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่าการกำหนดรู้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๓/๓๕, ๑๐๖/๒๐๒,๑๖๓/๒๕๖)

ธรรมที่ควรเจริญ : ภาเวตัพพธรรม หมายถึงสมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน แต่มักเรียกสั้นๆว่า สมถะและวิปัสสนา ดังคำในสฬายตนวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงหัวข้อไว้ว่า บุคคล...ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง และตรัสอธิบายไว้ว่า ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นอย่างไรคือ (๑) สมถะ(๒) วิปัสสนา ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๓๑/๔๙๑), ในภาเวตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ และสัมมาวิมุตติ ดังคำว่า ธรรมที่ควรเจริญ อะไรบ้างคือ (๑) สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ (๑๐) สัมมาวิมุตติ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าธรรมที่ควรเจริญ(อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๑/๒๙๕),ในภาเวตัพพธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ควรเจริญและธรรมที่ไม่ควรเจริญ และธรรมที่ควรเจริญ คือ(๑) เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต (๒) เจตนางดเว้นจากอทินนาทาน (๓) เจตนางดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร (๔) เจตนางดเว้นจากมุสาวาท (๕) เจตนางดเว้นจากปิสุณาวาจา (๖) เจตนางดเว้นจากผรุสวาจา (๗) เจตนางดเว้นจากสัมผัปปลาปะ (๘) อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) (๙) อพยาบาท (ความไม่คิดร้าย) (๑๐)สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ) ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าธรรมที่ควรเจริญ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๕/๓๔๐)

ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง :สัจฉิกรณียธรรม,หมายถึงวิชชาและวิมุตติ ดังคำในสฬายตนวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงหัวข้อไว้ว่า บุคคล...ย่อมเจริญธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง และตรัสอธิบายไว้ว่า ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง เป็นอย่างไร คือ (๑) วิชชา (๒) วิมุตติ ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง, ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่ามี ๔ ประการ คือ (๑) ปุพเพนิวาส ควรทำให้แจ้งด้วยสติ (๒) การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายควรทำให้แจ้งด้วยจักษุ (๓)วิโมกข์ ๘ ควรทำให้แจ้งด้วยกาย (๔) ความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา, ในสัจฉิกรณียสูตร พระผู้มีพระภาตรัสถึงธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยกาย (๒) ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยสติ(๓)ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง

SAMPLE

ด้วยจักษุ(๔) ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๙/๒๗๓),ในสัจฉิกาตัพพสูตรกล่าวถึงสัมมาทิฏฐิเป็นต้นจนถึงสัมมาวิมุตติเป็นที่สุดว่าเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง,ในสัจฉิกาตัพพสูตรกล่าวถึงเจตนางดเว้นจากปาณาติบาต จนถึงสัมมาทิฏฐิเป็นที่สุด (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๔/๒๙๗,๒๔/๑๙๗/๓๔๒); ดูธรรมที่ควรทำให้แจ้ง

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า วิชชา หมายถึงวิชชาคืออรหัตตมรรค วิมุตติ หมายถึงผลวิมุตติ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๔๓๓/๒๕๔),อธิบายไว้ว่า คำว่า กายหมายถึงนามกาย คำว่าสติ หมายถึงปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คำว่า จักษุ หมายถึงทิพพจักขุญาณ คำว่าปัญญา หมายถึงฌานปัญญา วิปัสสนาปัญญา มัคคปัญญา ผลปัญญาและหมายถึงปัจจเวกขณปัญญาที่พิจารณาอรหัตตผลคือความสิ้นอาสวะ (อง.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๘๙/๔๐๙)

ธรรมที่ควรทำให้มาก :พหุลีกาตัพพธรรม หมายถึงเห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ กระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจมั่นชอบ ความรู้ชอบ และหลุดพ้นชอบ ดังคำในพหุลีกาตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ควรทำให้มาก อะไรบ้าง คือ(๑) สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ (๑๐) สัมมาวิมุตติ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าธรรมที่ควรทำให้มาก (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๒/๒๙๕),ในพหุลีกาตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ควรทำให้มากและธรรมที่ไม่ควรทำให้มาก และธรรมที่ควรทำให้มาก คือ(๑) เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต (๒) เจตนางดเว้นจากอทินนาทาน (๓) เจตนางดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร (๔) เจตนางดเว้นจากมุสาวาท (๕) เจตนางดเว้นจากปิสุณาวาจา (๖) เจตนางดเว้นจากผรุสวาจา (๗) เจตนางดเว้นจากสัมผัปปลาปะ (๘) อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) (๙) อพยาบาท (ความไม่คิดร้าย)(๑๐) สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) ดังคำว่า ธรรมที่ควรทำให้มาก อะไรบ้าง คือ (๑) เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ (๑๐) สัมมาทิฏฐิ ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าธรรมที่ควรทำให้มาก (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๖/๓๔๑)

ธรรมที่ควรระลึก:อนุสสริตัพพธรรม หมายถึงความเห็นชอบเป็นต้น จนถึงความหลุดพ้นชอบเป็นที่สุดในอนุสสริตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ควรระลึกและธรรมที่ไม่ควรระลึก ธรรมที่ควรระลึก หมายถึงความเห็นชอบเป็นต้นจนถึงความหลุดพ้นชอบเป็นที่สุด ดังคำว่า ธรรมที่ควรระลึกอะไรบ้าง คือ (๑๐) สัมมาทิฏฐิฯลฯ (๑๐) สัมมาวิมุตติ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าธรรมที่ควรระลึก(อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๓/๒๙๖),ในอนุสสริตัพพสูตร อีกสูตรหนึ่ง ก็กล่าวถึงเจตนางดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้นจนถึงสัมมาทิฏฐิเป็นที่สุด (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๗/๓๔๑)

SAMPLE

ธรรมที่ควรรู้ : ความรู้แจ้งและความหลุดพ้น หมายถึงวิชชาและวิมุตติ, ในตติยอธัมมสูตรพระผู้มีพระภาค...ทรงแสดงประโยชน์ ประทานอมตธรรม เป็นเจ้าของธรรม เป็นพระตถาคต ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๕/๒๖๓),เสลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่เสลพราหมณ์ว่า พราหมณ์ เราได้รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ได้เจริญธรรมที่ควรให้เจริญ ได้ละธรรมที่ควรละได้แล้ว เพราะฉะนั้น เราจึงเป็นพระพุทธเจ้า (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๖๔/๖๓๗)

อรรถกถาอธิบายธรรมที่ควรรู้ไว้ ดังคำว่า ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ในที่นี้หมายถึงวิชชาและวิมุตติ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๙๙/๒๙๐)

ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง ความไม่รู้แจ้งและความกำหนดในภพ หมายถึงอวิชชาและภวตัณหา ดังคำในสฬายตนวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นอย่างไร คือ (๑) อวิชชา (๒) ภวตัณหา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๓๑/๔๙๐,๔๓๓/๔๙๒)

ธรรมที่ควรเสพ :เสวิตัพพธรรม, อาเสวิตัพพธรรม หมายถึงธรรมที่ควรให้เกิดขึ้นในกมลสันดานของตน ดังคำในมหาธัมมสมาทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ยังไม่ได้สดับ ฯลฯ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ไม่รู้จักธรรมที่ควรเสพ .... (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๗๔/๕๑๕),ในเสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ควรเสพและธรรมที่ไม่ควรเสพ ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวกายสมาจาร(ความประพฤติทางกาย) ไว้ ๒ ประการ..., เรากล่าววจีสมาจาร(ความประพฤติทางวาจา) ไว้ ๒ ประการ..., เรากล่าวมโนสมาจาร(ความประพฤติทางใจ) ไว้ ๒ ประการ..., เรากล่าวจิตตุปบาท(ความเกิดขึ้นแห่งจิต) ไว้ ๒ประการ ...,เรากล่าวการได้สัญญาไว้ ๒ ประการ คือ (๑) การได้สัญญาที่ควรเสพ (๒) การได้สัญญาที่ไม่ควรเสพ..., เรากล่าวการได้ทิฏฐิไว้ ๒ ประการ คือ (๑) การได้ทิฏฐิที่ควรเสพ (๒) การได้ทิฏฐิที่ไม่ควรเสพ..., เรากล่าวการได้อัตภาพไว้ ๒ ประการ คือ(๑) การได้อัตภาพที่ควรเสพ (๒) การได้อัตภาพที่ไม่ควรเสพ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๙/๑๓๕-๑๓๗),ในอาเสวิตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ควรเสพ และที่ไม่ควรเสพ ธรรมที่ควรเสพหมายถึงความเห็นชอบเป็นต้นจนถึงความหลุดพ้นชอบ ดังคำว่า (๑) สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ (๑๐) สัมมาวิมุตติ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าธรรมที่ควรเสพ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๐/๒๙๔),ในอาเสวิตัพพธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ควรเสพและธรรมที่ไม่ควรเสพ ธรรมที่ควรเสพ หมายถึงเจตนางดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้นจนถึงสัมมาทิฏฐิเป็นที่สุด ดังคำว่า ธรรมที่ควรเสพ อะไรบ้างคือ (๑) เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ (๑๐) สัมมาทิฏฐิ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าธรรมที่ควรเสพ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๔/๓๔๐)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า เสพ ในที่นี้หมายถึงการนึกหน่วง รู้ เห็นพิจารณา อธิษฐานจิต น้อมใจเชื่อ ประคองความเพียร ตั้งสติไว้ ตั้งจิตไว้ กำหนดรู้ด้วยปัญญา รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ละธรรมที่ควรละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง (อง.เอกก.อ. (บาลี)๑/๕๓/๖๒) คำว่า ธรรมที่ควรเสพ หมายถึงธรรมที่ควรให้เกิดขึ้นในสันดานของตนได้แก่การคบสัตบุรุษ การฟังสัทธรรมและการพิจารณาโดยแยบคาย (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๗๔/๒๘๓, ม.มู.ฏีกา (บาลี) ๒/๔๗๔/๓๕๘)

ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น :อุปปาเทตัพพธรรม หมายถึงธรรม ๑๐ ประการมีความเห็นชอบ เป็นต้นหมวดหนึ่ง และหมายถึงธรรม ๑๐ ประการมีเจตนางดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นอีกหมวดหนึ่ง ในอุปปาเทตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ควรให้เกิดขึ้นและธรรมที่ไม่ควรให้เกิดขึ้น และธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น หมายถึงความเห็นชอบเป็นต้นจนถึงความหลุดพ้นชอบ ดังคำว่า (๑) สัมมาทิฏฐิฯลฯ(๑๐) สัมมาวิมุตติ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๙/๒๙๓),ในอุปปาเทตัพพธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ควรให้เกิดขึ้นและที่ไม่ควรให้เกิดขึ้น ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น หมายถึงเจตนางดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้นจนถึงสัมมาทิฏฐิเป็นที่สุด ดังคำว่า ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น อะไรบ้าง คือ (๑) เจตนางดเว้นขาดจากปาณาติบาตฯลฯ (๑๐) สัมมาทิฏฐิ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๓/๓๓๙)

ธรรมที่ดำ: กัณหธรรม หมายถึงอกุศลธรรม กล่าวคือธรรมดำกระทำจิตไม่ให้มีความประภัสสร ดังคำในสุตตันตทุกมาติกา และสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ความไม่ละอายบาปและความไม่เกรงกลัวบาป ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่ดำ อกุศลธรรมแม้ทั้งหมดชื่อว่าธรรมที่ดำ (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๐๔/๒๐, ๑๓๐๙/๓๒๙)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า คำว่า ธรรมที่ดำ หมายถึงมีเหตุที่เกิดดำ (อภิ.สं.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๙)

ธรรมที่ทำให้แจ้ง : สัจฉิกาตัพพธรรม,สัจฉิกรณียธรรม หมายถึงธรรม ๔ ประการคือ(๑) วิโมกข์ ๘ (๒) ปุพเพนิวาส (๓) การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย (๔) ความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ในสัจฉิกรณียสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๔ ประการ คือ (๑) ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยกาย (๒) ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยสติ (๓) ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยจักษุ (๔) ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา และตรัสอธิบายแต่ละข้อดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ดังเช่นธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยกาย เป็นอย่างไรคือวิโมกข์ ๘ ควรทำให้แจ้งด้วยกาย โดยปริยายหมายถึงวิชชาและวิมุตติ (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๙/

SAMPLE

๒๗๓); ดูประกอบ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๓๑/๔๙๑,อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๘/๓๔๑)

ธรรมที่ทำให้เป็นบัณฑิต: ปัณฑิตธรรม หมายถึงหิริกะและโอตตัปปะ,และหมายถึงกุศลธรรมทั้งหมด, เป็นข้อ ๒ ในพาลทุกะ ๒ ดังคำในธัมมสังคณี ดังคำในสุตตันตทุกมาติกา และสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ความละอายบาปและความเกรงกลัวบาป ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าทำให้เป็นบัณฑิตกุศลธรรมแม้ทั้งหมดชื่อว่าทำให้เป็นบัณฑิต(อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๐๓/๒๐, ๑๓๐๘/๓๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่ทำให้เป็นบัณฑิต คือธรรมตั้งอยู่ในบัณฑิตทั้งหลายและหมายถึงธรรมกระทำให้เป็นคนฉลาด (อภิ.สำ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๘)

ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย : โสวจัสสธรรม หมายถึงธรรม ๑๖ ข้อมีไม่ปรารถนาลามก ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่โกรธเป็นต้น มักมาคู่กับกัลยาณมิตตธรรม,เป็นข้อ ๓ ในนาถกรณธรรม ในอนุมานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย มี ๑๖ ข้อ กล่าวคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ (๑) ไม่มีความปรารถนาที่เป็นบาป ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป (๒) ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น (๓)มักโกรธ ไม่ถูกความโกรธครอบงำ (๔) ไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธเพราะความโกรธเป็นเหตุ (๕) ไม่มักโกรธ ไม่ระแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุ(๖) ไม่มักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ความโกรธ (๗) ถูกโจทแล้วไม่โต้เถียงโจทก์ (๘) ถูกโจทแล้วไม่รุกรานโจทก์ (๙) ถูกโจทแล้วไม่ปรักปรำโจทก์ (๑๐) ถูกโจทแล้วไม่พูดกลบเกลื่อน ไม่พูดนอกเรื่อง ไม่แสดงความโกรธ ความประสงค์ร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ (๑๑) ถูกโจทแล้วยอมอธิบายพฤติกรรม(ของตน) (๑๒) ไม่ลบหลู่คุณท่าน ไม่ตีเสมอ (๑๓) ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ (๑๔)ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา (๑๕) ไม่กระด้าง ไม่ดูหมิ่นผู้อื่น (๑๖) ไม่ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ไม่ถือรั้น สลัดได้ง่าย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๒/๑๘๘),ในธัมมสังคณี กล่าวถึงธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่ายไว้ว่าหมายถึงความเป็นผู้ว่าง่าย, เป็นข้อ ๑ในโสวจัสสตาทุกะ พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายไว้ว่า กิริยาของผู้ว่าง่าย ภาวะของผู้ว่าง่าย ความเป็นผู้ว่าง่าย ความไม่ยึดถือข้างขัดขืน ความไม่พอใจในการโต้แย้ง ความเอื้อเฟื้อ ภาวะแห่งความเอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้ความเคารพ และการรับฟัง ในเมื่อถูกสหธรรมิกว่ากล่าวอยู่ นี้เรียกว่าความเป็นผู้ว่าง่าย (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๑๘/๒๒,๑๓๓๔/๓๓๓) ; ดูประกอบ อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๕/๑๖๔)

ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก : โทวจัสสธรรม หมายถึงธรรม ๑๖ ข้อมีความปรารถนาลามก ยกตนข่มผู้อื่น มักโกรธเป็นต้น มักมาคู่กับปาปมิตตธรรม ในอนุมานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัส

SAMPLE

ถึงธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย มี ๑๖ ข้อ กล่าวคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ (๑) มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป (๒) ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น (๓)มักโกรธ ถูกความโกรธครอบงำแล้ว (๔) มักโกรธ ผูกโกรธเพราะความโกรธเป็นเหตุ (๕) มักโกรธ ระแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุ (๖) มักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ความโกรธ (๗) ถูกโจทแล้วกลับโต้เถียงโจทก์ (๘) ถูกโจทแล้วรุกรานโจทก์ (๙) ถูกโจทแล้วปรักปรำโจทก์ (๑๐) ถูกโจทแล้วกลับพูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงความโกรธ ความประสงค์ร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ (๑๑) ถูกโจทแล้วไม่ยอมอธิบายพฤติกรรม(ของตน) (๑๒) ลบหลู่คุณท่าน ตีเสมอ (๑๓) ริษยา ตระหนี่ (๑๔)โอ้อวด มีมารยา (๑๕) กระด้าง มักดูหมิ่นผู้อื่น (๑๖) ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ถือรั้น สลัดได้ยาก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๖ ,ในธัมมสังคณี กล่าวถึงธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายากไว้ว่าหมายถึงความเป็นผู้ว่ายาก, เป็นข้อ ๑ในโทวจัสสตาทุกะ พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายไว้ว่า กิริยาของผู้ว่ายาก ภาวะของผู้ว่ายาก ความเป็นผู้ว่ายาก ความยึดถือข้างขัดขืน ความพอใจในการโต้แย้ง ความไม่เอื้อเฟื้อ ภาวะแห่งผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ และการไม่รับฟัง ในเมื่อถูกว่ากล่าวโดยชอบ นี้เรียกว่าความเป็นผู้ว่ายาก (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๗/๒๒, ๑๓๓๒/๓๓๓)

ธรรมที่ทำให้เป็นพาล: พาลธรรม หมายถึงอหิริกะและอโนตตัปปะ และหมายถึงอกุศลธรรมทั้งหมด , เป็นข้อ ๑ ในพาลทุกะ ดังคำในสุตตันตทุกมาติกา และสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ความไม่ละอายบาปและความไม่เกรงกลัวบาป ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าทำให้เป็นพาล อกุศลธรรมแม้ทั้งหมดชื่อว่าทำให้เป็นพาล(อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๐๓/๒๐, ๑๓๐๗/๓๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่ทำให้เป็นพาล คือธรรมตั้งอยู่ในพาลทั้งหลายโดยอุปจารแห่งธรรมที่พาลตั้งอยู่ หมายถึงอหิริกะและอโนตตัปปะปรากฏแล้วในพาลชนทั้งหลาย อนึ่ง อหิริกะและอโนตตัปปะเหล่านั้นยังเป็นมูลแห่งพาลธรรมที่เหลือด้วยว่าคนที่ไม่มีหิริไม่มีโอตตัปปะชื่อว่าไม่ทำอกุศลอะไรๆ ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น ธรรมทั้ง ๒ เหล่านั้นจึงตรัสแยกไว้ก่อนทีเดียว ; ธรรมที่กระทำให้เป็นคนโง่ (อภิ.สำ.อ. (บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๘)

ธรรมที่ทำให้เร่าร้อน : ตปนียธรรม หมายถึงธรรมที่ทำเดือดร้อนในโลกนี้และโลกหน้า อันได้แก่ทุจริต หมายถึงทุจริต ๓ กล่าวคือความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจาและทางใจและหมายถึงอกุศลธรรมทั้งหมด,เป็นข้อ ๑ ในตปนียทุกะ ดังคำในสุตตันตทุกมาติกา และสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต

SAMPLE

ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าทำให้เร่าร้อน อกุศลธรรมแม้ทั้งหมดชื่อว่าทำให้เร่าร้อน (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๐๕/๒๐, ๑๓๑๑/๓๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า บัณฑิตพึงทราบ ตปนธรรม(ธรรมที่เร่าร้อน) เพราะเหตุที่ทำและเพราะเหตุที่ไม่ทำ จริงอยู่ กายทุจริตเป็นต้น ย่อมให้เร่าร้อนเพราะเหตุที่ทำ กายสุจริตเป็นต้น ย่อมให้เร่าร้อนเพราะเหตุที่ไม่ทำ จริงอย่างนั้น บุคคลย่อมเดือดร้อนว่า กายทุจริตเราการทำไว้ และย่อมเดือดร้อนว่า กายสุจริต เรามิได้การทำไว้ ย่อมเดือดร้อนว่า วจีทุจริตเรากระทำไว้ ฯลฯ ย่อมเดือดร้อนว่า มโนสุจริตเรามิได้ทำไว้ แม้ในอตปนียธรรม (ธรรมที่ไม่เร่าร้อน)ก็นัยนี้แหละ (อภิ.สำ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๙)

ธรรมที่นับเนื่องในกุศลธรรม :ธรรมที่เกี่ยวข้องกับกุศลธรรม หมายถึงธรรมที่ผูกพันกับกุศลธรรม ในที่นี้หมายถึงการบำเพ็ญตบะของปริพาชก ของเจ้าลัทธินามว่านิโครธ ดังคำในอุทุมพริกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายหลักธรรม แก่นิโครธปริพาชก ผู้มีปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ คนและสันธานคหบดี ณ ปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา ใกล้ภูเขาคิชฌกูฏเขตกรุงราชคฤห์ตอนหนึ่งไว้ว่า บางทีท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมปรารถนาจะให้เรากับอาจารย์ห่างจากกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในกุศลธรรม จึงตรัสอย่างนี้ แต่ข้อนั้นท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น กุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในกุศลธรรม ก็จงเป็นของท่านกับอาจารย์ต่อไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๘/๕๗)

ธรรมที่น่าปรารถนา : อิฏฐธรรม,อายุ วรรณะสุข ยศและสวรรค์ หมายถึงธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก ในอิฏฐสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่น่าปรารถนา ๕ ประการ คือ (๑) อายุ (๒) วรรณะ(ผิวพรรณ) (๓) สุขะ (ความไม่มีโรค) (๔) ยศ (๕) สวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๓/๖๘),ในทสกนิบาต อิฏฐธัมมสูตร กล่าวว่ามี ๑๐ ประการ กล่าวคือ (๑) โภคสมบัติ (๒) ผิวพรรณ (๓) ความไม่มีโรค (๔) ศีล (๕) พรหมจรรย์ (๖) มิตร (๗) ความเป็นพหูสูต (๘) ปัญญา (๙) ธรรม (๑๐) สวรรค์ และตรัสอธิบายธรรมที่ทำให้เกิดอันตรายได้ไว้อีก ๑๐ ประการเช่นกัน คือ(๑) ความเกียจคร้าน ไม่ขยันหมั่นเพียร เป็นอันตรายต่อโภคสมบัติ (๒) การไม่ประดับตกแต่ง เป็นอันตรายต่อผิวพรรณ (๓) การทำสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะ เป็นอันตรายต่อความไม่มีโรค (๔) ความเป็นผู้มีปาปมิตร(มิตรชั่ว) เป็นอันตรายต่อศีล (๕) ความไม่สำรวมอินทรีย์ เป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์(๖) การแกล้งกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความจริง เป็นอันตรายต่อมิตร (๗) การไม่ทำการสาธยาย เป็นอันตรายต่อความเป็นพหูสูต (๘) การไม่ฟังด้วยดี การไม่สอบถาม เป็นอันตรายต่อปัญญา (๙) การไม่ประกอบความ

SAMPLE

เพียร การไม่พิจารณา เป็นอันตรายต่อธรรม (๑๐) การปฏิบัติผิด เป็นอันตรายต่อสวรรค์ และยังตรัสธรรมซึ่งเป็นธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก มีธรรมที่เป็นอาหารไว้อีก ๑๐ ประการไว้ด้วย (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๓/๑๖๐-๑๖๑)

ธรรมที่น่าอัศจรรย์ : อัจฉริยธรรม หมายถึงความมหัศจรรย์ในพระธรรมวินัย ๘ ประการ ดังคำในอิมัสมิงธัมมวินเยอัฏฐัจฉริยะ อุโปสถสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ ๘ ประการ คือ (๑) ในธรรมวินัยนี้ มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการบำเพ็ญไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ ไม่ใช่มีการบรรลุอรหัตตผลโดยทันที เหมือนมหาสมุทรต่ำไปโดยลำดับ ลาดไปโดยลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับ ไม่ลึกชันดิ่งไปทันที (๒) สาวกทั้งหลายของเราย่อมไม่ละเมิดสิกขาบทที่เราบัญญัติไว้ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เหมือน(น้ำใน)มหาสมุทรมีปกติคงที่ ไม่ล้นฝั่ง (๓) บุคคลใดทุศีลมีบาปธรรมประพฤติไม่สะอาด น่ารังเกียจ ปกปิดพฤติกรรม ไม่ใช่สมณะแต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารี เน่าภายใน เปียกชุ่ม เป็นดุจหยากเยื่อ สงฆ์ก็ไม่อยู่ร่วมกับบุคคลนั้น สงฆ์ย่อมประชุมกันนำบุคคลนั้นออกไปทันที แม้บุคคลนั้นจะนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ก็ยังห่างไกลจากสงฆ์และสงฆ์ก็ห่างไกลจากบุคคลนั้น เหมือนมหาสมุทรไม่อยู่ร่วมกับซากศพ ย่อมซัดซากศพขึ้นฝั่งจนถึงบนบกทันที (๔) วรรณะ ๔เหล่านี้คือกษัตริย์พราหมณ์ แพศย์ ศูทรออกจากเรือนมาบวชในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่าสมณะเชื้อสายศากยบุตรทั้งสิ้น เหมือนมหา นทีทุกสาย คือคงคายมุนาอจิรวดี สรภู มหี ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้วย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่ามหาสมุทรทั้งสิ้น(๕) แม้ถ้าภิกษุจำนวนมาก ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ก็ไม่ทำให้นิพพานพร่องหรือเต็มได้ เหมือนแม่น้ำสายใดสายหนึ่งใน โลกที่ไหลรวมลงสู่มหาสมุทร และสายฝนตกลงจากฟากฟ้าก็ไม่ทำให้มหาสมุทรพร่องหรือเต็มได้ (๖) ธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือวิมุตติรส(ความหลุดพ้น) เหมือนมหาสมุทรมีรสเดียวคือรสเค็ม (๗) ธรรมวินัยนี้มีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิดคือสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เหมือนมหาสมุทรมีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิด คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลาประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว (๘) ธรรมวินัยนี้เป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่คือพระโสดาบัน บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล พระสกิทาคามีบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุ สกิทาคามิผล พระอนาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอนาคามิผล พระอรหันต์ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผลเหมือนมหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือปลาติมิ ปลาติมิงคละ ปลาติมิติมิงคละ ปลามหาติมิงคละอสูร นาค คนธรรพ์ มีลำตัว ๑๐๐ โยชน์บ้าง ๒๐๐ โยชน์

SAMPLE

บ้าง๓๐๐ โยชน์บ้าง ๔๐๐โยชน์บ้าง ๕๐๐โยชน์บ้าง (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๒) , ในสฬายตนวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่น่าอัศจรรย์และทางที่ให้ถึงธรรมที่น่าอัศจรรย์ แต่ไม่ได้อธิบายรายละเอียดไว้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๐๘/๔๖๒),ในอโยคุฬสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า อานนท์ พระตถาคตทั้งหลายเป็นผู้อัศจรรย์และประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์เป็นผู้ไม่เคยมีและประกอบด้วยธรรมที่ไม่เคยมี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๔/๔๑๔),ในนันทมาตาสูตร นันทมาตาอุบาสิกาชาวเมืองเวฬุกัณฏกะลุกขึ้นสวดปารายนสูตรเป็นทำนองสรภัญญะ กล่าวถึงอริยธรรมของนันทมาตาอุบาสิกา โดยอธิบายให้พระสารีบุตรฟัง เช่นข้อที่ ๑ ใน ๗ ข้อ นันทมาตาอุบาสิกากล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอโอกาสเจ้าค่ะ ในเวลาใกล้รุ่ง ดิฉันลุกขึ้นสวดปารายนสูตรเป็นทำนองสรภัญญะจบแล้วได้นิ่งอยู่ ขณะนั้น ท้าวเวสวัณมหาราชทรงทราบว่าดิฉันสวดจบแล้ว จึงอนุโมทนาว่า ดีละ น้องหญิง ดีละ น้องหญิง ดิฉันจึงถามว่าท่านผู้มีพักตร์ผ่องใสนี้คือใคร ท้าวเวสวัณตอบว่า เราคือเวสวัณมหาราช พี่ชายของเธอ ดิฉันกล่าวว่า ท่านผู้มีพักตร์ผ่องใส ดีละ ถ้าเช่นนั้น ขอธรรมบรรยายที่ดิฉันสวดนี้จงเป็นเครื่องต้อนรับท่าน ท้าวเวสวัณตอบว่า ดีละ น้องหญิง นั่นแหละจงเป็นเครื่องต้อนรับเราพรุ่งนี้ภิกษุสงฆ์มีท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะเป็นประธาน ยังไม่ทันฉันอาหารเช้าจักมาถึงเมืองเวฬุกัณฏกะเธอพึงอังคาสภิกษุสงฆ์นั้นอุทิศทักษิณาทานแก่เรา การทำอย่างนี้จักเป็นเครื่องต้อนรับเรา ท่านผู้เจริญขอบุญอันมีผลมากในทานนี้จงอำนวยผลเพื่อความสุขแด่ท้าวเวสวัณมหาราชเถิด นันทมาตาน่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่เธอเจรจากันต่อหน้าท้าวเวสวัณมหาราชผู้เป็นเทพบุตรมีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีศักดิ์มากอย่างนี้ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๓/๙๔)

คำว่า มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๔/๔๑๔, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๘, ๒๐/๒๕๕, ๒๑/๒๕๗, ๒๒/๒๖๐, ๒๓/๒๖๔, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๕/๒๖๔)

ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรกำหนดรู้: อุปาทานขันธ์ ๕ มีรูปเป็นต้น ดังคำในอาคันตุกสูตร อภิญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรกำหนดรู้ ได้แก่ อุปาทานขันธ์ (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น)๕ ประการ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) (๒) เวทนูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา) (๓) สัญญูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา) (๔) สังขารูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร) (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๙/๘๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๔/๓๗๑)

SAMPLE

ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรเจริญ: สมถะและวิปัสสนา ดังคำในอาคันตุกสูตร อภิญญาสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรเจริญ เป็นอย่างไร คือ สมถะและวิปัสสนา นี้คือธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรเจริญ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๙/๘๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๔/๓๗๑)

ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรทำให้แจ้ง: ความรู้แจ้งและความหลุดพ้น หมายถึงวิชชาและวิมุตติ ดังคำในอาคันตุกสูตร อภิญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรทำให้แจ้งเป็นอย่างไรคือ วิชชาและวิมุตติ นี้คือธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรทำให้แจ้ง(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๙/๘๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๔/๓๗๑)

ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรละ: ความไม่รู้แจ้งและตัณหาคือภพ หมายถึงอวิชชาและภวตัณหา ดังคำในอาคันตุกสูตร อภิญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรละเป็นอย่างไร คืออวิชชาและภวตัณหา นี้คือ ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรละ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๙/๘๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๔/๓๗๑)

ธรรมที่ประณีต :ปณีตธรรม หมายถึง มรรค ผลของมรรค และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ซึ่งไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรมชั้นประณีต,มรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สามัญญผล ๔ และนิพพาน สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรมชั้นประณีต (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๐๓๔/๒๖๖,๑๔๓๕/๓๕๑) และหมายถึงกถาวัตถุ ๑๐ ประการ ดังคำในปฐมกถาวัตถุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กถาวัตถุ ๑๐ ประการ คือ (๑) อัปปิจฉกถา (เรื่องความมักน้อย) (๒) สันตุฏฐิกถา (เรื่องความสันโดษ) (๓) ปวิเวกกถา (เรื่องความสงัด) (๔) อสังสัคคกถา (เรื่องความไม่คลุกคลี) (๕) วิริยารัมภกถา (เรื่องการปรารภความเพียร) (๖) สีลกถา (เรื่องศีล) (๗) สมาธิกถา (เรื่องสมาธิ) (๘) ปัญญากถา (เรื่องปัญญา) (๙) วิมุตติกถา (เรื่องวิมุตติ) (๑๐) วิมุตติญาณทัสสนกถา (เรื่องความรู้ ความเห็นในวิมุตติ) (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๒) หรือดังคำในธัมมิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าแม้ภิกษุนั้นจำเป็นจะต้องสนทนากับสาวกอื่นๆ หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ก็ควรสนทนาธรรมที่ประณีตนั้น ไม่ควรกล่าวคำสอนส่อเสียดกระทบว่าร้ายผู้อื่น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๙๒/๕๙๑),ในอปทาน พระเขมาเถรีกล่าวถึงอดีตชาติสมัยที่บวชเป็นภิกษุณีสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๐๔/๔๒๘),ในสฬายตนวรรคกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ประณีตและทางที่ให้ถึงธรรมที่ประณีต ธรรมที่ประณีต คือความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะ และทางที่ให้ถึงธรรมที่ประณีต หมายถึงกายคตาสติ, ในพุทธวงส์ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พรหมว่าจงปล่อยศรัทธามาเถิด เรามิได้ปิดประตูอมตธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เพราะเรารู้สำคัญว่าจะลำบาก จึงมิได้แสดงธรรมที่ประณีต

SAMPLE

คล่องแคล่วในหมู่มนุษย์ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒/๕๕๔) ; ดูเทียบม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๘, วิ.ม.(ไทย) ๔/๙/๑๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗๑/๔๑, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๓๒.

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่ประณีต หมายถึงกถาวัตถุ ๑๐ ประการ (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๓๙๒/๑๙๕)

ธรรมที่ปราศจากความกำหนัด : อนาคามิมรรค หมายถึงมรรคชั้นอนาคามี เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ(คือสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ พยาบาท)ได้หมดสิ้น ดังคำในสักกปัญหสูตรโคปกเทพบุตร กล่าวไว้ว่า เทพทั้งหมดพร้อมทั้งพระอินทร์และพระปชาบดี เข้าไปนั่งประชุมกันในสุธัมมาเทวสภา ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้กล้าปราศจากราคะ กำลังบำเพ็ญธรรมที่ปราศจากความกำหนัด ได้ก้าวล่วงเทพพวกนั้นที่นั่งอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๔/๒๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่ปราศจากความกำหนัด ในที่นี้หมายถึงอนาคามิมรรค (ที.ม.อ.(บาลี)๓๕๔/๓๒๔)

ธรรมที่ปราศจากสังโยชน์ : นิพพาน หมายถึงความดับทุกข์และกองทุกข์ในสังสารวัฏ ดังคำในอัปปังสุปติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๕ จำพวกนี้หลับน้อยตื่นมากในราตรี ซึ่งข้อที่ ๕ กล่าวถึงภิกษุผู้มุ่งถึงธรรมที่ปราศจากสังโยชน์ หลับน้อยตื่นมาก ส่วนอีก ๔ ข้อข้างต้น ได้แก่ (๑) สตรีหลับน้อยตื่นมากเพราะประสงค์บุรุษ (๒) บุรุษหลับน้อยตื่นมากเพราะประสงค์สตรี (๓) โจรหลับน้อยตื่นมากเพราะประสงค์จะลักทรัพย์ (๔) พระราชาผู้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทรงหลับน้อยตื่นมาก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๗/๒๒๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่ปราศจากสังโยชน์ หมายถึงนิพพาน (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๓๗/๕๓)

ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง :สัปปัจจยธรรม,สังขตธรรม หมายถึงสภาวธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง คือขันธ์ ๕ คือรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ แต่มักเรียกสั้นๆว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ,ข้อที่ ๑ ในสัปปัจจยทุกะและมีอธิบายไว้ว่า สภาวธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นไฉน ขันธ์ ๕ คือ (๑) รูปขันธ์ (๒) เวทนาขันธ์ (๓) สัญญาขันธ์ (๔) สังขารขันธ์ (๕) วิญญาณขันธ์ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่ามีปัจจัยปรุงแต่ง (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๗/๖, ๑๐๘๙/๒๗๗),ในจูฬันตรทุกะอธิบายไว้อีกว่า กุศลในภูมิ ๔ อกุศล วิบากในภูมิ ๔ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ และรูปทั้งหมดสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่ามีปัจจัยปรุงแต่ง (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๔๕๓/๓๕๗), ดังคำในจุนที พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งมีประมาณเท่าใด วิราคะ(ความคลายกำหนัด)คือความสร่างความเมา ความดับความกระหาย ความถอน

SAMPLE

อาลัยความตัดวัฏฏะ ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์คือนิพพาน บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๕๐)

ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล : กุศลธรรมและอกุศลธรรม หมายถึงกุศลกรรมบถ และอกุศลกรรมบถ ดังคำในมหาวัจฉโคตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่วัจฉโคตรปริพาชกไว้ว่า ธรรมที่เป็นอกุศลมี ๓ ประการธรรมที่เป็นกุศลมี ๓ ประการ แล้วอธิบายไว้ว่า ปาณาติบาต(การฆ่าสัตว์) เป็นอกุศล ปาณาติปาตา เวรมณี(การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์) เป็นกุศล อทินนาทาน(การลักทรัพย์)เป็นอกุศล อทินนาทานา เวรมณี(การงดเว้นจากการลักทรัพย์) เป็นกุศล กาเมสุมิจฉาจาร(การประพฤติผิดในกาม) เป็นอกุศล กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี(การงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม) เป็นกุศลมุสาวาท(การพูดเท็จ) เป็นอกุศล มุสาวาทา เวรมณี(การงดเว้นจากการพูดเท็จ) เป็นกุศล ปิสุณาวาจา(การพูดส่อเสียด) เป็นอกุศล ปิสุณาย วาจาย เวรมณี(การงดเว้นจากการพูดส่อเสียด) เป็นกุศล ผรุสวาจา(การพูดคำหยาบ) เป็นอกุศล ผรุสาย วาจาย เวรมณี(การงดเว้นจากการพูดคำหยาบ) เป็นกุศล สัมผัปปลาปะ(การพูดเพ้อเจ้อ) เป็นอกุศล สัมผัปปลาปา เวรมณี(การงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ) เป็นกุศลอภิชฌา(ความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น)เป็นอกุศล อนภิชฌา(ความไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น) เป็นกุศล พยาบาท(ความคิดร้าย) เป็นอกุศล อพยาบาท(ความไม่คิดร้าย) เป็นกุศล มิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด)เป็นอกุศล สัมมาทิฏฐิ(ความเห็นชอบ) เป็นกุศล รวมความว่า ธรรมที่เป็นอกุศลมี ๑๐ประการ ธรรมที่เป็นกุศลมี๑๐ประการ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๔/๒๒๙) หรือดังคำในปุคคลบัญญัติ พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายบุคคลสองตาว่าเป็นผู้มีนัยน์ตาเป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เพิ่มพูน และเขามีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล รู้ธรรมที่มีโทษและไม่มีโทษ รู้ธรรมที่เลวและประณีต รู้ธรรมที่มีส่วนเปรียบด้วยธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาว (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๐๔/๑๗๒, ๑๐๕/๑๗๒, ๑๐๖/๑๗๒) ; ดูเทียบ องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๕/๑๗๔

ธรรมที่เป็นข้าศึกต่อวิโมกข์ : มูลแห่งอกุศล ๓ คือโลภะ โทสะ โมหะ, ทุจริตทางกาย ทางวาจาและทางใจ ,และหมายถึงอกุศลธรรมแม้ทุกอย่าง ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงวิโมกข์มีอยู่ ธรรมที่เป็นประธานมีอยู่ ธรรมที่เป็นประธานแห่งวิโมกข์มีอยู่ ธรรมที่เป็นข้าศึกต่อวิโมกข์มีอยู่ และอธิบายถึงธรรมที่เป็นข้าศึกต่อวิโมกข์ไว้ว่า ธรรมที่เป็นข้าศึกต่อวิโมกข์ เป็นอย่างไร คืออกุศลมูล๓ทุจริต๓ อกุศลธรรมแม้ทุกอย่างเป็นข้าศึกต่อวิโมกข์ นี้เป็นธรรมที่เป็นข้าศึกต่อวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๗,๓๑/๒๓๐/๓๙๐)

SAMPLE

ธรรมที่เป็นคู่กัน :ยมกธรรม หมายถึงญาณ,มรรค, ความใส, การตรัสรู้ เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน ดังคำในญาณกถา กล่าวอธิบายว่า ชื่อว่าธรรมที่เป็นคู่กัน เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกันควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๒๗),ในมัคคกถากล่าวอธิบายไว้ว่า มรรคที่ชื่อว่าธรรมที่เป็นคู่กัน เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๔),ในมัณฑเปยยกถา กล่าวอธิบายไว้ว่า ความใสที่ชื่อว่าธรรมที่เป็นคู่กัน เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๔๐/๔๑๑), ในอภิสมยกถาอธิบายว่า การตรัสรู้ที่ชื่อว่าธรรมที่เป็นคู่กัน เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐/๕๗๔),

ธรรมที่เป็นชื่อ :อธิวจนธรรม, สัททบัญญัติ, ข้อ ๑ ในอธิวจนทุกะ ดังคำในสุตตันตทุกมาติกา และสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า การกล่าวขาน สมัญญา บัญญัติ โวหาร นาม การขนานนาม การตั้งชื่อ การออกชื่อ การระบุชื่อการเรียกชื่อแห่งธรรมนั้นๆ ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรมที่เป็นชื่อ (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๐๖/๒๐, ๑๓๑๓/๓๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ชื่อ หมายถึงนาม และนามที่แปลว่า ชื่อมี ๔ อย่าง คือ

นามของพระราชาว่า **มหาสมมต** ดังนี้ เพราะมหาชนในครั้งปฐมกัปประชุมกันตั้งไว้ ชื่อว่า **สามัญนาม** ซึ่งพระผู้มีพระภาค ทรงหมายถึงตรัสไว้ว่า วาเสฏฐะ อักษรแรกว่ามหาสมมตดังนี้เกิดขึ้น เพราะมหาชนสมมติขึ้นแล

นามอันมาแล้วโดยคุณอย่างนี้ว่า พระธรรมกถึก ผู้ทรงบังสุกุลจีวร พระวินัยธร ผู้ทรงพระไตรปิฎก ผู้มีศรัทธา ผู้เลื่อมใสแล้ว ดังนี้ ชื่อว่า คุณนาม แม้พระนามของพระตถาคตมีหลายร้อยอาทิว่า ภควา อรหำ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ดังนี้ ก็ชื่อว่าคุณนามเหมือนกัน ด้วยเหตุนั้นท่านโบราณาจารย์ จึงกล่าวว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงแสวงหาคุณอันใหญ่มีพระนาม โดยพระคุณของพระองค์นับไม่ถ้วนบัณฑิตพึงยกพระนามโดยพระคุณขึ้นแสดงแม้เป็นพันๆพระนาม

ส่วนนามใดที่พวกญาติทั้งหลายผู้ยืนอยู่ในที่ใกล้กระทำสักการะแก่พระทักขิไณยบุคคลทั้งหลาย พากันคิดกำหนดแล้วในวันที่ตั้งชื่อของเด็กผู้เกิดมากระทำการตั้งชื่อว่า เด็กนี้ชื่อโน้น นามนี้ ชื่อว่า**กิตติมนาม**

อนึ่งบัญญัติแรกย่อมตกไปในบัญญัติหลังโวหารแรกย่อมตกไปในโวหารหลังเช่น พระจันทร์แม้ในกัปก่อนชื่อว่าพระจันทร์ แม้ในปัจจุบันก็เรียกว่าพระจันทร์เหมือนกัน พระอาทิตย์ สมุทร ปฐวี บรรพตในกัปก่อนชื่อว่าบรรพต แม้ในปัจจุบันก็เรียกว่าบรรพตนั่นแหละนี้ชื่อว่าอุปปาติกนาม นามแม้ทั้ง ๔ อย่างนี้ ก็คงเป็นนามอย่างเดียวกันนั่นเอง (อภิ.สำ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๙)

SAMPLE

ธรรมที่เป็นแดนเกษมจากโยคะ :อรหัตตผลหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสามัญญผล ๔,นิพพาน, ในนิโรธวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสถึงนิโรธสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก เพื่อธรรมที่เป็นแดนเกษมจากโยคะมาก เพื่อความสังเวชมาก เพื่อความอยู่ผาสุกมาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๗/๑๙๘),ในเทวทหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเหล่าใดเป็นเสขะ ยังไม่บรรลุอรหัตตผล ปรารถนาธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ๓อันยอดเยี่ยมอยู่ เรากล่าวว่า ความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ประการ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๘),ในสูกรขตสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงภิกษุขีณาสพเห็นธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม จึงประพฤตินอบน้อมอย่างยิ่งในพระตถาคตหรือในคำสอนของพระตถาคต(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๘/๓๔๒), ในมาตาปุตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่เห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่เกิดความกำหนัด เกิดความใคร่ เกิดความมัวเมา เกิดความผูกพัน เกิดความหมกมุ่น ทำอันตรายแก่การบรรลุธรรมที่เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมเหมือนรูปสตรีนี้เลย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๙๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่เป็นแดนเกษมจากโยคะ หมายถึงอรหัตตผลหรือนิพพาน (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๖๔-๕๗๐/๔๗๒,องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕/๗)

ธรรมที่เป็นทางหลีกเลี่ยง : ปริกกมนธรรม,กุศลธรรมบถ ๑๐ ประการว่าเป็นทางหลีกเลี่ยง ไม่ใช่ธรรมไม่เป็นทางหลีกเลี่ยง หมายถึงเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นจนถึงความเห็นชอบเป็นที่สุด ดังคำในสัลเลขสูตร ปริกกมนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมเป็นทางหลีกเลี่ยง คือ (๑) เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต (๒) เจตนางดเว้นจากอทินนาทาน (๓) เจตนางดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร (๔) เจตนางดเว้นจากมุสาวาท (๕) เจตนางดเว้นจากปิสุณาวาจา (๖) เจตนางดเว้นจากผรุสวาจา (๗) เจตนางดเว้นจากสัมผัปปลาปะ (๘) อนภิชฌา (๙) อพยาบาท (๑๐) สัมมาทิฏฐิเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้เห็นผิด ภิกษุทั้งหลาย ธรรมนี้เป็นทางหลีกเลี่ยง มิใช่ธรรมไม่เป็นทางหลีกเลี่ยง เป็นอย่างนี้แล (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๕/๓๑๘),ในในสัลเลขสูตร ก็กล่าวอีกว่าความเห็นชอบเป็นต้นจนถึงความหลุดพ้นชอบ ก็เป็นทางหลีกเลี่ยงเช่นกัน และอธิบายไว้อีกว่า ความเป็นผู้ปราศจากความหดหู่และเซื่องซึม ความไม่ฟุ้งซ่าน ความเป็นผู้ข้ามพ้นความสงสัย ความไม่โกรธ ความไม่ผูกโกรธ ความไม่ลบหลู่คุณท่าน ความไม่ตีเสมอ ความไม่ริษยา ความไม่ตระหนี่ ความไม่โอ้อวด ความไม่มีมารยา ความไม่ดื้อรั้น ความไม่ถือตัวจัด ความเป็นผู้ว่าง่าย ความเป็นผู้มีมิตรดี ความไม่ประมาท, สัทธา(ศรัทธา) หิริ(ความละอายบาป) โอตตัปปะ(ความเกรงกลัวบาป) พาหุสัจจะ(ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก) การปรารภความเพียร ความเป็นผู้มีสติตั้งมั่น

SAMPLE

ความสมบูรณ์ด้วยปัญญา ความเป็นผู้ไม่ยึดติด ไม่ถือมั่นทิฏฐิของตน และสลัดทิ้งได้ง่าย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๕/๗๕-๗๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทางหลีกเลี่ยง ในที่นี้หมายถึงทางเว้นจากความชั่ว (ดูเทียบ สัลเลขสูตร ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๕/๕๘, องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๗๕/๓๗๗)

ธรรมที่เป็นนิรุตติ:นิรุตติธรรม หมายถึงคำพูดที่อธิบายหลักภาษา, สัททบัญญัติ,การกล่าวขานเป็นต้น, เป็นข้อ ๑ ในนิรุตติทุกะ ดังคำในสุตตันติกทุกนิกเขปะ นิรุตติทุกะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า การกล่าวขาน สมัญญา บัญญัติ โวหาร นาม การขนานนาม การตั้งชื่อ การออกชื่อ การระบุชื่อการเรียกชื่อแห่งธรรมนั้นๆธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นนิรุตติ(อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๑๐๗/๒๑, ๑๓๑๔/๓๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิรุตติ คือคำพูดที่ท่านกล่าวอยู่กระทำให้มีเหตุโดยพิสดารอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมใดย่อมปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น ธรรมนั้นจึงเรียกว่าสังขาร ดังนี้ชื่อว่านิรุตติ (อภิ.สํ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๙)

ธรรมที่เป็นบัญญัติ: บัญญัติธรรม,การกล่าวขาน เป็นต้น, หมายถึงธรรมที่อธิบายให้ทราบความหมายของศัพท์ต่างๆ เป็นข้อ ๑ ในบัญญัติทุกะ ดังคำในสุตตันตทุกมาติกา และสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า การกล่าวขาน สมัญญา บัญญัติ โวหาร นาม การขนานนาม การตั้งชื่อ การออกชื่อ การระบุชื่อ การเรียกชื่อแห่งธรรมนั้นๆ ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นบัญญัติ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๐๘/๒๑, ๑๓๑๕/๓๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมที่ชื่อว่าปัญญัตติ เพราะการแจ้งให้ทราบโดยประการนั้น ๆ อย่างนี้ว่า ตกฺโก(การตรึก) วิตกฺโก (วิตก) สกปฺโป (ความดำริ) (อภิ.สํ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๙)

ธรรมที่เป็นประธาน :ธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้ อันเป็นกุศล ไม่มีโทษ เกิดในภาวนา ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึง วิโมกข์มีอยู่ ธรรมที่เป็นประธานมีอยู่ ธรรมที่เป็นประธานแห่งวิโมกข์มีอยู่ และอธิบายถึงธรรมที่เป็นประธานไว้ว่า ธรรมที่เป็นประธาน เป็นอย่างไร คือธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้เป็นกุศลไม่มีโทษเกิดในภาวนานั้น นี้เป็นธรรมที่เป็นประธาน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๗, ๒๓๐/๓๙๐)

ธรรมที่เป็นประธานแห่งวิโมกข์ : นิพพานซึ่งเป็นความดับ อันเป็นอารมณ์ของธรรมเหล่านั้น ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึง วิโมกข์มีอยู่ ธรรมที่เป็นประธานมีอยู่ ธรรมที่เป็นประธานแห่งวิโมกข์มีอยู่และอธิบายถึงธรรมที่เป็นประธานแห่งวิโมกข์ไว้ว่า ธรรมที่เป็นประธานแห่งวิโมกข์ เป็นอย่างไรคือนิพพานซึ่งเป็นความดับ เป็นอารมณ์ของธรรมเหล่านั้น นี้เป็นธรรมที่เป็นประธานแห่งวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๗, ๒๓๐/๓๙๐)

SAMPLE

ธรรมที่เป็นปัจจุบัน : ปัจจุบันนธรรม หมายถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ,จักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน, รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ และมีอธิบายไว้ว่า สภาวธรรมที่กำลังเกิด กำลังเป็น กำลังเกิดพร้อม กำลังบังเกิด กำลังบังเกิดเฉพาะ กำลังปรากฏ กำลังเกิดขึ้น กำลังเกิดขึ้นพร้อม กำลังตั้งขึ้น กำลังตั้งขึ้นพร้อม กำลังเกิดขึ้นเฉพาะสงเคราะห์ด้วยส่วนที่กำลังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า ได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นปัจจุบัน ดังคำในโลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบันไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้นๆบุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๗๒/๓๒๐,๒๗๕/๓๒๒, ๒๘๔/๓๓๙, ๒๘๘/๓๔๖, ๒๘๘/๓๔๘, (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๘/๔,๑๐๔๖/๒๖๘)

ธรรมที่เป็นฝ่ายดำ : ธรรมที่เป็นฝ่ายดำ ดังคำในกัณหมัคคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมที่เป็นฝ่ายดำ ๑๐ ประการมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นจนถึงสัมมาสมาธิ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๖/๒๙๑,๑๙๐/๓๓๗)

ธรรมที่เป็นพยาน : ธรรมที่ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ประจักษ์แจ้งด้วยตนเอง,ธรรมที่พระองค์ทรงทราบเอง ธรรมที่ประจักษ์แก่พระองค์เอง มิใช่โดยการเชื่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ธรรมนี้เป็นดังนี้ มิใช่โดยการเล่าลือ มิใช่โดยการถือสืบๆ กันมา มิใช่โดยการอ้างตำรา มิใช่โดยตรรก มิใช่โดยการอนุมานมิใช่โดยการคิดตรองตามแนวเหตุผล มิใช่เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้วรวมความว่า ธรรมที่เป็นพยาน (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓๖/๔๓๑) ดังคำในตุวฏกสูตร พระพุทธนิมิต ทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุแจ่มแจ้งได้ทรงแสดงธรรมที่เป็นพยานอันเป็นธรรมเครื่องกำจัดอันตราย (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๒๘/๗๒๓) ; ในมหานิทเทสอธิบายถึงธรรมที่เป็นพยานว่าหมายถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงทราบเอง ประจักษ์แก่พระองค์เอง มิใช่โดยการเชื่อผู้อื่น (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๑)

ธรรมที่เป็นพิษ : ความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจาและทางใจ ดังคำในอัญญตรพราหมณวัตถุว่า บุคคลไม่ชื่อว่าเป็นภิกษุเพียงเพราะขอจากผู้อื่นเท่านั้น ทั้งไม่ชื่อว่าเป็นภิกษุเพราะยังสมาทานธรรมที่เป็นพิษอยู่ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๖๖/๑๑๕)

อรรถกถา อธิบายไว้ว่า ธรรมที่เป็นพิษ หมายถึงมีความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ (ขุ.ธ.อ.(บาลี)๗/๔๗)

ธรรมที่เป็นส่วนแห่งวิชชา : วิชชาภาคิยธรรม,ธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยวิชชา ดังคำในธัมมสังคณีวิชชาภาคีทุกะว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยวิชชา ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นส่วนแห่งวิชชา (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๓๐๓/๓๒๘) ; ในวิชชาภาคิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมที่

SAMPLE

เป็นส่วนแห่งวิชชาไว้ว่า (๑) อนิจจสัญญา (๒) อนิจเจ ทุกขสัญญา (๓) ทุกเข อนัตต สัญญา (๔) ปหานสัญญา (๕) วิราคสัญญา (๖)นิโรธสัญญา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๕/ ๔๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่เป็นส่วนแห่งวิชชา หมายถึงธรรมที่สัมปยุตด้วย วิชชา ๘ คือ วิปัสสนาญาณ ๑ มโนมยิทธิ ๑ อภิญญา ๖ หรือหมายถึงวิชชา ๘ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๕๖/๑๐๓-๑๐๔)

ธรรมที่เป็นส่วนแห่งอวิชชา : อวิชชาภาคิยธรรม, ธรรมที่ประกอบพร้อมด้วยอวิชชา ดังคำในธัมม สังคณี วิชชาภาคีทุกะว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยอวิชชา ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นส่วนแห่ง อวิชชา (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๓๐๔/๓๒๘)

ธรรมที่เป็นสาระ :ธรรมที่เป็นแก่น หมายถึงหลักธรรม ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ดังคำในปวิเวก สูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เพราะภิกษุเป็นผู้มีศีลละความเป็นคนทุศีล ...เป็น ขีณาสพ ละอาสวะทั้งหลายและปราศจากอาสวะเหล่านั้น ฉะนั้นภิกษุนี้จึงเรียกว่า ผู้ เลิศด้วยศีล ถึงธรรมที่เป็นสาระบริสุทธิ์ดำรงอยู่ในธรรมที่เป็นสาระ(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/ ๙๔/๒๓๗),ในพุทธอุทาน พระพุทธเจ้าตรัสว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งแล่นเลยไปไม่ บรรลุธรรมที่เป็นสาระชื่อว่าพอกพูนเครื่องพันธนาการใหม่ๆยิ่งขึ้น(ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/ ๕๙/๓๐๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่เป็นสาระ หมายถึงศีล สมาธิ และปัญญา (องฺ.ติ ก.อ.(บาลี) ๒/๙๔/๒๔๘),ในอรรถกถาอุทาน กล่าวไว้ว่า ธรรมที่เป็นสาระ หมายถึงศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ เป็นต้น (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๕๙/๓๘๒)

ธรรมที่เป็นเหตุ :หลักธรรมที่เป็นต้นเหตุ, หมายถึงธรรมที่เป็นต้นกำเนิดของปัญหา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิด โลภะ โทสะ และโมหะ โดยดูจากกายสมาจาร วจีสมาจาร ดังคำใน จังกีสูตร ที่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า คหบดีก็ดี บุตรของคหบดีก็ดี เข้าไปหาภิกษุนั้นแล้ว ใคร่ครวญใน ธรรม ๓ ประการ คือ(๑)ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโลภะ(ความโลภ)(๒)ในธรรมที่เป็น เหตุให้เกิดโทสะ(การประทุษร้าย) (๓) ในธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโมหะ(ความหลง) (ม. ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๐/๕๔๐)

ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อน: หลักธรรมที่ทำให้คนที่ประพฤติเกิดความเดือดร้อน มี ๒ อย่าง หมายถึงทุจริตทางกาย วาจาและใจ และการไม่ได้ทำสุจริตทางกาย วาจาและทางใจ ดังคำในตปนียสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อน ๒ ประการ คือ (๑) ทำแต่กายทุจริต ทำแต่วจีทุจริต ทำแต่มโนทุจริต (๒) ไม่ได้ทำกาย สุจริต ไม่ได้ทำวจีสุจริต ไม่ได้ทำมโนสุจริต, บุคคลเดือดร้อนอยู่ว่า เราทำแต่กายทุจริต

SAMPLE

ไม่ได้ทำกายสุจริต ทำแต่วจีทุจริตไม่ได้ทำวจีสุจริต ทำแต่มโนทุจริต ไม่ได้ทำมโนสุจริต (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓/๖๐)

ธรรมที่เป็นเหตุแห่งชื่อ: อธิวจนปถธรรม หมายถึงธรรมที่เป็นคลองแห่งชื่อทั้งหลาย หมายถึงธรรมทั้งหมด ดังคำในสุตตันตทุกมาติกา และสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ธรรมทั้งหมดชื่อว่าเป็นเหตุแห่งชื่อ(อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๐๖/๒๐, ๑๓๑๓/๓๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่เป็นเหตุแห่งชื่อ คือธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๔ ทั้งหมด คือสัตว์ก็ดี สังขารก็ดี ชื่อว่าพ้นไปจากชื่อหามีไม่ แม้ต้นไม้ในดง และภูเขาเป็นต้น ก็ยังเป็นภาระ(คำพูด)ของชาวชนบท เพราะว่า ชาวชนบทเหล่านั้น ถูกเขาถามว่า ต้นไม้นี้ชื่ออะไรก็จะบอกชื่อที่ตนรู้จักว่าต้นไม้นั้นเป็นต้นตะเคียน ดังนี้ พวกเขาไม่รู้จักชื่อ ต้นไม้ใด ก็จะพูดว่าต้นไม้นั้นไม่มีชื่อ ดังนี้แม้คำว่าต้นไม้ไม่มีชื่อนั้น ก็เป็นนามเธยยะ (การตั้งชื่อ) ของต้นไม้นั้นนั่นเอง แม้ปลาและเต่าเป็นต้นในทะเลก็นัยนี้แหละ (อภิ.สำ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๙)

ธรรมที่เป็นเหตุแห่งนิรุตติ:นิรุตติปถธรรม หมายถึงธรรมที่คลองแห่งนิรุตติ ดังคำในสุตตันตทุกมาติกาและสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ธรรมทั้งหมดชื่อว่าเป็นเหตุแห่งนิรุตติ (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๐๗/๒๑, ๑๓๑๔/๓๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่เป็นเหตุแห่งนิรุตติ คือคลองแห่งนิรุตติธรรมทั้งหลาย (อภิ.สำ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๙)

ธรรมที่เป็นเหตุแห่งบัญญัติ: บัญญัติปถธรรม หมายถึงธรรมทั้งหลายทั้งสิ้น ดังคำในสุตตันตทุกมาติกา และสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ธรรมทั้งหมดชื่อว่าเป็นเหตุแห่งบัญญัติ (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๐๘/๒๑, ๑๓๑๕/๓๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่เป็นเหตุแห่งบัญญัติ คือ ทางแห่งบัญญัตติทั้งหลาย เรียกว่าปัญญัตติปถธรรม (อภิ.สำ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๙)

ธรรมที่เป็นเหตุให้เดือดร้อน : หลักธรรมที่ทำให้เกิดความเดือดร้อน หมายถึงหลักธรรมที่เป็นอกุศลธรรม ได้แก่ เห็นผิด คิดผิด เจรจาผิด กระทำผิด อาชีพผิด พยายามผิด ระลึกผิด ตั้งใจมั่นผิด พลุดพ้นผิด ในตปนียสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้เดือดร้อนและธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้เดือดร้อนแก่เธอทั้งหลาย ธรรมที่เป็นเหตุให้เดือดร้อน อะไรบ้างคือ(๑) มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ (๑๐)มิจฉาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๑/๒๘๘),ในตปนียสูตรอีกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้เดือดร้อน อะไรบ้างคือ(๑) ปาณาติบาต ฯลฯ(๑๐)มิจฉาทิฏฐิ(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๘๕/๓๓๔),ในตปนียสูตร พระพุทธเจ้าไว้อีกสูตรหนึ่งว่า ธรรมเป็นเหตุให้เดือดร้อน ๒ ประการนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ได้ทำความดีไว้ ไม่ได้ทำกุศลไว้ไม่ได้

SAMPLE

ทำบุญเครื่องต่อต้านความหวาดกลัวทุกข์ไว้ ทำแต่ความชั่ว ทำแต่ความหยาบช้า ทำแต่ความร้ายกาจไว้ (๑) เขาคิดว่า เราไม่ได้ทำความดีไว้ จึงเดือดร้อน เขาคิดว่า เราทำแต่ความชั่ว จึงเดือดร้อน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๐/๓๗๗)

ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจุติและปฏิสนธิ: หลักธรรมที่เป็นสาเหตุให้ถึงจุติ ปฏิสนธิ หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจุติและปฏิสนธิ ดังคำในอาจยคามิสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจุติและปฏิสนธิ อะไรบ้าง คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ (๒) มิจฉาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๒/๒๘๙),ในอาจยคามิสูตรอีกสูตรหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า (๑) ปาณาติบาต ฯลฯ (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๖/๓๓๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๐๐/๕๓๑)

ธรรมที่เป็นอริยมรรค :สภาวธรรมที่เป็นอริยมรรค ดังคำในอริยมัคคสูตรทั้ง ๒ สูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมที่เป็นอริยมรรค อะไรบ้างคือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)ฯลฯ (๑๐) สัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ) (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๕/๒๙๑),ในอริยมัคคสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้อีกว่า ธรรมที่เป็นอริยมรรค อะไรบ้าง คือ (๑) เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ (๑๐) เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ (องฺ.ทสก) ๒๔/๑๘๙/๓๓๗)

ธรรมที่เปรียบเหมือนฟ้าผ่า: วชิรูปมธรรม หมายถึงอรหัตมรรค ดังคำในสุตตันตทุกมาติกาและสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ปัญญาในอรหัตตมรรคอันเป็นมรรคเบื้องสูง ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเปรียบเหมือนฟ้าผ่า (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๒๐/๒๐,๑๓๐๖/๓๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า แผ่นหิน หรือแก้วมณี ชื่อว่า ไม่แตกไปด้วยวชิระ(ฟ้าผ่า) ย่อมไม่มี วชิระตกไปในที่ใด ที่นั้นย่อมเป็นอันถูกขจัดแล้วทีเดียว วชิระเมื่อฟาดไปย่อมฟาดไปมิให้อะไรเหลือขึ้นชื่อว่าทางที่วชิระผ่านไปแล้วจะไม่เป็นสิ่งปรากฏอีก ชื่อว่ากิเลสที่อรหัตมรรคไม่ประหาณแล้วก็ย่อมไม่มีอย่างนั้นเหมือนกัน แม้อรหัตมรรคย่อมกำจัดกิเลสทั้งสิ้น คือเมื่อยังกิเลสให้สิ้นไปย่อมให้สิ้นไปโดยไม่เหลือ เหมือนวชิระกำจัดอยู่ฉะนั้น ขึ้นชื่อว่าการกลับมาเกิดอีกของกิเลสที่อรหัตมรรคประหาณแล้วย่อมไม่มี เหมือนทางที่วชิระผ่านไปแล้วไม่กลับเป็นสิ่งปรากฏอีก ฉะนั้น และอีกนัยหนึ่งอธิบายว่า ธรรมเหล่านั้นเปรียบด้วยเพชร เหตุที่สามารถกำจัดกิเลสโดยสิ้นเชิง (อภิ.สํ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑/๙๘)

ธรรมที่เปรียบเหมือนสายฟ้า:วิชชุปมธรรม หมายถึงโสดาปัตติมรรค สกึทาคามิมรรค และอนาคามิมรรค ดังคำในสุตตันตทุกมาติกา และสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ปัญญาในอริยมรรค ๓ เบื้องต่ำ ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเปรียบเหมือนสายฟ้า (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๙/๒๐,๑๓๐๕/๓๒๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า บุรุษผู้มีจักษุเดินทางไปในเวลาราตรีมีเมฆมืดทางย่อมไม่ปรากฏแก่บุรุษนั้น เพราะความมืดสายฟ้าแลบแล้วขจัดความมืดไป ทีนั้นทางก็ปรากฏแก่เขา เพราะปราศจากความมืด เขาจึงเดินทางต่อไป แม้ครั้งที่สองความมืดก็ย่อมปกคลุมอีก ทางจึงไม่ ปรากฏแก่เขา สายฟ้าแลบแล้วขจัดความมืดนั้น เมื่อปราศจากความมืดแล้ว ทางก็ได้ปรากฏ เขาจึงเดินทางต่อไป ครั้งที่สาม ความมืดได้ปกคลุมแล้ว ทางก็ไม่ปรากฏสายฟ้าแลบแล้วก็ขจัดความมืดไป บรรดาข้ออุปมาเหล่านั้น การเริ่มวิปัสสนาของอริยสาวกเพื่อประโยชน์บรรลุโสดาปัตติมรรค เหมือนการเดินทางของบุรุษผู้มีจักษุในเวลาที่มืดความมืดปิดบังสัจจะ เหมือนเวลาที่ทางไม่ปรากฏในความมืด เวลาที่แสงสว่างคือโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นกำจัดความมืดปิดบังสัจจะ เหมือนเวลาที่สายฟ้าแลบขึ้นกำจัดความมืด เวลาที่สัจจะ ๔ ปรากฏแก่โสดาปัตติมรรค เหมือนเวลาที่ทางปรากฏในการปราศจากความมืด ก็การปรากฏของทางก็คือการปรากฏของบุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรคสมังคีนั่นเอง การเริ่มวิปัสสนาของบุคคล เพื่อประโยชน์บรรลุสกทามิมรรคเหมือนการดำเนินไปครั้งที่สอง ความมืดปิดบังสัจจะ เหมือนเวลาที่ทางไม่ปรากฏในความมืด เวลาที่แสงสว่างคือสกทาคามิมรรคเกิดขึ้นกำจัดความมืดปิดบังสัจจะเหมือนเวลาสายฟ้าแลบครั้งที่สองกำจัดความมืด เวลาที่สัจจะ ๔ปรากฏแก่สกทาคามิมรรค เหมือนเวลาที่ทางปรากฏในการปราศจากความมืด ก็การปรากฏของทางก็คือการปรากฏของบุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรคนั่นแหละ การเริ่มวิปัสสนาเพื่อบรรลุอนาคามิมรรค เหมือนบุคคลเดินทางครั้งที่สาม ความมืดอันปิดบังสัจจะ เหมือนทางไม่ปรากฏในเวลามืด เวลาที่แสงสว่างคืออนาคามิมรรคเกิดขึ้นกำจัดความมืดปิดบังสัจจะ เหมือนเวลาที่สายฟ้าแลบกำจัดความมืดครั้งที่สาม เวลาที่สัจจะ ๔ ปรากฏแก่อนาคามิมรรค เหมือนเวลาที่ทางปรากฏในเวลาปราศจากความมืด ก็การปรากฏของทางก็คือการปรากฏของบุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรคนั่นแหละ

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ด้วยสายฟ้าเหตุที่ไม่สามารถเพื่อกำจัดความมืด คือกิเลสได้ด้วยความครอบงำอีก (อภิ.สำ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑/๙๘)

ธรรมที่มีทุกข์เป็นกำไร : ธรรมที่ทำให้ผู้ประพฤติตกนรก ได้รับทุกข์ มีทุกข์เป็นกำไร มี ๒ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เป็นคู่กัน อันได้แก่ โกธะกับอุปนาหะคู่หนึ่ง มักขะกับปฬาสะคู่หนึ่ง อิสสากับมัจฉริยะคู่หนึ่ง มายากับสาเถยยะคู่หนึ่ง และอหิริกะกับอโนตตัปปะคู่หนึ่ง ในทุกนิบาต อกุศลเปยยาล มีกล่าวไว้ว่า ธรรมที่มีทุกข์เป็นกำไร ๒ อย่างนี้ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐๐/๑๓๔),ในทุกขุทรยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมที่มีทุกข์เป็นกำไรอะไรบ้างคือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ (๑๐)มิจฉาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๓/๒๘๙),

ในทุกขุทรยสูตรอีกสูตรหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมที่มีทุกข์เป็นกำไร อะไรบ้างคือ (๑) ปาณาติบาต ฯลฯ (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๗/๓๓๕)

ธรรมที่มีทุกข์เป็นวิบาก : ธรรมที่ทำให้ผู้ประพฤติตกนรก หมายถึงอกุศลธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้น,อกุศลกรรมบถ ๑๐ มีปาณาติบาต เป็นต้น ดังคำในทุกขวิปากสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมที่มีทุกข์เป็นวิบาก อะไรบ้างคือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ (๑๐) มิจฉาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๔/๒๙๐),ในวิปากสูตร พระพุทธเจ้า ตรัสว่า ธรรมที่มีทุกข์เป็นวิบาก อะไรบ้างคือ (๑) ปาณาติบาต ฯลฯ (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๘/๓๓๖)

ธรรมที่มีโทษ : ธรรมที่ทำให้ผู้ประกอบ หรือประพฤติ ตกนรก มี ๒ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เป็นคู่กัน อันได้แก่ โกธะกับอุปนาหะคู่หนึ่ง มักขะกับปฬาสะคู่หนึ่ง อิสสากับมัจฉริยะคู่หนึ่ง มายากับสาเถยยะคู่หนึ่ง และอหิริกะกับอโนตตัปปะคู่หนึ่ง ในทุกนิบาต อกุศลเปยยาล มีกล่าวไว้ว่า ธรรมที่มีโทษ ๒ อย่างนี้ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๙๑/๑๓๓),ในสาวัชชสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมที่มีโทษ อะไรบ้าง คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ (๑๐) มิจฉาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๐/๒๘๘), ในวัชชสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมที่มีโทษ อะไรบ้าง คือ (๑) ปาณาติบาต ฯลฯ (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๔/๓๓๔)

ธรรมที่มีวิบากเป็นทุกข์ : ธรรมที่ทำให้ผู้ประกอบ หรือประพฤติ ตกนรก มี ๒ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เป็นคู่กัน อันได้แก่ โกธะกับอุปนาหะคู่หนึ่ง มักขะกับปฬาสะคู่หนึ่ง อิสสากับมัจฉริยะคู่หนึ่ง มายากับสาเถยยะคู่หนึ่ง และอหิริกะกับอโนตตัปปะคู่หนึ่ง ในทุกนิบาต อกุศลเปยยาล มีกล่าวไว้ว่า ธรรมที่มีวิบากเป็นทุกข์ ๒ อย่างนี้ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐๐/๑๓๔)

ธรรมที่มีส่วนแห่งวิชชา: วิชชาภาคิยธรรม,วิชชาทั้งหลายที่เหลือ, วิชชาก็ดี ธรรมที่สัมปยุตด้วยวิชชาก็ดี พึงทราบว่าเป็นวิชชาภาคีนั่นแหละ หมายถึงธรรมที่สัมปยุตด้วยวิชชา, บรรดาวิชชา ๘ เหล่านั้น วิชชาอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ชื่อว่าวิชชา ดังคำในสุตตันตทุกมาติกาและสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยวิชชา ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นส่วนแห่งวิชชา (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๐๑/๒๐, ๑๓๐๓/๓๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า เหล่าธรรมที่เสพวิชชาด้วยสามารถแห่งสัมปโยคะ(ประกอบเข้าด้วยกัน),อีกอย่างหนึ่ง เหล่าธรรมที่ยังส่วนแห่งวิชชาให้เป็นไปในส่วนแห่งวิชชา, วิชชามี ๘ คือ วิปัสสนาญาณ ๑ มโนมยิทธิ ๑ อภิญญา ๖ (อภิ.สํ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๘)

SAMPLE

ธรรมที่มีส่วนแห่งอวิชชา: อวิชชาภาคิยธรรม หมายถึง ดังคำในสุตตันตทุกมาติกา และสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยอวิชชา ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นส่วนแห่งอวิชชา (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๐๑/๒๐, ๑๓๐๔/๓๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า เหล่าธรรมที่เสพอวิชชาด้วยสามารถแห่งสัมปโยคะ ว่าส่วนแห่งอวิชชา แม้ธรรมที่ยังส่วนแห่งอวิชชาให้เป็นไปในหมวดแห่งอวิชชา ก็ชื่อว่าส่วนแห่งอวิชชา ในอวิชชาภาคีนั้น อวิชชามี ๔ คือ ความมืดอันปิดบังทุกข์ ความมืดที่ปิดบังสมุทัยเป็นต้น แม้ธรรมที่สัมปยุตด้วยอวิชชาเหล่านั้น ชื่อว่าส่วนแห่งอวิชชาโดยนัยแรกนั่นแหละ บรรดาอวิชชาเหล่านั้น อวิชชาอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าอวิชชา (โดยนัยหลัง) อวิชชาที่เหลือ ชื่อว่าส่วนแห่งอวิชชา เพราะฉะนั้นอวิชชาอย่างนี้ก็ดี ธรรมที่สัมปยุตด้วยอวิชชาก็ดี พึงทราบว่าส่วนแห่งอวิชชานั่นแหละ ก็ในทุกะนี้ท่านประสงค์เอาธรรมที่สัมปยุตกัน (อภิ.สํ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๘)

ธรรมที่มีอาสวะ:ธรรมที่ประกอบด้วยอาสวะ หมายถึงอกุศลธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้น ,อกุศลกรรมบถ ๑๐ มีปาณาติบาตเป็นต้น ในสาสวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่มีอาสวะ อะไรบ้าง คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ (๑๐) มิจฉาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๙/๒๘๗,ในสาสวสูตร กล่าวไว้ว่า ธรรมที่มีอาสวะ อะไรบ้างคือ (๑) ปาณาติบาตฯลฯ(๑๐) มิจฉาทิฏฐิ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๓/๓๓๓)

ธรรมที่ไม่ทำให้เร่าร้อน : อตปนียธรรม หมายถึงธรรมที่มิใช่ตปนียธรรม อันได้แก่สุจริต ๓ ดังคำในสุตตันตทุกมาติกา และสุตตันติกทุกนิกเขปะ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าไม่ทำให้เร่าร้อน กุศลธรรมแม้ทั้งหมดชื่อว่าไม่ทำให้เร่าร้อน (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๐๕/๒๐, ๑๓๑๒/๓๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า บุคคลผู้ทำความดี ย่อมไม่เร่าร้อนว่า กายสุจริตเราทำไว้แล้ว ย่อมไม่เร่าร้อนว่า กายทุจริตเราไม่ทำไว้แล้ว ย่อมไม่เร่าร้อนว่า วจีสุจริตเรากระทำไว้ ฯลฯ ไม่เร่าร้อนว่า มโนทุจริตเราไม่ทำไว้ ดังนี้ (อภิ.สํ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑-๑๐๘/๙๙)

ธรรมที่ยิ่ง :ธรรมอันประเสริฐ กล่าวคือศีล สมาธิ และปัญญา หรือที่เรียกกันอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ดังคำในชนวสภสูตรที่ท้าวเวสวัณมหาราชทรงดำริอย่างนี้ว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ จักมีพระศาสดาผู้ยิ่งเช่นนี้จักมีการแสดงธรรมที่ยิ่งเช่นนี้ จักปรากฏการบรรลุคุณวิเศษที่ยิ่งเช่นนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๑/๒๖๖) ; ธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไปสำหรับผู้บรรลุธรรมชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว, ในมหาวัจฉโคตตสูตร ท่านพระวัจฉโคตรอุปสมบทแล้วไม่นาน กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ขอพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ยิ่งขึ้นไปแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผล ๓ เบื้องต่ำมีประมาณเท่าใดซึ่งบุคคลจะพึงบรรลุด้วยญาณของพระเสขะ และด้วยวิชชาของพระ

SAMPLE

เสขะ ผลนั้นทั้งหมดข้าพระองค์บรรลุแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมที่ยิ่งขึ้นไปแก่ข้าพระองค์เถิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วัจฉะ ถ้าเช่นนั้น เธอจงเจริญธรรม ๒ประการคือ(๑)สมถะ (๒) วิปัสสนา ให้ยิ่งขึ้นไปเถิด(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๗/๒๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า วิชชาของพระเสขะ ในที่นี้หมายถึงสามัญญผล ๓ เบื้องต่ำ [คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล และอนาคามิผล] อีกนัยหนึ่ง หมายถึงมรรคปัญญาอันถึงลักษณะของพระเสขะ(ม.ม.อ.(บาลี)๒/๑๙๗/๑๔๘, ม.ม.ฏีกา (บาลี) ๑๙๗/๑๑๓)

ธรรมที่เลว :ธรรมที่ต่ำ หมายถึงอกุศลธรรมทั้งหลาย กล่าวคือกายทุจริตเป็นต้น ในคิญชกาวสถสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า บุคคลที่เลวนั้น ย่อมบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งธรรมที่เลว เรากล่าวว่า ความเกิดของบุคคลนั้นเลว (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๗/๑๘๕),ในอันธสูตรและปุคคลบัญญัติ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ มีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล รู้ธรรมที่มีโทษและไม่มีโทษ รู้ธรรมที่เลวและประณีต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๙/๑๗๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๐๔/๑๗๒, ๑๐๕/๑๗๒, ๑๐๖/๑๗๒),ในอวชานาติสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่รู้กุศลธรรมและอกุศลธรรม ...ไม่รู้ธรรมที่เลวและธรรมที่ประณีต (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๑/๒๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่เลว คือกายทุจริตเป็นต้น (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๓๔/๑๙๖, ขุ.ธ.อ. (บาลี)๔/๔๕-๔๗)

ธรรมที่สลัด :ธรรมที่ให้กิเลสลดลงหรือหมดไป มี ๓ นัยคือ นัยที่ ๑หมายถึงปฐมฌานที่มีอสุภกัมมัฏฐานเป็นอารมณ์ นัยที่ ๒ หมายถึงวิปัสสนากัมมัฏฐาน นัยที่ ๓ หมายถึงอรหัตตผล ในสังคารวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสอนสังคารวพราหมณ์ว่า สมัยใดบุคคลมีใจถูกกามราคะกลุ้มรุม ถูกกามราคะครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัดกามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว สมัยนั้น บุคคลย่อมไม่รู้ ย่อมไม่เห็นตามความเป็นจริงซึ่งประโยชน์ ตน ประโยชน์ผู้อื่น ละประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย มนตร์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ไม่ได้สาธยายเลย ,แม้ในคราวที่มีพยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะ และวิจิกิจฉากลุ้มรุม ก็มีนัยเช่นเดียวกัน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๓/๓๒๔),ในโคปกโมคคัลลานสูตรก็กล่าวไว้ตามนัยเช่นนี้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๔/๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมที่สลัด มี ๓ประการ คือ(๑) ธรรมที่สลัดด้วยการข่มไว้ หมายถึงปฐมฌานที่มีอสุภกัมมัฏฐานเป็นอารมณ์(๒)ธรรมที่สลัดด้วยองค์นั้น

SAMPLE

หมายถึงวิปัสสนากัมมัฏฐาน(๓) ธรรมที่สลัดด้วยการถอนขึ้น หมายถึงอรหัตตมรรค (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๙๓/๗๓-๗๔)

ธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน : สภาวะเป็นที่สุด, ในปฏิสัมภิทามรรค อธิบายถึงธรรมที่หยังลงสู่อมตะคือนิพพานไว้ ในญาณกถา กล่าวว่า (๑) ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุดควรรู้ยิ่ง ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุดเป็นไป,เมื่อเห็นธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด ชื่อว่าย่อมละ(กิเลสที่ควรละ)ได้,เมื่อเห็นธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด ชื่อว่าเจริญอยู่,ญาณที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด มาร่วมกันในขณะนั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐/๒๘, ๒๔/๓๕, ๒๘/๔๕,๖๕/๑๐๘),ในมัณฑเปยยกถากล่าวไว้ว่า ความใสที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๔๐/๔๑๒),ในโพชฌงคกถา กล่าวไว้ว่า ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้ธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพานด้วยสภาวะเป็นที่สุด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๔๕๕),ในวิราคกถา กล่าวไว้ว่า มรรคที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด,วิมุตติที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๘),ในธัมมจักกกถา กล่าวไว้ว่า ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุดเป็นไป (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๒/๕๐๑),ในอภิสมยกถากล่าวไว้ว่า การตรัสรู้ที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพาน เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๒/๕๐๑)

ธรรมเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่งชื่อว่าธรรมะ อยู่กามาวจรเทวโลก ธรรมเทพบุตร พร้อมบริวารประดับด้วยเครื่องอลังการอันเป็นทิพย์ทรงรถทิพย์อันประเสริฐสนทนากันอย่างสบายที่ประตูเรือนของตน ๆ ก็สถิตอยู่ในอากาศ ณ คามนิคม ชนบทและราชธานี ในวันเพ็ญอันเป็นวันอุโบสถ ชวนหมู่ชนให้ถือมั่นซึ่งกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการว่า ท่านทั้งหลายจงงดเว้นจากกุศลกรรมบถ๑๐ ประการมีปาณาติบาตเป็นต้นพากันบำเพ็ญธรรม คือการบำรุงมารดาบิดา ทั้งสุจริตธรรม ๓ ประการทั่วกันเถิด เมื่อบำเพ็ญอยู่อย่างนี้จักมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้าเสวยยศอันยิ่งใหญ่ดังนี้จึงกระทำประทักษิณชมพูทวีปวันหนึ่งพบกับอธรรมเทพบุตร ซึ่งสวนทางมา เนื่องจากเส้นทางแคบ จำต้องหลีกทางให้จึงเดินทางไปได้ เมื่อแต่ละคนอ้างเหตุผลต่างๆ ก็ไม่ยอมกัน เกรงจะเกิดการทะเลาะและเกิดสงครามใหญ่ ในที่สุด เมื่อถึงขันติธรรม และศีลคุณ สุดท้าย ยอมให้อธรรมเทวบุตรเดินทางไปก่อน แต่ในที่สุด เมื่ออธรรมเทวบุตรเดินทางไปไม่นาน ก็ถูกแผ่นดินสูบ ดังคำในเทวปุตตชาดก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ใดยกย่องนับถือมารดา

SAMPLE

บิดา สมณะและพราหมณ์ในเรือนของตน ผู้เช่นนั้นหลังจากตายไปทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้แล้วย่อมไปสู่สุคติเหมือนธรรมเทพบุตรขึ้นรถขับไป (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๓๔/๓๕๙, ๓๖/๓๖๐),ในธัมมเทวปุตตจริยา พระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้ว่า ในกาลที่เราเป็นเทพบุตรนามว่าธรรมะ มีศักดิ์ใหญ่ มีฤทธิ์มาก มีบริวารมาก เป็นผู้อนุเคราะห์โลกทั้งปวงเราชักชวนมหาชนให้สมาทานกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ พร้อมทั้งมิตรสหาย พร้อมทั้งบริวารชนเที่ยวไปยังบ้านและนิคม พบอธรรมเทวบุตรสวนทางมา... เพื่อรักษาศีลไว้ เราจึงระงับจิตได้แล้ว พร้อมทั้งบริวาร ได้หลีกทางให้แก่อธรรมวาทีเทพบุตรผู้ชั่วช้า(ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๗๒/๗๕๔)

ธรรมเทศนา : การแสดงธรรม, การบรรยายธรรม ในนันทโกวาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงภิกษุณีที่ฟังธรรมเทศนาของพระนันทกะเถระไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำนั้น ชนเป็นอันมากไม่มีความเคลือบแคลงหรือความสงสัยเลยว่า ดวงจันทร์ไม่เต็มดวงหรือเต็มดวงหนอ แต่ที่แท้ดวงจันทร์ก็เต็มดวงแล้วฉันใด ภิกษุณีเหล่านั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเป็นผู้มีใจยินดีต่อธรรมเทศนาของพระนันทกะและมีความดำริบริบูรณ์แล้ว(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๐๖/๔๖๑),ในเทสนาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงธรรมเทศนา ๒ ไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเทศนาของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าโดยปริยายมี ๒ ประการ (๑) ธรรมเทศนาว่า ท่านทั้งหลายจงเห็นบาปว่าเป็นบาป (๒) ธรรมเทศนาว่า ท่านทั้งหลายครั้นเห็นบาปว่าเป็นบาปแล้ว จงเบื่อหน่ายคลายกำหนัด ปลดเปลื้องตนให้พ้นจากบาปนั้น (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๙/๓๘๗)

คำว่าธรรมเทศนา กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกมากมาย เช่น สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๔๖/๒๓๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๙, ๘๓/๑๔๓, ๘๕/๑๕๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๓/๑๖๘, ๒๓๕/๑๗๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๓/๕๒, ๑๒๘/๒๗๒, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๘๑/๖๐

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเทศนา เป็นชื่อหนึ่งของพรหมจรรย์ (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๘๔/๒๑๐),ในอรรถกถาแห่งปัญจาวุธชาดก อธิบายไว้ว่า คำว่าธรรมเทศนาหมายถึงโพธิปักขิยธรรม คือธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้ มี ๓๗ ประการ คือสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๒/๕๕/๕๒)

ธรรมเทศนาไม่บริสุทธิ์ : การแสดงธรรมไม่หมดจด, การบรรยายธรรมไม่ผ่องใส หมายถึงเจตนาของผู้แสดงหรือบรรยายธรรมที่ชอบธรรม เช่น แสดงธรรมเพราะหวังลาภสักการะ ในจันทูปมาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ว่า ไฉนหนอชนทั้งหลายพึงฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว พึงเลื่อมใสธรรม และผู้ที่เลื่อมใสแล้ว พึงทำอาการของผู้ที่เลื่อมใสต่อเราจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ธรรมเทศนาของภิกษุ

SAMPLE

เช่นนี้ชื่อว่าไม่บริสุทธิ์(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๖/๓๒๘),กกุธเถรสูตร กล่าวถึงศาสดาจำพวกหนึ่ง ในศาสดา ๕ จำพวกไว้ว่า ศาสดาบางท่านในโลกนี้เป็นผู้มีธรรมเทศนาไม่บริสุทธิ์ แต่ปฏิญญาว่า เราเป็นผู้มีธรรมเทศนาบริสุทธิ์ ธรรมเทศนาของเราบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๗๒)

ธรรมธาตุ: ธาตุคือธรรม,ธาตุคือธรรมารมณ์, ธาตุคือสภาวธรรม, หมายถึงสภาวธรรม,อรหัตผล, สัพพัญญุตญาณ, ในอภยราชกุมารสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ราชกุมาร กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี คหบดีผู้เป็นบัณฑิตก็ดี สมณะผู้เป็นบัณฑิตก็ดี ตั้งปัญหาแล้วจักเข้ามาหาตถาคต ถามปัญหานั้น การตอบปัญหานั้นปรากฏแก่ตถาคตโดยทันทีเหมือนกัน ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะธรรมธาตุนั้น ตถาคตแทงตลอดดีแล้ว (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๗/๘๙),ในมหาวัจฉโคตตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรม ๒ ประการ คือ (๑) สมถะ (๒) วิปัสสนา นี้ซึ่งเธอเจริญให้ยิ่งขึ้นไปแล้ว จักเป็นไปเพื่อรู้แจ้งธรรมธาตุหลายประการ(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๗/๒๓๕),ในวิภังค์ กล่าวไว้ว่าเป็นข้อ ๑ ในธาตุ ๑๘ อันได้แก่ อันได้แก่ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ,ในวิภังค์กล่าวอธิบายธรรมธาตุว่าหมายถึงเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๓/๑๔,๑๘๔/๑๔๕),ในพุทธวงศ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เอาเถิด เราจักค้นหาพุทธการกธรรม จากสิบทิศ คือข้างนี้ๆ เบื้องบน เบื้องล่าง ตลอดทั่วธรรมธาตุ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๑๕/๕๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมธาตุ หมายถึงสภาวธรรม เป็นชื่อของพระสัพพัญญุตญาณ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๘๕), อรรถกถาอภิธรรม กล่าวว่า เป็นธาตุที่ ๑๗ ในธาตุ ๑๘ วิสุทฺธิ. (บาลี)๓/๖๕)

ธรรมนาวา : เรือคือธรรม หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่ สัมมาทิฏฐิเป็นต้น ดังคำในพุทธวงศ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราจักตัดกระแสสังสารวัฏ ทำลายภพทั้ง ๓ แล้วขึ้นสู่ธรรมนาวา๓(เรือคือธรรม) ช่วยมนุษยโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามพ้น (ขุ.พุทฺธ.(บาลี) ๓๓/๕๘/๕๗๔), ในเวสสภูพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า พระองค์พร้อมทั้งสาวก ทรงจำแนกธรรมไว้อย่างพิสดาร ประดิษฐานมหาชนไว้ในธรรมนาวาแล้ว ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๘/๗๐๐)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมนาวา ได้แก่อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ (ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) ๕๘/๑๓๙,๒๘/๓๖๔)

SAMPLE

ธรรมนิยาม : ธรรมนิยาม, กำหนดแน่นอนแห่งธรรมดา, กฎธรรมชาติ, ความจริงที่มีอยู่หรือดำรงอยู่ตามธรรมดาของมันซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วทรงนำมาแสดงชี้แจงอธิบายให้คนทั้งหลายได้รู้ตามมี ๓ อย่าง คือ แสดงความตามพระบาลี ดังนี้ (๑) สัพเพ สังขารา อนิจจา สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง (๒) สัพเพ สังขารา ทุกขา สังขารทั้งปวงคงทนอยู่ไม่ได้ (๓) สัพเพ ธัมมา อนัตตา ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นตัวตน ดังคำในโปฏฐปาทสูตร ที่กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงบัญญัติข้อปฏิบัติที่จริงแท้ แน่นอน เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยามไว้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๑/๑๘๕, ๔๒๒/๑๘๕); ดูไตรลักษณ์

อรรถกถาอธิบายว่า กฎที่แน่นอนแห่งสภาวะอันมีอยู่จริงแท้ และแน่นอนหลบเลี่ยงไม่ได้ ต้องเป็นไปตามที่มันเป็น หรืออาจเรียกว่า กฎธรรมชาติก็ได้ อรรถกถาหมายเอากฎที่แน่นอนแห่งโลกุตตรธรรม และมีอธิบายไว้ว่า ธรรมนิยาม คือ กำหนดแห่งธรรมดา ไม่มีผู้สร้าง ผู้บันดาล และมีรูปลักษณะ กิจ อาการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่าง ๆ(ที.สี.อ. (บาลี) ๔๒๑/๓๑๓)

ธรรมเนติ: แบบแผนแห่งธรรม,แนวทางแห่งธรรม,ธรรมเนียมคือธรรมดังคำในสามคามสูตร เกี่ยวกับสัมมุขาวินัย พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ย่อมวิวาทกันว่า นี่เป็นธรรมบ้าง นี่ไม่เป็นธรรมบ้าง นี่เป็นวินัยบ้าง นี่ไม่เป็นวินัยบ้าง ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด พึงพร้อมเพรียงกันประชุม ครั้นประชุมแล้วพึงพิจารณาธรรมเนติ ครั้นพิจารณาแล้ว พึงให้อธิกรณ์นั้นระงับโดยอาการที่เรื่องในธรรมเนตินั้นลงกันได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๗/๕๕)

ธรรมเนียม : ประเพณี, แบบอย่างที่เคยทำกันมา,แบบอย่างที่นิยมใช้กัน กล่าวคือขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทและความเป็นอยู่ที่ดีงามสำหรับชักนำความประพฤติความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงามมีคุณค่าน่าเลื่อมใสยิ่งขึ้นไป ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า ธรรมเนียมบรรพชิตต้องนุ่งให้เรียบร้อย ห่มให้เรียบร้อยและมีอากัปกิริยาเรียบร้อย (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๐๕/๔๔๖),ในอัคคิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การที่เรากล่าวคาถามิใช่เพื่ออาหาร พราหมณ์ นี้ไม่ใช่ธรรมเนียมของผู้เห็นธรรม สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๔, ๑๙๕/๒๗๖, ๑๙๗/๒๘๔),ในพราหมณธัมมิกสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่า ท่านพราหมณ์ทั้งหลายปัจจุบันนี้ พราหมณ์ทั้งหลายไม่นิยมปฏิบัติธรรมเนียมของพราหมณ์สมัยโบราณเลย (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๘๖/๕๖๗)

ธรรมเนียมการล้างกระดูก : ขนบธรรมเนียมการล้างกระดูกของญาติผู้ตาย เป็นธรรมเนียมที่กล่าวไว้ในทักขิณาชนบท ปัจจุบันอาจจะกล่าวได้ว่า ธรรมเนียมเช่นนี้ก็คือการทำบุญล้างป่าช้านั่นเอง ดังคำในโธวนาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในทักขิณาชนบทมีธรรมเนียมการล้างกระดูกของญาติผู้ตาย ในธรรมเนียมการล้างกระดูกนั้น มีข้าว

SAMPLE

บ้าง น้ำบ้าง ของเคี้ยวบ้าง ของบริโภคบ้าง เครื่องลิ้มบ้าง เครื่องดื่มบ้าง การฟ้อนรำบ้าง เพลงขับบ้าง การประโคมบ้าง ธรรมเนียมการล้างนี้มีอยู่ เรามิได้กล่าวว่าไม่มี แต่การล้างนั้นแลเป็นของเลวเป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่เป็นของพระอริยะ ไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๗/๒๕๐)

ธรรมในธรรม : สภาวธรรมในธรรมทั้งหลาย, ธรรมที่มีอยู่ในธรรมทั้งหลาย เช่น นิวรณ์ ขันธ์ โพชฌงค์ อริยสัจ ดังคำในมหาสติปัฏฐานตอนหนึ่งว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือนิวรณ์ ๕, อุปาทานขันธ์ ๕,โพชฌงค์ ๗, อริยสัจ ๔ อยู่ หรือดังคำว่า ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖-๓๘๗,๓๘๓/๓๑๘,๓๘๕/๓๒๑,๓๘๖/๓๒๔),ในธัมมานุปัสสีสูตรก็กล่าวอธิบายไว้เช่นเดียวกัน (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๘/๖๓๙)

ธรรมบท : 1.บทแห่งธรรม,ข้อธรรม,หมายถึงส่วนแห่งธรรมไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน ในสังคีติสูตร กล่าวไว้ว่า ชื่อหมวดธรรม มี ๔ คือ (๑) ธรรมบทคืออนภิชฌา(ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) (๒) ธรรมบทคืออพยาบาท (ความไม่คิดร้าย) (๓) ธรรมบทคือสัมมาสติ (ความระลึกชอบ)(๔)ธรรมบทคือสัมมาสมาธิ(ความตั้งจิตมั่นชอบ)(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๙),ในธัมมปทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายธรรมบททั้ง ๔ ไว้ว่า ป็นธรรมบทที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ไม่ถูกลบล้าง จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๙/๔๕๒๑/๓๐),ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวธรรมไว้สั้นๆ ว่าชื่อว่าภูมิ ๔ ดังคำว่า ภูมิ ๔ อีกนัยหนึ่ง คือสติปัฏฐาน ๔...จักร ๔ ธรรมบท ๔ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๒/๑๒๒)

2.ชื่อคาถาบาลีหมวดหนึ่งจัดเป็นคัมภีร์ที่ ๒ ในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก มี ๔๒๓ คาถา (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑/๒๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมบท หมายถึงส่วนแห่งธรรม (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๙/๓๒๕),ในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้ว่า ธรรมบท ๔ ในที่นี้ ได้แก่ (๑) อนภิชฌา (๒) อพยาบาท (๓) สัมมาสติ (๔) สัมมาสมาธิ (ขุ.ป.อ. (บาลี)๑/๗๒/๓๑๖)

ธรรมบรรยาย : พูดธรรมะ,กล่าวธรรมะ หมายถึงการแสดงธรรม, การปาฐกถาธรรม,การบรรยายเรื่องราวต่างๆ เช่น ประกาศประวัติในอดีตชาติ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงภาษิตธรรมบรรยายพุทธาปทาน ชื่อปุพพกัมมปิโลติ ซึ่งเป็นบุพจริตของพระองค์ (ขุ.

SAMPLE

อป.(ไทย) ๓๒/๙๖/๕๗๘), หรือดังคำในอุทุมพริกสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เมื่อตถาคตหรือสาวกของตถาคตกำลังแสดงธรรมอยู่ ย่อมไม่คล้อยตามธรรมบรรยายที่ควรคล้อยตามอันมีอยู่นั่นเทียว ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้มีตบะ(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๒/๔๓) ; ชื่อเรียกเนื้อหาของพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ดังคำในพรหมชาลสูตรที่พระอานนท์ได้ทูลถามหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัส)ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ธรรมบรรยายนี้มีชื่อว่าอะไรพระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ว่า ข่ายแห่งประโยชน์ (อรรถชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งธรรม (ธรรมชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ(พรหมชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งทิฏฐิ(ทิฏฐิชาละ) ก็ได้ตำราพิชัยสงคราม (สังคามวิชัย) อันยอดเยี่ยมก็ได้ หรือดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอุปวาณะไว้ตอนหนึ่งว่า อุปวาณะ เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ไว้เถิดว่า ชื่อปาสาทิกะ ด้วยเหตุดังว่ามานี้ หรือเรียกชื่อคาถาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ดังคำว่า เพราะเหตุดังกล่าวมานี้นั้นธรรมบรรยายนี้จึงชื่อว่าปารายนะ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๘๔/๔๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙๗/๑๕๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๓๐/๗๗๔), ในอปทาน พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงให้พระอานนทเถระทราบพุทธจริตของพระองค์จึงได้ตรัสธรรมบรรยายชื่อว่าพุทธาปทานิยะ(การประกาศประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๒/๑๒)

คำว่า ธรรมบรรยายมีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ปา.๑๑/๑๖๓/๑๒๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๕,๑๖๑/๑๖๔,๑๙๐/๒๐๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔๖/๑๖๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๙/๑๓๕,๑๓๒/๑๖๙,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๔๕/๙๑,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๐๔/๑๑๗,๑๑๓/๑๒๖,๒๓๕/๒๓๐, ๒๗๐/๓๐๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๗/๑๘๗, ๓๗๘/๒๓๒, ๑๐๐๓/๕๐๒, ๑๐๐๔/๕๐๖, ๑๐๐๕/๕๐๗, ๑๐๐๖/๕๐๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๘๗, ๖๓/๕๗๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๑/๘๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘/๒๑๓,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๔/๔๓๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๖/๓๕๓

ธรรมบริสุทธิ์ : ธรรมหมดจด, ธรรมผ่องแผ้ว,ธรรมผ่องใส, หมายถึงสุกกธรรม,กุศลธรรม ดังคำในเถรีคาถาว่า พระสุกกาเถรีมีธรรมบริสุทธิ์ ปราศจากราคะ มีจิตตั้งมั่น ชนะมารพร้อมทั้งเสนามารยังทรงร่างกายที่มีในภพสุดท้ายอยู่ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๖/๕๖๔),ในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่า ผู้มีปัญญานั้นผู้เห็นธรรมหมดจด เห็นธรรมสะอาด เห็นธรรมบริสุทธิ์ เห็นธรรมผ่องแผ้วเห็นธรรมผ่องใส (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๘/๑๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมบริสุทธิ์ หมายถึงสุกกธรรม กล่าวคือกุศลธรรม (ขุ.อิติ.อ. ๔๒/๑๗๙)

SAMPLE

ธรรมโบกขรณี, สระ :ชื่อสระ ๑ ของพระเจ้ามหาสุทัศนะอยู่หน้าธรรมปราสาท ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาว ๑ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้างกึ่งโยชน์ สระธรรมโบกขรณีนี้ก่อด้วยอิฐ ๔ ชนิด คือ (๑) อิฐทอง (๒) อิฐเงิน (๓) อิฐแก้วไพฑูรย์ (๔) อิฐแก้วผลึก มีบันได ๒๔ บันไดแบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) บันไดทอง (๒) บันไดเงิน (๓) บันไดแก้วไพฑูรย์(๔) บันไดแก้วผลึก บันไดทองมีลูกกรงทำด้วยทอง ราวและหัวเสาทำด้วยเงิน บันไดเงินมีลูกกรงทำด้วยเงิน ราวและหัวเสาทำด้วยทอง บันไดแก้วไพฑูรย์มีลูกกรงทำด้วยแก้วไพฑูรย์ ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วผลึก บันไดแก้วผลึกมีลูกกรงทำด้วยแก้วผลึก ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์ มีรั้วล้อม ๒ ชั้น คือ (๑) รั้วทอง (๒) รั้วเงิน รั้วทองมีเสาทำด้วยทอง ราวและหัวเสาทำด้วยเงิน รั้วเงินมีเสาทำด้วยเงิน ราวและหัวเสาทำด้วยทอง มีต้นตาลล้อม ๗ แถว คือ ต้นตาลทอง ๑ แถว ต้นตาลเงิน ๑ แถว ต้นตาลแก้วไพฑูรย์ ๑ แถว ต้นตาลแก้วผลึก ๑ แถว ต้นตาลแก้วโกเมน๑ แถว ต้นตาลแก้วบุษราคัม ๑ แถว ต้นตาลทำด้วยรัตนะทุกอย่าง ๑ แถว ต้นตาลทอง มีลำต้นเป็นทอง ใบและผลเป็นเงิน ต้นตาลเงินมีลำต้นเป็นเงิน ใบและผลเป็นทอง ต้นตาลแก้วไพฑูรย์มีลำต้นเป็นแก้วไพฑูรย์ ใบและผลเป็นแก้วผลึก ต้นตาลแก้วผลึกมีลำต้นเป็นแก้วผลึก ใบและผลเป็นแก้วไพฑูรย์ ต้นตาลแก้ว โกเมนมีลำต้นเป็นแก้วโกเมน ใบและผลเป็นแก้วบุษราคัม ต้นตาลแก้วบุษราคัมมีลำต้นเป็นแก้วบุษราคัม ใบและผลเป็นแก้วโกเมน ต้นตาลทำด้วยรัตนะทุกอย่าง มีลำต้นทำด้วยรัตนะทุกอย่าง ใบและผลทำด้วยรัตนะทุกอย่าง แถวต้นตาลเหล่านั้น ยามเมื่อต้องลม เกิดเสียงไพเราะ น่ายินดี ชวนฟังชวนให้เคลิบเคลิ้ม ดังคำว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงดำริดังนี้ว่า ทางที่ดีเราน่าจะให้สร้างสระชื่อธรรมโบกขรณีไว้เบื้องหน้าธรรมปราสาท' จึงรับสั่งให้สร้างสระธรรมโบกขรณีไว้เบื้องหน้าธรรมปราสาท (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๙/๑๙๒-๑๙๓)

ธรรมปฏิรูป : ธรรมปลอม, ธรรมที่ไม่แท้, ธรรมเนียม ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า สมัยนั้นพวกภิกษุในกรุงจัมปาทำกรรมเช่นนี้คือ...ทำกรรมแบ่งพวกโดยธรรมปฏิรูปทำกรรมพร้อมเพรียงกันโดยธรรมปฏิรูป,หรือดังคำว่า ถ้าเป็นกรรมที่แบ่งพวกโดยธรรมปฏิรูป ไม่จัดเป็นกรรมและไม่ควรทำ ถ้ากรรมที่พร้อมเพรียงกันโดยธรรมปฏิรูป ไม่จัดเป็นกรรมและไม่ควรทำ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๘๒/๒๖๖,๓๘๓/๒๖๗),ในสัทธัมมัปปฏิรูปกสูตรก็กล่าวถึงธรรมปฏิรูปไว้แต่ใช้คำว่าสัทธรรมปฏิรูป ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าแก่ตรัสแก่พระมหากัสสปะตอนหนึ่งว่า สัทธรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบใดตราบนั้นสัทธรรมก็ยังไม่เสื่อมสูญไปแต่เมื่อใดสัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้นในโลก เมื่อนั้นสัทธรรมย่อมเสื่อมสูญไป(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๖/๒๖๒)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมปฏิรูป แปลว่าธรรมปลอม,ธรรมเทียม,ธรรมที่ไม่แท้ ในคัมภีร์อรรถกถา กล่าวถึงสัทธรรมที่ไม่แท้ ที่ชื่อว่าสัทธรรมปฏิรูป ๒ อย่างคือ (๑) อธิคมสัทธรรมปฏิรูป คือธรรมที่เป็นเหตุเศร้าหมองแห่งวิปัสสนาญาณ เช่น โอภาส ญาณ ปีติ ปัสสัทธิ สุข เป็นต้นที่เป็นเหตุให้จิตหวั่นไหว (๒) ปริยัตติสัทธรรมปฏิรูป ได้แก่ สิ่งที่ไม่ใช่พระพุทธพจน์ คือคัมภีร์คุฬหวินัย คัมภีร์คุฬห เวสสันดรชาดก คัมภีร์คุฬหมโหสธชาดก คัมภีร์วรรณปิฎก คัมภีร์องคุลิมาลปิฎก คัมภีร์เวทัลลปิฎก คัมภีร์รัฏฐปาลคัชชิตะคัมภีร์อาฬวกคัชชิตะ ที่ไม่ได้ยกขึ้นสู่การสังคายนา ๓ ครั้ง อยู่นอกเหนือจาก กถาวัตถุ ๕ เหล่านี้ ธาตุกถา อารัมมณกถา อสุภกถา ญาณกถา วิชชากรัณฑกะ (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๖/ ๒๒๓-๒๒๔)เป็นคำสอนของอธรรมวาทีนิกายต่างๆที่แสดงช่วงก่อนสังคายนาครั้งที่ ๓และมีการสอบถามเมื่อคราวสังคายนาครั้งที่ ๓ ชื่อคัมภีร์เหล่านี้มีกล่าวถึงในอรรถกถา

ธรรมปราสาท :ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง พระเจ้ามหาสุทัสสนะ มีสระโบกขรณีชื่อธรรมโบกขรณีทั้ง ๔ ด้าน ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกกว้าง ๑ โยชน์ ส่วนด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้างครึ่งโยชน์ มีประสาทหลังใหญ่ทำด้วยเงิน อยู่ตรงกลาง เรียกว่ามหาวิยูหะ และสวนตาลทองคำอยู่ใกล้ประตูเรือนยอดมหาวิยูหะธรรมประสาทหลังนี้เป็นพระราชนิเวศน์ที่สร้างขึ้นด้วยวิสสุกรรมเทพบุตร ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาว ๑ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้างกึ่งโยชน์ มีฐานสูงกว่า ๓ชั่วบุรุษ ก่อด้วยอิฐ ๔ ชนิด คือ (๑) อิฐุทอง (๒) อิฐุเงิน (๓) อิฐุแก้วไพฑูรย์ (๔) อิฐุแก้วผลึก มีเสา ๘๔,๐๐๐ ต้น แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) เสาทอง (๒) เสาเงิน (๓) เสาแก้วไพฑูรย์ (๔) เสาแก้วผลึก ปูด้วยแผ่นกระดาน ๔ ชนิด คือ(๑) กระดานทอง (๒) กระดานเงิน (๓) กระดานแก้วไพฑูรย์ (๔) กระดานแก้วผลึก ธรรมปราสาทมีบันได๒๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) บันไดทอง (๒) บันไดเงิน (๓) บันไดแก้วไพฑูรย์ (๔) บันไดแก้วผลึก บันไดทองมีลูกกรงทำด้วยทอง ราวและหัวเสาทำด้วยเงิน บันไดเงินมีลูกกรงทำด้วยเงิน ราวและหัวเสาทำด้วยทอง บันไดแก้วไพฑูรย์มีลูกกรงทำด้วยแก้วไพฑูรย์ ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วผลึกบันไดแก้วผลึกมีลูกกรงทำด้วยแก้วผลึก ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์ มีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ ยอด แบ่งเป็น ๔ชนิด คือ (๑) เรือนยอดทอง (๒) เรือนยอดเงิน (๓) เรือนยอดแก้วไพฑูรย์(๔) เรือนยอดแก้วผลึก ในเรือนยอดทองตั้งบัลลังก์เงินไว้ ในเรือนยอดเงินตั้งบัลลังก์ทองไว้ ในเรือนยอดแก้วไพฑูรย์ตั้งบัลลังก์งาไว้ ในเรือนยอดแก้วผลึกตั้งบัลลังก์แก้วบุษราคัมไว้ ที่ใกล้ประตูเรือนยอดทองตั้งต้นตาลเงิน ซึ่งมีลำต้นเป็นเงิน ใบและผลเป็นทอง ที่ใกล้ประตูเรือนยอดเงินตั้งต้นตาลทอง ซึ่งมีลำต้นเป็นทอง ใบและผลเป็นเงิน ที่ใกล้ประตูเรือน

SAMPLE

ยอดแก้วไพฑูรย์ตั้งต้นตาลแก้วผลึก ซึ่งมีลำต้นเป็นแก้วผลึก ใบและผลเป็นแก้วไพฑูรย์ ที่ประตูเรือนยอดแก้วผลึกตั้งต้นตาลแก้วไพฑูรย์ ซึ่งมีลำต้นเป็นแก้วไพฑูรย์ ใบและผลเป็นแก้วผลึก มีสวนตาลทองคำไว้ที่ใกล้ประตูเรือนยอดมหาวิยูหะ สำหรับทรงนั่งพักผ่อนกลางวัน มีรั้วล้อม ๒ ชั้น คือ (๑) รั้วทอง (๒) รั้วเงิน รั้วทองมีเสาทำด้วยทอง ราวและหัวเสาทำด้วยเงิน รั้วเงินมีเสาทำด้วยเงิน ราวและหัวเสาทำด้วยทอง มีข่ายกระดิ่งแวดล้อม ๒ ชั้น คือ ข่ายทองชั้นหนึ่งข่ายเงินชั้นหนึ่ง ข่ายทองมีกระดิ่งเงิน ข่ายเงินมีกระดิ่งทอง ข่ายกระดิ่งเหล่านั้นยามเมื่อต้องลม เกิดเสียงไพเราะ น่ายินดี ชวนฟังชวนให้เคลิบเคลิ้ม กล่าวกันว่า ในกรุงกุสาวดีราชธานีมีนักเลงนักเล่น และนักดื่มร้องรำทำเพลงตามเสียงกระดิ่งยามที่ต้องลมเหล่านั้น ธรรมปราสาทที่สร้างเสร็จแล้ว มองดูได้ยากเพราะมีแสงสะท้อนบาดตา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๓/๑๘๘, ๒๕๖/๑๙๐,/๒๕๖/๑๙๑, ๒๕๗/๑๙๑, ๒๕๘/๑๙๑, ๒๕๘/๑๙๒, ๒๕๙/๑๙๒, ๒๕๙/๑๙๓, ๒๖๓/๑๙๕, ๒๖๕/๑๙๖, ๒๖๖/๑๙๗),ในโคมยปิณฑสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า ภิกษุเรื่องเคยมีมาแล้ว เราได้เป็นพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกมีเมือง ๘๔,๐๐๐ เมือง ซึ่งมีกุสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง มีปราสาท ๘๔,๐๐๐ องค์ ซึ่งมีธรรมปราสาทเป็นปราสาทหลวง มีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ หลัง ซึ่งมีเรือนยอดมหาพยูหะเป็นเรือนยอดหลวง, บรรดาปราสาท ๘๔,๐๐๐ องค์นั้น ปราสาทที่เราครองในสมัยนั้นมีหลังเดียวเท่านั้นคือธรรมปราสาท (สำ.ม.(ไทย) ๑๗/๙๖/๑๘๔-๑๘๕)

ธรรมปาลกุมาร :1. ชื่อหนึ่งของพระจูฬธรรมปาลกุมาร มีปรากฏในจูฬธัมมปาลชาดก เป็นพระโอรสของพระเจ้ามหาปตาปะและพระนางจันทาเทวี ดังคำว่า พระนางจันทาเทวีกราบทูลพระราชาว่า ขอพระองค์โปรดทรงปล่อยธรรมปาลกุมารและโปรดทรงตัดมือทั้ง ๒ ของหม่อมฉันเถิด (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๔๔-๔๙/๒๐๗-๒๐๘)

2.ชื่อพระราชกุมารพระองค์หนึ่งที่ไปเรียนกับอาจารย์ทิศาปาโมกข์ มีปรากฏในมหาธัมมปาลชาดก ดังคำว่า ธรรมแล(รักษาศีล ๕) ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม เหมือนร่มคันใหญ่ในฤดูฝน ธรรมปาลกุมารของเรามีธรรมคุ้มครอง ยังอยู่เป็นสุข กระดูกที่ท่านนำมาเป็นกระดูกคนอื่น (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๐๓/๓๓๙),ในจริยาปิฎก เรื่องสโมธานกถา พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ในภพที่เราเป็นธรรมปาลกุมารเป็นขันติบารมี (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

ธรรมเป็นเครื่องข้อง : สังคะ,หมายถึงธรรม ๕ ประการ คือราคะโทสะโมหะมานะและทิฏฐิ ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า บุคคล...ควรเจริญธรรม ๕ ประการ ให้ยิ่งขึ้นไป ภิกษุก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง ๕ ประการได้แล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๕/๖),ในสันติสูตร

พระพุทธเจ้าตรัสแก่โมฆราชว่า เทวดาและมนุษย์แม้เหล่านั้นรู้ธรรมแล้ว ละวิจิกิจฉาได้ เป็นผู้ข้ามพ้นธรรมเป็นเครื่องข้องได้(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๔/๔๔); ในปริหานสูตรกล่าวไว้ว่า ความเป็นผู้ชอบธรรมเป็นเครื่องข้อง ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๙/๔๐๐); ในโสณโกฬิวิสเถรคาถา พระโสณโกฬิวิสเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้ล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องได้ทั้ง ๕ ท่านเรียกว่า ข้ามโอฆะได้แล้ว หมายถึงได้บรรลุอรหัตผลแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๓๓/๔๔๙); ในมหานิทเทสกล่าวไว้ว่า บุคคล ไม่ติดข้องอยู่ในธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งปวง เป็นผู้หลุดพ้น ดำรงตนมั่นคงเช่นนั้น บัณฑิตทั้งหลายเรียกว่า ผู้นาคะ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๐/๒๓๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องข้อง ๕ ประการ คือ (๑) ราคะ ความกำหนัด (๒) โทสะ ความโกรธ (๓) โมหะ ความหลง (๔) มานะ ความถือตัว (๕) ทิฏฐิ ความเห็น (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๕/๒๔),ในอรรถกถาเถรคาถากล่าวไว้ว่า ราคะ โทสะ โมหะมานะ ทิฏฐิ (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๑๐๐)

ธรรมเป็นเครื่องตื่น : หลักธรรมเป็นเครื่องตื่นคือสติอย่างต่อเนื่อง หมายถึงตื่นบำเพ็ญเพียรต่อเนื่อง มีสติอยู่ตลอดเวลา ดังคำในอนังคณสูตรว่า กุลบุตรเหล่าใดมีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ...รู้ประมาณในการบริโภค ประกอบความเพียรในธรรมเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง ใส่ใจในสมณธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๕),ในมหาอัสสปุรสูตรพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบความเพียรในธรรมเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่องจักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นเครื่องขัดขวางด้วยการเดินจงกรมและการนั่งตลอดวันจักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องขัดขวางด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรีสำเร็จการนอนดุจราชสีห์โดยตะแคงข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ หมายใจว่าจะลุกขึ้นตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องขัดขวางด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒๓/๔๕๖-๕๕๗) ; ในอปทาน กล่าวไว้ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายหมั่นประกอบธรรมเป็นเครื่องตื่น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๒/๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมเป็นเครื่องตื่น หมายถึงประกอบเนืองๆ ซึ่งธรรมเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง (ม.อุ.อ. (บาลี)๓/๓๔๓/๒๑๒)

ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ : ธรรมที่เกื้อกูลให้บรรลุธรรม ซึ่งเป็นการประทานโอวาทแก่พระราหุล, เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าใช้ทรงเวลาบ่มเพื่อตรัสสอนพระราหุล ตั้งแต่สามณรจนบวชเป็นภิกษุ ดังคำในจูฬราหุโลวาทสูตรและราหุโลวาทสูตร พระผู้มีพระภาคทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงเกิดความรำพึงขึ้นอย่างนี้ว่า ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติของราหุล

SAMPLE

แก่กล้าแล้ว ทางที่ดี เราพึงแนะนำราหุลในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะให้ยิ่งขึ้นไป(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๑๖/๔๗๐,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๑/๑๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ หมายถึงธรรม ๑๕ ประการคือ เว้นบุคคล ๕ จำพวก ได้แก่ ผู้ไม่มีศรัทธา ผู้เกียจคร้าน ผู้หลงลืมสติ ผู้มีจิตไม่มั่นคง และผู้มีปัญญาทราม คบบุคคล ๕ จำพวก ได้แก่ ผู้มีศรัทธา ผู้ขยัน ผู้มีสติมั่นคง ผู้มีจิตตั้งมั่น และผู้มีปัญญา พิจารณาธรรม ๕ ประการ คือพระสูตรที่น่าเลื่อมใส สัมมัปปธานสูตร สติปัฏฐานสูตร ฌานและวิโมกข์ และญาณจริยา

อีกนัยหนึ่ง หมายถึงธรรม ๑๕ ประการ คืออินทรีย์ ๕ ประการ สัญญาอันเป็นส่วนแห่งธรรมเครื่องตรัสรู้ ๕ ประการ และธรรม ๕ ประการ มีกัลยาณมิตตตาเป็นต้น (ม.อุ.อ. (บาลี)๓/๔๑๖/๒๔๙,สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๒๑/๔๓)

ธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก : ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ, หมายถึงใจที่ถูกรักษาด้วยสติ,สติรักษาใจ,ประกอบด้วยใจที่รักษาด้วยสติ; ข้อ ๓ ในอริยวาส ๑๐ ดังคำว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ...(๓) เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก และมีอธิบายไว้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยใจที่รักษาด้วยสติ ภิกษุเป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก (ที.ปา(ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๔,๓๖๐/๔๔๓);ในปฐมอริยวาสสูตรและทุติยอริยวาสสูตร พระพุทธเจ้าก็ตรัสอธิบายไว้ทำนองเดียวกัน (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙/๓๘,๒๐/๓๙)

ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น : วิมุตติธรรม หมายถึงหลักธรรมที่ทำให้หลุดพ้น มี ๕ อย่าง คือ (๑) วิกขัมภนวิมุตติ ได้แก่สมาบัติ ๘ เพราะพ้นจากนิวรณ์เป็นต้น (๒) ตทังควิมุตติได้แก่ อนุปัสสนา ๗ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น เพราะสลัดพ้นจากนิจจสัญญาเป็นต้น (๓) สมุจเฉทวิมุตติ ได้แก่ อริยมรรค ๔ เพราะพ้นจากกิเลสทั้งหลายที่ตนถอนขึ้นแล้ว (๔) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ได้แก่ สามัญญผล ๔ เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งการสงบระงับกิเลสด้วยอานุภาพมรรค (๕) นิสสรณวิมุตติ ได้แก่นิพพาน เพราะเป็นที่สลัดกำจัดออกตั้งอยู่ในที่ไกลจากกิเลสทั้งปวง ดังคำในมหาปทานสูตร และสัมปสาทนียสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นอย่างนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓/๖, ๑๓/๗, ๑๔/๘, ๑๔/๙, ๑๕/๙, ๑๕/๑๐, ๙๔/๕๕, ๙๔/๕๖, ๑๔๕/๙๐, ๑๔๕/๙๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๒/๑๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น ในที่นี้หมายถึงวิมุตติ ๕ ประการ คือ (๑) วิกขัมภนวิมุตติ (๒) ตทังควิมุตติ (๓) สมุจเฉทวิมุตติ (๔) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ (๕) นิสสรณวิมุตติ (ที.ม.อ. (บาลี)๑๓/๒๑,ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๙๗/๑๒๑,องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๔๘-๔๙/๑๘๔)

ธรรมเป็นเครื่องอยู่ : วิหารธรรม, หมายถึงนิโรธสมาบัติ, ดังคำในมหาปทานสูตร และสัมปสาทนียสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓/๖, ๑๓/๗, ๑๔/๘, ๑๔/๙, ๑๕/๙, ๑๕/๑๐, ๙๔/๕๕, ๙๔/๕๖, ๑๔๕/๙๐, ๑๔๕/๙๑, ๑๙๒/๑๔๑, ๑๙๒/๑๔๒, ๑๙๓/๑๔๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๒/๑๐๓); ในสังคีติสูตร กล่าวไว้ว่า วิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่) ๓ อันได้แก่ (๑) ทิพพวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของเทพ)(๒) พรหมวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม) (๓) อริยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ ในที่นี้หมายถึงนิโรธสมาบัติ (ที.ม.อ.(บาลี) ๑๓/๒๐)

ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน:ทิฏฐธัมมสุขวิหารธรรม, เป็นชื่อของรูปาวจรฌาน คือปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านผู้บำเพ็ญฌานได้ประสพเนกขัมมสุขที่ไม่เศร้าหมองในอัตภาพปัจจุบัน ดังคำในคิหิสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระสารีบุตรว่า เธอทั้งหลายพึงรู้จักคฤหัสถ์คนหนึ่งผู้นุ่งห่มผ้าขาว มีการงานสำรวมดีในสิกขาบท ๕ ประการและเป็นผู้ได้ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน อันมีในจิตยิ่ง ๔ ประการตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๙/๒๙๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เป็นชื่อของรูปาวจรฌาน และรูปาวจรฌานนี้เอง ที่เรียกว่าเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เพราะเป็นเหตุให้ท่านผู้บำเพ็ญฌานได้ประสพเนกขัมมสุขที่ไม่เศร้าหมองในอัตภาพปัจจุบัน (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๙/๖๖) อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เป็นชื่อของรูปาวจรฌาน และรูปาวจรฌานนี้เอง ที่เรียกว่าเป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เพราะเป็นเหตุให้ท่านผู้บำเพ็ญฌานได้ประสพเนกขัมมสุขที่ไม่เศร้าหมองในอัตภาพปัจจุบัน

ธรรมเป็นเครื่องอยู่อันหานิมิตมิได้ : วิหารธรรมที่ไม่มีนิมิต หมายถึงสมาธิจากวิปัสสนาที่มีพลัง ดังคำในติสสพรหมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โมคคัลลานะ ติสสพรหมไม่ได้แสดงบุคคลที่ ๗ ผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อันหานิมิตมิได้แก่เธอหรือ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๖/๑๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่อันหานิมิตมิได้ ในที่นี้หมายถึงพลววิปัสสนาสมาธิ (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๕๖/๑๙๑)

SAMPLE

ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ : โยคเขมะ, อรหัตตผลหรือนิพพาน มุ่งหมายถึงสามัญญผล ๔ ดังคำในมูลปริยายสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายภิกษุใดยังเป็นเสขบุคคล ไม่ได้บรรลุอรหัตตผลปรารถนาธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมอยู่ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗/๑๐) ; ในเทวทหสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุเหล่าใดเป็นเสขะ (ผู้ยังต้องศึกษา) ยังไม่บรรลุอรหัตตผลปรารถนาธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมอยู่ เรากล่าวว่าความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ประการอันภิกษุเหล่านั้นควรทำ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๘),ในโยคเขมสูตร พระพุทธเจ้า ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลายอัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะมาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๙๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๖-๔๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ หมายถึงอรหัตตผลหรือนิพพาน (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕/๗),อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต กล่าวไว้ว่า ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะมาก หมายถึงสามัญญผล ๔ อีกนัยหนึ่ง หมายถึงนิพพาน (องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๕๖๔-๕๗๐/๔๗๒)

ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะที่ยอดเยี่ยม:อนุตตรเขมโยคะ หมายถึงพระอรหัตตผลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังคำในอุปัญญาตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัมโพธิญาณนั้นเราบรรลุได้ด้วยความไม่ประมาท ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะที่ยอดเยี่ยม เราก็บรรลุได้ด้วยความไม่ประมาท (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕/๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะที่ยอดเยี่ยม หมายถึงอรหัตตผลหรือนิพพาน (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕/๗)

ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ:ธรรมเป็นที่สลัดออกซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ,ธรรมเป็นเครื่องสลัดออกจากรูปเป็นต้น หมายถึงนิพพาน ดังคำในอัสสาทสูตรและปฐมปุพเพสัมโพธสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ ในรูปนี้เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๖/๓๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓/๑๑) หรือดังคำในมหาปุณณมสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในรูปนี้เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป...ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในวิญญาณ นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากวิญญาณ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๘/๑๐๐-๑๐๑),ในปุพเพสัมโพธสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในปฐวีธาตุ นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากปฐวีธาตุ,แม้ อาโปธาตุ วาโยธาตุ และเตโชธาตุ ก็มีอธิบายเช่นเดียวกัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๕/๒๐๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า เครื่องสลัดออกจากรูป ตรัสหมายถึงสัจฉิกิริยาปฏิเวธ(การแทงตลอดด้วยการทำให้แจ้ง) และนิโรธสัจ(ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๘๘/๕๓),ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายว่า ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ในที่นี้หมายถึงนิพพาน (องฺ.ติก.อ. (บาลี)๒/๑๐๔/๒๕๗)

ธรรมเป็นที่ดับการแสวงหา : เอสนานิโรธธรรม,ธรรมเป็นที่ดับความพอใจ(เอสนา) หมายถึงโสดาปัตติมรรคที่ใช้พรหมจริเยสนา อนาคามิมรรค ที่ใช้ดับกาเมสนา และอรหัตตมรรค ที่ใช้ดับภเวสนา ดังคำในปฐมเอสนาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า สาวกของพระพุทธเจ้าผู้มีจิตตั้งมั่น มีสติสัมปชัญญะ ย่อมรู้ชัดการแสวงหา เหตุเกิดการแสวงหา ธรรมเป็นที่ดับการแสวงหาและข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความสิ้นสุดการแสวงหาเพราะสิ้นการแสวงหาทั้งหลาย(ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๕/๔๐๘),ในวิภังค์ กล่าวถึงการแสวงหา ๓ อย่าง คือ (๑) กาเมสนา (๒) ภเวสนา (๓) พรหมจริเยสนา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๙/๕๗๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเป็นที่ดับการแสวงหา แยกเป็น ๓ ระดับ คือ (๑) ปฐมมรรค(โสดาปัตติมรรค) เป็นที่ดับการแสวงหาพรหมจรรย์ (๒) อนาคามิมรรค เป็นที่ดับการแสวงหากาม (๓)อรหัตตมรรค เป็นที่ดับการแสวงหาภพ (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๕๔/๒๒๔) ประกอบ

ธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ : หลักธรรมที่ดับนามรูปได้หมดแล้ว หมายถึงอนาคามิมรรค จะบรรลุอรหัตผลและนิพพานในที่สุด ดังคำในฆฏิการสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถามฆฏิการเทพบุตรว่า ท่านเหล่านั้นรู้ธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งนามรูปแล้ว จึงตัดเครื่องผูกคือภพได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๐/๖๔, ๑๐๕/๑๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือ หมายถึงความหลุดพ้นแห่งพระอรหัตผลในระหว่างแห่งเวลาใกล้ชิดกับความอุบัติขึ้นในอวิหาพรหมโลก (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๕๐/๘๘)

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ:ธรรมที่ทำให้คนเจ็บไข้เกิดความสบายใจดังคำในคิลานสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระเจ้ามหานามะว่า มหาบพิตรอุบาสกผู้มีปัญญาพึงปลอบใจอุบาสกผู้มีปัญญาซึ่งป่วย ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก ด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ ๔ประการ คือ (๑) มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ (๔) มีศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาดฯลฯเป็นไปเพื่อสมาธิ(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๕๐/๕๗๔),และทรงสอนให้คนที่เจ็บละความห่วงใยในมารดาบิดา บุตร ภรรยา ละความห่วงใยกามคุณ ๕ อันเป็นของมนุษย์ และจงพรากจิตออกจากกามอันเป็นของมนุษย์แล้วน้อมจิตไปในหมู่เทพชั้นจาตุมหาราชเป็นต้น(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๐/๕๗๕)

SAMPLE

ธรรมเป็นที่พึ่ง:ธรรมเป็นที่เกาะ หมายถึงธรรมที่เป็นยึดเหนียวใจ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า อานนท์ เพราะเหตุนั้นแล พวกเธอจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑) ในที่นี้หมายถึงสติปัฏฐาน ๔ อันได้แก่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ(๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ซึ่งก็คือสมถะและวิปัสสนา โดยมีจุดหมายคือความสิ้นราคะความสิ้นโทสะและความสิ้นโมหะ หรือดังคำในโคปกโมคคัลลานสูตรที่พระอานนท์กล่าวแก่วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ว่า พราหมณ์ อาตมภาพทั้งหลายมิใช่คนไม่มีที่พึ่ง อาตมภาพทั้งหลายเป็นคนมีที่พึ่ง คือมีธรรมเป็นที่พึ่ง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๐/๘๗)

ธรรมเป็นที่สิ้นกรรมทุกอย่าง : ญาณที่ทำให้กรรมหมดสิ้นไป,อรหัตตมรรคญาณที่ทำให้ทั้งกรรมเก่าและกรรมหมดสิ้นไป, มุ่งหมายถึงบรรลุนิพพาน ดังคำในสีสุปจาลาสูตร สีสุปจาลาภิกษุณีกล่าวว่า พระพุทธเจ้าผู้เสด็จอุบัติในศากยตระกูล ไม่มีบุคคลอื่นเปรียบ ...มีพระจักษุ ทรงเห็นธรรมทั้งปวง บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นกรรมทุกอย่าง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๙/๒๒๖);ใน วัตถุกถา สุตตนิบาตและจูฬนิทเทส เทวดาองค์หนึ่งกล่าวแก่พราหมณ์พาวรีว่า พราหมณ์ เจ้าศากยบุตรพระองค์นั้น เป็นพระสัมพุทธเจ้า ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง บรรลุกำลังแห่งอภิญญาทั้งหมดแล้ว มีพระจักษุในธรรมทั้งปวง ทรงถึงธรรมเป็นที่สิ้นกรรมทุกอย่าง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๙๙/๗๓๗,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๗/๔),ในสุตตนิบาตอธิบายไว้ว่า ท่านเหล่าใดมีกรรมเก่าสิ้นแล้ว กรรมใหม่ก็ไม่มี และท่านเหล่าใด มีจิตปราศจากราคะในภพต่อไป ท่านเหล่านั้นชื่อว่าภิกษุขีณาสพ กรรมใดซึ่งเป็นกรรมเก่าได้แก่เป็นกรรมในอดีต แม้ซึ่งเกิดแก่สัตว์ทั้งหลายแล้วดับไป ชื่อว่าผลไม่สิ้นแล้วนั่นเอง เพราะสามารถจะนำปฏิสนธิมา เหตุที่ยังละยางเหนียวคือตัณหาไม่ได้ กรรมเก่านั้นของสัตว์เหล่าใด ชื่อว่าสิ้นแล้วเพราะไม่สามารถจะให้วิบากต่อไปได้ เนื่องจากยางเหนียวคือตัณหาได้เหือดแห้งไปด้วยอรหัตมรรคญาณ เปรียบประดุจพืชที่ไฟไหม้แล้วฉะนั้น และกรรมอันใดของสัตว์เหล่านั้นซึ่งเป็นไปอยู่ในปัจจุบัน ด้วยสามารถแห่งการบูชาพระพุทธเจ้าเป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่ากรรมใหม่ ก็กรรมใหม่นั้นของชนเหล่าใด ชื่อว่าไม่มีสมภพ เพราะไม่สามารถจะให้ผลต่อไปได้ เพราะประหาณตัณหาแล้วนั่นแหละ เปรียบประดุจดอกไม้ที่หลุดจากขั้วแล้วฉะนั้น และชนทั้งหลายเหล่าใด ชื่อว่าคลายกำหนัดในภพต่อไปได้แล้ว

SAMPLE

เพราะละเสียได้ซึ่งตัณหานั้นเอง ชนทั้งหลายเหล่านั้นชื่อว่าเป็นภิกษุขีณาสพ ชื่อว่ามีพืชสิ้นแล้ว เพราะสิ้นปฏิสนธิวิญญาณ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๒๓๘/๓๗-๓๘)

ธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา :หลักธรรมที่ทำให้ยางเหนียวคือตัณหาหมดไป,ตัณหาสังขยธรรม หมายถึง อรหัตมรรคญาณที่ทำให้ตัณหาเหือดแห้งไป ดังคำในจูฬตัณหาสังขยสูตรที่ท้าวสักกะทูลถามพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นแล้วด้วยธรรมเป็นที่สิ้นตัณหามีความสำเร็จสูงสุด ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จอมเทพ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ถ้าข้อนั้นภิกษุได้สดับแล้วอย่างนี้ว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ภิกษุนั้นย่อมรู้ยิ่งธรรมทั้งปวง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๐/๔๒๑, ๓๙๔/๔๒๔, ๓๙๕/๔๒๖) ; ในวิตักกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้น้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา ผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกายสุดท้ายนั้นแล เรากล่าวว่าเป็นผู้ละมาร เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งชรา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๘/๓๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมทั้งปวง หมายถึงขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ เป็นธรรมที่ไม่ควรยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ เพราะเป็นภาวะไม่ดำรงอยู่โดยอาการที่บุคคลจะยึดถือได้ (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๙๐/๒๐๕-๒๐๖)

ธรรมเป็นสาระ : ญาณที่ทำให้ตรัสรู้,สัมโพธิญาณของพระปัจเจกพุทธเจ้า, ในอิสิคิลิสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เธอทั้งหลายจงตั้งใจฟังเราผู้ประกาศชื่อ ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่มีธรรมเป็นสาระกว่าสรรพสัตว์ ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความอยากได้ บรรลุพระสัมโพธิญาณเฉพาะตน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๓/๑๗๑, ๑๓๕/๑๗๒) ; ธรรมที่เป็นแก่นสาระให้กับชีวิต, หมายถึงหลักธรรมที่ใช้ประพฤติในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ สัจจะ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ,และสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะในสุนทริกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่สุนทริกพราหมณ์ว่า พราหมณ์ สัจจะ ธรรม ความสำรวม พรหมจรรย์ การถึงธรรมอันประเสริฐ อาศัยในท่ามกลางท่านจงทำความนอบน้อมในพระขีณาสพผู้ซื่อตรงทั้งหลาย เรากล่าวคนนั้นว่า ผู้มีธรรมเป็นสาระ(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๘) ; อรหัตตผล ในนิพพานธาตุสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ชนทั้งหลายผู้รู้ที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งนี้แล้วมีจิตหลุดพ้นเพราะความสิ้นไปแห่งภวเนตติ ยินดียิ่งในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลส เพราะบรรลุธรรมเป็นสาระ เป็นผู้คงที่ ละภพทั้งปวงได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัจจะ ในที่นี้หมายถึงวจีสัจจะ ธรรม หมายถึงทิฏฐิ สังกัปปะ วายามะ สติและสมาธิ ความสำรวม หมายถึงวาจากัมมันตะและอาชีวะ (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๙๕/๒๒๕)

SAMPLE

ธรรมเป็นเหตุเกิด : เหตุเกิดแห่งสิ่งต่างๆ แห่งกาย เวทนา จิตและธรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งสติ ที่เรียกว่าสติปัฏฐาน หมายถึงหลักธรรมเป็นเครื่องพิจารณา ที่ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกายภายในอยู่ ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิด(แห่งลมหายใจ)ในกายอยู่ หรือดังคำว่า ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายในอยู่พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในเวทนาทั้งหลายอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๓/๑๑๐,๑๒/๑๓๖/๑๒๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๖/๒๖๓, ๘๙๙/๔๒๙)

ธรรมเป็นเหตุเกิดในกาย : เหตุเกิดแห่งสิ่งต่างๆ แห่งกาย อันเป็นที่ตั้งแห่งสติ ที่เรียกว่ากายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึงหลักธรรมเป็นเครื่องพิจารณา ที่ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกายภายในอยู่ ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า หมวดอิริยาบถ ภิกษุเมื่อเดิน ก็รู้ชัดว่า เราเดิน เมื่อยืน ก็รู้ชัดว่า เรายืน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๓, ๓๗๕/๓๐๔, ๓๗๖/๓๐๕, ๓๗๗/๓๐๗, ๓๗๘/๓๐๘, ๓๗๙/๓๐๘, ๓๗๙/๓๐๙, ๓๗๙/๓๑๐, ๓๗๙/๓๑๑, ๓๗๙/๓๑๒, ๓๗๙/๓๑๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๒/๑๐๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๖/๒๖๓)

ธรรมเป็นเหตุเกิดในจิต : เหตุเกิดแห่งสิ่งต่างๆ แห่งจิต อันเป็นที่ตั้งแห่งสติ ที่เรียกว่าจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึงหลักธรรมเป็นเครื่องพิจารณา ที่ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในจิต (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๐๖/๓๖๓) ดังคำในปฐมรโหคตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในจิตภายใน ฯลฯ ในจิตภายนอก ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในจิตทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๔๔/๔๓๑) หรือดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่ เช่น ภิกษุในธรรมวินัยนี้ จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะจิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔)

ธรรมเป็นเหตุดับ :เหตุดับแห่งสิ่งต่างๆ แห่งกาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งสติ ที่เรียกว่ากายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิ ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรในโลก ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุ...พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับ (แห่งลมหายใจ) ในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับ(แห่ง

SAMPLE

ลมหายใจ) ในกายอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๗/๓๐๓,๑๑๓/๑๑๐,๑๒/๑๓๖/๑๒๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๐๖/๓๖๓),หรือดังคำในวิภังคสูตรว่า ภิกษุ... พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๙๙/๔๒๙) ; ธรรมที่เป็นมูลดับกิเลส อันได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เรียกว่าอธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขาและอธิปัญญาสิกขา หรือดังคำในจูฬนิทเทส พระสารีบุตรเถระอธิบายไว้ว่า คำว่าธรรมเป็นเหตุดับกิเลสเพื่อตนอธิบายว่า พึงศึกษาทั้งอธิสีลสิกขาทั้งอธิจิตตสิกขา ทั้งอธิปัญญาสิกขา เพื่อให้ราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะของตนดับไป ฯลฯ เพื่อความสงบ เข้าไปสงบ สงบเย็น เพื่อให้ดับ เพื่อสลัดทิ้งเพื่อความระงับอกุสลาภิสังขารทุกประเภท (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๐/๑๕๗)

ธรรมเป็นเหตุดับในกาย : เหตุดับแห่งสิ่งต่างๆ แห่งกาย อันเป็นที่ตั้งแห่งสติ ที่เรียกว่ากายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิ ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรในโลก ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุ... พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๔, ๓๗๖/๓๐๕, ๓๗๗/๓๐๗, ๓๗๘/๓๐๘, ๓๗๙/๓๐๘, ๓๗๙/๓๐๙, ๓๗๙/๓๑๐, ๓๗๙/๓๑๑, ๓๗๙/๓๑๒, ๓๗๙/๓๑๓)

ธรรมเป็นเหตุดับในจิต : เหตุดับแห่งสิ่งต่างๆ แห่งจิต อันเป็นที่ตั้งแห่งสติ ที่เรียกว่าจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิ ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรในโลก ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุ... พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในจิตอยู่ เช่น ภิกษุ... จิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่า จิตหลุดพ้นแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๔/๑๑๑),หรือดังคำในปฐมรโหคตสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่า พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในจิตทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ ฯลฯ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๔๔/๔๓๑)

ธรรมเป็นเหตุให้เศร้าหมอง : ธรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมอง หมายถึงอกุศลจิตที่เกิดขึ้น เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ดังคำในอุทุมพริกสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่นิโครธปริพาชกว่า นิโครธ เราแสดงธรรมเพื่อให้ละอกุศลธรรมที่ยังละไม่ได้ ที่เศร้าหมอง ที่สร้างภพใหม่ ที่มีความกระวนกระวาย ที่มีทุกข์เป็นผล ที่เป็นปัจจัยแห่งความเกิด ความแก่และความตายต่อ ๆ ไป ท่านทั้งหลายปฏิบัติตามธรรมแล้ว จักละธรรมเป็นเหตุให้เศร้าหมองได้ ธรรมเป็นเหตุให้ผ่องแผ้วจักเจริญยิ่งขึ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๘/๕๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเป็นเหตุให้เศร้าหมอง ในที่นี้หมายถึงการเกิดขึ้นของอกุศลจิต ๑๒ (คือโลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒) (ที.ปา.อ.(บาลี) ๗๘/๒๘)

SAMPLE

ธรรมเป็นเหตุให้ผ่องแผ้ว: ธรรมที่ทำให้จิตผ่องใส หมายถึงการเจริญจิต กล่าวคือ การเจริญให้สงบเป็นสมาธิ ที่เรียกว่าสมถภาวนาและการเจริญปัญญาให้เกิดความรู้แจ้ง ที่เรียกว่าวิปัสสนาภาวนา ดังคำในอุทุมพริกสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ท่านทั้งหลายปฏิบัติตามธรรมแล้ว ...ธรรมเป็นเหตุให้ผ่องแผ้วจักเจริญยิ่งขึ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๘/๕๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมเป็นเหตุให้ผ่องแผ้ว ในที่นี้หมายถึงภาวนา ๒ ประการ คือ (๑) สมถภาวนา (การเจริญการฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ) (๒) วิปัสสนาภาวนา (การเจริญปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๗๘/๒๘)

ธรรมเป็นเหตุอยู่ร่วมกัน : กรรมที่ทำร่วมกัน อุทเทสที่สวดร่วมกัน ความมีสิกขาเสมอกัน ในภิกขุณีวิภังค์ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า ก็ภิกษุณีใดไม่ไปรับโอวาท หรือธรรมเป็นเหตุอยู่ร่วมกัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ และในสิกขาบทวิภังค์ ได้อธิบายไว้ว่า ที่ชื่อว่าธรรมเป็นเหตุอยู่ร่วมกัน ได้แก่ กรรมที่ทำร่วมกัน อุทเทสที่สวดร่วมกัน ความมีสิกขาเสมอกัน (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๕๖/๒๘๔) ; ในปริวาร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุณีไม่ไปรับโอวาท หรือธรรมเป็นเหตุอยู่ร่วมกัน ต้องอาบัติ ๑ อย่าง คืออาบัติปาจิตตีย์ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๓๖/๓๐๑)

ธรรมผิด :ธรรมที่ไม่ดี,ความเห็นผิด หมายถึงอกุศลธรรม หมายถึงมิจฉาทิฏฐิ ดังคำในภิกขกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลขอคนเหล่าอื่นอยู่ ย่อมไม่เป็นภิกษุด้วยเหตุมีประมาณเพียงใด ผู้สมาทานธรรมผิดก็ไม่เป็นภิกษุด้วยเหตุมีประมาณเพียงนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๖/๒๙๘) ; วัตถุอื่นที่นอกจากวัตถุที่ชาวโลกยอมรับกันว่าดี, ในปโลกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พราหมณ์ มนุษย์ทุกวันนี้ยินดีด้วยความยินดีที่ไม่ชอบธรรม ถูกความโลภที่ไม่สม่ำเสมอครอบงำ ประกอบด้วยธรรมผิด

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมผิด ในที่นี้หมายถึงอกุศลธรรม (สำ.ส.อ. ๑/๒๐๖/๒๕๓) ,ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า คำว่า ประกอบด้วยธรรมผิด หมายถึงเสพวัตถุที่ไม่เหมาะสม ได้แก่เสพวัตถุอื่นจากวัตถุที่ชาวโลกยอมรับกันว่าดี (องฺ.ติก.อ. (บาลี)๒/๕๗/๑๕๙,ขุ.สุ.อ.(บาลี)๑/๕๗/๑๐๖)

ธรรมฝ่ายขาว :สุกกธรรม,กุศลธรรม และธรรมฝ่ายขาว มี ๒ อย่าง ดังคำในสุกกสูตรและสุกกธัมมสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมฝ่ายขาว ๒ ประการนี้ คือ (๑) หิริ (ความอายบาป) (๒) โอตตัปปะ (ความกลัวบาป) หรือดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย สุกกธรรม ๒ ประการนี้ ย่อมคุ้มครองโลก (๑) หิริ (๒) โอตตัปปะ(องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖/๖๓,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๒/๓๙๐, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๗๘/๖๐๑),ในอภิสมยกถา อธิบายว่า ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาวเป็นธรรมคู่กันเป็นไปด้วยกัน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑/๕๗๖), ในสุมนพุทธ

SAMPLE

วงศ์ กล่าวไว้ว่า พระศาสดาทรงลั่นอมตเภรีในเมขลบุรี คำสอนของพระชินเจ้ามีองค์ ๙ ประกอบด้วยธรรมฝ่ายขาว (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒/๖๐๗)

อรรถกถาอธิบายว่า สุกกธรรม หมายถึงกุศลธรรม คือธรรมที่เป็นฝ่ายขาว หรือธรรมบริสุทธิ์ คำว่า หิริ หมายถึงความละอายต่ออกุศลธรรม คำว่า โอตตัปปะ หมายถึงความกลัวต่ออกุศลธรรม (ขุ.อิติ.อ.(บาลี)๔๒/๑๗๙),ในอรรถกถาอธิบายว่า ธรรมฝ่ายขาว หมายถึงกุศลธรรม (ขุ.ป.อ. ๒/๒๑/๓๕๔-๓๕๕)

ธรรมฝ่ายดำ: กัณหธรรม,อกุศลธรรม,ธรรมที่ไม่ควรถือปฏิบัติ ดังคำในกัณหสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมฝ่ายดำ ๒ ประการนี้คือ (๑) อหิริกะ(ความไม่อายบาป) (๒) อโนตตัปปะ (ความไม่กลัวบาป) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๗/๖๒), ในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่า ธรรมฝ่ายดำ นักปราชญ์ไม่ควรถือ ไม่ควรยึดมั่น ไม่ควรถือมั่น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๕),ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวว่า ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาวเป็นธรรมคู่กันเป็นไปด้วยกัน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑/๕๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมฝ่ายดำ หมายถึงอกุศลธรรม (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๑/๓๕๔-๓๕๕)

ธรรมฝ่ายเสื่อม: ธรรมที่ทำให้มีความเสื่อม,ธรรมที่อุปสรรคต่อการเจริญฌานตามลำดับขั้นของผู้ที่มีฌานยังไม่คล่องแคล่ว หมายถึงธรรมที่ประกอบด้วยนิวรณธรรม ๕ มีกามฉันทะเป็นต้น หรือสัญญามนสิการที่ประกอบด้วยกาม, ในสักขิภัพพสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้อาจบรรลุความเป็นผู้เหมาะสมที่จะประจักษ์ชัดในธรรมนั้นๆ ในเมื่อมีเหตุ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้คือธรรมฝ่ายเสื่อม... (๖) เป็นผู้ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๑/๕๙๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมฝ่ายเสื่อม หมายถึงสมาธิที่ยังมีนิวรณ์ ๕ เกิดขึ้นในปฐมฌาน หรือยังมีสัญญามนสิการที่ประกอบด้วยกามเกิดขึ้นอยู่ (องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๗๑-๗๔/๑๗๕-๑๗๖, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๓๙/๙๔-๙๖)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมฝ่ายเสื่อม ได้แก่กามวิตกวิจาร และปีติ เป็นต้นที่เป็นอุปสรรคต่อการเจริญฌานตามลำดับขั้นของผู้ที่มีฌานยังไม่คล่องแคล่ว (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๔๘/๓๕๑, องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๒๑/๓๒๙, องฺ.ทสก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๑/๓๙๒)

ธรรมภายนอก :เบญจขันธ์,พหิทธธรรม หมายถึงขันธ์ ๕ ของผู้อื่น ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่าภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๖/๑๑๔) หรือดังในธัมมสังคณี พระพุทธเจ้าตรัสว่า สภาวธรรมที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ และตรัสอธิบาย

SAMPLE

ว่า ฌาน ๓ และฌาน ๔ ที่เป็นรูปาวจรฝ่ายกุศล วิบากและกิริยา จตุตถฌานวิบาก อากาสานัญจายตนะ มรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ และสามัญญผล ๔ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่ามีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๒๑/๕, ๑๔๓๗/๓๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมภายนอก หมายถึงขันธ์ ๕ ของผู้อื่น (ที.ม.อ. ๒/๓๘๓/๓๙๘, ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๑๖/๓๐๓)

ธรรมภายใน : เบญจขันธ์,อัชฌัตตธรรม หมายถึงขันธ์ ๕ ของตน,กรรมทั้ง ๒ กล่าวคือ สมถะและวิปัสสนา ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๖/๑๑๔) ; ในธรรมบท หังสฆาตกภิกขุวัตถุ พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลผู้สำรวมมือ สำรวมเท้า สำรวมวาจา สำรวมตน ยินดีธรรมภายใน มีจิตตั้งมั่น อยู่ผู้เดียว สันโดษ บัณฑิตทั้งหลายเรียกว่า ภิกษุ หรือดังคำในสุตตนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีปัญญา มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว เพ่งพินิจธรรมภายใน มีสติทุกเมื่อย่อมข้ามพ้นโอฆะที่ข้ามได้ยาก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖๒/๑๔๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๗๖/๕๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมภายใน หมายถึงขันธ์ ๕ ของตน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๓/๓๙๘,ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๑๖/๓๐๓),ในอรรถกถาธรรมบทอธิบายว่า ธรรมภายใน หมายถึงกัมมัฏฐาน คือสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๕๐, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑๐๓๕/๔๖๘)

ธรรมภูต : สภาวะที่เกิดจากธรรม หมายถึงพระนามหนึ่งของพระตถาคต ดังคำในอัคคัญญสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า คำว่า ธรรมกาย ก็ดี พรหมกาย ก็ดี ธรรมภูต ก็ดี พรหมภูต ก็ดี ล้วนเป็นชื่อของตถาคต (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๘/๘๘)

ธรรมเภรี : กลองคือธรรม,กลองแห่งธรรม หมายถึงพระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรมหรือแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท ดังคำในมังคลพุทธวงศ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในกาลเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุนันทะ เสด็จเข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงลั่นธรรมเภรี อันประเสริฐยอดเยี่ยม (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๖/๖๐๒)

ธรรมมีกิเลส : สภาวธรรมที่ประกอบด้วยกิเลส หมายถึงกามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยคเป็นต้น ในอรณวิภังคสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในอรณวิภังค์นั้น ธรรมคือการประกอบเนือง ๆ ซึ่งโสมนัสของบุคคลผู้มีความสุขอันเกิดจากกาม อันทรามเป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์นี้ มีทุกข์ มีความเบียดเบียนมีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด ... ธรรมคืออัตตกิลมถานุโยค อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์นี้

SAMPLE

มีทุกข์ มีความเบียดเบียนมีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้นธรรมนี้จึงชื่อว่าเป็นธรรมมีกิเลส ...ธรรมคือการยกย่อง การตำหนิและการไม่แสดงธรรมนี้ มีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด,ธรรมคือสุขอันเกิดจากกาม สุขอันเกิดจากการมีเพศสัมพันธ์ สุขของปุถุชน ไม่ใช่สุขของพระอริยะนี้,ธรรมคือความลับที่ไม่เป็นความจริง ไม่เป็นความแท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์นี้ มีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด,ธรรมคือความลับที่เป็นความจริง เป็นความแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์นี้,ธรรมคือคำล่วงเกินต่อหน้า,ธรรมคือคำที่บุคคลผู้รีบร้อนพูด, ธรรมคือการยึดภาษาท้องถิ่น และการละเลยคำพูดสามัญนี้ มีทุกข์ มีความเบียดเบียน มีความคับแค้น มีความเร่าร้อน เป็นข้อปฏิบัติผิด เพราะฉะนั้น ธรรมนี้จึงชื่อว่าเป็นธรรมมีกิเลส (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๓๓/๓๙๘, ๓๔๐/๔๐๐)

ธรรมมีความงามในเบื้องต้น :ศีล, ดังคำในมหาวิภังค์และนาคิตสูตร พระพุทธเจ้าทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๒),หรือดังคำในมหาวรรคและมหาปทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่าภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๒/๓๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘๖/๔๗, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๒, ๘๗/๑๕๕, ๘๘/๑๕๗, ๙๖/๑๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมมีความงามในเบื้องต้น หมายถึงศีล (ที.สี.อ.(บาลี)๑๙๐/๑๕๙)

ธรรมมีตัณหาเป็นมูล:ธรรมมีตัณหาเป็นเค้ามูล,ธรรมที่เป็นตัณหาเป็นเหตุตั้งต้นดังคำในปริวาร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมมีตัณหาเป็นมูลมี ๙ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๙/๔๘๘), ในทสุตตรสูตร พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า คือธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุ ๙ ได้แก่ (๑) เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา(การแสวงหา) จึงเป็นไป (๒) เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ(การได้) จึงเป็นไป (๓) เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะ (การกำหนด) จึงเป็นไป (๔) เพราะอาศัยวินิจฉยะฉันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ) จึงเป็นไป (๕) เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) จึงเป็นไป(๖) เพราะอาศัยอัชโฌสานะ ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงเป็นไป (๗) เพราะอาศัยปริคคหะ มัจฉริยะ (ความตระหนี่) จึงเป็นไป (๘) เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ (ความ

SAMPLE

หวงกั้น) จึงเป็นไป (๙) เพราะอาศัยอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ที่เกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่งการวิวาท การกล่าวขึ้นเสียงว่า มึง มึง และการพูดเท็จ จึงเป็นไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๒๑) ; ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑), หรือดังคำในตัณหามูลกสูตรพระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุ ๙ ประการ พวกเธอจงฟังธรรมนั้น (อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๓/๔๘๐)

ธรรมมีปาฏิหาริย์ : ธรรมที่ประกอบด้วยปาฏิหาริย์ ซึ่งมีปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง คือ (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ (๒) อาเทสนาปาฏิหาริย์ (๓) อนุสาสนีปาฏิหาริย์(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕) หรือดังคำในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่าบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาท ที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๕),หรือดังคำใน มหาสกุลุทายิสูตร และโคตมกเจติยสูตร พระสมณโคดม ทรงแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง มิใช่ทรงแสดงเพื่อความไม่รู้ยิ่ง ทรงแสดงธรรมมีเหตุ มิใช่ทรงแสดงธรรมไม่มีเหตุ ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ มิใช่ทรงแสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๔/๒๘๙,อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๖/๓๗๓),ในมหานิทเทส กล่าวว่า ระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง มิใช่แสดงเพื่อความไม่รู้ยิ่ง แสดงธรรมมีเหตุผล มิใช่แสดงธรรมไม่มีเหตุผลแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ มิใช่แสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๓/๓๒๐)

ธรรมมีรสเป็นอย่างเดียวกัน : ธรรมมีวิมุตติรสอันเดียวกัน หมายถึงธรรมที่ทำให้ถึงรสคือความหลุดพ้น ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า ให้สมถะและวิปัสสนาประชุมลง เพราะมีสภาวะเป็นธรรมมีรสเป็นอย่างเดียวกัน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖๘/๒๖๓), ในวิโมกขกถา กล่าวไว้ว่า ในเวลารู้แจ้งปัญญินทรีย์เป็นใหญ่ อินทรีย์แห่งการรู้แจ้งที่เป็นไปตามปัญญินทรีย์นั้นมี ๔ ประการ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย เป็นธรรมมีรสเป็นอย่างเดียวกัน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๙/๓๖๖)

ธรรมมีเหตุ : ธรรมที่ประกอบด้วยเหตุผล ดังคำในมหาสกุลุทายิสูตร และโคตมกเจติยสูตร พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมมีเหตุ มิใช่ทรงแสดงธรรมไม่มีเหตุ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๔/๒๘๙,อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๖/๓๗๓,อง.ทสก.(ไทย)๒๔๑๐๓/๓๒๐), ในปฐมอุปนิสสูตร มีพระสูตรว่าด้วยธรรมมีเหตุให้ถูกขจัด (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓/๕) ;ในกถาวัตถุ พระสกวาทีก็กล่าวไว้ว่า พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เรารู้ยิ่ง

SAMPLE

แล้วจึงแสดงธรรมไม่รู้ยิ่งแล้วไม่แสดงธรรม เราแสดงธรรมมีเหตุ ไม่ใช่แสดงธรรมไม่มีเหตุ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๐๖/๘๔๒)

ธรรมมีอุปการะ :ธรรมที่อุดหนุน, หมายถึงธรรมที่เกื้อกูลให้บรรลุสัจจะ เช่น ความเพียร ปัญญาเครื่องพิจารณา ความอุตสาหะ ฉันทะ การเพ่งพินิจแห่งธรรม ปัญญาเครื่องไตร่ตรองเนื้อความ การทรงจำธรรม การฟังธรรม การเงี่ยโสตลง การเข้าไปนั่งใกล้ การเข้าไปหา การมีศรัทธา ดังเช่นคำในจังกีสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ความควรแก่การเพ่งพินิจแห่งธรรมเป็นธรรมมีอุปการะมากแก่ฉันทะ ถ้าธรรมทั้งหลายไม่ควรแก่การเพ่งพินิจ ฉันทะก็ไม่เกิด แต่เพราะธรรมทั้งหลายควรแก่การเพ่งพินิจ ฉันทะจึงเกิด ฉะนั้น ความควรแก่การเพ่งพินิจแห่งธรรมจึงมีอุปการะมากแก่ฉันทะ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๓๔/๕๔๓)

ธรรมมีอุปการะมาก : ธรรมที่เกื้อหนุนให้คนเจริญในธรรม ดังคำในพหุการสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการย่อมมีอุปการะมากแก่มนุษย์ คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (๒)สัทธัมมัสสวนะ (๓) โยนิโสมนสิการ (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๙/๓๖๘)

ธรรมไพบูลย์: ความไพบูลย์แห่งธรรม, ความพรั่งพร้อมเต็มเปี่ยมแห่งธรรมด้วยการฝึกฝนอบรมให้มีในตนจนบริบูรณ์ หรือด้วยการประพฤติปฏิบัติกันในสังคมจนแพร่หลายทั่วไปทั่วหมด ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวอธิบายถึงธรรมไพบูลย์ไว้ตอนหนึ่งว่า ชื่อว่าปัญญาไพบูลย์ เพราะกำหนดอรรถไพบูลย์ ชื่อว่าปัญญาไพบูลย์เพราะกำหนดธรรมไพบูลย์ ชื่อว่าปัญญาไพบูลย์ เพราะกำหนดนิรุตติไพบูลย์ ชื่อว่าปัญญาไพบูลย์ เพราะกำหนดปฏิภาณไพบูลย์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๗) ; ดู ไพบูลย์, เวปุลละ

ธรรมยาน: ยานคือธรรม, ชื่อ ๑ ของอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำในชาณุสโสณิพราหมณสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า คำว่า ยานอันประเสริฐนั้นเป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง เรียกว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔/๖)

ธรรมรส : รสคือพระธรรม,รสแห่งธรรม หมายถึงมรรค ๔ ดังคำในอังคุตตรนิกาย กล่าวไว้ว่า สัตว์ที่ได้อรรถรส ธรรมรส และวิมุตติรสมีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่ได้อรรถรส ธรรมรส และวิมุตติรสมีจำนวนมากกว่า (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๓๕/๔๔),ความถึงพร้อมแห่งเหตุ ในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่า อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ธรรมรส วิมุตติรส อธิสีล อธิจิต อธิปัญญา จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔, ๑๔๙/๔๐๓, ๑๕๑/๔๑๓),ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า

SAMPLE

อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสัทธินทรีย์นั้นเป็นความน่าดื่ม (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๔๐/๔๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมรส หมายถึงมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๓๕/๔๓๖),ในอรรถกถามหานิทเทสกล่าวไว้ว่า ธรรมรส หมายถึงความถึงพร้อมแห่งเหตุ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๕๐/๒๖๖)

ธรรมรัตนะ : รัตนะคือพระธรรม ดังคำในวิมานวัตถุ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เหล่าเทพที่มีความเชื่อในพระพุทธรัตนะ พระธรรมรัตนะ และพระสังฆรัตนะ สดับธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระธรรมราชาทรงแสดงไว้ดีแล้วย่อมรุ่งเรืองยิ่งกว่าดิฉันด้วยอายุ บริวาร ยศและสิริ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๐๓/๘๑), ในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่า ชื่อว่าพระผู้มีพระภาค เพราะทรงจำแนก แยกแยะ แจกแจงธรรมรัตนะ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๓, ๘๔/๒๔๘, ๑๕๑/๔๑๓),ในจูฬนิทเทส กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาค...มีพระธรรมรัตนะมาก เปรียบดังทะเลหลวง (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๘/๕๐๒),ในโคตมพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า พระธรรมรัตนะนี้ทรงตรัสไว้ดีแล้ว ควรเรียกให้มาดู (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๔๙/๗๑๘)

ธรรมราชา : 1.ผู้ยังชาวโลกให้ชื่นบานด้วย “นวโลกุตตร”ธรรม, พระราชาแห่งธรรม, พระราชาผู้เป็นเจ้าแห่งธรรม, พระราชาโดยอรรถ หมายถึงเจ้า ดังคำในจูฬวรรค พระพุทธเจ้าตรัสว่า วัตรในโรงฉันนี้พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระธรรมราชาทรงบัญญัติไว้แล้ว (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๒/๒๗๑)

2.ผู้ยังชาวโลกให้ชื่นบานด้วย “ทศกุศลกรรมบถ”ธรรม, ราชาผู้ทรงธรรม, พระเจ้าจักรพรรดิ ตามคติแห่งพระพุทธศาสนา คือราชาผู้มีชัยชนะและครองแผ่นดินโดยธรรม ไม่ต้องใช้ทัณฑ์ ไม่ต้องใช้ศัตราวุธ ดังคำในมฆเทวสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในกรุงมิถิลานี้แล ได้มีพระราชาทรงพระนามว่ามฆเทวะ เป็นผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา เป็นมหาราชผู้ตั้งมั่นในธรรม ทรงประพฤติธรรมในพราหมณ์และคหบดี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๘/๓๗๒),ในอนาถปิณฑิโกวาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระผู้เป็นธรรมราชาก็ประทับอยู่ เป็นสถานที่ให้เกิดปีติแก่ข้าพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๗/๔๔๐),ในจักกวัตติสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๔/๑๕๔),ในเสลสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือเป็นพระธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม ยังธรรมจักรที่ไม่มีใครๆหมุนไปได้ ให้หมุนไปได้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๖๐/๖๓๖, ๕๖๑/๖๓๖)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมราชา เป็นพระนามของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หมายถึงพระผู้ทรงให้มหาชนยินดีด้วย โลกุตตรธรรม ๙ ประการ (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) ดูประกอบใน องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๔/๘๘),ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า คำว่า ธรรม ของพระเจ้าจักรพรรดิ หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ จัดเป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๔/๘๗)

ธรรมละเอียด : ธรรมอันประณีต หมายถึงกายสมาจาร วจีสมาจาร และมโนสมาจารของผู้ไม่มีความโลภ,ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์,วิปัสสนา,สมถะและวิปัสสนาดังคำในจังกีสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ท่านผู้นี้มีกายสมาจารวจีสมาจาร เหมือนผู้ไม่โลภ .... เป็นธรรมละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ไม่ใช่ธรรมที่คนโลภจะแสดงได้ง่าย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๐/๕๔๐),ธรรมที่เกิดจากการเจริญสมถะและวิปัสสนา ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า คือภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยอาการ ๑๖ อย่างได้แก่ (๑) ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์ (๒) ด้วยมีสภาวะเป็นโคจร (๓) ด้วยมีสภาวะละ (๔) ด้วยมีสภาวะสละ (๕) ด้วยมีสภาวะออก (๖) ด้วยมีสภาวะหลีกออก (๗) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมละเอียด....หรือดังคำว่า เมื่อภิกษุละอุทธัจจะ จึงมีสมาธิคือความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นธรรมละเอียด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๔๒๐,๕/๔๒๒)

ธรรมเลวทราม : ธรรมไม่ดี,ธรรมอันลามก,ธรรมที่ตรงกันข้ามกับกัลยาณธรรม หมายถึงบาปอกุศลธรรมมีความโลภเป็นต้น,ความขาดศีลขาดธรรม ดังคำในปริสาสูตร ที่กล่าวถึงภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา อุบาสกผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๑/๓๓๑),ในมหาวิภังค์ นิคมกถา พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุชั่ว จำนวนมาก มีผ้ากาสายะพันที่คอ มีธรรมเลวทราม ไม่สำรวม พวกเธอย่อมตกนรก เพราะบาปกรรมทั้งหลายที่เลวทราม (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๕/๑๘๑),ในทักขิณาวิภังคสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า อานนท์ ก็ในอนาคตกาล จักมีแต่เหล่าโคตรภูภิกษุ มีผ้ากาสาวะพันคอเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๐/๔๓๐)

ธรรมวาที : ผู้มีปกติกล่าวธรรม, ผู้พูดเป็นธรรม, ผู้พูดตามธรรม, ผู้พูดตรงตามธรรม หรือพูดถูกต้องตามหลัก ไม่พูดผิดธรรม ไม่พูดนอกหลักธรรม ดังคำในจูฬวรรค พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมวาทีบุคคล ธรรมวาทีภิกษุมากรูป ธรรมวาทีสงฆ์ หรือดังคำว่า ถ้ารู้ว่าธรรมวาทีมากกว่า พึงให้จับสลากเปิดเผย อย่างแจ่มแจ้ง (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๖/๒๙๖, ๑๘๗/๒๙๖, ๑๘๘/๒๙๖, ๑๘๖/๒๙๗, ๑๘๗/๒๙๗, ๑๘๘/๒๙๗, ๑๘๖/๒๙๘, ๑๘๗/๒๙๘, ๑๘๘/๒๙๘, ๑๘๖/๒๙๙, ๑๘๗/๒๙๙, ๑๘๘/๒๙๙, ๒๓๔/๓๕๓, ๒๓๕/๓๕๖),ในอัมพัฏฐสูตร พวกมาณพกล่าวแก่อัมพัฏฐมาณพว่า พวกศากยะเป็นโอรสของเจ้านายของอัมพัฏฐมาณพ พวกเรากลับเข้าใจท่านพระสมณโคดมผู้เป็นธรรม

SAMPLE

วาทีว่าควรถูกรุกราน (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๓/๙๕),ในอัสสลายนสูตร อัสสลายนมาณพกล่าวถึงพระสมณโคดมเป็นธรรมวาทีที่บุคคลจะพึงเจรจาโต้ตอบได้ยาก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๑/๕๐๒,ในธัมมวาทีปัญหาสูตร พระสารีบุตรกล่าวแก่ชัมพุขาทกปริพาชกไว้ว่า ผู้มีอายุ คนพวกใดแสดงธรรมเพื่อละราคะ แสดงธรรมเพื่อละโทสะ และแสดงธรรมเพื่อละโมหะ คนพวกนั้นเป็นธรรมวาทีในโลก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๖/๓๓๖)

ธรรมวาทีเทพบุตร : เทพบุตรชื่อธรรมวาที ซึ่งเป็นเทพบุตรชั้นกามาวจรเทวโลก ผู้ท่องเที่ยวไปยังคามนิคม ชนบทและราชธานี ในวันอุโบสถ ชวนหมู่ชนให้ถือมั่นซึ่งกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการในธัมมวาทีเทวปุตตจริยา พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงกาลที่พระองค์เกิดเทพบุตรชื่อธรรมวาทีไว้ว่า เราทั้ง ๒ คือธรรมวาทีเทพบุตรและอธรรมวาทีเทพบุตร เป็นศัตรูต่อกัน เราทั้ง ๒ นั่งรถสวนทางกันมาจึงทำแอกรถให้กระทบกัน (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๖๙/๗๕๔)

ธรรมวิถี : วิถีคือธรรม, วิถีแห่งธรรม หมายถึงแนวทางแห่งธรรม อันได้แก่สติปัฏฐาน ๔ ปัญญาและอิทธิบาท ๔ ดังคำในอุปาลิเถราปทาน พระอุปาลิเถระ กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าแต่พระมุนี พระองค์มีสติปัฏฐานเป็นป้อม มีพระปัญญาเป็นชุมทาง มีอิทธิบาทเป็นถนนสี่แยก ธรรมวิถี พระองค์ก็ทรงสร้างไว้ดีแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓๖/๘๑)

ธรรมวินัย : ธรรมและวินัย, คำสั่งสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้า ซึ่งประกอบด้วย ธรรม เท่ากับคำสอนแสดงหลักความจริงและแนะนำความประพฤติ, วินัย เท่ากับบทบัญญัติกำหนดระเบียบความเป็นอยู่และกำกับความประพฤติ ; ธรรม เท่ากับ เครื่องควบคุมใจ,; วินัย เท่ากับ เครื่องควบคุมกายและวาจา

คำว่า ธรรมวินัย มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๑๘/๗, ๑๙๔/๖๕, ๕๑๑/๒๒๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๓, ๑๖๐/๑๐๕, ๑๖๕/๑๑๑, ๑๘๕/๑๓๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖/๗, ๑๐/๑๐, ๑๔/๑๒, ๓๕/๒๗, ๓๔๓/๓๕๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๙/๑๓๓, ๒๓๘/๒๕๒, ๓๒๓/๓๕๕, ๔๙๘/๕๓๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒/๓, ๔๐/๔๒, ๑๕๐/๑๖๗, ๑๖๕/๑๘๕, ๒๒๒/๒๕๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐/๑๕, ๔๑/๕๐, ๔๗/๕๕, ๔๘/๕๖,๔๑๖/๕๐๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐/๑๙, ๘๑/๘๖, ๑๒๙/๑๕๓, ๑๕๘/๒๐๓, ๑๘๕/๒๕๙, ๒๔๖/๓๕๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗/๒๙, ๓๒/๖๒, ๒๓๘/๓๒๙, ๒๔๔/๓๓๖,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๖, ๑๑๔/๒๐๙,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐/๓๐, ๓๑/๓๒, ๓๔๙/๓๘๖, ๓๗๗/๔๕๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔/๖, ๑๘๗/๑๒๑, ๘๒๓/๓๙๑, ๑๐๗๙/๕๘๙,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๘๐, ๔๓/๘๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๒/๔๐๒, ๑๖๓/๔๐๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒/๒, ๒๖/๔๑, ๖๑/๑๐๓, ๑๙๑/๒๗๗, ๒๔๑/๓๕๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/

๗๖/๑๖๙, ๘๒/๑๘๑, ๘๔/๑๘๕, ๘๕/๑๘๗, ๘๖/๑๙๑, ๙๐/๒๐๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๖/๑๙๐, ๖๓/๒๐๒, ๒๐๒/๕๙๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐/๕๖๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๒๔/๙๕,อภิ.ป.๓๖/๙๔/๑๖๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๐/๕๑๐, ๕๗๙/๖๓๓

ธรรมสภา : ที่ประชุมฟังธรรม, โรงธรรม ; แต่เดิม ในพระไตรปิฎก “ธรรมสภา” เป็นคำที่ใช้น้อย (พบในเรื่องอดีตก่อนพุทธกาลครั้งหนึ่ง คือวิธุรชาดก, (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๐๔๐/๓๖๒), เป็นอาคารหลวงในเมืองอินทปัตถ์ หรืออินทปัตต์ ในกุรุรัฐ, และอีกครั้งหนึ่งเป็นคาถาประพันธ์ของพระอุบาลีมหาสาวก, (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘/๖๓), กล่าวเป็นความอุปมาว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระธรรมราชา ได้ทรงสร้างธรรมนครขึ้น ในธรรมนครนี้ มีพระสุตตันตะ พระอภิธรรม และพระวินัย และพุทธพจน์มีองค์ ๙ ทั้งสิ้น เป็น“ธรรมสภา”,ต่อมา ในชั้นอรรถกถา “ธรรมสภา”ได้กลายเป็นคำสามัญชนอันใช้เรียกที่ประชุมฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า เช่น ในวัดพระเชตวันเช่นเดียวกับคำว่า “คันธกุฎี” ที่อรรถกถาใช้เรียกพระวิหารที่ประทับของพระพุทธเจ้า ดังข้อความในอรรถกถา เช่น องฺ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๑/๗๔) ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากพระคันธกุฎีมาประทับนั่งเหนือพระบวรพุทธอาสน์ที่เขาปูลาดไว้ใน ธรรมสภา”, อาคารที่อรรถกถาเรียกว่าธรรมสภานี้ตามปกติ ก็คืออาคารที่ในพระไตรปิฎกเรียกว่า “อุปัฏฐานศาลา”(ศาลาที่ภิกษุทั้งหลายมาเฝ้าเพื่อฟังพระพุทธโอวาทและสดับพระธรรมเทศนา) ดังที่ท่านไขความว่า “คำว่า ในอุปัฏฐานศาลา” หมายความว่า ในธรรมสภา (อุปัฏฐานนสาลายันติ ธัมมสภายัง (วินย.ฎีกา. (บาลี) ๒/๑๓๔/๒๗๗) ; ดู คันธกุฎี, อุปัฏฐานศาลา ๔ ดังคำในอุปาลิเถราปทาน พระอุปาลิเถระ กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า พระองค์มีพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรมและพระพุทธพจน์มีองค์ ๙ แม้ทั้งมวล นี้เป็นธรรมสภา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓๗/๘๑)

ธรรมสมควร : ข้อปฏิบัติที่เหมาะสมแก่โลกุตตรธรรม อันได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ ถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เรียกว่าโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ดังในจูฬนิทเทส ที่กล่าวถึง (พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า) ไม่ละการหลีกเร้นและฌาน ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นนิจ คำว่าประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นนิจ อธิบายว่า สติปัฏฐาน ๔ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ เรียกว่าธรรม และกล่าวอธิบายไว้ว่า การปฏิบัติชอบ การปฏิบัติสมควร การปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก การปฏิบัติเอื้อประโยชน์ การปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม การรักษาศีลให้บริบูรณ์การสำรวมอินทรีย์ ความรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ความเป็นผู้มีความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่เสมอ สติและสัมปชัญญะ เหล่านี้เรียกว่าธรรมสมควร (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๕/๔๙๐)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมสมควร หมายถึงปฏิบัติปฏิปทาอันเป็นส่วนเบื้องต้นที่เหมาะแก่โลกุตตรธรรม ๙ ประการ (คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๙๗/๓๖๘, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี)๓/๑๔๓/๕๖)

ธรรมสมควรแก่โพธิญาณ : วิปัสสนาในส่วนเบื้องต้นแห่งมรรคทั้ง ๔ เหล่านี้ ตรัสเรียกว่าธรรมอันสมควรแก่โพธิญาณ ดังคำในมหานิทเทส พระสารีบุตรเถระอธิบายไว้ว่า การปฏิบัติชอบ การปฏิบัติเหมาะสม การปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก การปฏิบัติไม่คลาดเคลื่อน การปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์ การปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม การรักษาศีลให้บริบูรณ์ ความเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ ความเป็นผู้รู้จักประมาณ ในการบริโภคอาหาร ความเป็นผู้มีความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่เสมอ สติสัมปชัญญะ เหล่านี้ ตรัสเรียกว่าธรรมอันสมควรแก่โพธิญาณ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๘/๕๘๒)

ธรรมสมัย : สมัยคือธรรม หมายถึงช่วงเวลาเป็นที่ประชุมฟังธรรม ดังคำในมหาสมยสูตรที่เทวบุตรองค์หนึ่งกล่าวว่า การประชุมครั้งใหญ่ในป่าใหญ่ มีหมู่เทพมาประชุมกัน พวกเราพากันมายังธรรมสมัยนี้ก็เพื่อได้เยี่ยมสงฆ์ผู้ไม่พ่ายแพ้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๒/๒๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมสมัย ในที่นี้หมายถึงสถานที่ที่ประชุมเพื่อฟังธรรม (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๓๒/๒๙๕)

ธรรมสมาธิ : สมาธิคือธรรม หมายถึงแนวแห่งกุศลกรรม หรือธรรม ๕ ได้แก่ ปามัชชะ ปีติ ปัสสัทธิ สุข และสมาธิ หรือพรหมวิหารอันได้แก่เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา ดังคำในปาฏลิยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่ผู้ใหญ่บ้านว่า ผู้ใหญ่บ้าน ธรรมสมาธิ มีอยู่ ถ้าท่าน(ตั้งอยู่)ในธรรมสมาธิจึงได้จิตตสมาธิ เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านพึงละความเคลือบแคลงนี้ได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๙, ๓๖๕/๓๔๐, ๓๖๕/๓๔๑, ๓๖๕/๓๔๒, ๓๖๕/๓๔๓, ๓๖๕/๓๔๔, ๓๖๕/๓๔๕, ๓๖๕/๓๔๖, ๓๖๕/๔๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมสมาธิ หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ธรรม ๕ ประการ (คือ ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข และสมาธิ) หรือพรหมวิหาร ๔ (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๖๕/๑๗๑-๑๗๒)

ธรรมสังคาหกาจารย์ : อาจารย์ผู้ร้อยกรองธรรม ดังคำในจุนทสูตรที่กล่าวไว้ว่า ภายหลัง พระธรรมสังคาหกาจารย์ได้รจนาคาถาสรุปดังนี้ว่า พระพุทธเจ้าผู้ตถาคตศาสดา หาผู้เปรียบมิได้ในโลกนี้ ทรงมีพระวรกายเหนื็ดเหนื่อยมาก (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๘) ; ดู ธรรมสังคีติกาจารย์

ธรรมสังคีติกาจารย์ : พระผู้รวบรวมร้องกรองพระธรรมวินัย ในคำในสังสารโมจกเปติวัตถุ ที่กล่าวถึงพระธรรมสังคีติกาจารย์ไว้ตอนหนึ่งว่า นางเปรตตนหนึ่งกล่าวแก่พระสารีบุตรว่า ข้อที่ดิฉันเป็นเปรตเปลือยกาย ถูกความหิวและความอยากเบียดเบียนเที่ยวไปเช่นนี้

SAMPLE

ตลอด ๕๐๐ ปีนับแต่บัดนี้ไป นั้นเป็นผลกรรมชั่วของดิฉัน พระคุณเจ้าผู้แกล้วกล้า มีอานุภาพมาก ดิฉันมีจิตเลื่อมใส ขอไหว้ท่าน และขอท่านจงอนุเคราะห์ดิฉัน พระคุณเจ้าผู้เจริญ ขอท่านจงให้ไทยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วอุทิศส่วนบุญแก่ดิฉันบ้าง ขอจงช่วยดิฉันให้พ้นจากทุคติด้วยเถิด(เพื่อจะแสดงการที่พระเถระปฏิบัติ พระธรรมสังคีติกาจารย์จึงกล่าว ๓ คาถาว่า)พระสารีบุตรเถระซึ่งเป็นผู้อนุเคราะห์นั้นรับคำนางเปรตนั้นแล้ว จึงถวายข้าวปั้นหนึ่ง ผ้ามีขนาดเท่าฝ่ามือผืนหนึ่ง และน้ำดื่มถ้วยหนึ่ง แก่ภิกษุแล้วอุทิศส่วนบุญให้นางเปรตนั้น ในลำดับที่พระเถระอุทิศส่วนบุญให้นั้นเอง วิบากคืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม และน้ำดื่ม ก็เกิดขึ้นแก่นางเปรตนั้น นี้เป็นผลแห่งทักษิณา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๑/๑๘๕)

ธรรมสัญญา: ความหมายรู้ในธรรมารมณ์ ดังคำในกามคุณสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลพึงรู้อายตนะ คือพึงรู้อายตนะว่าจักขุดับในที่ใด รูปสัญญา (ความหมายรู้ในรูป) ก็ดับในที่นั้นฯลฯ พึงรู้อายตนะว่า มโนดับในที่ใด ธรรมสัญญา (ความหมายรู้ในธรรมารมณ์) ก็ดับในที่นั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๗/๑๓๕)

ธรรมสามี : ผู้เป็นเจ้าของธรรม,เจ้าของธรรม, เป็นคำเรียกพระพุทธเจ้า ดังคำในมหาวรรค วินัยปิฎก อุปักกิเลสสูตร ภิกษุฝ่ายอธรรมวาทีรูปหนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ขอพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นธรรมสามีทรงโปรดรอไปก่อนพระพุทธเจ้าข้า (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๗/๓๔๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๖/๒๗๗),ในมหานิทเทส และโสฬสปัญญานิทเทส พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้...ตรัส บอก นำความหมายออกมา ประทานอมตธรรม เป็นพระธรรมสามี เป็นพระตถาคต ไม่มีสิ่งที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นยังไม่ทรงทราบ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๔, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ธรรมเสนาบดี, พระอัครสาวก : แม่ทัพธรรม, ผู้เป็นนายทัพธรรม,เป็นคำเรียกยกย่องพระสารีบุตร ซึ่งเป็นกำลังใหญ่ของพระศาสดาในการประกาศพระศาสนา,ในเถรคาถา พระอานนท์กราบทูลพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมทั้งหลายก็ไม่แจ่มแจ้งแก่เราเมื่อพระธรรมเสนาบดีซึ่งเป็นกัลยาณมิตร นิพพานเสียแล้ว โลกนี้ทั้งหมดปรากฏเหมือนกับว่ามืดมิด (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๓๗/๕๐๙), ในสารีปุตตเถราปทาน พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระอัสสชิเถระนั้น วันนี้ ข้าพเจ้าได้เป็นธรรมเสนาบดีถึงความสำเร็จในคุณทั้งปวง จึงอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖๙/๕๗) ;ธรรมเสนาบดี อีกนัยหนึ่ง มุ่งหมายถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ ในปทุมพุทธวงส์กล่าวไว้ว่า เมื่อกฐินจีวรเกิดขึ้นในสมัยกรานกฐิน ภิกษุทั้งหลายช่วยกันเย็บจีวรเพื่อประโยชน์แก่พระธรรมเสนาบดี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๗/๖๒๙)

SAMPLE

อรรถกถาวิมานอธิบายว่า คำว่า พระธรรมเสนาบดี หมายถึงพระสารีบุตร (ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๖๕๖/๑๘๕)

ธรรมเสรี: ความอิสระคือธรรม,หมายถึงธรรมทำให้มีความอิสระ อันได้แก่โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ดังคำในจูฬนิทเทส พระสารีบุตรเถระอธิบายว่า คือสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เรียกว่าธรรมเสรี (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๕/๔๑๗) ; ข้อ ๑ ในเสรี ๒ อย่าง อันได้แก่ (๑) ธรรมเสรี (๒) บุคคลเสรี (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๕/๔๑๗)

ธรรมเหตุก้าวล่วง : ธรรมที่ทำให้ก้าวล่วงทุกข์ได้ หมายถึงเหตุที่ทำให้พ้นจากความทุกข์ เพื่อให้เข้าถึงนิพพาน ในจาลาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเหตุก้าวล่วงความเกิด ทรงให้เราตั้งอยู่ในสัจจะเพื่อละทุกข์ทั้งปวง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๗/๒๒๔)

ธรรมอันเกษมจากโยคะ :ธรรมที่ปลอดโปร่งจากโยคะ ๔ อันได้แก่กาม ภพ ทิฏฐิและอวิชชา หมายถึงอรหัตตผล ดังคำในปาสาทิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุสาวกผู้เป็นเถระ ของศาสดานั้น เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้าบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ อาจกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ อาจแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๓/๑๓๒,๑๗๔/๑๓๔,๑๗๔/๑๓๕),ในอโนตตัปปีสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ควรเพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพื่อบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๕/๒๓๔),ในนิทานวรรค สังยุตตนิกาย กล่าวถึงลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อนหยาบคาย เป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๗/๒๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมอันเกษมจากโยคะ ในที่นี้หมายถึงอรหัตตผล (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๗๓/๙๙)

ธรรมอันปราศจากโทษ:สภาวธรรมที่ไม่มีโทษ,ธรรมที่ไม่มีราคะโทสะโมหะ,กุศลธรรม ในที่นี้มุ่งหมายถึงอรหัตตมัคคญาณ ดังคำในปัจจเวกขณสูตร พุทธอุทานว่า ในกาลก่อน ธรรมอันปราศจากโทษไม่มี แต่ในกาลนั้น ธรรมอันปราศจากโทษได้มีแล้ว ในอดีตอริยมรรคไม่มี ในอนาคตก็จักไม่มี และในปัจจุบันก็ไม่มี (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๓/๒๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ก่อนการบรรลุอรหัตตมัคคญาณยังมีกิเลส เช่นราคะเป็นต้นเหลืออยู่ และธรรมที่ปราศจากโทษก็ยังไม่เจริญบริบูรณ์ แต่เมื่อบรรลุอรหัตตมัคคญาณแล้ว กิเลสทั้งหลายก็ถูกละ ได้สิ้นเชิง ธรรมที่ปราศจากโทษก็เจริญบริบูรณ์ อนึ่ง ในอดีตก่อนตรัสรู้ อริยมรรคที่เป็นเหตุละกิเลสยังไม่เกิดแก่พระองค์ แม้ใน

SAMPLE

ปัจจุบันและอนาคต อริยมรรคนั้นก็ไม่เกิดแก่พระองค์เช่นกัน เพราะไม่มีกิเลสที่จะต้องใช้อริยมรรคนั้นเป็นเครื่องละอีกต่อไป (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๕๓/๓๖๒)

ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช : สังเวชนียธรรม,หมายถึงความตายที่จะพึงมีแก่ทุกคน ดังคำที่เป็นหัวข้อในมหาปรินิพพานสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาเธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด อีกไม่นานการปรินิพพานของตถาคตจะมี จากนี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน ตรัสไว้อีกว่า มนุษย์ทุกคนไม่ว่าเด็ก ผู้ใหญ่ โง่ ฉลาด มั่งมี และยากจน ล้วนต้องตาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓)

ธรรมอันเป็นส่วนแห่งวิชชา : ธรรมที่เป็นส่วนให้บรรลุอริยมรรค มีสกึทาคามิมรรคเป็นต้น,วิชชาภาคิยธรรม ๖ ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นส่วนแห่งวิชชา มี ๖ ประการ (หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่านิพเพธภาคิยสัญญา) คือ (๑) เห็นในสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยง (อนิจจสัญญา) (๒) มีความหมายรู้ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์ (อนิจเจ ทุกขสัญญา) (๓) มีความหมายรู้ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นอนัตตา (ทุกเข อนัตตสัญญา) (๔) มีความหมายรู้ในการละ (ปหานสัญญา) (๕) มีความหมายรู้ ในการคลายออกได้(วิราคสัญญา) (๖) มีความหมายรู้ในความดับ(นิโรธสัญญา) ดังคำในทีฆาวุอุปาสกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสปลอบใจทีฆาวุอุบาสกผู้เจ็บไข้ว่า ทีฆาวุ เพราะเหตุนั้น ท่านพึงตั้งอยู่ในองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ประการนี้แล้วเจริญธรรมอันเป็นส่วนแห่งวิชชา๖ ประการให้ยิ่งขึ้นไป ต่อมาพระพุทธเจ้าตรัสตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ประการสิ้นไป ทีฆาวุอุบาสกจึงเป็นโอปปาติกะปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๙๙/๔๙๒)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมอันเป็นส่วนแห่งวิชชา หมายถึงอนิจจสัญญา หมายถึงสัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง อนิจเจ ทุกขสัญญา หมายถึงสัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยง ทุกเข อนัตตสัญญา หมายถึงสัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์ ปหานสัญญา หมายถึงสัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นการละกิเลส วิราคสัญญา หมายถึงสัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นวิราคะ (ความคลายกำหนัด) นิโรธสัญญา หมายถึงสัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นนิโรธ (ความดับแห่งกิเลส) (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๓๕/ ๑๑๖)

ธรรมอันเป็นเหตุให้เนิ่นช้า : ธรรมที่ทำให้บรรลุธรรมได้ล่าช้า,ราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา อุปาทาน ในที่นี้หมายถึงทิฏฐิ ๒ ประการนี้คือ(๑) ภวทิฏฐิ (๒) วิภวทิฏฐิ ดังคำในจูฬสีหนาทสูตร

SAMPLE

พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดความเกิดความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดทิฏฐิ ๒ ประการนี้ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีราคะ มีโทสะ มีโมหะ มีตัณหา มีอุปาทาน เป็นผู้ไม่รู้แจ้ง เป็นผู้ยินดียินร้าย พอใจในธรรมอันเป็นเหตุให้เนิ่นช้ายินดีในธรรมอันเป็นเหตุให้เนิ่นช้า (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๑/๑๓๖-๑๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ภวทิฏฐิ หมายถึงสัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง วิภวทิฏฐิ หมายถึงอุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๔๒/๓๓๐)

ธรรมอันเป็นเอก : เอกธรรม, รูปฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปฌาน ๔ ที่เกิดจากการที่ภิกษุดำรงอยู่ในธรรม ดังคำในอัฏฐกนาครสูตรทั้ง ๒ แห่ง ที่พระอานนท์กล่าวตอบทสมคหบดีว่า ธรรมอันเป็นเอกซึ่งเป็นที่หลุดพ้นแห่งจิตที่ยังไม่หลุดพ้น เป็นที่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไป...ที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว มีอยู่ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘/๑๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๖); กัลยาณมิตร สีลสัมปทาเป็นต้น ในกัลยาณมิตตสูตรเป็นต้น สังยุตตนิกาย พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายธรรมอันเป็นเอก มีอุปการะมากเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมอันเป็นเอก คืออะไร คือกัลยาณมิตตตา,สีลสัมปทา,ฉันทสัมปทา,อัตตสัมปทา,ทิฏฐิสัมปทา,อัปปมาทสัมปทา,โยนิโสมนสิการสัมปทา,โพชฌงค์ ๗,ความไม่ประมาท,อานาปานสติ,อานาปานสติสมาธิ, (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๖๓/๔๘, ๕๒๖/๓๔๐, ๙๗๗/๔๕๓, ๙๘๙/๔๗๓) ; ในอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต กล่าวไว้ว่า ธรรมอันเป็นเอก คือพุทธานุสสติ เป็นต้น ซึ่งหมายถึงอนุสสติ ๑๐ นั่นเอง,กายคตาสติ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๙๗/๓๗,๕๗๑/๕๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมอันเป็นเอก ในที่นี้หมายถึงสมถะและวิปัสสนา (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๙/๑๐)

ธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นชัดด้วยตนเอง : สันทิฏฐิกธรรม, ธรรมที่ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเองไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น เป็นคุณสมบัติข้อที่ ๑ ในธรรมคุณ ๖ หรือคุณของพระธรรม ที่ผู้ปฏิบัติตามจากสามารถรู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเอง ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้ ดังคำในปฐมสันทิฏฐิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่โมฬิยสีวกปริพาชกว่า การที่ท่านรู้ชัดโลภะที่มีอยู่ภายในว่า โลภะมีอยู่ภายในเรา รู้ชัดโลภะที่ไม่มีอยู่ภายในว่า โลภะไม่มีอยู่ภายในเรา อย่างนี้แลคือธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นชัดด้วยตนเอง (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๗/๕๑๔, ๔๘/๕๑๕)

ธรรมอันเลิศ : อัคคธรรม, ธรรมอันเลิศ ธรรมอันประเสริฐ สูงสุดยิ่งกว่าธรรมทั้งหลาย ดังคำในปฐมอัคคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมอันเลิศ ๔ ประการ คือ (๑) ศีลอันเลิศ

SAMPLE

คือสูงสุด (๒) สมาธิอันเลิศ (๓) ปัญญาอันเลิศ (๔) วิมุตติอันเลิศ และดังคำในทุติยอัคคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอีกว่า ธรรมอันเลิศอีก ๔ ประการ คือ (๑) รูปอันเลิศ (๒) เวทนาอันเลิศ (๓) สัญญาอันเลิศ (๔) ภพอันเลิศ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๖/๗๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๔/๑๒๐)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมอันเลิศ ในที่นี้หมายถึงรูป เวทนา สัญญาที่พิจารณาแล้วบรรลุอรหัตตผลและภพคืออัตภาพที่บุคคลดำรงอยู่แล้วสามารถบรรลุอรหัตตผลได้(องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๗๔-๗๕/๓๕๙)

ธรรมอันสมควร : ธรรมมีสภาพสมควร คือเหมาะสม,หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นมีศีลวิสุทธิเป็นต้นแก่ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมนั้น คือกำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุ(โลกุตรธรรม) นั้น ดังคำในฉวิโสธนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เป็นขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้วหลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ จึงนับว่ามีธรรมอันสมควรจะพยากรณ์ได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๙/๑๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมอันสมควร หมายถึงการที่สงฆ์ยกเลิกโทษแก่ภิกษุที่ถูกลงโทษยกออกจากหมู่ ที่เรียกว่า “ลงอุกเขปนียกรรม” แล้วภายหลังได้กระทำคืนอาบัติ และสละทิฏฐิได้ (วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๒๔-๕/๔๒๐)

ธรรมอันสูงสุด : ธรรมอันเลิศ ประเสริฐ วิเศษสุด ชั้นแนวหน้า สูงสุด ยอดเยี่ยม ที่เป็นพระดำรัส คำที่เป็นแนวทาง เทศนา คำสั่งสอน คำพร่ำสอน ในที่นี้หมายเอา อมตนิพพาน ที่เรียกว่าธรรมอันสูงสุด ได้แก่ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้เห็นธรรมอันสูงสุดแม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นธรรมอันสูงสุด ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๕/๖๖), ในจูฬนิทเทสอธิบายว่า คำว่าธรรมอันสูงสุด อธิบายว่า อมตนิพพานตรัสเรียกว่า ธรรมอันสูงสุดได้แก่ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหาเป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท(ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๓/๑๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมอันสูงสุด หมายถึงโลกุตรธรรม ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔นิพพาน ๑ (ขุ.ธ.อ. (บาลี)๔/๑๓๔)

ธรรมเอก : อารมณ์เป็นหนึ่งเดียว หมายถึงการที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ด้วยสัมมาสมาธิ ธรรมอย่างหนึ่งในพระไตรปิฎกบางแห่งหมายถึงเอกัคคตา (สมาธิ) เช่น ในทุติยฌาน ในบางแห่งหมายถึงสติปัฏฐาน ดังคำในมหานิทเทส ที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุนั้นพึงสมาทานสิกขาอะไร จึงมีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น มีปัญญารักษาตน มีสติ

SAMPLE

กำจัดมลทินของตนได้ เหมือนช่างทองกำจัดมลทินทอง ฉะนั้น(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๗/๕๗๗)

ธรรมโอสถ :ธรรมะที่เปรียบเสมือนยารักษาโรค ธรรม ในที่นี้หมายความว่า ธรรมขันธ์ กองธรรม, หมวดธรรม, ประมวลธรรมเข้าเป็นหมวดใหญ่ มี ๕ คือ สีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์; กำหนดหมวดธรรมในพระไตรปิฎกว่ามี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งเป็นวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ สุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ และอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์,ในอปทาน พระอุบาลีเถร กล่าวไว้ว่า ข้าพระองค์ดื่มธรรมโอสถแล้วก็ถอนพิษได้ทั้งหมด ข้าพระองค์ได้สัมผัสพระนิพพาน ซึ่งไม่แก่ ไม่ตายเป็นภาวะเย็นสนิท (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙๕/๗๕)

ธรรมะ, เทพบุตร : ชื่อของเทพบุตรชื่อธรรมะ ปรากฏเป็นชื่อของพระสูตร ในขุททกนิกาย จริยาปิฎก เทพบุตรนามว่าธรรมะ มีศักดิ์ใหญ่ มีฤทธิ์มาก มีบริวารมาก เป็นผู้อนุเคราะห์โลกทั้งปวง ชักชวนมหาชนให้สมาทานกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ พร้อมทั้งมิตรสหาย และบริวารชนเที่ยวไปยังบ้านและนิคมกับเทพบุตรผู้ลามก เป็นผู้ตระหนี่ แสดงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ พร้อมทั้งมิตรสหาย และบริวารชนก็เที่ยวไปบนแผ่นดินนี้ ทั้ง ๒ คือธรรมวาทีเทพบุตรและอธรรมวาทีเทพบุตรเป็นศัตรูต่อกัน นั่งรถสวนทางกันมา จึงทำแอกรถให้กระทบกัน การทะเลาะอันน่าสะพรึงกลัวย่อมเกิดขึ้นแก่เทพบุตรทั้ง ๒ ผู้ประกอบด้วยกัลยาณธรรมและบาปธรรม มหาสงครามปรากฏเพื่อต้องการจะให้กันและกันหลีกทาง ธรรมเทพบุตรคิดว่า ถ้าเราพึงโกรธเคืองอธรรมวาทีเทพบุตรนั้น เราพึงทำลายตบะคุณ เราพึงทำอธรรมวาทีเทพบุตรนั้น พร้อมทั้งบริวารให้เป็นดุจธุลี ดังนั้น เพื่อรักษาศีลไว้ จึงระงับจิต ได้หลีกทางให้แก่อธรรมวาทีเทพบุตรผู้ชั่วช้า เพราะทำจิตให้สงบพร้อมกับหลีกทางให้ ในขณะนั้นเอง แผ่นดินได้แยกช่องสูบเอาเทพบุตรผู้ชั่วช้า (ขุ. จริยา. (ไทย) ๓๓/๖๖/๗๕๔)

ธรรมา, พระธิดา : ชื่อของพระธิดาองค์ที่ ๕ ของพระเจ้ากาสีพระนามว่ากิกี อันเป็นอดีตชาติของกีสาโคตมีเถรีปรากฏในกีสาโคตมีเถริยาปทาน ในขุททกนิกาย อปทาน ในสมัยของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ พระนางกีสาโคตมีเถรี เกิดเป็นพระราชธิดาคนที่ ๕ ของพระเจ้ากรุงกาสี พระนามว่าธรรมา ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว พอใจการบรรพชา แต่พระราชบิดาไม่ทรงอนุญาตให้บวช จึงบำเพ็ญตนเป็นผู้ไม่เกียจคร้านครองเรือนอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี ด้วยกรรมทั้งหลายที่ได้ทำไว้ดีแล้ว และด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น เมื่อละกายมนุษย์แล้ว จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และกลับชาติมาเกิดเป็นนางกีสาโคตมีในสมัยของพระโคดมพุทธเจ้า (ขุ. อป. (ไทย) ๓๓/๖๗/๔๖๔)

SAMPLE

ธรรมาทาส : แว่นส่องธรรม ธรรมาทาสเป็นชื่อของธรรมบรรยาย ๔ ประการ คือ (๑)ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ (๒) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ฯลฯ (๓) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ฯลฯ (๔)ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาดฯลฯ นี้แลคือธรรมบรรยายชื่อธรรมาทาส ที่พระอริยสาวกผู้ประกอบแล้วเมื่อหวังก็พึงพยากรณ์ตนเองได้ว่า เรามีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีภูมิแห่งเปรตสิ้นแล้ว มีอบาย ทุคติ และวินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๔/๕๐๗)

ธรรมานุสารี : ผู้แล่นไปตามธรรม ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวว่า เมื่อบุคคลมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ปัญญินทรีย์มีประมาณยิ่ง เพราะปัญญินทรีย์มีประมาณยิ่ง บุคคลจึงได้โสดาปัตติมรรค เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็นธรรมานุสารี (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๑/๓๗๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมานุสารี หมายถึงผู้แล่นไปตามธรรม ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ(องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕,องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒)

ธรรมาภิสมัย :การตรัสรู้ธรรม, การสำเร็จมรรคผล เป็นคำที่ปรากฏในอภิสมยกถาหรือกถาว่าด้วยการตรัสรู้ กล่าวถึงความหมาย องค์ประกอบ กระบวนการและผลแห่งการตรัสรู้ธรรม การสำเร็จมรรคผล และการละกิเลสได้ เป็นต้น ดังคำว่า มัคคภาวนามีอยู่ การทำผลให้แจ้งก็มีอยู่ การละกิเลสก็มีอยู่ ธรรมาภิสมัยก็มีอยู่ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑/๕๗๗)

ธรรมารมณ์ : อารมณ์ที่ใจรู้ อารมณ์ที่เกิดทางใจ, ความคิดคำนึงในใจ เช่น เวลาเห็นรูปที่ชอบใจ แม้รูปนั้นผ่านพ้นไปแล้วจิตใจก็ยังคำนึงนึกอยู่ในความสุขใจอันเกิดจากการได้เห็นรูปนั้น, ในทางตรงกันข้ามก็เหมือนกัน จิตคำนึงนึกอยู่ในความเศร้าก็เรียกว่า ธรรมารมณ์ เป็นข้อ ๖ ในอารมณ์ ๖ อันได้แก่ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และธรรมารมณ์ ในสักกปัญหสูตร กล่าวถึงกล่าวธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจไว้ ๒ อย่างคือ ธรรมารมณ์ที่ควรเสพและธรรมารมณ์ที่ไม่ควรเสพ(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๑/๖๐) หรือดังคำในปาสาทิกสูตร กล่าวถึงตถาคตตรัสรู้รูปที่ได้เห็นเสียงที่ได้ฟังอารมณ์ที่ได้ทราบ ธรรมารมณ์ ที่รู้แจ้ง ที่ชาวโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหม

SAMPLE

โลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพรามณ์ เทวดาและมนุษย์ บรรลุ สวงหา ตรองตามด้วยใจทั้งหมด (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๘/๑๔๖-๑๔๗)

คำว่า ธรรมารมณ์ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๘/๑๔๙,ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๓/๗๓, ๔๕๔/๒๐๐, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐, ๓๙๖/๓๒๗, ๓๙๗/๓๒๗, ๔๐๐/๓๒๙, ๔๐๑/๓๓๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๖/๑๐๖, ๑๘๘/๑๔๖, ๓๒๘/๓๒๙, ๓๔๘/๓๖๔, ๓๖๐/๔๓๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๒๙/๑๒๐, ๒๐๔/๒๑๔, ๓๐๖/๓๓๙, ๔๐๐/๔๓๑, ๔๒๑/๔๕๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕, ๒๔/๒๗, ๒๐๙/๒๔๗, ๔๑๙/๕๒๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕/๒๓, ๗๕/๗๙, ๑๐๑/๑๒๐, ๑๐๓/๑๒๔, ๑๑๙/๑๕๑, ๒๘๒/๓๓๗, ๓๐๕/๓๗๐, ๓๔๖/๔๐๔, ๓๘๕/๔๓๕, ๔๐๐/๔๕๕, ๔๐๙/๔๖๓, ๔๒๑/๔๗๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๕/๑๙๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๙/๒๙๑, (ไทย) ๑๙๙/๒๙๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๓/๓๒๑, ๓๑๓/๓๒๙, ๓๒๓/๓๓๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔/๔, ๕/๔, ๒๔๖/๒๖๐, ๓๔๓/๓๗๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖/๑๕๙, ๖๒/๒๔๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑/๑๔๒, ๖/๔๑๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗/๓๙๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๙, ๒๑/๒๙, ๒๔/๓๕, ๑๒๓/๑๘๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๔/๑๐๔, ๒๘๙/๑๙๓, ๓๙๗/๔๑๙

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง หมายถึงธรรมารมณ์มีสุขและทุกข์เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๘๘/๑๐๔,องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๓๐๑)

ธรรมาราม :1.มีธรรมเป็นที่มายินดี เป็นชื่อของสถานที่ที่รื่นรมย์ด้วยธรรมะ เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรมเพื่อการบรรลุหลุดพ้น ดังคำในพุทธวงส์ กล่าวไว้ว่า พระชินศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ธรรมาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้นที่ธรรมารามนั้น สูง ๒๕ โยชน์ หรือดังคำว่า พระปทุมชินศาสดาผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ธรรมาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ. พุทฺธ. (ไทย)๓๓/๒๙/๖๒๘,๒๙/๖๓๓)

2.บางครั้งใช้ในบริบทอื่น เช่น เป็นชื่อของพระเถระเป็นต้น ดังเรื่องธัมมารามเถรวัตถุ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖๔/๑๔๗) ; เขียนเป็น ธัมมาราม ก็มี

ธรรมิกเทพบุตร :เทพบุตรชื่อธรรมิกะ หรือเทพบุตรผู้ทรงธรรม ปรากฏในสโมทานกถา สรุปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ โดยที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงการบำเพ็ญขันติอุปบารมี ในภพที่เกิดเป็นธรรมิกเทพบุตร ทำสงครามกับอธรรมิกเทพบุตร (ขุ. จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

SAMPLE

ธรรมิกอุบาสก : อุบาสกชื่อธรรมิกะ หรือ อุบาสกผู้ทรงธรรมปรากฏเป็นชื่อ ๑ ใน ๒ อัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าปิยทัสสี ได้แก่ พระสันทกอุบาสกและธรรมิกอุบาสก (ขุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๒/๖๕๙)

ธรรมิกะ,ภูเขา:ภูเขาชื่อธรรมิกะปรากฏในสุเมธกถา ว่าด้วยสุเมธพุทธเจ้า เมื่อเสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ชื่อว่าสุเมธ ในสมัยของพระพุทธเจ้าทรง ได้สละทรัพย์สมบัติ เดินทางไปยังภูเขาที่ชื่อว่าธรรมิกะเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม โดยสร้างสิ่งต่างๆ เพื่อเอื้อต่อการบรรลุธรรม จนกระทั่งได้บรรลุอภิญญาพละ (ขุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๘/๕๗๐)

ธรรมีกถา :การกล่าวธรรม กล่าวถ้อยคำที่เกี่ยวด้วยธรรม ปรากฏทั่วไปในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก เป็นคำที่กล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม พระธรรมที่ตรัสแก่บุคคลผู้มีอัธยาศัย หรือแก่สรรพสัตว์ทั่วไป เรียกว่า ธรรมีกถา ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงรับคำนิมนต์โดยดุษณีภาพ ทรงชี้แจงให้เวรัญชพราหมณ์เห็นชัด ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้วเสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒/๑๕)

คำว่า ธรรมีกถา มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๑๕/๓๙, ๕๗๖/๑๐๑,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๗๗/๒๙๗, ๗๘๓/๑๑๘, ,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๙/๒๖, ๖๘/๙๓, ๗๓/๑๐๑, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๒, ๒๕๑/๒๓, วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๑/๒๒, ๒๓/๔๖, ๓๓/๖๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒๒/๑๒๔, ๓๕๘/๑๕๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓/๒, ๑๕/๑๐, ๑๘๘/๑๓๗, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔/๒๕, ๑๑๒/๘๓, ๓๐๐/๒๔๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๖/๒๗๗, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๒/๓๒๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๘/๗๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๗/๑๔๕,๖๘/๑๔๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐/๓๓๖,๑๑๓/๕๓๔)

ธัญชาติ : พืชพันธุ์ข้าว, พืชชนิดต่างๆ,พืชจำพวกข้าว, เป็นคำรวมเรียกข้าวต่าง ๆ เช่น ข้าวเปลือก ข้าวสาลี ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาว่ามี ๗ อย่าง คือ (๑) ข้าวไม่มีแกลบ (๒) ข้าวเปลือก (๓) หญ้ากับแก้ (๔) ข้าวละมาน (๕) ลูกเดือย (๖) ข้าวแดง (๗) ข้าวฟ่าง.เป็นการกล่าวถึงประเภทของทรัพย์สมบัติ ที่ผู้กระทำบุญจะพึงได้รับ อันแสดงถึงความมั่งคั่งในสมัยพุทธกาล ที่สมบูรณ์ด้วยเครื่องเลี้ยงชีพ มีเงินทองมากมายและธัญชาติต่างๆ อุดมสมบูรณ์ เป็นต้น ในลักขณสูตร กล่าวไว้ว่า มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะ๓ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงมีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดา ได้แก่ไม่เสื่อมจากทรัพย์และธัญชาติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๕/๑๘๓)

SAMPLE

คำว่า ธัญชาติ มีปรากฏในพระไตรปิฎกเช่นที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๐/๓๕๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๔/๑๘๒, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑/๓๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๖๐/๓๐๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๘/๒๘๖)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่าธัญชาติอยู่ในบุพพัณณะและอปรัณณะดังคำว่า บุพพัณชาติ ได้แก่ ธัญชาติ ๗ อย่าง คือ ข้าวสาลี ข้าวเจ้า หญ้ากับแก้ ข้าวละมาน ลูกเดือย ข้าวเหนียวและข้าวฟ่าง ส่วนอปรัณชาติ ได้แก่ ถั่วเขียวถั่วราชมาส งา พืชผักที่กินหลังอาหาร (วิ.อ.(บาลี) ๑/ ๑๐๔/๓๖๘, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐๔/๑๗๖)

ธัญญลักษณะ :ลักษณะอันสิริโสภาคย์ มีกายสีเขียวกล่าวถึงพระยาคชสารสมบูรณ์ด้วยลักษณะอันสิริโสภาคย์สมควรเป็นคชสารทรง ในกุรุธรรมจริยา ซึ่งกล่าวถึงพระจริยาของพระเจ้าธนัญชัยกุรุราช ได้พระราชทานพระยาคชสารแก่พราหมณ์ เพื่อบำเพ็ญทานบารมี (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๑/๗๓๐)

ธัญญวดี, กรุง : เป็นชื่อเมืองแห่งหนึ่งปรากฏ ๒ ครั้งในพระไตรปิฎก โดยเป็นชื่อเมืองที่พระเถระชื่อว่ากุสุมาสนิยเถระอาศัยอยู่ ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ขึ้น ดังคำว่า เกิดเป็นพราหมณ์อยู่ในกรุงธัญญวดี เป็นผู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์พยากรณ์ลักษณะคัมภีร์อิติหาสะ เป็นต้น หรือและเมืองที่พระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะอุบัติ มีพระเจ้าสุเทพปกครอง ดังคำว่า กรุงชื่อว่าธัญญวดี กษัตริย์พระนามว่าสุเทพ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าอโนมา เป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ (ขุ. อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๓๗)

ธัญญาหาร,ธัญญาหารดิบ : ธัญญชาติที่มีเมล็ดมีเปลือกสมบูรณ์ พร้อมที่จะงอกได้ เช่นข้าวเปลือก ได้แก่ ธัญชาติ ๗ ชนิด คือ (๑) ข้าวสาลี(๒)ข้าวเปลือก(๓)ข้าวเหนียว(๔) ข้าวละมาน(๕) ข้าวฟ่าง(๖)ลูกเดือย (๗)หญ้ากับแก้ ในวินัยปิฎก โกสัมพิกขันธกะกล่าวถึงธัญญาหารไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตกาสีราชทรงยึดกำลังพล พาหนะ ชนบท คลังอาวุธยุทโธปกรณ์และคลังพืชพันธุ์ธัญญาหารของพระเจ้าทีฆีติโกศลราช (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๘/๓๔๔)ในวินัยนิยมกล่าวถึงสิ่งที่ควรเว้นหรือสิกขาบทของภิกษุที่เป็นสาชีพคือผู้อยู่ร่วมกัน ผู้ดำเนินชีวิตร่วมกัน มีความประพฤติเสมอกัน ดังคำในพรหมชาลสูตร กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ(ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๔)

คำว่า ธัญญาหาร, ธัญญาหารดิบ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๔, ๑๙๔/๖๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๓/๓๒๔, ๔๑๑/๔๔๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๓, ๔๑๘/๕๒๔, ๔๒๒/๕๓๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๑, ๑๐๒/๑๒๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/

SAMPLE

๑๙๘/๓๐๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๖ ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๙๓/๑๒๒,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๘๓/๑๗๙, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๕/๒๐๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๓/๓๑๔,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/ ๔/๕๖๘

คำว่า ธัญญาหารดิบ หมายถึงหมายถึง ธัญญชาติที่มีเมล็ดมีเปลือกสมบูรณ์ พร้อมที่จะงอกได้ เช่นข้าวเปลือก (ที.สี.อ. (บาลี)๑๐/๗๕)

ธัญพืช : พืชล้มลุกหลายชนิดหลายสกุล เช่น ข้าว ข้าวสาลี ข้าวโพด ให้เมล็ดเป็นอาหารหลัก คำว่าธัญพืชมักนำมาเปรียบกับการพิจารณากายคตาสติของภิกษุ เหมือนการที่บุคคลเปิดถุงที่บรรจุด้วยธัญพืชชนิดต่าง ๆ คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง เมล็ดงา ข้าวสารและสามารถจำแนกได้ว่าเป็นธัญพืชชนิดใด ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถุงมีปาก ๒ข้าง เต็มไปด้วยธัญพืชชนิดต่างๆ คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง เมล็ดงาข้าวสาร คนตาดีเปิดถุงยาวนั้นออกพิจารณาเห็นว่า นี้เป็นข้าวสาลี นี้เป็นข้าวเปลือก นี้เป็นถั่วเขียวนี้เป็นถั่วเหลืองนี้เป็นเมล็ดงา นี้เป็นข้าวสาร (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๗/๓๐๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๐/๑๐๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๙)

ธัมมกถิกปุจฉาสูตร :พระสูตรว่าด้วยการถามเรื่องพระธรรมกถึก ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วได้ทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงเป็นธรรมกถึก เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุชื่อว่าเป็นธรรมกถึก ได้แก่ภิกษุผู้แสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับอายตนะภายใน ๖

ภิกษุชื่อว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ได้แก่ภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนัดเพื่อดับอายตนะภายใน ๖

ภิกษุชื่อว่าผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน ได้แก่ภิกษุผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่ายเพราะคลายกำหนัด เพราะดับ ไม่ถือมั่นอายตนะภายใน ๖ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๕๕/๑๙๑)

ธัมมกถิกสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยธรรมกถึก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมกถึก ๔ จำพวก คือ ธรรมกถึก (๑) ผู้กล่าวธรรมน้อยและไม่มีประโยชน์ ทั้งผู้ฟังก็ไม่ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ (๒) ผู้กล่าวธรรมน้อยแต่มีประโยชน์ ทั้งผู้ฟังก็ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์(๓) ผู้กล่าวธรรมมากแต่ไม่มีประโยชน์ทั้งผู้ฟังก็ไม่ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ (๔) ผู้กล่าวธรรมมากและมีประโยชน์ ทั้งผู้ฟังก็ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๙/๒๐๗)

SAMPLE

ธัมมกถิกสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมกถึก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามว่า ภิกษุผู้เป็นพระธรรมกถึก ภิกษุผู้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักธรรม และภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน เป็นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้แสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อดับชราและมรณะ นี้เรียกว่าภิกษุผู้เป็นพระธรรมกถึก ภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อดับชราและมรณะ นี้เรียกว่าภิกษุผู้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักธรรม ภิกษุผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับชราและมรณะ นี้เรียกว่าภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖/๒๕)

ธัมมกถิกสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมกถึก ภิกษุรูปนั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ภิกษุจัดว่าเป็นธรรมกถึกนั้นเป็นอย่างไร ด้วยเหตุเท่าไร ภิกษุจึงเป็นพระธรรมกถึก

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุผู้แสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด และดับขันธ์ ๕ นี้เราเรียกว่าเป็นธรรมกถึก และด้วยเหตุเท่านี้ ภิกษุจึงเป็นพระธรรมกถึก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๕/๒๐๙)

ธัมมกถิกสูตร[๔] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมกถึก (สูตรที่ ๒) ภิกษุรูปนั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ภิกษุจัดเป็นพระธรรมกถึกนั้นเนอย่างไร ภิกษุเช่นไร ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมและเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุผู้แสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ นี้เราเรียกว่าเป็นธรรมกถึก ภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ นี้เราเรียกว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ภิกษุผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนัดและดับ เพราะไม่ถือมั่นขันธ์ ๕ นี้เราเรียกว่าเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๖/๒๑๐)

ธัมมจริยสูตร :พระสูตรว่าด้วยการประพฤติธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การประพฤติธรรม ได้แก่ การประพฤติกายสุจริต เป็นต้น และการประพฤติพรหมจรรย์ ได้แก่ การประพฤติตามอริยมรรค เป็นรัตนะอันสูงสุด เมื่อกุลบุตรผู้บวชแล้วไม่ประพฤติธรรม เป็นผู้ทุศีลย่อมไปเกิดในอบาย (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๗๗/๕๖๕)

ธัมมจริยา: ความประพฤติธรรมหรือความประพฤติที่ไม่ปราศจากธรรม การงดเว้นการประพฤติอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีปาณาติบาตเป็นต้น ดังคำในอรติสูตร กล่าวถึง ภิกษุควรเจริญธัมมจริยา(ความประพฤติธรรม)เพื่อละอธัมมจริยา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)

SAMPLE

๒๒/๑๑๓/๖๓๔),ในกุรุธรรมจริยา กล่าวถึงธัมมจริยาว่าหมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๐/๗๒๙)

คำว่า อธัมมจริยา ในที่นี้หมายถึงการประพฤติอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ (๑) ปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์) (๒) อทินนาทาน (ลักทรัพย์) (๓) าเมสุมิจฉาจาร (ประพฤติผิดในกาม) (๔) มุสาวาท (พูดเท็จ) (๕) ปิสุณวาจา (พูดส่อเสียด) (๖) ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ) (๗) สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ) (๘) อภิชฌา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) (๙) พยาบาท (คิดร้าย) (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๓/๑๕๗)

ธัมมจักกกถา : ว่าด้วยธรรมจักรคือ กถาว่าด้วยธรรมจักร แบ่งเป็น ๓ วาร คือ (๑) สัจจวาร (๒) สติปัฏฐานวาร (๓) อิทธิปาทวาร เพื่อจำแนกธรรมจักรในแต่ละวาร (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๙/๕๐๑)

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร :พระสูตรว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ที่สุด ๒ อย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค บรรพชิตไม่ควรเสพ แต่มัชฌิมาปฏิทาอันได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ควรเสพ แล้วทรงแสดงอริยสัจ ๔ และญาณทัสสนะอันมีวน ๓ รอบ มี ๑๒ อาการ พร้อมตรัสยืนยันการตรัสรู้ของพระองค์ว่า ญาณทัสสนะของพระองค์ในเรื่องอริยสัจ ๔ นี้หมดจดดีแล้ว เมื่อทรงแสดงจบลง ท่านพระโกณฑัญญะได้ธรรมจักษุ(ดวงตาเห็นธรรม) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒)

ธัมมจักกิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระธัมมจักกิกเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้สร้างธรรมจักรตั้งไว้ข้างหน้าพระพุทธอาสน์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้นท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๒/๑๖๔)

ธัมมจักขุ : ดวงตาเห็นธรรม คือโสดาปัตติมัคคญาณ, ดวงตาคือปัญญาที่รู้เห็นธรรม ปรากฏเมื่อมีผู้ได้รู้แจ้งในธรรมะหลังได้รับฟัง มีกรณีพระอัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรมสำเร็จเป็นโสดาบันหลังจากฟังพระธรรมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เป็นต้น ดังคำในธัมมจักกัปปวัตตนวาร กล่าวไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคกำลังตรัสเวยยากรณ์นี้อยู่ ธัมมจักขุอันปราศจากธุลีปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๕) ; ดู ธัมมจักษุ

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธัมมจักขุ หมายถึงดวงตาเห็นธรรม คือ โสดาปัตติมัคคญาณ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๕๖/๒๗) ธัมมจักขุ คือ อรรถกถาอีกแห่งหนึ่งอธิบายว่า คำว่า ธัมมจักษุ เป็นชื่อของมรรคญาณทั้ง๓ (สำ.ส.อ. (บาลี)๑/๑๗๒/๑๙๐)

ธัมมจาคะ : การสละธรรม, การสละซึ่งธรรม, การให้ธรรมแก่ผู้อื่น, เป็นข้อที่ ๒ ในจาคะ ๒ ดังคำว่า จาคะ(การสละ) ๒ อย่างนี้ คือ (๑) อามิสจาคะ (๒) ธัมมจาคะ บรรดาจาคะ ๒ อย่างนี้ ธัมมจาคะเป็นเลิศ (อง, ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๔/๑๒๑)

ธัมมเจติยสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเจดีย์ พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทรงซบ พระเศียรลงจุมพิตพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยพระโอษฐ์ ทรงนวดพระ-ยุคลบาทด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสอง แล้วทรงประกาศพระนาม

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ทรงเห็นประโยชน์อะไรจึงทรงกระทำความนอบน้อม ในสรีระและแสดงอาการฉันมิตรถึงเพียงนั้น

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลตอบว่า ทรงเห็นคล้อยตามคุณธรรมในพระผู้มีพระภาค ที่ปรากฏประจักษ์แก่พระองค์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พระสงฆ์สาวกของ พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว แล้วทรงอธิบายประโยชน์แต่ละประการว่า

๑. สมณพราหมณ์พวกอื่นประพฤติพรหมจรรย์แล้วกลับไปบำเรอตนด้วยกาม แต่ภิกษุในธรรมวินัยนี้มอบกายถวายชีวิตในการประพฤติพรหมจรรย์ อนึ่ง ไม่มีพรหมจรรย์อื่นบริสุทธิ์บริบูรณ์เหมือน ธรรมวินัยนี้

๒. คนเหล่าอื่นวิวาทกัน แต่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่วิวาทกัน มีความสมัครสมานสามัคคีกัน

๓. สมณพราหมณ์พวกอื่นมีผิวพรรณไม่ผ่องใส แต่ภิกษุในธรรมวินัยนี้มี ผิวพรรณผ่องใสเพราะรู้คุณวิเศษ

๔. พระองค์เป็นกษัตริย์ มีพระราชอาชญา เมื่อทรงวินิจฉัยคดีกลับมีผู้กล่าวแทรก ส่วนพระผู้มีพระภาคเมื่อทรงแสดงธรรมไม่มีแม้เสียงไอ เสียงจาม โดยไม่ต้องใช้อาชญาและศัสตรา

๕-๘. กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี และสมณะ ผู้เป็นบัณฑิตเข้ามาเฝ้าพระผู้มี พระภาค เพื่อโต้วาทะ กลับกลายมาเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค

๙. ช่างไม้ ๒ คน ชื่อ อิสิทันตะและปุราณะที่ทรงชุบเลี้ยง มีความ เคารพพระผู้มีพระภาคมากกว่าพระองค์ โดยนอนหันศีรษะไปทางทิศ ที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ แล้วเหยียดเท้ามาทางพระองค์

SAMPLE

๑๐. พระผู้มีพระภาคทรงเป็นกษัตริย์ ทรงเป็นชาวโกศล ทรงมีพระชนมายุ ๘๐ พรรษา เหมือนพระองค์

เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทูลลากลับ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรียกพระดำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ธรรมเจดีย์ มีประโยชน์เป็นอาทิพรหมจรรย์ ทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายศึกษาและจดจำไว้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๔๙)

ธัมมฉันทะ :ความพอใจในธรรม, ความชอบใจในธรรม, ความยินดีในความดี, ความต้องการทำกุศล, ความรักในความดีงาม,เป็นธรรมที่เกิดขึ้นเพราะธัมมสังกัปปะ ดังคำในสัญญานานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความต่างแห่งธาตุไว้ตอนหนึ่งว่าธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา ธัมมฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ ธัมมปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ หรือดังคำในโนปริเยสนานานัตตสูตร กล่าวว่า ธัมมฉันทะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ ธัมมสังกัปปะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ (สำ. นิ. (ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๔,๙๒/๑๗๖, ๙๓/๑๗๗)

ธัมมญาณ : ความรู้ในธรรม, เป็นญาณ ๑ ในญาณ (ความรู้) ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ธัมมญาณ (ความรู้ในธรรม) (๒) อันวยญาณ (ความรู้ในการคล้อยตาม) (๓) ปริยญาณ (ความรู้ในการกำหนดจิตของผู้อื่น) (๔) สัมมติญาณ (ความรู้ในสมมติ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๕,๓๕๔/๓๗๗),ธัมมญาณ ในที่นี้หมายถึง มัคคญาณ คือญาณในอริยมรรค คือความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคล แต่ละชั้น,ในญาณวัตถุสูตร กล่าวว่า อริยสาวกรู้ชัดชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดความเกิดแห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ นี้ชื่อว่าธัมมญาณ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๓/๗๑,๓๓/๗๒),ในวิภังค์อธิบายว่า ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่าธัมมญาณ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๖/๕๑๐

อรรถกถากล่าวว่า เป็นเสขภูมิของพระขีณาสพ เป็นญาณอันดับที่ ๑๔ในญาณ ๑๖ (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๓๓/๗๗)

ธัมมฐิติญาณ: ญาณคือความดำรงอยู่ในธรรม,ญาณที่รู้ความเป็นไปและดำรงอยู่แห่งธรรมทั้งหลาย หมายเอาวิปัสสนาญาณ คือความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ดังคำในทุติยญาณวัตถุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้อ ๗ ว่า ความรู้ว่า ธัมมฐิติญาณของชาตินั้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา และข้อ ๗๗ ว่า ความรู้ว่า ธัมมฐิติญาณของอวิชชานั้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไปมีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๘)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ธัมมฐิติญาณ ในที่นี้หมายถึงความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปและตั้งอยู่แห่งธรรมทั้งหลาย (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๔/๗๗)

ธัมมตัณหา : อยากได้ธรรมารมณ์, ความทะยานอยากได้ในธรรมารมณ์, เป็นข้อที่ ๖ ในตัณหา ๖ ประการ นับตามอายตนะภายนอก ๖ ดังคำว่า รูปตัณหา(อยากได้รูป) สัททตัณหา (อยากได้เสียง)คันธตัณหา(อยากได้กลิ่น)รสตัณหา(อยากได้รส) โผฏฐัพพตัณหา(อยากได้โผฏฐัพพะ) และธัมมตัณหา (อยากได้ธรรมารมณ์) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๑/๖๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๘๙, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๘)

คำว่า ธัมมตัณหา มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑, ๔๐๑/๓๓๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘, ๓๕๖/๓๘๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๙/๓๒๕, ๓๑๙/๓๓๒, ๓๒๙/๓๓๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๘/๒๗๑, ๙๑/๒๘๕, ๑๓๖/๓๗๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐, ๑๒๓/๑๙๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๗๖/๗๒๖)

ธัมมเถระ : พระเถระโดยธรรม ได้แก่ท่านผู้ประกอบด้วยธรรมอย่างเดียวหรือหลายอย่าง, เป็นเถระข้อที่ ๒ ในเถระ ๓ อันได้แก่ (๑) ชาติเถระ (พระเถระโดยชาติ) (๒) ธัมมเถระ (พระเถระโดยธรรม) (๓) สมมติเถระ(พระเถระโดยสมมติ) (ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๒๖๙), ในทุติยอุรุเวลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ทำให้เป็นเถระ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๖)

ธัมมทัสสี, พระพุทธเจ้า: พระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี ในมัณฑกัป เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๑๘ ในจำนวน ๒๘ องค์ ทรงมีพระวรกายสูง ๘๐ ศอก ประทับอยู่ กรุงชื่อว่าสรณะ มีกษัตริย์พระนามว่าสรณะเป็นพระชนก มีพระเทวีพระนามว่าสุนันทาเป็นพระชนนี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คืออรชปราสาท วิรชปราสาท และสุทัศนปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีนามว่าวิจิโกสี พระราชโอรสพระนามว่าปุญญวัฑฒนะ พระองค์ผู้สูงสุดแห่งบุรุษทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกจากปราสาทไปผนวช ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน(จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ) ณ ต้นมะกล่ำหลวง มีพระปทุมเถระและพระปุสสเทวเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าสุทัตตะเป็นพระอุปัฏฐาก มีพระเขมาเถรีและพระสัจจนามาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีสุภัททอุบาสกและกฏิสสหอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก สาฬิสาอุบาสิกาและกฬิสสาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา ทรงดำรงชีวิตอยู่ในโลก ๑๐๐,๐๐๐ ปีถ้วนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ที่เกสารามพระสถูปอันประเสริฐของพระองค์นั้น สูงถึง ๓ โยชน์ (ขุ.พุทธ.๓๓/๑/๖๖๕)

SAMPLE

ธัมมทัสสีพุทธวงศ์ :ว่าด้วยพระประวัติของพระธัมมทัสสีพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในที่สุดแห่งกัปที่ ๑๑๘ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระธัมมทัสสี พุทธเจ้าประสูติในกรุงสรณะ พระชนกพระนามว่าสรณะ พระชนนีพระนามว่าสุนันทา พระมเหสีพระนามว่าวิจิโกลี พระโอรสพระนามว่าปุญญวัฑฒนะ ครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกจากปราสาทไปบวช บำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นมะกล่ำ พระปทุมเถระและพระปุสสเทวเถระเป็นคู่อัครสาวก พระสุทัตตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระเขมาเถรีและพระสัจจนามาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกาสุภัททอุบาสกและกฏิสสหอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก สฬิสาอุบาสิกาและกฬิสสาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณนั้น (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๖๕)

ธัมมทาน : การให้ธรรม, การสั่งสอนแนะนำเกี่ยวกับธรรม, การให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง, การให้ธรรมะเป็นทาน, หมายถึงการแนะนำข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน ดังคำในทุกนิบาต กล่าวไว้ว่า ทาน ๒ อย่างอะไรบ้าง คือ (๑) อามิสทาน (การให้สิ่งของ) (๒) อามิสทาน (การให้สิ่งของ) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธัมมทาน หมายถึงการแนะนำข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุอมตธรรม(พระนิพพาน) (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๔๒/๖๘)

ธัมมทายาทสูตร :พระสูตรว่าด้วยทายาทแห่งธรรม เนื้อหาของพระสูตรนี้มี ๒ ตอน ตอนต้นพระผู้มีพระภาคทรงแสดง ตอนที่ ๒ ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้แสดง มีใจความสำคัญดังนี้

ตอนต้น พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายเป็นธรรมทายาทของพระองค์ ไม่ให้เป็นอามิสทายาทของพระองค์ ทรงให้เหตุผลว่า ถ้าภิกษุทั้งหลายเป็นอามิสทายาท จะถูกวิญญูชนติเตียนได้ แต่ถ้าภิกษุทั้งหลายเป็นธรรมทายาท วิญญูชนจะยกย่องสรรเสริญ ทรงอุปมาให้ฟังว่า ถ้าพระองค์เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว ทรงมีความสุขตามที่ทรงประสงค์แล้ว แต่พระกระยาหารของพระองค์ ยังเหลืออยู่ พอดี มีภิกษุ ๒ รูปมาเฝ้า และกำลังหิวจัด พระองค์ตรัสอนุญาตให้ภิกษุทั้งสองฉันพระกระยาหารนั้นได้ถ้าต้องการ แต่ถ้าไม่ต้องการ พระองค์จะทรงทิ้ง ภิกษุรูปหนึ่งไม่ยอมฉัน เพราะคิดถึงพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นธรรมทายาทของเรา อย่าเป็นอามิสทายาทของเราจึงยอมหิวไปตลอดคืน แต่อีกรูปหนึ่งฉัน เพราะต้องการบรรเทาความหิว ทรงสรุปว่า พระองค์ทรงสรรเสริญภิกษุผู้ไม่ยอมฉัน ทั้ง ๆ ที่หิวจัด เพราะการกระทำเช่นนั้นจะเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มักน้อย สันโดษ ขัดเกลา เลี้ยงง่าย และเป็นผู้มีความเพียร

SAMPLE

ตอนที่ ๒ ท่านพระสารีบุตรแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายเป็นธรรมทายาทโดยดำเนิน ตามพระปฏิปทาของพระผู้มีพระภาค คือ ขณะที่ประทับอยู่อย่างสงัด ให้ภิกษุทั้งหลายสนใจศึกษาความสงัด (คือ ความสงัดทางกาย วาจา และใจ) ท่านให้เหตุผลว่า ไม่ว่าภิกษุผู้เป็นพระเถระ พระมัชฌิมะ หรือพระนวกะ ถ้าไม่สนใจศึกษาความสงัด จะถูกตำหนิติเตียนใน ๓ สถานคือ

๑.พระศาสดาประทับอยู่อย่างสงัด แต่พวกสาวกไม่สนใจความสงัด

๒.พวกสาวกไม่ละธรรมที่พระศาสดาตรัสสอนให้ละ

๓.พวกสาวกเป็นผู้มักมาก ย่อหย่อน มากไปด้วยนิวรณธรรม ทอดธุระในการศึกษาวิเวกธรรม(ความสงัด)

ในทางตรงกันข้าม ถ้าภิกษุไม่ว่าระดับไหนใน ๓ ระดับดังกล่าวข้างต้น สนใจศึกษาความสงัด ก็จะได้รับความยกย่องสรรเสริญใน ๓ สถาน ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม

ในตอนท้าย ท่านแนะนำให้ปฏิบัติตามทางสายกลาง ที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละอุปกิเลส ๑๖ ประการโดยจัดเป็นคู่ ๆ เช่น เมื่อละโกธะ (ความโกรธ) และอุปนาหะ (ความผูกโกรธ)ได้ จะทำให้เกิดจักษุ เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙/๒๗)

ธัมมทาสะ : แว่นส่องธรรม,กระจกธรรม, ธรรมบรรยายที่ใช้ส่องดูธรรม, เป็นชื่อของพหุธาตุกสูตร ดังคำในพหุธาตุกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า เพราะเหตุนั้นแล เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ไว้ว่าชื่อพหุธาตุกะบ้าง ชื่อจตุปริวัฏฏะบ้าง ชื่อธัมมาทาสะบ้าง ชื่ออมตทุนทุภีบ้าง ชื่ออนุตตรสังคามวิชยะบ้าง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๒/๑๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธัมมาทาสะ แปลว่า แว่นส่องธรรม ที่เรียกธรรมบรรยายนี้ว่า แว่นส่องธรรม เพราะใช้ส่องดูธรรมได้ เหมือนใช้กระจกส่องดูเงาหน้า ฉะนั้น (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๘๙)

ธัมมทินนสูตร : พระสูตรว่าด้วยธัมมทินนอุบาสก พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ธัมมทินนอุบาสกพร้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ คนว่า ท่านทั้งหลายพึงพิจารณาพระสูตรที่ลึกซึ้ง ลุ่มลึก ระดับโลกุตตระ เมื่อธัมมทินนอุบาสกกราบทูลว่า พวกข้าพระองค์อยู่ครองเรือน นอนเบียดเสียดบุตรเป็นต้น ใช้เครื่องประดับและเงินทองคงจะทำอย่างนั้นได้ยาก พระองค์จึงทรงแสดงธรรม ๔ มีความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๙/๕๗๒)

ธัมมทินนะ, อุบาสก :ชื่ออุบาสก ชาวกรุงพาราณสี มีบริวารอุบาสก ๕๐๐ คน เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคตรัสสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตน เป็นอริยสาวกผู้เป็น

SAMPLE

โสดาบัน เพราะมีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอันไม่หวั่นไหว และประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ดังคำว่า ธัมมทินนะ เป็นลาภของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายได้ดีแล้ว โสดาปัตติผลท่านทั้งหลายทำให้แจ้งแล้ว" (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๙/๕๗๒)

ธัมมทินนา, ภิกษุณี :พระเถรีมหาสาวิกาองค์หนึ่ง เป็นกุลธิดาชาวกรุงราชคฤห์ เป็นภรรยาของวิสาขเศรษฐี มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บวชในสำนักนางภิกษุณี บำเพ็ญเพียร ไม่นานก็ได้สำเร็จพระอรหัต ได้รับยกย่องว่าเปนเอตทัคคะในทงเป็นธรรมกถึก คยสนทนาธรรมกับอดีตของสามี ดังคำว่า พระชินเจ้าทรงพอพระทัยในคุณสมบัตินั้น จึงทรงตั้งหม่อมฉันไว้ในเอตทัคคะด้วยพระดำรัสว่า เรามิได้เห็นภิกษุณีรูปอื่น ผู้เป็นพระธรรมกถึก เหมือนภิกษุณีธัมมทินนานี้เลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๓/๔๗๑)

ธัมมทินนาเถริยาปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระธรรมทินนาเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นหญิงรับใช้ แต่ได้เป็นลูกสะใภ้เศรษฐี ท่านพาแม่สามีไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระเกิดความเลื่อมใสและเห็นพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งภิกษุณีรูปหนึ่งในตำแหน่งธรรมกถึกผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ท่านจึงถวายทานและปรารถนาตำแหน่งนั้น เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสวรรค์เท่านั้น ในภัทรกัปนี้ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ท่านเกิดเป็นพระราชธิดาองค์ที่ ๖ ของพระเจ้ากาสี ได้ประพฤติพรหมจรรย์ในขณะที่ยังเป็นพระกุมารี พร้อมกับพระพี่นางและพระน้องนาง ๗ องค์ (เหมือนอปทานที่ ๘ วรรค ๒) ต่อมาท่านได้ไปเกิดในสวรรค์ ในชาติสุดท้ายนี้ ท่านไปเกิดเป็นธิดาเศรษฐีกรุงราชคฤห์ ได้สามีผู้มีปัญญาพาไปฟังธรรมแล้วได้บรรลุอนาคามิผล ขออนุญาตสามีบวช ไม่นานก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ และได้ตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึก(ดูคำแนะนำจูฬเวทัลลสูตรในบทนำของมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ประกอบ) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๕/๔๖๘)

ธัมมทินนาเถรีคาถา :คาถาของพระธัมมทินนาเถรี, ภาษิตของพระธัมมทินนาเถรีพระธรรมทินนาเถรี (รับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวภาษิตนี้ว่า) ผู้ที่เกิดฉันทะมีอัตภาพสุดท้ายก็พึงสัมผัสนิพพานด้วยใจ มีจิตไม่ปฏิพัทธ์ในกามทั้งหลาย บัณฑิตเรียกว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบน (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๒/๕๕๕)

ธัมมทินนาเถรีวัตถุ :เรื่องพระธัมมทินนาเถรี พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่วิสาขอุบาสก อดีตสามีของพระธัมมทินนาเถรีดังนี้ ผู้ใดไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเราเรียกผู้นั้นซึ่งเป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล หมดความยึดมั่นถือมั่นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๒๑/๑๖๗)

SAMPLE

ธัมมเทวปุตตจริยา :ว่าด้วยจริยาของธรรมเทพบุตร พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นยักษ์ผู้มีธรรม ธรรมเทพบุตร ชักชวนให้มหาชนประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ แต่อธรรมเทพบุตร ชักชวนให้มหาชนประพฤติอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ต่างเป็นศัตรูกัน วันหนึ่งเมื่อขับรถสวนทางกัน แอกรถกระทบกัน ไม่ยอมแยกทางให้กัน แต่ธรรมเทพบุตรก็อดกลั้นต่อความโกรธ ไม่ยอมประทุษร้ายตอบ เพราะกลัวศีลขาด ทำให้อธรรมเทพบุตรต้องปราชัยตกนรกไป (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๖๖/๗๕๔)

ธัมมเทวปุตตชาดก : ชาดกว่าด้วยธรรมเทพบุตร มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ธรรมเทพบุตรโพธิสัตว์เมื่อถึงวันอุโบสถจะออกไปเที่ยวชักชวนให้ประชาชนประพฤติกุศลธรรม ฝ่ายอธรรมเทพบุตรก็ออกไปเที่ยวชักชวนให้ประชาชนประพฤติอกุศลธรรม ขากลับมาพบกันในระหว่างทางซึ่งเป็นทางคับแคบรถแยกกันไม่ได้ คันใดจะแยกเจ้าของต้องลงจากรถปลดม้าออก แล้วลากรถเข้าข้างทางได้รับความลำบากพอควร ทั้งสองจึงได้โต้วาทะกันขึ้นว่า ใครควรแยกทาง ธรรมเทพบุตรได้แสดงว่า ธรรมแลปรากฏขึ้นก่อน ภายหลังอธรรมจึงเกิดขึ้นในโลก ตนเป็นผู้สร้างยศ สร้างบุญ คนเป็นอันมากพากันสรรเสริญ ธรรมนั้นปรากฏขึ้นในโลกก่อน อีกทั้งตนเองนั้นเป็นผู้ลือชื่อในการรบ ท่านจะสู้ได้อย่างไร อธรรมเทพบุตรเถียงสู้ไม่ได้ไม่มีเหตุผลสู้ไม่ได้ จำต้องพ่ายแพ้ไปหัวหกตกนรกไป คนที่ข่มความโกรธไว้ได้ย่อมชนะศัตรูได้ไม่ยาก เพราะศัตรูที่มีความโกรธเป็นกำลังย่อมหลงลืมสติ และกำลังความโกรธนั้นแหละจักทำลายตัวเขาเอง อนึ่ง ผู้ใดไม่ยกย่องนับถือมารดาบิดาย่อมตกนรก ไม่มีธรรมคุ้มครอง ส่วนผู้ที่นับถือมารดาบิดาย่อมขึ้นสวรรค์ (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๓๕๘)

ธัมมธาตุ : ธาตุคือธรรม,ธาตุคือธรรมารมณ์, เป็นข้อที่ ๑๗ ในธาตุ ๑๘ เช่น จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ มโนธาตุ ธัมมธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๒),เป็นธาตุขั้นพิเศษ ดังคำในกฬารสูตร พระสารีบุตรเถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า แม้ถ้าพระผู้มีพระภาคจะพึงตรัสถามความข้อนั้นกับผมด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่นๆ ตลอด ๗ คืน ๗ วัน แม้ผมก็พึงทูลตอบความข้อนั้นถวายพระผู้มีพระภาคได้ด้วยบทอื่น ๆด้วยปริยายอื่นๆ ตลอด ๗ คืน ๗ วัน ภิกษุ ก็เพราะธัมมธาตุอันสารีบุตรแทงตลอดดีแล้ว แม้จะถามความข้อนั้นกับสารีบุตรด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่นๆ ตลอดทั้งวัน สารีบุตรก็คงตอบความข้อนั้นแก่เราด้วยบทอื่น ๆ ด้วยปริยายอื่น ๆ ตลอดทั้งวัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๒/๖๘),เป็นความแตกต่างกันแห่งธาตุ ดังคำใน ธาตุนานัตตสูตรว่า มโนธาตุ (ธาตุคือมโน) ธัมมธาตุ (ธาตุคือธรรมารมณ์) มโนวิญญาณธาตุ(ธาตุคือมโนวิญญาณ) (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๕/๑๗๐), ในธัมมสังคณีกล่าวไว้ว่าเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ นี้ชื่อว่าธัมมธาตุ ที่

SAMPLE

เกิดขึ้นในสมัยนั้น (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๖๙/๓๙, ๑๔๕/๕๑),ในวิภังค์อธิบายธัมมธาตุไว้อย่างละเอียด ดังคำว่า ธัมมธาตุ เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง

บรรดาธัมมธาตุนั้น

เวทนาขันธ์ เป็นไฉน

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ ได้แก่ เวทนาขันธ์ที่สัมปยุตด้วยผัสสะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ ได้แก่เวทนาขันธ์ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ ได้แก่ เวทนาขันธ์ที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอัพยากฤตก็มี ฯลฯ

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ มีด้วยอาการอย่างนี้ ฯลฯ

เวทนาขันธ์หมวดละมากอย่างมีด้วยอาการอย่างนี้ นี้เรียกว่า เวทนาขันธ์ (๑)

สัญญาขันธ์ เป็นไฉน

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ ได้แก่ สัญญาขันธ์ที่สัมปยุตด้วยผัสสะ

สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ได้แก่สัญญาขันธ์ที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี

สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ ได้แก่ สัญญาขันธ์ที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอัพยากฤตก็มี ฯลฯ

สัญญาขันธ์หมวดละมากอย่างมีด้วยอาการอย่างนี้ นี้เรียกว่า สัญญาขันธ์ (๒)

สังขารขันธ์ เป็นไฉน

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ ได้แก่ สังขารขันธ์ที่สัมปยุตด้วยจิต

สังขารขันธ์หมวดละ ๒ ได้แก่ สังขารขันธ์ที่เป็นเหตุก็มี ที่ไม่เป็นเหตุก็มี

สังขารขันธ์หมวดละ ๓ ได้แก่สังขารขันธ์ที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอัพยากฤตก็มี ฯลฯ

สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ มีด้วยอาการอย่างนี้ฯลฯ

สังขารขันธ์หมวดละมากอย่างมีด้วยอาการอย่างนี้ นี้เรียกว่าสังขารขันธ์ (๓)

รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ เป็นไฉน อิตถินทรีย์ ฯลฯ กวฬิงการาหารนี้เรียกว่า รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ (๔)

ธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง เป็นไฉน

สภาวธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งราคะ เป็นที่สิ้นไปแห่งโทสะและเป็นที่สิ้นไปแห่งโมหะ นี้เรียกว่าธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง นี้เรียกว่า ธัมมธาตุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๔/๑๔๕)

SAMPLE

คำว่า ธัมมธาตุ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๔,๙๒/๑๗๖,๙๓/๑๗๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๓/๓๗๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒, ๑๒๓/๑๙๑, อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๑๙๗/๔๘,๔๔๙/๑๑๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๐/๑๘, ๒๕/๒๑,๓๕/๒๖,๔๔/๒๙,๙๑๘/๙๔๔)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า ธัมมธาตุ หมายถึงธาตุคือธรรมารมณ์ ซึ่งเป็นสภาวะที่ว่างจากอัตตา (อัตตสุญญสภาวะ) (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๐/๘๒) หรือสภาวะที่ปราศจากชีวะ(องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐๐/๙๑)

ธัมมนานัตตญาณนิทเทส :แสดงธัมมนานัตตญาณ คืออธิบายอุทเทสที่ ๑๙ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สาระสำคัญของธัมมนานัตตญาณนิทเทสแบ่งเป็น ๔ ตอน เช่น

ตอนที่ ๑

คำปุจฉาว่า “พระโยคาวจรกำหนดธรรมทั้งหลาย อย่างไร” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้เป็นบทมาติกา ๔ บท ดังนี้

พระโยคาวจร

๑.กำหนดกามาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอกุศล เป็นฝ่ายอัพยากฤต

๒.กำหนดรูปาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยากฤต

๓.กำหนดอรูปาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยากฤต

๔.กำหนดอปริยาปันนธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยากฤต

จากนั้น ท่านนำบทมาติกามาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ มีใจความว่า

๑.กำหนดกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นฝ่ายกุศล กำหนดอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นฝ่ายอกุศล กำหนดรูป วิบาก และกิริยาเป็นฝ่ายอัพยากฤต

๒.กำหนดฌาน ๔ ของผู้ยังอยู่ในโลกนี้ เป็นฝ่ายกุศล กำหนดฌาน ๔ ของ ผู้เกิดในพรหมโลกเป็นฝ่ายอัพยากฤต

๓.กำหนดอรูปาวจรสมาบัติ ๔ ของผู้ยังอยู่ในโลกนี้ เป็นฝ่ายกุศล กำหนด อรูปาวจรสมาบัติ ๔ ของผู้เกิดในพรหมโลกเป็นฝ่ายอัพยากฤต

๔.กำหนดอริยมรรค ๔ และอปริยาปันนธรรมเป็นฝ่ายกุศล กำหนดสามัญญผล และนิพพานเป็นฝ่ายอัพยากฤต (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๓/๑๒๓)

ธัมมนิมิต : นิมิตคือธรรมารมณ์, หมายถึง ข้อ ๖ ในนิมิต ๖ อันได้แก่ รูปนิมิต สัททนิมิต คันธนิมิต รสนิมิต โผฏฐัพพนิมิต และธัมมนิมิต ดังคำในหลิททิกานิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเที่ยวซ่านไปหาและความผูกพันกับที่อาศัย คือสัททนิมิต ฯลฯ คันธนิมิต... รสนิมิต...โผฏฐัพพนิมิต...ธัมมนิมิต ตรัสเรียกว่า ผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย

SAMPLE

(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๓),ในมาคันทิยสุตตนิทเทส พระมหากัจจายนเถระ อธิบายให้มาคันทิยคหบดีฟังว่า รูปนิมิต ... สัททนิมิต ...คันธนิมิต ... รสนิมิต ... โผฏฐัพพนิมิต ... ธัมมนิมิต พระตถาคตทรงละได้เด็ดขาดแล้ว (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๙/๒๓๕)

ธัมมบูชา : 1.การบูชาด้วยธรรม, การบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม เฉพาะอย่างยิ่งการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยธรรมานุธรรมปฏิบัติ เป็นข้อ ๒ ในบูชา ๒ ดังคำว่า บูชา ๒ อย่าง คือ (๑) อามิสบูชา(๒) ธัมมบูชา บรรดาบูชา ๒ อย่างนี้ ธัมมบูชาเป็นเลิศ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕๗/๑๕๔)

2.การบูชาซึ่งธรรม, การบูชาพระธรรม อันเป็นอย่างหนึ่งในพระรัตนตรัย (คือบูชาพระธรรมรัตนะ) ด้วยดอกไม้ ธูป เทียน ของหอม เป็นต้น หรือ (ที.อ.(บาลี) ๓/๙๖) บูชาท่านผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรมทางวินัยด้วยไตรจีวร เป็นต้น ตลอดจนเคารพธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเคารพธรรม และทรงบำเพ็ญพุทธกิจด้วยทรงเห็นแก่ธรรม เพื่อให้หมู่ชนเข้าถึงธรรม ได้ประโยชน์จากธรรม (ม.อ.(บาลี) ๔/๒๐๔ ; ม.ฏีกา (บาลี) ๓/๔๗๐)

ธัมมปฏิสันถาร :การต้อนรับด้วยธรรม คือกล่าวธรรมให้ฟังหรือแนะนำในทางธรรมอย่างนี้เป็นธรรมปฏิสันถาร โดยเอกเทศ คือส่วนหนึ่งด้านหนึ่ง ธรรมปฏิสันถารที่บำเพ็ญอย่างบริบูรณ์ คือ การต้อนรับโดยธรรม ได้แก่ เอาใจใส่ช่วยเหลือสงเคราะห์ แก้ไขปัญหาบรรเทาข้อสงสัย ขจัดปัดเป่าข้อติดขัดยากลำบากเดือดร้อนทั้งหลายให้เขาลุล่วงกิจอันเป็นกุศล พ้นความอึดอัดขัดข้อง เป็นข้อ ๒ ในปฏิสันถาร ๒ดังคำว่า ปฏิสันถาร ๒ อย่างอะไรบ้างคือ(๑) อามิสปฏิสันถาร (๒)ธัมมปฏิสันถาร บรรดาปฏิสันถาร๒ อย่างนี้ธัมมปฏิสันถารเป็นเลิศ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๓/๑๒๓)

ธัมมปฏิสัมภิทา :ปัญญาแตกฉานในธรรม,ปัญญาแตกฉานในหลักการ, เห็นคำอธิบายพิสดารก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นหัวข้อได้ เห็นผลสืบสาวไปหาเหตุได้,ในวิภังค์อธิบายว่า ความรู้ในธรรมชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา, ความรู้ในเหตุชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา,ธรรมเหล่านั้นเกิดแล้ว มีแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว เพราะธรรมเหล่าใด ความรู้ในธรรมเหล่านั้นชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา,ความรู้ในเหตุเกิดแห่งสังขารชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา,ความรู้ในปฏิปทาที่เป็นเหตุให้ถึงความดับแห่งสังขารชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา, ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ นี้เรียกว่า ธัมมปฏิสัมภิทา, จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆเกิดขึ้นในสมัยใดในสมัยนั้น ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะก็

เกิดขึ้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศล ความรู้ในสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา, สภาวธรรมที่เป็นกุศล เป็นไฉน จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ ฯลฯสหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขาสัมปยุตด้วยญาณ ฯลฯสหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูงฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขาวิปปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะฯลฯ อวิกเขปะ ก็เกิดขึ้นสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศลความรู้ในสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๑๘-๘๐๐/๔๕๙-๕๑๓),เป็นข้อ ๒ ในปฏิสัมภิทา ๔ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๖/๑๕๔, ๙๕/๑๖๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๗, ๓๗/๔๙๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๑๘/๓๕๙,๗๒๔/๔๖๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๖๓/๘๓๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๓/๓๙๒, ๕๕/๓๔๖, ๗๔/๔๔๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๑๔/๕๕๑, ๓๑๘/๖๑๖)

ธัมมปฏิสัมภิทาญาณ :ญาณแตกฉานในธรรม, ปัญญาในธรรมต่าง ๆ ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา ญาณและมีอธิบายรายละเอียดมีหลายแห่ง เช่นว่า สัทธาพละชื่อว่าธรรม วิริยพละชื่อว่าธรรม สติพละชื่อว่าธรรมสมาธิพละชื่อว่าธรรม ปัญญาพละชื่อว่าธรรม สัทธาพละเป็นธรรมอย่างหนึ่ง วิริยพละเป็นธรรมอย่างหนึ่ง สติพละเป็นธรรมอย่างหนึ่ง สมาธิพละเป็นธรรมอย่างหนึ่ง ปัญญาพละเป็นธรรมอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้ธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแหละ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในธรรมต่าง ๆ ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทาญาณ หรือดังคำอธิบายว่า สัมมาทิฏฐิชื่อว่าธรรม สัมมาสังกัปปะชื่อว่าธรรม สัมมาวาจาชื่อว่าธรรม สัมมากัมมันตะชื่อว่าธรรม สัมมาอาชีวะชื่อว่าธรรม สัมมาวายามะชื่อว่าธรรม สัมมาสติชื่อว่าธรรม สัมมาสมาธิชื่อว่าธรรม สัมมาทิฏฐิเป็นธรรมอย่างหนึ่งสัมมาสังกัปปะเป็นธรรมอย่างหนึ่ง สัมมากัมมันตะเป็นธรรมอย่างหนึ่ง สัมมาอาชีวะเป็นธรรมอย่างหนึ่ง สัมมาวายามะเป็นธรรมอย่างหนึ่ง สัมมาสมาธิเป็นธรรมอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้ธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแหละ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในธรรมต่าง ๆ ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทาญาณ,ข้อที่ ๖๕ ในญาณ ๗๓ ดังคำว่า (๖๕) ธัมมปฏิสัมภิทาญาณ (ญาณแตกฉานในธรรม) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๕/๖,๗๖/๑๒๗, ๗๗/๑๓๐,๑๑๐/๑๗๐)

SAMPLE

คำว่า ธัมมปฏิสัมภิทาญาณ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘๕/๔๒๕, ๒๒๙/๔๑๘, ๓๗๖/๔๓๗, ๕๑/๔๖๒, ๘๙/๔๖๗, ๓๔๔/๔๙๙, ๒๙/๕๒๓, ๗๘/๕๒๙, ๑๐๗/๕๓๓, ๑๓๙/๕๓๘, ๑๖๔/๕๔๑, ๑๘๐/๕๔๔, ๑๙๙/๕๔๖, ๒๑๖/๕๔๙, ๒๓๐/๕๕๑)

ธัมมปทสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมบท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมบทที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้าง ไม่เคยถูกลบล้าง ไม่ถูกลบล้างแล้ว จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน มี ๔ คือ (๑) อนภิชฌา ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) อพยาบาท ความไม่คิดร้าย (๓) สัมมาสติ ความระลึกชอบ(๔)สัมมาสมาธิ ความตั้งจิตมั่นชอบ (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๙/๔๕)

ธัมมปริเยสนา :การแสวงหาธรรม หมายถึงการแสวงหาความรู้ ซึ่งอาศัยตัณหาจึงเกิดขึ้น และเพราะอาศัยการแสวงหา จึงมีลาภะเกิดขึ้น ดังในสัญญานานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความต่างแห่งธาตุไว้ว่า ธัมมปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ ธัมมปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ(ความเร่าร้อนในธรรม),ในพาหิรผัสสนานัตตสูตร กล่าวไว้ว่าธัมมปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ ธัมมลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริเยสนา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๔, ๙๒/๑๗๖, ๙๓/๑๗๗) ; ดูประกอบใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๔/๖๑)

ธัมมปริฬาหะ : ความเร่าร้อนในธรรม, ความเร่าร้อนเพราะธรรม ซึ่งอาศัยความพอใจที่ต่างกันจึงเกิดขึ้น ดังคำในสัญญานานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความต่างแห่งธาตุไว้ว่า ธัมมฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ ธัมมปริฬาหะเกิดขึ้น เพราะอาศัยธัมมฉันทะ ธัมมปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ หรือดังคำในพาหิรผัสสนานัตตสูตร กล่าวไว้ว่า ธัมมปริฬาหะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริเยสนา ธัมมฉันทะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ และกล่าวไว้อีกว่า ธัมมปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ ธัมมปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๔, ๙๒/๑๗๖, ๙๓/๑๗๗) ; ดูประกอบ ใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๔/๖๑)

ธัมมปาลเถรคาถา :คาถาของพระธัมมปาลเถระ, ภาษิตของพระธัมมปาลเถระ พระธรรมปาลเถระเมื่อจะแสดงธรรมโปรดพวกสามเณรจึงได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า ภิกษุใดแลยังหนุ่มแน่นประกอบความขวนขวายในพระพุทธศาสนาตื่นอยู่ ในเมื่อคนเหล่าอื่นหลับแล้วชื่อว่าไม่ไร้ผล เพราะฉะนั้นภิกษุผู้มีปัญญาระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงควรประกอบศรัทธา ศีลความเลื่อมใสและการเห็นธรรมเนืองๆ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐๓/๓๖๘)

SAMPLE

ธัมมปาลิตะ, ภิกษุ : พระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา ในโรหนชนบท เกาะตามพปัณณิ มีลูกศิษย์ชื่อว่าเขมะมีปัญญามาก ทรงจำพระไตรปิฎก รุ่งเรืองอยู่ในเกาะตามพปัณณิ ดังคำในปริวาร กล่าวไว้ว่า พระกาฬสุมนะ พระนาคเถระ พระพุทธรักขิตะ พระติสสเถระผู้มีปัญญา และพระเทวเถระผู้เป็นบัณฑิต ต่อมา พระสุมนะผู้มีปัญญาและเชี่ยวชาญในพระวินัย พระจูฬนาคะเป็นพหูสูต ดุจช้างซับมัน พระธัมมปาลิตะ เป็นผู้อันสาธุชนในโรหนชนบทพากันบูชาเป็นอย่างดี (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖, ๘/๑๓,๒๒/๒๖)

ธัมมมัจฉริยะ : ตระหนี่ธรรม,หวงแหนธรรม ได้แก่ หวงแหนความรู้ ไม่ยอมบอก ไม่ยอมสอนคนอื่น เพราะเกรงว่าเขาจะรู้เท่าตน , เป็นข้อ ๕ ในมัจฉริยะ ๕ คือ (๑)อาวาสมัจฉริยะ (๒) กุลมัจฉริยะ (๓) ลาภมัจฉริยะ (๔) วัณณมัจฉริยะ (๕) ธัมมมัจฉริยะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑,๒๓/๖๙/๕๕๓) ;ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๘/๒๒๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๑/๕๙๕)

ธัมมรัตนะ : รัตนะคือธรรม, พระธรรมอันเป็นธรรมอย่างหนึ่งในรัตนะ ๓ ที่เรียกว่าพระรัตนตรัย ,เป็นข้อ ๒ ในรัตนะ ๒ อันได้แก่ (๑) อามิสรัตนะ (รัตนะคืออามิส) (๒) ธัมมรัตนะ (รัตนะคือธรรม) บรรดารัตนะ ๒ อย่างนี้ ธัมมรัตนะเป็นเลิศ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๑/๑๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธัมมรัตนะ เป็นข้อ ๒ ในรัตนตรัย ๓ ดังคำว่า พระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๖/๒๔)

ธัมมราชาสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมราชา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งที่ทูลถามว่า อะไรเป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา พระองค์ตรัสว่า ธรรม(คือกุศลกรรมบถ ๑๐) เป็นราชาของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา เพราะทรงอาศัยธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษาป้องกัน คุ้มครองพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าประเทศราช ตลอดถึงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมณพราหมณ์ และสรรพสัตว์โดยธรรม จึงให้จักรหมุนไปโดยธรรมได้ เหมือนกับพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา(พระผู้ให้มหาชนยินดีด้วยโลกุตตรธรรม (๙) เพราะทรงอาศัยธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา โดยธรรมว่า (๑) กายกรรมเช่นนี้ควรประพฤติ เช่นนี้ไม่ควรประพฤติ (๒) วจีกรรมเช่นนี้ควรประพฤติ เช่นนี้ไม่ควรประพฤติ (๓) มโนกรรมเช่นนี้ควรประพฤติ เช่นนี้ไม่ควรประพฤติ (๔) อาชีพเช่นนี้ควรประกอบ เช่นนี้ไม่ควรประกอบ (๕) บ้านและนิคมเช่นนี้ควรอยู่อาศัย เช่นนี้ไม่

SAMPLE

ควรอยู่อาศัย แล้วทรงให้ธรรมจักรอันยอดเยี่ยมนั้นหมุนไปโดยธรรม อันใคร ๆ ให้หมุนกลับไม่ได้ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๓/๒๑๔)

ธัมมรุจิ, พระ : พระผู้ยินดีในธรรม หมายถึงพระเถระผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์ที่มั่งคั่ง ในกรุงสาวัตถี เคยเป็นสหายกับสุเมธดาบส สมัยที่ปังกรพุทธเจ้า และฟังพุทธพยากรณ์ของสุเมธดาบส ก็ได้ออกบวชสุเมธดาบส มาในชาตินี้เกิดในตระกุล มีชื่อว่าธัมมรุจิ เป็นผู้เกลียดบาปกรรมทุกอย่างพออายุได้ ๗ ขวบก็ได้พบพระพุทธองค์ผู้ส่องโลกให้โชติช่วง ได้ไปยังพระเชตวันมหาวิหารแล้วบวชเป็นบรรพชิต เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ๓ ครั้ง ต่อคืนและวัน จากนั้น ก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๑/๑๕๙,๑๘๓/๑๕๙)

ธัมมรุจิเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระธัมมรุจิเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ท่านได้เกิดเป็นมาณพผู้หนึ่งชื่อเมฆะได้ฟังคำพยากรณ์ที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร พยากรณ์ท่านสุเมธดาบส ก็เกิดความยินดี มาในชาตินี้ได้ฟังคำว่า โคตโม ก็เกิดความยินดียิ่งขึ้น ได้บวชในพระพุทธศาสนา ต่อมาก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๔/๑๕๗)

ธัมมวัตถาน : การกำหนดธรรม, จัดเป็นธรรมที่ควรรู้ยิ่ง, เป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยะ ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า เมื่อละวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งธัมมวัตถาน ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน ... หรือดังคำว่า ธัมมวัตถานเป็นธรรมเครื่องนำออกของพระอริยะ และพระอริยะย่อมออกด้วยธัมมวัตถานนั้น ,ในการอธิบายหิริพละ และโอตตัปปพละ มีกล่าวไว้ว่า ชื่อว่าหิริพละเพราะละอายวิจิกิจฉาด้วยธัมมวัตถาน,ชื่อว่าโอตตัปปพละ เพราะเกรงกลัววิจิกิจฉาด้วยธัมมวัตถาน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖,๒๒/๓๐,๘๖/๑๔๕,๑๕๓/๒๓๕,๒๒๒/๓๗๔,๔๔/๕๑๔)

ธัมมวาที : ผู้มีปกติกล่าวธรรม,กล่าวอิงธรรม, ผู้พูดเป็นธรรม, ผู้พูดตามธรรม, ผู้พูดตรงตามธรรม หรือพูดถูกต้องตามหลัก ไม่พูดผิดธรรม ไม่พูดนอกหลักธรรม,เป็นพระนามอย่างหนึ่งของพระตถาคต ดังคำในปาสาทิกสูตรกล่าวไว้ว่า ตถาคตเป็นกาลวาที ภูตวาที อัตถวาที ธัมมวาที วินยวาที...(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๘/๑๔๖,อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๕๒/๙๕,อง.ติก.(ไทย)๒๐/๗๐/๒๗๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธัมมวาทีหมายถึงตรัสถึงมรรคธรรมและผลธรรม (ขุ.จู.อ.(บาลี) ๘๓/๖๔)

ธัมมวาทีปัญหาสูตร :พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องผู้เป็นธรรมวาที ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า ใครเป็นธรรมวาทีเป็นผู้ปฏิบัติดีและเป็นผู้ไปดีแล้ว

SAMPLE

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ผู้แสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะและโมหะ เป็นธรรมวาที ผู้ปฏิบัติเพื่อละราคะ โทสะและโมหะเป็นผู้ปฏิบัติดีในโลก ผู้ละราคะ โทสะและโมหะได้แล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เป็นผู้ไปดีแล้ว เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งนิพพานปัญหาสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๖/๓๓๖)

ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ :ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเฟ้นธรรม, สัมโพชฌงค์คือการเฟ้นธรรม, ความสอดส่องสืบค้นธรรม, การวิจัยหรือค้นคว้าธรรม, ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือธัมมวิจยะ, เป็นข้อ ๒ ในโพชฌงค์ ๗ อันได้แก่ (๑) สติสัมโพชฌงค์ (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) ปีติสัมโพชฌงค์ (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ (๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๕,๓๘๕/๓๒๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒, ๓๑๐/๒๔๘, ๓๓๐/๓๓๑, ๓๕๗/๓๙๗) ; ในวิภังค์กล่าวถึงธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ไว้ว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ความเลือกสรรธรรมในธรรมภายในตนก็มี ในธรรมภายนอกตนก็มี ความเลือกสรรธรรมในธรรมภายในตน ก็คือธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ถึงความเลือกสรรธรรมในธรรมภายนอกตนก็คือธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๖๙/๓๕๙)

คำว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗/๒๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖,๑๕๐/๑๙๒,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๒, ๑๘๔/๑๑๔, ๒๓๒/๑๖๓, ๒๓๔/๑๗๒, ๙๗๘/๔๕๕, ๙๘๙/๔๗๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๙/๔๐๔, ๑๖๐/๔๐๔, ๑๖๑/๔๐๔, ๑๖๒/๔๐๔, ๑๖๓/๔๐๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๕, ๒๓๘/๓๕๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๖/๔๑, ๑๒/๒๒, ๑๙/๒๗, ๒๗/๓๘, ๗๗/๑๒๙, ๒๓๗/๔๐๓, ๒๓๙/๔๐๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๖๗/๓๕๘, ๔๖๙/๓๕๙, ๔๗๔/๓๖๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๕๗/๖๐๘, ๖๑๖/๖๗๒

ธัมมวิจาร : ความตรองถึงธรรม หมายถึงความตรองเกี่ยวกับธรรมารมณ์,จัดเป็นปิยสาตรูป,ในข้อที่ ๖ ในวิจาร ๖ อันได้แก่ (๑) รูปวิจาร (๒) สัททวิจาร(๓) คันธวิจาร(๔) รสวิจาร(๕) โผฏฐัพพวิจาร(๖) ในธัมมวิจาร ดังคำในสติปัฏฐานสูตร ทุกขสมุทัยอริยสัจ ตอนหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธัมมวิจารเป็นปิยรูปสาตรูปในโลกตัณหานี้ เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมวิจารนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมวิจารนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑, ๔๐๑/๓๓๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๓/๑๒๓,๑๓๔/๑๒๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๒๒/๑๘๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๔/๕๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๔/๑๗๑),ในญาณกถา อธิบายธัมมวิจารไว้ว่าอยู่ในสุตมยญาณนิทเทสว่าเป็นธรรมควรรู้ยิ่ง ดังคำว่า รูปวิจาร (ความตรองเกี่ยวกับ

SAMPLE

รูป) ควรรู้ยิ่ง สัททวิจาร(ความตรองเกี่ยวกับเสียง)... คันธวิจาร (ความตรองเกี่ยวกับกลิ่น)... รสวิจาร (ความตรองเกี่ยวกับรส)...โผฏฐัพพวิจาร (ความตรองเกี่ยวกับโผฏฐัพพะ)... ธัมมวิจาร (ความตรองเกี่ยวกับธรรมารมณ์) ควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๑, ๑๒๓/๑๙๐)

ธัมมวิตก : ความตรึกถึงรูป,ความตรึกเกี่ยวกับธรรมารมณ์, จัดเป็นปิยสาตรูป,เป็นข้อที่ ๖ ในวิตก ๖ อันได้แก่ (๑) รูปวิตก (๒) สัททวิตก (๓) คันธวิตก (๔) รสวิตก (๕) โผฏฐัพพวิตก (๖) ธัมมวิตก ดังคำในสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธัมมวิตกเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อละ ก็ละที่ธัมมวิตกนี้เมื่อดับ ก็ดับที่ธัมมวิตกนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑, ๔๐๑/๓๓๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๓/๑๒๓, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๒๒/๑๘๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๔/๕๔, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๖๙),ในญาณกถา อธิบายธัมมวิตกไว้ว่าอยู่ในสุตมยญาณนิทเทสว่าเป็นธรรมควรกำหนดรู้ ดังคำว่า รูปวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับรูป) ควรรู้ยิ่ง สัททวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับเสียง)... คันธวิตก(ความตรึกเกี่ยวกับกลิ่น)... รสวิตก(ความตรึกเกี่ยวกับรส)...โผฏฐัพพวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับโผฏฐัพพะ) ...ธัมมวิตก(ความตรึกเกี่ยวกับธรรมารมณ์)ควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐, ๑๒๓/๑๙๐)

ธัมมวินิจฉัย : การวินิจฉัยธรรม หมายถึงความรู้เหตุที่เหมาะและไม่เหมาะสม ดังคำในธรรมบท ปิโลติกติสสเถรวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายจงมีความเพียรและมีสังเวค ธรรม เหมือนม้าดีที่ถูกลงแส้ เธอทั้งหลายมีศรัทธา ศีล วิริยะ สมาธิ และธัมมวินิจฉัย สมบูรณ์ด้วยวิชชาและจรณะ มีสติมั่นคง จักละทุกข์ มีประมาณไม่น้อยนี้ได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๔/๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธัมมวินิจฉัย หมายถึงความรู้เหตุที่ควรและไม่ควร (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๕/๗๑)

ธัมมวิหารีสูตร® (ปฐม) **:**พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้อยู่ด้วยธรรม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งที่เข้ามาเฝ้าและทูลถามถึงเหตุที่ทำให้ภิกษุอยู่ด้วยธรรมคือ (๑) ภิกษุชื่อว่ามากด้วยการเรียนธรรมแต่ไม่เป็นผู้อยู่ด้วยธรรม หมายถึงเรียนธรรม คือ นวังคสัตถุศาสน์ ๙ มีสุตตะเป็นต้นแต่ปล่อยวันคืนให้ล่วงเลยไป ละการหลีกเร้น ไม่ประกอบความสงบใจในภายใน (๒) ภิกษุชื่อว่ามากด้วยการแสดงธรรมแต่ไม่เป็นผู้อยู่ด้วยธรรม หมายถึงแสดงธรรมได้อย่างพิสดารตามที่เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่น แต่ปล่อยวันคืนให้ล่วงเลยไป ...(๓) ภิกษุชื่อว่ามากด้วยการสาธยายธรรมแต่ไม่เป็นผู้อยู่ด้วยธรรม หมายถึงสาธยายธรรมได้อย่างพิสดารตามที่เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นแต่ปล่อยวันคืนให้ล่วงเลยไป ... (๔) ภิกษุชื่อว่ามากด้วยการตรึกตรองธรรม แต่ไม่เป็นผู้อยู่ด้วยธรรม

SAMPLE

หมายถึงตรึกตรองพิจารณาธรรมตามที่ได้เล่าเรียนมา แต่ปล่อยวันคืนให้ล่วงเลยไป ... (๕) ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้อยู่ด้วยธรรม หมายถึงภิกษุเรียนธรรมคือนวังคสัตถุศาสน์ และไม่ปล่อยวันคืนให้ล่วงเลยไปไม่ละการหลีกเร้น ตามประกอบความสงบใจในภายใน แล้วตรัสว่า กิจใดที่ศาสดาผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล อนุเคราะห์ อาศัยความเอ็นดู พึงทำแก่สาวกทั้งหลาย เราได้ทำกิจนั้นแก่เธอทั้งหลายแล้ว ภิกษุ นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอจงเพ่ง อย่าประมาท อย่าได้เป็นผู้มีความเดือดร้อนใจในภายหลังเลย นี้เป็นอนุสาสนีของเราเพื่อเธอทั้งหลาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๓)

ธัมมวิหารีสูตร[๒] (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้อยู่ด้วยธรรม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งที่มาเข้าเฝ้าและทูลถามถึงเหตุที่ทำให้ภิกษุอยู่ด้วยธรรม คือ (๑) ภิกษุเรียนธรรมคือนวังคสัตถุศาสน์ แต่ไม่ทราบเนื้อความของธรรมคือนวังคสัตถุศาสน์นั้น ชื่อว่ามากด้วยการเรียนธรรม แต่ไม่เป็นผู้อยู่ด้วยธรรม (๒) ภิกษุแสดงธรรมได้อย่างพิสดาร แต่ไม่ทราบเนื้อความของธรรมนั้น ชื่อว่ามากด้วยการแสดงธรรม แต่ไม่เป็นผู้อยู่ด้วยธรรม (๓) ภิกษุสาธยายธรรมได้อย่างพิสดาร แต่ไม่ทราบเนื้อความของธรรมนั้น ชื่อว่ามากด้วยการสาธยายธรรม แต่ไม่เป็นผู้อยู่ด้วยธรรม (๔) ภิกษุตรึกตรองพิจารณาธรรมตามที่ได้เล่าเรียนมา แต่ไม่ทราบเนื้อความของธรรมนั้น ชื่อว่ามากด้วยการตรึกตรองธรรม แต่ไม่เป็นผู้อยู่ด้วยธรรม(๕)ภิกษุเรียนธรรมคือนวังคสัตถุศาสน์และทราบเนื้อความของธรรมคือนวังคสัตถุ ศาสน์นั้น ชื่อว่าเป็นผู้อยู่ด้วยธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๔/๑๒๕)

ธัมมสฏฐปิตุเถรคาถา :คาถาของพระธรรมสฏฐปิตุเถระ,ภาษิตของพระธรรมสฏฐปิตุเถระ ท่านพระธัมมสฏฐปิตุเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า เรานั้นอายุได้ ๑๒๐ ปี จึงได้ออกบวช เป็นบรรพชิตบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๘/๓๔๒)

ธัมมสังกัปปะ : ความดำริถึงธรรม, เป็นธรรมที่เกิดขึ้นอาศัยธัมมสัญญา (ความกำหนดหมายถึงธรรม) แต่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัส ดังคำในสัญญานานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมธาตุ ธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา ธัมมฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๔), ในโนปริเยสนานานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธัมมสังกัปปะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ ธัมมสัญญาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๒/๑๗๖), ในพาหิรผัสสนานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา ธัมมสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๓/

SAMPLE

๑๗๗),ในทุติยพาหิรผัสสนานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธัมมสังกัปปะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัส ธัมมสัญญาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๔/๑๗๙)

ธัมมสังวรเถรคาถา :คาถาของพระธรรมสังวรเถระ, ภาษิตของพระธรรมสังวรเถระ ท่านพระธัมมสังวรเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า เราใช้ปัญญาพิจารณาแล้วจึงออกจากเรือนบวชบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๗/๓๔๒)

ธัมมสัญเจตนา :ความจำนงในธรรม, ความจำนงธรรมารมณ์, จัดเป็นปิยสาตรูป,เป็นข้อที่ ๖ ในสัญเจตนา ๖ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘) ดังคำในสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา ธัมมสัญเจตนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมสัญเจตนานี้เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมสัญเจตนานี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑, ๔๐๑/๓๓๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๙/๒๙๙, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐, ๑๒๓/๑๘๙),ในสัญเจตนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธัมมสัญเจตนาว่าเป็นของไม่เที่ยงและอริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้....ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธัมมสัญเจตนา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๗/๕๗/๙๐, ๓๐๘/๓๒๕, ๓๑๘/๓๓๒, ๓๒๘/๓๓๙)

ธัมมสัญญกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระธรรมสัญญกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๓๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๔๖๔)

ธัมมสัญญา : ความหมายรู้ธรรม หมายถึงความกำหนดหมายรู้ธรรม,กำหนดหมายรู้ธรรมารมณ์, ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ซึ่งธรรมารมณ์(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔/๖๗), เป็นธรรมที่เกิดขึ้นเพราะธัมมธาตุ แต่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ จัดเป็นปิยสาตรูป, เป็นข้อที่ ๖ ในสัญญา ๖ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๕) ดังคำในสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธัมมสัญญาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมสัญญานี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๐, ๔๐๑/๓๓๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๔, ๙๒/๑๗๖, ๙๓/๑๗๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔, ๕๗/๘๙, ๓๐๗/๓๒๔, ๓๑๗/๓๓๑, ๓๒๗/๓๓๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙/๔๒๐, ๖๓/๕๗๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐, ๑๒๓/๑๘๙) ; ในสัญญานานัตตสูตร โนปริเยสนานานัตตสูตร พาหิรผัสสนานัตตสูตร ทุติยพาหิรผัสสนานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมธาตุ ธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะ

SAMPLE

อาศัยธัมมสัญญา, ธัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมธาตุ ธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา, ธัมมสัญญาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ ธัมมธาตุไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา,ธัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมธาตุ ธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา,ธัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมธาตุ (ธัมมสังกัปปะ)เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๔,๙๒/๑๗๖,๙๓/๑๗๗,๙๔/๑๗๘)

ธัมมสันถาร : การรับรองด้วยธรรม, เป็นข้อที่ ๒ ในสันถาร (การรับรอง) ๒ อันได้แก่ (๑) อามิสสันถาร (การรับรองด้วยอามิส) (๒) ธัมมสันถาร (การรับรองด้วยธรรม) ดังคำในทุกนิบาต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรดาสันถาร ๒ อย่างนี้ ธัมมสันถารเป็นเลิศ (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๒/๑๒๓)

ธัมมสัมผัส : ความถูกต้องธรรม,ความกระทบถึงธรรม หมายถึงความกระทบถึงธรรมารมณ์,เป็นธรรมที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ แต่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสชาเวทนา ดังคำในพาหิรผัสสนานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธัมมสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ ธัมมสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัส (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๓/๑๗๗),ในทุติยพาหิรผัสสนานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธัมมสัมผัสสชาเวทนาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ ธัมมสัมผัสไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสชาเวทนา ธัมมสังกัปปะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัส (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๔/๑๗๙)

ธัมมสัมผัสสชาเวทนา :เวทนาเกิดจากธัมมสัมผัส, เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะธัมมผัสสะ, เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางธรรมารมณ์, หมายถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพราะการถูกต้องธรรม เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะความกระทบถึงธรรมารมณ์,เป็นธรรมที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสแต่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ ดังคำในพาหิรผัสสนานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธัมมสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัส ธัมมฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสชาเวทนา,ในทุติยพาหิรผัสสนานัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อีกว่า ธัมมสัมผัสสชาเวทนาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ ธัมมสัมผัสไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสชาเวทนา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๓/๑๗๗,๙๔/๑๗๙)

ธัมมสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยธรรมและอธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อธรรม คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น ธรรม คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๘/๒๘๖)

ธัมมสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรม และอธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมและอธรรมแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า

SAMPLE

อธรรม คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ธรรม คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๒/๓๓๓)

ธัมมอุโบสถ : อุโบสถคือธรรม หมายถึงธรรมที่อยู่รักษาปรารภถึงมรรค ผลและนิพพาน, เป็นข้อความอธิบายในอริยอุโบสถ ดังคำในอุโปสถสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายไว้ว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ระลึกถึงพระธรรมว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ฯลฯ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน เมื่อเธอระลึกถึงพระธรรมอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ อริยสาวกนี้เราเรียกว่ารักษาธัมมอุโบสถอยู่ร่วมกับธรรม และเพราะปรารภธรรม จิตของเธอจึงผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๓)
อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธัมมอุโบสถ หมายถึงอุโบสถที่รักษาปรารภโลกุตตรธรรม ๙ ประการคือมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๗๑/๒๑๘)

ธัมมัญญู : ผู้รู้จักเหตุ,ผู้รู้ธรรม เช่น รู้จักว่า สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์,ความเป็นผู้รู้จักเหตุ หมายถึงรู้คำสอนที่เรียกว่านวังคสัตถุศาสน์, เป็นข้อที่ ๑ ในสัปปุริสธรรม ๗ หมายถึงรู้หลัก หรือรู้หลักการ เช่นภิกษุเป็นธัมมัญญู คือรู้คำสอนของพระพุทธเจ้าที่จัดเป็นนวังคสัตถุศาสน์ ดังคำในสังคีติสูตร พระสารีบุตรเถระกล่าวถึง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นธัมมัญญู (ผู้รู้จักเหตุ) เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓, ๓๕๗/๔๐๐),ในธัมมัญญูสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ ประการนี้เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ฯลฯ เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก คือภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นธัมมัญญู และตรัสอธิบายภิกษุผู้เป็นธัมมัญญูไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทัลละหากภิกษุไม่รู้ธรรมคือ สุตตะ ฯลฯเวทัลละเลย เราไม่พึงเรียกเธอว่าเป็นธัมมัญญูในที่นี้ แต่เพราะภิกษุรู้ธรรมคือสุตตะ ฯลฯ เวทัลละ ฉะนั้น เราจึงเรียกเธอว่าเป็นธัมมัญญู(องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓)

ธัมมัญญูสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้รู้ธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ คือ (๑) เนธัมมัญญู คือ รู้ธรรม กล่าวคือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ (๒) เป็นอัตถัญญู คือ รู้ความหมายแห่งภาษิตนั้น ๆ (๓) เป็นอัตตัญญู คือ รู้จักตนว่า มีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณ ประมาณเท่าใด (๔) เป็นมัตตัญญู คือ รู้จักประมาณในการรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร (๕) เป็นกาลัญญู คือ รู้จักเวลาเรียนพุทธพจน์ เวลาสอบถาม เวลาทำความเพียร เวลาหลีกเร้น (๖) เป็นปริสัญญู คือ รู้จักบริษัทว่า นี้ขัตติยบริษัท นี้พราหมณบริษัท นี้คหบดีบริษัท นี้สมณบริษัท ตลอด

SAMPLE

ถึงรู้วิธีเข้าหาบริษัทนั้น ๆและ (๗) เป็นปุคคลปโรปรัญญู(หมายถึงรู้จักเลือกคน รู้ว่าเมื่อคบหาคนใด อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญขึ้น จึงเลือกคบคนนั้น เมื่อคบคนใดอกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป ก็ไม่คบคนนั้น) คือรู้จักบุคคล ๒ จำพวก ได้แก่ พวกหนึ่งต้องการเห็นพระอริยะ และพวกหนึ่งไม่ต้องการเห็นพระอริยะ แล้วตรัสจำแนกบุคคล ๒ จำพวกในข้อที่ ๗ คือบุคคลต้องการเห็นพระอริยะ มี ๒ จำพวก คือ (๑) พวกหนึ่งต้องการฟังสัทธรรม (๒) พวกหนึ่งไม่ต้องการฟังสัทธรรม บุคคลต้องการฟังสัทธรรม มี ๒ จำพวก คือ (๑) พวกหนึ่งเงี่ยโสตฟังธรรม (๒) พวกหนึ่งไม่เงี่ยโสตฟังธรรม บุคคลเงี่ยโสตฟังธรรม มี ๒ จำพวก คือ (๑) พวกหนึ่งฟังแล้วทรงจำธรรมไว้ได้ (๒) พวกหนึ่งฟังแล้วทรงจำธรรมไม่ได้ บุคคลฟังแล้วทรงจำธรรมไว้ได้ มี ๒ จำพวก คือ (๑) พวกหนึ่งพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ (๒) พวกหนึ่งไม่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ บุคคลพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ มี ๒ จำพวก คือ (๑) พวกหนึ่งรู้อรรถ รู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๒) พวกหนึ่งรู้อรรถ รู้ธรรมแล้วไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลรู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มี ๒ จำพวก คือ (๑) พวกหนึ่งปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น(๒) พวกหนึ่งปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แล้วตรัสว่า บรรดาบุคคล ๒ จำพวกดังกล่าวข้างต้นนั้น บุคคลจำพวกที่ ๑ ควรได้รับการสรรเสริญ เพราะคุณนั้น ๆ ส่วนบุคคลจำพวกที่ ๒ ควรได้รับการติเตียนเพราะโทษนั้น ๆ (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓)

ธัมมัฏฐิติญาณ : ญาณในการกำหนดที่ตั้งแห่งธรรม, เป็นข้อที่ ๓ ในมาติกา ๗๓ ดังคำในมาติกากล่าวถึงปัญญาในการกำหนดปัจจัย ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ และในธัมมัฏฐิติญาณนิทเทส พระสารีบุตรเถระอธิบายธัมมัฏฐิติญาณไว้อย่างละเอียด เช่น ปัญญาในการกำหนดปัจจัย ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ เป็นอย่างไร คือ ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่าอวิชชาเป็นที่ตั้งแห่งความเกิดขึ้น เป็นที่ตั้งแห่งความเป็นไป เป็นที่ตั้งแห่งนิมิตเป็นที่ตั้งแห่งกรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นที่ตั้งแห่งความประกอบไว้ เป็นที่ตั้งแห่งความพัวพัน เป็นที่ตั้งแห่งสมุทัย เป็นที่ตั้งแห่งเหตุ และเป็นที่ตั้งแห่งปัจจัยของสังขารทั้งหลายด้วยอาการ ๙ อย่างนี้ อวิชชาจึงเป็นปัจจัย สังขารเกิดขึ้นเพราะปัจจัย แม้ธรรมทั้งสองอย่างนี้ต่างก็เกิดขึ้นเพราะปัจจัย ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ เป็นต้น ฯลฯ ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า อวิชชาเป็นเหตุ สังขารเกิดขึ้นเพราะเหตุ แม้ธรรมทั้งสองอย่างนี้ต่างก็เกิดขึ้นเพราะเหตุ ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า ในอดีตกาลก็ดี ในอนาคตกาลก็ดี อวิชชาเป็นเหตุ สังขารอาศัยเหตุเกิดขึ้น แม้ธรรมทั้งสองอย่างนี้ต่างก็เกิดขึ้นเพราะเหตุชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ ฯลฯ และอธิบาย

SAMPLE

เรื่อยไปจนถึงอธิบายว่า ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการกำหนดปัจจัย ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๕-๔๗/๗๐-๗๔)

ธัมมัฏฐิติญาณนิทเทส :แสดงธัมมัฏฐิติญาณ คืออธิบายอุทเทสที่ ๔ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ท่านพระสารีบุตรนำปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ประการมาจำแนกธัมมัฏฐิติญาณ วิธีการจำแนกนั้นแตกต่างกัน แบ่งเป็น ๔ รูปแบบ รูปแบบละ ๑๑ รอบ แต่ละรอบ มีรูปแบบเหมือนกัน ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น ดังนี้

รูปแบบที่ ๑ มี ๑๑ รอบ เช่น

รอบที่ ๑ อวิชชากับสังขาร

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า “(๑) อวิชชาเป็นที่ตั้งแห่งความเกิดขึ้น (๒) เป็นที่ตั้งแห่งความเป็นไป (๓) เป็นที่ตั้งแห่งนิมิต (๔) เป็นที่ตั้งแห่งกรรมเป็นเครื่องประมวลมา (๕) เป็นที่ตั้งแห่งความประกอบไว้ (๖) เป็นที่ตั้งแห่งความพัวพัน (๗) เป็นที่ตั้งแห่งสมุทัย (๘) เป็นที่ตั้งแห่งเหตุ (๙) เป็นที่ตั้งแห่งปัจจัยของสังขาร ทั้งหลาย ด้วยอาการ ๙ อย่างนี้ อวิชชาจึงเป็นปัจจัย สังขารเกิดจากปัจจัย แม้ อวิชชาและสังขารนี้ต่างก็เกิดขึ้นจากปัจจัย” ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า “ในอดีตกาลก็ดี ในอนาคตกาลก็ดี อวิชชา เป็นที่ตั้งแห่งความเกิดขึ้น ฯลฯ และเป็นที่ตั้งแห่งปัจจัยของสังขารทั้งหลาย ด้วย อาการ ๙ อย่างนี้ อวิชชาจึงเป็นปัจจัย สังขารเกิดจากปัจจัย แม้อวิชชาและ สังขารนี้ต่างก็เกิดขึ้นจากปัจจัย” ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ

รอบที่ ๒-๑๑ ก็มีรูปแบบเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

รูปแบบที่ ๒ มี ๑๑ รอบ เช่น

รอบที่ ๑

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า “อวิชชาเป็นเหตุ สังขารเกิดขึ้นจากเหตุ แม้ธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้ต่างก็เกิดขึ้นจากเหตุ” ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า “ในอดีตกาลก็ดี ในอนาคตกาลก็ดี อวิชชา เป็นเหตุ สังขารเกิดขึ้นจากเหตุ แม้ธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้ต่างก็เกิดขึ้นจากเหตุ” ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ

รอบที่ ๒-๑๑ ก็มีรูปแบบเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

รูปแบบที่ ๓ มี ๑๑ รอบ เช่น

รอบที่ ๑

SAMPLE

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า “อวิชชาอาศัยปัจจัยเป็นไป สังขารอาศัยอวิชชาเกิดขึ้น แม้อวิชชาและสังขารนี้ต่างก็อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น” ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า “ในอดีตกาลก็ดี ในอนาคตกาลก็ดี อวิชชาอาศัยปัจจัยเป็นไป สังขารอาศัยอวิชชาเกิดขึ้น แม้อวิชชาและสังขารนี้ต่างก็อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น” ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ

รอบที่ ๒-๑๑ ก็มีรูปแบบเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

รูปแบบที่ ๔ มี ๑๑ รอบ เช่น

รอบที่ ๑

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า “อวิชชาเป็นปัจจัย สังขารเกิดขึ้นเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย แม้อวิชชาและสังขารนี้ต่างก็เกิดขึ้นเพราะปัจจัย” ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ

ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า “ในอดีตกาลก็ดี ในอนาคตกาลก็ดี อวิชชา เป็นปัจจัย สังขารเกิดขึ้นเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย แม้อวิชชาและสังขารนี้ต่างก็เกิดขึ้นเพราะปัจจัย” ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ

รอบที่ ๒-๑๑ ก็มีรูปแบบเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

นอกจากนี้ท่านยังจำแนกกรรมในภพที่เป็นอดีต กรรมในภพที่เป็นปัจจุบัน กรรมในภพที่เป็นอนาคตไว้อีกด้วย

ท่านสรุปว่า พระโยคาวจรย่อมรู้ เห็น ทราบชัด รู้แจ้งสังเขป ๔ กาล ๓ ปฏิจจสมุปบาทอันมีสนธิ ๓ ด้วยอาการ ๒๐ ประการนี้ (ดูรายละเอียดที่เชิงอรรถของธัมมัฏฐิติญาณนิทเทสในเล่มนี้) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๓/๗๐)

ธัมมัทธชชาดก[๑] : ชาดกว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นธงชัย มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญานกโพธิสัตว์ได้ฆ่ากาตัวหนึ่งที่มาขออาศัยอยู่ด้วย แต่มันแอบกินไข่และลูกนกเป็นอันมาก เพราะตอนแรกที่เข้ามาขออาศัยนั้นมันแสดงตนว่าเป็นผู้มีศีล มีจิตใจเมตตาต่อบรรดาเด็ก นกทั้งหลายเชื่อว่าเป็นเช่นนั้นจริง จึงยอมให้อาศัย แต่เมื่อพ่อแม่นกออกไปหากิน มันจึงแอบกินลูกนกบ้าง ไข่นกบ้างเป็นอันมาก เมื่อพระโพธิสัตว์สังเกตดูรู้ว่าลูกนกหายไปจึงให้นกทั้งหลายคอยจับตาดู รู้ว่าเป็นการกระทำของกาผู้อาศัย จึงได้เข้าทำร้ายกานั้นถึงแก่ความตาย (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๓๙/๑๐๑)

ธัมมัทธชชาดก[๒] : ชาดกว่าด้วยการมีธรรมเป็นธงชัย มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์ถูกเสนาบดีผู้พิพากษาโกงใส่ความหาว่าจะแย่งชิงราชสมบัติทำให้พระเจ้าย่สปาณิทรงหวาดระแวง หาทางกลั่นแกล้งใช้งานในราชกิจที่รีบด่วน เผื่อว่าถ้าทำไม่ทันจะสั่งประหารชีวิตทันที เช่นให้สร้างอุทยานใหม่ให้ทันการเสด็จประพาสวันพรุ่งเป็นต้น แต่ท่านได้ท้าวสักกะลงมาช่วยเนรมิตสิ่งต่าง ๆที่พระราชาปรารถนาให้ ทำให้ท่านรอด

SAMPLE

ชีวิตมาได้ทุกครั้ง ครั้งสุดท้ายพระราชาต้องการคนเฝ้าสวนที่มีความเหมาะสม คือ เป็นคนไม่ริษยา ไม่ดื่มน้ำเมา ไม่รักใคร และไม่โกรธใคร ซึ่งท้าวสักกะไม่ได้ทรงเนรมิตไว้ให้ ทำให้ท่านเกิดความไม่สบายใจ จึงหนีออกจากบ้านเข้าไปนั่งครุ่นคิดอยู่ในป่า ท้าวสักกะทราบความจึงแปลงเพศเป็นพรานป่าเข้าไปสอบถามว่า มีความสุขดีอยู่หรือ ที่มานั่งอยู่คนเดียวในป่า กำลังครุ่นคิดอะไร ท่านตอบว่า มีความสุขดี เพราะกำลังนึกถึงธรรมของสัตบุรุษ คือสัตบุรุษเมื่อประสพกับโลกธรรมคือ ได้ลาภ เสื่อมลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ ย่อมไม่หวั่นไหว ท่านเองก็เพิ่งเห็นอานิสงส์ของความไม่หวั่นไหวและมีความสุขอย่างแท้จริงที่ได้มาอยู่ในที่สงัดอย่างนี้ ท้าวสักกะจึงแนะนำให้ไปหาคนที่คุณธรรมพอที่จะเป็นคนเฝ้าราชอุทานได้คือช่างกัลปกของพระราชานั้นเอง ท่านจึงกลับไปกราบทูลให้พระราชาตั้งช่างกัลบกเป็นคนเฝ้าพระราชอุทยาน ทำให้ท่านรอดจากการถูกประหาร (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๖๔/๒๓๙)

ธัมมัสสวนวัตถุ : เรื่องการฟังธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ในหมู่มนุษย์เหล่าชนผู้ไปถึงฝั่งโน้น มีจำนวนน้อย ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้เลาะไปตามฝั่งนี้ ทั้งนั้น ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรมในธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ ชนเหล่านั้นจักข้ามพ้นวัฏฏะอันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก ไปถึงฝั่งโน้นได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๘๕/๕๕)

ธัมมัสสวนสูตร : พระสูตรว่าด้วยการฟังธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการ คือ (๑) ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๒) เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว (๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้ (๔) ทำความเห็นให้ตรง (๕) จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเลื่อมใส (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔)

ธัมมัสสวนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระธัมมสวนิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังธรรมเรื่องอนิจจตา (ความไม่เที่ยง) ได้อนิจจสัญญา (ความหมายว่าไม่เที่ยง) จากสำนักของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๕๑ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมากถึง ๗๑ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๑/๕๑๖)

ธัมมาเถรีคาถา : คาถาของพระธรรมาเถรี, ภาษิตของพระธรรมาเถรี พระธรรมาเถรี(รับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวภาษิตนี้ว่า เราทุพพลภาพ มีกายสั่นเทา ถือไม้เท้าเที่ยวบิณฑบาต ได้ล้มลงบนแผ่นดินตรงนั้นเอง คราวนั้น จิตของเราหลุดพ้นแล้ว เพราะเห็นโทษในกาย (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๗/๕๕๖)

SAMPLE

ธัมมาธิปไตย : ความมีธรรมเป็นใหญ่,ความถือธรรมเป็นใหญ่ คือนึกถึงความจริง ความถูกต้องสมควรก่อนแล้วจึงทำ หมายถึงยกธรรมให้เป็นใหญ่ เพื่อละอกุศล และกรรมที่มีโทษ บำเพ็ญกุศลและกรรมที่ไม่มีโทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์, ในสังคีติสูตร อาธิปเตยยสูตร กล่าวว่า เป็นข้อที่ ๓ในอธิปไตย ๓ อันได้แก่(๑)อัตตาธิปไตย(ความมีตนเป็นใหญ่)(๒) โลกาธิปไตย(ความมีโลกเป็นใหญ่) (๓) ธัมมาธิปไตย(ความมีธรรมเป็นใหญ่) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔),ในอาธิปเตยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายธัมมาธิปไตยไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ในป่าบ้าง อยู่ตามโคนต้นไม้บ้าง อยู่ในเรือนว่างบ้าง ย่อมเห็นประจักษ์ว่า เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งความมีหรือความไม่มีเช่นนั้น อนึ่ง เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสครอบงำ ชื่อว่าถูกทุกข์ครอบงำ มีทุกข์อยู่ตรงหน้า ทำอย่างไร การทำที่สุดกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงปรากฏ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ก็เพื่อนพรหมจารีผู้รู้เห็นอยู่ มีอยู่ การที่เราบวชในธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วอย่างนี้พึงเกียจคร้านประมาทอยู่นั้นไม่สมควรแก่เราเลย ภิกษุนั้นย่อมเห็นประจักษ์ว่า ความเพียรที่เราเริ่มไว้แล้วจักไม่ย่อหย่อน สติที่ตั้งมั่นแล้วจักไม่เลอะเลือน กายที่สงบแล้วจักไม่กระสับกระส่าย จิตที่ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่ เธอยกธรรมเท่านั้นให้เป็นใหญ่ ละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละกรรมที่มีโทษ บำเพ็ญกรรมที่ไม่มีโทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์ ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าธัมมาธิปไตย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑)

ธัมมานุธัมมปฏิบัติ :ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ การประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม,การประพฤติความดีสมควรแก่ฐานะ หมายถึงการปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลัก เช่น หลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ และเข้าแนวกับธรรมที่เป็นจุดมุ่งหมาย, ปฏิบัติถูกต้องตามกระบวนธรรม,เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามากและเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาชำแรกกิเลส, ในสังคีติสูตร โสตาปัตติผลสูตร กล่าวไว้ว่า เป็นข้อที่ ๔ ในองค์แห่งการบรรลุโสดาบัน,เป็นองค์เครื่องบรรลุโสดา อันได้แก่ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (๒) สัทธัมมัสสวนะ (๓)โยนิโสมนสิการ (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ,ในทสุตตรสูตรกล่าวไว้ว่าเป็นข้อที่ ๓ ในธรรมที่มีอุปการะมาก อันได้แก่ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (๒) สัทธัมมัสสวนะ (๓) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖, ๓๕๓/๓๗๒,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๑/๕๗๗),ในทุติยสารีปุตตสูตร อังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระสารีบุตรว่า ธัมมานุธัมมปฏิปัตติเป็นองค์เครื่องบรรลุโสดา (สํ.ม.(ไทย) ๙/๑๐๐๑/

SAMPLE

๔๙๕,๑๐๔๖/๕๖๙), มหาปัญญาสูตร นิพเพธิกปัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นธรรมข้อที่ ๔ ที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามากและเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาชำแรกกิเลส (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๙/๓๖๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๐/๕๗๑); ในปฏิสัมภิทามรรค มหาปัญญากถาอธิบายว่าธัมมานุธัมมปฏิบัติเป็นธรรมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผลและเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาชำแรกกิเลส(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๕๔๓-๕๔๔)

ธัมมานุธัมมปฏิปันนสูตร :พระสูตรว่าด้วยผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ยินดีในธรรม หมั่นพิจารณาธรรม เมื่อยืน เดิน นั่ง หรือนอนก็ตาม สามารถควบคุมจิตให้สงบอยู่ภายในได้ ชื่อว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และย่อมบรรลุถึงความสงบแท้จริง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๖/๔๕๓)

ธัมมานุปัสสนา :การพิจารณาธรรม, การพิจารณาตามธรรม หมายถึงการตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม, สติกำหนดพิจารณาธรรมเป็นอารมณ์, สติพิจารณาธรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลที่บังเกิดกับใจเป็นอารมณ์ว่า ธรรมนี้ก็สักว่าธรรมไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา,เป็นหัวข้อในสติปัฏฐาน กล่าวคือ ธัมมานุปัสสนา หมวดนิวรณ์, ธัมมานุปัสสนา หมวดขันธ์ , ธัมมานุปัสสนา หมวดอายตนะ, ธัมมานุปัสสนา หมวดโพชฌงค์, ธัมมานุปัสสนา หมวดสัจจะ ซึ่งประกอบด้วยทุกขสัจจนิทเทส สมุทยสัจจนิทเทส นิโรธสัจจนิทเทส มัคคสัจจนิทเทส, เป็นข้อ ๔ ในสติปัฏฐาน ๔ อันได้แก่ (๑) กายานุปัสสนา (๒) เวทนานุปัสสนา (๓) จิตตานุปัสสนา (๔) ธัมมานุปัสสนา ดังคำในชนวสภสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใสโดยชอบในธัมมานุปัสสนานั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๙/๒๒๓, ๓๘๒/๓๑๖, ๓๘๓/๓๑๘, ๓๘๔/๓๑๙, ๓๘๕/๓๒๑, ๓๘๖/๓๒๔, ๔๐๓/๓๓๘)

ธัมมานุปัสสีสูตร :พระสูตรว่าด้วยผู้ควรเจริญธรรมานุปัสสนา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุยังละธรรม ๖ เหมือนในกายานุปัสสีสูตรไม่ได้ ก็ไม่อาจเห็นธรรมเหล่านี้ได้ คือ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอันเป็นภายใน (๒) พิจารณาเห็นกายในกายอันเป็นภายนอก (๓) พิจารณาเห็นกายในกายอันเป็นทั้งภายในและภายนอก (๔) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา (๕) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอันเป็นภายใน(๖)พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอันเป็นภายนอก (๗) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอันเป็นทั้งภายในและภายนอก (๘) พิจารณาเห็นจิตในจิต (๙) พิจารณาเห็นจิตในจิตอันเป็นภายใน (๑๐) พิจารณาเห็นจิตในจิตอันเป็นภายนอก (๑๑) พิจารณาเห็นจิตในจิตอันเป็นทั้งภายในและภายนอก

SAMPLE

(๑๒) พิจารณาเห็นธรรมในธรรม(๑๓) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอันเป็นภายใน (๑๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอันเป็นภายนอก (๑๕) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอันเป็นทั้งภายในและภายนอก ต่อเมื่อภิกษุละธรรมทั้ง ๖ นั้นได้แล้ว จึงอาจพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้ง ๑๕ นี้ได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๘/๖๓๙)

ธัมมานุสสติ : อนุสสติคือธรรม,การระลึกถึงพระธรรม, ระลึกถึงคุณของพระธรรม, ในสังคีติสูตร ทสุตตรสูตร อนุสสติฏฐานสูตร กล่าวว่า เป็นข้อ ๒ ในอนุสสติฏฐาน ๖ อันได้แก่ (๑) พุทธานุสสติ (๒) ธัมมานุสสติ (๓) สังฆานุสสติ (๔) สีลานุสสติ (๕) จาคานุสสติ (๖) เทวตานุสสติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๗/๓๒๘,๓๕๖/๓๘๘),และตรัสอธิบายถึงการเจริญธัมมานุสสติไว้ว่า อริยสาวกระลึกถึงธรรมว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ดีแล้วผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาลควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน เมื่ออริยสาวกระลึกถึงธรรม จิตของอริยสาวกย่อมไม่ถูกราคะกลุ้มรุม ไม่ถูกโทสะกลุ้มรุม ไม่ถูกโมหะกลุ้มรุม ย่อมปรารภธรรมดำเนินไป ตรงทีเดียว ก็อริยสาวกผู้มีจิตดำเนินไปตรงแล้ว ย่อมได้ความปลาบปลื้มอิงอรรถ ความปลาบปลื้มอิงธรรม ย่อมได้ปราโมทย์ที่ประกอบด้วยธรรม เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติกายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น ตถาคตกล่าวว่าอริยสาวกนี้เป็นผู้ถึงความสงบอยู่ในหมู่สัตว์ผู้ถึงความไม่สงบ เป็นผู้ไม่มีพยาบาทอยู่ในหมู่สัตว์ผู้มีพยาบาท เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกระแสธรรม เจริญธัมมานุสสติอยู่ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙/๔๒๐),เป็นข้อ ๒ ในอนุสสติ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑/๔๑๒),เขียนอย่างรูปเดิมเป็นภาษาบาลีว่า ธัมมานุสสติ, ปัจจุบันเขียน ธัมมานุสติ),ในเอกกนิบาต กล่าวถึงธัมมานุสสติว่าเป็นธรรมอันเอก ดังคำว่า ธรรมอันเป็นเอกที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุดเพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้เพื่อนิพพาน ธรรมอันเป็นเอก คืออะไร คือธัมมานุสสติ(การระลึกถึงพระธรรม)ฯลฯ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๙๗/๓๗, ๔๗๓/๕๐, ๔๗๔/๕๐, ๔๗๕/๕๐, ๔๗๖/๕๐, ๔๗๗/๕๐, ๔๗๘/๕๐, ๔๗๙/๕๐, ๔๘๐/๕๐, ๔๘๑/๕๐, ๔๘๒/๕๐),ในมหานิทเทสอธิบายว่าบุคคลกำลังเจริญธัมมานุสสติ ย่อมละกามได้โดยการข่มไว้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๘),ในกถาวัตถุ ก็กล่าวถึงอนุสสติ ๑๐ เช่นกัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๑/๒๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุสสติฏฐาน แปลว่า ฐานคืออนุสสติ หมายถึงเหตุคืออนุสสติ ได้แก่ฌาน ๓(ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๒๗/๒๓๕, องฺ. ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๒๕/๑๑๐,๒๙/๑๑๒)

SAMPLE

อรรถกถาและฎีกาอธิบายไว้ว่า อนุสสติ ที่เรียกว่า ‘ฐาน’ เพราะเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์เกื้อกูล และความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า เช่นพุทธานุสสติ (การระลึกถึงพระพุทธคุณ) ย่อมเป็นเหตุให้บรรลุคุณวิเศษ เพราะเมื่อบุคคลระลึกถึงพุทธคุณอยู่ ปีติ(ความอิ่มใจ)ย่อมเกิด จากนั้นจึงพิจารณาปีติให้เห็นความสิ้นไปเสื่อมไปจนได้บรรลุอรหัตผล อนุสสติฏฐานนี้ จัดเป็นอุปจารกัมมัฏฐาน แม้คฤหัสถ์ก็สามารถบำเพ็ญได้ (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๒๕/๑๓๗, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๙/๑๐๘)

ธัมมานุสารี : ผู้แล่นไปตามธรรม, ผู้แล่นตามไปด้วยธรรม หมายถึงพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค ที่มีปัญญินทรีย์แรงกล้า เมื่อบรรลุผล กลายเป็นทิฏฐิปัตตะ ; เป็นบุคคลที่ ๖ ในปุคคลบัญญัติ ๗ จำพวก อันได้แก่ (๑) อุภโตภาควิมุต (๒) ปัญญาวิมุต (๓) กายสักขี (๔) ทิฏฐิปัตตะ (๕) สัทธาวิมุต (๖) ธัมมานุสาร (๗) สัทธานุสารี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๐/๑๑๒,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๔/๒๑),ในสังคีติสูตร ปุคคลสูตร กล่าวถึงธัมมานุสารีว่าเป็นบุคคลที่ ๖ ในทักขิเณยยบุคคล (บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา) ๗ จำพวก (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๗),ในอลคัททูปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเหล่าใดเป็นธัมมานุสารี สัทธานุสารี ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดจะตรัสรู้ในภายหน้า ในธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๘/๒๖๖); ในอาหุเนยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธัมมานุสารีว่าเป็นอาหุเนยยบุคคลจำพวกที่ ๘ ในปุคคล ๑๐ จำพวกที่เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวายควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก(องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๓๐)

คำว่า ธัมมานุสารี มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๘๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๖/๑๕๓, ๑๘๒/๒๑๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๒/๓๒๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๒/๒๙๓, ๔๘๕/๒๙๖, ๔๙๔/๓๐๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๙/๙๓) ; ดูอริยบุคคล ๗

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธัมมานุสารี หมายถึงผู้แล่นไปตามธรรม คือผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๔๘/๒๖,องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒) และอธิบายไว้อีกว่า ท่านผู้เป็นธัมมานุสารี คือพระอริยบุคคลผู้บำเพ็ญอริยมรรค ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลมีปัญญาแก่กล้าเป็นตัวนำ (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒)

ธัมมายตนะ : อายตนะคือธรรมารมณ์, อายตนะคือธรรม, เป็นข้อที่ ๖ ในอายตนะภายนอก ๖ (คู่กับมนายตนะ (อายตนะคือใจ) ในฝ่ายอายตนะภายใน ๖) ดังคำในสังคีตสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖) ได้แก่ สภาวธรรมต่อไปนี้ คือ นามขันธ์ ๓ (เวทนา สัญญา สังขาร) และรูปบางอย่างในรูปขันธ์ (คือเฉพาะอนิทัสสนอัปปฏิรูป อันได้แก่สุขุมรูป

SAMPLE

๑๖) กับทั้งอสังขตธาตุคือนิพพน ซึ่งเป็นขันธวินิมุต คือ เป็นสภาวะพ้นจากขันธ์ ๕ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๕/๓๖๙, ๔๒๑/๔๗๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๔/๑๑๒),ในธัมมสังคณีกล่าวว่า เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ นี้ชื่อว่าธัมมายตนะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น,ในวิภังค์กล่าวว่า ธัมมายตนะ เป็นไฉน เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง, สภาวธรรมเป็นที่สิ้นราคะ เป็นที่สิ้นโทสะเป็นที่สิ้นโมหะ นี้เรียกว่าธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง นี้เรียกว่า ธัมมายตนะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๖/๓๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๖๗/๑๑๗,๑๖๗/๑๑๘) ; ดู อายตนะ

คำว่า ธัมมายตนะ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒, ๑๒๓/๑๙๑, อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๖/๓๙, ๑๑๙/๔๙, ๑๔๔/๕๑, อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๒๕/๙, ๑๙๗/๔๘, ๔๔๙/๑๑๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๙/๑๗, ๒๔/๒๑, ๓๔/๒๖, ๔๓/๒๙๙, ๙๑๘/๙๔๔

ธัมมารามเถรวัตถุ :เรื่องพระเถระผู้ยินดีในธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุมีธรรมเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในธรรม พิจารณาใคร่ครวญถึงธรรมระลึกถึงธรรมอยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากสัทธรรม (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖๔/๑๔๗)

ธัมมิกเถรคาถา :คาถาของพระธรรมิกเถระ, ภาษิตของพระธรรมิกเถระ พระศาสดาตรัสว่า ธรรมเท่านั้นย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่ประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ นี้เป็นอานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุคติ เพราะธรรมและอธรรมทั้งสองมีผลไม่เหมือนกัน อธรรมนำไปสู่นรก ธรรมให้ถึงสุคติ เพราะเหตุนั้น บุคคลเมื่อชื่นชมยินดีด้วยโอวาท อันพระตถาคตผู้มั่นคงตรัสไว้ดีแล้วอย่างนี้ พึงทำความพอใจในธรรมทั้งหลาย สาวกทั้งหลายของพระตถาคตผู้ประเสริฐตั้งอยู่ในธรรมแล้ว เป็นนักปราชญ์ ถึงธรรมว่าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐสุด ย่อมพ้นไปได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๐๓/๓๘๙)

ธัมมิกเถรวัตถุ :เรื่องพระธัมมิกเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ บัณฑิตย่อมไม่ทำบาปเพราะตนเป็นเหตุ หรือเพราะผู้อื่นเป็นเหตุ บุคคลไม่พึงปรารถนาบุตรทรัพย์ แว่นแคว้น หรือความสำเร็จเพื่อตน โดยไม่ชอบธรรม พึงเป็นผู้มีศีล มีปัญญา และยึดมั่นอยู่ในธรรม (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๘๔/๕๔)

ธัมมิกสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยท่านพระธัมมิกะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ พระธัมมิกะเป็นเจ้าอาวาสอยู่ในอาวาส ๗ แห่ง ในชาติภูมิชนบท ด่า บริภาษภิกษุอาคันตุกะจนอยู่ไม่ได้ ต่อมาถูกชาวบ้านขับไล่ออกจากอาวาสทั้ง ๗ แห่ง เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องทั้งหมดให้ทรงทราบ

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเรื่องในอดีตว่า ครูทั้ง ๖ คน คือ สุเนตตะ มูคปักขะ อรเนมิ กุททาละ หัตถิปาละ และโชติปาละ แต่ละคนเป็นผู้ปราศจากความกำหนัดในกาม มีสาวกหลายร้อย แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลาย เพื่อให้ไปเกิดในพรหมโลก แต่สาวกที่ไม่เลื่อมใส เมื่อตายไปไปเกิดในอบายภูมิ ส่วนสาวกที่เลื่อมใสไปเกิดในสวรรค์ พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบเทียบว่า ผู้ที่มีจิตคิดร้าย ด่า บริภาษครูทั้ง ๖ นั้น จะประสพสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมาก แต่การด่า การบริภาษเพื่อนพรหมจารีผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิมีโทษมากกว่านั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๕)

ธัมมิกสูตร[๒] **:** พระสูตรว่าด้วยพระพุทธพจน์ตรัสโปรดธัมมิกอุบาสก พระผู้มีพระภาคทรงตอบคำถามของธัมมิกอุบาสกที่ถามถึงคุณสมบัติของพระสาวกที่ดีเป็นอย่างไร โดยตอบว่า สาวกที่ดีต้องไม่ละเมิดพระวินัย เช่นไม่ควรออกเที่ยวในเวลาวิกาล ควรกำจัดความยินดีในกามคุณ ๕ เมื่อฉันอาหารแล้วควรเจริญกัมมัฏฐาน ควรสนทนาธรรม เช่น กถาวัตถุ ๑๐ เว้นการโต้เถียง ดังนี้เป็นต้น ต่อจากนั้นทรงแสดงสมบัติของอุบาสกว่า ควร รักษาศีลในวันอุโบสถ เว้นจากทุจริต เลี้ยงดูมารดาบิดา ประกอบการค้าขายที่ชอบธรรม และไม่ประมาทประพฤติวัตรของอุบาสก หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในหมู่เทพผู้มีรัศมีในตนชื่อสยัมปภา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๗๘/๕๘๘)

ธัมมิกอุปาสกวัตถุ :เรื่องอุบาสกผู้ประพฤติธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ทำบุญไว้ ย่อมบันเทิงใจในโลกนี้ ตายไปแล้วก็ยังบันเทิงใจในโลกหน้าชื่อว่าบันเทิงใจในโลกทั้งสอง เขาย่อมบันเทิงรื่นเริงใจเพราะเห็นกรรมที่บริสุทธิ์ของตน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖/๒๙)

ธัมมิกะ, พระ : ชื่อภิกษุนามว่าธัมมิกะ ภิกษุรูปนี้อยู่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นคนปากร้าย เคยเป็นเจ้าอาวาส อยู่ในอาวาส ๗แห่ง ในชาติภูมิชนบททั้งหมด ท่านมักด่าบริภาษ เบียดเบียน ทิ่มแทง เสียดสีพวกภิกษุอาคันตุกะด้วยวาจา และภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้นเมื่อถูกท่านพระธัมมิกะด่า บริภาษเบียดเบียน ทิ่มแทง เสียดสีด้วยวาจา จึงหลีกไป ไม่อยู่ ละทิ้งอาวาส ท่านถูกพวกอุบาสกและอุบาสิกาชาวชาติภูมิชนบทขับไล่ออกจากอาวาสทั้ง ๗ แห่งในชาติภูมิชนบททั้งหมด, ภายหลังต่อมาท่านพระธัมมิกะได้จากอาวาสแม้นั้นไปสู่อาวาสอื่น แม้ที่อาวาสนั้น ท่านพระธัมมิกะก็ด่าเช่นเดิมและพระผู้มีพระภาคตรัสสอนว่า สมณะในธรรมวินัยนี้ไม่ด่าตอบบุคคลผู้ด่าอยู่ ไม่เสียดสีตอบบุคคลผู้เสียดสีอยู่ ไม่ประหารตอบบุคคลผู้ประหารอยู่ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๕)

ธัมมุทเทส : อุทเทสคือธรรม หมายถึงหัวข้อแห่งธรรม ๔ ประการ คือ (๑) โลกอันชรานำไปไม่ยั่งยืน (๒) โลกไม่มีผู้ต้านทาน ไม่เป็นอิสระ (๓) โลกไม่มีอะไร เป็นของตน จำต้องละ

SAMPLE

สิ่งทั้งปวงไป (๔) โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา ซึ่งพระดำรัสของพระพุทธเจ้า เป็นเหตุให้พระรัฐบาลฟังแล้วจึงได้บวชในพระพุทธศาสนา ดังเช่นคำพระรัฐบาลเถระกล่าวแก่พระเจ้าโกรัพยะพระราชอุทยานมิคจีระของพระเจ้าโกรัพยะว่า พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงธัมมุทเทสประการที่ ๑ ว่า โลกอันชรานำไปไม่ยั่งยืน ที่อาตมภาพรู้เห็นและได้ฟังแล้ว จึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๕/๓๖๔,๓๐๖/๓๖๙)

ธัมมุทธัจจวารนิทเทส : แสดงอุทธัจจะในธรรมกั้นไว้ คืออธิบายอุทเทสที่ ๔ ของยุคนัทธกถา โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

คำปุจฉาว่า “ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกั้นไว้ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยนำองค์ธรรมแต่ละประการในจำนวน ๑๐ ประการ คือ (๑) โอภาส (๒) ญาณ (๓) ปีติ (๔) ปัสสัทธิ (๕) สุข (๖) อธิโมกข์ (๗) ปัคคหะ (๘) อุปัฏฐาน (๙) อุเบกขา (๑๐) นิกันติ มาหมุนด้วยไตรลักษณ์ คือ (๑) ความไม่เที่ยง (๒) ความเป็นทุกข์ (๓) ความเป็นอนัตตา ประการละ ๓ รอบ รวม ๓๐ รอบ แต่ละรอบมีรูปแบบเหมือนในอุทเทสที่ ๑ ต่างกันแต่ส่วนที่ ๑ เช่น

รอบที่ ๑

ส่วนที่ ๑

เมื่อภิกษุมนสิการโดยความไม่เที่ยง โอภาสย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงโอภาสว่า “โอภาสเป็นธรรม” เพราะนึกถึงโอภาสนั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ภิกษุมีใจถูก อุทธัจจะนั้นกั้นไว้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริงไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นทุกข์ตามความเป็นจริงไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นอนัตตาตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกั้นไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดแก่เธอ”

ส่วนที่ ๒ (เหมือนในอุทเทสที่ ๑)

ส่วนที่ ๓

ท่านนำธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอน ที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวด ๒-๑๒) มาจำแนกตามรูปแบบข้างต้น รวมเป็น ๖,๐๓๐ ประการ (๒๐๑ x ๓๐ = ๖,๐๓๐) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕)

ธาตุ : 1.สิ่งที่ทรงสภาวะของมันอยู่เองตามธรรมดาของเหตุปัจจัย ดังคำในสามัญญผลสูตรว่า มนุษย์คือที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ เมื่อสิ้นชีวิต ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำ

SAMPLE

ไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๑/๕๗) , ธาตุ ๔ คือ (๑) ปฐวีธาตุ สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ เรียกสามัญว่าธาตุแข้นแข็งหรือธาตุดิน (๒) อาโปธาตุ สภาวะที่เอิบอาบดูดซึม เรียกสามัญว่า ธาตุเหลว หรือธาตุน้ำ (๓) เตโชธาตุ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ (๔) วาโยธาตุ สภาวะที่ทำให้เคลื่อนไหว เรียกสามัญว่า ธาตุลม ดังคำว่า ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ตามที่ตั้งอยู่ตามที่ดำรงอยู่โดยความเป็นธาตุว่าในกายนี้ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐); ธาตุ ๖ คือ เพิ่ม (๕) อากาสธาตุ สภาวะที่ว่าง (๖) วิญญาณธาตุ สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์หรือธาตุรู้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๕/๓๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔๘/๔๐๕)

2.ส่วนสำคัญแห่งสรีระ ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งคงอยู่หรือรักษาไว้เป็นที่เคารพบูชา เฉพาะอย่างยิ่งอัฐิ รวมทั้งส่วนสำคัญอื่นๆ เช่น เกสา (เกศธาตุ),เรียกรวมๆว่า พระธาตุ (ถ้ากล่าวถึงธาตุของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะเรียกว่าพระบรมธาตุ พระบรมสารีริกธาตุ พระสารีริกธาตุ หรือระบุชื่อพระธาตุส่วนนั้นๆ เช่น พระทาฐธาตุ พระอุณหิสธาตุ) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖) ; ดู สารีริกธาตุ

คำว่า ธาตุ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๖/๒๙๓, ๓๗๘/๓๐๗,ที.ปา.๑๑/๓๕๓/๓๗๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๗/๔๔๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๐/๑๑๘, ๑๒๕/๑๖๑, ๓๔๓/๔๐๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๐/๒๒๗, ๒๒๐/๓๒๑,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐/๓๔, ๘๕/๑๖๙, ๘๖/๑๗๐, ๙๕/๑๘๐, ๙๕/๑๘๑, ๑๑๔/๒๐๖, ๑๑๖/๒๐๘, ๑๑๗/๒๐๙, ๑๑๘/๒๑๐, ๑๑๙/๒๑๑, ๑๒๐/๒๑๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑/๓๔, ๙๑/๙๔, ๑๒๙/๑๕๖, ๑๓๐/๑๕๗, ๓๔๔/๓๗๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖/๙,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๗/๓๙๘, ๗/๓๙๙, ๘/๔๐๑, ๑๘/๔๓๘, ๑๙/๔๓๙, ๒๐/๔๔๑, ๒๑/๔๔๒,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๘/๔๓๘,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๓/๕๖๑, ๖๙/๕๖๗, ๑๐๓/๕๗๒, ๑๗๐/๕๘๒, ๔๗๔/๖๓๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๐/๔๐๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๒/๔๖๑,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๖๗/๓๙, ๑๒๕/๕๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๘/๒๒๘, ๔๔๓/๔๗๑, ๔๕๐/๔๗๙, ๗๒๐/๗๖๙

ธาตุกถา: ชื่อคัมภีร์ที่ ๓ แห่งพระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยการสงเคราะห์ธรรมทั้งหลาย เข้ากับขันธ์ อายตนะ และธาตุ (อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/-/๑)

ในบทนำอธิบายไว้ว่า ชื่อปกรณ์หรือคัมภีร์ที่ ๓ ของพระอภิธรรมปิฎก เป็นคัมภีร์ที่พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวธรรมแม่บทที่เรียกว่ามาติกา จำนวน ๓๗๑ บท คือ

SAMPLE

อัพภันตรมาติกา (สภาวธรรมแม่บทของคัมภีร์ธัมมสังคณี) จำนวน ๒๖๖ บทมาแสดงด้วยวิธีการหรือนัยต่างๆ ๑๔ นัย (มูล.ฎีกา (บาลี) ๓/๑-๒)

ธาตุกัมมัฏฐาน: กัมมัฏฐานที่พิจารณาธาตุเป็นอารมณ์, กำหนดพิจารณาร่างกายแยกเป็นส่วนๆ ให้เห็นว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันอยู่ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา (พจนานุกรมพุทธศาสน์)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่ากุลบุตรผู้บำเพ็ญธาตุกัมมัฏฐาน(ที่กำหนดจำแนกเป็นอาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ) ก็เช่นเดียวกัน พึงทราบความพิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๐๒/๑๓๐) พระโมคคัลลานะหลังจากบวชได้ ๗ วัน ไปพักอาศัยอยู่ ณ บ้านกัลลวาฬคาม (กัลลวาฬมุตตคาม) บำเพ็ญสมณธรรม ฟังธรรมว่าด้วยธาตุกัมมัฏฐานจากพระพุทธเจ้า บรรลุพระอรหัตผล ถึงที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณตามที่ตั้งความปรารถนาไว้

ธาตุกุสลตา : ความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ,มักมาคู่กับมนสิการกุสลตา(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๔), ในธัมมสังคณีกล่าวว่าเป็นข้อที่ ๑ ในธาตุกุสลตาทุกะ อันได้แก่ (๑) ธาตุกุสลตา (๒) มนสิการกุสลตา และอธิบายไว้ว่า ความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ ๑๘ มีจักขุธาตุ เป็นต้น และมีมโนวิญญาณธาตุเป็นที่สุด ดังคำว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในธาตุเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๒๑/๒๒, ๑๓๔๐/๓๓๕)

ธาตุดิน : ปฐวีธาตุ หมายถึงสภาวะที่แผ่นไปหรือกินเนื้อที่ เรียกสามัญว่าธาตุแข้นแข็งหรือธาตุดิน ดังคำในมหาสติปัฏฐาน กล่าวไว้ว่า ในกายนี้ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่ ,เป็นข้อที่ ๑ ในธาตุ ๔,เป็นข้อที่ ๑ ในธาตุ ๖ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๑/๑๐๗,ม.ม.๑๓/๒๒๕/๒๖๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๙,๓๔๔/๔๐๓,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๐/๒๘๕),ในมหาหัตถิปโทปมสูตร กล่าวอธิบายธาตุดิน สรุปได้ใจความว่าหมายถึงอุปาทินนกรูป ที่เป็นของแข้นแข็ง เป็นของหยาบได้แก่ ผม ขน เล็บฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับพังผืด ม้าม ปอดไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่อาหารเก่า หรืออุปาทินนกรูปอื่นใดที่เป็นของแข้นแข็ง เป็นของหยาบ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปาทินนกรูป หมายถึงรูปมีกรรมเป็นสมุฏฐาน คำนี้เป็นชื่อของรูปที่ดำรงอยู่ภายในสรีระที่ยึดถือ จับต้อง ลูบคลำได้ เช่น ผม ขน ฯลฯ อาหารใหม่อาหารเก่า คำนี้กำหนดจำแนกหมายเอาปฐวีธาตุภายในแต่สำหรับอาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุก็มีนัยเช่นเดียวกันพึงทราบความพิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๐๒/๑๓๐)

SAMPLE

ธาตุที่แตกต่างกัน : ธาตุที่มีลักษณะต่างกัน หมายถึง ดังคำในมหาสีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตรู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิด มีธาตุที่แตกต่างกัน ตามความ เป็นจริง (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธาตุที่แตกต่างกัน หมายถึงธาตุที่มีลักษณะต่างกัน (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๔๘/๓๕๐,องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๙, อภิ.วิ.อ. (บาลี)๗๖๐/๔๒๙)

ธาตุที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง: สังขตธาตุ,ธาตุสังขตธรรม หมายถึงสภาวะที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (เว้นนิพพาน) กล่าวคือขันธ์ ๕ คือรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์ จัดเป็นสังขตธาตุ,เป็นข้อที่ ๑ ในธาตุ ๒ อันได้แก่ (๑) สังขตธาตุ (๒) อสังขตธาตุ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๗๑)ซึ่งเป็นธรรมที่ควรรู้ยิ่ง,ในธัมมสังคณีอธิบายสังขตธรรมไว้ว่า สังขตธรรม หมายถึงธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ขันธ์ ๕ (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๘๙/๒๗๗) ในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ พระสกวาทีกล่าวถึงธาตุ ๒ อย่าง เหมือนดังในทีฆนิกายแล (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๑๐/๙๓)

ธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง: ความสิ้นราคะความสิ้นโทสะความสิ้นโมหะ หมายถึงนิพพาน ดังคำในวิภังค์ว่า เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งและพระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายไว้ว่า ธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง เป็นไฉน สภาวธรรมเป็นที่สิ้นราคะ เป็นที่สิ้นโทสะ เป็นที่สิ้นโมหะ นี้เรียกว่าธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งและในอภิธรรมภาชนีย์อธิบายอีกว่า สภาวธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งราคะเป็นที่สิ้นไปแห่งโทสะและเป็นที่สิ้นไปแห่งโมหะนี้เรียกว่า ธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งนี้เรียกว่าธัมมธาตุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๖๗/๑๑๘,๑๘๔/๑๔๖,)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสังขตธาตุแปลว่าธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ได้แก่พระนิพพาน (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๑๖๗/๕๗)

ธาตุที่สลัด : นิสสารณียธาตุ,ธาตุเครื่องสลัดกิเลสหรืออัตตา, หมายถึงธาตุเครื่องสลัดสภาวะที่ว่างจากอัตตาหรือสภาวะที่ปราศจากชีวะ, ในทสุตตรสูตร กล่าวไว้ว่า มี ๕ อย่างก็มี ๖ อย่าง ก็มี อันได้แก่ (๑) ธาตุที่สลัดกามทั้งหลาย (๒) ธาตุที่สลัดพยาบาท (๓) ธาตุที่สลัดวิหิงสา (๔) ธาตุที่สลัดรูปทั้งหลาย (๕) ธาตุที่สลัดสักกายะ,ในนิสสารณียสูตรอีกสูตรหนึ่ง กล่าวไว้ว่ามี ๖ อย่าง คือ (๑) เมตตาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดพยาบาท (๒) กรุณาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดวิหิงสา (๓) มุทิตาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดอรติ (๔) อุเบกขาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดราคะ (๕) อนิมิตตาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดนิมิตทั้งปวง (๖) สภาวะที่ถอนอัสมิมานะนี้เป็นธาตุที่สลัดลูกศรคือความเคลือบ

SAMPLE

แคลงสงสัย(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๑/๓๑๑, ๓๕๓/๓๗๔,๓๕๕/๓๘๒,๓๕๖/๓๙๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๐/๓๔๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๓/๔๒๙)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายคำว่าธาตุไว้ว่า ธาตุในที่นี้หมายถึงธัมมธาตุและมโนวิญญาณธาตุขั้นพิเศษเป็นสภาวะที่ว่างจากอัตตา(อัตตสุญญสภาวะ) (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๐๐/๘๒)หรือสภาวะที่ปราศจากชีวะ (องฺ.ปญฺจก.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๐๐/๙๑)

ธาตุนานัตตสูตร :พระสูตรว่าด้วยความต่างแห่งธาตุ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงจำแนกความต่างแห่งธาตุทั้งหลายออกเป็น ๖ หมวดหมวดละ๓ รวมทั้งหมดเป็น๑๘ ธาตุซึ่งเรียกว่าธาตุ ๑๘ ดังนี้

๑. จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ

๒. โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ

๓. ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ

๔. ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ

๕. กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ

๖. มโนธาตุ ธัมมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๕/๑๖๙)

ธาตุน้ำ : อาโปธาตุ หมายถึงสภาวะที่เอิบอาบดูดซึม เรียกสามัญว่า ธาตุเหลว หรือธาตุน้ำ,เป็นข้อที่ ๒ ในธาตุ ๔ และในธาตุ ๖ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๑/๑๐๗,ม.ม.๑๓/๒๒๕/๒๖๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๙,๓๔๔/๔๐๓,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๐/๒๘๕),ในมหาหัตถิปโทปมสูตร กล่าวอธิบายธาตุน้ำ สรุปได้ใจความว่าหมายถึงอุปาทินนกรูปที่เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนองเลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรืออุปาทินนกรูปเป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๓/๓๓๒)

ธาตุปูชกเถราปทาน[๑] : ประวัติในอดีตชาติของพระธาตุปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้เก็บพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ไว้บูชา ๕ ปี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๔๑๑)

ธาตุปูชกเถราปทาน[๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระธาตุปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้บูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐๖/๑๔๙)

SAMPLE

ธาตุไฟ : เตโชธาตุ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ, เป็นข้อที่ ๓ ในธาตุ ๔ และในธาตุ ๖ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๑/๑๐๗,ม.ม.๑๓/๒๒๕/๒๖๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๙,๓๔๔/๔๐๓,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๐/๒๘๕),ในมหาหัตถิปโทปมสูตร กล่าวอธิบายธาตุไฟ สรุปได้ใจความว่า หมายถึงอุปาทินนกรูป ที่เป็นของเร่าร้อน มีความเร่าร้อน ได้แก่ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้เร่าร้อน ธรรมชาติที่เป็นเครื่องย่อยสิ่งที่กินแล้ว ดื่มแล้ว เคี้ยวแล้ว และลิ้มรสแล้ว หรืออุปาทินนกรูปอื่นใด ที่เป็นของเร่าร้อน มีความเร่าร้อน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๔/๓๓๔)

ธาตุภาชนียกถา :ว่าด้วยการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ คือพระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระประยูรญาติ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อเสด็จโปรดพระพุทธบิดาเป็นครั้งแรก ทั้งนี้ตามคำทูลขอของท่านพระสารีบุตร และทรงประสงค์จะทำลายทิฏฐิมานะของพระประยูรญาติที่เห็นว่า พระองค์เป็นเพียงศากยะชั้นลูกหลาน จึงไม่แสดงความเคารพ จุดเน้นของพุทธวงศ์ คือทรงเล่าพระประวัติการสั่งสมบารมีของพระองค์เริ่มตั้งแต่เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบสเรื่อยมา โดยทรงเล่าพระประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต ๒๔ พระองค์ที่เป็นบุญเขตของพระองค์ไว้ด้วย ดังที่ทรงสรุปไว้ในตอนท้ายของพุทธวงศ์นั้นๆ ความจริงยังมีพระนามพระพุทธเจ้าอีก ๓ พระองค์ ที่ปรากฏในพุทธปกิณณกกัณฑ์ คือ (๑) พระตัณหังกรพุทธเจ้า (๒) พระเมธังกรพุทธเจ้า (๓) พระสรณังกรพุทธเจ้า ทั้ง ๓ พระองค์นี้เสด็จอุบัติขึ้นในกัปเดียวกับพระทีปังกรพุทธเจ้า แต่เพราะมิได้เป็น บุญเขตของพระองค์ จึงไม่ทรงเล่าพระประวัติไว้ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๗๒๔)

ธาตุลม : วาโยธาตุ สภาวะที่ทำให้เคลื่อนไหว เรียกสามัญว่า ธาตุลม เป็นข้อที่ ๔ ในธาตุ ๔ และในธาตุ ๖ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๑/๑๐๗,ม.ม.๑๓/๒๒๕/๒๖๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๙,๓๔๔/๔๐๓,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๐/๒๘๕),ในมหาหัตถิปโทปมสูตร กล่าวอธิบายธาตุลม สรุปได้ใจความว่าหมายถึง อุปาทินนกรูปที่เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำลมในท้อง ลมในลำไส้ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรืออุปาทินนกรูปอื่นใด ที่เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๕/๓๓๕)

ธาตุวิภังค์ : จำแนกธาตุ หมายถึงแยกอธิบายธาตุ โดยแบ่งเป็น ๖ ธาตุ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาสธาตุ และวิญญาณธาตุ และอธิบายอย่างละเอียดทั้งภายในและ

SAMPLE

ภายนอก ดังเช่นอธิบายวาโยธาตุที่เป็นภายนอกดังนี้ ความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ความเคร่งตึงแห่งรูป เป็นภายนอกตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ ซึ่งเป็นภายนอกตน เช่นลมตะวันออก ลมตะวันตก ลมเหนือ ลมใต้ ลมมีฝุ่นละออง ลมไม่มีฝุ่นละออง ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน ลมแรง ลมดำ ลมบน ลมกระพือปีกลมปีกครุฑ ลมใบกังหัน ลมพัดโบก หรือความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ธรรมชาติเครื่องค้ำจุนรูปเป็นภายนอกตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ ซึ่งเป็นภายนอกตนแม้อื่นใดมีอยู่ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔๓/๔๐๓, ๓๖๙/๔๑๔, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๒/๑๓๔)

ธาตุวิภังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกธาตุ พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านปุกกุสาติว่า พระองค์จะทรงแสดงธรรมให้ฟัง เมื่อท่านทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงทรงแสดงอุทเทสว่า บุรุษผู้มีธาตุ ๖ มีผัสสายตนะ ๖ มีมโนปวิจาร ๑๘ มีอธิษฐานธรรม ๔ บัณฑิตเรียกว่ามุนีผู้สงบ

จากนั้นทรงยกข้อความในอุทเทสขึ้นตั้งเป็นคำปุจฉา แล้วทรงอธิบายขยายความแต่ละข้อความโดยละเอียดแบบแก้อรรถ และทรงแนะนำให้ท่านปุกกุสาติจดจำไว้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔๒/๔๐๑)

ธาตุวิวัณณเปตวัตถุ :เรื่องเปรตผู้ตำหนิการบูชาพระธาตุคือเปรตผู้ตำหนิการบูชาพระธาตุ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของกุฏุมพีชาวกรุงราชคฤห์คนหนึ่ง คือขณะที่ชาวกรุงราชคฤห์กำลังจัดงานบูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคที่พระเจ้าชาตศัตรูทรงขอแบ่งมาจากกรุงกุสินารานั้น กุฏุมพีคนนี้เที่ยวตำหนิและบริภาษภรรยาและสะใภ้ที่ไปร่วมงานนี้ ครั้นตายแล้วจึงไปเกิดเป็นเปรตปากเน่า ดังที่เขาได้เล่าให้ท่านพระมหากัสสปเถระฟัง (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๐๗/๒๔๘)

ธาตุสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยธาตุ ๓ ประการพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธาตุ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) รูปธาตุ หมายถึงรูปภพ (๒) อรูปธาตุ หมายถึงอรูปภพ (๓) นิโรธธาตุ หมายถึงนิพพาน (ขุ.อิติ.อ. ๕๑/๒๐๘) ผู้ที่กำหนดรู้รูปธาตุได้แล้ว ไม่ติดในอรูปธาตุ และน้อมจิตไป ในนิโรธธาตุ ย่อมละอำนาจมัจจุราชไปได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๑/๔๐๔)

ธาตุสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธาตุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธาตุทั้งหลาย ฝ่ายอกุศล คือ (๑) กามธาตุ (๒) พยาปาทธาตุ (๓) วิหิงสาธาตุ ฝ่ายกุศล คือ (๑) เนกขัมมธาตุ (๒) อพยาปาทธาตุ(๓) อวิหิงสาธาตุ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๑/๖๓๒)

ธาตุสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยธาตุ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า ธาตุ ๖ มีปฐวีธาตุเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๖/๒๙๕)

SAMPLE

ธาตุสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยธาตุ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า ธาตุ ๖ มีปฐวีธาตุเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๐/๓๓๓)

ธาตุสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยธาตุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในปฐวีธาตุ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๐/๓๓๙)

ธาตุโสสังสันทนสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ทั้งหลายเสมอกันโดยธาตุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลที่มีธาตุเสมอกันเท่านั้นจึงจะคบกันได้เข้ากันได้ คือคนที่มีธาตุดีก็คบกันได้กับคนที่มีธาตุดี คนที่มีธาตุเลวก็คบกันได้กับคนที่มีธาตุเลว นี้เป็นกฎธรรมชาติ เป็นความจริง ไม่เปลี่ยนแปลง ปัจจุบันเป็นอย่างนี้ อดีตหรืออนาคตก็เป็นอย่างนี้ บุคคลผู้ปรารถนาจะข้ามพ้นสังสารวัฏ ควรเว้นคนเกียจคร้านมีความเพียรย่อหย่อน เลือกคบแต่พระอริยะผู้สงัด ปรารภความเพียรเป็นนิตย์ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๘/๔๓๙)

ธาตุอย่างกลาง : มัชฌิมธาตุ มุ่งหมายภพที่เป็นรูปธาตุ ดังคำว่า ธาตุอย่างกลาง ชื่อรูปธาตุ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๒๑๗) ,เป็นข้อ ๒ ในธาตุ ๓ อีกหมวดหนึ่ง ดังคำในสังคีติสูตร พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า ธาตุ ๓ อีกนัยหนึ่ง คือ หีนธาตุ มัชฌิมธาตุ และปณีตธาตุ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓), ในปฐมภวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า วิญญาณดำรงมั่นอยู่ได้เพราะธาตุอย่างกลางของสัตว์ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๑, ๗๘/๓๐๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธาตุอย่างกลาง หมายถึงรูปธาตุ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๗๗/๒๒๘)

ธาตุอย่างประณีต : ปณีตธาตุ มุ่งหมายถึงภพที่เป็นอรูปธาตุ ดังคำว่า ธาตุอย่างประณีต ชื่ออรูปธาตุ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๒๑๗), เป็นข้อ ๓ ในธาตุ ๓ อีกหมวดหนึ่ง ดังคำในสังคีติสูตร พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า ธาตุ ๓ อีกนัยหนึ่ง คือ หีนธาตุ มัชฌิมธาตุ และปณีตธาตุ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓), ในปฐมภวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า วิญญาณดำรงมั่นอยู่ได้เพราะธาตุอย่างประณีตของสัตว์ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธาตุอย่างประณีต ในที่นี้หมายถึงอรูปธาตุ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๗๗/๒๒๘)

ธารณสูตร[๑] (ปฐม) **:** พระสูตรว่าด้วยการทรงจำอริยสัจ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงทรงจำอริยสัจ ๔ แล้วได้ตรัสชมเชยภิกษุรูปหนึ่งที่ทรงจำอริยสัจ ๔ ได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๕/๖๐๐)

SAMPLE

ธารณสูตร[๒] (ทุติย) **:**พระสูตรว่าด้วยการทรงจำอริยสัจ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงทรงจำอริยสัจ ๔ แล้วได้ตรัสชมเชยภิกษุรูปหนึ่งที่ทรงจำอริยสัจ ๔ ได้(ต่างกันตรงสนทนากับภิกษุในช่วงอริยสัจจธรรมแต่ละข้อ) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๖/๖๐๑)

ธารน้ำ : ลำน้ำ,ลำธารแห่งสายน้ำ ในมหาปทานสูตร อัจฉริยพภูตธัมมสูตร ลักขณกถา กฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่า เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา มีธารน้ำปรากฏในอากาศ ๒ สาย คือธารน้ำเย็นและธารน้ำอุ่น เพื่อชำระล้างพระโพธิสัตว์และพระมารดา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐/๑๔, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๖/๒๔๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๑/๔๒๖),ในเถรคาถา ตาลปุฏเถรคาถา พระตาลปุฏเถระกล่าวถึงธารน้ำที่ไหลตกจากที่สูงไว้ว่า เสียงกึกก้องแห่งธารน้ำตกตามซอกเขา จะทำท่านผู้เข้าฌานอยู่ในป่าให้เพลิดเพลิน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๑๑/๕๒๐)

ธารน้ำอุ่น : ลำธารแห่งสายน้ำอุ่น หมายถึงน้ำพุร้อน, น้ำที่ร้อน สายน้ำ ดังคำในมหาปทานสูตร อัจฉริยพภูตธัมมสูตร ลักขณกถา กล่าวถึงกฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่า เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา มีธารน้ำปรากฏในอากาศ ๒ สาย คือธารน้ำเย็นและธารน้ำอุ่น เพื่อชำระล้างพระโพธิสัตว์และพระมารดา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐/๑๔, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๖/๒๔๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๑/๔๒๖)

ธิดา : ลูกหญิง,ลูกสาว ดังคำในปิยชาติกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในกรุงสาวัตถีนี้แล บิดาของหญิงคนหนึ่งได้ตายไป... พี่ชายน้องชาย ... พี่สาวน้องสาว... บุตร ... ธิดา ... สามีของหญิงคนหนึ่งได้ตายไป เพราะความตายของสามีนั้น หญิงนั้นจึงเป็นบ้า (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๖/๔๓๗),หรือดังคำว่า ณ กูฏาคารศาลาป่ามหาวันเขตกรุงเวสาลีครั้นเมื่อราตรีผ่านไป ธิดาของท้าวปัชชุนนะชื่อโกกนทามีวรรณะงดงามยิ่งนักเปล่งรัศมีให้สว่างทั่วป่ามหาวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๙/๕๔),ในเปสการิยวิมาน กล่าวถึงธิดาช่างหูก ทำความดีก่อนตาย แล้วไปเกิดบนสวรรค์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๔/๒๗)

ธิดากุมภัณฑ์ :ลูกสาวยักษ์ชื่อกุมภัณฑ์ ซึ่งเป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรกล่าวไว้ว่า ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ วางกองกำลัง วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง๔ ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่ และด้วยกองทัพนาคหมู่ใหญ่ เมื่อราตรีผ่านไป มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาคิชฌกูฏ และในจำนวนนั้นก็มีเหล่าธิดากุมภัณฑ์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วย ดังคำตอนหนึ่งว่า

SAMPLE

กุมภัณฑ์ นางกุมภัณฑ์ บุตรกุมภัณฑ์ ธิดากุมภัณฑ์มหาอำมาตย์ของกุมภัณฑ์ บริวารของกุมภัณฑ์ ผู้รับใช้ของกุมภัณฑ์ก็ตาม...เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๒/๒๔๓)

ธิดาของพญานาค:ลูกสาวพญานาค หมายถึงลูกสาวของพญานาควรุณนามว่าอิรันทดี ผู้งดงาม เนื่องจากปุณณกยักษ์รักปรารถนานางนาคกัญญาชื่ออิรันทดี ผู้เป็นธิดาของพญานาค ดังคำในวิธุรชาดก ที่ปุณณกยักษ์กล่าวแก่วิธุรบัณฑิตตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้ารักใคร่อยากได้นางนาคกัญญา ชื่ออิรันทดี ผู้เป็นธิดาของพญานาคนั้น ท่านผู้เป็นปราชญ์เพราะเหตุแห่งนางอิรันทดีผู้มีเอวงามน่ารักนั้น ข้าพเจ้าจึงตกลงใจจะฆ่าท่าน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๕๕/๔๒๗,๑๖๔๓/๔๔๔)

ธิดาคนธรรพ์ : ลูกสาวของคนธรรพ์ เป็นหญิงสาวชาวสวรรค์พวกหนึ่ง ผู้เป็นบริวารท้าวธตรฐ มีความชำนาญในวิชาดนตรีและขับร้อง ดังคำในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวไว้ว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ วางกองกำลัง วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง๔ ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่ และด้วยกองทัพนาคหมู่ใหญ่ เมื่อราตรีผ่านไป มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ และในจำนวนนั้นก็มีเหล่าธิดาคนธรรพ์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๒/๒๔๓); ดูธิดากุมภัณฑ์

ธิดามาร : ธิดาของพญามาร มีจำนวน ๓ นาง คือ นางตัณหา นางอรดี และนางราคา ดังคำในมารธีตุสูตร เป็นเทวดาจำพวกหนึ่งจำพวกเทวบุตรมาร มีใจบาปหยาบช้าคอยกีดกันไม่ให้ทำบุญ; ธิดาทั้ง ๓ ตนนี้เคยรับอาสาบิดาผู้เป็นพญามารทำลายพระพุทธเจ้าด้วยการแสดงท่าทางยั่วยวนโดยอาการต่างๆ แต่ไม่สามารถทำลายพระพุทธเจ้าให้เป็นไปตามที่นางปรารถนาได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๑๑),ในมารธีตาวัตถุ พระพุทธเจ้าตรัสแก่ธิดามารว่า ตัณหาดุจตาข่ายชื่อว่าวิสัตติกาไม่มีแก่พระพุทธเจ้าพระองค์ใดเพื่อนำไปในภพไหนๆ พวกท่านจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้มีพระญาณหาที่สุดมิได้ ผู้ไม่มีร่องรอย ไปด้วยร่องรอยอะไรเล่า(ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๐/๘๙),ในมหานิทเทสกล่าวไว้ว่า เพราะเห็น คือ แลเห็นเหล่าธิดามาร ได้แก่นางตัณหา นางอรดีและนางราคา ก็ไม่ได้มีความพอใจ ความกำหนัด หรือความรักในเมถุนธรรม (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๐/๒๑๗) ; ดู กุมารปัญหา

ธิดายักษ์ : ลูกสาวยักษ์ เป็นหญิงสาวอมนุษย์พวกหนึ่ง ถือกันว่ามีรูปร่างใหญ่โตน่ากลัว มีเขี้ยวงอก ใจดำอำมหิต ชอบกินมนุษย์ กินสัตว์ โดยมากมีฤทธิ์เหาะได้จำแลงตัวได้, เป็นเทวดาพวกหนึ่งในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิก และเป็นอมนุษย์พวกหนึ่ง บริวารท้าวเวสวัณ ดังคำในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวถึงธิดายักษ์ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ในคราวที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ วางกองกำลัง วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง๔

SAMPLE

ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่และด้วยกองทัพนาคหมู่ใหญ่ เมื่อราตรีผ่านไป มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ และในจำนวนพวกที่มาเข้าเฝ้าในครั้งนั้นก็มีเหล่าธิดายักษ์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าร่วมด้วย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๒/๒๒๙,๒๙๒/๒๔๓)

ธิติ : 1.ความเพียร,ความเข้มแข็งมั่นคง, ความหนักแน่น,ความอดทน ดังเช่นพระอานนท์เป็นเลิศด้านมีธิติ (มีปัญญาด้านทรงจำ) (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๒๒/๒๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๗/๔๙๑) ดังคำว่า อานนท์เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้มีธิติ อรรถกถาอธิบายว่า มีธิติ ในที่นี้หมายถึงเพียรเรียน เพียรสาธยาย เพียรทรงจำพระพุทธพจน์และเพียรอุปัฏฐาก (องฺ.เอกก.อ. (บาลี)๑/๒๑๙-๒๒๓/๒๕๖ หมายถึงปัญญาเครื่องทรงจำ (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๑๐๕๒/๔๗๑); ในวานรินทชาดก กุมภีลชาดก จระเข้กล่าวถึงบุคคลที่ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการจึงปราบศัตรูได้ว่า พญาวานร ผู้ใดมีธรรม ๔ ประการนี้ คือ (๑) สัจจะ (๒) ธรรมะ (๓) ธิติ (๔) จาคะ เช่นกับท่าน ผู้นั้นย่อมครอบงำศัตรูที่ตนพบเห็นได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๗/๒๔, ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๔๗/๑๐๔)

2.ปัญญา ในมหาสีหนาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า สาวกบริษัท๔ของเราในธรรมวินัยนี้มีอายุ ๑๐๐ ปี เป็นอยู่ได้ ๑๐๐ ปี มีสติ มีคติ มีธิติ อันยอดเยี่ยมและมีปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๑/๑๖๔), หรือดังในอาฬวกสูตรทั้ง ๒ แห่ง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลอยู่ครองเรือนประกอบด้วยศรัทธามีธรรม ๔ ประการนี้ คือสัจจะ ธรรม ธิติ จาคะ ละโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่เศร้าโศก (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๙๐/๕๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ที่ชื่อว่ามีธิติ เพราะมีความเพียรที่สามารถทำการสาธยายสิ่งที่เล่าเรียนมา ทรงจำมาไว้ได้ (ม.มู.อ.(บาลี)๑/๑๖๑/๓๗๓),ในอรรถกถาสังยุตตนิกายอธิบายว่า ธรรมะ และ ทมะในที่นี้มีความหมายว่าปัญญา เหมือนกัน(สํ.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖/๓๑๕-๓๑๖)

ธิติธาตุ : ธาตุคือปัญญา,ในที่นี้หมายถึงปัญญาด้านความเพียรพยายามที่มุ่งมั่นจะทำงานโดยไม่มีความหวั่นไหว ดังคำในอัตตการีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า พราหมณ์ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร นิกกมธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ ปรักกมธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ ถามธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ ธิติธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ อุปักกมธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ” (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๘/๔๘๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธิติธาตุ หมายถึงสภาวะที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เป็นชื่อของวิริยะ ที่มีอาการต่างกัน (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๓๘/๑๑๘,องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๓๘-๔๑/๑๓๓)

ธีตุสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยพระธิดา สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม ได้ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ไม่ทรงเบิกบานเพราะทราบเรื่องที่พระนางมัลลิกาเทวีประสูติพระธิดาว่า หญิงบางคนนับว่าประเสริฐ ขอพระองค์จงชุบเลี้ยงไว้เถิด หญิงผู้มีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ผัวพ่อผัวดุจเทวดา จงรักภักดีต่อสามี ยังมีอยู่ บุรุษที่เกิดจากหญิงนั้นย่อมแกล้วกล้า เป็นใหญ่ในทิศได้ บุตรของภรรยาดีเช่นนั้น ก็ครองราชสมบัติได้ (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๕๐)

ธีตุสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยผู้เคยเป็นธิดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เพราะสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นธิดากัน (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๒/๒๒๙)

ธีรชน : บัณฑิต, คนเป็นปราชญ์,นักปราชญ์ หมายถึงคนฉลาด,ไหวพริบ,มีปัญญา, ชำนาญ ดังเช่นคำในพันธนสูตร ปฐมอัปปมาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธีรชนตัดเครื่องจองจำแม้เช่นนั้นได้แล้วออกบวชเป็นผู้ไม่มีความอาลัย ละกามสุขเสียได้ หรือดังคำว่า ธีรชนท่านเรียกว่า บัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๑/๑๔๐, ๑๒๘/๑๕๑, ๑๒๙/๑๕๕, ๒๕๐/๓๖๔,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๔/๒๗๖,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๙,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๗๗/๓๖๑, ๖๑๘/๔๔๖,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๔๘/๕๓๐)

ธีราเถรีคาถา : คาถาของพระธีราเถรี, ภาษิตของพระธีราเถรี พระธีราเถรี(รับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวภาษิตนี้ว่า ธีราเธอจงสัมผัสนิโรธซึ่งเป็นความสงบระงับสัญญาอันเป็นสุขจงยินดีนิพพานที่ยอดเยี่ยมซึ่งปลอดโปร่งโยคกิเลสเถิด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๖/๕๕๓)

ธุดงค์ : องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลส, ชื่อข้อปฏิบัติประเภทวัตร ที่ผู้สมัครใจจะพึงสมาทานประพฤติได้ เป็นอุบายขัดเกลากิเลส ส่งเสริมความมักน้อยสันโดษ เป็นต้น ดังคำในมหาวิภังค์ อธิบายไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เข้าเฝ้าได้ตามสะดวก (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๖๖/๙๒),ในมหาวรรค กล่าวถึงภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะ จำนวน ๓๐รูป ทั้งหมดถืออารัญญิกธุดงค์ ถือปิณฑปาติกธุดงค์และถือเตจีวริกธุดงค์ เดินทางมากรุงสาวัตถีเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาค (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๖/๑๕๔), ในมหานิทเทส กล่าวถึงธุดงค์ไว้ ๘ ข้อ,จัดเป็นวัตร เพื่อมุ่งอธิบายเกี่ยวกับวัตร (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗/๗๙, ๗๔/๒๒๔,

SAMPLE

๑๐๐/๓๐๘, ๑๙๖/๕๗๔), ธุดงค์มี ๑๓ ข้อ คือ หมวดที่ ๑ จีวรปฏิสังยุตต์ เกี่ยวกับจีวร มี (๑) ปังสุกูลิกังคะ ถือใช้แต่ผ้าบังสุกุล (๒) เตจีวริกังคะ ใช้ใช้เพียงสามผืน ; หมวดที่ ๒ ปิณฑปาตปฏิสังยุตต์ เกี่ยวกับบิณฑบาต มี (๓) ปิณฑปาติกังคะ เที่ยวบิณฑบาตเป็นประจำ (๔) สปทานจาริกังคะ บิณฑบาตตามลำดับบ้าน (๕) เอกาสนิกังคะ ฉันมื้อเดียว (๖) ปัตตปิณฑิกังคะ ฉันเฉพาะในบาตร (๗) ขลุปัจฉาภัตติกังคะ ลงมือฉันแล้วไม่ยอมรับเพิ่ม ; หมวดที่ ๓ เสนาสนปฏิสังยุตต์ เกี่ยวกับเสนาสนะ มี (๘) อารัญญิกังคะ ถืออยู่ป่า (๙) รุกขมูลิกังคะ อยู่โคนไม้ (๑๐) อัพโภกาสิกังคะอยู่กลางแจ้ง (๑๑) โสสานิกังคะ อยู่ป่าช้า (๑๒) ยถาสันถติกังคะ อยู่ในที่แล้วแต่เขาจัดให้ ; หมวดที่ ๔ วิริยปฏิสังยุตต์ เกี่ยวกับความเพียร มี (๑๓) เนสัชชิกังคะ ถือนั่งอย่างเดียวไม่นาน (นี้แปลเอาความสั้นๆ ความหมายละเอียดพึงดูตามลำดับอักษรของคำนั้นๆ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาอธิบายว่า ธุดงค์ มี๑๓ ข้อ ดังคำว่า บรรพชิตผู้มีจิตบริสุทธิ์ รักษาปาริสุทธิศีล ๔ ให้บริสุทธิ์สมาทานธุดงค์ ๑๓ ข้อ เรียนกัมมัฏฐานในอารมณ์ ๓๘ ประการ หรือดังคำว่า การบำเพ็ญธุดงค์ ๑๓ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๗๐/๑๘๐,อง.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๑๙/๒๔๔,ขุ.ธ.อ.(บาลี)๑/๑๔๑,๒๐/๑๖๘)

ธุดงค์คุณ : องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลส, ชื่อวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัดของภิกษุ มี ๑๓ อย่าง เช่น การอยู่ในป่า การอยู่โคนไม้ ดังคำที่พระมหากัสสปเถระกล่าวไว้ว่า ทั่วพุทธอาณาเขตยกเว้นพระมหามุนีเสีย เราได้เป็นผู้ประเสริฐในธุดงคคุณ ไม่มีใครเทียบเท่าเรา(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๙๐/๕๑๖),ในอุปาลิเถราปทาน พระอุปาลิเถระกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระมุนี พระเถระผู้ดำรงวงศ์เก่าแก่ มีเดชแผ่ไป หาผู้กระทบกระทั่งได้ยากเป็นผู้เลิศด้วยธุดงค์คุณ(มีนามว่ากัสสปะ)เป็นผู้พิพากษาของพระองค์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๔๑/๘๒),ในพุทธวงส์ กล่าวถึงพระมหากัสสปเถระผู้ผิวพรรณดั่งทองที่หลอมอยู่ในเบ้า พระศาสดาทรงสรรเสริญตั้งไว้ว่า เป็นผู้เลิศในฝ่ายธุดงค์คุณ หรือดังคำในธัมมทัสสีพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า ในกาลที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศธุดงค์คุณ พระขีณาสพจำนวน ๘๐ โกฏิ มาประชุมกันเป็นครั้งที่ ๓ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๙/๕๖๔, ๘/๖๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธุดงค์คุณ เป็นคุณเครื่องความสหาย จัดเป็นคุณธรรมที่พึงมี (ขุ.ธ.อ.(บาลี)๗/๑๔๓)

ธุดงควัตร : วัตรเกี่ยวกับธุดงค์ หมายถึงกิจอันภิกษุผู้ถือธุดงค์ควรทำ ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวว่า ท่านพระสุทินได้ถือธุดงควัตรดังนี้ คือ อยู่ป่าเป็นวัตร ๑ เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ๑ ใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๑ เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเรือนเป็นวัตร ๑ พักอาศัยอยู่ใกล้

SAMPLE

หมู่บ้านชาววัชชีตำบลหนึ่ง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๐/๒๐),ธุดงควัตร ส่วนมากมักมาคู่ศีล ซึ่งหมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ ดังคำว่า ผู้มีกำลังคือปัญญา ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตร(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๑๔/๕๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ธุดงควัตร จัดเป็นวัตร มุ่งหมายถึงธุดงควัตร ๑๓ ประการ,เป็นกิจที่ภิกษุพึงกระทำ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๒๗,ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๙๐,ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๒๑๔/๒๙๔),ในอรรถกถาสุตตนิบายอธิบายว่า คำว่า ศีล หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ ประการ วัตร หมายถึงธุดงควัตร ๑๓ ประการ (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๒๑๔/๒๙๔)

ธุรนิกเขปสมุฏฐาน : สมุฏฐานคือการทอดธุระ, เหตุหรือที่ตั้งแห่งการทอดธุระ หมายถึงเกิดจากการทอดธุระในการแสดงอาการทางกายหรือทางวาจาว่า เราสละเรื่องนั้น ดังเช่นคำในคัมภีร์ปริวาร(ภิกขุนีวิภังค์) กัตถปัญญัตติวาร ปาราชิกกัณฑ์ กล่าวไว้ว่า ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๗ นั้นมี๑ พระบัญญัติ บรรดาสมุฏฐานแห่งอาบัติ ๖ สมุฏฐาน เกิดด้วยสมุฏฐาน ๑ สมุฏฐาน เป็นธุรนิกเขปสมุฏฐาน ฯลฯ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๐๔/๒๐๗)

คำว่า ธุรนิกเขปสมุฏฐาน มีปรากฏเฉพาะในคัมภีร์ปริวารเท่านั้น เช่น วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๐๕/๒๐๘, ๒๑๐/๒๑๒, ๒๑๓/๒๑๔, ๒๑๔/๒๑๔, ๒๑๕/๒๑๕, ๒๑๖/๒๑๖, ๒๑๙/๒๓๔, ๒๒๐/๒๓๕, ๒๒๑/๒๔๑, ๒๒๑/๒๔๒, ๒๒๒/๒๔๖, ๒๒๓/๒๔๙, ๒๒๔/๒๕๘, ๒๒๕/๒๖๒, ๒๒๕/๒๖๓, ๒๔๗/๓๒๐, ๒๔๗/๓๒๑, ๒๔๘/๓๒๔, ๒๔๘/๓๒๖, ๒๔๘/๓๒๗, ๒๔๘/๓๒๘

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า ธุรนิกเขปสมุฏฐาน คือเกิดจากการทอดธุระในการแสดงอาการทางกายหรือทางวาจาว่า “เราสละเรื่องนั้น”(ดู วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๑๕/๑๑๒) เกิดโดยสมุฏฐานที่ ๖ คือกายวาจากับจิต ธุรนิกเขปสมุฏฐาน คือสมนุภานสมุฏฐานนั่นเอง (วิ.อ. (บาลี) ๒/๖๖๙-๗๐/๔๖๗, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๒/๖๖/๑๑๖, วิมติ.ฏีกา (บาลี)๑/๖๖/๑๙๐)

ธุระ : สิ่งที่จะต้องแบกไป, หน้าที่,ภารกิจ, การงาน, เรื่องที่จะต้องรับผิดชอบ,ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า ที่หมู่บ้านกลันทคามไม่ห่างจากกรุงเวสาลี มีบุตรชายเศรษฐีชาวกลันทคามชื่อสุทิน วันหนึ่งเขามีธุระบางอย่างจึงเดินทางไปในกรุงเวสาลีกับเพื่อนๆ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๔/๑๗),ในภิกขุนีวิภังค์กล่าวถึงภิกษุณีถูลลนันทาเดินทางไปหมู่บ้านด้วยธุระบางอย่าง (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๒/๖๙๔/๔๑), กิจในพระศาสนา แสดงไว้ในอรรถกถา ๒ อย่าง คือ คันถธุระ หมายถึงการเรียนพระคัมภีร์ และวิปัสสนาธุระ หมายถึงการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๙๙/๓๗๑)

อรรถกถาและฎีกากล่าวถึงไว้ว่า ธุระ มี ๒ อย่าง คือ คันถธุระและวิปัสสนาธุระ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๗/๑๒๘, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๑๗๖ - ๑๗๗, องฺ.ฉกฺก.อ.

SAMPLE

(บาลี) ๓/๑๔/๑๐๕, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๔-๑๕/๑๑๘,องฺ.ฉกฺก. ฏีกา ๓/๑๔-๑๕/๑๑๘)

ธุลี : ฝุ่น, ละออง, ผง ในที่นี้หมายถึงกิเลส คือราคะโทสะและโมหะ(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๐๙/๕๘๔),ในมหาวรรค กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาเวไนยสัตว์ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะอาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อย มีธุลีในตามาก ฯลฯ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๙๑๔) หรือดังคำในสามัญญผลสูตร กล่าวไว้ว่า การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๑/๖๔)

คำว่า ธุลี มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๙/๖๕, ๓๓๘/๔๐๘, ๔๑๘/๕๒๓, ๔๗๕/๖๐๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖/๗, ๘๙/๙๔, ๒๒๑/๓๒๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๙/๑๙๙, ๕๘/๒๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๐/๘๒, ๑๙๘/๓๐๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๙/๓๐๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๑/๑๑๑, ๙๔/๒๒๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๑/๒๐๙,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๓๙๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๘๑/๗๓๓, ๑๑๑๒/๗๖๘,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๐/๔, ๙๐/๑๕,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๙๕๘/๑๑๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๒๗/๓๗๔, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๙/๖๑๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๔/๒๖๘, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒/๒๖๑, ๖/๓๙๐, ๑๑/๕๒๒, ๑๒/๓๙๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๑๖๖,๑/๒๐๑, ๑๗/๒๐๔, ๒๕/๒๒๐, ๒๘/๒๐๖,๒๐๓/๓๑๘

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นทางแห่งธุลี เพราะเป็นที่เกิดและเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสอันทำจิตให้เศร้าหมอง เช่นราคะเป็นต้น (ที.สี.อ. (บาลี) ๑๙๑/๑๖๓)

ธุวยาคุ : ข้าวต้มที่ถวายเป็นประจำ (ยาคูเที่ยง) เป็นภัตที่นางวิสาขาจัดถวายพระภิกษุสงฆ์ร่วมกับภัตอื่น ๆ มีอาคันตุกภัต คิลานเภสัช เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มาในเรื่องวิสาขาวัตถุ นางวิสาขามิคารมาตากราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า หม่อมฉันประสงค์จะถวายผ้าวัสสิกสาฎก ถวายอาคันตุกภัต ถวายคมิกภัต ถวายคิลานภัต ถวายคิลานุปัฏฐากภัต ถวายคิลานเภสัช ถวายธุวยาคูแก่พระสงฆ์ และถวายผ้าอาบน้ำแก่ภิกษุณีสงฆ์จนตลอดชีวิต” เมื่อนางระลึกถึงบุญกุศลนั้นก็จะเกิดความปลื้มใจ เมื่อปลื้มใจก็จะเกิดอิ่มใจ เมื่ออิ่มใจ กายจะสงบ หม่อมฉันมีกายสงบจะมีความสุข จิตของผู้มีความสุขจะตั้งมั่น หม่อมฉันจะได้อบรมอินทรีย์ พละ และโพชฌงค์ หม่อมฉันเห็นอานิสงส์นี้จึงกราบทูลขอพร ๘ ประการกับพระตถาคตพระพุทธเจ้า” ตามนัยพระอภิธรรม มาในปุคคลกถา ธุวยาคุ ก็เป็นหนึ่งในหลาย ๆ อย่าง หม้อน้ำมัน ฯลฯ หม้อน้ำผึ้ง ฯลฯ หม้อน้ำอ้อย ฯลฯ หม้อน้ำนม ฯลฯ หม้อน้ำ ฯลฯ ภาชนะน้ำดื่ม ฯลฯ กระบอกน้ำดื่ม

SAMPLE

ฯลฯ ขันน้ำดื่ม ฯลฯ นิตยภัต ฯลฯ ธุวยาคู (ยาคูเที่ยง) ดังนี้ วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๑. วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๑/๒๒๔.อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๘/๑๐๘.

ธูปทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระธูปทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายธูปเป็นประจำที่พระคันธกุฎีของพระ พุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๑/๑๔๓)

ธูมการิชาดก : ชาดกว่าด้วยพราหมณ์ผู้ก่อไฟรมควัน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์ ได้กราบทูลพระเจ้าธนัญชัยไม่ให้ทอดทิ้งนักรบเก่าแล้วบำรุงแต่นักรบใหม่ ควรจะบำรุงทั้ง ๒ ฝ่ายให้เท่า ๆ กัน เพราะนักรบที่ได้รับการบำรุงดีแล้วย่อมช่วยทำการรบให้พระองค์ได้ชัยชนะ เหตุที่พระองค์แพ้การทำศึกกับพวกโจรปล้นชายแดนคราวนี้ก็เพราะทรงบำรุงแต่นักรบใหม่ เมื่อถึงคราวที่เข้าสนามรบจริงพวกนักรบเก่าไม่ได้เข้าช่วยรบเต็มที่เพราะคิดว่าพวกนักรบใหม่จักทำการรบ ส่วนพวกนักรบใหม่ก็เจ้าใจว่าพวกนักรบเก่าจักรบ เมื่อต่างฝ่ายต่างเกี่ยงกัน จึงทำให้พระองค์แพ้สงคราม ท่านได้ยกอุปมาให้พระเจ้าธนัญชัยสดับว่า มีพราหมณ์เลี้ยงแพะคนหนึ่งต้อนฝูงแพะไปทำคอกเลี้ยงอยู่ในป่า ได้สุมไฟไล่ยุงให้ เมื่อมีพวกละมั่งมาอาศัยกลิ่นควันไฟด้วย เขาก็เกิดความรักใคร่ในละมั่งพวกนั้นไม่ได้ใส่ใจฝูงแพะของตน แพะเหล่านั้นถึงความพินาศเป็นอันมาก เมื่อหมดฤดูฝนฝูงละมั่งก็หนีเข้าป่าไป เขาเกิดความเสียใจมากที่เสียทั้งแพะทั้งละมั่ง จึงเกิดโรคผอมเหลืองถึงแก่ความตาย พระราชาทราบดังนั้นจึงหันมาบำรุงนักรบทั้งสองฝ่ายให้เท่ากันทำความดีตามที่พระโพธิสัตว์สั่งสอน มีสุคติโลกสวรรค์เป็นที่ไป (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๒๘/๒๗๘)

ธูมเกต,พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าธูมเกตพระองค์ได้รับดอกไม้จากคนใช้นำไปบูชาสาวกของพระพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสี เมื่อสิ้นชีวิตลงได้กลับมาเกิดอีกในกัปที่ ๑๑๓ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่า ธูมเกตุ ตามนัยพระสูตร มาในติวัณณฏิปุปผิยเถราปทาน ว่าด้วยเรื่อง ประวัติในอดีตชาติของพระติวัณณฏิปุปผิยเถระ เรื่องการบูชาสาวกของพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้ ความว่า ท่านพระติวัณณฏิปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พวกข้าพเจ้าทุกคนนั้นมาประชุมกันเพ่งโทษพระเถระชื่อว่าอภิภู ความเร่าร้อนได้เกิดขึ้นแก่พวกข้าพเจ้า ผู้เพ่งโทษ ครั้งนั้น พระเถระมีนามว่าสุนันทะ เป็นสาวกของพระมุนีพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี มาในสำนักของข้าพเจ้า ครั้งนั้น ชนทั้งหลายที่เป็นคนรับใช้ของข้าพเจ้า ได้ให้ดอกไม้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ถือดอกไม้นั้นไปบูชาสาวก ข้าพเจ้า ได้สิ้นชีวิตลง ณ ที่นั้นแล้ว ก็

SAMPLE

กลับมาเกิดอีก ในกัปที่ ๑๑๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ พระนามว่า ธูมเกตุ ดังนี้ ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๑/๓๕๗.

ธูมโรรุวนรก : นรกที่สัตว์ร้องไห้เพราะควันไฟ กล่าวคือ นรกที่มีควันไฟรมสัตว์นรกทางทวารทั้ง ๙ อยู่ตลอดเวลา

ตามนัยพระสูตร มาในสังกิจจชาดก เป็นบทสนทนาของฤาษีโพธิสัตว์ที่กราบทูลพระราชาถึงสภาพการตกนรก ความว่า ข้าแต่มหาราช ธรรมชื่อว่าเป็นทางที่ปลอดภัย ส่วนอธรรมชื่อว่าเป็นทางที่ไม่ปลอดภัย เพราะว่าอธรรมนำสัตว์ไปสู่นรก ส่วนธรรมยังสัตว์ให้ถึงสุคติ ข้าแต่มหาบพิตร คนผู้ประพฤติล่วงธรรมทั้งหลายมีชีวิตไม่ราบรื่น ตายไปแล้วจะไปสู่คติใดในนรก ขอพระองค์ทรงสดับการกล่าวถึงนรกเหล่านั้น ของอาตมภาพ คือ (๑) สัญชีวนรก (๒) กาฬสุตตนรก (๓) สังฆาฏนรก โรรุวนรก ๒ คือ (๔. ชาลโรรุวนรก ๕. ธูมโรรุวนรก) (๖) ตาปนนรก (๗) ปตาปนนรก (๘) อเวจีมหานรก นรก ๘ ขุมเหล่านี้บัณฑิตกล่าวว่า ก้าวพ้นได้โดยยาก เกลื่อนกล่นไปด้วยเหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้า แต่ละขุม ๆ มีอุสสทนรก ๑๖ ขุมเป็นบริวาร (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๘๑-๔/๔๗. (ขุ.ชา. ๒๘/๔๒๑-๕๘๙/๑๖๖-๑๘๗) ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๙/๔๒๑-๕๘๙ ๑๕๑-๒๐๙) และดูเทวทูตสูตรใน ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๖๑-๒๗๑/๒๓๐-๒๔๐,ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๖๑-๒๗๑/๑๖๗-๑๗๓. ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๘๓-๘๔/๑๑๑-๑๑๔

โธตกะ, มาณพ : มาณพชื่อว่าโธตกะ, โธตกมาณพ เป็น ๑ ในพราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์พราหมณ์พาวรี ในโธตกมาณวกปัญหา โธตกมาณพได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้วศึกษาธรรม เป็นเหตุดับกิเลสเพื่อตนหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โธตกะ ถ้าเช่นนั้น เธอผู้มีปัญญารักษาตน มีสติ จงทำความเพียรในที่นี้ บุคคลได้ฟังเสียงจากที่นี้แล้ว พึงศึกษาธรรมเป็นเหตุดับกิเลสเพื่อตน (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖๙/๗๕๕)

โธตกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโธตกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านพร้อมด้วยศิษย์ได้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำภาคีรถีถวายให้พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พร้อมด้วยพระสงฆ์ได้ข้ามประจำ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๒/๖๖๔)

โธตกมาณวกปัญหา :ปัญหาของโธตกมาณพ(โธตกมาณพทูลถามดังนี้) ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์มุ่งหวังจะรับฟังพระวาจาของพระองค์อย่างยิ่ง บุคคลฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว ศึกษาธรรมเป็นเหตุดับกิเลสเพื่อตน (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๖๘/๗๕๔)

SAMPLE

โธตกมาณวปัญหา:ปัญหาของโธตกมาณพหมายถึงปัญหาของโธตกมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๕ เกี่ยวกับธรรมเป็นเครื่องดับกิเลส ธรรมคือความสงัด ตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกา เป็นต้น มีทั้งหมด ๘ คาถา โดยโธตกมาณพทูลถาม ๔ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๔ คาถา (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๖/๑๘)

โธตกมาณวปัญหานิทเทส :แสดงปัญหาของโธตกมาณพ คือโธตกมาณพทูลถามว่าข้าแต่พระองค์ผู้สักกะขอพระองค์โปรดปลดเปลื้องข้าพระองค์จากความสงสัยทั้งหลายเถิด ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ความสงสัยทั้งหลาย ได้แก่ ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในทุกขสมุทัย ความสงสัยในทุกขนิโรธ ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความสงสัยในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ... ความติดขัดในใจเห็นปานนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราไม่สามารถปลดเปลื้องใคร ๆที่มีความสงสัยในโลกได้ แต่เธอเมื่อรู้ทั่วถึงธรรมอันประเสริฐก็จะข้ามโอฆะนี้ได้ท่าน พระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ธรรมอันประเสริฐ ในคำว่า แต่เธอเมื่อรู้ทั่วถึงธรรมอันประเสริฐ ได้แก่ อมตนิพพาน อันเป็นธรรมระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่ สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท

คำว่า ก็จะข้ามโอฆะนี้ได้ อธิบายว่า เธอก็จะข้ามกาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะ อวิชโชฆะนี้ได้

โธตกมาณพทูลถามว่า ...ขอพระองค์ทรงพระกรุณาตรัสสอนวิเวกธรรมที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้และโดยวิธีที่ข้าพระองค์ไม่ขัดข้องเหมือนอากาศ ข้าพระองค์จะพึงสงบอยู่ในที่นี้แลเป็นผู้ไม่ยึดอาศัย เที่ยวไปอยู่ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า วิเวก ในคำว่า วิเวกธรรมที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้ ได้แก่ อมตนิพพาน อันเป็นธรรมระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท

คำว่า ที่ข้าพระองค์ไม่ขัดข้องเหมือนอากาศ อธิบายว่า อากาศ ไม่ขัดข้อง คือ จับต้องไม่ได้ ไม่ติด ไม่พัวพัน ฉันใด ข้าพระองค์ไม่ขัดข้อง ไม่ยึดถือ ไม่ติด ไม่พัวพัน ฉันนั้น อากาศย้อมไม่ได้ด้วยน้ำครั่ง น้ำขมิ้น ด้วยสีเขียว หรือด้วยสีน้ำฝาด ฉันใด ข้าพระองค์ก็ไม่กำหนัด ไม่ขัดเคือง ไม่ลุ่มหลง ไม่เศร้าหมอง ฉันนั้น อากาศไม่กำเริบ ไม่พยาบาท ไม่หดหู่ ไม่กระทบกระทั่ง ฉันใด ข้าพระองค์ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่หดหู่ ไม่กระทบกระทั่ง ฉันนั้น

SAMPLE

คำว่า ข้าพระองค์จะพึงสงบอยู่ในที่นี้แล เป็นผู้ไม่ยึดอาศัย เที่ยวไปอยู่

อธิบายว่า ข้าพระองค์จะพึงสงบอยู่ในที่นี้ คือ นั่งอยู่ในที่นี้ นั่งอยู่บนอาสนะนี้ ในบริษัทนี้ ไม่ยึดอาศัย ๒ อย่าง คือ การอาศัยด้วยอำนาจตัณหา และการอาศัยด้วยอำนาจทิฏฐิ สลัดออก หลุดพ้นแล้วไม่เกี่ยวข้องมีใจเป็นอิสระอยู่เที่ยวไป เคลื่อนไหวเป็นไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เราจักกล่าวความสงบนั้น ที่รู้ประจักษ์ด้วยตนเองในธรรมที่เราเห็นแล้วแก่เธอ เธอรู้ชัดธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำและชั้นกลางเธอรู้ชัดธรรมนั้นว่าเป็นเครื่องข้องในโลกแล้วอย่าได้ก่อตัณหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ธรรมชั้นสูง ชั้นต่ำและชั้นกลาง อธิบายว่าอนาคต เรียกว่าชั้นสูง อดีต เรียกว่าชั้นต่ำ ปัจจุบัน เรียกว่าชั้นกลางกุศลธรรม เรียกว่าชั้นสูง อกุศลธรรม เรียกว่าชั้นต่ำ อัพยากตธรรม เรียกว่า ชั้นกลางอรูปธาตุ เรียกว่าชั้นสูง กามธาตุ เรียกว่าชั้นต่ำ รูปธาตุ เรียกว่า ชั้นกลาง

สุขเวทนา เรียกว่าชั้นสูง ทุกขเวทนา เรียกว่าชั้นต่ำ อทุกขมสุขเวทนา เรียกว่า ชั้นกลาง เบื้องสูงจากฝ่าเท้าขึ้นไป เรียกว่าชั้นสูง เบื้องต่ำจากปลายผมลงมา เรียกว่าชั้นต่ำ ตรงกลาง เรียกว่าชั้นกลาง

คำว่า อย่าได้ก่อตัณหาเพื่อภพน้อยและภพใหญ่ อธิบายว่า อย่าก่อรูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา และธัมมตัณหา คืออย่าให้บังเกิดขึ้นอีก เมื่อเธอรู้ธรรมนั้นว่าเป็นเครื่องข้อง เครื่องผูกพัน ก็อย่าได้ก่อตัณหาเพื่อเกิดในภพน้อยและภพใหญ่(ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๐/๑๕๕)

โธนา : ผู้มีปัญญาพิจารณาปัจจัย ๔ แล้วจึงบริโภค หากผู้นั้นประพฤติล่วงโธนา ก็จะเข้าสู่ทุคติ ตามนัยพระสูตร มาในติสสเถรวัตถุ เรื่องพระติสสเถระ ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ถึงเรื่องนี้ ความว่า สนิมเกิดขึ้นจากเหล็ก ครั้นเกิดขึ้นแล้ว ย่อมกัดเหล็กนั่นเอง ฉันใด กรรมทั้งหลายของตน ย่อมนำคนผู้ประพฤติล่วง โธนา ไปสู่ทุคติ ฉันนั้น ดังนี้ ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒๔๐/๑๐๗. ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๑

โธวนสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเนียมการล้างกระดูกผู้ตาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในทักขิณาชนบท มีธรรมเนียมในการล้างกระดูกของญาติผู้ตาย ในธรรมเนียมนั้นจะมีการจัดข้าว น้ำ ของเคี้ยว ของบริโภค เครื่องลิ้ม เครื่องดื่ม การฟ้อนรำ เพลงขับ และการประโคมอยู่ แต่การล้างนั้นเป็นของเลว เป็นของชาวบ้าน ไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อนิพพาน

SAMPLE

ตรัสว่าเราจักแสดงการล้างอันเป็นของพระอริยะที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อนิพพาน ซึ่งสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิด ความแก่ ความตายเป็นธรรมดา อาศัยแล้วย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ ความตาย ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากโสกะเป็นต้น คือ ผู้มีสัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ย่อมล้างมิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้นได้ ล้างบาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้นเป็นปัจจัยได้ และกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นเป็นปัจจัย (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๗/๒๕๐)

อักษร น จำนวน ๘๑๒ ศัพท์

นกกุณาละ : ชื่อนกกุณาละ นกผู้มีนางนกจำนวนมากห้อมล้อมอยู่ตลอดวัน โดยหวังให้สุขสบายว่า นกกุณาละนี้ อย่าได้ถูกกระทบกับไม้ อย่าได้เหงา อย่าลำบากเพราะความหิวเลย ก็ยังด่าว่านกเหล่านั้นว่า จงถอยไป จงฉิบหาย อีถ่อย อีโจร อีนักเลง อีเผอเรอ อีใจเบา อีเนรคุณคน ตามนัยพระสูตร มาในกุณาลชาดก ว่าด้วยนกดุเหว่า พรรณนาถึงสัตว์นานาชาติพันธุ์ในไพรสณฑ์ ซึ่งหนึ่งในนั้น คือนกกุณาละ ความว่า ในไพรสณฑ์แห่งนี้มีนกดุเหว่าตัวหนึ่งชื่อกุณาละอาศัยอยู่ขนและปีกงดงามยิ่งนัก ได้ยินว่า นกดุเหว่าตัวนั้นมีนางนกดุเหว่าเป็นนางบำเรอถึง ๓,๕๐๐ ตัว บินล้อมหน้า-หลัง ข้างซ้าย-ขวา บน-ล่าง แม้นกอื่น ๆ คาบกิ่งไม้สองข้างให้นกกุณาละจับกลาง เพื่อให้ปลอดภัยจากศาสตาวุธ นั่นคือนางนกเหล่านั้นห้อมล้อมนกกุณาละอยู่ตลอดวัน ก็ยังด่าอย่างนี้ว่า ถอยออกไป พวกเจ้าอีนกถ่อย พวกเจ้าจงฉิบหาย อีถ่อย อีโจร อีนักเลง อีเผอเรอ อีใจเบาอีเนรคุณคน อีตามใจตนเองเหมือนลม (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๔)

นกกุมภีลกา : เป็นนกตัวเล็ก ๆ ที่สามัคคีกันเอาชนะนายพรานได้ ที่ชฎิลโกงยกมาอุปมา ตามนัยพระสูตร มาในตัจฉสูกรชาดก ว่าด้วยสุกรชื่อตัจฉะ ที่อุปมาการแตกความสามัคคีแล้วทำให้เกิดความล้มเหลว โดยยั่วยุเสือโคร่งให้หลงล่าเหยื่อในหมู่สุกรที่สามัคคีกันก็สามารถย้อนกัดเสือได้ ชฎิลได้ปลุกใจเสือโคร่งว่า นกชนิดนี้เป็นนกตัวเล็กตัวน้อย บินโผผินบินไปมา เที่ยวไปเป็นฝูง เป็นหมู่ รื่นเริง จับกลุ่มกันโผผิน บินร่อนไปมา เมื่อเหยี่ยวโฉบเอานกตัวหนึ่ง นกเหล่านั้นที่แตกฝูงออกมา แล้วเสือโครงก็ตะปบเหยื่อได้อย่างง่ายดาย เสือโคร่งถูกสุกรทั้งหลายที่สามัคคีกันฆ่าตาย โดยสุกรส่งเสียงบันลือลั่น สุกรเหล่านั้นมาประชุมพร้อมกันที่โคนต้นมะเดื่อ ได้อภิเษกสุกรตัจฉะว่า ท่านจงเป็นราชา เป็นใหญ่แห่งเราทั้งหลายเถิด (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๖๐-๗๙/๔๕๑)

SAMPLE

นกกุลิงคะ : ชื่อนกกุลิงคะ เป็นนกที่ถูกลูกหลงจากการที่ตนเองไม่ได้ต่อสู้กับใครเลย แต่ไปบินอยู่ระหว่างแกะที่กำลังขวิดกัน จึงถูกหัวแกะทั้ง ๒ บดขยี้ท่ามกลางอากาศนั้น ตามนัยพระสูตร มาใน ตักการิยชาดก ว่าด้วยตักการิยมาณพโพธิสัตว์เตือนอาจารย์ผู้เป็นปุโรหิต เกี่ยวกับการพูดฆ่าตัวเองโดยไม่รู้ตัว เป็นดังนกกุลิงคะที่บินเข้าระหว่างเขาแกะขวิดกัน เป็นดังกบที่ร้องเรียกงูมากินตัวเอง เป็นดังเรื่องของท่านอาจารย์มาก พระโพธิสัตว์แสดงเหตุอื่นอีกว่า นกกุลิงคะตัวเองไม่ได้ต่อสู้กับใครเลย แต่ไปบินอยู่ระหว่างแกะที่กำลังขวิดกัน จึงถูกหัวแกะทั้ง ๒ บดขยี้ท่ามกลางอากาศนั้น แม้เรื่องนี้ก็เหมือนเรื่องของท่านอาจารย์ (ปุโรหิตาจารย์) นั่นแหละ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๗/๔๑๔)

นกแขกเต้า : นกที่ฉลาด ขนปีกสีเขียว ชื่อมาธุระ เข้าใจชมนกนางนกสาลิกา ที่เข้าใจพูด เข้าใจชมคนอื่น ได้รับคัดเลือกให้เป็นทูต ตามนัยพระสูตร มาในมโหสธชาดก เรื่องของพระเจ้าวิเทหะ กล่าวถึง นกแขกเต้า และนกอื่น ๆ ที่สบประมาทกันบ้าง ชมกันบ้าง ตามแบบของผู้รับมอบหมายให้เจรจาว่าความต่าง ๆ ความว่า พระเจ้าวิเทหะ ถูกมโหสธบัณฑิตโพธิสัตว์ข่มมากเกินไป จึงทรงกริ้วแล้ว ตรัสถามว่า พวกเรานั่นแหละผู้กล่าวถึงประโยชน์อันสำคัญกับท่าน (แต่ท่าน) กลับเป็นคนโง่ บ้าน้ำลาย ท่านเล่าเติบโตมาด้วยหางไถ จะรู้ประโยชน์เหมือนคนอื่น ๆ ได้ละหรือ พระเจ้าวิเทหะด่าบริภาษมโหสธบัณฑิตโพธิสัตว์ เมื่อจะขับไล่ จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงไสคอ มโหสธบัณฑิตนี้ไปให้พ้นจากแคว้นของเรา พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า มโหสธบัณฑิตก็หลีกไปจากราชสำนักของพระเจ้าวิเทหะ ต่อมา ก็ได้เรียกนก "แขกเต้า" ตัวฉลาดที่ชื่อ มาธุระ ที่เป็นทูตมาสั่งว่า มานี่เถิด สหายผู้มีขนปีกสีเขียว เจ้าจงทำการขวนขวายช่วยเหลือเรา นกแขกเต้ารับคำของมโหสธบัณฑิตแล้วได้ไปยังที่อยู่ของนางนกสาลิกา ถามว่า แม่กรงงาม เธอสบายดีหรือ แม่เพศสวย เธอผาสุกหรือ เธอได้ข้าวตอกกับน้ำผึ้งในกรงอันงามของเธออยู่หรือ นางนกสาลิกาตอบว่า สุวบัณฑิตผู้สหาย ฉันสบายดีและไม่มีโรคเบียดเบียน....(ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๖๐๘-๖๒๙/๒๗๗. ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๙/๖๐๙/๓๔๑)

นกครุฑ :พญานกในวรรณคดี เป็นพาหนะของพระนารายณ์ ใช้เป็นตราแผ่นดินและเครื่องหมายทางราชการอุปมาคนที่พูดเป็น และเป็นนกที่ชื่นชมยินดีในการถวายผลไม้ของพระโพธิสัตว์ ตามนัยพระสูตร มาในกุลาวกชาดก ว่าด้วยลูกนกครุฑ เมื่อท้าวสักกะโพธิสัตว์เห็นลูกนกครุฑบนต้นงิ้วกลัวถูกอสูรจะทำลาย ประสงค์จะไว้ชีวิตลูกนกนั้น ตรัสสั่งให้มาตลีเทพสารถีหันรถกลับ เราประสงค์จะสละชีวิตให้พวกอสูร ลูกนกพวกนี้อย่าได้แหลกลาญเลย อีกนัยหนึ่ง เป็นการอุปมานกครุฑกับคนฉลาด ที่ควรพูดให้ถูก

SAMPLE

กาละเทศะ มีผลควบคุมศัตรูได้ คนที่เป็นบัณฑิตควรรักษาวาจาไว้ ทั้งในเวลาที่ควรพูดและไม่ควรพูด ไม่ควรพูดให้เกินเวลาแม้ในบุคคลผู้เสมอกับตน ส่วนผู้ใดมีความคิดเป็นเบื้องหน้า มีปัญญาเครื่องพิจารณา เห็นประจักษ์ พูดพอเหมาะกับกาลเวลา ผู้นั้นย่อมจับศัตรูทั้งหมดไว้ได้ดุจนกครุฑจับนาคได้ อีกนัยหนึ่ง เป็นผลานิสงส์แห่งการถวายผลไม้ แม้ฝูงนกเท่าที่โผบินอยู่ในอากาศ ก็อยู่ในอำนาจของข้าพเจ้า นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้ ยักษ์ ภูต รากษส กุมภัณฑ์ และครุฑ เท่าที่มีอยู่ในไพรสณฑ์ ต่างก็มาบำรุงข้าพเจ้า แม้จระเข้ หมาใน ผึ้ง เหลือบ และยุงทั้ง ๒ ก็อยู่ในอำนาจของข้าพเจ้า แม้นกครุฑและเหล่าปักษีที่มีกำลังมากก็มานับถือข้าพเจ้าเป็นที่พึ่ง นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๑/๑๓. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๒๔/๑๘๒ ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๒-๖๕/๒๑๑-๒๒)

นกคับแค : นกเป็ดน้ำที่เล็กที่สุดในประเทศไทย รูปร่างเล็ก อ้วนป้อม ปากสั้น ตัวผู้ปีกสีเขียวเข้มเป็นมัน หน้า คอ และท้องสีขาว ที่คอมีวงสีดำ ตัวเมียปีกสีน้ำตาล ลำตัวตอนล่างสีขาว มีจุดกระสีน้ำตาล ทำรัง ในโพรงไม้ ร่ำร้องคูขันหากันและกันในสระกลางป่า ตามนัยพระสูตร มาใน มหาวนวัณณนาชาดก พรรณนาถึงสัตว์นานาชาติพันธุ์ในป่าและในสระน้ำ เช่น ราชสีห์ เสือโคร่ง ยักษิณีมีหน้าดุจพา ช้างพัง สุนัขจิ้งจอก หมาใน บ่าง กระรอก จามรี ฯลฯ ในบรรดาสัตว์เหล่านี้ก็มีนกคับแค ร่ำร้องคูขันหากันและกัน (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๖๒-๒๐๗๓/๕๐๔-๐๕)

นกคุ่ม : ชื่อนกขนาดเล็ก ตัวกลม หางสั้น หากินตามพื้นดิน บินได้ในระยะทาง สั้น ๆอุปมาการบำเพ็ญเพียรสมาธิที่มีวิริยมากเกินพอดี ทำให้อินทรีย์ไม่สมดุลกัน สมาธิจึงเคลื่อน ทำให้แสงสว่างและการเห็นรูปหาย เปรียบเหมือนจับนกคุ่มที่แรงไป ทำให้นกคุ่มนั้นตาย ตามนัยพระสูตร มาในอุปักกิเลสสูตร ว่าด้วยกิเลสที่เป็นอุปสรรคต่อการบำเพ็ญเพียร ความว่า เรานั้นเป็นผู้ไม่ประมาท ฯลฯ เรานั้นได้คิดว่า ‘ความเพียรที่บำเพ็ญเกินไปเกิดขึ้นแล้วแก่เรา เพราะความเพียรที่บำเพ็ญเกินไป เป็นเหตุให้สมาธิของเราจึงเคลื่อน เมื่อสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปจึงหายไป อุปมาบุรุษเอามือทั้งสอง จับนกคุ่มไว้แน่น นกคุ่มนั้น ต้องถึงความตายในมือของบุรุษนั้นนั่นเอง (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๔๑/๒๘๕. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๓๐-๓๓/๒๕๒)

นกเค้า : ชื่อนก ขนนุ่ม หัวใหญ่ ตาโต ตัวลาย ออกหากินเวลากลางคืนเป็นการคัดเลือกบุคคลที่จะเป็นใหญ่ โดยให้ดูบุคลิกภายในเวลาที่เขาได้ และเวลาเสีย เขาจะมีพฤติกรรมอย่างไร ณ ที่นี้ เป็นเรื่องของกากับนกเค้าที่คัดเลือกคนเป็นราชา โดยให้ศึกษาบุคลิกของนกเค้าเวลาโกรธ จะมีอาการเหมือนตานกเค้า ตามนัยพระสูตร มาในอุลูกชาดก ว่าด้วยนกเค้า มีกาตัวหนึ่งไม่พอใจการตั้งนกเค้าให้เป็นราชา จึงกล่าวกับนกทั้งหลาย

SAMPLE

ว่า พวกญาติทั้งหมดจะแต่งตั้งนกเค้าให้เป็นใหญ่ ถ้าพวกญาติอนุญาต ข้าพเจ้าจะขอพูดสักคำหนึ่ง นกทั้งหลายอนุญาตว่า เอาเถิดเพื่อน พวกเราทั้งหมดอนุญาต แต่เจ้าจงพูดแต่ถ้อยคำที่เป็นอรรถเป็นธรรมเท่านั้น เพราะว่าพวกนกหนุ่ม ๆ ที่มีปัญญา และทรงไว้ซึ่งญาณอันรุ่งเรืองยังมีอยู่ กาได้รับอนุญาตแล้ว จึงกล่าวว่า ขอความเจริญรุ่งเรืองจงมีแก่ท่านทั้งหลาย การที่แต่งตั้งนกเค้าให้เป็นใหญ่นั้น ข้าพเจ้ายังไม่ชอบใจ ท่านจงมองดูหน้านกเค้าที่ยังไม่โกรธดูซิ ถ้านกเค้าโกรธจะทำหน้าอย่างไร (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๕๘-๖๐/๑๓๓)

นกเงือก : ชื่อนก ส่วนใหญ่ลำตัวสีดำ ปากใหญ่ อยู่รวมกัน เป็นฝูงในป่าลึกเวลาบินเสียงดังมาก ขณะตกไข่ตัวเมียจะอยู่ในโพรงไม้ แล้วใช้เศษอาหารและอุจจาระปิดปากโพรงไว้เหลือรูพอที่ตัวผู้จะหาอาหารมาป้อนให้ขณะกกไข่และเลี้ยงลูกอ่อนได้ ร้องเสียงดังมาก ตามนัยพระสูตร มาในชาดก มหาวนวัณณนา พรรณนาถึงสัตว์ที่กู่ร้องในป่าและสระน้ำ โดยป่านั้นมีสุนัขจิ้งจอก หมาใน บ่าง กระรอก จามรี ชะนี ลิงลม ฯลฯ และเสือเหลืองมีอยู่โดยรอบด้าน สกุณชาติหลายชนิด คือ นกกวัก นกยูง ฯลฯ นกเงือก กู่ร้องขานขันด้วยเสียงต่าง ๆ กัน อนึ่ง ณ ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกมากมายมีขนปีกงามวิจิตร มีเสียงไพเราะเสนาะโสตบันเทิงใจอยู่กับคู่ของตน กู่ร้องประชันเสียงกันและกัน (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๗๐/๕๐๕. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๗๕/๕๐๖,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๗๖/๕๐๖)

นกจักรพาก : นกชนิดหนึ่ง อยู่ในวงศ์นกเป็ดน้ำ ที่มาชุมนุมกู่ร้องระงมด้วยเสียงน่าจับใจไพเราะ ขนงดงามเพราะรักษาศีล ตามนัยพระสูตร มาในกัณณมุณฑเปติวัตถุ เรื่องนางเปรตผู้ถูกสุนัขกัณณมุณฑกัดกินเนื้อ ความว่า พระเจ้าพาราณสีตรัสถามนางเวมานิกเปรตว่า สระโบกขรณีมีน้ำใสเย็น มีบันไดทองคำ มีพื้นดาดด้วยทรายทองคำ ต้นไม้สวยงาม มีกลิ่นหอมยวนใจ ดาดดื่นไปด้วยหมู่ไม้นานาพันธุ์ ตลบอบอวลไปด้วยกลิ่นหอมต่าง ๆ ฯลฯ ระงมไปด้วยเสียงหงส์และนกกะเรียน นกจักรพาก อีกนัยหนึ่ง เป็นเรื่องวัดความสวยความงามกันด้วยการรักษาศีล มีคุณธรรมในอาการ ไม่ทำชั่วแม้เพราะเหตุแห่งอาหาร พวกเราจึงมีรูปงาม ท่องเที่ยวไปตามห้วงน้ำ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๕๐-๕๑/๒๒๒.ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๖๙-๗๒/๓๑๒)

นกชีวัญชีวกะ : นกเทพนิกาย เสียงไพเราะ กู่ร้องอยู่ในวิสาณาราชธานี มีของท้าวกุเวรมหาราช ตามนัยพระสูตร มาใน อาฏานาฏิยสูตร กล่าวถึงวิมานของท้าวกุเวร ชื่อว่า วิสาณาราชธานี มีห้วงน้ำชื่อธรณี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเมฆ เกิดฝนตก ในวิสาณาราชธานีนั้น มีสภาชื่อภคลวดี เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์ มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลิผลเป็นนิจ ดารดาษด้วยหมู่นกชนิดต่าง ๆ มีเสียงร้องของนกยูง นกกะเรียน และเสียงขับกล่อมจากนกดุเหว่า

SAMPLE

เป็นต้น ในวิสาณาราชธานีนั้น มีเสียงร้องของนกชีวัญชีวกะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๑/๒๔๑)

นกดุเหว่า : นกตัวเล็กกว่ากาเล็กน้อย ตาแดง หางยาว ตัวผู้สีดำ ตัวเมียสีน้ำตาล มีลายและจุดสีขาวพาดตลอดตัว วางไข่ให้นกชนิดอื่นฟัก มักหากินตามลำพัง กินแมลงและผลไม้ กาเหว่า ก็เรียก เป็นนกที่ลายไม่สวยแต่กู่ร้องขับกล่อมด้วยเสียงอันไพเราะในวิสาณาราชธานีของท้าวกุเวรมหาราช (เวสวัณ) ตามนัยพระสูตร มาใน อาฏานาฏิยสูตร ความว่า ท้าวกุเวรมหาราชมีราชธานีชื่อวิสาณา มีห้วงน้ำชื่อธรณี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเมฆ เกิดฝนตก ในวิสาณาราชธานีนั้น มีสภาชื่อภคลาวดี เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์ มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลิผลเป็นนิจ ดารดาษด้วยหมู่นกชนิดต่าง ๆ มีเสียงร้องของนกยูง นกกะเรียน และเสียงขับกล่อมจากนกดุเหว่า นกดุเหว่านี้สีไม่สวย ลายพร้อยไปทั้งตัว แต่เป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลายจำนวนมาก เพราะร้องด้วยเสียงอันไพเราะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๕๓/๑๓๑, ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๘๑/๑๕๙, ที.ปา.ฏีกา.(บาลี) ๒๘๑/๑๙๘)

นกตระกรุม,นกตะกรุม :นกที่กินซากสัตว์ เป็นนกที่อุปมาการเจริญกายาคตาสติ เมื่อกายถูกรุมด้วยนกนานาชนิดรุมจิกกิน และเป็นนกที่นักธนูนำมาปักหางเกาทัณฑ์ยิงลูกศร ตามนัยพระสูตร มาใน กายคตาสติสูตร ที่อุปมากายมนุษย์เมื่อเปื่อยเน่าแล้ว ถูกนกนานาชนิดรุมจิกกิน ความว่า ภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่อย่างนี้ ย่อมละความ ดำริที่สับสน อันอาศัยเรือนได้ เพราะละความดำริที่สับสนนั้นได้ จิตที่เป็นไปภายในกายเท่านั้น ย่อมดำรงคงที่ เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งมั่น ภิกษุชื่อว่าเจริญ กายคตาสติแม้ด้วยอาการอย่างนี้ และภิกษุเห็นซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ซึ่งถูกกาจิกกินแร้งทึ้งกิน นกตระกรุมจิกกิน ฯลฯ กายเราก็มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้' (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๒๐๐. ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๖/๑๓๘)

นกต้อยตีวิด :ชื่อนก หัวสีดำขนบริเวณหูสีขาว มีติ่งเนื้อสีแดงพาดทางด้านหน้าจากขอบตาหนึ่ง ไปอีกขอบตาหนึ่ง ปากยาว ขายาวสีเหลือง ร้องเสียงแหลมว่า แตแต้แว้ด กินสัตว์ขนาดเล็ก กระแตแต้แว้ด หรือ แต้แว้ด ก็เรียก มีขนปีกงามวิจิตร มีเสียงไพเราะ บันเทิงใจอยู่กับคู่ของตน กู่ร้องประชันเสียงกันและกัน ที่สระมุจลินท์เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนกนานาชนิด กู่ร้องขานขันด้วยเสียงต่าง ๆ กัน ตามนัยพระสูตร มาใน มหาวนวัณณนา พรรณนาถึงหมู่นกที่ชุมนุมกู่ร้องในสระมุจลินท์ บรรดาสัตว์เหล่านั้น มีนกต้อยตีวิดอยู่ด้วย ความว่า สกุณชาติหลายชนิด คือ นกกวัก นกยูง นกหงส์ขาว ไก่ฟ้า นกกะปูด ไก่ป่า นกหัสดีลิงค์ ร่ำร้องคูขันหากันและกัน นกยางโทน นกยางกรอก นกโพระดก นกต้อยตีวิด (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๖๗/๕๐๕)

SAMPLE

นกโพระดก : ชื่อนก ตัวอ้วนป้อมสีเขียว หน้าสีแดง เหลือง หรือน้ำตาลแล้วแต่ชนิด ปากหนา แข็งแรง ปลายแหลมใหญ่ มีขนแข็งตรงโคนปาก กินผลไม้เป็นนกชนิดหนึ่ง มีเสียงไพเราะ อาศัยอยู่ในสระโบกขรณี ตามนัยพระสูตร มาในสุธาโภชนชาดก พรรณนาถึงนกนานาชาติพันธุ์ในสระโบกขรณีนั้น มีนกนานาชนิด คือ หงส์ นกกระเรียน นกยูง นกจักรพราก นกออก นกดุเหว่า นกที่มีปีกสวยงาม นกมีหงอน และนกโพระดก ฯลฯ ต่างพากันร่าเริงเกษมสำราญ ทั้งมีอาหารมากมาย (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๖-๔๖๕/๑๒๙)

นกมัยหกะ : เป็นนกอุปมาอุปไมยคนตระหนี่ ไม่ใช้ทรัพย์ที่ตนหามาได้ ไม่สงเคราะห์ญาติ ไม่เอื้อเฟื้อคนอื่น มักจะนึก คิด และพูดเหมือนนกเขา ที่ชอบร้อง (ขัน)ว่า ของกู ของกู อยู่ตลอดเวลา ตามนัยพระสูตร มาใน มัยหกสกุณชาดก กล่าวถึงฤาษีโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่น้องชาย โดยอุปมาคนตระหนี่ ความว่า นกมัยหกะบินไปตามเนินเขาและซอกเขา จับที่ต้นเลียบซึ่งมีผลสุกแล้วร่ำร้องว่า ของกู ของกู เมื่อมันบ่นเพ้ออยู่อย่างนี้ ฝูงนกที่บินรวมกันมา ก็พากันจิกกินผลเลียบแล้วก็บินจากไป มันก็ยังคงบ่นเพ้ออยู่นั่นเอง ฉันใด คนบางคนในโลกนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เก็บหอมรอมริบทรัพย์ไว้เป็นจำนวนมาก ตนเองก็ไม่ได้ใช้สอย ไม่สงเคราะห์พวกญาติ ๆ เมื่อเขาบ่นเพ้อว่า ของกู ของกู อยู่อย่างนี้ พระราชาบ้าง (ถูกริบด้วยกฎหมาย) พวกโจรบ้าง พวกทายาทไม่เป็นที่รักบ้าง ก็ฉกฉวยเอาทรัพย์ไป คนผู้นั้นก็ยังคงบ่นเพ้ออยู่นั่นแหละ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๒-๐๖/๒๔๗, ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๕/๑๐๒/๘๖)

นกมูลไถ :ชื่อนกชนิดหนึ่ง ตัวขนาดนกกระจาบฝน โตกว่านิดหน่อย เรียกสามัญว่า นกขี้ไถ เป็นนกที่หากินในถิ่นที่ไม่ใช่ของตนตามที่พ่อแม่เคยพาทำมาหากิน จนถูกเหยี่ยวโฉบกิน เปรียบดังภิกษุผู้เที่ยวไปในที่อโคจร ย่อมมีภัยแก่ตัว ตามนัยพระสูตร มาใน สกุณัคฆิสูตร ว่าด้วยนกเหยี่ยว ที่โฉบจับนกมูลไถ ซึ่งหากินอันไม่ใช่ที่ทางของตน เปรียบดังภิกษุเที่ยวในที่ อโคจร ครั้งนั้น นกมูลไถจึงไปยังถิ่นที่เป็นดินก้อนมูลไถที่เขาไถไว้ จับที่ก้อนใหญ่ ยืนร้องท้าเหยี่ยวว่า ‘เจ้าเหยี่ยว เจ้าจงมาจับเราเดี๋ยวนี้ เจ้าเหยี่ยว เจ้าจงมาจับเราเดี๋ยวนี้’ เหยี่ยวหยิ่งจึงหุบปีกทั้ง ๒ ลงโฉบนกมูลไถอย่างรวดเร็ว เมื่อนกมูลไถรู้ว่า ‘เหยี่ยวตัวนี้โฉบมาอย่างรวดเร็ว หมายจะจับเรา’ จึงหลบเข้าซอกก้อนดินก้อนไถนั้นเอง อกเหยี่ยวกระแทกมูลไถตาย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๒/๒๑๗, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๕/๗๒)

นกยูง : ชื่อนก สีเขียวลาย ขนหางยาว สวยงาม ปรากฏในวิมานวิสาณาราชธานีของท้าวกุเวร ที่ส่งเสียงร้องอันไพเราะ ตามนัยพระสูตร มาในอาฏานาฏิยสูตร พรรณนาถึงความงามบนสวรรค์วิสาณาราชธานีของท้าวกุเวร ความว่า ท้าวกุเวรมหาราช มีราชธานีชื่อวิสาณา มหาชนจึงเรียกท้าวกุเวรมหาราชว่า ‘ท้าวเวสวัณ’ ในวิสาณาราชธานีนั้น มี

ห้วงน้ำชื่อธรณี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเมฆ เกิดฝนตก ในวิสาณาราชธานีนั้น มีสภาชื่อภคลวดี เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์ มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลิผลเป็นนิจ ดารดาษด้วยหมู่นกชนิดต่าง ๆ มีเสียงร้องของนกยูง ฯลฯ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๑/๒๔๑,ที.ปา.อ.(บาลี) ๒๘๑/๑๕๙, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๒๘๑/๑๙๘)

นกแร้ง : เป็นนกปีกกว้าง หางสั้น หัวเล็ก ลำคอไม่มีขน กินซากสัตว์อุปมากามที่คนหลงใหลเกาะติด ถือตามมีโทษปางตาย เช่นนกแร้งรุมทึ้งชิ้นเนื้อ ตามนัยพระสูตร มาในโปตลิยสูตร ที่กล่าวถึงโทษของกาม ถึงปางตายของผู้ยึดติด อุปมาด้วยโครงกระดูก มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่มากยิ่ง' ครั้นเห็นโทษแห่งกามนี้ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว จึงเว้นอุเบกขาที่มีอารมณ์ต่างกัน ที่อิงอาศัยอารมณ์ต่างกัน แล้วเจริญอุเบกขาที่มีอารมณ์เดียว ที่อิงอาศัยอารมณ์เดียว ซึ่งเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งความถือมั่นโลกามิสโดยประการทั้งปวง ดุจนกแร้ง ฯลฯ พากันโผเข้าไปรุมจิกทึ้งชิ้นเนื้อนั้น ถ้าไม่ปล่อย มันอาจได้รับทุกข์ปางตาย เพราะชิ้นเนื้อนั้นเป็นเหตุ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓/๔๓)

นกสตปัตตะ :นกเทพนิยาย อุปมาการกู้ภัย โดยช่วยเหลือกวางและเต่าให้พ้นอันตราย แนะให้เต่าลงน้ำให้กวางเข้าป่า ตามนัยพระสูตร มาในกุรุงคมิคชาดก ว่าด้วยนกและเต่าช่วยกวาง เมื่อนกสตปัตตะช่วยกวางให้พ้นจากบ่วงแล้ว จึงกล่าวกะเต่าว่า เอาเถิดเต่าเอ๋ย เจ้าจงใช้ฟันกัดบ่วงหนัง ส่วนเราจักกระทำโดยวิธีที่นายพรานจะมาไม่ถึง พระศาสดาตรัสพระคาถาที่ ๒ ว่า เต่าก็ลงน้ำ กวางก็เข้าป่า ส่วนนกสตปัตตะกลับมาถึงต้นไม้แล้ว ได้พาลูก ๆ หนีไปอยู่แสนไกล (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๒/๙๔)

นกสัตติคุมพะ : นกเทพนิยาย พูดไพเราะเพราะเติบโตบนต้นไม้แล้วตกในแดนโจร อยู่ใกล้ อสัตบุรุษ เทียบกับนกปุปผกะผู้น้องที่อยู่ใกล้สัตบุรุษ จึงต่างกันโดยคุณธรรม ตามนัยพระสูตรมาในสัตติคุมพชาดก อุปมานกสองตัวพี่น้องเติบโตบนต้นไม้ แต่เมื่อตกลงมาอยู่ในแดนต่างกัน จึงต่างกันโดยคุณธรรม ความว่า พระราชาทรงเลื่อมใสการปฏิสันถารของนกปุปผกะ จึงทรงชมเชยว่า ปักษีตัวนี้ดีจริงหนอ เป็นนกแต่ทรงธรรมอย่างยอดเยี่ยม ส่วนเจ้านกแขกเต้าตัวหนึ่งนั้นพูดแต่คำหยาบช้าว่า จงฆ่ามัน จงมัดมัน อย่าปล่อยให้มันมีชีวิตอยู่ เมื่อมันบ่นพร่ำเพ้ออยู่อย่างนี้แล เราได้ถึงอาศรมนี้โดยความสวัสดี นกปุปผกะครั้นได้ฟังพระราชดำรัสแล้ว จึงกราบทูลว่า พระมหาราช ข้าพระองค์ทั้ง ๒ เป็นพี่น้องร่วมท้องมารดาเดียวกัน เจริญเติบโตอยู่ที่ต้นไม้ต้นเดียวกัน แต่พลัดตกไปอยู่ต่างเขตแดนกัน นกสัตติคุมพะเจริญเติบโตในแดนโจร ส่วนข้าพระองค์เจริญเติบโตอยู่ในสำนักของฤๅษี ณ ที่นี้ นกสัตติคุมพะนั้นอยู่ใกล้ อสัตบุรุษ

SAMPLE

ข้าพระองค์อยู่ใกล้สัตบุรุษ เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ทั้ง ๒ จึงแตกต่างกันโดยธรรม (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๗๗/๕๐๐. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๗๘/๕๐๐)

นกสาลิกา : ชื่อนก ลำตัวสีน้ำตาลเข้ม หัวสีดำ ขอบตาและปากสีเหลือง มีแต้มขาวที่ปีก ปลายหางสีขาว กินแมลงและผลไม้ เอี้ยง หรือ อีเอี้ยง สาริกา ก็เรียก มีคุณสมบัติส่งเสียงร้องอันไพเราะในสระบัวที่ราชธานีนามว่าวิสาณาของท้าวกุเวร ตามนัยพระสูตร มาในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวถึงวิสาณาราชธานีนั้นของท้าวกุเวรที่มีเสียงร้องของนกต่าง ๆ อันไพเราะ ว่า ในราชธานีนั้น มีสระบัวมีปูทอง และนกชื่อโปกขรสาตกะ ในวิสาณาราชธานีนั้น มีเสียงนกแก้ว นกสาลิกา.....ทำให้สระบัวของท้าวกุเวรนั้น จึงงามตลอดกาลทุกเมื่อ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๘)

นกหัสดีลิงค์:นกในวรรณคดีมีจะงอยปากยาวคล้ายงวงช้างส่งเสียงกู่ร้องไพเราะในป่าริมสระน้ำมุจลินทร์ ตามนัยพระสูตร มาในเวสสันดรชาดก หมวดมหาวนวัณณนา แสดงถึงสัตว์นานาชาติพันธุ์ ส่งเสียงกู่ร้องก้องพนาสณฑ์ริมสระน้ำมุจลินทร์ ประกอบด้วย นกพิราบ หงส์แดง นกจักรพาก นกเป็ดน้ำ นกหัสดีลิงค์ ส่งเสียงร้องที่น่ารื่นรมย์ใจ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๗๘-๘๑/๕๐๖, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๖๗/๕๐๕)

นกออก :ชื่อเหยี่ยวขนาดใหญ่ หัวและด้านล่างของลำตัวสีขาว ปีกสีเทา กินปลาและงูทะเล อยู่ในกลุ่มนานาชาติพันธุ์ที่กู่ร้องด้วยเสียงอันไพเราะในป่าริมสระน้ำมุจลินท์ ตามนัยพระสูตร มาในเวสสันดรชาดก มหาวนวัณณนา เป็นนกชนิดหนึ่งในจำนวนหลาย ๆ ชนิด ที่ส่งเสียงกู่ร้องอันไพเราะที่สระโบกขรณีนั้น ที่สระโบกขรณีมีนกนานาชนิด ได้แก่ หงส์ นกกระเรียน นกยูง นกจักรพราก นกออก ฯลฯ ต่างพากันร่าเริงเกษมสำราญ ทั้งมีอาหารมากมาย (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๖๕/๑๒๙. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๗๐/๕๐๕)

นกโอฏฐวจิตตกะ : นกในวรรณคดี เป็นนกชนิดหนึ่งในจำนวนหลาย ๆ ชนิดที่ส่งเสียงร้องอันไพเราะในเทพวิมานชื่อ วิสาณาราชธานีของท้าวกุเวร ตามนัยพระสูตร มาในอาฏานาฏิยสูตร ที่แสดงถึงความงดงามในป่า สระน้ำ ไพเราะด้วยเสียงร้องของนกนานาชาติพันธุ์ ความว่า ในวิสาณาราชธานีนั้น มีเสียงร้องของนกชีวัญชีวกะ และนกโอฏฐวจิตตกะฯลฯ สระนั้นจึงงามตลอดกาลทุกเมื่อ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๑/๒๔๑)

นกฮูก : ชื่อนก ขนนุ่ม หัวใหญ่ ตาโต ตัวลาย ออกหากินเวลากลางคืน กลางวันหลบพักผ่อนตามต้นไม้เป็นนกที่นางมัทรีหวาดกลัวเสียงร้องในคราวที่จะเดินป่า ตามนัยพระสูตรมาในเวสสันดรชาดก กัณฑ์ทานกัณฑ์ เรื่องที่นางมัทรีหวาดกลัวจากเสียงสัตว์ป่านานาชนิดที่จะเดินไปตามป่า ความว่า พระนางมัทรีผู้ได้ยินเสียงนกเค้าแมว นกฮูก ร้องครวญคราง ก็หวาดกลัวตัวสั่นเหมือนนางวารุณี (หญิงที่โดนผีสิง) วันนี้ จะเดินไปป่าได้อย่างไร (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๗๖๘/๔๖๔,ขุ.ชา.อ. ๑๐/๑๗๖๘/๓๑๙)

SAMPLE

นกัมมปัจจัย :ปัจจัยที่ไม่ใช่กรรม หมายถึง สภาวธรรมที่เป็นกุศล หรือ อกุศล เกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ตามนัยอภิธรรม มาใน ติกปัฏฐานปัจจยปัจจนียะ ว่าด้วยเรื่อง สภาวธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลพึงเกิดขึ้นเพราะ "นกัมมปัจจัย" สภาวธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นกุศลอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น สภาวธรรมที่เป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่เป็นอกุศลอาศัยขันธ์ที่เป็นอกุศลเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๒/๒๒,๙๔/๕๐)

นกุลชาดก:ชาดกว่าด้วยพังพอนไม่ไว้ใจงู มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤาษีโพธิสัตว์เห็นงูกับพังพอนทะเลาะกันเป็นประจำจึงสอนให้สัตว์ทั้งสองมีเมตตาและสามัคคีกัน เมื่อสัตว์ทั้งสองสามัคคีกันแล้ว วันหนึ่งท่านเห็นกิริยาการนอนแบบระวังตัวของพังพอนจึงสอบถามว่า เมื่อเป็นมิตรกับงูแล้ว เหตุไรจึงมานอนแยกเขี้ยวอยู่ ได้ฟังคำตอบว่า ในศัตรูบุคคลพึงระแวงไว้ก่อน แม้ในมิตรก็ไม่พึงไว้วางใจ เพราะภัยที่เกิดจากคนไม่มีภัย ย่อมกัดกร่อนจนถึงโคนราก แล้วฤาษีจึงสอนให้พังพอนไว้ใจงูเห่าไม่พึงมีความระแวงในมิตรอีกต่อไป เพราะผู้ที่อยู่อย่างระแวงย่อมอยู่เป็นทุกข์ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๒๙/๗๑)

นกุลปิตาคหบดี,อุบาสก : คหบดีชื่อนกุลปิตา เป็นคนชรา ผ่านวัยมามาก มีกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยประจำ ขอให้พระผู้มีพระภาคโปรดสั่งสอน เมื่อได้ฟังธรรมมีกถาของพระองค์แล้วก็มีอินทรีย์สีหน้าผ่องใส ตามนัยพระสูตร มาใน นกุลปิตุสูตร ว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี ผู้เกิดวิตกกังวล กระสับกระส่าย ภายหลังได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วก็หาย ครั้งนั้น นกุลปิตาคหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นผู้ชรา สูงอายุ เป็นผู้เฒ่า ล่วงกาลมามาก ผ่านวัยมามาก มีกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยประจำ พระผู้มีพระภาคและภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ข้าพระองค์ก็ไม่ได้เห็นเป็นนิตย์ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดให้โอวาทโปรดสั่งสอนข้าพระองค์ด้วยพระดำรัสที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความจริง กายนี้กระสับกระส่าย เป็นดังฟองไข่ มีเปลือกหุ้มไว้ อนึ่ง บุคคลผู้บริหารกายนี้อยู่ พึงรับรองความไม่มีโรคได้แม้เพียงครู่เดียว จะมีอะไรเล่านอกจากความโง่เขลา เพราะเหตุนั้น ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เมื่อเรามีกายกระสับกระส่ายอยู่ จิตจักไม่กระสับกระส่าย’ ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ ลำดับนั้น นกุลปิตาคหบดีชื่นชม ยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ลุกจากอาสนะ คหบดีรับคำสอนของพระองค์ด้วยธรรมีกถา ได้รับการยกย่องว่า เป็นเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑/๑-๒. องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๓/๓๒)

SAMPLE

นกุลปิตุสูตร[๑] **:** พระสูตรว่าด้วยนกุลปิตุคหบดี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ เภสกฬาวันได้ทรงแสดงธรรมแก่นกุลปิตาคหบดีผู้ชรามีกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยประจำว่ากายนี้กระสับกระส่ายเหมือนฟองไข่ที่เปลือกหุ้มไว้ บุคคลผู้บริหารกายนี้จึงเป็นอยู่โดยไม่มีโรคได้เพียงครู่เดียว เหตุนั้นท่านพึงคิดเสมอว่า เมื่อกายกระสับกระส่าย เราจักไม่ยอมให้จิตกระสับกระส่าย

นกุลปิตาคหบดีหลังจากได้ฟังเช่นนั้นแล้วไม่เข้าใจ จึงไปถามถึงเหตุที่ทำให้กายหรือจิตกระสับกระส่ายกับท่านพระสารีบุตร ซึ่งท่านพระสารีบุตรได้กล่าวอธิบายว่าปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษย่อมพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณว่ามีอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่าเราเป็นขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ เป็นของเรา เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะขันธ์ ๕ แปรผันไปเป็นอย่างอื่น โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ)และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) จึงเกิดขึ้นแก่เขา ส่วนพระอริยบุคคลย่อมมีนัยตรงข้ามจากปุถุชนนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๑/๑๕๙)

นกุลปิตุสูตร[๒] **:** พระสูตรว่าด้วยนกุลปิตาคหบดีพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าเภสกฬามิคทายวัน เขตกรุงสุงสุมารคีระ นกุลมาตาคหปตานีได้ตักเตือนนกุลปิตาคหบดี ผู้เป็นสามีซึ่งกำลังเป็นไข้หนักว่า ท่านอย่าได้ตายทั้งที่ยังมีความห่วงใย(มีตัณหา) เพราะการตายเช่นนั้นเป็นทุกข์ และพระผู้มีพระภาคก็ทรงติเตียน แล้วบอกสามีไม่ให้ห่วงใยนางใน ฐานะ ๖ คือ (๑) ไม่ให้ห่วงใยว่านางจะไม่สามารถเลี้ยงลูกได้ (๒) ไม่ให้ห่วงใยว่านางจะมีสามีใหม่ (๓) ไม่ให้ห่วงใยว่านางจะไม่ต้องการเห็นพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์(๔) ไม่ให้ห่วงใยว่านางจะไม่รักษาศีล (๕) ไม่ให้ห่วงใยว่านางจะไม่ได้ความสงบใจ (๖) ไม่ให้ห่วงใยว่านางจะสงสัยในพระธรรมวินัยนี้ เมื่อนางกล่าวจบ นกุลปิตาคหบดีได้หายเจ็บไข้ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นความโชคดีของนกุลปิตาคหบดีที่ได้ภรรยาที่คอยให้สติอยู่เสมอ และทรงยกย่องนกุลมาตาคหปตานีว่าเป็นสาวิกาผู้บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ เข้าถึงธรรมปราศจากความสงสัยในพระศาสนานี้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๖/๔๓๖)

นกุลปิตุสูตร[๓] **:**พระสูตรว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี นกุลปิตุคหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ เภสกฬาวัน เขตกรุงสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะแล้วทูลถามปัญหาและพระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบโดยนัยแห่งเวสาลีสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑/๑)

SAMPLE

นกุลมาตาคหปตานี:คหปตานีชื่อนกุลมาตา เป็นชื่อของพังพอนที่กล่าวกับฤๅษีโพธิสัตว์ ในศัตรูบุคคลพึงระแวงไว้ก่อน แม้ในมิตรก็ไม่พึงวางใจ ภัยที่เกิดขึ้นจากคนไม่มีภัยย่อมกัดกร่อนจนถึงโคนราก นางเป็นผู้เลิศกว่าคนอื่น ๆ ในด้านกล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย และเป็นสามีภรรยาที่ปฏิญญาตนว่าไม่ประพฤตินอกใจ ตามนัยพระสูตรมาในปฐมวรรค เรื่อง สถาปนายกย่องให้สถานะในหมู่อุบาสิกาให้เป็นผู้เลิศ ความว่า นางกาติยานีเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น ส่วนนกุลมาตาคหปตานีเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความคุ้นเคย และอุบาสิกาที่ปฏิญาณต่อกันว่าไม่นอกใจกัน มาในนกุลชาดก ว่าด้วยพังพอน เมื่อฤๅษีโพธิสัตว์เห็นพังพอนกลับมาจึงกล่าวว่า นี่เจ้าพังพอนผู้เกิดในครรภ์ ท่านเชื่อมสัมพันธ์กับงูที่เป็นศัตรู ยังจะนอนแยกเขี้ยวอยู่ ภัยนั้นมีมาแต่ไหนหนอ พังพอนตอบว่า ในศัตรูบุคคลพึงระแวงไว้ก่อน แม้ในมิตรก็ไม่พึงวางใจ ภัยที่เกิดขึ้นจากคนไม่มีภัยย่อมกัดกร่อนจนถึงโคนราก (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๖/๓๓. องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๕/๙๓.ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๙-๓๐/๗๑)

นกุลมาตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยนกุลมาตาคหปตานี พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เภสกฬามิคทายวันเขตกรุงสุงสุมารคิระแคว้นภัคคะตรัสกับนกุลมาตาคหปตานีว่า มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๘ หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดร่วมกับเทวดาเหล่ามนาปกายิกา มีเนื้อความเหมือนในอนุรุทธสูตร (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๘/๓๒๓)

นกุลอุบาสก : อุบาสกผู้หนึ่งผู้เป็นพุทธอุปัฏฐาก ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี ผู้ได้รับการยกย่องให้เป็นเลิศกว่าอุบาสกคนอื่น ๆ ในด้านอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ตามนัยพระสูตรมาในธัมมทัสสีพุทธวงศ์ กล่าวถึงเรื่องอุบาสกผู้ได้รับการยกย่องให้เป็นเลิศในพระพุทธศาสนาในด้านอุปัฏฐาก เมื่อสมัยพระมหาวีระพระนามว่าอัตถทัสสี ผู้องอาจกว่านรชน มีพระยศยิ่งใหญ่ ทรงประกาศพระธรรมจักรที่พระอุทยานอโนมา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นจำปา นกุลอุบาสกและนิสภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก และคนอื่น ๆ มีมกิลาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกา เป็นต้น เป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๖๔)

นกุลาอุบาสิกา : อุบาสิกาผู้ได้รับการยกย่องให้เป็นเลิศกว่าคนอื่นๆในด้านอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ ตามนัยพระสูตร มาในโสภิตพุทธวงศ์ อุบาสิกาผู้ได้รับการยกย่องให้เป็นเลิศกว่าคนอื่น ๆ ในด้านอุปัฏฐายิกา เมื่อสมัย พระมหาวีระพระนามว่าโสภิตะทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ พระอุทยานสุธรรมาอันประเสริฐ รับอุบาสกและสุเนตตอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก ส่วนน

SAMPLE

กุลาอุบาสิกาและจิตตาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๒๒)

นกุหนสูตร[๑](ปฐม)**:** พระสูตรว่าด้วยการไม่หลอกลวง (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์มิใช่มีจุดประสงค์จะหลอกลวงประชาชน แต่มี จุดประสงค์ ๒ ประการเหมือนกัน ต่างกันเพียงข้อธรรมที่เป็นจุดประสงค์เท่านั้น กล่าวคือ พระสูตรนี้ มีจุดประสงค์เพื่อ (๑) สังวร(การสำรวม) (๒) ปหานะ(การละ) (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๕/๓๘๒)

นกุหนสูตร[๒] (ทุติย)**:** พระสูตรว่าด้วยการไม่หลอกลวง (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์มิใช่มีจุดประสงค์จะหลอกลวงประชาชน แต่มีจุดประสงค์ ๒ ประการเหมือนกัน ต่างกันเพียงข้อธรรมที่เป็นจุดประสงค์เท่านั้น กล่าวคือ สูตรนี้ มีจุดประสงค์เพื่อ (๑) ความรู้ยิ่ง (๒) ความรอบรู้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๖/๓๘๓)

นเกนจิวิญเญยยปัญญา : ญาณที่มาคู่กัน โดย นเกนจิวิญเญยยปัญญา มาคู่กับ เกนจิวิญเญยยปัญญา ตามนัยพระอภิธรรม มาใน ญาณวิภังค์ หมวดทุกมาติกา ว่าด้วยเรื่องที่มาเป็นคู่ ๆ ความว่า ญาณวัตถุ หมวดละ ๒ คู่กัน คือ (๑) โลกิยปัญญา โลกุตตรปัญญา (๒) เกนจิวิญเญยยปัญญา นเกนจิวิญเญยยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

นขสิขสูตร[๑] **:** พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ที่มาเกิดในโลกมนุษย์มีน้อยกว่าสัตว์ที่ไปเกิดในกำเนิดอื่น เหมือนฝุ่นที่ติดปลายเล็บมีน้อยกว่ามหาปฐพี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๔/๓๑๓)

นขสิขสูตร[๒] **:** พระสูตรว่าด้วยฝุ่นติดปลายเล็บ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๑/๖๓๔)

นขสิขาสูตร[๓] **:**พระสูตรว่าด้วยฝุ่นติดปลายเล็บ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนแผ่นดิน ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนฝุ่นที่ติดปลายเล็บ ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๔/๑๖๑)

นขสิขาสูตร[๔] **:**พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า ขันธ์ ๕ ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น มีอยู่หรือ

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ไม่มีเลย จึงทรงช้อนฝุ่นนิดหน่อยด้วยปลายพระนขา แล้วตรัสกับภิกษุนั้นว่า ขันธ์ ๕ แม้ประมาณเท่านี้ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น ไม่มี ถ้าขันธ์ ๕ แม้ประมาณเท่านี้จักเที่ยงแท้ ไม่ผันแปรแล้ว การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบนี้ ก็จะไม่พึงปรากฏ แต่เพราะรูปแม้ประมาณเท่านี้ไม่เที่ยงแท้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๗/๑๘๖)

นคร : เมืองใหญ่ กรุง เป็นเรื่องราวในบทสนทนาเรื่องความมีอยู่หรือไม่มีอยู่ โดยความมีอยู่จากการที่นครที่มีเจดีย์ อาราม วิหาร คาม นิคม นคร ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับอยู่ตามนัยพระสูตร มาในมนุสสโลกกถา ว่าด้วยมนุษยโลก เป็นบทสนทนาของสกวาทีกับ ปรวาที ถึงเรื่องที่มีอยู่หรือไม่มีอยู่ เมื่อสกวาที ถามว่า ท่านไม่ยอมรับว่า “พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในมนุษยโลก” ใช่ไหม ปรวาที ตอบว่า ใช่ สกวาที ถามว่า เจดีย์ อาราม วิหาร คาม นิคม นคร รัฐ ชนบทที่พระพุทธเจ้าเคย ประทับอยู่มีอยู่มิใช่หรือ ปรวาที ใช่ สกวาที ถามว่า หากเจดีย์ อาราม วิหาร คาม นิคม รัฐ ชนบทที่พระพุทธเจ้าเคยประทับอยู่มีอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า“พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในมนุษยโลก” (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๐๒/๘๓๙. ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙๕/๒๐๖.๑๒/๓๓๑/๓๖๕,๑๔/๑๒๑/๑๕๖,๒๑/๒๔๔/๓๖๒)

นครกถา :เรื่องนคร ที่มาในกถาต่าง ๆ ตามนัยพระวินัย มาใน กัฏฐปาทุกาทิปฏิกเขปะ ว่าด้วยเรื่องญาติ ยานกถา เรื่องยาน คามกถา เรื่องบ้าน นิคมกถา เรื่องนิคม นครกถา เรื่องเมือง ตามนัยพระสูตร มาใน ปฐมกถาวัตถุสูตร ว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ มีอันนกถา เรื่องข้าว ปานกถา เรื่องน้ำ วัตถกถา เรื่องผ้า สยนกถา เรื่องที่นอน มาลากถา เรื่องดอกไม้ คันธกถา เรื่องของหอม ญาติกถา เรื่องญาติ ยานกถา เรื่องยาน คามกถา เรื่องบ้าน นิคมกถา เรื่องนิคม นครกถา... (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๑)

นครกะ, แคว้น : เป็นนิคมของเจ้าศากยะ แคว้นสักกะ พระเจ้าปเสนทิโกศลเคยเสด็จไป เป็นที่น่ารื่นรมย์ ไม่ควรแก่มนุษย์ทั่วไป แต่สมควรเป็นที่ที่เคยไปเฝ้าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามาก่อน ตามนัยพระสูตร มาในธัมมเจติยสูตร ว่าด้วยธรรมเจดีย์ กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของพวกเจ้าศากยะชื่อเมทฬุปะ แคว้นสักกะ สมัยนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปนิคมชื่อนครกะ ด้วยพระราชกรณียกิจบางอย่าง ลำดับนั้น ท้าวเธอรับสั่งกับเสนาบดีชื่อทีฆการายนะว่า ท่านจงจัดยานพาหนะคันงาม ๆ เตรียมไว้ เราจะไปดูสถานที่อันรื่นรมย์ ครั้น ทีฆการายนเสนาบดีทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้วให้จัดยานพาหนะคันงาม ๆ หลายคันไว้ ขอพระองค์ทรงกำหนดเวลาที่สมควร บัดนี้เถิด พระเจ้าข้า ลำดับนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงขึ้นยานพาหนะคัน

SAMPLE

งามเสด็จออกจากนิคมชื่อ "นครกะ" ด้วยราชานุภาพอย่างยิ่งใหญ่ เสด็จไปยังอุทยานอันน่ารื่นรมย์ จนสุดทางที่ยานพาหนะจะไปได้แล้ว ลงจากยานเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทเข้าไปยังอุทยาน ท้าวเธอพระราชดำเนินพักผ่อนไปมาในอุทยาน ได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่ไม้ล้วนน่ารื่นรมย์ ชวนให้เกิดความเพลินใจมีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์สมควรเป็นที่หลีกเร้น ครั้นเห็นแล้วทรงเกิดพระปีติปรารภพระผู้มีพระภาคว่า หมู่ไม้เหล่านี้ล้วนน่ารื่นรมย์ ชวนให้เกิดความเพลินใจ มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์สมควรเป็นที่หลีกเร้น เป็นเหมือนสถานที่ที่เราเคยเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามาก่อน นอกจากนี้ นครกะนี้ ยังเป็นที่ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ซึ่งพระอานนท์รับว่า พระองค์อยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรม (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๔)

นครเก่า :เมืองเก่าอุปมาทางปฏิบัติคืออริยมรรค ๘ ประการที่โบราณาจารย์เคยปฏิบัติมาเข้าสู่นิพพานตามนัยพระสูตร มาใน นครสูตร เป็นการเปรียบเทียบทางเก่ากับหลักธรรมที่เคยปฏิบัติบรรลุมรรคผลมาก่อน ความว่า ธรรมที่เหมือนบุรุษเมื่อเที่ยวไปในป่าเล็ก ป่าใหญ่ พบทางเก่าที่คนสมัยก่อนเคยใช้เดินไปมา เขาเดินตามทางนั้นไป พบนครเก่า ที่คนสมัยก่อนเคยอยู่อาศัย ต่อมาเขาได้กราบทูลพระราชา ขณะเดินอยู่ ก็ได้พบนครเก่า ราชธานีโบราณซึ่งสมบูรณ์ด้วยสวนดอกไม้ ป่าไม้สระโบกขรณี เชิงเทิน ล้วนน่ารื่นรมย์ เราได้พบทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เคยเสด็จพระดำเนินทางเก่าที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ เคยเสด็จพระดำเนิน เป็นอย่างไร คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น ได้แก่ ๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๘)

นครพาราณสี : ชื่อปัจจุบันของอิสิปตนมฤคทายวัน มีเจดีย์ใหญ่สูง ๒๐๐ ฟุต เป็นที่พระพุทธเจ้าแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ ประเทศอินเดีย เมืองที่จูฬเสฏฐีเปรต ผู้มีร่างกายซูบผอมเพราะทุร กรรมในอดีตชาติที่เป็นคนตระหนี่ มีจิตทราม จึงอดอยาก ผอมโซ ตามนัยพระสูตร มาในจูฬเสฏฐิเปตวัตถุ เรื่องจูฬเศรษฐีเปรต เป็นบทสนทนาของพระเจ้าอชาตศัตรูตรัสถามเปรตนั้นว่า ท่านผู้เจริญท่านเป็นนักบวชเปลือยกายซูบผอม เพราะผลกรรมอะไร ท่านจึงไปที่ไหน ๆ เฉพาะกลางคืน ขอท่านจงบอกเหตุที่มาแก่ข้าพเจ้าเถิด บางทีข้าพเจ้าอาจมอบทรัพย์เครื่องปลื้มใจจากโภคะทั้งปวงให้แก่ท่าน เปรตนั้นตอบว่า (เมื่อชาติก่อน) พระนครพาราณสี มีกิตติคุณเลื่องลือไปไกล ข้าพระองค์เป็นคหบดีผู้มั่งคั่งอยู่ในพระนครนั้น แต่เป็นคนมีจิตทราม ไม่เคยให้สิ่งของแก่ใคร มีใจข้องอยู่ในอามิส ได้ตกไปถึงวิสัยแห่งพญายมเพราะเป็นผู้ทุศีล เพราะบาปกรรมเหล่านั้น

SAMPLE

ข้าพระองค์นั้นจึงลำบากเนื่องจากถูกความหิวเสียดแทง เพราะความทุกข์อันเกิดแต่ความหิวนั้นแหละ ข้าพระองค์ปรารถนาอามิส จึงได้มาหาหมู่ญาติ มนุษย์แม้เหล่าอื่นมีปกติไม่ให้ทาน และไม่เชื่อว่าผลแห่งทานมีอยู่ในปรโลก (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๔๗/๒๐๗)

นครวินทกะ, หมู่บ้านพราหมณ์ : ชื่อหมู่บ้าน เป็นนครที่พระพุทธเจ้าเสด็จทำให้พราหมณ์เกิดศรัทธาเลื่อมใสเพราะได้รับเสด็จผู้รู้แจ้งโลก มารโลก พรหมโลก ตามนัยพระสูตร มาใน นครวินเทยยสูตร ว่าด้วยพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านนครวินทะ ความว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวแคว้นโกศลชื่อนครวินทะ พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านนครวินทะได้ทราบข่าวว่า “ท่านพระสมณโคดมผู้เป็นศากยบุตรเสด็จจาริกอยู่ในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จถึงนครวินทะโดยลำดับ....การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้ เป็นความดีอย่างแท้จริง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๓๔/๔๙๓)

นครวินเทยยสูตร: พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้านนครวินทะ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านนครวินทะว่า ถ้าอัญเดียรถีย์ถามถึงสมณพราหมณ์ผู้ควรและไม่ควรสักการะ ให้ตอบว่า สมณพราหมณ์ผู้ยังมีความกำหนัด ความขัดเคืองและความลุ่มหลงในอายตนะภายในและอายตนะภายนอกนั้นไม่ควรสักการะ เพราะยังมีความประพฤติเสมอกับชาวบ้าน ส่วนสมณพราหมณ์ผู้ตรงกันข้ามจากนี้จึงควรสักการะ ถ้าอัญเดียรถีย์เหล่านั้นถามถึงปฏิปทาของผู้ไม่มีความกำหนัดเป็นต้น ให้ตอบว่าท่านเหล่านั้นชอบอยู่ในที่สงัด

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านนครวินทะต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ พร้อมกับประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๓๔/๔๙๓)

นครสากละ : ชื่อเมือง เป็นเมืองนางภัททกาปิลานีเถรี เสวยชาติเป็นธิดาของกบิลพราหมณ์ มารดาชื่อสุจิมตี ในมัททชนบท แห่งนครสากละ ตามนัยพระสูตร มาใน ภัททกาปิลานีเถรียาปทาน เป็นเรื่องราวประวัติในอดีตชาติของพระภัททกาปิลานีเถรี ซึ่งนางเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ถึงความสำเร็จแห่งธรรมทั้งปวง ทรงเป็นผู้นำ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป สมัยนั้น นางเป็นธิดาของกบิลพราหมณ์ มารดาชื่อสุจิมตี ในมัททชนบท นครสากละที่ประเสริฐสุด บิดาหล่อรูปของหม่อมฉันด้วยทองคำแท่งแล้วถวายรูปหล่อแก่พระกัสสปธีรเจ้า ผู้เว้นจากกามทั้งหลาย พราหมณ์ปิปผลายนะนั้นเป็นหนุ่มไปตรวจดูงานในกาลบางคราว เห็นสัตว์ทั้งหลายที่ถูกกาเป็นต้นจิกกินแล้ว เกิดความ

SAMPLE

สลดใจ ครั้งนั้น หม่อมฉันเห็นเมล็ดงาที่มีอยู่ในเรือน ซึ่งนำออกผึ่งแดด เห็นกาจิกกินหนอนอยู่ ได้ความสลดใจ ครั้งนั้น พราหมณ์ปิปผลายนะผู้เป็นปราชญ์ออกบวช หม่อมฉันก็ออกบวชตาม อยู่บำเพ็ญศีลพรตของปริพาชก ๕ ปี เมื่อพระนางโคตมีผู้บำรุงเลี้ยงพระชินเจ้าทรงผนวชแล้ว หม่อมฉันได้เข้าไปหาพระนาง และเป็นผู้อันพระพุทธเจ้าสั่งสอนแล้ว โดยกาลไม่นานนัก หม่อมฉันก็ได้บรรลุอรหัตตผล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๐๐/๔๙๔)

นครสูตร :พระสูตรว่าด้วยนครพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อพระองค์ได้ทางเก่าคืออริยมรรคมีองค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เสด็จพระดำเนินมาแล้ว และนครอันมั่งคั่งคือปฏิจจสมุปบาท จึงนำมาบอกแก่เวไนยสัตว์จนเจริญ แพร่หลาย ทรงเปรียบพระองค์เหมือนบุรุษเดินป่าไปพบทางเก่าและเมืองโบราณ ที่สมบูรณ์ด้วยสวนดอกไม้ ป่าไม้ สระโบกขรณีและเชิงเทินอันน่ารื่นรมย์ แล้วได้กราบทูลแด่พระราชา พระราชาก็รับสั่งให้บูรณะปฏิสังขรณ์เมืองโบราณจนเจริญ รุ่งเรืองทุกด้าน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๖)

นคโรปมสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมเปรียบด้วยเครื่องป้องกันนคร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในกาลใดปัจจันตนคร(เมืองชายแดน)ของพระราชา เป็นนครที่ป้องกันไว้ดีด้วยเครื่องป้องกันนคร ๗ คือ (๑) มีเสาระเนียดขุดหลุมฝังลึกไว้เป็นอย่างดี ไม่โยก ไม่คลอนแคลน (๒) มีคูลึกและกว้าง (๓) มีทางเดินได้รอบ ทั้งสูงและกว้าง (๔) มีการสะสมอาวุธไว้มาก ทั้งที่เป็นอาวุธแหลมยาวและอาวุธมีคม (๕) มีกองพลตั้งอาศัยอยู่มาก คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู หน่วยเชิญธง หน่วยจัดกระบวนทัพ หน่วยพลาธิการ หน่วยเสนาธิการ หน่วยจูโจม หน่วยทหารหาญ หน่วยกล้าตาย หน่วยทหารเกราะหนัง หน่วยทหารทาส (๖) มีทหารยามฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญา คอยกันคนที่ไม่รู้จักไม่ให้เข้าไป ให้คนที่รู้จักเข้าไป และ(๗) มีกำแพงสูงและกว้าง พร้อมด้วยป้อมก่ออิฐถือปูนดี นอกจากนี้ยังได้อาหาร ๔ อย่างคือ (๑) มีการสะสมหญ้า ไม้ และน้ำไว้มากเพื่อความอุ่นใจ เพื่อความไม่สะดุ้งกลัว เพื่อความอยู่ผาสุกของประชาชนภายใน และเพื่อป้องกันอันตรายภายนอก (๒) มีการสะสมข้าวสาลี และข้าวเหนียวไว้มาก เพื่อความอุ่นใจ เพื่อความไม่สะดุ้งกลัว เพื่อความอยู่ผาสุก ของประชาชนภายใน และเพื่อป้องกันอันตรายภายนอก (๓) มีการสะสมอปรัณณชาติ คือ งา ถั่วเขียว ถั่วทองไว้มาก เพื่อความอุ่นใจ เพื่อความไม่สะดุ้งกลัว เพื่อความอยู่ผาสุกของประชาชนภายในและเพื่อป้องกันอันตรายภายนอก และ(๔) มีการสะสมเภสัช คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือไว้มาก เพื่อความอุ่นใจ เพื่อความไม่สะดุ้งกลัว เพื่อความอยู่ผาสุกของประชาชนภายใน และเพื่อป้องกันอันตรายภายนอก ตามความปรารถนา ได้โดยไม่

SAMPLE

ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ในกาลนั้น เราจึงเรียกปัจจันตนครของพระราชานี้ว่า ศัตรูหมู่ปัจจามิตรภายนอกทำอะไรไม่ได้

แล้วตรัสอีกว่า ในทำนองเดียวกัน ในกาลใด อริยสาวกประกอบด้วยสัทธรรม ๗ คือ (๑) มีศรัทธา คือ เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคต (๒) มีหิริ คือ ละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอายต่อการประกอบบาปอกุศลธรรม (๓) มีโอตตัปปะ คือ สะดุ้งกลัวต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อการประกอบบาปอกุศลธรรม (๔) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายแล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ (๕) ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ (๖) มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญาเครื่องรักษาตนอย่างยิ่งระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดแม้นานได้และ(๗)มีปัญญาคือ ประกอบด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ และยังได้ฌาน ๔ คือ (๑) สงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้วบรรลุปฐมฌาน เพื่อความอุ่นใจ เพื่อความไม่สะดุ้งกลัว เพื่อความอยู่ผาสุกของตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน (๒) เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌาน เพื่อความอุ่นใจ เพื่อความไม่สะดุ้งกลัว เพื่อความอยู่ผาสุกของตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน (๓) เพราะปีติคลายไป บรรลุตติยฌาน เพื่อความอุ่นใจ เพื่อความไม่สะดุ้งกลัว เพื่อความอยู่ผาสุกของตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน และ (๔) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานเพื่อความอุ่นใจ เพื่อความไม่สะดุ้งกลัว เพื่อความอยู่ผาสุกของตน เพื่อก้าวลงสู่นิพพาน อันมีในจิตยิ่งซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ในกาลนั้น เราจึงเรียกอริยสาวกนี้ว่า มารมีบาปก็ทำอะไรไม่ได้ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๗/๑๓๖)

นจิตตวิปัลลาส : ภาวะที่จิตไม่วิปัลลาส เป็นความเห็นในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นทุกข์ ตามนัยพระสูตรมาใน วิปัลลาสกถา ว่าด้วย นจิตตวิปัลลาส เป็นหนึ่งใน ๔ วิปัลลาส คือ ๑. นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ๒. นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่า เป็นทุกข์ ๓. นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาว่า ไม่ใช่อัตตา ๔. นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่ไม่งาม ว่าไม่งาม (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๖/๓๙๙)

นชีรติสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่ทรุดโทรม สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรทรุดโทรมไป อะไรไม่ทรุดโทรมไป อะไรถือว่าเป็นทาง

SAMPLE

ผิด อะไรเป็นอันตรายต่อธรรม อะไรสิ้นไปตามคืนวัน อะไรเป็นมลทินของพรหมจรรย์ อะไรไม่ใช่น้ำแต่เป็นเครื่องชำระล้าง โลกนี้มีกี่ช่อง

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า รูปย่อมทรุดโทรม ชื่อและโคตรไม่ทรุดโทรม ราคะถือว่าเป็นทางผิด ความโลภเป็นอันตรายต่อธรรม วัยย่อมสิ้นไปตามคืนวัน หญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์ ตบะและพรหมจรรย์ไม่ใช่น้ำ แต่เป็นเครื่องชำระล้าง โลกนี้มีช่องซึ่งเป็นเหตุให้จิตตั้งอยู่ไม่ได้ ๖ ช่อง คือความเกียจคร้าน ความประมาท ความไม่ขยัน ความไม่สำรวม ความมักหลับ ความอ้างเลสแล้วไม่ทำงาน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๖/๘๒)

นฌานปัจจัย:ปัจจัยคือฌานก็ไม่ใช่ หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเพราะ "นฌานปัจจัย" ตามนัยอภิธรรม มาใน ติกปัฏฐาน ความว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเกิดขึ้น เพราะนฌานปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่สหรคตด้วยปัญจวิญญาณเกิด ขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น ฯลฯ ที่เป็นภายนอก ฯลฯ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ฯลฯ ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ฯลฯ สำหรับเหล่า อสัญญสัตตพรหม มหาภูตรูป ๓ อาศัยมหาภูตรูป ๑ เกิดขึ้น ฯลฯ กฏัตตารูป ที่เป็นอุปาทายรูปอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (๑) (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๕๙๒/๕๑๒.

นฏกุเวร, คนธรรพ์ :เป็นชื่อของผู้บรรเลงเครื่องดนตรี เป็นคนที่นางกากวดี ผู้ภรรยาของเวนเตยยะพญาครุฑได้กระทำลามกกับคนธรรพ์นามว่า นฏกุเวรและนฏกุเวรนี้เป็นนักร้องขับกล่อมถึงนางกากวดี ตามนัยพระสูตร มาในกุณาลชาดก เป็นการสนทนาของนกกุณาละ กับ ปุณณมุขะ เมื่อนกกุณาละ เราได้เห็นมาแล้ว ปุณณมุขะเพื่อนเอ๋ย พระเทวีนามว่ากากวดี อยู่ ณ ท่ามกลางมหาสมุทร เป็นภรรยาของพญาครุฑนามว่าเวนเตยยะ ได้กระทำลามกกับคนธรรพ์นามว่านฏกุเวร อีกนัยหนึ่ง มาในกากวตีชาดก นฏกุเวรคนธรรพ์ยืนอยู่ในราชสำนัก ได้ขับร้องเพลงว่า นางผู้เป็นที่รักของข้าพเจ้าอยู่ที่ใด กลิ่นกายนางก็ยังหอมฟุ้งมาจากที่นั้น ข้าพเจ้ามีใจกำหนัดยินดีในนางใด พญาครุฑได้ฟังดังนั้น จึงถามว่า ท่านข้ามสมุทรไปได้อย่างไร ข้ามแม่น้ำเกปุกะไปได้อย่างไร ข้ามสมุทรทั้ง ๗ ไปได้อย่างไร และขึ้นไปยังวิมานฉิมพลีได้อย่างไร นฏกุเวรคนธรรพ์ตอบว่า ข้าพเจ้าข้ามสมุทรไปได้เพราะท่าน ข้ามแม่น้ำเกปุกะไปได้เพราะท่าน ข้ามสมุทรทั้ง ๗ ไปได้เพราะท่าน และขึ้นไปยังวิมานฉิมพลีได้ก็เพราะท่าน (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๙๐/๑๔๐. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๑๗๘)

นติ : ตัณหาคือความปรารถนาในภพ ๓ คือ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ ตามนัยพระสูตรมาใน ตติยเจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๓ เป็นการกล่าวถึงเหตุปัจจัยที่อาศัยกัน

SAMPLE

เกิดขึ้น ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ เขตกรุงสาวัตถี ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจงใจดำริ และนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่ออารัมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมีเมื่อวิญญาณนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว นติ จึงมี เมื่อ นติมี คติภพในการเวียนมาจึงมี เมื่อคติภพในการเวียนมามี จุติและอุปัติจึงมี เมื่อจุติและอุปัติมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความ ตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่ออารัมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมี เมื่อวิญญาณนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว นติจึงมี เมื่อนติมี คติภพในการเวียนมาจึงมี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๐/๘๑. สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๔๐/๘๒, สำ.นิ.ฏีกา (บาลี) ๒/๔๐/๑๐๒)

นตุมหสูตร : พระสูตรว่าด้วย(กาย)ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กายนี้ไม่ใช่ของเธอ กายนี้ถูกกรรมเก่า(กรรมที่เกิดตามกฎปฏิจจสมุปบาท)ควบคุมไว้ ถูกจิตประมวลไว้ เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา พึงมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยแยบคายในกายนี้ว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมีเป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๗/๗๙)

นตุมหากสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย(สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละขันธ์ ๕ นั้น อันจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เธอทั้งหลาย เหมือนคนนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ไปเผาเป็นต้นเสีย สิ่งเหล่านั้นย่อมไม่มีความคิดว่า คนนำพวกเรามาเผาเสีย เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่มีอัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓/๔๖)

นตุมหากสูตร[๒] (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละขันธ์ ๕ นั้น อันจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เธอทั้งหลาย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔/๔๗)

นตุมหากสูตร[๑] (ปฐม) **:** พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงละสิ่งที่ไม่ใช่ของตนเอง อันจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข ซึ่งสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอนั้น ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวย

SAMPLE

อารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เหมือนคนนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ไปเผา หรือจัดการไปตามเรื่อง หญ้าเป็นต้น นั้นย่อมไม่มีความคิดว่า คนนำเราทั้งหลายไปเผาหรือจัดการไปตามเรื่องเพราะหญ้าเป็นต้นนั้นไม่ใช่อัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๑/๑๑๑)

นตุมหากสูตร[๒] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงละสิ่งที่ไม่ใช่ของตนเองอันจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข ซึ่งสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอนั้นได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๒/๑๑๓)

นตุมหากสูตร[๓] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงละสิ่งที่ไม่ใช่ของตนเอง คือ อายตนะภายใน ๖ อันจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข เหมือนคนพึงนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ไปเผา หรือจัดการไปตามเรื่อง หญ้าเป็นต้นนั้นย่อมไม่มีความคิดว่า คนนำเราทั้งหลายไปเผาหรือจัดการไปตามเรื่อง เพราะหญ้าเป็นต้นนั้นไม่ใช่อัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๘/๑๗๓)

นตุมหากสูตร[๔] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงละสิ่งที่ไม่ใช่ของตนเอง คืออายตนะภายนอก ๖ อันจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข เหมือนคนพึงนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ไปเผา หรือจัดการไปตามเรื่อง หญ้าเป็นต้นนั้นย่อมไม่มีความคิดว่า คนนำเราทั้งหลายไปเผาหรือจัดการไปตามเรื่อง เพราะหญ้าเป็นต้นนั้นไม่ใช่อัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๙/๑๗๕)

นทิฏฐิวิปัลลาส :ภาวะที่มีทิฏฐิไม่วิปัลลาส หมายถึงสภาพจิต เป็น"นวิปัลลาส" เรื่องสัญญา จิต ทิฏฐิ ที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ว่าทุกข์ ไม่ใช่อัตตาว่าไม่ใช่อัตตาและไม่งามว่าไม่งาม ตามนัยพระสูตร มาใน วิปัลลาสกถา ว่าด้วยวิปัลลาสในลักษณะ ๔ ประการ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาส ในลักษณะ ๔ ประการนี้แล คือ (๑) นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง (๒) นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ (๓) นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาว่าไม่ใช่อัตตา (๔) นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่ไม่งามว่าไม่งามดังนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๖/๓๙๙)

SAMPLE

นทีกัสสปเถรคาถา :คาถาของพระนทีกัสสปเถระ, ภาษิตของพระนทีกัสสปเถระพระนทีกัสสปเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า ครั้งเมื่อเราเป็นปุถุชนยังมืดมนอยู่สำคัญเอาว่า การบูชายัญนี้เป็นความบริสุทธิ์จึงได้บูชายัญต่างๆชนิดและได้บูชาไฟด้วย เรานั้นยึดถือทิฏฐิ ลุ่มหลงไปด้วยการเชื่อถือผิดเป็นคนตาบอด ยังไม่รู้แจ้ง ได้สำคัญถึงความไม่บริสุทธิ์ ว่าเป็นความบริสุทธิ์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๔๐/๓๙๖)

นทีกัสสปเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระนทีกัสสปเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายผลไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้กำลังเสด็จบิณฑบาต เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๙/๓๓๙)

นทีกัสสปะ, ชฎิล, พระ : ชื่อของชฎิลสามพี่น้อง ซึ่งนทีกัสสปะเป็นคนกลาง เป็นหัวหน้า ๓๐๐ คน บำเพ็ญเพียรด้วยการบูชาไฟอยู่ที่คยาสีสะ พุทธยา อินเดีย เหตุที่อยู่ใกล้แม่น้ำจึงได้นามว่านทีกัสสปะ ตามนัยพระสูตร มาใน อุรุเวลปาฏิหาริยกถา ว่าด้วยปาฏิหาริย์ที่ตำบลอุรุเวลา เรื่องชฎิล ๓ พี่น้อง ความว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปโดยลำดับลุถึงตำบลอุรุเวลา สมัยนั้น ชฎิล ๓ คน คือ อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ คยากัสสปะ อาศัยอยู่ที่ ตำบลอุรุเวลา ในชฎิล ๓ คนนั้น ชฎิลนทีกัสสปะเป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๓๐๐ คน อีกนัยหนึ่ง มาใน อุรุเวลกัสสปเถราปทาน กล่าวว่า เหตุที่ชื่อว่านทีกัสสปะ เพราะอาศัยใกล้แม่น้ำ เขาจึงได้นามว่านทีกัสสปะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๗/๔๗)

นทีนิมิต : การกำหนดเขตสีมาโดยใช้แม่น้ำเป็นนิมิต ตามนัยพระวินัย มาใน สีมานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตสีมา สมมติสีมาและนิมิตแห่งสีมาโดยกล่าวถึงการใช้นิมิตเป็นสีมา ความว่า ภิกษุทั้งหลายได้มีความคิดดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า ความพร้อมเพรียงมีกำหนดเขตเพียงอาวาสเดียวเท่านั้น” แล้วดำริว่า “อาวาสหนึ่งมีการกำหนดเขตเท่าไร” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติสีมา ภิกษุทั้งหลาย พึงสมมติสีมาอย่างนี้ วิธีสมมติสีมาในเบื้องต้นพึงทักนิมิต คือ . นทีนิมิต(นิมิตคือแม่น้ำ) .... ครั้นทักนิมิตแล้ว ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติ ดังนี้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕)

นทีปารสีมา : สีมาคร่อมแม่น้ำ ตามนัยพระวินัย มาใน อุโบสถขันธกะ เรื่องสมมตินทีปารสีมา (สีมาคร่อมแม่น้ำ) ความว่าครั้งนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์สมมตินทีปารสีมา ภิกษุทั้งหลายมาทำอุโบสถถูกน้ำพัดไปก็มี บาตรถูกน้ำพัดไปก็มี จีวรถูกน้ำพัดไปก็มี ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุ

SAMPLE

ทั้งหลาย ไม่พึงสมมติน้ำทีปารสีมา รูปใดสมมติ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติน้ำทีปารสีมาที่มีเรือจอดประจำหรือมีสะพานถาวร" ดังนี้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๐/๒๑๖-๑๗)

นทีสูตร[๑] :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำไหลลงจากภูเขา พัดหญ้า ใบไม้และท่อนไม้เป็นต้นไปในภายใต้ ไหลไปไกล มีกระแสเชี่ยว แม้ต้นเลา หญ้าคา หญ้ามุงกระต่าย หญ้าคม บางและต้นไม้ทั้งหลายที่เกิดริมฝั่งก็จะลู่ไปตามแม่น้ำนั้น บุรุษผู้ถูกกระแสน้ำพัดไปถ้าจับต้นเลาเป็นต้นนั้นแล้วหลุดไป เขาพึงถึงความพินาศ แม้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษก็ฉันนั้น พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ เพราะขันธ์ ๕ ของเขาย่อยยับไป เขาจึงถึงความพินาศ แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๓/๑๗๗)

นทีสูตร[๒] :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ จะลาสิกขามาเป็นคฤหัสถ์ เหมือนการทดแม่น้ำคงคาให้ไหลย้อนกลับไปข้างหลัง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๐/๘๙)

นทีโสตสูตร : พระสูตรว่าด้วยกิเลสเปรียบด้วยกระแสน้ำ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตัณหา เปรียบดังกระแสน้ำเชี่ยวที่มีภัยมาก ผู้ทวนกระแสน้ำนั้นได้ คือผู้มีเนกขัมมะ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙/๔๘๙)

นทุพภิยสูตร :พระสูตรว่าด้วยการไม่ประทุษร้าย สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะขณะทรงหลีกเร้นพักผ่อนอยู่ได้เกิดความรำพึงว่า เราไม่ควรประทุษร้ายแม้ข้าศึก และเมื่อเห็นท้าวเวปจิตติผู้ทราบความรำพึงของตนเข้ามาหาถึงที่ประทับ จึงตรัสว่า หยุดเถิดท่านท้าวเวปจิตติ ท่านถูกจับแล้ว เมื่อท้าวเวปจิตติถามว่า ท่านทิ้งความคิดครั้งก่อนแล้วหรือ จึงตรัสว่า ขอให้ท่านจงสาบานว่าจะไม่ประทุษร้ายเรา ท้าวเวปจิตติจึงกล่าวว่า ท่านท้าวสุชัมบดี บาปของคนพูดเท็จ ของคนผู้ติเตียนพระอริยะ ของคนผู้ประทุษร้ายต่อมิตร และของคนอกตัญญู จงถูกต้องผู้ประทุษร้ายท่านเถิด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๓/๓๗๐)

นธินีสถาน : สถานที่ทรงเล่นกีฬา สนามกีฬาของท้าวเวสวัณ ตามนัยพระสูตร มาในเสริสสกวิมาน กล่าวถึงสถานบันเทิงของเทพ ความว่า เทพบุตร เราพ่อค้าขอกล่าวว่า ตัวท่านนั้นมีอานุภาพสุดที่จะคิด ประกอบด้วยคุณทุกอย่าง อันหมู่เทพนารีปลุกเร้า บันเทิงอยู่ใน

วิมานปราสาทที่ประเสริฐ น่ารื่นรมย์ ดัง ท้าวเวสวัณ บันเทิงอยู่ในนฬินีสถาน (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๒๔๖/๑๕๗, ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๑๒๔๖/๔๐๐)

นปัจฉาชาตปัจจัย :ปัจจัยไม่เป็นปัจฉาชาตะ หมายถึงสภาพธรรม เป็นเหตุอาศัยของสภาวธรรมที่เป็นกุศลที่เกิดขึ้น ตามนัยพระอภิธรรม มาใน ติกปัฏฐาน ความว่า สภาวธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะนปัจฉาชาตปัจจัย ได้แก่ ฯลฯ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นกุศล ฯลฯ อีกนัยหนึ่ง นปัจฉาชาตปัจจัยเป็นต้น ซึ่งสภาวธรรมที่เป็นกุศลทำสภาวธรรมที่เป็นกุศลให้เป็นปัจจัยเกิดขึ้นเพราะนปัจฉาชาตปัจจัย เพราะนอาเสวนปัจจัย ฯลฯ ทำจักขายตนะ ฯลฯ นปัจฉาชาตปัจจัยและนอาเสวนปัจจัยบริบูรณ์แล้ว มี ๑๗ วาระ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๙๓/๕๐, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๑/๖๔๖)

นปุเรชาตปัจจัย :ปัจจัยที่ไม่ใช่ปุเรชาตะ หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นกุศล ที่เป็นอัพยากฤต ที่เป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะอาศัยปุเรชาตปัจจัย ตามนัยอภิธรรม มาในติกปัฏฐาน เรื่อง นปุเรชาตปัจจัย ความว่า สภาวธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะนปุเรชาตปัจจัย ได้แก่ ในอรูปาวจรภูมิ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น (๑) สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะนปุเรชาตปัจจัยได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น(๒) สภาวธรรมที่เป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะนปุเรชาตปัจจัยได้แก่ ในอรูปาวจรภูมิ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอกุศลเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น (๑) (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๙๒/๔๙)

นม,นมโค :น้ำนมของโค อุปมาธรรมเป็นการตั้งความปรารถนาแล้วย่อมได้รับผลแห่งธรรมนั้นตามที่ตนมุ่งหวัง ตามนัยพระสูตร มาในภูมิชสูตร เกี่ยวกับความตั้งความหวัง ความว่า ถ้าแม้สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ตั้งความหวังแล้วจึงประพฤติพรหมจรรย์ พวกเขาก็สามารถบรรลุผลได้ ถ้าแม้ไม่ตั้งความหวังแล้ว ... ถ้าแม้ทั้งตั้งความหวังและไม่ตั้งความหวังแล้ว ... ถ้าแม้ตั้งความหวังก็มิใช่ ไม่ตั้งความหวังก็มิใช่ แล้วประพฤติพรหมจรรย์ พวกเขาก็สามารถบรรลุผลได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะอุบายอันแยบคาย พวกเขาจึงสามารถบรรลุผลได้ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการนมสด แสวงหานมสด เที่ยวเสาะหานมสด จึงรีด (นมสด) จากเต้านมของโคแม่ลูกอ่อน ถ้าแม้บุรุษนั้นตั้งความหวังแล้วรีดเอาจากเต้านมโคแม่ลูกอ่อน เขาก็สามารถได้นมสด (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๗/๒๖๕)

นมตำเลีย : ชื่อเถาวัลย์ชนิดหนึ่งที่เกิดในสระมุจลินท์ร่วมกับปุปผาชาติพันธุ์อื่น ๆ มากมาย หอมหวลอยู่ได้ถึง ๗ วัน ตามนัยพระสูตร มาในเวสสันดรชาดก มหาวนวัณณนา ที่

SAMPLE

พรรณนาถึงการ ดาดาษ กลิ่นหอมของพืชพันธุ์ธัญญาชาติในป่าริมสระมุจลินท์นั้น ความว่า ฯลฯ สระมุจลินท์ ล้วนแต่สวยงาม ป่านั้นดารดาษไปด้วยต้นราชพฤกษ์ทำให้สวยงาม กลิ่นดอกราชพฤกษ์นั้นหอมอบอวล อยู่ได้ถึงกึ่งเดือน ไม่ระเหยหาย ดอกอัญชันเขียว อัญชันขาว และกุ่มแดง มีดอกบานสะพรั่ง ป่านั้นดารดาษไปด้วยอบเชยและแมงลัก เหมือนป่านั้นจะให้คนบันเทิงใจ ด้วยดอกไม้และกิ่งไม้ที่มีกลิ่นหอม หมู่ภมรก็โผบินร่อนเสียงดังกระหึ่มอยู่รายรอบ เพราะกลิ่นหอมของดอกไม้ ในจำนวนนานาพันธ์แห่งพฤษาชาติเหล่านั้น มีเถาโคกกระออม นมตำเลีย .... (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๓/๕๐๔)

นมแมว : ชื่อพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่ง ที่เกิดอยู่ในสระมุจลินท์ มีป่าแห่งพันธุ์ไม้นานาชนิดล้อมรอบ เต็มภมรไต่ตอมอย่างสำราญใจ ตามนัยพระสูตร มาในเวสสันดรชาดก มหาวนวัณณนา กล่าวถึงปุปผชาตินานาพันธุ์ เป็นป่าล้อมรอบสระมุจลินท์ หนึ่งในพันธุ์พฤกษานั้น คือ นมแมว ความว่า พราหมณ์ ณ ริมรอบขอบสระนี้ มีต้นไม้ขึ้นมากมายเช่นต้นกระทุ่ม ต้นแคฝอย และต้นทองหลาง ผลิดอกออกช่อบานสะพรั่ง ต้นปรู ไม้ซาก ไม้ปาริชาติ ก็มีดอกบานสะพรั่ง ต้นกากะทิงมีอยู่ที่ ๒ ฟากฝั่งของสระมุจลินท์ ต้นซึก ต้นแคขาว บัวบกส่งกลิ่นฟุ้งไป ต้นคนทีสอ ต้นคนที ต้นเขมา และต้นประดู่ ขึ้นอยู่ใกล้สระนั้น มีดอกบานสะพรั่ง ต้นมะคำไก่ ไม้มะชาง ต้นแก้ว ต้นมะรุม การะเกด กรรณิการ์ และชบา ผลิดอกบานสะพรั่ง ต้นรกฟ้า ต้นอินทนิล ต้นกระท้อน และต้นทองกวาว ต่างก็ผลิดอกออกช่อและยอดแดงระเรื่อ ไม้มะรื่น ตีนเป็ด กล้วย ต้นคำฝอย นมแมวฯลฯ ผลิดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๒/๕๐๒)

นมสด : น้ำนมที่เพ่งรีดมาใหม่ อุปมาธรรม เป็นสีอุปมากับน้ำอสุจิที่เคลื่อนว่าเหมือนน้ำนมสด ตามนัยพระวินัย มาในสังฆาทิเสสกัณฑ์ เรื่อง สุกกวิสัฏฐิสิกขาบท บทภาชนีย์ ที่เปรียบเทียบน้ำอสุจิที่เคลื่อนออกว่าเหมือนน้ำนมสด ความว่า ภิกษุจงใจจะทำน้ำอสุจิสีเหมือนนมสดให้เคลื่อน พยายามอยู่ แต่น้ำอสุจิสีเหมือนน้ำมันเคลื่อน ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ดังนี้ อีกนัยหนึ่ง ตามนัยพระสูตรเป็นการเปรียบเทียบด้วยการตั้งความหวังว่าจะบรรลุธรรมและได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนั้น ในที่สุดก็ได้ตามที่หวัง แต่ตั้งความหวังไว้แต่ไม่ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมนั้น ก็ไม่ได้ตามที่หวัง ความว่า เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการนมสด แสวงหานมสด เที่ยวเสาะหานมสดแต่รีด (นมสด) จากเขาโคแม่ลูกอ่อน ถ้าแม้บุรุษนั้นตั้งความหวังแล้วรีดเอาจากเขาโคแม่ลูกอ่อน เขาก็ไม่สามารถได้นมสด (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖๐/๔๑๒,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๒๕/๒๖๑)

นมส้ม : นมที่ทำจากน้ำนมโค น้ำนมแพะ น้ำนมกระบือหรือน้ำนมของสัตว์ที่มีเนื้อเป็นกัปปิยะ ตามนัยพระวินัย มาในปาจิตติยกัณฑ์ ที่ชื่อว่า นมส้ม ได้แก่ นมที่ทำจากน้ำนมโค

SAMPLE

น้ำนมแพะ น้ำนมกระบือหรือน้ำนมของสัตว์ ที่มีเนื้อเป็นกัปปิยะ ตามนัยพระสูตร มาในมหาธัมมสมาทานสูตร เป็นการอุปมาของการสมาทานธรรม อย่างหนึ่ง ความว่า บุรุษผู้เป็นโรคลงแดงได้ดื่ม นมส้ม นั้น ถ้าท่านพอใจในสี กลิ่น รส ครั้นดื่มแล้วจักมีสุข' บุรุษนั้น พิจารณายานั้นแล้วดื่มมิได้วาง ยานั้นก็ทำให้เขาผู้ดื่มพอใจทั้งสี กลิ่น และรส ครั้นดื่ม แล้วก็มีความสุข แม้ฉันใด เรากล่าวว่าการสมาทานธรรมนี้ที่มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นวิบากในอนาคตมีอุปมาฉันนั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖๐/๔๑๒. ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๔)

นมัคคปัจจัย :ปัจจัยที่ไม่เป็นมัคคะ หมายถึง สภาวธรรม เหตุแห่งสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่อัพยากฤเกิดขึ้น ตามนัยอภิธรรม มาในติกปัฏฐาน เรื่องที่เป็นเหตุปัจจัยให้อัพยากฤตเกิดขึ้น ความว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะนมัคคปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอเหตุกะซึ่งเป็นอัพยากตวิบากและอัพยากตกิริยาเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ และจิตตสมุฏฐานรูป ปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ ขันธ์ ๓ และกฏัตตารูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอัพยากตวิบากเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ และกฏัตตารูปอาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ และกฏัตตารูปอาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น หทัยวัตถุอาศัยขันธ์เกิดขึ้น ขันธ์อาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๙๙/๕๒)

นมัสการ : การแสดงความเคารพ เป็นความเคารพของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่ขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ มาประชุมกัน นมัสการพระองค์ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงแกล้วกล้า ตามนัยพระสูตร มาใน มหารัชชสูตร ที่เป็นวาทะของตถาคตที่สมณะหรือพราหมณ์โต้แย้งไม่ ต้องยอมสยบ เคารพ นมัสการ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย เวสารัชชญาณนี้แล ที่ตถาคตมีแล้วเป็นเหตุให้ปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท วาทะเหล่าใดที่สมณะหรือพราหมณ์ ตระเตรียมไว้แพร่หลาย วาทะเหล่านั้นมาถึงตถาคตผู้แกล้วกล้า ผู้ล่วงวาทะได้ ย่อมไม่มีผล (ถึงความแตกหัก พินาศไป) สัตว์ทั้งหลายยอมกราบนมัสการ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘/๑๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓/๓๘, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๘/๒๘๖)

นมุจิมาร : ชื่อมาร เป็นมารผู้มีบาปเข้าใจผิดธรรมในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าเรื่องการติดอยู่ในรูป ชื่อว่าผู้สั่งสอนโดยชอบ ตามนัยพระสูตร มาใน เทวปุตตสังยุต เรื่องมารผู้เข้าใจผิดในเรื่องผู้สอนธรรมที่แท้จริง ครั้งนั้น มารผู้มีบาปนี้เข้าสิงเวฏฐมพรีเทพบุตรแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า สัตว์เหล่าใดประกอบด้วยการกีดกันบาปด้วยตบะ รักษาความสงบสงัด ติดอยู่ในรูป เพลิดเพลินในเทวโลก สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าสั่งสอนโดยชอบเพื่อปรโลกโดยแท้ เมื่อนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า "นี้คือ

มารผู้มีบาป” จึงได้ตรัสตอบ มารผู้มีบาปด้วยคาถาว่า รูปใด ๆ จะอยู่ในโลกนี้หรือโลกหน้า และแม้จะอยู่ในอากาศ มีรัศมีรุ่งเรืองก็ตามที นี่ นมุจิมาร รูปทั้งหมดนั้น ท่านก็สรรเสริญแล้ววางดักไว้ เหมือนบุคคลใช้เหยื่อล่อฆ่าปลา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๖)

นมุจี, พญามาร : ชื่อมาร เป็นพญามารซึ่งมาร่วมชุมนุมกับอสูรผู้มีฤทธิ์เดช ซึ่งอสูรเหล่านั้นได้พ่ายแพ้ต่อพระอินทร์ผู้มีวชิราวุธ ตามนัยพระสูตร มาใน มหาสมยสูตร เกี่ยวกับการประชุมของเทวดา กล่าวถึงครุฑ พญานาคที่มาชุมนุมไม่รบกันเพราะต่างก็ยึดถือพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ความว่า เวลานั้น พวกนาคราชไม่มีความหวาดกลัว (เพราะ) พระพุทธเจ้าทรงกระทำให้ปลอดภัยจากครุฑ นาคกับครุฑเจรจากันด้วยวาจาอันไพเราะ ต่างมีพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ อสูรพวกที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร เป็นผู้พ่ายแพ้ต่อพระอินทร์ผู้ถือวชิราวุธ อสูรเหล่านั้นมีฤทธิ์ มียศ พวกอสูรกาลกัญชะมีร่างน่ากลัวมาก พวกอสูรทานเวฆสะ อสูรเวปจิตติอสูรสุจิตติ อสูรปหาราทะ และพญามารนมุจี ก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๙/๒๖๗)

นรก : แดนหรือภูมิที่เชื่อกันว่าผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษ โดยปริยายหมายถึงแดนที่มีแต่ความทุกข์ทรมานเป็นกำเนิดของสัตว์ที่ไปจุติที่ได้จากจุตูปปาตญาณการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ว่าสัตว์เหล่านั้นดี เลว เป็นสุคติหรือทุคติอย่างไร ตามนัยพระวินัย มาในเวรัญชกัณฑ์ เรื่อง จุตูปปาตญาณของพระพุทธเจ้า ที่หยั่งรู้จุติและกำเนิดของสรรพสัตว์ว่าไปเกิดในภพที่ดีหรือเลว สวรรค์หรือนรก เป็นต้น ความว่า “เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมในการจุติของสัตว์ที่งามและไม่งาม เกิดดีและไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เรารู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตกล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๗, ที.สี.อ.(บาลี) ๑๖๘/๑๔๖ ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๕)

นรกอเวจี :แดนหรือภูมิที่เชื่อกันว่าผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษ โดยปริยายหมายถึงแดนที่มีแต่ความทุกข์ทรมานแดนของผู้ไปตกสู่ความเดือดร้อน เหตุเพราะไม่ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงถูกราคะ โทสะครอบงำ พาให้ตกนรกขุมนี้ ตามนัยพระสูตร มาในอปทาน เรื่อง ติณสูลกฉาทนิยเถราปทาน เรื่องของผู้ที่ไม่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้เห็นธรรมเป็นสัพพัญญู ทำให้เขาเกิดราคะ โทสะ ครอบงำ ความว่า พระสัพพัญญู พระองค์ทรงยังโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก ให้สว่างด้วยพระญาณของพระองค์ เขาเหล่านั้นทำให้

SAMPLE

พระองค์ทรงพอพระทัยจึงพ้นจากชาติได้ เพราะไม่ได้เฝ้าพระสัพพัญญูพุทธเจ้าผู้เห็นธรรมทั้งปวง สัตว์ทั้งหลายจึงถูกราคะและโทสะครอบงำ แล้วพากันตกไปใน นรก อเวจี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๘/๑๔)

นรชน : นรชนผู้อยู่ใต้เดชแห่งพระมหาบุรุษอันใคร ๆ ไม่ว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิตข่มไม่ได้ อยู่เหนือการครอบงำของปรปักษ์ทั้งหลาย ตามนัยพระสูตร มาในลักขณสูตร ว่าด้วยมหาบุรุษผู้เอาชนะกิเลส อยู่อำนาจ ครอบงำปรปักษ์ทั้งปวง ความว่า ลักษณะมหาบุรุษนั้น ฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ทรงยินดีในสัจจะ ในธรรม ในการฝึก ในความสำรวม ในความสะอาด ในศีลที่เป็นอาลัย ในอุโบสถกรรม ในความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ ทรงเหยียบปฐพีด้วยพระบาททั้งสองอันราบเสมอกัน พวกพราหมณ์ผู้ทำนายลักษณะมาประชุมกันทำนายว่า ‘พระกุมารนี้ มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน เป็นคฤหัสถ์ หรือบรรพชิตก็ไม่มีใครข่มได้ พระลักษณะนั้นเป็นนิมิตส่องความนั้น พระกุมารนี้ เมื่ออยู่ครองเรือน ไม่มีใครข่มได้ มีแต่ครอบงำพวกปรปักษ์ เหล่าข้าศึกศัตรูข่มมิได้ ใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ในโลกนี้ หาข่มได้ไม่ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ถ้าพระกุมารผู้มีพระลักษณะเช่นนั้น ทรงออกผนวช ทรงยินดีในเนกขัมมฉันทะ จะมีพระปรีชาเห็นแจ้ง เป็นอัครบุคคล ไม่มีใคร ๆ ข่มได้แน่นอน เป็นผู้สูงสุดกว่า "นรชน" (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๓/๑๖๕)

นรเทพ : เป็นนรเทพผู้มียศ ชั้นไตรทศ สถิตอยู่ในสวนนันทวันที่มีแต่ความสุข ตามนัยพระสูตรมาในเทวตาสังยุต นันทสูตร กล่าวถึงเรื่องเทพผู้สถิตอยู่ในสวนนันทวันอันมีแต่ความสุข ความว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว เทวดาชั้นดาวดึงส์องค์หนึ่งมีเหล่านางอัปสรแวดล้อม เอิบอิ่มพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ ได้รับการบำรุงบำเรออยู่ ในสวนนันทนวัน ในเวลานั้น ได้กล่าวคาถานี้ว่า เทวดาเหล่าใดยังไม่เคยเห็นสวนนันทนวัน อันเป็นที่อยู่ของพวก "นรเทพ" ผู้มียศ ชั้นไตรทศ เทวดาเหล่านั้นยังไม่รู้จักความสุข (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑/๑๑. สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๖/๓๒๘)

นรลักษณ์ : นางผู้มีลักษณะดี นางผู้มีขวัญดี พระชิวหาของพระพุทธเจ้าได้นรลักษณ์ เป็นลักษณะของมหาบุรุษอย่างหนึ่งที่พรหมายุพราหมณ์อยากเห็นขอดู ตามนัยพระสูตร มาในพรหมายุสูตร เป็นเรื่องที่พรหมายุพราหมณ์ขอดูลักษณะ ๒ อย่างที่ไม่เคยเห็นและอยากเห็น ความว่า ครั้งนั้น พรหมายุพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้พิจารณา เรื่องลักษณะ ๓๒ ประการ แต่เว้นอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) พระคุยหฐานอัน

เร้นอยู่ในฝัก (๒) พระชิวหาใหญ่จึงยังเคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในลักษณะมหาบุรุษอีก ๒ ประการ ต่อจากนั้น พรหมายุพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ด้วยคาถาว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดม ลักษณะมหาบุรุษ ที่ข้าพระองค์ได้สดับมาว่ามี ๓๒ ประการ แต่ยังไม่เห็นอยู่ ๒ ประการในพระวรกายของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่านรชน พระคุยหฐานของพระองค์เร้นอยู่ในฝัก ที่ผู้รู้กล่าวกันว่าคล้ายของนารีหรือ พระชิวหาของพระองค์ได้ "นรลักษณ์" หรือ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๑/๔๘๕)

นระ : คน, คุณลักษณะของพระพุทธเจ้า ผู้ชนะมาร ไม่มีทุกข์ มีปัญญา หาผู้เปรียบมิได้ ตามนัยพระสูตร มาในอุปาลิวาทสูตร เรื่องอุบาลีคหบดีประกาศตนเป็นพุทธสาวก ความว่า “ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นปราชญ์ ปราศจากโมหะ ทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงจิตได้ ทรงชำนะมาร ไม่มีทุกข์ มีจิตเสมอด้วยดี มีมารยาทเจริญ มีพระปัญญาดี ทรงข้ามกิเลสอันปราศจากความเสมอ (และ) ปราศจากมลทินได้ ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้ไม่มีความสงสัย มีพระทัยดี ทรงคายโลกามิสได้ ทรงบันเทิง ทรงเจริญสมณธรรมสำเร็จแล้ว ทรงเกิดเป็นมนุษย์ มีพระสรีระเป็นชาติสุดท้ายทรงเป็น "นระ" ไม่มีผู้เปรียบได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๖/๗๒. ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๗๕/๗)

นราธิบดี : พระราชา ผู้เป็นใหญ่ในหมู่นรชน พระองค์ผู้ยกย่องพญาหงส์ว่าเป็นเลิศในสัตว์ทั้งหลาย นกนี้เป็นบัณฑิต สงเคราะห์ญาติ ถือประโยชน์ของผู้เป็นกัลยาณมิตร เป็นความสุข นัยเช่นนี้ไม่พึงมีแก่บุคคลผู้มิได้อบรมตนเลย บุคคลผู้มีปกติเลิศอย่างนี้ เป็นสัตว์อุดมอย่างนี้ เท่าที่เราเห็นมามีอยู่ แต่เราหาเห็นสัตว์อื่นเช่นนี้ไม่ ตามนัยพระสูตร มาในจูฬหังสชาดก โดยพระราชายกย่องพญาหงส์ว่าเป็นบัณฑิต เลิศกว่าสัตว์ทั้งปวง ความว่า ความคุ้นเคยกับหมู่ญาติแม้นี้ก็พึงมีประโยชน์ใหญ่หลวง พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า พญาหงส์ธตรัฏฐะ ครั้นกราบทูลคำนี้กับ "นราธิบดี" แล้ว อาศัยการบินเร็วอย่างสุดกำลัง ได้เข้าไปหาหมู่ญาติแล้ว หงส์ทั้งหลายเห็นพญาหงส์ทั้ง ๒ นั้น มาถึงโดยลำดับอย่างปลอดภัย ต่างพากันส่งเสียงว่าเกก ๆ ได้เกิดสำเนียงเสียงดังเจี๊ยวจ๊าว ประโยชน์ทั้งปวงของบุคคลผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมสำเร็จผลเป็นความสุขความเจริญ เหมือนพญาหงส์ธตรัฏฐะทั้ง ๒ ได้อยู่ใกล้หมู่ญาติ ฉะนั้น (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๘๕/๙๗)

นรุตตมะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : เป็นพระนามของพระเจ้านรุตตมะ เป็นอดีตชาติของนรุตตมะ เหตุเพราะพระองค์ทำจิตให้เลื่อมใส ประควงอัญชลี มีใจยินดีถวายอภิวาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ตามนัยพระสูตร มาในญาณสัญญิกเถราปทาน เหตุ

ที่ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดินรุตตมะ ความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีพระฉวีวรรณดังทองคำ ดุจม้าอาชาไนยตัวองอาจ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ดุจช้างมาตังคะตกมัน ๓ แห่ง ทรงทำทิศทั้งปวงให้สว่างไสว ดุจดวงจันทร์ในวันเพ็ญ เป็นผู้เจริญที่สุดในโลก กำลังเสด็จดำเนินอยู่บนถนน ข้าพเจ้าได้เห็นแล้วจึงทำจิตให้เลื่อมใสในพระญาณแล้ว ประคองอัญชลี มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งความทรงจำในพระญาณ ในกัปที่ ๗๓ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ พระนามว่า "นรุตตมะ" (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๒๕๐)

นเรหุยักษ์ : ยักษ์ที่อาศัยอยู่ควงไม้สะเดา เขตเมืองเวรัญชรา พระพุทธเจ้าเคยเสด็จประทับ ณ ควงไม้แห่งนี้ด้วย ตามนัยพระวินัย มาในเวรัญชกัณฑ์ เรื่องเวรัญชพราหมณ์ ความว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเหรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เวรัญชพราหมณ์ได้ฟังข่าวว่า ท่านพระสมณโคดม เป็นศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล ประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเหรุยักษ์ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาคการได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้เป็นความดีอย่างแท้จริง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑)

นวกรรมสถูป : การสร้างสถูป (เจดีย์) ที่นางเมขลาทายิกาเถรีถวายสังวาล (สายรัดเอวผู้หญิง, เข็มขัดสตรี) เพื่อสร้างขึ้นเพื่อพระศาสดาสิทธัตถะ ตามนัยพระสูตร มาใน เมขลทายิกาเถริยาปทาน กล่าวถึง ประวัติในอดีตชาติของพระเมขลทายิกาเถรี ผู้ถวายเครื่องสังวาลของตนเพื่อสร้างสถูปพระพุทธเจ้า ความว่า พระเมขลทายิกาเถรี เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า หม่อมฉันได้สร้างพระสถูป เพื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ หม่อมฉันได้ถวายสังวาล เพื่อ "นวกรรมสถูป" ของพระศาสดา และเมื่อมหาสถูปสำเร็จแล้ว หม่อมฉันเลื่อมใสต่อพระมุนี ผู้ทรงเป็นที่พึ่งสัตว์โลก ได้ถวายสังวาลอีกด้วยมือทั้ง ๒ ของตน ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป หม่อมฉันได้ถวายสังวาลไว้ในครั้งนั้นจึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการสร้างพระสถูป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐/๓๖๘)

นวกะ : ผู้ใหม่ หมายถึงพระภิกษุผู้บวชใหม่ เพิ่งมาสู่พระธรรมวินัย ชาวบ้านจาตุมพาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ตามนัยพระสูตร มาในจาตุมสูตร เรื่องเกี่ยวกับที่ชาวบ้านแห่งนี้พาภิกษุผู้บวชใหม่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ความว่า พวกเจ้าศากยะชาวบ้านจาตุมา เข้าไปเฝ้า

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงชื่นชมภิกษุสงฆ์ ขอจงรับสั่งกับภิกษุสงฆ์เถิด ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงอนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ เหมือนอย่างที่เคยทรงอนุเคราะห์ในกาลก่อนด้วยเถิด ในภิกษุสงฆ์นี้ ภิกษุทั้งหลายที่ยังเป็นนวกะบวชไม่นาน เพิ่งมาสู่พระธรรมวินัยนี้ก็มีอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค จะพึงมีความน้อยใจ มีความแปรผันไป ดั่งพืชที่ยังอ่อนเมื่อขาดน้ำก็จะเหี่ยวเฉาแปรเปลี่ยนสภาพไป แม้ฉันใด ในภิกษุสงฆ์นี้ ภิกษุทั้งหลายที่ยังเป็น" นวกะ " บวชไม่นาน เพิ่งมาสู่พระธรรมวินัยนี้มีอยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๘/๑๗๙)

นวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์:เป็นชื่อพราหมณ์ผู้ถามพระพุทธเจ้าผู้นั่งอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว กายตรง สงสัยว่าทำงานอะไรอยู่ป่านี้ เมื่อได้รับคำตอบแล้วเกิดความเลื่อมใส จึงขอพระองค์ว่า ขอพระโคดมผู้เจริญโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต” ตามนัยพระสูตร มาใน นวกัมมิกสูตร ว่าด้วยนวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์ ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล สมัยนั้น นวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์ให้คนทำงานอยู่ในราวป่านั้น เขาได้เห็นพระผู้มีพระภาคซึ่งประทับนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งพระกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าที่โคนไม้สาละแห่งหนึ่ง ได้มีความคิดดังนี้ว่า “เราให้คนทำงานอยู่ในราวป่าจึงยินดี ส่วนพระสมณะนี้ให้คนทำอะไรอยู่จึงยินดี” ลำดับนั้น นวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า ภิกษุ ท่านทำงานอะไร จึงอยู่ในป่าไม้สาละ พระโคดมอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ได้ความยินดีอะไรหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่ได้ทำงานอะไรในป่าหรอก ป่าคือกิเลสอันเป็นข้าศึกถูกเราถอนรากเหง้าหมดแล้ว เราไม่มีป่าคือกิเลส ปราศจากลูกศรคือกิเลส ละความไม่ยินดียินดีอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว นวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์ได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระภาษิตของพระองค์ชัดเจน ไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ขอพระโคดมผู้เจริญโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต” (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๓/๒๙๔)

นวกัมมิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยนวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล นวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์เห็นพระองค์ประทับนั่งคู้บัลลังก์ก็คิดว่า เราให้คนทำงานในราวป่าจึงยินดีที่จะอยู่ป่า ส่วนพระสมณะนี้ให้คน

SAMPLE

ทำอะไรอยู่จึงยินดีการอยู่ป่า จึงเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ท่านทำงานอะไร จึงอยู่ในป่าไม้สาละ ท่านอยู่ผู้เดียว ได้ความยินดีอะไรหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่ได้ทำงานอะไร ป่าคือกิเลสอันเป็นข้าศึกถูกเราถอนรากเหง้าหมดแล้ว เราไม่มีป่าคือกิเลส ปราศจากลูกศรคือกิเลส ละความไม่ยินดีและความยินดี อยู่ในป่าแต่ผู้เดียว เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น เขาก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๓/๒๙๔)

นวนวติยะ,เมือง : ชื่อเมืองของท้าวมหาราชที่สร้างในอากาศ โดยทิศเหนือมีเมืองหนึ่ง คือเมือง "นวนวติยะ" เมืองหลวงชื่ออาฬกมันทา ตามนัยพระสูตร มาใน อาฏานาฏิยสูตร กล่าวถึงเรื่อง พระสนมทั้งหลายของท้าวมหาราช ขึ้นสู่ยานเหล่านั้น ตามห้อมล้อมท้าวเธอไปทุกทิศ ยานช้าง ยานม้า ยานทิพย์ ปราสาท และวอ บังเกิดแก่ท้าวมหาราชผู้มียศท้าวเธอทรงมีเมืองหลายเมืองที่สร้างในอากาศ คือ เมืองอาฏานาฏา เมืองกุสินาฏา เมืองปรกุสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกุสิฏนาฏา ทางทิศเหนือ มีเมืองกปีวันตะ และมีอีกเมืองหนึ่งชื่อชโนฆะ อีกเมืองหนึ่งชื่อ "นวนวติยะ" มีราชธานีชื่ออาฬกมันทา ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๗, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๑/๒๔๐)

นวมสูตร :พระสูตรสูตรที่ ๙ ว่าด้วยธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อนิพพาน เฉพาะในวินัยของพระสุคตเท่านั้น (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๑/๒๘๑)

นวสูตร :พระสูตรว่าด้วยผู้ใหม่ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเพื่อให้กำลังใจแก่ภิกษุใหม่ที่เพียรพยายามเพื่อบรรลุนิพพานแล้วตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายกล่าวโทษภิกษุผู้กำลังทำกิจเช่นนี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๘/๓๒๙)

นวังคสัตถุศาสน์ : คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าที่เหล่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายไม่พลาดที่จะถวายราชสมบัติอันยิ่งใหญ่แก่พระองค์ด้วยการออกบวชแล้วศึกษาเล่าเรียนนวังคสัตถุศาสน์นี้ ตามนัยพระสูตร มาในพุทธวงศ์ เรื่อง โกณฑัญญพุทธวงศ์ กล่าวถึงเรื่อง เทวดาและมนุษย์ไม่ควรพลาดที่มาเกิดในยุคสมัยของพระพุทธเจ้าสิทธัตถะ จึงพากันออกบวชเรียนพระธรรมวินัย ความว่า สัตว์ทั้งหลายในหมื่นจักรวาลพร้อมทั้งเทวดา ต่างก็เปล่งเสียงโห่ร้องปรบมือ ร่าเริง ประนมมือนมัสการว่า ‘ถ้าเราทั้งหลายจักพลาดศาสนาของพระโลกนาถพระองค์นี้ เราทั้งหลายก็จักพร้อมหน้าหน่อพุทธางกูรนี้ในอนาคตกาล มนุษย์ทั้งหลายเมื่อจะข้ามแม่น้ำพลาดท่าเฉพาะหน้าแล้ว ก็ยึดเอาท่าถัดไปจึงข้ามแม่น้ำใหญ่ไป ฉันใด เราทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าพลาดพระชินเจ้าพระองค์นี้ ก็จักพร้อมหน้าหน่อพุทธางกูรนี้ใน

SAMPLE

อนาคตกาล' เราได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ก็ทำจิตให้เลื่อมใสอย่างยิ่ง เราเมื่อจะทำประโยชน์นั้นให้สำเร็จ จึงได้ถวายราชสมบัติอันใหญ่หลวงแก่พระชินเจ้า ครั้นแล้วก็ออกบวชในสำนักของพระองค์ เราได้เล่าเรียนพระสูตรและพระวินัย อันเป็น "นวังคสัตถุศาสน์" ทั้งปวง แล้วช่วยประกาศศาสนาของพระชินเจ้าให้รุ่งเรือง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘-๒๓/๕๙๘-๙๙)

นวังคุโปสถสูตร : พระสูตรว่าด้วยการรักษาอุโบสถที่มีองค์ ๙ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๙ ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แผ่ไพศาลมาก คือ องค์ที่ ๑-๘ มีเนื้อหาสาระเหมือนในสังขิตตุโปสถสูตรในอุโปสถวรรคแห่งปฐมปัณณาสก์ อัฏฐกนิบาต เพิ่มเฉพาะข้อ ๙ ว่า ... (๙) มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๘/๔๖๗)

นวาตสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไร เพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า'ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ตก มั่นคงดุจเสาระเนียด" (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๕๐/๓๑๒)

นวาตสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรเพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า 'ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ตก มั่นคงดุจเสาระเนียด" (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๗๖/๓๑๕)

นวิปปยุตตปัจจัย : ปัจจัยที่ไม่เป็นวิปปยุต หมายถึง สภาวธรรมที่เป็นกุศล เป็นอัพยากฤต เป็นอกุศล เกิดขึ้นเพราะอาศัย นวิปปยุตตปัจจัย ตามนัยพระอภิธรรม มาในติกปัฏฐาน เรื่อง นวิปปยุตตปัจจัย ที่เป็นเหตุเกิดของ กุศล อัพยากฤต และอกุศล ความว่า สภาวธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะนวิปปยุตตปัจจัย ได้แก่ ในอรูปาวจรภูมิ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น (๑) สภาวธรรมที่เป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะนวิปปยุตตปัจจัย ได้แก่ ในอรูปาวจรภูมิ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอกุศลเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น (๑) สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะ นวิปปยุตตปัจจัย ได้แก่ ในอรูปาวจรภูมิ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอัพยากตวิบากและที่เป็นอัพยากตกิริยาเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น ... ที่เป็น

SAMPLE

ภายนอก ... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็น สมุฏฐาน ... สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม มหาภูตรูป ๓ อาศัยมหาภูตรูป ๑ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐๑/๕๓)

นวิปากปัจจัย : ปัจจัยที่ไม่เป็นวิบาก หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นกุศล เป็นอัพยากฤต เป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะอาศัย นวิปากปัจจัย ตามนัยอภิธรรม มาในติกปัฏฐาน เรื่อง นวิปากปัจจัย ถึง สภาวธรรมที่เป็นกุศล อัพยากฤต อกุศล ความว่า สภาวธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะนวิปากปัจจัย ได้แก่ ... อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นกุศล ... มี ๓ วาระ สภาวธรรมที่เป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะนวิปากปัจจัย ... มี ๓ วาระ สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะ นวิปากปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอัพยากตกิริยาเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้น ขันธ์ ๒ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น มหาภูตรูป ๓ อาศัยมหาภูตรูป ๑ เกิดขึ้น ฯลฯ จิตตสมุฏฐานรูปที่เป็นอุปาทายรูปอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น ... ที่เป็นภายนอก ... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน ... ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน ... สำหรับเหล่าอสัญญสัตตพรหม มหาภูตรูป ๓ อาศัยมหาภูตรูป ๑ เกิดขึ้น ฯลฯ กฏัตตารูปที่เป็นอุปาทายรูปอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (๑) (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๙๕/๕๑)

นสมนันตรปัจจัย :ปัจจัยที่ไม่เป็นสมนันตระ หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะอาศัยนสมนันตรปัจจัย ตามนัยอภิธรรม มาใน ติกปัฏฐาน เรื่อง นสมนันตรปัจจัย ความว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะนอนันตรปัจจัย เพราะนสมนันตรปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น (นอนันตรปัจจัยและนสมนันตรปัจจัยเหมือนกับนอารัมมณปัจจัย) (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๘๙/๔๘)

นสัญญาวิปัลลาส :ภาวะที่สัญญาไม่วิปัลลาส หมายถึงสัญญาปกติ คือสภาพธรรม รู้ไม่ผิดในเรื่องไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ไม่ใช่อัตตาว่าไม่ใช่อัตตา ไม่งามว่าไม่งาม ตามนัยพระสูตร มาใน วิปัลลาสกถา ในส่วนที่เห็นถูก ความว่า นสัญญาวิปัลลาส (รู้ไม่ผิด) นจิตตวิปัลลาส (ความคิดไม่ผิด) นทิฏฐิวิปัลลาส (ความเห็นไม่ผิด) ๔ ลักษณะประการนี้ คือ คือ (๑) นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง (๒) นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ (๓) นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาว่าไม่ใช่อัตตา (๔) นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่ไม่งามว่าไม่งาม ภิกษุทั้งหลาย นสัญญาวิปัลลาส นจิตตวิปัลลาส นทิฏฐิวิปัลลาส ใน ๔ ลักษณะประการนี้ สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าไม่ติดอยู่ในเครื่องประกอบของมาร เกษมจาก

SAMPLE

โยคะ ไม่ประสบกับความเกิดและความตาย ไม่ท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๖/๓๙๙)

นสันติสูตร : พระสูตรว่าด้วยความไม่มี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า ในหมู่มนุษย์ กามที่น่าใคร่ซึ่งคนเกาะเกี่ยวมัวเมาอยู่จนทำให้ไม่บรรลุนิพพาน อันเป็นเหตุไม่หวนกลับมาสู่แดนมัจจุอีกนั้นไม่เที่ยงแท้ ความลำบากและทุกข์เกิดจากฉันทะ เพราะกำจัดฉันทะได้ จึงกำจัดความลำบากได้ เพราะกำจัดความลำบากได้ จึงกำจัดทุกข์ได้ อารมณ์อันงามยังไม่จัดเป็นกาม ความกำหนัดที่เกิดจากความดำริจัดเป็นกาม บุคคลผู้มีปัญญาจึงกำจัดฉันทะในอารมณ์ บุคคลควรละความโกรธ สละมานะก้าวล่วงสังโยชน์ให้ได้ ความทุกข์ย่อมไม่รุมเร้าบุคคลผู้ไม่ติดอยู่ในนามรูป ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ภิกษุละบัญญัติแล้วไม่เข้าถึงวิมาน ตัดตัณหาในนามรูปได้แล้ว เทวดาและมนุษย์พากันเที่ยวค้นหาย่อมไม่พบภิกษุนั้น ผู้ตัดเครื่องผูกขาดแล้ว ไม่มีความทุกข์ ไม่มีตัณหา

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทวดาและมนุษย์ที่นอบน้อมภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วย่อมรู้แจ้งธรรม ละวิจิกิจฉาได้ และเป็นผู้ข้ามพ้นธรรมเป็นเครื่องข้องได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๔/๔๓)

นสัมปยุตตปัจจัย :ปัจจัยที่ไม่เป็นสัมปยุต หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะอาศัยนสัมปยุตตปัจจัย ตามนัยอภิธรรม มาในติกปัฏฐาน เรื่องนสัมปยุตตปัจจัย ความว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะนสัมปยุตตปัจจัย ได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น (ปัจจัยนี้เหมือนกับนอารัมมณปัจจัย) (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐๐/๕๓)

นเสวิตัพพาทิสูตร :พระสูตรว่าด้วยบุคคลที่ไม่ควรเสพเป็นต้นพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐เป็นผู้ไม่ควรเสพ คือ (๑) ปาณาติบาต (๒) อทินนาทาน (๓) กาเมสุมิจฉาจาร (๔) มุสาวาท (๕) ปิสุณาวาจา (๖) ผรุสวาจา (๗) สัมผัปปลาปะ (๘) อภิชฌา (๙) พยาบาท (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ

ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ไม่ควรเสพ คือ(๑)เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต (๒) เจตนางดเว้นจากอทินนาทาน (๓) เจตนางดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร (๔) เจตนางดเว้นจากมุสาวาท (๕) เจตนางดเว้นจากปิสุณาวาจา (๖) เจตนางดเว้นจากผรุสวาจา (๗) เจตนางดเว้นจากสัมผัปปลาปะ (๘) อนภิชฌา (๙) อพยาบาท (๑๐) สัมมาทิฏฐิ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๙/๓๔๓)

นหาตกมุนีเถรคาถา : คาถาของพระนหาตกมุนีเถระ, ภาษิตของพระนหาตกมุนีเถระ (พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า) เธอเมื่ออยู่ในป่าใหญ่ เป็นสถานที่ลำบากหาปัจจัยได้ยาก ถูกโรค

SAMPLE

ลมรบกวน จักทำอย่างไรละ ภิกษุ พระนหาตกมุนีเถระ(ได้กราบทูลว่า) ข้าพระองค์จะแผ่ปีติสุขอันไพบูลย์ไปทั่วร่างกาย ครอบงำแม้ปัจจัยที่เศร้าหมอง อยู่ในป่าใหญ่ จะเจริญสติปัฏฐาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ และโพชฌงค์ ๗ อยู่ในป่าใหญ่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๓๕/๔๑๔)

นหาตกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ได้ชื่อว่านหาตกะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลได้ชื่อว่านหาตกะ เพราะล้างธรรม ๗ ได้ ดังมีเนื้อความเหมือนในภิกขุสูตร (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๙/๑๘๒)

นหาตกะ,ชื่อ : ชื่อสมัญญาของภิกษุ คำอุปมาธรรม ภิกษุผู้ล้างอาบบาป อกุศลธรรม ที่ก่อให้เกิดภพใหม่ ตามนัยพระสูตร มาใน มหาอัสสปุรสูตร เรื่องคุณลักษณะของผู้ชื่อว่า นหาตกะ เป็นอย่างไร ความว่า ภิกษุชื่อว่านหาตกะ คือ ผู้ล้างอาบบาปอกุศลธรรม ที่ก่อให้เกิดความเศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป ภิกษุนั้นชื่อว่า นหาตกะ อีกนัยหนึ่ง ภิกษุที่ชื่อว่า นหาตกะ คือ ผู้ล้างธรรม ๗ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะ (๕) โทสะ (๖) โมหะ (๗) มานะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๔/๔๖๒ องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๙/๑๙๒)

นหาปกะ : เจ้าหน้าที่ผู้ดูแลสระโบกขรณีและเชื้อเชิญให้ผู้มาสระแห่งนี้อาบน้ำ ตามนัยพระสูตรมาใน มหาสุทัสสนสูตร เรื่อง ธรรมปราสาทและสระโบกขรณี การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลสระโบกขรณีและเชื้อเชิญให้อาบน้ำ ความว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงดำริดังนี้ว่า ‘ในสระโบกขรณีเหล่านี้ ทางที่ดี เราน่าจะให้ปลูกไม้ดอกเช่นนี้ คือ อุบล ปทุม โกมุท บุณฑริก อันผลิดอกได้ทุกฤดูกาลไว้เพื่อมอบให้แก่ทุก ๆ คน ไม่ให้ต้องกลับมือเปล่า’ จึงรับสั่งให้ปลูกไม้ดอกเช่นนี้ คือ อุบล ปทุม โกมุท บุณฑริก อันผลิดอกได้ทุกฤดูกาลไว้ เพื่อมอบให้แก่ทุก ๆ คนไม่ให้ต้องกลับมือเปล่า ต่อมา พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงดำริดังนี้ว่า ‘ที่ขอบสระโบกขรณีเหล่านี้ ทางที่ดี เราน่าจะตั้งเจ้าหน้าที่ "นหาปกะ" ประจำไว้ ให้ทำหน้าที่เชื้อเชิญผู้มาแล้วๆ ให้อาบน้ำ’ จึงทรงตั้งเจ้าหน้าที่นหาปกะประจำไว้ที่ขอบสระโบกขรณีเหล่านั้นให้ทำหน้าที่เชื้อเชิญผู้มาแล้ว ๆ ให้อาบน้ำ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๔/๑๘๙)

นหุต, มาตรานับ : นหุต เป็นมาตรานับ ๑ นหุต เท่ากับ ๑๐,๐๐๐ คน ๑๒ นหุต เท่ากับ ๑๒๐,๐๐๐ คน ตามนัยพระสูตร มาในพิมพิสารสมาคมกถา กล่าวถึงเรื่องจำนวนของพราหมณ์คหบดีชาวเมืองมคธ ๑๒ นหุต ความว่า พราหมณ์คหบดีชาวมคธทั้ง ๑๒ นหุต เหล่านั้นก็ทราบว่า “พระอุรุเวลกัสสปะประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะ” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบความรำพึงในใจของพราหมณ์คหบดี

SAMPLE

ชาวมคธ ๑๒ นหุตเหล่านั้นด้วยพระทัย จึงได้ตรัสอนุปุพพิกถา คือ ทรงประกาศ (๑) ทานกถา (๒) สีลกถา (๓) สัคคกถา (๔) กามาทีนวกถา(๕)เนกขัมมานิสังสกถา เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบว่าพวกเขามีจิตควรอ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบานผ่องใส จึงทรงประกาศสามุกกังสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักษุอันปราศจากธุลีปราศจากมลทินได้เกิดแก่พราหมณ์ คหบดีชาวมคธ ๑๑ นหุต ซึ่งมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ณ ที่นั่งนั้นแลว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี พราหมณ์คหบดีอีก ๑ นหุต ได้แสดงตนเป็นอุบาสก (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๖/๖๗)

นเหตุปัจจัย : ปัจจัยที่ไม่ใช่เหตุ หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ตามนัยอภิธรรม มาในทุกปัฏฐาน เกี่ยวกับ นเหตุปัจจัย ที่อาศัยสภาวธรรมเกิดขึ้น ความว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่ไม่เป็นเหตุซึ่งไม่มีเหตุเกิดขึ้น ฯลฯ อาศัยขันธ์ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ ฯลฯ หทัยวัตถุอาศัยขันธ์เกิดขึ้น ขันธ์อาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น มหาภูตรูป ๑ ฯลฯ ที่เป็นภายนอก... ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน...ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน...สำหรับเหล่าอสัญญสัตต-สภาวธรรมที่เป็นเหตุอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ โมหะที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะเกิดขึ้น (๒) ดังนี้ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๖/๓

นโหติตถาคโตสูตร :พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒๑/๓๐๐)

นหกปานสูตร® :พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้านนหกปานะ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุว่า “กุลบุตรผู้มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตอุทิศเรานั้น ยังยินดีในพรหมจรรย์อยู่หรือ” ตรัสถามถึง ๓ ครั้ง ภิกษุก็นิ่งอยู่ จึงตรัสถามระบุท่านพระอนุรุทธะเป็นต้น ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า ยังยินดีในพรหมจรรย์อยู่ จึงตรัสว่า ดีแล้ว ตรัสถามว่า ออกบวชเพื่อกระทำที่สุดทุกข์ใช่หรือไม่ เมื่อท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า ใช่ จึงตรัสถึงหน้าที่ที่ผู้บวชจะต้องทำคือ กุลบุตรที่บวชสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว แต่ยังไม่บรรลุปีติและสุข หรือสุขอื่นที่ยิ่งกว่านั้น ก็ยังกิเลสครอบงำอยู่ ต่อเมื่อบรรลุจึงจะไม่ถูกกิเลสครอบงำจิต

SAMPLE

ตรัสถามว่า เธอคิดว่า ตถาคตยังละอาสวะไม่ได้ จึงพิจารณาแล้วเสพเป็นต้น ใช่หรือไม่ เมื่อท่านพระอนุรุทธะกราบทูลว่า มิได้คิดเช่นนั้น แต่คิดว่า พระตถาคตละอาสวะได้แล้วจึงพิจารณาแล้วเสพ จึงตรัสว่า ดีแล้ว

ตรัสถามว่า เธอเข้าใจว่าอย่างไรที่ตถาคตพยากรณ์สาวกผู้ล่วงลับไปแล้ว ท่านพระอนุรุทธะกราบทูลให้ทรงตอบ จึงตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า มิใช่เพื่อให้คนเกิดความพิศวง มิใช่เพื่อเกลี้ยกล่อมคน มิใช่เพื่ออานิสงส์คือลาภสักการะและความสรรเสริญ มิใช่เพื่อให้คนรู้จัก แต่เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา กุลบุตรเหล่านั้นฟังแล้วจะน้อมจิตไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น เพราะหลังจากได้ฟังคำพยากรณ์แล้ว จะประพฤติตามแบบอย่างที่ดีในเรื่องศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๖/๑๘๖)

นฬกปานสูตร[๒] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่นฬกปานนิคม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงนิคมของชาวโกศลชื่อนฬกปานะ ประทับอยู่ที่ปลาสวัน ในวันอุโบสถ ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายสิ้นราตรีเป็นส่วนมากทีเดียว แล้วทรงชำเลืองดูภิกษุสงฆ์ผู้นิ่งเงียบอยู่ จึงทรงมีรับสั่งกับพระสารีบุตรว่า ภิกษุสงฆ์ปราศจากถีนมิทธะแล้ว เธอจงอธิบายธรรมีกถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อยหลัง จักเอนหลัง

พระสารีบุตรทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงแสดงธรรมว่า ผู้ใดผู้หนึ่งไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ ไม่มีวิริยะ และไม่มีปัญญาในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อกลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นผ่านไป เขาพึงหวังได้แต่ความเสื่อมอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีความเจริญเลย เปรียบเหมือนเมื่อกลางคืนหรือกลางวันของดวงจันทร์ในกาฬปักษ์(ข้างแรม)ผ่านไปดวงจันทร์นั้น ย่อมเสื่อมจากความงาม รัศมี แสงสว่าง ด้านยาว และด้านกว้าง

ข้อที่ว่า บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ เกียจคร้าน มีปัญญาทราม มักโกรธ ผูกโกรธ ปรารถนาชั่ว มีมิตรชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐินี้เป็นความเสื่อม

ผู้ใดผู้หนึ่งมีศรัทธา มีหิริ มีโอตตัปปะ มีวิริยะและมีปัญญาในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อกลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นผ่านไปเขาพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลายไม่มีความเสื่อมเลยเปรียบเหมือนเมื่อกลางคืนหรือกลางวันของดวงจันทร์ในชุณหปักษ์(ข้างขึ้น) ผ่านไป ดวงจันทร์นั้นย่อมเจริญด้วยความงาม รัศมี แสงสว่าง ด้านยาวและด้านกว้าง

ข้อที่ว่า บุคคลผู้มีศรัทธา มีหิริ มีโอตตัปปะ ปรารภความเพียร มีปัญญา ไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ มักน้อย มีมิตรดี เป็นสัมมาทิฏฐิ นี้ไม่เป็นความเสื่อม เมื่อพระผู้มีพระภาค

SAMPLE

เสด็จลุกขึ้นแล้วจึงได้ประทานสาธุการแก่พระสารีบุตร แล้วทรงแสดงธรรมีกถานั้นแก่พระสารีบุตรเหมือนที่พระสารีบุตรได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๗/๑๔๕)

นพกปานสูตร[๓] (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่นพกปานนิคม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จถึงนิคมของชาวโกศลชื่อนพกปานะ ประทับอยู่ที่ปลาสวัน ในวันอุโบสถ ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย สิ้นราตรีเป็นส่วนมากทีเดียว แล้วทรงชำเลืองดูภิกษุสงฆ์ผู้นิ่งเงียบอยู่ จึงทรงมีรับสั่งกับพระสารีบุตรว่า ภิกษุสงฆ์ปราศจากถีนมิทธะแล้ว เธอจงอธิบายธรรมีกถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อยหลัง จักเอนหลัง

พระสารีบุตรทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงได้แสดงธรรมว่า ผู้ใดผู้หนึ่งไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ ไม่มีวิริยะ ไม่มีปัญญา ไม่มีการเงี่ยโสตฟังธรรม ไม่มีการทรงจำธรรม ไม่มีการพิจารณาเนื้อความแห่งธรรม ไม่มีการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และไม่มีความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อกลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นผ่านไป เขาพึงหวังได้แต่ความเสื่อมอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีความเจริญเลย เปรียบเหมือนเมื่อกลางคืนหรือกลางวันของดวงจันทร์ในกาฬปักษ์ผ่านไป ดวงจันทร์นั้นย่อมเสื่อมจากความงาม รัศมี แสงสว่าง ด้านยาวและด้านกว้าง

ผู้ใดผู้หนึ่งมีศรัทธา มีหิริ มีโอตตัปปะ มีวิริยะ มีปัญญา มีการเงี่ยโสตฟังธรรม มีการทรงจำธรรม มีการพิจารณาเนื้อความแห่งธรรม มีการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และมีความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อกลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นผ่านไป เขาพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีความเสื่อมเลย เปรียบเหมือนเมื่อกลางคืนหรือกลางวันของดวงจันทร์ในชุณหปักษ์ผ่านไป ดวงจันทร์นั้นย่อมเจริญด้วยความงาม รัศมี แสงสว่าง ด้านยาวและด้านกว้าง

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นแล้ว จึงประทานสาธุการแก่พระสารีบุตร แล้วทรงแสดงธรรมีกถานั้นแก่พระสารีบุตรเหมือนที่พระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๘/๑๔๘)

นพกปานะ, นิคม :ชื่อนิคมน้ำดื่มไม้อ้อ หมายถึงนิคมของชาวโกศล พระพุทธเจ้าเสด็จไปพร้อมด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ตรัสให้พระสารีบุตรอธิบายธรรมีกถาแก่พระภิกษุสงฆ์ ตามนัยพระสูตรมาในปฐมนพกปานสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่นพกปานนิคม สูตรที่ ๑ ความว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จถึงนิคมของชาวโกศลชื่อว่า "นพกปานะ" ประทับอยู่ที่ปลาสวันใกล้นพกปานนิคมนั้น สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคมีภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลาย

เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ ทรงชำเลืองดูภิกษุสงฆ์ผู้นิ่งเงียบอยู่ ทรงเรียกท่านพระสารีบุตรมา ตรัสว่า “สารีบุตร ภิกษุสงฆ์ปราศจากถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม)แล้ว เฉพาะ เธอเท่านั้นที่จะอธิบายธรรมีกถาให้แจ่มแจ้งแก่ภิกษุทั้งหลายได้ เราเมื่อยหลัง จักเอนหลัง” (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๗/๑๔๕. องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๘/๑๔๘

นฬกปานะ, หมู่บ้าน :เป็นหมู่บ้าน ในแคว้นโกศล ซึ่งเป็นมีผู้มีชื่อเสียงออกบวชพร้อมกันจำนวน ๗ คน เช่น พระอนุรุทธะ พระภัททิยะ เป็นต้น ตามนัยพระสูตร มาใน นฬกปานสูตร ว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้าน "นฬกปานะ" กล่าวถึง กุลบุตรผู้มีชื่อเสียงออกบวชพร้อมกัน เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในป่าไม้ทองกวาว หมู่บ้าน "นฬกปานะ" แคว้นโกศล สมัยนั้นแล กุลบุตรผู้มีชื่อเสียงจำนวนมาก คือ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระภัททิยะ ท่านพระกิมพิละ ท่านพระภัคคุ ท่านพระโกณฑัญญะ ท่านพระเรวตะ ท่านพระอานนท์ และกุลบุตรที่มีชื่อเสียงอื่น ๆ มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตอุทิศพระผู้มีพระภาค (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๖/๑๘๖)

นฬกลาปิสูตร : พระสูตรว่าด้วยกำไม้อ้อ ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรในขณะที่พักอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี เกี่ยวกับองค์ปฏิจจสมุปบาท เช่นถามว่า ชราและมรณะตนกระทำเองหรือคนอื่นกระทำให้ ท่านพระสารีบุตรตอบว่าไม่ใช่อย่างนั้น เพราะชาติมี ชราและมรณะจึงมีเป็นต้น ไม้อ้อ ๒ กำตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยกัน ถ้าดึงออกกำหนึ่งย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ นามรูปก็เช่นกัน เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ และกล่าวต่อไปว่า ภิกษุผู้แสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อดับชราและมรณะ ชาติ ภพเป็นต้น เรียกว่าผู้เป็นพระธรรมกถึก ภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อดับอวิชชา เรียกว่าผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ภิกษุผู้หลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ไม่ถือมั่นอวิชชา เรียกว่าผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๗/๑๓๔)

นฬกุฏิกทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระนฬกุฏิกทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้สร้างกุฏีไม้อ้อถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๓/๑๘๐)

SAMPLE

นฬปานชาดก : ชาดกว่าด้วยอุบายดื่มน้ำด้วยไม้อ้อ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า โพธิสัตว์เป็นพญาวานรอยู่ในป่ามีบริวารเป็นอันมากสั่งสอนบริวารว่าถ้าเห็นผลที่ยังไม่เคยกินต้องถามก่อนจึงค่อยกินหรือเห็นสระน้ำที่ยังไม่เคยลงต้องได้รับอนุญาตก่อนจึงลงฝูงวานรก็ทำตามวันหนึ่งพาบริวารไปเที่ยวหากินถึงสระโบกขรณีที่มียักหวงแหน เมื่อฝูงบริวารจะลงไปกินน้ำ จึงได้ตรวจก่อน เมื่อเห็นเป็นสระน้ำที่แปลกมีแต่รอยสัตว์ลง ไม่มีรอยสัตว์ขึ้น เชื่อว่าคงมียักษ์รักษา เมื่อยักษ์แสดงตนให้เห็นและสอบถามว่า มีอำนาจเพียงใดในสระนี้ ได้ฟังว่ามีอำนาจจับสัตว์ทุกตัวที่ลงมาในน้ำนี้กินเป็นอาการ พระโพธิสัตว์จึงหาอุบายแก้กลของรากษสให้ฝูงลิงได้ดื่มน้ำด้วยไม้อ้อแล้วพ้นอันตรายไปได้ยักษ์ไม่สามารถจับวานรกินได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๐/๘)

นฬมาลิกาเถริยาปทาน[๑] : ประวัติในอดีตชาติของพระนฬมาลิกาเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายดอกอ้อแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าสิทธัตถะ) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย เวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์เท่านั้น ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗/๓๗๑)

นฬมาลิกาเถริยาปทาน[๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระนฬมาลิกาเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้เกิดเป็นกินนรี ได้ถวายดอกอ้อแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๖/๓๙๗)

นฬมาลิยเถราปทาน[๑] : ประวัติในอดีตชาติของพระนฬมาลิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายพัดดอกอ้อแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๒๕๕)

นฬมาลิยเถราปทาน[๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระนฬมาลิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ใช้ดอกไม้ประเภทพวงดอกอ้อบูชาพระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๑๑๗)

นฬมาลี, ทะเล : เป็นชื่อทะเล มีลักษณะเหมือนต้นอ้อและต้นไผ่ เป็นการเดินเรือที่ผิดทาง ตามนัยพระสูตร มาใน สุปปารกชาดก เรื่องลักษณะของทะเล และการเดินเรือที่ผิดทาง ตามคำถามของพ่อค้าว่า พวกพ่อค้าถามว่า ทะเลปรากฏเหมือนต้นอ้อและต้นไผ่ ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร พระโพธิสัตว์ตอบว่า เมื่อเรือของพวกท่านผู้

SAMPLE

เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์ ออกไปจากท่าภรุคัจฉะ แล่นไปผิดทิศทาง ทะเลนี้เขาเรียกว่า "นฬมาลี" (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๗/๓๗๓)

นฬาคาริกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระนฬาคาริกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้สร้างเรือนไม้อ้อถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่องเที่ยวอยู่ในเทวโลก ๑๔ กัป ได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๗๔ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๗ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๕๒๕,ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๒๖๐/๓๘๑)

นฬินเกสริยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระนฬินเกสริยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเกิดเป็นนกกาน้ำ มีจิตเลื่อมใสคาบดอกบัวมาบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๔๐๘)

นฬินิกา, พระธิดา : เป็นพระนามพระธิดา เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าพรหมทัตที่ส่งให้ไปยังชนบทที่ราชธิดาไม่เคยไป แต่ด้วยอำนาจผิวพรรณและรูปงามของเธอ ฤๅษีตกใจกลัวรีบเข้าไปในกระท่อมไม้ ตามนัยพระสูตร มาใน นฬินิกาชาดก ว่าด้วยพระราชธิดานฬินิกา ความว่า พระเจ้าพรหมทัตรับสั่งให้เรียกพระราชธิดานฬินิกามาแล้ว ตรัสว่า ลูกหญิง "นฬินิกา" ชนบทกำลังเดือดร้อน แม้แคว้นก็กำลังพินาศ มาเถิด ลูกจงไปนำพราหมณ์นั้นมาให้พ่อ พระราชธิดานฬินิกา จึงกราบทูลว่า หม่อมฉันไม่เคยทนทุกข์ลำบาก ทั้งไม่ฉลาดในหนทางไกล หม่อมฉันจักไปยังป่าที่มีช้างอาศัยอยู่ได้อย่างไร พระราชาตรัสว่า ลูกหญิงนฬินิกา ลูกจงไปยังชนบท ที่มั่งคั่ง ด้วยช้าง ด้วยรถ และด้วยยาน ที่สร้างด้วยไม้โดยวิธีนี้เถิด ลูกจงพาเอากองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบไป ลูกจักนำพราหมณ์มาสู่อำนาจได้ เพราะผิวพรรณและรูปของลูก นายพรานป่าชี้ไปที่อาศรม แล้วกราบทูลพระราชธิดานฬินิกาว่า อาศรมอันน่ารื่นรมย์ของอิสิสิงคดาบสปรากฏอยู่นั่น ซึ่งมีต้นกล้วยปรากฏเป็นทิวแถว แวดล้อมไปด้วยป่าแสม นั่นแสงไฟ นั่นควันไฟยังปรากฏอยู่ เข้าใจว่า อิสิสิงคดาบสผู้มีฤทธิ์มากจะยังไม่เลิกบูชาไฟ พระศาสดาจึงตรัสว่า อิสิสิงคดาบสมองเห็นพระราชธิดานั้น สวมใส่ตุ้มหูแก้วมณีกำลังเสด็จมา เกิดความกลัว จึงเข้าไปยังอาศรมที่มุงด้วยใบไม้ ดังนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑-๗/๑)

นฬินิกาชาดก : ชาดกว่าด้วยพระราชธิดานฬินิกา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์มหาศาลอุทิจจคตร เมื่อเจริญวัยแล้วได้ศึกษาสำเร็จศิลปศาสตร์ จากนั้น

SAMPLE

จึงออกบวชเป็นฤาษีอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ตั้งใจบำเพ็ญสมณธรรมจนได้ฌานและอภิญญา ต่อมาได้ปลุกปลอบพร่ำสอนอิสิสิงคดาบสผู้เป็นบุตรมิให้บ่นเพ้อรำพันถึงพระนางนพินิกาที่ปลอมตัวเป็นฤาษีมาหลอกทำลายศีลให้วิบัติว่าแท้ที่จริงฤาษีผู้นี้เป็นนางยักษิณีที่ปลอมตัวมาผู้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่ควรลุ่มหลง อิสิสิงคดาบสกลับได้สติจึงตั้งใจเจริญพรหมวิหาร คือ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขาจนกลับได้ฌานและอภิญญาอีกครั้งหนึ่ง (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๑/๑)

นพินีปราสาท : ชื่อปราสาท ปราสาทหลังหนึ่งในสามหลังแห่งกรุงสุธรรม ในพระอดีตชาติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ ตามนัยพระสูตร มาใน โสภิตพุทธวงศ์ กล่าวถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ ความว่า กษัตริย์พระนามว่าสุธรรม เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุธรรมา เป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโสภิตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือกุมุทปราสาท " นพินีปราสาท " และปทุมปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่ามกิลา พระราชโอรสพระนามว่าสีหะ พระองค์ผู้เป็นผู้สูงสุดแห่งบุรุษทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกจากปราสาทไปผนวช (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๒๑)

นเฬรุยักษ์ : ยักษ์ที่สถิตอยู่ในควงต้นสะเดา เขตเมืองเวรัญชา พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นั่น ตามนัยพระสูตร มาในเวรัญชสูตร ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงแก้ข้อสงสัยของเวรัญชพราหมณ์ เรื่องที่ว่าพระพุทธเจ้าไม่ลุกต้อนรับพราหมณ์ผู้เฒ่า กล่าวตู่พระองค์ว่าไม่มีรส พระองค์ตรัสกับพราหมณ์เวรัญชาผู้กล่าวตู่พระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้ไม่มีรส คือไม่มีสัมมาคารวะ เช่น การกราบไหว้ การต้อนรับ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พระองค์ละรสได้แล้ว หมายถึง พระองค์ทรงละอัสสาทะ ความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสได้แล้ว จึงเป็นคนไม่มีรส คือ ไม่ยินดี ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๑๙, วิ.อ.(บาลี) ๑/๓/๑๒๕-๑๒๖, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๖)

นโฬราชะ :เป็นชื่อคนรับใช้ของท้าวจาตุมหาราช มีมายา มาร่วมประชุม พร้อมกับเทพอื่น ๆ ตามนัยพระสูตร มาในมหาสมยสูตร ความว่า พวกผู้รับใช้ของท้าวจาตุมหาราชเหล่านั้น เป็นพวกมีมายา หลอกลวง โอ้อวดก็มาด้วย พวกผู้รับใช้ที่มีมายา คือ กุเฏณฑุ เวเฏณฑุ วิฏู วิฏฺฐะ จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุฆัณฑุ และ นิฆัณฑุก็มาด้วย ปนาทะ โอปมัญญะ มาตลิผู้เป็นเทพสารถี จิตตเสนะ นโฬราชะ ชโนสภะ ปัญจสิขะ ติมพรุ (คันธรรพเทวราชา) และสุริยวัจฉสา (คันธรรพเทวธิดา) ก็มาด้วย เทวราชเหล่านั้นและคนธรรพ์

SAMPLE

อื่น ๆ ที่มาพร้อมเทวราช ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๗/๒๖๕)

นโพราชา, ยักษ์ :เป็นชื่อยักษ์ในกลุ่มของยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ ตามนัยพระสูตร มาในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวถึงเรื่องยักษ์ในกลุ่มยักษ์ คือ ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ ได้แก่ คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ ภารทวาชะ ๑ ปชาบดี ๑ จันทนะ ๑ กามเสฏฐะ ๑ กินนุฆัณฑุ ๑ นิฆัณฑุ ๑ ปนาทะ ๑ โอปมัญญะ ๑ เทวสูตะ ๑ มาตลิ ๑ จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ นโพราชา ๑ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

นอกสมัย :ยกเว้นสมัย ไม่ถือสมัย ในกรณีที่ภิกษุณีเป็นไข้ ภิกษุเข้าไปแสดงธรรมสั่งสอนไม่เป็นอาบัติ ตามนัยพระวินัยมาในอนุบัญญัติ กรณีอนุญาตให้ภิกษุเข้าไปสั่งภิกษุณีได้โดยไม่เป็นอาบัติ ถือว่านอกสมัย คือไม่ถือสมัย ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีเห็นชัด แล้วทรงลุกจากอาสนะเสด็จไป ต่อมาพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เข้าไปที่สำนักภิกษุณีแล้วสั่งสอนภิกษุณีเป็นไข้ได้”แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดง อนึ่ง ภิกษุใดเข้าไปที่สำนักภิกษุณีแล้วสั่งสอนภิกษุณีทั้งหลายนอกสมัยต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๖๑/๓๓๒)

นอธิปติปัจจัย : ปัจจัยไม่เป็นอธิปติ หมายถึงสภาวธรรม เหตุเกิดของสภาวธรรมที่อกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเกิดขึ้น ตามนัยอภิธรรม มาในติกปัฏฐาน กล่าวถึง สภาวธรรมที่เป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะนอธิปติปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอกุศลเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ อาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้นขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น (๑) (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๘๘/๔๖)

นอนบนหนาม : การทำตนให้เดือดร้อน การทรมานตน (อัตตกิลมถานุโยค) ตามนัยอภิธรรม มาใน จตุกกปุคคลบัญญัติ เรื่องบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อน ด้วยลักษณะต่าง ๆ คือ ฯลฯ นุ่งห่มผ้ากัมพลทำด้วยขนสัตว์ร้ายบ้างนุ่งห่มผ้าทำด้วยขนปีกนกเค้าบ้างถอนผมและหนวดหมั่นประกอบการถอนผมและหนวดบ้าง ยืนอย่างเดียวปฏิเสธการนั่งบ้าง นั่งกระโหย่ง ประกอบความเพียรด้วยการนั่งกระโหย่งบ้าง อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง หมั่นประกอบการลงน้ำบ้าง "นอนบนหนาม" สำเร็จการนอนบนหนามบ้าง (องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๓-๐๕,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

นอนเบียดเสียดบุตร : สภาพการอยู่ครองเรือนของพราหมณ์และคหบดีชาวเวฬุทวารคามประสงค์ที่จะอยู่ครองเรือนจึงขอให้พระศาสดาแสดงธรรมในการอยู่ครองเรือนเพื่อไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ตามนัยพระสูตร มาในเวฬุทวาเรยยสูตร เรื่องการอยู่ครองเรือนที่ต้องอยู่

SAMPLE

ร่วมกันหลายๆ นอนห้องเดียวกันหลาย ความว่า พราหมณ์และคหบดีชาวเวฬุทวาร คามเหล่านั้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ นั่ง ณ ที่สมควร พากันกราบทูล พระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความปรารถนา มี ความพอใจ มีความประสงค์อย่างนี้ ๆ ว่า 'ขอเราทั้งหลายพึงอยู่ครองเรือน นอน เบียดเสียดบุตร พึงใช้สอยผงแก่นจันทน์จากแคว้นกาสี ทัดทรงดอกไม้ ของหอมและ เครื่องลูบไล้ พึงยินดีทองและเงิน หลังจากตายแล้วพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๑)

นอนันตรปัจจัย : ปัจจัยที่ไม่เป็นอนันตระ หมายถึงสภาพธรรม เหตุเกิดของสภาวธรรมที่เป็นอัพยาก ฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้น ตามนัยอภิธรรม มาในติกปัฏฐาน กล่าวถึง สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะ "นอนันตร ปัจจัย" เพราะนสมนันตรปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น (นอนันตรปัจจัยและนสมนันตรปัจจัยเหมือนกับนอารัมมณปัจจัย) ดังนี้ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๘๙/๑๔๘)

นอบน้อม : นบ อาการแสดงความเคารพอย่างสูง เช่น นอบน้อมพระรัตนตรัย ดังคำว่า ขอนอบ น้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๒/-/๑), อาการที่ยอมตัวลงแสดงความเคารพอยู่ในที หมายถึงสักการะ เคารพ ไหว้ หรือดัง คำว่า เรานั้นขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาค ขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๗ พระองค์ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๑/๑๖) หรือดังคำในกุญชรวิมาน เทพธิดาองค์หนึ่งกล่าว ไว้ว่า ผลแห่งกุศลกรรมของดิฉันนั้นเป็นเช่นนี้ ดิฉันจึงเป็นที่สักการะ เคารพ นอบน้อม ของมวลเทพ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๐/๘)

น้อมใจเชื่อ : เชื่ออย่างบริสุทธิ์ใจ, เชื่ออย่างสนิทใจโดยไม่มีข้อสงสัยใดๆ หมายถึงปลงใจเชื่อ,เชื่อ โดยไม่มีความเคลือบแคลง,เชื้อด้วยศรัทธา ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุรูปหนึ่งมีความ ประสงค์จะฆ่าจึงพรรณนาเรื่องสวรรค์ให้บุคคลผู้ทำความดีฟัง เขาน้อมใจเชื่อแล้วถึง แก่ความตาย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๘๘/๑๗๓),หรือดังคำในเจโตขีลสูตร ที่พระพุทธเจ้า ตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เคลือบแคลงสงสัย น้อมใจเชื่อ เลื่อมใสในศาสดา จิต ของภิกษุผู้ไม่เคลือบแคลงสงสัย น้อมใจเชื่อ เลื่อมใสในศาสดา (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/ ๑๔/๒๕)

น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ : พิจารณาธรรมที่ฟังแล้วอย่างบริสุทธิ์ใจ หมายถึงฟังธรรมเข้าใจแล้ว พิจารณาจนเกิดเบื่อหน่ายรูปเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ อย่างนี้ว่า เราไม่ เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ของเรา หรือผัสสายตนะ ๖ ดังคำในปัตตสูตร อายตนสูตร ที่มารผู้มี บาปมีความคิดว่า ภิกษุเหล่านั้นต่างใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความ

SAMPLE

เต็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๒/๑๙๓, ๑๕๓/๑๙๔, ๑๕๕/๑๙๖), ฟังธรรมอันปราศจากมลทินซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว ซึ่งพระธรรมอันปราศจากธุลีคือนิพพานอันไม่มีภัย เห็นธรรม ก็ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ดังคำในปโรสหัสสสูตร พระวังคีสเถระได้มีความคิดว่า ภิกษุเหล่านั้นต่างก็ใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๖/๓๑๖),ในปุนัพพสุสูตรก็กล่าวถึงเหล่าภิกษุต่างก็ใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๔/๓๔๔)

น้อมไปในเนกขัมมะ :น้อมใจไปในเนกขัมมะของพระขีณาสพ เพราะสิ้นราคะ ปราศจากราคะ เพราะสิ้นโทสะ ปราศจากโทสะ เพราะสิ้นโมหะ ปราศจากโมหะ มุ่งหมายถึงจิตของพระขีณาสพผู้น้อมไปในเนกขัมมะ, ข้อ ๑ ในฐานะ ๖ ประการ คือ (๑) น้อมไปในเนกขัมมะ (๒) น้อมไปในปวิเวก (๓) น้อมไปในความไม่เบียดเบียน (๔) น้อมไปในความสิ้นอุปาทาน (๕) น้อมไปในความสิ้นตัณหา (๖) น้อมไปในความไม่ลุ่มหลง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๔/๙),หรือดังคำในจักขุสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ ประการนี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงานปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๒๒/๓๓๕),ในโสณสูตร กล่าวถึงท่านพระโสณะผู้ได้บรรลุอรหัตตผลแล้ว ย่อมน้อมใจไปในฐานะ ๖ มีน้อมไปในเนกขัมมะเป็นต้น (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๖),ในเถรคาถา กล่าวถึงพระโสณโกฬิวิสเถระมีฤทธิ์มาก เล่าไว้ว่า เราผู้น้อมไปในเนกขัมมะ และความสงัดใจน้อมไปในความไม่เบียดเบียน หมดความยึดมั่นถือมั่น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๔๐/๔๕๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เนกขัมมะ ในที่นี้หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ประการ (คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน) (สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๓๒๒/๓๗๙),ในอรรถกถาเถรคาถาอธิบายว่าไว้ว่า คำว่า เนกขัมมะ หมายถึงการออกบวช (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๖๔๐/๒๖๑)

น้อมไปสู่นิพพาน :โน้มหรือโอนไปสู่นิพพาน มุ่งหมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ภิกษุทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากแล้วย่อมน้อมไปสู่นิพพาน ดังคำในปฐมปาจีนนินนสูตร ตถาคตสูตร เอสนาสูตร อุทธัมภาคิยสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑/๕๘, ๑๓๙/๗๔, ๑๖๑/๙๓, ๑๘๑/๑๐๗),ในอนวัฏฐิตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖ ประการ (เช่นพิจารณาเห็นว่า ใจของเราจักน้อมไปสู่นิพพาน)

SAMPLE

สามารถทำเขตไม่จำกัดในสังขารทั้งปวงแล้วทำอนิจจสัญญาให้ปรากฏได้(องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๒/๖๒๔)

น้อมไว้ : โน้ม เช่น น้อมลาภมาเพื่อตน, โอนลงเป็นการแสดงความเคารพ เช่น น้อมกายน้อมใจ ,โอนอ่อนตามเช่น น้อมใจเชื่อ ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวถึงพวกภิกษุฉัพพัคคีย์รู้อยู่จึงน้อมลาภที่เขาน้อมไว้เป็นของจะถวายสงฆ์มาเพื่อตนเล่า,ในสิกขาบทวิภังค์อธิบายว่าที่ชื่อว่า น้อมไว้ คือเขาเปล่งวาจาว่า เราจะถวาย จะกระทำ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๕๗/๑๘๐, ๖๕๙/๑๘๑),ในปริวาร พระพุทธเจ้าทรงบัญญัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้รู้อยู่ น้อมลาภที่เขาน้อมไว้เป็นของจะถวายสงฆ์มาเพื่อตน (วิ.ป.(ไทย) ๘/๕๓/๔๕)

นักขัตตมงคล:งานมงคลชื่อนักขัตตะหมายถึงสมัยแห่งนักขัตตมงคลดังคำในปุสสพุทธวงศ์พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ ทรงประกาศพระธรรมจักรในนักขัตตมงคลเทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓/๖๘๐)

นักขัตตชาดก :ชาดกว่าด้วยการถือฤกษ์ถือยาม มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า บัณฑิตโพธิสัตว์ชาวกรุงพาราณสีติเตียนชาวเมืองที่จะไปขอลูกสาวเขา มัวแต่รอฤกษ์ยามไม่ยอมยกขันหมากไปตามกำหนด จนเขายกลูกสาวให้คนอื่นไป ประโยชน์ได้ล่วงเลยผู้ที่มัวคอยฤกษ์ยามอยู่ แท้จริง ประโยชน์นั่นแหละเป็นฤกษ์ของประโยชน์เอง ดวงดาวจะทำอะไรได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๙/๒๐)

นักขัตฤกษ์ : ดาวฤกษ์ซึ่งอยู่บนท้องฟ้า มีชื่อต่างๆกัน เช่น ดาวม้า ดาวลูกไก่ ดาวคางหมู ดาวจระเข้ ดาวคันฉัตร เป็นต้น ดังคำในปิณฑสูตร มีกล่าวไว้ว่า ที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อปัญจสาลา มีงานนักขัตฤกษ์แจกของแก่พวกเด็กๆ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๔/๑๙๕); ในเวสสันตรชาดก นางอมิตตดาปนาพูดกับชูชกว่า ในคราวมหรสพซึ่งมีในต้นฤดูนักขัตฤกษ์ ท่านจักได้เห็นฉันแต่งตัวสวยงามรื่นรมย์อยู่กับชายอื่น (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๔๐/๔๘๗) ; ดูดาวนักษัตร

อรรถกถาอธิบายว่า นักขัตฤกษ์ หมายถึงงานที่มีการรื่นเริงที่เขาป่าวร้อง การเล่นในเดือนสิบสอง ตกแต่งด้วยธงชัยและธงแผ่นผ้าเป็นไปทั่วพระนครมีตลอดคืน มีติดต่อเป็นอันเดียวกันตลอดถึงชั้นจาตุมหาราชิกา (สำ.ส.อ.(บาลี) อรรถกถาวัชชีปุตตสูตร)

นักคำนวณ : ผู้กะประมาณ, ผู้คิดหาผลลัพท์โดยวิธีเลขโดยไม่ขาดสาย, จัดเป็นอาชีพที่อาศัยศิลปะอาชีพหนึ่ง ดังคำในสามัญญผลสูตร (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒),ผู้นับจำนวนตัวเลขในคณกโมคคัลลานสูตร คณกโมคคัลลานพราหมณ์กล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้เป็นนักคำนวณก็มีการศึกษาโดยลำดับมีการกระทำโดยลำดับ มีการปฏิบัติโดยลำดับย่อมปรากฏในเรื่องการนับจำนวน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๔/๗๘),หรือดังคำในเขมาสูตร

SAMPLE

เขมาภิกษุณีกล่าวถึงนักคำนวณ นักประเมินหรือนักประมวลบางคนของพระองค์ผู้สามารถคำนวณทรายในแม่น้ำคงคา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่า นักคำนวณ หมายถึงผู้ฉลาดในการนับติดต่อกันไปไม่ขาดสาย (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๔๑๐/๑๗๕, สำ. ฏีกา (บาลี) ๒/๔๑๐/๔๕๙)

นักดื่ม : ผู้ดื่มสุราเป็นประจำ,ผู้ติดเหล้า,ผู้ชอบดื่มของมึนเมา ดังคำในมหาสุทัสสนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้ว่า ในกรุงกุสาวดีราชธานี มีนักเลง นักเล่น และนักดื่มร้องรำทำเพลงตามเสียงแถวต้นตาลยามต้องลมเหล่านั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒, ๒๕๘/๑๙๒, ๒๕๙/๑๙๓),มตโรทนชาดก พระพุทธเจ้าตรัสว่า นักดื่มก็ดี คนไม่ได้รับการศึกษาก็ดี คนโง่ก็ดี คนมุทะลุก็ดี คนไม่มีความเพียรก็ดี คนไม่ฉลาดในธรรมก็ดี ย่อมเข้าใจนักปราชญ์ว่าเป็นคนโง่ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๖๘/๑๗๐)

นักตรรกะ : ตักกี หมายถึงผู้ที่ให้เหตุผลตามแนวของตรรกะ มี ๔ จำพวก ดังคำในพรหมชาลสูตร สัสสตวาทะ อันตานันติกวาทะ อธิจจสมุปปันนวาทะ พระพุทธเจ้าตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญาแสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า อัตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ดุจยอดภูเขาดุจเสาระเนียด เป็นต้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔/๑๕),หรือดังคำในสันทกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ศาสดาผู้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา ก็ย่อมมีการใช้เหตุผลถูกบ้าง การใช้เหตุผลผิดบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้างเป็นอย่างอื่นบ้าง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๑/๒๗๒),หรือดังคำในสังคารวสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้มีบารมีขั้นสุดท้ายพราะรู้ยิ่งในปัจจุบันจึงปฏิญญาอาทิพรหมจรรย์เพราะเพียงแต่ความเชื่ออย่างเดียวเปรียบเหมือนพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๗๔/๖๐๐)

อรรถกถาอธิบายว่า นักตรรกะ ผู้ที่ให้เหตุผลตามแนวของตรรกศาสตร์ มี ๔ จำพวก คืออนุสสติกะ อนุมาน จากข้อมูลที่เป็นประสบการณ์ ชาติสสระ อนุมานโดยการระลึกชาติ ลาภิตักกิกะ อนุมานจากประสบการณ์ภายในของตน และสุทธิตักกิกะ อนุมานโดยใช้เหตุผลล้วน ๆ (ที.สี.อ. (บาลี) ๓๔/๙๘)

นักโต้วาทะ : ผู้ทำวาที,หมายถึงนักโต้วาที, ผู้มีวาทะที่ใช้โต้ตอบผ่านการกลั่นกรอง,ผู้ที่ใช้เหตุผลมากล่าวหักล้างอีกฝ่ายหนึ่งเพื่อให้จนมุม,ผู้พุ่งคำพูดออกไป ดังคำในจูฬสัจจกสูตร มหาสัจจกสูตร กล่าวถึงสัจจกะ นิครนถบุตรอาศัยอยู่ในกรุงเวสาลี เป็นนักโต้วาทะ พูดยกตนว่าเป็นบัณฑิต ชนจำนวนมากยกย่องว่าเป็นผู้มีลัทธิดี (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๘, ๓๖๔/๔๐๑)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นักโต้วาทะ หมายถึงผู้ที่ถูกวาทะที่กำหนดไว้ว่า เราจักโต้วาทะ เหวี่ยงไป ไสไป ส่งไปยังสำนักปรวาที อีกประการหนึ่ง คือถูกจิตของตนส่งไปในสถานที่โต้วาทะ คือในที่ใดๆ มีการโต้วาทะกัน ย่อมไปปรากฏตัวในที่นั้นๆ (วิ.อ.(บาลี) ๒/๑/๒๕)

นักโทษ : บุคคลที่ถูกจองจำลงโทษจำคุกหรือตัดสินประหารชีวิตดังคำในมังสปุตตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ราชบุรุษทั้งหลายก็ช่วยกันประหารนักโทษคนนั้นด้วยหอก ๑๐๐ เล่มในเช้าวันนั้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๓/๑๒๒),ในวิธุรชาดก วิธุรบัณฑิตกล่าวแก่พญานาคว่า นักโทษประหารไม่พึงกราบไหว้เพชฌฆาตหรือเพชฌฆาตก็ไม่พึงให้นักโทษประหารไหว้ตน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๘๕/๔๓๓)

นักบวช : ผู้ถือบวช ทั้งในพุทธศาสนาหรือนอกพุทธศาสนา เช่น ภิกษุ ภิกษุณี หรือ นิครนถ์ ปริพาชก เป็นต้น ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวถึงนักบวชทำกรรมชั่วในศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะ ๕ เรื่อง หรือดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวถึงอาชีวกคนหนึ่งจัดภัตตาหารถวายนักบวชผู้เป็นเจ้าลัทธิทั้งหมด (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๐/๒๔๐,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๑๖/๓๗๕), ๙/๓๗๖/๑๕๗,๙/๓๗๗/๑๕๗,๙/๓๗๗/๑๕๘,๙/๓๗๘/๑๕๙,๙/๓๗๙/๑๕๙,๙/๓๘๐/๑๖๐,๒๙/๕๕/๑๘๗)

นักบวชเปลือย : ผู้ถือบวชไม่มีผ้านุ่งผ้าห่ม, เช่นอเจลก, พวกนิครนถ์ ในมหาวิภังค์ กล่าวถึงอเจลกสิกขาบท (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖๙/๔๑๘), ในปาฏิกสูตร กล่าวถึงนักบวชเปลือยชื่อว่าปาฏิกะ,นักบวชเปลือยชื่อว่าโกรักขัตติยะ ประพฤติอย่างสุนัข คือ คลานไปด้วยข้อศอกและเข่ากินอาหารที่กองบนพื้นดินด้วยปาก(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗/๗, ๙/๙, ๓๓/๒๕),ในอาชีวกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อาชีวกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๙๓/๔๐๕); เปรตในยมโลก ในจูฬเสฏฐิเปตวัตถุพระเจ้าอชาตศัตรูตรัสถามเปรตนั้นว่า ท่านผู้เจริญท่านเป็นนักบวชเปลือยกายซูบผอมเพราะผลกรรมอะไร ท่านจึงไปที่ไหนๆ เฉพาะกลางคืน (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๔๖/๒๐๗)

อรรถกถาวินัยและอรรถกถาอังคุตตรนิกาย กล่าวไว้ว่า อาชีวก เป็นชื่อเรียกพวกนักบวชเปลือย (วิ.อ.(บาลี) ๓/๑๑๐/๘๘,องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี)๓/๒๙๓-๓๐๒/๙๔)

นักปฏิบัติ : ผู้บำเพ็ญเพียร,ผู้เจริญกัมมัฏฐาน,ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งกลางวันและกลางคืนคือกลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้นเป็นต้น ในที่นี้หมายถึงคนที่ลงมือทำ ดังคำในปังกธาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้มีความเพียร มีความเข้มแข็ง มีปัญญา เพ่งพินิจ มีสติคุ้มครองอินทรีย์ ครอบงำทุกทิศด้วยอัปปมาณสมาธิประพฤติอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิก

SAMPLE

ขา และอธิปัญญาสิกขา เมื่อก่อนฉันใดภายหลังก็ฉันนั้น...ภิกษุเช่นนั้น บัณฑิตกล่าวว่าเป็นนักศึกษาเป็นนักปฏิบัติ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๑/๓๒๐);ผู้ดำเนินชีวิตคฤหัสถ์,ผู้ปฏิบัติการ ดังคำในคังคมาลชาดก พระเจ้าอัฑฒมาสกทรงแสดงธรรมแก่พสกนิกรว่า กามแม้เพียงเล็กน้อยก็ไม่เพียงพอ แม้มากก็ไม่อิ่มโอหนอ กามทั้งหลายคนพาลเพ้อรำพันถึง กุลบุตรนักปฏิบัติพึงเว้นได้ขาด (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๔๐/๒๙๑)

นักประมวล : ผู้รวบรวมให้เข้าระเบียบเป็นหมวดหมู่, ผู้เก็บรวบรวมหนังสือที่เป็นสิ่งซึ่งเป็นประเภทเดียวกัน เช่น ประมวลกฎหมาย ประมวลภาพ ดังคำในเขมาสูตร เขมาภิกษุณีกราบทูลแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า นักคำนวณ นักประเมิน หรือนักประมวลบางคนของพระองค์ ผู้สามารถคำนวณน้ำในมหาสมุทรว่าน้ำเท่านี้อาฬหกะ เท่านี้ ๑๐๐ อาฬหกะ เท่านี้ ๑,๐๐๐ อาฬหกะ หรือเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ อาฬหกะ (ส.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่า นักประมวล หมายถึงผู้ฉลาดในการนับประมวล (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๔๑๐/๑๗๕, สำ. ฏีกา (บาลี) ๒/๔๑๐/๔๕๙)

นักประเมิน : ผู้เก่งด้านการนับนิ้วมือ,ผู้สามารถใช้นิ้วมือนับจำนวนได้ ดังคำในเขมาสูตร ที่เขมาภิกษุณีกล่าวถึงนักประเมินไว้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่า นักประเมิน หมายถึงผู้ฉลาดในการนับด้วยนิ้วมือ (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๔๑๐/๑๗๕, สำ. ฏีกา(บาลี) ๒/๔๑๐/๔๕๙)

นักปราชญ์ : ผู้รู้, ผู้มีปัญญา ดังคำในมหาวรรค ท้าวสักกะกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์ใดทรงเป็นนักปราชญ์ ทรงฝึกในอินทรีย์ทั้งปวง เป็นผู้ผุดผ่อง ไม่มีผู้ใดเปรียบทรงไกลจากกิเลส เสด็จไปดีในโลก ข้าพเจ้าเป็นผู้รับใช้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๘/๗๑),ในมหานิทเทส อธิบายว่า ชื่อว่านักปราชญ์เพราะมีปัญญาชื่อว่านักปราชญ์เพราะมีปัญญาเครื่องทรงจำชื่อว่านักปราชญ์เพราะสมบูรณ์ด้วยปัญญาเครื่องทรงจำ ชื่อว่านักปราชญ์เพราะติเตียนบาป (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔),ในจูฬนิทเทส อธิบายว่า นักปราชญ์ทั้งหลายหมายถึงบัณฑิต ผู้มีปัญญามีปัญญาเครื่องตรัสรู้ มีญาณมีปัญญาแจ่มแจ้งมีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส(ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๖)

คำว่า นักปราชญ์ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๓๑๗/๑๒๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๐, ๔๕๘/๕๗๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๗/๒๗๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๙, ๑๕๙/๒๐๖, ๒๔๖/๓๕๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๑/๓๒๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕/๘, ๒๘/๔๕, ๓๔/๕๕, ๔๓/๗๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๕๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๐/๓๓๐,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๘๒/๖๘๙, ๗๘๕/๖๘๙,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๑๗/๓๐๓, ๑๘/๓๐๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๒๕/๔๔๑, ๑๖๓๐/๔๔๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔,

๑๓/๖๖, ๗๔/๒๒๓, ๑๙๙/๕๘๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๕, ๑๓๑/๔๓๓,/๔๓๕, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๕/๕๑๕

นักพรต :คนถือบวช,คนประพฤติพรต ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร ด้วยพระเดชแห่งพระบรมสารีริกธาตุนั้น แผ่นดินใหญ่นี้ประดับด้วยนักพรตผู้ประเสริฐ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๐/๑๘๐)

นักฟ้อน (เพิ่มเติม)ผู้รำ,ผู้กราย,นฏะ หมายถึงผู้ประเทืองผิวให้งดงามก่อนแสดง ดังคำในภิกขุนีวิภังค์กล่าวถึงภิกษุณีถุลลนันทาให้สมณจีวรแก่พวกครูนักฟ้อนบ้างพวกนักฟ้อนบ้าง(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๙๑๖/๒๐๔),ในตาลปุตตสูตร ผู้ใหญ่บ้านนักฟ้อนรำชื่อตาลบุตรกล่าวถึงนักฟ้อนรำคนใด ทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง กลางโรงละคร กลางงานมหรสพ นักฟ้อนรำคนนั้น หลังจากตายแล้ว จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อปหาสะ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๔/๓๙๕)

อรรถกถากล่าวไว้ว่า นิครนถ์ ผู้เป็นบุตรของนักฟ้อน (ที.สี.อ. (บาลี) ๑๕๖/๑๓๒, ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๑๒/๑๔๑)

นักมวยปล้ำ:คนที่เล่นมวยปล้ำ,กีฬามวยปล้ำ,มัลลมุฏฐิกา, เป็นกีฬาชาวบ้านเล่นกัน ในที่นี้ใช้เปรียบเทียบว่าภิกษุประพฤติดังเช่นนักมวยปล้ำ ซึ่งภิกษุไม่ควรทำ ดังคำในจูฬวรรคกล่าวไว้ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์สรงน้ำขัดสีกายคือขาบ้าง ...กับต้นไม้ คนทั้งหลายจึงตำหนิว่า ไฉนพวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงสรงน้ำขัดสีกาย คือขาบ้าง ...หลังบ้างกับต้นไม้ เหมือนพวกนักมวยปล้ำ เหมือนพวกลูกหลานชาวบ้านเล่า (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๔๓/๑, ๒๔๓/๓, ๒๔๓/๔),ในอปทาน กล่าวถึงบุพกรรมของพระพุทธองค์ไว้ว่า ในชาติก่อน เมื่อนักมวยกำลังชกกัน เราได้กันบุตรชายนักมวยปล้ำไว้ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงเกิดความทุกข์ที่สันหลัง(ปวดหลัง) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐/๕๗๗)

นักมายากล คนเล่นมายากล,คนเล่นกล,ผู้ใช้ความว่องไวลวงตาประชาชน ดังคำในเผณปิณฑูปมสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า นักมายากลหรือลูกมือนักมายากลแสดงมายากลที่ทางใหญ่ ๔แพร่ง บุรุษผู้มีตาดีก็จะพึงเห็น เพ่ง พิจารณามายากลนั้นโดยแยบคายได้ เมื่อเขาเห็น เพ่งพิจารณามายากลนั้นโดยแยบคาย มายากลก็จะพึงปรากฏเป็นของว่าง เปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในมายากลจะมีได้อย่างไร (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๑),ใน อโยฆรชาดก พระพุทธเจ้าตรัสว่า นักมายากลทั้งหลายเมื่อแสดงมายากลท่ามกลางสนามย่อมลวงตาประชาชนให้หลงใหล (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๘๐/๕๓๖),ในกุณาลชาดก กล่าวไว้ว่า หญิงทั้งหลาย มีความฉลาดในมายาตั้งร้อยเหมือนนักมายากล(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๕๗/๑๕๖)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายข้อดีของนักมายากลว่าช่วยบรรเทาความโศกได้ ดังคำว่า นักมายากล หรือนักร้อง นักดนตรี แม้พวกอื่น ท่านก็เรียกว่า ผู้บรรเทาความเศร้าโศก เพราะสามารถนำความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นออกไปได้ (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๒๓๕๘/๔๔๑)

นักรบอาชีพ :โยธาชีวะ,คนที่ไปรบในสงคราม,ผู้ผ่านสมรภูมิรบในการต่อสู้กับข้าศึก โยธาชีวสูตร ผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะ ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินคำของพวกนักรบอาชีพผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อน ๆ กล่าวว่า นักรบอาชีพคนใดอุตส่าห์พยายามในการสงคราม นักรบพวกอื่นสังหารนักรบอาชีพผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๕/๓๙๘),ในโยธาชีวสูตร กล่าวไว้ว่า นักรบอาชีพประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ (คือ (๑) ยิงลูกศรได้ไกล (๒) ยิงไม่พลาดและ (๓) ทำลายกายขนาดใหญ่ได้ ย่อมคู่ควรแก่พระราชาเหมาะแก่พระราชาถึงการนับว่าเป็นราชองครักษ์โดยแท้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๔/๓๘๓),ในจตุกกนิบาต กล่าวถึง นักรบอาชีพผู้ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ โดยเพิ่มข้อ ๑ คือฉลาดในฐานะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๑/๒๕๗,๒๑/๑๙๖/๒๙๙),ในปฐมโยธาชีวสูตรและปุคคลบัญญัติ กล่าวถึง นักรบอาชีพ ๕ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลกนักรบอาชีพ ๕ จำพวก และจำพวกที่ ๕ ดีที่สุด คือ นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้ แม้เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ แม้เห็นยอดธงของข้าศึกก็อดทนได้ แม้ได้ยินเสียงกึกก้องของข้าศึกก็อดทนได้ อดทนต่อการประหารของข้าศึกได้เขาชนะสงครามนั้นแล้ว เป็นผู้ พิชิตสงคราม ยึดครองค่ายสงครามนั้นไว้ได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๑๒๖,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๙๓/๒๒๐),ในทุติยโยธาชีวสูตร กล่าวถึงนักรบอาชีพ ๕ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก และนักรบอาชีพจำพวกที่ ๕ ดีที่สุด ต่างจากนักรบอาชีพที่เข้าสู่สงคราม บาดเจ็บหรือตายในสงครามคือ นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้ถือดาบและโล่ ผูกสอดธนูและแล่งแล้วเข้าสู่สมรภูมิ เขาชนะสงครามนั้นแล้ว เป็นผู้พิชิตสงคราม ยึดค่าย สงครามนั้นไว้ได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๖/๑๓๑),ในโตเทยยาปทาน กล่าวถึงคุณสมบัติของนักรบอาชีพไว้ว่า นักรบอาชีพ อดทนต่อความหนาวความร้อน อดทนต่ออุจจาระปัสสาวะ เตรียมการสำเร็จแล้ว มาประชุมกัน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓๑/๖๘๕)

นักรำ : ผู้แสดงท่าเคลื่อนไหวโดยมีลีลาและแบบท่าเข้ากับจังหวะเพลงร้องหรือเพลงดนตรี, ถ้าถืออาวุธประกอบก็เรียกชื่อตามอาวุธที่ถือ เช่น รำดาบ รำทวน, ถ้าถือสิ่งของใดประกอบก็เรียกชื่อตามสิ่งของนั้น เช่น รำพัด,ในชตุกัณณิกเถราปทาน พระชตุกัณณิกเถระ เล่าประวัติอดีตของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นบุตรเศรษฐีอยู่ในกรุงหงสวดี ...นัก

SAMPLE

ดนตรีมีเครื่องประโคมอย่างดีมาประโคมให้ข้าพเจ้า... คนตีฉิ่ง คนตีกลอง นักฟ้อน นักรำ ตัวละครและพวกนาฏศิลป์จำนวนมากแวดล้อมข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘๐/๖๙๑)

นักเลง : ผู้ฝักใฝ่ในสิ่งนั้น ๆ เช่น นักเลงหนังสือ นักเลงการพนัน นักเลงหญิง เช่นดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวถึงพวกนักเลงจำนวนมากพากันไปเที่ยวรื่นเริงในอุทยาน ส่งชายสื่อไปสำนักหญิงแพศยา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๐๐/๓๔๒) หรือดังคำว่า จีวรของภิกษุที่พระราชา โจร นักเลงหรือคนบางพวกชิงเอาไป(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๑๙/๔๓) ; ผู้เกะกะระราน เช่น เป็นนักเลง, คนมีใจกว้าง คนกล้าได้กล้าเสีย เช่น ใจนักเลง, ในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวว่า ในกรุงกุสาวดีราชธานี มีนักเลง นักเล่น และนักดื่มร้องรำทำเพลงตามเสียงแถวต้นตาลยามต้องลม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒, ๒๕๘/๑๙๒, ๒๕๙/๑๙๓),ในสิงคาลกสูตร กล่าวถึงนักเลง ซึ่งเป็นมิตรและเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อม อันได้แก่ (๑) นักเลงการพนัน (๒) นักเลงเจ้าชู้ (๓) นักเลงเหล้า) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔,๒๕๓/๒๐๖),ในจูฬสัจจกสูตร กล่าวถึงบุรุษผู้มีกำลังซึ่งเป็นนักเลงจับถ้วยที่หูแล้วสลัดฟัดฟาดไปมา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๔/๓๙๐), ในอุปาลิวาทสูตร กล่าวถึงคนที่แข็งแรงเป็นนักเลงสุรา จับไหสุราคว่ำลง หงายขึ้น เขย่าจนน้ำสุราสะเด็ด (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๙/๕๗) นักเลงโต ก็ว่า

นักเลงการพนัน :ผู้ชอบเล่นการพนัน,นักพนัน, ผู้มีใจชอบการพนันขันต่อ ได้ชื่อว่าเป็นมิตรชั่ว และเหตุข้อ ๑ในเหตุ ๖ อย่าง ดังคำในสิงคาลกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เหตุ ๖ ประการนี้ คือ (๑) นักเลงการพนันและนักเลงหญิง (๒)นักเลงสุรา (๓) ฟ้อนรำขับร้อง (๔) นอนหลับในกลางวันเที่ยวกลางคืน (๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัดย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔, ๒๕๒/๒๐๔, ๒๕๓/๒๐๖),ในพาลปัณฑิตสูตร กล่าวถึงโทษคนที่เล่นการพนันไว้ว่า นักเลงการพนัน เพราะความพ่ายแพ้ครั้งแรกเท่านั้น จึงเสียลูก เสียเมีย เสียทรัพย์สมบัติทุกอย่าง และถึงการจองจำ ที่เป็นการสูญเสียอย่างยิ่ง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๙๘),ในอุคคหสูตรและ อนุรุทธสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภรรยาศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักรักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้ จะเป็นทรัพย์ ข้าว เงินหรือทองก็ตาม จักไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๓/๕๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๖/๓๒๐),ในอุชชยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า พราหมณ์ โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้ มีทางเสื่อม ๔ ประการ คือ(๑) เป็นนักเลงหญิง (๒) เป็นนักเลงสุรา (๓) เป็นนักเลงการพนัน (๔) เป็นผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๕/๓๔๖) ในปราภวสูตร พระพุทธเจ้า

SAMPLE

ตรัสว่า คนผู้เป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา และนักเลงการพนัน ชอบล้างผลาญทรัพย์สมบัติที่ตนหามาได้ นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๖/๕๒๖)

นักเลงเจ้าชู้ : คนที่ชอบเป็นชู้,จัดเป็นคนชั่ว ในสิงคาลกสูตรกล่าวถึงโทษแห่งการคบคนชั่วเป็นมิตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ (๑) เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย (๒) เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย (๓) เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย (๔) เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย (๕) เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย (๖) เขามีโจรเป็นมิตรสหาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔),ในอุปปลวัณณาสูตร และอุปลวัณณาเถรีคาถา มารผู้มีบาป กล่าวกะอุบลวรรณาภิกษุณีว่า ผิวพรรณของท่านไม่เป็นสองรองใคร ท่านไม่กลัวความสามหาวของพวกนักเลงเจ้าชู้หรือ, ท่านเข้าไปใกล้ต้นไม้ที่มีดอกบานสะพรั่งถึงยอดยืนอยู่แต่ผู้เดียวที่โคนต้นไม้และแม้เพื่อนไรๆ ของท่านก็ไม่มี ท่านไม่กลัวความสามหาวของพวกนักเลงเจ้าชู้หรือ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๖/๒๒๒,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๓๐/๕๙๓),นักเลงเจ้าชู้มักรังแกผู้หญิง ในสุภาชีวกัมพวนิกาเถรีคาถา กล่าวถึงนักเลงเจ้าชู้คนหนึ่งได้ยืนขวางกั้นพระสุภาภิกษุณีซึ่งกำลังเดินไปสวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจที่น่ารื่นรมย์ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๖๘/๖๑๖)

นักเลงสกา : ผู้ชอบเครื่องเล่นการพนันอย่างหนึ่งที่ใช้ลูกบาศก์ทอดแล้วเดินตัวสกาตามแต้มลูกบาศก์ ดังคำในปายาสิสูตร พระกุมารกัสสปะเล่าไว้ว่า มีนักเลงสกา ๒ คนกำลังเล่นสกา คนหนึ่งกลืนเบี้ยที่จะทำให้แพ้ลูกแล้วลูกเล่า(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๔/๓๖๕), ในลิตตชาดก กล่าวถึงนักสกาโพธิสัตว์เตือนนักเลงสกาโกงว่า บุรุษกลืนลูกสกาที่เคลือบยาพิษอย่างแรงกล้าก็ยังไม่รู้ตัว (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙๑/๓๘),ในวิธุรชาดก กล่าวปุณณกยักษ์กราบทูลพระเจ้าโกรัพยะว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์มาถึงเมืองนี้ด้วยต้องการที่จะเล่นการพนันสะกา (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๙๑/๓๙๙)

นักเลงสุรา : ผู้ชอบดื่มสุรา, ผู้ดื่มสุราเป็นประจำ, ผู้ติดสุรา ได้ชื่อว่าเป็นมิตรชั่ว และจัดเป็นเหตุข้อ ๒(คือนักเลงสุรา) ในเหตุ ๖ อย่างที่ทำบุรุษให้พินาศ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๖), ในมหาหังสชาดก กล่าวถึงโรงสุราเป็นสถานที่ทั่วไปแก่นักเลงสุรา (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๑๗/๑๐๓),ในวิธุรชาดก พระราชาตรัสว่า พวกนักเลงสุราและพวกที่ชอบดื่มสุราจงดื่มจากถ้วยที่เต็มเปี่ยม(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๔๙/๔๔๖)

นักเลงหญิง : ผู้ชอบเที่ยวหญิง หมายถึงผู้ใช้บริการหญิงเพื่อบำเรอกามของตน,ผู้ทำทรัพย์ที่มีอยู่ให้หมดสิ้นไป, ได้ชื่อว่าเป็นเหตุข้อที่ ๑ ในเหตุ ๖ อย่างที่ทำให้บุรุษถึงความพินาศ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๖),ในทีฆชาณุสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า พยัคฆปัชชะ โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้ มีทางเสื่อม ๔ ประการ คือ (๑) เป็นนักเลงหญิง (๒)

SAMPLE

เป็นนักเลงสุรา (๓) เป็นนักเลงการพนัน (๔) เป็นผู้มีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๒),ในปราภวสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงคนผู้เป็นนักเลงหญิงนักเลงสุราและนักเลงการพนันชอบล้างผลาญทรัพย์สมบัติที่ตนหามาได้ นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๖/๕๒๖)

นักเลงเหล้า : คนที่ชอบดื่มสุรา,ผู้ดื่มสุราเป็นอาจิณ นักเลงเหล้าได้ชื่อว่าเป็นมิตรชั่ว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔),ในเวสสันตรชาดก กล่าวถึงการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรไว้ ดังคำว่า พวกท่านจงให้ผ้าแก่ผู้ต้องการผ้าให้เหล้าแก่พวกนักเลงเหล้าให้โภชนะแก่พวกคนผู้ต้องการโภชนะโดยทั่วถึงกัน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๗๘๔/๔๖๖)

นักเล่น :ผู้ชอบเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ หมายถึงผู้ทำเพื่อสนุกหรือผ่อนอารมณ์ เช่น เล่นเรือ เล่นดนตรี ร้องเพลง,ผู้สาละวนหรือหมกมุ่นอยู่กับสิ่งใด ๆ ด้วยความเพลิดเพลินเป็นต้น เช่นเล่นการพนัน ในมหาสุทัสสนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ในกรุงกุสาวดีราชธานี มีนักเลง นักเล่น และนักดื่มร้องรำทำเพลงตามเสียงแถวต้นตาลยามต้องลม(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๒, ๒๕๘/๑๙๒, ๒๕๙/๑๙๓)

นักเล่นกล : คนที่มีการแสดงซึ่งลวงตาให้เห็นเป็นจริง, โดยปริยายหมายความว่า หลอกลวงเอา ดังคำในสุภาชีวกัมพวนิกาเถรีคาถา พระสุภาชีวกัมพวนิกาเถรี กล่าวกะนักเลงคนหนึ่งว่า คนบอด ท่านยังจะเข้าไปยึดอัตภาพที่ว่างเปล่าเหมือนภาพลวงตาที่ปรากฏต่อหน้า เหมือนต้นไม้ทองในความฝัน เหมือนรูปของมายากลที่นักเล่นกลแสดงท่ามกลางฝูงชนว่าเป็นของจริง(ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๙๖/๖๒๐) ,วิธุรชาดก ปุณณกยักษ์ กราบทูลพระเจ้าโกรัพยะว่า ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรพวกนักกระโดด นักมวย นักเล่นกล ...และช่างตัดผมที่ธรรมชาติได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๐๘/๔๐๒)

นักษัตร, หมู่ดาว,เทพ :ชื่อรอบเวลา กำหนด ๑๒ ปี เป็น ๑ รอบ เรียกว่า ๑๒ นักษัตร โดยกำหนดให้สัตว์เป็นเครื่องหมายในปีนั้น ๆ เช่น ชวด-หนู ; ดาวฤกษ์ซึ่งอยู่บนท้องฟ้า มีชื่อต่างๆกัน เช่น ดาวม้า ดาวลูกไก่ ดาวคางหมู ดาวจระเข้ ดาวคันฉันตร เป็นต้น ดังคำในมหาวรรคว่า ดวงจันทร์เป็นประธานแห่งดาวนักษัตร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๒) ; ชื่อเทพหมู่หนึ่ง ในมหาสมยสูตร กล่าวถึง เทพพวกมันทวลาหกะ มีพระนักษัตรนำหน้ามา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๘), ในอธัมมิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ในเวลาที่พระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม แม้พวกข้าราชการก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม...หมู่ดาวนักษัตรก็โคจรไปไม่สม่ำเสมอ เมื่อหมู่ดาวนักษัตรโคจรไปไม่สม่ำเสมอ คืนและวันก็หมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ (องฺ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๔),ในจปลายมานสูตร กล่าวถึงคนที่ง่วงนอนให้แก้ด้วยการมองดูดาวนักษัตร ดังคำที่พระพุทธเจ้า

SAMPLE

ตรัสสอนพระมหาโมคคัลลานะว่า เธอพึงลุกขึ้นยืนใช้น้ำลูบตาเหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูดาวนักษัตร (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๗),ในเสลสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ดาวนักษัตรทั้งหลาย มีดวงจันทร์เด่นสกาว (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๗๕/๖๓๙)

นักษัตรคราส :จับดาวนักษัตร,ถือดาวนักษัตรไว้ หมายถึงราหูอมดาวนักษัตรไม่ให้โคจรไปตามปกติ หรือราหูทำให้ดาวนักษัตรจักโคจรถูกทางหรือผิดทาง ดังคำในพรหมชาลสูตร ที่สมณพราหมณ์บางพวกใช้พยากรณ์ว่า จักมีจันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์จักโคจรถูกทางหรือผิดทาง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔/๙, ๒๐๘/๗๑) อรรถกถาอธิบายว่า นักษัตรคราส หมายถึงราหูอมกลุ่มดาวหรือดวงชะตาไว้ (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๑๘๑)

นักสืบ : ผู้เสาะหา, ผู้แสวงหา, เช่น สืบความลับ สืบข้อเท็จจริง สืบข่าว ดังคำในชตุกัณณิกเถราปทาน พระชตุกัณณิกเถระเล่าประวัติอดีตของตนว่าข้าพเจ้าเป็นบุตรเศรษฐีอยู่ในกรุงหงสวดี เพียบพร้อมห้อมล้อมอยู่ด้วยกามคุณทั้งหลาย ...คนขอทาน นักสืบจำนวนมาก เข้ามาขอข้าพเจ้าจนถึงเรือนเป็นนิตย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘๓/๖๙๑)

นักอภิปรัชญา : วีมังสี,ผู้ที่ให้เหตุผลโดยการคาดคะเนความจริงเอาจากการเทียบเคียงจนพอใจถูกใจแล้วยึดถือเป็นทฤษฎี ดังคำในสันทกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ศาสดาบางคนในโลกนี้ เป็นนักตรรกะเป็นนักอภิปรัชญา ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมตามปฏิภาณของตน ตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๑/๒๗๒),ในสังคารวสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้มีบารมีขั้นสุดท้ายเพราะรู้ยิ่งในปัจจุบันจึงปฏิญญาอาทิพรหมจรรย์เพราะเพียงแต่ความเชื่ออย่างเดียว เปรียบเหมือนพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๗๔/๖๐๐) อรรถกถาอธิบายว่า นักอภิปรัชญา(วีมังสี) ผู้ที่ให้เหตุผลโดยการคาดคะเนความจริงเอาจากการเทียบเคียงจนพอใจถูกใจแล้วยึดถือเป็นทฤษฎี เช่น คาดคะเนในเรื่องที่เกี่ยวกับปฐมเหตุของโลกและจักรวาล (ที.สี.อ.(บาลี) ๓๔/๙๙)

นั่งกระโหย่ง :อาการที่นั่งเอาปลายเท้าตั้งลงที่พื้น ส้นเท้าทั้ง ๒ รับก้น ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุผู้จะสร้างกุฏีนั้น พึงให้แผ้วถางพื้นที่สร้างกุฏี แล้วเข้าไปหาสงฆ์ ห่มผ้าเฉวียงบ่า กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษากว่า นั่งกระโหย่ง ประนมมือ (วิ.ม.(ไทย) ๑/๓๔๙/๓๘๔),ในสละจีวรที่เป็นนิสสัคคีย์ กล่าวไว้ว่า ภิกษุรูปนั้นพึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่ง ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งนั่งกระโหย่งประนมมือ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๓/๕) ; เป็นอาการแสดงความเคารพ ดังคำในติณสันถารทายกเถราปทาน พระติณสันถารทายกเถระ กล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าทำจิตของตนให้เลื่อมใส ได้กราบไหว้พระองค์ ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ย่อ

SAMPLE

ลงนั่งกระโหย่งเพ่งดูพระมหามุนี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๒๑๙); ทำความเพียรด้วยการนั่งกระโหย่ง หรือการนั่งกระโหย่งแบบถือเป็นวัตร ทำเวลานานจัดเป็นอัตตกิลมถานุโยค ดังคำที่กล่าวถึงบุคคลเป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อนไว้ว่า คนเปลือยบางคนในโลกนี้ไร้มารยาท เลียมือ ...นั่งกระโหย่งประกอบความเพียรด้วยการนั่งกระโหย่งบ้าง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๕,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

นั่งขัดสมาธิ : นั่งคู้เข่าทั้ง ๒ ข้างให้แบะลงที่พื้นแล้วเอาขาไขว้กันทับฝ่าเท้า, ถ้าเอาขาซ้อนทับกันเรียกว่า ขัดสมาธิสองชั้น, ถ้าเอาขาขวาทับขาซ้าย เรียกว่า ขัดสมาธิราบ, ถ้าเอาฝ่าเท้าทั้ง ๒ ข้างขึ้นข้างบน เรียกว่าขัดสมาธิเพชร, ขัดสมาธิราบและขัดสมาธิเพชรนั้นเป็นท่าพระพุทธรูปนั่ง,ชื่อพระพุทธรูปปางหนึ่ง อยู่ในพระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ทั้ง ๒ วางซ้อนกันบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาทับพระหัตถ์ซ้าย ดังคำในมหาสีหนาทสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือคนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ ....นั่งขัดสมาธิ เหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๗/๑๔๒),ในเทวทหสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงภิกษุประกอบด้วยอริยสีลขันธ์ อริยอินทรียสังวร และอริยสติสัมปชัญญะแล้ว พักอยู่ ณ เสนาสนะเงียบสงัด คือป่า...เธอกลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันอาหารเสร็จแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖/๒๓)

นังคลกูฏเถรวัตถุ :เรื่องพระนังคลกูฏเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ ภิกษุ เธอจงเตือนตนด้วยตนเองจงพิจารณาดูตนด้วยตนเอง ถ้าเธอคุ้มครองตนเองได้แล้ว มีสติเธอก็จักอยู่เป็นสุข ตนแล เป็นที่พึ่งของตน ตนแล เป็นคติของตน เพราะฉะนั้น เธอจงสงวนตนให้ดี เหมือนพ่อค้าม้าสงวนม้าพันธุ์ดีฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๗๙/๑๕๑)

นังคลีสชาดก : ชาดกว่าด้วยคนโง่สำคัญนมส้มว่าเหมือนงอนไถ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์ พยายามที่จะสอนศิษย์ผู้โง่เขลาให้เป็นคนฉลาด แต่ไม่อาจทำได้ จึงต้องปล่อยไป คนโง่ไม่รู้จักสำเหนียก มักพูดเพ้อเจ้อ ไร้สาระ เมื่อจะถือเอาสาระจากถ้อยคำของเขา ย่อมหาได้ยาก บัณฑิตจึงไม่ควรใส่ใจ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒๓/๕๐)

นังคุฏฐชาดก: ชาดกว่าด้วยการบูชาไฟด้วยหางวัวมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พราหมณ์โพธิสัตว์บูชาไฟด้วยหางโคเพราะเหตุที่ท่านได้รับโคมาจากชาวบ้านชายแดนจึงนำไปผูกไว้ที่อาศรม คิดว่าจะไปหาเกลือมาผสมกับเนื้อโคเพื่อบูชาไฟ ในขณะที่ท่านไม่อยู่ ได้มีพราหมณ์พวกอื่นมาที่อาศรมฆ่าโคย่างไฟกินจนอิ่มแล้วถือเอาเนื้อที่เหลือไปหมด ทิ้งไว้แต่หนัง

SAMPLE

แข้งและหาง เมื่อท่านกลับมาเห็นเข้าจึงคิดว่า ไฟนี้ไม่มีประโยชน์ แม้ของของตนก็รักษาไว้ไม่ได้ แล้วจะรักษาเราได้อย่างไร รู้ว่าการบูชาไฟไม่มีประโยชน์จึงโยนหางเข้าไปในกองไฟพร้อมพูดว่า ไฟอสัตบุรุษ การที่เราบูชาเจ้าด้วยหางนั้นก็มากพอแล้ววันนี้ ไม่มีเนื้อสำหรับเจ้าผู้ชอบกินเนื้อ ขอเจ้าจงรับเอาแต่เพียงหางเกิดว่าแล้วก็โยนหาง หนังและกระดูกแข้งโคที่เหลือเข้าในกองไฟ เมื่อไฟไหม้หมดแล้วท่านได้ดับไฟที่บูชามาตั้งแต่เกิดหมดศรัทธาหันกลับมาบวชเป็นฤๅษีบำเพ็ญเพียรทางจิตได้ไปสู่พรหมโลก ตบะที่บำเพ็ญผิดทางไม่ใช่ทางเกิดกุศล แต่กลับเป็นโทษและเสียเวลา คนจึงควรดำเนินในทางที่ถูกต้อง ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)) ๒๗/๑๔๔/๕๙)

นั่งคู้บัลลังก์ : นั่งขัดสมาธิ ดังคำในมหาวิภังค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๕/๑๓๗),ในวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ อธิบายไว้ว่า คำว่า นั่งคู้บัลลังก์ อธิบายว่า เป็นผู้นั่งขัดสมาธิ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๓๕/๓๙๕)

คำว่า นั่งคู้บัลลังก์ กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒,ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๐๗/๑๐๒, ๒๙๖/๓๒๖, ๓๔๕/๓๗๖,อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๑๒๙, ๗๖/๑๓๗,อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๕๒๑,อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๐/๑๓๑, ๙๙/๒๓๗,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๑/๒๐๙, (ไทย) ๒๔/๒๑๙, ๖๖/๓๑๕, ๖๘/๓๑๖)

นั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร: เอกาสนะ หมายถึงฉันวันละครั้งบนอาสนะเดียว ดังคำในเอกาสนิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้นั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร๕ จำพวกนี้ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๘/๓๑๒),ในอภิธรรม กล่าวถึง ภิกษุผู้ถือการนั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร ๕ จำพวกไว้เช่นกัน (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒๐๐/๒๒๔),แต่เนื่องจากในสูตรนี้ ไม่ได้จำแนก ๕ จำพวกไว้ ต้องไปดูอารัญญิกสูตร เป็นตัวอย่าง ดังนี้ ภิกษุผู้นั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ คือ (๑) ภิกษุผู้นั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตรเพราะโง่เขลา เพราะหลงงมงาย (๒)ภิกษุผู้นั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร เพราะมีความปรารถนาชั่ว ถูกความปรารถนาครอบงำ (๓) ภิกษุผู้นั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตรเพราะเป็นบ้าเพราะมีจิตฟุ้งซ่าน (๔)ภิกษุผู้นั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตรเพราะรู้ว่า เป็นวัตรที่พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญ (๕) ภิกษุผู้นั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตรเพราะอาศัยความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๑/๓๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าเพราะโง่เขลา เพราะหลงงมงาย หมายถึงไม่รู้วิธีปฏิบัติสมาทาน และไม่รู้อานิสงส์แห่งการปฏิบัติสมาทาน คำว่า มีความปรารถนาชั่ว ถูก

SAMPLE

ความปรารถนาครอบงำ หมายถึงมีความปรารถนาว่า เมื่อเราอยู่ป่า คนทั้งหลาย ก็จักสักการะเราด้วยปัจจัย ๔ ด้วยคิดว่า ภิกษุรูปนี้อยู่ป่าเป็นวัตร ทั้งจักยกย่องเราว่าภิกษุนี้เป็นลัชชี ภิกษุนี้ชอบสงัด จึงอยู่ป่า (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๘๑/๗๑)

นั่งนิ่ง: นั่งเฉย, นั่งไม่กระดุกกระดิก, นั่งไม่เคลื่อนไหว, นั่งนิ่ง ๆ, นั่งเงียบ, นั่งไม่ส่งเสียง,นั่งไม่พูดจา เช่นถามแล้วนิ่ง ในมหาวรรค กล่าวถึงพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ ทรงแวดล้อมด้วยพราหมณ์คหบดีชาวมคธ ๑๒ นหุต เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ... ฝ่ายพราหมณ์คหบดีชาวมคธ ๑๒ นหุตเหล่านั้น บางพวกถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ...บางพวกก็นั่งนิ่ง ณ ที่สมควร (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๕/๖๖),ในสามัญญผลสูตร กล่าวถึง หมอชีวก โกมารภัจ นั่งนิ่งอยู่ ณ ที่ไม่ไกลจากพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๗/๕๐), ในอลคัททูปมสูตร กล่าวถึงอริฏฐภิกษุผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้งก็นั่งนิ่ง...หมดปฏิภาณ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๖/๒๕๐),ในสาเลยยกสูตรกล่าวถึงพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ...บางพวกก็นั่งนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๙/๔๗๒)

นั่งเป็นวัตร: เนสัชชะ, หมายถึงถือการนั่งเป็นวัตร มีความเพียรต่อเนื่อง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๕๖/๔๘๑) ดังคำในเนสัชชิกสูตรและปุคคลบัญญัติ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้นั่งเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๖/๓๑๒,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒๐๐/๒๒๕) ; ดูประกอบ (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔-๒๒๕)

นัจจคีตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้องฯ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการฟ้อนรำขับร้องฯจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการฟ้อนรำขับร้องฯ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๕๑/๖๔๗)

นัจจชาดก : ชาดกว่าด้วยนกยูงรำแพน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาหงส์ทองโพธิสัตว์ให้ธิดาของตนเลือกคู่ โดยให้นกหนุ่มทั้งหลายประชุมกันให้ธิดาของตนเลือก เมื่อธิดาเลือกนกยูงหนุ่มรูปงามตัวหนึ่งเป็นคู่ แต่พญาหงส์ทองไม่ยอมยกลูกสาวให้ เพราะนกยูงตัวนั้นไม่มียางอาย ขาดหิริโอตตัปปะ ชอบแต่งตัว ลำแพนหางอวดทรวดทรงหลอกนางนกยูงอย่างเดียว ผู้ที่ขาดหิริโอตตัปปะไม่มีความละอายชั่วกลัวบาป ย่อมทำความผิดพลาดน่าละอายได้ทุกอย่าง (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๒/๑๔)

นัชชุปมะ, พระราชา : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ดังคำในอุปปลหัตถิยเถราปทาน พระอุปปลหัตถิยเถระกล่าวถึงประวัติอดีตของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นช่างดอกไม้อาศัยอยู่ในติวรานครเห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ถวายดอกไม้(ดอก

อุบล)กำหนึ่ง เพราะอำนาจแห่งกรรมนั้น ข้าพเจ้าอุบัติในภพใดๆ ในภพนั้นๆ ข้าพเจ้าเสวยผลที่น่าปรารถนา...เว้นกัปปัจจุบัน นับถอยหลังไป ๙๔ กัป ในครั้งนั้น ได้เป็นพระราชา๕๐๐ชาติ มีพระนามว่านัชชุปมะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๒๕๑)

นัดหมาย :กำหนดเวลาและกะกันไว้ ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า ที่ชื่อว่า การนัดหมาย อธิบายว่า ภิกษุทำการนัดหมายว่า จงลักทรัพย์ตามเวลานัดหมายนั้นคือ ในเวลาก่อนฉันอาหาร หรือในเวลาหลังฉันอาหาร ในเวลากลางคืน หรือในเวลากลางวัน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑๙/๙๓, ๑๗๙/๑๕๐),หรือดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงภิกษุปัญจวัคคีย์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ได้นัดหมายกันและกันว่า ท่านทั้งหลาย พระสมณโคดมนี้เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก กำลังเสด็จมา พวกเราไม่พึงกราบไหว้ ไม่พึงลุกรับไม่พึงรับบาตรและจีวรของพระองค์ แต่จะจัดอาสนะไว้ ถ้าพระองค์ปรารถนาก็จักประทับนั่ง (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒/๑๘),ในสุตโสมชาดก พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ ตรัสแก่โจรโปริสาทไว้ว่า หม่อมฉันนัดหมายไว้กับพราหมณ์ หม่อมฉันทอดถอนเศร้าโศกถึงการนัดหมายนั้น (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๔๐๐/๑๖๓)

นัตถิกทิฏฐิ : ความเห็นว่าไม่มี เช่นเห็นว่า ผลบุญผลบาปไม่มี มารดาบิดาไม่มี ความดีความชั่วไม่มี เป็นมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิดที่ร้ายแรงอย่างหนึ่ง; ดังคำเรื่องนัตถิกทิฏฐิในอปัณณกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงก็ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณโอปปาติกสัตว์ก็ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก (ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๔/๙๗), หรือดังคำใน เสริสสกวิมานและเสรีสกเปตวัตถุ เทพบุตรกล่าวแก่พวกพ่อค้าว่า ข้าพเจ้าได้มีนามว่า ปายาสิ เมื่อครั้งข้าพเจ้าครองราชสมบัติในแคว้นโกศล ข้าพเจ้าเป็นนัตถิกทิฏฐิ เป็นคนตระหนี่ เป็นคนตระหนี่ มีธรรมเลวทราม และมีปกติกล่าวว่าขาดสูญ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๕๒/๑๕๘, ๖๒๘/๒๗๐), ดูทิฏฐิ

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นัตถิกทิฏฐิ หมายถึงลัทธิที่ถือว่า ไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง คือมีความเห็นผิดว่า ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมองเอง (ที.สี.อ. (บาลี) ๑๖๘/๑๔๖)

นัตถิกวาทะ : วาทะว่าไม่มี หมายถึงความเห็นว่าไม่มี, ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง, ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย,ลัทธิที่ถือว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มี

SAMPLE

ผล เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรม (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๗/๕๔, ๑๗๓/๕๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๐/๓๔๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๕/๙๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๒/๑๐๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๔๙) ดังคำในมหาจัตตารีสกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้พวกวัสสะและพวกภัญญะชาวโอกกลชนบท ผู้เป็นอเหตุกวาทะ อกิริยวาทะ นัตถิกวาทะเหล่านั้น ก็ยังเข้าใจธรรมบรรยายชื่อว่ามหาจัตตารีสกะว่าไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๓/๑๘๓),

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นัตถิกวาทะ หมายถึงลัทธิที่ถือว่า ไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง,ผู้มีลัทธิว่าทานที่ให้แล้วย่อมไม่มีผล(ที.สี.อ.(บาลี)๑๖๘/๑๔๖,องฺ.ฉกฺก. อ. (บาลี)๓/๓๖/๑๑๗,สำ.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๒/๓๐๗)

นัตถิทินนสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งก็ไม่มีในโลก บุรุษคือประชุมแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ เมื่อตายไป ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไปเป็นอากาศธาตุ คนทั้งหลายใช้เตียงหามไปยังป่าช้า รอยเท้าปรากฏเพียงแค่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกขาวโพลนดุจสีนกพิราบ การเซ่นสรวงสิ้นสุดลงแค่เถ้าถ่าน คนเขลาบัญญัติทานนี้ไว้ คำที่คนบางพวกย้ำว่ามีผลนั้นว่างเปล่า เท็จ ไร้สาระ หลังจากตายไปไม่ว่าคนเขลาและคนฉลาดย่อมขาดสูญ ไม่เกิดอีก(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๐/๒๘๕)

นัตถิปัจจัย : ปัจจัยไม่มี หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่ดับไปไม่มีระหว่างคั่นด้วยดี ดังคำในปัฏฐาน พระพุทธเจ้าตรัสว่า สภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่ดับไปไม่มีระหว่างคั่นด้วยดีเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่เป็นปัจจุบันโดยนัตถิปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒๒/๑๒)

นัตถิปุตตสมสูตร :พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เสมอด้วยบุตรไม่มี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า ความรักเสมอด้วยความรักบุตรไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยโคไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยดวงอาทิตย์ไม่มี มหาสมุทรจัดเป็นแหล่งน้ำอันยอดเยี่ยม

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความรักเสมอด้วยความรักตนไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยข้าวเปลือกไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี ฝนจัดเป็นแหล่งน้ำอันยอดเยี่ยม(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓/๑๓)

นันทกเถรคาถา๑:คาถาของพระนันทกเถระ, ภาษิตของพระนันทกเถระ พระนันทกเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า โคอาชาไนยที่ดี พลาดล้มแล้วลุกขึ้นยืนใหม่ได้ ได้ความสังเวชอย่างยิ่งแล้วไม่ท้อถอย นำภาระต่อไปได้ฉันใด ท่านทั้งหลายจงทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่า เป็นอาชาไนยสมบูรณ์ด้วยทัศนะเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นบุตรซึ่งเกิดแต่พระอุระของพระพุทธเจ้าฉันนั้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๗๓/๓๖๐)

นันทกเถรคาถา๒ :คาถาของพระนันทกเถระ, ภาษิตของพระนันทกเถระ พระนันทกเถระได้กล่าวว่า น่าติเตียนร่างกายของเธอ ที่เต็มไปด้วยของน่ารังเกียจ มีกลิ่นเหม็น เป็นฝักฝ่ายของมาร ชุ่มไปด้วยกิเลส มีช่อง ๙ ช่อง เป็นที่ไหลออกแห่งของไม่สะอาดเป็นประจำ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๗๙/๓๘๕)

นันทกเถราปทาน๑ :ประวัติในอดีตชาติของพระนันทกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเป็นพรานเนื้อได้สร้างมณฑปดอกไม้ถวายแด่พระปัจเจก-พุทธเจ้าพระนามว่าอนุรุทธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๑/๖๗๕)

นันทกเถราปทาน๒ :ประวัติในอดีตชาติของพระนันทกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้ยินพระองค์ทรงสรรเสริญภิกษุผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ในทางให้โอวาทแก่นางภิกษุณี จึงตั้งความปรารถนาตำแหน่งนั้น เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในภพน้อยภพใหญ่เป็นอันมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔๓/๓๐๙)

นันทกเปตวัตถุ :เรื่องนันทกเปรต เป็นเรื่องการสนทนาระหว่างพระเจ้าปิงคละกษัตริย์แห่งสุรัฏฐวิสัยกับนันทกเปรตผู้เคยเป็นเสนาบดีของพระเจ้าปิงคละนั่นเอง แต่เพราะได้ทำกรรมชั่วตายแล้วจึงไปเกิดเป็นเปรต ได้รับทุกขเวทนา และได้สำนึกผิดดังได้กราบทูลให้พระเจ้าปิงคละทรงทราบ เรื่องนี้เกิดขึ้นหลังพุทธ-ปรินิพพานแล้วประมาณ ๒๐๐ ปี ตามเรื่องที่ว่า “พระเจ้าปิงคละเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าโมริยะ” นั้น อรรถกถาอธิบายว่าพระเจ้าโมริยะ ได้แก่ ธัมมาโสกะ (ธรรมาโศกราช) คือ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งแคว้นมคธนั่นเอง (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๕๘/๒๗๖)

นันทกลิจฉวิสูตร :พระสูตรว่าด้วยมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีชื่อนันทกะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่นันทกะผู้เป็นมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความ

SAMPLE

เลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นย่อมเป็นพระโสดาบันและชื่อว่าประกอบด้วยอายุ วรรณะ สุข ยศและความเป็นใหญ่ทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๖/๕๔๖)

นันทกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระนันทกะแสดงธรรม พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันเขตกรุงสาวัตถี พระนันทกะกำลังแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายอยู่ ในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังหอฉัน ประทับยืนที่ซุ้มประตูด้านนอกจนจบกถา ทรงทราบว่าจบกถาแล้ว ทรงกระแอมแล้วเคาะที่บานประตู เมื่อภิกษุเปิดประตูถวายแล้ว พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปประทับนั่งบนพุทธอาสน์แล้วตรัสกับพระนันทกะว่า ธรรมบรรยายที่เธอแสดงนี้ยาวจริงนะนันทกะ แม้เราคอยฟังอยู่ที่ซุ้มประตูด้านนอกจนจบกถา ยังรู้สึกเมื่อยหลัง พระนันทกะกราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่ทราบว่าพระผู้มีพระภาคประทับยืนรอที่ซุ้มประตูด้านนอก พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า การที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาบวชแล้วควรทำกิจ ๒ อย่าง คือ ธรรมีกถา หรือการนิ่งอยู่อย่างพระอริยะ จากนั้นตรัสสอนว่า ภิกษุควรปฏิบัติธรรมให้เจริญยิ่งขึ้นไป คือ ภิกษุมีองค์ไม่สมบูรณ์เพราะมีศรัทธาแต่ไม่มีศีล มีองค์สมบูรณ์ เพราะมีศรัทธาและมีศีล มีองค์ไม่สมบูรณ์เพราะมีศรัทธามีศีลแต่ไม่ได้เจโตสมาธิภายใน มีองค์สมบูรณ์ เพราะมีศรัทธามีศีลและได้เจโตสมาธิภายใน มีองค์ไม่สมบูรณ์ เพราะมีศรัทธามีศีลและได้เจโตสมาธิภายในแต่ไม่ได้ความเห็นแจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง มีองค์สมบูรณ์ เพราะมีศรัทธา มีศีล ได้เจโตสมาธิภายในและได้ความเห็นแจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง เหมือนกับสัตว์สี่เท้า มีองค์ไม่สมบูรณ์ เพราะมีเท้าข้างหนึ่งบกพร่องพิการ มีองค์สมบูรณ์ เพราะมีเท้าทั้ง ๔ ไม่พิการ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าพระวิหารได้ไม่นาน พระนันทกะกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพรหมจรรย์ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนด้วย บท ๔ แล้วกล่าวอีกว่า การฟังธรรมตามกาลและการสนทนาธรรมตามกาล มีอานิสงส์ ๕ คือ ภิกษุ แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วนแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยวิธีที่ (๑) เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพและเป็นที่ยกย่องของพระศาสดา(๒) เป็นผู้รู้อรรถและธรรมในธรรมนั้น (๓) เป็นผู้เห็นแจ้งบทที่ลึกซึ้งในธรรมนั้นๆด้วยปัญญา (๔) เป็นผู้ที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายยกย่องเธอว่าท่านผู้นี้บรรลุแล้วหรือกำลังบรรลุ (๕) บรรดาภิกษุที่ได้ฟังธรรมเหล่านั้น ภิกษุที่เป็นเสขะ มีใจยังไม่บรรลุ(อรหัตตผล) เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ ส่วนภิกษุที่เป็นพระอรหันตขีณาสพ เป็นผู้ประกอบธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันอยู่เนืองๆ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔/๔๓๔)

SAMPLE

นันทกะ, ภิกษุ : พระเถระมหาสาวกองค์หนึ่ง เกิดในตระกูลผู้ดี มีฐานะในพระนครสาวัตถี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา มีความเลื่อมใสขอบวช เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ได้สำเร็จพระอรหัต ท่านมีความสามารถในการแสดงธรรมจนเป็นที่เลื่องลือ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๔/๓๑๑) ครั้งหนึ่ง ท่านแสดงธรรมแก่ภิกษุณี ปรากฏว่า นางภิกษุณีได้สำเร็จพระอรหันต์ถึง ๕๐๐ องค์ ท่านได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางให้โอวาทแก่นางภิกษุณี (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๒๙/๒๙) ดังคำในนันทโกวาทสูตรที่กล่าวถึงพระนันทกะให้โอวาทภิกษุณี ๕๐๐ องค์ ทำให้ภิกษุณีเหล่านั้นได้บรรลุอรหัตผล (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๘/๔๕๒),ในสาฬหสูตร ท่านพระนันทกะ กล่าวสอนนายสาฬหะผู้เป็นหลานชายของมิคารเศรษฐีและนายโรหนะผู้เป็นหลานชายของเปขุณิยเศรษฐีถึงหลักแห่งความเชื่อ ๑๐ ประการ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๔), ในนันทกสูตร พระพุทธเจ้าหยุดฟังพระนันทกะแสดงธรรมจนจบ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔/๔๓๔)

นันทกะ, มหาอำมาตย์ : มหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวี มีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค แล้วเข้าเฝ้าณกูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ดังคำในนันทกลิจฉวิสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่นันทกะอำมาตย์เจ้าลิจฉวีไว้ว่า นันทกะ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๖/๕๔๖)

นันทกุมาร : พระราชบุตรของพระเจ้าสุทโธทนะ และพระนางปชาบดีโคตมี ต่อมาออกบวชมีชื่อว่าพระนันทะ คือองค์ที่มีรูปพรรณสัณฐานคล้ายพระพุทธองค์นั่นเอง ดังคำในนันทาเถริยาปทาน พระนางนันทาเถรี กล่าวไว้ว่า หม่อมฉันเป็นสตรีเพียงผู้เดียวที่เป็นคฤหัสถ์ พระมารดาทรงตักเตือนว่า ลูกรัก เจ้าเกิดในศากยสกุล เป็นน้องของพระพุทธเจ้า เมื่อเว้นจากนันทกุมารแล้ว จักได้ประโยชน์อะไรในวังเล่า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๙/๔๘๐)

นันทโกวาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยการให้โอวาทของพระนันทกะ ท่านพระนันทกะให้โอวาทภิกษุณีโดยถามนำให้ภิกษุณีตอบ พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้ถามด้วย กล่าวโดยสรุปท่านสอนให้พิจารณาอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ในตอนท้ายกล่าวถึงโพชฌงค์ ๗ ประการว่า ถ้าเจริญให้มากแล้ว จะทำให้สิ้นอาสวะ

พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระนันทกะแสดงถึง ๒ ครั้ง โดยครั้งที่ ๑ ตรัสชมเชยว่า ภิกษุณีฟังแล้วมีใจยินดีทั้งที่ยังมีความดำริไม่บริบูรณ์ เหมือนดวงจันทร์ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ครั้งที่ ๒ ตรัสชมเชยว่า ภิกษุณีมีใจยินดีและมีความดำริบริบูรณ์ เหมือน

SAMPLE

ดวงจันทร์ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำภิกษุณีที่ได้คุณธรรมขั้นต่ำสุด เป็นถึงพระโสดาบัน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๘/๔๕๒)

นันทโคบาล, นาย :คนเลี้ยงโคชื่อว่านันทะ ชาวกรุงโกสัมพี ดังคำในปฐมทารุกขันโธปมสูตร กล่าวถึงนายนันทโคบาลมอบโคให้แก่เจ้าของแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขอบรรพชาอุปสมบท ท่านพระนันทะอุปสมบทได้ไม่นานก็หลีกออกไปอยู่คนเดียวฯลฯพระนันทะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๑/๒๔๔)

นันทโคปาลกวัตถุ : เรื่องนายนันทะผู้เลี้ยงโคพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ จิตที่ตั้งไว้ผิดพึงทำให้ได้รับความเสียหายยิ่งกว่าความเสียหายที่โจรเห็นโจร หรือผู้จองเวรเห็นผู้จองเวร จะพึงทำให้แก่กัน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๒/๓๙)

นันทชาดก : ชาดกว่าด้วยนายนันททาส มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า กุฏุมพีโพธิสัตว์ได้บอกอุบายขุดหาที่ฝังทรัพย์แก่ลูกชายเพื่อน เนื่องจากก่อนที่บิดาจะตายได้สั่งให้นายนันนททาสคนรับใช้ให้บอกที่ฝังทรัพย์ให้แก่บุตรชายตน แต่เมื่อเศรษฐีตายไปแล้ว ทุกครั้งที่บุตรชายเศรษฐีชวนไปขุมทรัพย์ที่บิดาเขาฝังไว้ เมื่อเขาพาไปถึงที่ฝังทรัพย์แล้วเขาจะยืนด่าลูกเจ้านายทุกทีว่า เป็นบุตรนางทาสีชั่วช้า บุตรชายเศรษฐีไม่ทราบสาเหตุ จึงไปถามพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นเพื่อนกับบิดาตนว่าเป็นเพราะเหตุไร นายนันททาสจึงทำอย่างนั้น พระโพธิสัตว์บอกให้รู้ว่าขุมทรัพย์อยู่ในสถานที่ที่ลูกทาสด่าเจ้านายนั้นแหละ เจ้าทาสนั้นด่านายตนเพราะเกิดความกระด้าง เนื่องจากตนรู้ความลับของเจ้านายเพียงผู้เดียว เพราะเหตุนั้นเขาจึงเกิดความกระด้างหยาบคายขึ้น ไม่ควรถือเอาความ ให้ไปขุดที่นั้นแหละจะได้ทรัพย์ เมื่อเขาไปขุดในที่นั้นก็ได้ทรัพย์ตามที่ปรารถนา ความกระด้างหยาบคายของคนบางคนเกิดขึ้น เพราะเหตุที่เขารู้ความลับของผู้อื่น คิดว่าตนนั้นเหนือกว่าจึงทำการบีบคั้นตามใจตน บัณฑิตทั้งหลายไม่ควรติดใจเอาความ และไม่ควรทำกรรมลับให้คนอื่นปิดให้ เพราะกรรมลับไม่มีในโลก (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๙/๑๖)

นันทดาบส : ชื่อดาบสองค์หนึ่ง เป็นน้องชายของโสณดาบส เป็นลูกของดาบสผู้เป็นพ่อแม่ตาบอดหาผลไม้ใกล้ๆ มาเลี้ยงดูพ่อแม่ ดังคำในโสณนันทชาดก พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระเจ้ามโนชะผู้เป็นราชาธิราช เหมือนพระอินทร์ผู้เป็นเทพเจ้าแห่งเทพทั้งหลายผู้มีชัยกำลังเสด็จมาสู่อาศรมของท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทรงขอขมาโทษแทนนันทดาบส (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๒๖/๗๖, ๑๓๗/๗๗, ๑๓๘/๗๗,๑๕๕/๘๐)

SAMPLE

นันทติสูตร : พระสูตรว่าด้วยความยินดี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตร คนมีโคย่อมยินดีเพราะโค นอกจากคนไม่มีอุปธิจึงจะไม่ยินดี

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนมีบุตรย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร คนมีโคย่อมเศร้าโศกเพราะโค คนที่ไม่มีอุปธิอันเป็นเหตุให้เศร้าโศกจึงจะไม่เศร้าโศก (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒/๑๒)

อรรถกถาอธิบายว่า อุปธิ หมายถึงความเศร้าหมองแห่งจิต ได้แก่ กาม ขันธ์ กิเลส อภิสังขาร ในที่นี้หมายถึงกามหรือกามคุณ (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๒/๓๑)

นันทเถรคาถา : คาถาของพระนันทเถระ, ภาษิตของพระนันทเถระ พระนันทเถระเกิดความโสมนัส จึงได้กล่าวว่า เราปฏิบัติโดยอุบายที่ชอบอันพระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธ์พระอาทิตย์ผู้ฉลาดในอุบาย ได้ทรงสั่งสอนแนะนำแล้ว จึงถอนจิตในภพได้แล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๕๗/๓๕๖)

นันทเถรวัตถุ : เรื่องพระนันทเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ ฝนย่อมรั่วรดเรือนที่มุงไม่ดีได้ ฉันใด ราคะย่อมรั่วรดจิตที่ไม่ได้อบรมได้ ฉันนั้นฝนย่อมรั่วรดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้ ฉันใด ราคะย่อมรั่วรดจิตที่อบรมดีแล้วไม่ได้ ฉันนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓/๒๘)

นันทเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระนันทเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายผ้าเปลือกไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๑๒ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๑๐๖)

นันทเทพบุตร : เทพบุตรชื่อว่านันทะองค์หนึ่ง ดังคำในนันทสูตร กล่าวถึงนันทเทพบุตรยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้วได้กล่าวในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่ากาลล่วงเลยไป คืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ พระพุทธเจ้าตรัสแก่เทพบุตรนันทะว่า กาลล่วงเลยไป คืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๕/๑๐๑, ๑๐๘/๑๒๐)

นันทนวัน, สวน :สวนที่ทำให้เพลิดเพลินใจ, อุทยานของหมู่เทพ, หมายถึงสวนของเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์เทวโลก ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกนรเทพผู้มียศ ชั้นไตรทศ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑/๑๑), ในอนุรุทธสูตร พระอนุรุทธะกล่าวว่า เทพเหล่าใดยังไม่เคยเห็นสวนนันทนวันอันเป็นที่อยู่ของพวกนรเทพ ผู้มียศชั้นไตรทศเทพเหล่านั้นยังไม่รู้จักความสุข (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๖/๓๒๘),ในอัฏฐารสสหัสสขัตติยกัญญาเถรีนมปทาน พระอัฏฐารสสหัสสขัตติยกัญญาเถรีกล่าวถึงนันทนวันอุทยานแห่งหมู่เทพอันมหาชนบูชาแล้ว(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗/๕๒๐)

SAMPLE

นันทนวิมาน :ว่าด้วยวิมานที่รุ่งเรืองเหมือนสวนนันทวัน คือวิมานอันรุ่งเรืองเหมือนสวนนันทวันในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกชาวกรุงสาวัตถี เพราะได้เลี้ยงดูบิดามารดาไม่ยอมแต่งงานและรักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๒๐/๑๔๐)

นันทนสูตร[๑] :พระสูตรว่าด้วยสวนนันทนวันสมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เทวดาองค์หนึ่งกล่าวว่า เทวดาที่ยังไม่เห็นสวนนันทวัน ย่อมไม่รู้จักความสุข

เทวดาอีกองค์กล่าวว่า ความเข้าไปสงบแห่งสังขารที่พระอริยะกล่าวว่าไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา นั่นเป็นความสุขที่แท้จริง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑/๑๑)

นันทนสูตร[๒] :พระสูตรว่าด้วยนันทนเทพบุตรสมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน นันทนเทพบุตรทูลถามว่า บัณฑิตเรียกบุคคลประเภทใดว่าเป็นผู้มีศีลว่าเป็นผู้มีปัญญา บุคคลประเภทใดล่วงทุกข์ได้ เทวดาบูชาบุคคลประเภทใด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บัณฑิตเรียกบุคคลผู้มีศีล มีปัญญา อบรมตนดีแล้ว มีจิตตั้งมั่น ยินดีในฌาน มีสติ ละความเศร้าโศกได้ สิ้นอาสวะแล้ว เหลือแต่ร่างกายในชาติสุดท้าย ว่าเป็นผู้มีศีล เป็นผู้มีปัญญา บุคคลนั้นล่วงทุกข์ได้แล้ว เทวดาย่อมบูชาเขา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๕/๑๐๑)

นันทนสูตร[๓] :พระสูตรว่าด้วยความยินดี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มารเข้าไปกราบทูลว่า คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตร คนมีโคย่อมยินดีเพราะโค เพราะอุปธิทำให้นรชนยินดี ฉะนั้นคนที่ไร้อุปธิจึงไม่ยินดี

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนมีบุตรย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร คนมีโคย่อมเศร้าโศกเพราะโค เพราะอุปธิทำให้นรชนเศร้าโศก ฉะนั้นคนที่ไร้อุปธิจึงไม่เศร้าโศก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๔/๑๘๓)

นันทบัณฑิต: บัณฑิตชื่อว่านันทะ บวชเป็นดาบส เลี้ยงดูพ่อแม่ผู้ตาบอด พร้อมกับพี่ชายชื่อว่าโสณดาบส หาผลไม้ใกล้ๆ มาเลี้ยงดูพ่อแม่ ดังคำในโสณนันทชาดก นันทบัณฑิตดาบสกราบทูลชี้แจงความประสงค์ของตนว่า ราชสมบัติก็ตาม บ้านเมืองก็ตาม ทรัพย์สมบัติก็ตาม อาตมภาพไม่ต้องการ แม้ถึงชนบทอาตมภาพก็ไม่มีความต้องการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๗/๗๖๔)

นันทปราสาท : ปราสาทชื่อว่านันทะ,ปราสาทที่ทำให้เกิดความเพลิดเพลินใจ, เป็นปราสาทหลัง ๑ ในบรรดาปราสาท ๓ ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ ณ กรุงชื่อว่าจัมปกะสมัยที่ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือนันทปราสาท วสุปราสาท และยสุตตรปราสาท (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๓๒),และเป็นปราสาทอีก

SAMPLE

หลัง ๑ ในบรรดาปราสาท ๓ หลังของพระนามว่าวิปัสสี ณ กรุงชื่อว่าพันธุมดี สมัยที่ทรงครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือนันทปราสาท สุนันทปราสาท และสิริมาปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๘๘)

นันทมาณพ : ศิษย์คนหนึ่งในจำนวน ๑๖ คนของพราหมณ์พาวรี ที่ไปทูลถามปัญหากะพระศาสดาที่ ปาสาณเจดีย์ ดังคำในนันทมาณวกปัญหาและนันทมาณวปัญหา นันทมาณพทูลถามดังนี้ ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก คำกล่าวนี้นั้นเป็นอย่างไร (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๘๔/๗๙๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๒/๒๒,๔๖/๑๙๕),ชื่อมาณพคนหนึ่งในสีลวีมังสชาดก ที่ยอมทำลายศีลของตน ดังคำพระพุทธเจ้าตรัสว่า ทุชัจจมาณพ สุชัจจมาณพ นันทมาณพ สุขวัจฉนมาณพ วัชฌมาณพ และอัทธุวสีลมาณพนั้น มีความต้องการหญิงสาว จึงพากันละธรรมเสีย (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๑๖๐)

นันทมาณวกปัญหา :ปัญหาของนันทมาณพ (นันทมาณพทูลถามดังนี้) ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก คำกล่าวนี้นั้นเป็นอย่างไรชนทั้งหลายย่อมเรียกบุคคลผู้เป็นไปด้วยญาณหรือว่าย่อมเรียกบุคคลผู้เป็นไปด้วยความเป็นอยู่ว่า เป็นมุนี (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๘๔/๗๕๙)

นันทมาณวปัญหา: ปัญหาของนันทมาณพ(ท่านนันทะทูลถามดังนี้) ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก คำกล่าวนี้นั้นเป็นอย่างไร ชนทั้งหลายเรียกบุคคลผู้เป็นไปด้วยญาณ หรือว่าเรียกบุคคลผู้เป็นไปด้วยความเป็นอยู่ว่าเป็นมุนี (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๒/๒๒)

นันทมาณวปัญหานิทเทส : แสดงปัญหาของนันทมาณพ อธิบายปัญหาของนันทมาณพ ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๗ เกี่ยวกับมุนี ความหมดจด ผู้ข้ามชาติและชราได้ธรรมที่ปราศจากอุปธิ มีทั้งหมด ๗ คาถา โดยนันทมาณพทูลถาม ๔ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๓ คาถา มีเนื้อความอธิบายว่า นันทมาณพทูลถามว่า ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลกกล่าวนี้นั้นเป็นอย่างไร

ชนทั้งหลายเรียกบุคคลผู้เป็นไปด้วยญาณ หรือว่าเรียกบุคคลผู้เป็นไปด้วยความเป็นอยู่ว่า เป็นมุนี

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า มุนีทั้งหลาย ได้แก่ อาชีวก นิครนถ์ ชฎิลดาบส คำว่า ชนทั้งหลายเรียกบุคคลผู้เป็นไปด้วยญาณว่าเป็นมุนี อธิบายว่า ชนทั้งหลายย่อมเรียก ย่อมพูด บอก แสดง ชี้แจงบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณในสมาบัติหรือญาณในอภิญญา ๕ ว่าเป็นมุนี หรือว่า ชนทั้งหลายเรียกบุคคลผู้ดำเนินชีวิต เศร้าหมอง ผู้ทำหน้าที่การงานหลายอย่างว่าเป็นมุนี

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ชนทั้งหลายผู้ฉลาดในโลกนี้ ไม่เรียกบุคคลว่าเป็นมุนี เพราะได้เห็น เพราะได้ฟัง และเพราะได้รู้ เราเรียกเหล่าชนผู้กำจัดเสนามารได้แล้ว ผู้ไม่มีความทุกข์ ไม่มีความหวังเที่ยวจาริกอยู่ว่าเป็นมุนี

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ชนทั้งหลายผู้ฉลาด หมายถึง ชนทั้งหลายผู้ฉลาดในขันธ์ ธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ มรรค ผล นิพพาน ไม่เรียกบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยความสะอาดแห่งรูป เสียง ญาณในสมาบัติ ๘ ญาณในอภิญญา ๕ มิจฉาญาณ ว่าเป็นมุนีคำว่า เสนามาร หมายถึง กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ มักขะ ปฬาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาเถยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ กิเลสทุกชนิด ทุจริตทุกอย่าง ความกระวนกระวาย ความเร่าร้อน ความเดือดร้อน อกุศลาภิสังขารทุกประเภท เสนามาร ๑๐ กอง คือเสนากองที่ ๑ คือ กิเลสกามเสนากองที่ ๒ คือ ความไม่ยินดีเสนากองที่ ๓ คือ ความหิวกระหายเสนากองที่ ๔ คือ ตัณหาเสนากองที่ ๕ คือ ถีนมิทธะเสนากองที่ ๖ คือ ความกลัวเสนากองที่ ๗ คือ วิจิกิจฉาเสนากองที่ ๘ คือ มักขะและถัมภะเสนากองที่ ๙ คือ ลาภ ยศ สรรเสริญที่ได้มาผิด ๆเสนากองที่ ๑๐ คือ การยกตนและข่มผู้อื่น

คำว่า ผู้ไม่มีความทุกข์ หมายถึง ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ เป็นต้น

คำว่า ไม่มีความหวัง อธิบายว่า ตัณหาท่านเรียกว่า ความหวัง ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๔๖/๑๙๕)

นันทมาตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยอริยธรรมของนันทมาตาอุบาสิกาสมัยหนึ่ง พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ จาริกไปในทักขิณาคีรีชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ใกล้รุ่ง นันทมาตาอุบาสิกาชาวเมืองเวฬุกัณฏกะลุกขึ้นสวดปารายนสูตร(พระสูตรที่นำไปสู่ฝั่งคือนิพพาน) เป็นทำนองสรภัญญะ เมื่อท้าวเวสวัณมหาราชมีกรณียกิจบางอย่าง เสด็จจากทิศเหนือไปยังทิศใต้ได้สดับเสียงสวดของนางแล้วประทับยืนสดับจนสวดจบแล้วจึงเข้าไปหานางได้ให้สาธุการแก่นางพร้อมกับบอกว่าตนเองคือเวสวัณมหาราช ซึ่งเป็นพี่ชายของนาง นันทมาตาอุบาสิกาทูลว่า ถ้าเช่นนั้นขอธรรมบรรยายที่ดิฉันสวดนี้จงเป็นเครื่องต้อนรับท่าน ท้าวเวสวัณได้บอกข่าวว่า พรุ่งนี้ ภิกษุสงฆ์มีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเป็นประธานจักมาเมืองเวฬุกัณฏกะ ก่อนเวลาฉันเช้า เธอพึงอังคาสภิกษุสงฆ์นั้นอุทิศทักษิณาทานแก่เรา การทำอย่างนี้จักเป็นเครื่องต้อนรับเรา

SAMPLE

รุ่งเช้าหลังจากที่นางให้เตรียมภัตตาหารเสร็จแล้วจึงส่งให้คนไปนิมนต์พระเถระทั้งสองพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ให้มาฉันที่บ้าน นางได้อังคาสพระเถระทั้งสองและภิกษุทั้งหลายด้วยของขบฉันอันประณีตด้วยมือตนเอง หลังจากภัตตกิจเสร็จแล้ว พระสารีบุตรได้สนทนาธรรมโดยทำนองว่า ใครบอกการมาของภิกษุสงฆ์แก่เธอ นันทมาตาอุบาสิกา จึงกล่าวข้อความนี้ตามลำดับว่าดิฉัน (๑) สวดปารายนสูตรในเวลาใกล้รุ่งท้าวเวสวัณมหาราชผู้มีฤทธิ์มากได้สดับแล้วอนุโมทนาชื่นชมได้บอกการมาของภิกษุสงฆ์(๒)ไม่รู้สึกว่าจิตจะหวั่นไหวต่อเหตุการณ์ที่บุตรชื่อนันทะซึ่งเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจถูกฆ่า (๓) ไม่รู้สึกว่าจิตจะหวั่นไหวต่อเหตุการณ์ที่สามีตายไปเกิดเป็นยักษ์ตนหนึ่งแล้วมาปรากฏตัวให้ดิฉันเห็น (๔) ไม่เคยคิดจะประพฤตินอกใจสามี (๕) ไม่เคยประพฤติล่วงละเมิดสิกขาบทเลย นับตั้งแต่ได้ประกาศตนเป็นอุบาสิกา (๖) เพียรบรรลุคุณธรรมขั้นฌานตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน และ(๗) บรรดาสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ดิฉันไม่เห็นสังโยชน์อะไรในตนที่ยังละไม่ได้ในแต่ละประการนั้น พระสารีบุตรกล่าวว่า น่าอัศจรรย์จริง แล้วชี้แจงให้นันทมาตาอุบาสิกาเห็นชัดด้วยธรรมีกถาลุกจากอาสนะแล้วจากไป (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๓/๙๒)

นันทมารดา, อุบาสิกา : นันทมารดา อุบาสิกาสำคัญ มีชื่อซ้ำกัน ๒ ท่าน แยกโดยเรียกชื่อนำต่างต่างกัน คือ

1.เวฬุกัณฏีนันทมารดา (นันทมารดาชาวเมืองเวฬุกัณฏกะ (เมืองหนามไผ่) ในแคว้นอวันตี ได้ฌาน ๔ เป็นอนาคามีและเป็นอัครอุบาสิกา คู่กับนางขุชชุตตรา พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่า เป็น “ตุลา” คือเป็นตราชู หรือเป็นแบบอย่างสำหรับสาวิกาทั้งหลาย ที่เป็นอุบาสิกา คู่กับนางขุชชุตตรานั้น (เช่น องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๖/๒๔๗๘) ครั้งหนึ่ง ที่วัดพระเชตวัน เวฬุกัณฏกี นันทมารดา ถวายทานแก่พระสงฆ์มีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเป็นประมุข พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อุบาสิกาท่านนั้น ประดิษฐานทักขิณาที่พร้อมด้วยองค์ ๖ คือ ทายกมีองค์ ๓ ได้แก่ ก่อนให้ก็ดีใจ กำลังให้อยู่ก็ทำจิตให้ผุดผ่องเลื่อมใส ครั้นให้แล้ว ก็ชื่นชมปลื้มใจ และปฏิคาหก ก็มีองค์ ๓ ได้แก่ เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อบำราศราคะ เป็นผู้ปราศจากโทสะ หรือปฏิบัติเพื่อบำราศโทสะ เป็นผู้ปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อบำราศโมหะ ทักขิณานั้นเป็นบุญยิ่งใหญ่ มีผลมากยากที่จะประมาณได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖)

2.อุตตรานันทมารดา เป็นธิดาของนายปุณณะ หรือปุณณสีหะ แห่งเมืองราชคฤห์ ซึ่งต่อมา พระราชาได้ทรงแต่งตั้งให้เป็นธนเศรษฐี เมื่อท่านเศรษฐีใหม่ จัดงานมงคล

SAMPLE

ฉลองและถวายทาน อุตตรา ได้สดับพระดำรัสอนุโมทนาของพระพุทธเจ้า ก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลในคราวเดียวกับบิดาและมารดา อุตตรานั้น รักษาอุโบสถเป็นประจำเดือนละ ๘ วัน ต่อมา เมื่อแต่งงานไปอยู่กับสามี ก็ขอโอกาสรักษาอุโบสถบ้าง แต่สามีไม่ยอมรัก นางจึงไม่มีโอกาสทำการบุญอย่างที่เคยปฏิบัติจนกระทั่งคราวหนึ่ง ตกลงว่า จะถืออุโบสถครึ่งเดือน และใช้เวลาในการให้ทานและฟังธรรม ให้เต็มที่ โดยใช้วิธีจ้างโสเภณีชื่อสิริมาให้มาอยู่กับสามีแทนตัวตลอดเวลา ๑๕ วันนั้น เมื่อครบครึ่งเดือน ในวันที่เตรียมจะออกจากอุโบสถได้ยุ่งอยู่ในโรงครัวจัดเตรียมอาหาร ตอนนั้น สามีมองลงมาทางหน้าต่าง เห็นอุตตราในสภาพมอมแมมขมีขมัน ก็นึกในใจว่า นางนั้นอยู่ครอบครองสมบัติอยู่แสนสบาย กลับทิ้งความสุขมาทำงานกับพวกคนรับใช้ จนตัวเลอะเทอะเปรอะเปื้อน ไม่มีเหตุไม่มีผลแล้วก็ยิ้มอย่างสมเพช ฝ่ายอุตตราพอดีมองขึ้นไปเห็นอย่างนั้น ก็รู้ทันและนึกในใจว่า สามีเป็นพาลชน มัวจมอยู่ในความประมาท หลงไปว่า สมบัติจะยั่งยืนอยู่ตลอดไป นึกแล้วก็ยิ้มบ้าง ฝ่ายนางสิริมา อยู่มาหลายวันชักจะลืมตัว พอเห็นสามีกับภรรยายิ้มกัน ก็เกิดความหึงขึ้นมาแล้ววิ่งลงจากชั้นบน ผ่านเข้าครัว ฉวยกระบวย ตักน้ำมันที่เขากำลังปรุงอาหารแล้วปรี่เข้ามาเทน้ำมันราดลงบนศีรษะของอุตตรา ฝ่ายอุตตรามีสติดีรู้ตัวว่า อะไรจะเกิดขึ้น ก็เข้าเมตตาฌานยืนรับน้ำมันที่ร้อนก็ไม่เป็นอันตรายแก่เธอ ขณะนั้น พวกคนรับใช้ของอุตตราซึ่งได้เห็นเหตุการณ์ ก็เข้ามาพากันรุมบริภาษทุบตีนางสิริมา กว่านางอุตตราจะห้าม สำเร็จ นางสิริมาก็บอบช้ำมาก ทำให้นางสิริมาสำนึกได้ถึงฐานะที่แท้จริงของตนที่เป็นคนข้างนอกรับจ้างเจ้าของบ้านมา จึงเข้าไปขอขมาต่อนางอุตตรา แต่นางอุตตราบอกว่าตนจะให้อภัยได้ ต่อเมื่อบิดาทางธรรมคือพระพุทธเจ้าให้อภัยแล้ว ต่อมา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาที่บ้านของนางอุตตรา นางสิริมาเข้าไปกราบทูลขอขมา แล้วนางอุตตราก็ให้อภัยแก่นาง และในวันนั้น นางสิริมาฟังพระธรรมกถาแล้วก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล (เรื่องนี้ อรรถกถาต่างคัมภีร์ เช่น องฺ.อ. (บาลี) ๑/๕๖๒/๓๙๐; ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๑๗๑ ; ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑๒๓/๗๒) เล่ารายละเอียดแตกต่างกันไปบ้าง โดยเฉพาะอรรถกถาแห่งวิมานวัตถุ นอกจากว่า นางสิริมาได้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ยังบอกว่านางอุตตราได้เป็นสกทาคามินี และสามีพร้อมทั้งบิดาและมารดาของสามีได้เป็นโสดาบัน) ต่อมา ในที่ประชุม ณ วัดพระเชตวัน พระพุทธเจ้าได้ตรัสยกย่องนางอุตตรานันทมารดา เป็นเอตทัคคะในบรรดาอุบาสิกาผู้มีฌาน หรือนักบำเพ็ญฌาน (ฌานี) แม้ว่า โดยหลักฐานต่างๆ เช่น เมืองที่อยู่ เวฬุกัณฏกีนันทมารดา กับอุตตรานันทมารดา น่าจะเป็นต่างบุคคลกัน แต่ก็ยังมีช่องให้สงสัยว่าอาจจะเป็นบุคคลเดียวกันได้ อย่างน้อย พระสาวกและพระสาวิกา ที่ได้รับยกย่องเป็นคู่ตุลา หรือคู่อัคร

SAMPLE

สาวก คู่อัครสาวิกา และคู่อัครอุบาสก ล้วนเป็นเอตทัคคะมาตลอด ๓ คู่แรกแต่พอถึงคู่ตุลาฝ่ายอุบาสิกา หรือคู่อัครอุบาสิกา กลายเป็นนางขุชชุตตราที่เป็นเอตทัคคะด้วยกับเวฬุกัณฏกีนันทมารดา ที่มิได้เป็นเอตทัคคะ (ส่วนนางอุตตรา นันทมารดาเป็นเอตทัคคะ แต่ไม่ได้เป็นตุลา หรืออัครอุบาสิกา) ที่เป็นเช่นนี้ อาจจะเป็นเพราะว่าเรื่องราวของนันทมารดาทั้งสองนาม ซึ่งกระจายอยู่ในที่ต่างๆ ขาดข้อมูลที่เป็นจุดประสานให้เกิดความชัดเจน,นอกจากนั้น เมื่ออ่านข้อความในคัมภีร์พุทธวงส์ ที่กล่าวถึงคู่อัครอุบาสิกาว่า นนฺทมาตา จ อุตฺตรา อคฺคา เหสฺสนฺตุ ปฏฺฐิกา” (ฉบับอักษรพม่ามีแห่งหนึ่งว่า “อุตฺตรา นนฺทมาตา จ อคฺค เหสฺสนฺตุ ปฏฺฐิกา” เลยทีเดียว) บางท่านก็อาจจะยิ่งงง อาจจะเข้าใจไปว่า พระบาลีในที่นี้ หมายถึงนางอุตตรานันทมารดา แต่ที่จริงไม่ใช่ เพราะในที่นี้ ท่านกล่าวถึงสองบุคคล คือนางอุตตราเป็นบุคคลหนึ่ง ได้แก่ ขุชชุตตรา และนันทมารดา เป็นอีกคนหนึ่ง ได้แก่เวฬุกัณฏกีนันทมารดา (ในคัมภีร์อปทานแห่งหนึ่ง ดังคำว่า นางนันทมารดาอุบาสิกาเป็นชาวเมืองเวฬุกัณฑกะ ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศ(เอตทัคคะ)กว่าอุบาสิกาทั้งหลายทางด้านเป็นผู้อุปัฏฐาก (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๙/๑๕๘) กล่าวถึงข้อความอย่างเดียวกัน แต่ระบุไว้ชัดกว่านี้ว่า “ขุชฺชุตฺตรา นนฺทมาตา อคฺคา เหสฺสนฺตุปาสิกา”) (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๓/๒๗๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๓/๙๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๖๙/๑๕๘, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๖๖๓, ๑๑/๖๗๒, ๖๙/๕๗๖,๑๐/๖๘๒) ; ดู อุตตรา, เอตทัคคะ

นันทราช, พระเจ้า :ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ดังคำในสังสารโมจกเปติวัตถุ เทพธิดากล่าวแก่พระสารีบุตรเถระว่า ผ้าในแคว้นของพระเจ้านันทราชมีประมาณเท่าใด พระคุณเจ้าผู้เจริญ ผ้านุ่งผ้าห่มของดิฉันมีมากกว่านั้น คือ ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าป่าน และผ้าฝ้าย (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๑๐/๑๘๖),หรือดังคำในสานุวาสีเถรเปตวัตถุ เปรตผู้เคยเป็นพี่ชายของพระเถระชาวกุณฑินครรูปหนึ่งซึ่งอยู่ประจำที่ภูเขาสานะ(มาแสดงตนหลังจากพระเถระอุทิศส่วนกุศลแล้ว) กล่าวขึ้นว่า ท่านผู้เจริญ ผ้านุ่งผ้าห่มของพวกเรามีมากกว่าผ้าที่มีในแคว้นของพระเจ้านันทราช (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๒๔/๒๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ได้ยินว่า อดีตกาล ในหมู่มนุษย์ผู้มีอายุ ๑๐,๐๐๐ ปี มีกุฏุมพีชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง เที่ยวเดินเล่นในป่าได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ารูปหนึ่งที่ในป่า พระปัจเจกพุทธเจ้ารูปนั้น กำลังทำจีวรอยู่ในป่านั้นเมื่อผ้าอนุวาตไม่พอ ก็เริ่มจะพับเก็บ กุฏุมพีนั้นเห็นดังนั้นจึงกล่าวว่า ท่านทำอะไรขอรับ แม้ท่านจะไม่พูดอะไร ๆ เพราะท่านเป็นผู้มักน้อย ก็รู้ว่าทำผ้าจีวรไม่พอ จึงวางผ้าห่มของตน ที่ใกล้เท้าของพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วก็ไป พระปัจเจกพุทธเจ้าถือเอาผ้าอุตราสงค์นั้นมาใช้เป็นผ้า

SAMPLE

อนุวาตทำจีวรห่ม ในเวลาสิ้นชีวิตกุฏุมพีนั้น ตายไปเกิดในภพดาวดึงส์ เสวยทิพยสมบัติอยู่ในภพดาวดึงส์นั้นตลอดชั่วอายุ จุติจากภพดาวดึงส์นั้นไปบังเกิดในตระกูลอำมาตย์ บ้านหนึ่งในที่ประมาณ ๑ โยชน์ จากเมืองพาราณสี ในเวลาเขาเจริญวัยได้มีการป่าวร้องงานนักขัตตฤกษ์ในบ้านนั้น เขาพูดกะมารดาว่า คุณแม่ จงให้ผ้าสาฎกแก่ฉันบ้าง ฉันจักเล่นงานนักขัตฤกษ์ มารดาได้นำเอาผ้าที่ซักไว้สะอาดดีออกมาให้เขาพูดว่า ผ้าผืนนี้ เนื้อหยาบจ๊ะแม่ มารดาจึงได้นำผ้าอื่นมาให้, แม้ผ้าผืนนั้น เขาก็ปฏิเสธเสียอีก ลำดับนั้นมารดาจึงกล่าวกะเขาว่า พ่อเอ๋ย พวกเราเกิดในเรือนที่ไม่มีบุญจะได้ผ้าที่เนื้อละเอียดกว่านี้ เขากล่าวว่า ฉันจะไปยังที่ที่จะได้นะแม่ มารดากล่าวว่า ไปเถอะลูก แม่ปรารถนาจะให้เจ้าได้ราชสมบัติ ในเมืองพาราณสีในวันนี้แหละเขารับพรแล้ว ไหว้มารดาทำปทักษิณแล้วกล่าวว่า ฉันไปดูแม่ แม่ก็พูดว่า ไปเถอะลูก ได้ยินว่า มารดานั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า เขาจักไปไหน เขาก็จักนั่งอยู่ในเรือนนี้หรือเรือนนั้น ส่วนเขาถูกนิยามแห่งบุญตักเตือนอยู่จึงออกจากบ้านไปเมืองพาราณสีแล้ว นอนคลุมศีรษะบนแผ่นศิลาอันเป็นมงคล ก็วันนั้นเป็นวันที่พระเจ้าพาราณสีสวรรคตได้ ๗ วัน พวกอำมาตย์และปุโรหิต พากันถวายพระเพลิงพระบรมศพด้วยนั่งปรึกษากันที่พระลานหลวงว่า พระราชามีพระราชธิดา ๑ พระองค์, แต่พระราชโอรสไม่มี, ราชสมบัติที่ไม่มีพระราชาครอบครอง ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้, พวกเราจักปล่อยบุษยรถ (รถสีขาว)ไป มีสีเหมือนดอกโกมุทเทียมรถแล้ว วางเครื่องราชกกุธภัณฑ์๕ อย่าง มีเศวตฉัตรเป็นประธาน วางไว้ในรถนั่นแหละ แล้วปล่อยรถไปให้ประโคมดนตรีตามมาข้างหลัง รถออกจากประตูด้านทิศตะวันออก ได้มุ่งตรงไปยังพระราชอุทยาน อำมาตย์บางพวกกล่าวว่า รถมุ่งหน้าไปทางอุทยาน เพราะความเคยชิน, พวกเราจะให้กลับ ปุโรหิตกล่าวค้านว่าอย่าให้กลับเลย รถทำปทักษิณกุมารแล้วทำท่าจะขึ้นก็ได้หยุดเสีย ปุโรหิต ดึงชายผ้าห่มออกตรวจดูฝ่าเท้าทั้ง ๒ ข้าง กล่าวว่า ทวีปนี้ จงยกไว้ กุมารนี้สมควรเพื่อจะครอบครองเอกราช ในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวารแล้วจึงให้ประโคมดนตรีขึ้น ๓ ครั้งว่า จงประโคมดนตรี จงประโคมอีก ลำดับนั้นกุมารเปิดหน้าแลดูแล้วกล่าวว่า พ่อทั้งหลาย พวกท่านพากันมา ด้วยการงานอะไร พวกอำมาตย์กล่าวว่า ข้าแต่สมมุติเทพ ราชสมบัติถึงแก่ท่าน กุมารถามว่า พระราชาของพวกท่านไปไหนเสียเล่า พวกอำมาตย์กล่าวว่า ทิวงคต เสียแล้วนาย กุมารถามว่า ล่วงไปกี่วันแล้ว พวกอำมาตย์กล่าวว่า วันนี้เป็นวันที่ ๗ กุมารถามว่า พระราชโอรส พระราชธิดาไม่มีดอกหรือ พวกอำมาตย์กล่าวว่า มีแต่พระราชธิดา พระราชโอรสไม่มี กุมารกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้นเราจักครอบครองราชสมบัติ พวกอำมาตย์เหล่านั้น พากันทำมณฑปสำหรับอภิเษกในทันทีทันใด

SAMPLE

แล้วประดับพระราชธิดาด้วยเครื่องอลังการทั้งปวงแล้วนำมายังพระราชอุทยาน ทำการอภิเษกกุมาร พวกอำมาตย์น้อมนำผ้ามีค่าแสนหนึ่ง เข้าไปถวายพระราชกุมารผู้อภิเษกแล้วนั้น พระราชาพระองค์ใหม่นั้นตรัสถามว่า นี่อะไรกันพ่อ พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ผ้าสำหรับนุ่งพระเจ้าข้า พระราชารับสั่งว่า ผ้าเนื้อหยาบมิใช่หรือ พ่อ พวกอำมาตย์ทูลว่า ข้าแต่สมมุติเทพ ในบรรดากระบวนผ้าที่พวกมนุษย์ใช้สอยกัน ผ้าที่ละเอียดกว่านี้ไม่มี พระเจ้าข้า พระราชาตรัสถามว่า พระราชาพระองค์เก่าของพวกท่าน ทรงนุ่งผ้าเห็นปานนี้หรือ พวกอำมาตย์ทูลว่า พระเจ้าข้า ข้าแต่สมมุติเทพ พระราชาตรัสว่า พระราชาของพวกท่านเห็นจะไม่มีบุญ พวกท่านจงนำเอาพระเต้าทองมา เราจักได้ผ้า พวกอำมาตย์ จึงนำเอาพระเต้าทองมา พระราชาเสด็จลุกขึ้นล้างพระหัตถ์ ด้วยพระองค์ บ้วนพระโอษฐ์แล้วเอาพระหัตถ์กอบน้ำ สาดไปทางทิศตะวันออก ในคราวนั้นต้นกัลปพฤกษ์ ๘ ต้น ทำลายแผ่นดินหนาผุดขึ้น ทรงกอบน้ำอีกแล้วสาดไปในทิศใต้ ทิศตะวันตกทิศเหนือทรงสาดไปทั้ง๔ทิศ อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้ ต้นกัลปพฤกษ์ทิศละ ๘ ต้น ๘ ต้น รวมเป็น ๓๒ ต้น ผุดขึ้นทั่วทุกทิศ บางอาจารย์กล่าวว่า ต้นกัลปพฤกษ์ผุดขึ้น๖๔ ต้นโดยแบ่งเป็นทิศละ๑๖ ต้น พระราชาทรงนุ่งผ้าทิพย์ผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่งแล้วตรัสว่า พวกท่านจงเที่ยวตีกลองป่าวประกาศว่าในแว้นแคว้นของพระเจ้านันทราช พวกผู้หญิงที่กรอด้าย ไม่ต้องกรอด้าย แล้วจึงให้ยกเศวตฉัตรขึ้น ทรงตกแต่งประดับประดา เสด็จขึ้นคอช้างตัวประเสริฐ เข้าพระนคร ขึ้นสู่ปราสาทแล้ว เสวยมหาสมบัติ เมื่อเวลาล่วงไปอย่างนี้ วันหนึ่ง พระเทวีเห็นสมบัติของพระราชาแล้ว ทรงแสดงอาการแห่งความกรุณาว่า พุทโธ่ท่านผู้มีตปะ และถูกย้อนถามว่า นี่อะไรกัน พระเทวี จึงทูลว่าข้าแต่สมมุติเทพ สมบัติของพระองค์ใหญ่ยิ่ง พระองค์ได้กระทำกรรมอันงามไว้ในอดีตกาล,บัดนี้ไม่ทรงทำกุศลไว้เพื่อประโยชน์แก่อนาคตกาล พระราชาตรัสว่า เราจะให้แก่ใคร ไม่มีท่านผู้มีศีล พระเทวีกราบทูลว่า ข้าแต่สมมุติเทพ ชมพูทวีปไม่ว่างเปล่าจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ขอพระองค์ทรงจักเตรียมทานไว้เท่านั้นหม่อมฉันจักได้พระอรหันต์ ในวันรุ่งขึ้น พระราชาสั่งให้ตระเตรียมทานอันควรแก่ค่ามากไว้ พระเทวีทรงอธิษฐานว่า ถ้าในทิศนี้มีพระอรหันต์ไซร้ ขอนิมนต์มารับภิกษาหารของดิฉันทั้งหลายในที่นี้เถิด แล้วทรงนอนราบผินหน้าไปทางทิศเหนือ เมื่อพระเทวีนอนลงเท่านั้น บรรดาพระปัจเจกพุทธเจ้า๕๐๐ องค์ ผู้เป็นพระราชโอรสของนางปทุมวดี ซึ่งอยู่ในป่าหิมพานต์ พระมหาปทุมปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นพี่ชาย เรียกพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้น้องชายมาว่า ท่านผู้นิรทุกข์ พระเจ้านันทราช นิมนต์พวกท่าน ขอพวกท่านจงรับนิมนต์ของพระองค์เถิด พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น รับนิมนต์แล้วเหาะไปทันที แล้วลงที่ประตูด้านทิศ

SAMPLE

เหนือ พวกมนุษย์กราบทูลแต่พระราชาว่า ข้าแต่สมมุติเทพ พระปัจเจกพุทธเจ้า๕๐๐ องค์มาแล้ว พระราชาพร้อมกับพระเทวีเสด็จมาไหว้ รับบาตรแล้วนิมนต์ให้พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ขึ้นยังปราสาทถวายทานแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นบนปราสาทในเวลาเสร็จภัตตกิจ พระราชาทรงหมอบที่ใกล้เท้าของพระสังฆเถระ พระเทวีทรงหมอบที่ใกล้เท้าของพระสังฆนวกะให้ทรงกระทำปฏิญญาว่าพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจักไม่ลำบากด้วยปัจจัย ข้าพเจ้าทั้งหลายจักไม่เสื่อมจากบุญ ขอท่านทั้งหลายจงให้ปฏิญญาแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย เพื่อจะอยู่ในที่นี้ แล้วให้สร้างสถานที่อยู่ในพระราชอุทยาน บำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ตลอดชั่วอายุเมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ปรินิพพานแล้ว ให้เล่นสาธุกีฬาแล้ว ให้ทำการฌาปนกิจด้วยไม้หอมเป็นต้น แล้วให้เก็บธาตุบรรจุเป็นพระเจดีย์ เกิดความสังเวชว่า ความตายยังมีแก่ท่านผู้มีอานุภาพมาก แม้เห็นปานนี้ จะป่วยกล่าวไปใยถึงคนเช่นพวกเราเล่าจึงทรงตั้งพระราชโอรสองค์ใหญ่ไว้ในราชสมบัติ ส่วนพระองค์เองทรงผนวชเป็นดาบส ฝ่ายพระเทวีคิดว่า เมื่อพระราชา ทรงผนวชแล้ว เราจักทำอะไร ดังนี้จึงทรงผนวช แม้ทั้ง ๒ พระองค์ก็อยู่ในพระราชอุทยาน ทำฌานให้บังเกิดแล้ว ยับยั้งอยู่ด้วยความสุขในฌาน ในเวลาสิ้นอายุบังเกิดในพรหมโลก พระเจ้านันทราชนี้ทรงนุ่งห่มผ้าทิพย์ ด้วยพระองค์เองถึง ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงทำแว่นแคว้นของพระองค์ทั้งหมดทีเดียวให้เป็นเหมือนอุตตรกุรุทวีป ได้ให้ผ้าทิพย์แก่พวกมนุษย์ผู้มาถึงแล้ว ๆ(ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๑/๑๑๐/๗๙-๘๒)

นันทรามาอุบาสิกา :อุบาสิกาชื่อนันทรามา เป็นคู่อุบาสิกา ผู้อัครอุปัฏฐายิกา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ ดังคำในปทุมพุทธวงศ์ว่า สภิยอุบาสกและอสมอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก รุจิอุบาสิกาและนันทรามาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๓๒)

นันทวดี, ธิดา, ภิกษุณี :1.ลูกสาวของพราหมณ์สองสามีภรรยา คนที่ ๒ จำนวน ๓ คน คือ นันทา นันทวดีและ สุนทรีนันทา ต่อมาพ่อตายแล้วไปเกิดเป็นหงส์ทอง และมาสลัดขนให้ภรรยาและลูกๆ ได้ใช้ชีวิตเป็นอยู่อย่างสบาย ต่อมาผู้เป็นแม่เกิดความโลภจับหงส์ทองถอนขนออกหมด ทำให้หงส์บินไม่ได้ และขนที่ถอนออกก็กลายเป็นขนธรรมดาไป (วิ.ภิกขุนี.(ไทย) ๓/๗๙๓/๑๒๘),

2.ชื่อภิกษุณีรูปหนึ่ง เป็น ๑ ในบรรดาภิกษุณีผู้เป็นพี่น้องกัน ๔ คน คือ (๑) นันทา (๒) นันทวดี(๓)สุนทรีนันทา(๔) ถุลลนันทา(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๒)

นันทวโนทยาน : อุทยานชื่อว่านันทวัน หมายถึงสวนดอกไม้ในสวรรค์ในภพดาวดึงส์ ดังคำในปภัสสรวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เธอนั่งบนบัลลังก์ที่มีค่ามาก

งามวิจิตรด้วยรัตนะหลากหลายย่อมรุ่งโรจน์ดังท้าวสักกเทวราชในนันทวโนทยาน(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๙๘/๘๐)

นันทวัน, อุทยาน : สวนดอกไม้ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งธรรมชาติเนรมิตไว้ ดังคำในปฐมสุณิสาวิมานที่นางเทพธิดาองค์หนึ่งกล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานะว่า เมื่อดิฉัน... เป็นสะใภ้(อยู่)ในเรือนพ่อผัว ได้เห็นภิกษุผู้ปราศจากกิเลส...เลื่อมใสแล้ว. ได้ถวายขนมแด่ท่านด้วยมือทั้งสองของตน ครั้นแบ่งขนมครึ่งหนึ่งถวายแล้ว ดิฉันจึงมาบันเทิงใจอยู่ในสวนนันทวัน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๐๕/๔๙) หรือดังคำในลักขณสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า กรรมที่เป็นสุจริตนั้น มหาบุรุษนั้น จึงบันเทิงยิ่งตลอดกาลนานในสวนนันทวัน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๙/๑๗๐),หรือดังคำในมาคัณฑิยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่มาคัณฑิยะว่า ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์จะพึงไปเกิดในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ เทพบุตรนั้นมีหมู่นางอัปสรแวดล้อมอยู่ในสวนนันทวันเอิบอิ่มพรั่งพร้อมด้วยกามคุณที่เป็นทิพย์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๒/๒๔๙) ; เป็นสวน ๑ ใน ๔ บนสวรรค์ดาวดึงส์ คือ ปารุสกวัน จิตรลดาวัน มิสกวัน นันทวัน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๒๓/๔๐๔, ๑๔๒๕/๔๐๕,๑๔๒๖/๔๐๖) ;ในเขมาเถริยาปทานกล่าวไว้ว่าเป็นสวนของท้าวสักกะ ดังคำว่า พระเวฬุวัน ซึ่งเป็นสถานที่น่าเพลิดเพลินยินดีของนรชนผู้ใดได้เห็นแล้ว ผู้นั้นเหมือนได้เห็นสวนนันทวันซึ่งเป็นสถานที่เพลิดเพลินของท้าวอัมรินทราธิราช(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓๐/๔๓๑)

คำว่า นันทวัน มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๗/๔๘๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๔/๕๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๓/๑๙, ๒๐๒/๓๕, ๒๑๔/๓๗, ๒๔๑/๔๐, ๘๑๗/๙๔, ๑๐๑๔/๑๒๕, ๑๑๒๐/๑๔๐, ๑๑๔๕/๑๔๓)

นันทสูตร® :พระสูตรว่าด้วยพระนันทะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเมื่อจะเรียกนันทะให้ถูกต้องควรเรียกว่า เป็นกุลบุตรบ้าง เป็นผู้มีกำลังบ้าง เป็นผู้น่ารักบ้าง เป็นผู้มีราคะจัดบ้าง เว้นไว้แต่ว่านันทะจะเป็นผู้ (๑) คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๒) รู้จักประมาณในการบริโภค (๓) ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนืองๆประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะจึงจะสามารถประพฤติพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์ได้

แล้วตรัสอธิบายว่า คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย คือการสำรวมจิตทั้งหมดมองดูทิศต่าง ๆ เมื่อทำได้อย่างนี้ บาปอกุศลกรรมคืออภิชฌาและโทมนัสจักครอบงำจิตไม่ได้ รู้จักประมาณในการบริโภค คือ การพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันอาหารไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตบแต่ง แต่ฉันเพื่อให้ร่างกายนี้ดำรงอยู่ได้ ให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว และเพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ คือ การชำระจิตให้บริสุทธิ์จาก

SAMPLE

ธรรมเครื่องกางกั้น(หมายถึงนิวรณ์ ๕) ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี สำเร็จสีหไสยาในมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกางกั้นด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ คือ การรู้เท่าทันเวทนา สัญญา วิตกที่ปรากฏเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๙/๒๑๓)

นันทสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยนันทเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน นันทเทพบุตรกราบทูลว่า กาลล่วงเลยไป คืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรทำบุญที่จะนำความสุขมาให้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาลล่วงเลยไป คืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรละโลกามิส มุ่งสู่สันติเถิด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๘/๑๒๐)

นันทสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยพระนันทะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแนะนำท่านพระนันทะว่า การถือธุดงควัตร คืออยู่ป่าเป็นวัตร เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ไม่มุ่งหวังกาม ย่อมเหมาะสมกับกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๒/๓๓๔)

นันทสูตร[๔] :พระสูตรว่าด้วยพระนันทเถระ พระผู้มีพระภาคทรงใช้กุศโลบายแนะนำให้พระ นันทเถระผู้ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ให้มุ่งประพฤติพรหมจรรย์จนได้บรรลุอรหัตตผล พระองค์ทรงปรารภเหตุนั้น ทรงเปล่งอุทานแสดงความข้ามพ้นกิเลสกามด้วยอริยมรรค ๔ ประการ เป็นเหตุให้มั่นคงไม่หวั่นไหวเพราะสุขและทุกข์ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๐,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๒/๑๘๘)

นันทอุบาสก :อุบาสกชื่อว่านันทะ เป็นคู่อัครอุบาสกของพระพุทธเจ้าพระนามว่า มังคละ ดังคำในมังคลพุทธวงส์ว่า นันทอุบาสกและวิสาขอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๐๖),และในสิขีพุทธวงส์กล่าวไว้ว่าเป็นคู่อัครสาวกอุบาสก ดังคำว่า สิริวัฑฒอุบาสกและนันทอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๙๔)

นันทะ วัจฉโคตร :ชื่อเจ้าลัทธิหนึ่ง เป็นอเจลก นักบวชเปลือยกาย ได้รับยกย่องว่าจำกัดกิเลสได้ เป็น ๑ ใน ๓ อันได้แก่ ดังคำที่สันทกปริพาชกกล่าวแก่พระอานนท์ว่า อาชีวกเหล่านี้ชื่อว่าเป็นบุตรของมารดาผู้มีบุตรตายแล้ว ยกย่องแต่ตนและติเตียนคนอื่นเท่านั้น กลับปรากฏว่ามีผู้กำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้เพียง ๓คนคือ (๑) นันทะ วัจฉะ (๒) กิสะสังกิจจะ (๓) มักขลิ โคสาล (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๖/๒๗๗) ; จัดอยู่ในปรมสุกกาภิชาติ ผู้มีชาติขาวอย่างยิ่ง ในอภิชาติ ๖ ดังคำในฉฬภิชาติสูตรที่พระอานนท์ กราบทูลพระพุทธเจ้าตอนหนึ่งว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปูรณะ กัสสปะบัญญัติอภิชาติ ๖

SAMPLE

จำพวก คือ(๑) บัญญัติกัณหาภิชาติ (ชาติดำ) ...(๖) บัญญัติปรมสุกกาภิชาติ (ชาติขาวยิ่ง)...บัญญัติเจ้าลัทธิชื่อว่านันทะวัจฉโคตร เจ้าลัทธิชื่อกิสสังกิจจโคตร เจ้าลัทธิชื่อมักขลิโคสาลว่าเป็นปรมสุกกาภิชาติ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๔) หรือดังคำในมหาสัจจกสูตร ที่สัจจกะนิครนถ์ กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ท่านนันทะ วัจฉโคตร ท่านกิสะ สังกิจจโคตร ท่านมักขลิ โคสาล ก็ท่านเหล่านี้เป็นอเจลก(ประพฤติเปลือยกาย) เป็นคนไม่มีมารยาท เลียมือ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๖/๔๐๒)

นันทะ วัจฉะ :ชื่อเจ้าลัทธิ ซึ่งเจ้าลัทธิปูรณะกัสสปะยกย่องว่า เป็นอเลจกผู้กำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้ ,เป็นคำเรียกสั้นๆ ชื่อเต็มหมายถึงนันทะวัจฉโคตร (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๖/๒๗๗)

นันทะ, ภิกษุ :1.พระอนุชาของพระพุทธเจ้าแต่ต่างพระมารดา คือประสูติแต่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ได้ออกบวชในวันมงคล สมรสกับนางชนบทกัลยาณี เบื้องแรกประพฤติพรหมจรรย์อยู่ด้วยความจำใจ แต่ต่อมา พระพุทธเจ้าทรงสอนด้วยอุบาย จนพระนันทะเปลี่ยนมาตั้งใจปฏิบัติธรรม และในที่สุดก็ได้บรรลุอรหัตผล ไดรับยกย่องเป็นเอตทัคคะในบรรดาภิกษุผู้สำรวมอินทรีย์ ดังคำว่า นันทะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๐/๒๙) พระนันทะมีรูปพรรณสัณฐานคล้ายพระเจ้า แต่ต่ำกว่าพระพุทธองค์ ๔ นิ้ว ดังคำในนันทสิกขาบท กล่าวไว้ว่า ท่านพระนันทะโอรสพระมาตุจฉา ของพระผู้มีพระภาค มีรูปงามน่าดู น่าชม ร่างต่ำกว่าพระผู้มีพระภาค ๔ องคุลี ท่านพระนันทะนั้นห่มจีวรมีขนาดเท่าจีวรพระสุคต (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๔๗/๖๒๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๐) หรือดังคำในมหาวรรค พระเจ้าสุทโธทนะศากยะทูลว่า เมื่อพระองค์ทรงผนวช หม่อมฉันมีทุกข์ไม่น้อย เมื่อนันทะผนวชก็เช่นเดียวกัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๗),ในปริวาร กล่าวไว้ว่า สุคตสิกขาบท ว่าด้วยท่านพระนันทะทำจีวรมีขนาดเท่าสุคตจีวร (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๖๐/๓๕๐),ในนันทสูตร กล่าวไว้ว่า ท่านพระนันทะได้เป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรเป็นผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๒/๓๓๔)

2.ชื่อพระอรหันต์องค์หนึ่งชาวเมืองโกสัมพี ในปฐมทารุกขันโธปมสูตร มีภิกษุชื่อว่านันทะเช่นกัน อยู่แถบแม่น้ำคงคา เขตกรุงโกสัมพี แต่เป็นคนเลี้ยงโค และเป็นพระอรหันต์ ดังคำว่า ท่านพระนันทะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๑/๒๔๕),ในนันทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า นันทะผู้มีราคะจัด (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘/๒๑๓)

3.ชื่อพระอรหันต์องค์หนึ่งในอดีตซึ่งพระเถระ ดังคำในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ ซึ่งเล่าถึงประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าว่าด้วยบุพกรรมเก่า ดังคำว่า การกล่าวตู่

SAMPLE

พระเถระนามว่านันทะ ผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ครอบงำอันตรายทั้งปวง เราจึงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๐/๕๗๕)

นันทะ, ทาส, ดาบส,บัณฑิต, พระราชา, มาณพ : ผู้ทำให้เกิดความเพลิดเพลิน หมายถึงชื่อนันทะมีหลายชื่อและหลายคนพระไตรปิฎก เช่น

1.นันทะ ชาวเมืองเวฬุกัณฏกะ ทักขิณาคีรีชนบท เป็นบุตรหญิงที่ชื่อว่านันทมาตาอุบาสิกา ถูกจับ ดังคำว่า ดิฉันมีบุตรคนเดียวชื่อนันทะ เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ พระราชาได้กดขี่ ข่มเหงฆ่าเธอเพราะสาเหตุเพียงนิดเดียว (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓-๙๓/๕๔)

2.ชื่อมาณพ เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๔/๗๔๐)

3.ชื่อดาบสและเป็นบัณฑิต ผู้ที่เป็นน้องชายโสณดาบส ดังคำในโสณนันทชาดก ที่แม่ผู้เป็นดาบสพูดกับโสณดาบสว่า นันทะเป็นลูกสุดที่รักแม้ของบิดา นันทะไม่ควรจากเรือนนี้ไปอีก (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๖๑/๘๑)หรือดังคำในโสณนันทบัณฑิตจริยา ดังคำโสณบัณฑิตกล่าวว่า น้องชายของเราเป็นบัณฑิตชื่อว่านันทะ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๔๖/๗๖๔)

4.ชื่อทาสคนหนึ่ง เป็นบุตรของทาสี มักพูดวาจาหยาบ ดังคำในนันทชาดก กุฏุมพีโพธิสัตว์เมื่อจะบอกขุมทรัพย์แก่กุมารผู้เป็นลูกของเพื่อน จึงกล่าวว่า ทาสชื่อนันทะเกิดจากนางทาสี ยืนพูดคำหยาบอยู่ที่ใดเรารู้ว่ามีกองรัตนะ และมาลัยทองอยู่ที่นั้น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๓๙/๑๖)

5.ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ที่บำเพ็ญกุศลกรรมบถ ดังคำในภัททกาปิลานีเถริยาปทาน พระภัททกาปิลานีเถรี กล่าวไว้ว่า สามีของหม่อมฉันพร้อมด้วยบุตร ของชาวโกลิยะ ๕๐๐คน ได้บำรุงพระปัจเจกพุทธเจ้า๕๐๐ องค์ ... สามีจุติจากอัตภาพนั้นแล้ว ได้เป็นพระราชาพระนามว่านันทะ มียศมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๙๕/๔๙๓)

นันทา, ชื่อ, ธิดา, พระธิดา : 1.ชื่อลูกสาวนางพราหมณีคนหนึ่ง ในบรรดาลูกสาว ๓ คือ นันทา นันทวดี สุนทรีนันทา ต่อมาพ่อตาย แล้วเกิดเป็นหงส์ทอง (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๙๓/๑๒๘),

2.ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง ในดาวดึงส์เทวโลก ดังคำในทาสีวิมาน ที่กล่าวไว้ว่า นันทา สุนันทา โสณทินนา สุจิมหิตา อลัมพุสา มิสสเกสีและบุณฑริกา(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๗/๓๐)

3.ชื่อธิดาของพระเจ้าสุทโธทนะ ผู้เป็นพระกนิษฐาของพระพุทธเจ้า ดังคำในอภิรูปนันทาเถริยาปทาน พระ อภิรูปนันทาเถรีกล่าวไว้ว่า หม่อมฉันเกิดในกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นธิดาแห่งเจ้าศากยะพระนามว่าเขมกะ มีนามปรากฏว่านันทา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๐/๕๔๐)

SAMPLE

4.ชื่ออุบาสิกา ผู้เป็นอัครสาวิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ดังคำว่า นันทาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๗๐๕)

นันทา, พระเถรี, ภิกษุณี :1.ชื่อภิกษุณี ชาวนาทิกคาม ดังคำว่า ภิกษุณีนันทาที่มรณภาพในนาทิกคาม พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ภิกษุณีนันทาเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไปปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑,๑๐/๑๕๗/๑๐๑),

2.ชื่อภิกษุณีชื่อว่านันทา รักสวยรักงาม ผู้เป็นน้องสาวของพระนันทะ และเป็นน้องสาวของพระพุทธเจ้า ดังคำในอภิรูปนันทาเถรีคาถา ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า นันทา เธอจงพิจารณาดูกายซึ่งกระสับกระส่ายไม่สะอาด เป็นของเปื่อยเน่า (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๙/๕๕๗), ในนันทาเถริยาปทาน กล่าวไว้ว่า พระนันทเถรี กล่าวประวัติอดีตชาติไว้ว่า หม่อมฉันเกิดในตระกูลเศรษฐี ที่มีความรุ่งเรืองด้วยรัตนะต่าง ๆ ในกรุงหงสวดี ได้รับการพยากรณ์ว่า ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป พระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโอกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก สตรีผู้นี้จักมีนามปรากฏว่านันทา เป็นธรรมทายาท (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๘/๔๗๙, ๑๘๖/๔๘๐)

3.ชื่อภิกษุณีผู้เป็นพระน้องสาวของพระเจ้ากาลาโศก(พจนานุกรมพุทธศาสน์)

นันทากุมารี : กุมารีชื่อว่านันทา เป็นธิดาของกษัตริย์ผู้หลงเชื่อถ้อยคำของขัณฑหาลปุโรหิต,เป็น ๑ ในบรรดากุมารีของพระราชา ๔ พระองค์ ดังคำในจันทกุมารชาดก พระราชาตรัสว่า ขอพวกเจ้าจงไปทูลพระกุมารีทั้งหลาย คืออุปเสนากุมารี โกกิลากุมารี มุทิตากุมารี และนันทากุมารีเถิดว่าได้ยินว่า พวกท่านจงรวมกันเป็นหมู่อยู่ในที่เดียวกันเพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๘๙/๓๓๖)

นันทาเถริยาปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระนันทาเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเกิดเป็นธิดาเศรษฐีกรุงหงสวดี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระเกิดความเลื่อมใสและเห็นพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งภิกษุณีรูปหนึ่งในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้เข้าฌาน ท่านจึงถวายทานและปรารถนาตำแหน่งนั้น เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในมนุษย์และสวรรค์หลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าสุทโธทนะ เป็นภคินีต่างพระมารดากับพระพุทธเจ้า มีพระเชฏฐาใหญ่เป็นพระพุทธเจ้า พระเชฏฐารองคือพระนันทะ เป็นพระอรหันต์ พระมารดาก็เป็นพระอรหันต์ แต่ท่านยังหลงมัวเมาในรูปสมบัติอยู่ไม่ยอมออกผนวช ต่อเมื่อพระมารดาตักเตือนถึงความไม่เที่ยงแห่งสังขาร ท่านจึงออกผนวชแต่ตัว ส่วนใจยังไม่ผนวช เมื่อพระศาสดาทรง

นิรมิตรูปที่สวยงามกว่ารูปของท่านและทรงสอนให้เห็นความไม่เที่ยง ท่านจึงได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ และได้ตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้เข้าฌาน(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๖/๔๗๗)

นันทาเปติวัตถุ : เรื่องนางนันทาเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของนางนันทาภรรยาของนันทิเสนอุบาสกชาวบ้านใกล้กรุงสาวัตถี (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๖๘/๑๙๔)

นันทาราม : อารามชื่อว่านันทะ หมายถึงชื่อวัดหนึ่ง เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ต่างยุคต่างสมัยและต่างสถานที่กัน ๔ พระองค์, ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ดังคำในทีปังกรพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า พระมหาวีรชินเจ้าทรงประกาศพระธรรมจักร แล้วประทับอยู่ในนันทาราม ประทับนั่งที่โคนต้นซึกทรงปราบปรามเดียรถีย์ ภายในวัด เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ชาวบ้านช่วยกันสร้างสถูปสูง ๓๖ โยชน์ บรรจุบาตร จีวร บริขาร และเครื่องบริโภคของพระองค์ผู้ศาสดา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๕๙๕,๓๑/๕๙๖),ชื่อวัดหนึ่ง สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ ดังคำว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ ผู้ทรงพระสิริ เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ นันทาราม พระเจดีย์ของพระองค์สูง ๗ โยชน์ ณ นันทารามนั้น (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๘/๖๐๑), ในปทุมุตตรพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า เป็นชื่อวัดหนึ่ง ดังคำว่า พระชินพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระเสด็จดับขันธปรินิพพานที่นันทาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่นันทารามนั้นสูง ๑๒ โยชน์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๑/๖๔๔),ในติสสพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า เป็นชื่อวัดแห่งหนึ่งในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ดังคำว่า พระชินพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่าติสสะ เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วที่นันทาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้น ที่นันทารามนั้น สูงถึง ๓ โยชน์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๘/๖๘๐)

นันทาอุบาสิกา : อุบาสิกาชื่อว่านันทา เป็นอัครสาวิกา ผู้เป็นคู่อัครอุบาสิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ ดังคำในโกณฑัญญพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า นันทาอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓๒/๖๐๐),เป็นคู่อัครสาวิกาผู้เป็นอุบาสิกาของพระพุทธ เจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ดังคำในกกุสันธพุทธวงศ์ ที่กล่าวไว้ว่า นันทาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๗๐๕)

นันทิ : ความยินดี, ความติดใจเพลิดเพลิน, ความระเริง,ความสนุก, ความชื่นมื่น ดังคำในพรหมนิมันตนิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่พกพรหมว่า เราเห็นภัยในภพและเห็นภพของสัตว์ ผู้แสวงหาความปราศจากภพแล้ว ไม่กล่าวยกย่องภพอะไรเลยทั้งไม่ยึดมั่นนันทิ ด้วย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๔/๕๔๓,๑๖/๖๔/๑๒๓),ในอัตถิราคสูตร พระพุทธเจ้า

SAMPLE

ตรัสว่า ถ้าราคะ(ความกำหนัด) นันทิ(ความเพลิดเพลิน) ตัณหา(ความทะยานอยาก)มีอยู่ ในกวฬิงการาหาร วิญญาณจะตั้งอยู่งอกงามในกวฬิงการาหารนั้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๙/๒๖๗),ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า เมื่อละนันทิ (ความยินดี) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งนิพพิทานุปัสสนาย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นันทิ ในที่นี้หมายถึงภวตัณหา (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๕๐๔/๓๒๒)

นันทิกขยสูตร[๑]: พระสูตรว่าด้วยการสิ้นความเพลิดเพลิน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเห็นของผู้เห็นขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยงนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ) อันจะเป็นเหตุให้เธอเบื่อหน่าย และเพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัดจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและความกำหนัด จิตจึงหลุดพ้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๑/๗๒)

นันทิกขยสูตร[๒] (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยการสิ้นความเพลิดเพลิน (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงมนสิการขันธ์ ๕ โดยแยบคาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง อันจะเป็นเหตุให้เบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ และเพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นความกำหนัด เพราะสิ้นความกำหนัดจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นความเพลิดเพลินและความกำหนัด จิตจึงหลุดพ้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๒/๗๓)

นันทิยเถรคาถา : คาถาของพระนันทิยเถระ, ภาษิตของพระนันทิยเถระท่านพระนันทิยเถระได้กล่าวว่า มารผู้มีกรรมหยาบช้าและมีชาติเลวทราม ท่านเบียดเบียนภิกษุผู้มีจิตบรรลุอรหัตตผลสว่างไสวด้วยญาโณภาสเป็นนิตย์เช่นนั้น จะได้รับทุกข์มหันต์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๕/๓๑๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ญาโณภาส ระลึกชาติได้, ตาทิพย์, สิ้นอาสวะ (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๒๔/๑๒๔)

นันทิยปริพาชก : ชื่อปริพาชกชื่อว่านันทิยะประเภทนุ่งผ้า ชาวกรุงสาวัตถี ดังคำในนันทิยสูตร กล่าวถึงนันทิยปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับได้สนทนาเกี่ยวกับ ธรรมเหล่าไหนที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมให้ถึงนิพพาน มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด, หลังจากสนทนาแล้ว ได้แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐/๑๔)

SAMPLE

นันทิยมิคราชชาดก: ชาดกว่าด้วยพญาเนื้อนันทิยะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาเนื้อโพธิสัตว์ชื่อนันทิยะเลี้ยงดูมารดาบิดาที่แก่ชราอยู่ในป่าถูกชาวเมืองพากันต้อนไปไว้ในคอกเพื่อให้พระเจ้าพรหมทัตล่ายิงได้สะดวก พวกตนจักได้มีเวลาทำไร่ไถนา เมื่อพระราชาเสด็จมาเพื่อยิงเนื้อพญาเนื้อได้แผ่เมตตาจิตและหันข้างให้พระราชายิง พระราชาทอดพระเนตรเห็นพญาเนื้อมีสีสวยงามดังทองและกล้าหาญไม่กลัวความตายจึงพระทัยอ่อนยิงไม่ลง พญาเนื้อได้กราบทูลแสดงธรรมแก่พระราชาว่า ให้เอาพระทัยใส่ต่อพระมารดาพระบิดาและประชาชนให้มากจะเป็นทางไปสวรรค์พระราชาทรงรับฟังและปฏิบัติตามนั้น ทั้งยอมให้อภัยแก่เนื้อทั้งหมดด้วย (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๗๐/๒๔๐)

นันทิยวัตถุ : เรื่องนายนันทิยะ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระมหาโมคคัลลานะผู้เห็นทิพยสมบัติของนายนันทิยะในเทวโลก ดังนี้ ญาติ มิตร และผู้มีใจดีทั้งหลาย เห็นคนที่จากบ้านไปนานกลับจากที่ไกลมาถึงโดยสวัสดิภาพย่อมยินดีว่ามาแล้วเช่นเดียวกันนั้น บุญทั้งหลาย ย่อมต้อนรับคนที่ทำบุญไว้ ซึ่งจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้าเหมือนญาติต้อนรับญาติผู้เป็นที่รักที่กลับมาบ้านฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๙/๑๐๑)

นันทิยสักกสูตร :พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะ พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมแก่เจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้นแล้ว แต่ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไปจัดว่าเป็นผู้ประมาท ส่วนผู้ไม่ประมาทมีนัยตรงกันข้าม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๖/๕๕๖)

นันทิยสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยนันทิยปริพาชก นันทิยปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลเจริญธรรมเหล่าไหนแล้วจึงจะรู้แจ้งพระนิพพาน พระองค์ตรัสตอบว่า เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐/๑๔)

นันทิยสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่เจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะเป็นต้นว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๓/๕๖๖)

นันทิยสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ มีพระประสงค์จะเสด็จไปจำพรรษา ณ กรุงสาวัตถี เมื่อเจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะได้ทราบข่าวนั้นจึงทรงมีพระดำริว่า ทางที่ดีแม้เราก็ควรจะพักอยู่ตลอดพรรษาในกรุงสาวัตถีนั้นแล้วจักประกอบการงานและจักเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคตามเวลาอันสมควร แล้วได้ทรงกระทำอย่างนั้น ต่อมาเมื่อภิกษุจำนวนมากทำจีวรเพื่อถวายพระผู้มีพระภาคด้วยหวังว่า พระองค์มีจีวรสำเร็จแล้ว ล่วงไป ๓ เดือนจักเสด็จจาริกไป

SAMPLE

เจ้าศากยะพระนามว่านันทิยะทรงทราบข่าวนั้นแล้วจึงเสด็จเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า หม่อมฉันเมื่อจะอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ต่างๆ จะต้องอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไร พระผู้มีพระภาคได้ประทานสาธุการแก่เจ้าศากยะนันทิยะว่า การที่พระองค์เสด็จมาหาตถาคตแล้วตรัสถามว่า หม่อมฉันเมื่อจะอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ต่างๆ จะต้องอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไร นี้เป็นการสมควรแก่พระองค์ ผู้เป็นกุลบุตร พระองค์พึงตั้งอยู่ในธรรม ๖ แล้ว ตั้งสติมั่นไว้ภายในตนในธรรม ๕ เถิด *ธรรม ๖* คือ (๑) ผู้มีศรัทธาเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้ไม่มีศรัทธาไม่ประสบความสำเร็จ(๒)ผู้มีศีลเป็นผู้ประสบความสำเร็จผู้ทุศีลไม่ประสบความสำเร็จ(๓) ผู้ปรารภความเพียรเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้เกียจคร้านไม่ประสบความสำเร็จ (๔) ผู้มีสติตั้งมั่นเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้หลงลืมสติไม่ประสบความสำเร็จ (๕) ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นไม่ประสบความสำเร็จ (๖) ผู้มีปัญญาเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้มีปัญญาทรามไม่ประสบความสำเร็จ

ธรรม ๕ คือ พระองค์พึงตั้งสติมั่นไว้ภายในตนปรารภ (๑) ระลึกถึงพระพุทธเจ้า (๒) ระลึกถึงพระธรรม (๓) ระลึกถึงกัลยาณมิตร (๔) ระลึกถึงจาคะ (๕) ระลึกถึงเทวดาทั้งหลาย แล้วตรัสว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๑ นี้ ย่อมละไม่ยึดมั่นบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย เปรียบเหมือนหม้อที่คว่ำ ย่อมไม่กลับมาบรรจุของที่หกแล้ว และเปรียบเหมือนไฟที่ลามพ้นไปจากหญ้าแล้ว ย่อมไหม้ของที่ควรไหม้เท่านั้น ย่อมไม่กลับมาไหม้ของที่ไหม้แล้ว (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๔๑๗)

นันทิยอุบาสก : อุบาสกชื่อว่านันทิยะ ชาวกรุงพาราณสี เป็นพ่อค้า มีอาชีพค้าขายยังต่างเมือง เป็นคนไม่ตระหนี่ เป็นทานบดี รู้ความประสงค์ของผู้ขอ มีภรรยาชื่อว่าเรวดี ซึ่งเป็นตระหนี่ เขาทำบุญมาก คือสร้างศาลา ๔ หลัง ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน มีปราสาทรอ พร้อมเทพบุตร เทพธิดารออยู่เป็นจำนวนมาก หลังจากตายแล้วไปเกิดในวิมาน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๖๗/๑๐๒),ใน เรวตีเปตวัตถุ ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๑๘/๒๘๔)

นันทิยะ, เจ้าศากยะ : เจ้าศากยะชื่อว่านันทิยะ เป็นคนกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เป็นพ่อค้าประกอบการค้าขาย เป็นอริยสาวกของพระพุทธเจ้า ดังคำในนันทิยสักกสูตร กล่าวไว้ว่า เขาเคยเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและสนทนาธรรมทูลถามถึงอริยสาวกผู้อยู่ด้วยความประมาท และอริยสาวกผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๖/๕๕๖, ๑๐๔๓/๕๖๖),ในนันทิยสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับกรุงสาวัตถี นันทิยะก็เดินทางไปประกอบการค้าขาย ณ กรุงสาวัตถีด้วย (องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๔๑๗)

SAMPLE

นันทิยะ, พญาเนื้อ :ชื่อพญาเนื้อนันทิยะ เป็นพระโพธิสัตว์ อยู่ในป่าอัญชัน เมืองสาเกต แคว้นโกศล เลี้ยงดูพ่อแม่ผู้แก่เฒ่า ถึงพร้อมด้วยศีลและอาจาระ ได้สละทานชีวิต เพื่อพ่อและแม่ ได้สอนธรรมแก่พระราชา ให้ดำรงอยู่ในศีล ๕ ดังคำในนันทิยมิคราชชาดก พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อก่อนเราได้เป็นพญาเนื้อ ๔ เท้า มีรูปงามชื่อว่านันทิยะอยู่ ณ ที่ประทับของพระเจ้าโกศล (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๗๐/๒๔๑, ๗๓/๒๔๑)

นันทิยะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง เป็นพระอริยสาวกผู้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ได้พักอยู่ ณ ปาจีนวังสทายวัน เมื่อเกิดเหตุทะเลาะกัน ณ กรุงโกสัมพี พระพุทธเจ้าก็เสด็จไปประทับอยู่ ณ ป่าแห่งนี้ด้วย และได้ตรัสเรื่องราวต่างๆ เช่น ปาจีนวังสทายคมนกถา จูฬโคสิงคสูตร พาลปัณฑิตสูตร ดังคำว่า ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมพิละ พักอยู่ที่ปาจีนวังสทายวัน (วิ.(ไทย) ๕/๔๖๖/๓๕๖, ๔๖๖/๓๕๗, ๔๖๗/๓๕๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๘/๒๘๐),ในจูฬโคสิงคสูตร ก็กล่าวถึงพระเถระ ๓ รูปเหล่านี้ไว้เช่นเดียวกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๒๕/๓๕๗)

นันทิราคะ : ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน,ราคะคือนันทิ,ความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดี มีปรากฏในข้ออุปมาเปรียบเทียบ จำนวน ๕ สูตร ดังคำในวัมมิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายปริศนาธรรมแก่พระกุมารกัสสปะว่า คำว่า ชิ้นเนื้อ นั้น เป็นชื่อแห่งนันทิราคะ คำนั้นมีอธิบายว่า สุเมธ เธอจงใช้ศัสตราหยิบ ชิ้นเนื้อขึ้นมา คือ จงละนันทิราคะ จงขุดขึ้นมา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๒),ในนันทโกวาทสูตร ก็กล่าวถึงนันทิราคะไว้โดยอธิบายว่า คำว่า เนื้อสัน เส้นเอ็นใหญ่ เส้นเอ็นเล็ก นั้น เป็นชื่อของนันทิราคะ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๐๔/๔๕๙),ในกุมมสูตรกล่าวถึงนันทิราคะไว้ว่า คำว่า เชือก นี้ เป็นชื่อของนันทิราคะ (สำ.นิ.(ไทย ๑๖/๑๕๙/๒๖๗) ในอาสีวิโสปมสูตร กล่าวถึงคำว่า นักฆ่าผู้เป็นสายลับจำพวกที่ ๖ ซึ่งเงื้อดาบติดตามไป นั้นเป็นชื่อของนันทิราคะ(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๘),ในปฐมทารุกขันโธปมสูตร กล่าวถึงนันทิราคะไว้ว่า คำว่า การจมในท่ามกลาง นี้เป็นชื่อของนันทิราคะ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๑/๒๔๓)

นันทิวัฑฒอุบาสก :อุบาสกชื่อว่านันทิวัฑฒะ ผู้เป็นอุบาสก เป็นคู่อัครอุบาสก สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี ดังคำในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า นันทิวัฑฒอุบาสกและสิริวัฑฒอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๒๗)

นันทิวิสาล, โคถึก :โคถึกชื่อนันทิวิสาล เป็นโคมีเปลี่ยว หรือโคหนุ่มมีพลังกำลังมาก อยู่กับพราหมณ์เมืองตักกสิลา เป็นโคที่พูดได้ เคยแพ้และชนะการลากเกวียน ๑๐๐ เล่ม ทำให้พราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของได้เสียทรัพย์ เพราะการพูดไม่ไพเราะ และได้ทรัพย์เพราะการพูดไพเราะ ดังคำในมหาวิภังค์พระพุทธเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ผูกเกวียน ๑๐๐ เล่ม

SAMPLE

เทียมโคถึกนันทิวิสาลแล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า เจ้าโคโกง แกจงฉุด เจ้าโคโกง แกจงลากไป โคถึกนันทิวิสาลได้ยืนนิ่งเฉยอยู่ณ ที่นั้นเองพราหมณ์นั้นแพ้พนันเสียทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะ เศร้าซึมไป (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๓/๒๐๐, ๑๓/๒๐๑)

นันทิวิสาลชาดก : ชาดกว่าด้วยโคนันทิวิสาล มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า โคนันทิวิสาลโพธิสัตว์สอนพราหมณ์ผู้พูดคำหยาบให้รู้สึกตัว ด้วยการไม่ยอมลากเกวียนทำให้พ่ายแพ้การพนัน ต่อมาภายหลังเมื่อพราหมณ์พูดจาไพเราะจึงกลับให้ได้ชัยชนะด้วยการลากเกวียนให้ และทำให้ได้ทรัพย์มากยิ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลควรพูดแต่คำที่น่าพอใจเท่านั้น ไม่ควรพูดคำที่ไม่น่าพอใจในเวลาไหน ๆ เมื่อพราหมณ์พูดคำที่น่าพอใจ โคนันทิวิสาลจึงลากสัมภาระอันหนักไปได้ ทั้งยังทำให้พราหมณ์ได้ทรัพย์อีกด้วย ส่วนตนก็ปลื้มใจเพราะการช่วยเหลือนั้น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๘/๑๒)

นันทิวิสาลเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง ผู้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและทูลถามปัญหา ดังคำในนันทิวิสาลสูตร ข้าแต่พระมหาวีรเจ้า สรีรยนต์ ๔ ล้อมีประตู ๙ ประตู เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ถูกโลภะประกอบไว้ เป็นเหมือนเปือกตม สรีรยนต์นั้นจักแล่นไปได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะตัดชะเนาะ เชือกหนัง ตัดความปรารถนาและความโลภอันเลวทราม และเพราะถอนตัณหาพร้อมทั้งรากได้ สรีรยนต์นั้นจักแล่นไปได้อย่างนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๙/๑๒๐)

นันทิวิสาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยนันทิวิสาลเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน นันทิเทพบุตรทูลถามว่า สรีรยนต์ ๔ ล้อ มีประตู ๙ ประตู จะแล่นไปได้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า สรีรยนต์จะแล่นไปได้ เมื่อตัดชะเนาะ เชือกหนัง ความปรารถนาและความโลภอันเลวทราม และเมื่อตัดตัณหาขึ้นพร้อมทั้งรากได้แล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๙/๑๒๐)

นันทิสัญญา : สัญญาคือนันทิ, ความจำได้ด้วยอำนาจพอใจ,สัญญาในความเพลิดเพลิน ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค วิโมกขกถา พระสารีบุตรเถระอธิบายไว้ว่า อนัตตานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา)พ้นจากอัตตสัญญา เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ นิพพิทานุปัสสนาญาณ(ญาณคือการพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย) พ้นจากนันทิสัญญา เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

นันทิเสนอุบาสก :ชื่ออุบาสกคนหนึ่งชื่อว่านันทิเสน ชาวเมืองสาวัตถี มีศรัทธา มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีภรรยาชื่อว่านันทาไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใส เป็นคนตระหนี่

SAMPLE

ดุร้าย กล่าววาจาหยาบ ไม่เคารพยำเกรงสามี ด่าบริภาษแม่ผัว ต่อมาภรรยาตายแล้วไปเกิดเป็นเปรต แล้วกลับมาหาสามีในสภาพที่เป็นเปรตไม่มีเสื้อผ้า จึงได้ทำบุญอุทิศให้เปรตผู้เป็นภรรยา ถวายทานเกี่ยวกับผ้า ดังคำในนันทาเปติวัตถุ กล่าวถึงนันทิเสนอุบาสกนั้นรับคำแล้วได้ถวายทานเป็นอันมากคือ ข้าว น้ำ ของเคี้ยว ผ้า เสนาสนะ ร่มของหอม ดอกไม้และรองเท้าต่างๆและเลี้ยงภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลสมบูรณ์ ปราศจากราคะเป็นพหูสูต ให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำแล้วอุทิศส่วนบุญให้นางนันทานั้น ในลำดับที่นันทิเสนอุบาสกอุทิศส่วนบุญให้นั้นเอง วิบากคือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และน้ำดื่มก็เกิดขึ้นแก่นางเปรตนั้น นี้เป็นผลแห่งทักษิณา(ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๖๙/๑๙๕)

อรรถกถาเปตวัตถุอธิบายไว้ว่า ในหมู่บ้านตำบลหนึ่ง ไม่ไกลแต่กรุงสาวัตถีนักยังมีอุบาสกคนหนึ่ง ชื่อว่านันทิเสน เป็นผู้มีศรัทธา มีความเลื่อมใส ส่วนภริยาของเขา ชื่อว่านันทา ไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใส เป็นคนตระหนี่ ดุร้าย กล่าววาจาหยาบ ไม่เคารพยำเกรงสามีด่าบริภาษแม่ผัว ด้วยวาจาว่าเป็นโจร สมัยต่อมานางนันทานั้นทำกาละแล้ว ไปบังเกิดในกำเนิดเปรต แสดงตนในที่ไม่ไกลหมู่บ้านนั้นนั่นเอง (ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๑/๑๖๙/๙๗-๙๘)

นันทุตตระ, พระโอรส :ชื่อพระโอรสองค์หนึ่ง ของราชกุมารพระนามว่านารทะกับพระมเหสีพระนามว่าวิชิตเสนา ต่อมานารทราชกุมารได้เป็นพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ เป็นพระนัดดาของกษัตริย์พระนามว่าสุเทพ กับพระเทวีพระนามว่าอโนมา ณ กรุงธัญญวดี ดังคำในนารทพุทธวงศ์ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือชิตปราสาท วิชิตปราสาท และอภิรามปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงามพระมเหสีพระนามว่าวิชิตเสนา พระราชโอรสพระนามว่านันทุตตระ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๓๗)

นันทุตตราเถรีคาถา :คาถาของพระนันทุตตราเถรี, ภาษิตของพระนันทุตตราเถรีพระนันทุตตราเถรีได้กล่าวว่า เราบูชาไฟ ไหว้ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และเทวดาไปยังท่าน้ำแล้วลงดำน้ำ ...ต่อมา ได้ศรัทธา บวชเป็นบรรพชิตเห็นร่างกายตามความเป็นจริงจึงถอนกามราคะได้ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๘๗/๕๗๐)

นับถือ,นับถือศาสดาอื่น :คำว่า นับถือ หมายถึงเชื่อถือยึดมั่น,เคารพ,ยกย่อง ดังคำโสณทัณฑสูตรกล่าวไว้ว่า ท่านโสณทัณฑะเป็นผู้ที่พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธและพราหมณ์โปกขรสาติสักการะ เคารพ นับถือบูชา นอบน้อม (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๓/๑๑๓) หรือดังคำในปิณฑปาติกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุผู้บิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้ที่มหาชนสักการะ เคารพ นับถือบูชา นอบน้อมขณะเที่ยวไปบิณฑบาต (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๘/๒๒๔)

คำว่า นับถือ มีกล่าวไว้หลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๓/๑๙๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๑๐/๕๔๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๘/๒๘๑, ๔๒๕/๕๓๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๓/๙๓, ๔๓๕/๔๙๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖/๔๑, ๑๙๗/๓๐๑,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓, ๑๔/๑๙๓ ,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๔/๔๓๐

คำว่า นับถือศาสดาอื่น หมายถึงเคารพนับถือพระเจ้าของศาสนาอื่นนอกจากพระพุทธศาสนา ดังคำในพหุธาตุกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ(อริยสาวกผู้โสดาบัน) พึงนับถือศาสดาอื่น แต่เป็นไปได้ที่ปุถุชนพึงนับถือศาสดาอื่น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๘/๑๖๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๗๖/๓๔),ในตติยอภัพพัฏฐานสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิเป็นผู้ไม่อาจนับถือศาสดาอื่น ซึ่งเป็นข้อที่ ๖ ในฐานะที่ไม่อาจเป็นได้ ๖ ประการ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๔/๖๑๘),ในวิภังค์ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๙/๕๐๒)

นับอย่างปีมนุษย์ :นับตามจำนวนปีในมนุษยโลก ในที่นี้มุ่งหมายเปรียบเทียบกาลเวลาที่ยาวนานแตกต่างกันมาก เพราะเวลาในมนุษย์รวดเร็วมาก เมื่อเทียบกับเทวโลก ดังคำในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ๕๐ ปีของมนุษย์ นับเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้นเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๕๐๐ ปี ทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๙ ล้านปี (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๐, ๑๐๒๓/๖๗๑)

นัปปิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความรัก พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภาพกภิกษุแล้ว ตรัสว่า ธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นที่รัก เป็นที่เคารพยกย่อง เพื่อความเป็นสมณะ(หมายถึงการบำเพ็ญสมณธรรม) และเพื่อความเป็นอันเดียวกัน คือ ภิกษุ (๑) เป็นผู้ชอบก่ออธิกรณ์ไม่สรรเสริญการระงับอธิกรณ์ (๒) ไม่ใคร่ต่อการศึกษา ไม่สรรเสริญการสมาทานการศึกษา (๓) ปรารถนาชั่ว ไม่สรรเสริญการกำจัดความปรารถนาชั่ว(๔) มักโกรธ ไม่สรรเสริญการกำจัดความโกรธ (๕) มักลบหลู่ ไม่สรรเสริญการกำจัดความลบหลู่ (๖) มักโอ้อวด ไม่สรรเสริญการกำจัดความโอ้อวด (๗) มีมายา ไม่สรรเสริญการกำจัดมายา (๘) ไม่พิจารณาธรรม ไม่สรรเสริญการพิจารณาธรรม (๙) ไม่หลีกเร้น ไม่สรรเสริญการหลีกเร้น (๑๐) ไม่เป็นผู้ปฏิสันถาร เพื่อนพรหมจารีไม่สรรเสริญผู้ปฏิสันถาร แล้วตรัสว่า ความปรารถนาพึงเกิดขึ้นแก่ภิกษุเช่นนี้ว่า ทำอย่างไร เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายจึงจะสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเรา ถึงกระนั้น เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายก็ไม่สักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุนั้น เพราะพิจารณาเห็นบาปอกุศลธรรมที่ภิกษุนั้นยังละไม่ได้ เปรียบเหมือนความ

SAMPLE

ปรารถนาพึงเกิดขึ้นแก่ม้าโง่อย่างนี้ว่า ทำอย่างไร มนุษย์ทั้งหลายจึงจะตั้งเราไว้ในตำแหน่งม้าอาชาไนย ให้กินอาหารสำหรับม้าอาชาไนย และปฏิบัติต่อเราเหมือนอย่างม้าอาชาไนยถึงกระนั้น มนุษย์ทั้งหลายก็ไม่ตั้งม้านั้นไว้ในตำแหน่งม้าอาชาไนย ไม่ให้กินอาหารสำหรับม้าอาชาไนย และไม่ปฏิบัติอย่างที่ปฏิบัติต่อม้าอาชาไนย เพราะพิจารณาเห็นความโอ้อวด ความโกง ความไม่ซื่อตรง ความคดที่ม้านั้นยังละไม่ได้ฉะนั้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๗/๑๙๔)

นัมมทา: ชื่อแม่น้ำสายสำคัญในภาคกลางของอินเดีย ไหลไปคล้ายจะเคียงคู่กับเทือกเขาวินธยะ ถือว่าเป็นเส้นแบ่งระหว่างอุตราบถ (ดินแดนแถบเหนือ) กับทักขิณาบถ (ดินแดนแถบใต้) ของชัมพูทวีป, บัดนี้ เรียกว่า Narmada แต่บางที เรียก Narbada หรือ Nerbuddha ชาวฮินดูถือว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์ที่สุด รองจากแม่น้ำคงคา, แม่น้ำนัมมทา ยาวประมาณ ๑,๓๐๐ กม. ไหลจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปทางตะวันตกเฉียงใต้ออกทะเลที่ใต้เมืองท่าภารุกัจฉะ (บัดนี้เรียก Bharuch) สู่อ่าว Khambhat (Cambay ก็เรียก), อรรถกถาเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปสุนาปรันตรัฐ ตามคำอาราธนาของพระปุณณเถระ ผู้เป็นชาวแคว้นนั้นแล้ว ระหว่างทางเสด็จกลับ ถึงแม่น้ำนัมมทา ได้แสดงธรรมโปรดนัมมทานาคราช ซึ่งได้ทูลขอของที่ระลึกไว้บูชา จึงทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานั้น อันถือกันมาว่าเป็นพระพุทธบาทแห่งแรก ดังคำในจิตตสัมภูตชาดกที่จิตตบัณฑิตดาบสกราบทูลว่า พวกเราได้เกิดเป็นคนจัณฑาลในอวันตีชนบท ได้เกิดเป็นเนื้ออยู่ที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ได้เกิดเป็นนกเขาอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนัมมทา แต่วันนี้ เราทั้ง ๒ นั้นเป็นพราหมณ์และกษัตริย์ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๙/๔๗๖);ในมฆวปุปผิยเถราปทาน พระมฆวปุปผิยเถระเล่าถึงประวัติอดีตชาติของตนไว้ว่าพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระสยัมภู ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ พระองค์มีอินทรีย์ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว เข้าสมาธิอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำนัมมทา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๔๔๖); ดูทักขิณาบถ, อุตราบถ, ปุณณสุนาปรันตะ

นัย: อุบาย, อาการ, วิธี, ข้อสำคัญ, เค้าความ, เค้าเงื่อน, แง่ความหมาย ดังคำในมหาปทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า นัยว่าพระวิปัสสีราชกุมารนั้นได้รับการผลัดเปลี่ยนกันอุ้มใส่สะเอวอยู่เสมอ ๆ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๙/๒๑)

นัยนา: ดวงตา, ตา ดังคำในฉันทันตชาดก พระราชาตรัสว่า พระน้องนางผู้มีเรือนร่างเหลืองอร่ามดุจทองคำ ผิวพรรณผุดผ่อง นัยนาก็แจ่มใสกว้างขวาง (ขุ.ชา.ติงฺสติ.(ไทย) ๒๗/๙๗/๕๕๔) ; ในอปทาน พระธัมมรุจิเถระ กล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระมหามุนี พระองค์บรรลุนัยนาที่สำเร็จด้วยญาณสิ้นกาลนาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๕/๑๖๐)

SAMPLE

อรรถกถาอปทานอธิบายว่า คำว่า นัยนา หมายถึงทิพพจักขุ (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๘๕-๘๖/๒๖๑)

นัยน์ตา :ดวงตา,ส่วนหนึ่งของร่างกายคนและสัตว์ ทำหน้าที่เป็นเครื่องดูรูป ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงมารดาบิดาของเด็กชายอุบาลีได้ปรึกษากันดังนี้ว่า...ถ้าเจ้าอุบาลีเรียนวิชาเกี่ยวกับการเงิน นัยน์ตาของเขาจะปวด (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๐๒/๕๑๓),ในอภิธรรมปิฎก กล่าวว่า เป็นส่วนหนึ่งในจักขายตนะ ดังคำว่า ...เนตรบ้าง นัยน์ตาบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่าจักขายตนะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕๖/๑๑๓),ในภัณฑนสูตรกล่าวถึงภิกษุทั้งหลายมองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๕/๓๗๓), ในปุคคลบัญญัติกล่าวไว้ว่า บางคนมีนัยน์ตาเป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เพิ่มพูน (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๐๕/๑๗๒)

คำว่า นัยน์ตา มีกล่าวไว้พระไตรปิฎก เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๒๖/๓๕๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๙/๙๒, ๑๔๑/๑๖๐, ๔๕๖/๕๗๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๙/๒๘๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๒/๑๘๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๒/๓๓๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๖/๓๒๙, ๑๒๕/๓๗๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๘/๑๔๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๘/๕๑, ๖๔๘/๗๒, ๑๐๒๖/๑๒๗, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๕/๓๓๘, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๐๔/๑๗๒, ๑๐๕/๑๗๒, ๑๐๖/๑๗๒)

อรรถกถาอธิบายว่า นัยน์ตา ในที่นี้หมายถึงปัญญาจักษุ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๒๙/๑๐๗

นาก : ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ขนลำตัวสีน้ำตาลอมเทา มีขน ๒ ชั้น ชั้นในละเอียด ชั้นนอกหยาบ หัวกว้างและแบน ระหว่างนิ้วมีแผ่นพังผืดขึงอยู่คล้ายตีนเป็ด หางแบน ขาหลังใหญ่และแข็งแรงกว่าขาหน้า ใช้ว่ายน้ำร่วมกับหางไล่จับปลาและสัตว์น้ำเล็กๆ นากใหญ่ขนเรียบและนากเล็กเล็บสั้น ดังคำในกุณาลชาดก กล่าวถึงนาก เป็นสัตว์ที่อยู่ในป่าหิมพานต์ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๔),ใน อุปสีวเถราปทาน พระ อุปสีวเถระกล่าวไว้ว่า ต้นชบามีดอกบานสะพรั่ง สาหร่ายมีกลิ่นหอมจระเข้ ตะโขง นาก เกิดอยู่ในสระนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๑/๖๗๐)

นาค : งูใหญ่ในนิยาย ; ช้าง ; ผู้ประเสริฐ ; ใช้เป็นคำเรียกคนที่กำลังจะบวชด้วย ดังคำในมหาสมยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า นาคผู้อยู่ในแม่น้ำยมุนาและนาคที่เกิดในตระกูลธตรฐผู้มียศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖),ในสักกปัญหสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงพวกเทวดา มนุษย์ อสูรนาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่าอื่นอีกจำนวนมากต่างก็ปรารถนาความสุข (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๐/๒๗๘)

SAMPLE

คำว่า นาค มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๗/๒๘๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๔/๑๖๖, ๒๐๕/๑๖๗, ๒๓๐/๑๘๘, ๒๓๒/๑๘๙, ๒๓๔/๑๙๑, ๒๘๒/๒๒๙, ๒๙๐/๒๓๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๙/๒๖๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๓/๓๕๐, ๓๔๔/๓๕๑, ๓๔๕/๓๕๒, ๓๔๖/๓๕๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๑/๘๑, ๑๘๒/๑๐๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๓/๔๙๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๐/๒๕๕,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๖/๓๖,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๑๘/๑๔๗, ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๕๑/๖๑๙, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๕๒/๓๙๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๗๑/๔๒๓, ๑๕/๕๒๑,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๐/๕๕๙

นาคกัมพลอัสสดร :ชื่อหมู่นาคจำพวกหนึ่งแถบเชิงเขาสิเนรุ เป็นญาติฝ่ายแม่ของท้าวธตรัฏฐะ ดังคำในภูริทัตตชาดก ท้าวธตรัฏฐะเมื่อทรงสั่งให้ประชุมบริษัท จึงตรัสว่า พวกนาคกัมพลอัสสดรจงเตรียมตัว จงไปประกาศให้นาคทั้งปวงรู้กัน จงพากันไปกรุงพาราณสี แต่อย่าได้เบียดเบียนใครๆ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๙๐/๓๐๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นาคกัมพลอัสสดร หมายถึงพวกนาคที่อาศัยอยู่ที่เชิงเขาสิเนรุและเป็นญาติฝ่ายพระมารดาของท้าวธตรัฏฐะ (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑๐/๗๙๐/๑๐)

นาคเกสริยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระนาคเกสริยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเป็นพรานป่า ได้ใช้ดอกบุนนาคน้อมบูชาระลึกพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔/๔๐๗)

นาคเถระ : พระเถระชื่อว่านาคะ หมายถึงชื่อพระเถระองค์หนึ่ง ชาวเกาะสิงหล ผู้สอนพระวินัยปิฎก นิกาย ๕ และปกรณ์ ๗ เป็นลูกศิษย์ของพระอริฏฐะผู้มีปัญญา พระติสสทัตตบัณฑิต พระกาฬสุมนะ ผู้เชี่ยวชาญ พระทีฆเถระและพระทีฆสุมนบัณฑิตที่เกาะตามพปัณณิ (ศรีลังกา) เป็นภิกษุรุ่นเดียวกัน ๕ รูป อันได้แก่ พระกาฬสุมนะ พระนาคเถระพระพุทธรักขิตะ พระติสสเถระผู้มีปัญญา และพระเทวเถระผู้เป็นบัณฑิต (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖, ๘/๑๓, ๒๒/๒๖)

นาคทัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระนาคทัตตะ สมัยที่ท่านพระนาคทัตตะอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่งแคว้นโกศล ท่านเข้าไปยังหมู่บ้านแต่เช้า แล้วกลับมาหลังเที่ยง เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้ท่านสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านเข้าไปยังหมู่บ้านตอนเช้าแล้วกลับมาตอนกลางวัน ท่านเที่ยวไปเกินเวลา คลุกคลีกับคฤหัสถ์ พลอยร่วมสุขร่วมทุกข์กับเขา เรากลัวว่า ท่านจะคะนองสุดฤทธิ์จะพัวพันในตระกูล ท่านอย่าตกไปสู่อำนาจของมัจจุราชผู้มีกำลัง ผู้กระทำชีวิตให้สิ้นสุดเลย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๗/๓๒๙)

SAMPLE

นาคทัตตะ, พระ :ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง พักอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล คะนองมือคะนองเท้า บิณฑบาตสายเกิน มีความประมาท ถูกเทวดาผู้มีความหวังดีที่ราวป่าเตือนสติ จึงได้สติ ดังคำว่า ท่านพระนาคทัตตะ ท่านเข้าไปยังหมู่บ้านตอนเช้า และกลับมาตอนกลางวัน ท่านเที่ยวไปเกินเวลาคลุกคลีกับคฤหัสถ์ พลอยร่วมสุขร่วมทุกข์กับเขา เรากลัวว่า ท่านพระนาคทัตตะ จะคะนองสุดฤทธิ์ จะพัวพันในตระกูลทั้งหลาย(มีตระกูลกษัตริย์เป็นต้น) ภายหลังเกิดความสลดใจแล้ว (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๗/๓๒๙)

นาคนิเวศน์ : ที่อยู่ของนาค,ภพของหมู่นาค หมายถึงที่พักอาศัยของพญานาคนามว่าจัมเปยยะ ซึ่งเป็นพญานาคที่พระราชาแห่งแคว้นกาสีไถ่ตัวจากพราหมณ์ ภายหลังไปยังเยื่อนนาคภิภพ และขึ้นไปยังที่อยู่ของนาคจัมเปยยะ ดังคำว่า พระเจ้ากาสีเสด็จขึ้นสู่นาคนิเวศน์ ซึ่งมีหมู่นางนาคกัญญาตามเสด็จทรงพอพระทัย ประทับนั่งบนภัทรบิฐทองคำมีพนักอิงฉาบไล้ด้วยจุรณแก่นจันทน์หอมซึ่งเป็นทิพย์ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๖๘/๕๑๗)

นาคปัลลวกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระนาคปัลลวกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ใช้กิ่งไม้กากะทิงบูชาพระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๘/๑๘)

นาคปุปผิยเถราปทาน[๑] : ประวัติในอดีตชาติของพระนาคปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบาไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ใช้ดอกกากะทิงบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๓๑ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๓๒๔)

นาคปุปผิยเถราปทาน[๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระนาคปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ใช้ดอกกากะทิงบูชาพระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๓/๒๐๕)

นาคปุระ :เมืองของเหล่าพญานาค ในมหาปรินิพพานสูตรกล่าวไว้ว่า เป็นที่ประดิษฐานอยู่ของพระทันตธาตุ ดังคำว่า พระทาฐธาตุองค์หนึ่งอยู่ที่ภพดาวดึงส์ องค์หนึ่งอยู่ที่นาคปุระ องค์หนึ่งอยู่ที่เมืองคันธารวิสัยองค์หนึ่งอยู่ที่เมืองกาลิงคราช (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๗๒๕)

นาคเปตวัตถุ:เรื่องเปรตผู้เดินร้องไห้ตามพาหนะช้างของลูกชาย เปรตผู้เดินร้องไห้ตามพาหนะช้างของลูกชาย เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วของคนครอบครัวหนึ่ง จำนวน ๕ คน คือ บิดา มารดา บุตร ๒ คน ธิดา ๑ คน บิดามารดาไม่มีศรัทธาและด่าว่าสมณ

SAMPLE

พราหมณ์ เมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตกินเลือดกินหนองของกันและกัน ส่วนบุตรธิดามีศรัทธาได้ทำบุญให้ทานเมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นเทพบุตรเทพธิดา มีทิพยสมบัติต่าง ๆ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๓/๑๗๙)

นาคพิภพ:ที่อยู่ของพญานาค หมายถึงภพอันเป็นที่อยู่ของหมู่นาค ดังคำในจัมเปยยชาดก พระพุทธเจ้าตรัสว่า (ราชาแคว้นกาสี) เสวยและทรงรื่นรมย์อยู่ในนาคพิภพนั้นแล้ว ได้ตรัสกับพญานาคจัมเปยยะ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๖๙/๕๑๗,๒๗๗/๕๑๘),ในสังขปาลชาดก กล่าวถึง นาคราชนั้นได้ไปสู่ห้วงน้ำใส สีเขียวครามโอภาส....เป็นผู้ปลอดภัย เบิกบานใจ ได้เข้าไปสู่นาคพิภพ (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๕๕/๖๒๐, ๑๕๘/๖๒๑, ๑๘๕/๖๒๕)

นาคภูริทัต : พญานาคโพธิสัตว์ ชื่อภูริทัต ถืออุโบสถศีล เป็นที่รักและห่วงใย ของพ่อแม่ และภรรยา พร้อมญาติมิตร เมื่อคราวที่พราหมณ์อลัมปายนะจับตัวไปแสดงละครงู แม้มีฤทธิ์มาก แต่ก็ไม่ทำร้ายพราหมณ์ผู้ประทุษร้าย ดังคำในภูริทัตตชาดก ภรรยาทั้งหลายของนาคภูริทัต ครั้นได้เห็นพระมารดาของนาคภูริทัตกำลังเสด็จมา จึงพากันเข้าประคองแขนคร่ำครวญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๕๖/๓๑๕)

นาคราช :พญางู ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า ฤาษีผู้น้องกลับซูบผอม หมองคล้ำซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งยิ่งกว่าแต่ก่อน เพราะไม่ได้พบนาคราชรูปงามน่าดู (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔๔/๓๘๑),ในมหาสมยสูตร กล่าวไว้ว่า เวลานั้นพวกนาคราชไม่มีความหวาดกลัว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖)

คำว่า นาคราช มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๗๑/๕๑๗, ๒๗๒/๕๑๘, ๒๗๓/๕๑๘,๒๗๔/๕๑๘,๒๗๗/๕๑๘,ขุชา.จตฺตาฬีส.(ไทย)๒๗/๑๕๖/๖๒๐,๑๖๗/๖๒๒

นาควัน,สวน : สวนชื่อว่านาควัน,ชื่อสวนแห่งหนึ่ง,ป่าช้าง ณ บ้านหัตถิคาม แคว้นวัชชี เป็นสวนที่อุคคคหบดีชาวบ้านหัตถิคามซึ่งเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าครั้งแรก ดังคำในทุติยอุคคสูตร ที่อุคคคหบดีกล่าวไว้ว่า เมื่อโยมกำลังเที่ยวชมอยู่ในสวนนาควันได้เห็นพระผู้มีพระภาคแต่ที่ไกลเป็นครั้งแรก พร้อมกับการเห็นนั่นเอง โยมก็มีจิตเลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคและส่างจากเมาสุรา(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๒/๒๖๑),ปริชิณณพราหมณปุตตวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่บุตร ๔ คนของพราหมณ์ชราว่า ช้างกุญชรชื่อธนปาลกะ ตกมันจัด ห้ามได้ยาก ถูกขังไว้ ไม่ยอมกินฟ่อนหญ้า เพราะระลึกถึงแต่นาควัน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๔/๑๓๔)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า นาควัน หมายถึงป่าช้าง เป็นที่อยู่ของช้างพังแม่ของช้างธนปาลกะ (ขุ.ธ.อ. (บาลี)๗/๑๒๖)

SAMPLE

นาควาส :ที่อยู่ของพวกนาค หมายถึงสถานที่พวกนาคอยู่, ดังคำสามัญญผลสูตร สันทกสูตร มหาทิฏฐิสูตรที่เจ้าลัทธิมักขลิโคศาลกล่าวไว้ตอนหนึ่งเกี่ยวกับคำสอนของตนว่า กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ ... นาควาส ๔,๙๐๐ อินทรีย์ ๒,๐๐๐...ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง ไม่มีความสมหวังในความปรารถนา (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓)

นาควิมาน[๑] (ปฐม) **:** วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๑) วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะเรื่องที่ ๑ เป็นวิมานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกคนหนึ่ง เพราะบูชาพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๖๑/๑๑๗)

นาควิมาน[๒] (ทุติย) **:** วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๒) วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะเรื่องที่ ๒ เป็นวิมานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกชาวกรุงราชคฤห์ เพราะรักษาศีล ๕ เป็นประจำ รักษาอุโบสถศีลทุกวันพระ ได้ถวายทานและฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาค (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๖๘/๑๑๘)

นาควิมาน[๓] (ตติย) **:** วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๓) วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะเรื่องที่ ๓ เป็นวิมานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่คนเฝ้าไร่อ้อยของพราหมณ์ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เพราะได้เห็นพระขีณาสพรูปหนึ่งกำลังเดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคในกรุงราชคฤห์เนื่องจากเป็นเวลาเย็นและต้องเดินไปอีกครึ่งโยชน์จึงจะถึง จึงสร้างที่พักแรมมุงด้วยผ้าถวาย (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๗๖/๑๑๙)

นาควิมาน[๔] **:** วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระพุทธเจ้า วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระพุทธเจ้า นางเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้ถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระผู้มีพระภาคและได้ฟังพระธรรมเทศนา บรรลุโสดาปัตติผล (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๐๕/๘๑)

นาคสมบัติ : สมบัติของพวกนาคหมายถึงทรัพย์สินเงินทองที่พวกพญานาคมีอยู่,ทรัพย์สมบัติของพญานาค ดังคำในสังขปาลชาดก ที่อาฬารดาบสถามพญานาคสังขปาละว่า อาตมาได้เสวยกามรสอันเป็นทิพย์อยู่ ๑ ปี คราวนั้น จึงได้ถามยิ่งขึ้นไปว่า นาคสมบัตินี้ ท่านได้เพราะทำกรรมอะไร ได้อย่างไร ซึ่งได้รับคำตอบว่า ข้าพเจ้าได้เพราะบุญกรรมซึ่งมิใช่บาปของตน (ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๑๖๙/๖๒๒,๑๗๑/๖๒๓)

นาคสมาลเถรคาถา : คาถาของพระนาคสมาลเถระ, ภาษิตของพระนาคสมาลเถระ พระนาคสมาลเถระพยากรณ์พระอรหัตด้วยคำว่า เมื่อเราเดินเข้าไปบิณฑบาตได้เห็นนางผู้ตกแต่งร่างกาย นุ่งผ้าสวยงามเหมือนบ่วงมัจจุราชที่วางดักไว้ จากนั้น โยนิโสมนสิการจึง

SAMPLE

เกิดขึ้นแก่เรา โทษก็ปรากฏความเบื่อหน่ายก็เกิดขึ้นพร้อมกัน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๖๗/๓๘๓)

นาคสมาลเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระนาคสมาลเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเคยใช้ดอกแคฝอยบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๑๕)

นาคสมาละ, พระ : ชื่อพระเถระองค์หนึ่ง เป็นพระอริยสาวกผู้เป็นพระอรหันต์ เคยทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก ในปฐมโพธิกาล สมัยที่ยังไม่มีพระพุทธอุปัฏฐากประจำ ดังคำในมหาสีหนาทสูตรกล่าวไว้ว่า ในสมัยนั้น ท่านพระนาคสมาละยืนถวายงานพัดอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระผู้มีพระภาค ท่านผู้นี้เมื่อได้ฟังมหาสีหนาทสูตรแล้วเกิดขนลุกชูชัน จึงกราบทูลถามว่าชื่อของธรรมบรรยาย พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า นาคสมาละ เธอจงจำไว้ว่า ธรรมบรรยายนี้ชื่อว่าโลมหังสนบรรยาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๒/๑๖๕), พระผู้เคยเป็นปัจฉาสมณะ(พระผู้ติดตามรับใช้) ผู้ตามเสด็จพระพุทธเจ้า ดังคำในทวิธาปถสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จพุทธดำเนินทางไกลไปในแคว้นโกศล มีท่านพระนาคสมาละเป็นปัจฉาสมณะ ท่านพระนาคสมาละได้เห็นทางสองแพร่งในระหว่างทาง (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๗/๓๓๘),ในนาคสมาลเถราปทาน พระนาคสมาลเถระได้กล่าวถึงประวัติอดีตชาติของตนไว้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ในปฐมโพธิกาล(๒๐ พรรษาแรก) พระผู้มีพระภาคไม่มีพระอุปัฏฐากประจำ บางคราวพระนาคสมาละ บางคราวพระนาคิตะ บางคราวพระอุปวาณะ บางคราวพระสุนักขัตตะ บางคราวจุนทะ สมณุทเทส บางคราวพระสาคตะ บางคราวพระเมฆิยะ (วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๖/๑๘๑,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๓๑/๒๓๐)

นาคสุปัสสะ, พญานาค :ชื่อพญานาคองค์หนึ่ง พญานาคตนนี้ มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เคยเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าสมัยที่ข้าวยากหมากแพง กราบทูลในกรณีที่มีภิกษุกินเนื้องูว่า พระพุทธเจ้าข้า นาคงูที่ไม่ศรัทธาไม่เลื่อมใสมีอยู่ นาคเหล่านั้น พึงเบียดเบียนภิกษุแม้ด้วยเหตุเล็กน้อยได้ ขอประทานวโรกาส พระคุณเจ้าทั้งหลายไม่พึงฉันเนื้องูเลย ต่อมา พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงฉันเนื้องู รูปใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๑/๘๕)

นาคสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยมารแปลงกายเป็นพญาช้าง สมัยที่พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา มารต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพอง สยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระองค์จึงแปลง

กายเป็นพญาช้างใหญ่มีศีรษะเหมือนก้อนหินใหญ่สีดำสนิท มีงาเหมือนเงินยวง มีงวงเหมือนงอนไถใหญ่เข้าไปเฝ้า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านแปลงกายทั้งที่งามและไม่งาม ท่องเที่ยวอยู่ตลอดกาลอันยาวนาน พอกันทีสำหรับการแปลงกายของท่าน มารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๘/๑๗๖)

นาคสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยช้าง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อทรงทราบว่า ภิกษุนวกะรูปหนึ่งเข้าตระกูลเกินเวลาเมื่อถูกภิกษุทั้งหลายกล่าวตักเตือนก็ไม่พอใจ จึงตรัสว่า ภิกษุผู้เถระครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตแล้วกล่าวธรรม คฤหัสถ์ผู้เลื่อมใสต่างแสดงอาการเคารพ แต่ท่านไม่กำหนัด ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคลาภนั้น การกระทำอย่างนั้นมีประโยชน์ต่อผิวพรรณและกำลัง ท่านเหล่านั้นจึงไม่ตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย ส่วนภิกษุผู้ทำตามต่างก็ทำตามอย่างท่านเหล่านั้น แต่เธอกำหนัด หมกมุ่น พัวพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคลาภนั้น การกระทำอย่างนั้นจึงไม่มีประโยชน์ต่อผิวพรรณและกำลัง เธอจึงตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย เหมือนช้างใช้งวงถอนเหง้าและรากบัวขึ้น ล้างให้ดีแล้ว เคี้ยวกินเหง้าและรากบัวที่ไม่มีโคลนตม การกระทำอย่างนั้นมีประโยชน์ต่อผิวพรรณและกำลัง ช้างเหล่านั้นจึงไม่ตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย ส่วนลูกช้างทำตามช้างใหญ่ แต่มันไม่ล้างให้ดี ไม่เคี้ยวให้ละเอียด กลืนทั้งโคลนตม การกระทำอย่างนั้นจึงไม่มีประโยชน์ต่อผิวพรรณและกำลังของมัน ลูกช้างจึงตายหรือได้รับทุกข์ปางตาย เหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาว่า เราจักไม่กำหนัด ไม่หมกมุ่น ไม่พัวพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริโภคลาภนั้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๑/๓๑๙)

นาคสูตร[๓] :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยนาค พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุต้องอาศัยศีลจึงจะเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ เหมือนนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ หนอง บึง แม่น้ำน้อย แม่น้ำใหญ่และมหาสมุทร จึงเจริญเติบโตได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๑/๘๑)

นาคสูตร[๔]:พระสูตรว่าด้วยองค์ของช้างต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า องค์ประกอบของช้างของพระราชาที่ควรเป็นช้างต้น นับว่าเป็นราชพาหนะ ๔ เปรียบเทียบกับธรรมของภิกษุ ย่อมเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ... เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ๔ คือ *ช้างของพระราชา(๑) เป็นสัตว์เชื่อฟัง* คือ ตั้งใจ ใฝ่ใจ สำรวมใจ เงี่ยหูฟังเหตุการณ์ที่ควาญช้างให้ทำ ที่เคยทำหรือไม่เคยทำ เปรียบเหมือนภิกษุเป็นผู้เชื่อฟัง คือ ตั้งใจ ใฝ่ใจ สำรวมใจ เงี่ยโสตลงฟังธรรม ในเมื่อผู้อื่นแสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว (๒) *เป็นสัตว์ฆ่าได้* คือ เข้าสู่สมรภูมิแล้ว ฆ่าช้างบ้าง ฆ่าควาญช้างบ้าง ฆ่าม้าบ้าง ฆ่าคนขี่

SAMPLE

ม้าบ้าง ทำลายรถบ้าง ฆ่าพลรถบ้าง ฆ่าพลเดินเท้าบ้าง เปรียบเหมือนภิกษุเป็นผู้ฆ่าได้ คือ ยินดีกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ละ บรรเทา ทำกามวิตก เป็นต้นที่เกิดขึ้นให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี (๓) *เป็นสัตว์อดทนได้* คือ เข้าสู่สมรภูมิแล้วอดทนต่อการประหารด้วยหอก ดาบ ลูกศร ง้าว เสียงกลอง บัณเฑาะว์ สังข์ และมโหระทึกที่กระหึ่ม เปรียบเหมือนภิกษุเป็นผู้ทนได้ คือ อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย อดทนต่อการถูกเหลือบยุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลานรบกวน อดทนต่อคำหยาบคาย อดทนต่อเวทนากล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิต (๔) *เป็นสัตว์ไปได้* คือ ไปสู่ทิศที่ควาญช้างไสไปยังทิศที่เคยไปหรือไม่เคยไปได้โดยเร็วพลัน เปรียบเหมือนภิกษุเป็นผู้ไปได้ คือ ไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปตลอดกาลยาวนาน ได้แก่ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิ ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ นิพพาน (อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๑๔/๑๗๕)

นาคสูตร[๕] **:**พระสูตรว่าด้วยนาค พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี เช้าวันหนึ่งพระองค์ตรัสชวนพระอานนท์ไปประทับอยู่ที่ปราสาทมิคารมาตา ณ บุพพาราม เพื่อพักกลางวัน ครั้นตอนเย็นตรัสชวนพระอานนท์ไปยังท่าน้ำปุพพโกฏฐกะ เพื่อสรงน้ำ ครั้นแล้ว เสด็จขึ้นมามีจีวรผืนเดียว ผึ่งพระวรกายอยู่

มหาชนเห็นพระเศวตกุญชร (หมายถึงช้างเผือก) ของพระเจ้าปเสนทิโกศลขึ้นจากท่าน้ำปุพพโกฏฐกะตามเสียงดนตรีใหญ่ที่ตีประโคม จึงกล่าวชมว่า นาคของพระราชาสง่างามยิ่งนัก นาคของพระราชาช่างน่าดู นาคของพระราชาช่างน่าเลื่อมใส นาคของพระราชามีอวัยวะสมบูรณ์ พระอุทายี(หมายถึงพระกาฬุทายีเถระ ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา) ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า มหาชนเรียกช้างเชือกใหญ่นี้เท่านั้นหรือว่านาค พระองค์ตรัสตอบว่า สัตว์อื่น ๆ ที่มีตัวใหญ่ สูง มีอวัยวะสมบูรณ์ มหาชนก็เรียกว่า นาค คือ ม้า โค งู ต้นไม้ และมนุษย์ แต่พระองค์ตรัสเรียกผู้ไม่ทำความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจเท่านั้นว่านาค

พระอุทายีชื่นชมพระภาษิตด้วยคาถาประพันธ์สรุปใจความได้ว่า ข้าพระองค์สดับมาจากพระองค์ผู้เป็นพระอรหันต์ว่า มนุษย์ทั้งหลายนอบน้อมพระสัมพุทธเจ้าผู้เป็นมนุษย์ ทรงฝึกพระองค์แล้ว(หมายถึงทรงฝึกฝนพระองค์ในฐานะ ๖ มีทางตา เป็นต้น) มีพระทัยตั้งมั่นแล้ว ผู้ทรงดำเนินไปในทางประเสริฐ ผู้ทรงยินดีในความสงบแห่งจิต ผู้ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง (หมายถึงรู้ยิ่งเข้าถึงธรรมทั้งปวงมีขันธ์อายตนะและธาตุ) แม้เทวดาทั้งหลายก็นอบน้อมพระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๓/๔๙๘)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า นาค มี ๓ นัย คือ (๑) หมายถึงผู้ไม่ทำความชั่วทางกาย วาจา และใจที่เป็นเหตุแห่งความเศร้าหมองมีทุกข์เป็นวิบาก (๒) หมายถึงผู้ไม่ถึงอคติ ๔ ไม่ดำเนินไปด้วยอำนาจราคะ โทสะ โมหะ ทิฏฐิ อุทธัจจกุกกุจจะวิจิกิจฉาและอนุสัย (๓) หมายถึงไม่ควรกลับมาหากิเลสที่ละได้แล้ว (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๔๓/๑๒๑)

นาคสูตร[๖] : พระสูตรว่าด้วยการหาความสงบของพญาช้าง พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมัยที่พญาช้างอยู่ในป่า ขวนขวายเที่ยวหากินอยู่ พวกช้างพลาย ช้างพัง ลูกช้างใหญ่ และลูกช้างเล็ก ก็พากันเดินไปข้างหน้า ๆ ทำลายยอดหญ้า เมื่อพญาช้างเที่ยวหากินอยู่ในป่า พวกช้างพลายเป็นต้นต่างก็พากันกินกิ่งไม้ที่พญาช้างนั้นหักลงมา เมื่อพญาช้างลงสู่ท่าน้ำ พวกช้างพลายเหล่านั้นต่างก็เดินไปข้างหน้า ๆ ใช้งวงกวนน้ำให้ขุ่น เมื่อพญาช้างขึ้นจากท่าน้ำ ช้างพังก็เดินเสียดสีกายไป พญาช้างอึดอัด ระอา รังเกียจการกระทำของช้างพังเหล่านั้น จึงมีความคิดว่า บัดนี้ เราอยู่พลุกพล่านไปด้วยช้างพลาย ช้างพัง ลูกช้างใหญ่ และลูกช้างเล็ก กินหญ้ายอดด้วน ถูกช้างเหล่านั้นแย่งกินกิ่งไม้ที่เราหักลงมา ดื่มน้ำขุ่น และเมื่อเราขึ้นจากท่าน้ำ พวกช้างพังก็เดินเสียดสีกายไป ทางที่ดี เราควรหลีกออกจากโขลงไปอยู่ผู้เดียว ต่อมาพญาช้างนั้นได้หลีกออกจากโขลงไปอยู่ผู้เดียว กินหญ้ายอดไม่ด้วน ไม่ถูกช้างเหล่านั้นแย่งกิ่งไม้ที่ตนหักลงมา ดื่มน้ำที่ไม่ขุ่น และเมื่อพญาช้างนั้นขึ้นจากท่าน้ำก็ไม่ถูกช้างพังเดินเสียดสีกายไป จึงได้มีความคิดว่า เมื่อก่อน เราอยู่พลุกพล่านไปด้วยช้างพลาย ช้างพัง ลูกช้างใหญ่ และลูกช้างเล็ก กินหญ้ายอดด้วน ถูกช้างเหล่านั้นแย่งกิ่งไม้ที่เราหักลงมา ดื่มน้ำขุ่น และเมื่อเราขึ้นจากท่าน้ำ ก็ถูกช้างพังเดินเสียดสีกายไป บัดนี้ เรานั้นได้หลีกออกจากโขลงมาอยู่ผู้เดียว กินหญ้ายอดไม่ด้วน ไม่ถูกช้างเหล่านั้นแย่งกินกิ่งไม้ที่เราหักลงมา ดื่มน้ำไม่ขุ่น และเมื่อเราขึ้นจากท่าน้ำก็ไม่ถูกช้างพังเดินเสียดสีกายไป พญาช้างนั้น ใช้งวงหักกิ่งไม้ ใช้กิ่งไม้ปัดกาย มีใจเบิกบาน บำบัดโรคคัน

ในทำนองเดียวกัน สมัยที่ภิกษุอยู่พลุกพล่านไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ และพวกสาวกของเดียรถีย์ จึงมีความคิดว่า ทางที่ดีเราควรหลีกออกจากหมู่ไปอยู่ผู้เดียว ใช้สอยเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าทึบ ที่กลางแจ้ง ลอมฟาง หรือเรือนว่าง แล้วนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงดำรงสติไว้เฉพาะหน้าละนิวรณ์ ๕ คือ อภิชฌา พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองจิต ทอนกำลังปัญญา บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน และเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้วโดยลำดับ มีใจเบิกบาน บำบัดกิเลสดังโรคคันได้ แต่เมื่อภิกษุผู้บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ ทำให้อา

SAMPLE

สวะทั้งหลายสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา เป็นผู้มีใจเบิกบาน บำบัดกิเลสดังโรคคันได้ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๕๒๐)

นาคสูตร[๗] **:**พระสูตรว่าด้วยพญาช้างปรนนิบัติพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงปรารภพญาช้างที่มาปรนนิบัติพระองค์ขณะกำลังประทับอยู่ในป่า ทรงเปล่งอุทานแสดงว่าพระองค์และพญาช้างต่างมีอัธยาศัยยินดีในป่าเสมอกัน (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๕/๒๔๒,ขุ.อุ.อ. ๓๗/๒๖๘)

นาคหัวแดง : นาคที่มีหัวสีแดง เป็นนาคไม่มีพิษ(ในที่นี้หมายถึงภูริทัตนาคราช) ซึ่งเป็นความเข้าใจของสุทัศน์กุมาร (ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด) ดังคำในภูริทัตชาดก ที่สุทัศนกุมารกล่าวแก่พราหมณ์อลัมปายนะว่า งูเรือน งูปลา งูเขียวต่างหากมีพิษ แต่นาคหัวแดงไม่มีพิษเลย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๘๔/๓๑๙)

นาคอุบาสก : อุบาสกชื่อว่านาคะ เป็นคู่อัครอุบาสก สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ดังคำในวิปัสสีพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า ปุนัพพสุมิตตอุบาสกและนาคอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๑/๖๘๙)

นาคะ, พระผู้มีพระภาค : พระนามพระพุทธเจ้าอีกพระนามหนึ่ง ดังคำในมหาวรรค อุรุเวลปาฏิหาริยกถา กล่าวไว้ว่า พญานาคทนการลบหลู่ไม่ไหว จึงพ่นไฟราวกับไฟไหม้ป่าสู้ ฝ่ายพระผู้มีพระภาคทรงเป็นมนุสสนาคะทรงฉลาดในเตโชกสิณ ทรงโพลงไฟสู้บ้าง (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๙/๕๐) หรือดังคำในโทณสูตร กล่าวถึงโทณพราหมณ์เดินตามรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาค ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง มีพระอาการกิริยาน่าพอใจ ...สำรวมอินทรีย์ ผู้ชื่อว่านาคะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘),ในพาหิยสูตร ก็กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคได้ชื่อว่านาคะไว้ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๕) ในปารายนานุคีติคาถา กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ปราศจากมลทิน พระปัญญาอันไพบูลย์ ปราศจากกาม ทรงไร้กิเลสดังป่าผู้เป็นนาคะ ทรงเห็นอย่างใดก็ตรัสบอกอย่างนั้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๓๘/๗๗๖),ในจูฬนิทเทส เช่น เมตตคูมาณวปัญหานิทเทส กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคชื่อว่านาคะไว้ว่า คำว่า ผู้นาคะ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคชื่อว่าผู้นาคะ เพราะไม่ทรงทำความชั่ว พระผู้มีพระภาคชื่อว่าผู้นาคะ เพราะไม่ทรงถึง พระผู้มีพระภาคชื่อว่าผู้นาคะ เพราะไม่ทรงกลับมาหา (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๗/๑๔๕, ๗๐/๒๖๐, ๑๐๒/๓๔๘, ๑๓๙/๔๔๘)

อรรถกถาอธิบายว่า นาคะ นี้มีนัยกล่าวไว้ ๔ อย่าง คือ (๑) ไม่ถึงอคติมีฉันทาคติเป็นต้น (๒) ไม่ทรงกลับมาหากิเลสที่ละได้แล้วอีก (๓) ไม่กระทำความชั่ว (๔) มีกำลัง (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๓๓๘,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๑๐/๙๑)

SAMPLE

นาคิตเถรคาถา : คาถาของพระนาคิตเถระ, ภาษิตของพระนาคิตเถระ ท่านพระนาคิตเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า ทางแห่งลัทธิอื่นๆ นอกจากพระพุทธศาสนานี้ ไม่ใช่ทางดำเนินไปสู่นิพพาน เหมือนอริยมรรคนี้เลย พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระบรมครู ทรงสั่งสอนภิกษุสงฆ์ไว้เองโดยประการฉะนี้ ดุจทรงชี้ให้เห็นผลมะขามป้อมที่ฝ่าพระหัตถ์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๖/๓๓๔)

นาคิตสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยพระนาคิตะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าชื่ออิจฉานังคละ แคว้นโกศล ตรัสกับพระนาคิตะว่า พระองค์ไม่ทรงติดยศ และยศก็ไม่ติดพระองค์ คนที่ไม่ได้เนกขัมมสุข (สุขที่เกิดจากบรรพชา) ปวิเวกสุข (สุขที่เกิดจากความสงัดจากอุปธิกิเลส) อุปสมสุข (สุขที่เกิดจากสมาบัติ) สัมโพธสุข (สุขในอริยมรรค) ชื่อว่ายินดีในสุขที่ไม่สะอาด สุขในการนอนหลับ สุขอิงอาศัยลาภสักการะและสรรเสริญ และทรงแสดงผล ๕ คือ (๑) ผลของอาหาร คืออุจจาระและปัสสาวะ (๒) ผลของความรัก คือ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ (๓) ผลของการเจริญอสุภกัมมัฏฐาน คือเห็นความเป็นของปฏิกูล (๔) ผลของการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในผัสสายตนะ ๖ คือเห็นความเป็นของปฏิกูลในผัสสายตนะ ๖ (๕) ผลของการพิจารณาเห็นความเกิดและความดับในอุปาทานขันธ์ ๕ คือเห็นความเกิดและความดับเป็นของปฏิกูลในอุปาทานขันธ์ ๕ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๑)

นาคิตสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยท่านพระนาคิตะ พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประทับ ณ ราวป่าชื่ออิจฉานังคละทรงปรารภลาภสักการะและการสรรเสริญเป็นเหตุ จึงตรัสกับพระนาคิตะผู้เป็นอุปัฏฐากว่า พระองค์ไม่ติดยศ และยศก็ไม่ติดพระองค์ ผู้ที่ไม่ได้เนกขัมมสุข วิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธสุข ชื่อว่ายินดีสุขที่ไม่สะอาด สุขในการนอนหลับ สุขอิงอาศัยลาภสักการะและการสรรเสริญ พระองค์ทรงเห็นภิกษุ ๖ จำพวก แต่ละจำพวกมีพฤติกรรมต่างๆ ทรงชื่นชมบางพวก ไม่ทรงชื่นชมบางพวก คือ (๑) ผู้อยู่ในเสนาสนะใกล้หมู่บ้าน มีสมาธินั่งอยู่ พระองค์ไม่ทรงยินดี เพราะทรงดำริว่า จะมีคนมาทำให้เคลื่อนจากสมาธิ (๒) ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร นั่งโงกง่วงอยู่ พระองค์ทรงยินดี เพราะทรงดำริว่า จักบรรเทาความง่วง ทำจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่งได้ (๓) ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ไม่มีสมาธินั่งอยู่ในป่า พระองค์ทรงยินดี เพราะทรงดำริว่า จักทำจิตให้เป็นสมาธิได้ และจักตามรักษาจิตที่เป็นสมาธิไว้ (๔) ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร มีสมาธินั่งอยู่ในป่า พระองค์ทรงยินดี เพราะทรงดำริว่า จักทำจิตให้หลุดพ้นได้ จักตามรักษาจิตที่หลุดพ้นไว้ได้ (๕) ผู้อยู่ในเสนาสนะใกล้หมู่บ้าน ได้ปัจจัย ๔ ติดใจลาภสักการะและการสรรเสริญ ละทิ้งการหลีกเร้น ละทิ้งเสนาสนะป่า พระองค์ไม่ทรงยินดี (๖) ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ได้ปัจจัย ๔ สลัดลาภสักการะและการสรรเสริญนั้น ไม่ละ

SAMPLE

ทิ้งการหลีกเร้น ไม่ละทิ้งเสนาสนะป่า พระองค์ทรงยินดี (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๒/๔๙๔)

นาคิตะ, พระ :ชื่อพระเถระองค์หนึ่ง เป็นพระอริยสาวกผู้เป็นพระอรหันต์ เคยทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก ในปฐมโพธิกาล(๒๐ พรรษาแรก) สมัยที่ยังไม่มีพระพุทธอุปัฏฐากประจำ ดังคำมหาลิสูตรในที่พระนาคิตะกล่าวกะเจ้าโอฏฐัทธลิจฉวีพร้อมด้วยเจ้าลิจฉวีผู้เป็นบริวารหมู่ใหญ่ว่า ถวายพระพร มหาลิ เวลานี้ไม่ใช่เวลาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพราะพระผู้มีพระภาคประทับหลีกเร้นอยู่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๐/๑๕๑, ๓๖๑/๑๕๒, ๓๖๒/๑๕๒),ในนาคิตสูตรทั้ง ๒ สูตร ยสสูตร กล่าวถึงพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านอิจฉานังคละ จึงพากันถือเอาของเคี้ยวของฉันเป็นอันมากเข้าไปถึงราวป่าชื่ออิจฉานังคละได้ยืนชุมนุมกันส่งเสียงอื้ออึงที่ซุ้มประตูด้านนอก พระนาคิตะเป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระนาคิตะมาตรัสถามว่า นาคิตะ คนพวกไหนส่งเสียงอื้ออึงอยู่นั้น คล้ายพวกชาวประมงแย่งปลากัน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๑, ๔๒/๔๙๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๖/๔๑๒)

อรรถกถาอธิบายว่า ในปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคไม่มีพระปัฏฐากประจำ บางคราวพระนาคสมาละ บางคราวพระนาคิตะ เป็นต้น (วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๖/๑๘๑),ในอรรถกถาขุททกปาฐะอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคไม่มีพระอุปัฏฐากประจำ บางคราวได้พระนาคสมาละ บางคราวได้พระนาคิตะ บางคราวได้พระอุปวาหนะ บางคราวได้พระสุนักขัตตะ บางคราวได้พระสาคตะ บางคราวได้สามเณรจุนทะ (ขุ.อุ.อ.(บาลี)๓๑/๒๓๐)

นางกาฬี :1.หญิงผู้มีร่างกายใหญ่ ดำเหมือนกา ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลป่าช้า เผาศพ ดังคำในมหากาลเถรคาถา ที่พระมหากาลเถระเมื่อจะกล่าวสอนตนจึงได้กล่าว นางกาฬีมีร่างกายใหญ่ ดำเหมือนกา หักขาซ้าย ขาขวา แขนซ้าย แขนขวา และทุบศีรษะซากศพดังทุบหม้อนมเปรี้ยว นั่งจัดให้เรียบร้อยอยู่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๑๕๑/๓๕๔) ; 2.หญิงแพศยาชื่อว่ากาฬี มีน้องชายชื่อตุณฑิละ ดังคำในตักการิยชาดก ที่ลูกชายเศรษฐีกล่าวแก่พ่อของตนว่า เราไปถามตุณฑิละ(ติดพนัน) ทำไม นางกาฬีนี้ชิ ควรทำกับน้องชายหล่อนเอง เราถูกแย่งเสื้อผ้า และกลายเป็นชีเปลือยไป (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๐๖/๔๑๔)

นางกุญชวาสี : ชื่อหญิงคนหนึ่งเป็นหญิงบำเรอของบุตรเศรษฐีกรุงหงสวดี ดังคำในชตุกัณณิกเถราปทาน พระชตุกัณณิกเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นบุตรเศรษฐีอยู่ในกรุงหงสวดี เพียบพร้อมห้อมล้อมอยู่ด้วยกามคุณทั้งหลาย .... พวกนางวามนิกา พวกนางมัชฌิมา พร้อมด้วยนางกุญชวาสี พวกนางลังฆิกา และพวกนางโสภัชฌายี ต่างแวดล้อมข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๗๙/๖๙๑)

SAMPLE

นางแก้ว :หญิงผู้เพรียบพร้อมคุณสมบัติ, เป็นรัตนะ ๑ ในบรรดารัตนะ ๗ (คือได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว) ของพระเจ้าจักรพรรดิ ดังคำในมหาสุทัสสนสูตรเป็นต้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า นางแก้วซึ่งเป็นสตรีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก ไม่สูงนัก ไม่เตี้ยนัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก งดงามเกินผิวพรรณหญิงมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวพรรณทิพย์ กายของนางแก้วนั้นสัมผัสอ่อนนุ่ม ดุจปุยนุ่นหรือปุยฝ้าย มีร่างกายอบอุ่นในฤดูหนาว เย็นในฤดูร้อน กลิ่นจันทน์หอมฟุ้งออกจากกาย กลิ่นอุบลหอมฟุ้งออกจากปากของนาง นางตื่นก่อนนอนทีหลังคอยฟังว่าจะรับสั่งให้ทำอะไร ประพฤติต้องพระทัย ทูลแต่คำอันชวนให้รัก นางไม่เคยประพฤตินอกพระทัยของท้าวเธอแม้ทางใจ ไหนเลยจะประพฤตินอกพระทัยทางกาย นางแก้วผู้ทรงคุณวิเศษเห็นปานนี้ ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทัสสนะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕, ๓๔/๑๖, ๓๖/๒๐, ๒๔๙/๑๘๖, ๒๖๖/๑๙๘, ๒๖๘/๒๐๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐, ๑๐๖/๗๘, ๑๙๙/๑๕๙, ๒๐๒/๑๖๔, ๒๔๐/๑๙๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๔/๔๗๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๐๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓/๓๖๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑, ๔๐๒/๔๒๘)

นางโกสิยา : ชื่อพราหมณีคนหนึ่ง เป็นหญิงชาวเมืองพาราณสี เป็นภรรยาของพราหมณ์ที่เป็นอาจารย์ ประพฤติชั่วอย่างร้ายแรง หยาบช้าลามก กลางคืนก็ประพฤตินอกใจ กลางวันก็ไม่ทำงานอะไรแสดงท่าทางอย่างคนไข้ นอนทอดถอนใจอยู่ไปมา ภายหลังผู้เป็นพราหมณ์สามีตำใบไม้ผสมเหยี่ยวโคให้ภรรยากิน แต่ภรรยาไม่กิน จึงตีด้วยหวาย แล้วรีบตื่นทำงาน นับแต่นั้นมาก็สำนึกผิด ประพฤติตนเป็นหญิงที่ดี ดังคำในโกสิยชาดก มาณพกล่าวเตือนนางพราหมณีว่า นี่นางโกสิยา เธอจงกินยาให้สมกับที่อ้างว่าป่วย และจงพูดให้สมกับอาหารที่กินเข้าไป คำพูดกับอาหารที่เธอกินทั้ง ๒ อย่างไม่สมกันเลย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๐/๕๓,ขุ.ชา.เอกก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๐/๒๙๖-๒๙๗)

นางฆัฏฏิกา : ชื่อหญิงคนหนึ่ง เป็นหญิงที่เพรียบพร้อม เป็นลูกสะใภ้ของกษัตริย์ เก่งด้านการฟ้อนรำขับร้อง ดังคำในจันทกุมารชาดก พระราชาตรัสแก่พระโคตมีเทวีว่า เพราะเหตุไร สะใภ้ของเราเหล่านี้ คือนางฆัฏฏิกา นางอุปริกขี นางโบกขรณี และนางภาริกาต่างก็กล่าวปิยวาจากะกันและกัน ฟ้อนรำอยู่ในสำนักของพระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร จึงไม่ทำให้ลูกๆ ของเรารื่นรมย์ได้หญิงอื่นที่จะเสมอเหมือนกับสะใภ้ ๔ คนนั้นไม่มี (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๘๘/๓๕๒)

นางงาม,นางงามในชนบท : นางที่เลิศด้วยความงาม,หญิงชนปทกัลยาณี,หญิงที่งดงาม,หญิงที่มีรูปร่างอ่อนช้อย,ปัจจุบันอาจจะหมายถึงหญิงสาวที่ชนะการประกวดความงาม ดังคำใน

SAMPLE

กัลยาณีสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า นางงามประจำแคว้นคนเดียวไม่สามารถครอบงำจิตของภิกษุรูปหนึ่ง (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๑/๒๗๖,หรือดังคำในหญิงชนปทกัลยาณีสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หมู่มหาชนได้ทราบข่าวว่า มีนางงามในชนบท จึงประชุมกัน ก็นางงามในชนบทนั้นน่าดูยิ่งนักในเวลาฟ้อนรำน่าฟังยิ่งนักในเวลาขับร้อง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๖/๒๔๓)

อรรถกถากล่าวว่า คำว่า นางงามในชนบท หมายถึงหญิงที่งดงามกว่าหญิงอื่นในชนบท เพราะประกอบด้วยความงาม ๕ อย่าง คือ (๑) มีผิวพรรณงาม (๒) มีเนื้องาม (มีมือเท้าและริมฝีปากแดงงาม) (๓) มีเล็บงาม (๔) มีฟันงาม (๕) มีวัยงาม (แม้จะมีอายุ ๑๒๐ ปีก็ยังงดงามเหมือนหญิงสาวอายุ ๑๖ ปี) (ที.สี.อ. (บาลี)๑/๔๒๖/๓๑๔, สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๘๖/๓๐๑-๓๐๒)

นางจิญจมาณวิกา :หญิงผู้มีความรู้เฉียบแหลมชื่อว่าจิญจมาณวิกา ฉลาดในมารยาทของหญิง นับถือลัทธิเดียรถีย์ เพื่อจะทำลายพระพุทธเจ้าจึงเดินเข้าออกวัดเชตวันอยู่เสมอ ทำทีเหมือนอยู่ในพระเชตวัน แต่อยู่ในวัดเดียรถีย์ใกล้เคียง โดยกาลล่วงไป ๘ - ๙ เดือน ผูกไม้กลมไว้ที่ท้องห่มผ้าทับข้างบน ให้ทุบหลังมือและเท้าด้วยไม้คางโค แสดงอาการบวมขึ้น มีอินทรีย์บอบช้ำ ยอมตนกล่าวตู่พระพุทธเจ้าในท่ามกลางหมู่ชน ภายหลังถูกแผ่นดินสูบ ดังคำในจิญจมาณวิกาวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ล่วงละเมิดธรรมอย่างหนึ่ง ผู้มักกล่าวเท็จ ปฏิเสธปรโลก จะไม่ทำบาปไม่มี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๖/๘๘),ในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติพระพุทธเจ้าตรัสบุพกรรมของตนไว้ว่า เพราะการกล่าวตู่พระเถระนามว่านันทะ ผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ครอบงำอันตรายทั้งปวง เราจึงเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานาน เราเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรก เป็นเวลานานถึง ๑๐๐,๐๐๐ ปี ครั้นได้เกิดเป็นมนุษย์ ก็ได้รับการกล่าวตู่มาก ด้วยผลกรรมที่เหลืออยู่นั้น นางจิญจมาณวิกาจึงมากล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริงท่ามกลางหมู่ชน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๒/๕๗๕)

นางเจลาวกา :หญิงผู้นักแสดง นักห้อยโหน ต่อหน้าลูกชายเศรษฐีจำพวกหนึ่งในกรุงหงสวดี ดังคำชตุในกัณณิกเถราปทาน พระชตุกัณณิกเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เกิดเป็นลูกชายเศรษฐี ในกรุงหงสวดีไว้ตอนหนึ่งว่า พวกนางเจลาวกา พวกนางวามนิกา พวกนางมัชฌิตา พร้อมด้วยนางกุญชวาสี พวกนางลังฆิกา และพวกนางโสกัชฌายี ต่างแวดล้อมข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗๙/๖๙๑)

นางตัณหา : ธิดามาร, เป็นลูกสาวคนที่ ๑ ใน ๓ ธิดามาร ได้แก่ นางตัณหา นางอรดี และนางราคา เป็นลูกสาวที่รักพ่อ เห็นมารผู้พ่อที่ทำให้พระพุทธเจ้าอยู่ในอำนาจของตนไม่ได้ แล้วอยู่นิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ ใช้ไม้เขี่ยพื้นดินอยู่ จึงได้รับอาสา

SAMPLE

ที่ใช้มายาหญิง ทำให้พระพุทธเจ้าตกอยู่ในอำนาจของมารให้ได้ ดังคำในมารธีตุสูตร มารธีตาวัตถุ ที่ลูกสาวกล่าวกะมารผู้เป็นพ่อว่า พวกดิฉันจักใช้บ่วงคือราคะนำมาถวาย เหมือนบุคคลคล้องช้างป่านำมาฉะนั้น บุรุษนั้นจักตกอยู่ในอำนาจของท่านพ่อ จากนั้นก็ไปแสดงมายายั่วยวนโดยเนรมิตเพศเป็นสาววัยรุ่นเป็นโดยความพยายามต่างๆมากมาย ในที่สุดก็ยอมจำนวน กลับมาหาพ่อสารภาพผิด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๑๑,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๙/๘๙)

นางติสสา :หญิงผู้มีศรัทธา มีความเลื่อมใส ทั้งเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของสามี มีใจบุญ เป็นกรุงสาวัตถี เป็นภรรยาของกุฎุมพี อุปัฏฐากภิกษุ ๔ รูปโดยเคารพ มีลูกชายชื่อว่าภูต และเป็นหญิงร่วมสามีกับนางมัตตาซึ่งนางมัตตานี้มีนิสัยตระหนี่ และอิจฉา ไม่มีลูกชาย และแกล้งนางติสสาอยู่เสมอ ต่อมานางมัตตาตาย แล้วไปเกิดเป็นเปรต เพราะไม่ได้ทำบุญไว้ จึงอดอยาก ผอม วันหนึ่งมาหานางติสสา นางติสสาได้สนทนากับเปรตมัตตา ถามความประสงค์มาหาต้องการให้ช่วยทำบุญอุทิศให้ จึงได้ทำบุญอุทิศให้เปรต ดังคำมัตตาเปติวัตถุ กล่าวว่า นางติสสารับว่า ได้จัะแล้วนิมนต์ภิกษุ ๘ รูปให้ฉันภัตตาหาร ให้ครองไตรจีวร แล้วอุทิศส่วนบุญให้นางเปรตนั้นในลำดับที่นางติสสาอุทิศส่วนบุญให้นั้นเอง วิบากคืออาหาร เครื่องนุ่งห่มและน้ำดื่มก็เกิดขึ้นแก่นางเปรตนั้น นี้เป็นผลแห่งทักษิณา(ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๓๕/๒๙๐,ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๑/๑๓๕/๘๙)

นางทุมะ, ชื่อ :ชื่อหนึ่งของนางอัมพปาลี ซึ่งผู้ถวายมะม่วง ซึ่งเป็นภรรยาอีกคนหนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร ดังคำในวิมลโกณฑัญญเถรคาถา พระวิมลโกณฑัญญเถระได้กล่าวว่า ภิกษุผู้เกิดจากนางทุมะกับพระเจ้าปัณฑรเกตุผู้ครองเศวตฉัตร ลดธงเสียได้ ใช้ธงชัยนั้นแหละกำจัดมานะมีประการหลากหลาย เป็นดุจลดธงผืนใหญ่ลงเสียได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๔/๓๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นางทุมะ หมายถึงนางอัมพปาลี และคำว่า พระเจ้าปัณรเกตุ หมายถึงพระเจ้าพิมพิสาร (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๔/๒๒๗)

นางธนัญชานีพราหมณี :พราหมณีชื่อธนัญชานี หมายถึงหญิงผู้เสื่อมทรัพย์ เป็นชาวปัจจลกัปปะ อยู่ไม่ห่างสวนมะม่วงของพราหมณ์ชาวบ้านโตเทยยะ แคว้นโกศล เป็นอริยสาวกโสดาบัน เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พลั้งพลาดแล้วจะเปล่งอุทานขึ้น ๓ ครั้งว่า ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๗๓/๕๙๘),ในสังยุตตนิกาย ธนัญชานีสูตร กล่าวไว้ว่า นางธนัญชานีพราหมณี เป็นภรรยาของพราหมณ์ภารทวาชโคตรคนหนึ่ง อยู่กรุงราชคฤห์ ถูกพราหมณ์ภารทวาชโคตรได้กล่าว ก็หญิงถ่อยคนนี้กล่าวคุณของสมณะโล้นนั้นอย่างนี้ อย่างนี้,ในอปทานสุเมธาเถริยาปทาน พระสุเมธาเถรี กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าเป็นสหายญาติธรรม

SAMPLE

กันธนัญชานีพราหมณี ดังคำว่า ชน ๓ คน คือนางธนัญชานีพราหมณี พระนางเขมาเถรี และหม่อมฉัน ได้สั่งสมกุศลไว้ในชาตินั้น (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔/๓๖๖),ในเขมาเถริยาปทาน พระเขมาเถรีก็กล่าวไว้ตามทำนองเดียวกัน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๑๒/๔๒๙)

นางนาคกัญญาชื่ออิรันทดี : ชื่อลูกสาวคนเดียวของพญานาคชื่อว่าวรุณในนาคพิภพ เป็นผู้มีความแสนสวย ต่อมาเป็นภรรยาของปุณณกยักษ์ ดังคำในวิธุรชาดก พระพุทธเจ้าตรัสว่า พญานาคทรงพระนามว่าวรุณผู้ครองนาคพิภพ มีพระกายใหญ่ สะอาด สมบูรณ์ด้วยผิวพรรณและกำลัง ปุณณกยักษ์รักปรารถนานางนาคกัญญาชื่ออิรันทดี ผู้เป็นธิดาของพญานาคนั้น (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๔๓/๔๔๔)

นางโบกขรณี :ชื่อหญิงคนหนึ่ง เป็นหญิงที่เพรียบพร้อม เป็นลูกสะใภ้ของกษัตริย์,เป็นลูกสะใภ้คนที่ ๓ ใน ๔ คน เก่งด้านการฟ้อนรำขับร้อง ดังคำในจันทกุมารชาดก พระราชาตรัสแก่พระโคตมีเทวีว่า เพราะเหตุไร สะใภ้ของเราเหล่านี้ คือนางฆัฏฏิกา นางอุปริกขี นางโบกขรณี และนางภาริกา ต่างก็กล่าวปิยวาจากะกันและกัน ฟ้อนรำอยู่ในสำนักของพระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร จึงไม่ทำให้ลูกๆ ของเรารื่นรมย์ได้ หญิงอื่นที่จะเสมอเหมือนกับสะใภ้ ๔ คนนั้นไม่มี (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๘๘/๓๕๒)

นางปทุมวดี :หญิงผู้เกิดแต่ดอกบัว วัยเด็กอยู่กับดาบส เมื่อเจริญวัยแล้ว พระราชาทรงขอดาบสและแต่งงานอยู่มากับพระราชา อยู่มาตั้งนานไม่มีบุตร และวันหนึ่ง ก็ตั้งครรภ์ และคลอยเพียง ๑ คน ส่วนอีก ๔๙๙ คน เกิดผุดขึ้น ต่อมา ลูกของนางทั้งหมด บวช แต่บรรลุเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมด นางจึงได้ชื่อว่าแม่ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ในยุคสมัยพระเจ้าพรหมทัต ดังคำในภัททกาปิลานีเถริยาปทาน พระภัททกาปิลานีเถรีกล่าวประวัติอดีตชาติของตนว่า พระปัจเจกมุนี ๕๐๐ องค์ถ้วนผู้เป็นพระโอรสของนางปทุมวดี พระเจ้าพรหมทัต และหม่อมฉันได้บำรุงจนตลอดชีวิตนิมนต์ให้พักอยู่ในพระราชอุทยานแล้วและบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ผู้นิพพานแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๙๖/๔๙๓)

นางปาริกา : ชื่อหญิงผู้เป็นแม่ของสุวัณณสาม บวชเป็นดาปสินี ตาบอดช่วงระยะหนึ่ง ในช่วงที่ตาบอด สุวรรณสาม ก็เลี้ยงดูเป็นอย่างดี ภายหลัง ตากลับมองเห็นได้ดังเดิม เพราะแรงสัจจอธิษฐาน ดังคำในสุวัณณสามชาดกที่พระเจ้าปิลยักษ์หลังตรัสปลอบโยนท่านทั้ง ๒ แล้วตรัสอีกว่า ท่านผู้มีเชื้อชาติเป็นพราน ท่านกล่าวเป็นธรรม ท่านได้ประพฤติอ่อนน้อม ขอพระคุณท่านจงเป็นบิดาของข้าพเจ้า ข้าแต่นางปาริกา ขอพระคุณท่านจงเป็นมารดาของข้าพเจ้า (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๓๕๙/๒๓๘)

SAMPLE

นางปิงคลา : ชื่อนางทาสีคนหนึ่ง อยู่อาศัย เป็นคนรับใช้เจ้านาย ได้นัดแนะกับผู้ชายให้มาในเวลากลางคืน หลังจากนางล้างเท้าของนายทั้งหลายแล้ว เจ้านายทั้งหลายนอนแล้ว นั่งแลดูการมาของชายผู้นั้นอยู่ที่ธรณีประตู คิดว่าประเดี๋ยวเขาจักมา ประเดี๋ยว เขาจักมา รอจนเวลาล่วงเลยไปถึงปฐมยาม และมัชฌิมยาม ก็ในเวลาใกล้รุ่ง นางหมดหวังว่า เขาคงไม่มาในบัดนี้แน่จึงนอนหลับไป ดังคำที่พระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นปุโรหิตของพระเจ้าพาราณสี กล่าวขึ้นว่า ความไม่มีความหวังเท่านั้นเป็นสุข ความหวังที่ได้ผลสมหวังเป็นความสุข นางปิงคลาทำความหวังให้สิ้นแล้วย่อมหลับสบาย(ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๑๙/๑๘๑)

นางปุณณิกา :หญิงคนรับใช้ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี อยู่กรุงสาวัตถีมีหน้าที่ตักน้ำไปยังบ้านอนาถบิณฑิกะ เคยสนทนากับโสตถิยพราหมณ์ เมื่อตอนตักน้ำ ภายหลังบวชและบรรลุอรหัตผล ดังคำในปุณณิกาเถริยาปทาน พระปุณณิกาเถรีกล่าวถึงประวัติของตนให้ฟัง โดยถามว่า พราหมณ์เอ๋ยท่านกลัวใคร จึงต้องลงน้ำเป็นประจำ มีร่างกายสั่นเทา รู้สึกหนาวรุนแรงใช่ไหม พรามหณ์ได้กล่าวว่า นางปุณณิกาผู้เจริญ เธอทั้งที่รู้อยู่ยังสอบถามเราผู้ทำกุศลกรรม เพื่อกำจัดบาปกรรมอยู่ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๒/๕๔๕)

นางปุณณิกาทาสี :ชื่อหญิงรับใช้ชื่อว่าปุณณิกา (ปุณณา ก็เรียก) เป็นคนรับใช้ของปุโรหิต ของพระเจ้าพรหมทัต อยู่กรุงพาราณสี เป็นทาสีผู้ต่ำต้อย แต่ไม่ยอมละทิ้งเจ้านายไปเมื่อเจ้านายถูกปลดจากตำแหน่ง ภายหลังปุโรหิตได้รับตำแหน่งคืน เพราะช่วยพระราชาให้หลุดพ้นจากมือของโจร และได้รับมอบของจากพระราชาและมอบของพระราชทานเป็นครก กระด้งและสากแก่นาง ดังคำในนานาฉันทชาดก ที่พราหมณ์กล่าวแก่พระโพธิสัตว์ตอนหนึ่งว่า หญิงสะใภ้ต้องการต่างหูแก้วมณี ส่วนนางปุณณิกาทาสีผู้ต่ำต้อยต้องการครก กระด้ง และสาก (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๑๖/๑๔๖, ๑๑๗/๑๔๖)

นางเปรต :เปรตผู้มีร่างกาย,เปติ,เปรตผู้หญิง, หมายถึงนางเปรตในยมโลกได้รับความลำบาก เพราะทำกรรมชั่วไว้ ดังคำในปัญจปุตตขาทิกเปติวัตถุ เรื่องนางเปรตกินลูกคราวละ ๕ ตน กล่าวคือ เวลาเช้าคลอดลูก ๕ คนเวลาเย็นอีก ๕ คน แล้วกินลูกเหล่านั้นทั้งหมดแต่ก็ยังไม่อาจบรรเทาความหิวได้ ที่พระสังฆเถระกล่าวถึงซึ่งเป็นเปรตเปลือยกาย มีผิวพรรณและรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว มีกลิ่นเหม็นเน่าฟุ้งไป หมู่แมลงวันพากันไต่ตอมเกลื่อนกล่น (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๖/๑๗๒,ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๑/-/๓๓-๓๔) ดังคำในมหาวิภังค์ ภิกษุรูปหนึ่งเสพเมถุนธรรมกับนางเปรต พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุ เธอต้องอาบัติปาราชิก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๗๓/๖๒), หรือดังคำว่า ภิกษุนอนร่วมกันกับนางยักษ์ นางเปรตบัณเฑาะก์ หรือสัตว์ดิรัจฉานตัวเมียต้องอาบัติทุกกฏ หรือดังคำว่า ภิกษุแสดงธรรมแก่นางยักษ์ นางเปรต บัณเฑาะก์ หรือสัตว์ดิรัจฉานตัวเมียซึ่งแปลงร่าง

เป็นหญิงมากกว่า ๕-๖ คำ ต้องอาบัติทุกกฏ เว้นไว้แต่มีบุรุษรู้เดียงสาอยู่ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๘/๒๔๕,๖๕/๒๕๐) ; ดูนางติสสา ประกอบ

นางพยัคฆ์ : นางเสือ, หมายถึงเสือเพศเมียที่อยู่ตามซอกเขา มีความงดงาม เป็นข้ออุปมาเปรียบเทียบกับเทพธิดาที่รักษาแม่น้ำและป่าเขา ดังคำในกิงฉันทชาดก ที่กิงฉันทดาบสกล่าวกับเทพธิดาผู้รักษาแม่น้ำตอนหนึ่งไว้ว่า เทพนารีเหล่าใดผู้มีเรือนร่างประดุจแผ่นทองคำที่ขัดสีดีแล้ว หรือประดุจนางพยัคฆ์ที่เกิดอยู่ตามซอกเขาเป็นปริจาริกาของเทพ มีอยู่ในโลก (ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย) ๒๗/๙/๕๓๙)

นางพราหมณีอมิตตตา :พราหมณีชื่อว่าอมิตตตา,(อมิตตตาปนา ก็เรียก), เป็นสาวงามสุดสวย,ภรรยาของพราหมณ์ชูชกอยู่แคว้นกาลิงคะ เป็นลูกสาวของเพื่อนที่เป็นคู่สามีภรรยาที่ตาเฒ่าชูชกฝากเงินไว้ แต่พอชูชกมาขอเงิน ไม่มีเงินให้ จึงให้ลูกสาวเป็นภรรยาของพราหมณ์ชูชก แต่แรก นางพราหมณีเป็นคนน่ารัก ทำหน้าที่ของภรรยาอย่างไม่บกพร่อง แต่ภายหลังถูกเพื่อนบ้านอิจฉา และด่าว่าตอนที่นางไปตักน้ำที่ท่าน้ำ และว่ากล่าวในทางเสียหาย จึงไม่ยอมทำหน้าที่ของตน และใช้ให้ชูชกไปขอลูกกัณหาและชาลีจากพระเวสสันดร ที่เขาวงกต ดังคำในเวสสันตชาดก ที่กล่าวถึงพราหมณ์ชูชกนั้นเป็นผู้มีความติดใจในกามถูกนางพราหมณีอมิตตตาตักเตือน จึงได้เสวยทุกข์เป็นอันมากในป่าที่มีสัตว์ร้ายพลุกพล่าน เป็นที่อาศัยอยู่ของแรดและเสือเหลือง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๕๐/๔๘๘)

นางแพศย์ : หญิงผู้เกิดในวรรณะแพศย์,หมายถึงหญิงที่ทำการค้าขาย มีอาชีพแยกแตกต่างกันไป, ซึ่งเป็น ๑ ในวรรณะ ๔ ของคนในชมพูทวีป ดังคำในโปฏฐปาทสูตร ที่กล่าวถึงชายคนหนึ่งปรารภถึงหญิงสาวอย่างนี้ว่า เราปรารถนารักใคร่หญิงงามแห่งชนบทนี้ คนจะถามเขาว่าพ่อคุณ เธอรู้จักหญิงคนนั้นหรือว่าเป็นนางกษัตริย์ นางพราหมณี นางแพศย์ หรือนางศูทร (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๖/๑๘๘)หรือดังคำในมหาสุทัสสนสูตร พระเจ้ามหาสุทัศนะตรัสว่า สตรี ๘๔,๐๐๐ นาง นางกษัตริย์หรือนางแพศย์คนเดียวเท่านั้นที่ปรนนิบัติเรา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๑/๒๐๓),ในอัคคัญญสูตร กล่าวถึงคนในแวดวงแพศย์ไว้ ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า วาเสฏฐะและภารทวาชะ บรรดาสัตว์เหล่านั้น บางพวกยึดมั่นเมถุนธรรม แล้วแยกประกอบการงานที่แตกต่างออกไป เพราะเหตุที่สัตว์เหล่านั้นยึดมั่นเมถุนธรรม แล้วแยกประกอบการงานที่แตกต่างออกไป ฉะนั้น คำว่า เวสสา เวสสา จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวงแพศย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มิใช่พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๓/๙๘)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การงานที่แตกต่างออกไป ในที่นี้หมายถึงการงานที่ทำให้มีชื่อเสียงโดดเด่น เช่น โคปกกรรม (การรักษาความปลอดภัย) พาณิชยกรรม (การค้าขาย) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๓๓/๕๗)

นางภาริกา : ชื่อหญิงคนหนึ่ง เป็นหญิงที่เพรียบพร้อม เป็นลูกสะใภ้ของกษัตริย์,เป็นลูกสะใภ้คนที่ ๔ ใน ๔ คน เก่งด้านการฟ้อนรำขับร้อง เป็นเทวีของจันทราชกุมาร ซึ่งบิดารับสั่งให้ถูกฆ่าเพื่อทำพิธีบูชายัญ เพราะหลงเชื่อคำของปุโรหิต ดังคำในจันทกุมารชาดก พระราชาตรัสแก่พระโคตมีเทวีว่า เพราะเหตุไร สะใภ้ของเราเหล่านี้ คือนางฆัฏฏิกา นางอุปริกขี นางโบกขรณี และนางภาริกา ต่างก็กล่าวปิยวาจากะกันและกัน ฟ้อนรำอยู่ในสำนักของพระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร จึงไม่ทำให้ลูกๆ ของเรารื่นรมย์ได้ หญิงอื่นที่จะเสมอเหมือนกับสะใภ้ ๔ คนนั้นไม่มี (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๘๘/๓๕๒) ; ดูนางฆัฏฏิกา ประกอบ

นางมัชฌิมา:หญิงพวกนักแสดงกีฬาผาดโผน,เหล่าหญิงนักเล่นกายกรรมผาดโผนต่อหน้าลูกชายเศรษฐี จำพวกหนึ่งในกรุงหงสวดี ดังคำในชตุกัณณิกเถราปทาน พระชตุกัณณิกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เกิดเป็นลูกชายเศรษฐี ในกรุงหงสวดีไว้ตอนหนึ่งว่า พวกนางเจลาวกา พวกนางวามนิกา พวกนางมัชฌิมา พร้อมด้วยนางกุญชวาสี พวกนางลังฆิกา และพวกนางโสกัชฌา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗๙/๖๙๑)

นางรากษส : นางยักษ์ร้าย,นางผีเสื้อน้ำ, ชื่อพวกอสูรชั้นต่ำ มีนิสัยดุร้าย ดังคำในวลาหกัสสชาดก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า คนเหล่าใดไม่ทำตามโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ คนเหล่านั้นจักถึงความพินาศเหมือนพวกพ่อค้าที่ถูกพวกนางรากษสประเล้าประโลม (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๙๑/๘๘),ในกุณาลชาดก กล่าวถึงหญิงทั้งหลายว่าเป็นผู้ให้ยินดีได้ยาก ดังคำว่า หญิงทั้งหลาย...ให้ยินดีได้ยากเหมือนนางรากษส (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๙๒/๑๔๑, ๒๙๔/๑๔๑,๓๕๒/๑๕๕), ในคัมภีร์โลกทีปสารกล่าวไว้ว่า เป็นบริวารของพญายม ในคัมภีร์โลกบัญญัติ กล่าวไว้ว่า เป็นบริวารของพระวรุณ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

นางราคา :ธิดามาร, เป็นลูกสาวคนที่ ๓ ใน ๓ ธิดามาร ได้แก่ นางตัณหา นางอรดี และนางราคา เป็นลูกสาวที่รักพ่อ เห็นมารผู้พ่อที่ทำให้พระพุทธเจ้าอยู่ในอำนาจของตนไม่ได้ แล้วอยู่นิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ ใช้ไม้เขี่ยพื้นดินอยู่ จึงได้รับอาสาที่ใช้มายาหญิง ทำให้พระพุทธเจ้าตกอยู่ในอำนาจของมารให้ได้ ดังคำในมารธีตุสูตร มารธีตาวัตถุ ที่ลูกสาวทั้ง ๓ กล่าวกะมารผู้เป็นพ่อว่า พวกดิฉันจักใช้บ่วงคือราคะนำมาถวาย เหมือนบุคคลคล้องช้างป่านำมาฉะนั้น บุรุษนั้นจักตกอยู่ในอำนาจของท่านพ่อ จากนั้นก็ไปแสดงมายายั่วยวนโดยเนรมิตเพศเป็นสาววัยรุ่นเป็นต้น โดย

SAMPLE

ความพยายามต่างๆมากมาย ในที่สุดก็ยอมจำนวน กลับมาหาพ่อสารภาพผิด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๑๑,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๙/๘๙)

นางรุจาราชกัญญา :พระธิดาของพระเจ้าอังคติ มีนามว่ารุจา ทรงโฉมงามปานดังนางเทพอัปสร ชวนดู ชวนชมมีบุญมาก อยู่กรุงมิถิลา แคว้นวิเทหะ นางรุจาเป็นที่โปรดปรานของพระองค์ยิ่งนัก พระองค์ได้ทรงจัดผ้าเนื้อละเอียดอย่างยิ่ง หาค่ามิได้พร้อมกับผอบดอกไม้ ๒๕ ผอบ อันเต็มไปด้วยบุปผาชาตินานาชนิด ส่งไปพระราชทานพระราชธิดาทุกๆวัน ด้วยทรงพระประสงค์จะให้พระราชธิดาทรงประดับพระองค์ด้วยของเหล่านี้และของเสวยที่จัดส่งไปประทานนั้นเป็นขาทนียะและโภชนียะอันหาประมาณมิได้ ทุกกึ่งเดือนได้ทรงส่งพระราชทานทรัพย์ ๑,๐๐๐ ไปพระราชทาน พระราชธิดาโดยตรัสสั่งว่า ส่วนนี้ลูกจงให้ทานเถิด ดังคำในมหานารทกัสสปชาดกพระพุทธเจ้าตรัสว่า พระนางรุจาราชกัญญาทรงให้พระเจ้าอังคติ พระชนกนาถพอพระทัย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๘๙/๓๘๑,ในมหานารทกัสสปชาดก ตอนสรุปชาดก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า พระนางรุจาราชธิดาผู้ทรงนำพระราชาให้ทรงเลื่อมใสเป็นพระอานนท์ และพระเจ้าอังคติคือพระอุรุเวลกัสสปเถระ(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๔๔/๓๙๐),ในอุรุเวลกัสสปเถราปทาน พระอุรุเวลกัสสปเถระ กล่าวอดีตชาติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้ามีอัธยาศัยเป็นมิจฉาทิฏฐิ เพราะถ้อยคำของอเจลกคุณ ตกนรกเพราะไม่เชื่อคำตักเตือนของธิดาของข้าพเจ้านามว่ารุจาถูกนารทพรหมพร่ำสอนมากมาย จึงละทิฏฐิอันชั่วช้านั้นได้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๗๘/๒๗๖)

นางโรหิณี : ลูกสาวของนางพราหมณี ซึ่งโง่เขลา ชาวกรุงพาราณสี ช่วยแม่ตำข้าวในโรงกระเดื่องของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นเศรษฐี แม่ของนางโรหิณีนอนอยู่ แมลงตอม แม่บอกให้ตบแมลงวันให้หน่อย นางโรหิณีหวังจะตบแมลงวันที่มาเกาะแม่ แต่ใช้สากตีแมลง จนแม่ตายแล้วนางร้องไห้อยู่ ดังคำในโรหิณีชาดก พระโพธิสัตว์ทราบเรื่องที่สาวใช้ซึ่งมารดาใช้ให้ไล่แมลงวันกลับใช้สากตีมารดาจนสิ้นชีวิต จึงกล่าวว่า มีศัตรูผู้มีปัญญายังดีกว่ามีคนอนุเคราะห์ที่โง่ เธอจงดูนางโรหิณีชาติชั่ว ฆ่าแม่แล้วเศร้าโศกอยู่ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๕/๑๙)

นางลังฆิกา : หญิงพวกนักแสดงกีฬาร่างกายอ่อน, เหล่าหญิงนักเล่นกายกรรมต่อหน้าลูกชายเศรษฐีจำพวกหนึ่งในกรุงหงสวดี ดังคำในชตุกัณณิกเถราปทาน พระชตุกัณณิกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เกิดเป็นลูกชายเศรษฐี ในกรุงหงสวดีไว้ตอนหนึ่งว่า พวกนางเจลาวกา พวกนางวามนิกา พวกนางมัชฌิตา พร้อมด้วยนางกุญชวาสี พวกนางลังฆิกา และพวกนางโสกัชฌายี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗๙/๖๙๑)

SAMPLE

นางวารุณี : หญิงที่ถูกผีสิง หมายถึงหญิงที่มีอาการกลัวจนตัวสั่นคล้ายคนถูกผีเข้าสิงดังคำในเวสสันตรชาดก ทานกัณฑ์ กล่าวถึงพระนางมัทรีผู้ได้ยินเสียงนกเค้าแมว นกฮูกร้องครวญคราง ก็หวาดกลัวตัวสั่นเหมือนนางวารุณี วันนี้ จะเดินไปป่าได้อย่างไร (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๗๖๘/๔๖๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นางวารุณี หมายถึงหญิงที่โดนผีสิง (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๑๗๖๘/๓๑๙)

นางวินตา : หญิงผู้เป็นมารดาของพญาครุฑ ดังคำในจตุโปสถิยชาดก วิธุรบัณฑิตโพธิสัตว์กราบทูลแด่เหล่าพระราชา ตั้งคำถามว่า ก็พญานาคราชกล่าวสรรเสริญเรื่องอะไร พญาครุฑบุตรของนางวินตากล่าวสรรเสริญเรื่องอะไร ก็ได้รับฟังคำตอบว่า พญานาคกล่าวสรรเสริญขันติ พญาครุฑบุตรของนางวินตากล่าวสรรเสริญความเป็นผู้มีอาหารน้อย (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๓๐/๓๒๖,๒๗/๓๑/๓๒๖)

นางวิมลา : ชื่อพระมเหสีของพญานาควิรุณ ในนาคพิภพ นางวิมลาเป็นมเหสีกำลังสาวรุ่น มีพระรูปโฉมสง่างามดังแท่งทองคำสูงโปร่งสะโอดสะองดังหน่อเถาจิงจ้อดำ ทั้งคู่มีสัณฐานดังผลมะพลับงดงามน่าชมยิ่งนักมีพระฉวีวรรณแดงประดุจน้ำครั่ง เปรียบเสมือนดอกกรรณิการ์ที่แย้มบานน้อมลง เหมือนดังนางอัปสรที่เที่ยวไปในภพชั้นดาวดึงส์ หรือเหมือนสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆ เป็นแม่ยายของปุณณกยักษ์ เป็นมารดาของอิรันทดี (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๗๕/๓๙๖, ๑๕๕๙/๔๒๘,๒๘/๑๖๐๗/๔๓๘,๒๘/๑๖๒๘/๔๔๒)

นางวิสาขามิคารมาตา :ชื่อมหาอุบาสิกาสำคัญในครั้งพุทธกาล เป็นธิดาของธนัญชัยเศรษฐี และนางสุมนา เกิดที่เมืองภัททิยะ ในแคว้นอังคะ ได้บรรลุโสดาปัตติผลตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ ต่อมาได้ย้ายตามบิดามาอยู่ที่เมืองสาเกต ในแคว้นโกศล แล้ว ได้สมรสกับนายปุณณวัฒน์ บุตรชายมิคารเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถี และย้ายไปอยู่ในตระกูลฝ่ายสามี นางสามารถกลับใจมิคารเศรษฐี บิดาของสามี ซึ่งนับถือนิครนถ์ให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา มิคารเศรษฐี นับถือนางมาและเรียกนางวิสาขาเป็นแม่ นางวิสาขาจึงได้ชื่อใหม่อีกอย่างหนึ่งว่า มิคารมาตา (มารดาของมิคารเศรษฐี) นางวิสาขาได้อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์อย่างมากมาย และได้ขายเครื่องประดับ เรียกชื่อว่ามหาลดาปสาธน์ ซึ่งมีค่าสูงยิ่งอันประจำตัวมาตั้งแต่แต่งงาน นำเงินมาสร้างวัดถวายแด่พระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์คือวัดบุพพารามมิคารมาตุปราสาท ณ พระนครสาวัตถี นางวิสาขามีบุตรหลานมากมาย ล้วนมีสุขภาพดีแทบทั้งนั้น แม้ว่านางจะมีอายุยืนถึง ๑๒๐ ปีก็ดูไม่แก่และเป็นบุคคลที่ได้รับความนับถืออย่างกว้างขวางในสังคม ได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่าเป็นเอตทัคคะในบรรดาทายิกาทั้งปวงดังคำในอังคุตตรนิกาย

SAMPLE

พระพุทธเจ้าตรัสว่า วิสาขามิคารมาตาเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๙/๓๒) หรือดังคำในพาหิติกสูตร กล่าวถึงท่านพระอานนท์... กลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ได้เข้าไปยังบุพพารามปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตาเพื่อพักกลางวัน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๘/๔๔๒) ; ดู บุพพาราม,ตุลา ประกอบ

นางสมุททชา :พระธิดาของเจ้าวิเทหะผู้มีนามว่าพรหมทัต พระนามว่าสมุททชา นางสมุททชาเป็นอภิชาตบุตร อยู่กรุงพาราณสี ต่อมาได้แต่งงานท้าวธตรัฏฐะ แล้วมีลูกหลายตน ตนที่เป็นพี่ชายคนโตชื่อว่าสุทัศนะ และคนสุดท้ายชื่อว่าภูริทัตนาคราช ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่า เรามีมารดาชื่อสมุททชาและบิดาชื่อธตรัฏฐะ เราเป็นน้องคนเล็กของสุทัศนะ คนทั้งหลายรู้จักเราว่าภูริทัต (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๐๐/๓๐๗) หรือดังคำในภูริทัตตชาดก พระเจ้าพรหมทัตตรัสแก่ท้าวธตรัฏฐะว่า ถึงจะเป็นพญานาคผู้มีอานุภาพมาก ก็ไม่สมควรกับธิดาของเรา ส่วนเราเป็นกษัตริย์ของชาวแคว้นวิเทหะและนางสมุททชา ธิดาของเราก็เป็นอภิชาตบุตร (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๘๙/๓๐๖),ในท้ายของภูริทัตตชาดก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า นาคที่มาเหล่านั้นเป็นนาคที่มีฤทธิ์มียศเป็นลูกของท้าวธตรัฏฐะ เกิดจากนางสมุททชา นาคเหล่านี้ต่างก็มีฤทธิ์มาก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๘๑/๓๓๔)

นางสัมพุลา : ชื่อพระชายาของเจ้าชายโสตถิเสน ผู้เป็นของพระราชบุตรพระเจ้ากรุงกาสี พระนางมีความซื่อสัตย์ต่อสามีมีเกียรติยศชื่อเสียง ประเสริฐกว่าหญิงทั้งหลาย เป็นหญิงฉลาดเรียบร้อย มีเดชรุ่งเรืองดุจกองเพลิง(นางเดิมทีเป็นคนกำพร้า ขัดสน ไร้เครื่องประดับนอนบนเสื่อลำแพน) ภายหลังพระราชบุตรมีตุ่มขึ้นมาตัว ผู้เป็นภรรยาจึงพาหนีมาอยู่ในป่าพร้อมกับหาอาหารและของป่ามาให้สามีได้เสวย ซึ่งต่อมาตุ่มก็ได้แห้งลง อยู่มาวันหนึ่ง ขณะที่นางสัมพุลาหาอาหารและถูกยักษ์ทานพจับตัวไว้ในโอบแขน หวังเอานางสัมพุลาเป็นภรรยา เมื่อถูกจับตัวนางก็ได้แต่คร่ำครวญถึงพระสามีเท่านั้น ในท้าวสักกะลงมาช่วยเหลือ จึงรอดพ้นจากยักษ์กินคน ดังคำในสัมพุลาชาดก กล่าวถึงพระนางสัมพุลานั้นถูกปีศาจผู้ทารุณเห็นแก่อามิสข่มเหง ตกอยู่ในอำนาจของศัตรู ก็เศร้าโศกรำพันถึงแต่พระสวามีเท่านั้น และนางสัมพุลา ชื่อว่าเป็นหญิงผู้เกื้อกูลชายผู้เป็นสามีหาได้ยากยิ่ง เป็นแบบอย่างของภรรยาที่เกื้อกูลสามีและมีศีล (ขุ.๒๗/๓๐๒/๕๘๔, ๓๐๖/๕๘๔, ๓๑๒/๕๘๕, ๓๑๓/๕๘๕)

นางสัมมิลลหาสินีตาปสินี : หญิงชาวเมืองกาสี เกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นกุมาริกาในเรือนพราหมณ์ผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ บิดามารดาได้ขนานนามกุมาริกานั้นว่า สัมมิลลหาสินีกุมาริกานั้น ในเวลามีอายุ ๑๖ ปี เป็นผู้มีรูปงามชวนชม เปรียบด้วยนางเทพอัปสร

SAMPLE

สมบูรณ์ทั่วสารพางก์กาย ชื่อว่าความคิดด้วยอำนาจกิเลสไม่เคยเกิดขึ้นแก่นางเลย นางได้เป็นยาวพรหมจารีนีโดยแท้จริง ต่อมาได้แต่งงานกับพราหมณ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์เช่นเดียวกัน ผู้มีทรัพย์สมบัติ ๘๐ โกฏิ ชาวเมืองตักกสิลา หลังตายพ่อแม่ตายแล้ว ก็ครอบครองทรัพย์สมบัติ วันหนึ่งก็ปรึกษากันแล้วสละทรัพย์สมบัติออกบวชเป็นดาบส แล้วตั้งใจประพฤติตน บำเพ็ญตปะอยู่ป่าหิมพานต์ ต่อมาเพื่อต้องการเสพรสและรสเปรี้ยวจึงมาพักอยู่ในพระราชอุทยาน เมื่อนางดาปสินี ทานอาหารก็เกิดเจ็บป่วย อ่อนกำลัง ในขณะเที่ยวภิกขาจาร ดาบสจึงไปเข้าพัก นอนบนแผนกระดานที่ศาลา แล้วรีบเข้าไปหาเภสัช เมื่อดาบสยังไม่ออกมา ก็ทำกาละ เมื่อนางตายแล้ว มหาชนก็มุงดู ดาบสมาเห็นแล้ว ก็ไม่เศร้าโศก ดังคำในอนนุโสจิยชาดก พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่มหาชนว่า ตาปสินีผู้เจริญไปอยู่ในหมู่ชนเป็นจำนวนมากที่ตายแล้ว นางผู้อยู่ร่วมกับพวกคนตายเหล่านั้น จะมีประโยชน์อะไรแก่เราเพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่เศร้าโศกถึง นางสัมมิลลหาสินีตาปสินีผู้เป็นที่รัก (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๐๙/๑๗๙)

นางสามา :หญิงสาวกาสิกคาม กรุงพาราณสี เป็นนางคณิกา มีบริวาร ๕๐๐ คน เป็นที่รู้จักและคุ้นเคยของพระราชา เมื่อโจรโพธิสัตว์ ถูกจับและถูกนำไปประหารชีวิต ยืนที่หน้าต่างแล้วเห็นโจรโพธิสัตว์เกิดความพอใจ จึงติดสินบนแล้ว นำตัวโจรโพธิสัตว์มาเป็นสามี โดยการเปลี่ยนตัวบุตรเศรษฐีไปประหารแทน แต่นางเป็นหญิงที่เคยประพฤติชั่วมาก่อน ทำให้โจรโพธิสัตว์กลัวจะเป็นเช่นสามีคนก่อน จึงนำทรัพย์ไปส่วนหนึ่งแล้วหนีไปอยู่หมู่บ้านปลายแดน ต่อมานางสามาให้นักฟ้อนแต่งเพลงแล้วจ้างให้นักฟ้อนร้องเพลงดังกล่าวพร้อมกับให้ค้นหา ในที่สุด นักฟ้อนก็ได้พบกับโจรโพธิสัตว์แล้วร้องเพลง ดังคำในกณเวรชาดกที่โจรโพธิสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวกับนักฟ้อนว่า ผู้เจริญ ข่าวที่ว่าลมพัดพาภูเขาไปได้ ข่าวนี้ไม่น่าเชื่อถือ ถ้าลมจะพัดพาภูเขาไปได้ ก็พึงพัดพาแผ่นดินแม้ทั้งหมดไปได้ ก็นางสามาตายแล้วจะฝากข่าวมาบอกพวกเรา ถึงความที่ตนสบายดีได้อย่างไร เมื่อนางสามาทราบข่าวว่าสามีหนีไปอีก จึงเดือดร้อนใจและอยู่ตามปกติของตนเช่นเดิม (ขุ.ชา.จตุกฺก.๒๗/๖๙/๑๗๐, ๗๐/๑๗๐, ๗๑/๑๗๐, ๗๒/๑๗๐, ๗๒/๑๗๑,ขุ.ชา.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๔/๖๙/๒๖๒-๒๖๕)

นางสารีพราหมณี :ชื่อพราหมณีนามว่าสารี, หญิงผู้เป็นมารดาของพระสารีบุตรเถระและจุนทเถระเป็นต้น, นางสารีเป็นภรรยาของวังคันตพราหมณ์ มีฐานะร่ำรวย ชาวบ้านนาลกะ (บางแห่งเรียกนาลันทะ) อยู่ไม่ห่างจากกรุงราชคฤห์ พระสารีบุตรแสดงธรรมโปรดจนได้บรรลุธรรม มีอายุยืน ดังคำในจุนทเถราปทาน พระจุนทเถระกล่าวถึงประวัติของตนไว้ว่า เขาจักบังเกิดในกำเนิด(มนุษย์)เป็นพราหมณ์ มีการศึกษา มีปัญญาเป็น

SAMPLE

บุตรสุดที่รักของวังคันตพราหมณ์ กับนางสารีพราหมณี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๖/๑๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า นางสารีพราหมณี นี้เป็นภรรยาของวังคันตพราหมณ์ ผู้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านนาลกะ(บางแห่งเรียกนาลันทะ)นางสารีพราหมณี มีบุตรธิดาที่บวชในพระพุทธศาสนา ๗ คน คือ (๑) พระสารีบุตรเถระผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา (๒) พระวังคันตอุปเสนเถระ (๓) พระจุนทเถระ (๔) พระขทิยเรวตเถระ (๕) พระจาลาเถรี (๖) พระอุปจาลาเถรี (๗) พระสีสุปจาลาเถรี (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๔๒/๒๓, ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๗๙/๑๖๘, ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๓๗๕/๒๒๔, ขุ.เถรี.อ. (บาลี) ๔๖๐/๒๐๘)

นางสีดา :ชื่อนางในวรรณคดี,ชื่อตัวเอกในเรื่องรามเกียรติ์ เป็นมเหสีของพระราม ที่คอยประพฤติตามสามี เช่นเดียวพระนางมัทรีประพฤติตามสามี ดังคำในเวสสันตรชาดก พระนางมัทรีตรัสว่า ข้าพเจ้าเป็นภรรยาของพระราชบุตรผู้มีสิริ ผู้ถูกขับไล่จากกรุงสีพี และข้าพเจ้ามิได้ดูหมิ่นพระสวามีพระองค์นั้นเลยเหมือนดังนางสีดาคอยประพฤติตามพระราม(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๑๙๖/๕๒๔)

นางสุนทรี : นักบวชหญิงชื่อว่าสุนทรี เธอบวชเป็นปริพาชิกา อยู่กรุงสาวัตถี มีรูปร่างสวย เป็นศิษย์ของพวกนิครนถ์ เมื่อลาภสักการะเกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนามาก พวกนิครนถ์มีความเสื่อม จึงรับอาสาเพื่อทำลายศรัทธาของมหาชน โดยการเดินไปวัดเชตวันเนื่องๆ ดังคำในสุนทรีสูตร กล่าวถึง นางสุนทรีปริพาชิการับคำของอัญเดียรถีย์ปริพาชกแล้วไปพระเชตวันเนืองๆ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๘/๒๔๖) และพวกนิครนถ์ก็จ้างคนฆ่านางแล้วหมกไว้ในคูน้ำข้างวัดเชตวัน แล้วปล่อยข่าวว่า พวกสาวกของพระพุทธเจ้าฆ่านางสุนทรี ทำให้ชาวกรุงสาวัตถีที่ไม่รู้ความจริงพากันด่าภิกษุทั้งหลายขณะเที่ยวไปบิณฑบาต แล้วภิกษุนำเรื่องราวมากราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสปลอบใจภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสว่า เรื่องนี้จะอยู่ ๗ วัน พอพ้น ๗ วันแล้วจะหยุดลง แล้วจึงตรัสว่า คนที่ชอบกล่าวคำไม่จริง หรือคนที่ทำความชั่วแล้วกล่าวว่า ฉันไม่ได้ทำ ต่างก็ตกนรก คน ๒ จำพวกนั้น ต่างก็มีกรรมชั่ว ตายไปแล้วมีคติเท่าเทียมกันในโลกหน้า (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๘/๒๔๙) ต่อมาพระเจ้าปเสนทิโกศล ก็จับตัวคนที่ฆ่านางสุนทรีได้และรับสั่งให้ประหารชีวิต,ในมหานิทเทสกล่าวไว้ว่า เดียรถีย์ มีทิฏฐิอย่างนี้...มีความประสงค์อย่างนี้ว่า พวกเราฆ่านางสุนทรีปริพาชิกาแล้ว ประกาศโทษพวกสมณศากยบุตร ก็จักเอาลาภ ยศ สักการะและสัมมานะกลับคืนมาได้ด้วยวิธีการอย่างนี้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖/๗๖),ในอปทาน พระพุทธเจ้าตรัสเล่าบุพกรรมของตนไว้ว่า ในปางก่อน เราเกิดเป็นนักเลงชื่อว่าปุนาลิ ได้กล่าวตู่พระปัจเจกพุทธเจ้ามีนามว่าสุรภี ผู้ไม่

SAMPLE

ประทุษร้ายใคร ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในนรกเป็นเวลานานเสวยทุกขเวทนาหลายพันปี ด้วยผลกรรมที่เหลืออยู่นั้น ในภพสุดท้ายนี้ เราได้รับการกล่าวตู่ เพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๙/๕๗๕,๓๒/๗๗/๕๗๖)

นางสุรกัญญา :เทพธิดาของเหล่าเทวดา หมายถึงหิรีเทวีเทพธิดาซึ่งเป็นผู้ที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประนมมือบูชา เป็นเทพธิดาองค์ที่ ๔ ในเทพธิดา ๔ องค์ คือ (๑) เทพธิดาอาสา (๒) เทพธิดาสัทธา (๓) เทพธิดาสิรี (๔) เทพธิดาหิรี ซึ่งสามารถขออาหารทิพย์จากโกสิยดาบส ที่ตั้งอาศรมที่ลุ่มแม่น้ำคงคาได้ ดังคำในสุธาโภชนชาดก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เทวดาทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์ต่างพากันบูชานางสุรกัญญาผู้สูงสุดเทพธิดานั้น เป็นผู้อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประนมมือบูชา ในกาลที่ตนเข้าไปนั่งเก้าอี้ตัวใหม่ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๗๓/๑๓๐)

นางสุลสา : หญิงงามเมืองชื่อว่าสุลสา มีวรรณทาสี ๕๐๐ คนเป็นบริวาร เป็นชาวกรุงพาราณสี ผู้ที่จะมาเสพสมกับนางต้องเสียเงินเป็นพัน ต่อมาได้อยู่กินฉันท์สามีภรรยากับโจรสัตตุกะผู้มีกำลังดุจช้างสาร และเลิกอาชีพหญิงงามเมือง เธอรักสามีด้วยความซื่อตรง ต่อมา ผ่านไป ๔ เดือน โจรผู้เป็นสามีคิดไม่ซื่อตรง หลอกไปภูเขามีเหว เพื่อชิงอาภรณ์ แล้วฆ่าเธอหนีไป เมื่อนางปลดอาภรณ์ออกแล้วมอบให้โจร และชิงจังหวะผลักโจรตกเหวไป ทำให้รอดชีวิต ดังคำในสุลสาชาดก นางสุลสาเผชิญหน้าโจร คิดอุบายได้อย่างเร็วพลันหนอ ได้ฆ่าโจรสัตตุกะ (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๒๔/๒๘๘)

นางโสกัชฌายี : หญิงพวกนักแสดงที่ชอบเสี่ยงตาย, เหล่าหญิงนักเล่นกายกรรมต่อหน้าลูกชายเศรษฐีจำพวกหนึ่งในกรุงหงสวดี ดังคำในชตุกัณณิกเถราปทาน พระชตุกัณณิกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เกิดเป็นลูกชายเศรษฐี ในกรุงหงสวดีไว้ตอนหนึ่งว่า พวกนางเจลาวกา พวกนางวามนิกา พวกนางมัชฌิตา พร้อมด้วยนางกุญชวาสี พวกนางลังฆิกา และพวกนางโสกัชฌายี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗๙/๖๙๑)

นางอโนชา : หญิงผู้เป็นพระมเหสีของ ธนัญชัยโกรพยราช กรุงอินทปัตตะ แคว้นกุรุ ดังคำในวิธุรชาดก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า นางอโนชาได้ฟังคำของสามีแล้ว ได้กล่าวกับลูกสะใภ้ผู้มีเล็บแดง มีนัยน์ตางามว่า เจ้าผู้มีผิวพรรณดังดอกบัวเขียว เจ้าจงเรียกบุตรทั้งหลายเหล่านั้นมาเถิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๖๖/๔๑๓)

นางอมิตตตา :พราหมณีชื่ออมิตตตา,หญิงสาวสวยผู้เป็นภรรยาของพราหมณ์ชูชก อยู่แคว้นกาลิงคะ เป็นลูกสาวของเพื่อนที่เป็นคู่สามีภรรยาที่ตาเฒ่าชูชกฝากเงินไว้ แต่พอชูชกมาขอเงินไม่มีเงินให้ จึงให้ลูกสาวเป็นภรรยาของพราหมณ์ชูชก แต่แรก นางพราหมณีอมิตตตาเป็นคนน่ารัก ทำหน้าที่ของภรรยาอย่างไม่บกพร่อง แต่ภายหลังถูกเพื่อนบ้านอิจฉา

SAMPLE

และด่าว่าตอนที่นางไปตักน้ำที่ท่าน้ำ และว่ากล่าวในทางเสียหาย จึงไม่ยอมทำหน้าที่ของตน และใช้ให้ชูชกไปขอลูกกัณหาและชาลีจากพระเวสสันดร ที่เขาวงกต ดังคำในเวสสันตชาดก ที่ชูชกกล่าวกะพรานเจตบุตรว่า ก็ข้าวสัตตุผงที่ระคนด้วยน้ำผึ้งและข้าวสัตตุก้อนที่มีรสหวานอร่อยของเรานี้ที่นางอมิตตตาได้จัดแจงให้ เราจะแบ่งให้แก่เจ้า (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๐๒/๔๙๗) ; (อมิตตตาปนา ก็เรียก)

นางอรดี : ธิดามาร, เป็นลูกสาวคนที่ ๒ ใน ๓ ธิดามาร ได้แก่ นางตัณหา นางอรดี และนางราคา เป็นลูกสาวที่รักพ่อ เห็นมารผู้พ่อที่ทำให้พระพุทธเจ้าอยู่ในอำนาจของตนไม่ได้ แล้วอยู่นิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ ใช้ไม้เขี่ยพื้นดินอยู่ จึงได้รับอาสาที่ใช้มายาหญิง ทำให้พระพุทธเจ้าตกอยู่ในอำนาจของมารให้ได้ ดังคำในมารธีตุสูตร มารธีตาวัตถุ ที่ลูกสาวทั้ง ๓ กล่าวกะมารผู้เป็นพ่อว่า พวกดิฉันจักใช้บ่วงคือราคะนำมาถวาย เหมือนบุคคลคล้องช้างป่านำมาฉะนั้น บุรุษนั้นจักตกอยู่ในอำนาจของท่านพ่อ จากนั้นก็ไปแสดงมายายั่วยวนโดยเนรมิตเพศเป็นสาววัยรุ่นเป็นต้น โดยความพยายามต่างๆมากมาย ในที่สุดก็ยอมจำนวน กลับมาหาพ่อสารภาพผิด,ในท้ายสูตร พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวไว้ว่า พระศาสดาได้ขับไล่นางตัณหา นางอรดี และนางราคา ผู้มีรูปน่าทัศนายิ่ง ซึ่งได้มาในที่นั้นให้หนีไป (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๑๑),ในมารธีตาวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ธิดามาร ๓ นาง คือนางตัณหานางอรดีและนางราคาตอนหนึ่งว่า กิเลสที่พระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงชนะแล้ว พระองค์จะไม่ทรงกลับแพ้อีก ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๙/๘๙),ในมาคันทิยสูตร และมหานิทเทส พระพุทธเจ้าตรัสให้มาคันทิยพราหมณ์พร้อมภรรยาฟังว่า พราะเห็นนางตัณหา นางอรดี และนางราคา ก็ไม่ได้มีความพอใจในเมถุนธรรมเลย (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๔๒/๗๐๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๐/๒๑๗)

นางอลัมพุสา : ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง นางเทพธิดาผู้นี้อยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เทวโลกเป็นอลัมพุสาเทพกัญญาผู้มีความสามารถจะประเล้าประโลมฤาษี นามว่าอิสิสิงคดาบสให้เสื่อมจากตบะเคลื่อนจากพรหมจรรย์ จึงได้รับเทวโองการจากเทวสักกะ ณ สุธรรมาเทวสถาน จึงลงมาทำหน้าที่จนสำเร็จทำให้ดาบสเคลื่อนจากพรหมจรรย์ได้ ดังคำในอลัมพุสาชาดกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ พร้อมทั้งพระอินทร์ขอร้องแม่นาง แม่นางอลัมพุสาผู้สามารถจะประเล้าประโลมฤาษีได้ แม่นางจงไปหาอิสิสิงคดาบสเถิด,และกล่าวถึงอีกว่า ดาบสนั้นตัดความเฉื่อยชาเสียแล้ว รีบออกไปโดยเร็วประชิดตัวนางลูบเรือนผมบนศีรษะ(ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย)๒๗/๙๖/๖๑๑,๑๑๒/๖๑๕)

นางอัจจิมุขี : นางพญางู ผู้มีฤทธิ์เดชมาก เป็นธิดาของท้าวธตรฐ (ท้าวเวสสุวรรณ) เป็นพี่น้องต่างมารดาของพญานาคภูริทัต ครั้งหนึ่งได้แปลงกายเป็นลูกเขียดน้อยเพื่อมาช่วยพี่ชาย

SAMPLE

ดังคำในภูริทัตตชาดก ที่สุทัศนกุมารกล่าวแก่พราหมณ์อลัมปายนะว่า ลูกเขียดชื่อว่าอัจจิมุขีนี้เต็มไปด้วยเดชร้ายแรง เราจะให้ลูกเขียดนั้นกัดท่าน มันจักทำท่านให้เป็นเถ้าไปได้ นางเป็นธิดาของท้าวธตรัฏฐะเป็นน้องสาวต่างมารดาของเรา นางอัจจิมุขีเต็มไปด้วยเดชร้ายแรงจงกัดท่าน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๘๙/๓๒๐)

นางอิรันทดี : ธิดาพญานาค, นางผู้เป็นเชื้อสายนาคชื่อว่าอิรันทดี,นาคมาณวิกา, เป็นธิดาของนาคราชนามว่าวรุณกับนางวิมลา, เป็นนาคกัญญาผู้สวยงาม เป็นผู้รับอาสาจากนาคราชวรุณ ที่จะหาผู้ที่มีความสามารถนำวิธุรบัณฑิตมายังนาคพิภพและผู้นั้นจะเป็นสามีของนาง และปุณณกยักษ์(ที่เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ) มีความสามารถนำวิธุรบัณฑิตมายังนาคพิภพได้สำเร็จ และในที่สุดนางนาคกัญญาได้ปุณณยักษ์เป็นสามี ดังคำในวิธุรบัณฑิต พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ปุณณกยักษ์นั้นกำหนัดด้วยกามราคะกำลังปรารถนานางอิรันทดีนาคกัญญา ไปกราบทูลท้าวกุเวรเวสสุวรรณ,หรือดังคำว่าข้าพเจ้ารักใคร่อยากได้นางนาคกัญญาชื่ออิรันทดีผู้เป็นธิดาของพญานาคนั้น (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๓๖๕/๓๙๕, ๑๓๖๐/๓๙๔, ๑๓๖๑/๓๙๔, ๑๕๕๖/๔๒๘, ๑๕๕๗/๔๒๘, ๑๖๔๔/๔๔๕)

นางอุปริกขี : ชื่อหญิงคนหนึ่ง เป็นหญิงที่เพรียบพร้อม เป็นลูกสะใภ้ของกษัตริย์,เป็นลูกสะใภ้คนที่ ๒ ใน ๔ คน เก่งด้านการฟ้อนรำขับร้อง เป็นเทวีของจันทราชกุมาร ซึ่งบิดารับสั่งให้ถูกฆ่าเพื่อทำพิธีบูชายัญ เพราะหลงเชื่อคำของปุโรหิต ดังคำในจันทกุมารชาดกพระราชาตรัสแก่พระโคตมีเทวีว่า เพราะเหตุไร สะใภ้ของเราเหล่านี้ คือนางฆัฏฏิกา นางอุปริกขี นางโบกขรณี และนางภาริกา ต่างก็กล่าวปิยวาจากะกันและกัน ฟ้อนรำอยู่ในสำนักของพระจันทกุมารและพระสุริยกุมาร จึงไม่ทำให้ลูกๆ ของเรารื่นรมย์ได้ หญิงอื่นที่จะเสมอเหมือนกับสะใภ้ ๔ คนนั้นไม่มี (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๘๘/๓๕๒) ; ดูนางฆัฏฏิกา ประกอบ

นางอุมมาทันตี : หญิงผู้เลอโลมทำให้ชายที่มองดูคล้ายจะบ้านามว่าอุมมาทันตี, นางผู้นี้เป็นธิดาของพราหมณ์ชื่อว่าติรีฏิ, เป็นภรรยาของอภิปารกอำมาตย์ อยู่กรุงสีพี นางมีนัยน์ตาชะม้ายคล้ายตานางเนื้อทราย ร่างกายมีผิวพรรณดุจกลีบดอกบุณฑริก มีผิวกายสีทอง มีเล็บแดง มีขนงาม แขนอ่อนนุ่ม ลูบไล้ด้วยจุรณแก่นจันทน์ มีนิ้วกลมกลึง งามตั้งแต่ศีรษะ มีทับทรวงสังวาลทองคำ เอวเล็กเอวบาง มีผิวพรรณงามแดงดังน้ำครั่ง มีเต้าถันกลมกลึงประดุจฟองน้ำ ต่อมาอภิปารกะซึ่งเป็นเสนาบดี รู้ว่าพระราชาชอบนางอุมมาทันตี จึงถวายแด่พระองค์ ดังคำในอุมมาทันตีชาดก ที่อภิปารกเสนาบดีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้จอมชน นางอุมมาทันตีนี้ เป็นที่รักของข้าพระองค์อย่างแท้จริง ข้าแต่พระภูมิบาล นางมิได้เป็นที่รักของข้าพระองค์ก็หาไม่ ข้าพระองค์ขอ

SAMPLE

ถวายนางอุมมาทันตีแด่พระองค์,ข้าพระองค์มีใจเลื่อมใส จะถวายนางอุมมาทันตีแด่พระองค์ เหมือนกับพระราชาพระราชทานทรัพย์ (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๖๑/๑๑, ๗๓/๑๓, ๗๕/๑๔, ๗๖/๑๔, ๘๑/๑๕, ๘๒/๑๖, ๘๔/๑๖, ๘๕/๑๗, ๘๗/๑๗, ๘๘/๑๗, ๙๗/๑๘, ๙๗/๑๙)

นาฏบุตร : บุตรนักฟ้อน เป็นชื่อเรียกผู้มาจากโคตรของเจ้าลัทธินามว่า นิครนถ์นาฏบุตร หมายถึงเจ้าลัทธิท่านนี้ก่อนที่จะมาตั้งลัทธิเป็นบุตรของนักฟ้อน ดังคำในสามัญญผลสูตร ที่ราชอำมาตย์อีกคนหนึ่งได้กราบทูลว่าขอเดชะ ครูนิครนถ์นาฏบุตร เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๖/๕๐),ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวไว้ว่า เป็น ๑ใน ๖ เจ้าลัทธิ ดังคำที่สุภัททปริพาชกทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สมณพราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะเป็นอาจารย์ มีชื่อเสียงกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิประชาชนยกย่องกันว่าเป็นคนดี ได้แก่ ปูรณะ กัสสปะ มักขลิ โคศาล อชิตะ เกสกัมพล กุธะ กัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร นิครนถ์นาฏบุตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๓/๑๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นาฏบุตร คือบุตรของนักฟ้อน (ที.สี.อ. ๑๕๖/๑๓๒)

นาฏปริยา, เมือง :เมืองของยักษ์ที่สร้างอยู่ในอากาศชื่อว่านาฏปริยา,เป็น ๑ ใน ๕ เมืองที่กล่าวไว้ในอาฏานาฏิยสูตร ที่กล่าวถึงท้าวมหาราชองค์หนึ่งสร้างเมือง ณ อุตตรกุรุทวีปไว้ว่าท้าวเธอทรงมีเมืองหลายเมืองที่สร้างในอากาศ คือเมืองอาฏานาฏา เมืองกุสินาฏา เมืองปรกุสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกุสิฏนาฏา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๖, ๒๙๑/๒๔๐)

นาถกรณธรรม: ธรรมทำที่พึ่ง, ธรรมที่สร้างที่พึ่ง, ธรรมเครื่องกระทำที่พึ่ง, คุณธรรมที่ทำให้พึ่งตนได้ มี ๑๐ อย่าง คือ (๑) ศีล มีความประพฤติดี (๒) พาหุสัจจะ ได้เล่าเรียนสดับฟังมาก (๓) กัลยาณมิตตตา มีมิตรดีงาม (๔) โสวจัสสตา เป็นคนว่าง่าย ฟังเหตุผล (๕) กิงกรณีเยสุ ทักขตา เอาใจใส่กิจธุระของเพื่อนร่วมหมู่คณะ(๖)ธัมมกามตา เป็นผู้ใคร่ธรรม(๗)วิริยะ ขยันหมั่นเพียร (๘) สันตุฏฐี มีความสันโดษ (๙) สติ มีสติ (๑๐) ปัญญา มีปัญญาเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๕/๓๕๙, ๓๖๐/๔๒๗),ในอังคุตตรนิกาย กล่าวถึงปฐมนาถสูตร และทุติยนาถสูตร ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีที่พึ่งอยู่เถิด อย่าเป็นผู้ไม่มีที่พึ่งอยู่เลย บุคคลผู้ไม่มีที่พึ่งย่อมอยู่เป็นทุกข์ นาถกรณธรรม(ธรรมเครื่องกระทำที่พึ่ง) ๑๐ ประการนี้ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๓๑)

SAMPLE

นาถสูตร[๑] (ปฐม) **:** พระสูตรว่าด้วยนาถกรณธรรม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีที่พึ่งอยู่เถิด อย่าเป็นผู้ไม่มีที่พึ่งอยู่เลย บุคคลผู้ไม่มีที่พึ่งย่อมอยู่เป็นทุกข์ นาถกรณธรรม(ธรรมเครื่องกระทำที่พึ่ง) ๑๐ คือ ภิกษุ (๑) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลาย... (๓) มีมิตรดี(หมายถึงมิตรที่มีคุณธรรมคือศีลเป็นต้น) มีสหายดี (หมายถึงเพื่อนร่วมงานที่ดี) มีเพื่อนดี(หมายถึงเพื่อนที่รักใคร่สนิทสนม รู้ใจกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน) (๔) เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ (๕)ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำทั้งงานสูงและงานต่ำของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้นสามารถทำได้สามารถจัดได้ (๖) เป็นผู้ใคร่ธรรม(รักเทิดทูนพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก) ฟังและแสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีปราโมทย์อย่างยิ่งในอภิธรรม(หมายถึงอภิธรรม ๗ คัมภีร์ หรือหมายถึงมรรค ๔ และผล ๔) ในอภิวินัย(หมายถึงขันธกะและปริวาร หรือหมายถึงธรรมที่เป็นเครื่องระงับกิเลส) (๗) ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย(๘) สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัชตามแต่จะได้ (๙) มีสติ ระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดแม้นานได้ (๑๐) มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๓๑)

นาถสูตร[๒] (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยนาถกรณธรรม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีที่พึ่งอยู่เถิด อย่าเป็นผู้ไม่มีที่พึ่งอยู่เลย บุคคลผู้ไม่มีที่พึ่งย่อมอยู่เป็นทุกข์ แล้วตรัสนาถกรณธรรม ๑๐ มีเนื้อความเหมือนในปฐมนาถสูตร แล้วตรัสอีกว่า ภิกษุผู้มีนาถกรณธรรม ๑๐ นี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ มัชฌิมะหรือนวกะก็ตาม ย่อมสำคัญเธอว่าเป็นผู้ควรว่ากล่าวสั่งสอนได้ เธอได้รับการอนุเคราะห์จากภิกษุเหล่านั้นพึงได้รับความเจริญอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีความเสื่อมเลย (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘/๓๔)

นาถะ: ที่พึ่ง,ผู้เป็นที่พึ่ง ดังคำในอภยเถราปทาน พระอภยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงถึงความสำเร็จในธรรมทั้งปวง ...พระองค์ผู้เป็นนาถะทรงประทานปฏิสัมภิทา ๔ แก่บุคคลบางคน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๘/๓๑๗),ในโสณาเถริยาปทาน พระโสณาเถรี ก็กล่าวว่า พระผู้เป็นนาถะทรงสดับเรื่องนั้นแล้วทรงชื่นชม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๓๘/๔๘๖)

SAMPLE

นาทิกคาม : หมู่บ้านนาทิกะ หมายถึงสถานที่ที่ชาวบ้านพากันบำเพ็ญกุศลกันมาก อยู่ไม่ห่างกันจากบ้านโกฏิคาม มีตำหนักอิฐอยู่ในหมู่บ้านที่เรียกว่าคิญชกาวสถาราม (ชื่อปราสาทที่สร้างด้วยอิฐ) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๙/๑๐๗),อยู่ใกล้ป่าโคสิงคสาลวัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๒๕/๒๕๗) ณ หมู่บ้านในนาทิกคาม มีคนในหมู่บ้านที่บวชในพระพุทธศาสนากันมาก และคนที่เป็นอุบาสกอุบาสิกาก็มีมาก และได้รับการพยากรณ์ว่าจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์มาก เช่น ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบแก่พระอานนท์ว่า ภิกษุสาฬหะ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุณีนันทาเป็นโอปปาติกะเพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไปปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก อุบาสกสุทัตตะเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง มาสู่ภพนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ อุบาสิกาสุชาดาเป็นพระโสดาบัน เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ๒ในวันข้างหน้า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๐, ๑๕๖/๑๐๑, ๑๕๗/๑๐๒, ๑๕๙/๑๐๔, ๑๖๐/๑๐๔, ๒๗๓/๒๐๕, ๒๗๔/๒๐๕, ๒๗๔/๒๐๖, ๒๗๕/๒๐๖, ๒๗๗/๒๐๘),ในอังคุตตรนิกาย กล่าวไว้ว่า ปฐมมรณัสสติสูตร ทุติยมรณัสสติสูตร พระพุทธเจ้าก็ตรัสการเจริญมรณสติแก่ชาวบ้านนาทิกคามให้เจริญกัน (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๙/๔๔๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๓/๓๘๒),ในสันธสูตร พระพุทธเจ้าก็ตรัสณ หมู่บ้านนี้เช่นกัน องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๙/๔๐๒)

นาทิยปราสาท : ชื่อปราสาทหลัง ๑ ในจำนวน ๓ หลัง เป็นปราสาทที่พระราชกุมารพระนามว่าติสสะอยู่อาศัย ที่พระเจ้าสันธกะ แห่งกรุงเขมกะ สร้างให้พระราชกุมารติสสะประทับ ดังคำในติสสพุทธวงศ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ติสสราชกุมาร...ทรงครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือคุณเสลาปราสาท นาทิยปราสาท และนิสภปราสาท (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๗๘)

นานัตตกถา : เรื่องเบ็ดเตล็ด,เป็นเรื่อง ๑ ใน ๒๘ เรื่องที่เรียกว่าเดรัจฉานกถา ดังคำในมหาวิภังค์ มหาวรรค ที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าหมู่บ้านในเวลาวิกาล นั่งในที่ชุมนุม สนทนาดิรัจฉานกถาต่างๆ คือ (๑) ราชกถา เรื่องพระราชา (๒) โจรกถา เรื่องโจร... (๒๕) นานัตตกถา เรื่องเบ็ดเตล็ด(๒๖) โลกักขายิกะ เรื่องโลก(๒๗) สมุททักขายิกะ เรื่องทะเล(๒๘) อิติภวาภวกถา เรื่องความเจริญและความเสื่อม (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๘/๕๙๙, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐), ในติรัจฉานกถาสูตร ปฐมกถาวัตถุสูตร ก็กล่าวถึงนานัตตกถาเช่นกัน (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๐/๕๙๐, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๑) ดูประกอบใน ที.สี. ๙/๑๗/๘, ที.ปา. ๑๑/๕๐/๓๐, ม.ม. ๑๓/๒๒๓/๑๙๗)

SAMPLE

นานัตตสัญญา : สัญญาที่แตกต่างกัน, ความหมายรู้ความแตกต่างกัน หมายถึงสัญญาว่าเป็นอัตตาก็ไม่ใช่ ดังคำในโปฏฐปาทสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่าอากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญาดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๑๓/๑๗๙), ในมหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า มีสัตว์ทั้งหลายผู้บรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่าอากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓),ในมหานิทเทส พระสารีบุตรเถระอธิบายว่า ผู้บรรลุอากาสานัญจายตนสมาบัติ ย่อมมีจิตสงัดจากรูปสัญญาปฏิฆสัญญานานัตตสัญญา หรือดังคำว่า จิตของภิกษุผู้บรรลุอากาสานัญจายตนสมาบัติ ก็พ้นหลุดพ้น หลุดพ้น ด้วยดีจากรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญา (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๒,๑๙/๘๙,๒๑๐/๖๑๖),ในวิภังค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัญญาที่แตกต่างกัน ซึ่งมีอธิบายว่า สัญญาที่เกี่ยวด้วยกาม สัญญาที่เกี่ยวด้วยความพยาบาท สัญญาที่เกี่ยวด้วยความเบียดเบียน นี้เรียกว่านานัตตสัญญา สัญญาที่เป็นอกุศลแม้ทั้งหมด ชื่อว่านานัตตสัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๖/๕๙๔, ๙๒๗/๕๘๑)

คำว่า นานัตตสัญญา มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๙/๓๕๑, ๓๔๑/๓๕๔, ๓๓๒/๓๓๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๑/๒๙๓, ๓๒๘/๓๖๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐/๒๒, ๙๐/๙๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๔/๑๑๒,๒๔๑/๒๘๖,๓๑๒/๓๗๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๓๖/๓๔๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๗/๒๙๗, ๓๓๖/๓๕๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๔/๔๖๒,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๓๘/๔๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๗/๓๕๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๙, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๙/๑๗๐, ๑๕๐/๔๐๙, ๒๑๐/๖๑๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๒,๓๕/๖๐๔/๔๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นานัตตสัญญา หมายถึงความหมายรู้ไม่ใช่ตนก็มิใช่หมายถึงกามาวจรสัญญา ๔๔ (ขุ.ม.อ. (บาลี)๗/๙๗)

นานัตตสุญญะ : ความว่างด้วยธรรมที่เป็นสภาวะต่างๆ,ข้อที่ ๒๑ ในบรรดา ๒๕ สุญญะ คือ(๑) สุญญสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่ว่าง) (๒) สังขารสุญญะ(ความว่างด้วยธรรมที่เป็นสังขาร) ฯลฯ (๒๑) นานัตตสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นสภาวะต่างๆ) (๒๒) ขันติสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่พอใจ),ในนิทเทส พระสารีบุตรเถระอธิบายรวมทั้งเอกัตตสุญญะและนานันตสุญญะไว้ด้วยกันว่า กามฉันทะเป็นสภาวะต่าง ๆ เนกขัมมะเป็นสภาวะเดียว เนกขัมมะที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ พยาบาทเป็นสภาวะต่างๆ อพยาบาทเป็นสภาวะเดียว อพยาบาทที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคล ผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากพยาบาท ถีนมิทธะเป็นสภาวะต่าง

SAMPLE

ๆ อาโลกสัญญาเป็นสภาวะเดียว อาโลกสัญญาที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากถีนมิทธะ อุทธัจจะเป็นสภาวะต่าง ๆ อวิกเขปะเป็นสภาวะเดียว อวิกเขปะที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากอุทธัจจะ วิจิกิจฉาเป็นสภาวะต่าง ๆธัมมววัตถานเป็นสภาวะเดียว ธัมมววัตถานที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่เป็นธรรมว่างจากวิจิกิจฉา อวิชชาเป็นสภาวะต่างๆ ญาณเป็นสภาวะเดียว ญาณที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากอวิชชา อรติเป็นสภาวะต่าง ๆปามุชชะเป็นสภาวะเดียว ปามุชชะที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากอรติ นิวรณ์เป็นสภาวะต่าง ๆ ปฐมฌานเป็นสภาวะเดียว ปฐมฌานที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากนิวรณ์ฯลฯ กิเลสทั้งปวงเป็นสภาวะต่าง ๆ อรหัตตมรรคเป็นสภาวะเดียว อรหัตตมรรคที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากกิเลสทั้งปวง นี้ชื่อว่าเอกัตตสุญญะ นานัตตสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๕/๕๒๕, ๔๘/๕๓๓)

นานัตตะ : ความต่างกัน, เป็นหมวดธรรม๑ ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวอธิบายว่าเป็นธรรมที่แทงตลอดได้ยาก เรียกว่า นานัตตะ ๙ อันได้แก่ (๑) ความต่างกันแห่งธาตุ (๒) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งธาตุ ความต่างกันแห่งผัสสะ จึงเกิดขึ้น (๓) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งผัสสะความต่างกันแห่งเวทนา จึงเกิดขึ้น (๔) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งเวทนา ความต่างกันแห่งสัญญาจึงเกิดขึ้น (๕) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งสัญญา ความต่างกันแห่งความดำริจึงเกิดขึ้น (๖) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งความดำริ ความต่างกันแห่งความพอใจจึงเกิดขึ้น (๗) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งความพอใจ ความต่างกันแห่งความเร่าร้อนจึงเกิดขึ้น (๘) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งความเร่าร้อนความต่างกันแห่งการแสวงหาจึงเกิดขึ้น(๙) เพราะอาศัยความต่างกันแห่งการแสวงหา ความต่างกันแห่งการได้จึงเกิดขึ้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๒๔),ในมหาวรรค กล่าวถึงนานันตะไว้ แต่เป็นคำต่อจากคำว่าทิวสะ เป็นทิวสนานัตตะ หมายถึงการนับวันปวารณาต่างกัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๒๘/๓๖๕)

นานากรณสูตร๑ (ปฐม) **:** พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้บุคคลต่างกัน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้บรรลุปฐมฌาน ชอบใจ ติดใจ ปลื้มใจ ชอบอยู่กับปฐมฌานนั้นโดยมากไม่เสื่อม เมื่อตายก็ไปเกิดในพรหมโลก ดำรงอยู่ในพรหมโลกนั้นประมาณ ๑ กัป จนสิ้นอายุ แล้วปรินิพพานในภพนั้น ส่วนปุถุชนดำรงอยู่ในพรหมโลกนั้นจนสิ้นอายุแล้วไปสู่นรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง แดนเปรตบ้าง (๒) ผู้บรรลุทุติยฌาน ชอบใจ ... ชอบอยู่กับทุติยฌานนั้นโดยมาก ไม่เสื่อม เมื่อตายก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ ดำรงอยู่ในชั้นอาภัสสระนั้นประมาณ ๒ กัป จนสิ้น

อายุ แล้วปรินิพพานในภพนั้น ปุถุชนดำรงอยู่ในชั้นอาภัสสระนั้นจนสิ้นอายุแล้วไปสู่นรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง แดนเปรตบ้าง (๓) ผู้บรรลุตติยฌาน ... เมื่อตายก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุภกิณหะ ดำรงอยู่ในชั้นสุภกิณหะนั้นประมาณ ๔ กัป จนสิ้นอายุ แล้วปรินิพพานในภพนั้น ปุถุชนดำรงอยู่ในชั้นสุภกิณหะนั้นจนสิ้นอายุแล้วไปสู่นรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง แดนเปรตบ้าง (๔) ผู้บรรลุจตุตถฌาน ... เมื่อตายก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัปผละ ดำรงอยู่ในชั้นเวหัปผละนั้นประมาณ ๕๐๐ กัป จนสิ้นอายุ แล้วปรินิพพานในภพนั้น ปุถุชนดำรงอยู่ในชั้นเวหัปผละนั้นจนสิ้นอายุแล้วไปสู่นรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง แดนเปรตบ้าง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๓/๑๘๗)

นานากรณสูตร[๒] (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้บุคคลต่างกัน (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้บรรลุปฐมฌาน พิจารณาเห็นธรรมคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่มีอยู่ในปฐมฌานนั้นโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เสียดแทง เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นสิ่งคับแค้น เบียดเบียน ไม่เชื่อฟัง ต้องแตกสลายไป ว่างเปล่า ไม่อยู่ในอำนาจ หลังจากตายแล้ว เขาก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสที่ปุถุชนไปเกิดไม่ได้ (๒) ผู้บรรลุทุติยฌาน เขาพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป ... ที่มีอยู่ในทุติยฌานนั้น โดยความไม่เที่ยง เป็นต้น หลังจากตายแล้ว เขาก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสที่ปุถุชนไปเกิดไม่ได้ (๓) ผู้บรรลุตติยฌาน เขาพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป ... ที่มีอยู่ในตติยฌานนั้น โดยความไม่เที่ยง เป็นต้น หลังจากตายแล้ว เขาก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสที่ปุถุชนไปเกิดไม่ได้ (๔) ผู้บรรลุจตุตถฌาน เขาพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป ... ที่มีอยู่ในจตุตถฌานนั้น โดยความไม่เที่ยง เป็นต้น หลังจากตายแล้ว เขาก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสที่ปุถุชนไปเกิดไม่ได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๔/๑๘๙)

นานาขณิกะ : ขณะต่างกัน, ขณะจิตต่างกัน คำว่า นานาขณิกะ นี้ มีกล่าวอธิบายไว้ในในปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัยเป็นต้น ว่า หมายถึงเจตนาที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย,เจตนาที่เป็นอกุศลเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากและกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย,เจตนาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาโดยกัมมปัจจัย, เจตนาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งสัมปยุตด้วยทุกขเวทนาโดยกัมมปัจจัย เป็นต้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒๐/๘๙๒, ๕๗/๖๗๖, ๕๘/๖๗๗, ๑๐๘/๗๖๒, ๔๒๗/๒๘๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๑/๔๗๘, ๔๐/๑๕๒, ๕๙/๓๙๕,๖๐/๓๕๐, ๘๙/๒๑๓, ๙๖/๒๙๒, ๑๑๔/๙๖, อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๓๑/๓๔๕, ๓๓/๑๗, ๔๓/๑๒๘, ๑๑๑/๖๐, ๑๖๑/๑๙๓, ๑๘๖/

๑๐๑, ๒๓/๕๒๐, ๓๖/๑๘, ๔๐/๒๐, ๖๒/๓๘๖, ๘๐/๔๖, ๒๒๑/๑๒๖, ๒๖๓/๑๔๗, ๓๔๙/๒๐๑, ๔๐๑/๒๓๖)

นานาฉันทชาดก : ชาดกว่าด้วยความต้องการที่ต่างกัน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์รับสั่งให้เรียกปุโรหิตของพระบิดาที่ออกจากราชการไปแล้วแต่ตกทุกข์ได้ยากอยู่ให้กลับเข้ารับราชการอีกครั้ง เพราะเป็นผู้มีความรู้วิชาดูดาวฤกษ์ดีฤกษ์ร้าย เขารู้แม้ในขณะที่พระราชาตกอยู่ในอำนาจของศัตรู แม้ในขณะที่พ้นจากเงื้อมมือของศัตรู ส่วนอำมาตย์พวกที่รับราชการอยู่ไม่รู้แต่กล่าวว่ารู้เป็นการโกหกพระราชาจึงถูกปลดจากราชการก่อนจะรับตำแหน่งท่านปุโรหิตได้ขอกลับไปปรึกษาครอบครัวก่อน จากนั้นจึงกลับมาให้คำตอบแก่พระราชาว่า ภรรยาของเขาต้องการแม่โคนม ๑๐๐ ตัว บุตรชายต้องการรถม้าสวยงามสักคันหนึ่งลูกสะใภ้ต้องการเครื่องประดับสาวใช้ต้องการครกสากของใช้ในครัวส่วนตัวท่านต้องการบ้านส่วย พระเจ้าพรหมทัตก็ทรงอนุญาตตามนั้นและให้กลับเข้ารับการทันที(ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๑๕/๑๔๖)

นานาติตถิยสาวกสูตร :พระสูตรว่าด้วยเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ต่างๆ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ว่า รูปที่มีอยู่ทั้งหมดท่านได้สรรเสริญแล้ววางดักไว้ เหมือนบุคคลใช้เหยื่อล่อฆ่าปลา ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๔)

นานาติตถิยสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยลัทธิแตกต่างกัน (สูตรที่ ๑)พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อันตคาหิกทิฏฐิ ๑๐ ประการ ที่เป็นเหตุให้พวกสมณพราหมณ์และปริพาชกจำนวนมากต้องทะเลาะวิวาทกัน พวกภิกษุนำความกราบทูล พระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงแสดงธรรมเปล่งอุทานเปรียบเทียบสมณพราหมณ์ผู้มีลัทธิดังกล่าวว่าเสมือนพวกคนตาบอดคลำช้าง(ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๔/๒๘๙,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๕๔/๓๖๒-๓๖๘)

นานาติตถิยสูตร (ทุติย)**:** พระสูตรว่าด้วยลัทธิแตกต่างกัน(สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่ามิจฉาทิฏฐิ ๑๖ ประการ มีลัทธิที่เชื่อว่าอัตตาและ โลกเที่ยง คำว่า “อัตตา และ โลก” มีความหมายหลายนัย เช่น นัยที่ ๑ อัตตาและ โลก หมายถึงขันธ์ ๕ นัยที่ ๒ อัตตา หมายถึงอหังการวัตถุคือเหตุให้เกิดมานะว่า เป็นเรา โลก หมายถึงมมังการวัตถุคือเหตุให้เกิดตัณหาว่าเป็นของเรา เป็นต้น (ดู ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๕/๒๙๔,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๕๕/๓๖๙)

นานาติตถิยสูตร๓ (ตติย) **:** พระสูตรว่าด้วยลัทธิแตกต่างกัน (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานแสดงว่า เพราะสัตว์ทั้งหลายยึดมั่นมิจฉาทิฏฐิเหล่านี้ จึงไม่บรรลุนิพพาน มัวจมอยู่ในโอฆะ ๔ ประการ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา ไม่ล่วงพ้นสังสารวัฏไปได้ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๖/๒๙๘,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๕๕/๓๗๐)

SAMPLE

นานาธาตุญาณ: ปรีชาหยั่งรู้สัตว์ที่มีธาตุแตกต่างกัน หมายถึงปรีชาหยั่งรู้ธาตุต่างๆ คือรู้จักแยกสมมติออกเป็นขันธ์ อายตนะ ธาตุต่างๆ, ข้อ ๔ ในทศพลญาณ),ในวิภังค์ พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายนานานาธาตุญาณ เป็นหัวข้อและอธิบายว่า พระตถาคตในโลกนี้ทรงทราบความเป็นต่างๆ กันแห่งขันธ์ ทรงทราบความเป็นต่างๆ กันแห่งอายตนะ ทรงทราบความเป็นต่างๆ กันแห่งธาตุ ทรงทราบความเป็นต่างๆ กันแห่งโลกที่เป็นอเนกธาตุและที่เป็นนานาธาตุ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ...ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิในโลกที่เป็นอเนกธาตุและที่เป็นนานาธาตุนั้น นี้ชื่อว่าพระตถาคตทรงทราบโลกที่เป็นอเนกธาตุและที่เป็นนานาธาตุตามความเป็นจริง (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๑๒/๕๒๔),ในกถาวัตถุ ก็กล่าวถึงนานาธาตุญาณไว้ว่าหมายถึงปรีชาหยั่งรู้ตามความเป็นจริง ซึ่งมีธาตุหลายอย่างต่างๆ กัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๕/๓๑๔)

นานาธาตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดโลกที่มีธาตุแตกต่างกัน ภิกษุทั้งหลายถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านบำเพ็ญธรรมอะไรจึงทำให้รู้ชัดโลกที่มีธาตุแตกต่างกัน ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๖/๔๔๔)

นานาธิมุตติกญาณ:ปรีชาหยั่งรู้สัตว์ที่มีอัธยาศัยแตกต่างกัน,ปรีชาหยั่งรู้อัธยาศัยเป็นต้นของสัตว์ทั้งหลาย, ปรีชาหยั่งรู้อัธยาศัยของสัตว์ที่โน้มเอียงเชื่อถือสนใจพอใจต่างๆกัน,ปรีชาหยั่งรู้ตามความเป็นจริงถึงความที่สัตว์ทั้งหลายมีอัธยาศัยต่างๆ กัน (นานาธิมุตติกญาณ),(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๕/๓๔๒), ข้อ ๕ ในทศพลญาณ, ในวิภังค์ พระพุทธเจ้าตรัสถึงนานาธิมุตติกญาณ เป็นหัวข้อธรรม พร้อมตรัสอธิบายว่า พระตถาคตในโลกนี้ทรงทราบว่า สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทรามก็มี สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีตก็มี เหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยทรามย่อมคบหาสมาคมเข้าไปหาบ่อย ๆ ซึ่งเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยทราม เหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยประณีตก็คบหาสมาคมเข้าหาบ่อย ๆ ซึ่งเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยประณีตแม้แต่ในอดีตกาล สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทรามได้คบหาสมาคมเข้าหาบ่อยๆซึ่งเหล่าสัตว์ผู้มีอัธยาศัยทรามมาแล้วสัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีตก็ได้คบหาสมาคมเข้าหาบ่อยๆ ซึ่งเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยประณีตมาแล้ว แม้ในอนาคตกาล สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทราม ก็จักคบหาสมาคมเข้าหาบ่อยๆ ซึ่งเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยทราม สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีตก็จักคบหาสมาคมเข้าหาบ่อย ๆ ซึ่งเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยประณีต ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิในความที่สัตว์ทั้งหลายมีอัธยาศัยต่างๆ กันนั้น นี้ชื่อว่าพระตถาคตทรงทราบความที่สัตว์ทั้งหลายมีอัธยาศัยต่างๆ กันตามความเป็นจริง (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๑๓/๕๒๕) ; ดูประกอบใน (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๔-๑๔๘, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓-๔๗,สำ.นิ.อ. (บาลี)๒/๑๒/๕๐-๕๑)

SAMPLE

นานาธิมุตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดหมู่สัตว์ที่มีอัธยาศัยต่างกันภิกษุทั้งหลาย ถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านบำเพ็ญธรรมอะไรจึงทำให้รู้ชัดหมู่สัตว์ที่มีอัธยาศัยต่างกัน ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๗/๔๔๕)

นานาสังวาส : มีอาวาสต่างกัน,มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วม(คืออุโบสถและสังฆกรรมเป็นต้น) ที่ต่างกัน, สงฆ์ผู้ไม่ร่วมสังวาส คือไม่ร่วมอุโบสถและสังฆกรรมด้วยกัน เรียกว่าเป็นนานาสังวาสของกันและกัน เหตุที่ทำให้นานาสังวาส มี ๒ คือ ภิกษุทำตนให้เป็นนานาสังวาสเอง เช่น อยู่ในนิกายหนึ่งขอเข้านิกายอื่นหรือแตกจากพวก เพราะเหตุวิวาทาธิกรณ์อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง ถูกสงฆ์พร้อมกันยกออกจากสังวาส ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงพวกภิกษุอาคันตุกะเห็นพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาสผู้เป็นสมานสังวาส เข้าใจว่าเป็นนานาสังวาส ไม่ไต่ถาม ทำอุโบสถร่วมกันต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘๐/๒๘๓, ๑๘๑/๒๘๕, ๒๓๐/๓๖๙, ๒๓๑/๓๗๑), ในโกสัมพิกวิวาทกถา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ ถ้าพวกภิกษุผู้ประพฤติตามภิกษุผู้ถูกลงอุกเขปนียกรรมนั้นจะทำอุโบสถ ทำสังฆกรรมภายในสีมานั้น กรรมเหล่านั้นของภิกษุเหล่านั้นเป็นกรรมที่ถูกต้อง ไม่เสียหาย ควรแก่ฐานะตามญัตติและอนุสาวนาที่เราบัญญัติไว้ ภิกษุ ถ้าภิกษุเหล่านั้นเองซึ่งเป็นผู้ลงอุกเขปนียกรรมจะทำอุโบสถสังฆกรรมภายในสีมานั้น กรรมเหล่านั้นแม้ของพวกเธอก็เป็นกรรมที่ถูกต้อง ไม่เสียหาย ควรแก่ฐานะตามญัตติและอนุสาวนาที่เราบัญญัติไว้ ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไรเพราะภิกษุพวกนั้นเป็นนานาสังวาสจากพวกเธอ และพวกเธอก็เป็นนานาสังวาสจากภิกษุพวกนั้น (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๕/๓๔๐),ในปาริวาสิกขันธกะ วัตร ๙๔ ข้อของภิกษุผู้อยู่ปริวาส พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ปริวาสพึงประพฤติโดยชอบ การประพฤติโดยชอบในเรื่องนั้นดังนี้ ภิกษุผู้อยู่ปริวาส(๑) ไม่พึงให้อุปสมบท (๒) ไม่พึงให้นิสัย ... (๔๐) ไม่พึงออกจากอาวาสที่มีภิกษุไปสู่อาวาสที่มีภิกษุ ซึ่งมีภิกษุเป็นนานาสังวาสอยู่ด้วย เว้นแต่ไปกับปกตัตตภิกษุเว้นแต่มีอันตราย (วิ.จู.(ไทย) ๖/๗๘/๑๖๑, ๗๙/๑๖๑, ๗๙/๑๖๒, ๘๗/๑๖๙, ๘๙/๑๗๖, ๙๖/๑๘๒),ในจูฬวรรค อวันทิยาทิปุคคละ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ภิกษุไม่ควรไหว้ ๑๐ จำพวก เหล่านี้คือ (๑๐) ผู้อุปสมบทก่อนไม่ควรไหว้ผู้อุปสมบทภายหลัง (๒) ไม่ควรไหว้อนุปสัมบัน (๓) ไม่ควรไหว้ภิกษุนานาสังวาสผู้มีพรรษาแก่กว่า เป็นอธรรมวาที ....(๑๐) ไม่ควรไหว้ภิกษุผู้ควรแก่อัพภาน, ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ภิกษุควรไหว้ ๓ จำพวก คือ (๑) ผู้อุปสมบทภายหลังควรไหว้ผู้อุปสมบทก่อน (๒) ควรไหว้ภิกษุนานาสังวาสผู้มีพรรษาแก่กว่าเป็นธรรมวาที (๓) ควรไหว้พระตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๒/๑๒๖-๑๒๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นานาสังวาส มีสังวาสต่างกันหรือต่างพวกกัน มี ๒ กลุ่ม คือ เป็นนานาสังวาสเพราะลัทธิ เช่นประพฤติตามภิกษุที่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม และเป็นนานาสังวาสเพราะกรรมเช่นถูกลงอุกเขปนียกรรมเป็นต้น (วิ.อ.(บาลี)๓/๔๒๙/๕๑๘, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี)๓/๓๘๐/๔๑๖)

นานาสังวาสกภูมิ : ภูมิคือสังวาสที่ต่างกัน ในมหาวรรค และปริวาร พระพุทธเจ้าตรัสว่า นานาสังวาสกภูมิมี ๒ อย่าง คือ (๑) ภิกษุทำตนให้เป็นนานาสังวาสด้วยตนเอง (๒) สงฆ์พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนียกรรมภิกษุรูปนั้น เพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ เพราะไม่ทำคืนอาบัติ หรือเพราะไม่สละทิฏฐิบาป (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๕/๓๔๐,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๒๘)

นานาอารยประเทศ : ประเทศที่เจริญรุ่งเรืองทั้งหลาย,ประเทศที่มีอารยธรรมต่างๆ ซึ่งมีขนบธรรมประเพณีอันดีงาม มีเจริญในหลายด้าน เช่น การเมือง เศรษฐกิจ และกฎหมาย, ประเทศที่มีความสงบสุขทางสังคมตั้งอยู่บนรากฐานแห่งศีลธรรมและกฎหมายดังคำในเรวตพุทธวงศ์เป็นต้น พระพุทธเจ้าตรัสนานาอารยประเทศไว้ ๙ ครั้ง เป็นต้นว่า พระเรวตพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้มีพระยศ ผู้เป็นมหามุนีเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๙/๖๑๘, ๓๐/๖๒๒, ๒๙/๖๓๓, ๓๑/๖๔๙,๒๖/๖๖๕, ๒๕/๖๘๔, ๓๐/๗๐๑, ๒๙/๗๑๑, ๑/๗๒๔)

นาบุญ,นาบุญอันยอดเยี่ยม : พื้นที่มีลักษณะคล้ายนาสำหรับทำประโยชน์อื่น ๆ เช่นทำบุญ เรียกว่านาบุญ,คำว่า นาบุญอันยอดเยี่ยม หมายถึงพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต้อง และปฏิบัติสมควร ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร ปาฏิกสูตร วัตถูปมสูตร พระพุทธเจ้า ตรัสว่า พระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ... ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติ ถูกต้อง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขา นำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖/๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๔/๖๖), ในภัททาลิสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงองค์คุณของภิกษุผู้เป็นเนื้อนาบุญ มีเนื้อความว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก คือ (๑) เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิอันเป็นอเสขะ (๒) เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสังกัปปะอันเป็นอเสขะ (๓) เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวาจาอันเป็น

SAMPLE

อเสขะ (๔) เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมากัมมันตะอันเป็นอเสขะ (๕) เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาอาชีวะอันเป็นอเสขะ (๖) เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวายามะอันเป็นอเสขะ (๗) เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสติอันเป็นอเสขะ (๘) เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสมาธิอันเป็นอเสขะ (๙) เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาญาณะอันเป็นอเสขะ (๑๐) เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวิมุตติอันเป็นอเสขะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๓),ในอานาปานัสสติสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุในวันพระจันทร์ดวงเต็มว่า ภิกษุทั้งหลาย บริษัทนี้ไม่สนทนากัน บริษัทนี้เงียบเสียงสนทนากัน ดำรงอยู่ในสารธรรมอันบริสุทธิ์ ภิกษุสงฆ์บริษัทนี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณาทาน ควรแก่การทำอัญชลีเป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ภิกษุสงฆ์นี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่เขาถวายของน้อยแต่มีผลมาก และถวายของมากก็ยิ่งมีผลมากขึ้น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๖/๒๕๔),ในมาฆสูตร พราหมณ์กราบทูลว่า พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าผู้ควรบูชาในโลกทั้งปวง เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม ย่อมควรรับเครื่องบูชา ทานที่ถวายแก่พระองค์ย่อมมีผลมาก (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๙๑/๖๑๑)

คำว่า นาบุญ มีกล่าวในพระไตรปิฎก เช่น ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๑/๒๕๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๔๑/๘๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๑/๓๕๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๔/๕๔, ๒๕๙/๓๗๖, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๕๐

นาภสะ, สระ : ชื่อสระแห่งหนึ่ง ในกรุงเวสาลี เป็นที่อยู่พวกหมู่นาค มีกล่าวถึงไว้ในมหาสมยสูตรที่มาฟังธรรม ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า หมู่นาคที่อยู่ในสระนาภสะ และที่อยู่ในกรุงเวสาลีมาพร้อมด้วยพวกนาคตัจฉกะ นาคกัมพลและนาคอัสดรก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖)

นาม : ธรรมที่รู้จักกันด้วยชื่อ กำหนดรู้ด้วยใจเป็นเรื่องของจิตใจ,สิ่งที่ไม่มีรูปร่าง, ไม่ใช่รูปแต่น้อมมาเป็นอารมณ์ของจิตได้, ในทสุตตรสูตร พระสารีบุตร กล่าวว่าเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ไว้ว่า ธรรม ๒ ประการที่ควรกำหนดรู้ คือ (๑) นาม (๒) รูป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๗๐)

1.ในที่ทั่วไป หมายถึงอรูปขันธ์ ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

2.บางแห่ง หมายถึงอรูปขันธ์ ๔ นั้นและนิพพาน (รวมทั้งโลกุตตรธรรมอื่นๆ)

3.บางแห่ง เช่น ในปฏิจจสมุปบาท บางกรณี หมายเอาเฉพาะเจตสิกธรรมทั้งหลาย ; ในอภิธรรมปิฎก อธิบายว่า เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์วิญญาณขันธ์ และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งนี้เรียกว่านาม (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๓๑๖/๓๓๐) ; เทียบ รูป

คำว่า นาม มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.๙/๔๙๘/๒๒๐, ๔๙๙/๒๒๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๒, ๓๕๒/๓๗๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/

๒๓/๒๗, ๑๙๒/๒๗๒,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๔/๕,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔๓/๗๔๖,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕/๕๘, ๖/๖๐, ๖๙/๒๕๕,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๓๑๖/๓๓๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๘/๒๒๐, ๒๕๓/๒๓๘, ๒๗๗/๒๖๒, ๒๗๗/๒๖๓, ๒๗๙/๒๖๓, ๒๗๙/๒๖๔, ๒๗๙/๒๖๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๓๘/๕๘๒) ; และดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๑๐๗, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๓๑๖-๑๓๑๗/๓๓๐

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นาม หมายถึงอรูปขันธ์ ๔ คือ (๑) เวทนาขันธ์ (๒) สัญญาขันธ์ (๓) สังขารขันธ์ (๔) วิญญาณขันธ์ และ นิพพาน (ที.ปา.อ. ๓๐๔/๑๗๐-๑๗๑)

นามกาย : กายคือธรรม หมายถึงกองแห่งนามธรรม, หมายถึงเจตสิกทั้งหลาย ในสามัญญผลสูตร กล่าวถึงตติยฌาน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข(ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙/๒๓๐) ในมหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงการบัญญัตินามกายและรูปกายต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิมิต และอุทเทส (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๔/๖๕),ในอากังเขยยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงภิกษุพึงหวังว่า เราพึงบรรลุวิโมกข์ที่สงบเป็นอรูปฌานเพราะก้าวล่วงรูปาวจรฌานด้วยนามกาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๖/๕๘),ในธรรมบท เอกุทานขีณาสววัตถุ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดได้สดับตรับฟังธรรมน้อย แต่พิจารณาเห็นธรรมด้วยนามกาย ทั้งไม่ประมาทธรรมนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ผู้ทรงธรรม (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๙/๑๑๓),ในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่าเป็นข้อ ๑ ในกาย ๒ อันได้แก่ นามกาย และรูปกาย และอธิบายนามกายไว้ว่า เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ นาม นามกายและสิ่งที่เรียกว่า จิตตสังขาร นี้ชื่อว่านามกาย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๐/๒๖๕),วิภังค์อธิบายนามกายอีกนัยหนึ่งว่าสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ นี้เรียกว่ากาย ภิกษุเสวยสุขนี้ด้วยกายนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เสวยสุขด้วยนามกาย (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๘๘/๔๐๗) ; ดูเทียบ รูปกาย

คำว่า นามกาย มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑/๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๙๗/๓๘, ๒๓๐/๗๖, ๒๗๙/๑๐๑, ๔๑๓/๑๗๘, ๔๖๙/๒๐๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๔/๖๕, ๒๖๑/๑๙๔, ๔๐๒/๓๓๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๓/๓๕๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๖/๕๘, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖, ๓๓๖/๔๐๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖/๒๔, ๙๔/๑๑๒, ๑๕๕/๒๐๒,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๔/๓๔๓,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๗/๒๙๗, ๒๗๙/๓๑๑, ๓๓๔/๓๕๒,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๐/๓๓๓, ๕๒๓/๓๓๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๙/๒๒๖, ๖๔/๒๕๐,องฺ.จตุกฺก.๒๑/๑๑๓/๑๗๓, ๒๐๐/๓๑๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔/๑๘,องฺ.ฉกฺก.

SAMPLE

(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๘,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๙/๑๑๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๐/๒๖๕

อรรถกถาอธิบายถึงนามกายเกี่ยวกับความหลุดพ้นไว้ว่า หลุดพ้น ๒ ส่วน คือ (๑) หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรูปสมาบัติ (วิกขัมภนะ) (๒) หลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค (สมุจเฉทะ) (ที.ม.อ. (บาลี)๑๓๐/๑๑๓),กล่าวอธิบายบุคคลกายสักขี หมายถึงผู้มีศรัทธาแก่กล้า ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายและอาสวะบางอย่างก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี)๓/๑๔/๑๖๑),ในอรรถกถาอภิธรรมปิฎก กล่าวไว้ว่า พระอรหันต์ผู้เป็นอุภโตภาควิมุต เพราะบำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย ได้เจโตวิมุตติขึ้นอรูปสมาบัติและสิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๓๑๒/๑๘๒)

นามขันธ์: ขันธ์ที่เป็นฝ่ายนามธรรมมี ๔ คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดังคำในอภิธรรมปิฎกธาตุกถา กล่าวถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยนามขันธ์ ๔ สภาวธรรมที่วิปปยุตจากนามขันธ์ ๔ (อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๓/๔)

อรรถกถาอธิบายว่า นามขันธ์ ก็คือนามกายนั่นเอง ดังคำว่า นามกายหมายถึงนามขันธ์ ๔ คือ (๑) เวทนาขันธ์ (๒) สัญญาขันธ์ (๓) สังขารขันธ์ (๔) วิญญาณขันธ์ (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๑๔/๙๙),ในอรรถกถาอภิธรรมปิฎกอธิบายนามขันธ์ไว้ ในเรื่องภูมิของสัตว์ผู้ไม่มีรูป คือไม่มีรูปขันธ์ มีเพียงนามขันธ์ ๔ เว้นรูปขันธ์ โดยอธิบายไว้ว่า จตุโวการภูมิ หมายถึงภูมิของสัตว์ผู้มีขันธ์ ๔ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี)๕๐-๒๐๕/๓๔๔)

นามที่เป็นอเหตุกะ: นามธรรมที่ไม่มีเหตุ หมายถึงจิตตุปบาท ๑๘, โมหที่สัมปยุตด้วยวิจิกิจฉาอุทธัจจะและนิพพาน ดังคำในยมก มีอนุโลมปุจฉาว่า สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนามสภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลอย่างเดียวกันกับนามมูลใช่ไหม และ มีวิสัชนาว่า นามที่เป็นอเหตุกะไม่ใช่มีมูลอย่างเดียวกันกับนามมูล นามที่เป็นสเหตุกะมีมูลอย่างเดียวกันกับนามมูล (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๘๗/๒๒, ๙๐/๒๓, ๙๒/๒๓, ๙๓/๒๓, ๙๒/๒๔, ๙๓/๒๔, ๙๕/๒๔, ๙๖/๒๔, ๙๕/๒๕, ๙๖/๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นามที่เป็นอเหตุกะ ในที่นี้หมายถึงจิตตุปบาท ๑๘ โมหะที่สัมปยุตด้วยวิจิกิจฉา อุทธัจจะ และนิพพาน (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๘๖-๙๗/๓๓๒)

นามธรรม :ธรรมคือนาม หมายถึงนาม,สภาวะที่น้อมไปหาอารมณ์, ใจและอารมณ์ที่เกิดกับใจ คือจิตและเจตสิก,สิ่งของที่ไม่มีรูป คือรู้ไม่ได้ทางตา หู จมูก ลิ้นกาย แต่รู้ได้ทางใจ ; ดังคำในมหานิทานสูตร กล่าวว่า เมื่อนามรูป(นามธรรมและรูปธรรม)มี สฬายตนะจึงมี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๗/๓๒), ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลายทั้งที่

SAMPLE

เป็นอดีตอนาคต และปัจจุบันแล้วกำหนดไว้ ชื่อว่าสัมมสนญาณ (ญาณที่กำหนดนามธรรมและรูปธรรม) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๑), ดูนาม ; คู่กับ รูปธรรม

นามนิทาน : เหตุเกิดคือนามธรรม,เหตุคือนาม, ต้นเหตุคือนามธรรม หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นนาม(อรูปขันธ์ ๔ และนิพพาน) ทั้งหมด ดังคำในอภิธรรมปิฎก ยมก มีอนุโลมปุจฉาไว้ว่า สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนาม สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนามเหตุ ฯลฯ เป็นนามนิทาน ฯลฯ เป็นนามสมภพ ฯลฯ เป็นนามประภพฯลฯ เป็นนามสมุฏฐาน ฯลฯ เป็นนามอาหาร ฯลฯ เป็นนามอารมณ์ ฯลฯเป็นนามปัจจัย ฯลฯ เป็นนามสมุทัย (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๙๙/๒๖)

นามประภพ :เหตุเกิดทั่วคือนาม,ต้นเค้าคือนาม,แหล่งให้เกิดคือนามธรรม หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นนามทั้งหมด ดังคำในอภิธรรมปิฎก ยมก มีอนุโลมปุจฉาไว้ว่า สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนาม สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนามเหตุฯลฯเป็นนามสมุทัย (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๙๙/๒๖)

นามปัจจัย : ปัจจัยคือนามธรรม,เหตุคือนาม, เครื่องอาศัยคือนามธรรม หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นนามทั้งหมด ดังคำในอภิธรรมปิฎก ยมก มีอนุโลมปุจฉาไว้ว่า สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนาม สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนามเหตุฯลฯเป็นนามปัจจัยฯลฯ เป็นนามสมุทัย (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๙๙/๒๖)

นามมูล :เค้ามูลคือนามธรรม,มูลเหตุคือธรรม หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นนามทั้งหมด ดังคำในอภิธรรมปิฎก ยมก มีอนุโลมปุจฉาไว้ว่า สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนาม(สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนามมูลใช่ไหม มีวิสัชนาว่า นามมูล มี ๙ เท่านั้น สภาวธรรมที่เป็นนามที่เหลือไม่เป็นนามมูล (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๙๕/๒๒, ๙๖/๒๒, ๙๐/๒๔, ๙๑/๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า สภาวธรรมที่เป็นนาม ในที่นี้หมายถึงอรูปขันธ์ ๔ และนิพพาน , คำว่า นามมูล คือ กุศลมูล ๓ อกุศลมูล ๓ อัพยากตมูล ๓ รวมเป็น ๙ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี)๘๖-๙๗/๓๓๒)

นามรูป :นามธรรมและรูปธรรม แยกเป็น นามธรรม หมายถึงสิ่งที่ไม่มีรูป คือรู้ไม่ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่รู้ได้ด้วยใจ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูปธรรม หมายถึงสิ่งที่มีรูป สิ่งที่เป็นรูป ได้แก่รูปขันธ์ทั้งหมด ดังคำในมหาวรรค ปฏิจจสมุปบาท พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๒),ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เป็นไฉน นาม ๑ รูป ๑ ในนามและรูปนั้น

นาม เป็นไฉน เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ นี้เรียกว่านาม

SAMPLE

รูป เป็นไฉน มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป) นี้เรียกว่า รูป นามและรูปดังที่กล่าวมานี้ นี้เรียกว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๘/๒๒๐),ในสัมมาทิฏฐิสูตร กล่าวไว้ว่า นามและรูปดังกล่าวนี้ เรียกว่า นามรูป, เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ นี้เรียกว่านาม มหาภูตรูป ๔ (ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ) และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป ๒๔) นี้เรียกว่ารูป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕)

คำว่า นามรูป มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๒, ๒/๔, ๓/๕, ๓/๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๗/๓๒, ๖๐/๓๔, ๖๐/๓๕, ๖๑/๓๕, ๙๖/๕๘, ๙๗/๕๘, ๑๑๔/๖๕, ๑๑๕/๖๕, ๑๑๕/๖๖, ๑๑๖/๖๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๕/๑๔๐, ๔๐๒/๔๓๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘, ๑๒๖/๑๖๔,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐/๒๓, ๓๐/๓๔, ๓๔/๔๔, ๕๐/๖๕, ๑๐๕/๑๑๕,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑/๒, ๒/๔, ๒/๗, ๔/๑๑, ๑๐/๑๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๑๓, ๑๕/๔๔๑, ๑๖/๔๔๒, ๔๘/๗๖, ๑๒๓/๑๙๒, ๒๓๒/๓๙๔, ๒๓๓/๓๙๖,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๖๔/๑๘, ๒๐๒/๔๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๔๙/๑๑๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๑๙/๗๖๖,อภิ.ปุ.(ไทย) ๔๐/๖/๗, ๗/๗, ๘/๗, ๒๑/๑๑, ๒๔/๑๓)

นามรูปสูตร : พระสูตรว่าด้วยนามรูปพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ นามรูปย่อมหยั่งลง เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะเป็นต้นจึงมี เหมือนต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลงลึกและแผ่ไปรอบ ๆ รากย่อมดูดอาหารไปเลี้ยงลำต้น ต้นไม้ย่อมเจริญ ตรงกันข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ นามรูปย่อมไม่หยั่งลง เพราะนามรูปดับ สฬายตนะเป็นต้นจึงดับ เหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ถูกตัดรากถอนโคน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๘/๑๑๑)

นามและวิญญาณ :คำว่า นาม หมายถึงอรูปขันธ์ ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และวิญญาณ หมายถึงปฏิสนธิวิญญาณ ในปฏิสัมภิทามรรค คติกถา พระสารีบุตรเถระอธิบายไว้ว่า ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๓ ประการ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย

ในปฏิสนธิขณะ นามและวิญญาณเป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัยเป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม๑๔ ประการนี้เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๒/๓๙๔, ๒๓๓/๓๙๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรม ๑๔ ประการ ได้แก่ อรูปขันธ์ ๔, อินทรีย์ ๕, เหตุ ๓, นาม ๑, วิญญาณ ๑ (รวมเป็น ๑๔) (ขุ.ป.อ.๒/๒๓๒/๒๐๑),ในองค์ประกอบแห่ง

SAMPLE

ชีวิต ท่านอธิบายไว้อีกว่าวิญญาณ เป็นองค์ ๑ที่ทำให้เกิด ดังคำว่า องค์ประกอบแห่งชีวิต ๓ประการ ได้แก่ (๑)อายุ (๒)ไออุ่น (๓)วิญญาณ (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๒๓๒/๒๐๑)

นามสมภพ : เหตุเกิดพร้อมคือนามธรรม,ความเกิดพร้อมคือนาม, ความเกิดขึ้นพร้อมคือนามธรรม หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นนาม(อรูปขันธ์ ๔ และนิพพาน) ทั้งหมด ดังคำในอภิธรรมปิฎก ยมก มีอนุโลมปุจฉาไว้ว่า สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนาม สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนามเหตุ ฯลฯ เป็นนามนิทาน ฯลฯ เป็นนามสมภพ ฯลฯ ... (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๙๙/๒๖)

นามสมุฏฐาน: สมุฏฐานคือนามธรรม,เหตุให้ตั้งคือนาม,เหตุคือนามธรรม,ที่เกิดคือนามธรรม หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นนาม(อรูปขันธ์ ๔ และนิพพาน) ทั้งหมด ดังคำในอภิธรรมปิฎก ยมก มีอนุโลมปุจฉาไว้ว่า สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนาม สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนามเหตุ ฯลฯ เป็นนามนิทาน ฯลฯ เป็นนามสมภพ ฯลฯ เป็นนามประภพฯลฯ เป็นนามสมุฏฐาน ฯลฯ... (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๙๙/๒๖)

นามสมุทัย : เหตุเกิดขึ้นคือนามธรรม,เหตุให้เกิดคือนาม, เหตุเกิดขึ้นคือนามธรรม หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นนาม(อรูปขันธ์ ๔ และนิพพาน) ทั้งหมด ดังคำในอภิธรรมปิฎก ยมก มีอนุโลมปุจฉาไว้ว่า สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนาม สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนามเหตุ ฯลฯ เป็นนามนิทาน ฯลฯ ...เป็นนามสมุทัย (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๙๙/๒๖)

นามสิทธิชาดก :ชาดกว่าด้วยชื่อไม่เป็นของสำคัญ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์ได้แสดงให้ศิษย์เห็นว่าชื่อนั้นไม่ใช่สิ่งเป็นมงคลหรืออัปปมงคลแต่อย่างใด เพราะเป็นแต่เรื่องสมมติเท่านั้น คนชื่อเป็นตายไปแล้วก็มี คนชื่อรวยแต่กลับยากจนก็มี คนชื่อเจนทางแต่กลับหลงทางในป่าก็มี ชื่อนายบาปแต่ไม่ได้ทำบาปแล้วจะกลัวอะไร (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙๗/๔๐)

นามสูตร : พระสูตรว่าด้วยชื่อ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรครอบงำสิ่งทั้งปวง อะไรไม่มีสิ่งทั้งปวงยิ่งกว่า สิ่งทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจของอะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ชื่อครอบงำสิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรยิ่งกว่าชื่อ สิ่งทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจของชื่อ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๑/๗๓)

นามเหตุ : เหตุคือนามธรรม,มูลคือนาม,เหตุคือนาม,สาเหตุคือนามธรรม หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นนาม(อรูปขันธ์ ๔และนิพพาน) ทั้งหมด ดังคำในอภิธรรมปิฎก ยมก มีอนุโลมปุจฉาไว้ว่า สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนาม สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็น

SAMPLE

นามเหตุ ฯลฯ เป็นนามนิทาน ฯลฯ ... เป็นนามอารมณ์ ฯลฯเป็นนามปัจจัย ฯลฯ เป็นนามสมุทัย (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๙๙/๒๖)

นามอาหาร : อาหารคือนามธรรม,สิ่งที่นำมาให้คือนามธรรม หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นนาม(อรูปขันธ์ ๔ และนิพพาน) ทั้งหมด ดังคำในอภิธรรมปิฎก ยมก มีอนุโลมปุจฉาไว้ว่า สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนาม สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนามเหตุ ฯลฯ เป็นนามนิทาน ฯลฯ ...เป็นนามอาหาร ฯลฯ ... (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๙๙/๒๖)

นายช่างผู้สร้างเรือน : ตัณหาที่สร้างร่างกายคืออัตภาพ ดังคำธรรมบท ปฐมโพธิวัตถุ พระพุทธเจ้าทรงอุทานว่า เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบจึงท่องเที่ยวไปในสงสารเป็นอเนกชาติ เพราะการเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๕๓/๗๙) ดังคำในสิวกเถรคาถา พระสิวกเถระกล่าวว่า เรือนคืออัตภาพที่เกิดในภพนั้นๆบ่อยๆเป็นของไม่เที่ยง เรามัวแสวงหานายช่างคือตัณหาผู้สร้างเรือน จึงได้ท่องเที่ยวไปสิ้นกาลมีประมาณเท่านี้ การเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ แน่ะนายช่างผู้สร้างเรือน บัดนี้ เราพบท่านแล้ว ท่านจะสร้างเรือนอีกไม่ได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘๓/๓๖๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นายช่าง ในที่นี้หมายถึงตัณหา คำว่า เรือน ในที่นี้หมายถึงอัตภาพ คำว่า เมื่อไม่พบ ในที่นี้หมายถึงไม่พบโพธิญาณ (ขุ.ธ.อ. (บาลี)๕/๑๐๕)

นารทดาบส : ดาบสชื่อว่านารทะ มีปรากฏใน ๕ ชาดก กล่าวคือ

1.นารทดาบส ผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ มีความกำหนัด เป็นน้องชายกาฬเทวิลฤาษี ไปอยู่ในถ้ำที่เร้นแห่งหนึ่ง ในระหว่างข่ายภูเขาอัญชนคิรี ในป่ามัชฌิมประเทศแต่องค์เดียว เห็นทางวรรณทาสี ที่แม่น้ำใหญ่แล้วเกิดความรักใคร่ ทำให้ผิวพรรณหม่นหมองในอินทริยชาดก สรภังคดาบสกล่าวกับนารทดาบสว่า นารทะ ผู้ใดตกอยู่ในอำนาจของอินทรีย์เพราะความใคร่ผู้นั้นละโลกทั้ง ๒ แล้วย่อมไปเกิดในอบาย แม้มีชีวิตอยู่ร่างกายก็ชูบชีด (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๖๐/๒๙๔)

2.นารทดาบส ผู้มาเกิดเป็นพระอุทายีเถระ ในชาตินี้ ในอลัมพุสาชาดก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ท้ายชาดกว่า อนุสิสสดาบสคืออานนท์ กีสวัจฉดาบสคือโกลิตะ นารทดาบสคืออุทายีเถระ (ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๙๔/๖๑๑)

3.นารทดาบส ผู้มีตบะแก่กล้า อยู่ลุ่มแม่คงคา พิภพดาวดึงส์ เพื่อต้องการจะพักผ่อนในกลางวันจึงกระทำที่อยู่ในกลางวันในสวนนันทนวันและสวนจิตรลดาวัน แล้วถือเอาดอกปาริฉัตตกะเพื่อบังเงา ประหนึ่งร่ม ไปยังกาญจนคูหาอันเป็นที่อยู่ของตน โดยที่สุดแห่งพื้นมโนศิลา ในท้ายชาดกนี้ มาเกิดเป็นพระสารีบุตรเถระในชาตินี้ ในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึง นารทดาบสเพ่งดูเทพธิดาทั้ง ๔ นางพากันขอดอกไม้นั้นอยู่จึง

เปล่งถ้อยคำชวนทะเลาะแล้วกล่าวว่า อาตมาหามีความต้องการดอกไม้เหล่านี้แม้สักน้อยหนึ่งไม่บรรดาพวกเธอทั้ง ๔ ผู้ใดประเสริฐกว่า ผู้นั้นจงประดับดอกไม้นั้นเถิด,ในท้ายชาดกสรุปว่า นารทดาบสคือพระสารีบุตรเถระ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๑๗/๑๑๙, ๒๒๐/๑๒๐, ๒๘๙/๑๓๓)

4.นารทดาบส ท่านดาบสรูปนี้เป็นผู้รู้แจ้งชัดซึ่งเบื้องต้น ท่ามกลางและเบื้องปลายแห่งคาถาของพญาแร้งชื่อว่าอานนท์ และในท้ายชาดก ดาบสรูปนี้ได้มาเกิดมาพระสารีบุตรเถระในชาตินี้ ในกุณาลชาดก พระพุทธเจ้าตรัสสรุปท้ายชาดกว่า เราผู้ตถาคตได้เป็นพญานกกุณาละ อุทายีได้เป็นพญานกดุเหว่าขาว อานนท์ได้เป็นพญานกแร้ง สารีบุตรได้เป็นนารทดาบส (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๗๐/๑๕๘)

5.นารทดาบส ผู้บำเพ็ญพรต ผู้สนทนากับพระมหาชนก ในมหาชนกชาดก นารทดาบสกล่าวว่า เสียงอึกทึกก็กก้องอะไรกันนั่น ใครกันหนอเล่นกันเหมือนอยู่ในบ้านท่านสมณะ อาตมภาพขอถาม มหาชนนั้นติดตามท่านมาเพื่อประโยชน์อะไร (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๕๔/๒๒๒)

นารทเถระ,พระ :พระเถระชื่อว่านารทะ ท่านรูปนี้ไปเที่ยวเทวโลกและไปนรกดุจพระมหาโมคคัลลานเถระ ดังคำในมัลลิกาวิมาน พระนารทเถระถามมัลลิกาเทพธิดาว่า ... ยามเธออยู่บนรถสีสุกปลั่งดั่งทองคำนั้น ภูมิประเทศนี้ก็สว่างไสวไปทั่วถึงกัน เทพธิดา อาตมาถามแล้ว ขอเธอจงบอกเถิดว่า นี้เป็นผลของกรรมอันใดเล่า (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๖๓/๗๕), ในสูกรมุขเปตวัตถุ มิคลุททกเปตวัตถุ ทุติยมิคลุททกเปตวัตถุ กุฏวินิจฉยิกเปตวัตถุ พระเถระถามเปรตแต่ละตน เช่นถามว่า ทั่วทั้งกายของท่านมีสีเหมือนทองคำเปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ แต่ปากของท่านเหมือนปากสุกรเมื่อก่อนท่านได้ทำกรรมอะไรไว้(ขุ.เปต.(ไทย)๒๖๔/๑๖๘,๔๗๘/๓๔๓,๒๘๘/๒๔๕,๔๙๙/๒๔๗)

นารทเทวพราหมณ์ :พราหมณ์ชื่อว่านารทเทวะ ผู้สนทนาตอบ-ถามกับพญานกอานนท์ ณ ป่าหิมพานต์ ดังคำในกุณาลชาดก ที่กล่าวไว้ว่า นารทเทวพราหมณ์รู้แจ้งชัดซึ่งคาถาทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของอานนท์พญาแร้ง จึงได้กล่าวว่า นี่แน่ะ พญานก ท่านจงฟังคำของข้าพเจ้าผู้จะกล่าวถึงสิ่ง ๔ อย่าง ที่ไม่รู้จักเต็มเหล่านี้ คือ (๑) ทะเล (๒) พราหมณ์ (๓) พระราชา (๔) หญิง เช่นกล่าวอธิบายผู้หญิงไว้ว่า แต่หญิงถึงแม้จะพึงมีสามีคนละ ๘ คน ซึ่งเป็นคนแกล้วกล้ามีพลัง สามารถนำรสแห่งความใคร่ทั้งปวงมาให้ได้ เธอก็ยังคงทำความพอใจในชายคนที่ ๙เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่องอยู่ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๓๙/๑๕๓, ๓๕๐/๑๕๔)

นารทพรหม :พรหมชื่อว่านารทะ ซึ่งเป็นอดีตที่เคยมาสอนตน สมัยที่เกิดพระเจ้าอังคติ แห่งแคว้นวิเทหะ ดังคำในอุรุเวลกัสสปเถราปทาน พระอุรุเวลกัสสปเถระกล่าวอดีตชาติของตนไว้ว่า

SAMPLE

ข้าพเจ้าเมื่อเกิดอยู่ในภพ เป็นเหมือนนายช่างดอกไม้ ได้ดอกไม้ตามแต่จะหามาได้แล้ว จัดแสดงให้เป็นแบบต่างๆ มากมาย ได้เป็นพระเจ้าวิเทหราช ข้าพเจ้ามีอัธยาศัยเป็นมิจฉาทิฏฐิเพราะถ้อยคำของอเจลกคุณ ตกนรกเพราะไม่เชื่อคำตักเตือนของธิดาของข้าพเจ้านามว่ารุจา ถูกนารทพรหมพร่ำสอนมากมาย จึงละทิฏฐิอันชั่วช้านั้นได้แล้วบำเพ็ญกุศลกรรมบถ ๑๐ ให้บริบูรณ์โดยพิเศษ ละกายมนุษย์แล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘๑/๒๗๖),ในมหานารทกัสสปชาดก กล่าวถึงท่านเกิดเป็นพรหม เที่ยวมนุษยโลก แล้วสอนสอนธรรมพระเจ้าอังคติ ดังคำว่า นารทมหาพรหมตรวจดูชมพูทวีปได้เห็นพระเจ้าอังคติ จึงมาจากพรหมโลกถึงถิ่นมนุษย์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๙๐/๓๘๑, ๑๒๙๑/๓๘๑) ; ดูนารทฤษี ประกอบ

นารทพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระนารทพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงเล่าว่า นับถอยหลังจากกัปนี้ไปประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระนารท-พุทธเจ้าประสูติในกรุงธัญญวดี พระชนกพระนามว่าสุเทพ พระชนนีพระนามว่า

อโนมา พระมเหสีพระนามว่าวิชิตเสนา พระโอรสพระนามว่านันทุตตระ ครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวช ด้วยการเสด็จพระราชดำเนินไป บำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นอ้อยช้างใหญ่ พระภัททสาลเถระและพระชิตมิตตเถระเป็นคู่อัครสาวก พระวาเสฏฐเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระอุตตราเถรีและผัคคุนีเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา อุคคหินทอุบาสกและวสภอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก อินทวรีอุบาสิกาและคัณฑีอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณนั้น

ทรงเล่าต่อไปว่า ในครั้งนั้น พระองค์เป็นชฎิลมีตบะแก่กล้า ได้ถวายทานแก่พระศาสดาด้วยความเคารพและได้รับพยากรณ์ว่า จะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในกาลภายหน้า (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๓๓)

นารทสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระนารทะ พระนารทะพักอยู่ที่กุกกุฏาราม เขตกรุงปาตลีบุตร กล่าวกับพระราชกุมารพระนามว่ามุณฑะ ผู้ทรงโทมนัสเพราะพระนางภัททาราชเทวีสวรรคตว่า ฐานะที่สมณะ พราหมณ์ เทวดา พรหม หรือใคร ๆ ในโลกนี้ไม่พึงได้ ๕ เหมือนในฐานสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๘๒)

นารทฤษี : ฤษีชื่อว่านารทะ หมายถึงนารทมหาพรหม ท่านมหาพรหมองค์นี้ มีโคตรว่ากัสสปะ มีสัณฐาน เหาะไปได้ในอากาศ ไปได้เร็วทันใจตามความปรารถนา ยืนอยู่บนอากาศได้ น่าอัศจรรย์ มีฤทธิ์ เพราะคุณธรรมที่ประการ คือ (๑) สัจจะ (๒) ธรรม (๓) ทมะ (๔) จาคะ ที่ได้สะสมอบรมไว้ในภพก่อน เป็นเที่ยวตรวจดูชมพูทวีป ได้เห็นพระเจ้าอังคติ จึงมาจากพรหมโลกถึงถิ่นมนุษย์และเป็นผู้พยากรณ์หรือเฉลยข้อสงสัยให้พระอังคติได้

SAMPLE

รู้ จนยอมสละทิฏฐิความเห็นผิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๙๒/๓๘๑),เป็นผู้ยืนยันว่า ที่คนพูดกันว่า เทวดามี มารดาและบิดามี และปรโลกมี นั้นเป็นจริงทั้งนั้น แต่คนทั้งหลายหมกมุ่น ติดใจ หลงใหล งมงายในกามคุณ จึงไม่รู้จักปรโลก,เป็นผู้ยืนยันว่าคนไม่มีศีลตกนรก ดังคำว่า พระราชาตรัสถามว่า ท่านนารทะ ถ้าท่านเชื่อว่า ปรโลกมีจริงเหล่าสัตว์ที่ตายไปแล้วก็ต้องมีที่อยู่ในปรโลก ขอท่านจงให้ทรัพย์ ๕๐๐ แก่ข้าพเจ้าในโลกนี้แหละ ข้าพเจ้าจักให้แก่ท่านพันหนึ่งในปรโลก นารทฤาษีทูลตอบว่า ถ้าอาตมภาพรู้ว่า มหาบพิตรทรงมีศีลทรงรู้ความประสงค์ของพวกผู้ขอ อาตมภาพก็จะให้มหาบพิตรสัก ๕๐๐ แต่มหาบพิตรหยาบช้า ทรงจุติจากโลกนี้แล้ว จะต้องไปอยู่ในนรก ใครเล่าจะพึงไปทวงทรัพย์ ๑,๐๐๐ ในปรโลกได้ ผู้ใดในโลกนี้ไม่มีศีลธรรม ประพฤติชั่ว เกียจคร้าน มีกรรมหยาบ บัณฑิตทั้งหลายไม่ให้กู้หนี้ในผู้นั้น เพราะจะไม่ได้ทรัพย์คืนจากคนเช่นนั้น ส่วนคนขยันหมั่นเพียร มีศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ คนทั้งหลายรู้แล้วย่อมนำโภคทรัพย์มาเชื้อเชิญเอง ด้วยคิดว่า ผู้นี้ทำการงานเสร็จแล้วพึงนำมาใช้คืนให้ มหาบพิตรจุติจากที่นี่แล้ว จักทอดพระเนตรเห็นพระองค์เองอยู่ในนรกนั้น ผู้ถูกฝูงกายื้อแย่งฉุดคร่าอยู่ ใครเล่าจะไปทวงทรัพย์ ๑,๐๐๐ ในปรโลกกับมหาบพิตร ในโลกันตนรกนั้นมีสุนัข ๒ตัว คือ สุนัขด่างและสุนัขดำคล้ำ มีตัวกำยำ ล่ำสัน แข็งแรง พากันใช้เขี้ยวเหล็กกัดกินผู้ที่จุติจากมนุษยโลกนี้แล้ว ไปตกอยู่ในนรก ... ทรัพย์จำนวนนั้น ใครเล่าจะไปขอกับมหาบพิตร ผู้มีตัวขาดกระจัดกระจาย มีเลือดเปรอะเปื้อน ลอยอยู่ในแม่น้ำเวตตรณี ที่นั้นหาที่เกาะมิได้ พระราชาตรัสว่า ข้าพเจ้าแทบจะล้มเหมือนต้นไม้ที่ถูกตัด ข้าพเจ้าหลงสำคัญผิด จึงไม่รู้จักทิศ ท่านฤาษี ข้าพเจ้าได้ฟังคาถาภาษิตของท่านแล้ว ร้อนใจ เพราะกลัวมหาภัย ท่านฤาษี ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า ...ท่านฤาษี ขอท่านจงสอนอรรถและธรรมแก่ข้าพเจ้า ในกาลก่อน ข้าพเจ้าได้ทำความผิดไว้ส่วนเดียว ท่านนารทะ ขอท่านจงบอกทางบริสุทธิ์แก่ข้าพเจ้า โดยที่ข้าพเจ้าจะไม่พึงตกไปในนรกด้วยเถิด นารทฤาษีกราบทูลว่า พระราชา ๖ พระองค์นี้ คือ(๑) ท้าวธตรัฏฐะ (๒) ท้าวเวสสามิตะ (๓) ท้าวอัฏฐกะ(๔) ท้าวยมทัคคิ (๕)ท้าวอุสินนระ (๖)ท้าวสิวิราช ได้ทรงบำรุงสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายแล้ว พระราชาเหล่านั้นและพระราชาเหล่าอื่นเสด็จไปสู่สวรรค์ฉันใด มหาบพิตรผู้เป็นเจ้าแผ่นดิน แม้มหาบพิตรก็ฉันนั้นจงทรงเว้นอธรรมแล้วทรงประพฤติธรรมเถิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๙๐-๑๓๙๐/๓๘๑-๓๙๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัจจะ หมายถึงวจีสัจที่เว้นจากมุสาวาท ธรรม หมายถึงธรรมคือสุจริต ๓ และธรรมคือการเพ่งกสิณบริกรรม (การปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน)

ทมะ หมายถึงการฝึกอินทรีย์ (สำรวมทวาร ๖) จาคะ หมายถึงการสละกิเลสและการสละไทยธรรม (ขุ.ชา.อ. (บาลี)๑๐/๑๒๙๘/๑๖๔)

นารทอำมาตย์ : อำมาตย์ชื่อว่านารทะ ของพระเจ้าพรหมทัต กรุงพาราณสี เป็นผู้นำพาเกสวดาบสกลับไปส่งภูเขาหิมพานต์ตามเดิม ในท้ายชาดก พระพุทธเจ้าตรัสสรุปว่า นารทดาบสคือพระสารีบุตรเถระในชาตินี้ ดังคำในเกสวชาดก นารทอำมาตย์กล่าวกับเกสวดาบสว่า ทำไมหนอ เกสวดาบสผู้มีโชคจึงได้ละพระเจ้ากรุงพาราณสี ผู้เป็นจอมมนุษย์ ผู้ยังความประสงค์ทั้งปวงให้สำเร็จได้ กลับมายินดีอยู่ในอาศรมของกัปปดาบส เกสวดาบสกล่าวว่า ท่านนารทอำมาตย์ สถานที่อันน่ารื่นรมย์ ซึ่งให้สำเร็จประโยชน์ได้มีอยู่ หมู่ไม้อันน่ารื่นรมย์ใจก็มีอยู่แต่ถ้อยคำอันเป็นสุภาษิตของกัปปดาบส ย่อมทำให้เรารื่นรมย์ยินดี (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๘๒/๑๙)

นารทะ, ชฎิล : ชฎิลชื่อว่านารทะ ชฎิลผู้นี้มีตบะแก่กล้ามาก สร้างบรรณศาลา ณ ภูเขาลูกหนึ่งชื่อยมกะ อยู่ไม่ห่างป่าหิมพานต์ มีลูกศิษย์ ๑๔,๐๐๐ คน สร้างเจดีย์ เป็นสถูปทองคำ ที่แม่น้ำอมริกา แล้วใช้ดอกกระดิ่งทองบูชา ไหว้พระเจดีย์ทราย เหมือนไหว้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในที่เฉพาะพระพักตร์ ดังคำในปุฬินถูปิยเถราปทาน พระปุฬินถูปิยเถระกล่าวอดีตชาติของตนว่า มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อยมกะ ข้าพเจ้าได้สร้างอาศรม และบรรณศาลาไว้อย่างดี ข้าพเจ้าเป็นชฎิลผู้มีตบะแก่กล้า มีชื่อว่านารทะ ศิษย์ประมาณ ๑๔,๐๐๐ คน บำรุงข้าพเจ้าอยู่ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๘/๑๗๕)

นารทะ, พระ : 1.ภิกษุชื่อว่านารทะ เป็นพระชาวกรุงโกสัมมพี เคยสนทนาธรรมกับเถระอื่นๆ เช่น พระอานนท์ ท่านรูปนี้เป็นบัณฑิต เป็นผู้ฉลาด เป็นนักปราชญ์ เป็นพหูสูต กล่าวถ้อยคำไพเราะ มีปฏิภาณดี เป็นพระผู้ใหญ่ และเป็นพระอรหันต์ ดังคำในโกสัมพิสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงการสนทนาธรรม ณ กรุงโกสัมพี กล่าวไว้ว่า ท่านพระมุสิละ ท่านพระปวิฏฐะ ท่านพระนารทะ และท่านพระอานนท์พักอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘),ในนารทสูตร กล่าวถึงท่านพระนารทะอยู่ที่กุกกุฏาราม เขตกรุงปาตลีบุตร ก็สมัยนั้น พระนางภัททาราชเทวีผู้เป็นที่รัก เป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ามุณฑะสวรรคตแล้ว และได้ตรัสกับพระเจ้ามุณฑะซึ่งเป็นธรรมบรรยายนี้ชื่อเหตุถอนลูกศรคือความโศกว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร ฐานะ ๕ ประการนี้ มีขอสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่ เป็นต้น อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกนี้ไม่พึงได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๘๒)

2.พระเถระชื่อว่านารทะ เป็นพุทธอุปัฏฐากสมัยพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ ดังคำในสุชาตพุทธวงศ์ว่า พระเถระนามว่านารทะเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๕๔)

SAMPLE

นารทะ, พระพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ อยู่กรุงธัญญวดี มีพระชนกพระนามว่า สุเทพ มีพระมารดานามว่าอโนมาทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือชิตปราสาท วิชิตปราสาท และอภิรามปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม มีพระมเหสีพระนามว่าวิชิตเสนา มีพระราชโอรสพระนามว่านันทุตตระ ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกผนวชด้วยการเดินเท้าบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน(จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ) ณ ต้นอ้อยช้างใหญ่ ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ พระอุทยานธนัญชะอันประเสริฐ มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง สาวกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ ในกาลที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระพุทธคุณ พร้อมด้วยเหตุ สาวกผู้ปราศจากมลทิน ประมาณ ๙๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน ในกาลที่เวโรจนนาคราชถวายทานแด่พระศาสดา สาวกของพระชินเจ้าประมาณ ๘๐ ล้าน มาประชุมกัน มีพระภัททสาลเถระและพระชิตมิตตเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระนามว่าวาเสฏฐะเป็นพระอุปัฏฐาก พระอุตตราเถรีและพระผัคคุนีเถรีเป็นพระอัครสาวิกา มีอุคคริณทอุบาสกและวสภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีอินทวรีอุบาสิกาและคัณฑีอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๘๘ศอก ทรงมีพระวรกายมีรัศมีวาหนึ่งพระรัศมี(นั้น) แผ่ซ่านไปทั่วทิศติดกันไปตลอดโยชน์หนึ่งทั้งกลางวันและกลางคืนทุกเมื่อ(ที่ต้องการ) มีอายุประมาณ ๙๐,๐๐๐ ปี เสด็จดับขันธปรินิพพานที่สุทัสสนนคร พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่สุทัศนนครนั้นสูง ๔ โยชน์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๓๓, ๑/๖๓๙, ๗/๗๒๒, ๙/๗๒๒, ๑๐/๖๓๕, ๑๕/๖๓๕, ๑๘/๖๓๗, ๒๒/๖๓๘, ๒๓/๖๓๘, ๙๓/๑๘๐)

นารี : ผู้หญิง,นารี,นาง ดังคำในนาลกสูตร พระผู้มีพระภาตรัสแก่นาลกดาบสว่า นารีมักประเล้าประโลมมุนี เธอจงระวังอย่าให้นางประเล้าประโลมได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗๐๙/๖๖๘), ในกุลาณชาดก กล่าวไว้ว่า ไม่พึงวางใจในนารีทั้งหลาย ผู้สร้างความรื่นรมย์ยินดีให้ ผู้ล่วงละเมิดศีลไม่มีความสำรวม ถึงภรรยาจะพึงมีความรักอย่างแน่นแฟ้น ก็ไม่พึงวางใจ เพราะว่านารีทั้งหลายเสมอเหมือนกับท่าน้ำ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๓๐/๑๕๑,๒๘/๓๕๒/๑๕๕)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๑/๔๘๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๙๑/๓๓, ๓๓๓/๕๔, ๗๒๕/๘๔,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐๔/๔๓,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๔/๓๒๑, ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๑๘๙/๔๕๓)

นารีปราสาท : ปราสาทชื่อว่านารี, เป็นปราสาทหลัง ๑ ในบรรดา ๓ ของพระราชกุมารพระนามว่าปทุมุตตระ แห่งกรุงหงสวดี ซึ่งพระเจ้าอานนท์ให้สร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อราชกุมารปทุมุตตระ ดังคำในปทุมุตตรพุทธวงส์ว่า ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มี

SAMPLE

ปราสาทที่อุดมอยู่ ๓หลัง คือนารีปราสาท พาหนปราสาท และยสวดีปราสาท (ขุ. พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๔๓)

นาลกคาม, หมู่บ้าน :ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง อยู่ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ณ หมู่บ้านแห่งนี้เป็นที่เกิดของพระสารีบุตรเถระ บางทีเรียกนาลันทคาม มีวังคันตพราหมณ์เป็นหัวหน้า ณ ที่นี้ พระสารีบุตรเถระได้สนทนาเกี่ยวกับเรื่องปัญหานิพพานกับชัมพุขาทกปริพาชก ดังปรากฏในนิพพานปัญหาสูตร (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๓๕),ในปฐมสุขสูตร พระสารีบุตรเถระก็ได้สนทนาเรื่องเหตุให้เกิดสุขและทุกข์กับปริพาชกชื่อว่าสามัณฑกานิ ดังปรากฏในปฐมสุขสูตร ทุติยสุขสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๕/๑๔๘,๒๔/๖๖/๑๔๔) ;บางทีเรียก นาลันทคาม

นาลกะ: นาลกดาบส คือหลานชายของอสิตดาบส ออกบวชตามคำแนะนำของลุงและไปบำเพ็ญสมณธรรมรอการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอยู่ในป่าหิมพานต์ ครั้นพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ได้มาทูลถามเรื่องโมไนยปฏิปทาและกลับไปบำเพ็ญสมณธรรมในป่าหิมพานต์ได้บรรลุอรหัตแล้ว ดำรงอายุอยู่อีก ๗ เดือน ก็ปรินิพพานในป่าหิมพานต์นั่นเอง ; ท่านจัดเป็นมหาสาวกองค์หนึ่งในอสีติมหาสาวกด้วยดังคำในนาลกสูตรกล่าวถึงนาลกดาบสทูลถามปัญหา(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๘๕/๖๖๓)

นาลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยนาลกดาบสทูลถามปัญหา นาลกดาบสทูลถาม พระผู้มีพระภาคถึงข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุปฏิปทาของมุนี ทรงตอบว่ามุนีต้องเว้นคำด่า ต้องรักษาจิต ไม่คิดร้าย เป็นผู้สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน งดเว้นเมถุนธรรม ละกามคุณ ๕ ละความโลภในปัจจัย ๔ ควรมีท้องพร่อง ฉันพอประมาณ ควรขวยขวายในการ เข้าฌาน ไม่ยินดีการพูดคุยเป็นต้น เมื่อทำได้อย่างนี้ก็จะสามารถตัดกระแสกิเลส ดับความเร่าร้อน บรรลุปฏิปทาของมุนีได้ ปฏิปทาของมุนีนั้น คือ อรหัตตมัคคญาณ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๘๕/๖๖๓,ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๗๒๗-๗๒๙/๓๓๒)

นาลันทสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองนาลันทา ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เมืองนาลันทา ท่านพระสารีบุตรเข้าไปกราบทูลถึงความเลื่อมใสของตนในพระองค์ว่า ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่จะมีปัญญาในทางสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน พระองค์ตรัสถามว่า เธอกล้ากล่าวเช่นนั้นเพราะเลื่อมใสในเราเท่านั้นหรือ หรือว่า มีเจโตปริยญาณในพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เมื่อพระเถระทูลว่า ข้าพระองค์ไม่มีเจโตปริยญาณในเรื่องนี้แต่รู้ได้ด้วยวิธีการอนุมานว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายล้วนละนิวรณ์ ๕ ตั้งพระทัยไว้ในสติปัฏฐาน ๔ และเจริญโพชฌงค์ ๗ จึงได้ตรัสรู้สัมโพธิญาณเหมือนกัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๘/๒๓๐)

SAMPLE

นาลันทา, เมือง : ชื่อเมืองเล็กๆ เมืองหนึ่งในแคว้นมคธ อยู่ห่างจากพระนครราชคฤห์ประมาณ ๑ โยชน์ ณ เมืองนี้ มีสวนมะม่วงคือปาวาริกมพวัน (สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี) ซึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับแรมหลายครั้ง คัมภีร์ฝ่ายมหายานกล่าวว่า พระสารีบุตร อัครสาวกเกิดที่เกิดนาลันทา แต่คัมภีร์ฝ่ายเรียกถิ่นเกิดของพระสารีบุตรว่าหมู่บ้านนาลกะ หรือนาลันทคาม

เมืองนาลันทา เป็นเมืองเล็กๆขึ้นกับกรุงราชคฤห์ เป็นเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์มีประชากรมาก มีพลเมืองหนาแน่น ที่ล้วนเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค, เป็นที่อยู่ของปาวาริกเศรษฐี และอุบาลีคหบดี อยู่ไม่ห่างจากกรุงราชคฤห์ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๐/๓๘๑),ในทีฆนิกาย เช่น พรหมชาลสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเสด็จทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทาพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ,ในเมืองนาลันทา มีสวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี (ที.สี.(ไทย) ๙/๑/๑, ๔๘๑/๒๑๓, ๔๘๒/๒๑๓),ในมัชฌิมนิกาย เช่น อุปาลิวาทสูตร กล่าวถึงนิครนถ์ นาฏบุตรพร้อมกับบริษัทนิครนถ์เป็นจำนวนมาก อาศัยอยู่ที่เมืองนาลันทา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓,๑๓/๖๔/๖๑),ในสังยุตตนิกาย นาลันทวรรค นาลันทสูตร กล่าวถึงพระธรรมเทศนาที่เมืองนาลันทา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๘/๒๓๐),ในโสณทินนาวิมาน กล่าวถึงเทพธิดาโสณทินนา ก็เป็นชาวเมืองนาลันทา ดังคำว่า ชาวเมืองนาลันทารู้จักดิฉันในนามว่า โสณทินนา ดิฉันเป็นอุบาสิกาอยู่ในเมืองนาลันทา เป็นผู้มีศรัทธาสมบูรณ์ด้วยศีล ยินดีแจกจ่ายทานทุกเมื่อ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๒๑/๓๘)

พจนานุกรมพุทธศาสน์อธิบายเมืองนาลันทาไว้ว่า ภายหลังพุทธกาล ชื่อเมืองนาลันทาเงียบหายไประยะหนึ่ง หลวงจีนฟาเหียน ซึ่งจารึกมาสืบศาสนาในชมพูทวีป ราว พ.ศ.๙๔๔-๙๕๓ บันทึกไว้ว่า ได้พบเพียงสถูปองค์หนึ่งที่นาลันทา แต่ต่อมา ไม่นาน กษัตริย์ราชวงศ์คุปตะ พระองค์หนึ่ง พระนามว่า ศักราทิตย์หรือ กุมารคุปตะที่ ซึ่งครองราชย์ ประมาณ พ.ศ.๙๕๘-๙๙๘ ได้ทรงสร้างวดเป็นสถานศึกษาขึ้นแห่งหนึ่งที่เมืองนาลันทา และกษัตริย์พระองค์ต่อๆมา ในราชวงศ์นี้ก็ได้สร้างวัดอื่นๆ เพิ่มขึ้นในโอกาสต่างๆ จนมีถึง ๖ วัด อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ในที่สุด ได้มีการสร้างกำแพงใหญ่อันเดียวล้อมรอบ ทำให้วัดทั้ง ๖ รวมเข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียว เรียกว่านาลันทามหาวิหาร และได้กลายเป็นศูนย์กลางการศึกษาที่ยิ่งใหญ่แห่งสำคัญยิ่ง ที่นักประวัติศาสตร์ สมัยปัจจุบัน เรียกกันทั่วไปว่า มหาวิทยาลัยนาลันทา พระเจ้าหรรษวรรณนะ มหาราชองค์หนึ่งของอินเดีย ซึ่งครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.๑๑๔๙-๑๑๙๑ ก็ได้ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ของมหาวิทยาลัยนาลันทา หลวงจีนเหี้ยนจัง (พระถังซัมจั๋ง) ซึ่งจารึกมาสืบพระศาสนาในอินเดียในรัชกาลนี้ ในช่วง พ.ศ.๑๑๗๒-๑๑๘๗ ได้มา

ศึกษาที่นาลันทามหาวิหาร และได้เขียนบันทึกบรรยายอาคารสถานที่ที่ใหญ่โตและศิลปกรรมที่วิจิตรงดงาม ท่านเล่าถึงกิจกรรมทางการศึกษาที่รุ่งเรืองยิ่ง นักศึกษามีประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน และมีอาจารย์ประมาณ ๑,๕๐๐ คน พระมหากษัตริย์พระราชทานหมู่บ้าน ๒๐๐ หมู่บ้าน โดยรอบถวายโดยทรงยกภาษีที่เก็บได้ให้เป็นค่าบำรุงมหาวิทยาลัย ผู้เล่าเรียนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ ทั้งสิ้น วิชาที่สอนมีทั้งปรัชญา โยคะ ศัพทศาสตร์ เวชชศาสตร์ ตรรกศาสตร์ นิติศาสตร์ นิรุกติศาสตร์ ตลอดจนโหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ และตันตระ แต่ที่เด่นชัดก็คือนาลันทาเป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนามหายาน และเพราะความที่มีกิตติศัพท์เลื่องลือมาก จึงมีนักศึกษาเดินทางมาจากต่างประเทศหลายแห่ง เช่น จีน ญี่ปุ่น เอเชียกลาง สุมาตรา ชวา ทิเบต และมองโกเลีย เป็นต้น หอสมุดของนาลันทาใหญ่โตมาก และมีชื่อเสียงไปทั่วโลก เมื่อคราวที่ถูกเผา ทำลายในสมัยต่อมา มีบันทึกกล่าวไว้ว่า หอสมุดนี้ไหม้อยู่เป็นเวลาหลายเดือน หลวงจีนอี้จิง ซึ่งจาริกมาในระยะ ประมาณ พ.ศ.๑๒๒๓ ก็ได้มาศึกษาที่นาลันทาและได้เขียนบันทึกเล่าไว้อีก นาลันทารุ่งเรืองสืบมาช้านานจนถึงสมัยราชวงศ์ปาละ (พ.ศ.๑๓๐๓-๑๖๘๕) กษัตริย์ราชวงศ์นี้ก็ทรงอุปถัมภ์มหาวิหารแห่งนี้ เช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยอื่นๆ โดยเฉพาะโอทันตบุระ ที่ได้ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ อย่างไรก็ดี ในระยะหลังๆ นาลันทาได้หันไปสนใจการศึกษาพระพุทธศาสนาแบบตันตระ ที่ทำให้เกิดความย่อหย่อนและหลงเพลินทางกามารมณ์ และทำให้พุทธศาสนากลมกลืนกับศาสนาฮินดูมากขึ้น เป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งแห่งความเสื่อมโทรมของพระพุทธศาสนา ครั้งหนึ่งประมาณ พ.ศ.๑๗๔๒ กองทัพมุสลิมเติรกส์ได้ยกมารุกรานรบชนะกษัตริย์แห่งชมพูทวีปฝ่ายเหนือ และเข้าครอบครองดินแดนโดยลำดับ กองทัพมุสลิมเติรกส์ได้เผาผลาญทำลายวัดและปูชนียสถานในพระพุทธศาสนาลงแทบทั้งหมดและสังหารผู้ที่ไม่ยอมเปลี่ยนศาสนา นาลันทามหาวิหารก็ถูกเผาผลาญทำลายลงในช่วงระยะเวลานั้นด้วย มีบันทึกของนักประวัติศาสตร์ชาวมุสลิมเล่าว่า ที่นาลันทา พระภิกษุถูกสังหารแบบหมดสิ้น และมหาวิทยาลัยนาลันทาก็ได้ถึงความพินาศสูญสิ้นลง แต่บัดนั้นมา ซากของนาลันที่ถูกขุดพบในภายหลังยังประกาศยืนยันอย่างชัดเจน ถึงความยิ่งใหญ่ของนาลันทาในอดีต ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ อินเดียได้เริ่มตื่นตัว และตระหนักถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ได้มีบทบาทอันยิ่งใหญ่ในการสร้างสรรค์อารยธรรมของชมพูทวีป รวมทั้งบทบาทของมหาวิทยาลัยนาลันทานี้ด้วย และใน พ.ศ.๒๔๙๔ ก็ได้มีการจัดตั้งสถาบันบาลีนาลันทาชื่อว่า นวนาลันทามหาวิหาร (นาลันทามหาวิหารแห่งใหม่) ขึ้น เพื่อแสดง

SAMPLE

ความรำลึกคุณและยกย่องเกียรติแห่งพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่นาลันทามหาวิหารมหาวิทยาลัยที่ยิ่งใหญ่ในอดีตสมัย

นาลิปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระนาลิปุปผิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้นำดอกบัวไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๗/๔๘๐)

นาลิยสากะ, ของเคี้ยว : ชื่ออาหารอย่างหนึ่ง ใช้ผักเป็นหลักผสมกับข้าวสาลี เคี่ยวในเนยใส แล้วใสของอร่อยเป็นต้นแล้วอบให้สุก ดังคำในมนาปทายีสูตรที่อุคคหบดีกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า นาลิยสากะ ซึ่งทอดด้วยน้ำมันเป็นที่น่าพอใจของข้าพระองค์ ขอพระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์ รับนาลิยสากขาทนียาหารของข้าพระองค์นั้นด้วยเถิด (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๔/๗๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นาลิยสากะหมายถึงของเคี้ยวที่ใช้ผักประมาณ ๑ทะนาน ขยำกับแป้งข้าวสาลีแล้วเคี่ยวในเนยใสที่ผสม เมล็ดยี่หร่าเป็นต้นผสมกับของอร่อย ๔ ชนิด อบให้สุก (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๔๔/๒๕)

นาวาวิมาน๑ (ปฐม) **:** ว่าด้วยวิมานที่มีเรือเป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๑) วิมานเรือประทุนทองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนหนึ่งชาวกรุงสาวัตถีเพราะได้เห็นภิกษุหลายรูปกำลังเหน็ดเหนื่อยและกระหายน้ำ จึงขมีขมันจัดหาน้ำดื่ม ไปถวายด้วยมือตนเอง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๓/๘)

นาวาวิมาน๒ (ทุติย) **:** ว่าด้วยวิมานที่มีเรือเป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๒) เป็นวิมานเรือประทุนทองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนหนึ่งชาวกรุงสาวัตถีเพราะได้เห็นพระเถระผู้กำลังเหน็ดเหนื่อยและกระหายน้ำมา จึงนิมนต์ให้นั่งบนอาสนะที่จัดถวาย แล้วหาน้ำมาล้างเท้าและถวายน้ำดื่มด้วยมือตนเอง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๓/๑๐)

นาวาวิมาน๓ (ตติย) **:**ว่าด้วยวิมานที่มีเรือเป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๓) วิมานเรือประทุนทองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนหนึ่งชาวหมู่บ้านพราหมณ์ ชื่อถูณะ เพราะได้ถวายน้ำดื่มแด่พระผู้มีพระภาคด้วยมือตนเอง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๓/๑๑)

นาวาสูตร๑ : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้เป็นดุจเรือข้ามฟาก พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า เมื่ออาศัยเรียนรู้ธรรมจากผู้ใดก็ไม่ควรทำลายผู้นั้น เหมือนคนอาศัยเรือข้ามฟากถึงฝั่งแล้วก็ไม่ควรทำลายเรือ อนึ่ง คนที่สอนธรรมแก่ผู้อื่น ตนเองก็ควรรู้แจ้ง ธรรมนั้น ๆ ด้วย เพราะถ้าไม่รู้จริงสอนผิดทางไป จะนำหมู่ชนไปสู่ความวิบัติ เหมือน นายเรือผู้ไม่ชำนาญการขับเรือ ย่อมนำผู้โดยสารไปพบความวิบัติกลางแม่น้ำ ฉะนั้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๑๙/๕๗๓)

SAMPLE

นาวาสูตร[๒] **:** พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเรือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมทำให้สังโยชน์สงบราบคาบได้ เหมือนลม แดด และฝนทำให้เชือกผูกเรือเปื่อยผุไปอย่างง่ายดาย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๘/๘๖)

นาวินากี, ข้าราชบริพาร : ชื่อข้าราชบริพารนามว่านาวินากี เป็น ๑ ในข้าราชบริพารของพระเจ้าเอเฬยยะ ๖ คน คือ ยมกะ โมคคัลละ อุคคะนาวินากี คันธัพพะ และอัคคิเวสสะ ผู้เลื่อมใสยิ่งนักในสมณรามบุตรเป็นผู้โง่เขลา ทำความเคารพอย่างยิ่งเห็นปานนี้ คือ ไหว้ ลุกรับ ทำอัญชลีกรรมและสามีจิกรรมในสมณรามบุตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๗/๒๗๐)

นาสนะ:ให้ฉิบหายเสีย หมายถึงให้สึกจากความเป็นพระ ดังคำในมหาวรรค ปวารณาฐปนะ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุจำเลยนั้นปฏิญญาว่าข้าพเจ้าต้องอาบัติปาราชิกสงฆ์พึงนาสนะเสีย แล้วจึงปวารณา(วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๓๗/๓๘๓),ในการัณฑวสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายย่อมรู้จักเขาอย่างนี้ว่า ผู้นี้เป็นผู้ประทุษร้ายสมณะเป็นสมณะแกลบ เป็นสมณะหยากเยื่อครั้นรู้จักเขาอย่างนี้แล้ว จึงนาสนะ เขาออกไป ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะคิดว่าภิกษุนี้อย่าได้ประทุษร้ายภิกษุที่ดีอื่นๆ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๐/๒๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นาสนะ ในที่นี้หมายถึง ให้สึกจากความเป็นภิกษุ (วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๓๗/๑๕๙) และอธิบายไว้อีกว่า นาสนะหมายถึงวิธีลงโทษพระ มี ๓ วิธี คือ (๑) ลิงคนาสนะ(ให้ฉิบหายจากเพศบรรพชิต) (๒) ทัณฑกัมมนาสนะ(ให้ฉิบหายด้วยการลงโทษ) (๓) สังวาสนาสนะ(ให้ฉิบหายจากสังวาส) (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๒๑/๔๔๔)

นาสนา : ให้ฉิบหายเสีย คือการลงโทษบุคคลผู้ไม่สมควรถือเพศ มี ๓ อย่าง คือ (๑) ลิงคนาสนา ให้ฉิบหายจากเพศคือให้สึกเสีย (๒) ทัณฑกรรมนาสนา ให้ฉิบหายด้วยการลงโทษ (๓) สังวาสนาสนาให้ฉิบหายจากสังวาส

นาสิก : จมูก หากเป็นราชาศัพท์เรียกว่าพระนาสิก ดังคำในโกฏฐิกสูตร กล่าวถึงพระนาสิกของพระผู้มีพระภาคมีอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงสูดกลิ่นด้วยพระนาสิก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๒/๒๒๖)

นาเสนติสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามที่จะถูกญาติทำให้พินาศ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พวกญาติย่อมยังมาตุคามผู้ประกอบด้วยกำลัง ๔ แต่ไม่ประกอบด้วยกำลังที่ ๕ คือศีลให้พินาศไป โดยไม่ให้อยู่ในตระกูล แต่อนุญาติให้มาตุคามผู้ประกอบด้วยกำลังที่ ๕ ถึงไม่ประกอบด้วยกำลัง ๔ อยู่ในตระกูลได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐๙/๓๓๐)

SAMPLE

นาฬกคาม : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่งนามว่านาลันทา อยู่ไม่ห่างจากกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นที่เกิดและปรินิพพานของพระสารีบุตรเถระ มีวังคันตพราหมณ์ปกครอง ดังคำในจุนทสูตร กล่าวถึงท่านพระสารีบุตรอยู่ ณบ้านนาฬกคาม แคว้นมคธ อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก จุนทะสมณุทเทสเป็นผู้ปรนนิบัติท่าน ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานด้วยอาพาธนั้นแล(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๙/๒๓๒),เป็นที่อยู่ของอุบาสิกาชื่อว่าเปสวดี ดังคำที่เทพธิดาตอบแก่พระมหาโมคคัลลานเถระว่า ในชาติก่อน ดิฉันได้เกิดเป็นหญิงสะใภ้ในหมู่บ้านชื่อนาฬกคาม อยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นมคธ อันรุ่งเรืองชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นรู้จักดิฉันในนามว่าเปสวดี (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๕/๗๓)

นาฬันทสูตร:พระสูตรว่าด้วยคหบดีชาวเมืองนาฬันทา อุบาลีคหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ หัตถิคาม แคว้นวัชชีแล้วทูลถามโดยนัยแห่งเวสาลีสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๖/๑๕๑)

นาฬันทา, เมือง :ชื่อเมืองแห่ง ๑ อยู่ไม่ห่างจากกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นเมืองที่เป็นที่เกิดและที่ปรินิพพานของพระสารีบุตรเถระ และมีปาวาริกัมพวันอยู่ในเมืองนี้ บางคราวเมืองนี้เกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหารล้มตายกันกระดูกขาวเกลื่อน ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จไปถึงเมืองนาฬันทา ประทับอยู่ที่ปาวาริกัมพวันแสดงธรรมเกี่ยวกับศีล สมาธิและปัญญา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๔/๘๙, ๑๔๘/๙๒,๑๑/๑๔๑/๑๐๓),ในสังยุตตนิกาย นาฬันทสูตร กุลสูตร กล่าวถึงอุบาลีเป็นคหบดีชาวเมืองนาฬันทา,พระผู้มีพระภาคกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จึงเสด็จจาริกไปในเมืองนาฬันทาซึ่งเกิดข้าวยากหมากแพงประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหารล้มตายกันกระดูกขาวเกลื่อน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๖/๑๕๑, ๓๕๘/๔๐๑, ๓๕๙/๔๐๔, ๓๖๐/๔๐๖), นิครนถ์ นาฏบุตรอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนาฬันทาพร้อมด้วยนิครนถบริษัทหมู่ใหญ่(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๑/๔๑๒) ; นาลันทา ก็เขียน

นาฬาคีรี, ช้าง : ช้างนาฬาคีรี,(นาฬาคิรี ก็เขียน) เป็นชื่อช้างที่ดุร้าย ชอบฆ่าคน วิ่งไล่พระพุทธเจ้าในกรุงราชคฤห์ ซึ่งพระเทวทัตให้ควาญช้างปล่อยไป ดังคำในจูฬวรรค กล่าวถึงช้างนาฬาคิรีมองเห็นพระผู้มีพระภาคทรงดำเนินมาแต่ไกล จึงชูงวงหูชัน หางชี้ วิ่งตรงไป,พระผู้มีพระภาคทรงแผ่เมตตาจิตไปที่ช้างนาฬาคิรี ช้างนาฬาคิรีได้สัมผัสกระแสเมตตาจิตแล้วจึงลดงวงลงแล้วเข้าไปหายืนอยู่ตรงพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคทรงยกพระหัตถ์ขวาลูบกระพองช้างนาฬาคิรี พลางตรัสสอนช้างนาฬาคิรี (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๕, ๓๔๒/๑๙๖, ๓๔๒/๑๙๗),เป็นประเภทของช้าง ๑ ในพระราชา ซึ่งเป็นช้างหลวง ดังคำในจันทกุมารชาดก พระราชาตรัสว่า พวกท่านจงรีบนำช้างทั้งหลาย

SAMPLE

ของเรามา คือ ช้างอภยังกร ช้างนาฬาคีรี ช้างอัจจุคคตะ ช้างวรุณทันตะ ช้างเหล่านั้น จักเป็นประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๙๓/๓๓๗),ในอปทาน พระพุทธเจ้าตรัสถึงบุพกรรมของพระองค์เองว่า ช้างนาฬาคีรีเชือกดุร้ายจึงวิ่งไล่เราในกรุงราชคฤห์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๓/๕๗๖)

นาฬิ : ชื่อมาตราตวง แปลว่า “ทะนาน” ดังคำในตัณฑุลนาฬิชาดก ซึ่งเป็นชาดก ว่าด้วยมูลค่าข้าวสารทะนานหนึ่ง (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕/๓) ;ดู มาตรา

นาฬิเกรผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระนาฬิเกรผลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายมะพร้าวแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๑/๑๙๙)

นาฬิชังฆะ, พราหมณ์ :ชื่อพราหมณ์นามว่านาฬิชังฆะ,พราหมณ์ที่ทำหน้าที่ทูลถามปัญหา, เป็นคนรับใช้พระนางมัลลิกาเทวี อยู่กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล คราวหนึ่งเป็นคนที่พระนางมัลลิกาเทวีส่งไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแลทูลถามถึงพระสุขภาพ ความมีพระโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญและข้อสงสัย เช่น ข้อสงสัยว่า โสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเกิดจากสิ่งอันเป็นที่รักมีมาจากสิ่งอันเป็นที่รัก แล้วฟังคำตอบที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นเช่นนั้น แล้วมากราบทูลให้พระนางมัลลิกาเทวีทราบ ดังคำในปิยชาติกสูตร กล่าวถึงพระนางมัลลิกาเทวีรับสั่งเรียกพราหมณ์ชื่อนาฬิชังฆะมาตรัสว่ามาเถิด ท่านพราหมณ์ ท่านจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๕/๔๓๖)

น่าอัศจรรย์ : เป็นคำอุทาน ที่เกิดจากการเห็นหรือพบเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดหรือเหตุการณ์ที่แปลกประหลาด,มุ่งหมายถึงปรากฏการณ์อันเนื่องแต่บุญญาภินิหารของพระโพธิสัตว์ พระพุทธเจ้า หรือพระสาวก เช่น ในมหาวรรค กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคครองอันตรวาสก ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จหายไปในพระเชตวัน มาปรากฏที่ซุ้มประตูบ้านนางวิสาขามิคารมาตา ประทับนั่งบนพระพุทธอาสน์ที่เขาปูไว้พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ นางวิสาขามิคารมาตารื่นเริงบันเทิงใจว่า น่าอัศจรรย์จริง ผู้เจริญทั้งหลาย ไม่เคยปรากฏ ผู้เจริญทั้งหลาย พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก ทรงมีอานุภาพมาก....(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๑), หรือดังคำในมหาวิภังค์ที่พระมหาโมคคัลลานเถระ ลงจากภูเขาคิชฌกูฏ เห็นอัฏฐิสังขลิกเปรต ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ ฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ขวักไขว่จิกทึ้งยื้อแย่งเนื้อที่ติดอยู่ตามระหว่างซี่โครงสะบัดไปมาจนมันร้องครวญคราง แล้วมีความรู้สึกว่า น่าอัศจรรย์จริงไม่เคยปรากฏ ที่มีสัตว์เช่นนี้ มียักษ์เช่นนี้ มีเปรตเช่นนี้ มีการได้อัตภาพเช่นนี้อยู่ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๘/๒๒๑)

SAMPLE

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖๐/๒๘๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑/๒, ๓/๔, ๒๓๒/๒๗๓, ๒๘๐/๓๓๕, ๓๐๖/๓๖๖, ๓๔๘/๔๒๒, ๓๙๓/๔๘๘, ๔๗๗/๖๐๕, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๓/๗๗,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๗/๔๐๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๕/๕๗, ๔๕/๗๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๑/๔๗, ๔๓/๔๙๙, ๑๗๖/๒๙๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๖/๔๕๙, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘/๒๑๑)

น้ำกล้วย : ชื่อน้ำปานะ,เครื่องดื่ม,น้ำดื่ม ที่เรียกว่าน้ำอัฏฐบาน หมายถึงน้ำที่ทำจากผลกล้วยสุกผสมกับน้ำบดและคั้นจนมีน้ำแล้วกรอง มักใช้กล้วยน้ำว้าหรือกล้วยไข่ หรือกล้วยหอม ; ชื่อ ๑ ในน้ำปานะ ๘ อย่าง ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำอัฏฐบาน คือ (๑) น้ำมะม่วง (๒) น้ำหว้า (๓) น้ำกล้วยมีเมล็ด (๔) น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด (๕) น้ำมะซาง (๖) น้ำลูกจันทน์หรือองุ่น (๗) น้ำเหง้าบัว (๘)น้ำมะปรางหรือลิ้นจี่,เกณิยชฎิลถวายน้ำอัฏฐบานเป็นคนแรก (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๑,๓๐๕/๑๔๓, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๙๕/๘๓๐, ๗๙๕/๘๓๐), ในมหานิทเทส อธิบายว่าน้ำกล้วย ก็คือน้ำปานะ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๙/๔๔๔) ; (ดูเทียบ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๓๘-๒๕๖/๓๙๕-๔๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ยามกาลิก ของรับประเคนไว้และฉันได้ชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่ง คือ ปานะ (น้ำดื่ม) ๘ ชนิดหรือ น้ำอัฏฐบาน ได้แก่ (๑) น้ำมะม่วง (๒) น้ำหว้า (๓) น้ำกล้วยมีเมล็ด (๔) น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด (๕) น้ำมะซาง (๖) น้ำลูกจันทน์ (หรือองุ่น) (๗) น้ำเหง้าอุบล (๘) น้ำมะปราง (หรือลิ้นจี่) (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๘-๑๘๙)

น้ำข้าว : น้ำที่ได้จากข้าวเมื่อหุงแล้วเช็ดน้ำหรือตักน้ำออก, ใช้แก้อาพาธ มีผดผื่นขึ้นตามตัว (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒),ในมหาสีหนาทสูตร กล่าวถึงสมณพราหมณ์พวกหนึ่งดำรงชีวีตอยู่ด้วยการดื่มน้ำข้าว (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๒๗/๘๔)

อรรถกถาอธิบายถึงประโยชน์ของน้ำข้าวไว้ว่า วิธีหล่อสันถัต ใช้ยางเหนียว เช่น น้ำข้าวเทลงบนพื้นที่เรียบแล้วเอาขนโปรยลาดลงบนยางเหนียว (วิ.อ. (บาลี) ๒/๕๔๒/๑๙๒)

น้ำจัณฑ์ : เหล้า,สุรา เป็นราชาศัพท์ ดังคำในปฐมสรณานิสักกสูตร กล่าวถึงเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ สวรรคตแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ทรงพยากรณ์ท้าวเธอว่า เป็นโสดาบันไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า แต่เจ้าสรณานิศากยะถึงความท้อแท้ในสิกขา เสวยน้ำจัณฑ์ เพราะเจ้าสรณานิศากยะได้สมาทานสิกขาบทในเวลาจะสวรรคต (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๒๙),ในอัมพสักขรเปตวัตถุ กัปปิตกภิกษุถวายพระพรแก่พระเจ้าลิจฉวีว่า ขอพระองค์จงเว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ในโลก ไม่ทรงเสวยน้ำจัณฑ์ ไม่ตรัสเท็จ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/

SAMPLE

๕๙๓/๒๖๔),ในเตมิยชาดก พระเตมีย์โพธิสัตว์ทูลถามพระราชาว่า ขอถวายพระพรเสด็จพ่อ มหาบพิตรไม่ทรงเสวยน้ำจัณฑ์หรือ ไม่ทรงโปรดปรานการเสวยน้ำจัณฑ์หรือ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๗/๑๙๕, ๗๘/๑๙๕)

น้ำทองแดง : น้ำร้อนมากเป็นสีแดง หมายถึงน้ำที่มีสีน้ำตาลอมแดงเกิดจากความร้อนเพราะไฟ,เป็นน้ำที่พญายมใช้สำหรับกรอกปากของสัตว์นรก ดังคำในเทวทูตสูตร กล่าวถึงนายนิรยบาลจึงใช้ขอเหล็กอันร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟเกี่ยวปากให้อ้าแล้วกรอกน้ำทองแดงอันร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟเข้าไปในปาก น้ำทองแดงนั้นจึงลวกริมฝีปากบ้าง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๐/๓๑๗) ;ในสังกิจจชาดก กล่าวถึงนายนิรยบาลบังคับให้สัตว์นรกนั้นผู้ฆ่ามารดาดื่มเลือดที่มีอยู่ในตนที่ไหลออกจากร่างกายของตนซึ่งร้อนปานประหนึ่งน้ำทองแดงที่ละลายคว้าง(ขุ.ชา.สฏฐี.(ไทย) ๒๘/๑๑๔/๕๑)

น้ำทิพย์ : น้ำที่ทำผู้ดื่มให้ไม่ตาย หมายถึงน้ำอมฤต หรือน้ำสุรามฤต ดังคำในจัมเปยยชาดก กล่าวถึงนางนาคกัญญาเหล่านั้นสวมสังวาลทองคำ ใส่เสื้อผ้าสวยงาม มีองคุลีกลมกลึง มีฝ่ามือฝ่าเท้าแดง ผิวพรรณไม่ทรามเลย คอยประคองให้ท่าน(พระเจ้ากาสี) ดื่มน้ำทิพย์ ความงามเช่นนี้ในมนุษยโลกไม่มี (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๗๐/๕๑๗)

น้ำนม : ของเหลวสีขาวออกมาจากนมคนและสัตว์ เช่น โค แพะ ควาย สำหรับเลี้ยงลูก ดังคำในอัคคัญญสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิดง้วนดินลอยอยู่บนน้ำ ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้นดุจน้ำนมที่บุคคลเคี่ยวให้แห้งแล้วทำให้เย็นสนิทจับเป็นฝาอยู่ข้างบน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๐/๘๙),ในมัชฌิมนิกาย อังคุตตรนิกาย กล่าวถึงน้ำนมไว้ เช่น ในจูฬโคสิงคสูตร พระอนุรุทธเถระกราบทูลว่า ขอประทานวโรกาส ข้าพระองค์ทั้งหลายยังพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๒๖/๓๕๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๙/๙๒, ๒๖๒/๓๐๙, ๓๖๘/๔๕๓, ๔๑๗/๕๒๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๖/๓๒๙,๑๒๕/๓๗๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๘/๑๔๒),ในทักขิณาวิภังคสูตร กล่าวถึงพระนางมหาปชาบดีโคตมี ทรงมีอุปการะมาก เป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาค ทรงทะนุถนอมเลี้ยงดูให้พระผู้มีพระภาคเสวยน้ำนม (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๗/๔๒๕),ในขีรสูตร กล่าวถึงน้ำนมของมารดาที่ข้าพระองค์ทั้งหลายผู้วนเวียนท่องเที่ยวไปโดยกาลนานนี้ ดื่มแล้วนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๒๗/๒๑๘)

น้ำประปา : น้ำที่เกรอะกรองให้สะอาดปราศจากเชื้อโรค แล้วจ่ายไปให้ประชาชนบริโภคใช้สอย ดังคำในเนมิราชชาดกที่มาตลีเทพบุตรกราบทูลให้พระเจ้าเนมิราชทราบว่า เทพบุตรบางพวกเมื่อยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลกเคยเป็นอุบาสกผู้มีศีล ได้สร้างสวนดอกไม้ บ่อ

SAMPLE

น้ำ น้ำประปา และสะพาน ได้ปรนนิบัติพระอรหันต์ผู้สงบเย็นด้วยความเคารพ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๓๒/๒๖๕, ๕๔๑/๒๖๖, ๕๕๐/๒๖๗, ๕๕๗/๒๖๘)

น้ำปานะ : น้ำสำหรับดื่ม,เครื่องดื่ม ใช้สำหรับพระสงฆ์ ในคัมภีร์ปริวาร พระพุทธเจ้าตรัสว่า น้ำปานะมี ๘ ชนิด (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๘/๔๘๗),ในมหานิทเทส กล่าวถึงน้ำปานะไว้ ๘ หน (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๙/๔๔๔),ในอปทาน กล่าวว่าน้ำปานะเป็นของควรให้ทาน,ควรถวายพระสงฆ์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๕, ๒๖/๕๘๒), ในกถาวัตถุอธิบายว่า น้ำปานะพระสงฆ์ฉัน ดื่ม เคี้ยว ลิ้มได้ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๙๕/๘๓๐, ๗๙๕/๘๓๐); (ดูเทียบ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๓๘-๒๕๖/๓๙๕-๔๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า น้ำปานะ ๘ ชนิด คือ (๑) น้ำมะม่วง (๒) น้ำหว้า (๓) น้ำกล้วยมีเมล็ด (๔) น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด (๕) น้ำมะทราง (๖) น้ำผลจันทน์หรือน้ำองุ่น (๗) น้ำเหง้าบัว (๘) น้ำผลมะปรางหรือน้ำลิ้นจี่

น้ำผักดอง : น้ำที่เกิดจากการแช่หรือหมักผัก ผลไม้และสิ่งต่างๆ เป็นต้นไว้ในน้ำส้ม น้ำเกลือ ตากแดดอยู่เป็นเวลานาน,เป็นอาหารคนที่ยากจน ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงชาวกรุงราชคฤห์ถวายอาหารธรรมดาแก่พระเมตติยะและพระภุมมชกะ ตามแต่จะหาได้ คือ ปลายข้าวกับน้ำผักดอง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๘๓/๔๑๕,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๒/๓๐๓)

น้ำผักดอง มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๕๘,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๑๗/๖๕, ๕๑๘/๖๕, ๕๑๙/๖๕, ๕๒๐/๖๕, ๕๒๑/๖๕, ๕๒๒/๖๕, ๕๒๓/๖๕, ๕๒๔/๖๕)

น้ำผึ้ง,น้ำผึ้งมิ้ม :น้ำรสหวานที่แมลงผึ้งทำ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๓/๑๔๓),น้ำหวานมีลักษณะข้นที่แมลงผึ้งเก็บสะสมเอามาจากดอกไม้ต่าง ๆ,ในมหาวิภังค์ น้ำผึ้งเป็นเภสัช เป็นชนิด ๑ ในเภสัช ๕ คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้งน้ำอ้อย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๗/๑๔๗,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๑/๗๖),ในเภสัชชสิกขาบทอธิบายว่า เภสัชใดควรลิ้มสำหรับภิกษุผู้เป็นไข้ คือเนยใส เนยข้น น้ำมันน้ำผึ้ง น้ำอ้อย ภิกษุรับประเคนเภสัชนั้นแล้วเก็บไว้ฉันได้ ๗ วันเป็นอย่างมาก ให้เกินกำหนดนั้นไป ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๒๓/๑๔๓);ใช้ทำขนมหรือทำกับข้าว ในมหาวรรคกล่าวถึงตปุสสะและภัลลิกะ ได้ถือข้าวตูผงและข้าวตูก้อนปรุงด้วยน้ำผึ้งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค(วิ.ม.(ไทย) ๔/๖/๙) น้ำรสหวานมีลักษณะข้นที่แมลงผึ้งขนาดเล็ก ซึ่งยาว ๘ มิลลิเมตร อกกว้าง ๒.๕ มิลลิเมตรอาศัยอยู่เป็นกลุ่มทำรังในที่โล่งแจ้งเป็นแผ่นเดี่ยวๆมีขนาดเท่าฝ่ามือจนถึง ๓๐ เซนติเมตร เก็บสะสมเอามาจากดอกไม้ต่างๆ ดังคำในอัคคัญญสูตรกล่าวถึงง้วนดินว่าสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดีและมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมิ้มซึ่งปราศจากโทษ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/

SAMPLE

๑๐๓/๗๓, ๑๒๐/๘๙, ๑๒๓/๙๑, ๑๒๔/๙๑),คนเป็นโรคลงแดงกินเป็นยาได้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า น้ำผึ้ง ฉันได้ภายในเวลา ๗ วัน คือ เภสัชทั้ง ๕ ได้แก่ (๑) เนยใส (๒) เนยข้น(๓) น้ำมัน (๔)น้ำผึ้ง (๕) น้ำอ้อย (วิ.อ.(บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๘-๑๘๙)

น้ำฝาด,น้ำฝาดที่เป็นยา : น้ำที่มีรสฝาด เกิดจากการเอาเปลือกไม้แก่นไม้เป็นต้นของไม้บางชนิดเช่น ขนุนมาต้ม ใช้ย้อมสบงจีวร, เช่น ผ้าย้อมฝาด ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้จีวรที่ไม่ได้ตัดที่ย้อมน้ำฝาด(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๔/๒๑๓),ในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า ภิกษุเป็นไข้ ต้องการน้ำฝาดที่เป็นยา พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำฝาดที่เป็นยาคือ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมานหรือน้ำฝาดที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่(วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗) ; ฝาด ก็ว่า

อรรถกถาอธิบายว่า ภิกษุใช้ผ้าย้อมด้วยฝาด ดังคำว่า การบวชในสมัยแรกใช้ผ้ากาสาวพัสตร์ (ผ้าที่ย้อมน้ำฝาด) ในสมัยต่อมาใช้ผ้าเปลือกไม้ก็มี (ที.ปา.อ. (บาลี)๘๒/๓๓)

น้ำมะม่วง : ชื่อน้ำปานะ,เครื่องดื่ม,น้ำดื่ม ที่เรียกว่าน้ำอัฏฐปาน หมายถึงน้ำที่ทำจากมะม่วงสุกผสมกับน้ำบดและคั้นจนมีน้ำแล้วกรอง มักใช้เนื้อมะม่วงล้วน เช่น อกร่อง กะล่อน น้ำดอกไม้ ; ชื่อที่ ๑ ในน้ำปานะ ๘ อย่าง ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำอัฏฐบาน คือ (๑) น้ำมะม่วง (๒) น้ำหว้า (๓) น้ำกล้วยมีเมล็ด (๔) น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด (๕) น้ำมะซาง (๖) น้ำลูกจันทน์หรือองุ่น (๗) น้ำเหง้าบัว (๘)น้ำมะปรางหรือลิ้นจี่,เกณิยชฎิลถวายน้ำอัฏฐบานเป็นคนแรก (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๑,๓๐๕/๑๔๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๙๕/๘๓๐, ๗๙๕/๘๓๐), ในมหานิทเทส อธิบายว่าน้ำมะม่วง ก็คือน้ำปานะ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๙/๔๔๔) ; (ดูเทียบ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๓๘-๒๕๖/๓๙๕-๔๐๙)

น้ำมัน,น้ำมันกา :ของเหลวที่มีลักษณะเป็นมันลื่น ไม่ละลายน้ำ สกัดจากพืช สัตว์, ถ้าทำมาจากกาเรียกว่าน้ำมันกา, หมายถึงของเหลวที่สกัดจากแหล่งกำเนิด เช่นพืชและสัตว์ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า น้ำมัน ได้แก่น้ำมันที่สกัดจากเมล็ดงา น้ำมันที่สกัดจากเมล็ดผักกาด น้ำมันที่สกัดจากเมล็ดมะซาง น้ำมันที่สกัดจากเมล็ดละหุ่ง หรือน้ำมันไขสัตว์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๓/๑๔๓),ในมหาวิภังค์ น้ำมันเป็นเภสัช เป็นชนิด ๑ ในเภสัช ๕ คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้งน้ำอ้อย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๗/๑๔๗,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๑/๗๖),ในเภสัชชสิกขาบทอธิบายว่า เภสัชใดควรลิ้มสำหรับภิกษุผู้เป็นไข้ คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ภิกษุรับประเคนเภสัชนั้นแล้วเก็บไว้ฉันได้ ๗ วันเป็นอย่าง

SAMPLE

มาก ให้เกินกำหนดนั้นไป ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๒๓/๑๔๓); ในพุทธสัญญกเถราปทาน พระพุทธสัญญกเถระกล่าวไว้ว่า ความเป็นพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกนี้หาได้ยากเหมือนหาดอกมะเดื่อที่ดี เหมือนหากระต่ายในดวงจันทร์ หรือเหมือนหาน้ำมันกา (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๖/๑๓๗) ; ดูน้ำผึ้ง

คำว่า น้ำมัน มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖๐/๔๑๒,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๒/๓๐๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๕/๒๖๐, ๒๖๕/๓๑๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๘/๓๗๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๒๓/๘๔,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๓๕๗/๕๔๘,ขุ.อป.(ไ ทย) ๓๒/๒๘/๕,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๗๔/๕๐๕

อรรถกถาอธิบายน้ำมันกาไว้ว่า น้ำมันกาหายาก เพราะกาทั้งหลายถูกความหิวความสะดุ้งเบียดเบียนทั้งกลางคืนและกลางวันจึงหามัน เหลวได้ยาก (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๖/๒๖๐)

น้ำมันแก่นจันทน์ : ของเหลวที่มีลักษณะเป็นมันลื่น ไม่ละลายน้ำ สกัดจากพืช สัตว์, ถ้าทำมาจากไม้จันทน์ เรียกว่าน้ำมันแก่นจันทร์, ซึ่งเป็นของเหลวที่สกัดไม้จันทร์ น้ำมันแก่นจันทร์ ใช้ทาผมได้ ดังคำในกุลชาดก นางปภาวดี ผู้งามเลิศ กล่าวไว้ว่า เส้นผมทั้งหลายของหม่อมฉันที่ดำสนิทมีปลายงอน อ่อนละมุนละไม ที่ลูบไล้ด้วยน้ำมันแก่นจันทน์เหล่านั้น(ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๓๘/๖๒)

น้ำมันหุง: น้ำมันที่ต้มจนเดือดผ่านการเคี่ยวเป็นเวลานานใช้เป็นยาแก้โรคลม ดังคำในมหาวรรคกล่าวถึง ท่านพระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลม พวกแพทย์กล่าวว่า ต้องหุงน้ำมันถวาย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำมันหุง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๗/๕๕)

น้ำมูก : น้ำเมือกที่ออกจากจมูก, เป็นสิ่งปฏิกูลภายในร่างกาย, อยู่ลำดับที่ ๓๐ ในอาการ ๓๒ ดังคำว่า ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๙/๑๐๙, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑, ๑๒๓/๑๙๑) ; จัดอยู่ในธาตุน้ำที่เรียกว่าอาโปธาตุ ดังคำว่า อาโปธาตุภายใน คือ อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตาเปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๓/๓๓๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๕/๑๒๗),ในวิชยสูตร กล่าวถึงร่างกายเต็มไปด้วยของไม่สะอาด ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ร่างกายนี้เต็มไปด้วยลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหาร

SAMPLE

เก่า ตับ มูตร หัวใจ ปอด ไต ม้าม น้ำมูก น้ำลาย เหงื่อ มันข้น เลือด ไขข้อ ดีเปลวมัน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๙๘/๕๔๖)

น้ำมูตรเน่า : น้ำยาดองที่ทำจากผลสมอผสมมูตรโค จัดเป็นข้อที่ ๔ ในนิสสัย ๔ ของบรรพชิต ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า บรรพชาอาศัยยาคือน้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยาคือน้ำมูตรเน่านั้นจนตลอดชีวิต(วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๒/๑๐๒,๑๒๘/๑๙๗) ; ในมหาธัมมสมาทานสูตร กล่าวถึงน้ำมูตรเน่าที่ผสมด้วยยาต่างๆ คนเป็นโรคผอมเหลืองใช้เป็นยาได้ แต่กินยาก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๔/๕๒๔) ; ในสันตุฏฐิสูตร สุลภสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า บรรดายารักษาโรค ปูติมุตตเภสัช (ยาดองน้ำมูตรเน่า) มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ (อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๘); ในมหานิทเทส กล่าวถึงสมณะควรทำยาด้วยน้ำมูตรเน่าหรือชิ้นลูกสมอ จึงจะเป็นการเหมาะสม(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๗/๒๖๒) ;ในมหาวรรคยังอธิบายไว้ว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ดื่มยาผลสมอดองน้ำมูตร

อรรถกถาอธิบายว่า น้ำมูตร หมายมูตรโค (วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๖๙/๑๗๖) และคำว่า นิสสัย ๔ นี้ หากเป็นภิกษุณี มีนิสสัย ๓ คือ(๑) เที่ยวบิณฑบาต (๒)ถือผ้าบังสุกุล (๓) ฉันยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า พระผู้มีพระภาค ทรงห้ามภิกษุณีอยู่ป่า ภิกษุณีจึงไม่ต้องถือนิสสัยข้อว่าอยู่โคนไม้ เพราะเกิดอันตรายเนื่องจากเป็นสตรีเพศ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๑/๓๖๐-๓๖๑)

น้ำเมา : น้ำที่ดื่มแล้วทำให้มึนเมา ได้แก่สุราและเมรัย, ในสุราปานสิกขาบทสิกขาทวิภังค์อธิบายน้ำเมา ว่าหมายถึงสุราและเมรัย ที่ชื่อว่าสุราได้แก่ สุราที่ทำจากแป้ง สุราที่ทำจากขนม สุราที่ทำจากข้าวสุก สุราหมักแป้งเชื้อเหล้า สุราที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด ที่ชื่อว่าเมรัยได้แก่ น้ำหมักดองดอกไม้ น้ำหมักดองผลไม้ น้ำหมักดองน้ำผึ้ง น้ำหมักดองน้ำอ้อยงบ น้ำหมักดองที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด ดังคำว่า น้ำเมา ภิกษุสำคัญว่าเป็นน้ำเมา ดื่ม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.ม.(ไทย) ๒/๓๒๘/๔๖๕) ; คนเป็นโรคผอมเหลืองให้กินน้ำเมาลงในน้ำมันที่หุง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๗/๕๕),น้ำเมา เป็นข้อห้ามในศีล ๕ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๑๖/๑๒๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๔/๑๘๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๕/๖๔, ๘๗/๖๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๗๗/๑๖๓) ; ดูประกอบใน อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๐๖/๔๔๙)

น้ำล้างพระบาท : น้ำล้างเท้า เป็นคำสามัญ น้ำล้างพระบาท เป็นราชาศัพท์ เป็นกิจที่ผู้อุปัฏฐากกระทำ ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงท่านพระภคุพักอยู่ที่พาลกโลณกคาม ท่านพระภคุได้เห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาแต่ไกลจึงได้จัดที่ประทับ ตั้งน้ำล้างพระบาท ตั่งรองพระบาทกระเบื้องเช็ดพระบาท ไปต้อนรับเสด็จแล้วรับบาตรและจีวรหรือดังคำ

SAMPLE

ว่า รูปหนึ่งรับบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาค รูปหนึ่งปูอาสนะ รูปหนึ่งตั้งน้ำล้างพระบาท ตั่งรองพระบาท กระเบื้องเช็ดพระบาท (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๕/๓๕๖,๔๖๖/๓๕๗) ; ในจูฬโคสิงคสูตรกล่าวถึงท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ อุปัฏฐากพระพุทธเจ้า (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๒๕/๓๕๗),ในอุปักกิเลสสูตร กล่าวถึงท่านพระภคุพักอยู่ที่บ้านพาลกโลณการคาม ได้เห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาแต่ไกล จึงได้จัดที่ประทับ ตั้งน้ำล้างพระบาทไว้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๘/๒๘๐)

น้ำลาย :น้ำที่หลั่งออกมาจากต่อมน้ำลายและต่อมเมือกในปากช่วยย่อยอาหารจำพวกแป้ง, เป็นสิ่งปฏิกูลภายในร่างกาย, อยู่ลำดับที่ ๒๙ ในอาการ ๓๒ ดังคำว่า ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๙/๑๐๙, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑, ๑๒๓/๑๙๑) ; จัดอยู่ในธาตุน้ำที่เรียกว่าอาโปธาตุ ดังคำว่า อาโปธาตุภายใน คือ อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๓/๓๓๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๕/๑๒๗),ในวิชยสูตร กล่าวถึงร่างกายเต็มไปด้วยของไม่สะอาด ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ร่างกายนี้เต็มไปด้วยลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ตับ มูตร หัวใจ ปอด ไต ม้าม น้ำมูก น้ำลาย เหงื่อ มันข้น เลือด ไขข้อ ดี เปลวมัน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๙๘/๕๔๖)

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๕/๑๒๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘,อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๔๕๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑, ๑๒๓/๑๙๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๔๑/๔๗๐)

น้ำลูกจันทน์ : ชื่อน้ำปานะ,เครื่องดื่ม,น้ำดื่ม ที่เรียกว่าน้ำอัฏฐบาน หมายถึงน้ำที่ทำจากลูกจันทน์สุก ซึ่งมีกลิ่นหอม ผสมกับน้ำใช้มือคั้นจนมีน้ำแล้วกรอง มักใช้เนื้อลูกจันทน์ล้วน; ชื่อที่ ๖ ในน้ำปานะ ๘ อย่าง ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำอัฏฐบาน คือ (๑) น้ำมะม่วง (๒) น้ำหว้า (๓) น้ำกล้วยมีเมล็ด (๔) น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด (๕) น้ำมะชาง (๖) น้ำลูกจันทน์หรือองุ่น (๗) น้ำเหง้าบัว (๘)น้ำมะปรางหรือลิ้นจี่ ,เกณิยชฎิลถวายน้ำอัฏฐบานเป็นคนแรก (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๑,๓๐๕/๑๔๓, อภิ.ก.๓๗/๗๙๕/๘๓๐, ๗๙๕/๘๓๐), ในมหานิทเทส อธิบายว่าน้ำลูกจันทน์ก็คือน้ำ

ปานะ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๙/๔๔๔) ; (ดูเทียบ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๓๘-๒๕๖/๓๙๕-๔๐๙)

น้ำลูกหว้า : น้ำที่ทำจากผลหว้าสุก ซึ่งมีสีม่วงดำ ผสมกับน้ำแล้วคั้นจนมีน้ำแล้วกรอง ดังคำในอภิธรรมปิฎกว่า น้ำปานะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ๘ อย่าง คือน้ำมะม่วง น้ำลูกหว้า น้ำกล้วยมีเมล็ด น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำมะซาง น้ำลูกจันทน์ น้ำเหง้าบัว น้ำมะปราง (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๙๕/๘๓๐) ; ดูน้ำมะม่วง ประกอบ

น้ำวน : กระแสน้ำไหลวนเป็นวงในทะเลหรือแม่น้ำ เกิดจากรูปร่างลักษณะของร่องน้ำหรือเนื่องจากกระแสน้ำ ๒ สายไหลมาปะทะกัน, ในทางธรรมหมายถึงกามคุณ ๕, เป็นภัยข้อ ๓ ในภัย ๔ อันได้แก่ (๑) คลื่น (๒) จระเข้ (๓) น้ำวน (๔) ปลาร้าย ,ในจาตุมสูตร อูมิภยสูตร กล่าวถึงภัยน้ำวนเป็นภัยที่คนลงน้ำพึงประสบ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๑/๑๘๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๒/๑๘๔) ; ในทุติยราคสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดเป็นภิกษุหรือภิกษุณี ยังละราคะ โทสะ โมหะไม่ได้ บุคคลนี้เราเรียกว่า ยังข้ามทะเลที่มีคลื่น มีระลอก มีน้ำวน มีสัตว์ร้าย มีผีเสื้อน้ำไม่ได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๙/๔๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า น้ำวน หมายถึงกามคุณ ๕ (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๖๙/๒๔๗)

น้ำส้ม,น้ำส้มสายชู : คำว่า น้ำส้ม คือน้ำคั้นจากผลส้ม ใช้เป็นเครื่องดื่ม ดังคำในปิลินทวัจฉเถราปทาน กล่าวถึงยานัตถุ์ น้ำบ้วนปาก น้ำส้ม น้ำปลา น้ำผึ้ง นมส้ม น้ำปานะ ขี้ผึ้ง ผ้าเก่า ผ้าเช็ดปาก ด้าย ซึ่งเป็นของควรให้ทาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๕๘๒); คำว่าน้ำส้มสายชู คือ ของเหลวซึ่งมีกรดแอซีติกละลายอยู่ไม่เกินร้อยละ ๖ มีรสเปรี้ยว ใช้ปรุงอาหาร ดังคำในอมราเทวีปัญหชาดก พระนางอมราเทวีบอกใบ้ทางไปบ้านแก่พระโพธิสัตว์มโหสธบัณฑิตว่า ร้านขายข้าวสัตตุ ร้านขายน้ำส้มสายชู และต้นทองหลางใบซ้อนที่มีดอกบานสะพรั่งมีอยู่ ณ ที่ใดท่านจงไป ณ ที่นั้น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๒/๔๖, น้ำส้ม ก็เรียก

น้ำเสียง : กระแสเสียง, คำพูด; โดยปริยายหมายถึงคำพูดที่ส่อให้รู้อารมณ์ที่มีอยู่ในใจ ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวถึงทาสีของพระสุทิน จำเสียงของพระสุทินได้ ดังคำว่า ขณะที่ทาสหญิงกำลังเกลี่ยขนมกุมมาสค้างคืนลงบาตร นางจำเค้ามือ เท้าและน้ำเสียงของพระสุทินได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓/๒๑,ในรัฏฐปาลสูตร ทาสหญิงก็จำเสียงของพระรัฐบาลได้เช่นกัน (ม.มู.(ไทย)๑๓/๒๙๙/๓๕๗),ในนพินิกาชาดก กล่าวถึงนางนพินิกา กล่าวถึงน้ำเสียงของอิสิสิงคดาบสทำให้นางเกิดความหลงรักและชื่นชม ดังคำว่า น้ำเสียงของเธอทำให้ฟูใจ ไพเราะจับใจ ดุจเสียงนกการเวกทำให้ใจของลูกกำหนัดยิ่งนัก (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๓๙/๗)

SAMPLE

น้ำหนอง : น้ำเลือดเสียกลายเป็นสีขาวข้นที่กลัดอยู่ตามแผลและฝี ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ผ้าที่ทรงอนุญาตสำหรับภิกษุผู้อาพาธ คือเป็นโรคฝีสุกใส โรคมีน้ำหนอง ฯลฯ ใต้สะดือลงไปเหนือหัวเข่าขึ้นมา เพื่อใช้ปิดแผล (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๓๙/๖๑๘),ใน มหาราหุโลวาทสูตร กล่าวถึงคนทั้งหลายล้างของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง คูถบ้าง มูตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๙/๑๒๙),ในอังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าตรัสว่า น้ำหนองแม้เพียงเล็กน้อยก็มีกลิ่นเหม็น (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๒๑/๔๒), ; หนอง ก็เขียน

คำว่า หนอง ชื่อว่าเป็นสิ่งปฏิกูลภายในร่างกาย, อยู่ลำดับที่ ๒๒ ในอาการ ๓๒ ดังคำว่า ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ ...เสลด หนอง เลือด ... น้ำมูก ไขข้อ มูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๙/๑๐๙, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑, ๑๒๓/๑๙๑) ; จัดอยู่ในธาตุน้ำที่เรียกว่าอาโปธาตุ ดังคำว่า อาโปธาตุภายใน คือ อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ ได้แก่ ดี เสลด หนอง ...ไขข้อ มูตร(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๓/๓๓๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๕/๑๒๗) ;

น้ำหมักดอง : น้ำที่แช่หรือหมักผัก ผลไม้ และสิ่งต่างๆไว้ในน้ำส้ม น้ำเกลือ เป็นต้นแล้วตากแดดอ่อนๆ ไว้ เป็นเวลาหลายวันเพื่อรักษาของที่ดองไว้ไม่ให้เปื่อยเน่า ถ้าที่ผ่านการหมักหรือดองนั้น เรียกว่าน้ำหมักดอง ในมหาวิภังค์กล่าวไว้มีหลายชนิด คือ น้ำหมักดองดอกไม้ น้ำหมักดองผลไม้ น้ำหมักดองน้ำผึ้ง น้ำหมักดองน้ำอ้อยงบ น้ำหมักดองที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด(วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๓๘/๔๖๕); ในอังคุตตรนิกาย อเจลกวรรค กล่าวถึงนักบวชเปลือยที่มีปฏิปทาอย่างเหี้ยมหาญ จะไม่ดื่มน้ำหมักดอง (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๔๐๑, ๑๕๘/๔๐๑, ๑๕๙/๔๐๑) ; ในอัตตันตปสูตร และปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงบุคคลเป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน เช่น คนเปลือย ก็จะไม่ดื่มน้ำหมักดอง ดังคำว่า คนเปลือยบางคนในโลกนี้ไร้มารยาท เลียมือ...ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มน้ำหมักดอง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๔, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๓/๓๐๖)

น้ำเหง้าบัว : น้ำเหง้าบัวที่อยู่ใต้ดินหรือจมอยู่ใต้ดินบางชนิดที่นำมาฝานเป็นแว่นๆ ต้มผสมกับน้ำตาล หรือสิ่งอื่นๆ เป็นต้นจนเดือดเคี่ยวเป็นเวลานาน แล้วกรอง ; ชื่อ ๑ ในน้ำปานะ ๘ อย่าง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๒๓, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๙๕/๘๓๐) ,ในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่าเป็นน้ำปานะ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๙/๑๔๔) ; ดูน้ำมะม่วง ประกอบ

น้ำเหลือง : ของเหลวที่ไหลมาจากเนื้อเยื่อของร่างกาย เข้าสู่หลอดน้ำเหลือง, ของเหลวสีเหลืองใสที่ไหลออกมาทางแผล ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงท่านพระเพลัฏฐสีสะผู้เป็นพระ

SAMPLE

อุปัชฌาย์ของท่านพระอานนท์เป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกายเพราะน้ำเหลือง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘,๓๕๔/๒๒๗),ในสุนักขัตตสูตร กล่าวถึงหมอรักษาแผลกล่าวแก่คนที่มีแผลตอนหนึ่งว่า เมื่อท่านล้างแผลและทายาสมาน แผลตามเวลา ก็อย่าให้น้ำเหลืองและเลือดปิดปากแผลได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๓/๖๗, ๒๖๖/๓๑๓) ; ในเทวทูตสูตร พญายมถามชายคนหนึ่งว่า ในหมู่มนุษย์ สตรีหรือบุรุษที่ตายได้ ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน พองขึ้น เป็นสีเขียว มีน้ำเหลืองแตกซ่าน เจ้าไม่เคยเห็นบ้างหรือ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๓)

น้ำอมฤต : น้ำทิพย์ เรียกว่าน้ำอมฤต; เครื่องทิพย์ หมายถึงน้ำวิเศษที่ชุบชีวิตคน สัตว์หรือต้นไม้เป็นต้นได้ ดังคำในหริตจชาดก กล่าวถึงท้าวสักกะทรงถือเอาน้ำอมฤตรดต้นไม้(ที่ยืนต้นตาย) กิ่งของต้นไม้นั้นก็แตกออกมา มีเงาร่มเย็น น่ารื่นรมย์ใจ (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๔๒/๔๒๘),ในจันทกินนรีชาดก กล่าวถึงนางจันทกินนรีเห็นสามีที่รักหายโรคก็ดีใจ ไหว้ท้าวสักกะแล้วกล่าวว่า ข้าแต่เจ้าปู่ผู้ประเสริฐ ดิฉันได้อยู่ร่วมกับสามีผู้เป็นที่รักยิ่ง จึงขอกราบเท้าทั้ง ๒ ของท่านผู้ซึ่งได้ใช้น้ำอมฤตรดสามีดิฉันผู้น่ารักน่าปรารถนา(ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๑/๔๒/๔๒๘) ; น้ำคือรสแห่งพระธรรม ดังคำในปุสสพุทธวงศ์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะทรงกำจัดความมืดทั้งปวง ทรงสางความรกชัฏเป็นอันมากแล้ว ทรงยังน้ำอมฤต๒ให้ตก ช่วยมนุษย์พร้อมทั้งเทวดาได้ดื่มจนสำราญ(ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒/๖๘๐), หรือดังคำในกาฬุทายีเถราปทาน พระกาฬุทายีเถระ กล่าวถึงอดีตชาติสมัยที่เกิดเป็นอำมาตย์ในกรุงหงสวดีตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าหมอบลงแทบพระยุคลบาทแล้วได้กราบว่า ข้าแต่พระมุนี ภิกษุรูปใดในศาสนาของพระองค์เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายฝ่ายทำตระกูลให้เลื่อมใส ข้าพระองค์พึงเป็นเหมือนภิกษุรูปนั้นในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดด้วยเถิด ครั้งนั้น พระศาสดาผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณาเมื่อจะใช้น้ำอมฤตรดข้าพเจ้า ได้ตรัสกับข้าพเจ้าว่า ลุกขึ้นเถิดลูก เธอจักได้ตำแหน่งนี้สมความปรารถนา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๘/๓๑๔),ในเขมาเถริยาปทาน พระเขมาเถรี ก็กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า พระชินเจ้าผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณา มีพระสุรเสียงไพเราะและก้องกังวาน เมื่อจะทรงใช้น้ำอมฤตรดหม่อมฉันจึงตรัสว่า ลุกขึ้นเถิดเขมา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๖๗/๔๓๖) หรือดังคำในพุทธวงส์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อสระน้ำอมฤตมีอยู่ บุคคลไม่แสวงหาสระน้ำนั้น อันเป็นที่ชำระมลทินคือกิเลสนั้นก็ไม่ใช่ความผิดของสระน้ำอมฤต (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๔/๕๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า น้ำอมฤต ได้แก่ ธรรมกถา (ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๒/๓๓๕), สระน้ำอมฤต ในที่นี้หมายถึงนิพพาน (ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) ๑๔/๑๑๑)

SAMPLE

ตามพจนานุกรมพุทธศาสน์อธิบายไว้ว่า เป็นชื่อน้ำทิพย์ที่ทำผู้อื่นให้ไม่ตาย ตามเรื่องว่า เทวดาทั้งหลายคิดหาของเครื่องกันตายพากันไปถามเป็นเจ้า พระเป็นเจ้ารับสั่งให้กวนมหาสมุทร เทวดาทั้งหลายก็ทำตามโดยวิธีใช้ภูเขารองข้างล่างลูกหนึ่ง วางข้างบนลูกหนึ่งที่กลางมหาสมุทร ลักษณะคล้ายโม่สำหรับโม่แป้ง เอานาคพันเข้าที่ภูเขาลูกบนแล้วช่วยกันชักสองข้าง อาศัยความร้อนที่เกิดจากความหมุนเวียนเบียดเสียดแห่งภูเขา ต้นไม้ทั้งหลายที่เป็นยาบนภูเขาได้คายรสลงไปในมหาสมุทรจนข้นเป็นปลักแล้วเกิดเป็นน้ำทิพย์ขึ้นในท่ามกลางมหาสมุทร เรียกว่าอมฤตบ้าง น้ำสุรามฤต บ้าง; ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องตามคติของศาสนาพราหมณ์

น้ำอ้อย : น้ำรสหวานที่เกิดจากอ้อย ดังคำในสิกขาบทวิภังค์ว่า เภสัชใดควรลิ้มสำหรับภิกษุผู้เป็นไข้ คือเนยใสเนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ภิกษุรับประเคนเภสัชนั้นแล้วเก็บไว้ฉันได้ ๗ วัน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๓/๑๔๓,๒๖๐/๔๑๒),ในปัญจเภสัชชกถา พระพุทธเจ้าตรัสว่า เภสัช ๕นี้ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นทั้งตัวยาและชาวโลกถือกันว่าเป็นยา ทั้งให้ประโยชน์ทางโภชนาหาร และไม่เป็นอาหารหยาบ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๐/๔๔) ,ในอัคคัญญสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี รสเหล่านี้ คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ จักอันตรธานไปสิ้น(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๓), เป็นสิ่งที่คนชอบถวายพระ ดังคำในเทวหิตสูตร กล่าวถึง เทวหิตพราหมณ์ให้บุรุษถือกาน้ำร้อนและห่อน้ำอ้อยตามไปถวายท่านพระอุปวาณะ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๗); ดู น้ำผึ้ง,เภสัช ๕ ประกอบ

น้ำอ้อยงบ : น้ำหวานที่ได้จากต้นอ้อยที่ทำเป็นแผ่นกลม ๆ ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวถึงพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์นำน้ำอ้อยงบนั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายแด่พระพุทธองค์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๓๕/๔๗๐),ในมหาวรรค พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเขาผสมแป้งบ้าง เถ้าบ้างลงในน้ำอ้อยงบเพื่อให้เนื้อน้ำอ้อยเกาะกันแน่น น้ำอ้อยงบนั้นก็ยังคงเป็นน้ำอ้อยงบเหมือนเดิม เราอนุญาตให้ฉันน้ำอ้อยงบได้ตามสบาย หรือดังคำว่า ในกรุงราชคฤห์นั้น สมัยนั้น กรุงราชคฤห์มีน้ำอ้อยงบมาก (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๒/๖๙,๒๘๔/๙๖), ในวิมานวัตถุ กล่าวถึงเทพธิดาองค์หนึ่งในอดีตชาติได้เคยถวายน้ำอ้อยงบ ดังคำว่า ดิฉันได้ถวายน้ำอ้อยงบแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต,ดิฉันได้ถวายพวงมาลัยและน้ำอ้อยงบแด่พระคุณเจ้าซึ่งกำลังเที่ยวบิณฑบาต ทำให้มาเกิดในเทวโลก (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๗๐๐/๘๐,๗๐๐/๘๐)

นิกเขปบท : บทตั้ง, คำหรือข้อความที่ย่อจับเอาสาระมาวางตั้งลงเป็นแม่บท เพื่อจะขยายความหรือแจกแจงอธิบายต่อไป ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวถึงพัทธจักรแม้ที่เป็นเอกมูลกนัย

SAMPLE

แห่งนิกเขปบทที่ขยายไว้แล้วพึงขยายให้พิสดารเหมือนพัทธจักรเอกมูลกนัยที่ท่านขยายให้พิสดารไว้แล้วเถิด (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๑๗/๒๐๖)

นิกกมธาตุ : ธาตุคือความก้าวไป หมายถึงสภาวะที่พากเพียรออกจากโกสัชชะ(ความเกียจคร้าน), เป็นชื่อ ๑ ของวิริยะดังคำในอัตตการีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสนทนาถามตอบกับพราหมณ์คนหนึ่งว่า พราหมณ์ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร นิกกมธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ ปรักกมธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯถามธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ ธิติธาตุมีอยู่หรือไม่ฯลฯ อุปักกมธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ" (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๘/๔๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิกกมธาตุ หมายถึงสภาวะที่พากเพียรออกจากความเกียจคร้าน คำนี้เป็นชื่อของวิริยะ (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๓๘/๑๑๘, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๓๘- ๔๑/๑๓๓)

นิกกัฏฐสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มีกายและจิตออก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้มีกายออกแต่มีจิตยังไม่ออก คือผู้อาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ ตรึกถึงกามวิตกบ้าง พยาบาทวิตกบ้าง วิหิงสาวิตกบ้าง (๒) ผู้มีกายยังไม่ออกแต่มีจิตออก คือผู้ไม่อาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด...แต่ตรึกถึงเนกขัมมวิตกบ้างอพยาบาทวิตกบ้าง อวิหิงสาวิตกบ้าง (๓) ผู้มีกายยังไม่ออกและมีจิตยังไม่ออก คือผู้ไม่อาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด... ตรึกถึงกามวิตกเป็นต้น (๔) ผู้มีกายออกและมีจิตออก คือผู้อาศัยเสนาสนะเงียบสงัด ... ตรึกถึงเนกขัมมวิตกเป็นต้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๘/๒๐๖)

นิกขันตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ออกบวช สมัยที่ท่านพระวังคีสะเป็นภิกษุใหม่อยู่ที่อัคคาฬวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี กับท่านพระนิโครธกัปปะผู้เป็นอุปัชฌาย์ ถูกใช้ให้เฝ้าวิหาร ได้เกิดความไม่ยินดี กำหนัด เพราะเห็นพวกผู้หญิงประดับร่างกายสวยงามเข้ามาวิหารจึงคิดว่า การที่เราเกิดความไม่ยินดี กำหนัด นี้ไม่ดีเลย ใครจะช่วยเราบรรเทาได้ เราควรช่วยตัวเองบรรเทาให้ได้ และหลังจากบรรเทาได้แล้วจึงกล่าวว่า ความตรึกกับความคะนองที่เลวทรามเหล่านี้กำลังครอบงำเราผู้ออกบวช ถึงแม้หญิงจะมามากกว่าลูกธนู ๑,๐๐๐ ลูก ก็ไม่สามารถเบียดเบียนเราผู้ตั้งมั่นในธรรมของตนได้ เพราะเราได้สดับทางนิพพาน เบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ใจของเรายินดีแล้วในทางนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๙/๓๐๓)

นิกฏะ, พระ : ชื่อพระเถระรูปหนึ่งที่มีชื่อเสียง มักอยู่โคสิงคสาลวนทายวัน เคยพักอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวันเขตกรุงเวสาลี พร้อมด้วยพระสาวกผู้เป็นเถระที่มีชื่อเสียงหลายรูป เช่น ท่านพระปาละ ท่านพระอุปปาละ ท่านพระกักกฏะ ท่านพระกฬิมภะ ท่านพระกฏิสสหะ และพระสาวกผู้เป็นเถระมีชื่อเสียงเหล่าอื่น,ท่านรูปนี้เคยสนทนาธรรมกับ

SAMPLE

เจ้าลิจฉวีผู้มีกิตติศัพท์เลื่องลือในเรื่องปฏิปักขธรรม เช่นคำว่า ฌานมีเสียงเป็นปฏิปักษ์ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๒/๑๕๘)

นิกฏะ, อุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่งชาวเมืองนาทิกคาม(ญาติกคาม ก็เขียน) ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับคติและภพหน้าว่าเป็นพระอริยบุคคลชั้นอนาคามี ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า อุบาสกนิกฏะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑, ๑๕๗/๑๐๒)

นิกตอุบาสก : อุบาสกชื่อนิกตะ เป็นอุบาสกคนหนึ่ง เป็นอนาคามีบุคคล อยู่หมู่บ้านญาติกะ(บางแห่งเขียนนาทิกะ) ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับคติและอภิสัมปรายภพ ดังคำในตติยคิญชกาวสถสูตรพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่พระตำหนักอิฐ ตรัสว่า อุบาสกนิกฏะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๖/๕๐๘)

นิกติ : โกง,หลอกลวง,เป็นชื่ออกุศลธรรมอย่าง ๑เป็นกลิ่นชั่วร้าย ที่สนังกุมารพรหมกล่าวแก่โควินทพราหมณ์ ดังคำว่า ‘โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) นิกติ (การโกง) สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้ จัดว่าเป็นผู้มีกลิ่นชั่วร้าย ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘)

นิกเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง ผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ ชื่อว่านิครนถ์ นาฏบุตร คราวหนึ่งมาพร้อมกับเทพบุตรอื่นๆ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ แล้วกราบทูลปรารภนิครนถ์ นาฏบุตรต่อไปว่า ท่านนิครนถ์ นาฏบุตร เป็นผู้กีดกันบาปมีปัญญาเครื่องบริหาร เห็นภัยในสังสารวัฏ เป็นผู้ระมัดระวังทั้ง ๔ ยาม เปิดเผยสิ่งที่ตนเห็นแล้วและฟังแล้ว เป็นผู้ไม่หยาบช้าแน่นอน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๔) ; ดูเทียบที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๗/๕๘-๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ๔ ยาม หมายถึงส่วน ๔ เหล่านี้ คือ (๑) ห้ามน้ำเย็นทั้งปวง (๒) ประกอบด้วยการห้ามบาปทั้งปวง (๓) กำจัดบาปทั้งปวง(๔) ห้ามบาปทั้งปวง ถูกต้อง (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๑๑/๑๒๐, สำ.ฏีกา (บาลี) ๑/๑๑๑/๑๗๘)

นิกร: หมู่,พวกดังคำในปฐมโกสลสูตร กล่าวถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลอันพสกนิกรเรียกว่าเป็นผู้เลิศในชนบทของชาวกาสีและโกศล (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๖๘)

นิกันติ : ความติดใจ,เป็นชื่อของราคะที่เป็นภวาสวะ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค พระสารีบุตรเถระอธิบายไว้ว่า เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง ญาณ (ความรู้) ย่อมเกิดขึ้นฯลฯ อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) ย่อมเกิดขึ้นนิกันติ (ความติดใจ) ย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงนิกันติว่า นิกันติเป็นธรรม เพราะนึกถึงนิกันตินั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ภิกษุ

SAMPLE

มีใจถูกอุทธัจจะนั้นกั้นไว้อย่างนี้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕-๔๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิกันติ บางครั้งใช้ท้ายคำอื่น เช่น ฌานนิกันติ (ความยึดติดในฌาน (ขุ.สุ.อ. (บาลี)๒/๔๗๗/๒๓๒)

นิกาย: พวก,หมวด,หมู่, ชุมนุม, กอง ;

1.หมวดตนใหญ่แห่งพุทธพจน์ ในพระสุตตันตปิฎก ซึ่งแยกเป็นทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย ; ดู ไตรปิฎก ดังคำในจูฬวรรค สังคีตินิทาน กล่าวถึงท่านพระมหากัสสปะได้ถามถึงนิทานบ้าง ถามถึงบุคคลบ้าง ในสามัญญผลสูตร แล้วถามจนครบทั้ง ๕ นิกาย (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๘๐/๓๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่า นิกาย ๕ ได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย พระอภิธรรมปิฎก ก็จัดเป็นขุททกนิกาย (วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖)

2.คณะนักบวช หรือศาสนิกชนในศาสนาเดียวกันที่แยกเป็นพวกๆ ดังคำในอรรถกถากถาวัตถุ ซึ่งอธิบายคำว่า สกวาทีไว้ว่า คำว่า สกวาทีหมายถึงพระเถระนิกายเถรวาท ซึ่งยึดหลักคำสอนเดิมไม่มีการประยุกต์เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมหรือตัดทอนพระพุทธพจน์ตามมติที่ประชุมสังคายนาครั้งที่ ๑ซึ่งมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน (วิมติ.ฏีกา (บาลี) ๑/๓๘) และอธิบายไว้อีกว่า คำว่า ปรวาที หมายถึง หมายถึงภิกษุในนิกายสมิติยะ นิกายวัชชีปุตตกะ นิกายสัพพัตถิกวาท และนิกายมหาสังฆิกะบางพวก (อภิ.ปญฺจ.อ. ๒๓๙/๑๖๑);

พจนานุกรมพุทธศาสน์อธิบายว่าในพระพุทธศาสนามีนิกายใหญ่ที่เรียกได้ว่าเป็นนิกายพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ๒ นิกาย คือมหายาน หรือนิกายฝ่ายเหนือ(อุตรนิกาย) พวกหนึ่ง และเถรวาท หรือนิกายฝ่ายใต้(ทักษิณนิกาย) ที่บางทีเรียกหีนยาน พวกหนึ่ง ;

ในประเทศไทยปัจจุบัน พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทด้วยกัน แยกออกเป็น ๒ นิกาย แต่เป็นเพียงนิกายสงฆ์ถึงมิใช่ถึงกับเป็นนิกายพุทธศาสนา(คือแยกกันเฉพาะในหมู่นักบวช) ได้แก่ มหานิกาย และธรรมยุติกนิกาย ซึ่งบางทีเรียกเพียงเป็นคณะว่า คณะมหานิกายและคณะธรรมยุต

นิกีฬิตราชธานี : ราชธานีชื่อว่านิกีฬิตะ, เป็นเมืองที่มีการฟ้องร้ำขับร้องสนุกสนาน เป็นชื่อเมืองเป็นที่ประทับของงท้าวเวสสุวรรณ(ท้าวกุเวร) ผู้เป็นยักษ์ปกครองด้านทิศเหนือ ดังคำในวิธุรชาดกที่ปุณณกยักษ์กล่าวแก่วิธุรบัณฑิตว่า ท่านบัณฑิต เชิญเถิด ท่านจงมากับข้าพเจ้าไปดูพิภพของพญานาคซึ่งมีอานุภาพมาก หาที่เปรียบมิได้ เป็นที่อยู่อันมีการ

SAMPLE

ฟ้อนรำขับร้องตามปรารถนา นิกีฬิตราชธานีเป็นที่ประทับอยู่ของท้าวเวสสุวรรณ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๗๘/๔๓๒)

นิคคหะ : การข่ม,การกำราบ,การลงโทษ, ข้อ ๑ ในฐานะ ๗ ของญัตติจตุตถกรรม ดังคำในปริวาร กล่าวถึงญัตติจตุตถกรรม ไว้ว่า ฐานะ ๗ เหล่านี้ คือโอสารณา นิสสารณา สมมติ การให้ นิคคหะ สมนุภาสน์ ทั้งกรรมลักษณะเป็นคำรบ ๗ ญัตติจตุตถกรรม ย่อมถึงฐานะ ๗ เหล่านี้ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๙๖/๗๑๐),ในกถาวัตถุ ปุคคลกถา พระสกวาทีกล่าวแก่พระปรวาทีว่า ท่านจงรับนิคคหะ ดังต่อไปนี้หากท่านหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดังนั้นท่านจึงควรยอมรับว่า สภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้น, ท่านเมื่อยอมรับด้วยปฏิญญานี้ในปัจจนีกปัญจกะนั้น ก็ควรถูกลงนิคคหะอย่างนี้ ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงลงนิคคหะท่าน ท่านจึงเป็นอันข้าพเจ้าลงนิคคหะชอบแล้ว,ท่านจงรับนิคคหะ ดังต่อไปนี้ หากอดีตมีอยู่ สภาวะที่มีอยู่เป็นอดีตก็มี ไม่เป็นอดีตก็มี ดังนั้น อดีตจึงไม่เป็นอดีต (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓/๔,๓๗/๙/๘,๓๗/๒๙๕/๒๑๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิคคหะ แปลว่าการข่ม การกดขี่ การปราบ(ด้วยวาทะ) ความผิดอันเกิดจากคำพูดที่ขัดแย้งกันเอง ในที่นี้หมายถึงความผิดอันเกิดจากคำพูดที่ขัดแย้งกันเอง (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี)๑/๑๓๓)

นิคคุณฑิปุปผิยเถราปทาน[๑] :ประวัติในอดีตชาติของพระนิคคุณฑิปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเกิดเป็นเทวดา เมื่อจะจุติจากเทวโลก เกิดความกลัวว่าจะปฏิสนธิในที่ไม่ดี พระสุมนะสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระขึ้นไปสอนให้มีจิตเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยตลอดกาลนาน ในกัปที่ ๒๕,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลา-นุภาพมาก ๑๖ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๓๗๓)

นิคคุณฑิปุปผิยเถราปทาน[๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระนิคคุณฑิปุปผิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้นำดอกย่านทรายไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีเพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๓๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๔๘๙)

นิคม : 1.หมู่บ้านใหญ่, เมืองขนาดเล็ก, ย่านการค้า ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงการบอกคืนสิกขาด้วยการใช้คำอ้างวัตถุที่ระลึกในเรื่องนิคมไว้ว่า ภิกษุบอกให้ผู้อื่นรู้ว่า ข้าพเจ้าระลึกถึงนิคม (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๗/๓๖),หรือดังคำว่า หมู่บ้านก็ดี นิคมก็ดี เมืองก็ดี

SAMPLE

ชื่อว่าหมู่บ้านและนิคม (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓๗/๔๖๗); ในมัณฑปทายิกาเถริยาปทาน พระมัณฑปทายิกาเถรีเล่าถึงอดีตชาติว่าเคยสร้างมณฑปถวายพระพุทธเจ้าแล้วได้รับผลกรรมไว้ว่า หม่อมฉันไปยังชนบทนิคม หรือราชธานีใดๆ ย่อมได้รับการบูชาในที่นั้นๆ ทุกแห่งนี้เป็นผลแห่งบุญกรรม ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๗/๓๖๙)

2.คำลงท้ายของเรื่อง (พจนานุกรมพุทธศาสน์)

คำว่า นิคม มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๕/๑๘๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗/๗, ๒๐๑/๖๙, ๒๘๐/๑๐๒, ๒๘๑/๑๐๓, ๓๐๔/๑๑๕, ๓๓๒/๑๒๙, ๓๓๘/๑๓๑, ๕๓๔/๒๓๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๕/๓๑, ๙๕/๕๗, ๓๒๖/๒๕๖, ๓๗๒/๓๐๑, ๔๑๓/๓๔๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๓/๗๐, ๑๐๖/๗๗, ๑๒๗/๙๓, ๒๘๒/๒๓๐, ๒๙๒/๒๔๓, ๓๓๔/๓๔๒, ๓๓๕/๓๔๔, ๓๕๘/๔๐๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๙๕/๒๐๖, ๒๘๙/๓๑๙, ๓๓๑/๓๖๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๘/๔๕, ๕๓/๔๙, ๑๙๒/๒๒๗, ๒๒๓/๒๖๐, ๒๗๒/๓๒๑, ๒๗๘/๓๓๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๗/๘๒, ๑๒๑/๑๕๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๘/๓๐๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๔/๒๘๙,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๓/๑๘๕, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๐๒/๘๓๙

นิคมกถา : 1.การสนทนาถกเถียงกันเรื่องนิคม ว่านิคมนั้นนิคมนี้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แบบเพ้อเจ้อ, เป็นติรัจฉานกถาอย่างหนึ่ง ; เป็นข้อที่ ๑๖ ในติรัจฉานกถา ๒๖ ดังคำว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าหมู่บ้านในเวลาวิกาล นั่งในที่ชุมนุม สนทนาติรัจฉานกถาต่าง ๆ คือ(๑) ราชกถา เรื่องพระราชา (๒) โจรกถา เรื่องโจร ฯลฯ (๑๖) นิคมกถาเรื่องนิคม (๑๗) นครกถา เรื่องเมือง ....(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๘/๕๙๙,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๐/๕๙๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๑) ; ดู ติรัจฉานกถา

2. ถ้อยแถลงท้ายเรื่อง, ข้อความลงท้าย, คำกล่าวปิดเรื่อง,ในภาษาบาลีนิยมเขียน “นิคมน กถา”, คู่กับนิทานกถา คือคำกล่าวนำหรือคำแถลงเริ่มเรื่อง (พจนานุกรมพุทธศาสน์)

นิคมของชาวกุรุ : ถิ่นที่อยู่ของชาวกุรุ แคว้นกุรุ ในที่นี้หมายถึงนิคมชื่อว่า ชื่อกัมมาสธัมมะ ดังคำในมหานิทานสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องปฏิจจสมุปบาท (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗), ณ นิคมของชาวกุรุนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสูตรต่างๆ เช่น มหาสติปัฏฐานสูตร มาคัณฑิยสูตร อาเนญชสัปปายสูตร นิทานสูตร สัมมสสูตร(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๒/๓๐๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๗/๒๔๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔๖๖/๗๒,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๐/๑๑๓,๖๖/๑๒๙) หรือดังคำในทุติยอริยวาสสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งพระอริยะ สูตรที่ ๒ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๐/๓๙) ; ในรัฏฐปาล

SAMPLE

สูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นกุรุ พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงนิคมของชาวกุรุชื่อถุลลโกฏฐิตะ(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙๓/๓๔๙)

นิคมวาสีติสสเถรวัตถุ : เรื่องพระติสสเถระผู้อยู่ในนิคมพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระติสสเถระผู้อยู่ในนิคม ดังนี้ ภิกษุยินดีในความไม่ประมาทหรือมีปกติเห็นภัยในความประมาทเป็นผู้ไม่เสื่อม ชื่อว่าอยู่ใกล้นิพพานแน่แท้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒/๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ไม่เสื่อม หมายถึงไม่เสื่อมจากสมถและวิปัสสนา มรรคและผลที่ได้บรรลุแล้ว และทั้งยังจะได้บรรลุมรรคผลที่ยังไม่ได้บรรลุ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๐๙ องฺ.จตุกฺก.ฏีกา(บาลี) ๒/๓๗/๓๖๗)

นิคมสีมา : แดนนิคม,อพัทธสีมาที่สงฆ์กำหนดด้วยเขตนิคมที่ตนอาศัยอยู่ ดังคำในอุโปสถขันธกะ คามสีมาทิ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อสีมาที่สงฆ์ยังไม่ได้สมมติ ยังไม่ได้กำหนดสีมา ภิกษุสงฆ์อยู่อาศัยหมู่บ้านหรือนิคมใด เขตของหมู่บ้านนั้นเป็นคามสีมาบ้าง เขตของนิคมนั้นเป็นนิคมสีมาบ้าง สีมานี้ในหมู่บ้านหรือนิคมทั้งสองนั้นเป็นสมานสังวาส มีอุโบสถเดียวกัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๗/๒๒๕)

นิครนถ์ : นักบวชนอกพระพุทธศาสนาที่เป็นสาวกของนิครนถนาฏบุตร,นักบวชในศาสนาเชน ดังคำในมหาวรรคกล่าวถึงเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียงนั่งประชุมกันในสันถาคารกล่าวสรรเสริญพระพุทธเป็นต้น สมัยนั้น สีหเสนาบดีสาวกของนิครนถ์ นั่งอยู่ในที่ประชุมนั้นด้วย หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จไปที่นิเวศน์ของสีหเสนาบดี ประทับนั่งบนอาสนะที่จัดถวายพร้อมกับภิกษุสงฆ์สมัยนั้น พวกนิครนถ์จำนวนมากพากันกอดแขนคร่ำครวญไปตามถนนสี่แยกสามแยกทั่วกรุงเวสาลี(วิ.ม.(ไทย)๕/๒๙๐/๑๐๘,๒๙๔/๑๑๕)

คำว่า นิครนถ์ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๐/๑๐๙,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๗/๕๘, ๑๗๗/๕๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๐/๖๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑/๒, ๕/๗, ๖/๘, ๗/๙,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๒/๑๔๑,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๐/๔๐๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๙๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๙๔/๔๐๖, ๒๙๕/๔๐๖, ๒๙๖/๔๐๖, ๒๙๗/๔๐๖,๒๙๘/๔๐๖,๒๙๙/๔๐๖,๓๐๐/๔๐๖,๓๐๑/๔๐๖,๓๐๒/๔๐๖,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕๒/๒๘๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๖/๖๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า นิครนถ์ หมายถึงปริพาชกผู้นุ่งผ้าปกปิดเฉพาะอวัยวะส่วนหน้า (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๙๓-๓๐๒/๙๔)

นิครนถ์นาฏบุตร, เจ้าลัทธิ : คณาจารย์เจ้าลัทธิคนหนึ่งในจำนวนครูทั้ง ๖ มีคนนับถือมาก เช่น สีหเสนาบดี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๐/๑๐๘) พระราชกุมารนามว่าอภัย ก็นับถือนิครนถ์นาฏบุตร เช่น ดังคำกล่าวในอภัยเถระกล่าวถึงอดีตที่ผ่านมาว่า ข้าพเจ้ามีนามว่าอภัย เป็น

SAMPLE

โอรสของพระเจ้าพิมพิสาร ในกรุงราชคฤห์ที่อุดมสมบูรณ์ ข้าพเจ้าตกอยู่ในอำนาจของปาปมิตร ถูกนิครนถ์นาฏบุตรให้ลุ่มหลง ส่งไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ข้าพเจ้าทูลถามปัญหาที่ละเอียดสุขุม ได้ฟังพยากรณ์ที่ประเสริฐ จึงบวช ไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตตผล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑๘/๓๒๐), หรือดังคำว่า เจ้าลัทธินิครนถ์นาฏบุตรเข้าไปหาเศรษฐี ถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกับเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๒/๑๗), ท่านเจ้าลัทธิรูปนี้มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น วรรธมานบ้าง พระมหาวีระ บ้าง เป็นต้น ศาสนาเชน ซึ่งยังมีอยู่ในประเทศอินเดีย

คำว่า นิครนถ์นาฏบุตร มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๖/๕๐, ๑๗๖/๕๘, ๑๗๗/๕๘, ๑๗๗/๕๘, ๑๗๘/๕๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๓/๑๖๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๔/๑๒๕, ๑๖๕/๑๒๖, ๓๐๑/๒๔๙, ๓๐๒/๒๕๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๙/๑๘๒, ๓๑๒/๓๔๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓, ๗๑/๖๖, ๗๕/๗๒, ๘๓/๘๔, ๒๓๘/๒๘๑, ๒๗๑/๓๒๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔/๖, ๔๑/๕๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๔,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๐/๓๘๗, ๓๖๑/๔๑๒, ๔๑๘/๔๙๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๕/๒๙๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๒๒๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๘/๑๗๖)

นิครนถบริษัท : ชุมชนนักบวชนอกพระพุทธศาสนาที่เป็นสาวกของนิครนถนาฏบุตร,กลุ่มนักบวชในศาสนาเชน ที่ติดตามเจ้าลัทธิไปตามสถานที่ต่างๆ ดังคำในนิคัณฐนาฏปุตตสูตรกล่าวถึงนิครนถ์นาฏบุตรไปถึงเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ พร้อมด้วยนิครนถบริษัทจำนวนมาก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๐/๓๘๗),ในกุลสูตรก็กล่าวถึงนิครนถ์นาฏบุตรอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนาฬันทาพร้อมด้วยนิครนถบริษัทหมู่ใหญ่ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๑/๔๑๒)

นิคัณฐนาฏปุตตสูตร: พระสูตรว่าด้วยนิครนถ์ นาฏบุตร นิครนถนาฏบุตรไปถึงเมืองมัจฉิกาสัณฑ์พร้อมด้วยนิครนถบริษัทจำนวนมากได้ถามจิตตคหบดีผู้เข้าไปหาพร้อมกับเหล่าอุบาสกว่า ท่านเชื่อหรือว่า พระสมณโคดมมีสมาธิที่ไม่มีวิตกวิจาร มีความดับวิตกวิจาร

เมื่อจิตตคหบดีตอบว่า ผมไม่เชื่อพระผู้มีพระภาคในข้อนี้ นิครนถนาฏบุตรได้กล่าวว่า ขอท่านทั้งหลายจงพิจารณาเรื่องนี้ตราบเท่าที่จิตตคหบดีนี้ยังเป็นคนตรง ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เขาเข้าใจวิตกวิจารว่าดับได้ ก็เข้าใจว่าใช้ข่ายปิดกั้นลมได้ หรือเขาเข้าใจวิตกวิจารว่าดับได้ ก็เข้าใจกระแสแม่น้ำคงคาว่าใช้กำมือของตนปิดกั้นได้

เมื่อจิตตคหบดีถามว่า ญาณหรือศรัทธา อย่างไหนประณีตกว่ากัน นิครนถนาฏบุตรตอบว่า ญาณประณีตกว่าศรัทธา จิตตคหบดีจึงกล่าวต่อไปว่า เพราะสงัดกามและอกุศลธรรมแล้ว ผมได้บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ผมได้บรรลุทุติยฌาน เพราะปีติจางคลายไป ผมได้บรรลุตติยฌาน เพราะละสุขและทุกข์ได้ ผมได้บรรลุจตุตถฌาน เมื่อรู้เห็นอย่างนี้

SAMPLE

ผมจักไม่เชื่อใครเลยว่า มีสมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีความดับวิตกวิจาร (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๕๐/๓๘๗)

นิคัณฐวัตถุ : เรื่องนิครนถ์ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายผู้ละอายในสิ่งที่ไม่ควรละอาย และไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอาย ชื่อว่าถือมั่นมิจฉาทิฏฐิ ย่อมไปสู่ทุคติ สัตว์ทั้งหลายผู้เห็นสิ่งที่ไม่ควรกลัวว่าควรกลัวและเห็นสิ่งที่ควรกลัวว่าไม่ควรกลัวชื่อว่าถือมั่นมิจฉาทิฏฐิ ย่อมไปสู่ทุคติ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๑๖/๑๓๒)

นิคัณฐสุตตาทิ : พระสูตรว่าด้วยนิครนถ์เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้นิครนถ์ มุณฑสาวก(หมายถึงสาวกของพวกนิครนถ์)ชฏิลกะ(ดาบส)ปริพาชก(นักบวชผู้นุ่งผ้า) มาคัณฑิกะ เตคัณฑิกะ อารุทธกะ โคตมกะและเทวธัมมิกะ(คำทั้ง ๕ นี้หมายถึงพวกเดียรถีย์ คือนักบวชผู้ถือลัทธินอกพระพุทธศาสนา)ตกนรกมี ๕ มีเนื้อความเหมือนในภิกขุสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๙๔-๓๐๒/๔๐๖)

นิคัณฐสูตร® : พระสูตรว่าด้วยนิครนถนาฏบุตร เจ้าอภัยลิจฉวีและเจ้าบัณฑิตกุมารลิจฉวีเข้าไปหาพระอานนท์ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี แล้วกล่าวว่า นิครนถ์นาฏบุตรบัญญัติความสิ้นสุดแห่งกรรมเก่าด้วยตบะ และบัญญัติการกำจัดเหตุได้โดยไม่ทำกรรมใหม่ กรรมเก่าจึงสิ้นไป เพราะสิ้นกรรมจึงสิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์จึงสิ้นเวทนา เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงจึงสิ้นไปความพ้นทุกข์ทั้งสิ้นย่อมมีได้ด้วยความบริสุทธิ์ที่ทำให้กิเลสสิ้นไป ซึ่งประจักษ์ชัดด้วยตนเอง แล้วถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ไว้อย่างไร

พระอานนท์อธิบายความบริสุทธิ์ที่ทำให้กิเลสสิ้นไปตามพระพุทธพจน์ ๓ คือ (๑) ภิกษุเพียบพร้อมด้วยศีล สำรวมในพระปาติโมกข์ไม่ทำกรรมใหม่และรับผลกรรมเก่าแล้วทำให้สิ้นไปโดยคิดว่าความบริสุทธิ์เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเองเป็นต้น(๒)ภิกษุเพียบพร้อมด้วยศีลบรรลุฌาน ๔ มีปฐมฌานเป็นต้นไม่ทำกรรมใหม่และรับผลกรรมเก่าแล้วทำให้สิ้นไปโดยคิดว่า ความบริสุทธิ์เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเองเป็นต้น (๓) ภิกษุเพียบพร้อมด้วยศีล และเพียบพร้อมด้วยสมาธิแล้วทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมิตติอันไม่มีอาสวะ ไม่ทำกรรมใหม่ และรับผลกรรมเก่าแล้วทำให้สิ้นไปโดยคิดว่า ความบริสุทธิ์เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเองเป็นต้น เมื่อเทศนาจบลง เจ้าบัณฑิตกุมารลิจฉวีกล่าวกับเจ้าอภัยลิจฉวีว่า ทำไมจึงไม่ชื่นชมคำที่พระอานนท์กล่าวไว้ดีแล้ว ซึ่งเป็นคำสุภาษิต ก็ได้รับคำตอบว่า ไฉนเราจะไม่ชื่นชมเล่า ความคิดของผู้ที่ไม่ชื่นชมคำซึ่งเป็นสุภาษิตนั้นพึงเสื่อมแน่นอน (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๕/๒๙๗)

SAMPLE

นิคัณฐสูตร[๒]: พระสูตรว่าด้วยอสัทธรรมของพวกนิครนถ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พวกนิครนถ์ประกอบด้วยอสัทธรรม ๑๐ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ทุศีล (๓) ไม่มีหิริ (๔) ไม่มีโอตตัปปะ (๕) ไม่ภักดีต่อสัตบุรุษ (๖) ยกตนข่มท่าน (๗) สละคืนความยึดมั่นถือมั่นด้วยทิฏฐิของตนได้ยาก(๘)เป็นคนลวงโลก(๙) ปรารถนาชั่ว (๑๐) เป็นมิจฉาทิฏฐิ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๘/๑๗๖)

นิคัณฐีครรภ์ : ห้องที่งอกซึ่งอยู่ที่ข้อหรือตาของพืชต่างๆ มี อ้อย ไม้ไผ่ และไม้อ้อ เป็นต้น ซึ่งเป็นการอธิบายที่เจ้าลัทธิของครูมักขลิ โคศาล (ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย)ตอบแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ดังคำว่า มหาบพิตร ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง ฯลฯ อสัญญีครรภ์ ๗ นิคัณฐีครรภ์ ๗ ฯลฯ มหากัป ๘,๔๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕),ในสันทกสูตร มหาทิฏฐิสูตรก็อธิบายนัยเดียวกัน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๗,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิคัณฐีครรภ์ หมายถึงที่งอกซึ่งอยู่ที่ข้อหรือตา เช่นอ้อย ไม้ไผ่ และไม้อ้อ เป็นต้น (ที.สี.อ. (บาลี)๑๖๘/๑๔๘,ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๒๘/๑๗๐,สํ.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๑๓- ๒๑๕/๓๗๕)

นิโครธ, ต้นไม้: ต้นไทร ซึ่งเป็นไม้ที่ไทรหรือกร่างของชมพูทวีป นิโครธนี้มีเปลือกเรียบสีเทา ใบกว้างหนารูปไข่ปลายมน ไม่มีขน ผลกลม เมื่อสุกสีส้มออกแดง ดังคำในมหาวรรค อชปาลกถา กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้น แล้วเสด็จจากควงต้นโพธิพฤกษ์ไปยังควงต้นอชปาลนิโครธ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔/๗)

อรรถกถาอธิบายว่า นิโครธ แปลว่า ต้นไทร เป็นไม้จำพวกไทรหรือกร่างของอินเดีย พวกคนเลี้ยงแพะชอบมานั่งที่ร่มเงาของต้นนิโครธนี้ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าอชปาลนิโครธ (วิ.อ. (บาลี)๓/๔/๘)

นิโครธ, เนื้อ : ชื่อพญาเนื้อโพธิสัตว์ ที่ดูแลแม่เนื้อผู้ที่เนื้อชื่อว่าสาขะทอดทิ้ง จึงไร้ที่พึ่งไปพึ่งพญาเนื้อว่านิโครธ ต่อมาเมื่อลูกเจริญเติบโต แม่เนื้อจึงมักสอนลูกว่าให้พึ่งพาพญาเนื้อชื่อว่านิโครธดีกว่าจะไปใช้ชีวิตกับพ่อเนื้อชื่อว่าสาขะผู้ทอดทิ้งไปเลย ดังคำในนิโครธมิคชาดก ที่แม่เนื้อเห็นลูก(ของตน) กำลังจะไปยังที่อยู่ของเนื้อสาขะ จึงกล่าวสอนว่า ลูกหรือผู้อื่นควรคบหาเนื้อชื่อนิโครธเท่านั้น ไม่ควรเข้าไปคบหาเนื้อชื่อสาขะ การตายในสำนักของเนื้อชื่อนิโครธยังประเสริฐกว่า การมีชีวิตในสำนักของเนื้อชื่อสาขะจะประเสริฐอะไร (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒/๖),ในกุมารกัสสปเถราปทาน พระกุมารกัสสปเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เกิดเป็นเนื้ออยู่ในป่า ได้พญาเนื้อนิโครธ

SAMPLE

ช่วยเหลือไว้จึงทำให้รอดชีวิต (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๔/๑๕๙, ๑๖๕/๒๖๐, ๑๖๖/๒๖๐, ๑๖๗/๒๖๐)

นิโครธ, ปริพาชก : ชื่อปริพาชกผู้เป็นเจ้าสำนัก มีลูกศิษย์ ๓,๐๐๐ คน พักอยู่ ณ ปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา ใกล้ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เคยสนทนาธรรมกับคหบดีชื่อสันธาน ผู้เป็นพุทธสาวก ดังคำในอุทุมพริกสูตร กล่าวถึงนิโครธปริพาชกนั่งอยู่กับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ ผู้กำลังสนทนากันด้วยเสียงดังอื้ออึงถึงดิรัจฉานกถาต่างๆ และมีสันธานสนทนาอยู่ด้วย หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว ส่วนนิโครธปริพาชกก็เลือกนั่ง ณที่สมควรที่ใดที่หนึ่งซึ่งต่ำกว่า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๙/๓๕, ๕๐/๓๕, ๕๑/๓๖, ๕๒/๓๖, ๕๓/๓๖, ๕๔/๓๗)

นิโครธกัปปะ, พระ : พระเถระชื่อว่า นิโครธกัปปะ เป็นพระเถระรูปหนึ่ง ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของท่านพระวังคีสะ ปรินิพพาน ณ อัคคาฬวเจดีย์ ดังคำในนิกขันตสูตร ท่านพระวังคีสะอยู่ที่อัคคาฬวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี กับท่านพระนิโครธกัปปะผู้เป็นอุปัชฌาย์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๙/๓๐๔) หรือดังคำในวังคีสสูตร วังคีสเถรคาถา ที่พระวังคีสเถระกราบทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเห็นธรรมอันมั่นคง ภิกษุนั้นเป็นพราหมณ์มาแต่กำเนิด มีนามที่พระองค์ทรงประทานให้ว่า นิโครธกัปปะ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๔๗/๕๘๑,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๗๓/๕๔๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๙/๓๐๓, ๒๑๑/๓๐๖)

นิโครธชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้านิโครธ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นิโครธกุมารโพธิสัตว์เป็นบุตรหญิงเข็ญใจ เพราะพอคลอดแล้วถูกมารดานำไปทิ้งไว้ที่โคนต้นไทรจึงชื่อนิโครธ แต่มีหญิงภรรยาเศรษฐีนำไปเลี้ยงเป็นบุตร ต่อมาได้เดินทางไปเรียนวิชาที่เมืองตักกสิลาพร้อมด้วยสหาย ๒ คน คนหนึ่งชื่อสาขะเป็นบุตรอนุเศรษฐี เพราะมารดาไปคลอดใต้กิ่งไม้ คนหนึ่งชื่อโปติกะ เพราะเป็นบุตรช่างชุนที่อาศัยมหาเศรษฐีอยู่เมื่อจบการศึกษากำลังเดินทางท่องเที่ยวเพื่อกลับบ้านได้ไปพักใต้ต้นไม้ใหญ่ เช้าตรู่นายโปติกะได้ยินเสียงไก่สองตัวทะเลาะกันอยู่บนต้นไม้เพราะถ่ายอุจจาระรดกันและอวดความดีของกันและกันอยู่บนต้นไม้ว่าไก่ตัวล่างว่าถ้าใครได้กินเนื้อเรา คนนั้นตื่นเช้าจะได้เงินพันหนึ่ง ไก่ตัวอยู่ด้านบนบอกว่า ถ้าใครฆ่าเรากินเนื้อกล้ามจะได้รับเลือกให้เป็นพระราชาแต่เช้าเลย ถ้าใครกินเนื้อกลาง ๆ จะได้เป็นเสนาบดี ถ้าใครกินเนื้อติดกระดูกจะได้เป็นขุนคลัง นายโปติกะจึงไปจับไก่ตัวนั้นมาฆ่า แล้วให้เนื้อล่ำแก่นิโครธกุมาร ให้เนื้อกลาง ๆ แก่สาขะ และตนเองกินเนื้อติดกระดูก ในคืนนั้นพระเจ้าพรหมทัตสวรรคต พระราชาไม่มีพระโอรสพวกอำมาตย์จึงปล่อยราชรถเสี่ยงทายหาพระราชา ราชรถได้ไปหยุดอยู่ที่นิโครธกุมารนอนอยู่พวกอำมาตย์ได้ถวายราชสมบัติแก่พระโพธิสัตว์และท่านได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่สหายชื่อสาขะซึ่งเป็นคน

SAMPLE

อันธพาลและพระราชทานตำแหน่งขุนคลังแก่นายโปติกะต่อมาสาขเสนาบดีแสดงความไม่พอใจที่นายโปติกะให้เนื้อล่ำแก่นิโครธกุมารทำให้นิโครธกุมารได้เป็นพระราชา ให้เนื้อกลาง แก่ตนเองทำให้เป็นเสนาบดีเมื่ออยู่ในที่ลับสองต่อสองสาขาเสนาบดีได้ทำร้ายโปติกะขุนคลังนายโปติกะจึงนำเรื่องนั้นไปกราบทูลแด่พระราชาพระเจ้านิโครธตรัสว่าเราจะลงโทษประหารชีวิตสาขเสนาบดีนายโปติกะตกใจจึงกราบทูลพระราชาว่าไม่ประสงค์จะให้ทำกับคนชั่วอย่างนั้นเพียงต้องการให้ทรงรับทราบไว้เท่านั้น พราะอาจมีภัยเกิดจากคนชั่วได้พระราชาก็ยอมตามนั้น นายโปติกะได้สอนบุตรของตนว่าให้คบหาแต่พระเจ้านิโครธเท่านั้นไม่ควรคบหากับสาขเสนาบดีเลยเพราะนำความเดือดร้อนมาให้ (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย)๒๗/๗๒/๓๓๔)

นิโครธเถรคาถา :คาถาของนิโครธเถระ, ภาษิตของนิโครธเถระท่านพระนิโครธเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า เราไม่กลัวภัย พระศาสดาของเราทั้งหลายทรงเฉียบแหลมในอมตธรรม ภิกษุทั้งหลายย่อมดำเนินตามหนทางที่ไม่มีภัย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๑/๓๑๑)

นิโครธมิคชาดก :ชาดกว่าด้วยพญาเนื้อชื่อนิโครธ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาเนื้อโพธิสัตว์ชื่อนิโครธยอมสละชีวิตของตนช่วยนางเนื้อที่มีครรภ์แก่ ไม่ให้พระราชาฆ่า เมื่อถึงวาระของนางพระราชาทรงเลื่อมใสจึงพระราชทานอภัยแก่ฝูงเนื้อและสัตว์ทุกจำพวก เมื่อนางเนื้อคลอดลูกแล้ว พยายามสอนลูกให้ยึดเอาพญาเนื้อชื่อนิโครธเป็นที่พึ่งเท่านั้นอย่าคบหาเนื้อชื่อสาขะเป็นที่พึ่งเป็นอันขาด เพราะนางเคยขอร้องให้แต่กลับถูกเนื้อสาขะนั้นขับไล่ออกจากฝูงมา (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒/๕)

นิโครธาราม, วิหาร :อารามที่พระญาติสร้างถวายพระพุทธเจ้าอยู่ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวถึง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ณ นิโครธารามเขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๖/๑๐๑) หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๘/๕๒๓)

คำว่า นิโครธาราม มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๐๙/๑๒๘, ๑๕๘/๓๓๐, ๓๐๓/๔๔๕, ๕๑๖/๖๐๕, ๕๗๐/๖๔๒,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๑๐/๑๓๗, ๑๐๕๔/๒๘๓,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๕/๑๗๗, ๑๙๙/๒๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๕/๒๒๒, ๒๘๖/๓๔๓,๓๗๖/๔๒๔,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๓/๒๔๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๐, ๑๐๑๗/๕๒๒, ๑๐๓๓/๕๕๓, ๑๐๓๕/๕๕๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๔/๒๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๕/๒๙๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐/๔๒๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๕/๒๖๘, ๕๑/

๓๓๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๖/๑๐๐,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑/๔๑๐, ๑๒/๔๑๕, ๑๓/๔๑๗

นิฆัณฑุ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวกุเวร อยู่ทางทิศเหนือ เป็นผู้มีมายา เคยมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสด์ ดังคำในมหาสมยสูตร กล่าวถึงยักษ์นิฆัณฑุว่าเป็นผู้รับใช้ท้าวกุเวร เป็น ๑ ในพวกผู้รับใช้ที่มีมายา คือ กุเฏณฑุ เวเฏณฑุ วิฏู วิฏูฏะ จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุฆัณฑุและ นิฆัณฑุก็มาด้วย,เป็นยักษ์ที่อยู่ระดับมหายักษ์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๗/๒๖๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

นิฆัณฑุศาสตร์ : คัมภีร์ประเภทศัพทมูลวิทยา (Etymology) คลังศัพท์ (Lexicon) หรืออภิธานศัพท์(Glossary) ที่รวบรวมคำศัพท์ในพระเวทซึ่งเป็นคำยาก หรือคำที่เลิกใช้แล้ว นำมาอธิบายความหมาย เป็นส่วนหนึ่งของนิรุกติ ซึ่งเป็น ๑ ในเวทางคศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ดังคำในอัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงอัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ จบไตรเพทพร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ รู้ตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์ และการทำนายลักษณะมหาบุรุษ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘)

คำว่า นิฆัณฑุศาสตร์ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๓/๑๑๓, ๓๑๑/๑๑๘, ๓๑๑/๑๑๙, ๓๑๖/๑๒๑, ๓๓๑/๑๒๗, ๓๔๑/๑๓๔, ๓๔๔/๑๔๒, ๓๔๔/๑๔๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๑, ๔๗๓/๕๙๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๙/๒๒๕, ๖๐/๒๒๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๗,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๒๗/๗๔๒

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิฆัณฑุศาสตร์ คัมภีร์ประเภทศัพทมูลวิทยา (Etymology) คลังศัพท์ (Lexicon) หรืออภิธานศัพท์ (Glossary) ที่รวบรวมคำศัพท์ในพระเวทซึ่งเป็นคำยาก หรือคำที่เลิกใช้แล้ว นำมาอธิบายความหมาย เป็นส่วนหนึ่งของนิรุกติ ซึ่งเป็น ๑ ในเวทางคศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ภาษาสันสกฤตเรียกว่านิฆัณฏุ ที.สี.อ. (บาลี)๒๕๖/ ๒๒๒)

นิจจสัญญา : ความหมายรู้ว่าเที่ยง,สัญญาคือความเที่ยง, ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถา เมื่อพระโยคาวจรละนิจจสัญญา ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งอนิจจานุปัสสนาย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้นไม่ล่วงเลยกันหรือในอิทธิกถาอธิบายว่า สภาวะที่ละนิจจสัญญาย่อมสำเร็จได้ด้วยอนิจจานุปัสสนา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๒, ๕๒/๘๒, ๑๖๗/๒๕๘, ๒๑๔/๓๕๖)

SAMPLE

นิจฉวิตถีสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศหญิง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศหญิงว่า เปรตตนนี้เคยเป็นหญิงประพฤติมนอกใจสามี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๔/๓๐๙)

นิจฉวิเปรต : เปรตร่างไม่มีผิว,เปรตที่มีร่างไม่มีผิวหนัง มีทั้งเปรตที่เป็นผู้หญิงและผู้ชาย ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศชาย เปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศหญิงอยู่ ณ ที่ภูเขาคิชฌกูฏ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๙/๒๒๔),ในนิจฉวิสูตร นิจฉวิตถีสูตร พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวแก่พระลักษณะว่า ท่าน เมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นนิจฉวิเปรต(เปรตร่างไม่มีผิวหนัง)เพศชาย ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ ฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ขวักไขว่จิกทึ้งยื้อแย่งเปรตนั้นสะบัดไปมาจนมันร้องครวญครวญคราง,เปรตนั้นเคยเป็นคนฆ่าแกะในกรุงราชคฤห์,เปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศหญิง, เปรตหญิงตนนั้นเคยประพฤติมนอกใจสามีในกรุงราชคฤห์ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๕/๓๐๕, ๒๑๔/๓๐๙)

นิจฉวิสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศชาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างไม่มีผิวหนังเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าแกะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๕/๓๐๕)

นิจทาน : ทานที่ถวายประจำตามเทศกาล มุ่งหมายถึงสลากภัต ดังคำในอุชชยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่อุชชยพราหมณ์ว่า พราหมณ์ เราสรรเสริญยัญที่ไม่มีกิริยา คือ นิจทาน และอนุกูลยัญ คือยัญที่ไม่มีการฆ่าโค ฯลฯ เพราะพระอรหันต์หรือท่านผู้บรรลุอรหัตตมรรคย่อมเกี่ยวข้องกับยัญที่ไม่มีกิริยาอย่างนี้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๐/๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิจทาน หมายถึงสลากภัต และคำว่า สลากภัต คือ อาหารที่ถวายตามสลาก หมายเอาสังฆภัตอันทายกเข้ากันถวาย ต่างคนต่างจัดมาเป็นของต่างกัน มักทำกันในเทศกาลที่ผลไม้เผล็ดผลแล้วถวายพระด้วยวิธีจับสลาก (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๓๙/๓๔๐)

นิจศีล: ศีลที่พึงรักษาเป็นประจำ,ศีลประจำตัวของอุบาสกอุบาสิกา ได้แก่ ศีล ๕ ดังคำในนันทกเปตวัตถุ กล่าวถึงอุตตราธิดาไว้ว่า นางทำแต่กรรมดี ยินดีแล้วในนิจศีลและอุโบสถศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ และยินดีในทาน (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๙๙/๒๘๑)

นิชชรวัตถุ : ธรรมที่ทำให้เสื่อม เป็นธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ในทสุตตรสูตร พระสารีบุตรเถระอธิบายว่ามี ๑๐ อย่างคือ(๑) มิจฉาทิฏฐิ(เห็นผิด) ของผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมเสื่อมไปคือบาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไปและกุศลธรรม

SAMPLE

เป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย (๒) มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด) ของผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมเสื่อมไป... (๓) มิจฉาวาจา (เจรจาผิด)... (๔) มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด)...(๕) มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด)... (๖) มิจฉาวายามะ (พยายามผิด) .... (๗) มิจฉาสติ (ระลึกผิด) ของผู้มีสัมมาสติ ...(๘) มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด)ของผู้มีสัมมาสมาธิ ...(๙) มิจฉาญาณะ (รู้ผิด) ของผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมเสื่อมไป ...(๑๐) มิจฉาวิมุตติ (หลุดพ้นผิด) ของผู้มีสัมมาวิมุตติ ย่อมเสื่อมไป คือบาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๕),ในญาณกถา สุตมยญาณนิทเทส กล่าวถึงธรรม ๑๐ อย่างที่ควรรู้ยิ่ง คือ นิชชรวัตถุ ๑๐(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒/๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิชชรวัตถุ ๑๐ หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น รวมกับสัมมาญาณ และสัมมาวิมุตติ อีก ๒ จึงเป็น ๑๐ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๒/๘๔)

นิชชรสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุแห่งความเสื่อม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหตุแห่งความเสื่อม ๑๐ คือ (๑)เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิย่อมเสื่อมไป บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไปและกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย (๒) เมื่อมีสัมมาสังกัปปะ มิจฉาสังกัปปะย่อมเสื่อมไป บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัย (๓) เมื่อมีสัมมาวาจา มิจฉาวาจาย่อมเสื่อมไป บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาวาจาเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไปและกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาวาจาเป็นปัจจัย(๔) เมื่อมีสัมมากัมมันตะ มิจฉากัมมันตะย่อมเสื่อมไป บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉากัมมันตะเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไปและกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมากัมมันตะเป็นปัจจัย (๕) เมื่อมีสัมมาอาชีวะ มิจฉาอาชีวะย่อมเสื่อมไป บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาอาชีวะเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไปและกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาอาชีวะเป็นปัจจัย (๖)เมื่อมีสัมมาวายามะ มิจฉาวายามะย่อมเสื่อมไป บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาวายามะเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไปและกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาวายามะเป็นปัจจัย (๗) เมื่อมีสัมมาสติ มิจฉาสติย่อมเสื่อมไป บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาสติเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาสติเป็นปัจจัย (๘) เมื่อมี

SAMPLE

สัมมาสมาธิ มิจฉาสมาธิย่อมเสื่อมไป บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาสมาธิเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไปและกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาสมาธิเป็นปัจจัย (๙) เมื่อมีสัมมาญาณะ มิจฉาญาณะย่อมเสื่อมไป บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาญาณะเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาญาณะเป็นปัจจัย (๑๐) เมื่อมีสัมมาวิมุตติ มิจฉาวิมุตติย่อมเสื่อมไป บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๖/๒๔๘)

นิชฌัตติพละ : กำลังคือการใช้จิตเพ่งสภาวธรรมมีกามฉันทนิวรณ์เป็นต้น ด้วยเนกขัมมะเป็นต้น,ข้อที่ ๑๔ ในพละ ๖๘ ดังคำว่า คือ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ ปฏิสังขานพละ ภาวนาพละ อนวัชชพละสังคหพละ ขันติพละ ปัญญัตติพละ นิชฌัตติพละ อิสสริยพละ อธิษฐานพละสมถพละ วิปัสสนาพละ เสกขพละ ๑๐อเสกขพละ ๑๐ ขีณาสวพละ ๑๐ อิทธิพละ ๑๐ ตถาคตพละ ๑๐ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๓), ในพลกถา พระสารีบุตรเถระได้อธิบายนิชฌัตติพละไว้ว่า ชื่อว่านิชฌัตติพละเพราะพระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะ ย่อมเพ่งจิตด้วยอำนาจเนกขัมมะ ชื่อว่านิชฌัตติพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละพยาบาทย่อมเพ่งจิตด้วยอำนาจอพยาบาท ชื่อว่านิชฌัตติพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละถีนมิทธะ ย่อมเพ่งจิตด้วยอำนาจอาโลกสัญญาฯลฯ ชื่อว่านิชฌัตติพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกิเลสทั้งปวง ย่อมเพ่งจิตด้วยอำนาจอรหัตตมรรค นี้เป็นนิชฌัตติพละ หรือดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึง ชื่อว่านิชฌัตติพละ เพราะพระโยคาวจรย่อมเพ่งจิตด้วยเนกขัมมะเป็นต้นนั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๗,๔๕/๕๒๓)

นิฏฐังคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้เชื่อมั่นในตถาคต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้เชื่อมั่นในเรา ทั้งหมดเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ บรรดาบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิเหล่านั้น บุคคลที่มีความสำเร็จในโลกนี้ มี ๕ จำพวก คือ (๑) พระสัตตักขัตตุปรมโสดาบัน (๒) พระโกลังโกลโสดาบัน (๓) พระเอกพีชีโสดาบัน (๔) พระสกทาคามี (๕) พระอรหันต์ บุคคลละโลกนี้ไปแล้วจึงมีความสำเร็จ มี ๕ จำพวก คือ (๑) พระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี (๒) พระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี (๓) พระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี (๔) พระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี (๕) พระอนาคามีผู้อุทธังโสตอกนิฏฐคามี (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๓/๑๔๐)

นิตย์: เที่ยง,ยั่งยืน,เสมอ,เป็นประจำ ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงภิกษุฉันภัตตาหารที่เขาถวายเป็นนิตย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๒๐/๓๗๘)

SAMPLE

นิตยกาล: ตลอดเวลา,ตลอดกาลเป็นนิตย์ ดังคำในมหาสัจจกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่อัคคเวสนพราหมณ์คนหนึ่งว่า อัคคิเวสสนะฯลฯ ตถาคตย่อมแสดงธรรมแก่บุคคลเหล่าอื่นโดยชอบเพื่อประโยชน์ให้รู้แจ้งอย่างเดียวและในตอนจบเรื่องหนึ่งๆเราประคองจิตให้สงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ ณ ภายใน ดำรงอยู่ในสมาธินิมิตเบื้องต้นนั้นตลอดนิตยกาล (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๗/๔๑๘)

นิตยทาน : ทานที่ถวายประจำ,ทานเป็นถวายเป็นนิตย์แก่พระสงฆ์ ดังคำที่ในกูฏทันตสูตรพระพุทธเจ้าตรัสยัญที่สืบตระกูลกันมาคือนิตยทานแก่กูฏทันตพราหมณ์ว่า นิตยทานที่ทำสืบกันมาถวายเจาะจงบรรพชิตผู้มีศีล นี้เป็นยัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ นี้ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๙/๑๔๖, ๓๕๐/๑๔๗, ๓๕๑/๑๔๗, ๓๕๒/๑๔๗, ๓๕๓/๑๔๘)

นิตยภัต : อาหารหรือค่าอาหารที่ถวายแก่ภิกษุสามเณรเป็นประจำ มุ่งหมายถึงภัตรที่ถวายพระสงฆ์ในแต่ละวัน ภิกษุฉันนิตยภัตไม่เป็นอาบัติ ดังคำในมหาวิภังค์ และจูฬวรรคกล่าวถึง คหบดีผู้ชอบถวายอาหารอย่างดี ถวายอาหารแก่สงฆ์วันละ ๔ ที่เป็นนิตยภัตคหบดีพร้อมบุตรภรรยาอังคาสอยู่ใกล้ๆในโรงฉัน(วิ.มหา.(ไทย)๑/๕๖๙/๖๔๐,,วิ.มหา.(ไทย)๒/๓๘๓/๔๑๕,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๒/๓๐๓, ๑๙๒/๓๐๕)

นิติธรรม : ธรรมคือหลักกฎหมาย หมายถึงหลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย ดังคำในกาฬุทายีเถราปทาน พระกาฬุทายีเถระ กล่าวถึงประวัติในวัยที่เป็นฆราวาสให้ฟังตอนหนึ่งข้าพเจ้าก็เกิดในวันนั้นเติบโตพร้อมกับพระสิทธัตถราชกุมารนั้นแหละเป็นสหายที่รักเอ็นดูคุ้นเคย และฉลาดในทางนิติธรรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๔/๓๑๕)

นิททสภิกษุ : ภิกษุชื่อนิททสะ,พระขีณาสพ, หมายถึงผู้ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์มีอายุไม่ถึง ๑๐ ปี คำว่า นิททสะ แปลว่ามีอายุไม่ถึง ๑๐ ปี คำนี้เป็นคำที่พวกเดียรถีย์ใช้เรียกนิครนถ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์กำหนด ๑๒ ปี ถ้าตายลง เมื่อถึง ๑๐ ปี เรียกผู้นั้นว่า นิททสะ คือ เมื่อมาเกิดอีกจะมีอายุไม่ถึง ๑๐ ปี และอาจไม่ถึง ๙ ปี ๑ ปี แต่พระผู้มีพระภาคทรงใช้คำนี้ หมายถึงพระขีณาสพในความหมายว่า ไม่มีการเกิดอีก ไม่ว่าจะเกิดมาเพียงวันเดียวหรือครู่เดียว โดยมีเงื่อนไขว่าผู้นั้นต้องเพียบพร้อมด้วยธรรม ๗ ประการ ส่วนเวลาประพฤติพรหมจรรย์มากน้อยไม่สำคัญ ดังคำในปฐมนิททสสูตรกล่าวถึงพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกนั่งประชุมกัน สนทนากันในระหว่างการประชุมว่าผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านผู้ใดผู้หนึ่งประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบ ๑๒ ปี ควรเรียกท่านผู้นั้นว่า นิททสภิกษุ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๒/๖๒,๔๓/๖๔)

นิททสวัตถุ : ธรรมที่เป็นเหตุให้ชื่อว่า นิททสะ แปลว่ามีอายุไม่ถึง ๑๐ ปี คำนี้เป็นคำที่พวกเดียรถีย์ใช้เรียกนิครนถ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์กำหนด ๑๒ ปี ถ้าตายลง เมื่อถึง

SAMPLE

๑๐ ปี เรียกผู้นั้นว่า นิททสะ คือ เมื่อมาเกิดอีกจะมีอายุไม่ถึง ๑๐ ปี และอาจไม่ถึง ๙ ปี ๑ ปี แต่พระผู้มีพระภาคทรงใช้คำนี้ หมายถึงพระขีณาสพในความหมายว่า ไม่มีการเกิดอีก ไม่ว่าจะเกิดมาเพียงวันเดียวหรือครู่เดียว โดยมีเงื่อนไขว่าผู้นั้นต้องเพียบพร้อมด้วยธรรม ๗ ประการ (๑) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการสมาทานสิกขา และได้ความรักในการสมาทานสิกขาต่อไป (๒)เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการใคร่ครวญธรรม และได้ความรักในการใคร่ครวญธรรมต่อไป (๓) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการกำจัดความอยากและได้ความรัก ในการกำจัดความอยากต่อไป (๔) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการหลีกเร้น และได้ความรักในการหลีกเร้นต่อไป (๕) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการปรารภความเพียรและได้ความรักในการปรารภความเพียรต่อไป (๖) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน และได้ความรักในสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนต่อไป (๗) เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการแทงตลอดด้วยทิฏฐิ และได้ความรักในการแทงตลอดด้วยทิฏฐิต่อไป และตรัสอีกว่า ภิกษุประกอบด้วยนิททสวัตถุ ๗ ประการนี้แล หากประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบ ๑๒ ปี ควรเรียกภิกษุนั้นว่านิททสภิกษุ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๓,๑๑/๓๕๗/๔๐๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๐/๒๙,๔๒/๖๓,๔๓/๖๕) ส่วนเวลาประพฤติพรหมจรรย์มากน้อยไม่สำคัญ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๒-๔๓/๖๒-๖๖) ; ดู ที.ปา. (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๑/๒๒๒)

อรรถกถาอธิบาย นิททสวัตถุ คือเรื่องที่ประพฤติพรหมจรรย์ยังไม่ครบ ๑๐ ปี (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓๒๐/๑๖๔-๑๖๕, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๓๑/๒๓๘)

นิททสวัตถุสูตร :พระสูตรว่าด้วยนิททสวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นิททสวัตถุ (อรรถกถาอธิบายหมายถึงธรรมที่เป็นเหตุให้ชื่อว่านิททสะดังนี้ คำว่า **“นิททสะ”** แปลว่า มีอายุไม่ถึง ๑๐ ปี คำนี้เป็นคำที่พวกเดียรถีย์ใช้เรียกนิครนถ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์กำหนด ๑๒ ปี ถ้าตายลงเมื่อถึง ๑๐ ปี เรียกผู้นั้นว่านิททสะ คือเมื่อมาเกิดอีกจะมีอายุไม่ถึง ๑๐ ปี และอาจไม่ถึง ๙ ปี ๘ ปี ลดหย่อนลงมาจนถึง ๑ ปี แม้ ๒๐ ปี ๓๐ ปีขึ้นไปก็ทำนองเดียวกัน เป็นลัทธิที่เน้นเรื่องกำหนดเวลาและรูปแบบการประพฤติพรหมจรรย์ แต่พระผู้มีพระภาคทรงใช้คำนี้ หมายถึงพระขีณาสพ ในความหมายว่าไม่มีการเกิดอีก ไม่ว่าจะเกิดมาเพียงวันเดียว หรือครู่เดียว โดยมีเงื่อนไขว่า ผู้นั้นต้องเพียบพร้อมด้วยนิททสวัตถุ ๗ ส่วนเวลาประพฤติพรหมจรรย์มากน้อยไม่สำคัญ) ๗ คือ ภิกษุ (๑) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการสมาทานสิกขา(หมายถึงบำเพ็ญไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญาให้บริบูรณ์และถูกต้อง) และได้ความรักในการสมาทานสิกขาต่อไป (๒) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการใคร่ครวญธรรม(หมายถึงเพ่งพินิจพิจารณาเห็นธรรม โดยความ

SAMPLE

เป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ดังนั้น คำนี้ จึงเป็นชื่อของวิปัสสนา) และได้ความรักในการใคร่ครวญธรรมต่อไป (๓) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการกำจัดความอยาก(หมายถึงกำจัดหรือการข่ม หรือการข่มตัณหาได้ด้วยอำนาจของภังคานุปัสสนาญาณ) และได้ความรักในการกำจัดความอยากต่อไป (๔) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการหลีกเร้น และได้ความรักในการหลีกเร้นต่อไป (๕) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการปรารภความเพียร และได้ความรักในการปรารภความเพียรต่อไป (๖) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน) และได้ความรักในสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนต่อไป (๗) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการแทงตลอดด้วยทิฏฐิ(หมายถึงเห็นมรรคคือเห็นแจ้งด้วยมัคคสัมมาทิฏฐิ)และได้ความรักในการแทงตลอดด้วยทิฏฐิต่อไป (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๐/๒๙)

นิททสสูตร® (ปฐม) **:** พระสูตรว่าด้วยนิททสวัตถุ (สูตรที่ ๑) พระสารีบุตรขณะอยู่ที่กรุงสาวัตถี เข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เห็นว่ายังเช้าอยู่จึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกกำลังนั่งประชุมกัน สนทนากันในระหว่างการประชุมว่า ท่านผู้ใดผู้หนึ่งประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบ ๑๒ ปี ควรเรียกท่านผู้นั้นว่า นิททสภิกษุ พระสารีบุตรไม่ยินดีไม่คัดค้านถ้อยคำดังกล่าวนั้น ภายหลังกลับจากบิณฑบาตฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลถ้อยคำสนทนาของอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นให้ทรงทราบแล้วทูลถามว่า อาจหรือไม่ที่จะบัญญัตินิททสภิกษุไว้ในธรรมวินัยนี้ด้วยเหตุเพียงนับพรรษาอย่างเดียว

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ไม่อาจเลย แล้วทรงแสดงนิททสวัตถุที่พระองค์ทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วจึงประกาศไว้ มี ๗ คือ ภิกษุ (๑) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการสมาทานสิกขาและได้ความรักในการสมาทานสิกขาต่อไป (๒) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการใคร่ครวญธรรมและได้ความรักในการใคร่ครวญธรรมต่อไป (๓) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการกำจัดความอยากและได้ความรักในการกำจัดความอยากต่อไป (๔) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการหลีกเร้นและได้ความรักในการหลีกเร้นต่อไป (๕) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการปรารภความเพียรและได้ความรักในการปรารภความเพียรต่อไป (๖) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนและได้ความรักในสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนต่อไป (๗) มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการแทงตลอดด้วยทิฏฐิและได้ความรักในการแทงตลอดด้วยทิฏฐิต่อไป แล้วตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยนิททสวัตถุ ๗ นี้ หากประพฤติพรหมจรรย์ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบ ๑๒ ปีก็ดี ครบ ๒๔ ปีก็ดี ครบ ๓๖ ปีก็ดี ครบ ๔๘ ปีก็ดี ควรเรียกว่า นิททสภิกษุ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๒/๖๒)

SAMPLE

นิททสสูตร[๒] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยนิททสวัตถุ (สูตรที่ ๒) พระอานนท์ขณะอยู่ที่โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ได้เข้าไปบิณฑบาตในกรุงโกสัมพี เห็นว่ายังเช้าอยู่จึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชก พวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกกำลังนั่งประชุมสนทนากันในระหว่างการประชุมว่า ท่านผู้ใดผู้หนึ่งประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบ ๑๒ ปี ควรเรียกท่านผู้นั้นว่า นิททสภิกษุ พระอานนท์ไม่ยินดีไม่คัดค้านถ้อยคำดังกล่าวนั้น ภายหลังกลับจากบิณฑบาตฉันภัตตาหารเสร็จแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลถ้อยคำสนทนาของอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นให้ทรงทราบแล้วกราบทูลถามว่า อาจหรือไม่ที่จะบัญญัตินิททสภิกษุไว้ในธรรมวินัยนี้ด้วยเหตุเพียงนับพรรษาอย่างเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ไม่อาจเลย แล้วทรงแสดงนิททสวัตถุ ที่พระองค์ทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วจึงประกาศไว้ มี ๗ คือ ภิกษุ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) เป็นพหูสูต(๕) ปรารภความเพียร (๖) มีสติ (๗) มีปัญญา แล้วตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยนิททสวัตถุ ๗ นี้ หากประพฤติพรหมจรรย์ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบ ๑๒ ปีก็ดี ครบ ๒๔ ปีก็ดี ครบ ๓๖ ปีก็ดี ครบ ๔๘ ปีก็ดี ควรเรียกว่า นิททสภิกษุ (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๓/๖๔)

นิททาตันทิสูตร :พระสูตรว่าด้วยความหลับและความเกียจคร้าน สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า อริยมรรคย่อมไม่ปรากฏแก่ผู้ชอบหลับ เกียจคร้าน ไม่ยินดี และเมาอาหาร
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยมรรคจะบริสุทธิ์ได้เพราะใช้ความเพียรกำจัดความหลับ ความเกียจคร้าน ความยินดี และความเมาอาหาร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖/๑๕)

นิทธมนิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมอันบุคคลพึงกำจัดพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมอันบุคคลพึงกำจัด ๑๐ คือ ผู้มีสัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ย่อมกำจัดมิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้นได้ กำจัดบาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้นเป็นปัจจัยได้ และกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นเป็นปัจจัย(อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๐/๒๕๕)

นิทาน : เหตุ, ที่มา, ต้นเรื่อง, ความเป็นมาแต่เดิม ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่าการที่จะแสดงวัตถุ นิทาน อาบัติ นัย และเปยยาลให้สิ้นเชิงนั้น ทำได้ยาก ท่านทั้งหลายจงทราบข้อนั้นโดยนัยเถิด หรือดังคำว่า ภิกษุยกนิทานขึ้นแสดงจบแล้ว พึงสวดอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบทนี้เป็นการยกปาติโมกข์แบบที่ ๑ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๑/๒๐๒,๑๕๐/๒๒๘) หรือเรื่องเดิมที่เป็นมา เช่น ในคำว่า ให้ทานที่เป็นสุขนิทานของสรรพสัตว์ สุขนิทาน คือเหตุแห่งความสุข หรือคำว่า กุศลนิทาน เหตุแห่งกุศล ดังคำในยมกกล่าวไว้ว่า มูล

SAMPLE

เหตุ นิทาน สมภพ ประภพ สมุฏฐาน อาหาร อารมณ์ ปัจจัย และสมุทัย มีด้วยประการฉะนี้(อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๔๙/๙) , ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีนิทาน จึงเกิดขึ้น ไม่มีนิทาน ไม่เกิดขึ้นเพราะละนิทานนั้นเสียได้อย่างนี้ ธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นจึงไม่มี (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๗๙/๑๐๖); ในภาษาไทย ความหมายได้เพี้ยนไปกลายเป็นว่า เรื่องที่เล่ากันมา

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิทาน หมายถึงเหตุ (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๗๘-๗๙/๖๒, อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี)๑/๓๒๙-๓๓๐)

นิทานสูตร[๑] (ปฐม) **:**พระสูตรว่าด้วยเหตุให้เกิดกรรม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหตุให้เกิดกรรม(ชั่ว) ๓ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ แล้วพระองค์ทรงอธิบายว่า กรรมที่บุคคลทำด้วยโลภะ โทสะ โมหะ มีโลภะเป็นต้นเป็นเหตุ มีโลภะเป็นต้นเป็นแดนเกิด เป็นอกุศล มีโทษ มีผลเป็นทุกข์ เป็นไปเพื่อความเกิดกรรมอีก ไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม แล้วตรัสว่า เหตุให้เกิดกรรมดี ๓ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ แล้วทรงอธิบายโดยนัยตรงกันข้ามกับเหตุให้เกิดกรรมชั่วข้างต้น (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๓)

นิทานสูตร[๒](ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้เกิดกรรม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เหตุให้เกิดกรรมชั่ว ๓ คือ (๑) *ฉันทะเกิดเพราะอาศัยธรรมที่เป็นเหตุแห่งฉันทราคะในอดีต* หมายถึงคนอาศัยธรรมอันเป็นอดีต แล้วตรึกตรองพิจารณาด้วยใจ เมื่อเขาตรึกตรองพิจารณาด้วยใจย่อมเกิดฉันทะ เขาผู้เกิดฉันทะย่อมถูกธรรมเหล่านั้นร้อยรัดเราเรียกความกำหนัดแห่งใจว่าเป็นสังโยชน์ (๒)*ฉันทะเกิดเพราะอาศัยธรรมที่เป็นเหตุแห่งฉันทราคะในอนาคต* หมายถึงคนอาศัยธรรมอันเป็นอนาคต แล้วตรึกตรองพิจารณาด้วยใจ เมื่อเขาตรึกตรองพิจารณาด้วยใจย่อมเกิดฉันทะเขาผู้เกิดฉันทะย่อมถูกธรรมเหล่านั้นร้อยรัด เราเรียกความกำหนัดแห่งใจว่าเป็นสังโยชน์ (๓)*ฉันทะเกิดเพราะอาศัยธรรมที่เป็นเหตุแห่งฉันทราคะในปัจจุบัน*หมายถึงคนอาศัยธรรมอันเป็นปัจจุบันแล้วตรึกตรองพิจารณาด้วยใจ เมื่อเขาตรึกตรองพิจารณาด้วยใจย่อมเกิดฉันทะ เขาผู้เกิดฉันทะย่อมถูกธรรมเหล่านั้นร้อยรัด เราเรียกความกำหนัดแห่งใจว่าเป็นสังโยชน์

แล้วตรัสอีกว่า เหตุให้เกิดกรรมดี ๓ คือ (๑) ฉันทะไม่เกิดเพราะอาศัยธรรมที่เป็นเหตุแห่งฉันทราคะในอดีต หมายถึงคนรู้ชัดผลที่จะเกิดต่อไปแห่งฉันทราคะในอดีตแล้วจึงละผลนั้น แล้วรู้แจ้งด้วยใจเห็นชัดด้วยปัญญา (๒)ฉันทะไม่เกิดเพราะอาศัยธรรมที่เป็นเหตุแห่งฉันทราคะในอนาคต หมายถึงคนรู้ชัดผลที่จะเกิดต่อไปแห่งฉันทราคะในอนาคตแล้วจึงละผลนั้น แล้วรู้แจ้งด้วยใจ เห็นชัดด้วยปัญญา(๓) ฉันทะไม่เกิดเพราะอาศัยธรรมที่เป็นเหตุแห่งฉันทราคะในปัจจุบัน หมายถึงคนรู้ชัดผลที่จะเกิดต่อไปแห่ง

SAMPLE

ฉันทราคะในปัจจุบันแล้วจึงละผลนั้น แล้วรู้แจ้งด้วยใจ เห็นชัดด้วยปัญญา (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๓/๓๕๕)

นิทานสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุ ชื่อกัมมาสทัมมะ แคว้นกุรุ ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ปฏิจจสมุปบาทถึงจะเป็นธรรมลึกซึ้ง มีเนื้อหาลึกซึ้ง แต่ก็เป็นธรรมง่ายสำหรับเรา พระองค์ตรัสห้ามไม่ให้กล่าวอย่างนั้น เพราะปฏิจจสมุปบาทนี้ลึกซึ้ง การที่หมู่สัตว์ยังไม่สามารถข้ามพ้นอบาย ทุคติ วินิบาตและสงสารได้ ก็เพราะยังไม่รู้ปฏิจจสมุปบาทนี้ แล้วทรงแสดงปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์พร้อมทั้งอุปมา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๐/๑๑๓)

นิทานสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดแห่งกรรมพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหตุให้เกิดกรรม ๓ คือ โลภะโทสะโมหะ กรรมที่ถูกโลภะโทสะโมหะครอบงำ ย่อมให้ผลในภพที่เขาเกิด ทำให้ต้องเสวยผลกรรมในขันธ์ที่กรรมนั้นให้ผลในปัจจุบัน ในลำดับที่เกิด หรือในระยะต่อไป เปรียบเหมือนเมล็ดพืชที่ไม่แตกหัก ไม่เสียหาย ไม่ถูกลมและแดดกระทบ มีแก่นในถูกเก็บไว้อย่างดี ถูกหว่านลงบนพื้นดินที่เตรียมไว้ดี และฝนก็ตกดี ย่อมเจริญงอกงาม แล้วตรัสว่า เหตุให้เกิดกรรม ๓ คือ อโลภะอโทสะอโมหะ กรรมที่ถูกอโลภะอโทสะอโมหะครอบงำ เมื่อสิ้นโลภะ โทสะ โมหะแล้วก็เป็นอันบุคคลละกรรมนั้นได้ เปรียบเหมือนเมล็ดพืชไม่แตกหัก ไม่ถูกลมและแดดกระทบ แต่ถูกไฟเผาจนเป็นเขม่าและโปรยลงในลมที่พัดแรง หรือลอยในแม่น้ำที่มีกระแสเชี่ยว ย่อมเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๖)

นิทานสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้เกิดกรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหตุให้เกิดกรรม (ชั่ว) ๓ คือ (๑) โลภะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ และตรัสยืนยันว่า สุคติภูมิไม่มีปรากฏเพราะกรรม ๓ อย่าง จะปรากฏเฉพาะทุคติภูมิเท่านั้น และทรงแสดงเหตุให้เกิดกรรม (ดี) ๓ คือ (๑) อโลภะ (๒) อโทสะ (๓) อโมหะ และตรัสยืนยันว่า ทุคติภูมิไม่มีปรากฏเพราะกรรม ๓ อย่างนั้น จะปรากฏเฉพาะสุคติภูมิเท่านั้น (อง.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๙/๔๙๐)

นิทานุทเทส : 1.คำขึ้นต้นที่เป็นเหตุ, อุทเทสคือนิทาน หมายถึงคำขึ้นต้นยกขึ้นเป็นเหตุไว้ ในคัมภีร์ปริวาร กล่าวถึงการถาม-การตอบไว้ว่า เช่น ถาม : บรรดาปาติโมกขุทเทส ๕ อุทเทส ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้น จัดเข้าในอุทเทสไหน นับเนื่องในอุทเทสไหน ตอบ : จัดเข้าในนิทานุทเทส นับเนื่องในนิทานุทเทส (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒/๓, ๘/๑๑, ๒๒/๒๓, ๒๓/๒๗, ๑๘๘/๑๗๖, ๑๙๒/๑๘๐, ๒๐๒/๒๐๔, ๒๐๗/๒๑๐, ๒๔๗/๓๑๙, ๒๔๘/๓๒๒, ๔๗๔/๖๗๘)

SAMPLE

2.เหตุที่พอสวดปาติโมกข์ถึงนิทเทสแล้วหยุด หมายถึงการยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงทั้ง ๕ แบบนี้ สรุปเรียกชื่อเป็นภาษาเฉพาะว่า แบบที่ ๑ เรียกว่านิทานุทเทส ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุยกนิทานขึ้นแสดงจบแล้ว พึงสวดอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบทนี้ เป็นการยกปาติโมกข์แบบที่ ๑ อรรถกถาอธิบายว่า แบบที่ ๑ เรียกว่า นิทานุทเทส (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๕๐/๒๒๘-๒๒๙)

นิทเทส: คำแสดง,คำจำแนกอธิบาย,คำจำแนกออก, คำไขความ, ดังคำในปริวาร พระมหากัสสปเถระกล่าวว่า ข้าพเจ้าจักถามถึงอุปสัมปทาขันธกะ พร้อมด้วยนิทาน พร้อมด้วยนิทเทส (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๐/๔๒๐) ; เขียน นิเทศ ก็มี

นิธิกัณฑสูตร : พระสูตรว่าด้วยการฝังขุมทรัพย์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนิธิกัณฑสูตรนี้ เพื่อเปรียบเทียบความมั่นคงระหว่างขุมทรัพย์ภายนอกกับขุมทรัพย์ภายในว่าขุมทรัพย์ภายนอกนั้นไม่มีความปลอดภัย ไม่มั่นคง ยังอาจถูกแย่งชิงไปได้ แต่ขุมทรัพย์ภายในคือทาน ศีล สัญญมะ และทมะ นั้นปลอดภัย มั่นคง ทั้งยังอำนวยผลคือมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ สาวกภูมิ ปัจเจกภูมิ และพุทธภูมิตามที่ตนปรารถนาอีกด้วย (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑/๑๗,ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๘/๒๐๖)

นินทา : คำติเตียนลับหลัง หมายถึงการพูดลับหลัง ไม่กล้าพูดต่อหน้า เป็นการพูดบีบบังคับชนิดหนึ่ง ซึ่งหมายถึงการพูดนินทา การพูดตำหนิโทษ การพูดตำหนิโทษหนักขึ้น การพูดเหยียดหยาม การพูดเหยียดหยามให้หนักยิ่งขึ้น การพูดให้เสียชื่อเสียง การพูดให้เสียชื่อเสียงอย่างร้ายแรง การนำเรื่องเที่ยวไปประจาน (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๖๔/๕๕๔), ในสิงคาลกสูตรกล่าวถึงเหตุที่คนที่ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นคนหัวประจบกระทำ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๗/๒๐๘, ๒๘๙/๒๓๗, ๓๓๗/๓๔๘, ๓๕๘/๔๐๗),นินทาอยู่ในโลกธรรม ๘ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๘) ; ในธรรมบทพระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่มีใครเลยในโลกนี้ไม่ถูกนินทา (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๗/๑๐๔)

คำว่า นินทา มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๗/๙๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕/๒๐๓, ๖/๒๐๔,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๘๑/๕๓, ๑๔๓/๗๖, ๒๒๗/๑๐๓, ๒๒๘/๑๐๔,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๑๕/๕๕๐, ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๖๑/๓๑๐,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๔๙/๔๗๘, ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๘๒/๔๘๓,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๓๖/๕๑๑,๒๗/๑๔๐/๕๖๑, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๒/๒๐๑, ๑๓๐/๓๖๒, ๑๓๑/๓๖๔, ๑๔๐/๓๘๐, ๑๕๕/๔๒๓, ๑๗๑/๔๘๕)

นินทาคนลับหลัง : ติเตียนผู้อื่นลับหลัง หมายถึงใช้คำติเตียนผู้อื่นลับหลัง ทำเป็นพูดคำหวานต่อหน้าแต่ลับหลังนินทาว่าร้าย ในสิงคาลกสูตรกล่าวถึงเหตุที่คนที่ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นคนหัวประจบกระทำ สรรเสริญต่อหน้า แต่นินทาลับหลัง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๗/

SAMPLE

๒๐๘,๒๗๙/๒๒๓),ในอาฏานาฏิยสูตรกล่าวถึง ผู้นินทาคนลับหลัง เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ... ตายแล้ว เขาบอกให้นำออกไปทางทิศใด คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศใต้จากภูเขาสิเนรุนี้ไป(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๙/๒๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นินทาคนลับหลัง หมายถึง ต่อหน้าพูดจาอ่อนหวาน ลับหลังพูดนินทา ติเตียน (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๖๔/๕๒๔)

นิบาต : 1.หมวดหมู่พระสูตร ดังคำที่ปรากฏในอังคุตตรนิกาย ที่มีปรากฏ เช่น เอกกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๑ ข้อ ทุกนิบาต ทุกนิบาต คือหมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๒ ข้อ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑/๑)

2.ศัพท์ภาษาบาลีที่วางไว้ระหว่างข้อความในประโยคเพื่มเชื่อมข้อความหรือเสริมความเป็นอัพยยศัพท์อย่างหนึ่ง (พจนานุกรมพุทธศาสน์)

นิปปปัญจธรรม : ธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้เนินช้า,นิพพาน หมายถึงธรรมที่ปราศจากกิเลสมีตัณหามานะและทิฏฐิ ซึ่งเป็นลักษณะความตรึก จัดเป็นข้อที่ ๘ ในความตรึกของมหาบุรุษ ๘ ซึ่งเป็นธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น ดังคำในทสุตตรสูตร และอนุรุทธมหาวิตักกสูตร ข้อที่ ๘ ว่า นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้ยินดีในนิปปปัญจธรรม ผู้พอใจใน นิปปปัญจธรรม ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ยินดีในปปัญจธรรม ผู้พอใจในปปัญจธรรม,หรือดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอนุรุทธะว่า อนุรุทธะ ถ้าอย่างนั้นเธอจงตรึกมหาปุริสวิตกข้อที่ ๘ นี้ว่า นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้ยินดีในนิปปปัญจธรรมผู้พอใจในนิปปปัญจธรรม ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ยินดีในปปัญจธรรม ผู้พอใจในปปัญจธรรม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๕,๒๓/๓๐/๒๘๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิปปปัญจธรรม ในที่นี้หมายถึงธรรมที่ปราศจากสิ่งปรุงแต่ง คือมานะ ตัณหาและทิฏฐิ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๕๘/๒๖๔),อรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายว่า นิปปปัญจธรรม หมายถึงนิพพาน (องฺ.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๓๐/๒๕๑)

นิปปริยาย : ไม่อ้อมค้อม,ตรง,สิ้นเชิง ดังคำในกายสักขีสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสวิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบโดยนิปปริยายแล้วด้วยเหตุเพียงเท่านี้ หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกบุคคลว่า กายสักขี โดยนิปปริยายแล้ว (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๒/๕๓๖) ; นิปริยาย ก็เขียน

อรรถกถาอธิบายว่า นิปปริยาย วิธีนี้เป็นวิธีบรรลุช่องว่างคือการสิ้นอาสวะได้อย่างดีเยี่ยม เพราะเป็นวิธีที่ละที่คับแคบได้อย่างสิ้นเชิง (องฺ.นวก.อ.(บาลี) ๓/๔๒/๓๑๕)

นิปเปสิกตา : การพูดลบล้างความดีของคนอื่น ดังคำในอภิธรรมปิฎก กล่าวอธิบายว่า การด่า การพูดข่ม การพูดนินทาการพูดตำหนิโทษ การพูดตำหนิโทษหนักขึ้น การพูดเหยียดหยาม การพูดเหยียดหยามให้หนักยิ่งขึ้น การพูดให้เสียชื่อเสียง การพูดให้เสียชื่อเสียงอย่าง

SAMPLE

ร้ายแรง การนำเรื่องเที่ยวไปประจาน การพูดสรรเสริญ ต่อหน้านินทาลับหลัง ของภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียง ผู้ปรารถนาลามกถูกความอยากครอบงำ นี้เรียกว่า นิปเปสิกตา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๓๒/๕๓๖, ๘๖๔/๕๕๔)

นิปันนัญชลิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระนิปันนัญชลิกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ก่อนสิ้นใจเพราะพิษไข้ ท่านได้ไหว้พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะด้วยจิตเลื่อมใส เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖/๒๓๐)

นิพพาน : การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นโลกุตตรธรรม,ความดับกิเลสไม่เหลือด้วยวิราคะ,ธรรมที่ไม่มีอุปธิ และเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ดังคำในผันทนชาดก พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลผู้ยินดีแล้วในความสามัคคี ดำรงอยู่ในธรรม ย่อมไม่เสื่อมจากนิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๔๐๐) ; ดู นิพพานธาตุ

คำว่า นิพพาน มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘/๒๖, ๓๙/๒๗,วิ.ม.(ไทย) ๔/๗/๑๑,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๙/๕๑๘,ที.สี.(ไทย)๙/๙๓/๓๗, ๙๔/๓๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖, ๖๗/๓๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๓/๑๔๑, ๑๘๔/๑๔๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖/๙, ๗/๑๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓/๔, ๑๒๘/๑๔๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑/๒๙, ๔๐/๔๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๓/๔๒, ๔๖/๖๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๔/๑๔๖, ๑๖๐/๒๕๔,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๕/๑๐๑, ๙๕/๑๐๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙/๑๔, ๑๐/๑๔,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๑/๗, ๒๙๖/๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓/๓๘, ๒๕/๔๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๕๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๗๒, องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘/๔๓๙, ๑๙/๔๔๐,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๗, ๑๘/๒๐๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๒/๓๒, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖/๕๕๓, ๙๗/๕๗๑,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๒/๖๕,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๔๐๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๓/๑๒๗, ๕๗/๑๙๑,ขุ.ม.(ไทย) ๓๐/๖๓/๒๔๒, ๗๗/๒๗๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๕๕๖, ๒๘/๔๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๔๕/๔๗๓, ๒๘๖/๑๘๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐/๘๘๓, ๑๒/๘๘๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๙/๑๐, ๓๕/๑๒๔, อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๙/๑๕, ๖๗/๓๒๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๕/๑๗/๗๙, ๕๙/๑๒๘

นิพพานญาณ : ญาณคือนิพพาน,ญาณในนิพพาน หมายถึงมรรคญาณ หมายถึงความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จมรรคคืออรหัตมรรค ดังคำในสุสิมปริพพาชกสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า สุสิมะ ธัมมฐิติญาณเกิดก่อน นิพพานญาณเกิดภายหลัง (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๘),ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงนิพพานญาณ แต่ใช้คำแตกกันคือปรินิพพานญาณ แต่ความหมายอธิบายเช่นเดียวกัน ดังคำว่า ปัญญาในการทำความเป็นไปแห่งกิเลสให้

SAMPLE

สิ้นไปของผู้มีสัมปชัญญะ ชื่อว่าปรินิพพานญาณ (ญาณในปรินิพพาน), คือ บุคคลผู้มีสัมปชัญญะในศาสนานี้ ทำความเป็นไปแห่งกามฉันทะให้สิ้นไป ฯลฯแห่งนิวรณ์ให้สิ้นไปด้วยปฐมฌาน ฯลฯ ทำความเป็นไปแห่งกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยอรหัตตมรรค (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๕/๔,๘๖/๑๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า นิพพานญาณ ในที่นี้หมายถึงมรรคญาณ (คือความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคล) (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๗๐/๑๔๓)

นิพพานธาตุ :ภาวะแห่งนิพพาน ;ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ โทสะ และโมหะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๗/๑๐), นิพพานหรือนิพพานธาตุ ๒ คือ (๑) สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสมีเบญจขันธ์เหลือ (๒) อนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ ดังคำในมหาเวทัลลสูตร ที่พระสารีบุตรอธิบายให้พระโกฏฐิกะฟังว่า ปัจจัยแห่งการเข้าเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิมิตมี ๒ ประการ คือ (๑) การไม่มนสิการถึงนิมิตทั้งปวง (๒) การมนสิการถึงนิพพานธาตุ ซึ่งไม่มีนิมิต (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๘/๔๙๖),ในสันตตรสูตร กล่าวถึงภิกษุนั้นแล เป็นผู้มีความเห็นชอบเพราะเหตุที่น้อมจิตไปในนิพพานธาตุนั้นจึงชื่อว่าสำเร็จอภิญญา ๖ ประการ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๒/๔๓๐, ๘๕/๔๕๒),ในกถาวัตถุ พระสกวาทีกล่าวไว้ว่า นิพพานธาตุเป็นกุศล(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๔๔/๘๘๐)

นิพพานธาตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยนิพพานธาตุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นิพพานธาตุมี ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ธาตุคือการดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่ (๒) อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ ธาตุคือการดับกิเลสพร้อมทั้งเบญจขันธ์ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒)

นิพพานบท : ทางนิพพาน หมายถึงธรรมที่ให้ถึงนิพพาน จัดเป็นทางที่ไม่แปรผัน เที่ยง มั่นคง แน่แท้ มีความไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา ดังคำในมหานิทเทส พระพุทธเจ้าตรัสว่า อีกนัยหนึ่ง โดยความหมายต่างกัน ธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อบรรลุความสงบถูกต้องความสงบ ทำให้แจ้งความสงบ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ฯลฯ อมตบท(ทางอมตธรรม) นิพพานบท(ทางนิพพาน) (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๐/๔๑๐,ในจูฬนิทเทสอธิบายอีกว่า คำว่า นิพพานบทอันไม่แปรผัน อธิบายว่า นิพพานบท(ทางนิพพาน) คือ ตาณบท (ทางปกป้อง) เลณบท (ทางหลีกเร้น) ปรายนบท (ทางไปสู่จุดหมาย) อภยบท (ทางไม่มีภัย) (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕๕/๒๒๒),ใน เอกสังขิยเถระ กล่าวว่า ข้าพเจ้าบรรลุนิพพานบทอันไม่หวั่นไหว เป็นแดนเกษมจากภัย เป็นอมตธรรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๑)

SAMPLE

นิพพานปฏิสังยุตตสูตร๑ (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เกี่ยวกับนิพพาน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอายตนะ กล่าวคือนิพพาน ว่าเป็นสภาวะที่สิ้นสุดแห่งทุกข์ ปราศจากกามภพ รูปภพ และอรูปภพ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๑/๓๒๑,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๑/๔๑๕-๔๒๐)

นิพพานปฏิสังยุตตสูตร๒ (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เกี่ยวกับนิพพาน (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสถึงนิพพานว่าเป็นสภาวะที่บุคคลเห็นได้ยาก ปราศจากตัณหา ไม่มีกิเลสเครื่องกังวลแก่ผู้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยอริยมัคคปัญญา (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๒/๓๒๒,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๒/๔๒๑)

นิพพานปฏิสังยุตตสูตร๓ (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เกี่ยวกับนิพพาน (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสถึงนิพพานว่าเป็นสภาวะที่ไม่เกิด ไม่ปรากฏ ไม่ถูกปัจจัย ปรุงแต่ง เป็นสภาวะที่ถอนกิเลส และสลัดวัฏฏทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๓/๓๒๓,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๓/๔๒๑-๔๒๔)

นิพพานปฏิสังยุตตสูตร๔ (จตุตถ) :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เกี่ยวกับนิพพาน (สูตรที่ ๔) พระผู้มีพระภาคตรัสถึงนิพพานว่าเป็นสภาวะที่ละตัณหาได้อย่างสิ้นเชิงด้วยอริยมรรค (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๔/๓๒๔,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๔/๔๒๕)

นิพพานปัจจเวกขณะ :การพิจารณานิพพาน หมายถึงพระอรหันต์พิจารณาถึงนิพพานว่าตนจะนิพพานเวลาไหน กำหนดเวลานิพพาน ดังคำในปัฏฐาน กล่าวถึง พระอริยะพิจารณาโคตรภู พิจารณาโวทานพิจารณามัคคปัจจเวกขณะพิจารณาผลปัจจเวกขณะพิจารณานิพพานปัจจเวกขณะ บุคคลเห็นแจ้งขันธ์ที่เป็นปริตตะซึ่งมีอัปปมาณะเป็นอารมณ์โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยงฯลฯ หรือดังคำว่า พระเสขะพิจารณาโคตรภูให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ฯลฯ พิจารณาผลปัจจเวกขณะให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น พิจารณานิพพานปัจจเวกขณะให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น และนิพพานปัจจเวกขณะเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๖/๔๖๙,๑๙/๔๗๑,๒๒/๔๗๓)

นิพพานปัญหาสูตร :พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องนิพพาน ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า นิพพานเป็นอย่างไร เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่า ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ชื่อว่า นิพพานและและมรรคปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้น ได้แก่อริยมรรคมีองค์ จึงกล่าวว่า มรรคและปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้นดีจริง เราไม่ควรประมาทในมรรคและปฏิปทานั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๓๕)

นิพพานเป็นที่สลัดออก : นิพพานที่เป็นเครื่องสลัดความยินดี หมายถึงกำจัดความเพลิดเพลินในกามทั้งปวงได้แล้ว ทำลายกองแห่งความมืดได้แล้ว ดังคำที่มารกล่าวแก่พระเสลาเถรีว่า

SAMPLE

นิพพานเป็นที่สลัดออกไม่มีในโลก ท่านจะทำประโยชน์อะไรด้วยวิเวกเล่า (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๗/๕๖๔)

นิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร๑ (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน ได้แก่การที่ภิกษุเห็นว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ล้วนไม่เที่ยง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๔๗/๑๘๐)

นิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร๒ (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายโดยนัยแห่งปฐมนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า ล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า ล้วนเป็นทุกข์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๔๘/๑๘๑)

นิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร๓ (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายโดยนัยแห่งปฐมนิพพานสัปปายปฏิปทาสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า ล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า ล้วนเป็นอนัตตา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๔๙/๑๘๒)

นิพพานสัปปายปฏิปทาสูตร๔ (จตุตถ) : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่นิพพาน (สูตรที่ ๔) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายเป็นต้นว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบตามลำดับแล้ว จึงตรัสสรุปว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๕๐/๑๘๒)

นิพพานสุข : ความสุขในนิพพาน,นิพพานเป็นสุข ดังคำในนิพพานสุขสูตร กล่าวถึงยนิพพานเป็นสุข (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๔/๕๐๐), หรือดังคำในปริปุณณกเถรคาถาที่พระปริปุณณกเถระกล่าวถึงสุธาโภชน์มีรสนับร้อยที่เราบริโภคแล้วยังไม่เทียบเท่านิพพานสุขที่เราได้บรรลุในวันนี้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๑/๓๓๖)

SAMPLE

นิพพานสุขสูตร : พระสูตรว่าด้วยนิพพานเป็นสุข พระสารีบุตรขณะอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า นิพพานเป็นสุข เมื่อพระอุทายีแย้งว่า นิพพานไม่มีเวทนาจะเป็นสุขได้อย่างไร จึงกล่าวว่า นิพพานที่ไม่มีเวทนานั้นเป็นสุข กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด สุขโสมนัสที่อาศัยกามคุณ ๕ เกิดขึ้นเรียกว่า กามสุข แล้วจึงกล่าวว่า (๑) ภิกษุบรรลุปฐมฌาน เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการที่ประกอบด้วยกามยังฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกดดันแก่ภิกษุนั้น เปรียบเหมือนทุกข์พึงเกิดขึ้นแก่คนผู้มีสุขเพื่อความกดดัน ความกดดันพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ทุกข์ โดยปริยายนี้ พึงทราบว่า นิพพานเป็นสุขได้อย่างไร (๒) ภิกษุบรรลุทุติยฌาน เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการที่ประกอบด้วยวิตกยังฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกดดันแก่ภิกษุนั้น เปรียบเหมือนทุกข์พึงเกิดขึ้นแก่คนผู้มีสุขเพื่อความกดดัน ความกดดันพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ทุกข์ โดยปริยายนี้ พึงทราบว่า นิพพานเป็นสุขได้อย่างไร (๓) ภิกษุบรรลุตติยฌาน ...(๔) ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน ... (๕) ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน ... (๖) ภิกษุบรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน ... (๗) ภิกษุบรรลุอากิญจัญญายตนฌาน ... (๘) ภิกษุบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการที่ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนฌานฟุ้งขึ้น ข้อนั้นเป็นความกดดันแก่ภิกษุนั้น เปรียบเหมือนทุกข์พึงเกิดขึ้นแก่คนผู้มีสุขเพื่อความกดดัน ความกดดันพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ทุกข์ โดยปริยายนี้ พึงทราบว่า นิพพานเป็นสุขได้อย่างไร (๙) ภิกษุบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ และอาสวะทั้งหลายของเธอหมดสิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญาโดยปริยายนี้ พึงทราบว่า นิพพานเป็นสุขได้อย่างไร (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๔/๕๐๐)

นิพพานสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยนิพพาน พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่านิพพาน ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๘/๕๔๐)

นิพพานสูตร[๒]:พระสูตรว่าด้วยนิพพานพระสารีบุตรกล่าวว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บางพวกไม่นิพพานในปัจจุบันและนิพพานในปัจจุบันแก่พระอานนท์ว่า เป็นเพราะไม่รู้สัญญา ๔ ตามความเป็นจริง ต่อเมื่อรู้ชัดสัญญา ๔ ตามความเป็นจริงจึงทำให้บรรลุนิพพานในปัจจุบันได้ สัญญา ๔ นั้น คือ (๑) หานภาคิยสัญญา สัญญาฝ่ายเสื่อม (๒) ฐิติภาคิยสัญญา สัญญาฝ่ายดำรง (๓) วิเสสภาคิยสัญญา สัญญาฝ่ายวิเศษ (๔) นิพเพธภาคิยสัญญา สัญญาฝ่ายชำแรกกิเลส (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๙/๒๕๒)

SAMPLE

นิพพานสูตร[๓] **:**พระสูตรว่าด้วยนิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่เป็นไปไม่ได้และฐานะที่เป็นไปได้ มีเนื้อความเหมือนในอนิจจสูตร ต่างกันเพียงประการที่ ๑ ของแต่ละฝ่าย ฝ่ายที่เป็นไปไม่ได้ เปลี่ยนจาก “พิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นของเที่ยง” เป็น “พิจารณาเห็นนิพพานว่าเป็นทุกข์” และฝ่ายที่เป็นไปได้ เปลี่ยนจาก “พิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นของไม่เที่ยง” เป็น “พิจารณาเห็นนิพพานว่าเป็นสุข” (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๑/๖๒๓)

นิพพานสูตร[๔] **:**พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้พิจารณาเห็นความเป็นสุขในนิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ... ๗ จำพวก เหมือนในอนิจจานุปัสสีสูตร ต่างกันแต่บุคคลเป็นผู้พิจารณาเห็นความเป็นสุข มีสัญญาว่าเป็นสุข รู้ว่าเป็นสุขในพระนิพพานอยู่ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๘)

นิพพานอันมิใช่ที่อยู่ : สภาวะที่ไม่มีอุปธิ หมายถึงสภาวะที่ไม่ใช่ที่อยู่ของมาร ดังคำในสัตตวัสสานุพันธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนเหล่าใดเป็นผู้มุ่งไปสู่ฝั่ง ชนเหล่านั้นย่อมถามถึงนิพพานอันมิใช่ที่อยู่ของมาร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๐/๒๐๙)

นิพพิทา : ความหน่าย,ความน่าเบื่อหน่าย หมายถึงความหน่ายที่เกิดขึ้นจากปัญญาพิจารณาเห็นความจริง ถ้าหญิงชายอยู่กินกันเกิดหน่ายกัน เพราะความประพฤติไม่ดีต่อกัน หรือหน่ายในมรรยาทของกันและกัน อย่งนี้ไม่จัดเป็นนิพพิทา ; ความเบื่อหน่ายในกองทุกข์ ดังคำในอุปนิสสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เรากล่าวว่าแม้วิราคะก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งวิราคะ สิ่งนั้นควรเรียกว่า นิพพิทา เรากล่าวว่าแม้นิพพิทาก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งนิพพิทา สิ่งนั้นควรเรียกว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓/๔๑) ; จัดเป็นพลววิปัสสนา คือวิปัสสนาที่มีพลัง ดังคำในทุสสีลสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อยถาภูตญาณทัสสนะไม่มี นิพพิทาและวิราคะของบุคคลผู้มียถาภูตญาณทัสสนะ วิบัติชื่อว่ามีเหตุถูกขจัดแล้ว(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔/๓๐)

คำว่า นิพพิทา มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๘/๒๘๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๕๑๘, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๕/๑๓๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๑/๔๐๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑/๒,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑/๓๙๐, ๓/๓๙๒, ๔/๓๙๔, ๕/๘, ๕/๓๙๕,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๗/๓๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิพพิทา ในที่นี้หมายถึงนิพพิทาญาณ คือ ญาณที่พิจารณาเห็นสังขารว่ามีโทษจนเกิดความเบื่อหน่าย(สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑) อรรถกถาบางแห่งอธิบายว่า คำว่า นิพพิทา หมายถึงพลววิปัสสนา วิราคะ หมายถึงอริยมรรค (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๕๐/๑๒๙)

SAMPLE

นิพพิทาญาณ: ความรู้ที่ทำให้เบื่อหน่ายในกองทุกข์, ปรีชาหยั่งเห็นสังขารด้วยความหน่าย หมายถึงญาณที่พิจารณาเห็นสังขารว่ามีโทษจนเกิดความเบื่อหน่าย ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคอานาปานัสสติกถา กล่าวไว้ว่า เมื่อพระโยคาวจรเจริญสมาธิที่ประกอบด้วยอานาปานสติอันมีวัตถุ ๑๖ ญาณเกินกว่า ๒๐๐ ย่อมเกิดขึ้น (คือ) ญาณในธรรมที่เป็นอันตราย ๘ ฯลฯ นิพพิทาญาณ ๘นิพพิทานุโลมญาณ ๘,มีอธิบายต่ออีกว่า นิพพิทาญาณ ๘ คือ (๑) ชื่อว่านิพพิทาญาณ เพราะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงหายใจเข้ารู้เห็นตามความเป็นจริง (๒) ชื่อว่านิพพิทาญาณ เพราะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงหายใจออกรู้เห็นตามความเป็นจริง (๓) ชื่อว่านิพพิทาญาณ เพราะพิจารณาเห็นความคลายออกได้หายใจเข้ารู้เห็นตามความเป็นจริง (๔) ชื่อว่านิพพิทาญาณ เพราะพิจารณาเห็นความคลายออกได้หายใจออก รู้เห็นตามความเป็นจริง (๕) ชื่อว่านิพพิทาญาณ เพราะพิจารณาเห็นความดับไปหายใจเข้ารู้เห็นตามความเป็นจริง (๖) ชื่อว่านิพพิทาญาณ เพราะพิจารณาเห็นความดับไปหายใจออกรู้เห็นตามความเป็นจริง (๗) ชื่อว่านิพพิทาญาณ เพราะพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้ารู้เห็นตามความเป็นจริง (๘) ชื่อว่านิพพิทาญาณ เพราะพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออกรู้เห็นตามความเป็นจริง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๒/๒๓๓,๑๘๓/๒๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิพพิทาญาณ คือญาณที่พิจารณาเห็นสังขารว่ามีโทษจนเกิดความเบื่อหน่าย (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑)

นิพพิทานุปัสสนา :พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย, หมายถึงการคำนึงเห็นด้วยความหน่าย, ข้อที่ ๔ ในอนุปัสสนา ๗ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา และปฏินิสสัคคานุปัสสนา ซึ่งเป็นธรรมที่ควรรู้ยิ่ง หรือดังคำว่า นิพพิทานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาเฉียบแหลมให้เต็มรอบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙/๑๖, ๑๘/๒๖, ๒๒/๓๑, ๒๑๖/๓๕๙, ๒๒๒/๓๗๔, ๑/๕๓๗); จัดเป็นญาณที่ ๘ ในญาณ ๑๖ อันได้แก่นิพพิทานุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย) (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๖๕/๗-๑๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อที่ ๔ ในอนุปัสสนา ๗ อันได้แก่ (๑) อนิจจานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) (๒) ทุกขานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์) (๓) อนัตตานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน) (๔) นิพพิทานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย) (๕) วิราคานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด) (๖) นิโรธานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความดับกิเลส) (๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส) (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๖๙,วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๖๒-๘๐๔/๒๕๐-๓๕๐)

SAMPLE

นิพพิทานุปัสสนาญาณ : ปรีชาคำนึงถึงสังขารด้วยความหน่าย เพราะมีแต่โทษมากมาย แต่ไม่ใช่ทำลายตนเองเพราะเบื่อสังขาร เรียกสั้นๆ นิพพิทาญาณ หมายถึงญาณคือการพิจารณาเห็นความเบื่อหน่ายดังคำในวิโมกขกถา กล่าวถึงนิพพิทานุปัสสนาญาณ พ้นจากนันทิสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖) ; ดูญาณ ๑๖ (โสฬสญาณ) ประกอบ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๖๕/๗-๑๐๙, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๖๒-๘๐๔/๒๕๐-๓๕๐)

นิพพิทานุปัสสนายถาภูตญาณ : ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย หมายถึงญาณที่รู้เห็นตามความเป็นจริงแห่งการพิจารณาความเบื่อหน่ายของสังขาร ดังคำในวิโมกขกถา นิทเทส อธิบายว่า นิพพิทานุปัสสนายถาภูตญาณ พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่านันทิ(ความยินดี) เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๕/๓๕๗)

นิพพิทาโนปฏิเวธปัญญา : ปัญญาที่มีความเบื่อหน่าย แต่ไม่มีปฏิเวธ(การแทงตลอด),ปัญญาที่ไม่มีราคะแต่ไม่มีการแทงตลอดอภิญญาและสัจจะทั้งหลาย ซึ่งมีอธิบายไว้ว่า บุคคลเป็นผู้ปราศราคะในกามทั้งหลาย แต่ไม่ได้แทงตลอดอภิญญาและสัจจะทั้งหลายด้วยปัญญาใด นี้เรียกว่านิพพิทาโนปฏิเวธปัญญา ดังคำในวิภังค์กล่าวถึงธัมมญาณ อันวยญาณ ปริจจญาณ สัมมติญาณ ฯลฯ ที่เป็นนิพพิทาโนปฏิเวธปัญญาก็มี ที่เป็นปฏิเวธโนนิพพิทาปัญญาก็มี ที่เป็นนิพพิทาปฏิเวธปัญญาเนวนิพพิทาโนปฏิเวธปัญญาก็มี (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๕๔/๔๙๑, ๗๙๘/๕๑๑, ๗๙๘/๕๑๒)

นิพพิทาพหุลสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มากด้วยความเบื่อหน่าย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเป็นผู้มากด้วยความเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ ซึ่งจะทำให้พ้นจากขันธ์ ๕ พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๖/๒๓๖)

นิพพิทาสัญญา :ความกำหนดหมายความเบื่อหน่าย จัดเป็นข้อที่ ๑ ในอานิสงส์ ๖ประการ ดังคำในอุกขิตตาสิกสูตร ซึ่งกล่าวนิพพิทาสัญญาเหมือนเพชฌฆาตผู้เงื้อดาบขึ้น ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖ ประการ สามารถทำเขตไม่จำกัดในสังขารทั้งปวงแล้วทำทุกขสัญญาให้ปรากฏได้ คือ (๑) นิพพิทาสัญญาในสังขารทั้งปวง จักปรากฏแก่เราเหมือนเพชฌฆาตผู้เงื้อดาบขึ้น ฯลฯ (๖) เราจักมีเมตตาบำรุงพระศาสดา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๓/๖๒๔)

นิพพิทาสูตร® : พระสูตรว่าด้วยความเบื่อหน่าย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพานโดยส่วนเดียว มี ๕ คือ (๑) พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย (๒) กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๓) กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลิน

SAMPLE

ในโลกทั้งปวง (๔) พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง (๕) เข้าไปตั้งความกำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดาไว้ในภายใน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๙/๑๑๗)

นิพพิทาสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย อันเป็นเหตุให้บรรลุพระนิพพาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๑/๑๓๓)

นิพพิทาสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาท ๔ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วเป็นอริยะ ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๑๖/๓๗๙)

นิพพุตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระนิพพาน ชาณุสโสณิพราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามปัญหาเรื่องเหตุที่ทำให้พระนิพพานเป็นสภาวธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ...อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ตรัสตอบเหมือนอัญญตรพราหมณสูตร แต่ตรัสเพิ่มเติมว่า ในเวลาที่บุคคลเสวยธรรมเป็นที่สิ้นราคะโทสะโมหะโดยไม่เหลือพระนิพพานชื่อว่าเป็นสภาวธรรมที่ผู้ปฏิบัติพึงเห็นชัดด้วยตนเองเป็นต้น เมื่อเทศนาจบลงชาณุสโสณิพราหมณ์ชื่นชมพระภาษิต แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕๖/๒๑๙)

นิพเพธภาคิยสัญญา :สัญญาฝ่ายชำแรกกิเลส หมายถึงกำหนดหมายในญาณอันเป็นส่วนชำแรกกิเลส ,ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรเถระอธิบายว่า นิพเพธภาคิยสัญญา มี ๖ ประการ คือ (๑) อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) (๒) อนิจเจ ทุกขสัญญา (กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)(๓) ทุกเข อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์) (๔) ปหานสัญญา(กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย) (๕) วิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต) (๖) นิโรธสัญญา (กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๙/๓๓๐),ในนิพพานสูตรพระสารีบุตรเถระอธิบายสัญญา ๔ ให้พระอานนท์ฟังดังนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นหานภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายเสื่อม) ฯลฯ นี้เป็นฐิติภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายดำรง) ฯลฯ นี้เป็นวิเสสภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายวิเศษ) ฯลฯ นี้เป็นนิพเพธภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายชำแรกกิเลส) ท่านอานนท์ นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่นิพพานในปัจจุบัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๙/๒๕๒) ; ดูประกอบใน องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๖/๑๒๓,๕๗/๑๒๔

SAMPLE

นิพเพธภาคิยสูตร:พระสูตรว่าด้วยทางอันเป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลส พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ เป็นทางอันเป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลส(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๐๙/๑๔๐)

นิพเพธภาคิยสมาธิ :สมาธิที่ชำแรกกิเลส ดังคำในทสุตตรสูตร ที่พระสารีบุตรเถระกล่าวถึงสมาธิไว้ว่า ข้อ ๔ ในสมาธิ ๔ ซึ่งเป็นธรรมที่แทงตลอดได้ยาก กล่าวคือ (๑) หานภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายเสื่อม) (๒) ฐิติภาคิยสมาธิ(สมาธิฝ่ายดำรง) (๓) วิเสสภาคิยสมาธิ(สมาธิฝ่ายวิเศษ) (๔) นิพเพธภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายชำแรกกิเลส(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๗)

นิพเพธิกปัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาชำแรกกิเลส พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาชำแรกกิเลส (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๐/๕๘๑)

นิพเพธิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมบรรยายชำแรกกิเลส พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมบรรยายที่เป็นเหตุชำแรกกิเลสที่ภิกษุทั้งหลายพึงทราบมี ๖ คือ (๑) กาม เหตุเกิดแห่งกาม ความต่างกันแห่งกาม วิบากแห่งกาม ความดับแห่งกาม ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกาม (๒) เวทนา เหตุเกิดแห่งเวทนา ความต่างกันแห่งเวทนา วิบากแห่งเวทนา ความดับแห่งเวทนา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งเวทนา (๓) สัญญา เหตุเกิดแห่งสัญญา ความต่างกันแห่งสัญญา วิบากแห่งสัญญา ความดับแห่งสัญญา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสัญญา (๔) อาสวะ เหตุเกิดแห่งอาสวะ ความต่างกันแห่งอาสวะ วิบากแห่งอาสวะ ความดับแห่งอาสวะ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาสวะ (๕) กรรม เหตุเกิดแห่งกรรม ความต่างกันแห่งกรรม วิบากแห่งกรรม ความดับแห่งกรรม ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรม (๖) ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความต่างกันแห่งทุกข์ วิบากแห่งทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์

ครั้นแล้ว ทรงอธิบายขยายความแต่ละประการโดยพิสดาร เช่น ในประการที่ ๑ ทรงอธิบายว่า (๑) กาม หมายถึงสังกัปปราคะ(หมายถึงความกำหนัดที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจความดำริในวัตถุมีรูปที่งดงามเป็นต้น) ของบุรุษ (๒) เหตุเกิดแห่งกาม หมายถึงผัสสะ (๓) ความต่างกันแห่งกาม หมายถึงกามในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แต่ละอย่างไม่เหมือนกัน (๔) วิบากแห่งกาม หมายถึงการที่บุคคลผู้ใคร่อยู่ทำอัตภาพที่เกิดจากความใคร่นั้นๆให้เกิดขึ้น จะเป็นส่วนแห่งบุญก็ตามไม่เป็นส่วนแห่งบุญก็ตาม (๕) ความดับแห่งกาม หมายถึงเพราะผัสสะดับ กามจึงดับ (๖) ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกาม หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ แล้วตรัสว่า เพราะอริยสาวกรู้ชัดกามเป็นต้น

SAMPLE

ตามที่กล่าวมาจึงรู้ชัดพรหมจรรย์ที่เป็นเหตุชำแรกกิเลส เป็นที่ดับแห่งกาม เวทนา สัญญา อาสวะ กรรม และทุกข์ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๑)

นิมนต์ : เชิญ หมายถึงเชิญพระ เชิญนักบวช ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงพระตถาคตทั้งหลายยังมิได้บอกลาผู้ที่นิมนต์ให้อยู่จำพรรษา จะไม่จากไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒/๑๔),ในวณิชชสูตร กล่าวถึงบุคคลบางคนในโลกนี้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ปวารณาว่า ท่านผู้เจริญ พระคุณเจ้าต้องการปัจจัย นิมนต์บอกเถิด (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๙/๑๒๔),ในคุตติลวิมาน เทพธิดา กล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานเถระว่า ขอนิมนต์พระคุณเจ้าดูวิมานของดิฉันนั้นเถิด (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๓๔/๕๔)

นิมพมุฏฐิทายิกาวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผักสะเดา คือวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวาย ผลสะเดา ๑ กำ แด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยว บิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๐๙-๕๑๖/๖๕)

นิมมละ : พระนามของพระพุทธเจ้า หมายถึงผู้มีมลทินออกแล้ว, เป็นพระนาม ๑ ในพระนาม ๘ อันได้แก่ (๑) สมณะ (๒) พราหมณ์ (๓) เวทคู (๔) ภิสักกะ(๕) นิมมละ (๖) วิมละ (๗) ญาณี (๘) วิมุตตะ (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๘๕/๔๑๐)

นิมมานรดี,เทพชั้น, เทวโลก :สวรรค์ชั้นที่ ๕ มีท้าวสุนิมมิตเทวราชปกครอง เทวดาชั้นนี้ ปรารถนาสิ่งหนึ่งสิ่งใดนิรมิตเอาได้ ดังคำในมหาวิภังค์ มหาวรรค กล่าวถึงทวยเทพชั้นจาตุมมหาราชสดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไป ฯลฯ ทวยเทพชั้นดาวดึงษ์ ฯลฯ ทวยเทพชั้นยามา ฯลฯ ทวยเทพชั้นดุสิตฯลฯ ทวยเทพชั้นนิมมานรดี ฯลฯ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๖/๒๕,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๗/๒๔), ในพุทธวงส์ กล่าวถึงเทวดาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ดังคำว่า เทวดาทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖/๕๕๖, ๑๙/๕๕๘) ; ในอภิธรรมปิฎก อธิบายอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี คือ๘๐๐ ปีของมนุษย์นับเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นนิมมานรดี ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือน โดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดีและนับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณ ๒๓๐ โกฏิ ๔ ล้านปี (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๑)

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๑/๒๑๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๑/๓๖๔,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๘/๒๒๔,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๘๑/๕๙๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๕, ๘๑/๓๐๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๔, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๔,๖๙/๑๔๙,องฺ.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๓๕/๒๙๓,๔๒/๓๐๘,ขุ.วิ.

(ไทย)๒๖/๑๓๙/๒๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๘, ๘๘๖/๙๑๘,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๘๙/๓๓, ๖๒๒/๖๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๗/๕๘๗, ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๖/๕๕๖, ๑๙/๕๕๘

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิมมานรดี หมายถึงเทวดาชั้นที่ ๕ ในกามาวจร ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัสดี (ที.สี.อ.(บาลี) ๘๖/๑๑๑), ฎีกาอธิบายว่า เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๕ ในสวรรค์ชั้นกามาวจร ดังคำว่า สวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ คือ (๑) จาตุมหาราช (๒) ดาวดึงส์ (๓) ยามา(๔) ดุสิต (๕) นิมมานรดี (๖) ปรนิมมิตวสวัตดี (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๙๑/๓๖)

นิมมิตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :พระนามพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นอดีตชาติของวฏังสกิยเถระ ดังคำในวฏังสกิยเถราปทานที่พระวฏังสกิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติว่าตนเองได้เคยถวายพวงมาลัยร้อยด้วยดอกช้างน้าวแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๑๑๙ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ พระนามว่านิมมิตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๖/๓๑๔)

นิมันตนภัต : ภัตตาหารที่นิมนต์แล้วถวาย,อาหารที่ได้ในที่นิมนต์ หมายเอาการนิมนต์ของทายกเพื่อไปฉันที่บ้านเรือนของเขา ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงนิสสัย ๔ ข้อที่ว่า บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิตอติเรกลาภ คือสังฆภัต อุทเทสภัต นิมันตนภัต ฯลฯ ปาฏิปทิกภัต (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑, ๑๒๘/๑๙๗),ในจูฬวรรค กล่าวถึงกรุงราชคฤห์เกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนไม่สามารถจะจัดสังฆภัต แต่ปรารถนาจัดอุทเทสภัต นิมันตนภัต (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๒๕/๑๕๔)

ฎีกาอธิบายความหมายของนิมันตนภัตว่าคือภัตตาหารที่นิมนต์แล้วถวาย(สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๗๑-๗๓/๒๘๕)

นิมิต : เครื่องหมาย,ลาง,เหตุ,เค้ามูล,เนรมิต,สร้าง,แปลง,ทำ;อวัยวะสืบพันธุ์ในทาง

พระพุทธศาสนา นิมิต มีนัย ๕ นัย คือ

1.เครื่องหมาย ได้แก่วัตถุอันเป็นเครื่องหมายของสีมา,วัตถุที่ควรใช้เป็นนิมิตมี ๘ อย่าง ภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ น้ำ ดังคำในมหาวรรค วิธีสมมติสีมา กล่าวถึง ในเบื้องต้นพึงทักนิมิตคือปัพพตนิมิต(นิมิตคือภูเขา) ปาสาณนิมิต(นิมิตคือแผ่นหิน) วนนิมิต(นิมิตคือป่า)รุกขนิมิต(นิมิตคือต้นไม้)มัคคนิมิต(นิมิตคือหนทาง)วัมมิกนิมิต(นิมิตคือจอมปลวก) นทีนิมิต(นิมิตคือแม่น้ำ)อุทกนิมิต(นิมิตคือน้ำ) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕)

SAMPLE

2.(ในคำว่าทำนิมิต)ทำอาการเป็นเชิงชวนให้เขาถวาย,ขอเขาให้วิธีให้รู้โดยนัยไม่ขอตรงๆดังเช่นกฐินไม่เป็นอันกรานด้วยผ้าที่ทำนิมิตได้มา(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๘/๑๔๘) ,ทำให้สัญญาให้รู้ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ที่ชื่อว่า การทำนิมิตอธิบายว่า ภิกษุทำนิมิตว่าเราจักขยิบตา ยักคิ้วหรือผงกศีรษะ(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๒๐/๙๓)

3.เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนดในการเจริญกรรมฐาน,ภาพที่เป็นอารมณ์กรรมฐาน มี ๓ อย่าง คือ (๑)บริกรรมนิมิต นิมิตแห่งบริกรรม หรือนิมิตตระเตรียม ได้แก่ สิ่งที่เพ่ง หรือกำหนดนึกเป็นอารมณ์กรรมฐาน (๒) อุคคหนิมิต นิมิตที่ใจเรียน หรือนิมิตติดตาติดใจ ได้แก่ สิ่งที่เพ่งหรือนึกนั้นเองที่แม่นในใจ จนหลับตามองเห็น (๓) ปฏิภาคนิมิต นิมิตเสมือน หรือนิมิตเทียบเคียง ได้แก่อุคคหนิมิตนั้น เจนใจจนกลายเป็นภาพที่เกิดจากสัญญาเป็นบริสุทธิ์ จะนึกขยายหรือย่อส่วนก็ได้ตามปรารถนา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

4.สิ่งที่พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นก่อนเสด็จออกบรรพชา ๔ อย่าง ; ดูเทวทูต ดังคำในทีปังกรพุทธวงส์กล่าวถึงพระชินเจ้าทรงเห็นนิมิต๔ประการจึงทรงราชพาหนะคือช้างออกผนวชแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือนเต็ม(จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ) (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๕๙๔) ; ในมหาวรรค กล่าวถึง นิมิต ๔ ได้แก่ (๑) คนแก่ (๒) คนเจ็บ (๓) คนตาย (๔) บรรพชิต (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๓-๕๒/๒๒-๓๐)

5.อวัยวะสืบพันธุ์ ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึง อุภโตพยัญชนกบางคนได้บรรพชาในหมู่ภิกษุ เธอเสพเมถุนธรรมในสตรีทั้งหลายด้วยปุริสนิมิตของตนบ้างให้บุรุษอื่นเสพเมถุนธรรมในอิตถีนิมิตของตนบ้าง (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑๖/๑๘๐)

คำว่า นิมิต มีปรากฏในพระไตรปิฎกเช่นที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๓/๒๑๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๔/๖๕,๑๖๕/๑๑๐, ๒๘๓/๒๑๕, ๒๙๙/๒๓๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๙/๑๗๐, ๒๑๗/๑๗๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๐/๑๔๘, ๒๑๖/๒๒๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๙/๑๐๑, ๒๔๑/๒๘๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๕/๑๐๑,๙๕/๑๐๒,๒๓๕/๒๓๑,๓๔๐/๓๕๕,๓๔๙/๓๘๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๒/๓๘๗,๘๓๒/๔๐๙,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๘/๑๐๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘/๑๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๐/๑๔๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๕, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๘/๕๙, ๕๘/๑๑๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐/๑๗, ๒๑/๕๗๗, ๒๘/๔๓, ๗๘/๑๓๑, ๑๕๙/๒๔๘, ๒๑๕/๓๕๗, ๒๑๘/๓๖๑, ๒๒๗/๓๘๒

นิมิตขาด : สีมามีนิมิตแนวเดียว ชักแนวบรรจบไม่ถึงกัน ;ตามนัยอรรถกถาว่า ทักนิมิตไม่ครบรอบถึงจุดเดิมที่เริ่มต้น ดังคำในปริวาร กล่าวถึงกรรมย่อมวิบัติโดยสีมาด้วยอาการ ๑๑ เช่น สมมติสีมาเล็กเกิน สมมติสีมาใหญ่เกิน สมมติสีมามีนิมิตขาด (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๘๖/๗๐๓)

SAMPLE

นิมิตตพยากรณิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระนิมิตตพยากรณิยเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้พยากรณ์นิมิตแห่งการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า ทำให้มหาชนเกิดความดีใจ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๙/๑๑๔)

นิมิตตสัญญกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระนิมิตตสัญญกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่๙๔ ท่านเห็นกวางเดินอยู่ในป่าแล้วทำใจเลื่อมใสระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘/๔๘๗)

นิมิตตสัญญา :สัญญาว่ามีนิมิต, หมายถึงความสำคัญหมายว่ามีนิมิต ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค วิโมกขกถา กล่าวอธิบายสัญญาวิโมกข์เป็นวิโมกข์ไว้คืออนิจจานุปัสสนาญาณ (ญาณ คือการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) พ้นจากนิจจสัญญาเพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ ฯลฯ อนิมิตตานุปัสสนาญาณ(ญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต)พ้นจากนิมิตตสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

นิมิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยนิมิต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการนิมิต ๓ คือ (๑) พึงมนสิการสมาธินิมิต ตามสมควรแก่เวลา (๒) พึงมนสิการปัคคหนิมิต ตามสมควรแก่เวลา (๓) พึงมนสิการอุเบกขานิมิต ตามสมควรแก่เวลา ทรงอธิบายว่า ถ้าภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการเฉพาะสมาธินิมิตอย่างเดียวเป็นไปได้ที่จิตนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ถ้าพึงมนสิการเฉพาะปัคคหนิมิตอย่างเดียว เป็นไปได้ที่จิตนั้นจะพึงเป็นไป เพื่อความฟุ้งซ่าน ถ้าพึงมนสิการเฉพาะอุเบกขานิมิตอย่างเดียว เป็นไปได้ที่จิตนั้นจะไม่พึงตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ แต่เมื่อภิกษุมนสิการสมาธินิมิต ปัคคหนิมิต และอุเบกขานิมิตตามสมควรแก่เวลา เมื่อนั้น จิตย่อมอ่อนควรแก่การใช้งานผุดผ่อง ไม่เสียหาย ตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ ช่างทองใช้คีมคีบทองใส่ลงในเบ้าที่ตระเตรียมไว้ แล้วสูบลม ประพรมน้ำ และเพ่งดูตามกาลอันควร ถ้าสูบลมอย่างเดียว ก็เป็นไปได้ที่ทองจะไหม้ ถ้าประพรมน้ำอย่างเดียวก็เป็นไปได้ที่ทองจะเย็น ถ้าเพ่งดูอย่างเดียว ก็เป็นไปได้ที่ทองจะสุกไม่ทั่วถึง แต่เมื่อช่างทองทำกิริยาทั้ง ๓ ให้เหมาะสมตามสมควรแก่เวลา ทองนั้นย่อมอ่อน ใช้การได้ ผุดผ่องและไม่แตกง่าย ใช้งานได้ดี เขามุ่งหมายจะทำเครื่องประดับชนิดใดๆ เช่น แผ่นทอง ต่างหู ทองนั้นย่อมอำนวยประโยชน์ให้เขาได้ แต่เมื่อภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิต มนสิการนิมิต ทั้ง ๓ ดังกล่าวแล้ว ตามเวลาอันควรจึงทำให้จิตนั้นอ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ผุดผ่อง และไม่เสียหาย ตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะและภิกษุนั้นย่อมน้อมจิตไป เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งใดๆเมื่อมีเหตุแห่งสติเธอย่อมบรรลุความเป็นผู้

SAMPLE

เหมาะสมที่จะประจักษ์ชัดในธรรมนั้นๆ (คือ อภิญญา ๖) (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๓/๓๔๕)

นิมิตแห่งพระพรหม : นิมิตที่เป็นแสงสว่างเจิดจ้า ในที่นี้หมายถึงโอภาสอันเจิดจ้าทางทิศเหนือ ที่สนังกุมารพรหมปรากฏขึ้น ดังคำในชนวสภสูตร เรื่องสนังกุมารพรหม ที่ท้าวสักกะตรัสแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ว่า เมื่อมีนิมิตที่สังเกตได้ พระพรหมก็จะปรากฏองค์ขึ้น เพราะโอภาสอันเจิดจ้ายิ่ง เป็นนิมิตแห่งพระพรหม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๓/๒๑๕,๒๙๙/๒๓๓)

นิมิตแห่งสมถะ : สมถนิมิต ; ข้อ ๑ ในนิมิต ๒ อันได้แก่ (๑) สมถนิมิต(นิมิตแห่งสมถะ) (๒) ปัคคหนิมิต(นิมิตแห่งความเพียร) ดังคำในธัมมสังคณี พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่นความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่านิมิตของสมถะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖, อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๓๖๔/๓๔๐)

นิมิตโอภาส : ข้อความที่เปิดโอกาสให้ทูลขอ หมายถึงพระผู้มีพระภาตตรัสข้อความเป็นเชิงเปิดโอกาสให้อาราธนาเพื่อดำรงพระชนม์อยู่ต่อไป, ดังคำในจูฬวรรค กล่าวถึงภิกษุผู้เถระทั้งหลายกล่าวต่อไปว่า ท่านอานนท์ การที่พระผู้มีพระภาคทรงทำนิมิตโอภาสอย่างหยาบๆ ท่านกลับไม่กราบทูลอ้อนวอนพระองค์ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๘๓/๓๘๔),ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงหัวข้อนิมิตโอภาส โดยพระพุทธเจ้าตรัสว่าพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า อานนท์กรุงเวสาลีน่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์น่ารื่นรมย์ ฯลฯ ปาวาลเจดีย์น่ารื่นรมย์ อิทธิบาท ๔ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญ ฯลฯปรารภดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อมุ่งหวังพึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป อิทธิบาท ๔ ตถาคตเจริญ ฯลฯ ปรารภดีแล้ว ตถาคตเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทำนิมิตที่ชัดแจ้ง ทรงทำโอภาสที่ชัดเจนแม้อย่างนี้ ท่านพระอานนท์ก็ไม่อาจจะรู้ทันจึงไม่กราบทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาค(ที.ปา.(ไทย)๑๐/๑๖๖/๑๑๒)

นิโมกข์ : ทางหลุดพ้น หมายถึงมรรค ที่เรียกว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำในนิโมกขสูตร ที่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเทวบุตรองค์หนึ่งว่า ผู้มีอายุ เราทราบนิโมกข์ ปโมกข์ และวิเวกของสัตว์ทั้งหลาย (สं.ส.(ไทย) ๑๕/๒/๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิโมกข์ หมายถึงมรรค ปโมกข์ หมายถึงผล วิเวก หมายถึงนิพพาน (สं.ส.อ. (บาลี) ๑/๒/๒๐)

นิโมกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยทางหลุดพ้นสมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งได้เข้าไปทูลถามปัญหาว่า พระองค์ทรงทราบนิโมกข์(ทางหลุดพ้น) ปโมกข์(ความหลุดพ้น)และวิเวก(ความสงัด)ของสัตว์ทั้งหลายได้อย่างไร

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราทราบนิโมกข์ ปโมกข์ และวิเวกของสัตว์ทั้งหลายได้ เพราะสิ้นภพ สิ้นสัญญาและวิญญาณ และเพราะดับ สงบเวทนาได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒/๓)

นิยตปัญญา : ปัญญาที่แน่นอน, ปัญญาในอริยมรรค อันได้แก่โสดาปัตติมรรค สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค ดังคำในวิภังค์ว่า ปัญญาในมรรค ๔ ชื่อว่านิยตปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๓)

นิยตมิจฉาทิฏฐิ :ความเห็นผิดที่ดิ่ง,ความเห็นที่แน่นอน หมายถึงเมื่อมีความเห็นอย่างไร ก็ปักใจเชื่ออย่างนั้นไม่เปลี่ยนแปลง,มักเกิดแก่ลัทธิที่มีความเชื่อว่าสัตว์ วิญญาณหรือชีวาตมัน มีความเที่ยงแท้ไม่ดับสลาย กล่าวคือนัตถิกวาทะ อเหตุกวาทะอกิริยวาทะ จัดเป็นความเห็นที่เป็นตอแห่งวัฏฏะ ดังคำในปุคคลบัญญัติ ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลผู้ทำอนันตริยกรรม ๕จำพวก บุคคลผู้เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิและพระอริยบุคคล ๘จำพวกชื่อว่าผู้เป็นนิยตะ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๔/๑๕๒),ในอภิธรรมปิฎก ปัฏฐาน กล่าวถึงนิยตมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยแก่นิยตมิจฉาทิฏฐิโดยอุปนิสสยปัจจัย นิยตมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยแก่มาตุฆาตกรรมโดยอุปนิสสยปัจจัย,นิยตมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยแก่นิยตมิจฉาทิฏฐิ, นิยตมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยแก่นิยตมิจฉาทิฏฐิโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๒๓/๒๗๕, ๑๐๓/๗๕๘, ๔๐/๖๒/๘๓๐,๑๔/๘๘๗) หรือดังคำว่า มาตุฆาตกรรมเป็นปัจจัยแก่มาตุฆาตกรรม ปิตุฆาตกรรม อรหันตฆาตกรรม โรหิตุปปาทกรรมสังฆเภทกรรม และนิยตมิจฉาทิฏฐิโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๓๕/๖๒๖) ; ดูเทียบ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐-๑๑/๑๒, ๒๓๕/๕๕๕)

อรรถกถาอธิบายว่า นิยตมิจฉาทิฏฐิ เป็นธรรมข้อที่ ๒ ที่ก่อให้เกิดอันตราย ๕ ดังคำว่า ธรรมก่ออันตราย หมายถึงธรรมก่ออันตราย ๕ อย่าง คือ(๑) กรรมได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ (๒) กิเลส ได้แก่ นิยตมิจฉาทิฏฐิ (๓) วิบากได้แก่การเกิดเป็นบัณเฑาะก์ สัตว์ดิรัจฉาน และสัตว์ ๒ เพศ (๔) อริยุปวาท ได้แก่ การว่าร้ายพระอริยเจ้า (๕) อาณาวีติกกมะ ได้แก่ อาบัติ ๗ กองที่ภิกษุจงใจล่วงละเมิด(ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๓๔/๙), คำว่า นิยตมิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ลัทธินัตถิกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล) อเหตุกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย) และอกิริยวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าการกระทำทุกอย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดีทำชั่วก็ไม่ได้ชั่ว (เป็นความเห็นที่ ปฏิเสธกฎแห่งกรรม) (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๕/๑๖๒, องฺ.สตฺตก.ฏีกา(บาลี) ๓/๑๕/๑๘๗),จัดเป็นอกุศลธรรมฝ่ายดำโดยส่วนเดียว ในที่นี้หมายถึงนิยตมิจฉาทิฏฐิ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๒๐๓/๑๑๖) ; ข้อ ๖ ในอภิฐาน ๖ ซึ่งเป็นฐานะอันหนัก ๖ ประการ ได้แก่ (๑) ฆ่ามารดา (๒) ฆ่าบิดา (๓)

SAMPLE

ฆ่าพระอรหันต์ (๔) ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อ (๕) ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน (๖) นิยตมิจฉาทิฏฐิ (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๖/๑๖๗), ความเห็นผิดชนิดนี้เกี่ยวกับบุคคล ดังนั้นจึงเรียกว่า นิยตมิจฉาทิฏฐิบุคคลซึ่งเป็นบุคคลที่ต้องอยู่ในอบายนานกว่าผลกรรมอื่นๆจึงเรียกว่านิยตบุคคล (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๔๗/๓๐๗)

นิยตะ : เที่ยง,ดิ่ง,แน่นอน, คำนี้มักมาคู่กับอนิยตะ และมักมีคำอื่นต่อท้าย ดังคำในปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงบุคคลผู้ทำอนันตริยกรรม๕จำพวก บุคคลผู้เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ และพระอริยบุคคล ๘ จำพวกชื่อว่าผู้เป็นนิยตะ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๔/๑๕๒),ในอภิธรรมปิฎก ข้อคำขยายความ ดังคำที่กล่าวไว้ว่า อธิปติปัจจัยมี ๒ วาระ (บทว่า นิยตะเป็นสหชาตาธิปติ บทว่า อนิยตะที่ ๒ เป็นอารัมมณาธิปติและสหชาตาธิปติ) (อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๙๙/๔๓๓)

นิยม : กำหนด,ชอบ,นับถือ ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึง พวกมนุษย์ในอวันตีทักขิณาบถนิยมการอาบน้ำ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๗/๓๕)

นิยมปัญญา : ชอบปัญญา, สนใจ พอใจเรื่องปัญญา, หมายถึงชอบการแสวงหาความรู้เพิ่มพูนปัญญา ดังคำในขัตติยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ในเรื่องความสนใจของพราหมณ์ว่า พราหมณ์ทั้งหลายมีความประสงค์โภคทรัพย์ นิยมปัญญา มั่นใจในมนตร์ ต้องการบูชายัญ มีพรหมโลกเป็นที่สุดและตรัสถึงความสนใจของสมณะไว้ว่า สมณะทั้งหลายมีความประสงค์ขันติและโสรัจจะ นิยมปัญญา มั่นใจในศีลต้องการความไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มีนิพพานเป็นที่สุด (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๒/๕๒๑-๕๒๒)

นิยยานิกธรรม : ธรรมเป็นเครื่องนำสัตว์ออกไปจากกองทุกข์ หมายถึงธรรมที่ตัดมูลรากแห่งสงสารวัฏทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ แล้วนำสัตว์ออกจากวัฏฏะ ดังคำในโกสัมพิยสูตร สามคามสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสาราณียธรรม ๖ ประการ ในข้อ ๖ ไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้... ๖) เป็นผู้มีทิฏฐิโดยทิฏฐิอันประเสริฐ เป็นนิยยานิกธรรม เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารี ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแม้นี้ ทำให้เป็นที่รักทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความ ไม่วิวาทกันเพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๒/๕๓๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๔/๖๐),ในอริยสูตร กล่าวถึงโพชฌงค์ ๗ สติปัฏฐาน ๔ อิทธิบาท ๔ ว่าเป็นนิยยานิกธรรม ดังเช่นพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วเป็นอริยะเป็นนิยยานิกธรรม นำออกไปเพื่อให้สิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้บำเพ็ญอิทธิบาท๔ ประการนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๐/๑๓๓, ๓๘๓/๒๓๙,๑๙/๘๑๕/๓๗๘)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า นิยยานิกธรรม คือธรรมที่ตัดมูลรากแห่งวัฏฏะ ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ แล้วนำสัตว์ออกจากวัฏฏะ (อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๘๓-๑๐๐/๙๘),ในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคอธิบายนิยยานิกธรรมว่าเป็นนำธรรมให้ผู้ปฏิบัติตามถึงความสิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง ดังคำว่า นิยยานิกธรรมเทศนา (ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้นไม่เป็นทางนำผู้ทำตามให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง) (ขุ.ป.อ.(บาลี)๒/๕/๒๙๕)

นิยสกรรม : กรรมอันสงฆ์พึงทำให้เป็นผู้ไร้ยศ ได้แก่การถอดยศ, เป็นชื่อนิคหกรรมที่สงฆ์ทำแก่ภิกษุผู้มีอาบัติมาก หรือคลุกคลีกับคฤหัสถ์ ด้วยการคลุกคลีอันไม่สมควร โดยปรับให้ถือนิสัยใหม่อีก ดังเช่นคำว่า ถ้าสงฆ์ต้องการจะทำกรรม คือ ตัชชนียกรรม นิยสกรรม ปัพพาชนียกรรม ปฏิสารณียกรรมหรืออุกเขปนียกรรม แก่อุปัชฌาย์ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๖), เรื่องนิยสกรรม มีอธิบายไว้โดยในจูฬวรรค (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๑/๒๑)

คำว่า นิยสกรรม มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๗/๙๑, ๗๘/๑๑๑, ๗๙/๑๑๖,วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๐๐/๒๘๙, ๔๐๑/๒๙๐, ๔๑๒/๓๐๒, ๔๒๓/๓๐๘, ๔๔๕/๓๒๒,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๗๖/๒๔๙, ๓๗๘/๒๕๕, ๓๘๐/๒๖๐, ๓๘๒/๒๖๖, ๓๘๒/๒๗๖, วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๒/๔๙๖, ๓๓๓/๔๙๗, ๔๘๓/๗๐๒, ๔๙๙/๗๑๓, ๕๐๑/๗๒๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐๒/๑๓๕, ๒๐๓/๑๓๕, ๒๒๙/๑๓๕, ๒๓๐/๑๓๕)

นิยาม : กำหนด,ทาง,อย่าง, วิธี หมายถึงกำหนดหรือจำกัดความหมายที่แน่นอน,ในทางธรรมหมายมรรค ๔ กล่าวคืออริยมรรค ๔ ดังคำในขัคควิสาณสูตร กล่าวถึงพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าประพฤติล่วงทิฏฐิอันเป็นเสี้ยนหนามถึงนิยาม ได้เฉพาะมรรคแล้ว เป็นผู้มีญาณเกิดขึ้นแล้ว ไม่ต้องให้ผู้อื่นแนะนำจึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๕/๕๑๒,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๔๑/๔๕๓,๓๖/๑๒/๑๕๑),ในปุคคลบัญญัติและกถาวัตถุกล่าวถึงนิยามว่าหมายถึงมรรค เช่นกล่าวถึงบุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยเครื่องกั้นคือกรรม เครื่องกั้นคือกิเลส เครื่องกั้นคือวิบากเป็นผู้มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญา ไม่โง่เขลา ควรหยั่งลงสู่นิยามที่ถูกต้องในกุศลธรรมทั้งหลาย (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๙๔/๑๖๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๐๓/๔๒๘๔๒๘/๔๕๙, ๔๔๕/๔๗๓)

ในจูฬนิทเทสอธิบายว่า คำว่า ถึงนิยาม ในที่นี้หมายถึงบรรลุมรรค ๔ (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๔๑/๔๕๓), อภิธรรมปิฎก อธิบายว่า คำว่า นิยาม ในที่นี้หมายถึงมรรค (อภิ.ปญฺจ.อ. ๑๒/๔๒)

นิยามธรรม : ธรรมที่แน่นอน,กำหนดธรรมดา หมายถึงธรรมคือมรรคและผล ดังคำในวังคีสสูตร ที่พระวังคีสเถระกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นได้ทรงแสดงธรรม คือ ขันธ์ อายตนะธาตุ แก่เรา เราได้ฟังพระธรรมของพระองค์แล้วจึง

SAMPLE

บวช พระมุนีได้ตรัสรู้พระโพธิญาณ เพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก แก่ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายผู้ได้บรรลุ ได้เห็นนิยามธรรม (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๐/๓๒๑), ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ อธิบายไว้ว่า ธรรมนิยาม คือกำหนดแห่งธรรมดา ไม่มีผู้สร้าง ผู้บันดาลและมีรูปลักษณะ กิจ อาการเป็นแบบจำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่างๆ ได้แก่ (๑) จักขุธาตุ ธาตุคือจักขุปสาท (๒) รูปธาตธาตุคือรูปารมณ์ (๓) จักขุวิญญาณธาตุ ธาตุคือจักขุวิญญาณ (๔) โสตธาตุ ธาตุคือโสตปสาท (๕) สัททธาตุ ธาตุคือสัททารมณ์ (๖) โสตวิญญาณธาตุ ธาตุคือโสตวิญญาณ (๗) ฆานธาตุ ธาตุคือฆานปสาท (๘) คันธธาตุ ธาตุคือคันธารมณ์ (๙) ฆานวิญญาณธาตุ ธาตุคือฆานวิญญาณ (๑๐) ชิวหาธาตุ ธาตุคือชิวหาปสาท (๑๑) รสธาตุ ธาตคือรสารมณ์ (๑๒) ชิวหาวิญญาณธาตุ ธาตุคือชิวหาวิญญาณ (๑๓) กายธาตุ ธาตุคือกายปสาท (๑๔) โผฏฐัพพธาตุ ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์ (๑๕)กายวิญญาณธาตุ ธาตุคือกายวิญญาณ (๑๖) มโนธาตุ ธาตุคือมโน (๑๗) ธัมมธาตุ ธาตุคือธรรมารมณ์ (๑๘) มโนวิญญาณธาตุ ธาตุคือมโนวิญญาณ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๓-๑๘๔/๑๔๒-๑๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า นิยามธรรม หมายถึงกฎที่แน่นอนแห่งสภาวะอันมีอยู่จริง แท้และแน่นอนหลบเลี่ยงไม่ได้ ต้องเป็นไปตามที่มันเป็น หรืออาจเรียกว่า กฎธรรมชาติก็ได้ อรรถกถาหมายเอา กฎที่แน่นอนแห่งโลกุตตรธรรม (ที.สี.อ. (บาลี) ๔๒๑/๓๑๓) , ในฎีกาอธิบายไว้ว่า คำว่า นิยามธรรม หมายถึงมรรคและผล (สำ.ฎีกา(บาลี) ๑/๒๒๐/๓๑๔)

นิยาย: เรื่องที่เล่ากันมา, นิทานที่เล่าเปรียบเทียบเพื่อได้ใจความเป็นสุภาษิต ดังคำในอังคุตตรนิกาย ที่กล่าวถึงกินนรว่าเป็นอมนุษย์ในนิยาย (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๑/๙๙)

นิรทุกข์ : ไม่มีทุกข์, ไร้ทุกข์ หมายถึงมีทุกข์ออกแล้ว มักใช้เป็นคำทักทายเริ่มก่อนสนทนา ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า เทวดาผู้เป็นญาติร่วมสายโลหิตของตปุสสะและภัลลิกะพ่อค้าทั้งสอง ได้กล่าวว่า ท่านผู้นิรทุกข์ พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ เมื่อแรกตรัสรู้ประทับอยู่ ณ ควงต้นราชายตนะท่านทั้งสองจงไปต้อนรับพระองค์ด้วยข้าวตูผงและข้าวตูก้อนปรุงด้วยน้ำผึ้งเถิด การบูชาของท่านทั้งสองจักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน(วิ.ม.(ไทย) ๔/๖/๙), หรือดังคำในมหาปทานสูตร กล่าวถึงในชมพูทวีปมีอาวาสอยู่ ๘๔,๐๐๐แห่ง เมื่อเวลาล่วงไป ๑ ปีเหล่าเทวดาได้ประกาศว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลายเวลาล่วงไป ๑ ปีแล้ว บัดนี้ยังเหลือเวลา ๕ ปี เมื่อเวลาล่วงไป ๕ ปี พวกท่านพึงเข้าไปยังกรุงพันธุมดีราชธานีเพื่อแสดงปาติโมกข์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘๘/๔๙)

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๕/๑๘๗, ๔๒๖/๑๘๘, ๔๒๗/๑๘๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘๙/๔๙, ๘๙/๕๐, ๙๑/๕๑, ๙๑/๕๒, ๙๒/๕๓, ๙๒/๕๔, ๙๓/

SAMPLE

๕๔, ๒๙๙/๒๓๓, ๓๑๘/๒๔๖, ๓๔๔/๒๗๓, ๓๔๙/๒๗๘, ๓๕๘/๒๘๗, ๓๖๔/๒๘๙, ๓๖๕/๒๙๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๖/๑๐๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘/๒๑๐, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๐๑/๑๒๓

นิรมิตโลก : สร้างโลก หมายถึงทำให้โลกนี้เกิดขึ้น เนรมิตมนุษยโลกให้เกิดมีขึ้น ดังคำในพรหมนิมันตนิกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าถึงมารตนหนึ่งเข้าสิงร่างพกพรหม แล้วกราบทูลแด่พระองค์ว่า พกพรหมนี้ เป็นผู้รู้ทั่วไป ยังสรรพสัตว์ให้เป็นไปในอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้างโลก นิรมิตโลก ฯลฯ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๒/๕๓๘)

นิรยมนุสสนิรยาทิสูตร:พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากนรกมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรกเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัส ๓ พระสูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากนรกแล้วมาเกิดในมนุษย์จึงมีจำนวนน้อยกว่า (๑) สัตว์ที่จุติจากนรกแล้วไปเกิดในนรก (๒) ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) ในภูมิแห่งเปรต เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๘๔-๑๑๘๖/๖๕๕)

นิรยบาล, นาย : ผู้คุมนรก, ผู้ลงโทษสัตว์นรก, เป็นบริวารของพญายม ดังคำในปายาสิสูตร ธนัญชานิสูตรเช่นพระสารีบุตรเถระกล่าวแก่ธนัญชานิพราหมณ์ตอนหนึ่งบุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติอธรรม ประพฤติไม่สม่ำเสมอ เพราะเหตุแห่งบุตรและภรรยา นายนิรยบาลจะพึงฉุดคร่าเขาไปยังนรกเพราะเหตุแห่งการประพฤติอธรรมและประพฤติไม่สม่ำเสมอ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๓/๓๔๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๗/๕๐๖),ในเทวทูตสูตรกล่าวถึงนายนิรยบาลเป็นบริวารของพยายม ดังคำว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประพฤติกายทุจริต(ความประพฤติชั่วด้วยกาย) วจีทุจริต(ความประพฤติชั่วด้วยวาจา) และมโนทุจริต(ความประพฤติชั่วด้วยใจ) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก นายนิรยบาลจับแขนเขาไปแสดงต่อพญายม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๑,๓๗/๑๙๔,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๗๓/๖๖๑, ๖๗๕/๖๖๑),ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๘๑/๑๐๔),ในโกกาลิกสูตรกล่าวถึงผู้ทำกรรมชั่วย่อมเข้าถึงสถานที่ที่นายนิรยบาลเอาขอเหล็กอันคมกริบมาเกี่ยวไว้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๗๓/๖๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า นายนิรยบาล หมายถึงผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๑๓๓),อรรถกถาอธิบายว่า นายนิรยบาลเป็นบุคคลเกิดจากกุศลกรรมและอกุศลกรรม (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๘๖๖/๓๑๑)

นิรยเทวนิรยาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากนรกไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัส ๓ พระสูตรในลักษณะเดียวกัน คือพระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากนรกแล้วไปเกิดในหมู่เทวดาจึงมีจำนวนน้อย

SAMPLE

กว่า (๑) สัตว์ที่จุติจากนรกแล้วไปเกิดในนรก (๒) ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) ในภูมิแห่งเปรต เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๘๗-๑๑๘๙/๖๕๕)

นิรยสัคคสูตร[๑] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในนรกและสวรรค์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือ เป็นผู้ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ (๕) พูดส่อเสียด (๖) พูดคำหยาบ (๗) พูดเพ้อเจ้อ (๘) เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๙) มีจิตพยาบาท (๑๐) เป็นมิจฉาทิฏฐิ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ คือ เป็นผู้ (๑) ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๔) ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด (๖) ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ (๗) ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ(๘) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา(๙)มีจิตไม่พยาบาท(๑๐)เป็นสัมมาทิฏฐิ(องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๑/๓๔๖)

นิรยสัคคสูตร[๒] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้เกิดในนรกและสวรรค์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือบุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ คือ บุคคลเป็นผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๒/๓๔๙)

นิรยสูตร[๑] (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในนรก (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลเกิดในนรก ๖ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ (๕) ปรารถนาชั่ว (๖) เป็นมิจฉาทิฏฐิ จากนั้น ทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปเกิดในสวรรค์ ๖ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘๑/๖๐๔)

นิรยสูตร[๒] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในนรก (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลเกิดในนรก ๖ คือ (๑) พูดเท็จ (๒) พูดส่อเสียด (๓) พูดคำหยาบ (๔) พูดเพ้อเจ้อ (๕) มักโลภ (๖) มีความคะนอง แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปเกิดในสวรรค์ ๖ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘๒/๖๐๕)

นิรยสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ตกนรก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลตกนรก ๕ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม(๔) พูดเท็จ

SAMPLE

(๕) ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลขึ้นสวรรค์ ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๕/๒๔๑)

นิรยสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ตกนรกพระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสกตกนรก และธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสกขึ้นสวรรค์ ฝ่ายละ ๕ เหมือนในสารัชชสูตรทุกประการ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๓/๒๘๙)

นิรยสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้เกิดในนรก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปเกิดในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ๔ คือ (๑) การฆ่าสัตว์ (๒) การลักทรัพย์ (๓) การประพฤติผิดในกาม (๔) การพูดเท็จ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๔/๑๐๘)

นิรยะ : นรก, ภพที่ไม่มีความเจริญ,ภาวะเร่าร้อนกระวนกระวาย,ภูมิที่เสวยทุกข์ของคนผู้ทำบาป ตายแล้วไปเกิด, (ข้อ ๑ ในทุคติ ๓, ข้อ ๑ ในอบาย ๔), ข้อที่ ๑ ในภพที่สัตว์จะไปเกิดที่เรียกว่าคติ ๕ อันได้แก่ (๑) นิรยะ (๒) ติรัจฉานโยนิ (๓)เปตติวิสัย(๔) มนุสสะ (๕) เทวะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๘/๕๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิรยะ หมายถึงสภาวะหรือที่อันปราศจากความสุข มีแต่ความเร่าร้อน (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี)๒/๒๓๒/๔๔๐,ขุ.ชา.อ. (บาลี)๔/๑๕/๒๕)

นิรัคคละ : ยัญที่ไม่มีลิ่มหรือกลอน, คือฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญ โดยทั่วไปไม่มีขีดขั้นจำกัด อันเป็นกิริยาที่ทำแล้วไม่มีผลมาก ดังคำในอุชชยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อุชชยพราหมณ์ไว้ว่า มหายัญที่มีกิริยามากเหล่านั้น คืออัสวเมธ บุรุษเมธ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคละ ไม่มีผลมาก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๙/๖๕); ดูนรก,คติ

ในฎีกาอธิบายว่า คำว่า นิรัคคละคือยัญไม่มีลิ่มหรือกลอน, คือทั่วไปไม่มีขีดขั้นจำกัดการฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญ อนึ่ง มหายัญ ๕ ประการนี้เดิมทีเดียวเป็นหลักสงเคราะห์ที่ดีงามแต่พราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบูชายัญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน (องฺ.จตุกฺก.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๙/๓๗๑-๓๗๒)

นิรัคคฬะ : ยัญที่ไม่มีลิ่มหรือกลอน,บ้านอยู่เป็นสุขไม่ต้องใส่กลอน,บ้านเมืองสงบสุข ปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน ดังคำในยัญญสูตร กล่าวถึงพระเจ้า ปเสนทิโกศลตระเตรียมสัตว์หลายชนิดผูกไว้ที่หลักเพื่อฆ่าบูชายัญและต่อมาพระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหายัญที่มีกิริยามากเหล่านั้นคืออัสวเมธ บุรุษเมธ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคฬะไม่มีผลมาก (เพราะ)พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีการฆ่าแพะแกะ โค และสัตว์ชนิดต่างๆ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๙),ในทางธรรม หมายถึงไม่ต้องใส่กลอนประตู ดังคำในเมตตสูตร พระผู้มีพระภาตรัสไว้ว่า พระราชาผู้ทรงธรรมเช่นกับฤาษี ทรงชนะใจหมู่สัตว์ทั่วแผ่นดินด้วยราชธรรม ทรงบูชายัญคือสัสสเมธะ ปุริสเมธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะและ

SAMPLE

นิรัคคฬะ เสด็จเที่ยวไป (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑/๑๙๕),ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๐๖/๕๗๐); และดูเทียบใน สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๐/๙๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๙/๖๔-๖๖,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๗/๒๕๐-๒๕๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๘๗-๓๑๘/๓๘๙-๓๙๓

อรรถกถาหลายแห่งอธิบายถึงหลักการสงเคราะห์แห่งพระราชาไว้ว่า คำว่า นิรัคคฬะ หมายถึงบ้านเมืองสงบสุขปราศจาก โจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน เป็นผลที่เกิดจาก ๔ ประการแรก มีความหมายตรงกันข้ามกับนิรัคคฬะของพราหมณ์ซึ่งหมายถึงการฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญไม่จำกัด(องฺ.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๑/๒๑๓, ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๒๗/๑๐๖-๑๐๘,องฺ.อฏฺฐก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑/๒๔๙-๒๕๒,องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๓๙/๓๗๑-๓๗๒)

นิรันดร์ : ติดต่อกัน,เสมอมา, ไม่มีระหว่างคั่น,ไม่เว้นว่าง ดังคำในอุเทนสูตร พุทธอุทานว่า คนพาลมีอุปธิเป็นเครื่องผูกพันถูกความมืดหุ้มห่อไว้ ย่อมปรากฏเหมือนยั่งยืนนิรันดร์(ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๐/๓๒๐)

นิรัพพุทกัป : กัปที่นับจำนวนสูง เท่ากับ ๑ มี ๐ ตามหลัง ๖๓ ตัว บ้างว่า ๑๐๐ ล้าน ดังคำในตุทุพรหมสูตร โกกาลิกสูตร ที่ตุทุปัจเจกพรหมผู้เป็นอนาคามีบุคคลกล่าวถึงบุคคลผู้ตั้งวาจาและใจอันชั่ว ติเตียนพระอริยะ ย่อมเข้าถึงนรกสิ้น ๑๓๖,๐๐๐ นิรัพพุทกัป กับอีก ๕อัพพุทกัป (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๐/๒๔๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓/๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๖๖/๖๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า นิรัพพุทกัป เป็นจำนวนกัปที่ใช้สังขยา (การกำหนดนับ) จำนวนสูง (ตามนัย องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๘๙/๓๖๖) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า เท่ากับ ๑ มี ๐ ตามหลัง ๖๓ ตัว บ้างว่า ๑๐๐ ล้าน

นิรัพพุทนรก : นรกชื่อว่านิรัพพุทะ หมายถึงนรกที่นับจำนวนสูง นานแสนนานเท่ากับ ๑ มี ๐ ตามหลัง ๖๓ ตัว บ้างว่า ๑๐๐ ล้าน ดังคำในโกกาลิกสูตร พระผู้มีพระภาคกล่าวเปรียบเทียบกาลเวลาของนิรัพพุทนรกไว้ว่า ๒๐อัพพุทนรก เป็น ๑ นิรัพพุทนรก, ๒๐ นิรัพพุทนรก เป็น ๑ อพัพพนรก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๑/๒๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิรัพพุทนรก เป็นนรกย่อยในอเวจีมหานคร ดังคำว่า อัพพุทนรก นิรัพพุทนรก อพัพพนรก อุหหนรก อัฏฏนรก กุมุทนรก โสคันธิกนรก อุปปลนรก ปุณฑริกนรก ปทุมนรก ทั้งหมดนี้อยู่ในอเวจีมหานรก เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรมเช่นอัพพุทนรกเป็นสถานที่ทรมานสัตว์โดยการนับชิ้นเนื้อเป็นเครื่องบอกระยะเวลาในการทรมานสัตว์ (องฺ. ทสก.อ.(บาลี)๓/๘๙/๓๖๖)

SAMPLE

ในอรรถกถายังอธิบายไว้อีกว่านรกเหล่านี้มีวิธีนับระยะเวลาปีของอัพพุทนรกเป็นตัวอย่างดังนี้ คือ

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี เป็น ๑ โกฏิ-ปี

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ-ปี เป็น ๑ ปโกฏิ-ปี

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ปโกฏิ-ปี เป็น๑ โกฏิปโกฏิ-ปี

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิปโกฏิ-ปี เป็น ๑ นหุต-ปี

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ นหุต-ปี เป็น๑ นินนหุต-ปี

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ นินนหุต-ปี เป็น ๑ อัพพุทะ-ปี

ต่อจากอัพพุทะไปใช้ ๑ x ๒๐ เช่น ๒๐ อัพพุทะ (๑ อัพพุทะ x ๒๐) ได้เท่ากับ ๑ นิรัพพุทะ เป็นต้น (ขุ.สุ.อ. (บาลี)๒/๖๖๒/๓๐๗, กัจ. (บาลี)๕/๘/๓๙๕)

นิรัพพุทะ, กาลเวลา : ระยะเวลาที่ชื่อว่านิรัพพุทะ ดังคำว่า ๒๐ อัพพุทะ ได้เท่ากับ ๑ นิรัพพุทะ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า เท่ากับ ๑ มี ๐ ตามหลัง ๖๓ ตัว บ้างว่า ๑๐๐ ล้าน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๕/๒๓๙),ในพกพรหมชาดก พระพุทธเจ้าตรัสถึงพกพรหมมีอายุยืนยาว ๑๐๐,๐๐๐ นิรัพพุทะ (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๖๙/๒๖๗),หรือดังคำในนิคคุณฑิปุปผิยเถราปทาน พระนิคคุณฑิปุปผิยเถระ กล่าวถึงประวัติอดีตชาติของตนไว้ว่า ในกัปที่ ๒๕,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ มีอายุมากมายหลายอัพพุทะและนิรัพพุทะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๒/๔๙๒)

นิรามิส : หาเหยื่อมิได้, ไม่มีอามิสคือเหยื่อที่เป็นเครื่องล่อใจ,ไม่ต้องอาศัยวัตถุ ดังคำในสฬายตนวรรค กล่าวถึงนิรามิสสูตรไว้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๙/๓๐๙)

นิรามิสสุข : สุขไม่เจืออามิส, สุขไม่ต้องอาศัยเครื่องล่อหรือกามคุณ ได้แก่ สุขที่อิงเนกขัมมะ ดังคำในสามัญญกานิเถรคาถา พระสามัญญกานิเถระกล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ต้องการนิรามิสสุขประพฤติให้สมควรแก่การได้ความสุขนั้น ย่อมได้ความสุข (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๕/๓๑๕); นิพพาน ดังคำในสุนาคเถรคาถา พระสุนาคเถระกล่าวถึงผู้ฉลาดในนิมิตแห่งจิต รู้รสแห่งวิเวก เพ่งพินิจอยู่ ฉลาดในการบริหารกรรมฐาน มีสติตั้งมั่น พึงบรรลุนิรามิสสุขได้(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๕/๓๓๔) ; ดู สุข

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิรามิสสุข คือนิพพาน (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๘๕/๒๘๔)

นิรามิสสูตร: พระสูตรว่าด้วยปีติและสุขที่มีอามิสและไม่มีอามิส พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสอธิบายความหมายของคำต่าง ๆ แก่ภิกษุทั้งหลายตามลำดับ ดังนี้ คำว่า ปีติมีอามิส ได้แก่ปีติที่อาศัยกามคุณ ๕ เกิดขึ้น คำว่า ปีติ

SAMPLE

ไม่มีอามิส ได้แก่ปีติที่เกิดแก่ภิกษุผู้ได้บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารระงับไป เธอบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ คำว่า ปีติไม่มีอามิสยิ่งกว่าปีติไม่มีอามิส ได้แก่ปีติที่เกิดขึ้นแก่พระขีณาสพผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากราคะ โทสะและโมหะแล้ว แล้วได้ตรัสอธิบายถึงความหมายของคำว่า สุขมีอามิส สุขไม่มีอามิส สุขไม่มีอามิสยิ่งกว่าสุขไม่มีอามิส อุเบกขามีอามิส อุเบกขาไม่มีอามิส อุเบกขาไม่มีอามิสยิ่งกว่าอุเบกขาไม่มีอามิส วิโมกข์มีอามิส วิโมกข์ไม่มีอามิส วิโมกข์ไม่มีอามิสยิ่งกว่าวิโมกข์ไม่มีอามิส โดยนัยแห่งความหมายของคำว่า ปีติมีอามิส ปีติไม่มีอามิส ปีติไม่มีอามิสยิ่งกว่าปีติไม่มีอามิส (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๙/๓๐๙)

นิรุตติ : ภาษา,คำพูด,นิรุกติ ดังคำในปริวารกล่าวถึงอรรถหนึ่งร้อย ธรรมหนึ่งร้อย นิรุตติสองร้อย ญาณสี่ร้อยมีในอัตถวสปกรณ์ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๐๔/๕๐๔),หรือดังคำในขิปปนิสันติสูตรที่พระอานนท์กล่าวถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ฉลาดในนิรุตติ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๙/๒๘๔),ในปฏิสัมภิทามรรค อธิบายไว้ว่า ชื่อว่าปัญญามาก เพราะกำหนดนิรุตติได้มาก (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๕),ในอปทานพระอภัยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เกิดเป็นลูกพรหามณ์ กรุงหงสวดีว่าเป็นผู้เรียนจบพระเวททั้งหมดเข้าใจไวยากรณ์ฉลาดในนิรุตติแกล้วกล้าในคัมภีร์นิฆัณฑุศาสตร์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐๑/๓๑๘)

นิรุตติบท : บทคือภาษา,แนวทางใช้คำพูด, หมายถึงบทที่เป็นภาษา แห่งหมวดหมู่ เบื้องต้น เบื้องปลายของอักษรดังคำในมารวัตถุที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่มารผู้มีบาปว่า ผู้ปราศจากตัณหา หมดความยึดมั่น ฉลาดในนิรุตติบท รู้หมวดหมู่และเบื้องต้นเบื้องปลายของอักษรทั้งหลาย ผู้นั้นแลเรียกว่า ผู้มีร่างกายเป็นร่างกายสุดท้าย ผู้มีปัญญามาก เป็นมหาบุรุษ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๕๒/๑๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า นิรุตติบท หมายถึงนิรุตติปฏิสัมภิทา รวมทั้งปฏิสัมภิทาที่เหลืออีก ๓ อย่าง (อัตถปฏิสัมภิทา ธัมมปฏิสัมภิทา และปฏิภาณปฏิสัมภิทา) (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๓๒)

นิรุตติปฏิสัมภิทา :ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ, ปัญญาแตกฉานในภาษา คือเข้าใจภาษา รู้จักใช้ถ้อยคำให้คนเข้าใจ ตลอดทั้งรู้ภาษาต่างประเทศ, ปรีชาแจ้งในภาษา ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ, หมายถึงความรู้ในการกล่าวธัมมนิรุตตินั้นชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทา หรือดังคำว่า การบัญญัติสภาวธรรมเหล่านั้นมีได้เพราะนิรุตติใด ความรู้ในการกล่าวธัมมนิรุตตินั้นชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๑๘/๔๕๙,๗๓๘/๔๗๐), ข้อ ๓ ในปฏิสัมภิทา ๔,

SAMPLE

(วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๕๔/๖๓๘), ในวิภัตติสูตร พระสารีบุตร กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เรา อุปสมบทได้กึ่งเดือนได้ทำให้แจ้งนิรุตติปฏิสัมภิทา(ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ)โดยเหตุ โดยพยัญชนะ เราจะบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งนิรุตติปฏิสัมภิทานั้นโดยวิธีต่างๆ ผู้มีความสงสัยหรือเคลือบแคลงพึงถามเราพอใจที่จะตอบข้อสงสัย(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๒/๒๔๓),ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายนิรุตติปฏิสัมภิทาไว้ว่า นิรุตติ ๑๐ ประการนี้ คือการระบุพยัญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงธรรม ๕ ประการ การระบุพยัญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงอรรถ ๕ ประการ เป็นอารมณ์และเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมภิทา ธรรมและอรรถเหล่าใดเป็นอารมณ์ของนิรุตติปฏิสัมภิทา ธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมภิทา ธรรมและอรรถเหล่าใดเป็นโคจรของนิรุตติปฏิสัมภิทาธรรมและอรรถเหล่านั้นเป็นอารมณ์ของนิรุตติปฏิสัมภิทา เพราะเหตุนั้นท่านจึงเรียกญาณในนิรุตติทั้งหลายว่านิรุตติปฏิสัมภิทา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๗)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกเช่นองฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๖/๑๕๕, ๙๕/๑๖๕, ๓๗/๔๙๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๖๓/๘๓๒, ๔๒๓/๒๗๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๓/๓๙๒, ๕๕/๓๔๖, ๗๔/๔๔๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๑๔/๕๕๑, ๓๑๘/๖๑๖

นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ : ญาณแตกฉานในนิรุตติ,ญาณแตกฉานในภาษาคือเข้าใจภาษา รู้จักใช้ถ้อยคำให้คนเข้าใจ,ญาณในนิรุตติ,ปัญญาในนิรุตติต่างๆ,ปัญญาในการพิจารณานิรุตติ,ปัญญาในการเข้าไปพิจารณานิรุตติ,ปัญญาในความปรากฏแห่งนิรุตติ,ปัญญาในความกระจ่างแห่งนิรุตติ,ปัญญาในความรุ่งเรืองแห่งนิรุตติ,ปัญญาในการประกาศนิรุตติ ดังเช่นคำว่า ปัญญาในการประกาศนิรุตติ ชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึง ปัญญาในนิรุตติต่างๆ ชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ หรือดังคำอธิบายอีกแห่งหนึ่งว่า การระบุพยัญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงธรรม ๕ ประการ การระบุพยัญชนะและนิรุตติเพื่อแสดงอรรถ๕ ประการ ธรรมนิรุตติเป็นอย่างหนึ่ง อรรถนิรุตติเป็นอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้นิรุตติต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยญาณใดเป็นอันรู้เฉพาะนิรุตติต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแหละ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าปัญญาในนิรุตติต่างๆชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖๖/๖,๗๖/๑๒๗,๓๑/๑๑๐/๑๗๐)

คำว่า นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ นี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกเช่น ขุ.อป.(ไทย) ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒๙/๔๑๘,๒๘๕/๔๒๕,๕๑/๔๖๒,๘๙/๔๖๗,๓๔๔/๔๙๙,๒๙/๕๒๓,๗๘/๕๒๙,๑๐๗/๕๓๓,๑๓๙/๕๓๘,๓๗๖/๔๓๗,๔๐๒/๔๔๑,๔๔๔/๕๑๒,๑๖๔/๕๔๑,๑๘๐/๕๔๔,๑๙๙/๕๔๖, ๒๑๖/๕๔๙, ๒๓๐/๕๕๑

SAMPLE

นิรุตติปถสูตร : พระสูตรว่าด้วยหลักภาษา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงกรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า หลักการ ๓ ประการ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ ไม่ได้ถูกทอดทิ้ง ไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทอดทิ้ง จักไม่ถูกทอดทิ้ง ไม่ถูกวิญญูชนคัดค้านแล้ว แม้ชาวอุกกลชนบทและชาววัสสภัญญชนบท ผู้เป็นอเหตุกวาทะ เป็นอกิริยวาทะ เป็นนัตถิกวาทะ ก็ยังให้ความสำคัญหลักการ ๓ นี้ คือ

๑. ขันธ์ ๕ ที่ล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว เรียกว่าได้มีแล้ว ตั้งชื่อว่าได้มีแล้ว บัญญัติว่าได้มีแล้ว

๒. ขันธ์ ๕ ที่ยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ เรียกว่าจักมี ตั้งชื่อว่าจักมี บัญญัติว่าจักมี

๓. ขันธ์ ๕ ที่เกิดแล้วปรากฏแล้ว เรียกว่ามีอยู่ ตั้งชื่อว่ามีอยู่ บัญญัติว่ามีอยู่ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๒/๑๐๐)

อรรถกถาอธิบายว่า อเหตุกวาทะ หมายถึงลัทธิที่ปฏิเสธเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์ หรือเศร้าหมอง อกิริยวาทะ หมายถึงลัทธิที่ถือว่าการกระทำทุกอย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดี ทำชั่วก็ไม่ได้ชั่ว เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรม นัตถิกวาทะ หมายถึงลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์ หรือเศร้าหมอง (สำ.ข.อ.๒/๖๒/๓๐๗)

นิโรธ : ความดับทุกข์,คือดับตัณหาได้สิ้นเชิง, ภาวะปลอดทุกข์เพราะไม่มีทุกข์ที่จะเกิดขึ้นได้ หมายถึงพระนิพพาน,ข้อที่ ๓ ในอริยสัจ ๔, ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ว่า ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนักกล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน หรือคำว่า พระพุทธเจ้าเมื่อทรงทราบว่ายสกุลบุตรมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบานผ่องใส จึงทรงประกาศสามุกกังสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์สมุทัย นิโรธ มรรค (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗/๑๑,๒๖/๓๓)

คำว่า นิโรธ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๔/๙๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๘/๑๐๙, ๓๕๕/๑๔๙, ๔๑๔/๑๘๐, ๔๑๕/๑๘๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๒/๓๕, ๖๔/๓๖, ๖๗/๓๘, ๗๕/๔๓, ๗๙/๔๔, ๘๓/๔๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗/๒๕, ๒๘๑/๓๐๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๙/๖๕, ๓๓๗/๔๐๗, ๓๙๕/๔๘๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๐๕/๔๖๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๙/๑๕๓, ๑๗๒/๒๒๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔/๑๓, ๑๐/๑๖, ๖๕/๑๒๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑/๓๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒/๓,๑๙/๓/๔, ๔๙/๔๓, ๖๓/๔๘, ๗๗/๕๓, ๙๑/๕๘, ๑๓๙/๗๒, ๑๔๙/๗๘, ๑๖๑/๙๑,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒/๖๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๕,องฺ.ฉกฺก.

SAMPLE

(ไทย)๒๒/๕๘/๕๕๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๒๖๑, ๖๐/๕๔๕,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๖,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๓/๔๓๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๐/๔๔๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘/๔๒๘, ๑๗/๒๕, ๒๒/๕๗๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๔๗/๑๑๙, ๓๕๓/๓๓๕, ๓๙๐/๔๐๔,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๓/๘๘๖,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๕๐/๓๙๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๕๓/๑๙๐

นิโรธญาณ : ความรู้ในความดับ,ญาณในนิโรธ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า ปัญญาในสภาวะที่ควรทำให้แจ้งชื่อว่านิโรธญาณ หรือดังคำว่า ปัญญาในสภาวะที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่านิโรธญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๘/๖,๑๐๘/๑๖๘)

อรรถกถาอธิบายนิโรธญาณว่าเป็นการละกิเลสบางอย่าง ดังคำว่า ผู้บรรลุโสดาปัตติผลย่อมละกิเลสบางอย่างด้วยการเห็นทุกข์(ทุกขญาณ)ละกิเลสบางอย่างด้วยการเห็นสมุทัย(สมุทยญาณ) ละกิเลสบางอย่างด้วยการเห็นนิโรธ(นิโรธญาณ) และละกิเลสก็บางอย่างด้วยการเห็นมรรค(มัคคญาณ) การบรรลุสกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล ก็มีนัยเดียวกันนี้ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๓๓๙/๑๘๖)

นิโรธตัณหา : ความทะยานอยากในความดับสูญ,ราคะที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ, ข้อที่ ๓ ในตัณหา ๓ อีกนัยหนึ่ง อันได้แก่ (๑) รูปตัณหา (๒) อรูปตัณหา(๓) นิโรธตัณหา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๔),ในอภิธรรมปิฎกธัมมสังคณีอธิบายนิโรธตัณหาอยู่ในข้อธรรมว่า โลภะ ดังคำตอนหนึ่งว่า ... กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา รูปตัณหา อรูปตัณหา นิโรธตัณหา ... (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๐๖๕/๒๗๒,๑๑๔๑/๒๙๒,๑๑๓๖/๓๑๒), ในวิภังค์อธิบายความหมายของคำว่านิโรธตัณหาไว้ว่า ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ นี้เรียกว่า นิโรธตัณหา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๘/๕๗๔)

นิโรธธัมมสูตร[๑]: พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘๑/๒๖๘)

นิโรธธัมมสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้ขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อ เพื่อจะได้ฟังแล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๙๓/๒๗๒)

นิโรธธัมมสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับออยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้เข้ามาเฝ้าว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความดับไปเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๐๕/๒๗๗)

SAMPLE

นิโรธธาตุ : ธาตุคือนิโรธ, ข้อที่ ๓ ในธาตุ ๓ อีกนัยหนึ่ง อันได้แก่ (๑) รูปธาตุ(๒) อรูปธาตุ (๓) นิโรธธาตุ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓),ในธาตุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธาตุ ๓ ประการเช่นเดียวกัน ดังคำว่า สัตว์เหล่าใดกำหนดรู้รูปธาตุได้แล้ว ไม่ติดอยู่ในอรูปธาตุ น้อมจิตไปในนิโรธธาตุ สัตว์เหล่านั้นย่อมล่วงพ้นมัจจุราชไปได้ หรือในนิสสรณิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธาตุเป็นที่สลัดออก ๓ ประการอันได้แก่ (๑) เนกขัมมธาตุเป็นที่สลัดละกามทั้งหลาย (๒) อรูปธาตุเป็นที่สลัดละรูปธรรมทั้งหลาย(๓)นิโรธธาตุเป็นที่สลัดละธรรมชาติที่เกิดแล้วถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๑/๔๐๔, ๗๒/๔๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิโรธธาตุ ในที่นี้หมายถึงนิพพาน (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๕๑/๒๐๘, ๗๒/๒๕๑,๗๓/๒๕๒)

นิโรธปัญหา : ปัญหาเรื่องนิโรธ,ข้อสงสัยทางใจเกี่ยวกับความดับทุกข์ ดังคำในสุมนพุทธวงส์กล่าวถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ ในกาลเมื่อเทวดาและมนุษย์ผู้พร้อมเพรียงกันร่วมใจกันมาทูลถามนิโรธปัญหาและความสงสัยทางใจในกาลทรงแสดงธรรมเป็นเครื่องแสดงนิโรธ แม้ครั้งนั้นเหล่าสัตว์ประมาณ ๙๐,๐๐๐ โกฏิได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๙/๖๐๘)

นิโรธสมาบัติ : การเข้านิโรธ คือดับสัญญาความจำได้หมายรู้ เรียกเต็มว่า เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ, พระอรหันต์และพระอนาคามีที่ได้สมาบัติ ๘ แล้วจึงจะเข้านิโรธสมาบัติได้,นิโรธสมาบัติ บางทีมีชื่อเรียกว่าสัญญาเวทยิตนิโรธ ดังคำว่า สัญญาเวทยิตนิโรธ หมายถึงการดับสัญญาและเวทนา เรียกสั้นๆ ว่า นิโรธสมาบัติ เป็นสมาบัติข้อที่ ๙ ในอนุปุพพวิหาร ๙ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๓/๒๓๔, ๓๔๓/๓๕๗,๓๕๙/๔๒๖, องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๔๕๙) ดังคำในอปทาน พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคผู้เป็นมหามุนีเป็นผู้ชำนาญในอนุปุพพวิหารธรรม ตรัสสอนแก่ข้าพระองค์ นิโรธสมาบัติเป็นที่นอนของข้าพระองค์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕๗/๕๕),ในกถาวัตถุ พระสกวาทีกล่าวถึง นิโรธสมาบัติเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง(เป็นอสังขตะ) (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๕๗/๔๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่านิโรธสมาบัติ ก็คือธรรมเป็นเครื่องอยู่ (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๓/๒๐),อรรถกถาธรรมปิฎก อธิบายว่า นิโรธสมาบัติ ที่เป็นอสัญญาสมาบัติมีแก่ปุถุชน ที่เป็นนิโรธสมาบัติ มีเฉพาะแต่พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ชำนาญในสมาบัติ ๘ แล้วเท่านั้นจึงจะเข้าได้ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๗๓๕/๒๘๒)

นิโรธสมาปัตติญาณนิทเทส :แสดงนิโรธสมาปัตติญาณ คืออธิบายอุทเทสที่ ๓๔ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

SAMPLE

ในอุทเทสที่ว่า “ปัญญาที่มีความชำนาญในการระงับสังขาร ๓ ประการด้วยญาณจริยา ๑๖ ประการ และด้วยสมาธิจริยา ๙ ประการ เพราะเป็นผู้ประกอบ ด้วยพละ ๒ ประการ ชื่อว่านิโรธสมาปัตติญาณ” ท่านพระสารีบุตรอธิบายไว้ดังนี้

พละ ๒ ประการ ได้แก่ (๑) สมถพละ (๒) วิปัสสนาพละ

ลำดับต่อไป ท่านอธิบายพละแต่ละประการโดยนำธรรม ๗๗ ประการมาจำแนกสมถพละ เป็น ๗๗ ประการ (ธรรม ๗๗ ประการนั้นเหมือนในอานันตริกสมาธิญาณ) เช่น

ประการที่ ๑ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจเนกขัมมะ ชื่อว่าสมถพละ ฯลฯ

ประการที่ ๗๗ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจการพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก ชื่อว่าสมถพละ

ลำดับต่อไป ท่านจำแนกธรรมที่เป็นเหตุให้ได้ชื่อว่าสมถพละ ๙ ประการ คือ ความไม่หวั่นไหวเพราะธรรมที่เป็นข้าศึกต่อฌานแต่ละขั้น รวม ๘ ประการ และความไม่หวั่นไหวด้วยธรรมอื่นอีก ๑ รวมเป็น ๙ ประการ เช่น

๑. ชื่อว่าสมถพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะนิวรณ์ด้วยปฐมฌาน

ฯลฯ

๙. ชื่อว่าสมถพละ เพราะไม่หวั่นไหว ไม่กวัดแกว่ง ไม่เอนเอียง เพราะ อุทธัจจะ เพราะกิเลสที่ประกอบด้วยอุทธัจจะ และเพราะขันธ์

ท่านแสดงธรรมที่เป็นชื่อของวิปัสสนาพละไว้เป็นหลัก ๗ ประการ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏินิสสัคคานุปัสสนา แล้วนำธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๒-๑๒) มาหมุนด้วยอนุปัสสนา ๗ ประการนี้ รวม ๒๐๑ รอบ แต่ละรอบประกอบด้วย อนุปัสสนา ๑ ประการ รวมเป็น ๑,๔๐๗ ประการ เช่นอนิจจานุปัสสนาในรูป ชื่อว่าวิปัสสนาพละ ฯลฯ ปฏินิสสัคคานุปัสสนาในชรามรณะ ชื่อว่าวิปัสสนาพละ

ท่านจำแนกเหตุที่ให้ได้ชื่อว่าวิปัสสนาพละ ๘ ประการ คือ ความไม่หวั่นไหวเพราะธรรมที่เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับอนุปัสสนาแต่ละอย่าง รวม ๗ ประการ และความไม่หวั่นไหวเพราะธรรมอื่นอีก ๑ ประการ รวมเป็น ๘ ประการ เช่น

ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะนิจจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ฯลฯ

ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหว ไม่กวัดแกว่ง ไม่คลอนแคลน เพราะอวิชชา เพราะกิเลสที่ประกอบด้วยอวิชชา และเพราะขันธ์

SAMPLE

ท่านยกคำในอุทเทสขึ้นมาจำแนกอีก คือ คำว่า ด้วยการระงับสังขาร ๓ ด้วยญาณจริยา ๑๖ ด้วยสมาธิจริยา ๙ และวสี (ความชำนาญ) ตามลำดับ กล่าวโดยย่อ คือ

การระงับสังขาร ๓ ได้แก่ วิตก วิจารที่เป็นวจีสังขารของท่านผู้เข้าทุติยฌานย่อมระงับไป ลมหายใจเข้าออกที่เป็นกายสังขารของท่านผู้เข้าจตุตถฌานย่อมระงับไป สัญญาและเวทนาที่เป็นจิตตสังขารของท่านผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธย่อมระงับไป

ญาณจริยา ๑๖ ได้แก่ อนุปัสสนา ๗ ข้างต้นและเพิ่มวิวัฏฏนานุปัสสนาเข้า มาอีก ๑ ประการ กับมรรค ๔ และผล ๔ แต่ละอย่างชื่อว่าญาณจริยาสมาธิจริยา ๙ ได้แก่ สมาบัติ ๘ และองค์ฌาน คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาจิต เพื่อให้ได้สมาบัติแต่ละอย่าง

วสี ๕ ประการ ได้แก่ (๑) อาวัชชนวสี หมายถึงบุคคลผู้ได้สมาบัติคำนึงถึงสมาบัติแต่ละขั้น (๒) สมาปัชชนวสี หมายถึงบุคคลผู้ได้สมาบัติเข้าสมาบัติแต่ละขั้น (๓) อธิฏฐานวสี หมายถึงบุคคลผู้ได้สมาบัติอธิษฐานสมาบัติแต่ละขั้น (๔) วุฏฐานวสี หมายถึงบุคคลผู้ได้สมาบัติออกจากสมาบัติแต่ละขั้น (๕) ปัจจเวกขณวสี หมายถึงบุคคลผู้ได้สมาบัติพิจารณาสมาบัติแต่ละขั้น

การปฏิบัติกิจของแต่ละบุคคลข้างต้น มีได้ทุกที่ ทุกเมื่อ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเนิ่นช้าในการคำนึงถึง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘๓/๑๔๑)

นิโรธสมาปัตติสูตร :พระสูตรว่าด้วยนิโรธสมาบัติ ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่า วันนี้ ผมล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ(สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา)อยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ หรือเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว หรือว่าออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการและมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๐/๓๔๖)

นิโรธสัจ : ความจริงคือนิโรธ,สัจจะคือความดับ, หมายถึงความจริงคือความดับแห่งทุกข์, สภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง, ความจริงคือความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ดังคำว่า การสลัดชรามรณะและชาติแม้ทั้งสองเป็นนิโรธสัจ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖/๔๔๑), หรือดังคำในสิริมาวิมาน เทพธิดาชื่อว่าสิริมา กล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานเถระว่า พระพุทธเจ้าทรงองอาจกว่าหมู่ผู้เป็นฤษี ทรงแนะนำเวไนยสัตว์ ได้ทรงแสดงทุกขสัจและสมุทัยสัจว่าเป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง ทรงแสดงทุกขนิโรธสัจซึ่งปราศจากปัจจัยปรุง

SAMPLE

แต่งว่าเป็นสภาวะคงที่ และทรงแสดงมรรคสัจนี้ซึ่งเป็นทางไม่อ้อมค้อม (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๓/๒๕, ๗๐๙/๘๒),ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า เมื่อรู้แจ้งนิโรธสัจด้วยการทำให้แจ้ง ชื่อว่าย่อมละ(กิเลสที่ควรละ) ได้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔/๔๓๘),ในพุทธวงส์กล่าวว่า เป็นข้อที่ ๓ ในอริยสัจ ๔ ดังคำว่า พระพุทธเจ้า ทรงประกาศพระธรรมจักร คือทุกขสัจ สมุทยสัจ นิโรธสัจและมรรคสัจ อันสูงสุดแก่ปัญจวัคคีย์ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒/๕๕๔)

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๔๒/๑๓, ๑๘๐/๔๑, ๑๙๘/๔๘, ๒๓๖/๖๑, ๓๕๗/๙๐, ๔๖๒/๑๑๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๓/๓๓๖, ๔๕๓/๔๘๔)

นิโรธสัจจนิทเทส : การแสดงนิโรธสัจ หมายถึงการอธิบายความจริงเกี่ยวกับความดับทุกข์ จัดเป็นนิทเทสที่ ๒ ในนิทเทส ๔ ในสติปัฏฐาน ๔ อันได้แก่ (๑) ทุกขสัจจนิทเทส (๒) สมุทยสัจจนิทเทส (๓) นิโรธสัจจนิทเทส (๔) มัคคสัจจนิโรธ, อธิบายขยายความเรื่องนิโรธสัจ เช่นคำถามว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ เป็นอย่างไร อะไรเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก แล้วตอบปัญหาที่ตั้งไว้ เช่นถามว่า ก็ตัณหานี้เมื่อละ ละที่ไหน เมื่อดับ ดับที่ไหน คือปิยรูปสาตรูปใดมีอยู่ในโลก ตัณหานี้เมื่อละก็ละที่ปิยรูปสาตรูปนี้ เมื่อดับก็ดับที่ปิยรูปสาตรูปนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๔/๑๒๓)

นิโรธสัญญา : ความหมายรู้นิโรธ, ความสำคัญหมายในนิโรธ คือกำหนดหมายการดับตัณหาอันเป็นอริยผลว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต,กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต ดังคำในภิกขุอปริหานิยธรรม พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญนิโรธสัญญา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๐/๘๗),จัดเป็นธรรมที่กำหนดหมายในญาณอันเป็นส่วนชำแรกกิเลส อยู่ข้อที่ ๖ ในนิพเพธภาคิยสัญญา อันได้แก่ (๑) อนิจจสัญญา (๒) อนิจเจ ทุกขสัญญา (๓) ทุกเขอนัตตสัญญา(๔) ปหานสัญญา (๕) วิราคสัญญา (๖) นิโรธสัญญา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๙/๓๓๐),ข้อ ๗ ในสัญญา ๗,เป็นข้อที่ ๗ ในสัญญา ๗ อีกหมวดหนึ่งซึ่งเป็นธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น, ข้อ ๑๐ ในสัญญาซึ่งเป็นธรรมที่ควรให้เกิดขึ้นเช่นกัน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๕, ๓๕๗/๔๐๑, ๓๖๐/๔๓๕),ในนิโรธสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายนิโรธสัญญา (ความหมายรู้นิโรธ) ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วมีผลมาก มีอานิสงส์มาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๗/๑๙๗),ในคิริมานันทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสความหมายของนิโรธสัญญาไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า ภาวะที่สงบ ประณีต คือความระงับสังขารทั้งปวง

SAMPLE

ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความดับ นิพพาน นี้เรียกว่า นิโรธสัญญา(องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๐/๑๓๐)

คำว่า นิโรธสัญญา นี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๕๓/๕๐, ๔๕๔/๕๐, ๔๕๕/๕๐, ๔๕๖/๕๐, ๔๕๗/๕๐, ๔๕๘/๕๐, ๔๕๙/๕๐, ๔๖๐/๕๐, ๔๖๑/๕๐, ๔๖๒/๕๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๕/๔๘๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๗/๔๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๙/๑๒๗, ๒๓๗/๓๘๕ ; ดูสัญญา

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิโรธสัญญา หมายถึงสัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นนิโรธ (ความดับแห่งกิเลส) (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๓๕/๑๑๖)

นิโรธสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า นิโรธ พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า นิโรธ ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะทั้งหลายให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๐/๕๔๕)

นิโรธสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยนิโรธ พระสารีบุตรกล่าวว่า ภิกษุผู้มีศีล สมาธิ และปัญญา จะเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธก็ได้ จะออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธก็ได้ หากภิกษุนั้นไม่บรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน จะไปเกิดในกายมโนมัยชั้นใดชั้นหนึ่ง ซึ่งสูงกว่าเหล่าเทวดาผู้มีคำข้าวเป็นภักษา(คือเทวดาชั้นกามาวจร) เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธก็ได้ จะออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธก็ได้ พระอุทายีได้คัดค้านธรรมเทศนานั้นถึง ๓ ครั้ง แต่พระเถระก็ยืนยันความเดิมเช่นนั้นถึง ๓ ครั้ง เมื่อไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระเถระก็แสดงธรรมเช่นนั้นอีก พระอุทายีก็คัดค้านเช่นเดิม พระเถระคิดว่า ท่านอุทายีคัดค้านเราถึง ๓ ครั้ง ต่อพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ทั้งภิกษุบางรูปก็ไม่อนุโมทนาเรา จึงได้นิ่งอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอุทายีว่า การพูดของเธอผู้เขลา ไม่ฉลาด เธอเข้าใจถึงสิ่งที่เธอพูดหรือแล้วตรัสกับพระอานนท์ว่า ทำไมภิกษุทั้งหลายจึงปล่อยให้พระสารีบุตรถูกเบียดเบียนเช่นนั้น แล้วทรงรับรองธรรมเทศนาของพระเถระ ตรัสถามพระอุปวาณะว่า ภิกษุเถระประกอบด้วยธรรมเท่าไร จึงเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ และยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย พระอุปวาณะกราบทูลว่า ภิกษุเถระประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีศีล (๒) เป็นพหูสูต (๓) มีวาจางาม (๔) ได้ฌาน ๔ (๕) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองคำกราบทูลของพระอุปวาณะ แล้วตรัสว่า เพราะภิกษุเถระมีธรรม ๕ เพื่อนพรหมจารีจึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ถ้าภิกษุเถระไม่มีธรรม ๕ นี้ เพื่อนพรหมจารีจะสักการะ เคารพ นับถือ บูชาไปเพื่ออะไรกัน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๖/๒๗๓)

SAMPLE

นิโรธสูตร[๓] **:** พระสูตรว่าด้วยนิโรธสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ที่มีนิโรธสัญญา(ความหมายรู้ความดับ)ย่อมมีผลมาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๗/๑๙๗)

นิโรธะ : ความดับ,ความดับไป หมายถึงความดับกิเลส ดังคำในติกนิบาต กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสโดยเทียบเคียงกับโอปัมมสูตร ทรงประสงค์ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ อภิญญา(รู้ยิ่ง)ปริญญา(การกำหนดรู้) ปริกขยา(ความสิ้น) ปหานะ(การละ) ขยะ(ความสิ้นไป)วยะ(ความเสื่อมไป) วิราคะ(ความคลายไป) นิโรธะ(ความดับไป) จาคะ(ความสละ)ปฏินิสสัคคะ(ความสละคืน) (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๑๑),ในปัญจกนิบาต พระพุทธเจ้าก็ตรัสถึงธรรม ๑๐ ประการนี้เช่นเดียวกัน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐๗/๔๐๙)

นิโรธานุปัสสนา : การพิจารณาเห็นความดับ หมายถึงการพิจารณาเห็นความดับกิเลส ซึ่งเป็นวิปัสสนาเป็นธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ดังคำว่า นิโรธานุปัสสนาในรูปที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาลึกซึ้งให้เต็มรอบ,สภาวะที่ละสมุทัยย่อมสำเร็จได้ด้วยนิโรธานุปัสสนา(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙/๑๖, ๑๗/๒๖, ๒๒/๓๑, ๒๑๖/๓๕๙, ๒๒๒/๓๗๔, ๑/๕๓๗,๒/๕๔๒,๑๕/๕๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อ ๖ ในอนุปัสสนา๗ ดังคำว่า อนุปัสสนา ๗ ประการ คือ (๑) อนิจจานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) (๒) ทุกขานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์)(๓) อนัตตานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน)(๔) นิพพิทานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย)(๕)วิราคานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความคลาย กำหนัด) (๖) นิโรธานุปัสสนา(พิจารณาเห็นความดับกิเลส) (๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส) (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๖๙)

นิโรธานุปัสสนาญาณ : ญาณคือการพิจารณาเห็นความดับ ดังคำอธิบายในวิโมกขถาที่ว่า นิโรธานุปัสสนาญาณ พ้นจากสมุทยสัญญาฯลฯ ปฏินิสสัคคานุปัสสนาญาณ พ้นจากอาทานสัญญา เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์,นิโรธานุปัสสนาญาณพ้นจากอุปาทาน๔ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖,๒๑๘/๓๖๒-๓๖๓),เป็นข้อที่ ๑ ในญาณ ๒ อันได้แก่ (๑)นิโรธานุปัสสนาญาณ (๒) ปฏินิสสัคคานุปัสสนาญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๘/๓๖๕),และช่วยอธิบายอนิมิตตวิโมกข์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังคำว่า นิโรธานุปัสสนาญาณพ้นจากนิมิตว่าสมุทัย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอนิมิตตวิโมกข์,นิโรธานุปัสสนาญาณพ้นจากปณิธิว่าสมุทัยเพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าอัปปณิหิตวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๘-๒๘๙)

SAMPLE

นิโรธานุปัสสนายถาภูตญาณ : ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความดับ หมายถึงญาณที่เห็นตามที่เป็นจริงคือการตามพิจารณาเห็นความดับ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค วิโมกข์กถา กล่าวถึง นิโรธานุปัสสนายถาภูตญาณ พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าสมุทัย(เหตุเกิด) เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๕/๓๕๗)

นิวรณ์ : ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี,สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม,อกุศลธรรมที่กดทับจิตปิดกั้นปัญญา มี ๕ อย่าง คือ (๑) กามฉันท์ พอใจใฝ่กามคุณ (๒) พยาบาท แค้นเคืองคิดร้ายเขา (๓) ถีนมิทธะ หดหู่ซึมเซา (๔) อุทธัจจกุกจจะ ฟุ้งซ่านรำคาญใจ (๕) วิจิกิจฉา ลังเลสงสัย ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงพระผู้มีพระภาค เมื่อทรงทราบว่ากุลบุตรเหล่านั้นมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบานผ่องใส จึงทรงประกาศสามุกกังสิกธรรมเทศนา (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๔)

คำว่า นิวรณ์ นี้ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๖/๗๓, ๒๑๘/๗๔, ๒๒๓/๗๕, ๒๒๔/๗๕, ๒๒๕/๗๕, ๒๙๘/๑๐๙, ๓๕๕/๑๔๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒, ๗๙/๔๔, ๘๓/๔๕, ๑๔๖/๙๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙, ๗๒/๕๐, ๗๓/๕๒, ๑๔๓/๑๐๕, ๓๑๕/๓๐๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๑/๒๗๑, ๒๙๗/๓๒๖, ๔๒๖/๔๕๙, ๔๑๓/๔๕๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖, ๓๓/๓๘, ๔๐/๔๒, ๑๐๖/๑๑๔, ๒๓๓/๒๗๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖/๒๓, ๗๖/๘๑, ๑๐๔/๑๒๔, ๒๑๙/๒๕๒, ๔๔๑/๕๐๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๖/๗, ๒๑๑/๓๐๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๖/๑๗๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๘/๑๐๔, ๑๘๓/๑๑๐, ๒๑๕/๑๔๗, ๒๒๑/๑๕๓, ๒๓๓/๑๖๘, ๒๓๕/๑๗๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๑/๘๙, ๕๒/๙๑, ๗๕/๑๓๐,องฺ.นวก(ไทย) ๒๓/๖๔/๕๔๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๔, ๙๙/๒๓๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๗/๕๐๒, ๖๖/๕๑๕, ๕๔๗/๖๒๘,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๗๑/๓๖๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๑๑, ๗/๓๒, ๔๙/๑๗๐, ๕๑/๑๗๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๒/๔๘๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘๖/๑๔๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๔๙/๕๙๕

นิวรณ์เครื่องกางกั้น : อาวรณนีวรณ์, หมายถึงหลักธรรมเป็นเครื่องปิดกั้นไม่ให้บรรลุถึงความดีงาม ในอาวรณนีวรณสูตร พระผู้มีพระภาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย นิวรณ์เครื่องกางกั้น ๕ ประการนี้ เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญาคือ (๑) กามฉันทะเป็นนิวรณ์เครื่องกางกั้น เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญา (๒) พยาบาท... (๓) ถีนมิทธะ.... (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ ....(๕) วิจิกิจฉา หรือดังคำในสังคารวสูตร กล่าวถึงพราหมณ์ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ไม่เป็นนิวรณ์เครื่องกางกั้น ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๙/๑๔๙,๒๒๐/๑๕๒,๒๓๖/๑๘๕),ในอาวรณสูตร

SAMPLE

กล่าวถึง นิวรณ์เครื่องกางกั้น ๕ ประการนี้ ครอบงำจิตแล้วทอนกำลังปัญญา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๑/๘๙)

นิ้วสุคต : เท่ากับ ๓ นิ้วของคนปานกลางในบัดนี้ ดังคำในมหาวิภังค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ก็ภิกษุผู้จะทำเตียงหรือตั่งใหม่ พึงทำให้มีเท้าเพียง ๘ นิ้วโดยนิ้วสุคต นับแต่แม่แคร่ลงมา ทำให้เกินกว่ากำหนดนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ที่ชื่อว่าเฉทนกะ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๒๒/๖๐๘),หรือดังคำที่ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้วิกัปจีวรมีขนาดยาว ๘ นิ้ว กว้าง ๔ นิ้ว โดยนิ้วสุคตเป็นอย่างต่ำ(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๘/๒๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า ๑ นิ้วสุคต เท่ากับ ๓ นิ้วของคนปานกลางในบัดนี้ (สุคตงฺคลํ นาม อิทานิ มชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส ตีณิ องฺคุลานิ -กงฺขา.ฏีกา (บาลี) ๒๙๗)

นิ้วหัวแม่เท้า : ส่วนสุดของมือหรือเท้า แยกออกเป็น ๕ กิ่ง คือ นิ้วหัวแม่มือ นิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนาง นิ้วก้อย, ราชาศัพท์ว่า พระอังคุฐ พระดัชนี พระมัชฌิมา พระอนามิกา พระกนิษฐา โดยลำดับ, ถ้าเป็นนิ้วเท้านิ้วต้น เรียกว่า นิ้วหัวแม่เท้า ดังคำในจูฬตัณหาสังขยสูตร กล่าวถึง ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้มีความคิดว่า ท้าวสักกะนี้เป็นผู้ประมาทอยู่มากนัก ทางที่ดี เราควรให้ท้าวสักกะนี้สังเวช จึงบันดาลอิทธาภิสังขารใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดเวชยันตปราสาทเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหว (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๓/๔๒๔), ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค พระมหาโมคคัลลานะ ประสงค์จะให้ภิกษุทั้งหลายผู้ประมาทเกิดสังเวช จึงทำปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตาให้สะเทือนสะท้านหวั่นไหวด้วยนิ้วหัวแม่เท้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๖/๓๙๘),ในอปทาน กล่าวถึง พระเทวทัตจึงผลักก้อนหินกลิ้งลงมาสะเก็ดหินกระทบนิ้วหัวแม่เท้าของเรา(จนห้อเลือด) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๙/๕๗๖)

นิวาปสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหยื่อล่อเนื้อ พระผู้มีพระภาคทรงเปรียบฝูงเนื้อทั้ง ๔ ฝูงกับสมณพราหมณ์ ๔ จำพวก ทรงเปรียบพรานเนื้อและบริวารกับมารและเสนามารและทรงเปรียบทุ่งหญ้ากับกามคุณ ๕ ประการดังนี้

สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ เข้าไปหากามคุณ ๕ ประการซึ่งเป็นโลกามิสที่มารล่อไว้แล้วบริโภคเพลินจนมัวเมาประมาท จึงถูกมารจับได้เหมือนฝูงเนื้อที่ ๑ ซึ่งเข้าไปกินหญ้าเพลินจนลืมตัว จึงถูกพรานเนื้อจับได้

สมณพราหมณ์พวกที่ ๒ คิดเปรียบเทียบพฤติกรรมของสมณพราหมณ์พวกที่ ๑ แล้วเห็นว่า เราควรงดบริโภคกามคุณ ๕ ประการ แล้วหลีกไปอยู่ป่า แต่เมื่อขาดแคลนอาหาร บำเพ็ญสมณธรรมไม่ได้ ก็กลับมาหากามคุณ ๕ ประการอีก จึงถูกมารจับได้เหมือนฝูงเนื้อที่ ๒ ซึ่งคิดว่าฝูงเนื้อที่ ๑ ถูกพรานเนื้อจับได้เพราะเข้าไป

SAMPLE

กินหญ้าเพลินจนลืมตัว จึงเห็นว่า เราควรงดกินหญ้าของพรานเนื้อ แล้วหลีกไปอยู่ในราวป่า แต่พอหญ้าและน้ำในป่าแห้งหมด จึงกลับออกมากินหญ้าในทุ่งหญ้าของพรานเนื้อต่อไปอีกและกินเพลินจนลืมตัว จึงถูกพรานเนื้อจับได้

สมณพราหมณ์พวกที่ ๓ คิดเปรียบเทียบพฤติกรรมของสมณพราหมณ์ทั้ง ๒ พวกแรกแล้ว เห็นว่า เราควรอาศัยอยู่ใกล้ ๆ กามคุณ ๕ ประการแต่ไม่มัวเมา ไม่บริโภคกามคุณ ๕ ประการและไม่มัวเมาในกามคุณ ๕ ประการก็จริง แต่ยังยึดติดในทิฏฐิต่าง ๆ จึงไม่พ้นอำนาจของมารไปได้เหมือนฝูงเนื้อที่ ๓ ซึ่งคิดเปรียบเทียบพฤติกรรมของฝูงเนื้อทั้งสองแล้วเห็นว่า เราควรซ่อนตัวอยู่ใกล้ ๆ ทุ่งหญ้าของพรานเนื้อ จะเข้าไปกินหญ้าของพรานเนื้อโดยระมัดระวังไม่กินเพลินจนลืมตัว แล้วซ่อนตัวหลบพรานเนื้อและบริวาร แต่ในที่สุดพรานเนื้อและบริวารใช้รั้วล้อมทุ่งหญ้า ก็จับตัวได้

สมณพราหมณ์พวกที่ ๔ คิดเปรียบเทียบพฤติกรรมของสมณพราหมณ์ทั้ง ๓ พวกแล้ว เห็นว่า เราควรอาศัยอยู่ที่ที่มารและเสนามารไปไม่ถึง ไม่ไปหากามคุณ ๕ ประการซึ่งเป็นโลกามิส ไม่มัวเมาในโลกามิสนั้น จึงพ้นอำนาจของมารไปได้เหมือนฝูงเนื้อที่ ๔ ซึ่งคิดเปรียบเทียบพฤติกรรมของฝูงเนื้อทั้ง ๓ ฝูงแล้วเห็นว่า เราควรอาศัยอยู่ที่ที่พวกพรานเนื้อไปไม่ถึงและไม่เข้าไปสู่ทุ่งหญ้าของพรานเนื้อ แล้วไปซุ่มอาศัยอยู่ในที่ที่พวกพรานเนื้อไปไม่ถึงและไม่กินหญ้าจนลืมตัว จึงไม่ถูกพรานเนื้อและบริวารจับได้

ทรงอธิบายว่า แดนที่มารตามไปไม่ถึง ได้แก่พระนิพพาน ซึ่งเข้าถึงได้ด้วยการเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน จนได้สมาบัติและเข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา)

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖๑/๒๘๔)

นิเวศน์ : ที่อยู่, บ้าน, ที่พักอาศัย, วัง ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเสด็จพระพุทธดำเนินไปยังนิเวศน์ของเวรัญชพราหมณ์ประทับนั่งเหนือพระพุทธอาสน์พร้อมภิกษุสงฆ์และมักใช้ต่อท้ายศัพท์ เช่น พระราชนิเวศน์ ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงพระธนิยกุมภการบุตร เข้าไปพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสารแล้วนั่งบนอาสนะ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓/๑๕,๘๘/๗๖)

คำว่า นิเวศน์ นี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๒/๑๐๗, ๒๙๗/๑๐๙, ๓๒๐/๑๒๓, ๔๔๘/๑๙๘, ๕๐๗/๒๒๒, ๕๐๘/๒๒๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๒/๙๕, ๑๕๒/๙๖, ๑๘๙/๑๓๘, ๓๔๙/๒๗๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๙/๓๕๖, ๓๙๕/๔๘๙, ๔๔๙/

๕๖๘, ๔๖๒/๕๘๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๓/๔๓๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๓/๑๖๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๕/๒๕๒, ๙๙๙/๔๙๑, ๑๐๒๒/๕๓๖, ๑๐๓๕/๕๕๕,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๔/๓๗๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๕/๙๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๓/๕๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๔๑/๘๖

นิเวสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยการชักชวนให้ตั้งมั่นในฐานะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า เมื่อเธอทั้งหลายจะอนุเคราะห์คนที่ควรอนุเคราะห์ ไม่ว่าจะเป็นมิตร อำมาตย์ หรือญาติสาโลหิต (หมายถึงผู้ร่วมสายเลือดเดียวกัน คือพี่ชาย น้องชาย เป็นต้น) ก็ตาม ซึ่งให้ความสำคัญคำที่ควรฟัง พึงชักชวนให้ตั้งมั่นดำรงอยู่ในฐานะ ๓คือ (๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ แม้ว่ามหาภูตรูปทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม อาจกลายเป็นอย่างอื่นได้แต่พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ไม่พึงแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นได้เลยคือเป็นไปไม่ได้ที่พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างนี้จะถือกำเนิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือแดนเปรต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๖/๒๙๘)

นิสภเถรคาถา : คาถาของพระนิสภเถระ, ภาษิตของพระนิสภเถระพระนิสภเถระ เมื่อจะกล่าวสอนภิกษุสหายทั้งหลาย จึงได้กล่าวว่า เราไม่อยากตาย ไม่อยากเป็นอยู่ แต่เรามีสติสัมปชัญญะอยู่เฉพาะหน้า คอยเวลาอันควร (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๕/๓๖๖)

นิสภปราสาท : ปราสาทชื่อว่านิสภะ เป็นปราสาทหลัง ๑ ในปราสาท ๓ หลังของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ สมัยที่เป็นฆราวาส ที่กษัตริย์พระนามว่าชนสันธะ แห่งกรุงเขมกะ ให้สร้างเพื่อให้พระราชกุมารประทับ ดังคำในติสสพุทธวงส์ กล่าวถึงพระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือคุณเสลาปราสาท นาทิยปราสาท และนิสภปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๗๘)

นิสภอุบาสก : อุบาสกชื่อว่านิสภะ เป็นอุบาสกที่เป็นอัครอุบาสกเป็นอุบาสกเบื้องขวา คู่กับนกุลอุบาสกผู้เป็นอุบาสกเบื้องซ้าย ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า อัตถทัสสี ดังคำในอัตถทัสสพุทธวงส์ กล่าวถึงนกุลอุบาสกและนิสภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๖๔)

นิสภะ, พระ : ชื่อพระเถระนามว่านิสภะ ผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่านิสภะ อยู่กรุงจันทวดี ดังคำในสารีปุตตเถราปทาน พระสารีบุตรเถระกล่าวถึงประวัติอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า พระสาวกนามว่านิสภะ ของพระผู้มีพระภาค พระนามว่าอโนมทัสสี ผู้เป็นมุนี มีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป เป็นผู้มีจิตสงบ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓๔/๓๙),เป็นพระอัครสาวกที่ให้ศีลแก่คนที่เลี้ยงดูพ่อแม่ ดังคำในติสรณคมนิย

SAMPLE

เถราปทาน พระติสรณคมนิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าได้เข้าไปหาสมณะนามว่านิสภะ ผู้เป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้าแล้วรับสรณคมน์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๑/๑๓๖),เป็นพระเถระมุ่งสอนศีล ๕ ดังคำในปัญจสีลสมาทานิยเถราปทาน พระปัญจสีลสมาทานิยเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เป็นคนรับใช้ ณ กรุงจันทวดีตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเข้าไปหาภิกษุชื่อว่านิสภะ ผู้เป็นสาวกของพระมุนีพระนามว่าอโนมทัสสี แล้วรับสิกขาบท ๕ ข้อ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๗/๑๓๙)

นิสภะ, ภูเขา : ชื่อภูเขานามว่านิสภะ เป็นภูเขาลูกหนึ่ง ที่เป็นหิน ในบรรดาภูเขาที่มีชื่อ ๗ ลูก อยู่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ ดังคำในภูริทัตตชาดก กล่าวถึงไว้ว่า ภูเขาวิชฌะก็ดี ภูเขามาลาคีรีก็ดี ภูเขาหิมพานต์ก็ดี ภูเขาคิชฌกูฏก็ดี ภูเขาสุทัศนะก็ดี ภูเขานิสภะก็ดี ภูเขากากเวรุก็ดี ภูเขาเหล่านี้และภูเขาใหญ่อื่น ๆ ว่ากันว่า พวกพราหมณ์ผู้บูชายัญสร้างขึ้นไว้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๑๕/๓๒๔,๙๕๒-๙๕๔/๓๓๐),อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ เป็นที่พักอาศัยของนักบวช ดังคำในสุภูติเถราปทาน พระสุภูติเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่านิสภะ เขาสร้างอาศรมและบรรณศาลาไว้อย่างดีเพื่อข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นชฎิลมีนามว่าโกสิยะ มีตบะแก่กล้าผู้เดียว ไม่มีเพื่อน อยู่ที่ภูเขานิสภะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๑๒๓)

นิสสยปัจจัย : ปัจจัยชื่อว่านิสสัย สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัย หมายถึงสภาวธรรมที่เข้าช่วยอุปการะให้สภาวธรรมอื่นสามารถดำรงอยู่ได้หรือสามารถเกิดขึ้นได้ อธิบายว่า แผ่นดินเป็นที่ตั้งที่อาศัยของสิ่งต่างๆ จึงชื่อว่านิสสัย ฉันใด ปัจจัยที่เป็นที่ตั้งที่อาศัยของธรรมต่าง ๆ ท่านก็เรียกว่า นิสสยปัจจัย ฉันนั้น นิสสยปัจจัยแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ(๑)สหชาตนิสสยปัจจัย(๒)ปุเรชาตนิสสยปัจจัย

สหชาตนิสสยปัจจัยมีความหมายเหมือนกับสหชาตปัจจัยทุกประการ ส่วนปุเรชาตนิสสยปัจจัยท่านจำแนกไว้ ๒ อย่าง คือ

๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย๒. อารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยมีองค์ประกอบ ดังนี้

๑. ปัจจัย หมายถึง วัตถุ ๖ อย่าง ในปวัตติกาล หรืออีกนัยหนึ่ง ได้แก่ วัตถุ ๕ อย่าง มีจักขุ เป็นต้น ซึ่งเป็นมัชฌิมายุกะอุบัติขึ้นพร้อมกับอตีตภวังค์ หทัยวัตถุที่อุบัติพร้อมกับจิตมีปฏิสนธิจิตเป็นต้น หทัยวัตถุที่อุบัติในจิตตขณะก่อนที่จะออกจากนิโรธสมาบัติ หทัยวัตถุที่อุบัติพร้อมกับจิตตขณะที่ ๑๗ (ซึ่งนับกลับจากจุติจิตในเวลาที่ใกล้จะตาย)

SAMPLE

๒. ปัจจยุปบัน หมายถึง วิญญาณธาตุ ๗ ซึ่งเป็นไปในปวัตติกาลของบุคคลผู้บังเกิดในปัญจโวการภูมิ (เว้นอรูปวิบาก) และเจตสิก ๕๒

๓. ปัจจนีกะ

๓.๑ ในขณะที่อุบัติอยู่ในจตุโวการภูมิ ธรรมที่เป็นปัจจนีกะ ได้แก่นามขันธ์ ๔ ที่เป็นไปทั้งในปวัตติกาลและปฏิสนธิกาล โลภมูลจิต ๘ โมมูหจิต ๒ มโนทวาราวัชชนจิต มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อรูปจิต ๑๒ โลกุตตรจิต ๗ (เว้นโสดาปัตติมรรค) และ เจตสิก ๔๖ (เว้นโทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ อัปปมัญญา)

๓.๒ รูปขันธ์เหล่านี้ คือ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญูสัตตกัมมชรูป และปวัตติกัมมชรูป

อนึ่ง ในนิสสยปัจจัยนี้ นอกจากวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยแล้ว ยังมีวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัยอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งในพระบาลีไม่ได้แสดงไว้โดยตรงแต่โบราณาจารย์ทั้งหลายได้เพิ่มเข้ามาในแบบเรียนด้วย โดยมีการยกพระบาลีประโยคหนึ่งว่า “นิสฺสยปจฺจยา อารมฺมเณ ตีณิ” ซึ่งมาในคัมภีร์บาลีปัฏฐาน และอรรถกถาปัฏฐานนี้เท่านั้น ดังคำในปริวาร กฐินอนันตรปัจจยาทิ กล่าวถึงประโยคมีธรรมเหล่าไหนเป็นปัจจัยโดยอนันตรปัจจัย โดยสมนันตรปัจจัย โดยนิสสยปัจจัย, บุพพกรณ์มีการถอนผ้าเป็นปัจจัยโดยอนันตรปัจจัย โดยสมนันตรปัจจัย โดยนิสสยปัจจัย โดยอุปนิสสยปัจจัย,การถอนผ้ามีการอธิษฐานผ้าเป็นปัจจัยโดยอนันตรปัจจัย โดยสมนันตรปัจจัย โดยนิสสยปัจจัย โดยอุปนิสสยปัจจัย (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๐๔/๕๗๔-๕๗๕),ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงอินทรีย์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามอินทรีย์นั้นมีเท่าไร เป็นสหชาตปัจจัยเป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย... (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๙/๓๖๖), ในอภิธรรมปิฎก ปัฏฐาน กล่าวไว้ว่า นิสสยปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๔ ที่ไม่เป็นรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๘/๗, ๑๙๐/๙๘, ๒๐๐/๑๐๓, ๒๒๖/๑๒๐, ๒๓๘/๑๒๖, ๓๑๔/๑๘๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๒/๑๖๔, ๘๑/๒๐๖, ๙๘/๗๙)

นิสสยสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้ให้นิสสัย พระอุบาลีทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าภิกษุประกอบด้วยธรรมเท่าไร พึงให้นิสสัยได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๐ พึงให้นิสสัยได้ คือ ภิกษุ (๑-๓) มีเนื้อความเหมือนในอุพพาหิกาสูตร (๔) สามารถพยาบาลเอง หรือใช้ให้ผู้อื่นช่วยพยาบาลอันเตวาสิกผู้เจ็บไข้ (๕) สามารถระงับได้เองหรือใช้ให้ผู้อื่นช่วยระงับความไม่ยินดี (๖) สามารถบรรเทาความรำคาญที่เกิดขึ้นได้เองโดยธรรม (๗) สามารถปลดเปลื้องความเห็นผิดที่เกิดขึ้นได้โดย

SAMPLE

ธรรม (๘) สามารถให้สมาทานอธิศีล (๙) สามารถให้สมาทานอธิจิต (๑๐) สามารถให้สมาทานอธิปัญญา (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๕/๘๖)

นิสสยสูตร [๒] **:**พระสูตรว่าด้วยนิสสัย ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถวายอภิวาทแล้วทูลถามว่า ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยนิสสัย (ที่พึ่ง) ด้วยเหตุเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ถ้าภิกษุอาศัยธรรม ๕ คือ (๑) ศรัทธา (๒) หิริ (๓) โอตตัปปะ (๔) วิริยะ (๕) ปัญญา แล้วละอกุศล เจริญกุศลได้ อกุศลนั้นย่อมเป็นอันเธอละได้ดีแล้วแน่แท้ เพราะเห็นด้วยปัญญาอันเป็นอริยะ ภิกษุนั้นดำรงอยู่ในธรรม ๕ นี้แล้ว พึงอาศัยธรรม ๔ อยู่ คือ (๑) พิจารณาแล้วเสพ (ปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น) (๒) พิจารณาแล้วอดกลั้น(ต่อความหนาว ความร้อนเป็นต้น) (๓) พิจารณาแล้วเว้น (ช้างดุร้ายหรือคนพาลเป็นต้น) (๔) พิจารณาแล้วบรรเทา(อกุศลวิตกมีกามวิตกเป็นต้น) (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒/๔๒๙)

นิสสยสูตร[๓] **:** พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้ให้นิสสัย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ พึงให้นิสสัยได้ มีเนื้อความเหมือนในอุปสัมปาเทตัพพสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๒/๓๙๓)

นิสสรณนิทเทส :แสดงเครื่องสลัดออก (จากอินทรีย์ ๕) เช่น เพราะมีสภาวะน้อมใจเชื่อ สัทธินทรีย์จึง (๑) สลัดออกจากความไม่มีศรัทธา (๒) สลัดออกจากความเร่าร้อนเพราะความไม่มีศรัทธา (๓) สลัดออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามความไม่มีศรัทธาและจากขันธ์ (๔) สลัดออกจากสรรพนิมิตภายนอก๕.สลัดออกจากสัทธินทรีย์ที่มีอยู่ก่อนแต่การได้สัทธินทรีย์ที่ประณีตกว่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙๑/๓๐๓)

นิสสรณสุญญะ :สุญญะชื่อว่านิสสรณะ, ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุสลัดออก เป็นข้อ ๑๐ ในสุญญะ ๒๕ ดังคำอธิบายในนิทเทส แห่งปฏิสัมภิทามรรคไว้ว่า กามฉันทะเป็นธรรมที่บุคคลสลัดออกด้วยเนกขัมมะ และเป็นธรรมว่างจากเนกขัมมะ พยาบาทเป็นธรรมที่บุคคลสลัดออกด้วยอพยาบาท และเป็นธรรมว่างจากอพยาบาท ถีนมิทธะเป็นธรรมที่บุคคลสลัดออกด้วยอาโลกสัญญาและเป็นธรรมว่างจากอาโลกสัญญา อุทธัจจะเป็นธรรมที่บุคคลสลัดออกด้วยอวิกเขปะและเป็นธรรมว่างจากอวิกเขปะ วิจิกิจฉาเป็นธรรมที่บุคคลสลัดออกด้วยธัมมวัตถานและเป็นธรรมว่างจากธัมมวัตถาน อวิชชาเป็นธรรมที่บุคคลสลัดออกด้วยญาณและเป็นธรรมว่างจากญาณ อรติเป็นธรรมที่บุคคลสลัดออกด้วยปามุชชะ และเป็นธรรมว่างจากปามุชชะ นิวรณ์เป็นธรรมที่บุคคลสลัดออกด้วยปฐมฌาน และเป็นธรรมว่างจากปฐมฌาน ฯลฯ กิเลสทั้งปวงเป็นธรรมที่บุคคลสลัดออกด้วยอรหัตตมรรค และเป็นธรรมว่างจากอรหัตตมรรค (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๓๐)

SAMPLE

นิสสรณา : การขับออกจากหมู่ การไล่ออก, การขับออกจากหมู่ เช่น นาสนะสามเณรผู้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเจ้าออกไปเสียจากหมู่ (อยู่ในอปโลกนกัมม์) ประกาศถอนธรรมกถึกผู้ไม่แตกฉานในธรรมในอรรถ คัดค้านคดีโดยหาหลักกฐานมิได้ ออกเสียจากการระงับอธิกรณ์ (อยู่ในญัตติกัมม์) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๙๕/๒๘๒), ในมหาวรรคอธิบายว่า นิสสรณามี ๒ อย่าง กล่าวคือ บุคคลที่ยังไม่ถูกขับออก ถ้าสงฆ์ขับบุคคลนั้นออกไป บางคนเป็นอันถูกขับออกดีแล้วก็มี บางคนเป็นอันถูกขับออกไม่ดีก็มี ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย (๑) ก็บุคคลที่ยังไม่ถูกขับออก ถ้าสงฆ์ขับบุคคลนั้นออก เป็นอันขับออกไม่ดี คือในกรณีนี้ ภิกษุเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีอาบัติ ถ้าสงฆ์ขับบุคคลนั้นออก เป็นอันขับออกไม่ดี บุคคลประเภทนี้ เรียกว่ายังไม่ถูกขับออก ถ้าสงฆ์ขับบุคคลนั้นออกเป็นอันขับออกไม่ดี (๒) ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลที่ยังไม่ถูกขับออก ถ้าสงฆ์ขับบุคคลนั้นออกเป็นอันขับออกดีแล้ว เป็นอย่างไร คือ ในกรณีนี้ ภิกษุเป็นคนโง่เขลา ไม่ฉลาด มีอาบัติมาก ต้องอาบัติกำหนดไม่ได้ อยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ด้วยการคลุกคลีอันไม่ควร ถ้าสงฆ์ขับบุคคลนั้นออก เป็นอันขับออกดีแล้ว บุคคลประเภทนี้เรียกว่ายังไม่ถูกขับออก แต่ถ้าสงฆ์ขับบุคคลนั้นออกเป็นอันขับออกดีแล้ว (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๙๕/๒๘๒),ในคัมภีร์ปริวารกล่าวสรุปไว้ว่า นิสสารณา(การขับออกจากหมู่)มี ๒ อย่าง คือ (๑) บุคคลที่ยังไม่ถูกขับออก ถ้าสงฆ์ขับบุคคลนั้นออกไป บางคนเป็นอันถูกขับออกดีแล้ว(๒) บางคนเป็นอันถูกขับออกไม่ดี(วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๓๑) ; คู่กับ โอสารณา

นิสสรณิยสูตร :พระสูตรว่าด้วยธาตุที่มีคุณสมบัติสลัดออก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธาตุที่มีคุณสมบัติสลัดออกมี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) เนกขัมมธาตุ เป็นที่สลัดกามออก (๒) อรุปธาตุ เป็นที่สลัดรูปธรรมออก (๓) นิโรธธาตุ เป็นที่สลัดธรรมชาติที่เกิดแล้วถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยกันและกันเกิดขึ้นออก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๒/๔๒๙)

นิสสรณียธาตุ : ธาตุที่สลัด, ธาตุเครื่องสลัดออก,หมายถึงธรรมเป็นเครื่องสลัดกิเลส,นิพพาน ดังคำในทุติยมหาปัญหาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึง ภิกษุผู้มีจิตอันอบรมดีแล้วโดยชอบ มีปกติเห็นที่สุดโดยชอบ บรรลุประโยชน์โดยชอบในธรรม ๕ประการแล้ว จึงเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน ธรรม ๕ประการคืออะไร คืออินทรีย์ ๕...ธรรม ๖ ประการคืออะไร คือ นิสสรณียธาตุ ๖ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๘/๖๖), ในทีฆนิกายสังคีติสูตร กล่าวถึงธาตุที่สลัดไว้ ๖ อย่าง แต่สรุปได้เป็นดังนี้ (๑) เมตตาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดพยาบาท (๒) กรุณาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดวิหิงสา (๓) มุทิตาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดอรติ (๔) อุเบกขาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดราคะ (๕) อนิมิตตาเจโตวิมุตติ นี้เป็นธาตุที่สลัดนิมิตทั้งปวง (๖) สภาวะที่ถอนอัสมิมานะ นี้เป็นธาตุที่

SAMPLE

สลัดลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๖/๓๒๕) ; ดูประกอบใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๒-๑๗๔/๙๖-๙๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ธาตุในที่นี้หมายถึงธัมมธาตุและมโนวิญญาณธาตุขั้นพิเศษ เป็นสภาวะที่ว่างจากอัตตา (อัตตสุญญสภาวะ) (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๐/๘๒) หรือสภาวะที่ปราศจากชีวะ (องฺ.ปญฺจก.ฏีกา(บาลี)๓/๒๐๐/๙๑)

นิสสัคคีย์,นิสสัคคียะ: อันให้ต้องสละ เป็นคุณบทแห่งอาบัติปาจิตตีย์ หมวดที่มีการต้องสละสิ่งของ ซึ่งเรียกว่า นิสสัคคียปาจิตตีย์ ; อันจะต้องสละ เป็นคุณบทแห่งสิ่งของที่จะต้องสละเมื่อต้องอาบัติปาจิตตีย์หมวดนั้น กล่าวคือนิสสัคคิยวัตถุ ดังในมหาวิภังค์ กล่าวถึงภิกษุพึงสละจีวรที่เป็นนิสสัคคีย์อย่างนี้(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๓/๕)

นิสสัคคียกัณฑ์: ตอนหรือส่วนอันว่าด้วยอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ ดังคำที่เป็นหัวข้อใหญ่ ในมหาวิภังค์ นิสสัคคิยกัณฑ์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๕๙/๒,๔๖๓/๕)

นิสสัคคียปาจิตตีย์ : อาบัติปาจิตตีย์ อันทำให้ต้องสละสิ่งของ ภิกษุต้องอาบัติประเภทนี้ ต้องสละสิ่งที่ทำให้ต้องอาบัติก่อน จึงจะปลงอาบัติตก, มีทั้งหมด ๓๐ สิกขาบาท จัดเป็น ๓ วรรค คือ จีวรวรรค (มี ๑๐ สิกขาบท) โกสิยวรรค (มี ๑๐ สิกขาบท) และ ปัตตวรรค (มี ๑๐ สิกขาบท) ตัวอย่างคำเสียสละ ในบางสิกขาบท : จีวรวรรคสิกขาบที่ ๑ (ทรงอติเรกจีวรเกิน ๑๐วัน) ของอยู่ในหัตถบาส ว่า “อิมํ เม ภนฺเต จีวรํ ทสาหติกฺกนฺตํ นิสฺสคฺคิยํ, อิมาหํ อายสฺมโต นิสฺสชฺชามิ.”

ถ้าผู้สละแก่พรรษากว่า ผู้รับว่า “อาวุโส” แทน “ภนฺเต”, ถ้าสละ ๒ ผืนขึ้นไปว่า “อิมานิ เม ภนฺเต จีวรานิ ทสาหาติกฺกนฺตานิ นิสฺสคฺคิยานิ, อิมานาหํ อายสฺมโต นิสฺสชฺชามิ.” ;

ถ้าของอยู่นอกหัตถบาสว่า “เอตํ” แทน “อิทำ” และ “เอตาหำ” แทน “อิมาหำ”, ว่า “เอตานิ” แทน “อิมานิ” ว่า “เอตานิ” แทน “อิมานิ” และ “เอตานาหำ” แทน “อิมานาหำ” ; คำคืนให้ (ถ้าหลายผืน หรืออยู่นอกหัตถบาส พึงเปลี่ยนโดยนัยข้างต้น) ว่า “อิมํ จีวรํ อายสฺมโต ทมฺมิ” จีวรวรรค สิกขาบทที่ ๒ (อยู่ปราศจากไตรจีวรล่วงราตรี) ของอยู่ในหัตถบาสว่า “อิทำ เม ภนฺเต จีวรำ รตฺติวิปฺปวุตฺถำ อญฺญตฺร ภิกฺขุสมฺมติยา นิสฺสคฺคิยำ, อิมาหำ อายสฺมโต นิสฺสชฺชามิ.”,

ถ้า ๒ ผืน ว่า ทฺวิจีวรำ” ถ้าทั้ง ๓ ผืน ว่า “ติจีวรำ” (คำคืนผ้าให้ และคำเปลี่ยนทั้งหลาย พึงทราบเหมือนในสิกขาบทแรก)

โกสิยวรรค สิกขาบทที่ ๘ (รับทองเงิน-ต้องสละในสงฆ์) ว่า “อหำ ภนฺเต รูปิยำ ปฏิคฺคเหสึ, อิทำ เม นิสฺสคฺคิยำ, อิมาหำ สงฺฆสฺส นิสฺสชฺชามิ.” โกสิยวรรค สิกขาบทที่

SAMPLE

๙ (แลกเปลี่ยนด้วยรูปิยะ- ต้องสละในสงฆ์) ว่า “อหำ ภนฺเต นานปฺปการกำ รูปิยสฺโว หารำ สมาปชฺชึ, อิทำ เม นิสฺสคฺคิยำ, อิมาหำ สงฺฆสฺส นิสฺสชฺชามิ.”

ปัตตวรรค สิกขาบทที่ ๓ (เก็บเภสัชไว้ฉันล่วง ๗ วัน) ว่า “อิทำ เม ภนฺเต เภสชฺชำ สตฺตาหาติกฺกนฺตำ นิสฺสคฺคิยำ, อิมาหำ อายสฺมโต นิสฺสชฺชามิ.” คำคืนให้ว่า “อิมำ เภสชฺชำ อายสฺมโต ทมฺมิ” (เภสัชที่ได้คืนมา มิให้ฉัน พึงใช้ในกิจอื่น),ในเรื่องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ มีกล่าวไว้ทั้งภิกขุวิภังค์และภิกขุนีวิภังค์ ดังเช่นคำในวินัยปิฎก ภิกขุนีวิภังค์ ว่า ก็ภิกษุณีใดให้เอาบริขารที่เขาถวายเพื่อประโยชน์แก่ปัจจัยอย่างหนึ่ง ที่เขาถวายอุทิศของอย่างหนึ่ง ที่เขาบริจาคแก่สงฆ์ที่ขอมาเอง แลกเปลี่ยนของอย่างอื่น ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๖๔/๑๐๓)

นิสสัย : ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ อย่าง (๑) ปิณฑิยาโลปโภชนะ โภชนะที่ได้มาด้วยกำลังปรีแข้ง คือ เที่ยวบิณบาต รวมทั้งภัตตาหารที่เป็นอติเรกลาภ ๑๐ อย่าง (๒) บังสุกุลจีวร ผ้านุ่งห่มที่ทำจากของเขาทิ้ง รวมทั้งผ้าที่เป็นอติเรกลาภ ๖ อย่าง (๓) รุกขมูลเสนาสนะที่อยู่อาศัยหรือโคนไม้ รวมทั้งที่อยู่อาศัยที่เป็นอติเรกลาภ ๕ อย่าง (๔) ปูติมุตตเภสัช ยาน้ำมูตรเน่า รวมทั้งเภสัชที่เป็นอติเรกลาภ ๕ อย่าง (เรียกสั้นๆ ว่า จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช) ; คำบาลี “นิสสัย” ในภาษาไทย เขียน นิสสัย หรือนิสัย ก็ได้ ; ดู ปัจจัย ๒., อนุศาสน์ (๘) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑, ๗๔/๑๐๒, ๑๒๐/๑๘๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๑/๓๙๓, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๙๐/๔๑๙,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒/๔๒๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๕/๘๖)

นิสสารณียสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยธาตุที่สลัด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธาตุ(สภาวะที่ว่างจากอัตตาหรือปราศจากชีวะ หมายถึงธัมมธาตุและมโนวิญญาณธาตุขั้นพิเศษ) ที่สลัด ๕ คือ (๑) เนกขัมมะเป็นเหตุสลัดกาม (๒) อพยาบาทเป็นเหตุสลัดพยาบาท (๓) อวิหิงสาเป็นเหตุสลัดวิหิงสา (๔) อรูปฌานเป็นเหตุสลัดรูปฌาน (๕) สักกายนิโรธเป็นเหตุสลัดสักกายะ แล้วตรัสอีกว่า สภาวะของจิต(อสุภฌานจิต) ขั้นพิเศษที่เข้าถึงสภาวธรรมนั้นๆ แล้วสามารถออกจากกิเลสได้ โดยทรงแสดงไว้เป็นคู่ๆ ๕ วิธี คือ (๑) มนสิการถึงกามทั้งหลาย(มีรูปเป็นต้น) คู่กับมนสิการถึงเนกขัมมะ(คือปฐมฌานในอสุภะทั้งหลาย) (๒) มนสิการถึงพยาบาท คู่กับมนสิการถึงอพยาบาท (๓) มนสิการถึงวิหิงสา คู่กับมนสิการถึงอวิหิงสา (๔) มนสิการถึงรูป คู่กับมนสิการถึงอรูป (๕) มนสิการถึงสักกายะ(หมายถึงอุปาทานขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) คู่กับมนสิการถึงสักกายนิโรธ แล้วตรัสสรุปว่า เมื่อปฏิบัติตามที่กล่าวมาแล้ว ย่อมจะทำให้ไม่เกิดความเพลิดเพลินในกาม พยาบาท วิหิงสา รูป และสักกายะ เมื่อไม่เกิด

SAMPLE

ความเพลิดเพลินในกาม เป็นต้น เรียกว่า ผู้ไม่อาลัย(คือกามคุณ ๕) ตัดตัณหาได้แล้ว คลายสังโยชน์ได้แล้ว ทำที่สุดทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะได้โดยชอบ (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๐/๓๔๐)

นิสสารณียสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธาตุที่สลัด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธาตุ(คือสภาวะที่ว่างจากอัตตา หรือสภาวะที่ปราศจากชีวะ หมายถึงธัมมธาตุชั้นพิเศษ) ที่สลัด ๖ คือ (๑) ธาตุที่สลัดพยาบาท หมายถึงเมตตาเจโตวิมุตติ (เมตตาที่เกิดจากฌานและจตุตถฌาน เพราะพ้นจากธรรมที่เป็นข้าศึกคือนิวรณ์) เพราะเป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้เจริญเมตตาเจโตวิมุตติจะถูกพยาบาทครอบงำจิตได้ (๒) ธาตุที่สลัดวิหิงสา หมายถึงกรุณาเจโตวิมุตติ เพราะเป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้เจริญกรุณาเจโตวิมุตติจะถูกวิหิงสาครอบงำจิตได้ (๓) ธาตุที่สลัดอรติ หมายถึงมุทิตาเจโตวิมุตติ เพราะเป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้เจริญมุทิตาเจโตวิมุตติจะถูกอรติครอบงำจิตได้ (๔) ธาตุที่สลัดราคะ หมายถึงอุเบกขาเจโตวิมุตติ เพราะเป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้เจริญอุเบกขาเจโตวิมุตติจะถูกราคะครอบงำจิตได้ (๕) ธาตุที่สลัดนิมิตทั้งปวง หมายถึงอนิมิตตาเจโตวิมุตติ(หมายถึงวิปัสสนาที่มีพลังคืออรหัตตผลสมาบัติ) เพราะเป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้เจริญอนิมิตตเจโตวิมุตติจะถูกนิมิตทั้งปวงครอบงำจิตได้ (๖) ธาตุที่สลัดความเคลือบแคลงสงสัย หมายถึงสภาวะที่ถอนอัสมิมานะ(คืออรหัตตมรรค) เพราะเป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้ปราศจากอัสมิมานะ จะถูกความเคลือบแคลงสงสัยครอบงำจิตได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๓/๔๒๙)

นิสสารณียะ : ทำให้ถูกขับออกจากหมู่ หมายถึงชื่อเฉพาะอาบัติสังฆาทิเสสที่ต้องทันทีที่ล่วงละเมิดโดยไม่มีการสวดสมนุภาสน์ และภิกษุณีที่ต้องอาบัติต้องถูกไล่ออกจากภิกษุณีสงฆ์ ดังคำที่เป็นพระบัญญัติไว้ว่า ก็ภิกษุณีใดก่อคดีพิพาทกับคหบดี กับบุตรคหบดี กับทาส หรือกับกรรมกร โดยที่สุดกระทั่งกับสมณปริพาชก ภิกษุณีนี้ต้องธรรมคือสังฆาทิเสสที่ชื่อว่าปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ หรือดังคำในสิกขาบทวิภังคว่า คำว่านิสสารณียะได้แก่ทำให้ถูกขับออกจากหมู่ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๘๐/๒๘, ๖๘๔/๓๓, ๖๙๒/๔๐, ๖๙๖/๔๓, ๗๐๑/๔๖, ๗๐๖/๕๐, ๗๑๒/๕๖, ๗๑๘/๖๑, ๗๒๔/๖๖, ๗๓๐/๗๓)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า คำว่า ปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ เป็นชื่อเฉพาะของธรรมคืออาบัติสังฆาทิเสสที่ต้องในทันทีที่ล่วงละเมิด โดยไม่มีการสวดสมนุภาสน์ และภิกษุณีที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสต้องถูกไล่ออกจากภิกษุณีสงฆ์(วิ.อ.(บาลี) ๒/๖๗๙/๔๗๑)

นิสเสณิทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระนิสเสณิทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ๓ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ท่านได้สร้างบันไดขึ้นปราสาทถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ เพราะผลแห่งทานนั้น ในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้

เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๓ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๓๓๙)

นิสัย : นิสัย มี ๓ นัย คือ

1.ที่พึ่ง, ที่อาศัย เช่น ขอนิสัยในการอุปสมบท (คือกล่าวคำขอร้องต่ออุปัชฌาย์ในพิธีอุปสมบท ขอให้ท่านเป็นที่พึ่งที่อาศัยของตนทำหน้าที่ปกครองสั่งสอนให้การศึกษาอบรมต่อไป),อาจารย์ผู้ให้นิสัย เรียกว่านิสสยาจารย์ (อาจารย์ผู้รับที่จะเป็นที่พึ่งที่อาศัย ทำหน้าที่ปกครองแนะนำในการศึกษาอบรม) ; คำภาษาบาลีว่า “นิสฺสย” ในภาษาไทย เขียน นิสสัย หรือนิสัย ก็ได้

การขอนิสัย(ขออยู่ในปกครองหรือขอให้เป็นที่พึ่งในการศึกษา)สำเร็จด้วยการถืออุปัชฌาย์ (ขอให้เป็นอุปัชฌาย์)นั่นเอง ในพิธีอุปสมบทอย่างที่ปฏิบัติกันอยู่ การขอนิสัยถืออุปัชฌาย์เป็นบุพกิจตอนหนึ่งของการอุปสมบทก่อนจะทำการสอนซ้อมถามตอบอันตรายิกธรรม ผู้ขออุปสมบทเปล่งวาจาขอนิสัยถืออุปัชฌาย์ ดังนี้ (เฉพาะข้อความที่**พิมพ์ตัวหนา**เท่านั้น เป็นวินัยบัญญัติ นอกนั้นท่านเสริมเข้ามาเพื่อให้หนักแน่น) :

“อหํ ภนฺเต นิสฺสยํ ยาจามิ, ทุติยมฺปิ อหํ ภนฺเต นิสฺสยํ ยาจามิ, ตติยมฺปิ อหํ ภนฺเต นิสฺสยํ ยาจามิ, อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต โหหิ, อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต โหหิ, อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต โหหิ” ลำดับนั้น ผู้จะเป็นอุปัชฌาย์ กล่าวตอบว่า “สาหุ” (ดีละ) “ลหุ” (เบาใจดอก) “โอปายิกํ”(ชอบแก่อุบาย) “ปฏิรูปํ” (สมควรอยู่) “ปาสาทิเกน สมฺปาเทหิ” (จงให้ถึงพร้อมด้วยอาการอันน่าเลื่อมใสเถิด” คำใดคำหนึ่ง หรือให้รู้เข้าใจด้วยอาการทางกายก็ตาม ก็เป็นอันได้ถืออุปัชฌาย์แล้ว แต่นิยมกันมาให้ผู้ขอกล่าวรับคำของท่านแต่ละคำว่า “สาธุ ภนฺเต” หรือ “สมฺปฏิจฺฉามิ” แล้วกล่าวต่อไปอีกว่า “อชฺชตคฺเคทานิ เถโร มยฺหํ ภาโร, อหมฺปิ เถรสฺส ภาโร” (ว่า ๓ หน) (= ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป พระเถระเป็นภาระของข้าพเจ้า แม้ข้าพเจ้าก็เป็นภาระของพระเถระ) ภิกษุนวกะ ถ้าไม่ได้อยู่ในปกครองของอุปัชฌาย์ ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ทำให้นิสัยระงับ เช่น อุปัชฌาย์ไปอยู่เสียที่อื่น ต้องถือภิกษุอื่นที่มีคุณสมบัติสมควรเป็นอาจารย์ และอาศัยท่านแทน วิธีถืออาจารย์ก็เหมือนกับวิธีถืออุปัชฌาย์ เปลี่ยนแต่คำขอว่า “อาจริโย เม ภนฺเต โหหิ, อายสฺมโต นิสฺสาย วจฺฉามิ” (ขอท่านจงเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักอยู่อาศัยท่าน) ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น สงฆ์จงลงนิยสกรรมแก่ภิกษุเสยยสกะ โดยสั่งให้กลับไปถือนิสัยใหม่,ในอุปริปัณณาสก์กล่าวถึงธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ของท่าน

SAMPLE

พักกุละ พระพักกุละไว้ตอนหนึ่ง ... ไม่รู้จักการให้นิสัยเลย (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๑/๒๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๑/๒๔๔)

2.ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ อย่าง ดู นิสสัย

3.ความประพฤติที่เคยชิน เช่น ทำจนเป็นนิสัย (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวถึงสิกขาบทวิภังค์ตอนหนึ่งว่า คำว่า อนึ่ง...ใด คือ ผู้ใด ผู้เช่นใด มีการงาน มีชาติวรรณะ มีชื่อ มีตระกูล มีลักษณนิสัย มีคุณธรรมมีอารมณ์อย่างไร (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๕/๓๓) หรือคำว่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้มีลักษณะนิสัยดี ประพฤติเรียบร้อย(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๐๒/๕๑๓)

นิสีทนะ, ผ้า : ผ้ารองนั่ง, ผ้าปูนั่งสำหรับภิกษุ ดังพระดำรัสในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้ารับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า อานนท์ เธอจงถือผ้านิสีทนะ(ผ้ารองนั่ง) เราจะเข้าไปพักกลางวันที่ปาวาลเจดีย์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๖/๑๑๒),ในราหุโลวาทสูตร พระพุทธเจ้ารับสั่งเรียกท่านพระราหุลมาตรัสว่า ราหุล เธอจงถือผ้านิสีทนะ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๑/๑๔๔,ในอายุสังขาโรสสัชชนสูตร กล่าวถึงท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ถือนิสีทนะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปข้างพระปฤษฎางค์ (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๒,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๑/๒๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า นิสีทนะ หมายถึงที่รองนั่งที่ทำด้วยแผ่นหนังสัตว์ (องฺ.อฏฐก.อ.(บาลี) ๓/๗๐/๓๗๔)

นิสิต : ศิษย์ผู้เล่าเรียนอยู่ในสำนัก, ผู้อาศัย, ผู้ถือนิสัย ดังคำในจูฬวรรค กัมมักขันธกะ กล่าวถึงพวกภิกษุนิสิตของพระปัณฑุกะและพระโลหิตกะ ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ด้วยตนเอง(วิ.จู.(ไทย) ๖/๑/๑)

นิหุหุงกสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ไม่ตวาดว่า หึ หึ คือพราหมณ์ผู้ไม่ตวาดว่า หึหึ คำว่า ผู้ไม่ตวาดว่า หึ หึ นี้เป็นเนื้อหาสาระส่วนหนึ่งของพุทธอุทานที่ทรงเปล่งตรัสตอบคำถามของพราหมณ์ที่มีลัทธิเชื่อว่าสิ่งที่เห็นเท่านั้นจัดว่าเป็นมงคล มักเที่ยวตวาดผู้อื่นที่มีลัทธิขัดแย้งกับตน ว่า หึหึ เพราะความถือตัวและความโกรธ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔/๑๗๖,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๔/๕๕)

นีฆสูตร : พระสูตรว่าด้วยทุกข์พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์มี ๓ ประการ คือ (๑) ทุกข์คือราคะ (๒) ทุกข์คือโทสะ (๓) ทุกข์คือโมหะ พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละทุกข์เหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๘/๙๗)

SAMPLE

นีตเถรคาถา : ภาษิตของพระศาสดาที่ตรัสสอนพระนีตเถระ พระศาสดาเมื่อจะประทานโอวาทแก่ท่านพระนีตเถระได้ตรัสพระคาถาไว้ดังนี้ว่า คนทรามปัญญา เอาแต่นอนทั้งคืน ชอบมั่วสุมกับหมู่พวกทั้งวันเมื่อไรจึงจะสิ้นทุกข์ได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๔/๓๓๔)

นีลกสิณ : กสิณคือสีเขียว, สมถกัมมัฏฐานหมวดหนึ่งว่าด้วยอารมณ์ที่กำหนดสีเขียว, เป็นชื่อ ๑ ในกสิณ ๑๐ และอยู่ในหมวดสี มี ๔ ได้แก่ สีเขียว ชื่อว่านีลกสิณ เป็นต้น ดังคำในสังคีติสูตร กสิณายตนะตอนหนึ่งว่า บุคคลหนึ่งจำนีลกสิณ(กสิณคือสีเขียว)ได้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๖/๓๖๑) หรือดังคำในกาลีสูตร กล่าวถึง สมณพราหมณ์พวกหนึ่งทำประโยชน์ชั้นยอด คือสมาบัติที่มีนีลกสิณเป็นอารมณ์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๖/๕๘)

คำว่า นีลกสิณ นี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎก ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๐/๒๙๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๔๓/๕๐, ๔๔๔/๕๐, ๔๔๕/๕๐, ๔๔๖/๕๐, ๔๔๗/๕๐, ๔๔๘/๕๐, ๔๔๙/๕๐, ๔๕๐/๕๐, ๔๕๑/๕๐, ๔๕๒/๕๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๑, ๑๒๓/๑๙๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๙/๒๙๕, ๔๓๒/๔๖๓)

นีลวาสี, ภิกษุ : ชื่อพระเถระรูปหนึ่ง ท่านรูปนี้อยู่ในกุกกุฏาราม เขตกรุงปาตลีบุตร เป็นพระภิกษุที่อยู่ร่วมกับพระเถระรูปอื่นๆ กล่าวคือท่านพระสาณวาสี ท่านพระโคปกะ ท่านพระภคุ และท่านพระผลิกสันทานะ เป็นรูป ๑ในคณะพระเถระที่ให้คำปรึกษาแก่พระภิกษุจำนวน ๓ รูปที่พักอยู่ในกรุงราชคฤห์ ในเรื่องผ้าเดาะกฐิน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๖)

นีลาภิชาติ : ชาติเขียว หมายถึงนักบวช เป็นชื่อ ๑ ในอภิชาติ ๖ ซึ่งเป็นการกำหนดชั้นชนตามทัศนะของครูปูรณะกัสสปะ กล่าวคือ โจรเป็นกัณหาภิชาติ (สีดำ) นักบวชเป็นนีลาภิชาติ (สีเขียว) นิครนถ์เป็นโลหิตาภิชาติ (สีแดง) คฤหัสถ์เป็นหลิททาภิชาติ (สีเหลือง) อาชีวกเป็นสุกกาภิชาติ (สีขาว) นักบวชที่เคร่งวัตรปฏิบัติเป็นปรมสุกกาภิชาติ (สีขาวยิ่งนัก) ดังคำในฉฬภิชาติสูตร กล่าวถึงปูรณะ กัสสปะบัญญัติอภิชาติ ๖ จำพวก คือ(๑) บัญญัติกัณหาภิชาติ (ชาติดำ) (๒) บัญญัตินีลาภิชาติ (ชาติเขียว) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นีลาภิชาติ (ผู้มีชาติเขียว) หมายถึงภิกษุผู้เป็นนักบวชพวกหนึ่ง ผู้เลือกกินแต่เนื้อปลา (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๐๐/๙๐, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๗)บางแห่งอธิบายว่า นีลาภิชาติ ผู้ที่มีชาติเขียว ได้แก่ พวกภิกษุที่ฝักใฝ่ในธรรมฝ่ายดำ พวกกรรมวาทะตลอดจนพวกกิริยวาทะอื่น ๆ และคำว่า อภิชาติ ๖ เหล่านี้ปูรณะ กัสสปะ บัญญัติไว้(ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๙/๖,ม.อุ.ฏีกา (บาลี)๓/๙/๒๕๖)

SAMPLE

นีวรณสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยนิวรณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นิวรณ์ ๕ มีเนื้อความเหมือนในนีวรณสูตร แห่งสติปัฏฐานวรรคแล้วตรัสว่า เพื่อละนิวรณ์ ๕ นั้น ภิกษุพึงเจริญอิทธิบาท ๔ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๕๔๙)

นีวรณสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยนิวรณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นิวรณ์(สิ่งกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี)มี ๕ ประการ คือ (๑) กามฉันทะ ความพอใจในกาม (๒) พยาบาท ความคิดปองร้าย (๓) ถีนมิทธะ ความหดหู่และเซื่องซึม (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ (๕) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย พร้อมกับทรงย้ำว่าเธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละนิวรณ์เหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๘/๑๐๔)

นีวรณสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยนิวรณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นิวรณ์ ๕ ทำให้เป็นเหมือนคนตาบอด ส่วนโพชฌงค์ ๗ ทำให้เป็นเหมือนคนตาดี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๑/๑๕๓)

นุ่งห่มผ้าไหมคู่ใหม่ : การแต่งตัวในเทศกาลสำคัญของพวกพราหมณ์ เช่น เทศกาลลอยบาปของพราหมณ์ ดังคำในปฐมปัจโจโรหณีสูตร พราหมณปัจโจโรหณิสูตร เรื่องพิธีลอยบาป กล่าวไว้ว่า พราหมณ์ชื่อว่าชาณุสโสณิสรงน้ำดำหัวในวันอุโบสถ นุ่งห่มผ้าไหมคู่ใหม่ ยืนถือกำหญ้าคาสดอยู่ ณ ที่สมควรไม่ไกลพระผู้มีพระภาค (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๙/๒๗๒,๑๖๗/๓๐๑)

นุ่งห่มหนังสัตว์ : การแต่งตัวของพวกชฎิล,เครื่องนุ่งห่มของฤษี ดังคำในเสตเกตุชาดก พระราชาทรงเห็นดาบสทั้งหลายบำเพ็ญตบะผิด จึงตรัสสนทนากับปุโรหิตว่า ชฎิลเหล่าใดนุ่งห่มหนังสัตว์ที่ขรุขระ มีขี้ฟันเขรอะ ร่างกายสกปรก สาธยายมนต์อยู่ ชฎิลเหล่านั้นประกอบหน้าที่การงานของมนุษย์จะรู้แจ้งโลกนี้แล้วพ้นจากอบายได้หรือ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๐/๒๒๙, หรือดังคำในอุททาลกชาดก พระราชาทรงสนทนากับปุโรหิตโดยนัยเดียวกันนี้ (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๖๒/๔๓๒),ในอปทาน กล่าวว่าเป็นเครื่องนุ่งห่มแบบฤาษี ดังคำว่า ฤาษีผู้เป็นศิษย์ของข้าพเจ้าบางพวกยืนและเดินจงกรม ฯลฯ ศิษย์ของข้าพเจ้าเหล่านั้นเกล้าชฎา คอนบริขาร นุ่งห่มหนังสัตว์เที่ยวไปในอากาศได้ทุกตน(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙๙/๓๔)

เนกขัมมฉันทะ : ความพอใจการออกบวช หมายถึงยินดีในเนกขัมมะ ดังคำในลักขณสูตร กล่าวถึงมหาบุรุษไว้ตอนหนึ่งว่า ถ้าพระกุมารผู้มีพระลักษณะเช่นนั้น ทรงออกผนวช ทรงยินดีในเนกขัมมฉันทะจะมีพระปรีชาเห็นแจ้ง เป็นอัครบุคคลไม่มีใครๆ ข่มได้แน่นอน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๓/๑๖๕, ๒๐๕/๑๖๗, ๒๑๕/๑๗๕, ๒๑๗/๑๗๗),ในสนิทานสูตร

SAMPLE

พระผู้มีพระภาตรัสอธิบายว่า... เนกขัมมฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมสังกัปปะ เนกขัมมปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมฉันทะ(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๓)

เนกขัมมธาตุ : ธาตุคือเนกขัมมะ,ธาตุคือความปลอดจากกาม, ข้อ ๑ ในกุศลธาตุ ๓ คือ (๑) เนกขัมมธาตุ (ธาตุคือเนกขัมมะ) (๒) อพยาปาทธาตุ (ธาตุคืออพยาบาท) (๓) อวิหิงสาธาตุ (ธาตุคืออวิหิงสา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒),ในพหุธาตุกสูตร กล่าวว่าเป็นข้อ ๒ ในธาตุ อันได้แก่ (๑) กามธาตุ (๒) เนกขัมมธาตุ (๓) พยาบาทธาตุ (๔) อพยาบาทธาตุ (๕) วิหิงสาธาตุ (๖) อวิหิงสาธาตุ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๓),ใน สนิทานสูตร กล่าวถึงเนกขัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมธาตุ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๓), องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๑๑/๖๓๒), ในนิสสรณิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธาตุที่มีคุณสมบัติสลัดออกไว้ว่า ธาตุเป็นที่สลัดออก ๓ประการนี้ คือ(๑) เนกขัมมธาตุ เป็นที่สลัดละกามทั้งหลาย (๒) อรูปธาตุเป็นที่สลัดละรูปธรรมทั้งหลาย (๓) นิโรธธาตุเป็นที่สลัดละธรรมชาติที่เกิดแล้ว ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๒/๔๒๙),ในวิภังค์ กล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๔ ในธาตุ ๖ และอธิบายความหมายไว้ว่า ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่างๆ ฯลฯ สัมมาสังกัปปะที่ประกอบด้วยเนกขัมมะนี้เรียกว่าเนกขัมมธาตุ สภาวธรรมที่เป็นกุศลทั้งหมดชื่อว่าเนกขัมมธาตุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เนกขัมมธาตุ หมายถึงรูปฌาน (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๗๒/๒๕๑)

เนกขัมมบารมี : บารมีคือเนกขัมมะ,บารมีคือการออกบวช,หมายถึงการบำเพ็ญบารมีคือความปลอดจากกาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๔/๑๑),หรือดังในสุเมธกถา พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณท่านจงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีเถิด (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๒๖/๕๘๔), ในจริยาปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เราได้ให้ทานที่ควรให้ บำเพ็ญศีลโดยหาเศษมิได้ ถึงเนกขัมมบารมีแล้วจึงบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗)

เนกขัมมวิตก : ความตรึกปลอดจากกาม,ความตรึกที่จะออกจากกาม หรือตรึกที่จะออกบวช, ความตรึกในการออกบวช, ความดำริหรือความคิดที่ปลอดจากความโลภ,ข้อ ๓ ในกุศลวิตก ๓ กล่าวคือ (๑) เนกขัมมวิตก (๒) อพยาบาทวิตก (๓) อวิหิงสาวิตก ดังคำในเทวธาวิตักกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เนกขัมมวิตกย่อมเกิดขึ้นแก่เราผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่อย่างนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๖/๒๑๘,๒๐๘/๒๒๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๙/๒๒๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๓)

SAMPLE

คำว่า เนกขัมมวิตก มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๔/๓๗๑, ๑๒๕/๓๗๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๒/๑๑๗, ๑๓๘/๒๐๖, ๒๖๒/๓๘๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๗/๔๕๔

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เนกขัมมวิตก หมายถึงความตรึกในเรื่องออกจากกิเลส (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๒๐๖/๔๐๖)

เนกขัมมสัญญา : ความกำหนดหมายปลอดจากกาม,ข้อ ๓ ในกุศลสัญญา ๓ คือ (๑) เนกขัมมสัญญา (๒) อพยาปาทสัญญา (๓) อวิหิงสาสัญญา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒),ข้อ ๔ ในธรรม ๖ ประการ อันได้แก่ (๑) เนกขัมมวิตก (๒) อพยาบาทวิตก (๓) อวิหิงสาวิตก (๔) เนกขัมมสัญญา (๕) อพยาบาทสัญญา (๖) อวิหิงสาสัญญา,ในสัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึง ภิกษุควรเจริญเนกขัมมสัญญา(ความกำหนดหมายปลอดจากกาม) เพื่อละกามสัญญา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๐/๖๓๑), ในกถาวัตถุกล่าวถึงเนกขัมมสัญญาเกิดขึ้นในลำดับแห่งกามสัญญา (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๘๗/๗๓๔)

เนกขัมมสิตโทมนัส : โทมนัสอิงเนกขัมมะ หมายถึงความไม่สบายใจอาศัยการออกบวช อธิบายว่า ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในรูปอันไม่เป็นที่ชอบใจเกี่ยวกับการออกบวช ดังคำในอัฏฐสตสูตร พระผู้มีพระภาตรัสว่า เวทนา ๓๖ ประการ อย่างละ ๖ ประการ กล่าวคือ (๑) เคหสิตโสมนัส (๒) เนกขัมมสิตโสมนัส (๓) เคหสิตโทมนัส (๔) เนกขัมมสิตโทมนัส (๕) เคหสิตอุเบกขา (๖) เนกขัมมสิตอุเบกขา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๔)

เนกขัมมสิตโสมนัส : โสมนัสอิงเนกขัมมะ,ความสบายใจอาศัยการออกบวช, หมายถึงความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในรูปอันเป็นที่ชอบใจเกี่ยวกับการออกบวช,ข้อ ๔ ในเวทนา ๖, (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓)

เนกขัมมสิตอุเบกขา : อุเบกขาอิงเนกขัมมะ,ความวางเฉยอาศัยการออกบวช หมายถึงความสำราญทางใจก็มิใช่ ความไม่สำราญทางใจก็มิใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสที่อาศัยกามคุณในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเกี่ยวกับการออกบวช(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๗๐/๓๐๔)

เนกขัมมสุข :สุขคือเนกขัมมะ,สุขจากการหลีกออกบวช,สุขเกิดขึ้นเพราะอาศัยการบรรพชา,สุขเกิดจากบรรพชา(การบวช) หมายถึงสุขอันเกิดจากความสงัด สุขเกิดจากความสงบ สุขเกิดจากการตรัสรู้ ดังคำในมหาสุญญสูตร กล่าวถึงเป็นไปได้ที่ภิกษุผู้หลีกออกจากคณะอยู่ตามลำพังผู้เดียว พึงหวังเนกขัมมสุขปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุข (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๖/๒๒๓, ๓๒๘/๓๙๕),ข้อ ๒ ในสุข ๒ คือ (๑) กามสุข (๒) เนกขัมมสุข (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๖/

SAMPLE

๑๐๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๒/๔๙๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๖/๔๑๒),ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๗๒/๑๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เนกขัมมสุข หมายถึงความสุขของผู้ออกจากกามได้แล้ว (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๘๖/๑๑๔),บางแห่งอธิบายว่า คำว่า เนกขัมมสุข หมายถึงสุขที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยบรรพชา (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๖๖/๖๐, ขุ.จู.อ. (บาลี)๑๔๐/๑๓๓),บางแห่งอธิบายว่า คำว่า เนกขัมมสุข หมายถึงสุขของพระอนาคามี (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๕๒)

เนกขัมมะ : การออกจากกาม, การออกบวช,การสลัดออกจากกาม, ความปลอดโปร่งจากสิ่งล่อเร้าเย้ายวน (พจนานุกรม เขียน เนกขัม ก็มี) ; ข้อ ๓ ในบารมี ๑๐ ดังคำในมหาวรรรคกล่าวถึงพระอรหันต์ย่อมน้อมไปในฐานะ ๖ เช่น น้อมไปในเนกขัมมะ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๔/๙)

คำว่าเนกขัมมะ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๑/๓๑๑, ๓๕๓/๓๗๔,๓๕๗/๔๐๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๕/๙๘,๙๙/๑๐๕,๒๖๗/๓๑๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๘๗/๒๒๔,๒๑๔/๒๔๗,๓๐๖/๓๗๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๒/๓๓๕, ๓๒๓/๓๓๖, ๓๒๔/๓๓๖, ๓๓๐/๓๔๐,๓๓๑/๓๔๐,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๓๙/๒๐๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๗/๑๐๔,๒๐๐/๓๔๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๓/๕๐๐, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๘/๒๗๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๐/๒๐๕,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๑/๘๙,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙/๔๘๙, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๐๕/๗๖๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๔๐/๖๑๐, ๔๐๕/๖๒๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๙/๑๗๑, ๑๕๐/๔๑๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๗/๒๕๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖, ๒๒/๓๐, ๒๘/๔๑, ๔๐/๖๐๖, ๔๑/๖๐๗, ๘๖/๑๔๕, ๒๑๗/๓๖๐, ๒๒๒/๓๗๔,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๗๖/๕๖๖, ๑๒๙/๕๘๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒๖/๕๖๖

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระอรหัตตผล ชื่อว่าการออกจากกาม (เนกขัมมะ) เพราะออกไปจากกิเลสทุกอย่าง (วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๖๔-๑๖๕)

เนกขัมมานิสังสกถา:เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม,ข้อ ๕ ในอนุปุพพิกถา ๕ ดังคำในพระไตรปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัสอนุปุพพิกถา คือทรงประกาศ คือ (๑) ทานกถา (๒)สีลกถา (๓) สัคคกถา (๔) กามาทีนวกถา (๕) เนกขัมมานิสังสกถา หรือดังคำในอุปาลิวาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอนุปุพพีกถา แก่อุบาลีคหบดี คือทรงประกาศทานกถา(เรื่องทาน) สีลกถา(เรื่องศีล) สัคคกถา(เรื่องสวรรค์) กามาทีนวกถา(เรื่องโทษความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม)และเนกขัมมานิสังสกถา(เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๔, ๒๘๔/๙๕, ๒๙๓/๑๑๔, ๓๐๑/๑๓๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒, ๗๙/๔๔, ๘๓/๔๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๙/๖๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๒๓๒,๒๑/๒๕๘,๒๒/๒๖๑,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๖)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เนกขัมมานิสังสกถา หมายถึงกถาที่พรรณนาคุณความดีของการไม่ติดใจเพลินอยู่ในกาม ความปลอดโปร่ง จากสิ่งล่อเร้าเย้ายวน การออกบวชเพื่อให้มีฉันทะที่จะแสวงหาความดีงามและความสุขอันสงบที่ประณีตยิ่งขึ้นไปกว่านั้น(ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๖๙/๗๐)

เนตติ, ยักษ์,ระเบียบ : 1.ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ที่เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ มีตำแหน่งเป็นมหายักษ์เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

2.แบบแผน, เยี่ยงอย่าง, ขนบธรรมเนียม (พจนานุกรม เขียน เนติ)

เนตร (เพิ่มเติม) : ตา,ดวงตา ดังคำในลักขณสูตร กล่าวถึงข้อที่พระราชกุมารมีพระเนตรดำสนิทนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น,หรือดังคำว่า ตั้งแต่ประสูติพระวิปัสสีราชกุมาร ทรงเพ่งดูไม่กะพริบพระเนตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕/๑๙,๔๐/๒๑)

เนตรกินนรี :ตาของนางกินนรี, ดวงตาของกินนรี ดังคำในอุทยชาดก ที่ท้าวสักกะสนทนากับพระราชธิดาว่า พระนางผู้ทรงพระภูษาสะอาด มีพระเพลาแนบสนิท มีพระวรกายงามหาที่ตำหนิมิได้ เสด็จขึ้นสู่ปราสาท ประทับนั่งอยู่พระองค์เดียว พระนางผู้มีพระเนตรงามเพียงดังเนตรกินนรี หม่อมฉันขออนุญาตพระนาง ขอให้เราได้อยู่ร่วมกันสองคนสักคืนหนึ่งนี้ (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๓๗/๓๖๐)

เนมิ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่งชื่อว่าเนมิ ยักษ์ที่ครองเมือง เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ(ท้าวกุเวรมหาราช) อยู่เมืองวิสาณาราชธานี ทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ ดังคำว่า ยักษ์ชื่อตโตลา ชื่อตัตตลา ชื่อตโตตลา ชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อตโตชสีชื่อสุระ ชื่อราชา ชื่อสูโรราชา ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ ชื่ออริฏฐเนมิต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗, ๒๙๑/๒๔๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ หมายถึงยักษ์ผู้ครองเมืองแต่ละตนแยกกันทำหน้าที่ดูแลรักษาผลประโยชน์ของเมืองนั้นและแจ้งข่าวแก่ยักษ์ผู้เฝ้าประตูในทิศต่าง ๆ ๑๒ ทิศ ของวิสาณาราชธานีเพื่อให้นำไปถวายแก่ท้าวเวสวัณ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๒๘๑/๑๕๙, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๒๘๑/๑๙๘)

เนมิตติกตา : การทำนิมิต หมายถึงการฉลาดในการใช้ถ้อยคำ มุ่งลาภสักการะ, ข้อที่ ๔๖ ในเอกกมาติกา ๗๓ ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า การทำนิมิต ความฉลาดในการทำนิมิต การพูดเกี่ยวข้องด้วยปัจจัย การพูดเป็นเลศนัย การพูดเลียบเคียงชนเหล่าอื่น ของภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียงผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ นี้เรียกว่า เนมิตติกตา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๖๓/๕๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทำนิมิต หมายถึงความฉลาดในการกระทำทางกายและวาจาเพื่อให้คนอื่นให้ทาน (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๘๖๓/๕๒๓)

SAMPLE

เนมิราช :พระราชาพระนามว่าเนมิ แห่งเมืองมิถิลา บำเพ็ญกุศลเป็นอันมาก สร้างศาลาจตุรมุข บำเพ็ญทาน คือเครื่องนุ่งห่ม ที่นอน ข้าว น้ำ และโภชนะ แก่หมู่เนื้อ นก และคนเป็นต้น แสวงหาพระสัพพัญญุตญาณในภพทั้งปวงจึงให้สัตว์ทั้งหลายได้อิ่มหนำด้วยทานแล้ว ปรารถนาพระโพธิญาณอันอุดม,พระชาติของพระพุทธเจ้าที่เคยทรงบำเพ็ญทานบารมีกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๗,๑๔๓/๗๔๕)

เนมิราชจริยา : พระสูตรว่าด้วยพระจริยาของพระเจ้าเนมิราช พระพุทธเจ้าทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเจ้าเนมิราชครองราชสมบัติในกรุงมิถิลา รับสั่งให้ สร้างศาลาจตุรมุข ๔ แห่ง ได้ให้ทานทั้งแก่คนและสัตว์ เพราะปรารถนาพระโพธิญาณ(ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๔๐/๗๓๒)

เนมิราชชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าเนมิทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีมีเนื้อความอธิบายไว้ว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเนมิราช ทรงบำเพ็ญฌาน สมาทานอุโบสถศีลมิได้ขาด ทรงชี้แจงทางสวรรค์แก่ประชาชนเป็นจำนวนมาก ประชาชนเหล่านั้นทำบุญแล้วตายไปเกิดในสวรรค์เมื่อระลึกถึงอุปการคุณของพระราชาจึงให้มาตลีเทพบุตรนำเวชยันต์ราชรถไปรับพระเจ้าเนมิราชให้ขึ้นไปเยี่ยมชมสวรรค์ มาตลีเทพบุตรได้นำพระเจ้าเนมิราชไปชมนรกต่างๆ แล้วแสดงบุพกรรมของสัตว์นรกเหล่านั้นให้สดับจากนั้นได้นำไปชมสวรรค์ชั้นต่างๆและแสดงบุพกรรมของเหล่าเทวดาในสวรรค์แต่ละชั้นให้สดับ ต่อจากนั้นจึงนำไปเยี่ยมท้าวสักกเทวราช พระเจ้าเนมิทรงแสดงธรรมแก่ท้าวสักกเทวราชและเทพบริวารเป็นจำนวนมากเมื่อมาตลีเทพบุตรนำพระเจ้าเนมิราชกลับมาส่งที่มนุษย์โลกแล้ว พระองค์ทรงสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในบุญกุศลมีการให้ทานเป็นต้นเมื่อพระเกษาหงอกแล้วก็ได้เสด็จออกบรรพชาบำเพ็ญฌานสมาบัติให้เกิดขึ้นและเมื่อสวรรคตแล้วจึงได้ไปสู่พรหมโลก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๒๑/๒๔๖)

เนมิสัมมตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเนมิสัมมตะ ผู้มีพลานุภาพมาก ดังคำในสุวัณณปุปผิยเถราปทาน พระสุวัณณปุปผิยเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เกิดเป็นช่างทอง แล้วพบพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีแล้วเกิดความเลื่อมใส จึงถวายดอกไม้ทองคำเป็นพุทธบูชาตอนหนึ่งว่าข้าพเจ้ากลับเข้าสู่ที่อยู่แล้ว ยังระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดอยู่ ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น ข้าพเจ้าจึงได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดุสิต ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๔๓ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ๑๖ ชาติ มีพระนามว่าเนมิสัมมตะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๗/๒๖๘)

เนยข้น :ไขมันหรือน้ำมันที่ทำจากน้ำนมสัตว์มีทั้งเหลวและแข็ง,จัดเป็นเภสัชอย่าง ๑ ในเภสัช ๕ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ที่ชื่อว่าเภสัช ได้แก่ ภิกษุให้เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง หรือน้ำอ้อย, และพระปิลินทวัจฉะได้รับเภสัช ๕ มากมาย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๗/๑๔๗) ในสิกขาบทวิภังค์

SAMPLE

อธิบายไว้ว่า ที่ชื่อว่าเนยข้น ได้แก่เนยข้นทำจากน้ำนมสัตว์เหล่านั้นแหละ(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๓/๑๔๓, ๒๖๐/๔๑๒),ในมหาวรรคอธิบายว่า ของที่ภิกษุรับประเคนไว้แล้วฉันได้ภายใน ๗ วัน คือ เภสัชทั้ง ๕ ได้แก่ (๑) สัปปิ เนยใส (๒) นวนีตะ เนยข้น (๓) เตละ น้ำมัน (๔) มธุ น้ำผึ้ง (๕) ผาณิต น้ำอ้อย (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๑/๖๘),ในทีฆนิกาย กล่าวถึงพัฒนาของนมโคไว้ว่า นมสดมาจากแม่โค นมส้มมาจากนมสด เนยข้นมาจากนมส้ม (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๐/๑๙๕)

คำว่าเนยข้น มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๓, ๑๒๐/๘๙, ๑๒๓/๙๑, ๑๒๔/๙๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๖/๒๖๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๒/๓๘๕, ๖๖๓/๓๘๖, ๖๖๔/๓๘๗, ๖๖๕/๓๘๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๑/๒๑๑

อรรถกถาและฎีกาอธิบายเนยข้นว่าเป็นเภสัช ดังคำว่า คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร คือเภสัชทั้ง ๕ ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย (วิ.อ. (บาลี) ๒/๒๙๐/๔๐, สารตฺถ. ฏีกา (บาลี) ๒/๒๙๐/๓๙๓) เป็นสิ่งสัปปายะสำหรับภิกษุผู้เจ็บไข้ จัดว่าเป็นบริขาร คือบริวารของชีวิต ดุจกำแพงล้อมพระนคร เพราะคอยป้องกันรักษาไม่ให้อาพาธที่จะบั่นรอนชีวิตได้ช่องเกิดขึ้น และเป็นสัมภาระของชีวิต คอยประคับประคองชีวิตให้ดำรงอยู่นาน (วิ.อ.(บาลี)๒/๒๙๐/๔๐-๔๑, ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๙๑/๓๙๗, ม.มู ฏีกา (บาลี) ๑/๒๓/๒๑๓), เป็นเครื่องป้องกันโรค บำบัดโรคที่ให้เกิดทุกขเวทนาเนื่องจากธาตุกำเริบให้หายไป (สารตฺถ. ฏีกา (บาลี) ๒/ ๒๙๐/๓๙๓)

เนยยะ : ผู้พอแนะนำได้,ผู้ที่พอจะแนะนำได้ คือพอจะฝึกสอนอบรมให้เข้าใจธรรมได้ต่อไป,ข้อ ๓ในบุคคล ๔ เหล่า คือ(๑) อุคฆฏิตัญญู (๒) วิปจิตัญญู (๓) เนยยะ (๔) ปทปรมะ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๑๓๓/๒๐๒), ในปุคคลบัญญัติ อธิบายคำว่าเนยยะว่าบุคคลใดบรรลุธรรมโดยลำดับอย่างนี้ คือ โดยการแสดง การถาม การมนสิการโดยแยบคาย การเสพ การคบ การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร บุคคลนี้เรียกว่าผู้เป็นเนยยะ (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๐/๑๔๒,๑๔๘-๑๕๑/๑๘๖-๑๘๗)

อรรถกถาอธิบายบุคคลประเภทเนยยะเชิงเปรียบเทียบ เกี่ยวกับบุคคล ประเภทไว้ว่า เปรียบอุคฆฏิตัญญู เป็นเหมือนบัวพ้นน้ำ ที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิปจิตัญญู เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำ ที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมาบานในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรค ยังไม่พ้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นภักษาของปลาและเต่า (ที.ม.อ.(บาลี) ๖๖/๖๔-๖๕,สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๙/๑๙๒-๑๙๓),ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายว่า คำว่า เนยยะ หมายถึงบุคคลที่มนสิการโดยแยบคาย โดยการแสดง การถาม การเสพ การคบหา การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตรจึงบรรลุธรรมโดยลำดับ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๓๓/๓๘๐)

SAMPLE

เนยใส : น้ำมันที่เคี่ยวมาจากเนย ในสิกขาบทวิภังค์ อธิบายไว้ว่า ที่ชื่อว่าเนยใส ได้แก่ เนยใสทำจากน้ำนมโคบ้าง เนยใสทำจากน้ำนมแพะบ้าง เนยใสทำจากน้ำนมกระบือบ้าง หรือเนยใสทำจากน้ำนมสัตว์ที่มีมังสะเป็นกัปปิยะ(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๓/๑๔๓, ๒๖๐/๔๑๒)

คำว่า เนยใส มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๒๓๑/๓๘๗,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๒/๓๐๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๓, ๑๒๐/๘๙, ๑๒๓/๙๑, ๑๒๔/๙๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๔,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๓,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๒/๓๘๕, ๖๖๓/๓๘๖, ๖๖๔/๓๘๗, ๖๖๕/๓๘๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๘/๓๗๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๒๘๑, ๒๓/๖๗/๑๓๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๗/๑๔๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๑/๒๑๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๙/๒๗๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๓๕๗/๕๔๘, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๑/๓๕๐ ; ดูเนยข้น

เนรเทศ :ขับไล่ออกจากถิ่นเดิม, ให้ออกไปเสียจากประเทศ หมายถึงบังคับให้ออกไปเสียจากประเทศหรือถิ่นที่อยู่ของตน ดังเช่นพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธ จับโจรได้แล้วประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง ด้วยอัตราโทษตามมูลค่าทรัพย์,สิกขาบทวิภังค์อธิบายไว้ว่า คำว่า เนรเทศ บ้างได้แก่ ขับไล่ออกไปจากหมู่บ้านบ้าง จากตำบลบ้าง จากเมืองบ้าง จากชนบทบ้าง จากประเทศบ้าง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๗๘/๘๘,๙๒/๘๒), โดยปริยายหมายถึงการออกจากประเทศหรือถิ่นที่อยู่เดิมด้วยความสมัครใจ เช่น เนรเทศตัวเองดังเช่นโจรโปรสาท(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๗/๓๗๑/๑๕๘), หรือดังคำในอัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงพระเจ้าโอกกากราชมีพระประสงค์จะพระราชทานราชสมบัติแก่พระโอรสของพระมเหสีผู้เป็นที่โปรดปราน จึงรับสั่งให้เนรเทศพระราชกุมารทั้ง ๔พระองค์ คือพระอุกกามุขราชกุมาร พระกรกัณฑุราชกุมาร พระหัตถินิกราชกุมาร พระสินีปุรราชกุมาร ออกจากราชอาณาเขต (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๗/๙๒, ๒๗๖/๙๘, ๒๗๗/๙๙, ๓๓๘/๑๓๑)

คำว่า เนรเทศ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๑/๓๘๘, ๓๗๐/๔๕๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๘/๒๙๖,ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๙๕/๓๘๙,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๐๑/๕๒๒

เนรมิต : สร้างหรือบันดาลด้วยอำนาจ ฤทธิ์ หรืออภินิหารให้บังเกิดเป็นขึ้นมีขึ้นโดยฉับพลัน ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคได้ทรงเนรมิตภาชนะใส่ไฟไว้ ๕๐๐ ชุด สำหรับให้ชฎิลเหล่านั้นขึ้นจากน้ำจะได้ผิงหรือดังเช่นท้าวสักกะจอมเทพทรงเนรมิตเพศเป็นมาณพเสด็จพระดำเนินนำอยู่เบื้องหน้าภิกษุสงฆ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๙/๖๐,๕๘/๗๐) หรือดังเช่นพระเทวทัตได้แปลงเพศเนรมิตตนเป็นกุมารน้อยเอางูพันเอวปรากฏบนพระเพลา(ตัก)ของอชาตศัตรูกุมาร (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๓/๑๗๔)

SAMPLE

คำว่า เนรมิต มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๔/๕๗, ๑๗๔/๕๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๖/๑๙๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๖, ๒๒๘/๒๖๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙/๑๒,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๕/๔๖๙,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๗/๒๔, ๖๙๐/๗๙

เนรมิตกาย :สร้างหรือบันดาลกายของตนให้มีเพิ่มขึ้น ด้วยอำนาจฤทธิ์,สร้างให้บังเกิดเป็นขึ้นมีขึ้นทางใจโดยฉับพลัน ดังคำในสามัญญผลสูตร สุภสูตร กล่าวอธิบายมโนมยิทธิญาณไว้ว่า ภิกษุน้อมจิตไปเพื่อเนรมิตกายที่เกิดแต่ใจคือเนรมิตกายอื่นจากกายนี้ มีรูปที่เกิดแต่ใจมีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๖/๗๘, ๒๓๗/๗๙, ๔๗๓/๒๐๖)

อรรถกถาอธิบายเรื่องการเนรมิตกายของภิกษุทั่วไปไว้ว่า ตามปกติภิกษุที่เลิศด้านนี้จะเนรมิตให้กายเกิดขึ้นมีรูปร่างลักษณะเหมือนกันทำงานอย่างเดียวกันได้เพียง ๓ หรือ ๔ รูป เป็นอย่างมาก (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๙๘/๑๘๙)

เนรมิตกายมโนมัย :เนรมิตกายสำเร็จด้วยใจ,สร้างกายที่ให้เกิดมีขึ้นด้วยใจ และพระเถระที่ได้รับยกย่องด้านนี้ ก็คือพระจูฬปันถกะ ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า จูฬปันถกเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้สามารถเนรมิตกายมโนมัย (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๙๘/๒๖),ในปฏิสัมภิทามรรค อิทธิกถา กล่าวถึงฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ ดังคำว่า ภิกษุในศาสนานี้เนรมิตกายอื่นจากกายนี้มีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะครบทุกส่วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔/๕๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่าเนรมิตกายมโนมัย หมายถึงเนรมิตกายที่เกิดขึ้นด้วยใจเช่น ตามปกติภิกษุอื่นหลายรูปเนรมิตให้กายเกิดขึ้นมีรูปร่างลักษณะเหมือนกันทำงานอย่างเดียวกันได้เพียง ๓ รูป หรือ ๔ รูปไม่มาก ส่วนท่านพระจูฬปันถก เนรมิตกายให้เป็นสมณะตั้ง ๑,๐๐๐ รูป โดยการนึกเพียงครั้งเดียว ทั้งยังสามารถทำให้กายที่เนรมิตนั้นมีรูปร่างต่างกัน ทำการงานต่างกัน ฉะนั้นท่านจึงเลิศกว่าภิกษุผู้เนรมิตกายมโนมัยทั้งหลาย (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๙๘/๑๘๙)

เนรมิตอัตภาพ : เนรมิตกาย,เนรมิตกายที่เกิดแต่ใจ ในที่นี้หมายถึงสร้างกายทิพย์ให้เกิดขึ้นทางใจโดยฉับพลันแต่ให้มีร่างกายหยาบ ดังคำในชนวสภสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เมื่อสนังกุมารพรหมปรากฏแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์พระองค์ทรงเนรมิตอัตภาพให้หยาบปรากฏขึ้น เพราะรูปร่างปกติของพรหมไม่อาจปรากฏในคลองจักษุของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๔/๒๑๕, ๒๘๔/๒๑๖, ๒๘๕/๒๑๗, ๓๐๐/๒๓๓, ๓๐๓/๒๓๘),ในอปทานกล่าวถึงพระมหาโมคคัลลานเถระพึงเนรมิตอัตภาพชั่วขณะเดียวได้ตั้งแสนโกฏิ(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๙๓/๕๓๔),ในอปทาน พระอัพยาธิกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าได้ถวายโรงไฟแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ได้ถวายที่อยู่และเครื่องรองรับน้ำร้อนแก่ภิกษุผู้อาพาธ ผลกรรมนั้นได้เนรมิตอัตภาพของข้าพเจ้าไว้ดีแล้ว ข้าพเจ้าจึงไม่รู้จักความเจ็บไข้เลย นี้เป็นผลแห่งบุญกรรม(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๓๙๓)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เนรมิตอัตภาพ มักใช้สิ่งที่ละเอียดให้หยาบ ดังเช่นช้างเอราวัณหมายถึงเทพบุตรชื่อเอราวัณเนรมิตกายเป็นพญาช้าง (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๓๗๘/๑๘๘)

เนระพูสี :ชื่อเฟิน ต้นเป็นกอ ใช้ทำยาได้ เป็นพืชจำพวกเดียวกันกับไม้ใบจำพวกผักกูด ดังคำในเวสสันตรชาดก มหาวนวัณณนา ตอนหนึ่งว่า ณ ที่ใกล้สระ(โปกขรณี)นั้น มีชะเอมต้น ชะเอมเครือ กำยานประยงค์ เนระพูสี แห้วหมู สัตตบุษย์ สมุลแว้ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๙/๕๐๔)

เนรัญชรา, แม่น้ำ :ชื่อแม่น้ำสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณที่ภายใต้ต้นโพธิ์ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำสายนี้ และก่อนหน้านั้น ในวันตรัสรู้ทรงลอยถาดข้าวมธุปายาสที่นางสุชาดาถวายในแม่น้ำสายนี้ ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา, ณ ที่แม่น้ำเนรัญชรา พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับชฎิลอุรุเวลกัสสปะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๑, ๔๙/๕๙),ในมหาปรินิพพานสูตร ตโปกัมมสูตร ตรัสเล่าเรื่องมารต่างๆเช่น ทูลขอให้ปรินิพพาน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๕/๑๒๓, ๓๔๙/๒๗๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๗/๑๗๕, ๑๓๘/๑๗๖, ๑๓๙/๑๗๗,๑๕/๑๖๐/๒๐๘), ในพรหมสังยุต พรหมสูตร กล่าวถึงท้าวมหาพรหมเข้าเฝ้า เช่น ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าแสดงธรรม (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๒๙, ๑๗๓/๒๓๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๔/๒๔๐),ในพุทธวงส์กล่าวถึงพระตถาคตจักประทับนั่งที่โคนต้นอชปาลนิโครธทรงรับข้าวปายาสในที่นั้น แล้วเสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๗๑๓)

คำว่า เนรัญชรา มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑/๓๓,๒๒/๓๕,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑/๑๗๒, ๒/๑๗๓, ๓/๑๗๔, ๔/๑๗๖, ๑๑/๑๘๙, ๓๐/๒๒๙,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๐๗/๖๐๖)

เนรุ, ภูเขา : ภูเขาทองชื่อว่าเนรุ หมายถึงภูเขายอดเยี่ยม,ภูเขาใหญ่ กว้างและยาวมาก มีอานุภาพมาก เพราะทำให้สัตว์ทุกชนิดอยู่ที่ภูเขาลูกนี้จะกลายเป็นสีทองเหมือนกันหมด ดังคำในเนรุชาดก หงส์น้องชายของพญาหงส์โพธิสัตว์สนทนากับพี่ชายว่า ราชสีห์ก็ดี เสือโคร่งก็ดี สุนัขจิ้งจอกก็ดี หมู่เนื้อก็ดีพอมาถึงที่นี้แล้วก็เป็นเหมือนกันหมด ภูเขานี้ชื่ออะไร พญาหงส์โพธิสัตว์กล่าวว่า มนุษย์ทั้งหลายรู้จักภูเขาที่ยอดเยี่ยมลูกนี้ว่าเนรุ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๒/๒๓๒),ในอปทาน กล่าวว่า มีความสูง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ดังคำว่า ขุนเขา๓หยั่งลงในห้วงมหรรณพ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์เช่นกัน ภูเขาสิเนรุก็สูงสุดเท่านั้น ภูเขาสิเนรุนั้นทั้งด้านยาว ทั้งด้านกว้างถึงเพียงนั้น

เนรุชาดก : ชาดกว่าด้วยอานุภาพของภูเขาเนรุ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาหงส์โพธิสัตว์ ถูกหงส์น้องชายชวนให้ไปอยู่ที่อื่น โดยให้เหตุผลว่า ภูเขาเนรุไม่รู้จักแยกแยะคนดีคนเลว ทำให้มีสีทองเสมอกันหมด ทั้งหงส์ กา ฝูงนกอื่นๆ รวมทั้งสัตว์ร้ายทั้งหลายมมีราชสีห์ เสือโคร่ง และ

SAMPLE

สนุขจิ้งจอกเป็นต้น พระโพธิสัตว์เห็นว่าดีเพราะสัตว์ทั้งหลายมีความเท่าเทียมกันในด้านผิวพรรณ หงส์น้องชายจึงกล่าวว่า สถานที่ใดคนดีไม่ได้รับการยกย่อง ซ้ำยังถูกดูหมิ่น แต่กลับยกย่องคนเลว สถานที่นั้นไม่ควรอยู่อาศัย สถานที่ใดคนเกียจคร้าน คนขยัน คนกล้าหาญ และคนขลาดได้รับการบูชา สถานที่นั้นคนดีไม่ควรอยู่ เหมือนภูเขาที่ไม่ทำความแตกต่างกัน ภูเขาลูกนี้ไม่รู้จักแยกแยะคนเลว คนดี คนปานกลาง คือไม่ทำให้แปลกกัน อย่ากระนั้นเลย เราสละภูเขานี้ไปอยู่ที่อื่นเถิดพญาหงส์โพธิสัตว์เห็นด้วยจึงพากันบินไปอยู่ที่ภูเขาจิตกูฏ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๐/๒๓๒)

เนวรูปีนารูปีอัตตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีรูปก็มิใช่ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาจะว่ามีรูป ก็มิใช่ จะว่าไม่มีรูป ก็มิใช่ ไม่สลายไป เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๕/๓๐๙)

เนวสัญญานาสัญญาภพ : ภพคือสัญญาก็ไม่ได้ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เป็นชื่อภพที่อยู่ของท่านผู้ได้อรูปฌานหรืออรูปภพที่ ๔ ดังคำในปฏิสัมภิมรรค กล่าวถึง นักปราชญ์ละการอาศัยด้วยอำนาจตัณหาได้แล้ว สลัดทิ้งการอาศัยด้วยอำนาจทิฏฐิได้แล้ว ไม่อาศัย คือ ไม่ถือ... อสัญญาภพ ... เนวสัญญานาสัญญาภพ ... รวมความว่า เป็นผู้สงบไม่อาศัยแล้ว (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๖), หรือในวิภังค์ กล่าวว่าเป็นส่วนหนึ่งของอุปปัตติภพ ดังคำว่า กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ และปัญจโวการภพ นี้เรียกว่า อุปปัตติภพ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๓๔/๒๒๑)

คำว่า เนวสัญญานาสัญญาภพ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๐/๒๓๙, ๘๗/๒๖๔, ๑๕๗/๔๔๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๑๓, ๑๒๓/๑๙๑,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๖๙/๑๙, ๒๐๕/๕๐, ๒๔๖/๖๓, ๓๖๖/๙๒, ๔๕๐/๑๑๒, ๔๗๑/๑๒๐

เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยา :กิริยาคือเนวสัญญานาสัญญายตนะ, กิริยา (ทำสักว่าทำไม่มีผล)คือภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่,เป็นชื่อหนึ่งในอรูปภูมิ หรืออรูปภพที่ ๔ ดังคำในปัฏฐานอธิบายไว้ว่า อากาสานัญจายตนกิริยาเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนกิริยาโดยอารัมมณปัจจัย อากิญจัญญายตนกิริยาเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาโดยอารัมมณปัจจัย,หรือดังคำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาของท่านผู้ออกจากนิโรธเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติโดยอุปนิสสยปัจจัย หรือดังคำว่า อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาโดยอารัมมณปัจจัย หรือดังคำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาของท่านผู้ออกจากนิโรธเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติโดยอนันตรปัจจัย,อีกแห่งหนึ่งอธิบายเช่นดังว่า อากิญจัญญายตนกิริยาเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยา หรือดังคำว่า

SAMPLE

เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาของท่านผู้ออกจากนิโรธเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติโดยอนันตรปัจจัย หรือดังคำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาของท่านผู้ออกจากนิโรธเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่เป็นของอเสขบุคคลโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๑๐/๒๖๐, ๔๒๓/๒๗๗,๙๓/๗๔๙, ๙๗/๗๕๓, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๘/๓๔๑, ๕๐/๓๙๑)

เนวสัญญานาสัญญายตนกุศล :กุศลคือเนวสัญญานาสัญญายตนะ, กุศล(ทำที่ฉลาดกอปรด้วยปัญญา)คือภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่,เป็นชื่อหนึ่งในอรูปภูมิ หรืออรูปภพที่ ๔ ดังคำในปัฏฐานอธิบายไว้ว่า อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลโดยอารัมมณปัจจัย,หรือดังคำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลของท่านผู้ออกจากนิโรธเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติโดยอนันตรปัจจัย หรือดังคำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลของท่านผู้ออกจากนิโรธเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติโดยสมนันตรปัจจัย หรือดังคำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลของท่านผู้ออกจากนิโรธเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติโดยอุปนิสสยปัจจัยหรือดังคำว่า อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลโดยอารัมมณปัจจัย, อีกแห่งหนึ่งอธิบายไว้อีกว่า เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลของท่านผู้ออกจากนิโรธเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๐๔/๒๕๘, ๔๑๗/๒๖๔, ๔๑๘/๒๖๕, ๔๒๓/๒๗๓,๔๐/๙๓/๗๔๘,๔๐/๙๗/๗๕๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๖/๓๓๙)

เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน :ฌานคือเนวสัญญานาสัญญายตนะ,ฌานที่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่, ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่, ฌานที่กำหนดภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๔ ของอรูปฌาน ๔,ในข้อที่ ๘ ในวิโมกข์ ๘ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๙/๗๖, ๑๗๔/๑๒๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๙/๓๕๑, ๓๔๑/๓๕๕, ๓๔๓/๓๕๗),ในสัลเลขสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมคือเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนี้ เราไม่กล่าวว่า เป็นธรรมเครื่องขัดเกลากิเลสในอริยวินัย แต่เรากล่าวว่า เป็นธรรมเครื่องอยู่สงบในอริยวินัย(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๒/๗๒),ในวิภังค์อธิบายวิโมกข์ ๘ ไว้ตอนหนึ่งว่า เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ นี้ชื่อว่าวิโมกข์ข้อที่ ๗ เพราะก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ นี้ชื่อว่าวิโมกข์ข้อที่๘(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๘/๕๓๑),ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานปัญหาสูตร กล่าวอธิบายไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ นี้เรียกว่าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๙๙/๓๕๕),ในเจตนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระสารีบุตรเถระว่า สารีบุตร บุคคลบางคนในโลกนี้ยังละโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ)ไม่ได้ แต่บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ในปัจจุบันเขาชอบใจเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น ติดใจเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น

SAMPLE

และถึงความปลื้มใจกับเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น เขาดำรงอยู่ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น น้อมใจไปในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้นชอบอยู่กับเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้นโดยมากไม่เสื่อม เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทวดาชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เขาจุติจากชั้นนั้นแล้วเป็นอาคามีกลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๔๑)

คำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๑/๒๙๔, ๒๘๗/๓๑๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๐/๙๔, ๑๕๖/๑๗๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๑๐/๓๗๗, ๓๖๑/๔๑๐, ๓๘๖/๔๓๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๙/๓๔๖, ๓๔๐/๓๔๖,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๕, ๒๖๓/๒๙๐, ๒๖๗/๒๙๘, ๒๖๗/๒๙๙, ๓๓๙/๓๕๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๐/๓๒๑, ๙๘๔/๔๖๒,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๔๑/๕๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๔๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๓๖๙, ๑๑๙/๔๒๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๕/๔๒๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖๔/๘๙๗

อรรถกถาอธิบายว่ากลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ หมายถึงกลับมาสู่ความเป็นผู้มีขันธ์๕ อันเป็นกามาวจร คือไม่เกิดในภพนั้น และไม่เกิดในภพชั้นสูงขึ้นไป (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๑/๓๙๕)

เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ :ธาตุคือเนวสัญญานาสัญญายตนะ,ธาตุที่เข้าถึงภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่, ธาตุที่อาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติจึงปรากฏได้, เป็นข้อที่ ๖ ในธาตุ ๗ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธาตุมี ๗ ประการ คือ (๑) อาภาธาตุ (๒) สุภธาตุ (๓) อากาสานัญจายตนธาตุ (๔) วิญญาณัญจายตนธาตุ (๕) อากิญจัญญายตนธาต (๖) เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ (๗) สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ,และตรัสอีกว่า เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ เป็นสังขาราวิเสสสมาบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๕/๑๘๐)

อรรถกถาอธิบายว่า เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ ในที่นี้หมายถึงธาตุที่เข้าถึงภาวะที่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุอาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติจึงปรากฏได้(ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๗),คำว่า สังขาราวิเสสสมาบัติ ในที่นี้หมายถึงสมาบัติที่มีสังขารอันละเอียดยังคงเหลืออยู่ (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๙๕/๑๕๒)

เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม :พรหมคือเข้าถึงภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่,หมายถึงพรหมที่บำเพ็ญอรูปฌาน ๔ ได้เนวสัญญานาสัญญาจนะ, เป็นชื่อหนึ่งในอรูปภูมิ หรืออรูปภพที่ ๔, ในมูลปริยายสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงผู้ไม่ได้สดับไว้ว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ....หมายรู้เนวสัญญานาสัญญายตนพรหมโดยความเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ครั้นหมายรู้เนวสัญญานาสัญญายตนพรหมโดยความเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนพรหมแล้ว กำหนดหมายซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม กำหนดหมายในเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม กำหนดหมายนอกเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม กำหนดหมายเนวสัญญานาสัญญายตน

พรหมว่าเป็นของเรายินดีเนวสัญญานาสัญญายตนพรหม ข้อนั้นเพราะเหตุไร เรากล่าวว่าเพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้, (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔/๖-๗),ในปาสราสิสูตร กล่าวถึงอุทกดาบสรามบุตร ไปเกิดเป็นอรูปพรหมในชั้นนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๔/๓๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า อุทกดาบส ตายไปเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภพ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๘๔/๙๔, วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๐/๑๖)

เนวสัญญานาสัญญายตนภพ :ภพคือเนวสัญญานาสัญญายตนะ,ภพที่เข้าถึงภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่, ภพคือภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่, ดังคำในสาเลยยกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๙),ในเจตนาสูตร กล่าวถึงผู้เกิดเนวสัญญานาสัญญายตนภพ หลังจากจุติแล้ว ก็กลับมาสู่ความเป็นผู้มีขันธ์ ๕ อันเป็นกามาวจรคือไม่เกิดในภพนั้นและไม่เกิดในภพชั้นสูงขึ้นไป ดังคำว่า บางคน...ชอบอยู่กับเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้นโดยมาก ไม่เสื่อมเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทวดาชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เขาจุติจากชั้นนั้นแล้วเป็นอาคามีกลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ แต่บางคนในโลกนี้ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ ชอบอยู่กับเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้นโดยมาก ไม่เสื่อม เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทวดาชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เขาจุติจากชั้นนั้นแล้วเป็นอนาคามีไม่กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๔๑),ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวอรูปภูมิไว้ว่า เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าพรหมผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพเป็นที่สุด นี้ชื่อว่าอรูปาวจรภูมิ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๒/๑๒๒), ในวิภังค์ กล่าวถึงอายุของเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพว่ามีประมาณ ๘๔,๐๐๐ กัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๘/๖๗๔), ในกถาวัตถุ กล่าวอธิบายถึงเนวสัญญานาสัญญายตนกถาไว้ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๖/๓๙๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ หมายถึงไม่กลับมาสู่ความเป็นผู้มีขันธ์ ๕ ไม่เกิดในภพเบื้องต่ำ คือ เกิด ในภพนั้นบ้าง เกิดในภพเบื้องสูงขึ้นไปบ้าง ปรินิพพานในภพชั้นนั้นนั่นแลบ้าง (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๗๑/๓๙๕)

เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ :ภูมิคือเนวสัญญานาสัญญายตนะ,ภูมิหรือชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่, ภูมิคือภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่, เป็นขั้นที่ ๔ ของอรูปฌาน ๔, จัดเป็นอุปาทานส่วนที่สำคัญที่สุด ดังคำในอาเนญชสัปปายสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายว่า อริยสาวกนั้นย่อมเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ หรือน้อมใจไปในปัญญาในปัจจุบันได้ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ววิญญาณที่เป็นไปในภพนั้นๆ พึงเป็น

SAMPLE

วิญญาณเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ภิกษุทั้งหลาย นี้เราเรียกว่า ปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่เนวสัญนาสัญญายตนสมาบัติ และตรัสแก่พระอานนท์อีกว่า อานนท์ ภิกษุนั้นเมื่อยึดมั่น ย่อมยึดมั่นอุปาทานส่วนที่สำคัญที่สุดก็อุปาทานส่วนที่สำคัญที่สุดนี้ คือเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๐-๗๑/๗๖),ในสังขารุปปัตติสูตร กล่าวถึงเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิมีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มีความสุขมาก (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗๔/๒๑๓),ในวิภังค์ กล่าวถึงอายุของเทวดาชั้นนี้ว่ามีประมาณ ๘๔,๐๐๐ กัป(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๘/๖๗๔)

เนวสัญญานาสัญญายตนวิบาก :วิบากคือเนวสัญญานาสัญญายตนะ, วิบากจิต (จิตที่เป็นวิบาก)คือภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่,เป็นชื่อหนึ่งในอรูปภูมิ หรืออรูปภพที่ ๔ ดังคำในปัฏฐานอธิบายไว้ว่า อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากและกิริยาโดยอารัมมณปัจจัย หรือดังคำว่า อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากโดยอารัมมณปัจจัย หรือดังคำว่า อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากโดยอารัมมณปัจจัย หรือดังคำว่า อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากและกิริยาโดยอารัมมณปัจจัยหรือดังคำว่า อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนวิบาก(อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๐๖/๒๙๕, ๙๓/๗๔๘,๔๐/๕๓/๘๑๙, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๖/๓๔๐, อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๔๗/๒๖๗)

เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ :สมาบัติเข้าถึงภาวะมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่, สมาบัติคือภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่, ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงพุทธปรินิพพานไว้ว่า ผู้มีพระภาคทรงออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๙/๑๖๗),ในปาสราสิสูตร มหาสัจจกสูตร กล่าวถึงอุทกดาบส รามบุตร ประกาศเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแก่พระพุทธองค์สมัยที่บวชใหม่ ยังไม่ได้ตรัสรู้และไปเรียนลัทธิของอุทกดาบส รามบุตร (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๘/๓๐๓,๓๗๒/๔๐๘),ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้ว่า เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖)

คำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๘/๓๙๘,๔๗๖/๖๐๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๑/๖๕, ๗๐/๗๕, ๑๐๘/๑๓๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๖๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๒, ๑๗/๘๑, ๔๙/๑๗๐, ๕๒/๑๘๐, ๘๕/๒๕๕, ๑๐๐/๓๐๘, ๑๕๐/๔๐๙, ๑๕๒/๔๑๙, ๑๖๕/๔๗๐, ๒๑๐/๖๑๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๑๓, ๑๘/๒๖, ๒๒/๓๐, ๑๒๓/๑๙๒, ๒๒๒/๓๗๔

SAMPLE

เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา : สัญญาที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่, สัญญาคือภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ดังคำในอาเนญชสัปปายสูตร กล่าวถึงรูปสัญญาที่มีในภพนี้ และรูปสัญญาที่มีในภพหน้า อาเนญชสัญญา อากิญจัญญายตนสัญญา และเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา สักกายะ มีอยู่เท่าใด นี้เป็นสักกายะ วิโมกข์(ความหลุดพ้น)แห่งจิตเพราะไม่ยึดมั่นนั่นคืออมตะ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๓/๗๗),หรือดังคำในวิภังค์กล่าวไว้ว่า โยคาวจรบุคคล เพราะได้ทำได้สั่งสมอรูปาวจรกุศลกรรมนั้นนั่นแหละ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวงจึงบรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๓๙/๔๗๐)

เนวสัญญานาสัญญายตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ วัดพระเชตะวันว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่า วันนี้ ผมล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน(ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่)อยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ หรือเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้ว หรือว่าออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้ว จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการมมังการและมานานุสัยออกได้นานแล้วจึงไม่มีความคิดเช่นนั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๙/๓๔๖)

เนวสัญญานาสัญญายตนะ :ภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เป็นชื่ออรูปฌาน หรืออรูปภพที่ ๔,หมายถึงจิตและเจตสิกของเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ หรือผู้อุบัติในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า คำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ อธิบายว่า ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ หรือผู้อุบัติในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๒๐/๔๑๒)

คำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๙๑/๓๖, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๕/๑๑๔, ๑๘๑/๒๑๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๔๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๒๐/๔๑๒,อภิ.ก.(ไทย ๓๗/๓๒๙/๒๙๕, ๔๓๒/๔๖๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๓/๘๘๖, ๑๕/๘๘๘, ๔๑/๖๖๖, ๔๗/๖๗๐, ๕๓/๘๑๘, ๕๖/๘๒๓, ๖๒/๘๓๐, ๑๐๓/๗๕๘, ๔๒๓/๒๗๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒/๕๖๐, ๕๕/๓๙๓, ๕๙/๔๓๗, ๗๑/๕๒, ๗๗/๒๐๔, ๘๑/๖๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๘/๒๘๑, ๑๙/๑๐, ๒๒/๓๓๙, ๖๕/๔๖๘, ๙๘/๕๒, ๑๔๙/๑๘๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๘/๑๕, ๑๖๔/๙๓, ๑๒๒/๔๘๔, ๒๘๐/๕๙๒, ๓๔๑/๑๙๕

SAMPLE

เนวสัญญีนาสัญญีภพ :ภพที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่,ภพที่เข้าถึงภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ,ในสัมปสาทนียสูตร กล่าวถึงภพต่างๆ มี ๕ ดังคำที่พระสารีบุตรเถระกราบทูลพระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์ที่เคยอาศัยอยู่ในอัตภาพใดๆ ไม่ว่าจะในรูปภพ อรูปภพ สัญญีภพ อสัญญีภพ หรือเนวสัญญีนาสัญญีภพก็มีอยู่ เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๗/๑๑๙),ในหารีติเถรคาถา พระหารีติเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่าแม้อัตภาพมนุษย์เราก็ผ่านมามากแล้ว เราได้ไปสวรรค์เป็นครั้งคราว และได้ดำรงอยู่ในรูปภพ อรูปภพ เนวสัญญีนาสัญญีภพ (และ) อสัญญีภพ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๕๙/๓๘๑)

อรรถกถาอธิบายถึงภพไว้ว่า เป็นภพที่ ๖ ในภพ ๙ ดังคำว่า กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญีภพ อสัญญีภพ เนวสัญญีนาสัญญีภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ และ ปัญจโวการภพ (ขุ.สุ.อ. (บาลีป ๑/๕/๑๘)

เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ :วาทะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่,ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่, หมายถึงลัทธิหรือวาทะที่มีความเห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่,ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ มี ๘ ลัทธิ ในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเนวสัญญีนาสัญญีวาทะ ๘ อันได้แก่ (๑) อัตตาที่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มี สัญญาก็มิใช่ (๒) อัตตาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๓) อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๔) อัตตาที่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีรูปก็มิใช่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๕) อัตตาที่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๖) อัตตาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๗) อัตตาทั้งที่มีที่สุดและไม่มีที่สุด ยั่งยืนหลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๘) อัตตาที่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ ยั่งยืนหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๘๑/๓๓), ในปัญจัตตยสูตร กล่าวถึงเนวสัญญีนาสัญญีวาทะ หมวดละ ๔ ไว้ ๒ แห่ง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๔/๓๓),ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๒/๒๒๑)

เนวเสขานาเสขบุคคล:บุคคลผู้ยังต้องศึกษาก็มิใช่ผู้ไม่ต้องศึกษาก็มิใช่,หมายถึงปุถุชนหรือผู้ที่ยังไม่ได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล,ในสังคีติสูตร กล่าวไว้ว่า เป็นบุคคลจำพวกที่ ๓ ในบุคคล ๓ อันได้แก่ (๑) เสขบุคคล (๒) อเสขบุคคล (๓) เนวเสขานาเสขบุคคล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙),ในอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงดังคำว่า บุคคลเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔ จำพวก บุคคลเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยผล ๓ จำพวก ชื่อว่าผู้เป็นเสขะ(เสขบุคคล) พระอรหันต์ชื่อว่าผู้

เป็นอเสขะ(อเสขบุคคล) บุคคลที่เหลือ ชื่อว่าผู้เป็นเนวเสขานาเสขะ(เนวเสขานาเสขบุคคล) (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๙/๑๕๒)

เนวเสขานาเสขปัญญา:ปัญญาของบุคคลผู้ยังต้องศึกษาก็มิใช่ผู้ไม่ต้องศึกษาก็มิใช่,เป็นปัญญาประเภทที่ ๓ ในปัญญา ๓ ในสังคีตสูตร กล่าวไว้ว่าปัญญา ๓ คือ (๑) เสขปัญญา (๒) อเสขปัญญา (๓) เนวเสขานาเสขปัญญา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑)

เนวโหตินนโหติตถาคโตสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒๓/๓๐๑)

เนวโหตินนโหติสูตร :พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๑/๓๐๕)

เนสัชชิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้นั่งเป็นวัตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้นั่งเป็นวัตร ๕ จำพวกเหมือนในอรัญญิกสูตร และตรัสยกย่องภิกษุจำพวกที่ ๕ ผู้นั่งเป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย เป็นต้น เป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เปรียบเหมือนบรรดาโครส ๕ อย่าง หัวเนยใสเป็นเลิศกว่านมสด นมส้ม เนยข้นและเนยใส ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๖/๓๑๒)

เนสาทกะ, ชื่อภูเขา :ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง เต็มไปด้วยต้นโมกมันและต้นอ้อยช้าง สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำ เป็นที่บำเพ็ญสมณธรรมของพระมหานามเถระก่อนบรรลุธรรม ดังคำในมหานามเถรคาถา พระมหานามเถระ กล่าวไว้ว่า ท่านนี้กำลังจะเสื่อมประโยชน์เพราะภูเขาเนสาทกะ อันมากไปด้วยหมู่ต้นโมกมันและต้นอ้อยช้าง เป็นขุนเขาที่สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำปกคลุมไปด้วยพุ่มไม้และเถาวัลย์นานาพันธุ์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๕/๓๔๕)

เนสาทะ, พราหมณ์ :1.พราหมณ์ชื่อว่าเนสาทะ ผู้ใช้ดอกไม้ร้อยกลีบกวาดอาศรม อาศัยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำแล้วเห็นพระพุทธเจ้านามว่าสิทธัตถะจึงได้ถวาย ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสัตตปทุมิยเถระ ดังคำใน ว่า ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าเนสาทะ ใช้ดอกไม้ร้อยกลีบกวาดอาศรม อาศัยอยู่ที่ฝั่งแม่น้...ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ....บูชาด้วยดอกบัวงาม(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๔๗๔)

2.พราหมณ์ชื่อว่าเนสาทะอีกคนหนึ่งเป็นพรานผู้บอกให้พราหมณ์อลัมปายนะปล่อย พญานาคภูริทัตตะ ดังคำในภูริทัตตชาดก ตอนหนึ่งว่า พราหมณ์เนสาทะประสงค์จะลวงพราหมณ์อลัมปายนะ ประกาศโทษของแก้วมณี ประสงค์จะรับเป็นของตน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๒๒/๓๑๑)

SAMPLE

เนสัชชิกังคธุดงค์: ธุดงค์คือสมาทานการนั่งเป็นวัตร หมายถึงองค์แห่งภิกษุผู้ถือการนั่งเป็นวัตร คือถือนั่ง ยืน เดิน เท่านั้น ไม่นอน และเป็นข้อที่ ๑๓ ในธุดงค์ ๑๓,เป็นธุดงค์ที่ ๗ ในธุดงค์ ๘ ดังคำว่า ธุดงค์ ๘ข้อคือ(๑) อารัญญิกังคธุดงค์ (สมาทานการอยู่ในป่าเป็นวัตร)(๒) ปิณฑปาติกังคธุดงค์ (สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร)(๓) ปังสุกูลิกังคธุดงค์ (สมาทานการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร)(๔)เตจีวริกังคธุดงค์ (สมาทานการทรงไตรจีวรเป็นวัตร) (๕) สปทานจาริกังคธุดงค์ (สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร) (๖) ขลุปัจฉาภัตติกังคธุดงค์ (สมาทานห้ามภัตที่ถวายภาย หลังเป็นวัตร)(๗) เนสัชชิกังคธุดงค์ (สมาทานการนั่งเป็นวัตร) (๘) ยถาสันถติกังคธุดงค์ (สมาทานการอยู่ ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗/๗๙,๗๔/๒๒๔-๒๒๕)

เนา : เอาผ้าทาบกันเข้า เอาเข็มเย็บเป็นช่วงยวๆ พอกันผ้าเคลื่อนจากกัน ครั้นเย็บแล้ว ก็เลาะเนานั้นออกเสีย ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า กฐินไม่เป็นอันกรานด้วยอาการเพียงเนาผ้า (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๘/๑๔๗)

เน่าภายใน :ทุศีล มีธรรมเลวทราม,ไม่สะอาด ไม่ใช่สมณะแต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ มีใจเต็มด้วยราคะ ดังคำในปฐมทารุกขันโธปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเน่าภายในเป็นอย่างไร คือ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นคนทุศีล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด มีความประพฤติที่น่ารังเกียจ มีการงานปกปิด ไม่ใช่สมณะ แต่ปฏิญาณว่าป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญาณว่าเป็นพรหมจารี เน่าภายใน ชุ่มด้วยราคะเป็นเหมือนหยากเยื่อ นี้เรียกว่า ความเน่าภายใน ,ในทุติยทารุกขันโธปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายแก่พระกิมมิลละไว้ว่า กิมมิละ ความเน่าภายใน เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ต้องอาบัติที่เศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว การออกจากอาบัติเช่นนั้นยังไม่ปรากฏ นี้เรียกว่าความเน่าภายใน(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๑/๒๔๔,๒๔๒/๒๔๕),ในชิคุจฉิตัพพสูตร และอภิธรรมปิฎก อธิบายไว้ว่า คนเน่าภายใน เป็นบุคคลที่ควรรังเกียจไม่ควรเสพไม่ควรคบไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๗/๑๗๖,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๒๓/๑๗๙)

คำว่า เน่าภายใน มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่นองฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๒/๑๕๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๙, ๒๐/๒๕๓, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๕/๒๖๑

อรรถกถาอธิบายถึงเน่าภายในของบางศัพท์ไว้ว่า คำว่า ทุศีล หมายถึงไม่มีศีล คำว่า ไม่สะอาด ในที่นี้หมายถึงกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมไม่สะอาด คำว่า ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญาณว่าเป็นพรหมจารี หมายถึงตนเองไม่มีศีล หมดสภาพความเป็นภิกษุแต่ยังเรียกตนว่า เป็นภิกษุแล้วร่วมอยู่ร่วมฉันกับภิกษุอื่นผู้มีศีล ใช้สิทธิ์ถือเอาลาภที่เกิดขึ้นในสงฆ์คำว่าหยากเยื่อ ในที่นี้หมายถึงหยากเยื่อคือกิเลสมีราคะเป็นต้น (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๑/๑๐๑, องฺ.ติก. อ. (บาลี) ๒/๑๓/๘๖)

SAMPLE

เนื้อ,เนื้อแข็ง : เนื้อ หมายถึงส่วนของร่างกายสัตว์อยู่ถัดหนังเข้าไป เช่น เนื้อวัวหรือเนื้อควายที่ใช้เป็นอาหาร หรือเนื้อของสัตว์อื่นๆ ที่พอเป็นอาหารได้ ดังคำว่า ภิกษุหลายรูปลงจากภูเขาคิชฌกูฏ พบเนื้อเป็นเดนของราชสีห์จึงใช้ให้อนุปสัมบันทำให้สุกแล้วฉัน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔๐/๑๐๗) ; ส่วนที่อยู่ถัดเปลือกของผลไม้ต่าง ๆ เช่น เนื้อมะม่วง เนื้อทุเรียน ; สิ่งที่ประกอบกันเป็นตัวอาหาร, คู่กับ น้ำ เช่นแกงมีแต่น้ำ ไม่มีเนื้อ เอาแต่เนื้อ ๆ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

เนื้อแข็ง หมายถึงหยาบ กระด้าง ไม่อ่อนนุ่ม ดังคำว่า สมัยนั้น จีวรกลายเป็นผ้าเนื้อแข็ง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้จุ่มลงในน้ำ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๔/๒๑๒),ในนัยหนึ่ง หมายถึงสิ่งที่เป็นลักษณะประจำตัวของสิ่งต่างๆ เช่นไม้ ไม้ที่แข็ง ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ไปวัจกุฎี ฯลฯ ไม่พึงชำระด้วยไม้เนื้อแข็ง (วิ.จู.ไทย) ๗/๓๗๔/๒๔๓),ในรุกขสูตร กล่าวถึงเนื้อแข็งของต้นไม้ ดังคำว่า ต้นไม้เนื้อแข็งและมีต้นไม้เนื้อแข็งแวดล้อม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๙/๑๖๖)

คำว่า เนื้อ ก็ดี เนื้อแข็ง ก็ดี มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖๐/๔๑๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๗/๓๙, ๑๐๓/๗๓, ๑๐๓/๗๔, ๑๐๔/๗๕,๑๔๙/๑๐๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๕๘,๓๖๖/๔๐๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗/๘,๘/๘, ๑๘๔/๒๑๓๓๔๘/๔๒๓, ๔๑๕/๕๒๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๘/๑๒๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๙/๑๖๕, ๑๙๘/๓๐๔,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๙๘๓/๑๒๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๕/๔๑๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑, ๑๒๓/๑๙๐, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๐/๒๐๓

เนื้อความ :ข้อความทั่ว ๆ ไป,ถ้อยคำ, คำขยายความ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า คำว่า พึงสอบถาม คือพึงสอบถามว่า ท่านผู้เจริญ สิกขาบทนี้เป็นอย่างไรหรือสิกขาบทนี้มีเนื้อความว่าอย่างไร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๓๖/๕๔๗) ,หรือดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า คำว่า หรือพูดกระซิบข้างหู คือบอกเนื้อความใกล้หูชาย ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๕๒/๑๖๕),ในมธุปิณฑิกสูตร กล่าวถึงท่านมหากัจจานะสามารถจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดารให้พิสดารได้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๓/๒๑๓)

คำว่า เนื้อความ มีปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๔/๑๓๔, ๑๗๓/๒๐๐, ๒๓๙/๒๘๑, ๓๐๖/๓๖๗, ๔๑๒/๕๑๖, ๔๕๔/๕๗๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๐๗/๔๖๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๕/๑๐๐, ๙๕/๑๐๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๔๑, ๑๙๕/๒๙๓, ๒๕๗/๓๗๔

เนื้อที่เขาฆ่าเจาะจง :เนื้อที่ภิกษุไม่ควรฉันไว้ หมายถึงเนื้อที่ทายกทำมาถวายและภิกษุรู้ ฉันไม่ได้ แต่ไม่รู้ก็ฉันได้ ในชีวกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรากล่าวเนื้อที่ภิกษุไม่ควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ (๑) เนื้อที่ตนเห็น (๒) เนื้อที่ตนได้ยิน (๓) เนื้อที่ตนสงสัย และตรัสอีกว่า เรา

SAMPLE

กล่าวเนื้อที่ภิกษุควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ (๑) เนื้อที่ตนไม่เห็น (๒) เนื้อที่ตนไม่ได้ยิน (๓) เนื้อที่ตนไม่สงสัย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๑/๔๘)

เนื้อนาบุญ :แหล่งที่ควรแก่การทำบุญ,แหล่งให้เกิดบุญ, บุญเขต เช่น พระสงฆ์เป็นเนื้อนาบุญ ดังคำในปาฏิกสูตร อานาปานัสสติสูตร กล่าวถึง พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลีเป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖/๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๖/๑๘๕),ในรัชชุมาลาวิมาน กล่าวไว้ว่า พระตถาคตทั้งหลายทรงอุบัติขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมากหนอ ทรงเป็นพระทักขิไณยบุคคลเป็นบ่อเกิดแห่งเนื้อนาบุญของมนุษย์ทั้งหลาย (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๕๖/๙๙)

เนื้ออ่อน :1.ส่วนของร่างกายคนหรือสัตว์ที่อยู่ถัดหนังเข้าไป ในที่นี้หมายถึงเนื้อในที่แคบ ซึ่งเป็นริดสีดวง ดังคำในมหาวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไฉนโมฆบุรุษนั้นจึงให้ทำการผ่าตัดด้วยศัสตราในที่แคบเล่า ในที่แคบมีผิวเนื้ออ่อน แผลหายยาก ผ่าตัดลำบาก (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๙/๗๙)

2.สิ่งที่เป็นลักษณะประจำตัวของสิ่งต่าง ๆเช่น ไม้ ไม้เนื้ออ่อน มุ่งหมายถึงไม้ที่มีกระพี้แต่ไม่มีแก่นดังคำในรุกขสูตรและปุคคลบัญญัติกล่าวถึงต้นไม้เนื้ออ่อนและมีต้นไม้เนื้ออ่อน๒ แวดล้อม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๙/๑๖๕,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๐/๒๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ต้นไม้เนื้ออ่อน แปลมาจากคำว่า เผคฺคุ ซึ่งโดยทั่วไป คำว่า เผคฺคุ แปลว่า กระพี้ แต่อรรถกถาแก้ว่า นิสฺสาโร เผคฺคุรุกฺโข หมายถึงต้นไม้มีกระพี้ แต่ปราศจากแก่น (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี)๒/๑๐๙/๓๗๐)

3.ชื่อปลาน้ำจืดไม่มีเกล็ด มีฟันเล็กแต่แหลมคม ลำตัวแบนข้างมากบ้างน้อยบ้าง อาจมีหรือไม่มีครีบหลังก็ได้ บางชนิดลำตัวด้านหลังสีเทาอมเขียวหรือสีน้ำตาล (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒)

แนะนำ :ชี้แจงให้ทำหรือปฏิบัติ เช่น แนะนำให้ทำความดี แนะนำในการใช้ยา; บอกให้รู้จักกันตามธรรมเนียมดังคำในมหาวิภังค์ว่าท่านพระเสยยสกะไม่ยินดีที่จะประพฤติพรหมจรรย์เพราะความไม่ยินดีนั้น ท่านจึงซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลืองเส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง ท่านพระอุทายีแนะนำว่าถ้าเป็นอย่างนั้น คุณจงฉันอาหารตามต้องการ จำวัด สรงน้ำตามต้องการเถิด (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๔/๒๔๙),ในอุทุมพริกสูตร กล่าวถึงนิโครธปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๔/๕๓)

SAMPLE

แนะนำให้เป็นคนดี :สั่งสอน พร่ำสอนศิษย์ให้เป็นคนดี,หมายถึงชี้แจงข้อที่ควรทำหรือธรรมเนียมแก่ศิษย์ เป็นข้อที่ ๑ ซึ่งหน้าที่ของอาจารย์ที่เป็นทิศเบื้องขวาจะต้องอนุเคราะห์ศิษย์ โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) แนะนำให้เป็นคนดี (๒) ให้เรียนดี (๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี (๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย (๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓)

โนจเมสิยาสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและเพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๓/๒๔๓)

โนจเมสิยาสูตร[๒] :พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าเราไม่พึงมี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๐๙/๒๘๓)

โนเจทังสูตร : พระสูตรว่าด้วยคุณโทษและเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้รู้คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ตามความเป็นจริง จึงจะสามารถสลัดตนออกจากธาตุ ๔ ได้และมีใจเป็นอิสระ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๗/๒๐๙)

โนเจอัสสารทสูตร[๑] (ปฐม) **:** พระสูตรว่าด้วยการปฏิเสธคุณของอายตนะ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าคุณของอายตนะภายในไม่มี สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงติดใจ แต่เพราะคุณของอายตนะภายในมี สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจ ถ้าโทษของอายตนะภายในไม่มี สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่เบื่อหน่าย แต่เพราะโทษของอายตนะภายในมี สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่าย แม้ธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายในก็มีนัยเดียวกัน ขณะที่สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้ชัดคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกตามความเป็นจริง พวกเขาก็จะหลุดพ้นไปไม่ได้ แต่เมื่อพวกเขารู้ชัดตามความเป็นจริงแล้วเท่านั้น จึงจะหลุดพ้นออกไปได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๗/๑๖)

โนเจอัสสารทสูตร[๒] (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยการปฏิเสธคุณของอายตนะ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าคุณของอายตนะภายในไม่มี สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงติดใจ แต่เพราะคุณของอายตนะภายในมี สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจ ถ้าโทษของอายตนะภายในจักไม่มี สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่เบื่อหน่าย แต่เพราะโทษของอายตนะภายในมี สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่าย แม้ธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายในก็มีนัย

SAMPLE

เดียวกัน ขณะที่สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้ชัดคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกตามความเป็นจริง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๘/๑๗)

โนนัตถิปัจจัย : ไม่ใช่นัตถิปัจจัย,ไม่ได้เป็นนัตถิปัจจัย หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่ดับไปไม่มีระหว่างคั่นด้วยดีหามิได้ ดังคำในปัฏฐาน กล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะโนนัตถิปัจจัย เพราะโนวิคตปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐๒/๕๔),ในปัฏฐานอธิบายไว้ว่า สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารอาศัยสภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารเกิดขึ้นเพราะโนนัตถิปัจจัย เพราะโนวิคตปัจจัยหรือดังคำว่า สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ อาศัยสภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคฯลฯ เพราะโนนัตถิปัจจัยเพราะโนวิคตปัจจัย (ปัจจัยทั้ง ๒ นี้เหมือนกับนอารัมมณปัจจัย) (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๓/๓๓, /๓๑/๑๗๒),ในบทว่า ได้กล่าวถึงนัตถิปัจจัยไว้ว่า คำว่า นัตถิปัจจัย แปลว่า สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นภาวะที่ไม่มีอยู่ หมายถึง นามธรรมที่ดับไปแล้ว เพราะสามารถเปิดโอกาสให้ธรรมอื่นเข้ามาแทนที่ได้ ประดุจการดับของแสงเทียนที่เปิดโอกาสให้ความมืดเข้ามา นัตถิปัจจัยมีกระบวนการของความเป็นปัจจัยและปัจจยุปบันเหมือนกับอนันตรปัจจัยทุกประการ ยกเว้นแต่บทพระบาลีและชื่อของปัจจัยเท่านั้นที่แตกต่างกัน นัตถิปัจจัยเป็นไปได้ทั้งในปวัตติกาลและปฏิสนธิกาล แต่เป็นได้เพียงอดีตกาลเท่านั้น ส่วนภูมินั้นเป็นไปได้ในภูมิทั้งหมด (เว้นเอกโวการภูมิ)(บทนำ ปัฏฐาน หน้า ๖๒)

คำว่า โนนัตถิปัจจัย มีปรากฏในพระไตรปิฎก ปัฏฐานหลายแห่ง เช่น อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๖๒/๘๓, ๕๓๗/๓๕๖, ๕๙๐/๕๐๐, ๖๑๓/๕๕๗

โนปริเยสนานานัตตสูตร :พระสูตรว่าด้วยธาตุที่ไม่อาศัยความต่างแห่งปริเยสนา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมที่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา(การแสวงหา)เช่นความต่างแห่งสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญาเป็นต้น ความต่างแห่งปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริฬาหะ ความต่างแห่งปริฬาหะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๒/๑๗๕)

โนผัสสนานัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยธาตุที่ไม่อาศัยความต่างแห่งผัสสะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทรงแสดงธาตุที่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ เช่นจักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ แต่จักขุธาตุไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัสเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๗/๑๗๑)

โนวิคตปัจจัย:ไม่ใช่วิคตปัจจัย,ไม่ได้เป็นวิคตปัจจัย หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่ปราศจากไปไม่มีระหว่างคั่นด้วยดีหามิได้ ดังคำในปัฏฐาน กล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤต

อาศัยสภาวธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะโนนัตถิปัจจัย เพราะโนวิคตปัจจัย ได้แก่ จิตต สมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นกุศลเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐๒/๕๔) , ในบทว่า ได้กล่าวถึงวิคตปัจจัยไว้ว่า คำว่า วิคตปัจจัย แปลว่าสภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความปราศจากไป หมายถึงนามธรรมที่เป็นนัตถิปัจจัยนั่นเอง เพราะเป็นปัจจัยที่เปิดโอกาสให้สภาวธรรมเหล่าอื่นเกิดขึ้นภายหลังที่ตนดับลง ประดุจการอัสดงของดวงอาทิตย์ที่เปิดโอกาสให้แสงจันทร์ปรากฏขึ้นอนึ่งระหว่างนัตถิปัจจัยกับวิคตปัจจัยจะต่างกันก็เฉพาะศัพท์เท่านั้น ส่วนความหมายเหมือนกันทุกประการ ดังนั้นวิคตปัจจัยจึงมีองค์ธรรมของปัจจัยและปัจจยุปบันเหมือนกับนัตถิปัจจัย(บทนำ ปัฏฐาน หน้า ๖๒)

คำว่า โนวิคตปัจจัย มีปรากฏในพระไตรปิฎก ปัฏฐานหลายแห่ง เช่น อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๕๘/๘๒, ๒๘๙/๑๕๘, ๕๓๗/๓๕๖, ๕๕๒/๓๙๗, ๕๙๒/๕๑๓)

SAMPLE

อักษร บ **จำนวน ๒๖๘ ศัพท์**

บท : 1.ข้อความเรื่องหนึ่ง ๆ หรือตอนหนึ่ง ๆ เช่น บทที่ ๑ บทที่ ๒ หมายถึงศัพท์หนึ่ง ดังคำในมธุปิณฑิกสูตรที่ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ท่านพระมหากัจจานะ ได้ชี้แจงเนื้อความด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้แก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๕/๒๑๖),กำหนดคำประพันธ์ที่ลงความตอนหนึ่ง ๆ ดังคำว่าพราหมณ์ชื่อพรหมายุอาศัยอยู่ในกรุงมิถิลาเป็นคนชรา ฯลฯ รู้จบไตรเพท ฯลฯเข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๑,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๕๙/๔๐๕,)

2.เครื่องถึง,ดำเนินไป หมายถึงอิริยาบถ ดังคำในทุกกรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนพาลประพฤติสมณธรรมเป็นเวลานาน หากไม่ห้ามจิต เขาตกอยู่ในอำนาจแห่งความดำริ ก็จะพึงติดขัดในทุกบท (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗/๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า บท ในที่นี้หมายถึงอารมณ์หรืออิริยาบถ ผู้ติดขัดในทุกบท คือ ผู้ติดขัดอยู่ในอารมณ์หรืออิริยาบถที่จะ เกิดกิเลส (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๗/๓๖)

3.นิพพาน ดังคำในปฐมรูปารามสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เว้นอริยบุคคลทั้งหลายแล้ว ใครเล่าควรจะตรัสรู้บท ที่อริยบุคคลทั้งหลายตรัสรู้ชอบแล้วไม่มีอาสวะปรินิพพาน (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๓๖/๑๗๒,๒๕๔/๒๗๖,)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าบท ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน (สำ.สพา.อ.(บาลี) ๓/๑๓๖/๕๓)

4.เทศนา หมายถึงคำสอน ดังคำในเขมาสูตรที่เขมาภิกษุณีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏที่อรรถกับอรรถพยัญชนะกับพยัญชนะของพระศาสดากับของพระสาวิกาเทียบเคียงกันได้เหมือนกันไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๗๒),แม้ในโมคคัลลานสูตร, วัจฉโคตตสูตร ก็อธิบายทำนองเดียวกัน (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๔๑๖/๔๘๗,๔๑๗/๔๙๐) หรือดังคำในอุปกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุปกะ เราบัญญัติไว้ว่า ‘นี้เป็นอกุศล’ บท พยัญชนะและธรรมเทศนาของตถาคต ในข้อนั้นประมาณมิได้ว่า ‘นี้เป็นอกุศลแม้เพราะเหตุนี้’ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๘/๒๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บทที่สำคัญ ในที่นี้หมายถึงเทศนา (สำ.สพา.อ. (บาลี) ๓/๔๑๐/๑๗๖)

5.ทางแห่งนิพพาน ดังคำในรตนสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรากล่าวว่าผู้เห็นบทแล้วไม่อาจทำอย่างนั้นได้ นี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๒/๑๒)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บท ในที่นี้หมายถึงทางแห่งนิพพาน (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๗)

บทที่เป็นรูปาวจร : บทที่เป็นรูปาวจร,ทางเครื่องถึงรูปาวจร(รูปาวจรบท)หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรซึ่งเป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรซึ่งเป็นกุศลโดยเหตุปัจจัยดังคำในปัฏฐานว่า บทที่เป็นรูปาวจร มี ๑วาระ เป็นสหชาตาธิปติเท่านั้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๗๔/๔๒๕)

บทที่ไม่เป็นกามาวจร :บทที่ไม่เป็นกามาวจร,ทางเครื่องถึงที่ไม่เป็นกามาวจร(อกามาวจรบท) หมายถึง สภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศลโดยเหตุปัจจัย หรือหมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นอัพยากฤตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นอัพยากฤตโดยเหตุปัจจัยดังคำในปัฏฐานว่า บทที่เป็นกามาวจร มี ๑ วาระ บทที่ไม่เป็นกามาวจร มี ๒ วาระ หรือดังคำว่า บทที่ไม่เป็นกามาวจร มี ๓ วาระ เฉพาะบทที่เป็นกามาวจรเป็นสหชาตาธิปต (อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๖๕/๔๒๑, ๗๐/๔๒๓)

บทที่ไม่เป็นรูปาวจร : บทที่ไม่เป็นรูปาวจร,ทางเครื่องถึงที่ไม่เป็นรูปาวจร (อรูปาวจรบท) หมายถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจรซึ่งเป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจรซึ่งเป็นกุศลโดยเหตุปัจจัย ดังคำในปัฏฐานว่า บทที่เป็นรูปาวจรมี ๑ วาระ เป็นสหชาตาธิปติเท่านั้น บทที่ไม่เป็นรูปาวจรมี ๒ วาระ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๗๔/๔๒๕)

บทที่ไม่หวั่นไหว :นิพพานดังคำในติสรณคมนิยเถราปทาน พระติสรณคมนิยเถระ กล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าจึงเสวยยศทุกอย่างแล้วได้บรรลุบทที่ไม่หวั่นไหว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๕/๑๓๗), หรือดังคำที่พระอุบลวัณณาเถรีกล่าวไว้ว่าหม่อมฉันข้ามพ้นชาติสงสารได้แล้วบรรลุบทที่ไม่หวั่นไหว ทุกข์ทั้งปวงหม่อมฉันให้สิ้นไปแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๘๕/๔๓๘)

บทธรรม : ธรรมที่เป็นเครื่องถึง หมายโพธิปักขิยธรรม (ธรรมที่เป็นฝักฝ่ายให้ตรัสรู้) มี ๓๗ ประการ ดังคำในปัญจสตภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ใครจักเลือกบทธรรมที่ตถาคตแสดงไว้ดีแล้วเหมือนช่างดอกไม้ผู้ชาญฉลาดเลือกเก็บดอกไม้ฉะนั้น(ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๔๐,ในปสูรสุตตนิทเทส กล่าวไว้ว่า พระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ไม่ติดขัดในอดีต อนาคตปัจจุบัน บทธรรมที่ควรแนะนำมีอยู่เพียงใด พระญาณก็มีเพียงนั้น (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๕)

บทธรรมที่ควรแนะนำ : คำสอน หมายถึงพระญาณของพระพุทธเจ้า ดังคำในโสพสปัญญานิทเทสกล่าวไว้ว่า พระญาณมีอยู่เพียงใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็ย่อมมี พระ

SAMPLE

ญาณเป็นส่วนสุดรอบ พระญาณย่อมไม่เป็นไปเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็มีอยู่ไม่เกินกว่าพระญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

บทธรรมอันปลอดโปร่ง : นิพพาน ดังคำที่พระวาสิฏฐีเถรีกล่าวไว้ว่า เราฟังธรรมของพระองค์แล้วบวชเป็นบรรพชิตเพียรพยายามในคำสอนของพระศาสดาได้ทำให้แจ้งซึ่งบทธรรมอันปลอดโปร่งถอนและละความโศกทั้งหมดได้แล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๓๗/๕๗๗)

บทพยัญชนะ : บทบาลี หมายถึงพระพุทธพจน์ที่เป็นคำสอน ดังคำในอธิกรณวรรค ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรม ๒ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสัทธรรม คือ (๑) บทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาดี (๒) อรรถที่สืบทอดขยายความดี (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐/๗๒ หรือดังคำในสุคตวินยสูตร กล่าวถึงภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ เล่าเรียนสูตรที่เล่าเรียนกันมาดีโดยบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาดี แม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาดีก็เป็นการสืบทอดขยาย ความดี นี้เป็นธรรมประการที่ ๑ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งสัทธรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บทพยัญชนะ หมายถึงบทบาลี (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๒๐/๒๘)

บทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี : บทบาลีที่สืบทอดกันมาผิดระเบียบ,หมายถึงพระพุทธพจน์ที่สืบทอดกันมาสับลำดับ ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ธรรม ๒ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม คือ (๑) บทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี (๑) อรรถที่สืบทอดขยายความไม่ดี (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐/๗๒) หรือดังคำในตติยสัทธัมมสัมโมสสูตร ที่กล่าวถึง ภิกษุในธรรมวินัยนี้เล่าเรียนพระสูตรที่เล่าเรียนกันมาไม่ดีด้วยบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดีแม้อรรถ(อรรถกถา)แห่งบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดีก็ชื่อว่าเป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี นี้เป็นธรรมประการที่ ๑ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๖/๒๕๕)

บทมนตร์ : บทของมนตร์,คำกล่าวของพราหมณ์ที่พวกฤาษีขับกล่อมรวบรวมไว้ หมายถึงบทที่สวดมนต์คือคำกล่าวที่พวกฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพท ได้แก่ฤาษีอัฏฐกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทวะ ฤาษีเวสสามิตร ฤาษียมตัคคิ ฤาษีอังคีรส ฤาษีภารัทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะและฤาษีภคุขับไว้กล่อมไว้ รวบรวมไว้ ดังคำในอัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงพวกพราหมณ์ในเวลานี้ขับตามกล่อมตามซึ่งบทมนตร์เก่าที่ท่านขับไว้กล่อมไว้ (ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๕/๑๐๔, ๒๘๖/๑๐๕),ในเตวิชชสูตร ก็กล่าวถึงพวกพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทในเวลานี้ขับ

SAMPLE

ตามกล่อมตามซึ่งบทมนตร์เก่าที่ท่านขับไว้กล่อมไว้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๒๖/๒๓๓,๕๒๗/๒๓๓, ๕๓๒/๒๓๕, ๕๔๐/๒๓๘),ในจังกีสูตรกล่าวไว้ถึงบทมนตร์อันเป็นของเก่าของพราหมณ์ทั้งหลายโดยสืบต่อกันมาตามคัมภีร์(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๖)

บทมนตร์เก่า : คำสวดในยุคเก่า คือคำกล่าวที่พวกฤาษีขับกล่อมรวบรวมไว้ในตอนแรกแล้ว พวกพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทก็นำมากล่าวโดยสืบต่อกันมาตามคัมภีร์ ดังคำในจังกีสูตรและสุภสูตรว่า ฤาษีทั้งหลายผู้เป็นบุรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือ ฤาษีอัฏฐกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทพ ฤาษีเวสสามิตตะ ฤาษียมตัคคิ ฤาษีอังคีรสะ ฤาษีภารทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ ฤาษีภคุ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนตร์ เป็นผู้บอกมนตร์ที่พราหมณ์ทั้งหลายในปัจจุบันนี้ขับตาม บทมนตร์เก่าที่ท่านบุรพาจารย์พราหมณ์ขับไว้แล้ว บอกไว้แล้ว รวบรวมไว้แล้ว กล่าวได้ถูกต้อง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗,๔๖๕/๕๘๗)

บทแห่งธรรม : นิพพาน,ธรรมบท,บทธรรมที่พระเถระแสดง,ธรรมที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้,ธรรมที่ให้บรรลุนิพพาน ดังคำในสาธุสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความจริง ทานที่ให้ด้วยศรัทธาบัณฑิตสรรเสริญมาก แต่บทแห่งธรรมประเสริฐกว่าทาน (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๓/๔๒,แม้ในสัชฌายสูตร ก็กล่าวไว้นัยเดียวกัน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๐/๓๓๑), บทธรรมที่แสดงดังคำในปิยังกรสูตรที่กล่าวถึงพระอนุรุทธะกล่าวธรรม หมายถึงบทธรรมที่พระอนุรุทธเถระกล่าว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๐/๓๔๔), ในปทสูตรกล่าวว่าหมายถึงอินทรีย์ ๕ คือสัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา และกล่าวไว้อีกว่า บทแห่งธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ปัญญินทรีย์บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าบทแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๔/๓๓๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บทแห่งธรรม หมายถึงนิพพาน (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๓๓/๖๑) คำว่า บทแห่งธรรม คือธรรม ๒๖ วรรคท่านยกขึ้นรวบรวมไว้แผนกหนึ่ง (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๔๐/๒๙๒)

บนบาน, พิธี : ขอร้องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยโดยให้คำมั่นว่าจะให้สิ่งของตอบแทนหรือทำตามที่ให้สัญญาไว้เมื่อเป็นผลสำเร็จดังคำในพรหมชาลสูตร สามัญญผลสูตร สุภสูตร กล่าวถึงสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗/๑๐, ๒๑๑/๗๒, ๔๕๑/๑๙๙) บน ก็ว่า

บรมธรรม : ธรรมสุดยอด, ธรรมอย่างยิ่ง, ธรรมที่สุด หมายถึงนิพพาน ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่า มีสภาพ

บางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน บัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่า เป็นบรมธรรมของสัตว์ ด้วยมูลเหตุ ๕ อย่าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๙๓/๓๗, ๙๔/๓๗, ๙๕/๓๗, ๙๖/๓๗, ๙๖/๓๘),ธรรมสูงสุด ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐)

บรมบุรุษ : พระตถาคต ดังคำในอนุรุทธสูตร ที่อัญเดียรถีย์ปริพาชกจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอนุราธะแล้วสนทนากล่าวถึงพระพุทธเจ้ากะพระอนุรุทธะว่า ท่านอนุราธะ พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๖/๑๕๓),๑๘/๔๑๑/๔๗๓,๑๘/๔๑๘/๔๙๑,๒๙/๖/๒๗

บรมศากยะ : ชื่อเจ้าศากยะผู้เป็นยอด, หมายถึงพระราชโอรสผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าโอกกากราช ที่ไปสร้างเมืองแห่งใหม่ ทำให้พระเจ้าโอกกากราช ชม ทรงอุทานว่า ‘ท่านทั้งหลาย พวกกุมารมีความสามารถ (ศากยะ) พวกกุมารมีความสามารถยอดเยี่ยม(บรมศากยะ) (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๗/๙๓)

บรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า, พระ : พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ดังคำที่สุชาตกุมารกล่าวกับพระมหากัจจกายนเถระว่าถ้าพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าของท่านยังทรงพระชนม์อยู่ถึงไกลหลายพันโยชน์ ข้าพเจ้าก็จะพึงไปเฝ้าใกล้ๆให้จงได้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๐๓/๑๒๓)

บรมสารีริกธาตุ, พระ : กระดูกของพระพุทธเจ้า ดังคำที่เทพธิดาองค์หนึ่งกล่าวไว้ว่า หม่อมฉันมีจิตเลื่อมใสมุ่งถึงพระบรมสารีริกธาตุของพระศาสดา มีใจจดจ่อพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๙๙/๙๒)

บรรณศาลา : ศาลาที่มุงบังด้วยหญ้าใบไม้,ที่พักที่มุงและบังด้วยใบไม้, ที่สำนักของฤาษีหรือผู้บำเพ็ญพรตเป็นต้นถือกันว่ามุงบังด้วยใบไม้ดังคำในสันถวชาดกที่พราหมณ์โพธิสัตว์ตกใจกลัวที่บรรณศาลาถูกไฟไหม้กล่าวว่าสิ่งอื่นที่จะชั่วช้าไปกว่าความสนิทสนมกับคนชั่วไม่มี เพราะไฟนี้อันเราให้อิ่มหนำด้วยเนยใสและข้าวปายาสแล้ว ก็ยังเผาบรรณศาลาที่เรากระทำได้แสนยาก (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๒๓/๖๙)

คำนี้มีปรากฏหลายแห่งเช่นขุ.ชา.ทุก.(ไทย)๒๗/๒๐๐/๑๑๙,๒๐๑/๑๑๙,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๐๒/๕๒๒, ๓๐๓/๕๒๒,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๑๑๓/๗๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๔๔๒, ๓๓/๔๒๑, ๓๘/๓๓๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๒/๒๑๐,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๖/๗๒๘)

บรรณาการ : สิ่งที่ส่งไปให้ด้วยความเคารพนับถือหรือด้วยไมตรีดังคำที่อัสสลายนมาณพกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ใน ๒ คนนี้ พราหมณ์ทั้งหลายพึงเชิญมาณพผู้ศึกษาเล่าเรียน ผู้ที่อาจารย์ได้แนะนำให้บริโภคก่อน ในการเลี้ยงของผู้มีศรัทธาก็ดีในการ

SAMPLE

เลี้ยงเพื่อเป็นบรรณาการก็ดี ในการเลี้ยงเพื่อบูชายัญก็ดี ในการเลี้ยงเพื่อต้อนรับแขกก็ดี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๙/๕๑๑)

บรรทัดฐาน : แบบแผนสำหรับยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติ,แนวที่ควรถือเป็นตัวอย่างนำมาปฏิบัติ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าสารีบุตรและโมคคัลลานะนี้เป็นบรรทัดฐานเป็นมาตรฐานของภิกษุสาวกของเรา (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๑/๑๑๖,อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๖/๒๔๘); เหตุที่ตั้งเป็นเครื่องถึง,เหตุอันใกล้ที่สุด;ปทัสถาน หรือปทัฏฐาน ก็เขียน

บรรเทา : ทุเลาหรือทำให้ทุเลา, ผ่อนคลายหรือทำให้ผ่อนคลายลง, เบาบางหรือทำให้เบาบางลง, สงบหรือทำให้สงบ, เช่น บรรเทาทุกข์ อาการโรคบรรเทาลง, ประเทาก็ใช้ ดังคำว่า ถ้าอุปัชฌาย์เกิดความรำคาญ สัทธิวิหาริกพึงช่วยบรรเทาหรือพึงบอกภิกษุอื่นให้ช่วยบรรเทา หรือพึงแสดงธรรมกถาแก่อุปัชฌาย์(วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๕), ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๘/๔๖๙,อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑/๒๑,๒๑/๓๘/๖๓)

บรรเทาได้ยาก : ทำให้ลดลงได้ยาก, ผ่อนคลายได้ลำบาก แปลมาจากคำว่า ทุปปฏิวิโนทยะ หมายถึงสิ่งที่บรรเทาได้ยาก ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ ที่เกิดขึ้นแล้วบรรเทาได้ยาก คือ (๑)ราคะที่เกิดขึ้นแล้วบรรเทาได้ยาก (๒)โทสะที่เกิดขึ้นแล้ว บรรเทาได้ยาก (๓)โมหะที่เกิดขึ้นแล้ว บรรเทาได้ยาก (๔) ปฏิภาณที่เกิดขึ้นแล้ว บรรเทาได้ยาก (๕) จิตคิดจะไปที่เกิดขึ้นแล้ว บรรเทาได้ยาก (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๔)

บรรเทาทุกข์ : ทำให้ทุเลา,ทำทุกข์ให้เบาบาง หมายถึงผ่อนคลายทุกข์ ทำให้ทุกข์ลดลงดังคำที่ท้าวเวสวัณมหาราชกราบทูลพระผู้มีพระภาคไว้ว่าขอนอบน้อมพระอังคีรสพุทธเจ้าผู้ศากยบุตรผู้มีพระสิริผู้ทรงแสดงธรรมนี้อันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๑)

บรรพชา : การบวช แปลว่า “เว้นความชั่วทุกอย่าง”) หมายถึงการบวชทั่วไป, การบวชอันเป็นบุรพประโยคแห่งอุปสมบท,การบวชเป็นสามเณร(เดิมทีเดียว คำว่า บรรพชา หมายความว่าบวชเป็นภิกษุ เช่น เสด็จออกบรรพชาอัครสาวกบรรพชา เป็นต้นในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ คำว่า บรรพชา หมยถึงบวชเป็นสามเณร ถ้าบวชเป็นภิกษุ ใช้คำว่า อุปสมบท โดยเฉพาะเมื่อใช้ควบกันว่า บรรพชาอุปสมบท)(ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๔/๑๗๓,๙/๔๔๒/๑๙๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๕/๓๐,๑๐/๗๖/๔๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๕/๔๕๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๒/๘๒,๑๓/๒๒๒/๒๕๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๑/๒๔๔,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๔/๒๕๘,สํ.สพา.(ไทย)๑๘/๓๔๕/๓๗๗,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๒/๔๙๘)

SAMPLE

บรรพชาอุปสมบท : บวชเป็นสามเณรและบวชเป็นภิกษุ แยกเป็น ๒ คำ คือ บรรพชา หมายถึงบวชเป็นสามเณร ถ้าใช้เข้าคู่กับคำ อุปสมบท หมายถึงบวชเป็นภิกษุ คือบวชเป็นสามเณรและเป็นภิกษุ(ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๕/๑๗๓,๙/๔๐๕/๑๗๔,๙/๔๔๓/๑๙๖,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๗/๒๖๔,๑๕/๑๙๖/๒๘๑,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๗/๒๙,๑๖/๗๐/๑๔๔,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๑/๒๔๔,๑๘/๓๕๑/๓๙๑,๑๘/๓๕๓/๓๙๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๒๒/๒๘๒, ๓๓/๔๓/๔๖๑)

บรรพชิต : ผู้บวช, นักบวช เช่น ภิกษุสมณะ ดาบส ฤษี เป็นต้น แต่เฉพาะในพระพุทธศาสนา ได้แก่ภิกษุและสามเณร(และภิกษุณี สิกขมานา สามเณรี) มักใช้คู่กับคฤหัสถ์(ในภาษาไทยปัจจุบันให้ใช้หมายเฉพาะนักบวชในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าในฝ่ายเถรวาทหรือฝ่ายมหายาน) (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔/๑๘, ๔๖/๑๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๓/๒๙, ๕๓/๓๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๐/๒๙, ๔๒/๓๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙๑/๒๐๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐/๑๑, ๑๖๑/๑๘๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙, ๗๘/๘๓,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗/๒๙,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๕/๔๙,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๔/๕๖, ๘๙/๘๙,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔/๒๕, ๑๐๘๑/๕๙๒,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๕/๑๐๒,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๘/๑๕๕,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๒๒/๕๕๑,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๔๖/๓๒๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๑๗/๖๕, ๔๐๒/๔๒๘)

บรรพต : ภูเขา ดังคำในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึงโกสิยดาบสนั้นอยู่ ณ ทิศใต้ริมฝั่งแม่น้ำคงคาข้างหิมวันตบรรพต (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๒๔/๑๒๑)

บรรพบุรุษ : ผู้เป็นต้นวงศ์ตระกูลซึ่งมีผู้สืบสายโลหิตมา, บุคคลที่นับตั้งแต่ปู่ย่าตายายขึ้นไป (ที.สี.(ไทย)๙/๒๖๗/๙๒,๙/๒๖๗/๙๓,๙/๒๗๐/๙๔,๙/๒๗๒/๙๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๕/๒๔๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๔/๕๓๓,๑๓/๔๕๔/๕๗๒)

บรรยาย : การสอน,การแสดง,การใช้แจง,นัยโดยอ้อม,อย่าง,ทาง(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๙/๙๑,๔๗๔/๖๐๐,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๗/๒๙๕, ๒๖๘/๒๙๙, ๒๗๐/๓๐๒)

บรรลุ : ถึง,สำเร็จ(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๒๓/๓๕๕,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔, ๒๐/๓๕, ๒๒/๓๙,๒๗/๕๔, ๒๘/๕๖, ๓๓/๗๑, ๓๓/๗๒, ๓๓/๗๓, ๖๐/๑๑๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๖/๒๓,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๗๐/๔๐๓,๓๕/๕๘๑/๔๐๕,๓๕/๕๙๒/๔๐๘,๓๕/๖๐๐/๔๐๙,๓๕/๖๐๗/๔๑๑,๓๕/๖๑๒/๔๑๑,๓๕/๖๑๗/๔๑๒,๓๕/๖๒๑/๔๑๒)

บริกรรม : 1.ตระเตรียม ได้ในคำว่า “ถ้าผ้ากฐินมีบริกรรมสำเร็จดีอยู่” การตระเตรียม,การทำความเรียบร้อยเบื้องต้น เช่น ซักย้อม กะ ตัด เย็บ เสร็จแล้ว หรือดังคำในกูฏทันตสูตร กล่าวไว้ว่า กรรมกรของพระเจ้ามหาวิชิตราชก็ไม่ถูกลงอาชญา ไม่มีภัยคุกคาม ไม่ต้องร้องไห้ฟูมฟายทำบริกรรม (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๕/๑๔๔)

SAMPLE

2.สถานที่เขาลาดปูน ปูไม้ ขัดเงา หรือซักเงา โบกปูน ทาสี เขียนสี แต่งอย่างอื่น เรียกว่าที่ทำบริกรรม ห้ามภิกษุถ่มน้ำลาย หรือนั่งพิง ดังเช่น สิทธิวิหาริกพึงทำบริกรรมแก่อุปัชฌาย์ในเรือนไฟ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๔)

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า ทำบริกรรมในเรือนไฟ หมายถึงการถวายขี้เถ้า ดิน เหนียว และน้ำร้อนเป็นต้น (วิ.สงฺคห. (บาลี) ๑๘๓/๒๕๘)

3.การนวดฟั้น ประคบ หรือถูตัว เช่น พึงทำบริกรรมแก่อุปัชฌาย์แม้ในน้ำ (วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๖/๘๔) หรือดังคำในจูฬวรรคกล่าวไว้ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ต่างทำบริกรรมให้แก่กันและกัน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๔๓/๖)

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า ทำบริกรรมในน้ำ หมายถึงการขัดถูร่างกาย (วิ.สงฺคห. (บาลี) ๑๘๓/๒๕๘)

4.การกระทำขั้นต้นในการเจริญสมถกัมมัฏฐานหรือกำหนดใจโดยเพ่งวัตถุ หรือนึกถึงอารมณ์ที่กำหนดนั้นซ้ำๆ อยู่ในใจอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อทำใจให้สงบ

อรรถกถาอธิบายไว้ว่าพระโยคาวจรรู้รูปภายใน โดยการบริกรรมรูปภายใน (ที.ม.อ.(บาลี) ๑๗๓/๑๖๔,องฺ.อฏฺ.อ.(บาลี) ๓/๖๕/๒๗๐) ;หรือทำบริกรรมในรูปภายในตน เช่นทำบริกรรมผม เหงื่อ เนื้อ เลือด กระดูก ฟัน เล็บ โดยวิธีการบริกรรมเป็นสีต่าง ๆ มีสีเขียว เหลือง แดง เป็นต้น (องฺ.อฏฺ.อ.(บาลี) ๓/๖๕/๒๗๐,๖๖/๒๗๒)

5.เลือนมาเป็นความหมายในภาษาไทยหมายถึงท่องบ่น,เสกเป่าเช่น ในธัมมสังคณีกล่าวไว้ว่า โยคาวจรบุคคลเจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพไม่ได้ทำบริกรรมสัญญาที่รูปภายใน (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๒๐๔/๖๙)

อรรถกถาอธิบายบริกรรมไว้เช่นบริกรรมดินเป็นอารมณ์กัมมัฏฐานโดยกำหนดว่า“ดิน ดิน” (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๖/๓๑๙)

บริขาร : ของใช้ส่วนตัวของพระ,เครื่องใช้สอยประจำตัวของภิกษุ;บริขารที่จำเป็นแท้จริง คือบาตร และ(ไตร) จีวร ซึ่งต้องมีพร้อมก่อนจึงจะอุปสมบทได้ แต่ได้ยึดถือกันสืบมาให้มีบริขาร ๘ (อัฐบริขาร) คือไตรจีวร (สังฆาฏิ อุตราสงค์ อันตรวาสก) บาตร มีดเล็ก (วาสี), อรรถกถามักนิยมพูดกันมาว่ามีโกนหรือมีดตัดเล็บ) เข็ม ประคดเอว ผ้ากรองน้ำ (ปริสสาวนะ, หรือกระบอกกรองน้ำ คือธมกรก,ธมกรณ์, ธัมมกรก หรือธัมมกรณ์) ดังกล่าวในอรรถกถา (เช่น วิ.อ.(บาลี) ๑/๒๘๔) ว่า ติจีวรญฺจ ปตฺโต จ วาสี สูจิ จ พนฺธนํ ปริสฺสาวเนนฏฺเฐเต ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน. ตามปกติ อรรถกถากล่าวบริขาร ๘ เมื่อเล่าเรื่องของท่านผู้บรรลุธรรมเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ซึ่งมีบริขาร ๘ เกิดขึ้นเอง พร้อมกับการหายไปของเพศคฤหัสถ์ และเรื่องของพระสาวกในยุคต้นพุทธกาล ซึ่งมีบริขาร ๘ เกิดขึ้นเอง เมื่อได้รับอุปสมบทเป็นเอหิภิกขุ นอกจากนี้ ท่านอธิบายลักษณะของภิกษุผู้

SAMPLE

สันโดษว่าภิกษุผู้สันโดษที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายในพระสูตร (เช่น สามัญญผลสูตร, ที.สี.๙/๙๑/๖๑) ซึ่งเบาตัวจะไปไหนเมื่อใดก็ได้ตามปรารถนา ดังนกที่มีแต่ปีกจะบินไปไหนเมื่อใดได้ดังใจนั้น คือท่านที่มีบริขาร ๘ ส่วนผู้ที่มีบริขาร ๙ (เพิ่มผ้าปูลาด หรือลูกกุญแจ) มีบริขาร ๑๐ (เพิ่มผ้านิสีทนะ) หรือแผ่นหนัง) มีบริขาร ๑๑ (เพิ่มไม้เท้า หรือทะนานน้ำมัน) หรือมีบริขาร ๑๒ (เพิ่มร่ม หรือรองเท้า) ก็เรียกว่ามักน้อย สันโดษ แต่มิใช่ผู้ที่ทรงมุ่งหมายในพระสูตรดังกล่าวนั้น รายการบริขารในพระไตรปิฎก ที่มีชื่อและจำนวนใกล้เคียงกับบริขาร ๘ นี้ พบในสิกขาบทที่ ๑๐ แห่งสุราปานวรรค ปาจิตตีย์ (ภิกษุซ่อนบริขารของภิกษุอื่น) ได้แก่บาตร (ไตร) จีวร ผ้านิสีทนะ กล่องเข็ม ประคดเอว (นับได้ ๗ ขาด มีดและเครื่องกรอง แต่มีนิสีทนะเพิ่มเข้ามา), ในคราวจะมีสังคายนา ครั้งที่ ๒ พวกภิกษุวัชชีบุตรได้เที่ยวหาพวกด้วยการจัดเตรียมบริขารเป็นอันมากไปถวายพระเถระบางรูป(วิ.จู.(ไทย) ๗/๖๔๓/๔๑๐) ได้แก่บาตร จีวร นิสีทนะ กล่องเข็ม ประคดเอว ผ้ากรองน้ำ และธมกรก (ครบ ๘ แต่มีนิสีทนะมาแทนมีด) ในคัมภีร์อปทาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐๘/๕๔๙)นอกจากบรรยายเรื่องพระบรมสารีริกธาตุที่ได้รับการอัญเชิญไปบรรจุไว้ ณ สถูปเจดีย์สถานต่างๆแล้ว ยังได้กล่าวถึงบริขารของพระพุทธเจ้า ซึ่งประดิษฐานอยู่ในที่ต่างๆ (หลายแห่งไม่อาจกำหนดได้ว่าในบัดนี้คือที่ใด) คือบาตร ไม้เท้า และจีวรของพระผู้มีพระภาค อยู่ในวชิรานคร สบงอยู่ในกุลฆรนคร (เมืองหนึ่งในแคว้นอวันตี) บรรจถรณ์อยู่เมืองกบิล ธมกรกและประคดเอวอยู่นครปาฏลิบาตร ผ้าสรงอยู่ที่เมืองจัมปา ผ้ากาสาวะอยู่ในพรหมโลก ผ้าโพกอยู่ที่ดาวดึงส์ ผ้านิสีทนะ อยู่ในแคว้นอวันตี ผ้าลาดอยู่ในเทวรัฐ ไม้สีไฟอยู่ในมิถิลานคร ผ้ากรองน้ำอยู่ในวิเทหรัฐ มีด และกล่องเข็มอยู่ที่เมืองอินทปัตถ์ บริขารเหลือจากนั้นอยู่ในอปรันตกชนทบ (สันนิฏฐานว่าเป็นดินแดนแถบรัฐ Gujaratในอินเดียถึง Sind ในปากีสถานปัจจุบัน)(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๗๕๘/๙๘,๓/๗๕๘/๙๙,๓/๗๖๕/๑๐๓,๓/๗๖๘/๑๐๖,๓/๗๗๔/๑๑๑,๓/๗๗๕/๑๑๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕/๗๘,๑๗/๑๕๓/๒๔๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓/๔๖๔,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๗/๗๒๖)

บริขารเครื่องรักษาชีวิต : ยาแก้ไข้,หมายถึงเภสัชที่ทำให้อัตภาพดำเนินไปได้ ดังคำที่พระปาราปริยเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุ... ได้ขบฉันอาหารประณีตก็ตาม เศร้าหมองก็ตาม น้อยก็ตาม มากก็ตาม เพียงเพื่อยังอัตภาพให้เป็นไปได้ ไม่ติดไม่พัวพัน ไม่ได้ขวนขวายจนเกินไปในยาแก้ไข้ ซึ่งเป็นบริขารเครื่องรักษาชีวิต (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๒๔/๔๙๑)

SAMPLE

บริขารแห่งสมาธิ : องค์ประกอบของมรรคสมาธิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บริขารแห่งสมาธิ ๗ ประการ คือ(๑) สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) (๒) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)(๓) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) (๔) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)(๕) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) (๖) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) (๗) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๕/๖๘)

บริจาค : สละให้,เสียสละ, สละออกไปจากตัว, การสละให้หมดความเห็นแก่ตัว หรืออย่างมิให้มีความเห็นแก่ตน โดยมุ่งเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น เพื่อความดีงาม หรือเพื่อการก้าวสูงขึ้นไปในธรรม เช่นธนบริจาค(การสละทรัพย์) ชีวิตบริจาค (การสละชีวิต) กามสุขบริจาค (การสละกามสุข) อกุศลบริจาค (การสละละอกุศล); บัดนี้มักหมายเฉพาะการร่วมให้หรือการสละอกุศล) ; บัดนี้ มักหมายเฉพาะการร่วมให้หรือการสละเพื่อการบุญอย่างเป็นพิธ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๓/๑๓๕,๙/๓๔๓/๑๓๖,๙/๓๔๓/๑๓๗,๙/๓๔๔/๑๓๘,๙/๓๔๔/๑๓๙,๙/๓๔๔/๑๔๐,๙/๓๔๔/๑๔๑,๙/๓๔๔/๑๔๒,๙/๓๔๔/๑๔๓)

บริภาษ : กล่าวติเตียน,กล่าวโทษ,ด่าว่า (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๓๐/๒๖๙,๓/๑๐๓๕/๒๗๓, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๖/๒๖๔,๑๒/๓๐๕/๓๓๖,๑๒/๕๐๘/๕๔๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๓/๕๙๙,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๗/๑๗๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๔/๙๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๘/๑๙๙,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๖/๓๙๗,๒๔/๕๔/๕๒๕,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๔/๑๙๓,๒๕/๓๘/๒๔๘,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๓๖๒, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๒๕/๑๘๑)

บริโภค : กิน,ใช้สอย, เสพ ; ในประโยคว่า “ภิกษุใดรู้อยู่ บริโภคน้ำมีตัวสัตว์ เป็นปาจิตติยะ”หมายถึงดื่มอาบและใช้สอยอย่างอื่น(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๒/๕๔,๑๒/๔๙๒/๕๓๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๓/๑๘๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๔/๖๐,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๒/๔๐,๑๖/๖๓/๑๒๐,๑๖/๑๕๔/๒๕๙)

บริโภคกาม : เสพกาม หมายถึงยังยินดีพอใจในกาม (ม.ม.(ไทย) ๑๒/๑๗๖/๑๗๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๕/๓๕๑,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๙๐/๕๘๖,๒๖/๒๙๖/๖๐๔,๒๖/๔๖๖/๖๓๑,๒๖/๔๘๕/๖๓๔)

บริโภคโดยไม่แบ่งแยก : ใช้สอยโดยไม่แบ่งแยก หมายถึงร่วมกินร่วมใช้สอยกับผู้อื่นโดยไม่แบ่งแยกดังคำว่าภิกษุบริโภคโดยไม่แบ่งแยกลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรมโดยที่สุดแม้เพียงบิณฑบาตบริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีล(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๑/๔๒๖,๒๒/๑๒/๔๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่แบ่งแยก หมายถึงไม่แบ่งแยกอามิสโดยคิดว่า “จะให้เท่านี้ ๆ” และไม่แบ่งแยกบุคคลโดยคิดว่า “จะให้แก่คนนั้น ไม่ให้แก่คนนี้” (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๑/๙๙, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑/๑๑๑)

SAMPLE

บริโภคปัจจัยอันไม่มีโทษ : คบสหายสัตบุรุษ, คบหาสหายที่เป็นกัลยาณจิต หมายถึงคบหา คบนั่งใกล้ ไต่ถาม สอบถามสหายผู้เพียบพร้อมด้วยสีลขันธ์อันเป็นอเสขะด้วยสมาธิขันธ์อันเป็นอเสขะฯลฯด้วยปัญญาขันธ์อันเป็นอเสขะฯลฯด้วยวิมุตติขันธ์อันเป็นอเสขะฯลฯด้วยวิมุตติญาณทัสสนขันธ์อันเป็นอเสขะ ดังคำที่พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวไว้ว่า บุคคลควรคบสหายผู้ประเสริฐสุด (หรือ)ผู้เสมอกัน ถ้าบุคคลไม่ได้สหายเหล่านี้ พึงเป็นผู้บริโภคปัจจัยอันไม่มีโทษ(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๔๗/๕๑๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๔๓๓/๔๓๖)

บริโภคโภคทรัพย์ : ใช้สอยทรัพย์,ใช้ทรัพย์ที่มีอยู่ ดังคำที่พระเจ้าอนิกรัตตรัสแก่เจ้าหญิงว่า ราชสมบัติพี่ยอมสละให้น้องหญิงแล้ว เชิญน้องหญิงบริโภคโภคทรัพย์ ถวายทานทั้งหลายเถิด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๘๖/๖๓๔)

บริโภคโภคสมบัติ : ใช้สอยทรัพย์สมบัติ,ใช้ทรัพย์สินเงินทอง ดังคำที่พราหมณีกล่าวกับสุนทรีธิดาว่า บิดาของลูก ละช้าง ม้า โค แก้วมณี แก้วกุณฑลและเครื่องอุปกรณ์เรือนมากมายนี้ออกบวชเสียแล้วลูกสุนทรีลูกจงบริโภคโภคสมบัติทั้งหลาย จงเป็นทายาทรับมรดกในตระกูล (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๒๘/๖๐๙)

บริวาร : 1.ผู้แวดล้อม, ผู้ห้อมล้อมติดตาม, ผู้รับใช้
2.สิ่งแวดล้อม,ของสมทบ, สิ่งประกอบร่วม เช่น ผ้าบริวาร บริวาร กฐิน เป็นต้น
3.ชื่อคัมภีร์พระวินัยปิฎก หมวดสุดท้ายใน ๕ หมวด คือ อาทิกัมม์ ปาจิตติย์ มหาวรรค จุลวรรค บริวาร; เรียกตามรูปเดิมในบาลีว่า ปริวาร ก็มี (ที.ม.(ไทย) ๑๑/๒๐๔/๑๖๖,๑๑/๒๐๕/๑๖๗,๑๑/๒๔๐/๑๙๗,๑๑/๒๘๒/๒๒๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖๔/๒๘๘,๑๒/๒๖๖/๒๘๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๑/๑๓๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๒/๒๐๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓/๔๖๔)

บริวารชน : คนบริวาร,ผู้เป็นลูกน้อง มักใช้คู่กับเจ้านาย,ผู้แวดล้อมหรือผู้ติดตาม ดังคำในลักขณสูตร กล่าวถึงบริวารชนไว้ว่า บริวารชน คือพราหมณ์ คหบดีชาวนิคม ชาวชนบท โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์อำมาตย์ บริษัท ราชา เศรษฐี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๑,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๕/๗๕๘,๓๓/๒๖/๗๖๑)

บริวารมาก : มากมายด้วยผู้แวดล้อมหรือผู้ติดตามดังคำในลักขณสูตรกล่าวถึงพระพุทธเจ้าจะทรงมีบริวารมากคือมีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์เป็นบริวาร (ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๒๐๔/๑๖๖,หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าอุรุเวลกัสสปะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้มีบริวารมาก (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔/๒๙)

SAMPLE

บริวารยศ : ยศคือบริวารดังคำที่อุตตราเทพธิดากล่าวไว้ว่า เพราะศีลของตน ดิฉันนั้นจึงมีเกียรติยศบริวารยศ เสวยผลบุญของตนอยู่เป็นสุข ไร้โรค (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๓/๒๓) หรือดังคำที่พระวิมลาเถรีผู้เคยเป็นหญิงคณิกากล่าวไว้ว่า เรามัวเมาด้วยผิวพรรณ รูปสมบัติ ความสวยงาม บริวารยศ และเป็นผู้ มีจิตกระด้างอย่างยิ่งด้วยความเป็นสาว (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๒/๕๖๗)

ในวิมานวัตถุ กล่าวไว้หลายแห่ง เช่น ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๔๐/๒๔,๒๖/๑๕๑/๒๗,๒๖/๑๕๖/๒๘,๒๖/๒๐๓/๓๕,๒๖/๖๒๔/๖๘,๒๖/๑๐๙๘/๑๓๗)

บริเวณศาลา : ที่พักคือบริเวณ, อาคารไม่กั้นฝา ใช้เป็นที่พักในบริเวณใกล้อาศรม หมายถึงใช้เป็นที่พักหรือเพื่อประโยชน์ในสนทนาดังคำในอัสสลายนสูตร กล่าวไว้ว่า อสิตเทวลฤาษีโกนผมและหนวดนุ่งห่มผ้าสีแดงอ่อน สวมรองเท้า ๒ ชั้นถือไม้เท้าเลี่ยมทองไปปรากฏในบริเวณศาลาของพราหมณ์ฤาษี ๗ ตน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๐/๕๑๒)

บริษัท : หมู่,คณะ,คนบริวาร มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก เช่น ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๔/๑๑๕,๙/๓๐๖/๑๑๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๕/๓๑,๑๐/๑๔๙/๙๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕/๑๓,๑๑/๑๖/๑๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๘/๑๔๔,๑๒/๑๕๑/๑๕๐,ม.มู.(ไทย)๑๓/๗๕/๗๒,๑๓/๑๙๗/๒๓๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๑๒/๑๓๙,๑๔/๑๔๖/๑๘๕,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๘/๑๘๗,๑๕/๑๕๐/๑๙๑,๑๕/๑๕๒/๑๙๓,๑๕/๒๐๑/๒๙๑,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๑/๓๗,๑๖/๒๒/๓๘,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๐/๓๘๘,๑๘/๓๖๒/๔๑๕,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๓๘๐/๒๓๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๘/๑๗๘,๒๐/๙๕/๓๒๘,๒๐/๑๓๕/๓๘๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘/๑๓,๒๑/๑๘๗/๒๖๙,๒๑/๑๙๐/๒๗๔,๒๑/๒๑๑/๓๓๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๑/๑๕,๒๒/๓๔/๕๔,๒๒/๖๔/๕๗๙,๒๒/๙๙/๑๖๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๖๙/๓๗๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘/๑๒,๒๔/๒๑/๔๓,๒๔/๙๓/๒๑๖,๒๔/๙๔/๒๒๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๐/๑๙๗,๒๙/๖๒/๒๐๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๒๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๙๘/๑๗๐,๓๖/๙๙/๑๗๑)

บริษัท, เทพ : หมู่เทพ,คณะเทพ หมายถึงเหล่าเทพชั้นต่างๆ ดังคำในชนวสภสูตรกล่าวไว้ว่า เมื่อครั้งที่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้น นั่งประชุมกันในสุธัมมาเทวสภา มีเทพบริษัทมากมายนั่งอยู่โดยรอบ มีท้าวจาตุมหาราชประทับอยู่ในทิศทั้ง ๔ นี้เป็นธรรมเนียมในการนั่งของท้าวจาตุมหาราช ข้างหลังถัดออกมาเป็นที่นั่งของข้าพระองค์ทั้งหลาย(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๒/๒๑๒,๑๐/๒๘๒/๒๑๓,๑๐/๒๘๔/๒๑๕,๑๐/๒๙๔/๒๒๗,๑๐/๓๐๐/๒๓๔),หรือในคุตติลวิมานกล่าวถึงคุตติลาจารย์จึงกราบทูลท้าวเธอในท่ามกลางเทพบริษัท เพื่อขอไต่ถามถึงบุพกรรมของเทพธิดาทั้งหลาย (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒๘/๕๓)

SAMPLE

บริษัทคฤหัสถ์ : คณะผู้ครองเรือน,หมู่ชนที่ไม่ใช่นักบวช,กลุ่มฆราวาส ดังคำในอุปาลิวาทสูตร กล่าวไว้ว่า นิครนถ์ นาฏบุตรนั่งอยู่กับบริษัทคฤหัสถ์เป็นจำนวนมากซึ่งเป็นกลุ่มชาวบ้านพาลกะมีคหบดีชื่ออุบาลีเป็นหัวหน้า (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๘/๕๖)

บริษัทชั้นสูง : ชนชั้นสูง,ชนชั้นปกครองบริหารราชการบ้านเมือง,มุ่งหมายถึงข้าราชบริพารของพระราชาเช่น มหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ อำมาตย์ ดังคำในรัฏฐปาลสูตร กล่าวถึง ณ ถุลลโกฏฐิตนาม พระเจ้าโกรัพยะ เสด็จพระราชดำเนินไปด้วยพระบาทพร้อมด้วยบริษัทชั้นสูง เข้าไปหาท่านพระรัฏฐปาละถึงที่อยู่ แล้วได้สนทนาปราศรัย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๓/๓๖๑)

บริษัทตื้น : หมู่ภิกษุผู้มีจิตฟุ้งซ่านเป็นต้น เป็น ๑ ในบริษัท ๒ คือ (๑) บริษัทตื้น (๒)บริษัทลึก ดังคำในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต อธิบายไว้ว่าหมายถึงบริษัทที่มีพวกภิกษุเป็นผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้าพูดพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ บริษัทเช่นนี้เรียกว่าบริษัทตื้น (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๓/๘๗)

บริษัทที่สามัคคีกัน : หมู่ภิกษุผู้สามัคคีกันเป็นต้น, เป็น ๑ ในบริษัท ๒ คือ (๑) บริษัทที่แตกแยกกัน (๒) บริษัทที่สามัคคีกัน บรรดาบริษัท ๒ จำพวกนี้ บริษัทที่สามัคคีกันเป็นเลิศ ดังคำในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต อธิบายไว้ว่า บริษัทที่มีพวกภิกษุพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ มองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่ บริษัทนี้เรียกว่าบริษัทที่สามัคคีกัน (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๔/๘๘); เป็น ๑ ในบริษัท ๓ คือ (๑) บริษัทที่มีหัวหน้ายอดเยี่ยม (๒) บริษัทที่แตกแยกกัน (๓) บริษัทที่สามัคคีกัน ดังคำในปริสาสูตรอธิบายไว้ว่า บริษัทใดในธรรมวินัยนี้ มีพวกภิกษุพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกันไม่วิวาทกันเป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำมองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่ นี้เรียกว่าบริษัทที่สามัคคีกัน (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๖/๓๒๙),ในอปทานกล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่ง ผู้ถึงที่สุดแห่งไตรภพทรงพอพระทัยบริษัทที่สามัคคีกัน(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๗๒/๔๑๐)

บริษัทนิครนถ์ : หมู่นิครนถ์,คณะนักบวชเปลือย,นักบวชผู้เป็นสาวกของนิครนถ์ นาฏบุตร ชาวเมืองนาลันทา ดังคำอุปาลิวาทสูตร กล่าวไว้ว่า นิครนถ์ นาฏบุตรพร้อมกับบริษัทนิครนถ์เป็นจำนวนมากอาศัยอยู่ที่เมืองนาลันทา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓,๑๓/๗๒/๖๘)

บริษัทปริพาชก : คณะนักบวชผู้ชายในประเทศอินเดีย ชาวเมืองราชคฤห์ เป็นบริวารของเจ้าลัทธิที่มีชื่อเสียง ดังคำในสุสิมปริพาชกสูตร กล่าวไว้ว่า สุสิมปริพาชกพักอยู่ ณ กรุงราชคฤห์กับบริษัทปริพาชกจำนวนมาก (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๓)

SAMPLE

บริษัทลึก : หมู่ภิกษุผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่านเป็นต้น เป็น ๑ ในบริษัท ๒ คือ (๑) บริษัทตื่น (๒) บริษัทลึก บรรดาบริษัท ๒ จำพวกนี้บริษัทลึกเป็นเลิศ ดังคำในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต อธิบายไว้ว่าหมายถึงบริษัทที่มีพวกภิกษุเป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถือตัว ไม่โลเล ไม่ปากกล้า ไม่พูดพร่ำเพรื่อ มีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น มีจิตแน่วแน่สำรวมอินทรีย์ บริษัทนี้เรียกว่าบริษัทลึก (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๓/๘๗)

บริษัทอื่น : คณะนักบวชอื่นๆที่นอกจากพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วดังคำในธัมมเจติยสูตรที่พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลพระผู้มีพระภาคไว้ว่า หม่อมฉันได้เห็นภิกษุทั้งหลายในพระธรรมวินัยนี้ สมัครสมานสามัคคีไม่วิวาทกัน เข้ากันได้สนิทเหมือนน้ำกับน้ำนม มองดูกันและกันด้วยสายตาเปี่ยมด้วยความรักอยู่ หม่อมฉันไม่เห็นบริษัทอื่นที่สมัครสมานสามัคคีกันอย่างนี้ นอกจากบริษัทนี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๘/๔๕๓)

บริสุทธิ์ : สะอาด,หมดจด,ปราศจากมลทิน,ผุดผ่อง;ครบถ้วน,ถูกต้องตามระเบียบอย่างบริบูรณ์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๐/๑๐๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๖,๒๑/๑๖๐/๒๒๓,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๔๓/๕๗๘,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๔๔/๙๗)

บริหารตนให้ถูกกำจัด : ดำรงชีวิตอย่างผิด,ดำรงชีวิตอย่างทุจริต ประพฤติตนให้ถูกทำลาย มีความเสียหาย ประพฤติตนให้ถูกผู้รู้ติเตียนและประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก เพราะประกอบด้วยธรรม ๒ อย่าง คือ (๑) ไม่พิจารณาไม่ไตร่ตรองพูดสรรเสริญคนที่ควรติเตียน(๒)ไม่พิจารณาไม่ไตร่ตรองพูดติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ(องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๕/๑๑๗) หรือเพราะประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง กล่าวสรรเสริญผู้ควรติเตียน (๒) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง กล่าวติเตียนผู้ควรสรรเสริญ (๓) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง แสดงความเลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส (๔)ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง แสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓/๔) และมีกล่าวไว้อีกหลายแห่ง เช่น องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๓/๑๗๘,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๒๕/๓๗๙,๒๔/๒๒๖/๓๗๙,๒๔/๒๒๗/๓๗๙,๒๔/๒๒๘/๓๗๙)

บริหารให้เป็นสุข : ดำรงตนอย่างถูกต้องเป็นไปตามทำนองคลองธรรม บริหารตนอย่างถูกต้อง แบ่งใช้สอยโภคทรัพย์อย่างถูกธรรม ด้วยการบำรุงตนเอง บำรุงมารดาบิดา บำรุง บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข บำรุงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุข ป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คน ที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาททำตนให้ปลอดภัย ทำพลี ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี (๒)อติถิพลี (๓) ปุพพเปตพลี (๔) ราชพลี(๕) เทวตาพลี ตั้งทักษิณาที่มีผลสูงขึ้นไป ในสมณพราหมณ์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔),ในโภคสูตร กล่าวไว้อีกว่า

SAMPLE

บุคคลอาศัยโภคทรัพย์จึง (๑) บำรุงตน (๒) บำรุงบิดามารดา(๓)บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ (๔) บำรุงมิตรอำมาตย์ (๕) บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๗/๓๖๙)

บ่วงมาร,บ่วงแห่งมาร : กาม หมายถึงวัตถุกามและกิเลสกาม ทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ แปลมาจากคำว่า มารปาสะดังคำในปฐมมารปาสสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่ ... พาใจให้กำหนัดมีอยู่ ถ้าภิกษุยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูปนั้นอยู่ ภิกษุนี้เรากล่าวว่าไปสู่ที่อยู่ของมารไปสู่อำนาจของมารถูกบ่วงมารคล้องไว้

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๖/๗๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๕๐/๖๕,๑๕/๑๐๕/๑๑๕,๑๕/๑๔๐/๑๗๘,๑๕/๑๕๓/๑๙๕, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๖/๑๗๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓/๒๔,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓๔/๓๕,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๘/๔๑๒,๒๕/๖๘/๔๒๔)

บ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก : วงจร, วงเวียนที่เรียกว่าวัฏฏะ กล่าวคือ กรรม กิเลส และวิบาก ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนเหล่าใดประพฤติตามธรรม ในธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ ชนเหล่านั้นจักข้ามพ้นวัฏฏะ อันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยากจักถึงฝั่งโน้น(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๔/๓๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๗/๒๗๐,๒๔/๑๖๙/๓๐๕,๒๔/๑๗๐/๓๐๗

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วัฏฏะ ในที่นี้หมายถึงวัฏฏะ ๓ คือ (๑) กิเลสวัฏฏ์ วงจรกิเลสประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน (๒) กัมมวัฏฏ์ วงจรกรรมประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ (๓) วิปากวัฏฏ์ วงจรวิบากประกอบด้วย วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปอุปปัตติภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕)

บวงสรวง : บูชาเทวดาด้วยเครื่องสังเวยและดอกไม้ธูปเทียนเป็นต้น ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การไหว้ท่านผู้ปฏิบัติตรงประเสริฐกว่าการบูชายัญและการบวงสรวงใดๆ ในโลก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๘/๖๔)

บวงสรวงพื้นที่, พิธี : บูชาเครื่องสังเวยและดอกไม้ธูปเทียนเป็นต้นแก่เทวดา,เป็นพิธีบูชาพราหมณ์อย่างหนึ่งในประเทศอินเดีย แต่เป็นเดรัจฉานวิชาที่ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาเช่นนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗/๑๐,๙/๒๑๑/๗๒,๙/๔๕๑/๑๙๙)

บ่วงแห่งมัจจุราช : กิเลส ขันธ์ และอภิสังขาร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเมื่อรู้ชัดเพ่งพิจารณาหมู่สัตว์นี้ผู้ติดอยู่ในบ่วงแห่งมัจจุราชว่าเป็นผู้ข้องอยู่ในเครื่องยึด

SAMPLE

มั่นควรเป็นผู้มีสติ ไม่เข้าไปยึดถือเครื่องกังวลในโลกทั้งปวง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๑/๗๖๘, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๑๗/๓๘๔),ในจูฬนิทเทส อธิบายไว้ว่า คำว่า บ่วงแห่งมัจจุราช อธิบายว่า กิเลส ขันธ์ และอภิสังขาร เรียกว่าบ่วงแห่งมัจจุราช (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๓/๒๖๖)

บวช : ถือเพศเป็นภิกษุสามเณรหรือนักพรตนักบวชอื่นๆ

คำว่า บวช มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔/๑๘,๙/๔๖/๑๙,๙/๕๑๕/๒๒๗,๙/๕๑๕/๒๒๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๕/๓๐,๑๐/๘๒/๔๕,๑๐/๓๒๘/๒๕๗,๑๐/๓๓๐/๒๕๘,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๑/๓๙๐,๑๘/๔๒๐/๔๙๕)

บวชเป็นบรรพชิต : ถือเพศเป็นภิกษุ,บวชเป็นภิกษุมุ่งหมายถึงคนผู้ครองเรือนออกจากเรือนบวชเป็นภิกษุในธรรมวินัยทางพระพุทธศาสนาดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า ยสกุลบุตรโกนผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๑/๓๙)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งเช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๖/๒๔,๑๐/๔๙/๒๖,๑๐/๕๒/๒๙,๑๐/๕๔/๓๐,๑๐/๕๕/๓๑,๑๐/๓๒๑/๒๕๑,๑๐/๓๒๒/๒๕๑,๑๐/๓๒๒/๒๕๒,๑๐/๓๒๓/๒๕๒,๑๐/๓๒๓/๒๕๓,๑๐/๓๒๓/๒๕๔)

บอกคืน : ปฏิเสธ คัดค้าน ไม่ยกย่องนับถือ ดังคำในปริพพาชกสูตร กล่าวไว้ว่า บุคคลใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่าเราจักบอกคืนอนภิชฌาที่เป็นธรรมบทนั้นแล้วบัญญัติบุคคลผู้มีอภิชฌามีราคะแรงกล้าในกามทั้งหลายว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐/๔๗),หรือดังคำว่าขอผู้มีอายุจงยินดีในพรหมจรรย์อย่าเปิดเผยความท้อแท้ในสิกขาบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์เลย(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๖/๑๓๔)

บอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ :ลาสิกขา หมายถึงสึกจากภิกษุเป็นคฤหัสถ์ ดังคำว่า บอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๒/๑๘๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕/๗,๒๒/๕๕/๙๕,๒๒/๕๕/๕๓๓,๒๒/๗๕/๑๒๗,๒๒/๗๖/๑๓๓,๒๒/๘๐/๑๔๘,๒๓/๑๔/๒๔๐,๒๓/๗๒/๑๖๕,๒๔/๖/๓๙๗,๒๕/๒๒/๒๑๐)

บอกทางแก่ผู้หลงทาง : แนะนำหนทาง,ชี้บอกทางไป-มาแก่ผู้ถาม ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆเปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิดบอกทางแก่ผู้หลงทางหรือตามประทีปในที่มืด (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๐๕/๑๑๕,๗/๓๔๐/๑๘๙)

บอกธรรม : แสดงธรรม,สอนธรรม,กล่าวธรรม ในที่นี้หมายถึงกล่าวสอนธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรมและเวทัลละดังคำในมหาปรินิพพานสูตรพระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้

SAMPLE

ยิ่ง(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๖/๑๓๓) หรือดังคำที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้...บอกธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๕๕/๒๕๔)

บอกมนตร์ : สอนมนตร์,แนะนำคำศักดิ์สิทธิ์, กล่าวสอนคำสำหรับสวดเพื่อเป็นสิริมงคล สอนคำเสกเป่าที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์เช่นร่ายมนตร์ดังคำในมหาโควินทสูตร กล่าวไว้ว่าท่านมหาโควินทพราหมณ์บอกมนตร์แก่พราหมณมหาศาล ๗ คนและพราหมณ์นหาดก ๗๐๐ คน(ที.สี.(ไทย)๙/๒๗๕/๙๗,๙/๒๗๖/๙๘,๙/๒๗๖/๙๙,๙/๒๘๕/๑๐๔,๙/๒๘๖/๑๐๕,๙/๓๑๖/๑๒๑,๙/๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓,๙/๕๓๒/๒๓๕,๙/๕๔๐/๒๓๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๑/๒๔๓,๑๐/๓๑๕/๒๔๕)

บอกห้ามภัตตาหาร : งดฉันอาหาร,เลิกฉันอาหาร ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า พราหมณ์คนหนึ่งนิมนต์ภิกษุทั้งหลายให้ฉันภัตตาหารภิกษุฉันแล้วบอกห้ามภัตตาหารแล้วพากันไปตระกูลญาติภิกษุบางพวกยังฉันอีก บางพวกก็ยังรับบิณฑบาตกลับไป(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๙/๓๙๕),ในปาจิตติยกัณฑ์ กล่าวอธิบายไว้ว่า ที่ชื่อว่าบอกห้ามภัตตาหาร คือ (๑) ภิกษุกำลังฉัน (๒) ทายกนำโภชนะมาถวาย (๓) ทายกอยู่ในหัตถบาสน้อมถวาย (๔) ภิกษุบอกห้าม (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๔๔/๔๐๑)

บ่อเกิด : แหล่งให้เกิด,สาเหตุ แปลมาจากคำว่า อายตนะ หมายถึงมูลเหตุ ดังคำที่สกวาทีกล่าวไว้ว่า อนาคตญาณนั้นรู้อนาคตได้โดยมูล โดยเหตุโดยแหล่งกำเนิด โดยต้นกำเนิด โดยบ่อเกิดโดยสมุฏฐาน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๙/๔๖๗) หรือดังคำว่าสัตบุรุษเห็นภัยในความยึดมั่นถือมั่นที่เป็นบ่อเกิดแห่งความเกิดและความตายเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นจึงหลุดพ้น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๑/๓๑๘)

บ่อเกิดแห่งรัตนะ : แหล่งเกิดรัตนะต่างๆดังคำว่าทะเลเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๙/๒๔๗);ในอัตถสันทัสสกเถราปทานกล่าวไว้ว่าพระพุทธเจ้าผู้ทรงแสดงธรรมกายซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะทั้งสิ้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐/๓๐๑)

บ่อเกิดแห่งโรค : เหตุให้เกิดโรค ในที่นี้มุ่งหมายถึงมูลเหตุของการดื่มสุราดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ คือ (๑) เสียทรัพย์ทันตาเห็น (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท (๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค (๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง (๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย (๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๓)

บ่อน้ำ : ช่องลึกลงไปในดินหรือในหิน ใช้เป็นที่ขังน้ำ ดังคำในจูฬกุณาลชาดก กล่าวไว้ว่าแม่น้ำ หนทาง โรงสุรา สภา และบ่อน้ำดื่มเป็นฉันใดธรรมดาหญิงในโลกก็ฉันนั้น(ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๙/๓๗๕),คำนี้มีกล่าวไว้ในหลายแห่ง เช่นม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๘/๑๖๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๘/๖๔,๑๓/๓๓๔/๔๐๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑,ขุ.

อุ.(ไทย) ๒๕/๖๙/๓๑๘,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๘๑/๑๐๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๖๑/๔๙๒,๓๗/๔๘๖/๕๑๕)

บ่อน้ำครำ : แอ่งน้ำขัง,ที่น้ำขังไม่ระบาย ดังคำในสัพพาสวสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วเว้นช้างดุร้าย เว้นม้าดุร้าย เว้นโคดุร้าย เว้นสุนัขดุร้าย เว้นงู หลัก ตอ สถานที่มีหนาม หลุม เหว บ่อน้ำครำ บ่อโสโครกและพิจารณาโดยแยบคายแล้วเว้นสถานที่ที่ไม่ควรนั่ง สถานที่ไม่ควรเที่ยวไป (ม.มู (ไทย) ๑๒/๑๔/๑๔) หรือดังคำในลฏุกิโกปมสูตรกล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลายเที่ยวบิณฑบาตไปในเวลามืดค่ำย่อมเข้าไปใกล้บ่อน้ำครำบ้าง ตกลงในหลุมโสโครกบ้าง (ม.มู.(ไทย) ๑๓/๑๔๙/๑๖๖) ; ที่มีน้ำสกปรก ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้ากัปปเถระไว้ว่าร่างกายนี้เต็มไปด้วยของโสโครกและมลทินต่างๆ มีหลุมคูถใหญ่เป็นที่เกิด เป็นดุจบ่อน้ำครำที่มีมานาน(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๖๗/๔๓๘)

บ่อน้ำในทางกันดาร : ช่องลึกลงไปในดินหรือในหินใช้เป็นที่ขังน้ำอยู่ในชนบท ที่ไม่มีเชือก ไม่มีคันโพง ดังคำในโกสัมพิสูตรที่พระนารทเถระกล่าวแก่พระอานนท์ว่า ท่านผู้มีอายุ ข้อว่า ความดับแห่งภพเป็นนิพพาน ผมเห็นดีด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง แต่ผมไม่ใช่พระอรหันตขีณาสพ เปรียบเหมือนบ่อน้ำในทางกันดารที่บ่อนั้นไม่มีเชือก ไม่มีคันโพง (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๘/๑๔๑)

บ่อน้ำลึก : ช่องลึกมากลงในดินหรือในหิน ดังคำในมหาสัจจกสูตร โพธิราชกุมารสูตร และสังคารวสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดวงตาทั้ง ๒ ข้างก็ลึกเข้าไปในเบ้าตาเหมือนดวงดาวปรากฏอยู่ในบ่อน้ำลึก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๐/๔๑๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๘๑/๖๑๐)

บ่อน้ำใหญ่ : ช่องลึกและกว้างในดินหรือในหิน ที่ใช้กันมานาน ดังคำในชัมพาลีสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บ่อน้ำใหญ่ มีอายุหลายปี บุรุษเปิดทางไหลเข้าของบ่อน้ำนั้นและปิดทางไหลออกไว้ ทั้งฝนก็ตกเพิ่มตามฤดูกาล เมื่อเป็นเช่นนั้นบ่อน้ำใหญ่นั้นพึงมีน้ำล้นขอบออกไปได้(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๘/๒๕๑)

บังคับจิต : ให้จิตอยู่ในอำนาจ แปลจากคำว่า ปัคคหะ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๔๕/๗๘๙); หรือดังคำว่า นรชนบังคับจิตให้กลับจากสังขารธาตุทั้งปวง น้อมจิตเข้าไปในอมตธาตุ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๗/๕๐๖) ; หรือดังคำว่า พระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะย่อมบังคับจิตให้เป็นไปตามอำนาจด้วยอำนาจเนกขัมมะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๗)

บังเวียน : หมุนรอบ,เวียนรอบ ดังคำในจูฬวรรค กล่าวไว้ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ไม้บังเวียนจักเป็นฟันมังกรถูกายสรงน้ำ หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งว่าภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้บังเวียนที่ไม่จักเป็นฟันมังกรแก่ภิกษุผู้เป็นไข้ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๔๓/๖,๗/๒๔๓/๗,๗/๒๔๔/๖,๗/๒๔๔/๗,๗/๒๙๓/๘๑,๗/๒๕๕/๒๔)

บังสุกุลจีวร : ผ้าที่เกลือกกลั้วด้วยฝุ่น, ผ้าที่ได้มาจากกองฝุ่น กองหยากเยื่อซึ่งเขาทิ้งแล้ว ตลอดถึงผ้าห่อคลุมศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ไม่ใช่ผ้าที่ชาวบ้านถวาย ปัจจุบันมักหมายถึงผ้าที่พระซักจากศพโดยตรงก็ตาม จากสายโยงศพก็ตาม (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๔/๕๔,๔/๔๔/๕๕,๔/๔๔/๕๖,๔/๗๓/๑๐๑,๔/๑๒๘/๑๙๗,วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๗/๑๙๘,๕/๓๔๐/๒๐๑,๕/๓๔๐/๒๐๒,๕/๓๔๑/๒๐๑,๕/๓๔๑/๒๐๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๖/๑๖๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๙๕/๑๕๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๘, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๖๐/๕๑๓)

บังสุกูลิกังคธุดงค์ : ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ไม่รับถวายจีวร, สมาทานการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร, องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลสคือการถือผ้าบังสุกูลเป็นวัตร,ชื่อวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัดของภิกษุดังคำว่า ภิกษุทั้งหลายได้ละทิ้งสันถัตพากันสมาทานอารัญญิกธุดงค์ ปิณฑปาติกธุดงค์และบังสุกูลิกธุดงค์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๖๖/๙๒)

บังหวนควัน: ทำให้ควันหวนตลบขึ้น ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า พญานาคนั้นได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปก็โกรธขึ้งไม่พอใจบังหวนควัน(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๐/๓๑๗)

บังเหียน : เครื่องบังคับม้าให้ไปในทางที่ต้องการ ทำด้วยเหล็กหรือไม้ใส่ผ่าปากม้า ที่ปลายมีห่วง ๒ ข้าง สำหรับผูกสายบังเหียนโยงไว้ให้ผู้ขี่ถือ,โดยปริยายหมายถึงอำนาจบังคับให้เป็นไปในทางที่ต้องการเช่นถือบังเหียนการปกครองบ้านเมือง กุมบังเหียน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๕/๗๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๔/๒๓๘)

บังอาจ : กล้าแสดง กล้าทำด้วยทะนงใจหรืออึกเหิม โดยไม่ยำเกรงหรือไม่รู้จักสูงต่ำ, กล้าละเมิดกฎหมาย ดังคำในฆฏิการสูตร กล่าวว่า โชติปาลมาณพได้คิดว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่ช่างหม้อชื่อฆฏิการะผู้มีสกุลรุนชาติต่ำบังอาจมาจับผมของเราผู้อาบน้ำดำเกล้าแล้ว (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๔/๓๔๐) ; หรือดังคำว่า พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสกับอุปกมัณฑิกาบุตรว่าเจ้าเด็กลูกชาวนาเกลือนี้อวดดีปากกล้า บังอาจ จักสำคัญพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่าควรรุกราน เจ้าอุปกะจงไปเสีย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๘/๒๗๒)

บัญชี, นัก : คนผู้มีสมุดหรือกระดาษสำหรับจดรายการต่างๆไว้เป็นหลักฐาน ดังคำในสามัญญผลสูตร ที่พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาชีพที่อาศัยศิลปะเหล่านี้ คือพลช้างพลม้า พลรถ...นักคำนวณ นักบัญชี หรืออาชีพที่อาศัยศิลปะอย่างอื่นทำนองนี้ คนเหล่านั้นได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะที่เห็นประจักษ์มาเลี้ยงชีพในปัจจุบันจึงบำรุงตนเอง

SAMPLE

บิดามารดา บุตรภรรยา มิตรสหายให้เป็นสุข(ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒,๑๖๕/๕๓,๑๘๒/๖๐)

อรรถกถาอธิบายนักบัญชีไว้ว่าหมายถึงผู้ทำบัญชีแลกเปลี่ยนเงินตราเป็นเหรัญญิก (วิ.อ. ๒/๔๐๒/๔๑๕, สารตฺถ.ฏีกา ๓/๔๐๒/๑๐๕)

บัญญัติ : ข้อความที่ตราหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อบังคับเป็นหลักเกณฑ์หรือเป็นกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติ พุทธบัญญัติ บัญญัติ ๑๐ ประการ,ตราหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อบังคับเป็นหลักเกณฑ์หรือเป็นกฎหมายเช่นบัญญัติศัพท์ บัญญัติกฎหมาย ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๕/๗๔)

คำว่า บัญญัติ มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๙๒/๑๕๒,๑๑/๑๙๓/๑๕๓,๑๑/๑๙๔/๑๕๖,๑๑/๑๙๕/๑๕๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๓/๑๖๖,๑๒/๒๐๔/๒๑๔,๑๒/๒๕๘/๒๘๐,๑๒/๔๖๘/๕๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓/๔,๑๓/๕๖/๕๔,๑๓/๖๓/๖๐,๑๓/๑๙๒/๒๒๖,๑๓/๔๔๐/๕๕๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙/๔๗,๑๔/๑๓๓/๑๗๐,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐/๒๓,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐/๓๔,๑๖/๒๐/๓๕,๑๖/๒๔/๔๔,๑๖/๒๕/๔๙,๑๖/๒๖/๕๑,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๕/๕๖,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐/๔๗,๒๑/๓๕/๕๕,๒๑/๑๗๒/๒๔๒,๒๑/๑๙๖/๒๙๗)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า บัญญัติ หมายถึงการประกาศให้รู้ถึงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้โดยประการต่างๆตามที่ยกแสดงไว้(อง.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๒/๓๙๕,องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)

บัญญัติสิกขาบท : ตราข้อศีล ข้อวินัย, ประกาศให้รู้บทบัญญัติในพระวินัยที่พึงศึกษาปฏิบัติดังคำในภัททาลิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อเกิดอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ ศาสดาจึงจะบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลายเพื่อขจัดอาสวัฏฐานิยธรรมเหล่านั้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๕/๑๖๑)

บัญญัติสิ่งที่เลิศ : ข้อกำหนดสิ่งที่เลิศ ๔ อย่าง คือ (๑) บรรดาสัตว์ผู้มีอัตภาพใหญ่ ราหูผู้เป็นจอมอสูรเป็นเลิศ (๒) บรรดากามโภคีบุคคล พระเจ้ามันธาตุเป็นเลิศ (๓)บรรดาบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ มารผู้มีบาปเป็นเลิศ (๔) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศในโลก พร้อมทั้งเทวโลก ดังคำในปัญญัตติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์ผู้มีอัตภาพใหญ่ ราหูผู้เป็นจอมอสูรเป็นเลิศ บรรดากามโภคีบุคคล พระเจ้ามันธาตุเป็นเลิศ บรรดาบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ มารเป็นเลิศ พระพุทธเจ้าผู้รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์ ด้วยยศ ชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศในโลกพร้อมทั้ง

SAMPLE

เทวโลกทั่วภูมิเป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งชั้นบนชั้นกลาง และชั้นต่ำ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕/๒๖)

บัณฑิต : ผู้ทรงความรู้,ผู้มีปัญญา,นักปราชญ์, ผู้สำเร็จการศึกษาขั้นปริญญา ซึ่งมี ๓ ชั้น คือ ปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก เรียกว่าบัณฑิต มหาบัณฑิต ดุษฎีบัณฑิต,ผู้มีความสามารถเป็นพิเศษโดยกำเนิดเช่นคนนี้เป็นบัณฑิตในทางเล่นกายกรรม

คำว่า บัณฑิต มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย)๙/๒๘/๑๑,๙/๓๗/๑๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๖๔/๓๖,๑๐/๖๗/๓๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๒/๑๑๓,๑๑/๒๐๙/๑๗๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๘/๔๕,๑๒/๓๐๒/๓๓๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๗/๓๐,๑๓/๗๕/๗๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕๘/๖๔,๑๔/๗๘/๘๔,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๓๓/๔๒,๑๕/๑๑๐/๑๒๑,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๙/๓๒,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๓/๒๙๓,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๘/๘๘,๑๘/๙๕/๑๐๑,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๔/๓๔,๑๙/๑๓๙/๗๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๑/๓๙๗,๒๐/๑๕๔/๓๙๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓/๔,๒๑/๒๑/๔/๖,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๔๓๓,๒๔/๒๔/๒๓๓/๓๘๔,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓/๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๙/๒๔,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๑๗/๖๒๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓/๖๖,๒๙/๔๑/๑๕๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๕๕๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๕/๕๑๕)

บัณฑิตกุมารลิจฉวี, เจ้า : เจ้าลิจฉวีผู้เป็นบัณฑิตกุมาร ชาวเมืองเวสาลี แคว้นวัชชี เป็นสหายกับเจ้าอภัยลิจฉวี เป็นสาวกของนิครถ์ นาฏบุตร ภายหลังได้สนทนาธรรมกับพระอานนท์และอนุโมทนาภาษิตของพระอานนท์อีกด้วย ดังคำในนิคัณฐสูตรกล่าวไว้ว่า เจ้าอภัยลิจฉวีและเจ้าบัณฑิตกุมารลิจฉวีพากันเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๕/๒๙๗)

บัณฑิตลักษณะ : ลักษณะบัณฑิต และในจินตีสูตร กล่าวอธิบายว่ามี ๓ อย่าง คือ (๑) ชอบคิดแต่เรื่องดี (๒) ชอบพูดแต่เรื่องดี (๓) ชอบทำแต่กรรมดี (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓/๑๔๒),เป็น ๑ ใน ๒ ลักษณะ คือ (๑) พาลลักษณะ (๒) บัณฑิตลักษณะ ดังคำในสุญญกถา นิทเทส กล่าวไว้ว่า บัณฑิตลักษณะ เป็นธรรมว่างจากพาลลักษณะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๘)

บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ : แท่นหินมีสีดุจผ้ากัมพลเหลืองเป็นที่สถิตของพระอินทร์ ดังคำในอังกุรเปตวัตถุกล่าวไว้ว่าครั้งที่พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นบุรุษผู้สูงสุดประทับอยู่ที่
บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ที่โคนต้นปาริฉัตตกพฤษ์ ณ ภพดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๗/๒๑๘) ; ในมหานิทเทส กล่าวอธิบายว่าในกาลใดพระผู้มีพระภาคเสด็จออกพรรษาที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ โคนไม้ปาริฉัตตกะในภพดาวดึงส์

SAMPLE

อันหมู่เทวดาแวดล้อมเสด็จลงสู่สังกัสสนครทางบันไดแก้วมณีตรงกลาง(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๐/๕๓๕,๒๙/๑๙๑/๕๓๙,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๕/๗๐๗)

บัณเฑาะก์,บัณเฑาะว์ : 1.กะเทย,ขัณฑี(ชายที่ถูกตอน),คนไม่ปรากฏชัดว่าเป็นเพศชายหรือเพศหญิง ได้แก่กะเทยโดยกำเนิด ชายผู้ถูกตอนที่เรียกว่าขันที ชายมีราคะเกล้าประพฤติน้อกจารีตในทางเสพกามและยั่วยวนชายอื่นให้เป็นเช่นนั้นในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า บัณเฑาะก์ ๓ จำพวก คือบัณเฑาะก์ที่เป็นมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นอมนุษย์ บัณเฑาะก์ที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน(วิ.มหา.(ไทย)๑/๕๖/๔๓,วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐๙/๑๗๓,๔/๑๐๙/๑๗๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๒/๑๗๗,๒๒/๑๓๙/๒๔๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๒/๘๓)

2.กลองสองหน้าขนาดเล็กชนิดหนึ่ง มีหลักอยู่ตอนบน ผูกตุ้มห้อยลงมาทางหน้ากลอง ใช้ไกวให้ตุ้มแกว่งกระทบหน้ากลองทั้ง ๒ ข้าง,กลองเล็กมีหนังสองหน้าตรงกลางคอด ริมทั้งสองใหญ่ พราหมณ์ใช้ในพิธีต่างๆ ขับโดยใช้ลูกตุ้มกระทบหน้ากลองทั้งสองข้าง(ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๑/๘๐)

บันดาล : ให้เกิดมีขึ้นเป็นขึ้นด้วยแรงอำนาจของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้มีความคิดว่า ท้าวสักกะนี้เป็นผู้ประมาทอยู่มากนัก ทางที่ดี เราควรให้ท้าวสักกะนี้สังเวช จึงบันดาลอิทธาภิสังขารใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดเวชยันตปราสาทเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหว (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๓/๔๒๔) ;ใน พรหมนิมันตนิกสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคบันดาลอิทธาภิสังขารแก่พกพรหม(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๔/๕๔๓)

บันไดเงิน : บันไดที่ทำด้วยเงิน, บันไดที่สร้างด้วยเงิน (บันได คือสิ่งที่ทำเป็นขั้น ๆ สำหรับก้าวขึ้นลง, เงิน คือแร่ธาตุสีขาวเป็นมัน เนื้อแน่นไม่มีสนิม), ในที่นี้ ท่านหมายถึงบันไดเงินของสระโบกขรณีที่มีลูกกรงทำด้วยเงินดังข้อความที่ปรากฏในมหาสุทัสสนสูตร(ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทัสสนะ, ตอนว่าด้วยธรรมปราสาทและสระโบกขรณี) ว่า “สระโบกขรณีเหล่านั้น แต่ละสระมีบันได ๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) บันไดทอง (๒) บันไดเงิน (๓) บันไดแก้วไพฑูรย์ (๔) บันไดแก้วผลึก บันไดทองมีลูกกรงทำด้วยทอง ราวและหัวเสาทำด้วยเงิน บันไดเงินมีลูกกรงทำด้วยเงิน ราวและหัวเสาทำด้วยทอง บันไดแก้วไพฑูรย์มีลูกกรงทำด้วยแก้วไพฑูรย์ ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วผลึก บันไดแก้วผลึกมีลูกกรงทำด้วยแก้วผลึก ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์ราวและหัวเสาทำด้วยทอง”(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๓/๑๘๘,๑๐/๒๕๖/๑๙๐,๑๐/๒๕๙/๑๙๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

SAMPLE

บันไดทอง : บันไดที่ทำด้วยทอง, บันไดที่สร้างด้วยทอง (บันได คือสิ่งที่ทำเป็นขั้นๆ สำหรับก้าวขึ้นลง, ทอง คือธาตุแท้ชนิดหนึ่งเนื้อแน่นมาก สีเหลืองสุกปลั่ง เป็นโลหะมีค่า), ในที่นี้ท่านหมายถึง บันไดทองของสระโบกขรณีที่มีลูกกรงทำด้วยทอง ดังข้อความที่ปรากฏในมหาสุทัสสนสูตร(ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทัสสนะ, ตอนว่าด้วยธรรมปราสาทและสระโบกขรณี) ว่า “สระโบกขรณีเหล่านั้น แต่ละสระมีบันได ๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) บันไดทอง (๒) บันไดเงิน (๓) บันไดแก้วไพฑูรย์ (๔) บันไดแก้วผลึก บันไดทองมีลูกกรงทำด้วยทอง ราวและหัวเสาทำด้วยเงิน บันไดเงินมีลูกกรงทำด้วยเงิน ราวและหัวเสาทำด้วยทอง บันไดแก้วไพฑูรย์มีลูกกรงทำด้วยแก้วไพฑูรย์ ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วผลึก บันไดแก้วผลึกมีลูกกรงทำด้วยแก้วผลึก ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์ราวและหัวเสาทำด้วยทอง”(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๓/๑๘๘,๑๐/๒๕๖/๑๙๐,๑๐/๒๕๙/๑๙๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บันเทิง : เบิกบาน, รื่นเริง, ยินดี, ทำให้รู้สึกสนุก, ในทุติยขตสูตร(ว่าด้วยเหตุให้ตนถูกกำจัด), ในอัคคิปปสาทสูตร(ว่าด้วยความเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ) และในพรหมสูตร(ว่าด้วยสกุลที่มีพรหม) ท่านหมายถึง ความบันเทิงของผู้ทำความดีเช่นบำรุงมารดาบิดาและเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศเป็นต้นจะพึงได้รับหลังจากเสียชีวิต ดังข้อความตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า “.....เพราะการประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญนรชนนั้นโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้วจึงบันเทิงในสวรรค์” (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔/๗,๒๑/๓๔/๕๕,๒๑/๖๓/๑๐๘) ,ในปฐมปติพพตาวิมาน(วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี เรื่องที่ ๑) ระบุถึงสภาพของความบันเทิงที่เกิดขึ้นในวิมานสำหรับผู้ทำความดีว่า “...อนึ่ง เทพอัปสรเหล่านี้ก็ฟ้อนรำขับร้องอยู่รอบๆ เธอ” (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๔/๑๖, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บันเทิงใจ : เบิกบานใจ, รื่นเริงใจ, ใจยินดี, ใจรู้สึกสนุกสนาน, ในกุญชรวิมาน(วิมานที่มีช้างเป็นพาหนะ) เทพธิดาได้ตอบคำถามของพระมหาโมคคัลลานเถระถึงผลแห่งกุศลกรรมที่ตนได้รับอันเป็นเหตุทำให้บันเทิงใจอยู่ในกุญชรวิมาน ดังมีใจความตอนหนึ่งว่า “...บุคคลผู้เลื่อมใส ถวายอาสนะแด่ผู้มีปกติประพฤติพรหมจรรย์หลุดพ้นโดยชอบ สงบแล้ว พึงบันเทิงใจ เช่นเดียวกับดิฉัน”(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔๑/๘)

บันลือสีหนาท :เปล่งคำพูดด้วยท่าทีองอาจดุจราชสีห์, เปล่งเสียงดังกล้องดุจการเปล่งของพญาราชสีห์ เช่น พระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสด้วยท่าทีองอาจดังพญาราชสีห์ ไม่ทรงหวั่นเกรงผู้ใด เพราะทรงมั่นพระทัยในศีล สมาธิ และปัญญาของพระองค์

SAMPLE

(ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๓/๑๗๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๕/๙๐,๑๐/๑๔๕/๙๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๙/๑๓๓,๑๒/๑๔๘/๑๔๔,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๑/๓๗,๑๖/๒๒/๓๘,๑๖/๓๒/๖๗,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๘/๒๓๐,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๙๕/๒๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๑/๑๕,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑๑/๔๕๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑/๔๓,๒๔/๒๒/๔๙,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๓๑/๓๕๐,๒๖/๑๗๕/๓๖๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๔/๕๒๑, ที.สี.ฏีกา(บาลี)๑/๔๐๓/๔๓๒)

บัลลังก์,บัลลังก์, อาการนั่ง : แท่นนั่ง, ที่นั่ง, พระแท่นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ภายใต้เศวตฉัตร, ที่นั่งของผู้พิพากษาเมื่อพิจารณาคดีในศาล, ส่วนของสถูปเจดีย์บางแบบ มีรูปเป็นแท่นเหนือคอระฆัง เรียกว่า นั่งคู้บัลลังก์ หรือนั่งขัดสมาธิ, ในพระไตรปิฎก โดยทั่วไป คำว่า “บัลลังก์” หมายถึงที่นั่ง หรือแท่นนั่ง(มีพระวินัยกำหนดเกณฑ์ในการสร้างบัลลังก์สำหรับภิกษุ) แต่ในที่บางแห่งท่านหมายถึงเตียง เช่น ห้ามทำเตียงมีเท้าแกะสลักเป็นรูปสัตว์ร้าย (วิ.มหา.(ไทย)๔/๑/๑,วิ.จุล.(ไทย)๗/๒๙๓/๘๐,๗/๒๙๓/๘๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๓/๑๙๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๔/๑๕๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓/๑๖,๑๓/๓๘๗/๔๘๐,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๓/๒๙๔,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๔/๒๔๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๖/๕๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๔/๗๑,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒๐/๔๗๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๐/๒๘๑,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๐๗/๔๙,๒๖/๖๙๘/๘๐,วิ.อ.(บาลี)๓/๒๕๔/๑๖๙, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บัลลังก์แก้ว : บัลลังก์ที่ทำด้วยแก้ว, แท่นนั่งหรือที่นั่งทำด้วยแก้ว(แก้ว คือหินแข็งใส แลลอดเข้าไปข้างในได้ ได้แก่จำพวกเพชรพลอย, ของที่ทำเทียมให้มีลักษณะเช่นนั้น, ของที่ได้จากการใช้ทรายขาวเป็นส่วนประกอบสำคัญมาหลอมกับสารที่มีสมบัติเป็นด่างเช่นออกไซด์ของโซเดียม ออกไซด์ของแคลเซียม แล้วมีลักษณะเช่นนั้น), ในมณิปูชกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระมณิปูชกเถระ) และในอุปปลวัณณาเถริยาปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระอุบลวรรณาเถรี)พระเถระและพระเถรีได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าได้เคยถวายบัลลังก์แก้วแด่พระพุทธเจ้า ดังใจความตอนหนึ่งระบุในเถรคาถาว่า “ข้าพเจามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ประคองบัลลังก์อันวิจิตรด้วยดี เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ บูชาพระพุทธเจ้า”(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๕/๓๔๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๑๐/๔๔๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บัลลังก์คือพระธรรม : บัลลังก์แห่งพระธรรม, แท่นคือพระธรรม,บัลลังก์คือพระธรรม ในที่นี้ท่านหมายถึงการได้บรรลุพระอรหัต อันเป็นคุณธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา หรือการสิ้นอาสวะนั่นเอง ดังข้อความที่ปรากฏในเอกาสน

SAMPLE

ทายกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระเอกาสนทายกเถระ)พระเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าถวายอาสนะเพียงที่เดียวในเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยม รู้ทั่วถึงบัลลังก์คือธรรมแล้ว จึงอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ"(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๖/๓๙)

บัลลังก์เงิน ; บัลลังก์ที่ทำด้วยเงิน, บัลลังก์ที่สร้างด้วยเงิน, ใช้เงินทำบัลลังก์,(บัลลังก์ คือแท่นนั่งหรือที่นั่ง, เงิน คือแร่ธาตุสีขาวเป็นมัน เนื้อแน่นไม่มีสนิม), ในที่นี้ ท่านหมายถึงบัลลังก์เงินของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏในมหาสุทัสสนสูตร(ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทัสสนะ) ว่า "..... ธรรมปราสาทมีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ ยอด แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) เรือนยอดทอง (๒) เรือนยอดเงิน (๓) เรือนยอดแก้วไพฑูรย์ (๔) เรือนยอดแก้วผลึกในเรือนยอดทองตั้งบัลลังก์เงินไว้ ในเรือนยอดเงินตั้งบัลลังก์ทองไว้ ในเรือนยอดแก้วไพฑูรย์ตั้งบัลลังก์งาไว้ในเรือนยอดแก้วผลึกตั้งบัลลังก์แก้วบุษราคัมไว้....." (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๖/๑๙๑,๑๐/๒๖๒/๑๙๔,๑๐/๒๖๓/๑๙๕,๑๐/๒๖๖/๑๙๗,๑๐/๒๖๗/๑๙๙,๑๐/๒๖๘/๒๐๐,๑๐/๒๗๐/๒๐๒,๑๐/๒๗๑/๒๐๓,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บัลลังก์เดียว : แท่นนั่งที่เดียว, ที่นั่งที่เดียว, (นั่งบน)แท่นนั่งครั้งเดียวโดยไม่ลุกจากที่, คำว่า "บัลลังก์เดียว" ในที่นี้ ท่านหมายถึง การนั่งโดยบัลลังก์เดียว อย่างเช่นการนั่งขัดสมาธิโดยไม่ลุกขึ้นเลยตลอด ๗ วันของพระพุทธเจ้า ดังข้อความปรากฏในโพธิวรรค(ว่าด้วยการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ)ตอนหนึ่งว่า "สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่เป็นเวลา ๗ วัน....." (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑/๑๗๑,๒๕/๒/๑๗๓,๒๕/๔/๑๗๖,๒๕/๑๑/๑๘๙,๒๕/๒๗/๒๒๒,๒๕/๓๐/๒๒๙, วิ.อ.(บาลี)๓/๑/๓)

บัลลังก์ทอง : บัลลังก์ที่ทำด้วยทอง, แท่นนั่งที่สร้างด้วยทอง, (บัลลังก์ คือที่นั่งหรือแท่นนั่ง, ทอง คือธาตุแท้ชนิดหนึ่งเนื้อแน่นมาก สีเหลืองสุกปลั่ง เป็นโลหะมีค่า), ในที่นี้ ท่านหมายถึงบัลลังก์เงินของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏในมหาสุทัสสนสูตร(ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทัสสนะ) ว่า "ธรรมปราสาทมีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ ยอด แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) เรือนยอดทอง (๒) เรือนยอดเงิน (๓) เรือนยอดแก้วไพฑูรย์ (๔) เรือนยอดแก้วผลึกในเรือนยอดทองตั้งบัลลังก์เงินไว้ ในเรือนยอดเงินตั้งบัลลังก์ทองไว้ ในเรือนยอดแก้วไพฑูรย์ตั้งบัลลังก์งาไว้ ในเรือนยอดแก้วผลึกตั้งบัลลังก์แก้วบุษราคัมไว้....." (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๖/๑๙๑,๑๐/๒๖๑/๑๙๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๒๕/๖๑๕,ขุ.ชา.

SAMPLE

(ไทย)๒๘/๑๖๔/๒๑๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕/๑๐๒,๓๒/๔๔/๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๑/๑๘๕,๓๓/๔๔/๘๓,๓๓/๔๕/๓๙๒,๓๓/๖๕/๓๔๕พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บัลลังก์สีหอาสน์ : แท่นนั่งที่ดูองอาจดุจราชสีห์, ที่นั่งทรงราชสีห์, (บัลลังก์-แท่นนั่งหรือที่นั่ง, สีหะ-สิงห์หรือราชสีห์, อาสน์-การนั่งหรือที่นั่ง), ในตาลปุฏเถรคาถา(ภาษิตของพระตาลปุฏเถระ) ท่านหมายถึง บัลลังก์ที่นั่งอย่างมั่นคง, บัลลังก์ที่นั่งแล้วชนะมารและเสนามารได้ ดังข้อความตอนหนึ่งที่พระเถระกล่าวให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "เมื่อไรหนอเราจะได้ฉวยศัสตราที่สำเร็จด้วยปัญญาอันมีเดชานุภาพมากของท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลาย หักรานกิเลสมารพร้อมทั้งเสนามาร โดยฉับพลัน เหนือบัลลังก์สีหอาสน์" (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๐๙๘/๕๑๘,ขุ.เถร.อ.(ไทย)๒/๑๐๙๘/๖๘๒)

บัลลังก์อันประเสริฐ :บัลลังก์อันล้ำค่า (เช่นบัลลังก์ทองคำ บัลลังก์แก้วมณี) บัลลังก์ที่วิจิตรสวยงามประดับตกแต่งด้วยรูปราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น, ในเอกาสนทายิกาเถริยาปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระเอกาสนทายิกาเถรี) พระเถรีได้เล่าถึงอดีตชาติของตนครั้งเป็นมเหสีของพระราชามีบัลลังก์อันประเสริฐหลากหลายชนิด ดังข้อความตอนหนึ่งว่า"หม่อมฉันเพียบพร้อมด้วยความร่าเริงสนุกสนานไปได้ตามที่หม่อมฉันปรารถนาพร้อมกับบัลลังก์อันประเสริฐในคราวที่หม่อมฉันต้องการจะไป"(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๗/๓๙๒)

บัวขาบ : บัวผัน,บัวมีดอกสีคราม(เช่นในประโยคว่า ในบึงของอุทยานมีบัวขาบขึ้นอยู่เต็มเห็นเป็นสีครามไปทั่วบริเวณ), ในขุททกนิกาย พุทธาปทาน(พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า)และเถราปทาน (ว่าด้วยประวัติในอดีตชาติของพระเถระทั้งหลาย) ได้บรรยายถึงความสวยงามแห่งสภาพแวดล้อมในสระที่ท่านอาศัยอยู่พรั่งพร้อมไปด้วยดอกบัวชนิดต่างๆ รวมทั้งบัวขาบด้วย ดังมีข้อความปรากฏตอนหนึ่งว่า "ในสระนั้น มีบัวหลวง บัวขาบ สะพรั่งด้วยบัวขาว ดารดาษด้วยบัวเผื่อน ลมพัดพากลิ่นหอมต่างๆ โชยมา"(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๑/๔,๓๒/๑๑๗/๖๗๐,๓๒/๓๔๒/๖๙๙,๓๒/๓๔๔/๖๙๙,๓๒/๓๘๘/๖๓๕,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมแปล ไทย-อังกฤษ NECTEC's Lexitron Dictionary)

บัวขาว : บัวดอกสีขาว(บุณฑริก), บัวขาว คือดอกบัวชนิดหนึ่งที่มีดอกสีขาว จะเรียก ดอกบุณฑริก ก็ได้, บัวชนิดต่างๆ มีบัวขาวเป็นต้นที่ปรากฏในพระไตรปิฎก นอกจากเป็นการบรรยายถึงสภาพแวดล้อมสวยงามในสมัยนั้น ที่ดารดาษไปด้วยบัวชนิดต่างๆแล้ว บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงหยิบยกเรื่องบัวขึ้นมาอธิบายธรรม เช่น

SAMPLE

เปรียบสติปัญญาของมนุษย์เหมือนดอกบัวระดับต่างๆในที่นี้ (ที.สี.(ไทย)๙/๔๖๙/๒๐๔,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔๘/๙,๒๖/๘๑/๑๔,๒๖/๔๔๑/๒๓๖,๒๖/๑๑๗๖/๑๔๗,)

บัวเขียว : บัวดอกสีเขียว, บัวที่มีดอกสีเขียว(อุปฺปลินี, อุปฺปลานิ), ในสุภสูตร(ว่าด้วยสุภมาณพ) ตอนกล่าวถึงตติยฌาน พระพุทธเจ้าทรงนำดอกบัวชนิดต่างๆ มีบัวเขียวเป็นต้นขึ้นมาอธิบายเปรียบเทียบกับตติยฌาน ดังข้อความมีปรากฏว่า "....เปรียบเหมือนในกอบัวเขียว(อุบล) กอบัวหลวง(ปทุม)หรือกอบัวขาว(บุณฑริก) ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวงหรือดอกบัวขาวบางเหล่าที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ยังไม่ พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ มีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นชุ่มชื่นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉันใด ภิกษุทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติ รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่สุขอันไม่มีปีติจะไม่ถูกต้อง ฉันนั้น ข้อนี้จัดเป็นสมาธิอย่างหนึ่งของภิกษุ" (ที.สี.(ไทย)๙/๔๖๙/๒๐๔)

บัวสตบงกช : ดอกบัวที่มีกลีบ ๑๐๐ กลีบ, หมายถึง ในดอกไม้ดอกหนึ่งๆ มีกลีบ ๑๐๐ กลีบ, ในติณสันถารทายกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระติณสันถารทายกเถระ) พระเถระได้เล่าถึงอดีตชาติของตน โดยระบุถึงดอกบัวสตบงกชในสระใกล้ป่าหิมพานต์ ตอนหนึ่งว่า "ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีสระธรรมชาติสระใหญ่อยู่สระหนึ่ง ดารดาษไปด้วยดอกบัวสตบงกช เป็นที่อาศัยของนกต่างๆ" (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๒/๒๑๙,ขุ.อป.อ.(บาลี)๒/๒๒/...)

บัวหลวง : บัวน้ำชนิดหนึ่งซึ่งมีอยู่ทั่วไปในเมืองไทย มีเหง้าอยู่ในโคลนเลนและส่งใบส่งดอกมาเหนือผิวน้ำดอกสีขาว บานเวลากลางวัน มีกลิ่นหอมชวนดม, บัวปทุม, ในที่อื่น ท่านบรรยายถึงความสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมในสระโบกขรณีที่ดารดาษไปด้วยบัวชนิดต่างๆ มีบัวหลวงเป็นต้น, ส่วนในสุภสูตร(ว่าด้วยสุภมาณพ) ตอนกล่าวถึงตติยฌาน พระพุทธเจ้าทรงนำดอกบัวชนิดต่างๆ มีบัวเขียวเป็นต้นขึ้นมาอธิบายเปรียบเทียบกับตติยฌาน ดังข้อความมีปรากฏว่า "....เปรียบเหมือนในกอบัวเขียว(อุบล) กอบัวหลวง(ปทุม)หรือกอบัวขาว(บุณฑริก) ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวงหรือดอกบัวขาวบางเหล่าที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ยังไม่ พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ มีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นชุ่มชื่นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉันใด ภิกษุทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นเอิบอิ่มด้วยสุขอันไม่มีปีติ รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่สุขอันไม่มีปีติจะไม่ถูกต้อง ฉันนั้น ข้อนี้จัดเป็นสมาธิอย่างหนึ่งของภิกษุ" (ที.สี.(ไทย)๙/๔๖๙/๒๐๔,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๗๔๐/๘๖,๒๖/๑๑๗๖/๑๔๗,ขุ.อป.

SAMPLE

(ไทย)๓๒/๑๑๗//๖๗๐,๓๒/๓๔๒/๖๙๙,๓๒/๓๔๔/๖๙๙,พจนานุกรมแปล ไทย-ไทย อ.เปลื้อง ณ นคร)

บากบั่นมั่นคง : พากเพียรมั่นคง, ตั้งหน้าฝ่าความยากลำบาก, ตั้งใจจริงที่จะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้ประสบความสำเร็จ, การมีความบากบั่นมั่นคงเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้สามารถละขาดอกุศลธรรมและสร้างกุศลธรรมให้เกิดได้ รวมทั้งเป็นไปเพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติ ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏในเมฆิยสูตร(ว่าด้วยพระเมฆิยะ) ว่า "ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อหักุศลธรรมเกิด เป็นผู้มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เป็นธรรมประการที่ ๔ ที่เป็นไป เพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก่กล้า"(องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔/๖,องฺ.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๒/๑๙๗,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑/๔๒๗,๒๓/๓/๔๓๓,๒๓/๕๘/๓๕๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๓๓,๒๔/๑๘/๓๗,๒๔/๕๐/๑๐๘,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๑/๒๓๔,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๖๘/๕๑๕)

บาดหมาง : โกรธเคืองกัน หมองใจกัน, ผิดใจกัน, ความบาดหมางผิดใจกันเป็นเหตุนำมาซึ่งการทะเลาะวิวาททำลายความสามัคคีในหมู่คณะ, ในสมัยพุทธกาลมีเหตุการณ์ทำนองนี้เกิดขึ้นแก่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีระหว่างฝ่ายพระธรรมกถึกกับฝ่ายพระวินัยธร เกิดสังฆเภทในหมู่สงฆ์ ถึงขนาดไม่ทำอุโบสถร่วมกัน, การบาดหมางกันเมื่อเกิดขึ้นย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์, ในภัณฑนสูตร(ว่าด้วยภิกษุเกิดความบาดหมางกัน)พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายในเรื่องนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย การที่เธอทั้งหลายเกิดความบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่นี้ไม่สมควรแก่เธอทั้งหลายผู้เป็นกุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาเลย ภิกษุทั้งหลาย สาราณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) ๑๐ ประการนี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกันเพื่อความสามัคคีกันเพื่อความเป็นอันเดียวกัน..."(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๑/๕๒๙,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๔๑/๙๓,๒๔/๕๐/๑๐๖,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕๔/๒๙๐,๒๕/๕๘/๓๐๔,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๘/๓๖๒,๒๕/๑๙/๓๖๓, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บาดาล : พื้นที่ใต้ระดับผิวดินลงไป เรียกน้ำที่สูบจากใต้ดินที่ลึกไม่ต่ำกว่า ๑๐ เมตรว่า น้ำบาดาล, บาดาล(ปาตาล) คือนาคพิภพเป็นที่อยู่ของพญานาค, ในอรรถกถา ท่านอธิบายว่า บาดาลตั้งอยู่ในมหาสมุทรบริเวณที่มีปากน้ำเชี่ยวมีสภาพคล้ายเหวในมหานรก จึงเป็นสถานที่ไม่ควรตกไป, บางครั้งพระพุทธเจ้าทรงนำบาดาลมาเปรียบเทียบกับทุกขเวทนาที่เป็นไปในสรีระของคนเรา(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๔๔/

SAMPLE

๕๙,๑๕/๑๖๑/๒๑๕,๑๕/๒๒๑/๓๒๓,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๒๕๒/๒๗๒,สำ.สพา.อ.(บาลี)๓/๒๕๒/....,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บาตร : ภาชนะชนิดหนึ่งสำหรับภิกษุสามเณรใช้รับอาหารบิณฑบาต, บาตรเป็นหนึ่งในอัฏฐบริขารที่จำเป็น มี ๓ ขนาด คือ(๑)ขนาดใหญ่ (๒)ขนาดกลาง (๓)ขนาดเล็ก, ทรงอนุญาตให้ภิกษุสามเณรมีไว้ใช้รูปละ ๑ ใบเท่านั้น ถ้าเกิน ๑ ใบ เรียกว่า อติเรกบาตร(บาตรนอกเหนือจากที่อธิษฐานใช้) สามารถเก็บไว้ได้ไม่เกิน ๑๐ วัน ต้องสละออกตามพระพุทธบัญญัติข้อนิสสัคคียปาจิตตีย์(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐/๑๖,๑๑/๒๙๙/๒๔๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒/๑๕,๑๓/๒๒/๒๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓,๑๔/๗๕/๘๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๒/๑๙๓,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๘๘/๘๗,๑๘/๑๒๑/๑๔๔,วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๐๒/๑๒๔,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๙๒/๓๒๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๓/๑๕๘,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๖/๑๗๘,๒๕/๑๓/๑๙๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๒๔/๒๔, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บาตรแก้วมณี : บาตรที่ทำจากแก้วมณี, บาตรที่ใช้แก้วมณีทำ, (บาตรแก้วมณี เป็นหนึ่งในบาตร ๑๒ ชนิดที่ไม่ทรางอนุญาตให้ภิกษุสามเณรทั่วไปมีไว้ใช้),ในพุทธาปทาน (พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า) พระพุทธเจ้าได้ตรัสอดีตชาติของพระองค์ในช่วงบำเพ็ญทานบารมีเป็นต้นก่อนมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าว่า ได้ทรงถวายสิ่งของต่างๆ แด่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวก ดังข้อความปรากฏตอนหนึ่งว่า "ของเคี้ยว ของฉัน ของลิ้ม น้ำปานะ รวมทั้งอาหารมีอยู่อย่างเพียบพร้อมเราถวายบรรจุจนเต็มบาตรแก้วมณีลูกงามทุกลูก" (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๗/๕)

บาตรขนาดกลาง : บาตรที่มีขนาดกลาง, บาตร เป็นหนึ่งในอัฏฐบริขารที่จำเป็นสำหรับภิกษุสามเณรมีไว้ใช้เพื่อรับอาหารบิณฑบาตร มี ๓ ขนาด คือ(๑)บาตรขนาดใหญ่ (๒)บาตรขนาดกลาง (๓)บาตรขนาดเล็ก, ในปัตตวรรค(หมวดว่าด้วยบาตร) ได้ระบุถึงบาตรขนาดกลางไว้ว่า "ที่ชื่อว่า บาตรขนาดกลาง จุข้าวสุกจากข้าวสาร ๑ ทะนาน จุของเคี้ยวเศษหนึ่งส่วนสี่ จุกับข้าวพอสมควรแก่ข้าวสุกนั้น"(วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๐๒/๑๒๔)

บาตรขนาดเล็ก : บาตรที่มีขนาดเล็ก, บาตร เป็นหนึ่งในอัฏฐบริขารที่จำเป็นสำหรับภิกษุสามเณรมีไว้ใช้เพื่อรับอาหารบิณฑบาตร มี ๓ ขนาด คือ(๑)บาตรขนาดใหญ่ (๒)บาตรขนาดกลาง (๓)บาตรขนาดเล็ก, ในปัตตวรรค(หมวดว่าด้วยบาตร) ได้ระบุถึงบาตรขนาดเล็กไว้ว่า "ที่ชื่อว่า บาตรขนาดเล็ก จุข้าวสุกจากข้าวสารครึ่งทะนาน จุของเคี้ยวเศษหนึ่งส่วนสี่ จุกับข้าวพอสมควรแก่ข้าวสุกนั้น" (วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๐๒/๑๒๔)

SAMPLE

บาตรขนาดใหญ่ : บาตรที่มีขนาดใหญ่, บาตร เป็นหนึ่งในอัฏฐบริขารที่จำเป็นสำหรับภิกษุสามเณรมีไว้ใช้เพื่อรับอาหารบิณฑบาตร มี ๓ ขนาด คือ(๑)บาตรขนาดใหญ่ (๒)บาตรขนาดกลาง (๓)บาตรขนาดเล็ก, ในปัตตวรรค(หมวดว่าด้วยบาตร) ได้ระบุถึงบาตรขนาดใหญ่ไว้ว่า "ที่ชื่อว่า บาตรขนาดใหญ่ จุข้าวสุกจากข้าวสาร ๒ ทะนาน จุของเคี้ยวเศษหนึ่งส่วนสี่ จุกับข้าวพอสมควรแก่ข้าวสุกนั้น"(วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๐๒/๑๒๔)

บาตรดิน : บาตรที่ทำด้วยดิน,บาตรที่ใช้ดินเป็นส่วนผสมในการทำ, บาตรที่ทรงอนุญาตมี ๒ ชนิด คือบาตรดิน และบาตรเหล็ก (บาตรที่ไม่ทรงอนุญาต ๑๑ ชนิด ได้แก่ บาตรทอง บาตรเงิน บาตรแก้วมณี บาตรแก้วไพฑูรย์ บาตรแก้วผลึก บาตรแก้วหุง บาตรทองแดง บาตรทองเหลือง บาตรดีบุก บาตรสังกะสี และบาตรไม้), ในติสสเถรคาถา(ภาษิตของพระติสสเถระ) ท่านได้กล่าวคาถาแสดงเจตจำนงค์เพื่อสละบ้านเรือนออกบวชว่า" เราละทิ้งจานทองคำลวดลายวิจิตรมีค่านับร้อยปละ มาใช้บาตรดินแทน"(ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๙๗/๓๓๘)

บาทแห่งฤทธิ์ : ฐานรองรับฤทธิ์, มูลรากแห่งฤทธิ์, พื้นฐานแห่งฤทธิ์, ปัจจัยที่จะทำให้การแสดงฤทธิ์ต่างๆ สำเร็จ (ปาท-เครื่องให้ถึง, อิทฺธิ-ฤทธิ์ ความสำเร็จ), ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ตอนอิทธิกถา(ว่าด้วยฤทธิ์) ได้ระบุถึงบาทแห่งฤทธิ์ไว้ ๔ อย่าง คือ "...ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑)เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (๒) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร(๓)เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร(๔)เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร, บาทแห่งฤทธิ์ ๔ อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความได้ฤทธิ์ เพื่อความได้เฉพาะฤทธิ์เพื่อแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ เพื่อความสำเร็จแห่งฤทธิ์ เพื่อความชำนาญในฤทธิ์ เพื่อความแกล้วกล้าด้วยฤทธิ์"(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๙/๕๖๓)

บ้านมลรัฐ : หมู่บ้านชื่อมลรัฐ,บ้านมลรัฐมีปรากฏชื่อในปัญจุโปสถิกชาดก(ว่าด้วยการรักษาอุโบสถของสัตว์ ๕ ชนิด) พระโพธิสัตว์ถามเหตุผลในการรักษาอุโบสถของสัตว์ ๕ ชนิด คือ นกพิราบ งู โคเปลี่ยว สุนัขจิ้งจอก และหมี, บรรดาสัตว์ ๕ ชนิดนั้น หมีได้ตอบเหตุผลในการรักษาอุโบสถว่า เพราะตนเองมีความอยากมากเกินจึงทิ้งที่อยู่ของตนไปเที่ยวหาอาหารยังหมู่บ้านมลรัฐ แต่ถูกชาวบ้านทุบตีขับไล่ หนีกลับมาที่อยู่ของตามเดิมและตั้งใจว่าจะรักษาอุโบสถไม่ให้ความอยากเกินครอบงำอีกต่อไปตามข้อความที่มีปรากฏว่า "ข้าพเจ้าดูหมิ่นที่อยู่ของตน ได้ไปยังหมู่บ้านมลรัฐ เพราะความอยากเกินไปชนทั้งหลายออกจากหมู่บ้านนั้นทุบตีข้าพเจ้าด้วยคันธนูและไม้ค้อน"(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๓๘/๔๔๔)

SAMPLE

บ้านส่วย : บ้านที่ต้องเสียค่าเครื่องบรรณาการหรือของกำนัลแก่พระราชา, บ้านที่ตกเป็นเมืองขึ้นต้องเสียค่าภาษีอากรแก่เมืองหลวง, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า บ้านส่วยคือบ้านที่มีรายได้เกิดขึ้น ๑๐๐,๐๐๐ พระราชาทรงมีสิทธิ์พระราชทานบ้านส่วยแก่ใครก็ได้ตามประสงค์ของพระองค์ ดังข้อความที่ปรากฏในอัยยิกาสูตร(ว่าด้วยพระอัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศล) พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสูญเสียพระอัยยิกาผู้เป็นที่รักเคารพ จึงไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลว่า "หากข้าพระองค์ใช้บ้านส่วยแลกแล้วจะพึงได้สมหวังว่า 'ขอพระอัยยิกาของเราอย่าได้ทิวงคตเลย' ข้าพระองค์ก็พึงให้แม้ซึ่งบ้านส่วยเพื่อให้ได้สมหวังว่า 'ขอพระยยิกาของเราอย่าได้ทิวงคตเลย' ..."(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๖๒/๔๔๘,๑๓/๓๐๙/๓๗๓,๑๓/๓๑๔/๓๘๐,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๓/๑๖๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๕/๓๕๖,๒๗/๒๗/๔๗๔,สํ.ส.อ.(บาลี)๑/๑๓๓/....)

บ้านอุตตรยวมัชฌคาม : บ้านชื่ออุตตรยวมัชฌคาม, บ้านที่อยู่ของพระนางอมราเทวี, บ้านอุตตรยวมัชฌคาม มีปรากฏชื่อในอมราเทวีปัญหชาดก(ว่าด้วยพระนางอมราเทวี) พระนางอมราเทวีได้บอกทางไปบ้านตนซึ่งตั้งอยู่ในหมู่บ้านอุตตรยวมัชฌคามแก่พระโพธิสัตว์มโหสธบัณฑิตว่า ".....ดิฉันถือภาชนะข้าวยาคูด้วยมือใด ดิฉันบอกทางด้วยมือนั้น ไม่ได้ถือภาชนะข้าวยาคูด้วยมือใด ไม่ได้บอกทางด้วยมือนั้น หนทางนั้นเป็นหนทางไปสู่บ้านของดิฉัน ซึ่งตั้งอยู่ในบ้านอุตตรยวมัชฌคาม ขอท่านจงทราบหนทางที่ดิฉันกล่าวเป็นปริศนานั้นเองเถิด" (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๒/๔๖)

บาป : ความชั่ว, ความเลวทราม, ความมัวหมอง, การกระทำผิดหลักคำสอนหรือข้อห้ามในศาสนา, คำว่า "บาป.(ปาป,อกุสล.)" คือสิ่งที่ตรงกันข้ามกับคำว่า"บุญ(ปุญ□.,กุสล.)",ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้ามักจะทรงยกเรื่องบาปบุญขึ้นมาอธิบายหลักคำสอนของพระองค์เพื่อชี้ให้เห็นโทษของบาป เช่นทำให้เกิดความเศร้าหมองใจเป็นต้น จึงควรหลีกเลี่ยง และให้เห็นคุณค่าของบุญ เช่นทำให้เกิดความสุขใจเป็นต้น จึงควรบำเพ็ญ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๖/๕๓,๙/๑๗๗/๕๙,๙/๓๙๔/๑๖๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓/๖๑,๑๐/๑๐๔/๖๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑๓/๕๕๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๓/๖๐,๑๓/๙๗/๑๐๑,๑๓/๒๒๖/๒๖๔,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐/๒๔,๑๕/๑๑๕/๑๓๓,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๑/๒๘๘,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๕/๔๓๘,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๙/๓๗,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๖๖/๔๒๒,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๙๘/๑๒๓)

บาปกรรม : กรรมชั่ว, กรรมเลว,กรรมไม่ดี,อกุศลกรรม,ตั้งใจทำกรมชั่ว, การกระทำที่จะก่อให้เกิดความเศร้าหมองใจ เช่นการละเมิดศีล ๕ มีการฆ่าสัตว์และลักทรัพย์เป็นต้น,ในหลักของพระพุทธศาสนาถือว่า ผู้ทำบาปกรรมใดย่อมเป็นผู้เสวย

SAMPLE

วิบาก(ผล)ของบาปกรรมนั้นและเมื่อตายไปส่งผลให้เกิดในทุคติภูมิ จึงเป็นสิ่งที่ควรละเว้น(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๔/๒๐๐,๑๑/๒๔๖/๒๐๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๙/๑๘๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๓/๓๗๘,๑๓/๔๔๘/๕๖๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑/๒,๒/๓,๑๔/๓/๕,๔/๖,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๗/๓๐๐,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๐/๔๑๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕/๗,๒๑/๑๙๕/๒๙๒,ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๑๒/๑๒,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๒๕/๓๖๙,ขุ.เถร.(ไทย๒๖/๘๑/๓๓๓,๒๖/๑๔๖/๓๕๓,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๓๘/๕๙๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๐/๕๔๑,๒๗/๒๒/๕๔๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๐๓/๖๕๗)

บาปทุจริต : ความประพฤติชั่ว, พฤติกรรมเลวทราม, การกระทำที่ก่อให้เกิดมลทิน, การประพฤติชั่วทางกาย วาจา และใจ, ในหลักของพระพุทธศาสนาถือว่า ผู้ประพฤติบาปทุจริตย่อมไปสู่ทุคติ, ในมหาชนกชาดก(ว่าด้วยพระมหาชนกทรงบำเพ็ญวิริยบารมี) พระโพธิสัตว์ได้ตรัสตอบเหตุผลที่ทรงสละราชสมบัติออกบวชแก่พระนางสีวลีตอนหนึ่งว่า"...จงมาเถิดเราจะตามสอนเธอด้วยวาจาที่ชอบ เธอจะไปสู่ทุคติด้วยกาย วาจา และใจ เพราะบาปใด เมื่อเธอครองราชสมบัติก็จักทำบาปทุจริตนั้นเป็นอันมาก"(ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๗๗/๒๒๖)

บาปธรรม : ธรรมชั่ว, ธรรมเลวทราม,อกุศลธรรม, ธรรมที่ก่อให้เกิดโทษหรือความเสียหาย, ในหลักของพระพุทธศาสนาถือว่า บาปธรรมเป็นเหตุนำไปสู่ทุคติ จึงเป็นสิ่งที่ควรละเว้น, ในอัญญตรกุลปุตตวัตถุ(เรื่องกุลบุตรคนใดคนหนึ่ง) ระบุว่า บาปธรรม เป็นมลทินทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ตามข้อความที่มีปรากฏว่า "สตรีมีความประพฤติชั่วเป็นมลทิน ผู้ให้มีความตระหนี่เป็นมลทิน บาปธรรมเป็นมลทินทั้งในโลกนี้และโลกหน้า" (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๘/๙๔,๑๑/๑๓๐/๙๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๘/๓๔๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๙/๕๑๒,๒๕/๕/๑๗๘,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๔๒/๑๐๘,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘๗๙/๑๐๓,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๗๐/๗๕๔)

บาปมิตร : มิตรชั่ว, เพื่อนชั่ว,เพื่อนไม่ดี, อมิตร, มิตรไม่แท้,มิตรเทียม, บาปมิตร(มิตรปฏิรูป) เป็นมิตรที่ไม่ควรคบค้าสมาคมด้วย เพราะจะนำความเสียหายมาให้ มี ๔ ประเภท คือ (๑)คนปอกลอก คือคนที่คิดเอาแต่ได้ คบเพื่อนเพื่อหวังผลประโยชน์ เอาเปรียบเพื่อน (๒)คนดีแต่พูด คือชอบพูดเรื่องเหลวไหลไร้ประโยชน์ ไม่สามารถเป็นที่พึ่งได้ยามมีภัย(๓)คนหัวประจบคือชอบคล้อยตามทุกเรื่อง สรรเสริญต่อหน้า นินทาลับหลัง (๔)คนชักชวนในทางเสียหาย เช่นชวนดื่มสุราเสพยาเสพติด เล่นการพนัน เป็นต้น, ในโคลิสสานิสูตร(ว่าด้วยภิกษุชื่อโคลิสสานิ)ว่าด้วยภิกษุชื่อโคลิสสานิ)ระบุถึงคุณธรรมของภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรมีการทำตัวเป็นกัลยาณมิตรและไม่ควรทำตัวเป็นบาปมิตรต่อกันเป็นต้น(ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๓/๑๙๗)

SAMPLE

บาปอกุศล : ความชั่วช้าเลวทราม, สิ่งที่ไม่ดีงาม, สิ่งที่เป็นอัปมงคล,การกระทำที่เป็นโทษไม่ก่อผลดีต่อชีวิต(อกุศลกรรมบถ ๑๐) บาปอกุศล คือสิ่งที่ก่อให้เกิดความเศร้าหมอง เป็นข้าศึกต่อกุศลธรรม เป็นเหตุนำไปสู่ทุคติ ควรหลีกเว้น, ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงเรื่องบาปอกุศลไว้หลายแห่ง เช่นในสนิมิตตวรรค(หมวดว่าด้วยเหตุแห่งบาปอกุศล) เป็นต้น(ม.มู,(ไทย)๑๒/๒๑๖/๒๒๖,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๙๖/๑๐๖,๑๘/๑๒๐/๑๔๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๘/๑๐๕)

บาปอกุศลจิต : จิตคิดเป็นบาปอกุศล, คิดในสิ่งชั่วช้าเลวทราม, คิดในสิ่งที่เลวไหลไร้ประโยชน์, คิดในสิ่งที่ไม่ควรคิดเป็นอัปมงคล, ในจินตสูตร(ว่าด้วยการคิดเรื่องอริยสัจ) พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายไม่ให้คิดเป็นบาปอกุศลจิตว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าคิดเป็นบาปอกุศลจิตว่า 'โลกเที่ยง หรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด หรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่' ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะความคิดนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์", (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๘/๕๘๘)

บาปอกุศลธรรม : ธรรมที่เป็นบาปอกุศล, ธรรมที่ชั่วช้าเลวทราม, ธรรมที่ก่อให้เกิดอัปมงคล, ธรรมที่ก่อให้เกิดโทษเครื่องเศร้าหมอง,ธรรมที่เป็นข้าศึกต่อคุณงามความดีงาม,ในพระไตรปิฎก ระบุถึงบาปอกุศลธรรมไว้หลายแห่ง นอกจากเพื่อชี้ให้เห็นโทษของบาปอกุศลธรรมแล้วยังสอนวิธีเอาชนะบาปอกุศลธรรมเพิ่มพูนกุศลธรรมด้วยเช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในวิริยารัมภญาณนิทเทส(แสดงวิริยารัมภญาณ) ตอนหนึ่งว่า "....วิริยารัมภญาณ...คือ ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ชื่อว่า วิริยารัมภญาณ..." (วิ.ม.(ไทย)๑/๕/๓,๑/๖/๓,๑/๗/๓,๑/๘/๓,๑/๙/๓,๑/๙/๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๘/๙๕,๑๑/๑๓๒/๙๗,๑๑/๓๑๐/๒๘๓,๑๑/๓๕๙/๔๒๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๖/๒๕,๑๒/๑๘๔/๑๙๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒/๑๕,๑๓/๒๔/๒๗,๑๓/๙๕/๙๘,๑๓/๒๖๔/๓๑๒,๑๓/๔๑๙/๕๒๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๒,๗๕/๗๙,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๒/๓๙,๑๖/๑๔๕/๒๓๕,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๕๓/๘๓,๑๙/๑๕๖/๘๕,๑๙/๔๘๐/๒๙๐,๑๙/๘๒๕/๓๙๕,๑๙/๙๘๕/๔๖๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๐/๒๗๕,๒๐/๑๕๗/๔๐๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐/

๑๗,๑๓/๒๔,๑๔/๒๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๔/๒๕๙,๒๔/๑๑๕/๒๖๔,๒๔/๑๑๖/๒๖๘,ขุ.มหา.(ไทย)๒๙/๘๐/๒๓๗,๒๙/๘๑/๒๔๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘๙/๑๔๙,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๕๗/๑๕๙,๓๖/๗๗/๑๖๔)

บาปอกุศลวิตก :วิตกในบาปอกุศล, ความตรึกในสิ่งชั่วช้าเลวทราม, ความตรึกในสิ่งที่ก่อให้เกิดโทษไร้ประโยชน์, ความตรึกในธรรมอันเป็นข้าศึกต่อกัลยาณธรรม, ความตรึกในเรื่องเป็นเหตุสร้างความหมองใจ, ในวิตักกสูตร(ว่าด้วยการตรึกถึงอริยสัจ) และในเมฆิยสูตร(ว่าด้วยพระเมฆิยเถระ) ท่านแบ่งบาปอกุศลวิตกไว้ ๓ ประเภท คือ (๑)กามวิตก-ความตรึกในทางกาม (๒)พยาบาทวิตก –ความตรึกในทางพยาบาท (๓)วิหิงสาวิตก-ความตรึกในทางเบียดเบียน,ทรงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า"...วิตกเหล่านี้ไม่มีประโยชน์ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน....."(สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๗๗/๕๘๗,๒๐/๑๒๙/๓๗๘,๒๕/๓๑/๒๓๓

บ่าไปสู่สมุทร :ไหลไปสู่สมุทร, หลากไปสู่ทะเล, ไหลบ่าไปสู่ทะเล, เอ่อล้นไปสู่ทะเล, ในปฐมสมุททนินนสูตร(ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทรสูตรที่ ๑)พระพุทธเจ้า ทรงเปรียบเทียบการเจริญอริยมรรคของภิกษุเป็นเหตุน้อมไปสู่นิพพานเหมือนการที่แม่น้ำคงคาไหลบ่าไปสู่สมุทรฉะนั้น ดังข้อความมีปรากฏตอนหนึ่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร หลากไปสู่สมุทร แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ..." (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๗/๖๑)

บารมี : คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา, คุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่, ความสำเร็จ, (บารมี หรือ คุณความดีที่ควรบำเพ็ญมี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ (การออกจากกาม คือ บวช) ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฏฐาน เมตตา อุเบกขา เรียกว่า ทศบารมี), คำว่า "บารมี" ในอนุปทสูตร(ว่าด้วยธรรมตามลำดับบท) ตอนว่าด้วยอรูปฌาน ๔ ท่านหมายถึงความสำเร็จ ตามข้อความที่มีปรากฏว่า "ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้กล่าวชอบ พึงกล่าวชมภิกษุรูปใดว่า 'เป็นผู้ถึงวสี(ความชำนาญ) ถึงบารมี(ความสำเร็จ)ในอริยศีล เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยสมาธิ เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยปัญญา เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยวิมุตติ ภิกษุรูปนั้นคือสารีบุตรนั่นเอง ที่ผู้กล่าวชอบพึงกล่าวชมว่า 'เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยศีล เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยสมาธิ เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยปัญญาเป็น

ผู้ถึงวสีถึงบารมีในอริยวิมุตติ'..."(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๖/๑๑๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บารมีขั้นสุดท้าย : บารมีช่วงสุดท้าย, บารมีลำดับสุดท้าย(โวสานบารมี), บารมีที่บำเพ็ญจนถึงที่สุด, คุณความดีที่ทำสำเร็จถึงขั้นสุดท้าย, ในสังคารวสูตร(ว่าด้วยมาณฑชื่อสังคารวะ) หัวข้อ "ความต่างกันแห่งสมณพราหมณ์" ท่านอธิบายความว่า "...เป็นผู้มีบารมีขั้นสุดท้ายเพราะรู้ยิ่งในปัจจุบันย่อมปฏิญญาอาทิพรหมจรรย์....." ในอรรถกถาท่านขยายความหมายถึง เป็นผู้อยู่จบขันธ์สุดท้ายแล้วบรรลุนิพพานอันเป็นฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง กล่าวคือบารมี เพราะรู้ยิ่งอัตภาพนี้นั่นแลที่รู้ชัดแล้วในปัจจุบัน ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๔/๕๙๙, ม.ม.อ.(ไทย)๓/๔๗๔/๔๒๓)

บารมีธรรม : ธรรมเครื่องบำเพ็ญคุณงามความดี,คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง มี ๑๐ อย่าง คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา (และแต่อย่างก็แบ่งออกเป็น ๓ ขั้น คือขั้นบารมี ขั้นอุปบารมี และขั้นปรมัตถบารมี รวมเป็นบารมี ๓๐ ทัศ), ในโกนาคมนพุทธวงศ์(ว่าด้วยพระประวัติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ) ได้ระบุถึงการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ตอนหนึ่งว่า "ทรงบำเพ็ญบารมีธรรม ๑๐ ประการ ให้บริบูรณ์ ข้ามทางกันดารได้แล้ว ลอยมลทินทั้งปวงแล้ว ทรงบรรลุสัมโพธิญาณอันประเสริฐ"(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒/๗๐๖,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

บำบวง : บนบาน, เซ่นสรวง, บูชา. บวงสรวง, การบำบวง คือการขอร้องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยโดยให้คำมั่นว่าจะให้สิ่งของตอบแทนหรือทำตามที่ให้สัญญาไว้เมื่อเป็นผลสำเร็จ, ในคณิกาสูตร(ว่าด้วยหญิงโสเภณี)พระพุทธเจ้าตรัสถึงการบำบวงในฐานะเป็นส่วนสุดอันเป็นเหตุเพิ่มตัณหาและอวิชชาแก่ภิกษุทั้งหลาย มีข้อความตอนหนึ่งว่า "สิ่งที่บุคคลได้รับอยู่และสิ่งที่บุคคลยังหวังที่จะได้รับต่อไป สิ่งทั้งสองนั้นเจือด้วยธุลีคือราคะเป็นต้นแก่ผู้ทุรนทุรายใฝ่ใจอยากได้รับอยู่ ส่วนสมณพราหมณ์ผู้มีสิกขาอันเป็นสาระ คือศีล วัตร ชีวิต พรหมจรรย์ และการบำบวงอันเป็นสาระ นี้เป็นส่วนสุดที่ ๑ สมณพราหมณ์ผู้มีวาทะอย่างนี้ว่า 'โทษในกามไม่มี' นี้เป็นส่วนสุดที่ ๒ ส่วนสุดทั้งสองนี้มีแต่จะเพิ่มตัณหาและอวิชชาให้มากขึ้น..."(ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕๘/๓๐๕,(ขุ.อุ.อ.(บาลี).../๕๘/๓๗๖,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บำเพ็ญ : ทำให้เต็มบริบูรณ์, เพิ่มพูนคุณงามความดี, ประพฤติ ปฏิบัติในสิ่งดีงาม เช่น บำเพ็ญบุญ บำเพ็ญบารมี บำเพ็ญพรต บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น เป็นต้น, คำว่า "บำเพ็ญ" มักใช้ในความหมายด้านดี เช่น ในอัตตานุวาทภัย(ว่าด้วย

SAMPLE

อัตตานุวาทภัย) ระบุถึงการบำเพ็ญสุจริต ๓, ในปฐมสีลสูตร(ว่าด้วยศีล สูตรที่ ๑) ระบุถึงการเพ็ญไตรสิกขา(ศีลสมาธิปัญญา),ในสิกขานิสังสสูตร(ว่าด้วยพรหมจรรย์มีสิกขาเป็นอานิสงส์)ระบุถึงการบำเพ็ญอภิสมาจาริกสิกขาและอาทิพรหมจริยกสิกขา, ในปัลลังกวิมาน(วิมานที่มีบัลลังก์สวยงามเกิดแก่หญิงผู้ประพฤติธรรม) ระบุถึงการบำเพ็ญสิกขาบททั้งหลาย(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๑/๑๘๒,๒๑/๑๓๖/๒๐๕,๒๑/๒๔๕/๓๖๕,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๑๑/๕๐)

บำเพ็ญตบะ : บำเพ็ญความเพียรเครื่องเผากิเลส, การบำเพ็ญเพียรเพื่อข่มกิเลสให้เบาบาง, บำเพ็ญตบะในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงการบำเพ็ญความเพียรเพื่อกำจัดกิเลสออกจากใจ ต้องมีขันติธรรมสูงจึงจะทำสำเร็จได้ เช่นการรักษาศีล การทำสมาธิ การรักษาธุดงค์ เป็นต้น จัดเป็นการบำเพ็ญตบะทั้งสิ้น, ในเรื่องอเจลกัสสปะ พระพุทธเจ้าตรัสถึงการบำเพ็ญตบะของอเจลกัสสปะที่ไม่ถูกต้องไร้ประโยชน์ว่าเป็นเหตุให้ชีวะเศร้าหมอง ควรหลีกเลี่ยง, ในจูฬรถวิมาน(วิมานที่มีรถทิพย์คันเล็กเป็นพาหนะเกิดขึ้นแก่สุชาตกุมาร) ระบุถึงการบำเพ็ญตบะของฤาษีทั้งหลาย, ส่วนในนิยาโมกกันติกถา(ว่าด้วยการหยั่งลงสู่นิยาม) ระบุถึงการบำเพ็ญตบะของพระโพธิสัตว์(ที.สี.(ไทย)๙/๓๘๑/๑๖๑,๙/๓๘๒/๑๖๑,๙/๓๙๙/๑๖๙,๙/๓๙๙/๑๗๐,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๙๗/๑๒๒,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๐๔/๔๓๐)

บำเพ็ญทาน : การให้ทาน, การทำทาน, การสร้างทาน, ทำบุญด้วยการให้ทาน, การเสียสละหรือบริจาคสิ่งของ ๆตนแก่ผู้อื่น, ในทางพระพุทธศาสนาแบ่งทานออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑)อามิสทาน – การให้สิ่งของ (๒)ธรรมทาน – การให้ธรรม, ในกูฏทันตสูตร(ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อกูฏทันตะ) ระบุถึงการบำเพ็ญทานครั้งใหญ่ของพวกเจ้าผู้ครองเมืองและคหบดีทั้งหลาย ดังมีข้อความปรากฏตอนหนึ่งว่า “...พวกเจ้าผู้ครองเมืองที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบทเริ่มบำเพ็ญทานทางทิตะวันออกแห่งหลุมยัญ พวกอำมาตย์ราชบริพารที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบทเริ่มบำเพ็ญทานทางทิศใต้แห่งหลุมยัญ พวกพราหมณ์มหาศาลที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบทเริ่มบำเพ็ญทานทางทิศตะวันตกแห่งหลุมยัญ พวกคหบดีผู้มั่งคั่งที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบทเริ่มบำเพ็ญทานทางทิศเหนือแห่งหลุมยัญ...”(ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๗/๑๔๔)

บำเพ็ญเพียร : ประกอบความเพียร, ทำความเพียร, สร้างความเพียร, บำเพ็ญอุตสาหะ, มีความพยายาม, มีความตั้งใจจริงทำให้สำเร็จ,การบำเพ็ญเพียร เป็นคุณธรรมสำคัญที่ทำให้การประพฤติพรหมจรรย์มีความก้าวหน้า นำไปสู่การบรรลุธรรม แม้แต่การได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็ต้องอาศัย

SAMPLE

การบำเพ็ญเพียรทั้งนั้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๑/๕๒,๑๐/๙๑/๕๓,๑๐/๙๒/๕๔,๑๐/๙๓/๕๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๗๒/๔๐๘)

บำรุงร่างกาย : ทำร่างกายให้มีกำลัง, บำรุงสุขภาพ, บำรุงเรี่ยวแรง, รักษาร่างกายให้อยู่ในสภาพที่ดี(พลํ คเหตฺวา), ในรัฏฐปาลสูตร(ว่าด้วยพระรัฏฐปาละ) ท่านระบุถึงการฟื้นฟูสภาพร่างกายของรัฏฐปาลกุลบุตรที่ได้รับอนุญาตจากมารดาบิดาให้บวชได้ภายหลังอดอาหารขอร้องหลายวัน มีร่างกายอิดโรยให้อยู่ในสภาพที่ดีก่อนแล้ว จึงไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขอบวช(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙๙/๓๕๕)

บำเรอไฟ : บูชาด้วยไฟ, ปรนนิบัติให้เป็นที่ชอบใจด้วยไฟ, แสดงการเชิดชูยกย่องด้วยไฟ, เช่นสรวงด้วยไฟ, ในสมัยพุทธกาลมีลัทธิความเชื่อมากมายและมีวิธีปฏิบัติในการประกอบพิธีแตกต่างกันออกไป การบำเรอไฟ ก็เป็นหนึ่งในหลายความเชื่อที่มีในสมัยนั้น เช่นในจุนทสูตร(ว่าด้วยนายจุนทกัมมารบุตร) นายจุนทะทูลตอบพระพุทธเจ้า ตอนหนึ่งว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส พวกพราหมณ์ชาวปัจฉาภูมิ ผู้ถือน้ำเต้า สวมพวงมาลัยสาหร่าย บำเรอไฟ ลงน้ำเป็นวัตร ย่อมชักชวนสาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า ‘มาเถิดบุรุษผู้เจริญ ท่านควรลุกขึ้นจากที่นอนแต่เช้า จับต้องแผ่นดิน ถ้าไม่จับต้องแผ่นดิน ต้องจับต้องโคมัยสด ถ้าไม่จับต้องโคมัยสด ต้องจับต้องหญ้าเขียวสด ถ้าไม่จับต้องหญ้าเขียวสด ต้องบำเรอไฟ ถ้าไม่บำเรอไฟ ต้องประคองอัญชลีนอบน้อมดวงอาทิตย์ ถ้าไม่ประคองอัญชลีนอบน้อมดวงอาทิตย์ ต้องลงน้ำวันละ ๓ ครั้ง’ ...” (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๑๙)

บำเหน็จ : รางวัล ค่าเหนื่อย ค่าความชอบเป็นพิเศษ เช่น ปูนบำเหน็จ เงินตอบแทนที่ได้ทำงานมา ซึ่งจ่ายครั้งเดียวเมื่อออกจากงาน, สิ่งของที่ให้โดยความชอบหรือเพื่อเป็นสินน้ำใจ,บำเหน็จมักจะเป็นสิ่งที่พระราชา(เช่นพระเจ้าปเสนทิโกศลพระเจ้าพิมพิสารเป็นต้น)พระราชทานแก่ผู้อื่น ดังข้อความมีปรากฏในอัมพัฏฐสูตร (ว่าด้วยชายหนุ่มชื่ออัมพัฏฐะ) ตอนหนึ่งว่า "สมัยนั้น พราหมณ์โปกขรสาติปกครองเมืองอุกกัฏฐะซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์ เป็นพระ ราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย(ส่วน พิเศษ)..." (ที.สี.(ไทย)๙/๒๕๕/๘๗,๙/๓๐๐/๑๑๑,๙/๓๐๓/๑๑๓,๙/๓๒๓/๑๒๕,๙/๓๓๑/๑๒๘,๙/๕๐๑/๒๒๑,๑๐/๔๐๖/๓๔๑,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บิณฑบาต : อาหารหรือสิ่งของที่ถวายแก่พระภิกษุสามเณร, กิริยาที่พระภิกษุสามเณรรับของที่เขานำมาใส่บาตรโดยปริยายหมายถึงกิริยาที่พระภิกษุสามเณรขอหรือขอร้อง เช่น เรื่องนี้ขอบิณฑบาตให้เลิกแล้วต่อกัน. (คำว่า "บิณฑบาต" มาจากคำบาลี

๒ คำ คือ ปิณฺฑ-ก้อนข้าว, ปาต-ตกลง =การตกลงแห่งก้อนข้าว หรือก้อนข้าวที่ตกลง), การบิณฑบาต ถือเป็นวัตรหรือหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งที่พระภิกษุสามเณรถือปฏิบัติตาม แม้แต่พระบรมศาสดาเองก็ทรงออกบิณฑบาตในช่วงเช้า (ปุพฺพณฺเห ปิณฺฑปาตญฺจ), (วิ.วิ.(ไทย)๓/๑๐๖๗/๒๙๐,ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๔/๖๒,๙/๑๘๗/๖๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑/๑,๑๐/๒/๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑/๑,๑๑/๑๙/๑๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓/๒๒,๑๒/๓๐/๒๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๔,๑๓/๑๓/๑๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๒,๑๔/๑๖/๒๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๔/๑๙๕,๑๕/๑๖๒/๒๑๗,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๒/๔๐,๑๖/๒๔/๔๓,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๓๔๐/๓๔๖,๑๗/๓๔๑/๓๔๗,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๓/๓๗๐,๑๘/๓๔๕/๓๗๗,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๔/๕,๑๙/๒๓๓/๑๖๗,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๒๙/๓๗๗,๒๐/๑๔๑/๓๘๘,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๓๗๕/๔๖,๒๐/๓๗๖/๔๖,๒๐/๕๓/๑๐,๒๐/๓๖๖/๔๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙/๑๕,๒๑/๒๘/๔๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๑/๔๖,๒๒/๗๖/๑๓๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๓๓,๒๔/๑๘/๓๗,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๐/๑๘๓,๒๕/๑๔/๑๙๓,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๕๕/๓๕๕,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๗๗/๓๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๕๕/๔๔๘,ขุ.มหา.(ไทย)๒๙/๒๐๕/๕๙๘,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๕๑/๔๘๒,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๑๖/๑๗๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๑๓/๒๖๒,๓๗/๓๙๒/๔๐๗,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บิณฑบาตที่ควรฉัน : อาหารที่ควรฉัน, อาหารที่เป็นประโยชน์ต่อร่างกาย อาหารที่ไม่เป็นอุปสัคต่อการประพฤติธรรม, อาหารที่สามารถฉันได้, บิณฑบาตที่ควรฉัน ในที่นี้ท่านหมายถึงอาหารที่ฉันแล้วเกื้อหนุนการปฏิบัติธรรมส่งเสริมกุศลธรรม, ในเสวนาสูตร(ว่าด้วยสิ่งที่ควรเสพและไม่ควรเสพ), ท่านระบุถึงบิณฑบาตที่ควรฉันและบิณฑบาตที่ไม่ควรฉัน เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะเกื้อหนุนกุศลธรรมและอกุศลธรรมตามที่มีข้อความปรากฏว่า '....บรรดาบิณฑบาต ๒ อย่างนั้น บิณฑบาตใดภิกษุรู้ว่า'เมื่อเราฉันบิณฑบาตนี้แลอกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมไป บิณฑบาตนี้ไม่ควรฉัน บิณฑบาตใดภิกษุรู้ว่า'เมื่อเราฉันบิณฑบาตนี้แลอกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมไป กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น' บิณฑบาตนี้ควรฉันเราจึงกล่าวไว้เช่นนั้นว่า 'แม้บิณฑบาตก็พึงทราบว่ามี ๒ อย่าง คือ บิณฑบาตที่ควรฉัน และบิณฑบาตที่ไม่ควรฉัน'.."(องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๖/๔๔๒)

บิณฑบาตอันเลิศ : บิณฑบาตอันยอดเยี่ยม, บิณฑบาตที่สำคัญ, บิณฑบาตอันประเสริฐ, บิณฑบาตอันดี, บิณฑบาตอันสูงสุด, ในพระวินัยปิฎก จูฬวรรค ตอนว่าด้วยผู้ควรได้อาสนะเลิศเป็นต้น ได้เกิดข้อถกเถียงกันในหมู่สงฆ์ว่า เมื่อสิ่งเลิศต่างๆ มีบิณฑบาตอันเลิศเป็นต้นเกิดขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ ใครควรได้รับสิ่งนั้นก่อน ดัง

ข้อความที่มีปรากฏว่า "...ภิกษุทั้งหลาย ใครควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ..." ในประเด็นนี้ ภิกษุทั้งหลายมีความเห็นต่างกัน บางพวกเห็นว่า ภิกษุผู้บวชจากตระกูลกษัตริย์ควรได้รับก่อน ...จากตระกูลพราหมณ์ควรได้ก่อน เป็นต้น, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า บิณฑบาตอันเลิศ ได้แก่ บิณฑบาตของพระสังฆเถระ(นั่นหมายถึงพระสังฆเถระควรได้รับบิณฑบาตอันเลิศก่อน), (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๑๐/๑๒๓,๗/๓๑๐/๑๒๔)

บิดา : บิดร, พ่อ,คุณพ่อ, ผู้ให้กำเนิด(ชนก), บิดา(มารดา), ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงบิดาเพื่ออธิบายสัจธรรมในแง่มุมต่างๆ เช่น ในด้านของความผูกพันกับลูกๆ เมื่อมีการพลัดพรากย่อมเกิดทุกข์, ในด้านผู้ให้กำเนิดเลี้ยงดูมีอุปการคุณต่อลูกๆ จึงเป็นผู้ที่ลูกๆ ควรทำตอบแทนและไม่ล่วงละเมิด, ในด้านการยกย่องบิดา(มารดา)ไว้ในฐานะอันควรแก่การชื่นชม เช่น พรหม บุรพาจารย์ หรืออรหันต์ ของลูกๆ เป็นต้น, ในปาฏิกสูตร ตอนว่าด้วยทฤษฎีต้นกำเนิดโลก ระบุว่า พระพรหมเป็นบิดาของสัตว์ทั้งหลาย(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๐/๒๙,๑๑/๙๑/๖๗,๑๑/๒๗๓/๒๑๘,๑๑/๓๔๒/๓๕๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๐/๑๒๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๔/๙๗,๑๓/๒๙๔/๓๕๐,๑๓/๔๔๖/๔๕๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๑/๑๐๖,๑๔/๑๒๘/๑๖๖,๑๔/๒๖๓/๓๑๑,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๑/๒๙๑,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๐/๒๘๕,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๓๖๕/๔๓๘,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๑๘/๓๖๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔/๕,๒๑/๓๒/๕๑,๒๑/๖๑/๑๐๓,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๙๔/๑๒๔,๒๕/๒๙๕/๑๒๕,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๔๖/๔๖๗,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๘๒/๑๖๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๑๙๘/๘๗,๓๗/๖๔๑/๖๙๙)

บึงใหญ่ : แหล่งน้ำขนาดใหญ่ มีน้ำขังตลอดปี, หนองน้ำขนาดใหญ่ ห้วยน้ำขนาดใหญ่(ที่มีน้ำขังตลอดปี), ในเทวธาวิตักกสูตร(ว่าด้วยวิตก ๒ ประเภท) พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบคำว่า “บึงใหญ่” ในฐานะเป็นชื่อของกามทั้งหลาย ตามข้อความที่มีปรากฏว่า “ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนมีเนื้อฝูงใหญ่พากันเข้าไปอาศัยบึงใหญ่ในป่าดง มีชายคนหนึ่งผู้ปรารถนาความพินาศ ไม่ต้องการจะเกื้อกูล ไม่ประสงค์ความปลอดภัยแก่ฝูงเนื้อนั้น เขาปิดทางที่ปลอดภัย มีความสวัสดี ไปได้ตามชอบใจของฝูงเนื้อนั้น เปิดทางที่ไม่สะดวก_ผูกเนื้อต่อตัวผู้ ซุ่มนางเนื้อต่อไว้.. ฯลฯ..คำว่า บึงใหญ่ นี้ เป็นชื่อแห่งกามทั้งหลาย คำว่า เนื้อฝูงใหญ่ นี้ เป็นชื่อของหมู่สัตว์ทั้งหลาย คำว่า ชายผู้ปรารถนาความพินาศ ไม่ต้องการจะเกื้อกูล ไม่ประสงค์ความปลอดภัย นี้ เป็นชื่อของมารใจบาปคำว่า ทางที่ไม่สะดวก นี้ เป็นชื่อของมิจฉามรรค(ทางผิด)มีองค์ ๘ ...”(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๑๕/๒๒๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

SAMPLE

บุคคล : คน, ชน, นรชน, คนธรรมดาทั่วไป, ประชาชน, มนุษย์, คน (เฉพาะตัว) (กฎ) คนซึ่งสามารถมีสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมาย เรียกว่า บุคคลธรรมดา กลุ่มบุคคลหรือองค์กรซึ่งกฎหมายบัญญัติให้เป็นบุคคลอีกประเภทหนึ่ง ที่ไม่ใช่บุคคลธรรมดา และให้มีสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมาย เรียกว่า นิติบุคคล, ในพระไตรปิฎก อธิบายถึงบุคคลในแง่มุมต่างๆ ทั้งในด้านดี ด้านเลว และกลางๆ ทั่วไป เช่น เสขบุคคล อเสขบุคคล, อริยบุคคล ๘ จำพวก, ลักษณะของบุคคลดี บุคลเลว,บุคคลประเภททวิเหตุกบุคคลและติเหตุกบุคคล(ในอภิกธรรม) เป็นต้น, แต่ละบุคคลประกอบด้วยขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือย่อเป็นรูปกับนาม, บุคคลมีอุปนิสัยพฤติกรรมแตกต่างกันออกไป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๙,๑๑/๕๘/๔๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๗/๔๔,๑๒/๑๙๕/๒๐๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔/๕,๑๓/๖๘/๖๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๒๑/๑๕๖,สํ.ส.(ไทย)๑๔/๓๐๐/๓๖๐,๑๕/๑๓๒/๑๖๑,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๑๒๙/๒๒๕,๑๗/๑๓๐/๒๒๕,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๖/๒๔,๑๘/๒๗/๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕/๘,๒๑/๑๓๑/๒๐๑,ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๖/๑๐,ขุ.อิต.(ไทย)๒๕/๗๕/๔๓๔,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๔๐/๗๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๙/๘๘๑,๔๐/๑๐/๘๘๑, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บุคคลถูกปัจจัยปรุงแต่ง : บุคคลผู้ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย(สังขตบุคคล), บุคคลผู้มีปัจจัยต่างๆ เป็นเครื่องประกอบ, บุคคลผู้ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ, ในพระอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ ตอน ๔ ลักขณยุตติ(ว่าด้วยการซักถามถึงลักษณะ) ระบุถึงบุคคล ๒ ประเภท คือ บุคคลถูกปัจจัยปรุงแต่ง และบุคคลไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (บุคคลถูกปัจจัยปรุงแต่ง คือผู้เป็นเสขะ ยังไม่บรรลุพระอรหัต, ส่วนบุคคลไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง คือผู้เป็นอเสขะ บรรลุพระอรหัตแล้ว), บุคคล ในอรรถกถา ท่านขยายความว่า ชื่อว่าบุคคลถูกปัจจัยปรุงแต่ง เพราะถูกกระทำประกอบด้วยปัจจัย, , (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๐๘/๙๒,๓๗/๕๓/๓๗, อภิ.ก.อ.(บาลี)๑/๕๓/....)

บุคคลท่องเที่ยว : บุคคลสัญจรไป, คนท่องเที่ยวไปในภพน้อยภพใหญ่, บุคคลที่ยังคงเวียนว่ายตายเกิดอยู่, ในพระอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ ตอนคติอนุโยคะ(ว่าด้วยการซักถามถึงคติ)พระสกวาท(สก.)และพระปรวาที(ปร.) ถามตอบกันเรื่อง “บุคคลท่องเที่ยว” ดังมีข้อความปรากฏตอนหนึ่งว่า “(สก.) บุคคลท่องเที่ยวจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น จากโลกอื่นมาสู่โลกนี้ ใช่ไหม (ปร.) ใช่ (สก.) บุคคลคนเดียวกันท่องเที่ยวจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น จากโลกอื่นมาสู่โลกนี้ใช่ไหม (ปร.) ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น... ฯลฯ...” (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๙/๔๔)

บุคคลที่ ๗ : บุคคลลำดับที่ ๗, บุคคลขั้นที่ ๗, พระอริยบุคคลชั้นที่ ๗, บุคคลที่ ๗ ในอรรถกถาและฎีกา ท่านขยายความหมายถึง พระสกทาคามี โดยนับจากพระอรหันต์

SAMPLE

ลงมา, ในธัมมิกสูตร(ว่าด้วยท่านพระธัมมิกะ) พระพุทธเจ้าตรัสถึงคุณสมบัติของบุคคลที่ ๗ ไว้ว่า "...เราเรียกบุคคลผู้มีอินทรีย์ ๕ ที่ยังอ่อน คือ ศรัทธา สติ วิริยะ สมถะ และวิปัสสนายังไม่ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลายว่าเป็นบุคคลที่ ๗แห่งอริยสงฆ์..." (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๔/๕๓๒องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี)๓/๕๔/๑๓๔, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี)๓/๕๔/๑๔๖)

บุคคลที่ควรคบ : บุคคลที่ควรคบหา, บุคคลที่ควรเสพ, บุคคลที่ควรเกี่ยวข้องด้วย, บุคคลที่ควรคบเป็นเพื่อน, บุคคลที่ควรให้ความสนิทสนม, ตามหลักพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป บุคคลที่ควรคบ คือบัณฑิต(ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา) บุคคลที่ไม่ควรคบ คือคนพาล(อเสวนา จ พาลานํ), ในเสวนาสูตร(ว่าด้วยสิ่งที่ควรเสพและไม่ควรเสพ) ระบุถึงบุคคล ๒ ประเภท คือ บุคคลที่ควรคบ และบุคคลที่ไม่ควรคบ, ส่วนในภชิตัพพาทิสูตร(ว่าด้วยบุคคลที่ควรคบเป็นต้น) ระบุถึงธรรม ๑๐ ประการที่แตกต่างกันระหว่าง ของบุคคลที่ไม่ควรคบและบุคคลที่ควรคบ(องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖/๔๔๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๕๖/๒๙๙)

บุคคลที่ควรเสพ : บุคคลที่ควรคบ, บุคคลที่ควรเกี่ยวข้อง, บุคคลที่ควรคบเป็นเพื่อน, บุคคลที่ควรให้ความสนิทสนม, ในเสวิตัพพสูตร(ว่าด้วยบุคคลที่ควรเสพ) พระพุทธเจ้าตรัสถึงธรรม ๑๐ ประการ ของบุคคลที่ควรเสพ ได้แก่ ๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ๙. สัมมาญาณะ (รู้ชอบ) ๑๐. สัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ) (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๕๕/๒๙๘)

บุคคลที่ไม่ควรเสพ : บุคคลที่ไม่ควรคบ, บุคคลที่ไม่ควรเกี่ยวข้อง, บุคคลที่ไม่ควรคบเป็นเพื่อน, บุคคลที่ไม่ควรให้ความสนิทสนม, ในนเสวิตัพพาทิสูตร(ว่าด้วยบุคคลที่ไม่ควรเสพเป็นต้น) พระพุทธเจ้าตรัสถึงธรรม ๑๐ ประการ ของบุคคลที่ไม่ควรเสพ ได้แก่ ๑. เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ๒. เป็นผู้ลักทรัพย์ ๓. เป็นผู้ประพฤติผิดในกาม ๔. เป็นผู้พูดเท็จ ๕. เป็นผู้พูดส่อเสียด ๖. เป็นผู้พูดคำหยาบ ๗. เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ ๘. เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ๙. เป็นผู้มีจิตพยาบาท ๑๐. เป็นมิจฉาทิฏฐิ(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๙๙/๓๔๓)

บุคคลปวารณา : ปวารณาที่ทำโดยบุคคลคือมีภิกษุรูปเดียว, (คำว่า "ปวารณา" หมายถึง ยอมให้ขอ, เปิดโอกาสให้ขอ, ยอมให้ว่ากล่าวตักเตือน) ในวันมหาปวารณา(ออกพรรษา) ภิกษุทุกรูปจะต้องกล่าวปวารณา คือเปิดโอกาสให้กันและกันว่ากล่าวตักเตือนแบ่งโดยการก(ผู้ทำปวารณา) มีปวารณา ๓ ประเภท คือ (๑)สังฆ

SAMPLE

ปวารณา – ปวารณาที่ทำโดยสงฆ์ คือมีภิกษุ ๕ รูป ขึ้นไป, (๒)คณปวารณา – ปวารณาที่ทำโดยคณะคือมีภิกษุ ๒-๔ รูป (๓)บุคคลปวารณา – ปวารณาที่ทำโดยบุคคลคือมีภิกษุรูปเดียว (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๓/๔๔๘, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

บุคคลผู้กัปปัฏฐะ : บุคคลผู้ดำรงอยู่ได้ตลอดกัป, บุคคลผู้ดำรงอยู่ในภพภูมิหนึ่งตลอดกัป, ในพระอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ ตอนกัปปัฏฐกถา(ว่าด้วยผู้ดำรงอยู่ได้ตลอดกัป) พระสกวาทีและพระปรวาที ได้สนทนาธรรมกันเรื่องบุคคลผู้กัปปัฏฐะ ดังมีใจความตอนหนึ่งว่า “(สก.) บุคคลผู้กัปปัฏฐะ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัปใช่ไหม (ปร.) ใช่ (สก.) กัปดำรงอยู่และพระพุทธเจ้าก็อุบัติในโลกใช่ไหม (ปร.) ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ(สก.) บุคคลผู้กัปปัฏฐะพึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัปใช่ไหม (ปร.) ใช่ (สก.) กัปดำรงอยู่และพระสงฆ์แตกกันใช่ไหม (ปร.) ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (สก.) บุคคลผู้กัปปัฏฐะพึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัปใช่ไหม (ปร.) ใช่ .... “ ในอรรถกถาท่านขยายความว่า บุคคลผู้กัปปัฏฐะ หมายถึงบุคคลผู้ทำกรรมหนักไม่ว่าฝ่ายกุศล หรือฝ่ายอกุศล เมื่อตายแล้วจะเกิดอยู่ในภพภูมิหนึ่งตลอดกัป (อภิ.๓๗/๖๕๕/๗๑๐,๓๗/๖๕๖/๗๐๙, อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๖๕๔-๖๕๗/๒๖๖)

บุคคลวิเศษ : บุคคลพิเศษ, บุคคลเลิศลอย, บุคคลยอดเยี่ยม, บุคคลดีเลศ, ในปุคคลวิเสสนิทเทส(แสดงบุคคลวิเศษ) ได้ระบุถึงบุคคลวิเศษแตกต่างกัน กล่าวคือ บุคคล ๒ คน แม้มีธรรมบางอย่างเหมือนกัน แต่มีรายละเอียดปลีกย่อยไม่เหมือนกัน จึงทำให้เป็นบุคคลวิเศษแตกต่างกัน ยกตัวอย่างเช่นผู้บรรลุปฏิสัมภิทาเหมือนกัน แต่เป็นบุคคลวิเศษแตกต่างกัน ตามพระดำรัสที่ว่า “บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิทามี ๒ จำพวก คือ พวกหนึ่งถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อน พวกหนึ่งไม่ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อน พวกที่ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อนเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกที่ไม่ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อนนั้น และญาณของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อนย่อมแตกฉาน....” (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘/๕๕๙)

บุคคลอุโบสถ : อุโบสถที่ทำโดยบุคคลคือภิกษุรูปเดียว, (อุโบสถ คือการสวดปาติโมกข์ของพระสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๕ ค่ำ), ท่านแบ่งการทำอุโบสถออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) สังฆอุโบสถ คืออุโบสถของสงฆ์ คือการทำอุโบสถของสงฆ์ที่ครบองค์กำหนด คือมีภิกษุตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไป สวดปาติโมกข์ได้ตามปกติ (๒)คณอุโบสถ คืออุโบสถของคณะ คือมีภิกษุ ๒-๓ รูป เรียกอีกอย่างว่า ปาริสุทธิอุโบสถ คืออุโบสถที่ทำโดยบอกความบริสุทธิ์ของกันและกัน (๓) บุคคลอุโบสถ คืออุโบสถของบุคคล คือมีภิกษุรูปเดียว เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า

อธิษฐานอุโบสถ คืออุโบสถที่ทำโดยการอธิษฐานกำหนดใจว่าวันนั้นเป็นวันอุโบสถ(วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๓/๔๔๘, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

บุญ : เครื่องชำระสันดาน, ความดี, กุศล, ความสุข, ความประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจ กุศลธรรม, ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรื่องที่ถือว่าเป็นการทำบุญ หรือทางความดี ท่านแบ่งไว้โดยสรุปออกเป็น ๓ ประเภท(โดยพิสดารมี ๑๐ ประเภท) คือ (๑)ทานมัย ทำบุญด้วยการให้ (๒)สีลมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีลและประพฤติดี (๓) ภาวนามัย ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๖/๕๔,๙/๑๘๓/๖๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๗/๑๔๗,๑๐/๒๙๐/๒๒๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๘/๒๘,๑๑/๑๑๐/๘๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๓/๔๐๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๗/๑๐๑,๑๓/๒๒๖/๒๖๔,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๓/๔,๑๕/๔๓/๕๙,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๕๑/๑๐๑,สุ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๑/๒๘๘,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๑๑/๓๓๑,๑๘/๓๑๑/๓๓๒,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๕๑/๓๙๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓/๔,๒๑๔/๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๔/๓๔๓,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๒/๑๒๐,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๖/๒๙,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๒๒/๓๖๖,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๒/๑,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒/๑๖๗, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

บุญกรรม : บุญ คือ ความดี ความสุข ความประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจ, กรรม (กัม.) คือการกระทำที่แสดงออกทางกาย วาจา ใจ เช่น ทางกาย-เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม เรียกว่า กายสุจริต, ทางวาจา-เว้นจากการพูดเท็จ พูดสอดเสียด พูดเพ้อเจ้อ เรียกวจีสุจริต, ทางใจ-ไม่คิดโลภอยากได้ของเขา ไม่คิดพยาบาทเบียดเบียดเขา มีถูกต้องตามทำนองคลองธรรม(มีสัมมาทิฏฐิ) เรียกมโนสุจริต, บุญกรรม จึงหมายถึง พฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย วาจา ใจ ที่เป็นฝ่ายดี เช่นพกพรหมได้ประกาศบุญกรรมของตนต่อพระพักตร์พระศาสดาว่า ข้าแต่พระโคดม พวกข้าพระองค์ ๗๒ องค์ บังเกิดในพรหมโลกนี้ เพราะบุญกรรม มีอำนาจให้เป็นไปล่วงชาติและชราได้แล้ว การอุบัติในพรหมโลก ซึ่งถึงฝั่งแห่งเวทนี้เป็นที่สุดแล้ว ชนมิใช่น้อยย่อมปรารถนาเป็นดังพวกข้าพระองค์(สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๕/๒๓๘, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๓๘/ ๕๙๕, ๒๖/๓๒๘/๕๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๗๓/๑๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๓๕๘,๓๓/๑๒/๓๐๘,๓๓/๒๕/๓๙๓,๓๓/๓๘/๓๑๓,๓๓/๙/๑๘๕,๓๓/๘๒/๓๐๐,๓๓/๒๒๐/๔๑๖)

บุญกิริยาวัตถุ : บุญกิริยาวัตถุ มาจาก บุญกิริยา + วัตถุ แยกอธิบายความหมายได้ดังนี้ (๑) บุญกิริยา หมายถึงการ ตั้งใจบำเพ็ญบุญ (๒) วัตถุ หมายถึงที่ตั้งหรือเหตุให้เกิดอานิสงส์ต่าง ๆ ดังนั้น บุญกิริยาวัตถุ จึงหมายถึงการบำเพ็ญบุญอันเป็นเหตุให้เกิดอานิสงส์ ในที่นี้หมายถึง ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, ช่องทางใน

SAMPLE

การทำบุญ ตามหลักบุญกิริยวัตถุ ๓ ได้แก่ (๑) ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน) (๒) สีลมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล) (๓) ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา), (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓-๑๙๖, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๐-๖๑/๑๗๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๙/๕๙๓, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๖/๒๙๔),(๒๕/๒๗/๓๗๒,๒๕/๖๐/๔๑๕,องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี)๓/๓๖/๒๕๖-๒๕๗, องฺ.อฏฺฐก.ฏีกา(บาลี)๓/๓๖/๒๙๒- ๒๙๓)

บุญกุศล : การกระทำดีตามหลักคำสอนในศาสนา; ความดี, คุณงามความดี, ในที่นี้หมายถึง การทำความดีหรือการทำบุญในพระพุทธศาสนาที่ทำให้ได้มนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติ เช่น ผู้ปรารถนาจะอยู่ร่วมกับเทพชั้นดาวดึงส์ ต้องทำบุญกุศลไว้ให้มาก เพราะเหล่าชนผู้ทำบุญไว้แล้ว ย่อมเพียบพร้อมด้วยโภคสมบัติ ร่าเริงบันเทิงอยู่ในสวรรค์ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๓๗/๒๔), ๒๖/๖๑๘/๖๗), (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๓/๔๗๖,๓๒/๗๕/๕๑๑,๓๒/๑๘๕/๑๔๘,พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน)

บุญเขต : เนื้อนาบุญ,เขตแห่งบุญ เช่น บทสรรเสริญสังฆคุณว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก, การทำบุญในบุญเขตมีอานิสงส์มาก เช่น พระตถาคตทั้งหลาย ทรงอุบัติขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมากหนอ ทรงเป็นพระทักขิไณยบุคคล เป็นบ่อเกิดแห่งเนื้อนาบุญของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ที่ทายกทายิกาทั้งหลายทำสักการบูชาแล้ว จึงบันเทิงอยู่ในสวรรค์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖/๖,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๗๔๘/๘๗,๒๖/๘๕๖/๙๙,๒๖/๙๓๑/๑๑๓,๒๖/๙๔๐/๑๑๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๓/๔๕๖,๓๒/๕๘๐/๘๙,(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๓/๗๒๙,๓๓/๑๕/๗๒๙)

บุญเขตอันยอดเยี่ยม : เขตแห่งบุญอันยอดเยี่ยม, บุญเขตอันยอดเยี่ยม หมายถึง พระรัตนตรัยคือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, ในโรหิณีเถรีคาถา(ภาษิตของพระโรหิณีเถรี) บิดาของโรหิณีภิกษุณีได้กล่าวถึงบุญเขตอันยอดเยี่ยมว่า “ลูกโรหิณีผู้เจริญ ลูกเกิดมาในสกุล เพื่อประโยชน์แก่พวกเราแท้หนอ ลูกมีศรัทธา มีความเคารพแรงกล้า ในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เพราะลูกรู้จักพระรัตนตรัยนั้นว่าเป็นบุญเขตอันยอดเยี่ยม...”(ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๘๗/๖๐๒)

บุญญาธิการ : บุญที่ได้กระทำไว้มากยิ่ง, สั่งสมบุญไว้มาก, สั่งสมคุณงามความดีไว้มาก, ผู้มีบุญญาธิการย่อมทำให้มีคุณสมบัติพิเศษ เช่น ท่านพระวังคีสเถระสรรเสริญพระศาสดาว่าพระองค์ทรงเปล่งพระวาจาอย่างไพเราะจับใจทั้งทรงเปล่งด้วยพระสุ

SAMPLE

รเสียงกังวานที่เกิดแต่พระนาสิกที่บุญญาธิการตกแต่งมาดีแล้วได้อย่าง คล่องแคล่วแผ่วเบา เหมือนพญาหงส์ทอง โก่งคอขันเบาๆ อย่างไพเราะ ข้าพระองค์ทุกรูปตั้งใจแน่วแน่ ขอฟังพระดำรัสที่ไพเราะของพระองค์ (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๒๗๙/๕๔๗),(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖๔/๔๓), และเช่น แม้พวกนาคที่มีอายุยืน มีบุญญาธิการ มีฤทธิ์มาก ต่างก็มีความบันเทิงใจ นมัสการ บูชาพระศาสดาเป็นผู้สูงสุดแห่งนรชน (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๓๐/๕๖๐)

บุญที่เลิศ : บุญที่ยอดเยี่ยม,บุญที่เลิศคืออายุ วรรณะ เกียรติยศ สุข และพละ บุญที่เลิศนี้ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้เลื่อมใส ผู้รู้ธรรมที่เลิศโดยความเป็นธรรมที่เลิศผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้เลิศซึ่งเป็นทักขิไณยบุคคลชั้นเยี่ยม ผู้เลื่อมใสในพระธรรมที่เลิศอันเป็นที่คลายความกำหนัดเป็นที่สงบระงับ นำสุขมาให้ผู้เลื่อมใสในพระสงฆ์ผู้เลิศซึ่งเป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม ให้ทานในท่านผู้เลิศ นักปราชญ์ผู้ตั้งมั่นในธรรมที่เลิศ ให้ทานแก่ท่านผู้เลิศ เกิดเป็นเทวดา หรือมนุษย์ก็ตาม ย่อมถึงความเป็นผู้เลิศ, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า ความเป็นผู้เลิศ หมายถึงเกิดในหมู่สัตว์ใดๆ ก็เป็นผู้เลิศในหมู่สัตว์นั้นๆ หรือได้บรรลุมรรคและผลอันเป็นโลกุตตระ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๔/๓๖๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๒/๕๐)

บุญที่สำเร็จด้วยการบริโภค : บุญเกิดขึ้นเพราะการบริโภค, บุญที่สำเร็จเมื่อมีการใช้สอยหรือบริโภคสิ่งของ, บุญที่สำเร็จด้วยการบริโภค ในที่นี้หมายถึงบุญที่เกิดจากวัตถุทานที่ผู้รับ (ปฏิคาหก) นำไปใช้สอย, บุญเกิดจากจาคเจตนาใน ๓ กาล คือ (๑) ปุริมเจตนา (เจตนาก่อนให้) (๒) มุญจนเจตนา (เจตนากำลังให้) (๓) อปราปรเจตนา (เจตนาหลังจากให้แล้ว) โดยไม่คำนึงถึงว่าจะใช้สอยวัตถุทานนั้นหรือไม่ (๓๗/๔๘๒/๕๑๒, อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๔๘๓/๒๒๕)

บุญฤทธิ์ : ฤทธิ์แห่งบุญ, ความสำเร็จด้วยบุญ, ผลสำเร็จที่เกิดจากบุญ ในวิหารวิมาน(วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้อนุโมทนาการถวายวิหาร) ได้ระบุถึงบุญฤทธิ์ของหญิงคนหนึ่งผู้เคยเป็นสหายของนางวิสาขามหาอุบสิกา หลังจากตายจากโลกนี้นางได้เกิดเป็นเทพธิดามีผิวพรรณงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอยู่ ดุจดาวประกายพรึก ได้วิมานอันรุ่งเรือง เพราะผลบุญจากตอนที่เป็นมนุษย์ได้อนุโมทนาบุญการถวายวิหารของนางวิสาขา (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๗๓๗/๘๕)

บุญลักษณะ : ลักษณะของบุญ, การแสดงออกของบุญ, ผลบุญ เช่น พระศาสดาผู้ประเสริฐกว่าเหล่าสัตว์ ไม่มีใครประเสริฐยิ่งไปกว่า ทรงเป็นผู้นำวิเศษ อันเทวดาและมนุษย์บูชา ทรงมีอานุภาพมาก มีบุญลักษณะนับร้อย ทรงแสดงปาฏิหาริย์(การกระทำที่กำจัดหรือทำให้ปฏิปักษ์ยอมได้ การกระทำที่ให้เห็นเป็นอัศจรรย์ หรือ การ

SAMPLE

กระทำที่ให้บังเกิดผลเป็นอัศจรรย์) ที่น่าอัศจรรย์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๙/๕๕๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๘๔/๑๕๙)

บุญสถาน : สถานที่เป็นบุญ, สถานที่ชำระตนให้บริสุทธิ์ เช่น สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ มีความเชื่อว่าคนเราจะบริสุทธิ์ได้ด้วยการได้ลงอาบน้ำในท่าน้ำต่างๆ เช่น ท่าน้ำพาหุกา ท่าน้ำอธิกักกะท่าน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี...แต่พระพุทธองค์ตรัสว่าการชำระตนในท่าน้ำและแม่น้ำเหล่านั้นหาได้ช่วยให้คนพาลมีกรรมชั่วบริสุทธิ์ได้ไม่ และทรงแนะนำพราหมณ์นั้นว่า ให้อาบน้ำในศาสนาของเราคือ ไม่พูดเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ มีความเชื่อ ไม่ตระหนี่ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๗๙/๖๘)

บุญสมบัติ : บุญที่ถึงพร้อม,อานิสงส์แห่งบุญ, สมบัติคือบุญ, ในเปสการิยวิมาน(วิมานที่เกิดขึ้นแก่ธิดาช่างหูก)ได้ระบุบุญสมบัติคือวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางเทพธิดาผู้เคยเป็นธิดาช่างหูก ในสมัยที่เกิดเป็นมนุษย์นางมีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยและรักษาศีลเคร่งครัดหลังจากตายจึงได้เกิดเป็นเทพธิดาครองวิมานอันรุ่งเรืองนี้และได้บรรลุอริยผลมีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ(สกทาคามิมรรคอนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค) ในวันข้างหน้า (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๕/๒๘, ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๓๗๗/๒๘๑)

บุญสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยบุญ, ความเพียบพร้อมด้วยบุญ, ความถึงพร้อมแห่งบุญ, บุญสัมปทาในที่นี้ ท่านหมายถึง ขุมทรัพย์ มี ๔ ชนิด คือ (๑) ถาวระ คือ ขุมทรัพย์ถาวร เช่น ที่ดิน ที่นา ที่สวน เงินและทอง (๒) ชังคมะ คือ ขุมทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ เช่น ทาสชาย ทาสหญิง ช้าง ม้า โค กระบือ แกะ ไก่ สุกร เป็นต้น (๓) อังคสมะ คือ ขุมทรัพย์ติดตัว เช่น วิชาความรู้ ศิลปวิทยา เป็นต้น (๔) อนุคามิกะ คือขุมทรัพย์ตามตัวทางคุณธรรม ได้แก่ บุญกุศล ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา เป็นต้น ในที่นี้หมายถึง ขุมทรัพย์ถาวร (ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๑๖/๒๐,ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๘/๑๙๓, ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๘/๒๐๖)

บุญอุทิศ : บุญเจาะจง, บุญมุ่งเฉพาะ, ในที่นี้ ท่านหมายถึงบุญที่ทำเจาะจงอุทิศไปให้แก่ผู้ล่วงลับ เช่น บุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการคือ (๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ (๒) ช่วยทำกิจของท่าน (๓) ดำรงวงศ์ตระกูล (๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒)

บุณฑริก, ดอกบัว : บัวขาว, บัวดอกสีขาว, บุณฑริก คือดอกบัวขาว ที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ บางดอกยังจมอยู่ในน้ำ บางดอกอยู่เสมอน้ำ บางดอกอยู่พ้นน้ำพร้อมที่จะเบ่ง

บานเมื่อต้องแสงอรุณ พระพุทธองค์ทรงเปรียบบุคคลกับบัว ๓ เหล่า คือ บัวจมอยู่ในน้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ บัวพ้นน้ำ ๓ เหล่านี้ แต่ในอรรถกถาได้กล่าวถึงบัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำเป็นภักษาของปลาและเต่า ซึ่งมิได้ยกขึ้นสู่บาลี แล้วแบ่งบุคคลเป็น ๔ เหล่า คือ (๑) อุคฆฏิตัญญู (๒) วิปจิตัญญู (๓) เนยยะ (๔) ปทปรมะ แล้วเปรียบอุคฆฏิตัญญู เป็นเหมือนบัวพ้นน้ำ ที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิปจิตัญญู เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำ ที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมาบานในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรค ยังไม่พ้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นภักษาของปลาและเต่า, พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูหมื่นโลกธาตุอันเป็นเหมือนกออุบลเป็นต้น ได้ทรงเห็นโดยอาการทั้งปวงว่า หมู่ประชาผู้มีธุลีในตาน้อยมีประมาณเท่านี้ หมู่ประชาผู้มีธุลีในตามากมีประมาณเท่านี้ และในหมู่ประชาทั้ง ๒ นั้น อุคฆฏิตัญญูบุคคลมีประมาณเท่านี้ (วิ.ม.(ไทย)๔/๙/๑๔, (ที.สี.(ไทย)๙/๒๓๑/๗๗,๙/๔๖๙/๒๐๔), ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗/๒๑,๑๐/๖๙/๓๙,๑๐/๒๕๓/๑๘๙, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓๓/๒๐๒,อภิ.ปุ. (ไทย)๓๖/๑๐/๑๔๒,๑๔๘-๑๕๑/๑๘๖-๑๘๗,ที.ม.อ.(บาลี)๖๖/๖๔-๖๕, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๙/๑๙๒-๑๙๓)

บุณฑริกา, ชื่อ บัวขาว, ดอกบัวขาว เช่น สัทธรรมปุณฑริกสูตร (พระสูตรที่สำคัญในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน) แปลว่า พระสูตรว่าด้วยบัวขาวแห่งธรรมอันล้ำเลิศ (ปุณฑรีกหรือบุณฑริก หมายถึง บัวขาว) แต่ในที่นี้ บุณฑริกา เป็นชื่อของนางเทพธิดาองค์หนึ่งในบรรดา ดุริยเทพ ๖๐,๐๐๐ องค์ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๖๗/๓๐)

บุตร : บุตรชาย,ลูกชาย,ผู้มีกำเนิดจากบิดามารดา พระพุทธองค์ตรัสถึงบุตรไว้ ๓ จำพวกคือ (๑) อติชาตบุตร บุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา (๒) อนุชาตบุตร บุตรที่มีคุณสมบัติเสมอด้วยมารดาบิดา (๓) อวชาตบุตร บุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๗๔/๔๓๑-๔๓๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๙,๑๑/๙๑/๖๗, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗๔/๒๙๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๖/๔๓๗,๑๓/๔๐๙/๕๑๐, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙/๑๗,๑๕/๕๔/๖๙, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๓/๑๒๐, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๘๐/๓๑๓,๑๘/๒๘๑/๓๑๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๓/๑๐๗, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๗/๑๗, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๒๑/๓๙๔,๓๐/๑๒๔/๔๑๔, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๘๗/๔๐๐)

บุตรกุมภัณฑ์ : ลูกของกุมภัณฑ์, (กุมภัณฑ์ คือชื่อของเทวดา(ยักษ์)จำพวกหนึ่งที่มีลูกอัณฑใหญ่เท่าหม้อ เมื่อกล่าวตามลำดับขั้นของเทวดา มีศักดิ์ต่ำกว่าพวกคนธรรพ์ แต่ใหญ่กว่าพวกนาค), ในอาฏานาฏิยสูตร(ว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิ

SAMPLE

ยะ) ระบุว่า บุตรกุมภัณฑ์เป็นหนึ่งในจำนวนของเหล่าเทวดามิจฉาทิฏฐิจำพวกต่างๆที่จะเข้ามาทำร้ายได้ จึงควรสวดบทอาฏานาฏิยสูตรเพื่อคุ้มภัย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๒/๒๔๔,ที.ปา.อ.(บาลี)๓/๒๗๙,๑๕๖)

บุตรคหบดี : บุตรชายของผู้มีอันจะกินซึ่งเป็นเจ้าบ้าน, บุตรของคนมีฐานะทางเศรษฐกิจดี, คหบดี คือผู้มีฐานะดี เห็นได้จากที่พระพุทธพจน์ตรัสกับอุทายีคหบดีตอนหนึ่งว่า “อุทายี เปรียบเหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก สะสมทองไว้หลายร้อยแท่ง สะสมข้าวเปลือก นา ที่ดิน ภรรยา ทาสชาย ทาสหญิง ไว้เป็นอันมาก เขาเห็นภิกษุผู้อยู่ในอารามมีมือและเท้าล้าง สะอาดสะอ้าน ฉันโภชนะล้วนน่าอร่อย นั่งอยู่ในสถานที่ร่มรื่นเย็นสบาย เจริญธรรม ฝึกสมาธิ เขาจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ‘ความเป็นสมณะน่าสุขสบายหนอ ความเป็นสมณะไม่มีโรคภัยไข้เจ็บหนอ เราควรจะโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตบ้าง...” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๓/๕๐,๑๓/๑๕๓/๑๗๐,๑๓/๔๑๘/๕๒๓, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๕/๑๕๐, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๗, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๖๘๐/๒๘)

บุตรชาวประมง : บุตรของคนที่มีอาชีพจับสัตว์น้ำ เช่น ทำประมง; บุตรของคนเลี้ยงชีพในทางจับสัตว์น้ำ เรียกว่า ลูกชาวประมง; ในที่นี้หมายถึง สาติภิกษุผู้เป็นสัสสตทิฏฐิอวดอ้างตนว่ารู้ทั่วถึงธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงไว้ สาติภิกษุยึดถือว่าวิญญาณนี้แล มิใช่อื่น ท่องเที่ยวไป แล่นไป ขัดแย้งกับพระพุทธพจน์ที่ว่าปราศจากปัจจัย ก็ไม่มีความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๙๖/๔๒๗)

บุตรที่เกิดก่อน : บุตรคนแรก, ลูกคนโต, ลูกคนที่ ๑, ในขัตติยสูตร(ว่าด้วยกษัตริย์) เทวดาได้สนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าเรื่องสิ่งที่ประเสริฐที่สุด เทวดาถามว่า “บรรดาสัตว์สองเท้า กษัตริย์ประเสริฐที่สุด บรรดาสัตว์สี่เท้า โคพลิพัทประเสริฐที่สุด บรรดาภรรยา ภรรยาที่เป็นกุมารีประเสริฐที่สุด บรรดาบุตร บุตรที่เกิดก่อนประเสริฐที่สุด” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “บรรดาสัตว์สองเท้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐที่สุด บรรดาสัตว์สี่เท้า สัตว์อาชาไนยประเสริฐที่สุด บรรดาภรรยา ภรรยาผู้เชื่อฟังดีประเสริฐที่สุด บรรดาบุตร บุตรผู้เชื่อฟังประเสริฐที่สุด” (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔/๑๓)

บุตรธิดา : ลูกชายลูกสาว, บุตรธิดา คือผู้ทำให้บิดามารดามีความสุขใจ ผู้ทำให้สกุลบริสุทธิ์และเป็นทายาทสืบสกุลของบิดามารดา, บุตรและธิดาเป็นเหมือนเครื่องผูกในเรือน เช่น เทวดาองค์หนึ่งกล่าวเตือนพระอิสิทินนเถระว่า อุบาสกทั้งหลายผู้ทรงธรรม แม้จะรู้ว่า กามทั้งหลายไม่เที่ยง แต่อุบาสกเหล่านั้น ก็เป็นผู้กำหนัดอย่างแรงกล้า ห่วงใยในแก้วมณี ต่างหู บุตรธิดาและภรรยา ไม่มีกำลังปัญญาที่จะตัด

SAMPLE

ราคะในสิ่งเหล่านั้นได้เพราะฉะนั้นเขาจึงติดอยู่ในบุตรธิดา ภรรยาและทรัพย์, พระอิสิทินนเถระ(ฟังคำนั้นแล้วก็เกิดความสังเวช ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัต) (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๕๙/๕๘๐,๒๖/๑๘๗/๓๖๔)๒๖/๑๕๙/๕๘๐,๒๖/๑๘๗/๓๖๔)

บุตรนาค : ลูกนาค, บุตรของนาค, ผู้ที่นาคให้กำเนิด, (คำว่า “นาค”มีหลายความหมาย (๑) นาค หมายถึง ผู้ประเสริฐคนผู้ที่ไม่กลับมาทำความชั่วที่ละได้แล้วอีก คือ พระอรหันต์ (๒)นาค หมายถึง คนที่เตรียมบวชงูใหญ่ เป็นสัตว์ในจินตนิยาย (๓) ช้างตัวประเสริฐ), บุตรนาค ในที่นี้หมายถึง ทายาทเผ่าพันธุ์ของนาค ในอาฏานาฏิยสูตร(ว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ) ท่านระบุว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาหรือใครก็ตามที่ได้เรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะจนจบครบบริบูรณ์แล้ว ต่อให้อมนุษย์ทั้งหลาย เช่น ยักษ์ ยักษิณี บุตรยักษ์ ธิดายักษ์...นาค นางนาค บุตรนาคหรืออมนุษย์ประเภทอื่นๆ ผู้มีจิตคิดประทุษร้าย ก็ไม่อาจกล่ำกลายได้ อมนุษย์เหล่านั้นไม่สมควรได้รับสักการะหรือความเคารพใดๆ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๒/๒๒๙)

บุตรผู้เกิดแต่อก : ลูกชายที่เกิดจากบิดามารดาซึ่งผูกพันกันโดยสายเลือด, ในสิงคาลกสูตร (ว่าด้วยสิงคาลกมาณพ) ท่านอธิบายความเกี่ยวกับเรื่องการไว้วางใจคบหากัลยาณมิตรว่า บุคคลควรมอบความไว้วางใจและเข้าไปปรึกษากัลยาณมิตรผู้เป็นเสมือนหนึ่งมารดาคบหาบุตรผู้เกิดแต่อกฉะนั้น, กัลยาณมิตรหรือมิตรดีมีคุณลักษณะ ๔ อย่างคือ (๑) มีอุปการะ (๒) ร่วมสุขร่วมทุกข์ (๓) แนะนำประโยชน์ (๔) มีความรักใคร่ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑)

บุตรภรรยา : ลูกเมีย,บุตรธิดาและภรรยา ได้ชื่อว่าเป็นทิศเบื้องหลังที่ต้อง ปกป้องดูแล ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีวิธีปฏิบัติต่อบุตรธิดา ๕ อย่าง คือ (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา (๔) หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้ (๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร; วิธีปฏิบัติต่อภรรยา ๕ อย่าง คือ (๑) ให้เกียรติยกย่อง (๒) ไม่ดูหมิ่น (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ (๕) ให้เครื่องแต่งตัว (ที.ปา(ไทย)๑๑/๒๔๙/๒๐๓,๑๑/๒๗๓/๒๑๗, ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓, ๑๑/๒๖๙/๒๑๔), (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๒๖/๔๕๘), (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๓),(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๘๐/๑๖๓)

บุตรยักษ์ : ลูกยักษ์, ทายาทผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของยักษ์, อมนุษย์พวกหนึ่งมีรูปร่างใหญ่โตน่ากลัว มีเขี้ยวงอก ใจดำอำมหิต ชอบกินมนุษย์ โดยมากมีฤทธิ์เหาะได้ จำแลงตัวได้, บางทีใช้ปะปนกับคำว่า อสูร รากษส และมาร ก็มี; เทวดาพวกหนึ่งในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกและชั้นปรนิมมิตวสวัตดี; อมนุษย์พวกหนึ่งซึ่งเป็น

บริวารท้าวเวสวัณ; ในอาฏานาฏิยสูตร(ว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ) พระผู้มีพระภาคทรงให้ภิกษุทั้งหลายเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่อ อาฏานาฏิยะ (สวดอาฏานาฏิยสูตร) เพื่อเป็นเครื่องคุ้มครองรักษา ไม่ให้พวกยักษ์เบียดเบียน ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๒/๒๒๙)

บุนนาค : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ใบยาวรี ปลายใบเรียวแหลม ดอกสีขาวคล้ายสารภีแต่ใหญ่กว่า กลิ่นหอม ใช้ทำยาได้ แก่นสีแดงเข้ม ใช้ทำเครื่องเรือน, ในเวสสันตรชาดก ตอนจูพวนวัณณนา(พรรณนากัณฑ์จุลพน) ท่านระบุถึงความสมบูรณ์ของต้นไม้นานาพันธ์ในบริเวณอาศรม รวมทั้งบุนนาคเขาด้วย ตามที่มีข้อความปรากฏว่า “ในบริเวณอาศรมนั้นมีหมู่ไม้นานาพันธุ์คือ ไม้โมกมัน โกฐสะค้าน แคฝอย บุนนาค บุนนาคเขา และไม้ซึก มีดอกบานสะพรั่ง...” (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๙๙๐/๔๙๔, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บุนนาคเขา : ชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ ใบยาวรี ปลายใบเรียวแหลม ดอกสีขาวคล้ายสารภีแต่ใหญ่กว่า กลิ่นหอม ใช้ทำยาได้ แก่นสีแดงเข้ม ใช้ทำเครื่องเรือง (ดูบุนนาค) ต้นบุนนาคที่เกิดตามภูเขาชื่อว่า บุนนาคเขา (คิริบุนนาค), ในเวสสันตรชาดก ตอนจูพวนวัณณนา(พรรณนากัณฑ์จุลพน) ท่านระบุถึงความสมบูรณ์ของต้นไม้นานาพันธุ์ในบริเวณอาศรม รวมทั้งบุนนาคเขาด้วย ตามที่มีข้อความปรากฏว่า “ในบริเวณอาศรมนั้นมีหมู่ไม้นานาพันธุ์คือ ไม้โมกมัน โกฐสะค้าน แคฝอย บุนนาค บุนนาคเขา และไม้ซึก มีดอกบานสะพรั่ง...” (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๙๙๐/๔๙๔, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บุบผชาติ ดอกไม้,พวงดอกไม้,ไม้ดอกไม้ประดับที่ให้ความรื่นรมย์ใจแก่ผู้พบเห็น เช่น ขบวนรถแห่เทียนพรรษาตกแต่งด้วยเหล่าบุปผชาติหลากสีสันมากมายหลายชนิด, ในปฐมปติพพตาวิมาน(วิมานที่เกิดแก่หญิงซื่อสัตย์ต่อสามี เรื่องที่ ๑) ท่านหมายถึงบุบผชาติในวิมานอันน่ารื่นรมย์ของเทพธิดาผู้ได้รับอานิสงส์เพราะเป็นหญิงที่ซื่อสัตย์ต่อสามี(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๓/๑๖,๒๖/๖๕๑/๗๓, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

บุปผวดีนคร เมืองชื่อบุปผวดี, เมืองหรือนครที่ล้อมรอบด้วยดอกไม้, เมืองหรือนครที่มีการปลูกดอกไม้ไว้เหมือนทำเป็นรั้ว, ชุมชนเมืองที่นิยมปลูกไม้ดอกไม้ประดับไว้เหมือนทำเป็นรั้วบ้าน, ในจันทกุมารชาดก(ว่าด้วยจันทกุมารผู้ทรงขันติบารมี) ระบุถึงเมืองบุปผวดีในฐานะเป็นเมืองของพระเจ้าเอกราชผู้หลงงมงาย ตามที่มีข้อความปรากฏตอนหนึ่งว่า “นกเอ๋ย ถ้าเจ้าปรารถนาเนื้อก็จงบินไปทางทิศตะวันออกแห่งบุปผวดีนครเถิดณ ที่นั้น พระเจ้าเอกราชผู้ทรงหลงงมงายจะทรงบูชายัญด้วยพระโอรส ๔ พระองค์....” (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๐๖๒/๓๔๙,๒๘/๑๐๖๔/

SAMPLE

๓๔๙,๒๘/๑๐๖๕/๓๔๙,๒๘/๑๐๖๖/๓๔๙,๒๘/๑๐๖๗/๓๔๙,๒๘/๑๐๖๘/๓๕๐,๒๘/๑๐๖๙/๓๕๐,๒๘/๑๐๘๕/๓๕๒)

บุพกรรม : กรรมในอดีต, การให้ผลของกรรมในอดีต, กรรมเก่า, ผลแห่งกรรมเก่า

มาในปานธิทายกเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระปานธิทายกเถระ ว่า ท่านได้ถวายรองเท้าแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ประทับอยู่ในป่า ทรงเข้าฌาน มีพระทัยประกอบด้วยเมตตา มีเดช ทรงธรรม ทรงอบรมพระองค์แล้ว ด้วยผลกรรมนั้น ข้าพระองค์จึงได้ใช้สอยยานทิพย์ เรื่องสปริวาริยเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของสปริวาริยเถระ ว่า พระชินสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เมื่อพระมหาวีรเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ได้มีพระสถูปที่กว้างใหญ่ ชนทั้งหลายบำรุงรักษาสิ่งของที่จะพึงถวายพระสถูป ในห้องพระธาตุซึ่งประเสริฐที่สุด ครั้งนั้น ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ทำแท่นบูชาด้วยไม้จันทน์ ถวายธูปและของหอมที่สมควรแก่พระสถูป ด้วยผลแห่งบุพกรรมนี้ ข้าพเจ้าเมื่อเกิดในภพ ใด ๆ คือจะเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม ในภพนั้น ๆ ไม่เห็นความต่ำต้อยของตนเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๓๘๐, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๓๐๙)

บุพการีชน : คนผู้มีอุปการะก่อน ได้แก่ มารดาบิดา ครูอาจารย์ ผู้ให้ความสงเคราะห์อนุเคราะห์ หรือช่วยเหลือในกิจการงานต่าง ๆ ที่ใครก็ตามได้รับอุปการะจากบุพการีชนแล้วตอบแทน ย่อมประสบพบแต่ความเจริญ

มาในอังกุรเปตวัตถุ เรื่องเปรตอังกุระ กล่าวถึงบุคคลผู้ปฏิบัติต่อบุพการีชนว่า บุคคลพึงพักอยู่ในเรือนของบุคคลใดแม้เพียงหนึ่งคืน ได้รับบำรุงด้วยข้าวและน้ำ ก็ไม่ควรมีจิตคิดร้ายต่อบุคคลนั้น บุคคลผู้มีมืออันไม่เบียดเบียนย่อมทำให้บุคคลผู้ประทุษร้ายมิตรเดือดร้อนเอง บุคคลใดทำความดีไว้ในกาลก่อน ภายหลังกลับเบียดเบียนบุพการีชนด้วยความชั่ว บุคคลนั้นชื่อว่าเป็นคนอกตัญญู ย่อมไม่พบเห็นความเจริญ บุคคลใดประทุษร้ายต่อคนผู้ไม่ประทุษร้าย ผู้บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเครื่องยียวน ความชั่วย่อมกลับมาถึงบุคคลนั้น ซึ่งเป็นคนพาลแน่แท้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๖๕/๒๑๐)

บุพจริต : สิ่งที่ประพฤติมาในชาติก่อน, สิ่งที่เคยปฏิบัติมาก่อน ปฏิปทาในการปฏิบัติในอดีตของพระพาหิยทารุจีริยเถระ

ว่าตามพาหิยเถราปทาน ท่านพาหิยเถระ กล่าวประวัติในอดีตชาติของตนว่า ตนมีปัญญามาก เป็นนักปราชญ์ เป็นบุพจริตของตน และกล่าวอดีตอีกว่า การที่ข้าพเจ้ามาในสำนักของพระพุทธเจ้า เป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว

SAMPLE

คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว พระพาหิยทารุจิริยเถระ เคยถูกแม่โคตัวที่ถูกผีสิงไม่เห็นตัวขวิดให้ล้มลงที่กองขยะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑๒/๒๖๖)

บุพจริยา : ความประพฤติมาก่อน สิ่งที่ได้ประพฤติปฏิบัติตนที่สืบมาแต่เดิม เคยดำเนินชีวิตประพฤติปฏิบัติหรือทำการอย่างนั้นๆมาในกาลก่อน บางแห่งหมายถึงการทรงบำเพ็ญประโยชน์ทำความดีในปางก่อนของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์โดยเฉพาะจริยาปิฎก กล่าวถึงการประพฤติตนของพระผู้มีพระภาคแต่เดิมว่าให้เราเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัยและเห็นความไม่วิวาทโดยเป็นทางเกษม มีบุพจริยาและให้เรากล่าววาจาอ่อนหวานอันสมัครสมานกันเถิด จงเห็นความประมาทโดยความเป็นภัย และเห็นความไม่ประมาทโดยเป็นทางเกษม จงเจริญมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการเถิด นี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในการประพฤติบุพจริยา (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๖)

บุพเทวดา : เทวดาในปางก่อน หมายถึงเทวดาผู้เคยเป็นเพื่อนสมัยที่เกิดเป็นภิกษุมรณภาพแล้วไปเกิดเป็นพรหม แล้วมาตักเตือนพาหิยะผู้ที่ยังไม่รู้อุบาย โดยสำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์

มาในพาหิยเถราปทาน พระพาหิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน เมื่อบุพเทวดารู้วารจิตของท่านแล้วได้ตักเตือนเราว่า ‘ท่านไม่รู้ทางที่เป็นอุบายจะเป็นพระอรหันต์ได้อย่างไรเล่า’ เมื่อข้าพเจ้าถูกเทวดาตักเตือนแล้ว ก็เกิดความสลดใจ จึงสอบถามเทวดานั้นว่า ‘พระอรหันต์ผู้ประเสริฐกว่านรชน ในโลกเหล่านี้คือใคร ‘อยู่ที่ไหน’ เทวดานั้นตอบว่า ‘พระชินเจ้าผู้มีพระปัญญามาก ผู้ประเสริฐ มีปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน พระองค์เป็นโอรสของเจ้าศากยะ เป็นพระอรหันต์ ไม่มีอาสวะ ทรงแสดงธรรมเพื่อบรรลุอรหัต อยู่ในพระราชมณเฑียรของพระเจ้าโกศลในกรุงสาวัตถี’ คำว่า รู้ทางที่เป็นอุบาย คือรู้ทางที่จะให้บรรลุถึงพระนิพพาน (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๙๖/๒๖๔, ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๑๙๖/๒๙๑)

บุพนิมิต : เครื่องหมายให้รู้ล่วงหน้า สิ่งที่ปรากฏให้เห็นก่อนเป็นเครื่องหมายว่า จะมีเรื่องดีหรือร้ายบางอย่างเกิดขึ้น หรือลางบอกเหตุ

มาในชนวนสภาสูตร กล่าวถึงบุพนิมิตด้วยแสงสว่างแห่งการปรากฏขึ้นของพระพรหม ดังความว่า ท้าวสักกะจอมเทพรับสั่งเรียกพวกเทพชั้นดาวดึงส์มาตรัสว่า ‘ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย มีนิมิตที่สังเกตได้ (คือ) แสงสว่างเกิดขึ้น โอภาสปรากฏขึ้น พระพรหมก็จะปรากฏองค์ขึ้น เพราะการที่แสงสว่างเกิดขึ้น โอภาสปรากฏขึ้นนี้ จัดเป็นบุพนิมิตแห่งการปรากฏพระพรหม พระผู้มีพระภาค

SAMPLE

ถือว่า กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งโพชฌงค์ ๗ ประการ เป็นบุพนิมิตเพื่อความตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการ และถือว่าสัมมาทิฏฐิ เป็นบุพนิมิตแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๓/๒๑๔, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๙/๒๓๓, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๓/๑๒๗, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๙/๑๕๙, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๗/๖๑๗, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๒๑/๒๗๕)

บุพพการี : ผู้ทำอุปการะก่อน,ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน

มาในอาสาทุปปชหวรรค หมวดความหวังที่ละได้ยาก กล่าวถึง บุคคลหาได้ยากในโลกประการหนึ่งคือ ได้แก่ บุพพการี คือบุคคลที่มีอุปการะมาก่อน จริงอยู่คนมีจำนวนมาก แต่คนที่จะรับหน้าที่เป็นผู้บุพพการีชนนี้มีน้อย จึงได้ชื่อว่าบุคคลหาได้ยาก ซึ่งได้ยากคู่กับ กตัญญูกตเวที (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน) (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔)

บุพพกิจ : กิจอันสงฆ์พึงทำก่อน, กิจเบื้องต้น เช่น บุพพกิจในการทำอุโบสถ ได้แก่ ก่อนสวดปาติโมกข์ต้องนำปาริสุทธิของภิกษุผู้อาพาธมาแจ้งให้สงฆ์ทราบ บอกฤดูการนับภิกษุก่อนสวดปาติโมกข์ และบุพพกิจในการอุสมบท ได้แก่ การให้บรรพชา ขอนิสัย ถืออุปัชฌาย์ จนถึงสมมติภิกษุสอบถามอันตรายิกธรรมกะ อุปสัมปทาเปกขะท่ามกลางสงฆ์

มาในปาติโมกขุทเทสานุชานนา ว่าด้วยการทรงอนุญาตปาติโมกขุทเทส พระผู้มีพระภาคทรงเกิดความดำริขึ้นว่า "เราพึงอนุญาตสิกขาบทที่ได้บัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายให้เป็นปาติโมกขุทเทสของพวกเธอ ปาติโมกขุทเทสนั้น ก็จักเป็นอุโบสถกรรม" ครั้นเวลาเย็น ทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุว่า เราอนุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงภิกษุทั้งหลายภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว สงฆ์พึงทำอุโบสถพึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ท่านทั้งหลายพึงบอกว่า อะไรเป็นบุพพกิจของสงฆ์ด้วยและจงใส่ใจปาติโมกข์นั้น ดังนี้ (วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๔/๒๐๙)

บุพพโกฏฐกะ, ท่าน้ำ :ชื่อของท่าน้ำบุพพโกฏฐกะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรงน้ำที่ท่านี้

มาในปาสราสิสูตร พระผู้มีพระภาคเสด็จสรงน้ำที่ท่านี้ ภายหลังจากเสด็จกลับจากบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เสวยเสร็จแล้ว ได้รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาว่า เราจะไปพักกลางวันที่ปราสาทของมิคารมาตาในบุพพาราม ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออก

SAMPLE

จากที่หลีกเร้นแล้วตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า “เราจักไปสรงน้ำที่ท่าบุพพโกฏฐกะ” (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๗๒/๒๙๕)

บุพพนิมิต : นิมิตที่ให้รู้ล่วงหน้า, เครื่องหมายให้รู้ก่อน, นิมิตหมายของเทพบุตรที่จุติจากหมู่เทพ

มาในปัญจปุพพนิมิตตสูตร บุพพนิมิต ๕ ประการของเทพบุตรที่จุติจากหมู่เทพ ย่อมปรากฏบุพพนิมิต ๕ ประการ คือ (๑) ดอกไม้ที่ประดับเหี่ยวแห้ง (๒) พัสตราภรณ์ที่สวมใส่หมองจางลง (๓) เหงื่อไหลออกจากรักแร้ (๔) ผิวพรรณเศร้าหมองปรากฏที่กาย (๕) เทพบุตรนั้นจะหมดความยินดีในทิพยสมบัติของตน (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๘๓/๔๔๗)

บุพพเหตุ : เหตุที่ให้รู้ล่วงหน้า เครื่องหมายในเรื่องสภาวธรรมเกี่ยวกับชีวิตที่เกี่ยวเนื่องด้วยการหายใจ ด้วยมหาภูตรูป ด้วยอาหาร ด้วยไฟธาตุ ด้วยวิญญาณมีกำลังน้อย สภาวธรรมเหล่านี้แต่ละอย่างน้อยตลอดเวลา ไม่มั่นคง ไม่ดำรงกันและกันอยู่ได้

มาในชราสุตตนิทเทส ว่าด้วยเรื่อง ชีวิตเป็นของน้อย เป็นเหตุที่เตือนจิตเราเพื่อไม่ให้ประมาท โดยให้เราคิดเสมอว่า ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยลมหายใจเข้าหายใจออก เกี่ยวเนื่องด้วยมหาภูตรูป ด้วยอาหารที่กลืนกิน ด้วยไฟธาตุ ด้วยวิญญาณ มูลเหตุ(กรัชกาย) เหล่านี้มีกำลังน้อย บุพพเหตุของสภาวธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย ปัจจัยทั้งหลายมีอารมณ์เป็นต้น มีกำลังน้อย แดนเกิด(ตัณหา) มีกำลังน้อย ธรรมที่เกิดร่วมกันของสภาวธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย ธรรมที่ประกอบกัน (อรูปธรรม) ของสภาวธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย กิเลสเครื่องประกอบ(ตัณหา) มีกำลังน้อย สภาวธรรมเหล่านี้แต่ละอย่างมีกำลังน้อยตลอดเวลา สภาวธรรมเหล่านี้แต่ละอย่างไม่มั่นคง ต่างก็ทำให้สภาวธรรมอื่นตกล่วงลงไป ไม่มีความต้านทาน ไม่ดำรงกันและกันอยู่ได้ แม้สภาวธรรมที่ทำให้ธรรมเหล่านี้เกิดก็ไม่มี (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๔)

บุพพัณชาติ : พืชที่จะพึงกินก่อน ได้แก่ข้าวทุกชนิด ของเขียวธัญชาติ ๗ อย่าง คือ ข้าวสาลี ข้าวเจ้า หญ้ากับแก้ ข้าวละมาน ลูกเดือย ข้าวเหนียว และข้าวฟ่าง เป็นพืชที่เกิดในนาที่ภิกษุจะมีไถยจิตจับต้องที่พืชที่มีราคา ๕ มาสกหรือเกินกว่าต้องอาบัติ

มาในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ บทภาชนีย์ ว่าด้วยเรื่อง ทรัพย์ที่อยู่ในนา กล่าวคือ บุพพัณชาติที่ภิกษุมีไถยจิตจับต้องบุพพัณชาติหรืออปรัณชาติที่เกิดในนานั้น มีราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัยทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๐๔/๘๗, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๓๖/๓๑๑, (วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๔/๓๖๘, สารตฺถ.ฏีกา ๒/๑๐๔/๑๗๖)

SAMPLE

บุพพาราม : ชื่อพระวิหารบุพพาราม ซึ่งเป็นพระวิหารที่นางวิสาขาขายเครื่องประดับของตน ชื่อว่า มหาลดาปสาธน์ ซึ่งมีค่าสูงยิ่งสร้างถวายพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ ในกรุงสาวัตถี พระพุทธเจ้าประทับที่วัดนี้ รวมทั้งสิ้น ๖ พรรษา (ในช่วงพรรษาที่ ๒๑-๔๔ ซึ่งประทับสลับไปมาระหว่างวัดพระเชตวันกับวัดบุพพารามนี้)

วัดบุพพาราม ซึ่งนางวิสาขามหาอุบาสิกาขายเครื่องประดับของตน นามว่า มหาลดาปสาธน์ ซึ่งนางได้มาตั้งแต่แต่งงาน นำเงินมาสร้างวัดนี้ถวายแด่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ นามว่า บุพพาราม มิคารมาตุปราสาท ณ นครสาวัตถี นางได้รับการยกย่องจากพระศาสดาว่า เป็นเอตทัคคะในบรรดาทายิกาทั้งปวง พระสูตรเรื่องสัตตชฏิลสูตร ว่าด้วยชฎิล ๗ คน พระผู้มีพระภาคตอบข้อสงสัยเรื่องความเป็นพระอรหันต์แก่พระเจ้าปเสนทิโกศ เมื่อประทับอยู่ ณ บุพพารามนี้ และในปวารณาสูตร ว่าด้วยการปวารณา พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องกรรมที่ไม่มีการติเตียนอะไรแก่พระสารีบุตร เมื่อทรงประทับอยู่ ณ บุพพารามแห่งนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๗-๓๘, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๒/๑๔๑. สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔-๗/๔๐๔-๔๑๔)

บุพเพนิวาส : เคยอยู่มาก่อน, เคยอาศัยอยู่มาก่อน, ภพก่อน, ชาติก่อน

กล่าวถึงอาการที่ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ เธอย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมากคือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้างห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง (องฺ.จตุกฺก(บาลีสยามรัฐ)๒๑/๑๙๘/๑๙๙.องฺ.จตุกฺก (บาลี) ๒๑/๑๘๙/๒๔๘)

บุพวาสนา : เคยอาศัยมาก่อน อยู่มาก่อน, ชาติก่อน, ภพก่อน, บาปบุญที่ได้อบรมมาในกาลก่อนของพระอัฑฒกาสีเถรี ซึ่งพระนางได้ด่าภิกษุณีรูปหนึ่งผู้ปราศจากอาสวะว่านางแพศยา ทำให้นางตกนรก แต่ด้วยกาลต่อมา นางประพฤติพรหมจรรย์ ได้เกิดในตระกูลเศรษฐีแคว้นกาสี

มาในอัฑฒกาสีเถริยาปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระอัฑฒกาสีเถรี ซึ่งนางได้อบรมมาว่า ในกาลนั้น หม่อมฉันมีความคิดชั่ว ได้ด่าภิกษุณีผู้ปราศจากอาสวะรูปหนึ่งครั้งเดียวว่า ‘นางแพศยา’ ต้องหมกไหม้อยู่ในนรก เพราะบาปกรรม เพราะเศษกรรมนั้นแล หม่อมฉันเกิดในตระกูลหญิงแพศยา อยู่อาศัยชายอื่นโดยมาก ในชาติสุดท้าย หม่อมฉันเกิดในตระกูลเศรษฐีในแคว้นกาสี มีความงาม ดุจนางเทพอัปสรในหมู่เทวดา ด้วยผลแห่งการประพฤติ

SAMPLE

พรหมจรรย์ หมู่ชนเห็นหม่อมฉันมีรูปน่าชม จึงตั้งหม่อมฉันในฐานะเป็นหญิงคณิกา ในกรุงราชคฤห์ที่ประเสริฐสุด เพราะผลกรรมที่ด่าภิกษุณีนั้นของหม่อมฉัน หม่อมฉัน ได้ฟังพระสัทธรรมที่พระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุดตรัสแล้ว ผู้สมบูรณ์ด้วยบุพวาสนา (บาปบุญที่ได้อบรมมาในกาลก่อน) จึงได้บวชเป็นบรรพชิต (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๕/๕๔๓)

บุรพจริยา : สิ่งที่เคยประพฤติปฏิบัติมาก่อน, ดำเนินการที่ผ่านมา

มาในมหาปชาปตีโคตมีเถริยาปทาน เรื่องมหาปชาบดีโคตมีเถรี กล่าวถึงว่า พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีได้กล่าวบุพจริยาถึงการที่เคยปฏิบัติมาของท่านว่า "พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้มีพระจักษุในธรรมทั้งปวง ทรงเป็นผู้นำเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ถึงบัดนั้น ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลอำมาตย์ ซึ่งสมบูรณ์ด้วยเครื่องอำนวยความสะดวกทุกอย่าง เจริญรุ่งเรืองร่ำรวย มีทรัพย์มาก ในกรุงหงสวดี ในกาลบางคราว ข้าพเจ้าพร้อมด้วยบิดา มีหมู่ทาสีห้อมล้อมเข้าไปเฝ้าพระองค์ผู้องอาจกว่า นรชน พร้อมด้วยบริวารจำนวนมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๗/๓๕๔/๓๔๐)

บุรพชน : ชนที่มีมาก่อน, อยู่มาก่อน, บุคคลผู้ล่วงลับไปแล้ว, เป็นอุบายสร้างอารมณ์ปรารภสำหรับผู้ไม่ตระหนี่

มาในปิฏฐธีตลิกเปตวัตถุ เรื่องเปรตตุ๊กตาแป้ง คำนี้ถือเป็นอารมณ์ (อนุสสติ) ของบุคคลผู้ไม่ตระหนี่ เพราะผู้ไม่ตระหนี่ควรทำเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นอารมณ์ เช่นปรารภบุรพชนผู้ล่วงลับไปแล้ว หรือถือว่าในเรือนมีเทวดาสิงอยู่ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐/๑๖๙)

บุรพเทพ : เทพผู้มาก่อน เทพที่อยู่เบื้องหน้า หมายถึงมารดาบิดา เป็นชื่อของมารดาบิดาผู้มีอุปการคุณต่อบุตรธิดา

มาในพรหมสูตร ว่าด้วยสกุลที่มีพรหม คือมารดาบิดาในเรือนอยู่ในฐานะพรหมและบุรพเทพ เพราะว่าคำว่า “พรหม” เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “บุรพเทพ” เป็นชื่อของมารดาบิดา เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงบุตรและ แสดงโลกนี้แก่บุตร (องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๕๘/๕๔๖)

บุรพนิมิต : เครื่องหมายข้างหน้า, สิ่งปรากฏก่อน, เครื่องหมายเกิดขึ้นก่อน

มาในพระสูตรมาในเกวัฏฏสูตร เรื่องภิกษุแสวงหาความดับของมหาภูตรูป ท่านแสวงหาคำตอบจึงไต่ถามคนนั้นคนนี้ แต่ไม่มีใครตอบตรง ๆ ได้ แต่สอนวิธีจากบุรพนิมิต ซึ่งจะะเห็นได้จากบทสนทนาของภิกษุกับเทพที่ว่า ภิกษุถามเหล่าเทพว่า ‘ท่านผู้มีอายุ เวลานี้ท้าวมหาพรหมอยู่ที่ไหน’ ตอบว่า ‘แม้พวกเราก็ไม่รู้ที่

SAMPLE

อยู่ของท้าวมหาพรหมหรือทิศทางที่ท้าวมหาพรหมอยู่ แต่มีนิมิตที่สังเกตได้ (คือ) แสงสว่างเกิดขึ้น โอภาสปรากฏขึ้น ท้าวมหาพรหมก็จะปรากฏพระองค์ด้วย การที่แสงสว่างเกิดขึ้น โอภาสปรากฏขึ้นนี้ จัดเป็นบุรพนิมิตแห่งการปรากฏของท้าวมหาพรหม' ต่อมาไม่นานท้าวมหาพรหมได้ปรากฏพระองค์ขึ้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๓/๒๑๘)

บุรพประโยค : อาการหรือการทำความพยายามเบื้องต้น, การกระทำทีแรก, การกระทำก่อน

มาในลักขณกถา ว่าด้วยลักษณะ บุรพประโยค เป็นคำที่พระสกวาทียกขึ้นมาถามภิกษุอตราปถกะ ในการสนทนาระหว่างภิกษุสกวาที กับภิกษุนิกายอุตรปาปถกะ ซึ่งฝ่ายภิกษุสกวาที (สก.) ถามว่า บุรพประโยค บุรพจริยา การบอกกล่าวธรรม การแสดงธรรมของพระโพธิสัตว์เป็นเช่นไร บุรพประโยค บุรพจริยา การบอกกล่าวธรรม การแสดงธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิก็เป็นเช่นนั้นใช่ไหม ท่าน ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๐/๔๒๖)

บุรพเปตชน : ญาติหรือบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้ว, เป็นธรรมที่เป็นอารมณ์ของผู้ไม่ตระหนี่

มาในปิฏฐธีตลิกเปตวัตถุ เรื่องเปรตตุ๊กตาแป้ง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สำหรับบุคคลผู้ไม่ตระหนี่ ควรทำเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นอารมณ์ด้วยการปรารภบุรพชนผู้ล่วงลับไปแล้ว หรือปรารภเทวดาผู้สิงอยู่ในเรือนเป็นอารมณ์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐/๑๖๙)

บุรพาจารย์ : อาจารย์เบื้องต้น, อาจารย์, คนก่อน, บุคคลที่เป็นครูมาก่อน มารดาบิดา

บิดามารดาที่บุตรในสกุลบูชา สกุลนั้นชื่อว่ามีบุรพาจารย์ คำว่า บุรพาจารย์ นี้เป็นชื่อของบิดามารดา เพราะบิดามารดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตร บิดามารดาผู้อนุเคราะห์ประชาท่านเรียกว่า พรหม เรียกว่าบุรพเทพ บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตร (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓, องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗, ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕)

บุรีนคร : เมืองชั้นใน เมืองที่พระเจ้ากุสะภายหลังทรงชนะสงครามได้รับพระราชทานรางวัลแก้วมณีอันไพโรจน์แล้วประทับช้างเสด็จเลียบบุรีนครนั้น

มาในกุสชาดก เป็นเมืองชั้นในที่มีเส้นทางล้อมรอบ กล่าวคือว่า จากเหตุการณ์เกิดสงครามที่สำคัญขึ้น ท้าวสักกะจอมเทพได้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว ทรงมีพระหฤทัยร่าเริงชื่นชมยินดีจึงได้พระราชทานแก้วมณีอันไพโรจน์ดวงหนึ่งแด่พระเจ้ากุสะ พระองค์นั้นครั้นทรงชนะสงครามนั้นแล้ว ได้รับพระราชทานแก้วมณีอันไพโรจน์จากท้าวสักกะจอมเทพ ประทับบนคอช้าง เสด็จเลียบบุรีนคร (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๘๑/๖๙)

บุรุษ : เพศชาย บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติทำให้เป็นที่พึงพอใจแก่มาตุคาม

มาในปุริสสูตร ว่าด้วยบุรุษที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของมาตุคาม พระผู้มีพระภาคตรัสว่าบุรุษที่พึงพอใจแก่มาตุคามนั้นต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑) รูปหล่อ (๒) มีโภคสมบัติ (๓) มีศีล (๔) ขยันไม่เกียจคร้าน (๕) ให้บุตรแก่เธอได้ ส่วนบุรุษที่ตรงข้ามกันนี้ย่อมไม่น่าพอใจอย่างยิ่งแก่มาตุคาม (สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๒๘๐/๓๑๓, สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๒๘๑/๓๑๓)

บุรุษที่ควรฝึก : บุคคลที่ฝึกได้ ผู้พัฒนาได้ ผู้เป็นเนยยบุคคล

บุรุษที่ควรฝึกจากสารถีผู้สามารถฝึกบุรุษที่ควรฝึกได้ ผู้สามารถฝึกบุรุษนั้นทราบการตั้งสติ เป็นพระอริยะผู้เสพการตั้งสตินี้อยู่ เมื่อเสพอยู่ ก็ชื่อว่าเป็นศาสดา เป็นผู้ควรสั่งสอนหมู่คณะ พระศาสดานั้น เราเรียกว่าเป็นสารถีผู้สามารถฝึกบุรุษที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมกว่าอาจารย์ผู้ฝึกทั้งหลาย (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๐๔/๓๖๘,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๑๒/๓๗๙)

บุรุษโทษ : ชายชั่ว, บุรุษทราม, ชายที่รูปร่างอัปลักษณ์

บุรุษผู้มีลักษณะโทษ ๑๘ ประการ คือ (๑) มีเท้าทู่ หมายถึงมีเท้าแบนเป็นแผ่น (๒) มีเล็บกุด หมายถึงมีเล็บเน่า (๓) มีปลีน่องหย่อนยาน หมายถึงเนื้อปลีน่องหย่อนยานลงข้างล่าง (๔) มีริมฝีปากบนยาว หมายถึง ริมฝีปากด้านบนยาวห้อยปิดริมฝีปากด้านล่าง (๕) มีน้ำลายไหล หมายถึงมีน้ำลายไหล(ตลอดเวลา) (๖) มีเขี้ยว หมายถึงมีเขี้ยวงอกขึ้นเหมือนเขี้ยวสุกร (๗) มีจมูกหัก หมายถึงมีจมูกทั้งหักทั้งคด (๘-๑๐ ความชัดแล้ว) (๑๑) มีหนวดแดง หมายถึงมีหนวดสีแดงเหมือนเส้นลวดทองแดง (๑๒) มีผมเหลือง หมายถึงมีผมงอกขึ้นมาเป็นสีทอง (๑๓) มีหนังย่นตกกระ หมายถึงหนังตามตัวเต็มไปด้วยรอยย่นและ เกลื่อนกล่นไปด้วยมูลแมลงวัน (๑๔) มีตาเหลือง หมายถึงมีลูกตาเหลือกเหลืองเหมือนตาแมว (๑๕) มีกายคด หมายถึงมีที่คด ๓ แห่ง คือ สะเอว หลัง และคอ (๑๖) มีขาโกง หมายถึงมีเท้าเฉไปคนละทาง ข้อต่อกระดูกไม่สนิทกัน (เวลาเดิน)เสียงดังกฏะ กฏะ (๑๗) มีขนหยาบยาว (๑๘) นุ่งห่มหนังสือ เป็นอมนุษย์ หมายถึงไม่ใช่มนุษย์ คือ ผู้นั้นเป็นยักษ์จำแลงตัวเป็นมนุษย์เที่ยวไป (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๑๒๗/๕๑๔, ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๒๑๒๗-๒๑๒๙/๓๙๑-๓๙๒)

บุรุษบุคคล บุคคลที่มีลักษณะบุรุษ เป็นชาย คำสมมติที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกชาวโลก เช่น เรียกผู้นับถือศาสนาดั้งเดิมของชาวอินเดียว่า พราหมณ์ หรือพราหมณี

บุรุษบุคคล ในที่นี้เป็นพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกตามสมมติของชาวโลก เพราะพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ มีกถา ๒ อย่าง คือ (๑) สมมติกถา ถ้อยคำสมมติ ตรัสตามที่โลกสมมติ เช่น ตรัสว่า สัตว์ นระ บุรุษ ติสสะ นาคเป็นต้น (๒) ปรมัตถกถา ถ้อยคำโดยปรมัตถ์ตรัสตามสภาวธรรม เช่นตรัสว่า ขันธ์ ธาตุ

SAMPLE

อายตนะ เป็นต้น พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงปรมัตถกถา ก็ไม่ทรงลืมที่จะตรัสสมมติกถา ทั้งนี้เพื่อให้เวไนยสัตว์ ได้เข้าใจธรรมะนั่นเอง (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๑, สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๕๑/๘๘)

บุรุษประเสริฐ : บุรุษที่ดี คือบุรุษผู้มีกิเลสและรู้ชัดว่าเรามีกิเลส ผู้ไม่มีกิเลสและรู้ชัดว่าไม่มีกิเลส

มาในอนังคณสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้มีกิเลสเพียงดังเนินและรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘เรามีกิเลสเพียงดังเนินภายในตน’ บุคคลที่มีกิเลสเพียงดังเนินเหมือนกันนี้ บุคคลนี้บัณฑิตกล่าวว่า ‘เป็นบุรุษประเสริฐ’ บุคคลใดเป็นผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินและรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘เราไม่มีกิเลสเพียงดังเนินภายในตน’ บุคคลที่ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินเหมือนกันนี้ บุคคลนี้บัณฑิตกล่าวว่า‘เป็นบุรุษประเสริฐ’(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๗/๔๕)

บุรุษผู้ใฝ่ธุระ : บุรุษ ชายที่เอาธุระ ผู้ไม่ทอดทิ้งธุระ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีสติสัมปชัญญะ อดกลั้นทุกขเวทนาทางกาย

มาในสกลิกสูตร เป็นคำที่เทวดาตนหนึ่งได้เปล่งอุทานสรรเสริญพระผู้มีพระภาคในสำนักของพระองค์ว่า พระสมณะโคดมเป็นบุรุษผู้ใฝ่ธุระจริง ก็แลพระสมณะโคดมมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นทุกขเวทนาทางพระวรกายที่กล้าแข็งอย่างหนักเผ็ดร้อนอันไม่สบายพระทัย ที่เกิดขึ้นแล้วไว้ได้ เพราะความที่พระองค์เป็นบุรุษผู้ใฝ่ธุระ ไม่ทรงเดือดร้อน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๘/๕๒)

บุรุษเพศ : เพศชายคำเปรียบเทียบพระประสงค์ของพระเจ้าสุสิมะที่พระประสงค์ประพฤติพรหมจรรย์กับสตรีเพศที่เข้าไปใกล้ชิดเพื่อประเล้าประโลมบุรุษเพศด้วยความใคร่

มาในเรื่องสุสีมชาดก เมื่อครั้งพระเจ้าสุสีมะออกผนวช พระโพธิสัตว์พูดกับตนพระเจ้าสุสิมะทำนองให้ปลงกับอนิจจังด้วยเส้นผมที่เคยดำสนิทแต่มาบัดนี้กลายเป็นผมสีขาวแล้ว ดังนั้น เจ้าเห็นความเปลี่ยนแปลงนี้แล้วอย่าได้ชักช้าให้รีบประพฤติธรรมเถิด เวลานี้เป็นเวลาที่พระองค์สมควรประพฤติพรหมจรรย์ เมื่อพระราชเทวีได้ยินดังนั้น จึงได้ทูลทำนองตัดพ้อต่อว่าพระราชาว่า "ผมที่หงอกก็ผมของหม่อมฉัน มิใช่ของพระองค์ และพระราชเทวีได้ทูลว่า พระองค์ยังทรงหนุ่ม น่าทัศนา ทรงดำรงอยู่ในปฐมวัย งามประดุจยอดไม้ ขอพระองค์ทรงครอบครองราชสมบัติ และทรงสนพระทัย หม่อมฉัน ขอพระองค์อย่าด่วนประพฤติพรหมจรรย์ที่ให้ผลตามกาลเลย พระเจ้าสุสิมะ ตรัสเปรียบเทียบพระประสงค์ของพระองค์ที่อยากออกประพฤติพรหมจรรย์ด้วยหญิงสาวแสนสวยว่า เราเห็นสาววัยรุ่น มีผิวพรรณเกลี้ยงเกลา ร่างกายงดงาม ทรวดทรงเฉิดฉาย เจ้า

SAMPLE

หล่อนมีกิริยาละมุนละไม ประดุจดังเถาย่านาง และพระองค์ตรัสเปรียบเทียบพระประสงค์ของพระองค์ที่อยากออกประพฤติพรหมจรรย์ว่า หญิงสาวแสนสวย ทำกิริยาอ่อนช้อยยั่วยวนประเล้าประโลมกิเลสกามยามแล้วเข้าไปใกล้บุรุษเพศ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๗/๒๗๖)

บุรุษเมธ : ชื่อพิธีกรรมอย่างหนึ่ง มี ๒ นัย (๑) นัยทางศาสนาพราหมณ์ เป็นข้อที่ ๒ ในมหายัญ ๕ ประการของศาสนาพราหมณ์ คือการฆ่าคนบูชายัญ (๑) นัยทางพระพุทธศาสนา เป็นข้อที่ ๒ ในราชสังหควัตถุ ๔ ประการ คือผู้ฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ

มาในยัญญสูตร ว่าด้วยการบูชายัญ มุ่งอธิบายการบูชายัญของศาสนาพราหมณ์กับปฏิปทาของพระอริยในพระพุทธศาสนา พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสปฏิเสธถึงการบูชายัญด้วยคาถาเหล่านี้ว่า มหายัญที่มีกิริยามากเหล่านั้น คือ อัสวเมธ บุรุษเมธ สัมมาปาสะ สัมมาปาสะ และ นิรัคคฬะ (การบูชาไม่จำกัด) ไม่มีผลมาก แต่พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบในพระพุทธศาสนา แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘)

บุรุษรู้เดียงสา : ชายผู้รู้เดียงสา ผู้สามารถทราบถ้อยคำที่เป็นสุภาษิต ทุพภาษิต ชั่วหยาบและสุภาพ

มาในเรื่องฉัพพัคคีย์ เมื่อพระผู้มีพระภาคแสดงพระอนุบัญญัติแก่ภิกษุว่า ภิกษุใดแสดงธรรมแก่มาตุคามเกิน ๕-๖ คำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่มีบุรุษรู้เดียงสาอยู่ เพื่อเป็นพยานรับรู้ถ้อยคำที่ถูก หรือผิด ละเอียด หรือหยาบ ปกติถ้าไม่ใช่อนุบัญญัติจะไม่มีเงื่อนไขว่า เว้นไว้ เว้นแต่... (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔/๒๕๐)

บุรุษสูงสุด : บุรุษเพศผู้ประเสริฐ, พระพุทธเจ้า เป็นคำยกย่องของท้าวธตรฐและพระโอรส ๙๑ องค์ พระนามว่าอินทะ

เป็นคำยกย่องสรรเสริญพระพุทธเจ้าของท้าวธตรฐและโอรสของท้าวธตรฐที่มีมากถึง ๙๑ องค์ แต่มีพระนามเดียว พระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก ท้าวธตรฐและพระโอรสเหล่านั้น เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล ยกย่องพระองค์ว่า ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์ ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด ดังนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๒)

บุรุษองอาจ : ชายผู้สง่างาม, กล้าหาญ คำยกย่องพระพุทธเจ้าของมนุษย์และเทวดา

SAMPLE

เป็นคำที่มนุษย์และเทวดาต่างพากันยกย่องสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ทรงฉลาดในประเภทแห่งปัญญา ทรงมีญาณแตกฉาน ทรงบรรลุปฏิสัมภิทา ทรงบรรลุเวสารัชชญาณ ๔ เป็นผู้ทรงทสพลญาณ ทรงเป็นบุรุษองอาจ ทรงเป็นบุรุษดุจราชสีห์ ทรงเป็นบุรุษดุจนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

บุรุษอาชาไนย : บุรุษที่ฝึกมาดีแล้ว, พระอรหันต์ เป็นคำยกย่องพระพุทธเจ้าว่าเป็นบุรุษอาชาไนยโดยท้าวธตรฐและโอรสทั้ง ๙๑ องค์ที่นามว่าอินทะ

เป็นคำที่ท้าวธตรฐและพระโอรสของท้าวธตรฐ จำนวน ๙๑ องค์ มีพระนามเดียวว่า อินทะ ต่างมีพลังมาก ครั้นเห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่น ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์แล้ว ก็พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากครามครั่นคร้ามแต่ที่ไกล ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด แม้อมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวาทพระองค์ และนอกจากมนุษย์ถวายอภิวาทพระพุทธองค์แล้วก็ยังมีเทวดาอีกองค์หนึ่งได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า "พระสมณะโคดมเป็นบุรุษอาชาไนยจริง" มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นทุกขเวทนาทางพระวรกายที่กล้าแข็งอย่างหนัก เผ็ดร้อนอันไม่สบายพระทัยที่เกิดขึ้นแล้วไว้ได้ เพราะความที่พระองค์เป็นบุรุษอาชาไนย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๒ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๘/๒๓๖ สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๘/๕๑)

บุษยฤกษ์ : ชื่อของดาวฤกษ์บุษยะ มี ๕ ดวง (๑) ดาวปุยฝ้าย (๒) ดาวพวงดอกไม้ (๓) ดาวดอกบัว (๔) ดาวโลง (๕) ดาวสมอสำเภา หรือดาวสิธยะ

เป็นชื่อของดาวฤกษ์อย่างหนึ่ง มีทั้งหมด ๕ ดวง ในเรื่องนี้ ก็มีผลมะตูมอ่อนอย่างหนึ่งในบรรดาผลไม้หลายชนิดที่เกิดบุษยฤกษ์นี้ ที่เชื่อว่าเป็นมงคล เป็นเรื่องความเห็นของพราหมณ์เกี่ยวกับว่าอะไรเป็นมงคลหรือไม่เป็นมงคล โดยที่สมณะพราหมณ์พวกหนึ่งถือความหมดจดด้วยการเห็น ว่า การเห็นรูปบางอย่างเป็นมงคล บางอย่างไม่เป็นมงคล ปัญหาว่า สมณะพราหมณ์เหล่านั้นถือการเห็นรูปชนิดไหนว่าเป็นมงคล โดยตั้งสมมติฐานว่า สมณะพราหมณ์ที่ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ยึดถือเอาว่ารูปเหล่านี้เป็นมงคลยิ่ง คือ เห็นนกแอ่นลม หญิงมีครรภ์ เด็กเล็กที่ขี่คอคนไปหม้อมีน้ำเต็ม ปลาตะเพียนแดง ม้าอาชาไนย รถเทียมม้าอาชาไนย โคผู้ โคแดงก็พากันถือการเห็นรูปเห็นปานนี้ว่าเป็นมงคล หรือว่าผลมะตูมอ่อนเกิดในบุษยฤกษ์ (ว่าเป็นมงคลอย่างยิ่ง) (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๕ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, หน้า ๔๘๓)

บูชา,บูชาดี : สักการะ พิธีกรรม แสดงความเคารพ นับถือ การบูชาในทักขิไณยบุคคล

SAMPLE

มาในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต กล่าวถึงการบูชาที่ดี หมายถึงยัญที่บุคคลบูชาดี เช่นสรวงดี สมบูรณ์ดี เพราะทำไว้ในทักขิไณยบุคคล จะทำให้ยัญได้แพร่หลาย และเทวดาก็เลื่อมใส มาในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต กล่าวถึงการประพฤติที่ชอบของสัตว์ทั้งหลายเวลาใด เวลานั้นชื่อว่าเป็นฤกษ์ดี มงคลดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบูชาดีในพรหมจารีบุคคล (องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๔๐/๖๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๕๖/๔๐๐)

บูชาไฟ : จุดไฟบูชาเทพเจ้า โดยการเติมเชื้อใส่ลงในกองไฟ เป็นการเลี้ยงชีพด้วยเดรัจฉานวิชา เป็นลักษณะทำตนและคนอื่นให้เดือดร้อน เป็นกรรมวิธีที่หวังให้ตนบริสุทธิ์ที่ผิด เป็นอาการของคนเขลา

มาในเรื่องมหาศีล การบูชาไฟเป็นลักษณะของการเลี้ยงชีพที่ผิด เข้าข่ายเลี้ยงด้วยเดรัจฉานวิชา เรื่องนี้ พระตถาคตได้รับการยกย่องจากปุถุชน กล่าวคือว่า พระสมณะโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา โดยไม่ทำนายอวัยวะ ทำนายตำหนิ ทำนายโชคลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิกแว่นเวียนเทียน พิธีซัดแกลบบูชาไฟ พิธีซัดรำบูชาไฟ พิธีซัดข้าวสารบูชาไฟ พิธีเติมเนยบูชาไฟ พิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ พิธีพ่นเครื่องเซ่นบูชาไฟ พระองค์ทรงงดเว้นทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนตร์ขับผีตั้งศาลพระภูมิ ทำกะเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกะเทย ทำพิธีปลูกเรือน พิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมนตร์ รดน้ำมนตร์ พิธีบูชาไฟ มาในทีฆนิกาย มหาวรคค โดยการบูชาไฟเป็นความเชื่อของนักพรตชฎิล ดังนั้น เมื่อมีกรณีเกี่ยวกับบูชาไฟจึงมักยกอุปมาด้วยชฎิลผู้บูชาไฟ

มาในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต เป็นอาการเบียดเบียนทำตนและคนให้เดือดร้อน ลักษณะหนึ่งที่ทำตนและคนอื่นให้เดือดร้อนของพระราชาผู้ทรงบูชาไฟด้วยน้ำนมที่มีอยู่ในเต้าที่ ๔ ด้วยการฆ่าโค แพะ แกะ และทำคนให้เป็นทาส

มาในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ กล่าวว่า การบูชาไฟเป็นกรรมวิธีทำตนให้บริสุทธิ์ของชฎิล โดยที่ชฎิลจำนวนมาก ผุดขึ้นบ้าง ดำลงบ้าง ทั้งผุดขึ้นและดำลงบ้าง รดน้ำบ้าง บูชาไฟบ้างที่แม่น้ำคยาด้วยคิดว่า “ด้วยวิธีนี้จะบริสุทธิ์”

มาในขุททกนิกาย วิมานวัตถุ กล่าวถึงการบูชาว่าเป็นวิธีของคนเขลา เพราะคนเขลาไม่รู้ตามความเป็นจริง พากันนอบน้อมต

บูชามหายัญ, พิธี : พิธีบูชาเทพเจ้าด้วยชีวิตสัตว์จำนวนมาก ตามนัยพุทธศาสนา หมายถึงการทำสงคมสงเคราะห์ เช่นพระเจ้ามหาวิชิตราชทรงรับคำปรึกษาจากพราหมณ์ปุโรหิตแล้วก็บูชามหายัญเพื่ออำนวยประโยชน์สุขแก่พระองค์ตลอดกาลนาน

SAMPLE

กูฏทันตสูตรกล่าวว่าพิธีบูชามหายัญนี้เป็นสิ่งที่พราหมณ์นามว่ากูฏทันตะกำลังเตรียมพิธีบูชาอยู่ด้วยการนำโคเพศผู้ ลูกโคเพศผู้ ลูกโคเพศเมีย แพะ และแกะอย่างละ ๗๐๐ ตัวไปผูกที่หลักเพื่อฆ่าบูชายัญ

มาในเสลสูตร พิธีบูชามหายัญเป็นลักษณะที่เป็นคุณ ไม่เบียดตนและคนอื่นเหมือนมาในกูฏทันตสูตร จะเห็นได้จากการสนทนาของเสลพราหมณ์กับเกณิยชฏิล เมื่อเสลพราหมณ์ถามเกณิยชฏิลว่า จักมีพิธีอาวาหมงคลหรือวิวาหมงคล พิธีบูชามหายัญจะปรากฏแก่ท่าน หรือท่านได้ทูลเชิญพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธ ให้เสด็จมาเสวยพระกระยาหาร หรือ เกณิยชฏิลตอบว่าไม่อย่างนั้น แต่พิธีบูชามหายัญได้ปรากฏแก่ข้าพเจ้า เนื่องจากพระสมณะโคดมผู้เป็นศากยบุตร ผู้เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูลเสด็จจาริกไปในแคว้นอังคุตตราปะ พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป เสด็จถึงอาปณนิคมแล้ว พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ เป็นพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าได้ทูลนิมนต์ท่านพระโคดมพระองค์นั้น พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหารในวันพรุ่งนี้

มาในภูริทัตตชาดก เป็นความเชื่อว่าเมื่อทำพิธีบูชามหายัญแล้วจะพาตนให้บริสุทธิ์ จะเห็นได้เมื่อพราหมณ์เนสาทะกล่าวกะโสมทัตว่า พราหมณ์ทั้งหลายบูชามหายัญอย่างนี้แล้วย่อมบริสุทธิ์ได้ เราจักบูชามหายัญ ก็จักพ้นจากบาปได้อย่างนี้ โสมทัตกล่าวว่า เชิญเถิด บัดนี้ ลูกจะขอแยกทางไป วันนี้ ลูกจะไม่ขออยู่ร่วมกับพ่อ จะไม่ขอเดินทาง ร่วมกับพ่อผู้ทำกรรมหยาบช้าอย่างนี้สักก้าวเดียว (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒๓/๑๒๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๗/๔๙๒, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๘๔๒/๓๑๔)

บูชายัญ : ทำการบูชา, กิริยาที่ทำความเคารพ, นับถือ

มาในทานวรรค กล่าวถึงการบูชายัญ ๒ อย่างนี้ คือ (๑) การบูชายัญด้วยอามิส (๒) การบูชายัญด้วยธรรม ในการบูชายัญ ๒ อย่างนี้ การบูชายัญด้วยธรรมเป็นเลิศ

มาในสารีปุตตเถรมาตุลพราหมณวัตถุ โดยการเปรียบเทียบการบูชาว่าอย่างไรดีเลิศกว่ากัน เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พราหมณ์ผู้เป็นลุงของพระสารีบุตรเถระ การบูชาของบุคคลผู้บูชาท่านที่อบรมตนดีแล้วคนเดียว แม้เพียงครู่เดียว ประเสริฐกว่าการบูชาของบุคคลผู้บูชายัญคือการให้ทานแก่มหาชน ด้วยทรัพย์จำนวน ๑,๐๐๐ กหาปณะทุก ๆ เดือน ตลอด ๑๐๐ ปี (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๔๓/๑๒๑, ขุ.ขุ.๒๕/๑๐๖/๖๓,ขุ.ธ.อ.(บาลี)๔/๙๗)

บูชาสักการะ : พิธีแสดงความเคารพด้วยดอกไม้ ธูปเทียนในการทำทานต่าง ๆ

SAMPLE

การปฏิบัติตนด้วยความเคารพกราบไหว้ในการให้ทาน กล่าวคือ ทานที่บุคคลถวายเจาะจงสงฆ์นั้นชื่อว่าเป็นทานที่บูชาสักการะด้วยดีแล้ว หรือในการทำทักษิณาในพระสงฆ์ ซึ่งมีผลมาก มีอานิสงส์มาก แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ทรงรู้แจ้งโลกก็ทรงสรรเสริญแล้ว (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๕๓/๘๘)

บูรพาจารย์ : อาจารย์คนก่อน อาจารย์คนแรก อาจารย์คนก่อน อาจารย์ต้น อาจารย์คนแรก คือ มารดาบิดา เหล่าฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพท ได้แก่ ฤาษีอัฏฐกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทวะ ฤาษีเวสสามิตร ฤาษียมตัคคิ ฤาษีอังคีรส ฤาษีภารัทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ และฤาษีภคุ ซึ่งเป็นผู้ผูกมนตร์บอกมนตร์ที่พวกพราหมณ์ผู้ได้ไตรเพท

คำว่าบุรพาจารย์ จากคำตอบพระอุปราชโพธิสัตว์ตอบพราหมณ์ หมายถึงผู้ไม่ปฏิเสธสัตว์ทั้งหมดนั้นที่พึงเลี้ยงด้วยข้าวก็ดี ไม่พึงเลี้ยงด้วยข้าวก็ดี ในมนุษยโลกนี้ ตัวใดเจาะจงไปหาเรา (ที.สี.(ไทย)๙/๕๓๒/๒๓๕. ที.สี.(ไทย) ๙/๕๔๐/๒๓๘. ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๗๗/๑๓๗)

เบญจกามคุณ : กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ส่วนที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ ส่วนที่ดีหรือส่วนที่อร่อยของกาม

มาในกักกฏกรสทายกวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่คนเฝ้านาผู้ถวายแกงปู เป็นคุณลักษณะความงดงาม ความรื่นเริงยินดีในวิมานของเทพบุตร ท่านเปรียบรสในวิมานนี้ว่าทิพรส ข้อนี้จะเห็นได้จากการที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรองค์หนึ่งว่า วิมานมีเสาทำด้วยแก้วมณีนี้สูงมาก วัดโดยรอบได้ ๑๒ โยชน์เป็นปราสาท ๗๐๐ ยอด ดูโอพาร มีเสาประดิษฐ์ด้วยแก้วไพฑูรย์ มีพื้นปูลาดด้วยแผ่นทองคำสวยงาม ท่านสถิต ดื่ม กินอยู่ในวิมานนั้น มีทวยเทพพากันบรรเลงพิณทิพย์ดังไพเราะ ในวิมานของท่านนี้ มีเบญจกามคุณอันเป็นทิพรสและเหล่าเทพนารีประดับด้วยอาภรณ์ทองคำฟ้อนรำอยู่ ดังนี้

มาในอลัมพุสาชาดก ซึ่งถือว่าเบญจกามคุณนี้เป็นหลงไหล เป็นที่ยินดีของดาบสนี้ จะเห็นว่าได้ นางอลัมพุสาเทพกัญญารู้ว่าอิสิสิงคดาบสนั้นหลงใหลในเรื่องนี้ จึงกล่าวว่า เมื่อจิตของท่านเป็นไปอย่างนี้แล้ว ก็ไม่ใช่กาลที่จะเป็นปัญหามาเถิดสหาย เราทั้ง ๒ จักอภิรมย์กันในอาศรมของเรา มาเถิด ดิฉันจักคลุกเคล้าท่านขอท่านเป็นผู้ฉลาดในความยินดีในเบญจกามคุณเถิด (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๒๐/๖๑๕, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๑๑/๑๑๐)

เบญจขันธ์ : ขันธ์ ๕ ขันธ์ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

มาในจูฬสัจจกสูตร เป็นเรื่องที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนพระสาวกชื่อว่า อัคคิเวสสนะ ให้เห็นเบญจขันธ์นั้นทั้งหมด คือ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต

อนาคต และปัจจุบัน ภายใน หรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ตามความ เป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า 'นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตา ของเรา' เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ... สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง มาในภัทเทกรัตตสูตร เป็นการกล่าวถึงบุคคลหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง คือ บุคคลดำเนินไปตามความเพลิดเพลินในเบญจขันธ์ว่า ในอนาคต เราพึงมีรูปอย่างนี้ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณอย่างนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๑/๓๙๘, ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๗๔/๓๒๑)

เบญจศีล : ศีล ๕ ข้อ ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ และดื่มสุรา

มาในนันทาเถริยาปทาน เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงทำเดียรถีย์ที่มาเฝ้าทั้งหมดให้ดำรงอยู่ในเบญจศีลโดยประการที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์สรรพสัตว์ ประกอบด้วยพระกรุณา ทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลเพื่อสรรพสัตว์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๘/๔๗๘)

เบ็ด : อุปกรณ์เกี่ยวเกาะเหยื่อ ใช้เป็นคำอุปมาการลงโทษ การยึดติดในกาม ความหลง เป็นเหยื่อดักปลา เป็นต้น

มาในพาลบัณฑิตสูตร เมื่อพระราชาสั่งให้จับโจรมาลงโทษด้วยอาการต่าง ๆ น่าหวาดกลัว มีการสวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข่าแล้วเสียบหลาวทั้ง ๕ ทิศ เอาไฟเผาบ้าง ใช้เบ็ดเกี่ยวหนัง เนื้อเอ็นออกมาบ้าง เฉือนเนื้อออกเป็นแว่น ๆ เหมือนเหรียญกษาปณ์บ้าง เฉือนหนังเนื้อ เอ็น ออกเหลือไว้แต่กระดูกบ้าง

มาในเทวทูตสูตร เป็นอาการที่นายนิรยบาลทรมานสัตว์นรกโดยใช้เบ็ดเกี่ยวสัตว์นรกนั้นขึ้นมาวางไว้บนบกแล้วถามเขาอย่างนี้ว่า 'พ่อมหาจำเริญ เจ้าต้องการอะไร' เขากล่าวอย่างนี้ว่า 'ข้าพเจ้าหิว เจ้าข้า' มาในพาหิสโกปมสูตร คำว่าเบ็ดเป็นคำอุปมาการยึดติดของผู้ติดอยู่ในเบ็ด ๖ ชนิด คือ เบ็ดคือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ อันน่าใคร่ มาในอัตตานุวาทสูตร เรื่องทัณฑภัย ที่ลงโทษผู้ทำชั่วที่น่ากลัว มีการตีด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยไม้ตะบองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ตัดหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งหูและจมูกบ้าง ทำให้เป็นภาชนะสำหรับรองหม้อน้ำข้าวบ้าง ทำให้เกลี้ยงเกลาเหมือนสังข์บ้าง ทำให้มีปากเหมือนปากราหูบ้าง ทำให้มีพวงมาลัยไฟบ้าง ทำให้มือมีไฟลุกโชติช่วงบ้าง ทำให้เป็นเกลียวหนังเนื้อทรายบ้าง ทำให้นุ่งหนังตนเองเหมือนนุ่งผ้าขี้ริ้วบ้าง ทำให้ยืนกวางบ้าง ทำให้เหมือนเนื้อติดเบ็ดบ้าง (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๔๗/๒๙๒, ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๗๐/๓๑๗, สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๒๓๐/๒๑๙, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๓)

SAMPLE

เบ้าตา : ช่องของลูกตา, ส่วนที่บุ๋ม, เป็นหลุม, มีลักษณะเป็นเบ้าตากลวง เบ้าตาบุ๋ม เบ้าตาลึก เป็นสภาพของอสุภะและเป็นอาการของคนผอมโซเกิดจากการอดอาหารหรือลดอาหารของโพธิราชกุมาร

มาในโพธิราชกุมารสูตร เป็นอาการของการปฏิบัติทุกกรกิริยาของโพธิราชกุมารด้วยการอดอาหารหรือลดอาหารแล้วจะเกิดผลโดยทำให้ร่างกายผ่ายผอม ซูบผอม มีร่างกายเหมือนเถาวัลย์ที่มีข้อมากหรือเถาวัลย์ที่มีข้อดำ เนื้อสะโพกก็ลีบเหมือนกีบเท้าอูฐ กระดูกสันหลังก็ผุดเป็นหนามเหมือนเถาวัลย์ ซี่โครงทั้ง ๒ ข้างขึ้นสะพรั่ง เหมือนกลอนศาลาเก่า ดวงตาทั้ง ๒ ก็ลึกเข้าไปในเบ้าตา เหมือนดวงดาวปรากฏอยู่ในบ่อน้ำลึก

มาในวิชยสูตร ว่าด้วยการพิจารณาเอาชนะความสวยงามของร่างกายด้วยอสุภะ เพื่อปลงเสียได้ ไม่ยึดติด โดยคิดว่า ร่างกายนี้ประกอบด้วยกระดูกและเส้นเอ็น มีหนังและเนื้อฉาบทา ห่อหุ้มด้วยผิวหนัง ร่างกายนี้เต็มไปด้วยลำไส้ใหญ่ หรืออวัยวะในท้องอื่น ๆ ร่างกายนี้มีของไม่สะอาดไหลออกทางทวารทั้ง ๙ เสมอ คือ มีขี้หูไหลออกทางรูหู มีน้ำมูกไหลออกจากทางช่องจมูก บางคราวก็อาเจียนสำรอกน้ำดี ขากเสลดออกทางปาก มีหยาดเหงื่อออกตามขุมขน มีหนองฝีไหลออกตรงที่เป็นแผล มีขี้ตาไหลออกทางเบ้าตา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๔/๔๐๔, ขุ.ขุ. (ไทย) ๑๓/๔๘๑/๖๑๐)

เบ้าหลอม : สิ่งที่ทำเป็นหลักเพื่อหล่อสิ่งต่าง ๆ เป็นรูปร่าง มีลักษณะกลวงหรือเป็นหลุมเป็นบ่อ อุปมาการทำจิตให้ผ่องแผ้วด้วยเบ้าหลอม

มาในอุโบสถสูตร ว่าด้วยการทำทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความเพียรเปรียบเหมือนการ ทำทองที่หมองให้สุกใสย่อมมีได้ด้วยความเพียรเปรียบด้วยการทำทองที่หมองให้สุกใสย่อมมีได้เพราะอาศัยเบ้าหลอม (องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๕)

เบิกแว่นเวียนเทียน, พิธี :พิธีกรรมของคนที่เลี้ยงชีพในทางที่ผิด เป็นพิธีเดรัจฉานวิชาขวางทางไปสวรรค์ นิพพาน

มาในพรหมชาลสูตร มหาศีล เรื่องปุถุชนกล่าวยกย่องตถาคตว่า พระองค์ทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา (วิชาที่ขวางทางไปสู่สวรรค์ นิพพาน) ไม่เหมือนสมณะพราหมณ์บางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างมีการทำนายอวัยวะ ทำนายตำหนิ ทำนาย โชคลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิกแว่นเวียนเทียน อีกประการหนึ่ง ภิกษุก็เช่นเดียวกันได้รับการยกย่องจากปุถุชนว่าภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา

SAMPLE

มีการทำนายอวัยวะ ทำนายตำหนิ ทำนายโชคลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิกแว่นเวียนเทียน ดังนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑/๘, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐๕/๗๐,ที.สี.อ.(บาลี) ๑๗/๘๔)

เบียดเบียน : ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ทำการเอาเปรียบคนอื่น รังแกคนอื่น เช่น เบียดเบียนสัตว์ด้วยการทรมาน หรือฆ่า ทำให้โรคภัยเบียดเบียน ทำให้ให้สิ้นเปลืองโดยเปรียบพรหมกับพราหมณ์

มาในเตวิชชสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเทียบเคียงระหว่างพรหมกับพราหมณ์ โดยวัดจากเบียดเบียนหรือไม่เบียดเบียนโดยตรัสกับ “วาเสฏฐะ" ว่า พรหมไม่มีเครื่องเกาะเกี่ยว(ภรรยา) พรหมคิดจองเวรหรือไม่คิดจองเวร พรหมคิดเบียดเบียนหรือไม่คิดเบียดเบียน พรหมไม่มีจิตเศร้าหมอง แต่ พราหมณ์ผู้ได้ไตรเพทมีเครื่องเกาะเกี่ยวหรือไม่มีเครื่องเกาะเกี่ยว พราหมณ์คิดจองเวร พราหมณ์คิดเบียดเบียน พราหมณ์มีจิตเศร้าหมอง (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕๐/๒๔๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕๑/๒๔๒)

เบี้ยเลี้ยง : เงินที่จ่ายให้เป็นค่าทำงานหรืองานพิเศษนอกจากงานประจำ

เป็นคำกล่าวอ้างของพระเทวทัตกับนายควาญช้างตัวดุร้าย ชอบฆ่าคน นามว่านาฬาคิรี ว่าพวกเราเป็นพระญาติของพระราชา สามารถจะแต่งตั้งผู้อยู่ในตำแหน่งต่ำไว้ในตำแหน่งสูง สามารถเพิ่มเบี้ยเลี้ยงบ้าง เงินเดือนบ้าง ท่านทั้งหลาย เอาอย่างนี้เวลาพระสมณะโคดมเสด็จมาทางตรอกนี้ พวกท่านจงปล่อยช้างนาฬาคิรีนี้เข้าไป (วิ.จู.(ไทย) ๑๓/๔๒๑/๕๒๙)

เบื้องต้น : เรื่องที่เริ่มก่อน, สิ่งทีทำก่อนสิ่งใด ๆ

มาในพรหมายุสูตร เป็นคำกล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคว่า เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ สรรเสริญว่าพระองค์มีคุณสมบัติเลิศอย่างหนึ่งคือทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้นในท่ามกลาง และที่สุด อีกประการหนึ่ง หมายถึงความหมดจดแห่งปฏิปทาเป็นเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน มีลักษณะ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) จิตหมดจดจากอันตรายแห่งฌานนั้น (๒) จิตดำเนินไปสู่สมถนิมิตอันเป็นท่ามกลาง เพราะเป็นจิตหมดจด (๓) จิตแล่นไปในสมถนิมิตนั้น เพราะเป็นจิตดำเนินไปแล้ว (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๒, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๘/๒๔๓)

เบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ : ปัญญาอันเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์, ข้อที่เป็นเหตุปัจจัย ๘ ข้อ

มาในปัญญาสูตร ว่าด้วยเหตุปัจจัยที่ให้ได้ปัญญาอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ๘ ประการ คือ (๑) อาศัยพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีรูปใดรูปหนึ่งที่รักและเคารพ(๒) อาศัยพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีรูปใดรูปหนึ่ง เข้า

SAMPLE

ไปหาแล้วสอบสวน ไต่ถามท่านเหล่านั้น (๓) ได้ฟังธรรมนั้นแล้ว ย่อมทำความสงบ ๒ อย่าง คือ ความสงบกาย และความสงบใจให้ถึงพร้อม (๔) เป็นผู้มีศีล (๕) เป็นพหูสูต (๖) เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม (๗) อยู่ในที่ประชุมสงฆ์ ไม่พูดติรัจฉานกถา (๘) เป็นผู้มีปกติเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ (องฺ.อฏฺฐก (ไทย) ๒๓/๒/๒๑๓)

เบื่อหน่าย : อึดอัด, ระอา, รังเกียจด้วยชาติ... ชรา...พยาธิ... มรณะ... โสกะ... ปริเทวะ... ทุกข์... โทมนัส... อุปายาส...

มาในอลคัททูปมสูตร เกี่ยวกับการละสังโยชน์ เมื่ออริยสาวกผู้ได้สดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด มาในราหุลสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสกับพระราหุลถึงความเป็นอนัตตาว่า ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) นั่นไม่ใช่ของเรา จิตย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนัดในปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ มาในนิพพิทาสูตร ว่าด้วยความเบื่อหน่าย แต่กำจัดได้คลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว ด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) พิจารณาเห็นความไม่งามในกายอยู่ (๒) กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๓) กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (๔) พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง (๕) เข้าไปตั้งมรณสัญญาไว้ในภายใน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๕/๒๖๒, องฺ.จตุกฺก(ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๔๙, องฺ.ปญฺจก(ไทย) ๒๒/๖๙/๑๑๗, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๓/๕๖๑, (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี)๓/๖๗-๗๐/๓๓)

โบกขรณี, สระ : สระน้ำ, สระบัว, สระน้ำที่มีน้ำขังอยู่ตลอดเวลา, สระน้ำไม่มีวันแห้ง

มาในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ บทภาชนีย์ เรื่องน้ำที่อยู่ในภาชนะ ขังอยู่ในสระโบกขรณี ภิกษุมีไถยจิต จับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก

มาในอุรุเวลปาฏิหาริยกถา เรื่องผ้าบังสุกุล เมื่อพระองค์ได้ทรงพระดำริดังนี้ว่า “เราจะพึงซักผ้าบังสุกุลที่ไหนหนอ” ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบพระดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาคด้วยพระทัย จึงทรงใช้ฝ่าพระหัตถ์ขุดสระโบกขรณีแล้วทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดทรงซักผ้าบังสุกุลที่สระโบกขรณีนี้เถิด” มาในอัมพัฏฐสูตร กล่าวว่า สระโบกขรณีนี้ถูกล้อมรอบด้วยราวป่าไม้ สากะใหญ่ ริมฝั่งสระโบกขรณี เชิงภูเขาหิมพานต์ มาในมหาสุทัสสนสูตร เกี่ยวกับธรรมปราสาทและสระโบกขรณีซึ่งพระดำริของพระเจ้ามหาสุทัสสนะว่าน่าจะทางที่ดีที่จะขุดสระโบกขรณีหลายสระ มีระยะห่างกันสระละ ๑๐๐ ชั่วธนู ที่ระหว่างต้นตาลเหล่านี้ สระโบกขรณีเหล่านั้นก่อด้วยอิฐ ๔ ชนิด ได้แก่ (๑) อิฐ

ทอง (๒) อิฐเงิน (๓) อิฐแก้วไพฑูรย์ (๔) อิฐแก้วผลึก สระโบกขรณีเหล่านี้แต่ละสระมีบันได ๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) บันไดทอง (๒) บันไดเงิน (๓) บันไดแก้วไพฑูรย์ (๔) บันไดแก้วผลึก (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๐๘/๘๙, วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๔/๕๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๗/๙๓, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๓/๑๘๘)

โบกขรณีคัคครา, สระ : สระน้ำหรือสระบัวชื่อคัคครา ตั้งอยู่ในเมืองจัมปา พระพุทธเจ้าเสด็จประทับใกล้สระนี้พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ๕๐๐ รูป

มาในโสณทัณฑสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโสณทัณฑะ เรื่องพราหมณ์และคหบดีชาวกรุงจัมปา เมืองนี้ มีสระโบกขรณีคัคครา ซึ่งเป็นสระน้ำที่พระผู้มีภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นอังคะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ประทับอยู่ใกล้สระโบกขรณีคัคคราแห่งนี้ ขณะนั้นชาวเมืองจัมปาแห่แหนกันมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วย เพราะชาวเมืองนี้ถือว่าพระผู้มีพระภาคเป็นแขกของพวกเขา มาในโสณทัณฑสูตร โดยพราหมณ์โสณทัณฑะ ได้รับฟังคุณสมบัติคำว่าพราหมณ์ ๕ ประการ คือ (๑) เป็นผู้มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา ถือปฏิสนธิ บริสุทธิ์ดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้ เพราะอ้างถึงชาติตระกูล (๒) เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ รู้จบไตรเพทพร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ (๓) เป็นผู้มีรูปงามน่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนักดุจพรหม มีกายดุจพรหม โอกาสที่จะได้พบเห็นยากนัก (๔) เป็นผู้มีศีล มีศีลที่เจริญ ประกอบด้วยศีลที่เจริญ (๕) เป็นบัณฑิตมีปัญญาลำดับที่ ๑ หรือที่ ๒ ในบรรดาพราหมณ์ผู้รับการบูชา (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๐/๑๑๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๑/๑๑๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๒/๑๑๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๕, ที.สี.ไทย) ๙/๓๐๖/๑๑๖)

โบราณ : กาลก่อน, ครั้งก่อน, เก่าแก่, กล่าวคือพรหมจรรย์ที่พระผู้มีพระภาคทรงปฏิบัติโดยไม่ยึดมั่นแต่โบราณกาลก่อน

มาในพรหมจริยสูตร เรื่องการประพฤติพรหมจรรย์ กล่าวถึงเรื่องนี้ ว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ได้ทรง แสดงพรหมจรรย์ด้วยปราศจากความยึดมั่นถือมั่นแต่โบราณ ทำให้สัตว์ถึงพระนิพพานเพื่อสำรวมระวัง เพื่อละหนทางนี้ท่านผู้ใหญ่ ผู้แสวงหาคุณยิ่งใหญ่ดำเนินไปตามไปข้างหน้า (องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๒๕/๔๑)

โบราณกบัณฑิต : บัณฑิตคนก่อน, ธรรมของบัณฑิตที่ปฏิบัติกันมากาลนาน

SAMPLE

มาในมหาหังสชาดก เป็นคำกล่าวชมพญาหงส์นามวาสุมุขะในฐานะเป็นเพื่อนที่ดีไม่ทิ้งกัน ผู้นั้นเป็นทั้งนาย เป็นทั้งเพื่อน ชื่อว่าดำรงอยู่ในทางของพระอริยะนั้นเป็นธรรมของโบราณกบัณฑิต (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๙๖/๙๙)

ใบตะไคร่น้ำ : ใบไม้สีเขียว, ใบของต้นตะไคร่น้ำ มีลักษณะเรียวยาว ใช้เนรมิตเป็นเรือ

มาในสังขชาดก เป็นคำโต้ตอบกันระหว่าเทพธิดากับสังขพราหมณ์ เมื่อเทพธิดากล่าวแนะกะพรหามณ์ว่า ท่านสังขพราหมณ์ ท่านให้ภิกษุรูปหนึ่งผู้เดินกระโหย่งเท้า กระหายลำบาก ในหนทางที่ร้อนสวมรองเท้าถวายทักษิณานั้นให้สมบัติที่น่าปรารถนาแก่ท่านในวันนี้ สังขพราหมณ์กล่าวกะเทพธิดาว่า ขอจงเนรมิตเรือที่ทำด้วยไม้กระดาน ไม่รั่ว ใช้ใบตะไคร่น้ำเป็นใบเรือ เพราะในกลางทะเลนี้ไม่ใช่ภาคพื้นแห่งยานอื่น ช่วยส่งข้าพเจ้าให้ถึงเมืองโมพินีในวันนี้เถิด (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๔๗/๓๒๙)

ใบตาล : ใบของต้นตาล ลักษณะไบเรียวยาว ใช้อุปมาห่อน้ำด้วยใบตาลที่ทำไม่ได้

มาในขทิรปัตตสูตร เรื่องอุปมาด้วยใบตะเคียน คือเป็นการยืนยันว่า พระผู้มีพระภาครู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ยิ่งแล้ว จึงเป็นไปไม่ได้ที่ใครจะพึงกล่าวว่าไม่รู้แจ้งอุปมาการใช้ใบตะเคียน ใบทองหลาง หรือใบมะขามป้อมห่อน้ำหรือห่อใบตาลนำไปที่ไม่มีทางจะห่อได้

มาในคังคาตีริยเถรคาถา ภาษิตของพระคังคาตีริยเถระ เป็นคำกล่าวของพระคังคาตีริยเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต ที่มีลักษณะไม่ติดยึดมั่นจะขจัดความมืดหมดไปในที่สุด จึงได้กล่าว ๒ คาถาไว้ว่า เราสร้างกระท่อมด้วยใบตาล ๓ ใบ อยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา บาตรของเราเหมือนหม้อสำหรับตักน้ำนมรดศพ และจีวรของเราเป็นผ้าบังสุกุล (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๒/๖๑๔, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๗/๓๔๙)

ใบเถาย่านทราย : ชื่อเถาวัลย์ชนิดหนึ่ง เป็นเครือ เรื้อยไปตามต้นไม้ใหญ่ อยู่ในป่า มีใบใหญ่, เรียก ย่างทราย ก็มีใช้ปูนั่งได้

มาในนพินิกาชาดก กล่าวว่า เครื่องปูลาดใบเถาย่านทรายที่ลูก ๆ ของชฎิลหนุ่มกำลังนั่งเล่นซึ่งกระจัดกระจายไป (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๔๗/๙)

ใบบัว ใบของต้นบัว เกิดเป็นกอ คำอุปมาความประณีตของอุเบกขาที่ดำรงมั่นเหมือนหยาดน้ำกลิ้งไปบนใบบัวเพราะไม่ยึดติด

มาในอินทริยภาวนาสูตร ใช้ใบบัวเป็นคำอุปมาความยึดติดด้วยความชอบไม่ชอบ ถ้าดมกลิ่นแล้วก็เกิดความชอบใจ เกิดความไม่ชอบใจ เกิดปัจจัยปรุงแต่ง เป็นของหยาบ อาศัยกันและกันเกิดขึ้น แต่ก็ยังมีสิ่งที่ละเอียด ประณีต คือ อุเบกขา' อุเบกขาย่อมดำรงมั่น เปรียบเหมือนหยาดน้ำกลิ้งไปบนใบบัวที่เอียง

SAMPLE

นิดหน่อย ย่อมไม่ติดอยู่แม้ฉันใด ความชอบใจ ความไม่ชอบใจ เกิดขึ้นแล้วแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมดับไปอย่างเร็วพลันทันที โดยไม่ยากอย่างนี้ อุเบกขาย่อมดำรงมั่น (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๔๕๖/๕๐๖)

ใบประดู่ลาย : ใบไม้เล็ก ๆ ใบไม้ประดู่ลาย คำอุปมาสิ่งที่บอกกับสิ่งที่ยังไม่ได้บอกพระภิกษุทั้งหลายในป่าสีสปาวันของพระผู้มีพระภาค

มาในสีสปาวนสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน ใช้ใบประดู่ลายอุปมาสิ่งที่บอกกับไม่ได้บอก กล่าวคือ พระผู้มีพระภาคทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่า ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราหยิบขึ้นมากับใบที่อยู่บนต้น อย่างไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบที่อยู่บนต้นไม้นั้นแลมากกว่า นั่นคือว่า สิ่งที่เรารู้แล้วแต่มิได้บอกเธอทั้งหลายก็มีมากเหมือนกัน เพราะเหตุไร เพราะสิ่งนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน เพราะเหตุนั้น เราจึงมิได้บอก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓)

ใบโพธิ์ : ใบของต้นโพธิ์ ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้ ลักษณะใบคล้ายหัวใจกลมเรียวตรงขั้วปุ่มลงไป

มาในโพธิสัมมัชชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระโพธิสัมมัชชกเถระ คือ เมื่อชาติปางก่อน ข้าพเจ้าเก็บใบโพธิ์ที่ถูกทิ้งไว้ที่ลานพระเจดีย์ไปทิ้ง จึงได้คุณมากมาย ด้วยเดชแห่งกรรมนั้น ก็เวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน ๒ ภพ คือ (๑) ในภพเทวดา (๒) ภพมนุษย์ จุติจากเทวโลกแล้วมาสู่ภพมนุษย์ ก็เกิดเฉพาะใน ๒ ตระกูล คือ (๑) ตระกูลกษัตริย์ (๒) ตระกูลพราหมณ์ ที่สำคัญจากอานิสงส์นี้คือ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีร่างกายสูงใหญ่ รูปงาม สะอาดสะอ้าน สมบูรณ์ ไม่บกพร่อง และผิวของท่าน อ่อนนุ่ม สนิท ละเอียดอ่อนอยู่ตลอดเวลา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๘/๒๒๔, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๓/๒๒๕)

ใบไม้ที่เป็นยา : ใบไม้ใช้เป็นยา แก้ไข้ได้ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตเป็นยาแก่ภิกษุสงฆ์

มาในวินัย มหาวรรค เรื่องใบไม้ที่เป็นยาที่พระผู้มีภาคทรงอนุญาตบำบัดไข้ได้ กล่าวคือ ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการใบไม้ที่เป็นยา กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ก็ทรงอนุญาตใบไม้ที่เป็นยา คือ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือใบไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗)

SAMPLE

ใบไม้เหลือง : ใบไม้ที่ใกล้จะล่วงจากขั้ว คำอุปมาคนที่ฟังเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วไม่สนใจฟังเรื่องอื่น

มาในสุนักขัตตสูตร เป็นการกล่าวถึงบุคคลที่สนใจเรื่องใดเรื่องหนึ่งแต่เมินเรื่องอื่นเสียนั่นคือบางคนน้อมใจไปในอาเนญชสมาบัติแต่เมินเกี่ยวข้องในโลกามิสเรียกว่าเป็นบุรุษบุคคลผู้เหินห่างจากความเกี่ยวข้องกับโลกามิสมีแต่น้อมใจไปในอาเนญชสมาบัติ เปรียบเหมือนใบไม้เหลืองหลุดจากขั้วแล้ว ไม่กลับเขียวสดขึ้นมาได้ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๕๙/๖๕ อาเนญชสมาบัติ หมายถึงสมาบัติอันไม่หวั่นไหว ได้แก่ สมาบัติ ๖ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ที่ ๑ ที่ ๒ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๕๙/๓๕)

ใบหมากเม่า : ใบของต้นไม้ชื่อหมากเม่า ผลเล็ก ๆ กินได้ เรียก หมากเม่า

มาในเตมิยชาดก เป็นเรื่องที่พระเตมีย์โพธิสัตว์ตอนรับพระราชาโดยเชิญประทับนั่ง ณ เครื่องลาดใบไม้ที่เขาปูไว้เรียบร้อย ตักน้ำจากภาชนะนี้ล้างพระบาทของพระองค์ พระโพธิสัตว์ได้ขอถวายพระพรพระราชาเชิญให้พระราชาเสวยใบหมากเม่าที่สุกไม่เค็ม แต่พระราชาไม่เสวยโดยตรัสตอบว่า โยมไม่บริโภคใบหมากเม่า เพราะใบหมากเม่านี้มิใช่อาหารของโยม (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๘๕/๑๙๖, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๘๖/๑๙๖)

อักษร ป จำนวน ๑,๕๐๓ ศัพท์

ปกตัตตภิกษุ : ภิกษุปกติ, มีศีลไม่วิบัติ, ไม่ต้องอาบัติปาราชิก

มาในวินัย มหาวรรค คำว่า ปกตัตตภิกษุ คืออยู่ในสภาพปกติ มีศีลบริสุทธิ์ คำคัดค้านกรณีปัญหาในท่ามกลางของปกตัตตภิกษุนั้น เมื่อภิกษุมีสังวาสเสมอกันอยู่ในสมานสังวาสสีมา โดยที่สุดแม้ภิกษุผู้นั่งอยู่บนอาสนะติดกันบอกให้กันรู้ ฟังขึ้น

มาในตัชชนียกรรม โดยได้รับการยกเว้นแก่ปกตัตตภิกษุคือ ไม่พึงงดอุโบสถแก่ปกตัตตภิกษุ ไม่พึงงดปวารณาแก่ปกตัตตภิกษุ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๙๔/๒๘๒,วิ.จู.(ไทย) ๖/๗/๑๖,(วิ.อ.(บาลี) ๓/๓๙๔/๒๔๐)

ปกติจิต : จิตปกติ, จิตที่อยู่ในสภาพปกติ กล่าวถึงภาวะของนิพพาน ในที่นี้หมายถึงภวังคจิตของพระอรหันต์

มาในอาเนญชกถา ว่าด้วยอาเนญชสมาธิ (จตุตถฌานจิต) เมื่อสกวาทีภิกษุถามภิกษุอุตตราปถกะว่า พระอรหันต์ดำรงอยู่ในอาเนญชสมาธิ ปรินิพพานใช่ไหม ท่านอุตตราปถกะภิกษุตอบว่า ใช่ ภิกษุ สก. ถามว่า พระอรหันต์ดำรงอยู่ในปกติจิต ปรินิพพานมิใช่หรือ ภิกษุปร. ใช่ ภิกษุสก.ถามว่า หากพระอรหันต์ดำรง

อยู่ในปกติจิตปรินิพพานท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า“พระอรหันต์ดำรงอยู่ในอาเนญชสมาธิ ปรินิพพาน” (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๖/๙๒๖, อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๙๖/๓๒๐)

ปกติทาน : ทานชั้นธรรมดา หมายถึงทานที่ให้ในพรหมจารีเนื้อนาดี การบูชานั้นย่อมมีผลแพร่หลาย เทพก็เลื่อมใส

มาในจักกวรรคกล่าวถึงบุคคลทำการบูชาในปกติทานหรือในมตกทานตามสมควร มีจิตเลื่อมใส บูชาในนาที่ดี คือท่านพรหมจารีทั้งหลาย ยัญที่บุคคลบูชาดีแล้ว เช่นสรวงดีแล้ว สมบูรณ์ดี ทำไว้ในทักขิไณยบุคคล ยัญย่อมแพร่หลาย และเทวดาก็เลื่อมใส (องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๔๐/๖๗)

ปกตูปนิสสยะ : สภาวธรรมชาติทั้งที่เป็นจิต เจตสิก รูป และบัญญัติ หมายถึง ปัจจัยโดยอุปนิสัยของบุคคลที่ทำปาณาติบาต ให้ทาน เจริญมรรค

มาในมหาปัฏฐาน กล่าวถึงเป็นปัจจัยโดยอุปนิสสยปัจจัยอย่างหนึ่ง คือ ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยราคะจึงฆ่าสัตว์ สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสโดยอุปนิสสยปัจจัยมี ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยราคะจึงให้ทาน สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลสโดยอุปนิสสยปัจจัย มีอย่างเดียว คือปกตูปนิสสยะ ได้แก่บุคคลอาศัยราคะจึงทำมรรคให้เกิดขึ้น อุปนิสสยปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นอดีตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นปัจจุบันโดยอุปนิสสยปัจจัยอย่างหนึ่งคือ ปกตูปนิสสยะ(อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๔/๘๘๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๕/๘๘๘, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘/๕๖๓)

ปกปิดแผล : หุ้มแผล, ปิดแผล, ปิดป้องกันมิให้เชื้อโรคเข้ามาทำลาย ในที่นี้หมายถึงกันความชั่ว อุปมาการสำรวมอินทรีย์ กำจัดบาปอกุศลไม่ให้เกิดขึ้น

มหาโคปาลสูตร เกี่ยวกับสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น สัมผัสทางกาย และเสวยอารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมในอินทรีย์เหล่านั้น ภิกษุเหล่านั้น ชื่อปกปิดแผล (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๙/๓๘๑)

ปกาสนียกรรม : กรรมเป็นเครื่องประกาศ กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุผู้ที่พึงถูกประกาศ หมายถึง สงฆ์มีมติประกาศแก่ภิกษุผู้ไม่เป็นที่ยอมรับของสงฆ์ กรรมใดที่ทำก็ยกให้เป็นเรื่องเฉพาะตัวของผู้นั้น

ในทุติยภาณวาร ว่าด้วยสงฆ์ทำปกาสนียกรรมแก่พระเทวทัต โดยท่านไปขอร้องพระผู้มีพระภาคให้มอบการปกครองให้แก่ตนโดยอ้างว่า เวลานี้พระผู้มีพระภาคทรงพระชราภาพ เป็นผู้เฒ่าสูงอายุ ต่อมา พระผู้มีพระภาครับสั่งกับ

SAMPLE

ภิกษุทั้งหลายว่า พระเทวทัตประพฤติสิ่งใดด้วยกายวาจา ไม่พึงเห็นว่าพระพุทธ พระธรรม หรือพระสงฆ์เป็นอย่างนั้น พึงเห็นว่าสิ่งนั้นเป็นเรื่องส่วนตัวของพระเทวทัต (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๖/๑๘๑, วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๖/๑๘๒, วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๖/๑๘๓)

ปกุธกัจจายนะ, เจ้าลัทธิ : เจ้าลัทธิชื่อปกุธกัจจายนะ ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ ไม่ใช้น้ำเย็น ใช้แต่น้ำร้อนไม่ข้ามน้ำเพราะถือว่าเป็นบาปล้างบาปด้วยการทำสงบกายไว้เป็นเครื่องหมายให้ปรากฏ ผู้เป็นเจ้าลัทธิหนึ่งใน ๖ ลัทธิที่ประสงค์เหาะเอาบาตรไม้จันทน์ของเศรษฐีแขวนที่ไว้ที่ปลายไม้ไผ่

มาในขุททกวัตถุ เมื่อเจ้าลัทธิปกุธกัจจายนะเป็หนึ่งในเจ้าลัทธิ ๖ ลัทธิประสงค์บาตรไม้จันทน์ที่เศรษฐีใส่สาแหรก แขวนไว้ที่ปลายไม้ไผ่โดยผูกต่อ ๆ ประกาศให้ใครที่เป็นอรหันต์ มีฤทธิ์เหาะไปเอาได้ เจ้าลัทธิกล่าวว่า อาตมานี่แหละเป็นพระอรหันต์และมีฤทธิ์ ท่านโปรดให้บาตรแก่อาตมาเถิด เศรษฐีตอบว่า ถ้าท่านเป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์ก็จงเหาะขึ้นไปปลดบาตรที่เราให้แล้วเองเถิด (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๒/๑๗)

ปกุธะ กัจจายนะ : ปกุธะ ผู้มีโคตรนามว่ากัจจายนะ ปกุธะ เป็นชื่อของเขา คำว่า กัจจายนะ เป็นชื่อโคตร เรียกรวมทั้งชื่อและโคตรว่า ปกุธกัจจายนะ เจ้าของปรัชญานัตถิกวาทะ

มาในสามัญญผลสูตร เมื่อราชอำมาตย์กราบทูลพระราชาให้พระองค์เข้าไปหาครูปกุธะ กัจจายนะแล้วพระองค์ก็จักมีพระทัยเบิกบานเพิ่มความเลื่อมใสว่า ครูปกุธะ กัจจายนะเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียงมีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี มีประสบการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก

มาในสามัญญผลสูตร ว่า ลัทธิของครูปกุธะ กัจจายนะ มีปรัชญา นัตถิกวาทะ ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืน มั่นคงดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่ผันแปร ไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน

มาในสามัญญผลสูตรว่า อาโกฏกเทพบุตรได้กล่าวชมครูปกุธะ กัจจายนะ ว่า ครูปกุธะ กัจจายนะ เป็นครูของหมู่คณะ บรรลุความเป็นสมณะ หมายถึงบรรลุจุดหมายสูงสุดแห่งสมณธรรม ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ไกลจากสัตบุรุษแน่นอน (สำ.ส.(ไทย) ๙/๑๕๔/๔๙, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๓/๕๗, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๑๒/๓๔๙, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๕,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๔๑๘/๔๙๑, (ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๕๔/๑๓๒, ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๑๒/๑๔๑, สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๑๑๑/๑๒๐)

ปกุธะ : เจ้าลัทธิชื่อปกุธะ ผู้มีโคตรนามว่ากัจจายนะ ปกุธะ เจ้าของปรัชญาว่านัตถิกวาทะ หรืออุจเฉทวาทะ ปฏิเสธความเป็นสัตว์เป็นบุคคล ปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ผู้กล่าวอ้าง หรือบางพวกรู้ บางพวกไม่รู้

มาในมหาปรินิพพานสูตร เรื่องสุภัททปริพาชก เมื่อสุภัททปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงปกุธะ ซึ่งเป็นหนึ่งในครูทั้ง ๖ ว่า ท่าน ปกุธะ เป็นเจ้าคณะเป็นอาจารย์ มีชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ประชาชนยกย่องกันว่าเป็นคนดี เจ้าลัทธิเหล่านั้นทั้งหมดรู้ตามที่ตนกล่าวอ้าง หรือไม่ได้รู้ตามที่ตนกล่าวอ้าง หรือบางพวกรู้ บางพวกไม่รู้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อย่าเลย เรื่องที่เธอถามว่า 'เจ้าลัทธิเหล่านั้นทั้งหมดรู้ตามที่ตนกล่าวอ้าง หรือไม่รู้ตามที่ตนกล่าวอ้าง หรือบางพวกรู้ บางพวกไม่รู้' อย่าได้สนใจเลย เราจะแสดงธรรมแก่เธอ เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี "สุภัททะ ในธรรมวินัยที่ไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๑ (โสดาบัน) ย่อมไม่มีสมณะที่ ๒ (สกทาคามี) ย่อมไม่มีสมณะที่ ๓ (อนาคารมี) ย่อมไม่มีสมณะที่ ๔ (อรหันต์) ถ้าภิกษุเหล่านี้เป็นอยู่โดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๓/๑๖๑, ที.สี.อ. (บาลี) ๑๕๔/๑๓๒)

ปจายิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่อ่อนน้อมต่อผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่อ่อนน้อมต่อผู้เจริญจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่อ่อนน้อมต่อผู้เจริญ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๔๐/๖๔๓)

ปเจตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าปเจตนะรับสั่งให้ช่างทำล้อรถ พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระเจ้าปเจตนะรับสั่งให้นายช่างรถทำล้อรถคู่ใหม่ให้สำเร็จภายใน ๖ เดือน นายช่างรถทำล้อข้างหนึ่งสำเร็จโดยใช้เวลาทำอยู่ ๕ เดือน ๒๔ วัน พระราชารับสั่งให้ทำอีกข้างหนึ่ง และทรงเร่งให้เสร็จภายใน ๖ วัน นายช่างรถก็ทำเสร็จตามรับสั่ง แต่เมื่อทดลองใช้ ปรากฏว่า ล้อที่ใช้เวลาทำถึง ๕ เดือน ๒๔ วันนั้น หมุนได้ดี ส่วนล้ออีกข้างหนึ่งหมุนไปหน่อยหนึ่งก็ล้มลงที่พื้นดิน เพราะทำไม่ดี คือ ยังคดมีปุ่มปม ทั้งแก่นและกระพี้ยังมียาง กำก็คด ดุมก็คด แล้วตรัสว่า พระองค์คือนายช่างทำรถในครั้งนั้นซึ่งเป็นผู้ฉลาดในความคด ปุ่มปม แก่นและกระพี้ที่มียางของไม้ แต่ในบัดนี้พระองค์เป็นพระพุทธเจ้า ทรงฉลาดในความคด โทษ และมลทินของกาย วาจา ใจ และทรงสอนภิกษุภิกษุณีให้ละความคด โทษ และมลทินของกาย วาจา ใจนั้น เพราะเมื่อละได้ชื่อว่าดำรงมั่นอยู่ในพระธรรมวินัย เหมือนล้อข้างที่ทำสำเร็จโดยใช้เวลา ๕

SAMPLE

เดือน ๒๔ วัน แต่ถ้าละไม่ได้ ชื่อว่า พลัดตกไปจากพระธรรมวินัยเหมือนล้อที่ทำสำเร็จโดยใช้เวลา ๖ วัน (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕/๑๕๖)

ปเจตนะ, พระราชา : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง มีกล่าวไว้ในปเจตนสูตร

มาในปเจตนสูตร เมื่อพระเจ้าปเจตนะรับสั่งให้ช่างทำล้อรถ เพราะนับแต่นี้ไปอีก ๖ เดือน พระองค์จะทำสงคราม นายช่างรถทำล้อข้างหนึ่งสำเร็จโดยใช้เวลา ๕ เดือน ๒๔ วัน ส่วนล้อคู่ใหม่ ทำสำเร็จใช้เวลา ๖ วัน การทำล้อรถของช่างนี้มีนัยสำคัญทางวินัย คือ ภิกษุณีผู้ไม่ละความคดของกาย โทษของกาย มลทินของกาย ไม่ละความคดของวาจา โทษของวาจา มลทินของวาจา และไม่ละความคดของใจ โทษของใจ มลทินของใจ ชื่อว่าได้พลัดตกไปจากธรรมวินัยนี้เหมือนล้อข้างที่ทำสำเร็จโดยใช้เวลา ๖ วัน ส่วนภิกษุหรือภิกษุณีผู้ละความคดของกาย โทษของกาย และมลทินของกาย ละความคดของวาจา โทษของวาจา และมลทินของวาจา ละความคดของใจ โทษของใจ และมลทินของใจ ชื่อว่าดำรงมั่นอยู่ในธรรมวินัยนี้เหมือนล้อข้างที่ทำสำเร็จโดยใช้เวลา ๕ เดือน ๒๔ วัน (องฺ.ทุก. (ไทย)๒๐/๑๕/๑๕๘)

ปชาบดี : ผู้ยิ่งใหญ่กว่าปชาคือหมู่สัตว์ ได้แก่ มารชื่อว่า ปชาบดี เพราะปกครองเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

ปชาบดีอยู่ในกลุ่มเจ้ามัลละที่ประกอบด้วยโอรส สุณิสา พอได้สดับข่าวจากพระอานนท์ถึงพระผู้มีพระภาคด่วนปรินิพพานแล้ว ทรงโศกเสียพระทัย โทมนัสทรงประคองพระพาหา ทรงกันแสงคร่ำครวญ ล้มกลิ้งเกลือกไปมา เหมือนคนเท้าขาด

มาในพรหมนิมันตนิกสูตร กล่าวว่า ปชาบดี เป็นเครื่องวัดว่าใครเป็นคนเลวได้ กล่าวคือ สมณะพราหมณ์พวกก่อน เป็นผู้ติเตียนดิน เกลียดดิน เป็นผู้ติเตียนน้ำ เกลียดน้ำ เป็นผู้ติเตียนไฟ เกลียดไฟ เป็นผู้ติเตียนลม เกลียดลม เป็นผู้ติเตียนสัตว์ เกลียดสัตว์ เป็นผู้ติเตียนเทวดา เกลียดเทวดา เป็นผู้ติเตียนปชาบดี เกลียดปชาบดี เป็นผู้ติเตียนพรหม เกลียดพรหมในโลก หลังจากตายแล้ว สมณะพราหมณ์เหล่านั้นจะไปเกิดในพวกที่เลว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๒๖/๑๗๐, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓/๔, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๒/๕๓๘, (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๓/๓๖)

ปชาบดี, ยักษ์ : ยักษ์ชื่อปชาบดี เป็นตนที่ ๕ ในยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์

มาในอาฏานาฏิยสูตร ภาณวารที่ ๑ เป็นชื่อของยักษ์ตนหนึ่งในจำนวนยักษ์ ๔๑ ตน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

ปชุนนเทวราช : ราชาเทพชื่อว่าปชุนนะ ชื่อของเทพปชุนนเทวราช ผู้มีสามารถบันดาลให้ฝนตกได้ทั่วทิศ

มาในมหาสมยสูตร ชื่อปชุนนเทวราช เป็นเทพที่มีคุณสมบัติบันดาลให้ฝนตกทั่วทิศได้ เป็นหนึ่งในบรรดาเทพอีก ๑๐ หมู่ คือ สุกกะ กรุมหะ อรุณะ เวฆนสะ โอทาตคัยหะผู้เป็นหัวหน้า วิจักขณะ สทามัตตะ หารคชะ มิสสกะผู้มียศ และปชุนนเทวราชผู้บันดาลฝนให้ตกทั่วทุกทิศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

ปชุนนะ, ยักษ์ : ยักษ์ชื่อปชุนนะ มีชื่อแยกออกไป ๔๑ ชื่อ

มาในอาฏานาฏิยสูตร ภาณวารที่ ๒ เป็นยักษ์ตนที่ ๓๔ ในชื่อ ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

ปัญญาขันธ์ : กองปัญญา หมายถึงปัญญาที่ควรบำเพ็ญให้บริบูรณ์ด้วยการคบกับคนดี

มาในปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงปัญญาขันธ์ที่จะทำให้บริบูรณ์ด้วยการคบหากับบุคคลที่ควรสักการะ เคารพแล้วจึงเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้เป็นผู้เหนือกว่าตนในด้านศีล สมาธิ ปัญญา บุคคลเช่นนี้ควรสักการะ เคารพแล้วจึงเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ เพราะเราจักได้บำเพ็ญศีลขันธ์ (กองศีล) สมาธิขันธ์ (กองสมาธิ) ปัญญาขันธ์ (กองปัญญา) ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์หรือจักอนุเคราะห์ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในที่นั้น (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๒๓/๑๗๙)

ปฏัก : ไม้ที่ฝังเหล็กแหลมข้างปลาย ใช้แทงสัตว์พาหนะ

มาในปโตทสูตรเรื่องปฏักของสารถีผู้ฝึกม้าอาชาไนยพันธุ์ดีด้วยปฏักที่ม้ากลัวหวาดหวั่น ฝึกได้ด้วยดี มาในภิสชาดก กล่าวถึงปฏักว่าเป็นเครื่องมือแทงช้างที่ได้ลักเหง้าบัวของท่านพราหมณ์ไป (องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๑๓/๑๗๒, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๘/๓๙, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘๙/๔๓๗, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ หน้า ๕๐๕)

ปฏักคือวาจา : คำพูดที่ทิ่มแทง หมายถึง การดุด่าว่ากล่าวทิ่มแทงคนอื่นด้วยการเปรียบว่าร้องดังสุนัขจิ้งจอก

มาในสรภสูตร กล่าวถึงการทิ่มแทงกันด้วยวาจา กล่าวคือ ปริพาชกพากันใช้ปฏักคือวาจาทิ่มแทงสรภปริพาชกรอบด้านว่า สรภะเป็นสุนัขจิ้งจอกแก่ในป่าใหญ่ คิดว่าจักร้องเหมือนเสียงราชสีห์ แต่ก็ร้องเป็นสุนัขจิ้งจอกอยู่นั่นเอง (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๕/๒๕๕)

ปฏาจารา, ภิกษุณี : ภิกษุณีชื่อปฏาจารา เป็นธิดาของเศรษฐีผู้มีสมบัติ ๔๐ โกฏิ ในกรุงสาวัตถี มีรูปร่างสวยงาม ได้สามีเป็นคนใช้พากันหนีไปในป่า มีลูก ๒ คนถูกน้ำพัดไป และสามีถูกงูกัดตาย ท่านบรรลุธรรมในพุทธภาษิตที่ว่า “ก็ผู้ใด ไม่เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อม อยู่พึงเป็นอยู่ ๑๐๐ ปี ความเป็นอยู่วันเดียวของผู้เห็น

ความเกิดและความเสื่อม ประเสริฐกว่า ความเป็นอยู่ของผู้นั้น." ท่านเป็นเลิศทางวินัย

มาในปัญจวรรค กล่าวถึงภิกษุณีชื่อปฏาจารา เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายด้านผู้ทรงวินัย

มาในปฏาจาราเถริยาปาทาน ว่านางปฏาจาราสตรีผู้เป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต จักเป็นสาวิกาของพระศาสดาพระองค์นั้น ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป พระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโอกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก

มาในปฏาจาราเถริยาปาทาน นางปฏาจารได้รับยกย่องจากพระชินเจ้าผู้ทรงพอพระทัยในคุณสมบัติของนางนั้น จึงทรงตั้งหม่อมฉันไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า 'ปฏาจาราภิกษุณีเพียงผู้เดียวเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ทรงวินัย'(องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๓๘/๓๐, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๗๗/๔๕๑, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๐๖/๔๕๔) องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๓๘/๓๐, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๗๗/๔๕๑, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๐๖/๔๕๔)

ปฏาจาราเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปฏาจาราเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นธิดาเศรษฐี และได้ถวายทานแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านได้เห็นพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งนางภิกษุณีรูปหนึ่งในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ทรงวินัย จึงปรารถนาตำแหน่งนั้น จุติจากชาตินั้นแล้วไปเกิดในสวรรค์ ในกัปนี้ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ท่านเกิดเป็นพระราชธิดาองค์ที่ ๓ ของพระเจ้ากาสี ได้ประพฤติพรหมจรรย์ในขณะที่ยังเป็นพระกุมารี พร้อมกับพระพี่นางและพระน้องนาง ๗ องค์ ต่อมาท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่อีกหลายชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ท่านเกิดเป็นธิดาเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี ได้หนีตามบุรุษคนใช้ไปอยู่ป่า ต่อมาท่านได้สูญเสียสามี บุตร ๒ คน มารดา บิดา และพี่ชาย ทำให้ท่านเสียสติ ต่อเมื่อได้มาพบพระพุทธเจ้าท่านจึงกลับได้สติ ทูลขอบวช เมื่อบวชได้ไม่นาน ก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ และได้รับตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ทรงวินัย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๖๘/๔๕๐)

ปฏาจาราเถรีคาถา : คาถาของพระปฏาจาราเถรี,ภาษิตของพระปฏาจาราเถรี,พระปฏาจาราเถรีได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่ามาณพทั้งหลายใช้ไถไถนาหว่านเมล็ดพืชลงบนแผ่นดิน ได้ทรัพย์มาเลี้ยงดูบุตรและภรรยา เรามีศีลสมบูรณ์ ทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดา ไม่เกียจคร้าน ไม่ฟุ้งซ่าน ไฉนจะไม่บรรลุนิพพานเล่า เราล้างเท้า เห็นน้ำล้างเท้าไหลจากที่ดอนมาสู่ที่ลุ่มใส่ใจนิมิตในน้ำ แต่นั้น เราตั้งใจไว้

SAMPLE

มั่นคง ดุจม้าอาชาไนยที่ดี ลำดับนั้นถือประทีปเข้าไปยังวิหาร ตรวจดูที่นอน ขึ้นนั่งบนเตียง ต่อแต่นั้นถือลูกดาล(ปิดประตูลงกลอน) หมุนไส้ประทีปลง ความหลุดพ้นทางใจก็ได้มีเหมือนประทีปติดโพลงแล้วดับลง (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๑๒/๕๗๔)

ปฏาจาราเถรีวัตถุ :เรื่องพระปฏาจาราเถรีพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระปฏาจาราเถรีดังนี้ ผู้เห็นความเกิดและความดับ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นความเกิดและความดับที่มีชีวิตอยู่ตั้ง๑๐๐ปี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๓/๖๕)

ปฏาจาราวัตถุ : เรื่องนางปฏาจารา พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่นางปฏาจารา ดังนี้ บุคคลเมื่อถึงคราวจะตายบุตรทั้งหลายก็ต้านทานไว้ไม่ได้บิดาก็ต้านทานไว้ไม่ได้ พวกพ้องก็ต้านทานไว้ไม่ได้แม้ญาติพี่น้องก็ต้านทานไว้ไม่ได้ บัณฑิตผู้สำรวมในศีล รู้ความจริงนี้แล้ว พึงรีบเร่งชำระทางอันจะนำไปสู่นิพพาน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘๘/๑๒๒)

ปฏิกรรม : การทำคืน, การทำตอบ, การโต้กลับ, การแก้ไข ในที่นี้หมายถึงการโต้กลับเพื่อยกนิคคหกรรมคืนไป

มาในปุคคลกถา คำว่าปฏิกรรมเป็นคำกล่าวคืนว่า หากพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ‘บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองมีอยู่’ ดังนั้น

ท่านจึงควรยอมรับว่า “รูปเป็นบุคคล” ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ‘บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองมีอยู่’ แต่ไม่ยอมรับว่า รูปเป็นบุคคล” คำนั้นของท่านผิด อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า “รูปเป็นบุคคล” ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ‘บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองมีอยู่’ ท่านกล่าว คำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ‘บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองมีอยู่’ แต่ไม่ยอมรับว่า รูปเป็นบุคคล” คำนั้นของท่านผิด (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๐/๓๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒/๓๖, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒/๓, (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๒/๑๓๓)

ปฏิกูล,ปฏิกูลเหมือนหมู่หนอน : ของเหม็น, ของเน่าเสียเพื่อให้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง, เห็นกายไม่งาม, กำหนดหมายปฏิกูลในอาหาร เหมือนหนอน

มาในมารตัชชนียสูตร กล่าวถึงการแก้ไขที่ทูสีมารได้โอกาสรบกวนด้วยจงพิจารณาเห็นกายว่าไม่งาม มีความสำคัญในอาหารว่าเป็นของปฏิกูล

มาในนิพพิทาสูตรกล่าวถึงความเบื่อหน่ายโดยกำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร

มาในอาสวักขยสูตร กล่าวถึงธรรมที่ทำให้สิ้นอาสวะ โดยกำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร

SAMPLE

มาในสุเมธาเถรีคาถากล่าวถึงว่า พระเถรีรู้อยู่ว่าร่างกายนั้นปฏิกูลเหมือนหมู่หนอน ถูกฉาบไว้ด้วยเนื้อและเลือด เป็นที่อยู่ของหมู่หนอน เป็นเหยื่อของแร้งกา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๑๑/๕๔๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๙/๑๑๗, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๐/๑๑๘, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๖๙/๖๓๒)

ปฏิคาหก : ผู้รับ หมายถึง ผู้รับทักษิณาทานที่ทายกทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

มาในสังคีติสูตรกล่าวถึงเรื่องปฏิคาหกผู้รับทักษิณาหรือส่วนกุศลที่ทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว

มาในทักขิณาวิภังคสูตร กล่าวถึงความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา(ของทำบุญ) ๔ คือ (๑) ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก(ผู้ให้) แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก(ผู้รับ) (๒) ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก (๓) ทักษิณาที่ไม่บริสุทธิ์ ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก (๔) ทักษิณาที่บริสุทธิ์ ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก คำว่า ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก คือ ทายกเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แต่ปฏิคาหกเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม คำว่า ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก คือ ทายกในโลกนี้เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม แต่ปฏิคาหกเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๙๕, ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๘๑/๔๓๐,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๑๔/๔๑)

ปฏิฆนิมิต : นิมิตคือการกระทบกระทั่ง,นิมิตที่ไม่น่าปรารถนา,นิมิตให้ขัดเคืองความกระทบกระทั่งในใจ น่ายินร้ายหรืออารมณ์ที่เกิดจากความกระทบกระทั่งในใจ

มาในอาหารสูตร เป็นนิมิตที่น่ายินร้าย เรื่องอาหารของนิวรณ์และโพชฌงค์ เมื่อปฏิฆนิมิตมีอยู่ ต้องทำมนสิการให้แยกคาบ ถ้าไม่เช่นนั้น จะเป็นอาหารที่ทำพยาบาทที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น

มาในนีวรณปหานวรรค เมื่อมนสิการในปฏิฆนิมิตไม่แยบคาย จะก่อเกิดพยาบาทและทำให้เจริญยิ่งขึ้น

มาในอัญญติตถิยสูตร เมื่อมนสิการในปฏิฆนิมิตไม่แยบคาย จะก่อเกิดโทสะและทำให้เจริญยิ่งขึ้น (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๓/๑๑๑, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๒/๑๖๒, องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๒/๓, องฺ.ทุก..(ไทย) ๒๐/๑๒๕/๑๑๕, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๙/๒๗๓, (สำ.ม. อ. ๓/๑๘๓/๒๐๖, (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๒/๒๙, องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๒๕/๖๖)

ปฏิฆปริยุฏฐาน : การเกิดขึ้นความขัดเคืองใจรอบด้าน

SAMPLE

มาในติสโสปิอนุสยกถา ปฏิฆะอันเป็นอกุศล จะเห็นได้เมื่อภิกษุสกวาทีถามปรวาทีกล่าวท่านปรวาที (ภิกษุในนิกายอันธกะ) ว่า ปฏิฆปริยุฏฐาน เป็นอกุศล (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๐๕/๖๖๒, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๐๐/๗๔๗, อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๗๐๐-๗๐๑/๒๗๕)

ปฏิฆสังโยชน์ : กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ สังโยชน์คือความยินร้าย

มาในปหานสูตร เป็นสังโยชน์ที่ต้องดับ เพื่อการบรรลุธรรม กล่าวคือ เมื่อภิกษุผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละสังโยชน์ละปฏิฆสังโยชน์ได้เด็ดขาดแล้ว จึงเรียกภิกษุนี้ว่า ‘ตัดตัณหาได้แล้ว ถอนสังโยชน์ได้แล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะได้โดยชอบ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๘, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๙/๑๕)

ปฏิฆสัญญา : สัญญาคือความยินร้าย

มาในมหานิทานสูตร เป็นสัญญาที่ต้องดับเพื่อการบรรลุธรรม กล่าวคือ เมื่อมีสัตว์ทั้งหลายบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน จากการกำหนดว่า ‘อากาศหาที่สุดมิได้’ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง เป็นวิญญาณฐิติอย่างหนึ่ง

มาในมหานิทานสูตร เป็นสัญญาที่ต้องดับเพื่อการบรรลุธรรม กล่าวคือ เมื่อบุคคลบรรลุอากาสานัญจายตนฌานจากการกำหนดว่า ‘อากาศหาที่สุดมิได้’ อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง เป็นวิโมกข์อย่างหนึ่ง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๙/๗๕)

ปฏิฆะ : กระทบกระเทือนใจ, น่ายินร้าย, ขัดใจ, เคืองใจ

มาในพรหมชาลสูตร เมื่อปฏิฆะอาจจะเกิดแก่เราได้ ถ้าสมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล’ จะพึงตอบว่า สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศลไม่ได้ มิฉะนั้น ฉันทะ (ความพอใจ)ราคะ (ความกำหนัด) โทสะ (ความขัดเคือง) ปฏิฆะ (ความขัดใจ) จะพึงมีแก่เราได้

มาในปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า ‘เราเข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตโดยทางใด เราได้เที่ยวบิณฑบาตในประเทศใด กล่าวถึงปฏิฆะที่เกิดจากการบิณฑบาตจะพึงมีอยู่ ก็ให้พยายามเพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านั้นเสีย มาในสภิยสูตร กล่าวถึงปฏิฆะนี้จะพึงละได้ด้วยจรณะ(ที.สี.(ไทย) ๙/๖๓/๒๕, ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๔๓๘/๔๙๙, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๕๔๒/๖๒๖)

ปฏิฆานุสัย : อนุสัยคือความยินร้าย, กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคือปฏิฆะ

มาในสังคีติสูตร กล่าวถึงปฏิฆานุสัย อนุสัยคือความยินร้าย เป็นหนึ่งในอนุสัย ๗

มาในสัมมาทิฏฐิสูตร กล่าวถึงการบรรเทาปฏิฆานุสัยได้เมื่อพระอริยสาวกรู้ชัดอาหาร เหตุเกิดแห่งอาหาร ความดับแห่งอาหาร และรู้ชัดข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาหาร ถอนทิฏฐิมานะว่า 'เป็นเรา' ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชาให้เกิดขึ้นแล้วเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เองพระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิมีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗, ๑๑/๓๕๗/๓๙๙, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๙/๘๓)

ปฏิจจสมุปบาท : ธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วยังธรรมที่เกิดร่วมกันให้เกิดขึ้น

มาในโพธิกถา เรื่องทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาท กล่าวคือพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าภายหลังตรัสรู้ ประทับอยู่นั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์เป็นเวลา ๗ วัน เพื่อมนสิการปฏิจจสมุปบาท โดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดปฐมยามแห่งราตรีว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ เป็นต้น

มาในมหาปทานสูตร ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าเห็นว่า ลึกซึ้งยากที่ใครจะเข้าใจได้ เห็นได้ยากรู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่ใช่วิสัยตรรกะละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ ครั้นเราแสดงแก่ใคร ๆ ไป ก็จะเหนื่อยเปล่า (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๑, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๗/๓๘)

ปฏิจจสมุปปันนธรรม : ธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น หมายถึง ปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้นแห่งชาติ ชรา มรณะ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร อวิชชา

มาในมหาหัตถิปโทปมสูตร อุปาทานขันธ์ ๕ ชื่อว่าปฏิจจสมุปปันนธรรม

มาในปัจจยสูตร ว่าด้วยปัจจัย พระผู้มีพระภาคแสดงปฏิจจสมุปปันนธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเมื่อประทับอยู่เขตกรุงสาวัตถี ว่า ชราและมรณะเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา ชาติเป็นสภาวะไม่เที่ยง .....ภพเป็นสภาวะไม่เที่ยง .....อุปาทาน ฯลฯ ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สฬายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ.. สังขารทั้งหลาย ... อวิชชาเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปปันนธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐/๓๕)

ปฏิจจสมุปปาทกุสลตา : ความเป็นผู้ฉลา

มาในสังคีติสูตร ในสังคีติหมวด ๒ คือ ธรรมหมวดละ ๒ ประการ ซึ่งปฏิจจสมุปบาทกุสลตาเป็นหมวดธรรม ๒ ข้อที่มาคู่กับอายตนกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ) ที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๔)

ปฏิจจสมุปปาทสูตร :พระสูตรว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ)และอุปายาส(ความคับแค้นใจ)จึงมีนี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด ซึ่งภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑/๑)

ปฏิจฉันนปริวาส :ปริวาสเพื่อครุกาบัติที่ปิดไว้,ปริวาสที่ภิกษุผู้ปรารถนาจะออกจากอาบัติสังฆาทิเสสอยู่ ใช้เพื่ออาบัติที่ปิดไว้ ซึ่งนับวันได้เป็นจำนวนเดียว

มาในติกวาร เรื่องปริวาส ๓ อย่าง คำว่า ปฏิจฉันนปริวาส เป็นหนึ่งในปริวาส ๓ อย่างนี้

มาในจตุกกวาร เรื่องปริวาสมี ๔ อย่าง คำว่า ปฏิจฉันนปริวาส เป็นหนึ่งในปริวาส ๔ อย่างนี้ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๑, วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๔)

SAMPLE

ปฏิจฉันนสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ปิดดี เปิดไม่ดี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งที่ปิดดี เปิดไม่ดี ๓ อย่าง คือ (๑) มาตุคาม (๒) มนตร์ของพราหมณ์ (๓) มิจฉาทิฏฐิ และตรัสถึงสิ่งที่เปิดเผยจึงรุ่งเรือง ปิดบังไม่รุ่งเรือง ๓ อย่าง คือ (๑) ดวงจันทร์ (๒) ดวงอาทิตย์ (๓) ธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๒/๓๘๑)

ปฏิชัคคะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งในอดีตชาติเป็นจิตกปูชกเถระทำบุญด้วยการเก็บดอกย่านทรายบูชาจิตกาธาน

มาในจิตกปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระเคยเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าปฏิชัคคะคือพระจิตกปูชกเถระท่านได้เที่ยวไปตามกระแสน้ำ ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคาเก็บดอกย่านทราย ๗ ดอก มาบูชาจิตกาธาน ผลจากการบูชานั้น ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ท่านไม่รู้จักทุคติเลย รู้จักแต่สุคติ นี้เป็นผลแห่งการบูชาจิตกาธาน และในกัปที่ ๖๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าปฏิชัคคะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙/๔๓๘)

ปฏิชาครอุโบสถ : อุโบสถที่รักษากันครั้งละ ๓ วัน หมายถึง การรักษาอุโบสถศีลในวันรับและวันส่ง วันรับคือ วัน ๔ ค่ำ, ๗ ค่ำ และ ๑๓ ค่ำ สำหรับเดือนขาด หรือวัน ๑๔ ค่ำ สำหรับเดือนเต็ม วันส่งคือ ๖ ค่ำ, ๙ ค่ำ และ ๑ ค่ำ

มาในจตุมหาราชสูตร เรื่องท้าวมหาราชทั้ง ๔ กล่าวถึงวันปฏิชาครอุโบสถก็เทวดาบริวารช่วยท้าวมหาราชทั้ง ๔ ตรวจตราว่ามีคนรักษาอยู่หรือไม่ โดยเมื่อถึงวัน ๘ ค่ำแห่งปักษ์ เทวดาผู้เป็นบริวาร ผู้ช่วยเหลือของท้าวมหาราชทั้ง ๔ เที่ยวตรวจดูโลกนี้ว่า ในหมู่มนุษย์ มนุษย์ที่เกื้อกูลมารดาเกื้อกูลบิดา เกื้อกูลสมณะ เกื้อกูลพราหมณ์ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อยู่จำอุโบสถ อยู่จำปฏิชาครอุโบสถ ทำบุญกันอยู่ มีอยู่มากหรือหนอ ดังนี้ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๑๙๕, องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๘/๑๓๗)

ปฏิญญา: การประกาศข้อตกลงร่วมกัน, การตกลงร่วมมือกัน, การให้คำมั่นสัญญาหรือการแสดงยืนยันโดยถือเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือความสุจริตใจเป็นที่ตั้ง เช่น ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนการให้คำมั่นสัญญาหรือการแสดงยืนยันถึงสิทธิหรืออำนาจอันชอบธรรมของมนุษย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับ กันทั่วไป ปัจจุบันนิยมใช้คำว่า เอ็ม โอ ยู (MOU) -Memorandum Of Understanding แปลว่าบันทึกความเข้าใจ

ตัวอย่างสมณบัณฑิตทั้งหลายพากันเข้าเฝ้าพระสมณโคดมเสด็จเที่ยวไปยังหมู่บ้านหรือนิคมชื่อโน้นแล้ว พระสมณโคดมก็ทรงชี้แจงให้สมณบัณฑิตเหล่านั้นเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา สมณบัณฑิตเหล่านั้นผู้อันเห็นตามทั้ง

SAMPLE

หมดแล้ว ได้รับบรรพชาจากพระสมณโคดมในอนาคาริยวินัยนั้นแล้ว หลีกออก (จากหมู่) ไม่ประมาท จึงพากันกล่าวว่า เราทั้งหลายเป็นผู้ไม่สูญเสียเลยแม้แต่น้อย แต่ก่อนนี้ ไม่เป็นสมณะ พราหมณ์ พระอรหันต์เลยก็ปฏิญญาว่าเป็น บัดนี้ พวกเราเป็นสมณะ พราหมณ์ พระอรหันต์แล้ว ดังนี้ (วิ.ม.(ไทย)๔/๒๑๓/๓๓๙,๔/๒๑๓/๓๔๐,๔/๒๓๗/๓๘๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๙/๑๘๒,๑๒/๒๘๙/๓๒๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑/๒, องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๑๓/๑๕๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘/๑๓,๒๒/๑๑/๑๕,๒๒/๑๐๐/๑๗๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๗/๒๗๒, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๐/๒๐๔)

ปฏิญญาญาณทัสสนะ: ความรู้และความเห็นตรงตามความเป็นจริง อาจเรียก มรรคญาณ ผลญาณ สัพพัญญุตญาณ ปัจจเวกขณญาณ หรือวิปัสสนาญาณก็ได้

กล่าวว่า ครั้งหนึ่ง เจ้าอภัยลิจฉวีและเจ้าบัณฑิตกุมารลิจฉวีพากันเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถามว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิครนถนาฏบุตรเป็นสัพพัญญู(ผู้รู้ทุกสิ่ง) มองเห็นทุกอย่าง ปฏิญญาญาณทัสสนะโดยไม่เหลือว่า ‘เมื่อเราเดิน ยืน หลับและตื่น ญาณทัสสนะ ก็ปรากฏเป็นนิตย์’ เขาบัญญัติว่ากรรมเก่าสิ้นสุดเพราะตบะ บัญญัติการกำจัดเหตุได้เพราะไม่ทำกรรมใหม่ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในเรื่องนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างไร” ท่านพระอานนท์ตอบว่า “ท่านอภัย ความบริสุทธิ์ ๓ ประการ ที่ทำให้กิเลสสิ้นไป เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงพ้นความโศก ความร่ำไร เพื่อความสิ้นทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ควรรู้ เพื่อทำ พระนิพพานให้แจ้ง คือ (๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล (๒) ภิกษุนั้นเพียบพร้อมด้วยศีล สงัดจากกาม (๓) ภิกษุนั้นเพียบพร้อมด้วยศีลอย่างนี้ เพียบพร้อมด้วยสมาธิอย่างนี้ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๕/๒๙๗, ที.สี.อ.(บาลี)๑/๒๓๔/๑๙๘)

ปฏิญญาตกรณะ: การตัดสินอธิกรณ์ตามคำรับของจำเลย, การระงับอธิกรณ์ตามคำรับของจำเลย, วิธีระงับอธิกรณ์โดยปรับอาบัติตามคำรับสารภาพของภิกษุผู้ต้องอาบัติ, การแสดงอาบัติต่อหน้าสงฆ์ของภิกษุ, การบอกคืนอาบัติของภิกษุต่อหน้าสงฆ์

ในปาฏิเทสนียสิกขาบทที่ ๘ กล่าวว่า อาบัติของภิกษุณีผู้ออกปากขอนมเปรี้ยวมาฉัน บรรดาสมถะ ๗ อย่าง ระงับด้วยสมถะเท่าไร ตอบว่า อาบัติของภิกษุณีผู้ออกปากขอนมเปรี้ยวมาฉัน บรรดาสมถะ ๗ อย่าง ระงับด้วยสมถะ ๓ อย่าง คือ (๑) สัมมุขาวินัย (๒) ปฏิญญาตกรณะ (๓) สัมมุขาวินัยกับติณวัตถารกะ ตัวอย่าง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ถูกกล่าวหาก็ตาม ไม่ถูกกล่าวหาก็ตาม ย่อมระลึกเปิดเผย ทำอาบัตินั้นให้ชัดเจนได้ ภิกษุนั้นจึงเข้าไปหาภิกษุผู้แก่กว่า ห่มจีวรเฉวียงบ่ากราบเท้า นั่งกระโหย่ง ประคองอัญชลีแล้ว กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่ท่าน

ผู้เจริญ ข้าพเจ้าต้องอาบัติชื่อนี้แล้ว ขอแสดงคืนอาบัตินั้น' ภิกษุผู้แก่กว่านั้นกล่าวว่า 'ท่านเห็นหรือ' เธอกล่าวว่า 'ขอรับ ข้าพเจ้าเห็น' ภิกษุผู้แก่กว่านั้นจึงกล่าวว่า 'ท่านพึงสำรวมต่อไป' เธอกล่าวว่า 'ข้าพเจ้าจักสำรวม' (วิ.ป.(ไทย)๘/๒๔๕/๓๑๕,๘/๒๔๖/๓๑๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๙,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๕๑/๕๗, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๐๒/๑๓๖,๒๐/๒๐๓/๑๓๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๘๔/๑๗๙)

ปฏิญญาตน: การให้คำมั่นสัญญาว่าจะทำตามคำมั่นนั้น, การตกลงปลงใจว่าจะทำอย่างนี้, การให้คำสัตย์, รวมถึงการสำคัญตนผิด เช่น คำสำคัญตนผิดของสรภปริพาชก

กล่าวว่า สรภปริพาชกคนหนึ่งมักปฏิญญาณตนว่าเป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรมของเหล่าสมณศากยบุตร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ผู้ใดพึงกล่าวกับเราอย่างนี้ว่า "ท่านผู้เป็นพระสัมมาสัม-พุทธเจ้าปฏิญญาตนอยู่ ยังไม่ได้ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ เราพึงไต่ถามซักไซ้ไล่เลียงผู้นั้น ในธรรมนั้นตามหลักเหตุผล" เป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้นั้นเมื่อถูกเราไต่ถามซักไซ้ไล่เลียงตามหลักเหตุผล จะไม่เข้าถึงฐานะอย่างใดอย่างหนึ่งในฐานะ ๓ อย่าง คือ (๑) พูดกลบเกลื่อนหรือพูดนอกเรื่อง (๒) แสดงอาการโกรธ ขัดเคือง และไม่พอใจ (๓) นิ่งเงียบเก้อเขิน นั่งคอตก ก้มหน้า ซบเซา ไม่สามารถจะโต้ตอบได้เหมือนสรภปริพาชก (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๕/๒๕๔)

ปฏิญญาลัทธิ: การยึดถือว่า ตนมีความรอบรู้ สามารถข้ามพ้นอุปาทานทั้งสิ้น, การยึดติดในทางที่ผิด, การเข้าใจผิด ไม่เป็นไปโดยชอบในอุปาทาน

ตัวอย่าง สมณพราหมณ์พวกหนึ่งปฏิญญาลัทธิว่า รอบรู้อุปาทานทุกอย่าง แต่พวกเขาไม่บัญญัติความรอบรู้อุปาทานทุกอย่างโดยชอบคือบัญญัติความรอบรู้กามุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้ทิฏฐุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้สีลัพพตุปาทาน ไม่บัญญัติความรอบรู้อัตตวาทุปาทาน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๓/๑๓๗, ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๔๓/๓๓๒)

ปฏิญญาวาทะ: การยืนยันว่ารอบรู้, ยืนยันว่าสิ้นกิเลส, การยึดถือว่าเป็นจริง, การยอมรับว่าเป็นความจริง, การยอมรับว่าเป็นความเข้าใจโดยชอบในอุปาทานทุกอย่าง

คือว่า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ปฏิญญาวาทะว่ารอบรู้อุปาทานทุกอย่าง จึงบัญญัติความรอบรู้อุปาทานทุกอย่างโดยชอบ คือบัญญัติความรอบรู้กามุปาทาน ความรอบรู้ทิฏฐุปาทาน ความรอบรู้สีลัพพตุปาทาน และความรอบรู้อัตตวาทุปาทาน ความเลื่อมใสใดในศาสดา ความเลื่อมใสใดในธรรม ความเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ใดในศีลทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๔/๑๓๙)

ปฏิญาณฐานะ: การยึดถือว่ามีฐานะสูง, การยอมรับว่าอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม, การยอมรับว่าเป็นฐานะที่สูง เช่น พระวังคีสเถรสรรเสริญพระปทุมุตตรพุทธเจ้าว่า ทรงปฏิญญาฐานะที่ประเสริฐเป็นคำกล่าวถึงอดีตชาติของพระวังคีสเถระที่สรรเสริญ

SAMPLE

พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ว่า ทรงสมบูรณ์ด้วยเวสารัชชธรรม เป็นบุรุษผู้สูงสุด ละความกลัวและความกำหนัดได้แล้ว ทรงบรรลุธรรมที่เกษม มีความแกล้วกล้า พระผู้ทรงเป็นผู้เลิศในโลก ทรงปฏิญาณฐานะที่ประเสริฐ ล้ำเลิศ และพุทธภูมิทั้งสิ้น ไม่มีใครจะทักท้วงได้ในฐานะไหน (ขุ.อุป.(ไทย)๓๓/๑๐๑/๓๐๓)

ปฏินิสสัคคะ: ความสละคืน, การละทิ้งไป, การสลัดออกไป, การละกิเลสที่เข้ามาแล้วขจัดออกไป

เป็นการรวมธรรมที่มีในราคเปยยาล ธรรมเหล่านี้อยู่ในราคเปยยาล พระผู้มีพระภาคตรัสโดยเทียบเคียงกับโอปัมมสูตร ทรงประสงค์ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ อภิญญา(รู้ยิ่ง) ปริญญา(การกำหนดรู้) ปริกขยา(ความสิ้น) ปหานะ(การละ) ขยะ(ความสิ้นไป) วยะ(ความเสื่อมไป) วิราคะ(ความคลายไป) นิโรธะ(ความดับไป) จาคะ(ความสละ) ปฏินิสสัคคะ(ความสละคืน) และทรงกำหนดธรรม ๓ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ คือ (๑) สุญญตะ (ความว่าง) (๒) อนิมิตตะ(ธรรมไม่มีนิมิต) (๓) อัปปณิหิตะ(ธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา)มีสมาธิเป็นมูลแม้ในเปยยาลทั้งหมดแล (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๘๖/๔๑๑)

ปฏินิสสัคคานุปัสสนา: ธรรมชื่อปฏินิสสัคคานุปัสสนา เป็นญาณมีความเย็นใจอย่างยอดเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อน และความกระวนกระวายเพราะอภินิเวส เพราะเหตุนั้น ชื่อว่าสีติสิยาวิโมกข์, ญาณที่ทำปัญญาไม่ใกล้ให้เต็มรอบ, การพิจารณาเห็นความสละคืนได้แก่ ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง คือปัญญาในปฏินิสสัคคานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาอย่างไหนให้เต็มรอบ ๗ ประการ คือ (๑) อนิจจานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาที่แล่นไป (เห็นความไม่เที่ยง) ให้เต็มรอบ (๒) ทุกขานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาชำแรกกิเลสให้ (เห็นทุกข์) เต็มรอบ (๓) อนัตตานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญามาก (เห็นอนัตตา) ให้เต็มรอบ (๔) นิพพิทานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาเฉียบแหลม (เห็นความเบื่อหน่าย) ให้เต็มรอบ (๕) วิราคานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาไพบูลย์ (เห็นความสิ้นราคะ) ให้เต็มรอบ (๖) นิโรธานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาลึกซึ้ง (เห็นความดับ) ให้เต็มรอบ (๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาไม่ใกล้ (เห็นความสละคืน) ให้เต็มรอบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๕๓๗,๓๑/๙/๑๖,๓๑/๑๗/๒๖,๓๑/๒๒/๓๑,๓๑/๒๑๖/๓๕๙,๓๑/๒๒๒/๓๗๔)

SAMPLE

ปฏินิสสัคคานุปัสสนายถาภูตญาณ: ญาณพิจารณาเห็นความสละคืนตามจริง,ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ๗ ประการ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา วิราคะ นิพพิทา นิโรธะ และปฏินิสสัคคะ

กล่าวถึงญาณวิโมกข์ ว่าเป็นอย่างไร คือ อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าเที่ยง เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ ฯลฯ ปฏินิสสัคคานุปัสสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความสละคืน) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าอภินิเวส (ความยึดมั่น) เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ญาณวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑๕/๓๕๗)

ปฏิบัติ: ข้อปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ของอริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล, ข้อปฏิบัติของพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค

เป็นบทสนทนาธรรมของอัคคิเวสนะกับเทวดา เมื่ออัคคิเวสสนะดำริว่า ‘ทางที่ดีเราควรปฏิบัติด้วยการอดอาหารทุกอย่าง’ ขณะนั้น เทวดาทั้งหลายเข้ามาหาเราแล้วกล่าวว่า ‘ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านอย่าได้ปฏิบัติด้วยการอดอาหารทุกอย่าง ถ้าท่านจักปฏิบัติด้วยการอดอาหารทุกอย่าง ข้าพเจ้าทั้งหลายจะแทรกโอชาอันเป็นทิพย์เข้าทางขุมขนของท่านท่านจะได้ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยโอชานั้น’

และเป็นการยืนยันถึงความเป็นสมณะของพระสมณโคดมกับภิกษุทั้งหลายว่า

ถ้าหมู่ชนรู้จักเธอทั้งหลายว่า ‘สมณะ สมณะ’ เธอทั้งหลาย เมื่อเขาถามว่า ‘ท่านทั้งหลายเป็นใคร’ ก็ปฏิญญาว่า ‘เราทั้งหลายเป็นสมณะ’ เมื่อเธอทั้งหลายนั้น ผู้มีชื่ออย่างนี้ มีปฏิญญาอย่างนี้ ก็ควรสำเหนียกว่า ‘เราทั้งหลายจักสมาทานประพฤติธรรม ที่ทำให้เป็นสมณะและเป็นพราหมณ์ เมื่อเราทั้งหลายปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อและปฏิญญานี้ของเราทั้งหลายก็จักเป็นความจริงแท้ใช่แต่เท่านั้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๗๙/๔๑๔,๑๒/๔๑๕/๔๕๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๓/๒๑๓, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๔๑/๘๕,๑๖/๕๑/๑๐๐,๑๖/๖๖/๑๓๐, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๑๐/๓๗๐)

ปฏิบัติชอบ: ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, ปฏิบัติตามธรรม หมายถึงการประพฤติหลักเบื้องต้นให้สมบูรณ์, พระสาวกผู้เป็นสุปฏิปันโน พระเจ้าอชาตศัตรูกราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคเรื่อง ลัทธิของครูอชิตะ เกสกัมพล ชื่อว่า อุจเฉทวาทะ = ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ ว่า เมื่อหม่อมฉันถามครูอชิตะ เกสกัมพล ท่านตอบว่า ‘มหาบพิตร ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงก็ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิดาไม่มีคุณมารดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้น๒ ก็ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้

SAMPLE

แจ้งก็ไม่มีในโลก เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับมารผู้มีบาปถึงการปฏิบัติของภิกษุษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายผู้สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า เป็นพหูสูตทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ และตรัสกับพระอานนท์ให้สำเนียงว่า เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า 'เราจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ (ที.ส.(ไทย)๙/๑๗๑/๕๖, ๙/๔๒๕/๑๘๗,๙/๔๒๖/๑๘๘,๙/๔๒๗/๑๘๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๘/๑๑๔,๑๐/๑๖๘/๑๑๕,๑๐/๑๙๙/๑๔๘, ที.ม.อ. (บาลี) ๑๙๙/๑๘๔)

ปฏิบัติตามธรรม: ธรรมานุธรรมปฏิบัติ, ปฏิบัติสมควรแก่ธรรม, การปฏิบัติหลักเบื้องต้นมีศีลเป็นต้น ให้สอดคล้องกับโลกุตตรธรรม, ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

พระผู้พระภาคตรัสกับมารผู้มีบาปที่มาทูลนิปรินิพพาน ว่า ก็เวลานี้ อุบาสิกาทั้งหลายผู้สาวิกาของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วก็บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ พระพุทธองค์ตรัสกับอานนท์ ให้สำสำเหนียกอย่างนี้ว่า พึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยมด้วยการกระทำที่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบปฏิบัติตามธรรมอยู่(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๔,๑๐/๑๖๘/๑๑๕,๑๐/๑๙๙/๑๔๘)

ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม:ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ, ,คุณสมบัติของพุทธษริษัทที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่มารผู้มีบาปทูลขอให้พระองค์เสด็จปรินิพพาน, ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติเบื้องต้นพร้อมทั้งศีล เพื่อบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

เป็นปัญหาของภิกษุนั้นที่ทูลถามพระผู้มีพระภาคเรื่องคุณสมบัติธรรมกถึก ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า 'ภิกษุเป็นธรรมกถึก ภิกษุเป็นธรรมกถึก' ด้วย เหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงเป็นพระธรรมกถึก" พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "ภิกษุ หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับรูป ควรเรียกได้ว่า 'ภิกษุเป็นธรรมกถึก' หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับรูป ควรเรียกได้ว่า'ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม' ครั้งหนึ่ง มารผู้มีบาปทูลพระผู้มีพระภาคปรินิพพาน พระองค์ตรัสว่า เมื่อใด ภิกษุณีทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว ก็สามารถจะ

บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายได้สามารถแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ปราบปรับปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ เราจึงปรินิพพาน อนึ่ง คุณสมบัติของผู้ปฏิบัติตามนั้น มีว่า บุคคลผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมหาได้ยากในโลก ลักษณะเดียวกันนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับมหานามะ ว่า ตนเองเป็นผู้พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ฟังแล้ว แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมตนเอง เป็นผู้รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เมื่อนั้นอุบาสกชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองแต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๑๕/๒๐๙,๑๗/๑๑๖/๒๑๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๒/๓๘๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๔๓/๒๓๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๕/๒๖๙,๒๓/๒๖/๒๗๑,องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๔๓/๕๖)

ปฏิปทา: ข้อปฏิบัติ, ทางปฏิบัติ, ธรรมสำหรับปฏิบัติให้พ้นทุกข์ เช่น ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นต้น

กล่าวถึงลัทธิของครูมักขลิ โคศาล ผู้มีนัตถิกวาทะ= ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยในการกระทำของตน ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ไม่ใช่เพราะการกระทำของตนและไม่ใช่เพราะการกระทำของผู้อื่น ไม่มีความพยายามของมนุษย์ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะ ทั้งปวงล้วนไม่มีอำนาจ ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน ย่อมเสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติ อนึ่ง กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ กรรม ๑ กรรมกึ่ง ปฏิปทา ๖๒ ฯ เหล่านี้ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง ไม่มีความสมหวังในความปรารถนาว่า เราจักอบรมกรรมที่ยังไม่ให้ผลให้ให้ผล หรือสัมผัสกรรมที่ให้ผลแล้วจักทำให้หมดสิ้นไปด้วยศีล พรต ตบะหรือพรหมจรรย์นี้ ไม่มีสุขทุกข์ที่ทำให้สิ้นสุดลงได้ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๗/๑๖๕,๑๐/๒๑๗/๑๖๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๒/๑๑๒,๑๑/๓๑๑/๒๘๙, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๙/๑๘๒,๑๒/๒๘๖/๓๑๒)

ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ: องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์,ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน

พระผู้มีพระภาคตรัสถึงองค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ ๙ ประการที่ควรเจริญ หนึ่งใน ๙ ประการนี้ คือ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ที่ควรเจริญ ได้แก่ (๑) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือสีลวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งศีล) (๒) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือจิตตวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งจิต) (๓) องค์ความ

SAMPLE

เพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือทิฏฐิวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งทิฏฐิ) (๔) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือกังขาวิตรณวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย) (๕) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง)(๖) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน) (๗) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ) (๘) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปัญญาวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งปัญญา) (๙) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือวิมุตติวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งความหลุดพ้น) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๑๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕๗/๒๗๘)

ปฏิปทานุตตริยะ: การปฏิบัติอันยอดเยี่ยม

กล่าวในอนุตตริยะ ๓ ประการ ซึ่งปฏิปทานุตตริยะ เป็นหนึ่งในอนุตตริยะ ๓ นี้ คือ (๑) ทัสสนานุตตริยะ การเห็นอันยอดเยี่ยม (๒) ปฏิปทานุตตริยะ การปฏิบัติอันยอดเยี่ยม (๓) วิมุตตานุตตริยะ การหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๓)

ปฏิปทาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา มี ๒ สูตร แปลเหมือนกัน ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปฏิปทาสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิปทามี ๒ อย่าง คือ (๑) มิจฉาปฏิปทา(ข้อปฏิบัติผิด) อันได้แก่ปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์ (๒) สัมมาปฏิปทา(ข้อปฏิบัติถูก)อันได้แก่ปฏิจจสมุปบาทสายดับทุกข์ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓/๙)

2.ปฏิปทาสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายสมุทัย คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ จึงพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ เพราะขันธ์ ๕ แปรผันเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา ส่วนปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายนิโรธ คือ อริยสาวกผู้ได้สดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดและได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ได้เห็นสัตบุรุษ ฉลาดและได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ จึงไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่ามีอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕

SAMPLE

ในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ จึงไม่เกิดความทุกข์เพราะสิ่งเหล่านั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๔/๖๑)

ปฏิปทาสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา(สูตรที่๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มิจฉาปฏิปทา(ข้อปฏิบัติผิด) ได้แก่มิจฉามรรคมีองค์ ๘ ส่วนสัมมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติชอบ) ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓/๒๕)

ปฏิปทาสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าเราไม่ทรงสรรเสริญมิจฉาปฏิปทา แต่สรรเสริญสัมมาปฏิปทา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔/๒๕)

ปฏิปักษ์: ฝ่ายตรงกันข้าม, บุคคลที่เป็นศัตรู, อยู่คนละฝ่าย

กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิรับสั่งพระราชาผู้ได้มูรธาภิเษกอย่างนี้ว่า 'ท่านทั้งหลายไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงลักทรัพย์ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่พึงพูดเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และท่านทั้งหลายจงครองราชสมบัติไปตามเดิมเถิด' พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออกเหล่านั้น ได้กลายเป็นผู้สนับสนุนพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๐/๔๒๕, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๕๖/๓๐๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๒/๑๕๘)

ปฏิปัตติสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยการปฏิบัติ(สูตรที่๑)พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มิจฉาปฏิบัติ(การปฏิบัติผิด) ได้แก่มิจฉามรรคมีองค์ ๘ ส่วนสัมมาปฏิบัติ(การปฏิบัติชอบ) ได้แก่อริยมรรคมีองค์๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๑/๓๑)

ปฏิปัตติสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยการปฏิบัติ(สูตรที่๒)พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าบุคคลผู้ปฏิบัติผิดได้แก่ผู้มีมิจฉามรรคมีองค์ ๘ ส่วนบุคคลผู้ปฏิบัติชอบได้แก่ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๒/๓๑)

ปฏิปันนสูตร : พระสูตรว่าด้วยผลแห่งการปฏิบัติตามลำดับอินทรีย์พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าบุคคลจัดว่าเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์๕มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้นครบทั้ง๕ส่วนผู้เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล พระอนาคามี ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แห้งอนาคามิผล พระสกทาคามี ผู้ฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผลพระโสดาบันผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่ากันตามลำดับ และตรัสว่าผู้ไม่มีอินทรีย์หมวดที่๔ เป็นผู้เหินห่าง อยู่ในฝ่ายปุถุชน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๘/๒๙๙)

ปฏิปัสสัทธิสุญญะ: ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุสลัดออก, การสลัดออกจากนิวรณ์ ๕, ความว่างจากนิวรณ์ ๕

กล่าวถึงปฏิปัสสัทธิสุญญะ ความว่างด้วยธรรมเป็นเหตุสลัดออก คือ กามฉันทะเป็นธรรมที่บุคคลทำให้สงบระงับด้วยเนกขัมมะและเป็นธรรมว่างจากเนกขัมมะ

SAMPLE

พยาบาท ฯ สงบระงับด้วยอพยาบาทและเป็นธรรมว่างจากอพยาบาท ถีนมิทธะ ฯ สงบระงับด้วยอาโลกสัญา และเป็นธรรมว่างจากอาโลกสัญญา อุทธัจจะ ฯ สงบระงับด้วยอวิกเขปะ และเป็นธรรมว่างจากอวิกเขปะ วิจิกิจฉา ฯ สงบระงับด้วยธัมมววัตถาน และเป็นธรรมว่างจากธัมมววัตถาน อวิชชาเป็นธรรมที่บุคคลทำให้สงบระงับด้วยญาณ และเป็นธรรมว่างจากญาณ อรติเป็นธรรมที่บุคคลทำให้สงบระงับด้วยปามุชชะ และเป็นธรรมว่างจากปามุชชะ นิวรณ์เป็นธรรมที่บุคคลทำให้สงบระงับด้วยปฐมฌาน และเป็นธรรมว่างจากปฐมฌาน กิเลสทั้งปวงเป็นธรรมที่บุคคลทำให้สงบระงับด้วยอรหัตตมรรค และเป็นธรรมว่างจากอรหัตตมรรค และเป็นธรรมว่างจากอรหัตตมรรค นี้ชื่อว่าปฏิปัสสัทธิสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๘/๕๓๐)

ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา: ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม , ปฏิปุจฉา,

กล่าวถึงปัญหาพยากรณ์ ๔ ข้อ คือ (๑) เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว (๒) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม (๓) วิภัชชพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ (๔) ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ควรงดตอบ (ที.ป.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๓/๗๐

ปฏิพัทธ์ในกาม: ติดในกาม, จิตยึดติดอยู่ในกาม, ติดในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส

มาในเรื่องธัมมทินนาเถรีคาถา ภาษิตของพระธัมมทินนาเถรี เมื่อนางพระธรรมทินนาเถรีรับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวภาษิตนี้ว่า ผู้ที่เกิดฉันทะ มีอัตภาพสุดท้ายก็พึงสัมผัสนิพพานด้วยใจ มีจิตไม่ปฏิพัทธ์ในกามทั้งหลาย บัณฑิตเรียกว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบน คืออนาคามิมรรคและสุทธาวาส (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๒/๕๕๔, ขุ.เถรี.อ.(บาลี)๑๒/๒๕)

ปฏิภาณ: ความไหวพริบ, ความเฉลียวฉลาด, ความมีปัญญาอันเลิศ, มีความคิดฉับไว

กล่าวถึงกิตติศัพท์อันงามของนางเขมาภิกษุณี ครั้งหนึ่ง พระเจ้าเสนทิโกศลกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ที่โตรณวัตถุไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้ที่พระองค์ควรเสด็จเข้าไปหาเลย มีแต่ภิกษุณีชื่อว่าเขมา ผู้เป็นสาวิกาของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นและพระแม่เจ้ารูปนั้นมีกิตติศัพท์อันงามฟุ้งขจรไปอย่างนี้ว่า ‘พระแม่เจ้าเขมาภิกษุณีเป็นบัณฑิต เฉียบแหลม มีปัญญา เป็นพหูสูต๑ พูดเพราะ มีปฏิภาณดี’(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๔/๓๖๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๖/๖๓,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๔๕๓/๕๐๔,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๑/๒๑๐, สำ.ส.(ไทย)๑๘/๔๑๐/๔๖๖)

SAMPLE

ปฏิภาณกวี: ผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์ โดยใช้ปฏิภาณของตน ในลักษณะแต่งกลอนสดเหมือนพระวังคีสเถระ
กล่าวในกวิสูตร ว่าด้วยกวี ชื่อว่ากวีมี ๔ จำพวก คือ (๑) จินตากวี (๒) สุตกวี (๓) อัตถกวี (๔) ปฏิภาณกวี (๒๑/๒๓๑/๓๔๔, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๒๑-๒๓๑/๔๔๐)

ปฏิภาณดี: ความมีไหวพริบดี, ความคิดฉับไว, ความสามารถเป็นเลิศ เช่น ร่ายเป็นกลอนสดของศรีปราชญ์
กล่าวถึงเกียรติของภิกษุว่ามีคุณลักษณะอย่างไร ดังนั้น ภิกษุชื่อมีเกียรตินั้นต้องมีคุณลักษณะคือ เป็นบัณฑิต เป็นผู้ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต มีถ้อยคำไพเราะ มีปฏิภาณดี เป็นต้น (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๒/๑๘๐)

ปฏิภาณปฏิสัมภิทา,ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ: ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ,ความฉลาดในปฏิภาณ, ความรอบรู้ในปฏิปฏิภาณ พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เราอุปสมบทได้กึ่งเดือนได้ทำให้แจ้งปฏิภาณปฏิสัมภิทา โดยเหตุ โดยพยัญชนะ เราจะบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งปฏิภาณปฏิสัมภิทานั้นโดยวิธีต่าง ๆ ผู้มีความสงสัยหรือ เคลือบแคลงพึงถาม เราพอใจที่จะตอบข้อสงสัย พระศาสดาของเราทั้งหลาย ผู้ทรงฉลาดดีในธรรมทั้งหลายประทับอยู่ต่อหน้าเราทั้งหลายแล้ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๒/๒๔๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๖/๑๔๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๓, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๖๓/๘๓๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๕๓/๓๙๒,๔๓/๒๑๔/๕๕๑, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๙/๕๒๓,๓๓/๕๑/๔๖๒,๓๓/๗๘/๕๒๙,๓๓/๓๔๔/๔๙๙,๓๓/๔๔๔/๕๑๒, ๓๑/๗๖/๑๒๗)

ปฏิภาณมทะ: ความเมาในปฏิภาณ, ความหลงในปฏิภาณ, ความสำคัญตนผิดว่ามีปฏิภาณดี
ปฏิภาณมทะ หมายถึง ความเมา ความหลง ความสำคัญตนผิด ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยปฏิภาณ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๔๔/๕๔๘)

ปฏิภาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ตอบได้ถูกต้อง พระผู้มีพระภาตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือบุคคล (๑) ผู้ตอบได้ถูกต้อง แต่ไม่รวดเร็ว (๒) ผู้ตอบได้รวดเร็วแต่ไม่ถูกต้อง (๓) ผู้ตอบได้ถูกต้องและรวดเร็ว (๔) ผู้ตอบได้ไม่ถูกต้องและไม่รวดเร็ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๒/๒๐๑)

ปฏิภาณอันวิจิตร: ปัญญาแตกฉานอันวิจิตร, ปัญญางาม, ความไหวพริบอันแพรวพราว
กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระสุคันธเถระ สมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ท่านเห็นพระพุทธองค์แล้วและได้สดับพระสุรเสียงที่ไพเราะได้สละโภคะมิใช่น้อย ท่านออกบวชเป็นบรรพชิต ไม่นานนักก็เป็นพหูสูต เป็นพระธรรมกถึก มีปฏิภาณอัน

SAMPLE

วิจิตร ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๐/๒๓๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๒๗/๓๐๗,ขุ.อปุ.(ไทย) ๓๓/๑๓๗/๓๐๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๒๐/๓๒๐)

ปฏิรูปเทสวาสะ: การอยู่ในถิ่นที่ดี, การอยู่ในพื้นที่เหมาะสม, การอยู่ในพื้นที่สะดวกสบาย ปฏิรูปฏิเทสวาสนี้ เป็นหนึ่งในธรรม ๔ ประการ ที่มีอุปการะมาก จักร ๔ ประการ นี้เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ผู้ประกอบแล้วเป็นไปได้ และถึงความเป็นใหญ่ ความไพบูลย์ในโภคะทั้งหลายต่อกาลไม่นานนักเรียกว่า ได้แก่ (๑) ปฏิรูปเทสวาสะ การอยู่ในถิ่นที่ดี (๒) สัปปุริสสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ (๓) อัตตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ (๔) ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ในก่อนแล้ว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๑/๕๐)

ปฏิลาภสุญญะ: ความว่างด้วยธรรมที่ได้, การได้ธรรมอันว่าง, ความว่างจากนิวรณ์ ๕ จากอรติ, ความว่างจากกิเลสปฏิลาภสุญญะ คือ เนกขัมมะที่บุคคลได้ เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ อพยาบาทที่บุคคลได้ เป็นธรรมว่างจากพยาบาท อาโลกสัญญาที่บุคคลได้ เป็นธรรมว่างจากถีนมิทธะ อวิกเขปะที่บุคคลได้ เป็นธรรมว่างจากอุทธัจจะ ญาณที่บุคคลได้ เป็นธรรมว่างจากอวิชชา ธัมมวัตถานที่บุคคลได้ เป็นธรรมว่างจากอรติ ปฐมฌานที่บุคคลได้เป็นธรรมว่างจากนิวรณ์ ฯลฯ อรหัตตมรรคที่บุคคลได้ เป็นธรรมว่างจากกิเลสทั้งปวง นี้ชื่อว่าปฏิลาภสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๘/๕๓๓)

ปฏิรูปสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่สมควร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกสาลา แคว้นโกศล มารเห็นพระองค์แวดล้อมด้วยคฤหัสถ์บริษัทหมู่ใหญ่แสดงธรรมอยู่ เพื่อให้บริษัทเข้าใจผิด จึงกราบทูลว่า ท่านพร่ำสอนธรรมใดแก่ผู้อื่น ธรรมนั้นไม่สมควรแก่ท่านเลย เมื่อท่านกล่าวสอนธรรมนั้นก็อย่าได้ข้องในความยินดียินร้าย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระสัมพุทธเจ้าทรงมีจิตเกื้อกูลอนุเคราะห์ ทรงพร่ำสอนธรรมใดแก่ผู้อื่น ตถาคตหลุดพ้นจากความยินดียินร้ายในธรรมนั้นแล้ว(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๐/๑๙๑)

ปฏิลาภสูตร : พระสูตรว่าด้วยการได้อินทรีย์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า วิธีที่จะทำให้ได้อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ผู้มีศรัทธาย่อมเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตชื่อว่าได้ปัญญินทรีย์ ผู้ปรารภสัมมัปปธาน ๔ ย่อมได้ความเพียรชื่อว่าได้วิริยินทรีย์เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๑/๒๙๒)

ปฏิลีนสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้หลีกเร้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ ๔ จำพวก คือ ภิกษุ (๑) ผู้มีปัจเจกสัจจะ(ปัจเจกสัจจะคือสัจจะที่แต่ละคนยึดถือตามความเห็นของตนว่านี้เท่านั้นจริง) อันบรรเทาได้ คือ กำจัดได้ สละปัจเจกสัจจะได้เป็นอันมาก เช่น เห็นว่าโลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง โลกมีที่สุดบ้าง โลกไม่มีที่สุด

SAMPLE

บ้าง (๒) ผู้มีการแสวงหาอันสละได้ คือ ละการใฝ่หากาม (หมายถึงละได้ด้วยอนาคามิมรรค) ละการแสวงหาภพ (ละได้ด้วยอรหัตตมรรค) ระงับการแสวงหาพรหมจรรย์ได้ (หมายถึงระงับอัธยาศัยจิตใจที่มุ่งแสวงหาพรหมจรรย์ในชั้นสูงได้ด้วยอรหัตตมรรค) (๓) ผู้มีกายสังขารอันระงับได้ คือ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ (๔) ผู้หลีกเร้น คือละอัสมิมานะได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคนได้แล้ว(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๘/๖๒)

ปฏิเวธสุญญะ: ความว่างด้วยธรรมที่รู้แจ้ง, ความว่างจากนิวรณ์, ว่างจากอรตี, ว่างจากเลส

ปฏิเวธสุญญะ คือ เนกขัมมะที่บุคคลรู้แจ้ง เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ อพยาบาทที่บุคคลรู้แจ้งเป็นธรรมว่างจากพยาบาท อาโลกสัญญาที่บุคคลรู้แจ้งเป็นธรรมว่างจากถีนมิทธะอวิกเขปะที่บุคคลรู้แจ้ง เป็นธรรมว่างจากอุทธัจจะ ญาณที่บุคคลรู้แจ้ง เป็นธรรม ว่างจากอวิชชา ธัมมววัตถานที่บุคคลรู้แจ้ง เป็นธรรมว่างจากอรติ ปฐมฌานที่บุคคลรู้แจ้ง เป็นธรรมว่างจากนิวรณ์ ฯลฯ อรหัตตมรรคที่บุคคลรู้แจ้ง เป็นธรรมว่างจากกิเลสทั้งปวง (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๘/๕๓๓)

ปฏิสนธิ: เกิด, เกิดใหม่, แรกเกิดขึ้นในครรภ์, เกิดในภพใหม่, เกิดในคติภพต่อไป

เป็นภาษิตของพระโคตมเถระ ท่านกล่าวว่า เมื่อยังท่องเที่ยวไปมาได้ไปตกนรกบ้าง ได้ไปถือปฏิสนธิยังเปตโลกบ้าง ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานอันมีแต่ทุกข์บ้าง เราเสวยทุกข์อยู่หลายประการมาเป็นเวลานาน(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๐๖๙/๒๙๑,ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๓/๑๑๓,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๕๔/๗๘,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๕๘/๓๘๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๖๓/๕๓๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๒/๒๔๕,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐/๑๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๑๑/๕๔๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑/๓๐๙,๔๒/๑/๑)

ปฏิสนธิขณะ: ขณะแรกเกิด, ขณะปฏิสนธิ, ขณะเชื่อมต่อชีวิตกล่าวถึงสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ... อาศัยมหาภูตรูป ๑ ฯลฯ จิตตสมุฏฐานรูปและกฏัตตารูปเกิดขึ้น (๑) สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะ เหตุปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น (๒) สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้และที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ที่รับรู้อารมณ์ได้ อาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น กฏัตตารูปอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น (๓) (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑/๖๔๑,๔๐/๑/๗๐๑,๔๐/๑/๗๗๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๓/๖๔๒,๔๐/๓/๗๐๒,๔๐/๔๒๙/๒๘๓,๔๐/๔๓๐/๒๘๔,๔๐/๔๓๑/๒๘๕,๔๑/๑/๑,๔๑/๓/๑๖๑,๔๑/๕/

SAMPLE

๔๐๙,๔๑/๘/๘,๔๑/๑๙/๓๒๐,๔๑/๒๙/๒๖,๔๑/๕๙/๔๔,๔๑/๘๐/๒๐๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒/๒,๔๓/๖๔/๓๒๓,๔๓/๑๔๖/๘๒,๔๓/๑๗๗/๕๒๒,๔๓/๒๒๓/๑๒๗,๔๓/ ๓๕๒/๒๐๓, อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๒๐๕/๕๘๕, ๔๕/๑/๑๘)

ปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ:ขณะแรกเกิดที่เป็นอเหตุกะ, กำเนิดชีวิตที่เป็นอเหตุกะ, การได้ภพใหม่ที่เป็นอเหตุกะกล่าวถึงสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้อาศัยสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่ไม่มีเหตุซึ่งรับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้นฯลฯ อาศัยขันธ์ ๒ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ โมหะที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉาและที่สหรคตด้วยอุทธัจจะเกิดขึ้น (๑) สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่ไม่มีเหตุซึ่งรับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ (๒) สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้และที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้อาศัยสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่ไม่มีเหตุซึ่งรับรู้อารมณ์ได้เกิดขึ้น อาศัยขันธ์ ๒ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ (๓) (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗/๔๘๗,๔๑/๘/๓๑๓,๔๑/๑๖/๑๖๗,๔๑/๒๓/ ๒๑,๔๑/๒๕/๓๗๗,๔๑/๔๕/๔๓๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๖/๔,๔๓/๖/๒๘๙,๔๓/๕๓/ ๒๘,๔๓/๓๗๕/๒๑๗,๔๓/๔๒๐/๒๔๘)

ปฏิสนธิจิต: จิตที่สืบต่อภพใหม่, จิตที่เกิดทีแรกในภพใหม่กล่าวในสพายตนุปปัตติกถา ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ ๖ อายตนะ ๖ เกิดในครรภ์มารดา ไม่ก่อน ไม่หลังกันใช่ไหม จักขายตนะเกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิตใช่ไหม โสตายตนะ ฆานายตนะฯลฯ ชิวหายตนะ เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิต (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๙๐/๔๐๓, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๙๑/๗๓๗)

ปฏิสนธิที่เป็นอเหตุกะ: การกำเนิดชีวิตที่เป็นอเหตุกะ, การเริ่มชีวิตที่เป็นอเหตุกะ, การเข้าสู่ภพใหม่ที่เป็นเหตุกะกล่าวถึงสภาวธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐานอาศัยสภาวธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐานและที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นเพราะนเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๒ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่ไม่มีเหตุซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐานและอาศัยจิตเกิดขึ้น... อาศัยขันธ์ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๑ ที่มีจิตเป็นสมุฏฐานและอาศัยจิตเกิดขึ้น ... อาศัยขันธ์ ๒ ฯลฯ ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ ขันธ์ ๒ อาศัยขันธ์ ๑ ที่มีจิตเป็นสมุฏฐานและอาศัยหทัยวัตถุเกิดขึ้น อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๙๕/๑๐๙)

ปฏิสังขรณ์: การซ่อมแซม, การปรับสภาพเก่าให้ดีกว่าเดิม, ซ่อมแซมทำให้กลับดีเหมือนเดิม

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องโคปกโมคคัลลานสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโคปกโมคคัลลานะ เกี่ยวกับเรื่องปฏิสังขรณ์ โดย เมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้วไม่นาน ท่านพระอานนท์พักอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้นแล พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร กษัตริย์แคว้นมคธ ทรงระแวงพระเจ้าปัชโชติ จึงรับสั่งให้ปฏิสังขรณ์กรุงราชคฤห์ (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๗๙/๘๕)

ปฏิสังขานพลสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฏิสังขานพละ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พละ ๔ คือ (๑) ปฏิสังขานพละ กำลังคือการพิจารณา (๒) ภาวนาพละ กำลังคือการเจริญ (๓) อนวัชชพละ กำลังคือกรรมที่ไม่มีโทษ (๔) สังคหพละ กำลังคือการสงเคราะห์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๕/๒๑๕)

ปฏิสังขานพละ: กำลังคือการพิจารณา, การพิจารณาละกายทุจรติ วจีทุจรติ มโนทุจริต

คำว่า ปฏิสังขานพละ มีอธิบายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นประจักษ์ดังนี้ว่า “ผลของกายทุจริต วจีทุจรติ มโนทุจริต ” บุคคลนั้นครั้นเห็นประจักษ์ดังนี้แล้ว ย่อมละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจริต ละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต ละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริต บริหารตนให้บริสุทธิ์ ดังนี้ ชื่อปฏิสังขานพละ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๖,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑/๖๔,๒๐/๑๗๑/๑๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๕/๒๑๖, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๔/๕๑๕)

ปฏิสังขานุปัสสนา: การตามพิจารณาในเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในนิพพิทา, สิ่งที่ควรรู้ยิ่งในเหล่าธรรมเหล่านี้ปฏิสังขานุปัสสนา การตามพิจารณา คือว่า บุคคลพยายามเพื่อต้องการได้ปฏิสังขานุปัสสนาได้ปฏิสังขานุปัสสนาแล้ว ธรรมนั้นเป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้และพิจารณาแล้วอย่างนี้ อนึ่งเป็นธรรมที่ควรรู้ยิ่ง คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา ... อนัตตานุปัสสนา ... นิพพิทานุ-ปัสสนา ... วิราคานุปัสสนา ... นิโรธานุปัสสนา ... ปฏินิสสัคคานุปัสสนา ... ขยานุ-ปัสสนา (การพิจารณาเห็นความสิ้นไป) ฯลฯ ปฏิสังขานุปัสสนา (การตามพิจารณา) เป็นต้น (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘/๒๖, ๓๑/๒๒/๓๒)

ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ:ปัญญาหยั่งเห็นตามการพิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ปัญญาเห็นตามการพิจารณาที่จิตออกนิมิตแล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีนิมิตกล่าวถึง ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ซึ่งมีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้นเมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง จิตออกจากนิมิต แล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีนิมิต เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ จิตออกจากความเป็นไป แล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีความเป็นไป เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา จิตออกจากนิมิตและความเป็นไป แล่นไปในนิพพานธาตุซึ่งเป็นความดับ ซึ่งไม่มีนิมิตและความเป็นไป (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๗/๓๘๔)

SAMPLE

ปฏิสังขาระ,พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปฏิสังขาระ, พระองค์ผู้มีอดีตชาติได้ถวายปูนขาวลงในพระเจดีย์สิตถัตถพุทธเจ้า ในกัปที่ ๓๐ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปฏิสังขาระ ๑๓ ชาติ กล่าวอธิบายในประวัติอดีตชาติของพระสุธาปิณฑิยเถระ ท่านเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า สำหรับบุคคลผู้บูชาพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้าผู้ควรบูชา ผู้ล่วงพ้นกิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า ข้ามความเศร้าโศกและความร่ำไรได้แล้ว ท่านมีใจผ่องใส ได้ใส่ก้อนปูนขาวไว้ในระหว่างแผ่นอิฐที่พระเจดีย์ แห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้เป็นนระผู้เลิศ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการปฏิสังขรณ์ ในกัปที่ ๓๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๓ ชาติ พระนามว่าปฏิสังขาระ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖/๒๓๙)

ปฏิสันถาร: การต้อนรับ, เคารพในปฏิสันถาร, การจัดที่นั่ง เครื่องต้อนรับ, การอำนวยความสะดวก พระผู้มีพระภาคตรัสถึง สันถาร ๒ อย่าง คือ (๑) อามิสสันถาร การรับรองด้วยอามิส (๒) ธัมมสันถาร การรับรองด้วยธรรม ในปฏิสันถาร ๒ อย่างนี้แล ธัมมปฏิสันถารเป็นเลิศ ภิกษุไม่เป็นผู้ปฏิสันถารเพื่อนพรหมจารี ไม่สรรเสริญผู้ปฏิสันถาร แม้ การที่ภิกษุไม่เป็นผู้ปฏิสันถารเพื่อนพรหมจารี ไม่สรรเสริญผู้ปฏิสันถาร นี้เป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นที่รัก เพื่อความเป็นที่เคารพ เพื่อความยกย่อง เพื่อความเป็นสมณะ เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๕,๑๑/๓๒๔/๓๑๙,๑๑/๓๕๖/๓๙๐,๑๓/๔๒๖/๕๓๕,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๕๓/๑๒๓,๒๐/๑๖๗/๑๒๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๓๒/๔๗๘,๒๒/๔๐/๔๙๒, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓๒/๔๙,๒๓/๕๙/๑๑๔,๒๓/๗๐/๑๕๐,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๗/๑๙๖)

ปฏิสัมภิทา: ความเชี่ยวชาญ, ความชำนาญ, ความแตกฉานในอัตถปฏิสัมภิทา ในธัมมปฏิสัมภิทา ในหลักการนิรุตติปฏิสัมภิทา ในปฏิภาณปฏิสัมภิทากล่าวถึงความปรากฏแห่งบุคคลผู้เป็นเอก เป็นความปรากฏแห่งจักษุอันยิ่งใหญ่ เป็นความปรากฏแห่งแสงสว่างอันยิ่งใหญ่ เป็นความปรากฏแห่งโอภาสอันยิ่งใหญ่ เป็นความปรากฏแห่งอนุตตริยะ ๖ เป็นการทำให้แจ้งปฏิสัมภิทา ๔ เป็นการรู้แจ้งชัดธาตุหลายชนิด เป็นการรู้แจ้งชัดธาตุที่แตกต่างกัน เป็นการทำให้แจ้งผลคือวิชชา (ความรู้แจ้ง) และวิมุตติ(ความหลุดพ้น) เป็นการทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล บุคคลผู้เป็นเอกคือใคร คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะความปรากฏแห่งบุคคลผู้เป็นเอกนี้แล จึงมีความปรากฏแห่งจักษุอันยิ่งใหญ่ มีความปรากฏแห่งแสงสว่างอันยิ่งใหญ่ มี

SAMPLE

ความปรากฏแห่งโอภาสอันยิ่งใหญ่ มีความปรากฏแห่งอนุตตริยะ ๖ มีการทำให้แจ้งปฏิสัมภิทา ๔ (องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๑๗๕/๒๔,๒๐/๑๗๖/๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๐/๒๐๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓๗/๕๘, ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๑๕/๑๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๕,๒๙/๖๙/๒๑๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๙/๑๕๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๓๒/ ๔๖๒)๓๓/๓/๕๙๒,๓๓/๕/๖๐๗)

ปฏิสัมภิทากถา : ว่าด้วยปฏิสัมภิทา ในปฏิสัมภิทามรรค อธิบายไว้ว่า เป็นกถาที่กล่าวถึงธรรม อรรถ นิรุตติ และปฏิภาณว่า มีธรรม ๘๕๐ มีอรรถ ๘๕๐ มีนิรุตติ ๑,๗๐๐ มีญาณ ๓,๔๐๐และได้อธิบายเกี่ยวกับเนื้อหาในธัมมจักกัปปวัตตนวารอีกด้วย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๒)

ปฏิสัมภิทาญาณนิทเทส : แสดงปฏิสัมภิทาญาณซึ่งเป็นการอธิบายถึงปัญญาในอรรถต่างๆ ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในธรรมต่างๆ ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในนิรุตติต่างๆชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในปฏิภาณต่าง ๆ ชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ในแต่ละปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ เป็นอย่างไรบ้าง ซึ่งเป็นการขยายความข้อที่ ๒๕-๒๘ แห่งญาณกถา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๖/๑๒๗)

ปฏิสัมภิทาปัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้บรรลุปฏิสัมภิทา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เถระ ย่อมเป็นที่รักเป็นที่เคารพของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ คือบรรลุ (๑) อัตถปฏิสัมภิทา (๒) ธัมมปฏิสัมภิทา (๓) นิรุตติปฏิสัมภิทา (๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา และ (๕) ขยันช่วยทำกิจของเพื่อนพรหมจารี (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๖/๑๕๔)

ปฏิสัมภิทาสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บรรลุปฏิสัมภิทา (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ ไม่นานนักจะทำให้แจ้งปฏิสัมภิทา ๔ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ คือ (๑) รู้ชัดจิตหดหู่ตามความเป็นจริง (๒) รู้ชัดจิตท้อแท้ภายในตามความเป็นจริง (๓) รู้ชัดจิตฟุ้งซ่านไปภายนอก(หมายถึงจิตที่ฟุ้งซ่านไปในกามคุณ ๕) ตามความเป็นจริง (๔) รู้ชัดเวทนาที่ปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏตั้งอยู่ ปรากฏดับไปตามความเป็นจริง (๕) รู้ชัดสัญญาที่ปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏตั้งอยู่ ปรากฏดับไปตามความเป็นจริง (๖) รู้ชัดวิตกที่ปรากฏเกิดขึ้น ปรากฏตั้งอยู่ ปรากฏดับไปตามความเป็นจริง (๗) กำหนดดี มนสิการดี ทรงจำดี แทงตลอดดีด้วยปัญญาซึ่งนิมิตในธรรมที่เป็นสัปปายะและอสัปปายะ (หมายถึงเหตุในธรรมที่เป็นอุปการะและที่ไม่เป็นอุปการะ) ที่เลวและประณีต ที่มีส่วนดำและขาว (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๘/๕๘)

SAMPLE

ปฏิสัมภิทาสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บรรลุปฏิสัมภิทา (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระสารีบุตรประกอบด้วยธรรม ๗ จึงทำให้แจ้งปฏิสัมภิทา ๔ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ต่อกาลไม่นานนัก มีเนื้อความเหมือนในปฐมปฏิสัมภิทาสูตร ต่างกันเฉพาะข้อ ๗ ว่า ... (๗) กำหนดดี มนสิการดี ทรงจำดี แทงตลอดดีด้วยปัญญาซึ่งจิตในธรรมที่เป็นสัปปายะ และอสัปปายะ ที่เลวและประณีต ที่มีส่วนดำและขาว (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๙/๕๙)

ปฏิสัลลานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้น มี ๔ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม

1.ปฏิสัลลานสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้นพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงประกอบความเพียรในที่สงัด เพราะผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดย่อมรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖/๑๙)

2.ปฏิสัลลานสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายหลีกเร้นแล้วจงประกอบความเพียรเถิด เพราะผู้หลีกเร้นแล้วย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยว่าไม่เที่ยง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๐/๑๑๐)

3.ปฏิสัลลานสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยผู้หลีกเร้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การหลีกเร้นทำให้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีทุกข์เป็นต้น ตามความเป็นจริง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๒/๕๘๓)

4.ปฏิสัลลานสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้พอใจในการหลีกเร้น ยินดีในการหลีกเร้น หมั่นประกอบความสงบแห่งจิตภายใน ไม่ห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนาเพิ่มพูนเรือนว่าง เมื่อเธอทั้งหลายพอใจในการหลีกเร้น ยินดีในการหลีกเร้น หมั่นประกอบความสงบแห่งจิตภายใน ไม่ห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนาเพิ่มพูนเรือนว่างอยู่ พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบันหรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามี (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๕/๓๙๔)

ปฏิสารณียกรรม: ความขัดแย้ง,การลงโทษภิกษุผู้ด่าว่าคฤห์ที่เลื่อมใสแล้ว, การลงโทษภิกษุด้วยการให้ขอขมาคฤห์ เช่น สงฆ์ลงโทษพระสุธรรมผู้ด่าจิตตคฤหบดี

กล่าวถึงความขัดแย้งในปฏิสารณียกรรมว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมด่า ย่อมบริภาษพวกคฤหัสถ์ ถ้าภิกษุทั้งหลายปรึกษาตกลงกันอย่างนี้ ว่าอาวุโสทั้งหลาย

SAMPLE

ภิกษุรูปนี้แล ย่อมด่า ย่อมบริภาษพวกคฤหัสถ์ เอาล่ะ พวกเราจะลงปฏิสารณียกรรมแก่เธอ ดังนี้ แล้วแบ่งพวกโดยไม่เป็นธรรม ลงปฏิสารณียกรรมแก่ภิกษุรูปนั้น พร้อมเพรียงกันโดยไม่เป็นธรรม เป็นพวกโดยธรรม เป็นพวกโดยเทียมธรรม พร้อมเพรียงกันโดยเทียมธรรม สงฆ์ผู้อยู่ในที่ประชุมนั้น กล่าวตัดค้านว่า กรรมเป็นพวกโดยไม่เป็นธรรม กรรมพร้อมเพรียงกันโดยไม่เป็นธรรม กรรมเป็นพวกโดยธรรมกรรมเป็นพวกโดยเทียมธรรม กรรมพร้อมเพรียงกัน โดยเทียมธรรม กรรมไม่เป็นอันทำ กรรมเป็นอันทำไม่ชอบ กรรมต้องทำใหม่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุในที่ประชุมนั้น พวกที่กล่าวอย่างนี้ว่า กรรมพร้อมเพรียงกันโดยเทียมธรรม และพวกที่กล่าวอย่างนี้ว่า กรรมไม่เป็นอันทำ กรรมเป็นอันทำไม่ชอบ กรรมต้องทำใหม่ บรรดาภิกษุในที่ประชุมนั้น สองพวกนี้เป็นธรรมวาที ฯ ๕ วาระนี้ท่านย่อไว้ (วิ.ม.(ไทย)๔/๖๖/๘๖,๔/๖๗/๙๑,วิ.ม.(ไทย)๕/๔๓๖/๓๑๖,๕/๔๔๗/๓๒๓,วิ.จู.(ไทย)๖/๓๕/๖๘,๖/๓๖/๖๙, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๗๖/๒๔๙,๗/๓๗๘/๒๕๕,วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๒/๔๙๖,๘/๓๓๓/๔๙๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๒๔/๑๓๕,๒๐/๒๒๕/๑๓๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘๙/๔๑๘)

ปฏิสารณียสูตร :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ควรลงปฏิสารณียกรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสก เมื่อมุ่งหวัง พึงประกาศความไม่เลื่อมใสต่อภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของคฤหัสถ์ทั้งหลาย (๒) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ของคฤหัสถ์ทั้งหลาย (๓) ด่าบริภาษคฤหัสถ์ (๔) ยุยงคฤหัสถ์ทั้งหลายให้แตกกัน (๕) กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า (๖) กล่าวติเตียนพระธรรม (๗) กล่าวติเตียนพระสงฆ์ (๘) รับคำที่ชอบธรรมของคฤหัสถ์แต่ไม่ทำตามแล้วตรัสว่า อุบาสก เมื่อมุ่งหวัง พึงประกาศความเลื่อมใสต่อภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๙/๔๑๘)

ปฐพีมณฑล: รอบ ๆ ปฐพี, บริเวณพื้นแผ่นดินทั้งหมด, อาณาเขตแห่งแผ่นดิน

เรื่องนี้ เป็นบทเพลงขับกล่อมของปัญจสิขะ คันธรรพบุตร ที่ขับกล่อมนางภัททาสุริยวัจฉสาซึ่งพรรณนาความงดงามของนางต่าง ๆ นานา โดย ได้บรรเลงพิณสีเหลืองดังผลมะตูมและกล่าวคาถาอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธ เกี่ยวเนื่องด้วยพระธรรมเกี่ยวเนื่องด้วยพระสงฆ์ เกี่ยวเนื่องด้วยพระอรหันต์ และเกี่ยวเนื่องด้วยกามเหล่านี้ว่า แม่ภัททาสุริยวัจฉสา ฉันขอกราบท่านติมพรุบิดาของเธอ โดยเหตุที่เธอเกิดมางดงาม ทำให้ฉันปลื้มใจ เหมือนสายลมย่อมเป็นที่ปรารถนาของผู้มีเหงื่อ หรือเหมือนน้ำเป็นที่ปรารถนาของผู้กระหายฯลฯ นางผู้เจริญ เธอจงเอาขาซ้ายกระหวัดฉันไว้ เธอผู้มีดวงตาหยาดเยิ้มจงกระหวัดฉันไว้เถิด เธอผู้งดงามจงสวมกอดฉันไว้ สิ่งนี้คือสิ่งที่ฉันปรารถนายิ่งนัก ความใคร่ของฉันต่อเธอ

SAMPLE

ผู้มีผมงามสลวย ถึงมีน้อยก็เกิดผลมาก เหมือนทักษิณาที่ถวายแด่พระอรหันต์นางผู้งดงามทั่วสรรพางค์ บุญที่ฉันได้ทำไว้ในพระอรหันต์ผู้คงที่นั้น จงอำนวยผลแก่ฉันพร้อมกับเธอ นางผู้งดงามทั่วสรรพางค์ บุญที่ฉันได้ทำไว้ในปฐพีมณฑลนี้ จงอำนวยผลแก่ฉันพร้อมกับเธอ ดังนี้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๘/๒๗๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๗๑)

ปฐพีโลกธาตุมีหมื่นจักรวาล:จักรวาลหมื่นโลกธาตุทั่วปฐพี, ความอัศจรรย์ของพระพุทธเจ้าทำให้แผ่นดินไหว, ความมหัศจรรย์แห่งพุทธะผู้เห็นธรรม

กล่าวถึงเรื่องสุเมธกถา ว่าด้วยสุเมธพุทธเจ้า ในอดีตชาติของท่าน มีกรณีแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ กล่าวคือ ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ทรงเป็นพระมหามุนี ทรงแจ้งให้มหาชนได้เข้าใจว่า 'ในการที่พสุธาไหวครั้งนี้ ท่านทั้งหลายจงเบาใจ อย่าตกใจกลัวเลย ถ้าวันนี้เราพยากรณ์ผู้ใดว่า จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก ผู้นั้นพิจารณาเห็นธรรมที่พระชินเจ้าทรงอบรมสั่งสมมาก่อน เมื่อผู้นั้นพิจารณาธรรมซึ่งเป็นพุทธภูมิโดยไม่มีเหลือ เหตุที่ ปฐพีโลกธาตุมีหมื่นจักรวาล ขณะนั้น มหาชนได้ฟังพระดำรัสแล้ว ก็เกิดความสบายใจขึ้น ทุกคนพากันมาหาเราแล้วอภิวาทอีก (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๗๔/๕๘๙)

ปฐม : ลำดับที่ ๑, ประการแรก, ก่อนสิ่งอื่นใด

คำว่า ปฐม อธิบายว่า ชื่อว่าปฐม โดยลำดับแห่งการนับ ชื่อว่าปฐม เพราะโยคาวจรบุคคลเข้าถึงฌานนี้เป็นที่ ๑ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๖๘/๔๐๓)

ปฐมจตุกกนิทเทส : แสดงหมวด ๔ แห่งญาณที่ ๑ เป็นการอธิบายถึงภิกษุเมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว เน้นอธิบายว่า กายคือลมหายใจเข้าหายใจออกยาวด้วยอาการ ๙ อย่างนี้ ย่อมปรากฏ ความปรากฏเป็นสติ กายย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วยภิกษุพิจารณาเห็นกายนั้นด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖๖/๒๕๗)

ปฐมฌาน: ฌานที่ ๑, ฌานที่ทำให้กายสงบ ใจสงบ, ฌานแรก มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาปฐมฌาน คือการสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นว่า 'ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านพูดถึงนั้นมีจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่ อัตตานี้ไม่ใช่จะบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้เพราะเหตุเพียงเท่านี้ เพราะเหตุไร เพราะกามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ผันแปรเป็นธรรมดา เพราะกามนั้น ผันแปรไปเป็นอื่น ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความไม่ สบายใจ และความคับแค้นใจจึงเกิดขึ้น

SAMPLE

เพราะเหตุที่อัตตานี้สงัดจากกามและ อกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขเกิดจากวิเวกอยู่ จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๑/๕,ที.สี.(ไทย)๙/๙๕/๓๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๗/๗๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๑, ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑/๔๑)

ปฐมฌานปัจจเวกขณะ: การพิจารณาปฐมฌานเป็นขณะ, การพิจารณาปฐมฌานปัจจเวกขณะ สภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์โดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลพิจารณาปฐมฌานปัจจเวกขณะ สภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์โดยอธิปติปัจจัย มีอย่างเดียว คือ อารัมมณาธิปติ ได้แก่ บุคคลพิจารณาปฐมฌานปัจจเวกขณะให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น พิจารณาอนาคตังสญาณปัจจเวกขณะให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ยินดีเพลิดเพลินขันธ์ที่เป็นปริตตะซึ่งมีมหัคคตะเป็นอารมณ์ให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น เพราะทำความยินดีเพลิดเพลินขันธ์นั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ราคะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์จึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๕/๔๘๖,๔๑/๑๘/๔๗๑)

ปฐมฌานสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฐมฌาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่า ภิกษุยังละธรรมคือความตระหนี่ ๕ เหมือนในปัญจมัจฉริยสูตรไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุปฐมฌานได้ แต่เมื่อละธรรมคือความตระหนี่ ๕ นั้นได้แล้ว จึงอาจบรรลุปฐมฌานได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๖/๓๙๕)

ปฐมฌานสูตร (อปร) : พระสูตรว่าด้วยปฐมฌาน อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่า ภิกษุยังละธรรม ๕ ไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุปฐมฌานได้ แต่เมื่อละธรรม ๕ ได้แล้ว จึงอาจบรรลุปฐมฌานได้ ธรรม ๕ นั้น คือ (๑) ความตระหนี่อาวาส (๒) ความตระหนี่ตระกูล (๓) ความตระหนี่ลาภ (๔) ความตระหนี่วรรณะ (๕) ความอกตัญญู อกตเวที (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๖๔/๓๙๗)

ปฐมนฏปุพพกเถรวัตถุ : เรื่องพระเถระผู้เคยเป็นนักฟ้อนรูปที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ละกิเลสเครื่องประกอบอันเป็นของมนุษย์ได้ ล่วงพ้นกิเลสเครื่องประกอบอันเป็นทิพย์ได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากโยคะทั้งปวง เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑๗/๑๖๖)

ปฐมปาราชิกสมุฏฐาน: มูลเหตุปฐมปาราชิก, ต้นบัญญัติสิกขาบทที่ ๑, เหตุแห่งปาราชิก คือ ทางกายกับจิต

กล่าวถึงสิกขาบทที่ ๖ ถามว่าเพราะอะไรจึงทรงบัญญัติทุกกฏแก่ภิกษุผู้ไม่เอื้อเฟื้อ คะนองมือบ้าง คะนองเท้าบ้าง นั่งในละแวกบ้าน ตอบ เพราะเรื่องที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ คะนองมือบ้าง คะนองเท้าบ้าง นั่งในละแวกบ้าน ในสิกขาบทที่ ๖

SAMPLE

นั้น มี ๑ พระบัญญัติ บรรดาสมุฏฐานแห่งอาบัติ ๖ สมุฏฐาน เกิดด้วยสมุฏฐาน ๑ สมุฏฐาน คือ เกิดทางกายกับจิต มิใช่เกิดทางวาจาเป็นปฐมปาราชิกสมุฏฐาน (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๕๐/๑๐๑,๘/๒๐๙/๒๑๑,๘/๒๑๑/๒๑๓,๘/๒๑๘/๒๒๕,๘/๒๔๘/๓๒๔,๘/๒๔๘/๓๒๕)

ปฐมโพธิวัตถุ : เรื่องเหตุการณ์คราวแรกตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ จึงท่องเที่ยวไปในสงสารเป็นอเนกชาติ เพราะการเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ นายช่างเอ๋ยเราพบท่านแล้วท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีก ซี่โครงทุกซี่ของท่าน เราหักแล้ว ยอดเรือนเราก็รื้อแล้ว จิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาแล้ว (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๕๓/๗๙)

ปฐมมรรค: มรรคที่ ๑, มรรคแรก ซึ่งเป็นปัจจัยแก่ทุติยมรรคอย่างนี้ต่อกันไปถึงจตุตถมรรค โดยอุปนิสสยปัจจัยกล่าวถึงสภาวธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอนเป็น ปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอนโดยอุปนิสสยปัจจัย มีอย่างเดียว คือ ปกตูปนิสสยะได้แก่ ปฐมมรรคเป็นปัจจัยแก่ทุติยมรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย ฯลฯ ตติยมรรคเป็น ปัจจัยแก่จตุตถมรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๕/๘๘๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๖/๕๐๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๕๗/๑๙๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๑๓/๕๕๐)

ปฐมยาม: ยามที่ ๑ แห่งราตรี, ยามแรกแห่งราตรี, ปฐมยามแห่งราตรีในการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค ได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสติญาณกล่าวถึงปฐมยามแห่งราตรีตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค ว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เมื่อเรานั้นน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ชาติบ้าง ฯลฯ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เราได้บรรลุวิชชาที่ ๑ นี้ ในปฐมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ แม้สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเช่นนั้นก็ครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๔๕/๓๘๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๑/๑๖๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๘๔/๔๑๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔/๒๘)

ปฐมฤกษ์: ฤกษ์แรก, ฤกษ์ที่ ๑, ฤกษ์งามยามดีในฤกษ์ที่ ๑ ในการทำกิจการ ใด ๆ เช่น ฤกษ์งามยามดีในการขึ้นบ้านใหม่ คำกล่าวของเจ้าศากยะที่กราบทูลพระผู้มีพระภาคที่ขอให้จัดผู้คนเข้าไปอาศัยเป็นปฐมฤกษ์ ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ท้องพระโรงหลังใหม่ที่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ให้

สร้างเสร็จได้ไม่นาน ยังไม่มีสมณะ พราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์เข้าพักอาศัย ขอพระผู้มีพระภาคทรงใช้ท้องพระโรงนั้นเป็นปฐมฤกษ์ด้วยเถิด พวกเจ้าศากยะกรุงกบิลพัสดุ์จะใช้ภายหลังที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้เป็นปฐมฤกษ์แล้ว ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ตลอดกาลนาน" (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒/๒๔)

ปฐมวัย: วัยที่เริ่มต้นของคน, วัยแรกในวัยทั้ง ๓ วัย คือ ปฐมวัย มัชฌิมวัยและ ปัจฉิมวัย กล่าวถึงปฐมวัยกับสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า 'บุรุษหนุ่มผู้เจริญนี้ มีเกศาดำสนิท มีวัยหนุ่มแน่นเหมาะกับปฐมวัย มีปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง ต่อมา บุรุษหนุ่มผู้เจริญนี้ก็ชรา แก่ เฒ่า ล่วงกาลผ่านวัยไป โดยลำดับ คือ มีอายุ ๘๐ ปีบ้าง ๙๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง (ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๔/๑๑๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๑/๑๖๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๗/๑๘๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒/๓๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๘/๑๔๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗/๘๐)

ปฐมสุตตันตนิทเทส : แสดงสูตรที่ ๑ มี ๒ นิทเทส ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปฐมสุตตันตนิทเทส[๑] แสดงสูตรที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ (๑) สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา) (๒)วิริยินทรีย์ (อินทรีย์คือวิริยะ) (๓) สตินทรีย์(อินทรีย์คือสติ) (๔) สมาธินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ) (๕) ปัญญินทรีย์(อินทรีย์คือปัญญา)แล้วตรัสอธิบายว่า อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๑๕ อย่าง เช่น เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคลผู้มีศรัทธา (และ)พิจารณาพระสูตรที่เป็นเหตุนำมาซึ่งความเลื่อมใส สัทธินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่างนี้ แล้วตรัสอธิบายอีกว่า อินทรีย์ ๕ อันบุคคลย่อมเจริญด้วยอาการ ๑๐ อย่าง การเจริญอินทรีย์ ๕มีได้ด้วยอาการ ๑๐ อย่าง บุคคลเมื่อละความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าเจริญสัทธินทรีย์เมื่อเจริญสัทธินทรีย์ ชื่อว่าละความไม่มีศรัทธา เมื่อละความเกียจคร้าน ชื่อว่าเจริญวิริยินทรีย์ เมื่อเจริญวิริยินทรีย์ ชื่อว่าละความเกียจคร้าน เมื่อละความประมาทชื่อว่าเจริญสตินทรีย์ เมื่อเจริญสตินทรีย์ ชื่อว่าละความประมาท เมื่อละอุทธัจจะชื่อว่าเจริญสมาธินทรีย์ เมื่อเจริญสมาธินทรีย์ ชื่อว่าละอุทธัจจะ เมื่อละอวิชชา ชื่อว่าเจริญปัญญินทรีย์ เมื่อเจริญปัญญินทรีย์ ชื่อว่าละอวิชชา อินทรีย์ ๕ อันบุคคลย่อมเจริญด้วยอาการ ๑๐ อย่างนี้ การเจริญอินทรีย์ ๕ มีได้ด้วยอาการ ๑๐ อย่างนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘๔/๒๙๐)

2.ปฐมสุตตันตนิทเทส[๒] แสดงสูตรที่ ๑ ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวเป็นการตั้งคำถามว่า ทุกข์ ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ สมุทัย ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ นิโรธ ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้

SAMPLE

มรรค ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ แล้วอธิบายแต่ละอย่างเช่น ทุกข์ ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ เป็นอย่างไร คือ สภาวะที่ทนได้ยากแห่งทุกข์ ๔ประการ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่นได้แก่(๑) สภาวะที่บีบคั้นแห่งทุกข์ (๒) สภาวะที่ปัจจัยปรุงแต่งแห่งทุกข์ (๓) สภาวะที่ทำให้เดือดร้อนแห่งทุกข์ (๔) สภาวะที่แปรผันแห่งทุกข์ สภาวะที่ทนได้ยากแห่งทุกข์ ๔ ประการนี้ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่นทุกข์ ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้อย่างนี้ แล้วกล่าวอธิบายไว้ว่า สัจจะ ๔มีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว พร้อมด้วยอาการ ๔ อย่างได้แก่ (๑) ด้วยสภาวะเป็นของแท้ (๒)ด้วยสภาวะเป็นอนัตตา (๓) ด้วยสภาวะเป็นของจริง (๔) ด้วยสภาวะรู้แจ้ง และยังตรัสถึงสัจจะ ๔ มีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว พร้อมด้วยสภาวะเป็นของแท้ด้วยอาการ ๔ อย่าง เป็นต้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘/๔๒๘)

ปฐมสูตร : สูตรที่ ๑ พระสูตรว่าด้วยธรรมที่บริสุทธิ์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๑๐ เป็นธรรมที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง เฉพาะในวินัยของพระสุคตเท่านั้น คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณะ (๑๐) สัมมาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒๓/๒๗๗)

ปฐมัชฌานปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องปฐมฌาน ท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า ปฐมฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า ภิกษุสงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ นี้ชื่อว่าปฐมฌาน ผมเองก็บรรลุปฐมฌาน เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้สัญญามนสิการ (ความฝังใจในความจำได้หมายรู้)ประกอบด้วยกามก็ปรากฏขึ้น ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาทปฐมฌาน จงดำรงจิตไว้ จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นและจงตั้งจิตไว้ให้มั่นในปฐมฌาน จากนั้นผมสงัดจากกามและอกุศลธรรมแล้วบรรลุปฐมฌาน แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๓๒/๓๕๐)

ปฐมาปัตติกะ: ต้องอาบัติพร้อมกับการล่วงละเมิดวัตถุโดยไม่ต้องสวดสมนุภาสน์, เป็นชื่อเฉพาะของธรรมคืออาบัติสังฆาทิเสสที่ต้องในทันทีที่ล่วงละเมิดโดยไม่มีการสวดสมนุภาสน์ และภิกษุณีที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสต้องถูกไล่ออกจากภิกษุณีสงฆ์

กล่าวถึงปฐมาปัตติยะ ก็ภิกษุณีใดรู้อยู่ไม่บอกพระราชา สงฆ์ คณะ สมาคม หรือกลุ่มชนให้ทราบ บวชให้สตรีผู้เป็นโจรซึ่งเป็นที่รู้กันว่าต้องโทษประหาร เว้นไว้

SAMPLE

แต่สตรีที่สมควร แม้ภิกษุณีนี้ก็ต้องธรรมคือสังฆาทิเสสที่ชื่อว่าปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ (วิ.ม.(ไทย) ๓/๖๘๐/๒๘, วิ.ภิกฺขุณี.(ไทย)๓/๖๘๔/๓๓, ๓/๖๙๒/๔๐,๓/๖๙๖/๔๓,๓/๗๐๑/๔๖,๓/๗๐๖/๕๐,วิ.อ. ๒/๖๗๙/๔๗๑)

ปฐวี: ดิน, ธาตุดิน เป็นหนึ่งในธาตุ ๔, ปฐวี มี ๔ ชนิด คือ (๑) ลักขณปฐวี เป็นสิ่งที่แข็งกระด้าง หยาบเฉพาะตนในตัวมันเอง (๒) สสัมภารปฐวีเป็นส่วนหนึ่งในร่างกายมีผม ขน เล็บ เป็นต้น และวัตถุภายนอกมีโลหะเป็นต้น พร้อมทั้งคุณสมบัติมีสีเป็นต้น (๓) อารัมมณปฐวี เป็นปฐวีธาตุที่นำมากำหนดเป็นอารมณ์ของปฐวีกสิณ นิมิตตปฐวี ก็เรียก (๔) สัมมติปฐวี เป็นปฐวีธาตุที่ปฐวีเทวดามาเกิดในเทวโลกด้วยอำนาจปฐวีกสิณและฌาน ในที่นี้ ปฐวี หมายถึงทั้ง ๔ ชนิด กล่าวถึงการมาชุมนุมของเทวดา ครั้งนี้ เทพปฐวีก็มาด้วย ดังความว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาจำนวนมากใน ๑๐ โลกธาตุประชุมกันเพื่อเยี่ยมตถาคตและภิกษุสงฆ์ เวลานั้น เทพ (๑๐ หมู่) คืออาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณาเป็นผู้มียศก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒/๒,๑๒/๗/๑๐,๑๒/๑๐/๑๓,๑๒/๑๒/๑๕,ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๒/๒๗)

ปฐวีกสิณ: การเพ่งอารมณ์ที่เป็นวัตถุ, การเพ่งรูปเป็นอารมณ์, วัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงใจให้เป็นสมาธิ, ปฐวีกสิณ เป็นหนึ่งในกสิณ ๑๐ อย่าง

กล่าวถึงเรื่องกสิณ ๑๐ ประการ มีวิธีเพ่งคือ บุคคลหนึ่งจำปฐวีกสิณ กสิณคือดินได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่มีสอง ไม่มีประมาณ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๖/๓๖๑,๑๑/๓๖๐/๔๒๙,ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๔๖/๒๔๗, องฺ.ทสก.อ.(บาลี)๓/๒๕/๓๓, อง.ทสก.ฏีกา ๓/๒๕/๓๙๕) และดูเทียบ องฺ.ทสก. (แปล) ๒๔/๒๕/๕๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๐/๒๙๘,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๔๓/๕๐,๒๐/๔๔๔/๕๐, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๒๔/๔๕๕,๓๗/๔๓๒/๔๖๓)

ปฐวีทุนทุภิ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิ์พระนามว่าปฐวีทุนทุภิ, พระองค์ผู้ในอดีตชาติได้พยากรณ์นิมิตและทำหมู่ชนให้เย็นใจ ได้อานิสงส์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิในกัปที่ ๘๙ เรื่องสัมมุขาถวิกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสัมมุขาถวิกเถระได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระสัมมุขาถวิกเถระได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า เมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์ประสูติ ท่านพยากรณ์นิมิตและทำหมู่ชนให้เย็นใจว่า พระโพธิสัตว์นี้จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก ในกัปที่ ๙๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าสัมมุขาถวิกะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก ในกัปที่ ๘๙ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้า

SAMPLE

จักรพรรดิพระนามว่าปฐวีทุนทุภิ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๔/๒๘๔)

ปฐวีธาตุ: ธาตุดิน, ธาตุหนึ่งในธาตุ ๔, หนึ่งในมหาภูตรูป ๔, ธาตุที่เห็นตามความเป็นจริงว่าไม่ใช่ของเรา และเราไม่ใช่นั่น ทำให้จิตคลายกำหนัดได้ กล่าวถึงปฐวีธาตุทั้งที่เป็นภายในทั้งที่เป็นภายนอก ปฐวีธาตุภายใน คือ อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข้นแข็ง เป็นของหยาบ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า และปฐวีธาตุภายนอกนี้ ก็เป็นปฐวีธาตุนั่นเอง บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า 'นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา' บัณฑิตครั้นเห็นปฐวีธาตุนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนัดจากปฐวีธาตุ (ที.สี.(ไทย)๙/๔๘๗/๒๑๖,๙/๔๘๘/๒๑๗,ที.ป.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๗,๑๑/๓๒๕/๓๒๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๒/๓๓๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๔/๑๒๖,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๐๐/๑๑๘,๑๔/๑๒๕/๑๖๒)

ปฐวีธาตุภายใน: อุปาทินนกรูปภายใน, ลักษณะที่เป็นของแข็ง, ของหยาบ มีผม ขน เล็บ เป็นต้น

กล่าวถึงปฐวีธาตุภายใน ได้แก่อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข้นแข็ง เป็นของหยาบ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใดที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข้นแข็ง เป็นของหยาบ นี้เรียกว่าปฐวีธาตุภายใน (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๔๙/๔๐๕)

ปฐวีธาตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฐวีธาตุ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ(ธาตุไฟ) วาโยธาตุ(ธาตุลม) อากาสธาตุ(ธาตุอากาศ) และวิญญาณธาตุ(ธาตุวิญญาณ) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี ย่อมก้าวลงสู่อริยมรรค หยั่งลงสู่ภูมิของสัตบุรุษ ผ่านภูมิของปุถุชนได้ ไม่ทำกรรมที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานหรือภูมิแห่งเปรต จะไม่ตายตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ผู้ที่ประจักษ์ชัดธรรมเหล่านี้โดยยิ่งด้วยปัญญาอย่างนี้ ชื่อว่าธัมมานุสารี ย่อมก้าวลงสู่อริยมรรค หยั่งลงสู่ภูมิของสัตบุรุษ ผ่านภูมิของปุถุชนได้แล้ว ไม่ทำกรรมที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานหรือภูมิแห่งเปรต และจะไม่ตายตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ผู้ที่รู้เห็นธรรมเหล่านี้อย่างนี้

SAMPLE

ชื่อว่าเป็นโสดาบันไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันหน้า (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๑๐/๓๒๖)

ปฐวีสัญญา: การกำหนดปฐวี, การเจริญกำหนดธาตุดินของสมณะหรือพราหมณ์
พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเหตุแผ่นดินไหวใหญ่กับพระอานนท์เรื่องปฐวีสัญญาที่สมณะหรือพราหมณ์เจริญนิดหน่อยแต่เจริญอาโปสัญญามากเป็นเหตุหนึ่ง ว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ มีความชำนาญทางจิต หรือเทพผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ได้เจริญปฐวีสัญญานิดหน่อย แต่เจริญอาโปสัญญาจนหาประมาณมิได้ จึงทำให้แผ่นดินนี้ไหวสั่นสะเทือนเลื่อนลั่น นี้เป็นเหตุปัจจัยประการที่ ๒ ที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๑/๑๑๗)

ปฐวีสูตร : พระสูตรว่าด้วยแผ่นดิน มี ๒ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปฐวีสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยแผ่นดิน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนแผ่นดิน ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนก้อนดินเหนียวเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อน ดังนั้นการตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๘/๑๖๔)

2.ปฐวีสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยแผ่นดิน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนบุคคลยกเอาแผ่นดิน มาปั้นเป็นก้อนเท่ากับเมล็ดกระเบา จนกระทั่งแผ่นดินนั้นหมดไปก็ไม่สามารถนับมารดาบิดาเหล่านั้นได้ครบ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๕/๒๑๖)

ปฐวีสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยแผ่นดิน (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนแผ่นดินใหญ่ ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนก้อนดินเหนียว ๗ ก้อน ดังนั้นการตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๙/๑๖๕)

ปณิธิ: ความตั้งมั่น, ความตั้งมั่นด้วยญาณจนเห็นความเสื่อมและดับไป
เป็นการแสดงญาณชื่อวิหารสมาปัตตัฏฐญาณ ญาณในสภาวะแห่งวิหารสมาบัติ กล่าวคือ พระโยคาวจรเมื่อพิจารณานิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ซึ่งสังขารนิมิตด้วยญาณ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต และเมื่อพิจารณาปณิธิความตั้งมั่น โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ซึ่งปณิธิด้วยญาณ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๘/๔๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๗๘/๑๓๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑๕/๓๕๗)

SAMPLE

ปณิธิสัญญา: การกำหนดความตั้งมั่น, การยืนยันที่เที่ยงแท้
กล่าวถึงสัญญาวิโมกข์ว่าเป็นอย่างไร เป็นอย่างนี้ คือ สัญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑๐ สัญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ โดยปริยายพึงมีได้ด้วยอนิจจานุปัสสนาญาณพ้นจากนิจจสัญญา จึงเป็นสัญญาวิโมกข์ ทุกขานุปัสสนาญาณพ้นจากสุขสัญญา อนัตตานุปัสสนาญาณพ้นจากอัตตสัญญา นิพพิทานุปัสสนาญาณพ้นจากนันทิสัญญา (ความสำคัญโดยความเพลิดเพลิน) วิราคานุปัสสนาญาณพ้นจากราคสัญญา นิโรธานุปัสสนาญาณพ้นจากสมุทยสัญญา...ปฏินิสสัคคานุปัสสนาญาณ พ้นจากอาทานสัญญา (ความสำคัญโดยความถือมั่น) อนิมิตตานุปัสสนาญาณพ้นจากนิมิตตสัญญา อัปปณิหิตานุปัสสนาญานพ้นจากปณิธิสัญญา (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

ปณีตตรสูตร : พระสูตรว่าด้วยกำเนิดนาคที่ประณีตกว่ากัน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กำเนิดของนาคมี ๔ แต่นาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะและโอปปาติกะประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ นาคที่เป็นสังเสทชะและโอปปาติกะประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะและชลาพุชะและนาคที่เป็นโอปปาติกะประณีตกว่านาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะและสังเสทชะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๓/๓๕๐)

ปณีตธาตุ: ธาตุอย่างประณีตกล่าวถึงธาตุ ๓ อีกนัยหนึ่งได้แก่ (๑) หีนธาตุ ธาตุอย่างหยาบ (๒) มัชฌิมธาตุ ธาตุอย่างกลาง (๓) ปณีตธาตุ ธาตุอย่างประณีต (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓)

ปณีตาธิมุตตตา: ความที่จิตน้องไปในธรรมที่ว่าง, จิตที่น้อมไปในธรรมที่ไม่มีนิมิต, จิตที่น้อมไปในธรรมที่ไม่มีปณิหิตะ ปณีตาธิมุตตตา คือ ความที่จิตน้อมไปในธรรมที่ว่าง ชื่อว่าปณีตาธิมุตตตา ความที่จิตน้อมไปในธรรมที่ไม่มีนิมิต ชื่อว่าปณีตาธิมุตตตา ความที่จิตน้อมไปในธรรมที่ไม่มีปณิหิตะ(ที่ตั้ง) ชื่อว่าปณีตาธิมุตตตา (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘๒/๑๔๐)

ปตาปนนรก: นรกขุมที่ ๗ ในนรกมหานรก ๘ ขุม, นรกขุมที่ร้อนจัด, นรกที่ทำให้ร้อนมาก หมายถึงสัตว์นรกในนรกนี้ถูกไล่ตีหนีขึ้นไปบนภูเขา บนกำแพงที่ร้อน ตกลงมาถูกหลาวเหล็กเสียบแทงเป็นคำกล่างของฤาษีโพธิสัตว์ที่กราบทูลพระราชาถึงเรื่องนรก ว่า ข้าแต่มหาราช ธรรมชื่อว่าเป็นทางที่ปลอดภัย ส่วนอธรรมชื่อว่าเป็นทางที่ไม่ปลอดภัย เพราะว่าอธรรมนำสัตว์ไปสู่นรก ส่วนธรรมยังสัตว์ให้ถึงสุคติ ข้าแต่มหาบพิตร คนผู้ประพฤติล่วงธรรมทั้งหลาย มีชีวิตไม่ราบรื่น ตายไปแล้วจะไปสู่คติใดในนรก ขอพระองค์ทรงสดับการกล่าวถึงนรกเหล่านั้นของอาตม

SAMPLE

ภาพเถิดว่า ปตาปนนรก นรกที่ร้อนมาก (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๘๓/๔๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๙๑๐/๙๓๙)

ปติฏฐาปกัฏฐนิทเทส : แสดงสภาวะให้ตั้งอยู่ ในปฏิสัมภิทามรรค ตั้งคำถามว่า พึงเห็นอินทรีย์เพราะมีสภาวะให้ตั้งอยู่ เป็นอย่างไร แล้วตอบว่า ผู้มีศรัทธาให้สัทธินทรีย์ตั้งอยู่ในความน้อมใจเชื่อ สัทธินทรีย์ของผู้มีศรัทธาให้ผู้มีศรัทธาตั้งอยู่ในความน้อมใจเชื่อ ผู้มีความเพียรให้วิริยินทรีย์ตั้งอยู่ในการประคองไว้ วิริยินทรีย์ของผู้มีความเพียรให้ผู้มีความเพียรตั้งอยู่ในการประคองไว้ ผู้มีสติให้สตินทรีย์ตั้งอยู่ในความตั้งมั่นสตินทรีย์ของผู้มีสติให้ผู้มีสติตั้งอยู่ในความตั้งมั่น ผู้มีจิตตั้งมั่นให้สมาธินทรีย์ตั้งอยู่ในอวิกเขปะ สมาธินทรีย์ของผู้มีจิตตั้งมั่นให้ผู้มีจิตตั้งมั่นตั้งอยู่ในอวิกเขปะ ผู้มีปัญญาให้ปัญญินทรีย์ตั้งอยู่ในความเห็น ปัญญินทรีย์ของผู้มีปัญญาให้ผู้มีปัญญาตั้งอยู่ในความเห็น พระโยคาวจรให้อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ในเนกขัมมะ อินทรีย์ ๕ ของพระโยคาวจรให้พระโยคาวจรตั้งอยู่ในเนกขัมมะ พระโยคาวจรให้อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ในอพยาบาท อินทรีย์ ๕ ของพระโยคาวจรให้พระโยคาวจรตั้งอยู่ในอพยาบาท พระโยคาวจรให้อินทรีย์ตั้งอยู่ในอาโลกสัญญา อินทรีย์ ๕ ของพระโยคาวจรให้พระโยคาวจรตั้งอยู่ในอาโลกสัญญา พระโยคาวจรให้อินทรีย์๕ตั้งอยู่ในอวิกเขปะอินทรีย์ ๕ ของพระโยคาวจร โยคาวจรตั้งอยู่ในอวิกเขปะ ฯลฯ พระโยคาวจรให้อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค อินทรีย์ ๕ ของพระโยคาวจรให้พระโยคาวจรตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค พึงเห็นอินทรีย์ เพราะมีสภาวะให้ตั้งอยู่อย่างนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐๓/๓๓๑)

ปติฏฐิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นเอก พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันเป็นเอกคือไม่ประมาท จึงจะเจริญอินทรีย์ ๕ ให้มากได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๖/๓๔๐)

ปติปูชิกาวัตถุ : เรื่องนางปติปูชิกา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มฤตยูย่อมทำคนที่มีใจติดข้องอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ผู้มัวแต่เลือกเก็บดอกไม้อยู่ ผู้ไม่อิ่มในกามทั้งหลาย ให้ตกอยู่ในอำนาจ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๘/๔๒)

ปติพพตาวิมาน (ปฐม) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี (เรื่องที่ ๑) กล่าวถึงวิมานที่ดาดด้วยบุปผชาติน่ารื่นรมย์ มีนกนานาพันธุ์ส่งเสียงไพเราะน่าฟังในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ผู้ซื่อสัตย์ต่อสามีในที่นี้คือหญิงชาวกรุงสาวัตถี เป็นผู้รักษาศีล ให้ทาน ชอบช่วยเหลือผู้อื่น และได้ถวายข้าวและน้ำเป็นอันมากด้วยความเคารพ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๓/๑๖)

ปติพพตาวิมาน (ทุติย) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี (เรื่องที่ ๒) กล่าวถึงวิมานที่มีเสาทำด้วยแก้ไพฑูรย์เปล่งแสงเรืองรองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

SAMPLE

ผู้ซื่อสัตย์ต่อสามีในที่นี้คือหญิงชาวกรุงสาวัตถี เป็นอุบาสิกา ได้ถวายข้าวและน้ำเป็นอันมากแด่พระเถระผู้เป็นพระอรหันต์ด้วยความเคารพ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๐๑/๑๗)

ปโตทสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฏักของสารถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีมี ๔ ประเภท เปรียบเทียบกับลักษณะของบุรุษอาชาไนยมี ๔จำพวก คือ ม้าอาชาไนยพันธุ์ดี (๑) บางตัวเห็นเงาปฏักก็หวาดหวั่น สำนึกว่า นายสารถีผู้ฝึกม้าจะให้เราทำการอะไร เราจะสนองเขาอย่างไร เปรียบเหมือนบุรุษอาชาไนยพอได้ฟังข่าวว่า ในหมู่บ้านหรือตำบลโน้น สตรีหรือบุรุษประสพทุกข์หรือตาย สลดใจ สำนึกตัว จึงเริ่มบำเพ็ญเพียรโดยแยบคาย อุทิศกายและใจ ทำให้แจ้งปรมัตถสัจจะด้วยนามกายและเห็นแจ้งทั่วถึงด้วยปัญญา (๒) บางตัว ... ถูกแทงด้วยปฏักที่ขุมขน จึงหวาดหวั่น สำนึกว่า นายสารถีผู้ฝึกม้าจะให้เราทำการอะไร เราจะสนองเขาอย่างไร เปรียบเหมือนบุรุษอาชาไนยไม่ได้ฟังข่าวว่า ในหมู่บ้านหรือตำบลโน้น สตรีหรือบุรุษประสพทุกข์หรือตาย แต่เห็นสตรีหรือบุรุษประสพทุกข์หรือตายด้วยตนเองก็สลดใจ ... เห็นแจ้งทั่วถึงด้วยปัญญา (๓) บางตัว ... ถูกแทงด้วยปฏักถึงผิวหนังจึงหวาดหวั่น สำนึกว่า นายสารถีผู้ฝึกม้าจะให้เราทำการอะไร เราจะสนองเขาอย่างไร เปรียบเหมือนบุรุษอาชาไนยไม่ได้ฟังข่าวเช่นนั้น ไม่ได้เห็นสตรีหรือบุรุษประสพทุกข์หรือตายด้วยตนเอง แต่ญาติหรือสาโลหิตของเขาประสพทุกข์หรือตาย ก็สลด ... เห็นแจ้งทั่วถึงด้วยปัญญา (๔) บางตัว ... ถูกแทงด้วยปฏักถึงกระดูกจึงหวาดหวั่น สำนึกว่า นายสารถีฝึกม้าจะให้เราทำการอะไร เราจะสนองเขาอย่างไร เปรียบเหมือนบุรุษอาชาไนยฟังข่าวเช่นนั้น ไม่ได้เห็นสตรีหรือบุรุษประสพทุกข์หรือตายทั้งญาติหรือสาโลหิตของเขาก็ไม่ได้ประสพทุกข์หรือตาย แต่ตัวเขาประสพเวทนาอันมีในร่างกายเป็นทุกข์ กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิต สลดใจ ... เห็นแจ้งทั่วถึงด้วยปัญญา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๓/๑๗๒)

ปทกุสลมาณวชาดก : ชาดกว่าด้วยมาณพผู้ฉลาดในการสะกดรอย มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นบุตรนางยักษิณีผู้มีหน้าเหมือนม้า เป็นผู้ฉลาดในการสะกดรอย แอบพาบิดาซึ่งเป็นมนุษย์หนีมารดาจะไปอยู่แดนมนุษย์ เมื่อมารดาตามมาทันที่ฝั่งแม่น้ำในระหว่างทาง แต่ไม่สามารถทำอะไรเพราะสิ้นสุดเขตอำนาจของนาง นางจึงได้ร้องสั่งให้บุตรซึ่งกำลังแบกบิดาอยู่กลางแม่น้ำให้เรียนมนตร์จินดามณีไว้หาเลี้ยงชีวิต เมื่อบุตรเรียนแล้วนางก็ได้ถึงแก่ความตาย พระโพธิสัตว์พาบิดาไปอาศัยเมืองพาราณสีอยู่ ตนเองเข้ารับการราชเป็นนักสะกดรอย พระราชากับปุโรหิตประสงค์จะทดลองวิชาของพระโพธิสัตว์จึงลักแก้ว

มณีของพระองค์ ไปซ่อนไว้ในสระโบกขรณี แล้วให้พระโพธิสัตว์ค้นหา เมื่อพระโพธิสัตว์หาเจอแล้ว แต่พระราชาประสงค์จะให้จับโจรให้ได้ พระโพธิสัตว์รู้ว่าพระราชาเป็นโจรเสียเอง ไม่อาจจะกราบทูลได้โดยตรง จึงยกอุปมาเรื่องภัยเกิดแต่ที่พึ่งมาเปรียบเทียบให้พระราชาและชาวเมืองฟังว่า น้ำซึ่งเป็นที่พึ่งของชาวเมืองแต่ก็พัดคนจมน้ำตายได้ แผ่นดินซึ่งเป็นที่อาศัยของชาวเมือง แต่ก็ถล่มทับคนตายได้ ไฟที่เขาใช้หุงหาอาหาร ให้แสงสว่าง ให้ความอบอุ่น แต่ก็ไหม้คนถึงตายได้ ข้าวที่ชาวเมืองใช้บริโภคยังชีพ แต่ก็ทำให้คนบริโภคมากถึงแก่ความตายได้ ลมเย็น ๆ ท้ายฤดูร้อนที่ชาวเมืองต้องการ ก็พัดคนถึงตายได้ ต้นไม้ซึ่งเป็นที่อาศัยของฝูงนก ยังเกิดไฟป่าไหม้จนนกไม่มีที่อาศัย แม่ผัวบางคนนำลูกสะใภ้มาสู่เรือน แต่ลูกสะใภ้ไล่ออกจากเรือนได้ ลูกบางคนพ่อแม่เลี้ยงมาด้วยความรัก ก็ยังสามารถไล่พ่อแม่ออกจากบ้านได้ ภัยเกิดแต่ที่พึ่งทั้งนั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ยกอุปมาอยู่อย่างนี้ พระราชายังรบเร้าให้จับโจรให้ได้ พระโพธิสัตว์จึงบอกแก่ชาวเมืองว่า ขอทุกท่านจงฟังข้าพเจ้า ที่ใดมีน้ำ ที่นั้นกลับร้อน ที่ใดปลอดภัย ที่นั้นกลับมีภัย พระราชาและปุโรหิตเป็นโจรปล้นแว่นแคว้นเสียเอง พวกท่านจงพากันรักษาตัวอยู่ให้ดีเถิด ภัยเกิดแล้วแต่ที่พึ่ง เมื่อชาวเมืองได้ฟังดังนั้นจึงพากันรุมประชาทัณฑ์พระราชากับปุโรหิตถึงแก่ความตาย แล้วตั้งพระโพธิสัตว์ให้เป็นพระราชา ตั้งบิดาให้เป็นปุโรหิต เมื่อที่พึ่งภายนอกเป็นภัย บัณฑิตจึงสร้างที่พึ่งภายในด้วยตนเอง เมื่อที่พึงเป็นภัยเสียเอง แล้วชาวเมืองจะพึงใคร เป็นธรรมดาอยู่เองที่เขาจะต้องแสวงหาที่พึ่งใหม่ (ขุ.ชา.นวก.(ไทย)๒๗/๔๙/๓๐๙)

ปทปรมะ: บุคคลที่มีระดับสติปัญญาต่ำ, บุคคลที่มีการรอบรู้ได้ยาก, บุคคลที่ฟังไว้มาก แสดงไว้มาก ทรงจำไว้มาก และพูดไว้มาก แต่ไม่บรรลุธรรมในชาตินี้ คือ ไม่สามารถที่จะบำเพ็ญฌาน วิปัสสนา มรรค หรือผลให้บังเกิดได้

กล่าวถึงบุคคลลำดับที่ ๔ ในบุคคล ๔ จำพวกที่มีระดับสติปัญญาต่างกันมีปรากฏอยู่ในโลก คือ (๑) อุคฆฏิตัญญู ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน (๒) วิปจิตัญญู๓ ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ (๓) เนยยะ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ (๔) ปทปรมะ ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓๓/๒๐๒,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๓/๓๘๐, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๑๓๓-๑๓๔/๔๑๗-๔๑๘)

ปทปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปทปูชกเถระ มีชื่อเหมือนกัน ๒ องค์ แต่คนละองค์กัน กล่าวคือ

๑.ปทปูชกเถราปทาน® ประวัติในอดีตชาติของพระปทปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท่านถวายดอกมะลิแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัต

ถะและข้าพเจ้ามีจิตร่าเริง จึงโปรยดอกมะลิ ๗ ดอก ลงที่พระยุคลบาท ด้วยความยินดี ด้วยผลกรรมนั้น ในวันนี้ ท่านจึงใหญ่เหนือนรชนและเทวดา ทรงร่างกายอันมีในภพสุดท้ายอยู่ ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาด้วยดอกไม้ ในกัปที่๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๓ ชาติ มีพระนามว่าสมันตคันธะครองแผ่นดิน มีทวีปทั้ง ๔ เป็นขอบเขต เป็นใหญ่ในหมู่ชน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙/๒๕๒)

2.ปทปูชกเถราปทาน[๒] ประวัติในอดีตชาติของพระปทปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเกิดเป็นกินนรในป่าหิมพานต์ ได้นำ(ผง)จันทน์แดงและกฤษณามาโปรยลงที่พระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๔๕๗)

ปทวิกกมนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปทวิกกมนะ, พระองค์ผู้ในอดีตชาติได้พยากรณ์นิมิตและทำหมู่ชนให้เย็นใจ ได้อานิสงส์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ ในกัปที่ ๘๒ เรื่องสัมมุขาถวิกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสัมมุขาถวิกเถระ ท่านพระสัมมุขาถวิกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า เมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์ประสูติ ท่านพยากรณ์นิมิตและทำหมู่ชนให้เย็นใจว่า พระโพธิสัตว์นี้จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลกด้วยอานิสงส์นั้น ในกัปที่ ๘๒ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปทวิกกมนะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๑/๒๘๕)

ปทสัญญกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปทสัญญกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท่านเกิดเป็นมนุษย์ เห็นรอยพระบาทที่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าติสสะ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ทรงประทับไว้แล้วจึงเป็นผู้มีจิตร่าเริงเบิกบาน ทำจิตให้เลื่อมใสในรอยพระบาท ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ได้ความทรงจำในรอยพระบาทในครั้งนั้นจึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งความทรงจำในรอยพระบาท ในกัปที่ ๗ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าสุเมธะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๒๑๖)

ปทสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ มี ๒ สูตร แปลความหมายเหมือนกันต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

SAMPLE

1.ปทสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด เหมือนรอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทุกชนิดที่เที่ยวอยู่บนแผ่นดิน เพราะความไม่ประมาททำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๐/๗๕)

2.ปทสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ปัญญินทรีย์ซึ่งเลิศกว่าอินทรีย์ ๔ ที่เหลือจัดเป็นบทแห่งธรรมที่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ เหมือนรอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทุกชนิดที่เที่ยวอยู่บนแผ่นดิน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๔/๓๓๙)

ปทโสธัมมสมุฏฐาน: การเกิดขึ้นแห่งธรรมเป็นบทๆ,การสอนให้กล่าวธรรมแข่งกันเป็นบท, ทุกสิกขาบทมี ๒ สมุฏฐาน

กล่าวถึงการบัญญัติสิกขาบท ว่า ในสิกขาบทที่ ๑๐ และ ๑๒ นั้นมี ๑ พระบัญญัติ บรรดาสมุฏฐานแห่งอาบัติ ๖ สมุฏฐานเกิดด้วยสมุฏฐาน ๒ สมุฏฐานเป็นปทโสธัมมสมุฏฐาน (วิ.ป.(ไทย)๘/๗๕/๕๘, วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒๒/๒๔๘,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒๒/๒๔๙, วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒๖/๒๗๑)

ปทีปวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายประทีป กล่าวถึงวิมาน ที่มีแสงสว่างโชติช่วงในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ผู้ถวายประทีปคือหญิงชาวกรุงสาวัตถี ได้ตามประทีปไว้หน้าธรรมาสน์แล้วนั่งฟังพระธรรมเทศนา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๕/๑๓)

ปทีโปปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยประทีป พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การมนสิการอานาปานสติให้ดี ย่อมทำให้ความหวังหลายอย่างสำเร็จได้และทำให้ดับเวทนาได้ เหมือนประทีปดับไปฉะนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๔/๔๖๐)

ปทุฏฐจิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มีจิตถูกประทุษร้าย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความมีจิตถูกประทุษร้าย กล่าวคือขุ่นมัวด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น เป็นเหตุ ให้ตกนรก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๐/๓๖๓)

ปทุม, ดอก,กอ: กอดอกบัวหลวง, ตำอุปมาสมณะเหมือนดอกปทุม คือพระขีณาสพผู้อุภโตภาควิมุต ที่มีคุณบริบูรณ์ เพราะมีฌานและ อภิญญาเหมือนดอกปทุมที่งอกขึ้นในสระ มีกลีบครบร้อย

กล่าวถึงเรื่องทรงพิจารณาเวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว มีอุปมาเหมือนในกออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำอยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำไม่แตะน้ำ (วิ.ม.(ไทย)๔/๙/๑๔,ที.สี.(ไทย)๙/๒๓๑/๗๗,๙/๔๖๙/๒๐๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗/๒๑,๑๐/๖๙/๓๙,๑๐/

๓๔๘/๒๗๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๗/๑๓๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๖๙/๓๙,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๐๖/๘๑,๒๖/๙๖๒/๑๑๗,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๗๔๓/๔๖๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/ ๓๔๕/๔๓๓,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๘๗/๓๖๔)

ปทุมกุมาร: กุมารนามว่าปทุม,กุมารผู้ถูกโยนลงเหวไม่ตายเพราะมีพญานาคแผ่พังพานรอรับอยู่ เรื่องในมหาปทุมชาดก ว่าด้วยมหาปทุมกุมาร กล่าวมาว่า กษัตริย์มหาศาลตลอดจนอำมาตย์ราชเสวกได้กราบทูลว่า โทษน้อยใหญ่ของผู้อื่นทั้งหมดที่ยังมิได้เห็น มิได้พิจารณาด้วยตนเอง ผู้ใหญ่ไม่ควรลงทัณฑ์ ส่วนผู้ใดเป็นกษัตริย์ยังมิได้ทรงพิจารณาแล้ว ทรงลงอาชญา ผู้นั้นชื่อว่ากลืนโภชนาหารพร้อมทั้งหนามเหมือนคนตาบอดแต่กำเนิด กลืนกินอาหารที่มีแมลงวัน มีกรณีพระราชาผู้โง่เขลาทรงสั่งลงอาชญาปทุมกุมารนั้นลงเหวตามคำขอของหญิงคนหนึ่ง แต่กุมารไม่ตาย ต่อมาพระราชาตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า ที่ซอกเขาอันเป็นเหวลึกหลายชั่วลำตาล ยากที่จะขึ้นมาได้ เจ้าถูกผลักตกลงไปในเหวนั้นทำไมจึงไม่ตาย พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า พญานาคเกิดอยู่ที่ซอกเขานั้นแผ่พังพาน มีกำลัง ใช้ขนดรองรับอาตมภาพ เพราะเหตุนั้น อาตมภาพจึงไม่ตายในเหวนั้น (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๑๓/๓๙๒)

ปทุมกูฏาคาริกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมกูฏาคาริกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านเกิดเป็นพรานเนื้อ เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปิยทัสสี นั่งอยู่ในเรือนแก้วที่มุงด้วยดอกปทุมเก่า ๆ ท่านจึงหาดอกปทุมมามุงให้ใหม่ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕๓/๖๓๐)

ปทุมเกสริยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมเกสริยเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเกิดเป็นช้างพลายตระกูลมาตังคะ มีจิตเลื่อมใส ได้นำเกสรบัวไปโปรยลงบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๔๖๒)

ปทุมฉทนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมฉทนิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท่านเกิดเป็นมนุษย์ ถือดอกปทุมที่บานดีแล้ว บูชาที่จิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ทำหลังคากั้นไว้ในอากาศเหนือจิตกาธาน เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๔๗ ท่าน ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าปทุมิสสระ ทรงเป็นใหญ่มีชัยชนะในทวีปทั้ง ๔ มีพลานุภาพมากในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๓/๑๗๘)

SAMPLE

ปทุมชาดก : ว่าด้วยลูกชายเศรษฐีขอดอกบัว มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า บุตรเศรษฐีโพธิสัตว์ได้กล่าวความจริงขอดอกบัวกับคนเก็บดอกบัวจมูกแหว่งว่า เพื่อนทั้งสองพากันพูดเพ้อเจ้อด้วยคิดว่า ชายผู้นี้จะให้ดอกบัวแก่เราบ้าง พวกเขาจะพูดหรือไม่พูดก็ตาม จมูกของท่านก็ไม่มีทางงอกขึ้นได้ เราเพียงแต่ขอท่านเท่านั้น ท่านจงให้ดอกบัวแก่เรา นะสหาย ทำให้เขาพอใจให้ดอกบัวเป็นอันมาก ซึ่งต่างจากสหายทั้งสองที่ได้ยกอุปมามาก่อนแล้วจึงกล่าวขอซึ่งคนหนึ่งพูดว่า ผมและหนวดที่โกนแล้วย่อมงอกขึ้นได้ ฉันใด ขอจมูกของท่านจงงอกขึ้น ฉันนั้น สหาย เราขอดอกบัวกับท่าน ขอท่านจงให้แก่เราบ้าง อีกคนหนึ่งพูดว่า พืชที่เก็บไว้ในฤดูใบไม้ล่วง เขาหว่านลงในนาแล้วย่อมงอกขึ้นได้ ฉันใด จมูกของท่านก็จะงอกขึ้นได้ ฉันนั้น สหาย ท่านจงให้ดอกบัวแก่เราบ้าง ทำให้เขาโกรธมากไม่พอใจและไม่ให้ดอกบัวเลยการพูดความจริงเสียตั้งแต่ต้นแม้ยังไม่ประสพผลอย่างที่หวังก็ไม่ใช่เรื่องเสียหายแต่อย่างไร เพราะจะทำให้ผู้พูดเกิดความภูมิใจว่าตนไม่ได้ทำวจีทุจริต เมื่อได้สิ่งนั้นมา เมื่อไม่ได้มาก็ไม่เกิดความเดือดร้อนใจแต่อย่างไร (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๓๑/๑๒๗)

ปทุมเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติท่านได้ยืนถือดอกปทุมพร้อมทั้งธงอยู่ในที่ไกล ๒๕๐ ชั่วคันธนู มีใจร่าเริงได้โยนดอกปทุมพร้อมด้วยธงขึ้นไปในอากาศ เพื่อบูชาพระมุนีพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านเป็นจอมเทพครองเทวสมบัติ ๓๐กัป เป็นพระเจ้าแผ่นดินครองแผ่นดิน ๗๐๐ กัป ในชาติสุดท้านี้ มีอายุ ๕ ขวบ ก็ได้บรรลุอรหัตตผลได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๗/๑๙๘)

ปทุมธาริยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมธาริยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ใช้ดอกปทุมกั้นแทนร่มถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า พระนามว่าสัมภวะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๘/๒๑๔)

ปทุมนรก: นรกขุมดอกบัว, เป็นนรกขุมหนึ่งอยู่ในอเวจีมหานรกซึ่งเป็นขุมสุดท้ายของมหานรก ๘ ขุม เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม เช่นอัพพุทนรกเป็นสถานที่ทรมานสัตว์โดยการนับชิ้นเนื้อเป็นเครื่องบอกระยะเวลาในการทรมานสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องปทุนรกไว้ในโกกาลิกสูตร ว่า ...การปราชัยด้วยทรัพย์ ในการเล่นการพนันจนหมดตัวนี้ เป็นความผิดเพียงเล็กน้อย แต่การที่บุคคลมีใจประทุษร้าย ในบุคคลผู้ดำเนินไปดีแล้วนี้เท่านั้น เป็นความผิดมากกว่า บุคคลผู้ตั้งวาจาและใจอันชั่วติเตียนพระ

SAMPLE

อริยะ ย่อมเข้าถึงนรกสิ้น ๑๓๖,๐๐๐ นิรัพพุทกัป กับอีก ๕ อัพพุทกัป ครั้งนั้น โกกาลิกภิกษุได้มรณภาพด้วยอาพาธนั้นเองแล้วไปเกิดในปทุมนรก เพราะมีจิตผูกอาฆาตในพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๙/๒๐๓,องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๘๙/๓๖๖)

ปทุมปราสาท: ปราสาทประทุม, ชื่อปราสาทหลังหนึ่งใน ๓ หลังของพระโสภิตพุทธเจ้า กล่าวถึงพระโสภิตพุทธเจ้าว่า ในกรุงชื่อว่าสุธรรม มีกษัตริย์พระนามว่าสุธรรม เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุธรรมา เป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโสภิตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง ชื่อ กุมุทปราสาท นพินีปราสาท และปทุมปราสาท (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๗//๖๒๑)

ปทุมปุปผสูตร : พระสูตรว่าด้วยดอกบัว สมัยที่ภิกษุรูปหนึ่งอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล เธอกลับจากบิณฑบาตหลังฉันเสร็จแล้วลงสู่สระโบกขรณี สูดดมกลิ่นดอกบัว เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านสูดดมกลิ่นดอกบัวที่เกิดในน้ำ ไม่มีคนถวายซึ่งเป็นองค์อันหนึ่งแห่งความเป็นขโมย เหตุนั้น ท่านจึงจัดว่าเป็นผู้ขโมยกลิ่น เมื่อภิกษุนั้นกล่าวว่า เราไม่ได้นำไป ไม่ได้หัก เพียงแต่ดมกลิ่น ท่านจะเรียกเราว่าเป็นขโมยได้อย่างไร ทำไมไม่เรียกผู้ขุดเหง้าบัว หักดอกบัวปุณฑริก มีการงานอันไม่บริสุทธิ์ว่าเป็นขโมยเล่า เทวดาจึงกล่าวว่า เราไม่พูดถึงบุรุษผู้มีบาปหนา แปดเปื้อนด้วยกิเลส มีราคะเป็นต้นเกินไปนั้น แต่จะกล่าวกับท่าน บาปประมาณเท่าปลายขนเนื้อทราย ย่อมปรากฏประดุจเท่าก้อนเมฆแก่ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน มักแสวงหาความสะอาดเป็นนิตย์ แล้วเตือนภิกษุนั้นว่า เราไม่ได้อาศัยท่านอยู่ และไม่ได้มีความเจริญเพราะท่าน ท่านแลพึงไปสู่สุคติด้วยกรรมที่ท่านพึงรู้เถิด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๔/๓๓๕)

ปทุมปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในกัปที่ ๙๒ ท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๘ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๘ ชาติพระนามว่าปทุมาภาส และได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ๔๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๑/๒๓๖)

ปทุมปูชกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมปูชกเถระ มีชื่อเหมือนกัน ๒ องค์ แต่คนละองค์กัน กล่าวคือ

SAMPLE

1.ปทุมปูชกเถราปทาน[๑] ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมปูชกเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเป็นดาบส มีดาบสบริวารอยู่ที่ภูเขาชื่อว่าโคตมะ ไม่ห่างจากภูเขาหิมพานต์ สั่งสอนศิษย์ให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ในกัปที่ ๙๑ ท่านได้ใช้ดอกปทุมบูชาไว้แด่พระพุทธเจ้าผู้มีพระภาค เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๑ ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าชลุตตมะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔/๕๒๘)

2.ปทุมปูชกเถราปทาน[๒] ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้นำดอกบัวกั้นบังแดดเพื่อบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๗/๒๙๐)

ปทุมพุทธวงศ์ :ว่าด้วยพระประวัติของพระปทุมพุทธเจ้า ในพุทธวงส์อธิบายไว้ว่า นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระปทุมพุทธเจ้าประสูติ ในกรุงจัมปกะ พระชนกพระนามว่าอสมะ พระชนนีพระนามว่าอสมา พระมเหสีพระนามว่าอุตตรา พระโอรสพระนามว่ารัมมะ ครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะคือรถ บำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นอ้อยช้างใหญ่ ได้มีการแสดงธรรมจักร ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ ทรงช่วยเทวดาและมนุษย์ ประมาณ ๑๐๐ โกฏิ ให้บรรลุธรรม ครั้งที่ ๒ ทรงช่วยเทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙๐ โกฏิ ให้บรรลุธรรม และครั้งที่ ๓ ตรัสสอนพระราชโอรสของพระองค์ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๐โกฏิ ได้บรรลุธรรม มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ ภิกษุประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิมาประชุมกัน ในครั้งที่ ๒ ภิกษุทั้งหลายประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน ช่วยกันเย็บจีวรเพื่อประโยชน์แก่พระธรรมเสนาบดี ในครั้งที่ ๓ ในคราวที่พระปทุมพุทธเจ้า ทรงเข้าจำพรรษาในป่าใหญ่ ภิกษุประมาณ๒๐๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน พระสาลเถระและพระอุปสาลเถระเป็นคู่อัครสาวก พระวรุณเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระราธาเถรีและพระสุราธาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา สภิยอุบาสกและอสมอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก รุจิอุบาสิกาและนันทรามาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ธรรมาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๒๘)

SAMPLE

ปทุมะ, นาย: ชื่อของนายปทุมะ, ผู้เป็นคนเฝ้าประตูอยู่ที่กรุงหงสวดี, ผู้เป็นคนแรกที่ถวายบริขารในพระสงฆ์ผซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐ กล่าวในเรื่องปิลินทวัจฉเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปิลินทวัจฉเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ท่านเป็นคนเฝ้าประตูอยู่ที่กรุงหงสวดี ได้รวบรวมโภคสมบัติเก็บไว้ในเรือนมากมายนับไม่ถ้วน ครั้งนั้น ท่านได้คิดอย่างนี้ว่า โภคสมบัติของเรามีมาก ภายในบุรีของเราก็มั่งคั่ง แม้พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน พระนามว่าอานนท์ ก็ทรงเชื้อเชิญเรา และเขาได้เห็นตัวอย่าง พระโอรสของพระราชาพระนามว่าปทุมะ ทรงถวายทานอย่างประเสริฐ คือช้างเชือกประเสริฐ บัลลังก์และพนักพิง ประมาณไม่น้อยในพระชินเจ้า แม้เราก็จักถวายทาน เราคิดถวายบริขารในพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดเป็นคนแรก ด้วยการถวายบริขารนี้เอง เราได้อานิสงส์ กิเลสทั้งหลายเราก็เผาได้แล้ว ภพทั้งปวงเราก็ถอนได้แล้ว เราตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้แล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ ดุจพญาช้างตัดเครื่องพันธนาการได้แล้วอยู่อย่างอิสระ การที่เราได้มาในสำนักของพระพุทธเจ้าเป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ เราได้บรรลุแล้วโดยลำดับ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑-๑๔/๕๘)

ปทุมะ, พระเจดีย์: พระเจดีย์นามว่าปทุม, วิหารชื่อปทุม, วิหารที่ประทับของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระเรื่องมหากัจจายนเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า พระเจดีย์ วิหารที่ประทับ ชื่อว่าปทุมะ ของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นที่พึ่งพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านให้ทำแผ่นศิลาไว้ภายใต้แล้วใช้ทองคำไล้ทาแผ่นศิลานั้น และได้กั้นฉัตรซึ่งทำด้วยรัตนะแล้ว ถือพัดวาลวีชนีพัดถวายพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของสัตว์โลกผู้คงที่ ได้อานิสงส์ ท่านได้รับแต่งตั้งในอตทัคคะ ตอบปัญหาที่ถูกถามอย่างย่อได้โดยพิสดาร และเมื่อตอบปัญหานั้น จักทำอัธยาศัยให้เต็มได้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๑/๑๕๔)

ปทุมะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ, พระอังโกลปุปผิยเถระในอดีตชาติได้นำดอกต้นปรูบูชาเรื่องอังโกลปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอังโกลปุปผิยเถระ พระอังโกลปุปผิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ ประทับอยู่ที่ภูเขาจิตรกูฏจึงเข้าเฝ้า ขณะนั้น ท่านได้เห็นต้นปรูมีดอกบานสะพรั่ง จึงเลือกเก็บแล้วนำเข้าบูชา พระชินสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้นจึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๓๒๘,๓๒/

SAMPLE

๑๖/๕๔๕,๓๒/๑๗/๕๔๕,๓๒/๑๖/๕๔๔,๓๒/๑๘/๓๖๐, ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑/๖๒๘,๓๓/๗/๗๒๒,๓๓/๑๖/๖๓๒,๓๓/๒๐/๖๓๒

ปทุมะ, พระพุทธเจ้า: พระโอรสพระนามว่าปทุมะ, พระองค์ผู้ถวายทานอันประเสริฐแด่พระผู้มีพระภาค กล่าวในเรื่องปิลินทวัจฉเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปิลินทวัจฉเถระ พระปิลินทวัจฉเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ข้าพเจ้าเป็นคนเฝ้าประตูอยู่ที่กรุงหงสวดี ได้รวบรวมโภคสมบัติเก็บไว้ในเรือนมากมายนับไม่ถ้วน ได้คิดอย่างนี้ว่า โภคสมบัติของเรามีมาก ภายในบุรีของเราก็มั่งคั่ง แม้พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน พระนามว่าอานนท์ ก็ทรงเชื้อเชิญเราถึงเพียงนี้ ในโอกาสนี้ พระโอรสของพระราชาพระนามว่าปทุมะ ทรงถวายทานอย่างประเสริฐ คือช้างเชือกประเสริฐ บัลลังก์และพนักพิง ประมาณไม่น้อย ในพระชินเจ้า พระมุนี ซึ่งเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลกนี้ แม้เราก็จักถวายทาน จึงได้ถวายบริหารในภิกษุสงฆ์ผู้ประเสริฐ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕/๕๗๙)

ปทุมะ, พระโอรส: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปทุมะ,ในอดีตชาติท่านเป็นพระปิณโฑภารทวาชเถระได้คาบดอกปทุมที่บานแล้วบูชาพระพุทธเจ้า ได้อานิสงส์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปทุมกล่าวเรื่องนี้ในปิณโฑลภารทวาชเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปิณโฑลภารทวาชเถระ พระปิณโฑลภารทวาชเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า เมื่อครั้ง พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระประทับอยู่บนภูเขาจิตรกูฏ เบื้องหน้าภูเขาหิมพานต์

เมื่อนั้น ข้าพเจ้าได้เกิดเป็นพญาเนื้อ ไม่มีความกลัวเกรง สามารถวิ่งไปได้ทั้ง ๔ ทิศ อยู่ ณ ที่นั้นสัตว์จำนวนมากได้ฟังเสียงแล้วย่อมครั่นคร้าม ข้าพเจ้าได้คาบดอกปทุมที่บานดีแล้ว เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้องอาจกว่านรชน ได้บูชาพระพุทธเจ้าผู้เสด็จออกจากสมาธิ ได้อานิสงส์ ได้ครองความเป็นใหญ่ในแผ่นดินถึง ๖๔ ชาติ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปทุม ตามโคตร มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๒๒/๙๕)

ปทุมะ, ภูเขา: ภูเขานามว่าปทุมะ, ภูเขานี้อยู่ในป่าหิมพานต์ กล่าวในเรื่องอุเทนเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอุเทนเถระ พระอุเทนเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อปทุม ท่านสร้างอาศรม สร้างบรรณศาลาอย่างดีไว้ บัดนี้ ท่านเป็นผู้ได้ลาภอย่างดีแล้ว กิเลสทั้งหลายก็เผาได้แล้ว ภพทั้งปวงก็ถอนได้แล้ว ตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้แล้ว อยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ ดุจพญาช้างตัดเครื่องพันธนาการได้แล้วอยู่อย่างอิสระ การที่ท่านได้มาในสำนักของพระพุทธเจ้า เป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ ท่านได้

SAMPLE

บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ได้ทำสำเร็จแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๐/๖๙๗)

ปทุมา, พระเทวี: พระเทวีพระนามว่าปทุมา, พระเทวีปทุมาเป็นพระชนนีของพระติสสพุทธเจ้า เรื่องติสสพุทธวงศ์ พระประวัติของพระติสสพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่า ติสสะ ในอดีตชาตินั้น พระติสสพุทธเจ้า ได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแม้พระองค์นั้นแล้ว ก็ทำจิตให้เลื่อมใสอย่างยิ่งได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้ยิ่งขึ้นไป กรุงชื่อว่าเขมกะ กษัตริย์พระนามว่าชนสันธะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าปทุมาเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๖/๖๗๘)

ปทุมา, พระมเหสี:พระมเหสีพระนามว่าปทุมา, พระมเหสีของพระพุทธเจ้าทีปังกรสมัยครองฆราวาส ๒๐,๐๐๐ ปี กล่าวว่า พระศาสดาพระนามว่าทีปังกร สมัยนั้น ชฎิลผู้มีตบะแก่กล้า สำเร็จอภิญญา ๕๑ เหาะไปในอากาศได้ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ ได้บรรลุธรรม ครั้งนั้น พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าทีปังกร แผ่ไพศาล มีคนรู้มาก เจริญแพร่หลาย สะอาด บริสุทธิ์ พระเทวีพระนามว่าสุเมธาเป็นพระชนนีของพระศาสดาพระนามว่าทีปังกร พระชินเจ้าทรงครองฆราวาสอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี มีนางสนมกำนัล ๓๐๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าปทุมา พระราชโอรสพระนามว่าอุสภขันธกุมาร (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๒๐/๕๙๔)

ปทุมา,อุบาสิกา: อุบาสิกาชื่อว่าปทุมา,อุบาสิกาผู้รักษาศีล ๘ ซึ่งมีผลมาก มีอานิสงส์มาก แม้การครองราชย์ของพระราชายังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถ กล่าวถึงปทุมาอุบาสิกาผู้รักษาอุโบสถศีล เช่นเดียวกับอุโบสถศีลที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุโบสถแก่นางวิสาขา ประกอบด้วยองค์ ๘ ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แผ่ไพศาลมาก แม้พระการครองราชย์ของพระราชาพระองค์นั้น ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ เพราะราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ ถือว่าเป็นของเล็กน้อย(องฺ.อฏฺ.(ไทย)๒๓/๙๑/๔๒๑,๒๓/๙๒/๔๒๑,๒๓/๙๓/๔๒๑,องฺ.อฏฺ. ๒๓/๑๑๕/๔๒๑,๒๓/๑๑๖/๔๒๑)

ปทุมาภาส, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปทุมาภาส, พระองค์ผู้ในอดีตชาติได้ถวายดอกบัวผุสสพุทธเจ้า ได้อานิสงส์ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปทุมาภาสกล่าวถึงปทุมปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปทุม ปุปผิยเถระ พระปทุมปุปผิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ท่านเข้าไปยัง

สระบัว หักดอกบัวอยู่ ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ ผู้มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ จับดอกปทุมโยนขึ้นไปในอากาศ (เพื่อบูชา) ระลึกถึงกรรมชั่วแล้ว จึงบวชเป็นบรรพชิต มีกายและใจอันสำรวมดี ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๘ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๘ ชาติพระนามว่า ปทุมาภาส และได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ๔๘ ชาติ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๕/๒๓๗)

ปทุมาอุบาสิกา: อุบาสิกานามว่าปทุมา, นางรักษาอุโบสถศีลมีอานิสงส์มากกว่าการครองราชย์ที่ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถศีลกล่าวถึงปทุมาอุบาสิกา นางผู้รักษาอุโบสถศีล (เช่นเดียวกับโพชฌาอุบาสิกา สิริมาอุบาสิกา ปทุมาอุบาสิกา ฯลฯ) ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุโบสถแก่นางวิสาขา ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แผ่ไพศาลมาก แม้พระการครองราชย์ของพระราชาพระองค์นั้น ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ เพราะราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ ถือว่าเป็นของเล็กน้อย (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๑/๖๘๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๔/๖๒๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๐/๖๕๕)

ปทุมิสสระ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปทุมิสสระ, พระองค์ในอดีตชาติได้ถวายดอกไม้บูชาจิตกาธานวิปัสสีพุทธเจ้า ได้อานิสงส์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปทุมิสสระ กล่าวในเรื่องปทุมฉทนิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปทุมฉทนิยเถระ ท่านพระปทุมฉทนิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกพระนามว่าวิปัสสี เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ท่านถือดอกปทุมที่บานดีแล้ว บูชาที่จิตกาธาน เมื่อมหาชนยกพระพุทธสรีระขึ้นบนจิตกาธาน จิตกาธานสูงขึ้นไปจรดนภากาศ ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๔๗ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าปทุมิสสระ ทรงเป็นใหญ่มีชัยชนะในทวีปทั้ง ๔ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๖/๑๗๙)

ปทุมุตตรพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ในมัณฑกัป นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๓๐๐,๐๐๐ กัป เป็นกัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ ๒ องค์ พระปทุมุตตรพุทธเจ้า ประสูติในกรุงหงสวดี พระชนกพระนามว่าอานันทะ พระชนนีพระนามว่าสุชาดา พระมเหสีพระนามว่าสุลทัตตา พระโอรสพระนามว่าอุตตระ ครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกจากปราสาทเลื่อนลอยไป บำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน จึงได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นสน มีการประกาศธรรม ๓ ครั้ง ในครั้งที่ ๑ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ

SAMPLE

ได้บรรลุธรรม ในครั้งที่ ๒ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๓๗,๐๐๐(โกฏิ) ได้บรรลุธรรม ในครั้งที่ ๓ เมื่อคราวที่เสด็จเข้าไปหาพระเจ้าอานันทะ(ผู้เป็นพระราชบิดา) เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๕,๐๐๐,๐๐๐ (โกฏิ) ได้บรรลุธรรม มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง ในครั้งที่ ๑ มีสาวกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน ในครั้งที่ ๒ ในกาลที่พระพุทธเจ้า ประทับอยู่ที่เวภารบรรพต สาวกประมาณ ๙๐,๐๐๐ โกฏิมาประชุมกัน ในครั้งที่ ๓ เมื่อพระองค์เสด็จจากคามนิคมและแว่นแคว้นหลีกจาริกไป สาวกประมาณ ๘๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน พระเทวิลเถระและพระสุชาตเถระเป็นคู่อัครสาวก พระสุมนเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระอมิตาเถรีและพระอสมาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา อมิตอุบาสกและติสสอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก หัตถาอุบาสิกาและสุจิตตาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น เสด็จดับขันธปรินิพพานที่นันทาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่นันทารามนั้นสูง ๑๒ โยชน์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๓๙)

ปทุมุตตระ, พระพุทธเจ้า: พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ, พระองค์ในอดีตชาติได้ถวายดอกกล้วยหวีใหญ่แด่พระปทุมุตตรพุทธเจ้าผู้ออกจากสมาบัติและได้ถวายดอกสาละที่จิตกาธานปทุมุตตรพุทธเจ้า ได้อานิสงส์ บรรลุวิชชา ๓ ทำคำสอนของพระผู้มีพระภาคสำเร็จแล้ว กล่าวถึงเรื่องกุณฑธานเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระกุณฑธานเถระ ท่านพระกุณฑธานเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ท่านมีจิตเลื่อมใส มีใจยินดีได้บำรุงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ท่านรู้เวลาที่พระองค์จะเสด็จออกจากสมาบัติ จึงได้ถือกล้วยหวีใหญ่เข้าไปถวาย แด่พระผู้มีพระภาคผู้เป็นมหามุนีพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้สมควรรับเครื่องบูชา ทรงประกาศสัจจะ ๔ แสดงอมตบทอยู่ ท่านถือดอกปทุมซึ่งบานเต็มที่ถวายอภิวาทพระพุทธเจ้าแล้ว ท่านได้มาในสำนักของพระพุทธเจ้า ถือว่าเป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ ท่านได้บรรลุแล้ว อีกท่านหนึ่ง ประวัติในอดีตชาติของพระสาลกุสุมิยเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ ปรินิพพานแล้ว ท่านได้ใช้ดอกสาละบูชาที่จิตกาธานแล้ว บัดนี้ท่านมาในสำนักของพระพุทธเจ้า เป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ ท่านได้บรรลุแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ท่านได้ทำสำเร็จแล้ว (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๒๙๓,๓๒/๑/๕๒๑,๓๒/๒/๑๕๐,ขุ.อป.ไทย)๓๒/๓๖๒/๗๐๑,๓๒/๓๖๔/๗๐๑,๓๒/๓๗๒/๗๐๒,๓๒/๖๔๘/๙๘,๓๒/๕๑๓/๗๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๑๐๓,๓๓/๑/๑๘๙,๓๓/๑/๒๓๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๙๖/๒๗๘,๓๓/๓๒๗/๒๘๓,๓๓/๓๓๗/๒๘๔,๓๓/๔๐๙/๔๔๒,๓๓/๔๑๖/๔๔๓,๓๓/๔๖๘/๔๕๐)

ปเทสบัญญัติ: ข้อบัญญัติที่ใช้กันทั่วประเทศ,ข้อบัญญัติที่ใช้กันในขอบเขตภูมิประเทศนั้น, ข้อบัญญัติที่ใช้กับพระสงฆ์ในปัจจันตชนบทหรือมัชฌปเทศ เช่น พุทธานุญาตให้อาบน้ำ ๑๕ วัน หนึ่งครั้ง หรือเช่น ให้ใช้สงฆ์ปัญจวรรคอุปสมบทในปัจจันตบทบทได้, ข้อบัญญัตินี้เทียบกับเทสบัญญัติ คือ กฎหมายที่ผู้บริหารระดับท้องถิ่นบัญญัติขึ้นหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งคือกฎหมายเทศบาลนั่นเอง กล่าวถึงกัตถปัญญัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ ณ ที่ไหน ตัวอย่างปาราชิกกัณฑ์ จากคำถาม - คำตอบสถานที่บัญญัติเป็นต้นในปาราชิกกัณฑ์ ว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็นทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ณ ที่ไหน ทรงปรารภใคร เพราะเรื่องอะไร ตอบว่า ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้น มีพระบัญญัติ พระอนุบัญญัติ อนุปปันนบัญญัติ สัพพัตถบัญญัติ ปเทสบัญญัติ สาธารณบัญญัติ อสาธารณบัญญัติ เอกโตบัญญัติ อุภโตบัญญัติอยู่ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑/๑,๘/๒/๒,๘/๗/๙,๘/๘/๑๐,๘/๒๑/๒๑,๘/๒๒/๒๓, ๘/๒๓/๒๗,๘/๑๑๐/๗๗,๘/๑๘๘/๑๗๕,๘/๑๙๒/๑๗๙,๘/๒๐๑/๒๐๒,๘/๒๐๒/๒๐๓,๘/๒๐๗/๒๐๙,๘/๒๔๗/๓๑๙,๘/๒๔๘/๓๒๒,๘/๓๒๑/๘/๔๒๕,๘/๓๒๑/๔๒๖,๘/๓๒๓/๔๓๙)

ปเทสวิหารญาณ : ญาณในวิหารธรรมส่วนหนึ่ง เป็นข้อที่ ๔๓ ในปัญญา ๗๓ ดังคำว่า ปัญญาในการรวมปัจจัย, ชื่อว่าปเทสวิหารญาณ,ในปเทสวิหารญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า ปัญญาในการรวมปัจจัย ชื่อว่าปเทสวิหารญาณ เป็นอย่างไร คือเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะความสงบไปแห่งมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยเวทนาจึงมี ฯลฯ เพราะฉันทะ วิตกและสัญญาเป็นธรรมสงบไปเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี อาสวะเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุมีอยู่ แต่เพราะยังไม่ได้บรรลุฐานะนั้นเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ชื่อว่าญาณเพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการรวมปัจจัย ชื่อว่าปเทสวิหารญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๔/๑๕๔)

ปเทสวิหารญาณนิทเทส : แสดงปเทสวิหารญาณ ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายไว้โดยตั้งคำถามว่า ปัญญาในการรวมปัจจัย ชื่อว่าปเทสวิหารญาณ แล้วขยายความไว้ว่า เพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะความสงบไปแห่งมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะความสงบไปแห่งสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะมิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะความสงบไปแห่งมิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะความสงบไปแห่งสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ฯลฯเพราะมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะความสงบไปแห่งมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

SAMPLE

เพราะความสงบไปแห่งสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะฉันทะเป็นปัจจัย เพราะความสงบไปแห่งวิตกเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะสัญญาเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะความสงบไปแห่งสัญญาเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะฉันทะ วิตกและสัญญาเป็นธรรมไม่สงบไปเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะฉันทะเป็นธรรมสงบไป แต่วิตกและสัญญาเป็นธรรมไม่สงบไปเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะฉันทะและวิตกเป็นธรรมสงบไป แต่สัญญาเป็นธรรมไม่สงบไปเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะฉันทะ วิตกและสัญญาเป็นธรรมสงบไปเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี อาสวะเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุมีอยู่ แต่เพราะยังไม่ได้บรรลุฐานะนั้น เป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการรวมปัจจัย ชื่อว่าปเทสวิหารญาณ เวทนาจึงมีเพราะความสงบไปแห่งฉันทะเป็นปัจจัยเวทนาจึงมีเพราะวิตกเป็นปัจจัยเวทนาจึงม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๑/๙๔/๑๕๔)

ปเทสสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานบางข้อ ท่านพระสารีบุตรถามท่านพระอนุรุทธะว่า ที่เรียกว่าพระเสขะนี้เป็นอย่างไร ท่านพระอนุรุทธะตอบว่าเพราะได้เจริญสติปัฏฐานเป็นบางข้อ จึงเรียกว่าพระเสขะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๓/๒๕๐)

ปธาน : ความเพียร, ความเพียรชอบ ที่เป็นสัมมาวายามะ มี ๔ อย่าง คือ (๑) สังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น (๒) ปหานปธานเพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (๔)อนุรักขนาปธานเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไปและให้เพิ่มไพบูลย์; สัมมัปปธาน ก็เรียก ดังคำที่ปรากฏในสังคีติสูตรเป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๗๗/๑๒๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๙/๑๑๓)

ปธานกัมมิกติสสเถรวัตถุ : เรื่องพระปธานกัมมิกติสสเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนที่ไม่ขยันในเวลาที่ควรขยัน ทั้งที่ยังหนุ่มยังสาว มีกำลัง แต่กลับเกียจคร้าน มีความคิดใฝ่ต่ำ ปราศจากความเพียร เกียจคร้านมาก ย่อมไม่ประสบทางด้วยปัญญา (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘๐/๑๑๙)

ปธานสังขาร : สังขารซึ่งเป็นประธาน,เป็นชื่อหนึ่งของสัมมัปปธานที่ให้สำเร็จกิจ๔ประการ ,ความเพียรสร้างสรรค์ หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น วิริยสมาธิ จิตตสมาธิและวีมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกันเป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ,ในวิภังค์อธิบายปธานสังขาไว้ว่า ภิกษุเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร เป็นอย่างไร ถ้าภิกษุทำฉันทะให้เป็นอธิบดีแล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต

SAMPLE

นี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ ภิกษุนั้นสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด ภิกษุนั้นสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดแล้ว ภิกษุนั้นสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดภิกษุนั้นสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิยโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดแล้วธรรมเหล่านี้เรียกว่าปธานสังขาร ประมวลย่อฉันทสมาธิและปธานสังขารเข้าเป็นอย่างเดียวกันจึงนับได้ว่าฉันทสมาธิและปธานสังขาร,ในวิภังค์ยังอธิบายเฉพาะปธานสังขารไว้ว่า การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระวิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ นี้เรียกว่าปธานสังขาร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๗/๑๑๕,๒๒/๖๘/๑๑๖,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๓๓/๓๔๓,๓๕/๔๓๖/๓๔๔,๓๕/๔๓๙/๓๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปธานสังขาร ได้แก่สังขารซึ่งเป็นประธาน เป็นชื่อหนึ่งของสัมมัปปธานที่ให้สำเร็จกิจ ๔ ประการคือ (๑) สังวรปธาน (๒) ปหานปธาน (๓) ภาวนาปธาน (๔) อนุรักขนาปธาน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๘๗/๒๕๒-๒๕๓)

ปธานสูตร : มีชื่อสูตรเหมือนกัน ๕ สูตร แปลความหมายต่างกัน และองค์ธรรมเหมือนกันก็มี ต่างกันก็มี กล่าวคือ

1.ปธานสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยความเพียรที่เกิดได้ยาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเพียรที่เกิดได้ยากในโลก ๒ คือ (๑) ความเพียรของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน เพื่อทำให้เกิดเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค (๒) ความเพียรของบรรพชิตเพื่อสละทิ้งอุปธิ (หมายถึงสละเบญจขันธ์ กิเลส และอภิสังขาร) ทั้งปวง ความเพียรเพื่อสละทิ้งอุปธิทั้งปวงเป็นธรรมยอดเยี่ยม เหตุนั้นเธอทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราจักเริ่มตั้งความเพียรเพื่อสละทิ้งอุปธิทั้งปวง (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒/๕๙)

2.ปธานสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยสัมมัปปธาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมมัปปธาน (ความเพียรชอบ) ๔ คือ ภิกษุสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น (๑) เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (๒) เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้

SAMPLE

เกิดขึ้น (๔) เพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓/๒๓)

3.ปธานสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยปธาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปธาน (ความเพียร) ๔ คือ (๑) สังวรปธาน เพียรระวัง (๒) ปหานปธาน เพียรละ (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ (๔) อนุรักขนาปธาน เพียรรักษา พระองค์ทรงอธิบายปธาน ๔ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๙/๑๑๓)

4.ปธานสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยความเพียรเป็นเหตุสิ้นอาสวะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุปฏิบัติปฏิปทาที่ไม่ผิด และชื่อว่าได้สร้างเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะ ๔ คือ (๑) มีศีล (๒) เป็นพหูสูต (๓) ปรารภความเพียร (๔) มีปัญญา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๑/๑๑๗)

5.ปธานสูตร[๕] พระสูตรว่าด้วยความเพียรอย่างเด็ดเดี่ยว พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เราตั้งจิตบำเพ็ญเพียร ขะมักเขม้น เพ่งพินิจอยู่ เพื่อบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ อยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรานั้น มารได้เข้ามาหาพร้อมกับกล่าวถ้อยคำแสดงความเอ็นดูว่า ท่านมีร่างกายผ่ายผอม มีผิวพรรณซูบซีด ใกล้จะตายอยู่แล้ว ท่านมีโอกาสตายถึง๑,๐๐๐ ส่วน โอกาสรอดชีวิตมีเพียงส่วนเดียวเท่านั้น ท่านเอ๋ย การที่ท่านมีชีวิตอยู่นั้นดีแล้ว เพราะเมื่อมีชีวิตอยู่ ท่านก็จักบำเพ็ญบุญทั้งหลายได้ ท่านประพฤติพรหมจรรย์และบูชาไฟอยู่ ก็ชื่อว่าสั่งสมบุญไว้มาก ท่านจักบำเพ็ญเพียรไปทำไม ทางเพื่อความเพียรดำเนินไปถึงยาก ทำได้ยาก ยากยิ่งนักที่จะก่อผลสำเร็จ มารได้ยืนกล่าวอยู่ใกล้ๆ เราผู้จะเป็นพุทธะโดยประการต่างๆ มารไม่ได้รับความยินยอมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เกิดความท้อแท้จึงหลีกไป (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๒๘/๕๙๘)

ปธานัสมิง อัปปฏิวานิตา : ความไม่ท้อถอยในการบำเพ็ญเพียร,เป็นข้อ ๒ ในหมวดธรรม ๒ คือ (๑) กุสเลสุ ธัมเมสุ อสันตุฏฐิตา ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย (๒) ปธานัสมิง อัปปฏิวานิตา ความไม่ท้อถอยในการบำเพ็ญเพียร ,ในธัมมสังคณีอธิบายไว้ว่า ที่ชื่อว่า ความเป็นผู้ไม่ท้อถอยในความเพียรได้แก่ ความเป็นผู้กระทำโดยเคารพ ความเป็นผู้กระทำติดต่อ ความเป็นผู้กระทำไม่หยุด ความเป็นผู้ประพฤติไม่ย่อหย่อน ความเป็นผู้ไม่ทิ้งฉันทะ ความเป็นผู้ไม่ทอดธุระ ความเสพความเจริญ การกระทำให้มาก เพื่อความเจริญแห่งกุศลธรรม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๘,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๓๗๙/๓๔๓)

SAMPLE

ปธานิกติสสเถรวัตถุ :เรื่องพระปธานิกติสสเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปว่า บุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น ผู้ที่ฝึกตนดีแล้วจึงควรฝึก (ผู้อื่น) เพราะตนนั่นแลฝึกได้ยากยิ่ง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๕๙/๘๒)

ปธานิยังคสูตร :พระสูตรว่าด้วยองค์ของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า องค์ของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ๕ คือ (๑) มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคต (๒) มีอาพาธน้อย ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร (๓) ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงในศาสดา หรือในเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ (๔) มีความเพียร ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม (๕) มีปัญญา ที่พิจารณาเห็นความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๓/๙๒)

ปนสผลทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปนสผลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผลขนุนสุกแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอัชชุนะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๕๗๑)

ปนาทะ, ยักษ์: ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑),เป็นผู้หนึ่งที่มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ในคราวประชุมใหญ่ของเทวดา ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ดังคำในมหาสมยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าปนาทะ โอปมัญญะ มาตลิผู้เป็นเทพสารถี จิตตเสนะ นโพราชะ ชโนสภะ ปัญจสิขะ ติมพรุ (คันธรรพเทวราชา) และสุริยวัจฉสา (คันธรรพเทวธิดา) ก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๗/๒๖๕),

ปนาทะ, พระราชา : ชื่อพระราชาองค์ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระภัททชิ มีปราสาททองกว้างและสูงประมาณ ๑๖ โยชน์ สูง ๑,๐๐๐ โยชน์, เรียกพระนามเต็มว่า พระเจ้ามหาปนาทะ ดังคำในภัททชิเถรคาถาที่พระภัททชิเถระสรรเสริญปราสาททองที่ตนเคยครอบครอง จึงได้กล่าวว่า พระราชาทรงพระนามว่าปนาทะมีปราสาททองกว้างและสูงประมาณ ๑๖ โยชน์ ชนทั้งหลายกล่าวกันว่าสูงประมาณ ๑,๐๐๐ โยชน์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๓/๓๕๗), หรือดังคำในมหาปนาทชาดก ที่พระศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนา จึงได้ตรัสว่า พระราชาทรงพระนามว่าปนาทะ ทรงมีปราสาททองคำกว้าง ๑๖ ชั่วลูกธนูตก สูง ๑,๐๐๐ ชั่วลูกธนู ปราสาทสูง ๑,๐๐๐ ชั่วลูกธนู มีพื้น ๑๐๐ ชั้นประดับประดาด้วยธงแก้วมณีสีเขียว มีนักฟ้อนอยู่ ๖,๐๐๐ คน โดยแบ่งออกเป็น ๗ พวก ฟ้อนรำอยู่ในปราสาทนั้น (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๔๐/๑๒๙)

SAMPLE

ปปติตสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ตกจากธรรมวินัย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ มีอริยศีลเป็นต้น ชื่อว่าเป็นผู้ตกไปจากธรรมวินัย ส่วนบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีอริยศีลเป็นต้น ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ตกไปจากธรรมวินัย (คำว่า ธรรมวินัย หมายถึงอริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญาและอริยวิมุตติ) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒/๒)

ปปัญจธรรม : กิเลสธรรมที่ทำให้เนิ่นช้า คือตัณหา ทิฏฐิ และมานะ, ธรรมเครื่องเนิ่นช้า ได้แก่ตัณหาวิจริต ๑๐๘ มานะ ๙ และทิฏฐิ ๖๒ ซึ่งเป็นเหตุให้มีความประมาทมัวเมา มีความประมาทมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาวในความไม่มีโรค และในชีวิตดังคำที่ภิกษุทั้งหลายสนทนากันในอัจฉริยพภูตธัมมสูตรว่า (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙๗/๒๓๔),หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่สุภัททปริพาชกว่า ไม่มีรอยเท้าในอากาศ ไม่มีสมณะภายนอก หมู่สัตว์เป็นผู้ยินดีในปปัญจธรรม แต่พระตถาคตทั้งหลายไม่มีปปัญจธรรม (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๔/๑๑๑)

คำนี้มีปรากฏในหลายแห่ง เช่น องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๓/๒๔๔,องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๒๘๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘/๕๐๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๑๙/๔๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปปัญจธรรม ได้แก่ กิเลส ๓ อย่าง คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๙๗/๑๒๑)

ปปัญจนิโรธ : ความดับปปัญจะ, ความดับธรรมเครื่องเนิ่นช้าได้แก่ตัณหาวิจริต๑๐๘ มานะ ๙ และทิฏฐิ ๖๒, หมายถึงบทคือนิพพาน ดังคำในอนุรุทธมหาวิตักกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรากล่าวไว้เช่นนี้แลว่า นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้ยินดีในนิปปปัญจธรรมพอใจในนิปปปัญจธรรม ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ยินดีในปปัญจธรรม ผู้พอใจในปปัญจธรรม เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น ภิกษุทั้งหลายเพราะอาศัยเหตุนี้ว่าจิตของภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมแล่นไปเลื่อมใสตั้งมั่นในปปัญจนิโรธย่อมหลุดพ้น (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๒๘๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ปปัญจนิโรธ หมายถึงบทคือนิพพาน (องฺ.อฏฐก.อ.(บาลี) ๓/๓๐/๒๕๒)

ปปัญจสัญญา : ความสำคัญว่าเนิ่นช้า,สัญญาที่มีความนาน,ความสำคัญหมายว่าเนิ่นช้า,สัญญา(ความกำหนดหมาย)ที่ประกอบด้วยปปัญจธรรมคือตัณหา มานะและทิฏฐิ ซึ่งการคิดปรุงแต่งอารมณ์ต่าง ๆด้วยอำนาจตัณหา มานะและทิฏฐิของตน ๆ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๘/๒๘๖,๑๐/๓๕๘/๒๘๗,๑๐/๓๖๓/๒๘๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๑/๒๑๐,๑๒/๒๐๕/๒๑๖,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๔/๙๙)

ปปัญจักขยสูตร :พระสูตรว่าด้วยความสิ้นไปแห่งกิเลสเครื่องเนิ่นช้าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ประทับนั่งพิจารณาถึงการละส่วนสัญญาอันประกอบด้วยกิเลส

SAMPLE

เครื่องเนิ่นช้า ของพระองค์อยู่ทรงทราบถึงการละส่วนสัญญาอันประกอบด้วยกิเลสเครื่องเนิ่นช้าของพระองค์แล้วจึงทรงเปล่งอุทานว่าผู้ใดไม่มีกิเลสเครื่องเนิ่นช้า และการดำรงอยู่(ในสังสารวัฏ) ก้าวพ้นที่ต่อ๒และลิ่มสลักได้แล้ว ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ย่อมไม่ดูหมิ่นผู้นั้นซึ่งไม่มีตัณหา เป็นมุนี เที่ยวไป (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๗/๓๑๖)

ปปาตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหวคือสังสารวัฏ ขณะที่พระผู้มีพระภาคพาภิกษุทั้งหลายเขานั้นไปยังยอดเขากั้นเขตแดนเพื่อทรงพักผ่อนกลางวัน ภิกษุรูปหนึ่งเห็นเหวใหญ่บนยอดจึงทูลถามว่า เหวที่ใหญ่กว่าและน่ากลัวกว่านั้นมีหรือไม่ พระองค์ตรัสว่า มี ได้แก่เหวคือชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ที่สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ พากันตกไป ส่วนสมณพราหมณ์ผู้รู้ชัดย่อมไม่ตก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๒/๖๒๓)

ปปาตะ, ภูเขา : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง เมืองกุรุรฆระ ในแคว้นอวันตี ที่พระมหากัจจายนะพักอยู่และมีอุบาสกชื่อโสณกุฏิกัณณะ เป็นผู้รับใช้คอยอุปัฏฐาก ดังคำว่า ท่านพระมหากัจจานะพักอยู่ที่ภูเขาปปาตะ เมืองกุรุรฆระในแคว้นอวันตี ครั้งนั้น อุบาสกชื่อโสณกุฏิกัณณะ เป็นอุปัฏฐากของท่านพระมหากัจจานะ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๗/๓๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปปาตะ เป็นคำเรียกภูเขาปวัตตะ (ขุ.อ.(ไทย) ๒๕/๔๖/๑๗๑)

ปภังกร : 1.ผู้ทำรัศมี เป็นชื่อเรียกภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้น ดังคำในสีลสัมปันนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเมื่อภิกษุเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุผู้ทรงคุณดังกล่าวนั้น สีลขันธ์ สมาธิขันธ์ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ แม้ที่ยังไม่บริบูรณ์ก็จะถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทรงคุณเห็นปานนี้นั้น เราเรียกว่า ‘ศาสดา’ บ้าง‘สัตถวาหะ(ผู้นำหมู่คณะ)’ บ้าง ‘รณัญชหะ(ผู้ละข้าศึกคือกิเลส)’ บ้าง ‘ตโมนุทะ(ผู้บรรเทาความมืด)’ บ้าง ‘อาโลกกร(ผู้ทำแสงสว่าง)’บ้าง ‘โอภาสกร(ผู้ทำโอภาส)’ บ้าง‘ปัชโชตกร(ผู้ทำความรุ่งเรือง)’ บ้าง ‘ปภังกร(ผู้ทำรัศมี)’ บ้าง ‘อุกการธาร(ผู้ทรงประทีปคือปัญญา)’ บ้าง ‘อริยะ(พระอริยะ)’ บ้าง ‘จักขุมันตะ(ผู้มีปัญญาจักษุ)’ บ้าง” (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๔๘๓)

2.ชื่อพระเถระรูปหนึ่งมีปรากกในปภังกรเถราปทานที่พระปภังกรเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า พระเจดีย์ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระผู้เจริญที่สุดในโลกผู้คงที่ มีอยู่ในป่าใหญ่ซึ่งพลุกพล่านด้วยเนื้อร้าย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓/๕๐๘)

SAMPLE

ปภังกรเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปภังกรเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเป็นคนทำงานในป่า เห็นพระสถูปของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ที่ถูกทิ้งร้างในป่าจึงถางป่าตัดต้นไม้และเถาวัลย์ทำความสะอาด และกราบไหว้ด้วยจิตเลื่อมใส เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๐๐ ชาติ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๕ ชาติ ท่านไม่มีโรคเรื้อน ฝี กลาก โรคลมบ้าหมู คุดทะราด หิดเปื่อยและหิดด้าน เพราะผลแห่งการแผ้วถาง ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓/๕๐๘)

ปภังคุสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่แตกสลาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งที่แตกสลาย ได้แก่ขันธ์ ๕ สิ่งที่ไม่แตกสลาย ได้แก่ความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งขันธ์ ๕นั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒/๔๕)

ปภัสสรวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพธิดาผู้งามผุดผ่อง กล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพธิดาผู้งามผุดผ่อง ผู้เกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะถวายพวงมาลัยดอกมะลิและน้ำอ้อยงบแด่ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระขณะเที่ยวบิณฑบาต แต่ไม่มีเวลาจะนั่งฟังอนุโมทนกถาจากพระเถระและไม่มีโอกาสฟังธรรมพระพุทธเจ้าทำให้มีรัศมีกายและมีฤทธิ์ที่ด้อยกว่าเทพที่มีความเชื่อในพระพุทธรัตนะ พระธรรมรัตนะและพระสังฆรัตนะสดับธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๙๗/๘๐)

ปภัสสระ,พระเจ้าจักรพรรดิ: พระนามของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ มีเดชแผ่ไป ดังคำในมหากัจจายนเถราปทานที่พระมหากัจจายนเถระ ได้เล่าประวัติในอดีตชาติของตนว่า พระเจดีย์(วิหารที่ประทับ)ชื่อว่าปทุมะของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นที่พึ่งพระนามว่าปทุมุตตระข้าพเจ้าให้ทำแผ่นศิลาไว้ภายใต้แล้วใช้ทองคำไล้ทาแผ่นศิลานั้น เป็นต้น พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระสยัมภู จึงตรัสว่า (เพราะผลแห่งบุญนั้น) ผู้นั้นจักเป็นจอมเทพครองเทวสมบัติ ๓๐ กัปจักแผ่รัศมีไป ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ ผู้นั้นจักมาเกิดยังมนุษยโลก เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระนามว่าปภัสสระ จักเป็นผู้มีเดชแผ่ไป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘/๑๕๕)

ปภาสูตร : พระสูตรว่าด้วยรัศมี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รัศมี ๔ คือ รัศมีแห่ง (๑) ดวงจันทร์ (๒) ดวงอาทิตย์ (๓) ไฟ (๔) ปัญญา บรรดารัศมี ๔ ประการนี้ รัศมีแห่งปัญญาเป็นเลิศ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๒/๒๐๙)

SAMPLE

ปเภทคณนนิทเทส : แสดงอินทรีย์ตามหมวดธรรมต่าง ๆ ,ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวถึงการตั้งคำถามว่า ด้วยอำนาจแห่งสัทธินทรีย์ในโสตาปัตติยังคะ ๔ พึงเห็นอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ อย่าง เป็นอย่างไร แล้วอธิบายรายละเอียด เช่นอธิบายว่า คือ พึงเห็นสัทธินทรีย์ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ ในการน้อมใจเชื่อในโสตาปัตติยังคะ คือการคบสัตบุรุษ (และ) ด้วยอำนาจแห่งสัทธินทรีย์ พึงเห็นวิริยินทรีย์ เพราะมีสภาวะประคองไว้ พึงเห็นสตินทรีย์ เพราะมีสภาวะตั้งมั่น พึงเห็นสมาธินทรีย์เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน พึงเห็นปัญญินทรีย์ เพราะมีสภาวะเห็น พึงเห็นพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ ในการน้อมใจเชื่อในโสตาปัตติยังคะคือการฟังสัทธรรมของสัตบุรุษฯลฯพึงเห็นสัทธินทรีย์ เพราะมีภาวะเป็นใหญ่ ในการน้อมใจเชื่อในโสตาปัตติยังคะคือการมนสิการโดยอุบายแยบคาย ฯลฯ พึงเห็นสัทธินทรีย์ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ ในการน้อมใจเชื่อในโสตาปัตติยังคะคือการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม(และ) ด้วยอำนาจแห่งสัทธินทรีย์ พึงเห็นวิริยินทรีย์ เพราะมีสภาวะประคองไว้ พึงเห็นสตินทรีย์ เพราะมีสภาวะตั้งมั่น พึงเห็นสมาธินทรีย์ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน พึงเห็นปัญญินทรีย์ เพราะมีสภาวะเห็น ด้วยอำนาจแห่งสัทธินทรีย์ ในโสตาปัตติยังคะ ๔ พึงเห็นอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ อย่างนี้ จากนั้นก็อธิบายเรื่องด้วยอำนาจแห่งวิริยินทรีย์ในสัมมัปปธาน ๔ พึงเห็นอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ อย่าง,ด้วยอำนาจแห่งสตินทรีย์ในสติปัฏฐาน ๔ พึงเห็นอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐ อย่าง,ด้วยอำนาจแห่งสมาธินทรีย์ในฌาน ๔ พึงเห็นอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐อย่าง,ด้วยอำนาจแห่งปัญญินทรีย์ในอริยสัจ ๔ พึงเห็นอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๐อย่าง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙๕/๓๑๑)

ปมาทวิหารีสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ด้วยความประมาท พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้อยู่ด้วยความประมาท ได้แก่เมื่อภิกษุไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์(อินทรีย์คือ ตา) โสตินทรีย์(อินทรีย์คือ หู) ฆานินทรีย์(อินทรีย์คือ จมูก) ชิวหินทรีย์(อินทรีย์คือ ลิ้น) และมนินทรีย์(อินทรีย์คือ ใจ)อยู่ จิตย่อมซ่านไปในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูเป็นต้น เมื่อจิตฟุ้งซ่าน ปราโมทย์(ความบันเทิงใจ)ก็ไม่มี เมื่อปราโมทย์ไม่มี ปีติ(ความอิ่มใจ)ก็ไม่มี เมื่อปีติไม่มี ปัสสัทธิ(ความสงบกายสงบใจ)ก็ไม่มี เมื่อปัสสัทธิไม่มี ภิกษุนั้นย่อมอยู่ลำบาก จิตผู้อยู่ลำบากย่อมไม่ตั้งมั่น เมื่อจิตไม่ตั้งมั่น ธรรมก็ไม่ปรากฏ เพราะธรรมไม่ปรากฏ เธอจึงชื่อว่าเป็นผู้อยู่ด้วยความประมาท ส่วนภิกษุผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาท มีนัยตรงกันข้าม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๗/๑๐๗)

SAMPLE

ปมาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ประมาทในที่นี้หมายถึงสุพรหมปัจเจกพรหมกับสุทธาวาสปัจเจกพรหม ในสูตรนี้อธิบายว่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน สุพรหมปัจเจกพรหมกับสุทธาวาสปัจเจกพรหมชวนกันไปยังพรหมโลกที่บริบูรณ์ด้วยความสุขและเบิกบานด้วยอภิญญา แต่อยู่ด้วยความประมาทเพื่อชวนให้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาค ซึ่งพรหมพวกนั้นได้เนรมิตตนเป็น ๑,๐๐๐ แล้วได้กล่าวว่า เราเป็นผู้มีฤทธิ์ มีอานุภาพมากอย่างนี้ จักไปสู่ที่บำรุงของสมณะหรือพราหมณ์อื่นทำไม สุพรหมปัจเจกพรหมจึงเนรมิตตนเป็น ๒,๐๐๐ องค์ แล้วกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคมีฤทธิ์ มีอานุภาพยิ่งใหญ่กว่าท่านและเราด้วย ท่านพึงไปสู่ที่บำรุงของพระองค์เถิด และต่อมาพรหมนั้นก็ได้มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๗/๒๔๔)

ปมาทะ : ความประมาท, การขาดความรอบคอบ, การขาดความระมัดระวัง,ความเลินเล่อ ,ดังคำในธัมมทายาทสูตรที่พระสารีบุตรเถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า มทะ (ความมัวเมา) และปมาทะ(ความประมาท) เป็นบาป มัชฌิมาปฏิปทามีอยู่เพื่อละมทะและปมาทะ เป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒),เป็นธรรมข้อ ๑ ในปาปธรรม ๑๔,เป็นข้อที่ ๑๖ ในอุปกิเลส ๑๖ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๑/๖๔)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๓๒/๑๓๗,๒๐/๒๓๓/๑๓๗,๒๐/๒๓๔/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๘/๔๕,๒๑/๕๐/๘๒,๒๑/๖๖/๑๑๐,๒๑/๓๖๗/๓๙๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๖/๕๘๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๖๗/๓๘๘,๒๔/๒๖๘/๓๘๘,๒๔/๔๖๙/๓๘๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕/๑๗,๒๙/๓๘/๑๗๙,๒๙/๑๕๖/๔๓๒,๒๙/๑๙๕/๕๖๔,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๔๖/๕๕๐,๓๕/๙๒๘/๕๘๑,๓๕/๙๓๐/๕๘๒)

ปโมกข์ : ความหลุดพ้น ดังคำในนิโมกขสูตรที่ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระองค์ทรงทราบนิโมกข์(ทางหลุดพ้น) ปโมกข์(ความหลุดพ้น) และวิเวก(ความสงัด)ของสัตว์ทั้งหลายหรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้มีอายุ เราทราบนิโมกข์ ปโมกข์ และวิเวกของสัตว์ทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒/๓)

ปยาคะ, ท่าน้ำ : ชื่อท่าน้ำแห่งหนึ่งเป็นที่อาบน้ำลอยบาปของคนทางศาสนาพราหมณ์ อยู่แคว้นโกศล ,เป็น ๖ ในบรรดาท่าน้ำ ๗ ท่าที่คนพาลไปอาบน้ำลอยบาป ดังคำในวัตถูปมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ว่า คนพาลมีกรรมชั่ว แม้จะไปยังแม่น้ำพาหุกา ท่าน้ำอธิกักกะ ท่าน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี ท่าน้ำปยาคะ และแม่น้ำพาหุมดี เป็นประจำ ก็ยังบริสุทธิ์ไม่ได้

SAMPLE

แม่น้ำสุนทริกา ท่าน้ำปยาคะ แม่น้ำพาหุกา จักทำอะไรได้จะพึงชำระคนผู้มีเวร ผู้ทำกรรมหยาบช้า ผู้มีกรรมชั่วนั้นให้บริสุทธิ์ไม่ได้เลย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘)

ปรการ, ลัทธิ : วาทะว่ามีสิ่งอื่นเป็นตัวการ มีความหมายเดียวกับปรังกตา,ชื่อลัทธิมักขลิโคศาล ดังคำในอัตตการีสูตรที่ พราหมณ์คนหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม ข้าพระองค์มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่าไม่มีอัตตการ(มีตนเป็นตัวการ)ไม่มีปรการ(มีสิ่งอื่นเป็นตัวการ)พระผู้มีพระภาคตรัสว่าพราหมณ์ เราไม่เคยได้เห็นไม่เคยได้ฟังคำของบุคคลผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้เลย ก็บุคคลเมื่อก้าวไปข้างหน้าเองได้ ถอยกลับเองได้ ไฉนจึงจักกล่าวอย่างนี้ว่า ไม่มีอัตตการ ไม่มีปรการ,และพระองค์ตรัสสอนว่าพราหมณ์ การที่เมื่อมีอารัพภธาตุ(ความเพียรริเริ่มในการทำความดี เป็นธรรมเครื่องป้องกันความหดหู่และเซื่องซึมมิให้เกิดขึ้นและกำจัดถีนมิทธะที่เกิดขึ้นแล้ว) สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเพียรริเริ่มยังมีปรากฏอยู่ นี้แลคืออัตตการ นี้แลคือปรการของสัตว์ทั้งหลาย (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๘/๔๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า พราหมณ์พูดตามลัทธิมักขลิโคศาลที่ถือว่าสัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์ หรือเศร้าหมองเอง ไม่ใช่ตัวเองเป็นตัวการและไม่ใช่เพราะสิ่งอื่นเป็นตัวการ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑๖๘/๑๔๖ สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๗/๔๐) คำว่า อัตตการ และปรการนี้ บางทีใช้ในความหมายเดียวกับสยังกตา ปรังกตา ดู ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๘/๕๔-๕๖,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๗//๑๙)

ปรกุสิฏนาฏา, เมือง :ชื่อเมืองยักษ์ที่สร้างอยู่ในอากาศ มีท้าวเวสสวัณปกครอง มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร ดังที่ท้าวเวสวัณมหาราชได้กล่าวมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนี้ในเวลานั้นว่า ท้าวเธอทรงมีเมืองหลายเมืองที่สร้างในอากาศ คือเมืองอาฏานาฏา เมืองกุสินาฏา เมืองปรกุสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกุสิฏนาฏา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๖,๒๙๑/๒๔๐)

ปรกุสินาฏา, เมือง : ดู ปรกุสิฏนาฏา

ปรจิตตญาณ : ญาณเป็นเครื่องรู้จิตของผู้อื่น,ความรู้ที่ทำให้รู้ใจผู้อื่น, เป็นข้อ ๓ ในญญาในอภิญญา๖คือ๑.อิทธิวิธญาณ(ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆได้) ๒.โสตธาตุวิสุทธิญาณ(ความรู้ที่ทำให้มีหูทิพย์) ๓.ปรจิตตญาณ(ความรู้ที่ทำให้รู้ใจผู้อื่น)๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ความรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้) ๕. จุตูปปาตญาณ (ความรู้การจุติและเกิด)๖.อาสวักขยญาณ(ความรู้ที่ทำให้อาสวะสิ้นไป),เป็นญาณเครื่องรู้จิตของพระอรหันต์ดังคำในมหานิทเทสว่า คำว่า เพราะรู้ ได้แก่เพราะรู้ด้วยปรจิตตญาณ(ญาณเป็นเครื่องรู้จิตของผู้อื่น)หรือรู้ด้วยปุพเพนิวาสานุสสติ

SAMPLE

ญาณ(ญาณเป็นเครื่องระลึกถึงขันธ์ที่เคยอาศัยอยู่ก่อน) (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๐/๑๒๑,๒๙/๑๔๔/๓๘๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๕/๕๑๗)

ปรโตโฆสะ : แปลว่า เสียงของผู้อื่น หมายถึงการได้สดับจากบุคคลอื่น,การฟังพระสัทธรรมจากผู้อื่น,คำแนะนำของผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงการฟังธรรมเป็นที่สบายเหมาะสมแก่ตน เช่นพระสารีบุตรเถระได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิเถระว่า'ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ...' คำว่า ปรโตโฆสะ นี้เป็นข้อ ๑ ที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ดังคำในมหาเวทัลลสูตร ที่พระสารีบุตรเถระกล่าวแก่พระมหาโกฏฐิกะว่า ท่านผู้มีอายุ ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิมี ๒ประการ คือ (๑) ปรโตโฆสะ(การได้สดับจากบุคคลอื่น) (๒) โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิมี๒ ประการนี้แล(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๒/๔๙๑,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒๖/๑๑๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๗/๙๒๘) ;ดู วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓) (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔

ปรนิมมิตวสวัตดี, เทพชั้น,เทวโลก : สวรรค์ชั้นที่ ๖ในบรรดาสวรรค์ ๖ ชั้น คือ (จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดีปรนิมมิตวสวัตดี) มีท้าวปรนิมมิตวสวัตดีปกครอง เทวดาชั้นนี้ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ต้องนิรมิตเองมีเทวดาอื่นนิรมิตให้อีกต่อหนึ่ง ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า ทวยเทพชั้นภุมมะ กระจายข่าวว่า ท่านผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ไม่เคยมีเสนียดไม่เคยมีโทษ พระสุทินกลันทบุตร ก่อเสนียด ก่อโทษขึ้นแล้ว ทวยเทพชั้นจาตุมมหาราชสดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้วได้กระจายข่าวต่อไป ฯลฯทวยเทพชั้นดาวดึงส์ฯลฯ ทวยเทพชั้นยามา ฯลฯ ทวยเทพชั้นดุสิตฯลฯ ทวยเทพชั้นนิมมานรดีฯลฯ ทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ ทวยเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมสดับเสียงแล้วก็กระจายข่าวกันต่อไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๖/๒๕)

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๑/๒๑๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๐,๑๑/๓๓๗/๓๔๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๑/๓๖๔,๑๒/๔๔๒/๔๗๘,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๙/๒๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๕๓,๒๙/๓๙/๑๔๔,๒๙/๑๔๓/๓๘๔,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖/๕๕๖,๓๓/๑๙/๕๕๘,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๓๗/๓๐๘,๓๗/๘๘๖/๙๑๘,๑/๓๖/๒๕,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๙/๖๔,๑๕/๑๖๘/๒๒๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๔,๒๓/๖๙/๑๔๙องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๕/๒๙๓,๒๓/๔๓/๓๑๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปรนิมมิตวสวัตดี เป็นชื่อหมู่เทพในสวรรค์ชั้นที่ ๖ (สวรรค์มี ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปร

นิมมิตวสวัตดี) เมื่อต้องการอะไรจะให้เทพชั้นที่ ๕ นิรมิตให้ (ขุ.วิ.อ. ๑๓๙/๘๗)

ปรมสุกกาภิชาติ : สีขาวยิ่งนัก ในที่นี้หมายถึงนักบวชที่เคร่งวัตรปฏิบัติเป็นปรมสุกกาภิชาติของเจ้าลัทธิปูรณะกัสสปะ,ซึ่งเป็นการกำหนดชั้นชน ซึ่งปรมสุกกาภิชาติจัดว่าเป็นผู้มีชาติขาวอย่างยิ่ง ได้แก่ เจ้าลัทธิชื่อนันทวัจฉโคตร, สังกิจจโคตร และมักขลิโคสาล เป็นพวกอาชีวกผู้มีลัทธิดีกว่า ๕ จำพวกข้างต้น ดังคำในฉพภิชาติสูตร ที่ปูรณะ กัสสปะ บัญญัติคนฆ่าแพะ คนฆ่าสุกร พรานนก พรานเนื้อ ชาวประมงโจร เพชฌฆาต เจ้าหน้าที่เรือนจำ หรือคนทำงานที่โหดร้ายอื่นๆ ว่าเป็นกัณหาภิชาติ ฯลฯ บัญญัติเจ้าลัทธิชื่อว่า นันทวัจฉโคตร เจ้าลัทธิชื่อกิสสังกิจจโคตร เจ้าลัทธิชื่อมักขลิโคสาลว่าเป็นปรมสุกกาภิชาติ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๔)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อที่ ๖ ในอภิชาติ ๖ กล่าวคือ ๑. กัณหาภิชาติ (ผู้มีชาติดำ) หมายถึงผู้ทำงานน่ากลัว เช่น เป็นโจร เป็นเพชฌฆาต ๒. นีลาภิชาติ (ผู้มีชาติเขียว) หมายถึงภิกษุผู้เป็นนักบวชพวกหนึ่ง ผู้เลือกกินแต่เนื้อปลา ๓.โลหิตาภิชาติ (ผู้มีชาติแดง) หมายถึงนิครนถ์ผู้ถือผ้าผืนเดียวเป็นวัตร ๔.หลิททาภิชาติ (ผู้มีชาติเหลือง) หมายถึงคฤหัสถ์ผู้เป็นสาวกของชีเปลือย ผู้ประเสริฐกว่าพวกนิครนถ์ ๕. สุกกาภิชาติ (ผู้มีชาติขาว) หมายถึงเจ้าลัทธิชื่อ นันทะ วัจฉะ สังกิจจะ ดีกว่า ๕ จำพวกข้างต้น ๖. ปรมสุกกาภิชาติ (ผู้มีชาติขาวที่สุด) หมายถึงพวกอาชีวกผู้มีลัทธิดีกว่า ๕ จำพวกข้างต้น (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๐๐/๙๐, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๗)

ปรมัฏฐกสุตตนิทเทส :อธิบายปรมัฏฐกสูตร การอธิบายปรมัฏฐกสูตร ซึ่งว่าด้วยสัตว์ผู้ ยึดถือทิฏฐิทั้งหลายว่า ยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์เกิดผู้ยึดถือในทิฏฐิทั้งหลายว่ายอดเยี่ยมย่อมทำทิฏฐิใดให้ยิ่งใหญ่ในโลกกล่าวทิฏฐิอื่นทุกอย่างนอกจากทิฏฐินั้นว่า เลวเพราะฉะนั้น สัตว์เกิดนั้นจึงไม่ล่วงพ้นการวิวาทไปได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่าสัตว์เกิดคือบุคคลทั่วไปผู้ยึดถือทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ในทิฏฐิ ๖๒ ผู้ถือทิฏฐิใดก็ย่อมเห็นว่า ทิฏฐินั้นยอดเยี่ยม ว่าประเสริฐ ว่าวิเศษ นำหน้าทิฏฐิอื่น แล้วเที่ยวพูดทับถมทิฏฐิอื่น ๆ ว่า เลว ว่าทราม ต่ำทราม น่ารังเกียจ นี้แหละเป็นประตูไปสู่การทะเลาะวิวาทโต้เถียงกันไม่ล่วงพ้นไปได้

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า เจ้าลัทธิเห็นอานิสงส์ใดในตน ในรูปที่เห็นในเสียงที่ได้ยิน ในศีลวัตร หรือในอารมณ์ที่รับรู้ เจ้าลัทธินั้นยึดมั่นทิฏฐินั้นในลัทธิของตนนั้นเห็นทิฏฐิอื่นทั้งปวงโดยความเป็นของเลว

SAMPLE

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ตน ในคำว่า เจ้าลัทธิเห็นอานิสงส์ใดในตน หมายถึง ทิฏฐิ หรือลัทธิของตน กล่าวคือ เจ้าลัทธิเห็นอานิสงส์ ๒ อย่างในลัทธิของตน คือ (๑) อานิสงส์ในชาตินี้ (๒) อานิสงส์ในชาติหน้า

อานิสงส์ในชาตินี้ คือ ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง จากสาวก ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร

อานิสงส์ในชาติหน้า คือ เชื่อว่า ทิฏฐินี้จักอำนวยผลให้ได้ไปเกิดในชาติที่ต้องการอยากได้สมประสงค์ ทิฏฐินี้จะเป็นเหตุให้ถึงความบริสุทธิ์หมดจด เป็นต้น

อานิสงส์ ๒ อย่างนี้เอง ทำให้เจ้าลัทธิยึดมั่นทิฏฐิของตน เห็นทิฏฐิอื่น ๆ เลวหมด

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า บุคคลอาศัยศาสดาใด เห็นศาสดาอื่นว่าเลว ผู้ฉลาดทั้งหลายเรียกศาสดานั้นว่า เป็นเครื่องร้อยรัด เพราะฉะนั้นแล ภิกษุจึงไม่ควรอาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่รับรู้ หรือศีลวัตร

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า ผู้ฉลาดในธรรมทั้งหลาย เห็นว่าศาสดาที่ทำให้สาวกดูหมิ่นศาสดาอื่น เป็นศาสดาเครื่องร้อยรัด เครื่องข้อง เครื่องผูกพัน เครื่องกังวลของสาวก จึงไม่ควรอาศัยศาสดาเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า ภิกษุไม่พึงกำหนดทิฏฐิในโลกด้วยญาณ หรือแม้ด้วยศีลวัตร ไม่พึงเอาตนเข้าไปเทียบว่าเสมอเขา ไม่พึงสำคัญตนว่า ด้อยกว่าเขา หรือแม้เลิศกว่าเขา

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ไม่พึงกำหนดทิฏฐิในโลกด้วยญาณ หมายความว่า ไม่พึงให้ทิฏฐิเกิดขึ้นในโลกด้วยญาณในสมาบัติ ในอภิญญา ๕ หรือด้วยมิจฉาญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า พระอรหันตขีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด ไม่เชิดชูแม้ธรรมทั้งหลาย พระอรหันต์เหล่านั้นก็ไม่ปรารถนาแล้วพระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์นั้น ใคร ๆ ก็นำไปด้วยศีลวัตรไม่ได้เป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา เป็นผู้มั่นคง

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ไม่กำหนด หมายถึง ไม่กำหนด ๒ อย่าง คือ ไม่กำหนดด้วยอำนาจตัณหาและไม่กำหนดด้วยอำนาจทิฏฐิ คำว่า ธรรมทั้งหลาย ในคำว่า แม้ธรรมทั้งหลาย พระอรหันต์เหล่านั้นก็ไม่ปรารถนาแล้ว หมายถึง ทิฏฐิทั้งหลาย คือไม่ปรารถนาว่า “โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ” เป็นต้น คำว่า พราหมณ์ ในคำว่า พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์นั้น หมายถึง ผู้ลอย ธรรม ๗ ประการ มีสักกายทิฏฐิ เป็นต้น คำว่า เป็นผู้ถึงฝั่งแล้ว

SAMPLE

คือ ถึงอมตนิพพาน คำว่า ไม่กลับมา คือ ไม่กลับมาหากิเลสทั้งหลายที่ละได้แล้ว คำว่า เป็นผู้มั่นคง คือเป็นผู้มั่นคงในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ เป็นผู้มั่นคง เพราะเป็นผู้สละแล้ว เพราะเป็นผู้ข้ามได้แล้ว เพราะเป็นผู้พ้นแล้ว เพราะแสดงออกซึ่งธรรมนั้น ๆธรรมที่พระอรหันต์แสดงออก คือ เมื่อศีลมี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีศีล เมื่อความเพียรมี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีความเพียร เมื่อสติมี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีสติ เมื่อสมาธิมี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีสมาธิ เมื่อปัญญามี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีปัญญา เมื่อวิชชามี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีวิชชา ๓ เมื่ออภิญญามี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มี อภิญญา ๖ ชื่อว่าเป็นผู้ถึงฝั่งแล้ว ไม่กลับมาหากิเลส เป็นผู้มั่นคง (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๑/๑๒๓)

ปรมัฏฐกสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ยึดถืออยู่ในทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสูตรนี้ ปรารภเรื่องที่เดียรถีย์ผู้ยึดมั่นทิฏฐิหรือลัทธิของตน ต่างโต้เถียงกันว่าลัทธิของตนยอดเยี่ยมที่สุด ถูกต้องที่สุด ทิฏฐิหรือลัทธิอื่นเลวหรือไม่ถูกต้อง เจ้าลัทธิเห็นอานิสงส์ใดในตนในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในศีลและวัตร หรือในอารมณ์ที่รับรู้ เจ้าลัทธินั้นยึดมั่นทิฏฐินั้นในลัทธิของตนนั้น เห็นทิฏฐิอื่นทั้งปวงโดยความเป็นของเลว บุคคลอาศัยศาสดาใดเห็นศาสดาอื่นว่า เลว ผู้ฉลาดทั้งหลายเรียกศาสดานั้นว่า เป็นเครื่องร้อยรัด เพราะฉะนั้นแล ภิกษุจึงไม่ควรอาศัยรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่รับรู้ หรือศีลและวัตร ภิกษุไม่พึงกำหนดทิฏฐิในโลกด้วยญาณ หรือแม้ด้วยศีลและวัตร ไม่พึงเอาตนเข้าไปเทียบว่าเสมอเขา ไม่พึงสำคัญตนว่าด้อยกว่าเขา หรือเลิศกว่าเขา ภิกษุผู้ไม่ยึดมั่นทิฏฐิ ปราศจากมานะ ละอัตตาได้ ย่อมเป็นผู้ถึงฝั่งคือนิพพานได้ ไม่ต้องหวนกลับมามีกิเลสอีก (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๐๓/๖๙๔)

ปรมัตตพรหม : ชื่อพรหมองค์หนึ่งผู้เป็นอริยสาวก ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พร้อมภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ในคราวประชุมใหญ่ของเทวดา มีปรากฏในมหาสมยสูตรว่า สุพรหมและปรมัตตพรหม ผู้เป็นบุตร ของพระผู้ทรงฤทธิ์ก็มาด้วย สนังกุมารพรหมและติสสพรหมก็มายังป่าที่ประชุม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๑/๒๗๐)

ปรมัตถธรรม : ธรรมที่เป็นปรมัตถ์,ธรรมที่เป็นประโยชน์สูงสุด, สภาวะที่มีอยู่โดยปรมัตถ์, สิ่งที่เป็นจริงโดยความหมายสูงสุด, สภาวธรรม, นิยมพูดกันมาเป็นหลักทางพระอภิธรรมว่ามี ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพานพึงสังเกตเค้าความที่

SAMPLE

เป็นมาว่า คำว่า“ปรมัตถธรรม” (บาลี: ปรมตฺถธมฺม) นี้ไม่พบที่ใช้ในพระไตรปิฎกมาแต่เดิม (ในพระไตรปิฎก ใช้เพียงว่า “ปรมตฺถ” หรือรวมกับคำอื่น, ส่วนในพระไตรปิฎกแปลภาษาไทย มีคำว่าปรมัตถธรรม ซึ่งท่านผู้แปลใส่หรือเติมเข้ามาตามคำอธิบายของอรรถกถาบ้าง ตามที่เห็นเหมาะบ้าง)ต่อมาในชั้นอรรถกถา “ปรมัตถธรรม”จึงปรากฏบ้าง ๒-๓ แห่ง แต่หมายถึงเฉพาะนิพพาน หรือไม่ก็ใช้อย่างกว้างๆทำนองว่าเป็นธรรมอันให้ลุถึงนิพพานดังเช่นสติปัฏฐานก็เป็นตัวอย่างของปรมัตถธรรมทั้งนี้ เห็นได้ว่าท่านมุ่งความหมายในแง่ว่าประโยชน์สูงสุดต่อมา ในคัมภีร์ชั้นฎีกาลงมา มีการใช้คำว่าปรมัตถธรรมบ่อยครั้งขึ้นบ้าง (ไม่บ่อยมาก) และใช้ในความหมายว่าเป็นธรรมตามความหมายอย่างสูงสุด คือในความหมายที่แท้จริง มีจริง เป็นจริง ซึ่งตรงกับคำว่าสภาวธรรมยิ่งเมื่อคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะเกิดขึ้นแล้วและมีการศึกษาพระอภิธรรมตามแนวของอภิธัมมัตถสังคหะนั้น ก็มีการพูดกันทั่วไปถึงหลักปรมัตถธรรม ๔จนกล่าวได้ว่าอภิธัมมัตถสังคหะเป็นแหล่งเริ่มต้นหรือเป็นที่มาของเรื่องปรมัตถธรรม ๔อย่างไรก็ดี ถ้าพูดอย่างเคร่งครัดตามตัวอักษร ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนั้นเอง ท่านไม่ใช้คำว่า “ปรมัตถธรรม” เลย แม้แต่ในคาถาสำคัญเริ่มปกรณ์หรือต้นคัมภีร์ ซึ่งเป็นบทตั้งหลักที่ถือว่าจัดประมวลปรมัตถธรรม ๔ ขึ้นมาให้ศึกษานั้น แท้จริงก็ไม่มีคำว่า “ปรมตฺถธมฺม” แต่อย่างใด ดังคำของท่านเองว่าตตฺถ วุตฺตาภิธมฺมตฺถา จตุธา ปรมตฺถโตจิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิติ สพฺพถา**แปล:** “อรรถแห่งอภิธรรมที่ตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้น ทั้งหมดทั้งสิ้น โดยปรมัตถ์ มี ๔ อย่าง คือ จิต ๑ เจตสิก๑ รูป ๑ นิพพาน ๑”(นี้เป็นการแปลกันตามคำอธิบายของคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี แต่มีอีกฎีกาหนึ่งในยุคหลังค้านว่าอภิธัมมัตถวิภาวินีบอกผิดที่ถูก ต้องแปลว่า “อภิธัมมัตถะที่ข้าพเจ้าคือพระอนุรุทธาจารย์กล่าวในคำว่าอภิธัมมัตถสังคหะนั้น ...”)ท้ายปริจเฉทที่ ๖ คือรูปสังคหวิภาคซึ่งเป็นบทที่แสดงปรมัตถ์มาครบ ๔ ถึงนิพพาน ก็มีคาถาคล้ายกัน ดังนี้อิติ จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิจฺจปิปรมตฺถํ ปกาเสนฺติ จตุธาว ตถาคตา**แปล:** “พระตถาคตเจ้าทั้งหลายย่อมทรงประกาศปรมัตถ์ไว้เพียง ๔อย่าง คือ จิต ๑ เจตสิก ๑ รูปนิพพาน ๑ ด้วยประการฉะนี้”เมื่อพินิจดูก็จะเห็นได้ที่นี่ว่า คำว่า“ปรมัตถธรรม” เกิดขึ้นจาก**ประการแรก**ผู้จัดรูปคัมภีร์ (อย่างที่ปัจจุบันเรียกว่าบรรณกร) จับใจความตอนนั้นๆ ตั้งขึ้นเป็นหัวข้อ เหมือนอย่างในกรณีนี้ ในคัมภีร์บางฉบับ ตั้งเป็นหัวข้อขึ้นเหนือคาถานั้นว่า “จตุปรมตฺถธมฺโม” (มีในฉบับอักษรพม่า, ฉบับไทยไม่มี) และ**ประการที่สอง** ผู้แปลเติมหรือใส่เพิ่มเข้ามา เช่นคำบาลีว่า “ปรมตฺถ” ก็แปลเป็นไทยว่าปรมัตถธรรม ซึ่งเป็นกรณีที่เป็นกันทั่วไปในคัมภีร์รุ่นต่อมาที่อธิบายอภิธัมมัตถสังคหะ เช่น อภิธัมมัตถวิภาวินี มีการใช้คำบาลีเป็น “ปรมตฺถธมฺม”

SAMPLE

บ้างแม้จะไม่มาก แต่ก็ไม่มีที่ใดระบุจำนวนว่าปรมัตถธรรมสี่ จนกระทั่งในสมัยหลังมาก มีคัมภีร์บาลีแต่งในพม่าบอกจำนวนก็บอกเพียงว่า “ปรมัตถ์ ๔” (จตฺตาโรปรมตฺเถ, ปรมตฺถทีปนี สงฺคหมหาฏีกาปาฐ, ๓๓๑)แล้วก็มีอีกคัมภีร์หนึ่งแต่งในพม่ายุคไม่นานนี้ ใช้คำว่าปรมัตถธรรมโดยระบุว่าสังขารและนิพพาน เป็นปรมัตถธรรม(นมกฺการฏีกา, ๔๕) ยิ่งกว่านั้น ย้อนกลับไปยุคเก่า อาจจะก่อนพระอนุรุทธาจารย์แต่งอภิธัมมัตถสังคหะเสียอีก คัมภีร์ฎีกาแห่งอรรถกถาของสังยุตตนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก ซึ่งถือว่ารจนาโดยพระธรรมปาละ ผู้เป็นอรรถกถาจารย์ใหญ่ท่านหนึ่ง ใช้คำปรมัตถธรรมในข้อความที่ระบุว่า “ปรมัตถธรรมอันแยกประเภทเป็น ขันธ์ อายตนะ ธาตุสัจจะ อินทรีย์ และปฏิจจสมุปบาท” (สำ.ฏี.๒/๓๓๐๓/๖๕๑) นี่ก็คือบอกว่าปรมัตถธรรมได้แก่ประดาธรรม ชุดที่เรียกกันว่าปัญญาภูมิ หรือวิปัสสนาภูมิ นั่นเองตามข้อสังเกตและความที่กล่าวมาพึงทราบว่า ๑. การแปลขยายศัพท์อย่างที่แปลปรมัตถะว่าปรมัตถธรรมนี้ มิใช่เป็นความผิดพลาดเสียหาย แต่เป็นเรื่องทั่วไปที่ควรรู้เท่าทันไว้ อันจะเป็นประโยชน์ในบางแง่บางโอกาส (เหมือนในการอ่านพระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทย ผู้อ่านก็ควรทราบเป็นพื้นไว้ว่า คำแปลอาจจะไม่ตรงตามพระบาลีเดิมก็ได้เช่น ในพระไตรปิฎกบาลีเดิมว่า พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากพระวิหาร [คือที่ประทับ] แต่ในฉบับแปล บางทีท่านแปลผ่านคำอธิบายของอรรถกถาว่า พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากพระคันธกุฎี) ๒.การประมวลอรรถแห่งอภิธรรม (โดยทั่วไปก็ถือว่าเป็นการประมวลธรรมทั้งหมดทั้งปวงนั่นเอง) จัดเป็นปรมัตถ์ ๔(ที่เรียกกันมาว่าปรมัตถธรรม ๔) ตามนัยของอภิธัมมัตถสังคหะนี้ เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นระบบอันเยี่ยม ซึ่งเกื้อกูลต่อการศึกษาธรรมอย่างยิ่ง เรียกได้ว่าเป็นแนวอภิธรรม แต่ถ้าพบการจัดอย่างอื่น ดังที่ยกมาให้ดูเป็นตัวอย่าง [เป็นสังขารและนิพพาน บ้างเป็นอย่างที่เรียกว่าปัญญาภูมิ บ้าง] ก็ไม่ควรแปลกใจ พึงทราบว่าต่างกันโดยวิธีจัดเท่านั้นส่วนสาระก็ลงเป็นอันเดียวกัน เหมือนจะว่าเบญจขันธ์ หรือว่านามรูปก็อันเดียวกัน ก็ดูแต่ว่าวิธีจัดแบบไหนจะง่ายต่อการศึกษาหรือเอื้อประโยชน์ที่มุ่งหมายมากกว่ากัน ๓. ในคาถาเริ่มปกรณ์(ในฉบับอักษรไทย ผู้ชำระ คือผู้จัดรูปคัมภีร์ ตั้งชื่อให้ว่า “ปกรณารมฺภคาถา”แต่ฉบับอักษรพม่าตั้งชื่อว่า “คนฺถารมฺภกถา”) มีข้อความที่เป็นบทตั้ง ซึ่งบอกใจความทั้งหมดของคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ คาถานี้จึงสำคัญมาก ควรตั้งอยู่ในความเข้าใจที่ชัดเจนประจำใจของผู้ศึกษาเลยทีเดียว ในกรณีนี้ การแปลโดยรักษารูปศัพท์ อาจช่วยให้ชัดขึ้น เช่น อาจแปลว่า “อภิธัมมัตถะ ที่กล่าวในคำว่า‘อภิธัมมัตถสังคหะ’ นั้น ทั้งหมดทั้งสิ้นโดยปรมัตถ์ มี ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิกรูป นิพพาน” (พึงสังเกตว่า ถ้าถือเคร่งตามตัวอักษร ในคาถาเริ่มปกรณ์นี้ ท่านว่ามีอภิธัมมัตถะ ๔ ส่วนในคาถาท้าย

ปริจเฉทที่หก ท่านกล่าวถึงปรมัตถะ ๔แต่โดยอรรถ ทั้งสองนั้นก็อย่างเดียวกัน) โดยเฉพาะคำว่าอภิธัมมัตถะ จะช่วยโยงพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมดเข้ามาสู่เรื่องที่ศึกษา เพราะท่านมุ่งว่าสาระในอภิธรรมปิฎกทั้งหมดนั่นเอง ประมวลเข้ามาเป็น ๔ อย่างนี้ ดังจะเห็นชัดตั้งแต่พระอภิธรรมปิฎกคัมภีร์แรก คือธัมมสังคณีตลอดหมดทั้ง ๒๕๘ หน้า ที่แจงกุสลัตติกะ อันเป็นปฐมอภิธัมมมาติกา ก็ปรากฏออกมาชัดเจนว่าเป็นการแจงเรื่อง จิต เจตสิก รูป และนิพพาน นี้เอง;ดู **ปรมัตถ์, อภิธัมมัตถสังคหะ** ๒๙/๖/๒๗,๓๓/๘๗/๗๖๙,๓๓/๑๗๓/๔๗๘

ปรมัตถบัญญัติ : บัญญัติขั้นปรมัตถ์ หมายถึงข้อบัญญัติขั้นสูงสุด ดังคำในมหานิทเทสที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชีวิต อัตภาพ สุขและทุกข์ทั้งปวง เป็นธรรมที่ประกอบกันขึ้นชั่วขณะจิตเดียว ขณะย่อมหมุนไปอย่างรวดเร็ว เทวดาผู้ดำรงอยู่ได้ตั้ง ๘๔,๐๐๐ กัปก็มิได้ประกอบด้วยจิต ๒ ดวง(ในขณะจิตเดียว) เป็นอยู่ได้ ขันธ์เหล่าใดของสัตว์ที่ตายไป หรือยังดำรงอยู่ในโลกนี้ ดับไปแล้ว ขันธ์เหล่านั้นทั้งหมดเป็นอย่างเดียวกัน ดับไปแล้วก็มิได้สืบต่อกัน ขันธ์ที่แตกไปในอดีตอันหาลำดับมิได้ และขันธ์ที่จะแตกไปในอนาคต มีลักษณะไม่ต่างกับขันธ์ที่ดับในปัจจุบัน สัตว์ไม่เกิดด้วยอนาคตขันธ์ย่อมดำรงอยู่ด้วยปัจจุบันขันธ์เพราะจิตแตกดับไป สัตว์โลกชื่อว่า ตายแล้ว นี้เป็นปรมัตถบัญญัต(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๓)

ปรมัตถบารมี : บารมียอดเยี่ยม, บารมีในความหมายสูงสุด, บารมีที่เต็มความหมายแท้จริง, บารมีขั้นสูงสุด เหนืออุปบารมี เช่น การสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เป็นทานปรมัตถบารมี ดังคำในจริยาปิฎก ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การบำเพ็ญบารมีอันเป็นธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้ จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ คือการบำเพ็ญทานในภพที่เป็นพระเจ้าสิวิราช ผู้ประเสริฐเป็นทานบารมี ๑ ในภพที่เราเป็นเวสสันดรและเวลามพราหมณ์เป็นทานอุปบารมี ๒ ในภพที่เราเป็นอกิตติดาบสอดอาหารนั้น เป็นทานอุปบารมี ในภพที่เราเป็นพญาไก่ป่า สีลวนาคและพญากระต่าย เป็นทานปรมัตถบารมี ๓ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๖) ; ดู **บารมี**

ปรมัตถสัจจะ : จริงโดยปรมัตถ์ คือความจริงโดยความหมายสูงสุด เช่น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ; ตรงข้ามกับ **สมมติสัจจะ** จริงโดยสมมติ เช่นสัตว์ บุคคล ฉัน เธอ ม้า รถ นาย ก.นาง ข. เป็นต้น ดังคำในจังกีสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลสร้างศรัทธาในภิกษุนั้นอย่างมั่นคง จึงเกิดศรัทธาแล้วเข้าไปหา เมื่อเข้าไปหา ย่อมนั่งใกล้ ฯลฯ ครั้นอุตสาหะแล้วย่อมพิจารณาครั้นพิจารณาแล้วย่อมตั้งความเพียร เธอตั้งความเพียรแล้วย่อมทำปรมัตถสัจจะให้แจ้งด้วยกายและ

SAMPLE

เห็นชัดปรมัตถสัจจะนั้นด้วยปัญญา,เป็นข้อ ๑ ในบรรดาสัจจะ ๒ (ม.มู.(ไทย) ๑๓/๔๓๒/๕๔๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๓/๑๗๓)

ปรมันนทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปรมันนทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายข้าวอย่างดีแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๔๖๓)

ปรมัสสาสัปปัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ถึงความโล่งใจอย่างยิ่ง ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธ แล้วถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงเป็นผู้ถึงความโล่งใจอย่างยิ่ง ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ภิกษุผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริงแล้วหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น ชื่อว่าเป็นผู้ถึงความโล่งใจอย่างยิ่ง (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๙/๓๓๙)

ปรโลก : โลกหน้า ดังคำในมหาวรรคเป็นต้นว่า สัตว์ทั้งหลาย บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัว บางพวกไม่เห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัว,หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อายุของมนุษย์น้อย จำต้องไปสู่ปรโลก ต้องประสบกับความตายที่เข้าใจกันอยู่ ควรทำกุศล ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ที่เกิดมาแล้วไม่ตายไม่มี (วิ.ม.(ไทย) ๔/๙/๑๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๙/๓๙,๑๐/๖๙/๔๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๓/๓๐๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๓๙/๔๐๙,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๕/๘๒,๑๕/๑๑๑/๑๒๕,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๔๘/๒๙๐,ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๕๐/๓๖๒,๒๗/๙๑/๓๖๙,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๖๔/๔๘๐,,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๓๐๑/๓๘๓,๒๘/๑๓๐๒/๓๘๔,๒๘/๑๓๒๑/๓๘๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๕)

ปรโลกุตตรธรรม :(นวโลกุตตรธรรม) ให้ย้ายที่ ธรรมเหนือโลก ๙ อย่าง (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) ดังคำในเมตตซิเถรคาถา ที่พระเมตตซิเถระได้กล่าวว่าข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคศากยบุตรผู้ทรงพระสิริพระองค์นั้น พระองค์ผู้ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณอันเลิศทรงแสดงนวโลกุตตรธรรมอันเลิศนี้ไว้เป็นอย่างดี (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๔/๓๓๗)

ปรเหฐนา : การเบียดเบียนผู้อื่น, เป็นธรรมข้อ ๑ ที่ทำให้มนุษย์เกิดกลิ่นชั่วร้าย ดังคำที่สนังกุมารตอบโควินทพราหมณ์ตอนหนึ่งว่า โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) ฯลฯ โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) มทะ (ความมัวเมา) โมหะ (ความหลง) สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้จัดว่าเป็นผู้มีกลิ่นชั่วร้าย ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘)

SAMPLE

ประกอบความเพียร : ทำความเพียร, บำเพ็ญเพียร ดังคำในอนังคณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุลบุตร....สำรวมวาจาคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในการบริโภค ประกอบความเพียรในธรรมเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง ใส่ใจในสมณธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๕)

ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ : บำเพ็ญเพียรเนืองๆ หมายถึงทำเพียรเครื่องตื่นอยู่เนืองๆ ,เป็นการชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกางกั้นด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งสำเร็จสีหไสยาโดยตะแคงข้างขวา ทำอุฏฐานสัญญา(ความหมายใจว่าจะลุกขึ้น)ไว้ในใจ ดังคำในสารีปุตตสัทธิวิหาริกสูตรที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่าภิกษุชื่อว่าประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนืองๆ เป็นอย่างไรคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี นอนดุจราชสีห์โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้ามีสติสัมปชัญญะ หมายใจว่าจะลุกขึ้นตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรีลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมทั้งหลายที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี ภิกษุชื่อว่าประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนืองๆเป็นอย่างนี้แล(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๐/๑๔๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๖/๙๘,๒๒/๙๖/๑๖๖,๒๒/๙๗/๑๖๗,๒๒/๙๘/๑๖๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๗/๔๔๑)

ประกอบความสุข : ขวนขวายเรื่องความสุขส่วนตัว เช่น ความสุขในการนอน ความสุขในการเอกเขนก ความสุขในการหลับ ดังคำในเจโตขีลสูตรที่กล่าวว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ฉันอาหารตามความต้องการจนอิ่มเกินไปประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการนอนเอกเขนกความสุขในการหลับอยู่ ฯลฯ นี้เป็นกิเลสเครื่องผูกใจประการที่๔ที่ภิกษุผู้มีจิตไม่น้อมไปเพื่อความเพียรเพื่อประกอบเนืองๆ เพื่อกระทำต่อเนื่องเพื่อบำเพ็ญเพียร ยังตัดไม่ขาด(ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๘๖/๒๐๐,๑๘๘/๒๐๒)

ประกัน : ปาฏิโภคะ,รับรองว่าจะรับผิดในความเสียหายที่เกิดขึ้น,รับรองว่าจะมีหรือไม่มีเหตุการณ์นั้น ๆดังคำในสุปปวาสาสูตรที่พระมหาโมคคัลลานะกล่าวแก่อุบาสกคนหนึ่งว่า อาตมภาพ ขอค้ำประกันธรรม ๒ ประการ คือโภคสมบัติและชีวิตของท่าน ส่วนศรัทธา ท่านต้องค้ำประกันเอง (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๒๐๓),หรือดังคำในมัยหกสกุณชาดกที่งูต้องการลวงปู จึงกล่าวว่า ถ้าเราทั้ง ๒ ถูกหนีบเพราะเหตุแห่งชายนี้ ขอชายนี้จงลุกขึ้น ข้าพเจ้าจะดูดพิษให้ ขอท่านจงปล่อยข้าพเจ้าและกาโดยเร็ว ก่อนที่พิษอันร้ายแรงจะเข้าสู่ชายนี้ ปูได้ฟังดังนั้นคิด

SAMPLE

อุบายได้แล้วจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าจะปล่อยงูแต่จะยังไม่ปล่อยกา กาจักเป็นตัวประกันก่อนจนกว่าข้าพเจ้าจะเห็น ชายนี้มีความสุข ปราศจากโรคแล้ว (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๙๙/๒๔๖),หลักทรัพย์ที่ให้ไว้เป็นเครื่องรับรอง ดังคำในปาฏิโภคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม่มีใครเลย ไม่ว่าจะเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆในโลกที่จะประกันธรรม๔ ประการ คือสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดาว่า ไม่แก่ สิ่งที่มีความเจ็บเป็นธรรมดาว่าไม่เจ็บ สิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดาว่าไม่ตาย และผลแห่งกรรมชั่วที่เศร้าหมองให้เกิดในภพใหม่ มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล มีชาติ ชรา และมรณะต่อไปว่า ไม่บังเกิด (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๒/๒๕๘)

ประกายพรึก, ดาว : ดาวที่มีรัศมีมากกว่าดาวดวงอื่น,ดาวรุ่งคือดาวพระศุกร์ที่เห็นในเวลาเช้ามืด,ถ้าเห็นในเวลาหัวค่ำ เรียกว่าดาวประจำเมือง ในทางพระพุทธศาสนามักใช้เป็นข้อเปรียบเทียบหลักธรรมอธิบายอภิภายตนะข้อที่ ๘ว่า บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายในเห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่ขาวมีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม เปรียบเหมือนดาวประกายพรึกที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๓/๑๒๑),ในเมตตาภาวนาสูตร กล่าวไว้ว่า ในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรี ดาวประกายพรึกทั้งหลาย ต่างทอแสง แพรวพราวระยิบระยับ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๒),ในปทีปวิมาน กล่าวไว้ว่า เทพธิดาเปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศสถิตอยู่ ดุจดาวประกายพรึก (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๕/๑๓),ในพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า ธรรมดาว่าดาวประกายพรึกเป็นดาวนพเคราะห์ที่เที่ยงตรงในโลกพร้อมทั้งเทวโลกย่อมไม่เคลื่อนไปจากวิถีโคจรไม่ว่าจะเป็นฤดูร้อน ฤดูหนาว หรือฤดูฝน (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๔๘/๕๘๖)

มีอธิบายไว้ว่า ดาวที่มีรัศมีมากกว่าดาวดวงอื่น (ขุ.วิ.อ.(บาลี)๗๕/๕๕) ปัจจุบันเรียกว่า ดาวรุ่ง คือ ดาวพระศุกร์ที่เห็นในเวลาเช้ามืด ถ้าเห็นในเวลาหัวค่ำ เรียกดาวประจำเมือง (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ หน้า ๕๐๐)

ประกาศ : ป่าวร้อง เช่นเมื่อพระสุทินเสพกามกับภรรยาเก่าทวยเทพชั้นภุมมะกระจายข่าวว่า ท่านผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ไม่เคยมีเสนียดไม่เคยมีโทษ พระสุทินกลันทบุตร ก่อเสนียด ก่อโทษขึ้นแล้ว ทวยเทพชั้นจาตุมมหาราชสดับเสียงของทวยเทพชั้นภุมมะแล้วได้กระจายข่าวต่อไปฯลฯเพียงครู่เดียวเท่านั้นเสียงป่าวประกาศได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๖/๒๕), แจ้งให้ทราบ, เช่นในมหาวิภังค์ เวรัญชพราหมณ์ได้ฟังข่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลกพรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ

SAMPLE

พราหมณ์เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้ว จึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรม (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๒),หรือดังคำในปาฏิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภัคควะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖/๒๗),แสดง เช่นเมื่อพระผู้มีพระภาคได้สนทนาธรรมกับอุปกาชีวกตอนหนึ่งว่า เราจะไปเมืองหลวงแห่งชาวกาสี ประกาศธรรมจักร ตีกลองอมตธรรมไปในโลกอันมีความมืดมน อุปกาชีวกทูลว่า อาวุโส ท่านสมควรเป็นพระอนันตชินะตามที่ท่านประกาศ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑/๑๗),หรือดังคำในวิสาขสูตรที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านวิสาขปัญจาลิบุตรว่าบุคคลพึงประกาศ เชิดชู ยกย่องธรรมซึ่งเป็นธงชัยของฤาษีฤาษีทั้งหลายมีสุภาษิตเป็นธงชัยธรรมเป็นธงชัยของฤาษี (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๘/๗๙)

ประกาศโทษ : ชี้โทษ, กล่าวสิ่งที่ทุกข์ของสังขาร ดังคำในมหาปทานสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระราชโอรสพระนามว่าขัณฑะและบุตรปุโรหิตชื่อติสสะได้การบรรพชาได้การอุปสมบทในสำนักของพระวิปัสสีพุทธเจ้าพระองค์ทรงชี้แจงให้ภิกษุเหล่านั้นเห็นชัดชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติเร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้วทรงประกาศโทษความต่ำทราม ความเศร้าหมองของสังขารและอานิสงส์ในนิพพาน(ที.ปา.(ไทย)๑๐/๗๗/๔๓,๑๐/๘๑/๔๕,๑๐/๘๕/๔๖),ชี้โทษของสิ่งต่างๆ ในธาตุวิวัณณเปตวัตถุ ที่เปรตตนหนึ่งเคยเป็นเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ที่ห้ามภรรยาและบุตรนำดอกไม้ไปบูชาพระสถูป ตอนหนึ่งว่าเมื่อการบูชาและการฉลองพระสถูปของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นไปอยู่ชนเหล่าใดประกาศโทษ (แห่งการบูชาพระสถูปเหมือนเรา) ท่านพึงคัดชนเหล่านั้นออกจากบุญนั้น(ขุ.เปต.(ไทย ๒๖/๕๑๓/๒๔๙)

ประกาศธรรม : แสดงธรรม,สอนธรรม ดังคำในสามัญญผลสูตรที่ พระเจ้าอชาตศัตรูทรงประกาศพระองค์เป็นอุบาสกกราบทูลว่า พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิดบอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ดังคำที่โปตลิยปริพาชก กล่าวไว้ว่าท่านพระโคดมทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆเปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำเปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืด (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๐/๘๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๐/๑๕๓)

คำนี้มีปรากฏในหลายพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย)๙/๒๙๙/๑๑๐,๙/๕๑๗/๒๒๙,๙/๕๕๙/๒๔๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๕/๓๗,๑๐/๖๗/๓๘,๑๐/๗๖/๔๓,๑๐/๘๐/๔๕,๑๐/๓๕๔/๒๘๔,๑๐/๔๓๗/๓๖๘,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗/๒๘)

ประกาศธรรมจักร : แสดงธรรมจักร,แสดงธรรมคืออริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และอริยมรรค มีองค์ ๘ ประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ที่ป่าอิสิปตนะ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรกล่าวไว้ว่า ตถาคตประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมให้เป็นไป แผ่นดินนี้ ก็ไหวสั่นสะเทือน เลื่อนลั่น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๑/๑๑๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๙๐/๖๖๔),แสดงธรรมครั้งแรก ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรและสังเวชนียสูตรกล่าวไว้ว่า สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ตถาคต ทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้... อานนท์ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์จักมีจิตเลื่อมใสตายไปชนเหล่านั้นทั้งหมดหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๘/๑๘๐),ในปฐมตถาคตอัจฉริยสูตรกล่าวว่า เมื่อตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม แสงสว่างโอฬารประมาณไม่ได้เกินเลยอานุภาพของเทวดาทั้งหลายย่อมปรากฏในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ แม้แต่โลกันตริกนรก ซึ่งเปิดตลอด ไม่มีอะไรปิดกั้น มืดมิด มองไม่เห็นอะไรที่แสงสว่างแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มีฤทธิ์มากอย่างนี้มีอานุภาพมากอย่างนี้ยังส่องไปไม่ถึงแต่แสงสว่างโอฬารประมาณไม่ได้ ล่วงเลยอานุภาพของเทวดาทั้งหลายย่อมปรากฏในโลกันตริกนรกนั้นแม้พวกสัตว์ที่เกิดในโลกันตริกนรกนั้นจำกันและกันได้เพราะแสงสว่างนั้นว่า ท่านผู้เจริญ ทราบว่า สัตว์แม้เหล่าอื่นที่เกิดในที่นี้มีอยู่ นี้เป็นเหตุอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏประการที่ ๔ ย่อมปรากฏเพราะความปรากฏของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๗/๑๙๕)

ประกาศพรหมจรรย์ : แสดงพรหมจรรย์,หมายถึงประกาศศาสนา แสดงมรรคพรหมจรรย์ คำว่า พรหมจรรย์ เป็นจริยาของผู้ประเสริฐที่สุด ซึ่งได้แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า ดังคำในสามัญญผลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลกมารโลก พรหมโลกและหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ด้วยตนเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๐/๖๔)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งเช่นที.สี.(ไทย)๙/๒๕๕/๘๘,๙/๒๕๗/๘๙,๙/๓๐๑/๑๑๑,๙/๓๒๔/๑๒๕,๙/๔๕๐/๑๙๘,๙/๕๐๓/๒๒๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๖/

๔๗,๑๐/๘๗/๔๗,๑๐/๘๘/๔๘,๑๐/๘๘/๔๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๓๙/๔๗๑,๑๒/๔๔๔/๔๘๑

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ท่านเรียกว่าพรหมจรรย์ เพราะเป็นจริยาของผู้ที่เป็นผู้ใหญ่ โดยความหมายว่า เป็นผู้ประเสริฐที่สุด คือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า คำว่า คำว่า พรหมจรรย์หมายถึงความประพฤติประเสริฐ มีนัย ๑๐ ประการ คือ ทาน (การให้) ไวยาวัจจะ(การขวนขวายช่วยเหลือ) ปัญจสีละ (ศีลห้า) อัปปมัญญา (การประพฤติพรหมวิหารอย่างไม่มีขอบเขต)เมถุนวิรัติ(การงดเว้นจากการเสพเมถุน)สทารสันโดษ(ความยินดีเฉพาะคู่ครองของตน)วิริยะ(ความเพียร)อุโปสถังคะ(องค์อุโบสถ)อริยมรรค(ทางอันประเสริฐ)และศาสนา(พระพุทธศาสนา)ในที่นี้หมายถึงศาสนา (ที. สี.อ.(บาลี) ๑๙๐/๑๖๐-๑๖๒)

ประกาศพระศาสนา : แสดงคำสอน,ส่งพระสาวกแสดงธรรมโปรดประชาชน ดังคำในมหาปทานสูตร กล่าวไว้ว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้าได้มีพระรำพึงว่า เวลานี้ ในกรุงพันธุมดีมีภิกษุสงฆ์อยู่จำนวนมากถึง ๑๖๘,๐๐๐รูป ทางที่ดีเราควรประกาศให้ภิกษุทั้งหลายรู้ทั่วกันว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูปจงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน ในโลกนี้ยังมีเหล่าสัตว์ผู้มีธุลีในดวงตาเบาบาง สัตว์เหล่านั้นจะเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรมเหล่าสัตว์ผู้ที่อาจจะรู้ทั่วถึงธรรมได้ยังมีอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘๖/๔๖),ในพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า ฆฏิการอุบาสก ผู้เป็นอุปัฏฐาก ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ เป็นผู้มีความเคารพยำเกรงเป็นพระอนาคามีเล่าเรียนนวังคสัตถุศาสน์เท่าที่พระพุทธเจ้าตรัสแล้วทุกอย่างช่วยประกาศพระศาสนาของพระชินเจ้าให้งดงาม (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๒/๗๑๓)

ประกาศลัทธิ : สอนลัทธิของตน หมายถึงแสดงทรรศนะของตนให้ผู้อื่นทราบ ดังคำในโปฏฐปาทสูตร ที่พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า ‘ยังเช้าเกินไปที่จะเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีทางที่ดีเราควรเข้าไปหาโปฏฐปาทปริพาชกในพระราชอุทยานของพระนางมัลลิกาชื่อเอกสาลกะ ที่จัดไว้เพื่อเป็นที่ประกาศลัทธิ’ จึงเสด็จเข้าไปที่พระราชอุทยานของพระนางมัลลิกาชื่อเอกสาลกะที่จัดไว้เพื่อเป็นที่ประกาศลัทธิ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๕,๙/๔๐๗/๑๗๕),ในพระสูตรกล่าวไว้ว่า ประกาศลัทธิ มักใช้ศาลาถกแถลง ดังคำในมหาสกุลุทายิสูตรกล่าวไว้ว่า พวกสมณพราหมณ์ผู้มี

SAMPLE

ลัทธิต่างกันได้มาชุมนุมกันที่ศาลาถกแถลง ได้สนทนากัน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๘/๒๘๐)

อรรถกถากล่าวไว้ว่า เหตุการณ์ในพระสูตรนี้บอกให้ทราบถึงสภาพทางสังคมในสมัยพุทธกาลอย่างหนึ่ง คือ สมัยนั้นคนชอบ แสวงหาความรู้ ใครต้องการแสดงทรรศนะของตนก็สามารถไปแสดงในศาลาถกแถลงที่จัดไว้ อีกทั้ง ยืนยันว่า การประกาศธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า มิใช่ว่าพระองค์จะทรงวางท่าทีเป็นปรปักษ์กับนักบวชต่างลัทธิ (ที.สี.อ.(บาลี)๔๐๖/๓๐๑) มีอธิบายต่ออีกว่า อรรถกถาแก้ว่า ไม่มีศาลาที่มีชื่ออย่างนี้โดยเฉพาะแต่เป็นสถานที่ที่สมณพราหมณ์ผู้เป็นเดียรถีย์ต่างพวกมาแสดงทรรศนะตามลัทธิของตน(ที.สี.อ.(บาลี)๑/๔๑๑/๓๐๔)อีกนัยหนึ่งหมายถึงการประชุมสนทนาประกาศลัทธิ ทำให้ประชาชนทราบว่า คนนี้พูดอะไร คนนี้ประกาศอะไร เป็นต้น (ม.ม.อ. (บาลีป ๒/๒๓๘/๑๗๓)

ประคตเอว : ผ้าใช้คาดเอวหรือคาดอกสำหรับพระ (เรียก **ประคดอก ประคดเอว**) มี ๒ อย่าง คือประคดแผ่น ๑ ประคดไส้สุกร ๑,เป็น ๑ ในอัฐบริขาร ๘ ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า เมื่อจะพับจีวร พึงพับจีวรให้เหลื่อมมุมกัน ๔ นิ้ว ตั้งใจว่า ตรงกลางจะได้ไม่มีรอยพับ พึงม้วนประคตเอวใส่ขนดจีวร (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๗/๘๙), ในปิลินทวัจฉเถราปทาน กล่าวไว้ว่า อุบาสกคนหนึ่ง จ้างช่างให้ทำกล่องเข็ม ผ้าอังสะประคตเอวและเชิงรองบาตร ซึ่งทำอย่างสวยงามให้สมควร(แก่สมณบริโภค),มีอานิสงส์สำหรับคนที่ถวายประคตเอว ๖ ประการ คือ ไม่หวั่นในสมาธิ (มีสมาธิแน่วแน่) ๑ เป็นผู้ชำนาญในสมาธิ ๑ มีบริวารไม่แตกแยกกัน ๑ มีถ้อยคำที่เชื่อถือได้ทุกเมื่อ ๑ มีสติตั้งมั่น ๑ ไม่มีความสะดุ้งกลัว ๑ คุณเหล่านี้ติดตามข้าพเจ้าไปทั้งในเทวโลกและมนุษยโลก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๕๘๐,๑๒๘/๕๙๗)

ประคองจิต : ระวังเฝ้าดูจิตไม่ให้ผิดทาง,ระวังรักษาจิตให้ดี อุปถัมภ์ค้ำชูจิต ดังคำในวิภังค์กล่าวไว้ว่า ในคำว่า ประคองจิต นั้น จิต เป็นไฉน จิต มโน มานัส ฯลฯ มโน วิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้เรียกว่าจิต ภิกษุประคอง ประคองด้วยดี อุปถัมภ์ค้ำชูจิตนี้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าประคองจิต (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๙๕/๓๒๙)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งเช่นองฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๕๗/๔๐๓,๒๐/๑๕๘/๔๐๓,๒๐/๑๖๒/๔๐๓,๒๐/๑๖๓/๔๐๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓/๒๓,๒๑/๒๗๕/๓๙๐,,๓๕/๔๐๑/๓๓๑,๓๕/๔๑๙/๓๓๖,๓๕/๔๒๔/๓๓๗

ประคองจิตมุ่งมั่น : การบำเพ็ญเพียรทางจิต,อุปถัมภ์จิตให้ดำเนินไปด้วยความเพียร หมายถึงการตั้งใจเด็ดเดี่ยวด้วยความบากบั่น ดังคำในมหานิทเทสว่า ภิกษุประคองจิตมุ่งมั่นว่า เนื้อและเลือดในร่างกายจงเหือดแห้งไป จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็นและ

SAMPLE

กระดูกก็ตามทีเถิด ผลใดพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ (ถ้า)ไม่บรรลุผลนั้นแล้วก็จักไม่หยุดความเพียร แม้การสมาทานความเพียรอย่างนี้ก็เรียกว่าวัตร (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗/๗๙,๒๙/๑๙๖/๕๗๕)

ประคองอัญชลี : ประนมมือไหว้,ยกกระพุ่มมือประนม,ยกมือไหว้พระดังคำในจุนทสูตรกล่าวไว้ว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้แลที่บุคคลประกอบแล้วเมื่อลุกขึ้นจากที่นอนแต่เช้าตรู่ แม้จะจับต้องแผ่นดินก็ตาม ไม่จับต้องแผ่นดินก็ตาม ก็เป็นผู้สะอาดไม่ได้เลย แม้จะจับต้องโคมัยสดก็ตามไม่จับต้องโคมัยสดก็ตามก็เป็นผู้สะอาดไม่ได้ฯลฯแม้จะประคองอัญชลีนอบน้อมดวงอาทิตย์ก็ตามไม่ประคองอัญชลีนอบน้อมดวงอาทิตย์ก็ตามก็เป็นผู้สะอาดไม่ได้ (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๖/๓๑๙,๒๔/๑๗๖/๓๒๒),ในวังคีสสูตรกล่าวไว้ว่า ท่านพระวังคีสะก็ลุกจากอาสนะ ห่มจีวรเฉวียงบ่า ประคองอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาค (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๔๕/๕๘๐)

ประเคน : ส่งของถวายพระภายในหัตถบาส,ส่งให้ถึงมือ ดังคำในสุปปวาสาสูตร กล่าวไว้ว่า สุปปวาสาโกฬิยธิดาได้นำของขบฉันอันประณีตประเคนพระผู้มีพระภาคให้อิ่มหนำด้วยตนเอง หรือดังคำในเสลสูตร กล่าวไว้ว่า เกณิยชฏิลได้นำของขบฉันอันประณีต ประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้อิ่มหนำสำราญ ด้วยตนเอง (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๗/๙๕,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๒๐๓,๒๕/๓๓/๒๓๘,๒๕/๗๕/๓๒๖); .ในปาจิตติย์ โภชนวรรค กล่าวไว้ว่า องค์แห่งการประเคนมี ๕ (๑) เขาถวายด้วยกาย ด้วยของเนื่องด้วยกาย หรือด้วยโยนให้ (๒) เขาอยู่ในหัตถบาส (๓) ภิกษุรับประเคนด้วยกายหรือด้วยของเนื่องด้วยกาย(ถ้าผู้หญิงประเคนใช้ผ้ากราบหรือผ้าเช็ดหน้าที่สะอาดรับ) (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖๖/๔๑๖)

ประโคม : โหมโรง,บรรเลง,เล่นดนตรี,บรรเลงดนตรีเพื่อเป็นสัญญาณในพิธีบางอย่างเพื่อสักการ บูชาหรือยกย่องเป็นต้น ดังคำในตติยนาควิมาน ที่บุรุษผู้เป็นบัณฑิตถามเทพบุตรตนหนึ่งว่า ใครหนอ มีช้างเผือกปลอดเป็นยานทิพย์ มีเสียงดนตรีประโคมกึกก้องมีบริวารเป็นอันมากบูชาอยู่ในอากาศ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๗๖/๑๑๙)

ประโคมดนตรี : บรรเลงดนตรีเพื่อเป็นสัญญาณในพิธีบางอย่างเพื่อสักการบูชาหรือยกย่องเป็นต้น ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร หลังจากถวายพระเพลิงพระบรมศพพระผู้มีพระภาคแล้ว เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราได้จัดกำลังพลหอกไว้รอบสัณฐาคารล้อมด้วยกำแพงธนู (ป้องกันพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค) แล้วสักการะเคารพ นบนอบบูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาคด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้และของหอมตลอด ๗ วัน,ในมหาสุทัสสน

SAMPLE

สูตรกล่าวถึงการประโคมดนตรีมีปรากฏในกรุงกุสาวดีตลอดเวลา ดังคำว่า กรุงกุสาวดีเป็นราชธานีที่อึกทึกครึกโครมเพราะเสียง ๑๐ ชนิดทั้งวันทั้งคืนได้แก่ เสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขับร้องเสียงกังสดาล เสียงประโคมดนตรี และเสียงว่า ท่านทั้งหลายโปรดบริโภค ดื่มเคี้ยว กิน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖๑๐/๒๔๑/๑๘๑)

ประจบ : พูดหรือทำให้เขารักเขาชอบ แปลมาจากคำบาลีว่า ลปนา หมายถึงการพูดยกย่องเพราะต้องการประจบให้เขารัก หรือให้สิ่งของ หรือสถานที่เป็นต้น ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า ภิกษุชั่วบางรูปในธรรมวินัยนี้ สงเคราะห์ประจบคฤหัสถ์ด้วยครุภัณฑ์ของสงฆ์คืออาราม พื้นที่อาราม วิหาร พื้นที่วิหาร(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๕/๑๘๑),ในกุหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเหล่าใดหลอกลวง กระด้าง ประจบ ชอบวางท่าอวดดี มีจิตไม่ตั้งมั่น ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่าไม่ใช่ผู้นับถือเราห่างไกลจากธรรมวินัยนี้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖/๔๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๘/๔๘๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑๓/๓๘๘)

ประจักษ์ชัด : ชัดเจน, แจ่มแจ้ง หมายถึงมาปรากฏอย่างชัดเจน ดังคำในจูฬวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมทั้งหลาย เห็นปานนั้น ย่อมเป็นอันเธอสดับมาก ทรงไว้ สั่งสมด้วยวาจาเข้าไป เพ่งด้วยใจ ประจักษ์ชัดดีแล้วด้วยทิฏฐิ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๓๑/๓๔๙),หรือดังคำใน กุลบุตรบางพวกในธรรมวินัยนี้ย่อมเล่าเรียนธรรมคือสุตตะฯลฯ และเวทัลละ พวกเขาเล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นจึงประจักษ์ชัด๒แก่พวกเขาผู้ไตร่ตรองเนื้อความด้วยปัญญา(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๙/๒๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ประจักษ์ชัด (นิชฺฌานำ ขมนฺติ) หมายถึงมาปรากฏว่า พระผู้มีพระภาคตรัสศีลในสูตรนี้ ตรัสสมาธิ, วิปัสสนา, มรรค, ผล, วัฏฏะและวิวัฏฏะไว้ในสูตรนี้ๆ ในอาคตสถานแห่งศีล เป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๓๙/๑๕)

ประชวร : เจ็บ, ป่วย ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ ทรงประชวรเป็นริดสีดวงทวาร พระภูษาเปื้อนพระโลหิต, หรือดังคำในธนัญชานิสูตร พระสารีบุตรอยู่ ณ ทักขิณาคีรีชนบทได้ถามภิกษุผู้มาจากกรุงราชคฤห์ว่าท่านผู้มีอายุ พระผู้มีภาคไม่ทรงประชวรและยังทรงมีพระกำลังอยู่หรือภิกษุนั้นกล่าวตอบว่า ท่านผู้มีอายุพระผู้มีพระภาคไม่ทรงประชวร และยังทรงมีพระกำลังอยู่ขอรับ(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๑/๑๘๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๕/๕๕๗)

ประชากร : หมู่คน,หมู่พลเมือง(เกี่ยวกับจำนวน)ดังคำในอัมพัฏฐสูตรกล่าวไว้ว่าพราหมณ์โปกขรสาติปกครองเมืองอุกกัฏฐะซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืช

พันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์ เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย(ส่วนพิเศษ),ในจักกวัตติสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปีกรุงพาราณสีนี้ จักเป็นราชธานีนามว่ากรุงเกตุมดี เป็นเมืองที่มั่งคั่งอุดมสมบูรณ์มีพลเมืองมากมีประชากรคับคั่ง และมีภักษาหารสมบูรณ์,ในอุปาลิวาทสูตร กล่าวไว้ว่า บ้านนาลันทานี้มั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ มีประชากรมาก มีพลเมืองหนาแน่น(ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๕/๘๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๖/๗๗,๑๓/๖๔/๖๑)

ประชาชน : พลเมือง, สามัญชนทั่ว ๆ ไป ที่ไม่ใช่ข้าราชการ พ่อค้า หรือนักบวช ในความว่า ข้าราชการ พ่อค้าและประชาชน ดังคำในลักขณสูตร กล่าวว่า ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ ,ในอิสิคิลิสูตร กล่าวไว้ว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ได้อาศัยอยู่ที่ภูเขาอิสิคิลินี้มานานพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นกำลังเข้าไปสู่ภูเขานี้ ประชาชนเห็น แต่พอท่านเข้าไปแล้ว ประชาชนไม่เห็น,ในตาลปุตตสูตร กล่าวไว้ว่า นักฟ้อนรำคนใดทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง กลางโรงละครกลางงานมหรสพนักฟ้อนรำคนนั้นหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อปหาสะ,ในอุชชยสูตรกล่าวไว้ว่า พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณยิ่งใหญ่ย่อมเกี่ยวข้องกับยัญที่ไม่มีกิริยาเอื้ออำนวยประโยชน์ ประชาชนบูชาทุกเมื่อ(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๓/๑๗๑,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๔/๓๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๙/๖๕)

ประชาราษฎร์ : พลเมือง, สามัญชนทั่ว ๆ ไป,ประชาชน ดังคำในจักกวัตติสูตร กล่าวไว้ว่า กษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษก....ทรงปกครองประชาราษฎร์ตามพระมติของพระองค์เองเมื่อท้าวเธอทรงปกครองประชาราษฎร์ตามพระมติของพระองค์เองอยู่ ประชาราษฎร์ก็ไม่เจริญต่อไปเหมือนเก่าก่อน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๐/๖๖),ในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นประธานของประชาราษฎร์ (วิ.ม.(ไทย) ๑๑/๓๐๐/๑๓๒),ในภูริทัตตชาดก กล่าวถึงพระราชาทำให้ประชาราษฎร์มีสุขไว้ตอนหนึ่งว่า ถ้าพระราชาปกครองแผ่นดินพร้อมทั้งอำมาตย์คู่ชีพและราชบริษัทผู้รับพระราชโองการทรงชำนะหมู่ศัตรูลำพังพระองค์เองประชาราษฎร์ของพระองค์นั้นก็จะพึงมีสุขอยู่เป็นนิตย์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๖๒/๓๓๒),ในเวสสันตรชาดก กล่าวไว้ว่าประชาราษฎร์ทั้งปวงมาพร้อมใจกันประนมมือถวายบังคมพระมหากษัตริย์ ร้องไห้วิงวอนพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ในป่า (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๓๙/๕๕๔)

SAMPLE

ประชุมชน : พลเมือง,ประชาชน, สามัญชนทั่วไป ดังคำในโพธิราชกุมารสูตร โพธิราชกุมารก็กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคทรงเหยียบผ้าขาวเสด็จเข้าไปเถิด ขอพระสุคตทรงเหยียบผ้าขาวเสด็จเข้าไปเถิด ข้อนี้จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข แก่หม่อมฉันตลอดกาลนาน พระผู้มีพระภาคทรงชำเลืองดูท่านพระอานนท์ จากนั้นท่านพระอานนท์ได้ทูลตอบโพธิราชกุมารว่าพระราชกุมารจงเก็บผ้าขาวเสียเถิดพระผู้มีพระภาคไม่ทรงเหยียบผ้าขาว พระตถาคตทรงเห็นแก่ประชุมชนผู้เกิดในภายหลัง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๖/๓๙๔),ในเนมิราชชาดก มาตลีเทพสารถีทูลแก่พระเจ้าเนมิราชว่า ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งอ้างพยานโกงลบหนี้เพราะเหตุแห่งทรัพย์ของประชุมชนชนเหล่านั้นครั้นทำทรัพย์ของหมู่ชนให้สิ้นไปแล้วมีกรรมอันหยาบช้า ทำบาปแล้วตกอยู่ในหลุมถ่านเพลิง(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๖๔/๒๕๓)

ประชุมสนทนา : รวบกลุ่มสนทนาธรรม,ประชุมปรึกษาหารือ,รวมกลุ่มกันพูดคุยแสดงความคิดเห็นกัน ดังคำในสมณสัจจสูตรที่ปริพาชกผู้เป็นอัญเดียรถีย์เหล่านั้นกำลังประชุมสนทนาเรื่องนี้ว่า สัจจะของพราหมณ์เป็นอย่างนี้ สัจจะของพราหมณ์เป็นอย่างนี้ ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปหาปริพาชกทั้งหลายถึงที่พำนัก ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ ได้ตรัสถามปริพาชกเหล่านั้นว่า ปริพาชกทั้งหลายบัดนี้พวกท่านนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ เรื่องอะไรที่พวกท่านสนทนากันค้างไว้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๔),ในปาสราสิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่เธอทั้งหลายผู้เป็นกุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาประชุมสนทนาธรรมีกถากันนั้นเป็นเรื่องสมควร เธอทั้งหลายผู้มาประชุมกันมีกิจที่ควรทำ ๒ ประการ คือ (๑) การสนทนาธรรม (๒) การเป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๓/๒๙๖)

ประณาม : 1.พูดว่ากดให้เสียหาย,ติเตียนดังคำมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่าภิกษุทั้งหลายได้นำเสนาสนะเครื่องใช้สอยประจำในวิหารของอุบาสกคนหนึ่งไปใช้สอยที่อื่น อุบาสกนั้นตำหนิ ประณาม โพนทะนา หรือดังคำว่า สัทธิวิหาริกทั้งหลายก็ยังไม่ประพฤติชอบอยู่เช่นเดิม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ประณามสัทธิวิหาริกผู้ไม่ประพฤติชอบ(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๗//๑๓๐,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๘/๙๓,๔/๖๘/๙๖,สี.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๒๙,๑๙/๑๐๒๑/๕๓๒)

2. การน้อมไหว้ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

SAMPLE

ประณีต : ดี, ดียิ่ง, ละเอียด ดังคำในทสุตตรสูตร กล่าวถึงสัมมาสมาธิตอนหนึ่งว่า ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้ สงบ ประณีต ได้ด้วยความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น และมิใช่บรรลุได้ด้วยการข่ม(ธรรมที่เป็นข้าศึก) ห้ามกิเลสด้วยสสังขารจิต,ในจูพสัจจกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อัคคิเวสสนะ สาวกของเราในธรรมวินัยนี้ เห็นเบญจขันธ์นั้นทั้งหมด คือรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ... สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ... (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๑/๓๙๘),ในธัมมสังคณีอธิบายคำว่าประณีตหมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ดังคำว่า มรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สามัญญผล ๔ และนิพพาน สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรมชั้นประณีต (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๔๒๕/๓๕๑)

คำนี้มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๐/๒๒๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐/๔๐,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๕/๔๖๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๐/๑๕๒

ประดับ : ตกแต่งให้งามด้วยสิ่งต่าง ๆ มีสร้อย แหวน เป็นต้น เช่น ประดับเหรียญตรา ประดับอาคารสถานที่ ประดับโคมไฟ, โดยปริยายหมายความว่า ประกอบ, เพิ่ม ,บำรุง ดังคำในเสขปฏิปทาสูตร อาสวสูตร และนันทสูตร พระผู้มีพรภาคตรัสว่า พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงกลืนกินอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่งแต่กลืนกินอาหารเพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๘/๕๔๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๙/๒๑๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เพื่อประดับ ในที่นี้หมายถึงเพื่อให้ร่างกายอ้วนพีอวบอิ่มเหมือนหญิงแพศยา (องฺ.ฉกฺก.ฏีกา. (บาลี) ๓/๕๘/๑๕๕, วิสุทธิ. ๑/๑๘/๓๓)

ประดับจิต : ตกแต่งจิต, ปรุงจิตเพื่อมีกุศลธรรม เช่น ทาน หมายถึงเพิ่มการให้ทาน มีปรากฏในสังคีติสูตร ปฐมทานสูตร และทานวัตถุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องทานข้อที่ ๘ ว่า บุคคลบางคนให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิต(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๑/๒๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิตในที่นี้หมายถึงให้ทานเพื่อประดับจิตในการเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนา

SAMPLE

กัมมัฏฐาน เพราะว่าทานย่อมทำจิตให้อ่อนโยนเหมาะแก่การเจริญกัมมัฏฐานทั้งสอง (องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๓/๓๑/๒๕๓)

ประดับเทริด : สวมใส่เครื่องประดับศีรษะ รูปมงกุฎอย่างเตี้ย มีกรอบหน้า ดังคำในอุจฉุทายิกาวิมาน ที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า อาตมาขอถามเธอเทพธิดาผู้เลอโฉม ประดับมาลัยดอกอุบล มีมาลัยแก้วประดับเทริด มีผิวพรรณเปล่งปลั่งดั่งทองคำ ประดับประดาอาภรณ์อย่างสวยงาม ทรงพัสตราภรณ์ชั้นเลิศ เธอเป็นใครมาไหว้อาตมา เทพธิดาตอบว่า ดิฉันเป็นหญิงมนุษย์ เคยถวายอ้อยแก่ท่าน ภายหลังถูกแม่ผัวทำร้าย จนตาย จึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๙๗/๔๗)

ประดู่ : ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ ดอกสีเหลือง กลิ่นหอม กิ่งมักทอดย้อย เปลือกสีเทา มีน้ำยางน้อย ปลูกเป็นไม้ให้ร่มตามถนน, บางชนิดกิ่งชูขึ้นเล็กน้อย เปลือกสีน้ำตาลเข้ม มีน้ำยางมาก ขึ้นตามป่าเบญจพรรณทั่วไป เนื้อไม้สีแดงนิยมใช้ทำดุมเกวียน มีปรากฏในกุณาลชาดก ที่กล่าวถึงป่าหิมพานต์ว่า เป็นดังป่าหมู่ไม้นานาพันธุ์ คือ ต้นโกฐคำ ต้นจิก ต้นลำเจียก ต้นย่านทรายต้นอ้อยช้าง ต้นบุนนาค ต้นพิกุล ต้นหมากหอม ต้นประดู่,ในเวสสันตรชาดก ที่อาศรมของพระเวสสันดกมีต้นประดู่ ดังคำว่า ในบริเวณอาศรมนั้นมีต้นราชพฤกษ์ มะเกลือ กฤษณา รักดำ ไทรใหญ่ หงอนไก่ และประดู่ เป็นอันมาก มีดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๙๘/๑๓๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๙๑/๔๙๕)

ประดู่ลาย : ชื่อไม้ต้นชนิด ดอกสีม่วงอ่อน เนื้อไม้ใช้ทำเครื่องเรือน ดังคำในสีสปาวนสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สีสปาวัน เขตกรุงโกสัมพี ทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วตรัสถามว่า ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราหยิบขึ้นมากับใบที่อยู่บนต้น อย่างไหนจะมากกว่ากัน ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบที่อยู่บนต้นไม้นั้นแลมากกว่า ใบประดู่ลาย ๒-๓ใบที่พระองค์ทรงหยิบขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เรารู้แล้วแต่มิได้บอกเธอทั้งหลายก็มีมากเหมือนกัน,ในเวสสันตรชาดก อัจจุตฤาษีกล่าวพรรณนาป่าใหญ่ให้ชูชกฟังว่า ไม้มะรื่น ตีนเป็ด กล้วยต้นคำฝอย นมแมว คนทา ประดู่ลาย และสลอด ผลิดอกบานสะพรั่ง (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๒/๕๐๒)

ประตัก : ไม้ที่ฝังเหล็กแหลมข้างปลาย ใช้แทงสัตว์พาหนะ เช่นวัว ม้า ดังคำในกสิภารทวาชสูตร ที่กสิภารทวาชพราหมณ์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์ไม่เห็นแอก ไถ ผาล ประตัก หรือโคพลิพัททั้งหลายของท่าน เมื่อเป็นเช่นนี้ พระโคดมผู้เจริญยังกล่าวอย่างนี้ว่า พราหมณ์ แม้เราก็ไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วก็บริโภค,ในชาณุสโสณิพราหมณสูตรกล่าวไว้ว่า ชาณุสโสณิพราหมณ์

SAMPLE

ออกจากกรุงสาวัตถีด้วยรถเทียมด้วยม้าขาวล้วนนัยว่าม้าที่เทียมเป็นม้าขาว เครื่องประดับขาวตัวรถขาว ประทุนขาว เชือกขาว ด้ามประตักขาว,ในอัสสขฬุงกสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ม้ากระจอกบางตัวในโลกนี้ที่นายสารถีสั่งว่า เดินไป ถูกแทงด้วยประตักเตือนอยู่ ย่อมถอยหลัง ดันรถให้กลับหลัง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๗//๒๘๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔/๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๔/๒๓๗)

ประตู : 1.ช่องทางเข้าออกของบ้านเรือนเป็นต้น มีบานเปิดปิดได้ เช่น ประตูบ้าน ประตูเมือง ดังคำในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวว่า กรุงกุสาวดี มีประตู ๔สี ได้แก่ (๑) ประตูทอง(๒) ประตูเงิน (๓) ประตูแก้วไพฑูรย์ (๔) ประตูแก้วผลึก แต่ละประตูมีเสาระเนียดปักไว้ประตูละ ๗ ต้น,ในสัมปสาทนียสูตร กล่าวไว้ว่า เมืองชายแดนของพระเจ้าแผ่นดินมีรากฐานมั่นคง มีกำแพงแข็งแรง มีป้อมค่ายแข็งแรง มีประตูเดียวนายประตูของเมืองนั้นเป็นคนเฉลียวฉลาด หลักแหลม ห้ามคนที่ไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่รู้จักเข้าไปได้ เขาเดินสำรวจดูหนทางตามลำดับรอบเมืองนั้นไม่เห็นรอยต่อหรือช่องกำแพง โดยที่สุดแม้เพียงที่ที่พอแมวลอดออกได้ เขาย่อมรู้ว่า สัตว์ใหญ่ทุกชนิดเมื่อจะเข้าหรือออกเมืองนี้ ก็จะเข้าหรือออกทางประตูนี้เท่านั้น,ในอุปาลิวาทสูตร อุบาลีคหบดีชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วลุกจากที่นั่งถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วกลับไปยังที่อยู่ของตน เรียกนายประตูมาสั่งว่า นายประตูเพื่อนรัก ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เราจะปิดประตูกันพวกนิครนถ์ทั้งชายและหญิง แต่เราจะเปิดประตูไว้สำหรับพระผู้มีพระภาคและสาวกของพระผู้มีพระภาคคือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๓/๑๐๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๐/๖๖)

2.ช่อง, ทาง ดังคำในจตุจักกสูตร เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคตรัสว่า สรีรยนต์ ๔ ล้อ มีประตู ๙ ประตูเต็มไปด้วยของไม่สะอาด ถูกโลภะประกอบไว้ เป็นเหมือนเปือกตม สรีรยนต์นั้นจักแล่นไปได้อย่างไร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๙/๓๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ประตู ๙ ประตู หมายถึง ช่องทั้ง ๙ คือ ตา ๒, หู ๒, จมูก ๒, ปาก ๑, ทวารหนัก ๑, ทวารเบา ๑ (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๕๒)

ประตูแก้วผลึก : ประตูทำแก้วหินสีขาวสลัว ดังคำในมหาสุทัสสนสูตร ที่กล่าวถึงกรุงกุสาวดีราชธานีไว้ว่ามีประตู ๔ สี ได้แก่ (๑) ประตูทอง(๒) ประตูเงิน (๓) ประตูแก้วไพฑูรย์ (๔) ประตูแก้วผลึก แต่ละประตูมีเสาระเนียดปักไว้ประตูละ ๗ ต้น ได้แก่ (๑) เสาทอง (๒) เสาเงิน (๓) เสาแก้วไพฑูรย์(๔) เสาแก้วผลึก (๕) เสาแก้วโกเมน (๖) เสาแก้วบุษราคัม (๗) เสาทำด้วยรัตนะทุกอย่าง ต่ละเสาวัด

SAMPLE

โดยรอบ ๓ ชั่วบุรุษ ฝังลึก ๓ ชั่วบุรุษ สูง ๑๒ ชั่วบุรุษ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒)

อรรถกถาอธิบายว่า ชั่วบุรุษ ในที่นี้หมายถึงชื่อมาตราวัดโบราณ ๑ ชั่วบุรุษ เท่ากับ ๕ ศอก (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๔๑-๒๔๒/๒๒๕)

ประตูแก้วไพฑูรย์ : ประตูที่ทำด้วยหินสีเหลืองแกมเขียวหรือน้ำตาลเทา มีน้ำเป็นสายรุ้งกลอกไปมา,เป็นประตูที่ ๓ แห่งกรุงกุสาวดีราชธานี มีปรากฏในมหาสุทัสสนสูตรที่บรรยายถึงกรุงกุสาวดีราชธานีที่พระเจ้ามหาสุทัสสนะปกครอง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒)

ประตูเงิน : ประตูที่ทำด้วยโลหะสีขาว เนื้อค่อนข้างอ่อน เป็นประตูที่ ๒ แห่งกรุงกุสาวดีราชธานี มีปรากฏในมหาสุทัสสนสูตรที่บรรยายถึงกรุงกุสาวดีราชธานีที่พระเจ้ามหาสุทัสสนะปกครอง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๒)

ประตูทอง : ประตูที่สร้างโลหะธาตุแท้เนื้อแน่นมาก สีเหลืองสุกปลั่ง เป็นโลหะมีค่า เป็นประตูที่ ๑ แห่งกรุงกุสาวดีราชธานี มีปรากฏในมหาสุทัสสนสูตรที่บรรยายถึงกรุงกุสาวดีราชธานีที่พระเจ้ามหาสุทัสสนะปกครอง(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๒)

ประตูพระโคดม : ประตูแห่งเมืองปาฏลีบุตร เกิดขึ้นเมื่อคราวพระผู้มีพระภาคเสด็จไปฉลองเมืองที่สร้างโดยมหาอำมาตย์สุนีธะและมหาอำมาตย์วัสสการะชาวแคว้นมคธ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวไว้ว่า มหาอำมาตย์สุนีธะและมหาอำมาตย์วัสสการะชาวแคว้นมคธตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปเบื้องพระปฤษฎางค์ ด้วยคิดว่า ประตูที่ท่านพระสมณโคดมเสด็จออกไปในวันนี้จะมีชื่อว่าประตูพระโคดม ท่าที่พระองค์เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาจะมีชื่อว่าท่าพระโคดม ต่อมาประตูที่พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจึงได้มีชื่อว่า ประตูพระโคดม คราวนั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปใกล้แม่น้ำคงคา เวลานั้น แม่น้ำคงคาเต็มเสมอฝั่งนกกา(กัม)ดื่มกินได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๔/๙๘)

ประตูพระราชวัง :ประตูวังหลวง,เป็นที่มีการอารักขาเข็มแข็งมาก, เป็นที่ชุมชนหรือแสดงกิจกรรม ดังคำในอังคุลิมาลสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคมีท่านพระองคุลิมาลเป็นปัจฉาสมณะ เสด็จหลีกจาริกไปทางกรุงสาวัตถี ทรงเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ เสด็จถึงกรุงสาวัตถีแล้ว ได้ยินว่า ณ ที่นั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้นหมู่ชนจำนวนมากประชุมกันอยู่ที่ประตูพระราชวังของพระเจ้าปเสนทิโกศล ส่งเสียงดังอื้ออึง,ใน กล่าวไว้ว่า พวกมหาอมาตย์ที่เฝ้าประตูพระราชวังแลเห็นอชาตศัตรูกุมารมีอาการกลัว หวาดหวั่น สะดุ้ง ตกพระทัยเสด็จเข้าไปในราชวังอย่างเร่งรีบ ช่วงเวลากลางวันจึงได้จับไว้,ในรถวินีตสูตร กล่าวไว้ว่าพระเจ้าปเสนทิโกศล

SAMPLE

เสด็จออกจากกรุงสาวัตถีทรงรถพระที่นั่งผลัดที่หนึ่ง ที่ประตูพระราชวัง ,ในจัมเปยยจริยากล่าวไว้ว่า ในกาลที่เราเป็นพญานาคชื่อว่าจัมเปยยกะ มีฤทธิ์มาก แม้ในกาลนั้น เราเป็นผู้ประพฤติธรรม เพียบพร้อมด้วยศีลวัตร หมองูได้จับเราผู้ประพฤติธรรม รักษาอุโบสถแล้วให้เล่นรำอยู่ใกล้ประตูพระราชวัง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๙/๒๘๑ ,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๐/๔๒๕,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๙/๑๘๕,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๐/๗๔๘)

ประตูแห่งอมตะ : ทางนิพพาน,ประตูเพื่อนิพพาน หมายถึงอริยมรรคที่เป็นทางแห่งอมตะคือพระนิพพาน ดังคำในมหาปทานสูตร พระวิปัสสีพุทธเจ้าได้ตรัสกับท้าวมหาพรหมนั้นด้วยพระคาถาว่าสัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธามาเถิดเราได้เปิดประตูแห่งอมตะแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว,ในชนวสภสูตร สนังกุมารพรหมกล่าวไว้ว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงองค์ธรรมใดว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเองไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตนประตูแห่งอมตะจึงจะชื่อว่าเปิดแล้ว(ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๑/๔๑,๑๐/๒๙๐/๒๒๕),ในจูฬโคปาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โลกนี้และโลกหน้าตถาคตผู้รู้ได้ประกาศไว้ดีแล้ว ตถาคตผู้ตรัสรู้เอง ทราบชัดโลกทั้งปวงทั้งที่มารไปถึงได้และที่มัจจุราชไปถึงไม่ได้ด้วยความรู้ยิ่งจึงได้เปิดประตูแห่งอมตะเพื่อให้ถึงนิพพานอันเป็นแดนเกษม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ประตูแห่งอมตะ หมายถึงอริยมรรคที่เป็นทางแห่งอมตะคือพระนิพพาน (ที.ม.อ. (บาลี) ๗๑/๖๗)

ประทักษิณ : เบื้องขวา,การเวียนขวาคือเวียนเลี้ยวไปทางขวาอย่างเข็มนาฬิกาเป็นอาการแสดงความเคารพ ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงรับคำนิมนต์โดยดุษณีภาพ ครั้นเวรัญชพราหมณ์ทราบว่าพระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้วจึงลุกขึ้นจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณแล้วจากไป หรือดังคำในสามัญญผลสูตร กล่าวไว้ว่า พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรทรงชื่นชมยินดีภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วได้เสด็จลุกจากที่ประทับ ทรงกราบพระผู้มีพระภาค ทรงกระทำประทักษิณแล้วเสด็จจากไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕/๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๒/๘๕)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๔/๒๓๒, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๕/๒๗๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕/๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๐/๔๑๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๕/๑/๒,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๑/๒,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๔/๕๖,สํ.ม.(ไทย)๑๙/

๓๖๙/๒๑๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๘/๒๗๒,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๔๗๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๘/๖๘,ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๒๑/๒๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กระทำประทักษิณ คือเดินเวียนขวา พราหมณ์เดินประนมมือเวียนไปทางขวาตามเข็มนาฬิกา ๓ รอบ โดยมีพระผู้มีพระภาคอยู่ทางขวา เสร็จแล้วหันหน้าไปทางพระผู้มีพระภาค เดินถอยหลังจนสุดสายตา คือ จนมองไม่เห็นพระผู้มีพระภาค คุกเข่าลงกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วเดินจากไป (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๑๗๖-๑๗๗)

ประทานวโรกาส :ให้เวลาที่มีค่า,ให้ช่วงเวลา ดังคำในมหากัจจานภัทเทกรัตตสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อล่วงราตรีนั้นไปท่านพระสมิทธิได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส เมื่อคืนนี้ตอนใกล้รุ่ง ข้าพระองค์ลุกขึ้นเข้าไปยังสระตโปทะเพื่อสรงน้ำ สรงเสร็จแล้ว ได้กลับมายืนนุ่งผ้าผืนเดียวผึ่งตัวให้แห้งอยู่ ขณะนั้น เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาองค์หนึ่ง มีวรรณะงดงามยิ่งนักเปล่งรัศมีให้สว่างทั่วสระตโปทะ เข้ามาหาข้าพระองค์ถึงที่อยู่ แล้วยืน ณที่สมควรได้กล่าวกับข้าพระองค์ในเรื่องอุทเทสและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๘๐/๓๓๑)

ประทานอมตธรรม :แสดงธรรม,แสดงธรรมทางให้ถึงอมตคือนิพพาน,ทรงแสดงข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุอมตธรรมแก่สรรพสัตว์ ดังคำในโลกันตคมนสูตร ตติยอธัมมสูตร และทุติยอธัมมสูตรที่พระอานนท์กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย แท้จริงพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นผู้มีพระจักษุ มีพระญาณ มีพระธรรม เป็นผู้ประเสริฐตรัสบอกได้ ทรงให้เป็นไปได้ ทรงแสดงประโยชน์ ประทานอมตธรรม เป็นเจ้าของธรรม เป็นพระตถาคต ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น ,ในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น มีพระจักษุ มีพระญาณ มีพระธรรม เป็นดุจพระพรหม ตรัส บอก นำความหมายออกมา ประทานอมตธรรม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๖๖/๑๓๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๕/๒๖๓,๒๔/๑๗๒/๓๑๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๔)

ฏีกาอธิบายว่า คำว่า ประทานอมตธรรม หมายถึง ทรงแสดงข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุ เพื่อรู้แจ้งอมตธรรมแก่สรรพสัตว์ (องฺ.ทสก. ฏีกา (บาลี) ๓/๑๑๓-๑๑๖/๔๓๙)

ประทีป : ตะเกียง, โคม, ไฟที่มีเปลวสว่าง ดังคำในสามัญญผลสูตร ที่หมอชีวก โกมารภัจทูลตอบว่าพระองค์โปรดอย่าได้ทรงหวาดระแวงไปเลยข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้หลอกพระองค์ ไม่ได้ลวงพระองค์ ไม่ได้นำพระองค์มาให้ศัตรูหรอก ขอเดชะ

พระองค์โปรดเสด็จเข้าไปเถิด นั่นยังมีแสงประทีปตามอยู่ในหอนั่ง หรือดังคำในชีวกสูตรที่หมอชีวกกราบทูลว่า พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๙/๕๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๔/๒๑๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๕/๕๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๒/๒๗๒,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๔๒/๕๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๐/๑๕๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๐/๑๔)

ประทีปดวงแก้ว : โคมแก้ว,ดวงประทีปแก้วใสที่เปลวสว่าง ดังคำในพุทธาปทาน ที่พระผู้มีพระภาคเล่าถึงประวัติในอดีตไว้ว่า พระองค์ได้เนรมิตปราสาทแก้วหลายร้อยชั้นสูงตระหง่านโชติช่วงในท้องฟ้า.... (ที่ปราสาทนั้น) มีที่นอนต่างๆ งดงาม มากมายหลายร้อยชนิด ทำด้วยแก้วผลึก เงินแก้วมณี ทับทิม แก้วลายปูด้วยผ้าแคว้นกาสีเนื้อละเอียดอ่อน ผ้าห่มสีเหลือง ทอด้วยด้ายขนสัตว์ ทอด้วยผ้าเปลือกไม้ ทอด้วยฝ้ายเมืองจีน ทอด้วยฝ้ายเมืองปัตตุณณะ เครื่องปูลาดต่างๆ ทั้งหมดเราอธิษฐานใจปูลาดไว้ แต่ละชั้นประดับด้วยซ่อฟ้าซึ่งทำด้วยรัตนะ มีคนยืนถือประทีปดวงแก้วสว่างไสวอยู่เรียงราย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙/๔)

ประทีปน้ำมัน :สิ่งจุดไฟที่ไส้ โดยน้ำมันหล่อเลี้ยง ตั้งไว้ตามศาลา ที่พัก,รูปเป็นกระทง มีไส้และน้ำมัน ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวไว้ว่า พวกอุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลิคาม ทราบอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้วจึงลุกจากที่นั่ง ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณเข้าไปยังเรือนพักแรมแล้ว ปูเครื่องลาดทั่วเรือนพักแรมแล้ว ปูลาดอาสนะ ตั้งหม้อน้ำตามประทีปน้ำมันไว้ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค หรือดังคำในอวัสสุตปริยายสูตร ที่พวกเจ้าศากยะ เสด็จเข้าไปยังท้องพระโรงใหม่ รับสั่งให้ปูลาดท้องพระโรง ซึ่งเจ้าพนักงานได้ปูลาดด้วยเครื่องลาดทั้งปวงแล้ว ให้ปูลาดอาสนะทั้งหลาย ให้ตั้งโอ่งน้ำไว้ ให้จุดประทีปน้ำมันขึ้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๘/๙๓,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๓/๒๔๖)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๘/๒๔๘, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๙๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒/๒๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๔/๒๗๕,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๓/๑๐๗,,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑/๔๕๗)

ประทุน : หลังคาเรือ รถ หรือเกวียนที่มีรูปโค้งคุ่มตามรูปเรือ รถ หรือเกวียน ดังคำในชาณุสโสณิพราหมณสูตรที่กล่าวไว้ว่า ชาณุสโสณิพราหมณ์ออกจากกรุงสาวัตถีด้วยรถเทียมด้วยม้าขาวล้วนนัยว่า ม้าที่เทียมเป็นม้าขาว เครื่องประดับขาวตัวรถขาว ประทุนขาว,ในปฐมนาวาวิมาน พระมหาโมคคัลลานะถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เทพนารี เธอขึ้นอยู่บนเรือประทุนทอง ล่องลอยเข้าสู่สระโบกขรณี เด็ด

ดอกปทุมอยู่,ใน ขทิรวนิยเรวตเถราปทาน พระ ขทิรวนิยเรวตเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า เคยเป็นนายเรือ ณ แม่น้ำภาคีรถีไหลมาจากภูเขาหิมพานต์ ได้นำเรือมาจอดรวมกันไว้จำนวนมาก แล้วจัดประทุนที่นายช่างประกอบอย่างดีไว้บนเรือต้อนรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔/๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๓/๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๐/๙๖) ; เรียกมุ้งครอบที่หุบและกางได้คล้ายร่มว่า มุ้งประทุน

ประทุษร้าย, ประทุษร้ายมิตร:ทำให้บาดเจ็บ เช่น ประทุษร้ายร่างกาย, ทำให้เสียหาย เช่น ประทุษร้ายทรัพย์สิน; ทำร้ายผู้อื่นจนเป็นเหตุให้เกิดอันตรายแก่กายหรือจิตใจ ดังคำในมารตัชชนียสูตรที่กล่าวไว้ว่า ทูสีมารประทุษร้ายพระสาวกนามว่าวิธุระและพระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐพระนามว่ากกุสันธะ แล้วไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นนี้ คือมีหลาวเหล็ก ๑๐๐ เล่ม ล้วนก่อให้เกิดทุกขเวทนาภิกษุรูปใดเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมรู้จักนรกนั้น มารประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น ย่อมประสบทุกข์อย่างหนัก,ในอุปาลิวาทสูตรกล่าวไว้ว่าสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ผู้ถึงความเชี่ยวชาญทางจิตนั้นจะสามารถทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นเถ้า ด้วยจิตคิดประทุษร้ายครั้งเดียว,ในปริสารทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้เป็นผู้ประทุษร้ายบริษัท คือ (๑) ภิกษุผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๒) ภิกษุณีผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๓) อุบาสกผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๔) อุบาสิกาผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๑๓/๕๕๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๔/๖๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๑/๓๓๑)

ประทุษร้ายมิตร หมายถึงทำร้ายมิตร,ทำให้มิตรเดือดร้อน บาดเจ็บ, แปลจากคำบาลีว่า โทพภะ จัดเป็นกลิ่นชั่วอย่างหนึ่ง มีปรากฏในมหาโควินทสูตร,ในอังกุรเปตวัตถุ อังกุรพาณิชเมื่อจะห้ามพราหมณ์พ่อค้านั้นจึงได้กล่าวว่า บุคคลอาศัยนั่งหรือนอนที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่กิ่งของต้นไม้นั้นก็ไม่ควรหักเพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๐/๒๔๘,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๖๑/๒๑๐)

ประเทศ : บ้านเมือง, แว่นแคว้น; ชุมนุมแห่งมนุษย์ซึ่งตั้งมั่นอยู่ในดินแดนอันมีอาณาเขตแน่นอน มีอำนาจอธิปไตยที่จะใช้ได้อย่างอิสระและมีการปกครองอย่างเป็นระเบียบเพื่อประโยชน์ของบรรดามนุษย์ที่อยู่ร่วมกัน ดังคำในเอสุการีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ในประเทศนี้พราหมณ์เท่านั้นหรือย่อมสามารถเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน กษัตริย์แพศย์ ศูทร ไม่สามารถหรือ เอสุการีพราหมณ์กราบทูลว่าไม่ใช่เช่นนั้น ท่านพระโคดม ในประเทศนี้แม้กษัตริย์เป็นต้น ก็สามารถเจริญ

เมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนได้,ในอัปปมาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระราชาผู้ปกครองประเทศเล็กๆ พระองค์ใดพระองค์หนึ่งพระราชาเหล่านั้นทั้งหมดย่อมเป็นผู้ขึ้นตรงต่อพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศกว่าพระราชาเหล่านั้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๒/๕๕๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒๔) ; รัฐ ก็เรียก

ประเทศมหาติตถะ : ชื่อเมืองหนึ่ง เป็นเมืองบ้านเกิดของปิปผลายนะ (ปิปผลิพราหมณ์) ภายหลังบวชมีนามว่าพระมหากัสสปะ ดังคำในภัททกาปิลานีเถริยาปทานที่พระภัททกาปิลานีเถรีกล่าวถึงประวัติอดีตชาติของตนก่อนบวชว่า หม่อมฉันได้บำรุงจนตลอดชีวิต นิมนต์ให้พักอยู่ในพระราชอุทยานแล้ว และบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ผู้นิพพานแล้ว หม่อมฉันทั้ง ๒ ได้สร้างเจดีย์หลายองค์แล้วก็พากันออกบวช เจริญอัปปมัญญา แล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก จุติจากพรหมโลกแล้ว สามีของหม่อมฉัน เกิดเป็นพราหมณ์ชื่อปิปผลายนะ ที่ประเทศมหาติตถะ มารดาชื่อสุมนเทวี บิดาเป็นพราหมณ์โกสิยโคตร หม่อมฉันเป็นธิดาของกบิลพราหมณ์ มารดาชื่อสุจิมตี ในมัททชนบท นครสากละที่ประเสริฐสุด ฯลฯ พราหมณ์ปิปผลายนะผู้เป็นปราชญ์ออกบวช หม่อมฉันก็ออกบวชตาม อยู่บำเพ็ญศีลพรตของปริพาชก ๕ ปี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๙๙/๔๙๔)

ประธาน : 1.ตำแหน่งผู้ที่เป็นหัวหน้าหรือเป็นใหญ่ในที่ประชุมดังคำในจูฬวรรกล่าวไว้ว่า พระโพธิราชกุมารทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยพระองค์เอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้วทรงห้ามภัตตาหารแล้วละพระหัตถ์จากบาตร ได้ประทับนั่ง ณ ที่สมควร (วิ.จู.(ไทย) ๗//๒๖๘/๕๒) , เรียกผู้ที่เป็นหัวหน้าหรือเป็นใหญ่ในที่ประชุม ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า ภิกษุสงฆ์มีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นประธานเดินทางไปกีฏาคิรีชนบทได้ทำปัพพาชนียกรรมภิกษุชื่อว่าอัสสชิและปุนัพพสุกะไปจากกีฏาคิรีชนบทโดยประกาศว่า ภิกษุชื่อว่าอัสสชิและปุนัพพสุกะไม่พึงอยู่ในกีฏาคิรีชนบท(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓๕/๔๖๕), ที่เป็นหลักสำคัญในที่นั้น ๆ เช่นประธาน ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า ในชฏิล ๓ คนนั้น ชฏิลอุรุเวลกัสสปะเป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ เป็นหัวหน้าเป็นประธานของชฏิล ๕๐๐ คน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๗/๔๗),ในปุคคลบัญญัติอธิบายว่า ภิกษุใด เป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อยอย่างเดียวเพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะอาศัยความขัดเกลาอย่างเดียว เพราะอาศัยความต้องการปฏิบัติในวัตรอันดีงามนี้อย่างเดียว ภิกษุนี้เป็นผู้เลิศประเสริฐสุด เป็นประธาน สูงสุด และยิ่งใหญ่ที่สุด (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๕๙/๒๒๔)

SAMPLE

2.กายและใจ ดังคำอธิบายในปฏิสัมภิทามรรคว่า ภิกษุนั่งตั้งสติไว้มั่นที่ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปาก ไม่ได้ใส่ใจถึงลม หายใจเข้าหายใจออกที่เข้ามาหรือออกไป ลมหายใจเข้าหายใจออก ที่เข้ามาหรือออกไปจะไม่ปรากฏก็หามิได้ ประธานปรากฏ ให้ประโยคสำเร็จและบรรลุผลวิเศษจากนั้นอธิบายไว้อีกว่า ประธาน เป็นอย่างไร คือกายและจิตของภิกษุผู้มีความเพียร ย่อมควรแก่การงาน นี้เป็นประธาน(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๙/๒๔๘)

ประนมมือ : ยกกระพุ่มมือแสดงความเคารพ, ยกมือไหว้ ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า ท่านพระสารีบุตรลุกขึ้นห่มผ้าเฉวียงบ่าประนมมือไปทางพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่าถึงเวลาแล้วพระพุทธเจ้าข้า ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวกอันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้ยืนนาน ,ในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวไว้ว่า ยักษ์ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ เข้าเฝ้าพระผู้พระผู้มีพระภาค ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ บางพวกถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร บางพวกสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วนั่งณ ที่สมควร (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๑/๑๓,ที.ปา.(ทย)๑๑/๒๗๕/๒๑๙,๑๑/๒๘๔/๒๓๒),ในปาสราสิสูตร กล่าวถึงสหัมบดีพรหมอาราธนาแสดงธรรม ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าสหัมบดีพรหมอันตรธานจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องหน้าเราเปรียบเหมือนคนแข็งแรงเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้าฉะนั้น แล้วห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมมือมาทางที่เราอยู่ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๒/๓๐๖)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๐/๓๒๑,๑๒/๔๓๙/๔๗๒,๑๒/๔๔๔/๔๘๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑/๓๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๐/๒๕๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๓๐/๑๒๘ ; เขียน ประนม ก็มี

ประนมอัญชลี : ยกกระพุ่มมือ, ยกมือขึ้นกระพุ่มแสดงความเคารพ, ยกมือไหว้ ดังคำในฆฏิการสูตรกล่าวว่า ท่านพระอานนท์จึงห่มผ้าอุตตราสงค์เฉวียงบ่า ประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ได้ทูลถามพระองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญอะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระผู้มีพระภาคทรงแย้มพระโอษฐ์ เพราะพระตถาคตทั้งหลายย่อมไม่ทรงแย้มพระโอษฐ์โดยไม่มีสาเหตุ,ในพรหมสูตรกล่าวว่าสหัมบดีพรหมห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่าข้าแต่พระผู้มีพระภาค เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลายเพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อ

SAMPLE

ดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๒/๓๓๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๔/๒๔๐)

ประพฤติชอบธรรม : ประพฤติสุจริต, ดำรงตนให้มีศีล ๕ คือเว้นจากฆ่าสัตว์ เป็นต้น และทำกรรมคือกุศลธรรมบถ ๑๐ ไม่ทำกรรมชั่วทางกาย มีจากฆ่าสัตว์เป็นต้น ไม่ทำกรรมชั่วทางวาจามีการพูดเท็จเป็นต้น และไม่ทำกรรมชั่วทางใจมีเพ่งเล็งอยากได้ของของเขาเป็นต้น, เช่นปฏิบัติหน้าที่ของตนสมบูรณ์อย่างสม่ำเสมอเช่น ต้องเลี้ยงมารดาบิดา ต้องเลี้ยงบุตรและภรรยา ต้องเลี้ยงพวกทาสกรรมกรและคนรับใช้ ต้องทำกิจที่ควรทำแก่มิตรและอำมาตย์ ต้องทำกิจที่ควรทำแก่ญาติสาโลหิต ต้องทำกิจที่ควรทำแก่แขก ต้องทำบุญที่ควรแก่บุรพเปตชนต้องทำการบวงสรวงที่ควรทำแก่เทวดา ต้องสนองพระราชกรณียกิจของพระราชา แม้กายนี้ก็ต้องบำรุงบำเรอ,การประพฤติสม่ำเสมอ ดังคำในทุกนิบาต กล่าวถึงเหตุให้เกิดในทุคติและสุคติ ที่พราหมณ์ทูลถามว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พราหมณ์ เพราะเหตุแห่งการประพฤติสม่ำเสมอ คือประพฤติชอบธรรม สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖/๖๙),ในอธัมมิกสูตร ราโชวาทชาดกอุมมาทันตีชาดก กล่าวไว้ว่า ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรมประชาชนชาวเมืองนั้นก็จะประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๖,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๓๖/๑๘๔,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๑๐๗/๒๑)

ประพฤติชั่ว : ทุจริต, ความเป็นไปที่เกี่ยวกับการกระทำหรือปฏิบัติตนที่ไม่ดี; การกระทำที่เป็นบาป, ดำเนินชีวิตที่เลวทราม,ในอัตตานุวาทสูตร กล่าวว่าประพฤติชั่วมี ๓ ทาง คือ ประพฤติชั่วด้วยกาย ที่เรียกว่ากายทุจริต ประพฤติชั่วด้วยวาจาที่เรียกว่าวจีทุจริต ประพฤติชั่วด้วยใจ ที่เรียกว่ามโนทุจริต (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๒)

ในอัญญตรกุลปุตตวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่กุลบุตรคนหนึ่ง ซึ่งมีภรรยามักนอกใจว่า สตรีมีความประพฤติชั่วเป็นมลทิน ผู้ให้มีความตระหนี่เป็นมลทิน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๒/๑๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ประพฤติชั่ว หมายถึงการประพฤตินอกใจสามี (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๔, องฺ.อฏฺฐก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๕-๑๘/๒๗๙)

ประพฤติโดยชอบธรรม : ประพฤติโดยสมควรแก่ความเป็นพระอริยสาวก, ประพฤติตามธรรมแก่ความเป็นพระอริยสาวก เพื่อบรรลุธรรมที่สูงขึ้น ในที่นี้

หมายถึงบรรลุสกึทาคามี ดังคำในสักกปัญหสูตรที่ท้าวสักกะกล่าวการได้โสมนัสไว้ว่า ข้าพระองค์พิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์ประการที่ ๔ นี้แลว่า เมื่อข้าพระองค์ประพฤติโดยชอบธรรม ก็จักมีสัมโพธิ ข้าพระองค์จะรู้ทั่วถึงอยู่นั่นแหละ จะเป็นที่สุดของข้าพระองค์ จึงประกาศการได้ความยินดี การได้โสมนัสเช่นนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๙/๒๙๗)

อรรถกถาอธิบายว่า โดยชอบธรรม หมายถึงโดยสมควรแก่ความเป็นพระอริยสาวก (ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๓๖๙/๑๔๔)

ประพฤติตาม : ทำเลียนแบบ,เอาเยี่ยงอย่าง,ทำเหมือนผู้ที่สอนตน ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีถุลลนันทาประพฤติตามพระอริฏฐะผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้งที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนียกรรมแล้ว (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๖๘/๑๔)

ประพฤติธรรม : บำเพ็ญสิ่งที่ดี,ประพฤติอยู่ คือ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไปในธรรม คือ สติปัฏฐาน ๔ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๕/๔๙๐), ประพฤติสุจริต,ประพฤติดีทางกายวาจาใจ เช่น ดำรงตนอยู่ในศีล ๕ คือเว้นจากฆ่าสัตว์ เป็นต้น,ประพฤติตนอยู่ในกุศลธรรมบถ ๑๐ คือ ทำความดีทางกาย มีเว้นขาดจากฆ่าสัตว์เป็นต้น ทำความดีทางวาจา มีเว้นขาดจากการพูดเท็จเป็นต้น และทำความดีทางใจมีไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขาเป็นต้น ดังคำในมหาปทานสูตร กล่าวว่า พระวิปัสสีราชกุมารเสด็จประพาสอุทยานอีกได้ทอดพระเนตรเห็นบุรุษศีรษะโล้นนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ จึงตรัสถามนายสารถีว่า สหายสารถี ชายคนนี้ถูกใครทำอะไรให้ ทั้งศีรษะและเครื่องนุ่งห่มของเขาจึงไม่เหมือนของคนอื่นๆ นายสารถีทูลตอบว่า ขอเดชะผู้นี้ชื่อว่าบรรพชิตทำไม เขาจึงชื่อว่าบรรพชิต ผู้นั้นชื่อว่าบรรพชิต เพราะการประพฤติธรรมเป็นความดี(ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๓/๒๙,๑๐/๕๓/๓๐)

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘๗/๑๖๓,๙/๓๘๘/๑๖๓,๙/๓๙๑/๑๖๓,๙/๓๙๒/๑๖๔, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๓/๒๘๐,๑๐/๓๕๔/๒๘๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๘/๕๖๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๓๗/๑๒๙,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๒๙/๖๒๕

ประพฤติผิดในกาม : กาเมสุ มิจฉาจาร, เป็นชู้, ไม่ซื่อสัตย์ในคู่ครองของตน, มีเพศสัมพันธ์กับคนที่ไม่ใช่คู่ครองของตน,ไม่รักเดียวใจเดียว,ขาดสทารสันโดษ,เป็นข้อ ๓ ในเวร ๕, เป็นข้อ ๓ ในทุจริต ๗ และเป็นข้อ ๓ ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๓/๑๓๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐/๑๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๙/๓๘๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๔/๕๔๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๗๔/๔๐๖,๒๐/๘๐/

๓๐๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๔/๑๐๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๙/๓๐๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๕/๒๖๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๐,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๓๒/๑๘๓)

ประพฤติพรหมจรรย์ : เว้นขาดจากการเสพกาม,รักษาพรหมจรรย์,ประพฤติดำรงตนครองเพศนักบวช,ถือเพศพรหมจรรย์ ดังคำในสามัญญผลสูตร กล่าวไว้ว่า การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่าย (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๑/๖๔),ในมหาโพธิชาดกกล่าวถึงฤาษีประพฤติพรหมจรรย์ไว้ว่า พระราชาผู้เป็นกษัตริย์พระองค์ใดผู้ไม่ประพฤติธรรมทรงเบียดเบียนหมู่ฤาษีผู้มีความสำรวม ประพฤติพรหมจรรย์ขัตติยราชพระองค์นั้นจะทรงคลาดจากสวรรค์ (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๑๗๙/๓๓)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๘/๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๑/๕๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๓/๗๒,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙/๓๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๕/๒๐๕,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๙๙/๖๒๑)

ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด :ประพฤติอริยมรรค ดังคำในสักกปัญหสูตรที่ท้าวสักกะทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ สมณพราหมณ์ทั้งหมด มีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุดหรือหนอ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า จอมเทพ สมณพราหมณ์ทั้งหมด ไม่มีความสำเร็จสูงสุด ไม่มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด ไม่มีที่สุดอันสูงสุด (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๖/๒๙๓,๑๐/๓๖๖/๒๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด ในที่นี้หมายถึงอริยมรรค (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๖๖/๓๕๓)

ในจูฬตัณหาสังขยสูตร ท้าวสักกะทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นแล้วด้วยธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จอมเทพ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ถ้าข้อนั้นภิกษุได้สดับแล้วอย่างนี้ว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ภิกษุนั้นย่อมรู้ยิ่งธรรมทั้งปวง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๐/๔๒๑)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่าประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุดหมายถึงอยู่จบพรหมจรรย์ แล้วมีสภาวะที่ไม่เสื่อมอีก (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๙๐/๒๐๕,ม.มู.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๙๐/๒๐๖๖)

SAMPLE

ประพฤติรีบด่วน :ทำอย่างเร่งรีบ,ขาดการพิจารณาอย่างรอบคอบ หมายถึงกระทำที่ขาดการไตร่ตรองอย่างถี่ถ่วน ดังคำในกิงสีลสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระสารีบุตรว่า นรชนใดเป็นผู้ประพฤติรีบด่วน เป็นผู้ประมาท เพียงแต่รู้สุภาษิตอันเป็นสาระ และได้สดับสมาธิอันเป็นสาระในธรรมที่รู้เท่านั้น ปัญญาและสุตะย่อมไม่เจริญแก่นรชนนั้นเลย (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๓๒/๕๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ประพฤติรีบด่วน ในที่นี้หมายถึงไม่พิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบ ตกไปในอำนาจกิเลสมีราคะเป็นต้น (ขุ.สุ.อ. ๒/๓๓๒/๑๕๐)

ประพฤติสม่ำเสมอ : กระทำอย่างต่อเนื่อง,ประพฤติต่อเนื่องทางกาย ทางวาจาและทางใจ เช่น เลี้ยงดูมารดาบิดา เลี้ยงดูบุตรและภรรยา เลี้ยงดูทาส กรรมกรและคนรับใช้ หรือเลี้ยงดูมิตรและอำมาตย์อย่างสม่ำเสมอ ดังคำในธนัญชานิสูตรที่พระสารีบุตรถามว่า ธนัญชานิ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร บุคคลผู้ประพฤติอธรรม ประพฤติไม่สม่ำเสมอ เพราะเหตุแห่งมารดาบิดากับบุคคล ผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสม่ำเสมอ เพราะเหตุแห่งมารดาบิดา บุคคลไหนจะประเสริฐกว่ากัน ธนัญชานิพราหมณ์ตอบว่า พระคุณเจ้าสารีบุตร บุคคลผู้ประพฤติอธรรม ประพฤติไม่สม่ำเสมอ เพราะเหตุแห่งมารดาบิดา ไม่ประเสริฐ ส่วนบุคคลผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสม่ำเสมอ เพราะเหตุแห่งมารดาบิดา ประเสริฐกว่า (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๘/๕๖๓),ในมหาลิสูตร กล่าวถึงประพฤติสม่ำเสมอว่าหมายถึงประพฤติธรรม คือไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง โยนิโสมนสิการ จิตที่ตั้งไว้ถูก ดังคำที่เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่วและให้กรรมชั่วเป็นไป พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มหาลิ โลภะ โทสะ โมหะ อโยนิโสมนสิการ มิจฉาปณิหิตจิตเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่ว และให้กรรมชั่วเป็นไป เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดีและให้กรรมดีเป็นไป พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มหาลิ อโลภะ อโทสะ อโมหะ โยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยแยบคาย) สัมมาปณิหิตจิต (จิตที่ตั้งไว้ถูก)แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดี และให้กรรมดีเป็นไป หากธรรม ๑๐ ประการนี้ ไม่พึงมีปรากฏอยู่ในโลก ความประพฤติไม่สม่ำเสมอคือความประพฤติอธรรมหรือความประพฤติสม่ำเสมอคือความประพฤติธรรม ก็จะไม่พึงมีปรากฏอยู่ในโลกนี้ เพราะธรรม ๑๐ ประการนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ฉะนั้นความประพฤติไม่สม่ำเสมอคือความประพฤติอธรรมหรือความประพฤติ

SAMPLE

สม่ำเสมอคือความประพฤติธรรมจึงมีปรากฏอยู่ในโลกนี้(องฺ.ทสก.(ไทย)๑๐/๔๗/๑๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรม ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๗/๓๔๘)

ประพฤติสำส่อน : มากชู้,มีเพศสัมพันธ์ไม่เลือกหน้า,หมายถึงเปลี่ยนคู่เสพสม ดังคำในสุกกธัมมสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สุกกธรรม(ธรรมฝ่ายขาว) ๒ ประการนี้ ย่อมคุ้มครองโลก คือหิริ โอตตัปปะ ถ้าสุกกธรรม ๒ ประการนี้ไม่คุ้มครองโลก ในมนุษยโลกนี้ก็จะไม่ปรากฏให้รู้ว่าหญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นน้า หญิงนี้เป็นป้า หญิงนี้เป็นภรรยาของอาจารย์หรือหญิงนี้เป็นภรรยาของครู มนุษยโลกก็จะประพฤติสำส่อนกันไปหมด เหมือนอย่างพวกแพะ แกะ ไก่ สุกร สุนัข และสุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น ก็เพราะเหตุที่สุกกธรรม ๒ ประการนี้ยังคุ้มครองโลกอยู่ ฉะนั้นจึงยังปรากฏให้รู้ว่า หญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นน้า หญิงนี้เป็นป้า หญิงนี้เป็นภรรยาของอาจารย์ หรือหญิงนี้เป็นภรรยาของครู (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๒/๓๙๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หิริ หมายถึงความละอายต่ออกุศลธรรม คำว่า โอตตัปปะ หมายถึงความกลัวต่ออกุศลธรรม คำว่า ไม่ปรากฏ หมายถึงไม่ปรากฏความเคารพยำเกรงต่อกัน (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๔๒/๑๗๙)

ประพฤติอธรรม : อธัมมจริยา, ประพฤติกรรมชั่ว,ความไม่มีศีล ๕,ประพฤติอกุศลธรรมบถ ๑๐ ประการดังคำในธนัญชานิสูตร ท่านพระสารีบุตรถามว่า ธนัญชานิ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร บุคคลบางคนประพฤติอธรรม ประพฤติไม่สม่ำเสมอ เพราะเหตุแห่งมารดาบิดา นายนิรยบาลพึงฉุดคร่าเขาไปยังนรก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๗/๔๕๙),ในอธัมมจริยาสูตรกล่าวถึงความประพฤติอธรรมและความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางกาย ๓ ประการ (คือฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม)ความประพฤติอธรรมและความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางวาจา๔ประการ (คือ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบพูดเพ้อเจ้อ) และความประพฤติอธรรมและความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางใจ ๓ ประการ(เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา พยาบาทปองร้าย เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม) เพราะความประพฤติอธรรมและความประพฤติไม่สม่ำเสมอเป็นเหตุอย่างนี้แล สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๒๐/๓๖๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า ประพฤติอธรรม หมายถึงประพฤติกรรมคือความทุศีล ๕ ประการ หรือกรรมคือความทุศีล ๑๐ ประการ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๔๗/๓๐๘)

ประพฤติอนาจาร : ทำสิ่งไม่ดีงาม,ทำเรื่องบัดสี,ประพฤติลามก ในอุยโยชนสิกขาบทกล่าวถึงภิกษุประพฤติอนาจารกับมาตุคาม เช่น กระซิกกระซี้ หยอกเย้ากับมาตุคาม ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวว่า ภิกษุ ๒ รูปเดินทางไกลไปกรุงสาวัตถี แควันโกศล ภิกษุรูปหนึ่งประพฤติอนาจาร ภิกษุผู้เป็นเพื่อนได้กล่าวกับภิกษุรูปนั้นดังนี้ว่า ท่านอย่าได้กระทำอย่างนี้ การกระทำอย่างนี้ไม่สมควร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๒/๓๙๙,๒/๒๗๖/๔๒๕),ในสุภาชีวกัมพวนิกาเถรีคาถา กล่าวไว้ว่า นักเลงเจ้าชู้คนหนึ่งได้ยืนขวางกั้นพระสุภาภิกษุณี ซึ่งกำลังเดินไปสวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจที่น่ารื่นรมย์ พระสุภาภิกษุณีได้พูดกับชายนักเลงเจ้าชู้นั้นว่า เพราะเหตุไร ท่าน จึงมีจิตขุ่นมัว มีจิตมีกิเลสดุจธุลี มายืนขวางกั้นฉันผู้มีจิตไม่ขุ่นมัว นักเลงเจ้าชู้กล่าวว่า แม่นางยังสาว ทั้งสวยไม่ทรามเลย บรรพชาจักทำประโยชน์อะไรให้แม่นางได้ โปรดทิ้งผ้ากาสายะเสีย มาสิ เรามารื่นรมย์กันในป่าที่มีดอกไม้บานสะพรั่งเถิด พระสุภาภิกษุณีได้พูดกับชายนักเลงเจ้าชู้นั้นเกี่ยวกับร่างกายเปรียบเหมือนรูปภาพ พระสุภาเถรีมีดวงตางามและมีใจไม่ข้องไม่ติดในดวงตานั้น ก็ควักดวงตาออกจากเบ้าตา ส่งมอบให้ชายเจ้าชู้ผู้นั้นทันที พร้อมกับกล่าวว่า เชิญนำดวงตานั้นไปเถิด เพราะเรามอบให้ท่านแล้ว ทันใดนั้นเอง ความกำหนัดในดวงตานั้น ของนักเลงเจ้าชู้นั้นก็หายไป และเขาขอขมาพระเถรีนั้นด้วยคำว่า ข้าแต่แม่นางผู้ประพฤติพรหมจรรย์ขอความสวัสดีพึงมีแก่แม่นางเถิด ความประพฤติอนาจารเช่นนี้จักไม่มีต่อไปอีกละ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๙๙/๖๒๑) ; เป็นชู้ ดังคำในกุลาณชาดก กล่าวไว้ว่า พระมเหสีของพระเจ้าพกะและพระเจ้าพาวริยะ ผู้ทรงหมกมุ่นในกามจนเกินไป ได้ทรงประพฤติอนาจารกับคนใช้ใกล้ชิด พระนางปิงคิยานี ผู้เป็นพระมเหสีสุดที่รัก ของพระเจ้าพรหมทัตผู้เป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง ได้ทรงประพฤติอนาจารกับคนเลี้ยงม้า (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๑๒-๓๑๓/๑๔๘)

ประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด: การเปรียบเทียบถึงการประพฤติปฏิบัติของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ว่าเหมือนการหลีกออกไปผู้เดียวเพื่อการปฏิบัติตามทางสายเอก เป็นเหมือนนอแรด ซึ่งมีเพียงหนึ่งไม่มีสอง ในอรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ขุ.สุ.อ.๑/๓๕/๖๐-๖๑) หมายถึง ประพฤติตามจริยา ๘ อย่าง คือ (๑) ความประพฤติในอิริยาบถ ๔ (๒) ความประพฤติในอายตนะภายในและภายนอก (๓) ความประพฤติในสติปัฏฐาน ๔ (๔) ความประพฤติในสมาธิคือฌาน ๔ (๕) ความ

ประพฤติในอริยสัจ ๔ (๖) ความประพฤติในอริยมรรค ๔ (๗) ความประพฤติในสามัญญผล ๔ (๘) ความประพฤติเพื่อประโยชน์แก่โลกและสามารถละตัณหาได้ ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ละกิเลสได้สิ้นเชิง ดำเนินทางสายเอกกล่าวคือสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ และตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เหมือนแรดมีนอเดียว ไม่มีนอที่สอง มีปรากฏในขัคควิสาณสูตรดังข้อความว่า (พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่งกล่าวดังนี้) บุคคลยกโทษในสัตว์ทุกจำพวก ไม่เบียดเบียนสัตว์หนึ่งสัตว์ใดในบรรดาสัตว์เหล่านั้น ไม่ต้องการบุตร(แล้ว) จะพึงต้องการสหายจากไหนเล่า จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด เป็นต้น (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๕๐๗)

ประเพณี: ขนบธรรมเนียม, แบบแผนประเพณี คือ ความประพฤติที่หมู่ชนหมู่หนึ่งถือเป็นธรรมเนียม หรือเป็นแบบแผนสืบต่อกันมาจนเป็นพิมพ์เดียวกัน ถ้าใครในหมู่ประพฤตินอกแบบก็เป็นการผิดประเพณี ในเสลสูตร (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๕๙/๖๓๖) ระบุหมายถึง พระราชประเพณีในการขึ้นครองราชย์ ซึ่งเสล พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์สอนมนต์ของมาณพ ๓๐๐ ได้กล่าวสดุดีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยคาถาหลายคาถา ดังมีข้อความปรากฏว่า ข้าแต่พระโคดม ขอเชิญพระองค์ขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิจอมมนุษย์ตามพระราชประเพณีที่กษัตราธิราชโดยพระชาติได้เสวยราชย์มีหมู่เสวกามาตย์เสด็จตามพระองค์เถิด

นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในมัณฑัพยชาดก (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๘/๓๓๓) ตอนที่มัณฑัพยะได้สนทนากับทีปายนดาบส ดังข้อความปรากฏว่า บิดาและปู่ของข้าพเจ้าเป็นคนมีศรัทธา เป็นทานบดี เป็นผู้รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ข้าพเจ้าผู้ประพฤติตามประเพณีของตระกูลนั้นอย่าได้ชื่อว่า เป็นคนทำลายตระกูลคนสุดท้ายเลย ข้าพเจ้ารังเกียจวาทะเช่นนั้น ถึงไม่พอใจก็ยังคงให้ทานนี้

ประภัสสร: โดยทั่วๆ ไป หมายถึง ผ่องใส, บริสุทธิ์ แต่ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ผ่องใสเพียงอย่างเดียว ซึ่งเป็นธรรมชาติดั้งเดิมของจิต สามารถที่จะเศร้าหมองได้ด้วยอำนาจกิเลสที่จรมา เช่น จิตประภัสสร เป็นต้น แต่ในมารตัชชนียสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๑๓/๕๕๑) หมายถึง ความสว่างผ่องใสจ้า ความรุ่งเรือง ซึ่งเป็นรัศมีอันโชติช่วงของวิมาน ดังมีปรากฏข้อความว่า ทูสีมารประทุษร้ายพระสาวกชื่อว่าวิธุระ และพระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐพระนามว่ากกุสันธะแล้วไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นไร ทูสีมารประทุษร้ายพระสาวกนามว่าวิธุระ และพระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐพระนามว่ากกุสันธะ แล้วไหม้อยู่ในนรกใด นรกนั้นเป็นเช่นนี้ คือ มีหลาวเหล็ก ๑๐๐ เล่ม ล้วนก่อให้เกิดทุกขเวทนา ภิกษุรูปใดเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมรู้จักนรกนั้น มารประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น ย่อมประสบทุกข์

SAMPLE

อย่างหนัก วิมานทั้งหลายตั้งอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทรตลอดกัป มีสีเหมือนแก้วไพฑูรย์ มีความรุ่งเรือง มีรัศมีโชติช่วง เป็นประภัสสร มีเหล่านางอัปสรมีผิวพรรณต่าง ๆ เป็นอันมากฟ้อนรำอยู่...

ประภาวดี, พระเทวี: หญิงผู้มีผิวพรรณผุดผ่องเรืองรอง ในที่นี้เป็นชื่อเรียกพระเทวี มีปรากฏในกุสชาดก (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔/๕๖) ซึ่งพระเจ้ากุสะโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งหลงในรูปโฉมของพระนางประภาวดี ตรัสกับพระนาง ดังข้อความว่า น้องประภาวดี พี่ลุ่มหลงในผิวพรรณของเธอจึงซมซานท่องเที่ยวไปสู่เมทนีดล ไม่รู้จักทิศว่า เรามาจากไหน มัวแต่มัวเมาหลงใหลในตัวเธอ ผู้มีดวงตาประดุจตาลูกน้อยเนื้อทราย

นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในสิขีพุทธวงศ์ ว่าด้วยพระประวัติของพระสิขีพุทธเจ้า ซึ่งพระเทวีประภาวดี เป็นพระนามพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ดังข้อความว่า กรุงชื่อว่าอรุณวดี กษัตริย์พระนามว่าอรุณเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าประภาวดีเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๕/๖๙๓, และในสุชาตพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๐/๖๕๓) พระเทวีประภาวดี เป็นพระนามพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่า สุชาตะด้วย ดังข้อความปรากฏว่า กรุงชื่อว่าสุมังคละ กษัตริย์พระนามว่าอุคคตะเป็นพระชนกพระเทวีพระนามว่าประภาวดีเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

ประมาท: ขาดความรอบคอบ, กระทำโดยปราศจากความระมัดระวังมัวเมา, เลินเล่อ, เผลอ, ลืมสติ ในมหาปรินิพพานสูตร ท่านกล่าวถึงศัพท์ที่ตรงกันข้าม ได้แก่ ไม่ประมาท คือ การใช้สติกำกับในการทำหน้าที่ ซึ่งเป็นพระดำรัสสั่งหมู่ภิกษุก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังมีปรากฏข้อความว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด...” และทรงเตือนว่าอย่าได้ประมาทในชีวิต ในวัยและในธรรม ว่า “วัยของเราแก่หง่อม ชีวิตของเราเหลือน้อย เราจะจากพวกเธอไป เราทำที่พึ่งแก่ตนแล้ว พวกเธอจงอย่าประมาท มีสติ มีศีลบริสุทธิ์ มีความดำริมั่นคงดี รักษาจิตของตนไว้ ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้ ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้” (ที.ปา. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๒)

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสย้ำเรื่องเรื่องความไม่ประมาท ดังข้อความว่า “พวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของตถาคต จงพยายาม ขวนขวายทำหน้าที่ของตนเองเถิด อย่าประมาทในหน้าที่ของตน มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่

SAMPLE

เถิด กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต คหบดีผู้เป็นบัณฑิต ผู้เลื่อมใสในตถาคต จะทำการบูชาสรีระของตถาคตเอง" (ที.ปา. (ไทย) ๑๐/๒๐๔/๑๕๒)

นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น อัฏฐกนาครสูตรดังข้อความว่า "ท่านอานนท์ ธรรมอันเป็นเอกซึ่งเป็นที่หลุดพ้นแห่งจิตที่ยังไม่หลุดพ้น เป็นที่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไป และเป็นที่บรรลุธรรมเป็นแดนเกษม จากโยคะอันยอดเยี่ยม ที่ยังไม่บรรลุโดยลำดับของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสไว้ชอบแล้ว มีอยู่หรือไม่หนอ" (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘/๑๙)

อภยราชกุมารสูตร ดังข้อความว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับอภัยราชกุมารว่า "ราชกุมาร พระองค์เข้าพระทัย ความข้อนั้นว่าอย่างไร ถ้ากุมารน้อยนี้ อาศัยความประมาทของพระองค์หรือของหญิง พี่เลี้ยง พึงนำไม้หรือก้อนกรวดมาใส่ปาก พระองค์จะพึงปฏิบัติกับกุมารน้อยนั้นอย่างไร" (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗) และในเล่มนี้ยังมีปรากฏในที่อีกหลายแห่ง (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๐, (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔๕/๕๕๘)

อเจลกัสสปสูตร ดังข้อความว่า อจเลกกัสสปะได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคแล้ว เมื่อบวชแล้วไม่นาน หลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร...ได้ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ...(สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๗/๒๙)

คันธชาตสูตร ดังข้อความว่า ...พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อานนท์ ในโลกนี้ สตรีหรือบุรุษในบ้านหรือในตำบลใดถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีธรรมงาม มีใจปราศจากความตระหนี่ อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว..." (องฺ. ติก. (ไทย) ๒๐/๘๐/๓๐๔) นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่อีกหลายแห่ง คือ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๗/๘๕, ๒๕/๑๗๒/๘๖, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๓๙๗/๖๑, และ ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๔๓/๔๖๒

ประมุข: ผู้เป็นประธาน, เป็นใหญ่ หรือเป็นหัวหน้าของหมู่คณะ กลุ่ม ประเทศหรือศาสนา เป็นต้น ในฆฏิการสูตรใช้ในความหมายว่า เป็นหัวหน้าของภิกษุ ซึ่งหมายถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังมีปรากฏข้อความว่า ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้ากาสีพระนามว่า

SAMPLE

กิกี ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ลำดับนั้น พระเจ้ากาสีพระนามว่ากิกีทรงอังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ให้อิ่มหนำสำราญด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตด้วยพระองค์เอง (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๘/๓๔๓), ส่วนในเสลสูตร ท่านใช้คำว่า ประธาน แทนคำว่าประมุข ดังมีปรากฏข้อความว่า เมื่อล่วงราตรีนั้นไป เกณิยชฏิลสั่งให้จัดของเคี้ยวของฉันอันประณีตไว้ในอาศรมของตน แล้วส่งคนไปกราบทูลภัตตกาลว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารสำเร็จแล้ว พระพุทธเจ้าข้า” ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เสด็จไปยังอาศรมของเกณิยชฏิล และประทับบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้วพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จากนั้น เกณิยชฏิลได้อังคาสภิกษุสงฆ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้อิ่มหนำสำราญด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตด้วยตนเอง... (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๐๐/๔๙๙)

ประโยชน์: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณ ในพระไตรปิฎก มีปรากฏคำว่าประโยชน์มากมาย เช่น ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในภพปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้า ประโยชน์ตื้น ประโยชน์ลึก ประโยชน์ลี้ลับ ประโยชน์ปิดบัง ประโยชน์ที่ควรแนะนำ ประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษ ประโยชน์ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์ที่ผ่องแผ้ว ประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งมีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น ในอุทุมพริกสูตร ดังข้อความว่า ...บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เที่ยวอวดตนในตระกูลทั้งหลายว่า ‘การกระทำแม้นี้ก็มีในตบะของเรา การกระทำแม้นี้ก็มีในตบะของเรา’ ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ใช้ประโยชน์จากความผิดบางอย่างที่ปกปิดไว้ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้มีตบะ (ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๖๒/๔๓) และใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๘/๔๖ มีปรากฏเนื้อหาเดียวกัน

ในกันทรกสูตร ดังข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ข้อนี้เป็นอย่างนั้น... จริงอยู่ กันทรกะ ในภิกษุสงฆ์นี้ มีภิกษุจำนวนมากผู้เป็นอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ... (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒/๓) และในกันทรกสูตรนี้ ก็มีปรากฏคำว่าประโยชน์เช่นกัน ดังข้อความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว นายเปสสะบุตรของควาญช้างได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ...น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ เพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคก็ชื่อว่าทรงทราบประโยชน์ และสิ่งที่มิใช่ประโยชน์ของสัตว์ทั้งหลาย ....ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ เพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคก็ชื่อว่าทรงทราบประโยชน์และสิ่งที่มิใช่ประโยชน์ของสัตว์

SAMPLE

ทั้งหลาย ในเมื่อคนรกโลก คนเดนคน คนเจ้าเล่ห์ยังมีอยู่อย่างนี้ เป็นความจริงที่คนสอนยาก สัตว์เลี้ยงฝึกง่าย"(ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓/๔) นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น กุกกุรวติกสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๒/๘๓), เทวทหสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๒/๑๗; ๑๔/๑๔/๒๐), มิตตสูตร (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘), กามสูตร (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๗๘/๘๔, สมณพราหมณสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓/๒๒), ทุติยสมณพราหมณสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔/๒๓), เทวทหสูตร (สำ.สพา. (ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๘), ปฐมสมณพราหมณสูตร (สำ.สพา. (ไทย) ๑๘/๒๗๕/๓๐๘), วิตักกสูตร (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๗/๕๘๗), จินตสูตร (สำ.ม. (ไทย)๑๙/๑๐๗๘/๕๘๘), ทุติยอนุรุทธสูตร (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๑/๓๘๐), ปฐมโกธครุสูตร (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๔๓/๗๑), ฐานสูตร (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๑๕/๑๗๘), ขัคควิสาณสูตร (ขุ.อป. (ไทย) ๒๕/๓๗/๕๐๗; ๒๕/๕๗/๕๑๓), กุญชรวิมาน (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๔๒/๘), อปรกัมมการินีวิมาน (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๔๐๕/๖๒), อธิปายปสูรสูตร (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๓/๒๐๔; ๒๙/๖๙/๒๑๔), ปิงคิยมาณวปัญหานิทเทส (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๙๑/๓๒๙), และขัคควิสาณสุตตนิทเทส (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๔๔/๔๖๔)

ประโยชน์เกื้อกูล: สิ่งที่มีคุณค่าหรือมีผลดีที่เข้าไปอุดหนุนเกื้อกูลชีวิตมนุษย์ มีปรากฏในจูฬโคสิงคสูตรดังข้อความว่า กษัตรชื่อทีฆปรชนเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นลาภของชาววัชชี ประชาชนชาววัชชีได้ดีแล้ว ที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่ และกุลบุตร ๓ ท่านนี้ คือ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละก็มาพักอยู่"เทพชั้นภุมมะได้ฟังเสียงของยักษ์ชื่อทีฆปรชนแล้วได้ประกาศ(ต่อไป)ว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เป็นลาภของชาววัชชี ประชาชนชาววัชชีได้ดีแล้ว ที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่ และกุลบุตร ๓ ท่านนี้ คือ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละก็มาพักอยู่"เทพชั้นจาตุมหาราชได้ฟังเสียงของเทพชั้นภุมมะแล้ว ... เทพชั้นดาวดึงส์ ...ทีฆะ ท่านจงเห็นเถิด กุลบุตรทั้ง ๓ นี้ ปฏิบัติก็เพียงเพื่อประโยชน์เกื้อกูล แก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย" พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ยักษ์ชื่อทีฆปรชนมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๓๑/๓๖๕)

มีปรากฏในกันทรกสูตรดังข้อความว่า เมื่อบวชแล้วอย่างนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย คือ (๑) ละ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ (๒) ละ เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขา

ไม่ได้ให้ รับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย เป็นคนสะอาดอยู่ (๓) ละ พฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์เว้นห่างไกลจากเมถุนธรรม อันเป็นกิจของชาวบ้าน (๔) ละ เว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักเชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก (๕) ละ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความจากฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดี เพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี เป็นต้น (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑/๑๒)

คำว่า ประโยชน์เกื้อกูลนี้ยังมีปรากฏในเทวทหสูตร ซึ่งหมายถึงการบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นคุณต่อสรรพสัตว์ (ช่วยให้สัตว์มีชีวิตรอดมากมาย) ดังข้อความว่า ภิกษุนั้นบวชแล้วอย่างนี้ ถึงความเป็นผู้มีสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย คือ (๑) ละ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ฯลฯ (๗) ละ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่ อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่กาลเวลา เป็นต้น (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔/๒๐)

นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในนตุมหากสูตรดังข้อความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้น สิ่งที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย คือ รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้น รูปที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เวทนาไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละเวทนานั้น เวทนาที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขสัญญาไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ... (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๓๓/๔๖)

มีปรากฏในปฐมนตุมหากสูตร ดังข้อความว่า “ภิกษุทั้งหลาย .... ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย จักขุไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละจักขุนั้น จักขุที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขรูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้น รูปที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข ฯลฯ ชิวหาที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข (สำ.สพา. (ไทย) ๑๘/๑๐๑/๑๑๑)

SAMPLE

ประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์, ประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์: สิ่งที่เป็นคุณเฉพาะผู้ที่เป็นนักบวชหรือพราหมณ์เท่านั้น มีปรากฏในมหาอัสสปุรสูตรดังข้อความว่า เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ ฯลฯ (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็ไม่ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง...” (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๗/๒๐๓)

มีปรากฏในทุติยสมณสูตรดังข้อความว่า เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ ฯลฯ (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดความเกิดความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัด ... ทั้งท่านเหล่านั้นก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน” (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๘/๒๐๔)

นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น ในทุติยสมณสูตร (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๖๓/๒๕๗), ปฐมสมณพราหมณสูตร (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๖/๒๘๕), ทุติยโกฏิคามสูตร (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๒/๖๐๖), และสมณพราหมณสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๙/๕๖)

ประโยชน์ของความเป็นสมณะ,ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ: สิ่งที่เป็นคุณเฉพาะผู้ที่เป็นสมณะเท่านั้น ซึ่งในที่นี้ ได้แก่ พระภิกษุอริยสงฆ์ในทางพระพุทธศาสนา ผู้ซึ่งได้รับประโยชน์ คือการบรรลุอรหัตตผล มีปรากฏในทุติยสมณสูตรดังข้อความว่า เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ ฯลฯ (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดความเกิดความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งรู้ชัด ... ทั้งท่านเหล่านั้นก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็น

SAMPLE

สมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน", สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็ได้รับยกย่องว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะหรือได้รับยกย่องว่าเป็นพราหมณ์ ในหมู่พราหมณ์ ทั้งท่านเหล่านั้นก็จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้" (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๗/๒๐๓,๑๗/๑๐๘/๒๐๔๑๗/๑๖๓/๒๕๗)

นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในปฐมสมณพราหมณสูตร (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๒/๖๐๖,๑๙/๔๗๖/๒๘๕) และในสมณพราหมณสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๙/๕๖)

ประโยชน์ตน,ประโยชน์ของตน: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่ตนคิดมุ่งหมายไว้ ผลที่ตนได้ตามต้องการ สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณต่อตนเอง ในที่นี้มุ่งหมายถึงพระอรหัตตผล ส่วนอรรถกถาฉักกนิบาต อังคุตตรนิกายอธิบายว่า ที่เรียกว่า ประโยชน์ตน เพราะมีนัย ๓ ประการ คือ (๑) เพราะเกี่ยวข้องกับโยนิโสมนสิการของตน (๒) เพราะไม่ละตนโดยนับเนื่องในสันดานของตน (๓) เพราะเป็นประโยชน์สูงสุดสำหรับตน (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๔๙/๑๒๘) มีปรากฏในคณกโมคคัลลานสูตร ซึ่งท่านระบุหมายถึงการบรรลุเป็นพระอรหันตขีณาสพ ดังมีข้อความว่า... เป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตน โดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ เมื่อเธอเดินไปอยู่ หยุดอยู่ หลับอยู่ และตื่นอยู่ ญาณทัสสนะว่า 'อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นไปแล้ว' ก็ไม่ปรากฏต่อเนื่องตลอดไป แต่เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาเหตุนั้นอยู่จึงรู้ว่า 'อาสวะทั้งหลาย ของเราสิ้นไปแล้ว"(ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๗๖/๘๑)

นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในทุพพัณณิยสูตรดังข้อความว่า ครั้งนั้น ท้าว สักกะจอมเทพประทับนั่งบนที่ประทับของพระองค์แล้ว เมื่อจะทรงทำให้พวกเทพชั้นดาวดึงส์ยินดี จึงตรัสว่า เราเป็นผู้มีจิตไม่ถูกโทสะกระทบกระทั่งเป็นผู้ที่ใคร ๆ จะชักนำไปไม่ได้ง่าย เราไม่โกรธใครมานานแล้ว ความโกรธไม่ฝังอยู่ในใจเราถึงเราโกรธก็ไม่กล่าวคำหยาบ และคำไม่ชอบเป็นอันขาด เราเห็นประโยชน์ตน จึงบังคับตนได้" (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๘/๓๙๓) ในเทวทหสูตร ก็มีปรากฏในความหมายเดียวกัน ดังข้อความว่า...ภิกษุเหล่าใดเป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์ หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ... (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๘) นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังในสคารวสูตร (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๖/๑๘๑), เขมสูตร (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๔๙/๕๑๗), อัตตทัตถเถรวัตถุ

SAMPLE

(ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๖/๘๔), โสพสปัญญานิเทส (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐), และทุติยทสพลสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒/๔๐)

ประโยชน์จากความเป็นสมณะ: สิ่งที่เป็นคุณจากความเป็นสมณะเท่านั้น ซึ่งเป็นพระภิกษุอริยสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มีหลายนัย คือ หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ บ้าง หมายถึงความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะบ้าง (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖/๓๔) แต่ในที่นี้หมายถึงมรรค ๔ และผล ๔ (ม.มู.อ. ๒/๔๑๖/๒๒๒) มีปรากฏในมหาอัสสปุรสูตร ดังข้อความว่า ธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและเป็นพราหมณ์ เป็นอย่างไร คือ เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า 'เราทั้งหลายจักเป็นผู้มีหิริโอตตัปปะ' บางทีเธอทั้งหลายจะมีความคิดอย่างนี้ว่า 'เราทั้งหลายเป็นผู้มีหิริโอตตัปปะแล้ว พอละด้วยกิจเพียงเท่านี้ เราทั้งหลายทำกิจเสร็จแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้ ประโยชน์จากความเป็นสมณะ เราทั้งหลายก็ได้บรรลุแล้วโดยลำดับกิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี' เธอทั้งหลายถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเธอทั้งหลายขอเตือนเธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ ประโยชน์จากความเป็นสมณะที่เธอทั้งหลายปรารถนา อย่าได้เสื่อมไปเลย (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๑๖/๔๕๒)

ประโยชน์ตื้น: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณ ที่สามารถเห็นได้โดยง่าย ไม่จำเป็นต้องใช้ความเพียรพยายามมากมายในการที่ได้มา มีปรากฏในโสพสปัญญานิทเทส ดังข้อความว่า พระผู้มีพระภาคทรงฉลาดในประเภทแห่งปัญญา ทรงมีญาณแตกฉาน ทรงเป็นบุรุษดุจราชสีห์ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น มีพระจักษุ ประโยชน์ตื้นหรือประโยชน์ลึก ประโยชน์ลี้ลับหรือประโยชน์ปิดบังประโยชน์ที่ควรแนะนำหรือประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษหรือประโยชน์ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์ที่ผ่องแผ้วหรือประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปภายในพระพุทธญาณ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ทั้งสอง,ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณกับทั้งสอง ในที่นี้หมายถึงประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น มีปรากฏในสังคารวสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สมัยใดบุคคลมีจิตถูกกามราคะกลุ้มรุม ถูกกามราคะครอบงำ อยู่ และไม่รู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออกจากกามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว ตามความเป็นจริง สมัยนั้น บุคคลไม่รู้ ไม่เห็นแม้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตามความเป็นจริง (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๖/๑๘๑, และในโสพสปัญญานิทเทส ก็ปรากฏคำนี้ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ธรรมดาประโยชน์ที่ควรแนะนำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นธรรมที่ควรรู้

SAMPLE

มีอยู่ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในภพปัจจุบัน หรือประโยชน์ ในภพหน้า ประโยชน์ตื้นหรือประโยชน์ลึก ประโยชน์ลี้ลับหรือประโยชน์ปิดบัง ประโยชน์ที่ควรแนะนำหรือประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษหรือประโยชน์ ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์ที่ผ่องแผ้วหรือประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้นย่อม เป็นไปภายในพระพุทธญาณ... (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ที่ควรแนะนำ: สิ่งที่มีผลดี, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณกับทุกฝ่าย ผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรควรที่จะแนะนำมิตรเพื่อให้ได้รับผลตามที่ปรารถนา ในโสพสปัญญานิทเทส มีปรากฏคำนี้ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ธรรมดาประโยชน์ที่ควรแนะนำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นธรรมที่ควรรู้มีอยู่ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในภพปัจจุบัน หรือประโยชน์ ในภพหน้า ประโยชน์ตื้นหรือประโยชน์ลึก ประโยชน์ลี้ลับหรือประโยชน์ปิดบัง ประโยชน์ที่ควรแนะนำหรือประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษหรือประโยชน์ ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์ที่ผ่องแผ้วหรือประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้นย่อม เป็นไปภายในพระพุทธญาณ... (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ที่จะพึงถือเอาจากโภคทรัพย์: ประโยชน์ที่สมควรและถูกต้องจากการใช้ทรัพย์ที่อริยสาวกในพระพุทธศาสนาพึงทำความเข้าใจและบริหารจัดการให้ดีให้สมควรถูกต้องตามธรรม มีปรากฏในอาทิยสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสกับอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า คหบดี ประโยชน์ที่จะพึงถือเอาจากโภคทรัพย์ ๕ ประการนี้ ประโยชน์ ๕ ประการนี้ อะไรบ้าง คือ (๑) อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ย่อมบำรุงตนเอง บำรุงมารดาบิดา บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุข โดยชอบด้วยโภคทรัพย์ (๒) อริยสาวกย่อมบำรุงตนเองบำรุงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุข บริหาร ให้เป็นสุขโดยชอบด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร (๓) อริยสาวกย่อมป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท ทำตนให้ปลอดภัย นี้เป็นประโยชน์ (๔) อริยสาวกย่อมทำพลี ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี (๒) อติถิพลี (๓) ปุพพเปตพลี (๔) ราชพลี (๕) เทวตาพลี นี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ประการที่ ๔ (๕) อริยสาวกย่อมตั้งทักษิณาที่มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ดำรงมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรัจจะ (ความเสงี่ยม) ฝึกอบรมตน ทำตนให้สงบ ทำตนให้ดับเย็นสนิท

ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร... (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔)

ประโยชน์ที่แนะนำแล้ว: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณกับทั้งสอง ซึ่งผู้ที่เป็นกัลยาณมิตรได้แนะนำมิตรเพื่อให้ได้รับผลตามที่ปรารถนา คำนี้ มีปรากฏ ในโสพสปัญญานิทเทส ซึ่งท่านอ้างถึงประเภทของประโยชน์ทั้งหมดอันย่อม เป็นไปภายในพระพุทธญาณ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ธรรมดาประโยชน์ที่ควรแนะนำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นธรรมที่ควรรู้มีอยู่ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในภพปัจจุบัน หรือประโยชน์ ในภพหน้า ประโยชน์ตื้นหรือประโยชน์ลึก ประโยชน์ลี้ลับหรือประโยชน์ปิดบัง ประโยชน์ที่ควรแนะนำหรือประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษหรือประโยชน์ ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์ที่ผ่องแผ้วหรือประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้นย่อม เป็นไปภายในพระพุทธญาณ... (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ที่ผ่องแผ้ว: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณ ซึ่งเป็นประโยชน์สูงสุดไม่เจือปนด้วยกิเลส ท่านหมายถึงประโยชน์สำหรับพระอรหันต์ มิใช่โลกิยประโยชน์ คำนี้มีปรากฏในโสพสปัญญานิทเทส ซึ่งท่านอ้างถึงประเภทของประโยชน์ทั้งหมดอันย่อม เป็นไปภายในพระพุทธญาณ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ธรรมดาประโยชน์ที่ควรแนะนำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นธรรมที่ควรรู้มีอยู่ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในภพปัจจุบัน หรือประโยชน์ในภพหน้า ประโยชน์ตื้นหรือประโยชน์ลึก ประโยชน์ลี้ลับหรือประโยชน์ปิดบัง ประโยชน์ที่ควรแนะนำหรือประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษหรือประโยชน์ ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์ที่ผ่องแผ้วหรือประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้นย่อม เป็นไปภายในพระพุทธญาณ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมทุกอย่างย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า พระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าไม่ติดขัดในอดีต อนาคตปัจจุบัน...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ที่ไม่มีกิเลส: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณ เป็นประโยชน์สูงสุดไม่เจือปนหรือเกี่ยวข้องด้วยกิเลส ท่านหมายถึงประโยชน์สำหรับพระอรหันต์ มิใช่โลกิยประโยชน์ คำนี้มีปรากฏในโสพสปัญญานิทเทส ซึ่งท่านอ้างถึงประเภทของประโยชน์ทั้งหมดอันย่อม เป็นไปภายในพระพุทธญาณ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ธรรมดาประโยชน์ที่ควรแนะนำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นธรรมที่ควรรู้มีอยู่ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น

SAMPLE

หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในภพปัจจุบัน หรือประโยชน์ ในภพหน้า ประโยชน์ตื้นหรือประโยชน์ลึก ประโยชน์ลี้ลับหรือประโยชน์ปิดบัง ประโยชน์ที่ควรแนะนำหรือประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษหรือประโยชน์ ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์ที่ผ่องแผ้วหรือประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปภายในพระพุทธญาณ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมทุกอย่างย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า พระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าไม่ติดขัดในอดีต อนาคตปัจจุบัน... (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ที่ไม่มีโทษ: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณ เป็นประโยชน์สูงสุดไม่เจือปนหรือเกี่ยวข้องด้วยกิเลส ท่านหมายถึงประโยชน์สำหรับพระอรหันต์ มิใช่โลกิยประโยชน์ คำนี้มีปรากฏในโสพสปัญญานิทเทส ซึ่งท่านอ้างถึงประเภทของประโยชน์ทั้งหมดอันย่อมเป็นไปภายในพระพุทธญาณ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ธรรมดาประโยชน์ที่ควรแนะนำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นธรรมที่ควรรู้มีอยู่ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ประโยชน์ในภพปัจจุบัน หรือประโยชน์ ในภพหน้า ประโยชน์ตื้นหรือประโยชน์ลึก ประโยชน์ลี้ลับหรือประโยชน์ปิดบัง ประโยชน์ที่ควรแนะนำหรือประโยชน์ที่แนะนำแล้ว ประโยชน์ที่ไม่มีโทษหรือประโยชน์ ที่ไม่มีกิเลส ประโยชน์ที่ผ่องแผ้วหรือประโยชน์อย่างยิ่ง ประโยชน์ทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปภายในพระพุทธญาณ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมทุกอย่างย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า พระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าไม่ติดขัดในอดีต อนาคตปัจจุบัน... (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ที่สูงสุด: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณ เป็นประโยชน์สูงสุดไม่เจือปนหรือเกี่ยวข้องด้วยกิเลส ท่านหมายถึงประโยชน์สำหรับพระอรหันต์ มิใช่โลกิยประโยชน์ คำนี้มีปรากฏในสัจจวิภังคสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...“ภิกษุทั้งหลาย ธรรมจักรอันยอดเยี่ยมตถาคตผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประกาศแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้...ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงคบสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด สารีบุตรและโมคคัลลานะเป็นภิกษุฉลาด เป็นผู้อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรย่อมแนะนำในโสดาปัตติผล โมคคัลลานะย่อมแนะนำในประโยชน์ที่สูงสุด...(ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๑/๔๑๗)

SAMPLE

ประโยชน์ในภพนี้: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณ เป็นประโยชน์ที่เห็นได้ในภพชาติปัจจุบัน ท่านหมายถึงทั้งประโยชน์ คือ ความเป็นพระอรหันต์และโลกิยประโยชน์ คำนี้มีปรากฏในอัปปมาทสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า ครั้งนั้น พราหมณ์คนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับได้สนทนาปราศรัย พอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควรได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดม ธรรมอย่างหนึ่งที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมยึดถือ ไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ในภพนี้ และประโยชน์ในภพหน้า มีอยู่หรือ” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ธรรมอย่างหนึ่งที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมยึดถือไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ในภพนี้ และประโยชน์ในภพหน้า มีอยู่”..... (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒๓)

ประโยชน์ในภพปัจจุบัน: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณ เป็นประโยชน์ที่เห็นได้ในชาติปัจจุบัน ท่านหมายถึงทั้งประโยชน์สำหรับพระอรหันต์และโลกิยประโยชน์ คำนี้มีปรากฏในโสพสปัญญานิทเทส ซึ่งท่านอ้างถึงประเภทของประโยชน์ทั้งหมดอันเป็นไปภายในพระพุทธญาณ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ในภพหน้า:สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณ เป็นประโยชน์ที่เห็นได้ในชาติหน้า ท่านหมายถึงทั้งประโยชน์สำหรับพระอรหันต์และโลกิยประโยชน์ คำนี้มีปรากฏในโสพสปัญญานิทเทส ซึ่งท่านอ้างถึงประเภทของประโยชน์ทั้งหมดอันเป็นไปภายในพระพุทธญาณ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ปิดบัง: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดี, ผลที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณซึ่งมีสิ่งปกปิดจนมองเห็นไม่ได้ด้วยตา เป็นประโยชน์ที่ไม่สามารถมองเห็นได้ ท่านหมายถึงทั้งประโยชน์สำหรับพระอรหันต์และโลกิยประโยชน์ คำนี้มีปรากฏในโสพสปัญญานิทเทส ซึ่งท่านอ้างถึงประเภทของประโยชน์ทั้งหมดอันย่อมเป็นไปภายในพระพุทธญาณ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ผู้อื่น: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่ตนคิดมุ่งหมายไว้; ผลที่ตนได้ตามต้องการ; สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณต่อผู้อื่น มีปรากฏในสังคารวสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า.... สมัยใด บุคคลมีจิตไม่ถูกถีนมิทธะกลุ้มรุม ไม่ถูกถีนมิทธะ ครอบงำอยู่ และรู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออกจากถีนมิทธะที่เกิดขึ้น แล้วตามความเป็นจริง สมัยนั้น บุคคลย่อมรู้ ย่อมเห็นแม้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตามความเป็นจริง .....สมัยใด บุคคลมีจิตไม่ถูกถีนมิทธะกลุ้มรุม ไม่ถูกถีนมิทธะ

SAMPLE

ครอบงำอยู่ และรู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออกจากถีนมิทธะที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง สมัยนั้น บุคคลย่อมรู้ ย่อมเห็นแม้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตามความเป็นจริง มนตร์แม้ที่ไม่ได้สาธยายมาเป็นเวลานานก็แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่สาธยายเลย ฉันนั้นเหมือนกัน (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๖/๑๘๑, และในโสพสปัญญานิทเทส ก็ปรากฏคำนี้ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ยอดเยี่ยม: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีไม่มีผลอื่นยิ่งไปกว่า; ผลที่ได้อันเป็นเลิศ; สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณอันเลิศ เป็นประโยชน์สูงสุดไม่เจือปนหรือเกี่ยวข้องด้วยกิเลส ไม่มีประโยชน์อย่างอื่นยิ่งไปกว่า ท่านหมายถึงประโยชน์คือความเป็นพระอรหันต์ มิใช่โลกิยประโยชน์ หรือประโยชน์คือพระนิพพาน ในอรรถกถาท่านก็กล่าวว่าหมายถึง อรหัตตผลหรืออริยผลอันเป็นที่สุดแห่งมรรคพรหมจรรย์ (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕/๗, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๘๒/๘๐) คำนี้มีปรากฏในอุทุมพริกสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เขาปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอน เพียง ๗ ปี ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๗/๕๖), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในปาสราสิสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า.....'ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าเรียกตถาคตโดยออกชื่อและใช้คำว่า 'อาวุโส' ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ เธอทั้งหลายจงเงี่ยโสตสดับ เราจะสั่งสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว จะแสดงธรรม เธอทั้งหลายเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้แน่แท้'..... (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๖/๓๑๒), และคำนี้ยังมีปรากฏในที่อีกหลายแห่ง เช่น ในรัฏฐปาลสูตร ซึ่งท่านก็ระบุหมายถึง ประโยชน์สูงสุด คือ การบรรลุเป็นพระอรหันต์ หรือประโยชน์คือพระนิพพานนั่นเอง ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...ครั้งนั้น ท่านพระรัฏฐปาละหลีกออกไปอยู่รูปเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน รู้ชัดว่า "ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป"...(ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๙๙/๓๕๖), ในพักกุลัตเถรัจฉริยัพภูตสูตร ปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า ...อเจลกัสสปะได้บรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้แล้ว

SAMPLE

เมื่อบวชแล้วไม่นานหลีกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”... (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๑๒/๒๔๕), และคำนี้ยังมีปรากฏในที่อีกหลายแห่ง ดังในพรหมเทวสูตร (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๔/๒๓๕), อเจลกัสสปสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๗/๒๙), อัญญตรภิกขุสูตร (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๓๕/๔๙), ทุติยมิคชาลสูตร (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๖๔/๕๖), ภิกขุสูตร (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๙/๒๑๔), มาลุงกยบุตรสูตร (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๕๗/๓๗๕), อุปัชฌายสูตร (องฺ.ปญฺจก. (ไทย)๒๒/๕๖/๙๘), อนุรุทธมหาวิตักกสูตร (องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๐/๒๘๕), และในนันทสูตร (ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๒)

ประโยชน์ยิ่งใหญ่: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดี; ผลที่ได้ตามต้องการ; สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณซึ่งไม่มีประโยชน์อื่นใดจะมาเทียบได้ ท่านหมายถึงประโยชน์สำหรับพระอรหันต์ มิใช่โลกียประโยชน์ คำนี้มีปรากฏในนขสิกขาสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อย แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ ฝุ่นเพียงเล็กน้อยที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมานี้ก็ดี แผ่นดินใหญ่นี้ก็ดี อย่างไหนจะมากกว่ากัน” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่นี้แหละมีมากกว่า ส่วนฝุ่นที่พระองค์ ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่แล้ว ฝุ่นที่พระองค์ใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑,๐๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐,๐๐๐” “ภิกษุทั้งหลาย อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น ความทุกข์ที่หมดสิ้นไปของ บุคคลผู้เป็นอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้ง นี้แหละมีมากกว่า ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับกองทุกข์ที่หมดสิ้นไปซึ่งมีในก่อน ความทุกข์ที่ได้รับมากมายใน ๗ อัตภาพ มีประมาณน้อยไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑,๐๐๐ ไม่ถึงเศษหนึ่งส่วน ๑๐๐,๐๐๐ การตรัสรู้ธรรมมีประโยชน์ยิ่งใหญ่อย่างนี้ การได้ธรรมจักษุมีประโยชน์ยิ่งใหญ่อย่างนี้”(สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๔/๑๖๑), นอกจากนี้ คำนี้ ยังมีปรากฏในอีกหลายๆ สูตรของวรรคนี้ เช่น โปกขรณีสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๕/๑๖๒), ปัพพตสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๘๒/๑๖๖), และทุติยปัพพตสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๘๓/๑๖๗) ซึ่งท่านระบุหมายถึงความหมายเดียวกัน

SAMPLE

ประโยชน์ลี้ลับ: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดี; ผลที่ได้ตามต้องการ; สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณซึ่งมองเห็นไม่ได้ด้วยตา เป็นประโยชน์ที่ไม่สามารถมองเห็นได้ในชาติปัจจุบัน ท่านหมายถึงทั้งประโยชน์สำหรับพระอรหันต์และโลกิยประโยชน์ คำนี้มีปรากฏในโสพสปัญญานิทเทส ซึ่งท่านอ้างถึงประเภทของประโยชน์ทั้งหมดอันย่อม เป็นไปภายในพระพุทธญาณ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์ลึก: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดี; ผลที่ได้ตามต้องการ; สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณซึ่งมองเห็นไม่ได้ด้วยตา เป็นประโยชน์ที่ไม่สามารถมองเห็นได้โดยง่าย ตรงกันข้ามกับประโยชน์ตื้น ท่านหมายถึงทั้งประโยชน์สำหรับพระอรหันต์และโลกิยประโยชน์ คำนี้มีปรากฏในโสพสปัญญานิทเทส ซึ่งท่านอ้างถึงประเภทของประโยชน์ทั้งหมดอันย่อม เป็นไปภายในพระพุทธญาณ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐)

ประโยชน์สูงสุด: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้สูงสุด; ผลผลสูงสุดที่ได้ตามต้องการ; สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณสูงที่สุด ได้แก่ ประโยชน์ที่ไม่มีประโยชน์อื่นยิ่งไปกว่าเป็นประโยชน์ที่สูงที่สุด ท่านหมายถึง พระนิพพาน ส่วนในอรรถกถา ประโยชน์สูงสุด หมายถึง อรหัตตผล (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๓) คำนี้มีปรากฏในอัญญตรพราหมณวัตถุ ดังมีข้อความปรากฏว่า ผู้เพ่งพินิจ ปราศจากธุลีอยู่ตามลำพัง ทำกิจเสร็จแล้ว หมดอาสวะ บรรลุประโยชน์สูงสุด เราเรียกว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๖/๑๕๔), และในเขมาภิกขุนีวัตถุ ดังมีข้อความว่า ผู้มีปัญญาลึกซึ้ง เป็นปราชญ์ ฉลาดในทางและมิใช่ทาง บรรลุประโยชน์สูงสุด เราเรียกว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๐๓/๑๖๐)

ประโยชน์แห่งพรหมจรรย์: สิ่งที่มีผลดี; ผลสูงสุดที่ได้; สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณแก่การประพฤติพรหมจรรย์ ได้แก่ ประโยชน์อันเกิดจากการประพฤติพรหมจรรย์ ในที่นี้ท่านหมายถึง ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ (พระนิพพาน) ดังมีข้อความปรากฏในทุติยพรหมจริยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมจรรย์และประโยชน์แห่งพรหมจรรย์แก่เธอ ทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังพรหมจรรย์ เป็นอย่างไร คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ (๘) สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า พรหมจรรย์ ประโยชน์แห่งพรหมจรรย์ เป็นอย่างไร คือ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ นี้เรียกว่าประโยชน์แห่งพรหมจรรย์” (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๐/๓๗)

ประโยชน์แห่งพรหมัญญะ: ประโยชน์แห่งการบรรลุถึงความเป็นผู้ประเสริฐสุด คือ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ ได้แก่ พระนิพพาน เนื่องจากควรเข้าถึงโดยความเป็นผู้ประเสริฐสุด มีปรากฏในทุติยพรหมัญญสูตร ดังข้อความว่า... “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมัญญะและประโยชน์แห่งพรหมัญญะแก่เธอทั้งหลาย เธอ

ทั้งหลายจงฟัง พรหมัญญะ เป็นอย่างไร คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ (๘) สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า พรหมัญญะ ประโยชน์แห่งพรหมัญญะ เป็นอย่างไร คือ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะนี้เรียกว่าประโยชน์แห่งพรหมัญญะ" (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘/๓๖)

ประโยชน์แห่งสามัญญะ:ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ, ประโยชน์อันเกิดจากความเป็นสมณะ ในอรรถกถา ประโยชน์แห่งสามัญญะ หมายถึง นิพพาน (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๗๖) คือ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ มีปรากฏในทุติยสามัญญสูตร ดังข้อความว่า... "ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสามัญญะและประโยชน์แห่งสามัญญะแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง สามัญญะ เป็นอย่างไร คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ (๘) สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่าสามัญญะ ประโยชน์แห่งสามัญญะ เป็นอย่างไร คือ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ นี้เรียกว่า ประโยชน์แห่งสามัญญะ" (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖/๓๕)

ประโยชน์อย่างยิ่ง: สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้สูงสุด, ผลสูงสุดที่ได้ตามต้องการ, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณสูงที่สุด ได้แก่ ประโยชน์ที่ไม่มีประโยชน์อื่นยิ่งไปกว่า เป็นประโยชน์ที่สูงที่สุด ท่านหมายถึง พระนิพพาน มีปรากฏในขัคควิสาณสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า ...(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า) ตั้งความเพียรเพื่อบรรลุประโยชน์อย่างยิ่ง มีจิตไม่ย่อหย่อน ไม่ประพฤติเกียจคร้าน มีความบากบั่นมั่นคง เข้าถึงเรี่ยวแรงและกำลังแล้ว จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๘/๕๑๕), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังในรตนสูตร ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า ...พุ่มไม้งามในป่าซึ่งมียอดออกดอกบานสะพรั่ง ในต้นเดือนห้าแห่งคิมหันตฤดู งามอย่างยิ่ง ฉันใด พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมอันประเสริฐที่ให้ถึงนิพพาน เพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง ฉันนั้น นี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระพุทธเจ้า ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความสวัสดี (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๓๖/๕๕๖), ส่วนในขัคควิสาณนิทเทส อธิบายว่า อมตนิพพาน ได้แก่ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท เรียกว่าประโยชน์อย่างยิ่ง (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๕๔/๔๘๗)

ประโยชน์อันใหญ่หลวง: สิ่งที่มีผลดี, ผลที่ได้, สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณมิใช่น้อย ในอรรถกถา ประโยชน์อันใหญ่หลวง ท่านหมายถึงโสดาปัตติผล (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๖/๗) มีปรากฏในกันทรสูตร ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า ...ครั้งนั้น เมื่อนายเปสสะบุตรของควาญช้างจากไปไม่นาน พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย นายเปสสะบุตรของควาญช้างเป็นคนเฉลียวฉลาด มีปัญญา

มาก ถ้านายเปสสะบุตรของควาญช้างจะพึงนั่งสักครู่เพียงชั่วเวลาที่เราจำแนกบุคคล ๔ ประเภทนี้โดยพิสดาร ก็จักได้รับประโยชน์อันใหญ่หลวง แต่ถึงจะฟังโดยสังเขปเพียงเท่านี้ นายเปสสะบุตรของควาญช้างก็ยังได้รับประโยชน์อันใหญ่หลวง" (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖/๗)

ประวัติศาสตร์: การศึกษาเรื่องราวในอดีต, เหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นในอดีต, สิ่งที่มนุษย์ได้กระทำหรือสร้างแนวความคิด รวมถึงเหตุการณ์ที่เกิดจากเจตจำนงของมนุษย์ตลอดจนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญหรือธรรมชาติที่มีผลต่อมนุษยชาติ รวมทั้งวิธีการวิจัยและการไต่สวน ส่วนในอรรถกถาท่านหมายถึง พงศาวดารเล่าเรื่องเก่าๆ มักจะมีคำว่า สิ่งนี้ได้เป็นมาอย่างนี้ [ที.สี.อ. (บาลี)๒๕๖/ ๒๒๒ และดู Dawson, John. A Classical Dictionary of Hindu Mythology (London: Routledge and Kegan Paul, 1957) p. 222] เป็นหนึ่งในบรรดาศาสตร์โบราณทั้งหลาย มีปรากฏในอัมพัฏฐสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า... เวลานั้น อัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ จบไตรเพทพร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์รู้ตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และการทำนายลักษณะมหาบุรุษ ...(ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น โสณทัณฑสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งซึ่งเป็นการสนทนาระหว่างพราหมณ์ต่างถิ่น ๕๐๐ คนกับพราหมณ์โสณทัณฑะว่า .... อนึ่ง ท่านโสณทัณฑะเป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก ฯลฯ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ รู้จบไตรเพทพร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ รู้ตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ ฯลฯ เป็นอาจารย์และปาจารย์ของหมู่ชน สอนมนตร์แก่มาณพ ๓๐๐ คน ...(ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๓/๑๑๓), พรมายุสูตร ดังมีความตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นวิเทหะ พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป สมัยนั้นแล พราหมณ์ชื่อพรหมายุอาศัยอยู่ในกรุงมิถิลา เป็นคนชรา เป็นคนแก่ เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับจนมีอายุถึง ๑๒๐ ปี นับแต่เกิด รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์ และลักษณะมหาบุรุษ... (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๑), สังคารวสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๗๓/๕๙๘), ติกัณณสูตร (อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๙/๒๒๕), ชานุสโสณิสูตร (อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๐/๒๒๙), โทณพราหมณสูตร (อง.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๗), และในวัตถุกถา (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๒๗/๗๔๒)

ประเวณี: การเสพสังวาส, การร่วมรส ในคำว่า ร่วมประเวณี; และหมายถึง ประเพณี เช่น ประเวณีตีงูให้หลังหัก มันก็มักทำร้ายเมื่อภายหลัง; ถ้าเป็นคำกริยา หมายถึง ประพฤติผิดเมียผู้อื่น เรียกว่า ล่วงประเวณี; ส่วนในพระไตรปิฎกมีปรากฏคำนี้ในคัมภีร์พระวินัย ตอนว่าด้วยสุทินนภาณวาร ซึ่งสื่อความหมายถึงประเพณี ดังมีข้อความปรากฏตอนหนึ่งว่า .....ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามท่านพระสุทินว่า “สุทิน ทราบว่า เธอเสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยาจริงหรือ” พระสุทินทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิว่า “โมฆบุรุษ การกระทำของเธอไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย... โมฆบุรุษ ในการที่เธอเสพอสัทธรรม ซึ่งเป็นประเวณีของชาวบ้าน มารยาท ของคนชั้นต่ำ กิริยาชั่วหยาบ มีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่จะต้องทำในที่ลับ ก็ ภิกษุใดเสพเมถุนธรรม ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้ สิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ สุทินภาณวาร (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในจูฬรถวิมาน ซึ่งสื่อความหมายถึงการประพฤติล่วงเกินลูกหรือเมียผู้อื่น ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ... (พระมหากัจจายนเถระทูลสุชาตกุมารว่า) พระราชกุมาร อาตมภาพชอบการไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง การงดเว้นจากการลักขโมย การประพฤติผิดประเวณีและการดื่มน้ำเมา... (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๘๘/๑๒๑)

ประสบความสำเร็จ (อาราธกะ): คำว่า อาราธกะ แปลว่า ผู้ทำให้ถึงพร้อม, ให้บริบูรณ์ หมายถึง การบรรลุถึงความสำเร็จ การเข้าถึงหรือบรรลุเป้าหมายที่วางเอาไว้อย่างไรอย่างหนึ่ง มีปรากฏในปฐมมหานามสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ สมัยนั้น ภิกษุจำนวนมากทำจีวรกรรมเพื่อถวายพระผู้มีพระภาคด้วยหวังว่า “พระผู้มีพระภาคมีจีวรสำเร็จแล้ว ล่วงไป ๓ เดือนก็จักเสด็จจาริกไป” เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะได้ทรงทราบข่าวอย่างนั้นเหมือนกัน ลำดับนั้น พระองค์เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร .... พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดีละ ดีละ มหานามะ การที่พระองค์เสด็จมาหาตถาคตแล้วตรัสถามว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันเมื่อจะอยู่ด้วยธรรมเป็น เครื่องอยู่ต่างๆ จะต้องอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไร” นี้เป็นการสมควรแก่พระองค์ผู้เป็นกุลบุตร มหานามะ กุลบุตรผู้มีศรัทธาเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้ไม่มีศรัทธาไม่ประสบความสำเร็จ ๑ ผู้ปรารภความเพียรเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้เกียจคร้านไม่ประสบความสำเร็จ ๑ ผู้มีสติตั้งมั่นเป็นผู้ประสบ

SAMPLE

ความสำเร็จ ผู้หลงลืมสติไม่ประสบความสำเร็จ ๑ ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นผู้ประสบความสำเร็จ... (องฺ.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๔๑๐), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในนันทิยสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่า นันทิยะเสด็จเข้าไปเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ตรัสกับเจ้านันทิยะนั้น ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า... นันทิยะ กุลบุตรผู้มีศรัทธาเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้ไม่มีศรัทธาไม่ประสบความสำเร็จ ๑ ผู้มีศีลเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้ทุศีลไม่ประสบความสำเร็จ ๑ ผู้ปรารภความเพียรเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้เกียจคร้านไม่ประสบความสำเร็จ ๑ ผู้มีสติตั้งมั่นเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้หลงลืมสติไม่ประสบความสำเร็จ ๑ ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นไม่ประสบความสำเร็จ ๑ ผู้มีปัญญาเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้มีปัญญาทรามไม่ประสบความสำเร็จ ๑ นันทิยะ พระองค์พึงตั้งอยู่ในธรรม ๖ ประการนี้...(องฺ.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๔๑๘)

ประสบทุกข์: ถึงทุกข์, ถึงมาร, ถึงมรณะ; เข้าถึงทุกข์, เข้าถึงมาร, เข้าถึงมรณะ; ประจวบกับทุกข์, ประจวบกับมาร, ประจวบกับมรณะ มีปรากฏในคุหัฏฐกสุตตนิทเทส ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า สัตว์เหล่านั้น ยินดี ขวนขวาย ลุ่มหลงในกามทั้งหลาย เป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมที่ผิด ประสบทุกข์แล้ว จึงคร่ำครวญอยู่ว่า เราจุติจากภพนี้ จักเป็นอะไรหนอ... (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๙/๔๗)

ประสบภัยเวร: ประสบภัยเวร ๕ ประการ คือ (๑) บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ ย่อมประสบภัยเวรใด ซึ่งมีในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์โทมนัสทางใจ เพราะปาณาติบาตเป็นปัจจัย (๒) บุคคลผู้ลักทรัพย์ ย่อมประสบภัยเวรใด ซึ่งมีในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง เพราะการลักทรัพย์เป็นปัจจัย (๓) บุคคลผู้ประพฤติผิดในกาม ย่อมประสบภัยเวรใด ซึ่งมีในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์โทมนัสทางใจ เพราะการประพฤติผิดในกามเป็นปัจจัย (๔) บุคคลผู้พูดเท็จ ย่อมประสบภัยเวรใด ซึ่งมีในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง เพราะการพูดเท็จเป็นปัจจัย (๕) บุคคลผู้ตั้งอยู่ในความประมาท เพราะการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย ย่อมประสบภัยเวรใด ซึ่งมีในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง เพราะการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นปัจจัย มีปรากฏในปัญจเวรภยสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า ....พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกคหบดีว่า “คหบดี เมื่อใดแล ภัยเวร ๕ ประการ ฯลฯ คือ (๑) บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ ย่อมประสบภัยเวรใด ซึ่งมีในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง เพราะการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย ภัยเวรนั้นของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ สงบแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯลฯ

SAMPLE

(๕) บุคคลผู้ตั้งอยู่ในความประมาท เพราะการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย ย่อมประสบภัยเวรใด ซึ่งมีในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง เพราะการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นปัจจัย ภัยเวรนั้นของอริยสาวกผู้เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทสงบแล้ว ด้วยประการฉะนี้...(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๑/๘๓)

ประสพ: ถึง, ได้พบ, ได้รับผล ในอรรถกถาท่านอธิบายว่ามาจากบาลีว่า ปสวติ ซึ่งหมายถึงได้ผลสะท้อนหรือผลย้อนกลับ (ปฏิลภติ) (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๔๑/๑๔๘, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๔/๒๘๑) มีปรากฏอยู่ในมหาโจรสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า.....มหาโจรประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้แล ย่อมงัดแงะบ้าง ทำการปล้นบ้าง ล้อมปล้นเรือนหลังเดียวบ้าง ดักปล้นในทางเปลี่ยวบ้าง ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชั่วประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย มีความเสียหาย ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก.... (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๓/๑๗๘), ส่วนในอรรถกถาวิชชาสูตร ท่านอธิบายว่า หมายถึงสั่งสมบาปมีกายทุจริต เป็นต้น (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๔๐/๑๗๖) ดังข้อความปรากฏในวิชชาสูตร ตอนหนึ่งว่า ..... อนึ่ง เพราะมีอวิชชาเป็นมูลเหตุคนจึงมีความปรารถนาชั่ว ไม่มีหิริ ไม่มีความเอื้อเฟื้อ เขาประสพบาปอยู่เสมอ เพราะบาปนั้น เขาต้องไปเกิดในอบายแน่นอน เพราะฉะนั้น ภิกษุ เมื่อละฉันทะ โลภะ และอวิชชาได้ทำวิชชาให้เกิดขึ้น จึงละทุคติทั้งปวงได้ ..... (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๐/๓๘๘)

ประสพสิ่งที่มิใช่บุญ: ได้รับทุกข์, ถึงทุกข์; ได้รับสิ่งที่เป็นบาปหรืออกุศล คัมภีร์อรรถกถาอธิบาย คำว่า ประสพ (ปสวติ) ในที่นี้หมายถึงได้รับผลตอบ (ปฏิลภติ) (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๔๖/๑๕๔) ซึ่งได้แก่ ได้รับผลตอบที่มิใช่บุญ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏในภชิตัพพาทิสูตรว่า... บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ย่อมประสพสิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ (๙) มิจฉาญาณะ (๑๐) มิจฉาวิมุตติ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการนี้แล ย่อมประสพสิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมาก...(องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖๖/๓๐๐

ประสูติ: ในภาษาไทยใช้เป็นคำราชาศัพท์ มีความหมายถึง การเกิด, การคลอด มีปรากฏในมหาปทานสูตร ตอนที่ว่าด้วยกฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ดังมีข้อความว่า...มีกฎธรรมดาดังนี้ เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาของพระองค์

SAMPLE

สวรรคตไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔/๑๓), มีกฎธรรมดาดังนี้ พระมารดาของพระโพธิสัตว์ไม่ประสูติพระโอรสเหมือนสตรีทั่วไปที่จะคลอดลูกหลังจากตั้งครรภ์ได้ ๙ เดือนหรือ ๑๐ เดือน ส่วนพระมารดาของพระโพธิสัตว์ประสูติพระโอรสเมื่อทรงพระครรภ์ครบ ๑๐ เดือนเท่านั้น ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้ (ที.ม. (ไทย)๑๐/๒๕/๑๓, ๑๐/๒๖/๑๓, ๑๐/๒๗/๑๓), ในมหาปรินิพพานสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ (เป็นศูนย์รวม) ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง อะไรบ้าง คือ (๑) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตประสูติในที่นี้’ (๒) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้’ (๓) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้’ (๔) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้’ อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจะมาดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตประสูติ ในที่นี้’ ... ว่า ‘ตถาคตได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมสัมโพธิญาณในที่นี้’ ... ว่า ‘ตถาคตประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้’ ... ว่า ‘ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้’ อานนท์ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์จักมีจิตเลื่อมใสตายไป ชนเหล่านั้นทั้งหมดหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐, ๑๐/๒๐๒/๑๕๑), และยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังในอัจฉริยัพภูตธัมมสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๐๕/๒๓๙), สังเวชนียสูตร (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๑๘/๑๘๐), และปฐมตถาคตอัจฉริยสูตร (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๒๗/๑๙๕)

ประเสริฐ: เป็นเลิศ, ดีเยี่ยม หมายถึง อย่างหนึ่งดีกว่าอีกอย่างหนึ่ง มีปรากฏในธนัญชานิสูตร ซึ่งเป็นการสนทนากันระหว่างธนัญชานิพราหมณ์กับท่านพระสารีบุตร โดยระบุถึงการประพฤติธรรมและการประพฤติสม่ำเสมอ ประเสริฐกว่าการประพฤติอธรรมและการประพฤติไม่สม่ำเสมอ ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า.... “พระคุณเจ้าสารีบุตร บุคคลผู้ประพฤติอธรรม ประพฤติไม่สม่ำเสมอ เพราะเหตุแห่งมิตรและอำมาตย์ ไม่ประเสริฐ ส่วนบุคคลผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสม่ำเสมอ เพราะเหตุแห่งมิตรและอำมาตย์ ประเสริฐกว่า แท้จริง การประพฤติธรรมและการประพฤติสม่ำเสมอ ประเสริฐกว่าการประพฤติอธรรมและการประพฤติไม่สม่ำเสมอ” ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า “ธนัญชานิ การงานที่มีเหตุประกอบด้วยธรรมซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลสามารถบำรุงบำเรอกาย ไม่ทำบาปกรรม และปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่

SAMPLE

เป็นบุญได้ ก็มีอยู่" (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔๘/๕๖๕), ในโลกสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า .... เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายนมัสการพระพุทธเจ้านั้นผู้ยิ่งใหญ่ ทรงแกล้วกล้าด้วยการสรรเสริญว่าเป็นผู้ฝึกตนที่ประเสริฐสุดในหมู่ผู้ฝึกตนทั้งหลาย เป็นฤาษีผู้สงบกว่าผู้สงบทั้งหลาย เป็นผู้หลุดพ้นที่ยอดเยี่ยมกว่าผู้หลุดพ้นทั้งหลายเป็นผู้ข้ามพ้นที่ประเสริฐกว่าผู้ข้ามพ้นทั้งหลายในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ไม่มีบุคคลที่เปรียบเทียบกับพระองค์ได้ ... (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๓/๓๙), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในฉวาลาตสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลกบุคคล ๔ จำพวกไหนบ้าง คือ (๑) บุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (๒) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง (๓) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (๔) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น ฯลฯ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น เป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธานสูงสุด ยิ่งใหญ่ที่สุด... (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๔)

ประเสริฐกว่าเขา: ดีเลิศกว่าบุคคลอื่น ซึ่งในที่นี้หมายถึงสัจจะของพราหมณ์ คือ พระอรหันตขีณาสพในพระพุทธศาสนาผู้ซึ่งจะไม่สำคัญตนว่าเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา มีปรากฏในสมณสัจจสูตร ดังมีข้อความว่า...สัจจะของพราหมณ์ ๔ ประการอะไรบ้าง คือ (๑) พราหมณ์ในธรรมวินัยนี้ กล่าวอย่างนี้ว่า 'สัตว์ทั้งปวงไม่ควรถูกฆ่า' พราหมณ์เมื่อกล่าวอย่างนี้ ชื่อว่าพูดจริง ไม่ใช่พูดเท็จ เพราะการพูดนั้น เขาจึงไม่สำคัญตนว่า 'เป็นสมณะ' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นพราหมณ์' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้เสมอเขา' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้ด้อยกว่าเขา' และเขารู้สัจจะในข้อปฏิบัตินั้น จึงปฏิบัติเพื่อความเอ็นดูอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย (๒) พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า 'กามทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา' พราหมณ์เมื่อพูดอย่างนี้ ชื่อว่าพูด จริง ไม่ใช่พูดเท็จ เพราะการพูดนั้น เขาจึงไม่สำคัญตนว่า 'เป็นสมณะ' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นพราหมณ์' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้เสมอเขา' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้ด้อยกว่าเขา' และเขารู้สัจจะในข้อปฏิบัตินั้น จึงปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับกามทั้งหลาย (๓) พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า 'ภพทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา' พราหมณ์เมื่อพูดอย่างนี้ ชื่อว่าพูดจริง ไม่ใช่พูดเท็จ เพราะการพูดนั้น เขาจึงไม่สำคัญตนว่า 'เป็นสมณะ' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นพราหมณ์' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้เสมอเขา' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้ด้อยกว่าเขา' และเขารู้สัจจะในข้อปฏิบัตินั้น จึงปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย

SAMPLE

เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับภพทั้งหลาย (๔) พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า 'ไม่มีเราเป็นที่กังวลของใครๆ ในที่ไหนๆ และไม่มีผู้อื่นเป็นที่กังวลของเราในที่ไหนๆ 'พราหมณ์ เมื่อพูดอย่างนี้ ชื่อว่าพูดจริง ไม่ใช่พูดเท็จ เพราะการพูดนั้น เขาจึงไม่สำคัญตนว่า 'เป็นสมณะ' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นพราหมณ์' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้เสมอเขา' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้ด้อยกว่าเขา' และเขารู้สัจจะ ในข้อปฏิบัตินั้น จึงปฏิบัติปฏิปทาที่ไม่ให้กังวล ปริพาชกทั้งหลาย สัจจะของพราหมณ์ ๔ ประการนี้แล อันเราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว จึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม"... (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๕)

ประเสริฐสุด: เลิศที่สุด, ไม่มีผู้ใดดีกว่า ในที่นี้หมายถึงคุณสมบัติของภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร มีปรากฏในปัญจกปุคคลบัญญัติ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะความไม่เข้าใจ ความไม่รู้ มีความปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำ เป็นผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะวิกลจริต มีจิตฟุ้งซ่าน เป็นผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตรเพราะคิดว่า "การอยู่ป่าช้า เป็นวัตรนี้พระพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้ากล่าวสรรเสริญ" อีกประการหนึ่ง เป็นผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะอาศัยความขัดเกลาอย่าง เดียว เพราะอาศัยความต้องการปฏิบัติในวัตรอันดีงามอย่างเดียว บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุใดเป็นผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว เพราะอาศัยความขัดเกลาอย่างเดียว เพราะอาศัยความต้องการปฏิบัติในวัตรอันดีงามอย่างเดียว ภิกษุนี้เป็นผู้เลิศ ประเสริฐสุด เป็นประธานสูงสุด และยิ่งใหญ่ที่สุด... (อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๒๐๑/๒๒๖)

ประหลาดมหัศจรรย์ใจ:แปลกใจ, อัศจรรย์ใจในสิ่งที่คาดไม่ถึง ซึ่งในที่นี้เป็นความประหลาดมหัศจรรย์ใจของท้าวสักกะจอมเทพ ท้าวเวสวัณมหาราช และพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะบันดาลอิทธาภิสังขาร ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดเวชยันตปราสาทเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหว เพื่อให้ท้าวสักกะสังเวช จะได้คลายจากความประมาท มีปรากฏในจูฬตัณหาสังขยสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า.... ในขณะนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้มีความคิดว่า "ท้าวสักกะนี้เป็นผู้ประมาทอยู่มากนัก ทางที่ดี เราควรให้ท้าวสักกะนี้สังเวช" จึงบันดาลอิทธาภิสังขาร ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดเวชยันตปราสาทเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหว ทันใดนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ ท้าวเวสวัณมหาราช และพวกเทพชั้นดาวดึงส์ มีความประหลาดมหัศจรรย์ใจ กล่าวกันว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคย

SAMPLE

ปรากฏ พระสมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ใช้นิ้วหัวแม่เท้ากดทิพยพิภพเขย่าให้สั่นสะท้านหวั่นไหวได้”... (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๙๓/๔๒๔)

ประหาร: การฆ่าให้ถึงแก่ชีวิต แต่ในที่นี้ คำว่า ประหาร หมายถึงเพียงการตีด้วยมือบ้าง ด้วยเท้าบ้าง ด้วยแส้บ้าง ด้วยหวายบ้าง ด้วยกระบองบ้าง ด้วยการตัดบ้าง มีปรากฏในสิกขาบทวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ....คำว่า ประหารบ้าง ได้แก่ ประหารด้วยมือบ้าง ด้วยเท้าบ้าง ด้วยแส้บ้างด้วยหวายบ้าง ด้วยกระบองบ้าง ด้วยการตัดบ้าง.... (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๑), ในปุณโณวาทสูตร ก็มีความหมายเดียวกัน ดังมีข้อความซึ่งเป็นบทสนทนาระหว่างองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากับพระปุณณะ ปรากฏตอนหนึ่งว่า .... “ปุณณะ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักประหารเธอด้วยฝ่ามือ ในเรื่องนี้เธอจักคิดอย่างไร” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักประหาร ข้าพระองค์ด้วยฝ่ามือ ในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่า ‘มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยก้อนดิน’ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้”...(ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๙๖/๔๔๙), ส่วนในปุตตมังสสูตร หมายถึง การฆ่าให้ตาย ซึ่งในสูตรนี้เป็นแต่เพียงการอุปมาเท่านั้น ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า ....“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเขาถูกประหารแม้ด้วยหอก ๑ เล่ม ยังได้เสวยทุกข์โทมนัสซึ่งมีการประหารนั้นเป็นเหตุ ไม่ต้องพูดถึงเมื่อถูกประหารด้วยหอก ๓๐๐ เล่ม” “ภิกษุทั้งหลาย อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เรากล่าวว่า ‘บุคคลพึงเห็นวิญญาณาหาร (เปรียบเหมือนนักโทษประหาร)’ เมื่ออริยสาวก กำหนดรู้วิญญาณาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้นามรูปได้ เมื่อกำหนดรู้นามรูปได้แล้ว เรากล่าวว่าไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกพึงทำให้ยิ่งไปกว่านี้”(สำ. นิ. (ไทย) ๑๖/๖๓/๑๒๒), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในจูพรถวิมาน ซึ่งมีความหมายถึงการประหารให้สิ้นชีวิต ดังข้อความว่า ... ถึงท่านผู้เป็นบุตรของชาวอันธกเวณฑุ ผู้ได้ศึกษาแล้วมีความสามารถแกล้วกล้าประหารข้าศึกได้แม้ท่านเหล่านั้นซึ่งเสมอด้วยสิ่งที่ยั่งยืนก็ต้องถึงความสิ้นอายุสลายไป...(ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๙๔/๑๒๒)

ปรักกมธาตุ: สภาวะที่บากบั่นรุดไปข้างหน้าไม่หยุดหย่อน เป็นหนึ่งในธาตุทั้ง ๕ ได้แก่นิกกมธาตุ หมายถึง สภาวะที่พากเพียรออกจากความเกียจคร้าน ปรักกมธาตุ หมายถึง สภาวะที่บากบั่นรุดไปข้างหน้าไม่หยุดหย่อน ถามธาตุ หมายถึง สภาวะที่มีพลังเข้มแข็ง ธิติธาตุ หมายถึง สภาวะที่ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว อุปักกมธาตุ หมายถึง สภาวะที่มีความพยายาม ธาตุทั้งหมดนี้เป็นชื่อของวิริยะที่มี

SAMPLE

อาการต่างกัน (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๓๘/๑๑๘, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา ๓/๓๘-๔๑/๑๓๓) มีปรากฏในอัตตการีสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า... ครั้งนั้นแล พราหมณ์คนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่งฯลฯ “พราหมณ์ การที่เมื่อมีอารัพภธาตุ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเพียรริเริ่มยังมีปรากฏอยู่ นี้แลคืออัตตการ นี้แลคือปรการของสัตว์ทั้งหลาย’ พราหมณ์ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร นิกกมธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ ปรักกมธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ ถามธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ ธิติธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ อุปักกมธาตุมีอยู่หรือไม่ ฯลฯ...(องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๓๘/๔๘๙)

ปรักปรำ: กล่าวหา, ว่าร้าย, กล่าวร้าย; ป้ายร้าย; ให้ร้าย; ใส่ร้ายป้ายสี บุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยไม่มีมูลความจริง คือการกล่าวโทษโดยไม่ได้พิสูจน์ว่าเป็นความจริงหรือไม่ มีปรากฏในอนุมานสูตร ซึ่งท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย...ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก เป็นอย่างไรคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เป็นผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาปนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ... (๘) ถูกโจทแล้วกลับรุกรานโจทก์ แม้ข้อที่ภิกษุถูกโจทแล้วกลับรุกราน โจทก์นี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก (๙) ถูกโจทแล้วกลับปรักปรำโจทก์ แม้ข้อที่ภิกษุถูกโจทแล้วกลับปรักปรำโจทก์นี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก .... (๑๖) เป็นผู้ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ถือรั้น สลัดได้ยาก แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ถือรั้น สลัดได้ยากนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ธรรมเหล่านี้เรียกว่า ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก... (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๗)

ปรันตปชาดก : ชาดกว่าด้วยปรันตปะมหาดเล็กมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพรหมทัตและสำเร็จการศึกษาแล้วได้เป็นอุปราช แต่พระบิดาไม่ทรงไว้วางพระทัยคิดจะทำลายอยู่ตลอดเวลา จึงใช้ให้ท่านออกไปรบกับข้าศึก แต่ท่านพาพสกนิกรหนีไป เมื่อพระเจ้าพรหมทัตไม่สามารถต่อสู้กับข้าศึกได้ จึงพาพระเทวี ปุโรหิตและนายปรันตปะมหาดเล็กหนีไปอยู่ป่า ฝ่ายพระโพธิสัตว์ได้กลับมาต่อสู้กับข้าศึกจนได้ชัยชนะและครองราชสมบัติแทนพระบิดา ส่วนพระเจ้าพรหมทัตไปอยู่ในป่าได้ออกไปหาผลไม้กับปุโรหิต ให้พระเทวีผู้ทรงพระครรภ์อ่อนๆ อยู่บรรณศาลากับนายปรันตปะ เพราะความใกล้ชิดคนทั้งสองจึงลักสอบเป็นชู้กัน พระเทวีกลัวความผิดจึงได้ออกอุบายให้นายปรันตปะปลงพระชนม์พระเจ้าพรหมทัตในเวลาสรงน้ำ ในขณะนั้นปุโรหิตเก็บผลไม้อยู่ไม่ไกลได้เห็นเหตุการณ์นั้น แต่ไม่กล้าแสดงตัวเพราะกลัวอันตราย

SAMPLE

จึงแกล้งทำเป็นคนตาบอดเพราะถูกงูพ่นพิษใส่ตา เมื่อพระเทวีประสูติพระโอรสแล้ว ปุโรหิตให้ยินพระนางสนทนากับนายปรันตปะถึงการที่เขาปลงพระชนม์พระราชาว่ามีใครเห็นหรือไม่ นายปรันตปะบอกว่าไม่เห็นแต่ได้ยินเสียงกิ่งไม้ดังไม่รู้ว่าเสียงคนหรือเสียงสัตว์ เพราะได้ยินเสียงและเกิดความสงสัยนับแต่นั้นมา นายปรันตปะจึงเกิดความหวาดสะดุ้งอยู่ตลอดเวลาจนเกิดโรคผอมเหลือง หาความสุขมิได้ ต่อมาเมื่อพระราชกุมารเจริญวัย ๑๖ พรรษาแล้ว ปุโรหิตจึงบอกความจริงให้ทราบ พระกุมารได้ฆ่านายปรันตะเสียแล้ว พาพระมารดาและปุโรหิตกลับเข้าไปหาพี่ชายในเมืองพาราณสี และได้ตำแหน่งอุปราช (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๕๔/๒๘๒)

ปรับไหม: เป็นโทษระดับกลางสำหรับผู้ทำความผิดไม่รุนแรง ให้ผู้กระทำผิดหรือกระทำละเมิดชำระเงินค่าสินไหมทดแทนหรือค่าปรับ มีปรากฏในกูฏทันตสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า.....เมื่อท้าวเธอรับสั่งอย่างนี้ พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลว่า ‘บ้านเมือง ของพระองค์ยังมีเสี้ยนหนาม มีการเบียดเบียน โจรยังปล้นบ้าน ปล้นนิคม ปล้น เมืองหลวง ดักจี้ในทางเปลี่ยว เมื่อบ้านเมืองยังมีเสี้ยนหนาม พระองค์จะโปรดให้ ฟื้นฟูพลีกรรมขึ้นก็จะชื่อว่าทรงกระทำสิ่งที่ไม่สมควร พระองค์มีพระราชดำริอย่าง นี้ว่า ‘เราจักปราบปรามเสี้ยนหนามคือโจร ด้วยการประหาร จองจำ ปรับไหม ตำหนิโทษ หรือเนรเทศ’ อย่างนี้ไม่ใช่การกำจัดเสี้ยนหนามคือโจรที่ถูกต้อง เพราะว่า โจรที่เหลือจากที่กำจัดไปแล้วจักมาเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ในภายหลังได้ .... (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๓๘/๑๓๑

ปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน:ปรับให้อินทรีย์มีความสมดุลกัน ในอรรถกถา ท่านอธิบายว่าหมายถึงปรับอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา ที่พระผู้บำเพ็ญกัมมัฏฐานต้องปรับให้เสมอกัน กล่าวคือ (๑) ปรับศรัทธากับปัญญาให้เสมอกัน เพราะถ้าศรัทธามากกว่าปัญญาบุคคลก็จะเลื่อมใสจนเกินไป หรือเลื่อมใสในเหตุที่ไม่น่าเลื่อมใส ถ้าปัญญามากกว่าศรัทธา บุคคลก็จะหนักไปข้างอวดดีเป็นเหมือนโรคดื้อยารักษาให้หายยาก ถ้าธรรมทั้งสองเสมอกัน บุคคลจะเลื่อมใสในเหตุที่น่าเลื่อมใส (๒) ปรับสมาธิกับวิริยะให้เสมอกัน เพราะถ้าสมาธิมากกว่าวิริยะ ความเกียจคร้านจะครอบงำ เนื่องจากสมาธิเป็นฝ่ายเดียวกันกับความเกียจคร้าน ถ้าวิริยะมากกว่าสมาธิ ความฟุ้งซ่านจะครอบงำ เนื่องจากวิริยะเป็นฝ่ายเดียวกันกับความกันฟุ้งซ่าน ดังนั้น สมาธิที่ประกอบควบคู่กับวิริยะ จิตจะไม่ตกไปในฝ่ายความเกียจคร้าน วิริยะที่ประกอบควบคู่กับสมาธิ จิตจะไม่ตกไปในฝ่ายความฟุ้งซ่าน แต่สำหรับสติ นั้น พระผู้บำเพ็ญกัมมัฏฐานควรบำเพ็ญให้มีพลังทุกที่ทุกเวลา ดุจเกลือ จำต้องมีในกับข้าวทุกอย่าง ดุจอำมาตย์ผู้ชำนาญการ

จำต้องปรารถนาในราชการทุกอย่าง (เทียบ วิ.อ. ๓/๒๔๓/๑๖๔, องฺ. ฉกฺก.อ. ๓/๕๕/๑๓๖, วิสุทธิ. ๑/๖๒/๑๔๐-๑๔๑, สารตฺถ.ฏีกา ๓/๒๔๓/๓๕๓) ซึ่งคำนี้มีปรากฏในโสณสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “โสณะ เช่นเดียวกัน ความเพียรที่ปรารภเกินไปย่อมเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป ย่อมเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ฉะนั้น เธอจงตั้งความเพียรให้พอดี จงปรับอินทรีย์ให้เสมอกันและจงถือเอานิมิตในความเสมอกันนั้น”... (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๕)

ปรัปปสาทกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปรัปปสาทกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเกิดเป็นพราหมณ์ ได้สรรเสริญพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ ด้วย ๔ คาถาเช่นคาถาที่๑ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้องอาจ ประเสริฐที่สุด มีความเพียร แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงชนะวิเศษ มีพระฉวีวรรณดังทอง ใครเล่าเห็นแล้ว จะไม่เลื่อมใส เพราะผลแห่งการสรรเสริญนั้น ท่านไม่ไปเกิดยังทุคติ๙๔ กัปได้เสวยสมบัติที่ดีงามมิใช่น้อยในสุคติทั้งหลาย ในกัปที่ ๙๔ ได้สรรเสริญพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๔ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ ผู้สูงศักดิ์ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๒๐๕)

ปรัปวาท: วาทะ หรือลัทธิต่าง ๆ ของเจ้าลัทธิอื่นนอกพระพุทธศาสนา (ที.ม.ฏีกา ๓๗๔/๓๗๕, ขุ.ม.อ.๓๑/๒๓๗) มีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า....พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระวาจานี้ไว้ว่า ‘มารผู้มีบาป เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายผู้สาวกของเรายังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แกล้วกล้าไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติ ตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว แต่ก็ยังบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้’ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายผู้สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วก็บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายได้แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้... (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๔), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในปาสาทิกสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...จุนทะ เมื่อใดพรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นผู้มั่นคง มีประสบการณ์มาก

SAMPLE

บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก และภิกษุสาวกผู้เป็นเถระของศาสดานั้น เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า บรรลุธรรม อันเกษมจากโยคะ อาจกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ อาจแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ ภิกษุสาวกผู้เป็นมัชฌิมะของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... ภิกษุสาวกผู้เป็นนวกะของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นเถรีของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๔/๑๓๔), และยังมีปรากฏในภูมิจาลสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เวลานี้ เหล่าภิกษุผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนกทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้... (องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๔)

ปรัมปรโภชนะ:โภชนะทีหลัง คือ ภิกษุรับนิมนต์ในที่แห่งหนึ่งด้วยโภชนะทั้ง ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วไม่ไปฉันในที่นิมนต์นั้น ไปฉันเสียในที่อื่นที่เขานิมนต์ทีหลังซึ่งพ้องเวลากัน มีปรากฏในสิกขาบทวิภังค์ ดังมีข้อความว่า ปรัมปรโภชนะ คือ ภิกษุที่ทายกนิมนต์ด้วยโภชนะ ๕ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งไว้ งดเว้นโภชนะนั้น ไปฉันโภชนะ ๕ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง อื่นจากที่ตนรับนิมนต์ไว้ อย่างนี้ชื่อว่าปรัมปรโภชนะ (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๒๗/๓๘๔), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในปรัมปรสิกขาบทว่า ถาม : ทรงบัญญัติปาจิตตีย์ เพราะฉันปรัมปรโภชนะ ณ ที่ไหน ตอบ : ทรงบัญญัติ ณ กรุงเวสาลี ถาม : ทรงปรารภใคร ตอบ : ทรงปรารภภิกษุหลายรูป ถาม : เพราะเรื่องอะไร ตอบ : เพราะเรื่องที่ภิกษุหลายรูปรับนิมนต์ไว้ในที่หนึ่งแล้วไปฉันในที่อีกแห่งหนึ่ง

ปรัมมรณสูตร : พระสูตรว่าด้วยตถาคตตายไปแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิด ท่านพระมหากัสสปะกับท่านพระสารีบุตรได้สนทนาธรรมกันขณะพักอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี โดยท่านพระสารีบุตรถามปัญหา ๔ ประเด็น คือ (๑) ตถาคตตายแล้ว เกิดอีกหรือ (๒) ตถาคตตายแล้ว ไม่เกิดอีกหรือ (๓) ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือ (๔) ตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ ไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ ท่านพระมหากัสสปะตอบว่า ปัญหาเหล่านี้พระผู้มีพระภาคไม่ตอบเพราะไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด สงบระงับ ตรัสรู้และเพื่อนิพพาน ส่วนปัญหาที่ทรงตอบคือ ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับ

ทุกข์ เพราะมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด สงบระงับ ตรัสรู้และเพื่อนิพพาน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๕/๒๖๐)

ปรางค์ปราสาท: ปราสาทที่มียอดเป็นปรางค์ ซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างที่มียอดสูงขึ้นไปมีรูปทรงคล้ายฝักข้าวโพด และมีฝักเพกาปักอยู่ข้างบน ถ้าเป็นเจดีย์มียอดเช่นนั้น เรียกว่าเจดีย์ยอดปรางค์ มีปรากฏในกัณฐกวิมาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ลาดด้วยแก้วไพฑูรย์ ปรางค์ปราสาททั้งหลายของท่านงามน่ารื่นรมย์ ปราสาทซึ่งเนรมิตไว้ดีแล้วลาดด้วยแก้วไพฑูรย์ ปรางค์ปราสาททั้งหลายของท่านงามน่ารื่นรมย์ ปราสาทซึ่งเนรมิตไว้ดีแล้ว....(ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๗๔/๑๔๗)

ปราจีน, เมือง: รูปศัพท์เป็นคำมาจากภาษาสันสกฤต แปลว่าทิศตะวันออก ฉะนั้น เมืองนี้จึงอยู่ทางทิศตะวันออก มีปรากฏในพระวินัย ตอนว่าด้วยสัตตสติกขันธกะ ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า... เวลานั้น ท่านพระสาพหะหลีกเร้นอยู่ที่สงัด เกิดความคิดคำนึงขึ้นในจิตอย่างนี้ว่า “ภิกษุพวกไหนที่เป็นฝ่ายธรรมวาที ภิกษุชาวปราจีนหรือชาวเมืองปาเจยยะ”ครั้งนั้น ขณะที่กำลังพิจารณาพระธรรมวินัย ท่านพระสาพหะได้ปรึกษากันต่อไปอีกว่า “ภิกษุชาวปราจีนเป็นฝ่ายอธรรมวาที ภิกษุชาวเมืองปาเจยยะเป็นฝ่ายธรรมวาที”....(วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๕๓/๔๐๗,๗/๔๕๕/๔๑๑, ๗/๔๕๖/๔๑๒,๗/๔๕๖/๔๑๓)

ปราชญ์: ผู้ที่มีปัญญารอบรู้ในสิ่งต่างๆ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Philosopher มีความหมายถึงนักปรัชญา ปรัชญาเมธี ผู้รู้หลักธรรม ผู้ที่ปลงตก ผู้เล่นแปรธาตุ ผู้มีใจเยือกเย็น ไม่สะทกสะท้านต่อภยันตราย มีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังในมหาโควินทสูตร ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า... มหาโควินทพราหมณ์ทูลถามด้วยคาถาว่า ‘ข้าแต่พรหม บรรดามนุษย์ พวกไหนมีกลิ่นชั่วร้าย ข้าพเจ้าไม่รู้จักพวกนั้น ขอท่านผู้เป็นปราชญ์ จงบอกมาในที่นี้เถิด อะไรร้อยรัด หมู่สัตว์จึงเหม็นเน่าคลุ้ง ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘), ในอุปาลิวาทสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า....“ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นปราชญ์ปราศจากโมหะ ทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงจิตได้ ทรงชำนะมาร ไม่มีทุกข์ มีจิตเสมอด้วยดี มีมารยาทเจริญ มีพระปัญญาดี ทรงข้ามกิเลสอันปราศจากความเสมอ (และ) ปราศจากมลทินได้ ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้ไม่มีความสงสัย มีพระทัยดี ... (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๖/๗๒), และในปุณณเถรคาถาว่า ..... บุคคลพึงสมาคมกับสัตบุรุษทั้งหลาย ผู้มีปัญญาชี้แนะแต่ประโยชน์ถ่ายเดียว เพราะสัตบุรุษทั้งหลายเป็นปราชญ์ ไม่ประมาท เห็น

SAMPLE

ประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ได้บรรลุประโยชน์อันใหญ่หลวง ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ละเอียดและสุขุม....(ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔/๓๐๔)

ปราชัย: ความพ่ายแพ้ ตรงกันข้ามกับคำว่า ชนะ ในการต่อสู้หรือแข่งขันต่างๆ มีปรากฏในปสูรสุตตนิทเทส ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ... เศร้าโศก ได้แก่ เศร้าโศก คือ ลำบากใจ คร่ำครวญ พร่ำเพ้อถึงความหลงใหลว่า “เขามีชัยชนะ เราปราชัย เขาได้ลาภ เราไม่ได้ลาภ เขามียศเราไม่มียศ เขาได้ความสรรเสริญ เราได้แต่การนินทา เขามีสุข เรามีทุกข์ เขาได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ... (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๒/๒๐๑)

ปรานุททยตาปฏิสังยุตตวิตักกะ:ความคิดที่ประกอบด้วยความเอ็นดูในผู้อื่น เป็นวิตกอันประกอบด้วยความรักที่เป็นเจ้าเรือนอันเป็นความเอ็นดูเทียมในผู้อื่น มีปรากฏในขุททกวัตถุวิภังค์ ดังข้อความว่า ปรานุททยตาปฏิสังยุตตวิตักกะ เป็นไฉน สมณพราหมณ์บางคนในโลกนี้อยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์มีความรื่นเริงร่วมกัน มีความโศกเศร้าร่วมกัน ถึงคราวเขาสุขก็พลอยสุขด้วย ถึงคราวเขาทุกข์ก็พลอยทุกข์ด้วย เมื่อเขามีกิจที่จะพึงทำเกิดขึ้นก็พยายามช่วยทำด้วยตนเอง ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริผิดที่อาศัยเรือน ในเพราะการอยู่คลุกคลีด้วยคฤหัสถ์นั้น นี้เรียกว่า ปรานุททยตาปฏิสังยุตตวิตักกะ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๘๘/๕๖๐)

ปรานุวาทภัย: ภัยที่เกิดจากการที่ผู้อื่นติเตียน เป็นภัยที่สองจากภัย ๔ อย่าง คือ อัตตานุวาทภัย ภัยเกิดแต่การติเตียนตนเอง ๑ ปรานุวาทภัย ภัยเกิดแต่ผู้อื่น ติเตียน ๑ ทัณฑภัย ภัยเกิดแต่อาญา ๑ ทุคติภัย ภัยเกิดแต่ทุคติ ๑ มีปรากฏในอัตตานุวาทสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ปรานุวาทภัย เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นประจักษ์ดังนี้ว่า “ก็ถ้าเราพึงประพฤติชั่วด้วยกาย ประพฤติชั่วด้วยวาจา ประพฤติชั่วด้วยใจ ไฉนคนอื่นจะติเตียนเราโดยศีล ไม่ได้” เขากลัวภัยที่เกิดจากผู้อื่นติเตียน จึงละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจริต ละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต ละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริต บริหารตนให้บริสุทธิ์ นี้เรียกว่า ปรานุวาทภัย... (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๒)

ปราบดาภิเษก: พระราชพิธีอภิเษกของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้ราชสมบัติมาด้วยการรบชนะข้าศึก มีปรากฏในภิสชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเหง้าบัวของท่านไปขอผู้นั้นจงปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ เป็นพระราชายิ่งใหญ่กว่าพระราชาทั้งหลาย ทรงมีพลัง ประกอบด้วยพระอิสริยยศ ทรงครอบครองแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขตเถิด...(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๑/๔๓๖)

ปราภวสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยความเสื่อมและความเจริญของอุบาสก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเสื่อมและความเจริญของอุบาสกมีอย่างละ ๗ กล่าวคือ พระองค์ตรัสว่า ธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่อุบาสก คือ (๑) ละเลยการเยี่ยมเยียนภิกษุ (๒) ทอดทิ้งการฟังสัทธรรม (๓) ไม่ศึกษาในอธิศีล (หมายถึงศีล ๕ และศีล ๑๐) (๔) ไม่มีความเลื่อมใสมากในภิกษุผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะ และผู้เป็นมัชฌิมะ(๕) ฟังธรรมอย่างคอยคิดโต้แย้ง เพ่งโทษ (๖) แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ (๗) ทำอุปการะนอกศาสนาก่อน(คือให้เครื่องไทยธรรมแก่เดียรถีย์ก่อนแล้วจึงถวายแก่ภิกษุในภายหลัง) และพระองค์ตรัสว่า ธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่อุบาสก คือ (๑) ไม่ละเลยการเยี่ยมเยียนภิกษุ (๒)ไม่ทอดทิ้งการฟังสัทธรรม (๓) ศึกษาในอธิศีล (๔) มีความเลื่อมใสมากในภิกษุผู้เป็นเถระผู้เป็นนวกะและผู้เป็นมัชฌิมะ (๕) ฟังธรรมอย่างไม่คอยคิดโต้แย้งไม่เพ่งโทษ (๖) ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ (๗) ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๑/๔๗)

ปราภวสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยทางแห่งความเสื่อม ว่าด้วยทางแห่งความเสื่อม คือเทวดามาทูลถามพระผู้มี พระภาคถึงทางแห่งความเสื่อม ทรงบอกทางแห่งความเสื่อม ๑๒ ประการ คือ (๑) เกลียดธรรม (๒) รัก อสัตบุรุษและชอบใจคำสอนของอสัตบุรุษ (๓) มักหลับ ชอบคลุกคลีหมู่คณะและเกียจคร้าน (๔) มั่งคั่งมีทรัพย์มากแต่ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่เฒ่า (๕) ชอบพูดเท็จ (๖) เป็นคนตระหนี่ (๗) หยิ่งเพราะชาติตระกูล และเพราะทรัพย์ (๘) เป็นนักเลงหญิง นักเลงสุรา นักเลงการพนัน ชอบล้างผลาญ ทรัพย์ที่หามาได้ (๙) คบชู้กับภรรยาผู้อื่น ชอบเที่ยวหญิงแพศยา (๑๐) มีภรรยาสาว แล้วชอบหึงหวง (๑๑) แต่งตั้งคนอันธพาลผู้ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยให้เป็นใหญ่ (๑๒) มักใหญ่ ใฝ่สูง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๐/๕๒๓)

ปรามาส: ถ้าอ่านว่า ปรามาด หมายถึง การดูถูก ดูหมิ่น สบประมาท เหยียดหยาม แต่ถ้าอ่านว่า ปะรามาด หมายถึง การจับต้อง ถูกต้อง การลูบคลำ ส่วนในอมตารัมมณากถา ท่านหมายถึง การดูหมิ่น ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... สก. สังโยชน์มีอมตะเป็นอารมณ์ใช่ไหม ปร. ใช่ สก. อมตะเป็นอารมณ์ของสังโยชน์ เป็นอารมณ์ของคันถะ เป็นอารมณ์ของ โอฆะ เป็นอารมณ์ของโยคะ เป็นอารมณ์ของนิวรณ์ เป็นอารมณ์ของปรามาส เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เป็นอารมณ์ของสังกิเลสใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๔๙/๕๙๕), ในขณะที่ปรามาสทุกะ ท่านหมายถึง สภาวธรรมที่เป็นปรามาส ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... สภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาสอาศัยสภาวธรรมที่เป็นปรามาสเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยปรามาส

SAMPLE

เกิดขึ้น... (อภิ.ป. (ไทย)๔๒/๑/๔๔๐), ในทุกติกปัฏฐาน ท่านก็ใช้ในความหมายเดียวกัน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...สภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาสซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นปรามาส ซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะสภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาสซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาสซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย มี ๓ วาระ สภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาสซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นปรามาสและที่ไม่เป็นปรามาสซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๔/๓/๓๒๘), และในฉโคจฉกะ ท่านก็ใช้ในความหมายเดียวกัน (อภิ.ป. (ไทย) ๔๕/๕๕/๙๒)

ปราโมทย์: ความบันเทิงใจ, ความปลื้มใจ ในเมื่อได้รับความสำเร็จบางอย่าง ในสังคีติสูตร ท่านหมายถึงความบันเทิงใจปลื้มใจเมื่อได้รู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดงธรรม แก่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดงแก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๓), ในจูฬราหุโลวาทสูตร ท่านหมายถึงความปราโมทย์ปลื้มใจอันเกิดจากการทำกุศลกรรม ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า ....แต่ถ้าเธอพิจารณาอยู่พึงรู้อย่างนี้ว่า ‘กายกรรมที่เราทำแล้วนี้ ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง กายกรรมนี้เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก’ เธอพึงมีปีติและปราโมทย์ สำเหนียกในกุศลธรรมทั้งหลาย ทั้งกลางวันและกลางคืน อยู่ด้วยกายกรรมนั้นแล..... (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๙/๑๒๑), ในปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... แต่ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า ‘เราเข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตโดยทางใด เราได้เที่ยวบิณฑบาตในประเทศใด และเรากลับจากบิณฑบาตจากบ้านโดยทางใด ในที่นั้น เราไม่มีฉันทะ ราคะ โทสะ โมหะ หรือปฏิฆะแห่งใจในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา’ สารีบุตร ภิกษุนั้นพึงตามศึกษาในกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืนอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้นแล .... (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๓๘/๔๙๙), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังในอุปนิสสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๒), ปมาทวิหารีสูตร (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๙๗/๑๐๗), ภิกขุนูปัสสยสูตร (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๖), วิมุตตายตนสูตร (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓), กิมัตถิยสูตร (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒), สัมพหุลภิกขุวัตถุ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๑/๑๕๑), และในสารีปุตตสุตตนิทเทส (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๔/๕๙๕)

SAMPLE

ปรายนสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๐๙/๔๖๔)

ปรารถนา: ความมุ่งหมาย, ความอยากได้, ความต้องการ มีปรากฏในอุปาลิวาทสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพียงอุปมาข้อแรกข้าพระองค์ก็มีใจยินดีชื่นชมต่อพระผู้มีพระภาคแล้ว แต่ข้าพระองค์ปรารถนาจะฟังปฏิภาณการชี้แจงปัญหาอันวิจิตรนี้ของพระผู้มีพระภาค ฉะนั้น ข้าพระองค์จึงได้แสร้งทำเป็นเหมือนอยู่ต่างฝ่ายกับพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนักพระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า ‘คนมีตาดีจักเห็นรูปได้’ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต”(ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๖/๖๓), ในเทวทหสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓/๕), และในมาคันทิยสุตตนิทเทส (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๕/๒๒๘)

ปรารถนาชั่ว: อยากได้, ต้องการในสิ่งที่ไม่ดี ไม่เป็นกุศล; ปรารถนาสิ่งลามก มีปรากฏในปฐมอัปปิยสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ ย่อมไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพและไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) สรรเสริญผู้ไม่เป็นที่รัก (๒) ติเตียนผู้เป็นที่รัก (๓) มุ่งลาภ (๔) มุ่งสักการะ (๕) ไม่มีหิริ (๖) ไม่มีโอตตัปปะ (๗) มีความปรารถนาชั่ว (๘) เป็นมิจฉาทิฏฐิ.....(องฺ.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๓/๒๐๐), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในนัปปิยสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุเป็นผู้ปรารถนาชั่ว ไม่สรรเสริญการกำจัดความปรารถนาชั่ว แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ปรารถนาชั่ว ไม่สรรเสริญการกำจัดความปรารถนาชั่วนี้เป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นที่รัก เพื่อความเป็นที่เคารพ เพื่อความยกย่อง เพื่อความเป็นสมณะ เพื่อความเป็นอันเดียวกัน.... (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๗/๑๙๕), และในเทวทัตตสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ใคร ๆ อย่าได้เกิดเป็นคนปรารถนาชั่ว ไม่ว่าในกาลไหน ๆ ในโลก เธอทั้งหลายจงรู้จักเทวทัตว่า มีคติเหมือนกับคนปรารถนาชั่ว เทวทัตเป็นที่ยกย่องกันว่า เป็นบัณฑิต เป็นที่รู้กันว่า ได้อบรมตนแล้ว เราได้ฟังมาว่า เทวทัตดุจรุ่งเรืองอยู่ด้วย

SAMPLE

ยศ เทวทัตนั้นสั่งสมความประมาท เบียดเบียนตถาคตนั้น จึงต้องไปเกิดในนรกอเวจี มีประตู ๔ ด้าน น่าสะพรึงกลัวยิ่งนัก....(ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๘๙/๔๕๙

ปรารภความเพียร: การเริ่มตั้งความเพียรในกรณียกิจต่างๆ ในวิภังค์ท่านหมายถึงมีความเพียรที่บริบูรณ์ และมีความเพียรที่ประคับประคองไว้สม่ำเสมอ ไม่หย่อนนัก ไม่ตึงนัก ไม่ให้จิตปรุงแต่งภายใน ไม่ให้ฟุ้งซ่านภายนอก คำว่า ความเพียร ในที่นี้หมายเอาทั้งความเพียรทางกาย เช่น เพียรพยายามทางกายตลอดคืนและวัน ดุจในประโยคว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน” (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑๙/๓๙๑) ส่วนในอรรถกถาท่านหมายเอาความเพียรทางจิต เช่น เพียรพยายามผูกจิตไว้ด้วยการกำหนดสถานที่เป็นต้น ดุจในประโยคว่า “เราจะไม่ออกจากถ้ำนี้จนกว่าจิตของเราจะหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน” (องฺ.เอกก.อ. ๑/๑๘/๔๓) มีปรากฏในภยเภรวสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... ส่วนเรามิใช่เป็นผู้เกียจคร้าน มิใช่ปราศจากความเพียร เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้ปรารภความเพียร พระอริยะเหล่าใดเป็นผู้ปรารภความเพียร เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้หนึ่งในบรรดาพระอริยะเหล่านั้น...(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕/๓๘), ในเสขปฏิปทาสูตร ก็มีความหมายเช่นเดียวกันดังข้อความตอนหนึ่งว่า..... พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการ เป็นอย่างไร คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ (๑) เป็นผู้มีศรัทธา คือ เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ (๒) เป็นผู้มีหิริ คือ ละอายกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอาย การประกอบบาปอกุศลธรรม (๓) เป็นผู้มีโอตตัปปะ คือ สะดุ้งกลัวกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวการประกอบบาปอกุศลธรรม (๔) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมเหล่านี้ ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้คล่องปากขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ (๕) เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อความถึงพร้อม แห่งกุศลธรรม เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย (๖) เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติและปัญญาที่ยิ่ง จำได้ระลึกได้ อย่างแม่นยำถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดไว้แม้นานมาแล้ว (๗) เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับ อันประเสริฐ

SAMPLE

ทำลายกิเลสให้ถึงความสิ้นสุดแห่งทุกข์โดยชอบ เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการ เป็นอย่างนี้แล (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๒๙), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังในทุติยทสพลสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒/๓๙), วิภังคสูตร (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๒), สุคตวินยสูตร (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๔), วิตถตสูตร (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒/๔), วิตถตพลสูตร (องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔/๖), และในเสนาสนสูตร (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๑๘), ในเชิงอรรถที่ ๑ ท่านหมายถึงประคองความเพียรทางกายและใจไว้ (องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๒/๑)

ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน: สถานที่ที่ไม่มีมนุษย์เดินผ่านไปมา ในอาฏานาฏิยสูตร หมายถึงเสนาสนะเป็นป่าละเมาะและป่าทึบ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... พวกยักษ์ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ ไม่งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ไม่งดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่งดเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท การที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อการงดเว้นนั้นจึงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของยักษ์เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสาวกของพระผู้มีพระภาคที่อาศัยเสนาสนะเป็นป่าละเมาะ และป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับ ของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น พวกยักษ์ชั้นสูงผู้อาศัยอยู่ในป่านั้นที่ไม่เลื่อมใสในพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคนี้ก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ เพื่อให้ยักษ์เหล่านั้นเลื่อมใส เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลายเถิด พระพุทธเจ้าข้า"...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๖/๒๒๐)

ปราศจากกิเลสดุจธุลี: บริสุทธิ์ผุดผ่อง, ปลอดจากกิเลสดุจธุลี, ไม่มีกิเลสดุจธุลี ได้แก่ ความเป็นแห่งพระอรหันต์นั่นเอง มีปรากฏในสุชาตาเถรีคาถา ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... และเราได้ฟังธรรมเทศนาของพระองค์ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่แล้ว ก็ได้รู้แจ้งชัดสัจจะ ได้สัมผัสธรรมคืออมตบท ซึ่งปราศจากกิเลสดุจธุลีในที่นั้นนั่นเอง (ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๔๙/๕๗๙)

ปราศจากควัน: ไม่มีควัน, ปลอดควัน ในปุณณมาณวปัญหานิทเทส ท่านหมายความถึงควันคือบาปอกุศลทั้งหลาย ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... คำว่า ปราศจากควัน อธิบายว่า กายทุจริต พระอรหันตขีณาสพขจัดได้แล้ว คือ กำจัด ทำให้แห้ง ทำให้เหือดแห้ง ทำให้หมดสิ้นไปได้แล้ว วจีทุจริต มโนทุจริต พระอรหันตขีณาสพขจัดได้แล้ว คือ กำจัด ทำให้แห้ง ทำให้เหือดแห้ง ทำให้หมดสิ้นไปได้แล้ว ราคะ

...โทสะ...โมหะ พระอรหันตขีณาสพขจัดได้แล้ว กำจัด ทำให้แห้ง ทำให้เหือดแห้ง ทำให้หมดสิ้นไปได้แล้ว โกธะ...อุปนาหะ... มักขะ... ปฬาสะ... อิสสา... มัจฉริยะ... มายา... สาเถยยะ... ถัมภะ... สารัมภะ ... มานะ ... อติมานะ ... มทะ ... ปมาทะ ... กิเลสทุกชนิด ... ทุจริตทุกทาง ... ความกระวนกระวายทุกอย่าง ... ความเร่าร้อนทุกสถาน ... ความเดือดร้อนทุกประการ ... อกุสลาภิสังขารทุกประเภท พระอรหันตขีณาสพขจัดได้แล้ว คือ กำจัด ทำให้แห้ง ทำให้เหือดแห้ง ทำให้หมดสิ้นไปได้แล้ว อีกนัยหนึ่ง ควัน ตรัสเรียกว่าความโกรธ...(ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๗/๑๐๖)

ปราศจากความตระหนี่,ปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน: ปลอดความตระหนี่, ไม่มีความตระหนี่ ซึ่งเป็นมลทินคือความมัวหมอง; ไม่หวงแหน; บริจาคทาน ในกาลทานสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... ภิกษุทั้งหลาย กาลทาน ๕ ประการนี้ กาลทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) ให้ทานแก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน (๒) ให้ทานแก่ผู้เตรียมจะไป (๓) ให้ทานแก่ผู้เป็นไข้ (๔) ให้ทานในสมัยมีภิกษาหาได้ยาก (๕) ให้ข้าวอย่างดี และผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล ภิกษุทั้งหลาย กาลทาน ๕ ประการนี้แล ผู้มีปัญญารู้ความประสงค์ของผู้ขอ เป็นผู้ปราศจากความตระหนี่ย่อมให้ทานในกาลที่ควรให้.... (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๓๖/๕๗), นอกจากนี้ ในความหมายเดียวกัน ยังมีปรากฏในนกุลมาตาสูตร (องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๔๘/๓๒๓), และในปฐมมหานามสูตร (องฺ.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๔๑๓)

ปราศจากความมีผู้อื่นเป็นปัจจัย : ความเป็นผู้ที่สมบูรณ์แบบไม่จำเป็นต้องอาศัยผู้อื่น ดั่งสำนวนว่าไม่ต้องอาศัยจมูกผู้อื่นหายใจ ในสีหสูตรท่านอธิบายเพิ่มเติมว่า ปราศจากความมีผู้อื่นเป็นปัจจัย ในที่นี้หมายถึงไม่ต้องเชื่อผู้อื่น หรือไม่ต้องอาศัยผู้อื่นคอยสนับสนุนให้เชื่อ เพราะเห็นประจักษ์ชัดด้วยตนเอง (ที.สี.อ. ๑/๒๙๙/๒๕๐, องฺ.ฉกฺก.อ.๓/๑๖/๑๐๖, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา ๓/๑๖/๑๑๘) ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... สีหเสนาบดีได้เห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรม หยั่งลงสู่ธรรม ข้ามพ้นความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแกล้วกล้า ปราศจากความมีผู้อื่นเป็นปัจจัยในศาสนาของพระศาสดา จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์โปรดรับภัตตาหาร ในวันพรุ่งนี้เถิด”...(องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๒๓๓)

ปราศจากแดน: ไม่มีเขตแดน, ปลอดเขตแดน ซึ่งในที่นี้หมายถึงไม่มีกิเลส ในวาหุนสูตร หมายความถึงใจขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปราศจากแดน ซึ่งท่านอธิบายเพิ่มเติมว่า แดน ในที่นี้หมายถึงกิเลส (องฺ.ทสก.อ. ๓/๘๑-๘๓/๓๖๑) ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า วาหุนะ ตถาคต

สลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากธรรม ๑๐ ประการ จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากรูป จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ (๒) ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากเวทนา จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ (๓) ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากสัญญา จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ (๔) ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากสังขาร จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ (๕) ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากวิญญาณ จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ (๖) ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากชาติ จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ (๗) ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากชรา จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ (๘) ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากมรณะ จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ (๙) ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากทุกข์ จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ (๑๐) ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากกิเลส จึงมีใจปราศจากแดนอยู่...(องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๑/๑๘๐)

ปราศจากมลทิน:ไม่มีมลทิน; ปลอดมลทินคือกิเลส ได้แก่ ปลอดอกุสลาภิสังขารทุกประเภท มีปรากฏในปารายนานุคีติคาถานิทเทส ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... คำว่า ปราศจากมลทิน ในคำว่า ทรงปราศจากมลทิน มีพระปัญญาดุจภูริอธิบายว่า ราคะ ชื่อว่ามลทิน โทสะ ชื่อว่ามลทิน โมหะ ชื่อว่ามลทิน โกธะ ชื่อว่ามลทิน อุปนาหะ ชื่อว่ามลทิน ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทุกประเภท ชื่อว่ามลทิน มลทินเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงละได้เด็ดขาดแล้ว ตัดราก ถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงชื่อว่าไม่มีมลทิน ปราศจากมลทิน คือไร้มลทิน บำราศมลทิน ละมลทินได้แล้ว หลุดพ้นมลทิน ก้าวล่วงมลทินทั้งปวงแล้ว แผ่นดินตรัสเรียกว่า ภูริ พระผู้มีพระภาคทรงประกอบด้วยปัญญา อันไพบูลย์ กว้างขวาง แผ่ไปเสมอด้วยแผ่นดินนี้...(ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๐๒/๓๔๗)

ปราศจากราคะ: ไม่มีราคะ, ปลอดราคะ; ละ, ทำลายราคะได้แล้ว ในอรรถกถาท่านหมายถึงปราศจากราคะโดยการถอนขึ้นได้ด้วยมรรค หรือปราศจากราคะโดยการข่มไว้ได้ด้วยสมาบัติ (องฺ.อฏฺ.อ. (บาลี) ๓/๓๕/๒๕๖) มีปรากฏในทานูปปัตติสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์....มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นพรหมกายิกา’ เขาตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้นเจริญจิตนั้นอยู่ จิตของเขาโน้มไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นพรหมกายิกา ข้อนี้แล

SAMPLE

เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล สำหรับผู้ปราศจากราคะ๑ ไม่ใช่สำหรับผู้มีราคะภิกษุทั้งหลาย มโนปณิธานของท่านผู้มีศีล ย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้ปราศจากราคะ..... (องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๒๙๔), แลยังมีปรากฏในสุกกาเถรีคาถา(ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๕๖/๕๖๔)

ปราศจากวิญญาณ: ไม่มีวิญญาณ; วิญญาณออกจากร่างไปแล้ว คือ เสียชีวิตแล้ว มีปรากฏในสุเมธาเถรีคาถา ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... ไม่ช้าร่างกายที่ปราศจากวิญญาณ ถูกหมู่ญาติซึ่งพากันเกลียดชัง ทอดทิ้งไปเหมือนท่อนไม้ที่เขาก็พากันนำไปทิ้งป่าช้า... (ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๗๐/๖๓๒)

ปราศจากอามิส: ไม่มีอามิสสิ่งของ, ไม่มีสิ่งของเหลืออยู่ ส่วนในอรรถกถาท่านหมายถึงกามวัฏฏะ และโลก (ที.ปา.อ. ๓๕๕/๒๖๑, องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๒๗/๙) มีปรากฏในทสุตตรสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... สัมมาสมาธิ ประกอบด้วยญาณ ๕ ได้แก่ (๑) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า “สมาธินี้มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป’ (๒) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ‘สมาธินี้ เป็นอริยะ ปราศจากอามิส๓’ (๓) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ‘สมาธินี้มิใช่บุรุษชั่วเสพแล้ว’ (๔) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ‘สมาธินี้ สงบ ประณีต ได้ด้วยความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น และมิใช่บรรลุได้ด้วยการข่ม(ธรรมที่เป็นข้าศึก) ห้ามกิเลส ด้วยสสังขารจิต’ (๕) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ‘เรานั้นมีสติ เข้าสมาธิ และเรามีสติออกจากสมาธินี้’ นี้ คือธรรม ๕ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น ... (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๔)

ปราสาท: เรือนมียอดเป็นชั้นๆ สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินหรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีปรากฏในอาจริยวัตตกถา ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... บรรพชาอาศัยเสนาสนะคือควงไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะคือ ควงไม้นั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ .....(วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๒), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในมหาปทานสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...ต่อมา พระเจ้าพันธุมาโปรดให้สร้างปราสาท ๓ หลัง สำหรับพระวิปัสสีราชกุมาร หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูฝน หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูหนาว หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูร้อน โปรดให้บำรุงพระราชกุมารด้วยกามคุณ ๕ พระวิปัสสีราชกุมารทรงได้รับการบำรุงบำเรอด้วยดนตรีที่ไม่ปะปนด้วยบุรุษในปราสาทสำหรับประทับในฤดูฝน ไม่ได้เสด็จลงมาชั้นล่างปราสาทตลอด ๔ เดือน... (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๒/๒๒), และยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังในจักกวัตติสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๓/๖๒), มหาสีหนาทสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๕๔/๑๕๖), มาคัณฑิยสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๑/๒๔๘), อา

นาปานัสสติสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๔/๑๘๓), มัลลิกาสูตร (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๙/๑๓๗), ชราธัมมสูตร (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒), สุขุมาลสูตร (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๙/๑๙๙), อุโปสถสูตร (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๐/๒๗๓), ปัลลังกวิมาน (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๓๑๔/๕๐), ภัททสาลชาดก (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๕/๓๗๖), ขุ.ชา. (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๖๑/๔๓), และในผลกทายกเถราปทาน (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๙/๓๑๓)

ปราสาทแก้ว: เรือนมียอดเป็นชั้นๆ สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินหรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำด้วยแก้ว โดยมากมักหมายถึง วิมานในสวรรค์ชั้นต่างๆ หรือวิมานที่เนรมิตขึ้นด้วยอำนาจท่านผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย มีปรากฏในพุทธาปทาน ซึ่งพระสัพพัญญูผู้ประเสริฐ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ทรงเนรมิตขึ้น ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า....พระสัพพัญญูผู้ประเสริฐ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้ตรัสกับพระอานนท์ผู้เจริญด้วยพระสุรเสียงที่ไพเราะว่า.... ณ พื้นที่อันเป็นเงินนั้น เราได้เนรมิตปราสาทแก้วหลายร้อยชั้น สูงตระหง่านโชติช่วงในท้องฟ้า..... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘/๒)

ปราสาทแก้วผลึก: ปราสาททิพย์ที่ทำด้วยแก้วผลึก โดยมากมักหมายถึง วิมานในสวรรค์ชั้นต่างๆ หรือวิมานที่เนรมิตขึ้นด้วยอำนาจท่านผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย ในมิตตวินทชาดก ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... ท่านล่วงเลยปราสาทแก้วผลึก ปราสาทเงิน และปราสาทแก้วมณีไปแล้ว มาถูกจักรหินบดขยี้อยู่ ท่านจักไม่พ้นจากจักรหินตราบเท่าที่ยังมีชีวิตอยู่ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๒/๓๔)

ปราสาทของมิคารมาตา: เป็นต้นแบบของโลหปราสาทซึ่งนางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างถวายองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ วัดบุพพาราม เมืองสาวัตถี เป็นปราสาทที่คุมการก่อสร้างโดยพระมหาโมคคัลลานะ ตัวปราสาทมี ๒ ชั้น มีห้องพัก ๑,๐๐๐ ห้อง บนหลังคาปราสาทมีสถานที่เก็บน้ำสร้างด้วยทองคำ จุน้ำ ๖๐ ถัง รวมค่าก่อสร้างเป็นเงิน ๙ โกฏิ ค่า ที่ดิน ๙ โกฏิ ทำบุญฉลองวัดนาน ๔ เดือน เป็นเงิน ๙ โกฏิ รวมทั้งสิ้น ๒๗ โกฏิ (๒๗๐ ล้านกหาปณะ) ซึ่งปราสาทนี้เรียกว่า มิคารมาตุปราสาท (ปราสาทของมารดาของมิคารเศรษฐี) เนื่องจากมิคารเศรษฐีนับถือนางวิสาขาผู้เป็นภรรยาของบุตรเป็นเสมือนมารดาผู้ให้กำเนิด ในคณกโมคคัลลานสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทของมิคารมาตา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล คณกโมคคัลลานพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ปราสาทของมิคารมาตาหลัง

นี้มีการศึกษาโดยลำดับ มีการกระทำโดยลำดับ มีการปฏิบัติโดยลำดับ คือ โครงสร้างบันไดชั้นล่าง ย่อมปรากฏ แม้พราหมณ์เหล่านี้ก็มีการศึกษาโดยลำดับ มีการกระทำโดยลำดับมีการปฏิบัติโดยลำดับ ย่อมปรากฏด้วยการเล่าเรียน แม้นักรบเหล่านี้ก็มีการศึกษาโดยลำดับ มีการกระทำโดยลำดับ มีการปฏิบัติโดยลำดับ ย่อมปรากฏในเรื่องการใช้อาวุธ... (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๗๔/๗๘), นอกจากนี้ยังมีปรากฏในมหาปุณณมสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๘๕/๙๖), และในจูฬปุณณมสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๑/๑๐๔)

ปราสาทคือธรรม:คำเปรียบเทียบปราสาทก็คือธรรม ซึ่งในปาสราสิสูตร ตอนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วใหม่ๆ ท้าวสหัมบดีพรหมจึงอาราธนาให้แสดงธรรมโปรดสัตว์ เมื่อขึ้นสู่ปราสาทแล้วก็ต้องอยู่ เช่นเดียวกับเมื่อพระองค์ตรัสรู้ธรรมแล้วต้องแสดงธรรมแก่หมู่สัตว์ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... สหัมบดีพรหมได้ทูลอาราธนาดังนี้ แล้วได้ทูลเป็นคาถาประพันธ์ต่อไปว่า พรหมนิคมคาถา ‘ในกาลก่อน ธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ อันคนที่มีมลทินคิดค้นไว้ ปรากฏในแคว้นมคธ พระองค์โปรดเปิดประตูอมตธรรมนั้นเถิด ขอสัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ปราศจากมลทิน ได้ตรัสรู้แล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญาดี มีพระสมันตจักษุ บุรุษผู้ยืนอยู่บนยอดเขาศิลาล้วน พึงเห็นหมู่ชนได้โดยรอบ แม้ฉันใด พระองค์ผู้หมดความเศร้าโศกแล้ว โปรดเสด็จขึ้นสู่ปราสาทคือธรรม จักได้เห็นหมู่ชนผู้ตกอยู่ในความเศร้าโศก และถูกชาติชราครอบงำได้ชัดเจน ฉันนั้น... (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๒/๓๐๗), และในพรหมายาจนสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า....ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ประทับอยู่ที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา.....ท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลดังนี้แล้ว ได้กล่าวคาถาอื่นอีกว่า....ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญาดี มีพระสมันตจักษุ บุรุษผู้ยืนอยู่บนยอดเขาศิลาล้วน พึงเห็นหมู่ชนได้โดยรอบ ฉันใด พระองค์ผู้หมดความเศร้าโศกแล้ว ก็ฉันนั้น เสด็จขึ้นสู่ปราสาทคือธรรมแล้ว จักได้เห็นหมู่ชนผู้ตกอยู่ในความเศร้าโศก และถูกชาติ ชราครอบงำได้ชัดเจน...(สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๓๑)

ปราสาทเงิน: ปราสาททิพย์ที่ทำด้วยเงิน โดยมากมักหมายถึง วิมานในสวรรค์ชั้นต่างๆ หรือวิมานที่เนรมิตขึ้นด้วยอำนาจท่านผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย ในมิตตวินทชาดก ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... ท่านล่วงเลยปราสาทแก้วผลึก ปราสาทเงิน และปราสาทแก้วมณีไปแล้ว มาถูกจักรหินบดขยี้อยู่ ท่านจักไม่พ้นจากจักรหินตราบเท่าที่ยังมีชีวิตอยู่ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๒/๓๔, ในมิตตวินทุกชาดก ดังข้อความว่า เพราะเหตุอะไรเล่า ท่านล่วงเลยปราสาทแก้วผลึก ปราสาทเงิน ปราสาท

SAMPLE

แก้วมณี และปราสาททอง แล้วมา ณ ที่นี้ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๑/๒๑๘), และในราหุลเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ปราสาททอง ปราสาทเงิน หรือปราสาทแก้วไพฑูรย์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่น่าชอบใจจักบังเกิดแก่อุบาสกนั้น.... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๒/๑๑๒)

ปราสาททอง: ปราสาททิพย์ที่ทำด้วยทอง หรือมีสีเหมือนทอง โดยมากมักหมายถึง ปราสาทซึ่งเป็นวิมานในสวรรค์ชั้นต่างๆ หรือวิมานที่เนรมิตขึ้นด้วยอำนาจท่านผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย ในภัททชิเถรคาถา ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... พระราชาทรงพระนามว่าปนาทะ มีปราสาททองกว้างและสูงประมาณ ๑๖ โยชน์ ชนทั้งหลายกล่าวกันว่าสูงประมาณ ๑,๐๐๐ โยชน์ (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๖๓/๓๕๗), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังในมิตตวินทุกชาดก ดังข้อความว่า เพราะเหตุอะไรเล่า ท่านล่วงเลยปราสาทแก้วผลึก ปราสาทเงิน ปราสาทแก้วมณี และปราสาททอง แล้วมา ณ ที่นี้ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๑/๒๑๘), ในจัมเปยยชาดก ดังข้อความว่า พระราชาผู้ผดุงแคว้นกาสีให้เจริญ ได้ทอดพระเนตรภูมิภาคที่วิจิตรด้วยทรายทองและปราสาททอง ซึ่งปูด้วยแผ่นกระดานแก้วไพฑูรย์ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๖๔/๕๑๖), และในราหุลเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ปราสาททอง ปราสาทเงิน หรือปราสาทแก้วไพฑูรย์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่น่าชอบใจ จักบังเกิดแก่อุบาสกนั้น (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๒/๑๑๒)

ปราสาทราชมณเฑียร: เรือนมียอดเป็นชั้นๆ สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินหรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในอภิชชมานเปตวัตถุ ท่านหมายถึงการเกิดในตระกูลพระราชาซึ่งมีปราสาทราชมนเทียร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... คือ เกิดในตระกูลแห่งบุคคลผู้มีบริวารยศ ซึ่งมีคนถือพัดแววหางนกยูง คอยพัดอยู่บนบัลลังก์ที่ปูลาดด้วยผ้าขนสัตว์ ในเรือนยอดและปราสาทราชมนเทียร (ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๔๐๓/๒๓๑), และในมหาชนกชาดก ดังมีข้อความปรากฏว่า.... เมื่อไร เราจักละกรุงมิถิลาอันรุ่งเรือง มีปราสาทราชมณเฑียร สถานที่และอุทยานเป็นระเบียบเรียบร้อย ออกบวชได้ การละนครเห็นปานนี้ออกบวชนั้นจักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ...(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๕๓/๒๐๘)

ปราสาทอันประเสริฐ: เรือนมียอดเป็นชั้นๆ สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินพระราชวังอันยิ่งใหญ่ ไม่มีที่ใดเปรียบ มีในเมณฑกปัญหชาดก ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... นัยว่า พระองค์ผู้จอมเทพประเสริฐกว่าชาววิเทหะ ประทับอยู่ ณ ปราสาทอันประเสริฐ ได้ทอดพระเนตรการแลกเปลี่ยนอาหารของกันและกันโดยประจักษ์ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๓/๓๙๐)

SAMPLE

ปริกกมนสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นทางหลีกเลี่ยง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมนี้เป็นทางหลีกเลี่ยง มิใช่ธรรมไม่เป็นทางหลีกเลี่ยง คือ (๑) เจตนางดเว้นจากปาณาติบาตเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้ฆ่าสัตว์ (๒) เจตนางดเว้นจากอทินนาทานเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้ลักทรัพย์ (๓) เจตนางดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจารเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้ประพฤติผิดในกาม (๔) เจตนางดเว้นจากมุสาวาทเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดเท็จ (๕) เจตนางดเว้นจากปิสุณาวาจาเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดส่อเสียด (๖) เจตนางดเว้นจากผรุสวาจาเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดคำหยาบ (๗) เจตนางดเว้นจากสัมผัปปลาปะเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้พูดเพ้อเจ้อ (๘) อนภิชฌาเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๙) อพยาบาทเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้มีจิตพยาบาท (๑๐) สัมมาทิฏฐิเป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้เห็นผิด (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๕/๓๑๘)

ปริกขยา: ความสิ้นไปรอบ หมายถึง ความสิ้นไปรอบของกิเลส เป็นหนึ่งในบรรดาธรรม ๑๐ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสโดยเทียบเคียงกับโอปัมมสูตร มีปรากฏในราคเปยยาล ดังมีข้อความว่า..... ธรรมเหล่านี้อยู่ในราคเปยยาล พระผู้มีพระภาคตรัสโดยเทียบเคียงกับโอปัมมสูตร ทรงประสงค์ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ อภิญญา(รู้ยิ่ง) ปริญญา(การกำหนดรู้) ปริกขยา(ความสิ้น) ปหานะ(การละ) ขยะ(ความสิ้นไป) วยะ(ความเสื่อมไป) วิราคะ(ความคลายไป) นิโรธะ(ความดับไป) จาคะ(ความสละ) ปฏินิสสัคคะ(ความสละคืน) และทรงกำหนดธรรม ๓ ประการ คือ (๑) สุญญตะ (ความว่าง) (๒) อนิมิตตะ(ธรรมไม่มีนิมิต) (๓) อัปปณิหิตะ (ธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา) มีสมาธิเป็นมูล แม้ในเปยยาลทั้งหมดแล (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๘๖/๔๑๑)

ปริกรรมปฐมมรรค: การบริกรรมในมรรคที่ ๑ ซึ่งเป็นการบริกรรมในโสดาปัตติมรรคและโสดาปัตติผล มีในปริตตติกะ ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า....ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่เป็นปริตตะแล้วทำฌานที่เป็นอัปปมาณะให้เกิดขึ้น ทำมรรคให้เกิดขึ้น ทำผลสมาบัติให้เกิดขึ้น อาศัยศีลที่เป็นปริตตะ ฯลฯ ปัญญา ... ราคะ ฯลฯ ความปรารถนา ... สุขทางกาย ฯลฯ เสนาสนะแล้ว ทำฌานที่เป็นอัปปมาณะให้เกิดขึ้น ทำมรรคให้เกิดขึ้น ทำผลสมาบัติให้เกิดขึ้น ศรัทธาที่เป็นปริตตะ ฯลฯ เสนาสนะเป็นปัจจัยแก่ศรัทธาที่เป็นอัปปมาณะ ... ปัญญา ... มรรค ... ผลสมาบัติโดยอุปนิสสยปัจจัยบริกรรมปฐมมรรคเป็นปัจจัยแก่ปฐมมรรค ... บริกรรมจตุตถมรรคเป็นปัจจัยแก่จตุตถมรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย.... (อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๗๒/๔๔๕)

SAMPLE

ปริกัป: การกำหนด เป็นศัพท์ที่ใช้ในวินัยสงฆ์, มีสติกำหนด ในกถาวัตถุสูตร ท่านหมายถึงการถามการตอบปัญหา คือบุคคลผู้เตรียมถามปัญหา เมื่อถูกอีกฝ่ายหนึ่งทักขึ้นก่อนจึงเลี่ยงไปถามปัญหาข้ออื่น และเมื่อถูกถามปัญหาก็คร่ำคิดที่จะตอบปัญหานั้น แต่เมื่อถูกอีกฝ่ายหนึ่งทักเข้า จึงเลี่ยงไปตอบปัญหาอื่นอีกเสีย (องฺ.ติก.อ. ๒/๖๘/๒๐๖) ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย .... เมื่อเป็นอย่างนี้ บุคคลนี้ชื่อว่า “ผู้ควรพูดด้วย” ชาวโลกพึงรู้จักบุคคลได้ด้วยการมาร่วมประชุมสนทนากันว่า “ผู้นี้ควรพูดด้วย หรือไม่ควรพูดด้วย” ถ้าบุคคลนี้ถูกถามปัญหา ไม่ตั้งมั่นอยู่ในฐานะและอฐานะ ไม่ตั้งมั่นอยู่ในปริกัป ไม่ตั้งมั่นอยู่ในเรื่องที่ควรรู้ ไม่ตั้งมั่นอยู่ในเรื่องปฏิบัติ เมื่อเป็นอย่างนี้ บุคคลนี้ชื่อว่า “ผู้ไม่ควรพูดด้วย” แต่ถ้าบุคคลนี้ถูกถามปัญหา ตั้งมั่นอยู่ในฐานะและอฐานะ ตั้งมั่นอยู่ในปริกัป ตั้งมั่นอยู่ในเรื่องที่ควรรู้ ตั้งมั่นอยู่ในเรื่องปฏิบัติ เมื่อเป็นอย่างนี้ บุคคลนี้ชื่อว่า “ผู้ควรพูดด้วย”.... (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๘/๒๗๐)

ปริกุปปสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลที่ต้องเดือดร้อน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๕ จำพวก คือ(๑) ผู้ฆ่ามารดา (๒) ผู้ฆ่าบิดา (๓) ผู้ฆ่าพระอรหันต์ (๔) ผู้ประทุษร้ายทำพระตถาคตให้ห้อพระโลหิต และ(๕) ผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน เป็นผู้ไปอบาย นรก ต้องเดือดร้อน แก้ไขไม่ได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๙/๒๐๙)

ปริขาร: สิ่งที่เป็นองค์ประกอบต่างๆ ในมหาจัตตารีสกสูตร ท่านหมายถึงธรรมที่เป็นองค์ประกอบแห่งธรรมมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสัมมาสมาธิ อันเป็นอริยะที่มีอุปนิสะบ้าง มีปริขารบ้าง แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังสัมมาสมาธิอันเป็นอริยะนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า “สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) อันเป็นอริยะ ที่มีอุปนิสะ มีปริขาร เป็นอย่างไร คือ สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ) สัมมาวาจา(เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ(พยายามชอบ) สัมมาสติ(ระลึกชอบ) สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว แวดล้อมด้วยองค์ ๗ นี้ เราเรียกว่า ‘สัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ ที่มีอุปนิสะ’ บ้าง เรียกว่า ‘สัมมาสมาธิ อันเป็นอริยะ มีปริขาร’ บ้าง บรรดาองค์ ๗ นั้น สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า... (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๔)

ปริคคหจริยา: การประพฤติด้วยความกำหนด ได้แก่ การประพฤติสัมมาวาจา ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาความประพฤติ ๘ อย่างอีกอย่างหนึ่ง ในปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า.... อีกนัยหนึ่ง ความประพฤติ ๘ อย่าง คือ (๑) ความประพฤติสัมมาทิฏฐิ ชื่อว่าทัสสนจริยา (๒) ความประพฤติสัมมาสังกัปปะ

SAMPLE

ชื่อว่าอภินิโรปนจริยา (๓) ความประพฤติสัมมาวาจา ชื่อว่าปริคคหจริยา (๔) ความประพฤติสัมมากัมมันตะ ชื่อว่าสมุฏฐานจริยา (๕) ความประพฤติสัมมาอาชีวะ ชื่อว่าโวทานจริยา (๖) ความประพฤติสัมมาวายามะ ชื่อว่าปัคคหจริยา (๗) ความประพฤติสัมมาสติ ชื่อว่าอุปัฏฐานจริยา (๘) ความประพฤติสัมมาสมาธิ ชื่อว่าอวิกเขปจริยา เหล่านี้ชื่อว่าความประพฤติ ๘ อย่าง (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๘/๕๘๖)

ปริคคหสุญญะ: การกำหนดความว่าง ได้แก่ การกำหนดความว่างจากกิเลสต่างๆ มีในสุญญกถา ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า....ปริคคหสุญญะ เป็นอย่างไร คือ เนกขัมมะที่บุคคลกำหนด เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ อพยาบาทที่บุคคลกำหนด เป็นธรรมว่างจากพยาบาท อาโลกสัญญาที่บุคคลกำหนด เป็นธรรมว่างจากถีนมิทธะ อวิกเขปะที่บุคคลกำหนด เป็นธรรมว่างจากอุทธัจจะ ญาณที่บุคคลกำหนด เป็นธรรมว่างจากอวิชชา ธัมมววัตถานที่บุคคลกำหนด เป็นธรรมว่างจากอรติ ปฐมฌานที่บุคคลกำหนด เป็นธรรมว่างจากนิวรณ์ ฯลฯ อรหัตตมรรคที่บุคคลกำหนด เป็นธรรมว่างจากกิเลสทั้งปวง นี้ชื่อว่าปริคคหสุญญะ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๕๓๒)

ปริจจญาณ: ปัญญาเครื่องรู้ชัด; กิริยาที่รู้ชัดธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล มีในญาณวิภังค์ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...ปริจจญาณ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้กำหนดรู้จิตของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่นด้วยจิต คือ รู้จิตมีราคะว่า จิตมีราคะ รู้จิตปราศจากราคะว่าจิตปราศจากราคะ รู้จิตมีโทสะว่า จิตมีโทสะ รู้จิตปราศจากโทสะว่า จิตปราศจากโทสะ รู้จิตมีโมหะว่า จิตมีโมหะ รู้จิตปราศจากโมหะว่า จิตปราศจากโมหะ รู้จิตหดหู่ว่า จิตหดหู่ รู้จิตฟุ้งซ่านว่า จิตฟุ้งซ่าน รู้จิตที่เป็นมหัคคตะว่า จิตเป็นมหัคคตะ รู้จิตที่ไม่เป็นมหัคคตะว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ รู้จิตเป็นสอุตตระว่า จิตเป็นสอุตตระ รู้จิตอนุตตระว่าจิตอนุตตระ รู้จิตที่เป็นสมาธิว่า จิตเป็นสมาธิ หรือรู้จิตไม่เป็นสมาธิว่า จิตไม่เป็นสมาธิ รู้จิตหลุดพ้นว่า จิตหลุดพ้น หรือรู้จิตไม่หลุดพ้นว่า จิตไม่หลุดพ้น ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ในจิตของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่นนั้น นี้เรียกว่า ปริจจญาณ ... (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๙๖/๕๑๐)

ปริจจาคะ: การเสียสละบางสิ่งบางอย่าง: เสียสละสิ่งที่เป็นวัตถุและมิใช่วัตถุ รวมทั้งธรรมซึ่งเป็นกิเลสที่เป็นบาปอกุศลทั้งหลาย; บริจาควัตถุสิ่งของ; ให้บางสิ่งบางอย่างเป็นทาน; มอบให้สิ่งของของตนแก่ผู้อื่น: ในมหานารทกัสสปชาดก ท่านหมายถึงการบริจาคทาน ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า....มหาบพิตรจงสำคัญพระวรกาย

SAMPLE

ของพระองค์ว่าเป็นดังรถมีใจเป็นนายสารถี กระปรี้กระเปร่า มีวิหิงสาเป็นเพลา มีปริจาคะเป็นหลังคา ....(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๓๓/๓๘๘)

ปริจจาคัฏฐญาณ: ปัญญาที่มีสภาวะสละ มีในปัญญาปัญจกนิทเทส ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า....ปัญญาเครื่องรู้ยิ่ง ชื่อว่าญาตัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะรู้) ปัญญาเครื่องกำหนดรู้ ชื่อว่าตีรณัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะพิจารณา) ปัญญาเครื่องละ ชื่อว่าปริจจาคัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะสละ) ปัญญาเครื่องเจริญ ชื่อว่า เอกรสัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะเป็นรสเดียว) ปัญญาเครื่องทำให้แจ้ง ชื่อว่า ผัสสนัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะถูกต้อง)..... (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗๕/๑๒๖)

ปริจาริกา, นาง: หญิงรับใช้, ผู้คอยอุปัฏฐากดูแลในเรื่องต่างๆ ในสักกปัญหสูตร หมายถึงนางปริจาริกาของท้าวเวสวัณมหาราช ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า....ท้าวสักกะจอมเทพกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ปรารถนาจะมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคตั้งนานแล้ว แต่มัวสาละวนด้วยกิจหน้าที่ของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ จึงไม่สามารถมาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สลพาคาร เขตกรุงสาวัตถี ข้าพระองค์ได้ไปยังกรุงสาวัตถีเพื่อจะเฝ้าพระองค์ แต่ขณะนั้นพระองค์ประทับเข้าสมาธิอยู่ มีนางปริจาริกาของท้าวเวสวัณมหาราชชื่อว่าภุชคีคอยอุปัฏฐาก นางยืนประนมมือถวายนมัสการอยู่..... (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๒/๒๗๙)

ปริชิณณพราหมณปุตตวัตถุ : เรื่องบุตรของพราหมณ์ชรา พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่บุตร ๔ คนของพราหมณ์ชรา ดังนี้ว่า ช้างกุญชรชื่อธนปาลกะ ตกมันจัด ห้ามได้ยาก ถูกขังไว้ ไม่ยอมกินฟ่อนหญ้า เพราะระลึกถึงแต่นาควัน (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๔/๑๓๔)

ปริญญา: การกำหนดรู้ ในราคเปยยาล เป็นหนึ่งในบรรดาธรรม ๑๐ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสโดยเทียบเคียงกับโอปัมมสูตร มีปรากฏในราคเปยยาล ดังมีข้อความว่า ..... ธรรมเหล่านี้อยู่ในราคเปยยาล พระผู้มีพระภาคตรัสโดยเทียบเคียงกับโอปัมมสูตร ทรงประสงค์ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ อภิญญา(รู้ยิ่ง) ปริญญา(การกำหนดรู้) ปริกขยา(ความสิ้น) ปหานะ(การละ) ขยะ(ความสิ้นไป) วยะ(ความเสื่อมไป) วิราคะ(ความคลายไป) นิโรธะ(ความดับไป) จาคะ(ความสละ) ปฏินิสสัคคะ(ความสละคืน) และทรงกำหนดธรรม ๓ ประการ คือ (๑) สุญญตะ(ความว่าง) (๒) อนิมิตตะ(ธรรมไม่มีนิมิต) (๓) อัปปณิหิตะ(ธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา) มีสมาธิเป็นมูล แม้ในเปยยาลทั้งหมดแล (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๘๖/๔๑๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังในคุหัฏฐสุตตนิทเทส (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๓/๖๓, ๒๙/๑๔/๖๗, ๒๙/๑๗๘/๕๑๐), ในมาณวปัญหานิทเทส (ขุ.จู.

(ไทย) ๓๐/๕๑/๒๑๐,๓๐/๕๒/๒๑๔), และในสุตมยญาณนิทเทส (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๓/๒๓,๓๑/๓๔/๔๙๗)

ปริญญาตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้กำหนดรู้สติปัฏฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ย่อมจะกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรมได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๔/๒๖๑)

ปริญญาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเจริญธรรมเพื่อกำหนดรู้ราคะเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ภิกษุควรเจริญ ๓ หมวด กล่าวคือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ และอิทธิบาท ๔ เพื่อเป้าหมาย ๙ ประการ กล่าวคือ (๑) กำหนดรู้ราคะ (๒) ความสิ้นราคะ (๓) ละราคะ (๔) ความสิ้นไปแห่งราคะ(๕) ความเสื่อมไปแห่งราคะ (๖) ความคลายไปแห่งราคะ (๗) ความดับไปแห่งราคะ (๘) ความสละราคะ (๙) ความสละคืนราคะ รวมเป็น ๒๗ สูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗๗-๓๐๓/๓๙๑)

ปริญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้, พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ มี ๒ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปริญญาสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ ขันธ์ ๕ การกำหนดรู้ ได้แก่ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๓/๓๕)

2.ปริญญาสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๓/๓๔๕)

ปริญเญยยสูตร : มี ๓ สูตร แปลความหมายเหมือนกัน ๒ สูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้ องค์ธรรม ได้แก่ ขันธ์ ๕ และแปลความหมายว่าพระสูตรว่าด้วยอริยสัจที่ควรกำหนดรู้ องค์ธรรมได้แก่อริยสัจ ๔ กล่าวคือ

1.ปริญเญยยสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ขันธ์ ๕ ความกำหนดรู้ ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ บุคคลผู้กำหนดรู้ ได้แก่พระอรหันต์ คือ ท่านผู้มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๖/๒๐๒)

2.ปริญเญยยสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรกำหนดรู้ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ธรรมที่ควร

SAMPLE

กำหนดรู้ ได้แก่ขันธ์ ๕ ความกำหนดรู้ ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ บุคคลผู้กำหนดรู้ ได้แก่บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๓/๒๕๖)

3.ปริญเญยยสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยอริยสัจที่ควรกำหนดรู้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กิจหรือหน้าที่ที่จะต้องทำต่ออริยสัจมี ๔ คือ (๑) ทุกขอริยสัจควรกำหนดรู้ (๒) ทุกขสมุทยอริยสัจควรละ (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจควรทำให้แจ้ง (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิทาอริยสัจควรเจริญ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๙/๖๑๐)

ปริณายกแก้ว: ขุนพลแก้ว; ขุนศึกคู่ใจพระราชา; เป็นบัณฑิตนักปราชญ์ มีความฉลาดเฉลียว รู้สิ่งใดควรไม่ควร คอยให้คำแนะนำปรึกษาแด่พระเจ้าจักรพรรดิอยู่เสมอ ผู้นำบริวาร; ข้าราชการที่ดีที่สุด ซึ่งมีปรีชาสามารถถวายข้อแนะนำให้พระเจ้าจักรพรรดิทรงบำรุงผู้ที่ควรบำรุง ถอดถอนผู้ที่ควรถอดถอนทรงแต่งตั้งผู้ที่ควรแต่งตั้ง ในอรรถกถาท่านอธิบายคุณสมบัติของปริณายกแก้วไว้ว่า ปริณายกรัตนะนั้นเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระราชานั่นเทียว โดยปกติทีเดียว ปริณายกรัตนะนั้นเป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญาอาศัยบุญญานุภาพของพระราชา ย่อมเข้าถึงญาณรู้จิตของบุคคลอื่นด้วยอานุภาพแห่งกรรมของตน ซึ่งเป็นเหตุให้รู้วาระจิตแห่งบริษัท ประมาณ ๑๒ โยชน์ สามารถกำหนดรู้หิตะประโยชน์และอหิตะประโยชน์แก่พระราชาได้, ในมหาปทานสูตร หมายถึงผู้นำเสนาอำมาตย์ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า..... ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ.... (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕,๑๐/๓๔/๑๖), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่งดังในจักกวัตติสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐,๑๑/๑๐๖/๗๘), พรหมายุสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๔/๔๗๓), พาลปัณฑิสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๐๖), สติปัฏฐานกถา (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑), และในลักขณกถา (อภิ.ก. (ไทย)๓๗/๔๐๒/๔๒๘)

ปริณาหมทะ: ความเมาประเภทหนึ่ง ซึ่งเกิดจากความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความมีทรวดทรงสันทัด มีในขุททกวัตถุวิภังค์ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า....ความเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความเป็นผู้มีทรวดทรงสูง นี้เรียกว่า อาโรหมทะ ปริณาหมทะ เป็นไฉนความเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความมีทรวดทรงสันทัด นี้

เรียกว่า ปริณาหมทะ สัณฐานมทะ เป็นไฉน ความเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความมีทรวดทรงงาม นี้เรียกว่า สัณฐานมทะ.... (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๙)

ปริตตจิต : ส่วนเล็ก ๆ ของจิต เรียกจิตสำนึก อกุศลจิต ความคิดชั่ว จิตที่ไม่ได้รับการอบรม จิตที่มีพลังน้อย เป็นจิตที่ยังไม่ได้รับการฝึกฝนจนชำนาญธรรมที่เป็นอกุศล กล่าวคือ บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย แล้วย่อมยินดีในรูปที่น่ารักย่อมยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีปริตตจิตอยู่ และไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลนั้น บุคคลชื่อว่าไม่คุ้มครองทวาร สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๒,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๒๔๓/๒๔๘,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๒๔๔/๒๕๒,สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๒๔๗/๒๖๒, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๙/๓๖๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๙/๓๖๕, (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๐๙/๒๑๘,

ปริตตสุภา, เทพชั้น : เทพชั้นผู้มีรัศมีงดงามน้อยเทพที่มีระดับจิตชั้นรูปาวจรภูมิ ๑๖ ซึ่งเป็นชั้นที่ท่องเที่ยวในรูป, ชั้นรูปพรหม ผู้อยู่ในตติยฌานภูมิ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

ปริตตะ : จำนวนน้อย, นิดหน่อย, ไม่มากมาในอภิธรรม ปัฏฐานปกรณ์ กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ซึ่งเป็นปริตตะอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ซึ่งเป็นปริตตะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยมี ๓ วาระ สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ซึ่งเป็นปริตตะอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ซึ่งเป็นปริตตะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑) สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ซึ่งเป็นปริตตะอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้และที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ซึ่งเป็นปริตตะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑) (ย่อ) (อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๔๒/๔๔๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๑๐๘/๗๒๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๑๑๒/๗๙๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๕/๑๙/๘๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๕/๖๐/๑๒๘)

ปริตตะซึ่งเป็นกุศล : สภาวธรรมที่เป็นกุศลเล็กน้อย นิดหน่อยมาในอภิธรรม ปัฏฐานปกรณ์ กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นปริตตะซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นปริตตะซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย๑สภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ๑ สภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ๑ (อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๑๑๐/๗๙๐)

SAMPLE

ปริตตาภา, เทพชั้น : เทพชั้นที่มีรัศมีน้อย เทพปริตตาภา ในชั้นรูปาวจรภูมิ ๑๖ ซึ่งท่องอยู่ในรูป หรือชั้นรูปพรหม เป็นเทพอยู่ในระดับทุติยฌานภูมิ เป็นชั้นเทพที่ใครๆ พึงหวังได้หลังตายแล้ว (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๒/๔๗๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

ปริตตารมณ์ : อารมณ์ที่มากระทบมีกำลังน้อย หรืออ่อนกำลัง อารมณ์สมถกัมมัฏฐานที่ยังไม่ได้ขยายให้กว้างออกไป มีขนาดเพียงเท่ากระด้งหรือถ้วยชาม หรือหมายถึงธรรมชั้นกามาวจรเป็นหนึ่งในสัญญา ๔ ประการ คือ (๑) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดปริตตารมณ์ (๒) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดมหัคคตารมณ์ (๓) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดอัปปมาณารมณ์ (๔) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดอากิญจัญญายตนฌานว่า 'ไม่มีอะไร' (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๙/๗๔,องฺ.อฏฺฐก.อ. ๓/๖๕/๒๗๑, องฺ.อฏฺฐก. ฏีกา ๓/๖๑-๖๕/๓๐๓) ดูอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณีแปล เล่มที่ ๓๔ ข้อ ๑๐๒๖, ๑๐๒๙,๑๔๑๗ หน้า ๒๖๔-๒๖๕,๓๔๙

ปริตตารัมมณปัญญา : ปัญญาที่เป็นไปในอารมณ์อันน้อยนิด กล่าวว่า บรรดาปัญญาเหล่านั้น ปริตตารัมมณปัญญา เป็นไฉนปัญญา คือกิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ปรารภสภาวธรรมที่เป็นปริตตะเกิดขึ้น นี้เรียกว่าปริตตารัมมณปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๗๙/๕๐๖)

ปริตร : ต้านทาน, เครื่องต้านทาน, เครื่องป้องกันรักษา รวมหมายถึงเครื่องรางของขลังของที่ช่วยบรรเทาวิธีป้องกันรักษาด้วยพุทธมนต์มาในอนาปัตติวาร จิตตาคารวรรค สิกขาบทที่ ๙ แห่งพระวินัย เรื่อง ภิกษุณีต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ หนึ่งในนั้นความว่า ภิกษุณีเรียนพระปริตรเพื่อประสงค์คุ้มครองตน นัยอื่น ๆ ปริตร คือ บทสวดที่เป็นภาษาบาลี เช่นขันธปริตร โพชฌังคปริตร อภยปริตร ชยปริตร ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ สามารถคุ้มครองรักษา ป้องกันอันตรายต่างๆ และกำจัดทุกข์ ภัย โรคได้ เรียกเต็มว่า "พระปริตร" นอกจากนี้ยังใช้เรียกของมงคลที่ผ่านการสวดพระพุทธมนต์มาแล้ว เช่น ด้ายสายสิญจน์ เรียกว่า ด้ายพระปริตร น้ำพระพุทธมนต์ เรียกว่า น้ำพระปริตร (วิ.ภิกขุณี (ไทย) ๓/๑๐๑๖/๒๖๑)

ปริเทวะ : ร่ำไรรำพัน, คร่ำครวญ, รำพันด้วยเสียใจ, บ่นเพ้อ มาในปฏิจจสมุปบาท เป็นอาการหนึ่งของความทุกข์ ความว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ (วิ.ม.(ไทย)๔/๑/๒,ที.สี.(ไทย)๙/๑๔๔/๔๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๘/๓๓)

ปรินิพพาน : ดับรอบ, ดับสนิท, ดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ เรียกว่ากิเลสปรินิพพาน ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ เรียกว่าขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าตรัสกับมหาลิว่า ภิกษุไปบังเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ อย่าง แล้วทำ

SAMPLE

ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก ธรรมนี้แล ดีกว่าและประณีตกว่า (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓/๖)

ปรินิพพานเฉพาะตน : ปรินิพพานด้วยวิธีเฉพาะบุคคล, ภิกษุละอวิชชาทำให้วิชชาบังเกิดขึ้น ย่อมไม่ถือมั่นกามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีลัพพัตตุปาทาน อัตตวาทุปาทาน ย่อมไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมปรินิพพานเฉพาะตน นั่นเทียว มาในจูพสีหานาทสูตร และจปลายมานสูตร เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังขารมีอวิชชาเป็นต้นเหตุ มีอวิชชาเป็นเหตุเกิด มีอวิชชาเป็นกำเนิด มีอวิชชาเป็นแดนเกิด เมื่อเธอละอวิชชาเสียได้ วิชชาก็เกิด ย่อมไม่ถือมั่นกามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีลัพพัตตุปาทาน อัตตวาทุปาทาน เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมปรินิพพานเฉพาะตนนั่นเทียว มาในจปลายมานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดธรรมทั้งปวง กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง จึงเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เห็นความไม่เที่ยงในเวทนาเหล่านั้นอยู่ พิจารณาเห็นความคลายไปในเวทนาเหล่านั้นอยู่ พิจารณาเห็นความดับไปในเวทนาเหล่านั้นอยู่ พิจารณาเห็นความสละคืนในเวทนาเหล่านั้นอยู่ เธอก็ไม่ยึดมั่นอะไรๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งก็ปรินิพพานเฉพาะตน (ม.มู.(บาลีสยามรัฐ)๑๒/๑๕๘/๙๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๙)

ปรินิพพานญาณ : ปัญญาในการทำกิเลสให้สิ้นไป มาในปรินิพพานญาณนิทเทส กล่าวถึงบุคคลผู้มีสัมปชัญญะในศาสนานี้ทำความเป็นไปแห่งกามฉันทะให้สิ้นไปด้วยเนกขัมมะ ทำความเป็นไปแห่งพยาบาทให้สิ้นไปด้วยอพยาบาท ทำความ เป็นไปแห่งถีนมิทธะให้สิ้นไปด้วยอาโลกสัญญา ทำความเป็นไปแห่งอุทธัจจะให้สิ้นไปด้วยอวิกเขปะ ทำความเป็นไปแห่งวิจิกิจฉาให้สิ้นไปด้วยธัมมววัตถาน แห่งอวิชชาให้สิ้นไปด้วยญาณ แห่งอรติให้สิ้นไปด้วยปามุชชะแห่งนิวรณ์ให้สิ้นไปด้วยปฐมฌาน ทำความเป็นไปแห่งกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยอรหัตตมรรคขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘๖/๑๔๕)

ปรินิพพานญาณนิทเทส :แสดงปรินิพพานญาณ คืออธิบายอุทเทสที่ ๓๕ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ท่านพระสารีบุตรนำธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ มาจำแนกด้วยปรินิพพานญาณ ในความหมายว่า ทำความเป็นไปแห่งอกุศลแต่ละอย่างให้สิ้นไปด้วยกุศลแต่ละอย่าง เช่น

บุคคลผู้มีสัมปชัญญะในศาสนานี้ ทำความเป็นไปแห่งกามฉันทะให้สิ้นไปด้วย เนกขัมมะ ทำความเป็นไปแห่งพยาบาทให้สิ้นไปด้วยอพยาบาท ฯลฯ ทำความเป็นไปแห่งกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยอรหัตตมรรค ลำดับต่อไป ท่านนำอายตนะภายใน ๖ ประการ ของบุคคลผู้มีสัมปชัญญะ มาจำแนกด้วยปรินิพพานญาณ เช่น

SAMPLE

ความเป็นไปแห่งจักขุนี้ของบุคคลผู้มีสัมปชัญญะผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสส- นิพพานธาตุย่อมสิ้นไป และความเป็นไปแห่งจักขุอื่นก็ไม่เกิดขึ้น ฯลฯ ความเป็นไปแห่งมโนของบุคคลผู้มีสัมปชัญญะผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุย่อมสิ้นไป และความเป็นไปแห่งมโนอื่นก็ไม่เกิดขึ้น ปัญญาในการทำความเป็นไปแห่งกิเลสให้สิ้นไปของบุคคลผู้มีสัมปชัญญะ นี้ชื่อว่า ปรินิพพานญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๕/๑๔๕)

ปรินิพพานสูตร : พระสูตรว่าด้วยปรินิพพาน ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและธรรมองค์ กล่าวคือ

1.ปรินิพพานสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคพระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปรินิพพาน ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๙/๕๔๑)

2.ปรินิพพานสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยการปรินิพพาน ในสังยุตตนิกาย กล่าวไว้ว่า ในเวลาใกล้ปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ระหว่างต้นไม้สาละทั้งคู่ ป่าสาลวัน สถานที่แวะพักของมัลลกษัตริย์ เขตกรุงกุสินาราได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท แล้วทรงเข้าปฐมฌานแล้วออกจากปฐมฌาน ทรงเข้าทุติยฌานแล้วออกจากทุติยฌาน ทรงเข้าตติยฌานแล้วออกจากตติยฌาน ทรงเข้าจตุตถฌานแล้วออกจากจตุตถฌาน ทรงเข้าอากาสานัญจายตนสมาบัติแล้วออกจากอากาสานัญจายตนสมาบัติ ทรงเข้าวิญญาณัญจายตนสมาบัติแล้วออกจากวิญญาณัญจายตนสมาบัติทรงเข้าอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้วออกจากอากิญจัญ ญายตนสมาบัติ ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแล้วออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแล้วออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้วออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าวิญญาณัญจายตนสมาบัติแล้วออกจากวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ทรงเข้าอากาสานัญจายตนสมาบัติแล้วออกจากอากาสานัญจายตนสมาบัติ ทรงเข้าจตุตถฌานแล้วออกจากจตุตถฌาน ทรงเข้าตติยฌานแล้วออกจากตติยฌาน ทรงเข้าทุติยฌานแล้วออกจากทุติยฌาน ทรงเข้าปฐมฌานแล้วออกจากปฐมฌาน ทรงเข้าทุติยฌานแล้วออกจากทุติยฌาน ทรงเข้าตติยฌานแล้วออกจากตติยฌาน ทรงเข้าจตุตถฌานแล้วออกจากจตุตถฌานแล้วได้ปรินิพพานในลำดับ

SAMPLE

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพาน ท้าวสหัมบดีพรหมได้กล่าวว่า สรรพสัตว์จะต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก พระศาสดาผู้หาใครเปรียบเทียบไม่ได้ในโลก ผู้เข้าถึงสภาวะตามเป็นจริง ผู้บรรลุพลธรรม ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบเช่นนี้ก็ยังเสด็จปรินิพพานได้

ท้าวสักกะจอมเทพได้กล่าวว่า สังขารล้วนไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบระงับสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข

ท่านพระอานนท์ได้กล่าวว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระอาการอันล้ำเลิศทุกอย่างเสด็จปรินิพพานแล้ว ได้เกิดเหตุน่าอัศจรรย์ ขนพองสยองเกล้า

ท่านพระอนุรุทธะได้กล่าวว่า ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกของพระผู้มีพระภาคผู้มีพระทัยมั่นคง ผู้คงที่ ไม่มีแล้ว พระมุนีผู้ไม่หวั่นไหว มุ่งใฝ่สันติ มีพระจักษุ เสด็จปรินิพพานแล้ว พระองค์ผู้มีพระทัย ไม่หดหู่ ทรงอดกลั้นเวทนาไว้ได้ มีพระทัยหลุดพ้นแล้ว ดุจดวงประทีปที่โชติช่วงดับไป ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๕๙)

ปรินิมมิตวสวัตดี, เทวดา : หมู่เทพสวรรค์ชั้นปรินิมมิตวสวัตดี, เทพผู้ยินดีในสมบัติที่ผู้อื่นเนรมิตให้, สวรรค์ชั้นที่ ๖ มีท้าวปรนิมมิตวสวัตดีปกครอง ชั้นเทวดาที่ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ต้องนิรมิตเอง มีเทวดาอื่นนิรมิตให้อีกต่อหนึ่ง (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๗/๒๔,วิ.ม.(ไทย)๔/๑๗/๒๕)

ปริปุจฉา : สอบถาม, สอบถามเหตุผล, ค้นคว้า, สืบค้นหาความรู้ วัตรที่พระอุปัชฌาย์พึงประพฤติชอบในสัทธิวิหาริก สงเคราะห์อนุเคราะห์สัทธิวิหาริกด้วยการถามไถ่ถึงบริขารมีบาตร จีวร เป็นต้น ในสัทธิวิหาริกวัตตกถา ว่าด้วยสัทธิวิหาริกวัตร เป็นวัตรที่อุปัชฌาย์พึงประพฤติชอบในสัทธิวิหาริก ด้วยการที่อุปัชฌาย์พึงสงเคราะห์อนุเคราะห์สัทธิวิหาริก ด้วยอุทเทส ปริปุจฉา โอวาท และอนุศาสน์ มาในจักรวรรดิวัตร ๑๒ ข้อที่ ๕ ความว่า พระเจ้าจักรพรรดิปรึกษาสอบถามปัญหากับสมณะพราหมณ์ ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมาอยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัดการอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง ข้อนี้ปัจจุบันสงเคราะห์ปรึกษากับนักปราชญ์ นักวิชาการผู้ทรงคุณธรรมเข้าด้วย (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๗/๘๘,วิ.ม.(ไทย)๔/๗๙/๑๑๒,วิ.ม.(ไทย)๔/๘๗/๑๔๐,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๕๑/๒๓,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔,องฺ.สตฺตก(ไทย)๒๓/๖๘/๑๔๔,องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๖๘/๒๐๓)

ปริปุจฉิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสอบถาม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่านั่นของเรา

SAMPLE

เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเราหรือ เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น

: เธอทั้งหลายเห็นขันธ์ ๕ นั้นด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเราหรือ

: ไม่ใช่อย่างนั้น

: อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๘/๒๑๒)

ปริปุจฉิตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยการสอบถาม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเราหรือ เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า อย่างนั้น

: เธอทั้งหลายเห็นขันธ์ ๕ นั้นด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเราหรือ

: อย่างนั้น

: อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้เป็นต้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งปริปุจฉิตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๙/๒๑๓)

ปริปุณณกเถรคาถา : ภาษิตของพระปริปุณณเถระ,คาถาของพระปริปุณณเถระ ท่านพระปริปุณณกเถระได้กล่าวว่า สุธาโภชน์ มีรสนับร้อยที่เราบริโภคแล้ว ยังไม่เทียบเท่านิพพานสุขที่เราได้บรรลุในวันนี้ เพราะนิพพานธรรมนั้นเป็นธรรมอันพระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเห็นนิพพานอันอะไรกำหนดมิได้ทรงแสดงไว้แล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๑/๓๓๖)

ปริพพาชกสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชก มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหา กล่าวคือ

1.ปริพพาชกสูตร® พระสูตรว่าด้วยปริพาชกผู้ทูลถามธรรมคุณ พราหมณ์ปริพาชกคนหนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามปัญหาเรื่องพระธรรมเหมือนกับพราหมณ์ในอัญญตรพราหมณสูตร แต่ตรัสเพิ่มเติมว่า บุคคลมีจิตถูกราคะ โทสะ โมหะกลุ้มรุมย่อมประพฤติทุจริต ๓ ทำให้ไม่รู้ชัดประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ต่อเมื่อละราคะเป็นต้นได้แล้ว ย่อมไม่ประพฤติทุจริต ๓ และทำให้รู้ชัดประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เมื่อเทศนาจบ พราหมณ์ชื่นชมพระภาษิตแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๕/๒๑๗)

SAMPLE

2.ปริพพาชกสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยปริพาชก พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ อันนภารปริพาชก วรรปริพาชก สกุลุทายีปริพาชก และปริพาชกท่านอื่น ๆ ต่างก็มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน อาศัยอยู่ในปริพาชการาม ริมฝั่งแม่น้ำสิปปสินี เวลาเย็นพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังปริพาชการาม ประทับนั่งบนพุทธอาสน์แล้วตรัสกับปริพาชกเหล่านั้นว่า ธรรมบทที่รู้กันว่าล้ำเลิศ ...ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้านมี ๔ คือ (๑) อนภิชฌา (๒) อพยาบาท (๓) สัมมาสติ (๔) สัมมาสมาธิ แล้วตรัสว่า บุคคลพึงกล่าวว่า เราจักบอกคืนอนภิชฌาที่เป็นธรรมบทนั้น แล้วบัญญัติบุคคลผู้มีอภิชฌา มีราคะแรงกล้าในกามทั้งหลายว่า เป็นสมณะหรือพราหมณ์ ในเรื่องนั้น เราพึงกล่าวกับบุคคลนั้นว่า ผู้ได้รับจากบัญญัติว่า เป็นสมณะหรือพราหมณ์นั้น จงมา จงกล่าว จงพูด เราจักดูอานุภาพของเขา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบอกคืนอนภิชฌาที่เป็นธรรมบทแล้ว บัญญัติบุคคลผู้มีอภิชฌามีราคะแรงกล้าในกามทั้งหลายว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ แม้ในธรรมบท ๓ ที่เหลือ ก็มีนัยอธิบายโดยทำนองเดียวกัน แล้วตรัสว่า ฐานะ ๔ ที่ผู้ตำหนิคัดค้านธรรมบท ๔ นั้นจะได้รับ คือ (๑) ชื่อว่าเป็นผู้บูชาสรรเสริญสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีอภิชฌา มีราคะแรงกล้าในกาม (๒) ชื่อว่าเป็นผู้บูชาสรรเสริญสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีจิตพยาบาท มีความดำริแห่งจิตชั่วร้าย (๓) ชื่อว่าเป็นผู้บูชาสรรเสริญสมณะหรือพราหมณ์ผู้หลงลืมสติไม่มีสัมปชัญญะ (๔) ชื่อว่าเป็นผู้บูชาสรรเสริญสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่งวัสสปริพาชกและภัญญปริพาชก ผู้อยู่ในอุกกลชนบท เป็นอเหตุกวาทะ(คือลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย) อกิริยวาทะ (คือลัทธิที่ถือว่าการกระทำไม่ว่าจะดีหรือชั่วย่อมไม่มีผล) นัตถิกวาทะ(คือลัทธิที่ถือว่าทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล) สำคัญธรรมบท ๔ นี้ว่าไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน เพราะกลัวการนินทา การกระทบกระทั่ง และการกล่าวให้ร้าย (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐/๔๖)

ปริพพาชการามอันเป็นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง (โมรนิวาปะ) : อารามของปริพาชกนักบวชชายนอกพระพุทธศาสนาพวกหนึ่ง และอารามแห่งนี้มีที่ให้อาหารแก่นกยูงเป็นประจำ

มาในโมรนิวาปสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปริพพาชการามอันเป็นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง เขตกรุงราชคฤห์ ได้ตรัสรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นผู้มีความสำเร็จสูงสุด (นิพพาน) มีความเกษมสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการ คือ (๑) สีลขันธ์(กองศีล)ที่เป็นอเสขะ

SAMPLE

(อเสขะคือธรรมระดับโลกุตตระของพระอเสขะ) (๒) สมาธิขันธ์(กองสมาธิ)ที่เป็นอเสขะ (๓) ปัญญาขันธ์(กองปัญญา)ที่เป็นอเสขะ (องฺ.เอก.(ไทย) ๒๔/๑๐/๔๐๖,องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๒/๓๒๐)

ปริพาชก : ผู้ท่องเที่ยวไป, ผู้จาริกไป ผู้สัญจรไป นักบวชหรือนักพรตผู้ถือการท่องเที่ยวจาริกไปในที่ต่างๆ ปริพาชกใช้เรียกนักบวชชาย หากเป็นนักบวชหญิงใช้ว่า ปริพาชิกา คำว่า ปริพาชก ปกติใช้เรียก นักบวชนอกพระพุทธศาสนาเท่านั้น เช่น สัญชัยปริพาชก สุปปิยปริพาชกไม่ใช้เรียกเรียกภิกษุในพระพุทธศาสนา พระสาวก สาวิกา ของพระพุทธ เจ้าที่เคยบวชเป็นปริพาชกปริพาชิกามาก่อน มีจำนวนมาก ที่สำคัญเช่น พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระกุณฑลเกสีเถรี มาในมหาปรินิพพานสูตร ในเรื่องสุภัททปริพาชก เมื่อสุภัททปริพาชกอาศัยอยู่ในกรุงกุสินารา ได้ทราบว่า“พระสมณะโคดมจะปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้” ก็เรายังมีความสงสัยอยู่ เราเลื่อมใสท่านพระสมณะโคดมอย่างนี้ว่า ‘พระสมณะโคดมจะแสดงธรรมให้เราละความสงสัยนี้ได้’ จึงเข้าไปหาท่านพระอานนท์ว่า “ท่านอานนท์ ข้าพเจ้าได้ฟังคำของพวกปริพาชกผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้เป็นอาจารย์ และผู้เป็นปาจารย์พูดกันว่า ‘พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นในโลกเป็นครั้งคราว’ พระสมณะโคดมจะปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้ ขอโอกาสให้ข้าพเจ้าได้เฝ้าพระสมณะโคดมเถิด” ท่านพระอานนท์ตอบว่า “อย่าเลย สุภัททะผู้มีอายุ ท่านอย่ารบกวนพระตถาคตเลย พระผู้มีพระภาคทรงเหน็ดเหนื่อย (วิ.ภิกขุณี(ไทย)๓/๙๑๘/๒๐๕,ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๒/๑๖๐)

ปริพาชกที่ครองผ้าขาว : นักบวชนอกศาสนาผู้ครองผ้าขาวเป็นปกติ ในสำนักนางกุณฑลเกสีเข้าบวช หลังจากผลักโจรตกเหวตายแล้ว มาในกุณฑลเกสีเถริยาปทาน ผู้เป็นพระธิดาของพระชนกนาถได้กลับชาติมาเกิด ด้วยกรรมที่นางทำไว้ดีแล้วด้วยเจตนาที่ตั้งมั่น เมื่อละกายมนุษย์แล้ว จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ขณะนี้เป็นภพสุดท้าย หม่อมฉันเกิดเป็นธิดาของเศรษฐี ที่มีความเจริญในกรุงราชคฤห์ นางหลงรักโจรที่บุรุษนำเพื่อประหาร นางได้ใช้ทรัพย์ไถ่ถอนโจรให้เป็นไท แต่โจรนั้นมีความโลภในเครื่องประดับของนาง แล้วคิดฆ่าหม่อมฉัน ให้นางนำเครื่องบวงสรวงไปทำที่เหวทิ้งโจร นางร้องขอประนมมือไหว้ โจร ยินดียกเครื่องประดับอันมีค่าทั้งหมดให้ขอเพียงชีวิตเท่านั้น นางจึงกล่าวกับโจรว่า “ตั้งแต่จำความได้ ไม่เคยรักชายใด ยิ่งไปกว่าท่านเลย ก่อนตายฉันขอกอดท่าน ทำประทักษิณท่าน ไหว้ท่าน เพราะจะไม่มีโอกาสได้เห็นท่าน ได้อยู่กับท่านอีก” ครั้งนั้น หม่อมฉันคิดหลาย ๆ เรื่อง อย่างรวดเร็ว และฉับไว ด้วยปัญญา จึงคิดฆ่าโจร

SAMPLE

โดยการผลักโจรลงเหวไป หลังจากนั้น หม่อมฉันได้เข้าบวชในสำนักปริพาชกที่ครองผ้าขาว เห็นเขาใช้แหนบถอนผมจนหมดแล้ว จึงให้บวช สอนลัทธิให้เนืองๆ ซึ่งทำมนุษย์ให้เป็นเยี่ยงสุนัข (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๖/๔๖๐)

ปริพาชกบริษัท : ปริพาชกหลายคน คณะปริพาชก กลุ่มนักบวชเปลือยคณะของปริพาชกมีโปฏฐปาทปริพาชกเป็นหัวของคณะประมาณ ๓,๐๐๐ รูปมาในโปฏฐปาทสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน โปฏฐปาทปริพาชก พร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ อาศัยอยู่ในมัลลิการาม ซึ่ง (เมื่อแรก) มีศาลาหลังเดียวเรียงรายด้วยต้นมะพลับอันเป็นสถานที่โต้ลัทธิ ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถีและพระองค์ทรงดำริว่า เราควรจะเข้าไปหาโปฏฐปาทปริพาชกยังมัลลิการาม ซึ่ง (เมื่อแรก)อันเป็นสถานที่โต้ลัทธิ จึงเสด็จไป ณ ที่นั้น เมื่อนั้น โปฏฐปาทปริพาชกนั่งอยู่กับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ กำลังสนทนาติรัจฉานกถาต่างเรื่องด้วยเสียงดังลั่นอึกทึก คือ พูดเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ ฯ เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้นๆ พอโปฏฐปาทปริพาชกได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล จึงห้ามบริษัทของตนว่า ขอท่านทั้งหลายเบาๆ เสียงหน่อยอย่าส่งเสียงอึงนัก พระสมณะโคดมกำลังเสด็จมา พระองค์ท่านโปรดเสียงเบา และกล่าวสรรเสริญคุณของเสียงเบา บางทีพระองค์ท่านทรงทราบว่าบริษัทมีเสียงเบาแล้ว พึงสำคัญที่จะเสด็จเข้ามาก็ได้ เมื่อโปฏฐปาทปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว พวกปริพาชกเหล่านั้นได้พากันนิ่ง (ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๖/๑๗๕,ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๘/๑๗๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๙/๓๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๐/๓๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๖๐/๓๐๗)

ปริพาชกอัญเดียรถีย์ : นักบวชเปลือยศาสนาอื่น นักบวชเปลือยนอกศาสนา มาในอุโปสถขันธกะ เรื่องสันนิปาตานุชานนา เรื่องทรงอนุญาตให้สงฆ์ประชุมกัน สืบเนื่องจากปริพาชกอัญเดียรถีย์ ประชุมกันกล่าวธรรม ประชาชนพากันเข้าไปหาเพื่อฟังธรรม ได้ความรักความเลื่อมใสในพวกปริพาชกอัญเดียรถีย์ พวกปริพาชกอัญเดียรถีย์ก็ได้พรรคพวก พระเจ้าพิมพิสาร ทรงเกิดความคิดคำนึงขึ้นในพระทัยอย่างนี้ว่า “เดี๋ยวนี้ พวกปริพาชกอัญเดียรถีย์ ประชุมกันกล่าวธรรมในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปักษ์ (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๓๒/๒๐๗,วิ.ม.(ไทย)๔/๑๓๒/๒๐๘, วิ.อ. ๓/๑๓๒/๑๐๕)

ปริพาชการาม :อารามของพวกปริพาชก วัดของนักบวชเปลือยหรือนอกศาสนามาในอุทุมพริกสูตร ว่าด้วยการบันลือสีหนาทที่อุทุมพริการาม เรื่องปริพาชกชื่อนิโครธผู้อาศัยอยู่ในปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกาพร้อมกับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่

SAMPLE

ประมาณ ๓,๐๐๐ คน ครั้งนั้น คหบดีชื่อสันธานออกจากกรุงราชคฤห์เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคแต่ยังวัน แต่คิดว่า “ยังมิใช่เวลาที่จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคก่อน พระผู้มีพระภาคประทับหลีกเร้นอยู่ ยังมิใช่สมัยที่จะเข้าไป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๙/๓๕,องฺ.จตุกก.(ไทย)๒๑/๓๐/๔๖)

ปริพาชิกา : นักบวชผู้หญิงคนใดคนหนึ่งผู้อยู่ในลัทธิปริพาชิกาหรือลัทธินอกศาสนาหรือผู้ท่องเที่ยวไป, ผู้จาริกไป มาในจูฬโพธิชาดก ความว่า พราหมณ์ ถ้าจะพึงมีคนมาพานางปริพาชิกาของท่านผู้มีดวงตางาม ยิ้มแย้มร่าเริงน่ารักนี้ไปโดยพลการ ท่านจะทำอย่างไรเล่า พระโพธิสัตว์ตอบว่า ถ้าอาตมาเกิดความโกรธขึ้น ความโกรธก็จะไม่พึงเสื่อมคลาย จะไม่เสื่อมคลายตลอดชีวิตของอาตมา อาตมาจะห้ามความโกรธเสียโดยพลัน เหมือนฝนห่าใหญ่ระงับฝุ่นละออง อีกนัยหนึ่ง คำว่า ปริพาชิกา เป็นชื่อนักบวชหญิง เช่นว่า นางสุนทรีปริพาชิกา จากข้อความว่า คำว่า พึงก้าวล่วงทิฏฐิของตนทำอย่างไรเล่า (วิ.ภิกฺขุณี.(ไทย)๓/๙๑๘/๒๐๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๙/๓๓๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๖/๗๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๔๘/๔๗๕)

ปริมณฑล : วงรอบ, วงกลม, ความกลมกล่อม,ที่ประชุม เป็นลักษณะของการนุ่งห่มเรียบร้อย เช่น พระสงฆ์นุ่งห่มไตรจีวรเป็นปริมณฑล กล่าวคือ สบงไม่ยาวเกินหน้าแข้ง จีวรไม่รุ่มร่าม ทำนองจะหลุดลุ่ย คำว่า ปริมณฑลนอกจากความหมายข้างต้นแล้วยังหมายถึงมหาปุริสลักษณะของมหาบุรุษ กล่าวคือพระพุทธศาสนา ซึ่งตรงกับมหาปุริลักษณะที่ ๑๙ ว่า มีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๐/๑๖๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๖/๔๗๗)

ปริยญาณ : ความรู้ในการกำหนดจิตของผู้อื่นปริยญาณมาในสังคีติสูตร เรื่อง ญาณ คือความรู้ เป็นหนึ่งในญาณคือความรู้ ๔ ประการ คือ (๑) ธัมมญาณ ความรู้ในธรรม (๒) อันวยญาณ ความรู้ในการคล้อยตาม (๓) ปริยญาณ ความรู้ในการกำหนดจิตของผู้อื่น (๔) สัมมติญาณ ความรู้ในสมมติ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๐/๒๘๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๘)

ปริยาทานัฏฐนิทเทส : แสดงสภาวะทำให้สิ้นไปคืออธิบายอุทเทสที่ ๕ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ท่านพระสารีบุตรนำสภาวะทำให้สิ้นไปมาอธิบาย เช่น เพราะมีสภาวะน้อมใจเชื่อสัทธินทรีย์จึงทำความไม่มีศรัทธาให้สิ้นไปทำความเร่าร้อน เพราะความไม่มีศรัทธาให้สิ้นไป เพราะมีสภาวะประคองไว้ วิริยินทรีย์จึงทำความเกียจคร้านให้สิ้นไป ทำความเร่าร้อนเพราะความเกียจคร้านให้สิ้นไป เพราะมีสภาวะตั้งมั่น สตินทรีย์จึงทำความประมาทให้สิ้นไปทำความเร่าร้อนเพราะความประมาทให้สิ้นไป เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน สมาธินทรีย์จึงทำอุทธัจจะให้สิ้นไป ทำความเร่าร้อน เพราะอุทธัจจะให้สิ้นไป เพราะมีสภาวะเห็น

SAMPLE

ปัญญินทรีย์จึงทำอวิชชาให้สิ้นไป ทำความเร่าร้อนเพราะอวิชชาให้สิ้นไป อินทรีย์ ๕ ในเนกขัมมะ ทำกามฉันทะให้สิ้นไป อินทรีย์ ๕ ในอพยาบาท ทำพยาบาทให้สิ้นไป อินทรีย์ ๕ ในอาโลกสัญญา ทำถีนมิทธะให้สิ้นไป อินทรีย์ ๕ ในอวิกเขปะ ทำอุทธัจจะให้สิ้นไป ฯลฯ อินทรีย์ ๕ ในอรหัตตมรรค ทำกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไป พึงเห็นอินทรีย์ ๕ เพราะมีสภาวะทำให้สิ้นไปอย่างนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐๒/๓๓๐)

ปริยาย : แน่แท้,แน่นอน,โดยอ้อม,เป็นไปโดยอัตโนมัติมาในมหาตัณหาสังขยสูตรว่า กล่าวถึงภิกษุกลุ่มหนึ่งปรารถนาที่จะปลดเปลื้องสาติภิกษุบุตรชาวประมง จากทิฏฐิชั่ว พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วโดยปริยายเป็นอเนกว่า ‘ปราศจากปัจจัยก็ไม่มีความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ” มาในมธุรสูตร เรื่องวรรณะ ๔ ว่า มหาบพิตร โดยปริยายนี้ พระองค์ทรงทราบเถิดว่า วาทะที่พวกพราหมณ์กล่าวว่า ‘วรรณะที่ประเสริฐที่สุดคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว ฯลฯ เป็นทายาทของพรหม’ นั่นเป็นเพียงคำโฆษณาในโลกเท่านั้น” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๙๖/๔๒๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๗/๓๘๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๙/๓๘๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๓๒/๖๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/ ๑๒/๔๓๖)

ปริยายสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่นิวรณ์และโพชฌงค์อาศัย พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นิวรณ์ ๕ ประการกลายเป็น ๑๐ ประการ โดยการแบ่งออกเป็นอย่างละ ๒ เช่น กามฉันทะมี ๒ คือ (๑) กามฉันทะในภายใน (๒) กามฉันทะในภายนอก และโพชฌงค์ ๗ ประการกลายเป็น ๑๔ ประการ โดยการแบ่งออกเป็นอย่างละ ๒ เช่น สติสัมโพชฌงค์มี ๒ คือ (๑) สติในธรรมทั้งหลายในภายใน (๒) สติในธรรมทั้งหลายในภายนอก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/ ๒๓๓/๑๖๗)

ปริยุฏฐาน : กิเลสที่กลุ้มรุมจิต ด้วยราคะ วิตก พยาบาท เป็นต้นกล่าวถึงทิฏฐิคือญาณของอริยสาวก ๗ ประการหนึ่งในนั้น คือ ทิฏฐิอันประเสริฐ เป็นนิยยานิกธรรม เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตามเสมอกัน มีลักษณะอย่างนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ‘เรามีจิตอันปริยุฏฐานกิเลส (กิเลสเป็นเครื่องครอบงำใดครอบงำแล้ว ไม่พึงรู้เห็นตามความเป็นจริง ปริยุฏฐานกิเลสนั้นที่เรายังละไม่ได้ในภายในมีอยู่หรือ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๓/๕๓๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓/๑๑)

ปริยุฏฐานกิเลส :กิเลสเป็นเครื่องครอบงำ, ครอบงำจิตใจด้วยราคะ พยาบาท เป็นต้นมาในโกสัมพิยสูตร ความว่า ถ้าภิกษุมีจิตถูกกามราคะครอบงำ ก็ชื่อว่ามีจิตถูกปริยุฏฐานกิเลสครอบงำแล้ว มีจิตถูกพยาบาทครอบงำ ก็ชื่อว่ามีจิตถูกปริยุฏฐานกิเลส

SAMPLE

ครอบงำแล้ว มีจิตถูกถีนมิทธะอุทธัจจกุกกุจจะก็ชื่อว่ามีจิตถูกปริยุฏฐานกิเลสครอบงำแล้ว (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๓/๕๓๓,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๐๑/๗๔๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๐๒/๗๕๐)

ปริเยสนา : แสวงหา เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา (การแสวงหา) จึงมี เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ (การได้) มาในมหานิทานสูตร ความว่า อานนท์ ข้อที่เรากล่าวเช่นนี้ว่า ‘เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะจึงมี’ เธอพึงทราบเหตุผลที่อาศัยปริเยสนา ลาภะจึงมี ก็ถ้าปริเยสนาไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ลาภะจะปรากฏแต่ที่ไหน ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า “ปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งลาภะ ก็คือปริเยสนานั่นเอง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๑/๖๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๒/๖๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๒๑)

ปริเยสนาที่ควรเสพ : การแสวงหาที่ไปในทางเจริญ,เป็นกุศลปริเยสนา เช่นปริเยสนาในการปฏิบัติธรรม ในการศึกษาเรียนรู้ ในความเพียร ไม่นิยมไสยศาสตร์ ทำของขลังเพื่อพานิชมาในสักกปัญหสูตร ความว่า บรรดาปริเยสนา ๒ อย่างนั้น ปริเยสนาใดบุคคลรู้ว่า ‘เมื่อเราเสพปริเยสนานี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง’ ปริเยสนานี้เป็นปริเยสนาที่ไม่ควรเสพ บรรดาปริเยสนา ๒ อย่างนั้น ปริเยสนาใดบุคคลรู้ว่า ‘เมื่อเราเสพปริเยสนานี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น’ ปริเยสนาเช่นนี้ เป็นปริเยสนาที่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๑)

ปริเยสนาที่ไม่ควรเสพ : การแสวงหาไปในทางเสื่อม เป็นอกุศลปริเยสนา นั่นคือปฏิบัติตนนอกปาติโมกข์สังวรศีล ประพฤติวัตรดิรัจฉานวิชา ทำตนเยี่ยงชาวบ้าน เสี่ยงโชค ซื้อหวย เล่นเบอร์ ดูทำนายทายทัก ทำไสย์มาในสักกปัญหสูตร ความว่า บรรดาปริเยสนา ๒ อย่างนั้น ปริเยสนาใดบุคคลรู้ว่า ‘เมื่อเราเสพปริเยสนา นี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง’ ปริเยสนานี้เป็นปริเยสนาที่ไม่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๙๑)

ปริเยสนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสวงหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนริยปริเยสนา (การแสวงหาของผู้ไม่ใช่อริยะ) ๔ คือ (๑) มีความแก่ย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความแก่ (๒) มีความเจ็บไข้ย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความเจ็บไข้ (๓) มีความตายย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความตาย (๔) มีความเศร้าหมองย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความเศร้าหมอง แล้วทรงแสดงอริยปริเยสนา (การแสวงหาของผู้เป็นอริยะ) ๔ คือ (๑) มีความแก่ รู้โทษในสิ่งที่มีความแก่ แล้วแสวงหาพระนิพพานอันไม่มีความแก่ (๒) มีความเจ็บไข้ รู้โทษในสิ่งที่มีความเจ็บไข้ แล้วแสวงหาพระนิพพานอันไม่มี

SAMPLE

ความเจ็บไข้ (๓) มีความตาย รู้โทษในสิ่งที่มีความตาย แล้วแสวงหาพระนิพพานอันไม่มีความตาย (๔) มีความเศร้าหมอง รู้โทษในสิ่งที่มีความเศร้าหมอง แล้วแสวงหาพระนิพพานอันไม่มีความเศร้าหมอง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๕/๓๗๒)

ปริโยคาหนญาณ:ญาณที่ถูกต้องธรรมชื่อว่าปริโยคาหนญาณญาณในการหยั่งลงสู่ธรรมมาในปริโยคาหนญาณนิทเทส แสดงปริโยคาหนญาณ จากคำถามที่ว่า ปัญญาที่ถูกต้องธรรม ชื่อว่าปริโยคาหนญาณ เป็นอย่างไร ตอบว่า ปัญญาย่อมถูกต้องรูปโดยความไม่เที่ยง ถูกต้องรูปโดยความเป็นทุกข์ ถูกต้องรูปโดยความเป็นอนัตตา ถูกต้องรูปใด ๆ ก็หยั่งลงสู่รูปนั้น ๆ เพราะฉะนั้น ปัญญาที่ถูกต้องธรรม จึงชื่อว่าปริโยคาหนญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๓/๑๕๓)

ปริโยคาหนญาณนิทเทส :แสดงปริโยคาหนญาณ ท่านพระสารีบุตรนำธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมย- ญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๒-๑๒) มาจำแนกปริโยคาหนญาณ เหมือนในขันติญาณ แต่ปรับเปลี่ยนสำนวนใหม่ เช่น ปัญญาย่อมถูกต้องรูปโดยความไม่เที่ยง ถูกต้องรูปโดยความเป็นทุกข์ ถูกต้องรูปโดยความเป็นอนัตตา ถูกต้องรูปใด ๆ ก็หยั่งลงสู่รูปนั้น ๆ เพราะฉะนั้น ปัญญาที่ถูกต้องธรรม จึงชื่อว่า ปริโยคาหนญาณ (ญาณในการหยั่งลงสู่ธรรม) ปัญญาย่อมถูกต้องเวทนา ฯลฯ ถูกต้องชรามรณะโดยความไม่เที่ยง ถูกต้องชรามรณะโดยความเป็นทุกข์ ถูกต้องชรามรณะโดยความเป็นอนัตตา ถูกต้องชรามรณะใด ๆ ก็หยั่งลงสู่ชรามรณะนั้น ๆ เพราะฉะนั้น ปัญญาที่ถูกต้องธรรม จึงชื่อว่าปริโยคาหนญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๓/๑๕๓)

ปริโยคาหนสุญญะ : ความว่างด้วยธรรมที่หยั่งลงมาในสุญญกถา ในบทมาติกา เรื่องความว่าง ๒๕ อย่าง หนึ่งในนั้น คือ ปริโยคาหนสูญญะ ความว่างด้วยธรรมที่หยั่งลง กล่าวคือ เนกขัมมะที่บุคคลหยั่งลง เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ อพยาบาทที่บุคคลหยั่งลง เป็นธรรมว่างจากพยาบาท อาโลกสัญญาที่บุคคลหยั่งลง เป็นธรรมว่างจากถีนมิทธะ อวิกเขปะที่บุคคลหยั่งลง เป็นธรรมว่างจากอุทธัจจะญาณที่บุคคลหยั่งลง เป็นธรรมว่างจากอวิชชา ธัมมววัตถานที่บุคคลหยั่งลง เป็นธรรมว่างจากอรติ ปฐมฌานที่บุคคลหยั่งลง เป็นธรรมว่างจากนิวรณ์ ฯลฯ อรหัตตมรรคที่บุคคลหยั่งลง เป็นธรรมว่างจากกิเลสทั้งปวง นี้ชื่อว่าปริโยคาหนสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๓๕)

ปริวารมทะ : ยึดติด คลุกคลี และมัวเมาอยู่กับพวกพ้องบริวารความเมา หลงตัวเองในความรู้ หลงในความมีเอกลาภอันเกิดจากพวกบริวาร มักเป็นอาการยกตนข่มผู้อื่น ตีตนเสมอนาย เป็นลักษณะชูหาง ดุจการยกธงขึ้นชู (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๔๔/๕๔๘)

SAMPLE

ปริวารยศ : บริวารเต็มยศ มีจิตใจบริการ ความเป็นใหญ่โดยบริวาร เป็นหนึ่งในยศ ๓ คือ อิสริยยศ คืออำนาจหน้าที่สั่งการ เกียรติยศ คือตำแหน่งฐานะ และบริวารยศ คือ ผู้ร่วมงาน ช่วยงานด้วยความนับถือ มาในทัททัลลวิมาน ที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายสังฆทาน เมื่อภัทราเทพธิดาผู้พี่สาวถามสุภัทราเทพธิดาซึ่งเป็นน้องสาวว่า เธอรุ่งเรืองด้วยรัศมี มีเกียรติยศบริวารยศมีรัศมีรุ่งโรจน์เหนือเทพชั้นชาวดาวดึงส์ทั้งปวง ฉันไม่เคยเห็นเธอ นี้เป็นการเห็นครั้งแรก เธอมาจากเทวโลกชั้นไหนจึงมาเรียกชื่อของฉันได้ถูก สุภัทราเทพธิดาตอบว่า พี่ภัทรา ดิฉันชื่อสุภัทราเมื่อชาติก่อนครั้งเป็นมนุษย์ได้เป็นน้องสาวของพี่และยังเป็นภรรยาร่วมสามีเดียวกันกับพี่ ดิฉันละร่างจุติจากมนุษยโลกนั้นแล้วมาเกิดร่วมกับเหล่าเทพชั้นนิมมานรดี (สำ.นิ.(ไทย)๒๖/๖๑๙/๖๘)

ปริวาระ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าปริวาระมาในปัจจุคคมนิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระ ปัจจุคคมนิยเถระ พระปัจจุคคมนิยเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาค ผู้องอาจกว่านรชนกำลังเสด็จมาเหมือนพญาราชสีห์ท่องเที่ยวไปในป่า เหมือนม้าอาชาไนยตัวองอาจ เหมือนต้นรกฟ้าที่งอกงาม ข้าพเจ้ามีใจผ่องใสได้กระทำการต้อนรับ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้ส่องโลกให้สว่างไสว ทรงเยียวยาสัตว์โลกทั้งปวง ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ต้อนรับพระผู้มีพระภาค ผู้องอาจกว่านรชน จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการต้อนรับ ในกัปที่ ๒๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งมีพระนามว่าปริวาระ เป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุภาพมาก ได้ทำให้แจ้งคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๔๔๔)

ปริวาส : อยู่จำ, อยู่กรรม ปฏิบัติตามพระวินัยของภิกษุที่ต้องอาบัติ สังฆาทิเสสแล้วปกปิดไว้ ทั้งที่เกิดโดยความตั้งใจหรือไม่ได้ตั้งใจ และอาจจะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม จึงต้องประพฤติเพื่อเป็นการลงโทษตัวเองให้ครบเท่ากับจำนวนวันที่ปกปิดอาบัติไว้ เพื่อให้พ้นมลทินและเพื่อความบริสุทธิ์ในการบำเพ็ญเพียรในทางจิตของพระภิกษุสงฆ์ต่อไป มาในทุฏฐุลลาโรจนสิกขาบท ว่าด้วยการบอกอาบัติชั่วหยาบ เรื่องพระอุปนันทศากยบุตร สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระอุปนันทศากยบุตรทะเลาะกับพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ ท่านต้องอาบัติสังฆาทิเสสข้อจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน จึงขอสงฆ์อยู่ปริวาสเพื่อออกจากอาบัตินั้น สงฆ์ให้ท่านอยู่ปริวาสเพื่อออกจากอาบัตินั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๘/๒๖๙,วิ.ม.(ไทย)๔/๖๖/๘๕)

SAMPLE

ปริวาสวันเดียว : ปริวาสที่อยู่กรรมวันเดียวเพราะอาบัติที่ปิดไว้วันเดียว มาในสุกกวิสัฏฐิ เรื่อง เอกาหปฏิจฉันนปริวาส ว่าด้วยปริวาสสำหรับอาบัติที่ปิดไว้วันเดียว สมัยนั้น ท่านพระอุทายีต้องอาบัติ ๑ ตัวชื่อสัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ ปิดไว้วันเดียวแล้วบอกภิกษุทั้งหลายว่า “ท่านทั้งหลาย กระผมต้องอาบัติ ๑ ตัว ชื่อสัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ ปิดไว้วันเดียว กระผมจะปฏิบัติอย่างไร” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น สงฆ์จงให้ปริวาสวันเดียวเพื่ออาบัติ ๑ ตัวชื่อสัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ ปิดไว้วันเดียวแก่ภิกษุอุทายี (วิ.จุ.(ไทย) ๖/๑๐๒/๑๙๗,วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๐๓/๑๙๗)

ปริวาส ๕ วัน : ปริวาสที่อยู่กรรม ๕ วัน เพราะปกปิดไว้ ๕ วัน ตามพระวินัยนั้น การที่ภิกษุต้องอยู่ปริวาสกรรมจำนวนกี่วันขึ้นอยู่กับว่า เมื่อต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้ว ตนปกปิดหรือเก็บไว้กี่วัน ก็ต้องเข้าอยู่ปริวาสกรรมตามจำนวนวันที่ปกปิดไว้นั้น ดังนั้น ถ้าภิกษุปิดอาบัติสังฆาทิเสสไว้ ห้าวัน ก็ต้องเข้าอยู่ปริวาสกรรมห้าวัน แต่ไม่รู้ว่าตนปิดไว้กี่หรือไม่รู้ว่าตนต้องอาบัติสังฆาทิเสสบางข้อ ก็ต้องอยู่ปริวาสกรรมสิบวัน (วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๐๘/๒๐๓, วิ.จุ.(ไทย) ๖/๑๐๙/๒๐๔,วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๑๙/๒๑๙, วิ.จุ.(ไทย) ๖/๑๒๐/๒๒๐,วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๒๐/๒๒๑)

ปริวีมังสนสูตร : พระสูตรว่าด้วยการพิจารณา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายพิจารณาถึงความเกิด ความดับและสาเหตุแห่งองค์ปฏิจจสมุปบาท เมื่อภิกษุได้พิจารณาอย่างนี้แล้วจึงจะรู้ชัดความเกิด ความดับและปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร และชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์โดยชอบ แล้วทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทในลักษณะถาม-ตอบ เช่นถามว่า เมื่อสังขารไม่มี เพราะสังขารดับ วิญญาณพึงปรากฏหรือ ซึ่งภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ไม่เป็นอย่างนั้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๑/๙๙)

ปริสสารัชชภัย: ภัยคือความครั่นคร้ามหวั่นเกรงสะพรึงกลัวในบริษัทหรือชุมชนคนหมู่มาก มาในพลสูตร กล่าวถึงภัย ๕ ประการ หนึ่งในนั้น คือ ปริสสารัชชภัย ๕ ประการนั้น คือ (๑) อาชีวิกภัย (ภัยเนื่องด้วยการเลี้ยงชีพ) (๒) อสิโลกภัย ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง (๓) ปริสสารัชชภัย ภัยคือความครั่นคร้ามในบริษัท (๔) มรณภัย ภัยคือความตาย (๕) ทุคคติภัย ภัยคือทุคติ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕/๔๔๑)

ปริสังกุปถะ, ชื่อหนทาง : ทางบนยอดเขาคิชฌกูฏ ทางบนคิชฌบรรพต ยอดเขานกแร้ง ชื่อปริสังกุปถะ มนุษย์ไปหาเงินทองต้องตอกหลักผูกเชือกไปขึ้นไปบนถิ่นนั้น ภูเขาลูกที่มีนกแร้งชื่อสุปัตเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้ชราอยู่ที่ทางปริสังกุปถะนี้

SAMPLE

ปัจจุบันชื่อภูเขาลูกนี้อยู่เมืองราชคฤห์ มีความสำคัญที่เป็นกรณีที่พระผู้มีพระภาคยกเป็นตัวอย่างภิกษุผู้ว่ายากที่พระวิหารเชตวันและบุตรที่ไม่เชื่อมารดาบิดา ย่อมถึงความพินาศมาในนวกนิบาตชาดก เรื่อง คิชฌชาดก กรณี ผู้ไม่ทำตามคำสอนย่อมพินาศ ทางบนคิชฌบรรพตชื่อว่า ปริสังกุปถะ เป็นของเก่าแก่ แร้งเลี้ยงดู มารดาบิดาผู้ชราอยู่ที่ทางนั้น โดยมากนกแร้งไปเที่ยวหามันขันงูเหลือมมาให้มารดาบิดาเหล่านั้นกิน ฝ่ายบิดา รู้ว่าแร้งสุปัตผู้ลูกมีปีกแข็งแล้ว กล้าหาญมักร่อนขึ้นไปสูง เที่ยวไปไกลๆ จึงได้กล่าวสอนลูกว่า ลูกเอ๋ย เมื่อใด เจ้ารู้ว่าแผ่นดินอันทะเลล้อมรอบ กลมดังกงจักร ลอยอยู่บนน้ำเหมือนใบบัว เมื่อนั้น เจ้าจงกลับเสียจากที่นั้น อย่าบินต่อจากนั้นไปอีกเลย แร้งสุปัตเป็นสัตว์มีกำลังมาก ปีกแข็ง ร่างกายสมบูรณ์ บินขึ้นไปถึงอากาศเบื้องบนโดยกำลังเร็ว เมื่อเหลียวกลับมาแลดูภูเขา และป่าไม้ทั้งหลาย ฯ ก็ได้แลเห็นแผ่นดินอันทะเลล้อมรอบกลมดังกงจักร เหมือนกับคำที่ตนได้ฟังมาจากสำนักแร้งผู้บิดา แร้งสุปัตนั้น ได้บินล่วงเลยที่นั้นขึ้นไปเบื้องหน้าอีก ยอดลมแรงได้ ประหารแร้งสุปัตผู้มีกำลังมากนั้นให้เป็นจุรณ์ แร้งสุปัตบินเกินไป ไม่สามารถจะกลับจากที่นั้นได้อีก ตกอยู่ในอำนาจ ของลมเวรัพภาวาต ถึงความพินาศแล้ว แม้ในศาสนานี้ก็เหมือนกัน ภิกษุใดไม่เชื่อถ้อยฟังคำของผู้ใหญ่ ภิกษุ นั้นเป็นผู้ชื่อว่าล่วงศาสนา ดุจแร้งล่วงเขตแดน ฉะนั้น ผู้ไม่ทำตามคำสอนของท่านผู้ใหญ่ ย่อมถึงความพินาศทั้งหมด (ขุ.ชา(บาลีสยามรัฐ)๒๗/๑๒๐๗-๑๒๑๓/๒๓๗)

ปริสัญญู : ผู้รู้จักบริษัท, รู้จักชุมชน, รู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้นๆ ว่าชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้นมาในธัมมัญญูสูตร กล่าวถึงภิกษุเป็นปริสัญญู รู้จักบริษัทว่า ‘นี้ขัตติยบริษัท นี้พราหมณบริษัท นี้คหบดีบริษัท นี้สมณบริษัท ในบริษัทนั้นเราควรเข้าไปหาอย่างนี้ ควรยืนอย่างนี้ควรทำอย่างนี้ ควรนั่งอย่างนี้ ควรกล่าวอย่างนี้ ควรสงบนิ่งอย่างนี้’ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๐/๓๓๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๗/๔๐๐,องฺ.สตฺตก(ไทย)๒๓/๖๘/๑๔๓)

ปริสาสูตร : พระสูตรว่าด้วยบริษัท มี ๔ สูตร แปลความหมายเหมือนกัน ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปริสาสูตร® พระสูตรว่าด้วยบริษัท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่า บริษัท ๓ จำพวก คือ (๑) บริษัทที่มีหัวหน้ายอดเยี่ยม หมายถึงบริษัทที่มีภิกษุผู้เป็นเถระ ไม่มักมาก ปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ถึงบริวารก็ประพฤติตามหัวหน้านั้น(๒)บริษัทที่แตกแยกกันหมายถึงบริษัทที่มีพวกภิกษุต่างบาดหมาง

ทะเลาะวิวาทกันใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่(๓)บริษัทที่สามัคคีกัน หมายถึง บริษัทที่มีพวกภิกษุพร้อมเพียงกัน ไม่วิวาทกัน มองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะทำให้ประสพบุญเป็นอันมากอยู่กันเหมือนพรหม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๐/๙๖/๓๒๘)

2.ปริสาสูตร[๒]พระสูตรว่าด้วยบริษัท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่า บริษัท ๓ จำพวก คือ (๑) บริษัทที่แนะนำยาก (๒) บริษัทที่แนะนำง่าย (๓) บริษัทที่แนะนำแต่พอประมาณก็รู้ได้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๕/๓๘๔)

3.ปริสาสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยบริษัทพระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ประทุษร้ายบริษัท ๔ จำพวก คือ (๑) ภิกษุ (๒) ภิกษุณี (๓) อุบาสก(๔) อุบาสิกา แต่ละจำพวก เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม แล้วตรัสว่า บุคคลผู้ทำบริษัทให้งามอีก ๔ จำพวก คือ (๑) ภิกษุ (๒) ภิกษุณี (๓) อุบาสก (๔) อุบาสิกา แต่ละจำพวก เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๑/๓๓๑)

4.ปริสาสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยบริษัท ตรัสว่า บริษัท ๘ คือ (๑) ขัตติยบริษัท (ชุมนุมกษัตริย์) (๒) พราหมณบริษัท (ชุมนุมพราหมณ์) (๓) คหบดีบริษัท (ชุมนุมคหบดี) (๔) สมณบริษัท (ชุมนุมสมณะ) (๕) จาตุมหาราชบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นจาตุมหาราช) (๖) ดาวดึงสบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นดาวดึงส์) (๗) มารบริษัท (ชุมนุมมาร) (๘) พรหมบริษัท (ชุมนุมพรหม) แล้วตรัสว่า ในแต่ละบริษัทนั้น เราจำได้ว่า เคยเข้าไปหาบริษัททั้ง ๘ หลายร้อยครั้ง ทั้งเคยนั่งพูดคุยและสนทนาในบริษัททั้ง ๘ นั้น บริษัททั้ง ๘ นั้น มีวรรณะเช่นใด เราก็มีวรรณะเช่นนั้น บริษัททั้ง ๘ มีเสียงเช่นใด เราก็มีเสียงเช่นนั้น เราชี้แจงให้บริษัททั้ง ๘ เห็นชัดด้วยธรรมีกถา และเมื่อเรากำลังพูดอยู่ ก็ไม่มีใครรู้ว่า ผู้กำลังพูดอยู่นี้เป็นใคร เป็นเทวดาหรือมนุษย์ ครั้นชี้แจงให้บริษัททั้ง ๘ เหล่านั้นเห็นชัดด้วยธรรมีกถาแล้ว ก็หายไปและเมื่อเราหายไปแล้ว ก็ไม่มีใครรู้ว่า ผู้ที่หายไปแล้วนี้เป็นใคร เป็นเทวดาหรือมนุษย์ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๓๗๑)

ปริสุทธสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมอันบริสุทธิ์(สูตรที่๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ อันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินเกิดขึ้นได้ เพราะความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖/๒๐)

ปริสุทธสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมอันบริสุทธิ์สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ อันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินเกิดขึ้นในวินัยของพระสุคตเท่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗/๒๐)

SAMPLE

ปริสุทธะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าปริสุทธะ ผู้เป็นจอมมนุษย์ มีพลานุภาพมากมาในทุสสทายกเถราปทานประวัติในอดีตชาติของพระทุสสทายกเถระ ท่านเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นราชโอรสอยู่ในติวรานครที่น่ารื่นรมย์ได้เครื่องบรรณาการแล้ว จึงได้ถวายพระผู้มีพระภาค ผู้สงบระงับ พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ทรงรับ(เครื่องบรรณาการ)แล้วใช้พระหัตถ์ลูบผ้าครั้นทรงรับแล้วได้เสด็จเหาะขึ้นสู่นภากาศ เมื่อพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จไป ผ้าปลิวตามไปเบื้องพระปฤษฎางค์ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในพระองค์ว่า พระพุทธเจ้าของพวกเราทรงเป็นบุคคลผู้เลิศ ในกัลปที่ ๙๔ นับจากกัลปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายผ้าไว้ในครั้งนั้นจึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัลปที่ ๖๗ แต่กัลป์นี้ในกาลนั้นได้มีพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นจอมมนุษย์มีพระนามว่าบริสุทธิ์(ปริสุทธะ) มีพลมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ เราทำให้แจ้งชัดแล้ว พระพุทธศาสนาเราได้ทำเสร็จแล้ว (ขุ.อป. (บาลีสยามรัฐ) ๓๒/๑๗๐/๒๐๘)

ปริหานธรรม : ธรรมที่เสื่อมไป,ความเสื่อม, ธรรมที่ภิกษุให้กิเลสนั้นอยู่อาศัย ไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่กำจัดเสีย ไม่ให้หายไป ข้อนั้นภิกษุพึงทราบว่า ย่อม เสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย มาในปริหานธัมมสูตร ว่าด้วยปริหานธรรม คือ ธรรมที่เป็นบาปอกุศลมีความดำริซ่านไป เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปทางตา ถ้าภิกษุให้กิเลสนั้นอาศัยอยู่ ไม่ละไม่บรรเทา ไม่ทำให้หมดสิ้นไป ไม่ให้ถึงความไม่มีอีก ข้อนั้นภิกษุพึงทราบว่า ‘เรากำลังเสื่อมจากกุศลธรรม นี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นความเสื่อม’ (สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๙๖/๑๐๖, สำ.สฬา.อ. ๓/๙๖/๓๕)

ปริหานธัมมสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยปริหานธรรม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปริหานธรรม ได้แก่การที่ภิกษุให้กิเลสอาศัยอยู่ โดยไม่ละ ไม่บรรเทา ไม่ทำให้หมดสิ้นไป ไม่ให้ถึงความไม่มีอีก เพราะเห็นรูปทางตา ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายและรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจ อปริหานธรรม ได้แก่การที่ภิกษุไม่ให้กิเลสอาศัยอยู่ โดยละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก เพราะเห็นรูปทางตาเป็นต้น อภิภายตนะ ๖ ได้แก่การที่ภิกษุสามารถครอบงำอายตนะ ๖ ได้ เพราะเห็นรูปทางตาเป็นต้นแล้ว ไม่มีความดำริซ่านไป (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๖/๑๐๖)

ปริหานสูตร : มี ๔ สูตร แปลความหมายต่างกันและมีองค์ธรรมต่างกัน ทั้ง ๔ สูตร กล่าวคือ

SAMPLE

1.ปริหานสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้พระเสขะเสื่อม พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะมี ๘ คือ (๑) ความเป็นผู้ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๖) ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๗) ความเป็นผู้ชอบธรรมเป็นเครื่องข้อง (๘) ความเป็นผู้ชอบปปัญจธรรม แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะมี ๘ คือ (๑) ความเป็นผู้ไม่ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ไม่ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ไม่ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๖) ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค (๗) ความเป็นผู้ไม่ชอบธรรมเป็นเครื่องข้อง (๘) ความเป็นผู้ไม่ชอบปปัญจธรรม (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๙/๓๙๙)

2.ปริหานสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยความเสื่อมแห่งพระสัทธรรม ท่านพระภัททะถามท่านพระอานนท์ว่า อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมเสื่อม และเป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมไม่เสื่อม ท่านพระอานนท์ตอบว่า เพราะบุคคลไม่เจริญสติปัฏฐาน ๔ พระสัทธรรมจึงเสื่อม ถ้าเจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็จะไม่เสื่อม (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๐/๒๔๗)

3.ปริหานสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุแห่งความเสื่อม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ความชอบทำการงาน (๒) ความชอบการพูดคุย (๓) ความชอบการนอนหลับ เป็นเหตุแห่งความเสื่อมสำหรับพระเสขะ ส่วนธรรมที่ตรงกันข้ามจากธรรม ๓ ประการ เป็นเหตุแห่งความเจริญสำหรับพระเสขะ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๙/๔๔๐)

4.ปริหานสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มีธรรมเสื่อม พระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้มีธรรมที่เสื่อมไป และบุคคลผู้มีธรรมที่ไม่เสื่อม ด้วยเหตุเท่าไร

ภิกษุเหล่านั้นเรียนว่า กระผมทั้งหลายมาแต่ที่ไกลเพื่อทราบเนื้อความแห่งภาษิตนี้ในสำนักของท่านสารีบุตร ขอท่านสารีบุตรจงอธิบายเนื้อความนี้เถิด ภิกษุทั้งหลายฟังต่อจากท่านสารีบุตรแล้ว จักทรงจำไว้

เมื่อภิกษุเหล่านั้นกล่าวเช่นนี้แล้ว พระสารีบุตรจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **บุคคลผู้มีธรรมที่เสื่อมไป** ด้วยเท่านี้ คือ ภิกษุ (๑) ไม่ได้ฟังธรรมที่ยังไม่เคยฟัง (๒) ธรรมที่ภิกษุนั้นเคยฟังแล้ว ถึงความเลอะเลือน (๓) ธรรมที่ภิกษุนั้นเคยสัมผัสด้วยใจมาก่อน ไม่ปรากฏแก่เธอ (๔) ภิกษุนั้นย่อมไม่รู้ธรรมที่ยัง

ไม่เคยรู้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **บุคคลผู้มีธรรมที่ไม่เสื่อม** ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุ (๑) ได้ฟังธรรมที่ยังไม่เคยฟัง (๒) ธรรมที่ภิกษุนั้นเคยฟังแล้ว ไม่ถึงความเลอะเลือน (๓) ธรรมที่ภิกษุนั้นเคยสัมผัสด้วยใจมาก่อน ปรากฏแก่เธอ (๔) ภิกษุนั้นย่อมรู้ธรรมที่ยังไม่เคยรู้

พระสารีบุตรกล่าวว่า หากภิกษุเป็นผู้ไม่ฉลาดในวาระจิตของผู้อื่น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตของตน เปรียบเหมือนสตรีหรือบุรุษที่ยังหนุ่มสาว มีปกติชอบแต่งตัว ส่องดูเงาหน้าของตนในกระจกเงาหรือในภาชนะน้ำที่ใส ถ้าเห็นธุลีหรือจุดดำที่หน้าก็พยายามขจัดธุลีหรือจุดดำนั้นเสีย หากไม่เห็นก็ดีใจว่า เป็นลาภของเรา หน้าของเราสะอาด เกลี้ยงเกลา ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นมีการพิจารณาที่เป็นอุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลายว่า (๑) เราไม่มีอภิชฌาอยู่โดยมากหรือ ธรรมนี้มีอยู่พร้อมแก่เราหรือไม่ (๒) เรา ไม่มีจิตไม่พยาบาทอยู่โดยมากหรือ ธรรมนี้มีอยู่พร้อมแก่เราหรือไม่ (๓) เราปราศจากถีนมิทธะอยู่โดยมากหรือ ธรรมนี้มีอยู่พร้อมแก่เราหรือไม่ (๔) เรามีจิตไม่ฟุ้งซ่านอยู่โดยมากหรือ ธรรมนี้มีอยู่พร้อมแก่เราหรือไม่ (๕) เราข้ามพ้นความสงสัยแล้วอยู่โดยมากหรือ ธรรมนี้มีอยู่พร้อมแก่เราหรือไม่ (๖) เราไม่มักโกรธอยู่โดยมากหรือ ธรรมนี้มีอยู่พร้อมแก่เราหรือไม่ (๗) เรามีจิตไม่เศร้าหมองอยู่โดยมากหรือ ธรรมนี้มีอยู่พร้อมแก่เราหรือไม่ (๘) เราได้ปราโมทย์ในธรรมภายในหรือ ธรรมนี้มีอยู่พร้อมแก่เราหรือไม่ (๙) เราได้ความสงบแห่งจิตภายในหรือ ธรรมนี้มีอยู่พร้อมแก่เราหรือไม่ (๑๐) เราได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งหรือไม่

ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ ไม่พิจารณาเห็นกุศลธรรมเหล่านี้แม้ทั้งหมดในตน ควรทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อได้กุศลธรรมเหล่านี้ทั้งหมด เปรียบเหมือนบุคคลที่ถูกไฟไหม้ผ้าหรือศีรษะแล้วพึงทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อดับไฟนั้น

ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ พิจารณาเห็นกุศลธรรมบางเหล่าว่ามีในตน พิจารณาเห็นกุศลธรรมบางเหล่าว่าไม่มีในตน ก็ควรตั้งมั่นในกุศลธรรมทั้งหลายที่เห็นว่ามีในตน แล้วควรทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อได้กุศลธรรมที่พิจารณาเห็นว่าไม่มีในตนเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุคคลที่ถูกไฟไหม้ผ้าหรือศีรษะแล้วพึงทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อดับไฟนั้น

ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ พิจารณาเห็นกุศลธรรมเหล่านี้แม้ทั้งหมดว่ามีในตน ก็ควรตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมเหล่านั้นแล้วทำความเพียรเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายให้ยิ่งขึ้นไป (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๕/๑๒๐)

SAMPLE

ปริหานิสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุเสื่อม พระสารีบุตรแสดงธรรมเป็นเหตุเสื่อมแห่งภิกษุหรือภิกษุณี ๔ คือ (๑) มีราคะหนา (๒) มีโทสะหนา (๓) มีโมหะหนา (๔) ไม่มีปัญญาจักษุในเรื่องที่ควรและไม่ควรอันลึกซึ้ง เพราะการมีธรรม ๔ อยู่ในตนนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีความเสื่อม แล้วแสดงธรรมที่ไม่เป็นเหตุเสื่อมแห่งภิกษุหรือภิกษุณี ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๘/๒๑๘)

ปริหานิสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ คือ (๑) ความเป็นผู้ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๖) ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๗) ความเป็นผู้ชอบรับภาระขวนขวายในกิจของสงฆ์ แล้วตรัสว่าธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๘/๔๓)

ปริหานิสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่อุบาสก คือ (๑) ละเลยการเยี่ยมเยียนภิกษุ (๒) ทอดทิ้งการฟังสัทธรรม (๓) ไม่ศึกษาในอธิศีล (หมายถึงศีล ๕ และศีล ๑๐) (๔) ไม่มีความเลื่อมใสมากในภิกษุผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะและผู้เป็นมัชฌิมะ(๕) ฟังธรรมอย่างคอยคิดโต้แย้ง เพ่งโทษ (๖) แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ (๗) ทำอุปการะนอกศาสนาก่อน(คือให้เครื่องไทยธรรมแก่เดียรถีย์ก่อนแล้วจึงถวายแก่ภิกษุในภายหลัง) แล้วตรัสว่า ธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่อุบาสก คือ (๑) ไม่ละเลยการเยี่ยมเยียนภิกษุ (๒) ไม่ทอดทิ้งการฟังสัทธรรม (๓) ศึกษาในอธิศีล (๔) มีความเลื่อมใสมากในภิกษุผู้เป็นเถระผู้เป็นนวกะและผู้เป็นมัชฌิมะ (๕) ฟังธรรมอย่างไม่คอยคิดโต้แย้งไม่เพ่งโทษ (๖) ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ (๗) ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๙/๔๔)

ปรึกษา : หารือ ขอความเห็น ขอคำแนะนำ ร่วมกันพิจารณาหารือเพื่อหาข้อตกลง มา ในสารีปุตตเถรมาตุเปติวัตถุ เมื่อมารดาของท่านกล่าวว่า ลูกน้อยเอ๋ย ขอลูกจงให้ทานเพื่อแม่ ครั้นให้แล้วจงอุทิศส่วนบุญนั้นให้แม่บ้าง ถ้ากระไร แม่จะพึงพ้นจากการกินหนองและเลือด พระสารีบุตรเถระฟังคำของมารดาแล้วคิดจะช่วยเหลือ จึงปรึกษาพระมหาโมคคัลลานเถระ พระอนุรุทธะ และพระกัปปินะ ได้สร้างกุฏี ๔ หลัง แล้วถวายกุฏี ข้าว และน้ำ แด่พระสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ อุทิศส่วนบุญให้มารดา ในลำดับที่พระเถระอุทิศส่วนบุญให้นั่นเอง วิบากคือ อาหาร

น้ำดื่ม และเครื่องนุ่งห่ม ก็เกิดขึ้นแก่นางเปรตนั้น นี้เป็นผลแห่งทักษิณา (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๒๑/๑๘๘)

ปรุงแต่ง : ยึดติด,เกาะติด,เกาะแน่น,ซ่อมแซม,ประกอบ,ตกแต่ง มาในปริวีมังสนสูตร ความว่า ภิกษุนั้นรู้ชัดสังขารทั้งหลาย จึงรู้ชัดความเกิดแห่งสังขาร รู้ชัดความดับแห่งสังขาร รู้ชัดปฏิปทาอันเหมาะสมที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร และเธอผู้ปฏิบัติอย่างนั้น ชื่อว่าผู้มีปกติประพฤติตามธรรม เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์ เพื่อความดับแห่งสังขารโดยชอบ ทุกประการ ถ้าบุรุษบุคคลนี้ตกอยู่ในอวิชชา ถ้าสังขารที่เป็นบุญปรุงแต่ง วิญญาณก็ประกอบด้วยบุญ ถ้าสังขารที่เป็นบาปปรุงแต่ง วิญญาณก็ประกอบด้วยบาป ถ้าสังขารที่เป็นอาเนญชาปรุงแต่ง วิญญาณก็ประกอบด้วยอาเนญชา (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๕๑/๑๐๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๒/๖๒๔)

ปโรสตชาดก : ชาดกว่าด้วยคนมีปัญญาคนเดียว ประเสริฐกว่าคนไม่มีปัญญา ๑๐๐ กว่า คนมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤาษีโพธิสัตว์กล่าวยกย่องศิษย์ผู้มีปัญญาพิจารณารู้เหตุผลของภาษิตเพียงคนเดียวว่าประเสริฐกว่าคนโง่ตั้ง ๑๐๐ คน ที่เพ่งพินิจอยู่ตลอด ๑๐๐ ปี ศิษย์โง่เขลาตั้งมากมายจะประเสริฐอะไร(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐๑/๔๒)

ปโรสหัสสชาดก : ชาดกว่าด้วยคนมีปัญญาคนเดียวประเสริฐกว่าคนโง่ตั้ง ๑,๐๐๐มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤาษีโพธิสัตว์ก่อนตายได้บอกให้พวกศิษย์เคารพนับถือศิษย์ผู้เป็นหัวหน้า แต่พวกศิษย์โง่ ๆ ไม่เชื่อฟัง ท่านจึงมาแสดงคุณพิเศษบรรยายอานุภาพของตนว่า บรรดาพวกที่มาประชุมกัน ๑,๐๐๐ กว่าคน พวกเขาเป็นคนไม่มีปัญญา พึงคร่ำครวญตลอด ๑๐๐ ปี สู้คนมีปัญญาที่รู้แจ้งเนื้อความที่เรากล่าวเพียงคนเดียวยังประเสริฐกว่า ศิษย์โง่เขลามากมายจะประเสริฐอะไร พวกศิษย์จึงยอมเชื่อฟังและตั้งอยู่ในโอวาทของศิษย์ผู้พี่(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙๙/๔๑)

ปโรสหัสสสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุกว่า ๑,๐๐๐ รูป สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัดเป็นต้นด้วยธรรมีกถาซึ่งภิกษุเหล่านั้นต่างก็ใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่

ท่านพระวังคีสะครั้นเห็นเช่นนั้นจึงทูลสรรเสริญด้วยคำที่ตนไม่ได้ตรึกตรองไว้เลยว่า ภิกษุกว่า ๑,๐๐๐ รูป เข้าไปเฝ้าพระสุคต ผู้ทรงแสดงพระธรรมอันปราศจากธุลีคือนิพพานอันไม่มีภัย พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีหมู่ภิกษุแวดล้อมทรงดงามจริง พระองค์ทรงพระนามว่านาคะ เป็นพระฤาษีผู้สูงสุดกว่าฤาษี ทรงโปรยฝนอมตธรรมให้ตกรดพระสาวก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงครอบงำทาง

เป็นที่เกิดแห่งมาร ทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงใจดุจตะปู ท่านทั้งหลายจงดูพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงทำการปลดเปลื้องกิเลส ผู้อันตัณหา มานะและทิฏฐิอิงอาศัยไม่ได้ ผู้ทรงจำแนกธรรมได้นั้น ผู้ตรัสทางไว้หลายอย่างเพื่อถอนโอฆกิเลส ผู้ทำแสงสว่างให้เกิด ทรงรู้แจ่มแจ้งได้เห็นนิพพานเป็นเหตุล่วงพ้นวิญญาณฐิติได้ ครั้นทรงรู้และทำให้แจ้งจึงได้แสดงธรรมอันเลิศ เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมไว้ดีอย่างนี้ ท่านผู้รู้แจ้งธรรมจะมีความประมาทได้อย่างไรภิกษุผู้ไม่ประมาทในคำสอนของพระองค์พึงตั้งใจศึกษาทุกเมื่อ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๖/๓๑๔)

ปลงชีวิตบิดา : ปิตุฆาต ฆ่าบิดา เป็นอนันตริยกรรมกล่าวถึง ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลปลงชีวิตมารดา ประสงค์จะลบล้างกรรมนั้นจึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ (อภิ.ม.(ไทย)๔๑/๔๕/๕๐๗)

ปลงชีวิตพระอรหันต์ : อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์ กรรมหนักที่สุดฝ่ายบาปอกุศล ซึ่งให้ผลทันที สภาวธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองโดยอุปนิสสยปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อนันตรูปนิสสยะและปกตูปนิสสยะ ฯลฯ ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ ปลงชีวิตพระอรหันต์ ประสงค์จะลบล้างกรรมนั้นจึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ (อภิ.ม.(ไทย)๔๑/๔๕/๕๐๗)

ปลงชีวิตมารดา : มาตุฆาต ฆ่ามารดา กรรมหนักที่สุดฝ่ายบาปอกุศล ซึ่งให้ผลทันที สภาวธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองโดยอุปนิสสยปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อนันตรูปนิสสยะและปกตูปนิสสยะ ฯลฯ ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลปลงชีวิตมารดา ประสงค์จะลบล้างกรรมนั้นจึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ (อภิ.ม.(ไทย)๔๑/๔๕/๕๐๗)

ปลงผม : โกนผม ขูดผมหรือขนด้วยคมมีด ชื่อวันที่พระสงฆ์โดยเฉพาะพระสงฆ์ในเมืองไทยปลงผม ตรงกับวันขึ้น ๑๔ ค่า หรือ แรม ๑๔ ค่า ถ้าเป็นเดือนขาดก็เป็น แรม ๑๓ ค่า เรียกว่า วันโกน, คู่กับ วันพระ; (ปาก) ชื่อวันก่อนวันพระวันหนึ่งได้แก่วันขึ้น ๗ ค่า ขึ้น ๑๔ ค่า แรม ๗ ค่า และแรม ๑๔ ค่า ถ้าเป็นเดือนขาดก็แรม ๑๓ ค่า เรียกว่า วันโกน. โกนผม ใช้มีดโกน ภิกษุจะว่างเว้นปลงผมได้ผมยาวไม่เกิน ๒ นิ้ว หรือ ๒ เดือนเพราะปฏิบัติตามพุทธบัญญัติ ความว่าคหบดี หรือบุตรคหบดีผู้เกิดภายหลังในตระกูลใดตระกูลหนึ่ง ฟังธรรมนั้นแล้วได้ศรัทธาในตถาคต ได้ศรัทธาแล้วพิจารณาเห็นว่า ‘ฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้อยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ที่ขัดแล้วนี้ มิใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรจะ

SAMPLE

ปลงผม และหนวด ครองผ้ากาสายะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต' สมัยต่อมาเขาได้ละกองโภคทรัพย์น้อยใหญ่ เครือญาติน้อยใหญ่แล้ว ปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๕)

ปลงพระเกศา : ปลงพะเกศาของพระมหากษัตริย์ที่เนรเทศออกจากแคว้น มาในอัมพัฏฐสูตร ท่านเห็นว่า พวกกษัตริย์ในโลกนี้ปลงพระเกศากษัตริย์องค์หนึ่งแล้วมอมด้วยเถ้า เนรเทศออกจากแว่นแคว้นหรือจากเมืองเพราะความผิดบางอย่าง กษัตริย์องค์นั้นควรจะได้นั่งร่วมกันหรือกินดื่มร่วมกันคนอื่น (พราหมณ์หรือไม่) ตอบว่า "ควรจะได้ ท่านพระโคดม" "พราหมณ์ควรจะเชิญเขาให้มาบริโภคในงานเลี้ยงเพื่อผู้ตาย งานมงคล งานยัญพิธีหรืองานเลี้ยงแขกเหรื่อบ้างหรือไม่" "ควรเชิญให้มาบริโภค" "พราหมณ์ควรจะบอกมนตร์ให้เขาหรือไม่" "ควรจะบอก" "เขาควรถูกห้ามเกี่ยวข้องกับสตรีหรือไม่" "ไม่ควรถูกห้าม" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "อัมพัฏฐะ กษัตริย์ที่ถูกกษัตริย์ด้วยกัน ปลงพระเกศา มอมด้วยเถ้าแล้วเนรเทศออกจากแว่นแคว้นหรือจากเมือง ชื่อว่าเป็นผู้ถึงความตกต่ำอย่างยิ่ง กษัตริย์เมื่อถึงความตกต่ำอย่างยิ่งเช่นนี้ ก็ยังจัดว่าประเสริฐอยู่ พราหมณ์ต่างหากที่ยังต่ำกว่า สมดังคาถาที่สนังกุมารพรหมกล่าวไว้ว่า ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะจัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์' (ที.สี.(ไทย)๙/๒๗๖/๙๘,ที.สี.(ไทย)๙/๒๗๗/๙๙)

ปลงพระเกศาและพระมัสสุ : ปลงผม และ หนวด พระสมณะโคดมเสด็จออกผนวช ทรงปลงพระเกศาและมัสสุ มาในโทณทัณฑสูตร กล่าวถึงพราหมณ์โสณทัณฑะแสดงพระพุทธคุณ เมื่อพวกพราหมณ์กล่าวอย่างนี้ พราหมณ์โสณทัณฑะได้กล่าวว่า "ท่านทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น พวกท่านโปรดฟังเราบ้าง เรานี่แหละควรไปเข้าเฝ้าท่านพระโคดม ท่านพระโคดมไม่ควรเสด็จมาหาเรา ได้ทราบว่า พระสมณะโคดมทรงเป็นผู้มีพระชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายพระชนกและฝ่ายพระชนนี ทรงถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้เพราะอ้างถึงชาติตระกูลด้วยเหตุนี้ ท่านพระโคดมจึงไม่ควรเสด็จมาหาเรา เราต่างหากควรไปเข้าเฝ้าท่านพระโคดม ท่านทั้งหลาย ข่าวว่า พระสมณะโคดมทรงละพระประยูรญาติผนวชแล้ว ทรงสละทรัพย์สินเงินทองมากมายทั้งที่ฝังอยู่ในพื้นดินและในอากาศผนวชแล้ว พระสมณะโคดมกำลังหนุ่มแน่นมีพระเกศาดำสนิท ทรงพระเจริญอยู่ในปฐมวัยเสด็จออกจากพระราชวังไปผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อพระชนกพระชนนีไม่ทรงปรารถนา(จะให้เสด็จออกผนวช) มีน้ำพระเนตรชุ่มพระพักตร์ทรงกันแสงอยู่ พระสมณะโคดมทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุแล้วครองผ้ากาสาวพัสตร์เสด็จ

ออกจากพระราชวังไปผนวชเป็นบรรพชิต (ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๔/๑๑๔,ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๒/๑๒๘)

ปลงพระชนม์ : ฆ่า รอบฆ่า สังหาร พระมหากษัตริย์ถูกรอบปลงพระชนม์ ดังพระเจ้าอชาตศัตรูผู้ปลงพระชนม์พระราชบิดาผู้ทรงธรรม มาในสามัญญผลสูตร กล่าวถึง พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ที่ความผิดได้ครอบงำเขาผู้โง่เขลาเบาปัญญาซึ่งได้ปลงพระชนม์พระราชบิดาผู้ทรงธรรม เพราะต้องการความเป็นใหญ่ โดยพระเจ้าอชาตศัตรูจะเป็นพระราชาผู้มีอำนาจเต็มที่แล้ว พระเทวทัตยังปลุกปั่นพระองค์ให้ทรงหวาดระแวงพระราชบิดาต่อไปอีกว่า หากปล่อยพระเจ้าพิมพิสารไว้ก็จะเป็นอันตรายต่อการครองราชบัลลังก์ของพระองค์ ด้วยเหตุนี้พระเจ้าอชาตศัตรูจึงได้สั่งให้ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสาร ด้วยการทรมานอย่างสุดแสนโหดร้ายทารุณ ครั้งนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูทรงสั่งให้ขังพระราชบิดาไว้ในห้องแล้วรมควัน สั่งห้ามส่งพระกระยาหารและห้ามเยี่ยมโดยเด็ดขาด แต่เนื่องจากพระเจ้าพิมพิสารเป็นพระโสดาบันบุคคล ดังนั้นแม้จะขาดพระกระยาหาร ทั้งยังถูกรมด้วยควันไฟก็ยังสามารถดำรงพระชนม์ชีพอยู่ได้ โดยอาศัยปิติสุขอันเกิดจากมรรคผลด้วยวิธีเดินจงกรม มิหนำซ้ำพระวรกายยังเปล่งปลั่งยิ่งขึ้นอีกด้วย เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบเรื่อง จึงรับสั่งให้ช่างตัดผมเอามีดโกนกรีดฝ่าพระบาททั้งสองข้างของพระเจ้าพิมพิสารเอาน้ำมันผสมเกลือทา แล้วย่างด้วยถ่านไม้ตะเคียนที่กำลังคุแดง อีกต่อหนึ่งพระเจ้าพิมพิสารทรงเกิดทุกขเวทนาอย่างแรงกล้าไม่นานนักก็สวรรคต กล่าวกันว่า ในภพชาติหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารทรงลบหลู่ดูถูกพระรัตนตรัย ด้วยการทรงฉลองพระบาทเข้าไปยังลานพระเจดีย์ และเอาพระบาทที่เปรอะเปื้อนเหยียบเสื่อกกที่เขาปูไว้สำหรับนั่งฟังธรรม บาปกรรมในครั้งนั้นรวมกับผลกรรมที่ทรงเคยก่อเวรปาณาติบาตจากการศึกสงครามในอดีตได้ตามมาสนองพระองค์ในที่สุด (ที.สี.(ไทย)๙/๒๕๐/๘๕,ที.สี.(ไทย)๙/๒๕๑/๘๕,ที.สี.(ไทย)๙/๒๕๓/๘๖)

ปลงพระชนมายุสังขาร : ตัดสินใจว่าจะตายวันนี้,กำหนดวันตาย พระพุทธเจ้าได้ทรงตั้งพระทัยว่า **"นับแต่นี้ต่อไปอีกสามเดือน** ตถาคตจักดับขันธปรินิพพาน" การปลงอายุสังขารจึงมีความหมายในภาษาสามัญว่า การกำหนดวันตายไว้ล่วงหน้านั่นเอง มีขึ้นในวันมาฆบูชา ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เมื่อมีพระชมมายุได้ ๘๐ พระชันษา ซึ่ง ณ เวลานั้น ทรงได้ตรัสรู้แล้วเผยแพร่พระธรรมคำสั่งสอนมานานถึง ๔๕ ปีแล้ว มาในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึง ทรงปลงพระชนมายุสังขารเวลานั้น พระผู้มีพระภาคทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงปลงพระชนมายุสังขารแล้ว ณ ปาวาลเจดีย์ เมื่อพระองค์ทรงปลงพระชนมายุสังขารแล้วได้เกิดแผ่นดินไหวอย่าง

SAMPLE

รุนแรงน่าสะพรึงกลัว ขนพองสยองเกล้า ทั้งกลองทิพย์ก็ดังกึกก้อง ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงทราบความนั้น จึงทรงเปล่งพระอุทานในเวลานั้นดังนี้ว่า พระมุนีละกรรมทั้งที่ชั่งได้และที่ชั่งไม่ได้ อันเป็นเหตุก่อกำเนิด เป็นเครื่องปรุงแต่งภพได้แล้ว ยินดีในภายใน มีใจมั่นคง ทำลายกิเลสที่เกิดในตนได้ เหมือนนักรบทำลายเกราะได้ฉะนั้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๙/๑๑๖,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕๑/๒๘๓)

ปลงภาระได้แล้ว :สลัด คลาย จาง ตัดขาด ดับตัณหา พระพุทธเจ้าข้า หรือภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ไม่มีอาสวกิเลส อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้วไม่มีหน้าที่ต้องทำอีก บรรลุประโยชน์สูงสุดแล้ว สิ้นกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ มาในเขมสูตร ความว่า เมื่อท่านพระเขมะหลีกไปไม่นาน ท่านพระสุมนะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุใดเป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘ผู้ที่ประเสริฐกว่าเราไม่มี’ ว่า ‘ผู้ที่เสมอกับเราไม่มี’ หรือว่า ‘ผู้ที่ด้อยกว่าเราไม่มี” (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๙/๕๑๗)

ปลงอายุสังขาร: สลัดลงซึ่งปัจจัยปรุงแต่งอายุ, ปลงอายุสังขาร, สละวงการปรุงแต่งอายุ, เลิกความคิดที่จะดำรงชีวิตอยู่ต่อไป, ตกลงใจกำหนดการสิ้นลงอายุ, พระพุทธเจ้าปลงอายุสังขาร ทรงพิจารณาเห็นว่าบริษัท ๔ ว่ามีคุณสมบัติพร้อมและพรหมจริยะคือพระศาสนานี้เจริญแพร่หลายไพบูลย์ดีแล้ว จึงตกลงพระทัยว่าอีก ๓ เดือนแต่นั้นไป จะปรินิพพาน มาในมหาปรินิพพานสูตร ในส่วนเหตุที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง ๘ ประการ หนึ่งในนั้นข้อที่ ๗ กล่าวถึงคราวที่ตถาคตมีสติสัมปชัญญะ ปลงอายุสังขาร แผ่นดินนี้ก็ไหว สั่นสะเทือน เลื่อนลั่น นี้เป็นเหตุปัจจัยประการที่ ๗ ที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เราเคยบอกเธอไว้ก่อนมิใช่หรือว่า ความพลัดพราก ความทอดทิ้ง ความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทุกอย่างจะต้องมี ฉะนั้น จะพึงหาได้อะไรจากที่ไหนในสังขารนี้ สิ่งที่เกิดขึ้น มีขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมีความแตกสลายเป็นธรรมดา เป็นไปไม่ได้ที่จะปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นจงอย่าแตกสลายไปเลย ตถาคตสละ คลาย ปล่อย ละ วางสิ่งนั้นได้แล้ว ปลงอายุสังขารแล้ววาจาที่ตถาคตกล่าวไว้ว่า ‘อีกไม่นาน การปรินิพพานของตถาคตจะมี จากนี้ไปอีก ๓ เดือน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๑/๑๑๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๗/๑๒๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๓/๑๓๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐๒/๔๐๐)

SAMPLE

ปลดเปลื้อง : ทำให้หลุดพ้นเพื่อแบ่งเบาหรือให้หมดไป, ทำให้หลุดพ้น, บรรเทา,ช่วยเหลือ,ทำอาการที่หนักให้เบาลง ทำให้สร่าง แม้แต่ปลดเปลื้องทิฏฐิมานะอันชั่วของอริฏฐภิกษุมาในวัสสการสูตร กล่าวถึงอริฏฐภิกษุผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้งภิกขุทั้งหลายกล่าวกะท่านว่า ทิฏฐิชั่วเช่นนี้ได้ เกิดขึ้นแก่ท่าน อริฏฐภิกษุกล่าวว่า “เหมือนจะเป็นอย่างนั้นท่านทั้งหลาย เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว จนกระทั่งว่าธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไม่ใช่ธรรมก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพ ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นปรารถนาจะปลดเปลื้องอริฏฐภิกษุผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้งจากทิฏฐิชั่วนี้ จึงซักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนด้วยคำพูดว่า “ท่านอริฏฐะท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ อย่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาค การกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคไม่ได้ตรัสอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมที่ก่ออันตรายว่าเป็นธรรมก่ออันตรายไว้โดยประการต่าง ๆ และธรรมเหล่านั้นก็สามารถก่ออันตรายให้แก่ผู้ซ่องเสพได้จริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘กามทั้งหลายมีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนร่างโครงกระดูก มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมากมีโทษยิ่งใหญ่ บุคคลผู้รู้แจ้งทางปลดเปลื้องสรรพสัตว์จากบ่วงแห่งมัจจุราช ประกาศธรรมที่ควรรู้ที่เกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ชนจำนวนมากเลื่อมใส เราเรียกบุคคลนั้น ผู้ฉลาดในธรรมที่เป็นทางและมิใช่ทางแห่งธรรมผู้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ปลดเปลื้องภาระได้หมดแล้ว เป็นพุทธะ ธำรงชาติสุดท้ายว่า เป็นมหาบุรุษ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๔/๒๔๖,องฺ.จตุกก.(ไทย)๒๑/๓๕/๕๗)

ปล้น : แย่ง,แย่งชิง,ดักจี้, เยื้อแย่งชิงทรัพย์สินของเจ้าของทรัพย์ต่อหน้า มีลักษณะปล้นสะดมโดยยกเค้า ปล้นในบ้านหลังเดียว ดักปล้นที่ทางเปลี่ยว มาในพรหมชาลสูตร เรื่อง จูฬศีล ปุถุชนเมื่อกล่าวยกย่องตถาคต ว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้นและการขู่กรรโชก เป็นความคิดของครูปูรณกัสสปะที่เป็นอกิริยวาทะ = ลัทธิที่ถือว่าทำแล้วไม่เป็นอันทำ มีการ ปล้น ตัดช่องย่องเบา ทำโจรกรรมในบ้านหลังเดียว ดักซุ่มที่ทางเปลี่ยว เป็นชู้ พูดเท็จ ผู้ทำ(เช่นนั้น) ก็ไม่จัดว่าทำบาป สามัญญผลสูตร จุลศีล ว่า ภิกษุเว้นขาดจากการตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก ทั้งหมดนี้คือศีลของภิกษุ(ที.สี.(ไทย)๙/๑๐/๕,ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๖/๕๓,ที.สี.(ไทยป๙/๑๙๔/๖๗,ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๘/๑๓๑,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๓๖๕/๔๓๘)

ปลันชาวนิคม : แย่งชิง, เยื้อแย่ง, ดักจี้, ข่มขู่เอาทรัพย์ ปลดทรัพย์สินจากชาวบ้านหรือหมู่บ้านต่อหน้า มาในสัพพมิทังกัมมโตติกถา เป็นบทสนทนาของสกวาที (สก.) ประกับปรวาที(ปร.) ความว่า บุคคลพึงลักทรัพย์ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ตัดช่องย่องเบา ปล้นสะดม ปล้นเรือนหลังเดียว ดักปล้นในทางเปลี่ยว ผิดภรรยาผู้อื่น ปล้นชาวบ้าน ปล้นชาวนิคม พึงถวายทาน จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะวิบากของกรรมใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๘๔/๘๒๐)

ปล้นชาวบ้าน : แย่งชิง, เยื้อแย่ง, ดักจี้, ยกเค้าทรัพย์ของชาวบ้านต่อหน้า มาในสัพพมิทังกัมมโตติกถา เป็นบทสนทนาของสกวาที (สก.) ประกับ ปรวาที (ปร.) สก.ถามว่า บุคคลพึงลักทรัพย์พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ตัดช่องย่องเบา ปล้นสะดม ปล้นเรือนหลังเดียว ดักปล้นในทางเปลี่ยว ผิดภรรยาผู้อื่น ปล้นชาวบ้าน ปล้นชาวนิคม และถวายทาน จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะวิบากของกรรมใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๘๔/๘๒๐)

ปล้นบ้าน : แย่งชิง, เยื้อแย่ง, ดักจี้,ยกเค้าทรัพย์ของคนในบ้านเรือนนั้นไปต่อหน้า มาในมหาทุกขักขันธสูตร กล่าวถึง โทษของกามเป็นที่ของการถูกปล้นบ้าน ว่า เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ชนทั้งหลายตัดช่องย่องเบาบ้าง ขโมยยกเค้าบ้าง ปล้นบ้านบ้าง ดักจี้ในทางเปลี่ยวบ้าง ละเมิดภรรยาผู้อื่นบ้าง พระราชาก็รับสั่งให้จับเขาลงอาญาด้วยประการต่าง ๆ คือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ชนเหล่านั้นจึงเข้าถึงความตายบ้าง ทุกข์ปางตายบ้าง แม้ข้อนี้ก็ชื่อว่าเป็นโทษแห่งกามทั้งหลาย เป็นกองทุกข์ที่จะพึงเห็นได้เอง มีกามเป็นเหตุ มีกามเป็นต้นเหตุ มีกามเป็นเหตุเกิด เกิดเพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั่นแล (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๙/๑๗๐)

ปล้นเรือนหลังเดียว : แย่งชิง, เยื้อแย่ง, ยกเค้าทรัพย์ในบ้านหลังเดียวต่อหน้า มาในสัพพมิทังกัมมโตติกถา เป็นบทสนทนาของสกวาที (สก.) ประกับ ปรวาที (ปร.) สก. ถามว่า บุคคลพึงลักทรัพย์พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ตัดช่องย่องเบา ปล้นสะดม ปล้นเรือนหลังเดียว และถวายทาน จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะวิบากของกรรมใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ และมาในอัพยากตกถา ท่าน สก. ถามว่า บุคคลพึงลักทรัพย์ พูดเท็จ ตัดช่องย่องเบา ปล้นสะดม ปล้นเรือนหลังเดียว เพราะวิบากของกรรมใช่ไหม ปร. ใช่ บุคคลพูดเท็จ ปล้นเรือนหลังเดียว เขาทำประทักษิณพระเจดีย์ได้ด้วยความฝันใช่ไหม ปร.ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๘๔/๘๒๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๙๐๑/๙๓๐)

SAMPLE

ปล้นสะดม : ดักจี้, โจรกรรม ชิงทรัพย์ ยกเค้า ปล้นโดยใช้วิธีรมยาให้เจ้าของทรัพย์หลับสนิทไม่รู้สึกตัว มาในภยสูตร กล่าวถึงภัยอย่างหนึ่งในภัย ๓ อย่าง คือ สมัยที่ภัย คือโจรป่าปล้นสะดม พวกชาวบ้านต่างพากันขึ้นยานหนีไป มีอยู่เมื่อมีภัยคือโจรป่าปล้นสะดม เมื่อชาวบ้านพากันขึ้นยาน หนีไป ในที่นั้น แม้มารดาก็ไม่ได้พบบุตร แม้บุตรก็ไม่ได้พบมารดา ปุถุชนผู้ไม่ ได้สดับ เรียกภัยนี้ว่า “อมาตาปุตติกภัย” (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๓/๒๔๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๔/๙๓,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๘๔/๘๒๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๙๐๑/๙๓๐,องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๖๓/๑๘๔)

ปลวก : สัตว์กินไม้ หรือกระดาษ ตัวคล้ายมด เป็นสัตว์อยู่รวมกันเป็นหมู่พวก โดยมากทำรังอยู่ตามไม้ เป็นคำอุปมาการสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบันแต่มีทุกข์เป็นวิบากในอนาคตมาในจูฬธัมมสมาทานสูตร การสมาทานธรรมสูตรเล็กเมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน รับสั่งเรียกภิกษุมาตรัสว่า การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นวิบากในอนาคต อุปมาพวกอาราม เทวดา วนเทวดา รุกขเทวดาและพวกเทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้ผู้เป็นมิตรอำมาตย์ญาติสาโลหิตของเทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้นต่างก็พากันมาปลอบโยนภิกษุนั้นว่า ‘อย่ากลัวเลยท่านผู้เจริญ อย่ากลัวเลย เมล็ดพืชแห่งเถาย่านทรายนั้น บางทีนกยูงอาจกลืน กินบ้าง เนื้ออาจเคี้ยวกินบ้าง ไฟป่าอาจไหม้บ้าง พวกคนทำงานในป่าอาจถอนบ้าง ปลวกอาจกัดกินบ้าง หรือไม่งอก ขึ้น’ แต่บางครั้งเมล็ดพืชแห่งเถาย่านทรายนั้นนกยูงก็ไม่กลืนกิน เนื้อก็ไม่เคี้ยวกิน ไฟป่าก็ไม่ไหม้ พวกคนทำงานในป่าก็ไม่ถอน ปลวกก็ไม่กัดกินยังคง เป็นพืชต่อไป (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๘/๕๑๐)

ปลอกเหล็ก : เครื่องมือลงโทษคนพาลของพระราชา มาในพาลปัณฑิตสูตร เมื่อพระราชาลงโทษคนพาลด้วยเครื่องมือคือปลอกเหล็กว่าคนพาลเห็นพระราชารับสั่งให้จับโจรผู้ประพฤติผิดมาแล้ว ลงอาญาโดยประการต่าง ๆ คือ ให้เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง ให้เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ให้ตีด้วยไม้พลองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ตัดใบหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งใบหูและจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะแล้วขัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง เอาไฟยัดปากจนเลือดไหลเหมือนปากราหูบ้าง เอาผ้าพันตัวราดน้ำมันแล้วจุดไฟเผาบ้าง พันมือแล้วจุดไฟต่างคบบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงข้อเท้าให้ลุกเดินเหยียบหนังจนล้มลงบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงบั้นเอว ทำให้มองดูเหมือนนุ่งผ้าคากรองบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข่าแล้วเสียบหลาวทั้ง ๕ ทิศเอาไฟเผาบ้าง (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๔๗/๒๙๒)

SAMPLE

ปลอดภัย : ปลอดภัยจากภพชาติ จากทุกข์ จากการอุบัติ มาในสุตมยญาณนิทเทส กล่าวถึงความปลอดภัยว่า ความไม่เกิดขึ้นปลอดภัย ความไม่เป็นไปปลอดภัย ความไม่มีกรรมเป็นเครื่องประมวลมาปลอดภัย ความไม่มีปฏิสนธิปลอดภัย อคติปลอดภัย ความไม่บังเกิดปลอดภัย ความไม่อุบัติปลอดภัย ความไม่เกิดปลอดภัย ความไม่แก่ ไม่เจ็บไข้ ไม่ตาย ไม่เศร้าโศกปลอด ภัย (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐/๑๘)

ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง : ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะมีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จจงได้ สู้งาน ไม่หวั่นระย่อ ไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวยาก (สมุตเตชนา) มาในปัตตสูตร ว่าด้วยเรื่องบาตร กล่าวถึงเรื่องอุปาทานขันธ์ ๕ ที่พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาที่เกี่ยวกับอุปาทานขันธ์ ๕ ที่เกี่ยวกับผัสสายตนะ ๖ ที่ประกอบด้วยนิพพาน ภิกษุเหล่านั้นต่างใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมเหล่านั้นอยู่ ภิกษุเหล่านั้นต่างใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่ มาในปฐมนพกปานสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่นพกปานนิคม กล่าวถึงเรื่องธรรมมีกถาที่พระองค์ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติเร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาสิ้นหลายราตรีทีเดียว ทรงชำเลืองดูภิกษุสงฆ์ผู้นิ่งเงียบอยู่ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๒/๑๙๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๓/๑๙๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๕/๑๙๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๗/๑๔๕)

ปลา : สัตว์ที่เที่ยวไปในน้ำ กล่าวถึงลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ พระผู้มีพระภาคตอบนิโครธว่าบุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้เป็นอเจลกประพฤติเปลือยกายไม่มีมารยาทเลียมือ เป็นต้น ไม่รับอาหารของหญิงที่คลอเคลียชายไม่รับอาหารที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่รับอาหารในที่เลี้ยงสุนัข ไม่รับอาหารในที่มีแมลงวันไต่ตอมเป็นกลุ่มๆ ไม่กินแม้ปลาพระองค์ตรัสว่า การกีดกันบาปด้วยตบะอย่างนี้ ก็ยังมีอุปกิเลสอยู่เป็นอันมาก (วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๖๐/๔๑๒) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๗/๓๙) (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๖/๔๐๒)

ปลากด : ชื่อปลาชนิดหนึ่งที่ปรากฏในสระโบกขรณีที่ก่อสร้างด้วยแก้วไพฑูรย์มาในวิธุรชาดก มณิกัณฑ์ กล่าวถึงสระโบกรณีที่สร้างด้วยแก้ว มณีไพฑูรย์ดวงนี้ มีแม่น้ำที่มีท่าน้ำสวยงาม ลาดด้วยทรายทอง มีน้ำใสสะอาดไหลไปไม่ขาดสาย เป็นที่อยู่อาศัยของฝูงปลา อนึ่งในแม่น้ำนี้ มีฝูงจระเข้ มังกร ตะโขง เต่า ปลาสลาด ปลากระบอก ปลากด แหวกว่ายไปมา ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตร

SAMPLE

สระโบกขรณีที่ก่อสร้างด้วยแก้วไพฑูรย์ซึ่งเกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงปลานานาชนิด ดารดาษไป ด้วยหมู่ไม้ชนิดต่าง ๆ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๑๕/๔๐๓)

ปลากระทุงเหว : ชื่อปลาที่อยู่ในสระโบกขรณี เกิดขึ้นเอง น่าเกษมสำราญ น้ำไม่ขุ่น มีท่าราบเรียบ มีปลากระทุงเหวและปลาอื่น ๆ หลายชนิด มาในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึงปลาในสระโบกขรณีนั้นมีปลานานาชนิด คือ ปลาดุก ปลากระทุงเหว ปลากราย กุ้ง ปลาตะเพียน ปลาสลาด และปลากา ต่างพากันแหวกว่ายเกลื่อนกลาดอยู่ในสระที่มีขอบคันอย่างร่าเริงเกษมสำราญทั้งมีอาหารมากมายแสดงถึงความงดงามของนางหิรีเทพธิดา เทพธิดานั้นผู้มีผิวพรรณงดงาม ทัดทรงดอกไม้สีเขียว เยื้องกรายเข้าไปยังอาศรม ประดุจสายฟ้า ในระหว่างกลุ่มมหาเมฆ (ขุ.ชา(ไทย)๒๘/๒๖๔/๑๒๙)

ปลากระบอก : ชื่อของปลาชนิดหนึ่งที่มีสวยรูปงามในแม่น้ำคงคา มาในจักกวากชาดก นกจักรพาก กล่าวถึงเรื่องกากับนกจักรพาก ความว่า กาถามนกจักรพากว่า นกจักรพากท่านมีสีสวยรูปงามล่ำสัน เลือดฝาดดี ทรวดทรงงาม ใบหน้าผ่องใส ท่านจับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา คงกินอาหารอย่างนี้ คือ ปลากระบอก นะซิ นกจักรพากปฏิเสธคำพูดของกานั้นว่า ข้าพเจ้ามิได้กินอาหารชนิดนี้ หรือสัตว์บกสัตว์น้ำเลย นอกเสียจากสาหร่ายและจอกแหน เพื่อน (กาเอ๋ย) สาหร่ายและจอกแหนนี้เป็นอาหารของข้าพเจ้ามาในวิธุรชาดก กล่าวถึงปุณณกยักษ์ทูลให้พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรฝูงเนื้อในแก้วมณีดวงนี้ และแก้วมณีดวงนี้มีแม่น้ำที่มีท่าน้ำสวยงาม ปลากระบอก และปลาตะเพียนแหวกว่ายไปมามาในอุปสีวเถราปทาน กล่าวถึงใกล้ขอบสระธรรมชาติ มีต้นการะเกดจำนวนมากก็มีดอกบานสะพรั่ง มี จระเข้ ตะโขง นาก งูหลามเกิดอยู่ในสระนั้นจำนวนมากแสดงถึงคุณลักษณะของนกจักรพากท่านมีสีสวยรูปงามล่ำสัน เลือดฝาดดีทรวดทรงงาม ใบหน้าผ่องใส (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๓๖/๓๔๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๑๕/๔๐๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๒/๖๗๐)

ปลากราย : ชื่อปลาชนิดหนึ่งที่อยู่ในสระโบกขรณีที่สร้างด้วยแก้วไพฑูรย์ มาในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึงปลากรายชนิดหนึ่งในปลาหลาย ๆ ชนิดที่อยู่ในสระโบกขรณี คือ ปลาดุก ปลากระทุงเหว ปลากราย แม้อื่น ๆ มีกุ้ง ปลาตะเพียน ปลาสลาด และปลากา ต่างพากันแหวกว่ายเกลื่อนกลาดอยู่ในสระที่มีขอบคันอย่างร่าเริงเกษม สำราญ ทั้งมีอาหารมากมายแสดงถึงคุณลักษณะของเทพธิดานั้นผู้มีผิวพรรณงดงามทัดทรงดอกไม้สีเขียวเยื้องกรายเข้าไปยังอาศรมประดุจสายฟ้าในระหว่างกลุ่มมหาเมฆ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๖๔/๑๒๙)

SAMPLE

ปลากา : ชื่อของปลาชนิดหนึ่งในแม่น้ำคงคาและสระโบกขรณี มาในจักกวากชาดก นกจักรพาก กล่าวถึงเรื่องกาถามนกจักรพากว่า นกจักรพากท่านมีสีสวยรูปงามล่ำสัน เลือดฝาดดี ทรวดทรงงาม ใบหน้าผ่องใส ท่านจับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา คงกินปลากา แลปลาอื่น ๆ มีปลากระบอก ปลาหมอ ปลาเค้า และปลาตะเพียน นะชินกจักรพากปฏิเสธคำพูดของกานั้นว่า ข้าพเจ้ามิได้ กินอาหารชนิดนี้ หรือสัตว์บกสัตว์น้ำเลย นอกเสียจากสาหร่ายและจอกแหน เพื่อน (กา) สาหร่ายและจอกแหนนี้เป็นอาหารของข้าพเจ้า มาในสุธาโภชนชาดก ซึ่งปลากาอยู่ในสระโบกขรณีและ ปลาอื่น ๆ หลายชนิด ต่างพากันแหวกว่ายเกลื่อนกลาดอยู่ในสระที่ มีขอบคัน อย่างร่าเริงเกษมสำราญ ทั้งมีอาหารมากมาย แสดงถึงคุณลักษณะของนกจักรพากท่านมีสีสวยรูปงาม ทรวดทรงงาม ใบหน้าผ่องใส (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗//๑๓๖/๓๔๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๖๔/๑๒๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๕๘/๕๐๘)

ปลาเค้า : ชื่อปลาชนิดหนึ่งที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำในแก้วมณีและในสระโบกขรณี มาในวิธุรชาดก กล่าวถึงปลาเค้าที่อยู่ในสระโบกขรณีที่ปุณณกยักษ์กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรฝูงเนื้อนานาชนิดที่มีอยู่กลาดเกลื่อนซึ่งธรรมชาติได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงหนึ่ง ในแก้วมณีดวงนี้ มีแม่น้ำที่มีท่าน้ำสวยงาม ลาดด้วยทรายทอง มีน้ำใสสะอาดไหลไปไม่ขาดสาย เป็นที่อยู่อาศัยของฝูงปลา อนึ่ง ในแม่น้ำนี้ มีฝูงจระเข้ มังกร ตะโขง เต่า ปลาสลาด ปลากระบอก ปลากด ปลาเค้า มาในอุปสีวเถราปทาน กล่าวถึงปลาเค้าอยู่ใน สระร่วมกับสัตว์อื่น ๆ ว่า ในสระนั้นมีงูหลาม งูเหลือม ปลาสลาดปลากระบอกปลาสวายปลาเค้าเป็นการทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรว่า ข้าแต่มหาราชผู้สูงส่งกว่าชาวประชา ขอทูลเชิญพระองค์ทรงทอดพระเนตรแก้วมณีดวงนี้ ซึ่งมีรัศมีเรืองรองผ่องใส สมบูรณ์ทุก ๆ ส่วนอย่างนี้ อันเป็นรางวัลแก่ผู้ชนะพนัน (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๑๕/๔๐๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๒/๖๗๐)

ปลาช่อน : ชื่อปลาที่อาศัยอยู่ในสระโบกขรณีกับสัตว์น้ำอื่น ๆ จำนวนมาก มาในมหาวนวัณณนา กล่าวถึงปลาช่อนที่อาศัยอยู่ในสระโบกขรณีกับสัตว์อื่น ๆ ความว่า ดอกไม้ที่เกิดบนบกและเกิดในน้ำเหล่านั้นทั้งหมดต่างก็ปรากฏอยู่ในสระนั้น เพราะมีน้ำขังอยู่มากน่ารื่นรมย์ อนึ่ง ในสระโบกขรณีนั้น มีปลาที่แหวกว่ายอยู่ในน้ำมากชนิด คือ ปลาช่อน แสดงถึงงดงามและความอุดมสมบูรณ์แห่งป่านั้น (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๕๘/๕๐๔)

ปลาดุก : ชื่อปลาชนิดหนึ่งที่อาศัยอยู่ในสระโบกขรณีกับสัตว์อื่นๆมาในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึงปลาดุกที่อาศัยอยู่ในสระนั้น ความว่า ในสระโบกขรณีนั้นมีปลานานา

SAMPLE

ชนิด คือ ปลาดุก ปลากระทุงเหว ปลากราย กุ้ง ปลาตะเพียน ปลาสลาด และปลากา ต่างพากันแหวกว่ายเกลื่อนกลาดอยู่ในสระที่มีขอบคัน อย่างร่าเริงเกษมสำราญ ทั้งมีอาหารมากมาย แสดงถึงความสมบูรณ์แห่งป่าและอาหาร มาในมหาวนวัณณนา กล่าวถึงปลากาที่อาศัยอยู่ในสระโบกขรณีกับสัตว์อื่น ๆ ความว่า ดอกไม้ที่เกิดบนบกและเกิดในน้ำเหล่านั้นทั้งหมดต่างก็ปรากฏอยู่ในสระนั้น เพราะมีน้ำขังอยู่มากน่ารื่นรมย์ อนึ่ง ในสระโบกขรณีนั้น มีปลาที่แหวกว่ายอยู่ในน้ำมากชนิด คือ ปลาดุก แสดงถึงความสมบูรณ์ธรรมแห่งป่าและอาหาร (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๖๔/๑๒๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๕๘/๕๐๔)

ปลาตะเพียน : ชื่อปลาชนิดหนึ่งที่สุนัขจิ้งจอกคาบส่วนกลางไปกินเพราะการทะเลาะกันของนากสองตัว มาในทัพภปุปผชาดก กล่าวถึงสุนัขที่คาบส่วนปลาตะเพียนไปจากการที่จิ้งจอกที่เข้าตัดสินการทะเลาะกันของนากสองตัวที่แย่งปลากัน สุนัขจิ้งจอกกล่าวว่า เมื่อก่อนเราเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม พิจารณาคดีมาแล้วมากมาย เพื่อน เราจะระงับความทะเลาะกัน ความวิวาทจงสงบไป นากตัวที่เที่ยวไปตามริมฝั่งจงเอาหางไป ตัวที่เที่ยวไปในน้ำลึกจงเอาหัวไป ส่วนท่อนกลางนี้ตกเป็นของเราผู้ตั้งอยู่ในธรรม นากทั้ง ๒ พูดกันว่า ถ้าเราไม่ทะเลาะกัน จักมีอาหารไปนานวัน สุนัขจิ้งจอกคาบเอาปลาตะเพียน(ส่วนกลาง)ที่ไม่ใช่ท่อนหัวท่อนหางไปเสียแล้ว แสดงความไม่สามัคคีเป็นที่มาของอดอยาก มาในธาโภชนชาดก กล่าวถึงสระโบกขรณีที่ปลาตะเพียนอาศัยอยู่กับสัตว์อื่น ๆมากมาย ความว่า ในสระโบกขรณีนั้นมีปลานานาชนิด คือ ปลาตะเพียน และปลาชนิดอื่น ๆ มีปลาดุก ปลากระทุงเหว ปลากราย กุ้ง ปลาสลาด และปลากา ต่างพากันแหวกว่ายเกลื่อนกลาดอยู่ในสระที่มีขอบคัน อย่างร่าเริงเกษมสำราญ ทั้งมีอาหารมากมายแสดงถึงความสุขสำราญ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๔/๒๖๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๖๔/๑๒๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๒/๖๗๐)

ปลาตะเพียนแดง : ชื่อปลาชนิดหนึ่งที่นากขอให้พราหมณ์บริโภคเป็นอาหาร มาในสสปัณฑิตชาดก ว่าด้วยกระต่ายบัณฑิตโพธิสัตว์ กล่าวถึงปลาตะเพียนแดงที่นากขอให้พราหมณ์บริโภค ความว่า นากกล่าวกับท้าวสักกะผู้แปลงกายเป็นพราหมณ์มาขออาหารว่า ข้าพเจ้ามีปลาตะเพียนแดงอยู่ ๗ ตัว ซึ่งพรานเบ็ดตกขึ้นมาได้จากน้ำวางไว้บนบก พราหมณ์ ขอท่านจงบริโภคอาหารที่ข้าพเจ้ามีอยู่อย่างนี้ แล้วบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่าเถิด เป็นอาหารเพื่อปฏิบัติธรรม (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๑/๑๖๙)

ปลาติมิ : ชื่อปลาขนาดใหญ่ชนิดหนึ่งอาศัยอยู่ในมหาสมุทรเป็นที่เปรียบเทียบว่าปลานี้อยู่ในพุทธญาณเช่นเดียวกับโลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก สมณพราหมณ์

SAMPLE

เทวดาและมนุษย์ มาในปสูรสุตตนิทเทส กล่าวถึงปลาและเต่าชนิดใดชนิดหนึ่ง รวมทั้งปลาติมิ ปลาติมิงคละและปลาติ-มิติมิงคละ ย่อมเป็นไปอยู่ภายในมหาสมุทร ฉันใด โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปภายใน พระญาณของพระพุทธเจ้า ฉันนั้นเหมือนกัน (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๙/๒๑๖,ขุ.ม.(ไทย)๓๑/๕/๕๕๑)

ปลาติมิงคละ : ชื่อปลาขนาดใหญ่สามารถกลืนกินปลาติมิได้ และปลาติมิติมิงคละมีขนาดลำตัวใหญ่ถึง ๕๐๐ โยชน์ สามารถกลืนกินปลาติมิงคละด้วยกันได้ เป็นที่เปรียบเทียบกับเทวดา มาร พรหมที่อยู่ในพุทธญาณ มาในกุณาลชาดก กล่าวเปรียบเทียบถึงการฮุบเอาทรัพย์สินสมบัติของชายเช่นปลาติมิงคละอย่างไม่ละอาย ความว่า เหล่าหญิงงนั้นไม่มีวินัย ไม่สังวร พวกเธอยินดีในน้ำเมาและเนื้อสัตว์ ไม่มีความสำรวม ย่อมฮุบเอาทรัพย์ที่ชายหามาได้เหมือนปลาติมิงคละกลืนกินมังกรในสาคร มาในโสพสปัญญานิทเทส ปลาและเต่าชนิดใดชนิดหนึ่ง รวมทั้งปลาติมิ ปลาติมิงคละ และปลาติมิ-ติมิงคละ๑ย่อมเป็นไปภายในมหาสมุทร ฉันใด โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ย่อมเป็นไปภายใน พระพุทธญาณ ฉันนั้นเหมือนกัน มาในธัมมรุจิเถราปทาน การตกนรกของปลาติมิงคละ ความว่า ข้าพเจ้าตกนรกประสบความลำบากเวียนว่ายตายเกิดอยู่นาน ไม่ได้เห็นสุเมธดาบส ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้ประเสริฐกว่านรชน ในกัปนี้ ข้าพเจ้าเกิดเป็นปลาติมิงคละอยู่ในมหาสมุทร เห็นเรือในสมุทรสาคร จึงเข้าไปเพื่อจะกิน พวกพ่อค้าเห็นข้าพเจ้าก็กลัว ระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ข้าพเจ้าได้ยินเสียงกึกก้องว่า โคตมะ ที่พ่อค้าเหล่านั้นเปล่งขึ้น (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๕๓/๑๕๕,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕/๕๕๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๗๘/๑๕๙,ขุ.ป.อ. (บาลี)๒/๕/๓๐๐, ขุ.ม.อ.(บาลี) ๖๙/๒๙๗)

ปลาติมิติมิงคละ :ชื่อปลาขนาดใหญ่สามารถกลืนกินปลาติมิได้ และปลาติมิติมิงคละมีขนาดลำตัวใหญ่ถึง ๕๐๐ โยชน์ สามารถกลืนกินปลาติมิงคละด้วยกันได้ เป็นที่เปรียบเทียบกับเทวดา มาร พรหมที่อยู่ในพุทธญาณ โสพสปัญญานิทเทส กล่าวถึงการเปรียบเทียบปลาติมิติมิงคละที่อยู่ในพุทธญาณเช่นเดียวกับเทวดา มาร พรหม มนุษย์ ความว่า ปลาและเต่าชนิดใดชนิดหนึ่ง ที่สำคัญในนั้นคือปลาติมิติมิงคละ รวมถึงปลาติมิ ปลาติมิงคละและปลาติมิติมิงคละ ย่อมเป็นไปอยู่ภายในมหาสมุทร ฉันใด โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปภายใน พระญาณของพระพุทธเจ้า ฉันนั้นเหมือนกัน (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๖/๔๒๙,ขุ.ม.(ไทย)๓๑/๕/๕๕๑,ขุ.ป.อ. (บาลี)๒/๕/๓๐๐, ขุ.ม.อ. (บาลี)๖๙/๒๙๗)

SAMPLE

ปลามังกร : ชื่อปลาที่ตีเรือของพ่อค้าสมุทรแตกและเป็นปลาที่อาศัยอยู่ในสระโบกขรณีในป่ามหาวนวัณณนา มาในสุสันธีชาดก ว่าด้วยพระนางสุสันธี กล่าวถึงคนธรรพ์กับพญาครุฑสนทนากัน ความว่า คนธรรพ์ชื่ออัคคะ ครั้นในเวลาพญาครุฑโพธิสัตว์มาเล่นสกา จึงถือพิณขับร้องถวายพระราชาว่า กลิ่นดอกติมิระหอมตลบอบอวลคลื่นสมุทรกระทบฝั่งดังกึกก้อง พระนางสุสันธีประทับอยู่ไกลจากพระนครนี้มาก พระเจ้าตัมพะ กามทั้งหลายย่อมเสียดแทงข้าพระองค์ พญาครุฑได้ฟังดังนั้น จึงถามว่า ท่านข้ามสมุทรไปได้อย่างไร เห็นเกาะเสรุมะได้อย่างไร ท่านอัคคะ พระนางสุสันธีกับท่านพบกันได้อย่างไร คนธรรพ์ชื่ออัคคะได้ตอบว่า เมื่อเรือพวกพ่อค้าผู้แสวงหาทรัพย์ออกไปจากท่าภรุกัจฉา ถูกปลามังกรตีแตก ข้าพเจ้าเกาะแผ่นกระดานลอยไป (จึงได้พบกัน) มาในมหาวนวัณณนา กล่าวถึงปลามังกรอาศัยอยู่ในสระโบกขรณีนั้น ความว่า ดอกไม้ที่เกิดบนบกและเกิดในน้ำเหล่านั้นทั้งหมดต่างก็ปรากฏอยู่ในสระนั้น เพราะมีน้ำขังอยู่มากน่ารื่นรมย์ ด้วยประการฉะนี้ อนึ่ง ในสระโบกขรณีนั้น มีปลาที่แหวกว่ายอยู่ในน้ำมากชนิด คือ ปลาตะเพียน ปลาช่อน ปลาดุก จระเข้ ปลามังกร ปลากา (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๕๗/๒๐๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๕๘/๕๐๔)

ปลายขนทราย : สิ่งที่ยากสุดและการรู้แจ้งธรรมที่ละเอียดสุดด้วยการเปรียบเทียบสิ่งที่เล็กที่สุดชนิดที่ว่าปลายขนทรายที่แบ่งเป็น ๗ เสี่ยงแล้วแทงเข้าที่ปลายขนทรายนั้น มาในวาสสูตร วาด้วยการอุปมาด้วยปลายขนทราย พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ถึงความยกระหว่างการยิงลูกศรเข้าช่องดาลกับใช้ปลายขนทรายแทงเข้าที่ปลายขนทราย ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ ผู้ที่ยิงลูกศรให้เข้าทางช่องดาลเล็ก ๆ จากที่ไกล ติดต่อกันได้ ไม่ผิดพลาด หรือผู้ที่ใช้ปลายขนทรายซึ่งแบ่งเป็น ๗ เสี่ยง แทงเข้าที่ปลายขนทราย อย่างไหนทำได้ยากกว่าหรือเกิดได้ยากกว่ากัน” “ผู้ที่ใช้ปลายขนทรายซึ่งแบ่งเป็น ๗ เสี่ยง แทงเข้าที่ปลายขนทรายนี้แล ทำได้ยากกว่า และเกิดได้ยากกว่า พระพุทธเจ้าข้า” มาในอภัยเถรคาถา ภาษิตของพระอภัยเถระ กล่าวถึงพระอภัยเถระชื่นชมภาษิตของพระพุทธเจ้าเปรียบด้วยปลายขนทราย ความว่า เพราะพระอภัยเถระได้ฟังวาจาสุภาษิตของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ จึงได้รู้แจ้งธรรมอันละเอียดยิ่ง ดุจบุคคลยิงปลายขนทรายด้วยลูกศร (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๕/๖๒๘,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๖/๓๑๒)

ปลายข้าว : อาหารที่หยาบไม่ประณีตที่เศรษฐีในกรุงสาวัตถีผู้ตระหนี่บริโภค และเป็นอาหารหยาบที่คหบดีสั่งให้สาวใช้จัดถวายแก่พระเมตติยะกับพระภุมมชกะด้วยความไม่พอใจ มาในทุติยอปุตตกสูตร ว่าด้วยทรัพย์ที่ไม่มีบุตร กล่าวถึง พระเจ้าปเสนทิ

SAMPLE

โกศลได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คหบดีผู้เป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถีนี้ ถึงแก่กรรมแล้ว ข้าพระองค์ให้ขนทรัพย์สมบัติที่ไม่มีบุตรนั้นมาไว้ในพระราชวัง เฉพาะเงินเท่านั้นมี ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ส่วนเครื่องเงินนั้นไม่ต้องพูดถึง อนึ่ง คหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ได้บริโภคปลายข้าวกับน้ำผักดอง ได้ใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชิ้นเย็บติดกัน ได้ใช้ยานพาหนะรถเก่า ๆ กั้นร่มทำด้วยใบไม้” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ได้สั่งให้จัดเตรียมบิณฑบาตถวายพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขี ส่วนตนลุกจากอาสนะเดินจากไป ภายหลังเสียดายว่า ‘อาหารบิณฑบาตนี้ให้ทาสหรือกรรมกรบริโภคยังดีกว่า’ ได้รับผลกรรมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ๗ ครั้ง และได้เป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถี ๗ ครั้ง มหาบพิตร อนึ่ง ด้วยผลของกรรมที่คหบดีผู้เศรษฐีนั้นปลิดชีวิตบุตรน้อยคนเดียวของพี่ชาย เพราะทรัพย์สมบัติเป็นเหตุ เขาจึงถูกไฟเผาอยู่ในนรกหลายปีหลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี ด้วยเศษผลของกรรมนั้นเหมือนกันทรัพย์สมบัติที่ไม่มีบุตรรับเอา จึงถูกขนเข้าคลังหลวงนี้เป็นครั้งที่ ๗ มาในสติวินัย กล่าวถึง คหบดีไม่พอใจที่ท่านพระทัพพมัลลบุตรจัดให้พระเมตติยะและพระภุมมชกะไปฉันภัตตาหารที่บ้านตน ด้วยการกล่าวว่า “ทำไมจึงนิมนต์ภิกษุชั่วไปฉันภัตตาหารในบ้านเราเล่า” กลับไปบ้านแล้วสั่งหญิงรับใช้ว่า “แม่สาวใช้ พรุ่งนี้ เจ้าจงจัดอาสนะไว้ที่ซุ้มประตูแล้วเอาปลายข้าวกับน้ำผักดองถวายภิกษุผู้มาฉันภัตตาหารนะ”(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๑/๑๕๘,วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๙๒/๓๐๓)

ปลายนิ้วมือ : ส่วนปลายสุดของนิ้วมือ เป็นคำถามของ สกวาที (สก.กับ ปรวามี (ปร.) ถึงการกำหนดอารมณ์ให้เกิดญาณที่หยั่งรู้อารมณ์ปัจจุบันด้วยลูบคลำปลายนิ้วมือนั้น ด้วยปลายนิ้วมือ มาในปัจจุปปันนญาณกถา กล่าวถึงการกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐานให้เกิดญาณที่หยั่งรู้อารมณ์ปัจจุบัน ความว่า ตามที่ สก. ถาม ปร.ว่าถูกต้องผัสสะนั้นด้วยผัสสะนั้น เสวยเวทนานั้นด้วยเวทนานั้น จำสัญญานั้นด้วยสัญญานั้น จงใจเจตนานั้นด้วยเจตนานั้น คิดจิตนั้นด้วยจิตนั้น ตรึกวิตกนั้นด้วยวิตกนั้น ตรองวิจารนั้นด้วยวิจารนั้น เอิบอิ่มปีตินั้นด้วยปีตินั้น ระลึกสตินั้นด้วยสตินั้น รู้ชัดปัญญานั้นด้วยปัญญานั้น ตัดดาบนั้นด้วยดาบนั้น ถากขวานนั้นด้วยขวานนั้น ถากผึ่งนั้นด้วยผึ่งนั้น ถากมีดนั้นด้วยมีดนั้น เย็บเข็ม นั้นด้วยเข็มนั้น ลูบคลำปลายนิ้วมือนั้นด้วยปลายนิ้วมือนั้น ปร. ตอบว่า ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๔๑/๔๗๐)

ปลายพระนขา : สายสุดท้ายของเล็บ ปลายเล็บ เป็นเรื่องเปรียบเทียบความมากกับความน้อยนิดด้วยปลายนขาในเรื่องการเกิดเป็นมนุษย์มีน้อยกับการเกิดในกำเนิดอื่น

SAMPLE

หรือนรกมีน้อยกว่า มาในนขสิขสูตร ว่าด้วยฝุ่นติดปลายเล็บ กล่าวถึงเรื่องความมากกับความน้อยของกำเนิดมนุษย์กับกำเนิดอื่น ๆ เช่นกำเกิดทุคติภูมิ ความว่า พระผู้มีพระภาคทรงใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ฝุ่นเล็กน้อยที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมานี้ กับมหาปฐพีนี้ อย่างไหนมากกว่ากัน” “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มหาปฐพีนี้นั่นแหละมีมากกว่า ฝุ่นที่พระองค์พระองค์ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย เทียบเคียงกันไม่ได้ไม่ถึงส่วนเสี้ยว” นั่นคือ เหล่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีน้อย เหล่าสัตว์ที่ไปเกิดในกำเนิดอื่นนอกจากมนุษย์มีมากกว่าก็ฉันนั้นมาในนขสิขสูตร ความว่า บุคคลผู้เป็นอริยสาวกใดรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’ ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของบุคคลผู้เป็นอริยสาวกนั้น ผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ผู้รู้ยิ่ง มีมากกว่า ที่เหลืออยู่ มีประมาณน้อย มาในมนุสสจุตินิรยสูตร ความว่า สัตว์ที่จุติจากมนุษย์กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในนรกมีจำนวนมากกว่า (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๒๔/๓๑๓, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๒๑/๖๓๔, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๓๑/๖๔๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๗๒/๖๕๓)

ปลายฟัน : ส่วนสุดท้ายของฟันนอกเหงือก เป็นคำเปรียบเทียบความคมกริบของฟันที่บริโภคพืชได้ทุกอย่างที่แข็ง ๆ ของผู้บำเพ็ญตบะต่อสมณะ มาในอุทุมพริกสูตร ว่าด้วยอุปกิเลส (เครื่องเศร้าหมอง) กล่าวถึงคำสบประมาทของคนที่บำเพ็ญตบะที่มีต่อสมณะที่กินไปทุกอย่าง คิดด่าไปว่า สมณะนี้จะมีปลายฟันคมกริบแน่ ความว่า บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ระรานสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า ‘ก็ไฉน ผู้นี้เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง กินไปหมดทุกอย่าง คือ พืชเกิดจากเหง้า พืชเกิดจากลำต้น พืชเกิดจากตา พืชเกิดจากยอด และพืชเกิดจากเมล็ดเป็นที่ห้า ปลายฟันของผู้นี้คมกริบประดุจสายฟ้า คนทั้งหลายยังพากันเรียกว่าเป็นสมณะ’ ข้อที่ฯลฯ นี้แลเป็น อุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ (ที่คิดอย่างมีทิฏฐิมานะ) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๑/๔๒)

ปลายลิ้น : ส่วนสุดท้ายของลิ้น อวัยวะในร่างกายส่วนปากสำหรับตะล่อมก้อนเขพะไว้แล้วถ่มออกไปอย่างง่ายดายเปรียบด้วยการดับความชอบใจหรือไม่ชอบใจที่เร็วพลัน มาในอินทริยภาวนาสูตร กล่าวถึงความง่าย หรือความเร็วความชอบใจหรือไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นเปรียบด้วยก้อนเขพะที่ปลายลิ้น ความว่า ดูกรอานนท์ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจอันเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ได้เร็วพลันทันที โดยไม่ลำบาก เหมือนอย่างบุรุษมีกำลังตล่อมก้อนเขพะไว้ตรงปลายลิ้น แล้วถ่มไปโดยไม่ลำบาก ฉะนั้น ดูกรอานนท์นี้

SAMPLE

เราเรียกว่า การเจริญอินทรีย์ ในรสที่รู้ได้ด้วยชิวหา อย่างไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัยของพระอริยะ ฯ (ม.อุป.(บาลีสยามรัฐ)๑๔/๘๕๙/๔๑๐)

ปลายเล็บ : ส่วนสุดท้ายของเล็บ เป็นอวัยวะที่แข็งปลายนิ้วตีนไก่ที่จะทำลายเปลือกไข่ออกมาอย่างง่ายด้วยเปรียบด้วยภิกษุที่ควรเป็นผู้เบื่อหน่าย ผู้ประกอบด้วยสัทธรรม ได้ฌาน ย่มบรรลุธรรมได้โดยไม่ยาก มาในเจโตขีลสูตร กล่าวถึงการอุปมาด้วยแม่ไก่ฟักไข่ที่แม้ไม่ขอลูกไก่เหล่านี้พึงใช้ปลายเล็บหรือจะงอยปากเจาะทำลายเปลือกไข่ออกอย่างปลอดภัยก็ตาม แต่ลูกไก่ก็ต้องออกมาเอง ความว่า ไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ที่แม่ไก่นอนกกไว้อย่างดี ให้ความอบอุ่นอย่างสม่ำเสมอ ฟักแล้วอย่างดี แม้ว่าแม่ไก่นั้นจะไม่เกิดความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘ถ้าอย่างไร ขอลูกไก่เหล่านี้พึงใช้ปลายเล็บหรือจะงอยปาก เจาะทำลายเปลือกไข่ออกมาโดยสวัสดิภาพ’ ก็ตาม ถึงอย่างนั้นลูกไก่เหล่านั้น ก็ต้องเจาะทำลายเปลือกไข่ด้วยปลายเล็บหรือจะงอยปากออกมาโดยสวัสดิภาพได้ แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีองค์ ๑๕ คือ มีการละกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๕ ประการ มีการตัดกิเลสเครื่องผูกใจ ๕ ประการ มีอิทธิบาท ๔ ประการ และมีความเพียรอันยิ่ง ๑ รวมทั้งความเพียรอันยิ่งอย่างนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเป็นผู้ควรแก่ความเบื่อหน่ายยิ่ง ควรแก่การตรัสรู้ และควรแก่การบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม” มาในเสขปฏิปทาสูตร เปรียบเทียบกับพระอริยสาวกว่า พระอริยสาวกก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ เป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายอย่างนี้ เป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอย่างนี้ เป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่องอย่างนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการอย่างนี้ เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันเป็นธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากอย่างนี้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๘๙/๒๐๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๗/๓๑, ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๘๙/๓๙๓)

ปลายเสาค่าย : ส่วนยอดสุดของเสาค่าย ส่วนปลายเสาค่ายที่ฝูงนกนานาชนิดจับอยู่ ซึ่งปุณณกยักษ์กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตร มาในมณิกัณฑ์ ว่าด้วยอานุภาพแก้วมณี กล่าวถึงปุณณกยักษ์กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ชมฝูงนกที่ปลายเสาค่ายว่า ขอทูลเชิญพระองค์ทรงทอดพระเนตรดูฝูงนกนานาชนิด เป็นจำนวนมากมายที่ปลายเสาค่าย คือ ฝูงหงส์ นกกระเรียน นกยูง นกจักรพาก และนกเขา ที่ธรรมชาติได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้เถิด (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๙๙/๔๐๑)

SAMPLE

ปลายิตชาดก : ชาดกว่าด้วยการขับไล่ศัตรูแบบสายฟ้าแลบ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระราชาโพธิสัตว์ครองเมืองตักกศิลา ทรงมีอิสริยยศมากสร้างเมืองอย่างมั่นคง พระเจ้าพรหมทัตแห่งเมืองพาราณสี ปรารถนาจะยึดเมืองตักกศิลาไว้ในอำนาจ จึงยกกองทัพใหญ่ซึ่งประกอบด้วยกองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ และกองทหารราบไปรบ ทรงสั่งให้ทหารเข้าตีเมืองทุกด้านให้มองดูเหมือนคลื่นที่ไหลถาโถมเข้าไป บุกแบบสายฟ้าแลบ อย่าทันให้ชาวเมืองตั้งตัว แต่พอเห็นประตูเมืองก็ต้องถอยทัพกลับ เพราะเกิดความท้อพระทัยว่า ขนาดประตูเมืองยังใหญ่โตแข็งแรงถึงเพียงนี้ แล้วพระราชฐานจะเป็นเช่นไร ได้สดับเหมือนกันเวชยันตปราสาท จึงตรัสว่า ใครจะไปสู้รบกับพระราชาผู้มีอิสริยยศมากถึงเพียงนี้ได้ แล้วเสด็จหนีกลับไปทันที คนผู้ไม่ประมาท ย่อมเตรียมความพร้อมในการป้องกันภัยไว้เสมอ ทรัพย์สมบัติอาจช่วยป้องกันภัยอันเกิดจากไฟไหม้ น้ำท่วม ราชภัย โจรภัยได้ แต่ภัยในวัฏฏคือความเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารควรแสวงหาอริยทรัพย์ คือ ศรัทธา ศีล วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ไว้เป็นเครื่องป้องกัน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๕๗/๑๐๖)

ปลายิตชาดก (ทุติย) : ชาดกว่าด้วยการขับไล่ศัตรูแบบสายฟ้าแลบ (เรื่องที่ ๒) มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ครองเมืองพาราณสี ทรงข่มขู่พระราชาเมืองตักกสิลาที่ทรงยกกองทัพมาล้อมเมือง ที่ทรงเข้าพระทัยว่ากองทัพของตนนั้นยิ่งใหญ่ ให้รู้สึกพระองค์ว่า ที่ทรงยกกองทัพมานั้น ทรงมาด้วยอำนาจกิเลส ทรงถูกความเร่าร้อนของราคะ โทสะ โมหะ และมานะแผดเผา ทั้งความเหน็ดเหนื่อยบอบช้ำในการเดินทาง กองทัพเมืองพาราณสีสามารถทำลายกองทัพของเมืองคันธาระได้ เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสข่มขู่อย่างนี้ พระเจ้าคันธาระเพียงทอดพระเนตรดูพระพักตร์ของพระเจ้าพรหมทัตก็เกิดความหวาดกลัว เพราะมีพระพักตรงดงามดังแผ่นทอง มีพระรัศมีแผ่ซ่านจากพระนาลาต ทรงท้อพระทัยยอมถอยทัพหนีกลับไปทันที คนที่ได้สั่งสมบุญไว้แล้ว ด้วยอานุภาพของบุญย่อมเป็นที่พึ่งได้ในยามคับขัน แม้ศัตรูก็เกรงกลัว (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๕๙/๑๐๗)

ปลาและเต่า : สัตว์ที่เที่ยวไปในน้ำและสัตว์ครึ่งปกครึ่งน้ำ ปลาและเต่าเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งพร้อมด้วยสัตว์ชุกชุมนานาชนิดที่อยู่ในสระน้ำนั้น มาในโสฬสปัญญานิทเทส กล่าวเปรียบเทียบปลาขนาดใหญ่ ๓ ชนิดอยู่ในมหาสมุทรเช่นเดียวกับเทวดา มาร พรหมที่อยู่ในพุทธญาณ ความว่า ปลาและเต่าชนิดใดชนิดหนึ่ง รวมทั้งปลาติมิ ปลาติมิงคละ และปลาติมิติมิงคละ ย่อมเป็นไปภายในมหาสมุทร ฉันใด โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลกพรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ย่อมเป็นไปภายในพระพุทธญาณ ฉันนั้นเหมือนกัน มาในสัพพ

ทายกเถราปทาน กล่าวถึงปลาและเต่าในสระน้ำไหลใสเย็น ความว่า ในสระนั้นดารดาษด้วยบัวเผื่อนบัวหลวงและบัวขาบ ในสระนั้นมีน้ำไหล มีท่าน้ำราบเรียบเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ มีปลาและเต่าชุกชุม เต็มไปด้วยเนื้อต่าง ๆ มีนกยูง นกกระเรียน และนกดุเหว่า เป็นต้น ส่งเสียงร้องอย่างไพเราะมาในเอกฉัตติยเถราปทานกล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระเอกฉัตติยเถระ พระเอกฉัตติยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้สร้างอาศรม เกลื่อนกล่นด้วยทรายขาวสะอาด ใกล้แม่น้ำจันทภาคา และได้สร้างบรรณศาลาไว้ แม่น้ำจันทภาคานั้น เป็นแม่น้ำสายเล็กที่มีฝั่งลาด และมีท่าราบเรียบ น่ารื่นรมย์ใจ มีปลาและเต่าชุกชุม (ขุ.ป.(ไท๓๑/๕/๕๔๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕๘/๖๔๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๓/๖)

ปลาโลมา : สัตว์ที่เที่ยวไปในน้ำ สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมจำพวกหนึ่ง อาศัยอยู่ทั้งในทะเล, น้ำจืด และน้ำกร่อย มีรูปร่างคล้ายปลา คือ มีครีบ มีหาง แต่โลมามิใช่ปลา เพราะเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่มีรก จัดอยู่ในอันดับวาฬและในวรรณคดี โลมา ปลาขนาดใหญ่ที่อยู่ในสระอันน่ารื่นรม กว้างใหญ่ซึ่งกิงฉันทดาบสเฝ้าประจำอยู่ มาในกิงฉันทชาดก ว่าด้วยดาบสผู้มีความพอใจอะไร เป็นการสนทนากันระหว่างกิงฉันทดาบสกับเทพธิดาถึงสัตว์นานาชนิดที่อยู่ในสระน้ำนั้น ความว่า อาตมาเฝ้าประจำอยู่เพราะเหตุใด เหตุนั้นทั้งหมด อาตมาได้บอกแก่ท่านแล้ว อาตมานั่งเฝ้าอยู่เฉพาะแม่น้ำสายที่น่ารื่นรมย์ แม่น้ำสายนี้กว้างใหญ่ไพศาล ขวักไขว่ไปด้วยปลาโลมาตัวใหญ่ ๆ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗/๕๓๙)

ปลาสชาดก : มี ๒ ชาดก แปลความหมายต่างกัน และเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ

1.ปลาสชาดก ° ชาดกว่าด้วยพราหมณ์ขยันกวาดใบไม้ รุกขเทวดาโพธิสัตว์ชื่อว่าปลาส เห็นชายหนุ่มคนหนึ่งขยันมากวาดใบไม้ใต้ต้นไม้ที่ท่านสถิตอยู่เป็นประจำทุกวัน เมื่อมาถึงแต่เช้า เขาจะถามเสียก่อนว่า เมื่อคืนท่านนอนหลับสบายดีหรือ พระโพธิสัตว์จึงชำแรกกายออกมาถามเขาว่า เหตุไร ท่านก่อนจะกวาดใบไม้ จึงต้องถามถึงการนอนสบายก่อนเสมอ ได้ฟังว่า เขาคิดว่าต้นไม้ใหญ่นี้น่าจะมีเทวดาสถิตอยู่ เขาจึงนอบน้อมต้นไม้ใหญ่ และเทวดาที่สถิตอยู่ที่ต้นไม่ใหญ่นี้ ท่านประสงค์ จะสงเคราะห์เขา จึงบอกให้เขาไปขุดเอาทรัพย์ที่มีคนฝังไว้ที่ต้นไม้เลียบที่ชาวบ้านเขาบูชามานาน เวลานี้ไม่มีเจ้าของ ทรัพย์นั้นจะสูญเปล่าให้เขาไปขุดเอาได้ทรัพย์เป็นจำนวนมาก ผู้ที่มีความอ่อนน้อมถ่อมตนอยู่เสมอ มีความเคารพยำเกรงในที่ที่ควรเคารพยำเกรง ย่อมได้รับความไว้วางใจ แม้จากเทวดา เขาย่อมเจริญในชีวิต (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๕/๑๖๑)

๒.ปลาสชาดก[๒] ชาดกว่าด้วยปลาสเทวดา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาหงส์ทองโพธิสัตว์ได้กล่าวเตือนปลาสเทวดาให้ถอนต้นไทรออกจากวิมานของตนเสียเดี๋ยวที่อยู่จะมีภัย แต่ปลาสเทวดาไม่เชื่อบอกว่าตนเองเหมือนเป็นบิดามารดาของต้นไทร เมื่อต้นไทรมาอาศัยจะให้ทำลายได้อย่างไร ต่อมาเมื่อต้นไทรเจริญเติบโตเต็มที่จึงทำลายวิมานของเทวดาด้วย ทำให้เทวดานั้นเดือดร้อน เมื่อพญาหงส์ทองมาเยี่ยมจึงได้ร้องคร่ำครวญว่า บัดนี้ต้นไทรนั้นแหละทำให้เราหวาดกลัว เพราะเราไม่เชื่อคำของพญาหงส์ ภัยใหญ่หลวงจึงมาถึงเรา ผู้ใดเมื่อเจริญขึ้นกลับกัดกินที่พึ่งอาศัยของตน ความเจริญของผู้นั้น นักปราชญ์ไม่สรรเสริญ นักปราชญ์รังเกียจความพินาศจึงพยายามกำจัดรากเหง้าของอันตรายนั้น (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๒๑๙)

ปลาสลาด : ชื่อปลาชนิดหนึ่งที่แหวกว่ายอยู่อย่างสำราญในสระโบกขรณีและใกล้อาศรม

มาในสุธาโภชนชาดก กล่าวถึงปลาสลาดและปลาอื่น ๆ ว่ายอยู่อย่างสำราญในสระโบกขรณีและใกล้ ๆ อาศรม ความว่า ในสระโบกขรณีนั้นมีปลานานาชนิด คือ ปลาดุก ปลากระทุงเหว ปลากราย กุ้ง ปลาตะเพียน ปลาสลาด ต่างพากันแหวกว่ายเกลื่อนกลาดอยู่ในสระที่มีขอบคัน อย่างร่าเริงเกษมสำราญ ทั้งมีอาหารมากมาย มาในเอกฉัตติยเถราปทาน กล่าวถึงปลานานาชนิดในสระนั้น ความว่า ปทุมบางกอกำลังมีดอกตูม บางกอกำลังมีดอกบาน บางกอก็มีกลีบและเกสร หลุดร่วง อยู่ใกล้ ๆ อาศรมของข้าพเจ้า ปลาสลาด ฝูงปลากระบอก ฝูงปลาสวาย ฝูงปลาเค้า และฝูงปลาตะเพียน ต่างว่ายวนอยู่ในน้ำใส ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม แสดงถึงความงดงามและสมบูรณ์น้ำและอาหาร (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๖๔/๑๒๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๘/๘)

ปลาสวัน,ป่า : ชื่อป่าปลาสวันอยู่ใกล้นพกปานนิคม พระผู้มีพระภาคประทับและแสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ใหม่แต่พระองค์มีพระประชวรจึงโปรดให้พระสารีบุตรแสดงธรรมแทน มาในปฐมนพกปานสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่นพกปานนิคม กล่าวถึงป่าปลาสวันที่พระผู้มีพระภาคประทับโปรดให้พระสารีบุตรแสดงธรรมแทน ความว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลได้เสด็จถึงนิคมของชาวโกศลชื่อว่านพกปานะ ประทับอยู่ที่ปลาสวันใกล้นพกปานนิคมนั้น ณ ที่นั้นพระผู้มีพระภาคมีภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาสิ้นหลายราตรีทีเดียว ทรงชำเลืองดูภิกษุสงฆ์ผู้นิ่งเงียบอยู่ ทรงเรียกท่านพระสารีบุตรมาตรัสว่า “สารีบุตร ภิกษุสงฆ์ปราศจากถีนมิทธะ(ความหดหู่และเซื่องซึม)แล้ว เฉพาะเธอเท่านั้นที่จะอธิบายธรรมีกถาให้แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ

SAMPLE

ทั้งหลายได้ เราเมื่อยหลังจักเอนหลัง” (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๗/๑๔๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๘/๑๔๘)

ปลาสวาย : ชื่อปลาชนิดหนึ่งอยู่ในสระธรรมชาติใกล้อาศรมของพระอุปสีวเถระ มาในอุปสีวเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของพระอุปสีวเถระ ที่อาศรมของท่านมีสระน้ำ ในสระนั้นมีปลาสวายและปลาอื่น ๆ มากมาย ความว่าในสระนั้นมีมันเทศ มันอ้อน มันมือเสือ หอม กระเทียม และคนทา อาลกา ต้นตาล ในที่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้า มีสระใหญ่ธรรมชาติสระหนึ่ง มีน้ำใส เย็นสนิท มีท่าน้ำ ราบเรียบน่ารื่นรมย์ใจ ในสระนั้น มีงูหลาม งูเหลือม ปลาสลาดและปลาอื่น ๆ มี ปลากระบอก ปลาสวาย จำนวนมาก ดังฤาษีเพลิดเพลินในกรรมของตนเป็นผู้มีศีล มีปัญญารักษาตน และฉลาดในอัปปมัญญา ให้ข้าพเจ้ายินดี (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๒/๖๗๐)

ปลาสะ : กิเลสทิฏฐิมานะเกี่ยวกับความตีเสมอ, การยกตนเทียมท่าน มีมานะจองหอง มาในรวมธรรมที่มีในราคเปยยาล กล่าวถึงกิเลสที่ต้องรู้ ต้องละ ต้องสละคืน ความว่า เพื่อรู้ยิ่งโทสะ (ความคิดประทุษร้าย) เพื่อกำหนดรู้โทสะ เพื่อความสิ้นโทสะ เพื่อละโทสะ เพื่อความคลายไปแห่งโทสะ เพื่อความดับไปแห่งโทสะ เพื่อความสละโทสะ เพื่อความสละคืนโทสะ สละคืนโมหะ(ความหลง) สละคืนโกธะ (ความโกรธ)สละคืนอุปนาหะ (ความผูกโกรธ) สละคืนมักขะ(ความลบหลู่คุณท่าน) เพื่อนสละคืนปลาสะ(ความตีเสมอ) ภิกษุทั้งหลายต่างชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๑๐,องฺ.จตุกก(ไทย)๒๑/๓๐๔/๓๙๒)

ปลาหมอ : ชื่อปลาหมอชนิดหนึ่ง เป็นปลาที่กาตั้งข้อสงสัยว่า นกจักรพากจะจับกินเป็นอาหาร เช่นกับปลาอื่น ๆ ปลาหมอ ปลาค้าว เป็นอาหาร ซึ่งนกจักรพากกินสาหร่ายหรือจอกแหนต่างหาก มาในจักกวากชาดก ว่าด้วยนกจักรพาก กล่าวถึงเรื่องกาถามนกจักรพากว่ากินเนื้อต่าง ๆ โดยดูจากผิวพรรณที่งดงาม ความว่า นกจักรพากท่านมีสีสวยรูปงามล่ำสัน เลือดฝาดดี ทรวดทรงงาม ใบหน้าผ่องใส ท่านจับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา คงกินอาหารปลากา ปลากระบอก ปลาหมอ ปลาค้าว และปลาตะเพียน นะซิ นกจักรพากปฏิเสธคำพูดของกานั้นว่า ข้าพเจ้ามิได้กินอาหารชนิดนี้ หรือสัตว์บกสัตว์น้ำเลย นอกเสียจากสาหร่ายและจอกแหน เพื่อน สาหร่ายและจอกแหนนี้เป็นอาหารของข้าพเจ้า คือนกรักษาศีลไม่กินอาหารเนื้อสัตว์ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๓๖/๓๔๕)

ปลาอานนท์ : ชื่อปลาชนิดหนึ่ง เป็นคำอุปมา หมายถึงความว่างเปล่าแห่งมหาสมุทรกับพระราชาเสวยเนื้อมนุษย์เพราะความประมาท มาในมหาสุตโสมชาดก พระบรม

ศาสดาเมื่อจะทรงประกาศ ข้อความนั้น จึงตรัสว่า ครั้นราตรีสว่างแล้ว ดวงอาทิตย์อุทัยกาพเสนาบดีได้พาคนทำครัวเข้าไปเฝ้าพระราชาครั้นแล้วได้ กราบทูลพระราชาว่า พระองค์ทรงใช้พ่อครัวให้ฆ่าหญิงและชาย ทั้งหลาย พระราชาตรัสว่า แน่นอน เป็นความจริง ท่านกาพะ เราใช้พ่อครัว เมื่อเขาทำประโยชน์ให้แก่เรา ท่านจะด่าเขาทำไม กาพเสนาบดี เมื่อจะนำเรื่องมาแสดง จึงกราบทูลว่า ปลาใหญ่ชื่ออานนท์ ติดใจในรสปลาทุกชนิด เมื่อฝูงปลาหมดสิ้นไป ก็กลับมากินตัวเองตายพระองค์ทรงประมาทไปแล้วมีพระทัยยินดียิ่งนักในรส (เนื้อมนุษย์) ถ้าเป็นคนพาลต่อไป ยังไม่ทรงรู้สึก อย่างนี้จะต้องมาละทิ้งพระโอรส พระมเหสี และพระญาติ จะกลับมาเสวยตัวพระองค์เอง เพราะได้ทรงสดับอุทาหรณ์ที่ข้าพระองค์นำมากราบทูลนี้ ขอความพอพระทัยที่จะเสวยเนื้อมนุษย์จงคลายไปเถิด ข้าแต่พระราชาผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่มนุษย์ พระองค์อย่าได้เสวยเนื้อมนุษย์เลยอย่าได้ทรงทำแควันนี้ให้ว่าง เปล่า เหมือนปลาอานนท์ทำมหาสมุทรให้ว่างเปล่า (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๘๐/๑๖๐)

ปลิดชีวิต : ทำลายชีวิต ทำร้ายชีวิตของคนร้าย ยืนยันแน่วแน่ที่จะปฏิบัติธรรมให้ได้บรรลุธรรมแม้ชีวิตจะหาไม่ของภิกษุรูปหนึ่ง มาในปฐมอนาคตภยสูตร กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมของภิกษุที่ต้องยอมตายเพราะถูกปลิดชีวิตของคนร้ายก็ได้ ความว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ‘บัดนี้ เราอยู่ในป่า ผู้เดียว เมื่อเราอยู่ในป่าผู้เดียว เราพึงพบคนร้ายผู้ก่อคดีแล้วหรือ ยังไม่ได้ก่อคดีก็ได้ พวกคนร้ายนั้นพึงปลิดชีวิตเราเสียก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง’ (อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๗/๑๓๙)

ปลิโพธ : ความกังวล กังวลในเรื่อง (๑) อาวาสปลิโพธ ความกังวลในอาวาสเพราะคิดจะกลับมา (๒)จีวรปลิโพธความกังวลในจีวรเพราะยังไม่ได้ทำจีวรหรือทำยังไม่เสร็จ มาในปลิโพธาปลิโพธกถา กล่าวถึงความกังวลใจ ๒ อย่างคือ (๑) กังวลในอาวาสเรียกว่า อาวาสปลิโพธเพราะความกังวลในอาวาสเพราะคิดจะกลับมา(๒) ความกังวลในจีวร เรียกว่า จีวรปลิโพธ เพราะความกังวลในจีวรเพราะยังไม่ได้ทำจีวรหรือทำยังไม่เสร็จ หรือความหวังว่าจะได้จีวรยังไม่สิ้นสุดลง อย่างนี้ชื่อว่าจีวรปลิโพธ (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๒๕/๑๗๓,วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๑๑/๑๙๘)

ปลูกเรือน, พิธี : พิธีกรรมอย่างหนึ่ง ใช้การปลูกเรือน มีฤกษยาม มีการยกเสาเอกนิมนต์พระสงฆ์สวดอรหันต์ ๘ ทิศ มาในพรหมชาลสูตร หมวดมหาศีล กล่าวถึงเดรัจฉานวิชามีลักษณะต่างๆเรื่องนี้พระสมณะโคดมทรงเว้นขาด เพราะเป็นการ

SAMPLE

เลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา น่าตำหนิที่สมณะพราหมณ์ผู้เจริญบางพวก ฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชามีการทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนตร์ขับผี ตั้งศาลพระภูมิ ทำกะเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกะเทย ทำพิธีปลูกเรือน พิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมนตร์ รดน้ำมนตร์ เป็นต้น (ที.สี.(ไทย)๙/๒๗/๑๐) (ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๑/๗๒,(ที.สี.(ไทย)๙/๔๕๑/๑๙๙)

ปโลกธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วได้ทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงชื่อว่าโลก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ชื่อว่าโลก อันได้แก่สิ่งเหล่านี้ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๔/๗๗)

ปโลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุทำให้จำนวนมนุษย์มีน้อยลง พราหมณ์มหาศาลคนหนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามปัญหาเรื่องโลกเสื่อมลงกว่าเก่า โดยบรรยายว่าสมัยก่อน โลกนี้มีผู้คนอยู่กันอย่างหนาแน่นเหมือนในอเวจีมหานรก มีหมู่บ้าน ตำบล ชนบท(แคว้น)และเมืองหลวงทุกระยะไก่บินตก แต่บัดนี้คนน้อยลง บ้านเมืองเหลือน้อยลง เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เป็นเพราะมนุษย์ทุกวันนี้ ยินดีด้วยความยินดีที่ไม่ชอบธรรม ถูกความโลภที่ไม่สม่ำเสมอครอบงำ ประกอบด้วยธรรมผิด จึงทำให้เหตุที่ไม่ดีเกิดตามมา คือ (๑) หยิบฉวยอาวุธเข่นฆ่ากันและกัน ทำให้มนุษย์ล้มตายเป็นจำนวนมาก (๒) ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ภิกษาหารหาได้ยาก ข้าวกล้าเสียหาย เป็นเพลี้ย หนอน เหลืออยู่แต่ก้าน (๓) ทำให้มีอมนุษย์ผู้ร้ายกาจอยู่บนโลก ทำให้มนุษย์ล้มตายเป็นจำนวนมาก เมื่อเทศนาจบ พราหมณ์มหาศาลชื่นชมพระภาษิต แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๗//๒๒๐)

ปวงชน : ประชาชน พลเมือง คนจำนวนมาก มุ่งหมายถึงปวงชนแต่ละประเทศ เช่นปวงชนชาวไทย มาในลักขณสูตร กล่าวถึงพระโบราณกเถระทั้งหลาย กล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า มหาบุรุษเป็นผู้ไม่ทรงเบียดเบียน ไม่ทรงย่ำยีปวงชนด้วยฝ่ามือ และท่อนไม้ด้วยก้อนดิน ด้วยศัสตรา ด้วยคำสั่งประหาร ด้วยการจองจำ หรือด้วยการข่มขู่ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๗//๑๘๕)

ป่วยไข้ : ความป่วยไข้, โรค, ความไม่สบาย; ตรงข้ามกับอนามัย คือความสบาย, ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ

SAMPLE

อธิบายมาในพระวินัยปิฎก มหาวรรค กล่าวถึงเรื่องอาการป่วยไข้ที่พยาบาลได้ยากกับพยาบาลได้ง่าย ว่า องค์ของภิกษุอาพาธที่พยาบาลได้ยาก ๕ อย่าง คือ ไม่ทำความสบาย ๑ ไม่รู้ประมาณในความสบาย ๑ ไม่ฉันยา ๑ ไม่บอกอาการไข้ตามจริงแก่ผู้พยาบาลที่มุ่งประโยชน์ คือ ไม่บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่ ๑ มีนิสัยเป็นคนไม่อดทนต่อทุกขเวทนาที่เกิดปรากฏในร่างกาย อันกล้าแข็ง รุนแรงไม่เป็นที่ยินดี ไม่เป็นที่พอใจ อันจะพล่าชีวิตเสีย ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาพาธที่ประกอบ ส่วนองค์ของภิกษุอาพาธที่พยาบาลได้ง่าย ๕ อย่างคือ ทำความสบาย ๑ รู้ประมาณในความสบาย ๑ ฉันยา ๑ บอกอาการป่วยไข้ตามจริงแก่ผู้พยาบาลที่มุ่งประโยชน์ คือบอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบอาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่ ๑ มีนิสัยเป็นคนอดทนต่อทุกขเวทนา อันกล้าแข็ง รุนแรง ไม่เป็นที่ยินดี ไม่เป็นที่พอใจ อันจะพล่าชีวิตเสีย ๑ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๑๖๖/๑๘๐)

ปวราเทพธิดา, ชื่อ : ชื่อของเทพธิดาคนหนึ่งในเทพธิดา ๕ คน เป็นธิดาของท้าวเสสวัณมหาราชและเป็นนางบาทปริจาริกาของท้าวสักกเทวราช

อธิบายมาในลตาวิมาน เรื่อง วิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพธิดาชื่อลดา ความว่า ลดาเทพธิดา สัชชาเทพธิดา ปวราเทพธิดา อัจฉิมุดีเทพธิดาและสุดาเทพธิดา ผู้มีความรุ่งเรือง เป็นธิดาของท้าวเวสสวัณมหาราช ต่างเป็นนางบาทปริจาริกาของท้าวสักกเทวราช ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ทรงสิริ งดงามอยู่ด้วยคุณธรรม เทพธิดา ๕ นางตามที่กล่าวมานี้ได้พากันไปสรงสนานยังแม่น้ำ มีกระแสน้ำเย็นดารดาษด้วยดอกอุบลเป็นที่ปลอดภัย ซึ่งอยู่ในป่าหิมพานต์นี้ ครั้นสรงสนาน ณ ที่นั้นแล้วเทพธิดาเหล่านั้นพากันร่าเริง ฟ้อนรำ ขับร้อง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๖/๕๑)

ปวัตตบรรพต : ชื่อของภูเขาลูกหนึ่งที่ท่านพระมหากัจจานะอาศัยอยู่ ภูเขาลูกนี้อยู่ในเขตกรุงกุรรฆระ แคว้นอวันตีชนบท

อธิบายมาในกาลีสูตร ว่าด้วยอุบาสิกาชื่อกาลี กล่าวถึงการบรรลุถึงประโยชน์กะท่านพระมหากัจจานะผู้อาศัยอยู่ ณ ปวัตตบรรพต เขตกรุงกุรรฆระ แคว้นอวันตีชนบท ว่า เมื่อครั้งอุบาสิกาชื่อกาลีชาวกรุงกุรรฆระ เข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะถึงที่อยู่ ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ถามท่านพระมหากัจจานะว่า ท่านเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระดำรัสนี้ไว้ในกุมารีปัญหาว่า การบรรลุประโยชน์ เป็นความสงบแห่งหทัย เราชนะเสนา ที่มีรูปเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจแล้วเป็นผู้เดียวเพ่งอยู่ ได้ตรัสรู้ความสุขโดยลำดับ เพราะฉะนั้น เราจึงไม่ต้องอ้าง

SAMPLE

บุคคลเป็นพยาน การอ้างอิงใคร ๆ เป็นพยานจึงไม่มีสำหรับเรา (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๖/๕๗)

ปวัตตะ, ภูเขา : ชื่อภูเขาลูกหนึ่งที่ท่านพระมหากัจจานะพักอยู่ ณ เมืองกุรุรฆระ แคว้นอวันตี

อธิบายมาในโสณสูตร ว่าด้วยพระโสณเถระ กล่าวถึงภูเขาที่พระมหากัจจายนะพักอยู่ ณ เมืองกุรุรฆระ แคว้นอวันดีชนบท ว่า เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระมหากัจจานะพักอยู่ที่ภูเขาปวัตตะ เมืองกุรุรฆระ แคว้นอวันตี ครั้งนั้น อุบาสกชื่อโสณะกุฏิกัณณะ เป็นอุปัฏฐากของท่านพระมหากัจจานะ ครั้งนั้น อุบาสกชื่อโสณะกุฏิกัณณะหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า “การที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ครบถ้วนดุจสังข์ที่ขัดดีแล้ว อย่างที่พระมหากัจจานะแสดงธรรมไว้ มิใช่กระทำได้ง่าย ทางที่ดีเราควรปลงผมโกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต” (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๔๖/๒๖๘)

ปวัตตินี,อุปัชฌาย์ในฝ่ายภิกษุณี : คำเรียกอุปัชฌาย์ในฝ่ายภิกษุณี ปวัตตนีบวชให้สตรีเป็นภิกษุณีปีเว้นปี และในปีที่บวชนั้นบวชให้ได้เพียง ๑ คน อธิบายมาในคัพภินีวรรค ว่าด้วยการที่สัทธิวิหาริณีทั้งหลายไม่ติดตามปวัตตินีตลอด ๒ ปี กล่าวถึงการไม่ติดตามปวัตตินีผู้บวชตลอด ๒ ปี ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงตำหนิ ความว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ครั้งนั้น ภิกษุณีทั้งหลายไม่ติดตามปวัตตินีผู้บวชให้ตลอด ๒ ปี พวกเธอเป็นคนโง่เขลา ไม่ฉลาด ไม่รู้จักสิ่งควรหรือไม่ควร บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย ฯลฯ พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า ภิกษุณีทั้งหลาย ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบทรงประชุมสงฆ์ บัญญัติสิกขาบท "ภิกษุณีใดไม่ติดตามปวัตตินีผู้บวชให้ตลอด ๒ ปี ต้องอาบัติปาจิตตีย์" (วิ.ภิกฺขุณี.(ไทย)๓/๑๑๑/๓๑๘. (กงฺขา.อ. ๓๙๘) วิ.ภิกฺขุณี. ไทย)๓/๑๑๓/๓๑๙, วิ.จุ.(ไทย)๗/๔๒๓/๓๔๖, วิ.จุ.(ไทย)๗/๔๒๔/๓๔๙, วิ.จุ.(ไทย)๗/๔๓๐/๓๖๐, วิ.จุ.(ไทย)๗/๔๓๖/๓๗๑, วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒๔/๒๕๘, วิ.ป.(ไทย)๘/๒๓๗/๓๐๓ วิ.ป.(ไทย)๘/๒๕๘/๓๔๔)

ปวาทะ : ลัทธิ (ความเชื่อถือ) ของสมณพราหมณ์เหล่าอื่น

อธิบายมาในการณปาลีสูตร เมื่อการณปาลีพราหมณ์ถามว่า “ท่านปิงคิยานีเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงเลื่อมใสยิ่งนักในพระสมณโคดมอย่างนี้” ปิงคิยานีพราหมณ์ตอบว่า ท่านผู้เจริญ บุคคลฟังธรรมของท่านพระสมณโคดมพระองค์นั้น โดยลักษณะใด ๆ คือ โดยสุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ หรืออัพภูตธรรมย่อม

ไม่ปรารถนาปวาทะของสมณะเป็นอันมากเหล่าอื่นโดยลักษณะนั้น ๆ เปรียบเหมือนบุรุษผู้อิ่มในรสอันเลิศแล้ว ไม่ปรารถนารสที่เลวเหล่าอื่น"(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๔/๓๓๑,องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๙๔/๗๗)

ปวารณา : ยอมให้ขอ, เปิดโอกาสให้ขอ ยอมให้ว่ากล่าวตักเตือน เปิดโอกาสให้ว่ากล่าวตักเตือน เป็นชื่อสังฆกรรมที่พระสงฆ์ทำในวันสุดท้ายแห่งกาจำพรรษาเรียกว่าวันมหาปวารณาโดยภิกษุทุกรูปจะกล่าวปวารณาคือเปิดโอากสให้กันและกันว่ากล่าวตักเตือนได้

อธิบายมาในบทภาชนีย์ กล่าวถึงภิกษุปาราชิกที่เข้าร่วมปวราณไม่ได้ ความว่า ภิกษุผู้โจทก์ไม่ได้เห็นภิกษุต้องอาบัติปาราชิก ถ้าโจทภิกษุนั้นว่า "ข้าพเจ้าเห็นท่านต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ท่านไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร ท่านร่วมอุโบสถ ปวารณาหรือสังฆกรรมไม่ได้" ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ทุกๆ คำพูด มาในจีวรวรรคว่า ถ้าคฤหัสถ์ชายหรือคฤหัสถ์หญิงผู้ไม่ใช่ญาติ นำจีวรจำนวนมากมาปวารณาภิกษุนั้น ภิกษุนั้นพึงยินดีจีวรมีอุตตราสงค์และอันตรวาสกเป็นอย่างมากจากจีวรที่เขานำมานั้น ถ้ายินดีเกินกว่านั้น ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ มาในอารามวรรค ความว่า ภิกษุณีใดจำพรรษาแล้ว ไม่ปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่ายด้วยฐานะ คือ ด้วยได้เห็น ด้วยได้ยิน หรือด้วยระแวงสงสัย ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๘๗/๔๒๐, วิ.มหา(ไทย)๒/๕๒๓/๔๗,วิ.ภิกฺขุณี(ไทย)๓/๑๐๕๑/๒๘๑, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๕/๔๗๒, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๐๒/๑๓๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๙/๑๒๔,วิ.อ. (บาลี) ๒/๕๒๒-๔/๑๗๕)

ปวารณาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการปวารณา สมัยที่พระผู้มีพระภาคทรงประทับอยู่ ณ วัดบุพพารามพร้อมกับภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ประมาณ ๕๐๐ รูป เพื่อทรงปวารณาในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ได้ตรัสว่า บัดนี้ เราขอปวารณาต่อเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะไม่ติเตียนกรรมอะไร ๆ อันเป็นไปทางกายหรือทางวาจาของเราบ้างหรือ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายติเตียนกรรมอะไร ๆ อันเป็นไปทางพระกายหรือทางพระวาจาของพระองค์ไม่ได้เลย เพราะพระองค์ทรงทำทางที่ยังไม่อุบัติให้อุบัติ ทรงทำทางที่ยังไม่เกิดให้เกิด ทรงบอกทางที่ยังไม่มีผู้บอก เป็นผู้ทรงรู้ทาง ทรงรู้แจ้งทาง ทรงฉลาดในทาง สาวกเป็นผู้เดินตามทาง บัดนี้ ข้าพระองค์ขอปวารณาต่อพระองค์ พระองค์จะไม่ทรงติเตียนกรรมอะไรๆอันเป็นไปทางกายหรือทางวาจาของข้าพระองค์หรือของภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้บ้างหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราติเตียนกรรมอะไร ๆ อันเป็นไปทางกายหรือทางวาจาของเธอไม่ได้เป็นต้น

SAMPLE

เพราะบรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ ภิกษุ ๖๐ รูปเป็นผู้ได้วิชชา ๓ อีก ๖๐ รูปได้อภิญญา ๖ อีก ๖๐ รูปได้อุภโตภาควิมุตติ ส่วนที่เหลือเป็นผู้ได้ปัญญาวิมุตติ

ท่านพระวังคีสะได้ยินเช่นนั้นจึงกราบทูลว่า ในวันวิสุทธิปวารณา มีภิกษุ ๕๐๐ รูปมาประชุมกัน ล้วนเป็นผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกคือสังโยชน์ได้ขาด ไม่มีทุกข์ สิ้นภพสิ้นชาติแล้ว เป็นผู้แสวงหาคุณธรรมอันประเสริฐ สาวกทั้งหลายมีวิชชา ๓ ละมัจจุได้แล้ว พากันแวดล้อมพระผู้มีพระภาคผู้ทรงชนะสงคราม ทรงนำหมู่ ผู้ยอดเยี่ยม ในสาวกนี้ไม่มีความว่างเปล่า(จากคุณธรรม)เลย ข้าพระองค์พึงถวายอภิวาทพระองค์ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งดวงอาทิตย์ ผู้ทรงทำลายลูกศรคือตัณหาได้แล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๒)

ปวิฏฐเถรคาถา : ภาษิตของพระปวิฏฐเถระ,คาถาของพระปวิฏฐเถระ ท่านพระปวิฏฐเถระได้กล่าวว่า ขันธ์ ๕ เราเห็นแล้วตามความเป็นจริง ภพทั้งปวงเราทำลายได้แล้ว การเวียนว่ายตายเกิดก็สิ้นไปแล้ว บัดนี้ ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๗/๓๓๕)

ปวิฏฐะ, พระ : ชื่อของภิกษุรูปหนึ่งในจำนวนสามรูปคือ พระมุสิละ พระนารทะ และพระปวิฏฐะ ท่านถามปัญหาพระมุสิละว่า พราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี”

อธิบายมาในโกสัมพิสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรม กล่าวถึงเรื่อง ชาติเป็นให้เกิดชราและมรณะว่า เมื่อท่านพระมุสิละ ท่านพระปวิฏฐะ ท่านพระนารทะ และท่านพระอานนท์พักอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ท่านพระปวิฏฐะได้ถามท่านพระมุสิละว่า “ท่านมุสิละ เว้นจากความเชื่อ เว้นจากความชอบใจ เว้นจากการฟังตามกันมาเว้นจากการคิดตรองตามแนวเหตุผล เว้นจากการเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้วท่านมุสิละมีความรู้เฉพาะตนว่า ‘เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมีหรือ’ ท่านพระมุสิละได้ตอบว่า ‘ท่านปวิฏฐะ ตอบว่า จริง เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘)

ปวิเวก : ความสงัด (ปวิเวก) เพราะสงัดจากกิเลสเหล่านั้น

อธิบายมาในโสณโกฬิวิสวัตถุ กล่าวถึงฐานะหกที่น้อมไป ซึ่งหนึ่งในนั้นปวิเวก ความว่า เมื่อพระโสณะโกฬิวิสะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ที่ประทับถวายอภิวาทแล้วนั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ไม่มีอาสวกิเลส อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้วไม่มีหน้าที่ต้องทำอีก บรรลุประโยชน์สูงสุดแล้ว สิ้นกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ย่อมน้อมไปในฐานะ ๖ คือ ๑. น้อมไปในเนกขัมมะ ๒.น้อมไปในปวิเวก ๓. น้อมไปในความไม่เบียดเบียน ๔. น้อมไปในความสิ้นอุปาทาน ๕. น้อมไปในความ

SAMPLE

สิ้นตัณหา ๖. น้อมไปในความไม่ลุ่มหลง (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๔๔/๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๑/๓๐, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๗๘/๘๔, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๕/๘๙, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๖/๓๒๙, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๐/๒๒๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๘/๕๘๗)

ปวิเวกกถา : เรื่องความสงัด

อธิบายมาในทุติยเสขสูตร ว่าด้วยธรรมของพระเสขะ สูตรที่ ๒ กล่าวถึงเรื่องความเสื่อมของพระเสขะ ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชื่อปวิเวกกถา ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ เพราะภิกษุผู้เป็นเสขะไม่ได้กถาเป็นเครื่องขัดเกลา เป็นสัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต คือ อัปปิจฉกถา (เรื่องความมักน้อย) สันตุฏฐิกถา (เรื่องความสันโดษ) ปวิเวกกถา (เรื่องความสงัด) เป็นต้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๐/๑๖๐, อง.นวก.(ไทย)๒๓/๑/๔๒๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๐/๗๘, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๑/๒๓๔)

ปวิเวกรส : รสแห่งความสงบ เอกีภาวสุข สุขที่เกิดจากความเป็นผู้อยู่ผู้เดียว ความสงบสันติ ในที่นี้หมายถึงนิพพาน

อธิบายมาในติสสเถรวัตถุ เรื่องพระติสสเถระ กล่าวถึงเรื่องความสงบ สันติ กล่าวคือนิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระติสสเถระว่า บุคคลดื่มปวิเวกรส ลิ้มรสแห่งความสงบ และได้ลิ้มรสแห่งปีติในธรรมแล้ว เป็นผู้ไม่มีความกระวนกระวาย ไม่มีบาป (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๐๕/๙๖,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๒๖๐/๕๖๑,ขุ.ธ.อ. ๖/๑๒๔,ขุ.ธ.อ. ๖/๑๑๗)

ปวิเวกสุข : ความสุขที่สงัดจากกาม สุขเกิดจากความสงัดจากอุปธิกิเลสทางกายและใจ

อธิบายมาในมหาสุญญตสูตร ว่าด้วยความว่างเปล่า กล่าวถึงความยากลำบากที่จะได้ปริเวกสุขถ้ายังคลุกคลีกับหมู่คณะ ความว่า เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้พอใจการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ยินดีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ประกอบเนือง ๆ ซึ่งความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ชอบคณะ ยินดีคณะบันเทิงอยู่ในคณะ จักเป็นผู้ได้เนกขัมมสุข๒ ปวิเวกสุข๓ อุปสมสุข สัมโพธิสุข ตามปรารถนาได้โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก มาในนาคิตสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสกับนาคิตะว่า “นาคิตะ เราไม่ติดยศ และยศก็ไม่ติดเรา ผู้ใดแลไม่ได้ตามความปรารถนา ไม่ได้โดยไม่ยาก ไม่ได้โดยไม่ลำบากซึ่งเนกขัมมสุข ปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธสุขที่เราได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากนี้ผู้นั้นชื่อว่ายินดีสุขที่ไม่สะอาด สุขในการนอนหลับ และสุขที่อิงอาศัยลาภสักการะและการสรรเสริญ” (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๘๖/๒๒๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๐/๔๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๒/๔๙๕, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘๖/๔๑ผ, ม.อุ.อ. ๓/๑๘๖/๑๑๔)

SAMPLE

ปวิเวกสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสงัดจากกิเลส พระผู้มีพระภาครัสว่า พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกบัญญัติความสงัดจากกิเลสไว้ ๓ คือ (๑) ความสงัดจากกิเลสเพราะอาศัยจีวร (๒) ความสงัดจากกิเลสเพราะอาศัยบิณฑบาต (๓) ความสงัดจากกิเลสเพราะอาศัยเสนาสนะ แล้ว ตรัสว่า ความสงัดจากกิเลสของภิกษุ ๓ คือ (๑) ภิกษุมีศีล(ปาริสุทธิศีล ๔ มีปาติโมกขสังวรศีลเป็นต้น) ละความเป็นคนทุศีล(ล่วงละเมิดศีล ๕ มีปาณาติบาตเป็นต้น) และปราศจากโทษเครื่องทุศีลนั้น (๒) ภิกษุเป็นสัมมาทิฏฐิ ละมิจฉาทิฏฐิและปราศจากมิจฉาทิฏฐินั้น (๓) ภิกษุเป็นขีณาสพ ละอาสวะทั้งหลายและปราศจากอาสวะเหล่านั้น นาข้าวสาลีสมบูรณ์แล้ว ชาวนาพึงใช้คนให้รีบทำกิจต่าง ๆ ตามลำดับดังนี้ เก็บเกี่ยวข้าวสาลีนั้น รวบรวมไว้ ขนเอาไปไว้ในลาน ทำเป็นลอมไว้ นวด เอาฟางออก เอาข้าวลีบออก ฝัดข้าว ขนไปซ้อมเอาแกลบออก ข้าวเปลือกที่ชาวนาทำขั้นตอนดังกล่าวแล้วก็จะเป็นข้าวสารชั้นดีสะอาดคงอยู่ในความเป็นข้าวสาร เปรียบเหมือนภิกษุผู้มีความสงัดจากกิเลส ๓ นี้ จัดว่าเป็นผู้เลิศด้วยศีล ถึงธรรมที่เป็นสาระ(ศีล สมาธิ ปัญญา) บริสุทธิ์ ดำรงอยู่ในธรรมที่เป็นสาระ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๔/๓๒๕)

ปวิเวกาวุธ : ความวิเวก (ความสงัด) ๓ ประการ คือ กายวิเวก จิตตวิเวก และ อุปธิวิเวก

อธิบายมาในสังคีติหมวด ๓ กล่าวถึง อาวุธ ๓ ประการ คือ ๑. สุตาวุธ อาวุธคือสุตะ ๒. ปวิเวกาวุธ อาวุธคือปวิเวก ๓. ปัญญาวุธ อาวุธคือปัญญา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๑)

ปศุสัตว์ : สัตว์เลี้ยง เป็นของพระราชทานอย่างหนึ่งในหลาย ๆ อย่างที่พระพราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลให้พระเจ้ามหาวิชิตราชพระราชทานแก่พลเมืองของพระองค์

อธิบายมาในกูฏทันตสูตร เรื่องยัญของพระเจ้ามหาวิชิตราช เมื่อพระเจ้ามหาวิชิตราชทรงรับคำของพราหมณ์ปุโรหิตที่กราบทูลพระองค์ว่า ขอให้พระองค์พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ในบ้านเมืองของพระองค์" กล่าวคือ พระองค์ได้พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารแก่พลเมืองที่ขะมักเขม้นในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ พระราชทานต้นทุนให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในพาณิชยกรรม พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ขยันขันแข็งในบ้านเมืองของพระองค์ พลเมืองเหล่านั้นขวนขวายในหน้าที่การงานของตน ไม่พากันเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ และได้มีกองพระราชทรัพย์อย่างยิ่งใหญ่ บ้านเมืองอยู่ร่มเย็น ไม่มีเสี้ยนหนาม ไม่มีการเบียดเบียน ประชาชนต่างชื่นชมยินดีต่อกัน มีความสุขกับครอบครัว อยู่อย่างไม่ต้องปิดประตูบ้าน(ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๘/๑๓๑,

SAMPLE

ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๗/๕๔๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๔/๔๗๕, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๔๗๗/๒๕๕)

ปสังสิยะ, ชื่อ : ชื่อของเทพบุตรตนหนึ่งในเจ็ดตนที่เป็นนักดุริยเทพช่วยกันปลุกเร้านางทาสีให้เกิดปีติโสมนัส

อธิบายมาในจิตตลตาวรรค หมวดว่าด้วยสวนจิตลดาของเหล่าเทวดา เรื่องทาสีวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนใช้ กล่าวถึงเรื่องที่ท้าวสักกเทวราชผู้ทรงอำนาจเชิญดินางทาสีมาแล้วให้เหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ ช่วยกันปลุกเร้าดิฉันให้เกิดปีติโสมนัส ได้แก่ เทพบุตรมีนามว่าอาลัมพะ คัคคระ ภีมะ สาธุวาที ปสังสิยะ โปกขระและสุผัสสะ เหล่าเทพธิดาน้อย ๆ มีนามว่า วีณา โมกขา นันทา สุนันทา โสณทินนา สุจิมหิตา อลัมพุสา มิสสเกสีและบุณฑริกา (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๖๖/๓๐)

ปสันนจิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มีจิตเลื่อมใส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้มีจิตเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และเชื่อผลของกรรม เพราะเหตุที่มีจิตเลื่อมใสนั่นเอง สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว จึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๑/๓๖๕)

ปสัยหสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามที่ครอบงำสามี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามย่อมครอบงำสามีได้เพราะประกอบด้วยกำลัง ๕ ประการ คือ (๑) กำลังรูป (๒) กำลังทรัพย์ (๓) กำลังญาติ (๔) กำลังบุตร (๕) กำลังศีล (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐๕/๓๒๗)

ปสาทพหุลพราหมณวัตถุ : เรื่องพราหมณ์ผู้เลื่อมใสมาก พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า พราหมณ์ เธอจงพยายามตัดกระแส ให้ขาดจงบรรเทากามทั้งหลายให้ได้ เธอรู้ความสิ้นไปแห่งสังขารทั้งหลายแล้วก็จะรู้แจ้งสภาวะที่ปัจจัยอะไรปรุงแต่งไม่ได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๓/๑๕๒)

ปสาทะ : ความผ่องใส

อธิบายมาในธัมมัฏฐิติญาณนิทเทส แสดงธัมมัฏฐิติญาณ ความว่า ในภพปัจจุบันนี้ ปฏิสนธิเป็นวิญญาณ ความก้าวลงเป็นนามรูป ปสาทะ เป็นอายตนะส่วนที่ถูกต้องเป็นผัสสะ การเสวยอารมณ์เป็นเวทนา ในภพปัจจุบัน ย่อมเป็นไปเพราะปัจจัยแห่งกรรมที่ทำไว้ในภพก่อน ในอนาคตกาล ย่อมเป็นไปเพราะปัจจัยแห่งกรรมที่ทำไว้ ในภพนี้ กัมมภพก่อน ย่อมเป็นไปเพราะปัจจัยแห่งปฏิสนธิในภพปัจจุบันนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๗/๗๓,ขุ.ป.อ. ๑/๔๗/๒๖๐)

ปสูรปริพาชก : ชื่อของปสูรปริพาชก ผู้ต่ำศักดิ์น้อย ไม่อาจสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าได้

SAMPLE

อธิบายมาในปสูรสุตตนิทเทส กล่าวถึงการเปรียบเทียบความสูงกับความต่ำแห่งปัญญาระหว่างปสูรปริพาชกกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ความว่า ปสูระ เธอมาถึงการแข่งคู่กับเราผู้มีปัญญาเครื่องกำจัดแล้ว ย่อมไม่สามารถเทียมทันได้เลย อธิบายว่า ปสูรปริพาชก ไม่สามารถแข่งคู่ คือ จับคู่แข่งขัน สนทนาปราศรัย ถึงการสนทนากับพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัดได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะปสูรปริพาชก เลว ทราม ต่ำทรามน่ารังเกียจ หยาบช้า ต่ำต้อย ส่วนพระผู้มีพระภาค ทรงล้ำเลิศ ประเสริฐ วิเศษนำหน้า สูงสุด ประเสริฐสุด ปสูรปริพาชก ไม่สามารถมาแข่งคู่ คือ จับคู่ แข่งขัน สนทนาปราศรัยถึงการสนทนากับพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ผู้มีปัญญาเครื่องกำจัดได้ เปรียบเหมือนกระต่ายไม่อาจมาแข่งคู่ คือ จับคู่แข่งขันกับช้างใหญ่กำลังตกมันได้ สุนัขจิ้งจอกแก่ ๆ ไม่อาจมาแข่งคู่ คือ จับคู่ต่อยุทธกับราชสีห์ ผู้เป็นเจ้าแห่งมฤคได้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๓)

ปสูรสุตตนิทเทส : อธิบายปสูรสูตร อธิบายปสูรสูตร ซึ่งว่าด้วยปริพาชกชื่อปสูระ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรนี้แก่ปสูรปริพาชก ผู้เป็นนักโต้วาทะท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสว่า สมณพราหมณ์เป็นอันมาก ย่อมกล่าวความหมดจดในธรรมนี้เท่านั้น ไม่กล่าวความหมดจดในธรรมเหล่าอื่น บุคคลอาศัยศาสดาใด ก็กล่าวว่าศาสดานั้นดีงาม ในเพราะทิฏฐิของตนนั้น เป็นผู้ตั้งอยู่ในปัจเจกสัจจะ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า กล่าวความหมดจดในธรรมนี้เท่านั้น หมายถึงกล่าว ชี้แจง แสดงว่ามีความหมดจด ความบริสุทธิ์เฉพาะในลัทธิของตนเท่านั้น เช่นกล่าวว่า “โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ”

คำว่า ไม่กล่าวความหมดจดในธรรมเหล่าอื่น หมายถึง ไม่กล่าว ไม่ชี้แจง ไม่แสดงว่าในลัทธิอื่น ๆ ก็มีความหมดจด มีความบริสุทธิ์

บุคคลที่อาศัยศาสดาใด กล่าวสรรเสริญศาสดานั้นถือว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในปัจเจกสัจจะ คือความจริงเฉพาะของตน ไม่ใช่ความจริงสากล

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นคนอยากพูด เข้าไปสู่บริษัทแล้วจับคู่กล่าวหากันและกันว่าเป็นคนพาล สมณพราหมณ์เหล่านั้นอาศัยสิ่งอื่นแล้ว ย่อมกล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน อยากได้ความสรรเสริญก็กล่าวยกตนว่าเป็นผู้ฉลาด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นอยากได้ชื่อเสียงจึงเข้าสู่ประชุมชนจับคู่สนทนากล่าวร้ายป้ายสีศาสดาอื่น บริษัทอื่น ยกย่องศาสดา และบริษัทของตน และกล่าวยกตนอวดตนว่าเป็นคนฉลาดเป็นปราชญ์ เป็นผู้มีญาณ

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า คนผู้ประกอบถ้อยคำ (เพื่อกล่าว) ในท่ามกลางบริษัท เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ ย่อมเป็นผู้ลังเลใจ เป็นผู้เก้อเขิน ในเมื่อถูกค้านตกไป ย่อมโกรธเคือง เพราะคำนินทา แสวงหาข้อแก้ตัว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า ผู้ตระเตรียมถ้อยคำเพื่อไปพูดในที่ประชุมชน โดยหวังให้ได้ชื่อเสียงนั้น ย่อมมีความลังเลสงสัยเกิดขึ้นว่า เราจะชนะเขาได้อย่างไร จะพูดอะไร พูดอย่างไรให้พิเศษ ให้พิเศษยิ่ง ๆ ขึ้น เพื่อทำให้ลัทธิศาสนาของเราเลิศลอย ทำให้ฝ่ายอื่นพ่ายแพ้ แต่เมื่อเขาถูกฝ่ายตรงกันข้ามคัดค้านด้วยเหตุผลที่เหนือกว่า ทำให้ถ้อยคำของตนตกไป เขาย่อมเก้อเขิน เมื่อถูกคำครหาว่าร้าย ก็โกรธเคือง คือ แค้นเคือง ขุ่นเคือง จึงแสวงหาข้อแก้ตัว คือแสวงหาข้อผิด ข้อพลั้งผิด ข้อผิดพลาด หรือแสวงหาช่องทางแก้ตัวต่อไป

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า บริษัทผู้พิจารณาปัญหา กล่าวว่าวาทะของเขาเลว ถูกคัดค้านตกไปแล้ว เขาเสื่อมวาทะไปแล้ว ย่อมคร่ำครวญ เศร้าโศกทอดถอนใจว่า เขานำ(หน้า)เราไปแล้ว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า เมื่อชุมชนตัดสินว่าวาทะของเขาเลวไม่มีความหมาย ไม่ถูกต้องทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ วาทะของเขาก็ตกไป เขาจึงคร่ำครวญเศร้าโศก ทอดถอนใจคือ พร่ำเพ้อว่า เขานำหน้าเราไปแล้ว เขาก้าวหน้าไปกว่าเราแล้ว

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า การวิวาทเหล่านี้เกิดแล้วในหมู่สมณะความยินดีและความยินร้าย มีอยู่ในการวิวาทเหล่านี้ บุคคลเห็นโทษนี้แล้ว พึงงดเว้นถ้อยคำขัดแย้งกัน เพราะว่าไม่มีประโยชน์อื่นนอกจากการได้ความสรรเสริญ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๙/๑๙๕)

ปสูรสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อว่าปสูระ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ปริพาชกชื่อว่าปสูระว่า ผู้ยึดติดอยู่ในทิฏฐิหรือลัทธิของตน ที่เรียกว่าปัจเจกสัจจะ (หมายถึงความยึดถือลัทธิของตนว่า “โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”) ย่อมเป็นเหตุแห่งการโต้เถียงกัน ความยึดติดในทิฏฐิของตน เป็นเหตุให้เกิดความลำพองตน ปิดกั้นความรู้อันเป็นทางพ้นทุกข์ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๓๑/๖๙๙)

ปเสนทิโกศล, พระราชา : พระราชาแห่งแคว้นโกศล เป็นเมืองหลวงนามว่าสาวัตถี พระองค์มีพระนามเดิมว่า ปเสนทิ เป็นพระราชโอรสในพระเจ้ามหาโกศลของแคว้นโกศล มีพระภคินีนามว่า เวเทหิ เป็นพระมเหสีของพระเจ้าพิมพิสารแห่งกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เมื่อได้เจริญวัยได้ไปศึกษาศิลปวิทยาที่เมืองตักสิลา ณ สำนักตักกสิลา ต่อมาก็ได้ทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดาเป็น พระเจ้า ปเสนทิโกศล

SAMPLE

อธิบายมาในอุยยุตตเสนาสิกขาบท ว่าด้วยกองทัพที่เคลื่อนขบวนออกรบ เรื่องพระฉัพพัคคีย์ กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงยกกองทัพออกรบ พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ก็ออกไปเพื่อชมกองทัพที่กำลังเคลื่อนขบวนออกรบ พระเจ้าปเสนทิโกศลรับสั่งให้นิมนต์มา แล้วตรัสถาม “พระคุณเจ้าทั้งหลาย พวกท่านมาทำไมกัน” พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ถวายพระพรว่า “พวกอาตมาต้องการจะมาเยี่ยมมหาบพิตร” พระเจ้าปเสนทิโกศลรับสั่งว่า “พระคุณเจ้าทั้งหลาย ไม่มีประโยชน์ใดเลยที่ท่านมาเยี่ยมโยมผู้ใฝ่ในการรบ พวกท่านควรไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคมิใช่หรือ” มาในสังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการบวชให้สตรีผู้เป็นโจร ต่อมา เจ้าลิจฉวีนั้นทรงตามหาสตรีนั้นไปถึงกรุงสาวัตถี พบนางบวชอยู่ในสำนักภิกษุณี จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลพระเจ้า ปเสนทิโกศลว่า “ขอเดชะ ชายาของหม่อมฉันขโมยของมีค่าหนีมากรุงสาวัตถี ขอพระองค์จงทรงอนุญาตให้จับนาง” พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่า “เชิญท่านสืบหานาง พบแล้วจงมาบอก” (วิ.มหา.(ไทย)๒/๓๑๑/๔๕๑, วิ.ภิกฺขุณี.(ไทย)๓/๖๘๒/๓๐,วิ.ม.(ไทย)๔/๒๐๖/๓๒๓)

ปเสนทิโกสลราชวัตถุ : เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระเจ้าปเสนทิโกศลผู้เสวยพระกระยาหารมาก เมื่อใดบุคคลผู้ถูกความง่วงเหงาครอบงำ บริโภคมาก ชอบแต่นอนกลิ้งเกลือกไปมาเมื่อนั้น เขาย่อมมีปัญญาเฉื่อยชา ชอบเข้าห้องเป็นอาจิณ เหมือนสุกรอ้วนที่เขาขุนด้วยเศษอาหาร ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๕/๑๓๔)

ปเสนทิโกสลวัตถุ : เรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖)

ปหานปธาน : อธิบายมาในสังวรสูตร ว่าด้วยสังวรปธาน เป็นข้อหนึ่งในปธาน ความเพียร ๔ ประการนี้ คือ (๑) สังวรปธาน เพียรระวัง (๒) ปหานปธาน เพียรละ (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ (๔) อนุรักขนาปธาน เพียรรักษา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๐/๒๘๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔/๒๔, องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๖๙/๑๑๓)

ปหานสัญญา : กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย ความหมายรู้การละ

อธิบายมาในมหาปรินิพพานสูตร เรื่อง ภิกขุอปริหานิยธรรม ๗ ประการ ปหานสัญญาเป็นหนึ่งใน ๗ ข้อที่ ๕ คือ ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญปหานสัญญา กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๐/๘๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/

SAMPLE

๓๒๒/๓๑๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๕๕/๑๙๖,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๕๓/๕๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๓๕/๔๘๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๒๗/๔๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๙/๑๒๗)

ปหานสูตร : มี ๔ สูตร แปลความหมายต่างกัน และองค์ธรรมต่างกัน กล่าวคือ

1.ปหานสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยธรรมเพื่อละสิ่งทั้งปวง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมเหล่านี้ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ควรละ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔/๒๒)

2.ปหานสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยการละ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เวทนา ๓ ประการนี้ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา เธอทั้งหลายพึงละราคานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือความกำหนัด)ในสุขเวทนา พึงละปฏิฆานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือความกระทบกระทั่งในใจ)ในทุกขเวทนา พึงละอวิชชานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือความไม่รู้)ในอทุกขมสุขเวทนา เพราะภิกษุผู้ละกิเลสเหล่านั้นได้แล้ว จัดว่าเป็นผู้ไม่มีอนุสัย มีความเห็นชอบ ตัดตัณหาได้ เพิกถอนสังโยชน์ได้ สามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะรู้แจ้งมานะโดยชอบ ย่อมพ้นจากทุกข์ เป็นบัณฑิต ไม่มีอาสวะในปัจจุบัน ตั้งอยู่ในธรรม จบเวท หลังจากตายไปแล้วย่อมไม่เข้าถึงบัญญัติ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๑/๒๗๑)

๓.ปหานสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละสังโยชน์ ตรัสว่า ภิกษุผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละ เพื่อตัดสังโยชน์ ๗ คือ(๑) อนุนยสังโยชน์ สังโยชน์คือความยินดี (หมายถึงกามราคสังโยชน์) (๒) ปฏิฆสังโยชน์ สังโยชน์คือความยินร้าย (๓) ทิฏฐิสังโยชน์ สังโยชน์คือความเห็นผิด (๔) วิจิกิจฉาสังโยชน์ สังโยชน์คือความลังเลสงสัย (๕) มานสังโยชน์ สังโยชน์คือความถือตัว (๖) ภวราคสังโยชน์ สังโยชน์คือความติดใจในภพ (๗) อวิชชาสังโยชน์ สังโยชน์คือความไม่รู้แจ้ง แล้วตรัสว่า เมื่อภิกษุละสังโยชน์ ๗ ดังกล่าวได้แล้ว ชื่อตัดตัณหา ถอนสังโยชน์ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะละมานะได้โดยชอบ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๙/๑๕)

4.ปหานสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยปหานสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีปหานสัญญา(ความหมายรู้การละ)ย่อมมีผลมาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๕/๑๙๖)

ปหานะ : การละกิเลส ยินดีในการละ ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงใน ปหานะ และภาวนา อยู่ในอริยวงศ์

อธิบายมาในสังคีติสูตร กล่าวถึงปหานะ การละ ยินดีในปหานะ มีภาวนาเป็นที่ยินดี ยินดีในภาวนาและไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะความเป็นผู้มีปหานะเป็นที่ยินดี ยินดีในปหานะ เพราะความเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่ยินดี ยินดีในภาวนานั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในปหานะและ ภาวนานั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๙/๒๘๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๘๖/๔๑๑,องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๒๘/๔๔, ขุ.อิติ.(ไทยป๒๕/๓๕/๓๘๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๓/๒๓)

ปหาราทสูตร : พระสูตรว่าด้วยท้าวปหาราทะจอมอสูร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ควงตันสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเพรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา ตรัสถามท้าวปหาราทะจอมอสูรที่มาเฝ้าว่า พวกอสูรต่างพากันยินดีในมหาสมุทรบ้างไหม เมื่อจอมอสูรกราบทูลว่า พวกอสูรต่างพากันยินดีในมหาสมุทร จึงตรัสถามว่า ในมหาสมุทรมีสิ่งที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏเท่าไร ที่พวกอสูรพบเห็นแล้วต่างพากันยินดีในมหาสมุทร ท้าวปหาราทะจอมอสูรกราบทูลว่า สิ่งที่น่าอัศจรรย์ ๘ คือ (๑) มหาสมุทรต่ำไปโดยลำดับ ลาดไปโดยลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับ ไม่ลึกชันดิ่งไปทันที (๒) มหาสมุทรมีปกติคงที่ ไม่ล้นฝั่ง (๓) มหาสมุทรไม่อยู่ร่วมกับซากศพ ย่อมซัดซากศพนั้นขึ้นฝั่งจนถึงบนบกทันที (๔) มหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้วย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่ามหาสมุทรทั้งสิ้น (๕) แม่น้ำสายใดสายหนึ่งในโลกที่ไหลรวมลงสู่มหาสมุทร และสายฝนตกลงจากฟากฟ้า ก็ไม่ทำให้มหาสมุทรพร่องหรือเต็มได้ (๖) มหาสมุทรมีรสเดียวคือรสเค็ม (๗) มหาสมุทรมีรัตนะหลายชนิด คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว (๘) มหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาติมิติมิงคละ ปลาติมิรมิงคละ อสูร นาค คนธรรพ์ มีลำตัว ๑๐๐ โยชน์บ้าง ๒๐๐ โยชน์บ้าง ๓๐๐ โยชน์บ้าง ๔๐๐ โยชน์บ้าง จนถึงมีลำตัว ๕๐๐ โยชน์ แล้วทูลถามว่า ภิกษุทั้งหลายต่างพากันยินดีในธรรมวินัยนี้บ้างไหม

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุทั้งหลายต่างพากันยินดีในธรรมวินัยนี้ เมื่อท้าวปหาราทะทูลถามว่า ในธรรมวินัยนี้ มีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏเท่าไร ที่พวกภิกษุพบเห็นแล้ว ต่างพากันยินดี จึงตรัสธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ เปรียบเทียบกับสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ๘ คือ (๑) ธรรมวินัยนี้มีการศึกษาไปตามลำดับ (คือศึกษาศีลสมาธิและปัญญา) มีการบำเพ็ญไปตามลำดับ(คือบำเพ็ญธุดงค์ ๑๓)

SAMPLE

มีการปฏิบัติไปตามลำดับ(คือปฏิบัติอนุปัสสนา ๙ มหาวิปัสสนา ๑๘ อารัมมณวิภัตติ ๓๘ และโพธิปักขิยธรรม ๓๗) ไม่ใช่มีการบรรลุอรหัตตผลโดยทันที เหมือนมหาสมุทรต่ำลงไปโดยลำดับ (๒) สาวกทั้งหลายย่อมไม่ละเมิดสิกขาบทที่เราบัญญัติไว้ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เหมือนมหาสมุทรมีปกติคงที่ (๓) สงฆ์ย่อมไม่อยู่ร่วมกับบุคคลผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด ไม่ใช่สมณะแต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ ย่อมประชุมกันนำเธอออกไปทันที แม้เธอจะนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ก็ยังห่างไกลจากสงฆ์ เหมือนมหาสมุทรไม่อยู่ร่วมกับซากศพ (๔) วรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่าสมณศากยบุตรทั้งสิ้น เหมือนมหานทีทุกสายมีคงคาเป็นต้น ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้วย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน เรียกว่ามหาสมุทรทั้งสิ้น (๕) แม้หากภิกษุจำนวนมาก ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ก็ไม่ทำให้นิพพานพร่องหรือเต็มได้ เหมือนแม่น้ำสายใดสายหนึ่งที่ไหลรวมลงสู่มหาสมุทร และสายฝนที่ตกลงจากฟากฟ้า ก็ไม่ทำให้มหาสมุทรพร่องหรือเต็มได้ (๖) ธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือวิมุตติรส เหมือนมหาสมุทรมีรสเดียว คือ รสเค็ม (๗) ธรรมวินัยนี้มีรัตนะหลายชนิด คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เหมือนมหาสมุทรมีรัตนะหลายชนิด มีแก้วมุกดา เป็นต้น (๘) ธรรมวินัยนี้เป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่ คือ พระโสดาบันบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล พระสกทาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล พระอนาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล พระอรหันต์ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล เหมือนมหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่มีปลาติมิติมิงคละเป็นต้น (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๖)

ปหาราทะ,จอมอสูร : ชื่อของอสูรนามว่าปหาราทะ เป็นอสูรระดับจอมผู้เป็นใหญ่แห่งเหล่าอสูร ซึ่งพ่ายแพ้ต่อพระอินทร์ผู้มีอาวุธคือวชิระ

อธิบายมาในมหาสมัยสูตร ว่าด้วยเรื่องการประชุมของเทวดา กล่าวถึง หมู่อสูรพวกที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร เป็นผู้พ่ายแพ้ต่อพระอินทร์ผู้ถือวชิราวุธ อสูรเหล่านั้นมีฤทธิ์ มียศ พวกอสูรกาลกัญชะมีร่างน่ากลัวมาก พวกอสูรทานเวฆสะ อสูรเวปจิตติ อสูรสุจิตติ อสูรปหาราทะ และพญามารนมุจีก็มาด้วย มาในปหาราทสูตร ที่จอมอสูรปหาราทะทูลตอบพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงสิ่งมหัศจรรย์ในมหาสมุทร ที่เหล่าอสูรต่างพากันยินดี ๘ ประการ คือ (๑) มหาสมุทรต่ำไปโดยลำดับ ลาดไปโดยลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับ (๒) มหาสมุทรมีปกติคงที่ ไม่ล้นฝั่ง (๓) มหาสมุทรไม่อยู่ร่วมกับซากศพ ย่อมซัดซากศพขึ้นฝั่งจนถึงบนบกทันที (๔) มหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้วย่อม

ละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า ‘มหาสมุทร’ (๕) แม่น้ำสายใดสายหนึ่งในโลก (๖) มหาสมุทรมีรสเดียว คือ รสเค็ม (๗) มหาสมุทรมีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิด คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว ๘. มหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาติมิติมิงคละ ปลาติมิรมิงคละ อสูร นาค คนธรรพ์ มีลำตัว ๑๐๐ ฯลฯ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๙/๒๖๗, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๖, องฺ.อฏฺฐก.อ. ๓/๑๙/๒๔๐)

ปหาสะ, เทวดา : ชื่อเทวดานามว่า ปหาสะ เป็นคติของนักฟ้อนรำคนใดทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง กลางโรงละคร กลางงานมหรสพ นักฟ้อนรำคนนั้นหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อปหาสะ

อธิบายมาในตาลปุตตสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อตาลบุตร กล่าถึงเรื่องตาลบุตรำทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า นักฟ้อนรำ ผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อน ๆ กล่าวว่า ‘นักฟ้อนรำคนใดทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง กลางโรงละคร กลางงานมหรสพนักฟ้อนรำคนนั้นหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อปหาสะ’ ข้อนี้เป็นอย่างไร ตาลบุตรทูลถามอย่างนี้ ๓ ครั้ง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้ทำให้ประชาชนหัวเราะรื่นเริงด้วยคำจริงบ้าง เท็จบ้าง กลางโรงละคร กลางงานมหรสพ นักฟ้อนรำคนนั้นหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่า ดูเทวดาชื่อปหาสะ ความเห็นของเขาเป็นมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) และผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เรากล่าวว่ามีคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน”(สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๕๔/๓๙๕)

ปหีนสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่บุคคลละได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ (พระโสดาบัน) ละได้แล้ว มี ๖ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓)สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย (๕) โทสะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย (๖) โมหะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๐/๖๑๕)

ปพาสะ ความตีเสมอ ยกตนข่มท่าน แสดงความถึงไม่เคารพ นับถือต่อผู้นั้น

อธิบายมาในธรรมทายาทสูตร กล่าวถึงธรรมที่เป็นบาป คือ ปพาสะ ความตีเสมอ แต่มัชฌิมาปฏิปทามีอยู่เพื่อละโกธะและอุปนาหะเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน มาในโกธเปยยสูตร กล่าวถึงธรรม ๒ อย่างคือ (๑) มักขะ ความลบหลู่คุณท่าน (๒) ปพาสะ ความตีเสมอ(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓/๓๒, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๘๑/๑๓๐, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๓/๕๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕/๑๗)

ป้องกัน : คุณสมบัติของมิตรที่ดีที่ช่วยป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้วและทรัพย์สินของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว

อธิบายมาในสิงคาลกสูตร กล่าวถึงเรื่อง มิตรมีใจดี ที่ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทและป้องกันทรัพย์สินของเพื่อนผู้ประมาท ความว่า คหบดีบุตร มิตรมีอุปการะเธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ (๑) ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว (๒) ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว (๓) เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้ (๔) เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยโภคทรัพย์ให้ ๒ เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖๑/๒๑๐, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๐/๒๑๕)

ปอด : อวัยวะภายในร่างกายของมนุษย์เป็นอารมณ์สำหรับพิจารณาว่าไม่สะอาดของพราหมณ์ผู้เพียรเผากิเลส ตั้งมั่น ไม่ประมาท บรรลุเจโตวิมุติ

อธิบายกล่าวถึงเรื่องสมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ย่อมพิจารณากายนี้ ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า 'ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๔/๑๒๖,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๓๒/๔๐๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๑)

ป้อม : หอคอย จุดพักคอย หรือที่อยู่หรือที่พักซึ่งทำขึ้นใช้กันแดดกันฝน เช่น ป้อมตำรวจ

อธิบายกล่าวถึงบทภาชนีย์มาติกา อุปจารความใกล้เคียงกันแห่งหมู่บ้านเรือนต่าง ๆ หนึ่งในเรื่องนั้นคือป้อม กล่าวคือ หมู่บ้านมีอุปจารเดียวกัน หมู่บ้านมีอุปจารแยกกัน เรือนมีอุปจารเดียวกัน เรือน มีอุปจารแยกกัน โรงเก็บของมีอุปจารเดียวกัน โรงเก็บของ มีอุปจารแยกกัน ป้อม มีอุปจารเดียวกัน ป้อม มีอุปจารแยกกัน ป้อม ของตระกูลหนึ่ง ภิกษุต้องอยู่ภายในป้อมที่ตนเก็บจีวรไว้ ป้อมของต่างตระกูล มีห้องใหญ่ห้องเล็กหลายห้อง ภิกษุต้องอยู่ในห้องที่ตนเก็บจีวรไว้หรือที่ริมประตูหรือไม่ละหัตถบาส(วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๗๗/๑๓, วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๘๔/๑๕)

ป้อมค่าย : ป้อมยามของค่าย เป็นคำอุปมาความแข็งแกร่งของป้อมยามสามารถป้องกันศัตรูได้กับวิธีการอนุมานที่ถูกต้องแม่นยำ

SAMPLE

อธิบายมาในสัมปทานียสูตร การบันลือสีหนาทของพระสารีบุตร กล่าวถึงท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงแม้ว่าข้าพระองค์จะไม่มีเจโตปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน แต่ข้าพระองค์ก็รู้วิธีการอนุมาน เปรียบเหมือนเมืองชายแดนของพระเจ้าแผ่นดิน มีรากฐานมั่นคง มีกำแพงแข็งแรง มีป้อมค่ายแข็งแรง มีประตูเดียวนายประตูของเมืองนั้นเป็นคนเฉลียวฉลาด หลักแหลม ห้ามคนที่ไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่รู้จักเข้าไปได้ เขาเดินสำรวจดูหนทางตามลำดับรอบเมืองนั้น ไม่เห็นรอยต่อหรือช่องกำแพง โดยที่สุดแม้เพียงที่ที่พอแมวลอดออกได้ เขาย่อมรู้ว่า ‘สัตว์ใหญ่ทุกชนิดเมื่อจะเข้าหรือออกเมืองนี้ ก็จะเข้าหรือออกทางประตูนี้เท่านั้น แม้ฉันใด วิธีการอนุมานก็ฉันนั้นเหมือนกัน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๓/๑๐๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๙๘/๔๐๑)

ปะรำ : ซุ้มที่นั่งพักกันแดด กันฝน

อธิบายมาในจิตตสังยุต สัญโญชนสูตร ว่าด้วยสังโยชน์ เป็นสถานที่นั่งพักสนทนาธรรมกันเรื่องสังโยชน์ของภิกษุทั้งหลาย ความว่า สมัยหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูปอยู่ที่อัมพาฏกวัน เขตเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ สมัยนั้น ภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูปกลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งประชุมกัน ณ ปะรำ ได้สนทนากันขึ้นว่า “ผู้มีอายุทั้งหลายธรรมเหล่านี้ คือ สังโยชน์ก็ดี ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ก็ดี มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น”(สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๔๓/๓๗๐)

ปะรำสะดึง : ปะรำหรือเต้นท์มีลักษณะเป็นซุ้มสำหรับนั่งพัก หรือทำงาน เช่นโรงสะดึง ปะรำสะดึงเย็บผ้า

อธิบายกล่าวถึงเรื่องปะรำสะดึงที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาต ความว่า สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายเย็บจีวรอยู่ในที่แจ้ง ลำบากเพราะความหนาวบ้าง เพราะความร้อนบ้าง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตโรงสะดึง ปะรำสะดึง” (วิ.จุ.(ไทย)๗//๒๕๗//๒๙)

ปักขเถรคาถา :ภาษิตของพระปักขเถระ,คาถาของพระปักขเถระ ท่านพระปักขเถระได้กล่าวว่า ชิ้นเนื้อพลัดหลุดจากปากเหยี่ยว เหยี่ยวติดใจในชิ้นเนื้อนั้นก็หวนกลับมาโฉบเอาอีก นิพพานที่น่ารื่นรมย์ซึ่งพระอริยเจ้ายินดีแล้วเป็นความสุขโดยส่วนเดียว มีความสุขซึ่งเกิดจากผลสมาบัติติดตามมา เป็นกิจที่เราทำเสร็จแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๓/๓๒๖)

ปักขปริวาส : อาบัติที่ปกปิดไว้หนึ่งปักษ์และต้องอยู่ปริวาสให้ครบตามจำนวนปักษ์ที่ปิดไว้

SAMPLE

อธิบายมาในปักขปฏิจฉันนปริวาส ว่าด้วยปริวาสสำหรับอาบัติที่ปิดไว้ ๑ ปักษ์ ความว่า สมัยนั้น ท่านพระอุทายีต้องอาบัติ ๑ ตัวชื่อสัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ ปิดไว้ ๑ ปักษ์ บอกแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ท่านทั้งหลาย กระผมต้องอาบัติ ๑ ตัวชื่อสัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ ปิดไว้ ๑ ปักษ์ กระผมจะปฏิบัติอย่างไร” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงให้ปักขปริวาสเพื่ออาบัติ ๑ ตัวชื่อสัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ ปิดไว้ ๑ ปักษ์ แก่ภิกษุอุทายี” (วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๒๑/๒๒๒,วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๒๒/๒๒๒,วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๓๒/๒๓๔,วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๓๓/๒๓๔)

ปักขมานัต : ระเบียบปฏิบัติในการออกจากอาบัติหนักสำหรับภิกษุณี ใช้เวลา ๑๕ วัน

อธิบาย กล่าวถึงธรรมคือสังฆาทิเสส ๑๗ สิกขาบท ที่ยกขึ้นแสดงแล้ว คือ ๙ สิกขาบทแรก ต้องอาบัติในขณะที่ล่วงละเมิดทีเดียว ๘ สิกขาบทหลังต้องอาบัติเมื่อสวดสมนุภาสน์ครบ ๓ ครั้ง ภิกษุณีต้องอาบัติข้อใดข้อหนึ่งแล้วต้องประพฤติปักขมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ภิกษุณีผู้ประพฤติมานัตแล้วถูกสงฆ์เรียกเข้าหมู่ในสีมาที่มีภิกษุณีสงฆ์ ๒๐ รูป ถ้าภิกษุณีสงฆ์มีคณะ ๒๐ รูปขาดไปแม้เพียง ๑ รูป เรียกภิกษุณีนั้นเข้าหมู่ ภิกษุณีนั้นไม่เป็นอันสงฆ์เรียกเข้าหมู่ และภิกษุณีเหล่านั้นควรถูกตำหนิ นี้เป็นการทำที่สมควรในกรรมนั้น (วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๗๓๒/๗๔, กงฺขา.อ.๑๗๔-๑๗๙)

ปักขิกภัต : ภัตตาหารถวายรายปักษ์ คือถวายทุก ๑๕ วัน ๑ ครั้ง

อธิบายมาในเรื่อง นิสสัย ๔ ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ที่เข้าสู่การบรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิต คือ ปักขิกภัต ร่วมกับภัตอื่น ๆ คือ สังฆภัต อุทเทสภัต นิมันตนภัต สลากภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปทิกภัต (วิ.ม.(ไทย)๔/๗๓/๑๐๑,วิ.ม.(ไทย)๔/๑๒๘/๑๙๗,วิ.จุ.(ไทย)๗/๓๒๕/๑๕๔)

ปักษ์ : จำนวนวัน ๑๕ วัน เป็นหนึ่งปักษ์ วันรักษาอุโบสถทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และหมายถึงปาฏิหาริกปักษ์ คือ วัน ๗ ค่ำ และวัน ๙ ค่ำ ด้วยการรับและส่งอุโบสถศีลวัน ๘ ค่ำ

อธิบายมาในเรื่องภิกษุยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงทุกวัน กล่าวถึงปักษ์แห่งการสวดปาติโมกข์ ความว่า ภิกษุทั้งหลายทราบว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงในวันอุโบสถแล้ว จึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงทุกวัน ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงทุกวัน รูปใดยกขึ้นแสดง ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงใน

SAMPLE

วันอุโบสถ” ต่อมา ภิกษุทั้งหลายทราบว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงในวันอุโบสถแล้ว จึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงปักษ์ละ ๓ ครั้ง คือ ในวัน ๑๔ ค่ำ วัน ๑๕ ค่ำ และวัน ๘ ค่ำ (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๓๖/๒๑๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๘/๓๗๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๔/๓๗๙,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๘/๑๙๕)

ปักษาทิชาชาติ : สัตว์ตระกูลนกนานาพันธุ์ที่อาศัยตามป่า

อธิบายมาในอาสังกชาดก ว่าด้วยอาสังกากุมาริกา ที่นางอาสังกากุมาริกากราบทูลพระราชาถึงดอกไม้ในอุทยานที่ให้ความสุขที่มีผลเป็นสุขว่า เถาวัลย์ชื่ออาสาวดีเกิดแล้วในอุทยานจิตรลดาวัน เถาวัลย์นั้น ๑,๐๐๐ ปี จึงจะออกผลหนึ่ง แม้นานถึงเพียงนั้นจึงจะมีผล ทวยเทพก็ยังพากันไปเยือนอุทยานนั้นเนือง ๆ ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์ทรงหวังไว้เถิด เพราะว่าความหวังที่ยังมีผลเป็นความสุข ปักษาทิชาชาติยังมีความหวังอยู่ร่ำไป ความหวังของมันที่มีอยู่ห่างไกลถึงเพียงนั้นก็ยังสำเร็จได้ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์ทรงหวังไว้เถิด เพราะว่าความหวังที่มีผลเป็นความสุข มาในจูฬหังสชาดก กล่าวถึงความเสื่อมแห่งชีวิตว่า ท่านผู้ประเสริฐอุดมกว่าหงส์ทั้งหลาย วิสัยปักษาทิชาชาติตัวผงาดสัญจรไปในอากาศ ย่อมทำอากาศที่ไม่ใช่ทางให้เป็นทางบินไปได้ ท่านไม่ทราบว่ามีบ่วงแต่ที่ไกลหรือ พญาหงส์โพธิสัตว์กล่าวว่า เมื่อใดสัตว์มีความเสื่อมในขณะจะสิ้นชีวิตเมื่อนั้นถึงจะมาใกล้ข่ายและบ่วงก็ไม่รู้(ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๘/๒๓๓, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๓๘/๔๙๔)

ปักษี, นก : นก หมู่นก ที่ต้องตกอยู่ความตายและมีคติที่ไปตามกรรมดีและชั่วของตน

อธิบายมาในติตติรชาดก กล่าวถึงความเสื่อมของหมู่ปักษี เทวดา มนุษย์ สัตว์ ๔ เท้า สัตว์เลื้อยคลานและสัตว์ที่มีร่างกายใหญ่ ไม่เป็นใหญ่ในร่างกายของตน ถึงจะรื่นรมย์อยู่ในร่างกายนั้นก็ย่อมละชีวิตของตนไป ในสูตรนี้กล่าวถึงนกกระทา เมื่อนกกระทาถามดาบสโพธิสัตว์ว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าอยู่สบายดี และได้บริโภคอาหารตามชอบใจ ข้าพเจ้ากำลังอยู่ในอันตราย คติของข้าพเจ้าจะเป็นอย่างไรหนอ ดาบสโพธิสัตว์ตอบปัญหาของนกกระทาว่า ปักษีถ้าใจของเธอไม่น้อมไปเพื่อกรรมชั่ว บาปก็ไม่แปดเปื้อนเธอผู้เป็นคนดี ไม่ขวนขวายในการกระทำกรรมชั่ว (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๓/๔๒๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๖/๑๗๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๔/๑๗๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๘/๙๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๓๕/๑๕๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๗๔/๕๐๐)

ปัคคหจริยา : ประพฤติในองค์คุณ ๘ อย่าง (มรรค ๘) ความประพฤติสัมมาวายามะข้อที่ ๖ ของมรรค ๘ ชื่อว่าปัคคหจริยา

SAMPLE

อธิบายมาในจริยากถา กล่าวถึงความประพฤติ ๘ อย่าง คือ (๑) ผู้น้อมใจเชื่อ ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยศรัทธา (๒) ผู้ประคองไว้ ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยวิริยะ (๓) ผู้ตั้งจิตมั่น ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยสติ (๔) ผู้ไม่ทำความฟุ้งซ่าน ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยสมาธิ (๕) ผู้รู้ชัด ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยปัญญา (๖) ผู้รู้แจ้ง ชื่อว่าย่อมประพฤติด้วยญาณ (๗) ผู้มนสิการว่า “กุศลธรรมย่อมดำเนินไปแก่ผู้ปฏิบัติอย่างนี้” ชื่อว่า ย่อมประพฤติด้วยความประพฤติในอายตนะ (๘) ผู้มนสิการว่า “ผู้ปฏิบัติอย่างนี้” ย่อมบรรลุคุณวิเศษ ชื่อว่าย่อมประพฤติในความประพฤติด้วยคุณวิเศษ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๘/๕๘๖)

ปัคคหนิมิต : นิมิตแห่งความเพียร

อธิบายมาในสังคีติสูตร เรื่องนิมิต ๒ ประการ คือ (๑) สมถนิมิต นิมิตแห่งสมถะ (๒) ปัคคหนิมิต นิมิตแห่งความเพียร มาในนิมิตตสูตร ว่าด้วยนิมิต กล่าวถึง ภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการนิมิต ๓ ประการ ตามสมควรแก่เวลา คือ (๑) พึงมนสิการสมาธินิมิตตามสมควรแก่เวลา (๒) พึงมนสิการปัคคหนิมิตตามสมควรแก่เวลา (๓) พึงมนสิการอุเบกขานิมิตตามสมควรแก่เวลา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๖, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๐๓/๓๔๕,องฺ.ติก.อ. ๒/๑๐๓/๒๕๕)

ปัคคหะ : ความเพียร มนสิการในความไม่เที่ยงจนเกิดญาณ เกิดปัคคหะ เป็นต้น

อธิบายมาในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๒ คือ (๑) ปัคคหะ ความเพียร (๒) อวิกเขปะ ความไม่ฟุ้งซ่าน มาในธัมมุทธัจจวารนิทเทส แสดงอุทธัจจะในธรรมทั้งนั้นไว้ เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง ญาณ (ความรู้) ย่อมเกิดขึ้น ปีติ (ความอิ่มใจ) ย่อมเกิดขึ้น ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) ย่อมเกิดขึ้น สุข (ความสุข) ย่อมเกิดขึ้น อธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อ) ย่อมเกิดขึ้น ปัคคหะ (ความเพียรที่พอดี) ย่อมเกิดขึ้น อุปัฏฐาน (สติแก่กล้า) ย่อมเกิดขึ้น อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) ย่อมเกิดขึ้น นิกันติ (ความติดใจ) ย่อมเกิดขึ้น(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๗, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖/๔๒๕, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๗/๔๒๖)

ปัคคาหะ : ความปรารภความเพียรทางใจ มุ่งมั่นในสัมมาวายามะ

อธิบายกล่าวปัคคาหะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น กล่าวคือ การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าปัคคาหะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น(อภิ.ธ.(ไทย)๓๔/๕๖/๓๗,อภิ.ธ.(ไทย)๓๔/๓๓๖/๑๑,อภิ.ธ.(ไทย)๓๔/๓๙๖/๑๑๕)

SAMPLE

ปังกธา, ตำบล : ชื่อของตำบลหนึ่งของแคว้นโกศลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเคยเสด็จประทับพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่

อธิบายมาในปังกธาสูตร ว่าด้วยตำบลปังกธา กล่าวถึง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงตำบลของแคว้นโกศลชื่อปังกธา และพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลปังกธาของชาวโกศลนั้น (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๒/๓๒๐)

ปังกธาสูตร : พระสูตรว่าด้วยตำบลปังกธา พระผู้มีพระภาคเสด็จไปตำบลปังกธา แคว้นโกศล ตรัสธรรมมีกถาเกี่ยวข้องกับสิกขาบท ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ปฏิบัติแกล้วกล้า ร่าเริง ณ ที่นั้น ภิกษุกัสสปโคตร ผู้เป็นเจ้าอาวาส มีความขัดใจไม่ยินดีว่า สมณะนี้ขัดเกลากิเลสยิ่งนัก เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปไม่นาน ท่านเกิดความเดือดร้อนใจ จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ กราบทูลขอให้พระองค์อดโทษว่า ขอพระผู้มีพระภาคทรงรับทราบโทษของข้าพระองค์นั้นโดยความเป็นโทษ เพื่อความสำรวมระวังต่อไป

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษได้ถึงตัวเธอผู้โง่เขลา เมื่อเราให้ภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้งด้วยสิกขาบทแล้ว ก็เพราะเธอมีความขัดใจ ไม่ยินดี ได้เห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม เราจึงรับทราบโทษนั้นของเธอ การที่บุคคลเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม ถึงความสำรวมระวังต่อไป แล้วตรัสอีกว่า ถ้าภิกษุผู้เถระ มัชฌิมะหรือนวกะผู้ไม่ใคร่ต่อการศึกษา ไม่สรรเสริญการเอาใจใส่การศึกษา ย่อมไม่ชักชวนภิกษุอื่นผู้ใคร่ต่อการศึกษาให้สนใจการศึกษาและไม่สรรเสริญคุณที่มีจริงของภิกษุอื่นที่ใคร่ต่อการ ศึกษาตามโอกาสอันควร เราไม่สรรเสริญคุณของภิกษุผู้เป็นเถระมัชฌิมะหรือนวกะเช่นนี้ เพราะพวกภิกษุอื่นพึงคบหาเธอทั้งหลายโดยเห็นว่า พระศาสดาก็ยังตรัสสรรเสริญคุณของท่านทั้งหลาย พวกภิกษุที่คบหาก็พากันเอาตามอย่างเธอทั้งหลาย ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อทุกข์แก่พวกภิกษุที่พากันตามอย่างเธอทั้งหลายตลอดกาลนาน เพราะฉะนั้น เราจึงไม่สรรเสริญคุณของภิกษุผู้เป็นเถระ ภิกษุผู้เป็นมัชฌิมะและภิกษุผู้เป็นนวกะเช่นนี้ ส่วนภิกษุผู้เป็นเถระ มัชฌิมะหรือนวกะผู้ใคร่ต่อการศึกษา สรรเสริญการเอาใจใส่การศึกษา มีนัยตรงกันข้าม (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๒/๓๒๐)

ปังสุกูลปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปังสุกูลปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่๙๑ท่านได้ใช้ดอกกระดิ่งทองบูชาผ้าบังสุกุลจีวรที่แขวนอยู่บนกิ่งไม้ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘/๑๖๗)

SAMPLE

ปังสุกูลสัญญกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปังสุกูลสัญญกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่๙๑ท่านได้ประนมมือไหว้ผ้าบังสุกุลจีวรของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งการไหว้นั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๑๓๔)

ปังสุกูลิกธุดงค์ : องค์แห่งผู้ถือทรงผ้าลบังสุกุลเป็นวัตร ข้อ ๑ ในธุดงค์ ๑๓ ข้อ อธิบายมาในนิสีทนสันถตสิกขาบท กล่าวถึงเรื่องการบัญญัติสันถัตเก่า ถามว่า : ทรงบัญญัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ไม่เอาสันถัตเก่า ๑ คืบ สุคตโดยรอบมาปน แล้วใช้ให้ทำสันถัตรองนั่งใหม่ ณ ที่ไหน ตอบ : ทรงบัญญัติ ณ กรุงสาวัตถี ถาม : ทรงปรารภใคร ตอบ : ทรงปรารภภิกษุหลายรูป ถาม : เพราะเรื่องอะไร ตอบ : เพราะเรื่องที่ภิกษุหลายรูปทิ้งสันถัตแล้วพากันสมาทานอารัญญิกธุดงค์ ปิณฑปาติกธุดงค์ ปังสุกูลิกธุดงค์ (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๘/๓๗)

ปังสุโธวกสูตร : พระสูตรว่าด้วยคนล้างฝุ่นล้างทอง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทองว่ามีสิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง ๓ อย่าง คือ สิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง (๑) **อย่างหยาบ** เช่น ดินร่วน ทราย คนล้างฝุ่นร่อนทองนั้นในรางน้ำแล้ว ล้างซ้ำหลาย ๆ ครั้ง (๒) **อย่างกลาง** เช่น ก้อนกรวดอย่างละเอียด ทรายอย่างหยาบ คนล้างฝุ่น ล้างทองนั้นซ้ำหลาย ๆ ครั้ง (๓) **อย่างละเอียด** เช่น ทรายอย่างละเอียด และสะเก็ด กะลำพัก คนล้างฝุ่นล้างทองนั้นซ้ำหลาย ๆ ครั้ง เมื่อสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองอย่างละเอียดนั้นถูกทำให้หมดไปแล้ว ก็ยังคงเหลือเขม่าทองอยู่อีก ช่างทอง ใส่ทองลงในเบ้าหลอม เป่าทองนั้นซ้ำหลาย ๆ ครั้ง ทองนั้นก็ยังไม่ติดสนิทแนบเป็นเนื้อเดียวกัน แตกง่าย และใช้งานได้ไม่ดี คราวที่ช่างทองเป่าทองนั้น เป่าซ้ำหลาย ๆ ครั้ง จนได้ที่ติดสนิทแนบเป็นเนื้อเดียวกัน หมดความกระด้าง เป็นของอ่อน ใช้งานได้ดี เขามุ่งหมายจะทำเครื่องประดับชนิดใด ๆ เช่น แผ่นทอง ต่างหูทองนั้น ย่อมอำนวยประโยชน์ให้เขาได้ เช่นเดียวกัน ภิกษุยังมีอุปกิเลสอย่างหยาบ คือ ทุจริต ๓ อยู่ ละ บรรเทาทุจริต ๓ ให้สิ้นไป เมื่อทุจริต ๓ สิ้นไปแล้ว มีอุปกิเลสอย่างกลาง คือ วิตก ๓ อยู่ ก็ ละ บรรเทาวิตก ๓ ให้สิ้นไป เมื่อวิตก ๓ สิ้นไปแล้ว มีอุปกิเลสอย่างละเอียด คือ นึกคิดถึงชาติ ชนบท ความไม่ดูหมิ่นอยู่ ก็ละ บรรเทาอุปกิเลสอย่างละเอียดให้สิ้นไป เมื่อละได้เด็ดขาดแล้ว ก็ยังมีธรรมวิตกเหลืออยู่ สมาธินั้นไม่สงบ ยังมีการข่มห้ามกิเลสด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่งอยู่ แต่เมื่อภิกษุมีจิตตั้งมั่นอยู่ภายใน สงบ ไม่มีการข่มห้ามด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง ก็จะน้อมจิตไปเพื่อทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งได้ เมื่อมีเหตุแห่งสติ ก็จะบรรลุความเป็นผู้เหมาะสมที่ประจักษ์ชัดในธรรมนั้นๆ คืออภิญญา ๖ ได้แก่ อิทธิวิธญาณ ทิพพ

SAMPLE

โสตญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ อาสวักขยญาณ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๒/๓๔๑)

ปัจจนีกปัญจกะ : หมวด ๕ แห่งปัจจนิก

อธิบายมาในปุคคลกถา ความว่า เมื่อท่านหยั่งรู้บุคคลไม่ได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “สภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นไม่ได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้น” ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลไม่ได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า สภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะ

เป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นไม่ได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้น” คำนั้นของท่านผิด อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า “สภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถะข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นไม่ได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้น”ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลไม่ได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์” ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า “ข้าพเจ้ายอมรับว่า ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลไม่ได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า สภาวธรรมใดเป็นสัจฉิกัฏฐะเป็นปรมัตถะ ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลนั้นไม่ได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์นั้น” คำนั้นของท่านผิด (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘/๘)

ปัจจนีกสาตพราหมณ์ : ชื่อของพราหมณ์ชื่อปัจจนีกสาตะ

อธิบายมาในปัจจนีกสูตร ว่าด้วยปัจจนีกสาตพราหมณ์ ผู้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าให้แสวงธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ตั้งใจจะคัดค้าน มีจิตเศร้าหมองมากไปด้วยความแข่งดี จะไม่รู้ชัดคำสุภาษิต ส่วนบุคคลใดกำจัดความแข่งดี ความไม่มีจิตเลื่อมใส และถอนความอาฆาตออกแล้วฟังอยู่ บุคคลนั้นจึงจะรู้คำสุภาษิตได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ปัจจนีกสาตพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนักฯลฯ ขอพระโคดมผู้เจริญโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต” (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๒/๒๙๓)

ปัจจนีกสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัจจนีกสาตพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พราหมณ์ชื่อปัจจนีกสาตะคิดว่า เราพึงเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมถึงที่ประทับแล้วคัดค้านทุกคำที่พระสมณโคดมตรัสแล้วเข้าไปเฝ้ากราบทูลว่า ขอพระองค์จงตรัสสมณธรรมเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ตั้งใจจะคัดค้าน มีจิตเศร้าหมอง มากไปด้วยความแข่งดี จะไม่เห็นคำสุภาษิต ส่วนผู้กำจัดความแข่งดี ความไม่มีจิตเลื่อมใสและถอนความอาฆาตออกแล้วฟังจึงจะรู้คำสุภาษิตได้ เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น

ปัจจนีกสาตพราหมณ์ก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๒/๒๙๓)

ปัจจนียะ : การนับจำนวนวาระในปัจจนียะ ในนเหตุปัจจัย มี ๙ วาระ ในนอารัมมณปัจจัย มี ๙ วาระ

อธิบายปัจจนียะมีนัยอันลึกซึ้ง ๖ ประการ คือ (๑) ติกปัฏฐาน (๒) ทุกปัฏฐาน (๓) ทุกติกปัฏฐาน (๔) ติกทุกปัฏฐาน (๕) ติกติกปัฏฐาน (๖) ทุกทุกปัฏฐาน แต่ละปัฏฐานประเสริฐสูงสุด (อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๕๖/๔๑๙)

ปัจจยเถรคาถา : ภาษิตของพระปัจจยเถระ,คาถาของพระปัจจยเถระ พระปัจจยเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตจึงได้กล่าวว่า เราบวชแล้วได้ ๕วัน ยังเป็นเสขบุคคลอยู่ ยังไม่ได้บรรลุพระอรหัต เมื่อเราเข้าไปยังวิหารแล้วได้ตั้งใจปรารถนาว่า เมื่อเรายังถอนลูกศรคือตัณหาขึ้นไม่ได้ เราจะไม่กิน ไม่ดื่ม ไม่ออกไปจากวิหาร ทั้งจะไม่เอนกายนอน เชิญท่านดูความเพียร ความบากบั่นของเรานั้นผู้อยู่อย่างนี้ เราบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๒๒/๓๗๓)

ปัจจยสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัจจัย มี ๒ สูตร มีองค์ธรรมต่างกัน กล่าวคือ

1.ปัจจยสูตร[๑] (บางแห่งเขียนเป็นธรรมนิยามสูตร) พระสูตรว่าด้วยปัจจัย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิจจสมุปบาทธรรม ได้แก่ธรรมเป็นต้นดังนี้คือ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมีเป็นต้น เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี และปฏิจจสมุปปันนธรรม ได้แก่ธรรมเป็นต้นดังนี้คือ ชราและมรณะเป็นต้นเป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา ธรรมทั้ง ๒ นั้นจัดเป็นธัมมฐิติ ธัมมนิยาม อิทัปปัจจยตา เป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว ตถาคตจะอุบัติหรือไม่ก็ตามกฎอันนี้ก็ดำรงอยู่ เมื่อตถาคตได้ตรัสรู้แล้วจึงนำมาบอกแก่เวไนยสัตว์ เมื่ออริยสาวกเห็นปฏิจจสมุปบาทธรรมและปฏิจจสมุปปันนธรรมเหล่านี้ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมไม่มีความสงสัยเรื่องสังสารวัฏทั้งในอดีตอนาคตและปัจจุบัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔)

2.ปัจจยสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยปัจจัย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทรงแสดงปัจจัยแห่งการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ตามแนวแห่งปฏิจจสมุปบาท พร้อมทั้งอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ เมื่ออริยสาวกรู้ปัจจัยเหล่านี้แจ่มแจ้งด้วยปัญญาแล้ว จึงชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ถึงพร้อมด้วยทัศนะ ถึงสัทธรรม เห็นสัทธรรม

SAMPLE

ประกอบด้วยญาณ วิชชา บรรลุกระแสแห่งธรรม เป็นพระอริยะและดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพาน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๗/๕๒)

ปัจจยาการ : การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น เช่น ทุกข์เกิดขึ้นเพราะมีปัจจัย 12 เรื่องเกิดขึ้นสืบ ๆ เนื่องกันมาตามลำดับ เป็นธรรมที่นางเขมาฉลาดข้ามพ้นโอฆะ ๔ บรรลุอรหัตผล

อธิบายมาในเขมาเถริยาปทาน นางกล่าวว่า ครั้งนั้น หม่อมฉันบวชมาแล้วผ่านไป ๗ เดือน เห็นประทีปสว่างขึ้นและดับไป จึงมีใจสังเวช มีความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง ฉลาดในปัจจยาการ ข้ามพ้นโอฆะ ๔ แล้ว ก็ได้บรรลุอรหัตตผล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗๓/๔๓๗)

ปัจจลกัปปะ, บ้าน : ชื่อของหมู่บ้านปัจจลกัปปะที่นางพราหมณีชื่อธนัญชานีอาศัยอยู่

อธิบายมาในสคารวสูตรครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ สมัยนั้น นางพราหมณีชื่อธนัญชานีอาศัยอยู่ในหมู่บ้านปัจจลกัปปะ เป็นผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์นางพลั้งพลาดแล้วเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า ขอนอบน้อมแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าอรหัตตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันต-สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น (ม.ม.(มหามกุฏ)๒๑/๗๓๔/๔๕๑,๑๓/๔๗๓/๕๙๘)

ปัจจเวกขณญาณ : ธรรม ๕ ข้อที่ ๕ ที่ที่ควรเจริญ

อธิบายมาในทสุตตรสูตร กล่าวถึง ธรรม ๕ ประการที่ควรเจริญ คือ สัมมาสมาธิ ประกอบด้วยองค์ ๕ ได้แก่ (๑) มีปีติแผ่ไป (๒) มีสุขแผ่ไป (๓) มีการกำหนดรู้จิตผู้อื่นแผ่ไป (๔) มีแสงสว่างแผ่ไป (๕) ปัจจเวกขณญาณเป็นนิมิต (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๘๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๑๘/๔๔๙)

ปัจจเวกขณญาณนิทเทส : แสดงปัจจเวกขณญาณ, อธิบายอุทเทสที่ ๑๔ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ท่านพระสารีบุตรนำธรรม ๕๔ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณ ที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๖) มาจำแนกเป็นธรรมที่มาร่วมกันในขณะ ๘ ขณะ คือ ในขณะแห่งมรรค ๔ ขณะ และในขณะแห่งผล ๔ ขณะ ในแต่ละขณะมีธรรมที่มาร่วมกัน ๕๔ ประการ รวมองค์ธรรมในขณะทั้ง ๘ ขณะได้ ๔๓๒ ประการ เช่น

ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค ญาณที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิเพราะมีสภาวะเห็นมาร่วมกันในขณะนั้น ญาณที่ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะเพราะมีสภาวะตรึกตรองมาร่วมกันในขณะนั้น ฯลฯ ญาณที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพานเพราะ

SAMPLE

มีสภาวะเป็นที่สุด มาร่วมกันในขณะนั้น สรุป พระโยคาวจรออกจากสมาบัติแล้วพิจารณาว่า ธรรมเหล่านี้มาร่วมกันในขณะนั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๕/๑๐๖)

ปัจจเวกขณนิมิต : ปัจจเวกขณญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนกิเลสที่ละได้ กิเลสที่ยังเหลืออยู่ และนิพพาน เว้นพระอรหันต์ ที่ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่

อธิบายมาในปัญจังคิกสูตร กล่าวถึง ภิกษุเรียนปัจจเวกขณนิมิตมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา เปรียบเหมือนคนหนึ่งพึงพิจารณาเห็นคนหนึ่ง คนยืนพึงพิจารณาเห็นคนนั่ง หรือคนนั่งพึงพิจารณาเห็นคนนอน ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล เธอเรียนปัจจเวกขณนิมิตมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา นี้คือการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ อันเป็นอริยะ คือ (๑) มีปีติแผ่ไป (๒) มีสุขแผ่ไป (๓) มีการกำหนดรู้จิตผู้อื่นแผ่ไป (๔) มีแสงสว่างแผ่ไป (๕) ปัจจเวกขณญาณเป็นนิมิต (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๘/๓๘, องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๒๘/๑๒)

ปัจจเวกขณสูตร : พระสูตรว่าด้วยการพิจารณาอกุศลธรรมและกุศลธรรม พระผู้มีพระภาคประทับนั่งพิจารณากิเลสที่ทรงละได้ และกุศลธรรมที่ทรงเจริญให้บริบูรณ์ ทรงเปล่งอุทานมีสาระสำคัญดังนี้ คือก่อนการบรรลุอรหัตตมัคคญาณ ยังมีกิเลส เช่น ราคะเป็นต้นอยู่ และธรรมที่ปราศจากโทษ เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น ก็ยังไม่เจริญบริบูรณ์ แต่เมื่อบรรลุอรหัตตมัคคญาณแล้ว กิเลสทั้งหลายที่ถูกละได้สิ้นเชิงและธรรมที่ปราศจากโทษก็เจริญบริบูรณ์ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๓/๒๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ในอดีตก่อนการตรัสรู้นั้น อริยมรรคที่เป็นเครื่องละกิเลสยังไม่เกิดแก่พระองค์ แม้ในปัจจุบันและอนาคต อริยมรรคนั้นก็ไม่เกิดแก่พระองค์อีกเช่นกัน เพราะไม่มีกิเลสที่จะต้องใช้อริยมรรคนั้นเป็นเครื่องละอีกต่อไป (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๕๓/๓๖๒)

ปัจจเวกขณะ : การพิจารณาความเป็นปัจจัยแก่ปัจจเวกขณะโดยอุปนิสสยปัจจัย

อธิบายมาในอุปนิสสยปัจจัย กล่าวถึง ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ ปัจจเวกขณะเป็นปัจจัยแก่ปัจจเวกขณะโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๐/๕๔๐)

ปัจจัตตเวทนียนรก : นรกชนิดหนึ่งในนรก ๓ ชนิด เป็นนรกที่สัตว์นรกก่อทุกขเวทนาให้เกิดแก่ตนเอง

อธิบายมาในมารตัชชนียสูตร เรื่องมารทูสีมารขว้างก้อนหินใส่พระวิฐุระแตกความว่า มาร ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร มีท่านพระวิฐุระเป็นปัจฉาสมณะ(ผู้ติดตาม) เสด็จเข้าสู่หมู่บ้านเพื่อบิณฑบาต ครั้งนั้น ทูสีมารได้

SAMPLE

เข้าสิงเด็กคนหนึ่งแล้วเอาก้อนหินขว้างที่ศีรษะของท่านพระวิธุระแตก ท่านพระวิธุระมีศีรษะแตกเลือดไหลอาบอยู่ เดินตามเสด็จพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะไปข้างหลัง ๆ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชำเลืองดูเหมือนช้างชำเลืองดู แล้วตรัสว่า 'ทูสีมารนี้ไม่รู้จักประมาณเลย' ก็แลทูสีมารเคลื่อนแล้วจากที่นั้น ได้ไปเกิดในมหานรกพร้อมกับพระกิริยาที่ทรงชำเลืองดู มาร มหานรกนั้นมี ๓ ชื่อ คือ (๑) ฉผัสสายตนิกนรก๑ (๒) สังกุสมาหตนรก๒ (๓) ปัจจัตตเวทนียนรก (ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑๒/๕๕๐,ม.มู.อ. ๒/๕๑๒/๓๒๙)

ปัจจันตชนบท,ปัจจันตประเทศ : ถิ่นแคว้นชายแดนนอกมัชฌิมชนบทออกไป

อธิบายมาในเรื่องประทานพร ๕ อย่างแก่พระโสณะ ความว่า ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย อวันตีทักขิณาบถ มีภิกษุน้อย ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการอุปสมบทด้วยคณะมีจำนวน ๕ รูปรวมทั้งพระวินัยธร ในปัจจันตชนบทได้ทั่วปัจจันตชนบท (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๕๙/๓๘, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๒๖/๓๕๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๒/๓๕๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๓/๕๐๔, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๓๒/๖๔๑, องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๓๒๓/๔๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๗๐/๔๖๕, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๒๖/๖๘๔, ขุ.จ.(ไทย)๓๓/๑๒/๗๕๙, ขุ.จ.(ไทย)๓๓/๑๖/๕๗๒)

ปัจจันตนคร : เมืองชายแดนล้อมรอบพระนคร สามารถป้องกันพระนครดังกำแพง

อธิบายมาในนคโรปมสูตรว่าด้วยธรรมเปรียบด้วยเครื่องป้องกันนคร กล่าวคือปัจจันตชนบทนี้อยู่ล้อมรอบพระนคร สามารถป้องกันพระนครได้ ดังความว่า ภิกษุทั้งหลาย ในกาลใด ปัจจันตนคร(เมืองชายแดน)ของพระราชาเป็นนครที่ป้องกันไว้ดีด้วยเครื่องป้องกันนคร ๗ ประการ และได้อาหาร ๔ อย่างตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ในกาลนั้น เราจึงเรียกปัจจันตนครของพระราชานี้ว่า ศัตรูหมู่ปัจจามิตรภายนอกทำอะไรไม่ได้ (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๖/๑๓๗)

ปัจจันตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจจันตชนบท พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจจันตชนบทจึงมีจำนวนมากกว่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๒/๖๔๐)

ปัจจัย : เครื่องปรุงแต่งจิต เมื่อพ้นจากเครื่องปรุงนี้แล้วย่อมถึงธรรมอันไม่ตาย

SAMPLE

อธิบายมาในสิริมาวิมานกล่าวถึงนางสิริมาเทพธิดาตอบปัญหาพระเถระว่า ดิฉันครั้นฟังธรรมอันเป็นทางไม่ตาย ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง เป็นคำสอนของพระตถาคตเจ้าผู้หาใครเลิศยิ่งกว่ามิได้ สำรวมในศีลทั้งหลายอย่างเคร่งครัดเป็นอันดี มั่นอยู่ในธรรมที่พระพุทธเจ้าผู้เลิศกว่านรชนทรงแสดงไว้แล้ว (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๔/๒๕)

ปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต : เครื่องใช้สอยของบรรพชิต ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร

อธิบายมาในวนปัตถสูตร ว่าด้วยการอยู่ป่า กล่าวถึงปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต มี จีวร เป็นต้น ความว่า ณ เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมบรรยายว่าด้วยการอยู่ป่าแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปอยู่อาศัยป่าทึบแห่งใดแห่งหนึ่ง เมื่อเธอเข้าไปอยู่อาศัยป่าทึบนั้น สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะ ที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่สิ้นไป และภิกษุนั้นก็ไม่บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ตนยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอยย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก ภิกษุนั้นควรพิจารณาอย่างนี้ว่า ‘เราเข้ามาอยู่อาศัยป่าทึบนี้เมื่อเราเข้ามาอยู่อาศัยป่าทึบนี้ สติที่ยังไม่ปรากฏก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปก็ไม่สิ้นไป และเราก็ไม่ได้บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ ส่วนปัจจัยเครื่องดำรงชีวิต คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่บรรพชิตจำต้องนำมาใช้สอย ย่อมเกิดขึ้นได้โดยยาก’ ภิกษุนั้นควรหลีกไปจากป่าทึบนั้น ไม่ควรอยู่ในเวลากลางคืน หรือในเวลากลางวัน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๙๑/๒๐๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๙๓/๒๐๕)

ปัจจัยปรุงแต่ง : การปรุงแต่งขึ้นของทุกอย่าง มีความแตกสลายไปเป็นธรรมดา

อธิบายกล่าวถึงเรื่องสังขารที่ปรุงแต่งขึ้นต้องสลายไปเป็นธรรมดาความว่า อานนท์ เราเคยบอกเธอไว้ก่อนมิใช่หรือว่า ความพลัดพราก ความทอดทิ้ง ความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทุกอย่างจะต้องมี ฉะนั้น จะพึงหาได้อะไรจากที่ไหนในสังขารนี้ สิ่งที่เกิดขึ้น มีขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมีความแตกสลายเป็นธรรมดา เป็นไปไม่ได้ที่จะปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นจงอย่าแตกสลายไปเลย ตถาคตสละ คลาย ปล่อย ละ วางสิ่งนั้นได้แล้ว ปลงอายุสังขารแล้ว วาจาที่ตถาคตกล่าวไว้ว่า ‘อีกไม่นาน การปรินิพพานของตถาคตจะมี จากนี้ไป

อีก ๓ เดือน (ที.ม.๑๐/๑๒๓/๗๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๓/๑๓๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๗/๑๕๕, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๒๕/๑๖๙, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๒/๑๗๔, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔)

ปัจจัยภายใน : การพิจารณาเรื่อง 'ชราและมรณะ มีทุกข์หลายอย่างนับไม่ถ้วนเกิดขึ้นในโลก

อธิบายมาในสัมมสสูตร ว่าด้วยการพิจารณาปัจจัยภายใน เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพิจารณาปัจจัยภายในกันบ้างหรือ" ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ย่อมพิจารณาปัจจัยภายในอยู่ บัดนี้ ถึงเวลาที่จะทรงแสดงเรื่องนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาปัจจัยภายในว่า 'ชราและมรณะนี้ใด มีทุกข์หลายอย่างนับไม่ถ้วนเกิดขึ้นในโลก ชราและมรณะที่เป็นทุกข์นี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี' (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๖/๑๒๙)

ปัจจัยแห่งการเกิด : เหตุแห่งการเกิดคือสังโยชน์

อธิบายมาในสังโยชนสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ละสังโยชน์ได้หรือละไม่ได้ กล่าวถึงบุคคล ๔ จำพวกที่ละสังโยชน์ไม่ได้ ความว่า (๑) บุคคลบางคนในโลกนี้ยังละโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ไม่ได้ ละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดไม่ได้ และละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพไม่ได้ (๒) บุคคลบางคนในโลกนี้ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ แต่ยังละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดไม่ได้ และละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพไม่ได้ (๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ และละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดได้ แต่ยังละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพไม่ได้ (๔) บุคคลบางคนในโลกนี้ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ ละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดได้ และละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓๑/๒๐๐)

ปัจจัยแห่งความตาย : การเจริญมรณัสสติ การเจริญมรณัสสติ ระลึกนึกถึงความตายอยู่เสมอ

อธิบายมาในทุติยมรณัสสติ กล่าวถึงการเจริญมรณัสสติที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลง สู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อกลางวันผ่านไป กลางคืนย่างเข้ามา พิจารณาเห็นว่า 'ปัจจัยแห่งความตายของเรามีมากแท้ คือ งูพึงกัดเราก็ได้ แมงป่องพึงต่อยเราก็ได้ หรือตะขาบพึงกัดเราก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น เราพึงพลาดหกล้มก็ได้ ภัตตาหารที่เราฉันแล้วไม่พึงย่อยก็ได้ ดีของเราพึงกำเริบก็ได้ เสมหะของเราพึงกำเริบก็ได้ หรือลมมีพิษดังศัสตราของเราพึงกำเริบก็ได้

SAMPLE

เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น' ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นพึงพิจารณาเห็นว่า 'บาปอกุศลธรรมที่เรายังละไม่ได้ ซึ่งจะพึงเป็นอันตรายแก่เราผู้จะตายในเวลากลางคืนมีอยู่หรือไม่'(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๐/๔๔๗)

ปัจจัยแห่งฉันทราคะ : เหตุแห่งความรักใคร่พอใจที่เกิดจากการวินิจฉยะ

อธิบายมาในมหานิทานสูตร กล่าวว่า 'เพราะอาศัยวินิจฉยะ ฉันทราคะจึงมี' เธอพึงทราบเหตุผลที่อาศัยวินิจฉยะ ฉันทราคะจึงมี ก็ถ้าวินิจฉยะไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง เมื่อวินิจฉยะไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะวินิจฉยะดับไป ฉันทราคะจะปรากฏได้หรือ" "ปรากฏไม่ได้เลย" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งฉันทราคะ ก็คือวินิจฉยะนั่นเอง(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๙/๖๓)

ปัจจัยแห่งชราและมรณะ : ชาติเป็นปัจจัยแห่งชราและมรณะ

พระผู้มีพระภาคตรัสกะอานนท์ว่า อานนท์ 'เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี' เธอพึงทราบเหตุผลที่ชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ดังต่อไปนี้ ก็ถ้าชาติ คือ ชาติเพื่อความเป็นเทพของพวกเทพ เพื่อความเป็นคนธรรพ์ของพวกคนธรรพ์ เพื่อความเป็นยักษ์ของพวกยักษ์ เพื่อความเป็นภูตของพวกภูต เพื่อความเป็นมนุษย์ของพวกมนุษย์ เพื่อความเป็นสัตว์สี่เท้าของพวกสัตว์สี่เท้า เพื่อความเป็นสัตว์ปีกของพวกสัตว์ปีก เพื่อความเป็นสัตว์เลื้อยคลานของพวกสัตว์เลื้อยคลาน ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง ก็ถ้าชาติไม่ได้มีเพื่อความเป็นอย่างนั้นของสรรพสัตว์พวกนั้น ๆ มาในมหานิมานสูตร กล่าวถึงปัจจัยแห่งชาและมรณะคือ ชาติ ความว่า เมื่อชาติไม่มี เพราะชาติดับไป ชรามรณะจะปรากฏไม่ได้ ดังนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งชราและมรณะ ก็คือชาตินั่นเอง(ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๘/๕๙)

ปัจจัยแห่งชาติ : ปัจจัยแห่งชาติคือภพ

อธิบายมาในมหานิทานสุตร กล่าวถึงภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ 'เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี' ก็ถ้าภพ คือ กามภพ รูปภพ หรืออรูปภพ ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง เมื่อภพไม่มี เพราะภพดับไป ชาติจะปรากฏได้หรือ" ตอบว่า "ปรากฏไม่ได้เลย" พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งชาติ ก็คือภพนั่นเอง(ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๙/๕๙)

ปัจจัยแห่งตัณหา : ปัจจัยแห่งตัณหาคือเวทนา

มีอธิบายกล่าวถึงปัจจัยแห่งตัณหาคือเวทนา ความว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา ดูกรอานนท์ ก็ถ้าเวทนามิได้มี แก่ใครๆ ในภพไหนๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ เวทนาที่เกิดเพราะจักษุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหา

สัมผัส กายสัมผัสมโนสัมผัส เมื่อเวทนาไม่มี เพราะเวทนาดับไป ตัณหาจะพึงปรากฏได้บ้างไหม ฯ ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า ฯ เพราะเหตุนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งตัณหา ก็คือเวทนานั่นเอง ฯ(ที.ม.(สยามรัฐ)๑๐/๕๙/๕๒, ๑๐/๑๐๒/๖๐)

ปัจจัยแห่งนามรูป : ปัจจัยแห่งนามรูปคือวิญญาณ หรือวิญญาณให้เกิดนามรูป

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่องปัจจัยแห่งนามรูป เมื่อ พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระอานนท์ว่า “ก็ถ้าวิญญาณหยั่งลงในท้องมารดาแล้วล่วงเลยไปนามรูปจักบังเกิดขึ้นเพื่อความเป็นอย่างนี้ได้หรือ” ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า “ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ก็ถ้าวิญญาณเด็กชายหรือเด็กหญิงผู้เยาว์วัยจักขาดความสืบต่อ นามรูปจักเจริญงอกงามไพบูลย์ได้หรือ” ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า “ไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งนามรูป ก็คือวิญญาณนั่นเอง(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๕/๖๖)

ปัจจัยแห่งบาปอกุศลธรรม : ปัจจัยแห่งบาปอกุศลธรรมคืออารักขะเป็นเหตุ

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่องปัจจัยแห่งบาปอกุศลธรรม ความว่า ‘เพราะอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า ‘มึง มึง’ การพูดส่อเสียด และการพูดเท็จ’ เธอพึงทราบเหตุผลที่อารักขะเป็นเหตุบาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ย่อมเกิดขึ้น ก็ถ้าอารักขะไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ และปัจจัยแห่งบาปอกุศลธรรมเป็นอเนก เกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะการแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า ‘มึง มึง’ การพูดส่อเสียด และการพูดเท็จ ก็คืออารักขะนั่นเอง(ที่.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๔/๖๒)

ปัจจัยแห่งปริคคหะ : มัจฉริยะเป็นปัจจัยแห่งปริคคหะ

อธิบายมาในมหานิทานสูตร กล่าวถึงปัจจัยแห่งปริคคหะ ความว่า ‘เพราะอาศัยปริคคหะ มัจฉริยะจึงมี’ พึงทราบเหตุผลที่อาศัยปริคคหะ มัจฉริยะจึงมี ก็ถ้าปริคคหะ ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ มัจฉริยะก็ไม่มี เมื่อปริคคหะไม่มีโดยประการทั้งปวงเพราะปริคคหะดับไป มัจฉริยะก็ไม่ปรากฏ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งมัจฉริยะก็คือปริคคหะนั่นเอง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๗/๖๒)

ปัจจัยแห่งปริเยสนา : ตัณหาเป็นปัจจัยแห่งปริเยสนา

SAMPLE

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่องปัจจัยแห่งปริเยสนาคือตัณหา ความว่า เมื่ออานนท์กล่าวว่า ‘เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนาจึงมี’ เธอพึงทราบเหตุผลที่อาศัยตัณหา ปริเยสนาจึงมี ก็ถ้าตัณหา คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ปริเยสนาก็ไม่ได้ เพราะตัณหาดับไป ปริเยสนาก็ไม่ปรากฏ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งปริเยสนา ก็คือตัณหานั่นเอง(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๒/๖๔)

ปัจจัยแห่งผัสสะ : ปัจจัยแห่งผัสสะคือนามรูป

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่อง ปัจจัยแห่งผัสสะคือนามรูป ความว่า ‘เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี’ การบัญญัตินามกาย ต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิมิต อุทเทส เมื่ออาการ เพศ นิมิต และอุทเทสนั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสแต่ชื่อในรูปกาย ก็ปรากฏไม่ได้ การบัญญัติรูปกายต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิมิต และอุทเทส เมื่ออาการ เพศ นิมิต และอุทเทสนั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสโดยการกระทบในนามกาย จะปรากฏไม่ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “การบัญญัตินามกายและรูปกายต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิมิต และอุทเทส เมื่ออาการ เพศ นิมิต และอุทเทสนั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสแต่ชื่อ จะปรากฏไม่ได้ การบัญญัตินามรูปต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิมิต และอุทเทส เมื่ออาการ เพศ นิมิต และอุทเทสนั้น ๆ ไม่มี ผัสสะจะปรากฏไม่ได้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งผัสสะ ก็คือนามรูปนั่นเอง(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๔/๖๕)

ปัจจัยแห่งภพ : ปัจจัยแห่งภพคืออุปาทาน

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่องปัจจัยแห่งภพ คืออุปาทาน ความว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี ก็ถ้าอุปาทาน คือ (ความยึดมั่นในศีลพรต) หรืออัตตวาทุปาทาน(ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา) ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ เพราะอุปาทานดับไป ภพจะปรากฏไม่ได้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งภพ ก็คืออุปาทานนั่นเอง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๐/๖๐)

ปัจจัยแห่งมัจฉริยะ : ปัจจัยแห่งมัจฉริยคือปริคคหะ

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่อง ปัจจัยแห่งมัจฉริยะ ความว่า เพราะอาศัยปริคคหะ มัจฉริยะจึงมี ก็ถ้าปริคคหะไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ เพราะปริคคหะดับไป มัจฉริยะจะปรากฏไม่ได้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะ

SAMPLE

เหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งมัจฉริยะ ก็คือปริคคหะนั่นเอง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๖/๖๒)

ปัจจัยแห่งลาภะ : ปัจจัยแห่งลาภะคือปริเยสนา

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่องปัจจัยแห่งลาภะคือ ปริเยสนา ความว่า เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะจึงมี ก็ถ้าปริเยสนาไม่ได้ มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ เพราะปริเยสนาไม่มี ลาภะจะปรากฏไม่ได้เลย พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งลาภะ ก็คือปริเยสนานั่นเอง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๑/๖๔)

ปัจจัยแห่งวิญญาณ : ปัจจัยแห่งนามรูปคือวิญญาณ

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่อง ปัจจัยแห่งวิญญาณคือนามรูป ความว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี’ ก็ถ้าวิญญาณจักไม่ได้อาศัยนามรูป ชาติ ชรา มรณะ และความเกิดขึ้นแห่งทุกขสมุทัยจะปรากฏไม่ได้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งวิญญาณ ก็คือนามรูปนั่นเอง(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๖/๖๖)

ปัจจัยแห่งวินิจฉยะ : ปัจจัยแห่งวินิจฉยะคือ ลาภะ

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่องปัจจัยแห่งวินิจฉยะคือลาภะ ความว่า เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะจึงมี ก็ถ้าลาภะไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ เพราะลาภะหมดไป วินิจฉยะจะปรากฏไม่ได้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งวินิจฉยะ ก็คือลาภะนั่นเอง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๐/๖๓)

ปัจจัยแห่งเวทนา : ปัจจัยแห่งเวทนาคือผัสสะ

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่องปัจจัยแห่งเวทนาคือผัสสะ ความว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ก็ถ้าผัสสะ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัสไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ เพราะผัสสะดับไป เวทนาจะปรากฏไม่ได้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งเวทนา ก็คือผัสสะนั่นเอง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๓/๖๔)

ปัจจัยแห่งอัชโฌสานะ : ปัจจัยแห่งอัชโฌสานะคือฉันทราคะ

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่อง ปัจจัยแห่งอัชโฌสานะ คือฉันทราคะ ความว่า เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะจึงมี ก็ถ้าฉันทราคะไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง เพราะฉันทราคะดับไป อัชโฌสานะจะปรากฏไม่ได้

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งอัชโฌสานะ ก็คือฉันทราคะนั่นเอง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๘/๖๓)

ปัจจัยแห่งอารักขะ : ปัจจัยแห่งอารักขะคือมัจฉริยะ

อธิบายมาในมหานิทานสูตร กล่าวถึง ปัจจัยแห่งอารักขะคือมัจฉริยะ ความว่า ‘เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะจึงมี’ ก็ถ้ามัจฉริยะไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ เพราะมัจฉริยะดับไป อารักขะจะปรากฏไม่ได้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งอารักขะ ก็คือมัจฉริยะนั่นเอง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๕/๖๒)

ปัจจัยแห่งอุปาทาน : ปัจจัยแห่งอุปาทานคือตัณหา

อธิบายมาในมหานิทานสูตร เรื่องปัจจัยแห่งอุปาทานคือตัณหา ‘เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี’ ก็ถ้าตัณหาคือ รูปตัณหา(อยากได้รูป) สัททตัณหา(อยากได้เสียง) คันธตัณหา(อยากได้กลิ่น) รสตัณหา(อยากได้รส) โผฏฐัพพตัณหา(อยากได้โผฏฐัพพะ) และธัมมตัณหา (อยากได้ธรรมารมณ์) ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ เพราะตัณหาดับไป อุปาทานจะปรากฏไม่ได้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิดและปัจจัยแห่งอุปาทาน ก็คือตัณหานั่นเอง(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๑/๖๐)

ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ : ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิคือ (๑) ปรโตโฆสะ การได้สดับจากบุคคลอื่น (๒) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย) อธิบายมาในมหาเวทัลลสูตร เรื่องปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิคือปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ ความว่า ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิมี ๒ ประการ คือ (๑) ปรโตโฆสะ การได้สดับจากบุคคลอื่น (๒) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๒/๔๙๑)

ปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน : ปัจจัยแห่งพระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นานคือ ธรรม ๗ ประการ

อธิบายมาในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต เรื่องปัจจัยแห่งพระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน ความว่า ท่านพระกิมิละทูลถามว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า กิมิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว เหล่าภิกษุภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกาในธรรมวินัยนี้ปฏิบัติในเหล่านี้ คือ (๑) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในศาสดา (๒) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในธรรม (๓) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในสงฆ์ (๔) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในสิกขา (๕) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในสมาธิ (๖) อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในความไม่ประมาท (๗) อยู่อย่างมีความ

เคารพ มีความยำเกรงในปฏิสันถาร กิมิละ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว (องฺ.สตฺตกนิบาต (ไทย) ๒๓/๖๐/๑๑๕)

ปัจจาคมนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปัจจาคมนิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท่านเป็นนกจักรพาก อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสินธุ กินสาหร่ายล้วน ๆ และระมัดระวังอย่างดีในกรรมชั่วทั้งหลาย คาบดอกสาละ บูชาพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ในกัปที่ ๙๑นับจากกัปนี้ไป เพราะผลแห่งการบูชานั้น ไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๗ ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติพระนามว่าสุจารุทัสสนะมีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้าย ได้บรรลุอรหัต พร้อมกับคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๒๐๔)

ปัจจามิตร : ศัตรู

อธิบายมาในฉัตทันตชาดก เรื่องปัจจามิตรที่ทำลายประหารผู้อื่น ความว่า ณ ใต้ต้นไทรนั้นพญากุญชรงามีรัศมี ๖ประการอาศัยอยู่ ยากที่ใครอื่นจะข่มขี่ได้ พญาช้างเผือกปลอดนั้น มีช้างประมาณ ๘,๐๐๐ เชือก มีงางอนงามเหมือนงอนรถวิ่งไล่ประหารปัจจามิตรเร็วปานลมพัด แวดล้อมรักษาอยู่ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๗/๕๕๖, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๒๙/๕๕๙)

ปัจจุคคมนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปัจจุคคมนิยเถระ มีเนื้อความอธิบายว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้รับเสด็จพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๔๔๔)

ปัจจุบัน : เวลาเดี๋ยวนี้, เวลาไม่ใช่อดีต ไม่ใช่อนาคตเป็นธรรมเครื่องเป็นสุขในปัจจุบัน

อธิบายมาในเสขปฏิปทาสูตร เรื่องปัจจุบันแห่งการประกอบความเพียร ความว่า พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ๓ รู้จักประมาณในการบริโภค ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการ เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อัน เป็นธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก มาในเทวตาสังยุต เรื่องการกำหนดปัจจัน ความว่า ไม่เศร้าโศกถึงอดีต ไม่คิดถึงอนาคต กำหนดอยู่กับปัจจุบัน ผิวพรรณจึงผ่องใส เพราะคิดถึงอนาคต เศร้าโศกถึงอดีต ผู้เขลาจึงซูบซีด เหมือนต้นอ้อสดที่ถูกถอนขึ้นแล้ว (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓/๒๖,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑/๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐/๑๐,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑๓/๓๕๕,องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๑๘๑/๒๕๘)

SAMPLE

ปัจจุบันกาล : เวลาในปัจจุบัน ไม่ใช่อดีตกาล ไม่ใช่อนาคตกาล

อธิบายมาในอัทธาสูตร ว่าด้วยกาลเวลา ความว่า กาล ๓ กาล คือ (๑) อดีตกาล (๒) อนาคตกาล (๓) ปัจจุบันกาล (ม.มู.(ไทยป๑๒/๑๘/๑๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๒/๑๒๔,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๖๓/๔๑๘)

ปัจจุบันรูป : รูปที่เป็นปัจจุบัน

อธิบายมาในสัพพมัตถีติกถา เรื่องปัจจุบันกับรูป ความว่า ท่าน สก. เมื่อบัญญัติว่า ปัจจุบันกับรูป หรือบัญญัติว่ารูปกับปัจจุบันให้มี

ความหมายว่าปัจจุบันรูป โดยไม่แยก ปัจจุบันและรูปนี้นั้น มีความหมายอย่างเดียวกัน เสมอกัน มีส่วนเท่ากัน มีสภาพเหมือนกันใช่ไหม ปร. ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๕/๑๘๑)

ปัจจุปปันนญาณ : ญาณที่หยั่งรู้อารมณ์ปัจจุบันซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ช่วง คือ (๑) ขณะปัจจุบัน (ช่วง ที่จิตดวงหนึ่งๆ เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไป) (๒) สันตติปัจจุบัน (ช่วงที่สืบต่อมาจากช่วงที่ ๑ ประมาณ ๒ หรือ ๓ วิถีจิต) (๓) อัทธานปัจจุบัน (ช่วงเวลาที่ยาวกว่า ๒ ช่วงแรกออกไป) ซึ่งฝ่ายปรวาทีเห็นว่า ปัจจุปปันนญาณ สามารถรู้ปัจจุบันได้ทั้ง ๓ ช่วง ซึ่งต่างกับความเห็นของสกวาทีที่เห็นว่า ปัจจุปปันนญาณสามารถรู้ได้เฉพาะ ช่วงที่ ๒ กับ ช่วงที่ ๓ เท่านั้น

อธิบายมาในปัจจุปปันนญาณกถา ว่าด้วยปัจจุปปันนญาณ เป็นปัญหาถามและตอบกันระหว่างสกวาที กับปรวาที ความว่า สก. กล่าวว่า ปัจจุปปันนญาณมีอยู่ใช่ไหม ปร. ใช่ สก. บุคคลรู้ญาณนั้นได้ด้วยปัจจุปันนญาณนั้นใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สก. บุคคลรู้ญาณนั้นได้ด้วยปัจจุปปันนญาณนั้นใช่ไหม ปร. ใช่ สก. บุคคลรู้ญาณนั้นว่าเป็นญาณ ได้ด้วยปัจจุปปันนญาณนั้นใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สก. รู้ญาณนั้นว่าเป็นญาณ ได้ด้วยปัจจุปปันนญาณนั้นใช่ไหม ปร. ใช่ สก. ญาณนั้นเป็นอารมณ์ของปัจจุปปันนญาณนั้นใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สก. ญาณนั้นเป็นอารมณ์ของปัจจุปปันนญาณนั้นใช่ไหม ปร. ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๔๑/๔๖๙, อภิ.ปญฺจ.อ. ๔๔๑/๒๑๔)

ปัจจุปปันนอัทธา : ปัจจุบันกาล

อธิบายมาในสังคีติสูตร เรื่องกาลเวลา ๓ กาล คือ (๑) อตีตอัทธา อดีตกาล (๒) อนาคตอัทธา อนาคตกาล (๓) ปัจจุปปันนอัทธา ปัจจุบันกาล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕)

ปัจจุปปันนังสญาณ : ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน

อธิบายมาในทสุตตรสูตร เรื่อง ธรรม ๓ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น คือ ญาณ ๓ ได้แก่ (๑) อตีตังสญาณ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต (๒) อนาคตังสญาณ ญาณหยั่งรู้

SAMPLE

ส่วนอนาคต(๓)ปัจจุปปันนังสญาณญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน (ที.ปา.(ไทยป๑๑/๓๕๓/๓๗๔)

ปัจจุปปันนารัมมณปัญญา : ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ปรารภสภาวธรรมที่เป็นปัจจุบันเกิดขึ้น

อธิบายมาในติกนิทเทส เรื่อง ปัจจุปปันนารัมมณปัญญา ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ปรารภสภาวธรรมที่เป็นปัจจุบันเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปัจจุปปันนารัมมณปัญญา ปัญญาทั้งหมดนั่นแหละที่เป็นภายในตนก็มี ที่เป็นภายนอกตนก็มีที่เป็นภายในตนและภายนอกตนก็มี (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๘๘/๕๐๘)

ปัจจุปัฏฐานสัญญกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปัจจุปัฏฐานสัญญกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท่านเกิดยังกำเนิดยักษ์และได้รับยศตามลำดับ ได้รับความช่วยเหลือจากสาวกนามว่าสาครที่เป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี ที่แนะนำให้ประพฤติธรรม สร้างสถูป บูชาพระธาตุของพระชินเจ้า สร้างพุทธสถูป บำรุงพระสถูปชั้นเลิศของพระมุนีอยู่ ๕ ปี เพราะผลแห่งกรรมนั้นในกัปที่ ๑๐๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ พระนามว่าภูริปัญญา ในชาติสุดท้าย ได้บรรลุอรหัต พร้อมกับคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๒/๒๗๒)

ปัจเจกพุทธเจ้า : ผู้ตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้ประกาศพระพุทธศาสนา ที่เรียกดังนี้ เพราะเมื่อได้ท่านตรัสรู้แล้วเกิดอัปโปสุกกธรรม คือ ไม่ขวนขวายที่จะแสดงธรรม ยินดีอยู่วิเวกตามลำพัง จึงประจำอยู่แต่ในป่า นาน ๆ จึงจะเข้าเมืองเพื่อบิณฑบาตสักครั้ง

อธิบายมาในถูปารหสูตร ว่าด้วยถูปารหบุคคล ผู้ควรแก่สถูป คือ หลังจากตายแล้วเป็นผู้ที่อนุชนควรเก็บส่วนที่เหลือไว้ในสถูปเพื่อบูชา ๔ จำพวก คือ (๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นถูปารหบุคคล (๒) พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นถูปารหบุคคล (๓) สาวกของพระตถาคต เป็นถูปารหบุคคล (๔) พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นถูปารหบุคคล ภิกษุทั้งหลาย ถูปารหบุคคล ๔ จำพวกนี้แล (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๗/๓๖๗, องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๕๖/๕๘, ดู ที.ม. ๑๐/๒๐๖/๑๒๕)

ปัจเจกพุทธาปทาน : พระประวัติในอดีตชาติของพระปัจเจกพุทธเจ้า พระประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าจำนวน ๔๑ พระองค์ เฉพาะผู้ทรงกล่าวภาษิตเกี่ยวกับพระปฏิปทาของพระองค์ว่าเหมือนนอแรด คือ ชอบอยู่ผู้เดียว เที่ยวไปผู้เดียว พระผู้มีพระภาคทรงนำมาเล่าเพื่อชี้ให้เห็นปฏิปทาในการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าตามที่ท่านพระอานนท์ทูลถาม และทรงยกย่องว่าพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นบุคคลผู้ประเสริฐอันดับสองรองจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

SAMPLE

พระภาษิตของพระปัจเจกพุทธเจ้า ๔๑ พระองค์ ตั้งแต่ข้อ ๙๑ เป็นต้นไป ปรากฏอยู่ในขัคควิสาณสูตร ในอุรควรรค แห่งสุตตนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ท่านพระสารีบุตรนำไปอธิบายขยายความโดยพิสดารในจูฬนิทเทส พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ ซึ่งอยู่ในขุททกนิกายนี้ด้วย ควรอ่านประกอบด้วยเพื่อช่วยให้เข้าใจปัจเจกพุทธาปทานดีขึ้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๓/๑๓)

อนึ่ง ในคัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี อรรถกถาของอปทานภาค ๑ มีคำอธิบายพระปฏิปทาและพระประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นเจ้าของพระภาษิตแต่ละข้อ (ตั้งแต่ข้อ ๙๐-๙๑ เป็นต้นไป) ไว้ด้วย แต่มิได้บอกไว้ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นั้น ๆ มีพระนามว่าอย่างไร นอกจากบอกรวม ๆ ไว้ที่ข้อ ๘๘-๘๙ (หน้า ๑๕๓)

ปัจเจกโพธิ : บารมีที่ให้สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ได้เองเปรียบด้วยขุมทรัพย์

อธิบายมาในนิธิกัณฑสูตร เรื่องปัจเจกโพธิ ความว่า บุคคลอาศัยมิตตสัมปทา ประกอบความเพียรโดยแยบคาย ก็จะเป็นผู้ชำนาญในวิชชาและวิมุตติ ทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์ ๔ ชนิด คือ (๑) ถาวระ คือขุมทรัพย์ถาวร เช่น ที่ดิน ที่นา ที่สวน เงินและทอง (๒) ชังคมะ คือขุมทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ เช่น ทาสชาย ทาสหญิง ช้าง ม้า โค กระบือ แกะ ไก่ สุกร เป็นต้น (๓) อังคสมะ คือขุมทรัพย์ติดตัว เช่น วิชาความรู้ ศิลปวิทยา เป็นต้น (๔) อนุคามิกะ คือขุมทรัพย์ตามตัวทางคุณธรรม ได้แก่ บุญกุศล ทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา เป็นต้น ในที่นี้หมายถึงขุมทรัพย์ถาวร และปฏิสัมภิทา วิโมกข์ สาวกบารมี ปัจเจกโพธิ และพุทธภูมิ ทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้

(ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๑๕/๑๙, ขุ.ขุ.อ. ๘/๒๐๖, (ขุ.ขุ.อ. ๘/๑๙๓)

ปัจเจกโพธิญาณ : พระปัญญาที่ทำให้ตรัสรู้เป็นปัจเจกพระพุทธเจ้า

อธิบายมาในปัจเจกพุทธาปทาน เรื่องปัจเจกโพธิญาณ ความว่า พระสัพพัญญูผู้ประเสริฐ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ได้ตรัสกับพระอานนท์ผู้เจริญด้วยพระสุรเสียงที่ไพเราะว่า ธีรชนเหล่าใดได้สั่งสมกุศลสมภารไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ยังไม่ได้ความหลุดพ้นจากกิเลสในศาสนาของพระชินเจ้าทั้งหลาย เพราะมีความสลดใจนั้นแลเป็นตัวนำ ธีรชนเหล่านั้นผู้มีปัญญาแก่กล้าดี ถึงจะเว้นจากพระพุทธเจ้า ก็ย่อมบรรลุปัจเจกโพธิญาณได้ แม้ด้วยอารมณ์เพียงนิดหน่อย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๕/๑๓)

ปัจโจโรหณีสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยพิธีลอยบาป (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นชาณุสโสณิพราหมณ์ผู้สรงน้ำดำหัวในวันอุโบสถ นุ่งห่มผ้าไหมคู่ใหม่ ยืนถือกำหญ้าคาสดอยู่ ณ ที่สมควร จึงตรัสถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงประพฤติ

เช่นนั้น วันนี้เป็นวันอะไรของตระกูลพราหมณ์ เมื่อได้รับคำกราบทูลว่า เป็นวันลอยบาป จึงตรัสถามว่า พิธีลอยบาปของพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นอย่างไร

ชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลตอบว่า ในวันอุโบสถ พราหมณ์ทั้งหลายพากันสรงน้ำดำหัว นุ่งห่มผ้าไหมคู่ใหม่ ทาแผ่นดินด้วยโคมัยสด ลาดด้วยหญ้าคาที่เขียวสดแล้วนอนในระหว่างกองทรายและเรือนไฟ ในราตรีนั้น พากันลุกขึ้นแล้วประคองอัญชลีนอบน้อมไฟ ๓ ครั้ง แล้วบำเรอไฟให้ด้วยเนยใส น้ำมัน และเนยข้นจำนวนมาก พอล่วงราตรีนั้นไป จึงเลี้ยงพราหมณ์ทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยของเคี้ยวของบริโภคอันประณีต พระองค์ตรัสว่า พิธีลอยบาปของพราหมณ์ทั้งหลายเป็นอย่างหนึ่ง พิธีลอยบาปในอริยวินัยเป็นอีกอย่างหนึ่ง เมื่อถูกพราหมณ์นั้นทูลถามว่า พิธีลอยบาปในอริยวินัยเป็นอย่างไร จึงตรัสว่า อริยสาวกลอยบาปอย่างนี้ คือ (๑) พิจารณาเห็นว่า มิจฉาทิฏฐิมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้วจึงละและลอยมิจฉาทิฏฐิ (๒) พิจารณาเห็นว่า มิจฉาสังกัปปะมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้ว จึงละและลอยมิจฉาสังกัปปะ (๓) พิจารณาเห็นว่า มิจฉาวาจามีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้ว จึงละและลอยมิจฉาวาจา (๔) พิจารณาเห็นว่า มิจฉากัมมันตะมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้ว จึงละและลอยมิจฉากัมมันตะ (๕) พิจารณาเห็นว่า มิจฉาอาชีวะมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้ว จึงละและลอยมิจฉาอาชีวะ (๖) พิจารณาเห็นว่า มิจฉาวายามะมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้ว จึงละและลอยมิจฉาวายามะ (๗) พิจารณาเห็นว่า มิจฉาสติมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้ว จึงละและลอยมิจฉาสติ (๘) พิจารณาเห็นว่า มิจฉาสมาธิมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้ว จึงละและลอยมิจฉาสมาธิ (๙) พิจารณาเห็นว่า มิจฉาญาณะมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้ว จึงละและลอยมิจฉาญาณะ (๑๐) พิจารณาเห็นว่า มิจฉาวิมุตติมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้ว จึงละและลอยมิจฉาวิมุตติ ชาณุสโสณิพราหมณ์ได้กราบทูลว่า พิธีลอยบาปของพราหมณ์ทั้งหลายไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งพิธีลอยบาปในอริยวินัยนี้ จึงชมเชยพระภาษิตแล้วแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๙/๒๗๒)

ปัจโจโรหณีสูตร (ทุติย): พระสูตรว่าด้วยพิธีลอยบาป สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงพิธีลอยบาปอันเป็นของพระอริยะแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงทรงแสดงพิธีลอยบาปอันเป็นของพระอริยะเหมือนปฐมปัจโจโรหณีสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒๐/๒๗๔)

ปัจเจกสัจจะ : ความเห็นส่วนตัวของแต่ละคนที่แตกต่างกันไปโดยยึดถือว่า “ความเห็นนี้เท่านั้นจริงความเห็นว่านี้เท่านั้นจริง”

SAMPLE

อธิบายมาในสังคีติสูตร เรื่องปัจเจกสัจจะ ความว่า อริยวาสธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ ๑๐ ประการ หนึ่งในนั้นคือ เป็นผู้มีปัจเจกสัจจะ อันบรรเทาได้ มาในปฏิลีนสูตร ความว่า ผู้มีปัจเจกสัจจะอันบรรเทาได้ ผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี ผู้มีกายสังขารอันระงับได้ ผู้หลีกเร้นภิกษุผู้มีปัจเจกสัจจะอันบรรเทาได้ ได้แก่ ปัจเจกสัจจะเป็นอันมาก เช่น เห็นว่า โลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง โลกมีที่สุดบ้าง โลกไม่มีที่สุดบ้าง ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้วตถาคต๒เกิดอีกและไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ เหล่านั้นทั้งหมดของสมณะและพราหมณ์จำนวนมากอันภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรเทาได้ กำจัดได้ สละได้ คลายได้ ปล่อยวางได้ ละได้สละคืนได้ ภิกษุผู้มีปัจเจกสัจจะอันบรรเทาได้ เป็นอย่างนี้แล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๓, ที.ปา.อ. ๓๔๘/๒๕๑, องฺ.ทสก.อ. ๓/๒๐/๓๒๔,องฺ.จตุกฺก.อ.๒/๓๘/๓๓๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๘/๖๒,)

ปัจฉาชาตปัจจัย : สภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกซึ่งเกิดภายหลัง

อธิบายว่า ปัจฉาชาตปัจจัย คือสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกซึ่งเกิดภายหลังเป็นปัจจัยแก่กายนี้ซึ่งเกิดก่อนโดยปัจฉาชาตปัจจัย ปัจฉาชาตปัจจัย มี ๓ วาระ ปัจฉาชาตปัจจัยกับนเหตุปัจจัยและนอารัมมณปัจจัย มี ๓ วาระ (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๑/๑๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๖๓๑/๖๐๒)

ปัจฉาชาตะ : ขันธ์ที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส อารมณ์ของกิเลส ขันธ์ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทาน

อธิบายว่า ปัจฉาชาตะ คือ ขันธ์ที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่กายนี้ที่เกิดก่อนโดยวิปปยุตตปัจจัย สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสและที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองไม่เป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส มี ๔ อย่าง คือ สหชาตะ ปัจฉาชาตะ อาหาระ และอินทรียะ สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานโดยปัจฉาชาตปัจจัย มีอย่างเดียว คือ ปัจฉาชาตะ ได้แก่ขันธ์ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็น ปัจจัยแก่กายนี้ที่เกิดก่อนซึ่งกรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็น (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๖/๘๙๗, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๓๔/๙๐๔,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๖๖/๘๓๕,)

SAMPLE

ปัจฉาภูมิชนบท : ชื่อสถานที่ที่อยู่ห่างไกลเขตเมือง

อธิบายมาในเทวทหสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม เรื่องปัจฉาภูมชนบท ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เทวทหนิคมของเจ้าศากยะทั้งหลาย แคว้นสักกะ ครั้งนั้น ภิกษุจำนวนมากผู้ต้องการจะไปยังปัจฉาภูมชนบท เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายต้องการจะไป พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายบอกลาสารีบุตรแล้วหรือ” ข้าพระองค์ทั้งหลายยังไม่ได้บอกลาท่านพระสารีบุตร” เพราะท่านอนุเคราะห์เพื่อนภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒/๖)

ปัจฉาภูมิ, ชาว : ชื่อของพวกพราหมณ์ชาวปัจฉาภูมิ ผู้ถือน้ำเต้า สวมพวงมาลัยสาหร่าย บำเรอไฟ ลงน้ำเป็นวัตร บัญญัติ ความสะอาดไว้ ข้าพระองค์ชอบใจความสะอาดของพราหมณ์เหล่านั้น”

อธิบายมาในอสิพันธกปุตตสูตร ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาฬันทา ครั้งนั้น ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์ชาวปัจฉาภูมิมีคณโฑน้ำติดตัว ประดับพวงมาลัยสาหร่าย อาบน้ำทุกเช้าเย็น บำเรอไฟ พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าทำสัตว์ที่ตายแล้วให้ฟื้น ให้รู้ชอบ ให้ขึ้นสวรรค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าสามารถจะทำสัตว์โลกทั้งหมดหลังจากตายแล้วให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ได้หรือ”

ปัจฉาสมณสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมของภิกษุผู้เป็นปัจฉาสมณะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) เดินห่างนักหรือใกล้นัก (๒) ไม่รับบาตรหรือของในบาตร (๓) เมื่อพระอุปัชฌาย์พูดใกล้อาบัติก็ไม่ห้าม (๔) เมื่อพระอุปัชฌาย์กำลังพูดอยู่ก็พูดแทรกขึ้น และ(๕) มีปัญญาทราม โง่เขลา เป็นคนเซอะ ไม่ควรพาไปเป็นปัจฉาสมณะ(พระผู้ติดตาม) ส่วนภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม จึงควรพาไปเป็นปัจฉาสมณะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๒/๑๙๐)

ปัจฉาสมณะ, พระติดตาม : ผู้ติดตามรับใช้พระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์

อธิบายว่าอุปัชฌายวัตตกถา กล่าวถึงสัทธิวิหาริกพึงประพฤติโดยชอบในอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ วิธีประพฤติโดยชอบในอุปัชฌาย์นั้น ถ้าอุปัชฌาย์หวังจะให้เป็นปัจฉาสมณะ ถึงนุ่งให้เรียบร้อยปกปิดได้มณฑล ๓๒ คาดประคดเอว ห่ม

SAMPLE

สังฆาฏิที่พับซ้อนกัน กลัดลูกดุม ล้างบาตรถือไป เป็นปัจฉาสมณะของอุปัชฌาย์ พึงเดินไม่ให้ห่างนัก ไม่ให้ชิดนัก พึงรับบาตรที่มีของบรรจุอยู่ (วิ.ม.(ไทย)๔/๖๖/๘๒, วิ.ม.(ไทย)๔/๗๘/๑๐๘,วิ.ม.(ไทย)๔/๗๘/๑๑๒, วิ.ม.(ไทย)๕/๒๔๗/๑๖,ที.สี.(ไทย)๙/๔๔๘/๑๙๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗/๗, ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑๒/๕๕๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๐/๔๒๕, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๘๔/๔๓๔, สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๒/๓๐๗, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๑๒/๑๙๐, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๗/๓๓๘,ขุ.อุ.อ. ๗๗/๔๕๒)

ปัจฉิมกาล : เวลาค่ำ เวลาเย็น พระอาทิตย์ตกดิน,เวลาที่มีภายหลัง

อธิบายมาในเรื่องมหาปรินิพพานสูตร เรื่องพระอุปวาณเถระ ความว่า เวลานั้น ท่านพระอุปวาณะยืนถวายงานพัดพระผู้มีพระภาคอยู่ตรงพระพักตร์ ขณะนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งท่านพระอุปวาณะให้ถอยไปด้วยพระดำรัสว่า “ภิกษุ เธอจงหลบไป อย่ายืนตรงหน้าเรา” ท่านพระอานนท์มีความดำริว่า “ท่านพระอุปวาณะนี้เคยเป็นอุปัฏฐากเฝ้าใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคมานาน ถึงกระนั้นในปัจฉิมกาลพระผู้มีพระภาคตรัสสั่งให้ท่านพระอุปวาณะถอยไปด้วยพระดำรัสว่า ‘ภิกษุ เธอจงหลบไป อย่ายืนตรงหน้าเรา’อะไรหนอแลเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ให้พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระอุปวาณะถอยไปด้วยพระดำรัสว่า ‘ภิกษุ เธอจงหลบไป อย่ายืนตรงหน้าเรา”(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๐/๑๔๙)

ปัจฉิมจิต : จิตขณะสุดท้ายของภพชาติ คือ จุติจิตของพระอรหันต์ แต่ก็ไม่ใช่ภพชาติของพระอรหันต์ด้วย ก็เราต้องเกิดอีก ก็ต้องมีปฐมจิต ทุติยจิตไปเรื่อย ๆทุกภพชาติ คือ ต้องมีจิตที่เป็นภวังค์กับจิตที่ไม่ใช่ภวังค์ ก็เท่านั้น

อธิบายปัจฉิมจิตที่สัมปยุตด้วยโสมนัสจักเกิดในลำดับแห่งจิตใด ในลำดับแห่งจิตนั้น โสมนัสสินทรีย์ของบุคคลเหล่านั้นจักเกิด แต่อุเปกขินทรีย์ไม่ใช่จักเกิด บุคคลนอกนี้ โสมนัสสินทรีย์ของบุคคลเหล่านั้นจักเกิดและอุเปกขินทรีย์ก็จักเกิดอุเปกขินทรีย์ของบุคคลใดจักเกิด โสมนัสสินทรีย์ของบุคคลนั้นก็จักเกิดใช่ไหม ปัจฉิมจิตที่สัมปยุตด้วยอุเบกขาจักเกิดในลำดับแห่งจิตใด ในลำดับแห่งจิตนั้น อุเปกขินทรีย์ของบุคคลเหล่านั้นจักเกิด แต่โสมนัสสินทรีย์ไม่ใช่จักเกิด บุคคลนอกนี้ อุเปกขินทรีย์ของบุคคลเหล่านั้นจักเกิดและโสมนัสสินทรีย์ก็จักเกิด (อภิ.ย.(ไทย)๓๙/๒๘๖/๓๘๘)

ปัจฉิมภวิกบุคคล : บุคคลผู้เกิดในภพสุดท้าย , ท่านผู้เกิดในชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย คือผู้ที่ได้บรรลุอรหัตตผลในชาตินี้

อธิบายว่า รูปขันธ์ของบุคคลใดในภูมิใดไม่เคยเกิด เวทนาขันธ์ของบุคคลนั้นในภูมินั้นก็ไม่ใช่จักเกิดใช่ไหม ตอบว่าบุคคลผู้อุบัติอยู่ในอรูปภูมิ รูปขันธ์ของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้นไม่เคยเกิด แต่เวทนาขันธ์มิใช่จักไม่เกิด บุคคลผู้อุบัติอยู่

SAMPLE

ในสุทธาวาสภูมิและปัจฉิมภวิกบุคคลในอรูปภูมิ รูปขันธ์ของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้นไม่เคยเกิดและเวทนาขันธ์ก็ไม่ใช่จักเกิด ถามว่า เวทนาขันธ์ของบุคคลใดในภูมิใดไม่ใช่จักเกิด รูปขันธ์ของบุคคลนั้นในภูมินั้นก็ไม่เคยเกิดใช่ไหม ตอบว่า ปัจฉิมภวิกบุคคลในปัญจโวการภูมิและบุคคลผู้อุบัติอยู่ในอสัญญสัตตภูมิ เวทนาขันธ์ของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้นไม่ใช่จักเกิด แต่รูปขันธ์มิใช่ไม่เคยเกิด บุคคลผู้อุบัติอยู่ในสุทธาวาสภูมิและปัจฉิมภวิกบุคคลในอรูปภูมิ เวทนาขันธ์ของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้นไม่ใช่จักเกิดและรูปขันธ์ก็ไม่เคยเกิด (อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑๐๒/๗๔,อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑๐๕/๒๑๓,อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑๐๕/๒๑๕, อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑๐๘/๒๑๕)

ปัจฉิมภวิกบุคคล : บุคคลผู้เกิดในภพสุดท้าย,บุคคลผู้ปฏิบัติจนได้สำเร็จมรรคผลสูงสุดแล้วนิพพานในภพนั้นนั่นเอง หมายถึง พระอรหันต์ซึ่งจะปรินิพพานในภพนั้น

ในคัมภีร์ยมกแห่งพระอภิธรรมปิฎก พระพุทธเจ้าทรงนำปัจฉิมภวิกบุคคลในภพหรือภูมิต่าง ๆ มาอธิบายแบบ ถาม-ตอบ ด้วยวิธียมก เพื่อให้เข้าใจองค์ธรรมและเงื่อนไขเกี่ยวกับกาลและภพภูมิของบุคคลเหล่านั้น เช่น ปัจฉิมภวิกบุคคลในกามาวจรภูมิ ปัจฉิมภวิกบุคคลในปัญจโวการภูมิ ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในกามาวจรภูมิ ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในกามาวจรภูมิและรูปาวจรภูมิ ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในปัญจโวการภูมิ ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในอรูปภูมิ ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในรูปาวจรภูมิ (ดูคำอธิบายที่คำนั้น ๆ) (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๖๕/๖๐)

ปัจฉิมภวิกบุคคลในกามาวจรภูมิ : บุคคลผู้เกิดในภพสุดท้ายที่อยู่ในกามาวจรภูมิ คำว่ากามาวจรภูมิ คือกามภพซึ่งประกอบด้วย อบายภูมิ ๔ (นรก ดิรัจฉาน เปรต และอสุรกาย) มนุษยโลก และสวรรค์ ๖ ชั้น ในที่นี้หมายถึง มนุษยโลกเท่านั้น เพราะผู้เกิดในภพอื่นไม่มีโอกาสได้ฟังธรรมเพื่อพัฒนาจิตจึงไม่สามารถบรรลุอรหัตตผลได้ ยกเว้นผู้บรรลุอนาคามิผลในมนุษยโลกแล้วไปอุบัติในรูปาวจรภูมิหรือพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้น คือ อวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี และอกนิฏฐา ชั้นใดชั้นหนึ่ง ก็จะปรินิพพานในชั้นนั้น ไม่ต้องกลับมาเกิดในมนุษยโลกอีก พรหมโลกชั้นนั้น ชื่อว่าปัจฉิมภพ หรือภพสุดท้ายของท่านผู้นั้น ดังปรากฏในคำอธิบายแบบ ถาม-ตอบ ในคัมภีร์ยมก หมวดอายตนยมก อตีตานาคตวาร ต่อไปนี้

ถาม : ฆานายตนะของบุคคลใด ในภูมิใด เคยเกิด รูปายตนะของบุคคลนั้น ในภูมินั้น ก็จักเกิดใช่ไหม

SAMPLE

ตอบ : (ไม่ใช่) ปัจฉิมภวิกบุคคลในกามาวจรภูมิ ฆานายตนะของบุคคลเหล่านั้น ในภูมินั้นเคยเกิด แต่รูปายตนะไม่ใช่จักเกิด บุคคลนอกนี้ (ไม่ใช่ปัจฉิมภวิกบุคคล) ผู้อุบัติอยู่ในกามาวจรภูมิ ฆานายตนะของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้นเคยเกิด และรูปายตนะก็จักเกิด

คำ ถาม-ตอบนี้ใช้อดีตกาล และอนาคตกาล เป็นเงื่อนไข เพื่อแสดงว่าอายตนะทั้งหลายในอดีตเคยเกิด แต่ในอนาคตหลังปรินิพพานแล้วจะไม่เกิดอีก

ปัจฉิมภวิกบุคคลในปัญจโวการภูมิ:บุคคลผู้เกิดในภพสุดท้ายที่อยู่ในปัญจโวการภูมิ คำว่าปัญจโวการภูมิ แปลว่า ภูมิที่มีขันธ์ ๕ ได้แก่ กามาวจรภูมิ หรือ กามภพ และ รูปาวจรภูมิ หรือ พรหมโลก ๑๖ ชั้น แต่ปัญจโวการภูมิที่เป็นภูมิหรือภพสุดท้ายของผู้บรรลุอรหัตตผลนั้น โดยทั่วไปได้แก่ มนุษยโลกและพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้นเท่านั้น กล่าวคือ ผู้เกิดในมนุษยโลกที่ปฏิบัติธรรมชั้นสูงจนบรรลุอรหัตตผลแล้วปรินิพพานในโลกนี้นั้น ภพสุดท้ายของท่าน คือมนุษยโลก ส่วนผู้เกิดในโลกนี้ปฏิบัติธรรมชั้นสูง จนบรรลุอนาคามิผล และถึงแก่กรรมลง จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้น ชั้นใดชั้นหนึ่งแล้วปรินิพพานในชั้นนั้น พรหมโลกชั้นนั้นจึงเป็นภพสุดท้ายของท่านผู้นั้น ดังปรากฏในคำอธิบายแบบถาม-ตอบ ในคัมภีร์ยมก หมวดอายตนยมก อตีตานาคตวาร ต่อไปนี้

ถาม : จักขายตนะของบุคคลใดในภูมิใดเคยเกิด โสตายตนะของบุคคลนั้นในภูมินั้นก็จักเกิดใช่ไหม

ตอบ : (ไม่ใช่) ปัจฉิมภวิกบุคคลในปัญจโวการภูมิ จักขายตนะของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้นเคยเกิด แต่โสตายตนะของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น ไม่ใช่จักเกิด บุคคลนอกนี้ผู้อุบัติอยู่ในปัญจโวการภูมิ จักขายตนะของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น เคยเกิด และ โสตายตนะก็จักเกิด

ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในกามาวจรภูมิ : บุคคลผู้เกิดในภพสุดท้ายที่กำลังเกิดในกามาวจรภูมิ และจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในภูมินี้ ซึ่งจะมีคุณสมบัติอย่างเดียวกับปัจฉิมภวิกบุคคลในกามาวจรภูมิ ดังปรากฏในคำอธิบายแบบ ถาม-ตอบ ในคัมภีร์ยมก หมวดอายตนยมก ปัจจุปันนานาคตวาร (ปัจจุบันและอนาคต) ต่อไปนี้

ถาม : ฆานายตนะของบุคคลใด ในภูมิใดกำลังเกิด รูปายตนะของบุคคลนั้นในภูมินั้นก็จักเกิดใช่ไหม

ตอบ : (ไม่ใช่) ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในกามาวจรภูมิ ฆานายตนะของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้นกำลังเกิด แต่รูปายตนะไม่ใช่จักเกิด บุคคลนอกนี้ผู้มีฆา

SAMPLE

นะเกิดได้กำลังอุบัติ ฆานายตนะของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้นกำลังเกิด และรูปายตนะก็จักเกิด

ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในกามาวจรภูมิ และรูปาวจรภูมิ : บุคคลผู้เกิดในภพสุดท้ายที่กำลังเกิดในกามาวจรภูมิและในรูปาวจรภูมิ หมายถึง (๑) ผู้กำลังจะเกิดเป็นมนุษย์และจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วปรินิพพานในมนุษยโลก และ (๒) ผู้เกิดเป็นมนุษย์และปฏิบัติธรรมชั้นสูงจนบรรลุอนาคามิผล แล้วถึงแก่กรรมลง กำลังจะอุบัติในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้นใดชั้นหนึ่ง และจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วปรินิพพานในชั้นนั้น ดังปรกาฏในคำอธิบายแบบ ถาม-ตอบ ในคัมภีร์ยมก หมวดอายตนยมก ปัจจุปปันนานาคตวาร ต่อไปนี้

ถาม : ฆานายตนะของบุคคลใดในภูมิใดไม่ใช่จักเกิด จักขายตนะของบุคคลนั้นในภูมินั้นก็ไม่ใช่กำลังเกิดใช่ไหม

ตอบ:(ไม่ใช่)ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในกามาวจรภูมิและรูปาวจรภูมิ ฆานายตนะของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น ไม่ใช่จักเกิด แต่จักขายตนะมิใช่ไม่กำลังเกิด บุคคลผู้กำลังปรินิพพานในกามาวจรภูมิ บุคคลผู้กำลังจุติจากรูปาวจรภูมิ บุคคลผู้อุบัติอยู่ในอสัญญสัตตภูมิ และอรูปภูมิ ฆานายตนะของบุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น ไม่ใช่จักเกิดและจักขายตนะก็ไม่ใช่กำลังเกิด (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๐๐/๒๐๕,๓๙/๓๗๖/๕๐๐)

ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในปัญจโวการภูมิ : บุคคลผู้เกิดในภพสุดท้ายที่กำลังอุบัติในปัญจโวการภูมิ หมายถึงบุคคลผู้จะเกิดในภพสุดท้ายนั้น มี ๒ ประเภท คือ ๑. ผู้กำลังจะเกิดในมนุษยโลก และจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ แล้วปรินิพพานในมนุษยโลก ๒. ผู้เกิดในมนุษยโลก และบรรลุอนาคามิผลแล้ว กำลังจะอุบัติในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ๕ ชั้นใดชั้นหนึ่ง และจะปรินิพพานในชั้นนั้น เช่นเดียวกับปัจฉิมภวิกบุคคลในปัญจโวการภูมิ ต่างกันแต่กาลเท่านั้น คือ คำนี้เน้น ปัจจุบันกาลและอนาคตกาล (อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๘๐/๖๖,๓๘/๘๔/๖๗,๓๘/๘๖/๖๘,๓๘/๑๐๒/๒๑๐,๓๘/๒๒๕/๓๐๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๙/๓๖๖/๔๘๒,๓๙/๓๖๖/๔๘๓,๓๙/๓๖๖/๔๘๔,๓๙/๓๙๓/๕๓๖,๓๙/๓๙๓/๕๓๗,๓๙/๓๙๕/๕๓๘)

ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในรูปาวจรภูมิ : บุคคลผู้เกิดในภพสุดท้ายที่กำลังเกิดในรูปภพหรือพรหมโลก ๑๖ ชั้น และจะปรินิพพานในภูมินั้น หมายถึง ผู้บรรลุอนาคามิผลในมนุษยโลกแล้ว และกำลังไปเกิดในสุทธาวาส ๕ ชั้น ชั้นใดชั้นหนึ่ง แล้วจะปรินิพพานในชั้นนั้น ดังปรากฏในคำอธิบายแบบถาม-ตอบ ในคัมภีร์ยมก หมวดอายตนยมก อนาคตวาร ต่อไปนี้

SAMPLE

ถาม : จักขายตนะของบุคคลใดจักดับ ฆานายตนะของบุคคลนั้นก็จักดับใช่ไหม

ตอบ : (ไม่ใช่) ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในรูปาวจรภูมิและบุคคลเหล่าใดกำลังจุติและจักอุบัติในรูปาวจรภูมิแล้วปรินิพพาน จักขายตนะของบุคคลเหล่านั้นจักดับ แต่ฆานายตนะไม่ใช่จักดับ บุคคลนอกนี้ จักขายตนะของบุคคลเหล่านั้นจักดับ และฆานายตนะก็จักดับ (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๓๓/๒๓๕,๓๘/๑๓๔/๒๓๖,๓๘/๑๔๒/๒๓๙,๓๘/๑๔๓/๒๔๐)

ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในอรูปภูมิ : บุคคลผู้เกิดในภพสุดท้าย ที่กำลังจะเกิดในอรูปภูมิหรืออรูปพรหมซึ่งมี๔ชั้นตามอำนาจอรูปฌานคืออากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะและเนวสัญญานาสัญญายตนะครั้นเกิดแล้วจะปรินิพพานในภูมินั้น ดังปรากฏในคำอธิบายแบบถาม-ตอบในคัมภีร์ยมกหมวดอายตนยมก อนาคตวาร ต่อไปนี้

ถาม : รูปายตนะของบุคคลใดไม่ใช่จักดับ ธัมมายตนะของบุคคลนั้นก็ไม่ใช่จักดับใช่ไหม

ตอบ : (ไม่ใช่) ปัจฉิมภวิกบุคคลผู้กำลังอุบัติในอรูปภูมิ และบุคคลเหล่าใดกำลังจุติและจักอุบัติในอรูปภูมิแล้วปรินิพพาน รูปายตนะของบุคคลเหล่านั้นไม่ใช่จักดับ แต่ธัมมายตนะไม่ใช่จักไม่ดับ (ส่วน) บุคคลผู้กำลังปรินิพพาน รูปายตนะของบุคคลเหล่านั้นไม่ใช่จักดับ และธัมมายตนะก็ไม่ใช่จักดับ(อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๓๓/๒๓๕,๓๘/๑๔๔/๒๔๑)

ปัจฉิมยาม : ยามหลัง,ยามสุดท้าย, ในบาลีแบ่งคืนออกเป็นออก ๓ ยาม กำหนดยามละ ๔ ชั่วโมงเรียกว่าปฐมยาม มัชฌิมยามและปัจฉิมยาม ปัจฉิมยามกำหนดเวลาตั้งแต่ตี ๒ หรือ ๒ นาฬิกา ถึงย่ำรุ่งหรือ ๖ นาฬิกา หมายความว่า ยามภายหลังหมายถึงช่วงเวลาตั้งแต่ ๐๒.๐๐-๐๖.๐๐ น. ดังคำที่กล่าวไว้ในวินัยปิฎกกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดปัจฉิมยามแห่งราตร(วิ.ม.(ไทย) ๔/๓/๕)

คำนี้มีปรากฏหลายแห่ง เช่น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔๕/๓๘๒, ที.ป.(ไทย) ๑๐/๑๙๕/๑๔๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๖/๔๑๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๘๔/๖๑๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๕/๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๗/๖๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๐/๒๕๓,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๒๗/๔๔๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๕๙/๑)

ปัจฉิมวาจา : วาจาสุดท้าย, พระดำรัสสุดท้ายของพระพุทธเจ้า เรียกว่า ปัจฉิมโอวาท ดังปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย

SAMPLE

สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด" (ที.ม. (ไทย) ๒๐/๒๑๖/๑๖๔, ๒๑๘/๑๖๖)

ปัชชเนละ, นิคม :ชื่อนิคมหนึ่งในชมพูทวีปครั้งพุทธกาล อยู่ในแคว้นโกพิยะ มีเมืองหลวงชื่อเทวทหะ พระพุทธเจ้าทรงแสดงอานิสงส์ของการถวายโภชนะ ว่าส่งผลให้ปฏิคาหกมีอายุ วรรณะ สุขะ และพละ ดังปรากฏในสุปปวาสาสูตร (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๕๗/๙๕)

ปัชชุนนเทพ : เทวราชองค์หนึ่ง เป็นเทพแห่งฝน เทพประจำเมฆฝน คือ ผู้บันดาลให้ฝนตก (วสฺสวลาหก)ทั้งที่ตกตามธรรมชาติอันเป็นหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากท้าวสักกเทวราช และตามคำอ้อนวอนของผู้ประสบทุกข์ ดังที่พระ-พุทธเจ้าตรัสเล่าไว้ในมหาสมยสูตรตอนหนึ่งว่าปัชชุนนเทวราชผู้บันดาลให้ฝนตกทั่วทุกทิศก็มา"(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

ในมัจฉชาดกกล่าวถึงปลาโพธิสัตว์และหมู่ญาติได้รับความเดือดร้อนจากฝูงกา ได้อ้อนวอนว่า "ปัชชุนนเทพ ท่านจงร้องคำรามให้ฝนตกลงมาทำลายขุมทรัพย์ของฝูงกา ทำให้ฝูงกาได้รับความเศร้าโศกและช่วยปลดเปลื้องข้าพเจ้าและหมู่ญาติให้พ้นจากความเศร้าโศกเถิด" (ขุ,ชา. (ไทย) ๒๗/๗๕/๓๑)

ในปฐมปัชชุนนสูตรและทุติยปัชชุนนสูตร กล่าวถึงธิดา ๒ องค์ของเทวราชปัชชุนนะ คือ โกกนทา และจูฬโกกนทา ว่าได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี กล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณและพระธรรมคุณ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๕/๓๑)

ปัชชุนนธีตุสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยธิดาของท้าวปัชชุนนะ (สูตรที่ ๑) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ธิดาของท้าวปัชชุนนะ ชื่อว่าโกกนทาได้กล่าวคำเป็นต้นว่า ผู้ที่มีความอดทน มีความสงบเข้าถึงธรรม ตายไปแล้วก็จะไปบังเกิดเป็นเทวดาโดยสมบูรณ์ (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๙/๕๔)

ปัชชุนนธีตุสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธิดาของท้าวปัชชุนนะ (สูตรที่ ๒) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ธิดาของท้าวปัชชุนนะ ชื่อว่าจุฬโกกนทาได้กล่าวคำเป็นต้นว่า ผู้มีสติสัมปชัญญะละกามได้แล้ว ย่อมไม่ประสบทุกข์ (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๐/๕๕)

ปัชโชต,ราชา: พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองราชสมบัติ ณ กรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี เป็นพระราชาที่ดุร้าย จึงทรงได้รับพระสมัญญานามว่า จัณฑปัชโชต เป็นพระสหายของพระเจ้าพิมพิสารผู้ครองราชสมบัติ ณ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ครั้งหนึ่งพระเจ้าจัณฑปัชโชตทรงประชวรด้วยพระโรคผอมเหลือง หมอหลวงของแคว้นอวันตี

SAMPLE

รักษาไม่หาย พระเจ้าพิมพิสารทรงส่งหมอชีวกโกมารภัจซึ่งเป็นหมอหลวงของพระองค์ไปถวายการรักษา พระอาการประชวรของพระเจ้าจัณฑปัชโชตจึงหาย พระเจ้าจัณฑปัชโชตพระราชทานผ้าสิไวยกะ๒ผืนแก่หมอชีวกหมอชีวกถวายพระพุทธองค์ผืนหนึ่ง

ถวายพระเจ้าพิมพิสารผืนหนึ่ง (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๔)

ปัชโชตกร : ทำความรุ่งเรือง เป็นชื่อหนึ่งในบรรดาชื่อภิกษุผู้บรรลุพระอรหันต์ gเป็นคำที่ปรากฏในสีลสัมปันนสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทรงคุณเห็นปานนี้นั้น เราเรียกว่า ศาสดา บ้าง สัตถวาหะ(ผู้นำหมู่คณะ) บ้าง รณัญชหะ(ผู้ละข้าศึกคือกิเลส) บ้าง ตโมนุทะ(ผู้บรรเทาความมืด) บ้าง อาโลกกร (ผู้ทำแสงสว่าง) บ้าง โอภาสกร(ผู้ทำโอภาส) บ้าง ปัชโชตกร(ผู้ทำความรุ่งเรือง) บ้าง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๔๘๓)

ปัชโชตสูตร : พระสูตรว่าด้วยความรุ่งเรือง,พระสูตรว่าด้วยแสงสว่าง มี ๓ สูตร ต่างกันที่เนื้อหา กล่าวคือ

1.ปัชโชตสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยความรุ่งเรือง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความรุ่งเรือง ๔ คือ ความรุ่งเรืองแห่ง (๑) ดวงจันทร์ (๒) ดวงอาทิตย์ (๓) ไฟ (๔) ปัญญา บรรดาความรุ่งเรือง ๔ นี้ ความรุ่งเรืองแห่งปัญญาเป็นเลิศ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๔๕/๒๑๐)

2.ปัชโชตสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยแสงสว่าง สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งทูลถามว่า แสงสว่างในโลกนี้มีเท่าไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า แสงสว่างในโลกนี้มี ๔ อย่าง คือ (๑) ดวงอาทิตย์ส่องสว่างในกลางวัน (๒) ดวงจันทร์ส่องสว่างในกลางคืน (๓) ไฟส่องสว่างทั้งกลางวันและกลางคืน (๔) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖/๓๐)

3.ปัชโชตสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยแสงสว่าง สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นแสงสว่างในโลก อะไรเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ในโลก อะไรเป็นสหายในการทำงานของผู้เป็นอยู่ อะไรเป็นเครื่องสืบต่อชีวิตของเขา อะไรย่อมเลี้ยงบุคคลผู้เกียจคร้านและไม่เกียจคร้าน หมู่สัตว์ที่มีชีวิตอยู่บนแผ่นดินอาศัยอะไรเลี้ยงชีพ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก สติเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ในโลก ฝูงโคเป็นสหายในการทำงานของผู้เป็นอยู่ ไถเป็นเครื่องสืบต่อชีวิตของเขา ฝนย่อมเลี้ยงบุคคลผู้เกียจคร้านและไม่เกียจคร้าน หมู่สัตว์ที่มีชีวิตอยู่บนแผ่นดิน อาศัยฝนเลี้ยงชีพ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕)

SAMPLE

ปัญจกังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะเข้าไปหาท่านพระอุทายีถึงที่อยู่แล้วถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเวทนาไว้เท่าไร เมื่อท่านพระอุทายีตอบว่า ตรัสไว้ ๓ จึงกล่าวแย้งว่า พระองค์ไม่ได้ตรัสเวทนาไว้ ๓ แต่ตรัสเวทนาไว้ ๒ คือ สุขเวทนาและทุกขเวทนาเพราะอทุกขมสุขเวทนาพระองค์ตรัสไว้ในสุขที่สงบประณีต

ท่านพระอานนท์ได้ยินการสนทนานั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วกราบทูลให้ทรงทราบ ซึ่งพระองค์ได้ตรัสว่า เรากล่าวเวทนา ๒ เวทนา ๓ เวทนา ๕ เวทนา ๖ เวทนา ๑๘ เวทนา ๓ และเวทนา ๑๐๘ ธรรมอันเราแสดงไว้แล้วโดยบรรยายอย่างนี้ เหล่าชนที่ไม่รู้ตามที่เรากล่าวย่อมบาดหมาง ทะเลาะ วิวาทกัน แต่เหล่าชนที่รู้ย่อมจะพร้อมเพรียงกัน แล้วตรัสอธิบายว่า สุขโสมนัสที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามคุณ ๕ ที่พึงรู้แจ้งทางกายที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เราเรียกว่า กามสุข เราก็ไม่คล้อยตามคำของผู้กล่าวว่า ชนทั้งหลายย่อมเสวยสุขโสมนัสที่สงบอย่างยิ่งได้ก็เพราะกามสุขนี้ เพราะยังมีสุขอื่นที่ดีกว่าและประณีตกว่ากามสุขนี้ คือภิกษุสงัดจากกามและจากอกุศลธรรมแล้วบรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก และเราไม่คล้อยตามคำของผู้กล่าวว่า ชนทั้งหลายย่อมเสวยสุขโสมนัสที่สงบอย่างยิ่งคือการบรรลุปฐมฌานนี้ เพราะยังมีสุขอื่นที่ดีกว่าและประณีตกว่าสุขนี้ แล้วตรัสถึงสุขที่สูง ๆ ขึ้นไปตามลำดับดังนี้ (๑) เพราะวิตกวิจารระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ คือ เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข (๒) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ภิกษุบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ (๓) ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนฌานอยู่โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้เพราะล่วงรูปสัญญาดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง (๔) ภิกษุล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ (๕) ภิกษุล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร (๖) ภิกษุล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้วตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า ถ้าอัญเดียรถีย์ปริพาชกกล่าวว่า เป็นไปได้อย่างไรที่พระสมณโคดมกล่าวและบัญญัติสัญญาเวทยิตนิโรธนั้นไว้ในสุข เธอทั้งหลายพึงค้านว่า พระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรงหมายถึงสุขเวทนาแล้วบัญญัติ

สัญญาเวทยิตนิโรธนั้นไว้ในสุขเลย แต่บุคคลย่อมประสบสุขและมีสุขในเรื่องใด พระตถาคตทรงบัญญัติเรื่องนั้นไว้ในสุขด้วย (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๖๗/๒๙๓)

ปัญจกังคะ, ช่างไม้ : ชื่อช่างไม้ชาวเมืองสาวัตถี เคยสนทนาธรรมกับพระอุทายี พระอานนท์ และพระอนุรุทธะเกี่ยวกับเรื่องเวทนา ที่ชื่อว่าปัญจกังคะ เพราะประกอบด้วยองค์ ๕ ได้แก่มีด ขวาน สิ่ว ค้อน และกระปุกเส้นด้ายบรรทัด (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๘/๙๐,๑๓/๒๖๐/๓๐๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๙/๒๖๘,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๖๗/๒๙๓,สำ.สพา.อ. (บาลี) ๓/๒๖๗-๒๖๘/๑๔๑)

ปัญจโครส : นมวัว มี ๕ อย่าง คือ นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น และเปรียง เรียกว่าปัญจโครส (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๙๙/๕๖๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๔๕/๔๔๕)

ในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า ปัญจโครส หมายถึงผลผลิตเกิดจากโค มี ๕ อย่าง คือ นมสด นมเปรี้ยว เปรียง เนยใส และเนยข้น (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๙๙/๑๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ปัญจโครส หมายถึงผลที่ได้จากนมโค ๕ ประการ (นมสด, นมส้ม, เนยใส, เนยข้น, เปรียง) (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑๐/๑๖๔๕/๒๘๕)

ปัญจตปาวี, นาง : นางผู้บวชเป็นสมณะอยู่ในป่า ต่อมาได้ทำลามกกับนักเลงสุราด้วยการเสพกาม ดังคำปรากฏในกุณาลชาดกกล่าวไว้ว่า นางสมณีชื่อปัญจตปาวี อาศัยอยู่ท่ามกลางป่าช้ายังพรตคือการอดอาหาร ๔ วันแล้วจึงจะบริโภคให้ผันแปรไป ได้กระทำลามกกับนักเลงสุรา (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๙๐/๑๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า นักเลงสุรา เป็นอดีตชาติของนกกุณาละ (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๒๙๐/๓๓๒)

ปัญจทีปกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปัญจทีปกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท่านเชื่อสนิทในพระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า ถวายประทีป แวดล้อมไว้ที่ต้นโพธิ์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชาด้วยประทีป สามารถมองเห็นได้ทะลุฝา ทะลุกำแพงศิลา ทะลุภูเขาได้ร้อยโยชน์โดยรอบ ในกัปที่ ๓,๔๐๐ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าสตจักษุ ในชาติสุดท้าย ได้บรรลุอรหัต พร้อมกับคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐/๑๙๕)

ปัญจทีปทายิกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปัญจทีปทายิกาเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายประทีป ๕ ดวง บูชาต้นโพธิ์ น้อมระลึกถึงพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย เวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์เท่านั้น ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๑/๓๙๔)

SAMPLE

ปัญจทีปวิมาน : ชื่อวิมานในภพดาวดึงส์ สูง ๑๐๐ โยชน์ กว้าง ๖๐ โยชน์ มีประทีปสว่างไสวนับไม่ถ้วน เป็นผลจากบุญกรรมของหญิงคนหนึ่งประพฤติธรรมอยู่ในกรุงหงสวดี มีความต้องการกุศล จึงท่องเที่ยวไปตามวัดวาอาราม ได้เห็นต้นโพธิ์ที่ประเสริฐ ในกาพปักข์(ข้างแรม) จึงทำจิตให้เลื่อมใสในต้นโพธิ์นั้นแล้วจุดประทีป ๕ ดวงนั่งปฏิบัติธรรมจนสว่าง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๙/๓๙๕,๙๙/๓๘๑)

ปัญจทีปา, เทพธิดา :ชื่อเทพธิดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะบุญกรรมที่เคยปฏิบัติธรรมใต้ต้นโพธิ์ในข้างแรม แล้วจุดประทีป ๕ ดวงเป็นพุทธบูชาปฏิบัติธรรมจนสว่าง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๒/๓๙๖)

ปัญจทีปา, พระเถรี : ชื่อพระเถรีผู้เคยบูชาด้วยประทีป ๕ ดวงที่ต้นโพธิ์แล้วนั่งปฏิบัติธรรม ละมนุษยโลกแล้วไปเกิดอยู่ในภพดาวดึงส์ แล้วมาเกิดเป็นมนุษย์ในชาติสุดท้าย แล้วเมื่ออายุ ๗ ขวบก็บรรลุอรหัตผล ดังคำปรากฏในอปทาน ที่พระปัญจทีปาเถรีกล่าวไว้ว่า เทพธิดาองค์หนึ่ง...จุติจากเทวโลกแล้ว เกิดในครรภ์มารดา เมื่อหม่อมฉันอยู่ในครรภ์มารดา นัยน์ตาของหม่อมฉันมิได้หลับ ประทีปนับแสนดวงส่องสว่างอยู่ที่เรือนคลอดของหม่อมฉันผู้เพียบพร้อมด้วยบุญกรรม นี้เป็นผลแห่งประทีป ๕ ดวง เมื่อถึงภพสุดท้าย หม่อมฉันกลับใจให้วิเศษจึงเห็นพระนิพพานอันเป็นสภาวะเยือกเย็น ไม่มีชราและมรณะ พอหม่อมฉันอายุได้ ๗ ขวบก็ได้บรรลุอรหัตตผล พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมทรงทราบถึงคุณธรรมของหม่อมฉัน แล้วจึงประทานอุปสมบทให้ด้วยประทีป ๕ ดวงลุกโพลงส่องสว่างให้หม่อมฉัน มณฑป โคนไม้ ปราสาท ถ้ำ หรือที่เรือนว่าง ทิพยจักษุของหม่อมฉันบริสุทธิ์ หม่อมฉันฉลาดในสมาธิถึงความสำเร็จอภิญญา นี้เป็นผลแห่งประทีป ๕ ดวง หม่อมฉันเป็นผู้อยู่จบพรหมจรรย์ทั้งปวง ทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ข้าแต่พระมหาวีระ ผู้มีพระจักษุ หม่อมฉันชื่อว่าปัญจทีปา(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๑/๓๘๒)

ปัญจทีปิกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปัญจทีปิกาเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายประทีป ๕ ดวง บูชาต้นโพธิ์ น้อมระลึกถึงพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย เวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์เท่านั้น ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๑/๓๘๐)

ปัญจปัณฑิตชาดก :ชาดกว่าด้วยบัณฑิต ๕ คน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าวิเทหะแห่งเมืองมิถิลาตรัสถามปัญหากับราชบัณฑิตทั้ง ๕ มีมโหสธบัณฑิตเป็นต้นว่า เรื่องที่ควรติเตียนก็ดี เรื่องที่ควรสรรเสริญก็ดีซึ่งเป็นความลับของพระองค์ควรจะบอกแก่ใครดี ควรจะบอกแก่ภรรยาผู้เป็นสุกที่รักซึ่งซื่อสัตย์ต่อสามีดีหรือไม่ เสนก

SAMPLE

บัณฑิตกราบทูลว่า ควรบอกแก่เพื่อนที่ไว้วางใจได้ ปุกกุสบัณฑินกราบทูลว่า ควรบอกแก่พี่ชายคนโต คนกลาง หรือน้องชายซึ่งเป็นคนดีมีศีลไว้ใจได้ กาทมินทบัณฑิตกราบทูลว่า ควรบอกแก่บุตรผู้รับใช้ใกล้ชิด ผู้คล้อยตามบิดาและไม่โง่จนเกินไป เทวินทบัณฑิตกราบทูลว่าควรบอกแก่มารดาผู้ให้กำเนิดผู้ดูบุตรด้วยความรักความพอใจเท่านั้น มโหสธบัณฑิตกราบทูลว่า ธรรมดาความลับปกปิดไว้เท้านั้นเป็นการดี การเปิดเผยความลับบัณฑิตไม่สรรเสริญ เพราะเมื่อความปรารถนายังไม่สำเร็จ นักปราชญ์พึงอดกลั้นไว้ก่อน เมื่อความปรารถนาสำเร็จแล้วพึงพูดได้ตามสบาย เหตุที่บัณฑิตเหล่านั้นกราบเช่นนั้นเพราะต่างมีความลับด้วยกันที่ตนปกปิดไว้ เมื่องมโหสธบัณฑิตจะถูกฆ่าเป็นความลับที่อยู่ในพระทัยของพระราชา แต่พระองค์แพร่งพายให้พระเทวีทราบ ความลับนั้นพระเทวีเปิดเผยแล้วทำให้มโหสธบัณฑิตรู้ตัว (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๑๕/๕๒๔)

ปัญจปุตตขาทิกเปติวัตถุ :เรื่องนางเปรตกินลูกคราวละ ๕ ตน เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของหญิงคนหนึ่งที่ริษยาหญิงผู้ร่วมสามีที่มีลูก จึงทำร้ายลูกของเธอแล้วสาบานว่าไม่ได้ทำ ถ้าทำจริงขอให้กินลูกของตัวเอง (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๖/๑๗๒)

ปัญจปุพพนิมิตตสูตร :พระสูตรว่าด้วยบุพพนิมิต ๕ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เวลา ที่เทพบุตรจะจุติจากเทวโลก ย่อมปรากฏบุพพนิมิต ๕ ประการ คือ (๑) ดอกไม้ประดับเหี่ยวแห้ง (๒) พัสตราภรณ์ที่สวมใส่หมองจางลง (๓) เหงื่อไหลออกจากรักแร้ (๔) ผิวพรรณเศร้าหมองปรากฏที่กาย และ (๕) เทพบุตรนั้นจะหมดความยินดีในทิพยสมบัติของตน เทวดาทั้งหลายจะให้พรกันว่าขอให้ไปเกิดเป็นมนุษย์มีศรัทธา และอย่าประมาทในการทำบุญเพื่อจะได้กลับมาเทวโลกอีก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๓/๔๔๗)

ปัญจภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุ ๕ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุ ๕ รูปผู้สำรวมทวาร(ช่องตามร่างกาย)รูปละทวารว่า การสำรวมตา เป็นการดี การสำรวมหู เป็นการดี การสำรวมจมูก เป็นการดี การสำรวมลิ้น เป็นการดี การสำรวมกาย เป็นการดี การสำรวมวาจา เป็นการดี การสำรวมใจ เป็นการดี การสำรวมทวารทั้งปวง เป็นการดี ภิกษุผู้สำรวมทวารทั้งปวง ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖๐/๑๔๖)

ปัญจภีรุกชาดก :ชาดกว่าด้วยความไม่หวาดสะดุ้ง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เป็นพระโอรสองค์สุดท้ายของพระเจ้าพรหมทัต ตั้งมั่นอยู่ในโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้าทำให้ได้ครองเมืองตักกสิลา ท่านนึกถึงเหตุการณ์ที่รอดพ้นจากนางยักษิณีมาได้จึงเปล่งอุทานว่า เราไม่ตกอยู่ในอำนาจของพวกรากษส เพราะความเพียรอันมั่นคงในคำแนะนำของท่านผู้ฉลาดและเพราะความไม่หวาดหวั่น

SAMPLE

ต่อภัยและความสะดุ้ง ความสวัสดีจากภัยใหญ่หลวงนั้นจึงมีแก่เรา (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๒/๕๔)

ปัญจมสูตร : สูตรที่ ๕ ว่าด้วยธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด เพื่อนิพพาน เฉพาะในวินัยของพระสุคตเท่านั้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒๗/๒๗๙)

ปัญจมัจฉริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความตระหนี่ ๕ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความตระหนี่ ๕ คือ (๑) ความตระหนี่อาวาส (๒) ความตระหนี่ตระกูล (๓) ความตระหนี่ลาภ (๔) ความตระหนี่วรรณะ (๕) ความตระหนี่ธรรม บรรดาความตระหนี่ทั้ง ๕ นี้ ความตระหนี่ธรรมน่าตำหนิที่สุด (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๔/๓๙๔)

ปัญจรถสตสูตร : พระสูตรว่าด้วยราชรถ ๕๐๐พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายยินดีลาภสักการะและความสรรเสริญของพระเทวทัต ที่อชาตศัตรูราชกุมารรับสั่งให้นำภัตตาหารบรรทุกราชรถ ๕๐๐ คันนำไปถวายบำรุงทุกเช้าเย็น โดยทรงให้เหตุผลว่า ถึงจะมีลาภสักการะมากอย่างนี้ พระเทวทัตก็ไม่เจริญในธรรมวินัยนี้ มีแต่ความเสื่อม เหมือนสุนัขดุที่เขาขยี้ดีหมี(ดีปลา)ใส่ในจมูก มีแต่จะเพิ่มความดุร้ายหลายเท่าฉะนั้น (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๕/๒๘๖)

ปัญจราชสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระราชา ๕ พระองค์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม พระราชา ๕ พระองค์มีพระเจ้า ปเสนทิโกศลเป็นต้นผู้เอิบอิ่มด้วยกามคุณ ๕ ได้ตั้งปัญหาถามกันเองว่า อะไรเป็นยอดแห่งกาม เมื่อไม่สามารถจะตกลงกันได้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นยอดแห่งกาม

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่สุดแห่งความพอใจนั่นแหละเป็นยอดแห่งกามคุณ ๕ เช่น รูปเหล่าใดเป็นที่พอใจของคนบางคน รูปเหล่านั้นไม่เป็นที่พอใจของคนบางคน เขาพอใจรูปเหล่าใด รูปเหล่าอื่นถึงจะยิ่งกว่าหรือประณีตกว่า เขาก็ไม่ปรารถนา รูปเหล่านั้นจึงเป็นรูปที่ดียิ่งสำหรับเขา (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๓/๑๔๓)

ปัญจวัคคีย์, ภิกษุ : พระพวก ๕ องค์ คือ อัญญาโกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสสชิ เป็นพระอรหันตสาวกรุ่นแรกของพระพุทธเจ้า (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐/๑๖,๔/๑๒/๑๘,๔/๑๒/๑๙,๔/๑๓/๑๙,๔/๑๓/๒๐,๔/๒๐/๒๗,๔/๒๔/๓๑,สี.ข.(ไทย) ๑๗/๕๙/๙๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒/๕๕๔,๓๓/๑๘๗/๓๑๕)

ปัญจวิญญาณ :วิญญาณ ๕ คือจักษุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒๑/๗๙๒,๔๐/๕๖/๘๒๒,๔๐/๙๗/๗๕๓,๔๐/๙๘/๕๒, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๓/๕๗๒,๔๑/๑๓/๕๙๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๔๙/๒๖๘)

ปัญจวีสติติกะ : ชื่อติกะ(หมวด ๓) ที่มี ๒๕,เป็นคำจบในวินัย มหาวรรค หมายถึงมี ๒๕ ติกะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๗๖/๒๗๘)

ปัญจเวรภยสูตร :พระสูตรว่าด้วยภัยเวร ๕ ประการ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า เมื่อใด ภัยเวร ๕ ประการ คือ (๑) การฆ่าสัตว์ (๒) การลักทรัพย์ (๓) การประพฤติผิดในกาม (๔) การพูดเท็จ (๕) การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ของพระอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้น พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรมที่เป็นองค์แห่งโสดาปัตติผล ๔ ประการ คือ (๑) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธเจ้า (๒) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระธรรม (๓) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระสงฆ์ (๔) มีศีลบริสุทธิ์ไม่ด่างพร้อยและมีญายธรรมอันประเสริฐ ย่อมสามารถกล่าวได้ว่า เราไม่มีทุคติ เป็นพระโสดาบัน จะตรัสรู้ในภายหน้าได้อย่างแน่นอน(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๑/๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ญายธรรมอันประเสริฐ หมายถึงปฏิจจสมุปบาทและอริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.นิ.อ. ๒/๔๑/๘๓)

ปัญจเวรภยสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยภัยเวร ๕ ประการ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด ภัยเวร ๕ ของพระอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้น พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรมที่เป็นองค์แห่งโสดาปัตติผล ๔ ย่อมสามารถที่จะกล่าวได้ว่า เราไม่มีทุคติ เป็นพระโสดาบัน จะตรัสรู้ในภายหน้าได้อย่างแน่นอน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๒/๘๗)

ปัญจเวรสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้ประกอบด้วยเวร ๕ ประการ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ (๕) เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๙๓/๓๒๐)

ปัญจโวการภพ : ภพที่มีขันธ์ ๕ ในกามภพ รูปภพ,ภพที่มี ๕ ขันธ์ ได้แก่กามภพ และรูปภพที่นอกจากอสัญญีภพ (ในพระสุตตันตปิฎก มีเฉพาะนิทเทสและปฏิสัมภิทามรรคเท่านั้น ที่ใช้คำว่า โวการ หมายถึงขันธ์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๑๓,๓๑/๑๒๓/๑๙๑, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๖๗/๑๘,๔๖๘/๑๒๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๑๑/๖๒)

SAMPLE

ปัญจสตทารกวัตถุ : เรื่องเด็กน้อย ๕๐๐ คน พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่เด็กน้อย ๕๐๐ คนว่า บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล และทัสสนะ ดำรงอยู่ในธรรม กล่าวคำสัตย์ ทำหน้าที่ของตน ย่อมเป็นที่รักของประชาชน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๗/๑๐๐)

ปัญจสตภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป มี ๕ เรื่อง ต่างกันที่เนื้อหา กล่าวคือ

1.ปัญจสตภิกขุวัตถุ[๑] เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปว่า ภิกษุรู้ว่า ร่างกายนี้เปรียบเหมือนหม้อดิน ควรป้องกันจิตนี้ เหมือนป้องกันพระนคร แล้วใช้อาวุธคือปัญญารบกับมารและควรรักษาชัยชนะไว้ แต่ไม่ควรยินดียึดติด (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐/๓๘)

2.ปัญจสตภิกขุวัตถุ[๒] เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปว่า ใครจักรู้แจ้งแผ่นดินนี้ ยมโลก และมนุษยโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก ใครจักเลือกบทธรรมที่ตถาคตแสดงไว้ดีแล้ว เหมือนช่างดอกไม้ผู้ชาญฉลาดเลือกเก็บดอกไม้ ฉะนั้น พระเสขะ จักรู้แจ้งแผ่นดินนี้ ยมโลก และมนุษยโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก พระเสขะจักเลือกบทธรรมที่ตถาคตแสดงไว้ดีแล้ว เหมือนช่างดอกไม้ผู้ชาญฉลาดเลือกเก็บดอกไม้ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๔๐)

3.ปัญจสตภิกขุวัตถุ[๓] : เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมเว้นในธรรมทั้งปวง สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่พร่ำเพ้อเพราะกามคุณเป็นเหตุ บัณฑิตทั้งหลายจะประสบสุขหรือทุกข์ย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๘๓/๕๔)

4.ปัญจสตภิกขุวัตถุ[๔] เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปว่า บรรดามรรค มรรคมีองค์ ๘ ประเสริฐที่สุด บรรดาสัจจะ อริยสัจ ๔ ประเสริฐที่สุด บรรดาธรรม วิราคธรรม ประเสริฐที่สุด บรรดาสัตว์สองเท้า ตถาคตผู้มีจักษุ ประเสริฐที่สุด ฯลฯ เธอทั้งหลายควรทำความเพียรเองเถิด ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้บอกเท่านั้น ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว เพ่งพินิจอยู่ จักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมารได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๗๓/๑๑๗)

5.ปัญจสตภิกขุวัตถุ[๕] เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงสลัดราคะและโทสะทิ้งเสีย เหมือนต้นมะลิสลัดดอกที่เหี่ยวแห้ง ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๗๗/๑๕๐)

ปัญจสตมัตตาเถรีคาถา : ภาษิตของพระปัญจสตมัตตาเถรี, คาถาของปัญจสตมัตตาเถรี พระปฏาจาราเถรีกล่าวอบรมพระเถรี ๕๐๐ รูป ทีละรูปว่า ท่านไม่รู้ทางของสัตว์ใดผู้มาแล้วหรือไปแล้ว เหตุไฉน ท่านจึงร้องไห้ถึงสัตว์ที่มาแล้วนั้นว่า

SAMPLE

บุตรของเรา ถึงท่านจะรู้ทางของเขาผู้มาแล้วหรือไปแล้ว ก็ไม่ควรเศร้าโศกถึงเขาเลย เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมมีอย่างนี้เป็นธรรมดา เป็นต้น พระเถรีประมาณ ๕๐๐ รูป กล่าวทีละรูปคำเป็นต้นว่า ท่านได้บรรเทาความโศกถึงบุตรของดิฉันซึ่งถูกความโศกครอบงำ นับว่าได้ช่วยถอนลูกศรคือความโศกที่เห็นได้ยาก ซึ่งเสียบที่หทัยของดิฉันขึ้นแล้วหนอ วันนี้ ดิฉันช่วยถอนลูกศรคือความโศกขึ้นได้แล้ว หายอยาก ดับสนิทแล้ว ขอถึงพระมุนีพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก(ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๒๗/๕๗๖)

ปัญจสตวิปัสสกภิกขุวัตถุ: เรื่องภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา ๕๐๐ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา ๕๐๐ รูปว่า มัจจุราชย่อมไม่เห็นบุคคลผู้พิจารณาเห็นโลก เหมือนเห็นฟองน้ำ เหมือนเห็นพยับแดด (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๐/๘๖)

ปัญจสตอาคันตุกภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุอาคันตุกะ ๕๐๐ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุอาคันตุกะผู้อยู่ในแคว้นโกศลว่า บัณฑิตละธรรมดำ แล้วพึงเจริญธรรมขาว ออกจากวัฏฏะมาสู่วิวัฏฏะ ละกามทั้งหลายแล้ว เป็นผู้หมดความกังวล พึงปรารถนายินดียิ่งในวิเวกที่ยินดีได้ยากยิ่ง พึงชำระตนให้ผ่องแผ้วจากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งหลาย บัณฑิตเหล่าใดอบรมจิตโดยชอบ ในองค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ทั้งหลาย ไม่ถือมั่น ยินดีในนิพพานเป็นที่สละความถือมั่น บัณฑิตเหล่านั้นสิ้นอาสวะแล้ว มีความรุ่งเรือง ดับสนิทแล้วในโลก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๘๗/๕๕)

ปัญจสหัสสพรหม : ชื่อพรหมจำพวกหนึ่งผู้มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขมาก ผู้ที่ไปเกิดได้ต้องประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ต้องน้อมจิตแผ่ไปตลอด ๕,๐๐๐ โลกธาตุ เมื่อมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับปัญจสหัสสพรหม แล้วตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น สังขารและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในชั้นปัญจสหัสสพรหมนั้นได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๖/๒๑๐)

ปัญจสาขา : ๕ กิ่ง, ๕ ปุ่ม คือ มือ ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑ ดังคำปรากฏในมหานิทเทสว่า มนุษย์ย่อมเคลื่อน ตายสูญหาย สลายไป ในขณะที่เป็นกลละ(น้ำใส)บ้าง ... ในขณะที่เป็นอัพพุทะ(น้ำล้างเนื้อ)บ้าง... ในขณะที่เป็นเปสิ(ชิ้นเนื้อ)บ้าง ... ในขณะที่เป็นฆนะ(ก้อนเนื้อ)บ้าง...ในขณะที่เป็นปัญจสาขา (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๕)

ปัญจสาลา, ชาว :คนที่อยู่หมู่บ้านพราหมณ์แห่งหนึ่ง แคว้นมคธ เคยถูกมารดลใจ ทำให้พระผู้มีพระภาคเข้าไปบิณฑบาตไม่ได้ข้าว เป็นคำที่ปรากฏในปิณฑสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่มารว่า มารขัดขวางตถาคตได้ประสบสิ่งมิใช่บุญแล้ว มารผู้มีบาป ท่านเข้าใจว่า ‘บาปย่อมไม่ให้ผลแก่เรา’ อย่างนั้นหรือ พวกเราไม่มีกิเลส

SAMPLE

เครื่องกังวล อยู่สุขสบายจริงหนอ พวกเราจักมีปีติเป็นภักษา ดุจเทพชั้นอาภัสสร ฉะนั้น มารผู้มีบาปเป็นทุกข์เสียใจจึงหายตัวไป ณ ที่นั้นเอง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๔/๑๙๕)

ปัญจสาลา, หมู่บ้าน :ชื่อหมู่บ้านพราหมณ์แห่งหนึ่ง แคว้นมคธ มักจัดงานนักขัตฤกษ์แจกของแก่พวกเด็ก เป็นหมู่บ้านที่คราวหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเข้าไปบิณฑบาต แล้วไม่ได้ก้อนข้าวเลย เพราะชาวบ้านถูกมารดลใจ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๔/๑๙๕)

ปัญจสิกขาปทสูตร : พระสูตรพระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้มีศีล ๕ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีศีล ๕ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีศีล ๕ ส่วนสัตว์ผู้ไม่มีศีล ๕ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีศีล ๕ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๙/๒๐๑)

ปัญจสิขสูตร :พระสูตรว่าด้วยปัญจสิขเทพบุตร คันธัพพเทพบุตรนามว่าปัญจสิขะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุง ราชคฤห์ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า เพราะมีรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูเป็นต้นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ผู้ยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูป เสียงเป็นต้นนั้นแล้วเกิดมีตัณหา ยังมีอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน ส่วนผู้มีนัยตรงกันข้าม ย่อมปรินิพพาน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๙/๑๔๐)

ปัญจสิขะ, คันธัพพเทพบุตร : เทพบุตรผู้มี ๕ แหยม มีรูปร่างเป็นกุมาร อยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นบุตรของคนธรรพ์ จึงชื่อว่าคันธัพพเทพบุตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๔/๒๑๖,๑๐/๒๙๓/๒๒๗),ในปัญจสิขสูตร กล่าวว่าเป็นผู้สนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๙/๑๔๐), ในพิลารโกสิยชาดก เป็นผู้แสดงธรรมแก่เศรษฐีคนหนึ่งตอนหนึ่งว่า แม้ผู้ใดเที่ยวแสวงหาอาหารเลี้ยงลูกเมีย เมื่อมีรายได้น้อยก็ยังให้ทาน ผู้นั้นชื่อว่าผู้ประพฤติธรรม (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๘๖/๓๘๗) ในสุธาโภชนชาดก เป็นผู้ร่วมมือกับท้าวสักกะเป็นต้น และเป็นผู้แสดงธรรมแก่โกสิยเศรษฐีตอนหนึ่งว่า ส่วนผู้ใดเมื่อแขกนั่งอยู่แล้วยังบริโภคอาหารแต่ผู้เดียว ผู้นั้นชื่อว่ากลืนเบ็ดพร้อมทั้งเหยื่อที่มีสายยาว (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๘/๑๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปัญจสิขะ คันธรรพบุตร เป็นเทพบุตรองค์หนึ่งในพวกคนธรรพ์ ซึ่งเป็นบริวารของท้าวธตรฐมหาราช และ เป็นผู้รับใช้พระทศพล สามารถเข้าเฝ้าทูลถามปัญหา ขอสดับพระธรรมเทศนาได้ทุกขณะที่ต้องการ ท้าวสักกะจอมเทพจึงชวนท่านไปพร้อมกันเพื่อจะได้ทูลขอพระวโรกาสกะพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามปัญหาต่อไป (ที.ม.อ.(บาลี) ๓๔๕/๓๑๔)

SAMPLE

ปัญจสีลวิสารทสูตร :พระสูตรว่าด้วยมาตุคามมีศีล ๕ เป็นผู้แกล้วกล้า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามย่อมเป็นผู้แกล้วกล้าอยู่ครองเรือน เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท(สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๑๒/๓๓๓)

ปัญจสีลสมาทานิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปัญจสีลสมาทานิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเป็นคนรับจ้าง อยู่ในกรุงจันทวดี มัวขวนขวายในการงานของผู้อื่น ไม่ได้ทำบุญ รับศีล ๕ จากพระชื่อว่านิสภะ ผู้เป็นสาวกของพระมุนีพระนามว่าอโนมทัสสี รักษาศีล ๕ ให้บริบูรณ์ตลอดระยะเวลา ๑๐๐,๐๐๐ ปี เพราะกรรมคือการรักษาศีล ๕ นั้น ท่านจึงไม่รู้จักทุคติเลย ได้เป็นจอมเทพครองเทวสมบัติถึง ๓๐ ชาติ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๕ ชาติ ได้เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบูลย์นับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้าย เกิดในตระกูลพราหมณมหาศาลมั่งคั่งที่สุดในกรุงเวสาล มีอายุ ๕ ขวบ ก็ได้บรรลุอรหัตตผล พร้อมกับคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๔/๑๓๙)

ปัญจสีลสูตร :พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มีศีล ๕ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันเมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในอโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ไม่ฆ่าสัตว์ (๒) ไม่ลักทรัพย์ (๓) ไม่ประพฤติผิดในกาม (๔) ไม่พูดเท็จ (๕) ไม่เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๐๓/๓๒๕)

ปัญจหัตถิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปัญจหัตถิยเถระ มี ๒ เรื่อง แต่คนละองค์กัน กล่าวคือ

1.ปัญจหัตถิยเถราปทาน[๑] ประวัติในอดีตชาติของพระปัญจหัตถิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านได้ใช้ดอกบัวนั้นบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะด้วยมือของตน เพราะผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒,๐๐๐ ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕ ชาติ มีพระนามว่าหัตถิยะ ในชาติสุดท้าย ท่านได้บรรลุอรหัตผล พร้อมกับคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๗/๑๗๗)

2.ปัญจหัตถิยเถราปทาน[๒] ประวัติในอดีตชาติของพระปัญจหัตถิยเถระเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านถวายเครื่องบูชาเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ จึงวางดอกอุบล ๕ กำ และ ๔ กำ(ไว้ที่ใกล้เท้า)พระผู้มีพระภาคพระ

นามว่าติสสะ ในกัปที่ ๙๒ ท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ เพราะผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ท่านจึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๓ ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕ ชาติพระนามว่าสุลภสัมมตะ ในชาติสุดท้าย ท่านได้บรรลุอรหัตผล พร้อมกับคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๓๕๐)

ปัญจอุปาสกวัตถุ : เรื่องอุบาสก ๕ คน ๒ เรื่อง ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรมกล่าวคือ

1.ปัญจอุปาสกวัตถุ[๑] เรื่องอุบาสก ๕ คน พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อุบาสก ๕ คนว่า นรชนใดในโลก ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ คบชู้กับภรรยาของผู้อื่น พูดเท็จ และหมกมุ่นในการดื่มสุราและเมรัย นรชนนั้นชื่อว่าขุดทรัพย์อันเป็นต้นทุนของตนในโลกนี้ ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงรู้อย่างนี้ว่าผู้มีบาปธรรมทั้งหลายมักไม่สำรวม ขอโลภะและอธรรม อย่าย่ำยีท่านให้เป็นทุกข์ตลอดกาลนานเลย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๖/๑๐๙)

2.ปัญจอุปาสกวัตถุ[๒]เรื่องอุบาสก ๕ คน พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อุบาสกคนหนึ่ง ในจำนวน ๕ คนว่า ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี ผู้จับเสมอด้วยโทสะไม่มี ข่ายเสมอด้วยโมหะไม่มี แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๑/๑๑๐)

ปัญจัคคทายกพราหมณวัตถุ :เรื่องพราหมณ์ถวายทานอันเลิศ ๕ อย่าง พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พราหมณ์และนางพราหมณีผู้ถวายทานอันเลิศ ๕ อย่างว่า ผู้ใดไม่มีความยึดถือในนามรูป ว่าเป็นของเรา โดยประการทั้งปวงและไม่เศร้าโศก เพราะนามรูปแปรผันไปผู้นั้นแลเราเรียกว่าภิกษุ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖๗/๑๔๘)

ปัญจังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยองค์ ๕ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ บัณฑิตเรียกว่า ผู้ประกอบด้วยคุณทั้งมวล ผู้อยู่จบพรหมจรรย์เป็นอุดมบุรุษ แล้วทรงอธิบายว่า ภิกษุผู้ละองค์ ๕ คือ (๑) เป็นผู้ละกามฉันทะ (ความพอใจในกาม) (๒) เป็นผู้ละพยาบาท (ความคิดร้าย) (๓) เป็นผู้ละถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) (๔) เป็นผู้ละอุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) (๕) เป็นผู้ละวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ เป็นผู้ประกอบด้วย (๑) สีลขันธ์ที่เป็นอเสขะ (๒) สมาธิขันธ์ที่เป็นอเสขะ (๓) ปัญญาขันธ์ที่เป็นอเสขะ (๔) วิมุตติขันธ์ที่เป็นอเสขะ (๕) วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ (หมายถึงปัจจเวกขณญาณเป็นขันธ์ระดับโลกิยะ ส่วนขันธ์ที่เหลือข้างต้นเป็นขันธ์ระดับโลกุตตระ) ที่เป็นอเสขะ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒/๑๙)

ปัญจังคิกสูตร :พระสูตรว่าด้วยการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันเป็นอริยะ คือ ภิกษุ (๑) สงัด

จากกามและอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารมีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เธอทำกายนี้แลให้ชุ่มชื่นด้วยปีติและสุข ไม่มีส่วนไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งปีติและสุขจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนพนักงานสรงสนานผู้ฉลาดจะพึงใส่ผลสีตัวลงในภาชนะสำริดแล้วพรมด้วยน้ำหมักไว้ ตกเวลาเย็นผงสีตัวจับตัวติดเป็นก้อน ไม่กระจายออก (๒) บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นด้วยปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ปีติและสุขไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกที่มีน้ำปั่นป่วนไม่มีทางไหลมาได้ทั้งในทิศตะวันออก เป็นต้น และฝนก็ไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาล แต่สายน้ำเย็นพุขึ้นจากห้วงน้ำนั้นแล้ว จะพึงทำห้วงน้ำนั้นให้ชุ่มชื่นด้วยน้ำเย็น ไม่มีส่วนไหนๆ แห่งห้วงน้ำนั้นทั้งหมดที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง (๓) มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติจางคลายไป บรรลุตติยฌานที่พระอริยะสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื่นด้วยสุขอันปราศจากปีติ ไม่มีส่วนไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่สุขจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนกออุบล เป็นต้นบางเหล่าซึ่งเกิดในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ถูกน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นชุ่มชื่นด้วยน้ำเย็นตลอดยอด ตลอดเหง้า ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งดอกอุบล เป็นต้นทั่วทุกส่วนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง (๔) บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เธอนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้ด้วยใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีส่วนไหนๆ แห่งกายของเธอทั่วทั้งตัวที่ใจจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนบุรุษใช้ผ้าขาวนั่งคลุมตัวตลอดศีรษะ ก็ไม่มีส่วนไหน ๆ แห่งกายทุกส่วนของเขา ที่ผ้าขาวจะไม่ถูกต้อง (๕) ภิกษุเรียนปัจจเวกขณนิมิตมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทงตลอดด้วยดีด้วยปัญญา เปรียบเหมือนคนหนึ่งพึงพิจารณาเห็นคนหนึ่ง คนยืนพิจารณาเห็นคนนั่ง หรือคนนั่งพิจารณาเห็นคนนอน เมื่อภิกษุเจริญทำให้ชำนาญแล้วจะได้ผล คือ อิทธิวิธิ (แสดงฤทธิ์ได้) ทิพพโสตะ (มีหูทิพย์) เจโตปริยญาณ (รู้ใจของผู้อื่น) และได้วิชชา ๓ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๘/๓๖)

ปัญจังคุลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปัญจังคุลิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในกัปที่ ๙๒ ท่านได้ใช้ของหอมบูชาไว้พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งเครื่องลูบไล้ด้วยนิ้วทั้ง ๕ ท่านจึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๒ ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสยัมปภะ ในชาติสุดท้าย ได้บรรลุอรหัตผล พร้อมกับคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐/๓๓๖)

ปัญจัตตยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเห็นผิด ๕ ประการ ๓ หมวด พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงประสงค์ให้ภิกษุเหล่านั้นทราบความเห็นผิดของสมณพราหมณ์ในสมัยนั้น พร้อมทั้งทรงวิเคราะห์และวิจารณ์เปรียบเทียบให้เข้าใจ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีสมณพราหมณ์ ๕ พวก กำหนดขันธ์ส่วนอนาคต (อปรันตกัปปิกะ) แสดงวาทะประกาศลัทธิของตน ๆ ดังนี้

พวกที่ ๑ ประกาศว่า“อัตตาที่มีสัญญา ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว” (ลัทธินี้เรียกว่า สัญญีวาทะ)

พวกที่ ๒ ประกาศว่า“อัตตาที่ไม่มีสัญญา ยั่งยืนหลังจากตายแล้ว” (ลัทธินี้เรียกว่า อสัญญีวาทะ)

พวกที่ ๓ ประกาศว่า“อัตตาที่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ยั่งยืนหลังจากตายแล้ว” (ลัทธินี้เรียกว่า เนวสัญญีนา-สัญญีวาทะ)

พวกที่ ๔ ประกาศว่า“อัตตาที่มีอยู่ขาดสูญ” (ลัทธินี้เรียกว่า อุจเฉทวาทะ)

พวกที่ ๕ ประกาศว่า“มีนิพพานในปัจจุบัน” (ลัทธินี้เรียกว่า ทิฏฐธัมม-นิพพานวาทะ)

ทั้ง ๕ ลัทธินี้ย่อลงเป็น ๓ ลัทธิ หรือ ๓ หมวด ก็ได้ คือ

๑. ลัทธิที่ ๑-๓ ย่อลงเป็นลัทธิเดียว คือลัทธิที่บัญญัติว่า “อัตตาที่มีอยู่ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว” (ลัทธินี้เรียกว่า อัตถิกวาทะ หรือ สัสสตวาทะ)

๒. ลัทธิที่ ๔ คือลัทธิที่บัญญัติว่า “อัตตาที่มีอยู่ขาดสูญ” (ลัทธินี้เรียกว่า อุจเฉทวาทะ)

๓. ลัทธิที่ ๕ คือลัทธิที่บัญญัติว่า “มีนิพพานในปัจจุบัน” (ลัทธินี้เรียกว่า ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ)

ลัทธิทั้ง ๓ หมวดนี้สามารถขยายออกเป็น ๕ ลัทธิได้ ต่อไป ทรงจำแนกลัทธิที่ ๑-๔ ข้างต้นให้กว้างขวางยิ่งขึ้น (ตามที่ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙) พร้อมทั้งทรงวิเคราะห์ให้ภิกษุทั้งหลายเห็น สรุปความได้ดังนี้

๑.ทรงจำแนกลัทธิสัญญีวาทะ (ลัทธิที่ ๑ ข้างต้น) ออกเป็น ๘ ลัทธิ (ในจำนวนทั้งหมด ๑๖ ลัทธิ)

๒.ทรงจำแนกลัทธิอสัญญีวาทะ (ลัทธิที่ ๒ ข้างต้น) ออกเป็น ๔ ลัทธิ (ในจำนวนทั้งหมด ๘ ลัทธิ) ว่าเป็นลัทธิที่คัดค้านลัทธิสัญญีวาทะ

๓.ทรงจำแนกลัทธิเนวสัญญีนาสัญญีวาทะ (ลัทธิที่ ๓ ข้างต้น) ออกเป็น ๔ ลัทธิ (ในจำนวนทั้งหมด ๘ ลัทธิ) ว่าเป็นลัทธิที่คัดค้านทั้งลัทธิสัญญีวาทะและอสัญญีวาทะ

SAMPLE

๔.ทรงจำแนกลัทธิอุจเฉทวาทะ (ลัทธิที่ ๔ ข้างต้นออกเป็น ๓ ลัทธิ (ในจำนวนทั้งหมด ๗ ลัทธิ) ว่าเป็นลัทธิที่คัดค้านทั้งสัญญีวาทะ อสัญญีวาทะ และเนวสัญญีนาสัญญีวาทะ

๕.ทรงวิเคราะห์ว่า สมณพราหมณ์ ๓ พวกแรกไม่รู้เรื่องสัญญาตามความเป็นจริง ดังที่พระองค์ทรงรู้ พวกนี้จึงยังยึดติดสัญญาบางอย่างที่หยาบและมีปัจจัยปรุงแต่ง สัญญานั้นยังเกิด-ดับไปตามเหตุปัจจัย ไม่ยั่งยืน ทรงแสดงว่า ยังมีสัญญา ที่ประณีตกว่านั้น (กว่าเนวสัญญานาสัญญายตนะด้วย) นั่นคือ สัญญาเวทยิตนิโรธ ซึ่งสมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่รู้ ส่วนสมณพราหมณ์พวกที่ ๔ ผู้ถืออุจเฉทวาทะ เห็นว่า สมณพราหมณ์ ๓ พวกแรก ยังเวียนว่ายตายเกิด ไม่หลุดพ้นไปได้ และยังหวังความสุขสวัสดีในโลกอื่น เหมือนพวกพ่อค้าหวังผลกำไร พวกนี้จึงบัญญัติการขาดสูญของสัตว์ทั้งหลายที่มี(ในโลกนี้) พระองค์ทรงเห็นว่า สมณพราหมณ์

พวกที่ ๔ นี้ ยังกลัวสักกายะ รังเกียจสักกายะ วนเวียนไปตามสักกายะ เหมือนสุนัขที่ถูกผูกไว้กับเสาหรือหลัก เที่ยววนเวียนไปรอบ ๆ เสา หรือหลักนั้นอยู่ตลอดเวลา

๖.ตรัสต่อไปว่า ยังมีสมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่ง กำหนดขันธ์ส่วนอดีต (ปุพพันตกัปปิกะ) แสดงวาทะประกาศลัทธิของตน ๆ รวม ๑๖ ลัทธิ (แต่หมายถึงปุพพันตกัปปิกวาทะทั้ง ๑๘ ลัทธิ) คือ

ลัทธิที่ ๑ อัตตาและโลกเที่ยง (หมายถึงสัสสตวาทะ ๔ ลัทธิ ใน พรหมชาลสูตร)

ลัทธิที่ ๒ อัตตาและโลกไม่เที่ยง (หมายถึงอุจเฉทวาทะ ๗ ลัทธิ ในพรหมชาลสูตร ดูคำอธิบายใน ม.อุ.อ. ๓/๒๗/๑๕ ประกอบ)

ลัทธิที่ ๓ อัตตาและโลกมีทั้งเที่ยงและไม่เที่ยง (หมายถึงเอกัจจสัสสตวาทะ ๔ ลัทธิ ในพรหมชาลสูตร)

ลัทธิที่ ๔ อัตตาและโลกเที่ยงก็มิใช่ ไม่เที่ยงก็มิใช่ (หมายถึงอมราวิกเขปิกวาทะ ๔ ลัทธิ ในพรหมชาลสูตร)

ลัทธิที่ ๕-๘อัตตาและโลกมีที่สุด จนถึงอัตตาและโลกมีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ (หมายถึงอัตตานันติกวาทะ ๔ ลัทธิ ในพรหมชาลสูตร)

ลัทธิที่ ๙-๑๖ อัตตาและโลกมีสัญญาอย่างเดียวกัน จนถึงอัตตาและโลก มีทุกข์ก็มิใช่ มีสุขก็มิใช่ (ตรงกับสัญญีวาทะ ๘ ลัทธิ คือ ลัทธิที่ ๙-๑๖ ในพรหมชาลสูตร)

SAMPLE

แต่อรรถกถาอธิบายว่า ลัทธิทั้ง ๑๖ ลัทธิ หมายถึง ๑๘ ลัทธิของปุพพันตกัปปิกวาทะ คือ สัสสตวาทะ ๔ เอกัจจสัสสตวาทะ ๔ อันตานันติกวาทะ ๔ อมราวิกเขปิกวาทะ ๔ และอธิจจสมุปปันนิกวาทะ ๒ (ม.อุ.อ. ๓/๒๗//๑๔-๑๖)

๗. ทรงวิเคราะห์ว่า สมณพราหมณ์พวกนี้บัญญัติลัทธิเหล่านี้ตามความเชื่อ ความชอบใจ ตามที่ได้ฟังตาม ๆ กันมา ตามที่ตรึกเอาตามอาการ (คิดคาดคะเนด้วยเหตุผล) หรือตามที่เห็นว่าเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน มิได้บัญญัติด้วยวิปัสสนาญาณจึงเป็นการบัญญัติด้วยอุปาทานเท่านั้น

๘.ทรงสรุปว่า ถ้าก้าวล่วงทิฏฐิหรือลัทธิทั้งที่บัญญัติขึ้นจากการกำหนดขันธ์ส่วนอดีตและขันธ์ส่วนอนาคตดังกล่าวได้แล้ว ก็จะเกิดปีติ สุข อทุกขมสุขจนหลุดพ้นได้ในที่สุด สิ่งที่ทรงรู้และทรงแสดงมาทั้งหมดนี้ ตรัสเรียกว่า สันติวรบท คือ บทอันประเสริฐ สงบ ไม่มีบทอื่นยิ่งกว่า (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑/๒๘)

ปัญจาลจัณฑเทพบุตร ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่งชื่อปัญจาลจัณฑะ เคยสนทนาธรรมกับผู้มีพระภาค ณ กรุงสาวัตถีดังคำปรากฏในปัญจาลจัณฑสูตรที่ปัญจาลจัณฑเทพบุตรกราบทูลว่า แม้ในที่คับขัน(ที่แคบ) ผู้มีปัญญาดุจแผ่นดินก็ยังได้โอกาส ผู้ใดบรรลุฌาน ผู้นั้นเป็นผู้ตื่น เป็นผู้หลีกออกได้อย่างองอาจ เป็นมุนี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนเหล่าใดแม้อยู่ในที่คับขันแต่กลับได้สติเพื่อการบรรลุธรรม คือ นิพพาน ชนเหล่านั้นตั้งมั่นดีแล้วโดยชอบ (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๘/๙๓),ในสัมพาธสูตร พระอานนท์กับพระอุทายีสนทนาธรรมแล้วอ้างถึงปัญจาลจัณฑะในเรื่องวิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบ (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๔๒/๕๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ที่คับขัน หมายถึงที่คับขัน ๒ อย่าง คือ (๑) ที่คับขันคือนิวรณ์ (๒) ที่คับขันคือกามคุณ แต่ในที่นี้หมายถึงที่คับขันคือนิวรณ์ (สํ.ส.อ. (บาลี) ๑/๘๘/๑๐๒)

ปัญจาลจัณฑพราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง เคยทำกรรมลามก เสพสมกับมารดาของพระเจ้าพรหมทัต ดังคำปรากฏในกุณาลชาดกที่นกกุณาละเล่าให้นกปุณณมุขะฟังว่า พระมารดาของพระเจ้าพรหมทัตทรงทอดทิ้งพระเจ้าโกศลแล้วได้ทรงกระทำลามกกับปัญจาลจัณฑพราหมณ์ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๙๐/๑๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปัญจาลจัณฑพราหมณ์ เป็นอดีตชาติของนกกุณาละ (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๒๙๐/๓๓๖)

ปัญจาลจัณฑสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญจาลจัณฑเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ปัญจาลจัณฑเทพบุตรได้กล่าวในสำนักของพระองค์ว่า แม้ในที่คับขันผู้มีปัญญาดุจแผ่นดินก็ยังได้โอกาส ผู้บรรลุฌานเป็นผู้ตื่น เป็นผู้หลีกออกได้อย่างองอาจ เป็นมุนี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหล่าชนผู้แม้อยู่ในที่

คับขัน แต่กลับได้สติเพื่อการบรรลุธรรม คือนิพพาน ชื่อว่าตั้งมั่นดีแล้วโดยชอบ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๘/๙๓)

ปัญจาลจันทะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่งผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ ตำแหน่งยักษ์ ดูแลด้านทิศเหนือ เป็น ๑ ในยักษ์ ๔๑ ตน มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

ปัญจาลนคร : ชื่อนครแห่งหนึ่งที่พระเจ้าเอสุการีปกครอง มีปรากฏในหัตถปาลชาดก (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๕๕/๕๓๒)

ปัญจาละ, แคว้น : ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่ แห่งชมพูทวีป ครั้งพุทธกาล ตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของแคว้นกุรุ มีแม่น้ำ ภาคีรถี ซึ่งเป็นแควหนึ่งของแม่น้ำคงคาตอนบน ไหลผ่านนครหลวงชื่อกัมปิลละ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๓/๒๐๕,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๒/๓๐๗,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๓๖๘/๒๒๕),ในมโหสธชาดกกล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัตผู้ครองแคว้นปัญจาละ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๙๐/๒๗๔)

ปัญจาวุธชาดก : ชาดกว่าด้วยพระกุมารผู้มีอาวุธ ๕ อย่าง พระโพธิสัตว์เป็นพระราชโอรสพระเจ้าพรหมทัต ได้ต่อสู้กับยักษ์ร้ายในกลางดงใหญ่ ด้วยอาวุธที่ติดตัวไป ๔ ชนิด คือธนู พระขรรค์ หอก และไม้พลอง แต่ไม่สามารถเอาชนะมันได้ อาวุธทั้งหมดไปติดอยู่ที่ขนของมัน เมื่อหมดอาวุธภายนอกแล้วยังต่อสู้ด้วยอาวุธติดตัว ๕ ชนิด คือ หมัด เท้า เข่า ศอก และศีรษะ แต่ก็ยังไม่สามารถเอาชนะยักษ์ได้ จึงเอาชนะยักษ์ด้วยปัญญาวุธโดยบอกว่ามีปัญญาวุธอยู่ในท้องถ้ามันกินท่านเข้าใจ ลำไส้ของมันจักถูกตัดขาดสิ้น ยักษ์เกิดความกลัวจึงยอมแพ้และยอมตนลงเป็นข้ารับใช้ ท่านทรมานยักษ์ได้แล้วให้ตั้งอยู่ในศีล ชนที่มีจิตใจไม่ย่อท้อหดหู่ บำเพ็ญกุศลธรรมเพื่อความเกษมจากโยคะ ย่อมบรรลุความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ได้ เหมือนพระราชกุมารเอาชนะยักษ์ได้ด้วยปัญญา (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๕/๒๓)

ปัญจุโปสถิกชาดก : ชาดกว่าด้วยการรักษาอุโบสถของสัตว์ ๕ ชนิด พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ออกบวชเป็นฤาษีรักษาอุโบสถอยู่ในป่าเห็น นกพิราบ งูเห่า สุนัขจิ้งจอก และมีมารักษาอุโบสถอยู่ด้วยจึงถามดู นกพิราบบอกว่าตนมารักษาอุโบสถเพื่อความข่มความเศร้าโศกถึงนางนกพิราบที่ถูกเหยี่ยวเฉี่ยวไปกินทั้งเป็น งูตนบอกว่ามารักษาอุโบสถเพื่อต้องการข่มความโกรธที่ถูกโคหนุ่มซึ่งเป็นที่เคารพของชาวบ้านเหยียบหางแล้วกัดโคเขาตายเห็นชาวบ้านพากันร้องไห้คร่ำครวญอย่างน่าเวทนา สุนัขจิ้งจอกบอกว่าตนมานอนรักษาอุโบสถเพื่อต้องการข่มความโลภในอาหารเพราะไปติดอยู่ภายในซากศพช้างเสียนานกว่าจะออกมา

SAMPLE

ได้ หมีบอกว่าตนมารักษาอุโบสถเพื่อต้องการข่มความอยากเพราะตนเข้าไปหากินในหมู่บ้านถูกชาวบ้านไล้ตีเลือดอาบกลับมา จึงมารักษาอุโบสถเพื่อต้องการข่มกิเลสด้วย สัตว์ทั้ ๔ ได้ถามฤาษีว่ารักษาอุโบสถเพราะเหตุไร ท่านบอกว่าได้รักษาอุโบสถศีลเพื่อต้องการข่มมานะความกระด้างถือตัวที่ออกบวชเป็นฤาษี แล้วเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามาโปรดยังไม่แสดงความเคารพ ไม่ยอมต้อนรับสนทนาด้วย ต่อเมื่อท่านไปแล้วเกิดความเสียใจจึงตั้งในรักษาอุโบสถ (ขุ. ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๒๗/๔๔๓)

ปัญญวันตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้คนมีปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราเรียกว่ามีปัญญา ไม่เป็นคนเซอะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๖/๑๕๗)

ปัญญัตติพละ : กำลังคือบัญญัติ,หมายถึงละกามด้วยการบวชละพยาบาทด้วยอัพยาบาท ละถีนมิทธะด้วยอาโลกสัญญา เรื่อยไป จนถึงละกิเลสทั้งปวงด้วยอรหัตตมรรค เป็น ๑ ในพละ ๖๘ ดังคำปรากฏในปฏิสัมภิทามรรค พลกถาตอนหนึ่งว่า ชื่อว่าปัญญัตติพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะย่อมตั้งจิตไว้ด้วยอำนาจเนกขัมมะ ชื่อว่าปัญญัตติพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละพยาบาท ย่อมตั้งจิตไว้ด้วยอำนาจอพยาบาท ชื่อว่าปัญญัตติพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละ ถีนมิทธะ ย่อมตั้งจิตไว้ด้วยอำนาจอาโลกสัญญาฯลฯ ชื่อว่าปัญญัตติพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกิเลสทั้งปวงย่อมตั้งจิตไว้ด้วยอำนาจอรหัตตมรรค นี้เป็นปัญญัตติพละ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๗)

ปัญญัตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบัญญัติสิ่งที่เลิศ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การบัญญัติสิ่งที่เลิศ ๔ คือ (๑) บรรดาสัตว์ผู้มีอัตภาพใหญ่ ราหูผู้เป็นจอมอสูรเป็นเลิศ (๒) บรรดากามโภคีบุคคลพระเจ้ามันธาตุเป็นเลิศ (๓) บรรดาบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ มารผู้มีบาปเป็นเลิศ (๔) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชาวโลกกล่าวว่าเป็นเลิศในโลก พร้อมทั้งเทวโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕/๒๖)

ปัญญา : ความรู้ทั่ว, ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการดำเนินการ ทำให้ละผล ล่วงพ้นปัญหา, ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามเป็นจริง (ข้อ ๓ ในไตรสิกขา, ข้อ ๔ ในบารมี ๑๐, ข้อ ๕ ในพละ ๕, ข้อ ๗ ในสัทธรรม ๗ , ข้อ ๕ ในเวสารัชชกรณธรรม ๕, ข้อ ๑ ในอธิษฐานธรรม ๔, ข้อ ๗ ในอริยทรัพย์ ๗) ; ปัญญา ๓ อีกหมวดหนึ่งที่น่ารู้ ได้แก่ ปัญญาที่มีชื่อว่าโกศล คือ ความฉลาด ๓ อย่าง ; ปัญญา ๓ คือ (๑) จินตาม

SAMPLE

ปัญญา ปัญญาเกิดจากกาคิดพิจารณา (ปัญญาจากโยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง)(๒) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน (ปัญญาจากปรโตโฆสะ) (๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ (ญาณอันเกิดขึ้นแก่ผู้อาศัยจินตามยปัญญา หรือทั้งสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญานั่นแหละขะมักเขม้นมนสิการในสภาวธรรมทั้งหลาย), ตามที่พูดกัน มักเรียงสุตมยปัญญา เป็นข้อแรก แต่ในที่นี้ เรียงลำดับตามพระบาลีในพระไตรปิฎก ทั้งในพระสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙) และพระอภิธรรม (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๕๓/๔๘๔) เรียงจินตามยปัญญา เป็นข้อแรก (แต่ในเนตติปกรณ์ เรียงและเรียกต่างไปเล็กน้อย เป็น (๑) สุตมยีปัญญา (๒) จินตามยีปัญญา (๓) ภาวนามยีปัญญา) ; การที่ท่านเรียงจินตามยปัญญาก่อน หรือสุตมยปัญญาก่อนนั้น พอจับเหตุได้ว่า ท่านมองที่บุคคลเป็นหลักคือท่านเริ่มต้นมองที่บุคคลพิเศษประเภทมหาบุรุษก่อนว่า พระพุทธเจ้า (และพระปัจเจกพุทธเจ้า)ผู้ค้นพบและเปิดเผยความจริงขึ้นนั้น มิได้อาศัยปรโตโฆสะ คือการฟังจากผู้อื่น แต่รู้จักโยนิโสมนสิการด้วยตนเอง ก็สามารถเรียงต่อไล่ตามประสบการณ์ทั้งหลายอย่างถึงทันทั่วรอบทะลุตลอดหยั่งเห็นความจริงได้ ท่านจึงเริ่มด้วยจินตามยปัญญา แล้วต่อเข้าภาวนามยปัญญาไปเลย แต่เมื่อมองที่บุคคลทั่วไป ท่านจะเริ่มด้วยสุตมยปัญญาเป็นข้อแรก โดยมีคำอธิบายตามลำดับว่า บุคคลเล่าเรียนสดับฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธานำไปใคร่ครวญตรวจสอบชั่งตรองพิจารณาเกิดเป็นสุตมยีปัญญา อาศัยสิ่งที่ได้เรียนสดับนั้นเป็นฐาน เข้าตรวจสอบชั่งตรองเพ่งพินิจขบคิดลึกซึ้งลงไปเกิดเป็นจินตามยปัญญา เมื่อเขาใช้ปัญญาทั้งสองนั้นขะมักเขม้นมนสิการในสภาวธรรมทั้งหลายแล้วเกิดญาณเป็นมรรคที่จะให้เกิดผลขึ้น ก็เป็นภาวนามยีปัญญา, น่าสังเกตว่า ในคัมภีร์วิภังค์แห่งพระอภิธรรมปิฎก ท่านอธิบายภาวนามยปัญญาว่า ได้แก่ “สมาปนฺนสฺส ปญฺญา” (ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติ) แต่มีคำอธิบายของคัมภีร์ต่างๆ เช่น ปรมัตถมัญชุสาว่าคำอธิบายดังกล่าวเป็นเพียงการแสดงตัวอย่าง โดยสาระ ก็มุ่งเอาการเห็นแจ้งความจริงที่เป็นมัคคปัญญานั่นเอง ; ดู โกศล, อธิปัญญาสิกขา (ที.สี.(ไทย) ๙/๖๔/๒๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓/๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๖/๖๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒/๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๖/๗๓,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓/๒๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔/๑๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๘/๙๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑/๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔/๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๓,(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖/๑๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒/๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒/๑๙๖,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒/๓๐๔,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๒๒/๖๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๔/๕๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐/๒๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗๑/๖๐๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๘/๕๖๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/

๑/๑๔๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๑/๑๗๔,อภิ.ย.(ไทย) ๓๙/๑๑๔/๒๐๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๕/๘๘๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๓/๑๔๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๓๕/๔๐๔,อภิ.อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๐/๔๑๗)

ปัญญากถา : เรื่องปัญญา, ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา (ข□อ ๘ ในกถาวัตถุ ๑๐) คือ (๑) อัปปิจฉกถา(ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย) (๒) สันตุฏฐิกถา(ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ)(๓)ปวิเวกกถา(ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายใจ) (๔) อสังสัคคกถา(ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่) (๕) วิริยารัมภกถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้มุ่งมั่นทำความเพียร) (๖) สีลกถา(ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล) (๗) สมาธิกถา(ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตมั่น) (๘) ปัญญากถา(ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา) (๙) วิมุตติกถา(ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์) (๑๐) วิมุตติญาณทัสสนกถา (ถ้อยคำที่ชักนำให้สนใจและเข้าใจเรื่องความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์)(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๐/๑๖๑,๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑/๔๒๗,๒๓/๓/๔๓๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๐/๗๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๔)

ปัญญากว้างขวาง : ญาณที่เป็นไปในธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท สุญญตา, ญาณที่เป็นไปในอรรถ ธรรม นิรุตติ ปฏิภาณ, และญาณที่เป็นไปในศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๓/๑๑๐,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๒),ในปฏิสัมภิทามรรค อธิบายไว้ว่า ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในขันธ์ต่างๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในธาตุต่างๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในอายตนะต่าง ๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในปฏิจจสมุปบาทต่างๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในความได้เนืองๆ ซึ่งความว่างต่างๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวางเพราะญาณเป็นไปในอรรถต่าง ๆ กว้างขวางชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในธรรมต่างๆ กว้างขวางชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในนิรุตติต่างๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในปฏิภาณต่างๆ กว้างขวางชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในสีลขันธ์ต่างๆ กว้างขวางชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในสมาธิขันธ์ต่าง ๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในปัญญาขันธ์ต่าง ๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในวิมุตติขันธ์ต่างๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในวิมุตติญาณทัสสนขันธ์

SAMPLE

ต่าง ๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในฐานะและอฐานะต่าง ๆกว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในวิหารสมาบัติต่าง ๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในอริยสัจต่าง ๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในสติปัฏฐานต่าง ๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวางเพราะญาณเป็นไปในสัมมัปปธานต่าง ๆ กว้างขวางชื่อว่าปัญญากว้างขวางเพราะญาณเป็นไปในอิทธิบาทต่าง ๆ กว้างขวางชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในอินทรีย์ต่าง ๆ กว้างขวางชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในพละต่าง ๆกว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในโพชฌงค์ต่าง ๆกว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในอริยมรรคต่าง ๆกว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในสามัญญผลต่าง ๆกว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในอภิญญาต่าง ๆกว้างขวางชื่อว่าปัญญากว้างขวาง เพราะญาณเป็นไปในนิพพานที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งเหนือ กว่าธรรมที่ทั่วไปแก่ปุถุชน นี้ชื่อว่าปัญญากว้างขวาง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๕๓๘,๔/๕๔๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐๓/๖๐๘)

ปัญญาของกัลยาณปุถุชน : ปัญญาคนดีที่มีกิเลสหนา ดังคำปรากฏในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้ว่า ปัญญาของกัลยาณปุถุชนห่างไกลแสนไกล ไม่ใกล้ ไม่ชิดกับปัญญาของบุคคลที่ ๘๑ เมื่อเทียบกับกัลยาณปุถุชน บุคคลที่ ๘ มีปัญญาไม่ใกล้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๙)

ปัญญาของบุคคลที่ ๘ : ปัญญาของท่านผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บุคคลที่ ๘ ในที่นี้หมายถึงท่านผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๕/๒๙๕)

ปัญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้า : ปัญญาของท่านผู้บรรลุปัจเจกพุทธเจ้า เป็นการแบ่งระดับปัญญาน้อย-มากตามระดับกัน ดังคำปรากฏในปฏิสัมภิทามรรคว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า มีปัญญาไม่ใกล้ เมื่อเทียบกับพระปัจเจกพุทธเจ้าและโลกพร้อมทั้งเทวโลก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้เลิศ ทรงมีปัญญาไม่ใกล้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๙)

ปัญญาของพระสกทาคามี : ปัญญาของท่านผู้บรรลุสกทาคามิมรรค เป็นขั้นที่ต่ำกว่าปัญญาของพระอนาคามี เป็นการแบ่งระดับปัญญาน้อย-มากตามระดับกัน ดังคำว่าปัญญาของพระสกทาคามีห่างไกลแสนไกล ไม่ใกล้ ไม่ชิดกับปัญญาของพระอนาคามี เมื่อเทียบกับพระสกทาคามี พระอนาคามีมีปัญญาไม่ใกล้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๙)

SAMPLE

ปัญญาของพระโสดาบัน : ปัญญาของท่านผู้บรรลุโสดาปัตติมรรค เป็นขั้นที่ต่ำกว่าปัญญาของพระสกทาคามี เป็นการแบ่งระดับปัญญาน้อย-มากตามระดับกัน ดังคำว่า ปัญญาของพระโสดาบันห่างไกลแสนไกล ไม่ใกล้ ไม่ชิดกับปัญญาของพระสกทาคามี เมื่อเทียบกับพระโสดาบัน พระสกทาคามีมีปัญญาไม่ใกล้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๙)

ปัญญาของพระอนาคามี : ปัญญาของท่านผู้บรรลุอนาคามิมรรค เป็นขั้นที่ต่ำกว่าปัญญาของพระอรหันต์ เป็นการแบ่งระดับปัญญาน้อย-มากตามระดับกัน ดังคำว่า ปัญญาของพระอนาคามีห่างไกลแสนไกล ไม่ใกล้ ไม่ชิดกับปัญญาของพระอรหันต์ เมื่อเทียบกับพระอนาคามี พระอรหันต์มีปัญญาไม่ใกล้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๙)

ปัญญาของพระอรหันต์ : ปัญญาของท่านผู้บรรลุโสดาปัตติมรรค เป็นขั้นที่ต่ำกว่าปัญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นการแบ่งระดับปัญญาน้อย-มากตามระดับกัน ดังคำว่า ปัญญาของพระอรหันต์ห่างไกลแสนไกล ไม่ใกล้ ไม่ชิดกับปัญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้า (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๙)

ปัญญาขันธ์ : กองปัญญา,หมวดธรรมว่าด้วยปัญญาเช่นธรรมวิจยะ การเลือกเฟ้นธรรม กัมมัสสกตาญาณ ความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัวเป็นต้น (ข้อ ๓ ในธรรมขันธ์ ๕) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๓,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๖/๔๗๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๗๒/๒๐๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๙๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๕/๒๘๙,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๖๙,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๙/๒๓๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๖/๑๗๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑/๓๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒/๒๖,(องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐/๔๐๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๙/๔๑๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖/๒๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๕๕๖)

ปัญญาคันธะ : กลิ่นคือปัญญา,เป็น ๑ ในคันธะ ๓ คือ (๑) สีลคันธะ(กลิ่นคือศีล) (๒) สมาธิคันธะ(กลิ่นคือสมาธิ) (๓) ปัญญาคันธะ(กลิ่นคือปัญญา) (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๐/๑๒๓,๓๘/๑๑/๑๒๖,๓๘/๑๐/๓๔๐,๓๘/๑๑/๓๔๒)

ปัญญาคุณ : พระคุณคือพระป□ญญา หมายถึงพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า ซึ่งประกอบด้วยพระปัญญาคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นเหตุให้สามารถตรัสรู้อริยสัจธรรม เป็นต้น,เป็น ๑ ในพุทธคุณ ๒ คือ (๑) พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา (๒) พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา, เป็น ๑ ในพุทธคุณ ๓ คือ (๑) พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา (๒) พระวิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ (๓) พระมหากรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑/๖๑๔)

SAMPLE

ปัญญาเครื่องกำจัด : ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาดุจแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาดุจปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาดุจศัสตรา ปัญญาดุจปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญาปัญญาดุจดวงประทีป ปัญญาดุจดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ,ปัญญาเครื่องกำจัด ชำระ ล้าง ซักฟอกกายทุจริต...วจีทุจริต...มโนทุจริต...ราคะ... โทสะ... โมหะ...โกธะ ... อุปนาหะ...มักขะ...ปฬาสะ...อิสสา ... มัจฉริยะ.. มายา...สาเถยยะ...ถัมภะ ...สารัมภะ...มานะ...อติมานะ... มทะ... ปมาทะ... กิเลสทุกชนิด ...ทุจริตทุกทาง...ความกระวนกระวายทุกอย่าง...ความเร่าร้อนทุกสถาน...ความเดือดร้อนทุกประการ...เครื่องกำจัด ชำระ ล้าง และซักฟอก อกุสลาภิสังขารทุกประเภท เพราะเหตุนั้นปัญญาจึงตรัสเรียกว่าเครื่องกำจัด ดังคำปรากฏในมหานิทเทส ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทิฏฐิที่กำหนด(เพื่อเกิด)ในภพน้อยภพใหญ่ ของผู้มีปัญญาเครื่องกำจัดไม่มีในที่ไหนๆในโลก เพราะผู้มีปัญญาเครื่องกำจัดนั้นละความหลอกลวง และความถือตัวได้แล้ว ไม่มีความถือมั่นจะพึงไปด้วยเหตุอะไรเล่า (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑/๙๒,๒๙/๔๘/๑๖๕,๒๙/๖๙/๒๑๓)

ปัญญาเครื่องกำหนดรู้ : ญาณที่มีสภาวะพิจารณา ดังคำอธิบายในปฏิสัมภิทามรรค มาติกา ว่า ปัญญาเครื่องกำหนดรู้ ชื่อว่าตีรณัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะพิจารณา) หรือดังคำอธิบายว่า ปัญญาเครื่องกำหนดรู้ชื่อว่าตีรณัฏฐญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑/๓,๗๕/๑๒๖)

ปัญญาเครื่องเจริญ : ญาณที่มีสภาวะเป็นรสเดียว ดังคำอธิบายในปฏิสัมภิทามรรค มาติกา ว่า ปัญญาเครื่องเจริญ ชื่อว่าเอกรสัฏฐญาณ หรือคำอธิบายในญาณ ๕ หมวด คือ ปัญญาเครื่องเจริญ ชื่อว่าเอกรสัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะเป็นรสเดียว) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑/๓,๗๕/๑๒๖)

ปัญญาเครื่องตรัสรู้ : โพธิ,ญาณในอริยมรรค, ญาณที่ยิ่งใหญ่เป็นเหตุให้สามารถตรัสรู้อริยสัจธรรมเป็นต้น คือพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า ดังคำปรากฏในสุพรหมกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่านอกจากปัญญาเครื่องตรัสรู้ ความเพียรเครื่องเผากิเลส ความสำรวมอินทรีย์ และการสละทุกสิ่งทุกอย่าง เรายังไม่เห็นความสวัสดีแห่งสัตว์ทั้งหลายเลย หรือคำว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา คือเชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๘/๑๐๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/

SAMPLE

๒/๒,๒๒/๑๔/๑๗,๒๒/๔๗/๗๖,๒๒/๕๓/๙๒,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔/๕,๒๓/๖/๙,๒๓/๖๗/๑๓๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปัญญาเครื่องตรัสรู้ (โพธิ) หมายถึงมัคคญาณ (ญาณในอริยมรรคคือความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละชั้น) ๔ ประการ (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๕๓/๒๙)

ปัญญาเครื่องไตร่ตรอง ญาณ,ความรู้,วิชชา,ปัญญาเครื่องตรัสรู้,ปัญญาแจ่มแจ้งในธาตุ,ญาณในอายตนะ,ญาณในปฏิจจสมุปบาท,ญาณในฐานะและอฐานะ หมายถึงฉลาดในธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาทและในฐานะและอฐานะ ดังคำปรากฏในพหุธาตุกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ เพราะภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท และฉลาดในฐานะและอฐานะ อานนท์ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล จึงควรเรียกว่าภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาเครื่องไตร่ตรอง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๔/๑๖๑)

ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส :เมธา,ดังคำอธิบายในมหานิทเทสว่า ปัญญาตรัสเรียกว่าเมธา (ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส) ได้แก่ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัดฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๒/๓๔๗)

ปัญญาเครื่องทำให้แจ้ง : ญาณที่มีสภาวะถูกต้อง ดังคำอธิบายในปฏิสัมภิทามรรคมาติกา ว่า ปัญญาเครื่องทำให้แจ้ง ชื่อว่าผัสสนัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะถูกต้อง) หรือดังคำว่า ปัญญาเครื่องทำให้แจ้ง ชื่อว่าผัสสนัฏฐญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๕/๑๒๖)

ปัญญาเครื่องบริหาร :ปริหาริกปัญญา,ปัญญาบริหาร,ปัญญาในกิจทุกอย่าง,เนปกะ,นิปกะ,เป็น ๑ ในปัญญา ๓ คือ (๑) สชาติปัญญา (ปัญญามีมาพร้อมกับกำเนิด) (๒)วิปัสสนาปัญญา (ปัญญาคือความเห็นแจ้ง)(๓) ปาริหาริกปัญญา (ปัญญาบริหาร) ดังคำปรากฏในอันธกวินทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าภิกษุไม่ประสบความยินดีในที่นั้น พึงมีสติ มีปัญญาเครื่องบริหาร อยู่ในท่ามกลางสงฆ์ หรือดังคำปรากฏในชฏาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหารนั้น พึงแก้ความยุ่งนี้ได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๔/๒๕๕,๑๕/๑๙๒/๒๗๒,๑๕/๒๑๐/๓๐๕)

ปัญญาเครื่องพิจารณา : ปัจจเวกขณญาณ, หมายถึงปัญญาในมรรค ๔ ดังคำปรากฏในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่า ญาณในมรรค ๔ ตรัสเรียกว่าเวท คือ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ปัญญาเครื่องพิจารณา ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง สัมมาทิฏฐิ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๒) หรือดังคำปรากฏในจังกีสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปัญญาเครื่องพิจารณามีอุปการะมากแก่ความเพียร ถ้าบุคคลไม่พิจารณาปัญญาเครื่องพิจารณานั้นก็จะพึงตั้งความเพียรนี้ไว้ไม่ได้ (ม.ม.(ไทย)

๑๓/๔๓๔/๕๔๓),หรือดังคำปรากฏในวัสสการสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงมหาบุรุษผู้มีปัญญาเพราะประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา อันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้นๆ สามารถทำได้ สามารถจัดได้ (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๕/๕๖)

ปัญญาเครื่องรักษาตน : ญาณที่เกิดขึ้นเฉพาะตน,ปัญญาที่เกิดขึ้นเฉพาะตนอันเกี่ยวข้องกับการเจริญอัปปมาณสมาธิ หรือที่เรียกกันว่าปัจจเวกขณญาณ ๕ คือ (๑) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นวิบากต่อไป(๒)ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้เป็นอริยะ ปราศจากอามิส (๓) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้อันคนเลวเสพไม่ได้ (๔) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้สงบ ประณีต ได้ด้วยความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น และมิใช่บรรลุได้ด้วยการข่มธรรมที่เป็นข้าศึก ห้ามกิเลสด้วยสสังขารจิต (๕) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า เรามีสติเข้าสมาธินี้ได้ มีสติออกจากสมาธินี้ได้ ดังคำปรากฏในสมาธิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีปัญญาเครื่องรักษาตน มีสติ เจริญอัปปมาณสมาธิเถิด เมื่อเธอมีปัญญาเครื่องรักษาตน มีสติ เจริญอัปปมาณสมาธิอยู่ ญาณ ๕ ประการ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตน (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗/๓๕)

ปัญญาเครื่องรู้ยิ่ง : ญาณที่มีสภาวะรู้ ดังคำอธิบายในปฏิสัมภิทามรรคมาติกา ว่า ปัญญาเครื่องรู้ยิ่ง ชื่อว่าญาตัฏฐญาณ ในญาณปัญจกนิทเทส อธิบายไว้ว่า ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้นชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่าปัญญาเครื่องรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐/๓, ๗๕/๑๒๖)

ปัญญาเครื่องละ : ญาณที่มีสภาวะสละ ดังคำอธิบายในปฏิสัมภิทามรรคมาติกาว่า ปัญญาเครื่องละ ชื่อว่าปริจจาคัฏฐญาณ (ญาณที่มีสภาวะสละ) ในญาณปัญจกนิทเทส อธิบายไว้ว่า ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ... ปัญญาเครื่องละ ชื่อว่าปริจจาคัฏฐญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒/๓, ๗๕/๑๒๖)

ปัญญาเครื่องสลัดออก : ญาณ,ความรู้,วิชชา ที่เป็นเครื่องสลัดออกจากสิ่งที่เป็นโทษมิใช่คุณต่างๆ อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ยินดี ยึดติด ได้แก่ เครื่องสลัดออกจากเบญจขันธ์(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๘/๑๐๐), เครื่องสลัดออกจากทุกข์(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๒/๒๑๗,๑๕/๑๗๕/๒๓๗), เครื่องสลัดออกจากปฐวีธาตุ, เครื่องสลัดออกจากลาภสักการะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๕/๒๐๗,๑๖/๑๑๖/๒๐๘,๑๖/๑๗๕/๒๗๙), เครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์, เครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ, เครื่องสลัดออกจากกามราคะ,เครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ดังคำปรากฏในอุทุมพริกสูตร ที่

SAMPLE

กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาไม่พิจารณาโภชนะทั้งหลายเป็น ๒ ส่วนว่า สิ่งนี้เราชอบ สิ่งนี้เราไม่ชอบ สิ่งใดที่เขาไม่ชอบ เขาก็ไม่อยากทิ้งสิ่งนั้น ส่วนสิ่งที่เขาชอบ เขาก็ไม่พัวพัน ไม่ยินดี ไม่หลงใหล ไม่ยึดติดสิ่งนั้น เห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๖/๔๕),หรือดังคำปรากฏในปาสราสิสูตร กล่าวถึงสมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ใฝ่ฝัน ลุ่มหลง ติดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออก ย่อมบริโภคกามคุณ ๕ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๗/๓๑๕),หรือในมหานิทเทสอธิบายไว้ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า ได้จีวรแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒๘/๔๒๓,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๔/๒๓๓)

ปัญญาจักษุ : จักษุคือปัญญา,ตาปัญญา;เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยปัญญาจักขุดังคำปรากฏในมหาเวทัลลสูตรที่กล่าวไว้ว่าพระโยคาวจรย่อมรู้ธรรมที่ตนจะพึงรู้ด้วยปัญญาจักษ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๑/๔๙๑),หรือดังคำสัญโญชนสูตรที่เหล่าภิกษุกล่าวกับจิตตคหบดีว่า คหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่ปัญญาจักษุของท่านหยั่งลงในพระพุทธพจน์ที่ลึกซึ้ง (สำ.สพา.(ทไย) ๑๘/๓๔๓/๓๗๒),หรือในปัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์ที่ประกอบด้วยปัญญาจักษุ อย่างประเสริฐ มีจำนวนน้อย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๓/๖๔๑),หรือดังคำปรากฏในปริหานิสูตร พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายถึงธรรมที่ไม่มีความเสื่อมว่า มีปัญญาจักษุในเรื่องที่ควรและไม่ควรอันลึกซึ้ง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๘/๒๑๙),เป็น ๑ ในปัญญา ๓ คือ (๑) มังสจักษุ (ตาเนื้อ) (๒) ทิพพจักษุ (ตาทิพย์) (๓) ปัญญาจักษุ (ตาคือปัญญา) (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๑/๔๑๖)

บางแห่งเขียนเป็นปัญญาจักขุ มีปรากฏหลายแห่งเช่น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒), (ข้อ ๓ ในจักขุ ๕) (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๑/๕๕, ๖๙/๒๑๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๑,อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๐/๑๒๒,อภิ.ย.๓๙/๙๔/๑๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปัญญาจักษุ ในที่นี้หมายถึงสมาธิปัญญา และวิปัสสนาปัญญา สมาธิปัญญา ทำหน้าที่กำจัดโมหะ วิปัสสนาปัญญา ทำหน้าที่พิจารณาไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๕๑/๒๕๔),ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายว่า คำว่า หมายถึงปัญญาที่เกิดจากการเล่าเรียนและสอบถามบ้าง ปัญญาที่เกิดจากการพิจารณาและรู้แจ้งแทงตลอดบ้าง (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๕๘/๓๘๕)

SAMPLE

ปัญญาเฉียบแหลม : ญาณแตกฉาน,ความรอบรู้, ปัญญาที่รู้เท่าทันกิเลส หมายถึงปัญญาเฉียบแหลม เพราะไม่ให้กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก และอุปกิเลส ๑๖ ที่เกิดขึ้นแล้วอาศัยอยู่และเพราะบรรลุอริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ และอภิญญา ๖ ดังคำปรากฏในอนุปทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญารวดเร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๓/๑๑๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๐/๑๒๑,๑๕/๒๑๕/๓๑๒),ในปฏิสัมภิทามรรค มหาปัญญากถา กล่าวถึงเหตุที่ทำให้มีปัญญาเฉียบแหลมไว้ว่า นิพพิทานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาเฉียบแหลมให้เต็มรอบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๕๓๘),ในปิลินทวัจฉเถราปทาน กล่าวไว้ว่า การถวายธูป ทำให้ได้รับอานิสงส์คือมีปัญญาเฉียบแหลม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐๓/๖๐๘)

ปัญญาชำแรกกิเลส : นิพเพธิกปัญญา หมายถึงปัญญาที่ทำลายกิเลสให้หมดไป ดังคำปรากฏในสุสิมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านพระสารีบุตร เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญาหนาแน่น มีปัญญาร่าเริง มีปัญญาแล่นไป มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาชำแรกกิเลส(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๐/๑๒๑,๑๕/๒๑๕/๓๑๒),ในอุมมัคคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) นี้ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)และเห็นแจ้งแทงตลอดเนื้อความแห่งคำที่สดับนั้นด้วยปัญญา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๖/๒๖๘),ในปฏิสัมภิทามรรค มหาปัญญากถา กล่าวถึงเหตุที่ทำให้มีปัญญาชำแรกกิเลสไว้ว่า ทุกขานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาชำแรกกิเลสให้เต็มรอบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๕๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปัญญาชำแรกกิเลส ในที่นี้หมายถึงมีปัญญาเพิกถอนกิเลส เพราะเจาะ คือทำลายกองโลภะ กองโทสะ กองโมหะ กองอุปกิเลส ๑๖ และกรรมที่จะนำไปสู่ภพทั้งหมดที่ยังไม่เคยเจาะทำลายมาก่อน (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๙๒/๕๘)

ปัญญาดี : ,เข้าใจรอบด้าน,เข้าใจสรรพสิ่งดี ดังคำปรากฏในมหาวรรค ที่สหัมบดีพรหมกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญาดี มีสมันตจักษุ บุรุษผู้ยืนอยู่บนยอดเขาศิลาล้วน พึงเห็นหมู่ชนได้โดยรอบ หรือในอาจริยวัตตกถา กล่าวถึงสัทธิวิหาริกมีปัญญาดี (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗/๑๓,๗๖/๑๐๕)ใน อาธิปเตยยสูตรกล่าวไว้ว่า บุคคลเช่นนั้นย่อมเป็นผู้รู้แจ้งโลกมีปัญญาดีเป็นมุนีหมดความทะยานอยากในธรรมทั้งปวง(องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๔)

SAMPLE

ปัญญาดุจปราสาท : ทิพพจักขุญาณ ดังคำปรากฏในมหากัสสปเถรวัตถุ พระผู้มีพระภาตรัสว่า บัณฑิตบรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาทขึ้นสู่ปัญญาดุจปราสาทไม่เศร้าโศก พิจารณาเห็นหมู่สัตว์ผู้มีความเศร้าโศก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘/๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่าคำว่า ปัญญาดุจปราสาท ในที่นี้หมายถึงทิพพจักขุญาณอันบริสุทธิ์ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๘๗)

ปัญญาดุจแผ่นดิน : ปัญญาที่ทำลายกิเลสและอภิสังขารทั้งปวงได้ ดังคำปรากฏในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะครอบงำราคะ ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดินเพราะครอบงำราคะแล้ว ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะครอบงำโทสะ ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะครอบงำโทสะแล้ว ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะครอบงำโมหะ ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะครอบงำโมหะแล้ว ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะครอบงำโกธะ ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะครอบงำโกธะแล้ว ฯลฯ ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะครอบงำอุปนาหะ ฯลฯ มักขะ ฯลฯ ปฬาสะ ฯลฯ อิสสา ฯลฯ มัจฉริยะ ฯลฯ มายา ฯลฯ สาเถยยะฯลฯ ถัมภะ ฯลฯ สารัมภะ ฯลฯ มานะ ฯลฯอติมานะฯลฯ มทะฯลฯ ปมาทะฯลฯกิเลสทั้งปวงฯลฯ ทุจริตทั้งปวง ฯลฯ อภิสังขารทั้งปวงฯลฯ ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะครอบงำกรรมอันเป็นเหตุให้เป็นไปสู่ภพทั้งปวง ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะครอบงำกรรมอันเป็นเหตุให้เป็นไปสู่ภพทั้งปวงแล้ว ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะเป็นปัญญาย่ำยีราคะที่เป็นข้าศึก ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะเป็นปัญญาย่ำยีโทสะที่เป็นข้าศึก ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะเป็นปัญญาย่ำยีโมหะที่เป็นข้าศึก ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะเป็นปัญญาย่ำยีโกธะ ฯลฯ อุปนาหะฯลฯ มักขะฯลฯ ปฬาสะ ฯลฯ อิสสา ฯลฯ มัจฉริยะฯลฯ มายา ฯลฯ สาเถยยะ ฯลฯ ถัมภะ ฯลฯ สารัมภะ ฯลฯ มานะ ฯลฯ อติมานะฯลฯ มทะ ฯลฯ ปมาทะ ฯลฯ กิเลสทั้งปวง ฯลฯ ทุจริตทั้งปวง ฯลฯอภิสังขารทั้งปวงฯลฯ ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน เพราะเป็นปัญญาย่ำยีกรรมที่เป็นเหตุไปสู่ภพทั้งปวงที่เป็นข้าศึก (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๕๕๒,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๕/๘๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๔๔/๖๒๗)

ปัญญาทราม : ปัญญาชั่ว,คิดชั่ว เช่น โลภอยากของของเขา พยาบาทป้องร้ายเขา เห็นผิดทำดีไม่ได้ดี ในโพธิราชกุมารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า บุคคล...เป็นผู้เกียจคร้าน จึงไม่บรรลุผลเท่าที่บุคคลผู้ปรารภความเพียรจะพึงบรรลุ และเขาเป็นผู้มีปัญญาทราม จึงไม่บรรลุผลเท่าที่บุคคลผู้มีปัญญาจะพึงบรรลุ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๓/๔๑๖),เป็นลักษณะของอสัตบุรุษ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๑/๑๐๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๒/๓๒๑),ในอัสสัทธสังสันทนสูตร กล่าวไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญาทราม คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญาทราม (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/

๑๐๑/๑๙๒),ในจวนสูตรกล่าวไว้ว่าภิกษุผู้มีปัญญาทราม ย่อมเคลื่อน ไม่ตั้งมั่นในสัทธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘/๑๑),ในกิตถีสูตรกล่าวไว้ว่าความเป็นผู้มีปัญญาทรามนี้แลเป็นความเสื่อมในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้ว (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๕/๑๘๘)

ปัญญาที่ถูกต้องธรรม : ญาณในการหยั่งลงสู่ธรรม,ปัญญาพิจารณาธรรม ดังคำปรากฏในมาติกา ตอนหนึ่งว่า ปัญญาที่ถูกต้องธรรม ชื่อว่าปริโยคาหนญาณ (ญาณในการหยั่งลงสู่ธรรม),ในปริโยคาหนญาณนิทเทสอธิบายไว้ว่า ปัญญาย่อมถูกต้องรูปโดยความไม่เที่ยง ถูกต้องรูปโดยความเป็นทุกข์ถูกต้องรูปโดยความเป็นอนัตตา ถูกต้องรูปใดๆก็หยั่งลงสู่รูปนั้นๆเพราะฉะนั้นปัญญาที่ถูกต้องธรรม จึงชื่อว่าปริโยคาหนญาณ ปัญญาย่อมถูกต้องเวทนาฯลฯสัญญาฯลฯสังขารฯลฯวิญญาณฯลฯปัญญาย่อมถูกต้องจักขุฯลฯปัญญาย่อมถูกต้องชราและมรณะโดยความไม่เที่ยง ถูกต้องชราและมรณะโดยความเป็นทุกข์ ถูกต้องชราและมรณะโดยความ เป็นอนัตตาถูกต้องชราและมรณะใดๆก็หยั่งลงสู่ชราและมรณะนั้นๆ เพราะฉะนั้นปัญญาที่ถูกต้องธรรม จึงชื่อว่าปริโยคาหนญาณ ชื่อว่าญาณเพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาที่ถูกต้องธรรม ชื่อว่าปริโยคาหนญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๔,๙๓/๑๕๓)

ปัญญาที่เป็นทุกขาปฏิปทาขิปปาภิญญา: ญาณที่ปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็ว, เป็นข้อ ๑ ในปฏิปทา ๔ คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยยากโดยลำบาก แต่รู้ฐานะนั้นได้เร็ว นี้เรียกว่า ปัญญาที่เป็นทุกขาปฏิปทาขิปปาภิญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๐๑/๕๑๓)

ปัญญาที่เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา : ญาณที่ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า, เป็นข้อ ๑ ในปฏิปทา ๔ คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยยากโดยลำบากทั้งรู้ฐานะนั้นช้า นี้เรียกว่า ปัญญาที่เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๓)

ปัญญาที่เป็นปริตตะแต่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ : ญาณที่เป็นปริตตะแต่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์,เป็นข้อ ๑ ในอารัมมณปัญญา ๔ ดังคำอธิบายในจตุกกนิทเทสตอนหนึ่งว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ได้สมาธิที่ยังไม่ชำนาญคล่องแคล่ว แผ่

อารมณ์ไปได้กว้างขวางจนหาประมาณมิได้ นี้เรียกว่า ปัญญาที่เป็นปริตตะแต่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๒/๕๑๔)

ปัญญาที่เป็นปริตตะและมีปริตตะเป็นอารมณ์ : ญาณที่เป็นที่เป็นปริตตะและมีปริตตะเป็นอารมณ์ ,เป็นข้อ ๑ ในอารัมมณปัญญา ๔ ดังคำอธิบายในจตุกกนิทเทสตอนหนึ่งว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ได้สมาธิที่ยังไม่ชำนาญคล่องแคล่ว แผ่อารมณ์ไปได้เล็กน้อย นี้เรียกว่าปัญญาที่เป็นปริตตะและมีปริตตะเป็นอารมณ์ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๒/๕๑๔)

ปัญญาที่เป็นสุขาปฏิปทาขิปปาภิญญา: ญาณที่ปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว, เป็นข้อ ๔ ในปฏิปทา ๔ คือ ปัญญากิริยาที่รู้ชัดฯลฯความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก ทั้งรู้ฐานะนั้นเร็ว นี้เรียกว่าปัญญาที่เป็นสุขาปฏิปทาขิปปาภิญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๔)

ปัญญาที่เป็นสุขาปฏิปทาทันธาภิญญา : ญาณที่ปฏิบัติสะดวกแต่รู้ได้ช้า, เป็นข้อ ๓ ในปฏิปทา ๔ คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก แต่รู้ฐานะนั้นช้า นี้เรียกว่า ปัญญาที่เป็นสุขาปฏิปทาทันธาภิญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๔)

ปัญญาที่เป็นอัปปมาณะแต่มีปริตตะเป็นอารมณ์ : ญาณที่เป็นอัปปมาณะแต่มีปริตตะเป็นอารมณ์, เป็นข้อ ๓ ในปฏิปทา ๔ คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ได้สมาธิที่ชำนาญคล่องแคล่ว แผ่อารมณ์ไปได้เล็กน้อย นี้เรียกว่าปัญญาที่เป็นอัปปมาณะแต่มีปริตตะเป็นอารมณ์ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๒/๕๑๕)

ปัญญาที่เป็นอัปปมาณะและมีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ : ญาณที่เป็นอัปปมาณะและมีอัปปมาณะเป็นอารมณ์, เป็นข้อ ๓ ในปฏิปทา ๔ คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ได้สมาธิที่ชำนาญคล่องแคล่ว แผ่อารมณ์ไปได้กว้างขวางจนหาประมาณมิได้ นี้เรียกว่า ปัญญาที่เป็นอัปปมาณะและมีอัปปมาณะเป็นอารมณ์(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๒/๕๑๕)

ปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ : ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยสัญญา ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรคว่า ปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ ชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ ในฉวิวัฏฏญาณนิทเทสอธิบายไว้ว่า ปัญญาที่มีเนกขัมมะเป็นใหญ่ ย่อม

SAMPLE

หลีกออกจากกามฉันทะด้วยสัญญา(ความหมายรู้) เพราะฉะนั้น ปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ ปัญญาที่มีอพยาบาทเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากพยาบาทด้วยสัญญา เพราะฉะนั้นปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ ปัญญาที่มีอาโลกสัญญาเป็นใหญ่ย่อมหลีกออกจากถีนมิทธะด้วยสัญญา เพราะฉะนั้น ปัญญาที่มีกุศลธรรม เป็นใหญ่ จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ ปัญญาที่มีอวิกเขปะเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากอุทธัจจะด้วยสัญญา เพราะฉะนั้น ปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ ปัญญาที่มีธัมมววัตถานเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากวิจิกิจฉาด้วยสัญญา เพราะฉะนั้นปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ ปัญญาที่มีญาณเป็นใหญ่ย่อมหลีกออกจากอวิชชาด้วยสัญญา เพราะฉะนั้น ปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ ปัญญาที่มีปามุชชะเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากอรติด้วยสัญญา เพราะฉะนั้นปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณปัญญาที่มีปฐมฌานเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากนิวรณ์ด้วยสัญญา ฯลฯ ปัญญาที่มีอรหัตตมรรคเป็นใหญ่ย่อมหลีกออกจากกิเลสทั้งปวงด้วยสัญญาเพราะฉะนั้น ปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ ชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๔,๙๕/๑๕๕-๑๕๖)

ปัญญาที่มีความชำนาญ : ญาณในนิโรธสมาบัติ,ญาณที่ทำให้สิ้นอาสวะ ดังคำปรากฏในมาติกาปฏิสัมภิทามรรคอธิบายไว้ว่า ปัญญาที่มีความชำนาญ ในการระงับสังขาร ๓ ด้วยญาณจริยา ๑๖ และด้วยสมาธิจริยา ๙ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยพละ ๒ อย่าง ชื่อว่า นิโรธสมาปัตติญาณ (ญาณในนิโรธสมาบัติ) หรือดังคำว่า ปัญญาที่มีความชำนาญในอินทรีย์ ๓ ประการ โดยอาการ ๖๔ ชื่อว่าอาสวักขยญาณ (ญาณที่ทำให้สิ้นอาสวะ) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๔/๔,๕๕/๕, ๑๐๗/๑๖๕,๓๑/๒๐๗/๓๓๘

ปัญญาที่รู้ชัด : ญาณในธรรมที่พอใจ,ปัญญาที่รู้ชัดขันธ์ ๕ โดยความไตรลักษณ์ไม่เที่ยงเป็นทุกข์และเป็นอนัตตา ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรคว่า ปัญญาที่รู้ชัด ชื่อว่าขันติญาณ,ในขันติญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า รูปที่รู้ชัดโดยความไม่เที่ยง รูปที่รู้ชัดโดยความเป็นทุกข์ รูปที่รู้ชัดโดยความเป็นอนัตตา รูปใดๆ ที่พระโยคาวจรรู้ชัดแล้ว รูปนั้นๆ พระโยคาวจรย่อมพอใจ เพราะฉะนั้น ปัญญาที่รู้ชัด จึงชื่อว่าขันติญาณ เวทนาที่รู้ชัดโดยความไม่เที่ยงฯลฯ สัญญาฯลฯ สังขารฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ จักขุที่รู้ชัดโดยความไม่เที่ยงฯลฯ ชราและมรณะที่รู้ชัดโดย

SAMPLE

ความไม่เที่ยง ชราและมรณะที่รู้ชัดโดยความเป็นทุกข์ ชราและมรณะที่รู้ชัดโดยความเป็นอนัตตา ชราและมรณะใด ๆ ที่พระโยคาวจรรู้ชัดแล้วชราและมรณะนั้นๆ พระโยคาวจรย่อมพอใจ เพราะฉะนั้น ปัญญาที่รู้ชัด จึงชื่อว่าขันติญาณ ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาที่รู้ชัด ชื่อว่าขันติญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๑/๔, ๙๒/๑๕๓)

ปัญญาที่แล่นไป : ปัญญาฉับไว ที่เรียกว่าชวนปัญญา ดังคำปรากฏในปฏิสัมภิทามรรค มหาปัญญากถา กล่าวถึงเหตุให้มีปัญญาที่แล่นไปไว้ว่า อนิจจานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาที่แล่นไปให้เต็มรอบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๕๓๘)

ปัญญาที่สั่งสม : อุปจยปัญญา หมายถึงสิ่งที่ได้เรียนรู้ที่ละเล็กละน้อยจนเกิดความคล่องแคล่ว ดังคำปรากฏในกัมมูปจยกถาที่พระสกวาทีถามว่า สติกับสติที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน สมาธิกับสมาธิที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน ปัญญากับปัญญาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน...ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๓๗/๗๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่าคำว่าปัญญาที่สั่งสม ปัญญาและปัญญาที่สั่งสมเป็นไวพจน์กันสัมปยุตด้วยจิตและรับรู้อารมณ์ได้ต่างกันในเวลาให้ผลเท่านั้น (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๗/๓๗/๒๘๓)

ปัญญาแทงตลอดธรรมธาตุ : ญาณที่รู้เกี่ยวอดีตที่เรียกว่าอตีตังสญาณ,ญาณเป็นเหตุให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล ดังคำปรากฏในมหาปทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า“เพราะตถาคตมีปัญญาแทงตลอดธรรมธาตุนี้จึงเป็นเหตุให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล ผู้ปรินิพพานแล้ว ผู้ตัดธรรมเครื่องเนิ่นช้าได้แล้ว ผู้ตัดทางได้แล้ว ผู้ตัดวัฏฏะได้แล้ว ผู้ล่วงทุกข์ทั้งปวงได้แล้วทั้งโดยพระชาติ พระนาม พระโคตร พระชนมายุ คู่พระอัครสาวก และการประชุมพระสาวก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕/๙,๙๔/๕๕)

ปัญญาธนะ : ทรัพย์คือปัญญา, เป็นข้อที่ ๗ ในอริยทรัพย์ คือ (๑) สัทธาธนะ (ทรัพย์คือศรัทธา) (๒) สีลธนะ(ทรัพย์คือศีล)(๓) หิริธนะ(ทรัพย์คือหิริ)(๔) โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ) (๕) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) (๖) จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) (๗) ปัญญาธนะ(ทรัพย์คือปัญญา) เป็นข้อ ๕ ในทรัพย์ ๕(เว้นหิริและโอตตัปปะ) ในวิตถตธนสูตร อธิบายว่าอริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่าปัญญาธนะ (ที.ปา.

SAMPLE

(ไทย) ๑๑/๒๒๒/๑๘๑,๑๑/๓๓๐/๓๓๑,๑๑/๓๕๗/๓๙๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๗/๗๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕/๘,๒๓/๖/๙,๒๓/๗/๑๓)

ปัญญาธิษฐาน : ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือปัญญา,เป็นข้อ ๑ ในอธิษฐาน ๔ คือ (๑) ปัญญาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือปัญญา) (๒) สัจจาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือสัจจะ) (๓) จาคาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือจาคะ) (๔) อุปสมาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคืออุปสมะ)(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๙๐)

ปัญญาในการ (เห็นสังขาร) ปรากฏโดยความเป็นภัย : ญาณที่คำนึงเห็นโทษ, ญาณที่รู้ เห็น ทราบชัด รู้แจ้งสังขารโดยความเป็นภัย ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในการ (เห็นสังขาร) ปรากฏโดยความเป็นภัย ชื่อว่าอาทีนวญาณ, ในอาทีนวญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า ปัญญาในการ (เห็นสังขาร) ปรากฏโดยความเป็นภัยว่า “ความเกิดขึ้นเป็นภัย” ชื่อว่าอาทีนวญาณ ... “ความเป็นไปเป็นภัย” ... “นิมิตเป็นภัย” “กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นภัย” ... “ปฏิสนธิเป็นภัย” ... “คติเป็นภัย”... “ความบังเกิดเป็นภัย” ... “ความอุบัติเป็นภัย” ... “ความเกิดเป็นภัย” ... “ความแก่เป็นภัย”... “ความเจ็บไข้เป็นภัย” ... “ความตายเป็นภัย”... “ความเศร้าโศกเป็นภัย”...“ความรำพันเป็นภัย”... ปัญญาในการ (เห็นสังขาร) ปรากฏโดยความเป็นภัยว่า“ความคับแค้นใจเป็นภัย” ชื่อว่าอาทีนวญาณ ปัญญาในการ (เห็นสังขาร) ปรากฏโดยความเป็นภัยว่า “ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์”ชื่อว่าอาทีนวญาณฯลฯปัญญาในการ(เห็นสังขาร)ปรากฏโดยความเป็นภัยว่า“ความคับแค้นใจเป็นทุกข์” ชื่อว่าอาทีนวญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘/๒, ๕๓/๘๔)

ปัญญาในการกำหนดปัจจัย : ญาณในการกำหนดที่ตั้งแห่งธรรม,ญาณที่รู้ เห็น ทราบชัด รู้แจ้งสังเขป กาล และปฏิจจสมุปบาท ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในการกำหนดปัจจัย ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ,ในธัมมัฏฐิติญาณนิทเทส อธิบายไว้มาก เช่น ปัญญาในการกำหนดปัจจัยว่า “อวิชชาเป็นที่ตั้ง แห่งความเกิดขึ้น เป็นที่ตั้งแห่งความเป็นไป เป็นที่ตั้งแห่งนิมิต เป็นที่ตั้งแห่งกรรมเป็นเครื่องประมวลมา เป็นที่ตั้งแห่งความประกอบไว้ เป็นที่ตั้งแห่งความพัวพัน เป็นที่ตั้งแห่งสมุทัย เป็นที่ตั้งแห่งเหตุ และเป็นที่ตั้งแห่งปัจจัยของสังขารทั้งหลาย ด้วยอาการ ๙ อย่างนี้ อวิชชาจึงเป็นปัจจัย สังขารเกิดขึ้นเพราะปัจจัย แม้ธรรมทั้งสองอย่างนี้ต่างก็เกิดขึ้นเพราะปัจจัย” ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ ฯลฯ พระโยคาวจรย่อมรู้ ย่อมเห็น ย่อมทราบชัด ย่อมรู้แจ้งสังเขป ๔ กาล ๓ ปฏิจจสมุปบาทอันมีสนธิ ๓ ด้วยอาการ ๒๐ นี้ ด้วยประการดังนี้ ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้นท่าน

SAMPLE

จึงกล่าวว่า ปัญญาในการกำหนดปัจจัย ชื่อว่าธัมมัฏฐิติญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑, ๔๕/๗๐,๔๖/๗๑)

ปัญญาในการทำความเป็นไปแห่งกิเลสและขันธ์ให้สิ้นไป : ญาณในปรินิพพาน หมายถึงญาณที่รู้ชัดกิเลสนิวรณ์ทำให้กิเลสนิวรณ์สิ้นไป,ญาณที่รู้ชัดความเป็นไปแห่งขันธ์ ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในการทำความเป็นไปแห่งกิเลสให้สิ้นไปของผู้มีสัมปชัญญะ ชื่อว่าปรินิพพานญาณ,ในปรินิพพานญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า บุคคลผู้มีสัมปชัญญะในศาสนานี้ ทำความเป็นไปแห่งกามฉันทะให้สิ้นไปด้วยเนกขัมมะ ทำความเป็นไปแห่งพยาบาทให้สิ้นไปด้วยอพยาบาท ทำความเป็นไปแห่งถีนมิทธะให้สิ้นไปด้วยอาโลกสัญญา ทำความเป็นไปแห่งอุทธัจจะให้สิ้นไปด้วยอวิกเขปะ ทำความเป็นไปแห่งวิจิกิจฉาให้สิ้นไปด้วยธัมมววัตถานฯลฯแห่งอวิชชาให้สิ้นไปด้วยญาณฯลฯ แห่งอรติให้สิ้นไปด้วยปามุชชะ ฯลฯ แห่งนิวรณ์ให้สิ้นไปด้วยปฐมฌาน ฯลฯทำความเป็นไปแห่งกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยอรหัตตมรรคอีกประการหนึ่ง ความเป็นไปแห่งจักขุนี้ของบุคคลผู้มีสัมปชัญญะผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ย่อมสิ้นไป และความเป็นไปแห่งจักขุอื่นย่อมไม่เกิดขึ้นความเป็นไปแห่งโสตะ ฯลฯ ความเป็นไปแห่งฆานะ ฯลฯ ความเป็นไปแห่งชิวหาฯลฯ ความเป็นไปแห่งกาย ฯลฯ ความเป็นไปแห่งมโนนี้ ของบุคคลผู้มีสัมปชัญญะผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ย่อมสิ้นไป และความเป็นไปแห่งมโนอื่นย่อมไม่เกิดขึ้น ปัญญาในการทำความเป็นไปแห่งกิเลสให้สิ้นไปของบุคคลผู้มีสัมปชัญญะ นี้ชื่อว่าปรินิพพานญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๕/๔, ๘๖/๑๔๕)

ปัญญาในการประกาศธรรมต่างๆ: ญาณในการเห็นชัดซึ่งอรรถแห่งธรรม,ญาณที่รู้ชัดขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยากตธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม อปริยาปันนธรรม ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในการประกาศธรรมต่างๆ ชื่อว่าอัตถสันทัสสนญาณ,ในอัตถสันทัสสนญาณนิทเทส ได้อธิบายไว้ว่า ปัญญาย่อมประกาศรูปโดยความไม่เที่ยง ประกาศรูปโดยความเป็นทุกข์ ประกาศรูปโดยความเป็นอนัตตา ประกาศเวทนาฯลฯสัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ ประกาศชราและมรณะโดยความไม่เที่ยง ประกาศชราและมรณะโดยความเป็นทุกข์ ประกาศชราและมรณะโดยความเป็นอนัตตา เป็นต้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๙/๔, ๙๐/๑๕๐)

ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป: ญาณในการปรารภความเพียร, ญาณที่รู้ชัดในปธาน ๔ ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาใน

การประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ,ในวิริยารัมภญาณนิทเทส อธิบายไว้มากเป็นต้นว่า ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อความดำรงมั่นไม่เลือนหาย ภิญโญ ภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ ๓๑/๓๘/๔, ๘๙/๑๔๙)

ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลาย : ญาณที่กำหนดนามธรรมและรูปธรรม, ญาณที่รู้ชัดขันธ์ ๕ มีรูปเป็นต้น โดยความเป็นไตรลักษณ์ ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันแล้ว กำหนดไว้ ชื่อว่าสัมมสนญาณ,ในสัมมสนญาณนิทเทสอธิบายไว้มากเป็นต้นว่า พระโยคาวจรกำหนดรูปทุกอย่างทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม เป็นภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม เลวก็ตาม ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลก็ตาม มีในที่ใกล้ก็ตาม โดยความไม่เที่ยง การกำหนดนี้ ชื่อว่าสัมมสนญาณอย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ การกำหนดนี้ ชื่อว่าสัมมสนญาณอย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นอนัตตา การกำหนดนี้ ชื่อว่าสัมมสนญาณอย่างหนึ่ง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๑,๔๘/๗๔)

ปัญญาในการรวมธรรมทั้งปวงเข้าเป็นหมวดเดียวกัน:ญาณในความหมดจดแห่งทัสสนะ, ญาณที่รู้ชัด ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยากตธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม อปริยาปันนธรรม รวมเข้าเป็นหมวดเดียวกันโดยอาการ ๑๒ ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในการรวมธรรมทั้งปวงเข้าเป็นหมวดเดียวกัน ในการรู้แจ้งสภาวะต่างๆ และสภาวะเดียว ชื่อว่าทัสสนวิสุทธิญาณ, ในทัสสนวิสุทธิญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า ธรรมทั้งปวงท่านรวมเข้าเป็นหมวดเดียวกันโดยอาการ ๑๒ คือ โดยสภาวะที่เป็นของแท้ ๑ โดยสภาวะที่เป็นอนัตตา ๑ โดยสภาวะที่เป็นจริง ๑ โดยสภาวะที่รู้แจ้ง ๑ โดยสภาวะที่รู้ยิ่ง ๑ โดยสภาวะที่กำหนดรู้ ๑ โดยสภาวะที่เป็นธรรม ๑ โดยสภาวะที่เป็นธาตุ ๑ โดยสภาวะที่รู้ได้ ๑ โดยสภาวะที่ทำให้แจ้ง ๑ โดยสภาวะที่ถูกต้อง ๑ โดยสภาวะที่ตรัสรู้ ๑ ธรรมทั้งปวงท่านสงเคราะห์เข้าเป็นหมวดเดียวกัน โดยอาการ ๑๒อย่างนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๐/๔, ๙๑/๑๕๑)

SAMPLE

ปัญญาในการรวมปัจจัย : ญาณในวิหารธรรมส่วนหนึ่ง ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในการรวมปัจจัย ชื่อว่าปเทสวิหารญาณ,ในปเทสวิหารญาณนิทเทส อธิบายว่า

เพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะความสงบไปแห่งมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะความสงบไปแห่งสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะมิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะความสงบไปแห่งมิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะความสงบไปแห่งสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
ฯลฯ
เพราะมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะความสงบไปแห่งมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะความสงบไปแห่งสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะฉันทะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะความสงบไปแห่งฉันทะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะวิตกเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะความสงบไปแห่งวิตกเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะสัญญาเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะความสงบไปแห่งสัญญาเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะฉันทะ วิตก และสัญญาเป็นธรรมไม่สงบไปเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะฉันทะเป็นธรรมสงบไป แต่วิตกและสัญญาเป็นธรรมไม่สงบไปเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะฉันทะและวิตกเป็นธรรมสงบไป แต่สัญญาเป็นธรรมไม่สงบไปเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะฉันทะ วิตก และสัญญาเป็นธรรมสงบไปเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

อาสวะเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุมีอยู่ แต่เพราะยังไม่ได้บรรลุฐานะนั้น เป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่าปัญญาในการรวมปัจจัย ชื่อว่าปเทสวิหารญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๓/๔, ๙๔/๑๕๔)

SAMPLE

ปัญญาในการหยั่งลง : ญาณในความหมดจดแห่งโสตธาตุ,ญาณที่ทำให้กำหนดใจผู้อื่นได้ ,ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในการหยั่งลงสู่สัททนิมิตที่มีสภาวะต่างๆ และสภาวะเดียว ด้วยอำนาจการแผ่วิตกไปชื่อว่าโสตธาตุวิสุทธิญาณ,หรือดังคำว่าปัญญาในการหยั่งลงสู่วิญญาณจริยาที่มีสภาวะต่างๆ และสภาวะเดียว ด้วยอำนาจความผ่องใสแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย เพราะการแผ่ไปแห่งจิต ๓ ประเภท ชื่อว่าเจโตปริยญาณ,หรือดังคำว่า ปัญญาในการหยั่งลงสู่ธรรมทั้งหลายที่เป็นไปตามปัจจัย ด้วยอำนาจการแผ่ไปแห่งกรรมที่มีสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว ชื่อว่าปุพเพนิวาสานุสสติญาณ,ในโสตธาตุวิสุทธิญาณนิทเทส อธิบายถึงการแสดงโสตธาตุวิสุทธิญาณ, ในเจโตปริยญาณนิทเทส อธิบายถึงการแสดงเจโตปริยญาณ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕๑-๕๓/๕,๑๐๓/๑๖๑,๓๑/๑๐๔/๑๖๒)

ปัญญาในการอธิษฐาน : ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยกุศลที่อธิษฐานดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในการอธิษฐาน ชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ , ในฉวิวัฏฏญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า พระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เพราะฉะนั้น ปัญญาในการอธิษฐานจึงชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณเมื่อละพยาบาทย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งอพยาบาท เพราะฉะนั้นปัญญาในการอธิษฐานจึงชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณเมื่อละถีนมิทธะย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งอาโลกสัญญา เพราะฉะนั้นปัญญาในการอธิษฐาน จึงชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ เมื่อละกิเลสทั้งปวง ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งอรหัตตมรรค เพราะฉะนั้น ปัญญาในการอธิษฐาน จึงชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่าปัญญาในการอธิษฐานชื่อว่าจิตตวิวัฏฏญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๖/๔,๙๗/๑๕๗)

ปัญญาในการออกและหลีกไป : ญาณครอบโคตร,ญาณในอริยมรรค หมายถึงญาณในการออกและหลีกไป,วิชชาในการออกและหลีกไปจากนิมิตภายนอก หมายถึงปัญญาในการออกและหลีกไปจากนิมิตภายนอก ซึ่งเรียกชื่อว่าโคตรภูญาณ (ญาณครอบโคตร) ปัญญาในการออกและหลีกไปทั้งจากกิเลสขันธ์และจากนิมิตภายนอก ซึ่งเรียกชื่อว่ามัคคญาณ (ญาณในอริยมรรค) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐-๑๑/๒,๒๒๗/๓๘๔)

ปัญญาในความไม่ปรากฏ : ญาณในอรรถแห่งธรรมที่สงบและเป็นประธาน หมายถึงปัญญาที่ธรรมทั้งหลาย ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กุศลธรรมอกุศลธรรม อัพยากตธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรมอปริยาปันนธรรมไม่ปรากฏ

SAMPLE

ตัดกามฉันทะขาดโดยชอบด้วยเนกขัมมะ ตัดพยาบาทขาดโดยชอบด้วยอพยาบาท ตัดถีนมิทธะขาดโดยชอบด้วยอาโลกสัญญา ตัดอุทธัจจกุกกุจจะขาดโดยชอบด้วยอวิกเขปะ ตัดวิจิกิจฉาขาดโดยชอบด้วยธัมมววัตถาน ตัดอวิชชาขาดโดยชอบด้วยญาณ ตัดอรติขาดโดยชอบด้วยปามุชชะ ตัดนิวรณ์ขาดโดยชอบด้วยปฐมฌานฯลฯตัดกิเลสทั้งปวงขาดโดยชอบด้วยอรหัตตมรรค และดับกามฉันทะได้ด้วยเนกขัมมะดับพยาบาทได้ด้วยอพยาบาท ดับถีนมิทธะได้ด้วยอาโลกสัญญา ดับอุทธัจจะได้ด้วยอวิกเขปะ ดับวิจิกิจฉาได้ด้วยธัมมววัตถาน ดับอวิชชาได้ด้วยญาณ ดับอรติได้ ด้วยปามุชชะ ดับนิวรณ์ได้ด้วยปฐมฌานฯลฯ ดับกิเลสทั้งปวงได้ด้วยอรหัตตมรรค ดังคำปรากฏในมาติกาตอนหนึ่งว่า ปัญญาในความไม่ปรากฏแห่งธรรมทั้งปวง เพราะตัดขาดโดยชอบและดับไป ชื่อว่าสมสีสัฏฐญาณ (ญาณในอรรถแห่งธรรมที่สงบและเป็นประธาน) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐-๑๑/๒,๓๓/๕๙๐)

ปัญญาในความสละ: ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยการสละ ดังคำปรากฏในมาติกาปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในความสละ ชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณ,ในฉวิวัฏฏญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า พระโยคาวจรสละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ เพราะฉะนั้น ปัญญาในความสละจึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณสละพยาบาทด้วยอพยาบาท เพราะฉะนั้น ปัญญาในความสละ จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณ สละถีนมิทธะด้วยอาโลกสัญญา เพราะฉะนั้น ปัญญาในความสละ จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณสละอุทธัจจะด้วยอวิกเขปะเพราะฉะนั้นปัญญาในความสละจึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณสละวิจิกิจฉาด้วยธัมมววัตถาน เพราะฉะนั้น ปัญญาในความสละ จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณสละกิเลสทั้งปวงด้วยอรหัตตมรรค เพราะฉะนั้น ปัญญาในความสละ จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕,๙๙/๑๕๘)

ปัญญาในธรรมต่าง ๆ : ญาณแตกฉานในธรรม,ญาณที่ทำให้รู้ธรรมมีสัทธินทรีย์เป็นต้น ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในธรรมต่างๆ ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทาญาณ,ในแสดงปฏิสัมภิทาญาณ อธิบายไว้ว่า สัทธินทรีย์ชื่อว่าธรรม วิริยินทรีย์ชื่อว่าธรรม สตินทรีย์ชื่อว่าธรรม สมาธินทรีย์ชื่อว่าธรรม ปัญญินทรีย์ชื่อว่าธรรม สัทธินทรีย์เป็นธรรมอย่างหนึ่ง วิริยินทรีย์เป็นธรรมอย่างหนึ่ง สตินทรีย์เป็นธรรมอย่างหนึ่ง สมาธินทรีย์เป็นธรรมอย่างหนึ่ง ปัญญินทรีย์เป็นธรรมอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้ธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะธรรมต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแหละ เพราะเหตุนั้น ท่านจึง

SAMPLE

กล่าวว่า ปัญญาในธรรมต่างๆชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทาญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๖/๓, ๗๖/๑๒๗)

ปัญญาในธรรมที่ว่าง : ญาณในธรรมที่ว่างจากอัตตา หมายถึงญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยความรู้,ญาณที่รู้ชัดอายตนะภายใน ๖ มีจักขุเป็นต้นตามความเป็นจริง ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในธรรมที่ว่าง ชื่อว่าญาณวิวัฏฏญาณ,ในฉวิวัฏฏญาณนิทเทสอธิบายไว้ว่า เมื่อพระโยคาวจรรู้ชัดและเห็นแจ้งตามความเป็นจริงว่า จักขุว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความคงที่หรือจากความไม่แปรผันเป็นธรรมดา ญาณย่อมหลีกออกจากความยึดถือในกามเพราะฉะนั้น ปัญญาในธรรมที่ว่าง จึงชื่อว่าญาณวิวัฏฏญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๗/๕,๙๘/๑๕๗)

ปัญญาในนิรุตติต่าง ๆ : ญาณแตกฉานในนิรุตติ,ญาณที่ทำให้รู้ชัดนิรุตติต่างๆ ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในนิรุตติต่างๆชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ,ในปฏิสัมภิทาญาณนิทเทสอธิบายไว้ว่า ธรรมนิรุตติเป็นอย่างหนึ่ง อรรถนิรุตติเป็นอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้นิรุตติต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใดเป็นอันรู้เฉพาะนิรุตติต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแหละ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในนิรุตติต่างๆ ชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๗/๓,๗๖/๑๒๗)

ปัญญาในปฏิภาณต่าง ๆ : ญาณแตกฉานในปฏิภาณ,ญาณที่ทำให้รู้ชัดธรรม อรรถ และนิรุตติ ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในปฏิภาณต่างๆ ชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ,ในปฏิสัมภิทาญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า ญาณในธรรม ๘ ประการ ญาณในอรรถ ๘ ประการ ญาณในนิรุตติ ๑๖ ประการ ญาณในธรรมเป็นอย่างหนึ่ง ญาณในอรรถเป็นอย่างหนึ่ง ญาณในนิรุตติเป็นอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้ญาณต่าง ๆเหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะญาณต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแหละ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในปฏิภาณต่างๆ ชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๓,๗๖/๑๒๗)

ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ : โลกุตตรปัญญา,ญาณในอริยมรรคและอริยผล ดังคำปรากฏในทุกนิทเทส ที่กล่าวไว้ว่าปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ๓ ชื่อว่าโลกิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่าโลกุตตรปัญญา,ในอัฏฐกนิทเทสอธิบายว่า ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ คือ(๑)ปัญญาในโสดาปัตติมรรค(๒)ปัญญาในโสดาปัตติผล (๓) ปัญญาในสกทาคามิมรรค (๔) ปัญญาในสกทาคามิผล (๕) ปัญญาในอนาคามิมรรค(๖)ปัญญาในอนาคามิผล(๗) ปัญญาในอรหัตตมรรค

SAMPLE

(๘) ปัญญาในอรหัตตผล เหล่านี้ชื่อว่าปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๕๘/๔๙๓,๘๐๗/๕๑๘)

ปัญญาในวิหารธรรมต่าง ๆ ญาณในสภาวะแห่งวิหารธรรม,ญาณที่รู้ชัดอนิมิตตวิหาร อัปปณิหิตวิหารและสุญญตวิหาร ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในวิหารธรรมต่างๆชื่อว่าวิหารัฏฐญาณ,ในญาณัตตยนิทเทส อธิบายไว้ว่า พระโยคาวจรเมื่อพิจารณานิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ (ซึ่งสังขารนิมิตด้วยญาณ) ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่าอนิมิตตวิหาร เมื่อพิจารณาปณิธิ (ความตั้งมั่น) โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ (ซึ่งปณิธิด้วยญาณ) ย่อมเห็นความเสื่อมเพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะนี้ชื่อว่าอัปปณิหิตวิหาร เมื่อพิจารณาอภินิเวส (ความยึดมั่น) โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ (ซึ่งอภินิเวสด้วยญาณ) ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตวิหาร พระโยคาวจรเมื่อพิจารณารูปนิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่าอนิมิตตวิหาร เมื่อพิจารณารูปปณิธิ (ตัณหาอันเป็นที่ตั้งแห่งรูป) โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ นี้ชื่อว่าอัปปณิหิตวิหาร เมื่อพิจารณารูปาภินิเวส (ความยึดมั่นว่ารูป) โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตวิหาร....อนิมิตตวิหารเป็นอย่างหนึ่ง อัปปณิหิตวิหารเป็นอย่างหนึ่ง สุญญตวิหารเป็นอย่างหนึ่ง ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในวิหารธรรมต่างๆชื่อว่าวิหารัฏฐญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๙/๓,๗๘/๑๓๑,๗๙/๑๓๕)

ปัญญาในวิหารสมาบัติต่าง ๆ : ญาณในสภาวะแห่งวิหารสมาบัติ,ณาณที่รู้ชัดอนิมิตตวิหารสมาบัติ อัปปณิหิตวิหารสมาบัติ สุญญตวิหารสมาบัติ ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในวิหารสมาบัติต่างๆ ชื่อว่าวิหารสมาปัตตัฏฐญาณ,ในญาณัตตยนิทเทส อธิบายว่า พระโยคาวจรเมื่อพิจารณานิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีนิมิตแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ นี้ชื่อว่าอนิมิตตวิหารสมาบัติ เมื่อพิจารณาปณิธิโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อมเพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีปณิหิตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ นี้ชื่อว่าอัปปณิหิตวิหารสมาบัติ เมื่อพิจารณาอภินิเวส

SAMPLE

โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อมเพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับเป็นสุญญตะแล้วย่อมเข้าสมาบัติ นี้ชื่อว่าสุญญตวิหารสมาบัติ...พระโยคาวจรเมื่อพิจารณาชรามรณนิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อมเพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีนิมิตแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ นี้ชื่อว่าอนิมิตตวิหารสมาบัติ เมื่อพิจารณาชรามรณปณิธิโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อมเพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับ ไม่มีปณิหิตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ นี้ชื่อว่าอัปปณิหิตวิหารสมาบัติ เมื่อพิจารณาชรามรณาภินิเวสโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ เพ่งเฉยความเป็นไปแล้วนึกถึงนิพพานอันเป็นความดับเป็นสุญญตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ นี้ชื่อว่าสุญญตวิหารสมาบัติ ....อนิมิตตวิหารสมาบัติเป็นอย่างหนึ่ง อัปปณิหิตวิหารสมาบัติ เป็นอย่างหนึ่ง สุญญตวิหารสมาบัติเป็นอย่างหนึ่ง ชื่อว่าญาณเพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ...ปัญญาในวิหารสมาบัติต่างๆ ชื่อว่าวิหารสมาปัตตัญญาณ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๓,๗๘/๑๓๑,๗๙/๑๓๕)

ปัญญาในสภาวะต่าง ๆ : ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยการคิดถึงกุศล ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในธรรมเป็นเหตุหลีกออกจากสภาวะต่างๆ ชื่อว่าเจโตวิวัฏฏญาณ,ในฉวิวัฏฏญาณนิทเทส อธิบายว่า กามฉันทะเป็นสภาวะต่างๆ เนกขัมมะเป็นสภาวะเดียว เมื่อพระโยคาวจรคิดถึงเนกขัมมะที่เป็นสภาวะเดียว จิตย่อมหลีกออกจากกามฉันทะ เพราะฉะนั้น ปัญญาในสภาวะต่าง ๆ ชื่อว่าเจโตวิวัฏฏญาณ พยาบาทเป็นสภาวะต่างๆ อพยาบาทเป็นสภาวะเดียว เมื่อพระโยคาวจร คิดถึงอพยาบาทที่เป็นสภาวะเดียว จิตย่อมหลีกออกจากพยาบาท เพราะฉะนั้น ปัญญาในสภาวะต่างๆ จึงชื่อว่าเจโตวิวัฏฏญาณ ถีนมิทธะเป็นสภาวะต่างๆ อาโลกสัญญาเป็นสภาวะเดียว เมื่อพระโยคาวจรคิดถึงอาโลกสัญญาที่เป็นสภาวะเดียว จิตย่อมหลีกออกจากถีนมิทธะเพราะฉะนั้น ปัญญาในสภาวะต่างๆจึงชื่อว่าเจโตวิวัฏฏญาณฯลฯ กิเลสทั้งปวงเป็นสภาวะต่างๆ อรหัตตมรรคเป็นสภาวะเดียว เมื่อพระโยคาวจรคิดถึงอรหัตตมรรคที่เป็นสภาวะเดียว จิตย่อมหลีกออกจากกิเลสทั้งปวง เพราะฉะนั้น ปัญญาในสภาวะต่างๆ จึงชื่อว่าเจโตวิวัฏฏญาณ ชื่อว่าญาณเพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้น ท่านจึง

กล่าวว่า ปัญญาในสภาวะต่างๆ ชื่อว่าเจโตวิวัฏฏญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๕/๔,๙๖/๑๕๖)

ปัญญาในสภาวะแต่ละอย่าง สภาวะต่าง ๆ สภาวะเดียวและเดช : ญาณในอรรถแห่งธรรมเป็นเครื่องขัดเกลา ญาณที่รู้ชัดอกุศลธรรมมีราคะเป็นต้นเป็นสภาวะแต่ละอย่าง กามฉันทะนิวรณ์เป็นต้นเป็นสภาวะต่างๆ เนกขัมมะเป็นต้นเป็นสภาวะเดียวด้วยเดช ๕ มีศีลเป็นต้น ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในสภาวะแต่ละอย่าง สภาวะต่างๆ สภาวะเดียวและเดช ชื่อว่าสัลเลขัฏฐญาณ

ในสัลเลขัฏฐญาณนิทเทส อธิบายว่า

คำว่า สภาวะแต่ละอย่าง อธิบายว่า ราคะ (ความกำหนัด) เป็นสภาวะอย่างหนึ่ง โทสะ (ความประทุษร้าย) เป็นสภาวะอย่างหนึ่ง โมหะ (ความหลง) เป็นสภาวะอย่างหนึ่ง โกธะ (ความโกรธ) ฯลฯ อุปนาหะ (ความผูกโรธ) ฯลฯ มักขะ(ความลบหลู่) ฯลฯ ปฬาสะ (ความตีเสมอ) ฯลฯ อิสสา (ความริษยา) ฯลฯ มัจฉริยะ(ความตระหนี่) ฯลฯ มายา (มารยา)ฯลฯ สาเฐยยะ (ความโอ้อวด) ฯลฯ ถัมภะ(ความหัวดื้อ) ฯลฯ สารัมภะ (ความแข่งดี) ฯลฯมานะ (ความถือตัว) ฯลฯ อติมานะ(ความดูหมิ่นท่าน) ฯลฯมทะ (ความมัวเมา)ฯลฯ ปมาทะ (ความประมาท) ฯลฯกิเลสทั้งปวง ฯลฯ ทุจจริตทั้งปวง ฯลฯ อภิสังขารทั้งปวง ฯลฯ กรรมอันเป็นเหตุให้สัตว์ไปสู่ภพทั้งปวง เป็นสภาวะอย่างหนึ่ง

คำว่า สภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว อธิบายว่า กามฉันทะชื่อว่าสภาวะต่างๆ เนกขัมมะชื่อว่าสภาวะเดียว พยาบาทชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ อพยาบาทชื่อว่าสภาวะเดียว ถีนมิทธะชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ อาโลกสัญญาชื่อว่าสภาวะเดียว อุทธัจจะชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ อวิกเขปะชื่อว่าสภาวะเดียว วิจิกิจฉาชื่อว่าสภาวะต่างๆ ธัมมววัตถานชื่อว่าสภาวะเดียว อวิชชาชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ ญาณชื่อว่าสภาวะเดียว อรติชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ ปามุชชะชื่อว่าสภาวะเดียว นิวรณ์ชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ ปฐมฌานชื่อว่าสภาวะเดียว ฯลฯ กิเลสทั้งปวงชื่อว่าสภาวะต่างๆ อรหัตตมรรคชื่อว่าสภาวะเดียว

คำว่า เดช อธิบายว่า เดชมี ๕ คือ (๑) เดชคือศีลเครื่องดำเนินไป (๒) เดชคือคุณ(๓) เดชคือปัญญา (๔) เดชคือบุญ (๕) เดชคือธรรม บุคคลผู้มีเดชย่อมทำเดชคือความเป็นผู้ทุศีลให้สิ้นไปด้วยเดชคือศีลเครื่องดำเนินไป ย่อมทำเดชมิใช่คุณให้สิ้นไปด้วยเดชคือคุณย่อมทำเดชคือความเป็นผู้มีปัญญาทรามให้สิ้นไปด้วยเดชคือปัญญา ย่อมทำเดชมิใช่บุญให้สิ้นไปด้วยเดชคือบุญ ย่อมทำเดชคืออธรรมให้สิ้นไปด้วยเดชคือธรรม

SAMPLE

กามฉันทะมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลาเนกขัมมะเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา พยาบาทมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลาอพยาบาทเป็นธรรมเครื่องขัดเกลาถีนมิทธะมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลาอาโลกสัญญาเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา อุทธัจจะมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา อวิกเขปะเป็นธรรมเครื่องขัดเกลาวิจิกิจฉามิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา ธัมมววัตถานเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา อวิชชามิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา ญาณเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา อรติมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา ปามุชชะเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา นิวรณ์มิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา ปฐมฌานเป็นธรรมเครื่องขัดเกลาฯลฯ กิเลสทั้งปวงมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา อรหัตตมรรคเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในสภาวะแต่ละอย่าง สภาวะต่าง ๆ สภาวะเดียว และเดช ชื่อว่าสัลเลขัฏฐญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๗/๔,๘๘/๑๔๘)

ปัญญาในสภาวะที่สำเร็จ : ญาณที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้,ญาณที่รู้ชัดอิทธิบาท อบรมจิต ตั้งจิต อธิษฐานจิต ให้สุขสัญญาและลหุสัญญาเกิด แล้วน้อมนำจิตไปเพื่ออิทธิวิธญาณ ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในสภาวะที่สำเร็จ ด้วยการกำหนดกายและจิตเข้าด้วยกัน ด้วยอำนาจการตั้งไว้ซึ่งสุขสัญญาและลหุสัญญาชื่อว่าอิทธิวิธญาณ,ในอิทธิวิธญาณนิทเทส อธิบายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์)เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์)เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์) ภิกษุนั้นย่อมอบรมข่มจิตทำให้เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงานในอิทธิบาท ๔ ประการนี้ ครั้นแล้วย่อมตั้งกายไว้ในจิตบ้าง ตั้งจิตไว้ในกายบ้าง น้อมจิตไปด้วยอำนาจกายบ้าง น้อมกายไปด้วยอำนาจจิตบ้าง อธิษฐานจิตด้วยอำนาจกายบ้าง อธิษฐานกายด้วยอำนาจจิตบ้าง ครั้นน้อมจิตไปด้วยอำนาจกาย น้อมกายไปด้วยอำนาจจิต อธิษฐานจิตด้วยอำนาจกาย อธิษฐานกายด้วยอำนาจจิตแล้ว ย่อมให้สุขสัญญาและลหุสัญญาหยั่งลงในกายอยู่ เธอมีจิตอบรมแล้วอย่างนั้น บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ย่อมน้อมนำจิตไปเพื่ออิทธิวิธญาณ เธอย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างคือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้แสดงให้ปรากฏก็ได้ หรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขา ไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ใช้ฝ่ามือ

SAMPLE

ลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในสภาวะที่สำเร็จด้วยการกำหนดกาย (ของตน)และจิต (มีฌานเป็นบาท) เข้าด้วยกันด้วยอำนาจการตั้งไว้ซึ่งสุขสัญญาและลหุสัญญา ชื่อว่าอิทธิวิธญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๑/๕,๑๐๑/๑๖๐)

ปัญญาในสภาวะแท้ : ญาณในการหลีกออกจากภาวะที่ไม่แท้ด้วยภาวะที่แท้ ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในสภาวะแท้ ชื่อว่าสัจจวิวัฏฏญาณ,ในฉวิวัฏฏญาณนิทเทส อธิบายว่า พระโยคาวจร เมื่อกำหนดรู้สภาวะที่บีบคั้น สภาวะที่ปัจจัยปรุงแต่งสภาวะที่ทำให้เดือดร้อน สภาวะที่แปรผันแห่งทุกข์ย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้นปัญญาในสภาวะแท้จึงชื่อว่าสัจจวิวัฏฏญาณ

เมื่อละสภาวะที่ประมวลมา สภาวะที่เป็นเหตุ สภาวะที่เกี่ยวข้อง สภาวะที่พัวพันแห่งสมุทัย ย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น ปัญญาในสภาวะแท้ จึงชื่อว่าสัจจวิวัฏฏญาณ

เมื่อทำให้แจ้งสภาวะที่เป็นเครื่องสลัดออก สภาวะที่เป็นวิเวก สภาวะที่เป็นอสังขตะ สภาวะที่เป็นอมตะแห่งนิโรธย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้นปัญญาในสภาวะแท้จึงชื่อว่าสัจจวิวัฏฏญาณ

เมื่อเจริญสภาวะที่นำออก สภาวะที่เป็นเหตุ สภาวะที่เห็น สภาวะที่เป็นใหญ่แห่งมรรค ย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น ปัญญาในสภาวะแท้ จึงชื่อว่าสัจจวิวัฏฏญาณ...ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าปัญญาในสภาวะแท้ ชื่อว่าสัจจวิวัฏฏญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๙/๕, ๑๐๐/๑๕๘)

ปัญญาในสภาวะที่ควรกำหนดรู้ : ทุกขญาณ, ปัญญาในสภาวะที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่าทุกขญาณ , ญาณที่รู้ชัดสภาวะที่บีบคั้น สภาวะที่ปัจจัยปรุงแต่ง สภาวะที่ทำให้เดือดร้อน สภาวะที่แปรผัน สภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งทุกข์,ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าปัญญาในสภาวะที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่าทุกขญาณ,ญาณของท่านผู้มีความเพียบพร้อมด้วยมรรคนี้ ชื่อว่าทุกขญาณ,ในสัจจญาณจตุกกทวยนิทเทส อธิบายว่า ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด การเลือกเฟ้น การค้นคว้า ความสอดส่องธรรม การกำหนดดี การเข้าไปกำหนด การเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้ละเอียด ความแจ่มแจ้ง ความคิด การพิจารณา ปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน ปัญญาที่ทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องแนะนำ

SAMPLE

ความเห็นแจ้ง ความรู้พร้อม ปัญญาดังประตัก ปัญญาเป็นใหญ่ ปัญญาเป็นกำลัง ปัญญาเป็นศัสตรา ปัญญาดังปราสาท ปัญญาเป็นแสงสว่าง ปัญญาเป็นรัศมี ปัญญาอันรุ่งเรือง ปัญญาดังรัตนะ ความไม่หลง การเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ซึ่งปรารภทุกข์เกิดขึ้น นี้ท่านกล่าวว่า ทุกขญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๘/๑๖๘)

ปัญญาในสภาวะที่ควรเจริญ : สมุทยญาณ, ปัญญาในสภาวะที่ควรละ ชื่อว่าสมุทยญาณ ,ญาณที่รู้ชัดสภาวะที่ประมวลมา สภาวะที่เป็นเหตุ สภาวะที่เกี่ยวข้อง สภาวะที่พัวพันสภาวะที่ควรละแห่งสมุทัย,ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในสภาวะที่ควรละ ชื่อว่าสมุทยญาณ,ญาณของท่านผู้มีความเพียบพร้อมด้วยมรรคนี้ ชื่อว่าทุกขสมุทยญาณ,ในสัจจญาณจตุกกทวยนิทเทส อธิบายว่า ความรู้ทั่ว ความรู้ชัดฯลฯ ความไม่หลง การเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิซึ่งปรารภทุกขสมุทัยเกิดขึ้น นี้ท่านกล่าวว่า ทุกขสมุทยญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๘/๑๖๘)

ปัญญาในสภาวะที่ควรทำให้แจ้ง : นิโรธญาณ,ปัญญาในสภาวะที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่านิโรธญาณ,ญาณที่รู้ชัดสภาวะที่เป็นเครื่องสลัดออก สภาวะที่เป็นวิเวก สภาวะที่เป็นอสังขตะ สภาวะที่เป็นอมตะ สภาวะที่ควรทำให้แจ้งแห่งนิโรธ,ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในสภาวะที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่านิโรธญาณ,ญาณของท่านผู้มีความเพียบพร้อมด้วยมรรคนี้ ชื่อว่าทุกขนิโรธญาณ,ในสัจจญาณจตุกกทวยนิทเทส อธิบายว่า ความรู้ทั่ว ความรู้ชัดฯลฯความไม่หลง การเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ซึ่งปรารภทุกขนิโรธเกิดขึ้น นี้ท่านกล่าวว่า ทุกขนิโรธญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๘/๑๖๘)

ปัญญาในสภาวะที่ควรละ : มัคคญาณ, ปัญญาในสภาวะที่ควรเจริญ ชื่อว่ามัคคญาณ,ญาณที่รู้ชัดสภาวะที่นำออก สภาวะที่เป็นเหตุ สภาวะที่เห็น สภาวะที่เป็นใหญ่ สภาวะที่ควรเจริญแห่งมรรค,ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในสภาวะที่ควรเจริญ ชื่อว่ามัคคญาณ,ญาณของท่านผู้มีความเพียบพร้อมด้วยมรรคนี้ ชื่อว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ,ในสัจจญาณจตุกกทวยนิทเทส อธิบายว่า ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง การเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิซึ่งปรารภทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเกิดขึ้น นี้ท่านกล่าวว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๘/๑๖๘)

SAMPLE

ปัญญาในสมาบัติต่าง ๆ : ญาณในสภาวะแห่งสมาบัติ,ญาณที่รู้ชัดอนิมิตตสมาบัติ อัปปณิหิตสมาบัติ สุญญตสมาบัติ ดังคำปรากฏในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ตอนหนึ่งว่า ปัญญาในสมาบัติต่างๆ ชื่อว่าสมาปัตติญาณ,ในญาณัตตยนิทเทส อธิบายว่า พระโยคาวจรเมื่อพิจารณานิมิตโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้วนึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีนิมิตแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่าอนิมิตตสมาบัติ เมื่อพิจารณาปณิธิโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีปณิหิตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะนี้ชื่อว่าอัปปณิหิตสมาบัติ เมื่อพิจารณาอภินิเวสโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับเป็นสุญญตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตสมาบัติ พระโยคาวจรเมื่อพิจารณารูปนิมิตโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้วนึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีนิมิตแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่าอนิมิตตสมาบัติ เมื่อพิจารณารูปปณิธิโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีปณิหิตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ นี้ชื่อว่าอัปปณิหิตสมาบัติ เมื่อพิจารณารูปาภินิเวสโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับเป็นสุญญตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตสมาบัติ ...อนิมิตตสมาบัติเป็นอย่างหนึ่ง อัปปณิหิตสมาบัติเป็นอย่างหนึ่ง สุญญตสมาบัติเป็นอย่างหนึ่ง ... ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า... ปัญญาในสมาบัติต่างๆ ชื่อว่าสมาปัตติญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๓,๗๘/๑๓๑,๗๙/๑๓๕)

ปัญญาในอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ : ความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล, ความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงของผู้อยู่ในสมาบัติตามลำดับ

มาในทสกนิทเทส กล่าวถึงปัญญาในอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ คือ (๑) ปัญญาในปฐมฌานสมาบัติ (๒) ปัญญาในทุติยฌานสมาบัติ (๓) ปัญญาในตติยฌานสมาบัติ (๔) ปัญญาในจตุตถฌานสมาบัติ (๕) ปัญญาในอากาสานัญจายตนสมาบัติ (๖) ปัญญาในวิญญาณัญจายตนสมาบัติ (๗) ปัญญาในอากิญจัญญายตนสมาบัติ (๘) ปัญญาในเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ (๙) ปัจจเวกขณญาณของโยคาวจรบุคคลผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๐๘/๕๑๙)

SAMPLE

ปัญญาในอภิญญา ๖ : ปัญญาที่ล่วงรู้เรื่องฤทธิ์, หูทิพย์, ความรู้ใจผู้อื่น, ความรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้, ความรู้การจุติและเกิด, และรู้การทำอาสวะให้หมดไป

มาในฉักกนิทเทส กล่าวถึงเรื่องปัญญาในอภิญญา ๖ คือ (๑) อิทธิวิธญาณ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ (๒) โสตธาตุวิสุทธิญาณ ความรู้ที่ทำให้มีหูทิพย์ (๓) ปรจิตตญาณ ความรู้ที่ทำให้รู้ใจผู้อื่น (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๕) จุตูปปาตญาณ ความรู้การจุติและเกิด (๖) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้อาสวะสิ้นไป ชื่อว่าปัญญาในอภิญญา ๖ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๕/๕๑๗)

ปัญญาในอรรถต่าง ๆ : ความรู้ความฉลาดในเนื้อหาของความในอรรถต่างๆเรียกว่าอัตถปฏิสัมภิทาญาณ

มาในปฏิสัมภิทาญาณนิทเทส แสดงปฏิสัมภิทาญาณอรรถต่าง ๆ ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในธรรม ต่าง ๆ ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในนิรุตติต่าง ๆ ชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาในปฏิภาณต่าง ๆ ชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๗๖/๑๒๗)

ปัญญาบารมี : การสั่งสมความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล, ความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องพระสารีบุตร

มาในสารีปุตตเถราปทาน เรื่องที่พระผู้มีพระภาคทรงยกย่องและโปรดปรานพระสารีบุตรว่า พระสารีบุตรนี้ จักเป็นผู้สามารถแกล้วกล้าในไตรเพท จักสำเร็จปัญญาบารมี แล้วให้หมู่สัตว์อิ่มเอิบได้ ปัญญาบารมีมาใน สโมธานกถา การบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในภพที่เราเป็นวิธูรบัณฑิตและสุริยพราหมณ์ มาตังคพราหมณ์ ผู้เป็นศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้ง ๒ นี้ เป็นปัญญาบารมี พระพุทธองค์ตรัสว่า ท่านจงยึดปัญญาบารมีข้อที่ ๔ แห่งบารมี ๑๐ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ ท่านก็จงบำเพ็ญปัญญาบารมี (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๖๑/๔๒, ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๗, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๓๑/๕๘๔,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๓๒/๕๘๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๓๔/๕๘๕) (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๗๙/๕๔๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๕๖/๔๑)

ปัญญาบารมีธรรม : ธรรมเครื่องสั่งสมปัญญา, การสั่งสมความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล, ความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

กล่าวถึงปัญญาบารมีธรรม ว่า ภิกษุผู้บรรลุปัญญาบารมีธรรมแล้ว มีปัญญาเครื่องตรัสรู้มากเป็นนักปราชญ์ผู้ใหญ่ ไม่ใช่เป็นคนเขลา ทั้งไม่เหมือนคนเขลาเป็นผู้ดับความทุกข์ร้อนได้ทุกเมื่อ ท่องเที่ยวไปอยู่ เรามีความคุ้นเคยกับพระ

SAMPLE

ศาสดามาก เราทำคำสอนของพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว (ขุ.เถร.(มหามกุฏ) ๕๓/๓๙๖/๒๗๒)

ปัญญาปฏิลาภสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งปัญญา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๕/๕๗๘)

ปัญญาปรมัตถบารมี : การบำเพ็ญปัญญาบารมีชั้นสูงสุด

มาในสโมธานกถา กล่าวถึงปัญญาปรมัตถบารมี ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในภพที่พระองค์เป็นพระราชาผู้มีศีล มีความเพียร เป็นผู้ก่อให้เกิดสัตตุภัสตชาดก บารมีนี้แลเป็น ปัญญาปรมัตถบารมี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

ปัญญาปริหีนสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เสื่อมจากปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้เสื่อมจากอริยปัญญาย่อมได้รับผลคือความทุกข์ ส่วนผู้เจริญด้วยอริยปัญญาย่อมได้รับผลคือความสุข (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘๙)

ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ : ความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล, ความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงเพื่อพุทธะ

มาในโพธิยาพุทโธติกถา กล่าวถึงคำว่า พุทธะ เพราะปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ สก. ถามว่า ชื่อว่าพุทธะ เพราะปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ใช่ไหม ปร. ใช่ สก. ชื่อว่าพุทธะ เพราะปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ที่เป็นอนาคตใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สก. ชื่อว่าพุทธะ เพราะปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ที่เป็นอนาคตใช่ไหม ปร. ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๙๘/๔๒๐)

ปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก : ความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล, ความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงในการสลัดออกจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง

มาในอริยวังสสูตร เรื่องอริยวงศ์ ความว่า ปัญญาที่เป็นเครื่องสลัดออกจากทุกข์ ตามอริยวงศ์ด้วยการสันโดษในจีวร, บิณฑบาต, เสนาสนะ, และการมีภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ ความว่า อริยวงศ์ของภิกษุในธรรมวินัยนี้จะปฏิบัติ คือ สันโดษด้วยจีวร,บิณฑบาต, เสนาสนะ, และการมีภาวนาเป็นที่ รื่นรมย์ตามแต่จะได้ กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวร ตามแต่จะได้ ไม่ แสวงหาอันไม่สมควรเพราะจีวรเป็นเหตุ ไม่ได้จีวร ก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้นั้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๘/๔๔, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๘/๓๑๓-๓๒๐)

SAMPLE

ปัญญาเป็นอุบายในกิจทั้งปวง : ความรอบรู้,ความหยั่งรู้เหตุผล,ความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง,ความไม่หลงงมงาย, การเลือกเฟ้นธรรม,การมีสัมมาทิฏฐิ

มาในสุตตันตภาชนีย์ กล่าวถึงปัญญาเป็นอุบายในกิจทั้งปวง ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้สำรวมด้วยปาติโมกขสังวรอยู่ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษที่มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภค หมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ตลอดปฐมยามและปัจฉิมยาม หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรมอย่างต่อเนื่อง มีปัญญาเป็นอุบายในกิจทั้งปวง (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๒๑/๓๙๒)

ปัญญาเป็นแอกและไถ : ความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล, ความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง, อุปมาอุปไมยปัญญานี้ด้วยแอกและไถ

มาในชาณุสโสณิพราหมณสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “รถใดมีธรรมคือศรัทธาและปัญญาเป็นแอกทุกเมื่อ มีหิริเป็นงอน มีใจเป็นเชือก มีสติเป็นนายสารถีผู้คอยควบคุม รถนี้มีศีลเป็นเครื่องประดับ มีฌานเป็นเพลา มีความเพียรเป็นล้อ มีอุเบกขาเป็นทูบ มีความไม่อยากได้เป็นประทุน กุลบุตรใดมีความไม่พยาบาท มีความไม่เบียดเบียนและมีวิเวกเป็นอาวุธ มีความอดทนเป็นเกราะหนัง กุลบุตรนั้นย่อมประพฤติเพื่อความเกษมจากโยคะ(สำ.ม.(ไทย) ๑๒๙/๔/๗)

ปัญญาใฝ่รู้ : ความใฝ่รอบรู้, ความใฝ่หยั่งรู้เหตุผล, ความใฝ่เข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง,ความใฝ่รู้ปัญหาเรื่องความเป็นอพรหมจรรย์ เป็นอย่างไร จนได้คำตอบว่า อพรหมจรรย์นั้นเป็นมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ เป็นต้น มิจฉาสมาธิ เป็นที่สุด

มาในปฐมกุกกุฏารามสูตร สูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม และอุมมังคดสูตร ความว่า พระอานนท์กับท่านพระภัททะอยู่ที่กุกกุฏาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร ท่านพระภัททะเข้าไปหาท่านพระอานนท์ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ ได้เรียนถามท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกกันว่า ‘อพรหมจรรย์ อพรหมจรรย์’ อพรหมจรรย์ เป็นอย่างไร” ท่านพระอานนท์ตอบว่า “ดีละ ดีละ ท่านภัททะ ปัญญาใฝ่รู้ของท่านดีนัก ปฏิภาณดีนัก สอบถามเข้าทีก็ท่านถามว่า ‘ที่เรียกกันว่า ‘อพรหมจรรย์ อพรหมจรรย์’ คือ มิจฉามรรค (ทางผิด) มีองค์ ๘ ได้แก่ (๑) มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ เป็นต้น (๘) มิจฉาสมาธิ เป็นที่สุด ตรงกับข้ามกับมิจฉามรรค คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นต้น

SAMPLE

สัมมาสมาธิ เป็นที่สุด (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘/๒๑, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๙/๒๒, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๘๗/๒๔๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๖/๒๖๖)

ปัญญาพลสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญญาพละ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พละ ๔ คือ (๑) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา (๒) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ (๓) อนวัชชพละ กำลังคือกรรมที่ไม่มีโทษ (๔) สังคหพละ กำลังคือการสงเคราะห์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๓/๒๑๕)

ปัญญาพละ : กำลังปัญญา, พลคือปัญญา, ปัญญาที่มีกำลัง

มาในสังคีติสูตร เรื่องพละ ๕ กำลัง ๕ ประการ คือ (๑) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ (๒) สติพละ กำลังคือสติ (๓) สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ (๔) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา ปัญญาพละเป็นคุณสมบัติของสัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค ได้แก่คือ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ สัมมาทิฏฐิองค์แห่งมรรคของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้เป็นสัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ปัญญาพละเป็นทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญปัญญาพละอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ นี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ปัญญาพละ มีคุณสมบัติเกิดขึ้นในสมัยนั้น กล่าวคือ กิริยาที่รู้ชัด ความมีวิจัย มีความเลือกสรร มีความวิจัยธรรม มีความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าปัญญาพละที่เกิดขึ้นในสมัย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๙๐, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๓๖/๑๗๖, สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๗๗/๔๕๘, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๓/๓๒๕,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๐๗/๔๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทยป ๒๑/๑๕๓/๒๑๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทยป๒๒/๑/๒, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓/๔,ข.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒/๒๒,อภิ.ธ.(ไทย)๓๔/๒๙/๓๒, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๕๗/๖๐๗)

ปัญญาพาหุลสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาหลากหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญกระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาหลากหลาย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๖๔/๕๘๐)

SAMPLE

ปัญญาเพิกถอนกิเลส : ความรอบรู้ทำลายสรรพกิเลส มีกองโลภะ กองโทสะ กองโมหะ กองอุปกิเลส ๑๖ และกรรมที่จะนำไปสู่ภพทั้งหมด ที่ยังไม่เคยเจาะทำลายมาก่อน

มาในอนุปทสูตร ว่าด้วยธรรมตามลำดับบท เรื่องปัญญาเพิกถอนกิเลส พระผู้มีพระภาคตรัสชมพระสารีบุตรบัณฑิต ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญารวดเร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาเพิกถอนกิเลสภิกษุทั้งหลาย เพียงกึ่งเดือน สารีบุตรก็เห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทได้ ในการเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบท๑ของสารีบุตรนั้นมีเรื่องดังต่อไปนี้ (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๙๓/๑๑๐, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๗/๕๔, สำ.น.(ไทย)๑๖/๒๘/๕๖, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๓๓/๗๒, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๕๐/๙๘)

ปัญญาไพบูลย์ : ความเต็มเปี่ยมแห่งปัญญา ความสมบูรณ์แห่งปัญญาด้วยธรรม ๔ ประการ

มาในมหาปัญญากถา เรื่องที่กล่าวถึงปัญญาใหญ่ ซึ่งบุคคลที่ทำวิราคานุปัสสนาที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาไพบูลย์ให้เต็มรอบ อนึ่ง ธรรม ๔ ประการคือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (๒) สัทธัมมัสสวนะ (๓) โยนิโสมนสิการ (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาไพบูลย์ และปัญญาอันไพบูลย์นี้เกิดจากอานิสงส์ถวายธูปแด่พระสุคต(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑/๕๓๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๕๔๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๐๔/๖๐๘)

ปัญญาภาวนา : การอบรมปัญญา, การสร้างปัญญา, การพัฒนาปัญญา, การมีสมาธิจิตอบรมปัญญา

มาในสังคีติสูตร เรื่องภาวนา ๓ คือ (๑) กายภาวนา การอบรมกาย ได้แก่ (๒) จิตตภาวนา การอบรมจิต (๓) ปัญญาภาวนา การอบรมปัญญา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๒)

ปัญญามาก : ความรู้รอบด้าน การหยั่งรู้เหตุผล การมากด้วยความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

มาในอนุปทสูตร ว่าด้วยธรรมตามลำดับบท เรื่องปัญญามาก ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญารวดเร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาเพิกถอนกิเลส ภิกษุทั้งหลาย เพียงกึ่งเดือน สารีบุตรก็เห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทได้ (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๙๓/

SAMPLE

๑๑๐, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๐/๑๒๑, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๕/๓๑๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑/๕๓๘,๔/๕๔๕ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๙๒/๕๖, ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๙๒/๕๗)

ปัญญาไม่ใกล้ :ปัญญากว้างไกล การมีปัญญาลึกซึ้ง การปัญญาไพบูลย์ด้วยธรรม ๔ ประการ มาในมหาปัญญากถา เรื่อง ปัญญาไม่ใกล้ ซึ่งปฏิสสัคคานุปัสสนาที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาไม่ใกล้ให้เต็มรอบ ด้วยธรรม ๔ ประการ คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (๒) สัทธัมมัสสวนะ (๓) โยนิโสมนสิการ (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการได้ปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก ย่อมเป็นไป เพื่อความเป็นผู้มีปัญญากว้างขวาง ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาไพบูลย์ ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาลึกซึ้ง ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาไม่ใกล้ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑/๕๓๘, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๕๔๘)

ปัญญารวดเร็ว : ความรอบรู้ฉับพลัน, ความรู้ไว เช่น พระสารีบุตร มีปัญญาที่แล่นไปเร็วในรูปที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันและแล่นไปเร็วในพระนิพพานอันเป็นที่ดับชาติ ชรา มรณะ โดยพิจารณาทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้เด่นชัดว่า รูป ฯลฯ ชรา มรณะ ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป มีความสิ้นไป มีความคลายกำหนัด และมีความดับไปเป็นธรรมดา

มาในอนุปทสูตร ว่าด้วยธรรมตามลำดับบท เรื่องปัญญารวดเร็ว ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญารวดเร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาเพิกถอนกิเลส ภิกษุทั้งหลาย เพียงกึ่งเดือน สารีบุตรก็เห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทได้ (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๙๓/๑๑๐ (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๙๒/๕๗-๕๘)

ปัญญารักษาตน : ปัญญาคุ้มครองตน, ปัญญาบริหารตนด้วยศีล สมาธิ ปัญญา เป็นสาธุวิหารี เป็นนักปราชญ์ ซึ่งครอบงำอกุศลทั้งหลายได้

มาในสัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า ถ้าบุคคลพึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาตน เที่ยวไปด้วยกัน เป็นสาธุวิหารี เป็นนักปราชญ์ ครอบงำอันตรายทั้งปวงได้แล้ว พึงมีใจแช่มชื่น มีสติ เที่ยวไปกับสหายนั้น ถ้าบุคคลไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาตน เที่ยวไปด้วยกันได้ เป็นสาธุวิหารี เป็นนักปราชญ์ก็พึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือน

พระราชาทรงละทิ้งแคว้นที่ทรงชนะแล้ว ทรงประพฤติอยู่ผู้เดียว และเหมือนช้างมาตังคะละทิ้งโขลงอยู่ตัวเดียวในป่า (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๘/๑๓๕)

ปัญญาร่าเริง : ความเพลิดเพลินอยู่กับความรู้รอบด้าน, ความรอบรู้, ความหยั่งรู้เหตุผล เข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นปัญญาร่าเริงของพระสารีบุตร ผู้ทำสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ

มาในอนุปทสูตร ธรรมตามลำดับบท กล่าวถึงปัญญาร่างเริงว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญารวดเร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาเพิกถอนกิเลส ภิกษุทั้งหลาย เพียงกึ่งเดือน สารีบุตรก็เห็นแจ้งธรรมตามลำดับบทได้ (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๙๓/๑๑๐, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๐/๑๒๑, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๕/๓๑๒, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑/๕๓๘,ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๙๒/๕๗)

ปัญญาละเอียดอ่อน :ปัญญาที่รู้รอบด้าน, ความหยั่งรู้เหตุผล, ความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง, ปัญญาที่แก่กล้าสามารถโต้วาทะที่นับขนทราย ที่สามารถทำลายทิฏฐิผู้อื่นด้วยปัญญาอันละเอียดนี้

มาในธัมมเจติยสูตร กล่าวถึงเรื่องปัญญาละเอียดอ่อน เป็นคำสนทนาระหว่างกับพระผู้มีพระภาค ความว่า หม่อมฉันได้เห็นกษัตริย์ ผู้เป็นบัณฑิตบางพวกในโลกนี้ มีปัญญาละเอียดอ่อน โต้วาทะกับคนอื่นได้ สามารถนับขนทรายได้ กษัตริย์เหล่านั้นเหมือนดั่งเที่ยวทำลายทิฏฐิของผู้อื่นด้วยปัญญา พอได้ฟังข่าวว่า ‘ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า พระสมณโคดมจักเสด็จมาถึงบ้านหรือนิคมชื่อโน้น’ กษัตริย์เหล่านั้นก็พากันแต่งปัญหา ด้วยตั้งใจว่า ‘เราทั้งหลายจักพากันเข้าไปหาพระสมณโคดมแล้วถามปัญหานี้ ถ้าพระสมณโคดมถูกเราทั้งหลายถามแล้วอย่างนี้ จักตรัสตอบอย่างนี้ เราทั้งหลายจักโต้วาทะอย่างนี้กับพระสมณโคดม ถ้าแม้พระสมณโคดมถูกเราทั้งหลายถามแล้วอย่างนี้ จักตรัสตอบอย่างนี้ เราทั้งหลายจักโต้วาทะอย่างนี้กับพระสมณโคดม’(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๒/๔๕๖)

ปัญญาลึกซึ้ง : ปัญญาที่รู้รอบด้านอย่างลึกซึ้ง,ปัญญาหยั่งรู้เหตุผลที่ละเอียด,ปัญญาเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ปัญญาที่รอบรู้ในทางและมิใช่ทางสู่พระนิพพาน

มาในเขมาภิกขุนีวัตถุ พระเขมาภิกษุณี พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ท้าวสักกะจอมเทพและเทวดาทั้งหลายว่า ผู้มีปัญญาลึกซึ้ง เป็นปราชญ์ ฉลาด

SAMPLE

ในทางและมิใช่ทาง คือ รู้ว่าธรรมนี้เป็นทางไปทุคติ ธรรมนี้เป็นทางไปสุคติ ธรรมนี้เป็นทางไปนิพพาน และรู้ว่าธรรมนี้มิใช่ทาง บรรลุประโยชน์สูงสุดเราเรียกว่าพราหมณ์ และปัญญาลึกซึ้งนี้ได้จากอานิสงส์ถวายธูปแด่พระสุคต (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๓/๑๖๐, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๐๓/๖๐๘, ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๑๑๖)

ปัญญาแล่นไป : ปัญญาไว,ปัญญารู้รอบด้านที่พุ่งไป,ปัญญาวิ่งไป,ปัญญาไว,ปัญญาหยั่งรู้เหตุผล, ปัญญาเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ปัญญาที่เฉียบแหลม, ปัญญาชำแรก, ปัญญารอบรู้ทางไปปฏิบัติไปสู่พระนิพพาน ซึ่งยกย่องพระสารีบุตรในการเป็นผู้มีปัญญาแล่นไป

มาในสุสิมสูตร สุสิมเทพบุตร คุณสมบัติของพระสารีบุตรผู้มีปัญญาแล่นไป ในกาลนั้น พระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า “อานนท์เธอชอบสารีบุตรหรือไม่” ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาลไม่ใช่คนมุทะลุ ไม่ใช่คนงมงาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบท่านพระสารีบุตร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตร เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญาหนาแน่น มีปัญญาร่าเริง มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาชำแรก มีปัญญาแล่นไป (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๐/๑๒๑, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๕/๓๑๒)

ปัญญาแล่นไปเร็ว : ปัญญาที่เฉียบแหลม, ปัญญาชำแรก, ปัญญาร่าเริง, ปัญญามองเห็นทางไปสู่พระนิพพานของปิลินทวัจฉเถระ

มาในปิลินทวัจฉเถราปทาน ของปิลินทวัจฉเถระ กล่าวถึงอานิสงส์ของการถวายธูปแด่พระสุคต ทำให้ได้ปัญญาแล่นไปเร็ว ว่า ข้าพเจ้าได้ถวายธูปในพระสุคตและในพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๑๐ ประการ คือ เป็นผู้มีกลิ่นตัวหอมฟุ้ง ๑ มียศ ๑ มีปัญญาไว ๑ มีชื่อเสียง ๑ มีปัญญาเฉียบแหลม ๑ มีปัญญากว้างขวาง ๑ มีปัญญาร่าเริง ๑ มีปัญญาลึกซึ้ง ๑ มีปัญญาไพบูลย์ ๑ มีปัญญาแล่นไปเร็ว ๑ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๐๔/๖๐๘)

ปัญญาและวิญญาณ : ปัญญาและวิญญาณที่รู้รอบด้าน, ปัญญารู้อริยสัจและวิปัสสนาวิญญาณ

มาในมหาเวทัลลสูตร กล่าวถึงลักษณะผู้มีปัญญาว่า “บุคคลรู้ชัด ว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’ และกล่าวถึงลักษณะผู้มีวิญญาณว่า สภาวะที่เรียกว่า ‘วิญญาณ เพราะสภาวะรู้แจ้ง คือรู้แจ้งในสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งอทุกขมสุขบ้าง รวมความว่า “ปัญญาและวิญญาณ ๒ ประการนี้ รวมกัน ไม่แยกกัน และไม่สามารถแยกแยะบัญญัติหน้าที่ต่างกันได้ เพราะปัญญารู้ชัดสิ่งใด วิญญาณก็รู้แจ้งสิ่งนั้นวิญญาณรู้แจ้งสิ่งใด ปัญญาก็รู้ชัด

SAMPLE

สิ่งนั้น ปัญญาและวิญญาณ ๒ ประการนี้ รวมกัน ไม่แยกกัน ปัญญาควรเจริญ วิญญาณควรกำหนดรู้ นี้เป็นกิจที่จะพึงทำต่างกันแห่งธรรม ๒ ประการนี้” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๙/๔๘๙,ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๕๑/๒๕๐)

ปัญญาวิมุต, บุคคล : ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา เพราะความไม่ยึดมั่น, ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ จนบรรลุอรหัตตผล มิได้สัมผัส วิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา

มาในมหานิทานสูตร เป็นการทูลถามของพระอานนท์กับพระผู้มีพระภาค ถึงเรื่องปัญญาวิมุต ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระอานนท์ว่า “อานนท์ อายตนะที่ ๒ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ผู้ที่รู้เนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น รู้ความเกิด รู้ความดับ รู้คุณ รู้โทษของเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น และรู้อุบายสลัดออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้นท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า“ไม่ควร พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ ภิกษุผู้รู้ถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษของวิญญาณฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ และอุบายสลัดออกจากวิญญาณฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ นี้ตามความเป็นจริง ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น ภิกษุนี้เรา เรียกว่าผู้เป็นปัญญาวิมุต (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๘/๗๕,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๙/๙๒, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๑๔/๒๐, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๒๒/๒๖๒, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๔/๕๓๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๖/๑๐๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖/๓๐,ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๑๒๘/๑๔๔)

ปัญญาวิมุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้เป็นปัญญาวิมุต พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกบุคคลว่า ปัญญาวิมุต ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุ (๑) บรรลุปฐมฌานและรู้ชัดปฐมฌานนั้นด้วยปัญญา (๒) บรรลุทุติยฌานและรู้ชัดทุติยฌานนั้นด้วยปัญญา (๓) บรรลุตติยฌานและรู้ชัดตติยฌานนั้นด้วยปัญญา (๔) บรรลุจตุตถฌานและรู้ชัดจตุตถฌานนั้นด้วยปัญญา (๕) บรรลุอากาสานัญจายตนฌานและรู้ชัดอากาสานัญจายตนฌานนั้นด้วยปัญญา (๖)บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานและรู้ชัดวิญญาณัญจายตนฌานนั้นด้วยปัญญา (๗) บรรลุอากิญจัญญายตนฌานและรู้ชัดอากิญจัญญายตนฌานนั้นด้วยปัญญา (๘) บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานและรู้ชัดเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้นด้วยปัญญา (๙) บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว ทำอาสวะทั้งหลายให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา และรู้ชัดสัญญาเวทยิตนิโรธด้วยปัญญา (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๔/๕๓๗)

ปัญญาวิมุตติ : ความหลุดพ้นด้วยปัญญา, ความหลุดพ้นจากอวิชชา, ปัญญาอันสหรคตด้วยพระอรหัตตผล

SAMPLE

มาในสัตตกวาร กล่าวถึงองค์คุรแห่งพระวินัยธร ๗ ซึ่งปัญญาวิมุตติ เป็นข้อหนึ่ง ได้แก่ (๑) รู้อาบัติ (๒) รู้อนาบัติ (๓) รู้อาบัติเบา (๔) รู้อาบัติหนัก (๕) มีศีลสำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย (๖) ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก (๗) ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะ สิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๗/๔๘๒, ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๓/๑๕๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๐/๗๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๙/๖๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘/๓๒,ม.ม.(ไทย)๑๔/๑๕๙/๒๐๗, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๕/๓๑๓, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๒/๒๕๓, สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๓๒/๑๖๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๙๐/๓๐๑)

ปัญญาวิสุทธิ : ความหมดจดด้วยปัญญา, องค์คุณแห่งธรรมที่ควรเจริญ องค์ที่ ๘ ในธรรม ๙ ประการมาในทสุตตรสูตร กล่าวถึงธรรม ๙ ประการที่ควรเจริญ คือ องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ ๙ ได้แก่ (๑) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือสีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล (๒) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือจิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต (๓) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือทิฏฐิวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ (๔) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือกังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย (๕) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง (๖) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน (๗) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ (๘) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปัญญาวิสุทธิ ความหมดจดแห่งปัญญา (๙) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือวิมุตติวิสุทธิ ความหมดจดแห่งความหลุดพ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๑๘)

ปัญญาวุฑฒิ : การเจริญด้วยปัญญา การใช้ปัญญาพิจารณาถึงเหตุปัจจัยแห่งธรรมทั้งหลาย จนรู้แจ้งเห็นจริง

มาในวุฑฒิสูตร เรื่องวุฑฒิ ความเจริญ กล่าวถึง วุฑฒิ ๓ ประการ คือ (๑) สัทธาวุฑฒิความเจริญด้วยศรัทธา(๒)สีลวุฑฒิความเจริญด้วยศีล(๓) ปัญญาวุฑฒิ ความเจริญด้วยปัญญา (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๔๐/๓๘๗)

ปัญญาวุฑฒิสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา,พระสูตรว่าด้วยความเจริญด้วยปัญญา มี ๒ สูตร มีองค์ธรรมเหมือนกัน กล่าวคือ

SAMPLE

1.ปัญญาวุฑฒิสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๖/๕๗๘)

2.ปัญญาวุฑฒิสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยความเจริญด้วยปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญด้วยปัญญา ๔ คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ คบหาสัตบุรุษ (๒) สัทธัมมัสสวนะ ฟังสัทธรรม (๓) โยนิโสมนสิการ มนสิการโดยแยบคาย (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๗)

ปัญญาวุธ : อาวุธคือปัญญา หมายถึงปัญญาเฉียบแหลมดังอาวุธในธรรม ๓ ประการ คือ (๑) สุตะ หมายถึงพระพุทธพจน์ (๒) ปวิเวกะ หมายถึงวิเวก(ความสงัด) ๓ ประการ คือ กายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก (๓) ปัญญา หมายถึงปัญญาทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระมาในสังคีติสูตร หมวด อาวุธ ๓ คือ (๑) สุตาวุธ อาวุธคือสุตะ (๒) ปวิเวกาวุธ อาวุธคือปวิเวก (๓) ปัญญาวุธ อาวุธคือปัญญา (ที.ปา. (ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๑)

ปัญญาเวปุลลสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๗/๕๗๘)

ปัญญาไว : ปัญญาว่องไว, ปัญญาเฉียบแหลม, ปัญญาที่รู้เท่าทันเหตุปัจจัยแห่งสรรพสิ่ง

มาในปิลินทวัจฉเถราปทาน กล่าวถึงอานิสงส์ของการถวายธูปในพระสุคตและในพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ซึ่งสมควรแก่กรรมของพระเถระ ๑๐ ประการ คือ เป็นผู้มีกลิ่นตัวหอมฟุ้ง ๑ มียศ ๑ มีปัญญาไว ๑ มีชื่อเสียง ๑ มีปัญญาเฉียบแหลม ๑ มีปัญญากว้างขวาง ๑ มีปัญญาร่าเริง ๑ มีปัญญาลึกซึ้ง ๑ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๐๓/๖๐๘)

ปัญญาสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยความรู้รอบด้าน, การหยั่งรู้เหตุผล, ความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง, การเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย

มาในมหาสีหนาทสูตร ว่าด้วยการหลีกบาปด้วยตบะที่ไร้ประโยชน์ของพราหมณ์เป็นอเจลกะ ความว่า แม้ถ้าสมณะพราหมณ์เป็นผู้กินผักดองเป็นอาหาร กินข้าวฟ่างเป็นอาหาร ฯลฯ กินเหง้าและผลไม้ป่าเป็นอาหาร กินผลไม้หล่นยังชีพ สีลสัมปทา จิตสัมปทา หรือปัญญาสัมปทา ก็ยังไม่เป็นอันสมณะ

SAMPLE

พราหมณ์นั้นอบรมทำให้แจ้ง ที่แท้ เขายังห่างไกลจากสามัญคุณและพรหมัญคุณ ต่อเมื่อภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียน ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง ว่าพราหมณ์บ้าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๗/๑๖๖, ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๐/๑๗๐,ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๑/๑๗๑, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๔/๗๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๓๙/๓๘๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๖/๗๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๑/๑๖๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๒/๑๖๓, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๔/๓๔๓, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๕/๓๘๘, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๖/๓๘๙)

ปัญญาสารธรรม : ธรรมที่เป็นแก่นสารคือปัญญา หมายถึงความรู้รอบด้าน, ความหยั่งรู้เหตุผล, ความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงในธรรมที่เป็นแก่นสาร มาในสารสูตร เรื่องสารธรรม ได้แก่ปัญญาในสารธรรม ๔ ประการ คือ (๑) สีลสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสารคือศีล (๒) สมาธิสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสารคือสมาธิ (๓) ปัญญาสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสารคือปัญญา (๔) วิมุตติสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสารคือวิมุตติ องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๐/๒๑๓)

ปัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อบรมจิตดีด้วยปัญญา มี ๓ สูตร แปลความหมายและองค์ธรรมต่างกัน กล่าวคือ

1.ปัญญาสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อบรมจิตดีด้วยปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อใด ภิกษุอบรมจิตดีด้วยปัญญา เมื่อนั้น ภิกษุนั้นควรกล่าวดังนี้ว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำจบแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ภิกษุอบรมจิตดีด้วยปัญญา คือ ภิกษุอบรมจิตดีด้วยปัญญาว่า (๑) จิตของเราปราศจากราคะแล้ว (๒) จิตของเราปราศจากโทสะแล้ว (๓) จิตของเราปราศจากโมหะแล้ว (๔) จิตของเราไม่มีราคะเป็นธรรมดา (๕) จิตของเราไม่มีโทสะเป็นธรรมดา (๖) จิตของเราไม่มีโมหะเป็นธรรมดา (๗) จิตของเราไม่กลับมาในกามภพเป็นธรรมดา (๘) จิตของเราไม่กลับมาในรูปภพเป็นธรรมดา (๙) จิตของเราไม่กลับมาในอรูปภพเป็นธรรมดา (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๕/๔๘๓)

ปัญญาสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่มีปัญญาจักษุ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่มีปัญญาจักษุจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ตกอยู่ในอวิชชา เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๓/๖๔๑)

SAMPLE

ปัญญาสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยเหตุปัจจัยที่ให้ได้ปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหตุปัจจัยที่เป็นไปเพื่อได้ปัญญา (หมายถึงวิปัสสนา) อันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว มี ๘ คือ ภิกษุ (๑) อาศัยพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีรูปใดรูปหนึ่ง ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครู ที่ตนเข้าไปตั้งหิริโอตตัปปะ ความรัก และความเคารพอย่างแรงกล้าไว้(๒) อาศัยพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีรูปใดรูปหนึ่ง ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครู ที่ตนเข้าไปตั้งหิริโอตตัปปะ ความรัก และความเคารพอย่างแรงกล้าไว้ แล้วเข้าไปหาไต่ถามท่านเหล่านั้นตามเวลาอันสมควร (๓) ได้ฟังธรรมนั้นแล้ว ทำความสงบทางกายและทางใจให้ถึงพร้อม (๔) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย(๕) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายแล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ (๖) เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย (๗) อยู่ในที่ประชุมสงฆ์ ไม่พูดเรื่องราวต่าง ๆ ไม่พูดดิรัจฉานกถา กล่าวธรรมเอง เชื้อเชิญผู้อื่นให้กล่าวและไม่ดูหมิ่นการนิ่งอย่างพระอริยะ (๘) มีปกติเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕

เมื่อภิกษุปฏิบัติตามหลักธรรม ๘ นี้ จะเป็นเหตุให้เพื่อนพรหมจารีสรรเสริญโดยเหตุปัจจัย ๘ คือ ได้รับยกย่องว่า ท่านผู้นี้ (๑) อาศัยพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีรูปใดรูปหนึ่ง ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครู ที่ตนเข้าไปตั้งหิริโอตตัปปะ ความรัก และความเคารพอย่างแรงกล้าไว้ ย่อมรู้สิ่งที่ควรรู้ เห็นสิ่งที่ควรเห็นแน่นอน (๒) เข้าไปหา ไต่ถามท่านเหล่านั้นตามเวลาอันสมควร แล้วย่อมรู้สิ่งที่ควรรู้ เห็นสิ่งที่ควรเห็นแน่นอน (๓) ฟังธรรมแล้วทำความสงบทางกายและความสงบทางใจให้ถึงพร้อม ย่อมรู้สิ่งที่ควรรู้ เห็นสิ่งที่ควรเห็นแน่นอน (๔) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ย่อมรู้สิ่งที่ควรรู้ เห็นสิ่งที่ควรเห็นแน่นอน (๕) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายแล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ ย่อมรู้สิ่งที่ควรรู้ เห็นสิ่งที่ควรเห็นแน่นอน (๖) ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมรู้สิ่งที่ควรรู้ เห็นสิ่งที่ควรเห็นแน่นอน (๗) อยู่ในที่ประชุมสงฆ์ ไม่พูดเรื่องราวต่าง ๆ ไม่พูดดิรัจฉานกถา กล่าวธรรมเอง เชื้อเชิญผู้อื่นให้กล่าวและไม่ดูหมิ่นการนิ่งอย่างพระอริยะ ย่อมรู้สิ่งที่ควรรู้ เห็นสิ่งที่ควรเห็นแน่นอน (๘) มี

SAMPLE

ปกติเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ ย่อมรู้สิ่งที่ควรรู้ เห็นสิ่งที่ควรเห็นแน่นอน แล้วตรัสว่า ธรรม ๘ นี้ แต่ละประการย่อมเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นที่รัก เพื่อความเป็นที่เคารพ เพื่อความยกย่อง เพื่อความเป็นสมณะ เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๒/๑๙๖)

ปัญญาหนาแน่น : ปัญญามาก, ปัญญาแล่นไป, ปัญญาเฉียบแหลม, ปัญญาชำแรกกิเลสของพระสารีบุตร

มาในสุสิมสูตร เรื่องปัญญาอันมากมายของพระสารีบุตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญยิ่งนักกับพระอานนท์ ซึ่งพระอานนท์กราบทูลว่า ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมุทะลุ ไม่ใช่คนงมงาย ไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบสารีบุตร อานนท์ สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญาหนาแน่น มีปัญญาร่าเริง มีปัญญาแล่นไป มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาชำแรกกิเลส มักน้อย สันโดษ เป็นผู้สงัด ไม่คลุกคลี ปรารภความเพียร เข้าใจพูด อดทนต่อถ้อยคำเป็นผู้ทักท้วง ตำหนิคนทำชั่ว ใครเล่าที่ไม่ใช่คนพาล ไม่ใช่คนมุทะลุ ไม่ใช่คนงมงายไม่ใช่คนมีจิตวิปลาส จะไม่ชอบสารีบุตร"(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๐/๑๒๑)

ปัญญาอันชอบ : ปัญญาที่รู้รอบด้านที่ถูกต้อง, ปัญญาที่เห็นขันธ์ห้าตกอยู่ในสามัญลักษณะ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาของสรรพสิ่ง

มาในมหาตัณหาสังขยสูตร ความสิ้นไปแห่งตัณหาใหญ่ กล่าวถึงปัญญาอันชอบที่เห็นขันธ์ห้าที่ตกอยู่ในสามัญลักษณะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "บุคคลเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า 'ขันธ์ ๕ นี้เกิดขึ้นแล้วย่อมละความสงสัยที่เกิดขึ้นได้" "บุคคลเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า 'ขันธ์ ๕ เกิดขึ้นเพราะอาหารนั้น' ย่อมละความสงสัยที่เกิดขึ้นได้" "บุคคลเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า 'ขันธ์ ๕ นั้น มีความดับเป็นธรรมดา เพราะความดับแห่งอาหารนั้นย่อมละความสงสัยที่เกิดขึ้นได้" มาในธาตุวิภังคสูตร เรื่องความเสื่อมไปแห่งปฐวีธาตุ คือ ทั้งปฐวีธาตุภายใน และปฐวีธาตุภายนอก ก็เป็นปฐวีธาตุนั่นเอง บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุนั้น ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า 'นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา' ครั้นเห็นปฐวีธาตุนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ และทำจิตให้คลายกำหนัดจากปฐวีธาตุ มาในทุติยอนิจจสูตร วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา'(ม.มู.(ไทย)๑๒/

๔๐๑/๔๓๒, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๔๙/๔๐๕,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๖/๖๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๔๙)

ปัญญาอันประเสริฐ : ปัญญาในธรรมที่สิ้นทุกข์, ความรู้ในความเสื่อมไปแห่งธาตุ ๔

มาในธาตุวิภังคสูตร ความเสื่อมไปแห่งธาตุ ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธาตุทั้งหลายเปรียบเหมือนตะเกียงน้ำมันติดอยู่ได้ เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ตะเกียงน้ำมันนั้นย่อมหมดเชื้อดับไป เพราะหมดน้ำมันและไส้ และเพราะไม่เติมน้ำมันและไส้ใหม่ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุดจึงรู้ชัดว่า 'เราเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด' เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด จึงรู้ชัดว่า'เราเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด' รู้ชัดว่า 'หลังจากตายไป เวทนาทั้งปวงไม่น่าเพลิดเพลิน จักเย็นในโลกนี้ทีเดียว' เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้เพียบพร้อมแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยอธิษฐานธรรมคือปัญญาอันยอดเยี่ยมนี้ เพราะว่าปัญญาอันประเสริฐยอดเยี่ยมนี้ คือความรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นทุกข์ทั้งปวง (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๖๕/๔๑๒)

ปัญญาอันไพบูลย์ : ปัญญาที่รู้รอบด้าน, การหยั่งรู้เหตุผล, ความเข้าใจสภาวธรรมของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงที่บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ไม่ดำเนินไปลุ่ม ๆ ดอน ๆ

มาในสุทธัฏฐกสูตร คุณลักษณะปัญญาอันไพบูลย์ ความว่า ถ้าสัตว์เกิดสมาทานวัตรทั้งหลายเอง ข้องอยู่ในสัญญา ย่อมดำเนินไปลุ่ม ๆ ดอน ๆ ส่วนผู้มีความรู้ รู้ธรรมด้วยเวททั้งหลายแล้ว เป็นผู้มีปัญญาอันไพบูลย์ ย่อมไม่ดำเนินไปลุ่ม ๆ ดอน ๆ ผู้มีปัญญานั้น เป็นผู้กำจัดเสนาในธรรมทั้งปวง คือ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่รับรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๗๙๙/๖๙๓)

ปัญญาอันยิ่ง : ปัญญาที่รู้รอบด้านอย่างยิ่งยวด, ปัญญารู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าและสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม

มาในมหาสัจจกสูตร คำสนทนากันระหว่างอาฬารดาบส กาลามโคตร กับอัคคิเวสนะ ความว่า อัคคิเวสนะโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากวังผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อผนวชแล้วก็แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า ได้เข้าไปหาอาฬารดาบส กาลามโคตร แล้วกล่าวว่า 'ท่านกาลามะ ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้' ท่านอาฬารดาบส กาลามโคตรกล่าวว่า 'ธรรมนี้ก็เป็นเช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชนจะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ตามแบบอาจารย์ของตนเข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน' ท่านอัคคิเวสนะก็เรียนรู้ธรรมนั้นได้อย่างรวดเร็ว ชั่วขณะปิดปากจบเจรจาปราศรัยเท่านั้น ก็กล่าวญาณวาทะและเถรวาทะได้ ทั้งเราและผู้อื่นก็ทราบชัดว่า 'เรารู้ เราเห็น' เราจึงคิดว่า 'อาฬา

รดาบส กาลามโคตรประกาศธรรมนี้ด้วยเหตุเพียงความเชื่ออย่างเดียวว่า ‘เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ก็หามิได้ แต่อาฬารดาบส กาลามโคตรยังรู้ยังเห็นธรรมนี้ด้วยอย่างแน่นอน’ อเจลกกัสสปะ ออกบวชประพฤติพรมหจรรย์รู้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๗๑/๔๐๖,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๑๖/๑๔๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๑๒/๒๔๕, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๔/๒๓๕,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๓/๒๒,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๔/๒๓,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๗/๒๙,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๙/๕๗,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๑/๑๕๕,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๒/๑๕๖)

ปัญญาอันรู้ยิ่ง : ปัญญาที่รู้อย่างแท้จริง, ปัญญารู้รอบด้าน ปัญญาอันรู้ยิ่งของผู้มีพระภาคที่รู้การอุบัติของอาภัสสราพรหมซึ่งพรหมอื่นไม่รู้

มาในพรหมนิมันตนิกสูตร กล่าวถึงคุณลักษณะปัญญาอันรู้ยิ่ง ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับพรหมว่า พรหม หมู่พรหมอื่นมีอยู่ ท่านไม่รู้ ไม่เห็นหมู่พรหมนั้น (แต่)เรารู้เห็นหมู่พรหมนั้น หมู่พรหมชื่ออาภัสสรามีอยู่ ท่านเคลื่อนแล้วจากที่ใด มาอุบัติแล้วในที่นี้ ท่านมีสติหลงลืมไปเพราะอยู่อาศัยนานนัก เพราะเหตุนั้น ท่านจึงไม่รู้ไม่เห็นหมู่พรหมนั้น (แต่)เรารู้ เห็นหมู่พรหมนั้น เรากับท่านเทียบกันไม่ได้ด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งแม้อย่างนี้ ความที่เราเป็นผู้ต่ำกว่าท่านจะมีแต่ที่ไหน โดยที่แท้ เราเท่านั้นเป็นผู้สูงยิ่งกว่าท่าน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๔/๕๔๑)

ปัญญาอุปบารมี : ปัญญาที่สูงกว่าปัญญาธรรมดา ปัญญาที่บำเพ็ญบารมีอันยิ่งกว่าของพระผู้มีพระภาคเมื่อครั้งเสวยชาติเป็นมโหสถ

มาในสโมธานกถา เรื่อง การบำเพ็ญปัญญาอันยิ่งกว่า กล่าวถึง อดีตชาติของพระผู้มีพระภาคเมื่อเสวยชาติเป็นมโหสถ ความว่า ในภพที่เราเป็นมโหสถ ผู้เป็นทรัพย์ของรัฐ กุณฑล ตัณฑิละ และนกกระทา บารมีเหล่านี้เป็นปัญญาอุปบารมี (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

ปัญญินทรีย์ : อินทรีย์คือปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมมีสัมมาทิฏฐิ

มาในสังคีติหมวด ๕ กล่าวถึงอินทรีย์นี้ในอินทรีย์ ๕ คือ (๑) สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา (๒) วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ (๓) สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ (๔) สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ (๕) ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา หากธรรมเหล่านี้มีแก่ผู้ใด เรียกผู้นั้นว่า เป็นธัมมานุสารี ‘ภิกษุแม้นี้ต้องทำกิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท’ สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ ปัญญินทรีย์ เป็นปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร

SAMPLE

ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี (๑๑/๓๒๐/๓๑๐,อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐-๒๐๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๒/๒๑๑,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๓๖/๑๗๖, สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๗๗/๔๕๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗๗/๒๘๖,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๐๒/๔๗,องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๑๕๑/๒๑๔, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๓/๔๑๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๗/๑๑๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๒๐/๒๐๑,อภิ.ธ.(ไทย)๓๔/๑๖/๓๐, อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๒๙/๑๕๔,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๗/๒๑/๑๘,อภิ.ย.(ไทย)๓๙/๑๙๔/๒๖๗)

ปัญหพยากรณสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิธีการตอบปัญหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การพยากรณ์ปัญหา ๔ คือ (๑)เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว (๒) วิภัชชพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ (๓) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม(๔) ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ควรงดตอบ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๒/๗๐)

ปัญหา : ข้อสงสัย ประเด็นที่เป็นปัญหาที่หาคำตอบไม่ได้ คำถามข้อสงสัยของเจ้าลัทธิหรือบุคคลที่สงสัยถามคำถามต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระผู้มีพระภาคตอบแล้วได้รับคำตอบเป็นอันที่สิ้นสุด เช่นพระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาเรื่องรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาแก่อัคคิเวสสนะ หรือปัญหาที่มหาโมคคัลลานะถามผลกรรมกับนางเทพธิดาเรื่องที่รักษาศีลห้าดีแล้ว

มาในปาฏิกสูตร เรื่องนักบวชเปลือยชื่อกพารมัชฌกะที่ถูกถามปัญหาแล้วตอบไม่ได้ คือเมื่อสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เข้าไปหานักบวชเปลือยกพารมัชฌกะถึงที่อยู่แล้วถามปัญหา เขาไม่สามารถตอบปัญหาของสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรนั้นให้ถูกต้องได้ จึงแสดงความโกรธ ความขัดเคืองและความไม่แช่มชื่นให้ปรากฏขณะนั้น สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร คิดว่า ‘เราได้รุกรานสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ชั้นดีแล้ว ขอความผิดนั้นอย่าได้มีเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เราตลอดกาลนานเลย’ พระผู้มีพระภาคตรัสกับ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ว่า ‘โมฆะบุรุษ แม้คนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะศากยบุตรอยู่หรือ’(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒/๑๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓/๑๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๙/๒๖๘, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๖/๓๙๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๖/๖๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๗๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๗๑/๓๑๙,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๒/๒๐,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๗/๒๗,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๓๒/๖๖,สำ.น.(ไทย)๑๖/๓๒/๖๗, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๒/๑๓๔,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๘๗/๘๒,สำ.ส.(ไทยป๑๘/๓๔๔/

๓๗๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๓/๑๖๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๒/๓๒๔,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๐๓/๑๘)

ปัญหาที่ชอบแก่เหตุ : ข้อสงสัย, ประเด็นที่เป็นปัญหายังหาคำตอบไม่ได้ที่ชอบแก่เหตุ, ข้อตกที่ต้องรับผลอย่างหนักจากการตอบปัญหานั้นไม่ได้ เช่นปัญหาที่พระผู้มีพระภาคที่ตรัสถามอัคคิเวสสนะ หากตอบไม่ได้ ศีรษะของเขาจะถูกยักษ์ทุบแตกเป็นเจ็ดเสี่ยง

มาในจูฬสัจจกสูตร เรื่องที่อัคคิเวสสนะถูกบังคับจากยักษ์ให้ตอบปัญหาพระผู้มีพระภาค ความว่า พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับสัจจกะ นิครนถบุตรว่า “อัคคิเวสสนะ บัดนี้ท่านจงตอบ ไม่ใช่เวลาที่ท่านจะนิ่ง ผู้ใดถูกตถาคตถามปัญหาที่ชอบแก่เหตุถึง ๓ ครั้งแล้วไม่ตอบ ศีรษะของผู้นั้นจะแตกเป็น ๗ เสี่ยงในที่นั้นนั่นเอง” ขณะนั้น ยักษ์วชิรปาณีถือกระบองเพชรมีไฟลุกโชติช่วงยืนอยู่ในอากาศเบื้องบนสัจจกะ นิครนถบุตรคิดว่า “หากสัจจกะ นิครนถบุตรนี้ถูกพระผู้มีพระภาคตรัสถามปัญหาอันชอบธรรมถึง ๓ ครั้งแต่ไม่ยอมตอบ เราจะทุบศีรษะของเขาให้แตกเป็น ๗ เสี่ยง ณ ที่นี้แล” พระผู้มีพระภาคกับสัจจกะ นิครนถบุตรเท่านั้นที่มองเห็นยักษ์วชิรปาณีนั้นในทันใดนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรตกใจกลัวจนขนพองสยองเกล้า แสวงหาพระผู้มีพระภาคเป็นที่ต้านทาน เป็นที่ป้องกัน เป็นที่พึ่ง ได้กราบทูลว่า “พระโคดมผู้เจริญขอจงทรงถามเถิด ข้าพเจ้าจะตอบ ณ บัดนี้” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “อัคคิเวสสนะ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘รูปเป็นอัตตาของเรา’ ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า‘รูปของเราจงเป็นอย่างนั้นเถิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ”สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า “ข้อนี้มิได้เป็นดังนั้น พระโคดมผู้เจริญ”(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๗/๓๙๔)

ปัญหาปุจฉาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการถามปัญหา พระสารีบุตรเถระกล่าวว่า เหตุแห่งการถามปัญหา ๕ คือ (๑) เพราะโง่เขลา หลงงมงาย (๒) เพราะปรารถนาชั่ว ถูกความปรารถนาชั่วครอบงำ (๓) เพราะดูหมิ่น (๔) เพราะประสงค์จะรู้ (๕) เพราะคิดว่าถ้าผู้ถูกถามปัญหาตอบได้ชัดเจนก็เป็นการดี ถ้าตอบไม่ชัดเจน เราเองก็จะตอบได้ชัดเจน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๕/๒๗๒)

ปัญหาพยากรณ์ : ปัญหาที่ได้รับคำตอบ, ปัญหาที่ทำนาย ปัญหาที่คาดหมาย ปัญหาที่สมมติฐานไว้ล่วงหน้า ปัญหาที่ตอบ ๔ ลักษณะ คือ พยากรณ์ลักษณะนัยเดียว ลักษณะย้อนถาม ลักษณะแยกตอบ และลักษณะงดตอบ

มาในสังคีติสูตร กล่าวถึงปัญหาพยากรณ์ ๔ ประการ คือ (๑) เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว (๒) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา

ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม (๓) วิภัชชพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ (๔) ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ควรงดตอบ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๑)

ปัฏฏนคาม : บ้านชื่อปัฏฏะ, ท่าน้ำข้ามมหาสมุทรชื่อปัฏฏคาม, ท่าข้ามน้ำในบ้านปัฏฏะ ซึ่งพระปัจเจกพุทธเจ้ากำลังเดินทางอันกันดารไปสู่นั้น เมื่อสังขพราหมณ์เห็นแล้วถือว่าเป็นบุญจึงสักการะบุญนั้น

มาในสังขพราหมณจริยา ว่าด้วยจริยาของสังขพราหมณ์ เรื่องท่าน้ำชื่อปัฏฏคาม ความว่า ในกาลที่เราเป็นพราหมณ์นามว่าสังขะต้องการจะข้ามมหาสมุทรจึงเข้าไปยังปัฏฏนคาม ณ ที่นั้น เราได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้เอง ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้เดินสวนทางมาตามทางกันดาร เราครั้นเห็นท่านเดินสวนทางมา จึงคิดถึงประโยชน์นี้ว่า บุญเขตนี้มาถึงสัตว์ผู้ต้องการบุญ เปรียบเหมือนบุรุษชาวนาเห็นนาเป็นที่น่ายินดีมาก เป็นอู่ข้าวอู่น้ำ แต่ไม่ปลูกพืชลงในนานั้น เขาชื่อว่าเป็นผู้ไม่ต้องการข้าวเปลือกฉันใด เราผู้ต้องการบุญ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เห็นบุญเขตที่ประเสริฐสุดแล้ว ถ้าไม่ทำสักการะในบุญเขตนั้น เราก็ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ต้องการบุญ(ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๑/๗๒๘)

ปัณฑรกนที : แม่น้ำชื่อปัณฑรกะ เป็นแม่น้ำแห่งยอดเขาสีเหลืองอ่อน/ขาวเหลือง เป็นแม่น้ำสายหนึ่งในหมู่แม่น้ำชื่อ มัลลคีรีนที ตรีกูฏนที ซึ่งมีน้ำใสเย็นสนิท

แม่น้ำที่ไหลออกจากสระอโนดาตในจุดที่ผ่านภูเขาทอง (สุวรรณบรรพต)จะเรียกกันว่า แม่น้ำสีทา(สีทานที) ซึ่งแปลว่า แม่น้ำเย็น (สีทา เพี้ยนมาจาก สีตะ แปลว่า เย็น/หนาว) เป็นที่อาศัยอมนุษย์ที่ชาวโลกเขารู้จักกันว่า กินนร แม่น้ำนี้ไหลผ่านภูเขาคันธมาทน์ ที่ตั้งอาศรมของพระเวสสันดร ณ เขาวงกต ท้าวเธอทรงละรัฐสีมา ได้เสด็จประพาสป่า ล่าเนื้อ เสด็จถึงภูเขาคันธมาทน์วรคีรีซึ่งมีบุปผชาตินานาพันธุ์บานสะพรั่ง เป็นแดนที่พวกกินนรสัญจรไปมา

มาในภัลลาติยชาดก เป็นคำสนทนากันระหว่างพระราชากับกินรี ความว่า กินนรีได้ฟังพระดำรัสจึงสนทนากับพระราชาว่า พวกเราเป็นมฤคมีร่างกายคล้ายมนุษย์ ท่องเที่ยวไปตามแม่น้ำทั้งหลาย คือ มัลลคีรีนที ปัณฑรกนที ตรีกูฏนที ซึ่งมีน้ำเย็น พ่อพราน ชาวโลกเขารู้จักพวกเราว่า กินนร ลำดับนั้น พระราชาได้ตรัสว่า เจ้าทั้ง ๒ เหมือนคนมีความทุกข์อย่างแสนสาหัส พากันคร่ำครวญอยู่สวมกอดกันเหมือนคนรักกับคนรัก เราขอถามเจ้าทั้ง ๒ ผู้มีร่างกายคล้ายมนุษย์เหตุไร เจ้าทั้ง ๒ จึงพากันเศร้าโศกไม่สร่างซาอยู่ในป่านี้ กินนรีกราบทูลว่า พ่อพราน เราทั้ง ๒ พลัดพรากกันอยู่หนึ่งราตรี ไม่อยากจะพลัดพรากจากกัน เมื่อระลึกถึงกันและกัน จึงพากันเดือดร้อนเศร้าโศกอยู่ตลอดราตรีหนึ่งนั้น ราตรีนั้นจักไม่มีอีก (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๘๙/๕๐๒)

SAMPLE

ปัณฑรกนาคราช : พญานาคชื่อว่าปัณฑรกะ ผู้เสียใจกับภัยที่ตนเองก่อขึ้นอย่างไร้ปัญญา พูดจาพล่อย ๆ มาในปัณฑรกนาคราชชาดก เรื่องปัณฑรกนาคราช กล่าวถึงความเสียใจในภัยที่ตนทำไป คือ ปัณฑรกนาคราชครั่นครวญว่า ภัยที่ตนเองก่อขึ้นย่อมติดตามคนไร้ปัญญา พูดจาพล่อย ๆ ไม่ปกปิดความรู้ ขาดความระมัดระวัง ไม่ไตร่ตรองให้รอบคอบ เหมือนพญาครุฑไล่จับปัณฑรกนาคราช นรชนใดพอใจบอกมนต์ที่ลี้ลับ ที่ตนควรจะปกปิดรักษา เพราะความเขลา ภัยย่อมติดตามเขาผู้เปิดเผยมนต์โดยพลัน เหมือนพญาครุฑไล่จับปัณฑรกนาคราช(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๕๘/๕๗๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๕๙/๕๗๗, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๖๖/๕๗๘, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๙๑/๕๘๒)

ปัณฑรกนาคราชชาดก : พระสูตรว่าด้วยปัณฑรกนาคราช พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาครุฑแอบถามความลับของพวกนาคจากชีเปลือย เมื่อจับนาคได้แล้วได้ให้โอวาทนาคว่า ไม่ควรบอกความลับสุดยอดของตระกูลแก่ผู้อื่น ซึ่งอาจเป็นเหตุทำให้ตระกูลพินาศได้ (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๒๕๘/๕๗๗)

ปัณฑรสโคตร,ฤาษี :ฤาษีชื่อว่าปัณฑรสโคตรผู้ได้รับฟังคำพยากรณ์จากพระปุสสเถระเรื่องพฤติกรรมของภิกษุสงฆ์ที่ไม่เป็นไปตามพระธรรมวินัย

มาในติงสนิบาต ปุสสเถรคาถา ภาษิตของพระปุสสเถระ เมื่อพระสังคีติกาจารย์ได้กล่าวภาษิตเบื้องต้นไว้ว่า ฤาษีปัณฑรสโคตรได้พบเห็นภิกษุมากรูป ผู้น่าเลื่อมใส อบรมตน สำรวมดีแล้ว ได้สอบถามพระปุสสเถระว่า ในกาลภายหน้าภิกษุทั้งหลายในพระศาสนานี้ จะมีความพอใจอย่างไร มีความประสงค์อย่างไร มีอากัปกิริยาอย่างไร ข้าพเจ้าเรียนถามท่านแล้ว นิมนต์บอกความข้อนั้นด้วยเถิด พระปุสสเถระได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า ท่านปัณฑรสฤาษี เชิญท่านฟังคำของอาตมา ขอเชิญตั้งใจจดจำให้ดี อาตมาจะบอกข้อความที่ท่านถามถึงอนาคตแก่ท่าน ในกาลภายหน้า ภิกษุทั้งหลายส่วนมาก จักเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่คุณท่าน หัวดื้อ โอ้อวด ริษยา และมีวาทะขัดแย้งกัน มีความสำคัญในสัทธรรมที่ยังไม่รู้ ไม่เห็นว่ารู้ ว่าเห็น มีความคิดในธรรมที่ลึกซึ้งว่าตื้น เป็นคนเบา ไม่หนักแน่นในธรรม ไม่เคารพกันและกัน ในกาลภายหน้า โทษเป็นอันมาก จะเกิดขึ้นในสัตว์โลก ภิกษุทั้งหลายผู้ไร้ความคิด จะทำธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้วนี้ ทั้งจะเสื่อมจากคุณธรรม กล้าพูดในท่ามกลางสงฆ์ มีพวกมากปากจัด ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๙๔๙/๔๙๖)

ปัณฑวะ, ชื่อ : ชื่อช่องเขาลูกหนึ่ง ในกรุงราชคฤห์ ภูเขาลูกนี้มีลักษณะเหมือนบัณเพาะก์ ผิดรูป ไม่ปกติมาในสิริวัฑฒเถรคาถา ภาษิตของพระสิริวัฑฒเถระ ซึ่งท่านพระสิริวัฑฒเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นบุตรของพระพุทธองค์ผู้คงที่ หา

ผู้เสมอเหมือนมิได้ ไปเข้าฌานอยู่ตามซอกเขา เหมือนสายฟ้าแลบส่องลอดเข้าไปตามช่องเขาที่ชื่อเวภาระและปัณฑวะ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๑/๓๑๘)

ปัณฑวะ, ภูเขา : ภูเขาชื่อว่าปัณฑวะ เป็นหนึ่งในภูเขา ๕ ลูก คือ อิสิคิลิ เวปุลละ เวภาระ คิชฌกูล และปัณฑวะ (อิสิคิลิ กลืนพวกฤษี) (เวปุลละ มีลักษณะไพบูลย์) เวภาระ มีลักษณะเงื้อมดุจคอกล้อม ปัณฑวะ มีลักษณะบัณเฑาะ หมายถึงผิดรูป ไม่สวยงาม คิชฌกูฏ ภูเขาแร้งมากมาในอิสิคิลิสูตร ว่าด้วยภูเขาอิสิคิลิ กล่าวถึงภูเขาชื่อปัณฑวะ ความว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ที่ภูเขาอิสิคิลิ เขตกรุงราชคฤห์ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นภูเขาเวภาระนั่นไหม” ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า “เห็น พระพุทธเจ้าข้า” “ภูเขาเวภาระนั่น มีชื่อเป็นอย่างหนึ่ง มีบัญญัติเป็นอย่างหนึ่ง เธอทั้งหลายเห็นภูเขาปัณฑวะนั่นไหม” “เห็น พระพุทธเจ้าข้า” (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๓๓/๑๗๐)

ปัณฑวะ, ม้ามงคล :ม้ามงคลชื่อว่าปัณฑวะ, ม้าที่เลียนแบบคนเลี้ยง คือคนเลี้ยงเดินกะเผลกม้าก็เดินเผลกตาม

มาในคิริทัตตชาดก ว่าด้วยม้าเลียนแบบนายคิริทัตต์ เรื่องม้ามงคล ความว่า เมื่ออำมาตย์โพธิสัตว์ตรวจดูอาการของม้าพิการแล้ว กราบทูลพระราชาว่า ม้ามงคลชื่อปัณฑวะของพระเจ้าสาม ถูกนายคิริทัตต์ประทุษร้ายแล้ว พระโพธิสัตว์กราบทูลให้หาคนเลี้ยงม้าที่ดีมาว่า ถ้าคนประกอบด้วยอาการอันงดงามที่สมควรแก่ม้านั้น พึงจับม้านั้นที่บังเหียน แล้วจูงไปรอบ ๆ สนามม้าไชร้ ม้านั้นจะละอาการเขยกแล้วเลียนแบบคนเลี้ยงม้านั้นโดยพลัน (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๗/๘๑)

ปัณฑิตสามเณรวัตถุ :เรื่องบัณฑิตสามเณร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า คนไขน้ำ ย่อมไขน้ำ ช่างศร ย่อมดัดลูกศร ช่างไม้ ย่อมถากไม้ บัณฑิต ย่อมฝึกตน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๘๐/๕๓)

ปัณฑิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยกรรมที่บัณฑิตบัญญัติไว้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กรรมที่บัณฑิตบัญญัติ สัตบุรุษบัญญัติไว้ ๓ คือ (๑) ทาน การให้ (๒) ปัพพัชชา การถือบวช(๓) มาตาปิตุอุปัฏฐาน การบำรุงมารดาบิดา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๕/๒๐๗)

ปัณฑุกโลหิตกะ, ภิกษุนิสิต : ชื่อของภิกษุสองฝ่าย คือฝ่ายพระปัณฑุกะและพระโลหิตกะ หมายถึงภิกษุผู้เป็นนิสิตของพระปัณฑุกะและพระโลหิตกะ

มาในกัมมขันธกะ ตัชชนียกรรม เรื่องภิกษุนิสิตของพระปัณฑุกะและพระโลหิตกะทะเลาะกัน ความว่า เมื่อพวกภิกษุนิสิตของพระปัณฑุกะและพระโลหิตกะ ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่อ

อธิกรณ์ในสงฆ์ด้วยตนเอง และพากันเข้าไปหาภิกษุพวกอื่นที่ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ภิกษุรูปนั้นอย่าได้เอาชนะพวกท่าน ท่านทั้งหลายจงโต้ตอบให้แข็งขันพวกท่านเป็นบัณฑิตกว่า เฉลียวฉลาดกว่า เป็นพหูสูตกว่า และสามารถกว่าภิกษุนั้น อย่ากลัวภิกษุนั้น แม้พวกกระผมจะคอยเป็นฝ่ายพวกท่าน” ทำให้ความบาดหมางที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ขยายลุกลามออกไป (วิ.จุ.(ไทย) ๖/๑/๑, วิ.จุ.(ไทย)๖/๑/๒,วิ.จุ.(ไทย)๖/๒/๒, วิ.จุ.(ไทย)๖/๒/๓, วิ.จุ.(ไทย)๖/๓/๔ วิ.อ. ๓/๑/๒๕๑, สารตฺถ.ฏีกา ๓/๑/๔๓๗)

ปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ : แท่นหินมีสีดุจผ้ากัมพล เป็นอาสน์ของท้าวสักกเทวราชหรือพระอินทร์อยู่ในดาวดึงส์ และพระพุทธเจ้าไปประทับอยู่นั่ง ที่ประทับของพระผู้มีพระภาคตั้งอยู่ที่ควงไม้ปาริฉัตตกะ

มาในโลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตร กล่าวถึงปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ณปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ที่ควงไม้ปาริฉัตตกะในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ณ ที่นั้นเอง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอุทเทสและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญแก่เทพชั้นดาวดึงส์ว่า ‘บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันละไปแล้ว ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ บุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๘๖/๓๔๓)

ปัณณกตะ, นคร : นครชื่อว่าปัณณกตะ เป็นเมืองที่รุ่งเรือง, น่ารื่นรมย์, ตั้งอยู่บนเนิน แคว้นเอสิกา

มาในจตุริตถีวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิง ๔ นาง ผู้ถวายดอกไม้ต่างชนิดกัน เมื่อพระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เทพธิดา เพราะบุญอะไรเธอจึงมีผิวพรรณงามยิ่งนัก ฯลฯ และมีรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ เทพธิดานั้นดีใจที่พระมหาโมคคัลลานเถระถาม จึงตอบปัญหาผลกรรมไปตามที่พระเถระถามว่า ชาติก่อนดิฉันได้ถวายดอกราชพฤกษ์กำมือหนึ่งแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตในปัณณกตนครซึ่งตั้งอยู่บนเนิน เป็นเมืองที่รุ่งเรือง น่ารื่นรมย์ของแคว้นเอสิกา เพราะบุญนั้นดิฉันจึงมีผิวพรรณงามเช่นนี้ ฯลฯ และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทิศอย่างนี้ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๗๕๙/๘๘)

ปัณณทายกเถราปทาน* : ประวัติในอดีตชาติของพระปัณณทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๗ ท่านได้เกิด

เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๔๔๒)

ปัณณทายกเถราปทาน[๒] :ประวัติในอดีตชาติของพระปัณณทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายใบไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘/๔๒๐)

ปัณณรสีอุโบสถ : วันรักษาอุโบสถข้างขึ้น ๑๕ ค่ำ ในปักษ์แห่งเดือนนั้น

มาในจัมเปยยชาดก เรื่องวันอุโบสถสิบห้าค่ำ เมื่อนางนาคสุมนากราบทูลว่าขอเดชะพระมหาราช นาคราชอธิษฐานจาตุททสีอุโบสถและปัณณรสีอุโบสถนอนรักษาอุโบสถอยู่ใกล้หนทางสี่แพร่ง ชายผู้ต้องการเลี้ยงชีพได้จับนาคราชนั้นมา นาคราชนั้นเป็นสามีหม่อมฉัน ขอพระองค์โปรดปล่อยนาคราชนั้น จากเครื่องพันธนาการเถิด เพคะ และนางอ้อนวอนพระราชานั้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าว่า นางนาค ๑๖,๐๐๐ นางสวมใส่กุณฑลแก้วมณี นอนอยู่ในห้องใต้น้ำ นางนาคแม้เหล่านั้นยึดเอานาคราชนั้นเป็นที่พึ่ง ขอพระองค์โปรดปล่อยนาคราชไปโดยธรรม ด้วยความไม่ผลุนผลัน ด้วยบ้านส่วย ๑๐๐ หลัง ทองคำ ๑๐๐ แท่ง และโค ๑๐๐ ตัว ขออุรคชาติผู้ได้รับการปล่อยตัวแล้วจงท่องเที่ยวไป ขอนาคราชผู้ต้องการบุญจงพ้นจากเครื่องผูก (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๔๖/๕๑๓)

ปัณณิกชาดก : ชาดกว่าด้วยอุบาสกชื่อปัณณิกะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์เห็นอุบาสกชาวกรุงพาราณสีจับมือธิดาเพื่อลองใจว่ารู้เดียงสาหรือยัง นางถูกบิดาจับมือเพื่อลองใจก็ร้องไห้ คร่ำครวญว่า ยามเมื่อฉันมีความทุกข์ คนที่เป็นที่พึ่งก็คือบิดา แต่บัดนี้กำลังจะประทุษร้ายฉันอยู่ในป่า ฉันจะหันหน้าไปหาใคร่เล่า ในเมื่อคนที่เป็นพึ่งกลับทำกรรมที่บัดสีเสียเอง บิดาได้ฟังก็รู้ว่าลูกสาวรู้เดียงสาแล้ว จึงพากลับบ้านและตบแต่งให้ออกเรือนไป (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐๒/๔๒)

ปัตตกัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยกรรมอันสมควร พระผู้มีพระภาคตรัสกับอนาถบิณฑิกคหบดีที่เข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับว่า สิ่งที่หาได้ยากในโลก ๔ คือ (๑) ขอโภคะจงเกิดขึ้นแก่เราพร้อมกับความชอบธรรม(หมายถึงเหตุมีตำแหน่งเสนาบดี และตำแหน่งเศรษฐี เป็นต้น) (๒) ขอยศจงเฟื่องฟูแก่เราพร้อมด้วยญาติ มิตรสหาย (๓) ขอเราจงมีชีวิตอยู่นาน รักษาอายุให้ยั่งยืน(๔) ขอให้เราหลังจากตายแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ และตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ได้สิ่งที่หาได้ยากในโลก ๔ ดังที่กล่าวข้างต้น มี ๔ คือ (๑) สัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ได้แก่ อริยสาวกมีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต (๒) สีลสัมปทา (ความถึง

พร้อมด้วยศีล) ได้แก่ อริยสาวกเป็นผู้มีศีล ๕ (๓) จาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) ได้แก่ อริยสาวกมีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว ยินดีในการเสียสละ ยินดีในการให้ทานและการจำแนกทาน อยู่ครองรือน (๔) ปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ได้แก่ อริยสาวกรู้ว่าบุคคลมีใจถูกอภิชฌาวิสมโลภะ(ความโลภที่ไม่สม่ำเสมอคืออภิชฌา) ครอบงำ มีใจถูกพยาบาท... ถีนมิทธะ...อุทธัจจกุกกุจจะ... มีใจถูกวิจิกิจฉาครอบงำ ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีสิ่งที่ควรทำ เมื่อทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่ยินดีสิ่งที่ควรทำ ย่อมเสื่อมจากยศและความสุขแล้วจึงละอภิชฌาวิสมโลภะเป็นต้นเหล่านั้นเสีย ก็จะทำให้เป็นผู้มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มองเห็นแนวทาง สมบูรณ์ด้วยปัญญา ทรงแสดงกรรมอันสมควรของอริยสาวกด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร อาบเหงื่อต่างน้ำ เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง ประกอบด้วยธรรม (มีกุศลธรรม ๑๐) ได้มาโดยชอบธรรม(สิ่งที่บุคคลดำรงอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐ แล้วได้มา) มี ๔ คือ อริยสาวก (๑) บำรุงตนเอง มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนรับใช้ มิตร และอำมาตย์ ให้เป็นสุข (๒) ป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือทายาท ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ (๓) ทำพลี (การสงเคราะห์ บวงสรวง น้อมให้ หรือส่วย) มี ๕ อย่าง คือ ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ อติถิพลี ต้อนรับแขก ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ราชพลี ถวายเป็นของหลวง มีเสียภาษีอากรเป็นต้น และเทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา (๔) บำเพ็ญทักษิณาที่มีผลสูงขึ้นไป (หมายถึงสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ ๖ ชั้น) เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี คืออำนวยให้บังเกิดในสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ ๖ ชั้น มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ (หมายถึงให้บังเกิดผลวิเศษ ๑๐ มีอายุ วรรณะ ยศ สุข ความเป็นใหญ่อันเป็นทิพย์และรูปที่น่าปรารถนา เป็นต้น) ไว้ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาประมาท ดำรงมั่นอยู่ในขันติและโสรัจจะ ฝึกอบรมตน ทำตนให้สงบ ทำตนให้ดับเย็นสนิท (คือดับสนิทด้วยการดับกิเลส) พระองค์ตรัสสรุปว่า โภคทรัพย์ของใครก็ตาม หมดสิ้นไปเพราะกรรมอื่นนอกจากกรรมอันสมควร ๔ นี้ โภคทรัพย์เหล่านั้น ชื่อว่าถึงความเสื่อมไปโดยไม่ใช่เหตุ ถึงโดยไม่สมควร ด้วยการใช้สอยตามเหตุไม่สมควร ส่วนโภคทรัพย์ของใครก็ตาม หมดสิ้นไปเพราะกรรมอันสมควร ๔ นี้ ชื่อว่าถึงแล้วโดยเหตุ ถึงโดยสมควร และการใช้สอยตามเหตุ เพราะเป็นการใช้สอยตามเหตุ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๐)

ปัตตคาหาปกะ : พระภิกษุได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้รับบาตร เป็นตำแหน่งของพระสงฆ์ที่ตั้งขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ของพระสงฆ์

SAMPLE

มาในเสนาสนปัญญาปกสุตตาทิ ว่าด้วยภิกษุเสนาสนปัญญาปกะเป็นต้น ประการหนึ่งของเรื่องนี้ คือ เรื่องที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นปัตตคาหาปกะ ผู้ให้รับบาตร ไม่รู้จักบาตรที่รับแล้วและบาตรที่ยังมิได้รับสงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นปัตตคาหาปกะ รู้จักบาตรที่รับแล้วและบาตรที่ยังมิได้รับ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๓/๔๐๒)

ปัตตทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปัตตทายกเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายบาตรแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๔๑๐)

ปัตตนิกุชชนสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุแห่งการคว่ำบาตรและหงายบาตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สงฆ์เมื่อมุ่งหวังพึงคว่ำบาตรต่ออุบาสกผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ (๑) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของภิกษุทั้งหลาย (๒) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ของภิกษุทั้งหลาย(๓) ขวนขวายเพื่อความอยู่ไม่ได้ของภิกษุทั้งหลาย (๔) ด่าบริภาษภิกษุทั้งหลาย (๕) ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน (๖) กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า (๗) กล่าวติเตียนพระธรรม (๘) กล่าวติเตียนพระสงฆ์ สงฆ์เมื่อมุ่งหวังพึงหงายบาตรต่ออุบาสกผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ (๑)ไม่ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของภิกษุทั้งหลาย (๒) ไม่ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ของภิกษุทั้งหลาย (๓) ไม่ขวนขวายเพื่อความอยู่ไม่ได้ของภิกษุทั้งหลาย (๔) ไม่ด่าบริภาษภิกษุทั้งหลาย (๕) ไม่ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน (๖) กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า (๗) กล่าวสรรเสริญพระธรรม (๘) กล่าวสรรเสริญพระสงฆ์ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๗/๔๑๕)

ปัตตปิณฑิกสูตร :พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ฉันในบาตรเป็นวัตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ฉันอาหารในบาตรเป็นวัตร ๕ จำพวกเหมือนในอารัญญิกสูตร และตรัสยกย่องภิกษุจำพวกที่ ๕ ผู้ฉันอาหารในบาตรเป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงาม เป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เปรียบเหมือนนบรรดาโครส ๕ อย่าง หัวเนยใส เป็นเลิศกว่านมสด นมส้ม เนยข้นและเนยใส ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๐/๓๑๓)

ปัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องบาตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาที่เกี่ยวกับอุปาทานขันธ์ ๕ ซึ่งภิกษุเหล่านั้นต่างใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่ มารรู้อย่างนั้นแล้วจึงเข้าไปหาถึงที่

SAMPLE

ประทับ เพื่อให้บริษัทหลงเข้าใจผิดจึงแปลงกายเป็นโคพลิพัทเดินไปยังที่วางบาตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยสาวกย่อมเบื่อหน่ายรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และรู้ว่า เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ของเรา แม้มารและเสนามาร แสวงหาในที่ทุกแห่ง ก็ไม่พบอริยสาวกผู้เช่นนั้น ผู้มีอัตภาพอันเกษม และล่วงพ้นสังโยชน์ทั้งปวง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๒/๑๙๓)

ปัตตะ : ภาชนะ พานสำหรับบรรจุสิ่งของต่าง ๆ

มาในอรณวิภังคสูตร เรื่องปัตตะ ภาชนะ ความว่า การไม่ยึดภาษาท้องถิ่นและการไม่ละเลยคำพูดสามัญ เรื่องปัตตะ คือ ภาชนะชนิดเดียวกันนั่นแหละในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปาติ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปัตตะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปิฏฐะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่าถิ่นรู้จักกันว่า 'หนะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปิปิละ' ภิกษุพูดอย่างไม่ถือมั่นโดยวิธีที่ชนทั้งหลายในท้องถิ่นนั้น ๆ จะรู้จักภาชนะนั้นได้ว่า 'ได้ยินว่า ท่านผู้มีอายุเหล่านี้พูดหมายถึงภาชนะนี้' ภิกษุทั้งหลาย การไม่ยึดภาษาท้องถิ่น และการไม่ละเลยคำพูดสามัญ เป็นอย่างนี้ คำที่เรากล่าวไว้ว่า 'ไม่พึงยึดภาษาท้องถิ่น ไม่พึงละเลยคำพูดสามัญ' นั่นเพราะอาศัยคำนี้ เราจึงกล่าวไว้ (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๓๑/๓๙๗)

ปัตติทานมัยกุศล : บุญกุศลที่สำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ เป็นวิธีทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น (ข้อ ๖ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐)

มาในชาณุสโสณิสูตร ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังจากตายแล้ว เขาย่อมไปเกิดในภูมิแห่งเปรต เลี้ยงอัตภาพอยู่ในภูมิแห่งเปรตนั้น ดำรงอยู่ในภูมิแห่งเปรตนั้นด้วยอาหารของเหล่าสัตว์ผู้เกิดในภูมิแห่งเปรต หรือเลี้ยงอัตภาพอยู่ในภูมิแห่งเปรตนั้น ดำรงอยู่ในภูมิแห่งเปรตนั้นด้วยปัตติทานมัยกุศลจากมนุษยโลกนี้ที่มิตร อำมาตย์ หรือญาติสาโลหิตของตนอุทิศให้ (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๗/๓๒๖ (องฺ.ทสก.อ. ๓/๑๗๗/๓๗๗)

ปัตติปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปัตติปุปผิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้บูชาพระบรมศพของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๕๕๔)

ปัตถนาสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยความปรารถนา (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระราชโอรสองค์ใหญ่ย่อมปรารถนาราชสมบัติ เพราะทรงประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ คือ (๑) ทรงมีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา (๒) ทรงมีรูปงาม (๓) ทรงเป็นที่รักของพระมารดาและพระบิดา (๔) ทรงเป็นที่รักของชาวนิคมและ

SAMPLE

ชนบท (๕) ทรงได้รับการศึกษามาดี แล้วทรงแสดงเปรียบเทียบว่า ภิกษุย่อมปรารถนาความสิ้นอาสวะ เพราะประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ คือ (๑) มีศรัทธาเชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคต (๒) มีอาพาธน้อย (๓) ไม่โอ้อวด (๔) มีความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด (๕) มีปัญญาพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๕/๒๑๘)

ปัตถนาสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยความปรารถนา (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระโอรสองค์ใหญ่ย่อมปรารถนาความเป็นอุปราช เพราะทรงประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ คือ (๑) ทรงมีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา (๒) ทรงมีรูปงาม (๓) ทรงเป็นที่รักของพระมารดาและพระบิดา (๔) ทรงเป็นที่รักของกองทัพ (๕) ทรงเป็นบัณฑิต แล้วทรงแสดงเปรียบเทียบว่า ภิกษุย่อมปรารถนาความสิ้นอาสวะเพราะประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ คือ (๑) มีศีล (๒) เป็นพหูสูต (๓) มีจิตตั้งมั่นดีในสติปัฏฐาน ๔ (๔) ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด (๕) มีปัญญาพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๖/๒๒๐)

ปัตโถทนทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปัตโถทนทายกเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายข้าวสุกที่หุงจากข้าวสาลีทะนานหนึ่งแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้กำลังเสด็จเที่ยวบิณฑบาต เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๐/๒๕)

ปันถกะ, นาย : ชื่อคน หมายถึงผู้เกิดระหว่างทาง เกิดในหนทาง ชื่อของหนุ่มสองพี่น้อง โดยคนพี่ชื่อมหาปันถก คนน้องชื่อจูฬปันถกซึ่งเป็นโง่เขลาต่อมารับโปรดกรุณาจากพระผู้มีพระภาคประทานผ้าเช็ดเท้าให้อธิษฐานจับมือผ้าด้วยมือทั้งสองแล้วระลึกถึงดอกบัวแล้วบรรลุอรหัตตผล

มาในจูฬปันถกเถราปทาน เรื่องจุฬปันถกเถรผู้เป็นน้องชายของมหาปันถก ชื่อว่าตระกูลปันถกะ ทั้ง ๒ คนครั้นได้บรรลุประโยชน์อย่างสูงสุดแล้ว (นิพพาน) จักทำให้ศาสนารุ่งเรือง เมื่อนั้นจุฬปันถกมีอายุได้ ๑๘ ปี บวชเป็นบรรพชิต ยังไม่สำเร็จคุณวิเศษในศาสนาของพระผู้มีพระภาคผู้ศากยบุตร ข้าพเจ้าโง่เขลาเพราะเคยดูหมิ่นผู้อื่น พระพี่ชายจึงขับไล่ข้าพเจ้าว่าจงกลับไปบ้านของตนเดี๋ยวนี้ ข้าพเจ้านั้นถูกขับไล่แล้วเสียใจ ยืนอยู่ที่ซุ้มประตูสังฆาราม หมดอาลัยในความเป็นสมณะ ลำดับนั้น พระศาสดาได้เสด็จมายังสถานที่นั้น ทรงลูบศีรษะ

ข้าพเจ้า ทรงจูงแขนข้าพเจ้าพาเข้าสู่สังฆาราม พระศาสดาได้ประทานผ้าสำหรับเช็ดเท้าให้ข้าพเจ้า ด้วยความอนุเคราะห์แล้วตรัสว่า เธอจงอธิษฐานผ้าสะอาดอย่างนี้ ข้าพเจ้าได้อธิษฐาน ณ ที่สมควร ข้าพเจ้าใช้มือทั้ง ๒ จับผ้าผืนนั้นแล้วระลึกถึงดอกบัว จิตของข้าพเจ้าก็น้อมไปในดอกบัวนั้น ข้าพเจ้าจึงได้บรรลุอรหัตตผล(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๖/๑๐๙,ขุ.อป.อ. ๑/๓๐๘/๒๘๐)

ปันถสกุณะ, ยัญ : ยัญที่บูชาด้วยการฆ่าสัตว์แล้วผ่าเนื้อหัวใจควักออกมาพร้อมด้วยตับ ไต และลำไส้ แล้วบูชายัญแก่เทวดาประจำทาง (คล้ายการฆ่านกแล้วย่างไฟบูชา)

เวสสันดรชาดก กัณฑ์ชูชก เรื่องยัญชื่อปันถสกุณ ความว่า พระศาสดาตรัสว่า เจตบุตรพรานป่าได้ตอบพราหมณ์ชูชกว่า พราหมณ์ พระเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ถูกพวกท่านรบกวน เพราะทรงบริจาคทานมากเกินไป จึงถูกขับไล่ออกจากแคว้นของพระองค์ไปประทับอยู่ที่เขาวงกต พราหมณ์ พระเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ถูกพวกท่านรบกวน เพราะทรงบริจาคทานมากเกินไป จึงทรงพาพระโอรส และพระชายาไปประทับอยู่ที่เขาวงกต ท่านเป็นคนโง่เขลา ทำสิ่งที่ไม่น่าทำจากแคว้นมาป่าใหญ่ เที่ยวแสวงหาพระราชบุตร เหมือนนกยางเที่ยวเสาะหาปลาในน้ำ พราหมณ์ ณ ที่นี้ เราจักไม่ให้ท่านมีชีวิตอยู่ได้ ลูกศรที่เรายิงนี้แหละจักดูดกินโลหิตของท่าน พราหมณ์ เราจะตัดศีรษะของท่าน ผ่าหัวใจพร้อมด้วยไส้พุง บูชายัญชื่อปันถสกุณะ พร้อมด้วยเนื้อของท่าน (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๙๖๙/๔๙๑, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑๐/๑๙๖๙/๓๕๘)

ปัพพชิตวิเหฐกชาดก :พระสูตรว่าด้วยผู้เบียดเบียนนักบวช ท้าวสักกะโพธิสัตว์ ขอร้องพระปัจเจกพุทธเจ้าให้มาช่วยสั่งสอนพระเจ้าพรหมทัตผู้มีความเห็นผิดที่เข้าใจว่าสมณะทั้งหมดเป็นคนชั่ว ทั้งที่ความจริงมีวิทยาธรคนเดียวปลอมตัวเป็นสมณะไปทำความผิดกับพระเทวีของพระองค์จึงให้ขับไล่ออกจากแคว้นจนชาวเมืองเดือดร้อน เพราะไม่มีผู้ให้การอบรมสั่งสอนให้รู้ดีรู้ชั่วไม่ได้ทำบุญกุศลจึงพากันทำแต่ความชั่ว ท้าวสักกะต้องแสดงความจริงให้ทราบว่าแท้จริงการกราบไหว้สมณะชีพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้คนไปเกิดในสวรรค์ทรงแสดงพระองค์ไหว้พระภิกษุปัจเจกพุทธเจ้าให้เห็นพระราชาจึงทรงเชื่อ ยอมกราบไหว้สมณะผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบและทำบุญตามท้าวสักกะทรงสั่งสอน

การที่มีสมณะชีพราหมณ์อยู่ในถิ่นประเทศนั้นถือเป็นความโชคดีหลายประการ เพราะท่านเหล่านั้นมุ่งสอนให้ประชาชนเป็นคนดี โดยการปฏิบัติตนให้ดู อยู่ให้เห็น สั่งสอนให้รู้บาปบุญคุณโทษและธรรมที่ประพฤติและไม่ควรประพฤติโดยไม่หวังสิ่งตอบแทนแต่อย่างใด เพียงหวังอาหารบิณฑบาตพออยู่ได้

SAMPLE

เท่านั้น ทางราชการจึงไม่ต้องเสียทรัพย์เป็นค่าจ้างแต่อย่างใด (ขุ.ชา.ฉกฺก. (ไทย) ๒๗/๑๐๘/๒๔๘)

ปัพพชิตอภิณหสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ มี ๑๐ คือ บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ว่า (๑) เราถึงความมีเพศต่างจากคฤหัสถ์ (๒) การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น (๓) เรามีอากัปกิริยาอย่างอื่นที่จะพึงทำ (๔) เราติเตียนตนเองโดยศีลได้หรือไม่ (๕) เพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายพิจารณาแล้วติเตียนเราโดยศีลได้หรือไม่ (๖) เราจักต้องมีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น (๗) เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น(๘) วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่ (๙) เรายินดียิ่งในเรือนว่างอยู่หรือไม่ (๑๐) ญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถอันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์(หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐) ที่เราบรรลุแล้วซึ่งจักเป็นเหตุให้เราไม่เก้อเขินเมื่อเพื่อนพรหมจารีถามในภายหลัง มีอยู่หรือไม่ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔)

ปัพพตดาบส : ดาบสชื่อว่าปัพพตะ ชาติสุดท้าย นามว่าพระอนุรุทธะ เจ้าชายในศากยวงศ์ เป็นโอรสของอมิโตทนะ พระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะ เป็นพระประยูรญาติของโคตมพุทธเจ้า ชาวเมือกบิลพัสดุ์ พระอนุรุทธเถระ ออกผนวชพร้อมกับเจ้าราชกุมารอีก ๕ พระองค์ และนายอุบาลีภูษามาลา ณ อนุปิยนิคม เมื่อท่านบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านมักตรวจดูสัตวโลกด้วยทิพยจักษุอยู่เสมอ พระพุทธเจ้าจึงยกย่องท่านให้เป็นพระเอตทัคคะผู้เลิศทางทิพยจักษุยาณ (ตาทิพย์) ท่านเข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพานธาตุที่ภายใต้พุ่มกอไผ่ ใกล้บ้านเวฬุวคาม ในแคว้นวัชชี

มาในสรภังคชาดก ว่าด้วยสรภังคดาบสแก้ปัญหา เรื่องดาบสนามว่าปัพพตะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คาถาที่ฤาษีผู้เป็นบัณฑิตกล่าวดีแล้วเหล่านี้ มีอรรถและพยัญชนะอันดีงาม ผู้ใดผู้หนึ่งพึงสดับคาถาเหล่านั้นให้เป็นประโยชน์ พึงได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย ครั้นได้แล้ว พึงบรรลุสถานที่ที่พญามัจจุราชมองไม่เห็น พระศาสดาครั้นทรงรวบยอดเทศนาด้วยพระอรหัตอย่างนี้แล้ว ประกาศสัจจะทั้งหลายทรงประชุมชาดก ผู้ฟังคาถาที่ฤาษีกล่าวได้แก่ สาลิสสรดาบสคือสารีบุตร เมณฑิสสรดาบสคือกัสสปะ ปัพพตดาบสคืออนุรุทธะ เทวิลดาบสคือกัจจายนะ อนุสิสสดาบสคืออานนท์ กีสวัจฉดาบสคือโกลิตะ นารทดาบสคืออุทายีเถระ บริษัททั้งหลายคือพุทธบริษัท ส่วนสรภังคโพธิสัตว์คือเราตถาคต เธอทั้งหลายจงทรงจำชาดกไว้อย่างนี้แล (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๓/๖๑๑)

ปัพพตนิมิต : นิมิตคือภูเขา นิมิตที่ถือเอาภูเขาเป็นเขตสีมาที่ทรงบัญญัติบอกเขตสังฆกรรม มาในสีมานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตสีมา เกี่ยวกับการสมมติสีมาและนิมิตแห่งสีมา ซึ่งปัพพตนิมิตถือเป็นสีมาชนิดหนึ่ง ความว่า ภิกษุทั้งหลายได้มีความคิดดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า ความพร้อมเพรียงมีกำหนดเขตเพียงอาวาสเดียวเท่านั้น” แล้วดำริว่า “อาวาสหนึ่งมีการกำหนดเขตเท่าไร” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติสีมา ภิกษุทั้งหลาย พึงสมมติสีมาอย่างนี้ วิธีสมมติสีมา ในเบื้องต้นพึงทักนิมิต คือ ปัพพตนิมิต นิมิตคือภูเขา เป็นต้น (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๓๘/๒๑๕)

ปัพพตราชสูตร : พระสูตรว่าด้วยขุนเขาหิมพานต์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไม้สาละใหญ่อาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมงอกงามด้วยความเจริญ ๓ คือ (๑) กิ่ง ใบแก่ และใบอ่อน (๒) เปลือก และสะเก็ด (๓) กระพี้ และแก่น เปรียบเหมือนพ่อบ้านผู้มีศรัทธา ย่อมทำให้ชนภายในที่อาศัยตนงอกงามด้วยความเจริญ ๓ คือ (๑) ศรัทธา (๒) ศีล (๓) ปัญญา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๙/๒๐๙)

ปัพพตสูตร : พระสูตรว่าด้วยภูเขา มี ๒ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปัพพตสูตร® พระสูตรว่าด้วยภูเขา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนขุนเขาหิมพานต์ ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๒/๑๖๖)

2.ปัพพตสูตร² พระสูตรว่าด้วยภูเขา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนภูเขาศิลาแท่งทึบลูกใหญ่ ยาว กว้าง และสูง อย่างละ ๑ โยชน์ ทุก ๑๐๐ ปีจึงจะมีบุรุษเอาผ้าเนื้อละเอียดมาลูบ ๑ ครั้ง ทำอยู่อย่างนี้จนภูเขานั้นราบเรียบเสมอแผ่นดิน ถึงกระนั้น ก็ไม่สามารถเทียบกับกัปหนึ่งได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๘/๒๑๙)

ปัพพตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยภูเขา (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนขุนเขาหิมพานต์ ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนก้อนหินเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด ๗ ก้อน ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๓/๑๖๗)

SAMPLE

ปัพพตสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยภูเขา (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การบรรลุของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนขุนเขาสิเนรุ ส่วนการบรรลุคุณวิเศษของอัญเดียรถีย์มีน้อย เหมือนก้อนหินเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อน ดังนั้น บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ มีการบรรลุและมีอภิญญายิ่งใหญ่อย่างนี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๔/๑๖๘)

ปัพพตะ, กษัตริย์ : กษัตริย์พระนามว่าปัพพตะ ได้รับพยากรณ์ว่าในภัทรกัปนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้า

มาในโกนาคมนพุทธวงศ์ กล่าวถึงอดีตชาติของกษัตริย์องค์หนึ่งนามว่าปัพพตะ ความว่า สมัยนั้น เราเป็นกษัตริย์มีนามว่าปัพพตะ พรั่งพร้อมด้วยมิตรและอำมาตย์ มีพลนิกายและพาหนะมิใช่น้อย ไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมอันยอดเยี่ยมแล้ว นิมนต์พระสงฆ์พร้อมทั้งพระชินเจ้า ได้ถวายทานตามที่ตนปรารถนา ได้ถวายผ้าปัตตุณณะ ผ้าเมืองจีน ผ้าไหม ผ้ากำพล และฉลองพระบาททองคำแด่พระศาสดาและสาวก แม้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ประทับนั่งท่ามกลางสงฆ์แล้วทรงพยากรณ์เราว่า 'ในภัทรกัปนี้ ผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้า'(ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๙/๗๐๗)

ปัพพตูปมสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาหิมพานต์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนขุนเขาหิมพานต์ที่หมดสิ้นไปมากกว่าก้อนหิน ๗ ก้อนที่บุรุษเก็บขึ้นมา (๑๙/๑๑๒๙/๖๓๘)

ปัพพตูปมสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาหิมพานต์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนขุนเขาหิมพานต์ที่หมดสิ้นไปมากกว่าก้อนหิน ๗ ก้อนที่เหลืออยู่ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๐/๖๓๙)

ปัพพตูปัตถรชาดก : ชาดกว่าด้วยสระโบกขรณีที่เชิงเขา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าอำมาตย์โพธิสัตว์ทูลขอให้พระเจ้าพรหมทัตพระราชทานอภัยโทษแก่ปุโรหิตและนางสนมที่ลักลอบเป็นชู้กัน โดยยกเหตุผลให้ฟังว่า การที่ฝูงสัตว์ลงดื่มน้ำในแม่น้ำใหญ่ใช่ว่าแม่น้ำจะไม่เป็นแม่น้ำก็หาไม่ เพราะแม่น้ำเป็นของสารธารณะ สตรีทั้งหลายก็เป็นเช่นกับแม่น้ำ เพราะเป็นสารธารณะ ใคร ๆ จึงไม่ควรถือโทษโกรธเธอ ถ้ารู้ว่าเธอเป็นที่รักยิ่งควรให้อภัย พระราชาทรงเชื่อพระโพธิสัตว์ไม่ได้ทรงถือโทษคนทั้งสอง ทำให้คนทั้งสองนั้นเกิดความละอายใจและไม่กล้าทำผิดอีกต่อไป (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๘๙/๘๘)

SAMPLE

ปัพพโตปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยชราและมรณะเป็นประดุจภูเขา สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า บุรุษผู้มาจากทิศทั้ง ๔ เข้าเฝ้าพระองค์แล้วกราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้เห็นภูเขาใหญ่สูงเทียมเมฆกำลังกลิ้งบดสัตว์ทั้งปวง ขอพระองค์ทรงกระทำสิ่งที่พึงกระทำเถิด เมื่อมหาภัยร้ายกาจที่จะทำให้มนุษย์สิ้นชีวิต อันใหญ่หลวงเห็นปานนี้ บังเกิดขึ้นแล้วแก่พระองค์และข้าพระองค์ อะไรเป็นกิจที่พระองค์ควรกระทำในฐานะเป็นมนุษย์ที่หาได้ยาก นอกจากปฏิบัติธรรมให้เสมอต้นเสมอปลายสร้างบุญกุศลเอาไว้ พระองค์จะตรัสตอบปัญหานี้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภูเขาใหญ่ล้วนแล้วด้วยศิลา สูงจดท้องฟ้า กลิ้งบดสัตว์มาทั้ง ๔ ทิศ แม้ฉันใด ชราและมรณะก็ฉันนั้น ย่อมครอบงำสัตว์ คือ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทขยะ ไม่เว้นใคร ย่อมย่ำยีสัตว์ทั้งสิ้น ในเรื่องความตายนี้ ไม่มียุทธภูมิสำหรับพลช้าง พลรถ พลเดินเท้าและไม่อาจจะเอาชนะแม้ด้วยมนตร์หรือด้วยทรัพย์ เหตุนั้น บุคคลผู้เป็นบัณฑิตเมื่อเห็นประโยชน์ตน พึงตั้งศรัทธาไว้ในพระรัตนตรัย บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้มีปกติประพฤติธรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ และผู้นั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๖/๑๗๑)

ปัพพัชชา : การบวช, การเว้น, การละ, การสละจากการอยู่ครองเรือน

มาในปัณฑิตสูตร ว่าด้วยกรรมที่บัณฑิตบัญญัติไว้ เรื่องปัพพัชชา ความว่า ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๓ ประการนี้บัณฑิตบัญญัติไว้ สัตบุรุษบัญญัติไว้ คือ (๑) ทาน การให้ (๒) ปัพพัชชา การถือบวช (๓) มาตาปิตุอุปัฏฐาน การบำรุงมารดาบิดา กรรม ๓ ประการนี้แลบัณฑิตบัญญัติไว้ สัตบุรุษบัญญัติไว้ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๕/๒๐๗)

ปัพพัชชาธิกรณ์ : บรรพชาเป็นเหตุจากการฝึกตนเอง, การทำตนเองให้สงบ, การทำตนเองให้ดับเย็นสนิท

มาในสังคารวสูตร ว่าด้วยสังคารวพราหมณ์ เรื่องบรรพชาเป็นเหตุ ความว่า ครั้งนั้น สังคารวพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจพอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดม ข้าพเจ้าทั้งหลายชื่อว่าเป็นพราหมณ์ บูชายัญเองบ้างให้ผู้อื่นบูชาบ้าง ในหมู่พราหมณ์นั้น ผู้ใดบูชายัญเองและผู้ใดให้ผู้อื่นบูชายัญ คนเหล่านั้นทั้งหมดชื่อว่าปฏิบัติปุญญปฏิปทาที่เกิดแก่หลายสรีระคือยัญญาธิกรณ์๑(มียัญเป็นเหตุ) ส่วนบุคคลใดออกจากเรือนแห่งตระกูลใดก็ตาม บวชเป็นบรรพชิต ฝึกตนเอง ทำตนเองให้สงบ ทำตนเองให้ดับ

SAMPLE

เย็นสนิท เมื่อเป็นอย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่าปฏิบัติปุญญปฏิปทาที่เกิดแก่สรีระเดียว คือปัพพัชชาธิกรณ์(มีบรรพชาเป็นเหตุ)" (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๑/๒๓๒)

ปัพพัชชาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสรรเสริญการบรรพชา,พระสูตรว่าด้วยจิตได้รับการอบรมตามสมควรแก่บรรพชา มี ๒ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปัพพัชชาสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยการสรรเสริญการบรรพชา พระอานนท์กล่าวสรรเสริญการบรรพชา ณ พระเชตวันว่า ข้าพเจ้าจักสรรเสริญการบรรพชา อย่างที่พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุทรงบรรพชาและอย่างที่พระองค์ทรงพิจารณารอบคอบ จึงพอพระทัยการบรรพชา พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าการอยู่ครองเรือนนี้ คับแคบ เป็นบ่อเกิดธุลีคือกิเลส และทรงเห็นว่า การบรรพชาปลอดโปร่ง จึงเสด็จออกบรรพชา พระพุทธองค์ครั้นบรรพชาแล้ว ทรงเว้นบาปกรรมทางกายและละวจีทุจริตได้ ทรงชำระอาชีวะให้หมดจด พระพุทธองค์ผู้มีพระลักษณะอันประเสริฐทั่วพระวรกาย เสด็จไปถึงกรุงราชคฤห์ คิริพพชนครแคว้นมคธ ได้เสด็จเที่ยวไปเพื่อทรงบิณฑบาต พระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตรเห็น จึงมาสนทนาธรรมด้วย โดยตรัสว่า พระคุณเจ้ายังหนุ่มแน่น เพิ่งผ่านปฐมวัยเมื่อไม่นานนี้ ถึงพร้อมด้วยความผุดผ่องแห่งวรรณะ เหมือนกษัตริย์สุขุมาลชาติ ข้าพเจ้าจะมอบโภคสมบัติให้ ขอท่านจงเป็นจอมทัพยังหมู่พลกายให้งดงามบริโภคสมบัติอยู่เถิด พระคุณเจ้าจงบอกชาติกำเนิดด้วยเถิด และพระพุทธองค์ตรัสว่า มหาบพิตร มีชนบทแห่งหนึ่งตั้งอยู่ในแคว้นโกศล ตรงด้านข้างหิมวันตประเทศ เป็นเมืองที่มั่งคั่ง ประชาชนขยันขันแข็ง อาตมภาพมีนามตามโคตรว่าอาทิตย์ มีนามตามชาติกำเนิดว่าศากยะไม่ปรารถนากามสุข จึงออกจากตระกูลนั้นมาบวชเป็นบรรพชิต อาตมภาพเห็นโทษในกามทั้งหลาย เห็นการออกบวชว่าเป็นทางเกษม จะจาริกไปเพื่อบำเพ็ญเพียร ใจของอาตมภาพ ยินดีในการบำเพ็ญเพียรนั้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๐๘/๕๙๕)

2.ปัพพัชชาสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยจิตได้รับการอบรมตามสมควรแก่บรรพชา ตรัสว่า เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า จิตของเราจักได้รับการอบรมตามสมควรแก่บรรพชา และบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วจักไม่ครอบงำจิตอยู่ คือ จิตของเรา (๑) จักได้รับการอบรมด้วยอนิจจสัญญา (๒) จักได้รับการอบรมด้วยอนัตตสัญญา (๓) จักได้รับการอบรมด้วยอสุภสัญญา (๔) จักได้รับการอบรมด้วยอาทีนวสัญญา (๕) จักรู้ความประพฤติชอบและไม่ชอบของสัตว์โลกแล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา (๖) จักรู้ความเจริญและความเสื่อมของสัตว์โลกแล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา (๗) จักรู้ความเกิดและความดับแห่งสังขารโลก

SAMPLE

แล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา (๘) จักได้รับการอบรมด้วยปหานสัญญา (๙) จักได้รับการอบรมด้วยวิราคสัญญา (๑๐) จักได้รับการอบรมด้วยนิโรธสัญญา

เมื่อใด จิตของภิกษุได้รับการอบรมตามสมควรแก่บรรพชา และบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ครอบงำจิตอยู่อย่างนี้ เมื่อนั้น ภิกษุนั้นพึงหวังผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามี (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๙/๑๒๗)

ปัพพาชนียกรรม :การถูกไล่ออกจากหมู่, การถูกไล่ออกจากวัด

มาในอุปัชฌายวัตตกถา เรื่องราวเกี่ยวกับการลงโทษพระอุปัชฌาย์ คือว่า ถ้าอุปัชฌาย์ควรแก่การชักเข้าหาอาบัติเดิม สัทธิวิหาริกพึงทำการขวนขวายว่า “ด้วยอุบายอย่างไรหนอ สงฆ์พึงชักอุปัชฌาย์เข้าหาอาบัติเดิม” ถ้าสงฆ์ต้องการจะทำกรรมสาม คือ ปัพพาชนียกรรม สัทธิวิหาริกพึงทำการขวนขวายว่า “ด้วยอุบายอย่างไรหนอ สงฆ์ไม่พึงทำกรรมแก่อุปัชฌาย์หรือพึงเปลี่ยนไปเป็นโทษเบา” (วิ.ม.(ไทย)๔/๖๖/๘๖, วิ.ม.(ไทย)๕/๔๐๐/๒๘๙,วิ.ม.(ไทย)๕/๔๐๒/๒๙๓, วิ.ม.(ไทย)๕/๔๐๖/๒๙๕,วิ.ม.(ไทย)๕/๔๒๔/๓๐๘,วิ.จู.(ไทย)๖/๒๓/๔๖,วิ.จู.(ไทย)๗/๓๗๖/๒๔๙,ว.ป.(ไทย)๘/๒๐/๒๐,อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๐๒/๑๓๕,อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๒๒/๑๓๕, (วิ.ม. ๕/๔๑๓/๒๐๘)

ปัพภารทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปัพภารทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้ทำความสะอาดถ้ำของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี เสร็จแล้วตั้งน้ำใช้น้ำฉันไว้ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้ไปเสวยสุขอยู่ในสวรรค์ตลอด ๑ กัป ในกัปที่ ๓๒ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๗/๔๗๐)

ปัพภารวาสีติสสเถรวัตถุ :เรื่องพระติสสเถระผู้อยู่ที่เงื้อมเขา พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ไม่คลุกคลีกับคน ๒ จำพวก คือคฤหัสถ์และบรรพชิต ไม่มีความอาลัยเที่ยวไป มีความปรารถนาน้อย เราเรียกว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๔/๑๖๑)

ปัลลังกทายกเถราปทาน: ประวัติในอดีตชาติของพระปัลลังกทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท่านได้ถวายบัลลังก์พร้อมทั้งเพดานและผ้าคลุมอาสน์ แด่พระพุทธเจ้าพระนามสุเมธะ เพราะผลแห่งการถวายบัลลังก์นั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๐,๐๐๐ ท่าน ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ พระนามว่าสุวรรณาภะ ในชาติสุดท้าย ท่านได้บรรลุอรหัตผล พร้อมกับคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘/๓๑๕)

SAMPLE

ปัลลังกวิมาน : วิมานที่มีบัลลังก์สวยงามเกิดแก่หญิงผู้ประพฤติธรรม เป็นวิมานที่มีบัลลังก์สวยงามเกิดแก่หญิงผู้ประพฤติธรรม เช่น มรรคมีองค์ ๘ และรักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๐๗/๔๙)

ปัลลังก์สี่เหลี่ยมจัตุรัส : บัลลังก์ทรงสี่เหลี่ยม, บัลลังก์ที่ประทับของพระเจ้าแผ่นเดินทรงสี่เหลี่ยม

มาปิลินทวัจฉเถราปทาน เรื่องอานิสงส์ของการถวายตั่ง กล่าวถึงอดีตชาติของพระเถระนี้ ความว่า ข้าพเจ้าได้ถวายตั่งในพระสุคต และในพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๕ ประการ คือข้าพเจ้าย่อมเกิดในตระกูลสูง เป็นผู้มีโภคสมบัติมาก ๑ ชนทั้งปวงยำเกรงข้าพเจ้า ๑ ชื่อเสียงของข้าพเจ้าฟุ้งขจรไป ๑ บัลลังก์สี่เหลี่ยมจัตุรัส ย่อมห้อมล้อมข้าพเจ้าเป็นนิตย์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗๔/๖๐๓)

ปัสสัทธิ : ความสงบกายใจ, ธรรมที่สงบระงับความกระวนกระวาย อันเป็นปัจจัยแห่งความสุขที่เป็นเบื้องต้นแห่งสมาธิที่แน่วแน่

มาในโปฏฐปาทสูตร เรื่องโปฏฐปาทะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราแสดงธรรมเพื่อละการได้อัตตภาพที่หยาบว่า ‘พวกท่านปฏิบัติตามนั้นแล้วก็จะละสังกิเลสิกธรรม๒ ได้ และโวทานิยธรรม จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น จะทำให้แจ้งความบริบูรณ์ความไพบูลย์แห่งปัญญาด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน’ บางคราวท่านมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘เราพอจะละสังกิเลสิกธรรมได้และโวทานิยธรรมจะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น บุคคลจะทำให้แจ้งความบริบูรณ์ความไพบูลย์แห่งปัญญาด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน แต่ว่าจะมีความเป็นอยู่ลำบาก’ก็เรื่องนี้ท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น แท้จริง ท่านจะละสังกิเลสิกธรรมได้ และโวทานิยธรรมจะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น บุคคลจะทำให้แจ้งความบริบูรณ์ความไพบูลย์แห่งปัญญาด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ทั้งจะมีความปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สติสัมปชัญญะ และอยู่เป็นสุข (ที.สี.(ไทย)๙/๔๒๙/๑๙๑, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓/๔๑,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๙๗/๑๐๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๓๖/๕๕๗, องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๕๘/๕๔๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑/๒,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๔/๓๒๔,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖/๔๒๕,สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒ /๒๓/๖๒)

ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ : องค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ เป็นองค์หนึ่งในโพชฌงค์ ๗ ประการ

มาในภิกขุอปริหานิยธรรม คือธรรมที่ไม่เสื่อม เนื่องจากการปฏิบัติในปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ความว่า ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้

SAMPLE

คือความสงบกายสงบใจ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๙/๘๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๑/๑๑๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗/๒๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๕๐/๑๙๒,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๓/๑๑๓,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๑๒/๔๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔/๒๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๒๖/๔๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒/๒๒,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๖๗/๓๕๙)

ปัสสัทธิสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า ปัสสัทธิ พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ปัสสัทธิ ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะทั้งหลายให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา(อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๘/๕๔๕)

ปัสสิกเถรคาถา : ภาษิตของพระปัสสิกเถระ ,คาถาของพระปัสสิกเถระ พระปัสสิกเถระเมื่อกราบทูลพระศาสดาถึงอุปการะที่ตนทำแก่พวกญาติ จึงได้กล่าวว่า คนมีศรัทธา มีปัญญาดี ตั้งอยู่ในธรรม มีศีลสมบูรณ์ แม้เพียงคนเดียว ย่อมมีประโยชน์แก่ญาติและพวกพ้องทั้งหลายผู้ไม่มีศรัทธา ญาติทั้งหลายถูกเราผู้มีความรักญาติและพวกพ้อง แนะนำตักเตือนแล้วด้วยความเอ็นดู จึงทำสักการะบูชาในภิกษุทั้งหลาย ญาติเหล่านั้นตายล่วงลับไป ได้รับความสุขในเทพชั้นดาวดึงส์พี่น้องชายและมารดาของข้าพระองค์ พรั่งพร้อมด้วยกามคุณตามที่ปรารถนาบันเทิงอยู่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๔๐/๓๗๗)

ป่า : พื้นที่มีต้นไม้น้อยใหญ่,พื้นที่สงวนของแผ่นดินที่มีต้นไม้ใหญ่สามารถตัดมาสร้างบ้านเรือนได้ ภิกษุประสงค์จะตัดป่านั้นต้องอนุญาตจากพระราชา และป่าเป็นชื่อแห่งความสงบสงัดเป็นที่พักของผู้ประกอบด้วยอริยศีล ผู้มีอินทรียสังวร มีสติสัมปชัญญะ ป่า คือ สถานที่ออกไปนอกเขตเมืองทั้งหมด

มาในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ พระอนุบัญญัติ เรื่องการตัดไม้ด้วยไถยจิตของภิกษุ ความว่า ภิกษุใดถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลักจากหมู่บ้านก็ตาม จากป่าก็ตาม มีมูลค่าเท่ากับอัตราโทษที่พระราชาทั้งหลายจับโจรได้แล้ว ประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง บริภาษว่า “เจ้าเป็นโจรเจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย” ดังนี้ เพราะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นใด ภิกษุผู้ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้น แม้ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ เป็นอย่างนี้แล การที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ จะเป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการได้ ก็เพราะเขามีสิ่งที่กำลังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ โดยความเป็นผู้บำเพ็ญตบะ เขารักษาศีลให้ยิ่ง ไม่กลับมาเป็นคฤหัสถ์ เขาพักอยู่ ณ เสนาสนะเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ภิกษุนั้นประกอบด้วยอริยสีลขันธ์ อริยอินทรีย

สังวร และอริยสติสัมปชัญญะแล้ว พักอยู่ ณ เสนาสนะเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขาถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ และป่าหมายถึงกิเลส ในความที่ว่า จงตัดป่าแต่อย่าตัดต้นไม้ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๙๒/๘๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๔/๗๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๐/๔๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๒๕/๔๕๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖/๔๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๖/๒๓,สำ.ส.(ไทยป๑๕/๔๗/๖๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๘/๑๑๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๓/๕๑,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๘๓/๑๒๐,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๒๙/๓๙๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๐๐/๖๕๔)

ปากกล้า : พูดไม่เกรงกลัวใคร, พูดไม่หวั่นใคร, พูดโผงผาง มีลักษณะท้าตีท้าต่อย รวมถึงพูดพร่ำเพรื่อผู้ฟังประมาณอะไรง่าย ๆ ประมาณอะไรได้ยาก ๆ มาในอัปปเมยยสูตร บุคคลที่ประมาณไม่ได้ มีลักษณะเป็นคนประมาณอะไรได้ง่าย ๆ (สุปปเมยยบุคคล) มีนิสัย ถือตัว โลเล พูดพร่ำเพรื่อ ไม่สำรวมอินทรีย์ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๓/๓๓๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑๖/๓๕๘, องฺ.จตุกฺก (ไทย)๒๑/๑๘๘/๒๗๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๖/๕๑๒,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๒/๒๓๗,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๑๘/๑๗๘)

ปากตินทริยสูตร :พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ สมัยที่ภิกษุจำนวนมากอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล ได้เป็นผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดจาพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น กวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้พวกเธอสลดใจจึงกล่าวว่า กาลก่อน สาวกของพระโคดมเป็นอยู่เรียบง่าย ไม่มักมากในการแสวงหาบิณฑบาตและที่นอนที่นั่ง รู้ชัดว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง จึงกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ส่วนพวกท่านเป็นคนเลี้ยงยาก กินแล้วก็นอน เหมือนคนโกงชาวบ้าน หมกมุ่นอยู่ในเรือนคนอื่น ข้าพเจ้าทำอัญชลีต่อสงฆ์ผู้ไม่ประมาท และขอตำหนิผู้ประมาทว่าพวกท่านเป็นผู้ถูกเขาทอดทิ้งแล้ว เป็นคนอนาถาเหมือนเปรต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๓/๓๓๓)

ปากแผล : ของไม่สะอาด, ของมีกลิ่นเหม็น อุปมาผู้ยังติดอยู่ในกามย่อมเล่าร้อน มาในมาคัณฑิยสูตร กล่าวถึง บุรุษผู้เป็นโรคเรื้อน มีตัวเป็นแผล มีตัวพุพอง มีเชื้อโรคคอยบ่อนทำลายอยู่ ใช้เล็บเกาปากแผล ใช้ถ่านไฟรมกายให้ร้อน บุรุษผู้เป็นโรคเรื้อน มีตัวเป็นแผล มีตัวพุพอง มีเชื้อโรคคอยบ่อนทำลายอยู่ ใช้เล็บเกาปากแผล ใช้ถ่านไฟรมกายให้ร้อนด้วยประการใดๆปากแผลเหล่านั้นของบุรุษผู้เป็นโรคเรื้อนนั้นก็เป็นของไม่สะอาดมากขึ้น มีกลิ่นเหม็นมากขึ้น และเน่ามากขึ้นด้วยประการนั้น ๆ แต่เขาจะมีเพียงความยินดี และความพอใจอยู่บ้าง ก็เพราะการ

SAMPLE

เกาปากแผลเท่านั้น แม้ฉันใด สัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกาม ก็ฉันนั้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๕/๒๕๓, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓/๔)

ปากภาชนะ : ภาชนะบรรจุอาหารหรือขนม ซึ่งตักอาหารออกมาผ่านปากภาชนะนั้น

มาในอุพริกสูตร เกี่ยวกับลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ ที่ปฏิบัติตนให้เลี้ยงยาก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “นิโครธ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท เลียมือ เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป เขาเชิญ ให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งไว้ ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจงไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ ไม่รับอาหารจากปากหม้อ ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๙)

ป่ากรรณิการ์ : ดงดอกกรรณิการ์ ป่าดอกกรรณิการ์ ลักษณะมีใบหนา ค่อนข้างแข็ง โคนใบมน ปลายใบแหลม ใบมีขนาดเท่าใบมะยม พื้นผิวใบหยาบ สากระคายมือ ออกเป็นช่อ โคนดอกเป็นหลอด ปลายดอกแยกเป็นกลีบประมาณ ๕ กลีบ เป็นจานคล้ายรูปกงจักร สีขาว ก้านดอกมีสีแดง หรือ สีส้ม บานกลางคืน กลิ่นหอมแรง ออกดอกตลอดปี มาในจันทกุมารชาดก เรื่อง จันทกุมารและสุริยกุมาร ทรงผ้าแคว้นกาสีอันขาวสะอาด ประดับกุณฑล ไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ ถูกราชบุรุษนำไปบูชายัญเพื่อพระเจ้าเอกราช มหาชนเพ้อว่า นี่ป่ากรรณิการ์ของท่าน มีดอกบานสะพรั่งทุกเวลา น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อปลงพระชนม์เพื่อพระเจ้าเอกราช (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๐๗๔/๓๕๐)

ปากราหู, วิธีลงโทษ : การลงโทษด้วยการเฆี่ยนตี ตัดมือ ตัดเท้า ไฟยึดปากอย่างทุกข์ทรมาน เช่นกับเหตุแห่งกาม

มาในมหาทุกขักขันธสูตร เป็นข้อเปรียบเทียบความเดือดร้อนกับกาม ความว่า เพราะกามเป็นเหตุ เพราะกามเป็นต้นเหตุ เพราะกามเป็นเหตุเกิด เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ชนทั้งหลายตัดช่องย่องเบาบ้าง ขโมยยกเค้าบ้าง ปล้นบ้านบ้าง ดักจี้ในทางเปลี่ยวบ้าง ละเมิดภรรยาผู้อื่นบ้าง พระราชาก็รับสั่งให้จับเขาลงอาญาด้วยประการต่าง ๆ คือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยไม้พลองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้างตัดใบหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งใบหูและจมูกบ้าง วางก้อนเหล็กแดงบนศีรษะบ้าง ถลกหนังศีรษะแล้วขัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง เอาไฟยัดปากจนเลือดไหลเหมือนปากราหูบ้าง (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๙/๑๗๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๔๗/๒๙๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑/๕๘, องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๑๒๑/๑๘๓)

ปากหม้อ : เป็นชื่อของขนมชนิดหนึ่ง เป็นขนมไทย หรือปากภาชนะบรรจุอาหาร

SAMPLE

มาในอุทุมพริกสูตรลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะเป็นการแยกการบำเพ็ญตบะที่บริบูรณ์กับไม่บริบูรณ์ ความว่า ขณะนั้น นิโครธปริพาชกห้ามปริพาชกเหล่านั้นให้สงบเสียงแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ถือลัทธิ กีดกันบาปด้วยตบะ มีการกีดกันบาปด้วยตบะเป็นแก่นสาร ยึดติดอยู่กับการกีดกันบาปด้วยตบะ การกีดกันบาปด้วยตบะ ที่บริบูรณ์เป็นอย่างไร ที่ไม่บริบูรณ์เป็นพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “นิโครธ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท เลียมือ เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งไว้ ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง ไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ ไม่รับอาหารจากปากหม้อ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๙, องฺ.จตุกฺก. (ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๔)

ป่าการวี : ป่าที่อาศัยของนกยูงซึ่งกู่ร้องเซ็งแซ่ดังในป่านั้น

มาในจิตตกเถรคาถา ภาษิตของพระจิตตกเถระ เกี่ยวกับป่าการวีที่นกยูงร้องอย่างดัง ความว่า ท่านพระจิตตกเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า นกยูงทั้งหลาย มีขนคอเขียวงดงาม มีหงอนสวย ร้องเซ็งแซ่อยู่ในป่าการวี นกยูงเหล่านั้นพากันร้องเซ็งแซ่ในยามมีลมหนาวเจือฝน ย่อมกระตุ้นเตือนผู้เจริญฌานซึ่งหลับอยู่ให้ตื่นขึ้น (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๒/๓๑๑)

ป่าคือกิเลส : คำอุปมากิเลสด้วยป่าที่พระผู้มีพระภาคถอนได้หมดแล้ว

มาในนวกัมมิกสูตร ว่าด้วยนวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์ ผู้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเรื่องการอยู่ป่า ความว่า นวกัมมิกภารทวาชพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า ภิกษุ ท่านทำงานอะไร จึงอยู่ในป่าไม้สาละ พระโคดมอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ได้ความยินดีอะไร หรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่ได้ทำงานอะไรในป่าหรอก ป่าคือกิเลสอันเป็นข้าศึกถูกเราถอนรากเหง้าหมดแล้ว เราไม่มีป่าคือกิเลส ปราศจากลูกศรคือกิเลส ละความไม่ยินดี ยินดีอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๓/๒๙๔)

ป่าแคฝอย : บริเวณที่มีต้นแคฝอยมาก กรุงปุปผวดี เมืองที่พระเจ้าเอกราช ผู้มีกรรมหยาบช้าประทับอยู่ ซึ่งเป็นต้นและฝัก มีชื่อสามัญว่า ต้นไม้งู ป่าอันน่ารื่นที่มหาชนได้แนะนำจันทกุมารให้ไปพักจากการประสบทุกข์กับพระเจ้าเอกราช

มาในจันทกุมารชาดก กล่าวถึงเรื่องมหาชนพูดพ้อให้จันทกุมารแล้วแนะนำจันทกุมาร ว่า นี่ป่าแคฝอยของท่าน มีดอกบานสะพรั่งทุกเวลา น่ารื่นรมย์ใจ บัดนี้ พระลูกเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ถูกเขานำไปเพื่อปลงพระชนม์ ณ ที่นั้นพระเจ้าเอกราชผู้ทรงหลงงมงาย จะทรงบูชายัญด้วยพระธิดา ๔ พระองค์ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๐๗๕/๓๕๐)

SAMPLE

ป่างิ้ว : ป่าต้นงิ้ว, ต้นไม้ที่มีหนาม อยู่ในนรกชื่อกุกกุละ สำหรับปืนป่ายขึ้นไปของผู้ผิดศีลห้าข้อสาม เมื่อนั้นจะถูกนายนิรยบาลใช้มีด หอก ดาบทิ่มแทงขึ้นไปเพื่อให้เกิดความทุกข์ทรมาน

มาในเทวทูตสูตร กล่าวถึงนรกขุมหนึ่งที่มีต้นงิ้วขึ้นรอบ ๆ ความว่า รอบ ๆ กุกกุลนรกนั้น มีป่างิ้วขนาดใหญ่สูง ๑ โยชน์ มีหนามยาว ๑๖ องคุลี ร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟ นายนิรยบาลบังคับเขาขึ้นลง ที่ป่างิ้วนั้น เขาเสวยทุกขเวทนากล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อน อยู่ในป่างิ้วนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป รอบ ๆ ป่างิ้วนั้นมีป่าไม้ที่มีใบเป็นดาบขนาดใหญ่อยู่ เขาเข้าไป ในป่าไม้ที่มีใบเป็นดาบนั้น ใบไม้ที่เป็นดาบถูกลมพัดแล้วจะตัดมือเขาบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดมือและเท้าบ้าง ตัดหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดหูและจมูกบ้าง เขาเสวยทุกขเวทนากล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อนอยู่ในป่าไม้ที่มีใบเป็นดาบนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๖๙/๓๑๖)

ปาจารย์ : อาจารย์ของอาจารย์, อาจารย์เบื้องหน้า, อาจารย์ผู้ประเสริฐ

มาในอัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงมาณพผู้มีอาการไม่เคารพผู้พระมีพระภาค ความว่า อัมพัฏฐมาณพเดินบ้าง ยืนบ้าง สนทนากับพระผู้มีพระภาคผู้ประทับนั่งอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสถามอัมพัฏฐมาณพว่า “อัมพัฏฐะ เธอเคยสนทนากับพราหมณ์ผู้แก่ผู้เฒ่าผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ เหมือนดังที่เธอเดินบ้างยืนบ้าง สนทนากับเราผู้นั่งอยู่เช่นนี้หรือ” อัมพัฏฐมาณพตอบว่า “ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านพระโคดม แท้จริงพราหมณ์ผู้ยืน พราหมณ์ผู้นั่งก็ควรสนทนากับพราหมณ์ผู้นั่ง พราหมณ์ผู้นอนก็ควร สนทนากับพราหมณ์ผู้นอน แต่ข้าพเจ้ากำลังสนทนากับสมณะศีรษะโล้น ผู้เป็นคนรับใช้ เป็นคนวรรณะต่ำ(กัณหโคตร) เกิดจากพระบาทของท้าวมหาพรหมเหมือนท่านพระโคดมต่างหาก” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อัมพัฏฐะ เธอมาที่นี่เพราะมีธุระก็ควรตระหนักถึงธุระนั้นไว้ให้ดี ท่านทั้งหลาย อัมพัฏฐมาณพนี้ไม่ได้รับการอบรมแต่สำคัญตนว่าได้รับการอบรมมาดี ไม่มีอะไรเลยนอกจากมารยาทของคนที่ไม่ได้รับการอบรม” (ที.สี.(ไทย)๙/๒๖๒/๙๐,ที.สี.(ไทย)๙/๒๗๐/๙๔,(ที.สี.(ไทย)๙/๒๗๒/๙๕,ที.สี.(ไทย)๙/๕๓๖/๒๓๖,ที.สี.(ไทย)๙/๕๔๐/๒๓๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕๐/๒๔๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๒/๑๖๐ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๖/๕๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๖/๒๕๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๗/๔๙๕)

ปาจิตตีย์, อาบัติ : ชื่อโทษชนิดลหุโทษที่ต้องได้รับเมื่อละเมิดของพระภิกษุหรือภิกษุณี

มาในอาปัตติภยสูตร กล่าวถึงโทษที่ภิกษุได้รับเมื่อละเมิด ความว่า ภิกษุหรือภิกษุณีบางรูปเข้าไปตั้งสัญญาในอาบัติปาจิตตีย์ทั้งหลายว่า เป็นภัยอย่างแรงกล้า การเข้าไปตั้งสัญญาของภิกษุหรือภิกษุณีนั้น พึงหวังได้ว่า ‘ผู้ยังไม่ต้อง

SAMPLE

อาบัติปาจิตตีย์ก็จักไม่ต้อง หรือผู้ต้อง แล้วจักทำคืนตามสมควรแก่ธรรม' เปรียบเหมือนชายผู้นุ่งผ้าดำ สยายผม ห้อยห่อขี้ม้าไว้ที่คอ เข้าไปในกลุ่มชนแล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ข้าพเจ้าทำกรรมชั่ว น่าติเตียน ควรแก่การห้อยห่อขี้ม้า ท่านทั้งหลายพอใจให้ข้าพเจ้าทำสิ่งใด ข้าพเจ้าจะทำ สิ่งนั้น' (องฺ. จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๔/๓๖๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑๙/๗๘)

ปาจิตตีย์ที่น่าติเตียน การละเมิดอันยังกุศลให้ตก, อาบัติที่ต้องแล้วน่าติเตียน, การกระทำของภิกษุที่ต้องอาบัติแล้วไม่แสดงคืน ไม่ปฏิญญาว่าข้าพเจ้าจะไม่ทำ ไม่คิด ไม่กล่าวอย่างนี้อีก

มาในสมถขันธกะ เรื่องอธิกรณวูปสมนสมถะ การกระทำที่น่าตีเตียน ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอธิกรณ์ระงับอย่างนี้ ผู้ทำรื้อฟื้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ผู้ให้ฉันทะติเตียน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอธิกรณ์ระงับแล้วอย่างนี้ ผู้รับรื้อฟื้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ถ้าได้การแสดงอาบัตินั้น นั่นเป็นความดี หากไม่ได้แสดงแล้ว ภิกษุนั้นพึงเข้าไปหาภิกษุมากรูปด้วยกัน ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษาทั้งหลาย นั่งกระโหย่ง ประนมมือ แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าต้องอาบัติชื่อนี้ ข้าพเจ้าแสดงคืนอาบัตินั้น” (วิ.จุ.(ไทย)๖/๒๒๘/๓๔๖, วิ.จุ.(ไทย)๖/๒๒๙/๓๔๗, วิ.จุ.(ไทย)๖/๒๓๙/๓๖๕,วิ.จุ.(ไทย)๖/๒๔๒/๓๖๙)

ปาจิตตีย์ที่รื้อฟื้น : การละเมิดอันยังกุศลให้ตก, อาบัติที่ต้องแล้วยกมาใหม่, โทษที่ภิกษุรื้อฟื้นคดีที่เป็นอาบัติปาจิตตีย์, คดีที่ตัดสินไปแล้วแต่รื้อฟื้นใหม่

มาในอธิกรณวูปสมนสมถะ เรื่องการระงับอธิกรณ์แล้วรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ โดยการตัดสินว่า ความพร้อมหน้าธรรม ความพร้อมหน้าวินัย ในสัมมุขาวินัยนั้นก็คืออธิกรณ์นั้นระงับโดยธรรม โดยวินัยและโดยสัตถุศาสน์ใด นี้ชื่อว่า ความพร้อมหน้าธรรม ความพร้อมหน้าวินัยในสัมมุขาวินัยนั้น โจทก์และจำเลยทั้งสอง เป็นคู่ต่อสู้ในคดีอยู่พร้อมหน้ากัน นี้ชื่อว่า ความพร้อมหน้าบุคคลในสัมมุขาวินัยนั้น ภิกษุทั้งหลาย อธิกรณ์ระงับแล้วอย่างนี้ ภิกษุผู้ทำรื้อฟื้นต้องอาบัติปาจิตตีย์ที่รื้อฟื้น ผู้ให้ฉันทะติเตียน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ที่ติเตียน (วิ.จู.(ไทย)๖/๒๒๘/๓๔๖, วิ.จู.(ไทย)๖/๒๓๐/๓๔๘,วิ.จู.(ไทย)๖/๒๓๒/๓๕๐,วิ.จู.(ไทย)๖/๒๓๙/๓๖๕, วิ.จู.(ไทย)๖/๒๔๒/๓๖๙)

ปาจีนนินนสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน (สูตรที่ ๑) มี ๔ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปาจีนนินนสูตร (ปฐม)® พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญ

อริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๙๑/๕๘)

2.ปาจีนนินนสูตร (ปฐม)[๒] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓/๖๒)

3.ปาจีนนินนสูตร (ปฐม)[๓] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๕/๖๕)

4.ปาจีนนินนสูตร (ปฐม)[๔] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๒๗/๖๘)

ปาจีนนินนสุตตจตุกกะ(ทุติยาทิ) :ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น มีปรากฏ ๔ ครั้ง แต่ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปาจีนนินนสุตตจตุกกะ(ทุติยาทิ):ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๔ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือน (๑) แม่น้ำยมุนา (๒) แม่น้ำอจิรวดี (๓) แม่น้ำสรภู และ (๔) แม่น้ำมหีไหลไปสู่ทิศปราจีน (ชื่อแม่น้ำแต่ละชื่อเป็นชื่อสูตรแต่ละสูตร) (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๙๒-๙๕/๕๘)

2.ปาจีนนินนสุตตปัญจกะ(ทุติยาทิ)[๒] ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือน (๑) แม่น้ำยมุนา (๒) แม่น้ำอจิรวดี (๓) แม่น้ำสรภู และ

SAMPLE

(๔) แม่น้ำมหี (๕) และ (๕) แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหีไหลไปสู่ทิศปราจีน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔-๑๐๘/๖๒)

3.ปาจีนนินนสุตตปัญจกะ(ทุติยาทิ)[๓] ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือน (๑) แม่น้ำยมุนา (๒) แม่น้ำอจิรวดี (๓) แม่น้ำสรภู (๔) แม่น้ำมหี และ (๕) แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหีไหลไปสู่สมุทร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖-๑๒๐/๖๕)

4.ปาจีนนินนสุตตปัญจกะ(ทุติยาทิ)[๔] ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยปาจีนนินนสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือน (๑) แม่น้ำยมุนา (๒) แม่น้ำอจิรวดี (๓) แม่น้ำสรภู (๔) แม่น้ำมหี และ (๕) แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหีไหลไปสู่ทิศปราจีน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๒๘-๑๓๒/๖๘)

ปาจีนนินนสูตร (ฉัฏฐ) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน (สูตรที่ ๖) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหีไหลไปสู่ทิศปราจีน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๖/๕๙)

ปาจีนวังสทายวัน : ป่าชื่อว่าปาจีนวังสะ อยู่ในแคว้นเจตี เมืองหลวงชื่อโสตถิวดี หรือ โสตถิยนคร เป็นที่อยู่อาศัยของพวกเจ้าที่มีพระนามว่าเจตี เป็นป่าที่พระผู้มีพระภาคเสด็จไปหลังจากตรัสธรรมมีกถาแก่พระภคุแล้ว

มาในปาจีนวังสทายคมนกถา กล่าวถึงป่าที่พระผู้มีพระภาคเสด็จไป ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระภคุผู้นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่สมควรดังนี้ว่า “ภิกษุเธอยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ บิณฑบาตไม่ลำบากหรือ” ท่านพระภคุกราบทูลว่า “ยังสบายดี พระพุทธเจ้าข้า ยังพอเป็นอยู่ได้พระพุทธเจ้าข้า และข้าพระองค์บิณฑบาตไม่ลำบาก พระพุทธเจ้าข้า” ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้ท่านพระภคุเห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติเร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้ว เสด็จลุกจากอาสนะ เสด็จไปทางปาจีนวังสทายวัน (วิ.ม.(ไทย)๕/๔๖๕/๓๕๖, วิ.ม.(ไทย)๕/๔๖๖/๓๖๕,ม.

อุป.(ไทย)๑๔/๒๓๘/๒๘๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๐/๒๗๘,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๕๕/๓๕๕, องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี)๓/๓๐/๒๔๙)

ปาจีนวังสะ, ภูเขา : ภูเขาชื่อปาจีนวังสะ เดิมชื่อภูเขาเวปุลละ เป็นภูเขาลูกหนึ่งในปัญหาคิริมหานคร ในกรุงราชคฤห์ อินเดีย

มาในเวปุลลปัพพตสูตร ว่าด้วยภูเขาเวปุลละ เรื่องภูเขามีชื่อลูกหนึ่งในปัญจคิริมหานรค ชื่อว่าเวปุลละ ความว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว ภูเขาเวปุลละนี้ได้ชื่อว่าปาจีนวังสะ สมัยนั้นหมู่มนุษย์ได้ชื่อว่าเผ่าติวรา มนุษย์เผ่าติวรามีอายุประมาณ ๔ หมื่นปี มนุษย์เผ่าติวราขึ้นภูเขาปาจีนวังสะใช้เวลา ๔ วัน ลงก็ใช้เวลา ๔ วัน สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ มีพระสาวกคู่หนึ่งเป็นคู่เลิศ คู่เจริญชื่อว่าวิธูระและสัญชีวะ (สำ.น.(ไทย)๑๖/๑๔๓/๒๓๐)

ปาจีนาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีนเป็นต้น มี ๔ ครั้ง ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปาจีนาทิสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีนเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ (๑) ปฐมปาจีนนินนสูตร (๒-๕) ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตจตุกกะ (๖) ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร (๗) ปฐมสมุททนินนสูตร (๘-๑๒) ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๒ สูตร ในคังคาเปยยาลวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๔๑-๕๕๒/๓๕๒)

2.ปาจีนาทิสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีนเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ (๑) ปฐมปาจีนนินนสูตร (๒-๕) ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตจตุกกะ (๖) ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร (๗) ปฐมสมุททนินนสูตร (๘-๑๒) ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๒ สูตร ในคังคาเปยยาลวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น (ส.ม.(ไทย) ๑๙/๕๙๗-๖๐๘/๓๕๗)

3.ปาจีนาทิสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีนเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ (๑) ปฐมปาจีนนินนสูตร (๒-๕) ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตจตุกกะ (๖) ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร (๗) ปฐมสมุททนินนสูตร (๘-๑๒) ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๒ สูตร ในคังคาเปยยาลวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวด

SAMPLE

ธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสัมมัปปธาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๖๕๑-๖๖๒/๓๖๐)

4.ปาจีนาทิสูตร[๙] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ (๑) ปฐมปาจีนนินนสูตร (๒-๕) ทุติยาทิปาจีนนินนสุตตจตุกกะ (๖) ฉัฏฐปาจีนนินนสูตร (๗) ปฐมสมุททนินนสูตร (๘-๑๒) ทุติยาทิสมุททนินนสุตตปัญจกะในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในคังคาเปยยาลวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นพละ ๕ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๗๕๙-๗๗๐/๓๗๓)

ป่าชัฏ : ป่าที่มีต้นไม้ขึ้นอยู่หนาแน่น โดยมากเป็นไม้เลื้อยและไม้หนาม เป็นที่บำเพ็ญตบะของผู้รักษาศีล สำรวมอินทรียสังวร มาในอุทุมพริกสูตร เรื่องการบำเพ็ญตบะอย่างแท้จริง ความว่า การที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ จะเป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการได้ ก็เพราะเขามีสิ่งที่กำลังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ โดยความเป็นผู้บำเพ็ญตบะ เขารักษาศีลให้ยิ่งไม่กลับมาเป็นคฤหัสถ์อีก เขาพักอยู่ ณ เสนาสนะเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขาซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ภิกษุนั้นประกอบด้วยอริยสีลขันธ์ อริยอินทรียสังวร และอริยสติสัมปชัญญะนี้แล้วพักอยู่ ณ เสนาสนะเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๐/๔๘, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๔/๔๓)

ป่าช้า : ป่าหรือที่ซึ่งจัดไว้เป็นที่ฝังหรือเผาศพ เป็นอสุภอารมณ์ของกรรมฐานเพื่อพิจารณาความไม่สวยไม่งามและแก้ปัญหาบุคคลผู้มีราคจริตเกินไป

มาในมหาสติปัฏฐานสูตร ว่าด้วยกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน กล่าวถึงหมวดป่าช้า ๙ หมวด ความว่า ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง (๑) ภิกษุเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้าซึ่งตายแล้ว ๑ วัน ตายแล้ว (๒) วัน หรือตายแล้ว ๓ วัน เป็นศพขึ้นอืด ศพเขียวคล้ำ ศพมี น้ำเหลืองเยิ้ม แม้ฉันใด ภิกษุนั้นนำกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบให้ เห็นว่า ‘ถึงกายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วง พ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้’ ฉันนั้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๙/๓๐๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗/๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๒/๑๐๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓/๑๖, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๖/๒๓,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๒๔/๒๑๖,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๔/๓๒๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙๕/๑๔๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๕/๑๒๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๓/๕๖๒)

ป่าช้าผีดิบ : ป่าที่น่ากลัว, ป่าไม่สะอาด, ป่ามีกลิ่นเหม็น อุปมานักบวชบางคน เป็นผู้ประกอบด้วยการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจไม่สะอาด

มาในกุลลเถรคาถา ภาษิตของพระกุลลเถระ พระกุลลเถระได้กล่าว ๖ คาถาไว้ดังนี้ว่า ท่าน ไปป่าช้าผีดิบ ได้เห็นซากศพหญิงที่ถูกทอดทิ้งไว้ในป่าช้า ทั้งถูก

หมู่หนอนบ่อนกัดกิน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุลละเอ๋ย เจ้าจงพิจารณาดูร่างกายที่กระสับกระส่าย ไม่สะอาด เปื่อยเน่า หลั่งของไม่สะอาดเข้าออก ที่พวกคนเขลาชื่นชมกันนัก เราใช้แว่นคือพระธรรมส่องดูร่างกายนี้ ซึ่งว่างเปล่าทั้งภายในและภายนอก เพื่อบรรลุญาณทัสสนะ คือปัญญาหยั่งรู้ด้วยการเห็นธรรม คือ บรรลุธรรมจักษุกล่าวคือมรรคญาณ ร่างกายของเรานี้ กับซากศพนั้น ก็เหมือนกัน ซากศพนั่นกับร่างกายของเรานี้ ก็เหมือนกัน ร่างกายนี้ ท่อนล่าง ท่อนบน ก็เหมือนกัน ท่อนบน ท่อนล่างก็เหมือนกัน (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓๙๓/๔๐๗,ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๓๙๕/๑๐๓)

ปาฏลิ, ต้นไม้ : ต้นแคฝอย ซึ่งเป็นต้นไม้ในสถานที่ตรัสรู้อันสูงสุดของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสีพุทธเจ้า

มาในสกิงสัมมัชชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสกิงสัมมัชชกเถระ กล่าวว่า ข้าพเจ้าได้เห็นต้นไม้อันเลิศชื่อว่าปาฏลิ (แคฝอย) ซึ่งเป็นต้นไม้เป็นสถานที่ตรัสรู้อันสูงสุด ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี แล้วทำใจให้เลื่อมใสในต้นไม้นั้น ข้าพเจ้าได้ถือเอาไม้กวาดมากวาดบริเวณที่ตรัสรู้ ได้ไหว้ต้นปาฏลิอันเป็นสถานที่ตรัสรู้นั้น ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในต้นปาฏลินั้น ประนมมือเหนือศีรษะ นมัสการต้นโพธิ์นั้นแล้วกลับไปยังกระท่อม ข้าพเจ้าเดินนึกถึงต้นไม้เป็นสถานที่ตรัสรู้ อันสูงสุดไปตามหนทางสัญจร งูเหลือมตัวร้ายกาจมีกำลังมากรัดข้าพเจ้า กรรมที่ข้าพเจ้าทำในเวลาใกล้ตาย ได้ทำให้ข้าพเจ้ายินดีด้วยผล(ของกรรมนั้น) งูเหลือมกลืนกินร่างข้าพเจ้า ข้าพเจ้า(ตายไปแล้ว)รื่นรมย์อยู่ในเทวโลก จิตของข้าพเจ้าไม่ขุ่นมัว บริสุทธิ์ผ่องใสในกาลทุกเมื่อ ข้าพเจ้าไม่รู้จักลูกศรคือความเศร้าโศก (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑/๓๑)

ปาฏลิคาม, ชาว : ชื่อของหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านหมู่นี้ได้ถวายอาคารให้เป็นประทับของพระผู้มีพระภาคเมื่อครั้งพระองค์เสด็จมายังหมู่นี้และพระองค์ได้แสดงธรรมมีกถาแก่ชาวบ้านนี้

มาในปาฏลิคามวัตถุ ว่าด้วยชาวปาฏลิคามถวายที่พัก เรื่องทรงรับอาคารพักแรม ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ตามพระอัธยาศัยแล้วเสด็จไปทางปาฏลิคามพร้อมด้วยภิกษุจำนวน ๑,๒๕๐ รูป สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามลำดับ จนถึงปาฏลิคาม อุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลิคามได้ทราบข่าวว่า “พระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึงปาฏลิคามแล้ว” จึงพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้อุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลิคามเห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้

SAMPLE

สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา อุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลิคามผู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคชี้แจงให้เห็นชัดชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์โปรดรับอาคารที่พักของพวกข้าพระองค์เถิด พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคทรงรับโดยดุษณีภาพ (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๘๕/๙๗, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๘/๙๒, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๖/๓๓๑)

ปาฏลิคามิยสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุบาสกชาวปาฏลิคาม พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จจาริกมาถึงปาฏลิคาม แควันมคธ ในเวลาเช้าได้เสด็จเข้าสู่อาคาร ที่พักกลางหมู่บ้านปาฏลิคามตามคำอาราธนาของพวกอุบาสก ชาวบ้านปาฏลิคาม ได้ทรงแสดงโทษแห่งศีลวิบัติ ๕ ประการ และอานิสงส์แห่งศีลสมบัติ ๕ ประการ (ดูรายละเอียดหน้า ๓๓๒) ต่อมาภายหลังได้เสด็จไปยังที่พักของสุนีธะและวัสสการะมหาอำมาตย์ ตามคำกราบทูลอาราธนาเพื่อทรงรับภัตตาหาร ทรงอนุโมทนาว่าบัณฑิตผู้เลี้ยงดูท่านผู้มีศีล สำรวม ประพฤติพรหมจรรย์ อุทิศทักษิณาแก่เหล่า เทวดาในสถานที่ที่ตนอยู่ ย่อมประสพความเจริญทุกเมื่อ จากนั้นจึงเสด็จกลับ ขณะที่เสด็จกลับนั้นได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่คนกำลังข้ามฟากด้วยเรือ แพ หรือทุ่น ทรงเปล่งอุทานว่า นักปราชญ์ทั้งหลายคือพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวก ผู้มีอริยมัคคญาณ ย่อมข้ามถึงฝั่งโน้นคือนิพพานได้โดยมิต้องใช้เรือ แพ หรือทุ่น แต่คนอีกพวกหนึ่งกำลังสาละวนผูกแพหรือทุ่นอยู่ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๑)

ปาฏลิปุตตเปตวัตถุ : เรื่องหญิงชาวเมืองปาฏลีบุตรสนทนากับเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วของพ่อค้าคนหนึ่งในกลุ่มพ่อค้า ชาวเมืองสาวัตถีและปาฏลีบุตรผู้เดินทางเรือไปค้าขายยังสุวรรณภูมิ พ่อค้าคนนั้นเป็นอุบาสก ได้ทำบุญกุศลไว้มาก ขณะเดินทาง เขาได้ล้มป่วยแล้วตายไป แต่ด้วยจิตผูกพันอยู่กับหญิงคนหนึ่งในคณะ จึงได้เกิดเป็นเวมานิกเปรตอยู่ในมหาสมุทร และทำให้เรือหยุด พวกคนเรือเชื่อว่าเพราะมีตัวกาพกิณีอยู่ในเรือ จึงจับฉลากกัน เวมานิกเปรตบันดาลให้หญิงคนนั้นจับได้ฉลากกาพกิณี นางจึงถูกทิ้งน้ำ เวมานิกเปรตช่วยนางไว้และนำไปอยู่ในวิมานของตนเป็นเวลา ๑ ปี ในที่สุดนางขอให้ส่งกลับเมืองปาฏลีบุตร (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๙๓/๒๙๗)

ปาฏลิปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปาฏลิปุปผิยเถระ ๒ มีชื่อเหมือนกัน ๒ เรื่อง แต่คนละองค์กัน กล่าวคือ

1.รูปที่ ๑ ° ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายดอกแคฝอยแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น

ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ. อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๒๒๑)

2.รูปที่ ๒[๒] ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายดอกแคฝอยแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ. อป.(ไทย) ๓๒/๖/๕๕๒)

ปาฏลิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า ที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวว่า “พระสมณโคดมทรงรู้จักมารยา” นั้น เป็นความจริงหรือไม่ ตรัสตอบว่า เป็นความจริง ทรงอธิบายว่า คำว่า “รู้จักมารยา” มีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า “มีมารยา” โดยทรงยกตัวอย่างประกอบว่า ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะรู้จักทหารผมยาวชาวโกพิยะดีว่าเป็นคนทุศีล เป็นคนเลว แต่ผู้ใหญ่บ้านก็พูดไม่ได้ว่า ทหารผมยาวเป็นคนทุศีล ส่วนผู้ใหญ่บ้านไม่ใช่คนทุศีล ทรงอธิบายต่อไปว่า ทรงรู้ชัดอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ผลของอกุศลกรรมบถเหล่านั้น และทรงรู้ข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้ผู้มีอกุศลกรรมบถเหล่านั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ทรงแสดงว่า สมณพราหมณ์ผู้มีทิฏฐิว่า “ผู้ฆ่าสัตว์ ผู้ลักทรัพย์ ผู้ประพฤติผิดในกาม และผู้พูดเท็จ ทั้งหมดเสวยทุกขโทมนัสในปัจจุบัน ชื่อว่าเป็นผู้พูดเท็จ เพราะผู้ฆ่าสัตว์ ผู้ลักทรัพย์ ผู้ประพฤติผิดในกาม และผู้พูดเท็จ บางคนได้รับพระราชทาน รางวัลอย่างดี มีสุข แต่บางคนได้รับพระราชอาชญา มีทุกข์ ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะกราบทูลว่า มีศาสดา ๔ จำพวกมาพักที่บ้านพัก คือ (๑) ผู้มีทิฏฐิว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล (๒) ผู้มีทิฏฐิว่า ทานมีผล (๓) ผู้มีทิฏฐิว่า บาป บุญไม่มี (๔) ผู้มีทิฏฐิว่า บาป บุญมี แล้วทูลถามว่า ผู้ใดพูดจริง ผู้ใดพูดเท็จ ตรัสตอบว่า สงสัยในสิ่งที่ควรสงสัย แล้วทรงแนะนำวิธีละความสงสัย คือให้ปฏิบัติธรรมสมาธิ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๐)

ปาฏลิยะ, ผู้ใหญ่บ้าน : ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะ เป็นนิคมของชาวโกพิยะชื่ออุตตระ ในแคว้นโกพิยะ ผู้ใหญ่บ้านรู้จักทหารชาวโกพิยะที่ทุศีล มีธรรมเลว แต่ผู้ใหญ่ไม่ใช่ผู้ทุศีล ไม่มีธรรมอันเลวมาในปาฏลิยสูตร เรื่องผู้ใหญ่บ้านปาฏลิยะที่เข้าใจตนเองผิดว่ารู้จักทหาร ความว่า เมื่อพระผู้มีภาคตรัสถามว่า “ผู้ใหญ่บ้าน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ท่านรู้จักพวกทหารผมยาวในนิคมของชาวโกพิยะว่ามีศีลหรือทุศีล” หรือ “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้จักพวกทหารผมยาวชาวโกพิยะว่า ทุศีลมีธรรมเลวทราม และพวกทหารผมยาวชาวโกพิยะเป็นพวกหนึ่งในบรรดาผู้ทุศีล “ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใดพึงกล่าวว่า ‘ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะรู้จักพวก

ทหารผมยาวชาวโกพิยะว่าทุศีล มีธรรมเลวทราม แม้ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะก็ทุศีล มีธรรมเลวทราม' ผู้นั้นเมื่อกล่าว ชื่อว่ากล่าวถูกหรือ" "กล่าวไม่ถูก พระพุทธเจ้าข้า พวกทหารผมยาวชาวโกพิยะเป็นพวกหนึ่ง ข้าพระองค์ก็เป็นอีกพวกหนึ่ง พวกทหารผมยาวชาวโกพิยะ มีธรรมอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์ก็มีธรรมอีกอย่างหนึ่ง" "ผู้ใหญ่บ้าน ที่จริงท่านเองจักกล่าวไม่ได้ว่า 'ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะรู้จักพวกทหารผมยาวชาวโกพิยะว่าทุศีล มีธรรมเลวทราม แต่ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะไม่ใช่ผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม' เพราะฉะนั้นตถาคตก็จักกล่าวไม่ได้ว่า 'ตถาคตรู้จักมารยาแต่ตถาคตไม่ใช่ผู้มีมารยา' เรารู้ชัดมารยา ผลของมารยา และข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้มีมารยาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๖๕/๔๓๐)

ปาฏลีบุตร, กรุง : ชื่อเมืองหลวงของแคว้นมคธ อยู่ในกรุงราชคฤห์ สร้างโดยพระเจ้าอชาตศัตรู เป็นที่ทำสังคายนาครั้งที่สามซึ่งมีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้อุปถัมภ์

มาในสุนีธวัสสการวัตถุ ว่าด้วยมหาอมาตย์สุนีธะและวัสสการะ เรื่องพุทธทำนายเกี่ยวกับนครปาฏลีบุตร สมัยนั้น สุนีธะและวัสสการะผู้เป็นมหาอมาตย์แห่งมคธรัฐ กำลังสร้างเมืองที่ปาฏลิคามเพื่อป้องกันพวกวัชชี พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า อานนท์ ตลอดพื้นที่อันเป็นย่านชุมชนแห่งอารยชนและเป็นทางค้าขาย นครนี้จะเป็นนครชั้นเอก เป็นทำเลค้าขาย ชื่อปาฏลีบุตร และนครปาฏลีบุตรจะเกิดอันตราย ๓ อย่าง คือ อัคคีภัย อุทกภัย หรือการแตกความสามัคคีภายในกลุ่ม" ครั้งนั้น สุนีธะและวัสสการะผู้เป็นมหาอมาตย์แห่งมคธรัฐพากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า "ขอพระโคดมผู้เจริญพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์โปรดรับภัตตาหารของพวกข้าพระองค์เพื่อเจริญกุศลในวันนี้เถิด" เมื่อพระองค์รับและเสวยแล้ว ตรัสอนุโมทนาว่า "บัณฑิตอยู่ในที่ใด ครั้นเลี้ยงดูท่านผู้มีศีล ผู้สำรวมประพฤติพรหมจรรย์ในที่ที่ตนอยู่นั้นพึงอุทิศทักษิณาแก่เหล่าทวยเทพผู้สถิตอยู่ในที่นั้น ทวยเทพเหล่านั้นอันเขาบูชาแล้วย่อมบูชาตอบ อันเขานับถือแล้วย่อมนับถือตอบจากนั้นย่อมอนุเคราะห์บัณฑิตนั้นเป็นการตอบแทน ดุจมารดาอนุเคราะห์บุตรผู้เกิดแต่อก ดังนั้น ผู้ที่ทวยเทพอนุเคราะห์แล้วย่อมพบเห็นแต่สิ่งที่เจริญทุกเมื่อ" (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๘๖/๑๐๑, วิ.ม.(ไทย)๕/๓๖๓/๒๓๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๒/๙๕, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๒/๙๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘/๒๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๘๗/๒๔๕,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๓๔/๓๗๖,ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๕๓/๑๔๓)

ปาฏิกบุตร, นักบวชเปลือย : นักบวชเปลือยชื่อว่าปาฏิกบุตร อยู่ในวัชชีคาม กรุงเวสาลี มักอวดอ้างเรื่องลาภ ยศ ปาฏิหาริย์ ท้าทายพระผู้มีพระภาคแสดงปาฏิหาริย์ ซึ่ง

ตนเองให้แสดงให้เป็นทวีคูณ ตายในป่าช้าภายใน ๗ วันมาในปาฏิกสูตร เรื่อง นักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภัคควะ ว่า สมัยหนึ่ง เรา อยู่ที่กูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลีนั้น สมัยนั้น นักบวชเปลือยชื่อ ปาฏิกบุตรอาศัยอยู่ที่วัชชีคาม เขตกรุงเวสาลี ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภและถึง ความเป็นผู้เลิศด้วยยศ เขาชอบพูดอวดในบริษัท ว่า 'พระสมณะโคดมเป็นญาณ วาท เราก็เป็นญาณวาทด้วย ผู้เป็นญาณวาทควรจะแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อัน เหนือธรรมดาของมนุษย์กับผู้เป็นญาณวาทด้วยกัน ขอให้พระสมณะโคดมเสด็จ มาครึ่งทาง แม้เราก็จะไปครึ่งทาง ณ ที่พบกันนั้น เราทั้งสองพึงแสดง อิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดา ของมนุษย์ด้วยกัน ถ้าพระสมณะโคดมจักทรง แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจักแสดง ๒ อย่าง ถ้าพระสมณะโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ๒ อย่าง เราจักแสดง ๔ อย่าง ถ้าพระสมณะโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อัน เหนือธรรมดาของมนุษย์ ๔ อย่าง เราจักแสดง ๘ อย่าง พระสมณโคดมจักทรง แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์มากเท่าใด ๆ ก็ตาม เราจัก แสดงให้มากกว่านั้นเป็นทวีคูณ' (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕/๑๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖/ ๑๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐/๑๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐/๒๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒/๒๕)

ปาฏิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร พระผู้มีพระภาคจะเสด็จเข้าไป บิณฑบาตในอนุปิยนิคม แต่ทรงเห็นว่า ยังเช้าอยู่ จึงเสด็จเข้าไปในอารามของ ภัคควโคตรปริพาชก ทรงได้รับการต้อนรับจากภัคควโคตรปริพาชกเป็นอย่างดี ครั้นประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดถวายแล้ว ภัคควโคตรปริพาชกกราบทูลว่า เมื่อหลายวันมาแล้ว เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรมาหาและบอกว่า ได้ลาสิกขาแล้ว ไม่อยู่อุทิศพระผู้มีพระภาคต่อไปแล้ว จึงทูลถามว่า เรื่องนี้เป็นความจริงหรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เป็นความจริง แล้วตรัสเล่าให้ฟังว่า เมื่อหลาย วันมาแล้ว เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรมาเฝ้าทูลลาสิกขาว่า บัดนี้ ตนขอบอกคืน พระผู้มีพระภาค จะไม่อยู่อุทิศพระผู้มีพระภาคอีกต่อไปโดยอ้างเหตุผล ๒ ประการ คือ (๑) เพราะพระองค์ไม่ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ดู (๒) เพราะไม่ ทรงประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก

ทรงเล่าว่า ทรงโต้ตอบกับเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ดังนี้

๑. ในเรื่องการบอกคืน ไม่อยู่อุทิศพระองค์ ทรงย้อนถามว่า ทรงเคย ขอร้องให้มาอยู่อุทิศพระองค์หรือ เขาทูลตอบว่า ไม่ทรงขอร้อง ตรัสสรุปว่า เมื่อ ไม่ทรงขอร้อง ก็ไม่ใช่เรื่องที่ใครจะบอกคืนใคร

๒. ในเรื่องการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ทรงย้อนถามว่า ทรงเคยให้คำมั่น สัญญาไว้หรือว่า ถ้าเจ้าสุนักขัตตะมาอยู่อุทิศพระองค์ พระองค์จะทรงแสดง

SAMPLE

อิทธิปาฏิหาริย์ให้ดู หรือเจ้าสุนักขัตตะเคยขอคำมั่นสัญญาไว้ว่า ตนจะมาอยู่กับพระองค์ ถ้าพระองค์ จะทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ดู เขาทูลตอบว่า พระองค์มิได้ทรงให้คำมั่นสัญญาไว้ ทั้งตนก็มิได้ขอคำมั่นสัญญาไว้ ตรัสสรุปว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็มิใช่เรื่องที่ใครจะบอก คืนใคร

ตรัสถามต่อไปว่า พระธรรมที่ทรงสอนไว้ ทำให้ผู้ปฏิบัติตามพ้นทุกข์ได้หรือไม่ ทูลตอบว่า พ้นทุกข์ได้ ตรัสถามว่า การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์หรือไม่แสดง จะช่วย ให้พ้นทุกข์หรือไม่ให้พ้นทุกข์ได้หรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่ช่วย ทรงสรุปว่า การแสดง อิทธิปาฏิหาริย์ก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร

๓. ในเรื่องการประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ทรงย้อนถามทำนองเดียวกับเรื่องการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ และเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ก็ทูลตอบทำนองเดียวกัน

ตรัสเล่าต่อไปว่า พระองค์ทรงเตือนสติเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรว่า เคยเที่ยวประกาศพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ในวัชชีคามไว้อย่างไร ไม่กลัวประชาชนด่าว่า เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์จึงลาสิกขาหรือ เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรโกรธ จึงหนีไป

ตรัสเล่าย้อนขึ้นไปว่า ความจริง ในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์นั้น พระองค์ทรงแสดงให้เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ดูแล้วถึง ๓ ครั้ง ขณะเจ้าสุนักขัตตะยังเป็นภิกษุทำหน้าที่อุปัฏฐากพระองค์ คือ

ทรงพยากรณ์ความเป็นไปของนักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะ นักบวชเปลือย ชื่อกพารมัชฌกะ และนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตรซึ่งล้วนเป็นผู้ที่เจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรนั้นถือว่าเป็นพระอรหันต์ชั้นดี เมื่อทรงนำเรื่องเหล่านั้นตรัสถามเจ้า สุนักขัตตะว่า พระองค์ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ดูแล้วหรือไม่ เจ้าสุนักขัตตะก็ทูล รับว่าทรงแสดงแล้ว พระองค์จึงทรงประณามว่า คำกล่าวอ้างในการบอกลาสิกขา ของเจ้าสุนักขัตตะ เป็นการพูดเท็จ ทำให้เจ้าสุนักขัตตะโกรธมาก จึงหนีไป

ส่วนเรื่องทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกนั้น ตรัสเล่าให้ภัคควโคตรปริพาชกฟังว่า พระองค์ทรงรู้เรื่องนี้ดีว่าสมณพราหมณ์ผู้บัญญัติทฤษฎีเรื่องนี้อาศัยเหตุอะไร และทรงรู้ยิ่งไปกว่านั้น จึงไม่ทรงยึดมั่นถือมั่น เพราะไม่ทรงยึดมั่นถือมั่น จึงทรงหลุดพ้นจากวัฏฏะได้ แล้วตรัสเล่าความเป็นมาของทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ของสมณพราหมณ์ ๔ จำพวกโดยละเอียด เมื่อตรัสเล่าจบ ภัคควโคตรปริพาชก ประกาศความเลื่อมใสและชื่นชมพระพุทธภาษิตนั้น(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑/๑)

SAMPLE

ปาฏิกาชีวกวัตถุ :เรื่องอาชีวกชื่อปาฏิกะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อุบาสิกาผู้รับใช้อาชีวกชื่อปาฏิกะว่า บุคคลไม่พึงใส่ใจถ้อยคำแสลงหูของคนอื่นไม่พึงเพ่งเล็งกิจที่คนอื่นทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำ แต่พึงตรวจดูกิจที่ตนทำแล้วและยังไม่ได้ทำเท่านั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๕๐/๔๒)

ปาฏิเทสนียะ, อาบัติ : อาบัติที่ต้องแสดงคืน, ชื่ออาบัติประเภทเล็กน้อย มี ๔ ข้อ เกี่ยวกับการรับอาหารมาฉันของภิกษุ มาในปาฏิเทสนียกัณฑ์ สิกขาบทที่ ๑ แห่งปาฏิเทสนียะ ห้ามรับของเคี้ยวของฉันจากมือนางภิกษุณีมาฉัน สิกขาบทที่ ๒ ให้ไล่นางภิกษุณีที่มายุ่งให้ เขาถวายอาหารซึ่งภิกษุณีนั้นเลือกถวายแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ทำให้ฉันไม่ สะดวกใจ สิกขาบทที่ ๓ ห้ามรับอาหารในสกุลที่สงฆ์สมมติว่าเป็นเสขะ คือสกุลบางสกุลเลื่อมใสในพระสงฆ์ถวายของเคี้ยวของกินหมดบางครั้ง ตัวเองถึงอด สิกขาบทที่ ๔ ห้ามรับอาหารที่เขาไม่ได้จัดไว้ก่อนเมื่ออยู่ป่า อีกนัยหนึ่ง ภิกษุหรือภิกษุณีบางรูปเข้าไปตั้งสัญญาในอาบัติปาฏิเทสนียะทั้งหลายว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้า การเข้าไปตั้งสัญญาของภิกษุหรือภิกษุณีนั้นพึงหวังได้ว่า 'ผู้ยังไม่ต้องอาบัติปาฏิเทสนียะก็จักไม่ต้อง หรือ ผู้ต้องแล้วจักทำคืนตามสมควรแก่ธรรม' (วิ.จู.(ไทย)๖/๒๐๑/๓๑๖, วิ.จู.(ไทย)๖/๒๐๑/๓๑๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๔/๓๖๓)

ปาฏิปทิกภัต : ภัตตาหารที่ถวายในวันแรม ๑ ค่ำ

มาในปณามิตกถาเรื่องนิสสัยสี่ของบรรพชิตเรื่องอาหารบิณฑบาตความว่า บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิต ยังมีอติเรกลาภที่จะได้รับอีกด้วย คือ สังฆภัตอุทเทสภัต นิมันตนภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปทิกภัต (วิ.ม.(ไทย)๔/๗๓/๑๐๑, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๒๘/๑๙๗, วิ.จุ.(ไทย)๗/๓๒๕/๑๕๔, สารตฺถ.ฏีกา ๓/๗๑-๗๓/๒๘๕)

ปาฏิปุคคลิก : ถวายทานเจาะจงภิกษุ หรือเป็นรายบุคคล

มาในทักขิณาวิภังคสูตร เรื่องการถวายทักษิณาเป็นปาฏิปุคคลิก ความว่า ทักษิณาเป็นปาฏิปุคคลิก การถวายทานเจาะจงบุคคลมี ๑๔ ประการ คือ (๑) บุคคลย่อมถวายทานในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ (๒) บุคคลย่อมถวายทานในพระปัจเจกพุทธะ (๓) บุคคลย่อมถวายทานในพระสาวกของตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์ (๔) บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล (๕) บุคคลย่อมถวายทานในพระอนาคามี นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคลิก (๖) บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล (๗) บุคคลย่อมถวายทานในพระสกทาคามี (๘) บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อ

SAMPLE

ทำให้แจ้งสกทาคามิผล (๙) บุคคลย่อมถวายทานในพระโสดาบัน (๑๐) บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล (๑๑) บุคคลย่อมถวายทานในบุคคลภายนอกศาสนาผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลายแล้ว (๑๒) บุคคลย่อมให้ทานในปุถุชนผู้มีศีล (๑๓) บุคคลย่อมให้ทานในปุถุชนผู้ทุศีล (๑๔) บุคคลย่อมให้ทานในสัตว์ดิรัจฉาน ในทักษิณาปาฏิปุคคลิก ๑๔ ประการนั้น บุคคลให้ทานในสัตว์ดิรัจฉานแล้ว พึงหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ ๑๐๐ อัตภาพ ให้ทานในปุถุชนผู้ทุศีลแล้วพึงหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ ๑,๐๐๐ อัตภาพ ให้ทานในปุถุชนผู้มีศีลแล้วพึงหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ ๑๐๐,๐๐๐ อัตภาพ (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๗๙/๔๒๗)

ปาฏิปุคคลิกทาน : ทานที่ถวายเฉพาะเจาะจงแก่บุคคล ไม่ใช่แก่สงฆ์ เพราะกาลข้างหน้าจะมีแต่ผู้ทุศีลมาในทักขิณาวิภังคสูตร การถวายทานเจาะจงแก่บุคคล ความว่า ในอนาคตกาล จักมีแต่เหล่าโคตรภูภิกษุ มีผ้ากาสาวะพันคอเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ชนทั้งหลายจักถวายทานเจาะจงพระสงฆ์ได้ในภิกษุผู้ทุศีลเหล่านั้น แม้ในเวลานั้น เราก็ยังกล่าวทักษิณาที่ถวายในสงฆ์ว่า มีอานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ แต่ว่าเราไม่กล่าวปาฏิปุคคลิกทานว่า มีผลมากกว่าทักษิณาที่ถวายในสงฆ์โดยปริยายไร ๆ เลย (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๘๐/๔๓๐)

ปาฏิโภคสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ไม่มีใครประกันได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ไม่มีใครเลย ไม่ว่าจะเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆในโลก ที่จะประกันได้ ๔ คือ (๑) ความแก่ ไม่มีใครประกันได้ว่า ไม่แก่ (๒) ความเจ็บ ไม่มีใครประกันได้ว่า ไม่เจ็บ (๓) ความตาย ไม่มีใครประกันได้ว่า ไม่ตาย (๔) ผลแห่งกรรมชั่ว ไม่มีใครประกันได้ว่า ไม่บังเกิดผล (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๒/๒๕๘)

ปาฏิหาริย์ : แสดงฤทธิ์ กระทำที่ให้เห็นเป็นอัศจรรย์ ให้เกิดผลเป็นอัศจรรย์ ที่เหนือมนุษย์ธรรมดาจะทำได้ ด้วยการเหาะ การเดินอากาศ เกวัฏฏสูตร เรื่อง ปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เกวัฏฏะ เราทำให้แจ้งปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วจึงได้ประกาศให้รู้กัน ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างคืออะไรบ้าง คือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทสนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์ อิทธิปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์ อาเทสนาปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือการทายใจ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คืออนุศาสนี (ที.สี.(ไทย)๙/๔๘๓/๒๑๔, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๘/๑๑๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๕,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๖/๓๗๓ ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๔/๑๓๓, ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๔/๗๐๗)

SAMPLE

ปาฏิหาริยกถา : กถาว่าด้วยปาฏิหาริย์ แบ่งเป็นอุทเทสและ นิทเทสอย่างละ ๑ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ท่านพระสารีบุตรนำพระพุทธพจน์ที่มีเนื้อหาประกอบด้วยส่วนที่เป็นอุทเทสและส่วนที่เป็นนิทเทส มาแสดงไว้ ดังนี้

อุทเทส

ภิกษุทั้งหลาย ปาฏิหาริย์ ๓ ประการนี้ ปาฏิหาริย์ ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์) (๒) อาเทสนาปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คือการทายใจ) (๓) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คือสอนให้เห็นจริง)

นิทเทส

๑. คำปุจฉาว่า "ภิกษุทั้งหลาย อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นอย่างไร" คำวิสัชนาว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏก็ได้ แสดงให้หายไปก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

๒. คำปุจฉาว่า "ภิกษุทั้งหลาย อาเทสนาปาฏิหาริย์ เป็นอย่างไร" คำวิสัชนา ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทายใจตามเหตุที่กำหนดว่า "ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของ ท่านเป็นเช่นนี้บ้าง ใจของท่านเป็นดังนี้บ้าง" ฯลฯ

๓. คำปุจฉาว่า "ภิกษุทั้งหลาย อนุสาสนีปาฏิหาริย์ เป็นอย่างไร" คำวิสัชนา ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พร่ำสอนอย่างนี้ว่า "จงตรึกตรองอย่างนี้ อย่าตรึกตรอง อย่างนั้น จงมนสิการอย่างนี้ อย่ามนสิการอย่างนั้น จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้ อยู่เถิด"

ลำดับต่อไป ท่านนำธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ (ภาวนาหมวดที่ ๕ แห่งญาณกถา มหาวรรค) มาจำแนกปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ ประการนี้ แบ่งเป็น ๒ นัย คือ

นัยที่ ๑ ท่านนำธรรม ๓๗ คู่นั้นมาจำแนกด้วยปาฏิหาริย์ ๓ ประการนี้ เช่น เนกขัมมะย่อมสำเร็จ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ เนกขัมมะย่อมกำจัดกามฉันทะ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าปาฏิหาริย์

ชนเหล่าใดประกอบด้วยเนกขัมมะนั้น ชนเหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้มีจิตหมดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัว เพราะเหตุนั้น เนกขัมมะจึงชื่อว่าอาเทสนาปาฏิหาริย์

เนกขัมมะนั้นบุคคลพึงปฏิบัติอย่างนี้ พึงเจริญอย่างนี้ พึงทำให้มากอย่างนี้ พึงตั้งสติที่เป็นธรรมสมควรแก่เนกขัมมะนั้นไว้ให้มั่นอย่างนี้ เพราะเหตุนั้น เนกขัมมะ จึงชื่อว่าอนุสาสนีปาฏิหาริย์

นัยที่ ๒ ท่านนำธรรม ๓๗ คู่นั้นมาจำแนกอิทธิปาฏิหาริย์ เช่น เนกขัมมะย่อมสำเร็จ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอิทธิ เนกขัมมะย่อมกำจัดกามฉันทะ เพราะ

เหตุนั้น จึงชื่อว่าปาฏิหาริย์ อิทธิและปาฏิหาริย์ นี้เรียกว่าอิทธิปาฏิหาริย์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๕๘๗)

ปาฏิหาริยปักษ์ : ปักษ์แห่งการรักษาอุโบสถที่พึงหวนกลับไปนำมารักษาซ้ำทุก ๆ ปี เรียกตามกำหนดระยะเวลาที่ตั้งไว้รักษาประจำปี หรืออุโบสถที่รักษาประจำตลอด ๓ เดือน ภายในพรรษา ถ้าไม่อาจรักษา ๓ เดือนได้ก็รักษา ๑ เดือน ในระหว่างวันปวารณาทั้งสอง หรือถ้าไม่อาจรักษาได้ถึง ๑ เดือน ก็รักษาตลอด ครึ่งเดือน ตั้งแต่วันปวารณาต้น สามารถป้องกันยักขภัยได้ เรียกอย่างว่าปาฏิหาริยอุโบสถ

มาในสานุสูตร เรื่องสามเณรสานุ ความว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น บุตรของอุบาสิกาคนหนึ่งชื่อสานุถูกยักษ์เข้าสิง อุบาสิกานั้นได้คร่ำครวญกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า ฉันได้สดับคำของพระอรหันต์ทั้งหลายว่า 'ชนเหล่าใดเข้าอยู่จำอุโบสถอันประกอบ ด้วยองค์ ๘ ประการด้วยดี ตลอดดิถีที่ ๑๔ ที่ ๑๕ และที่ ๘ แห่งปักษ์ ทั้งตลอดปาฏิหาริยปักษ์ ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ ยักษ์ทั้งหลายย่อมเข้าสิงชนเหล่านั้นไม่ได้' เป็นการถูกต้องแล้ว (สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๙/๓๔๒, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๘/๑๙๗, ๒๕/๔๐๕/๕๙๓, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๑/๕๕๙, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๑๕/๔๔๑, องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๘/๑๓๙)

ปาฏิหีรสัญญกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปาฏิหีรสัญญกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้เลื่อมใสในปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๖/๖๒)

ปาเจยยกภิกขุวัตถุ :เรื่องภิกษุชาวเมืองปาฐา พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า วิญญูชน แม้จะอยู่ใกล้บัณฑิตเพียงชั่วครู่ ก็รู้แจ้งธรรมได้ฉับพลัน เหมือนลิ้นรู้รสแกง ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๕/๔๗)

ปาเจยยะ, ภิกษุ : พระภิกษุผู้อยู่จำพรรษาในเมืองปาเจยยะหรือภิกษุชาวเมืองปาเจยยะ เมืองนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกแคว้นโกศล คำว่า "ปาเจยยกะ" เป็นชื่อของพระภัททวัคคีย์เถระ ทั้งหลายซึ่งเป็นพี่น้องร่วมบิดาเดียวกับพระเจ้าโกศล ในบรรดาท่านเหล่านั้น ผู้เป็นพี่ใหญ่ เป็นพระอนาคามีคนที่เป็นน้องสุดท้อง เป็นพระโสดาบัน ไม่มีใครเป็นพระอรหันต์หรือปุถุชน วินัยอรรถกถา ใช้คำว่า "ปาเวยยกะ" ก็มี

อธิบาย มาในกฐินขันธกะ ว่าด้วยทรงอนุญาตให้กรานกฐิน แก่ภิกษุชาวเมืองปาเจยยะ ๓๐ รูป ความว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นภิกษุชาวเมืองปาเจยยะทั้งหมดถืออารัญญิกธุดงค์ ถือปิณฑปาติกธุดงค์และถือเตจี

SAMPLE

วริกธุดงค์ เดินทางมากรุงสาวัตถีเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่อใกล้วันเข้าพรรษา ไม่สามารถจะเดินทางไปให้ทันวันเข้าพรรษาในกรุงสาวัตถีได้ จึงเข้าพรรษาในเมืองสาเกตระหว่างทาง ภิกษุชาวเมืองปาเจยยะเหล่านั้นมีใจรัญจวน อยู่จำพรรษาด้วยคิดว่า “พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ใกล้ ๆ พวกเราห่างเพียง ๖ โยชน์ แต่พวกเราก็ไม่ได้เฝ้าพระองค์” ครั้นล่วงไตรมาส ภิกษุเหล่านั้นออกพรรษาแล้ว เมื่อปวารณาแล้ว ฝนยังตกชุกอยู่ พื้นแผ่นดินชุ่มชื้นไปด้วยน้ำ เป็นหล่มเลน พวกเธอมีจีวรชุ่มชื้นด้วยน้ำเหน็ดเหนื่อย เดินทางเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค นั่ง ณ ที่สมควร การที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสนทนาปราศรัยกับภิกษุอาคันตุกะทั้งหลาย นั่นเป็นพุทธประเพณี ดังนั้นพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุแล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาแล้วกรานกฐิน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้กรานกฐินแล้วจะได้อานิสงส์ ๕ อย่าง คือ (๑) เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา (๒) ไม่ต้องถือไตรจีวรไปครบสำรับ (๓) ฉันคณโภชนะได้ (๔) ทรงอติเรกจีวรไว้ได้ตามต้องการ (๕) พวกเธอจะได้จีวรที่เกิดขึ้นในที่นั้น (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๐๖/๑๔๕,(วิ.ม.(ไทย)๕/๓๐๖/๑๔๖,วิ.จุ.(ไทย)๗/๔๕๐/๔๐๐,วิ.จุ.(ไทย)๗/๔๕๐/๔๐๑,วิ.จุ.(ไทย)๗/๔๕๖/๔๑๒, วิ.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๑)

ปาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์,พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยหลาวเสียบสัตว์ มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรมกล่าวคือ

1.ปาณสูตร[๑]พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุต้องอาศัยศีลจึงจะเจริญโพชฌงค์ ๗ ได้ เหมือนสัตว์ต้องอาศัยแผ่นดินจึงสำเร็จอิริยาบถได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๒/๑๒๖)

2.ปาณสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยหลาวเสียบสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การนำหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้และใบไม้ ในชมพูทวีปมาทำเป็นหลาวเสียบสัตว์ขนาดใหญ่ กลาง เล็กในมหาสมุทร สัตว์ขนาดเขื่อง(ขนาดใหญ่และขนาดกลาง) ยังไม่ทันหมด หญ้าเป็นต้นเหล่านั้นย่อมจะหมดสิ้นไปก่อน การเสียบสัตว์ขนาดเล็กมิใช่ทำได้ง่าย ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมาทิฏฐิหลุดพ้นจากอบายที่ใหญ่ได้แล้ว จึงจะรู้ชัดอริยสัจ ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๖/๖๑๖)

ปาณ-อปาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยการฆ่าสัตว์-การไม่ฆ่าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ รรม ๓ ประการ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้ฆ่าสัตว์ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ (๓) เป็นผู้พอใจการฆ่าสัตว์

SAMPLE

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้

บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (๓) เป็นผู้พอใจการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๕)

ปาณะ : สัตว์ที่มี ๑ อินทรีย์ หรือ ๒ อินทรีย์เป็นต้น ลมหายใจ สัตว์ที่ยังลมปราน ยังมีชีวิต ยังไม่ตายอธิบาย เรื่องเกี่ยวกับนัตถิกวาทะของครูมักขลิโคศาล ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ครูมักขลิได้เข้าหา โคศาลถึงที่อยู่ เจรจาปราศรัยกันพอคุ้นเคยดี ได้นั่งลงถามครูมักขลิโคศาล ว่า ‘ท่านโคศาล อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ คือ ฯลฯ ท่านโคศาลจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่’ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามอย่างนี้ ครูมักขลิ โคศาล ตอบว่า ‘มหาบพิตร ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เอง ไม่ใช่เพราะการกระทำของตนและไม่ใช่เพราะการกระทำของผู้อื่น ไม่ใช่เพราะการกระทำของมนุษย์ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีความสามารถของมนุษย์ ไม่มีความพยายามของมนุษย์ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะ ทั้งปวงล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน ย่อมเสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๐/๑๐๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๗/๒๖๕, สํ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๒/๒๙๐)

ปาณาติบาต : การฆ่าสัตว์ การยังลมปรานของสัตว์มีชีวิตนั้นให้ขาดหายไป

อธิบาย เรื่องราวที่เป็นเหตุปัจจัยให้มีการทำปาณาติบาต ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศัสตราก็แพร่หลาย เมื่อศัสตราแพร่หลาย ปาณาติบาต(การฆ่าสัตว์)ก็แพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้างเมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๔๐,๐๐๐ ปี ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๔๐,๐๐๐ ปี บุรุษคนหนึ่งถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย พวกเขาช่วยกันจับบุรุษนั้น

SAMPLE

ได้แล้ว จึงนำไปถวายแก่กษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วกราบทูลว่า 'ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท บุรุษนี้ถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย' เมื่อพวกเขากราบทูลอย่างนี้แล้วท้าวเธอจึงตรัสถามบุรุษนั้นว่า 'พ่อคุณได้ทราบว่า เธอถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย จริงหรือ' บุรุษนั้นได้กราบทูลคำเท็จทั้งที่รู้อยู่ว่า 'ไม่จริงเลยพระเจ้าข้า' ภิกษุทั้งหลาย ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้ มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งปาณาติบาตอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผล ให้เป็นผู้มีอายุน้อยแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๔/๗๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๕/๗๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๔/๒๒๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๗๔/๓๒๔,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๐๓/๒๓๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๐/๓๐๑, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖๗/๓๐๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖๘/๓๐๓, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๓/๓๖๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๘๔/๑๓๙, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๑/๑๗๘, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๕/๒๕๕, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๘/๔๗, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๐/๔๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๔/๘๘๗, (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๖๒/๘๓๐, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๗/๕๐๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๒/๔๔๔)

ปาณาติบาตกรรม : กิจกรรมการฆ่าสัตว์ ยังสัตว์มีลมปรานให้สิ้นไป

อธิบาย มาในปัญหาวาระกล่าวถึงบุคคลฆ่าสัตว์แล้วประสงค์จะลบล้างปาณาติบาตกรรมนั้น จึงให้ทาน สมาทานศีลรักษาอุโบสถ ทำฌานให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนาให้เกิดขึ้น ทำมรรคให้เกิดขึ้น ทำอภิญญาให้เกิดขึ้น ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๒๓/๒๗๖)

ปาณาติปาตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ฆ่าสัตว์และผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์,พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปาณาติปาตสูตร® พระสูตรว่าด้วยผู้ฆ่าสัตว์และผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓)ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปเกิดในสวรรค์ ๔ คือ เว้นขาดจาก (๑) การฆ่าสัตว์ (๒) การลักทรัพย์ (๓) การประพฤติผิดในกาม (๔) การพูดเท็จ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๑/๑๒๖)

2.ปาณาติปาตสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์จึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เหมือน

SAMPLE

แผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๔๑/๖๔๔)

ปาณาติปาตา เวรมณี : เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การยังสัตว์มีลมปรานให้ตกไป

อธิบายมาในสังคีติสูตร สิกขาบทที่ ๑ ของปัญจศีล ๕ คือ (๑) ปาณาติปาตา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์) (๒) อทินนาทานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้) (๓) กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม) (๔) มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ) (๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการเสพของมึนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๗/๓๖๒)(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๗/๓๖๒)

ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท : สิกขาบทข้อที่ ๑ ในสิกขาบท ๕ ข้อ หรือศีล ๕ ข้อที่ ๑

อธิบายมาในสิกขาปทวิภังค์ อภิธรรมภาชนีย์ กล่าวถึงสิกขาบท ๕ คือ (๑) ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท (๒) อทินนาทานาเวรมณีสิกขาบท (๓) กาเมสุมิจฉาจาราเวรมณีสิกขาบท (๔) มุสาวาทาเวรมณีสิกขาบท (๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๐๔/๔๔๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๐๕/๔๔๘,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๐๙/๔๕๐,(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๐๙/๔๕๑)

ปาณาติปาตีสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ฆ่าสัตว์และผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ มี ๓ สูตร ต่างกันที่เนื้อหา กล่าวคือ

1.ปาณาติปาตีสูตร [๑] พระสูตรว่าด้วยผู้ฆ่าสัตว์และผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลหลังจากตายแล้วไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคล หลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๔/๓๓๔)

ปาณาติปาตีสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยผู้ฆ่าสัตว์และผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ๔ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย และประสพบุญเป็นอันมาก ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒๔/๓๔๐)

ปาณาติปาตีสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยผู้ฆ่าสัตว์และผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในนรก ๔ คือ (๑) ฆ่า

SAMPLE

สัตว์ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ (๓) พอใจการฆ่าสัตว์ (๔) สรรเสริญการฆ่าสัตว์ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖๔/๓๘๑)

ปาปณิกสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของพ่อค้า(สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณสมบัติของพ่อค้า ผู้ไม่อาจได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือไม่อาจทำให้โภคทรัพย์ที่ได้แล้วเพิ่มพูนมากขึ้น ๓ คือ (๑) ในเวลาเช้าไม่ตั้งใจจัดแจงการงานให้ดี (๒) ในเวลาเที่ยงไม่ตั้งใจจัดแจงการงานให้ดี (๓) ในเวลาเย็นไม่ตั้งใจจัดแจงการงานให้ดี แล้วตรัสว่า ในทำนองเดียวกัน คุณสมบัติของภิกษุผู้ไม่อาจบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ หรือไม่อาจทำให้กุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วเจริญมากขึ้น ๓ คือ (๑) ในเวลาเช้า ไม่ตั้งใจเข้าสมาธิ (๒)ในเวลาเที่ยง ไม่ตั้งใจเข้าสมาธิ (๓) ในเวลาเย็น ไม่ตั้งใจเข้าสมาธิ แล้วตรัสว่า คุณสมบัติของพ่อค้าผู้อาจได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรืออาจทำให้โภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เพิ่มพูนมากขึ้น และคุณสมบัติของภิกษุผู้อาจบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ หรืออาจทำให้กุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วเจริญมากขึ้นอย่างละ ๓ ประการ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๐/๑๙/๑๖๑)

ปาปณิกสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของพ่อค้า (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณสมบัติของพ่อค้าผู้จะถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ไพบูลย์ในโภคทรัพย์ได้โดยไม่นานนัก ๓ คือ (๑) พ่อค้ามีตาดี หมายถึงพ่อค้าผู้รู้จักสินค้าว่า สินค้านี้ซื้อมาเท่านี้ ขายไปเท่านี้ จะมีมูลค่าประมาณเท่านี้ มีได้ กำไรเท่านี้ (๒) พ่อค้ามีธุรกิจดี หมายถึงพ่อค้าผู้ฉลาดซื้อและขายสินค้า (๓) พ่อค้าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย หมายถึงคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้มั่งคั่งย่อมรู้จักพ่อค้าในโลกนี้อย่างนี้ว่า พ่อค้าผู้นี้มีตาดี มีธุรกิจดี และสามารถที่จะเลี้ยงดูบุตรภรรยาได้ ทั้งใช้คืนให้แก่พวกเราได้ตามกำหนดเวลา เขาเหล่านั้นจึงเชื้อเชิญพ่อค้านั้นด้วยโภคทรัพย์ว่า นับแต่นี้ไป ท่านจงนำโภคทรัพย์ไปเลี้ยงดูบุตรภรรยา และใช้คืนให้แก่พวกเราตามกำหนดเวลา

ในทำนองเดียวกัน คุณสมบัติของภิกษุผู้จะบรรลุความยิ่งใหญ่ไพบูลย์ในกุศลธรรมได้โดยไม่นานนัก ๓ เหมือนกัน แต่มีความหมายต่างกัน ดังนี้ (๑) มีตาดี หมายถึงกำหนดรู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (๒) มีธุระดี หมายถึงปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย (๓) เพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย หมายถึงรู้จักเข้าหาภิกษุผู้เป็นพหูสูต ผู้เรียนจบคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกาตามเวลา

SAMPLE

สมควร แล้วไต่สวนสอบถามพุทธพจน์กับท่านเหล่านั้น (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๓)

ปาตลีบุตร, กรุง : ชื่อของเมืองหลวงในแคว้นมคธ ประเทศอินเดีย สมัยพุทธกาล เป็นชื่อของหมู่บ้านชื่อปาตลิคาม ตามชื่อในพระไตรปิฎกว่าปาตลิคาม (หมู่บ้านแคฝอย) คำว่าปาตลีบุตร เป็นชื่อของพ่อกับลูกชายที่อาศัยอยู่ในบ้านนั้น แปลว่าบุตรของนายปาตลิ ปัจจุบันเป็นเมืองหลวงชื่อปัตนะ แห่งรัฐพิพาร รัฐหนึ่งในประเทศอินเดีย สร้างโดยพระเจ้าอชาตศัตรู พระราชาแห่งแคว้นมคธผู้ครองกรุงราชคฤห์ในสมัยปลายพุทธกาล

อธิบายมาในอัฏฐกนาครสูตร ว่าด้วยธรรมเทศนาที่อัฏฐกนคร เป็นเมืองที่คหบดีคนหนึ่งได้พบกับภิกษุรูปหนึ่งถามถึงพระอานนท์ว่าอยู่ที่ไหน ความว่า สมัยนั้น คหบดีชาวอัฏฐกนครชื่อทสมะ ได้เดินทางไปถึงเมืองปาตลีบุตรด้วยกิจที่ต้องทำบางอย่าง ครั้งนั้นแล ทสมคหบดีชาวอัฏฐกนครได้เข้าไปพบภิกษุรูปหนึ่งที่กุกกุฏารามไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ถามภิกษุนั้นว่า “ท่านขอรับ บัดนี้ท่านพระอานนท์อยู่ที่ไหน ข้าพเจ้าต้องการจะพบท่าน” ภิกษุนั้นตอบว่า “คหบดี ท่านพระอานนท์นี้อยู่ ณ เวพุวคาม เขตกรุงเวสาลี” มาในนารทสูตร เมื่อท่านพระนารทะอยู่ที่กุกกุฏาราม เขตกรุงปาตลีบุตรก็สมัยนั้น พระนางภัททาราชเทวีผู้เป็นที่รัก เป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ามุณฑะสวรรคตแล้ว พระองค์เสียพระราชหฤทัย ก็ไม่สรงสนาน ไม่แต่งพระองค์ ไม่เสวยพระกระยาหาร ไม่ทรงประกอบพระราชกรณียกิจ ซบอยู่ที่พระศพของพระนางตลอดคืนตลอดวัน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗/๑๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๐/๘๒)

ปาตลีบุตรปริพาชก : ชื่อปริพาชกชาวเมืองกรุงปาตลีบุตร ที่ถามปัญหากับโมฆะบุรุษนามว่าสมิทธิ

อธิบายมาในชีวิตินทริยกถา เมื่อ สก. กล่าวว่า พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “อานนท์ ถ้าโมฆบุรุษนามว่าสมิทธินี้ ถูกปาตลีบุตรปริพาชกถามอย่างนี้ จะพึงตอบอย่างนี้ว่า ท่านปาตลีบุตรบุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจ อันให้ผลเป็นสุข ย่อมเสวยสุข บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจาและทางใจ อันให้ผลเป็นทุกข์ ย่อมเสวยทุกข์ บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจ อันให้ผลเป็นอทุกขมสุข ย่อมเสวยผลเป็นอทุกขมสุข อานนท์ โมฆบุรุษนามว่าสมิทธิเมื่อตอบอย่างนี้ ชื่อว่าตอบโดยชอบแก่ปาตลีบุตรปริพาชก” มีอยู่จริงมิใช่หรือ ปร. ใช่ สก. ดังนั้น ท่านจึงไม่ควรยอมรับว่า “รูปเป็นกรรม” (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๓๙/๕๘๕)

SAMPLE

ปาตาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยบาดาล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับจึงกล่าวคำที่ไม่มีว่า ในมหาสมุทรมีบาดาลคือทุกขเวทนาที่เป็นไปในสรีระ แต่เมื่อเขาถูกทุกขเวทนาที่เป็นไปในสรีระถูกต้องแล้วย่อมเศร้าโศก ร่ำไร ทุบอกคร่ำครวญ ถึงความลุ่มหลง ปุถุชนนี้จัดว่าปรากฏในบาดาลไม่ได้และถึงการหยั่งลงไม่ได้ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับถูกทุกขเวทนาที่เป็นไปในสรีระถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกอย่างนั้น จึงจะชื่อว่าปรากฏในบาดาลได้และถึงการหยั่งลงได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๒/๒๗๒)

ปาติ : ภาชนะ, ที่รองรับสิ่งของ

อธิบายมาในอรณวิภังคสูตร เป็นคำเปรียบเทียบกับภาษาที่มีชื่อเรียกได้หลายอย่างแต่ไปยึดเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับปาติ ความว่า 'ภิกษุไม่พึงยึดภาษาท้องถิ่น ไม่พึงละเลยคำพูดสามัญ' เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น การยึดภาษาท้องถิ่น และการละเลยคำพูดสามัญ คือ ภาชนะชนิดเดียวกันนั่นแหละในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปาติ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปัตตะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปิฏฐะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'สราวะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'หโรสะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'โปณะ' บางท้อง ถิ่นรู้จักกันว่า 'หนะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปิปิละ'ภิกษุพูดด้วยความยึดมั่นถือมั่นโดยวิธีที่ชนทั้งหลายในท้องถิ่นนั้นๆ จะรู้จักภาชนะนั้นว่า 'นี้เท่านั้นจริงอย่างอื่นไม่จริง' (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๓๑/๓๙๗)

ปาติโมกข์ : คัมภีร์ที่รวมวินัยของสงฆ์ ๒๒๗ ข้อ คัมภีร์ที่ประมวลพุทธบัญญัติอันทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณา มีพุทธานุญาต ให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ ทุกกึ่งเดือน เรียกกันว่าสงฆ์ทำอุโบสถ บทปาติโมกข์เหล่านี้ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก หมวดสุตตวิภังค์ อีกนัยหนึ่ง หมายถึงหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นคำสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาก็ว่าได้ โอวาท ๓ นี้ เป็นพระพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูป ที่มาชุมนุมกันโดยมิได้นัดหมาย ณ พระเวฬุวนาราม ในวันเพ็ญ เดือน ๓ (วันมาฆบูชา) ในครั้งนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์

อธิบาย มาในสุตตันตภาชนีย์ กล่าวคำว่า ปาติโมกข์ ได้แก่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธาน เพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล ได้แก่ คำว่า สังวร อธิบายว่า ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา และทั้งทางกายและวาจา ได้แก่ คำว่า เป็นผู้สำรวม อธิบายว่า เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดีเข้ามาถึงแล้ว

เข้ามาถึงพร้อมแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยปาติโมกขสังวรนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เป็นผู้สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ได้แก่ คำว่า อยู่ อธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ดำเนินไปอยู่ รักษาอยู่ เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่ เที่ยวไปอยู่ พักอยู่ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อยู่ได้แก่ คำว่า ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร อธิบายว่า อาจาระก็มีอนาจาระก็มี (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๑๑/๓๘๗,วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙/๑๑,ว.ม.(ไทย)๔/๑๓๕/๒๑๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๖/๔๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๒/๒๘๘,ม.อุป(ไทย)๑๔/๔๓/๕๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๐๒/๑๓๕,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๒๒/๑๓๕,องฺ.จุตุกฺก(ไทย)๒๑/๑๒/๒๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๗/๑๕๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๐/๒๕๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๔/๔๒๑,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๑/๒๓๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๐๓/๓๑๘)

ปาติโมกข์สมบูรณ์ :ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยอาจาระ คือไม่ละเมิดทางกาย ทางวาจา และทางใจ ความสำรวมระวังในศีลทั้งปวงและความที่ภิกษุไม่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาอาชีวะที่พระพุทธเจ้าทรงตำหนิ และสมบูรณ์ด้วยโคจร คือ การไม่เที่ยวไปยังสถานที่ไม่ควรเที่ยวไป มีปรกติเห็นภัยในโทษอันมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

อธิบายมาในอากังเขยยสูตร กล่าวถึงปาติโมกข์สมบูรณ์ ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถ-บิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์อยู่ จงสำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร๒อยู่ จงเป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๔/๕๖)

ปาติโมกขสังวร : การสำรวมในปาติโมกข์ การปฏิบัติในศีล ๒๒๗ ของภิกษุสงฆ์

อธิบายมาในปาติโมกขสังวร สำรวมในปาติโมกข์ เรื่องนี้ท้าวสักกะจอมเทพได้ทูลถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมในปาติโมกข์” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “จอมเทพ เรากล่าวกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) ไว้ ๒ อย่าง คือ กายสมาจารที่ควรเสพและกายสมาจารที่ไม่ควรเสพกล่าววจีสมาจาร(ความประพฤติทางวาจา)ไว้ ๒ อย่างคือ วจีสมาจารที่ควรเสพและวจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ และกล่าวปริเยสนา(การแสวงหา)ไว้ ๒ อย่างคือปริเยสนาที่ควรเสพและปริเยสนาที่ไม่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๔/๒๘๙)

ปาติโมกขสังวรศีล : ศีลคือการสำรวมในปาติโมกข์ มีอาจารย์มีโคจร เห็นภัยในวัฏสงสาร

SAMPLE

อธิบายมาในอันธกวินทสูตร ว่าด้วยหมู่บ้านอันธกวินทะ กล่าวถึงปาติโมกขสังวรศีล ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่หมู่บ้านอันธกวินทะ แคว้นมคธ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า อานนท์ เธอทั้งหลายพึงยังพวกภิกษุใหม่บวชได้ไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการ

ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือเธอทั้งหลายพึงยังภิกษุเหล่านั้นให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ ในปาติโมกขสังวรศีลว่า 'ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานเธอทั้งหลายพึงยังภิกษุเหล่านั้นให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในอินทรีย์สังวรศีลว่า 'ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย มีสติเป็นเครื่องรักษามีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน มีใจรักษาดีแล้ว ประกอบด้วยจิต ที่มีสติเป็นเครื่องรักษาอยู่'(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๑๔/๑๙๒)

ปาติโมกขสังวรสูตร : พระสูตรว่าด้วยปาติโมกขสังวรพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งว่าเบื้องต้น เธอควรสำรวมด้วยปาติโมกขสังวร ทำความเห็นให้ตรงแล้วเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันจะเป็นเหตุให้เจริญในกุศลธรรม ไม่มีความเสื่อม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๑๒/๒๖๙)

ปาติโมกขัฏฐปนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุงดสวดปาติโมกข์ พระอุบาลีทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เหตุงดสวดปาติโมกข์มีเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เหตุงดสวดปาติโมกข์ มี ๑๐ คือ (๑) ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกนั่งอยู่ในบริษัทนั้น (๒) กถาว่าด้วยปาราชิกยังทำค้างอยู่ (๓) อนุปสัมบันนั่งอยู่ในบริษัทนั้น (๔)กถาว่าด้วยอนุปสัมบันยังทำค้างอยู่(๕) ผู้บอกลาสิกขานั่งอยู่ในบริษัทนั้น (๖) กถาว่าด้วยผู้บอกลาสิกขายังทำค้างอยู่ (๗) บัณเฑาะก์นั่งอยู่ในบริษัทนั้น(๘)กถาว่าด้วยบัณเฑาะก์ยังทำค้างอยู่(๙)ผู้ประทุษร้ายภิกษุณีนั่งอยู่ในบริษัทนั้น(๑๐)กถาว่าด้วยผู้ประทุษร้ายภิกษุณียังทำค้างอยู่ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๒/๘๒)

ปาติโมกขุทเทส :การยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง

อธิบายมาในปาติโมกขุทเทสานุชานนา ว่าด้วยการทรงอนุญาตปาติโมกขุทเทส ความว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงเกิดความดำริขึ้นในพระทัยอย่างนี้ว่า "ถ้ากระไร เราพึงอนุญาตสิกขาบทที่ได้บัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายให้เป็นปาติโมกขุทเทสของพวกเธอ ปาติโมกขุทเทสนั้นก็จักเป็นอุโบสถกรรมของพวกเธอ" ครั้นเวลาเย็น พระองค์เสด็จออกจากที่เร้น ทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ณ ที่นี้ได้

SAMPLE

เกิดความคิดขึ้นในใจอย่างนี้ว่า ‘ถ้ากระไร เราพึงอนุญาตสิกขาบทที่ได้บัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายให้เป็นปาติโมกขุทเทสของพวกเธอ ปาติโมกขุทเทสนั้นก็จักเป็นอุโบสถกรรมของพวกเธอ’ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง” (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๓๓/๒๐๙,วิ.ป.(ไทย)๘/๑/๑,วิ.ป.(ไทย)๘/๒/๓,วิ.ป.(ไทย)๘/๗/๙,วิ.ป.(ไทย)๘/๘/๑๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๕/๔๖๕,วิ.ป.(ไทย)๘/๔๑๗/๕๘๙, วิ.ป.(ไทย)๘/๔๗๔/๖๗๘)

ปาตุภาวสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุปรากฏ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหตุปรากฏที่หาได้ยากในโลก ๖ คือ (๑) ความปรากฏแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) บุคคลผู้แสดงพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้ (๓) บุคคลผู้เกิดขึ้นในถิ่นอริยะ (มัชฌิมประเทศ) (๔) ความมีอินทรีย์ไม่บกพร่อง (๕) ความไม่โง่เขลา ความไม่เป็นคนเซอะ (๖) ความพอใจในกุศลธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๖/๖๒๐)

ปาเถยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยเสบียง สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรรวบรวมเสบียงไว้ อะไรเป็นบ่อเกิดแห่งโภคะ และอะไรผลักไสนรชนไป อะไรละได้ยาก สัตว์เป็นอันมากติดอยู่ในอะไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ศรัทธารวบรวมเสบียงไว้ สิริเป็นบ่อเกิดแห่งโภคะ ความอยากผลักไสนรชนไป และความอยากละได้ยากในโลก สัตว์เป็นอันมากติดอยู่ในความอยาก (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๙/๘๔)

ปาทปาวระ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระนามของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ปาทปาวระ ได้ใช้ดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้า มีอานิสงส์ทำให้ไม่รู้จักทุคติ

อธิบาย มาในปุปผาสนทายกเถราปทานเรื่องราวของปุปผาสนทายกเถระ ความว่า ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ พระนามว่าปาทปาวระ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๘/๔๗๕)

ปาทปีฐิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปาทปีฐิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายตั่งสำหรับวางพระยุคลบาทแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๐/๘๔)

ปาทัญชลิชาดก : ชาดกว่าด้วยปาทัญชลีราชกุมาร มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อำมาตย์โพธิสัตว์ เมื่อพระเจ้าพรหมทัตสวรรคตแล้วหวังจะยกย่องพระปาทัญชลีราชกุมารไว้ในราชสมบัติ จึงทดลองวินิจฉัยคดีผิด ๆ ทำเจ้าของไม่ให้เป็นเจ้าของ

SAMPLE

ทำผู้ไม่ใช่เจ้าของให้เป็นเจ้าของแล้วสอบถามพระราชกุมาร ท้าวเธอเป็นแสดงอาการงับปากรับทราบเท่านั้น พระโพธิสัตว์เข้าใจว่าพระราชกุมารมีปัญญาล้ำเลิศ วันหลังจึงทดลองอีกคราว นี้วินิจฉัยโดยถูกต้องตามความเป็นจริง พระราชกุมารเป็นแต่เพียงงับปากรับทราบเท่านั้น พระโพธิสัตว์จึงรู้ว่าพระกุมารเป็นคนปัญญาอ่อน อำมาตย์ทั้งหลายจึงยกย่องพระโพธิสัตว์ให้เป็นพระราชาเสียเอง ผู้มีปัญญา มีความสามารถ ทั้งมีศีลธรรม ย่อมได้ยกย่องให้เกียรติจากมหาชนอยู่เสมอ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๙๔/๑๑๗)

ป่าที่ว่างเปล่า : ป่าที่ให้ความสงบ เป็นที่ปฏิบัติธรรมสำหรับภิกษุทั้งหลาย

อธิบายมาในกัฏฐหารสูตร ว่าด้วยคนหาฟืน ความว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล สมัยนั้นมาณพหลายคนซึ่งเป็นศิษย์ของพราหมณ์ภารทวาชโคตรคนหนึ่งเป็นคนหาฟืนพากันเข้าไปยังราวป่านั้น แล้วได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งคู้บัลลังก์ตั้งพระกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า อยู่ในราวป่านั้น จึงเข้าไปหาพราหมณ์-ภารทวาชโคตรถึงที่อยู่ได้กล่าวกับพราหมณ์ภารทวาชโคตรดังนี้ว่า “ขอท่านพึงทราบ พระสมณโคดมประทับนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งพระกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าอยู่ในราวป่า” ลำดับนั้น พราหมณ์ภารทวาชโคตรพร้อมด้วยมาณพเหล่านั้นเข้าไปยังราวป่านั้นแล้ว ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเช่นนั้นจริง จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วได้กราบทูลด้วยคาถาว่า ภิกษุ ท่านเข้าไปสู่ป่าที่ว่างเปล่าปราศจากคน ในป่าหนาทึบน่าหวาดเสียวนัก มีกายไม่ไหวหวั่น มีประโยชน์อันงาม เพ่งพินิจอย่างดีหนอ ท่านเป็นมุนีอาศัยป่า อยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ซึ่งไม่มีเสียงขับร้อง และเสียงบรรเลงการที่ท่านมีใจยินดี อยู่ในป่าแต่ผู้เดียวนี้ ปรากฏเป็นข้อน่าอัศจรรย์แก่ข้าพเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความมุ่งหวังหรือความเพลิดเพลินอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอารมณ์หลายชนิดซึ่งมีอยู่ประจำทุกเมื่อนานาประการหรือตัณหาอันเป็นเหตุให้กระชับแน่นทั้งปวงนั้นซึ่งมีความไม่รู้เป็นมูลรากก่อให้เกิดต่อ ๆ ไป เราทำให้สิ้นสุดพร้อมทั้งรากแล้ว (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๔/๒๙๕)

ป่าทึบ : สถานที่ที่ไม่มีคนอยู่อาศัย เลยเขตหมู่บ้านไป เป็นลักษณะป่ารกชัฏที่อาศัยซ่อนตัวของหมู่สัตว์ มีราชสีห์เป็นต้นแล้วออกไปหากินในเวลาอันเหมาะสม ฉันใดส่วนนักบวชเปลือยก็เช่นนั้น ไม่ใช่บอกว่าจะไป ๆ แต่ก็ซบอยู่ที่เดิม อีกนัยหนึ่งเป็นคำเปรียบเทียบกับจิตที่ถูกประทุษร้ายของฤาษี

อธิบายเป็นการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรที่อยู่ป่าทึบแล้วออกมาเป็นระยะในเวลาที่เหมาะสมดังราชสีห์ ความว่า ภัคควะ เมื่อชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะนั้นได้ทราบว่า‘นักบวชเปลือยปาฏิกบุตร

นี้แพ้แล้วก็ยังกล่าวว่า ‘เราจะไป ๆ’ แล้วก็ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเองไม่อาจลุกจากที่นั่งได้’ จึงกล่าวกับนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรดังนี้ว่า ราชสีห์เจ้าแห่งสัตว์ป่า คิดว่า ‘ทางที่ดี เราพึงอาศัยป่าทึบบางแห่งซ่อนตัวอยู่ ครั้นซ่อนตัวอยู่ในป่าทึบนั้นแล้ว พึงออกจากที่ซ่อนในเวลาเย็น ครั้นออกจากที่ซ่อนแล้ว พึงบิดกาย ครั้นบิดกายแล้วพึงเหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ ครั้นเหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศแล้ว พึงบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง จึงออกไปหากิน เรานั้นล่าหมู่เนื้อตัวล่ำสัน กินเนื้อนุ่ม ๆ แล้วกลับมาซ่อนตัวอยู่ตามเดิม’ ครั้งนั้น พญาราชสีห์นั้น อาศัยป่าทึบบางแห่งซ่อนตัวอยู่ ครั้นซ่อนตัวอยู่ในป่าทึบนั้นแล้ว ออกจากที่ซ่อนในเวลาเย็น บิดกาย เหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง จึงออกไปหากิน มันล่าหมู่เนื้อตัวล่ำสัน กินเนื้อนุ่ม ๆ แล้วกลับมาซ่อนตัวอยู่ตามเดิม(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗/๒๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔/๓๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๕/๖๒,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๖๓/๕๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๑/๗๕,องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๑๓๘/๒๐๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๒/๔๙๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๒,องฺ.ทุก.อ. ๒/๓๑/๓๐)

ป่าทึบคือทิฏฐิ :ข้อเปรียบเทียบความมากมายของเดียรถีย์ด้วยป่าทึบคือความลุ่มหลง แต่ก็ไม่อาจล่วงเลยข่ายคือพระญาณอันบริสุทธิ์ของพระผู้มีพระภาคได้

อธิบายมาในสารีปุตตเถราปทาน เป็นข้อเปรียบเทียบความมากมายของเดียรถีย์ด้วยป่าทึบก็ยังไม่สามารถปิดบังข่ายอันบริสุทธิ์ของผู้มีพระภาคไปด้วย ความว่า ผู้ใดพึงเอาข่ายตาถี่ ๆ ขึงล้อมน้ำไว้ สัตว์น้ำทั้งหมดที่มีอยู่ก็จะพึงเข้าไปอยู่ภายในข่าย ฉันใด เดียรถีย์มากมายบางพวกก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเข้าไปสู่ป่าทึบคือทิฏฐิ ถูกความยึดถือทำให้ลุ่มหลง เดียรถีย์เหล่านั้นเข้าไปภายในข่ายนั้น เพราะพระญาณอันบริสุทธิ์ของพระองค์ ซึ่งมีปกติเห็นสรรพสิ่ง ไม่มีอะไรขัดขวาง เดียรถีย์เหล่านั้นหาล่วงเลยพระญาณของพระองค์ไปไม่ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๓๑/๓๙,ขุ.อป.อ. ๑/๒๓๒/๒๗๓)

ป่าน : อุปกรณ์ของธนูที่เป็นวัสดุทำสายของธนู มีปอ ผิวไม้ไผ่ เอ็น ป่าน หรือเยื่อไม้

อธิบาย มาในจูฬมาลุกยสูตร เป็นข้ออุปมาด้วยบุคคลผู้ต้องศรที่มาลุงกยบุตรต่อรองพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลใดจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ตราบใดที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงตอบเราว่า ‘โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง ฯลฯ หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่’ ตราบนั้น เราก็จักไม่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคต่อให้บุคคลนั้นสิ้นชีวิตไป ตถาคตก็ไม่ตอบเรื่องนั้น เปรียบเหมือนบุรุษต้องลูกศรที่อาบยาพิษอย่างร้ายแรง มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของบุรุษนั้น พึงไปหาแพทย์ผู้ชำนาญในการผ่าตัดมารักษาบุรุษผู้ต้องลูกศรนั้นพึงกล่าวอย่างนี้ว่า

SAMPLE

'ตราบใดที่เรายังไม่รู้จักคนที่ยิงเราเลยว่า เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือ ศูทร ตราบนั้น เราก็จักไม่ถอนลูกศรนี้ออกไป' หรือ 'ตราบใดที่เรายังไม่รู้จักสายธนูที่เขาใช้ยิงเราว่า เป็นสายที่ทำด้วยปอ ผิวไม้ไผ่ เอ็น ป่าน หรือเยื่อไม้ ตราบนั้น เราก็จักไม่ถอนลูกศรนี้ออกไป' (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๖/๑๓๘)

ปานกถา : เรื่องน้ำดื่ม เป็นดิรัจฉานกถาอย่างหนึ่งในหลาย ๆ อย่าง

อธิบายมาในกัฏฐปาทุกาทิปฏิกเขปะ ว่าด้วยทรงห้ามสวมเขียงเท้าไม้เป็นต้น เรื่องพระฉัพพัคคีย์สวมเขียงเท้าไม้ ในเวลาเช้ามืด พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ลุกขึ้นสวมเขียงเท้าไม้เดินจงกรมในที่กลางแจ้ง มีเสียงกึกกัก ดังอึกทึก สนทนาดิรัจฉานกถาต่าง ๆ คือ มีเรื่องปานกถา เรื่องน้ำดื่ม เหยียบแมลงตายบ้าง ทำภิกษุทั้งหลายให้คลาดจากสมาธิบ้าง บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ จึงตำหนิประณาม โพนทะนาว่า "ไฉน พวกภิกษุฉัพพัคคีย์จึงลุกขึ้นในเวลาเช้ามืด สวมเขียงเท้าไม้ เดินจงกรมในที่กลางแจ้งมีเสียงกึกกัก ดังอึกทึก สนทนาดิรัจฉานกถาต่าง ๆ (วิ.มง(ไทย)๕/๒๕๐/๑๙)

ปานธิทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปานธิทายกเถระ มี ๒ แต่คนละองค์กัน กล่าวคือ

1.รูปที่ ๑ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติ ๑ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ท่านได้ถวายรองเท้าแด่พระพุทธเจ้า พระนามว่าอโนมทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๑/๑๒๙)

2.รูปที่ ๒ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายรองเท้าคู่หนึ่งแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าสิทธัตถะ) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๓๘๐)

ปานะ : เครื่องดื่ม น้ำดื่ม ที่ประชาชนต่างพากันยินดีที่จะได้ถวายแก่ภิกษุผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมมาจำพรรษาในหมู่บ้านของเขา

อธิบาย มาในปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ เรื่องภิกษุชาวฝั่งแม่น้ำวัดคุมุทา ครั้งนั้นแล ประชาชนก็พากันยินดีว่า "เป็นลาภของพวกเราหนอ พวกเราได้ ดีแล้วหนอที่มีภิกษุทั้งหลายเช่นนี้มาอยู่จำพรรษาเพราะแต่ก่อนนี้พวกเราไม่มีภิกษุทั้งหลายที่มีคุณสมบัติเหมือนอย่างภิกษุผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมเหล่านี้มาอยู่จำพรรษาเลย" โภชนะ (อาหาร) ... ขาทนียะ (ของขบเคี้ยว) ... สายนียะ (ของลิ้ม)

SAMPLE

...ปานะ (เครื่องดื่ม) ชนิดที่พวกเขาจะถวายแก่ภิกษุเหล่านั้น พวกเขาไม่รับประทานไม่ขบเคี้ยว ไม่ลิ้ม ไม่ดื่มด้วยตนเอง ทั้งไม่ให้แก่มารดาบิดา บุตร ภรรยา คนรับใช้กรรมกร มิตร อมาตย์ ญาติสาโลหิต(วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙๔/๑๗๘)

ปานียชาดก : ชาดกว่าด้วยการรังเกียจบาปเพราะเผลอไปดื่มน้ำ พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ทรงสดับเหตุที่พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕ พระองค์ออกบวชด้วยเหตุที่แตกต่างกัน คือองค์ที่ ๑ กราบทูลว่าเผลอไปดื่มน้ำดื่มของเพื่อน องค์ที่ ๒ กราบทูลว่าเผลอใจไปรักภรรยาชาวบ้าน องค์ที่ ๓ กราบทูลว่าตนกับบิดาถูกโจรจับตัวไป แต่โกหกโจร ไม่บอกความจริงที่โจรถาม องค์ที่ ๔ กราบทูลว่าเคยอนุญาตให้พวกมนุษย์ฆ่าสัตว์บูชายัญ องค์ที่ ๕ กราบทูลว่าเคยอนุญาตให้ชาวบ้านปรุงสุราขาย ทั้งหมดรังเกียจบาปดังนี้จึงออกบวช พระโพธิสัตว์ได้สดับแล้วทรงพอพระทัยในการผนวช จึงสละราชสมบัติออกผนวชเป็นฤาษี (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๕๙/๓๖๔)

ปาปธัมมสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมชั่วและธรรมดี (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) คนชั่ว หมายถึงผู้มีธรรมชั่ว ๑๐ คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ มีฆ่าสัตว์เป็นต้น (๒) คนชั่วยิ่งกว่าคนชั่ว หมายถึงผู้มีธรรมชั่ว ๑๐ และชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติธรรมชั่ว ๑๐ เหมือนกับตน (๓) คนดี หมายถึงผู้มีธรรมดี ๑๐ คือผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น (๔) คนดียิ่งกว่าคนดี หมายถึงผู้มีธรรมดี ๑๐ และชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติธรรมดี ๑๐ เหมือนกับตน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๗/๓๒๗)

ปาปธัมมสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมชั่วและธรรมดี (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) คนชั่ว หมายถึงผู้มีธรรมชั่ว ๑๐ คือ ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น (๒) คนชั่วยิ่งกว่าคนชั่ว หมายถึงผู้มีธรรมชั่ว ๑๐และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรมชั่ว ๑๐ เหมือนกับตน (๓) คนดี หมายถึงผู้มีธรรมดี ๑๐ คือ ผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (๔) คนดียิ่งกว่าคนดี หมายถึงผู้มีธรรมดี ๑๐ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรมดี ๑๐ เหมือนกับตน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๘/๓๒๘)

ปาปธัมมสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมชั่วและธรรมดี (สูตรที่๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้มีธรรมชั่ว หมายถึงผู้ประกอบด้วยธรรมชั่วคือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ (๒) บุคคลผู้มีธรรมชั่วยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมชั่ว หมายถึงผู้มีธรรมชั่ว ๑๐ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรมชั่ว ๑๐ เหมือนกับตน (๓) บุคคลผู้มีธรรมดี คือผู้ประกอบด้วยธรรมดีคือกุศลกรรมบถ ๑๐ (๔) บุคคลผู้มีธรรมดียิ่ง

SAMPLE

กว่าบุคคลผู้มีธรรมดี หมายถึงผู้มีธรรมดี ๑๐ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรมดี ๑๐ เหมือนกับตน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๙/๓๒๙)

ปาปธัมมสูตร (จตุตถ) :พระสูตรว่าด้วยธรรมชั่วและธรรมดี (สูตรที่ ๔) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้มีธรรมชั่ว หมายถึงผู้ประกอบด้วยธรรมชั่ว ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้น (๒) บุคคลผู้มีธรรมชั่วยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมชั่ว หมายถึงผู้มีธรรมชั่ว ๑๐ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรมชั่ว ๑๐ เหมือนกับตน (๓) บุคคลผู้มีธรรมดี หมายถึงผู้มีธรรมดี ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น (๔) บุคคลผู้มีธรรมดียิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมดี หมายถึงผู้มีธรรมดี ๑๐ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรม ๑๐ เหมือนกับตน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๐/๓๓๐)

ปาปนิวาริยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปาปนิวาริยเถระ มี ๒ องค์ แต่คนละองค์กัน กล่าวคือ

1.รูปที่ ๑ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ท่านมีจิตผ่องใส ได้ถวายร่มคันหนึ่งแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าติสสะ เพราะการถวายร่ม ในกัปที่ ๙๒ ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๒ ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ มีพระนามว่ามหานิทาน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔/๓๗๗)

2.รูปที่ ๒ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านสร้างที่จงกรมถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ในกัปที่ ๑๑ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าอัคคเตชะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๑/๓๘๘)

ปาปภิกขุนีสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นภิกษุณีชั่ว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวพุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีรูปเป็นภิกษุณีชั่วว่า เปรตตนนี้เคยเป็นภิกษุณีชั่ว (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๙/๓๑๑)

ปาปภิกขุสูตร :พระสูตรว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นภิกษุชั่ว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวพุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีรูปเป็นภิกษุชั่วว่า เปรตตนนี้เคยเป็นภิกษุชั่วในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๘/๓๑๐)

ปาปมิตตตา : การมีมิตรชั่ว ไม่มีศรัทธา ไม่มีศีล ไม่มีสุตะ มีปัญญาทราม

อธิบายมาในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๒ ธรรมหมวดละ ๒ ประการ หนึ่งในธรรมหมวด ๒ เหล่านี้ คือ (๑) โทวจัสสตา ความเป็นผู้ว่ายาก (๒) ปาปมิตตตา ความมีปาปมิตร เป็นธรรม ๒ ประการ ที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม กล่าวคือ โทวจัสสตา ความเป็นผู้ว่ายาก กิริยาที่เป็นผู้ว่ายาก ภาวะที่เป็นผู้ว่ายาก ความ

SAMPLE

ยึดถือข้างขัดขืน ความพอใจทางโต้แย้ง ความไม่เอื้อเฟื้อ กิริยาที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ

ความไม่เชื่อฟังในเมื่อถูกว่ากล่าวโดยชอบธรรม ส่วน ปาปมิตตตา บุคคลเหล่าใดไม่มีศรัทธา ไม่มีศีล มีการศึกษาน้อย มีความตระหนี่ มีปัญญาทราม การเสพ การเสพเป็นนิตย์ การเสพด้วยดี การคบ การคบด้วยดีความภักดี ความจงรักภักดีต่อบุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้ร่วมพวกกับบุคคลเหล่านั้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๒/๓๗๐,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๐๑/๕๖๔, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๒๗/๕๘๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๑/๕๘๓)

ปาปมิตร : มิตรชั่วไม่มีศีล ไม่มีศรัทธา มีสุตะน้อย มีปัญญาทราม เป็นเหตุแห่งอกุศลธรรมทั้งปวง

อธิบายเป็นเรื่องราวของมิตรที่ชั่ว เป็นความเสื่อม ทำให้ปัญญาทราม ความว่า ปาปมิตร เป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มาก ไม่มีองค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์มากเหมือนความมีปาปมิตรนี้ ความมีปาปมิตรย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ หายไปแห่งสัทธรรม เป็นอันตรายต่อศีล เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้มีปาปมิตร(มิตรชั่ว)จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้(องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๗๐/๑๒,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๙๔/๑๖,องฺ.เอก.(ไทย) ๒๐/๑๑๐/๑๗,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๑๒๖/๑๙,องฺ.เอก.(ไทย)๒๒/๑๒๖/๒๐๖,องฺ.ทสก.(ไทย)(๒๔/๗๓/๑๖๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๖/๑๗๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๒/ ๑๘๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๕/๑๘๘,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๖๔/๓๘๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/ ๒๑๗/๓๒๐)

ปาปสามเณรสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นสามเณรชั่ว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีรูปเป็นสามเณรชั่วว่า เปรตตนนี้เคยเป็นสามเณรชั่ว (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๑๓๑๑)

ปาปสามเณรีสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นสามเณรีชั่ว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีรูปเป็นสามเณรีชั่วว่า เปรตตนนี้เคยเป็นสามเณรีชั่วในพระศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๒/๓๑๒)

ปาปสิกขมานาสูตร :พระสูตรว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นสิกขมานาชั่ว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีรูปเป็นนางสิกขมานาชั่วว่า เปรตตนนี้เคยเป็นนางสิกขมานาชั่ว (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๐/๓๑๑)

ปาปิจฉตา : ความปรารถนาลามก

SAMPLE

อธิบาย มาในเอกกมาติกา ธรรมหมวดละ ๑ ข้อ มีทั้งสิ้น ๗๓ ข้อ คำว่า ปาปิจฉตา เป็นข้อที่ ๓๔ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๕๑/๕๕๑)

ป่าโปร่ง : คำอุปมาที่ปาฏิกบุตรที่ดำรงชีพตามรอยพระตถาคตแต่ยังสำคัญผิดในพระตถาคตว่าควรท้าทายได้ ซึ่งไม่เกิดอะไร อีกนัยหนึ่ง หมายถึง ป่าอยู่นอกเสาหลักเขตเมืองออกไปอย่างน้อยชั่ว ๕๐๐ ธนู

อธิบาย เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เมื่อชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะไม่อาจที่จะให้นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรลุกจากที่นั่งนั้นได้ แม้ด้วยข้ออุปมานี้ จึงได้กล่าวกับเขาว่า สุนัขจิ้งจอกกินกบ(ตามบ่อ) กินหนูตามลานข้าว และกินซากศพที่ทิ้งตามป่าช้า มีตัวอ้วนพีอยู่ในป่าใหญ่ ป่าโปร่ง ลำพองตัวว่าเป็นเจ้าแห่งสัตว์ป่า มันจึงร้องเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้นขึ้น สุนัขจิ้งจอกผู้ต่ำทรามเป็นใครและการบันลืออย่างราชสีห์เกิดผลเป็นอย่างไร ท่านปาฏิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบพระสุคตบริโภคอาหารที่เป็นเดนพระสุคตยังสำคัญพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าควรท้าทายได้ ถามว่า ปาฏิกบุตรผู้ต่ำทรามเป็นใคร และการท้าทายพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดผลเป็นอย่างไร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑/๒๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔/๓๔,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๖๓/๕๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๑/๗๕,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๑/๑๓๘/๒๐๖, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๒/๔๙๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘๖/๔๑๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๒)

ปาพจน์ : คำเป็นประธานคือพระธรรมวินัย ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก รวมเป็นธรรมขันธ์ได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ และหมายถึง ธรรมและวินัยที่พระผู้มีพระภาคบัญญัติ แสดงแล้วจะเป็นศาสดาแทนพระองค์

อธิบาย มาในมหาปรินิพพานสูตรกล่าวตอนพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต เมื่อพระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์ มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้นธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย)๑๐/๒๑๖/๑๖๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๒/๒๒๗,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐/๕๖๕, ที.ม.อ. ๒/๒๑๖/๑๙๘-๑๙๙, สารตฺถ.ฏีกา ๑/๔๐)

ป่ามฤคทายวัน : ป่าเป็นที่อภัยแก่หมู่เนื้อ เขตอภัยทานแก่สัตว์

อธิบาย มาในสุคันธเถราปทาน เรื่องอดีตของพระสุคันธเถร ความว่า ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นบุตรเศรษฐี มียศยิ่งใหญ่ในกรุงพาราณสี

SAMPLE

ข้าพเจ้ามีทรัพย์และธัญชาติอย่างล้นเหลือ จึงมีความองอาจ ข้าพเจ้าเดินพักผ่อนไปจนถึงป่ามฤคทายวัน ได้เห็นพระศาสดาผู้เป็นที่พึ่งแห่งสัตว์โลกกำลังแสดงอมตบทอยู่ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘๗/๒๓๐)

ป่ามหาวัน : ป่าใหญ่ เป็นที่ตั้งของสถูปของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าผุสสะ

อธิบายมาในขัณฑผุลลิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระขัณฑผุลลิยเถระ ท่านพระขัณฑผุลลิยเถระ เมื่อประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวถึงพระสถูปของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าผุสสะ ได้มีอยู่ในป่ามหาวัน ในครั้งนั้น ต้นไม้ก็งอกขึ้น โขลงช้างพากันมาหักราน ข้าพเจ้าทำที่ขรุขระให้ราบเรียบแล้วได้ใส่ก้อนปูนขาว ยินดีด้วยคุณของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้เป็นที่เคารพของโลกทั้ง ๓ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒/๓๖๐)

ปามุชชะ : ความปีติปราโมทย์ ชื่นชม ยินดีในธรรมลักษณะต่าง ๆ มีปามุชชะ เป็นต้น

อธิบาย มาในสุตมยญาณนิทเทส กล่าวถึงสภาวะที่เป็นของแท้ควรรู้ยิ่ง ที่เป็นอนัตตา ที่เป็นจริง ที่รู้แจ้ง ที่รู้ยิ่ง ที่กำหนดรู้ ที่เป็นธรรม ที่เป็นธาตุ ที่รู้ ที่ทำให้แจ้ง ที่ถูกต้อง ที่ตรัสรู้ควรรู้ยิ่ง กล่าวคือ เนกขัมมะ การออกจากกาม ควรรู้ยิ่ง อพยาบาท ความไม่พยาบาท อาโลกสัญญา ความหมายรู้ในนิมิตแห่งแสงสว่าง อวิกเขปะ ความไม่ฟุ้งซ่าน ธัมมววัตถาน ความกำหนดธรรม ญาณ ความรู้ ปามุชชะ ความปราโมทย์ ประการเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒/๓๐, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๒/๓๗๔)

ปาโมกข์ : ชื่อเสียง ปรากฏเป็นที่รู้จัก หรือหัวหน้าอยู่ในทิศทั้งปวง

อธิบายมาในมหานิเทส๔ กล่าวถึงความเหมาะสมแห่งการตัดสินกับสถานการณ์ภูมิประเทศนั้นว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ในอาวาสชื่อโน้นมีสงฆ์ อยู่พร้อมด้วยพระเถระ พร้อมด้วยปาโมกข์ ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่า ‘นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุสาสน์’ เธอทั้งหลายยังไม่พึงชื่นชม ยังไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว พึงสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้นสอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า ‘นี้มิใช่พระดำรัส ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน และสงฆ์นั้นรับมาผิด’ เธอทั้งหลายพึงทิ้งคำนั้นเสีย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๘/๑๓๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๐/๒๕๔,วิ.อ. ๓/๓๒๙/๒๐๒)

ป่าไม้สาละ : ป่าไม้ที่เป็นดงแห่งต้นสาละพระผู้มีพระภาคประทับ บรรดาสมณะพราหมณ์ที่เลื่อมใสเข้าไปเฝ้าทูลถามปัญหาธรรมและได้รับคำตอบเกิดความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคในที่สุด

SAMPLE

อธิบายมาในนวัมมิกสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตอบปัญหาแก่พราหมณ์ที่ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ท่านทำงานอะไร จึงอยู่ในป่าไม้สาละพระโคดมอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ได้ความยินดีอะไรหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่ได้ทำงานอะไรในป่าหรอกป่าคือกิเลสอันเป็นข้าศึกถูกเราถอนรากเหง้าหมดแล้ว เราไม่มีป่าคือกิเลส ปราศจากลูกศรคือกิเลส ละความไม่ยินดี ยินดีอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว มาในมัญชิฏฐกวิมาน วิมานแก้วผลึกสีแดงที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายดอกสาละพระผู้มีพระภาค ผลบุญนั้น นางสร่างโศก หมดโรคภัย มีความสุข รื่นเริง บันเทิงใจอยู่เป็นนิตย์อยู่ในวิมานแก้วผลึกสีแดง มาในอัมพาฏกิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพาฏกิยเถระ ผู้นำดอกมะกอกมาถวายพระมหาวีระ ได้รับผลบุญนั้น จึงไม่รู้จักคำว่าทุคติ มาในสาลมัณฑปิยเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติแห่งการปฏิบัติในธรรมของท่าน จึงบรรลุคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๓/๒๙๔, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๙๐/๗๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๖/๘๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๙๐/๑๖๑,ขุ.อุป.(ไทย)๓๓/๑๙๑/๑๖๑)

ปายาสทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปายาสทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในกัปที่ ๙๑ ท่านประสงค์จะบูชายัญจึงคดข้าวปายาสใส่ถาดสำริดถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะการถวายข้าวปายาส ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๔๑ ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าพุทธะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๒๗๙)

ปายาสิเทพบุตร :ชื่อเทพบุตรนามว่าปายาสิ มีทัศนะนัตถิกทิฏฐิ ไปเกิดในวิมานอันว่างเปล่า

อธิบายเรื่องปายาสิเทพบุตร ที่เป็นนัตถิกทิฏฐ ส่วนเจ้าหน้าที่ให้ทานของท่านเป็นสัมมาทิฏฐเกิดในวิมานต่างชั้นกัน ความว่า เมื่อพระควัมปติไปพักกลางวัน ณ เสรีสกวิมานที่ว่างเปล่าอยู่เนือง ๆ ลำดับนั้น ปายาสิเทพบุตรเข้าไปหาท่านพระควัมปติถึงที่อยู่ไหว้ แล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ท่านพระควัมปติถามปายาสิเทพบุตรว่า “ท่านเป็นใคร” ปายาสิเทพบุตรตอบว่า “ข้าพเจ้าคือเจ้าปายาสิขอรับ” ท่านพระควัมปติถามว่า “ท่านเป็นผู้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี’ จริงหรือ” ปายาสิเทพบุตรตอบว่า “จริงขอรับ ข้าพเจ้าเคยมีทิฏฐิอย่างนั้นว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี’แต่พระผู้เป็นเจ้ากุมารกัสสปะได้ชี้นำให้ข้าพเจ้าออกจากทิฏฐิชั่วนั้นแล้ว” ท่านพระควัมปติถามว่า “ก็อุตตรมาณพผู้เป็นเจ้าหน้าที่ในการให้ทานของท่าน

ไปเกิดที่ไหนปายาสิเทพบุตรตอบว่า“อุตตรมาณพผู้เป็นเจ้าหน้าที่ในการให้ทาน ของข้าพเจ้าให้ทานโดยเคารพ ให้ทานด้วยมือของตน ให้ทานโดยความนอบน้อม ไม่ใช่ให้ทานอย่างโยนทิ้ง หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ซึ่งต่างกับพระเจ้าปายาสิเทพบุตรที่ถือนัตถิกทิฏฐิ ไปเกิดในวิมานอันว่างแปล่าชื่อเสรีสกวิมาน (แสดงว่าบุญกรรมมีจริง) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๔๑/๓๗๑)

ปายาสิวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้เป็นคนรับใช้เจ้าปายาสิ เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้เป็นคนรับใช้(ขุนคลัง) เจ้าปายาสิแห่งเสตัพยนคร ชื่ออุตตระ (ในอรรถกถาจึงเรียกชื่อวิมานนี้ว่าอุตตรวิมาน) เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งดุจสุธรรมสภาของท้าวสักกเทวราช เพราะตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฐิ ได้ถวายอาหารแด่พระสงฆ์ด้วยความเคารพเป็นประจำ ต่างกับเจ้าปายาสิที่แม้จะกลับใจเป็นสัมมาทิฏฐิแล้ว แต่มิได้ให้ทานด้วยความเคารพจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๐๘/๑๓๘)

ปายาสิสูตร : พระสูตรว่าด้วยเจ้าปายาสิ เจ้าปายาสิผู้ครองเสตัพยนครทรงทราบว่า พวกพราหมณ์และคหบดีชาวเสตัพยนครจำนวนมากกำลังเดินออกจากเมืองเพื่อไปนมัสการท่านพระกุมารกัสสปะ ที่ป่าไม้ สีเสียด เพราะมีกิตติศัพท์ว่าท่านเป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา เป็นพหูสูต พูดจาไพเราะ ปฏิภาณดี และเป็นพระอรหันต์ จึงเสด็จไปด้วยเพื่อจะโต้วาทะทำลายความเห็นที่ตรงกันข้ามกับพระองค์ ครั้นเสด็จไปถึงที่พักของท่านพระกุมารกัสสปะ ทรงประกาศความเห็นที่เป็นนัตถิกวาทะขึ้นว่า พระองค์มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ (สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้น เช่น เทวดา) ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและกรรมที่ทำชั่วไม่มี

พระเถระจึงใช้ปฏิภาณซักถามย้อนถามและตอบโต้ด้วยอุปมาอุปไมยเป็นจำนวน มาก จนสามารถทำลายความเห็นผิดของเจ้าปายาสิได้สำเร็จ เจ้าปายาสิทรงยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา (ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๔๐๖/๓๔๑)

ปารคะ : ผู้ถึงฝั่ง ผู้ข้ามฝั่งได้แล้ว เป็นชื่อเทพตนหนึ่งในเทพ ๑๐ หมู่

อธิบายมาในมหาสมยสูตร การประชุมของเทพ กล่าวถึง เทพทั้ง ๑๐ หมู่ ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย เทพอีก ๑๐ หมู่ คือ สมานะ มหาสมานะ มานุสะ มานุสุตตมะ ขิฑฑาปทูสิกะ มโนปทูสิกะ หริ โลหิตวาสี ปารคะ และมหาปารคะผู้มียศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

SAMPLE

ปารังคมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่ง,พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปารังคมสูตร [๑] พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่ง พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ เป็นธรรมที่ทำให้ถึงฝั่งคือนิพพาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๘/๑๓๑)

2.ปารังคมสูตร[๒]พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่ทำให้ถึงฝั่งคือนิพพาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓)

ปาราชิก, อาบัติ : โทษหนักที่ภิกษุได้รับจากการล่วงละเมิดมี เสพเมถุน ลักขโมยด้วยไถยจิต ฆ่ามนุษย์และอวดอุตริ

อธิบายกล่าวถึงการเสพเมถุนธรรมต้องอาบัติปาราชิก ย่อมไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร เปรียบเหมือนคนถูกตัดศีรษะ ไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้ โดยการต่อศรีษะเข้ากับร่างกายนั้น ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้ ที่ชื่อว่า สังวาส ได้แก่ กรรมที่ทำร่วมกันอุทเทสที่สวดร่วมกัน ความมีสิกขาเสมอกัน นี้ชื่อว่า สังวาส สังวาสนั้นไม่มีกับภิกษุรูปนั้น ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า หาสังวาสมิได้ ปาราชิกข้ออื่น มีการลักของเขา พรากกายมนุษย์จากชีวิต และอุตริมนุสสธรรม ก็ได้รับโทษเช่นเดียวกัน แม้ภิกษุณีใดกำหนัดยินดีการจับต้อง การลูบคลำ การจับ การต้องหรือการบีบของชายผู้กำหนัดบริเวณใต้รากขวัญ๑ลงมาเหนือเข่าขึ้นไป แม้ภิกษุณีนี้เป็นปาราชิกที่ชื่อว่าอุพภชาณุมัณฑลิกา หาสังวาสมิได้(วิ.มหา.(ไทย)๑/๕๕/๔๓,วิ.มหา.(ไทย)๑/๙๒/๘๒,วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๗๒/๑๔๒,วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙๘/๑๘๕,วิ.ภิกฺขุณี.(ไทย)๓/๖๕๘/๖,วิ.ภิกฺขุณี. (ทย)๓/๖๖๖/๑๒,วิ.ภิกฺขุณี(ไทย)๓/๖๗๑/๑๘, วิ.ภิกฺขุณี(ไทย)๓/๖๗๖/๒๓)

ปาราปริยเถรคาถา : ภาษิตของพระปาราปริยเถระ,คาถาของพระปาราปริยเถระ มี ๓ คาถา ต่างกันที่เนื้อหา กล่าวคือ

1.ปาราปริยเถรคาถา [๑] ภาษิตของพระปาราปริยเถระ,คาถาของพระปาราปริยเถระ ท่านพระปาราปริยเถระได้กล่าวว่า เราละผัสสายตนะ ๖ ได้แล้ว คุ้มครองสำรวมระวังทวาร ๖ ด้วยดี กำจัดสรรพกิเลสอันเป็นมูลรากแห่งวัฏฏทุกข์ได้หมดแล้ว จึงหมดสิ้นอาสวะ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๖/๓๔๕)

2.ปาราปริยเถรคาถา[๒] ภาษิตของพระปาราปริยเถระ,คาถาของพระปาราปริยเถระ พระปาราปริยเถระเมื่อจะประกาศอาการที่ตนคิด จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า ภิกษุชื่อปาราปริยะ เป็นสมณะ นั่งอยู่แต่ลำพังผู้เดียว มีจิตสงบสงัดเข้าฌาน

อยู่ ได้มีความคิดว่า คนพึงทำอะไรโดยลำดับ ประพฤติวัตรอย่างไร ประพฤติมารยาทอย่างไร จึงจะชื่อว่าพึงทำกิจของตนและไม่เบียดเบียนใคร ๆ อินทรีย์ทั้งหลายนั่นแหละย่อมมีไว้เพื่อเป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์สำหรับมวลมนุษย์ อินทรีย์ที่ไม่ได้ระวังรักษาย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ ส่วนอินทรีย์ที่ระวังรักษาแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๒๖/๔๖๓)

3.ปาราปริยเถรคาถา[๓] ภาษิตของพระปาราปริยเถระ,คาถาของพระปาราปริยเถระ พระปาราปริยเถระผู้เป็นสมณะ มีจิตแน่วแน่เป็นอารมณ์เดียว ชอบสงัด นั่งเจริญฌานอยู่ในป่าใหญ่ ในฤดูดอกไม้ผลิ ได้มีความคิดเป็นต้นว่า เมื่อพระโลกนาถซึ่งเป็นบุรุษผู้สูงสุด ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ความประพฤติของภิกษุทั้งหลายได้เป็นอย่างหนึ่ง บัดนี้ เมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว ย่อมปรากฏเป็นอีกอย่างหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายแต่ปางก่อน สันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ได้นุ่งห่มผ้าเป็นปริมณฑลเพียงเพื่อจะป้องกันความหนาวความ ร้อนและลม ปกปิดอวัยวะที่จะให้เกิดความละอายเท่านั้น ได้ขบฉันอาหารประณีตก็ตาม เศร้าหมองก็ตาม น้อยก็ตาม มากก็ตาม เพียงเพื่อยังอัตภาพให้เป็นไปได้ ไม่ติด ไม่พัวพัน ไม่ได้ขวนขวายจนเกินไปในยาแก้ไข้ ซึ่งเป็นบริขารเครื่องรักษาชีวิต เหมือนขวนขวายในความสิ้นอาสวะ พอกพูนวิเวก มุ่งแต่วิเวก อยู่ในป่า โคนต้นไม้ ซอกเขา และถ้ำ อ่อนน้อม มีศรัทธาตั้งมั่น เลี้ยงง่าย อ่อนโยน มีใจไม่กระด้าง ไม่ปราศจากสติ ไม่ปากร้าย ไฝ่คิดแต่ประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นสำคัญ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๒๐/๔๙๑)

ปารายนสูตร : สูตรที่ว่าด้วยปารายนะ เพราะนำไปสู่ฝั่งคือนิพพาน ที่นางนันทมาตาอุบาสิกาสวดเป็นทำนองสรภัญญะ

อธิบายมาในนันทมาตาสูตร ว่าด้วยอริยธรรมของนันทมาตาอุบาสิกา ความว่า เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะจาริกไปในทักขิณาคีรีชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ในเวลาใกล้รุ่ง นันทมาตาอุบาสิกาชาวเมืองเวฬุกัณฏกะลุกขึ้นสวดปารายนสูตรเป็นทำนองสรภัญญะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๓/๙๒, องฺ.สตฺตก.อ.๓/๕๓/๑๘๗)

ปารายนะ : การถึงฝั่งแห่งนิพพานเพราะปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม

อธิบายเป็นการถึงฝั่งแห่งการพ้นทุกข์ เหตุเพราะถ้าแม้บุคคลรู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแห่งปัญหาแต่ละปัญหาแล้วปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม ก็จะพึงถึงฝั่งแห่งชราและมรณะได้แน่นอนเพราะธรรมเหล่านี้เป็นเหตุให้ถึงฝั่ง เพราะเหตุดังกล่าวมานี้นั้น ธรรมบรรยายนี้จึงชื่อว่าปารายนะ (ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๙๔/๓๓๔)

SAMPLE

ปารายนัตถุติคาถานิทเทส : ว่าด้วยการสดุดีธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง การอธิบายปารายนัตถุติคาถา ซึ่งว่าด้วยการสดุดีธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง ปารายนัตถุติคาถานี้ พระธรรมสังคาหกาจารย์ได้ ประพันธ์ไว้ต่อท้ายปารายนสูตร เพื่อชื่นชมพุทธพยากรณ์โสพสปัญหา ดังปรากฏในสุตตนิบาต มีใจความสำคัญ ถ้าแม้บุคคลรู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแห่งปัญหาแต่ละปัญหาแล้วปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม ก็จะพึงถึงฝั่งแห่งชราและมรณะได้แน่นอน เพราะธรรมเหล่านี้เป็นเหตุให้ถึงฝั่ง เพราะเหตุดังกล่าวมานี้นั้น ธรรมบรรยายนี้ จึงชื่อว่าปารายนะ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม ในคำว่า ถ้าแม้บุคคล รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแห่งปัญหาแต่ละปัญหาแล้ว อธิบายว่า ปัญหาคือธรรม การวิสัชนา คือ อรรถ เพราะฉะนั้น การรู้ทั่วถึงอรรถและธรรมก็คือ การวิสัชนาปัญหา ทำให้เกิดความรู้ ทำให้ปัญหากระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งขึ้น คำว่า ปฏิบัติธรรมถูกต้องตาม หลักธรรม อธิบายว่า ปฏิบัติข้อปฏิบัติชอบ ข้อปฏิบัติเหมาะสม ไม่เป็นข้าศึก เอื้อประโยชน์ และถูกต้องตามหลักธรรม คำว่า ก็จะพึงถึงฝั่งแห่งชราและมรณะได้แน่นอน อธิบายว่า อมตนิพพาน เรียกว่า ฝั่งแห่งชราและมรณะ ได้แก่ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท คำว่า ปารายนะ อธิบายว่า มรรค ท่านเรียกว่า อายนะ (เครื่องถึง) ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านี้ จึงชื่อว่า ปารายนะ (ธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง)

พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวว่า การพยากรณ์ปัญหาแต่ละปัญหาที่พระพุทธเจ้าแสดงแล้วโดยประการใด ผู้ใดปฏิบัติตามโดยประการนั้น ผู้นั้นพึงจากที่มิใช่ฝั่ง ถึงฝั่งได้ บุคคลเมื่อเจริญมรรคอันสูงสุด จะพึงจากที่มิใช่ฝั่งถึงฝั่งได้ เพราะมรรคนั้นเป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่ง เพราะฉะนั้น มรรคนั้น

ปารายนานุคีติคาถานิทเทส : ว่าด้วยเพลงขับตามธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง การอธิบายปารายนานุคีติคาถา ซึ่งว่าด้วยเพลงขับตามธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง ที่พระปิงคิยะกล่าวรายงานให้พราหมณ์พาวรี ผู้เป็นอาจารย์ทราบ หลังจากกลับถึงอาศรม ณ ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ในทักขิณาชนบท มีใจความสำคัญว่า พระปิงคิยเถระกล่าวว่า อาตมภาพจักกล่าวบทขับที่เป็นเหตุให้ถึงฝั่งตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ปราศจากมลทิน มีพระปัญญาดุจภูริ ปราศจากกาม ทรงไร้กิเลสดังป่า ผู้เป็นนาคะ ทรงเห็นอย่างใดก็ตรัสอย่างนั้น จะพึงกล่าวคำเท็จเพราะเหตุแห่งอะไรเล่า อาตมภาพจักกล่าวถ้อยคำที่ ประกอบด้วยการสรรเสริญพระผู้

SAMPLE

มีพระภาค ผู้ทรงละมลทินและโมหะได้แล้ว ผู้ทรงละความถือตัวและความลบหลู่ได้ ณ บัดนี้ ท่านพราหมณาจารย์ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้กำจัดความมืด มีสมันตจักขุ ทรงถึงที่สุดโลก ทรงล่วงภพได้ทั้งหมด ไม่มีอาสวะ ทรงละทุกข์ทั้งปวงได้แล้ว ทรงมีชื่อตามความจริง อาตมภาพได้เข้าเฝ้ามาแล้ว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ทรงเห็นอย่างใด ก็ตรัสอย่างนั้น อธิบายว่า ทรงเห็นอย่างใดว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ก็ตรัสอย่างนั้น คือ บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศอย่างนั้น คำว่า ปราศจากมลทิน ในคำว่า ทรงเป็นผู้ปราศจากมลทิน มีพระปัญญาดุจภูริ อธิบายว่า ราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทุกประเภท ชื่อว่ามลทิน พระผู้มีพระภาคมีพระปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ทรงปราศจากมลทิน ทรงละความถือตัว และความลบหลู่ได้ ทรงถึงที่สุดโลก ทรงล่วงภพได้ทั้งหมด ไม่มีอาสวะ ทรงละความทุกข์ทั้งปวงได้ คำว่า กาม ในคำว่า ปราศจากกาม ทรงไร้กิเลสดังป่า ผู้เป็นนาคะ ได้แก่ กาม ๒ อย่าง คือ (๑) วัตถุกาม (๒) กิเลสกาม คำว่า ทรงละความถือตัวและความลบหลู่ได้ อธิบายว่า ความถือตัว มีความหมายหลายนัยคือตั้งแต่นัยเดียว ถึง ๒๐ นัย เช่น

ความถือตัวนัยเดียว คือความที่จิตใฝ่สูง

ความถือตัว ๒ นัย คือการยกตนและการข่มผู้อื่น

ความถือตัว ๓ นัย คือความถือตัวว่า เลิศกว่าเขา เสมอเขาและด้อยกว่าเขา ฯลฯ

คำว่า โลก ในคำว่า ทรงถึงที่สุดโลก ทรงล่วงภพได้ทั้งหมด อธิบายว่า

โลก ๑ คือ ภวโลก

โลก ๒ คือ ภวโลกที่เป็นสมบัติ ที่เป็นวิบัติ

โลก ๓ คือ เวทนา ๓

โลก ๔ คือ อาหาร ๔

โลก ๕ คือ อุปาทานขันธ์ ๕

โลก ๖ คือ อายตนะภายใน ๖

โลก ๗ คือ วิญญาณัฏฐิติ ๗

โลก ๘ คือ โลกธรรม ๘

โลก ๙ คือ สัตตาวาส ๙

โลก ๑๐ คือ อายตนะ ๑๐

โลก ๑๑ คือ กามภพ ๑๑

โลก ๑๒ คือ อายตนะ ๑๒

SAMPLE

โลก ๑๘ คือ ธาตุ ๑๘

คำว่า ทรงล่วงภพได้ทั้งหมด หมายถึง ทรงล่วงภพ ๒ คือ (๑) กรรมภพ ได้แก่ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขาร (๒) ภพใหม่ อันมีในปฏิสนธิ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

คำว่า ไม่มีอาสวะ หมายถึง ไม่มีอาสวะ ๔ อย่าง คือ (๑) กามาสวะ (๒) ภวาสวะ (๓) ทิฏฐาสวะ (๔) อวิชชาสวะ คำว่า ทรงละทุกข์ทั้งปวงได้แล้ว หมายถึง ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสทุกข์ ฯลฯ ทุกข์เพราะทิฏฐิวิบัติ พระพุทธองค์ทรงละได้ คือ ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระงับได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว

พระปิงคิยเถระกล่าวต่อไปว่าทิชะ(นก) พึงละป่าเล็กแล้วมาอาศัยป่าใหญ่ที่มีผลไม้มากฉันใด อาตมภาพก็ฉันนั้นละคณาจารย์ผู้มีทรรศนะแคบไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เหมือนหงส์โผลงสู่สระใหญ่ ก่อนแต่ศาสนาของพระโคดม อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่าใดเคยพยากรณ์แก่อาตมภาพว่า เหตุนี้ได้เป็นมาแล้วอย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้ คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น เป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น มีแต่จะทำให้ตรึกไปต่าง ๆ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ละคณาจารย์ผู้มีทรรศนะแคบ หมายถึง ละพราหมณ์พาวรีและพราหมณ์เหล่าอื่นที่เป็นอาจารย์ของพราหมณ์พาวรีนั้น คำว่า คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นเป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา อธิบายว่า อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่านั้นกล่าวธรรมที่ตนไม่รู้ด้วยตนเอง ธรรมที่ไม่ได้ประจักษ์แก่ตนเอง โดยการเชื่อผู้อื่นว่า ธรรมนี้เป็นดังนี้ ๆ โดยการเล่าลือ โดยการถือสืบ ๆ กันมา โดยการอ้างตำรา โดยตรรก โดยการอนุมาน โดยการคิดตรองตามแนวเหตุผล เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว คำว่า คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น มีแต่จะทำให้ตรึกไปต่าง ๆ อธิบายว่า คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นทำให้ความวิตกเจริญ ทำให้ความดำริเจริญ ทำให้กามวิตกเจริญ ทำให้ความวิตกถึงชนบทเจริญ ทำให้ความวิตกถึงความไม่ตายเจริญ ทำให้ความวิตกที่ประกอบด้วยความเอ็นดูเจริญ ทำให้ความวิตกที่ประกอบด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเจริญ ทำให้ความวิตกที่ประกอบด้วยความปรารถนามิให้ใคร ดูหมิ่นเจริญ

พระปิงคิยเถระกล่าวต่อไปว่า พระโคดมทรงเป็นเอกบุรุษ ประทับนั่งทำลายความมืดอยู่ ทรงรุ่งเรือง ทรงแผ่รัศมี พระโคดมมีพระญาณดุจภูริพระโคดมมีพระปัญญาดุจภูริ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ทรงเป็นเอกบุรุษ ในคำว่า ทรงเป็นเอกบุรุษ ประทับนั่งทำลายความมืดอยู่ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็น

SAMPLE

เอกบุรุษ เพราะส่วนแห่งการบรรพชา ชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ เพราะอธิบายว่าไม่มีเพื่อน ชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ เพราะทรงละตัณหาได้ทรงปราศจากราคะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ ทรงปราศจากโทสะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ ทรงปราศจากโมหะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ ทรงปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ เสด็จถึงทางสายเอกแล้ว จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ลำพังพระองค์เดียว จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๒/๓๔๖)

ปาราสิริยพราหมณ์ : ชื่อของพราหมณ์นามว่าปาราสิริยะผู้สอนคนอื่นหนึ่ง แต่เจริญอินทรีย์ในอริยวินัยอีกอย่างหนึ่ง

อธิบายมาในอินทริยภาวนาสูตร ว่าด้วยการเจริญอินทรีย์ การแสดงอินทรีย์ของของปาราสิริยพราหมณ์ ผู้พระผู้มีพระภาคตรัสกับอุตตรมาณพว่า “อุตตระ ปาราสิริยพราหมณ์แสดงการเจริญอินทรีย์แก่สาวกหรือไม่” อุตตรมาณพกราบทูลว่า “แสดง ขอรับ” “แสดงอย่างไร” “พระโคดมผู้เจริญ ท่านปาราสิริยพราหมณ์แสดงการเจริญอินทรีย์แก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า ‘สาวกของเราอย่าดูรูปทางตา อย่าฟังเสียงทางหู’ ดังนี้เป็นต้น ขอรับ” “อุตตระ เมื่อเป็นเช่นนั้น สาวกผู้เจริญอินทรีย์แล้วตามคำของปาราสิริยพราหมณ์ ก็จักเป็นคนตาบอด เป็นคนหูหนวกแน่นอน เพราะคนตาบอดย่อมไม่เห็นรูปทางตา คนหูหนวกย่อมไม่ได้ยินเสียงทางหู” ทำให้อุตตรมาณพศิษย์ ก็นั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นว่า อุตตรมาณพมีอาการอย่างนี้ จึงรับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ ปาราสิริยพราหมณ์ย่อมแสดงการเจริญอินทรีย์แก่สาวกทั้งหลายเป็นอย่างหนึ่ง แต่การเจริญอินทรีย์อันยอดเยี่ยมในอริยวินัยเป็นอย่างหนึ่ง” (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๕๓/๕๐๔)

ปาริจฉัตตกวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ใช้มาลัยดอกอโศกบูชาพระพุทธเจ้า เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ใช้มาลัยดอกอโศกบูชาพระพุทธเจ้า นางไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้นำดอกอโศก อันสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นจากป่าอันธวันเข้าไปโปรยลงบนพุทธอาสน์ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๘๐/๗๗)

ปาริจฉัตตกะ : ดอกไม้สวรรค์ชื่อปาริจฉัตตกะ มีกลิ่นหอม น่ารื่นรมย์ นางเทพธิดานำมาร้อยเป็นมาลัยทิพย์

อธิบายมาในปาริจฉัตตกวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ใช้มาลัยดอกอโศกบูชาพระพุทธเจ้า เมื่อพระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เทพธิดา เธอนำดอกไม้สวรรค์ชื่อปาริจฉัตตกะ หอมหวน น่ารื่นรมย์ มาร้อยเป็น

มาลัยทิพย์ ขับร้องรื่นเริงบันเทิงอยู่ เมื่อเธอนั้นกำลังฟ้อนรำอยู่ เสียงทิพย์น่าฟังน่ารื่นรมย์ใจ ย่อมเปล่งออกจากอวัยวะน้อยใหญ่ทุกส่วนสัดของเธอ ทั้งกลิ่นทิพย์หอมระรื่นชื่นใจ ก็ฟุ้งออกจากอวัยวะน้อยใหญ่ทุกส่วนสัดของเธอ นี้เป็นผลของกรรมอันใดเล่านางตอบว่า ดิฉันได้น้อมนำมาลัยดอกอโศกซึ่งมีเกสรงามเลื่อมประภัสสรมีสีสด มีกลิ่นหอมฟุ้ง ไปน้อมบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๘๐/๗๗)

ปาริจริยานุตตริยะ : การบำรุงอันยอดเยี่ยม

อธิบายกล่าวถึงอนุตตริยะ ความยอดเยี่ยม ๖ ประการ คือ (๑) ทัสสนานุตตริยะ การเห็นอันยอดเยี่ยม (๒) สวนานุตตริยะ การฟังอันยอดเยี่ยม (๓) ลาภานุตตริยะ การได้อันยอดเยี่ยม (๔) สิกขานุตตริยะ การศึกษาอันยอดเยี่ยม (๕) ปาริจริยานุตตริยะ การบำรุงอันยอดเยี่ยม (๖) อนุสสตานุตตริยะ การระลึกอันยอดเยี่ยม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๗/๓๒๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๖/๓๙๔, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๘/๔๒๐, (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๓๐/๔๗๑, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๔๐/๖๔๒)

ปาริฉัตตกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอริยสาวกเปรียบได้กับต้นปาริฉัตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมัยที่อริยสาวกคิดว่าจะออกบวชเป็นบรรพชิตจนบรรลุคุณพิเศษ เปรียบเหมือนกับสมัยที่ต้นปาริฉัตรปรากฏเป็นใบเหลือจนถึงออกดอกบานสะพรั่ง โดยทรงเปรียบเทียบเป็นคู่ ๆ มี ๗ คู่ คือ (๑) สมัยที่อริยสาวกคิดว่าจะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เหมือนสมัยที่ต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริฉัตรของเทวดาชั้นดาวดึงส์มีใบเหลือง (๒) สมัยที่อริยสาวกโกนผมและหนวด นุ่มห่มผ้ากาสาวพัสตร์ เหมือนสมัยที่ต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริฉัตรของเทวดาชั้นดาวดึงส์ผลัดใบ (๓) สมัยที่อริยสาวกบรรลุปฐมฌาน เหมือนสมัยที่ต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริฉัตรของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ผลิดอกออกใบแล้ว (๔) สมัยที่อริยสาวกบรรลุทุติยฌาน เหมือนสมัยที่ต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริฉัตรของเทวดาชั้นดาวดึงส์ เป็นช่อใบช่อดอกแล้ว (๕) สมัยที่อริยสาวกบรรลุตติยฌาน เหมือนสมัยที่ต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริฉัตรของเทวดาชั้นดาวดึงส์มีดอกตูมแล้ว (๖) สมัยที่อริยสาวกบรรลุจตุตถฌาน เหมือนสมัยที่ต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริฉัตรของเทวดาชั้นดาวดึงส์มีดอกบานแย้มแล้ว (๗) สมัยที่อริยสาวกบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ เหมือนสมัยที่ต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริฉัตรของเทวดาชั้นดาวดึงส์ออกดอกบานสะพรั่ง แผ่รัศมีไปได้ ๕๐ โยชน์ ในบริเวณรอบ ๆ ส่งกลิ่นโชยไปตามลมได้ ๑๐๐ โยชน์ แล้วตรัสอีกว่า ในแต่ละสมัยนั้น เทวดาชั้นต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ชั้นภุมมเทวดาจนถึงชั้นพรหมกายิกาก็กระจายข่าวแสดงความชื่นชมยินดีต่ออริยสาวกไปตามลำดับชั้นว่า ท่านรูปนี้ มีชื่ออย่างนี้ เป็นสัทธิวิหาริกของท่านผู้มีชื่อนี้ ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จากบ้านหรือ

นิคมชื่อโน้น ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เพียงครู่เดียวเท่านั้น เสียงป่าวประกาศไปถึงพรหมโลก เหมือนในสมัยที่ต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริฉัตรของเทวดาชั้นดาวดึงส์มีใบเหลือง เทวดาชั้นดาวดึงส์ต่างก็พากันดีใจว่า บัดนี้ ต้นปาริฉัตรมีใบเหลือง ไม่นานนักเดี๋ยวใบก็ร่วงหล่น ...จักผลิดอกออกใบ ...จักเป็นช่อใบช่อดอก ...จักมีดอกตูม ... จักดอกบานแย้ม ไม่นานนักเดี๋ยวก็จักมีดอกบานสะพรั่ง เมื่อออกดอกบานสะพรั่งแล้ว เทวดาชั้นดาวดึงส์ต่างก็มีใจเอิบอิ่ม พรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอตนอยู่ตลอด ๔ เดือนทิพย์ ณ โคนต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริฉัตร ซึ่งในสมัยนั้น ต้นปาริฉัตรจะมีอานุภาพแผ่รัศมีไปได้ ๕๐ โยชน์ ในบริเวณรอบ ๆ ส่งกลิ่นโชยไปตามลมได้ ๑๐๐ โยชน์ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๑๔๗)

ปาริฉัตตกะ, ต้นไม้ : คำอุปมาต้นทองหลางเป็นเลิศกว่าต้นไม้ของเหล่าเทพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เช่นเดียวกับปัญญินทรีย์เป็นเลิศกว่าโพธิปักขิยธรรม

อธิบาย มาในทุติยรุกขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ สูตรที่ ๒ กล่าวถึงต้นทองหลางเป็นเลิศกว่าต้นไม้ของเหล่าเทพในสวรรค์เช่นเดียวกับปัญญินทรีย์เป็นเลิศกว่าโพธิปักขิยธรรม ความว่า “ต้นไม้ของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ ต้นปาริฉัตตกะ (ต้นทองหลาง) ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าต้นไม้ทั้งหลาย ส่วนโพธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่า เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๓๘/๓๔๙, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๐/๕๓๕, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๑/๕๓๙)

ปาริฉัตร, ดอกไม้สวรรค์ : ดอกไม้สวรรค์ของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นหอม อริยสาวกเปรียบได้กับต้นปาริฉัตร

อธิบายเป็นการสำแดงปาฏิหาริย์เก็บผลมะม่วง ผลมะขามป้อม ดอกปาริฉัตรของพระผู้มีพระภาคกับชฎิลอุรุเวลกัสสปะ ท่านคิดผิดและได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วจึงกราบทูลบอกภัตตกาลว่า “ข้าแต่มหาสมณะ ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ไปเถิด กัสสปะ เราจะตามไป” ทรงส่งชฎิลอุรุเวล กัสสปะไป ทรงเก็บผลมะม่วง ฯลฯ ผลมะขามป้อม ฯลฯ ผลสมอ ณ ที่อันไม่ไกลจากต้นหว้าที่มีอยู่ในชมพูทวีป ฯลฯ เสด็จไปสู่ภพดาวดึงส์ทรงเก็บดอกปาริฉัตรแล้วเสด็จลงมาประทับนั่งในโรงไฟก่อน ขณะนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะคิดว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากจริง ถึงกับส่งเรากลับมาก่อน เสด็จไปยังภพดาวดึงส์ทรงเก็บดอกปาริฉัตรแล้วเสด็จลงมาประทับนั่งในโรงไฟก่อน แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่”(วิ.ม.(ไทย)๔/๔๕/๕๘, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๙/๑๔๗)

SAMPLE

ปาริปูริมทะ : ความเมาในความมีร่างกายสมบูรณ์

อธิบายมาในเอกกนิทเทส กล่าวถึงความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความ ที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความมีร่างกายสมบูรณ์ นี้เรียกว่า ปาริปูริมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๙)

ปาริไลยกะ, ป่า : ชื่อเขตป่าที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ควงไม้รัง ในราวป่ารักขิตวัน เป็นที่เงียบสงัด อยู่ผาสุกดี

อธิบายเรื่องพญาช้างปาริไลยกะ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงชี้แจงให้ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมพิละเห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้ว เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะเสด็จจาริกไปทางป่าปาริไลยกะ เสด็จจาริกไปตามลำดับ จนถึงป่าปาริไลยกะแล้ว พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ควงไม้รัง ในราวป่ารักขิตวัน เขตป่าปาริไลยกะนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงเกิดความคิดคำนึงในพระทัยอย่างนี้ว่า “เมื่อก่อนเราคลุกคลีกับพวกภิกษุชาวกรุงโกสัมพีที่ก่อความบาดหมาง ไม่ผาสุกเลย ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อเรื่องอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ เวลานี้เราว่างเว้นจากพวกภิกษุชาวกรุงโกสัมพีเหล่านั้น ที่ก่อความบาดหมาง ก่อความทะเลาะ ก่อความวิวาท ก่อเรื่องอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ อยู่ผู้เดียวไม่มีเพื่อน อยู่ผาสุกดี”(วิ.ม.(ไท) ๕/๔๖๗/๓๕๙, (วิม.(ไทย)๕/๔๖๗/๓๖๑)

ปาริวาสิกปาริสุทธิ : ปาริสุทธิค้าง ปาริสุทธิที่ให้แล้วแต่งดไว้ก่อน

อธิบายการไม่พึงทำอุโบสถด้วยการให้ปาริวาสิกปาริสุทธิ เว้นแต่บริษัทยังไม่ลุกขึ้น อนึ่ง ไม่พึงทำอุโบสถในวันมิใช่วันอุโบสถ เว้นแต่วันที่สงฆ์สามัคคี หมายถึงภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันด้วยประสงค์จะทำอุโบสถ ขณะ นั้นเอง ได้มีภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า “วันนี้ ไม่ควรทำอุโบสถ เพราะฤกษ์ไม่ดี” ดังนี้เป็นต้น ภิกษุทั้งหลาย จึงสละเลิกปาริสุทธิแล้วลุกขึ้น มีภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า “ประโยชน์ได้ล่วงเลยบุคคลผู้มัวแต่รอฤกษ์ ยามอยู่ พวกท่านจะได้ประโยชน์อะไรจากดวงดาว” ภิกษุทั้งหลายจึงตกลงจะทำสังฆกรรมต่อไป โดยไม่ต้อง นำปาริสุทธิมาใหม่ อย่างนี้ไม่สมควร เพราะปาริสุทธิที่ให้ไว้ก่อน เป็น “ปาริวาสิกปาริสุทธิ” (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๘๓/๒๘๘,กงฺขา.อ. ๔๐๓-๔๐๔)

ปาริสุทธิ : ความบริสุทธิ์ ๔ ประการที่พระผู้มีพระภาคทรงรู้ทรงเห็น ตรัสไว้ชอบแล้ว

SAMPLE

อธิบายองค์ความเพียรเพื่อปาริสุทธิ ความบริสุทธิ์ ๔ ประการ พระผู้มีพระภาคเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสไว้ชอบแล้ว เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ (ความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ) เพื่อดับทุกข์ (ความทุกข์กาย) และโทมนัส (ความทุกข์ใจ) เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน องค์ความเพียรเพื่อปาริสุทธิ ๔ ประการ (๑) องค์ความเพียรเพื่อสีลปาริสุทธิ (๒) องค์ความเพียรเพื่อจิตตปาริสุทธิ (๓) องค์ความเพียรเพื่อทิฏฐิปาริสุทธิ (๔) องค์ความเพียรเพื่อวิมุตติปาริสุทธิ (องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๑๙๔/๒๙๐)

ปาริสุทธิอุโบสถ : ความบริสุทธิ์แห่งอุโบสถอื่น ๆ นอกจากอุโบสถปกติ

อธิบายเป็นการกล่าวถึงอุโบสถอื่น ๆ อีกแบบหนึ่งนอกจากอุโบสถปกติ คือ ปาริสุทธิอุโบสถ เป็นหนึ่งในอุโบสถอีก ๒ อย่าง คือ (๑) สัตตุทเทสอุโบสถ (๒) อธิฐานอุโบสถ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๘, (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๕/๔๗๖)

ปารุสกวัน : ชื่อสวนในสวรรค์ที่ปุณณนกยักษ์ทูลพระผู้มีพระภาคให้ทอดพระเนตร

อธิบาย มาในมณิกัณฑ์ตอนว่าด้วยอานุภาพแก้วมณี ปุณณกยักษ์กราบทูลผู้พระมีพระภาคให้ทอดพระเนตรว่าขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรสวน สวรรค์ คือ ปารุสกวัน จิตรลดาวัน มิสกวัน นันทวัน และเวชยันตปราสาท (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๔๒๓/๔๐๔)

ปาละ, พระ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่งในหลาย ๆ รูปที่มีชื่อเสียงมักสงบ อยู่ผาสุก ได้รับคำชมจากพระผู้มีพระภาคว่า ดีละ ดีละ

อธิบายมาในกัณฏกสูตร ว่าด้วยปฏิปักขธรรม สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวันเขตกรุงเวสาลี พร้อมด้วยพระสาวกผู้เป็นเถระที่มีชื่อเสียงหลายรูป คือ ท่านพระปาละ ท่านพระอุปปาละ ท่านพระกักกฏะ ท่านพระกพิมภะ ท่านพระนิกฏะท่านพระกฏิสสหะ และพระสาวกผู้เป็นเถระมีชื่อเสียงเหล่าอื่นทีนั้น พระเถระเหล่านั้น เข้าไปยังโคสิงคสาลวนทายวันเป็นผู้เงียบเสียง ไม่พลุกพล่าน อยู่ผาสุก” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ดีละ ดีละ มหาสาวกเหล่านั้น เมื่อตอบให้ชัดเจนพึงตอบดังนั้น เพราะเรากล่าวว่าฌานมีเสียงเป็นปฏิปักษ์ (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๒/๑๕๘)

ป่าละเมาะ : ป่าที่มีคนอาศัยทำมาหากิน สัญจรไปมา

อธิบายป่าที่พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นทรงใช้สอยเสนาสนะ เป็นสถานที่อันสงัด มีเสียงเบา มีเสียงเอ็ดอึงน้อย ปราศจากเสียงพูดของคนที่สัญจร เป็นสถานที่ควรทำเรื่องลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น เหมือนเราผู้ปฏิบัติอยู่ในบัดนี้ (ที.ปา.

SAMPLE

(ไทย)๑๑/๕๒/๓๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๖/๕๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๖/๒๒๐, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๖/๒๓๔,ที.ปา.ฏีกา ๕๒/๑๗)

ปาลาอุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ทำหน้าที่เป็นอุปัฏฐายิกาพระผู้มีพระภาคเจ้า

อธิบาย มาในเรวตะพุทธวงค์ กล่าวถึงอุบาสกและอุบาสิกา ๔ คน ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวคืออวรุณอุบาสกและสรภอุบาสก เป็นอัครอุปัฏฐาก ปาลาอุบาสิกาและอุปปาลาอุบาสิกา เป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๓/๖๑๗)

ปาลิตะ, พระ : ชื่อของพระเถระรูปหนึ่งทำหน้าที่เป็นพระอุปัฏฐานพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ

อธิบายมาในมังคลพุทธวงศ์กล่าวถึงพระเถระสามรูปทำหน้าที่เป็นอุปัฏฐากพระพุทธเจ้า กล่าวคือ พระสุเทวเถระและพระธรรมเสนเถระ เป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าปาลิตะ เป็นพระอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๐๖)

ปาลิเลยยกะ, ป่า : ชื่อป่าที่พระผู้มีพระภาคเสด็จประทับ ณ โคนไม้รังอันงามตอบปัญหาภิกษุเรื่องการทำอาสวะให้สิ้นไปด้วยหลักธรรมทั้งหลาย

อธิบายมาในปาลิเลยยสูตร โดยครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปโดยลำดับ ถึงป่าปาลิเลยยกะ ทราบว่า ณ ที่นั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โคนไม้รังอันงาม ต่อมา ภิกษุจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ภิกษุรูปหนึ่งได้เกิดความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า “เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไปโดยลำดับ” พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดคำนึงของภิกษุนั้นด้วยพระทัยจึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราได้แสดงธรรมโดยการวิจัย (การเลือกเฟ้น) แสดงสติปัฏฐาน ๔ ประการโดยการวิจัย แสดงสัมมัปปธาน ๔ ประการโดยการวิจัยแสดงอิทธิบาท ๔ ประการโดยการวิจัยแสดงอินทรีย์ ๕ ประการโดยการวิจัยแสดงพละ ๕ ประการโดยการวิจัย แสดงโพชฌงค์ ๗ ประการโดยการวิจัยแสดงอริยมรรคมีองค์ ๘ โดยการวิจัย ภิกษุทั้งหลาย เราได้แสดงธรรมโดยการวิจัยเช่นนี้ ธรรมอันเราแสดงแล้วโดยการวิจัยเช่นนี้ แต่ก็มีภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ยังเกิดความคิดคำนึงว่า ‘เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างไร อาสวะทั้งหลายจึงสิ้นไปโดยลำดับ’(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๑/๑๒๙)

ปาลิเลยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยป่าปาลิเลยยกะเมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม ได้ทรงเก็บงำเสนาสนะแล้วเสด็จจากไปไม่นาน ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปหาท่านพระอานนท์แล้วถามถึงเหตุที่พระผู้มีพระภาคเสด็จจากไป ท่านพระอานนท์ตอบว่าการที่พระผู้มีพระภาคทำเช่นนั้น โดยไม่ได้ทรงรับสั่งพวกอุปัฏฐาก ไม่ได้ตรัส

อำลาภิกษุสงฆ์ เสด็จจาริกไปพระองค์เดียวไม่มีผู้ติดตามนั้น เพราะมีพระประสงค์จะประทับอยู่เพียงลำพัง ไม่ควรที่ใครจะติดตาม

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปถึงป่าปาลิเลยยกะประทับอยู่ ณ โคนไม้รัง ภิกษุจำนวนมากได้พากันเข้าไปเฝ้า พระองค์ได้ชี้แจงให้ภิกษุเหล่านั้นเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา เมื่อได้ทรงทราบว่า ภิกษุรูปหนึ่งสงสัยว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร อาสวะจึงจะสิ้นไป จึงตรัสว่า เราได้แสดงสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ โดยการเลือกเฟ้นแล้วเช่นนี้ แต่ก็มีภิกษุบางรูปยังเกิดความคิดว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร อาสวะทั้งหลายของเขาจึงสิ้นไปโดยลำดับ จึงทรงแสดงลักษณะสังขารของปุถุชนและการรู้เห็นสังขารอันเป็นเหตุให้สิ้นอาสวะว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูป โดยความเป็นอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูปบ้าง พิจารณาเห็นรูปในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในรูปบ้าง พิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณว่ามีอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ พิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณในอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาในเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณบ้าง การพิจารณาเห็นนั้นจัดเป็นสังขาร สังขารนั้นและเหตุเกิดอันมีตัณหาเป็นต้นล้วนไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ด้วยเหตุนั้น อาสวะทั้งหลายของเขาจึงสิ้นไปโดยลำดับ ปุถุชนมีความเห็นอย่างนี้ว่า อัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน เรานั้นละโลกนี้ไปแล้วจักเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร ความเห็นว่าเที่ยง(สัสสตทิฏฐิ) มีความเห็นอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี ความเห็นว่าขาดสูญ(อุจเฉททิฏฐิ)หรือมีความสงสัย เคลือบแคลง ไม่แน่ใจในสัทธรรม ความเห็นเป็นต้นเช่นนี้ก็จัดเป็นสังขารเหมือนกัน สังขารนั้นและเหตุเกิดอันมีตัณหาเป็นต้นล้วนไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นเท่านั้น ด้วยเหตุนั้น อาสวะทั้งหลายของเขาจึงสิ้นไปโดยลำดับ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๑/๑๒๙)

ป่าลุมพินี : ชื่ออุทยานนามว่าลุมพินี เป็นสถานที่พระผู้มีพระภาคประสูติ เป็นหนึ่งในสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

อธิบายมาในอัฏฐารสมวรรค เรื่องมนุสสโลกกถา ว่าด้วยมนุษยโลก เป็นคำสนทนากันของท่าน สก.กับ ปร. เพื่อพิสูจน์ว่าพระผู้มีพระภาคทรงดำรงอยู่ใน

มนุษยโลก โดย ท่าน สก. ท่านไม่ยอมรับ ถามท่าน ปร. ว่า “พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในมนุษยโลก” ใช่ไหม ปร. ใช่ สก. เจดีย์ อาราม วิหาร คาม นิคม นคร รัฐ ชนบทที่พระพุทธเจ้าเคยประทับอยู่มีอยู่มิใช่หรือ ปร. ใช่ สก. หากเจดีย์ อาราม วิหาร คาม นิคม รัฐ ชนบทที่พระพุทธเจ้าเคยประทับอยู่มีอยู่ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในมนุษยโลก” สก. ท่านไม่ยอมรับว่า “พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในมนุษยโลก” ใช่ไหม ปร. ใช่ สก. พระผู้มีพระภาคประสูติที่ป่าลุมพินี ตรัสรู้ที่ควงไม้โพธิ์ ประกาศธรรมจักรที่กรุงพาราณสี ปลงอายุสังขารที่ป่าวาลเจดีย์ ปรินิพพานที่กรุงกุสินารามิใช่หรือ ปร. ใช่ สก. หากพระผู้มีพระภาคประสูติที่ป่าลุมพินี ฯลฯ ปรินิพพานที่กรุงกุสินารา ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในมนุษยโลก” (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๐๒/๘๓๙)

ปาวา, กรุง : ชื่อนครหลวงของแควันมัลละคู่กับเมืองกุสินารา โดยนครหลวงเดิมของแควันมัลละชื่อกุสาวดีแต่ในภายหลังแยกเป็นกุสินารากับปาวา เป็นนครที่พระมหากัสสปะซึ่งเดินทางอยู่ระหว่างนครกุสินารากับนครปาวาเห็นดอกไม้สวรรค์ชื่อมณฑารพตกลงมาบูชาพระพุทธเจ้าในวันปรินิพพานและเป็นนครที่พระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน

อธิบายนครปาวาเป็นนครสำคัญเพราะเป็นนครคู่ขนานกับนครกุสินารา นครที่พระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน มีตำนานที่เกิดขึ้นที่นครแห่งนี้มากมายและสำคัญ ความว่า ท่านพระมหากัสสปะเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านทั้งหลาย คราวหนึ่งผมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูปเดินทางไกลจากกรุงปาวาไปกรุงกุสินารา ขณะที่ผมแวะลงข้างทาง นั่งพักที่ ณ ควงไม้แห่งหนึ่ง สมัยนั้น อาชีวกคนหนึ่งถือดอกมณฑารพจากกรุงกุสินารา เดินสวนทางจะไปกรุงปาวา ได้เห็นอาชีวกนั้นเดินมาแต่ไกล จึงถามอาชีวกว่า “ท่านทราบข่าวพระศาสดาของเราบ้างไหม” อาชีวกตอบว่า “เราทราบ พระสมณะโคดมปรินิพพานได้ ๗ วันเข้าวันนี้ เรา ถือดอกมณฑารพดอกนี้มาจากที่ปรินิพพานนั้น” บรรดาภิกษุผู้ยังไม่ปราศจากราคะ เพ้อรำพันว่า “พระผู้มีพระภาคปรินิพพานเร็วนัก พระสุคตปรินิพพานเร็วนัก ดวงตาในโลกอันตรธานไปเสียแล้ว” ส่วนภิกษุทั้งหลายที่ปราศจากราคะ มีสติสัมปชัญญะ ก็อดกลั้นไว้ว่า “สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงจะหาความเที่ยงแท้ในสังขารนี้แต่ที่ไหนเล่า” ตำนานที่สำคัญอีกเรื่อง คือ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ตามความพอพระทัยใน โภคนคร แล้ว รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไปยังกรุงปาวากัน” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ต่อมา พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จไปถึงกรุงปาวา ประทับอยู่ที่อัมพวันของนายจุ

นทกัมมารบุตรเขตกรุงปาวาและเสด็จปรินิพพานที่นครนี้(วิ.จู.(ไทย)๗/๔๓๗/๓๗๕, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๙/๑๓๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๔/๑๒๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๔๑/๕๐,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗/๑๗๙,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๕/๓๒๕)

ปาวาร, ผ้า : ผ้าห่มใหญ่ อาจเป็นผ้าฝ้ายมีขน หรือผ้าชนิดอื่นก็ได้

อธิบาย เรื่องจีวรขันธกะ กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตผ้าปาวาร ผ้าไหม และผ้าโกเชาว์ สมัยนั้น ผ้าปาวารได้เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าปาวาร” ผ้าปาวารแกมไหมเกิดขึ้นแก่สงฆ์ (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๗/๑๙๘, วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๗/๑๙๙,วิ.อ. ๓/๓๓๗/๒๐๘)

ปาวาริกัมพวัน : ชื่อของป่านามว่าปาวาริกัมพวัน อยู่ในเขตเมืองนาพันทา เมืองที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายเรื่อง ลักษณะศีลสมาธิปัญญา เป็นอย่างนี้ ปฏิบัติให้ดีแล้วจะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

อธิบายเมืองนี้ มีตำนานทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญ ความว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ในปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาพันทา ทรงแสดงธรรมีกถาเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า “ศีลมีลักษณะอย่างนี้ สมาธิมีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐานย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ” เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในเมืองนี้ พระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง กราบทูลว่า ‘ไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณ๑ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค’(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๔/๘๙, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๗/๙๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๑/๑๐๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๖/๕๓,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๒๖/๑๕๑,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๕๘/๔๐๑,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๖๐/๔๐๖,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๖๑/๔๑๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๘/๒๓๐)

ปาวาลเจดีย์ : ชื่อเจตียสถาน ตั้งอยู่ในเขตเมืองเวสาลี พระผู้มีพระภาคแสดงนิมิตโอภาสครั้งสุดท้ายและทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์นี้ ก่อนปรินิพพาน ๓ เดือน และเจดีย์นี้มีคุณลักษณะอันน่ารื่นรมย์ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญ และเสด็จประทับนั่งบนผ้านิสีทนะที่พระอานนท์ปูลาดถวาย

อธิบายพระผู้มีพระภาคแสดงนิมิตโอภาสครั้งสุดท้าย ที่ปาวาลเจดีย์ โดยเวลาเช้า พระองค์ทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังกรุงเวสาลีเพื่อบิณฑบาต เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์ว่า

จะเสด็จไปยังปาวาลเจดีย์" ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ท่าน พระอานนท์ปูลาดถวาย พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า "อานนท์ กรุงเวสาลีน่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์น่ารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์น่ารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์น่ารื่นรมย์ พหุปุตตเจดีย์น่ารื่นรมย์ สารันททเจดีย์น่ารื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์น่ารื่นรมย์ พระผู้มีพระภาค ทรงทำนิมิตที่ชัดแจ้ง ทรงทำโอภาสที่ชัดเจน แล้วปลงอายุสังขารก่อนปรินิพพาน ๓ เดือน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๖/๑๑๒, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๒/๓๘๖,อ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๐/๓๗๒, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๐๒/๘๓๙)

ปาเวรกหัตถิวัตถุ:เรื่องช้างปาเวรกะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงยินดีในความไม่ประมาท จงตามรักษาจิตของตน จงถอนตนขึ้นจากหล่ม เหมือนช้างกุญชรที่จมลงในเปือกตม ถอนตนขึ้นได้ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๗/๑๓๕)

ปาสราสิสูตร : พระสูตรว่าด้วยกองบ่วงดักสัตว์พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ณ อาศรม ของรัมมกพราหมณ์ เขตกรุงสาวัตถี เนื่องจากภิกษุเหล่านี้เดินทางมาพบท่าน พระอานนท์ เพื่อขออนุญาตเข้าเฝ้าและฟังธรรมเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ท่านพระอานนท์จึงขอให้ไปนั่งรออยู่ที่อาศรมของรัมมกพราหมณ์ เมื่อมีโอกาสได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้เสด็จไปโปรดภิกษุเหล่านี้ และเมื่อพระองค์เสด็จไปถึง ทรงได้ยินภิกษุเหล่านี้กำลังสนทนาธรรมกันอยู่ ทรงพอพระทัย ประทับยืนอยู่ที่ประตูอาศรมจนภิกษุเหล่านี้สนทนาธรรมจบลง ด้วยทรงปรารภเหตุนี้ จึงตรัสสอนเรื่องการแสวงหาที่ประเสริฐ โดยตรัสว่า การแสวงหามี ๒ อย่าง คือ การแสวงหาที่ประเสริฐ และการ แสวงหาที่ไม่ประเสริฐ แล้วทรงอธิบายว่า การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ ได้แก่ การที่บุคคลผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความ เศร้าหมอง แต่ยังแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง อยู่อีก จากนั้นอธิบายว่า สิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง ได้แก่ บุตร ภรรยา ทาสี ทาส แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน ส่วนการแสวงหาที่ประเสริฐ ทรงอธิบายว่า ได้แก่ การที่บุคคลผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง รู้ชัดถึงโทษ ในสิ่งที่มีความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง แสวงหานิพพานที่ไม่มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก และความเศร้าหมอง ทรงเล่าว่า พระองค์เองเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้ทรงแสวงหาทางอันประเสริฐ โดยเสด็จออกผนวช ทรงศึกษาและปฏิบัติธรรมตามลัทธิอื่น เช่น สำนักอาฬารดาบส สำนัก

SAMPLE

อุทกดาบส เมื่อทรงเห็นว่า ไม่ใช่ทางอันประเสริฐที่จะบรรลุพระนิพพาน จึงทรงออกจากสำนักนั้น ๆ แล้วทรงบำเพ็ญเพียรด้วยพระองค์เองจนได้ตรัสรู้ แล้วทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ และภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ได้แสวงหาทางอันประเสริฐตามแบบของพระองค์จนได้บรรลุอรหัตตผล ต่อจากนั้น ได้ตรัสถึงโทษแห่งกามคุณ ๕ ว่า สมณะหรือพราหมณ์พวกใด ก็ตาม ถ้ายังใฝ่ฝัน ลุ่มหลง ติดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่สลัดออกจาก กามคุณ ๕ นี้ได้ จะต้องเสื่อม ต้องพินาศ ต้องถูกมารใจบาปทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ เหมือนเนื้อป่าที่ติดบ่วง นอนทับบ่วงพรานเนื้อจะต้องพินาศ ต้องถูกพรานเนื้อ ทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ ฉะนั้น ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่ใฝ่ฝัน ไม่ลุ่มหลง ไม่ติดพัน มองเห็นโทษของ กามคุณ ๕ มีปัญญาที่สลัดออกจากกามคุณ ๕ นั้นได้ จะไม่เสื่อม ไม่พินาศ ไม่ถูก มาร (กิเลส) ทำอะไร ๆ ได้ตามชอบใจ เหมือนเนื้อป่าที่ไม่ติดบ่วง ไม่นอนทับบ่วงของพรานเนื้อ ฉะนั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๒/๒๙๔)

ป้าสะใภ้ : ญาติในสมัยมีอายุขัย ๑๐ ปีจะมีความวิปริตผิดเพี้ยนทางเพศโดยสมสู่กันกับญาติ ขาดความเคารพ นับถือกัน ไม่ต่างอะไรกับสัตว์

อธิบาย มาในจักกวัตติสูตร กล่าวถึงคนในสมัยอายุขัย ๑๐ ปีจะมีความผิดเพี้ยนทางเพศโดยสมสู่กันไม่เลือกหน้า แม้ญาติของตน ความว่า เมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุขัย ๑๐ ปี พวกเขาจักไม่มีจิตคิดเคารพยำเกรงว่า ‘แม่’ ว่า ‘ป้า น้า’ ว่า ‘ป้าสะใภ้ น้าสะใภ้’ว่า ‘ภรรยาของอาจารย์’ หรือว่า‘ภรรยาของครู’ สัตว์โลกจักถึงความสมสู่ปะปนกันหมด เป็นเสมือน แพะ แกะ ไก่สุกร สุนัขบ้าน และสุนัขจิ้งจอก (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๓/๗๔)

ปาสาณกเจดีย์ : สถานที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ในเขตแคว้นมคธ พระองค์ทรงพยากรณ์ปัญหาคำว่า ปาสาณกเจดีย์

อธิบายมาในปารายนัตถุติคาถานิทเทส ว่าด้วยการสดุดีธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง พระธรรมสังคาหกาจารย์เมื่อจะสรรเสริญพระธรรมเทศนานี้จึงได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถานี้แล้ว เมื่อประทับอยู่ ณ ปาสาณกเจดีย์ แคว้นมคธ ได้ทรงรับอาราธนากราบทูลหลายครั้งจากพราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ใกล้ชิด ได้ทรงพยากรณ์ปัญหาแล้ว คำว่า ณ ปาสาณกเจดีย์ ได้แก่ พุทธอาสน์ตรัสเรียกว่า ปาสาณกเจดีย์ รวมความว่า เมื่อประทับอยู่ ณ ปาสาณกเจดีย์ แคว้นมคธ (ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๙๓/๓๓๓)

ปาสาณนิมิต : นิมิตคือแผ่นหิน ที่ใช้เป็นเครื่องหมายสีมาที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติให้กำหนดเขตสีมาในอาวาส

SAMPLE

อธิบายมาในสีมานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตสีมา สมมติสีมาและนิมิตแห่งสีมา เมื่อภิกษุทั้งหลายได้มีความคิดว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า ความพร้อมเพรียงมีกำหนดเขตเพียงอาวาสเดียวเท่านั้น” แล้วดำริว่า “อาวาสหนึ่งมีการกำหนดเขตเท่าไร” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์สั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติสีมา ภิกษุทั้งหลาย พึงสมมติสีมาอย่างนี้ ดังนั้น วิธีสมมติสีมามีอยู่ว่า ในเบื้องต้นพึงทักนิมิต คือ ปัพพตนิมิต นิมิตคือภูเขา ปาสาณนิมิต นิมิตคือแผ่นหิน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕)

ปาสาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยมารกลิ้งศิลา สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ มารต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระองค์จึงกลิ้งศิลาขนาดใหญ่ลงไปในที่ใกล้พระองค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถึงแม้ว่าท่านจะกลิ้งภูเขาคิชฌกูฏมาทั้งลูก พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้หลุดพ้นแล้วโดยชอบ ก็ไม่มีความหวั่นไหว (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๗/๑๘๗)

ปาสาทิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้เกิดความเลื่อมใส ท่านพระจุนทะ สมณุทเทส(น้องชายของท่านพระสารีบุตร) ซึ่งจำพรรษาอยู่ในกรุงปาวา ได้ทราบข่าวการดับขันธ์ของนิครนถ์ นาฏบุตรและการแตกสามัคคีของพวกนิครนถ์หลังจากนิครนถ์ นาฏบุตรดับขันธ์ได้ไม่นานนัก จึงออกเดินทางมาหาท่านพระอานนท์ที่หมู่บ้านสามคามของชาวศากยะ ในแคว้นสักกะ เล่าเรื่องทั้งหมดให้ท่านพระอานนท์ฟัง พระเถระเห็นว่า เรื่องนี้จะเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาธรรมที่สำคัญได้เรื่องหนึ่ง จึงชวนท่านพระจุนทะเข้าเฝ้า ณ ปราสาทในอัมพวัน ของพวกเวธัญญาศากยะ กราบทูลตามที่ท่านพระจุนทะเล่าให้ฟังว่า เมื่อไม่นานมานี้ นิครนถ์ นาฏบุตรได้ดับขันธ์ที่กรุงปาวา เพราะการดับขันธ์ของนิครนถ์ นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกแยกกันเป็น ๒ ฝ่าย ต่างบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกันจนถึงขั้นจะฆ่าฟันกัน แม้พวกสาวกนิครนถ์ นาฏบุตรที่เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว ก็เกิดความเบื่อหน่ายคลายความรัก รู้สึกท้อถอยในพวกนิครนถ์ ทั้งนี้ เพราะธรรมวินัยที่นิครนถ์ นาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยที่ไม่มีที่พึ่งพำนัก เพราะที่พึ่งพำนักถูกทำลายเสียแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ก็เป็นเช่นนี้แหละ แล้วทรงอธิบายขยายความโดยพิสดารต่อไป ดังนี้

๑. ทรงแสดงเปรียบเทียบเรื่ององค์ประกอบของศาสนาทรงแสดงว่า องค์ประกอบของศาสนา ๓ ประการ คือ (๑) ศาสดา (๒) หลัก ธรรม (๓) สาวก

SAMPLE

เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ศาสนาได้รับการสรรเสริญ หรือถูกตำหนิ ติเตียน ด้วยเหตุผลต่อไปนี้

๑.๑ ถ้าศาสดาไม่ดี (ไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า) หลักธรรมไม่ดี แต่สาวกดี คือ ไม่ยอมปฏิบัติตามหลักธรรมนั้น ศาสดาและหลักธรรมจะถูกตำหนิติเตียน ส่วนสาวกได้รับการสรรเสริญ

๑.๒ ถ้าศาสดาไม่ดี หลักธรรมไม่ดี และสาวกก็ไม่ดี คือย่อมปฏิบัติตามหลักธรรมนั้น ทั้งศาสดา หลักธรรม และสาวกจะถูกตำหนิติเตียน ผู้ปฏิบัติตามคำชักชวนไม่ได้บุญ

๑.๓ ถ้าพระศาสดาดี(เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) หลักธรรมดี แต่สาวกไม่ดี คือไม่ปฏิบัติตาม ศาสดา และหลักธรรมนั้นได้รับการสรรเสริญ สาวกถูกตำหนิติเตียน ส่วนผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมได้บุญ

๑.๔ ถ้าศาสดาดี หลักธรรมดี และสาวกดี คือ ปฏิบัติตาม ทั้งศาสดา หลักธรรม และสาวกได้รับการสรรเสริญ ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมได้บุญ

๑.๕ ถ้าศาสดาดี หลักธรรมดี และสาวกเข้าใจอรรถแห่งหลักธรรมนั้นอย่างแจ่มแจ้ง เมื่อศาสดาดับขันธ์ไป สาวกไม่ได้รับความเดือดร้อนในภายหลัง

ทรงแสดงว่าพรหมจรรย์(ศาสนพรหมจรรย์คือศาสนา)จะบริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบต่อไปนี้

๒.๑ ถ้าศาสดาเป็นผู้ไม่มั่นคง ไม่มีประสบการณ์มากบวชได้ไม่นาน พรหมจรรย์ของศาสดานั้นไม่บริบูรณ์ ถ้าศาสดาเป็นผู้มั่นคง มีประสบการณ์บวชมานาน พรหมจรรย์ของศาสดานั้นจึงจะบริบูรณ์

๒.๒ แม้ศาสดาเป็นผู้มั่นคง เป็นต้น แต่ถ้าสาวกหรือสาวิกาชั้นเถระก็ดี ชั้นมัชฌิมะก็ดี หรือชั้นนวกะก็ดี ชั้นใดชั้นหนึ่งไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แกล้วกล้า ไม่บรรลุธรรมขั้นอรหัตตผล ไม่อาจกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ ไม่อาจแสดงธรรมแก้คำกล่าวหาของฝ่ายอื่นได้ พรหมจรรย์ของศาสดานั้นก็ไม่บริบูรณ์ (นัยนี้รวมถึงอุบาสก อุบาสิกาด้วย) ส่วนพรหมจรรย์ที่บริบูรณ์มีนัยตรงกันข้าม

๒.๓ ตรัสสรุปว่าพระองค์ หลักธรรมและสาวกของพระองค์เป็นองค์ประกอบที่ดี พรหมจรรย์ของพระองค์จึงบริบูรณ์ครบถ้วน แพร่หลายกว้างขวาง ทั้งพระองค์และสาวกของพระองค์เป็นผู้เลิศด้วยลาภและยศ ยังไม่มีผู้ใดในโลกทัดเทียมได้ พรหมจรรย์ของพระองค์บริบูรณ์ครบถ้วน ไม่ยิ่ง ไม่หย่อน ไม่สามารถจะตัดทอน หรือเพิ่มเติมอะไร ๆ ได้อีก ในกรณีนี้ทรงยกเอาหลักธรรมของอุทกดาบส รามบุตร (ผู้เคยเป็นอาจารย์ของพระองค์) มาเปรียบเทียบให้เห็นว่า มีความลึกซึ้งแตกต่างกัน

SAMPLE

๓. ทรงแนะนำให้ทำสังคายนา

ทรงแสดงหลักการสังคายนาและธรรมที่ควรสังคายนาไว้ เพื่อให้ดำรงมั่นยืนนาน ต่อไป ดังนี้

๓.๑ หลักการสังคายนา คือ (๑)พร้อมเพรียงกันประชุม (๒)สอบทานอรรถกับอรรถ (๓)สอบทานพยัญชนะกับพยัญชนะ(๔)อย่าทะเลาะวิวาทกัน(๕) ถ้าภิกษุใดทรงจำอรรถและพยัญชนะมาผิดหรือถูก อย่าเพิ่ง ชื่นชม ยอมรับ หรือคัดค้าน แต่ควรร่วมกันพิจารณาตรวจสอบ ให้ดีก่อน

๓.๒ ธรรมที่ควรสังคายนา ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ คือ

๑. สติปัฏฐาน ๔ ๒.สัมมัปปธาน ๔

๓. อิทธิบาท ๔ ๔.อินทรีย์ ๕

๕. พละ ๕ ๖.โพชฌงค์ ๗

๗. อริยมรรคมีองค์ ๘ ๘.เหตุที่ทรงอนุญาตปัจจัย ๔

ทรงอธิบายว่า พระองค์มิได้ทรงแสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่จะเกิดขึ้น ในปัจจุบันเท่านั้น ทั้งมิใช่เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเท่านั้น แต่ทรง แสดงธรรมเพื่อประโยชน์ทั้ง ๒ ประการนี้ การที่ทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้สอยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร ก็เพราะเหตุผล เดียวกันนี้ มิใช่อย่างอื่น

๔. ทรงแนะนำวิธีโต้ตอบกับพวกเดียรถีย์ปริพาชก

๔.๑ ถ้าเขากล่าวว่า พวกสมณะ ศากยบุตร ก็ยึดถือลัทธิสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นด้วยการเสพสุข) พึงตอบเขาว่า สุขัลลิกานุโยค มี ๒ แบบ คือ (๑) แบบชาวบ้าน ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ใช่ของพระ อริยะ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด พวกเราไม่ยึดถือ (๒) แบบที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัดโดยส่วนเดียว พวกเรายึดถือ ถ้าเขาถามว่า เพื่อหวังอะไร พึงตอบว่า สุขัลลิกานุโยค ๔ ประการ ที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัดโดยส่วนเดียวนั้น ผู้ยึดถือจะพึงหวังผล ๔ ประการ คือ บรรลุเป็น พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

๔.๒ ถ้าเขากล่าวว่า พวกสมณะ ศากยบุตรมีหลักการไม่แน่นอน พึงตอบว่า พระองค์ทรงบัญญัติหลักการที่แน่นอนไว้แล้ว เป็น หลักการที่พระสาวก จะไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิตที่ยังเหลืออยู่ ได้แก่ หลักการ ๙ ประการ ที่พระอรหันตขีณาสพจะไม่ล่วงละเมิดตลอด ชีวิต คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่เสพเมถุน ไม่พูดเท็จทั้งที่รู้ ไม่สั่งสมบริโภคกาม ไม่ลำเอียงเพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลง และเพราะกลัว

SAMPLE

๕.๓ ถ้าเขากล่าวว่า พระสมณโคดมบัญญัติแต่ญาณทัสสนะอันไม่มีขอบเขต ในเรื่องอดีตเท่านั้น ไม่ได้บัญญัติญาณทัสสนะอันไม่มีขอบเขตในเรื่องอนาคตเลย พึงตอบว่า พระองค์ทรงมีสตานุสาริญาณ (ญาณระลึกชาติก่อนได้ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) จึงทำให้พระองค์ทรงรู้เรื่องในอดีตอันยาวนาน และทรงมีญาณที่เกิดจากการตรัสรู้ (มรรคญาณ ๔ คือ โสดาปัตติมรรคญาณ - อรหัตตมรรคญาณ) จึงทำให้พระองค์ทรงรู้เรื่องในปัจจุบันและในอนาคตได้ยาวนาน ด้วยพระญาณทั้งสองนี้ พระองค์จึงทรงรู้ว่า อะไรจริงแท้ อะไรไม่จริงแท้ อะไรสมควรพูด อะไรไม่สมควรพูด

๖. ทรงอธิบายเรื่องอื่น ๆ อีกหลายประการ คือ

๖.๑ ทรงอธิบายเหตุที่ทรงได้พระนามว่า ตถาคต

๖.๒ ทรงอธิบายปัญหาที่ทรงพยากรณ์และที่ไม่ทรงพยากรณ์

๖.๓ ทรงอธิบายทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีต คือ ปุพพันตกัปปิกทิฏฐิ ๑๖ ลัทธิ (ในจำนวน ๑๘ ลัทธิ ที่ตรัสไว้ในพรหมชาล สูตรแห่งทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙)

๖.๔ ทรงอธิบายทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคต คือ อปรันตกัปปิกทิฏฐิ ๘ ลัทธิ (ในจำนวน ๔๔ ลัทธิ ที่ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร)

๖.๕ ทรงอธิบายสติปัฏฐาน ๔ และทรงแสดงเหตุผลว่า ทรงบัญญัติ สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้เพื่อละ เพื่อก้าวล่วงทิฏฐิเหล่านั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๔/๑๒๕)

ปาสาทิกะ : ชื่อธรรมบรรยายที่แสดงแก่พระอุปวาณะ ซึ่งพระอุปวาณะเกิดความเลื่อมใสมีใจยินดีชื่นชมพระผู้มีพระภาคยิ่ง

อธิบายมาในปาสาทิกสูตร กล่าวถึง สติปัฏฐาน ๔ ประการ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ (๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ เราแสดง บัญญัติสติปัฏฐาน ๔ ประการไว้ อย่างนี้ ก็เพื่อละ เพื่อก้าวล่วงทิฏฐินิสัยอันสหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีตเหล่านี้ และทิฏฐินิสัยอันสหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคตเหล่านี้ ในเวลานั้น ท่านพระอุปวาณะ ยืนถวายงานพัดอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระผู้มีพระภาค ท่านพระอุปวาณะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระพุทธเจ้าข้า ธรรมบรรยายนี้น่าเลื่อมใสนัก ธรรมบรรยายนี้น่าเลื่อมใสยิ่งนัก พระพุทธเจ้าข้า ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อุปวาณะ เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ไว้เถิดว่า ‘ชื่อปาสาทิกะ’ ด้วยเหตุดังว่ามานี้” พระอุปวาณะมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๙๗/๑๕๘)

SAMPLE

ป่าสาละ : ป่าไม้สาละเป็นต้นไม้เปรียบเทียบถึงความเจริญงอกงาม เป็นต้นตรง ซึ่งตัดต้นคดออกเพื่อรักษาต้นตรงเช่นกับการละอกุศลธรรม

อธิบายมาในกกจูปมสูตร ว่าด้วยประโยชน์ของการฉันอาหารมื้อเดียว เพื่อละอกุศลธรรมด้วยวิธีตัดทอนกิ่งต้นสาละที่คดงดทิ้งไป คงไว้แต่ต้นที่ตรง เช่นกับละอกุศลธรรม ความว่า พระผู้พระมีพระภาค ตรัสว่า ป่าสาละอันกว้าง ใกล้บ้านหรือนิคม ป่านั้นรกไปด้วยต้นละหุ่งบุรุษบางคนหวังดี หวังประโยชน์ และหวังความเจริญเติบโตของต้นสาละนั้น เขาจึงตัดหน่อต้นสาละที่คด ซึ่งคอยแย่งอาหารแล้วนำออกไปทิ้งที่ภายนอก แผ้วถางภายในป่าให้สะอาดเรียบร้อย คอยบำรุงรักษาต้นสาละเล็ก ๆ ซึ่งตรง แข็งแรงดีไว้อย่างดี ด้วยการกระทำดังกล่าวมานี้ ต่อมา ป่าไม้สาละนั้นก็เจริญ งอกงามไพบูลย์ขึ้นโดยลำดับ แม้ฉันใด แม้เธอทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงละอกุศลธรรมจงทำความพากเพียรในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอทั้งหลายก็จักถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๕/๒๓๖)

ป่าหิมพานต์ : สถานที่ปกคลุมไปด้วยหิมะ เป็นที่ราชกุมาร ๒ พระองค์หลงความสุข ละเลยการทำบุญ จึงประสบทุกข์ในปรโลก

อธิบายป่าที่กุมารที่เป็นพระราชโอรส ๒ องค์ ในกรุงสาวัตถี ข้างป่าหิมพานต์ พระราชกุมารนั้น ทรงมัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ทรงเพลิดเพลินด้วยอำนาจ ความยินดีในกาม ทรงติดความสุขในปัจจุบัน ครั้นเคลื่อนจากความเป็นมนุษย์นี้ไปสู่ปรโลก ไม่ปรากฏกายให้ใครเห็น ร้องคร่ำครวญถึงกรรมชั่วครั้งก่อนของตน ณ ที่ใกล้กรุงสาวัตถีนี้ว่าเมื่อพระทักขิไณยบุคคลมีอยู่มากหลาย และเมื่อไทยธรรมก็มีอยู่ แต่พวกเราไม่อาจทำบุญซึ่งจะนำความสุขมาให้แล้วทำตนให้มีความสวัสดี (แม้เพียง) เล็กน้อย (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๔๖/๒๘๙, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๙/๔๒๗, (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๙/๔, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๑๐๘, (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๑๘๔)

ป่าใหญ่ : ป่ารกชัฏ สมบูรณ์ด้วยพันธ์หมันานาพันธ์ เป็นข้ออุปมาแห่งความหลง ละเริงของผู้หลงผิด ลำพองตัว เมื่อไม่พบนายพราน ดังสุนัขคิดว่าเป็นราชสีห์

อธิบาย(ที.ปา.(ไทย) กล่าวถึงผู้หลงตัวเองด้วยการอุปมาถึงลักษณะต่าง ๆ ความว่า เมื่อชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะ ไม่อาจที่จะให้นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรลุกจากที่นั่งนั้นได้ จึงอุปมาว่า สุนัขจิ้งจอกกินกบ (ตามบ่อ) กินหนูตามลานข้าว และกินซากศพที่ทิ้งตามป่าช้า มีตัวอ้วนพีอยู่ในป่าใหญ่ ป่าโปร่ง ลำพองตัวว่าเป็นเจ้าแห่งสัตว์ป่า มันจึงร้องเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้นขึ้น สุนัขจิ้งจอกผู้ต่ำทรามเป็นใคร จึงบังอาจบันลืออย่างราชสีห์ และคำว่าป่าใหญ่

SAMPLE

เป็นสถานที่อาศัยของหมู่เนื้อที่วางใจในการเดิน นั่ง นอน เพราะไม่เห็นนายพราน เช่นเดียวกับภิกษุผู้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เราเรียกภิกษุนี้ว่า 'ผู้ทำให้มารตาบอด คือทำลายดวงตาของมารอย่างไม่มีร่องรอย ถึงการที่มารใจบาปมองไม่เห็น'(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑/๒๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๗/๓๑๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๙/๔๒๔,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕/๑๔)

ป่าอัญชัน : ป่าที่พระนางสุชาตาเถรีแวะเข้าไปเพื่อชมวิหาร และป่าเป็นที่อาศัยของเนื้อนันทิยะ ในเขตเมืองสาเกตุ ห่างจากเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล สร้างขึ้นโดยธนัญชัยเศรษฐี บิดาของนางวิสาขา

อธิบายมาในสุชาตาเถรีคาถา ภาษิตของพระสุชาดาเถรี พระสุชาดาเถรีได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ ด้วยการเปล่งอุทานว่า เราแต่งตัว นุ่งห่มผ้าอย่างดี สวมมาลัย ลูบไล้ด้วยจุรณแก่นจันทน์ ประดับด้วยอาภรณ์ทุกอย่าง มีหมู่สาวใช้แวดล้อม ใช้หมู่สาวใช้ให้ถือข้าว น้ำ ของเคี้ยว และของบริโภคมิใช่น้อย รื่นรมย์สนุกสนานในอุทยานนั้นแล้ว ขณะเดินกลับเรือนตน แวะเข้าไปในป่าอัญชันใกล้เมืองสาเกตเพื่อชมวิหาร มาในนันทิยมิคราชชาดก เรื่องพญาเนื้อนันทิยะ พ่อแม่ของเนื้อนันทิยโพธิสัตว์ต้องการจะเห็นลูกจึงส่งข่าวถึงลูกว่า พ่อพราหมณ์ ถ้าท่านไปป่าอัญชันเมืองสาเกตุ ช่วยบอกเนื้อลูกชายในไส้ของข้าพเจ้าที่ชื่อนันทิยะด้วย เมื่อนั้นเนื้อนันทิยประกาศว่า ท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้าได้กินหญ้า น้ำ และข้าวของพระราชา ก้อนข้าวของพระราชานั้น ข้าพเจ้าจะไม่พยายามกินให้เสียเปล่า ข้าพเจ้าจะหันข้างให้พระราชาผู้ทรงถือธนู เมื่อนั้นข้าพเจ้าจะพึงพ้นความตาย ได้รับความสุข พบเห็นพ่อแม่ได้บ้าง (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๔๗/๕๗๙, (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๐/๒๔๐)

ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน : ป่าเป็นที่ให้แก่เนื้ออันจะตกแก่ฤาษี ตั้งอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองสารนาท กรุงพาราณาสี แคว้นกาสี เป็นที่แสดงปฐมเทศนาของพระผู้มีพระภาคแก่ปัญจวัคคีย์

อธิบายสถานที่ที่พระผู้มีพระภาคสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมจักรอันยอดเยี่ยมตถาคตผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประกาศแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้ คือการบอก การแสดง การบัญญัติ การกำหนด การเปิดเผย การจำแนก การทำให้ง่าย ซึ่งอริยสัจ ๔ เราเป็นพระชินสีห์ประกาศพระธรรมจักร ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เราเป็นพระ

SAMPLE

สัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อว่าโคดม เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๗๑/๔๑๖,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๗/๗๒๐)

ปิงคลโกจฉะ, พราหมณ์ : ชื่อของพราหมณ์นามว่า ปิงคลโกจฉะ ผู้ทูลถามพระผู้พระมีพระภาคถึงเจ้าลัทธิ ๖ สำนัก ผู้อยากได้แก่ แต่ได้เปลือกไป

อธิบายมาในจูฬสาโรปมสูตร เรื่องอุปมาด้วยแก่นไม้ของเจ้าหมู่ เจ้าคณะ ว่า พราหมณ์ชื่อปิงคลโกจฉะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดม สมณพราหมณ์เหล่านี้ เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นรณะกัสสปะ มักขลิโคสาล อชิตะเกสกัมพล ปกุธะกัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร นิครนถ์นาฏบุตร ท่านรู้หมดรู้อย่างชัดเจนตามปฏิญญาของตน ๆ หรือทุกคนไม่รู้อย่างชัดเจนเลย หรือว่าบางพวกรู้อย่างชัดเจน บางพวกไม่รู้อย่างชัดเจน”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อย่าเลย จงงดไว้เถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” ปิงคลโกจฉพราหมณ์ทูลสนองรับพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสว่า เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ เปลือก และสะเก็ดไป เข้าใจกิ่งและใบว่า ‘แก่นไม้’ จึงตัดนำไป บุรุษผู้มีตาดี เห็นเขาแล้วจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้นี้ไม่รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่งและใบ แท้จริง ท่านผู้นี้ผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมี

ต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ กระพี้ เปลือก และสะเก็ดไป เข้าใจกิ่งและใบว่า ‘แก่นไม้’ จึงตัดนำไป และกิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา’ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๑๒/๓๔๘)

ปิงคละ, โค : ชื่อเนื้อนามว่าโคปิงคละซึ่งอลาตเสนาบดีในอดีตชาติเป็นนายพรานฆ่าโคชื่อปิงคละ

อธิบายมาในมหานารทกัสสปชาดก กล่าวถึงอลาตเสนาบดี ผู้ได้ฟังคำของคุณาชีวกกัสสปโคตรแล้ว ได้กล่าวดังนี้ว่า “ข้าพเจ้าชอบใจคำของท่านผู้เจริญตามที่กล่าวไว้ แม้ข้าพเจ้าเองก็ระลึกชาติก่อนที่ตนท่องเที่ยวไปได้ คือ ในชาติก่อน ข้าพเจ้าเกิดในกรุงพาราณสี ที่เป็นเมืองมั่งคั่ง เป็นพรานฆ่าโคชื่อปิงคละ ข้าพเจ้าเกิดในกรุงพาราณสีที่เป็นเมืองมั่งคั่งแล้ว ได้ทำบาปกรรมไว้เป็นอันมาก คือ ได้ฆ่าสัตว์มีชีวิต ได้แก่ กระบือ สุกร แพะเป็นจำนวนมาก จุติจากชาตินั้นแล้วมาเกิดในตระกูลเสนาบดีอันบริบูรณ์นี้ บาปไม่มีผลแน่นอน ข้าพเจ้าจึงไม่ต้องไปตกนรก” (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๑๙๙/๓๖๙)

SAMPLE

ปิงคิยมาณวกปัญหา : ว่าด้วยปัญหาของปิงคิยมาณพ ซึ่งเป็นปัญหาของปิงคิยมาณพ ซึ่งมีอายุ ๑๒๐ ปี ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนสุดท้าย เกี่ยวกับธรรมเป็นเครื่องละชาติและชรา มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยปิงคิยมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา ดังเนื้อความเช่น ปิงคิยมาณพทูลถามว่า... ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่เป็นเครื่องละชาติและชรา ในโลกนี้ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ชนทั้งหลายเห็นชนอื่น ๆ เดือดร้อนอยู่เพราะรูปทั้งหลาย ยังประมาท เจ็บปวดเพราะรูปทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปเสียให้ได้ เพื่อจะไม่เกิดอีกต่อไป (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒๗/๗๗๓)

ปิงคิยมาณวปัญหา : ว่าด้วยปัญหาของปิงคิยมาณพ ซึ่งเป็นปัญหาของปิงคิยมาณพทูลถามพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับธรรมเป็นเครื่องละชาติและชรา เหมือนที่กล่าวไว้ข้างต้น (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๕/๓๔)

ปิงคิยมาณวปัญหานิทเทส :ว่าด้วยปัญหาของปิงคิยมาณพ คือ การอธิบายปัญหาของปิงคิยมาณพ ซึ่งมีอายุ ๑๒๐ ปี ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนสุดท้าย เกี่ยวกับธรรมเป็นเครื่องละชาติและชรา มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยปิงคิยมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา ดังมีใจความสำคัญ ปิงคิยมาณพทูลถามว่า ...ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่เป็นเครื่องละชาติและชรา ในโลกนี้ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ชนทั้งหลายเห็นชนอื่น ๆ เดือดร้อนอยู่ เพราะรูปทั้งหลาย ยังประมาท เจ็บปวดเพราะรูปทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปเสียให้ได้ เพื่อจะไม่เกิดอีกต่อไป ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า เพราะรูปทั้งหลาย หมายถึง มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ สัตว์ทั้งหลายลำบากเดือดร้อน เพราะรูปเป็นต้นเหตุ เพราะรูปเป็นปัจจัย ถูกพระราชาลงอาญาด้วยประการต่าง ๆ มีเฆี่ยนด้วยแส้ ด้วยหวาย ด้วยไม้พลอง และถูกทรมาน ด้วยวิธีการต่าง ๆ อีกมากมาย ก็เพราะรูปเป็นต้นเหตุ เพราะรูปเป็นปัจจัย ยังประมาท เจ็บปวด เดือดร้อน เจ็บกาย เจ็บใจด้วยโรคตา โรคหู เป็นต้น สัตว์ทั้งหลาย ที่ยังประมาทก็เพราะปล่อยจิตไปในกามคุณ ๕ ด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ความประมาทในการเจริญกุศลธรรม เพราะฉะนั้น เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปให้หมด เพื่อจะไม่เกิดในภพอีกต่อไป

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า เธอจงเพ่งพิจารณาหมู่มนุษย์ผู้ถูกตัณหาครอบงำจิต เกิดความเร่าร้อน ถูกชราครอบงำแล้ว เพราะฉะนั้น เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละตัณหาเสียให้ได้ เพื่อจะไม่เกิดอีกต่อไป

พระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ผู้ถูกตัณหาครอบงำจิต อธิบายว่า ผู้ไปตามตัณหา ผู้ไปตามอำนาจตัณหา ผู้ซ่านไปตามตัณหา ผู้จมอยู่ในตัณหา ผู้ถูกตัณหาครอบงำ มีจิตถูกตัณหายึดครอง คำว่า เกิดความเร่าร้อน ถูกชราครอบงำแล้ว อธิบายว่า เกิดความเร่าร้อนเพราะชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ถูกชราถูกต้อง ครอบงำ กลุ้มรุม ตามประกอบไปตามชาติ ชราติดตาม พยาธิครอบงำ มรณะย่ำยี ไม่มีที่ปกป้อง ไม่มีที่หลีกเร้น ไม่มีที่พึ่ง (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๙/๓๒๔)

ปิงคิยะ, ชื่อสุนัข : ชื่อของสุนัขนามว่าปิงคิยะ เป็นบริวารของแพะที่อาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง

อธิบายมาในทัททรชาดก เป็นคำสนทนากันระหว่างสุนัขจิ้งจอกตัวเมียกับแพะ ความว่า สุนัขจิ้งจอก กล่าวว่า บริวารของเธอที่ฉันจะทำอาหารให้กิน เป็นสัตว์ชนิดไหน ทั้งหมดมีชื่อว่าอย่างไร แม่แพะกล่าวว่า บริวารของฉันเป็นเช่นนี้ คือ สุนัขชื่อมาลิยะ จตุรักขะ ปิงคิยะ และชัมพุกะ เธอจงทำอาหารเพื่อพวกเขา สุนัขจิ้งจอกตัวเมียกล่าวว่า เมื่อเธอออกจากถ้ำไป แม้สิ่งของก็จะสูญหาย ฉันจะแจ้งข่าวความสุขสบายแก่เพื่อนเอง เธออยู่ที่นี้แหละ อย่าไปเลย (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๓/๓๑๘)

ปิงคิยะ, มาณพ : ชื่อของมาณพนามว่าปิงคิยะ คนที่ ๑๖ ของพราหมณ์พาวรี

อธิบายมาในวัตถุกถา กล่าวถึงเรื่องศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ๑๖ หนึ่งใน ๑๖ คนนั้นและเป็นคนที่ ๑๖ ได้แก่ ปิงคิยะ ผู้เป็นมหาฤาษี พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ ๑๖ คนนั้น แต่ละคนเป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ มีชื่อปรากฏแก่ชาวโลกทั่วไป เป็นผู้บำเพ็ญฌาน ยินดีในฌาน เป็นผู้ทรงปัญญาปราดเปรื่อง เคยอบรมวาสนาแต่ชาติปางก่อนทั้งนั้น (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๑๕/๗๔๐)

ปิงคิยานี, พราหมณ์ :พราหมณีผู้เป็นอริยสาวก ผู้บรรลุอนาคามิผล เล่ากันว่า พราหมณ์ผู้นี้ทำกิจวัตร ประจำวันโดยการนำของหอม ระเบียบ ดอกไม้ไปบูชาพระศาสดาเป็นประจำ นางจะชื่มชมสรรเสริญพระสมณโคดมยิ่งนักทำให้นางพราหมณ์ชื่อการณปาลีสอบถามเธอ

อธิบาย มาในการณปาลีบุตร เรื่อง พราหมณ์ชื่อการณปาลี สมัยนั้น การณปาลีพราหมณ์ใช้คนให้ทำการงานของเจ้าลิจฉวีอยู่ ได้เห็นปิงคิยานีพราหมณ์เดินมาแต่ไกล จึงถามว่า “ท่านปิงคิยานีพราหมณ์มาจากไหนแต่ยังวัน” ปิงคิยานีพราหมณ์ตอบว่า “ข้าพเจ้ามาจากสำนักพระสมณโคดม” การณปาลีพราหมณ์

SAMPLE

ถามว่า “ท่านปิงคิยานีเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร คือ เข้าใจความแจ่มชัดแห่งปัญญาของพระสมณโคดมว่า ‘เป็นบัณฑิต’ ได้หรือไม่” ปิงคิยานีพราหมณ์ตอบว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าเป็นใคร จักรู้ความแจ่มชัดแห่งปัญญาของพระสมณโคดมเพราะเหตุไร ผู้ที่เป็นเช่นเดียวกับพระสมณโคดมเท่านั้น จึงจะรู้ความแจ่มชัดแห่งปัญญาของพระสมณโคดม” การณปาลีกล่าวว่า “ท่านปิงคิยานีช่างสรรเสริญพระสมณโคดมยิ่งนัก” ปิงคิยานีพราหมณ์กล่าวว่า “ข้าพเจ้าเป็นใคร และจักสรรเสริญพระสมณโคดมเพราะเหตุไร และท่านพระสมณโคดมพระองค์นั้น เป็นผู้อันชาวโลกสรรเสริญ เป็นผู้ประเสริฐที่สุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” การณปาลีพราหมณ์ถามว่า “ท่านปิงคิยานีเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงเลื่อมใสยิ่งนักในพระสมณโคดมอย่างนี้” ปิงคิยานีพราหมณ์ตอบว่า ท่านผู้เจริญที่เลื่อมใสพระสมณโคดมเพราะว่า บุคคลฟังธรรมของท่านพระสมณโคดมพระองค์นั้น โดยลักษณะใด ๆ คือ โดยสุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ หรืออัพภูตธรรมย่อมไม่ปรารถนาปวาทะของสมณะเป็นอันมากเหล่าอื่นใดเลย เปรียบเหมือนบุรุษผู้อิ่มในรสอันเลิศแล้ว ไม่ปรารถนารสที่เลวเหล่าอื่น” (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๔/๓๓๐, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๕/๓๓๔, องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๙๔/๗๕)

ปิงคิยานีสูตร : พระสูตรว่าด้วยปิงคิยานีพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ปิงคิยานีพราหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคทรงรุ่งเรืองกว่าเจ้าลิจฉวี ๕๐๐ องค์ที่มีผิวพรรณต่างๆ ทรงเครื่องประดับต่าง ๆ จึงกล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณเฉพาะพระพักตร์ว่า เชิญท่านดูพระอังคีรส ผู้ทรงรุ่งโรจน์อยู่ เหมือนดอกบัวชื่อโกกนุทมีกลิ่นหอมไม่ปราศจากกลิ่นบานอยู่ในเวลาเช้าและเหมือนดวงอาทิตย์เปล่งรัศมีอยู่บนท้องฟ้า ฉะนั้น เมื่อเจ้าลิจฉวีประทานผ้า ๕๐๐ ผืนให้เป็นผ้าห่ม ปิงคิยานีพราหมณ์ก็นำผ้าเหล่านั้นถวายพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสกับเจ้าลิจฉวีทั้งหลายว่า ความปรากฏแห่งแก้วที่หาได้ยากในโลก ๕ ข้อ คือ (๑) ความปรากฏแห่งพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) ความปรากฏแห่งผู้แสดงพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ (๓) ความปรากฏแห่งผู้รู้แจ้งพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว (๔) ความปรากฏแห่งผู้รู้แจ้งพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๕) ความปรากฏแห่งกตัญญูกตเวทีบุคคล (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๕/๓๓๓)

ปิฏฐธีตลิกเปตวัตถุ :เรื่องเปรตตุ๊กตาแป้ง เป็นเรื่องหลานสาวของอนาถบิณฑิกเศรษฐีที่ทำตุ๊กตาแป้งแตกและร้องไห้ไปหาผู้เป็นตา ตาจึงมีพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ตุ๊กตา

นั้นขึ้น โดยมีพระผู้มีพระภาคทรงเป็นประธานสงฆ์และทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องนี้ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๐/๑๖๙)

ปิฏฐะ : ชื่อเรียกภาชนะอย่างหนึ่งในหลาย ๆ อย่าง เป็นอุปมาการยึดภาษาท้องถิ่น และการละเลยคำพูดสามัญ

อธิบายอรณวิภังคสูตร เรื่องการยึดภาษาท้องถิ่น และการละเลยคำพูดสามัญ คือ ภาชนะชนิดเดียวกันนั่นแหละในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปาติ' บ้าง'ปัตตะ' บ้าง 'ปิฏฐะ' บ้าง 'สราวะ' บ้าง 'หโรสะ' บ้าง 'โปณะ' บ้าง 'หนะ' บ้าง 'ปิปิละ' บ้าง ภิกษุพูดด้วยความยึดมั่นถือมั่นโดยวิธีที่ชนทั้งหลายในท้องถิ่นนั้น ๆ จะรู้จักภาชนะนั้นว่า 'นี้เท่านั้นจริงอย่างอื่นไม่จริง' การยึดภาษาท้องถิ่น และการละเลยคำพูดสามัญ (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๓๑/๓๙๗)

ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร : พระสูตรว่าด้วยการทำบิณฑบาตให้บริสุทธิ์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระสารีบุตร ขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ โดยทรงปรารภวิหารธรรมที่ทำให้พระเถระมีอินทรีย์ผ่องใส มีผิวพรรณบริสุทธิ์ผุดผ่อง ทรงแสดงว่า ภิกษุผู้ต้องการอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมนั้น ต้องพิจารณาว่าขณะกลับจากบิณฑบาต มีกุศลธรรมที่อาศัยอายตนะภายในเกิดขึ้นแก่ตนหรือไม่ ถ้ามีให้พยายามละเสีย ถ้าไม่มี ให้ยินดีศึกษาในกุศลธรรมต่อไป นอกจากนี้ ผู้อยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมควรพิจารณาว่ากามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ และอุปาทานขันธ์ ๕ ละได้แล้วหรือยัง สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ สมถะและวิปัสสนา ได้เจริญหรือยัง วิชชาและวิมุตติได้ทำให้แจ้งหรือยัง แล้วได้ตรัสสรุปว่า ในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ผู้พิจารณาเช่นนี้ จึงทำบิณฑบาตให้บริสุทธิ์ได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๓๘/๔๙๘)

ปิณฑปาติกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปิณฑปาติกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเป็นเทวดาลงมาถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗/๕๔๐)

ปิณฑปาติกธุดงค์ : ธุดงค์คือการถือบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นคุณปฏิปทาของภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะ ๓๐ รูปเดินทางเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่กรุงสาวัตถีแต่ไม่ทันเป็นเข้าพรรษาก่อน จึงจำพรรษาที่เมืองสาเกต หลังปวารณาออกพรรษาแล้วจึงเดินทางเข้าเฝ้า แต่ผ้าจีวรเปื้อนโคลนตม พระผู้มีพระภาคจึงทรงอนุญาตให้กรานกฐินได้

SAMPLE

อธิบาย มาในกฐินขันธกะ เรื่อง กฐินานุชานนา ทรงอนุญาตให้กรานกฐิน คือ ภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะ ๓๐ รูป ทั้งหมดถืออารัญญิกธุดงค์ ถือปิณฑปาติกธุดงค์และถือเตจีวริกธุดงค์ เดินทางมากรุงสาวัตถีเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ กรุงสาวัตถี เมื่อใกล้วันเข้าพรรษา ไม่สามารถจะเดินทางไปให้ทันวันเข้าพรรษาในกรุงสาวัตถีได้ จึงเข้าพรรษาในเมืองสาเกตระหว่างทางภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะเหล่านั้นมีใจรัญจวน อยู่จำพรรษาด้วยคิดว่า “พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ใกล้ ๆ พวกเราห่างเพียง ๖ โยชน์ แต่พวกเราก็ไม่ได้เฝ้าพระองค์” ครั้นล่วงไตรมาส ภิกษุเหล่านั้นออกพรรษาแล้ว เมื่อปวารณาแล้ว ฝนยังตกชุกอยู่ พื้นแผ่นดินชุ่มชื้นไปด้วยน้ำ เป็นหล่มเลน พวกเธอมีจีวรชุ่มชื้นด้วยน้ำเหน็ดเหนื่อย เดินทางเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาแล้วกรานกฐิน (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๐๖/๑๔๕, วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๘/๓๗)

ปิณฑปาติกมทะ : ความเมาตัวตนว่าเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร

อธิบาย มาในเอกกนิทเทส กล่าวถึงเมาในถือตนว่าบิณฑบาตเป็นวัตร เพราะความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความเป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๘)

ปิณฑปาติกสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาเรื่องบิณฑบาต พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิภิกษุที่สนทนาเรื่องการออกบิณฑบาตมุ่งเพิ่มความทะยานอยากในกามคุณ ๕ ว่าเป็นกิจไม่ควรทำ ทรงแนะให้ทำกิจ ๒ อย่าง คือ การสนทานธรรมหรือความเป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ ทรงเปล่งอุทานแสดงคุณของการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรที่มุ่งกำจัดกิเลส ชำระล้างตัณหา (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๘/๒๒๔,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๘/๒๑๕)

ปิณฑปาติกังคธุดงค์ ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ไม่รับนิมนต์เพื่อฉันตามบ้านหรือที่อื่น ๆ

อธิบายมาในนิสีทนสันถตสิกขาบท นิทานวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการถือบิณฑบาตเป็นวัตรของภิกษุผู้ถือธุดงค์ด้านนี้ เมื่อภิกษุทั้งหลายได้รับอนุญาตให้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค รีบด่วนจนทอดทิ้งเสนาสนะของตนไป จึงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย สันถัตที่ถูกทอดทิ้งไว้ในที่นั้น ๆ เป็นของใคร” เมื่อทราบว่า เป็นของภิกษุเหล่านั้น ทรงประชุมสงฆ์เพื่อบัญญัติสิกขาบท ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุว่า เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลายโดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ (๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ (๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ (๓) เพื่อข่มบุคคลผู้

SAMPLE

เก้อยาก (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน (๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต (๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัทธรรม (๑๐) เพื่อเอื้อเฟื้อวินัย" ดังนี้ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๖๖/๙๒)

ปิณฑสูตร พระสูตรว่าด้วยเรื่องบิณฑบาต,พระสูตรว่าด้วยเปรตร่างก้อนเนื้อ มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปิณฑสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยเรื่องบิณฑบาต สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อปัญจสาลา แคว้นมคธ พราหมณคหบดีชาวปัญจสาลาถูกมารดลใจไม่ให้ถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระองค์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปบิณฑบาตแล้วเสด็จกลับมาด้วยบาตรเปล่า มารจึงเข้าไปกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคจงเสด็จเข้าไปยังหมู่บ้านเพื่อบิณฑบาตใหม่อีกครั้ง ข้าพระองค์จักทำให้ได้อาหารบิณฑบาต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มาร ขัดขวางตถาคตย่อมได้ประสบสิ่งมิใช่บุญ ท่านเข้าใจว่า บาปย่อมไม่ให้ผลอย่างนั้นหรือ เราไม่มีกิเลสเครื่องกังวล อยู่สุขสบายจริงหนอ เราจักมีปีติเป็นภักษา ดุจเทพชั้นอาภัสสรฉะนั้น(สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๔/๑๙๕)

2.ปิณฑสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยเปรตร่างก้อนเนื้อ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างก้อนเนื้อว่า เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่านก (สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐๔/๓๐๕)

ปิณฑิยาโลปโภชนะ : โภชนะคือคำข้าวที่ได้มาด้วยกำลังปลีแข้ง

อธิบายมาในสันตุฏฐิสูตร เรื่องความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ และมาในสุภลสูตร เรื่องปัจจัยที่หาได้ง่าย ไม่มีโทษ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุเป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัยที่มีค่าน้อยและหาได้ง่ายปัจจัย และไม่มีโทษและปัจจัยที่หาได้ง่าย ๔ อย่างนี้ หนึ่งใน ๔ เหล่านี้ คือ บรรดาโภชนะมีโภชนะประเภท ปิณฑิยาโลปโภชนะ โภชนะคือคำข้าวที่ได้มาด้วยกำลังปลีแข้ง มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๗/๔๒, องฺ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๐๑/๔๗๘)

ปิณโฑลภารทวาชเถรคาถา : ภาษิตของพระปิณโฑลภารทวาชเถระ ,คาถาของพระปิณโฑลภารทวาชเถระ พระปิณโฑลภารทวาชเถระได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า ชีวิตของเรานี้หาเป็นไปโดยไม่สมควรไม่ อาหารทำใจให้สงบไม่ได้ แต่เราเห็นว่าร่างกายดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร จึงได้เที่ยวแสวงหาอาหารโดยทางที่ชอบ ด้วยว่านักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้กล่าวการไหว้ และการบูชาในตระกูล

SAMPLE

ทั้งหลายว่า เป็นเปือกตม เป็นลูกศรอันละเอียดซึ่งถอนขึ้นได้ยาก เป็นสักการะที่คนชั่วละได้ยาก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๓/๓๔๘)

ปิณโฑลภารทวาชเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปิณโฑลภารทวาชเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเกิดเป็นพญาเนื้อ ได้คาบดอกปทุมไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ๖๔ ชาติ ในชาติสุดท้าย เกิดเป็นพราหมณ์ออกบวชในพระศาสนานี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๑๓/๙๓)

ปิณโฑลภารทวาชสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระปิณโฑลภารทวาชะ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะพยากรณ์อรหัตตผล พระองค์จึงตรัสว่า ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะพยากรณ์ได้จริง เพราะได้เจริญอินทรีย์แล้ว (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๙/๓๓๑)

ปิณโฑลภารทวาชะ, ภิกษุ : ภิกษุชื่อปิณโฑลภารทวาชะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้บันลือ สีหนาท และรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป" ท่านถือการอยู่ป่าเป็นวัตร รับมอบจากพระมหาโมคคัลลานะให้เหาะขึ้นไปปลดบาตรบนยอดไม้ เอาชนะใจเจ้าลัทธิทั้ง ๖ ได้สำเร็จ

อธิบายเป็นเรื่องราวแสดงฤทธิ์ของภิกษุปิณโฑลภารทวาชะ ได้รับมอบจากพระมหาโมคคัลลานะให้แสดงฤทธิ์เหาะขึ้นไปปลดบาตบนยอดไม้ตามคำเชิญของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์แข่งกับเจ้าลัทธิ ๖ สำนัก มีลัทธิมักขลิโคสาล เป็นต้น ความว่า ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า "ท่านปิณโฑลภารทวาชะ ท่านเป็นพระอรหันต์และเป็นผู้มีฤทธิ์ ท่านจงไปปลดบาตรใบนั้นลงมาเถิด นั่นบาตรของท่าน" ลำดับนั้น ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะได้เหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าถือบาตรนั้นลอยเวียนไปรอบกรุงราชคฤห์ ๓ รอบ เศรษฐีพร้อมกับบุตรภรรยายืนอยู่ในบ้านของตนประนมมือไหว้พลางนิมนต์ว่า "ท่านภารทวาชะ ท่านโปรดแวะหยุดในบ้านของพวกเราเถิด" เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์รับบาตรจากมือท่านพระปิณโฑลภารทวาชะแล้วบรรจุของเคี้ยวมีค่ามากจนเต็มบาตรแล้วได้ถวายท่าน ครั้งนั้น ท่านพระปิณโฑลขึ้นไปปลดบาตรมาได้แล้ว คนทั้งหลายได้ทราบว่า"พระคุณเจ้าปิณโฑลภารทวาชะปลดบาตรของท่านเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ลงมาแล้ว" จึงพากันส่งเสียงอึกทึกกึกก้องพากันติดตามท่านพระปิณโฑลภารทวาชะ(วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๒/๑๗, (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๒/๑๘,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๒,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๑๙๕/๒๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๙/๓๓๑,ขุ.อ.(ไทย)๒๕/๓๖/๒๔๔)

ปิณโฑลยสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม หลังจากขับไล่ภิกษุสงฆ์เพราะเหตุบางอย่าง แล้วทรงรำพึงว่า ในภิกษุเหล่านั้นมีภิกษุใหม่อยู่ด้วย เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่เห็นเราก็จะพึงเป็นอื่นไป เหมือนลูกโคเมื่อไม่เห็นแม่แล้วเป็นอย่างอื่น เหมือนพืชที่ยังอ่อนขาดน้ำพึงเหี่ยวเฉาไป เราน่าจะอนุเคราะห์พวกเธอ ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทราบความรำพึงจึงเสด็จลงมาทูลอาราธนาให้อนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์ พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จออกจากที่หลีกเร้นเสด็จเข้าไปยังนิโครธาราม ทรงบันดาลด้วยอิทธาภิสังขารให้ภิกษุเหล่านั้นเกรงกลัวแล้วเข้าไปเฝ้าทีละรูปหรือสองรูปแล้วตรัสว่า การที่ภิกษุทุศีลเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพนี้เป็นการกระทำที่ต่ำทราม ทำให้ชาวโลกด่าเอาได้ ส่วนมากภิกษุต่างเป็นผู้เข้าใจเหตุ อาศัยความเข้าใจเหตุจึงเข้ามาบวช มิใช่บวชเพราะถูกพระราชาสั่งให้นำไปจองจำ เพราะถูกพวกโจรนำไปกักขัง เพราะเป็นลูกหนี้ เพราะตกอยู่ในห้วงอันตราย หรือเพราะจะยึดเป็นอาชีพ แต่เข้ามาบวชเพราะคิดว่า พวกเราต่างถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสทับถม ครอบงำ จมปลักอยู่ในทุกข์ สาละวนอยู่กับทุกข์ ทำอย่างไร ที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลจะปรากฏได้ แต่ภิกษุผู้บวชด้วยเหตุดั่งที่กล่าวมาแล้วนี้กลับเกิดความละโมบ กำหนัดหนักในกาม มีจิตพยาบาท คิดประทุษร้าย หลงลืมสติ ไม่รู้สึกตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกระสับกระส่าย ไม่สำรวมอินทรีย์ จัดว่าเป็นบุคคลผู้เสื่อมจากโภคะของคฤหัสถ์ และไม่สามารถบำเพ็ญประโยชน์สำหรับความเป็นสมณะให้บริบูรณ์ได้ ย่อมเป็นเหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ไฟไหม้ทั้ง ๒ ข้าง ตรงกลางเปื้อนคูถ ใช้ประโยชน์ไม่ได้เลย เมื่อภิกษุมีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิตและธรรม หรือเจริญอนิมิตตสมาธิดีแล้ว อกุศลวิตก ๓ คือ (๑) กามวิตก(ความตรึกในกาม) (๒) พยาบาทวิตก(ความตรึกในพยาบาท) (๓) วิหิงสาวิตก(ความตรึกในการเบียดเบียน) ย่อมดับโดยไม่เหลือ เพราะอนิมิตตสมาธิที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลานิสงส์มาก อริยสาวกผู้ได้สดับพิจารณาเห็นในทิฏฐิ ๒ คือ (๑) ภวทิฏฐิ(ความเห็นในภพ) (๒) วิภวทิฏฐิ(ความเห็นในวิภพ)เช่นนี้ว่า สิ่งที่เรายึดถือแล้วไม่มีโทษ นั้นไม่มี เพราะเราเมื่อยึดถือ ก็จะพึงยึดถือขันธ์ ๕ นั่นเอง เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมีแก่เรา เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ด้วยอาการอย่างนี้ ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรพิจารณาเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ภิกษุผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด

SAMPLE

จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๕)

ปิณโฑลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระปิณโฑลภารทวาชเถระ พระพุทธเจ้าทรงเปล่งพระอุทานว่า การไม่ว่าร้าย ไม่เบียดเบียนผู้อื่น สำรวมปาติโมกข์ รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร อยู่ในเสนาสนะอันสงัด และประกอบความเพียรเพื่อบรรลุอรหัตตผล ถือเป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า พุทธอุทานนี้พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งปรารภปฏิปทาของท่านพระปิณโฑลภารทวาชเถระ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๖/๒๔๔)

ปิดทางไหลออก : คำอุปมาผู้บรรลุเจโตวิมุติอันสงบนิ่ง มีจิตโน้มไปทำลายอวิชชา ดังเช่นการเปิดทางไหลเข้าและปิดทางไหลออกของบ่อน้ำ

อธิบายมาในชัมพาลีสูตรกล่าวถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุเจโตวิมุตติอันสงบอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ มีมนสิการทำลายอวิชชาได้แล้ว จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น ภิกษุนั้นพึงได้รับการทำลายอวิชชา ดังบ่อน้ำใหญ่มีอายุหลายปี บุรุษเปิดทางไหลเข้าของบ่อน้ำนั้นและปิดทางไหลออกไว้ เมื่อฝนตก บ่อน้ำใหญ่นั้นพึงมีน้ำล้นขอบออกไปได้ ฉันใด ภิกษุก็ ฉันนั้น บรรลุเจโตวิมุตติอันสงบแล้ว เธอมนสิการถึงการทำลายอวิชชา จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น น้อมไปในการทำลายอวิชชา ภิกษุนั้นแลพึงได้รับการทำลายอวิชชา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๘/๒๕๑)

ปิดป้อง : ปกปิดช่องว่างการละเว้นปฏิบัติหน้าที่ของตนกับบุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเรียกว่าการปฏิบัติหน้าที่ต่อกันตามหลักทิศ ๖

อธิบายเป็นกล่าวถึงการปฏิบัติหน้าที่ต่อกันของตนกับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเรา เช่นทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหน้านั้นเป็นอันชื่อว่า ได้ปิดป้องกุลบุตรจากความชั่วเป็นต้น ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๔/๒๐๐, (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖๗/๒๑๓,ที.ปา.ฏีกา ๒๔๔/๑๕๙)

ปิดฝา : คำอุปมากับคนบางคนในโลกนี้ มีการก้าวไป ถอยหลัง ครองจีวร บาตร น่าเลื่อมใส แต่ไม่รู้ชัดความเป็นจริงตามหลักอริยสัจ ๔ เป็นดังหม้อเปล่า-ปิดฝา แต่บางคนที่มีการก้าวไป ถอยหลัง ครองบาตร จีวร น่าเลื่อมใส และรู้ชัดตามความจริงในอริยสัจ ๔ เป็นดังหม้อเต็ม-แต่ปิดฝา

อธิบายมาในจตุกกปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงการปิดของคน ๒ แบบ กล่าวคือ บางคนมีการก้าวไป ถอยกลับ แลดู เหลียวดู คู้เข้า เหยียดออก ครองสังฆาฏิ บาตร และจีวรที่น่าเลื่อมใส แต่เขาไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ นี้เหตุ

เกิดแห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์" บุคคลเช่นนี้เปรียบเหมือนหม้อเปล่าแต่ปิดฝา บางคนมีการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดูการคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตร และจีวรที่น่าเลื่อมใส และเขารู้ชัดตามความเป็นจริงว่า "นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์" บุคคลเช่นนี้เปรียบเหมือนหม้อเต็มและปิดฝา (อภิ.ป.(ไทย) ๓๖/๑๖๐/๑๙๒)

ปิตุฆาตกรรม : การฆ่าบิดา เป็นหนึ่งในอนันตริยกรรม ๖ ประการ

อธิบายมาในอภิธรรม ปัฏฐาน กล่าวถึง การฆ่าบิดา ว่า ปิตุฆาตกรรมเป็นปัจจัยแก่ปิตุฆาตกรรม สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการที่ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ รูปตินทรีย์เป็นปัจจัยแก่ปิตุฆาตกรรม (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๒๓/๒๗๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๕/๕๐๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๓๑/๖๒๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๓๕/๖๒๖, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๓๗/๖๒๗)

ปิตุสุตตาทิฉักกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๖ สูตรมีปิตุสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงสูตร ๖ สูตรคือ ปิตุสูตร ภาตุสูตร ภคินิสูตร ปุตตสูตร ธีตุสูตร ปชาปติสูตร ในลักษณะเดียวกัน เพียงแต่เปลี่ยนตัวละครไปตามชื่อสูตรนั้น ๆ ตามลำดับว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ผู้ที่ไม่กล้าพูดเท็จทั้งที่รู้ต่อบิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาวน้องสาว บุตร ธิดา แต่เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่อมสามารถพูดเท็จได้ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๘๗/๒๘๗)

ปิตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้เคยเป็นบิดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เพราะสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นบิดากัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๓๘/๒๒๘)

ปิปผลิคูหา, ถ้ำ : ชื่อถ้ำนามว่าปิปผลิ เป็นที่พระมหากัสสปะพักอาพาธ และเข้าสมาธิ

อธิบาย เป็นถ้ำที่พักอาพาธและเข้าสมาธิของพระมหากัสสปะ เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ท่านพระมหากัสสปะอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก และพระมหากัสสปะนั่งเข้าสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่งโดยบัลลังก์เดียวอยู่ เป็นเวลา ๗ วัน ณ ถ้ำนี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๖/๑๗๘, (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒๗/๒๒๒)

ปิปผลิวัน : เป็นชื่อนครหลวง ซึ่งพระเจ้าโมริยะปกครองอยู่ และเป็นที่ประดิษฐานสถูปบรรจุพระอังคารพระผู้มีพระภาค

SAMPLE

อธิบาย เป็นนครหลวงที่กษัตริย์โมริยะปกครองอยู่ โดยพวกเจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปิปผลิวันได้ทรงสดับว่า “พระผู้มีพระภาคปรินิพพานในกรุงกุสินารา” จึงทรงส่งทูตไปถึงพวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราว่าเพื่อจะได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุบ้าง จะได้สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลอง” พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราตอบว่า “(บัดนี้) ไม่มีส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพราะแบ่งกันหมดแล้ว พวกท่านจงนำเอาพระอังคาร(เถ้า)ไปจากที่นี้เถิด” พวกทูตเหล่านั้น จึงนำเอาพระอังคารไป พระเจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปิปผลิวัน ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระอังคารและทำการฉลอง ณ กรุงปิปผลิวันนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๘/๑๗๙, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๓๙/๑๗๙)

ปิปิละ : ชื่อภาชนะหนึ่งในหลาย ๆ ชื่อซึ่งเป็นคำสามัญ แต่ภาษาท้องถิ่นจะเลือกใช้ชื่อเดียว

อธิบาย กล่าวถึงการยึดภาษาท้องถิ่น และการละเลยคำพูดสามัญ คือ ภาชนะชนิดเดียวกันนั่นแหละในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘ปาติ’ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘ปัตตะ’ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘ปิฏฐะ’ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘สราวะ’ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘หโรสะ’ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘โปณะ’ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘หนะ’ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘ปิปิละ’ ภิกษุพูดด้วยความยึดมั่นถือมั่นโดยวิธีที่ชนทั้งหลายในท้องถิ่นนั้น ๆ จะรู้จักภาชนะนั้นว่า ‘นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง’(ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๓๑/๓๙๗)

ปิยเกตปราสาท : ชื่อของปราสาทหลังหนึ่งในสามหลังของพระโพธิสัตว์วิธูรบัณฑิตที่พาปุณณกยักษ์เข้าไปได้รับการขับกล่อมด้วยเพลงอันไพเราะ

อธิบายมาในวิธูรบัณฑิต ชาดก กล่าวถึง ปราสาทของพระโพธิสัตว์มีอยู่ ๓ หลัง คือ (๑) โกญจนปราสาท (๒) มยูรปราสาท (๓) ปิยเกตปราสาท ในปราสาท ๓ หลังนั้น พระโพธิสัตว์ได้พาปุณณกยักษ์ เข้าไปยังปราสาทซึ่งเป็นที่น่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง มีภักษาเพียงพอ มีข้าวน้ำมากมาย ดังวิมานของท้าววาสวะ ซึ่งชื่อว่าม สักกสาระ ในปราสาทหลังนั้น มีนารีทั้งหลายประดับอย่างงดงาม ฟ้อนรำขับร้องเพลงอย่างไพเราะจับใจ เหมือนนางเทพอัปสรในเทวโลกกล่อมปุณณกยักษ์อยู่ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๖๒/๔๑๒)

ปิยชาติกสูตร : พระสูตรว่าด้วยทุกข์เกิดจากสิ่งเป็นที่รัก พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่คหบดีคนหนึ่งผู้สูญเสียลูกชายคนเดียว ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ความเศร้าโศก คร่ำครวญ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก คหบดีมีความเห็นว่า ความยินดีและโสมนัสต่างหากเกิดจากสิ่งอันเป็น

SAMPLE

ที่รัก จากนั้น ได้นำเรื่องนั้นไปเล่าให้พวกนักเลงสะกาฟัง พวกนักเลงสะกาก็เห็นตรงกับ คหบดี เรื่องนี้ได้แพร่เข้าไปถึงพระราชวัง

พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงสนทนากับพระนางมัลลิกาเทวีถึงเรื่องนั้น เมื่อพระนาง มัลลิกาเทวีกราบทูลว่า ถ้าเป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคจริง ก็จะเป็นเช่นนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงพอพระทัยและทรงขับไล่พระนางไป พระนางมัลลิกาเทวีจึงมีพระเสาวนีย์ให้พราหมณ์ชื่อนาฬิชังฆะไปทูลถามพระผู้มีพระภาค

พระองค์ทรงอธิบายให้พราหมณ์ฟังว่า ความเศร้าโศกคร่ำครวญเป็นต้น เกิดจาก สิ่งอันเป็นที่รักจริง โดยทรงเล่าเรื่องคนที่เป็นบ้า เพราะคนที่รักตายไป และเรื่อง สามีฆ่าภรรยาที่รักเพราะกลัวว่านางจะทอดทิ้งเขาไป พราหมณ์ได้นำความนั้นมา กราบทูลพระนางมัลลิกาเทวี พระนางได้ทูลถามพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ถ้าสิ่งอันเป็น ที่รักของพระองค์ คือ วชิรีกุมารี พระนางวาสภขัตติยา เสนาบดีชื่อวิฑูฑภะ พระนางเอง แคว้นกาสี และแคว้นโกศล มีอันเป็นไป จะทรงรู้สึกเศร้าโศก หรือไม่

พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่า ถ้าสิ่งอันเป็นที่รักเช่นนั้นมีอันเป็นไป แม้พระชนมชีพ ของพระองค์ก็ต้องมีอันเป็นไปด้วย ไฉนจะไม่ทรงเศร้าโศก จากนั้น พระนาง มัลลิกาเทวีจึงทูลสรุปว่า นี้เป็นพระประสงค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสคำนั้น

พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงรู้สึกอัศจรรย์ใจ จึงทรงเปล่งอุทานขึ้น ๓ ครั้งว่า “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส” (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๓/๔๓๓)

ปิยตรสูตร : พระสูตรว่าด้วยการไม่มีผู้อื่นเป็นที่รักยิ่งกว่าตน พระผู้มีพระภาค ทรงปรารภเรื่องความรักตนที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสนทนากับพระนางมัลลิกาเทวี ทรงเปล่งอุทานแสดงว่าสัตว์ทั้งหลายรักตนที่สุด และต่างก็รักสุข เกลียดทุกข์ เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น เพราะเมื่อก่อทุกข์ใดแก่ผู้อื่น ทุกข์นั้น จะย้อนกลับมาถึงตนในภายหลัง นี้เป็นกฎของกรรม (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๑/๒๕๓,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๔๑/๒๙๓-๒๙๔)

ปิยทัสสี, พระพุทธเจ้า :พระนามของพระพุทธเจ้าว่าปิยทัสสี เป็นพระพุทธเจ้าที่ ๑๓ ในจำนวน ๒๕ พระองค์ ในวรกัป ร่วมกับพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์

อธิบาย มาในในอดีตชาติของพระเวทิการกเถระ เมื่อพระผู้มีพระภาค พระนามว่าปิยทัสสี เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้กระทำแท่นสำหรับบูชาพระพุทธเจ้า ประดับด้วยแก้วมณีแล้ว กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าผู้สูงสุด ทำการฉลองแท่นสำหรับบูชาแล้ว ก็ได้สิ้นชีวิตลง ข้าพเจ้า

SAMPLE

เกิดในกำเนิดใด ๆ คือจะเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม ในกำเนิดนั้น ๆ เทวดาทั้งหลายย่อมทรงแก้วมณีไว้ในอากาศ นี้เป็นผลแห่งบุญกรรม ในกัปที่ ๑๑๖ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๒ ชาติ มีพระนามว่ามณีปภา มาประวัติในอดีตชาติของพระปาปนิวาริยเถระ ผู้แผ้วถางสถานที่จงกรมของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปิยทัสสี มุงบังด้วยไม้อ้อ ป้องกันลมและแดด ท่านบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อมเพื่อต้องการเว้นบาป ตั้งความเพียรในศาสนาของพระศาสดาเพื่อละกิเลสทั้งหลาย ในกัปที่ ๑๑ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ปรากฏนามว่าอัคคิเตชะ มาในประวัติในอดีตชาติของพระปัพภารทายกเถระ ท่านตั้งหม้อน้ำสำหรับฉันไว้ถวายแด่พระองค์ผู้คงที่ พระพุทธเจ้าผู้มหามุนีพระนามว่าปิยทัสสีทรงพยากรณ์เรื่องนั้นแก่ข้าพเจ้าว่า ปราสาท ๗ ชั้น สูงพันชั่วลูกธนู สะพรั่งไปด้วยธง พราวไปด้วยแก้วมณีสีเขียว (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐/๓๐๘, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑/๔๗๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๘/๔๗๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๖๒/๖๓๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๗๘/๖๓๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑/๖๕๖,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๕/๖๕๙,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๙/๖๕๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๙๙/๑๖๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๑๒/๑๖๓)

ปิยรูป : รูปที่น่ารัก น่าปรารถนา ความพอใจในรูป

อธิบายกล่าวถึงที่เกิดของปิยรูปที่น่ารัก พึงพอใจ น่าปรารถนา ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาปัจจัยภายในว่า ‘ตัณหานี้

เมื่อเกิด ย่อมเกิดขึ้นในที่ไหน เมื่อตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ในที่ไหน’ เธอพิจารณาอยู่จึงรู้ อย่างนี้ว่า ‘รูปที่เป็นปิยรูป เป็นสาตรูปใดมีอยู่ในโลก ตัณหาเมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นในรูปนั้น เมื่อตั้งอยู่ย่อมตั้งอยู่ในรูปนั้น ดังนั้น ปิยรูป สาตรูปที่เกิดในโลก ได้แก่ จักขุเป็นปิยรูป เป็นสาตรูปในโลก ฯลฯ โสตะเป็นปิยรูป เป็นสาตรูปในโลก ... ฆานะเป็นปิยรูป เป็นสาตรูปในโลก ... ชิวหาเป็นปิยรูป เป็นสาตรูปในโลก ... กายเป็นปิยรูป เป็นสาตรูปในโลก... มโนเป็นปิยรูป (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๖/๑๓๐, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๕๕/๒๒๑, ขุ.จู. (แปล) ๓๐/๕๕/๒๒๑, สำ.นิ.อ. ๒/๖๖/๑๓๕)

ปิยรูปสาตรูป : สภาวะที่น่ารักน่าชื่นใจ เป็นส่วนอิฏฐารมณ์ที่เป็นเหตุให้เกิดตัณหา รูปเป็นต้นที่น่ารักและน่าพอใจด้วยอำนาจสุขเวทนา

อธิบาย มาในสมุทยสัจจนิทเทส ทุกขสมุทยอริยสัจ เหตุเกิดของทุกข์ คือ ตัณหา เพราะเป็นเหตุเกิดขึ้นในภพใหม่ สหรคตด้วยความกำหนัดยินดี เป็นเหตุเพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา และตัณหานี้แหละเมื่อเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป คือ ปิยรูปสาตรูปใดมีอยู่ในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ตั้งอยู่ ดับไป ก็เกิด ตั้งอยู่ ดับไป ที่ปิยรูปสาตรูปนี้ ปิยรูปสาตรูปในโลก

SAMPLE

คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหาเมื่อเกิด ตั้งอยู่ ก็เกิดดับไป ตั้งจากประสาทเหล่านี้ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกขสมุทยอริยสัจ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๒๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๑/๓๓๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๓/๑๒๑, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๙๕/๔๗๐,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๐๙/๔๘๙,ขุ.อิติ.อ.๙๕/๓๔๑) (อภิ.วิ.อ. ๒๐๓/๑๑๙-๑๒๐)

ปิยวาจา : วาจาถ้อยคำที่น่ารัก หรือพึงเจรจาแต่คำที่น่ารัก จับใจ เป็นข้อหนึ่งในสังคหวัตถุ ๔

อธิบายมาในโสณนันทชาดก เรื่อง สังคหวัตถุ ๔ ประการ เป็นธรรมที่ทำงานให้ราบรื่น เหมือนเพลารถยังมีแก่รถที่กำลังแล่นไป (๑) ทาน การให้ (๒) ปิยวาจา การเจรจาถ้อยคำที่น่ารัก (๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ (๔) สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควรในที่นั้น ๆ อีกนัยหนึ่ง หลักธรรมสงเคราะห์หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจกันไว้ได้ในที่นี้ หมายถึงบุตรพึง ปรนนิบัติมารดาบิดาด้วยหลัก ๔ ประการ คือ (๑) ทาน การให้(สิ่งของ)แก่มารดาบิดา (๒) เปยยวัชชะ พึงเจรจาแต่คำที่น่ารัก (๓) อัตถจริยา พึงประพฤติประโยชน์ด้วยการทำหน้าที่(ของท่าน)ที่เกิดขึ้นให้สำเร็จ (๔) สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควร หมายถึงความประพฤติยำเกรงต่อผู้ใหญ่ทั้งหลาย (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๗๘/๘๓,ขุ.ชา.อ. ๘/๑๗๘/๑๙๗)

ปิยทัสสีพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระปิยทัสสีพุทธเจ้า ในพุทธวงส์อธิบายไว้ว่า ในที่สุดกัปที่ ๑๑๘ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระปิยทัสสีพุทธเจ้า ประสูติในกรุงสุธัญญะ พระชนกพระนามว่าสุทัตตะ พระชนนีพระนามว่าสุจันทา พระมเหสีพระนามว่าวิมลา พระราชโอรสพระนามว่ากัญจนาเวฬะ ครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชรถ บำเพ็ญเพียรอยู่ ๖ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นกุ่ม มีการบรรลุธรรม ๓ ครั้ง เทวดาและมนุษย์จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ ท้าวสุทัสสนเทวราช มากราบทูลถึงมิจฉาทิฏฐิ พระศาสดาเมื่อจะทรงบรรเทามิจฉาทิฏฐิ ของท้าวเทวราชนั้นจึงทรงแสดงธรรม มหาชนได้มาประชุมกันมากมาย ประมาณไม่ได้ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ ในกาลที่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นสารถีฝึกนรชน ทรงฝึกช้างโทณมุข เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ มีการประชุมสาวก

๓ ครั้ง พระสาวกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ พระมุนีขีณาสพประมาณ ๙๐ โกฏิ มาประชุมร่วมกัน ในการประชุมครั้งที่ ๓ มีพระมุนีขีณาสพประมาณ ๘๐ โกฏิ พระปาลิตเถระและพระสัพพทัสสีเถระเป็นคู่อัครสาวก พระโสภิตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระสุชาดาเถรีและพระธรรมทินนาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา สันทกอุบาสก และธรรมิกอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก วิสาขาอุบาสิกาและธรรมทินนาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปีและพระองค์ ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระมุนีผู้ประเสริฐพระนามว่าปิยทัสสี เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อัสสัตถาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้น ที่อัสสัตถารามนั้น สูงถึง ๓ โยชน์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๖๕๖)

ปิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้รักตน,พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นที่รัก มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ปิยสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยผู้รักตนสมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า ผู้รักตน ได้แก่คนเช่นไรพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้รักตน ได้แก่ผู้ที่ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริต ถ้าบุคคลรักตัวเอง ไม่พึงชักนำตนไปในทางชั่ว เพราะผู้มักทำชั่วย่อมไม่ได้ความสุข สัตว์ผู้จะต้องตายทำบุญและบาปใดไว้แล้ว บุญและบาปนั้นแลเป็นสมบัติของเขา เขาย่อมนำเอาบุญและบาปนั้นไปได้ บุญและบาปนั้นย่อมติดตามเขาไปดุจเงาติดตามตัวไป เหตุนั้น บุคคลควรทำกรรมดี สะสมไว้เป็นสมบัติในโลกหน้า เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๕/๑๓๒)

2.ปิยสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นที่รัก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสเป็นที่รัก เป็นที่พอใจของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ๕ คือ (๑) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ (๓) มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะ (๔) เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง (๕) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๒/๓๗๔)

ปิยสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นที่รัก (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ คือ (๑) มุ่งลาภ (๒) มุ่งสักการะ (๓) มุ่งชื่อเสียง (๔) ไม่มีหิริ (๕) ไม่มีโอตตัปปะ (๖) ปรารถนาชั่ว (๗) เป็นมิจฉาทิฏฐิ ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ส่วนภิกษุประกอบด้วย

ธรรม ๗ คือ (๑) ไม่มุ่งลาภ (๒) ไม่มุ่งสักการะ (๓) ไม่มุ่งชื่อเสียง (๔) มีหิริ (๕) มีโอตตัปปะ (๖) มักน้อย (๗) เป็นสัมมาทิฏฐิ ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑/๑)

ปิยสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นที่รัก (สูตรที่ ๒) ในสูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสข้อที่ ๑-๕ เหมือนกันกับสูตรที่ ๑ แตกต่างเฉพาะข้อ ๖-๗ ว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ คือ... (๖) มีความริษยา (๗) มีความตระหนี่ ย่อมไม่เป็นที่รัก และว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ คือ ... (๖) ไม่มีความริษยา (๗) ไม่มีความตระหนี่ย่อมเป็นที่รัก (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒/๓)

ปิยังกรสูตร : พระสูตรว่าด้วยปิยังกรยักษ์ สมัยที่ท่านพระอนุรุทธะอยู่ในวัดพระเชตวัน ได้ลุกขึ้นสวดบทแแห่งธรรมในเวลาใกล้รุ่ง นางยักษิณีผู้เป็นมารดาของปิยังกระปลอบบุตรน้อยว่า เจ้าอย่าส่งเสียงไป ภิกษุกำลังสวดบทแห่งธรรม เพราะหากเรารู้แจ้งบทแห่งธรรมแล้วปฏิบัติ จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเรา ปิยังกระจึงกล่าวว่า เราไม่เบียดเบียนสัตว์มีชีวิต ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้ ศึกษาทำตนให้เป็นคนมีศีลดี จึงจะพ้นจากกำเนิดปีศาจ (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๐/๓๔๔)

ปิยังกระ, ยักษ์ : ชื่อของยักษ์นามว่า ปิยังกระ ผู้ไม่เบียดเบียนใคร มีวาจาสัจ มีศีล พ้นจากกำเนิดปีศาจ

อธิบายมาในปิยังกรสูตร เรื่องปิยังกรยักษ์ กล่าวถึงปิยังกระยักษ์ตนหนึ่งผู้ไม่พูดเท็จ มีศีล จะพ้นจากกำเนิดปีศาจเอง ความว่า สมัยหนึ่ง ท่านพระอนุรุทธะอยู่ในพระเชตวัน ท่านลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่งแล้ว สวดบทแแห่งธรรมทั้งหลายอยู่ ครั้งนั้น นางยักษิณีผู้เป็นมารดาของปิยังกระ ปลอบบุตรน้อยอย่างนี้ว่า อย่าส่งเสียงไปเลย ภิกษุกำลังสวดบทแห่งธรรมทั้งหลายอยู่ อนึ่ง เรารู้แจ้งบทแห่งธรรมแล้วปฏิบัติ ข้อนั้นจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่เรา ปิยังกระกล่าวตอบว่า เราไม่เบียดเบียนสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ศึกษาทำตนให้เป็นคนมีศีลดี จึงจะพ้นจากกำเนิดปีศาจ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๐/๓๔๔)

ปิยัญชหเถรคาถา : ภาษิตของพระปิยัญชหเถระ,คาถาของพระปิยัญชหเถระ พระปิยัญชหเถระ เมื่อเหล่าสัตว์หยิ่งผยองด้วยมานะเป็นต้น พึงประพฤตินอบน้อมถ่อมตน เมื่อเหล่าสัตว์ลดหย่อนความเพียรพยายาม พึงช่วยเขาให้ตั้งอยู่ในความเพียรพยายามเมื่อเหล่าสัตว์อยู่อย่างผู้ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ก็พึงประพฤติพรหมจรรย์เสียเอง เมื่อเหล่าสัตว์ยินดีในกามคุณ ตนก็ไม่พึงยินดี (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๖/๓๓๑)

ปิยารมณ์ : อารมณ์ที่น่ารัก หมายถึงกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

SAMPLE

อธิบายมาในตโยชนปัพพชิตวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่บรรพชิต ๓ รูป ในเรื่องการปฏิบัติตน ว่า บุคคลทำตัวให้หมกมุ่นในกิจที่ไม่ควรหมกมุ่น และไม่หมกมุ่นในกิจที่ควรหมกมุ่นละเลยสิ่งที่เป็นประโยชน์ติดอยู่ในปิยารมณ์ ทะเยอทะยานตามบุคคลผู้ปฏิบัติตนดี ไม่ว่าเวลาใด บุคคลไม่ควรติดพันกับสิ่งเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก เพราะการไม่เห็นสิ่งเป็นที่รักเป็นทุกข์ การพบเห็นสิ่งไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๐๙/๙๗, ขุ.ธ.อ. ๖/๑๓๐)

ปิยาลปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปิยาลปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่างในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นพรานเนื้อได้ถวายอาหารบิณฑบาตและดอกมะหาดแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๔๐๔)

ปิยาลผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปิยาลผลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายผลมะหาดแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๔/๑๘๑)

ปิยาลินะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระนามของพระเจ้าจักรพรรดิ์พระนามว่าปิยาลินะ เป็นผลจากการได้ถวายผลมะหาดแด่พระผู้มีพระภาคครั้งเสวยชาติของพระผลทายกเถระ

อธิบายมาในผลทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระผลทายกเถระท่านได้ถือผลมะหาด ไปยังสำนักพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาค ผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงองอาจกว่านรชน ทรงรับผลมะหาดไว้แล้ว ต่อจากนั้น ท่านได้ถือผลมะหาดไปปรนนิบัติพระองค์ผู้ทรงเป็นผู้นำวิเศษ ท่านได้สิ้นชีวิตลง ณ ที่นั้นเอง ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ถวายผลมะหาดไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ พระนามว่าปิยาลินะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๑/๓๐๔)

ปิลักขผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปิลักขผลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้ถวายผลดีปลีแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๕๖๖)

ปิลักขะ, ถ้ำ : ถ้ำไม้มะเดื่อ ถูกน้ำกัดเซาะ พระอานนท์เข้าไปในถ้ำนั้นพร้อมกับภิกษุหลายรูป

อธิบายมาในสันทกสูตร เรื่องปริพาชกชื่อสันทกะ กล่าวถึงถ้ำที่ถูกน้ำกัดเซาะ ความว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุง

โกสัมพี สมัยนั้นแล ปริพาชกชื่อสันทกะกับหมู่ปริพาชกประมาณ ๕๐๐ คน พร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่อาศัยอยู่ ณ ถ้ำปิลักขะ ถ้ำไม้มะเดื่อ ครั้นเวลาเย็น ท่านพระอานนท์ออกจากที่หลีกเร้น๑แล้วเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราทั้งหลายจะเข้าไปยังบ่อน้ำฝนเชาะเพื่อจะดูถ้ำ” ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุจำนวนมาก ได้เข้าไปยังบ่อน้ำฝนเชาะ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๓/๒๖๐)

ปิลินทวัจฉคาม : ชื่อหมู่บ้านนามว่าปิลินทวัจฉะ ตามชื่อของพระปิลินทวัจฉะ ที่รับคนวัดจากพระเจ้าพิมพิสาร

อธิบาย มาในปิลินทวัจฉวัตถุ เรื่องที่พระเจ้าพิมพิสารถวายคนวัดแด่พระปิลินทวัจฉะ จำนวน ๕๐๐ คนจำนวนวันที่ลืมไป ความว่า พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ เสด็จเข้าไปหาท่านพระปิลินทวัจฉะถึงที่พัก ตรัสกับท่านพระปิลินทวัจฉะดังนี้ว่า “พระคุณเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตคนวัดแล้วหรือ” ท่านพระปิลินทวัจฉะทูลว่า “ขอถวายพระพร ทรงอนุญาตแล้ว” พระเจ้าพิมพิสารตรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น โยมจะถวายคนวัดแก่พระคุณเจ้า” แต่พระองค์ทรงลืม เมื่อเวลาผ่านไปนาน ถึง ๕๐๐ ราตรี เมื่อทรงระลึกได้ ให้มหาอมาตย์จัดคนวัดไปถวายท่านพระปิลินทวัจฉะ จำนวน ๕๐๐ คน ตั้งหมู่บ้านขึ้นมาต่างหาก มีชื่อเรียกว่าอารามิกคามบ้าง ปิลินทวัจฉคามบ้าง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๐/๖๕,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๗๑/๖๕)

ปิลินทวัจฉเถรคาถา : ภาษิตของพระปิลินทวัจฉเถระ,คาถาของพระปิลินทวัจฉเถระ พระปิลินทวัจฉเถระได้กล่าวไว้ดังนี้ว่า การที่เราได้มายังสำนักพระผู้มีพระภาคนี้เป็นการมาดีแล้ว ไม่ไร้ประโยชน์ การที่เราได้คิดไว้ว่า จะฟังธรรมในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วบวชนี้เป็นความคิดไม่เลวเลย เพราะเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงจำแนกธรรมอันประเสริฐทั้งหลาย เราได้บรรลุธรรมนั้นแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙/๓๐๖)

ปิลินทวัจฉเถรวัตถุ : เรื่องพระปิลินทวัจฉเถระ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภพระปิลินทวัจฉเถระผู้พูดคำหยาบ ตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้กล่าวคำที่ไม่หยาบคาย สื่อความหมายได้ เป็นคำจริง ไม่เป็นเหตุให้ใครๆ ขัดเคืองเราเรียกว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๘/๑๖๒)

ปิลินทวัจฉเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปิลินทวัจฉเถระ มีปรากฏ ๒ ครั้งแต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ

1.ปิลินทวัจฉเถราปทาน® มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านเป็นคนมีศรัทธาได้บูชาพระสถูปของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ และได้

ถวายสังฆภัตแด่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธองค์ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย เวียนเกิดเวียนตายอยู่แต่ในเทวโลกและมนุษยโลกเท่านั้น บางกัปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๕/๑๑๐)

ปิลินทวัจฉเถราปทาน[๒] มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเป็นคนเฝ้าประตู คิดอยากจะถวายทาน ต่อมาได้ถวายทานแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ตามที่คิด ด้วยทานวัตถุเป็นอันมาก เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๑,๐๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ทุกชาติที่เกิดสมบูรณ์ด้วยสมบัติทุกประการ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุอป.(ไทย) ๓๒/๑/๕๗๙)

ปิลินทวัจฉสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระปิลินทวัจฉเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสขอให้ภิกษุทั้งหลายอย่าถือโทษพระปิลินทวัจฉเถระที่มักเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยคำหยาบ ซึ่งเป็นผลวิบากแห่งเศษกรรมเก่าที่ท่านได้ประพฤติมาถึง ๕๐๐ ชาติ แล้วทรงเปล่งอุทานแสดงว่า ท่านพระปิลินทวัจฉเถระบรรลุอรหัตตผล มีสาระว่าผู้ที่ได้ชื่อว่าพราหมณ์ สมณะ และภิกษุ เพราะปราศจากมายา ถอนมานะ ละโลภะ โทสะ และโมหะได้ มีจิตสงบ เพราะดับกิเลสได้ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๖/๒๒๐)

ปิลินทวัจฉะ, ภิกษุ :พระภิกษุนามว่าปิลินทวัจฉะ แสดงฤทธิ์นำเด็ก ๒ คนที่ถูกโจรลักพาตัวไปมาได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่าไม่ต้องอาบัติ เพราะวิสัยแห่งฤทธิ์ ท่านเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลาย ผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเหล่าเทวดา

อธิบาย เรื่องทารกชาวกรุงพาราณสี เมื่อตระกูลอุปัฏฐากของท่านพระปิลินทวัจฉะในกรุงพาราณสี ถูกโจรปล้นและพาเด็กไป ๒ คน ต่อมา ท่านพระปิลินทวัจฉะช่วยนำเด็กหนีออกมาไว้ที่ปราสาทด้วยอิทธิฤทธิ์ ชาวบ้านเลื่อมใสว่า นี้เป็นอิทธานุภาพของท่านพระปิลินทวัจฉะโดยแท้ ภิกษุทั้งหลายจึงตำหนิประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนท่านปิลินทวัจฉะจึงนำเด็กที่พวกโจรพาตัวไปมาเล่า” แล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีฤทธิ์ไม่ต้องอาบัติเพราะวิสัยแห่งฤทธิ์” ท่านปิลินทวัจฉะทูลพระผู้มีพระภาคถึงการอนุญาตให้มีคนวัดได้ ต่อมา พระเจ้าพิมพิสารได้มอบคนวัดแก่พระปิลินทวัจฉะ แต่พระองค์ลืมแสนนานผ่านมา ๕๐๐ ราตรี” พระองค์จึงถวายคนวัด ๕๐๐ คน แก่ท่านตั้งหมู่บ้านขึ้นมาต่างหากมีชื่อเรียกว่าอารามิกคามบ้าง ปิลินทวัจฉคามบ้าง พระปิลินทวัจฉะ ทูลขออนุญาตให้ใช้ยานัตถุ์ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต กล้องยานัตถุ์”(วิ.มหา.(ไทย)๑/

๑๕๙/๑๓๒,วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๑๘/๑๓๙,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๖๖/๕๒,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๗๐/๖๓,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๗๑/๖๗,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๑๕/๒๘,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒๖/๒๒๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๔/๕๙๐)

ปิโลติกติสสเถรวัตถุ : เรื่องพระปิโลติกติสสเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้กีดกันอกุศลวิตกได้ด้วยหิริ มีอยู่น้อยคนในโลก ภิกษุใดหลบหลีกนินทาได้ ตื่นตัวอยู่ หมือนม้าชั้นดีหลบแส้ได้ ภิกษุเช่นนั้นมีอยู่น้อยรูป เธอทั้งหลายจงมีความเพียรและมีสังเวคธรรม เหมือนม้าดีที่ถูกลงแส้ เธอทั้งหลายมีศรัทธา ศีล วิริยะ สมาธิ และธัมมวินิจฉัย สมบูรณ์ด้วยวิชชาและจรณะ มีสติมั่นคง จักละทุกข์มีประมาณไม่น้อยนี้ได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๓/๗๖)

ปิโลติกปริพาชก : ปริพาชกนามว่าปิโลติก ผู้เป็นที่พราหมณ์เข้าใจว่าจะเข้าใจเฉียบแหลมแห่งปัญญาของพระสมณโคดม เสื่อมใสในพระสมณโคดม ท่านอุปธรรมของพระองค์ยิ่งใหญ่ดังรอยเท้าช้างที่ใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหลาย

อธิบายมาในจูฬหัตถิปโทปมสูตร การอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง เนื่องจากพระธรรมที่พระองค์ตรัสไว้ พระสาวกของพระองค์ก็ปฏิบัติดีแล้ว ความว่า พราหมณ์ชื่อชาณุสโสณิออกจากกรุงสาวัตถีด้วยรถคันใหญ่ที่เทียมด้วยลาซึ่งมีเครื่องประดับทุกอย่างล้วนเป็นสีขาว

ในเวลาเที่ยงวัน ชาณุสโสณิพราหมณ์ได้เห็นปริพาชกชื่อปิโลติกะเดินมาแต่ไกล จึงกล่าวกับปิโลติกปริพาชกอย่างนี้ว่า “ท่านมาจากไหนแต่ยังวัน" ปิโลติกปริพาชกตอบว่า เรามาจากสำนักของพระสมณ-โคดมนั่นแล พราหมณ์คิดว่า “ท่านวัจฉายนะ เห็นจะเข้าใจความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของพระสมณโคดมว่า พระองค์เป็นบัณฑิต หรืออย่างไร” ปริพาชกกล่าวว่า ก็เราเป็นใครเล่าจึงจักรู้ความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของพระสมณโคดมได้ แม้ผู้ที่จะรู้ความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของพระสมณโคดมได้ ก็พึงเป็นเช่นพระสมณโคดมโดยแน่แท้ ปิโลติกปริพาชกตอบว่า “เหตุไฉนข้าพเจ้าจึงเป็นผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระสมณโคดมถึงอย่างนี้ พรานช้างผู้ฉลาดจะพึงเข้าไปในป่าเป็นที่อยู่ของช้างและเห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง ในป่าเป็นที่อยู่ของช้างนั้นเขาตัดสินใจได้ว่า ‘ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ’ แม้ฉันใด ข้าพเจ้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อได้เห็นรอย ๔ รอย ในพระสมณโคดมแล้ว ก็ตัดสินใจได้ว่า ‘พระผู้มีพระภาค เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว’ เป็นผู้ยิ่งใหญ่จริง ๆ กว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๘/๓๑๗,ม.มู.อ. ๒/๒๘๘/๑๐๓)

SAMPLE

ปิสุณวาจา : วาจาส่อเสียด, พูดส่อเสียด, พูดยุยงให้เขาแตกร้าวกัน ข้อที่ ๕ แห่งอกุศลกรรมบท ๑๐

อธิบายเป็นสภาวธรรมที่เป็นอกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอกุศลโดยอุปนิสสยปัจจัย กล่าวคือ ปาณาติบาตเป็นปัจจัยแก่ปาณาติบาตโดยอุปนิสสยปัจจัย ปาณาติบาตเป็นปัจจัยแก่อทินนาทาน ฯลฯ กาเมสุมิจฉาจาร ฯลฯ มุสาวาท ฯลฯ ปิสุณาวาจาฯลฯ ผรุสวาจา ฯลฯ สัมผัปปลาปะ ฯลฯ อภิชฌา ฯลฯ พยาบาท ฯลฯ (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๒๓/๒๗๕)

ปิสุณวาจาสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้พูดส่อเสียดและผู้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในนรก ๔ คือ (๑) พูดส่อเสียด (๒) ชักชวนผู้อื่นให้พูดส่อเสียด (๓) พอใจการพูดส่อเสียด (๔) สรรเสริญการพูดส่อเสียด แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖๘/๓๘๔)

ปิสุณาย วาจาย เวรมณี : การงดเว้นจากการพูดส่อเสียด พูดให้แยก พูดให้แตกสามัคคี

อธิบาย มาในสังคีติหมวด ๔ เป็นอริยโวหาร วิธีการพูดของผู้เป็นอริยะ ๔ เป็นหนึ่งในอริยโวหาร ๔ คือ ปิสุณาย วาจาย เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด และเป็นหนึ่งในกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ปิสุณาย วาจาย เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๓/๒๙๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๗/๓๖๒)

ปิสุณาวาจา : วาจาส่อเสียด เจตนาพูดส่อเสียดเหน็บแนม กระทบกระเทือบ ถากถาง เย้ยหยัน ให้ผู้อื่นได้รับความเสียใจ คับแค้นใจ ขุ่นเคือง โกรธ อับอาย มีความทุกข์

อธิบาย เรื่องความเสื่อมแห่งอายุและวรรณะ เมื่อมุสาวาทแพร่หลาย ปิสุณาวาจา การพูดส่อเสียด ก็แพร่หลาย เมื่อปิสุณาวาจาแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๒๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๑๐,๐๐๐ ปี ปิสุณาวาจา เรากล่าวว่า ปิสุณาวาจา มีเหตุเกิด ๓ อย่าง คือ มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นเหตุ (ที.ปา.(ไทยป๑๑/๙๖/๗๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๒/๗๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๕/๗๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๓/๒๙๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๗/๓๖๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔๘/๒๑๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒๑/๓๓๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๐/๓๐๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖๗/๓๐๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖๘/๓๐๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖๙/๓๐๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๒/๓๑๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๔/๓๑๖)

SAMPLE

ปิสุณา-อปิสุณาสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้พูดส่อเสียด-ว่าด้วยผู้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลตกนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ ๓ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้พูดส่อเสียด (๒) ชักชวนผู้อื่นให้พูดส่อเสียด (๓) พอใจการพูดส่อเสียด และตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลขึ้นสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๗)

ปิหิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ถูกปิดไว้ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรปิดโลกไว้ โลกตั้งอยู่ในอะไร อะไรดัก อะไรล้อมโลกไว้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกถูกมัจจุปิดไว้ โลกตั้งอยู่ในความทุกข์ โลกถูกตัณหาดักไว้ โลกถูกชราล้อมไว้ (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๘/๗๖)

ปี : เวลาชั่วโลกโคจรรอบดวงอาทิตย์ครั้งหนึ่ง ราว ๓๖๕ วัน; เวลา ๑๒ เดือนตามสุริยคติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๙,๑๑/๑๒๑/๙๐,๑๑/๑๒๘/๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๕,๒๑/๑๕๖/๒๑๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๕/๓๐๔)

ปีกนกเค้า : อวัยวะสำหรับบินของนกเค้า ซึ่งเป็นนกที่ขนนุ่ม หัวใหญ่ ตาโต ตัวลายออกหากินเวลากลางคืน กลางวันหลบพักผ่อนตามต้นไม้ ดังคำในปวิเวกสูตรกล่าวไว้ว่า พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกบัญญัติไว้ คือนุ่งห่มผ้าป่านบ้าง ...นุ่งห่มผ้ากัมพลทำด้วยขนสัตว์บ้าง นุ่งห่มผ้าทำด้วยปีกนกเค้าบ้าง (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๔/๓๒๖)

ปีฐชาดก : ชาดกว่าด้วยเศรษฐีถวายตั่งตามตระกูลมีเนื้อความอธิบายไว้ว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นดาบสแสดงธรรมแก่เศรษฐีชาวกรุงพาราณสีไม่ให้เดือดร้อนใจที่นิมนต์ท่านอยู่จำพรรษาแล้วกลับลืมไม่ได้ถวายความอุปถัมภ์ ดังที่เศรษฐีกล่าวแก่ดาบสว่า พวกข้าพเจ้าถวายอาสนะ น้ำดื่ม และน้ำมันทาเท้า ทุกสิ่งทุกเมื่อ นี้เป็นหน้าที่ในตระกูลครั้งปู่ย่าตายายของข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าบำรุงสมณะและพราหมณ์โดยเคารพ ในกาลทุกเมื่อเหมือนญาติผู้ใหญ่ นี้เป็นธรรมในตระกูลครั้งบิดาและปู่ของข้าพเจ้า (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๔๕/๑๘๖)

ปีฐวิมาน (ปฐม) : วิมานตั่ง (เรื่องที่ ๑) เป็นวิมานตั่งทองคำ ขนาด ๑๒ โยชน์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนหนึ่งชาวกรุงสาวัตถี เพราะ ได้จัดตั่งถวายให้พระเถระรูปหนึ่งซึ่งเที่ยวบิณฑบาตมาถึงเรือนตนได้นั่งฉันภัตตาหาร และในโอกาสนั้น นางได้กราบ ได้ถวายข้าวและน้ำตามกำลังทรัพย์และปฏิบัติรับใช้พระเถระจนฉันเสร็จ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑/๑)

ปีฐวิมาน (ทุติย) : วิมานตั่ง (เรื่องที่ ๒) เป็นวิมานแก้วไพฑูรย์ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนหนึ่งชาวกรุงสาวัตถี เพราะได้จัดตั่งถวายให้ พระเถระรูปหนึ่งซึ่งเที่ยวบิณฑบาตมาถึงเรือนตนได้นั่งฉันภัตตาหาร และในโอกาสนั้น นางได้กราบ ได้

SAMPLE

ถวายข้าวและน้ำตามกำลังทรัพย์และได้ปฏิบัติรับใช้พระเถระจน ฉันเสร็จ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘/๒)

ปีฐวิมาน (ตติย) : วิมานตั่ง (เรื่องที่ ๓) เป็นวิมานตั่งทองคำในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนหนึ่งชาวกรุงราชคฤห์เพราะได้จัดตั่งชั้นดี(ภัททปีฐะ)ถวายให้พระเถระรูปหนึ่งผู้เป็นพระอรหันต์ได้นั่งฉันภัตตาหารที่เรือนของนางเมื่อพระเถระฉันเสร็จนางได้ถวายตั่งนั้นแด่พระเถระด้วยและพระเถระให้คนนำไปถวายเป็นของสงฆ์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕/๔)

ปีฐวิมาน (จตุตถ) : วิมานตั่ง (เรื่องที่ ๔) เป็นวิมานตั่งแก้วไพฑูรย์ ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่หญิงคนหนึ่งชาวกรุงราชคฤห์เพราะได้จัดตั่งถวายให้พระเถระรูปหนึ่งผู้เป็นพระอรหันต์ได้นั่งฉันภัตตาหารที่เรือนของนาง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๓/๕)

ปีตกสิณ : กสิณคือสีเหลือง, การเพ่งสีเหลือง, เป็นชื่อกัมมัฏฐานอย่างหนึ่ง ในกสิณ ๑๐ ซึ่งเป็นสมถกัมมัฏฐานหมวดหนึ่งว่าด้วยอารมณ์ที่กำหนดธาตุ ๔ คือ ปฐวี (ดิน) อาโป (น้ำ) เตโช (ไฟ) วาโย (ลม), ว่าด้วยวรรณะ (สี) ๔ คือ นีล (สีเขียว) ปีต (สีเหลือง) โลหิต (สีแดง) โอทาต (สีขาว), ว่าด้วยอากาศ (ที่ว่าง) และโอโลก (แสงสว่าง) หรือดังคำในมหาสกุลุทายิสูตร กล่าวไว้ว่า สาวกผู้หนึ่งย่อมรู้ชัดปีตกสิณ(กสิณคือสีเหลือง)ฯลฯ

ปีตกสิณ มีกล่าวไว้หลายแห่งเช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๖/๓๖๑,๑๑/๓๖๐/๔๓๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๐/๒๙๘,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๔๓/๕๐,๒๐/๔๔๔/๕๐,๒๐/๔๕๑/๕๐,๒๐/๔๕๒/๕๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๙/๒๙๕,๓๗/๔๓๒/๔๖๓)

ปีตวิมาน : วิมานสีเหลืองที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายดอกบวบขม เป็นวิมานสีเหลืองที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายดอกบวบขม นางเป็นแก่อุบาสิกาชาวกรุงราชคฤห์ เช้าตรู่วันหนึ่งได้รีบนำดอกบวบขม ๔ ดอกจะไปบูชาพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค แต่ไปยังไม่ทันถึงถูกแม่โคขวิดจนเสียชีวิตไปเกิดในวิมานนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๙๕/๙๑)

ปีติ : ความปลาบปลื้มใจ, ความอิ่มใจ,ความดื่มด่ำในใจ มี ๕ คือ (๑) ขุททกาปีติ ปีติเล็กน้อยพอขนชั้นน้ำตาไหล (๒) ขณิกาปีติ ปีติชั่วขณะรู้สึกแปลบๆดุจฟ้าแลบ (๓)โอกกันติกาปีติ ปีติเป็นระลอกรู้สึกซู่ลงมาๆดุจคลื่นซัดฝั่ง(๔)อุพเพคาปีติ ปีติโลดลอย ให้ใจฟูตัวเบาหรืออุทานออกมา (๕) ผรณาปีติ ปีติซาบซ่าน เอิบอาบไปทั่วสรรพางค์ เป็นของประกอบกับสมาธิ (ข้อ ๔ ใน โพงฌงค์ ๗) (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙/๑๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖/๒๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๑/๑๙๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๘/๒๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๕/๖๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓/๑๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๑/๓๓๒,สำ.

นิ.(ไทย)๑๖/๒๓/๔๑,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๙๗/๑๐๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๓๖/๕๕๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๓/๖๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔/๑๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑/๒,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๐๐/๙๔,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๔/๕๖๑,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๐/๔๐๙,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๑๔/๓๗๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๙/๒๘,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๖๗/๔๐๓,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๔๑/๔๗๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๔๒/๔๙๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๒๒/๔๔๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๕/๓๘/๑๙๖)

ปีติซาบซ่าน : ผรณาปีติ, เป็นข้อ ๕ ในปีติ ๕,เป็นปีติที่เกิดขึ้นเพราะได้ทำบุญใหญ่ หรือเพราะได้ฟังสิ่งที่ไม่ที่เกิดขึ้นได้โดยยาก เช่น พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก ดังคำในอัมพวิมานที่เทพบุตรกล่าวไว้ว่าต้นมะม่วงเราก็รดน้ำแล้ว สมณะเราก็ให้สรงน้ำแล้ว และบุญมิใช่น้อยเราก็ขวนขวายแล้ว เพราะเหตุดังนี้คนผู้นั้นจึงมีปีติซาบซ่านไปทั่วกายของตน(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๑๕๖/๑๔๔),ในนิมิตตพยากรณิยเถราปทาน ที่พระนิมิตตพยากรณิยเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าได้เข้าป่าหิมพานต์บอกมนตร์อยู่ ศิษย์ ๕๔,๐๐๐ คน ได้อุปัฏฐากข้าพเจ้า พวกเขาได้สดับเบญจศีลและการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าที่ได้โดยยากจึงเกิดปีติซาบซ่าน มีใจยินดี พากันยินดีร่าเริง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๘/๑๑๕)

ปีติซึ่งเป็นกุศล : ความปลาบปลื้มใจที่เกิดขึ้นเพราะกุศลกรรม ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีปีติซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่มีปีติซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย หรือดังคำว่า สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๔๕/๔๑๔, ๙๙/๗๘๖)

ปีติซึ่งเป็นอกุศล : ความปลาบปลื้มใจที่เกิดขึ้นเพราะอกุศลกรรมดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรม ที่มีปีติซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่มีปีติซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยหรือดังคำว่าสภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย(อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๔๙/๔๑๗,๑๐๐/๗๘๖)

ปีติซึ่งเป็นอัพยากฤต : ความปลาบปลื้มใจ ซึ่งเป็นอัพยากฤต (ซึ่งหมายถึงวิบากจิต วิบากเจตสิก กิริยาจิต กิริยาเจตสิก รูปธรรม และนิพพาน ซึ่งเป็นสภาวธรรมที่ไม่ใช่กุศลและไม่ใช่อกุศล) เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ดังคำในคัมภีร์ปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่มีปีติ ซึ่งเป็นอัพยากฤต อาศัยสภาวธรรมที่มีปีติ ซึ่งเป็นอัพยากฤต เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย หรือดังคำว่า สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติซึ่งเป็นอัพยาก

SAMPLE

ฤตอาศัยสภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติซึ่งเป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๕๑/๔๑๗,๑๐๑/๗๘๗)

ปีติที่เกิดจากวิเวก : ปีติที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปฐมฌานและทุติยฌาน ดังคำในปีติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อนาถบิณฑิกคหบดี มีอุบาสกประมาณ ๕๐๐ คน และพระสารีบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคในที่นั้นว่า สมัยใดอริยสาวกบรรลุปีติที่เกิดจากวิเวกอยู่ สมัยนั้นอริยสาวกนั้นย่อมไม่มีฐานะ๕ ประการคือ(๑) ไม่มีทุกขโทมนัสอันประกอบด้วยกาม (๒) ไม่มีสุขโสมนัสอันประกอบด้วยกาม (๓) ไม่มีทุกขโทมนัสอันประกอบด้วยอกุศล (๔) ไม่มีสุขโสมนัสอันประกอบด้วยอกุศล (๔) ไม่มีทุกขโทมนัสอันประกอบด้วยกุศล และพระผู้มีพระภาคประทานสาธุการแก่พระสารีบุตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๖/๒๙๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปีติที่เกิดจากวิเวก ในที่นี้หมายถึงปีติที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปฐมฌานและทุติยฌาน(องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี)๓/๑๗๖/ ๖๘)

ปีติปราโมทย์ : ความปลาบปลื้มบันเทิงใจ,ความอิ่มใจปลื้มใจ ดังคำในทุกกถาสูตร กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้มีศรัทธาพิจารณาเห็นสัทธาสัมปทาในตนและได้ปีติปราโมทย์ที่มีสัทธาสัมปทานั้นเป็นเหตุ ฉะนั้นการพูดเรื่องศรัทธา จึงเป็นเรื่องดีสำหรับบุคคลผู้มีศรัทธา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๗/๑๒๖๑), หรือดังคำในสัมพหุลวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ขณะใด ภิกษุพิจารณาเห็นความเกิด และความเสื่อมของขันธ์ทั้งหลาย ขณะนั้น เธอย่อมได้รับปีติปราโมทย์ ซึ่งเป็นอมตธรรมสำหรับผู้รู้ทั้งหลาย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๗๔/๑๔๙)

ปีติไม่มีอามิส :นิรามิสปีติ,ความอิ่มใจที่ไม่มีอามิส(เหยื่อล่อ) ในนิรามิสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปีติไม่มีอามิส ว่าหมายถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารระงับไป เธอบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ นี้เราเรียกว่าปีติไม่มีอามิส (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๙/๓๑๐), หรือดังคำว่าในสีลสูตรกล่าวไว้ว่า ปีติไม่มีอามิสย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้ได้ปราโมทย์ความเพียร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๕)

ปีติสหคตปัญญา :ปัญญาที่สัมปยุตด้วยปีติ,ญาณที่ประกอบด้วยปีติ (ซึ่งเป็นปัญญาที่ประกอบพร้อมด้วยความอิ่มใจ (ปีตินี้เป็นนามธรรมที่เป็นสภาพรู้เท่านั้น คือเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน รู้ธรรมเดียวกันและเกิดวัตถุเดียวกันกับจิต) เป็น ๑ ในทุกนิทเทสว่าด้วยปัญญา ๒ คือ (๑) ปัญญาที่สัมปยุตด้วยปีติชื่อว่าปีติสหคตปัญญา (๒) ปัญญาที่วิปปยุตจากปีติ ชื่อว่าปีติสหคตปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๗๕/๕๐๖)

SAMPLE

ปีติสัมโพชฌงค์ : ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ, ข้อ ๔ ในโพชฌงค์ ๗) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗/๒๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๐/๑๙๒,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๘,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๒,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๑๒/๔๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๖/๔๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒/๒๒),หรือดังคำในโพชฌงควิภังค์อธิบายว่า ปีติที่ปราศจากอามิสย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ปรารภความเพียร นี้เรียกว่าปีติสัมโพชฌงค์ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๖๗/๓๕๘)

ปีติสัมโพชฌงค์ภายใน :องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้คือความอิ่มใจที่อยู่ในภายในตน ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อปีติสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า ‘ปีติสัมโพชฌงค์ ภายในของเรามีอยู่’ หรือเมื่อปีติสัมโพชฌงค์ภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า ‘ปีติสัมโพชฌงค์ภายในของเราไม่มีอยู่’ การเกิดขึ้นแห่งปีติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๖๗/๓๑๕)

ปีติสูตร : พระสูตรว่าด้วยปีติ, พระสูตรว่าด้วยฌติยฌานที่มีปีติ มี ๒ สูตรแต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ

1.ปีติสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยฌติยฌานที่มีปีติ ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่า เพราะปีติจางคลายไป วันนี้ ผมมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกายอยู่ เข้าฌติยฌานที่พระอริยะสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าฌติยฌานอยู่ เข้าฌติยฌานแล้ว หรือออกจากฌติยฌานแล้ว จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการมมังการและมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น (สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๔/๓๔๓)

2.ปีติสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยปีติ พระผู้มีพระภาคตรัสกับอนาถบิณฑิกคหบดีพร้อมบริวาร ๕๐๐ คน ไม่ให้ทำความยินดีด้วยเหตุสักว่าบำรุงสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น แต่ให้ปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุปีติที่เกิดจากวิเวกตามกาลอันควร พระสารีบุตรกล่าวยกย่องชมเชยพระดำรัสแล้วกราบทูลว่า เมื่ออริยสาวกบรรลุปีติที่เกิดจากวิเวกแล้ว จะไม่มีธรรม ๕ คือ (๑) ทุกขโทมนัสที่ประกอบด้วยกาม(ทั้งวัตถุกามและกิเลสกาม) (๒) สุขโสมนัสที่ประกอบด้วยกาม (๓) ทุกขโทมนัสที่ประกอบด้วยอกุศล (เช่นยิงลูกศรไปด้วยคิดจะฆ่าเนื้อและสุกร แต่เมื่อลูกศรผิดเป้าหมายก็เกิดทุกขโทมนัสขึ้นว่าเรายิงพลาด) (๔) สุขโสมนัสที่ประกอบด้วย

SAMPLE

อกุศล (๕) ทุกขโทมนัสที่ประกอบด้วยกุศล เมื่อพระเถระกราบทูลดังนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรับรองคำพูดของพระเถระแล้ว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๖/๒๙๓)

ปีติโสมนัส : ความอิ่มใจเป็นสุข,ความปลาบปลื้มเบิกบานใจ,หมายถึงจิตที่ฟูขึ้น ดังคำในสุสิมสูตร กล่าวไว้ว่า เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร เมื่อสุสิมเทพบุตรกำลังกล่าวสรรเสริญคุณของท่านพระสารีบุตรอยู่ ต่างปลื้มปีติเบิกบานใจ เกิดปีติโสมนัสมีรัศมีวรรณะเปล่งปลั่งปรากฏอยู่ (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๐/๑๒๒) ,หรือดังคำในทาสีวิมาน กล่าวไว้ว่า ท้าวสักกเทวราชผู้ทรงอำนาจเชิญดิฉันมา เหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ ช่วยกันปลุกเร้าดิฉัน ให้เกิดปีติโสมนัส (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๕/๓๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๓๓/๗๒/๒๔๗)

ปีติอันเกิดจากวิเวก : ความอิ่มใจที่เกิดขึ้นจากความสงบ, ความปลาบปลื้มใจที่ละกามและอกุศลธรรมได้แล้วเกิดความสงบ เย็น ดังคำในปัญจัตตยสูตร กล่าวไว้ว่า เพราะกามสังโยชน์ตั้งอยู่ไม่ได้โดยประการทั้งปวง เพราะสละคืนทิฏฐิอันคล้อยตามขันธ์ส่วนอดีต และเพราะสละคืนทิฏฐิอันคล้อยตามขันธ์ส่วนอนาคตได้ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้จึงเข้าถึงปีติอันเกิดจากวิเวกอยู่ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๓/๔๒)

ปีทิพย์ : ปีเทวดา, ปีสรวงสวรรค์,ช่วงเวลายาวนานกว่าเมื่อเทียบกับปีในโลกมนุษย์ ดังในปายาสิราชัญญสูตร กล่าวถึงพระกุมารกัสสปะสนทนาถามตอบกับพระเจ้าปายาสิไว้ว่า บพิตร ถ้าอย่างนั้น อาตมภาพขอถวายพระพรถามพระองค์ในเรื่องนี้ โปรดตรัสตอบตามที่พอพระทัย ๑๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับคืนและวันหนึ่งของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้นเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้นเป็น ๑ ปี ๑,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑๗/๓๕๐),ในอุโปสถสูตร กล่าวถึงอายุเทพของเทวดาชั้นต่างๆ ตั้งแต่เทวดาชั้นจาตุมมหาราชเรื่อยไปจนถึงเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ซึ่งมีอายุมากที่สุด ดังคำว่า ๑,๖๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๙),ในเสรีสสกวิมานเสรีสสกเทพบุตรกล่าวถึงอายุของเทวดาชั้นจาตุมมหาราชไว้ว่า ข้าพเจ้าจักดำรงอยู่ในวิมานนี้เพียง ๕๐๐ ปีทิพย์ แล้วจึงจุติเพราะสิ้นบุญ สิ้นอายุ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๖๑/๑๖๐)

SAMPLE

ปีศาจ : ผี,ลักษณนามว่า ตน, ในวินัยปิฎก มหาวรรค กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลายเข้าจำพรรษา ถูกพวกปีศาจรบกวน มันเข้าสิงบ้าง ฆ่าเอาบ้าง ภิกษุเหล่านั้นพึงหลีกไปด้วยสำคัญว่า "นั่นแลอันตราย" ไม่ต้องอาบัติเนื่องจากขาดพรรษา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๐๐/๓๑๓), ปีศาจ ก็ว่า

คำว่า ปีศาจ มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๗,สัง.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗/๑๘๐,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๒๓๒/๑๕๕,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑/๔๖๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๑๓/๕๑๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖/๔๔๕

ปีศาจทานพ : ผีผู้เป็นอสูรจำพวกหนึ่ง ดังคำในอุปสีวเถราปทาน ที่พระอุปสีวเถระกล่าวถึงอดีตชาติสมัยที่เป็นดาบสไว้ตอนหนึ่งว่า พวกปีศาจทานพ (อสูร) กุมภัณฑ์ ผีเสื้อน้ำ ครุฑ งูมีมาก อยู่ใกล้อาศรมของข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๐/๖๗๑)

ปุกกุสบัณฑิต :ชื่อราชบัณฑิต ๑ ใน ๒ คน ของพระเจ้ามัททวะ กรุงพาราณสี, เป็นบัณฑิต ที่เฉียบแหลม ฉลาดในธรรม สามารถแก้เนื้อความแห่งปัญหาได้ทุกข้อ เกิดร่วมสมัยกับเสนกบัณฑิต,เป็นอำมาตย์ผู้เป็นลูกน้องของเสนกบัณฑิต, เป็นปุกกุสบัณฑิตคืออดีตชาติของพระสารีบุตรเถระดังคำในทสัณณกชาดกที่พระราชาตรัสสดุดีพระโพธิสัตว์ว่าตามที่เสนกบัณฑิตกล่าวมาย่อมครอบคลุมปัญหาทุกข้อ อายุรบัณฑิตและปุกกุสบัณฑิตได้กล่าวแก้แล้ว (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๔๑/๒๖๒, ๔๓/๒๖๒, ๔๕/๒๖๒)

ปุกกุสบุรุษ : ปุกกุสบัณฑิต เป็นบัณฑิตร่วมสมัยกับมโหสถบัณฑิต,เป็น ๑ ในราชบัณฑิต ๕ คนของพระเจ้าวิเทหราช กรุงมิถิลา คือ (๑) เสนกบัณฑิต (๒) ปุกกุสบัณฑิต (๓) (กามินทบัณฑิต (๔) เทวินทบัณฑิต (๕) มโหสธบัณฑิต ดังคำในปัญจปัณฑิตชาดก ที่พระโพธิสัตว์มโหสธบัณฑิตกราบทูลความลับของปุกกุสบัณฑิตว่า ขอเดชะพระองค์ผู้จอมชน โรคอันไม่คู่ควรแก่พระราชา เกิดขึ้นแล้วแก่ปุกกุสะบุรุษของพระองค์ เขาอยู่ในที่ลับได้บอกแก่พี่น้องชายคนหนึ่งความลับนั้นท่านปุกกุสบุรุษได้เปิดเผยแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังมา (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๒๘/๕๒๖)

ปุกกุสะ : บุตรของกษัตริย์มัลละ เป็นศิษย์ของอาฬารดาบส ได้ถวายผ้าสิงคิ วรรณแด่พระพุทธเจ้าในวันปรินิพพาน (ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๑๙๒/๑๔๑,๑๐/๑๙๓/๑๔๒,๑๐/๑๙๔/๑๔๔,๑๐/๑๙๕/๑๔๔,๑๐/๑๙๕/๑๔๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๙๕/๑๒๒ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๑๘/๒๐๓)

ปุกกุสะมัลลบุตร :บุตรของกษัตริย์มัลละ ชื่อว่าปุกกุสะมีอาชีพเป็นพ่อค้าเพชรพลอย ชาวกรุงกุสินารา แคว้นมัลละ เคยสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าแล้วถวายผ้าสิงคิวรรณแด่

SAMPLE

พระพุทธเจ้าในวันปรินิพพาน ดังคำว่า โอรสเจ้ามัลละพระนามว่าปุกกุสะ เป็นสาวกของอาฬารดาบส กาลามโคตร เดินทางไกลจากกรุงกุสินาราไปกรุงปาวา เห็นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ควงไม้ต้นหนึ่ง เป็นต้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๒/๑๔๑,๑๐/๑๙๓/๑๔๓,๑๐/๑๙๔/๑๔๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปุกกุสะ มัลลบุตร นั้น ขณะนั้นเจ้าปุกกุสะประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าเพชรพลอย ซึ่งถือเป็นประเพณีอย่างหนึ่งของพวกเจ้ามัลละที่มีการผลัดเปลี่ยนกันครองราชย์ตามวาระ ส่วนผู้ที่ยังไม่ถึงวาระจะประกอบอาชีพทางการค้า (ที.ม.อ.(บาลี) ๑๙๒/๑๗๓)

ปุกกุสาติ,กุลบุตร, ภิกษุ :กุลบุตรชื่อปุกกุสาติ ที่บวชอุทิศพระผู้มีพระภาค, กุลบุตรชื่อปุกกุสาติออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา อุทิศเฉพาะพระผู้มีพระภาค วันหนึ่งได้เข้าพักศาลาของช่างหม้อ กรุงราชคฤห์ แควันมคธ แล้วได้พบพระผู้มีพระภาค นั่งสมาธิอยู่เป็นเวลานาน แล้วได้สนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคที่เคยไม่รู้จัก ได้บรรลุขั้นอนาคามี จึงได้รู้ว่าเป็นพระผู้มีพระภาค แล้วขอขมา แล้วบวชในสำนักพระผู้มีพระภาค แต่พระผู้มีพระภาคจะบวชให้สำหรับผู้มีพระภาคบาตรและจีวรครบ เมื่อเขาไม่มี จึงออกไปแสวงหา ทันใดนั้นเอง แม่โคได้ขวิดท่านปุกกุสาติผู้กำลังเที่ยวแสวงหาบาตรและจีวรเสียชีวิต (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔๒/๔๐๑,๑๔/๓๗๐/๔๑๕),ในฆฏิการสูตรกล่าวไว้ว่า ปุกกุสาติไปเกิดอยู่ในพรหมโลกชั้นอวิหา ดังคำว่า ภิกษุ ๗ รูป ผู้บังเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา เป็นผู้หลุดพ้นสิ้นราคะและโทสะแล้ว (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๐/๖๔,๑๕/๑๐๕/๑๑๔)

ปุคคลบัญญัติ :การบัญญัติว่าด้วยบุคคล หมายถึงการบัญญัติเหล่าบุคคลว่าเป็นบุคคล,เป็นชื่อ ๑ ในอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ดังคำในสัมปสาทนียสูตร ที่พระอานนท์กราบทูลไว้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องปุคคลบัญญัติก็นับว่ายอดเยี่ยม บุคคล ในที่นี้หมายถึง บุคคล ๗ ประการ คือ (๑) อุภโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน) (๒) ปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) (๓) กายสักขี(ผู้เป็นพยานในนามกาย) (๔) ทิฏฐิปัตตะ (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ) (๕) สัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา)(๖)ธัมมานุสารี(ผู้แล่นไปตามธรรม)(๗)สัทธานุสารี (ผู้แล่นไปตามศรัทธา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๐/๑๑๑),ในปุคคลบัญญัติกล่าวถึงบุคคลว่ามี ๕๔ บุคคล (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๗/๗/๑๓๗)

ปุคคลปโรปรัญญู : รู้จักเลือกคน ดังคำในธัมมัญญูสูตร กล่าวไว้ว่า คือภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้จักบุคคล ๒ จำพวก บุคคล ๒ จำพวก คือ พวกหนึ่งต้องการเห็นพระอริยะ อีกพวกหนึ่งไม่ต้องการเห็นพระอริยะ บุคคลพวกที่ไม่ต้องการเห็นพระอริยะ ก็ถูกติ

เตียนด้วยเหตุนั้น อย่างนี้ บุคคลพวกที่ต้องการเห็นพระอริยะ ก็ได้รับการสรรเสริญด้วยเหตุนั้น อย่างนี้

บุคคลผู้ต้องการเห็นพระอริยะก็มี ๒ จำพวก คือพวกหนึ่งต้องการฟังสัทธรรม อีกพวกหนึ่งไม่ต้องการฟังสัทธรรม บุคคลพวกที่ไม่ต้องการฟังสัทธรรม ก็ถูกติเตียน ด้วยเหตุนั้น อย่างนี้ บุคคลพวกที่ต้องการฟังสัทธรรม ก็ได้รับการสรรเสริญด้วยเหตุนั้น อย่างนี้

บุคคลผู้ต้องการฟังสัทธรรมก็มี ๒ จำพวก คือพวกหนึ่งเงี่ยโสตฟังธรรม อีกพวกหนึ่งไม่เงี่ยโสตฟังธรรม บุคคลพวกที่ไม่เงี่ยโสตฟังธรรม ก็ถูกติเตียนด้วยเหตุนั้นอย่างนี้ บุคคลพวกที่เงี่ยโสตฟังธรรม ก็ได้รับการสรรเสริญด้วยเหตุนั้น อย่างนี้

บุคคลเงี่ยโสตฟังสัทธรรมก็มี ๒ จำพวก คือ พวกหนึ่งฟังแล้วทรงจำธรรมไว้ได้ อีกพวกหนึ่งฟังแล้วทรงจำธรรมไม่ได้ บุคคลพวกที่ฟังแล้วทรงจำธรรมไม่ได้ ก็ถูกติเตียนด้วยเหตุนั้นอย่างนี้ บุคคลพวกที่ฟังแล้วทรงจำธรรมไว้ได้ ก็ได้รับการสรรเสริญด้วยเหตุนั้น อย่างนี้

บุคคลฟังแล้วทรงจำธรรมไว้ได้ก็มี ๒ จำพวก คือ พวกหนึ่งพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้อีกพวกหนึ่งไม่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ บุคคลพวกที่ไม่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ ก็ถูกติเตียนด้วยเหตุนั้น อย่างนี้ บุคคลพวกที่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ ก็ได้รับการสรรเสริญด้วยเหตุนั้น อย่างนี้

บุคคลพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ก็มี ๒ จำพวก คือ พวกหนึ่งรู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม อีกพวกหนึ่งรู้อรรถรู้ธรรมแล้วไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม บุคคลพวกที่รู้อรรถรู้ธรรมแล้วไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมก็ถูกติเตียนด้วยเหตุนั้น อย่างนี้ บุคคลพวกที่รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ก็ได้รับการสรรเสริญด้วยเหตุนั้น อย่างนี้

บุคคลรู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมก็มี ๒ จำพวกคือ พวกหนึ่งปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น อีกพวกหนึ่งปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น บุคคลพวกที่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น ก็ถูกติเตียนด้วยเหตุนั้นอย่างนี้ พวกที่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น ก็ได้รับการสรรเสริญด้วยเหตุนั้น อย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้รู้จักบุคคล ๒ ฝ่ายด้วยประการฉะนี้แล ภิกษุชื่อว่าเป็นปุคคลปโรปรัญญูอย่างนี้(องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๘/๑๔๓)

SAMPLE

ฎีกาอธิบายไว้ว่า คำว่า ปุคคลปโรปรัญญู หมายถึงรู้จักเลือกคน กล่าวคือรู้ว่า เมื่อคบหาคนใดอกุศลธรรมเสื่อมไปกุศลธรรมเจริญขึ้น จึงเลือกคบคนนั้น เมื่อคบคนใดอกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป ก็ไม่คบคนนั้น (องฺ.สตฺตก.ฎีกา (บาลี) ๓/๖๘/๒๓๕)

ปุคคลวิเสสนิทเทส : แสดงบุคคลวิเศษ เป็นการอธิบายบุคคลผู้มีคุณวิเศษยิ่งกว่าบุคคลอื่น แบ่งเป็น ๒ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ท่านพระสารีบุตรจำแนกบุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิทาเป็นขั้น ๆ รวม ๙ ขั้นตามลำดับ ดังนี้

ขั้นที่ ๑ บุคคลผู้บรรลุปฏิสัมภิทามี ๒ จำพวก คือ

๑. พวกที่ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อน

๒. พวกที่ไม่ถึงพร้อมด้วยความเพียรมาก่อน

พวกแรกเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกหลัง และญาณของพวกแรกย่อมแตกฉาน

ขั้นที่ ๒ พวกแรกในขั้นที่ ๑ แบ่งเป็น ๒ พวก คือ

๑. พวกที่เป็นพหูสูต

๒. พวกที่ไม่ได้เป็นพหูสูต

พวกแรกเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกหลัง และญาณของพวกแรกย่อมแตกฉาน

ขั้นที่ ๓ พวกแรกในขั้นที่ ๒ แบ่งเป็น ๒ พวก คือ

๑. พวกที่มากด้วยเทศนา

๒. พวกที่ไม่มากด้วยเทศนา

พวกแรกเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกหลัง และญาณของพวกแรกย่อมแตกฉาน

ขั้นที่ ๔ พวกแรกในขั้นที่ ๓ แบ่งเป็น ๒ พวก คือ

๑. พวกที่อาศัยครู

๒. พวกที่ไม่ได้อาศัยครู

พวกแรกเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกหลัง และญาณของพวกแรกย่อมแตกฉาน

ขั้นที่ ๕ พวกแรกในขั้นที่ ๔ แบ่งเป็น ๒ พวก คือ

๑. พวกที่มีวิหารธรรมมาก

๒. พวกที่มีวิหารธรรมไม่มาก

พวกแรกเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกหลัง และญาณของพวกแรกย่อมแตกฉาน

SAMPLE

ขั้นที่ ๖ พวกแรกในขั้นที่ ๕ แบ่งเป็น ๒ พวก คือ

๑. พวกที่มีการพิจารณามาก

๒. พวกที่มีการพิจารณาไม่มาก

พวกแรกเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกหลังและญาณของพวกแรกย่อมแตกฉาน

ขั้นที่ ๗ พวกแรกในขั้นที่ ๖ แบ่งเป็น ๒ พวก คือ

๑. พวกที่เป็นพระเสขะบรรลุปฏิสัมภิทา

๒. พวกที่เป็นพระอเสขะบรรลุปฏิสัมภิทา

พวกหลังเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกแรกและญาณของพวกหลังย่อมแตกฉาน

ขั้นที่ ๘ พวกแรกในขั้นที่ ๗ แบ่งเป็น ๒ พวก คือ

๑. พวกที่บรรลุสาวกบารมี

๒. พวกที่ไม่บรรลุสาวกบารมี

พวกแรกเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกหลัง และญาณของพวกแรกย่อมแตกฉาน

ขั้นที่ ๙ พวกที่เป็นพระอเสขะบรรลุปฏิสัมภิทา แบ่งเป็น ๒ พวก คือ

๑. พวกที่บรรลุสาวกบารมี

๒. พวกที่เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

พวกหลังเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกแรกและญาณของพวกหลังย่อมแตกฉาน

ตอนที่ ๒ ท่านพระสารีบุตรเถระพรรณนาพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้าโดยพิสดาร เหมือนในคำวิสัชนาที่ ๘ ของโสพสปัญญานิทเทส (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘/๕๕๙)

ปุคคลสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคล ๙ จำพวก พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคล ๙ จำพวก คือ (๑) พระอรหันต์ (๒) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (๓) พระอนาคามี (๔) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล (๕) พระสกทาคามี (๖) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล (๗) พระโสดาบัน (๘) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล(๙) ปุถุชน (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๙/๔๔๘)

ปุคคลสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคล ๔ ประเภท สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม ได้ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ในโลกนี้มีคนอยู่ ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้มืดมาและมืดไป คือ บางคนเกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูล ช่างสาน ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถหรือตระกูลคนเท

SAMPLE

ขยะ เป็นตระกูล ยากจน มีข้าว น้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อย เป็นไปอย่างฝืดเคือง หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก มีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอกหรือเป็นโรคอัมพาต มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป และยังประพฤติกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เหมือนบุรุษไปจากความมืดสู่ความมืดมิด หรือไปจากความมืดมัวสู่ความมืดมัว หรือไปจากสายเลือดชั่วสู่สายเลือดชั่ว (๒) บุคคลผู้มืดมาแต่สว่างไป คือ บางคนเกิดในตระกูลต่ำ คือ ตระกูลจัณฑาล ตระกูลเป็นต้น แต่เขาประพฤติกายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริต หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เหมือนบุรุษขึ้นจากแผ่นดินสู่บัลลังก์ หรือขึ้นจากบัลลังก์สู่หลังม้า หรือขึ้นจากหลังม้าสู่คอช้าง หรือขึ้นจากคอช้างสู่ปราสาท (๓) บุคคลผู้สว่างมาแต่มืดไป คือ บางคนเกิดในตระกูลสูง คือ ตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูล พราหมณมหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาล เป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์และธัญชาติมากมาย มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แต่เขาประพฤติกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เหมือนบุรุษลงจากปราสาทสู่คอช้าง หรือลงจากคอช้างสู่หลังม้า หรือลง จากหลังม้าสู่บัลลังก์ หรือลงจากบัลลังก์สู่พื้นดิน หรือลงจากพื้นดินเข้าสู่ที่มืด (๔) บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป คือ บางคนเกิดในตระกูลสูง คือ ตระกูลขัตติยมหาศาล เป็นต้น และเขาก็ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เหมือนบุรุษก้าวไปด้วยดีจากบัลลังก์สู่บัลลังก์ หรือก้าวไปด้วยดีจากหลังม้าสู่หลังม้า หรือก้าวไปด้วยดีจากคอช้างสู่คอช้าง หรือก้าวไปด้วยดีจากปราสาทสู่ปราสาท (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๑)

ปุคคลสูตร[๓]: พระสูตรว่าด้วยบุคคล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เพราะหากนำโครงกระดูกร่างกระดูกกองกระดูกของบุคคลคนหนึ่งผู้วนเวียนท่องเที่ยวไปตลอด ๑ กัปก็จะพึงได้เท่ากับภูเขาเวปุลละ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๓๓/๒๒๓)

ปุคคลสูตร[๔]: พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา

SAMPLE

ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก มี ๗ จำพวก คือ (๑) ท่านผู้เป็นอุภโตภาควิมุตผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน (ในอรรถอธิบายหมายถึงผู้หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรูปสมาบัติและหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย ได้เจโตวิมุตติขั้นอรูปสมาบัติ และสิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา เป็นพระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติ) (๒) ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา (๓) ท่านผู้เป็นกายสักขี ผู้เป็นพยานในนามกาย (๔) ท่านผู้เป็นทิฏฐิปัตตะ ผู้บรรลุด้วยสัมมาทิฏฐิ(๕) ท่านผู้เป็นสัทธาวิมุต ผู้บรรลุด้วยศรัทธา (๖) ท่านผู้เป็นธัมมานุสารี ผู้แล่นไปตามธรรม (๗) ท่านผู้เป็นสัทธานุสารี ผู้แล่นไปตามศรัทธา (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๔/๒๐)

ปุคคลสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้เป็นนาบุญของโลก (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๘ จำพวก คือ (๑) พระโสดาบัน (๒) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล (๓) พระสกทาคามี (๔) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล (๕) พระอนาคามี (๖) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล (๗) พระอรหันต์ และ(๘) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ... เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก แล้วตรัสว่า บุคคลผู้ปฏิบัติ ๔ จำพวก และบุคคลผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวกนี้ เป็นสงฆ์ผู้ปฏิบัติตรง ประกอบด้วยปัญญาและศีล บุญย่อมมีผลยิ่งแก่มนุษย์ผู้มุ่งบุญบูชากระทำอยู่ ทานที่บุคคลให้ในสงฆ์นี้ย่อมมีผลมาก (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๙/๓๕๓)

ปุคคลสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้เป็นนาบุญของโลก (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๘ จำพวก เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ... เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก มีเนื้อหาเหมือนปฐมปุคคลสูตร แล้วตรัสว่า บุคคล ๘ จำพวก คือ บุคคลผู้ปฏิบัติ ๔ จำพวก และบุคคลผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวก เป็นสงฆ์ผู้สูงส่งกว่าสัตว์ทั้งหลาย บุญย่อมมีผลยิ่งแก่มนุษย์ผู้มุ่งบุญบูชากระทำอยู่ ทานที่บุคคลให้ในสงฆ์นี้ย่อมมีผลมาก (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๐/๓๕๓)

ปุคคลัญญู : ความเป็นผู้จักบุคคล คือรู้ความแตกต่างแห่งบุคคล ว่าโดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น เป็นอย่างไร ควรคบควรใช้ ควรสอนอย่างไร (ข้อ ๗ ในสัปปุริสธรรม ๗) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓,๑๑/๓๕๗/๔๐๐)

ปุจฉา : การถาม ดังคำในจูฬนิทเทส อธิบายไว้ว่า คำว่า ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ได้แก่ ทูลถามแล้ว คือ ทูลปุจฉา ทูลขอทูลอัญเชิญ ทูลให้ประกาศ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗/๖๕)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปุจฉา มี ๕ อย่าง คือ(๑) อทิฏฐโชตนาปุจฉา - การถามให้แสดงเรื่องที่ตนไม่เคยเห็นไม่เคยรู้มาก่อน (๒) ทิฏฐสังสันทนาปุจฉา - การถามให้ชี้แจงเรื่องที่เคยทราบมาแล้ว เพื่อเทียบกันดูกับเรื่องที่ตนรู้มา (๓) วิมติเฉทนาปุจฉา - การถามเพื่อให้คลายความสงสัย (๔)อนุมติปุจฉา - การถามเพื่อให้มีความคิดเห็นคล้อยตาม (๕) กเถตุกามยตาปุจฉา -การถามเพื่อมุ่งจะกล่าวชี้แจงต่อ เป็นลักษณะของการถามเอง ตอบเอง ในที่นี้ พระมหาโกฏฐิกะถามในลักษณะของทิฏฐสังสันทนาปุจฉา (ม.มู.อ. (บาลี)๒/๔๔๙/๒๔๒-๒๔๓)

ปุคคลัปปสาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเลื่อมใสเฉพาะบุคคล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษแห่งความเลื่อมใสที่เกิดขึ้นเฉพาะบุคคล ๕ คือ การที่บุคคลเลื่อมใส (๑) ในบุคคลที่ต้องอาบัติเป็นเหตุให้สงฆ์ยกวัตรจะเป็นเหตุให้เขาไม่เลื่อมใสภิกษุทั้งหลาย ไม่คบภิกษุทั้งหลาย ไม่ฟังพระสัทธรรม จึงเป็นเหตุให้เสื่อมจากพระสัทธรรม (๒) ในบุคคลที่ต้องอาบัติจึงเป็นเหตุถูกสงฆ์สั่งให้นั่งอาสนะสุดท้ายของสงฆ์ ก็จะเป็นเหตุให้เขาไม่เลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย ... จึงเป็นเหตุให้เสื่อมจากพระสัทธรรม (๓) ในบุคคลที่หลีกไปสู่ทิศ ก็จะเป็นเหตุให้เขาไม่เลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย ... (๔) ในบุคคลที่ลาสิกขา ก็จะเป็นเหตุให้เขาไม่เลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย ... (๕) ในบุคคลที่ตายแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้เขาไม่เลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย ไม่คบภิกษุทั้งหลาย ไม่ฟังพระสัทธรรม จึงเป็นเหตุให้เสื่อมจากพระสัทธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๐/๓๙๐)

ปุจิมันทชาดก : ชาดกว่าด้วยเทวดาประจำต้นสะเดา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์สถิตอยู่ที่ต้นสะเดา บอกโจรที่มานอนหลับใต้ต้นไม้ให้รีบหนีไปพระราชากำลังจะมาจับ เทวดาประจำต้นโพธิ์ ซึ่งอยู่ไม่ไกลกันเห็นอย่างนั้นจึงกล่าวว่า เจ้าหน้าที่บ้านเมืองเขากำลังจะมาจับโจรที่ทำความผิดร้ายแรง มันธุระกงการอะไรของเทวดาที่อยู่ที่ต้นสะเดาเล่า เทวดาโพธิสัตว์จึงว่า ท่านไม่รู้ความจริงระหว่างเรากับโจร พระราชาทั้งหลายจับโจรผู้ทำความผิดร้ายแรงในบ้านแล้วมานอนอยู่ต้นไม้สะเดา เขาก็จะเอาไม้สะเดานี้แหละเสียบโจร เราระแวงเรื่องนี้ เพราะเกรงว่าถ้าถูกทางการบ้านเมืองจับได้ จักถูกเสียบด้วยไม้ที่โจรมานอนหลับอยู่ต่างหาก เทวดาประจำต้นโพธิ์จึงสรรเสริญว่า บุคคลพึงระแวงภัยที่ควรระแวง พึงป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึง เพราะภัยที่ยังมาไม่ถึง นักปราชญ์จึงได้พิจารณาเห็นโลกทั้ง ๒ เพราะภัยในอนาคต คือคิดป้องกันภัยในปัจจุบันด้วยการไม่คบหาคนชั่ว ป้องกันภัยในสัมปรายภพด้วยการไม่ทำความชั่วทางกายวาจา และใจการสงเคราะห์คนผู้ตกทุกข์ได้ยากก็ดี การสงเคราะห์ญาติผู้ประสพ

SAMPLE

ความวิบัติก็ดี หรือการสงเคราะห์อื่นใดที่เป็นกุศลควรทำ แต่การสงเคราะห์คบหาคนชั่วคนบาป อาจนำความทุกข์ความเดือดร้อนมาให้ตนได้ ทั้งปัจจุบันและอนาคต ผู้มีใจสงเคราะห์จึงควรระวัง การไม่คบคนชั่วได้เป็นการดี (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๔๑/๑๖๕)

ปุจิมันทเทวดา : เทวดาที่สิงอยู่ต้นสะเดา เป็นประเภทรุกขเทวดา อยู่ในป่าช้า กรุงพาราณสี เป็นอดีตชาติพระสารีบุตรเถระ เคยกล่าวให้โจรที่นอนใต้ต้นสะเดาหนีไป และได้สนทนากับอัสสัตถเทวดาโดยให้เหตุผลว่า ที่ให้โจรหนีไป เพราะเมื่อโจรถูกจับ ก็จะถูกเสียบที่หลาวไม้สะเดา เพราะไม่ต้องการให้วิมานพินาศ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๔๒/๑๖๕)

ปุญญกิริยาวัตถุสูตร® :พระสูตรว่าด้วยบุญกิริยาวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุญกิริยาวัตถุ (บำเพ็ญบุญอันเป็นเหตุให้เกิดอานิสงส์) มี ๓ คือ (๑) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน (๒) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล และ(๓) บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา แล้วตรัสว่า ผลแห่งบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ บุคคลบางคน (๑) ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลนิดหน่อย แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โชคร้ายในมนุษย์ (๒) ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลพอประมาณ แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้โชคดีในมนุษย์ (๓) ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมไปเกิดร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราช ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ในชั้นนั้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นจาตุมหาราชโดยฐานะ ๑๐ คือ (๑) อายุ (๒) วรรณะ (๓) สุข (๔) ยศ (๕) อธิปไตย (๖) รูป (๗) เสียง (๘) กลิ่น (๙) รส (๑๐) โผฏฐัพพะ แต่ละอย่างที่เป็นทิพย์ (๔) ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมไปเกิดร่วมกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ ท้าวสักกะจอมเทพในชั้นดาวดึงส์นั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นดาวดึงส์โดยฐานะ ๑๐ มีอายุที่เป็นทิพย์เป็นต้น(๕) ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมไปเกิดร่วมกับเทวดาชั้นยามา ท้าวสุยามเทพบุตรในชั้นยามานั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นยามาโดยฐานะ ๑๐ มีอายุที่เป็นทิพย์เป็นต้น (๖) ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญ

กิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมไปเกิดร่วมกับเทวดาชั้นดุสิต ท้าวสันดุสิตในชั้นดุสิตนั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นดุสิตโดยฐานะ ๑๐ มีอายุที่เป็นทิพย์เป็นต้น (๗) ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมไปเกิดร่วมกับเทวดาชั้นนิมมานรดี ท้าวสุนิมมิตเทพบุตรในชั้นนิมมานรดีนั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นนิมมานรดีโดยฐานะ ๑๐ มีอายุที่เป็นทิพย์เป็นต้น (๘) ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลมีประมาณยิ่ง แต่ไม่จัดแจงบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาเลย หลังจากตายแล้ว เขาย่อมไปเกิดร่วมกับเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ท้าวปรนิมมิตวสวัตดีในชั้นปรนิมมิตวสวัตดีนั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานและศีลให้ยิ่งขึ้นย่อมครอบงำเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีโดยฐานะ ๑๐ มีอายุที่เป็นทิพย์เป็นต้น (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๖/๒๙๔)

ปุญญกิริยาวัตถุสูตร[๒] :พระสูตรว่าด้วยบุญกิริยาวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้หวังความสุขควรทำบุญ ๓ อย่างนี้ คือ (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) ภาวนา ให้บริบูรณ์ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๐/๔๑๕)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า บุญกิริยาวัตถุ หมายถึงการบำเพ็ญบุญอันเป็นเหตุให้เกิดอานิสงส์ (องฺ.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๓๖/๒๕๖, ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๐/๒๓๒, องฺ.อฏฺฐก.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๖/๒๙๒)

ปุญญปฏิปทา :ปฏิปทาแห่งบุญ, ข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดบุญ, ปุญญปฏิปทา มี ๒ ลักษณะ คือ (๑) ปุญญปฏิปทาที่เกิดแก่หลายสรีระคือยัญญาธิกรณ์ (มียัญเป็นเหตุ) เช่นการให้ทานเอง หรือใช้ผู้อื่นให้ทานแก่คนจำนวนมาก เป็นการบำเพ็ญทานภายนอกพระพุทธศาสน (๒) ปุญญปฏิปทาที่เกิดแก่สรีระเดียวคือปัพพัชชาธิกรณ์(มีบรรพชาเป็นเหตุ) เช่น คนผู้เดียว ออกจากเรือนแห่งตระกูลใดก็ตาม บวชเป็นบรรพชิต ฝึกตนเอง ทำตนเองให้สงบ ทำตนเองให้ดับเย็นสนิท (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๑/๒๓๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปุญญปฏิปทาที่เกิดแก่หลายสรีระคือยัญญาธิกรณ์ หมายถึงวิธีทำบุญที่คนคนเดียวให้ทานเองหรือใช้ให้ ผู้อื่นให้ทานแก่คนจำนวนมาก หรือคนจำนวนมากให้ทานเอง หรือใช้ให้ผู้อื่นให้ทานแก่คนจำนวนมาก นี้เป็นลัทธิภายนอกพุทธศาสนา (องฺ.ติก.อ. ๒/๖๑/๑๖๘)

ปุญญลักขณา, พระเทวี :หญิงผู้ชื่อว่าบุญลักษณะ,หญิงที่เป็นภรรยาของอนาถบิณฑิกเศรษฐี, ผู้มีลักษณะที่เป็นบุญ ที่เรียกว่าสิริ,หญิงสามผู้ถึงพร้อมด้วยลักษณะที่เป็นบุญ ดัง

SAMPLE

คำสิริชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไก่ แก้วมณี ไม้เท้า และหญิงชื่อปุญญลักขณาเทวี เกิดขึ้นแก่อนาถบิณฑิกเศรษฐีผู้ไม่ทำบาปทำแต่บุญไว้แล้ว (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๐๒/๑๔๓)

ปุญญวัฑฒนะ, พระโอรส : พระโอรสนามว่าปุญญวัฑฒนะ ของเจ้าชายธัมมทัสสี กับ พระมเหสีนามว่าวิจิโกสี แห่งกรุงสรณะ มีพระชนมายุ ๘,๐๐๐ ปี ซึ่งมีกษัตริย์พระนามว่าสรณะปกครองและมีพระเทวีพระนามว่าสุนันทา เป็นย่า(ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๖๖๘)

ปุญญานุภาพ : อานุภาพแห่งบุญ,อำนาจบุญ เป็นกล่าวถึงพระเชตวันเบื้องต้นเกิดขึ้นเพราะอำนาจของเจ้าพิมพิสาร แล้วพระเจ้าพิมพิสารก็ถวายพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นที่พำนักของพระพุทธเจ้า ดังคำในอปทาน ที่พระเขมาเถรีกล่าวไว้ว่า พระเวฬุวันเกิดขึ้นเพราะบุญของพระราชา อันบุญญานุภาพแห่งพระพุทธเจ้าประดับแล้ว ใครเล่าจะประมวลคุณแห่งพระเวฬุวันมากล่าวให้หมดสิ้นได้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓๒/๔๓๑)

ปุญญาภิสังขาร : อภิสังขารที่เป็นบุญ, สภาพที่ปรุงแต่งธรรมฝ่ายดี ได้แก่กุศลเจตนา (เฉพาะที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร),สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี (ข้อ ๑ ในอภิสังขาร ๓ คือ(๑) ปุญญาภิสังขาร(สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี) (๒) อปุญญาภิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว) (๓) อาเนญชาภิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว) หรือดังคำในปริวีมังสนสูตร สังยุตตนิกายกล่าวไว้ว่า ในกาลใด ภิกษุละอวิชชาได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้น ในกาลนั้น ภิกษุนั้นก็ไม่ปรุงแต่งปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร๓และอาเนญชาภิสังขาร เพราะกำจัดอวิชชาได้เพราะมีวิชชาเกิดขึ้น หรือในวิภังค์อธิบายไว้ว่า เจตนาที่เป็นกุศลซึ่งเป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร สำเร็จด้วยทาน ศีล และภาวนา นี้เรียกว่าปุญญาภิสังขาร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๖,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๕๒๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๖/๒๒๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๗๗/๘๑๕)

ในอรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปุญญาภิสังขาร คืออภิสังขารที่เป็นบุญ สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่กุศลเจตนาที่เป็นกามาวจร และรูปาวจร (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๘๙,ขุ.ม.อ. (บาลี) ๒๕/๒๑๖)

ปุญญาภิสันทสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยห้วงบุญกุศล (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศลที่จะนำสุขมาให้มี ๔ คือ (๑) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอัน

SAMPLE

ไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ (๔) ความเป็นผู้มีศีลที่พระอริยชอบใจ

(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๗/๕๔๘)

ปุญญาภิสันทสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยห้วงบุญกุศล (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศลที่จะนำสุขมาให้มี ๔ คือ (๑) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ (๔) ความเป็นผู้ปราศจากความตระหนี่ รู้ให้ปัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๘/๕๔๙)

ปุญญาภิสันทสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยห้วงบุญกุศล (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศลที่จะนำสุขมาให้มี ๔ คือ (๑) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ (๔) ความเป็นผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นความเกิด-ดับ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๙/๕๔๙)

ปุญญาภิสันทสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยห้วงบุญกุศล (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ห้วงบุญกุศล (ผลบุญกุศลที่หลั่งไหลนำความสุขมาให้อย่างต่อเนื่อง) ของทายกผู้ถวายปัจจัย ๔ คือ (๑) จีวร (๒) บิณฑบาต (๓) เสนาสนะ (๔) คิลานปัจจัยเภสัชชบริขารให้ภิกษุได้บริโภคใช้สอยแล้วบรรลุเจโตสมาธิ ย่อมนำสุขมาให้เป็นไปเพื่อได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา เป็นกองบุญใหญ่ที่นับไม่ได้ เหมือนน้ำในมหาสมุทรที่นับไม่ได้ว่าน้ำมีประมาณเท่านี้ ๑๐๐ ทะนาน ๑,๐๐๐ ทะนาน หรือ ๑๐๐,๐๐๐ ทะนาน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๑/๘๔)

ปุญญาภิสันทสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยห้วงบุญกุศล (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ห้วงบุญกุศลของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และมีศีล ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ นำสุขมาให้เป็นไปเพื่อได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๒/๘๖)

ปุญญาภิสันทสูตร® : พระสูตรว่าด้วยห้วงบุญกุศล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ห้วงบุญกุศลของทายกผู้ถวายปัจจัย คือ (๑) จีวร (๒) บิณฑบาต (๓) วิหาร (๔) เตียง (๕) คิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร ให้ภิกษุบริโภคใช้สอยแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่ประมาณไม่ได้อยู่ นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไป

SAMPLE

เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา เป็นบุญใหญ่ที่นับไม่ได้ เหมือนน้ำในมหาสมุทรที่นับไม่ได้ว่า น้ำมีประมาณเท่านี้ ๑๐๐ ทะนาน หรือ ๑,๐๐๐ ทะนาน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๕/๗๓)

ปุฏทูสกชาดก : ชาดกว่าด้วยลิงผู้ชอบทำลายพวงดอกไม้ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พราหมณ์โพธิสัตว์ ติเตียนฝูงลิงที่ชอบทำลายห่อใบไม้ ที่คนเฝ้าสวนทำเอาไว้ห่อดอกไม้และผลไม้ของเขาว่าเป็นการทำที่ไม่เหมาะสม เข้าใจว่าที่รื้อออกแล้วคงจะทำให้ดีกว่าเดิมได้ พวกมัน ตอบว่าธรรมของลิงเป็นอย่างนี้ พ่อแม่ของพวกมันก็เป็นอย่างนี้ ชอบทำลายสิ่งของที่เขาทำไว้แต่ทำให้ดีเหมือนเดิมไม่ได้ พระโพธิสัตว์จึงว่า ธรรมของพวกเจ้ายังเป็นเช่นนี้ แล้วสภาพที่ไม่ใช่ธรรมของพวกเจ้าจะเป็นเช่นไร ขอพวกเราอย่าได้เห็นธรรมหรือสภาพที่มิใช่ธรรมของพวกเจ้าในกาลไหน ๆ เลย (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๘๘/๑๔๐)

ปุฏภัตตชาดก : ชาดกว่าด้วยห่อข้าวเปล่า มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อำมาตย์โพธิสัตว์ได้หาวิธีให้พระเจ้าพรหมทัตยกย่องพระมเหสี เพราะตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วไม่ทรงเหลียวแลพระนางเลย ปล่อยให้เป็นอยู่อย่างแร้นแค้น ไม่มีแม้แต่เงินจะให้รางวัลคนที่ทำความดีความชอบ ด้วยการให้พระราชาทรงระลึกถึงความหลังในคราวที่สองพระองค์ตกทุกข์ได้ยากมาด้วยกัน และได้กราบทูลกับพระเทวีต่อพระพักตร์พระราชาในที่ประชุมว่า บุคคลควรนอบน้อมแก่ผู้ที่นอบน้อม ควรคบหากับคนที่คบด้วย ควรช่วยทำกิจกับคนที่ช่วยทำกิจ ไม่ควรทำประโยชน์ให้แก่คนที่ไม่ต้องการ และไม่ควรคบกับคนที่ไม่ประสงค์จะคบ ควรละทิ้งผู้ที่ละทิ้งและไม่ควรทำความเยื่อใย ไม่ควรคบกับคนที่เอาใจออกห่าง ควรมองหาคนที่ยังมีความเยื่อใย เหมือนนกรู้ว่า ต้นไม้นี้หมดผลแล้วก็บินไปยังต้นอื่น เพราะว่าโลกนี้กว้างใหญ่ไพศาลเหลือเกิน พระราชาได้สดับดังนั้นจึงทรงระลึกถึงความหลัง ได้พระราชทานอิสริยยศแก่พระมเหสี และอยู่ปรองดองกันผาสุกสืบมา การอยู่ร่วมกับคนที่ไม่รักกันเป็นความทุกข์ในโลก (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๔๕/๑๐๓)

ปุณฑริก, บัวขาว : บัวขาว เป็นบัวดอกสีขาว กลิ่นหอม พันธุ์ดอกสีขาวบางครั้งเรียกสัตตบุษย์,เป็นบัวมีดอกขนาดใหญ่เป็นรูปไข่ ปลายเรียว ดอกมีสีขาว ประกอบด้วยกลีบดอกชั้นนอกสีขาวอมเขียว ส่วนกลีบในชั้นกลางและชั้นในสีขาด ปลายกลีบดอกสีชมพูเรื่อๆ รูปร่างและกลีบดอกเรียงตัวเป็นชั้นๆ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๓๒); ชื่อสังขยาคือ ๑ มี ๐ ตามหลัง ๑๑๒ ตัว; ชื่อช้างตระกูล ๑ ในตระกูลช้างทั้ง ๑๐,ในโทณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พราหมณ์คนหนึ่งว่า พราหมณ์ เราเกิดเจริญเติบโตในโลก แต่อยู่เหนือโลก ไม่แปดเปื้อนด้วย

SAMPLE

โลก เหมือนดอกอุบล (บัวเขียว) ดอกปทุม (บัวหลวง) ดอกปุณฑริก (บัวขาว) เกิดเจริญ เติบโตในน้ำ แต่อยู่เหนือน้ำ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำฉะนั้น (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๙/๑๙๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๙,๒๑/๘๗/๑๓๒,๒๑/๘๘/๑๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นชื่อนรกขุมหนึ่ง ซึ่งเป็นนรกขุมเล็กในมหานรก ดังคำว่า อัพพุทนรก นิรัพพุทนรก อพัพพนรก อุหหนรก อัฏฏนรก กุมุทนรก โสคันธิกนรก อุปปลนรก ปุณฑริกนรก ปทุมนรก ทั้งหมดนี้อยู่ในอเวจีมหานรก เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม เช่น อัพพุทนรกเป็นสถานที่ทรมานสัตว์โดยการนับชิ้นเนื้อเป็นเครื่องบอกระยะเวลาในการทรมานสัตว์ (องฺ. ทสก. อ.(บาลี)๓/๘๙/๓๖๖),ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายอธิบายไว้ว่า ดอกปุณฑริกที่งอกขึ้นในสระจะมีกลีบเพียง ๙๙ กลีบ ไม่ครบร้อย(องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๓๖๔)

ปุณฑริกนรก : ชื่อนรกเล็ก ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นภูมิที่สัตว์จะต้องรับกรรม ดังคำในโกกาลิกสูตรกล่าวไว้ว่า อุปปลนรก เป็น ๑ ปุณฑริกนรก ๒๐ ปุณฑริกนรก เป็น ๑ ปทุมนรก ภิกษุ โกกาลิกภิกษุไปเกิดในปทุมนรก เพราะมีจิตผูกอาฆาตในสารีบุตรและโมคคัลลานะ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๑/๒๕๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปุณฑริกนรก หมายถึงอัพพุทนรก นิรัพพุทนรก อพัพพนรก อุหหนรก อัฏฏนรก กุมุทนรก โสคันธิก นรก อุปปลนรก ปุณฑริกนรก ปทุมนรก ทั้งหมดนี้อยู่ในอเวจีมหานรก เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม เช่น อัพพุทนรกเป็นสถานที่ทรมานสัตว์โดยการนับชิ้นเนื้อเป็นเครื่องบอกระยะเวลาในการทรมานสัตว์ (องฺ.ทสก. อ.(บาลี) ๓/๘๙/๓๖๖)

ปุณฑรีกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปุณฑรีกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายดอกบัวขาวแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าโรมสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๔๓๙)

ปุณณกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปุณณกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเห็นความอัศจรรย์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้กำลังจะปรินิพพาน เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วท่านได้ถวายพระเพลิงพระสรีระของพระองค์ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙/๖๕๘)

SAMPLE

ปุณณกมาณวกปัญหา : ว่าด้วยปัญหาของปุณณกมาณพพระผู้มีพระภาคตรัสตอบคำถามที่ปุณณมาณพกราบทูลถามเป็นต้นว่า ฤาษี มนุชะ กษัตริย์ และพราหมณ์จำนวนมากในโลกนี้ พากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย ปุณณกะ ชนเหล่านั้นหวังความเป็นอย่างนี้ อาศัยชราจึงพากันบูชายัญ ชนเหล่านั้นหวัง ชื่นชม มุ่งหวัง จึงพากันบูชายัญ เพราะอาศัยลาภจึงมุ่งหวังกาม เรากล่าวว่า ชนเหล่านั้นผู้ประกอบการบูชายัญ เป็นผู้กำหนัดยินดีในภพ ข้ามพ้นชาติและชราไปไม่ได้ เรากล่าวว่า บุคคลใดไม่มีความหวั่นไหวในโลกไหน ๆ เพราะทราบชัดฝั่งนี้และฝั่งโน้นในโลก บุคคลนั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากความ ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ชื่อว่าข้ามชาติและชราได้แล้ว (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๕๐/๗๔๙)

ปุณณกมาณวปัญหา : ว่าด้วยปัญหาของปุณณกมาณพ ซึ่งเป็นปัญหาของปุณณก มาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๓ ว่าฤาษี มนุชะ กษัตริย์ พราหมณ์ อาศัยอะไรจึงบูชายัญแก่พวกเทวดา เมื่อทำการบูชาแล้ว ชนเหล่านั้น ข้ามชาติ ชราได้หรือไม่ มีทั้งหมด ๖ คาถา โดยปุณณกมาณพทูลถาม ๓ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๓ คาถา (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๘/๑๔)

ปุณณกมาณวปัญหานิทเทส : ว่าด้วยปัญหาของปุณณกมาณพ อธิบายปัญหาของปุณณกมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ฤาษี มนุชะ กษัตริย์ และพราหมณ์จำนวนมากในโลกนี้ อาศัยอะไรจึงพากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย ชนเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาทในการบูชายัญแล้ว ข้ามชาติและชราได้หรือไม่ถ้าชนเหล่านั้นข้ามไม่ได้แล้ว ใครในเทว โลกและมนุษยโลก ข้ามชาติและชราได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า มนุชะ หมายถึง มนุษย์ทั้งหลาย

คำว่า ยัญ อธิบายว่า ไทยธรรม ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย เภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน เรียกว่า ยัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ฤาษี มนุชะ กษัตริย์ พราหมณ์เหล่านั้นพากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย ชนเหล่านั้นหวังความเป็นอย่างนี้ อาศัยชราจึงพากันบูชายัญ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า พากันบูชายัญ อธิบายว่า ชนเหล่านั้นแสวงหา ค้นหา เสาะหายัญ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ฯลฯ เครื่องประทีป จึงชื่อว่าบูชายัญ ชนเหล่านั้นปรุงแต่งยัญ คือ จีวร ฯลฯ ก็ชื่อว่าบูชายัญ ชนเหล่านั้นให้สละ บริจาคยัญ คือ จีวร ฯลฯ ก็ชื่อว่าบูชายัญ

SAMPLE

คำว่า หวังความเป็นอย่างนี้ อธิบายว่า ชนเหล่านั้น หวัง ต้องการ ยินดี ปรารถนา มุ่งหมาย มุ่งหวังการได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ... การได้อัตภาพในหมู่เทพชั้นพรหมกายิกา

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ชนเหล่านั้นหวัง ชื่นชม มุ่งหวัง จึงพากันบูชายัญ เพราะอาศัยลาภจึงมุ่งหวังกาม เรากล่าวว่า ชนเหล่านั้นผู้ประกอบการบูชายัญ เป็นผู้กำหนัดยินดีในภพ ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ เรากล่าวว่า บุคคลผู้ไม่มีความหวั่นไหวในโลกไหน ๆ เพราะรู้จักฝั่งนี้และฝั่งโน้นในโลก เป็นผู้สงบ ปราศจากควัน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ชนเหล่านั้น ผู้ประกอบการบูชายัญ เป็นผู้กำหนัดยินดีในภพข้ามชาติและชราไปไม่ได้ อธิบายว่า ชนเหล่านั้นผู้ประกอบ คือ ขวนขวาย ฝักใฝ่ ใฝ่ใจในการประกอบบูชายัญ มีความกำหนัดติดใจคลั่งไคล้ หลงใหล หมกมุ่น ติด ข้องพัวพันในภพทั้งหลายด้วยความกำหนัดในภพ จึงข้ามชาติและชราไปไม่ได้

คำว่า ฝั่งนี้และฝั่งโน้น อธิบายว่า

อัตภาพของตน เรียกว่าฝั่งนี้ อัตภาพของผู้อื่น เรียกว่าฝั่งโน้น

ขันธ์ ๕ ของตน เรียกว่าฝั่งนี้ ขันธ์ ๕ ของผู้อื่น เรียกว่าฝั่งโน้น

อายตนะภายใน เรียกว่าฝั่งนี้ อายตนะภายนอก เรียกว่าฝั่งโน้น

มนุษยโลก เรียกว่าฝั่งนี้ เทวโลก เรียกว่าฝั่งโน้น

กามธาตุ เรียกว่าฝั่งนี้ รูปธาตุ อรูปธาตุ เรียกว่าฝั่งโน้น

บุคคลเป็นผู้สงบจากราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ปราศจากควันคือกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ และอุปกิเลสทั้งหลาย (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒/๘๓)

ปุณณกยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง เป็นระดับเสนาบดียักษ์ ทำหน้าที่คอยดูแลทางทิศเหนือ เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑,๑๑/๒๙๓/๒๔๕),ในวิธุรชาดก กล่าวไว้ว่า ปุณณกยักษ์ คือผู้นำวิธุรบัณฑิต จากแคว้นกุรุ ในมนุษยโลกมายังนาคพิภพและพระเจ้าวรุณได้ยกลูกสาวนางอิรันทตีให้เป็นภรรยา (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๕๔/๓๙๓,๒๘/๑๓๕๕/๓๙๓,๒๘/๑๕๕๐/๔๒๗,๒๘/๑๕๕๑/๔๒๗)

ปุณณกเสนาบดี : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง มีตำแหน่งเป็นระดับเสนาบดี เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ เป็นเทพชั้นจาตุมมหาราช อยู่ทางทิศเหนือ ในวิธุรชาดก กล่าวไว้ว่าเป็นผู้ได้ภรรยาอิรันทตี ผู้เป็นลูกสาวของพระเจ้าวรุณ ดังคำที่พญานาคกล่าวไว้ว่า ปัญญานั่นเอง เป็นหัวใจของบัณฑิตทั้งหลาย พวกเรายินดีด้วยปัญญาของ

ท่านยิ่งนัก ขอปุณณกเสนาบดีของยักษ์จงได้ภรรยา ณ วันนี้ และจงไปส่งท่านให้ถึงแคว้นกุรุในวันเดียวกันนี้เถิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๓๒/๔๔๒)

ปุณณกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอสนโพธิยเถระ ดังคำที่พระอสนโพธิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติไว้ว่า สมัยหนึ่ง ตอนเป็นเด็กอายุ ๗ ขวบ ได้ปลูกต้นโพธิ ถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ด้วยบุญนั้น ทำให้ได้ไปเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ดังคำว่า ในกัปที่ ๒๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าปุณณกะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๑/๒๐๑)

ปุณณกะ, มาณพ : ศิษย์คนหนึ่งในจำนวน ๑๖ คนของพราหมณ์พาวรี ที่ไปทูลถามปัญหากับพระศาสดา ที่ปาสาณเจดีย์ โดยทูลถามว่า ฤาษี มนุชะ กษัตริย์และพราหมณ์จำนวนมากในโลกนี้ อาศัยอะไร จึงพากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุณณกะฤาษี มนุชะกษัตริย์ และพราหมณ์จำนวนมากในโลกนี้ พากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย ชนเหล่านั้นหวังความเป็นอย่างนี้อาศัยชราจึงพากันบูชายัญ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๓/๗๔๐),ในปุณณกเถราปทาน อธิบายชื่อว่าปุณณกะไว้ว่า เพราะในชาติหนึ่ง เขาผู้นี้ชื่อว่าปุณณกะ เคยรวบรวมหญ้าและไม้เผาพระสรีระของพระสยัมภูพุทธเจ้า แล้วประพรมด้วยน้ำหอม ด้วยการทำอย่างนั้น เทวดาที่สถิตอยู่ที่นั้น จึงระบุชื่อไว้ เพราะบุญนั้นไม่ว่าเขาจะเกิดในภพใดๆ ก็ตาม ก็มีชื่อว่าปุณณกะ นั่นแล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๖/๖๕๙)

ปุณณชิ, สหายของยสะ :บุตรเศรษฐีเมืองพาราณสีเป็นสหายของยสกุลบุตรได้ทราบข่าวยศกุลบุตรออกบวช จึงได้บวชตามพร้อมด้วยสหายอีก ๓ คน คือ วิมละ สุพาหุ และควัมปติ ได้เป็นองค์หนึ่งในอสีติมหาสาวก (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๐/๓๗)

ปุณณเถรคาถา : ภาษิตของพระปุณณเถระ ,คาถาของพระปุณณเถระ ท่านพระปุณณมันตานีบุตรเถระได้กล่าวว่า บุคคลพึงสมาคมกับสัตบุรุษทั้งหลาย ผู้มีปัญญาชี้แนะแต่ประโยชน์ถ่ายเดียว เพราะสัตบุรุษทั้งหลายเป็นปราชญ์ ไม่ประมาท เห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ได้บรรลุประโยชน์อันใหญ่หลวง ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ละเอียดและสุขุม (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔/๓๐๔)

ปุณณเถรคาถา[๒] : ภาษิตของพระปุณณเถระ,คาถาของพระปุณณเถระ พระพระปุณณเถระกล่าวไว้ว่า ศีลเท่านั้นเป็นเลิศในโลกนี้ ส่วนผู้มีปัญญา เป็นผู้สูงสุดทั้งในหมู่มนุษย์และหมู่เทวดา ชัยชนะจะมีได้ก็เพราะศีลและปัญญา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๐/๓๒๘)

ปุณณทาสีวัตถุ : เรื่องนางปุณณทาสี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่นางทาสของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ ชื่อปุณณาดังนี้ว่า สำหรับบุคคลผู้ตื่นอยู่ตลอดเวลา หมั่นศึกษาไตรสิกขาทั้งกลางวันและกลางคืน น้อมจิตเข้าหานิพพาน อาสวะทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๖/๑๐๓)

ปุณณนทีชาดก : ชาดกว่าด้วยการอุปมาด้วยแม่น้ำที่เต็มฝั่ง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์ถูกพระเจ้าพรหมทัตขับไล่ให้ไปอยู่ในชนบทเพราะหลงเชื่อคำยุแหย่ของอำมาตย์ชั่ว ต่อมาพระราชาทรงระลึกถึงพระโพธิสัตว์ให้แต่งปริศนาคาถาประพันธ์ลงในใบลานห่อเนื้อกาส่งไปให้ ปุโรหิตก็เข้าใจในปริศนาที่พระราชาส่งไปจึงพร้อมด้วยบุตรภรรยาเดินทางมาเข้าเฝ้าและได้รับตำแหน่งปุโรหิตตามเดิม บุคคลผู้มีความดีมีความสามารถและซื่อสัตย์ย่อมเป็นที่ปรารถนาของคนทั้งปวง คนผู้มีปัญญาย่อมทราบอาการเหล่านี้ได้ง่าย (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๒๗/๙๘)

ปุณณปาติชาดก : ชาดกว่าด้วยการลวงด้วยสุราเต็มไห มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เศรษฐีโพธิสัตว์ชาวกรุงพาราณสี ได้ทำลายความหวังของพวกนักเลงสุราที่พยายามจะหลอกให้ท่านดื่มสุรา แต่ท่านรู้ทันกลับพูดข่มขู่ให้นักเลงสุราเหล่านั้นเลิกพยศ คนที่ถูกหลอกโดยส่วนมากมักเป็นเพราะความใจอ่อนของตน ผู้มีปัญญารู้เท่าทันและห้ามใจได้จะไม่ถูกคนอื่นหลอกได้โดยง่าย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๓/๒๒)

ปุณณมสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาในคืนดวงจันทร์เต็มดวง ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคผู้ทรงมีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ในบุพพาราม ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ ดวงจันทร์เต็มดวงว่า ธรรม ๕ ประการ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ (๒) เวทนูปาทานขันธ์ (๓) สัญญูปาทานขันธ์ (๔) สังขารูปาทานขันธ์ (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ ใช่ไหมชื่อว่าอุปาทานขันธ์ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้แล เป็นมูลเหตุแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ ภิกษุนั้นชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระองค์ แล้วได้ทูลถามอีกว่า อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ มีอะไรเป็นมูลเหตุ

: มีฉันทะ(ความพอใจ)เป็นมูลเหตุ

: อุปาทานกับอุปาทานขันธ์ ๕ เป็นอย่างเดียวกัน หรืออุปาทานเป็นอย่างอื่นจากอุปาทานขันธ์ ๕

SAMPLE

: อุปาทานกับอุปาทานขันธ์ ๕ เป็นอย่างเดียวกันก็มิใช่ ทั้งอุปาทานเป็นอย่างอื่นจากอุปาทานขันธ์ ๕ ก็มิใช่ แต่ฉันทราคะ(ความหนัดเพราะความพอใจ)ในอุปาทานขันธ์ ๕ นั้นเป็นตัวอุปาทาน

: ฉันทราคะในอุปาทานขันธ์ ๕ มีได้หรือ

: มีได้ เพราะบางคนตั้งความปรารถนาไว้ว่า ในอนาคตกาล ขอเราพึงมีขันธ์ ๕ เช่นนี้

: ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ขันธ์จึงชื่อว่าขันธ์

: ขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่าขันธ์ ๕

: อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ขันธ์ ๕ ปรากฏ

: มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้รูปขันธ์ปรากฏ ผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เวทนาสัญญาและสังขารขันธ์ปรากฏ นามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้วิญญาณขันธ์ปรากฏ

: สักกายทิฏฐิมีได้และมีไม่ได้อย่างไร

: ที่มีได้เป็นอย่างนี้ คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ที่มีไม่ได้เป็นอย่างนี้ คือ อริยสาวกผู้ได้สดับเป็นต้น ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตาเป็นต้น

: อะไรเป็นคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕

: สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยขันธ์ ๕ เกิด นี้เป็นคุณของขันธ์ ๕ สภาพที่ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของขันธ์ ๕ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในขันธ์ ๕ นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕

: บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงจะไม่มีอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก

: ผู้พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ทั้งหมดนั้นได้ด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงจะไม่มีอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก

: เมื่อขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา กรรมที่ถูกอนัตตากระทำจักถูกต้องอัตตาได้อย่างไร

SAMPLE

: เป็นไปได้ที่โมฆบุรุษบางคนซึ่งยังไม่รู้แจ้ง ตกอยู่ในอำนาจของอวิชชา มีใจถูกตัณหาครอบงำ จะเข้าใจว่า เมื่อขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา กรรมที่ถูกอนัตตากระทำจักถูกต้องอัตตาได้อย่างไร ความจริง เมื่อขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา แล้วควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งปิณโฑลิยสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๔)

ปุณณมันตานีบุตร, ภิกษุ :พระมหาสาวกองค์หนึ่ง ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะแม่ของท่าน ชื่อปุณณะ เป็นบุตรของนางมันตานี ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อโทณวัตถุ ไม่ไกลจากเมืองกบิลพัสดุ์ ในแคว้นศากยะ ที่เป็นชาติภูมิของพระพุทธเจ้า เป็นหลานของพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้บรรพชา เมื่อพระเถระผู้เป็นลุงเดินทางมายังเมืองกบิลพัสดุ์ บวชแล้วไม่นาน ก็บรรลุอรหัตตผล เป็นผู้ปฏิบัติตนตามหลักกถาวัตถุ ๑๐และสอนศิษย์ของตนให้ปฏิบัติเช่นนั้นด้วย ท่านได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในบรรดาพระธรรมกถึก ดังคำในเอกกนิบาตว่า ปุณณมันตานีบุตรเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เป็นธรรมกถึก,ในรถวินีตสูตร กล่าวถึง หลักธรรมเรื่องวิสุทธิ ๗ ซึ่งเป็นภาษิตที่ท่านอธิบายไว้,ในอปทานกล่าวอธิบายถึงอดีตชาติของท่านว่าเป็นพราหมณ์จบไตรเพท ฟังคำจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระโดยย่อแล้วก็มาขยายโดยพิสดารได้ และท่านมีความรู้ในนัยแห่งพระอภิธรรม เป็นผู้ฉลาดในกถาวัตถุปกรณ์อย่างหมดจดให้ปวงชนได้รู้แจ่มแจ้งแล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ,ในพุทธวงส์ รตนจังกมนกัณฑ์ อธิบายไว้ว่า พระเถระผู้ฤาษีปรากฏชื่อว่าปุณณมันตานีบุตร ผู้รู้แจ้งในอรรถอันละเอียดสุขุม ประเสริฐกว่าภิกษุทั้งหลายฝ่ายพระธรรมกถึก เป็นหัวหน้าคณะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๙๖/๒๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๒/๕๖๔)

ปุณณมันตานีปุตตเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปุณณมันตานีบุตรเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเกิดเป็นพราหมณ์ผู้คงแก่เรียน ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ โดยย่อ แล้วไปแสดงให้ศิษย์ฟังโดยพิสดาร ศิษย์ทุกคนได้บรรลุพระอรหัต ส่วนท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ได้เกิด เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓๔/๖๗)

ปุณณมาสเถรคาถา : ภาษิตของพระปุณณมาสเถระ,คาถาของพระปุณณมาสเถระ ท่านพระปุณณมาสเถระได้กล่าวเนื้อความไว้ว่า ผู้ที่บรรลุความรู้สูงสุด เป็นผู้สงบระงับสำรวมตนแล้ว ไม่ข้องติดในธรรมทั้งหลายทั้งปวง รู้ความเกิดขึ้นและความ

SAMPLE

เสื่อมไปแห่งโลก นับว่าได้กำจัดความเพ่งเล็งคือตัณหาในโลกนี้และโลกหน้าเสียได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐/๓๐๖)

ปุณณมาสเถรคาถา[๒] : ภาษิตของพระปุณณมาสเถระ,คาถาของพระปุณณมาสเถระ พระปุณณเถระเมื่อจะแสดงธรรมแก่ภรรยาเก่า จึงได้กล่าวไว้ว่า เราละนิวรณ์ ๕ เพื่อบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นแดนเกษมจากโยคะแล้ว ถือเอาแว่นส่องธรรม คือ ญาณทัสสนะสำหรับตนพิจารณาดูร่างกายนี้ทั่วทั้งภายในภายนอกร่างกายของเราได้ปรากฏเป็นสภาพว่างเปล่า ทั้งภายในและภายนอก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๗๑/๓๕๙)

ปุณณมุขคหบดี : ชื่อคหบดีคนหนึ่ง ชาวกรุงปุปผวดี ซึ่งมีพระเจ้าเอกราช ซึ่งครั้งหนึ่งพระเจ้าเอกราช ถามขัณฑหาลบุโรหิตเพื่อให้บอกทางสวรรค์ อย่างที่นรชนทำบุญแล้วจากโลกนี้จะไปสู่สุคติภพเถิด ซึ่ขัณฑหาลปุโรหิตกราบทูลว่า เหล่านรชนให้ทานยิ่งกว่าทาน ฆ่าคนที่ไม่น่าจะฆ่า ทำบุญแล้วย่อมไปสู่สวรรค์ได้อย่างนี้ เมื่อได้ฟังเช่นนี้ พระเจ้าเอกราช ก็จะคนไปจับตั้งแต่มเหสี พระราชกุมาร จนถึงคหบดีและปุณณมุขคหบดี ก็ถูกจับในครั้งนี้ด้วย เพื่อมาทำพิธีบูชายัญ ดังคำที่พระราชาตรัสว่า พวกท่านจงไปบอกพวกคหบดี คือ ปุณณมุขคหบดี ภัททิยคหบดี สิงคาลคหบดี และวัฑฒคหบดีเถิดว่า ได้ยินว่า พวกท่านจงรวมกันเป็นหมู่อยู่ในที่เดียวกัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๙๑/๓๓๖)

ปุณณมุขนกดุเหว่าขาว : ชื่อนกตัวมีสำเนียงไพเราะยิ่งนัก มีนัยน์ตางดงาม มีดวงตาแดงเหมือนคนเมา มีนางนกเป็นบริวาร ๓๕๐ ตัว เวลาไปไหน จะมีนางนก ๒ ตัวใช้ปากคาบท่อนไม้ให้ปุณณมุขนกดุเหว่าขาวนั้นจับตรงกลาง พาบินไปนางนก ๕๐ ตัวบินอยู่ข้างล่าง เพื่อรับนายหาตก อีก นางนก ๕๐ ตัวบินอยู่ข้างบน เพื่อคอยบังแดด อีก นางนกฝูงละ ๕๐ ตัวบินขนาบอยู่ทั้ง ๒ ข้างเพื่อกันลม อีก นางนก ๕๐ ตัวบินอยู่ข้างหน้าเพื่อป้องกันอันตราย อีก นางนก ๕๐ ตัวบินประกบอยู่ข้างหลัง เปล่งเสียงอันไพเราะ อ่อนหวานเพราะพริ้ง จับใจ เพื่อสร้างความบันเทิงใจ นางนก ๕๐ ตัวพากันบินไปยังทิศต่าง ๆ นำเอาผลไม้ชนิดต่าง ๆ จากต้นไม้หลายชนิดมา เพื่อหาอาหารมาให้ และมีเพื่อนนกชื่อว่ากุณาละ ซึ่งมีนิสัยหยาบคาย ดังข้อความในกุณาลชาดกว่า นกกุณาละได้รุกรานปุณณมุขนกดุเหว่าขาวนั้นอย่างนี้ว่า จงฉิบหาย จงพินาศเสียเถิดเจ้า เจ้าเพื่อนลามก เจ้าเพื่อนถ่อยจะมีใครที่ฉลาดเหมือนผู้ปราบเมียได้เล่า ปุณณมุขนกดุเหว่าขาวถูกรุกรานอย่างนี้แล้วจึงได้กลับจากที่นั้น ต่อมานกปุณณมุขไม่สบาย จึงถูกภรรยาทิ้งไว้ นกกุณาละไปเยี่ยมและ

SAMPLE

ปรนนิบัติจนหายป่วยแล้วสนทนาธรรมกันเกี่ยวกับมายาหญิง โดยประการต่างๆ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖,๒๘/๕๓๖/๑๓๗,๒๘/๕๓๖/๑๓๘,๒๘/๕๓๖/๑๓๙)

ปุณณสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระปุณณะ ท่านพระปุณณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อเพื่อจะได้หลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อมีรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายเป็นต้น ก็ย่อมมีความเพลิดเพลิน เพราะความเพลิดเพลินเกิดทุกข์จึงเกิด ถ้าไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติด ความเพลิดเพลินย่อมดับไป เรากล่าวว่า เพราะความเพลิดเพลินดับ ทุกข์จึงดับและเมื่อทราบว่า ท่านพระปุณณะจะไปอยู่ชนบทชื่อว่าสุนาปรันตะ จึงตรัสถามว่า พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเป็นคนดุร้าย หยาบคายนัก ถ้าพวกเขาจักด่า บริภาษ เธอจักคิดอย่างไร

: มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ ดีจริงหนอที่ไม่ประหารเราด้วยฝ่ามือ

: ถ้าพวกเขาจักประหารเธอด้วยฝ่ามือ เธอจักคิดอย่างไร

: มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยก้อนดิน

: ถ้าพวกเขาจักประหารเธอด้วยก้อนดิน เธอจักคิดอย่างไร

: มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยท่อนไม้

: ถ้าพวกเขาจักประหารเธอด้วยท่อนไม้ เธอจักคิดอย่างไร

: มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ ดีจริงหนอ ที่ไม่ประหารเราด้วยศัสตรา

: ถ้าพวกเขาจักประหารเธอด้วยศัสตรา เธอจักคิดอย่างไร

: มนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทเหล่านี้ดีหนอ ดีจริงหนอ ที่ไม่ปลงชีวิตเราด้วยศัสตราที่คม

: ถ้าพวกเขาจักปลงชีวิตเธอด้วยศัสตราที่คม เธอจักคิดอย่างไร

: พระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นอึดอัด ระอา รังเกียจกายและชีวิต แสวงหาศัสตราเครื่องปลงชีวิตก็มีอยู่ แต่เราได้ศัสตราเครื่องปลงชีวิตที่ไม่ได้แสวงหาเลย

: ดีละ ดีละ เธอประกอบด้วยความข่มใจและความสงบใจ นี้จักสามารถอยู่ในสุนาปรันตชนบทได้ เธอจงรู้เวลาอันสมควรในบัดนี้เองเถิด

SAMPLE

ท่านพระปุณณะชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วหลีกจาริกไป จนถึงสุนาปรันตชนบท ในระหว่างพรรษานั้น ท่านทำให้ชาวสุนาปรันตชนบท แสดงตนเป็นอุบาสกประมาณ ๕๐๐ คนและอุบาสิกาประมาณ ๕๐๐ คนและท่านก็ได้บรรลุวิชชา ๓และนิพพานแล้ว

ต่อมา เมื่อภิกษุหลายรูปเข้ามาเฝ้าแล้วทูลถามว่า ท่านพระปุณณะตายไปแล้ว มีคติ มีอภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า ปุณณะเป็นบัณฑิต ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งไม่เบียดเบียนเรา เพราะเหตุแห่งธรรม ได้ปรินิพพานแล้ว (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๘/๘๔)

ปุณณะ, บุตรของชาวโกลิยะ : ชายชาวนิคมโกลิยะ แคว้นโกลิยะประพฤติวัตรเลียนแบบสุนัข เขาเป็นบุตรของชาวโกลิยะชื่อว่าปุณณะ ผู้ประพฤติเลียนแบบโค คือผูกเขา ผูกหางเที่ยวไปกับฝูงโค ดังคำในกุกกุรวติกสูตร ที่กล่าวไว้ว่า บุตรของชาวโกลิยะชื่อปุณณะผู้ประพฤติโควัตร และต่อมาเขาได้สนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสให้เลิกสมาทาน พร้อมแสดงเหตุผลเรื่องกรรมทั้ง ๔ อย่างที่ให้เลิกวัตรดังกล่าว เมื่อเขาได้ฟังแล้วเกิดความเชื่อและเลิกประพฤติวัตรเช่นนั้น แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๘/๗๕)

ปุณณะ, ภิกษุ : พระชาวเมืองสุนาปรันตะ เดิมท่านผู้นี้เป็นชาวสุนาปรันตะ มีอาชีพเป็นพ่อค้า มีน้องชายอยู่คนหนึ่ง และต่อมาท่านพร้อมบริวาร ๕๐๐ คน บรรทุกสินค้าเต็มเกวียน ได้เดินทางมายังกรุงสาวัตถี เมื่ออยู่กรุงสาวัตถีเห็นชาวบ้านไปฟังธรรมที่วัดพระเชตวัน จึงได้ตามชาวบ้านไปฟังธรรม แล้วเกิดความเลื่อมใสแล้วขอบวช แต่เมื่อบำเพ็ญเพียรอยู่ที่นั้น ไม่ได้บรรลุธรรม จึงเข้าเฝ้าเรียนพระกัมมัฏฐานกับพระผู้มีพระภาค แล้วมุ่งกลับยังถิ่นเดิม โดยเป็นพระธรรมทูตเดินทางไปยังอยู่ในชนบทชื่อสุนาปรันตะและในระหว่างพรรษา ก็สอนชาวบ้านชาวสุนาปรันตะให้บรรลุธรรมจำนวน ๑,๐๐๐ คน,ในปุณณสูตร สังยุตตนิกายอธิบายไว้ว่า ท่านพระเถระหลังจากรับฟังโอวาทแล้ว ก็กระทำประทักษิณ เก็บงำเสนาสนะเรียบร้อยแล้วถือบาตร และจีวรหลีกจาริกไปทางสุนาปรันตชนบท เมื่อจาริกไปโดยลำดับก็ถึงสุนาปรันตชนบท แล้วพัก ณ อัมพหัฏฐบรรพ เมื่อไปบิณฑบาตในถิ่นนั้น น้องชายจำท่านได้ จึงนิมนต์ให้อยู่ พรรษา ณ วัดสมุทรคิรี และทำให้คลื่นทะเลสงบเสียง ต่อมาไปที่มาตุลคิรี แต่ที่นั้นมีนกมาก มีเสียงตลอดเวลา จึงย้ายไปอยู่ ณ วัดมกุฬการาม เพราะเห็นว่า ที่นี้สำราญ อยู่ไม่ไกล ไม่ใกล้หมู่บ้านพ่อค้ามากนัก ไปมาสะดวกเงียบ ไม่มีเสียง จึงให้สร้างที่พักกลางคืนและกลางวันพร้อมกับที่จงกรม เป็นต้นแล้ว ก็เข้าจำพรรษาในที่นั้น ในระหว่าง

SAMPLE

พรรษา ท่านให้ชาวสุนาปรันตชนบทแสดงตนเป็นอุบาสกประมาณ ๕๐๐คน และอุบาสิกาประมาณ ๕๐๐ คน ระหว่างพรรษานั้นเหมือนกันท่านได้บรรลุวิชชา ๓ และนิพพานแล้ว และพระผู้มีพระภาคตรัสยืนยันว่าท่านเป็นพระอรหันตองค์หนึ่ง ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรชื่อปุณณะเป็นบัณฑิต ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งไม่เบียดเบียนเราเพราะเหตุแห่งธรรม กุลบุตรชื่อปุณณะปรินิพพานแล้ว (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๕/๔๔๗,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๘๘/๘๔)

ปุณณาเถรีคาถา :ภาษิตของพระปุณณาเถรี ,คาถาของพระปุณณาเถรี พระปุณณาเถรีรับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวไว้ว่า ปุณณา เธอจงยังธรรมทั้งหลายให้บริบูรณ์เหมือนดวงจันทร์วันเพ็ญ จงทำลายกองแห่งความมืดด้วยปัญญาที่บริบูรณ์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓/๕๕๒)

ปุณณาเถรีคาถา :ภาษิตของพระปุณณาเถรี ,คาถาของพระปุณณาเถรี พระปุณณาเถรีได้กล่าวไว้ว่า เราเป็นคนตักน้ำ กลัวต่อภัยคืออาชญาของนาย ถูกภัยคือวาจาและโทสะของนายบีบคั้นแล้ว จึงลงตักน้ำเป็นประจำ แม้หน้าหนาว ท่านพราหมณ์ท่านกลัวอะไรนะ จึงลงอาบน้ำเป็นประจำ ทั้งมีตัวสั่นเทา ประสบความหนาวอย่างหนัก เมื่อได้ฟังว่า ผู้ใดไม่ว่าแก่หรือหนุ่มก่อบาปกรรมไว้ แม้ผู้นั้นย่อมพ้นจากบาปกรรมได้อย่างสิ้นเชิงก็เพราะการอาบน้ำ จึงกล่าวไว้ว่า ใครหนอช่างไม่รู้ มาบอกความนี้แก่ท่านซึ่งไม่รู้ว่า คนจะพ้นจากบาปกรรมได้ก็เพราะการอาบน้ำ พวกกบ เต่า งู จระเข้ และสัตว์เหล่าอื่น ที่เที่ยวหากินอยู่ในน้ำทั้งหมดก็คงพากันไปสวรรค์แน่แท้ คนฆ่าแกะ คนฆ่าสุกร ชาวประมง พรานเนื้อ โจร เพชฌฆาต และคนที่ก่อบาปกรรมอื่น ๆ แม้เหล่านั้นก็จะพึงพ้นจากบาปกรรมได้เพราะการอาบน้ำ เมื่อได้ฟังว่า ท่านนำฉันผู้เดินทางผิดมาสู่ทางที่พระอริยะเดินแล้วด้วยดี แม่ปุณณาผู้เจริญ ฉันขอถวายผ้าสาฏกสำหรับสรงน้ำนี้แก่ท่าน จึงกล่าวไว้ว่า ผ้าสาฏกจงเป็นของท่านตามเดิมเถิด เราไม่ต้องการผ้าสาฏก ถ้าท่านกลัวทุกข์ ถ้าทุกข์ไม่น่ารักสำหรับท่าน ท่านก็อย่าได้ก่อกรรมชั่วทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ถ้าท่านจะทำ หรือกำลังทำกรรมชั่ว ท่านถึงจะเหาะหนีไป ก็ไม่พ้นจากทุกข์ไปได้เลย ถ้าท่านกลัวทุกข์ ถ้าทุกข์ไม่น่ารักสำหรับท่าน ท่านจงถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้คงที่ ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกเถิด จงสมาทานศีล ข้อนั้นแหละจะเป็นความหลุดพ้นแก่ท่าน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๓๖/๕๙๔)

ปุณณิกาเถริยาปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปุณณิกาเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านได้บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า ๖ พระองค์ คือ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู พระกกุสันธะ และพระโกนาคมนะ เป็นผู้มีศีล มีปัญญา และเป็น

SAMPLE

พหูสูต แต่ถือตัวจัด เพราะความเป็นพหูสูตนั้น ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดเป็นลูกนางทาสีในเรือนของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีในกรุงสาวัตถี วันหนึ่งท่านไปตักน้ำ ได้สอนพราหมณ์ผู้กำลังล้างบาปในแม่น้ำในฤดูหนาว ทำให้พราหมณ์สลดใจ จึงไปขอบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เนื่องจากท่านเป็นทาสีคนที่ครบ ๑๐๐ ท่านจึงเป็นไทและขออนุญาตท่านเศรษฐีออกบวช ไม่นานนักท่านก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๔/๕๔๕)

ปุณณิกา๑, นางทาสี : 1.ชื่อทาสีคนหนึ่งผู้ทำงานรับใช้ในบ้านของพราหมณ์ชื่อโปกขรสาติโอปมัญญโคตรผู้เป็นใหญ่ในป่าชื่อสุภควัน ซึ่งเป็นหญิงที่สุภมาณพ กล่าวอ้างถึงดังคำในสุภสูตรที่สุภมาณพกล่าวไว้ว่า ท่านพระโคดม พราหมณ์ชื่อโปกขรสาติโอปมัญญโคตร ผู้เป็นใหญ่ในป่าชื่อสุภควัน กำหนดรู้ใจของนางทาสีชื่อปุณณิกาของตนด้วยใจของตนเองยังไม่ได้ จักกำหนดรู้ใจของสมณพราหมณ์ทุกคนด้วยใจได้อย่างไรเล่า (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๖/๕๘๘), ในปุณณิกาเถริยาปทานกล่าวไว้ว่า นางผู้นี้ที่ชื่อว่าปุณณิกา เพราะเป็นลูกทาสีที่เกิดครบ ๑๐๐ พอดี ดังคำว่า หม่อมฉันเกิดในตระกูลทาสี ครบจำนวนทาสี ๑๐๐ คนพอดีเจ้านายจึงตั้งชื่อให้หม่อมฉันว่าปุณณา และปลดหม่อมฉัน(จากทาส)ให้เป็นไท (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๕/๕๔๖)

2. หญิงทาสีผู้เกิดเป็นลูกทาสีที่ครบ ๑๐๐ พอดี,หญิงลูกทาสีคนที่ ๑๐๐,หญิงรับใช้ชื่อว่าปุณณิกา,ทาสีผู้นี้นายบ้านมักให้อภิสิทธิ์ว่าเป็นทาสีผู้เป็นมงคล,แม้ทำผิดก็ไม่ถูกลงโทษเหมือนทาสทั่วไป, และมักได้รับปลดปล่อยให้เป็นไท ไม่ต้องเป็นทาสอีก, ในนานาฉันทชาดก กล่าวอธิบายความพอใจของแตกต่างกันไว้ว่า นางปุณณิกาทาสีผู้ต่ำต้อยต้องการครก กระด้งและสาก (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗//๑๑๗/๑๔๖)

ปุณณิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระปุณณิยะ พระปุณณิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาท แล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระธรรมเทศนาของพระตถาคตแจ่มแจ้งในบางคราว แต่บางคราวกลับไม่แจ่มแจ้ง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุ (๑) มีศรัทธา แต่ไม่เข้าไปหา ธรรมเทศนาของตถาคตจึงไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อมีศรัทธาและเข้าไปหา ธรรมเทศนาของตถาคตจึงแจ่มแจ้ง (๒) เข้าไปหา แต่ไม่เข้าไปนั่งใกล้ ธรรมเทศนาของตถาคตจึงไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อเข้าไปหา และเข้าไปนั่งใกล้ ... (๓) เข้าไปนั่งใกล้ แต่ไม่สอบถาม ธรรมเทศนาของตถาคตจึงไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อเข้าไปนั่งใกล้ และสอบถาม... (๔) สอบถาม แต่ไม่เงี่ยโสตฟังธรรม ธรรมเทศนาของตถาคตจึงไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อสอบถามและเงี่ยโสตฟังธรรม ... (๕) เงี่ยโสตฟังธรรม แต่ฟังธรรมแล้วไม่ทรงจำไว้ได้

SAMPLE

ธรรมเทศนาของตถาคตจึงไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อเงี่ยโสตฟังธรรม และฟังธรรมแล้วทรงจำธรรมไว้ได้ ...(๖) ฟังธรรมทรงธรรมจำไว้ได้ แต่ไม่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงไว้ได้ ธรรมเทศนาของตถาคตจึงไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อฟังธรรมแล้วทรงจำธรรมไว้ได้ และพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ ...(๗) พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงไว้ได้ แต่หาใช่รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ ธรรมเทศนาของตถาคตจึงไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ และรู้อรรถและธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ธรรมเทศนาของตถาคตจึงแจ่มแจ้ง (๘) เมื่อใดภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) เข้าไปหา (๓) เข้าไปนั่งใกล้ (๔) สอบถาม (๕) เงี่ยโสตฟังธรรม (๖) ฟังธรรมแล้วทรงจำธรรมไว้ได้ (๗) พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ (๘) รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เมื่อนั้นธรรมเทศนาของตถาคตจึงแจ่มแจ้ง ธรรมเทศนาของตถาคตประกอบ ด้วยธรรม ๘ นี้ จึงแจ่มแจ้งโดยแท้ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๒/๔๐๖)

ปุณณิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระปุณณิยะ พระปุณณิยะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้พระธรรมเทศนาของพระตถาคตแจ่มแจ้งในบางคราว แต่ในบางคราว กลับไม่แจ่มแจ้ง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า (๑) ภิกษุมีศรัทธา แต่ไม่เข้าไปหา ธรรมเทศนาของตถาคตจึงไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อภิกษุมีศรัทธาและเข้าไปหา ธรรมเทศนาของตถาคตจึงแจ่มแจ้ง (๒) ภิกษุเข้าไปหา แต่ไม่เข้าไปนั่งใกล้ ธรรมเทศนา...จึงไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อภิกษุเข้าไปหา และเข้าไปนั่งใกล้ ธรรมเทศนาของตถาคตจึงแจ่มแจ้ง (๓) ภิกษุเข้าไปนั่งใกล้ แต่ไม่สอบถาม ...ไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อภิกษุเข้าไปนั่งใกล้และสอบถาม ธรรมเทศนา...(๔) ภิกษุสอบถาม แต่ไม่เงี่ยโสตฟังธรรม ...ไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อภิกษุสอบถาม และเงี่ยโสตฟังธรรม ... (๕) ภิกษุเงี่ยโสตฟังธรรม แต่ไม่ทรงจำธรรมไว้ ...ไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อภิกษุเงี่ยโสตฟังธรรม และทรงจำธรรมไว้ ...(๖) ภิกษุทรงจำธรรมไว้ แต่ไม่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ ...ไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อภิกษุทรงจำธรรมไว้ และพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ ... (๗) ภิกษุพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ แต่ไม่รู้อรรถ ไม่รู้ธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ...ไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อภิกษุพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ และรู้อรรถ รู้ธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ...(๘) ภิกษุรู้อรรถ รู้ธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แต่ไม่มีวาจางาม ...ไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อภิกษุรู้อรรถ รู้ธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และมีวาจางาม ... (๙) ภิกษุมีวาจางาม แต่ไม่ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัด ...ไม่แจ่มแจ้ง แต่เมื่อภิกษุมีวาจางาม และชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารี

SAMPLE

เห็นชัด ... (๑๐) แต่เมื่อภิกษุมีวาจางามและชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัด ธรรมเทศนาของตถาคตจึงแจ่มแจ้ง (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๓/๑๘๓)

ปุณณิยะ,ภิกษุ : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง ผู้อยู่ ณฝั่งสระคัคคราโบกขรณี เขตกรุงจัมปา ผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าอะไรหนอแลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระธรรมเทศนาของพระตถาคตแจ่มแจ้งในบางคราว แต่ในบางคราว กลับไม่แจ่มแจ้ง,ในปุณณิยสูตรทั้ง ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เมื่อใด ภิกษุเป็นผู้มีศรัทธา ๑ เข้าไปหา ๑ เข้าไปนั่งใกล้ ๑ สอบถาม ๑ เงี่ยโสตฟังธรรม ๑ ฟังแล้วทรงจำธรรมไว้ ๑ พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ ๑ เป็นผู้รู้อรรถรู้ธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ มีวาจางาม เจราจาถ้อยคำไพเราะประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวยไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้ ๑ ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติเร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้าปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง ๑ เมื่อนั้น ธรรมเทศนาของตถาคตจึงแจ่มแจ้ง (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๘๒/๔๐๖,๒๔/๘๓/๑๘๓)

ปุณโณวาทสูตร :พระสูตรว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระปุณณะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระปุณณะ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ตามที่ท่านทูลขอให้ทรงแสดงโดยย่อเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว ทรงแสดงว่า ผู้เพลิดเพลินอายตนะภายนอก ๖ ที่พึงรู้แจ้งทางอายตนะภายใน ๖ ย่อมเกิดทุกข์ ผู้ไม่เพลิดเพลินจึงจะไม่เกิดทุกข์ เมื่อทรงแสดงจบแล้ว ตรัสถามท่านพระปุณณะว่า จะไปอยู่ที่ไหน ท่านทูลตอบว่า จะไปอยู่ที่สุนาปรันตชนบท ตรัสถามว่า ชาวสุนาปรันตชนบทดุร้าย หยาบคายนัก ถ้าถูกด่าว่าบริภาษจะทำอย่างไร เมื่อท่านพระปุณณะทูลตอบจบลง พระองค์จึงตรัสชมว่า ท่านพระปุณณะมีความข่มใจและความสงบใจ จักสามารถอยู่ในสุนาปรันตชนบทได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๕๔๗)

ปุตตทาน : การให้บุตรเป็นทาน หมายถึงการบริจาคบุตรที่พระเวสสันดกบริจาคพระกุมารทั้ง ๒ คือ พระชาลีและพระกัณหาชินาให้แก่เต่าชูชก มีปรากฏในมหาเวสสันตรชาดก(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๒๖๑/๕๓๒,๒๘/๒๒๖๒/๕๓๓,๒๘/๒๓๐๘/๕๔๐)

ปุตตมังสสูตร : พระสูตรว่าด้วยเนื้อบุตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงอาหาร ๔ อย่างแล้วให้ภิกษุพิจารณาอาหารเหล่านั้น ดังนี้ (๑) กวฬิงการาหาร(อาหารคือคำข้าว) ให้พิจารณาเหมือนเนื้อบุตรที่สามีภรรยาบริโภคเพื่อข้ามทางกันดาร เมื่อกำหนดรู้ได้ด้วยอาการอย่างนี้ ก็เป็นอันกำหนดรู้ความยินดีในกามคุณ ๕ ได้ (๒) ผัสสาหาร(อาหารคือผัสสะ) ให้พิจารณาเหมือนแม่โคที่ไม่มีหนังหุ้ม ไปยืนที่ไหน ก็ถูกสัตว์และแมลงรบกวน

SAMPLE

เมื่อกำหนดรู้ได้ด้วยอาการอย่างนี้ ก็จะกำหนดรู้เวทนา ๓ ได้ (๓) มโนสัญเจตนาหาร(อาหารคือมโนสัญเจตนา) ให้พิจารณาเหมือนหลุมถ่านเพลิง ลึกกว่าชั่วคน เต็มไปด้วยถ่านเพลิง ไม่มีเปลว ไม่มีควัน เป็นสิ่งที่น่ากลัว เมื่อกำหนดรู้ได้ด้วยอาการอย่างนี้ ก็เป็นอันกำหนดรู้ตัณหา ๓ ได้ (๔) วิญญาณาหาร(อาหารคือวิญญาณ) ให้พิจารณาเหมือนนักโทษที่ถูกประหารชีวิตด้วยหอก ๓๐๐ เล่มแล้วได้รับทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส เมื่อกำหนดรู้ได้ด้วยอาการอย่างนี้ ก็เป็นอันกำหนดรู้นามรูปได้ เมื่อกำหนดรู้นามรูปได้แล้ว ก็ไม่มีกิจที่จะพึงทำยิ่งกว่านี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๓/๑๑๙)

ปุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุตร ๓ จำพวก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุตรมี ๓ จำพวก ได้แก่ อติชาตบุตร อนุชาตบุตร และอวชาตบุตร บัณฑิตย่อมปรารถนาอติชาตบุตร อนุชาตบุตรเท่านั้น ไม่ปรารถนาอวชาตบุตรผู้ทำลายตระกูลเลย (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑)

ปุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มารดาบิดา ย่อมปรารถนาบุตรเพราะต้องการให้บุตรทำหน้าที่ ๕ คือ (๑) บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้วจักเลี้ยงเรา (๒) บุตรจักช่วยทำกิจของเรา (๓) วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ได้นาน (๔) บุตรจักปฏิบัติตนให้สมควรรับทรัพย์มรดกได้ (๕) เมื่อเราทั้งสองตายไปบุตรจักทำบุญอุทิศให้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๙/๖๐)

ปุตตสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยผู้เคยเป็นบุตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เพราะสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นบุตรกัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๑/๒๒๙)

ปุตตสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยสมณะผู้ไม่หวั่นไหวเหมือนพระราชโอรสองค์พี่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้เป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว (หมายถึงพระเสขบุคคล ๗ ที่ชื่อว่าไม่หวั่นไหว เพราะมีศรัทธาตั้งมั่นในพระศาสนา) คือภิกษุเป็นเสขะ ดำเนินตามข้อปฏิบัติ ปรารถนาผลที่ยอดเยี่ยมอยู่ เหมือนพระราชโอรสองค์พี่ของพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว แม้ยังไม่ได้รับการอภิเษกก็ไม่ทรงหวั่นไหว (๒) ผู้เป็นสมณะเหมือนดอกปุณฑริก (หมายถึงพระสุกขวิปัสสกขีณาสพ ที่มีคุณยังไม่บริบูรณ์ เพราะไม่มีฌานและอภิญญา) คือภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ แต่ไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย (๓) ผู้เป็นสมณะเหมือนดอกปทุม คือภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ และได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย (๔) ผู้เป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ อันได้แก่ ภิกษุมีคนขอร้องเท่านั้นจึงใช้สอยจีวร ฉันบิณฑบาต ใช้สอย

SAMPLE

เสนาสนะ บริโภคคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารมาก ไม่มีใครขอร้องย่อมใช้สอยแต่น้อย และเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายที่อยู่ด้วยกัน ย่อมแสดงออกทางกาย วาจา และใจต่อเธอ เป็นกิริยาที่น่าชอบใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่น่าชอบใจเป็นส่วนน้อย น้อมนำเข้าไปแต่สิ่งที่น่าชอบใจ สิ่งที่ไม่น่าชอบใจมีน้อย เวทนาที่มีดี เสมหะ และลมเป็นสมุฏฐานก็ดี เกิดเพราะส่วนที่ขาดก็ดี เกิดเพราะฤดูแปรผันก็ดี เกิดเพราะการบริหารไม่สม่ำเสมอก็ดี เกิดเพราะความแก่ก็ดี เกิดเพราะผลกรรมก็ดี ส่วนมากย่อมไม่เกิดแก่เธอ เธอจึงเป็นผู้มีความเจ็บไข้น้อย เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่งแล้วทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๒)

ปุถุชน : คนที่หนาแน่นไปด้วยกิเลส,คนที่ยังมีกิเลสมากหมายถึงคนธรรมดาทั่วๆไป ซึ่งยังไม่เป็นอริยบุคคลหรือพระอริยะ ; บุถุชน ก็เขียน (ที.สี.(ไทย) ๙/๗/๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๐/๑๒๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒/๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๓/๘๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๗/๙๙,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๘/๒๒๕,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๕,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑/๓,๗/๒๐,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๒๘/๒๑๗,สำ..ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๙/๕๑๒,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๑๗/๓๖๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๓/๑๘๗,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๙/๔๔๙,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๖/๒๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๑/๑๗๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓๐/๒๐๐,อภิ.ปุ.๓๖/๑๑/๑๕๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๔/๒๖๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๙/๘๘, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๖/๓๓๙)

ปุถุชนผู้ทุศีล : คนที่หนาแน่นไปด้วยกิเลสไม่มีศีล มุ่งหมายถึงคนไม่มีศีล ๕ ดังคำในทักขิณาวิภังคสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลย่อมให้ทานในปุถุชนผู้ทุศีล นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคลิก ประการที่ ๑๓ และตรัสไว้อีกว่า อานนท์ ในทักษิณาปาฏิปุคคลิก ๑๔ ประการนั้น บุคคลให้ทานในสัตว์ดิรัจฉานแล้ว พึงหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ ๑๐๐ อัตภาพ ให้ทานในปุถุชนผู้ทุศีลแล้วพึงหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ ๑,๐๐๐ อัตภาพ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๙/๔๒๘)

ปุถุชนผู้มีศีล : คนที่หนาแน่นไปด้วยกิเลสมีศีล มุ่งหมายถึงคนมีศีล ๕ ดังคำในทักขิณาวิภังคสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลย่อมให้ทานในปุถุชนผู้มีศีล นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคลิก ประการที่ ๑๒ และตรัสไว้อีกว่า อานนท์ ในทักษิณาปาฏิปุคคลิก ๑๔ ประการนั้นบุคคลให้ทานในสัตว์ดิรัจฉานแล้ว พึงหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ ๑๐๐ อัตภาพ ....ให้ทานในปุถุชนผู้มีศีลแล้วพึงหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ ๑๐๐,๐๐๐ อัตภาพ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๙/๔๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปุถุชนผู้มีศีล ในที่นี้หมายถึงปุถุชนผู้มีศีล โดยชื่อว่าเป็นผู้มีศีลเป็นพื้น ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เลี้ยงชีวิต

SAMPLE

ด้วยกสิกรรมหรือพาณิชยกรรมโดยธรรม โดยชอบธรรม (ม.อุ.อ. ๓/๓๗๙/๒๒๙)

ปุถุปัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาแน่น พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาแน่น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๙/๕๗๙)

ปุนกูฏสูตร : พระสูตรว่าด้วยกำลังที่เป็นยอด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พละ ๕ คือ (๑) สัทธาพละ (๒) วิริยพละ (๓) สติพละ (๔) สมาธิพละ (๕) ปัญญาพละบรรดาพลธรรม ๕ นี้ ปัญญาพละจัดว่าเป็นเลิศ เป็นที่รวม เป็นศูนย์รวมแห่งพละที่เหลือ เหมือนยอดเรือน เป็นเลิศ เป็นที่รวม เป็นศูนย์รวมแห่งเรือนยอด (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖/๒๐)

ปุนนาคปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปุนนาคปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ใช้ดอกบุนนาคบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๓๓๐) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๙๑ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๖/๓๒๕)

ปุนนาคปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปุนนาคปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเป็นพรานป่า เห็นดอกบุนนาคหอมจึงก่อเจดีย์ทราย แล้วบูชาระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๙๑ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๕๐๒)

ปุนัพพสุ, ยักษ์ : ยักษ์ผู้เป็นลูกของนางยักษิณี ชื่อว่าปุนัพพสุ มีน้องสาวอีกคนหนึ่งชื่อว่าอุตรา เป็นผู้นอนบนอก เป็นคนฉลาด รักใคร่พระธรรมของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ก้าวขึ้นไปดีแล้ว ในปุนัพพสุสูตรกล่าวไว้ว่า เป็นยักษ์ที่มักร้องไห้ ทำให้นางยักษิณีผู้จะไปฟังธรรม ต้องปลอบโยนลูกว่า ลูกอุตรา เจ้าจงนิ่งเถิด ลูกปุนัพพสุ เจ้าจงนิ่งเถิด จนกว่าแม่จะฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นพระศาสดา,เมื่อลูกได้เช่นนี้แล้ว ยักษ์ผู้เป็นลูกจึงพูดขึ้นว่า แม่ เราจักไม่พูด อุตรานี้ก็จักนิ่ง ท่านจงใส่ใจถึงธรรมอย่างเดียว การฟังพระสัทธรรมจงเป็นความสุขแม่ เราไม่รู้พระสัทธรรม จึงได้เที่ยวไปลำบาก พระพุทธเจ้าพระองค์นี้เป็นผู้ทำความสว่างให้ แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้ลุ่มหลง พระองค์เหลือแต่พระสรีระในชาติสุดท้าย มีพระจักษุแสดงธรรมอยู่ เมื่อฟังธรรมจบแล้ว ทั้งยักษิณีและปุนัพ

SAMPLE

พสุก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล หลังจากนั้น นางกับด้วยบุตรน้อยทั้งหลาย ได้ต้นไม้เป็นที่อยู่ ณ ต้นไม้ใกล้พระคันธกุฏีแล้ว ได้เฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังธรรม ทั้งเช้าเย็น อยู่จำเพาะในที่นั้นแล ตลอดกาลนาน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๑/๓๔๔)

ปุนัพพสุกะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่งอยู่ในภิกษุเหลวไหล ๖ รูป ที่เรียกว่าพระฉัพพัคคีย์ คู่กับพระอัสสชิ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓๑/๔๕๙,วิ.ม.(ไทย) ๖/๒๑/๓๙,๖/๒๒/๔๑,๖/๒๓/๔๔,๖/๔๖,๖/๒๔/๔๗,๖/๒๔/๔๘,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๒/๑๔๓,๗/ ๓๒๒/๑๔๔,๗/๓๒๙/๑๖๓,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๐/๒๐,๘/๑๙๒/๑๘๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗๕/๒๐๑)

ปุนัพพสุมิตตอุบาสก : อุบาสกชื่อว่าปุนัพพสุมิตตะ เป็นคู่อัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ชาวกรุงพันธุวดี ซึ่งมีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี คู่กับนาคอุบาสก ดังคำในวิปัสสีพุทธวงศ์ว่า ปุนัพพสุมิตตอุบาสกและนาคอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๓๑/๖๘๙)

ปุนัพพสุสูตร : พระสูตรว่าด้วยปุนัพพสุยักษ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัดเป็นต้นด้วยธรรมีกถาอันประกอบด้วยนิพพาน ซึ่งภิกษุเหล่านั้นต่างก็ใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ เงี่ยโสตสดับ นางยักษิณีได้ปลอบบุตรว่า ลูกอุตรา ลูกปุนัพพสุ เจ้าจงนิ่งจนกว่าแม่จะฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้าเสร็จ พระองค์ตรัสนิพพานอันเป็นเครื่องเปลื้องตนจากกิเลสเครื่องร้อยรัด เวลาเช่นนี้อย่าล่วงเลยแม่ไป ลูกและสามีเป็นที่รักในโลก แต่ความปรารถนาในธรรมนี้เป็นที่รักของแม่ยิ่งกว่า เพราะลูกหรือสามีปลดเปลื้องแม่จากทุกข์ไม่ได้ ส่วนการฟังธรรมย่อมปลดเปลื้องสัตว์ทั้งหลายจากทุกข์ได้ เมื่อโลกถูกทุกข์ครอบงำ ประกอบด้วยชราและมรณะ เราต้องการฟังธรรมที่ทำให้ตรัสรู้เพื่อจะพ้นจากชราและมรณะ เมื่อปุนัพพสุกล่าวว่า พวกเราจักไม่พูด ท่านจงใส่ใจถึงธรรม ฟังพระสัทธรรมอย่างสุขใจ เพราะเราไม่รู้พระสัทธรรมจึงได้เที่ยวไปลำบาก พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ทำความสว่างแก่เทวดาและมนุษย์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๑/๓๔๔)

ปุนัพพะ, พระโอรส : ชื่อพระราชโอรสนามว่าปุนัพพะ ของสุเมธราชกุมาร กับพระนางสุมนาชาวกรุงสุทัสสนะ เป็นนัตตาของพระเจ้าสุทัตตะ และพระเทวีนามว่าสุทัตตะ ซึ่งต่อมาสุเมธราชกุมารได้ออกผนวชได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ซึ่งเกิดในช่วงที่มนุษย์มีอายุประมาณ ๙๐,๐๐๐ ปี (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๔๘)

ปุนัพภวสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้ไม่มีภพใหม่ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรารู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์มี

สัทธินทรีย์เป็นต้น จึงกล้ายืนยันว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๑/๓๐๒)

ปุนาลิ, นาย : ชื่อนักเลงคนหนึ่งนามว่าปุนาลิ เป็นอดีตชาติของพระโคตมพุทธเจ้า เคยกล่าวตู่พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าสุรภี ผู้ไม่ประทุษร้ายใคร ดังคำในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ ที่พระองค์ตรัสเล่าไว้ว่า ในปางก่อน เราเกิดเป็นนักเลงชื่อว่าปุนาลิ ได้กล่าวตู่พระปัจเจกพุทธเจ้ามีนามว่าสุรภี ผู้ไม่ประทุษร้ายใคร ด้วยผลกรรมนั้น เราจึงได้เวียนว่ายตายเกิด อยู่ในนรกเป็นเวลานาน เสวยทุกขเวทนาหลายพันปี ด้วยผลกรรมที่เหลืออยู่นั้นในภพสุดท้ายนี้ เราได้รับการกล่าวตู่เพราะนางสุนทรีเป็นเหตุ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๗/๕๗๕)

ปุปผกมุฏฐิทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายดอกไม้ เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวาย ดอกไม้ ๑ กำแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๙๓-๕๐๐/๖๕)

ปุปผจังโกฏิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปุปผจังโกฏิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเคยใช้ดอกอังกาบบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๘/๒๑๒)

ปุปผฉทนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปุปผฉทนิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเกิดเป็นพราหมณ์ผู้คงแก่เรียน ได้ใช้ดอกไม้ บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ในกัปที่ ๑๑๑ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๕ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๒๙๗)

ปุปผฉทนิยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งนามว่าปุปผฉทนิยะ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระมัคคทัตติกเถระ ซึ่งท่านได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า สมัยที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสีเสด็จจงกรม ตนเองเห็นแล้วจึงโปรยดอกไม้เป็นพุทธบูชา ดังคำในมัคคทัตติกเถราปทานที่พระเถระกล่าวไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคยกพระบาทขึ้น ดอกไม้งดงามลอยอยู่เหนือพระเศียร ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ถวายอภิวาทแล้ว จึงโปรยดอกไม้ ในกัปที่๒๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕ ชาติ พระนามว่าปุปผฉทนิยะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘/๓๔๒)

ปุปผฉัตติยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปุปผฉัตติยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้นำฉัตรดอกบัวไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่า สิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๔ ท่าน

ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๓/๔๙๔)

ปุปผชาตินานาพันธุ์ : ชนิดดอกไม้ต่างๆ เช่น ดอกปรู ดอกลำดวน ดอกมะลิซ้อน ดอกคัดเค้า ดอกบานไม่รู้โรย ดอกราชพฤกษ์ ดอกแคฝอย ดอกย่านทราย ดอกสาละ ดอกสน และดอกกรรณิการ์ ที่ภูเขาคันธมาทน์วรคีรี ดังคำในภัลลาติยชาดก ที่กล่าวอธิบายไว้ว่า พระราชาทรงพระนามว่าภัลลาติยะทรงละรัฐสีมา ได้เสด็จประพาสป่า ล่าเนื้อ เสด็จถึงภูเขาคันธมาทน์วรคีรีซึ่งมีปุปผชาตินานาพันธุ์บานสะพรั่ง เป็นแดนที่พวกกินนรสัญจรไปมา จึงสนทนาความถามข้อสงสัย ได้ข้อคิดแล้วหยุดการล่าสัตว์ ทรงบำเพ็ญทาน เสวยโภคะ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๘๖/๕๐๒)

ปุปผถูปิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปุปผถูปิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเกิดเป็นพราหมณ์ผู้สอนมนตร์มีศิษย์มาก ได้ใช้ดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๒๗๗)

ปุปผธารกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปุปผธารกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านบวชเป็นฤาษีได้นำดอกปาริชาตไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๘๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๔๕๓)

ปุปผรัตตชาดก :พระสูตรว่าด้วยผ้าที่ย้อมด้วยดอกคำ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เทวดาประจำอากาศโพธิสัตว์ ห้ามบุรุษยากจนคนหนึ่งผู้หลงภรรยาไม่ให้ไปลักดอกคำของหลวง แต่เขาไม่เชื่อฟังเพราะถูกภรรยาผู้อยากได้ผ้านุ่งย้อมดอกคำเที่ยวงานเดือน ๑๒ ยุยงบ่อย ๆ เขาจึงไปที่ไร่ดอกคำของหลวง แต่ถูกเจ้าหน้าที่ทางการจับตัวได้ ถูกลงโทษประหารชีวิตโดยการเอาเสียบที่หลาว เขาไม่ใส่ใจถึงความทุกข์ของตน นึกถึงแต่หญิงคนรักนั้นอย่างเดียว จึงรำพึงถึงโอกาสที่พลาดไปว่าการที่ถูกหลาวเสียบแทง และการที่กาจิกนัยน์ตาของเรานี้หาทำให้เราเป็นทุกข์ไม่ แต่การที่นางเนื้อทองจักไม่ได้นุ่งผ้าย้อมด้วยดอกคำเที่ยวงานราตรีกลางเดือน ๑๒ นี้ซิ เป็นทุกข์ของเรา จากนั้นไม่นานเขาถึงแก่ความตายไปเกิดในนรก ความกำหนัด ความกระสันในกามราคะทำให้มุนษย์ผู้ขาดสติปัญญากระทำความผิดความเสียหาย มีโทษถึงแก่ชีวิตมาแล้วนับไม่ถ้วน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๔๗/๖๐)

SAMPLE

ปุปผสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่ขัดแย้งกับโลก แต่โลกขัดแย้งกับเรา ผู้กล่าวเป็นธรรมไม่ขัดแย้งกับใคร สิ่งใดที่บัณฑิตสมมติว่าไม่มี แม้เราก็กล่าวสิ่งนั้นว่าไม่มี สิ่งใดที่บัณฑิตสมมติว่ามี แม้เราก็กล่าวสิ่งนั้นว่ามี ขันธ์ ๕ ที่เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร ที่บัณฑิตในโลกสมมติว่าไม่มี แม้เราก็กล่าวขันธ์ ๕ นั้นว่าไม่มี ขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปร ที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี แม้เราก็กล่าวขันธ์ ๕ นั้นว่ามี โลกธรรมมีอยู่ในโลก ตถาคตตรัสรู้รู้แจ้งโลกธรรมนั้นแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า ขันธ์ ๕ จัดเป็นโลกธรรม เมื่อเราทำอย่างนี้แล้ว ผู้ใดยังไม่รู้ ไม่เห็น เราก็ทำอะไรเขาไม่ได้ ภิกษุทั้งหลาย ดอกอุบลก็ดี ดอกปทุมก็ดี ดอกบุณฑริกก็ดี เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่พ้นน้ำแล้วตั้งอยู่ แต่ไม่ติดน้ำ แม้ฉันใด ตถาคตก็ฉันนั้น เกิดในโลก เจริญในโลก ครอบงำโลกอยู่ แต่ไม่ติดโลก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๔/๑๗๘)

อรรถกถาอธิบายว่า โลกธรรม ในที่นี้หมายถึงขันธ์ ๕ ประการ (คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) (สำ.ข.อ. (บาลี) ๒/๙๔/๓๔๘)

ปุปผะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดินามว่าปุปผะ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระกกุสันธพุทธเจ้า

ปุปผิยเถระ ซึ่งท่านเล่าถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ณ ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่ากุกกุฏะ มี(ปัจเจก) พุทธะ ๗ พระองค์อาศัยอยู่ที่เชิงภูเขานั้น ข้าพเจ้าเกิดความเลื่อมใส เห็นต้นกระทุ่มมีดอกบานสะพรั่ง ใช้มือทั้ง ๒ ประคอง โปรยบูชาพุทธะทั้ง ๗ องค์ ด้วยบุญนั้นทำให้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ดังคำในกกุสันธพุทธปุปผิยเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ พระองค์ มีนามเหมือนกันว่าปุปผะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓/๓๒๒)

ปุปผาสนทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปุปผาสนทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายอาสนะดอกไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่า สิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๔๗๕)

ปุปผิยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดินามว่าปุปผิยะ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระนาคสมาลเถระ ซึ่งพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเก็บดอกแคฝอยไปบูชาที่พระสถูป ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลกซึ่งมหาชนสร้างไว้ที่หนทางใหญ่ โดยเอื้อเฟื้อ เพราะบุญนั้นทำให้ท่านได้ไปเกิด

SAMPLE

เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ ดังคำในในนาคสมาลเถราปทานที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ในกัปที่ ๑๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าปุปผิยะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓/๒๑๕)

ปุปผุตตมทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดแก่หญิงผู้ถวายดอกไม้ที่ดีเยี่ยม เป็นวิมานที่เกิดแก่หญิงผู้ถวายดอกไม้ที่ดีเยี่ยม (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๓๗/๕๕)

ปุพพการี : ผู้ทำอุปการะก่อน, หมายถึงบุคคลผู้ทำอุปการะก่อน, เป็นบุคคลจำพวกหนึ่ง ในบุคคล ๒ จำพวกที่หาได้ยาก คือ (๑) ปุพพการี (ผู้ทำอุปการะก่อน) (๒) กตัญญูกตเวที (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน) ดังคำในปุคคลบัญญัติว่า ปุพพการีบุคคลและกตัญญูกตเวทีบุคคล บุคคล ๒ จำพวกเหล่านี้หาได้ยากในโลก (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๘๓/๑๖๖)

ปุพพโกฏฐกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปุพพโกฏฐกะ พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระสารีบุตรว่า เธอเชื่อหรือไม่ว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นที่บุคคลเจริญแล้วย่อมทำให้ถึงอมตะได้ พระเถระกราบทูลว่า ผู้ไม่รู้ไม่เห็นเท่านั้นที่จะเชื่อผู้อื่น ส่วนผู้รู้ผู้เห็นย่อมไม่สงสัย แล้วกล่าวสรุปว่า ตัวท่านเองเป็นผู้รู้ผู้เห็นจึงไม่สงสัย พระองค์จึงตรัสชมเชยพระเถระ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๔/๓๒๖)

ปุพพโกฏฐกะ : ชื่อสถานที่แห่งหนึ่ง ในเขตกรุงสาวัตถี มีกล่าวไว้ในปุพพโกฏฐกสูตรตอนหนึ่งว่า ณ ปุพพโกฏฐกะ นี้ พระผู้มีพระแสดงธรรมเทศนาเรื่องอินทรีย์ ๕ แก่พระสารีบุตรเถระ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๔/๓๒๖),ในนาคสูตร กล่าวไว้ว่า ณ สถานที่นี้ มีท่าน้ำปุพพโกฏฐกะ พระผู้มีพระภาคก็ได้เสร็จไปที่นั้น เพื่อสรงน้ำ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๓/๔๙๘)

ปุพพชิระ, หมู่บ้านชาววัชชี : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง แคว้นวัชชี ณ หมู่บ้านแห่งนี้ พระฉันนภิกษุอยู่อาศัย และใช้ศัสตราบาดคอตนเอง อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ขณะนั้น ความกลัวตายของท่านก็ก้าวลง คตินิมิตปรากฏขึ้น ท่านรู้ว่าตัวยังเป็นปุถุชน เกิดสลดใจ ตั้งวิปัสสนา พิจารณาสังขาร สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นสมสีสีแล้วก็ปรินิพพาน ดังคำในฉันโนวาทสูตรที่พระสารีบุตรเถระกราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีหมู่บ้านชาววัชชีชื่อปุพพชิระ ในหมู่บ้านนั้นตระกูลที่เป็นมิตร ตระกูลที่เป็นสหาย เป็นตระกูลที่ท่านฉันนะเข้าไปอาศัยก็มีอยู่ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๔/๔๔๖,ม.อุ.อ.(บาลี) ๑/-/๓๙๕/๒๓๘)

ปุพพเปตกถา : เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว,เป็นเรื่องที่ ๒๔ ในเดรัจฉานกถา ที่อยู่ในการสนทนากันของในสมัยพุทธกาล แม้พระภิกษุฉัพพัคคีย์ก็สนทนาด้วย ดังคำว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าหมู่บ้านในเวลาวิกาล นั่งในที่ชุมนุม สนทนาดิรัจฉานกถาต่าง ๆ

SAMPLE

มี ราชกถา เรื่องพระราชา เป็นต้น (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๘/๕๙๙, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๐/๕๙๐)

ปุพพเปตพลี : การทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย,การทำบุญกุศลอุทิศให้แก่ผู้ตาย, การจัดสรรสละรายได้หรือทรัพย์ส่วนหนึ่งเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับบูชาคุณหรือแสดงน้ำใจต่อญาติที่ล่วงลับไปก่อนแล้วด้วยการทำบุญอุทิศให้, การใช้รายได้หรือทรัพย์ส่วนหนึ่งเพื่อบำเพ็ญบุญอุทิศแก่ญาติที่ล่วงลับไปก่อน (ข้อ ๓ ในพลี ๕ แห่งโภคอาทิยะ ๕) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓),ในอาทิยสูตร กล่าวอถึงพลีว่าเป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ แม้อริยสาวกก็ถือปฏิบัติ ดังคำว่า อริยสาวกย่อมทำพลี ๕อย่าง คือ (๑) ญาติพลี (๒) อติถิพลี (๓)ปุพพเปตพลี(๔)ราชพลี(๕)เทวตาพลีนี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอา จากโภคทรัพย์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๖๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พลี (พะลี) คือ การสงเคราะห์ บวงสรวง น้อมให้ หรือส่วย มี ๕ อย่าง คือ (๑)ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ (๒)อติถิพลี ต้อนรับแขก (๓)ปุพเพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย (๔)ราชพลี ถวายเป็นของหลวงมี เสียภาษีอากร เป็นต้น (๕)เทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา (องฺ. จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๖๑/๓๕๓)

ปุพพวิชชนะ, หมู่บ้าน : ชื่อหมู่บ้านหนึ่งในแคว้นวัชชี ณ หมู่บ้านแห่งนี้ พระฉันนภิกษุอยู่อาศัยและใช้ศัสตราบาดคอตนเอง อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ฉันนภิกษุอาพาธ ทนต่อทุกขเวทนาไม่ได้จึงนำศัสตรามาทำลายชีวิตคือตัดก้านคอ ต่อมา มรณภัย ก็มาถึงท่าน ในขณะนั้น คตินิมิต ย่อมปรากฏ ท่านรู้ว่าตนเป็นปุถุชน มีจิตสลดเริ่มตั้งวิปัสสนา กำหนดสังขารเป็นอารมณ์ บรรลุพระอรหัต เป็น พระอรหันตสมสีสี ปรินิพพานแล้ว ดังคำในฉันนสูตรที่พระสารีบุตรเถระกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีหมู่บ้านชาววัชชีชื่อปุพพ วิชชนะ ในหมู่บ้านนั้นตระกูลที่เป็นมิตร ตระกูลที่เป็นสหาย เป็นตระกูลที่ท่านฉันนะเข้าไปอาศัยก็มีอยู่ (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๔,สํ.สฬา.อ.(บาลี) ๒/๘๗/๒๐-๒๒)

ปุพพวิเทหทวีป : ทวีปใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออกของเขาพระสุเมรุ เป็นทวีป ๑ ใน ๔ ทวีป ได้แก่ อุตตรกุรุทวีป บุพพวิเทหทวีป ชมพูทวีป และอมรโคยานทวีป,ในอาฏานาฏิยสูตร ที่ ท้าวเวสวัณมหาราช กล่าวไว้ว่า ทวีปใหญ่ทางทิศตะวันออกไว้ว่า พระสุริยะ คือพระอาทิตย์ มีมณฑลใหญ่ ขึ้นทางทิศใด เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นกลางคืนก็หายไปและเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นเรียกกันว่ากลางวัน ในที่ที่พระอาทิตย์ขึ้นนั้นมีห้วงน้ำลึกคือ มหาสมุทรที่เต็มด้วยน้ำชนทั้งหลายรู้จักห้วงน้ำนั้นว่าสมุทรที่เต็มด้วยน้ำ คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศตะวันออกจากภูเขาสิเนรุ

SAMPLE

นี้ไป ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่ ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าธตรฐ ทรงเป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ มีคนธรรพ์แวดล้อม ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง ้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า 'แม้โอรสของท้าวธตรฐจะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน คือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก' ท้าวธตรฐและพระโอรสเหล่านั้น เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากครามครั่นคร้ามแต่ที่ไกล ข้าแต่พระผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์ ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด แม้มนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวาทพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ได้สดับเรื่องนี้มาเนือง ๆฉะนั้นจึงกราบทูลเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมนุษย์ว่า 'พวกท่าน ถวายอภิวาทพระชินโคดมหรือ' พวกอมนุษย์ตอบว่า 'พวกเราถวายอภิวาทพระชินโคดม' ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขอถวายอภิวาทพระพุทธโคดม ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๗/๒๒๐,ม.ม.(ไทย) ๑๒/๕๑๓/๕๕๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๖๙,๒๖/๑๒๑๑/๕๓๗,๒๘/๑๔๑๙/๔๐๔,๓๒/๑๓๖/๖๗๒,๓๒/๑๘๖/๓๒)

ปุพพสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขณะที่เราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดว่า เวทนามีเท่าไร ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณ โทษและเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา เรานั้นได้คิดต่อไปว่า เวทนามี ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา เพราะผัสสะเกิดเวทนาจึงเกิด ตัณหาเป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนา เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความ ดับแห่งเวทนา สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยเวทนาเกิดขึ้น นี้เป็นคุณแห่งเวทนา สภาพที่เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งเวทนา ธรรมเป็นเครื่องกำจัดและละฉันทราคะในเวทนา นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๒/๓๐๕)

ปุพพสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อครั้งก่อนตรัสรู้ เราดำริถึงเหตุปัจจัยและผลแห่งการเจริญอิทธิบาท ๔ ซึ่งก่อให้เกิดอิทธิคือผลสำเร็จหลายประการ คือ (๑) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ต่าง

ๆ (๒) ทิพพโสต หูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตผู้อื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกรู้ชาติก่อนได้ (๕) จุตูปปาตญาณ เห็นจุติและอุบัติของสัตว์ได้ หรือเรียกว่าทิพพจักษุ(ตาทิพย์) (๖) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๓/๓๙๑)

ปุพพังคมนิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปุพพังคมนิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านพร้อมด้วยเพื่อน ๆ ๘๔,๐๐๐ คน ออกบวชด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า(พระนามว่าสิทธัตถะ)และพระอรหันต์ทั้งหลาย เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๔๕๐)

ปุพพังคมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แสงอรุณเป็นเบื้องต้น เป็นบุพนิมิตแห่งอาทิตย์อุทัย ฉันใด สัมมาทิฏฐิก็เป็นเบื้องต้น เป็นบุพนิมิตแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ฉันนั้น แล้วตรัสว่า ผู้มีสัมมาทิฏฐิย่อมมีสัมมาสังกัปปะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมมีสัมมาวาจา ผู้มีสัมมาวาจาย่อมมีสัมมากัมมันตะ ผู้มีสัมมากัมมันตะย่อมมีสัมมาอาชีวะ ผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมมีสัมมาวายามะ ผู้มีสัมมาวายามะย่อมมีสัมมาสติ ผู้มีสัมมาสติย่อมมีสัมมาสมาธิ ผู้มีสัมมาสมาธิย่อมมีสัมมาญาณะ ผู้มีสัมมาญาณะย่อมมีสัมมาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒๑/๒๗๕)

ปุพพันตกัปปิกวาทะ : วาทะที่กำหนดขันธ์ส่วนอดีต หมายถึงความเห็นกำหนดขันธ์ส่วนอดีต มี ๑๘ อย่าง (๑) ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑ ชาติ จนถึงหลายแสนชาติ (๒) ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑ กัปจนถึง ๑๐ กัป (๓)ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑๐ กัปจนถึง ๔๐ กัป (๔) ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง เพราะคิดคาดคะเนเอาด้วยเหตุผลทั้ง ๔ ลัทธิแรกนี้เรียกว่า สัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง) (๕) ลัทธิที่ถือว่า พระพรหมเที่ยง แต่พวกที่พระพรหมสร้างขึ้นมา ไม่เที่ยง (๖)ลัทธิที่ถือว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง แต่พวกขิฑฑาปโทสิกา (พวกที่ต้องจุติเพราะชอบเล่นสนุก) ไม่เที่ยง (๗) ลัทธิที่ถือว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง แต่พวกมโนปโทสิกา (พวกที่ต้องจุติเพราะคิดร้ายกันและกัน) ไม่เที่ยง (๘)ลัทธิที่ถือเอาตามที่คิดคาดคะเนด้วยเหตุผลว่าอัตตาฝ่ายจิตเที่ยง แต่อัตตาฝ่ายกายไม่เที่ยง

ตั้งแต่ลัทธิที่ ๕ - ๘ เรียกว่า เอกัจจสัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า บางอย่างเที่ยง)

(๙)ลัทธิที่ถือว่า โลกมีที่สุด (มีขอบเขตกำหนดได้) (๑๐)ลัทธิที่ถือว่า โลกไม่มีที่สุด (๑๑) ลัทธิที่ถือว่า โลกมีที่สุดเฉพาะด้านบนกับด้านล่าง ส่วนด้านกว้างหรือ

ด้านขวางไม่มีที่สุด (๑๒)ลัทธิที่ถือเอาตามที่คิดคาดคะเนด้วยเหตุผล ว่าโลกมีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่

ตั้งแต่ลัทธิที่ ๙-๑๒ เรียกว่า อันตานันติกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด)

(๑๓) ลัทธิที่ปฏิเสธว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มิใช่ จะว่ามิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่ เพราะเกรงว่าจะพูดเท็จ (๑๔) ลัทธิที่ปฏิเสธตามแบบลัทธิที่ ๑๓ เพราะเกรงว่า จะยึดถือผิด ๆ (๑๕)ลัทธิที่ปฏิเสธตามแบบลัทธิที่ ๑๓ เพราะเกรงว่า จะถูกผู้รู้ซักถาม (๑๖) ลัทธิที่ปฏิเสธตามแบบลัทธิที่ ๑๓ และไม่ยอมรับหรือยืนยันอะไรเลย เพราะไม่รู้จริง

ตั้งแต่ลัทธิที่ ๑๓-๑๖ เรียกว่า อมราวิกเขปวาทะ (ลัทธิที่พูดหลบเลี่ยง ไม่แน่นอนตายตัว)

(๑๗)ลัทธิที่ถือว่า สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุปัจจัย เพราะเคยเกิด เป็นอสัญญีสัตว์ (พรหมพวกหนึ่งที่มีแต่รูป ไม่มีสัญญา) (๑๘) ลัทธิที่ถือเอาตามที่คิดคาดคะเนด้วยเหตุผลว่าสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุปัจจัย

ตั้งแต่ลัทธิที่ ๑๗-๑๘ เรียกว่า อธิจจสมุปปันนวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นเอง ไม่มีเหตุปัจจัย) (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘/๑๑,๗๑/๒๙)

ปุพพันตานุทิฏฐิ :ความเห็นขันธ์ส่วนอดีต เป็นข้อที่๘ ในทิฏฐิ ๑๖ คือ (๑)อัสสาททิฏฐิ (ความเห็นที่เนื่องด้วยคุณ) (๒) อัตตานุทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นอัตตา)(๓) มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด) (๔) สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นอัตตาของตน) (๕) สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง) อันมีสักกายะเป็นวัตถุ (๖) อุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ) อันมีสักกายะเป็นวัตถุ (๗) อันตัคคาหิกทิฏฐิ (ความเห็นอันถือเอาที่สุด) (๘) ปุพพันตานุทิฏฐิ(ความเห็นขันธ์ส่วนอดีต) (๙) อปรันตานุทิฏฐิ (ความเห็นขันธ์ส่วนอนาคต) (๑๐) สัญโญชนิกาทิฏฐิ (ความเห็นเป็นเครื่องผูกสัตว์) (๑๑) มานวินิพันธาทิฏฐิ (ความเห็นอันกางกั้นด้วยมานะ) ว่า “เป็นเรา” (๑๒) มานวินิพันธาทิฏฐิ(ความเห็นอันกางกั้นด้วยมานะ)ว่า“ของเรา”(๑๓) อัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ (ความเห็นอันสัมปยุตด้วยอัตตวาทะ) (๑๔) โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ (ความเห็นอันสัมปยุตด้วยโลกวาทะ) (๑๕) ภวทิฏฐิ (ความเห็นว่าอัตตาและโลกมีอยู่) (๑๖) วิภวทิฏฐิ (ความเห็นว่าอัตตาและโลกไม่มีอยู่),ในปุพพันตานุทิฏฐินิทเทส ได้แสดงปุพพันตานุทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ๑๘ อย่างคือ (๑) สัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าอัตตาและโลกเที่ยง) มี ๔ ลัทธิ (๒) เอกัจจสัสสติกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าบางอย่างเที่ยง) มี ๔ ลัทธิ (๓) อันตานันติกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าโลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด) มี ๔ลัทธิ (๔) อมราวิกเขปิกวาทะ (ลัทธิที่พูดหลบเลี่ยงไม่แน่นอนตายตัว) มี ๔ ลัทธิ (๕) อธิจจสมุป

ปันนิกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าอัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย) มี ๒ ลัทธิ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๖/๑๙๔, ๑๔๑/๒๒๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๙/๕๖๓)

ปุพพัณหสูตร : พระสูตรว่าด้วยเวลาเช้าเป็นฤกษ์ดีเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์เหล่าใดประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ในเวลาเช้า เวลาเช้าก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติกายสุจริตเป็นต้นในเวลาเที่ยง เวลาเที่ยงก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติกายสุจริตเป็นต้น ในเวลาเย็น เวลาเย็นก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๖/๓๙๙)

ปุพพาราม : วัดที่นางวิสาขาสร้างถวายพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ที่กรุงสาวัตถี พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดนี้ รวมทั้งสิ้น ๖ พรรษา (ในช่วงที่๒๑-๔๔ ซึ่งประทับสลับไปมาระหว่างวัดพระเชตวันกับวัดบุพพารามนี้),ในอรรถกถาอธิบายไว้ว่า นางวิสาขาได้อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์อย่างมากมายและได้ขายเครื่องประดับเรียกชื่อว่า มหาลดาปสาธน์ ซึ่งมีค่าสูงยิ่ง อันประจำตัวมาตั้งแต่แต่งงาน นำเงินจำนวน ๒๗ โกฏิมาสร้างวัดถวายแด่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์คือ วัดบุพพาราม มิคารมาตุปราสาท ณ พระนครสาวัตถี (วิ.จู.(ไทย) ๗/๗/๓๘๓/๒๗๘), บุพพาราม ก็เขียน ; ดูวิสาขา

ปุพพันตานุทิฏฐินิทเทส :แสดงปุพพันตานุทิฏฐิ อธิบายอุทเทสที่ ๘ คือ ปุพพันตานุทิฏฐิโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา แต่ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้เพียงสั้น ๆ ว่า ปุพพันตานุทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๑๘ ประการ หมายถึงลัทธิ ๑๘ ซึ่งแบ่งย่อยมาจากวาทะ ๕ คือ (๑) สัสสตวาทะ แบ่งย่อยเป็น ๔ ลัทธิ (๒) เอกัจจสัสสติกวาทะ แบ่งย่อยเป็น ๔ ลัทธิ (๓) อันตานันติกวาทะ แบ่งย่อยเป็น ๔ ลัทธิ (๔) อมราวิกเขปิกวาทะ แบ่งย่อยเป็น ๔ ลัทธิ (๕) อธิจจสมุปปันนิกวาทะ แบ่งย่อยเป็น ๒ ลัทธิ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๑/๒๒๐), ดูคำแนะนำพรหมชาลสูตร ในบทนำของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๙

ปุพพารามสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พระขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลได้หรือไม่ แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า พยากรณ์ได้ เพราะเจริญปัญญินทรีย์ ในอินทรีย์ ๕ ซึ่งมีสัทธินทรีย์เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๕/๓๒๗)

ปุพพารามสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พระขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลได้หรือไม่ แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า พยากรณ์ได้ เพราะเจริญสมาธินทรีย์

SAMPLE

และปัญญินทรีย์ ในอินทรีย์ ๕ ซึ่งมีสัทธินทรีย์เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๖/๓๒๘)

ปุพพารามสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พระขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลได้หรือไม่ แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า พยากรณ์ได้ เพราะเจริญวิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์ ในอินทรีย์ ๕ ซึ่งมีสัทธินทรีย์เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๗/๓๒๙)

ปุพพารามสูตร (จตุตถ) :พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่บุพพาราม (สูตรที่ ๔) พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พระขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลได้หรือไม่ แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า พยากรณ์ได้ เพราะเจริญสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๘/๓๓๐)

ปุพเพกตปุญญตา : ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ในก่อน, ทำความดีให้พร้อมไว้ก่อนแล้ว (ข้อ ๔ ในจักร ๔) คือ (๑) ปฏิรูปเทสวาสะ(การอยู่ในถิ่นที่ดี) (๒) สัปปุริสสังเสวะ(การคบหาสัตบุรุษ) (๓) อัตตสัมมาปณิธิ (การตั้งตนไว้ชอบ) (๔)ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ในก่อนแล้ว)(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๕),ในจักกสูตร ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐),เป็นมงคลข้อ ๕ ในมงคล ๓๘ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๔/๗)

ปุพเพนิวาส : ขันธ์ที่เคยอาศัยอยู่ในก่อน,ภพก่อน,ชาติก่อน,หมายถึงการสืบต่อของขันธ์ที่เป็นอยู่ในชาติก่อน ดังคำในมหาปทานสูตรที่ภิกษุหลายรูปกลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันอาหารเสร็จแล้วนั่งประชุมกันที่หอนั่งใกล้กเรริมณฑป สนทนาธรรมอันเกี่ยวกับปุพเพนิวาสว่าปุพเพนิวาสมีได้เพราะเหตุอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคตรัสให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ภิกษุทั้งหลาย นับจากกัปนี้ถอยหลังไป ๙๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑/๑,๑๐/๒-๔/๒,๑๐/๓/๒,๑๐/๑๕/๑๐),ในสังคีติสูตร กล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๑ ในสัจฉกรณียธรรม (ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง) ๔ อันได้แก่ (๑) ปุพเพนิวาส ควรทำให้แจ้งด้วยสติ (๒) การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ควรทำให้แจ้งด้วยจักษุ (๓) วิโมกข์ ๘ ควรทำให้แจ้งด้วยกาย (๔) ความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑) ; บุพเพนิวาส ก็เขียน ดู บุพเพนิวาสานุสสติญาณ

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปุพเพนิวาส หมายถึงชีวิตในชาติก่อน คือการสืบต่อของขันธ์ที่เคยเป็นอยู่ในชาติก่อนอาจ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง (ที.ม.อ.(บาลี) ๑/๑)

SAMPLE

ปุพเพนิวาสสูตร :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้ระลึกชาติก่อนได้ ภิกษุทั้งหลายถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านบำเพ็ญธรรมอะไรจึงทำให้ระลึกชาติก่อนได้ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๒๐/๔๔๖)

ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้, ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้, ความรู้เป็นเครื่องระลึกได้ถึงปุพเพนิวาส คือขันธ์ที่เคยอาศัยอยู่ในก่อน, ระลึกชาติได้ ดังคำในมหาวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง (ข้อ ๑ ในญาณ ๓ หรือวิชชา ๓, ข้อ ๔ ในอภิญญา ๖, ข้อ ๖ ในวิชชา ๘, ข้อ ๘ ในทศพลญาณ),ใช้เขียนเต็มอย่างรูปเดิมในภาษาบาลีเป็นปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๒/๖,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๓๘๐/๓๔๓)

ปุพเพนิวาสญาณ : ความรู้ขันธ์ที่เคยอาศัยอยู่ในก่อน ดังคำในอัคคิสูตรและเทวหิตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่ามุนีผู้บรรลุอภิญญาคือรู้ปุพเพนิวาสญาณอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุความสิ้นชาติ แล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๔,๑๕/๑๙๙/๒๘๘),ในติกัณณสูตร และชานุสโสณิสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลใดรู้แจ้งปุพเพนิวาสญาณ เห็นทั้งสวรรค์และอบายบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นความเกิด เป็นมุนี อยู่จบพรหมจรรย์เพราะรู้ยิ่งเป็นพราหมณ์ผู้ได้วิชชา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๙/๒๒๘,๒๐/๖๐/๒๓๑)

คำนี้ มีกล่าวไว้หลายแห่ง เช่น ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๙/๔๗๖,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๑๙/๖๓๙,๒๖/๙๙๖/๕๐๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๘/๓๘๒)

ปุเรสมณะ : พระนำหน้า,ภิกษุที่เดินทางไปล่วงหน้า จัดธรรมเนียมปฏิบัติ เช่น จัดเตรียมอาสนะ ดังที่พระจุลลกาลไปปูลาดอาสนะที่บ้านงาน เป็นศัพท์คู่กับปัจฉาสมณะพระตามหลัง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๖๗๖/๑๕๙),ในปาริวาสิกขันธกะ กล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้อยู่ปริวาสกรรมไม่ควรมีพระปุเรสมณะ ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ปริวาสพึงประพฤติโดยชอบการประพฤติโดยชอบในเรื่องนั้นดังนี้ ภิกษุผู้อยู่ปริวาสฯลฯ ไม่พึงมีปกตัตตภิกษุเป็นปุเรสมณะ หรือเป็นปัจฉาสมณะเข้าตระกูล(วิ.จู.(ไทย) ๖/๗๖/๑๕๙)

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณนิทเทส : แสดงปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๕๓ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้ ท่านพระสารีบุตรอธิบายปุพเพนิวาสานุสสติญาณไว้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัย นี้เจริญอิทธิบาท ๔ อบรมข่มจิต ทำจิตให้อ่อน ควรแก่การงาน รู้ปฏิจจสมุปปาทธรรม (ธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น)

SAMPLE

น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติ-ญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ ตั้งแต่ ๑ ชาติ ถึง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ เป็นต้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๕/๑๖๓)

ปุพเพวสัมโพธสูตร : พระสูตรว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ก่อนตรัสรู้ เราเป็นพระโพธิสัตว์ได้มีความคิดว่า อะไรเป็นคุณ เป็นโทษ และเป็นเครื่องสลัดออกไปจากโลก ได้มีความคิดว่า สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยโลกเกิดขึ้นนี้เป็นคุณในโลก เป็นสภาพที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา เป็นโทษ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ และละ ฉันทราคะ เป็นเครื่องสลัดออกไปจากโลก ตราบใด เรายังไม่รู้คุณของโลกโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกไปจากโลก โดยความเป็นเครื่องสลัดออกไป ตราบนั้นเราจึงยังไม่ปฏิญญาตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก แต่เมื่อเรารู้คุณของโลกโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกไปจากโลก โดยความเป็นเครื่องสลัดออกแล้ว จึงกล้าปฏิญญาตนเช่นนั้น และญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้ เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๔/๓๔๘)

ปุพเพสัมโพธสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในขณะที่เราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้มีความคิดว่า อะไรเป็นคุณ เป็นโทษ เป็นเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ เมื่อได้รู้ว่า สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยอายตนะภายใน ๖ เกิดขึ้น นี้เป็นคุณ สภาพที่อายตนะภายใน ๖ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษ ธรรมสำหรับกำจัดและสำหรับละฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ)ในอายตนะภายใน ๖ นี้เป็นธรรมเครื่องสลัดออกและในขณะที่ยังไม่รู้คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกตามความเป็นจริง ย่อมไม่กล้ายืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แต่เมื่อรู้ตามความเป็นจริงแล้ว จึงกล้ายืนยันและญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓/๑๑)

ปุพเพสัมโพธสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในขณะที่เราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดว่า อะไรเป็นคุณ เป็นโทษและเป็นธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ เมื่อได้รู้ว่า สภาพที่สุขโสมนัสอาศัย

อายตนะภายนอก ๖ เกิดขึ้นเนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งปฐมปุพเพสัมโพธสูตร (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๔/๑๒)

ปุพเพสัมโพธสูตร : พระสูตรว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ก่อนตรัสรู้เราได้ดำริถึงคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ แล้วได้ทราบว่าสุขและโสมนัสเป็นคุณของธาตุ ๔ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และความแปรผันไปเป็นโทษของธาตุ ๔ การกำจัดฉันทราคะในธาตุ ๔ เป็นเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ เมื่อทราบแล้วจึงกล้ายืนยันการตรัสรู้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๕/๒๐๖)

ปุ่ม : ปม, ของที่นูนขึ้นจากพื้นเดิม เช่นปุ่มฆ้อง ในที่นี้เน้นปุ่มที่เป็นพัฒนาการของชีวิต ดังในอินทกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปนี้เป็นกลละ ก่อนจากกลละเกิดเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเกิดเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสิเกิดเป็นฆนะ (เป็นก้อน) จากฆนะเกิดเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม ต่อจากนั้น ผมขนและเล็บ จึงเกิดขึ้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗)

ปุยนุ่น : ใยสีขาวภายในนุ่น ลักษณะอ่อนนุ่ม เป็นข้ออุปมาเปรียบเทียบร่างกายของนางแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ ดังคำในพาลปณฑิตสูตรว่า กายของนางแก้วนั้นมีสัมผัสอ่อนนุ่มดุจปุยนุ่นหรือปุยฝ้าย มีร่างกายอบอุ่นในฤดูหนาว เย็นในฤดูร้อน มีกลิ่น จันทน์หอมฟุ้งออกจากกาย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๐๕ฉ,ในมารธีตุสูตร กล่าวไว้ว่า พระศาสดาได้ขับไล่นางตัณหา นางอรดี และนางราคา ผู้มีรูปน่าทัศนายิ่ง ซึ่งได้มาในที่นั้นให้หนีไปดุจลมพัดปุยนุ่น ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๑๕), ในอินทขีลสูตร กล่าวถึงเปรียบเหมือนปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายเป็นของเบา มักลอยไปตามลม เช่นเดียวกับผู้ไม่รู้อริยสัจ ๔ ก็จะลอยไปตามกระแสของผู้อื่น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๙/๖๑๙)

ปุยฝ้าย : ใยสีขาวภายในฝ้าย ลักษณะอ่อนนุ่ม เป็นการเปรียบเทียบร่างกายของนางแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิว่ามีลักษณะอ่อนนุ่มดุจปุยฝ้าย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๐๕),ในอโยคุฬสูตร กล่าวถึงสุขสัญญาและลหุสัญญาว่าเบาคล้ายปุยฝ้ายไว้ว่า ปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายซึ่งเบาถูกลมพัดก็ลอยจากพื้นดินขึ้นสู่อากาศโดยไม่ยากเลย แม้ฉันใด สมัยใดตถาคตตั้งกายไว้ในจิตหรือตั้งจิตไว้ในกาย ก้าวลงสู่สุขสัญญาและลหุสัญญาในกายอยู่ สมัยนั้นกายของตถาคตย่อมลอยจากพื้นดินขึ้นสู่อากาศได้โดยไม่ยากเลย(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๔/๔๑๔)(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๙/๖๑๙)

ปุรัตถิม, ชนบท : ชนบทด้านทิศตะวันออกของอินเดีย ดังคำในสัตตสติกขันธกะกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติในปุรัตถิมชนบท ภิกษุทั้งหลายชาว

ปราจีนเป็นฝ่ายธรรมวาที ภิกษุทั้งหลายชาวเมืองปาเฐยยะเป็นฝ่ายอธรรมวาที (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๔/๔๐๘) ; พึงดูเทียบในจัมมขันธกะ เรื่องกำหนดเขตปัจจันตชนบทและมัชฌิมชนบท (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๙/๓๘)

ปุราณจีวร : จีวรเก่า หมายถึงผ้าที่นุ่งแล้วแม้เพียง ๑ ครั้ง ผ้าที่ห่มแล้วแม้เพียง ๑ ครั้ง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๓/๒๖,๒๐๕/๒๘)

ปุราณชฎิล : พระผู้เป็นชฎิลมาก่อน หมายถึงพระเถระสามพี่น้อง พร้อมด้วยบริวาร คืออุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ คยากัสสปะ ซึ่งเคยเป็นชฎิลมาก่อน ดังคำใน กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงฝึกอินทรีย์แล้ว พันขาดจากสรรพกิเลส มีวรรณะเปล่งปลั่งดั่งแท่งทอง เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์ พร้อมทั้งพระขีณาสพ ผู้เป็นปุราณชฎิล ผู้มีอินทรีย์อันอบรมแล้ว พันเด็ดขาดจากสรรพกิเลส (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๙/๕๓๖)

ปุราณะ, ช่างไม้ : ชื่อช่างไม้นามว่าปุราณะ เป็นช่างหลวงของพระเจ้าปเสนทิโกศล ทำงานร่วมกันกับช่างไม้ชื่ออิสิทันตะ เคารพผู้มีพระภาคอย่างยิ่ง เวลาจะนอนรู้ว่าพระผู้มีพระภาคอยู่ทิศไหน ก็หันศีรษะไปทางทิศนั้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๓/๔๕๗), ในถปติสูตร กล่าวไว้ว่า ช่างไม้ปุราณะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ หมู่บ้านส่วยชื่อสาธุกะ ดังคำว่า ช่างไม้ชื่ออิสิทัตตะและปุราณะถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร,เขาเป็นอริยสาวกชั้นสกิคามี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๒/๔๙๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๔/๕๐๓)

ปุราณะ, บิดามิคสาลา : ชายผู้เป็นบิดาของมิคสาลาอุบาสิกา ชาวกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ซึ่งก็คือช่างไม้ปุราณะนั่นเอง ดังคำในมิคสาลาสูตรที่นางมิคศาลาอุบาสิกา กล่าวไว้ว่า บิดาของดิฉันชื่อปุราณะ เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล งดเว้นจากเมถุนซึ่งเป็นธรรมของชาวบ้านท่านถึงแก่กรรมแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่าเป็นสกทาคามีบุคคลเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต เพื่อนรักของบิดาดิฉันชื่อว่าอิสิทัตตะถึงไม่ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ถือสทารสันโดษ แม้เขาถึงแก่กรรมแล้ว พระผู้มีพระภาคก็ทรงพยากรณ์ว่าเป็นสกทาคามีบุคคลเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต,ต่อมาพระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายแก่พระอานนท์ว่า บุรุษชื่อว่าปุราณะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลเช่นใด บุรุษชื่อว่าอิสิทัตตะก็เป็นผู้ประกอบด้วยศีลเช่นนั้น บุรุษชื่อว่าปุราณะจะได้รู้แม้คติของบุรุษชื่อว่าอิสิทัตตะในโลกนี้ก็หามิได้ บุรุษชื่อว่าอิสิทัตตะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาเช่นใดบุรุษชื่อว่าปุราณะก็เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาเช่นนั้น บุรุษชื่อว่าอิสิทัตตะจะได้รู้แม้คติของบุรุษชื่อว่าปุราณะในโลกนี้ก็หามิได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๔/๕๐๓,๕๐๗)

SAMPLE

ปุราณะ, บุคคล :บุคคลชื่อปุราณะ เป็นบิดาของมิคสาลาอุบาสิกา เป็นชาวกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล มีเพื่อนชื่อว่าอิสิทัตตะ เป็นพระอริยบุคคลชั้นสกิทาคามี แต่มีลักษณะเด่นแตกต่างกัน คือบุรุษชื่อว่าปุราณะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลเช่นใด บุรุษชื่อว่าอิสิทัตตะก็เป็นผู้ประกอบด้วยศีลเช่นนั้น บุรุษชื่อว่าปุราณะจะได้รู้แม้คติของบุรุษชื่อว่าอิสิทัตตะในโลกนี้ก็หามิได้ บุรุษชื่อว่าอิสิทัตตะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาเช่นใด บุรุษชื่อว่าปุราณะก็เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาเช่นนั้น บุรุษชื่อว่าอิสิทัตตะจะได้รู้แม้คติของบุรุษชื่อว่าปุราณะในโลกนี้ก็หามิได้ อานนท์ บุคคลทั้ง ๒ นี้แล เป็นผู้ต่ำกว่ากันด้วยองค์คุณคนละอย่าง (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๕/๑๖๔)

ปุราณะ, ภิกษุ :พระเถระอีกองค์หนึ่ง ที่ไม่ได้ร่วมสังคายนาครั้งที่ ๑ แม้เหล่าภิกษุจะแจ้งว่าพระมหาเถระสังคายนาแล้ว ในจูฬวารรคกล่าวไว้ว่า ท่านพระปุราณะเที่ยวจาริกอยู่ในทักขิณาคิรีชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ครั้นเมื่อภิกษุผู้เถระทั้งหลายสังคายนาพระธรรมและวินัยเสร็จแล้ว เข้าไปหาภิกษุผู้เถระทั้งหลาย ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ แล้วได้นั่งสนทนาอย่างบันเทิงใจกับภิกษุผู้เถระ ณ ที่สมควร ท่านพระปุราณะพักอยู่ที่ทักขิณาคิรีชนบทตามอัยธาศัย เมื่อทราบว่าพระมหาเถระสังคายนาแล้ว ก็กล่าวไว้ว่า ท่านทั้งหลาย ภิกษุผู้เถระทั้งหลายสังคายนาพระธรรมและวินัยดีแล้ว แต่ผมจะทรงจำไว้ตามที่ได้ยินเฉพาะพระพักตร์ ตามที่ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค(วิ.จู.(ไทย)๗/๗/๔๔๔/๓๘๕,๗/๔๔๔/๓๘๖,๗/๔๔๕/๓๙๑)

ปุราเภทสูตร : พระสูตรว่าด้วยก่อนการดับขันธปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคทรงตอบพระพุทธเนรมิตถึงคุณสมบัติของผู้สงบที่ชื่อว่าต้องมีอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญาว่า ต้องละ ตัณหา เป็นมุนีผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่โอ้อวด พูดด้วยปัญญา ไม่ตระหนี่ ปราศจากตัณหาในภพ(สัสสตทิฏฐิ) และวิภพ(อุจเฉททิฏฐิ) ละกิเลสทั้งหลายได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๕๕/๗๐๕, ดู ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๘๖๓/๓๙๐)

ปุริสคติสูตร : พระสูตรว่าด้วยคติของบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า คติ(โสดาปัตติมรรค) ของบุรุษ ๗ คือ ภิกษุปฏิบัติด้วยคิดอย่างนี้ว่า ถ้ากรรม(ที่ทำให้เกิดในอัตภาพอดีตชาติ) ไม่มีแล้ว อัตภาพของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรม(ที่ทำให้เกิดในอัตภาพต่อไป) จักไม่มี อัตภาพของเราก็จักไม่มี เราย่อมละขันธ์ ๕ ที่มีอยู่และมีแล้วจึงได้อุเบกขา ไม่ติดใจในขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีตและอนาคต เห็นทาง (คือนิพพาน) ด้วยปัญญาอันชอบ เธอยังมิได้ทำให้แจ้งทางนั้น โดยประการทั้งปวง ยังมิได้ละภวราคานุสัย โดยประการทั้งปวง คือ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป จึงเป็น (๑) อันตราปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกแล้วดับไป (๒) อันตราปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อ

ช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกแล้วดับไป (๓) อันตราปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกตกลงไม่ถึงพื้นแล้วดับไป (๔) อุปหัจจปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกตกลงถึงพื้นแล้วดับไป (๕) อสังขารปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกแล้วตกลงที่กองหญ้าหรือกองไม้เล็ก ๆ ทำให้เกิดไฟบ้าง ทำให้เกิดควันบ้าง ไหม้กองหญ้าหรือกองไม้เล็ก ๆ นั้นให้หมดไปแล้ว จึงดับไปเพราะหมดเชื้อ (๖) สสังขารปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกแล้ว ตกลงที่กองหญ้าหรือกองไม้เขื่อง ๆ ทำให้เกิดไฟบ้าง ทำให้เกิดควันบ้าง ไหม้กองหญ้า หรือกองไม้เขื่อง ๆ นั้นให้หมดไปแล้ว จึงดับไปเพราะหมดเชื้อ และ (๗) อุทธังโสตอกนิฏฐคามี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกแล้วตกลงที่กองหญ้าหรือกองไม้ใหญ่ ทำให้เกิดไฟบ้าง ทำให้เกิดควันบ้าง ไหม้กองหญ้าหรือกองไม้นั้นให้หมดไปแล้ว ไหม้กอไม้บ้าง ไหม้ป่าไม้บ้าง ครั้นแล้วจึงลามมาถึงยอดหญ้าสด ปลายทาง ยอดภูเขา ริมน้ำ หรือภูมิภาคที่น่ารื่นรมย์ แล้วจึงดับไปเพราะหมดเชื้อ แล้วตรัสอีกว่า อนุปาทาปรินิพพาน คือ ภิกษุผู้ทำให้แจ้งทางที่สงบนั้นโดยประการทั้งปวง ละมานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัย โดยประการทั้งปวงได้ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๕/๙๙)

ปุริสกถา : เรื่องบุรุษ เป็นเรื่องลำดับที่ ๒๐ ในดิรัจฉานกถาต่าง ๆ จำนวน ๒๘ เรื่อง ที่ภิกษุไม่ควรสนทนา เพราะหากสนทนากัน ชาวบ้านจะตำหนิ ดังที่ตำหนิพระภิกษุฉัพพัคคีย์ที่สนทนากันเกี่ยวกับดิรัจฉานกถาต่างๆ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐)

ปุริสภาวะ : ความเป็นบุรุษ หมายถึงภาวะอันให้ปรากฏมีลักษณะอาการต่างๆ ที่แสดงถึงความเป็นเพศชาย ; คู่กับ อิตถีภาวะ ; ดู อุปาทายรูป (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๒/๓๐๓),ในปฏิสัมภิทามรรค สุตมยญาณนิทเทส กล่าวถึง อิตถินทรีย์ (อินทรีย์คือ อิตถีภาวะ) ปุริสินทรีย์ (อินทรีย์คือปุริสภาวะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒)

ปุริสคติสูตร : พระสูตรว่าด้วยคติของบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า คติ(โสดาปัตติมรรค) ของบุรุษ ๗ คือ ภิกษุปฏิบัติด้วยคิดอย่างนี้ว่า ถ้ากรรม(ที่ทำให้เกิดในอัตภาพอดีตชาติ) ไม่มีแล้ว อัตภาพของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรม(ที่ทำให้เกิดในอัตภาพต่อไป) จักไม่มี อัตภาพของเราก็จักไม่มี เราย่อมละขันธ์ ๕ ที่มีอยู่และมีแล้วจึงได้อุเบกขา ไม่ติดใจในขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีตและอนาคต เห็นทาง (คือ

SAMPLE

นิพพาน) ด้วยปัญญาอันชอบ เธอยังมิได้ทำให้แจ้งทางนั้น โดยประการทั้งปวง ยังมิได้ละภวราคานุสัย โดยประการทั้งปวง คือ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป จึงเป็น (๑) อันตราปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกแล้วดับไป (๒) อันตราปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกแล้วดับไป (๓) อันตราปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกตกลงไม่ถึงพื้นแล้วดับไป (๔) อุปหัจจปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกตกลงถึงพื้นแล้วดับไป (๕) อสังขารปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกแล้วตกลงที่กองหญ้าหรือกองไม้เล็ก ๆ ทำให้เกิดไฟบ้าง ทำให้เกิดควันบ้าง ไหม้กองหญ้าหรือกองไม้เล็ก ๆ นั้นให้หมดไปแล้ว จึงดับไปเพราะหมดเชื้อ (๖) สสังขารปรินิพพายี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกแล้ว ตกลงที่กองหญ้าหรือกองไม้เขื่อง ๆ ทำให้เกิดไฟบ้าง ทำให้เกิดควันบ้าง ไหม้กองหญ้า หรือกองไม้เขื่อง ๆ นั้นให้หมดไปแล้ว จึงดับไปเพราะหมดเชื้อ และ (๗) อุทธังโสตอกนิฏฐคามี เปรียบเหมือนเมื่อช่างตีแผ่นเหล็กที่ถูกเผาตลอดวัน สะเก็ดร่อนกระเด็นออกแล้วตกลงที่กองหญ้าหรือกองไม้ใหญ่ ทำให้เกิดไฟบ้าง ทำให้เกิดควันบ้าง ไหม้กองหญ้าหรือกองไม้นั้นให้หมดไปแล้ว ไหม้กอไม้บ้าง ไหม้ป่าไม้บ้าง ครั้นแล้วจึงลามมาถึงยอดหญ้าสด ปลายทาง ยอดภูเขา ริมน้ำ หรือภูมิภาคที่น่ารื่นรมย์ แล้วจึงดับไปเพราะหมดเชื้อ แล้วตรัสอีกว่า อนุปาทาปรินิพพาน คือ ภิกษุผู้ทำให้แจ้งทางที่สงบนั้นโดยประการทั้งปวง ละมานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัย โดยประการทั้งปวงได้ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๕/๙๙)

ปุริสภูมิ : ภูมิแห่งชาย หมายถึงพัฒนาการแต่ละคน มี ๘ อย่าง คือ ระยะไร้เดียงสา ระยะรู้เดียงสา ระยะตั้งไข่ ระยะเดินตรง ระยะศึกษา ระยะสงบ ระยะมีความรอบรู้ ระยะแก่หง่อม ซึ่งทั้ง ๘ อย่าง เป็นคำที่ครูมักขลิโคศาล สนทนากับพระเจ้าอชาตศัตรู (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,๑๓/๒๒๘/๒๖๗,๑๗//๒๑๓/๒๙๓

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปุริสภูมิ หมายถึงขั้นตอนแห่งการเจริญเติบโตและพัฒนาการของบุคคล นับตั้งแต่คลอดไปจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต แบ่งเป็น ๘ ขั้น คือ มันทภูมิ (ระยะไร้เดียงสา) ขิฑฑาภูมิ (ระยะรู้เดียงสา) ปทวีมังสภูมิ (ระยะตั้งไข่) อุชุคตภูมิ (ระยะเดินตรง) เสขภูมิ (ระยะศึกษา) สมณภูมิ (ระยะสงบ) ชินภูมิ (ระยะมีความรอบรู้) ปันนภูมิ (ระยะแก่หง่อม) (ที.สี.อ. (บาลี)

SAMPLE

๑๖๘/๑๔๗-๑๔๘,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๒๘/๑๖๙-๑๗๐,สำ.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๑๓-๒๑๕/๓๗๕)

ปุริสเมธะ : ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ เป็นสังคหวัตถุประการหนึ่งของผู้ปกครองบ้านเมือง (ข้อ ๒ ในราชสังคหวัตถุ ๔) มีความหมายตรงกันข้ามกับปุริสเมธะ (การฆ่าคนบูชายัญ) ของพราหมณ์,ในเมตตาสูตร เมตตาภาวนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระราชาผู้ทรงธรรมเช่นกับฤาษี ทรงชนะใจหมู่สัตว์ทั่วแผ่นดินด้วยราชธรรม ทรงบูชายัญคือสัสสเมธะปุริสเมธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ และนิรัคคฬะ เสด็จเที่ยวไป (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๑/๑๙๕,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๗/๒๗๓),ในพราหมณธัมมิกสูตร อธิบายการบูชายัญของพราหมณ์ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงองอาจยิ่งใหญ่ทรงยินยอมตามคำของพราหมณ์นั้นแล้ว จึงทรงบูชายัญ คืออัสสเมธะ(อัศวเมธะ(การฆ่าม้าบูชายัญ) ปุริสเมธะ (ปุริสเมธะ การฆ่าคนบูชายัญ) สัมมาปาสะ(สัมมาปาสะการทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอดบ่วง ไม้ตกที่ไหนทำพิธีบูชายัญที่นั้น) ของพราหมณ์ วาชเปยยะ ของพราหมณ์ (การดื่มน้ำเมาเพื่อกล่อมจิตใจให้พร้อมที่จะบูชายัญ) และนิรัคคฬะ(นิรัคคฬะหมายถึงการฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญไม่จำกัด)ครั้นเสร็จแล้วก็พระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์เหล่านั้น ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๐๖/๕๗๐)

ปุริสสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุรุษที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของมาตุคาม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุรุษผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมไม่น่าพอใจสำหรับมาตุคาม คือ (๑) รูปไม่หล่อ (๒) ไม่มีโภคสมบัติ (๓) ไม่มีศีล (๔) เกียจคร้าน (๕) ให้บุตรหรือธิดาแก่เธอไม่ได้ ส่วนบุรุษผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ แล้วเป็นที่น่าพอใจสำหรับมาตุคามมีนัยตรงกันข้าม (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๘๑/๓๑๓)

ปุริสสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ไม่เกิดประโยชน์แก่บุรุษ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า ธรรมเหล่าไหนเมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ธรรม ๓ ประการ เมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความ อยู่ไม่ผาสุก คือ (๑) โลภธรรม (ธรรมคือโลภะ) (๒) โทสธรรม (ธรรมคือโทสะ) (๓) โมหธรรม (ธรรมคือโมหะ) พระองค์ได้ตรัสสรุปว่า โลภะ โทสะ และโมหะเกิดขึ้นภายในตนย่อมทำร้ายบุรุษผู้มีจิตเลวทราม เหมือนขุยไผ่กำจัดต้นไผ่ ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๓/๑๓๐)

ปุริสินทริยญาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยญาณเป็นเครื่องรู้อินทรีย์ของบุคคล พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ และเสด็จแวะลงจากหนทาง พักอยู่ ณ โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง เพื่อแสวงหาที่พัก จากนั้น พระอานนท์พร้อมภิกษุหลายรูป ลงสรงน้ำในแม่น้ำอจิรวดี ครั้นแล้ว ภิกษุรูปหนึ่งถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดรู้เหตุการณ์ทั้งหมดด้วยพระทัยแล้วหรือจึงทรงพยากรณ์พระเทวทัตว่า เทวทัตจะต้องเกิดในอบาย หรือว่า พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดรู้เหตุบางอย่างเท่านั้น จึงได้ทรงพยากรณ์พระเทวทัตเช่นนี้ จากนี้ พระอานนท์นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ครั้นแล้วพระองค์ตรัสว่า ข้อที่เราพยากรณ์นั้นเป็นหนึ่ง จักเป็นสองได้อย่างไร เพราะเราไม่เห็นธรรมฝ่ายขาวของพระเทวทัตแม้เท่ารอยเจาะแห่งปลายขนทราย จึงพยากรณ์ว่าเทวทัตจะต้องเกิดในอบาย ตกนรก เมื่อพระอานนท์กราบทูลว่า เป็นเวลาที่สมควรที่พระผู้มีพระภาคจักจำแนกญาณเป็นเครื่องรู้อินทรีย์ของบุคคลให้ภิกษุทั้งหลายได้ฟังแล้วจักทรงจำไว้ ทรงแสดงญาณเป็นเครื่องรู้อินทรีย์ของบุคคล ๖ โดยทรงกำหนดความมีกุศลธรรมและอกุศลธรรมเป็นพื้นฐานการพยากรณ์ ดังนี้ (๑) ผู้เคยมีกุศลธรรม ต่อมากุศลธรรมหายไป อกุศลธรรมเกิดขึ้นมาแทน แต่กุศลมูลที่เขายังตัดไม่ขาดมีอยู่ เพราะกุศลมูลนั้น กุศลธรรมของเขาจักปรากฏ บุคคลนี้จักเป็นผู้ไม่เสื่อมต่อไป (๒) ผู้เคยมีอกุศลธรรม ต่อมาอกุศลธรรมหายไป กุศลธรรมเกิดขึ้นมาแทน แต่อกุศลมูลที่เขายังตัดไม่ขาดมีอยู่ เพราะอกุศลมูลนั้น อกุศลธรรมของเขาจักปรากฏ บุคคลนี้จักเป็นผู้เสื่อมต่อไป (๓) ผู้ไม่มีธรรมขาวแม้เท่ารอยเจาะแห่งปลายขนทราย บุคคลนี้ประกอบด้วยอกุศลธรรมฝ่ายดำอย่างเดียว หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (๔) ผู้เคยมีกุศลธรรม ต่อมากุศลธรรมหายไป อกุศลธรรมเกิดขึ้นมาแทน แต่กุศลมูลที่เขายังตัดไม่ขาดมีอยู่ แม้กุศลมูลนั้นก็ถูกถอนขึ้นทั้งหมด บุคคลนี้จักเป็นผู้เสื่อมต่อไป (๕) ผู้เคยมีอกุศลธรรม ต่อมาอกุศลธรรมหายไป กุศลธรรมเกิดขึ้นมาแทน แต่อกุศลมูลที่เขายังตัดไม่ขาดมีอยู่ แม้อกุศลมูลนั้นก็ถูกถอนขึ้นทั้งหมด บุคคลนี้จักเป็นผู้ไม่เสื่อมต่อไป (๖) ผู้ไม่มีอกุศลธรรมแม้เท่ารอยเจาะแห่งปลายขนทราย บุคคลนี้ประกอบด้วยธรรมที่ไม่มีโทษ เป็นธรรมฝ่ายขาวอย่างเดียว จักปรินิพพานในปัจจุบันแน่นอน บรรดาบุคคล ๖ จำพวกนั้น บุคคล ๓ จำพวกแรก คือ คนหนึ่งเป็นผู้ไม่เสื่อมเป็นธรรมดา คนหนึ่งเป็นผู้เสื่อมเป็นธรรมดา อีกคนหนึ่งเกิดในอบายและนรก ส่วนบุคคล ๓ จำพวกหลัง คือ คนหนึ่งเป็นผู้เสื่อมเป็นธรรมดา คนหนึ่งเป็นผู้ไม่เสื่อมเป็นธรรมดา อีกคนหนึ่งจักปรินิพพานเป็นธรรมดา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๒/๕๖๔)

SAMPLE

ปุริสินทรีย์ : อินทรีย์คือปุริสภาวะ, ความเป็นชาย,ปุริสัตตะ,จัดอยู่ในภาวรูป ๒,ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์อธิบายไว้ว่า ทรวดทรงชาย เครื่องหมายประจำเพศชาย กิริยาชาย อาการชาย สภาพชาย ภาวะชายของบุรุษ นี้เรียกว่า ปุริสินทรีย์, เป็นข้อที่ ๒ ในอินทรีย์ ๓ คือ (๑) อิตถินทรีย์ (อินทรีย์คืออิตถีภาวะ)(๒) ปุริสินทรีย์ (อินทรีย์คือปุริสภาวะ) (๓) ชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือชีวิต) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๒/๓๐๓)

คำว่า ปุริสินทรีย์ นี้ มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๐/๑๙๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๕๑/๑๕,(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๑/๑๘,อภิ.ย.(ไทย) ๓๙/๑๘๙/๒๕๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๑/๖๔๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๖๙/๑๔๕)

ปุเรกขารมทะ : ความเมาในความเป็นหัวหน้า ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายไว้ว่า ความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความเป็นหัวหน้า นี้เรียกว่า ปุเรกขารมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๓๒/๕๓๔,๘๔๔/๕๔๗)

ปุเรชาตปัจจัย : สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดก่อน หมายถึงปัจจัยที่เป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นก่อนปัจจยุปบันซึ่งเป็นนามธรรมแล้วทำอุปการะแก่ปัจจยุปบันนั้นในขณะที่ปัจจัยนี้กำลังเป็นไปอยู่(อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐/๙,๔๐/๗๓/๓๘,๔๐/๑๙๙/๑๐๓,๔๐/๒๑๒/๑๑๒,๔๐/๖๓๑/๖๐๒,๔๐/๖๔๙/๖๓๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘๖/๒๑๐,๔๑/๑๐๗/๘๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๒๘/๒๑๘,๔๒/๓๑/๑๖,๔๒/๔๐/๑๒๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๑/๔๑๘,๔๓/๒๘/๓๐๒,๔๓/๒๖๑/๑๔๖,๔๓/๓๙๙/๒๓๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๕๘/๑๙,๔๔/๑๐๒/๓๗๖)

ปุเรชาตะ : เกิดก่อน มี ๑๑ อย่าง คือ วัตถุปุเรชาตะ ๕ อารัมมณปุเรชาตะ ๕ และหทัยวัตถุ ๑ แต่ถ้าจำแนกโดยจำนวนหลักใหญ่ ๆ แล้ว มี ๒ อย่าง คือ (๑) วัตถุปุเรชาตปัจจัย (๒) อารัมมณปุเรชาตปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๕/๘๙๖,๔๐/๒๗/๘๙๗,๔๐/๔๔๘/๒๙๗,๔๐/๔๖๓/๓๐๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๖๔/๓๕๒,๔๑/๖๖/๓๕๔,๔๑/๙๔/๒๑๗,๔๑/๑๐๒/๒๙๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๓๘/๑๙,๔๒/๔๐/๒๑,๔๒/๑๑๕/๖๓,๔๒/๑๖๖/๑๙๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๒/๓๐๕,๔๓/๔๒/๒๑,๔๓/๓๖๑/๖๔๓,๔๓/๔๐๖/๒๓๘)

ปุโรหิต, ตำแหน่ง : พราหมณ์ผู้เป็นที่ปรึกษาของพระราชา หมายถึงพราหมณ์ที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ในทางนิติคือขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี, พราหมณ์สอนธรรมแก่พระราชา เป็นอาจารย์ของพระราชา,ผู้ทำหน้าที่บอกอรรถและธรรมแก่พระราชา,ผู้ทำหน้าที่บอกเหตุการณ์ล่วงหน้า,ในกูฏทันตสูตรกล่าวไว้ว่าพราหมณ์ปุโรหิตประกอบด้วยคุณสมบัติ ๔ อย่าง และยัญพิธีอีก ๓ ประ

SAMPLE

การ,ในวาเสฏฐสูตร กล่าวไว้ว่า ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามเลี้ยงชีพด้วยการเป็นปุโรหิตผู้นั้นเรียกว่าผู้ประกอบพิธีกรรม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๒/๔๑,๑๐/๗๓/๔๒,๑๐/๓๒๒/๒๕๑,๑๐/๓๒๖/๒๕๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๗/๕๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๔๐/๘๒,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๕๙/๗๖๕,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔๗/๗๒๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๓๗/๑๓๑,๙/๓๓๘/๑๓๑,๙/๓๔๗/๑๔๕,๙/๓๔๘/๑๔๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๗/๕๗๗)

ปุโรหิตาจารย์ :อาจารย์ที่เป็นปุโรหิต,ผู้ทำหน้าที่บอกและบอกธรรมแก่พระราชา ดังคำในสรภังคชาดก ที่หมู่ฤาษีได้ฟังดังนั้นแล้วจึงกล่าวแนะนำว่า ฤาษีตนนี้ชื่อสรภังคะ มีตบะ เว้นจากเมถุนธรรมตั้งแต่เกิด เป็นบุตรของปุโรหิตาจารย์ ได้รับการฝึกฝนมาเป็นอันดี ท่านจักพยากรณ์ปัญหาทั้งหลายของพระราชาเหล่านั้นได้ (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๕๙/๖๐๔)

ปุสสเถรคาถา :ภาษิตของพระปุสสเถระ,คาถาของพระปุสสเถระ พระปุสสเถระได้กล่าวคำเป็นต้นว่า ในกาลภายหน้า ภิกษุทั้งหลายส่วนมาก จักเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่คุณท่าน หัวดื้อ โอ้อวด ริษยา และมีวาทะขัดแย้งกัน มีความสำคัญในสัทธรรมที่ยังไม่รู้ ไม่เห็นว่ารู้ว่าเห็น มีความคิดในธรรมที่ลึกซึ้งว่าตื้น เป็นคนเบาไม่หนักแน่นในธรรม ไม่เคารพกันและกัน ในกาลภายหน้า โทษเป็นอันมากจะเกิดขึ้นในสัตว์โลก ภิกษุทั้งหลายผู้ไร้ความคิด จะทำธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้วนี้ ให้มัวหมอง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๔๙/๔๙๖)

ปุสสเทวะ, ภิกษุ :ชื่อพระมหาเถระรูปหนึ่งที่ทรงจำพระไตรปิฎก เป็นพระธรรมกถึก,เป็นพระเถระพระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา ดังคำในคัมภีร์บริวาร กล่าวไว้ว่า พระอุปติสสะผู้มีปัญญา พระปุสสเทวะผู้เป็นมหาธรรมกถึก ต่อมา พระสุมนะผู้มีปัญญา พระมหาปทุมะเป็นพหูสูต พระมหาสีวะผู้เป็นมหาธรรมกถึก ฉลาดในพระปิฎกทั้งหมด (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๖)

ปุสสะ, พระพุทธเจ้า :ชื่อพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ผู้เสด็จในกัปที่ ๙๒ ดังคำพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำ ๒ พระองค์ คือพระติสสะ ๑ พระปุสสะ ๑ ผู้ไม่มีบุคคลเสมอ ไม่มีบุคคลเปรียบ,ในปุสสพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า ในมัณฑกัปนั้นแล ได้มีพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมพระนามว่าปุสสะ ไม่มีบุคคลเปรียบ ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของโลก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑/๖๘๐,๓๓/๑/๖๘๕,๓๓/๕/๖๘๑,๓๓/๙/๖๘๑,๓๓/๑๔/๖๘๓,๓๓/๑๘/๖๘๔,๓๓/๒๕/๖๘๔)

ปุพวกสัญญา, ปุพฺวกสัญญา:สัญญาในซากศพ,ความหมายรู้ซากศพที่มีหนอน, กำหนดหมายซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด,ในทุติยสัญญาสูตร กล่าวไว้ว่า เป็นข้อที่

SAMPLE

๗ ในสัญญา ๑๐ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สัญญา ๑๐ประการ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด,ใน สมาธิภาวนามยญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า สมาธิที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งปุพฺวกสัญญา (ความหมายรู้ซากศพที่มีหนอน) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๙/๑๙๒,องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๔/๒๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๓๗/๓๘๕), เป็นข้อ ๗ ในสัญญา ๑๐ดังคำในปุพวกสูตรที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ปุพวกสัญญา (ความหมายรู้ซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด) ที่บุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุกมาก อย่างนี้แล (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๙/๑๙๒,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๖๓/๕๐,๒๐/๔๖๔/๕๐,๒๐/๓๗๑/๕๐,๒๐/๔๗๒/๕๐)

ปุสสพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระปุสสพุทธเจ้า ในพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า ในที่สุดกัปที่ ๙๒ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระปุสสพุทธเจ้าประสูติในกรุงกาสิกะ พระชนกพระนามว่าชยเสนะ พระชนนีพระนามว่าสิริมา พระมเหสีพระนามว่ากีสาโคตมี พระโอรสพระนามว่าอนุปมะ ครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะคือช้าง บำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นมะขามป้อม พระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ ทรงประกาศพระธรรมจักรในนักขัตตมงคล เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙,๐๐๐,๐๐๐ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘,๐๐๐,๐๐๐ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ มีการประชุมแห่งพระขีณาสพ ๓ ครั้ง คือ พระขีณาสพประมาณ ๖,๐๐๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ พระขีณาสพประมาณ ๕,๐๐๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ พระขีณาสพประมาณ ๔,๐๐๐,๐๐๐ รูป ล้วนแต่หลุดพ้นแล้วเพราะไม่ถือมั่น ตัดที่ต่อคือกิเลสได้แล้ว มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ พระสุรักขิตเถระและธรรมเสนเถระเป็นคู่อัครสาวก พระสภิยเถระเป็นพุทธ-อุปัฏฐาก พระจาลาเถรีและพระอุปจาลาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา ธนัญชัยอุบาสกและวิสาขอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก ปทุมาอุบาสิกาและสิรินาคาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระพุทธเจ้า พระนามว่าปุสสะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสนาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๘๐)

ปุพวกสูตร : พระสูตรว่าด้วยปุพวกสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีปุพวกสัญญา(ความหมายรู้ซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำ

SAMPLE

เต็มไปหมด)ย่อมมีผลมาก แล้วทรงอธิบายคำว่า มีผลมาก ด้วยการตรัสพระสูตรย่อย ๕ สูตร ในลักษณะเดียวกัน ดังแสดงไว้ในอัฏฐิกมหัปผลสูตรที่ ๑ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๙/๑๙๒)

ปุพินจังกมิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปุพินจังกมิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ขนทรายมาใส่ที่จงกรมของพระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๐/๑๓๒)

ปุพินปุปผิยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระ ญาณสัญญิกเถระ ในญาณสัญญิกเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าอยู่ในระหว่างภูเขา ที่ภูเขาหิมพานต์ ได้เห็นกองทรายงดงามแล้ว หวนระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด การเปรียบเทียบในพระญาณไม่มี สงคราม(คือการปรุงแต่ง)ไม่มีแก่พระศาสดา พระศาสดาทรงรู้ธรรมทั้งปวงแล้ว ตัดสินใจด้วยพระญาณ ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในพระญาณแล้ว ด้วยบุญนั้น ทำให้ไปเกิดในสวรรค์ และ ในกัปที่ ๗๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าปุพินปุปผิยะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๙/๒๘๙)

ปุพินถูปิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปุพินถูปิยเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติในพุทธสุญญกัป ท่านได้ก่อพระสถูปทรายถวายพระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๕๗/๑๗๕)

ปุพินปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระปุพินปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเคยใช้ทรายสะอาดปรับปรุงโคนต้นโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๕/๑๔๔)

ปูชนียบุคคล :บุคคลที่ควรบูชา ซึ่งในมงคลทีปนี อธิบายว่า หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวก พระอาจารย์ พระอุปัชฌาย์ มารดาบิดา และครู เป็นต้น (๖๐/๖๕-๖๖)

พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวก เป็นปูชนียบุคคลของชาวโลก พระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ เป็นปูชนียบุคคลของศิษย์ฝ่ายบรรพชิต ครูเป็นปูชนียบุคคลของศิษย์ฝ่ายคฤหัสถ์ มารดาบิดา เป็นปูชนียบุคคลของบุตรธิดา ที่ว่า “ควรบูชา” เพราะ เป็นผู้มีคุณอย่างสูงแก่ผู้บูชา

SAMPLE

พระอานนท์กล่าวสรรเสริญความเป็นปูชนียบุคคลของพระอริยสาวก ว่า “บุคคลผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม รักษาคลังธรรมของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ผู้เป็นพหูสูต เช่นนั้น เป็นดวงตาและปูชนียบุคคลของชาวโลก” (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๓๔/๕๐๙)

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “การบูชาบุคคลที่ควรบูชาเป็นมงคลอันสูงสุด (ขุ.ขุ. มงฺคล. (ไทย) ๒๕/๕/๓)

ปุพินปูชกเถราปทาน[๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระปุพินปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้โปรยทรายลงในทางเสด็จของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๔๘๔)

ปุพินุปปาทกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระปุพินุปปาทกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ก่อเจดีย์ทรายบูชาพระพุทธเจ้า(พระนามว่าปทุมุตตระ) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๑/๑๕๐)

ปูติคัตตติสสเถรวัตถุ :เรื่องพระติสสเถระผู้มีร่างกายเน่าเปื่อย พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระติสสเถระผู้มีร่างกายเน่าเปื่อยว่า อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้ก็จักปราศจากวิญญาณ ถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑/๓๘)

ปูติมังสชาดก : ชาดกว่าด้วยสุนัขจิ้งจอกชื่อปูติมังสะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรุกขเทวดา ได้เห็นเหตุที่สุนัขจิ้งจอกสองตัวผัวเมียลวงกินแม่แพะหมดฝูงแล้ว ยังจะกินแม่แพะชื่อเมณฑิกมาตาผู้ฉลาดอีก โดยมันให้นางสุนัขจิ้งจอกมาหลอกแม่แพะไปยังถ้ำที่อยู่ของมัน อ้างว่าเพื่อช่วยงานศพสามีที่เพิ่งตายไป เมื่อแม่แพะไปถึงสุนัขปูติมังสะได้ยกศีรษะขึ้นดู แม่แพะเห็นดังนั้นก็รู้ว่ามีภัยจึงกลับออกมาและลากลับบ้านไปทันที นางสุนัขจิ้งจอกไปต่อว่าสามีที่ทำท่าลวงว่าตายแล้วแต่ยังมายกศีรษะขึ้นดู เป็นกระทำที่โง่เขลามาก จากนั้นทั้งสองจึงออกอุบายใหม่โดยให้นางสุนัขจิ้งจอกไปบอกว่าจะมีงานเลี้ยงเชิญแม่แพะไปกินเลี้ยง แต่แม่แพะรู้ทัน จึงลวงตอบด้วยปัญญาของตนว่ายินดีที่จะไป แต่ขอจะพาสหายผู้ใหญ่สี่ท่านคือ สุนัขมาลิยะ สุนัขรักขะ สุนัขปิงคิคะ และสุนัขชัมพุกะ ซึ่งมีบริวารตัวละ ๕๐๐ ไปด้วย ทำให้นางสุนัขจิ้งจอกเกิดความกลัวตายจากหมาป่าเหล่านั้น จึงบอกแม่แพะว่า เธอจะไปหรือไม่ไปก็ได้ ฉันไม่ว่าเพราะถ้าเธอไปจะไม่มีคนดูแลบ้านเรือนข้าวของจะหาย เรื่องเธออยู่สบาย ฉันจะบอกแก่สามีฉัน

SAMPLE

ให้ ว่าแล้วรีบกลับไปที่ถ้ำชวนสุนัขปูติมังสะสามีหนีไปอยู่ที่อื่นทันทีไม่กลับมารบกวนอีก คนพาลเมื่อคนอื่นรู้ทันกรรมชั่วของตนย่อมเดือดร้อน ผู้ที่แลดูในเวลาที่ไม่ควรย่อมเสื่อมจากประโยชน์ที่ควรจะได้ (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๙๖/๓๑๗)

ปูติมุขเปตวัตถุ : เรื่องเปรตปากเน่า เป็นการกล่าวถึงเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของภิกษุรูปหนึ่งในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ คือ ไม่สำรวมปาก ชอบพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดยุยงให้ภิกษุอื่น ๆ แตกสามัคคีกัน(ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗/๑๖๘)

ปูติมุตตเภสัช : ยาดองน้ำมูตรเน่า เป็นปัจจัยในการดำรงชีพที่สำคัญอย่างหนึ่งของบรรพชิต เพราะมีมูลค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ ดังปรากฏในสันตุฏฐิสูตรและสุลภสูตร (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒; ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๒๘)

ยาดองน้ำมูตรเน่า หมายถึง ยาอย่างหนึ่งที่ปรุงโดยนำผลไม้ เช่น มะขามป้อม หรือผลสมอ มาดองด้วยน้ำมูตรวัวที่เรียกว่า น้ำมูตรเน่า

ปูทอง :(สุวณฺณกกฺกฏก) : ปูสีทอง ปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๘,๒๙๑/๒๔๑) ในสุวัณณกักกฏกชาดก ปทุมวรรค (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๙/๑๓๑) และในสุวัณณกักกฏกชาดก ขรปุตตวรรค (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๙๔/๒๔๕)

ในอาฏานาฏิยสูตร ปูทองอาศัยอยู่ในสระบัวของนครวิสาณา ราชธานีของท้าวกุเวร ผู้ครองอุตตรกุรุทวีป ปูทองไม่มีบทบาทอะไร เป็นเพียงองค์ประกอบแห่งความอุดมสมบูรณ์ของราชธานีนั้นเท่านั้น

ในสุวัณณกักกฏกชาดก แห่งปทุมวรรค ปูทองช่วยให้ช้างพังไม่ทิ้งช้างพลาย (พระโพธิสัตว์) ซึ่งมีอายุ ๖๐ ปีไป โดยหนีบเท้าช้างพลายไว้และปล่อยเมื่อช้างพังอ้อนวอนว่าจะไม่ทอดทิ้ง จะอยู่ครองคู่กันตลอดไป

ในสุวัณณกักกฏกชาดก แห่งขรปุตตวรรคแสดงว่า ปูทองเป็นผู้ฉลาด รู้ทันเหตุการณ์ สามารถช่วยผู้มีอุปการคุณให้รอดตายได้ เรื่องมีว่า กากับงู(เห่า)เป็นเพื่อนรักกันมาก ปูทองเห็นงูกัดชายผู้มีอุปการคุณ จึงหนีบกาไว้แน่น กาขอให้งูช่วย เมื่องูมาช่วย ปูทองจึงหนีบงูไว้ด้วย งูถามเหตุผลที่หนีบกาและงู ปูทองบอกว่า ต้องการให้งูดูดพิษจากชายผู้มีอุปการคุณ งูบอกให้ปล่อยทั้งตนและกาก่อนแล้วจะช่วยชีวิตชายใจดีให้ ปูทองรู้กลลวงของงูจึงไม่ยอมและบอกให้งูช่วยชายใจดีก่อนจึงจะปล่อยกา งูต้องปฏิบัติตาม ชายใจดีจึงรอดชีวิต

พระพุทธเจ้าทรงสรุปในตอนท้ายว่า กา คือ พระเทวทัต งู คือ มาร ปูทอง คือ พระอานนท์ และชายใจดี คือ พระองค์เอง

SAMPLE

ปูทองตามหลักฐาน ๓ แห่งที่กล่าวถึง ไม่ใช่ตัวเดียวกัน แต่ในชาดกทั้งสองอาจเป็นตัวเดียวกัน คือเป็นอดีตชาติของพระอานนท์ ต่างแต่เป็นคนละชาติกันเท่านั้น

ปู่ย่าตายาย : ญาติสายโลหิต เป็นคำกล่าวของมหาปชาบดีโคตมีเถรีกับพระผู้มีพระภาคซึ่งกล่าวถึงในอดีตชาติ

อธิบาย มาในมหาปชาปติโคตมีเถรีคาถา ภาษิตของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี พระนางประสงค์จะสดุดีพระคุณพระศาสดา จึงได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงแกล้วกล้าสูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง หม่อมฉันขอนอบน้อมพระพุทธองค์ผู้ทรงช่วยปลดเปลื้องหม่อมฉัน และชนอื่นเป็นจำนวนมากให้พ้นจากทุกข์ หม่อมฉันกำหนดรู้ทุกข์ทั้งปวงแล้ว ทำตัณหาซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์ให้เหือดแห้งแล้ว ได้เจริญมรรคซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ และได้บรรลุนิโรธแล้ว ชนทั้งหลายเป็นมารดาบิดา เป็นบุตรธิดา เป็นพี่น้อง เป็นปู่ย่าตายายกันมาในชาติก่อน ๆ หม่อมฉันไม่รู้ตามความเป็นจริง ไม่พบที่พึ่งจึงท่องเที่ยวไป เพราะหม่อมฉันได้พบพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแล้ว ร่างกายนี้เป็นร่างกายที่มีในภพสุดท้าย การเวียนว่ายตายเกิดสิ้นไปแล้ว บัดนี้ ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๕๙/๕๘๐)

ปูรณกัสสปะ, เจ้าลัทธิ : เจ้าลัทธิหนึ่งในหกลัทธิ นามว่า ปูรณกัสสปะแจ้งความจำนงค์กับเศรษฐีกรุงราชคฤห์ว่าตนมีฤทธิ์เหาะเอาบาตรไม้จันทน์ได้

อธิบาย เรื่องบาตรไม้จันทน์เกิดขึ้นในกรุงราชคฤห์ เมื่อเศรษฐีมีปุ่มแก่นจันทน์มีค่ามาก ท่านมีความคิดว่า “ถ้ากระไร เราจะให้กลึงปุ่มไม้จันทน์นี้เป็นบาตร ผงไม้จันทน์ที่เหลือจะเก็บไว้ใช้แล้วให้บาตรเป็นทาน” ท่านให้ช่างกลึงปุ่มไม้จันทน์นั้นเป็นบาตร ใส่สาแหรกแขวนไว้ที่ปลายไม้ไผ่โดยผูกต่อ ๆ กันขึ้นไป แล้วประกาศว่า “สมณะหรือพราหมณ์รูปใดที่เป็นพระอรหันต์และมีฤทธิ์ จงเหาะขึ้นไปปลดบาตรที่เราให้แล้วนำไปเถิด” เมื่อทราบดังนั้น เจ้าลัทธิปูรณกัสสปะเข้าไปหาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ถึงที่อยู่ ได้กล่าวกับเศรษฐีว่า “อาตมานี่แหละเป็นพระอรหันต์และมีฤทธิ์ ท่านโปรดให้บาตรแก่อาตมาเถิด” เศรษฐีตอบว่า “ถ้าท่านเป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์ก็จงเหาะขึ้นไปปลดบาตรที่เราให้แล้วเองเถิด” ปรากฏว่าเจ้าลัทธิทั้งหลายพลาดไป ผลที่สุด ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะได้เหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าถือบาตรนั้นลอยเวียนไปรอบกรุงราชคฤห์ ๓ รอบ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๒/๑๗)

ปูรณะ กัสสปะ :เจ้าลัทธิชั้นครู เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จเข้าไปหาท่าน เมื่อเสด็จเข้าไปหา พระทัยของพระองค์จะเบิกบานเลื่อมใส

อธิบายเจ้าลัทธิที่พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร พระราชาแห่งแคว้นมคธ ได้รับการกราบทูลจากราชอำมาตย์ผู้หนึ่งว่า “ครูปูรณะ กัสสปะ เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ เป็นผู้มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ คนจำนวนมากยกย่องกันว่าเป็นคนดี มีประสบการณ์มากบวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก พระองค์จึงโปรดเสด็จเข้าไปหาท่าน เมื่อเสด็จเข้าไปหา พระทัยของพระองค์จะเบิกบานเลื่อมใส” มีอำมาตย์แวดล้อม ประทับนั่งอยู่บนปราสาทชั้นบน ขณะนั้น ท้าวเธอทรงเปล่งอุทานว่า "ราตรีสว่างไสวน่ารื่นรมย์งดงาม น่าชื่นชมยิ่งนัก เป็นฤกษ์งามยามดี วันนี้เราควรเข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดหนอ ที่จะทำให้จิตใจของเราเบิกบานเลื่อมใสได้” เมื่อเสด็จเข้าไปหา พระทัยของพระองค์จะเบิกบานเลื่อมใส” (ที.สี.(ไทย)๙/๑๕๑/๔๘,ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๕/๕๓, ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๖/๕๓,ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๖/๕๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๑๒/๓๔๙, ที.สี.อ. ๑/๑๕๑/๑๓๐, ม.มู.อ. ๒/๓๑๒/๑๔๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๘๙/๔๑๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๘/๒๘๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๑/๑๒๔,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๐/๙๗,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๔๑๘/๔๙๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๗/๑๘๖,ที.สี.อ. ๑๕๑/๑๓๐)

ปูรณะ : เป็นชื่อเจ้าลัทธินอกศาสนาสมณโคดม นามปูรณะกัสสปะ

อธิบาย สุภัททปริพาชก เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สมณพราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะเป็นอาจารย์ มีชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ประชาชนยกย่องกันว่าเป็นคนดีได้แก่ ปูรณะ กัสสปะ มักขลิ โคศาล อชิตะ เกสกัมพล ปกุธะ กัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร นิครนถ์ นาฏบุตรเจ้าลัทธิเหล่านั้นทั้งหมดรู้ตามที่ตนกล่าวอ้าง หรือไม่ได้รู้ตามที่ตนกล่าวอ้าง หรือบางพวกรู้ บางพวกไม่รู้” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในธรรมวินัยที่ไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๑ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๒ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๓ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๔๑ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๓/๑๖๑)

ปูวทายิกาวิมาน :วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายขนม เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายขนมแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๙๗-๖๐๔/๖๖)

เปขุณิยเศรษฐี : เศรษฐีชื่อเปขุณิยะ ผู้มีหลานชายชื่อโรหนะซึ่งพากันกับนายสาพหะถามปัญหากับพระนันทกะถึงเรื่องที่ควรเชื่อ ๑๐ อย่าง

อธิบาย มาในสาพหสูตรเรื่องนายสาพหะถามถึงหลักความเชื่อกับท่านพระนันทกะนายสาพหะผู้เป็นหลานชายของมิคารเศรษฐีและนายโรหนะผู้เป็นหลานชายของเปขุณิยเศรษฐี ทั้งสองพาเข้าไปหาท่านพระนันทกะ ท่านพระนันทกะได้กล่าวกะท่านทั้งสองว่า อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา อย่า

SAMPLE

ปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลืออย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุมาน อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเราสาพหะและโรหนะ เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า “ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ที่ บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้วย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์” เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้นเสีย (อ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๔)

เปตติเทวนิรยาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตที่จุติไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัส ๒ พระสูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตแล้วไปเกิดในหมู่เทวดาจึงมีจำนวนน้อยกว่า (๑) สัตว์ที่จุติภูมิแห่งเปรตแล้วไปเกิดในนรก (๒) ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๙๙-๑๒๐๐/๖๕๖)

เปตติเทวเปตติวิสยสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตที่จุติไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในภูมิแห่งเปรต

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตแล้วไปเกิดในหมู่เทวดาจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตแล้วไปเกิดในภูมิแห่งเปรต เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๒๐๑/๖๕๗)

เปตติมนุสสนิรยาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตที่จุติมาเกิดเป็นมนุษย์และเกิดในนรกเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคตรัส ๓ พระสูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากภูมิแห่งเปรตแล้วมาเกิดในหมู่มนุษย์จึงมีจำนวนน้อยกว่า (๑) สัตว์ที่จุติภูมิแห่งเปรตแล้วไปเกิดในนรก (๒) ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) ในภูมิแห่งเปรต เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๙๖-๑๑๙๘/๖๕๖)

เปตติวิสัย : เป็นคติภพที่สัตว์ไปเกิดชนิดหนึ่งในคติ ๕ ซึ่งเป็นคติชนิดทุคติ

อธิบาย มาในสังคีติสูตร เรื่อง คติภพที่สัตว์ไปเกิด ๕ คติ คือ (๑) นิรยะ นรก (๒) ติรัจฉานโยนิ กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) เปตติวิสัย แดนเปรต (๔) มนุสสะ มนุษย์ (๕) เทวะ เทวดา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑,องฺ.ปญฺจก. (แปล) ๒๒/๓๙/๔๙)

SAMPLE

เปตเตยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่บิดาพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เกื้อกูลแก่บิดาจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เกื้อกูลแก่บิดาเหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๗/๖๔๒)

เปตโลก : โลกของเปต ผู้ล่วงลับจากโลกนี้ไป ผู้มีวิบากกรรม เสวยผลแห่งกรรมชั่วอย่างสาหัส

อธิบายมาในปัญจปุตตขาทิกเปติวัตถุ เรื่องเปรตกินลูกคราวละ ๕ ตน ได้รับวิบากกรรมเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ความว่า พระสังฆเถระถามว่า เธอเปลือยกาย มีผิวพรรณและรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว มีกลิ่นเหม็นเน่าฟุ้งไป หมู่แมลงวันพากันไต่ตอมเกลื่อนกล่น

เธอเป็นใครกันเล่ามายืนอยู่ในที่นี้นางเปรตนั้นตอบว่า ดิฉันเกิดเป็นเปรตในยมโลก ได้รับความลำบาก เพราะทำกรรมชั่วไว้ จึงต้องจากโลกนี้ไปยังเปตโลก (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒๗/๑๗๒, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๕๘/๓๘๑, ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๔๒๙/๒๓๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘๘/๕๑๘)

เปตวิสัย : ภูมิหรือกำเนิดแห่งเปรต ดำรงชีพด้วยผลทานที่พวกญาติอุทิศให้จากมนุษยโลกนี้

อธิบายกำเนิดหรือคติที่สัตว์จะไปเสวยกรรมของตน มี ๕ ประการ คือ คือ (๑) นรก (๒) กำเนิดดิรัจฉาน (๓) เปตวิสัย (๔) มนุษย์ (๕) เทวดา คติทั้ง ๕ นี้ เรารู้ชัดนรก ทางที่นำสัตว์ให้ถึงนรก ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ให้ถึงนรก และรู้ชัดข้อปฏิบัติที่สัตว์ปฏิบัติแล้ว รู้ชัดเหตุให้หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติวินิบาต นรก ในเปตวิสัยนั้น ไม่มีกสิกรรม (การทำไร่ไถนา) ไม่มีโครักขกรรม การเลี้ยงวัวไว้ขาย ไม่มีพาณิชกรรม การค้าขาย เช่นนั้น การแลกเปลี่ยนซื้อขายด้วยเงินก็ไม่มี ผู้ที่ตายไปเกิดเป็นเปรตในเปตวิสัยนั้น ดำรงชีพด้วยผลทานที่พวกญาติอุทิศให้จากมนุษยโลกนี้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๓/๑๕๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๔/๑๕๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๗๙/๓๐๐,ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๖/๑๖, ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๑๙/๑๗๑,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๑/๙๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๘/๑๑๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๗/๑๓๕,ขุ.ขุ.อ. ๗/๑๘๘)

เป็นไข้หนัก : อาการไข้ของพระอนาถปิณฑิกเศรษฐีมีอาการเหมือนคนที่แข็งแรงใช้เหล็กแหลมคมทิ่มแทงศีรษะ เหมือนคนที่แข็งแรงใช้เชือกหนังที่เหนียวขันที่ศีรษะ เหมือนคนฆ่าโคหรือลูกมือคนฆ่าโคผู้ชำนาญ ใช้มีดแล่เนื้อที่คมกรีดท้อง เหมือนคนที่แข็งแรง ๒ คน จับแขนคนที่อ่อนแอกว่าคนละข้างย่างให้ร้อนบนหลุมถ่านเพลิง

SAMPLE

อธิบาย มาในสพายตนวรรค หมวดว่าด้วยอายตนะ ๖ ประการ อนาถปิณฑิโกวาทสูตร การให้โอวาทแก่อนาถบิณฑิกคหบดี ซึ่งเศรษฐีเป็นไข้หนักให้บุรุษไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค และพระสารีบุตรให้ไปเยี่ยม และพระสารีบุตรได้แสดงธรรมมีกถาให้ฟัง เรื่องไม่ยึดมั่นในอายตนะภายในและภายนอก ขันธ์ ๕ แสดงธรรมให้เศรษฐีพึงสำเหนียกในเรื่องนี้อย่างนี้ว่า 'อารมณ์ใดที่เราเห็นฟัง ทราบ รู้แจ้ง แสวงหา ได้พิจารณาแล้วด้วยใจ เราจักไม่ยึดมั่น อารมณ์แม้นั้น และวิญญาณที่อาศัยอารมณ์นั้นของเราก็จักไม่มี' เมื่อพระสารีบุตรและท่านพระอานนท์ได้โอวาทอนาถบิณฑิกคหบดีด้วยโอวาทนี้ ลุกขึ้นจากอาสนะแล้วจากไป เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระอานนท์จากไปแล้วไม่นาน อนาถบิณฑิกคหบดี ก็ได้ทำกาลกิริยาแล้วไปเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๘๓/๔๓๓,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๖/๑๗๘)

เป็นคนเซอะ : เป็นใบ้มี น้ำลายไหล หมายถึงใช้ปากพูดได้บ้าง พูดไม่ชัด ผู้ไม่ฉลาดพูดไม่ฉลาดฟัง และไม่ฉลาดในภาษาที่จะพูด คนโอ้อวด ไม่รู้ความแห่งคำสุภาษิตและทุพภาษิตได้

อธิบาย เรื่องธรรม ๘ ประการ ซึ่งประการที่ ๗ กล่าวว่า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้วแต่บุคคลนี้เป็นผู้กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท เป็นคนมีปัญญาทราม โง่เขลา เป็นคนเซอะ ไม่สามารถจะรู้เนื้อความแห่งคำสุภาษิตและทุพภาษิตได้นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะไม่ใช่สมัยเพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๑๔,องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๑๒/๔๘,สํ.ม.อ. ๓/๒๒๕-๒๓๑/๒๒๓)

เป็นคนถ่อย : คนไม่ดี คนเลว ประพฤติในกามเปิดเผย ถูกปาด้วยฝุ่น ด้วยขี้เถ้า ด้วยมูลโค พร้อมกับพูดว่า คนถ่อย จงฉิบหาย

อธิบายมาในอัคคัญสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับวาเสฏฐะและภารทวาชะว่า เมื่อสัตว์เหล่านั้นบริโภคข้าวสาลี ซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีนั้นเป็นภักษา มีข้าวสาลีนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกันและอวัยวะเพศหญิงปรากฏแก่ผู้เป็นหญิง อวัยวะเพศชายปรากฏแก่ผู้เป็นชาย กล่าวกันว่า หญิงเพ่งดูชายและชายก็เพ่งดูหญิงนานเกินไป เมื่อชนทั้ง ๒ เพศต่างเพ่งดูกันและกันนานเกินไป ก็เกิดความกำหนัดขึ้น ความเร่าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกาย เพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัย ชนเหล่านั้นจึงได้เสพเมถุนธรรม ก็โดยสมัยนั้น สัตว์เหล่าใดเห็นสัตว์เหล่าอื่นกำลังเสพเมถุนกันจึงขว้างฝุ่นใส่บ้าง ขว้างขี้เถ้าใส่บ้าง ขว้างมูลโค

SAMPLE

ใส่บ้าง ด้วยกล่าวว่า คนถ่อย เจ้าจงฉิบหาย จงถอยไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๓/๔๑๐/๕๑๓)

เป็นเจ้าของธรรม : หมายถึงเป็นเจ้าของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

อธิบาย พระอานนท์กล่าวกะภิกษุทั้งหลายถึงสรรพคุณของพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ เป็นผู้มีพระจักษุ มีพระญาณ มีพระธรรม เป็นผู้ประเสริฐ ตรัสบอกได้ ทรงให้เป็นไปได้ ทรงแสดงประโยชน์ ประทานอมตธรรม เป็นเจ้าของธรรม เป็นพระตถาคต ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น ก็เวลานี้แลเป็นเวลาสมควรที่ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามเนื้อความนี้พึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงตอบแก่ท่านทั้งหลาย"(องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๕/๒๖๓, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๒/๓๑๐,องฺ.ทสก.ฏีกา ๓/๑๑๓-๑๑๖/๔๓๙)

เป็นชู้,เป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น : การลับลอบเป็นชู้กับหญิงที่มีสามี อยู่ในการครอบครองของสามี การประพฤติในกาเมสุมิจฉาจาร

อธิบาย มาในเขมเสฏฐิปุตตวัตถุ เรื่องบุตรเศรษฐีชื่อเขมกะ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่นายเขมกะผู้ชอบเป็นชู้กับภรรยาของคนอื่นว่า นรชนที่ประมาท ชอบเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น ย่อมถึงฐานะ๒ ๔ ประการ คือ (๑) ได้บาป (๒) นอนไม่เป็นสุข (๓) ถูกนินทา (๔) ตกนรก เพราะการได้บาป ๑ การได้คติที่เลว ๑ หญิงชายที่ต่างสะดุ้งกลัวมีความสนุกนิดหน่อย ๑ ถูกพระราชาลงพระอาชญาอย่างหนัก ๑ นรชนจึงไม่ควรเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐๙/๑๒๙)

เป็นทางมาแห่งธุลี : เป็นที่เกิดและเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสอันทำจิตให้เศร้าหมองเช่นราคะเป็นต้น เพราะการอยู่ครองเรือน

อธิบาย พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายถึงการอยู่ครองเรือน เป็นทางมาแห่งธุลีว่า คหบดีหรือบุตรคหบดีผู้เกิดภายหลังในตระกูลใดตระกูลหนึ่งฟังธรรมนั้นแล้วได้ศรัทธาในตถาคต ได้ศรัทธาแล้วพิจารณาเห็นว่า 'ฆราวาส (การอยู่ครองเรือน) คับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ที่ขัดแล้วนี้มิใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดีเราควรจะปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต' (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๕, ที.สี.อ.๑๙๑/๑๖๓, องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๑๙๘/๔๒๒)

เป็นที่กังวล : ความกังวลใจ เป็นภาระน่าห่วงในตัวเองหรือกับคนอื่น

SAMPLE

อธิบายมาในสมณสัจจสูตร เรื่อง สัจจะของพราหมณ์ ๔ ประการ หนึ่งในนั้น คือ สัจจที่ ๔ ความว่า พราหมณ์กล่าวว่า 'ไม่มีเราเป็นที่กังวลของใคร ๆ ในที่ไหน ๆ และไม่มีผู้อื่นเป็นที่กังวลของเราในที่ไหน ๆ'พราหมณ์ เมื่อพูดอย่างนี้ ชื่อว่าพูดจริง ไม่ใช่พูดเท็จ เพราะการพูดนั้น เขาจึงไม่สำคัญตนว่า 'เป็นสมณะ' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นพราหมณ์'ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้เสมอเขา' ไม่สำคัญตนว่า 'เป็นผู้ด้อยกว่าเขา' และเขารู้สัจจะ จึงปฏิบัติปฏิปทาที่ไม่ให้กังวล ปริพาชกทั้งหลาย สัจจะของพราหมณ์ ๔ ประการนี้แล อันเราทำให้แจ้งด้วย ปัญญาอันยิ่งเองแล้ว จึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม (องฺ. จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๖)

เป็นทุกข์ : สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก ต้องเปลี่ยนสภาพไป อยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

อธิบาย มาในยทนิจจสูตร ทุกขสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา' กล่าวโดยสรุป ขันธ์เป็นทุกข์ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๕/๒๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๖/๒๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๙/๓๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๖/๓๘, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๓/๖๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐/๑๗)

เป็นทูต : ผู้นำข้อความไปแจ้งทั้ง ๒ ฝ่าย, ผู้นำข่าวไปแจ้งทั้ง ๒ ฝ่าย ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสถามถึงการมีทูตของนางภคินีโสมากับภคินีสกุลา

อธิบาย มาในกัณณกัตถลสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลถามถึงสุขภาพของนางภคินีโสมากับภคินีสกุลาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภคินีโสมาและพระภคินีสกุลา ทูลถามถึงพระสุขภาพ ความมีโรคน้อย พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า มหาบพิตร พระภคินีโสมาและพระภคินีสกุลา ไม่ทรงได้ผู้อื่นเป็นทูตแล้วหรือ พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภคินีโสมาและพระภคินีสกุลา ได้สดับข่าวว่า 'ได้ยินว่า วันนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลบริโภคอาหารเช้าเสร็จแล้ว ภายหลังเวลาพระกระยาหารจักมาเฝ้าพระผู้มีพระภาค' ครั้งนั้นพระภคินีโสมาและพระภคินีสกุลา ได้เข้ามาหาหม่อมฉันในที่บริโภคอาหารแล้วรับสั่งว่า 'ข้าแต่มหาราช ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์ทรงถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า ขอจงทูลถามถึงพระสุขภาพ ความมีพระโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ ตามคำของหม่อมฉันทั้งสองด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคตรัส

ว่า “มหาบพิตร ขอพระภคินีโสมาและพระภคินีสกุลาจงทรงพระสำราญเถิด” (ม. ม.(ไทย)๑๓/๓๗๖/๔๖๑)

เป็นไท : เป็นอิสระ ไม่เป็นทาส เปรียบคนที่ไม่มีหนี้สิน พ้นจากการจองจำ เปรียบภิกษุผู้ละนิวรณ์ได้แล้วอยู่อย่างร่มเย็น

อธิบายบุคคลผู้พ้นจากความเป็นทาส พึ่งตัวเองได้ ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทแก่ตัวเอง จะไปไหนก็ได้ตามใจชอบ เขาคิดว่า ‘เมื่อก่อนเราเป็นทาส พึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งผู้อื่น จะไปไหนตามใจชอบก็ไม่ได้ เวลานี้พ้นจากความเป็นทาส พึ่งตัวเองได้ ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น เป็นไทแก่ตัวเอง จะไปไหนก็ได้ตามใจชอบ’ เพราะความเป็นไทแก่ตัวเองเป็นเหตุ เขาจึงได้รับความเบิกบานใจและความสุขใจ มีข้อเปรียบเทียบว่า ภิกษุพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ ที่ตนละได้แล้ว เหมือนความไม่มีหนี้ ความไม่มีโรค การพ้นโทษจากเรือนจำ ความเป็นไทแก่ตัวเอง และภูมิสถานอันสงบร่มเย็น (ที.สี.(ไทย)๙/๒๒๑/๗๕,ที.สี.(ทไย)๙/๒๒๔/๗๕,ที.สี.(ไทย)๙/๔๖๒/๒๐๒,ที.สี.(ไทย)๙/๔๖๕/๒๐๓, ที.ม.(ทไย)๑๐/๑๔๑/๘๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๙/๑๐๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๒๖/๔๕๙,มู.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๒/๕๓๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๐/๓๕๗,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๕๔/๖๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐/๔๒๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๑/๔๒๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๒/๔๒๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๒/๕๐,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๒/๒๑๔)

เป็นธรรม : ถูกต้อง ไม่มีโทษ ชอบด้วยธรรมจากตนเองและสำหรับผู้อื่น

อธิบาย กล่าวถึงศาสดาที่สมควรถูกทักท้วง ๓ ประเภท คือ (๑) ศาสดาบางคน (คน) ยังไม่บรรลุจุดมุ่งหมายแห่งความเป็นสมณะ แสดงธรรมสอนสาวกว่า ‘เรื่องนี้มีเพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขแก่พวกท่าน’ แต่สาวกของเขาไม่ตั้งใจฟัง ไม่ตั้งใจเพื่อจะรู้ และหลีกเลี่ยงที่จะประพฤติตามคำสั่งสอน เขาสมควรถูกทักท้วง เปรียบเสมือนบุรุษที่ประชิดตัวสตรีผู้กำลังถอยหนี หรือเปรียบเหมือนบุรุษสวมกอดสตรีที่หันหลังให้ ข้ออุปไมยนี้ก็เช่นกัน เราเรียกข้อเปรียบเทียบอย่างนี้ว่า เป็นความโลภอันชั่วร้าย เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้’ ทั้งการทักท้วงของผู้ทักท้วงศาสดาประเภทนี้ก็จัดว่าจริง แท้ เป็นธรรม ไม่มีโทษ (๒) ศาสดาบางคนยังไม่บรรลุจุดมุ่งหมายแห่งความเป็นสมณะ แสดงธรรมสอนสาวกว่า ‘เรื่องนี้มีเพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขแก่พวกท่าน’ สาวกของเขาก็ตั้งใจฟัง ตั้งใจเพื่อจะรู้ และไม่หลีกเลี่ยงที่จะประพฤติตามคำสั่งสอน เขาสมควรถูกทักท้วง เปรียบเหมือนคนผู้ละเลยนาของตน เข้าใจนาของผู้อื่นว่าเป็นที่อันตนควรบำรุง ข้ออุปไมยนี้ก็เช่นเดียวกัน เราเรียกข้อเปรียบเทียบอย่างนี้ว่าเป็นความโลภอันชั่วร้าย เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้’ นี้คือศาสดา

SAMPLE

ประเภทที่ ๒ ซึ่งสมควรถูกทักท้วง ทั้งการทักท้วงของผู้ทักท้วงศาสดาประเภทนี้ก็จัดว่าจริง แท้ เป็นธรรม ไม่มีโทษ (๓) ศาสดาบางคนได้บรรลุจุดมุ่งหมายแห่งความเป็นสมณะ แสดงธรรมสอนสาวกว่า 'เรื่องนี้มีเพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขแก่พวกท่าน' แต่สาวกของเขากลับไม่ตั้งใจฟัง ไม่ตั้งใจเพื่อจะรู้ และยังหลีกเลี่ยงที่จะประพฤติตามคำสั่งสอน เขาสมควรถูกทักท้วงเปรียบเหมือนบุคคลผู้ตัดเครื่องจองจำเก่าออกแล้ว สร้างเครื่องจองจำใหม่ขึ้นมาแทน เราเรียกข้อเปรียบเทียบอย่างนี้ว่า เป็นความโลภอันชั่วร้าย เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้' นี้คือศาสดาประเภทที่ ๓ ซึ่งสมควรถูกทักท้วง ทั้งการทักท้วงของผู้ทักท้วงศาสดาประเภทนี้ก็จัดว่าจริง แท้เป็นธรรม ไม่มีโทษ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๓/๒๒๖,ที.สี.(ไทย)๙/๕๑๓/๒๒๗,ที.สี.(ไทย)๙/๕๑๔/๒๒๗,ที.สี.(ไทย)๙/๕๑๕/๒๒๘, ที.สี.(ไทย)๙/๕๑๖/๒๒๘,ที.สี.(ไทย)๙/๕๑๖/๒๒๙)

เป็นธรรมดาอย่างนี้ : สิ่ง ๓ สิ่ง คือ อายุ ไออุ่น และวิญญาณ เป็นปัจจัยที่ทำให้กายนี้อดทนต่ออิริยาบถมีการยืนและการเดินเป็นต้นได้ แต่เมื่อสิ่ง ๓ สิ่งนี้ขาดไป กายนี้จึงมีความเน่าเปื่อยเป็นธรรมดา มีภาวะอย่างนี้ หมายถึงจักมีการพองขึ้นเป็นต้นอย่างนี้ทีเดียว ไม่ล่วงพ้นอย่างนี้ไปได้ หมายถึงไม่ล่วงพ้นจากการพองขึ้นเป็นต้นไปได้

อธิบาย การพิจารณากายในสภาพที่กายเปลี่ยนแปลงไปโดยเข้าไปเปรียบอย่างนั้นว่า'แม้กายนี้ก็เป็นธรรมดาอย่างนี้ มีภาวะอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นอย่างนี้ไปได้' พระภิกษุเห็นสรีระที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ถูกฝูงกา นกเหยี่ยว นกแร้ง สุนัข สุนัข จิ้งจอกหรือสัตว์มีชีวิตชนิดต่าง ๆ กำลังกัดกิน ก็น้อมกายนี้แลเข้าไปเปรียบว่า 'แม้กายนี้ก็เป็นธรรมดาอย่างนี้ มีภาวะอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นอย่างนี้ไปได้' ภิกษุนั้นเห็นสรีระที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า มีโครงกระดูก มีเนื้อและเลือด มีเอ็น รึงรัดไว้ ฯลฯ มีแต่โครงกระดูก ไม่มีเนื้อและเลือด มีเอ็นรึงรัดไว้ ฯลฯ มีแต่โครงกระดูก ปราศจากเนื้อและเลือด ยังมีเอ็นรึงรัดไว้ ฯลฯ มีแต่ท่อนกระดูก ปราศจากเครื่องผูก กระจัดกระจายไปคนละทิศละทาง คือ กระดูกมือไปทางหนึ่ง กระดูกเท้าไปทางหนึ่ง กระดูกแข้งไปทางหนึ่ง กระดูกขาไปทางหนึ่ง กระดูกสะเอวไปทางหนึ่ง กระดูกสันหลังไปทางหนึ่ง กะโหลกศีรษะไปทางหนึ่งอย่างไรก็น้อมกายนี้แลเข้าไปเปรียบอย่างนั้น หรือภิกษุนั้นเห็นสรีระที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นกระดูกมีสีขาวเหมือนสีสังข์ เป็นกระดูกที่สัตว์ทำให้เป็นกอง ๆ เกินหนึ่งปีเป็นกระดูกผุแตกเป็นชิ้นเล็กๆ อย่างไรก็น้อมกายนี้แลเข้าไปเปรียบอย่างนั้นว่า 'แม้กายนี้ ก็เป็นธรรมดาอย่างนี้ มีภาวะ อย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นอย่างนี้ไปได้' นี้เป็นอนุสสติปัฏฐานที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้วอย่างนี้ย่อมเป็นไปเพื่อถอนอัสมิมานะได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๙/๔๗๐ , องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๒๙/๑๑๓)

SAMPLE

เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก :เป็นพุทธคุณข้อที่ว่า อนุตฺตรำ ปุญฺญกฺเขตฺตำ โลกสฺส

อธิบาย มาในนวัตตัพพังสังโฆทักขิณังปฏิคคัณหาตีติกถา ว่าด้วยไม่ควรยอมรับว่าพระสงฆ์รับทักษิณาเป็นบทสนทนาระหว่างพระปรวาทีกับพระสกวาที เมื่อ ท่านพระ สก. ถามพระ ปร๑. ว่า ท่านไม่ยอมรับว่า “พระสงฆ์รับทักษิณาได้” ใช่ไหม ท่าน ปร.๑ ตอบว่า ใช่๒ สก.ถามว่า พระสงฆ์เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ สก. ถามว่า หากพระสงฆ์เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “พระสงฆ์รับทักษิณาได้” สก. ถามว่า ท่านไม่ยอมรับว่า “พระสงฆ์รับทักษิณาได้” ใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ สก. ถามว่า อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นผู้ควรแก่ทักษิณามิใช่หรือ ปร. ตอบว่า ใช่ (ปร.๑ หมายถึงภิกษุในนิกายเวตุลลกะ (มหาปุญญวาที) คำว่าใช่๒ หมายถึงเพราะมีความเห็นว่า ว่าโดยปรมัตถ์ มรรคและผลเท่านั้นชื่อว่าสงฆ์ ขึ้นชื่อว่าสงฆ์อื่นไปจากมรรคและผล ย่อมไม่มี มรรคและผลย่อมรับอะไร ๆ ไม่ได้ ดังนั้น จึงไม่ควรกล่าวว่า พระสงฆ์รับทักษิณาได้) (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๙๑/๘๒๖,อภิ.ปญฺจ.อ. ๗๙๑-๗๙๒/๒๙๓-๒๙๔, อภิ.ปญฺจ.อ.๗๙๑-๗๙๒/๒๙๓-๒๙๔)

เป็นบัณฑิต : เป็นคำอวดฉลาดของอัคคิเวสนะนิครนถบุตร แต่เป็นคำยกย่องของพระผู้มีพระภาคว่า ธัมมทินนาภิกขุณี เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก

อธิบายบัณฑิตเป็นคำอวดฉลาดของนิครนถบุตรแต่เป็นยกย่องพระธัมมทินนาภิกขุณี ความว่า สัจจกะ นิครนถบุตรอาศัยอยู่ในกรุงเวสาลี เป็นนักโต้วาทะ พูดยกตนว่าเป็นบัณฑิต ชนจำนวนมากยกย่องว่าเป็นผู้มีลัทธิดี เช้าวันหนึ่ง นิครนถบุตรเข้าไปหาพระอัสสชิ ได้สนทนาปราศรัย ได้ถามว่า “ท่านพระอัสสชิ พระสมณโคดมแนะนำพวกสาวกอย่างไร และคำสั่งสอนของพระสมณโคดมที่เป็นไปในพวกสาวกโดยส่วนมากเป็นอย่างไร” ท่านพระอัสสชิตอบว่า “พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำและคำสั่งสอนสาวกว่า ‘รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่อัตตา เวทนาไม่ใช่อัตตา สัญญาไม่ใช่อัตตา สังขารทั้งหลายไม่ใช่อัตตา วิญญาณไม่ใช่อัตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตาธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตา’ และพระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสว่า ธัมมทินนาภิกษุณีเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๘, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๗/๕๐๘)

SAMPLE

เป็นบาปอกุศล : ความชั่ว ความเลว การประพฤติตนในทางต่ำทรามตามอำนาจความปรารถนาที่ภิกษุละได้แล้ว ไม่มีโทษในที่ไหน ๆ

อธิบายบาปอกุศลที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งละได้แล้ว แต่ยังปรากฏและเล่าขานกันอยู่ แม้เธอจะอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน รับนิมนต์ ครองจีวรของคหบดีก็ตาม เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายก็สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเธอ ข้อนั้นเพราะเหตุไร ข้อนี้เปรียบด้วยภาชนะสำริด เป็นของบริสุทธิ์ผ่องใส เจ้าของใส่ข้าวสุกแห่งข้าวสาลีทั้งหลาย ที่เลือกของสกปรกออกแล้วใส่แกงและกับข้าวหลายอย่างจนเต็ม ภาชนะสำริดนั้นปิดด้วยภาชนะสำริดใบอื่นแล้วนำไปยังร้านตลาด คนเห็นภาชนะสำริดนั้นแล้วพึงพูดอย่างนี้ว่า 'ท่านผู้เจริญ สิ่งที่ท่านนำไปนี้คืออะไร ดูเหมือนจะเป็นของที่น่าพอใจอย่างยิ่ง' เขาลุกขึ้น ตอบว่า สิ่งที่ไม่น่ารังเกียจ จึงเกิดขึ้นพร้อมกับการเห็นข้าวสุกแห่งข้าวสาลีนั้น แม้คนที่บริโภคอิ่มแล้วก็ต้องการบริโภค ไม่ต้องกล่าวถึงคนที่หิวเลย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๒/๕๓, ม.มู.อ. ๑/๖๐/๑๕๕, ม.มู. ฏีกา ๑/๖๐/๓๑๑)

เป็นประธาน : เป็นชื่อของธรรมที่สำคัญในการปฏิบัติ เป็นชื่อของธรรมที่สงบและเป็นหลักประเสริฐ และสูงสุด

อธิบายมาในสมสีสกถา ว่าด้วยธรรมที่สงบและเป็นประธาน ได้แก่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยากตธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม อปริยาปันนธรรม และเรียกบรรดาภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๕ จำพวก เพราะอาศัยความมักน้อยอย่างเดียว เพราะอาศัยความสันโดษอย่างเดียว

เพราะอาศัยความขัดเกลาอย่างเดียว เพราะอาศัยความปฏิบัติในวัตรอันดีงามนี้ เป็นผู้เลิศ ประเสริฐสุด เป็นประธาน สูงสุด และยิ่งใหญ่ที่สุด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๓/๕๙๑, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒๐๑/๒๒๖)

เป็นไปได้ : ยอมรับฐานะ (เหตุ) ที่ให้เป็นไปได้

อธิบาย เป็นคำกล่าวคาดการณ์ในทางที่ดี ว่า นิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีได้ยินว่า อุบาลีคหบดี (สาวกนิครนถ์) เป็นสาวกของพระสมณโคดมแล้ว" ลำดับนั้น จึงเข้าไปหานิครนถ์ นาฏบุตรถึงที่อยู่แล้วถามว่า นิครนถ์ นาฏบุตรตอบว่า "ตปัสสีเป็นไปไม่ได้เลยที่อุบาลีคหบดีจะพึงเป็นสาวกของพระสมณโคดมนั้น แต่เป็นไปได้ที่พระสมณโคดมจะพึงเป็นสาวกของอุบาลีคหบดี" เป็นการคาดการณ์การปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์ว่า เป็นไปได้ที่บุคคลอาศัยมรรคและปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการแล้ว จักรู้ จักเห็น จักละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการนั้นได้ เป็นไปได้ที่บุคคลถากเปลือก ถากกระพี้ของต้นไม้ใหญ่ประเภท

SAMPLE

ยืนต้นมีแก่นแล้ว จักตัดแก่นนั้นได้ แม้ฉันใด เป็นไปได้ที่บุคคลอาศัยมรรคและปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อละโอรัมภาคิย-สังโยชน์ ๕ ประการแล้ว จักรู้ จักเห็น จักละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการนั้นได้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นไปได้ ๖ ที่ภิกษุผู้หลีกออกจากคณะ อยู่ตามลำพังผู้เดียว พึงหวังเนกขัมมสุขปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุข จักเป็นผู้ได้สุขนั้น ตามปรารถนาได้โดยไม่ยากโดยไม่ลำบาก และคาดการณ์ว่า ภิกษุใดก็ตามด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ว่าร้ายพระอริยะ เป็นไปได้ที่ภิกษุนั้นจะถึงความพินาศอย่างใดอย่างหนึ่ง (ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๑/๖๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๒/๖๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๒/๑๔๖,๑๓/๔๖๙/๕๙๒, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๘๖/๒๒๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖/๓๙๗,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๖/๕๙๗, องฺ.เอกก.อ. ๑/๒๖๘/๔๐๒)

เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ : ธรรมสำหรับพิจารณาปฏิบัติในการหลุดพ้นได้แก่โยนิโสมนสิการ โสวจัสสตา กัลยาณมิตตตา กุศลมูล ๓ วิสังโยค อินทรีย์ ๕

อธิบายธรรม ๑ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ คือ โยนิโสมนสิการ ธรรม ๒ ประการ คือ (๑) โสวจัสสตา ความเป็นผู้ว่าง่าย (๒) กัลยาณมิตตตา ความมีกัลยาณมิตร ธรรม ๓ คือ กุศลมูล๓ ประการ ได้แก่ (๑) กุศลมูลคืออโลภะ ความไม่อยากได้ (๒) กุศลมูลคืออโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย (๓) กุศลมูลคืออโมหะ ความไม่หลง ธรรม ๔ ประการ คือ วิสังโยคะ ความพราก ๔ ได้แก่ (๑) กามโยควิสังโยคะ ความพรากจากกามโยคะ (๒) ภวโยควิสังโยคะ ความพรากจากภวโยคะ (๓) ทิฏฐิโยควิสังโยคะ ความพรากจากทิฏฐิโยคะ (๔) อวิชชาโยควิสังโยคะ ความพรากจากอวิชชาโยคะ ธรรม ๕ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ คือ อินทรีย์ ๕ ได้แก่ (๑) สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา (๒) วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ (๓) สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ (๔) สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ (๕) ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๑/๓๖๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๓/๓๗๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๗๙,องฺ.เอกก. (แปล) ๒๐/๒๐/๔)

เป็นไปในฝ่ายเสื่อม : ธรรมที่ไม่เป็นเครื่องปลดเปลื้องกิเลสร้อยรัดทั้งปวง ไม่เป็นไปเพื่อบรรลุถึงพระนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์

อธิบายธรรมเป็นไม่เป็นเครื่องปลดเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง ไม่เป็นไปเพื่อบรรลุถึงพระนิพพาน ไม่เป็นไปเพื่อทำที่สุดทุกข์”เป็นธรรมที่ควรละ เพราะเป็นไปในฝ่ายเสื่อม อกุศลกรรมบถ ทางแห่งอกุศลกรรม ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) กายทุจริต ๓ (๒) วจีทุจริต ๔ (๓) มโนทุจริต ๓ อคารวะ ความไม่เคารพ ๖ ประการ ได้แก่ อคารวะใน (๑) พระศาสดา (๒) พระธรรม (๓)

SAMPLE

พระสงฆ์ (๔) สิกขา (๕) ความไม่ประมาท (๖) ในปฏิสันถาร และ ธรรม อันเป็นกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู ๕ ประการ ได้แก่ (๑) เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสดา (๒) เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระธรรม (๓) เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์ (๔) เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในสิกขา (ข้อที่จะต้องศึกษา) (๕) เป็นผู้โกรธ ไม่พอใจ มีจิตถูกโทสะ (ความคิดประทุษร้าย) กระทบ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๑/๓๖๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๒/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๓/๓๗๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๘,ที.ปา.(ไมย)๑๑/๓๖๐/๔๒๗)

เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี : รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ทำให้อารมณ์ดี

อธิบายเป็นลักษณะห้วงบุญกุศลคือผลบุญกุศลที่หลั่งไหลนำความสุขมาสู่ผู้บำเพ็ญอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจและเป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีในห้วงบุญกุศล ๕ ประการ (๑) ภิกษุใช้จีวร (๒) ภิกษุฉันบิณฑบาต ๓) ภิกษุใช้สอยวิหาร (๔) ภิกษุใช้สอยเตียงตั่ง (๕) ภิกษุใช้สอยคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารของทายกใด บรรลุเจโตสมาธิที่ประมาณไม่ได้อยู่ ห้วงบุญกุศลของทายกนั้นประมาณไม่ได้ นำสุขมาให้ มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจเป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๕/๗๓, องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๕๑/๓๔๘,องฺ.จตุกฺก.ฎีกา ๒/๕๑/๓๘๒, องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๕๑/๓๔๘)

เป็นไปไม่ได้,เป็นไปไม่ได้เลย : ปฏิเสธฐานะ(เหตุ) และปฏิเสธโอกาส(ปัจจัย) ที่ให้เป็นไปได้

อธิบาย เป็นคำคาดการณ์ถึงความเป็นไปไม่ได้ ในเรื่องที่ว่า อุบาลีคหบดีเป็นสาวกของสมณโคดมแล้ว นิครนถ์ นาฏบุตรตอบว่า “ตปัสสี เป็นไปไม่ได้เลยที่อุบาลีคหบดีจะพึงเป็นสาวกของพระสมณโคดม เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะพึงเสื่อมจากอสมยวิมุตตินั้น ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดก็ตามด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ว่าร้ายพระอริยะ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะไม่ถึงความพินาศภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารบางอย่างโดยความเที่ยง จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยอนุโลมขันติจักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้ไม่หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผล (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๑/๖๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๒/๖๘,(๑๓/๒/๑๔๖,

SAMPLE

ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๑๑/๓๔๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖/๓๙๗, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖/๓๙๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๖/๕๙๖, องฺ.เอกก.อ.๑/๒๖๘/๔๐๒)

เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉาได้แล้ว : การไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉาได้

อธิบายคำว่าวิจิกิจฉานี้เมื่อละได้แล้ว ก็เป็นอันสงบระงับ สงบเงียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว ละวิจิกิจฉาได้แล้ว เพราะข้ามขึ้น ข้ามออกถึงฝั่ง ถึงความสำเร็จตามลำดับ จึงเรียกว่า ละวิจิกิจฉาได้แล้ว เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉาได้แล้ว (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๕๘/๔๐๑,ที.สี. ๙/๒๑๔-๒๑๗/๗๑-๗๒)

เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา : ต่ำกว่าโดยชาติ โคตร ตระกูล และเกลียดตน ดูหมิ่นตน มองตนว่าต่ำต้อย

อธิบาย มาในเอกกนิทเทศ กล่าวถึงเป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา กล่าววคือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าคนอื่น ๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล ฯลฯ เขาอาศัยความถือตัวว่าด้อยกว่าคนอื่น ๆ เช่นนั้นแล้ว ดูหมิ่นตน ความดูหมิ่นตน กิริยาที่ดูหมิ่นตน ภาวะที่ดูหมิ่นตน ความเกลียดตน กิริยาที่เกลียดตน ภาวะที่เกลียดตน ความดูถูกตน ความดูถูกตนว่าต่ำต้อย ความดูแคลนตน มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๗๗/๕๕๖)

เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา : ความจริงตนเป็นผู้ด้อยกว่าเขาโดยชาติ โคตร ตระกูล แต่มีทิฐิมานะลำพองตน ทะนงตน ชูตนตนเองว่า สูงกว่า เลิศกว่าคนอื่น

อธิบาย มาในเอกกนิทเทศ กล่าวถึงเป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา กล่าวคือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าคนอื่น ๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล ฯลฯเขาอาศัยความถือตัวว่าเลิศกว่าคนอื่น ๆ เช่นนั้นแล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธงความที่จิตต้องการเป็นดุจธง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๗๕/๕๕๗)

เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา : ความเป็นจริง ตนเป็นผู้ด้อยกว่าคนอื่น แต่มีทิฐิมานะลำพองตน ยกตน ชูตน ทะนงตนว่าเสมอเท่าเทียมกับคนอื่น

อธิบาย มาในเอกกนิทเทศกล่าวถึงเป็นผู้ด้อยกว่าเขาถือตัวว่าเสมอเขา กล่าวคือว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอกับคนอื่น ๆ

SAMPLE

โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล ฯลฯ เขาอาศัยความถือตัวว่าเสมอกับคนอื่น ๆ เช่นนั้นแล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธงความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๗๖/๕๕๗)

เป็นผู้ตื่น : เป็นผู้มีความเพียรเป็นเครื่องตื่น มีสติ มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น เบิกบาน ผ่องใส พระอรหันต์ หรืออนาคามีเป็นเบื้องหน้า

อธิบาย มาในชาคริยสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้ตื่นอยู่ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเป็นผู้ตื่น อยู่อย่างมีสติ มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่นเบิกบาน ผ่องใส และควรเป็นผู้เห็นแจ้งสมควรแก่กาลในกุศลธรรมทั้งหลาย ในการประกอบเนือง ๆ ซึ่งกัมมัฏฐานนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ตื่น พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามี เธอทั้งหลายที่หลับอยู่ จงรีบตื่น ที่ตื่นอยู่ จงฟังคำของเรานี้ ความเป็นผู้ตื่นจากความหลับเป็นคุณประเสริฐ เพราะภัยย่อมไม่มีแก่ผู้ตื่นอยู่ (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๔๗/๓๙๗,ขุ.อิติ.อ. ๔๗/๑๙๖)

เป็นผู้ประเสริฐ : เป็นผู้ประเสริฐด้วยคุณธรรมอันยิ่งใหญ่ทรงบรรลุพระสยัมภูญาณแล้วแสดงอริยมรรคแก่ชาวโลก

อธิบายมาในตติยอธัมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เป็นธรรม สูตรที่ ๓ เป็นคำกล่าวตอบถึงพระคุณของพระผู้มีพระภาคของพระอานนท์ต่อพระภิกษุทั้งหลาย ว่าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้มีพระจักษุ มีพระญาณ มีพระธรรม เป็นผู้ประเสริฐ ตรัสบอกได้ ทรงให้เป็นไปได้ ทรงแสดงประโยชน์ ประทานอมตธรรม เป็นเจ้าของธรรม เป็นพระตถาคต ทรงรู้ธรรมที่ควรรู้ ทรงเห็นธรรมที่ควรเห็น ก็เวลานี้แล เป็นเวลาสมควรที่ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามเนื้อความนี้ พึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงตอบแก่ท่านทั้งหลาย” (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๕/๒๖๒,องฺ.ทสก.ผไทย)๒๔/๑๗๒/๓๑๐, องฺ.ทสก.ฏีกา ๓/๑๓๓-๑๑๖/๔๓๙)

เป็นผู้ปราศจากถีนมิทธะ : สละ คลาย ปล่อยวางความหดหู่ ซึมเซา ง่วงเหงา หาวนอนเสียได้หมดสิ้น

อธิบาย เป็นผู้ละถีนะและมิทธะนี้ เป็นอันสงบระงับ สงบเงียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้ พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว เพราะสละ คลาย ปล่อย วาง สละคืน ละและสละคืนถีน

SAMPLE

มิทธะนั้นแล้ว จึงเรียกว่า เป็นผู้ปราศจากถีนมิทธะ (อภิ.วิ.(ไทยป ๓๕/๕๔๗/๓๙๘)

เป็นผู้รับผลของกรรม : ผลแห่งการกระทำสัตว์ในอดีต เป็นกรรมวิบากเหตุเพราะฆ่าสัตว์ ย่อมกระเสือกกระสน เข้าสู่ทุคติ ถือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน

อธิบาย มาในสังสัปปติปริยายสูตร พระสูตรว่าด้วยเหตุแห่งความกระเสือกกระสน กล่าวถึงสัตว์โลกเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น เหตุเพราะ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ หยาบช้า มีมือเปื้อนเลือด ปักใจอยู่ ในการฆ่าและการทุบตี ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งปวง บุคคลนั้นย่อม กระเสือกกระสนด้วยกาย วาจา และใจ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมของเขาคดเคี้ยว คติของเขาก็คดเคี้ยว การอุบัติของเขาก็คดเคี้ยว สำหรับผู้มีคติคดเคี้ยว มีอุบัติคดเคี้ยว เรากล่าวว่ามีคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกมีทุกข์โดยส่วนเดียว หรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานที่มีปกติกระเสือกกระสน (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๖/๓๕๓)

เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา :ความเป็นจริงเขาเป็นผู้เลิศกว่าคนอื่น โดยชาติ โคตร ศิลปะ วิทยฐานะ แต่ถือตัวว่าด้วยกว่าคนอื่น ดูหมิ่นตนเอง เกลียดตนเอง ดูแคลนตนเอง

อธิบายมาในเอกกนิทเทศ กล่าวถึงบุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าคนอื่น ๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา หรือโดยปฏิภาณ เขาอาศัยความถือตัวว่า ด้อยกว่าคนอื่น ๆ เช่นนั้นแล้วดูหมิ่นตน ความดูหมิ่นตน กิริยาที่ดูหมิ่นตน ภาวะที่ดูหมิ่นตน ความเกลียดตน กิริยาที่เกลียดตนยิ่ง ภาวะที่เกลียดตนเป็นอย่างยิ่งความดูถูกตน ความดูถูกตนว่าต่ำต้อย ความดูแคลนตน มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๗๑/๕๕๖)

เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา : ความเป็นจริงตนเองก็เป็นผู้เลิศกว่าคนอื่นโดยชาติ โคตร ศิลปะ วิทยฐานะ และถือตัวเอง ยกตนเอง ชูตนเอง เห่อเหิมตนเองว่าเลิศกว่าคนอื่น

อธิบาย มาในเอกกนิทเทส กล่าวถึงผู้เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา กล่าวคือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าคนอื่น ๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล

SAMPLE

โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะโดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา หรือโดยปฏิภาณ เขาอาศัยการถือตัวว่าเลิศกว่าคนอื่น ๆ เช่นนี้แล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตนความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง ลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๖๙/๕๕๕)

เป็นผู้เลิศกว่าเขาถือตัวว่าเสมอเขา: ความเป็นจริงตนเองก็เป็นผู้เลิศกว่าคนอื่นโดยชาติ โคตร ศิลปะ วิทยฐานะ การงาน แต่ก็ถือตัวว่า เสมอคนคนอื่นโดยถือตัว ลำพองตัว ทะนงตัว ชูตนเอง

อธิบายมาในเอกกนิทเทส กล่าวถึงผู้ที่เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา กล่าวคือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอกับคนอื่น ๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะโดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา หรือโดยปฏิภาณ เขาอาศัยความถือตัวว่าเสมอกับคนอื่น ๆ เช่นนี้แล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตนความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๗๐/๕๕๕)

เป็นผู้ว่าง่าย : ยอมรับคำแนะนำพร่ำสอนโดยเคารพ ไม่ถือโกรธ ถือตัว ประพฤติตนเป็นสุภโร

อธิบาย กล่าวถึงผู้ว่าง่ายและธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย กล่าวคือ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าภิกษุไม่ปวารณาไว้ว่า 'ขอท่านจงว่ากล่าวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ท่านควรว่ากล่าวได้' แต่ภิกษุนั้นเป็นผู้ว่าง่าย มีธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้อดทน ยอมรับคำพร่ำสอนโดยเคารพ เมื่อเป็นเช่นนี้ เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายย่อมเข้าใจภิกษุนั้นว่า เป็นผู้ควรว่ากล่าว ควรพร่ำสอน และควรไว้วางใจ และมาในทุติยวุฑฒปัพพชิตสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้บวชเมื่อแก่ สูตรที่ ๒ ภิกษุผู้บวชเมื่อแก่ ประกอบด้วยธรรม เป็นผู้ว่าง่าย หาได้ยาก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๒/๑๘๘,(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๐/๑๐๙)

เป็นผู้ว่ายาก : ไม่ยอมรับคำแนะนำพร่ำสอนโดยเคารพ ไม่อดทน มักโกรธ ถือตัว

อธิบาย มาในอนุมานสูตร ว่าด้วยการเปรียบตนกับผู้อื่น ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก สมัยหนึ่ง ท่านพระมหาโมคคัลลานะ พำนักอยู่ ณ เภสกฬาวัน สถานที่ให้อภัยแก่หมู่เนื้อ เขตกรุงสุงสุมารคิระ ในแคว้นภัคคะ ณ ที่นั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า "ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าภิกษุ

ปวารณาว่า ‘ขอท่านจงว่ากล่าวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ท่านควรว่ากล่าวได้’ แต่ภิกษุนั้นเป็นผู้ว่ายาก มีธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน ไม่ยอมรับคำพร่ำสอนโดยเคารพ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายย่อมเข้าใจภิกษุนั้นว่าเป็นผู้ไม่ควรว่ากล่าว ไม่ควรพร่ำสอนและไม่ควรไว้วางใจ(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๖)

เป็นผู้สำรวม : ความเป็นผู้สำรวมทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย

อธิบาย คำว่า เป็นผู้สำรวม อธิบายว่า เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงพร้อมแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยปาติโมกขสังวรนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เป็นผู้สำรวมด้วยปาติโมกขสังวร (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑๑/๓๘๗)

เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา : คนที่เสมอคนอื่นโดยชาติ โคตร ศิลปะ วิทยฐานะ แต่ถือตัวว่าด้อยกว่าคนอื่น แล้วดูหมิ่นตน เกลียดตน

อธิบาย มาในเอกกนิทเส กล่าวถึงบุคคลผู้เสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา กล่าวถือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าคนอื่น ๆ โดยเหตุคือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูลเขาอาศัยความถือตัวว่าด้อยกว่าคนอื่น ๆ เช่นนั้นแล้วดูหมิ่นตน ความดูหมิ่นตนกิริยาที่ดูหมิ่นตน ภาวะที่ดูหมิ่นตน ความเกลียดตน กิริยาที่เกลียดตนยิ่ง ภาวะที่เกลียดตนเป็นอย่างยิ่ง ความดูถูกตน ความดูถูกตนว่าต่ำต้อย ความดูแคลนตนมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๗๔/๕๖๗)

เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา : เป็นผู้เสมอเขาโดยชาติ โคตร ศิลปะ วิทยฐานะ แต่ถือตนว่าเลิศกว่าคนอื่น ลำพองตน ทะนงตน ชูตนเอง

อธิบาย มาในเอกกนิทเทส เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา กล่าวคือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าคนอื่น ๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล เขาอาศัยความถือตัวว่าเลิศกว่าคนอื่น ๆ เช่นนั้นแล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธงความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๗๒/๕๕๖)

เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเสมอเขา :เป็นผู้เสมอคนอื่นโดยชาติ โคตร ตระกูล ศิลปะ วิทยฐานะ แต่ถือตัวว่าเสมอคนอื่น จึงลำพองตน ทะนงตน ชูตน เหิ่อเหิม

SAMPLE

อธิบาย มาในเอกกนิทเทสกล่าวถึงผู้ที่เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเสมอเขา กล่าวถึงบุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเสมอกับคนอื่น ๆ โดยเหตุอย่าง ใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล ฯลฯ เขา อาศัยความถือตัวว่าเสมอกับคนอื่น ๆ เช่นนั้นแล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าเป็นผู้เสมอเขาถือตัวว่าเสมอเขา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๗๓/๕๕๖)

เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม : ผู้เจริญในโพธิปักขิยธรรม ๗ ประการสม่ำเสมอ

อธิบาย มาในสุตตันตภาชนีย์ในคำว่า เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม ได้แก่เจริญในโพชฌงค์ ๗ คือ (๑) สติสัมโพชฌงค์ (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) ปีติสัมโพชฌงค์ (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ (๗) อุเปกขาสัมโพชฌงค์ เหล่านี้เรียกว่าโพธิปักขิยธรรม ภิกษุเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้นด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เป็นผู้หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๒๒/๓๙๒)

เป็นภัย : สิ่งที่น่ากลัวจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นไข้ เสียใจ

อธิบาย สิ่งที่ควรรู้ยิ่งว่า “ความเกิดขึ้นเป็นภัย” ... “ความเป็นไปเป็นภัย” ... “นิมิตเป็นภัย” ... “กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นภัย” ... “ปฏิสนธิเป็นภัย” ... “คติเป็นภัย” ... “ความบังเกิดเป็นภัย” ... “ความอุบัติเป็นภัย” ... “ความเกิดเป็นภัย” ... “ความแก่ เป็นภัย” ... “ความเจ็บไข้เป็นภัย” ... “ความตายเป็นภัย” ... “ความเศร้าโศก เป็นภัย” ... “ความรำพันเป็นภัย” ควรรู้ยิ่งว่า “ความคับแค้นใจเป็นภัย” ท่านสกวาทีกล่าวว่า บุคคลผู้มนสิการสังขารโดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นภัย .. (ขุ.ป.๓๑/๑๐/๑๘, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๔๗/๕๙๓)

เป็นลาภ : เป็นอาการหายจากการป่วยไข้ของนายนกุลปิตาคหบดี พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นลาภของคหบดีนี้ หรือการระลึกถึงจาคะก็ดี ระลึกถึงกัลยาณมิตรของตนก็ดี ก็จัดว่าเป็นลาภ

อธิบาย พระผู้มีพระภาคตรัสกับนกุลมาตาคหปตานี เมื่อนกุลมาตาคหปตานีกล่าวเตือนนกุลปิตาคหบดีด้วยคำเตือนนี้

ความเจ็บไข้นั้นได้สงบระงับโดยพลัน ท่านนกุลปิตาคหบดีได้หายจากความเจ็บไข้นั้น และนกุลปิตาคหบดีละความเจ็บไข้นั้น ละได้โดยอาการอย่างนั้น ครั้งนั้นแล นกุลปิตาคหบดี พอหายจากความเจ็บไข้เท่านั้น ยังฟื้นจากไข้ไม่นาน ก็

ถือไม้เท้าเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับนกุลปิตาคหบดี ดังนี้ว่า “คหบดี เป็นลาภของท่านหนอ ท่านได้ดีแล้วหนอ ที่นกุลมาตาคหปตานีเป็นผู้อนุเคราะห์ หวังประโยชน์กล่าวตักเตือนพร่ำสอนท่าน เรื่องแม้อริยสาวกระลึกถึงจาคะ(การสละ)ของตนว่า เป็นลาภของเราหนอ แม้พระองค์พึงระลึกถึงจาคะ ก็ดี ถึงกัลยาณมิตรก็ดีของพระองค์ก็ตรัสว่า เป็นลาภของเราหนอ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๖/๔๓๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐/๔๒๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๖/๔๖๑, องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๔๑๓,(องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๓/๔๑๙)

เป็นเลิศ : บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ตนเองและเกื้อกูลแก่คนอื่น จัดว่าเป็นเลิศ

อธิบาย กล่าวถึงบุคคล ๔ จำพวก เป็นบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น เป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด ยิ่งใหญ่ที่สุด เปรียบเหมือนนมสดจากแม่โค นมส้มจากนมสด เนยข้นจากนมส้ม เนยใส จากเนยข้น ยอดเนยใสจากเนยใส ยอดเนยใส ชาวโลกถือว่าเป็นเลิศในบรรดานมสดเป็นต้นนั้น ฉันใด บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนี้ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นเป็นเลิศ ประเสริฐสุด เป็นประธาน สูงสุด ยิ่งใหญ่ที่สุด ฉันนั้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๔)

เป็นอิสระ : ผู้เป็นใหญ่ ยังสรรพสัตว์ให้เป็นไปในอำนาจ นิรมิตโลก

อธิบาย กล่าวถึงมารเข้าสิงกายพรหม ครั้งนั้น มารใจบาปเข้าสิงกายพรหมปาริสัชชะผู้หนึ่งแล้วกล่าวกับเราว่า ‘ภิกษุ ภิกษุ อย่ารุกรานพกพรหมนี้เลย อย่ารุกรานพกพรหมนี้เลย เพราะว่าพรหมผู้นี้เป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ คณะพรหมฝ่าฝืนไม่ได้ เป็นผู้รู้ทั่วไป ยังสรรพสัตว์ให้เป็นไปในอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้างโลก นิรมิตโลกเป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้แต่งสัตว์ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นบิดาของเหล่าสัตว์ที่เกิดแล้วและที่กำลังจะเกิด สมณพราหมณ์พวกก่อนท่าน เป็นผู้ติเตียนดิน เป็นผู้ติเตียนน้ำ เป็นผู้ติเตียนไฟ เป็นผู้ติเตียนลม เป็นผู้ติเตียนสัตว์ เป็นผู้ติเตียนเทวดา เป็นผู้ติเตียน ปชาบดี เป็นผู้ติเตียนพรหม หลังจากตายแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะไปเกิดในพวกที่เลว (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๒/๕๓๘)

เปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยความรักและความชัง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเหตุเกิดแห่งความรักและความชัง ๔ ประการ โดยทรงยกบุคคลขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ได้แก่ (๑) ความรักเกิดเพราะความรัก หมายถึงผู้เห็นคนอื่นประพฤติต่อคนที่ตนรักด้วยอาการดี (๒) ความชังเกิดเพราะความรัก หมายถึงผู้เห็นคนอื่นประพฤติต่อคนที่ตนรักด้วยอาการไม่ดี (๓) ความรักเกิดเพราะความชัง หมายถึงผู้เห็นคนอื่นประพฤติต่อคนที่ตนชังด้วยอาการไม่ดี (๔) ความชังเกิด

SAMPLE

เพราะความชัง หมายถึงผู้เห็นคนอื่นประพฤติต่อคนที่ตนชังด้วยอาการดี และทรงแสดงบุคคลผู้ไม่มีความรักและความชัง คือ ภิกษุผู้ได้รูปฌาน ๔ และผู้ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๐/๓๑๔)

เปยยวัชชะ : วาจาอันเป็นที่รัก

อธิบายกล่าวถึงลักษณะพระหัตถ์และพระบาทอันนุ่ม ของพระผู้มีพระภาคว่าในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ คือ (๑) ทาน การให้ (๒) เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก (๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ (๔) สมานัตตตา การวางตนสม่ำเสมอ เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ทำให้กรรมนั้นไพบูลย์แล้วหลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม (๒) มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๓/๒๑๘, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๒/๕๑)

เปยยาลมุข : การนำเลข ๗ คือ ภิกษุประชุมกัน ๔ รูปบ้าง เกินกว่าบ้างเป็นต้นไปคูณ ๒๕ ติกะ ในข้อ ๑๗๖ เท่ากับ ๑๗๕ ติกะ แล้วนำเลข ๔ คือ ภิกษุที่อยู่ในอาวาสกับภิกษุที่อยู่ในอาวาสเป็นต้นไปคูณ ๑๗๕ ติกะ เท่ากับ ๗๐๐ ติกะ

อธิบาย มาในสีโมกกันติกเปยยาล ว่าด้วยการละข้อความเกี่ยวกับภิกษุเข้าสู่สีมา กล่าวถึงเปยยาลมุข ๗๐๐ ติกะมีที่มาว่า ก็ในกรณีนี้ ในอาวาสแห่งหนึ่ง ในวันอุโบสถนั้น มีภิกษุที่อยู่ในอาวาสหลายรูป (๑) ประชุมกัน ๔ รูปบ้าง เกินกว่าบ้าง (๒) ภิกษุเหล่านั้นไม่รู้ว่า “มีภิกษุที่อยู่ในอาวาสพวกอื่นกำลังเข้ามาภายในสีมา ...” (๓) ภิกษุเหล่านั้นไม่รู้ว่า “มีภิกษุที่อยู่ในอาวาสพวกอื่นเข้ามาภายในสีมาแล้ว ...” ภิกษุเหล่านั้นไม่เห็นภิกษุที่อยู่ในอาวาสพวกอื่นกำลังเข้ามาภายในสีมา ...(๕) ภิกษุเหล่านั้นไม่เห็นภิกษุที่อยู่ในอาวาสพวกอื่นเข้ามาภายในสีมาแล้ว ...(๖) ภิกษุเหล่านั้นไม่ได้ยินว่า “ภิกษุที่อยู่ในอาวาสพวกอื่นกำลังเข้ามาภายในสีมา ...” (๗) ภิกษุเหล่านั้นไม่ได้ยินว่า “ภิกษุที่อยู่ในอาวาสพวกอื่นเข้ามาภายในสีมาแล้ว ...”

โดยนัย ๑๗๕ ติกะ (๑) ภิกษุที่อยู่ในอาวาสกับภิกษุที่อยู่ในอาวาส (๒) ภิกษุอาคันตุกะกับภิกษุที่อยู่ในอาวาส (๓ ภิกษุที่อยู่ในอาวาสกับภิกษุอาคันตุกะ (๔) ภิกษุอาคันตุกะกับภิกษุอาคันตุกะ รวมเป็น ๗๐๐ ติกะ โดยเปยยาลมุข นี้แล (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๗๗/๒๗๙)

SAMPLE

เปรต : กำเนิดของสัตว์ทุคติภูมิจำพวกเปรต มีชีวิตอย่างทุกข์ทรมาน เพราะผลกรรมของตน

อธิบายกล่าวถึงกำเนิดโอปปาติกะ คือ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์บางจำพวก และเปรตบางจำพวก นี้เราเรียกว่า กำเนิดโอปปาติกะ พระผู้มีพระภาคได้เห็นเปรตจมหลุมคูถจนท่วมศีรษะเพศชาย เพราะผลกรรมที่เปรตนั้นเคยเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่นในกรุงราชคฤห์ พระองค์ได้เห็นเปรตผู้จมหลุมคูถท่วมศีรษะกำลังใช้มือทั้ง ๒ กอบคูถกินเพศชาย เพราะผลกรรมที่เปรตนั้นเคยเป็นพราหมณ์ในกรุงราชคฤห์ พราหมณ์นั้นนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ในพระศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ฉันภัตตาหารแล้ว เทคูถลงใส่รางจนเต็ม สั่งให้คนบอกเวลาอาหารว่า ‘ขอท่านผู้เจริญทั้งหลายจงฉันอาหาร และนำไปให้พอแก่ความต้องการเถิด พระผู้มีพระภาคได้เห็นโอกิลินีเปรตเพศหญิงถูกถ่านเพลิงเผารอบตัวจนสุกเยิ้ม หยาดน้ำไหลหยดลง ลอยขึ้นสู่กลางอากาศจนมันร้องครวญคราง เพราะผลกรรมที่เปรตหญิงตนนั้นเคยเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้ากาลิงคะ นางขี้หึง เอากระทะมีถ่านไฟคลอกหญิงร่วมสามี เปรตอาศัยอยู่ภายนอกฝาเรือน และเปรตมีรูปร่างอันทรมานอื่น ๆ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๒/๑๕๒, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๑๒/๓๐๘,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๑๓/๓๐๘, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๑๘/๓๑๐,ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๑/๑๕,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒/๑๖๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๖๕/๑๕๗, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘๘/๕๑๘)

เปรตจูฬเศรษฐี : เป็นชื่อเปรตจุฬเศรษฐีผู้ได้รับความทุกข์ทรมานจากความหิว ผู้ได้รับผลบุญที่ธิดาอุทิศให้ผ่านพระผู้มีพระภาคจึงอิ่มหนำตลอดการนาน

อธิบายมาในเรื่องจูฬเสฏฐิเปตวัตถุ พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสถามจุฬเศรษฐีเปรตว่า ท่านเป็นนักบวชเปลือยกายซูบผอม เพราะผลกรรมอะไร เหตุไฉนท่านจึงไปที่ไหน ๆ เฉพาะกลางคืน เปรตนั้นตอบว่า เมื่อชาติก่อน ข้าพองค์เป็นคนมีจิตทราม ไม่เคยให้สิ่งของแก่ใคร เพราะบาปกรรมนั้น จึงลำบากเนื่องจากถูกความหิวเสียดแทง ข้าพระองค์ปรารถนาอามิส จึงได้มาหาหมู่ญาติ ข้าพองค์ได้ยินธิดาของข้าพระองค์พูดอยู่เสมอว่า เราจักให้ทานอุทิศบิดา มารดา และญาติ ๆ เชิญพราหมณ์มาบริโภคทานที่นางจัดแจงแล้ว ข้าพระองค์ก็จะไปยังเมืองอันธกวินทะเพื่อบริโภคอาหารนั้น พระราชาจึงตรัสสั่งกับเขาว่า ถ้าท่านไปได้เสวยผลทานแม้นั้น พึงรีบกลับมาบอกเหตุที่มีจริงแก่เรา จูฬเศรษฐีรับพระดำรัสแล้ว ผลปรากฏว่าไม่ได้รับผลแห่งทานนั้น เพราะพราหมณ์ทั้งหลายที่บริโภคภัตร เป็นผู้ไม่มีศีล ไม่ควรแก่ทักษิณา ภายหลัง เปรตจูฬเศรษฐีกลับมายังกรุงราชคฤห์อีก ได้แสดงกายให้ปรากฏเฉพาะพระพักตร์ของพระเจ้าอชาตศัตรู พระองค์จึงตรัส

SAMPLE

ถามว่า เราจะให้ทานอะไร ถ้าเหตุที่จะทำให้ท่านอิ่มหนำตลอดกาลนานมีอยู่ ขอท่านจงบอกเหตุนั้นแก่เรา จูฬเศรษฐีเปรตกราบทูลว่าขอพระองค์จงทรงอังคาสพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์ด้วยข้าวน้ำและจีวร แล้วทรงอุทิศส่วนบุญนั้นเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์จะพึงอิ่มหนำตลอดกาลนาน (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๕๑/๒๐๘)

เปรตวิสัย : กำเนิดสัตว์บางชนิดในทุคติภูมิ เป็นกำเนิดของโอปปาติกะ ไม่ใช่กาลสมัยของเพื่อประพฤติพรหมจรรย์

อธิบาย เป็นกำเนิดของโอปปาติกะ ในทุคติภูมิ เป็นสมัยของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้แล้ว และ

ทรงแสดงธรรมที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ให้ถึงการตรัสรู้ ที่พระสุคตทรงประกาศไว้แล้ว แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงกำเนิดเปรตวิสัย นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เปรตวิสัยมีกรรมเป็นกรรมของของสัตว์ผู้ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในเปรตวิสัย ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๒/๓๕๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๑๓,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๖๑/๓๐๙,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๔๑/๘๓, องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๓๓๖/๔๔,(องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๓๓๗/๔๔,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๓๓๘/๔๔,องฺ.นวก(ไทย)๒๓/๑๒/๔๕๕, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๙/๒๗๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๐/๓๐๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๒๕/๖๓๓)

เปรียบเทียบ : การยกบุคลาธิษฐานมาประกอบซึ่งเป็นไปในลักษณะเดียวกัน กรรมเดียวกัน แต่อาจต่างวาระ

อธิบายมาในนพกลาปิสูตร การเปรียบเทียบด้วยไม้อ้อของพระสารีบุตรกับพระท่านโกฏฐิตะ ซึ่งโกฏฐิตะกล่าวว่า “ท่านสารีบุตร ผมจะเข้าใจเนื้อความแห่งภาษิตนี้ได้อย่างไร” พระสารีบุตรตอบว่า “ถ้าเช่นนั้น ผมจักเปรียบเทียบให้ท่านฟัง บุรุษทั้งหลายผู้มีความรู้ในโลกนี้ย่อมรู้เนื้อความแห่งภาษิตได้แม้ด้วยการเปรียบเทียบ โดยการเปรียบเหมือนไม้อ้อ ๒ กำ พึงตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยกันและกัน อุปมานี้ ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ ด้วยประการฉะนี้ (สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๗/๑๓๖)

SAMPLE

เปล่งรัศมีให้สว่างไปทั่ว : คุณสมบัติของเทวดาเมื่อตอนเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคในมัชฌิมยาม แห่งราตรีเพื่อฟังธรรม มีมงคล ๓๘ ประการเป็นต้น

อธิบาย เทวดาองค์หนึ่งเข้าเฝ้ากราบทูลพระผู้มีพระภาคถึง ธรรม ๗ ประการ ครั้นคืนนั้นผ่านไป พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า เมื่อคืนนี้ เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาองค์หนึ่งมีวรรณะงดงามยิ่งนักเปล่งรัศมีให้สว่างไปทั่วพระเชตวัน เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ ไหว้เราแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรม ๗ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุ ได้แก่ (๑) ความเป็นผู้มีความเคารพในพระศาสดา (๒) ความเป็นผู้มีความเคารพในพระธรรม (๓) ความเป็นผู้มีความเคารพในพระสงฆ์ (๔) ความเป็นผู้มีความเคารพในสิกขา (๗) ความเป็นผู้มีความเคารพในปฏิสันถาร และเทวดาผู้เปล่งรัศมีที่งดงามนี้ได้เข้าเฝ้ากราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงตรัสมงคล ๓๘ ประการ (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓๒/๔๙, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๖/๑๐๓,ขุ.ขุ.(ไทย) ๓๕/๑/๖)

เปลวไฟ : ความลุ่มร้อนเผ็ดร้อนของมหานรกเป็นคำอุปมาที่แสงสว่างอาศัยเปลวไฟ เช่นเดียวกับไออุ่นก็อาศัยอายุที่ดำรงอยู่

อธิบาย การอธิบายธรรมด้วยการอุปมาเพื่อความเข้าใจง่าย ดังภาษิตของพระสารีบุตรอุปมาว่าผมจักอุปมาให้ท่านฟัง เพราะวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ย่อมทราบความแห่งภาษิตได้ด้วยอุปมา เมื่อประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ เปลวไฟก็อาศัยแสงสว่างจึงปรากฏอยู่แม้ ฉันใด อายุอาศัยไออุ่นดำรงอยู่ ไออุ่นก็อาศัยอายุดำรงอยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๖/๔๙๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๖๘/๓๑๔,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๔๐๒/๔๕๗, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๔๑๑/๔๖๕, สํ.ส.(ไทย)๑๘/๔๑๘/๔๙๒)

เปลวมัน : ของเหลว เป็นอาโปธาตุ ธาตุน้ำ เป็นหนึ่งในอาการ ๑๒

อธิบาย เป็นลักษณะของอาโปธาตุ คือ เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ คือ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งที่เป็นอุปาทินนกรูป มาในกายคตาสติสูตร พิจารณเห็นกายในกาย เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่าง ๆ มีเปลวมันเป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๕/๑๒๗,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๘๓๒/๔๐๘)

เปล่าประโยชน์ : เป็นคำโต้ตอบจากสีหเสนาบดีที่กล่าวคำตู่พระผู้มีพระภาคของพวกนิครนถ์ว่าเป็นคนเปล่าประโยชน์

SAMPLE

อธิบาย เป็นคำกล่าวโต้ตอบพวกนิครนถ์ของสีหเสนาบดี ความว่า มหาดเล็กผู้หนึ่งเข้าไปหาสีหเสนาบดีแล้วกระซิบบอกว่า “ท่านครับได้โปรดทราบ พวกนิครนถ์จำนวนมากพากันกอดแขนคร่ำครวญไปตามถนนสี่แยกสามแยก ทั่วกรุงเวสาลีว่า ‘วันนี้ สีหเสนาบดีฆ่าสัตว์เลี้ยงตัวอ้วน ๆ ทำอาหารเลี้ยงพระสมณโคดม พระสมณโคดมทั้งที่รู้อยู่ก็ยังฉันเนื้อที่เขาทำเจาะจงตนเอง” สีหเสนาบดีตอบว่า “ช่างเถิด ท่านเหล่านั้นประสงค์จะตำหนิพระพุทธเจ้า ประสงค์จะตำหนิพระธรรม ประสงค์จะตำหนิพระสงฆ์มานานแล้ว และท่านเหล่านั้น ก็กล่าวตู่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นด้วยเรื่องที่ไม่มีอยู่ เปล่าประโยชน์ เป็นเรื่องเท็จไม่เป็นจริง ส่วนพวกเราไม่จงใจฆ่าสัตว์แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต”(องฺ.อฏฺ.ก. (ไทย)๒๓/๑๒/๒๓๔)

เปลี่ยนแปลงง่าย : ลักษณะอาการของจิตที่เกิดดับเร็ว ควบคุมได้ยาก แล่นไปตามที่ปรารถนา

อธิบายมาในอัญญตรภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง ว่า การฝึกจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงง่าย ชอบใฝ่หาแต่อารมณ์ที่ปรารถนา จัดว่าเป็นความดี เพราะจิตที่ฝึกแล้วย่อมนำสุขมาให้ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๕/๓๖,ขุ.ธ.อ. ๒/๑๑๘)

เปลือก : เป็นคำอุปมาของผู้หลงผิดคิดสิ่งที่ไม่มีสาระว่ามีสาระ คิดว่าแก่น แต่เป็นเปลือก แสวงหาแก่นไม้ แต่มองข้ามแก่นไม้

อธิบาย กล่าวถึงเปลือกแห่งพรหมจรรย์ เหตุเพราะภิกษุมีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตแปรผัน เขาจึงมัวเมา ลืมตัว และประมาท เมื่อประมาทย่อมอยู่เป็นทุกข์ เปรียบด้วยบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีแก่นยืนต้นอยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ และกระพี้ไป เข้าใจเปลือกว่า‘แก่นไม้’ จึงถากนำไป บุรุษผู้มีตาดีเห็นเขาแล้วจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้นี้ไม่รู้จักแก่นไม้ กระพี้ เปลือก สะเก็ด กิ่งและใบ แท้จริง (มู.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๙/๓๔๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๑๕/๓๕๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๒/๑๔๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๒/๒๒๗)

เปลือกไข่ : เป็นคำเปรียบเทียบการปฏิบัติธรรมเมื่อสมบูรณ์แล้วย่อมบรรลุธรรมสำเร็จ เช่นกับฟองไข่เมื่อฟักไข่สมบูรณ์แล้วลูกไก่ก็ทำลายเปลือกไข่ออกมา

อธิบาย เป็นกำเนิดอัณฑชะ คือเหล่าสัตว์ผู้เจาะทำลายเปลือกไข่แล้วเกิด นี้เราเรียกว่า กำเนิดอัณฑชะ สาวกนี้บัณฑิตสรรเสริญว่า เป็นผู้มีเสขปฏิปทา เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมซึ่งเป็นดุจฟองไข่ไก่ที่ไม่เน่า เป็นผู้ควรแก่การทำลายกิเลสด้วยญาณ เป็นผู้ควรแก่การตรัสรู้และควรแก่การบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ฟองไข่ของแม่ไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟองที่

SAMPLE

แม่ไก่นอนกกไว้อย่างดี ให้ความอบอุ่นอย่างสม่ำเสมอ ฟักแล้วอย่างดี แม้ว่าแม่ไก่นั้นจะไม่เกิดความปรารถนาอย่างนี้ว่า 'ทำอย่างไรหนอ ขอลูกไก่เหล่านี้พึงใช้ปลายเล็บหรือจะงอยปากเจาะทำลายเปลือก ไข่ออกมาได้โดยสวัสดิภาพ' ก็ตาม ถึงอย่างนั้น ลูกไก่เหล่านั้นก็ต้องเจาะทำลายเปลือกไข่ด้วยปลายเล็บหรือจะงอยปากออกมาโดยสวัสดิภาพได้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๒/๑๕๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๗/๓๑)

เปลือกปอกรอง, ผ้า : เป็นการบำเพ็ญตบะของสมณพราหมณ์ที่นุ่งห่มอย่างทรมาน

อธิบาย การหลีกบาปด้วยตบะ การบำเพ็ญตบะที่นับว่าเป็นสามัญคุณและพรหมัญคุณของสมณพราหมณ์เหล่านั้น คือ นุ่งห่มผ้าป่าน นุ่งห่มผ้าแกมกัน นุ่งห่มผ้าห่อศพ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ นุ่งห่มหนังเสือ นุ่งห่มหนังเสือมีเล็บ นุ่งห่มผ้าคากรอง (ผ้าที่ถักทอด้วยหญ้าคา) นุ่งห่มผ้าเปลือกปอกรอง นุ่งห่มผ้าผลไม้กรอง นุ่งห่มผ้ากัมพลผมมนุษย์นุ่งห่มผ้ากัมพลขนสัตว์ นุ่งห่มผ้าขนปีกนกเค้า(ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๖/๑๖๕)

เปลือกป่าน : เป็นคำอุปมาเปลือกป่านด้วยทิฏฐิอันชั่ว ส่วนห่อทองอุปมาด้วยการปล่อยวางทิฏฐิ

อธิบายเป็นการเปรียบเทียบสหายทั้งสองพากันเข้าไปยังหมู่บ้านของตน ๆ สหายทั้ง ๒ คนนั้นคนที่หอบมัดเปลือกป่านไป ไม่ได้รับความชื่นชมยินดีจากมารดาบิดา จากบุตรภรรยา จากมิตรอำมาตย์ อีกทั้งไม่ได้รับความสุขโสมนัสที่เกิดจากการหอบเปลือกป่านนั้น ส่วนสหายอีกคนหนึ่งที่นำห่อทองไป ได้รับความชื่นชมยินดีจากมารดาบิดา จากบุตรภรรยา จากมิตรอำมาตย์ อีกทั้งได้รับความสุขโสมนัสที่เกิดจากการนำห่อทองนั้น บพิตร พระองค์ก็เช่นเดียวกับบุรุษผู้ขนมัดเปลือกป่านไม่เกื้อกูลนั่นแหละ พระองค์โปรดสละทิฏฐิชั่วนั้นเถิด ปล่อยวางทิฏฐิชั่วนั้นเถิด ทิฏฐิชั่วเช่นนั้นอย่าได้เกิดมีแก่พระองค์เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนานเลย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๖/๓๖๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๓๖/๓๖๗, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๓๖/๓๖๘)

เปลือกไม้, ผ้า : การทรมานด้วยการบำเพ็ญตบะละบาปจากการนุ่งหุ่มผ้าเปลือกไม้ ซึ่งไม่ให้ความอบอุ่นอะไร

อธิบาย การบำเพ็ญตบะที่นับว่าเป็นสามัญคุณและพรหมัญคุณของสมณ-พราหมณ์เหล่านั้น คือ นุ่งห่มผ้าป่าน นุ่งห่มผ้าแกมกัน นุ่งห่มผ้าห่อศพ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ นุ่งห่มหนังเสือ นุ่งห่มหนังเสือมีเล็บ นุ่งห่มผ้าคากรอง (ผ้าทอด้วยหญ้าคา) นุ่งห่มผ้าเปลือกปอกรอง นุ่งห่มผ้าผลไม้กรอง นุ่งห่ม

SAMPLE

ผ้ากัมพลผมมนุษย์นุ่งห่มผ้ากัมพลขนสัตว์ นุ่งห่มผ้าขนปีกนกเค้า (ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๖/๑๖๕)

เปลื้องจิต : การเปลื้องจิตหายใจ-ออก เปลื้องจิตจากราคะ โทสะ โมหะ จากมานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา จากถีนมิทธะ จากอุทธัจจะ จากอหิริกะ จากอโนตตัปปะ

อธิบายเป็นลักษณะอานาปานัสสติกถา ที่สอนภิกษุให้เปลื้องจิตหายใจเข้า" ก็สำเหนียกว่า"เราเปลื้องจิตหายใจออก" คือว่า ภิกษุสำเหนียกว่า "เราเปลื้องจิตจากราคะหายใจเข้า" สำเหนียกว่า "เราเปลื้องจิตจากราคะหายใจออก" สำเหนียกว่า "เราเปลื้องจิตจากโทสะหายใจเข้า" สำเหนียกว่า "เราเปลื้องจิตจากโทสะหายใจออก" สำเหนียกว่า "เราเปลื้องจิตจากโมหะหายใจเข้า" สำเหนียกว่า "เราเปลื้องจิตจากโมหะหายใจออก" สำเหนียกว่า "เราเปลื้องจิตจากมานะ ฯลฯ "เราเปลื้องจิตจากทิฏฐิ" ฯลฯ "เราเปลื้องจิตจากวิจิกิจฉา" ฯลฯ "เราเปลื้องจิตจากถีนมิทธะ" ฯลฯ "เราเปลื้องจิตจากอุทธัจจะ" ฯลฯ "เราเปลื้องจิตจากอหิริกะ (ความไม่ละอาย)" ฯลฯ สำเหนียกว่า "เราเปลื้องจิตจาก อโนตตัปปะ (ความไม่เกรงกลัวบาป) หายใจเข้า" สำเหนียกว่า "เราเปลื้องจิตจากอโนตตัปปะหายใจออก" อำนาจการเปลื้องจิตหายใจเข้าหายใจออก (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๗๙/๒๗๘)

เปลือยกาย : เป็นลักษณะการประพฤติพรหมจรรย์อยู่ด้วยอุเบกขาของผู้แสวงหาความบริสุทธ์ อาบน้ำค้าง เปลือยกาย และเป็นลักษณะของนางเปรตปัญจปุตตขาทิกเปติกินลูกคราวละ ๕ คน และของคณะเปรต

อธิบาย การเป็นพรหมจรรย์ในการอยู่ด้วยอุเบกขาของเรา นอนเปลือยกายอยู่ในป่าช้า แม้เด็กเลี้ยงโคถ่มน้ำลายรดก็ไม่รู้สึก ดังความว่า เรานั้นเข้าอาศัยแนวป่าน่ากลัวแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ ที่ว่าน่ากลัวนั้นเพราะเป็นแนวป่าที่น่าสะพรึงกลัว ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งยังมีราคะเข้าไปยังแนวป่านั้นโดยมากย่อมขนพองสยองเกล้า เรานั้นอยู่ที่กลางแจ้งตลอดทั้งคืน ในราตรีที่หนาวเหน็บ ซึ่งอยู่ระหว่างเดือน ๓ ต่อเดือน ๔ เป็นช่วงเวลาที่หิมะตกเห็นปานนั้น (แต่) อยู่ในแนวป่าในเวลากลางวัน ในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน เราอยู่ในที่แจ้งในเวลากลางวัน แต่อยู่ในแนวป่าในเวลากลางคืน คาถาน่าอัศจรรย์นี้เราไม่เคยได้ยิน มาก่อนปรากฏแก่เราว่า 'มุนีผู้เสาะแสวงหาความหมดจด อาบแดด อาบน้ำค้าง เปลือยกาย ทั้งมิได้ผิงไฟ อยู่คนเดียว ในป่าที่น่ากลัว' เรานอนแอบอิงกระดูกผีในป่าช้า พวกเด็กเลี้ยงโค เข้าใกล้เราแล้ว ถ่มน้ำลายรดบ้าง ถ่ายปัสสาวะรดบ้าง โปรยฝุ่นลงบ้าง เอาไม้ยอนที่ช่องหูบ้าง แต่เราไม่รู้สึกเลยว่า มีอกุศลจิตเกิดขึ้นในเด็กเหล่านั้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๗/๑๖๑, ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒๖/๑๗๒,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๗๘๓/๒๙๕)

SAMPLE

เปสการธีตาวัตถุ : เรื่องธิดานายช่างหูก พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ธิดาของนายช่างหูกว่า โลกนี้มืดมน คนในโลกนี้น้อยคนนักจักเห็นแจ้ง น้อยคนนักจักไปสวรรค์ เหมือนนกติดข่าย น้อยตัวนักที่จะพ้นจากข่ายฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๔/๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า โลกนี้มืดมน หมายถึงโลกิยมหาชนในโลกนี้ เป็นผู้มืดบอด เพราะไม่มีปัญญาจักษุ, คำว่า น้อยคนนัก หมายถึงมีน้อยคนที่จะเห็นแจ้งไตรลักษณ์ ที่จะไปสุคติภูมิ หรือที่จะบรรลุนิพพาน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๗/๓๙)

เปสการิยวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่ธิดาช่างหูก เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่ธิดาช่างหูก(ชาวกรุงพาราณสี) เป็นวิมานที่มีเสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์เปล่งแสงเรืองรองอยู่เป็นนิตย์ มีต้นไม้ทองขึ้นอยู่โดยรอบอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพราะได้ปฏิบัติวิปัสสนา กัมมัฏฐานจนบรรลุโสดาปัตติผล(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๐/๒๗)

เปสลาติมัญญนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการนึกดูหมิ่นภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักสมัยที่ท่านพระวังคีสะกับท่านพระนิโครธกัปปะอยู่ที่อัคคาฬวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี ได้นึกดูหมิ่นภิกษุผู้มีศีลเพราะปฏิภาณของตน จึงทำให้ท่านได้ความคิดว่า การที่เราดูหมิ่นภิกษุผู้มีศีลนั้น ไม่ดีเลย ใครจะช่วยเราบรรเทาได้ เราควรช่วยตัวเองบรรเทาให้ได้ และหลังจากท่านบรรเทาได้แล้วจึงกล่าวว่า ท่านจงละความเย่อหยิ่ง ทางแห่งความเย่อหยิ่ง เพราะผู้ที่หมกมุ่นอยู่ในทางแห่งความเย่อหยิ่งจะต้องเดือดร้อนอีกนาน สัตว์ที่ลบหลู่คุณท่านย่อมตกนรก ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน บัณฑิตเรียกภิกษุผู้ปฏิบัติชอบ ชนะกิเลสได้ด้วยมรรค ไม่เศร้าโศก ยังกลับได้เกียรติคุณและความสุข ว่าเป็นผู้เห็นธรรม ภิกษุไม่ควรมีกิเลสเครื่องตรึงใจ ๕ อย่าง ควรมีแต่ความเพียรชอบ ละนิวรณ์ให้ได้ เป็นผู้บริสุทธิ์ ทั้งละความเย่อหยิ่งได้หมด สงบระงับ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ด้วยวิชชา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๑/๓๐๖)

เปสวดี, ชื่อ : เป็นชื่อของเปสวดีผู้ไปเกิดในวิมานเปสวดีเพราะผลบุญที่โปรยดอกคำลงบูชาพระอุปติสสเถระ

อธิบายพระวังคีสถามนางเปสวดีว่า เพราะผลกรรมอะไรเธอจึงมาเกิดในวิมานเปสวดีนี้ เทพธิดา ตอบว่า ข้าแต่พระคุณเจ้า ในชาติก่อน ดิฉันได้เกิดเป็นหญิงสะใภ้ ในหมู่บ้านชื่อนาพกคาม อยู่ทางทิศตะวันออก ของแคว้นมคธ อันรุ่งเรืองชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นรู้จักดิฉันในนามว่า เปสวดี ดิฉันนั้นมีใจเบิกบาน ได้สั่งสมกุศลกรรมไว้ในชาติปางก่อนนั้น คือได้เกลี่ยดอกคำโรยลงบูชาพระอุปติสสเถระที่ทวยเทพและมนุษย์พากันบูชาผู้มากไปด้วยกุศลธรรม มีคุณธรรมสุดประมาณซึ่งดับกิเลสแล้ว บูชาพระเถระผู้มีคุณอันโอฬาร ครองเรือนร่างเป็นชาติสุดท้าย

SAMPLE

ผู้บรรลุอนุปาทิเสสนิพพานแล้ว ดิฉันจึงละร่างมนุษย์มาเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ครอบครองวิมานในเทวโลกนี้(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๕/๗๓)

เปสวตีวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงชื่อเปสวดี เป็นการกล่าวถึงวิมานที่มุงด้วยแก้วผลึกมีข่ายเงินข่ายทอง มีพื้นวิจิตรหลากสี มีแสงสว่างไสวไปทั่วทิศในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เกิดขึ้นเพราะได้เกลี่ยดอกคำบูชาสรีระของท่านพระสารีบุตรเถระเมื่อท่านดับขันธ ปรินิพพาน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๔๖/๗๒)

เปสสะ, บุตรของควาญช้าง : ชื่อบุตรของนายควาญช้าง เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกล่าวชมพระองค์ว่าแนะนำภิกษุสงฆ์ให้ปฏิบัติดีทั้งในอดีตและบัดนี้

อธิบาย เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ใกล้สระโบกขรณีชื่อคัคครา เขตกรุงจัมปาพร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ครั้งนั้นแล บุตรของควาญช้างชื่อเปสสะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ นายเปสสะบุตรของควาญช้างถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค แล้วเหลียวดูภิกษุสงฆ์ผู้นั่งนิ่งเงียบอยู่ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ เพียงเท่านี้ ท่านพระโคดมก็ชื่อว่าแนะนำให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบแล้ว ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล ก็ทรงแนะนำให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบเป็นอย่างยิ่งได้ถึงเพียงนี้ เหมือนท่านพระโคดมทรงแนะนำให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบอยู่ในบัดนี้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑/๑)

เปสิ : ชิ้นเนื้อเล็ก ๆ เป็นขั้นตอนกำเนิดชีวิตส่วนรูปต่อจากกลละ อัพพุทะ จากนั้นเป็นฆนะ

อธิบาย เมื่อ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาอินทกูฏ ซึ่งเป็นภพของอินทกยักษ์ ครั้งนั้น อินทกยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า รูปไม่ใช่ชีวะ สัตว์นี้จะมีร่างกายนี้ได้อย่างไรหนอ กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์นี้จะอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเกิดเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเกิดเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสิเกิดเป็นฆนะ (เป็นก้อน) จากฆนะเกิดเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม ต่อจากนั้น ผม ขนและเล็บ จึงเกิดขึ้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๙๒/๗๓๙)

เปสิสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตมีแต่ร่างชิ้นเนื้อ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีแต่ร่างชิ้นเนื้อว่าเปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าโค (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๓/๓๐๔)

เปสุณญสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากคำส่อเสียด พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากคำส่อเสียดจึงมี

SAMPLE

จำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากคำส่อเสียด เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๔๕/๖๔๕)

เป่าเสกคาถาอาคม :เป็นชื่อตระกูลพราหมณ์ตระกูลหนึ่งที่นิยมเป่าเสกคาถาอาคม

อธิบาย มาในเรื่องทสพราหมณชาดก เรื่องการจำแนกตระกูลพราหมณ์ ๑๐ ตระกูล วิธุรอำมาตย์กราบทูลว่า ขอเดชะพระมหาราช ได้ยินว่า พราหมณ์มีอยู่ ๑๐ ตระกูลด้วยกัน ขอพระองค์โปรดสดับการจำแนกแจกแจง พระองค์แจกแจงว่า พราหมณ์บางพวกถือถุงย่ามที่เต็มด้วยรากไม้ปากปิด ติดสลากยาบ้าง รดน้ำมนต์บ้าง เป่าเสกคาถาอาคมบ้าง เป็นต้น (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๒๖/๔๕๙)

เปิงมาง : ชื่อเครื่องดนตรีตีอยู่ในวิมานของเทพบุตร มีลักษณะเป็นกลองขนาดต่างกัน ๗ ลูกผูกเป็นราวในชุดเดียวกัน เรียงจากใหญ่ไปหาเล็ก ตัวกลองขึงด้วยหนังสองหน้า

อธิบาย ภายในวิมานแก้วของเทพบุตร มีข้าวน้ำอุดมสมบูรณ์ ตัวท่านมีหมู่เทพอัปสรห้อมล้อม กึกก้องด้วยเสียงตะโพน เปิงมางและดุริยางค์ เป็นผู้ที่ทวยเทพนอบน้อมแล้วด้วยการชมเชยและกราบไหว้ (ท้าวสักกะสรรเสริญยศของปัญจสิขเทพบุตรว่า เสียงปรบมือ ๑ ตะโพน ๑ กลอง ๑ เปิงมาง ๑ ย่อมปลุกเทพบุตรผู้หลับแล้วให้ตื่นขึ้น เทพบุตรผู้ตื่นขึ้นแล้วย่อมร่าเริงยินดี (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๔๕/๑๕๗, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๘๗/๓๘๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๖/๑๑๗, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๐๗/๔๐๒)

เปิดเผย : แสดงการสารภาพต่อหน้าหมู่คณะ ทำให้ชัดเจน ให้ปรากฏ ไม่ปิดบัง

อธิบายลักษณะบุคคลผู้มีทิฏฐิ เป็นผู้มีสภาพ คือ การออกจากอาบัติเช่นใด ย่อมปรากฏ อริยสาวกต้องอาบัติเช่นนั้นก็รีบแสดง เปิดเผย ทำให้ชัดเจนอาบัตินั้นในสำนักศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีที่เป็นวิญญูชนทั้งหลาย ครั้นแสดงเปิดเผย ทำให้ชัดเจนแล้วก็สำรวมระวังต่อไป พระผู้มีพระภาคค้นพบธรรมแล้วนำออกเปิดเผยว่า ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้บรรลุธาตุนั้น ครั้นรู้บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๖/๕๓๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐/๓๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐/๓๕,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๒/๓๙, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๒/๓๘๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๒/๒๔๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๐/๓๗๕,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕๑/๒๘๒)

เปิดแล้วไม่รั่ว : ภิกษุต้องอาบัติแล้ว เปิดเผยอาบัติแก่เพื่อนภิกษุแล้วแสดงออกจากอาบัติตามธรรมตามวินัย จึงไม่ต้องอาบัตินั้น

SAMPLE

อธิบายพระผู้มีพระภาคเปล่งอุทาน ว่า ยิ่งปิด ยิ่งรั่ว เปิดแล้วไม่รั่ว เพราะฉะนั้น พึงเปิดสิ่งที่ปิด เมื่อเป็นดังนี้ สิ่งที่เปิดนั้นก็จะไม่รั่ว(ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๕/๒๖๘,ขุ.อุ.อ. ๔๕/๓๒๗)

เปือกตม : เป็นอุปมาที่คนติดอยู่ในตมลึก ก็ยากที่จะช่วยคนให้พ้นจากตมได้ ฉันใด ก็เป็นไปไม่ได้ที่จะสอนคนอื่นให้บรรลุธรรม ทั้ง ๆ ที่ตนเองก็ยังไม่บรรลุธรรม

อธิบายเปลือกตมเป็นอุปมา ใช้เป็นอุบายเพื่อความดับสนิท พระผู้มีพระภาคตรัสกะนายจุนทะ ว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่บุคคลนั้นตนเองจมอยู่ในเปือกตมลึก จักยกบุคคลอื่นผู้จมอยู่ในเปือกตมลึกขึ้นได้ เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นตนเองไม่จมอยู่ในเปือกตมลึก จักยกบุคคลอื่นผู้มอยู่ในเปือกตมลึกขึ้นได้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๗/๗๘, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๘/๑๗๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๘/๑๘๑,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๕๐/๖๔,

สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๕/๑๑๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๓/๔๕๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๖/๓๔๙,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๘๙/๓๓๕, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๕๕/๗๘)

เปือกตมคือกาม : เปรียบเทียบกามด้วยเปลือกตมที่ดึงดูดสรรพสัตว์ให้ติดใจใคร่หลง

อธิบายพระผู้มีพระภาคตรัสกับนายนันทะเรื่องการย่ำยีกาม ว่า เราพ้นจากการรับรองนี้ตั้งแต่จิตของเธอหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่นนั้นแล้ว” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า ภิกษุใดข้ามเปือกตมคือกามได้ ย่ำยีหนามคือกามได้ ภิกษุนั้นบรรลุความสิ้นโมหะ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะสุขและทุกข์ บุคคลผู้มีปัญญา ตัดอาลัยและอาสวะได้แล้ว ไม่ถือกำเนิดเกิดในครรภ์อีก ละสัญญา ๓ อย่าง และละเปือกตมคือกามได้ ไม่กลับมาสู่กับใด ๆ อีก ปุถุชนเหล่านั้นเป็นจำนวนมาก ข้องอยู่แล้วด้วยเปือกตมคือกาม ไม่รู้ความจริงในโลก ย่อมไม่รู้ซึ้งถึงที่สิ้นสุดความเกิดและความตาย (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒๒/๒๑๔, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๕๔๑/๖๒๖,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๕๖/๖๑๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๕/๔๗๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๕๕/๕๓๒, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๘๑/๕๑๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๗/๑๑๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๓๗/๔๗๔)

เปือกตมคือกิเลส : เปรียบเทียบกิเลสคือเปลือกตม เพราะรึงรัดสรรพสัตว์ให้ติดใจ หลงไหล ยากที่จะล่วงรู้สัจธรรมได้ แต่ปทุมุตตระพุทธเจ้าทำให้กิเลสคือเปลือกตมแห้งได้ด้วยรัศมีคือปัญญาของพระองค์

อธิบาย มาในมหากัปปินเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัปปินเถระ คือพระมหากัปปินเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนจึงกล่าวสรรเสริญปทุมุตตระพุทธเจ้าว่าพระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระผู้ทรงถึงความสำเร็จแห่งธรรมทั้งปวง ทรงปรากฏแล้วในอากาศทั้งสิ้น ทรงทำดอกบัวคือเวไนยสัตว์ให้เบ่งบานด้วยพระรัศมีคือพระดำรัส พระผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก

SAMPLE

พระองค์นั้น ทรงทำเปือกตมคือกิเลสให้แห้งไปด้วยพระรัศมีคือปัญญา (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๗/๒๔๗)

เปือกตมคือคติ : เปรียบเทียบอคติคือเปือกตมสามารถกำจัดได้กัสสปะพุทธเจ้า และการฟังพุทธภาษิตของกัจจายนะ

อธิบายในภัทรกัปนี้ พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ตามพระโคตร ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของท้าวมหาพรหม มีพระยศยิ่งใหญ่ ประเสริฐกว่าเจ้าลัทธิทั้งหลาย เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระองค์ทรงขวนขวายในกิจของผู้อื่น ทรงแนะนำทั้งมนุษย์และเทวดา ทรงแนะนำทางไปสู่พระนิพพาน อันสามารถยังเปือกตมคือคติให้เหือดแห้ง ส่วนกัจจายนะ เป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อว่าติปีติวัจฉะ เป็นผู้ฉลาดเรียนจบพระเวทส่วนมารดาของข้าพเจ้าชื่อว่าจันทนปทุมา ข้าพเจ้าชื่อว่ากัจจายนะ เป็นผู้มีผิวพรรณสวยงาม ข้าพเจ้าถูกพระเจ้าแผ่นดินทรงส่งไปเพื่อพิจารณา(สืบข่าว)พระพุทธเจ้า ได้เห็นพระผู้นำซึ่งเป็นประตูของโมกขบุรี เป็นที่สั่งสมพระคุณและได้ฟังพุทธภาษิตที่ปราศจากมลทิน เป็นเครื่องชำระล้างเปือกตมคือคติ ได้บรรลุอมตธรรมที่สงบระงับพร้อมกับบุรุษที่เหลืออีก ๗ คน(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔/๕๘, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๓/๒๔๐)

เปือกตมคือโมหะ : เปรียบโมหะด้วยตมของสรรพสัตว์ ซึ่งพระปทุมุตตระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมด้วยสัจจะ และมีพระมหากรุณาแสดงธรรมดึงสรรพสัตว์ที่จมอยู่ในเปือกตมขึ้นได้

อธิบาย พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้หมดตัณหา ทรงชนะสิ่งที่ใคร ๆ เอาชนะไม่ได้ ทรงเป็นผู้นำ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงช่วยเหล่าสัตว์ให้ตรัสรู้ ทรงนำไปได้อย่างรวดเร็ว ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ มีพระอุปนิสัยเนื่องด้วยพระกรุณา พระองค์ทรงแสดงธรรมอย่างไพเราะ ซึ่งประกอบด้วยสัจจะ ๔ ทรงช่วยเหลือหมู่สัตว์ ที่จมอยู่ในเปือกตมคือโมหะได้ พระผู้ทรงเป็นผู้นำ ทรงประกอบด้วยพระมหากรุณาได้แสดงธรรม ทรงช่วยดึงหมู่สัตว์ผู้จมลงแล้วในเปือกตมคือโมหะขึ้น(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕/๒๓๘, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๔๙/๓๑๐)

เปื่อยพัง : การพิจารณมเห็นความทุกข์ เห็นอสุภ แล้วเปื่อยพังไปในที่สุด ทำให้ปลงสังเวชก็สามารถละสังโยชน์ได้

อธิบาย มาในอานิสังสทัสสาวีกถา ว่าด้วยผู้เห็นอานิสงส์ (ในนิพพาน) เมื่อสกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.)ว่า บุคคลผู้มนสิการสังขารโดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ โดยความเป็นโรค ฯลฯ โดยความเป็นฝี ฯลฯ โดยความเป็นของเสียดแทง ฯลฯ โดยความเป็นของลำเค็ญ ฯลฯ โดยความเป็นอาพาธ ฯลฯ โดยความ

เป็นดังสิ่งอื่น ฯลฯ โดยความเป็น ของเสื่อม ฯลฯ โดยความเป็นเสนียด ฯลฯ โดยความเป็นเครื่องเบียดเบียน ฯลฯ โดยความเป็นภัย ฯลฯ โดยความเป็นอุปสรรค ฯลฯ โดยความเป็นของหวั่นไหว ฯลฯ โดยความเป็นของเปื่อยพัง ฯลฯ ละสังโยชน์ได้มิใช่หรือ ปร. ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๔๗/๕๙๓)

แป้งงา : แป้งที่ทำด้วยงาเพื่อคั้นเอาน้ำมันงาแล้วได้น้ำมันงา เช่นเดียวกับผู้ตั้งความปรารถนาหรือไม่ได้ตั้งก็ตามถ้าเขาเป็นผู้ปฏิบัติตามมรรค ๘ แล้วก็ย่อมบรรลุผลได้

อธิบาย ชัยเสนราชกุมารกล่าวกับนายภูมิชะ ด้วยการอุปมาความหวังกับการบรรลุธรรมว่า ภูมิชะ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการน้ำมัน แสวงหาน้ำมัน เที่ยวเสาะหาน้ำมัน เกลี่ยแป้งงาลงในรางแล้ว เอาน้ำพรมไป คั้นไป ถ้าแม้บุรุษนั้นตั้งความหวังแล้วเกลี่ยแป้งงาลงในราง เอาน้ำพรมไป คั้นไปเขาก็สามารถได้น้ำมันงา ถ้าแม้ไม่ตั้งความหวังแล้ว ถ้าแม้ทั้งตั้งความหวังและไม่ตั้งความหวังแล้ว ถ้าแม้ตั้งความหวังก็มิใช่ ไม่ตั้งความหวังก็มิใช่ แล้วเกลี่ยแป้งงาลงในราง เอาน้ำพรมไป คั้นไป เขาก็สามารถได้น้ำมันงา ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะอุบายอันแยบคาย เขาจึงสามารถได้น้ำมันงา แม้ฉันใด สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าเขาเป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นสัมมาสังกัปปะ เป็นสัมมาวาจา เป็นสัมมากัมมันตะ เป็นสัมมาอาชีวะ เป็นสัมมาวายามะ เป็นสัมมาสติ เป็นสัมมาสมาธิ ตั้งความหวังแล้วจึงประพฤติพรหมจรรย์พวกเขาก็สามารถบรรลุผลได้ (มุ.อุป.(ไทย)๑๔/๒๒๗/๒๖๔)

แป้งเจือขมิ้นผง :วิธีเย็บจีวรให้จีวรที่เย็บแล้วเรียบร้อยจึงมีพุทธานุญาตให้ใช้เข็มบ้าง แต่เข็มก็ขึ้นสนิม แล้วอนุญาตให้ใช้แป้งเจือขมิ้นผงโรยลง

อธิบายเรื่องการเย็บจีวรของภิกษุสงฆ์โดยพระผู้มีพระภาคอนุญาตด้วยประการต่าง ๆว่า สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายใช้ขนไก่บ้าง ไม้กลัดบ้างเย็บจีวร จีวรที่เย็บแล้วไม่เรียบร้อย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้เข็ม” เข็มขึ้นสนิม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้กล่องเข็ม” แม้ในกล่องเข็มก็ยังขึ้นสนิม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ แม้ในแป้งข้าวหมากเข็ม ก็ยังขึ้นสนิม ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เอาแป้งเจือขมิ้นผงโรย” (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๖/๒๖)

แป้งสุรา : แป้งทำสุรา

SAMPLE

อธิบาย สมัยนั้น เจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ พระองค์ ทรงประชุมกันอยู่ ครั้งนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรเข้าไปหาเจ้าลิจฉวี เหล่านั้น แล้วได้กล่าวกับเจ้าลิจฉวีว่า “ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วยกัน วันนี้ข้าพเจ้าจักสนทนากับพระสมณโคดม ถ้าพระสมณโคดมจักยืนยันตามคำที่พระอัสสชิซึ่งเป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่มีชื่อเสียงยืนยันแล้วแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักฉุดกระชากลากพระสมณโคดมไปมาด้วยคำต่อคำ ให้เป็นเหมือนบุรุษผู้มีกำลังจับแกะมีขนยาวที่ขนแล้วฉุดกระชากลากไปมาฉะนั้น หรือให้เป็นเหมือนคนงานในโรงสุราซึ่งกำลังวางเสื่อลำแพนสำหรับรองแป้งสุราผืนใหญ่ในหว้งน้ำลึกแล้วจับที่มุมลากฟาดไปฟาดมา ฉะนั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๔/๓๙๐)

แปดเปื้อน : การแยกโลกีย์กับโลกุตตระจากกัน โลกโลกีย์เป็นดังน้ำที่ดอกบัวลอยอยู่เหนือน้ำ ไม่แปดเปื้อนด้วยโคลนตม

อธิบายพระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์ที่พระองค์อยู่เหนือโลก ว่า พราหมณ์ เราเกิดเจริญเติบโตในโลก แต่อยู่เหนือโลก ไม่แปดเปื้อนด้วยโลกเหมือนดอกอุบล (บัวเขียว) ดอกปทุม (บัวหลวง) ดอกปุณฑริก (บัวขาว) เกิดเจริญเติบโตในน้ำ แต่อยู่เหนือน้ำ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ ท่านจงจำเราไว้ว่า ‘เป็นดอกปุณฑริกที่งดงาม ย่อมไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำฉันใด เราก็ย่อมไม่แปดเปื้อนด้วยโลกฉันนั้น ฉะนั้น เราจึงเป็นพระพุทธเจ้า (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๙)

แปรปรวน : อาการที่จิตกำหนัด ดังที่มาในวิภังค์ว่า ก็ภิกษุใดถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน ถูกต้องกายกับมาตุคาม คือ จับมือ จับช้องผมหรือลูบคลำอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นสังฆาทิเสส

อธิบายที่ชื่อว่า ถูกราคะครอบงำแล้ว คือ มีความยินดี เพ่งเล็ง มีจิตรักใคร่ คำว่า แปรปรวน ความว่า จิตกำหนัดแล้วชื่อว่าแปรปรวนบ้าง จิตโกรธแล้วชื่อว่าแปรปรวนบ้าง จิตหลงแล้วชื่อว่าแปรปรวนบ้าง แต่จิตกำหนัดแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์ว่า แปรปรวน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๗๑/๒๙๓,วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๘๕/๓๑๖,

แปรผัน : ความไม่เที่ยง ไม่มั่นคงแห่งจิตและภพ ที่ต้องสำเหนียกด้วยจิตไม่แปรผัน ละวาจาชั่วหยาบ มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ

อธิบาย พระผู้มีพระภาคสั่งสอนพระโมลิยผัคคุนะที่อยู่คลุกคลีกับภิกษุณีทั้งหลายเกินเวลา ว่า ถ้าภิกษุบางรูปติเตียนภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าเธอ เธอก็โกรธไม่พอใจภิกษุรูปนั้นถึงกับก่ออธิกรณ์ขึ้นก็มี ถ้าใคร ๆ ติเตียนต่อหน้าเธอแม้ในข้อนั้น เธอควรละฉันทะและวิตกอันอาศัยเรือนเสีย เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์

SAMPLE

ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ' เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ ถ้าใคร ๆ จะพึงทำร้ายเธอด้วยฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้และศัสตรา แม้ในข้อนั้น เธอควรละฉันทะและวิตกอันอาศัยเรือนเสีย เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า 'จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ' ผัคคุนะเธอควรสำเหนียกอย่างนี้" แม้โลกธรรม ๘ ในหมู่มนุษย์ ล้วนไม่เที่ยง ไม่มั่นคง มีความแปรผันเป็นธรรมดา ภพอย่างใดอย่างหนึ่งทุกชั้นล้วนแต่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๒๔/๒๓๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๖/๒๐๕,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๐/๒๓๐)

แปรผันเป็นอย่างอื่น :ความผันแปรแห่งโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส แม้ความตาย

อธิบาย พระกุมารีพระนามว่ามัลลิกาวชิรีทูลถามพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงความผันแปรแห่งชีวิตว่า "ข้าแต่มหาราช ทูลกระหม่อมเข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร พระกุมารีพระนามว่าวชิรี เป็นที่รักของทูลกระหม่อมใช่ไหม เพคะ" พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสตอบว่า "ใช่แล้ว มัลลิกา วชิรีกุมารีเป็นที่รักของเรา" แล้วพระองค์เข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร เพราะวชิรีกุมารีต้องมีอันแปรผันเป็นอย่างอื่นไป โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จะพึงเกิดขึ้นแก่ทูลกระหม่อมหรือไม่ เพคะ" พระเจ้าปเสนทิโกศลตอบว่า "มัลลิกา เพราะวชิรีกุมารีแปรผันเป็นอย่างอื่นไป แม้ชีวิตของเราก็ต้องแปรผันเป็นอย่างอื่นไปด้วย ทำไม โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจักไม่เกิดขึ้นแก่เราเล่า" (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๗/๔๓๙,ม.ม.อ. ๒/๓๕๗/๒๕๐)

โปกขรณีย์, วิหาร : เป็นชื่อของพระวิหารนามว่าโปกขรณีย์ ตั้งอยู่ใกล้หมู่บ้านสามะ แคว้นสักกะ เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงความเสื่อม ๓ ประการ

อธิบายมาในสามกสูตร ว่าด้วยหมู่บ้านสามะ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่วิหารชื่อโปกขรณีย์ ใกล้หมู่บ้านสามะ แคว้นสักกะ ครั้งนั้น เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาตนหนึ่งมีวรรณะงดงามยิ่งนักเปล่งรัศมีให้สว่างทั่วโปกขรณีย์วิหาร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรม ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุ คือ (๑) ความเป็นผู้ชอบการงาน (ชอบการงานคือการกะจีวร ทำจีวร เย็บปะจีวร ทำถลกบาตร อังสะ ประคตเอว ผ้ากรองน้ำ ทำเชิงรองบาตร ผ้าเช็ดเท้า ไม้กวาด เป็นต้นตลอดวัน) (๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ ครั้นเทวดานั้นรู้ว่า

'พระศาสดาทรงพอพระทัยเรา' จึงถวายอภิวาททำประทักษิณแล้วหายไป ณ ที่นั้นแล (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๑/๔๕๐, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา ๓/๘๙/๔๔)

โปกขรณีสูตร : พระสูตรว่าด้วยสระโบกขรณี มีชื่อเหมือนกัน ๒ สูตร และองค์ธรรมต่างกัน กล่าวคือ

1.โปกขรณีสูตร® พระสูตรว่าด้วยสระโบกขรณี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนน้ำในสระโบกขรณี ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำที่บุรุษใช้ปลายหญ้าวิดขึ้นมา ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๕/๑๖๒)

โปกขรณีสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำในสระโบกขรณี พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนน้ำในสระโบกขรณีมากกว่าน้ำที่บุรุษใช้ปลายหญ้าคาจุ่มขึ้นมาจากสระโบกขรณีนั้น (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๒/๖๓๔)

โปกขรสาตกะ, นก : ชื่อนกชนิดหนึ่งนามว่า โปกขรณสาตกะ อาศัยอยู่ตามริมสระภายในวิสาณาราชธานีของท้าวกุเวรนั้น

อธิบาย นกโปกขรสาตกะนี้อาศัยอยู่ในวิสาณาราชธานี ของท้าวกุเวรหรือเวสวัณ นกนี้มีเสียงร้องของนกชีวัญชีวกะและนกโอฏฐวจิตตกะ ที่ราชธานีนี้มีไก่ป่า ในสระบัวมีปูทอง และนกชื่อโปกขรสาตกะ ในราชธานีนี้ มีเสียงนกแก้วนกสาลิกา และหมู่นกทัณฑมาณวะ สระบัวของท้าวกุเวรนั้น จึงงามตลอดกาลทุกเมื่อ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๑/๒๔๑)

โปกขรสาติ, พราหมณ์ : พราหมณ์ผู้มีผิวกายเหมือนดอกบัวขาว งดงามดุจเสาระเนียดเงิน ศีรษะสีดำดุจมรกต หนวดดุจปุยเมฆ ดำในดวงจันทร์ ลูกตาทั้ง ๒ ข้างเหมือนดอกบัวเขียว จมูกกลมเกลี้ยงเกลา ฝ่ามือฝ่าเท้าและช่องปาก งดงามดังไล้ทาด้วยสีครั่ง เขาเป็นคนที่มีร่างกายงดงามมาก

อธิบายพราหมณ์โปกขรสาติ ปกครองเมืองอุกกัฏฐะซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์ เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย(ส่วนพิเศษ)

พราหมณ์โปกขรสาติได้ฟังข่าวว่า "ท่านพระสมณโคดมเป็นศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เสด็จจาริกอยู่ในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงอิจฉานังคลคามโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ ราวป่า

อิจฉานังคลวัน ใกล้อิจฉานังคลคาม พราหมณ์ถือว่าเป็นว่ามงคล เพราะการได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้ เป็นความดีอย่างแท้จริง

(ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๕/๘๗,ที.สี.(ไทย)๙/๒๕๖/๘๘,ที.สี.(ไทย)๙/๓๐๔/๑๑๕,ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๑/๑๒๘, ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๒/๑๒๙,ที.สี.อ. ๒๕๕/๒๑๙)

โปกขรสาติตระกูล : ตระกูลพราหมณ์สาติผู้พร้อมด้วยบุตรภรรยา บริวารและมิตรสหายขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิตทูลขอพระผู้มีพระภาคเสด็จไปสู่ตระกูลของพราหมณ์เพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

อธิบายพราหมณ์โปกขรสาติประกาศตนเป็นอุบาสก เพราะเห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรม หยั่งลงสู่ธรรม หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใด ๆ มีความแกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกใน เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทางหรือตามประทีปในที่มืดโดยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพระองค์นี้พร้อมด้วยบุตรภรรยา บริวาร และมิตรสหาย ขอถึงท่านพระโคดม พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคดมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต ขอท่านพระโคดมจงเสด็จเข้าไปสู่โปกขรสาติตระกูล เหมือนดังที่เสด็จเข้าไปสู่ตระกูลอุบาสกอื่น ๆ ในเมืองอุกกัฏฐะ เหล่ามาณพหรือมาณวิกาในโปกขรสาติตระกูลจักไหว้ลุกรับ ถวายอาสนะและน้ำ จักทำจิตให้เลื่อมใส ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาตลอดกาลนาน” (ที.สี.(ไทย)๙/๒๙๙/๑๑๐)

โปกขระ, ชื่อ : ตระกูลพราหมณ์สาติผู้พร้อมด้วยบุตรภรรยาบริวารและมิตรสหายขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิตทูลขอพระผู้มีพระภาคเสด็จไปสู่ตระกูลของพราหมณ์เพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

อธิบายพราหมณ์โปกขรสาติประกาศตนเป็นอุบาสก เพราะเห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรม หยั่งลงสู่ธรรม หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใด ๆ มีความแกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกใน เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทางหรือตามประทีปในที่มืดโดยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพระองค์นี้พร้อมด้วยบุตรภรรยา บริวาร และมิตรสหาย ขอถึงท่านพระโคดม พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคดมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต ขอท่านพระโคดมจงเสด็จเข้าไปสู่โปกขรสาติตระกูล เหมือนดังที่เสด็จเข้าไปสู่ตระกูลอุบาสกอื่น ๆ ในเมืองอุกกัฏฐะ เหล่ามาณพหรือมาณวิกาในโปกขรสาติตระกูลจักไหว้ลุกรับ ถวายอาสนะและน้ำ จักทำจิตให้เลื่อมใส ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาตลอดกาลนาน” (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๙/๑๑๐)

SAMPLE

โปฏฐปาทปริพาชก : ชื่อของปริพาชกนามว่าโปฏฐปาทะ ผู้สนทนากับบริษัทที่ราชอุทยานของพระนางมัลลิกาชื่อว่าเอกสาลกะที่จัดไว้เป็นที่ประกาศลัทธิ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จไปพบปริพาชกที่นั่น

อธิบายเรื่องโปฏฐปาทปริพาชกพร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ รูป พักอยู่ในพระราชอุทยานของพระนางมัลลิกา ชื่อเอกสาลกะที่จัดไว้เพื่อเป็นที่ประกาศลัทธิ (กรุงสาวัตถี) รายล้อมด้วยต้นมะพลับ พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า 'ยังเช้าเกินไปที่จะเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ทางที่ดี เราควรเข้าไปหาโปฏฐปาทปริพาชกในพระราชอุทยานของพระนางมัลลิกา ชื่อเอกสาลกะที่จัดไว้เพื่อเป็นที่ประกาศลัทธิ' จึงเสด็จเข้าไปที่พระราชอุทยานของพระนางมัลลิกาชื่อเอกสาลกะ ที่จัดไว้เพื่อเป็นที่ประกาศลัทธิ เวลานั้น โปฏฐปาทปริพาชกกำลังนั่งสนทนาด้วยเสียงดังอื้ออึงอยู่กับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ถึงเดรัจฉานกถาต่าง ๆ และตั้งปัญหาถามตอบกันเรื่องอภิสัญญานิโรธ (การดับของสัญญา)ในที่สุดก็มาได้คำตอบจากพระผู้มีพระภาคว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "โปฏฐปาทะ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ความเห็นของพวกที่กล่าวว่า 'สัญญาของคนไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเกิดดับไปเอง' นั้นผิดตั้งแต่แรกทีเดียว เพราะเหตุไร เพราะสัญญาของคนมีเหตุมีปัจจัย เกิดก็มี ดับก็มี สัญญาอย่างหนึ่งเกิดเพราะการศึกษาก็มี สัญญาอีกอย่างหนึ่งดับเพราะการศึกษาก็มี

(ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๕,ที.สี.(ทไย)๙/๔๐๘/๑๗๕,ที.สี.(ไทย)๙/๔๒๒/๑๘๕, ที.สี.(ไทย)๙/๔๔๑/๑๙๕, ที.สี.(ไทย)๙/๔๑๐/๑๗๖,ที.สี.(ไทย)๙/๔๓๕/๑๙๒,ที.สี.(ไทย)๙/๔๓๖/๑๙๓)

โปฏฐปาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อโปฏฐปาทะพระผู้มีพระภาคตรัสแก่โปฏฐปาทปริพาชก ณ มัลลิการาม (ซึ่งเป็นที่พักของนักบวชรูปนี้กับคณะประมาณ ๓,๐๐๐ รูป) เขตกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ขณะที่พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปนั้น โปฏฐปาทปริพาชกและคณะกำลังสนทนากันอย่างอึกทึกพอเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาโปฏฐปาทปริพาชกจึงสั่งให้คณะหยุดสนทนา เมื่อได้ทักทายต้อนรับพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้ทูลถามปัญหาที่ตนและคณะสงสัยมานาน คือปัญหาเรื่องอภิสัญญานิโรธ กล่าวคือโปฏฐปาทปริพาชกกราบทูลว่าสมณพราหมณ์ทั้งหลายได้เคยโต้เถียงเรื่อง อภิสัญญานิโรธกันอย่างกว้างขวางแต่หาข้อยุติมิได้ ข้อโต้เถียงนั้นอาจแบ่งออกเป็น ๔ ประเด็นคือ

๑. สมณพราหมณ์พวกหนึ่งเห็นว่า สัญญา (ความจำได้หมายรู้)ของคนเกิดและดับไปเองโดยไม่มีเหตุปัจจัย เมื่อเกิดขึ้น คนก็มีสัญญา เมื่อดับไปคนก็ไม่มีสัญญา

SAMPLE

๒. สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งเห็นว่า สัญญาเป็นอัตตาของคน เข้า ๆ ออก ๆ ในคน เมื่อเข้ามา คนก็มีสัญญา เมื่อออกไป คนก็ไม่มีสัญญา

๓. สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งเห็นว่า สัญญาของคนเข้ามาและออกไป เพราะสมณพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากบันดาลให้เป็นไป...

๔. สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งเห็นว่า สัญญาของคนเข้ามาและออกไป เพราะเทวดาผู้มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากบันดาลให้เป็นไป...

โปฏฐปาทปริพาชกกราบทูลว่า ขณะฟังเขาโต้เถียงกัน ตนนึกถึงพระผู้มีพระภาค แล้วทูลขอให้ทรงอธิบาย พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายว่า สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ เห็นผิด ที่ถูกคือสัญญาเกิด-ดับ เพราะการศึกษา เช่น ภิกษุในศาสนาของพระองค์ศึกษาเรื่องศีลจนมีศีลสมบูรณ์แล้วเจริญสมาธิจนได้ปฐมฌาน กามสัญญา(ความ จำได้หมายรู้ในเรื่องกาม)ของภิกษุนั้นดับไป สัจสัญญาอันละเอียดที่มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกจะเกิดขึ้นมาแทนที่ เมื่อเธอได้ทุติยฌาน สัจสัญญาที่มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกนั้นก็ดับไป สัจสัญญาอันละเอียดที่มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิจะเกิดขึ้นมาแทนที่ เมื่อเธอได้ตติยฌาน สัจสัญญาที่มีปีติและสุขอันเกิดจากสมาธินั้นก็ดับไป สัจสัญญาอันละเอียดที่มีแต่สุขอันเกิดจากอุเบกขาจะเกิดขึ้นมาแทนที่ เมื่อเธอได้จตุตถฌาน สัจสัญญาที่มีแต่สุขอันเกิดจากอุเบกขานั้นก็ดับไป สัจสัญญาอันละเอียดที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์จะเกิดขึ้นมาแทนที่ เมื่อเธอได้อรูปฌานที่ ๑ สัจสัญญาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์นั้นก็ดับไป สัจสัญญาอันละเอียดในอากาสานัญจายตนะ(กำหนดรู้อากาศอันหาประมาณไม่ได้) จะเกิดขึ้นมาแทนที่ เมื่อเธอได้อรูปฌานที่ ๒ สัจสัญญาในอากาสานัญจายตนะนั้นก็ดับไป สัจสัญญาอันละเอียดในวิญญาณัญจายตนะ (กำหนดรู้วิญญาณอันหาประมาณไม่ได้) จะเกิดขึ้นมาแทนที่ เมื่อเธอได้อรูปฌานที่ ๓สัจสัญญาในวิญญาณัญจายตนะนั้นก็ดับไปสัจสัญญาอันละเอียดในอากิญจัญญายตนะ (กำหนดรู้ว่าไม่มีอะไรเลย) จะเกิดขึ้นมาแทนที่ และเมื่อเธอได้อรูปฌานที่ ๔ สัจสัญญา ในอากิญจัญญายตนะก็ดับไป สัญญาใหม่ก็ไม่เกิดขึ้น เพราะเธอไม่คิดอะไร จึงไม่เกิดการปรุงแต่ง สัญญาต่าง ๆ จึงดับไป นี้คืออภิสัญญานิโรธ(การดับสัญญาที่ยิ่งใหญ่)

ต่อจากนั้นโปฏฐปาทปริพาชกได้ทูลถามปัญหาเพิ่มเติมอีก ๗ ข้อ คือ

๑. ทรงบัญญัติสัญญาอันเลิศอย่างเดียวหรือหลายอย่างตรัสตอบว่า ทรงบัญญัติทั้งอย่างเดียวและหลายอย่าง

๒. สัญญากับญาณอย่างไหนเกิดก่อน ตรัสตอบว่า สัญญาเกิดก่อนญาณ

SAMPLE

๓. ทรงซักว่า อัตตาที่ว่าหมายถึงอะไร ทูลตอบว่า หมายถึงอัตตาที่อาศัยรูป ตรัสตอบว่า อัตตาอย่างนั้นเป็นคนละอย่างกับสัญญา

๔. อัตตาตามที่ตนเข้าใจหมายถึงอัตตาที่เกิดจากใจ มีอวัยวะและอินทรีย์ครบถ้วน ตรัสตอบว่า อัตตาอย่างนั้นก็เป็นคนละอย่างกับสัญญา

๕. อัตตาตามที่ตนเข้าใจ หมายถึงอัตตาที่ไม่มีรูป เกิดจากสัญญา ตรัสตอบว่า อัตตาอย่างนั้นก็เป็นคนละอย่างกับสัญญา

๖. ตัวเองจะรู้ได้หรือไม่ว่า สัญญาเป็นอัตตาของคน หรือสัญญากับอัตตาเป็นคนละอย่างกัน ตรัสตอบว่า คำถามนี้เป็นทิฏฐิอย่างหนึ่งซึ่งไม่ตรงกับทรรศนะของพระองค์จึงไม่ทรงตอบ โปฏฐปาทปริพาชกเพียรถามปัญหาทางอันตคาหิกทิฏฐิ ๑๐ อีกต่อไป พระผู้มีพระภาคก็ตรัสตอบยืนยันว่า พระองค์ไม่ทรงตอบเพราะไม่มีประโยชน์

๗. ปัญหาเช่นไรพระองค์จึงจะทรงตอบ ตรัสตอบว่า ทรงตอบปัญหาเรื่องทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (อริยสัจ ๔) (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๖/๑๗๕)

โปฏฐปาทะ, นกแขกเต้า :ชื่อของนกแขกเต้านามว่าโปฏฐกปาทะ เป็นที่อุปมาการพูดความจริงที่ไม่ดี ซึ่งจะเกิดความเดือดร้อนดังนกแขกเต้านี้

อธิบาย มาในราธชาดก เรื่องนกราธโพธิสัตว์ พราหมณ์ถามนกราธโพธิสัตว์ถึงความจริงแต่เป็นเรื่องไม่ดี ซึ่งจะทำให้เดือดร้อนว่า ลูกเอ๋ย พ่อเพิ่งกลับมาจากที่ค้างแรม มาถึงเดี๋ยวนี้เอง ยังไม่นานนักลูกเอ๋ย แม่ของเจ้าไม่ไปคบหาชายอื่นหรือ นกราธโพธิสัตว์แจ้งให้พราหมณ์ทราบว่า ธรรมดาบัณฑิตเมื่อกล่าวคำจริงแต่คำนั้นเป็นการกล่าวถึงความไม่ดี จะพึงหมกไหม้ เหมือนนกแขกเต้าชื่อโปฏฐปาทะหมกไหม้อยู่ที่เถ้าไฟในเตา (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๖/๘๙)

โปฐิลเถรวัตถุ :เรื่องพระโปฐิลเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่โปฐิลเถระว่า ปัญญาเกิดเพราะการประกอบ และเสื่อมไปเพราะการไม่ประกอบเมื่อรู้ทางเจริญและทางเสื่อมแห่งปัญญาทั้ง ๒ ทางนี้แล้ว บุคคลพึงตั้งตนโดยวิธีที่ปัญญาจะเจริญยิ่งขึ้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘๒/๑๒๐)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า ปัญญา แปลจากคำว่า “ภูริ” ซึ่งเป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของปัญญา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๖๖, อภิธา.ฏีกา (บาลี)๑๕๒- ๑๕๔/๑๒๑) คำว่า การประกอบ หมายถึงมนสิการโดยแยบคายในอารมณ์ธรรม ๓๘ ประการ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๖๖)

โปณะ : ชื่อเรียกภาชนะสำหรับบรรจุสิ่งของชนิดหนึ่ง มีลักษณะเหมือนบาตรพระหรือขันน้ำ

SAMPLE

อธิบาย เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการยึดติดภาษาถิ่นเพราะไม่ยอมรับว่าสิ่ง ๆ หนึ่งนั้นมีชื่อเรียกอย่างนี้เท่านั้น เรียกอย่างอื่นไม่ได้ คือ ภาชนะชนิดเดียวกันนั่นแหละในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปาติ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปัตตะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปิฏฐะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'สราวะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'หโรสะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'โปณะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'หนะ' บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า 'ปิปิละ' ภิกษุพูดด้วยความยึดมั่น ถือมั่นโดยวิธีที่ชนทั้งหลายในท้องถิ่นนั้น ๆ จะรู้จักภาชนะนั้นว่า 'นี้เท่านั้นจริงอย่างอื่นไม่จริง' (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๓๑/๓๙๗.)

โปตถกสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลที่เปรียบเหมือนผ้าเปลือกไม้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ ๓ จำพวก คือ (๑) ผู้เป็นนวกะ (๒) ผู้เป็นมัชฌิมะ (๓) ผู้เป็นเถระ เปรียบเทียบกับผ้าเปลือกไม้ ๓ ชนิด คือผ้าที่ยังใหม่แต่สีไม่สวย มีสัมผัสไม่สบายและมีราคาถูก ผ้ากลางเก่ากลางใหม่ก็มีสีไม่สวย มีสัมผัสไม่สบาย และมีราคาถูก ผ้าเก่า มีสีไม่สวย มีสัมผัสไม่สบายและมีราคาถูก คนทั้งหลายย่อมทำผ้าเปลือกไม้ที่เก่าให้เป็นผ้าเช็ดหม้อข้าวหรือทิ้งที่กองหยากเยื่อ คือ ภิกษุผู้เป็นนวกะ เป็นมัชฌิมะ เป็นเถระ (๑) เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีชื่อเสียงไม่ดี เปรียบเหมือนผ้าเปลือกไม้ที่ยังใหม่ ผ้ากลางเก่ากลางใหม่ หรือผ้าเก่าที่มีสีไม่สวย (๒) เป็นผู้ก่อให้เกิดทุกข์แก่คนที่คบหาใกล้ชิดและพากันปฏิบัติตามตลอดกาลนาน เปรียบเหมือนผ้าเปลือกไม้ ๓ ชนิดที่กล่าวข้างต้นมีสัมผัสไม่สบาย (๓) เป็นผู้ทำให้ทายกผู้ถวายปัจจัย ๔ ได้รับอานิสงส์น้อย จึงจัดว่าเป็นคนมีค่าน้อย เปรียบเหมือนผ้าเปลือกไม้ ๓ ชนิดที่กล่าวข้างต้น ที่มีราคาถูก เฉพาะภิกษุผู้เป็นเถระเช่นนี้ เมื่อจำต้องกล่าวในท่ามกลางสงฆ์ ก็จะถูกคัดค้าน ไม่เป็นที่ยอมรับของภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนผ้าเปลือกไม้เก่าที่เขาใช้เช็ดหม้อข้าวหรือทิ้งที่กองหยากเยื่อ แล้วตรัสอีกว่า ภิกษุ ๓ จำพวก คือ ภิกษุผู้เป็นนวกะ เป็นมัชฌิมะ เป็นเถระ เปรียบเทียบกับผ้ากาสี ๓ ชนิด คือ ผ้าใหม่มีสีสวย มีสัมผัสสบายและมีราคาแพง ผ้ากลางเก่ากลางใหม่ แต่มีสีสวย มีสัมผัสสบายและมีราคาแพง ผ้าเก่าแต่มีสีสวยมีสัมผัสสบายและมีราคาแพง คนทั้งหลายย่อมทำผ้ากาสีที่เก่าให้เป็นผ้าห่อรัตนะหรือเอาใส่ไว้ในหีบของหอม แล้วตรัสอีกว่า ภิกษุผู้เป็นนวกะเป็นมัชฌิมะเป็นเถระ (๑) เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม มีชื่อเสียงดี เปรียบเหมือนผ้าแคว้นกาสีที่ยังใหม่ ผ้ากลางเก่ากลางใหม่ หรือผ้าเก่าที่มีสีสวย (๒) เป็นผู้ก่อให้เกิดสุขแก่คนที่คบหาใกล้ชิดและพากันปฏิบัติตามตลอดกาลนาน เปรียบเหมือนผ้าแคว้นกาสี ๓ ชนิด ที่กล่าวข้างต้นมีสัมผัสสบาย (๓) เป็นผู้ทำให้ผู้ถวายปัจจัย ๔ ได้รับอานิสงส์มาก จึงจัดว่าเป็นคนมีค่ามาก เปรียบเหมือนผ้าแคว้นกาสี ๓ ชนิดที่มีราคาแพง แล้วตรัสอีกว่า ภิกษุผู้เป็นเถระเช่นนี้ เมื่อจำต้อง

SAMPLE

กล่าวในท่ามกลางสงฆ์ ก็จะไม่ถูกคัดค้าน ได้รับการยอมรับของภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนผ้าแคว้นกาสีเก่าที่เขาใช้ห่อรัตนะหรือเอาใส่ไว้ในหีบของหอม แล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติตนเป็นเหมือนผ้าแคว้นกาสี อย่าได้ประพฤติตนเป็นเหมือนผ้าเปลือกไม้เลย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๐/๓๓๔)

โปตถทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระโปตถทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผ้าเปลือกไม้บูชาพระรัตนตรัย เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๔๓๗)

โปตนะ, กรุง : เมืองหลวงของกรุงโปตนะ รัฐอัสสกะ โดยพระเจ้าพรหมทัตเป็นผู้ครอง ท่านมหาโควินทพราหมณ์เป็นผู้สร้าง

อธิบาย เป็นเรื่องราวระหว่างกษัตริย์ ๖ พระองค์ กับท่านมหาโค วินทพราหมณ์ และพระเจ้าเรณุ คือเมื่อ ‘พระเจ้าทิสัมบดีสวรรคตแล้ว พระเจ้าเรณุได้รับอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ครองกรุงมิถิลา รัฐวิ เทหะ พระเจ้าเรณุพระองค์ยังระลึกถึงการแบ่งปฐพีว่า ใครหนอจะสามารถแบ่งมหาปฐพีนี้ กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ กราบทูลว่า มหาโค วินทพราหมณ์ พระเจ้าเรณุรับสั่งหาท่านพระเจ้าเรณุตรัสกับท่านมหาโควินทพราหมณ์ว่า ‘มาเถิด ท่านโควินทะจงแบ่งมหาปฐพีนี้ซึ่งทางทิศเหนือผายออกและทางทิศใต้สอบเข้าเหมือนส่วนหน้าของ ท่านมหาโควินทพราหมณ์ทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้ว แบ่งมหาปฐพีนี้ซึ่งทางทิศเหนือผายออกและทางทิศใต้สอบเข้าเหมือนส่วนหน้าของเกวียน ให้เป็นส่วนแบ่งอย่างดี ๗ ส่วนเท่า ๆ กัน สถาปนารัฐ (อาณาจักร) ทั้งหมดให้มีลักษณะเหมือนส่วนหน้าของเกวียน ทราบว่าในเนื้อที่เหล่านั้น ส่วนที่เป็นชนบท (มหาอาณาจักร) กรุงมิถิลา รัฐวิเทหะ เป็นของพระเจ้าเรณุจะอยู่ตรงกลางรัฐ ส่วนกรุงโปตนะ ท่านมหาโควินทพราหมณ์ให้สร้างสำหรับเป็นเมืองหลวงของรัฐอัสสกะ กษัตริย์ ๖ พระองค์ มีพระทัยยินดีด้วยลาภส่วนของพระองค์ มีพระดำริสำเร็จบริบูรณ์ว่า ‘สิ่งใดที่เราอยากได้ สิ่งใดที่เราหวัง สิ่งใดที่เราประสงค์ สิ่งใดที่เราปรารถนาอย่างยิ่ง สิ่งนั้นเราได้แล้ว’ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๙/๒๔๒)

โปตลิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยคหบดีชื่อโปตลิยะ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาและองค์ธรรมต่างกัน กล่าวคือ

1.โปตลิยสูตร® พระสูตรว่าด้วยคหบดีชื่อโปตลิยะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่โปตลิยคหบดี ที่เข้าไปเฝ้าพระองค์โดยบังเอิญ ขณะประทับอยู่ ณ อาปณนิคมแคว้นอังคุตตราปะ โดยทรงปรารภอาการไม่เคารพของคหบดีนั้น คือ การยืน

สนทนากับพระองค์ เมื่อทรงเชิญให้นั่งด้วยพระดำรัสว่า “คหบดี” เขาก็โกรธ เพราะเข้าใจว่าตนเป็นนักบวช

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม ๘ ประการที่เป็นไปเพื่อการตัดขาดโวหารในอริยวินัย คือ

๑. บุคคลละการฆ่าสัตว์ได้ เพราะอาศัยการไม่ฆ่าสัตว์

๒. บุคคลละการลักทรัพย์ได้ เพราะอาศัยการถือเอาสิ่งของที่เขาให้

๓. บุคคลละการพูดเท็จได้ เพราะอาศัยการพูดจริง

๔. บุคคลละการพูดส่อเสียดได้ เพราะอาศัยการไม่พูดส่อเสียด

๕. บุคคลละความโลภคือความกำหนัดยินดีได้ เพราะอาศัยความไม่โลภ คือ ความไม่กำหนัดยินดี

๖. บุคคลละการนินทาและการประทุษร้ายได้ เพราะอาศัยการไม่นินทาและการไม่ประทุษร้าย

๗. บุคคลละความโกรธแค้นได้ เพราะอาศัยความไม่โกรธแค้น

๘. บุคคลละความดูหมิ่นได้ เพราะอาศัยความไม่ดูหมิ่น

ทรงอธิบายว่าผู้ปฏิบัติตามธรรมเหล่านี้ ย่อมพิจารณาเห็นว่าการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ เป็นต้น เป็นสังโยชน์ (เครื่องผูกมัด) และเป็นนิวรณ์ (เครื่องกางกั้น) จึงละและตัดได้ นี้คือการตัดขาดโวหารแบบพระอริยะ แล้วตรัสว่า ธรรมเหล่านี้ยังไม่ใช่การตัดขาดโวหารครบทั้งหมด เมื่อโปตลิยคหบดีทูลขอให้ทรงแสดงธรรมเหล่านั้น ให้ครบถ้วน จึงทรงอธิบายต่อไปโดยตรัสถึงโทษแห่งกาม (กามาทีนวกถา) ๗ ประการ พร้อมทั้งการพิจารณาให้เห็นโทษแห่งกาม ซึ่งจะทำให้บรรลุฌาน ๔ และวิชชา ๓ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมเทศนาจบลง โปตลิยคหบดีได้แสดงตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑/๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า โปตลิยคหบดีถือตัวว่าเป็นนักบวช เพราะได้ตั้งเจตนาว่าขอเป็นสมณะหรือบรรพชิต(บวชด้วยใจ) เขาคิดว่า พระผู้มีพระภาคควรเรียกเขาว่า บรรพชิตหรือสมณะ แต่กลับเรียกว่า คหบดี (ผู้เป็นใหญ่ในเรือน) เขาจึงรู้สึกโกรธและน้อยใจ กล่าวหาพระผู้มีพระภาคว่า ใช้พระดำรัส ที่ไม่เหมาะสม เพราะเขาเลิกทำงานทุกอย่าง ตัดขาดโวหารทุกอย่างแล้ว คือ บวชเป็น บรรพชิตแล้ว (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๒/๓๐)

2.โปตลิยสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อโปตลิยะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับปริพาชกชื่อโปตลิยะว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนแต่ไม่กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริงเหมาะแก่กาล (๒) ผู้กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญแต่ไม่กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริงเหมาะแก่กาล (๓) ผู้ไม่กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียน และไม่กล่าวสรรเสริญผู้ควร

SAMPLE

สรรเสริญตามความเป็นจริงเหมาะแก่กาล (๔) ผู้กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียน และกล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริงเหมาะแก่กาล แล้วตรัสถามปริพาชกว่า บุคคล ๔ จำพวก ท่านชอบใจบุคคลจำพวกไหนว่างามกว่าและประณีตกว่า โปตลิยปริพาชกกราบทูลว่า ข้าพระองค์ชอบใจบุคคลประเภทที่ ๓ เพราะอุเบกขาธรรมเป็นธรรมที่งดงามยิ่งนัก พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลประเภทที่ ๔ ว่าเป็นผู้งามกว่าและประณีตกว่า เพราะธรรมคือความเป็นผู้รู้จักกาลงดงามยิ่งนัก โปตลิยปริพาชกมีความเห็นคล้อยตาม ชื่นชมพระภาษิตแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสก ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๐/๑๕๐)

โปตลิบุตร, ปริพาชก : ชื่อของปริพาชากนามว่าโปตลิบุตรกล่าวตู่พระสมณโคดมกับท่านพระสมิทธิว่า กายกรรม วจีกรรม ไม่จริง แต่มโนกรรมจริง

อธิบายมาในมหากัมมวิภังคสูตร การจำแนกกรรม เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ เมื่อนั้นท่านพระสมิทธิอยู่ในกระท่อมป่า ปริพาชกชื่อโปตลิบุตรเที่ยวเดินเล่นอยู่ เข้าไปหาท่านพระสมิทธิถึงที่อยู่แล้วได้กล่าวกับท่านพระสมิทธิว่า กายกรรมไม่จริง วจีกรรมไม่จริง มโนกรรมเท่านั้นจริง และว่า ‘สมาบัติที่บุคคลเข้าแล้วไม่เสวยเวทนาอะไร ๆ นั้นก็มีอยู่ ท่านพระสมิทธิกล่าวว่า “ท่านโปตลิบุตร ท่านอย่ากล่าวอย่างนี้ อย่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาค การกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๙๘/๓๕๗)

โปตลิยคหบดี : ชื่อของคหบดีนามว่าโปตลิยะ

อธิบาย มาในโปตลิยสูตร คหบดีชื่อโปตลิยะได้รับการขอร้องจากพระผู้มีพระภาคให้นั่งถึง ๓ ครั้ง แต่เขานิ่งเฉยเสีย เพราะติดใจในคำที่พระผู้มีพระผู้มีพระภาคเรียกเขาว่า คหบดี (ตามกิริยาท่าทางคหบดี) เหตุที่ติดใจเพราะโปตลิยะนี้ได้ตัดขาดโวหารคือภาระจากบ้านเรือนทุกอย่าง แต่พระองค์ตรัสว่าโวหารของท่านกับโวหารของสมณโคมต่างกัน เพราะโวหารของสมณโคดมเป็นโวหารในอริยวินัย คือ (๑) บุคคลพึงละการฆ่าสัตว์ได้ (๒) บุคคลพึงละการลักทรัพย์ได้ (๓) บุคคลพึงละการพูดเท็จได้ (๔) บุคคลพึงละการพูดส่อเสียดได้ (๕) บุคคลพึงละความโลภคือความกำหนัดยินดีได้ (๖) บุคคลพึงละการนินทาและการประทุษร้ายได้ (๗) บุคคลพึงละความโกรธแค้นได้ (๘) บุคคลพึงละความดูหมิ่นได้ เหล่านี้แลเป็นไปเพื่อการตัดขาดโวหารในอริยวินัย (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑/๓๕)

โปตลิยะ, ปริพาชก : ชื่อของปริพาชกนามว่าโปตลิยะผู้ยอมรับบุคคล ๔ จำพวกว่างามและประณีตกว่า

SAMPLE

อธิบายมาในโปตลิยสูตร ปริพาชกชื่อโปตลิยะ ท่านได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้สนทนาปราศรัยเรื่อง บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ (๑) บุคคลบางคนในโลกนี้กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล แต่ไม่กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล (๒) บุคคลบางคนในโลกนี้กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล แต่ไม่กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล (๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาลและไม่กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล (๔) บุคคลบางคนในโลกนี้กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนตามความเป็นจริงเหมาะแก่กาลและกล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล โปตลิยะ ชอบใจบุคคลจำพวกไหนว่างามกว่าและประณีตกว่า (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๐/๑๕๐, อภิ.ปุ. (แปล) ๓๖/๑๖๖/๑๙๙-๒๐๐)

โปรดปราน : เป็นที่ชื่นชอบของผู้อื่น โดยเทพธิดาชื่อลดาปฏิบัติดีต่อสามี ไม่โกรธ มีใจดี ไม่ไฝ่ต่ำจึงเป็นที่โปรดปรานต่อญาติ ๆ

อธิบายมาในลตาวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพธิดาชื่อลดา เหตุเพราะนางเป็นที่โปรดปรานของสามี มีโฉมงามเลิศกว่าใคร ทั้งฉลาดเป็นเลิศในการฟ้อนรำ ขับร้อง และบรรเลงดนตรี พี่เทพบุตรและเทพธิดาถามอยู่เสมอ ๆ เพราะในอดีตชาติเกิดในมนุษยโลก มีนิสัยไม่มักโกรธ ปฏิบัติตามคำสั่งของสามีเสมอ ไม่ประพฤติใฝ่ต่ำ มีใจดี ทำตัวให้สามีโปรดปราน ทำตัวให้พ่อแม่สามี พี่น้องสามี พร้อมทั้งข้าทาสชายหญิงให้ชื่นชอบ เพราะบุญที่ทำในคราวเป็นหญิงสะใภ้นั้น ทำให้พี่ได้บริวารยศและเกียรติยศ พี่จึงได้ดีกว่าเทพธิดาเหล่าอื่น โดยฐานะ ๔ คือ อายุ วรรณะ สุขะ และพละ ได้เสวยความร่าเริงยินดีเป็นอย่างมาก (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๑๙/๕๑)

โปริสาทดาบส : ชื่อยักษ์นามว่าโปริสาทดาบสผู้ไม่กินราชกุมารเป็นอาหารเพราะราชกุมารดำรงอยู่ในธรรมและกล่าวคำสัตย์ ทำให้พระประยูรญาติของท่านจงยินดีกันทั่วหน้า

อธิบาย เป็นคำกล่าวถึงยักษ์โปริสาทกับราชกุมารที่ให้เหตุผลกันจากการที่ยักษ์ไม่ยอมกินโปริสาทเป็นอาหาร ความว่า ยักษ์เมื่อจะปล่อยพระราชกุมาร จึงกราบทูลว่า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์พ้นจากปากราหูแล้วย่อมไพโรจน์นดิถีเพ็ญ ๑๕ ค่ำฉันใด ท่านผู้มีอานุภาพมาก แม้ท่านก็ฉันนั้น พ้นแล้วจากยักษ์โปริสาท ยังพระบิดาและพระมารดาให้ปลื้มพระทัย จงไพโรจน์ในกบิลรัฐเถิด พระศาสดาทรงประกาศว่า พระราชบุตรทรงพระนามอลีนสัตตุผู้ทรงพระปรีชา ทรงประคองอัญชลี ถวายบังคมโปริสาทดาบสหลุดพ้นไปจากเราที่เป็นยักษ์ผู้กินเนื้อ

SAMPLE

มนุษย์เป็นอาหารแล้ว ยังพระชนกชนนีให้ปลื้มพระทัย จงรุ่งโรจน์ในกบิลรัฐ อนึ่ง พระประยูรญาติของท่านจงยินดีกันทั่วหน้า จากนั้น พระราชโอรสอลีนสัตตุผู้มีพระปัญญา ทรงประคองอัญชลีไหว้ยักษ์โปริสาท ได้รับอนุญาตแล้ว มีความสุขสวัสดี หาโรคมิได้ เสด็จกลับมายังกบิลรัฐ(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๕/๕๕๓)

โปสาลมาณวกปัญหา : ว่าด้วยปัญหาของโปสาลมาณพ ซึ่งเป็นคนถามที่ ๑๔ โดยโปสาลมาณพ ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ญาณของบุคคลผู้ไม่มีรูปสัญญา ผู้ละรูปกายได้ทั้งหมดผู้พิจารณาทั้งภายในและภายนอกเห็นว่าไม่มีอะไรบุคคลผู้เป็นเช่นนั้น ควรแนะนำอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ตถาคตรู้ยิ่งซึ่งวิญญาณัฏฐิติ ทั้งหมด รู้จักบุคคลนั้นผู้ดำรงอยู่ ผู้น้อมไปแล้ว ผู้มีอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้นเป็นที่มุ่งหมาย บุคคลนั้นรู้กัมมาภิสังขารว่า เป็นเหตุเกิดแห่งอากิญจัญญายตนสมาบัติ รู้อรูปราคะว่า มีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องผูกไว้ ครั้นรู้กรรมอย่างนี้แล้วออกจากสมาบัตินั้น เห็นแจ้งธรรมที่เกิดในสมาบัตินั้น ญาณนี้ของพราหมณ์ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นญาณอันแท้จริง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๑๙/๗๗๐)

อรรถกถาอธิบายว่า กัมมาภิสังขาร ในที่นี้หมายถึงอาเนญชาภิสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคง ไม่หวั่นไหว ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็นอรูปาวจร ๔ หมายถึงภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๘๔/๖๙)

โปสาลมาณวปัญหา :ว่าด้วยปัญหาของโปสาลมาณพ คือปัญหาของโปสาลมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค เป็นคนที่ ๑๔ เกี่ยวกับญาติของบุคคลผู้ไม่มีรูปสัญญา ผู้ละรูปกายได้ มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยโปสาลมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๓๗/๓๒)

โปสาลมาณวปัญหา :ว่าด้วยปัญหาของโปสาลมาณพ คือปัญหาของโปสาลมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค เป็นคนที่ ๑๔ เกี่ยวกับญาติของบุคคลผู้ไม่มีรูปสัญญา ผู้ละรูปกายได้ มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยโปสาลมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๓๗/๓๒)

โปสาลมาณวปัญหานิทเทส : ว่าด้วยแสดงปัญหาของโปสาลมาณพคืออธิบายปัญหาของโปสาลมาณพ กล่าวคือ โปสาลมาณพทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สักกะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณของบุคคลผู้ไม่มีรูปสัญญาผู้ละรูปกายได้ทั้งหมดผู้พิจารณาทั้งภายในและภายนอก เห็นว่าไม่มีอะไร (ว่าเป็นญาณเช่นไร)บุคคลผู้เป็นเช่นนั้นควรแนะนำอย่างไร

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ผู้ไม่มีรูปสัญญา ผู้ละรูปกายได้ทั้งหมด หมายถึง ผู้ได้อรูปสมาบัติ ๔ ไม่มีรูปสัญญา ผู้ละรูปกายได้ทั้งหมดคือ

SAMPLE

รูปกายซึ่งมีในคราวปฏิสนธิทั้งหมด บุคคลนั้นละได้แล้ว เขาละได้แล้วเพราะก้าวล่วงด้วยตทังคปหานและด้วยวิกขัมภนปหาน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ตถาคตรู้ยิ่งซึ่งวิญญาณัฏฐิติทั้งหมดรู้จักบุคคลนั้นผู้ดำรงอยู่ ผู้น้อมไปแล้วผู้มีอากิญจัญญายตนสมาบัติเป็นที่มุ่งหมายบุคคลรู้กัมมาภิสังขารว่าเป็นเหตุเกิดแห่งอากิญจัญญายตนสมาบัติรู้อรูปราคะว่ามีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องผูกไว้ ครั้นรู้กัมมาภิสังขารอย่างนี้แล้ว ออกจากสมาบัตินั้น เห็นแจ้งธรรมที่เกิดในสมาบัตินั้น ญาณนี้ของพราหมณ์ผู้อยู่จบพรหมจรรย์นั้นเป็นญาณอันแท้จริง

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า พระตถาคตทรงรู้วิญญาณัฏฐิติ ๔ ด้วยอำนาจอภิสังขาร ทรงรู้วิญญาณัฏฐิติ ๗ ด้วยอำนาจปฏิสนธิพระตถาคตทรงรู้วิญญาณัฏฐิติ ๔ ด้วยอำนาจอภิสังขารอย่างนี้ คือ วิญญาณที่เข้าถึงรูป เมื่อดำรงอยู่ ก็มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญ งอกงามไพบูลย์ได้ แม้วิญญาณที่เข้าถึงเวทนา สัญญา สังขาร ก็ดุจเดียวกัน พระตถาคตทรงรู้วิญญาณัฏฐิติ ๗ ด้วยอำนาจปฏิสนธิอย่างนี้ คือ

วิญญาณัฏฐิติที่ ๑ คือ สัตว์เหล่าหนึ่ง มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่ มนุษย์บางพวก เทวดาบางพวก วินิปาติกะ (คือ พวกเวมานิกเปรต)

วิญญาณัฏฐิติที่ ๒ คือ สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่ เทพชั้นพรหมกายิกา (เทพผู้นับนื่องในหมู่พรหม) เกิดในปฐมฌาน

วิญญาณัฏฐิติที่ ๓ คือ สัตว์เหล่าหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน ได้แก่ เทพชั้นอาภัสสระ

วิญญาณัฏฐิติที่ ๔ คือ สัตว์เหล่าหนึ่ง มีกายและสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่ เทพชั้นสุภกิณหะ (เทพที่เพียบพร้อมด้วยความงาม)

วิญญาณัฏฐิติที่ ๕ คือ สัตว์ที่เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน

วิญญาณัฏฐิติที่ ๖ คือ สัตว์ที่เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌาน

วิญญาณัฏฐิติที่ ๗ คือ สัตว์ที่เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌาน

คำว่า ตถาคตรู้ยิ่ง หมายถึง ทรงรู้อดีต อนาคต ปัจจุบัน ทรงรู้สิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ทรงรู้เรื่องจริงและเรื่องไม่จริง ทรงเป็นกาลวาที (ตรัสในเวลาที่เหมาะ) ภูตวาที (ตรัสสภาวะที่เป็นจริง) อัตถวาที (ตรัสถึงปรมัตถนิพพาน) ธัมมวาที (ตรัสถึงมัคคธรรมและผลธรรม) วินยวาที (ตรัสถึงวินัยมีการสำรวมเป็นต้น) ทรงรู้อายตนะ ทั้งหมด ทรงรู้เรื่องราวทั้งหมดตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงปรินิพพาน

SAMPLE

คำว่า รู้จักบุคคลนั้นผู้ดำรงอยู่ หมายถึง พระองค์ทรงรู้จักบุคคลผู้กำลังดำรงอยู่ในโลกนี้ ด้วยอำนาจกัมมาภิสังขารว่า บุคคลนี้ปฏิบัติอย่างนั้น เป็นไปอย่างนั้น และดำเนินทางนั้นแล้วหลังจากตายแล้ว จักไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย กำเนิดในหมู่มนุษย์ บุคคลนี้ปฏิบัติดี หลังจากตายแล้ว จักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

คำว่า ผู้น้อมไปแล้ว ผู้มีอากิญจัญญายตนสมาบัติเป็นที่มุ่งหมาย หมายถึง ผู้น้อมไปสู่อากิญจัญญายตนสมาบัติ อีกอย่างหนึ่ง พระองค์ทรงทราบว่า บุคคลนี้น้อมใจไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ตระกูล หมู่คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ปัจจัย ๔ น้อมใจไปในพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม ธุดงค์ และ ฌาน ๔

คำว่ากัมมาภิสังขารอธิบายว่ากัมมาภิสังขารอันให้เป็นไปในอา

กิญจัญญายตนภพ ท่านเรียกว่า เหตุเกิดแห่งอากิญจัญญายตนสมาบัติบุคคลรู้กัมมาภิสังขารว่าเป็นเหตุเกิดแห่งอากิญจัญญายตนสมาบัติ รู้อรูปราคะ ว่ามีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องผูกไว้ ครั้นรู้กรรมนั้นอย่างนี้แล้วออกจากสมาบัติ ญาณของพราหมณ์ ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นญาณอันแท้จริง (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๑/๒๘๓)

โปสาละ, มาณพ :ศิษย์ของพราหมณ์พาวรีคนที่ ๑๔ บำเพ็ญฌาน มีปัญญา เคยอบรมวาสนามาก่อน

อธิบายเป็นเรื่องของพราหมพาวรีผู้มีบริวารนับพันกล่าวกับศิษย์ว่า ถ้าบุคคลนั้นเป็นพระพุทธเจ้า ผู้มีปกติเห็นธรรมหาเครื่องกางกั้นมิได้ เมื่อพวกเธอถามปัญหาด้วยใจแล้ว ก็จักทรงวิสัชนาด้วยพระวาจา ครั้นได้ฟังคำของพราหมณ์พาวรีแล้ว พราหมณ์ ๑๖ คน หนึ่งในนั้นคนที่ ๑๔ คือ โปสาละพราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ ๑๖ คนนั้น แต่ละคนเป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ มีชื่อปรากฏแก่ชาวโลกทั่วไป เป็นผู้บำเพ็ญฌาน ยินดีในฌาน เป็นผู้ทรงปัญญาปราดเปรื่อง เคยอบรมวาสนาแต่ชาติปางก่อนทั้งนั้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๕/๗๔๐)

โปสิยเถรคาถา : ภาษิตของพระโปสิยเถระ,คาถาของพระโปสิยเถระ ท่านพระโปสิยเถระกล่าวไว้ว่า หญิงเหล่านี้ไม่เข้าใกล้เป็นการดี แต่พอเข้าใกล้ ก็จักก่อความพินาศให้เนืองนิตย์ เราออกจากป่ามาสู่บ้าน จากนั้นก็เข้าไปยังเรือน เราชื่อโปสิยะ ไม่บอกลาใคร ลุกจากเตียงหลีกหนีไป (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๔/๓๑๕)

โปสิยะ,ชื่อ : ชื่อของพระเถระผู้กล่าวคาถาว่าอย่าเข้าใกล้สตรีเป็นการดี เพราะจะก่อความพินาศให้

SAMPLE

อธิบาย มาในโปสิยเถรคาถาภาษิตของพระโปสิยเถระเกี่ยวกับเรื่องผู้หญิง ความว่า หญิงเหล่านี้ไม่เข้าใกล้เป็นการดี แต่พอเข้าใกล้ ก็จักก่อความพินาศให้เนืองนิตย์ เราออกจากป่ามาสู่บ้าน จากนั้นก็เข้าไปยังเรือน เราชื่อโปสิยะ ไม่บอกลาใคร ลุกจากเตียงหลีกหนีไป (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓๔/๓๑๕)

โปเสนตี, มารดา : มารดาคุ้มครองป้องกันดูแลบุตรไม่ให้ได้รับอันตรายจากฝน แดด ลมร้อน

อธิบายกล่าวถึงลักษณะของมารดาผู้เลี้ยงดูบุตร ทนุถนอมบุตรโดยเมื่อลมแรงและแดดกล้า มารดาก็กระทำความรักอย่างจับใจ

มองดูบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อนไร้เดียงสาอยู่ เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกว่า โปเสนตี หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๖๘/๘๒)

ไปตามน้ำ : การโดยสารเรือไปตามน้ำล่องไปของภิกษุกับภิกษุณีเป็นอาบัติปาจิตตีย์

อธิบาย กล่าวถึงพระอนุบัญญัติปรับอาบัติภิกษุกับภิกษุณี ความว่า ภิกษุใดชักชวนภิกษุณีโดยสารเรือลำเดียวกัน ไปทวนน้ำ ก็ตาม ไปตามน้ำก็ตาม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่ข้ามฟาก (วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๘๙/๓๕๔)

ไปสู่โคนไม้ : สถานที่เจริญอาณาปานสติของภิกษุที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอน

อธิบาย กล่าวถึงธรรมอันเป็นเอก พระผู้มีพระภาคกับภิกษุทั้งหลายตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายธรรมอันเป็นเอกที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก คือ อานาปานสติ มีวิธีเจริญโดยไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว ฯลฯ สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า สำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความสละคืน หายใจออก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๗๗/๔๕๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๑/๔๕๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๔/๔๖๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๙/๔๗๔)

ไปสู่ป่า : วิธีเจริญอานาปานสติของภิกษุที่เข้าไปสู่ป่า โคนต้นไม้เพื่อความสงบ

อธิบายกล่าวถึงธรรมอันเป็นเอก พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันเป็นเอกที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก คือ อานาปานสติ วิธีเจริญอานาปานสติ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า๓ มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก และบุรุษกระจอกบางคนในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี มีจิตถูกกามราคะ(ความกำหนัดในกาม) กลุ้มรุม ถูกกามราคะครอบงำอยู่ ไม่รู้วิธีสลัดกามราคะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๗๗/๔๕๓, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๑/๔๕๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/

SAMPLE

๙๘๔/๔๖๐, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๙/๔๗๔, องฺ.เอกาทส.(ไทย)๒๔/๙/๔๐๓, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๐/๑๒๘)

ไปสู่เรือนว่าง :วิธีเจริญอานาปานสติของภิกษุโดยเข้าสู่เรือนว่าง สู่ป่า สู่โคนต้นไม้ เพื่อความสงบระงับจากสิ่งรบกวน

อธิบาย กล่าวถึงธรรมอันเป็นเอกพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันเป็นเอกที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก คือ อานาปานสติ วิธีเจริญอานาปานสติ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า๓ มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก และบุรุษกระจอกบางคนในธรรมวินัยนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี มีจิตถูกกามราคะ(ความกำหนัดในกาม)กลุ้มรุม ถูกกามราคะครอบงำอยู่ ไม่รู้วิธีสลัดกามราคะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๗๗/๔๕๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๑/๔๕๗, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๔/๔๖๐, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๙/๔๗๔, องฺ.เอกาทส.(ไทย)๒๔/๙/๔๐๓)

อักษร ผ จำนวน ๒๓๓ ศัพท์

ผงแก่นจันทน์ : เครื่องลูบไล้ ประดับ แต่งหน้า เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน ผู้ครองเรือน ไม่ใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์

อธิบายเป็นคำกล่าวถึงชีวิตของผู้ครองเรือนที่ต้องมีอะไรแบบชาวบ้านซึ่งจะสอดคล้องกับชีวิตพรหมจรรย์หรือไม่ ดังคำสนทนาว่า ถ้าคำของท่านศาสดานี้เป็นจริง ในลัทธินี้กรรมที่เราไม่ได้ทำเลยชื่อว่าเป็นอันทำแล้ว พรหมจรรย์ที่เราไม่ได้อยู่ประพฤติเลย ชื่อว่าเป็นอันอยู่ประพฤติแล้ว แม้เราทั้งสองชื่อว่าเป็นผู้เสมอ ๆ กัน และถึงความเท่าเทียมกันในลัทธินี้ แต่เราไม่กล่าวว่า ‘หลังจากตายแล้ว แม้เราทั้งสองก็จักขาดสูญ ไม่เกิดอีก’ การที่ท่านศาสดานี้เป็นผู้ประพฤติเปลือยกาย เป็นคนศีรษะโล้น ทำความเพียรในการเดินกระโหย่งถอนผมและหนวด เป็นการปฏิบัติเกินไป เราเมื่ออยู่ครองเรือนนอนเบียดเสียดกับบุตรภรรยา ประพรมผงแก่นจันทน์เมืองกาสี ทัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ยินดีทองและเงินอยู่ จึงเป็นผู้มีคติเสมอ ๆ กันกับท่านศาสดานี้ เรานั้นรู้อะไรเห็นอะไรอยู่ จึงจักประพฤติพรหมจรรย์ในศาสดานี้ วิญญูชนนั้นรู้ดังนี้ว่า ‘ลัทธินี้ไม่ใช่การประพฤติพรหมจรรย์’ ย่อมเบื่อหน่ายหลีกไปจากพรหมจรรย์นั้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๕/๒๖๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๙, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๓/๕๐๑)

ผงธุลี : เครื่องอุปมาอุปไมยบาปที่ทำแล้วย่อมย้อนกลับมาหาคนทำ

SAMPLE

อธิบาย กล่าวในเรื่องพิลังคิกสูตร พราหมณ์ชื่อพิลังคิก ท่านได้ยินว่า พราหมณ์ภารทวาชโคตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระสมณโคดม จึงโกรธ ไม่พอใจ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วได้ยืนนิ่งอยู่ ณ ที่สมควรลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดคำนึงของพิลังคิกภารทวาช-พราหมณ์ด้วยพระทัยแล้ว ได้ตรัสกับพิลังคิกภารทวาชพราหมณ์ด้วยพระคาถาว่า ผู้ใดประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย บาปย่อมกลับมาถึงบุคคลนั้น ซึ่งเป็นคนพาลอย่างแน่แท้ ดุจผงธุลีอันละเอียดที่บุคคลซัดไปทวนลมแล้ว ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๐/๒๗๐)

ผดุงรัฐ : คำที่นางอุตตรากล่าวสรรเสริญมหาราชเจ้าว่า ผู้ผดุงรัฐให้เจริญ

อธิบาย เป็นคำสนทนาของนางอุตตราผู้กล่าวชมมหาราชเจ้า พร้อมให้สมญานามแด่พระองค์ว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ผู้ทรงปราบอริราช ทรงผดุงรัฐให้เจริญ ขอพระองค์จงทรงสดับความนั้น บัณฑิตกล่าวว่า พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลผู้เลิศของโลก พร้อมทั้งเทวโลก ขอพระองค์พร้อมด้วยพระราชโอรส และพระอัครมเหสี ทรงถึงพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่า เป็นที่พึ่งที่ระลึกเถิด ขอเดชะพระองค์ผู้จอมทัพ ผู้ผดุงรัฐให้เจริญศัตรูถึงจะอยู่ร่วมกัน ก็ชื่อว่าอยู่ห่างไกลกัน ส่วนบัณฑิตถึงจะอยู่ไกลกัน ก็ชื่อว่าอยู่ใกล้ เพราะมีใจนึกถึงกัน (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๐๕/๒๘๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๖/๔๐๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๙/๔๐๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๕๕/๔๐๕)

ผนวชเป็นบรรพชิต : คำทำนายของพราหมณ์โหราจารย์ทำนายมหาบุรุษว่าถ้าผนวชเป็นบรรพชิตเป็นจะได้ศาสดาเอกในโลก

อธิบายเป็นคำทำนายของพราหมโหราจารย์ที่ทำนายมหาบุรุษ ว่า (๑) ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ ทรงเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต (๒) ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓/๑๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔/๑๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖/๒๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๔/๓๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๕/๓๐)

ผม,ผมหงอก : เป็นการปฏิบัติตบะของพวกเจลกะ (เปลือก) นุ่งห่มผ้ากัมพลผมมนุษย์ ประเภทธาตุดิน เป็นอุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข้นแข็ง เป็นของหยาบ

SAMPLE

อธิบาย ปัญหาสนทนากับของนิโครธว่า ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง เรื่องนี้แลที่ข้าพระองค์ทั้งหลายสนทนากันค้างไว้ ก็พอดีพระองค์เสด็จมาถึง แต่พระองค์ตรัสให้กลับไปถามเจ้าลัทธิของตน และนิโครธทูลถามเรื่องการลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ ที่บริบูรณ์เป็นอย่างไร ที่ไม่บริบูรณ์เป็นเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาทเลียมือ นุ่งห่มผ้ากัมพลผมมนุษย์ นุ่งห่มผ้ากัมพลขนสัตว์ นุ่งห่มผ้าขนปีกนกเค้า เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือถือการถอนผมและหนวด ยืนอย่างเดียว ไม่ยอมนั่ง เดินกระโหย่ง คือถือการเดินกระโหย่ง (เหยียบพื้นไม่เต็มเท้า) เหล่านี้ชื่อว่าผู้กีดกันด้วยตบะ เป็นลัทธิที่บริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๙, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๐/๑๐๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๔/๑๒๖, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๔๙/๔๐๕, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๕/๓๓๗, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๓๒/๔๐๘,ข.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๑}๑๓/๓๐๘/๓๗๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๔/๓๗๙)

ผรุสวาจา : การพูดจาคำหยาบเป็นเหตุให้อายุน้อยลง แต่เมื่อสมาทานกุศลธรรม พวกเขาจักเจริญด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อพวกเขาเจริญด้วยอายุบ้าง และอายุก็เพิ่มขึ้น

อธิบาย กล่าวถึงอายุของมนุษย์ที่เสื่อมถอยน้อยลงไปเนื่องจากการผรุสวาจา ความว่า ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๕,๐๐๐ ปี ธรรม ๒ ประการ คือ ผรุสวาจา การพูดคำหยาบ และสัมผัปปลาปะ การพูดเพ้อเจ้อ ก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมที่มีอายุขัย ๕,๐๐๐ ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๒,๕๐๐ ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๒,๐๐๐ ปี (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๘/๗๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๒/๗๓, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๕/๗๖, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๐/๒๔๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔๘/๒๑๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒๑/๓๓๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๐/๓๐๒, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๙/๒๐๑, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖๗/๓๐๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๒๓/๒๗๕)

ผรุสวาจาสูตร :พระสูตรว่าด้วยผู้พูดคำหยาบและผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ,พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากคำหยาบ มี ๒ สูตร แปลความหมายเหมือนกัน และมีองค์ธรรมต่างกัน กล่าวคือ

1. ผรุสวาจาสูตร® พระสูตรว่าด้วยผู้พูดคำหยาบและผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในนรก ๔ คือ

SAMPLE

(๑) พูดคำหยาบ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้พูดคำหยาบ (๓) พอใจการพูดคำหยาบ (๔) สรรเสริญการพูดคำหยาบ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖๙/๓๘๕)

2.ผรุสวาจาสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากคำหยาบ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากคำหยาบจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากคำหยาบ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๔๖/๖๔๕)

ผรุสวาท : พูดคำหยาบ เมื่อสมาทานงดเว้นจะเป็นคุณสมบัติของสัมมวาจา

อธิบายการเว้นจากผรุสวาทมีไว้สำหรับหลีกเลี่ยงบุคคลผู้พูดคำหยาบเป็นคุณสมบัติของสัมมาวาจา เจตนาเป็นเครื่องงดเว้น จากมุสาสวาท จากปิสุณาวาท จากผรุสวาท จากสัมผัปปลาปะ สัมมาวาจานี้ เป็นส่วนแห่งบุญ เป็นผลวิเศษแล้วแห่งอุปธิ (อภิ.วิ.(มหามกุฏ-ไทย) ๗๘/๕๙๘/๒๗๙)

ผรุส-อผรุสสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้พูดคำหยาบ-ผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบเป็นพระสูตรที่อยู่ในกัมมปถเปยยาล มีเนื้อความกล่าวถึงกรรมฝ่ายกุศลและอกุศลอย่างละ ๓ ประการ ฝ่ายอกุศล ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ตนเองเป็นผู้พูดคำหยาบ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้พูดคำหยาบ (๓) เป็นผู้พอใจการพูดคำหยาบ และฝ่ายกุศล ๓ ประการ ได้แก่ (๑) ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดคำหยาบ (๓) เป็นผู้พอใจการงดเว้นจากการพูดคำหยาบ (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๗) ; ดูปาณ-อปาณสูตรประกอบ

ผรุสาย วาจาย เวรมณี : เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบเป็นอริยโวหารและกุศลกรรมบถว่าด้วยวจีสุจริต

อธิบาย ลักษณะอริยโวหาร วิธีการพูดของผู้เป็นอริยะ ๔ และเป็นกุศลกรรมบถ ๑๐ ข้อว่า ผรุสาย วาจาย เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๙๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๗/๓๖๒)

ผลกทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระผลกทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นช่างไม้ได้ถวายแผ่นไม้จันทน์แด่พระพุทธเจ้า (พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗/๓๑๓)

ผลกรรม : การรับกรรมที่ส่งผลจากอดีตทั้งที่เป็นกรรมดีและกรรมชั่ว

SAMPLE

อธิบาย พราหมณ์ปุโรหิตขจัดความเดือดร้อนพระทัยของพระเจ้ามหาวิชิตราชเพราะผู้รับทาน ด้วยอาการ ๑๐ อย่างนี้ก่อนจะทรงบูชายัญ คือ จะมีทั้งพวกที่ทำอาการ ๑๐ คือ ปาณาติบาต ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดหยาบ ส่อเสียด เพ้อเจ้อ จิตโลภ พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ คือจะทั้งพวกที่เว้นขาดจากการกล่าวคำเท็จไม่ทำอาการ ๑๐ อย่างนี้ จักพากันมาสู่พิธีบูชายัญของพระองค์ บรรดาชน ๒ พวกนั้น พวกที่กล่าวคำเท็จจักได้รับผลกรรมของเขาเอง ขอพระองค์ทรง เจาะจงเฉพาะพวกที่เว้นขาดจากการกล่าวคำเท็จเท่านั้นแล้วทรงบูชา ทรงบริจาค ทรงอนุโมทนา และทรงทำพระทัยให้ เลื่อมใสในภายในเถิด (ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๓/๑๓๕, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๐/๑๘๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๙/๑๗๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๘๐,๑๔/๒๕๘/๓๐๕,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๒๖๙/๓๐๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๗/๑๓๓,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔/๒, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๕๗/๗๑๑)

ผลเกิดจากการให้ทาน : ผลจากการให้ทาน มีการให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ฯ ย่อมได้ในสิ่งที่ตนปรารถนาคือสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก

อธิบาย มาในทานูปปัตติสูตร ผลที่เกิดจากการให้ทาน ๘ ประการ ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน เป็นต้น แก่สมณะหรือพราหมณ์ ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาหวังว่า หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกขัตติยมหาศาลพราหมณ์มหาศาล หรือคหบดีมหาศาล เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาในสวรรค์ หรือชั้นพรหมกายิกา มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก ข้อนี้แล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล สำหรับผู้ปราศจากราคะ ไม่ใช่สำหรับผู้มีราคะ มโนปณิธานของท่านผู้มีศีล ย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้ปราศจากราคะ ข้อนี้แล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๕/๒๙๒)

ผลของบุญ : ผลของบุญหญิงที่ถวายผ้าเนื้อดีแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ประเสริฐ นางไปเกิดในวิมานชื่อว่าวัตถุตมทายิกา

อธิบาย มาในวัตถุตมทายิกาวิมาน วิมานที่เกิดแก่หญิงผู้ถวายผ้าเนื้อดีเยี่ยม กล่าวถึงผลบุญที่นางผู้ถวายผ้าเนื้อดีเยี่ยม เป็นผู้ประเสริฐในหมู่นระและนารีทั้งหลาย นางตั้งใจถวายสิ่งที่น่ารัก จึงได้ทิพยสถานที่น่าเจริญใจเห็นปานนี้ ขอนิมนต์พระคุณเจ้าดูวิมานของดิฉันนั้นเถิด ดิฉันเป็นนางอัปสรผู้มีรูปร่างและผิวพรรณน่ารักใคร่ ทั้งยังเลอเลิศกว่านางอัปสรนับพันอีกด้วย ขอนิมนต์พระคุณเจ้าดูผลของบุญทั้งหลายเถิด(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๒๗/๕๓)

SAMPLE

ผลคัณฑะ, ภิกษุ : ชื่อของภิกษุรูปหนึ่งในสามรูปที่ข้ามพันเปือกตมคือบ่วงความตาย ละกายมนุษย์แล้วก้าวล่วงโยคะทิพย์ได้

อธิบาย มาในฆฏิการสูตร ฆฏิการเทพบุตร ภิกษุชื่อผลคัณฑะเป็นรูปหนึ่งที่ข้ามพันเปือกตม คือบ่วงความ ละทิ้งกายมนุษย์ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามฆฏิการเทพบุตร ว่า ภิกษุคือใครบ้าง ได้ข้ามพันเปือกตม คือบ่วงความตาย ที่ใคร ๆ ข้ามได้แสนยาก ละทิ้งกายมนุษย์แล้วก้าวล่วงโยคะอันเป็นทิพย์ได้ ฆฏิการเทพบุตรทูลตอบว่า ภิกษุ ๓ รูปเหล่านี้ คือ ท่านอุปกะ ท่านผลคัณฑะ และท่านปุกกุสาติ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๐/๖๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๕/๑๑๔)

ผลจันทน์ : ชื่อผลไม้ชนิดหนึ่งอยู่รอบ ๆ อาศรมของชูชก มีรสหวานดังน้ำผึ้ง

อธิบายเป็นคำกล่าวของพรานเจตบุตรกับชูชกถึงเรื่องป่านานาพันธุ์ใกล้อาศรมของท่านว่า ในบริเวณอาศรมสถานนั้นมีไม้มะม่วงมะขวิด ขนุน ไม้รังชมพู่ สมอพิเภก ทั้งมะพลับทอง ไทร มะขวิด มะซางหวาน และมะเดื่อ มีผลสุกแดงปลั่งอยู่ในที่ต่ำ หมู่ไม้ที่มองเห็น ณ เชิงเขาปาเรวตะ ผลอุ่น ผลจันทน์มีรสหวานเหมือนน้ำผึ้ง รวงผึ้งที่ปราศจากตัวผึ้ง คนเอื้อมมือนำมาบริโภคได้เองในอาศรมนั้น(ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๙๘๕/๔๙๔)

ผลจิต : ผลแห่งจิต เป็นความรู้ในอริยผล คือความรู้ของท่านผู้พรั่งพร้อมด้วยผลจิต

อธิบายเป็นคำถามของ สกวาที (สก.)กับ ปรวาที (ปร.) ว่า จุติจิตเป็นมรรคจิต ปฏิสนธิจิตเป็นผลจิตได้ใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๙๐/๔๐๔)

ผลชาดก : ชาดกว่าด้วยการรู้จักผลไม้ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พ่อค้าเกวียนโพธิสัตว์รู้ว่าต้นไม้ที่คล้ายกับต้นมะม่วงแต่ไม่ใช่มะม่วงเป็นต้นไม้มีพิษเพราะอาศัยการสังเกตดูว่า ต้นไม้ที่บุคคลไต่ขึ้นไม่ยากทั้งยังอยู่ใกล้หมู่บ้าน แต่มีลูกเต็มต้นแสดงว่ามีพิษหรือรสไม่อร่อย จึงสั่งห้ามไม่ให้บริวารของตนเก็บกินส่วนคนที่กินแล้วก็ให้สำรอกออกจนสิ้น ผู้ที่เชื่อฟังก็รอดตาย ผู้ที่ไม่เชื่อฟังก็ถึงแก่ความตายไป ผู้เป็นหัวหน้าหมู่คณะต้องฉลาดรอบรู้ในสิ่งทั้งปวงจึงจะนำหมู่ไปสู่ความสวัสดีได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๔/๒๓)

ผลญาณ : ญาณหยั่งรู้ผลแห่งกรรมของสัตว์ทั้งหลาย ปรวาทีเห็นว่า พระสาวกก็สามารถมีผลญาณเหมือนกับพระพุทธเจ้า

อธิบาย มาในผลญาณกถา ว่าด้วยผลญาณ เป็นคำถาม-ตอบกันระหว่าง สก.กับ ปร. ว่า สก. พระสาวกมีผลญาณใช่ไหม ปร. ใช่ สก. พระสาวกกำหนดผลอันเป็นคุณสมบัติของตนได้ใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สก. พระสาวกมีผลญาณใช่ไหม ปร. ใช่ สก. การรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งผล การรู้ความ

SAMPLE

ยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ การรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งบุคคล ของพระสาวกมีอยู่ใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สก. พระสาวกมีผลญาณใช่ไหม ปร. ใช่ สก. การบัญญัติขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะ อินทรีย์ บุคคล ของพระสาวก มีอยู่ใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สก. พระสาวกมีผลญาณใช่ไหม ปร. ใช่ สก. พระสาวกเป็นพระชินเจ้า เป็นพระศาสดา เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระสัพพัญญู เป็นพระสัพพทัสสาวี เป็นพระธัมมัสสามี เป็นพระธัมมปฏิสรณะ ใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๔๓/๔๗๑)

ผลญาณนิทเทส : แสดงผลญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๑๒ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉาดังนี้ ผลญาณมีวิธีการจำแนกเหมือนในมัคคญาณนิทเทส ต่างกันตอนสรุปผลเท่านั้น เช่นในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค ส่วนประกอบที่เหมือนในมัคคญาณนิทเทสได้แก่ญาณที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิเพราะมีสภาวะเห็นย่อมออกจากมิจฉาทิฏฐิ ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฏฐินั้น ออกจากขันธ์ทั้งหลาย และออกจากสรรพนิมิตภายนอกส่วนประกอบที่ต่างกับมัคคญาณนิทเทส ได้แก่ สัมมาทิฏฐิย่อมเกิดขึ้นเพราะหยุดความพยายามนั้น การหยุดความพยายามนั้นเป็นผลของมรรค (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๓/๑๐๒)

ผลทาน : ผลแห่งทานของอุตตรมาณพ ให้ทานโดยเคารพ ได้อยู่ร่วมกับพระเจ้าปายาสิ ได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์

อธิบาย กล่าวถึงการให้ทานของอุตตรมาณพแล้วอุทิศอย่างนี้ว่า “ด้วยผลทานนี้ ข้าพเจ้าขออยู่ร่วมกับเจ้าปายาสิในโลกนี้เท่านั้น อย่าได้อยู่ร่วมกันอีกในโลกหน้าเลย” พระองค์ตรัสถามว่า “พ่ออุตตระ ถ้าอย่างนั้น เธอจงจัดเตรียมโภชนะชนิดเดียวกับที่เราบริโภค จงจัดเตรียมผ้าชนิดเดียวกับที่เรานุ่งห่ม” อุตตระทำเช่นนั้นแล้ว ต่อมาทำทานร่วมกัน พระเจ้าปายาสิทรงให้ทานโดยไม่เคารพ ไม่ทรงให้ทานด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ทรงให้ทานโดยความไม่นอบน้อม แต่ทรงให้ทานอย่างโยนทิ้ง หลังจากถึงชีพิตักษัยแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นจาตุมหาราช คือ ได้วิมานว่างเปล่าชื่อเสรีสกวิมาน’ ส่วนอุตตรมาณพผู้เป็นเจ้าหน้าที่ในการให้ทานของเจ้าปายาสินั้น ให้ทานโดยเคารพ ให้ทานด้วยมือของตนเอง ให้ทานโดยความนอบน้อม ไม่ใช่ให้ทานอย่างโยนทิ้ง หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๓๙/๓๗๐)

ผลทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระผลทายกเถระ มี ๕ องค์ แต่เป็นคนละองค์กัน กล่าวคือ

SAMPLE

1.ผลทายกเถราปทาน[๑] ประวัติในอดีตชาติของพระผลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเคยถวายผลไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๒๓๔)

2.ผลทายกเถราปทาน[๒] ประวัติในอดีตชาติของพระผลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเป็นผู้คงแก่เรียน ได้ถวายเมล็ดบัวแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๕/๒๘๗)

3.ผลทายกเถราปทาน[๓] ประวัติในอดีตชาติของพระผลทายกเถระมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเป็นพรานป่าได้ถวายผลมะหาดแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๖/๓๐๓)

4.ผลทายกเถราปทาน[๔] ประวัติในอดีตชาติของพระผลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้รับเสด็จพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๔๔๓)

5.ผลทายกเถราปทาน[๕] ประวัติในอดีตชาติของพระผลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผลไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๔๖๕)

ผลทายกวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้ถวายมะม่วง ๔ ผล เป็นการกล่าวถึงวิมานอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ผู้ถวายผลมะม่วงคือเจ้าพนักงานเฝ้าสวนมะม่วง ของพระเจ้าพิมพิสาร ผู้กำลังนำผลมะม่วงอย่างดีเยี่ยมไปถวายพระเจ้าพิมพิสาร แต่เมื่อเห็นท่านพระมหาโมคคัลลานเถระเที่ยวบิณฑบาตอยู่จึงได้ถวายผลมะม่วงนั้นแด่พระเถระโดยยอมให้ลงพระราชอาญาใด ๆ ก็ได้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๖๐/๑๓๒)

ผลที่มีทั้งวิตกและวิจาร : ผลที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่ผลที่มีทั้งวิตกและวิจาร

อธิบาย เรื่องอนันตรปัจจัยสภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารซึ่งเกิดหลัง ๆ โด

SAMPLE

ยอนันตรปัจจัย อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โคตรภู อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โวทาน โคตรภู เป็นปัจจัยแก่มรรคที่มีทั้งวิตกและวิจารโวทานเป็นปัจจัยแก่มรรคที่มีทั้งวิตกและวิจาร มรรคที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่ผลที่มีทั้งวิตกและวิจาร ผลที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่ผลที่มีทั้งวิตกและวิจารอนุโลมเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่มีทั้งวิตกและวิจารโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๙/๖๑)

ผลที่มีปีติ : นิพพานเป็นปัจจัยแก่ผลที่มีปีติโดยอารมณที่มีปีติ

อธิบายเรื่องนิพพานของพระอริยะ ด้วยจิตที่มีปีติ กล่าวว่า นิพพานเป็นปัจจัยแก่โคตรภู โวทาน มรรค และผลที่มีปีติ โดยอารัมมณ-ปัจจัย พระอริยะพิจารณากิเลสที่ไม่มีปีติซึ่งละได้แล้ว ฯลฯ พิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว ฯลฯ รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น ฯลฯ เห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ หทัยวัตถุ ขันธ์ที่ไม่มีปีติและปีติด้วยจิตที่มีปีติโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินจักษุเป็นต้นนั้น ราคะที่มีปีติจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นเพราะปรารภขันธ์ที่ไม่มีปีติและปีติ ขันธ์ที่มีปีติจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๕๑/๕๐๒)

ผลที่ไม่มีวิตก : วิตกที่เป็นปัจจัยแก่กันและกันก่อนหลัง ได้แก่มรรคที่ไม่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่ผลที่ไม่มีวิตกโดยอันตรปัจจัย

อธิบาย เรื่องสภาวธรรมที่ไม่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ วิตกที่เกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่วิตกที่เกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย มรรคที่ไม่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่ผลที่ไม่มีวิตก ฯลฯ ผลที่ไม่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่ผลที่ไม่มีวิตก ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตนะของท่านผู้ออกจากนิโรธเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่ไม่มีวิตก โดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๒๓/๔๘๔)

ผลที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร : สภาวธรรมที่เป็นปัจจัยแก่กันโดยอารัมมณะปัจจัยและอนันตรปัจจัย

อธิบาย กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร และที่ไม่มีทั้งวิตกวิจารโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ นิพพานเป็นปัจจัยแก่มรรคผลที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารและวิจาร โดยอารัมมณปัจจัย มรรคที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารเป็นปัจจัยแก่ผลที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร ผลที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารเป็นปัจจัยแก่ผลที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารโดยอนันตรปัจจัย(อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๗๑/๕๓, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๘๐/๖๓)

ผลบุญ : การเสวยผลบุญของมหาบุรุษที่เป็นผู้นำในธรรมที่สุจริต คนหมู่มากดำเนินตามเสวยผลบุญในสวรรค์

SAMPLE

อธิบาย กล่าวถึงผลบุญของมหาบุรุษที่พระโบราณกเถระทั้งหลายกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษที่มีผลบุญว่า “มหาบุรุษเป็นผู้นำในธรรมทั้งหลายที่เป็นสุจริต ทรงยินดีในธรรมจริยา เป็นผู้ที่คนหมู่มากดำเนินตาม เสวยผลบุญในสวรรค์ มหาบุรุษนั้น ครั้นเสวยผลแห่งสุจริต แล้วเสด็จมาในโลกนี้ ทรงได้ความเป็นผู้มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ พวกที่ทรงความรู้ในเรื่องพยัญชนะและนิมิตทำนายว่า ‘พระกุมารนี้ จักเป็นผู้นำของคนหมู่มาก ในหมู่มนุษย์ ในโลกนี้ มหาบุรุษนั้น ตรัสแต่คำเป็นที่ถูกใจจับใจ เสนาะโสต จึงทรงได้รับผลอันเกิดจากความประพฤติดี เสวยผลบุญในสวรรค์ทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๑/๑๘๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๗/๑๙๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๓/๔๐๐, สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๔/๒๕๕,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒๖๙/๒๑๑)

ผลปัจจเวกขณะ : ความเป็นปัจจัยแก่กันและกัน ได้แก่ผลปัจจเวกขณะเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีปริตตาเป็นอารมณ์

อธิบาย กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ มัคคปัจจเวกขณะเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ ผลปัจจเวกขณะเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ นิพพานปัจจเวกขณะเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ เจโตปริยญาณที่มีอัป-ปมาณะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ ปุพเพนิวาสานุสสติ-ญาณเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ อนาคตังสญาณเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ ผลเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๒/๔๗๓)

ผลเป็นทุกข์ : กรรมเจตราทางกาย วาจา ใจให้ผลเป็นทุกข์ ย่อมเสวยทุกข์ เพราะอกุศลเจตนาชื่อว่าให้ผลเป็นทุกข์ เพราะทำให้ทุกข์เท่านั้นเกิดใน ปฏิสนธิกาลและปวัตตกาลนั้นเอง

อธิบาย กล่าวถึงการแยกแยะกรรมปรารภพระอุทายี โปตลิบุตร ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ เธอจงเห็นความนอกลู่นอกทางของอุทายีผู้เป็นโมฆบุรุษนี้เถิด เราได้รู้บัดนี้เอง โมฆบุรุษอุทายีนี้เมื่อจะพูดก็พูดโพล่งออกมาโดยไม่แยบคาย เบื้องต้นทีเดียวปริพาชกชื่อโปตลิบุตรถามถึงเวทนา ๓ ถ้าโมฆบุรุษสมิทธิผู้ถูกถามอย่างนี้จะพึงตอบอย่างนี้ว่า ‘ท่านโปตลิบุตร บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจอันให้ผลเป็นสุขย่อมเสวยสุข บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจอันให้ผลเป็นทุกข์ ย่อมเสวยทุกข์ บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วย

SAMPLE

ความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจอันให้ผลเป็นอทุกขมสุข ย่อมเสวยผลเป็นอทุกขมสุข(ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๐๐/๓๕๙ (ม.อุ.อ. ๓/๓๐๐/๑๘๖)

ผลเป็นสุข : เจตนากรรมที่ด้วยกาย วาจา ใจให้ผลเป็นสุข ย่อมเสวยสุข กรรมอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา คือกรรมชื่อว่าให้ผลเป็นสุข เพราะเกิดสุขเวทนาในปฏิสนธิกาลและปวัตตกาล

อธิบายกล่าวถึงการแยกแยะกรรม พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ เธอจงเห็นความนอกลู่นอกทางของอุทายีผู้เป็นโมฆบุรุษนี้เถิด เราได้รู้บัดนี้เอง โมฆบุรุษอุทายีนี้เมื่อจะพูดก็พูดโพล่งออกมาโดยไม่แยบคาย เบื้องต้นทีเดียวปริพาชกชื่อโปตลิบุตรถามถึงเวทนา ๓ ถ้าโมฆบุรุษสมิทธิผู้ถูกถามอย่างนี้จะพึงตอบอย่างนี้ว่า ‘ท่านโปตลิบุตร บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจอันให้ผลเป็นสุข ย่อมเสวยสุข (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๕๙,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๐๓/๓๖๖)

ผลเป็นอทุกขมสุข : กรรมชื่อว่าให้ผลเป็นอทุกขมสุข เพราะเกิดเวทนาที่ ๓ (อุเบกขา-เวทนา) ในปฏิสนธิกาลและปวัตตกาล

อธิบายกล่าวถึงการแยกแยะกรรมที่เป็นกลาง ๆ ปรารภเรื่องพระอุทายีพระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ เธอจงเห็นความนอกลู่นอกทางของอุทายีผู้เป็นโมฆบุรุษนี้เถิด เราได้รู้บัดนี้เอง โมฆบุรุษอุทายีนี้เมื่อจะพูด ก็พูดโพล่งออกมาโดยไม่แยบคาย เบื้องต้นทีเดียวปริพาชกชื่อโปตลิบุตรถามถึงเวทนา ๓ ถ้าโมฆบุรุษสมิทธิผู้ถูกถามอย่างนี้จะพึงตอบอย่างนี้ว่า ‘ท่านโปตลิบุตร บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจอันให้ผลเป็นอทุกขมสุข ย่อมเสวยผลเป็นอทุกขมสุข (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๕๙)

ผลภาชกะ : แจกผลไม้ หมายถึงภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นผู้แจกผลไม้เพราะมีธรรม ๕ ประการ

อธิบาย เรื่องคุณสมบัติภิกษุผู้แบ่งภัตต์ที่เกิดขึ้นแก่สงฆ์ด้วยว่าภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ไม่ลำเอียงเพราะชอบ (๒) ไม่ลำเอียงเพราะชัง (๓) ไม่ลำเอียงเพราะหลง (๔) ไม่ลำเอียงเพราะกลัว (๕) รู้จักภัตตาหารที่แจกแล้วและภัตตาหารที่ยังมิได้แจก สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นผลภาชกะ รู้จักผลภาชกะที่แจกผลไม้แล้วและผลไม้ที่ยังมิได้แจก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๗๓/๔๐๒)

ผลมะรื่น : ผลไม้ชนิดหนึ่ง มีลักษณะกลม กลิ้งได้ที่นายพรานทำหล่นตกลงมาหากวาง

SAMPLE

อธิบายมาในกุรุงคมิคชาดก เรื่องกวางกับนายพราน เมื่อกวางโพธิสัตว์แสร้งกล่าวกับต้นไม้กระทบนายพรานว่า นี่ไม้มะรื่น การที่ท่านปล่อยผลมะรื่นให้หล่นกลิ้งมานั้น กวางรู้แล้วเราจะไปยังไม้มะรื่นต้นอื่น เราไม่ชอบใจผลของท่าน (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๑/๙)

ผลไม้ที่เป็นยา : ผลไม้มีลูกพิลังคะดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ที่พระผู้มีภาคทรงอนุญาตเก็บไว้ฉันได้เมื่อจำเป็น

อธิบายเรื่องผลไม้ที่เป็นยา พระผู้มีพระภาคอนุญาตผลไม้ที่เป็นยาเป็นยาวชีวิก ฉันได้เมื่อจำเป็น เนื่องจากภิกษุทั้งหลายผู้เป็นไข้ต้องการผลไม้ที่เป็นยา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ ลูกพิลังคะดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็นภิกษุจึงฉันได้ เมื่อไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๖๓/๔๗)

ผลวิบาก : ผลแห่งการทำดีจากการมีวาจาสุจริต

อธิบายเรื่องลักษณะของมหาบุรุษเพราะผลกรรมดีจากวาจาสุจริตที่พระโบราณกเถระทั้งหลาย กล่าวคาถาประพันธ์ “มหาบุรุษนั้น ไม่ตรัสคำเพ้อเจ้อ ไม่ตรัสคำปราศจากหลักฐาน มีครรลองแห่งพระดำรัสไม่สับสน ทรงกำจัดคำที่ไม่เป็นประโยชน์ ตรัสแต่คำที่เป็นประโยชน์ และคำที่เป็นสุขแก่คนหมู่มาก ครั้นทรงทำกรรมนั้นแล้วจุติจากมนุษยโลก เข้าสู่เทวโลก เสวยผลวิบากแห่งกรรมที่ทรงทำดีแล้ว จุติแล้ว เสด็จมาในโลกนี้อีก ได้ความเป็นผู้มีพระหนุดุจคางราชสีห์ ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์สี่เท้า (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๙/๑๙๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๐/๔๗๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๔/๙๗,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๙๑/๑๐๖, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๐/๒๘๕,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๖๕/๔๓๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑๘/๓๖๑,อภิ.ป.(ไทย)๓๖/๖๒/๑๖๑)

ผลวิบากแห่งกรรม : ผลกรรมที่ทำดีและชั่วในอดีตจะให้ผลแก่ผู้ทำ

อธิบาย กล่าวถึงเจ้าปายาสิ มีความเห็นชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี” พราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเสตัพยะเข้าไปถามท่านสมณกุมารกัสสปะ เจ้าปายาสิรับสั่งว่า “มหาดเล็ก ถ้าอย่างนั้น ท่านจงเข้าไปหาพราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเสตัพยะถึงที่อยู่ บอกกับพราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเสตัพยะอย่างนี้ว่า ‘ท่านทั้งหลาย เจ้าปายาสิรับสั่งว่า ‘ให้พวกท่านรอ เจ้าปายาสิจะเสด็จเข้าไปหาท่านสมณกุมาร

SAMPLE

กัสสปะด้วย' ครั้งก่อน ท่านสมณกุมารกัสสปะชี้แจงให้พราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเสตัพยะผู้โง่ ไม่ฉลาดได้รู้ว่า 'แม้เพราะเหตุนี้โลกอื่นมีโอปปาติกสัตว์มีผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี มหาดเล็ก แท้จริง โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๗/๓๔๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๘/๓๔๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๑๐/๓๔๓)

ผลวิเศษ : ภิกษุผู้มีความเพียรย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมถึงความพินาศไป

อธิบาย เรื่องเกี่ยวกับอานาปานัสสติกถา กล่าวถึงการรู้ธรรม ๓ อย่าง คือ นิมิต ลมหายใจเข้าหายใจออก ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว เพราะรู้ธรรม ๓ ประการ จึงได้ภาวนา ธรรม ๓ ประการนี้ ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว เป็นธรรมไม่ปรากฏจิตไม่ถึงความฟุ้งซ่าน ประธานปรากฏ ให้ประโยคสำเร็จและบรรลุผลวิเศษ คือเปรียบเหมือนต้นไม้ที่เขาวางไว้บนพื้นดินที่ราบเรียบ บุรุษใช้เลื่อยตัดต้นไม้นั้นตั้งสติไว้ที่ฟันเลื่อยที่ถูกต้นไม้ ไม่ได้ใส่ใจถึงฟันเลื่อยที่มาหรือที่ไป ฟันเลื่อยที่มาหรือที่ไปจะไม่ปรากฏก็หามิได้ ประธานปรากฏ ให้ประโยคสำเร็จและบรรลุผลวิเศษ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๕๙/๒๔๙)

ผลสมอ,ผลสมอพิเภก : อุปมาผลสมอกับคุณสมบัติของพราหมณ์ผู้มีเว้นจากเมถุนธรรม มีศีล เป็นพหูสูต

อธิบายเรื่องคุณสมบัติของพราหมณ์ที่พระเจ้าโกรัพยะตรัสว่า ก็พราหมณ์เหล่านั้นปราศจากคุณเครื่องความเป็นพราหมณ์ จะเรียกพวกเขาว่าเป็นพราหมณ์ไม่ได้ ผู้เว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรจะบริโภคโภชนะของเรา เราจะถวายทักษิณาในเขตที่เราถวายทานแล้วมีผลมาก วิธุระ เธอจงแสวงหาพราหมณ์เหล่าอื่นผู้มีศีล ผู้เป็นพหูสูต พระผลทายกเถระในอดีตชาติของท่านได้ถวายผลสมอแด่พระพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ในกัปนี้จึงไม่มีรู้จักทุคติ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๔๒/๔๖๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖/๔๔๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๕/๕๘๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๐/๖๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๖/๖๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖/๔๔๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๐/๖๙)

ผลสมาบัติ : ผลของสมาบัติทำให้ได้ความสุขในนิพพาน เป็นหนึ่งไม่มีสอง ไม่เหมือนชิ้นเนื้อหลุดจากปากเหยี่ยวแล้วกลับมาคาบอีกได้

อธิบายเรื่องปักขเถรคาถา ภาษิตของพระปักขเถระ ท่านพระปักขเถระได้กล่าวคาถานี้ว่า ชิ้นเนื้อพลัดหลุดจากปากเหยี่ยว เหยี่ยวติดใจในชิ้นเนื้อนั้นก็หวนกลับมาโฉบเอาอีก นิพพานที่น่ารื่นรมย์ซึ่งพระอริยเจ้ายินดีแล้วเป็นความสุขโดยส่วนเดียวมีความสุขซึ่งเกิดจากผลสมาบัติติดตามมา เป็นกิจที่เราทำเสร็จแล้ว อนุโลมเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนะของท่าน

SAMPLE

ผู้ออกจากนิโรธเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติโดยอนันตรปัจจัย(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๒/๓๒๖, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๓/๘๘๖,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๖/๑๔๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๒๓/๒๘๔,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๘/๔๑๖)

ผลสมาบัติที่เป็นของเสขบุคคล :มรรคเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่เป็นของเสขบุคคลโดยอุปนิสสยปัจจัย

อธิบาย เรื่องอุปนิสสยปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นของเสขบุคคลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นของเสข-บุคคลโดยอุปนิสสยปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อนันตรูปนิสสยะและปกตูปนิสสยะ ฯลฯ ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ ปฐมมรรคเป็นปัจจัยแก่ทุติยมรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย ทุติยมรรคเป็นปัจจัยแก่ตติยมรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย ตติยมรรคเป็นปัจจัยแก่จตุตถ-มรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย มรรคเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่เป็นของเสขบุคคลโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๓/๓๙๒)

ผลสมาบัติที่เป็นของอเสขบุคคล : ผลสมาบัติที่เป็นของอเสขบุคคลเป็นปัจจัยแก่สุขทางกายโดยอุปนิสสยปัจจัย

อธิบายกล่าวถึงเรื่องสภาวธรรมที่เป็นของเสขบุคคลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นของอเสขบุคคลโดยอุปนิสสยปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อนันตรูปนิสสยะและปกตูปนิสสยะ ฯลฯ ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ มรรคเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่เป็นของอเสขบุคคลโดยอุปนิสสยปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นของอเสขบุคคลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นของเสขบุคคล และอเสขบุคคลโดยอุปนิสสยปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ อารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูป-ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ ผลสมาบัติที่เป็นของอเสขบุคคลเป็นปัจจัยแก่สุขทางกายโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๕๓/๓๙๒, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๕๔/๓๙๓)

ผลสมาบัติที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร : อนุโลมจุติจิต อาวัชชนจิต ขันธ์ โคตรภู โวทาน เป็นปัจจัยโดยอนุโลมแก่ผลสมาบัติที่มีทั้งวิตกและวิจารโดยอันตรปัจจัย

อธิบาย กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ จุติจิตที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่มีทั้งวิตกวิจารและวิจารโดยอนันตรปัจจัย อาวัชชนจิตเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ ๕ โดย อนันตรปัจจัย ขันธ์ที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่ไม่มีทั้งวิตกวิจาร ฯลฯ โคตรภูเป็นปัจจัยแก่มรรคที่ไม่มีทั้งวิตกวิจารและวิจาร โวทานเป็นปัจจัยแก่มรรคที่ไม่มีทั้งวิตกวิจารและวิจาร อนุโลมเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่ไม่มีทั้งวิตกวิจารและวิจารโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๗๙/๖๒)

SAMPLE

ผลสมาบัติที่ไม่มีปีติ:พิจารณาอารมณ์นิพพานเป็นหนึ่งด้วยจิตที่ไม่มีปีติ นิพพานเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่ไม่มีปีติ

อธิบาย กล่าวถึงอารัมมณาธิปติ ได้แก่ บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถด้วยจิตที่ไม่ มีปีติ ฯลฯ พิจารณากุศลนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นด้วยจิตที่ไม่มีปีติ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะทำความยินดีเพลิดเพลินกุศลนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ราคะที่ไม่มีปีติจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น บุคคลออกจากฌานที่ไม่มีปีติ ฯลฯ ออกจากมรรค ฯลฯ ออกจากผลแล้วพิจารณาผลให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ด้วยจิตที่ไม่มีปีติ พระอริยะพิจารณานิพพานให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ด้วยจิตที่ไม่มีปีติ นิพพานเป็นปัจจัยแก่โคตรภู โวทาน มรรค ผลสมาบัติที่ไม่มีปีติและปีติโดยอธิปติปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๕๔/๕๐๔)

ผลสมาบัติที่ไม่มีวิตก : โคตรภู โวทานซึ่งเป็นปัจจัยแก่มรรค อนุโลมเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่ไม่มีวิตกโดยอนันตรปัจจัย

อธิบาย กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่มีวิตกซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ไม่มีวิตกซึ่งเกิดหลังๆ โดยอนันตรปัจจัย จุติจิตที่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่มีวิตกโดยอนันตรปัจจัยอาวัชชนจิตเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ ๕ โดยอนันตรปัจจัย ขันธ์ที่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่ไม่มีวิตกโดยอนันตรปัจจัย บริกรรมทุติยฌานเป็นปัจจัยแก่ทุติยฌานโดยอนันตรปัจจัยบริกรรมตติยฌาน ฯลฯ บริกรรมเนวสัญญานาสัญญายตนะเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนะ ฯลฯ บริกรรมทิพพจักขุ ฯลฯ บริกรรมทิพพโสตธาตุ ฯลฯ บริกรรมอิทธิวิธญาณ ฯลฯ เจโตปริยญาณ ฯลฯ ปุพเพ-นิวาสานุสสติญาณฯลฯบริกรรมยถากัมมูปคญาณเป็นปัจจัยแก่ยถากัมมูปคญาณฯลฯบริกรรมอนาคตังสญาณเป็นปัจจัยแก่อนาคตังสญาณโดยอนันตรปัจจัย โคตรภูเป็นปัจจัยแก่มรรคที่ไม่มีวิตก โวทานเป็นปัจจัยแก่มรรคที่ไม่มีวิตก อนุโลมเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่ไม่มีวิตกโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๒๒/๔๘๔, อภิ.ป.(ไทยป๔๓/๑๒๔/๔๘๕)

ผลสมาบัติที่สหรคตด้วยสุข : โคตรภู โวทาน ที่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบติที่สหรคตด้วยสุขโดยอนันตรปัจจัย

อธิบาย กล่าวถึงสภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุขโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ที่สหรคตด้วยสุขซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหรคตด้วยสุขซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย อนุโลมที่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่โคตรภูที่สหรคตด้วยสุขโดยอนันตรปัจจัย ฯลฯ

SAMPLE

อนุโลมที่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติที่สหรคตด้วยสุขโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๖/๑๔๑)

ผลสูตร (ปฐม) : มี ๓ สูตร ต่างกันทั้งเนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ผลสูตร (ปฐม) [๑] พระสูตรว่าด้วยผลแห่งการเจริญอินทรีย์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้เจริญอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น ย่อมได้รับผล ๒ อย่างคือเป็นอรหันต์หรือเป็นพระอนาคามี(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๕/๓๔๗)

2.ผลสูตร (ปฐม)[๒] พระสูตรว่าด้วยผลแห่งการเจริญอิทธิบาท (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้เจริญอิทธิบาท ๔ ย่อมได้รับผล ๒ อย่าง คือเป็นอรหันต์หรือเป็นพระอนาคามี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๗/๔๑๖)

3.ผลสูตร (ปฐม) [๓] พระสูตรว่าด้วยผลแห่งการเจริญอานาปานสติ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้เจริญอานาปานสติ ย่อมได้รับผล ๒ อย่าง คือเป็นอรหันต์หรือเป็นพระอนาคามี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๐/๔๕๖)

ผลสูตร (ทุติย) : มี ๓ สูตร ต่างกันทั้งเนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ผลสูตร (ทุติย) [๑] ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอินทรีย์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้เจริญอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น ย่อมได้รับผล ๗ อย่าง คือเป็นพระอรหันต์ในปัจจุบัน พระอรหันต์เมื่อใกล้ตาย พระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๖/๓๔๗)

2.ผลสูตร (ทุติย) [๒] พระสูตรว่าด้วยผลแห่งการเจริญอิทธิบาท (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้เจริญอิทธิบาท ๔ ย่อมได้รับผล ๗ อย่าง คือเป็นพระอรหันต์ในปัจจุบัน พระอรหันต์เมื่อใกล้ตาย พระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๘/๔๑๖)

3.ผลสูตร (ทุติย) [๓] พระสูตรว่าด้วยผลแห่งการเจริญอานาปานสติ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้เจริญอานาปานสติ ย่อมได้รับผล ๗ อย่าง คือเป็นพระอรหันต์ในปัจจุบัน พระอรหันต์เมื่อใกล้ตาย พระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๑/๔๕๗)

SAMPLE

ผลแห่งกรรมชั่ว,ผลแห่งกรรม : การรับรองว่าไม่เกิดใหม่เสวยทุกขเวทนาไม่ได้ เพราะกรรมชั่วมีผลให้เกิดในภพใหม่อันเป็นทุกข์อยู่แล้ว

อธิบาย มาในปาฏิโภคสูตร ธรรมที่ไม่มีใครประกันได้ ความว่า ไม่มีใครเลย ไม่ว่าจะเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกที่จะประกันผลแห่งกรรมชั่วที่เศร้าหมอง ให้เกิดในภพใหม่ มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล มีชาติ ชรา และมรณะต่อไปว่า 'ไม่บังเกิด' (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๒/๒๕๙)

ผลแห่งความเป็นสมณะ ::วิปากจิตแห่งอริยมรรคในมรรควิถีและในผลสมาบัติ และมรรค ๔ ผล ๔ เกิดจากการประพฤติธรรม ละราคะ โทสะ โมหะ รู้ชอบ มีจิตหลุดพ้น ไม่ยึดติด

อธิบาย พระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า คนที่กล่าวพุทธพจน์แม้มากแต่มัวประมาทไม่ทำตามพุทธพจน์นั้นย่อมไม่ได้รับผลแห่งความเป็นสมณะ เหมือนคนรับจ้างเลี้ยงโคได้แต่นับโคให้คนอื่น ฉะนั้น คนที่กล่าวพุทธพจน์แม้น้อยแต่ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นปกติ ละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้ว รู้ชอบ มีจิตหลุดพ้นดีแล้วไม่ยึดติดในโลกนี้และโลกหน้า เขาย่อมได้รับผลแห่งความเป็นสมณะ ผลแห่งความเป็นสมณะเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งนิพพาน เป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๙/๓๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๓๕/๘๗๑, ขุ.ธ.อ. ๑/๑๔๐,อภิ.ปญฺจ.อ. ๘๓๕-๘๓๖/๓๐๕)

ผลแห่งทาน : ผลที่เกิดจากการให้ทาน ๕ ประการ และผลแห่งทานเป็นวิบาก

อธิบาย กล่าวถึงสีหเสนาปติสูตร ว่าด้วยสีหเสนาบดี ครั้งหนึ่ง สีหเสนาบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า "พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองได้ไหม" พระองค์ตรัสตอบว่า "ได้" ได้แก่ (๑) ทายก ทานบดีย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก แม้ข้อนี้ ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง(๒) สัตบุรุษผู้สงบย่อมคบหาทายก ทานบดี แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทาน ที่จะพึงเห็นเอง(๓) กิตติศัพท์อันงามของทายก ทานบดีย่อมขจรไป แม้ข้อนี้ก็เป็นผล แห่งทานที่จะพึงเห็นเอง (๔) ทายก ทานบดีจะเข้าไปสู่บริษัทใด ๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ก็เป็นผู้แกล้วกล้า ไม่เก้อเขินเข้าไป แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่ จะพึงเห็นเอง(๕) ทายก ทานบดี หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองในภพหน้า" (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๔/๕๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๘/๕๓๐)

ผลแห่งพรหมจรรย์ :ผลการประพฤติพรหมจรรย์ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามผล และอรหันตผล

SAMPLE

อธิบาย มาในปฐมพรหมจริยสูตร ว่าด้วยพรหมจรรย์ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเราจักแสดงพรหมจรรย์และผลแห่งพรหมจรรย์แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง พรหมจรรย์ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ (๘) สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า พรหมจรรย์ และผลแห่งพรหมจรรย์ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล เรียกว่า ผลแห่งพรหมจรรย์" (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙/๓๗)

ผลแห่งภาวนา : ผลแห่งการภาวนา เป็นวิบาก

อธิบายเป็นคำสนทนาระหว่าง สกวาที (สก.) กับ ปรวาที (ปร.) เมื่อ สก. ถามว่า ผลแห่งศีล ฯลฯ ผลแห่งภาวนา เป็นวิบากใช่ไหม ปร.ตอบว่า ใช่ สก. ถามว่า ผลแห่งภาวนาเป็นวิบากใช่ไหม ปร. ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๘/๕๓๐)

ผลแห่งวิชชาและวิมุตติ : ธรรมที่ภิกษุทำให้แจ้งในวิชชาและวิมุติโดยประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค

อธิบายเรื่องสังโยชนัปปหานาทิสุตตฉักกะ ว่าด้วยพระสูตรมีสังโยชนปหานสูตรเป็นต้น เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงถามเธอว่า 'ท่านทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อต้องการอะไร' พึงตอบอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า 'เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อละสังโยชน์ 'เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อถอนอนุสัย 'เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ(ทางไกล)'เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อความสิ้นอาสวะ'เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ 'เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อญาณทัสสนะ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๒/๔๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๓/๔๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๔/๔๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๕/๔๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๖/๔๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗/๔๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๑๕/๑๔๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๖/๑๘๕, อรหัตตผล (องฺ.เอกก.อ. ๑/๕๖๔-๕๗๐/๔๗๒)

ผลแห่งศีล : ผลแห่งศีลเป็นวิบาก ไม่พึงกล่าวว่าไม่ใช่วิบาก

อธิบาย เป็นคำสนทนากับระหว่าง สกวาที (สก.) กับ ปรวาที (ปร.) สก. ถามว่า ผลแห่งศีล ฯลฯ ผลแห่งภาวนา ไม่เป็นวิบากใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สก. ถามว่า ผลแห่งศีล ฯลฯ ผลแห่งภาวนา เป็นวิบากใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๘/๕๓๐)

SAMPLE

ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง :พระอรหันต์หรืออนาคามี มุ่งอธิบายถึงผู้ปฏิบัติธรรม พึงหวังได้ไม่อรหัตตผลในปัจจุบันก็จะได้อนาคามี

อธิบายมาในสติสุปัฏฐิตสูตร ว่าด้วยผู้มีสติตั้งไว้ดี คือ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรม ๕ ประการ คือ (๑) เข้าไปตั้งสติไว้ในภายใน (๒) พิจารณาเห็นกายว่าเป็นของไม่งาม ด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เห็นทั้งความเกิดและความดับแห่งธรรมทั้งหลาย (๓) กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๔) กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (๕) พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรม ๕ ประการนี้ เธอพึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๒/๒๐๒)

ผลานิสงส์ : อานิสงส์แห่งทานที่ไม่ตระเตรียมมาก แต่มีผลมากกว่ายัญสมบัติ ๓ ประการ คือ ทานที่ทำสืบกันมาถวายเจาะจงบรรพชิตผู้มีศีล

อธิบาย เรื่องผลของยัญที่พราหมณ์ทูลถามพระผู้มีพระภาค ว่า “ท่านพระโคดม มียัญอย่างอื่นอีกหรือไม่ ที่ใช้ทุนทรัพย์และมีการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ นี้” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “มีอยู่ พราหมณ์” เขาทูลถามว่า “ท่านพระโคดม ยัญนั้นเป็นอย่างไร” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ นิตยทานที่ทำสืบกันมาถวายเจาะจงบรรพชิตผู้มีศีล นี้เป็นยัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการตระเตรียมน้อยกว่าแต่มีผลานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ นี้”(ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๙/๑๔๖, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๒/๔๙๒, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๔/๑๑๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๑/๑๑๙)

ผลาผล : ผลไม้ที่นางสัมพุลาหาเพื่อนำมาเลี้ยงดูสามีที่อยู่ในป่าเพราะนางรักสามี เป็นที่ชื่นชอบของสามีที่แลกด้วยความตาย

อธิบาย เป็นคำสนทนาของพระสสุรดาบสตรัสถามพระนางสัมพุลาผู้มีอินทรีย์เหี่ยวแห้ง ซึ่งนางถามพระสสุรดาบสว่า ขอเดชะพระบิดา ถ้าหากพระราชโอรส ทรงยกย่องหม่อมฉันและไม่ทรงดูหมิ่นหม่อมฉันเหมือนคราวที่หม่อมฉันเคยเที่ยวแสวงหาผลาผลเลี้ยงดูพระสวามีอยู่ในป่าในกาลก่อนไซร้ สำหรับหม่อมฉัน มีความคิดอยู่ว่า เป็นนารีผู้มีอาภรณ์เกลี้ยงเกลาประดับตกแต่งร่างกายอย่างสวยงาม ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกอย่าง อยู่ในเรือนที่มีข้าวและน้ำ ที่เขาตระเตรียมไว้อย่างไพบูลย์อันใด แต่ไม่เป็นที่รักของสามี การที่นารีนั้น

SAMPLE

ฆ่าตัวตายเสียยังประเสริฐกว่าการอยู่ครองเรือนนั้น (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๒๗/๕๘๗)

ผลิกสันทานะ, ภิกษุ :ภิกษุรูปหนึ่งในสงฆ์ ๕ รูป คือ พระนีลวาสี พระสาณวาสี พระโคปกะ พระภคุ จำพรรษาในกุกกุฏาราม กรุงปาฏลีบุตร

อธิบายเรื่องคำว่าสงฆ์ ต้องมีพระสงฆ์ ๔ รูปขึ้นไปชื่อว่าสงฆ์ จากข้อความที่ว่ เรื่องภิกษุ ๓ รูปจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ แต่คนทั้งหลายในถิ่นนั้น ได้ถวายจีวรโดยกล่าวว่า “พวกเราขอถวายแก่สงฆ์” ต่อมา ภิกษุเหล่านั้นได้ปรึกษากันดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า ‘ภิกษุมี ๔ รูปเป็นอย่างน้อย ชื่อว่าสงฆ์’ แต่พวกเรามีอยู่ ๓ รูป และคนเหล่านี้ได้ถวายจีวรด้วยกล่าวว่า ‘พวกเราขอถวายแก่สงฆ์’ พวกเราจะปฏิบัติอย่างไรหนอ” ภายหลังทราบว่า มีพระเถระหลายรูป อยู่ในกุกกุฏาราม เขตกรุงปาตลีบุตร คือ ท่านพระนีลวาสี ท่านพระสาณวาสี ท่านพระโคปกะ ท่านพระภคุ และท่านพระผลิกสันทานะ ครบองค์สงฆ์ (อาจแนะนำไปถวายจีวรกับพระสงฆ์ ๔ รูปเป็นอย่างน้อยก็ได้) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๖)

ผลิผล : ออกดอกออกผล,ให้ผลผลิต หมายถึงต้นไม้นานาพันธุ์ที่ผลิดอกออกผลตลอดฤดูกาลในวิสาณาราชธานี วิมานของท้าวกุเวรมหาราช

อธิบาย กล่าวถึงต้นไม้ที่ผลิผลเป็นนิจ ตลอดฤดูกาลในวิสาณาราชธานีของท้าวท้าวกุเวรมหาราช ความว่า ในวิสาณาราชธานีนั้น มีสภาชื่อภคลวดี เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์ มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลิผลเป็นนิจ ดารดาษด้วยหมู่นกชนิดต่าง ๆ มีเสียงร้องของนกยูง นกกะเรียน และเสียงขับกล่อมจากนกดุเหว่า เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๕)

ผลุตตมทายิกาวิมาน: วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผลไม้อย่างดีเยี่ยม เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ตั้งใจถวายผลไม้อย่างดีเยี่ยม (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๕๓/๕๗)

ผ่องใส : การบรรลุสภาวะที่จิตปราศจากอุปธิกิเลสด้วยอำนาจโสดาปัตติมรรค เป็นต้น

อธิบาย เรื่องอานิสงส์การฟังธรรมทำให้ผ่องใส ความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บัณฑิตทั้งหลายฟังธรรมแล้ว ย่อมผ่องใส ดุจห้วงน้ำที่ลึก ใสสะอาด ไม่ขุ่นมัว ฉะนั้น ความผ่องในเกิดจากศรัทธา กิริยาที่เชื่อ ความปักใจเชื่อความเลื่อมใสยิ่ง (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๘๒/๕๓, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๗๔/๔๐๔, ขุ.ธ.อ. ๔/๔๐)

ผอบ : ของใช้บรรจุของหอม ผอบจันทน์ ดอกไม้ และใช้อุปมากับผ้าที่พับสนิทดีที่เปรียบด้วยญาณที่ตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน

SAMPLE

อธิบาย อุปมาพระญาณแห่งการแนะนำของพระผู้มีพระภาคเจ้ากับผ้า ๒ ชั้นที่พับสนิทกันพอดี ความว่า กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมทุกอย่างย่อมเป็นไปตามพระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า พระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าไม่ติดขัดในอดีต อนาคตปัจจุบัน บทธรรมที่ควรแนะนำมีอยู่เพียงใด พระญาณก็มีเพียงนั้น พระญาณมีอยู่เพียงใด บทธรรมที่ควรแนะนำก็ย่อมมีพระญาณเป็นส่วนสุดรอบ พระญาณย่อมไม่เป็นไปเกินบทธรรมที่ควรแนะนำ ทางแห่งบทธรรมที่ควรแนะนำก็มีอยู่ไม่เกินเพียงนั้น ดุจ ผ้า ๒ ชั้นทับกันสนิทพอดี ชั้นผอบด้านล่างก็ไม่เกินด้านบน ชั้นผอบด้านบนก็ไม่เกินด้านล่าง ชั้นผอบทั้ง ๒ ย่อมวางประกบกันที่ส่วนสุดโดยรอบของกันและกัน ฉันใด บทธรรมที่ควรแนะนำและพระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าก็ตั้งอยู่ในส่วนสุดรอบของกันและกัน ฉันนั้น กล่าวถึงของใช้สอยมีสายโยค กระบอกเป่าควันไฟ ตะเกียงตั้ง คนโทน้ำและผอบ ให้สมควร (แก่สมณบริโภค) กล่าวถึงผอบรองรับพระบังคนของพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลบางพวกที่อาบทา ไล้ทาพระบังคนหนัก พระบังคนเบา ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เก็บไว้ในหีบ บรรจุไว้ในผอบ แผ่ขายที่ตลาดและใช้ของหอมนั้นแทนของหอมมีอยู่ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๘/๕๘๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๐๙/๘๔๕)

ผอบไม้จันทน์ : ของหอมที่พระสุภัททเถระในอดีตชาติได้นำถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระได้อานิสงส์ไปเกิดในชั้นดุสินและนิมมานรดี

อธิบาย กล่าวถึงสุภัททเถราปทานประวัติในอดีตชาติของพระสุภัททเถระในการถวายผอบไม้จันทน์แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ความว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน โลกธาตุมีหมื่นจักรวาลหวั่นไหวแล้วหมู่ชนและเทวดาจำนวนมากประชุมกันแล้ว ในครั้งนั้น ข้าพเจ้าบรรจุกฤษณาและดอกมะลิ จนเต็มผอบไม้จันทน์ แล้วมีจิตร่าเริงเบิกบาน พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ยอดเยี่ยมในโลก ทรงทราบความดำริของข้าพเจ้าแล้ว บรรทมอยู่นั่นแลได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า เราจักพยากรณ์ผู้ที่ใช้มาลัยของหอม บังร่มให้เราในกาลสุดท้าย บุคคลผู้นี้จุติจากโลกนี้แล้ว จักไปเกิดยังหมู่เทวดาชั้นดุสิต ได้ครองราชสมบัติในสวรรค์ชั้นดุสิตนั้นแล้ว จักไปเกิดยังสวรรค์ชั้นนิมมานรดี (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๓/๑๘๑)

ผักดอง : อาหารชนิดหนึ่งที่อเจลกพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกบัญญัติไว้คือกินผักดองเป็นอาหาร และเป็นอาหารโอชารสที่นางลขุมาอุบาสิกาถวายแด่พระสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า

SAMPLE

อธิบายกล่าวถึงการบำเพ็ญตบะของอเจลกะว่า เรานั้นกินผักดองเป็นอาหาร กินข้าวฟ่างเป็นอาหาร กินลูกเดือยเป็นอาหาร กินกากข้าวเป็นอาหาร กินสาหร่ายเป็นอาหาร กินรำเป็นอาหาร กินข้าวตังเป็นอาหาร กินกำยานเป็นอาหาร กินหญ้าเป็นอาหาร กินมูลโคเป็นอาหาร กินเหง้าและผลไม้ป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นยังชีพ เขานุ่งห่มผ้าป่าน นุ่งห่มผ้าแกมกันนุ่งห่มผ้าห่อศพ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ นี้เป็นพรหมจรรย์ในการบำเพ็ญตบะของเรา และเป็นอานิสงส์ของผถวายผักดองแด่พระสาวกของพระผู้มีพระภาคจึงได้ลขุมาวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่นางลขุมาอุบาสิกา ความว่า ดิฉันมีใจเลื่อมใสในพระสาวกทั้งหลายผู้ปฏิบัติตรง จึงได้ถวายข้าวสุก ขนมสด ผักดอง พร้อมทั้งเครื่องดื่มที่ปรุงด้วยส่วนผสมต่าง ๆ มีข้าวและเกลือเป็นต้น ด้วยบุญนั้น ผิวพรรณดิฉันจึงงามเช่นนี้ ฯลฯ และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๕/๑๕๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗/๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๔/๓๒๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๔,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๗๘/๓๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๘๘๗/๔๘๐)

ผักทอดยอด : พืชธัญที่อยู่ในสระมุจลินท์มีผักทอดยอดเป็นต้น (ผักกะฉด)

อธิบาย เรื่องราวในเวสสันดรชาดก อัจจุตฤาษีกล่าวว่า พราหมณ์ ในสระโบกขรณีนั้น มีอุบลอยู่ ๓ เหล่า คือ อุบลเขียว อุบลขาวและอุบลแดง งามตระการตามากมาย ในสระนั้นมีดอกปทุมสีขาวดังผ้าโขมพัสตร์ สระนั้นชื่อสระมุจลินท์ดารดาษไปด้วยอุบลขาว จงกลนี และผักทอดยอด (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๓๔/๕๐๑, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๔๖/๕๐๓)

ผักสามหาว : พืชชนิดหนึ่งที่ในสระโบกขรณีนั้น มีผักสาวหามเป็นต้น

อธิบาย เรื่องราวที่พรรณนาถึงสระโบกขรณีที่มีพืชพันธุ์นานาชนิด ความว่า อนึ่ง ที่ใกล้สระนั้นมีพรรณผักกาดเป็นอันมากทั้งกระเทียมประกอบด้วยใบเขียว ต้นเหลาชะโอนตั้ง อยู่ดุจต้นตาล ผักสามหาวมีเป็นอันมาก ควรเด็ดดอก ด้วยกำมือ ดอกไม้เหล่านั้นเหล่าใดเกิดแต่ที่ดอนและในน้ำ ดอกไม้เหล่านั้นทั้งหมดปรากฏในสระนั้น เพราะขังน้ำอยู่มากน่ารื่นรมย์ด้วยประการฉะนี้ (ขุ.ชา.(มหามกุฏ) ๖๔/๑๒๖๙/๗๐๓)

ผัคคุณฤกษ์ : งานนักขัตฤกษ์ประจำเดือน ๔ ที่พราหมณ์ถือว่าผู้ที่ชำระหรืออาบน้ำวันข้างขึ้นเดือน ๔ ได้ชื่อว่าชำระบาปที่ทำมาแล้วตลอดปีได้

อธิบายกล่าวถึงการอาบน้ำล้างบาปของนางสุนทริกาภารทวาชพราหมณ์ ความว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ด้วยพระคาถาว่า “คนพาลมีกรรมชั่ว แม้จะไปยังแม่น้ำพาหุกา ท่าน้ำอธิกักกะ ท่าน้ำคยา แม่น้ำสุ

SAMPLE

นทริกา แม่น้ำสรัสสดี ท่าน้ำปยาคะ และแม่น้ำพาหุมดี เป็นประจำ ก็ยังบริสุทธิ์ไม่ได้ ผัคคุณฤกษ์ เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ อุโบสถเป็นวันศักดิ์สิทธิ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ วัตรปฏิบัติสมบูรณ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ มีกรรมสะอาด พราหมณ์ ท่านจงอาบน้ำในศาสนาของเรานี้เถิด ท่านจงทำความปลอดภัยในสัตว์ทั้งปวงเถิด ถ้าท่านไม่พูดเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ มีความเชื่อ ไม่ตระหนี่ ท่านจะไปยังท่าน้ำคยาทำไม แม้การดื่มน้ำจากท่าน้ำคยาจักมีประโยชน์อะไรแก่ท่าน" (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘, ม.มู.อ. ๑/๗๙/๑๙๑)

ผัคคุณสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระผัคคุณะอาพาธ พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยมพระผัคคุณะผู้อาพาธเป็นทุกข์หนัก ทรงแสดงธรรมให้ท่านมีกำลังใจในการปฏิบัติธรรม เมื่อพระองค์เสด็จหลีกไปไม่นาน พระผัคคุณะถึงแก่มรณภาพ ขณะที่ท่านมรณภาพนั้น อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่ง พระอานนท์นำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์แห่งการฟังธรรม การพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมตามกาล ๖ คือ (๑) ภิกษุมีจิตยังไม่หลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ถ้าได้เห็นพระตถาคตในเวลาใกล้ตาย และพระองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟัง จิตก็จะหลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์นั้น (๒) ภิกษุมีจิตยังไม่หลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ถ้าได้เห็นสาวกของพระตถาคตและท่านแสดงธรรมให้ฟัง จิตก็จะหลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์นั้น (๓) ภิกษุมีจิตยังไม่หลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ถ้าตรึกตรองพิจารณาธรรมตามที่ได้สดับได้เรียนมา จิตจะหลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์นั้น (๔) ภิกษุมีจิตหลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ แล้ว แต่จิตก็ยังไม่น้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิกิเลส ถ้าได้เห็นพระตถาคตในเวลาใกล้ตาย และพระองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟัง จิตก็จะน้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิกิเลส (๕) ภิกษุมีจิตหลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ แล้ว แต่จิตยังไม่น้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิกิเลส ถ้าได้เห็นสาวกของพระตถาคตและท่านแสดงธรรมให้ฟัง จิตก็จะน้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิกิเลส (๖) ภิกษุมีจิตหลุดพ้นจากโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ แล้ว แต่จิตยังไม่น้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิกิเลส ถ้าตรึกตรองเพ่งธรรมตามที่ได้สดับได้เรียนมา จิตก็จะน้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิกิเลส (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๖/๕๓๙)

ผัคคุนปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระผัคคุนะทูลถามปัญหา ท่านพระผัคคุนะได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า อายตนะภายใน ๖ อันจะเป็นเหตุให้บุคคลบัญญัติพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตมีอยู่หรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อายตนะภายใน ๖ นั้นไม่มี (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๓/๗๖)

SAMPLE

ผัคคุนะ, พระ : ชื่อของพระสงฆ์ นามว่าผัคคุนะ ผู้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเรื่องบัญญัติด้วยจักษุ ฯ

อธิบายมาในผัคคุนปัญหาสูตร พระผัคคุนะทูลถามปัญหา เมื่อท่านพระผัคคุนะได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเมื่อจะบัญญัติพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตผู้ตัดธรรมเครื่องเนิ่นช้า ผู้ตัดทางได้แล้ว ผู้ครอบงำวัฏฏะได้แล้วผู้ล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวงได้แล้ว ปรินิพพานแล้ว พึงบัญญัติด้วยจักขุใด จักขุนั้นมีอยู่หรือ ฯลฯ บุคคลเมื่อจะบัญญัติพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ... ปรินิพพานแล้ว พึงบัญญัติด้วย ชิวหาใด ชิวหานั้นมีอยู่หรือ ฯลฯ บุคคลเมื่อจะบัญญัติพระพุทธเจ้าทั้งหลายใน ฯลฯ พึงบัญญัติด้วยมโนใด มโนนั้นมีอยู่หรือ ฯ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ผัคคุนะ บุคคลเมื่อจะบัญญัติพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในอดีตผู้ตัดธรรมเครื่องเนิ่นช้า ฯ พึงบัญญัติด้วยจักขุใด จักขุนั้นไม่มีเลย ฯ มโนนั้นไม่มีเลย (สำ.ส.(ไทย)๑๘/๘๓/๗๖), (ไม่มีใน ๒๒/๕๖/๕๓๙)

ผัดเพี้ยน : การบ่ายเบี่ยง มักอ้างว่าเวลานั้นเวลานี้ หิวบ้าง กระหายบ้าง แล้วไม่ทำงาน เป็นบ่อเกิดแห่งความเสื่อม ๖ ประการ

อธิบาย กล่าวถึงโทษแห่งความเกียจคร้าน ๖ ประการ คือ (๑) มักอ้างว่า ‘หนาวเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน (๒) มักอ้างว่า ‘ร้อนเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน (๓) มักอ้างว่า ‘เวลาเย็นเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน (๔) มักอ้างว่า ‘เวลายังเช้าเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน (๕) มักอ้างว่า ‘หิวเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน (๖) มักอ้างว่า ‘กระหายเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศ ผัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๕)

ผันทนชาดก : ชาดกว่าด้วยการผูกเวรของหมีและไม้สะคร้อ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์เห็นเหตุที่หมีผูกเวรกับไม้สะคร้อ เพราะหมีไปนอนหลับภายใต้ต้นสะคร้อ กิ่งไม้แห้งไม้หล่นลงมาถูกในขณะที่กำลังนอนหลับ มันตื่นขึ้นเหลียวดูไม่เห็นใครจึงโกรธเทวดาบนต้นไม้สะคร้อว่าแกล้งตน มันเห็นนายช่างทำรถผ่านมาสอบถามทราบว่ากำลังหาไม้ทำรถ มันจึงบอกว่าไม้สะคร้อทำรถได้ดีทุกส่วน ช่างไม้จึงเตรียมจะหัดต้นไม้เทวดาที่สถิตอยู่ที่ต้นสะคร้อเมื่อเห็นภัยเช่นนั้นจึงถามช่างไม้ว่าใครบอก ทราบว่าหมีบอกจึงบอกช่างไม้ว่าถ้าได้หนังหมีมาหุ้มหัวเพลารถจะทำให้ใช้งานได้ทนนาน เวลานี้ต้นไม้ไม่หนีไปไหน ท่านควรจะไปเอาหนังหมีมาก่อน ช่างไม้จึงเอาขวานจามหัวหมีถลกเอาหนังแล้วจึงมาตัดต้นไม้ นับแต่นั้นมาหมีก็ประสบความวิบัติเป็นอันมาก ทั้งหมีและไม้

สะคร้อต่างถึงความพินาศด้วยกันทั้งคู่นับแต่นั้นมา เพราะการผูกเวรด้วยเรื่องเพียงเล็กน้อย (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๔/๓๙๘)

ผันทิตะ : ความดิ้นรน,เป็นชื่อของตัณหาทิฏฐิ มานะ มุ่งอธิบายถึงความดิ้นรนย่อมตกแก่ผู้มีตัณหาทิฏฐิ มานะ แต่ผู้พ้นจากตัณหา ทิฏฐิ มานะได้แล้วย่อมพ้นไปสังสารวัฏ

อธิบาย กล่าวถึงความดิ้นรน การยึดติดถือมั่นของภิกษุ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย หากมีผู้ถามว่า ฯลฯ ควรตอบเขาว่า มีอย่างนี้ คือการพิจารณาเห็นเนือง ๆ ว่า 'ผันทิตะ (ความดิ้นรน) ย่อมมีแก่ผู้ตกอยู่ใต้อำนาจ ตัณหาทิฏฐิ และมานะ' นี้เป็นคู่ที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนือง ๆ ว่า 'ผู้ที่พ้นจากอำนาจตัณหาทิฏฐิและมานะ ย่อมไม่ดิ้นรน' นี้เป็นคู่ที่ ๒ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมแยกเป็น ๒ คู่โดยชอบเนือง ๆ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสว่า ผู้พ้นจากอำนาจตัณหา ทิฏฐิ และมานะ ย่อมไม่ดิ้นรน ส่วนผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจตัณหาเป็นต้น ถือมั่นอยู่ ย่อมไม่ล่วงพ้นสังสารวัฏที่มีสภาวะอย่างนี้และสภาวะอย่างอื่นไปได้ (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๗๕๗/๖๘๑)

ผัสสนัฏฐญาณ : ญาณที่มีสภาวะถูกต้องที่พระโยคาวจรทำให้แจ้งแล้ว

อธิบายมาในญาณปัญจกนิทเทส แสดงญาณ ๕ หมวด คือ ปัญญาเครื่องรู้ยิ่ง ชื่อว่าญาตัฏฐญาณ ญาณที่มีสภาวะรู้ ปัญญา เครื่องกำหนดรู้ ชื่อว่าตีรณัฏฐญาณ ญาณที่มีสภาวะพิจารณา ปัญญาเครื่องละ ชื่อว่าปริจจาคัฏฐญาณ ญาณที่มีสภาวะสละ ปัญญาเครื่องเจริญ ชื่อว่า เอกรสัฏฐญาณ ญาณที่มีสภาวะเป็นรสเดียว ปัญญาเครื่องทำให้แจ้ง ชื่อว่า ผัสสนัฏฐญาณ ญาณที่มีสภาวะถูกต้อง กล่าวคือ ธรรมใด ๆ ที่พระโยคาวจรรู้ยิ่งแล้ว ธรรมนั้น ๆ ก็เป็นอันรู้แล้ว ธรรมใด ๆ ที่พระโยคาวจรกำหนดรู้แล้ว ธรรมนั้น ๆ ก็เป็นอันพิจารณาแล้ว ธรรมใด ๆ ที่พระโยคาวจรละได้แล้ว ธรรมนั้น ๆ เป็นอันละได้แล้ว ธรรมใด ๆ ที่พระโยคาวจรเจริญแล้วธรรมนั้น ๆ ก็เป็นธรรมมีรสเป็นอันเดียว ธรรมใด ๆ ที่พระโยคาวจรทำให้แจ้งแล้วธรรมนั้น ๆ ก็เป็นอันถูกต้องแล้ว (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๕/๑๒๖)

ผัสสนานัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงความต่างแห่งผัสสะที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ เช่น จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ โสตสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตธาตุ เป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๖/๑๗๐)

ผัสสปริยญาณ : ญาณที่อาศัยผัสสะเป็นอารมณ์

SAMPLE

อธิบายเป็นคำสนทนาระหว่าง พระสกวาที (สก.) กับ ปรวาที (ปร.) เรื่อง ญาณเป็นผัสสะ หรือไม่ ความว่า สก. ญาณที่มีผัสสะเป็นอารมณ์ ไม่ควรเรียกว่า “เจโตปริยญาณ” ใช่ไหม ปร. ใช่ สก. ญาณนั้นเป็นผัสสปริยญาณใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๓๗/๔๖๖)

ผัสสมูลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเวทนามีผัสสะเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เวทนา ๓ เกิดจากผัสสะ มีผัสสะเป็นมูล มีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นปัจจัย เพราะอาศัยผัสสะเป็นที่ตั้ง สุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาจึงเกิด เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งดับไป เวทนาเหล่านั้นก็ดับ เปรียบเหมือนเพราะไม้ ๒ อันเสียดสีกัน จึงเกิดความร้อนและไฟลุกขึ้น เพราะแยกไม้ทั้งสองนั้นออกจากกันความร้อนที่เกิดจากการเสียดสีนั้นย่อมดับ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๕๘/๒๘๒)

ผัสสะ : การกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก เช่น ตากระทบรูป เป็นต้น

อธิบายกล่าวถึงความเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่สิ่ง ๆ หนึ่ง คือ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี พวกที่มีวาทะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ข้อนั้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ ธรรม ๑ ประการที่ควรกำหนดรู้ คือ ผัสสะที่ยังมีอาสวะมีอุปาทาน ภิกษุชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตรว่า “ดีจริง ขอรับ” แล้วได้ถามปัญหากับท่านพระสารีบุตรต่อไปว่า “ฯลฯ จะพึงมีอยู่หรือ” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “พึงมีอยู่ เมื่อใด พระอริยสาวกรู้ชัดผัสสะ เหตุเกิดแห่งผัสสะ ความดับแห่งผัสสะ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งผัสสะ เมื่อนั้นแม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

(วิ.ม.(ไทย)๔/๑/๒, ที.สี.(ไทย)๙/๑๑๘/๔๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๗/๓๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๑/๓๖๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๙๘/๙๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๘๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๘๖/๙๘,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑/๒,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๗/๘๙,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๖๐/๔๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๐๙/๓๑๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๒/๒๔๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๓/๓๔๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๘/๑๒๖,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑/๑๗๑, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๓/๖๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖/๑๓,อภิ.ธ.(ไทย)๓๔/๒/๒๗,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๖๖/๑๘,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๙๓/๔๑๐)

ผัสสะที่เป็นโลกิยะ : พระปรวาทีไม่ตอบคำว่า ที่ผัสสะที่เป็นโลกิยะของบุคคลที่พรั่งพร้อมด้วยมรรค สมบูรณ์ด้วยผัสสะ

SAMPLE

อธิบายเป็นคำสนทนากันระหว่าง สกวาที (สก.) กับ ปรวาที (ปร.) ความว่า สก.ถามว่า บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรค เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยผัสสะที่เป็นโลกิยะ เวทนาที่เป็นโลกิยะ สัญญาที่เป็นโลกิยะ เจตนาที่เป็นโลกิยะ จิตที่เป็นโลกิยะ สัทธาที่เป็นโลกิยะ วิริยะที่เป็นโลกิยะ สติที่เป็นโลกิยะ สมาธิที่เป็นโลกิยะ ปัญญาที่เป็นโลกิยะ ใช่ไหม ปร.ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สก. ถามว่า บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรค เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศีลที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระใช่ไหม ปร.ตอบว่า ใช่ อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๘๗/๖๔๑)

ผัสสะที่สั่งสม : ผัสสะกับผัสสะที่สั่งสมต่างกัน ซ่ง ปร.วาทีตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

อธิบาย เรื่องกรรมที่สั่งสม เมื่อ สก. ถาม ปร.ว่า กรรมกับกรรมที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม ปร. ใช่ สก. ถามว่า ผัสสะกับผัสสะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน เวทนากับเวทนาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน สัญญากับสัญญาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน เจตนากับเจตนาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน จิตกับจิตที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน สัทธากับสัทธาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน วิริยะกับวิริยะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน สติกับสติที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน สมาธิกับสมาธิที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน ปัญญากับปัญญาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน ราคะกับราคะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน ฯลฯ อโนตตัปปะกับอโนตตัปปะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๓๗/๗๘๑)

ผัสสายตนะ : บ่อเกิดผัสสะ, บ่อเกิดแห่งการกระทบระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก

อธิบายเรื่องวัฏฏะที่เจ้าลัทธิตั้งไว้ ว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกที่มีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง พวกที่มีวาทะว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ฯลฯ พวกที่มีวาทะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ฯลฯ พวกที่มีวาทะหลบเลี่ยงไม่แน่นอน ฯลฯ พวกที่มีวาทะว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มี บางพวกตายแล้วมีสัญญา ฯลฯ พวกที่มีวาทะว่า อัตตาหลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา ฯลฯ พวกที่มีวาทะว่า อัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ฯลฯ พวกที่มีวาทะว่า หลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ ฯลฯ ประกาศวาทะแสดงทิฏฐิต่าง ๆ ด้วยมูลเหตุ ๖๒ อย่าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกรับสัมผัส (ผัสสะ) ทางผัสสายตนะ ๖ แล้ว เกิดเวทนา (ความรู้สึก) เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตัณหา (ความอยาก) เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีอุปาทาน (ความยึดมั่น ถือมั่น) เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงเกิดมีภพ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุรู้ชัดโทษแห่งผัสสายตนะ ๖ ความว่า เมื่อใดภิกษุรู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษแห่งผัสสายตนะ ๖

SAMPLE

และอุบายเครื่องสลัดผัสสายตนะเหล่านั้นออกตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เธอย่อมรู้ชัดยิ่งกว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๔/๔๕,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๓/๔๓,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๓/๑๙๔, สำ.น.(ไทย) ๑๖/๑๒/๒๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๗๑/๖๑,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๗, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๗๕,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๕/๒๒๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๖/๓๔๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๓/๓๒๐)

ผัสสายตนะคือจักขุ : การกระทบกันระหว่างวัตถุกับตา

อธิบาย กล่าวไว้ในธาตุวิภังคสูตร ว่า'ภิกษุ บุรุษนี้มีผัสสายตนะ ๖ ประการ' เพราะอาศัย (๑) ผัสสายตนะคือจักขุ (๒) ผัสสายตนะคือโสตะ (๓) ผัสสายตนะคือฆานะ (๔) ผัสสายตนะคือชิวหา (๕) ผัสสายตนะคือกาย (๖) ผัสสายตนะคือมโน คำที่เรากล่าวไว้ว่า 'ภิกษุ บุรุษนี้มีผัสสายตนะ ๖ ประการ' นั่น เพราะอาศัยเหตุนี้ (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๔๕/๔๐๔)

ผัสสายตนะคือมโน : การกระทบกันระหว่างธรรมารมณ์กับมโน

อธิบาย กล่าวไว้ในธาตุวิภังคสูตร ว่า'ภิกษุ บุรุษนี้มีผัสสายตนะ ๖ ประการ' เพราะอาศัย (๑) ผัสสายตนะคือจักขุ (๒) ผัสสายตนะคือโสตะ (๓) ผัสสายตนะคือฆานะ (๔) ผัสสายตนะคือชิวหา (๕) ผัสสายตนะคือกาย (๖) ผัสสายตนะคือมโน คำที่เรากล่าวไว้ว่า 'ภิกษุ บุรุษนี้มีผัสสายตนะ ๖ ประการ' นั่น เพราะอาศัยเหตุนี้ (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๔๕/๔๐๔)

ผัสสาหาร : อาหารคือผัสสะ

อธิบาย เรื่อง อาหาร ๔ ได้แก่ (๑) กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว ทั้งหยาบและละเอียด (๒) ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ (๓) มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือมโนสัญเจตนา (๔) วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ ถ้าตัณหามีอยู่ในผัสสาหาร ที่นั้นมีความโศก มีความกระวนกระวาย และมีความคับแค้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๖, สำ.น.(ไทย) ๑๖/๑๑/๑๗,สำ.น.(ไทย) ๑๖/๑๒/๑๙,สำ.น.(ไทย) ๑๖/๖๓/๑๒๑,อภิ.ธ.(ไทย) ๓๔/๗๑/๔๐, อภิ.ธ.(ไทย) ๓๗/๒๙๖/๒๑๗)

ผ้า : เครื่องนุ่งห่มหุ้มกายไม่ให้เปลือยกาย

อธิบาย พระผู้มีพระภาคตรัสกับสุนักขัตตะผู้เข้าใจผิดในสมณะของตนว่า 'โมฆบุรุษ เรามิได้หวงความเป็นพระอรหันต์เลยแต่เธอได้เกิดความเห็นชั่วนี้ขึ้น เธอจงละความเห็นชั่วนั้นเสีย ความเห็นชั่วนั้นอย่าได้มีเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เธอตลอดกาลนานเลย สุนักขัตตะ นักบวชเปลือยกพารมัชฌกะที่เธอเข้าใจว่าเป็นสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ชั้นดีนั้น อีกไม่นาน เขาก็จะกลับนุ่งห่มผ้า มีภรรยา

SAMPLE

กินข้าวและขนมกุมมาส ล่วงเกินเจดีย์ที่มีอยู่ในกรุงเวสาลีทั้งหมด กลายเป็นคนเสื่อมยศแล้วตายไป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓/๑๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔/๑๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๓/๒๖๐, ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๙๔/๓๕๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๕๒/๓๕๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๔/๖๑๕, อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๓/๑๔๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๘/๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐/๔๕๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓/๓๘๗, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๑/๕๑๑)

ผ้ากรองน้ำ : สิ่งสำหรับกรองดื่มของพระสงฆ์ เป็นอย่าง ๑ ในอัฐบริขาร ๘ เป็นสิ่งที่ได้สร้างทานของพระปิลินทวัจฉเถรในอดีตชาติของทานได้อานิสงส์คือความหลุดพ้นดีแล้ว

อธิบาย มาในเรื่องปิลินทวัจฉเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปิลินทวัจฉเถระ คือพระปิลินทวัจฉเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นคนเฝ้าประตูอยู่ที่กรุงหงสวดีได้รวบรวมโภคสมบัติเก็บไว้ในเรือนมากมายนับไม่ถ้วนท่านทำทานด้วยการถึงพร้อมแห่งทานวัตถุโดยการจ้างช่างให้ทำพัดใบตาล พัดขนปีกนกยูง แส้จามร ผ้ากรองน้ำ ภาชนะน้ำมันให้สมควร (แก่สมณบริโภค) อานิสงส์ของทานได้เกิดขึ้นท่านตามที่ท่านกล่าวว่า กรรมที่ข้าพเจ้ากระทำแล้วใน ๑๐๐,๐๐๐ กัป ได้แสดงผลแก่ข้าพเจ้าแล้วในอัตภาพสุดท้ายนี้ ข้าพเจ้าหลุดพ้นดีแล้ว ดุจความเร็วของลูกศรที่หลุดพ้นไปจากแล่ง เผากิเลสทั้งหลายได้แล้ว (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒/๕๘๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๖/๗๒๖)

ผ้ากัมพล : ผ้าที่ทอด้วยผ้าขนสัตว์ และเป็นคำอุปมาพระฉวีวรรณของพระผู้มีพระภาคว่าก คล้ายทองคำ

อธิบาย มาในสิกขาบทที่ ๑๑ กล่าวถึงสมุฏฐานแห่งการบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็นทรงบัญญัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้ขอผ้าห่มหนา เกินราคา ๔ กังสะ ที่กรุงสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุณีถุลลนันทา เรื่องที่ภิกษุณีถุลลนันทาออกปากทูลขอผ้ากัมพลจากพระราชา ๑๓. ลักษณะพระฉวีสีทอง เป็นคำอุปมาพระฉวีวรรณของพระผู้มีพระภาคว่า ในชาติก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ ไม่มีความโกรธ ไม่มีความแค้นใจ แม้จะถูกว่ากล่าวอย่างรุนแรงก็ไม่ขัดเคือง ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ฯลฯ และความเสียใจให้ปรากฏ และเป็นผู้ให้เครื่องลาด มีเนื้อดีอ่อนนุ่มและให้ผ้าห่ม ที่เป็นผ้าโขมพัสตร์เนื้อดี ผ้าฝ้ายเนื้อดี ผ้าไหมเนื้อดี และผ้ากัมพลเนื้อดี เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระฉวีสีทอง คือ คล้ายทองคำ (วิ.ป.(ไทย)๘/๒๑๗/

SAMPLE

๒๒๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๘/๑๗๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๕/๑๔๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗/๘, ๒๖/๘๙๒/๑๐๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๙๒/๔๕๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๗/๕๙๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑/๗๐๗)

ผ้ากาสายะ : ผ้าย้อมฟาด ผ้าย้อมด้วยน้ำเปลือกไม้ ผ้าสำหรับพระสงฆ์นุ่มห่มในสถานที่อันเป็นสาราณียะ

อธิบาย กล่าวถึงเรื่องสารณียสูตร สถานที่ ๓ แห่งนี้อันภิกษุพึงระลึกถึงตลอดชีวิต คือ (๑) ภิกษุปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ณ สถานที่ใด สถานที่นี้เป็นสถานที่แห่งที่ ๑ อัน ภิกษุพึงระลึกถึงตลอดชีวิต (๒) ภิกษุรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) นี้ทุกขนิโรธ(ความดับทุกข์) นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)” ณ สถานที่ใด สถานที่นี้เป็นสถานที่แห่งที่ ๒ อันภิกษุพึงระลึกถึงตลอดชีวิต (๓) ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะเพราะ อาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ณ สถานที่ใด สถานที่นี้เป็นสถานที่แห่งที่ ๓ อันภิกษุพึงระลึกถึงตลอดชีวิต ภิกษุทั้งหลาย สถานที่ ๓ แห่งนี้แล อันภิกษุพึงระลึกถึงตลอดชีวิต องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒/๑๕๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๗,องฺ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๗๒/๖๑๖, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๔๕๔)

ผ้ากาสาวพัสตร์ : ผ้าที่ย้อมน้ำฝาด ในสมัยต่อมาใช้ผ้าเปลือกไม้ก็มี อันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์และฤาษีทั้งหลาย

อธิบาย เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิทัพหเนมิ พระองค์รับสั่งเรียกพระกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่มาตรัสว่า ‘ลูกเอ๋ย ทราบว่าจักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพ่อถอยเคลื่อนจากที่ตั้งแล้ว ก็พ่อได้ยินมาว่า ‘จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์ใดถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง ณ บัดนี้ พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้นจะทรงพระชนม์อยู่ได้ไม่นาน’ กามทั้งหลายอันเป็นของมนุษย์พ่อก็ได้บริโภคแล้ว บัดนี้เป็นเวลาที่พ่อจะแสวงหากามทั้งหลายอันเป็นทิพย์ มาเถิด ลูกเอ๋ย ลูกจงปกครองแผ่นดิน อันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตนี้ ส่วนพ่อจะโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต’ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๒/๖๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๓/๖๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๗/๓๐๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๑/๓๒๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐/๑๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๒/๑๖๙,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙, ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๑๐๒/๑๒๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๔๔/๔๙๔, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๙๕/๕๑๘,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๘๒/๓๖๘,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๒๑/๕๕๘,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๕/๗๒๖,ที.ปา.อ. ๘๒/๓๓)

SAMPLE

ผ้ากาสาวะ : ผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาด หรือเปลือกไม้มีน้ำแก่นขนุนเป็นต้น สำหรับภิกษุสงฆ์นุ่งห่ม

อธิบาย พระผู้มีพระภาคตรัสในทักขิณาวิภังคสูตรกับพระอานนท์ว่า ในอนาคตกาล จักมีแต่เหล่าโคตรภูภิกษุ มีผ้ากาสาวะพันคอเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ชนทั้งหลายจักถวายทานเจาะจงพระสงฆ์ได้ในภิกษุผู้ทุศีลเหล่านั้น แม้ในเวลานั้น เราก็ยังกล่าวทักษิณาที่ถวายในสงฆ์ว่า มีอานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ แต่ว่าเราไม่กล่าวปาฏิปุคคลิกทานว่า มีผลมากกว่าทักษิณาที่ถวายในสงฆ์โดยปริยายไร ๆ เลย (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๘๐/๔๓๐, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๖๐/๘๙, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๐๖/๔๓๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๔๕/๒๗๑)

ผ้ากาสิกพัสตร์ : ผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาด หรือนำเปลือกไม้มีเปลือกขนุนเป็นต้น สำหรับพระสงฆ์นุ่งห่ม

อธิบาย พระผู้มีพระภาคตรัสในอัจฉริยพภูตธัมมสูตร อานนท์เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา เสด็จออกอย่างบริสุทธิ์แท้ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำเมือก เลือด หรือสิ่ง ไม่สะอาดใด ๆ จึงเป็นผู้บริสุทธิ์หมดจด เปรียบเหมือนแก้วมณีที่บุคคลวางไว้ในผ้ากาสิกพัสตร์ ย่อมไม่ทำให้ผ้ากาสิกพัสตร์แปดเปื้อน ถึงผ้ากาสิกพัสตร์ก็ไม่ทำให้แก้ว มณีแปดเปื้อน เป็นเรื่องที่ควรกล่าว ตามที่ สก. ถาม ปร.ว่า พระอรหันต์พึงเสพเมถุนธรรม พึงใช้ผ้ากาสิกพัสตร์และจุรณจันทน์ พึงทรงเครื่องประดับมวยผมที่มีรัดเกล้าสีเหลือง ทรงผ้าขาวมีชายยาว เป็นผู้ครองเรือนจนตลอดชีวิตใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๐๖/๒๔๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๙๕/๒๑๓,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๑๐/๒๕๕, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๘๗/๔๐๐)

ผ้าแกมกัน : ผ้านุ่งผสมเย็บปะติดปะต่อด้วยชิ้นส่วนต่าง ๆ สำหรับอเจลก ผู้ไม่มีมารยาท ทำตนให้เดือดร้อน (ทรมานตน)

อธิบายเรื่องที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อนหมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อนคือบุคคลบางคนในโลกนี้เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) เขาเป็นผู้กินผักดองเป็นอาหาร กินข้าวฟ่างเป็นอาหาร กินลูกเดือยเป็นอาหาร กินกากข้าวเป็นอาหาร กินสาหร่ายเป็นอาหาร กินรำเป็นอาหาร กินข้าวตังเป็นอาหาร กินกำยานเป็นอาหาร กินหญ้าเป็นอาหาร กินมูลโคเป็นอาหาร กินเหง้าและผลไม้ป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นยังชีพ เขานุ่งห่มผ้าป่าน นุ่งห่มผ้าแกมกันนุ่งห่มผ้าห่อศพ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ ฯลฯ ย่อมทำตนให้เดือดร้อน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘/๘, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

SAMPLE

ผ้าโกเชาว์ : พรมที่ทำด้วยขนแกะที่มีขนยาว เป็นผ้าเนื้อดีสำหรับผู้มีบุญทำไว้ในอดีตชาติ

อธิบายกล่าวในเรื่องกัณณมุณฑเปติวัตถุ เรื่องนางเปรตผู้ถูกสุนัขกัณณมุณฑกัดกินเนื้อ พระเจ้าพาราณสีตรัสถามนางเวมานิกเปรตว่า สระโบกขรณีมีน้ำใสเย็น มีบันไดทองคำ มีพื้นดาดด้วยทรายทองคำ ในสระโบกขรณีนั้นมีต้นไม้สวยงาม มีกลิ่นหอมยวนใจ ท่านมีบัลลังก์ทองคำและเงินจำนวนมาก ปูลาดด้วยหนังชะมดและผ้าโกเชาว์ ที่เขาจัดเตรียมไว้แล้ว เมื่อก่อนท่านได้ทำกรรมชั่วทางกาย วาจา ใจอะไรไว้หรือ เพราะผลกรรมอะไร สุนัขกัณณมุณฑกะจึงกัดกินอวัยวะน้อยใหญ่ของท่าน (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๓๕๔/๒๒๓,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๘๐/๖๑๘,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๔๘๑/๑๗๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๙/๓๙๑,ขุ.เป.อ. ๓๕๔/๑๖๗)

ผ้าขนสัตว์ : ผ้าเนื้อดี ผ้าขนสัตว์ที่ละเอียดหรือผ้ากัมพลที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตชนิดหนึ่งใน ๖ อย่าง

อธิบายมาในกัณฐกวิมานวิมานที่เกิดขึ้นแก่ม้ากัณฐกะ พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรตนหนึ่งว่า ในคืนวันเพ็ญ ดวงจันทร์มีรอยรูปกระต่าย เป็นใหญ่กว่าหมู่ดาว มีหมู่ดาวนักษัตรแวดล้อม โคจรไปโดยรอบฉันใด ทิพยวิมานนี้ก็มีอุปมาฉันนั้น น่าอยู่ มีรัศมีรุ่งโรจน์ในเทพบุรี เหมือนพระอาทิตย์กำลังอุทัย เทพอัปสรทั้งหลายพากันมาบำรุงท่านผู้นั่งบนบัลลังก์เท้าทองคำ ที่ปูลาดด้วยผ้าขนสัตว์อันอ่อนนุ่ม ดังบำรุงท้าวสักกเทวราช มาในเรื่องสังสารโมจกเปติวัตถุ เมื่อพระสารีบุตรถามนางเทพธิดาว่า สมัยเมื่อเธอเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้ แม้เพราะบุญอะไรเธอจึงมีอานุภาพรุ่งเรือง และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ นางตอบว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ ผ้านุ่งผ้าห่มของดิฉันมีมากกว่านั้น คือ ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าป่าน และผ้าฝ้าย ฯลฯ ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๗/๑๔๗,(ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๑๑๑/๑๘๖,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๖๖/๒๑๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๓/๕๑๕)

ผ้าขาว : ผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี ผ้าที่นุ่งห่มเพื่อประดับตกแต่งซึ่งแตกต่างจากพระสมณพุทธโคดมผู้เว้นขาดจากการขวบขวายประดับตกแต่งมีผ้าขาวยาวเป็นต้น

อธิบาย มาในเรื่องมัชฌิมศีลเครื่องแบ่งแยกคนในศาสนากับคนนอกศาสนา สมณพุทธโคดมว่า ปุถุชนเมื่อกล่าวยกย่องตถาคต ก็จะพึงกล่าวว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการขวนขวายในการประดับตกแต่งร่างกาย เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังขวนขวายในการประดับตกแต่งร่างกายอย่างนี้ คือ อบผิว นวด อาบน้ำหอมเพาะกาย ส่อง

SAMPLE

กระจก แต้มตา ทัดพวงดอกไม้ ประทินผิว ผัดหน้า ทาปาก ประดับข้อมือ สวมเกี้ยว ใช้ไม้ถือ ใช้กลักยา ใช้ดาบ ใช้พระขรรค์ ใช้ร่ม สวมรองเท้าวิจิตรติดกรอบหน้า ปักปิ่น ใช้พัดและแส้ขนหางจามรี นุ่งห่มผ้าขาวชายยาว สำหรับผ้าขาวปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖/๗,ที.สี.(ไทย)๙/๒๐๐/๖๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๓/๗๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๘/๑๐๙, ๙/๒๘๖/๑๐๕,ม.มู.(ไทย) ๙/๓๕๕/๑๔๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๙/๖๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๗/๒๕๖, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๑/๓๐๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๕/๓๙๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๕/๔๘๘,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๑๕๕/๒๐๒)

ผ้าโขมพัสตร์,ผ้าโขมะ : ผ้าเนื้อดี สีขาว จีวรผ้าเปลือกไม้ จีวรทำด้วยเปลือกไม้ ใช้เปลือกไม้ทุบเอาแต่เส้น แลวนำเส้นนั้นมาทอเป็นผ้า

อธิบาย เรื่องลักษณะพระฉวีสีทองของพระผู้มีพระภาคเพราะในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ ไม่มีความโกรธ ไม่มีความแค้นใจ แม้จะถูกว่ากล่าวอย่างรุนแรงก็ไม่ขัดเคืองไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่จองล้างจองผลาญ ไม่สำแดงความโกรธ ความคิดประทุษร้าย และความเสียใจให้ปรากฏ และเป็นผู้ให้เครื่องลาด มีเนื้อดีอ่อนนุ่ม และให้ผ้าห่ม ที่เป็นผ้าโขมพัสตร์เนื้อดี เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระฉวีสีทอง คือ คล้ายทองคำ มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกบวชจะได้ศาสดา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๘/๑๗๗,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๔/๕๐๑)

ผ้าคลุมอาสนะ : วัตถุทานที่พระปัลลังกทายกเถระได้จัดถวายแด่พระผู้พระมีพระภาคพระนามว่าสุเมธะ มีอานิสงส์คือปิดประตูอบาย ไม่รู้จักทุกคติ

อธิบายกล่าวในปัลลังกทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปัลลังกทายกเถระ ว่า พระปัลลังกทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้ถวายบัลลังก์พร้อมทั้งเพดานและผ้าคลุมอาสน์ แด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสุเมธะ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่ ครั้งนั้น บัลลังก์นั้นสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ดังจะรู้ความคิดของข้าพเจ้า จึงได้บังเกิดแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ ในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้ถวายบัลลังก์ไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๘/๓๑๕)

ผ้าคากรอง : ผ้าที่ถักทอด้วยหญ้าคา ผ้าเปลือกไม้ เป็นผ้าที่พวกฤาษีใช้นุ่งห่ม

อธิบาย มาในพาลปัณฑิตสูตร ความว่า คนพาลเห็นพระราชารับสั่งให้จับโจรผู้ประพฤติผิดมาแล้ว ลงอาญาโดยประการต่าง ๆ คือ ให้เฆี่ยนด้วยแส้ ด้วย

SAMPLE

หวาย ด้วยไม้พลอง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ถลกหนังศีรษะแล้วขัดให้ขาวเหมือนสังข์บ้าง เอาไฟยัดปากจนเลือดไหลเหมือนปากราหูบ้าง เอาผ้าพันตัวราดน้ำมันแล้วจุดไฟเผาบ้าง พันมือแล้วจุดไฟต่างคบบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงข้อเท้าให้ลุกเดินเหยียบหนังจนล้มลงบ้างถลกหนังตั้งแต่คอถึงบั้นเอว ทำให้มองดูเหมือนนุ่งผ้าคากรองบ้าง มาในปวิเวกสูตร ที่ความสงัดจากกิเลสทั้ง ๓ ประการนั้น ในความสงัดจากกิเลสเพราะอาศัยจีวร พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกบัญญัติไว้ คือ นุ่งห่มผ้าป่านบ้าง นุ่งห่มผ้าแกมกันบ้าง นุ่งห่มผ้าคากรองบ้าง (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๔๗/๒๙๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๔/๓๒๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๗๖๑/๔๖๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓๐/๕๗๑,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓๗/๕๗๒,(องฺ.ติก.อ.๒/๙๔/๒๙๗)

ผ้าคือพระธรรม : คือหิริและโอตตัปปะ และโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

อธิบายพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในกัสสปพุทธวงศ์ว่าด้วยพระประวัติของพระกัสสปพุทธเจ้าว่า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ได้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ตามพระโคตร ผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ ทรงเป็นธรรมราชา มีพระรัศมี ทรัพย์อันเป็นมรดกของตระกูล ที่สัตว์เป็นอันมากบูชากัน พระองค์ทรงสละให้ทานแก่พวกยาจกทรงสร้างสระน้ำคือธรรมไว้ ทรงประทานเครื่องลูบไล้คือศีล ทรงแจกพวงมาลัยคือธรรม ทรงจัดผ้าคือธรรมไว้เป็นเครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔๓/๗๑๗, ขุ.พุทฺธ.อ. ๒๖/๓๘๗)

ผ้าคู่ : ผ้า ๒ ชั้น คือผ้านุ่งและผ้าห่ม

มุ่งอธิบาย ๆ พระราชาหรือราชมหาอำมาตย์ หวังจะห่มผ้าคู่ใด ก็ได้ตลอดเวลาเป็นไปตามปรารถนา เป็นอุปมาความงามของภิกษุในป่าโคสิสาลวัน

อธิบายกล่าวถึงความงามของพระภิกษุในป่าโคสิงคสาลวัน ความว่า 'ป่าโคสิงคสาลวันเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ย่อมฟุ้งไป ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร' ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ (ของตน) และไม่ยอมอยู่ในอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเที่ยง ในเวลาเย็น ก็ได้อยู่ หีบผ้าของพระราชาหรือราชมหาอำมาตย์ซึ่งเต็มด้วยผ้าที่ย้อมเป็นสีต่าง ๆ พระราชาหรือราชมหาอำมาตย์นั้น หวังจะห่มผ้าคู่ใดในเวลาเช้า ในเวลาเที่ยง ในเวลาเย็น ก็ได้ห่ม แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ (ของตน) และไม่ยอมอยู่ในอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเช้า ในเวลาเที่ยง ในเวลาเย็น ก็ได้อยู่ในเวลานั้น ท่านโมคคัลลานะ ป่าโคสิงค-สาลวันพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๔/๓๗๕)

SAMPLE

ผาณิตทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายน้ำอ้อยงบ เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ตั้งใจถวายน้ำอ้อยงบแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๑๗-๔๑๙/๖๓)

ผาติกรรม: การทำให้เจริญ, การทำให้เพิ่มขึ้น, ของชดเชยแก่สงฆ์ของแลกเปลี่ยนมีเตียงตั่งเป็นต้น กล่าวถึงการแลกเปลี่ยนเตียงตั้งเป็นต้นของภิกษุสงฆ์ คือ สมัยนั้น ผ้าราคาแพงซึ่งเป็นบริขารประจำเสนาสนะเกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์สั่งว่า เราอนุญาตให้แลกเปลี่ยนเพื่อประโยชน์แก่ผาติกรรม ภิกษุนำเสนาสนะเครื่องใช้สอยประจำวิหารไปใช้ที่อื่น พวกภิกษุยำเกรงที่จะนำเสนาสนะไปใช้ในโรงอุโบสถ เมื่อมหาวิหารของสงฆ์ชำรุด ทรงอนุญาตให้แลกเปลี่ยนผ้ากัมพลได้เพื่อประโยชน์แก่ผาติกรรม ทรงอนุญาตให้แลกเปลี่ยนกับผ้าราคาแพง เพื่อประโยชน์แก่ผาติกรรม ทรงอนุญาตให้ทำหนังหมี เป็นเครื่องเช็ดเท้า ทรงอนุญาตเครื่องเช็ดเท้าทรงกลม ทรงอนุญาตให้ทำผ้าท่อนน้อยเป็นผ้าเช็ดเท้าได้

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) กล่าวในคำวัดว่า “ผาติกรรม ในทางพระวินัย หมายถึงการชดใช้ การชดเชย การทดแทนให้แก่สงฆ์ ในกรณีที่ทำของสงฆ์เสียหาย เช่นทำจานวัดแตกยืมของวัดไปแล้วทำหาย จึงไปซื้อหรือจ่ายเป็นเงินค่าจานหรือสิ่งของนั้นให้แก่วัด หรือในกรณีแลกเปลี่ยนกับของสงฆ์ เช่นไม้ของวัดที่ไม่ได้ใช้ต้องการจะนำไปใช้ จึงนำสิ่งของอย่างอื่นที่วัดต้องการมาแลกเปลี่ยนไป หรือในกรณีที่ทางราชการเวนคืนที่ดินของวัดไปเพื่อสร้างสาธารณประโยชน์ต่างๆ โดยชดเชยเป็นเงินให้แก่วัด และกล่าวคำว่า ค่าผาติกรรม คือ สิ่งของนั้น ๆ จะต้องมีค่าหรือมีราคามากกว่าสิ่งของหรือที่ดินของวัดที่ถูกผาติกรรมไปมิเช่นนั้นจะไม่เป็นผาติกรรม (วิ.จุ.(ไทย) ๗/๓๒๔/๑๕๑,วิ.จุ.(ไทย) ๗/๓๒๙/๑๖๕,วิ.อ.(บาลี) ๓/๓๒๔/๓๕๕, วิมติ.ฏีกา ๒/๓๒๔/๓๒๓)

ผ่านวัยมามาก: มีอายุมาหลายปี อายุยืนยาวนาน สูงอายุ ผ่านกาลเวลามามาก

มาในนกุลปิตุสูตร นกุลปิตาคหบดีมีจิตกระสับกระส่ายแล้วเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อหาทางระงับ ได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์เป็นผู้ชรา สูงอายุ เป็นผู้เฒ่าล่วงกาลมามาก ผ่านวัยมามาก มีกายกระสับกระส่าย เจ็บป่วยประจำ พระผู้มีพระภาคและภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ข้าพระองค์ก็ไม่ได้เห็นเป็นนิตย์ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดโอวาท โปรดสั่งสอนข้าพระองค์ด้วยพระดำรัสที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดี เรื่องนี้เป็นอย่างนั้น ความจริง กายนี้กระสับกระส่าย เป็นดังฟองไข่ มีเปลือกหุ้มไว้ เพราะเหตุนั้น ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เมื่อเรามีกาย

กระสับกระส่ายอยู่ แต่จิตจักไม่กระสับกระส่าย' ท่านพึงสำเหนียกอย่างนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑/๖)

ผ้านิสีทนะ: ผ้ารองนั่ง, ผ้าปูนั่ง, อาสนะสำหรับสมณะหรือพระสงฆ์

กล่าวถึงพระสารีบุตรถือผ้านิสีทนะ (ผ้ารองนั่ง) แล้วติดตามท่านพระปุณณมันตานีบุตรไปข้างหลัง ๆ ผู้เข้าไปในป่าอันธวัน แล้วนั่งพักผ่อนในเวลากลางวันอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง และกล่าวในการประทานโอวาทแก่พระราหุล ว่า เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี รับสั่งเรียกท่านพระราหุลมาตรัสว่า "ราหุล เธอจงถือผ้านิสีทนะ (ผ้าสำหรับปูนั่งของสมณะ) เราจักเข้าไปยังป่าอันธวัน เพื่อพักผ่อนกลางวัน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕๖/๒๗๗,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๔๑๖/๔๗๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๕/๒๗๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๕/๕๘๒,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๕/๗๒๖)

ผ้าบังสุกุล: ผ้าเปื้อนฝุ่น, ผ้าห่อศพที่พาดไว้ตามตันไม้ กิ่งไม้ ภิกษุพิจารณาบังสุกุลนำไปย้อม หรือเย็บใช้เป็นผ้านุ่งห่ม

กล่าวถึงผ้าบังสุกุล (ผ้าเปื้อนฝุ่น) ของผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุล ผ้าเปลือกไม้ นุ่งห่มหนังเสือของอเจลกะ กับของพระผู้มีพระภาคที่เคยประพฤติแบบอเจลกมาแล้ว แต่บัดนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องพรหมจรรย์ไว้เป็นการบำเพ็ญตปะของตน คือ (๑) เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะ และเป็นผู้บำเพ็ญตบะอย่างยอดเยี่ยม (๒) เราเป็นผู้ประพฤติถือสิ่งเศร้าหมอง และเป็นผู้ประพฤติถือสิ่งเศร้าหมองอย่างยอดเยี่ยม (๓) เราเป็นผู้ประพฤติรังเกียจ(บาป) และเป็นผู้ประพฤติรังเกียจบาป อย่างยอดเยี่ยม (๔) เราเป็นผู้ประพฤติสงัด และเป็นผู้ประพฤติสงัดอย่างยอดเยี่ยม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๗/๓๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๕๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗/๘,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๑๐๗/๑๓๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๙๔/๓๒๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทยป ๒๑/๑๙๘/๓๐๔,ขุ.เถร.(ไทยป ๒๖/๑๒๗/๓๔๙, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๒๑๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๔๘๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓/๑๓๔,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๔/๒๐๗)

ผ้าปัจจัตถรณะ: ผ้าปูที่นอน, ผ้าที่ทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้เพิ่มอีกนอกจากไตรจีวร เรียกว่าอดิเรกจีวร ถือว่าเป็นธาตุชนิดหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานแล้ว นำไปบรรจุไว้สีลนคร กรุงกบิลพัสดุ์มาในธาตุภาชนียกถาการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ พระมหาโคดมชินเจ้าผู้ประเสริฐเสด็จดับขันธปรินิพพานที่กรุงกุสินาราพระบรมสารีริกธาตุของพระองค์แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานา

อารยประเทศ ทะนานหนึ่งเป็นของพระเจ้าอชาตศัตรู ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงเวสาลี ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงกบิลพัสดุ์ และทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงอัลลกัปปะ ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุง ปาวาของมัลลกษัตริย์ ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงกุสินารา กล่าวถึงอวัยยวะ

SAMPLE

ต่าง ๆ ของพระผู้มีพระภาคปรากฏอยู่ในที่ต่าง ๆ โดยพระทาฐธาตุองค์หนึ่งอยู่ที่ภพดาวดึงส์ องค์หนึ่งอยู่ที่นาคปุระ องค์หนึ่งอยู่ที่เมืองคันธารวิสัย องค์หนึ่งอยู่ที่เมืองกาลิงคราช พระทันตธาตุทั้ง ๔๐ พระเกสาและพระโลมาทั้งหมด บาตร ไม้เท้า และจีวรของพระผู้มีพระภาคอยู่ที่วชิรานคร สบงอยู่ที่กุลฆรนคร ผ้าปัจจัตถรณะอยู่ที่สีลนคร (กรุงกบิลพัสดุ์) (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๓/๗๒๖)

ผ้าปัตตุณณะ: ผ้าไหม, ผ้าประณีต, ผ้าที่พระเจ้าปัพพตะทรงศรัทธาเลื่อมในพระผู้มีพระภาค เพราะ ได้ฟังธรรมอันยอดเยี่ยมแล้ว ได้ นิมนต์พระสงฆ์พร้อมทั้งพระชินเจ้าถวายทานตามที่ตนปรารถนาโดยถวายผ้าปัตตุณณะ (ผ้าไหม) แด่พระผู้มีพระภาคและเหล่าสาวก

กล่าวถึงอดีตชาติของพระเจ้าปัพพตะ พรั่งพร้อมด้วยมิตรและอำมาตย์ มีพลนิกายและพาหนะมิใช่น้อยไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมอันยอดเยี่ยมแล้ว นิมนต์พระสงฆ์พร้อมทั้งพระชินเจ้า ได้ถวายทานตามที่ตนปรารถนา ได้ถวายผ้าปัตตุณณะ (ผ้าไหม) ผ้าเมืองจีน (ผ้าขาวในเมืองจีน) ผ้ากำพล (ผ้าขนสัตว์) และฉลองพระบาททองคำแด่พระศาสดาและสาวก แม้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นก็ประทับนั่งท่ามกลางสงฆ์ตรัสพยากรณ์เราว่า ในภัทรกัปนี้ พระเจ้าปัตตะผู้นี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในโลก . (ขุ.พุ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๗๐๗)

ผ้าป่านบังสุกุล: ผ้าบังสุกุลทำด้วยป่าน, ผ้าที่พระพุทธเจ้าทรงเคยใช้นุ่งห่มมาก่อน, ผ้าเนื้อดีที่พระผู้มีพระภาคกับพระมหากัสสปะแลกเปลี่ยนกันใช้มาในชิณณสูตร เรื่องความแก่ พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระมหากัสสปะ ว่า ผ้าป่านบังสุกุลเหล่านี้ของเธอหนัก ไม่น่านุ่งห่ม เธอจงใช้สอยของคหบดีจีวรที่มาถวายจงบริโภคโภชนะที่เขานิมนต์และจงอยู่ในสำนักของเราเถิด (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๔๘/๒๔๑,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๔/๒๕๙,สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๑๔๘/๑๙๑)

ผ้าปาวาร: ผ้าเนื้ออ่อน, ผ้าขนนุ่ม, ผ้าทำด้วยขนสัตว์จากที่ต่าง ๆ เกิดจากอานิสงส์ของพระปิลินทวัจฉเถระในอดีตชาติ ที่ถวายฟูกแด่พระผู้มีพระภาค

มาในในปิลินทวัจฉเถราปทาน อดีตชาติพระปิลินทวัจฉเถระ ท่านคิดว่า โภคสมบัติของเรามีมาก เราจักถวายทานแด่พระศาสดา ท่านจึงได้ถวายฟูกในพระสุคต และในพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ ซึ่งสมควรแก่กรรมของ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗๘/๖๐๔)

ผ้าปิดฝี: ผ้าปิดแผลฝี, ผ้าที่พระปิลินทวัจฉเถระทูลถวายแด่พระผู้พระมีพระภาคสำหรับปิดฝี

มาในปิลินทวัจฉเถราปทาน อดีตชาติพระปิลินทวัจฉเถระ ผู้ถึงพร้อมแห่งทานวัตถุ ขณะนั้น ท่านเข้าไปหาช่างจักสาน จ้างให้ทำร่ม ๑๐๐,๐๐๐ คัน ทำผ้า

๑๐๐,๐๐๐ ผืน บาตร ๑๐๐,๐๐๐ ใบ ถวายไม้กวาด ผ้าอาบน้ำ ผ้าอาบน้ำฝน ผ้านิสีทนะ ผ้าปิดฝี ผ้าอันตรวาสก (ผ้านุ่ง) เป็นต้น ท่านได้อานิสงส์เผากิเลส ถอนภพ ตัดกิเลสเครื่องผูกพัน ไม่มีอาสวะ ดุจพญาช้างตัดเครื่องพันธนาการได้แล้วอยู่อย่างอิสระ ท่านได้วิชชา ๓ คุณวิเศษ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๕/๕๘๒)

ผ้าพาหิติกา: ผ้าที่ทอมาจากต่างแคว้น, ผืนนี้ยาว ๑๖ ศอกถ้วน กว้าง ๘ ศอกถ้วน, พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตรแห่งแคว้นมคธ ทรงใส่ในคันฉัตรส่งมาประทาแด่พระเจ้าปเสนทิโกศล, พระองค์ขอถวายแด่พระอานนท์
มาในพาหิติกสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสกับพระอานนท์ว่า “พระคุณเจ้า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระคุณเจ้าอานนท์กล่าวภาษิตนี้ดีเหลือเกิน พวกโยมมีใจชื่นชมยินดีด้วยภาษิตของพระคุณเจ้าอานนท์นี้ ถ้าช้างแก้วสมควรแก่พระคุณเจ้าอานนท์ แม้ช้างแก้ว ม้าแก้ว บ้านส่วย ก็ถวายท่าน แต่พวกโยมรู้อยู่ว่า ‘นั่นไม่สมควรแก่พระคุณเจ้าอานนท์เลย’ พระคุณเจ้า ขอพระคุณเจ้าอานนท์โปรดอนุเคราะห์รับผ้าพาหิติกาไว้เถิด ท่านพระอานนท์รับผ้าพาหิติกาแล้ว (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๖๒/๔๔๘,ม.ม.อ. ๒/๓๖๒/๒๕๒)

ผ้าโพก: ผ้าโพกศีรษะ, ผ้าคลุมศีรษะ, ผ้าพันศีรษะ คำอุปมาด้วยยานอันประเสริฐหมายถึงมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งพระผู้มีพระภาคอนุญาตให้อานนท์บัญญัติได้
มาในชาณุสโสณิพราหมณสูตร เมื่อพระอานนท์เที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีกลับจากบิณฑบาต และภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพองค์ห่มจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ได้เห็นชาณุสโสณิพราหมณ์ออกจากกรุงสาวัตถี ด้วยรถเทียมด้วยม้าขาวล้วน นัยว่า ม้าที่เทียมเป็นม้าขาว เครื่องประดับขาว ชนทั้งหลายเห็นท่านแล้วพากันพูดว่า ยานประเสริฐหนอ รูปของยานก็ประเสริฐหนอ พระองค์อาจทรงบัญญัติยานอันประเสริฐในพระธรรมวินัยนี้ได้หรือหนอ” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ อาจบัญญัติได้ คำว่า ‘ยานอันประเสริฐ’นั้นเป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง เรียกว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง' (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔/๖)

ผ้าย้อมน้ำฝาด: ผ้าย้อมเปลือกไม้, ผ้ากาสายะหรือกาสาวพัตร์สำหรับพระภิกษุสงฆ์นุ่งห่ม
มาในหัตถกสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่บนที่ลาดใบไม้ในสีสปาวัน (ป่าไม้สีเสียด) ใกล้ทางเดินของโค เขตกรุงอาฬวีครั้งนั้น หัตถกกุมารชาวกรุงอาฬวี ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนที่ลาดใบไม้ในสีสปาวัน ใกล้ทางเดินของโค จึง

เข้าไปเฝ้าร ได้กราบทูลว่า พระองค์ทรงอยู่สุขสบายดีหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อย่างนั้น กุมาร เราอยู่เป็นสุขดี และเราเป็นหนึ่งในบรรดาคนที่อยู่เป็นสุขในโลก หัตถกกุมารกราบทูลว่าราตรีในฤดูหนาวตั้งอยู่ในระหว่างเป็นสมัยที่หิมะตกพื้นดินแข็งแตกระแหง ที่ลาดใบไม้บาง ใบไม้ทั้งหลายอยู่ห่างกัน ผ้ากาสายะ (ผ้าย้อมน้ำฝาด) เย็น และลมเวรัมภะ ที่เยือกเย็นก็กำลังพัด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อย่างนั้น กุมาร เราอยู่สุขสบายดี เราเป็นหนึ่งในบรรดาคนที่อยู่เป็นสุขในโลก (อง.ทุก.(ไทย)๓๒/๑๒๐/๒๑)

ผ้ารองนั่ง: ผ้านิสีทนะ, อาสนะ, ผ้าที่พระอานนท์จัดถวายแด่พระผู้มีพระภาคที่ปาวาลย์เจดีย์ มาในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังกรุงเวสาลีเพื่อบิณฑบาต เมื่อเสด็จกลับจากบิณฑบาต ภายหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า เธอจงถือผ้านิสีทนะ (ผ้ารองนั่ง) เราจะเข้าไปพักกลางวันที่ปาวาลเจดีย์" ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ถือผ้านิสีทนะตามเสด็จไป ครั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังปาวาลเจดีย์ ประทับนั่งบนพุทธอาสน์นั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๖/๑๑๒)

ผารุสกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผลลิ้นจี่ เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้มีจิตเลื่อมใสตั้งใจถวายผลลิ้นจี่แด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๖๙-๔๗๖/๖๔)

ผารุสผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระผารุสผลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผลมะปรางแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) ผู้มีฉวีวรรณดังทอง เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๕๖๗)

ผ้าสังฆาฏิ: ผ้าทาบ, ผ้าคลุมกันหนาว, ผ้าที่พระสงฆ์ใช้ทาบบนจีวรเป็นผ้าผืนหนึ่งในสามผืนที่เรียกกันว่าไตรจีวร

พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอุทายี ว่า ถ้าสาวกทั้งหลายจะพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเรา พระสมณะโคดมผู้สันโดษได้จีวรตามมีตามได้ ก็อาศัยเรา เข้าใจเราอย่างนี้ และทรงกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๒/๒๘๗,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๘/๕๕๙,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗//๖๓/๓๘๔,ขุ.ชา.(ไทย) ๒

ผ้าสาฎก: ผ้าห่ม, ผ้าคลุม ผ้าที่พระเอกทุสสทายากเถรถวายแด่พระผู้พระมีพระภาคเป็นทักษิณาทานไว้พระเอกทุสสทายกเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ข้าพเจ้าเป็นคนเกี่ยวหญ้าขายอยู่ในกรุงหงสวดี เลี้ยงชีวิตและเลี้ยงภรรยาด้วย

SAMPLE

การเกี่ยวหญ้าขาย พระปทุมุตตรพุทธเจ้า ทรงถึงความสำเร็จแห่งธรรมทั้งปวง ข้าพเจ้านั่งอยู่ในเรือนของตนคิดอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว แต่ไทยธรรมของเราไม่มีเลย เรามีแต่ผ้าสาฏกผืนเดียวนี้ ไม่มีใครให้ (อะไร) แก่เรา การสัมผัสถูกต้องนรก(ตกนรก) เป็นทุกข์ เราจักปลูกฝังทักษิณาทานไว้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๕๐๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗/๓๘๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๙/๓๘๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๑/๓๘๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๕/๕๑๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๖/๕๑๔, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๘/๕๑๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๓๓)

ผาสุวิหารธรรม: ธรรมเครื่องอยู่ผาสุก, ธรรมแห่งความผาสุกมีองค์ธรรม ๕

มาในผาสุวิหารสูตร ผาสุวิหารธรรม ๕ คือ (๑) สงัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน อยู่ (๒) เพราะวิตกวิจารสงบระงับไปบรรลุทุติยฌาน อยู่ (๓) เพราะปีติจางคลายไปมีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน อยู่ (๔) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน อยู่ (๕) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้น ไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ในปัจจุบัน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๔/๑๖๔, (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๕/๑๘๒, องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๙๔-๙๕/๔๔)

ผาสุวิหารสูตร : พระสูตรว่าด้วยผาสุวิหารธรรม,พระสูตรว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก มี ๓ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.ผาสุวิหารสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยผาสุวิหารธรรมพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผาสุวิหารธรรม ๕ คือ การบรรลุ (๑) ปฐมฌาน (๒) ทุติยฌาน (๓) ตติยฌาน (๔) จตุตถฌาน และ(๕)การทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๔/๑๖๔)

2.ผาสุวิหารสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยผาสุวิหารธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผาสุวิหารธรรมมี ๕ คือ(๑-๓) ตั้งมั่นกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง (๔) มีศีล(ปาริสุทธิศีล ๔ ประการ) บริสุทธิ์เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง) (๕) มีอริยทิฏฐิ(วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ) เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๕/๑๘๒)

3.ผาสุวิหารสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อัฏฐิกสัญญา ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุกมาก อัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุกมาก คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญ

SAMPLE

สติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา ฯลฯ (๒) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา อันอาศัย วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๙๒)

ผ้าห้าผืนของภิกษุณี: ภิกษุณีใช้ผ้ากาสายะ ๕ ผืน คือ (๑) สังฆาฏิ ผ้าห่มซ้อนนอก (๒) อุตตราสงค์ ผ้าห่ม (๓) อันตรวาสก ผ้านุ่ง (๔) อุทกสาฏิกา ผ้าอาบน้ำ (๕) สังกัจจิกา ผ้ารัดถัน

มาในมหาวิภังค์ ภิกษุณีอุบลวรรณาถูกพระอุทายีรบเร้าให้ถวายผ้าอันตราวาสกแก่ตน เช้าวันนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน เหลือท่านพระอุทายีอยู่เฝ้าพระวิหาร ภิกษุณีอุบลวรรณาเข้าไปหาท่านแล้วถามว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหน ท่านพระอุทายีตอบว่า พระองค์เสด็จไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ภิกษุณีกล่าวว่า โปรดถวายเนื้อชิ้นนี้แด่พระผู้มีพระภาค ท่านพระอุทายีกล่าวว่า น้องหญิง พระผู้มีพระภาคจะทรงอิ่มหนำด้วยเนื้อที่ถวาย ถ้าเธอถวายผ้าอันตรวาสกแก่อาตมา อาตมาก็จะอิ่มหนำด้วยผ้าอันตรวาสกเช่นกัน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๘/๓๓)

ผ้าอังสะ: ผ้าที่ภิกษุใช้ห้อยเฉวียงบ่า, ผ้านุ่งชั้นในจีวรของภิกษุสงฆ์ เป็นอดิเรกจีวรที่ปิลินทวัจฉเถระให้ช่างทำถวายพระสงฆ์ท่านปิลินทวัจฉเถระ จ้างช่างให้ทำกล่องเข็ม ผ้าอังสะ ประคตเอว และเชิงรองบาตร ซึ่งทำอย่างสวยงาม ให้สมควรแก่สมณะบริโภคถวายท่าน การที่ข้าพเจ้าได้มาในสำนักของพระพุทธเจ้า เป็นการมาดีแล้วโดยแท้ ได้รับอานิสงส์ คือ วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๕๘๐)

ผ้าอันตรวาสก: ผ้านุ่งชั้นในของจีวร, ผ้าสบงสำหรับภิกษุสงฆ์นุ่งห่มท่านปิลินทวัจฉเถระ จ้างช่างมาทำ ไม้กวาด ผ้าอาบน้ำ ผ้าอาบน้ำฝน ผ้านิสีทนะ ผ้าปิดฝี ผ้าอันตรวาสก (ผ้านุ่ง) ที่สมควรแก่สมณะบริโภค ท่านได้รับอานิสงส์ ได้มาในสำนักของพระพุทธเจ้า เป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๕๘๒)

ผ้าอาบน้ำฝน: ผ้าปวารณาอาบน้ำฝน, ผ้านุ่งอาบน้ำฝน, ผ้าปวารณาถวายแด่ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาครบ ๓ เดือนมาในวัสสิกสาฏิกสิกขาบท พระผู้มีพระภาคพระบัญญัติว่า ภิกษุรู้ว่า “ฤดูร้อนยังเหลืออีก ๑ เดือน” พึงแสวงหาจีวรคือผ้าอาบน้ำฝนได้ รู้ว่า

SAMPLE

ฤดูร้อนยังเหลืออีกกึ่งเดือน พึงทำนุ่งได้ ถ้ารู้ว่า ยังไม่ถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน พึงแสวงหาจีวรคือผ้าอาบน้ำฝน รู้ว่า “ยังไม่ถึงกึ่งเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน” พึงทำนุ่ง ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๗/๑๔๘, (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๘/๑๔๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๕๘๒)

ผ้าอุตตราสงค์: ผ้าจีวร, ผ้าคลุมภายนอกสำหรับภิกษุสงฆ์นุ่งห่มเฉวียงบ่า

มาในฆฏิการสูตร พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ พระองค์แวะออกจากทางแล้วได้ทรงแย้มพระโอษฐ์ พระอานนท์ได้คิดว่า “อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระผู้มีพระภาคทรงแย้มพระโอษฐ์ เพราะพระตถาคตทั้งหลายย่อมไม่ทรงแย้มพระโอษฐ์โดยไม่มีสาเหตุ ท่านพระอานนท์จึงประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระผู้มีพระภาคทรงแย้มพระโอษฐ์ ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประทับนั่งตรัสสอนภิกษุสงฆ์ ณ ที่นี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๒/๓๓๗)

ผิดเพี้ยนด้วยภาษาของตน:ตำหนิติเตียน, บริภาษเพราะใช้ภาษาที่ผิดเพี้ยน เช่นพระภิกษุสองพี่น้องทำพุทธพจน์ด้วยผิดเพี้ยนด้วยภาษาของตน พระผู้มีพระภาคตำหนิว่าโมฆบุรุษ

พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องทรงห้ามยกพระพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต สมัยนั้นภิกษุ ๒ รูป ชื่อเมฏฐะและโกกุฏฐะ เป็นพี่น้องกัน เกิดในตระกูลพราหมณ์ พูดจาอ่อนหวานมีเสียงไพเราะ ภิกษุทั้ง ๒ รูปนั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า เวลานี้ภิกษุต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างเชื้อชาติ ต่างตระกูลพากันออกบวช ภิกษุเหล่านั้นทำพระพุทธพจน์ให้ผิดเพี้ยนด้วยภาษาของตน ขอวโรกาสข้าพระพุทธเจ้าจะขอยกพระพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า โมฆบุรุษทั้งหลาย ไฉนพวกเธอจึงกล่าวอย่างนี้เล่า (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๘๕/๗๑)

ผิวพรรณงาม: ผิวกายงาม, ผิวกายบริสุทธิ์, ผิวกายไม่หยาบโลน เป็นคำต่างผู้มีผิวพรรณทรามมาในอัคคัญญสูตร การปรากฏขึ้นแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับวาเสฏฐะและภารทวาชะว่า สัตว์เหล่านั้นเมื่อบริโภคง้วนดินมีง้วนดินนั้นเป็นภักษา มีง้วนดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน สัตว์บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณงามสัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทราม เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่อง

ผิวพรรณเป็นปัจจัย ง้วนดินจึงหายไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๒/๙๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๓/๙๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๔/๙๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๑๗/๑๗๗)

ผิวพรรณทราม: ผิวกายไม่งาม, ผิวกายหยาบ เป็นคำเปรียบเทียบผู้มีผิวพรรณงามมาในอัคคัญญสูตร พระผู้พระภาคตรัสกับวาเสฏฐะและภารทวาชะ ว่า สัตว์เหล่านั้นเมื่อบริโภคง้วนดิน มีง้วนดินนั้นเป็นภักษา มีง้วนดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน สัตว์บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณงามสัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทราม เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย ง้วนดินจึงหายไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๒/๙๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๓/๙๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๔/๙๑)

ผิวเหลือง: ผิวสีเหลือง, ผิวพรรณหญิงนางหนึ่งที่บุรุษบอกรักโดยไม่รู้จักเธอเลย มาในจูฬสกุลุทายิสูตร ที่เหนือกว่าหรือด้อยกว่ากันที่ยกมาแต่ชี้แจงไม่ชัดเจนว่าว่า 'วรรณะใดไม่มีวรรณะอื่นยิ่งกว่า หรือประณีตกว่า วรรณะนั้นเป็นวรรณะสูงสุด' (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗๒/๓๒๑)

ผึ่ง: เครื่องมือตัดไม้ชนิดหนึ่ง รูปคล้ายจอบเรื่องสัจจกะ นิครนถบุตรยอมจำนน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "อัคคิเวสสนะ บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้ถือเอาผึ่งที่คมเข้าไปสู่ป่า เขาเห็นต้นกล้วยใหญ่ต้นหนึ่งในป่า ยังไม่ออกปลี เขาจึงตัดต้นกล้วยนั้นที่โคนต้น แล้วตัดยอด ลิดใบออก เขาไม่พบ แม้แต่กระพี้ แล้วจะพบแก่นได้จากที่ไหน แม้ฉันใด ท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๙/๓๙๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๑, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๖๓/๖๕๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๔๑/๔๗๐)

ผึ้ง: ตัวผึ้ง, แมลงผึ้ง, แมลงชนิดหนึ่งที่จะรบกวนนางมัทรี แต่นางไม่หวั่นเกรง เพราะรักพระเวสสันดรมากกว่า

กล่าวในเวสสันดรชาดกที่สัตว์นานาชนิดจะพึงรบกวนนางมัทรีก็ตามแต่จะขาดพระเวสสันดรไม่ได้ กล่าวคือ พระนางมัทรีราชบุตรีผู้มีความงามทั่วสรรพางค์กายได้กราบทูลพระสัสสุระนั้นว่า ความสุขใดจะพึงมีแก่หม่อมฉันโดยเว้นจากพระเวสสันดร หม่อมฉันไม่พึงปรารถนาความสุขนั้น พระมหาราช (เวสสันดร) ผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสีพี ได้ตรัสกับพระนางมัทรีนั้นว่า เชิญฟังก่อนแม่มัทรี สัตว์อันจะรบกวน ยากที่จะอดทนได้ สัตว์เหล่าใดมีอยู่ในป่า สัตว์เหล่านั้นเป็นอันมาก คือ เหลือบ ตั๊กแตน ยุง และผึ้ง มันจะพึงเบียดเบียนเธอในป่านั้น ความทุกข์อย่างยิ่งนั้นจะพึงมีแก่เธอเป็นแน่แท้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๘๒๓/๔๗๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๔/๒๑๑)

SAMPLE

ผุสดี, พระชนนี: นางผุสดีเป็นพระมารดาของพระเวสสันดรขอพร ๑๐ ประการ คือ (๑) ขอให้ได้เป็นพระมเหสีของพระองค์ทุกชาติ (๒) ขอให้มีพระเนตรสีเขียว (๓) ขอ ให้มีพระโขนงสีเขียว (๔) ขอให้มีนามว่าผุสดี (๕) ขอให้ได้บุตรที่ประกอบด้วยคุณ (๖) ตั้งครรภ์มีอุทรไม่นูนขึ้น (๗) มีถันไม่ยาน (๘) ผมไม่หงอก (๙) มีผิวละเอียด (๑๐) ไม่เป็นหมัน

มาในเวสสันตรจริยา ว่า ด้วยพระจริยาของพระเวสสันดร เมื่อนางกษัตริย์พระนามว่าผุสดีพระชนนี เป็นพระมเหสีที่รักของท้าวสักกะ ในอดีตชาติ ท้าวสักกะทราบว่าพระนางจะสิ้นอายุ จึงตรัสจะให้พร ๑๐ ประการที่เธอปรารถนาแก่เธอ' พระเทวีนั้นได้ทูลท้าวสักกะดังนี้ว่า หม่อมฉันมีความผิดอะไรหนอพระองค์จึงจะให้หม่อมฉันเคลื่อนจากสถานอันน่ารื่นรมย์ เหมือนลมพัดต้นไม้ให้หวั่นไหว (ขุ. จริยา ๓๓/๖๗/๗๓๖)

ผุสติสูตร : พระสูตรว่าด้วยการถูกต้อง สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า วิบากกรรมย่อมไม่ถูกต้องคนที่ไม่ถูกต้อง จะถูกต้องเฉพาะคนที่ถูกต้องคือประทุษร้ายผู้ที่ไม่ประทุษร้ายเท่านั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใดประทุษร้ายผู้ไม่ประทุษร้ายซึ่งเป็นคนบริสุทธิ์ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน บาปย่อมกลับมาหาผู้นั้น เหมือนผงธุลีที่คนซัดไปทวนลมย่อมกลับมาหาผู้ซัด ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒/๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กิเลสเพียงดังเนิน หมายถึง ราคะ โทสะ โมหะ ที่ชื่อว่าเป็นเนิน เพราะทำจิตให้ลาดต่ำ โน้มไปสู่ที่ต่ำ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๕๗/๑๕๑)

ผุสสะ, พระพุทธเจ้า: พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ, ผู้รับการบูชาด้วยดอกโมกที่กุฏชัปปผิยเถระในอดีตชาติ

พระผู้มีพระภาคตรัสในกุฏชปุปผิยวรรค กล่าวถึงกุฏชปุปผิยเถราปทาน พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระฉวีวรรณดังทองคำ ดังดวงอาทิตย์อุทัย ทรงเหลียวดูทิศ เสด็จเหาะไปในอากาศ เมื่อพระเถระ ข้าพเจ้าเห็นดอกโมกมันบานสะพรั่ง ทั้งดอกใหญ่และดอกเล็ก จึงเก็บมาจากต้น แล้วบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลยนี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒/๓๔๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘/๕๔๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒/๓๖๐, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖/๕๕๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘/๓๓๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๒๓๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๒๓๕,ขุ.พุ.(ไทย) ๓๓/๓/๖๘๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙/๒๙๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑/๒๙๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐๔/๕๔๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๖๗/๒๗๔)

SAMPLE

ผุสิตกัมมิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระผุสิตกัมมิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้นำน้ำผสมดอกโกสุมไปประพรมพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้ครองความเป็นท้าวสักกะ และได้ครองความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะการถวายน้ำนั้น ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘/๕๐๖)

ผุสิตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรดพรรดิพระนามว่าผุสิตะ, ผู้มีกลิ่นหอมฟุ้งไปเหมือนกลิ่นจันทน์ เป็นกลิ่นแห่งบุญ เสด็จไปทางใดก็มีกลิ่นหอมอบอวล
พระผู้มีพระภาคตรัสในผุสิตกัมมิยเถราปทาน อดีตชาติของพระผุสิตกัมมิยเถระ เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงองอาจกว่านรชน พร้อมด้วยพระขีณาสพทั้งหลาย ประทับอยู่ ณ สังฆาราม พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีนั้น เสด็จออกจากประตูอาราม ได้ประทับยืน พร้อมด้วยพระขีณาสพ ๑๐๐,๐๐๐ องค์ ในกาลที่ข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ก็มีนามว่าผุสิตะ ในกาลที่ข้าพเจ้าเป็นท้าวเทวราช กายของข้าพเจ้ามีกลิ่นหอมฟุ้งไปเหมือนกลิ่นจันทน์ กลิ่นหอมที่ออกจากร่างกายของข้าพเจ้าฟุ้งไป ๒๕๐ ชั่วธนู ชนทั้งหลายสูดกลิ่นหอมอบอวลที่ประกอบด้วยบุญกรรมแล้ว ย่อมรู้ได้ทันทีว่า พระเจ้าผุสิตะเสด็จมา ณ ที่นี้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๕/๕๐๖)

ผูกโกรธ: ติดโกรธ, เคียดแค้น, หมายมุ่งจะทำคืน เป็นคำแนะนำภิกษุให้เลิกทะเลาะกัน
พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายสามัคคีกัน ร่วมใจกัน ไม่วิวาทกันศึกษาอยู่ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งพึงต้องอาบัติ ล่วงละเมิดบัญญัติ เธอทั้งหลายไม่ควรกล่าวหาภิกษุรูปนั้นด้วยเรื่องนั้น พึงใคร่ครวญบุคคลก่อนว่า 'ความไม่ลำบากจักมีแก่เรา และความไม่ขัดใจจักมีแก่บุคคลอื่น เพราะบุคคลอื่นเป็นผู้ไม่โกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ตื้อรั้น สละคืนได้ง่าย และเราสามารถจะให้เขาออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศลได้ ด้วยอาการอย่างนี้ (ม.อุป.(ไทย)๔/๓๙/๔๗)

ผูกมนตร์: เสกมนต์, ทำมนต์ขลัง, ทำมนต์ให้ศักดิ์สิทธิ์ที่ฤาษีบูรพาจารย์ผูกขึ้นเพื่อขับกล่อมและเปรียบเทียบกับฤาษีอัมพัฏฐะที่ไม่เหมือนกัน
กล่าวถึงฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อัมพัฏฐะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เธอได้ฟังพราหมณ์ผู้แก่ผู้เฒ่าผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์เล่ากันมาอย่างไร พวกฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพราหมณ์ คือ ฤาษีอัฏฐกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทวะ ฤาษีเวสสามิตร ฤาษียมตัคคิ ฤาษีอังคีรสฤาษีภารัทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ ฤาษีภคุ ซึ่งเป็นผู้ผูกมนตร์ บอกมนตร์ที่พวกพราหมณ์ในเวลานี้ขับตามกล่อมตามซึ่งบทมนตร์เก่าที่ท่านขับไว้กล่อมไว้รวบรวมไว้ กล่าว

SAMPLE

ได้ถูกต้องตามที่ท่านกล่าวไว้ บอกได้ถูกต้องตามที่ท่านบอกไว้ (ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๕/๑๐๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๖/๑๐๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๒๖/๒๓๓,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๒๗/๒๓๓, ที.สี.(ไทย) ๙/๕๓๒/๒๓๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๔๐/๒๓๘)

ผู้เกิดแต่อก: คำอุปมาที่พระผู้มีพระภาคมีความอนุเคราะห์ต่อมหาอำมาตย์สุนีธะกับมหาอำมาตย์วัสสการะ ความอนุเคราะห์นั้นย่อมตอบกลับดุจมารดาอนุเคราะห์บุตรที่เกิดแต่อก มีแต่ความเจริญ พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาด้วยพระคาถาต่อมหาอำมาตย์สุนีธะและมหาอำมาตย์วัสสการะชาวแคว้นมคธที่นั่งอันสมควรว่า บัณฑิตอยู่ในที่ใด เลี้ยงดูท่านผู้มีศีล ผู้สำรวม ประพฤติพรหมจรรย์ ในที่ที่ตนอยู่นั้น พึงอุทิศทักษิณาแก่เหล่าเทวดาผู้สถิตอยู่ในที่นั้น เทวดาเหล่านั้นอันเขาบูชาแล้ว ย่อมบูชาตอบ อันเขานับถือแล้ว ย่อมนับถือเขาตอบ จากนั้นย่อมอนุเคราะห์บัณฑิตนั้นเป็นการตอบแทน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๓/๙๗)

ผู้เคลื่อน: ผู้เคลื่อนไปจากธรรมวินัย เหตุเพราะไม่ประพฤติในธรรมวินัย ย่อมตกไปจากอริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และอริยวิมุตติ กล่าวถึงธรรมแห่งความเจริญ ไม่ตกสู่อบาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เราเรียกว่า ‘ผู้ไม่ตกไปจากธรรมวินัยนี้’ คือ (๑) บุคคลผู้ประกอบด้วยอริยศีล เรียกว่า ‘ผู้ไม่ตกไปจากธรรมวินัยนี้’ (๒) บุคคลผู้ประกอบด้วยอริยสมาธิ เรียกว่า ‘ผู้ไม่ตกไปจากธรรมวินัยนี้’ (๓) บุคคลผู้ประกอบด้วยอริยปัญญา เรียกว่า ‘ผู้ไม่ตกไปจากธรรมวินัยนี้’ (๔) บุคคลผู้ประกอบด้วยอริยวิมุตติ เรียกว่า ‘ผู้ไม่ตกไปจากธรรมวินัยนี้’ แต่ผู้เคลื่อนจากธรรมวินัยนี้ย่อมตกไป ผู้ตกไปและกำหนัดเพราะราคะต้องกลับมาอีก เมื่อทำกิจที่ควรทำ ยินดีสิ่งที่ควรยินดี จะบรรลุสุขด้วยสุข (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒/๓, องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๒/๒๘๐)

ผู้ใคร่ธรรม: ผู้ปฏิบัติธรรม, ผู้รักษาธรรม, ผู้ถือในนาถกรณธรรม ๑๐ ธรรม ๑๐ ประการที่มีอุปการะมาก คือ นาถกรณธรรม (ธรรมเครื่องกระทำที่พึ่ง) ข้อที่ ๖ ได้แก่ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟังและผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีความปราโมทย์อย่างยิ่งในพระอภิธรรม ในพระอภิวินัย แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟังและผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีความปราโมทย์อย่างยิ่งในพระอภิธรรม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๒๘, องฺ.เอกาทส.(ไทย) ๒๔/๑๔/๔๒๒, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๓๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘/๓๖, ที.ปา.อ. (บาลี)๓๔๕/๒๔๗, องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒)

ผู้เจริญก็รู้ได้ง่าย: ผู้เข้าใจธรรม, ผู้รู้ธรรม, ผู้ศึกษาธรรม, ผู้เจริญในธรรมใคร่ในธรรมแล้วใคร ๆ ก็รู้ได้ง่ายเพราะได้เห็นหรือได้ยินเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติของเขา

SAMPLE

กล่าวในปราภวสูตร ว่าด้วยทางแห่งความเสื่อม เมื่อเทวดามาทูลถามถึงคนผู้มีแต่ความเสื่อมกับพระผู้มีพระภาคผู้โคดมว่า อะไรเป็นทางแห่งความเสื่อม พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ ผู้เจริญก็รู้ได้ง่าย ผู้เสื่อมก็รู้ได้ง่าย คือ ผู้เจริญ จะใคร่ธรรม ผู้เสื่อมจะชังธรรม (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๒/๕๒๓, ขุ.สุ.อ. ๑/๙๒/๑๗๑)

ผู้เจริญใคร่ธรรม: ผู้เข้าใจธรรม, ผู้รู้ธรรม, ผู้ศึกษาธรรม, ผู้เจริญในธรรมใคร่ในธรรมแล้วใคร ๆ ก็รู้ได้ง่ายเพราะได้เห็นหรือได้ยินเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติของเขา

กล่าวในปราภวสูตร ว่าด้วยทางแห่งความเสื่อม เทวดาตนหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า ข้าพระองค์มาทูลถามถึงคนผู้มีแต่ความเสื่อม กับพระผู้มีพระภาคผู้โคดมว่า อะไรเป็นทางแห่งความเสื่อม พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ ผู้เจริญก็รู้ได้ง่าย ผู้เสื่อมก็รู้ได้ง่าย คือ ผู้เจริญใคร่ธรรม ผู้เสื่อมชังธรรม (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๙๒/๕๒๓, ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๙๒/๑๗๑)

ผู้เจริญเมตตา:ผู้ปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์ให้มีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป, ผู้ไม่เบียดเบียนใคร ๆ

กล่าวถึงผู้เจริญเมตตาแผ่ความรักไปสู่สัตว์ทั้งปวงด้วยอาการ ๘ อย่างนี้ คือ (๑) ด้วยเว้นความบีบคั้น ไม่บีบคั้นสัตว์ทั้งปวง (๒) ด้วยเว้นการฆ่า ไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวง (๓) ด้วยเว้นการทำให้เดือดร้อน ไม่ทำสัตว์ทั้งปวงให้เดือดร้อน (๔) ด้วยเว้นความย่ำยี ไม่ย่ำยีสัตว์ทั้งปวง (๕) ด้วยเว้นการเบียดเบียน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง (๖) ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร อย่าได้มีเวรกัน (๗) จงเป็นผู้มีสุข อย่ามีทุกข์ (๘) จงมีตนเป็นสุข อย่ามีตนเป็นทุกข์ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าเมตตา จิตคิดถึงธรรมนั้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าเจโต จิตพ้นจากพยาบาทและกิเลสที่กลุ้มรุมจิตทั้งปวง เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าวิมุตติ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓/๔๖๓, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๔/๔๖๕, (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๕/๔๖๖, (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๖/๔๖๘)

ผู้ฉลาด: ผู้รู้, ผู้เป็นปราชญ์, ผู้มีปัญญา, ผู้มีอริยธรรม, ผู้ดับกิเลส ไม่โอ้อวดในศีลวัตรของตน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์เกิดใดไม่มีใครถาม ก็บอกศีลวัตรของตนแก่บุคคลเหล่าอื่น สัตว์เกิดใดกล่าวถึงตัวเองเท่านั้น ผู้ฉลาดทั้งหลายเรียกสัตว์เกิดนั้นว่าผู้ไม่มีอริยธรรม แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ส่วนภิกษุผู้สงบ ดับกิเลสแล้ว ไม่โอ้อวดในศีลทั้งหลายว่า เราเป็นดังนี้ อนึ่ง ภิกษุใดไม่มีกิเลสเครื่องฟูในที่ไหน ๆ ในโลก ผู้ฉลาดทั้งหลายเรียกภิกษุนั้นว่า ผู้มีอริยธรรม (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗/๘๑,(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘/๘๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๓/๑๒๗,(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๕/๒๐๖,(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๔/๓๘๗)

SAMPLE

ผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะ:ผู้รู้, ผู้เป็นปราชญ์, ผู้มีปัญญา, ผู้มีอริยธรรม, ผู้ดับกิเลส, ผู้ไม่ยึดถือสังขารใด ๆ ว่าเที่ยง ไม่ยึดถือสังขารใด ๆ ว่าสุข ไม่ยึดถือธรรมใด ๆ ว่าอัตตา

พระอานนท์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร จึงควรเรียกว่า 'ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้ชัดว่า 'เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิพึงยึดถือสังขารไร ๆ โดยความเป็นสภาวะเที่ยง แต่เป็นไปได้ ที่ปุถุชนพึงยึดถือสังขารไร ๆ โดยความเป็นสภาวะเที่ยง' รู้ชัดว่า 'เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิพึงยึดถือสังขารไร ๆ โดยความเป็นสุข (มุ.อุป.(ไทย) ๑๔/๑๒๗/๑๖๖)

ผู้ฉลาดในสมาธิ: ผู้รู้, ผู้เป็นปราชญ์, ผู้มีปัญญา, ผู้มีอริยธรรม, ผู้ดับกิเลส เช่นพระนาพิเกรผลทายกะฉลาดในสมาธิเพราะถวายผลไม้แด่พระผู้พระภาคในครั้งอดีตชาติเป็นพระนาพิเกรผลทายกะมาในนาพิเกรผลทายกเถราปทาน พระนาพิเกรผลทายกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ทิพยจักษุของข้าพเจ้าบริสุทธิ์ ข้าพเจ้าฉลาดในสมาธิ ถึงความสำเร็จอภิญญา นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๖/๑๙๙)

ผู้ชนะเขต: ผู้ชนะเขตทั้งสิ้น มีเขตเทวดา เขตมนุษย์ เขตพรหม, ผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกแห่งเขต, ผู้คงที่ เรียกว่า ผู้ชนะเขตกล่าวถึงสภิยปริพาชก ทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคเป็นข้อต่อไปว่า บุคคลเช่นไรเรียกว่า ผู้ชนะเขต ข้าพระองค์ทูลถามปัญหาแล้ว ขอพระองค์โปรดตรัสพยากรณ์ปัญหาที่ทูลถามด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า สภิยปริพาชก บุคคลพิจารณาเขตทั้งสิ้น คือ เขตเทวดา เขตมนุษย์ และเขตพรหมแล้ว ผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกที่เป็นมูลเหตุแห่งเขตทั้งมวล เป็นผู้คงที่ ดำรงตนอยู่เช่นนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสเรียกว่า ผู้ชนะเขต (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๒๙/๖๒๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๓๐/๖๒๓)

ผู้ชนะตน: ผู้เป็นยอด, ผู้ชนะกิเลสของตนมีโลภะ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสในเรื่องกุณฑลเกสีเถรีวัตถุ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมะบทหนึ่ง ที่คนฟังแล้วสงบระงับได้ ย่อมดีกว่าคาถาที่ไร้ประโยชน์ตั้ง ๑๐๐ คาถา ผู้ชนะข้าศึกจำนวนพันคูณด้วยพันในสงคราม หาชื่อว่าผู้ชนะที่ยอดเยี่ยมไม่ แต่ผู้ชนะตนได้ จึงชื่อว่า ผู้ชนะที่ยอดเยี่ยม (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๐๓/๖๒, ขุ.ธ.อ.(บาลีป ๔/๙๕)

ผู้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยอาหารที่ผู้อื่นให้:ผู้เลี้ยงชีพด้วยความเป็นสมณะ, ภิกษุผู้ออกบิณฑบาต, ผู้ไม่เลี้ยงชีพด้วยการประจบหรือตำหนิผู้ให้ พระผู้มีพระภาคตรัสในมุนีสูตรว่า ผู้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยอาหารที่ผู้อื่นให้ได้อาหารดีเลิศ ก็ไม่กล่าวประจบยกย่องผู้ให้

SAMPLE

ได้อาหารปานกลางหรือเลวก็ไม่ติเตียนเขาให้เสียน้ำใจ นักปราชญ์ทั้งหลายประกาศว่า เป็นมุนี (ขุ.สู.(ไทย) ๒๕/๒๑๙/๕๕๑)

ผู้เดียว: ผู้ละสังโยชน์, ผู้ไม่สะดุ้ง, ผู้ไม่ตกใจ, ผู้ไม่หวาดกลัว ผู้เที่ยวไปผู้เดียว ดังนอแรดมาในขัคควิสาณสุตตนิทเทส ปฐมวรรค แสดงการประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวว่า บุคคลยกโทษในสัตว์ทุกจำพวก ไม่เบียดเบียนสัตว์หนึ่งสัตว์ใดในบรรดาสัตว์เหล่านั้นไม่ต้องการบุตร(แล้ว)จะพึงต้องการสหายจากไหนเล่า จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด(ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๙๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๖๑/๕๐๑

ผู้ตกไป: ผู้ไม่ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ มาในปปติตสูตร บุคคลผู้ตกจากธรรมวินัยเรื่องผู้ตกไปจากธรรมวินัย บุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เราเรียกว่าผู้ตกไปจากธรรมคือ (๑) บุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยอริยศีล (๒) บุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยอริยสมาธิ (๓) บุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยอริยปัญญา (๔) บุคคลผู้ไม่ประกอบด้วยอริยวิมุตติ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒/๓)

ผู้ถึงกระแสนิพพาน: ผู้สิ้นกิเลส, ผู้เป็นพระขีณาสพ, ผู้ประพฤติพรหมจรรย์, ผู้ไม่ไปสู่ดิรัจฉานภูมิ

ภิกษุเมื่อเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตระกูล พึงมีปัญญาเครื่องบริหาร คุ้มครองอินทรีย์ พึงอาศัยที่นอนที่นั่งอันสงัด พ้นจากภัย น้อมไปในอภัย ข้าพระองค์กลัวมุสาวาท จึงไม่อาจคำนวณด้วยใจของข้าพระองค์ได้ว่า ข้าพระองค์ได้เห็นแล้วแน่ ข้าพระองค์ไม่กล่าวว่า 'ในเรื่องนี้เป็นอย่างนี้ ในเรื่องนี้เป็นอย่างนี้' ในพรหมจรรย์หนึ่งมีพระขีณาสพผู้ละความตายได้ ๑,๐๐๐ รูป พระเสขะมากกว่า ๕๐๐ รูป ไป ๑๐ รูปบ้าง ๑๐๐ รูปบ้าง และผู้ถึงกระแสนิพพานทั้งหมดไม่ไปสู่ดิรัจฉานภูมิ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๔/๒๕๕)

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ: พระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน, ผู้มาสู่พระสัทธรรม,ผู้ประกอบด้วยญาณของพระเสขะ, 'ผู้ประกอบด้วยวิชชาของพระเสขะ, ผู้มีปัญญาแทงตลอด, 'ผู้ยืนจรดประตูอมตะ ใครด่า บริภาษผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ย่อมเข้าถึงสิ่งอันมิใช่บุญ

พระผู้มีพระภาคตรัสกับพราหมณ์ธัมมิกะว่า "พราหมณ์ธัมมิกะ ผู้ใดมีจิตถูกโทสะประทุษร้ายพึงด่า พึงบริภาษครูทั้ง ๖ นี้ ผู้เป็นเจ้าลัทธิ ผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย ผู้ใดมีจิตถูกโทสะประทุษร้าย พึงด่า บริภาษบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิคนเดียว ผู้นั้นย่อมประสพสิ่งที่มิใช่บุญมากกว่า (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๓๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๓/๑๖๗,องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๒๖๘/,องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๒๖๘/๔๐๒, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี)๓/๕๔/๑๓๓)

ผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร:ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร, ภิกษุผู้ถืออริญิกวัตร,วัตรสำหรับตัดสินว่าสัตบุรุษหรืออสัตบุรุษ กล่าวถึงการเปรียบเทียบสัตบุรุษกับอสัตบุรุษว่า อสัตบุรุษเป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า 'เราเป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้ไม่เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร' เพราะความเป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตรนั้น อสัตบุรุษนั้นจึงยกตน ข่มผู้อื่น ภิกษุทั้งหลาย นี้ชื่อว่าธรรมของอสัตบุรุษ ส่วนสัตบุรุษย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า 'เพราะความเป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ธรรมคือโลภะ โทสะ โมหะย่อมไม่ถึงความสิ้นไป (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๑๐๗/๑๒๙)

ผู้ถือเพศเปลือยกาย:ผู้ถือการไม่นุ่งผ้า, ผู้เปลือยกาย, ผู้เป็นปริพาชก ผู้มีทิฏฐิว่าการถือเพศเปลือยกายคือเครื่องความเป็นสมณะ กล่าวถึงความมิใช่สมณะด้วยเครื่องแบบและวัตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่กล่าวว่าบุคคลผู้นุ่งห่มผ้าซ้อนมีความเป็นสมณะด้วยอาการเพียงการนุ่งห่มผ้าซ้อนกัน เราไม่กล่าวว่าบุคคลผู้ถือเพศเปลือยกายมีความเป็นสมณะ หากบุคคลนุ่งห่มผ้าซ้อน มีอภิชฌามาก จะพึงละอภิชฌาได้ด้วยอาการเพียงการนุ่งห่มผ้าซ้อน มีจิตพยาบาท จะพึงละพยาบาทได้ ก็ไม่ใช่ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๗/๔๖๕)

ผู้ถือรูป: บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ, ผู้เลื่อมใสในรูป ผู้รักและชอบพอในความเศร้าหมองแห่งจีวร คือ จีวรที่หยาบ จีวรเก่า และจีวรปะเย็บหลายครั้ง และความเศร้าหมองแห่งบาตร คือ บาตรที่มีรอยปุ่มหลายแห่ง พระผู้มีพระภาคตรัสในรูปสูตร เรื่องบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ ว่า บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ จำพวกไหนบ้าง คือ (๑) บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป (๒) บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง (๓) บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ๑ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง (๔) บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม ความเศร้าหมองแห่งจีวร คือ จีวรที่หยาบ จีวรเก่า และจีวรปะเย็บหลายครั้ง และความเศร้าหมอง แห่งบาตร คือ บาตรที่มีรอยปุ่มหลายแห่ง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๙,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๖๕/๓๕๕, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๖๕/๓๘๘)

ผู้ทรงธรรม: ผู้รักษาธรรม, ผู้ปฏิบัติตามธรรม, เช่น พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพแห่งแคว้นมคธ ผู้ทรงธรรม ถูกพระเจ้าชาตศัตรูปลงพระชนม์เพราะความเห็นผิดครอบงำทำให้โง่เขลา

กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู ทรงประกาศพระองค์เป็นอุบาสก หม่อมฉันนี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำหม่อมฉันว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอด

SAMPLE

ชีวิต ความผิดได้ครอบงำหม่อมฉันผู้โง่เขลาเบาปัญญาซึ่งได้ปลงพระชนม์พระราชบิดาผู้ทรงธรรม เพราะต้องการความเป็นใหญ่ (ที.สี.(ไทย)๙/๒๕๐/๘๕,สี.สี.(ไทย) ๙/๒๕๑/๘๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๓/๘๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๘/๘๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔/๑๖, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖/๒๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๐/๑๕๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๒/๒๐๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๖/๒๐๗)

ผู้ทรงธรรม, ราชา: พระราชาปฏิบัติในธรรม, พระราชาผู้รักษาธรรม, พระราชาผู้มีราชธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเรื่องถูปารหบุคคล ๔ จำพวก ว่า พระเจ้าจักรพรรดิเป็นถูปารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ คือ ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า นี้เป็นพระสถูปของพระธรรมราชาผู้ทรงธรรมพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระเจ้าจักรพรรดิเป็นถูปารหบุคคล เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์ข้อนี้แล (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๖/๑๕๔)

ผู้ที่ควรกราบไหว้: พระพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพระอริยสาวก พระผู้มีพระภาคตรัสกับมาณพ ว่า การที่บุคคลเป็นผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอมเครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ นี้เป็นปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีโภคะมาก บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง ย่อมไม่กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ไม่ให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง ไม่บูชาผู้ที่ควรบูชาเพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุคติวินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาจะเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำ ตรงกันข้ามนี้ เขาไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาจะเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๙๕/๓๕๔, ม.อุ.อ.(บาลี)๓/๒๙๕/๑๘๔)

ผู้ที่ควรลุกรับ: พระพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพระอริยสาวก, ผู้เป็นปาหุเนยยบุคคล พระผู้มีพระภาคตรัสกับ มาณพ ว่า การที่บุคคลเป็นผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอมเครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ นี้เป็นปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีโภคะมาก บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตามเป็นผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง ย่อมไม่กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ไม่ลุกรับผู้ที่ควรลุกรับ เพราะกรรมที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุคติวินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาจะเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำ (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๙๕/๓๕๔,ม.อุ.อ. (บาลี)๓/๒๙๕/๑๘๔)

SAMPLE

ผู้นำฝูง: ผู้ควบคุม,ผู้ปกครอง,ผู้ชี้แนะ, คำอุปมาผู้ว่ายตัดกระแสน้ำถึงฝั่งโดยสวัสดี เช่นเดียวกับพระขีณาสพหลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ มาในจูฬโคปาลสูตร อุปมาถึงฝูงโคข้ามถึงฝั่งโดยสวัสดี ว่า ภิกษุทั้งหลาย เหล่าโคผู้ที่เป็นจ่าฝูง เป็นผู้นำฝูงว่ายตัดกระแสแม่น้ำ คงคาข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดี แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลายที่เป็นอรหันตขีณาสพก็ฉันนั้นเหมือนกัน อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้วบรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ก็ชื่อว่า ว่ายตัดกระแสมารข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดี (ม.มูล.(ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๘๖)

ผู้นำหมู่: ควบคุม, ผู้ปกครอง, ผู้ชี้แนะ, ผู้สามารถนำสัตว์ข้ามที่กันดารคือชาติ (ความเกิด) และสามารถเป็นผู้นำของหมู่สัตว์คือเวไนยสัตว์ ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทูลอาราธนาผู้พระมีพระภาคเพื่อแสดงธรรมแก่ชาวโลก ว่า พระองค์ผู้ชนะสงคราม ผู้นำหมู่ ผู้ไม่มีหนี้ ขอพระองค์โปรดลุกขึ้นเสด็จจาริกไปในโลก ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์โปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายจักเป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรม'(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๒/๓๐๗,ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๘๒/๘๗)

ผู้บริโภคภัตตามวาระ: ผู้บริโภคภัตตามกำหนดเวลา, ผู้ละกิเลส, ผู้ละโทษ

พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องการตัดสินความเป็นสมณะว่า เราไม่กล่าวว่า บุคคลผู้บริโภคภัตตามวาระมีความเป็นสมณะ แต่เราเรียกผู้ละกิเลสที่เป็นมลทิน เป็นโทษ เป็นดุจน้ำฝาดของสมณะ เป็นเหตุให้เกิ

ผู้แบกภาระ: เจ้าของขันธ์ ๕, อุปาทานขันธ์ ๕ กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น ๕ กอง

พระผู้มีพระภาคตรัสภารสูตร ที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงภาระ ผู้แบกภาระ การถือภาระ และการวางภาระแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังภาระนั้น ได้แก่ อุปาทานขันธ์ (กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) ๕ ประการ (๑) รูปูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือรูป (๒) เวทนูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือเวทนา (๓) สัญญูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสัญญา (๔) สังขารูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสังขาร) (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ นี้เรียกว่า ภาระ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔) ผู้ปฏิบัติในธรรม, ผู้ประพฤติสุจริต, ผู้ปฏิบัติในสัมมาทิฏฐิ

มาในทุติยปฏิปัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงบุคคลผู้ปฏิบัติผิดและบุคคลผู้ปฏิบัติชอบแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง บุคคลผู้ปฏิบัติผิด คือ บุคคลบางคนในโลกนี้มีมิจฉาทิฏฐิ มีมิจฉาสมาธิ แต่บุคคลผู้ปฏิบัติชอบ คือ เป็นสัมมาทิฏฐิ มีสัมมาสมาธิ เรียกว่า ผู้ปฏิบัติชอบ" (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๒/๓๑)

ผู้ปฏิบัติชอบ: ผู้ปฏิบัติในธรรม, ผู้ประพฤติสุจริต, ผู้ปฏิบัติในสัมมาทิฏฐิ

SAMPLE

มาในทุติยปฏิปัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงบุคคลผู้ปฏิบัติผิดและบุคคลผู้ปฏิบัติชอบแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง บุคคลผู้ปฏิบัติผิด คือ บุคคลบางคนในโลกนี้มีมิจฉาทิฏฐิ มีมิจฉาสมาธิ แต่บุคคลผู้ปฏิบัติชอบ คือ เป็นสัมมาทิฏฐิ มีสัมมาสมาธิ เรียกว่า ผู้ปฏิบัติชอบ" (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๒/๓๑)

ผู้ปฏิบัติดี: ผู้ปฏิบัติชอบ, ผู้เป็นพระสงฆ์สาวกปฏิบัติดี ถูกต้อง ตรง ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ พระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า "พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรงปฏิบัติ ถูกต้อง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์นี้เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก" (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๔)

ผู้ปฏิบัติผิด: ผู้ประพฤติทุจริต, ผู้มีมิจฉาทิฏฐิ,ผู้ปฏิบัติผิด
มาในทุติยปฏิปัตติสูตร ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงบุคคลผู้ปฏิบัติผิดและบุคคลผู้ปฏิบัติชอบแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง บุคคลผู้ปฏิบัติผิด คือ เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีมิจฉาสมาธิ เรียกว่าปฏิบัติผิด (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๒/๓๑)

ผู้ประพฤติธรรม: ผู้ประพฤติกายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ และมโนสุจริต ๓
บุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติธรรมทางกายมี ๓ จำพวก ทางวจี ๔ จำพวก ทางมโน ๓ จำพวก คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ประพฤติผิดในกาม ละเว้นจากวจีทุจริต ๔ คือ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ละเว้นจากมโนทุจริต ๓ คือ การเพ่งเล็ง การพยาบาทและมิจฉาทิฏฐิ ชื่อว่าผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๖/๔๘๓)

ผู้ประพฤติพรหมจรรย์: ผู้ปฏิบัติในธรรมวินัยของพระอริยเจ้า, ผู้ปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์, ผู้หลีกเลี่ยนจากความชั่วทั้งปวง สาวกเหล่านั้นหลีกเร้นอยู่ในถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้งและลอมฟาง เมื่อสาวกนั้นหลีกออกอยู่อย่างนั้น พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท ย่อมพากันเข้าไปหา สาวกนั้นย่อมยินดี ความหมกมุ่น ถึงความอยากได้ จะกลับเวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมาก สาวกนี้เราเรียกว่าผู้ประพฤติพรหมจรรย์มีอุปัทวะ ด้วยอุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ บาปอกศุลธรรมอันเศร้าหมอง เป็นเหตุเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวายมีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติชราและมรณะต่อไป (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๙๕/๒๓๑)

ผู้ประพฤติอธรรม: ผู้ประพฤติไม่สม่ำเสมอในกายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ มโนสุจริต ๓
บุคคลผู้ประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือ ผู้ประพฤติอธรรมทางกายมี ๓ จำพวก บุคคลผู้ประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติอธรรมทางวาจามี ๔ จำพวก บุคคลผู้

SAMPLE

ประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติอธรรมทางใจมี ๓ จำพวก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๕/๔๘๒)

ผู้ปรารภความเพียร: ผู้ขยัน, ผู้หมั่นเพียร, ผู้มุ่งความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

องค์ของผู้บำเพ็ญความเพียร ๕ ได้แก่ (๑) เป็นผู้มีศรัทธา (๒) เป็นผู้มีอาพาธน้อย (๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวด (๔) เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด (๕) เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๗๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๕,(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๒๙)

ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ: ผู้เป็นจอมเทพ, ผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมจริยธรรม เช่น พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอัตถทัสสี จอมเทวดาและมนุษย์อางอาจกว่านรชน กุมุทมาลิยเถราปทาน พระกุมุทมาลิยเถระ พระกุมุทมาลิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ ได้มีสระธรรมชาติสระใหญ่ ข้าพเจ้าเป็นผีเสื้อน้ำดุร้าย มีกำลังมาก เกิดอยู่ใกล้สระนั้น ดอกโกมุทบานโตประมาณเท่าล้อเกิดอยู่ในสระนั้นและในครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เก็บดอกโกมุทที่มีฝักไว้ พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอัตถทัสสี ทอดพระเนตรเห็นดอกโกมุทที่หุบแล้ว จึงเสด็จมายังสำนักของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพทรงองอาจกว่านรชน เสด็จเข้ามา จึงหยิบดอกโกมุททั้งหมดบูชาพระองค์ ได้อานิสงส์ ไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔/๓๓๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔/๕๒๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๔๗๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒/๒๑๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕/๖๖๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗/๗๐๗)

ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลก: พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขี, ผู้เป็นนรชนผู้สูงสุด, ผู้เป็นจอมเทวดาและมนุษย์, ผู้คงที่ นาคสมาลเถราปทาน พระนาคสมาลเถระ พระนาคสมาลเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ข้าพเจ้าเก็บดอกแคฝอยไปบูชาที่พระสถูปของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลก ซึ่งมหาชนสร้างไว้ที่หนทางใหญ่ โดยเอื้อเฟื้อ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒/๔๕๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๔๗๖)

ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งอาทิตย์:พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ, ผู้เป็นนรชน ,ผู้สูงสุด, ผู้เป็นจอมเทวดาและมนุษย์, ผู้คงที่ พระธาตุปูชกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นที่พึ่งของโลก พระนามว่าสิทธัตถะทรงเป็นนรชนผู้สูงสุด เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้าได้พระธาตุองค์หนึ่ง

SAMPLE

ผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ ผู้คงที่ ข้าพเจ้าได้เก็บพระธาตุนั้นไว้บูชาตลอด ๕ ปี เหมือนบำรุงพระองค์ผู้ทรงเป็นนรชนผู้สูงสุดซึ่งยังทรงพระชนม์อยู่ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๔/๔๑๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙/๔๘๐)

ผู้ผุดผ่องในบริษัท: ผู้ปราศจากอคติ, ผู้เป็นสัตบุรุษ, ผู้น่าสรรเสริญ, ผู้เที่ยงธรรม, ผู้เคารพธรรม

พระภัตตุทเทสกะผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แลย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้ไม่สำรวมในกามทั้งหลาย ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เคารพธรรม ถึงอคติ เราเรียกว่าผู้เป็นขยะในบริษัท บุคคลผู้ดำรงอยู่ในธรรม ไม่ทำบาป ไม่ถึงอคติ เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ เป็นสัตบุรุษที่น่าสรรเสริญ บุคคลเช่นนี้ เราเรียกว่าผู้ผุดผ่องในบริษัท (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐/๓๒)

ผู้ฝึกม้า: ครูสอนม้า, ผู้ฝึกม้า เช่นนายเกสีผู้ฝึกม้าด้วยวิธีสุภาพ รุนแรง ถ้าฝึกไม่ได้ก็จะฆ่ามันเสีย มาในเกสิสูตร เกสีสารถีผู้ฝึกม้า เกสีสารถีผู้ฝึกม้าเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสถามเกสีสารถีผู้ฝึกม้าดังนี้ว่า “เกสีท่านนั่นแล เขารู้กันทั่วไปว่าเป็นสารถีผู้ฝึกม้า ก็ท่านฝึกม้าที่ควรฝึกได้อย่างไร” เกสีสารถีทูลตอบว่า ข้าพระองค์ฝึกม้าที่ควรฝึกด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้าง พระผู้มีพระภาคตรัสถามต่อไปอีกว่า เกสี ถ้าม้าที่ควรฝึกของท่านฝึกไม่ได้ด้วยวิธีดังกล่าวละ ท่านจะทำกับมันอย่างไร เกสีสารถีทูลตอบว่า ถ้าม้าที่ควรฝึกของข้าพระองค์ฝึกไม่ได้ด้วยวิธีดังกล่าว ข้าพระองค์จะฆ่ามันเสีย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๑/๑๖๙)

ผู้เพียบพร้อมด้วยจรณะ: ผู้มีจรณธรรม, ผู้มีสีลสังวร มาในอัชเชลผลทายกเถราปทาน พระอัชเชลผลทายกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอชินะ(สิทธัตถะ) ผู้เพียบพร้อมด้วย จรณะ ฉลาดในสมาธิ เป็นมุนี ข้าพเจ้าถือผลรกฟ้ามีขนาดเท่าหม้อ ถือร่มใบไม้แล้วได้ถวายพระศาสดา ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๕๕/๘๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๔/๑๙๕,ขุ.อป.อ. (บาลี)๑/๕๕๕/๓๔๙)

ผู้มากด้วยปัญญา: ผู้หนักในปัญญา, ผู้มากด้วยปัญญา, ผู้โน้มไปในปัญญา, ผู้หลุดพ้นไปด้วยปัญญา

บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้หนักด้วยปัญญา ผู้ประพฤติด้วยปัญญา มีปัญญาเป็นที่อาศัย น้อมไปด้วยปัญญา มีปัญญาเป็นธงชัย ประพฤติอยู่ด้วย มีปัญญาที่แจ่มแจ้ง มีความประพฤติงดเว้นด้วยปัญญาที่แจ่มแจ้ง หนักในปัญญามากด้วย

SAMPLE

ปัญญา โน้มไปในปัญญา น้อมไปในปัญญา เงื้อมไปในปัญญา น้อมจิตไปในปัญญา หลุดพ้นไปด้วยปัญญา มีปัญญาเป็นใหญ่ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๕๕๓)

ผู้มีใจขุ่นมัว: ผู้ชิงชัง, ผู้มุ่งร้าย, ผู้มีใจพยาบาท

พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความโกรธเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร ใจปองร้าย ชิงชัง เกลียดชัง ใจพยาบาท ใจแค้นเคือง ความไม่แช่มชื่นแห่งจิตเห็นปานนี้ นี้ตรัสเรียกว่า ความโกรธ อีกนัยหนึ่ง พึงทราบความโกรธมาก ความโกรธน้อย บางครั้งความโกรธเพียงทำให้ใจขุ่นมัว ยังไม่ถึงกับหน้าเง้าหน้างอก็มี (ขุ.ม.(ไทย) ๓๐/๘/๖๗,๘/๖๘)

ผู้มีใจตั้งมั่น: ผู้ไม่หวั่นไหว, ผู้มั่นคง, ผู้หนักในธรรม ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น คือ ความตรึกของมหาบุรุษเป็นธรรมของบุคคลผู้มีใจตั้งมั่น ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มีใจไม่ตั้งมั่น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑

ผู้มีธรรมที่เสื่อมไป: ภิกษุผู้ไม่ฟังธรรม, ผู้เลอะเลือนในธรรม, ผู้มีธรรมไม่ปรากฏ, ผู้ไม่รู้ธรรมที่ไม่เคยรู้

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า บุคคลผู้มีธรรมที่เสื่อมไป พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยเหตุนี้ คือ (๑) ไม่ได้ฟังธรรมที่ยังไม่เคยฟัง (๒) ธรรมที่ภิกษุนั้นเคยฟังแล้ว ถึงความเลอะเลือน (๓) ธรรมที่ภิกษุนั้นเคยสัมผัสด้วยใจมาก่อน ไม่ปรากฏแก่เธอ (๔) ภิกษุนั้นย่อมไม่รู้ธรรมที่ยังไม่เคยรู้ บุคคลผู้มีธรรมที่ไม่เสื่อม องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๕/๑๒๐)

ผู้มีบทอันเห็นแล้ว: ผู้เห็นความไม่เที่ยง, ผู้เห็นความไม่น่าชม, ผู้เห็นความเบื่อหน่าย, ผู้เห็นความหลุดพ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สังขารทั้งหลายก็ฉันนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม ควรจะเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนัด ควรหลุดพ้น ในสังขารทั้งปวง ภิกษุทั้งหลาย ในข้อนั้น ใครจะรู้ใครจะเชื่อว่า แผ่นดินนี้และขุนเขาสิเนรุจักถูกไฟไหม้พินาศไม่เหลืออยู่ นอกจากอริยสาวกผู้มีบทอันเห็นแล้ว (โสดาบัน) องฺ.ทสก.(ไทย) ๓๗/๖๓/๑๑๗)

ผู้มีปกติเห็นมูล: ผู้ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ, ผู้ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นผู้มีปัญญาประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๒๙,ม.มู,(ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๑/

๑๕๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕๙/๒๓๐, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๐/๒๓๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐๓/๓๓๑)

ผู้มีปัญญา: ผู้ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ, ผู้ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๒๙,ม.มู,(ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๑/๑๕๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕๙/๒๓๐, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๐/๒๓๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐๓/๓๓๑)

ผู้มีลาภ: ผู้มีโภคทรัพย์, ผู้ได้รับสิ่งที่มีผู้นำมามอบให้ เช่น พระสิวลีเถระ ผู้เลิศทางมีลาภ พระผู้มีพระภาคสรรเสริญพระสีวลีผู้เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้มีลาภ (องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๐๗/๒๗,องฺ.เอกก.อ.(บาลี)๑/๑๘๘/๑๑๒)

ผู้ไม่มีทัสสนะ: ผู้ไม่มีรู้ว่าสมณะโคดมอันใคร ๆ จะล่วงเกินไม่ได้
มาในสกลิกสูตร เทวดาอีกองค์หนึ่งได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค ว่า “ท่านจงดูสมาธิที่พระสมณโคดมทรงเจริญดีแล้ว จงดูจิตที่พระสมณโคดมทรงให้หลุดพ้นดีแล้ว จิตที่เป็นไปตามราคะพระสมณโคดมก็ไม่ให้น้อมไปถึงแล้ว และจิตของพระสมณโคดมไม่ต้องตั้งใจข่มและคอยห้ามปราม บุคคลใดพึงสำคัญพระสมณโคดมเป็นบุรุษดุจนาค เป็นบุรุษดุจราชสีห์ เป็นบุรุษอาชาไนย เป็นบุรุษผู้ฝึกแล้วเห็นปานนี้ว่า เป็นผู้ที่ตนจะล่วงเกินได้ บุคคลนั้นจะเป็นอะไรเล่านอกเสียจากผู้ไม่มีทัสสนะ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๘/๕๓,สำ.ส.อ. (บาลี)๑/๓๘/๗๘)

ผู้ไม่มีโรคอย่างยิ่ง: ผู้หมดจด, ผู้เป็นนรชนเพราะความเห็น รู้จริง มาในสุทธัฏฐกสูตร พระสารีบุตรเถระจะกล่าวอธิบายสุทธัฏฐกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราเห็นนรชนผู้หมดจดว่า เป็นผู้ไม่มีโรคอย่างยิ่ง ความหมดจดย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น บุคคลเมื่อรู้จริงอย่างนี้ ก็รู้แล้วว่าความเห็นนี้ยอดเยี่ยม จึงเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นความหมดจด เพราะฉะนั้น ย่อมเชื่อว่าความเห็นนั้นเป็นญาณ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๓/๑๐๑)

ผู้ไม่มีหนี้: ผู้มีความเพียร, ผู้ชนะสงคราม (กิเลส), พระผู้มีพระภาค ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมเป็นพรหมนิคมคาถา ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ผู้ชนะสงคราม ผู้นำหมู่ ผู้ไม่มีหนี้ ขอพระองค์โปรดลุกขึ้นเสด็จจาริกไปในโลก ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์โปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์

SAMPLE

ทั้งหลายจักเป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรม'(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๒/๓๐๗,ม.มู.อ. (บาลี)๒/๒๘๒/๘๗)

ผู้เลิศ: ผู้เลิศ,ผู้ประเสริฐเพราะอยู่ป่าช้าเป็นวัตร กล่าวถึงภิกษุเป็นผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะมักน้อย สันโดษ ขัดเกลา ต้องการปฏิบัติในวัตรอันดีงาม ภิกษุใดเป็นผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ภิกษุนี้เป็นผู้เลิศ ประเสริฐสุด เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากแม่โค นมส้มเกิดจากนมสด เนยข้นเกิดจากนมส้ม เนยใสเกิดจากเนยข้น ยอดเนยใสเกิดจากเนยใส ยอดเนยใสชาวโลกถือว่าเป็นเลิศในบรรดานมสดเป็นต้นนั้น ฉันใด ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เป็นต้นนี้ เป็นผู้เลิศ ประเสริฐสุด เป็นประธาน สูงสุด และยิ่งใหญ่ที่สุด ฉันนั้น (อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๒๐๑/๒๒๖)

ผู้เลื่อมใส: ผู้ศรัทธาในธรรมอริยบุคคล, ผู้เคารพนับถือต่อผู้นั้น, ผู้เป็นเลิศทางเลื่อมใส เช่น พระสูรอัมพัฏฐะและชีวกโกมารภัฏผู้เลิศในทางเลื่อมใส สาวกสูรอัมพัฏฐะ เลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลาย ผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น และชีวกโกมารภัจจ์เลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เลื่อมใสเฉพาะบุคคล (อง.เอก.(ไทย) ๒๐/๒๕๖/๓๒)

ผู้ว่าง่าย: ผู้รับฟังคำสอน, ผู้ประพฤติโดยสุจริต, ผู้ไม่หัวดื้อถือรั้น มาในปฐมโสวจัสสตาสูตร ความเป็นผู้ว่าง่าย ภิกษุทั้งหลาย เมื่อคืนนี้ เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาองค์หนึ่ง ได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรม ๗ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุ ได้แก่ (๑) ความเป็นผู้มีความเคารพในพระศาสดา (๒) ความเป็นผู้มีความเคารพในพระธรรม (๓) ความเป็นผู้มีความเคารพในพระสงฆ์ (๔) ความเป็นผู้มีความเคารพในสิกขา (๕) ความเป็นผู้มีความเคารพในสมาธิ (๖) ความเป็นผู้ว่าง่าย (๗) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร (มิตรดี) (ขุ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๔/๕๒)

ผู้ว่ายาก: พระภิกษุผู้หัวดื้อ, ผู้ถือรั้น, ผู้มีความประพฤติไม่สมควร, ผู้นี้เป็นผู้ทำศีลให้ขาด มาในกัตถีสูตร พระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตผู้ได้ฌาน ฉลาดในสมาบัติ ฉลาดในจิต ของผู้อื่น ฉลาดในการกำหนดรู้จิตของผู้อื่น กำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า 'ท่านผู้นี้เป็นผู้ทำศีลให้ขาด ให้ทะลุ ให้ด่าง ให้พร้อย ไม่ชอบทำต่อเนื่อง และรู้ว่า 'ท่านผู้นี้เป็นผู้ว่ายาก มีความประพฤติไม่สมควร' ก็ความเป็นผู้ว่ายาก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๕/๑๘๘)

ผู้วินิจฉัยคดี: ผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้พิจารณาคดี, ผู้ไกล่เกลี่ยปัญหาแก่บุคคลสองฝ่าย มาในทัพภปุปผชาดก สุนัขจิ้งจอกชื่อทัพภปุปผะ นากที่เที่ยวไปในน้ำลึกพูดกับนากที่เที่ยวไปตามริมฝั่งว่า ทำไมหนอ ท่านเกิดอยู่บนบกจึงจับปลาในน้ำได้ นี่ท่านผู้ร่วมชีวิต ฉันถามแล้วโปรดบอก ท่านได้มาอย่างไร สุนัขจิ้งจอกตอบว่า

SAMPLE

เพราะการทะเลาะกัน สัตว์จึงผ่ายผอม ทรัพย์จึงสิ้นไป พวกนากเสื่อมเพราะการทะเลาะกัน แม่มายาวี เธอจงกินปลาตะเพียนเถิด ในหมู่มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน เกิดการทะเลาะในที่ใด ก็จะพากันไปหาผู้ตั้งอยู่ในธรรมในที่นั้น ผู้วินิจฉัยคดีนั้นเป็นผู้ตัดสินให้พวกเขา ในการทะเลาะนั้นก็จะพากันหมดสิ้นทรัพย์ไป พระคลังหลวงก็จะเพิ่มพูน (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓๘/๒๖๑)

ผู้วิเศษ: ผู้เป็นจอมคน,ผู้ข้ามโอฆะได้, ผู้ตัดความสงสัยได้แล้ว โคปกเทพบุตรกล่าวว่า คนธรรพ์ ๓ ตน ผู้หนึ่งคงเกิดในหมู่คนธรรพ์อยู่ในภพนี้ อีก ๒ ท่านดำเนินตามทางสัมโพธิ เพราะเป็นผู้มีจิตมั่นคง ย่อมเย้ยเทวโลกได้ การประกาศธรรมในศาสนานี้เป็นเช่นนี้ ไม่มีพระสาวกรูปไหนจะสงสัยอะไรในการประกาศธรรมนั้นเลย พวกข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระชินพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นจอมคน ทรงข้ามโอฆะได้ ทรงตัดความสงสัยได้แล้ว บรรดาคนธรรพ์ ๓ ตนนั้น ๒ ตนรู้ธรรมอันใดของพระองค์แล้ว ถึงความเป็นผู้วิเศษไปเกิดในหมู่พรหมชั้นพรหมปุโรหิตา บรรลุคุณวิเศษแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๔/๒๘๔)

ผู้สงบ: ผู้ยิ่งใหญ่, ผู้แกล้วกล้า, ผู้ประเสริฐ, ผู้ระงับนิวรณ์ มาในโลกสูตรว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ที่ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ มาประชุมกัน นมัสการพระองค์ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงแกล้วกล้า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายนมัสการพระพุทธเจ้านั้น ผู้ยิ่งใหญ่ ทรงแกล้วกล้าด้วยการสรรเสริญว่า เป็นผู้ฝึกตนที่ประเสริฐสุดในหมู่ผู้ฝึกตนทั้งหลาย เป็นผู้ข้ามพ้นที่ประเสริฐกว่าผู้ข้ามพ้นทั้งหลาย ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ไม่มีบุคคลที่เปรียบเทียบกับพระองค์ได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓/๓๙, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘/๘๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๗/๓๙๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๗/๑๐๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕๖/๒๒๔)

ผู้สอดส่ายจักษุ: ผู้เที่ยวไปไม่แน่นอน, ผู้ลอกแลก, ผู้เที่ยวไปเพื่อสอดส่าย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีตาลอกแลก คือ เป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นคนมีตาลอกแลกด้วยคิดว่า “รูปที่ยังไม่เคยดู เราควรดู รูปที่เราเคยดูแล้วควรผ่านไปเลย” จึงเป็นผู้ขวนขวายการเที่ยวนาน และการเที่ยวไปไม่แน่นอน จากอารามหนึ่งไปสู่อีกอารามหนึ่ง เพื่อดูรูป ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้สอดส่ายจักษุ เป็นอย่างนี้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๗/๖๐๔)

ผู้สืบสกุล: ผู้เป็นทายาท, ผู้เป็นลูก, ผู้เป็นหลาน, ผู้เป็นเหลน มาในกุฏิกาสูตร เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ท่านไม่มีกระท่อมหรือ ท่านไม่มีรังหรือ ท่านไม่มีผู้สืบสกุลหรือ ท่านเป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกแล้วหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า แน่นอน เราไม่มีกระท่อม แน่นอน เราไม่มีรัง แน่นอน เราไม่มีผู้สืบสกุล แน่นอน เราเป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกแล้ว (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙/๑๗)

SAMPLE

ผู้สื่อสาร: ผู้ติดต่อเรื่องราว, ผู้ส่งต่อเรื่องราว พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร พระสมณะโคดมทรงเว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร เช่นที่สมณะพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสารอย่างนี้ คือ รับเป็นสื่อให้พระราชา ราชมหาอำมาตย์ กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดีและกุมารว่า 'ท่านจงไปที่นี้หรือที่โน้น จงนำเอาสิ่งนี้ไปจงเอาสิ่งนี้มาจากที่โน้น' หรือ พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการพูดหลอกลวงและการพูดเลียบเคียง เช่นที่สมณะพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูดหลอกลวง เลียบเคียงหว่านล้อม พูดและเล็ม ใช้ลาภต่อลาภ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙/๘, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๔/๖๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐๓/๖๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๑/๔๔๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๔, ม.มู.(ไทย) ๑๓/๔๑๘/๕๒๔,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๒,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๑๐๒/๑๒๓)

ผู้เสื่อมก็รู้ได้ง่าย: ผู้ชังธรรม, ผู้มีอสัตบุรุษเป็นที่รัก, ชอบใจในธรรมของอสัตบุรุษ เทวดาตนหนึ่งกล่าวว่า ข้าพระองค์ทูลถามถึงคนผู้มีแต่ความเสื่อมกับพระผู้มีพระภาคผู้โคดมว่า อะไรเป็นทางแห่งความเสื่อม พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ ผู้เจริญก็รู้ได้ง่าย ผู้เสื่อมก็รู้ได้ง่าย คือผู้เจริญจะใคร่ธรรม ผู้เสื่อมจะชังธรรม ก็รู้ได้ง่าย ผู้เสื่อมคือ คนที่มีอสัตบุรุษเป็นที่รัก ไม่ทำสัตบุรุษให้เป็นที่รัก ชอบใจธรรมของอสัตบุรุษ นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๙๒/๕๒๓)

ผู้เสื่อมชังธรรม: ผู้ชังธรรม, ผู้หน่ายธรรม, ผู้มีอสัตบุรุษเป็นที่รัก ขอบใจในธรรมของอสัตบุรุษ เทวดาตนหนึ่งทูลถามถึงคนผู้มีแต่ความเสื่อมกับพระผู้มีพระภาคผู้โคดมว่า อะไรเป็นทางแห่งความเสื่อม พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ ผู้เจริญก็รู้ได้ง่าย ผู้เสื่อมก็รู้ได้ง่าย ผู้เจริญใคร่ธรรม ผู้เสื่อมชังธรรมก็รู้ได้ง่าย ผู้เสื่อชังธรรมคือ คนที่มีอสัตบุรุษเป็นที่รัก ไม่ทำสัตบุรุษให้เป็นที่รัก ชอบใจธรรมของอสัตบุรุษ นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๒/๕๒๓)

ผู้ใหญ่บ้าน: ผู้เป็นหัวหน้าหมู่บ้าน, ผู้นำหมู่บ้าน, ผู้ไม่มักโกรธ มาในคามณิสังยุต จัณฑสูตร ผู้ใหญ่บ้านชื่อจัณฑะ ที่กรุงสาวัตถี ผู้ใหญ่บ้านชื่อจัณฑะ (ดุร้าย) เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้ทูลถาม อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้คนบางคนในโลกนี้ถึงความนับว่า 'เป็นคนดุร้าย เป็นคนดุร้าย' พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "ผู้ใหญ่บ้าน คนบางคนในโลกนี้ยังละราคะ โทสะ และโมหะไม่ได้เพราะละราคะ โทสะ และโมหะไม่ได้ คนอื่นจึงยั่วให้โกรธได้ เมื่อคนอื่นยั่วให้โกรธ ย่อมแสดงความโกรธให้ปรากฏ เขาจึงถึงความนับว่า 'เป็นคนดุร้าย' แต่คนบางคนในโลกนี้ละราคะได้แล้ว เพราะละราคะได้ คนอื่นจึงยั่วให้โกรธไม่ได้ เมื่อคนอื่นยั่วให้โกรธ

SAMPLE

ย่อมไม่แสดงความโกรธให้ปรากฏ เขาจึงถึงความนับว่า ‘เป็นคนสงบเสงี่ยม’ (สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๓๕๓/๓๙๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๓๕๔/๓๙๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๓๕๕/๓๙๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๓๕๖/๓๙๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๓๕๗/๓๙๔,องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๔๕/๗๔)

ผู้อนุเคราะห์: ผู้ช่วยเหลือ, ผู้อุดหนุน, ผู้ให้สิ่งของ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงคบสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด สารีบุตรและโมคคัลลานะเป็นภิกษุฉลาด เป็นผู้อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิดโมคคัลลานะเปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรย่อมแนะนำในโสดาปัตติผล โมคคัลลานะย่อมแนะนำในประโยชน์ที่สูงสุด สารีบุตรสามารถที่จะบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ได้โดย พิสดาร” (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๗๑/๔๑๗,ม.อุ.อ. (บาลี)๓/๓๗๑/๒๒๓)

ผู้อยู่ด้วยธรรม: ผู้เรียนสุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม และเวทัลละ มาในปฐมธัมมวิหารีสูตร บุคคลผู้อยู่ด้วยธรรม ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ‘ผู้อยู่ด้วยธรรม ผู้อยู่ด้วยธรรม’ ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้อยู่ด้วยธรรม ด้วยเหตุเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม และเวทัลละ เธอไม่ปล่อย ให้วันคืนล่วงเลยไป ไม่ละการหลีกเร้นอยู่ ตามประกอบความสงบใจภายใน เพราะการเรียนธรรมนั้น ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้อยู่ด้วยธรรม (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๔/๑๒๕)

ผู้อยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร: ผู้อยู่ในที่โล่งแจ้ง, ผู้อยู่ในที่ไม่ลี้ลับปิดบัง อุปมาผู้ไม่ปกปิดหรือระแวงความผิดของตน มาในจูฬอัสสปุรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องสิ่งที่มิใช่สมณะด้วยเครื่องแบบและวัตร ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวว่าบุคคลผู้อยู่ในที่แจ้งเป็นวัตรมีความเป็นสมณะ ด้วยอาการเพียงการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๓๗/๔๖๖)

ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร: ผู้มีปฏิปทาอยู่ป่าเป็นวัตร, ผู้มักถืออรัญญิกวัตร มาในติงสมัตตสูตร ภิกษุ ๓๐ รูป เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ... เขตกรุงราชคฤห์ ภิกษุชาวเมืองปาวาประมาณ ๓๐ รูป ทั้งหมดล้วนเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้ทรงผ้าไตรจีวรเป็นวัตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัส เวยยากรณภาษิตนี้อยู่ จิตของภิกษุชาวเมืองปาวาประมาณ ๓๐ รูป ก็หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น

SAMPLE

(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๓๖/๒๒๖,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๘/๒๔๑, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๑/๒๔๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๒/๓๓๔)

เผณปิณฑูปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยกลุ่มฟองน้ำ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคาได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคานี้พึงพัดฟองน้ำกลุ่มใหญ่มา บุรุษผู้มีตาดีก็จะพึงเห็น เพ่ง พิจารณาฟองน้ำกลุ่มใหญ่นั้นโดยแยบคายได้ เมื่อเขาทำเช่นนั้น ฟองน้ำก็จะพึงปรากฏเป็นของว่าง เปล่า หาสาระมิได้เลย แม้ฉันใด ภิกษุเห็น เพ่งพิจารณารูปอย่างใดอย่างหนึ่งก็ฉันนั้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามโดยแยบคาย เมื่อทำเช่นนั้น รูปก็จะปรากฏเป็นของว่าง เปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในรูปจะมีได้อย่างไร เมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกในฤดูสารท ฟองน้ำเกิดขึ้นและดับไปบนผิวน้ำ บุรุษผู้มีตาดีก็พึงเห็น เพ่ง พิจารณาฟองน้ำนั้นโดยแยบคายได้ เมื่อทำเช่นนั้น ฟองน้ำก็จะพึงปรากฏเป็นของว่าง เปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในฟองน้ำนั้นจะมีได้อย่างไร แม้ฉันใด เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งก็ฉันนั้น พึงดูความพิศดารดังในรูปที่ผ่านมา เมื่อเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนยังอยู่ พยับแดดระยิบระยับในเวลาเที่ยง บุรุษผู้มีตาดีก็จะพึงเห็น เพ่ง พิจารณาพยับแดดนั้นโดยแยบคายได้ เมื่อทำเช่นนั้น พยับแดดก็จะปรากฏเป็นของว่างเปล่าเป็นต้น สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งก็ฉันนั้น พึงดูความพิศดารดังในรูปที่ผ่านมา บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือขวานที่คมเข้าไปสู่ป่า เขาเห็นต้นกล้วยใหญ่ ตรง กำลังรุ่น ไม่มีแก่นในป่า นั้นจึงตัดโคน ตัดปลาย แล้วปอกกาบออก เขาปอกกาบออกแล้ว ไม่ได้แม้กระพี้ในต้นกล้วยนั้น จะได้แก่นแต่ที่ไหนเล่า บุรุษผู้มีตาดีก็จะเห็น เพ่ง พิจารณาต้นกล้วยนั้นโดยแยบคายได้ เมื่อทำเช่นนั้น ต้นกล้วยก็จะพึงปรากฏเป็นของว่าง เปล่า หาแก่นมิได้เลย แก่นในต้นกล้วยจะมีได้อย่างไร แม้ฉันใด สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่งก็ฉันนั้น พึงดูความพิศดารดังในรูปที่ผ่านมา นักมายากลหรือลูกมือนักมายากลแสดงมายากลที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง บุรุษ ผู้มีตาดีก็จะพึงเห็น เพ่ง พิจารณามายากลนั้นโดยแยบคายได้ เมื่อทำเช่นนั้น มายากลก็จะพึงปรากฏเป็นของว่าง เปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในมายากลจะมีได้อย่างไร แม้ฉันใด วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ฉันนั้น พึงดูความพิศดารดังในรูปที่ผ่านมา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๐)

เผ่าของมาร : เหล่ากอผู้ที่เป็นอุปสรรคขัดขวาง คนผู้ที่มีใจบาปหยาบช้า เป็นคำกล่าวหาของพราหมณ์ที่กล่าวถึงคนวรรณะที่ไม่ใช่พราหมณ์ว่าเกิดจากพระบาทของพระพรหม ดังคำในอัคคัญญสูตรที่พวกพราหมณ์กล่าวกะวาเสฏฐสามเณรและภาร

ทวาชสามเณรไว้ว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตรเป็นโอรส เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เกิดจากพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพระพรหม เจ้าทั้งสองมาละวรรณะที่ประสริฐที่สุด เข้าไปอยู่ในวรรณะที่เลวทราม คือ สมณะโล้น เป็นคนรับใช้ เป็นคนวรรณะต่ำ (กัณหโคตร) เป็นเผ่าของมาร เกิดจากพระบาทของพระพรหม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๔)

เผ่าพันธุ์ : เชื้อสาย,เหล่ากอ ดังคำที่กล่าวไว้ในอาฏานาฏิยสูตรกล่าวไว้ว่า ท้าวธตรฐและพระโอรสเหล่านั้น เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า (ที.ปา.(ไทย) ๑/๒๗๘/๒๒๒)

คำนี้มีปรากฏหลายแห่ง เช่น (ม.มู.(ไทย) ๑๓/๔๕๖/๕๗๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๔๒/๔๐, ๒๖/๗๑๕/๘๓,๒๖/๑๑๔๓/๑๔๓,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๖/๓๑๒, ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๘๗/๔๘๕)

เผ่าพันธุ์ของโลก :เชื้อสายของชาวโลก หมายถึงพระพุทธเจ้าแต่ละองค์ ดังคำในอปทานตอนหนึ่งว่า พระโคดมผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลกจักทรงตั้งเขา ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะไว้ในเอตทัคคะ เขามีจิตเด็ดเดี่ยวเพื่อบำเพ็ญเพียร เป็นผู้สงบระงับ ไม่มีอุปธิ มีนามว่าอุทายีตามโคตร (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๓๙๐,๓๒/๕/๔๐๗,๓๒/๑๐/๔๐๘,๓๒/๓/๕๓๓,๓๒/๑๔/๕๓๕,๓๒/๒๕/๓๕๑,๓๒/๕๙/๑๕๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖/๑๐๔,๓๓/๒๖/๓๖๙)

เผ่าพันธุ์แห่งพระญาติ : ชนผู้เป็นเครือญาติของพระโคดมพุทธเจ้า หมายถึงพระกาฬุทายี ดังคำในอปทาน พุทธวรรค ที่พระกาฬุทายีเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่าตนเคยบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้แล้วได้รับการพยากรณ์ไว้ว่า ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) พระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโอกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก เขายินดียิ่งในกรรมของตน ถูกกุศลมูลตักเตือนแล้วจักเกิดเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระญาติที่ก่อให้เกิดความเพลิดเพลินแก่พวกเจ้าศากยะ(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๗/๑๕๗)

เผ่าพันธุ์แห่งพระพรหม : เหล่ากอพระพรหม,ผู้เกิดจากมาจากพรหม หมายถึงคนวรรณะพราหมณ์ ดังคำที่พราหมณ์กล่าวตอบพระปุณณเถรีว่า เมื่อก่อน ฉันเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระพรหม วันนี้ ฉันเป็นพราหมณ์จริง ฉันได้วิชชา ๓ มีความสวัสดี จบเวท และเป็นผู้ล้างบาปได้แล้ว,หรือดังคำที่พราหมณ์ผู้เป็นบิดากล่าวตอบพระโรหิณีเถรีตอนหนึ่งว่า เมื่อก่อน พ่อเป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระพรหม วันนี้ พ่อเป็นพราหมณ์ พ่อได้วิชชา ๓ มีความสวัสดี จบเวท และเป็นผู้ล้างบาปได้แล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๕๐/๕๙๕,๒๖/๒๙๑/๖๐๓)

SAMPLE

แผ่นดิน : พื้นดินของโลก; รัฐ, ประเทศ ดังคำที่พระมหาโมคคัลลานะกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระพุทธเจ้าจะพลิกแผ่นดิน เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้ฉันง้วนดิน หรือดังคำที่กล่าวถึงท้าวสหัมบดีพรหมห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง คุกเข่าเบื้องขวาลงบนแผ่นดิน ประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาค (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗/๑๐, วิ.ม.(ไทย) ๔/๘/๑๒)

คำว่า แผ่นดิน มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๖/๗๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๒/๙๑,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๓/๑๙๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๙/๗๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๒/๓๔๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑/๓๔,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๔๕๒,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๔๐,ขุ.ชา.ปญฺญาส. (ไทย) ๒๘/๑๐๘/๒๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒/๔๗๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๖๖/๔๙๖)

แผ่นดินใหญ่ : พื้นดินของโลกที่กว้างใหญ่ ดังคำในนขสิขาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ ฝุ่นเพียงเล็กน้อยที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมานี้ก็ดี แผ่นดินใหญ่นี้ก็ดี อย่างไหนจะมากกว่ากัน หรือดังคำในคัททูลพัทธสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แผ่นดินใหญ่ยังมีเวลาถูกไฟเผาพินาศไป มีอยู่ไม่ได้,ในสัตตสุริยสูตร พระผู้มีพระภาคอธิบายไว้ว่า แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาผลาญ พินาศ ไม่เหลืออยู่ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๔/๑๖๑,๑๖/๗๘/๑๖๔,๑๖/๗๙/๑๖๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๙/๑๙๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๑/๖๓๔,๑๙/๑๑๓๑/๖๔๐,๑๙/๑๑๗๒/๖๕๓,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๖/๑๓๔)

แผ่นดินไหว : การสั่นสะเทือนของแผ่นดินที่รู้สึกได้ ณ บริเวณใดบริเวณหนึ่งบนผิวโลก ส่วนใหญ่เกิดจากการเคลื่อนตัวของเปลือกโลกที่รองรับผิวโลกอยู่ บางครั้งเกิดจากภูเขาไฟระเบิด ในมหาปรินิพพานสูตรและภูมิจาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเหตุที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง ๘ ประการ คือ(๑) น้ำกระเพื่อม เพราะดินตั้งอยู่บนน้ำ (๒) สมณพราหมณ์ ผู้มีฤทธิ์เจริญปฐวีสัญญาน้อย แต่เจริญอาโปสัญญามาก (๓) พระโพธิสัตว์จุติจากภพดุสิตลงสู่พระครรภ์ (๔) ...ประสูติจากพระครรภ์ (๕) ตถาคตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ (๖) ... ทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม (๗) ทรงปลงอายุสังขาร (๘) ...ปรินิพพานด้วอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๐/๑๑๗,๑๐/๑๗๑/๑๑๗,๑๐/๑๗๑/๑๑๘,๑๐/๒๒๐/๑๖๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๐/๓๗๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๑/๔๒๗)

แผ่เมตตา: ตั้งจิตปรารถนาดี ขอให้ผู้อื่นมีความสุข ; คำแผ่เมตตาที่ใช้เป็นหลักว่า “สพฺเพ สตฺตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีฆา สุขี อตฺตานำ ปริหรนฺตุ” แปลว่า ขอสัตว์

SAMPLE

ทั้งหลาย, (ที่เป็นเพ่อนทุกข์ เกิดแก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน) หมดทั้งสิ้น, (จงเป็นสุข เป็นสุขเถิด), อย่าได้มีเวรแก่กันและกันเลย, (จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด),อย่าได้เบียดเบียนซึ่งกันและกันเลย, (จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด) อย่าได้มีทุกข์กายทุกข์ใจเลย, จงมีความสุขกายสุขใจ, รักษาตน (ให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้น)เถิด." [ข้อความในวงเล็บเป็นส่วนที่เพิ่มเข้ามาในคำแปลเป็นไทย] ผู้เจริญเมตตาธรรมอยู่เสมอ จนจิตมั่นในเมตตา มีเมตตาเป็นคุณสมบัติประจำใจ จะได้รับอานิสงส์คือผลดี ๑๑ ประการ คือ (๑) หลับเป็นสุข (๒) ตื่นก็เป็นสุข (๓) ไม่ฝันร้าย (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย (๕) เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย (๖) เทวดาย่อมรักษา (๗) ไม่ต้องภัยจากไฟ ยาพิษ หรือศัสตราวุธ (๘) จิตเป็นสมาธิง่าย (๙) สีหน้าผ่องใส (๑๐) เมื่อจะตาย ใจก็สงบ ไม่หลงใหลไร้สติ (๑๑) ถ้ายังไม่บรรลุคุณพิเศษที่สูงกว่าย่อมเข้าถึงพรหมโลก อนึ่ง การแผ่เมตตานี้ สำหรับท่านที่ชำนาญเมื่อฝึกใจให้เสมอกันต่อสัตว์ทั้งหลายได้แล้ว จะทำจิตให้คล่องในการแผ่ไปในแบบต่างๆ แยกได้เป็น ๓ อย่าง (ดูเทียบในขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒/๔๐๖) คือ (๑) แผ่ไปทั่วอย่างไม่มีขอบเขต เรียกว่า"อโนธิโสผรณา" (อย่างคำแผ่เมตตาที่ยกมาแสดงข้างต้น) (๒) แผ่ไปโดยจำกัดขอบเขต เรียกว่า "โอธิโสผรณา" เช่นว่า ขอให้คนพวกนั้นพวกนี้ ขอให้สัตว์เหล่านั้นเหล่านี้ จงเป็นสุข (๓) แผ่ไปเฉพะทิศเฉพาะทิศเฉพาะแถบ เรียกว่า "ทิสาผรณา" เช่น ว่า ขอให้มนุษย์ทางทิศนั้นทิศนี้ ขอให้ประดาสัตว์ในแถบนั้นแถบนี้ หรือย่อยลงไปอีกว่า ขอให้คนจนคนยากไร้ในภาคนั้นภาคนี้จงมีความสุข ฯลฯ ดังคำในจูฬวรรค ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้นคงจะไม่ได้แผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูล เพราะถ้าภิกษุนั้นแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูลนี้ภิกษุนั้นก็จะไม่ถูกงูกัดถึงแก่มรณภาพ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๑/๑๔); ดู เมตตา, อโนธิโสผรณา, โอธิโสผรณา, ทิสาผรณา, วิกุพพนา,สีมาสัมเภท

แผ่รัศมี : คลี่ขยายกระจายแสงสว่างที่พวยพุ่งออกจากจุดกลางออกไปให้มีลักษณะแบนราบหรือกว้างกว่าเดิม, กระจายแสงสว่างออกไป ดังคำในจูฬนิทเทส ที่พระปิงคิยเถระกล่าวว่า พระโคดมทรงเป็นเอกบุรุษ ประทับนั่งทำลายความมืดอยู่ ทรงรุ่งเรือง ทรงแผ่รัศมี หรือดังคำอธิบายในจูฬนิทเทสว่า คำว่า ทรงแผ่รัศมี ได้แก่ ทรงแผ่รัศมี คือทรงแผ่แสงสว่าง แผ่โอภาส แผ่แสงสว่างดุจประทีป แผ่แสงสว่างดุจโคมไฟ แผ่แสงสว่างรุ่งโรจน์แผ่แสงโชติช่วงรวม ความว่า พระโคดมนั้น... ทรงรุ่งเรือง ทรงแผ่รัศมี (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๖๑/๓๙,๑๐๗/๓๖๖)

SAMPLE

โผฏฐัพพตัณหา : อยากได้โผฏฐัพพะ,ความทะยานอยากได้โผฏฐัพพะ, เป็นข้อ ๕ ในตัณหา ๖ คือ(๑) รูปตัณหา (๒) สัททตัณหา (๓) คันธตัณหา (๔) รสตัณหา (๕) โผฏฐัพพตัณหา (๖) ธัมมตัณหา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๑/๖๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๙/๓๓๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐)

โผฏฐัพพธาตุ : ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์,เป็นข้อ ๕ ในธาตุ ๖ คือ รูปธาตุ สัททธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ ธัมมธาตุ,เป็นข้อ ๑๔ ในธาตุ ๑๘,ในวิภังค์ อธิบายไว้ว่าปฐวีธาตุ ฯลฯ นี้ชื่อว่าโผฏฐัพพธาตุบ้าง นี้เรียกว่า โผฏฐัพพธาตุ (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๕/๑๗๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๔/๑๔๔อภิ.ป.(ไทย)๓๖/๓๒/๑๑,๓๖/๑๗๑/๓๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗//๒๐/๑๗,๓๗/๒๕/๒๑)

โผฏฐัพพนิมิต : นิมิตคือโผฏฐัพพะ,เครื่องหมายคือสิ่งที่ถูกต้องกาย มีเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง เป็นต้น, เป็นข้อที่ ๕ ในนิมิต ๖ ดังคำในมหานิทเทสว่า รูปนิมิต... สัททนิมิต ...คันธนิมิต ...รสนิมิต ... โผฏฐัพพนิมิต ... ธัมมนิมิต พระตถาคตทรงละได้เด็ดขาดแล้ว (สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๙/๒๓๔)

โผฏฐัพพราคะ : ราคะคือโผฏฐัพพะ, ความกำหนัดยินดีในกามารมณ์ในสิ่งที่ถูกต้องกาย มีเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง เป็นต้น, ความใคร่ในกามคุณคือสิ่งที่ถูกต้องกาย ดังคำในกถาวัตถุที่พระสกวาทีถามว่า โผฏฐัพพราคะ นอนเนื่องอยู่ในโผฏฐัพพธาตุ นับเนื่องในโผฏฐัพพธาตุใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(หไทย) ๓๗/๗๐๓/๓๕๒,๓๗/๗๗๔/๘๑๓,๓๗/๗๗๒/๘๑๒)

โผฏฐัพพวิจาร : วิจารคือโผฏฐัพพะ,ความตรองถึงโผฏฐัพพะ,ความตรองเกี่ยวกับโผฏฐัพพะ ,เป็นข้อที่ ๕ ในวิจาร ๖ คือ รูปวิจาร สัททวิจาร คันธวิจาร รสวิจาร โผฏฐัพพวิจารธัมมวิจาร(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

โผฏฐัพพวิตก :วิตกคือโผฏฐัพพะ, ความตรึกถึงโผฏฐัพพะ, ความตรึกเกี่ยวกับโผฏฐัพพะ, เป็นข้อที่ ๕ ในวิตก ๖ คือ รูปวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับรูป) สัททวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับเสียง)คันธวิตก(ความตรึกเกี่ยวกับกลิ่น)รสวิตก(ความตรึกเกี่ยวกับรส) โผฏฐัพพวิตก(ความตรึกเกี่ยวกับโผฏฐัพพะ) ธัมมวิตก(ความตรึกเกี่ยวกับธรรมารมณ์) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

โผฏฐัพพสมบัติ : สมบัติคือโผฏฐัพพะ, ความถึงพร้อมเรื่องสิ่งที่สัมผัส ดังคำในปัฏฐาน อุปนิสสยปัจจัยตอนหนึ่งว่า บุคคลเมื่อปรารถนาวรรณสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้น จึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ เมื่อปรารถนาสัททสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้น...คันธ

SAMPLE

สมบัติ ... รสสมบัติ ... โผฏฐัพพสมบัติ... (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘/๕๖๓,๔๑/๙/๕๕๓)

โผฏฐัพพสัญเจตนา : เจตนาคือโผฏฐัพพะ, ความจำนงในโผฏฐัพพะ,ความจำนงโผฏฐัพพะ, เป็นข้อที่ ๕ ในสัญเจตนา ๖ คือ (๑)รูปสัญเจตนา(ความจำนงรูป) (๒) สัททสัญเจตนา(ความจำนงเสียง) (๓) คันธสัญเจตนา(ความจำนงกลิ่น) (๔) รสสัญเจตนา(ความจำนงรส) (๕)โผฏฐัพพสัญเจตนา (ความจำนงโผฏฐัพพะ) (๖) ธัมมสัญเจตนา (ความจำนงธรรมารมณ์) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐)

โผฏฐัพพสัญญา : สัญญาคือโผฏฐัพพะ,ความกำหนดหมายรู้โผฏฐัพพะ,กำหนดหมายรู้โผฏฐัพพะ,ความหมายรู้โผฏฐัพพะ, เป็นข้อที่๕ในสัญญา ๖คือ (๑)รูปสัญญา (กำหนดหมายรู้รูป) (๒) สัททสัญญา (กำหนดหมายรู้เสียง) (๓)คันธสัญญา (กำหนดหมายรู้กลิ่น) (๔) รสสัญญา(กำหนดหมายรู้รส)(๕)โผฏฐัพพสัญญา (กำหนดหมายรู้โผฏฐัพพะ)(๖)ธัมมสัญญา(กำหนดหมายรู้ธรรมารมณ์)(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๐,๑๐/๔๐๑/๓๓๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๘,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๕๖/๘๔,๑๗/๕๗/๘๙,๑๗/๓๐๗/๓๒๔,๑๗/๓๒๗/๓๓๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙)

โผฏฐัพพะ : อารมณ์ที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย, สิ่งที่ถูกต้องกาย เช่น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น (ข้อ ๕ ในอายตนะภายนอก ๖ และในกามคุณ ๕ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๓/๗๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๑/๖๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๖/๑๐๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕/๒๒,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๓/๑๔๓,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๓/๓๒๑,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔/๔,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕/๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑/๔๑๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘/๔๐๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๖๕/๖๘๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๘๑/๑๔๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๕/๑๕๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๗/๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒/๕๖๐, อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๑๗/๑๒๒)

โผฏฐัพพะทิพย์ : การสัมผัสหรือถูกต้องทิพย์,หมายถึงสัมผัสทิพย์อันเป็นอารมณ์ที่พึงถูกต้องกายของเทวดา,เป็นข้อ ๑ ในของทิพย์ ๑๐ อย่างของผู้เกิดเป็นเทวดา คืออายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ ดังคำในลักขณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าถึงอดีตชาติในภพอื่นชาติก่อนไว้ว่า ตถาคตไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้น ด้วยฐานะ ๑๐ คืออายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ยศ

SAMPLE

ทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๔,๑๑/๒๔๐/๑๙๖)

โผฏฐัพพะที่ควรเสพ : ความสัมผัสทางกายที่ควรเสพ,หมายถึงโผฏฐัพพะทางกายที่บุคคลเสพแล้ว อกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญขึ้นจัดว่าเป็นโผฏฐัพพะที่ควรเสพ (แต่) โผฏฐัพพะทางกายที่บุคคลเสพแล้ว กุศลธรรมเสื่อมลง อกุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น โผฏฐัพพะกายเช่นนี้เป็นสัมผัสที่ไม่ควรเสพ ดังคำในสักกปัญหสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงโผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายไว้ ๒ อย่างคือโผฏฐัพพะที่ควรเสพและโผฏฐัพพะที่ไม่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๕/๒๙๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๑๙/๑๕๑)

โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้ง : ความสัมผัสที่รู้สึกได้ทางกาย,โผฏฐัพพะที่สัมผัสได้ ดังคำในสักกปัญหสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายไว้ ๒ อย่างคือ โผฏฐัพพะที่ควรเสพและโผฏฐัพพะที่ไม่ควรเสพ,ในจูฬนิทเทส จัดเป็นข้อ ๑ ในกามคุณ ๕ กล่าวคือ รูป รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่พาใจให้กำหนัด เสียง ...กลิ่น ....รส ....โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รักชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๕/๒๙๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๗/๔๖๙)

โผฏฐัพพายตนะ : อายตนะคือโผฏฐัพพะ,จัดเป็นอารมณ์ที่พึงทราบ เพราะเป็นสภาวะที่บุคคลถึงแล้วจึงกำหนดได้,เป็นอายตนะภายนอกข้อที่ ๕ ในอายตนะ ๖ คือ (๑) รูปายตนะ (อายตนะคือรูป) (๒) สัททายตนะ (อายตนะคือเสียง) (๓) คันธายตนะ (อายตนะคือกลิ่น) (๔) รสายตนะ (อายตนะคือรส) (๕) โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือโผฏฐัพพะ) (๖) ธัมมายตนะ (อายตนะคือธรรมารมณ์),เป็นข้อ ๑๐ ในอายตนะ ๑๐ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖,๓๖๐/๔๓๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๖๖/๑๑๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒๓/๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๙/๑๗, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒/๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๗/๕๕๖,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๘/๒๘๒,๔๒/๘๓/๑๕๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๑/๔๑๘,๔๓/๒๕/๓๖๕,๔๓/๒๘/๓๐๒,๔๓/๒๙/๑๕,๔๓/๑๗๐/๙๖)

โผฏฐัพพารมณ์ : อารมณ์คือโผฏฐัพพะ,อารมณ์คือการสัมผัส, เป็นข้อ ๑ ในอารมณ์ที่พึงทราบ ๓ อย่าง คือคันธารมณ์(กลิ่น) รสารมณ์(รส) โผฏฐัพพารมณ์ (การสัมผัส) (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๔๔/๑๑,๕/๒๔๔/๑๒,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๙/๑๙๓)

อักษร ฝ จำนวน ๘ ศัพท์

ฝนกหาปณะ : เม็ดฝนที่ตกมาเป็นกหาปณะ,ฝนเงินฝนทองที่ตกมา ก็ทำให้คนโลภอิ่มได้ ดังคำในมันธาตุราชชาดก ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ขึ้นชื่อว่าความอิ่มในกามทั้งหลายไม่มีแม้ด้วยฝนกหาปณะ กามทั้งหลายมีความยินดีน้อยแต่มีทุกข์มาก บัณฑิตรู้ชัดแล้วอย่างนี้ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๒๓/๑๒๕)

ฝนเจือลมหนาว : ฝนที่ตกพร่ำพร้อมลมหนาวพัด, ฝนที่ตกตลอด ๗ วันพร้อมลมหนาวพัดโชยมา ดังคำในมหาวรรคและมุจจลินทสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับ ณ ควงต้นมุจลินท์ ได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นในสมัยมิใช่ฤดูกาล เป็นฝนเจือลมหนาวตกพรำตลอด ๗ วัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕/๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๑/๑๘๙)

ฝนหอก : ฝนที่ตกเป็นหอก เป็นการบรรยายภาพของห่าฝนชนิดต่างๆ มีหอก ดาบ เป็นต้นที่เกิดในในโลกันตนรก เป็นการทรมานสัตว์นรกผู้มีกรรมหยาบช้า ดังคำว่า ในโลกันตนรกนั้น มีห่าฝนชนิดต่างๆ คือ ฝนหอก ฝนดาบ ฝนแหลน ฝนหลาว มีประกายลุกวาว เหมือนถ่านเพลิงตกลงบนศีรษะ สายอัสนีบาตศิลาแดงโชนตกลงทับสัตว์นรกผู้มีกรรมหยาบช้า (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๑๑/๓๘๕)

ฝนแหลน : ฝนที่ตกเป็นแหลน เป็นการบรรยายภาพของห่าฝนชนิดต่างๆ มีหอก ดาบ แหลน หลาว ที่เกิดในในโลกันตนรก เป็นการทรมานสัตว์นรกผู้มีกรรมหยาบช้า ดังคำว่า ในโลกันตนรกนั้น มีห่าฝนชนิดต่างๆ คือ ฝนหอก ฝนดาบ ฝนแหลน ฝนหลาว มีประกายลุกวาว เหมือนถ่านเพลิงตกลงบนศีรษะ สายอัสนีบาตศิลาแดงโชนตกลงทับสัตว์นรกผู้มีกรรมหยาบช้า (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๑๑/๓๘๕)

ฝนอมตธรรม :ฝนคืออมตธรรม หมายถึงฝนคือพระนิพพาน ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้ตกรดพระสาวกทั้งหลายมากกว่า ๑,๐๐๐ รูป ดังคำในปโรสหัสสสูตรที่พระวังคีสเถระกล่าวสรรเสริญไว้ว่า ภิกษุกว่า ๑,๐๐๐ รูป เข้าไปเฝ้าพระสุคตผู้ทรงแสดงพระธรรมอันปราศจากธุลี คือนิพพานอันไม่มีภัยแต่ที่ไหน ฯลฯ พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่านาคะเป็นพระฤาษีผู้สูงสุดกว่าฤาษีทั้งหลายทรงโปรยฝนอมตธรรมให้ตกรดพระสาวกทั้งหลาย,ในวังคีสเถรคาถากล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่านาคะ ทรงเป็นพระฤาษีผู้สูงสุดกว่าบรรดาฤาษีทั้งหลายทรงโปรยฝนอมตธรรมให้ตกรดเหล่าพระสาวกคล้ายฝนห่าใหญ่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๖/๓๑๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๔๙/๕๔๓)

ฝั่งนี้ : ริมขอบที่อยู่ใกล้ ในธรรมบทกล่าวถึงสักกายทิฏฐิ ดังคำในปารังคมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม(อริยมรรค) ๘ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้น จากฝั่งนี้ หรือดังคำในธัมมัสสวนวัตถุพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในหมู่มนุษย์ เหล่าชนผู้ไปถึงฝั่งโน้น มีจำนวนน้อย ส่วนหมู่

SAMPLE

สัตว์นอกนี้เลาะไปตามฝั่งนี้ ทั้งนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓,๑๙/๑๙๘/๑๓๑,๑๙/๘๑๓/๓๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๗/๗๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๗/๒๖๙,๒๔/๑๑๘/๒๗๑,๒๔/๑๖๙/๓๐๔,๒๔/๑๗๐/๓๐๖,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๘๕/๕๕,๒๕/๓๘๕/๑๕๓,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๕๕/๗๕๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฝั่งนี้ หมายถึงสักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นอัตตาของตน) (ขุ.ธ.อ.(บาลี)๔/๔๕) หรือหมายถึงวัฏฏะ (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖)

ฝั่งโน้น : ริมขอบที่อยู่ไกล,ฝั่งที่อยู่ตรงข้ามกัน ในธรรมบทกล่าวถึงนิพพาน ดังคำในปารังคมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม(อริยมรรค) ๘ ประการนี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้,หรือดังคำในอาสีวิโสปมสูตร กล่าวถึงบุรุษรวบรวมหญ้า ไม้ กิ่ง และใบมาผูกเป็นแพแล้ว อาศัยแพนั้นใช้มือและเท้าพยายามไปจน ถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดี เป็นผู้ลอยบาปดำรงอยู่บนบก หรือดังคำในธัมมัสสวนวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนเหล่าใดประพฤติตามธรรม ในธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ ชนเหล่านั้นจักข้ามพ้นวัฏฏะอันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยากไปถึงฝั่งโน้นได้(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๗/๒๓๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๔/๓๓,๑๙/๑๙๘/๑๓๑,๑๙/๘๑๓/๓๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๗/๗๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๗/๒๖๙,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๘๕/๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หมายถึงนิพพาน (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๔๕, สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖)

ฝั่งใน : สิ่งที่มีภายในตน หมายถึงสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ ดังคำในอุรคสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้กำจัดความโกรธที่เกิดขึ้นได้ เหมือนหมองูกำจัดพิษงูที่แผ่ซ่านไปด้วยยากำจัดพิษ ชื่อว่าละฝั่งในได้ ดุจงูลอกคราบทิ้งไปฉะนั้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑/๔๙๙)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า คำว่า ฝั่งใน หมายถึงสังโยชน์เบื้องต่ำ๕ ประการคือ (๑)สักกายทิฏฐิ(ความเห็นว่าเป็นอัตตาของตน) (๒) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (๓) สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลและวัตร) (๔) กามราคะ (ความกำหนัดในกาม) (๕) ปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่งในใจ) (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๒)

SAMPLE

อักษร พ จำนวน ๗๓๑ ศัพท์

พกชาดก : ชาดกว่าด้วยนกยาง ว่าด้วยนกยางเจ้าเล่ห์ มี๒ ชาดก แต่เป็นคนละเรื่องกัน กล่าวคือ

1.พกชาดก [๑] ชาดกว่าด้วยนกยาง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์สถิตอยู่ที่ต้นกุ่มใกล้ฝั่งบึงใหญ่แห่งหนึ่งได้เห็นเหตุอัศจรรย์ที่นกยางเจ้าเล่ห์หลอกกินปลาหมดทั้งสระที่อยู่กลางป่า ตั้งใจจะหลอกกินปู แต่กลับถูกปูหลอกหนีบคอขาดตาย โดยที่มันไปหลอกให้ปลาหลงเชื่อว่ามีสระน้ำจะนำไปปล่อยที่นั้น พวกปลาหลงเชื่อจึงถูกมันคาบมากินที่ต้นกุ่มนั้นจนหมดสิ้น เมื่อหมดปลาที่สระนั้นแล้วยังเหลือปูตัวหนึ่งมันคิดจะกินปูจึงไปหลอกว่าจะพาปูไปอยู่ที่สระใหญ่ ปูรู้ทันจึงแกล้งบอกว่ากลัวหล่นขอใช้ก้ามคาบที่ก้านคอนกยาง นกยางหลงกลจึงยอมตามนั้นเพราะใจมุ่งแต่จะกินปูให้ได้ เมื่อไปถึงต้นกุ่มที่ฝั่งบึงใหญ่ มันบินไปจับที่นั้นตั้งใจจะกินปู ปูเห็นก้างปลาหล่นเกลื่อนกลาดที่โคนต้นกุ่มจึงรู้ว่าถูกนกยางหลอกมากิน จึงหนีบคอนกยางให้แน่น นกยางกลัวตายร้องขอชีวิตแต่ปูบอกว่าให้บินลงไปที่ฝั่งน้ำ เมื่อถึงแล้วจึงหนีบคอนกยางขาดตาย จึงได้ให้สาธุการแก่ปู ผู้ที่หลอกคนอื่นก็มักจะถูกคนอื่นหลอกเช่นกัน ผู้ที่สร้างให้ทุกข์แก่คนอื่นทุกข์นั้นก็ตกถึงตนเช่นกัน บุคคลจึงไม่ควรสร้างทุกข์ให้แก่ใคร (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๘/๑๖)

2.พกชาดก [๒] : ชาดกว่าด้วยนกยางเจ้าเล่ห์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาปลาโพธิสัตว์เห็นฝูงปลาบริวารพากันยกย่องนกยางที่มายืนทำทีหุบปีกนิ่งซบเซาอยู่ มองดูงดงามเหมือนดอกโกมุทว่า อย่าไว้ใจในนกยางที่อยู่นิ่ง ๆ ว่าจะคุ้มครองฝูงปลา พวกเจ้าไม่รู้ปกติของมัน เพราะไม่รู้จึงพากันสรรเสริญ นกยางตัวนี้ไม่ได้คุ้มครองพวกเราหรอก เพราะฉะนั้นมันจึงไม่ขยับปีก การได้เห็นเพียงรูปร่างภายนอกยังไม่สามารถบอกได้ว่าดีหรือเลว ต่อเมื่อได้เห็นพฤติกรรมที่แสดงออกแล้วนั้นแหละจึงจักรู้ได้ จึงไม่ควรไว้วางใจใครที่เพิ่งได้พบกัน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๗๑/๑๑๑)

พกพรหม : พรหมชื่อพกะ,พรหมชื่อว่าพก, พรหมองค์นี้อยู่ในพรหมโลก ในพกสูตร กล่าวไว้ว่า พรหมองค์นี้เคยเป็นอาจารย์ของพระผู้มีพระภาคในอดีตชาติ มีอายุ ๑๐๐,๐๐๐ นิรัพพุท มีสหายเกิดพร้อมกัน ๗๒ องค์ เพราะบุญกรรม สมัยที่อยู่มนุษยโลก สั่งสอนศิษย์มากมาย และมีศิษย์คนหนึ่งชื่อว่า กัปปมาณพ อยู่ฝั่งแม่น้ำคงคา มีความเห็นผิดว่า พรหมสถานนี้เที่ยงยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนไปเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้ ไม่เกิดไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ก็แลเหตุเครื่องสลัดออกจากทุกข์อย่างยิ่ง นอกจากพรหมสถานนี้ไม่มี พระผู้มีพระ

ภาคขณะอยู่โคนต้นสาละใหญ่ในสุภควันใกล้เมืองอุกกัฏฐา ไปปรากฏในพรหมโลก เพื่อสนทนาแก้ความเห็นผิด (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๕/๒๓๗),ในพกพรหมชาดก พกพรหมกล่าวสดุดีพระผู้มีพระภาคว่า อายุของข้าพระองค์นี่ พระองค์ทรงทราบชัดแน่นอนทั้งอย่างอื่นก็ยังทรงทราบด้วย เพราะพระองค์ทรงเป็นพุทธะอย่างแท้จริง เพราะพระองค์ทรงเป็นพุทธะนั่นแหละจึงทรงมีอานุภาพ รุ่งเรืองอย่างนี้ ทรงทำพรหมโลกให้สว่างไสวอยู่ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๗๕/๒๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พรหมสถาน หมายถึงพกพรหมมีความเห็นว่า พรหมสถานพร้อมทั้งร่างกายเป็นภาวะที่เที่ยง (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๕๐๑/๓๑๒)

พกพรหมชาดก : ชาดกว่าด้วยพรตและศีลของพกพรหม มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พกพรหมได้แสดงความเห็นผิดของตนว่า ตนเองมีอายุยืนนานไม่มีที่สิ้นสุด เพราะได้ทำบุญไว้พ้นจึงพ้นจากชาติ ชรา และมรณะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าอายุของพกพรหมเพียง ๑๐๐,๐๐๐ นิรัพพุทะ ไม่มากอะไร และทรงแสดงอดีตชาติของเขาว่า ในอดีตชาติเขาเป็นดาบสเคยช่วยเหลือพวกมนุษย์พ่อค้าเกวียนที่อดน้ำให้ได้น้ำดื่มเป็นจำนวนมาก นั้นเป็นศีลและพรตของเขาในครั้งก่อน ในอีกชาติหนึ่งเขาเป็นดาบสเคยช่วยพวกมนุษย์ที่ถูกโจรปล้นให้ปลอดภัย นั้นเป็นศีลและพรตของเขา ในอีกชาติหนึ่งเขาเคยเป็นดาบสได้ช่วยเหลือชาวบ้านนักเลงสุราที่อยู่กำลังแล่นเรือสำราญกินสุราล่องตามแม่น้ำคงคาไม่ให้พญานาคทำอันตรายได้ นั่นก็เป็นศีลและพรตของเขาและแสดงต่อไปว่า ในอีกชาติหนึ่งพระองค์เคยเป็นมาณพหนุ่มชื่อกัปปะเป็นศิษย์ของเกสวดาบสคือตัวเขานั่นเอง เคยศรัทธาในข้อวัตรปฏิบัติของเขาได้ช่วยรักษาอาจารย์จนหายจากโรค เมื่อหายโรคแล้ว อาจารย์ได้ละทิ้งพระราชาที่บำรุงอย่างดี ตามศิษย์เข้าไปอยู่กลับไปอยู่ในป่าหิมพานต์ตามเดิม เพราะติดใจในคำสุภาษิตของศิษย์ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงอดีตชาติของพกพรหมอย่างชัดเจนอย่างนี้ ทำให้เขาระลึกชาติได้และเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้อย่างแท้จริง เขาจึงเลิกความเห็นผิด การถ่ายถอนความเห็นหรือความเข้าใจผิดของคน บางครั้งที่เราเข้าไปรู้ภูมิของเขาได้หมดนั้นแหละดีเพราะบางคนมีภูมิหลังที่บกพร่องที่แสดงแต่ภูมิหน้าเพื่อปกปิดความบกพร่องในอดีตของตนท่านั้นเอง แต่บัณฑิตไม่ควรโกรธคนเช่นนั้น ควรแสดงความเห็นใจแล้วแก้ไขให้จงดี (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๖๘/๒๖๗)

พกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพกพรหม สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พกพรหมได้เกิดทิฏฐิชั่วว่า พรหมฐานะนี้เที่ยง ยั่งยืน ติดต่อกัน คงที่ ไม่เคลื่อน

SAMPLE

ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ เครื่องสลัดออกจากทุกข์อย่างอื่นนอกจากพรหมฐานะนี้ไม่มี และเมื่อถูกพระผู้มีพระภาคคัดค้านจึงกราบทูลว่า พวกข้าพระองค์ ๗๒ องค์ บังเกิดในพรหมโลกนี้ เพราะบุญกรรม ไม่มีการเกิดและการแก่ การอุบัติในพรหมโลกนี้เป็นที่สุดแล้ว ชนจำนวนมากอยากเป็นดังพวกข้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรารู้ว่าท่านมีอายุ ๑๐๐,๐๐๐ นิรัพพุท แล้วตรัสบอกศีลวัตรของพรหมนั้นว่า (๑) ท่านได้ช่วยให้มนุษย์เป็นอันมาก ผู้กระหายน้ำซึ่งถูกแดดแผดเผาในฤดูร้อนได้ดื่มน้ำ (๒) ท่านได้ช่วยปลดเปลื้องประชุมชน ซึ่งถูกโจรจับที่ตระกูลเอณิ (๓) ท่านได้ช่วยปลดเปลื้องเรือซึ่งถูกนาคผู้ร้ายจับไว้ในกระแสของแม่น้ำคงคาเพราะความเอ็นดูในหมู่มนุษย์ (๔) เราได้เป็นอันเตวาสิกของท่านนามว่ากัปปมาณพ จึงรู้ว่า ท่านมีความรู้ดี มีวัตร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๕/๒๓๗)

พญานาค : งูใหญ่มีหงอน มีหลายตระกูล เช่น ตระกูลพญางูชื่อวิรูปักษ์ ตระกูลพญางูชื่อเอราปถะ ตระกูลพญางูชื่อฉัพยาบุตร ตระกูลพญางูชื่อกัณหาโคตมกะ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๑/๑๔)

มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๘/๔๘,๔/๓๙/๔๙,๔/๓๙/๕๐,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๗/๖๓,๒๗/๘/๖๔,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๗/๑๒๓,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๘๙/๓๐๖,๒๘/๘๔๗/๓๑๔,๒๘/๘๙๔/๓๒๑,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๘๖,๓๓/๑๓/๖๘๖,๓๓/๑๕/๖๐๘)

พญานาคจัมเปยยะ : พญานาคตนหนึ่ง มีพิษร้ายแรงยิ่งนัก มีเดชมาก อยู่ในนาคพิภพ มีน้องสาวตนองค์หนึ่งชื่อว่าสุมนา คราวหนึ่งมาถืออุโบสถศีลในมนุษยโลก ถูกพราหมณ์คนหนึ่งจับตัวให้แสดงละคร ก็ไม่ทำร้ายพราหมณ์ เพราะกลัวศีลขาด และถูกพระราชา เมืองพาราณสี แคว้นกาสี ช่วยเหลือโดยการถ่ายถอน ได้เป็นอิสระและเชิญชวนพระราชาไปยังนาคพิภพ และมอบสมบัติให้เป็นจำนวนมาก (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๕๓/๕๑๔,๒๗/๒๖๕/๕๑๗,๒๗/๒๖๙/๕๑๗)

พญานาคธตรัฏฐะ : ชื่อพญานาคองค์หนึ่ง เป็นลูกของท้าววรุณนาคราชที่เกิดอยู่ใต้แม่น้ำยมุนา มีบริวารเป็นอันมาก ในภูริทัตตชาดก กล่าวไว้ว่า พญานาคองค์นี้เคยไปขอธิดาของราชาแคว้นวิเทหะ เมื่อพระราชาไม่ให้ธิดา พญานาคธตรัฏฐะจึงสั่งบริวารให้แผ่พังพานแก่ชาวเมืองกาสี แต่ไม่เบียดเบียนผู้ใด ทำให้พระราชายอมยกธิดาให้เป็นภรรยา (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๘๗/๓๐๕)

พญานาคมุจลินท์ : ชื่อพญานาคองค์หนึ่ง อยู่บริเวณต้นมุจลินท์ ไม่ห่างจากแม่น้ำเนรัญชรา สามารถแปลงร่างเป็นมนุษย์ได้ เคยได้ออกจากที่อยู่ของตนไปโอบรอบพระกายของพระผู้มีพระภาคด้วยขนด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียร

SAMPLE

ด้วยหวังว่า ความหนาว อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ความร้อนอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค เมื่อพ้น ๗ วันแล้ว ได้ยืนประนมมือถวายอภิวาทอยู่เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕/๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๑/๑๘๙)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า สรุปสถานที่สำคัญที่พระผู้มีพระภาคเสด็จประทับหลังจากตรัสรู้แล้วตามนัยแห่งอรรถกถา ดังนี้

สัปดาห์ที่ ๑ ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิ์

สัปดาห์ที่ ๒ ประทับอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นโพธิ์ เรียกว่าอนิมิสสเจดีย์

สัปดาห์ที่ ๓ เสด็จจงกรมไปมาระหว่างต้นโพธิ์กับอนิมิสสเจดีย์ เรียกบริเวณนั้นว่า รตนจงกรมเจดีย์

สัปดาห์ที่ ๔ ประทับอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของต้นโพธิ์ เรียกบริเวณนั้นว่า รตนฆรเจดีย์

สัปดาห์ที่ ๕ ประทับอยู่ ณ ต้นอชปาลนิโครธ อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของต้นโพธิ์

สัปดาห์ที่ ๖ ประทับอยู่ ณ ต้นมุจลินท์ อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นโพธิ์

สัปดาห์ที่ ๗ ประทับอยู่ ณ ต้นราชายตนะ อยู่ห่างไกลออกไป ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของต้นโพธิ์ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๔-๖/๘-๑๒, ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี)๔๑๙-๔๒๐)

พญานาคราช : หัวหน้าพญานาค,ประมุขของพญานาค มีปรากฏในจตุโปสถิยชาดก ที่วิธุรบัณฑิตกล่าวอ้างถึงว่า พญานาคราชกล่าวสรรเสริญเรื่องอะไร ซึ่งพระราชาทั้ง ๔ องค์ ก็ตรัสตอบว่า กล่าวสรรเสริญขันติ ซึ่งขันติ เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๔ คือ ขันติ มีอาหารน้อย การละความอภิรมย์ และความไม่กังวล เป็นธรรมของสมณะ (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๓๐/๓๒๖)

พญานาควรุณ : ชื่อพญานาคตนหนึ่ง มีปรากฏในวิธุรชาดก เป็นราชาครองนาคพิภพ มีธิดาชื่อว่าอิรันทดี มีมเหสีนามว่าวิมล เป็นพ่อตาของปุณณกยักษ์ เพราะปุณณกยักษ์นำวิธุรบัณฑิต แห่งพระเจ้าโกรัพยะ มายังนาคพิภพได้สำเร็จ จึงต้องยกธิดาของตนให้ปุณณกยักษ์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๒๘/๔๔๒,๒๘/๑๖๒๙/๔๔๒)

พญาเนื้อ : หัวหน้าฝูงเนื้อ, ในชวสกุณชาดก คำว่า พญาเนื้อ หมายถึงราชสีห์,ในเวสสันตรชาดก หมายถึง ราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลือง, ในที่อื่นๆ หมายถึงเนื้อ มีปรากฏในพระสูตรหลายแห่ง เช่น ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๙/๑๖๒,ขุ.ชา.สตฺ

ตก.(ไทย) ๒๗/๘/๒๕๖,๒๗/๑๓/๒๕๗, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๑๙๕/๕๒๔,๒๘/๒๒๐๐/๕๒๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๖/๕๒,๓๒/๖/๒๒๘)

พญามงคลหัตถี : พญาช้างมหิพามุข มีปรากฏในมหิพามุขชาดก เคยเป็นช้างมงคล แต่เพราะฟังคำของโจรในที่ใกล้จึงทำร้ายควาญช้าง ต่อมา เพราะฟังคำของนักบวชสมณะจึงกลายเป็นช้างสงบ ตั้งอยู่ในคุณธรรม (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๑๑)

พญามัจจุราช : ความตาย,มัจจุ,มาร ในจูพนิทเทสอธิบายว่า มัจจุชื่อว่าพญามัจจุราช มารชื่อว่าพญามัจจุราช ความตายชื่อว่าพญามัจจุราช ดังคำที่พระภัลลิยเถระกล่าวไว้ว่า ผู้ที่ขจัดเสนาพญามัจจุราชได้เหมือนกระแสน้ำหลากพัดพังทลายสะพานไม้อ้อซึ่งไม่มีกำลังต้านทาน นับว่าเป็นผู้ชนะกิเลส หรือดังคำว่า พญามัจจุราชปรากฏแก่คนไข้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗/๓๐๕,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๒๗/๑๒๖,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๓/๘๗,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๘/๓๒๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความแก่ ความเจ็บและความตาย (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๗/๗๒)

พญาม้ากัณฐกะ : ม้าคู่บารมีของสิทธัตถะราชกุมาร เป็นสหชาต ในกรุงกบิลพัสดุ์ เหาะได้นำมาสิทธัตถราชกุมารออกผนวช ณฝั่งแม่น้ำอโนมานที เมื่อทั้งสองแยกจากกัน ม้ากัณฐกะ ก็ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ดังคำในกัณฐกวิมานที่เทพบุตรกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าคือพญาม้ากัณฐกะ เป็นสหชาตกับพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะในกรุงกบิลพัสดุ์ราชธานีที่อุดมของกษัตริย์ศากยวงศ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๘๕/๑๔๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สหชาต หมายถึงเกิดวันเดียวกัน(ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๑๑๘๕/๓๗๒)

พญามาร : มารชื่อว่านมุจี, เป็น ๑ ในเหล่าเทวดาผู้มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ ในคราวนั้น มีเหล่าเทวดาจำนวนมากจาก ๑๐ โลกธาตุมาประชุมกันเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมภิกษุสงฆ์ มีปรากฏในมหาสมยสูตร ท้ายสูตรนี้ ได้กล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคว่า หมู่พระสาวกของพระพุทธเจ้าชนะสงครามแล้วทั้งสิ้น ล่วงพ้นความหวาดกลัว มียศปรากฏอยู่ในหมู่ชน(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๓/๒๗๒) โดยปริยายทั่วไป มารเป็นผู้เจ้าเล่ห์,ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ดังคำในอปทานที่พระอุบลวัณณาเถรีกล่าวไว้ว่า ถึงพวกนักเลงตั้ง ๑๐๐,๐๐๐ คนมาในที่นี้ พึงเป็นเหมือนกับท่านนี้ ก็ทำขนของเราให้เอนให้ไหวไม่ได้พญามาร ท่านเพียงผู้เดียวจักทำอะไรเราได้ เรานี้จักหายตัวไปก็ได้

SAMPLE

หรือว่าเข้าไปในท้องของท่านก็ได้ ท่านจักมองไม่เห็นเราผู้ยืนอยู่ที่ระหว่างคิ้วของท่าน(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๓/๒๗๒,๓๓/๔๕๖/๔๔๘)

พญาม้าวลาหก : ม้าขาว ศีรษะดำ มีขนปกตุจหญ้าปล้อง มีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้,เป็นแก้วอย่าง ๑ ในแก้ว ๗ ของพระเจ้าจักรพรรดิ ในมหาสุทัสสนสูตรอธิบายว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะเคยทดสอบความเร็ววิ่งรอบโลกได้ภายในเวลาอาหารเช้า ดังคำว่า เสด็จขึ้นทรงเวลาเช้าแล้วเสด็จเลียบไปตลอดแผ่นดินอันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต เสด็จกลับกรุงกุสาวดีราชธานีทันเสวยพระกระยาหารเช้า(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๗/๑๘๕)

พญายม : เทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ประจำโลกของคนตาย ดังคำในเทวทูตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย นายนิรยบาลจับแขนเขาไปแสดงต่อพญายมว่า ขอเดชะ คนผู้นี้ไม่เกื้อกูลมารดา ไม่เกื้อกูลบิดา ไม่เกื้อกูลสมณะ ไม่เกื้อกูลพราหมณ์ และไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ขอพระองค์จงลงโทษคนผู้นี้เถิด' พญายมสอบสวนซักไซ้ไล่เลียงเขาถึงเทวทูตที่ ๑ ว่า เจ้าไม่เคยเห็นเทวทูตที่ ๑ ปรากฏในหมู่มนุษย์บ้างหรือ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๖๒/๓๑๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๑), ในอาทิตตชาดก พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวไว้ว่าชนใดให้ทานแก่ท่านผู้ได้ธรรมบรรลุธรรมด้วยความขยันหมั่นเพียร ชนนั้นย่อมพ้นจากนรกเวตรณีของพญายม แล้วเข้าถึงทิพยสถาน (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๗๑/๒๙๖),ในกุสชาดก พระมารดาของพระนางประภาวดี ทรงรำพันว่าไว้ว่า ลูกหญิง ลูกไม่ทำตามคำของแม่ผู้หวังประโยชน์ ลูกนั้นจะมีเลือดโซมกายไปสู่สำนักพญายมในวันนี้ (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๔๗/๖๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พญายม หมายถึงพญาเวมาณิกเปรต ซึ่งบางครั้งเสวยสมบัติในวิมานทิพย์ บางคราวเสวยวิบากกรรมและพญายมนั้นมิใช่มีตนเดียว แต่มีถึง ๔ ตนประจำประตูนรก ๔ ประตู (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๖/๑๓๓)

พญายักษ์ : ท้าวสักกะจอมเทพและจอมอสุร ดังคำในสรณคมนิยเถราปทานที่พระสรณคมนิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า สงครามของท้าวเทวราชทั้ง ๒ ฝ่าย ได้ปรากฏประชิดติดกัน เสียงดังกึกก้องได้เป็นไปพระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงรู้แจ้งโลก ฯลฯ แม้พวกเสนาของพญายักษ์ทั้ง ๒ ได้สงบสงคราม และพากันถึงพระผู้มีพระภาคผู้เจริญที่สุดในโลกผู้คงที่เป็นอันดีว่าเป็นสรณะอย่างมั่นคง(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๒๖๔)

พญายูงทอง : จ่าฝูงนกยูง เป็นนกยูงพูดได้ พูดกับนายพรานให้นำตัวไปเฝ้าพระราชาจะทำให้นายพรานได้เงินมากมาย เป็นนกที่บุตรนายพรานปล่อยให้เป็นอิสระ หลังจาก

SAMPLE

บอกถึงอานิสงส์ของการงดเว้นจากปาณาติบาตว่า ได้รับการสรรเสริญในปัจจุบัน และเมื่อตายย่อมไปสู่สวรรค์ ดังคำที่บุตรนายพรานปลอบว่า ลูกธนูที่สอดอยู่ในแล่งนี้ ข้าพเจ้าตั้งใจจะฆ่าท่านในวันนี้ก็หาไม่ แต่จะตัดบ่วงให้แก่ท่าน ด้วยมีความประสงค์ว่า ขอพญายูงทองจงบินไปตามสบายเถิด หลังจากนั้น บุตรนายพรานได้กลับไปปล่อยนกที่บ้านอีกหลายร้อยตัวให้เป็นอิสระ ทำให้เขาได้พ้นจากทุกข์(ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๑๔๔/๔๔๖)

พญาราชสีห์ : พญาสิงโต, สิงหราช หรือ สีหราช ก็เรียก; สัตว์ชนิดนี้ถือว่ามีความดุร้ายและมีกำลังมาก มีกำลัง มีอำนาจเหนือหมู่เนื้อ ไม่กลัวสัตว์ใดๆ มีปกติไม่ติดข่าย ดังคำว่า พญาราชสีห์ไม่กลัวต่อหมู่เนื้อ อยู่ตามซอกเขา ชอบอยู่ตัวเดียว แผดร้องน่ากลัว ดังคำว่า พญาราชสีห์บรรลือสีหนาท ในลตาวิมาน กล่าวถึงการดำรงชีวิตไว้ว่า มักสัญจรไปตามราวไพรใกล้เชิงเขาอาศัยภูเขาหลวงอยู่แล้วก็เที่ยวตะครุบฆ่าสัตว์สี่เท้าจำพวกเนื้อที่ด้อยกำลัง กัดกินเป็นอาหาร มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๗/๔๙๔,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๑/๓๓๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๐/๙๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๓/๕๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๒/๙๙/๑๖๘,อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๒/๕๑๖, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒๕/๕๒,ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๓๓/๑๕๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๙๐๙/๔๘๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๔๔๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๕/๑๔๖), สิงห์ ก็เรียก

พญาวรุณนาคราช : ราชาแห่งนาคพิภพ มีมเหสีชื่อว่าวิมลา และมีธิดานามว่าอิรันทดีผู้มีเอวงามน่ารัก เป็นที่หลงรักของปุณณกยักษ์ ภายหลังพญาวรุณยอมยกธิดาของตนให้เป็นภรรยาของปุณณกยักษ์ หลังจากที่นำวิธุรบัณฑิตมายังนาคพิภพได้สำเร็จ ๗ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๕๕๗/๔๒๘)

พญาวานร : หัวหน้าลิง ดังคำในนพปานชาดก ที่กล่าวไว้ว่า พญาวานรไม่เห็นรอยเท้าที่ขึ้นมา เห็นแต่รอยเท้าที่ลงไป จึงกล่าวว่า พวกเราจักดื่มน้ำด้วยหลอดไม้ อ้อท่านจักฆ่าเราไม่ได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๗/๒๔,๒๗/๕๘/๒๔),ในกปิลราชจริยา กล่าวถึงพญาวานร ข้ามฝั่งแม่น้ำโดยการเหยียบหัวจรเข้ข้ามแม่น้ำไป (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๖๗/๗๖๖,๓๓/๑๒๒/๗๗๖)

พญาสังขปาลนาคราช : ราชาแห่งนาคพิภพ มีร่างกายอ้วนพีใหญ่โต มาบำเพ็ญอุโบสถศีลยังมนุษยโลก ถูกบุตรพรานจับตัวได้ เมื่ออาพารดาบสพบพญาสังขปาลนาคราชถูกแบกมา จึงขอถ่ายตัวด้วยการแลกโค ๑๖ ตัว ภายหลัง พญาสังขปาลนาคราชพร้อมบุตรภรรยาและบริวารเป็นจำนวนมากมาปรนนิบัติและนับถืออาพารดาบส

SAMPLE

เหมือนพ่อ และได้พาอาหารดาบสไปเยี่ยมชมวิมาน (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๔๔/๖๑๘)

พญาหงส์ทอง :จ่าฝูงของสัตว์บิน,ราชาของหงส์,ชื่อนกจำพวกเป็ด ลำตัวใหญ่ คอยาว มีหลายชนิด เช่น หงส์ดำ,หงส์ทอง,ในชาดกกล่าวไว้ว่า เป็นขนเป็นทองคำ ดังคำในสุวัณณหังสชาดก กล่าวไว้ว่า นางพราหมณีจับเอาพญาหงส์ทองแล้วจึงเสื่อมจากทองคำ(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๖/๕๖),นกในนิยายถือว่าเป็นนกในตระกูลสูง มีเสียงไพเราะ เป็นพาหนะของพระพรหม ดังคำว่า พญาหงส์ทองโก่งคอขันเบาๆ อย่างไพเราะ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๕๓/๕๘๒), ในเปสวตีวิมาน เทพธิดากล่าวว่าเป็นนกทิพย์มีปรากฏใกล้วิมาน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๓/๗๓),ในวังคีสเถรคาถา พระวังคีสเถระสรรเสริญพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ทรงเปล่งพระวาจาอย่างไพเราะจับใจทรงเปล่งด้วยพระสุรเสียงกังวานที่เกิดแต่พระนาสิกที่บุญญาธิการตกแต่งมาดีแล้วได้อย่างคล่องแคล่วแผ่วเบา เหมือนพญาหงส์ทองโก่งคอขันเบาๆ อย่างไพเราะ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๗๙/๕๔๗)

พญาเหยี่ยว : เหยี่ยวที่เป็นผู้นำ,เป็นชื่อนกปากงุ้มและคม ขาและนิ้วตีนแข็งแรงมาก เล็บยาว แหลม ปีกแข็งแรง บินร่อนได้นาน ๆ ส่วนใหญ่ล่าสัตว์กินเป็นอาหารมีหลายชนิด ,ในมหาอุกกุสชาดก แม่เหยี่ยวพูดกับพญาเหยี่ยวว่า พวกชาวชนบทพากันมัดคบเพลิงอยู่บนเกาะประสงค์จะกินลูกน้อยๆ ของเรา พี่พญาเหยี่ยว ขอท่านจงไปบอกมิตรสหายเล่าถึงความพินาศแห่งหมู่ญาติของนกทั้งหลาย (ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๔๔/๔๒๙,๒๗/๕๑/๔๓๐,๒๗/๕๒/๔๓๐,๒๗/๕๓/๔๓๑)

พทริการาม : ชื่อวัดแห่งหนึ่ง อยู่ในกรุงโกสัมพี,อยู่ไม่ห่างจากวัดโฆสิตาราม, เป็นวัดที่พระผู้มีพระภาคเคยเสด็จไปประทับและสามเณรราหุลไม่มีที่นอน จึงไปนอนในวัจจกุฏีในเขมกสูตรกล่าวไว้ว่า ท่านพระเขมกะอาพาธได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก พักอยู่ที่พทริการาม,ท่านทาสกะอยู่ ณ วัดโฆสิตาราม เดินทางไปเยี่ยมท่านพระเขมกะที่ถึงพักถามอาการไข้ด้วยความห่วงใย (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐/๒๓๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๙/๑๖๖)

พยสนสูตร : พระสูตรว่าด้วยความวิบัติ,พระสูตรว่าด้วยความพินาศ มี ๒ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.พยสนสูตร® พระสูตรว่าด้วยความวิบัติ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิบัติ ๕ คือ (๑) วิบัติแห่งญาติ (๒) วิบัติแห่งโภคะ (๓) วิบัติเพราะโรค (๔) วิบัติแห่งศีล (๕) วิบัติแห่งทิฏฐิ แล้วตรัสอีกว่า สัตว์ทั้งหลาย หลังจากตายแล้ว จะไม่ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะความวิบัติแห่งญาติ ความวิบัติแห่งโภคะ และความวิบัติเพราะโรคเป็นเหตุ แต่สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย

SAMPLE

ทุคติ วินิบาต นรก เพราะความวิบัติแห่งศีล หรือเพราะความวิบัติแห่งทิฏฐิเป็นเหตุ ส่วนสมบัติ ๕ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๐/๒๐๙)

2.พยสนสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยความพินาศ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุใดก็ตามด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารีว่าร้ายพระอริยะเป็นไปได้ที่ภิกษุนั้นจะถึงความพินาศอย่าง ๑ ใน ๑๑ อย่าง คือ (๑) ไม่บรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ (๒) เสื่อมจากธรรมที่ได้บรรลุแล้ว (๓) สัทธรรมของภิกษุนั้นย่อมไม่ผ่องแผ้ว (๔) เป็นผู้เข้าใจผิดว่าได้บรรลุสัทธรรม (๕) เป็นผู้ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ (๖) ต้องอาบัติที่เศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง (๗) บอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ (๘) เป็นโรคร้ายแรง (๙) ถึงความวิกลจริต หรือจิตฟุ้งซ่าน (๑๐) หลงลืมสติมรณภาพ (๑๑) หลังจากมรณภาพแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก พระองค์ตรัสว่า ภิกษุใดก็ตามด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายว่าร้ายพระอริยะ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะไม่ถึงความพินาศอย่าง ๑ ใน ๑๑ อย่างดังกล่าวข้างต้น (องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๖/๓๙๗)

พยสนะ : ความวิบัติ,ความพินาศ,ความย่อยยับ มี ๕ คือ(๑) ญาติพยสนะ(ความวิบัติแห่งญาติ) (๒) โภคพยสนะ (ความวิบัติแห่งโภคะ) (๓) โรคพยสนะ(ความวิบัติเพราะโรค) (๔) สีลพยสนะ (ความวิบัติแห่งศีล) (๕) ทิฏฐิพยสนะ (ความวิบัติแห่งทิฏฐิ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๓๖/๕๔๓,๙๔๒/๕๙๖)

พยัคฆชาดก : ชาดกว่าด้วยรุกขเทวดาอ้อนวอนราชสีห์และเสือ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์ห้ามไม่ให้เพื่อนรุกขเทวดาด้วยกันขับไล่ราชสีห์และเสือโคร่งที่อาศัยอยู่ใต้ต้นไม้ของตนให้หนีไปอยู่ที่อื่น แม้จะมีกลิ่นเหม็นจากซากสัตว์บ้างก็ตาม ก็ควรจะอดทนเอา เพราะการคบหามิตรที่สามารถป้องกันภัยให้ได้ บัณฑิตควรรักษามิตรภาพอันนั้นไว้ให้นานที่สุด ควรช่วยเหลือกิจการของเพื่อน ทำให้เป็นเหมือนกิจการของตนเอง จะเป็นเหตุให้รักษาลาภยศและชีวิตของตนไว้ได้ด้วย แต่เพื่อนรุกขเทวดาไม่เชื่อฟัง กลับขับไล่สัตว์ทั้ง ๒ ให้หนีไป ต่อมาเมื่อไม่มีสัตว์ทั้ง ๒ อยู่แล้ว ชาวบ้านก็เข้ามาตัดต้นไม้จนสิ้น รุกขเทวดาทั้งหลายก็ไม่มีที่อยู่ แม้พระโพธิสัตว์จะพยายามไปอ้อนวอนสัตว์ทั้ง ๒ ให้กลับมาอยู่อีกก็ตามก็หาเป็นผลสำเร็จไม่ จึงต้องย้ายเข้าป่าลึกไป การพึ่งพาอาศัยกันและกัน อาจมีได้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมการกระทำสิ่งใดโดยขาดการพิจารณาให้รอบคอบเป็นเหตุนำความทุกข์มาให้ได้เสมอ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๖๔/๑๓๔)

พยัคฆปัชชะ, ชาวเมือง : ชาวบ้านนครทางเสือผ่าน เป็นนิคมที่มีชุมชนอาศัยอยู่เขตกรุงโกพิยะแคว้นโกพิยะ, ในสาปุคิยาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสองค์ความเพียรเพื่อปาริสุทธิ ๔ (๑) องค์ความเพียรเพื่อสีลปาริสุทธิ (๒) องค์ความเพียร

เพื่อจิตตปาริสุทธิ (๓) องค์ความเพียรเพื่อทิฏฐิปาริสุทธิ (๔) องค์ความเพียรเพื่อวิมุตติปาริสุทธิ แก่ชาวท่านพยัคฆปัชชะทั้งหลาย,ในเรื่องความเสื่อม ๔,ความถึงพร้อม ๔ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสให้ชาวเมืองพยัคฆปัชชะฟังเช่นกัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๔/๒๙๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พยัคฆปัชชะ เป็นชื่อเรียกชาวโกพิยะ เพราะบรรพบุรุษของชาวโกพิยะนี้สร้างบ้านเรือนอยู่ในพยัคฆปัชชนคร (นครทางเสือผ่าน) (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๙๔/๔๑๓)

พยัคฆปัชชะ,ชาวโกพิยะ : ชนที่อยู่นครเสือผ่าน เป็นคฤหัสถ์ เป็นกามโภคี อยู่ครองเรือนนอนเบียดบุตร ใช้จันทน์ของชาวกาสี ทัดทรงดอกไม้ของหอม และเครื่องลูบไล้ยินดีทองและเงิน เขตกรุงโกพิยะ แคว้นโกพิยะ ในทีฆชาณุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พยัคฆปัชชะ ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้แก่กุลบุตรคือ (๑) อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น)(๒)อารักขสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) (๓) กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี)(๔) สมชีวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม) (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐)

พยัญชนปฏิรูป : พยัญชนะที่ปรับปรุงให้สมควร, พยัญชนะที่ได้สืบทอดมาโดยทำอักษรให้วิจิตร, ในทุกนิบาต กล่าวถึงบุคคลผู้ทำให้ศาสนาเจริญไว้ว่า ภิกษุพวกที่อนุโลมอรรถและธรรมโดยสูตรที่ตนเรียนไว้ดีด้วยพยัญชนปฏิรูปนั้นชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นย่อมประสพบุญเป็นอันมาก และชื่อว่าดำรงสัทธรรมนี้ไว้ได้ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๒/๘๗)

พยัญชนะ : 1.อักษร,ตัวหนังสือที่ไม่ใช่สระ เสียงพูดที่เปล่งออกมาโดยใช้อวัยวะส่วนต่าง ๆ ในปากและคอ เช่น เสียง ป โดยทั่วไปจะออกเสียงพยัญชนะร่วมกับเสียงสระ

2.กับข้าวนอกจากแกง ; คู่กับ สูปะ ดังคำถวายข้าวพระว่า สูปพยัญชนะสัมปันนัง

3.ลักษณะของร่างกาย ดังคำว่า ถึงพร้อมด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๐/๖๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๗/๗๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๕/๒๑๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐/๑๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓/๑๙,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๓๓/๑๖๕,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๘๙/๖๐๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๘/๒๗๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๒๔/๗๙)

พยัญชนะวิจิตร: พยัญชนะที่เปลี่ยนจากเดิม,หมายถึงพยัญชนะที่ปรุงแต่งให้วิจิตร,หมายถึงการทำอักษรให้วิจิตร,ในอาณิสูตร กล่าวถึงเหตุที่ศาสนาเสื่อมและเจริญไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ได้มีตะโพนชื่ออานกะของพวกกษัตริย์ผู้มีพระ

SAMPLE

นามว่าทสารหะ เมื่อตะโพนแตก พวกกษัตริย์ทสารหะได้ตอกลิ่มอื่นลงไป ต่อมาไม้โครงเก่าของตะโพนชื่ออานกะก็หายไปเหลือแต่โครงลิ่ม ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ในอนาคต เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ล้ำลึก มีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง ภิกษุทั้งหลายจักไม่ตั้งใจฟังให้ดีไม่เงี่ยหูฟังไม่เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้ทั่วถึงและไม่ให้ความสำคัญธรรมว่า ควรเรียน ควรท่องจำให้ขึ้นใจ ฉันนั้น แต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ท่านผู้เชี่ยวชาญได้รจนาไว้ เป็นบทกวี มีอักษรวิจิตรมีพยัญชนะวิจิตร อยู่ภายนอก เป็นสาวกภาษิต ภิกษุเหล่านั้นกลับตั้งใจฟังด้วยดีเงี่ยหูฟัง เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้ทั่วถึง และจักสำคัญธรรมว่า ควรเรียน ควรท่องจำให้ขึ้นใจ ฉันใด แต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ล้ำลึก มีเนื้อความลึกซึ้งเป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง ก็จักอันตรธานไป ฉันนั้น ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า ‘เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ล้ำลึก มีเนื้อความลึกซึ้งเป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง เราทั้งหลายจักตั้งใจฟังด้วยดีเงี่ยหูฟัง เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้ทั่วถึงและให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจเธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๔๙/๓๑๘,สำ.สพา.(ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๕)

พยากรณ์ : ทำให้แจ้งชัด, บอกแจ้ง, ชี้แจง, ตอบปัญหา (คัมภีร์ทั้งหลายมักแสดงความหมายว่าตรงกับคำว่าวิสัชนา);ในภาษาไทย นิยมใช้ในความหมายว่าทาย, ทำนาย (ความหมายเดิมคือบอกความหมายของสิ่งนั้นๆ เช่น ลักษณะร่างกายให้แจ่มแจ้งออกมา), เปิดเผยสู่สาธารณชน, ทำนายหรือคาดการณ์โดยอาศัยหลักวิชา ,ชื่อคัมภีร์โหราศาสตร์ว่าด้วยการทำนาย ดังคำที่พระสมณโคดมพยากรณ์ว่าอีก ๗ วัน โกรักขัตติยะจักตายด้วยโรคอลสกะ แล้วจักไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกา ซึ่งต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท และคนจักนำศพนั้นไปทิ้งที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗/๘)ดังที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ พยากรณ์ว่าฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก,ในในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงหลักธรรมที่ชื่อว่าแว่นธรรมเป็นเครื่องมือให้อริยสาวกมีไว้เมื่อประสงค์ก็จะพึงพยากรณ์ตนได้ด้วยตนเอง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔/๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๒/๗๗/๑๕๙/๑๐๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๓/๘๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒/๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๖/๒๔/๔๕,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๓๕๑/๓๙๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๐/๔๙๔,สำ.สพา.(ไทย)๒๑/๑๙๓/๒๘๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๔/๑๘๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๖/๒๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๐๘/๗๕๘)

พยากรณสูตร :พระสูตรว่าด้วยการพยากรณ์อรหัตตผล มี ๒ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.พยากรณสูตร [๑] พระสูตรว่าด้วยการพยากรณ์อรหัตตผล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การพยากรณ์อรหัตตผล มี ๕ คือ การพยากรณ์อรหัตตผล (๑) เพราะความโง่เขลา ความหลงงมงาย (๒) เพราะมีความปรารถนาชั่ว ถูกความปรารถนาครอบงำ (๓) เพราะความบ้า จิตฟุ้งซ่าน (๔) เพราะสำคัญว่าได้บรรลุ (๕) โดยถูกต้อง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๓/๑๖๔)

2.พยากรณสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยการพยากรณ์ถึงอรหัตตผล พระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุย่อมพยากรณ์อรหัตตผล เมื่อถูกพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตผู้ได้ฌาน ฉลาดในสมาบัติ ฉลาดในจิตของผู้อื่น ฉลาดในการกำหนดรู้จิตของผู้อื่น ซักถาม สอบถาม ไล่เลียงอยู่ ย่อมถึงความเป็นคนเปล่า ความไม่มีคุณ ความไม่เจริญ ความพินาศ ทั้งความไม่เจริญและความพินาศ พระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตกำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ใส่ใจถึงภิกษุนั้นว่า เพราะเหตุไร ท่านผู้นี้จึงพยากรณ์อรหัตตผล แล้วรู้ชัดภิกษุนั้นว่า เธอมีความเสื่อมในพระธรรมวินัย คือ (๑) มักโกรธ มีใจถูกความโกรธกลุ้มรุมอยู่โดยมาก (๒) มักผูกโกรธ มีใจถูกความผูกโกรธกลุ้มรุมอยู่โดยมาก (๓) มักลบหลู่ มีใจถูกความลบหลู่กลุ้มรุมอยู่โดยมาก (๔) มักตีเสมอ มีใจถูกความตีเสมอกลุ้มรุมอยู่โดยมาก (๕) มีความริษยา มีใจถูกความริษยากลุ้มรุมอยู่โดยมาก (๖) มักตระหนี่ มีใจถูกความตระหนี่กลุ้มรุมอยู่โดยมาก(๗) มักโอ้อวด มีใจถูกความโอ้อวดกลุ้มรุมอยู่โดยมาก (๘) มีมายา มีใจถูกมายากลุ้มรุมอยู่โดยมาก (๙) มีความปรารถนาชั่ว มีใจถูกความปรารถนาชั่วกลุ้มรุมอยู่โดยมาก (๑๐) เป็นผู้หลงลืมสติ ถึงความหยุดชงักเสียในระหว่างที่จะบรรลุคุณวิเศษชั้นสูง เพราะได้บรรลุคุณวิเศษชั้นต่ำ แล้วกล่าวอีกว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นละธรรม ๑๐ ดังกล่าวมานี้ไม่ได้แล้ว จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยนี้ แต่เป็นไปได้ที่ภิกษุนั้นละธรรม ๑๐ นี้ได้แล้ว จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยนี้ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๔/๑๘๔)

พยาธิ : 1.ความเจ็บไข้,เป็นภัยอย่าง ๑ ในภัย ๔ ของแต่ละคน คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย

2.ชื่อสัตว์ไม่มีกระดูกสันหลังซึ่งอย่างน้อยในระยะหนึ่งของชีวิตจะเป็นปรสิตอยู่ในมนุษย์และสัตว์มีทั้งชนิดตัวแบนและตัวกลม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๒/๒๑๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๘/๑๔๑,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๖๒/๕๘๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๑/๔๘๕)

SAMPLE

3.กิเลส,ความเศร้าหมอง ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระสูตรอันประเสริฐสุดท้าย แห่ง(มูลปริยาย) วรรคประดุจโอสถอันกำจัดพยาธิคือกิเลส มีรสหวานละมุน ก่อให้เกิดความยินดีอันใหญ่หลวงแก่เหล่าเทวดาและหมู่มนุษย์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๘/๑๓๒)

พยาธิภัย : ภัยที่เกิดเพราะอาศัยพยาธิ,ภัยที่เกิดขึ้นเพราะความเจ็บ,ภัยที่เกิดเพราะความเจ็บป่วย, เป็นภัยที่ ๓ ในภัย ๔ คือ (๑) ชาติภัย (ภัยที่เกิดเพราะอาศัยชาติ) (๒) ชราภัย(ภัยที่เกิดเพราะอาศัยชรา) (๓) พยาธิภัย(ภัยที่เกิดเพราะอาศัยพยาธิ)(๔) มรณภัย (ภัยที่เกิดเพราะอาศัยความตาย)(เป็นข้อที่ ๓ ในภัย ๒๐) (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๓/๒๔๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๙/๑๘๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๑/๒๓๘,๑๓๕/๔๔๐)

พยาน : ผู้รู้เห็นเหตุการณ์,คน เอกสาร หรือสิ่งของที่อ้างเป็นหลักฐาน,หลักฐานเครื่องพิสูจน์ข้อเท็จจริง ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายสาวกทั้งหลายที่มีจักษุญาณก็ยังมีอยู่ เพราะสาวกที่รู้ที่เห็นนี้เป็นพยานได้ เมื่อก่อนเราก็เห็นอัฏฐิสังขลิกเปรตนั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๘/๒๒๑) ในสิงคาลกสูตร กล่าวไว้ว่าคนดื่มสุรามีถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔),ในชีวกสูตร หมอชีวกกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินมาแล้วว่า'พรหมมีปกติอยู่ด้วยเมตตา' คำกล่าวที่เพียงได้ยินมานี้ ข้าพระองค์เห็นว่าพระผู้มีพระภาคทรงเป็นพยานได้ เพราะพระผู้มีพระภาคเองก็ทรงมีปกติอยู่ด้วยเมตตา" (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๓/๕๐)

พยาบาท : การผูกใจเจ็บคิดจะแก้แค้น, การคิดปองร้าย,ความแค้นคิดร้ายเขา,ความขัดเคืองแค้นใจ,ความเจ็บใจ, ความคิดร้าย ; ตรงข้ามกับ เมตตา : ในภาษาไทยหมายถึง ผูกใจเจ็บและคิดแก้แค้น,ข้อที่ ๒ ในนิวรณธรรม ๕ คือ (๑) กามฉันทะ (๒) พยาบาท (๓) ถีนมิทธะ (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (๕) วิจิกิจฉา มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๗/๗๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๒/๓๑๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๐/๔๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๕/๑๑๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓/๑๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖/๒๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๖๙,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๓/๑๑๑,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๒/๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒/๒๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓/๔๒๙,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑/๔๒๘,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๙/๔๐๓,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๑/๒๓๕,ขุ.เถร.๒๖/๑๐๐๙/๕๐๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๙/๑๑๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๘/๔๑,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๔๑๙/๑๒๑,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๔๒/๑๕๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๕๑/๑๒๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๐๓/๗๕๘

พยาบาทนิวรณ์ : นิวรณ์คือความคิดร้าย,สิ่งที่กั้นจิตคือความขัดเคืองใจ,สิ่งกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดีคือความคิดปองร้าย,สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม คือความคิดปองร้าย, ข้อที่ ๓ ในนิวรณ์ ๕ คือ (๑) กามฉันทนิวรณ์ (นิวรณ์คือความพอใจในกาม) (๒) พยาบาทนิวรณ์ (นิวรณ์คือความคิดร้าย) (๓)ถีนมิทธนิวรณ์ (นิวรณ์คือความหดหู่และเซื่องซึม) (๔) อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (นิวรณ์คือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) (๕) วิจิกิจฉานิวรณ์(นิวรณ์คือความลังเลสงสัย),ในนีวรณสูตร กล่าวถึงพยาบาทนิวรณ์ทำให้เป็นเหมือนคนตาบอด,ในปัฏฐานอธิบายถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดพยาบาทนิวรณ์ไว้ว่า ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจนิวรณ์ และอวิชชานิวรณ์อาศัยพยาบาทนิวรณ์เกิดขึ้น อุทธัจจนิวรณ์และอวิชชานิวรณ์อาศัยพยาบาทนิวรณ์เกิดขึ้น ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจนิวรณ์ กุกกุจจนิวรณ์ และอวิชชานิวรณ์อาศัยพยาบาทนิวรณ์เกิดขึ้น อุทธัจจนิวรณ์ กุกกุจจนิวรณ์และอวิชชานิวรณ์อาศัยพยาบาทนิวรณ์เกิดขึ้น(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๑,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๑/๑๕๓, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๑๗, อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๓๙๐)

พยาบาทภายใน : ความคิดร้ายภายในตน,หมายถึงความขัดเคืองใจภายในซึ่งมีอยู่ ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า เมื่อพยาบาท (ความคิดร้าย) ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่าพยาบาทภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่อพยาบาทภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า พยาบาทภายในของเราไม่มีอยู่' การเกิดขึ้นแห่งพยาบาทที่ยังไม่เกิดขึ้นมีได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัดเหตุนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๒/๓๑๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๕/๓๖๗/๓๑๕)

พยาบาทวิตก :ความตรึกในพยาบาท,ความตรึกเกี่ยวกับพยาบาท,ความตรึกในทางพยาบาท,ความตรึกในเรื่องปองร้ายผู้อื่น,ความตริตรึกในทางคิดร้ายต่อผู้อื่น, ความคิดนึกในทางขัดเคืองชิงชัง ไม่ประกอบด้วยเมตตา,เป็นข้อ ๒ ในวิตก ๓,ข้อ ๒ ในอกุศลวิตก ๓ คือ (๑) กามวิตก (ความตรึกในทางกาม) (๒) พยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท)(๓)วิหิงสาวิตก(ความตรึกในทางเบียดเบียน),ในอันธกรณสูตร กล่าวไว้ว่า พยาบาทวิตก ทำความมืดมน ไม่ทำให้เกิดปัญญาจักษุ ทำแต่ความไม่รู้ ดับปัญญา เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๐/๑๙๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐,มู.ม.(ไทย)๑๒/๒๖/๒๕, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๙/๒๒๗,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๑/๓๓๒,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๒,สุ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๗,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๐๒/๓๔๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑/๒๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓/๔๓๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๔๓๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๓,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๗/๔๕๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗/๕๕๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๕/๕๑๓)

SAMPLE

ในวิภังค์อธิบายว่า คำว่า พยาบาทวิตก หมายถึงพยาบาทธาตุ ซึ่งมีอธิบายว่า ความตรึกความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ฯลฯ มิจฉาสังกัปปะที่ประกอบด้วยพยาบาท นี้เรียกว่าพยาปาทธาตุ

อีกนัยหนึ่ง ความที่จิตอาฆาตในอาฆาตวัตถุ ๑๐ ความอาฆาตที่รุนแรงความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความพิโรธตอบ ความกำเริบ ความกำเริบหนัก ความกำเริบหนักขึ้น ความคิดร้าย ความคิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้ายหนัก ความที่จิตคิดพยาบาท ความที่จิตคิดประทุษร้าย ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ภาวะที่พยาบาท ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความที่จิตไม่แช่มชื่น นี้เรียกว่าพยาปาทธาตุ

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พยาปาทธาตุนี้เป็นชื่อของพยาบาทวิตก (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๑/๘๐)

พยาบาทสัญญา : ความหมายรู้พยาบาท,ความกำหนดหมายในทางพยาบาท, ความจำได้ในทางพยาบาทดังคำในพักกุลัตเถรัจฉริยัพภูตสูตรที่พระพักกุลเถระกล่าวแก่อเจลกปริพาชกว่า เมื่อเราบวชมาตลอดเวลา ๘๐ พรรษา เราไม่รู้สึกเลยว่าพยาบาทสัญญา... วิหิงสาสัญญาเคยเกิดขึ้น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๐/๒๔๓),เป็นข้อที่ ๒ ในสัญญา ๓ กล่าวคือ (๑) กามสัญญา (ความกำหนดหมายในทางกาม) (๒) พยาบาทสัญญา (ความกำหนดหมายในทางพยาบาท)(๓)วิหิงสาสัญญา (ความกำหนดหมายในทางเบียดเบียน) (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๔/๕๙๗),ในมหานิทเทส สารีปุตตสุตตนิทเทส อธิบายว่า พยาบาทสัญญาเป็นที่อาศัยแห่งพยาบาทวิตก, ข้อที่ ๒ ในสัญญา ๔ คือ (๑) กามสัญญา (๒) พยาบาทสัญญา (๓) วิหิงสาสัญญา (๔) ทิฏฐิสัญญา (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๗//๑๑๒,๒๐๗//๖๐๘)

พยาบาลไข้ยาก : ดูแลไข้ลำบาก,ปรนนิบัติหนักใจ หมายถึงดูแลคนไข้,ปรนนิบัติคนไข้เอื้อเฟื้อเลี้ยงดูแลคนไข้ได้อย่างลำบาก เพราะคนไข้ประกอบด้วยลักษณะ ๕ ประการ คือ (๑) ไม่ทำความสบาย (๒) ไม่รู้ประมาณในความสบาย (๓)ไม่กินยา(๔)ไม่บอกอาการไข้ตามเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ ไม่บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่(๕)เป็นคนไม่อดทนความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัส กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะคร่าชีวิต (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๓/๒๐๓)

พยาปันนจิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีจิตพยาบาทและผู้มีจิตไม่พยาบาท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในนรก ๔ คือ (๑) มีจิตพยาบาท (๒)

SAMPLE

ชักชวนผู้อื่นให้มีจิตพยาบาท (๓) พอใจความมีจิตพยาบาท (๔) สรรเสริญความมีจิตพยาบาท แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗๒/๓๘๗)

พยาปันนสูตร : พระสูตรว่าด้วยจิตถึงความผิดปกติ พระผู้มีพระภาคตรัสกับอนาถบิณฑิกคหบดีว่า บุคคลเมื่อมีจิตถึงความผิดปกติแล้ว แม้กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมก็ถึงความผิดปกติ บุคคลผู้มีกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรมที่ถึงความผิดปกติ ก็ทำให้มีการตายที่ไม่ดี กาลกิริยาก็ไม่งาม เปรียบเหมือนเรือนยอดมุงไว้ไม่ดี ยอดเรือน ไม้กลอนและฝาเรือนย่อมถึงความผิดปกติ ฉะนั้น ส่วนบุคคลเมื่อมีจิตไม่ถึงความผิดปกติ ก็มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๑/๓๕๓)

พยาปาทกายคันถะ :กายคันถะคือพยาบาท, กิเลสเครื่องผูกกายคือพยาบาท, เป็นข้อ ๒ ในคันถะ ๔ คือ (๑) อภิชฌากายคันถะ(กายคันถะคืออภิชฌา)(๒)พยาปาทกายคันถะ (กายคันถะคือพยาบาท) (๓) สีลัพพตปรามาสกายคันถะ (กายคันถะคือสีลัพพตปรามาส)(๔) อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ(กายคันถะคือความยึดถือว่าสิ่งนี้เท่านั้นจริง) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๕/๑๐๒),ในธรรมสังคณีและวิภังค์ อธิบายพยาปาทกายคันถะไว้ว่า ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสียฯลฯ กำลังทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ จักทำความเสื่อมเสียแก่คนที่รักที่ชอบพอของเรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้เคยทำความเจริญฯลฯ กำลังทำความเจริญ ฯลฯ จักทำความเจริญแก่คนที่ไม่เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา หรือความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร จิตอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความเคือง ความขุ่นเคืองความพล่านไป โทสะ ความคิดประทุษร้าย ความคิดมุ่งร้าย ความขุ่นจิต ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ มีลักษณะเช่นว่านี้ (และ) ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความแค้น ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าพยาปาทกายคันถะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๔๒/๒๙๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๘/๕๘๗)

พยาปาทธาตุ : ธาตุคือพยาบาท,เป็นข้อของพยาบาทวิตก ดังคำว่า พยาปาทวิตกชื่อว่าพยาปาทธาตุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๒/๕๗๐), ข้อ ๒ ในอกุศลธาตุ ๓ คือ (๑) กามธาตุ (ธาตุคือกาม) (๒) พยาปาทธาตุ (ธาตุคือพยาบาท) (๓) วิหิงสาธาตุ (ธาตุคือ

SAMPLE

วิหิงสา),ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่างๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์มิจฉาสังกัปปะที่ประกอบด้วยพยาบาท นี้เรียกว่าพยาปาทธาตุ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๑/๖๓๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๐)

พยาปาทนิวรณ์ : นิวรณ์คือความคิดร้าย,ข้อที่ ๒ ในนิวรณ์ ๕ คือ(๑) กามฉันทนิวรณ์ (นิวรณ์คือความพอใจในกาม) (๒) พยาปาทนิวรณ์ (นิวรณ์คือความคิดร้าย) (๓) ถีนมิทธนิวรณ์ (นิวรณ์คือความหดหู่และเซื่องซึม) (๔) อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (นิวรณ์คือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) (๕) วิจิกิจฉานิวรณ์ (นิวรณ์คือความลังเลสงสัย),ในอภิธรรม ธรรมสังคณี อธิบายไว้ว่า ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ กำลังทำความเสื่อมเสีย ฯลฯ จักทำความเสื่อมเสียแก่คนที่รักที่ชอบพอของเรา ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้เคยทำความเจริญ ฯลฯ กำลังทำความเจริญ ฯลฯ จักทำความเจริญแก่คนที่ไม่เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา หรือความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร จิตอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบกระทั่ง ความแค้น ความเคืองความขุ่นเคือง ความที่จิตพล่านไป โทสะ ความคิดประทุษร้าย ความคิดมุ่งร้ายความขุ่นจิต ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ มีลักษณะเช่นว่านี้ (และ) ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความพิโรธความแค้น ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าพยาปาทนิวรณ์ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๕๔๙,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๖๐/๒๙๖) ; พยาบาทนิวรณ์ ก็เขียน

พยาปาทวิตก : ความตรึกในทางพยาบาท,ความตรึกเกี่ยวด้วยความพยาบาท,เป็นชื่อของพยาปาทธาตุ ดังคำว่า กามวิตกชื่อว่ากามธาตุ พยาปาทวิตกชื่อว่าพยาปาทธาตุ วิหิงสาวิตกชื่อว่าวิหิงสาธาตุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๒/๕๗๐), ข้อ ๒ ในบาปอกุศลวิตก ๓,อกุศลวิตก ๓ คือ (๑) กามวิตก(ความตรึกในทางกาม) (๒) พยาปาทวิตก(ความตรึกในทางพยาบาท) (๓) วิหิงสาวิตก(ความตรึกในทางเบียดเบียน), ในวิภังค์ อธิบายพยาปาทวิตกไว้ว่า ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่างๆ ความดำริผิด ที่เกี่ยวด้วยความพยาบาท นี้เรียกว่าพยาปาทวิตก (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๔/๕๙๖,๒๒/๗๕/๕๙๘,๒๒/๑๐๙/๖๓๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๐/๕๖๙)

SAMPLE

พยาปาทสังกัปปะ : ความดำริในทางพยาบาท,ความดำริในพยาบาท, เป็นข้อ ๒ ในอกุศลสังกัปปะ ๓ คือ (๑) กามสังกัปปะ(ความดำริในทางกาม)(๒) พยาปาทสังกัปปะ (ความดำริในทางพยาบาท)(๓)วิหิงสาสังกัปปะ (ความดำริในทางเบียดเบียน) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๒)

พยาปาทสัญญา : ความกำหนดหมายในทางพยาบาท,ความกำหนดหมายในทางพยาบาท ,ข้อ ๒ ในอกุศลสัญญา ๓,ธรรม ๓ คือ (๑) กามสัญญา(ความกำหนดหมายในทางกาม)(๒)พยาปาทสัญญา(ความกำหนดหมายในทางพยาบาท) (๓) วิหิงสาสัญญา (ความกำหนดหมายในทางเบียดเบียน),ในธรรมสังคณี อธิบายความหมายของพยาปาทสัญญาไว้ว่า ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ ที่เกี่ยวกับความพยาบาท นี้เรียกว่าพยาปาทสัญญา,ในกถาวัตถุอธิบายไว้ว่า พยาปาทสัญญาเกิดขึ้นในลำดับแห่งอัพยาปาทสัญญา(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๗๔/๕๙๗,๒๒/๗๕/๕๙๘,๒๒/๑๑๐/๖๓๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๑/๕๖๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗//๖๘๙/๗๓๖,๖๘๙/๗๓๖)

พยาปาท-อัพยาปาทสูตร :พระสูตรว่าด้วยผู้มีจิตพยาบาท –ผู้มีจิตไม่พยาบาท ในพยาปาทสูตร กล่าวไว้ว่า (๑) ตนเองเป็นผู้มีจิตพยาบาท (๒) ชักชวนผู้อื่นให้มีจิตพยาบาท (๓) เป็นผู้พอใจความมีจิตพยาบาท ในอพยาปาทสูตร กล่าวไว้ว่า (๑) ตนเองเป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท (๒) ชักชวนผู้อื่นให้มีจิตไม่พยาบาท (๓) เป็นผู้พอใจความมีจิตไม่พยาบาท (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๘) ; ดูประกอบในปาณ-อปาณสูตร

พยุหยาตรา : กระบวนทัพ, การเดินทัพ, เช่น ยกพยุหยาตรา, ไปเป็นกระบวนทัพใหญ่ ดังคำในกัณฑกสูตร กล่าวไว้ว่า เจ้าลิจฉวีผู้มีกิตติศัพท์เลื่องลือจำนวนมากได้พากันจัดขบวนพยุหยาตราทางสถลมารคเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังป่ามหาวัน (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๒/๑๕๘-๑๕๙)

พรต : ข้อปฏิบัติทางศาสนา, ธรรมเนียม, ความประพฤติของผู้ถือศาสนาที่คู่กับศีล, วัตร,ข้อปฏิบัติประจำ,กิจวัตร, การปฏิบัติ ; มรรยาท, เขตแห่งความประพฤติ, ประเพณี, การสมาทานหรือประพฤติตามลัทธิศาสนา, การจำศีล (เช่นการเว้นบริโภค เว้นเมถุนธรรม); การสมาทานบริโภคอาหารอย่างเดียวเป็นนิตย์, ข้อกำหนดการปฏิบัติทางศาสนาเพื่อข่มกายใจ มีศีลวินัยเป็นต้น เช่น บำเพ็ญพรต, เรียกผู้บำเพ็ญพรตว่า นักพรต ดังคำเรื่องพรต ในลักขณสูตรตอนหนึ่งว่าเมื่อมหาบุรุษทรงออกผนวชบำเพ็ญพรตจะมีพระสาวกมากกว่านั้นล้วนแต่ดำเนินตามพระพุทธพจน์,ในโลหิจจสูตรอธิบายพรตเป็นตบะของพราหมณ์ไว้ว่า หนังเสือที่หยาบ การมุ่นผม การไม่ชำระฟัน มนตร์ ศีลและพรตเป็นตบะ (ของ

SAMPLE

พราหมณ์) (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๘,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๑)

พรตและศีล : ข้อวัตรและข้อปฏิบัติของพกพรหม,ความประพฤติของผู้ถือศาสนาที่คู่กับศีล, คำว่า วัตร หมายถึงการสมาทานหรือประพฤติปฏิบัติประจำ,คำว่า ศีล หมายถึงการรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ดังคำในพกชาดก พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พกพรหมตอนหนึ่งว่า ท่านได้ช่วยให้มนุษย์เป็นจำนวนมากที่มีความกระหายถูกความร้อนแผดเผาให้ได้ดื่มน้ำ นั่นเป็นพรตและศีลครั้งก่อนของท่าน .... การที่ท่านได้ปล่อยหมู่ชนซึ่งถูกจับที่ฝั่งแม่น้ำเอณินำไปเป็นเชลย ....ท่านใช้กำลังเข้าข่ม ได้ปลดปล่อยเรือที่พญานาคดุร้าย ยึดไว้ที่กระแสแม่น้ำคงคาเพราะต้องการจะทำลายมนุษย์ เราตถาคตระลึกได้เหมือนหลับแล้วตื่นขึ้นมา อนึ่ง เราตถาคตได้เคยเป็นศิษย์ของท่านชื่อว่ากัปปะ สำคัญท่านว่ามีปัญญา ประกอบด้วยวัตรปฏิบัตินั่นเป็นพรตและศีลครั้งก่อนของท่าน เราตถาคตระลึกได้เหมือนหลับแล้วตื่นขึ้นมา(ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย)๒๗/๗๐/๒๖๗,๒๗/๗๑/๒๖๗,๒๗/๗๒/๒๖๘,๒๗/๗๓/๒๖๘,๒๗/๗๔/๒๖๘)

พรรณนา : กล่าวเป็นเรื่องเป็นราวอย่างละเอียดให้ผู้ฟังนึกเห็นเป็นภาพ ดังคำที่อุบาลีคหบดีกล่าวแก่นิครนถ์ นาฏบุตรตอนหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีพระคุณควรพรรณนาเป็นอเนกทรงมีพระคุณควรพรรณนาได้หลายร้อย ใครเล่าจักพรรณนาไม่ได้ถึงพระคุณของพระองค์ผู้ควรพรรณนา หรือดังคำในสุวีรสูตร กล่าวถึงท้าวสักกะจอมเทพนั้นอาศัยผลบุญของพระองค์เป็นอยู่ เสวยราชสมบัติอันมีความเป็นใหญ่ยิ่งด้วยความเป็นใหญ่แห่งเทพชั้นดาวดึงส์ ยังมาพรรณนาคุณแห่งความเพียรคือความขยันได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๗/๗๕,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๗/๓๕๗)

พรรณนาคุณความตาย : กล่าวเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความตาย,ในที่นี้หมายถึงพูดให้คนที่เจ็บป่วยอยากตายกินของแสลง จนอาการเจ็บป่วยหนักเข้าถึงกับเสียชีวิต ดังคำในมหาวิภังค์ว่า อุบาสกคนหนึ่งล้มป่วย เขามีภรรยารูปงาม พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ชอบภรรยาของเขาจึงปรึกษาว่า ถ้าอุบาสกยังมีชีวิต พวกเราจักไม่ได้นาง มาช่วยกันกล่าวพรรณนาคุณความตายให้เขาฟังเถิด จึงเข้าไปหาอุบาสกกล่าวว่า อุบาสก ท่านทำคุณงามความดี ทำที่ต้านทานความขลาดกลัวไว้แล้ว จะมีชีวิตอยู่อย่างลำบากยากเข็ญไปทำไม ท่านตายเสียดีกว่า หลังจากตายแล้วจักไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ จักเอิบอิ่มพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ อุบาสกเห็นจริงตามนั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๒/๑๔๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๒/๑๔๒)

SAMPLE

พรรษา : ฤดูฝน, ปี, ปีของระยะเวลาที่บวช, ช่วงระยะเวลา ๓ เดือนในฤดูฝน เช่น เข้าพรรษา จำพรรษา; ปี เช่น บวช ๓ พรรษา, (ราชา) มีพระชนมายุ ๒๕ พรรษา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๙/๒๔๒,องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๓๓๘,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๐๓/๑๕๐)

พรหม : ผู้ประเสริฐ, เทพในพรหมโลก เป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม มี ๒ พวก คือ รูปพรหม มี ๑๖ ชั้น อรูปพรหม มี ๔ ชั้น ตามคติพระพุทธศาสนา; ดูพรหมโลก ; เทพสูงสุดคือพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์,ชื่อพระเป็นเจ้าผู้สร้างโลกตามศาสนาพราหมณ์, ในบทกลอนใช้ว่า พรหมัน พรหมา พรหมาน หรือ พรหมาร ก็มี; ผู้มีพรหมวิหารทั้ง ๔ (เช่น บิดามารดามีพรหมวิหารทั้ง ๔ ต่อบุตร ได้ชื่อว่าเป็นพรหมของบุตร) (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐/๑๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๗/๓๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๙/๒๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓/๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๓/๕๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๐/๑๖๗,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๓๑,สุ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๙/๑๒๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๘๑/๓๕,องฺจตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖/๑๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘๒/๓๖๒,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๑/๕๙๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๒/๒๔๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๔/๖๘๑)

พรหมกาย : พระกาย (คือรูปกายนามกาย) ประเสริฐ, พระนามของพระพุทธเจ้า ดังคำในอัคคัญญสูตรว่า คำว่า ‘ธรรมกาย’ ก็ดี ‘พรหมกาย’ ก็ดี ‘ธรรมภูต’ ก็ดี ‘พรหมภูต’ ก็ดี ล้วนเป็นชื่อของตถาคต (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๘/๘๘)

พรหมกายิกา, เทพชั้น : เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม หมายถึงพรหมที่ได้ปฐมฌาน มีกายต่างกันและมีสัญญาเดียวกัน มี ๓ จำพวก,เป็นเทพที่ ๒ ในวิญญาณฐิติ ๒ ที่ว่า มีสัตว์ทั้งหลายมีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือพวกเทพชั้นพรหมกายิกา (เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม) นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๒(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๐,๑๑/๓๓๒/๓๓๖,๑๑/๓๓๗/๓๔๗,๑๑/๓๔๑/๓๕๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๔/๖๗,๒๓/๕๒/๙๒,๒๓/๕๖/๑๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พรหมกายิกา หมายถึงพรหมชั้นปฐมฌานภูมิ (ระดับปฐมฌาน) ๓ ชั้น คือ (๑) พรหมปาริสัชชา (พวกบริษัทบริวารมหาพรหม) (๒) พรหมปโรหิตา (พวกปุโรหิตมหาพรหม) (๓) มหาพรหมา (พวกท้าวมหาพรหม) (ที.ม.อ. (บาลี)๑๒๗/๑๐๙-๑๑๐)

พรหมจรรย์ : จริยะอันประเสริฐ, การครองชีวิตประเสริฐ,ตามที่เข้าใจกันทั่วไป หมายถึงความประพฤติเว้นเมถุนหรือการครองชีวิต ดังเช่นการบวชที่ละเว้นเมถุน แต่แท้จริงนั้น พรหมจรรย์คอ พรหมจริยะ เป็นหลักการใหญ่ ที่ใช้ในแง่ความหมายมากหลาย ดังที่อรรถกถาแห่งหนึ่ง ประมวลไว้ ๑๐ นัย คือหมายถึง ทาน ไวยาวัจจ์

(คือการขวนขวายช่วยเหลือรับใช้ทำประโยชน์) เบญจศีล อัปปมัญญา ๔ (คือ พรหมวิหาร ๔) เมถุนวิรัติ ความพอใจเฉพาะหรือคู่ครองของตน) ความเพียร การรักษาอุโบสถ อริยมรรค พระศาสนา (อันรวมไตรสิกขาทั้งหมด) เฉพาะอย่างยิ่ง ความหมายสำคัญที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นหลักคือ๒ นัยสุดท้าย(อริยมรรคและพระศาสนา) ; ในศาสนาพราหมณ์ พรหมจรรย์ หมายถึงการครองชีวิตเว้นเมถุนและประพฤติปฏิบัติตนเคร่งครัดต่างๆที่จะควบคุมตนให้มุ่งมั่นในการศึกษาได้เต็มที่ โดยเฉพาะในการเรียนพระเวท โดยนัยหมายถึงการศึกษาพระเวท และหมายถึงช่วงเวลาหรือชั้นตอนของชีวิตที่พึงอุทิศเพื่อการศึกษาอย่างนั้น (บาลี ; พฺรหฺมจริย) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖/๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๕/๑๕๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒/๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๐/๖๕,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗/๒๙,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๔/๑๖,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑/๒,๑๙/๒/๓,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕/๖๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕/๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕/๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒/๑๙๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒/๑๙,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒/๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๑/๘,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๒/๑๕๖,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๒๖/๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖/๒๖,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐/๗๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๘/๔๐๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘/๓๕๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙/๓๖๖,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๗๘/๑๖๕,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๖๙/๑๔๕)

พรหมจริยสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยพรหมจรรย์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พรหมจรรย์ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ และผลแห่งพรหมจรรย์ ได้แก่ผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙/๓๗)

พรหมจริยสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยพรหมจรรย์(สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พรหมจรรย์ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ และประโยชน์แห่งพรหมจรรย์ ได้แก่ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐/๓๗)

พรหมจริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตประพฤติพรหมจรรย์ มิใช่เพื่อจะลวงคน มิใช่เพื่อเกลี้ยกล่อมคน มิใช่เพื่อลาภสักการะและชื่อเสียง มิใช่เพื่อการอวดอ้างวาทะ มิใช่เพื่อให้คนรู้ว่า คนจงรู้จักเราด้วยอาการอย่างนี้ แท้จริง ตถาคตประพฤติพรหมจรรย์ (๑) เพื่อสำรวม ระวัง (๒) เพื่อละ (๓) เพื่อคลายกำหนัด (๔) เพื่อดับทุกข์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕/๔๑)

SAMPLE

พรหมจริเยสนา : การแสวงหาพรหมจรรย์, เป็นข้อ ๔ ในเอสนา ๓ คือ (๑) กาเมสนา (การแสวงหากาม) (๒) ภเวสนา (การแสวงหาภพ) (๓) พรหมจริเยสนา (การแสวงหาพรหมจรรย์),ในวิภังค์อธิบายความหมายของพรหมจริเยสนาไว้ว่า ความเห็นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ป่าชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าพรหมจริเยสนา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๙/๕๗๕)

พรหมจริโยคธสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ประสบสุขอันหยั่งลงสู่พรหมจรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น จัดเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ จะสำเร็จสัมโพธิแน่นอนและย่อมประสบสุขที่สัมปยุตด้วยสกทาคามิมรรค อนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค อันหยั่งลงสู่พรหมจรรย์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๘/๔๙๐)

พรหมจักร : จักรประเสริฐ หมายถึงธรรมจักรอันยอดเยี่ยม ซึ่งเป็นญาณ ๒ อย่าง อันได้แก่ ปฏิเวธญาณและเทสนาญาณที่มีเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น ดังคำในกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ข้อ ๑ ที่กล่าวไว้ว่า ตถาคตรู้ชัดฐานะ โดยเป็นฐานะและอฐานะโดยเป็นอฐานะในโลกนี้ตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดฐานะโดยเป็นฐานะ และอฐานะโดยเป็นอฐานะตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญญาฐานะที่องอาจบันลือสีหนาทประกาศพรหมจักรในบริษัท(ม.มู.)(ไทย)๑๒/๑๔๘/๑๔๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๑/๓๗,๑๖/๒๒/๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘/๑๓,๒๑/๒๓/๓๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑/๑๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๔/๕๗๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓,๒๔/๒๒/๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พรหมจักร หมายถึงธรรมจักรอันประเสริฐ ยอดเยี่ยม บริสุทธิ์ มี ๒ ประการ คือ (๑) ปฏิเวธญาณ ได้แก่ญาณระดับโลกุตตระ แสดงถึงพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า (๒) เทสนาญาณ ได้แก่ญาณระดับโลกิยะ แสดงถึงพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้า ญาณทั้ง ๒ นี้ชื่อว่า

โอรสญาณ(ญาณส่วนพระองค์) มีเฉพาะพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น ไม่มีแก่คนทั่วไป (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๔๘/๓๔๘,องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๗)

พรหมจาริณี : หญิงผู้ประพฤติพรหมจรรย์, หญิงผู้ปรพฤติธรรมมีเว้นจากเมถุนเป็นต้น, อุบาสิกาผู้นุ่งขาวห่มขาว เป็นอริยสาวิการะดับอนาคามบุคคล ดังคำในมหาวัจฉโคตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่วัจฉโคตรปริพาชกว่า อุบาสิกาทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของเรา ผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว เป็นเพื่อนพรหมจาริณี เป็นโอปปาติกะเพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไปจะปรินิพพานในภพนั้น ไม่กลับมาจากโลกนั้นอีก มิใช่มีเพียง ๑๐๐ คน ๒๐๐ คน๓๐๐ คน ๔๐๐ คน ๕๐๐ คน ความจริงแล้วมีอยู่จำนวนมากทีเดียว (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๕/๒๓๑)

พรหมจารี, บุคคล : ผู้ประพฤติพรหมจรรย์, นักเรียนพระเวท, ผู้ประพฤติธรรมมีเว้นจากเมถุนเป็นต้น (วิ.ป.(ไทย)๘/๒๗๔/๓๖๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๔/๑๗๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๘/๑๓๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๘/๓๔๕,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐/๒๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓/๑๕๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๓/๓๖๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑/๑๘,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๗๘/๓๘๔,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑/๓๙๖,ชุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๓๖๘/๕๙๓,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๑๗/๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๘/๖๑๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑๕/๒๖๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๒๔/๑๘๐); ดูอาศรม

พรหมจินดา : ชื่อมนตร์อย่างหนึ่ง มีองค์ ๖ ดังคำในจูพรถวิมาน ที่พระมหากัจจายนเถระกล่าวแก่พระราชกุมารตอนหนึ่งว่าแม้เหล่าชนผู้ร่ายมนตร์พรหมจินดามีองค์ ๖และเหล่าชนที่ใช้วิชาอื่นๆ จะไม่แก่ไม่ตาย ก็ไม่มี,แม้ในกัณหเปตวัตถุ ก็อธิบายไว้เช่นกัน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๑๙/๒๐๓,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๑๙/๒๓๐)

อรรถกถาอธิบายพรหมจินดา ว่าหมายถึงมนตร์พรหมจินดามีองค์ ๖ คือ (๑) กัปปะ (ว่าด้วยวิธีเกี่ยวกับการบูชายัญ) (๒) พยากรณ์ (แสดงการแยกปกติ) (๓) นิรุตติ (แสดงรูปศัพท์ เติมปัจจัย) (๔) สิกขา (แสดงฐานกรณ์และปตยนะของอักษร) (๕) ฉันโทวิจิติ(แสดงลักษณะของฉันท์) (๖) โชติสัตถะ (แสดงลักษณะของดวงดาวที่บ่งถึงความเจริญหรือความเสื่อมของมนุษย์) (ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๙๙๖/๓๐๙) เทียบ เวทางคศาสตร์ของพราหมณ์ มี ๖ อย่าง คือ (๑) ศึกษาวิธีออกเสียงคำในพระเวทให้ถูกต้อง (๒) ไวยากรณ์ (๓) ฉันท์ (๔) เชยติส คือดาราศาสตร์ (๕) นิรุกติ คือกำเนิดของคำและ(๖) กัลปะ คือวิธีจัดทำพิธี (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ หน้า ๗๗๓) ในอรรถกถาทีฆนิกายอธิบายสรุปไว้ว่า องค์ ๖ (๑) กัปปศาสตร์ (๒) พยากรณ์ศาสตร์

SAMPLE

(๓) นิรุตติศาสตร์ (๔) สิกขาศาสตร์ (๕) ฉันโทวิจิติศาสตร์ (๖) โชติสัตถศาสตร์ (ที.สี.อ.(บาลี)๒๕๖/๒๒๓)

ในเปตวัตถุอรรถกถาอธิบายองค์ ๖ ของพรหมจินดาต่างกันเล็กน้อยว่า องค์ ๖ คือ (๑) สิกขา(การศึกษาในการออกสำเนียงและการอ่าน มีการอ่านให้ถูกจังหวะ ให้คล่องและให้ไพเราะ) (๒) กัปปะ (รู้จักแบบแผน การกระทำกิจพิธีต่าง ๆ พิธีสวดคัมภีร์พระเวท) (๓) นิรุตฺติ (รู้จักมูลและคำแปลศัพท์) (๔) พยากรณะ (รู้จักตำราภาษามีของปาณินิเป็นต้น) (๕) โชติสัตถะ (รู้จักดวงดาวและหาฤกษ์ ผูกดวงชตา) (๖) ฉันทะ (รู้จักคณะฉันท์ แต่งฉันท์ได้) (ขุ.เปต.อ.(บาลี) ๒๑๙/๑๐๖) ; ดูอภิธา. คาถา ๑๑๐

พรหมชั้นพรหมปุโรหิตา, หมู่ : พรหมผู้ที่ได้ปฐมฌานภูมิ บรรลุคุณวิเศษ ชั้นอนาคามี เกิดในรูปพรหมชั้นพรหมปุโรหิตา ในที่นี้ หมายถึงพรหม ๒ องค์ที่ได้บรรลธรรมแล้ว ดังคำในสักกปัญหสูตรที่ท้าวสักกะกล่าวไว้ว่า บรรดาคนธรรพ์ ๓ ตนนั้น ๒ ตน รู้ธรรมอันใดของพระองค์แล้ว ถึงความเป็นผู้วิเศษไปเกิดในหมู่พรหมชั้นพรหมปุโรหิตา บรรลุคุณวิเศษแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๔/๒๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ๒ ตน หมายถึงคนธรรพ์ ๒ ตนพอได้อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิแล้วก็ทำให้เป็นบาท เพื่อให้บรรลุสัมโพธิ แล้วจักไม่เวียนกลับมาในภพภูมิที่ต่ำอีกต่อไป (ที.ม.อ.(บาลี)๓๕๔/๓๒๓)

พรหมชาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ขณะทรงพักแรม ณ พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัฏฐิกา ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา โดยทรงปรารภคำติเตียนพระรัตนตรัยของปริพาชกชื่อสุปปิยะและคำสรรเสริญพระรัตนตรัยของพรหมทัตตมาณพผู้เป็นศิษย์ ที่พวกภิกษุได้ยินเข้าแล้ว นำมาสนทนากัน พระผู้มีพระภาคทรงทราบจึงตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายมิให้โกรธเมื่อถูกตำหนิติเตียน และมิให้ยินดีจนเหลิงเมื่อได้รับคำสรรเสริญเยินยอ แต่ให้พิจารณาหาสาเหตุแห่งการติเตียนและการสรรเสริญนั้นๆ ตามความเป็นจริงแล้วชี้แจงให้เขาทราบว่าอะไรเป็นเรื่องจริง อะไรเป็นเรื่องเท็จ ต่อจากนั้นทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นว่า หลักธรรมของพระองค์สูงส่งกว่าลัทธิอื่นๆ ทั้ง ๖๒ ลัทธิที่แพร่หลายอยู่ในสมัยนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสถึงสาเหตุที่ทำให้คนสรรเสริญพระองค์ว่าได้แก่ ศีล ๓ ชั้น คือ (๑) จูฬศีล (ศีลอย่างเล็กน้อย) (๒) มัชฌิมศีล (ศีลอย่างกลาง) (๓) มหาศีล (ศีลอย่างใหญ่) กล่าวคือ คนทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า พระองค์ทรงงดเว้นจากข้อห้ามในจูฬศีล ๒๖ ข้อ ในมัชฌิมศีล ๑๐ ข้อ และในมหาศีล ๗ ข้อ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสาเหตุที่ทำให้คนสรรเสริญ

SAMPLE

พระองค์อีกอย่างหนึ่งได้แก่พระสัพพัญญุตญาณ คือทรงรู้แจ้งธรรมะที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ประณีต คาดคะเนเอาด้วยเหตุผลไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต เมื่อทรงรู้แจ้งธรรมะนี้แล้ว ทรงสั่งสอนให้ผู้อื่นรู้ตามได้ ด้วยเหตุนี้คนทั้งหลายจึงกล่าวสรรเสริญพระองค์ พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า มีสมณพราหมณ์บางพวกประกาศวาทะแสดงลัทธิ โดยปรารภขันธ์ส่วนอดีตซึ่งเรียกว่าปุพพันตกัปปิกวาทะ มี ๑๘ ลัทธิ และปรารภขันธ์ ส่วนอนาคตและปัจจุบันซึ่งเรียกว่าอปรันตกัปปิกวาทะอีก ๔๔ ลัทธิ แต่เพราะพวกเขาไม่รู้ตามความเป็นจริง จึงถูกลัทธิเหล่านี้ครอบคลุมไว้เหมือนปลาที่ถูกแหครอบคลุมไว้มิอาจหลุดพ้นไปได้ จึงทรงถือว่า ลัทธิเหล่านี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ

ปุพพันตกัปปิกวาทะ ๑๘ ลัทธิ คือ

๑. ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑ ชาติ จนถึงหลายแสนชาติ

๒. ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑ กัปจนถึง ๑๐ กัป

๓. ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑๐ กัปจนถึง ๔๐ กัป

๔. ลัทธิที่ถือว่าอัตตาและโลกเที่ยง เพราะคิดคาดคะเนเอาด้วยเหตุผลทั้ง ๔ ลัทธิแรกนี้เรียกว่า สัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเที่ยง)

๕. ลัทธิที่ถือว่า พระพรหมเที่ยง แต่พวกที่พระพรหมสร้างขึ้นมา ไม่เที่ยง

๖. ลัทธิที่ถือว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง แต่พวกขิฑฑาปโทสิกา (พวกที่ต้องจุติเพราะชอบเล่นสนุก) ไม่เที่ยง

๗. ลัทธิที่ถือว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง แต่พวกมโนปโทสิกา (พวกที่ต้องจุติเพราะคิดร้ายกันและกัน) ไม่เที่ยง

๘. ลัทธิที่ถือเอาตามที่คิดคาดคะเนด้วยเหตุผลว่าอัตตาฝ่ายจิตเที่ยง แต่อัตตาฝ่ายกายไม่เที่ยง

ตั้งแต่ลัทธิที่ ๕ - ๘ เรียกว่า เอกัจจสัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า บางอย่างเที่ยง)

๙. ลัทธิที่ถือว่า โลกมีที่สุด (มีขอบเขตกำหนดได้)

๑๐. ลัทธิที่ถือว่า โลกไม่มีที่สุด

๑๑. ลัทธิที่ถือว่า โลกมีที่สุดเฉพาะด้านบนกับด้านล่าง ส่วนด้านกว้างหรือด้านขวางไม่มีที่สุด

๑๒. ลัทธิที่ถือเอาตามที่คิดคาดคะเนด้วยเหตุผล ว่าโลกมีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่

SAMPLE

ตั้งแต่ลัทธิที่ ๙ - ๑๒ เรียกว่า อันตานันติกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด)

๑๓.ลัทธิที่ปฏิเสธว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มิใช่ จะว่ามิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่ เพราะเกรงว่าจะพูดเท็จ

๑๔.ลัทธิที่ปฏิเสธตามแบบลัทธิที่ ๑๓ เพราะเกรงว่า จะยึดถือผิด ๆ

๑๕.ลัทธิที่ปฏิเสธตามแบบลัทธิที่ ๑๓ เพราะเกรงว่าจะถูกผู้รู้ซักถาม

๑๖.ลัทธิที่ปฏิเสธตามแบบลัทธิที่ ๑๓ และไม่ยอมรับหรือยืนยันอะไรเลย เพราะไม่รู้จริง

ตั้งแต่ลัทธิที่ ๑๓ - ๑๖ เรียกว่า อมราวิกเขปวาทะ (ลัทธิที่พูดหลบเลี่ยง ไม่แน่นอนตายตัว)

๑๗. ลัทธิที่ถือว่า สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุปัจจัย เพราะเคยเกิดเป็นอสัญญีสัตว์ (พรหมพวกหนึ่งที่มีแต่รูป ไม่มีสัญญา)

๑๘.ลัทธิที่ถือเอาตามที่คิดคาดคะเนด้วยเหตุผลว่าสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุปัจจัย

ตั้งแต่ลัทธิที่ ๑๗ - ๑๘ เรียกว่า อธิจจสมุปปันนวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นเอง ไม่มีเหตุปัจจัย)

อปรันตกัปปิกวาทะ ๔๔ ลัทธิ คือ

๑. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูป (อาศัยรูปอยู่) มีสัญญา (ความรู้สึกรู้ขั้นละเอียด)

๒. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูป มีสัญญา

๓. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูปและที่ไม่มีรูป มีสัญญา

๔. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีรูปก็มิใช่ (พูด ไม่ได้ว่ามีรูปหรือไม่มีรูป) มีสัญญา

๕. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุด มีสัญญา

๖. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีที่สุด มีสัญญา

๗. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีที่สุดและที่ไม่มีที่สุด มีสัญญา

๘. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ (พูด ไม่ได้ว่ามีที่สุดหรือไม่มีที่สุด) มีสัญญา

๙. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญาอย่างเดียวกัน

๑๐.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญาต่างกัน

๑๑.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญาเล็กน้อย

๑๒. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญาประมาณมิได้

๑๓.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีแต่สุขอย่างเดียว มีสัญญา

SAMPLE

๑๔.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีแต่ทุกข์อย่างเดียว มีสัญญา

๑๕.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ มีสัญญา

๑๖.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทุกข์ก็มิใช่ มีสุขก็มิใช่ มีสัญญา

ทั้ง ๑๖ ลัทธิแรกนี้เรียกว่า สัญญีวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญา)

๑๗. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูป ไม่มีสัญญา

๑๘.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูป ไม่มีสัญญา

๑๙.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูปและที่ไม่มีรูป ไม่มีสัญญา

๒๐.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีสัญญา

๒๑. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุด ไม่มีสัญญา

๒๒. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีที่สุด ไม่มีสัญญา

๒๓. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีที่สุดและที่ไม่มีที่สุด ไม่มีสัญญา

๒๔. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีสัญญา

ตั้งแต่ลัทธิที่ ๑๗ - ๒๔ เรียกว่า อสัญญีวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาไม่มีสัญญา)

๒๕. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูป มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (พูดไม่ได้ว่า มีสัญญาหรือไม่มีสัญญา)

๒๖.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูป มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

๒๗. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูปและที่ไม่มีรูป มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

๒๘. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีรูปก็มิใช่ มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

๒๙. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุด มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

๓๐.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีที่สุด มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

๓๑.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีที่สุดและที่ไม่มีที่สุด มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

๓๒. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

SAMPLE

ตั้งแต่ลัทธิที่ ๒๕ - ๓๒ เรียกว่า เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่)

๓๓. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาของมนุษย์และสัตว์ ขาดสูญ

๓๔. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นทิพย์มีรูปเป็นกามาพจร บริโภคอาหาร ขาดสูญ

๓๕. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นทิพย์มีรูปสำเร็จทางใจ ขาดสูญ

๓๖.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นอากาสานัญจายตนะ (อัตตาที่ได้อรูปฌาน กำหนดอากาศที่ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์) ขาดสูญ

๓๗. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นวิญญาณัญจายตนะ (กำหนดวิญญาณที่ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์) ขาด สูญ

๓๘. ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นอากิญจัญญายตนะ (กำหนดความไม่มีอะไรเป็นอารมณ์) ขาดสูญ

๓๙.ลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่เป็นเนวสัญญานาสัญญายตนะ (อัตตาที่ได้อรูปฌาน กำหนดสภาวะที่เป็นสัญญาก็มิใช่ ไม่เป็นสัญญาก็มิใช่ เป็นอารมณ์) ขาดสูญ

ตั้งแต่ลัทธิที่ ๓๓ - ๓๙ เรียกว่า อุจเฉทวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ)

๔๐.ลัทธิที่ถือว่า ความเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ เป็นนิพพานในปัจจุบัน

๔๑.ลัทธิที่ถือว่า ความเพียบพร้อมด้วยปฐมฌาน เป็นนิพพานในปัจจุบัน

๔๒. ลัทธิที่ถือว่า ความเพียบพร้อมด้วยทุติยฌาน เป็นนิพพานในปัจจุบัน

๔๓. ลัทธิที่ถือว่า ความเพียบพร้อมด้วยตติยฌาน เป็นนิพพานในปัจจุบัน

๔๔. ลัทธิที่ถือว่า ความเพียบพร้อมด้วยจตุตถฌาน เป็นนิพพานในปัจจุบัน

๔๐ - ๔๔ เรียกว่า ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า มีสภาวะบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน)

ลัทธิพวกอปรันตกัปปิกวาทะ ๔๔ ลัทธินี้เมื่อรวมกับลัทธิพวกปุพพันตกัปปิกวาทะ ๑๘ ลัทธิข้างต้น ก็เป็น ๖๒ ลัทธิ หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า ทิฏฐิ ๖๒

พระผู้มีพระภาคตรัสสรุปไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ว่า พระองค์ทรงรู้แจ้งมูลเหตุแห่งทิฏฐิเหล่านี้ และทรงรู้ด้วยว่าผู้ที่ยึดถือทิฏฐิเหล่านี้มีคติและภพเบื้องหน้าเป็นอย่างไร พระองค์จึงไม่ทรงยึดมั่นถือมั่น เมื่อไม่ทรงยึดมั่นถือมั่น จึงทรงรู้แจ้งความเกิด ความดับ คุณ โทษแห่งเวทนา และอุบายวิธีที่ทำให้สลัดเวทนา (การเสวยอารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ออกไปได้ พระองค์จึงทรงหลุดพ้น และตรัสย้ำว่า นี่แหละธรรมะอันลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต คาดคะเนเอาด้วยเหตุผลไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต เมื่อพระองค์

SAMPLE

ทรงรู้แจ้งธรรมะนี้แล้ว ทรงสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตามด้วย จึงเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวสรรเสริญพระองค์ ส่วนสมณพราหมณ์ผู้มีทิฏฐิเหล่านี้ไม่รู้ความจริง บัญญัติทิฏฐิเหล่านี้ขึ้นตามความเข้าใจของตนเอง เป็นการแส่หาการดิ้นรนของคนมีตัณหาคือความทะยานอยากสิ่งอันน่าใคร่น่าปรารถนาผ่านทางอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อมีตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) เมื่อมีอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ(ความมีความเป็น) ชาติ(ความเกิด) เมื่อมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา(ความแก่) มรณะ(ความตาย) โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความ คร่ำครวญ) ทุกข์(ความไม่สบายกาย) โทมนัส(ความไม่สบายใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) (ที.สี.(ไทย) ๙/๑/๑)

พรหมชาละ : ข่ายอันประเสริฐ,หมายถึง ข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ,เป็นชื่อเรียกพรหมชาลสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ว่า ข่ายแห่งประโยชน์ (อรรถชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งธรรม (ธรรมชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ (พรหมชาละ) ก็ได้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๘/๔๗)

พรหมทัณฑ์ : การลงโทษอย่างสูงส่ง คือการที่สงฆ์มีมติลงโทษภิกษุหัวดื้อว่ายาก โดยวิธีพร้อมกันไม่ว่ากล่าวสั่งสอนตักเตือนใดๆ ดังที่ทำแก่พระฉันนะเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว,โทษอย่างสูง คือ สงฆ์ตกลงกันลงโทษภิกษุรูปใดรูปหนึ่งโดยภิกษุทั้งหลายพร้อมใจกันไม่พูดด้วย ไม่ว่ากล่าวตักเตือน หรือสั่งสอนภิกษุรูปนั้น , พระฉันนะซึ่งเป็นภิกษุเจ้าพยศ ถือตัวว่าเป็นคนเก่าใกล้ชิดพระพุทธเจ้ามาก่อนใครอื่น ใครว่าไม่ฟัง ภายหลังถูกสงฆ์ลงพรหมทัณฑ์ถึงกับเป็นลมล้มสลบหายพยศได้(ที.สี.(ไทย)๙/๒๗๔/๙๖,๑๐/๒๑๖/๑๖๕

พรหมทัต, พระราชา : ชื่อพระราชาจำนวนมาก ในอุพพรีเปตวัตถุ กล่าวไว้ว่า มีมากถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ ในที่นี้หมายถึง พระราชาผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าจูฬนี เป็นใหญ่ในแคว้นปัญจา ทรงประทานสิ่งของที่น่าปรารถนาทุกอย่างดังที่ดาบสจึงทูลถามว่าพระราชาผู้มีพระนามว่าพรหมทัต ๘๖,๐๐๐ พระองค์ ถูกเผาในป่าช้านี้ บรรดาพระเจ้าพรหมทัตเหล่านั้นพระนางทรงกรรแสงถึงพระเจ้าพรหมทัตองค์ไหน (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๖๘/๒๒๕),ในอปทานกล่าวไว้ว่าพระมหากัสสปะเคยเกิดเป็นพระราชานามว่าพรหมทัต (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๙๖/๔๙๓)

พรหมทัต, พราหมณ์ : พราหมณ์ผู้พระพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ อยู่ในเมืองพาราณสี สมัยที่พระเจ้ากิงกีปกครอง ดังคำในมหาปทานสูตรกล่าวไว้ว่า พระกัสสปพุทธเจ้ามีพราหมณ์พรหมทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีธนวดีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด สมัยนั้นได้มีพระราชาทรงพระนามว่ากิงกี กรุง

SAMPLE

พาราณสีเป็นราชธานีของพระเจ้ากิงกี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๖, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๓/๗๑๕) ; พรหมทัตตพราหมณ์ ก็เขียน

พรหมทัต, มาณพ : ชื่อมาณพผู้เป็นศิษย์ของสุปปิยปริพาชก,เป็นสาวกของครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร,เป็นนักบวชปริพาชกนิกายหนึ่งที่นุ่งผ้าขาว,มาณพผู้นี้ได้เดินทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา กล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง แม้ผู้เป็นอาจารย์จะกล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง ดังคำในพรหมชาลสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าประทับแรม ณ พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัฏฐิกาพร้อมกับภิกษุสงฆ์ แม้สุปปิยปริพาชกก็เข้าพักแรม ณพระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานกับพรหมทัตมาณพเช่นเดียวกัน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๐/๓๘๑,ที.สี.(ไทย) ๙/๑/๑,๙/๒/๑,๙/๓/๒,๙/๔/๒)

พรหมทัตกาสี, ราชา : พระราชาพระนามพรหมทัต ราชาแห่งแคว้นกาสี พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีกำลังพลมาก มีพาหนะมาก มีอาณาจักรกว้างใหญ่ มีภัณฑาคารห้องเก็บของมีค่าและคลังพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ เคยยกทัพไปยึดเมืองโกศล และรับสั่งให้ประหารพระเจ้าทีฆิติพร้อมมเหสี มีพระธิดาองค์หนึ่ง ภายหลังยกธิดาให้พระทีฆาวุกุมารพระราชโอรสของพระเจ้าทีฆิติ และคืนเมืองให้ทีฆาวุกุมารปกครองต่อไป (๕/๓๖๒/๓๔๙, ๕/๔๕๘/๓๔๓,๕/๔๕๙/๓๔๖,๕/๔๖๓/๓๕๒)

พรหมทัตตกุมาร : 1.ชื่อพระโพธิสัตว์องค์หนึ่ง ผู้เคยบนบานว่าจะควักหัวใจคนโง่ ๑,๐๐๐ คน ทำการบวงสรวงเทวดาดังคำที่พรหมทัตตกุมารโพธิสัตว์เมื่อจะประกาศเรื่องให้ควักหัวใจคนโง่ทำการบวงสรวงเทวดา จึงกล่าวว่า การบูชายัญข้าพเจ้าได้บนไว้แล้วด้วยคนโง่ ๑,๐๐๐ คน บัดนี้คนที่ไม่ประพฤติธรรมมีอยู่เป็นจำนวนมาก เราจักบูชายัญ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๐/๒๑)

2.ชื่อพระกุมารที่นางพระนางอสิตาภูทิ้งไปดังคำในอสิตาภูชาดกที่พรหมทัตตกุมารจึงคร่ำครวญว่า บุคคลผู้ปรารถนาเกินประมาณเพราะความโลภเกินไปและเพราะความเมาในความโลภเกินไปจึงเสื่อมจากประโยชน์อย่างนี้เหมือนตัวเราเสื่อมจากพระนางอสิตาภู (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๖๗/๑๑๐)

3.ชื่อพระกุมารองค์หนึ่ง ผู้เคยผูกโกรธเพราะเมล็ดงาเพียงกำมือเดียวต่ออาจารย์และถูกอาจารย์จับแขน ๓ ครั้ง จึงทำให้จำไม่ลืม ดังคำในติลมุฏฐิชาดก ที่พรหมทัตตกุมารทรงผูกโกรธอาจารย์ไม่หาย จึงตรัสกับอาจารย์ว่า การที่ท่านอาจารย์จับแขนข้าพเจ้าแล้วเฆี่ยนข้าพเจ้าด้วยไม้เรียวเพราะงากำมือเดียวนั้นยังฝังใจข้าพเจ้าอยู่จนทุกวันนี้(ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๔/๑๒๐)

SAMPLE

4.ชื่อพระกุมารผู้เป็นศิษย์ของอาจารย์ทิสาปาโมกข์ นามว่าปาราสริยะ,พระกุมารนี้ได้สำเร็จโทษกษัตริย์ ๑,๐๐๐ พระองค์,มีพระนางสามาเป็นอัคคมเหสี, ในคราวหนึ่งพระโพธิสัตว์เป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์กล่าวสอนว่า พรหมทัตตกุมาร ความเกษมสำราญ ภิกษาที่หาได้ง่าย ความสุขสำราญกาย ทั้งหมดนี้ไม่มีตลอดกาลเป็นนิตย์ เมื่อประโยชน์สิ้นไป ท่านอย่าได้หลงลืม (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๔/๒๐๑)

พรหมทัตตชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าพรหมทัต มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ดาบสโพธิสัตว์ไปปฏิบัติธรรมอยู่ในพระราชอุทยานของพระเจ้าพรหมทัต พระราชาเลื่อมใสได้ถวายความบำรุงด้วยความเคารพตลอด ๑๒ ปี ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะลากลับเข้าป่าไป ทรงปวารณาให้ขอสิ่งของที่ประสงค์ได้ ท่านขอเพียงร่มกับรองเท้าเท่านั้น และได้แสดงผลแห่งการขอว่ามี ๒ อย่างคือ (๑)ได้ทรัพย์ (๒)ไม่ได้ทรัพย์ และการขอนั้นบัณฑิตเรียกว่าการร้องไห้ ส่วนการปฏิเสธนั้นเป็นการร้องไห้ตอบ พระราชาได้พระราชทานสิ่งของเป็นจำนวนมาก แต่ท่านไม่รับกลับถวายคืน สอนให้พระราชาตั้งอยู่ในศีลในธรรมปกครองบ้านเมือง แล้วกลับเข้าป่าไป ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่พอใจของผู้ถูกขอ ผู้ถูกขอเมื่อไม่ให้ย่อมไม่เป็นที่พอใจของผู้ขอ คนผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบแม้ไม่ปรารถนาจะได้ ไม่ออกปาก แต่ผู้ให้กลับประสงค์จะให้มากยิ่งขึ้น (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๘๙/๑๗๕)

พรหมทัตตเถรคาถา : ภาษิตของพระพรหมทัตตเถระ,คาถาของพระพรหมทัตตเถระ ท่านพระพรหมทัตตเถระได้กล่าวไว้ว่า สำหรับผู้ที่ไม่โกรธ ฝึกฝนตนมาแล้ว เป็นอยู่สม่ำเสมอ หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ สงบคงที่ ความโกรธจะมีแต่ที่ไหน ผู้ใดโกรธตอบผู้ที่โกรธ ผู้นั้นเลวกว่าผู้ที่โกรธนั้นแหละ เพราะความที่โกรธตอบนั้น ผู้ที่ไม่โกรธตอบผู้ที่โกรธ ชื่อว่าย่อมชนะสงคราม ที่ชนะได้ยาก ผู้ที่รู้ว่าผู้อื่นโกรธเคืองแล้วมีสติสงบอยู่ได้ ชื่อว่าประพฤติประโยชน์ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย เหล่าชนที่ไม่เข้าใจธรรม ย่อมสำคัญบุคคลผู้อดกลั้นต่อตนและผู้อื่นทั้งสองนั้นว่าเป็นคนโง่เขลา ถ้าความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่ท่าน ท่านจงคำนึงถึงพระโอวาทที่อุปมาด้วยเลื่อย ถ้าความอยากในรสพึงเกิดขึ้นแก่ท่าน ท่านจงระลึกถึงพระโอวาทที่อุปมาด้วยเนื้อบุตร ถ้าจิตของท่านแล่นพล่านไปทั้งในกามและภพ ท่านจงรีบข่มไว้ด้วยสติเหมือนคนห้ามปรามปศุสัตว์ดื้อที่กินข้าวกล้า (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๔๑/๔๑๕)

พรหมทัตตพราหมณ์ : ดูพรหมทัต,พราหมณ์

พรหมเทพ: 1.บุตรนางพราหมณีคนหนึ่งชาวกรุงสาวัตถี ภายหลังออกบวชในสำนักพระผู้มีพระภาคบรรลุอรหัตผล แล้วไปบิณฑบาตยังบ้านเกิดเพื่อโปรดมารดา ดังคำว่า

ท่านพระพรหมเทพเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๔/๒๓๕)

2.ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง เป็นพระผู้นางยโสธาราเคยพบและบำเพ็ญกุศล มีปรากฏในยโสธาราเถริยาปทาน ที่พระยโสธาราเถรี กล่าวไว้ว่าการที่พระองค์และหม่อมฉันพบพระสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกพระนามว่าพรหมเทพและพระนามว่าโคดม แล้วพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่งสัตว์โลกเหล่าอื่นอีกก็มาก(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๕๙/๕๐๑)

พรหมเทวสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระพรหมเทพ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน บุตรของนางพราหมณีคนหนึ่งชื่อพรหมเทพออกบวชแล้วไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจ ไม่นานนักก็ได้บรลุอรหัตตผล ท้าวสหัมบดีพรหมจึงเข้าไปกล่าวกับนางพราหมณีมารดาของท่านผู้ถือการบูชาด้วยก้อนข้าวแก่พรหมเป็นนิตย์ว่า พรหมโลกของพรหมที่ท่านถือการบูชาด้วยก้อนข้าวนั้นอยู่ไกลนัก และนี้ไม่ใช่อาหารพรหม ท่านเมื่อไม่รู้จักทางของพรหมแล้วทำไมจึงบ่นถึงพรหม พระพรหมเทพบุตรของท่านเป็นผู้ไร้อุปธิ ถึงความเป็นอติเทพ ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล มีปกติเห็นภัย ไม่เลี้ยงดูผู้อื่น เป็นผู้สมควรแก่ก้อนข้าวที่บุคคลพึงนำมาบูชา ถึงฝั่งแห่งเวท อบรมตนแล้ว ควรแก่ทักษิณาของมนุษย์และเทวดา ลอยบาปแล้ว ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิฉาบทา เป็นคนเยือกเย็น ไม่มีอดีตและอนาคต ผู้สงบระงับ ปราศจากควัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวังวางอาชญาแล้ว ขอท่านพระพรหมเทพนั้นจงบริโภคบิณฑบาตอันเลิศของท่าน ท่านจงเลื่อมใสในท่านพระพรหมเทพนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๔/๒๓๕)

พรหมไทย : ของอันพรหมประทาน,ของให้ที่ประเสริฐสุด หมายถึงที่ดินหรือบ้านเมืองที่พระราชทานเป็นบำเหน็จ เช่นเมืองอุกกุฏฐะที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานแก่โปกขรสาติพราหมณ์และนครจัมปาที่พระเจ้าพิมพิสารพระราชทานให้โสณทัณฑพราหมณ์ปกครอง ดังคำในอัมพัฏฐสูตร กล่าวไว้ว่า พราหมณ์โปกขรสาติ ปกครองเมืองอุกกัฏฐะซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย(ส่วนพิเศษ) (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๕/๘๗,๙/๓๐๐/๑๑๑,๙/๓๒๓/๑๒๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๖/๓๔๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๒/๕๓๐)

พรหมนิมันตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเชื้อเชิญของพรหม พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภ ทิฏฐิชั่วของท้าวพกพรหม พระผู้มีพระภาคตรัสเล่า

ให้ภิกษุทั้งหลายฟังมีใจความว่า ครั้งหนึ่งเมื่อพระองค์ประทับอยู่ที่โคนต้นสาละใหญ่ในสุภควันใกล้เมืองอุกกัฏฐา แควันโกศล ทรงทราบด้วยพระทัยว่า ท้าวพกพรหมมีทิฏฐิชั่วว่าพรหมสถานนี้ ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง ไม่มีความเคลื่อนไป ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ เครื่องสลัดออกจากทุกข์อย่างยิ่งอื่นนอกจากพรหมสถานนี้ไม่มี

พระองค์จึงเสด็จขึ้นไปยังพรหมโลก เพื่อโปรดท้าวพกพรหม พอท้าวพกพรหมเห็นพระองค์เสด็จมา จึงทูลเชิญ แล้วแสดงทิฏฐิของตนให้ทรงทราบ พระองค์ ทรงตักเตือนว่า ท้าวพกพรหมตกอยู่ในอำนาจแห่งอวิชชากล่าวสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่มั่นคง ไม่แข็งแรง มีความเคลื่อนไป ว่าเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง ไม่มีความเคลื่อนไป สัตว์ในพรหมสถานซึ่งเกิด แก่ ตาย จุติ และอุบัติ กล่าวว่าไม่เกิดไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และกล่าวถึงเครื่องสลัดออกจากทุกข์อย่างยิ่งอื่น ซึ่งมีอยู่ว่า ไม่มี

ขณะนั้นมารใจบาปได้เข้าสิงในพรหมปาริสัชชะองค์หนึ่งให้กล่าวห้ามมิให้พระองค์ว่ากล่าวท้าวพกพรหม เพราะเป็นมหาพรหม เป็นผู้สร้าง เป็นบิดาของเหล่าสัตว์ ไม่มีใครกล้าขัดขืนอำนาจได้ พร้อมทั้งขู่สำทับว่า สมณพราหมณ์ ก่อนหน้านี้ กล่าวตำหนิธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ภูต เทวดา ประชาบดี พรหม และพรหมโลก หลังจากตายแล้วไปเกิดในพวกที่เลว ส่วนสมณพราหมณ์ที่กล่าวสรรเสริญสิ่งเหล่านี้ หลังจากตายแล้วไปเกิดในพวกที่ดี

พระองค์จึงตรัสกับมารนั้นว่า พระองค์ทรงรู้ว่าเป็นมาร อย่านึกว่าไม่รู้ แม้พรหมและพรหมบริษัททั้งปวง ตกอยู่ในอำนาจของมาร แต่พระองค์มิได้อยู่ ในอำนาจนั้น ท้าวพกพรหมกล่าวยืนยันทิฏฐิของตนอีก พระองค์จึงทรงตักเตือนอีกว่า ทรงรู้จักพกพรหมดี นอกจากนี้ยังทรงรู้จักพรหมชั้นสูงขึ้นไปอีก คือ พวกอาภัสสร-พรหม พวกสุภกิณหพรหม และพวกเวหัปผลพรหม ซึ่งท้าวพกพรหมเคยไปเกิดและเคลื่อนจากนั้นมาเกิดในชั้นมหาพรหมนี้ แต่เนื่องจากอยู่นานจึงหลงลืมไป เข้าใจผิดว่าเที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง ไม่มีความเคลื่อนไป พร้อมกันนั้น ได้ทรง สำแดงพุทธานุภาพไม่ให้ท้าวพกพรหมหายตัวได้ และทรงแสดงการหายตัวให้ดู พวกพรหมทั้งหลายจึงพากันชื่นชมพระบารมี ทันใดนั้น มารใจบาปก็เข้าสิงพรหมปาริสัชชะองค์หนึ่งให้ห้ามมิให้พระผู้มีพระภาคทรงสอนธรรมแก่สาวกทั้งหลายของพระองค์ ไม่ให้ยึดติดในสาวก ในบรรพชิต และเล่าว่าสมณพราหมณ์ก่อนหน้านี้ปฏิญญาว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แนะนำพร่ำสอนสาวกและบรรพชิต ยึดติดในสาวกและบรรพชิต หลังจากตาย แล้วไปเกิดในพวกที่เลว ส่วนสมณพราหมณ์ผู้ไม่ทำอย่างนี้หลังจากตายแล้วไปเกิด ในพวกที่ดี พระองค์จึงทรงแสดงให้เห็นว่า ทรงรู้จักมารดี และทรงอธิบายว่า

SAMPLE

พระองค์ตัดอาสวะทั้งหลายได้ขาดแล้ว ถึงทรงสอนสาวก หรือไม่ทรงสอน ก็ไม่ทำให้พระองค์ดีขึ้นและเลวลงไปกว่าเดิม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๗)

พรหมบริษัท : ชุมนุมพรหม, บริษัทคือพรหม,ที่ประชุมพรหม,คณะพรหม, เป็นบริษัทที่ ๘ ในบริษัท ๘ กลุ่มคือ ขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท จาตุมหาราชิกาบริษัท ตาวติงสบริษัท มารบริษัท และพรหมบริษัท (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๒/๑๑๙,๑๐/๒๐๙/๑๕๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๘,มู.ม.(ไทย)๑๒/๕๐๒/๕๓๙,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๕/๒๕๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๓๗๑)

พรหมปาริสัชชะ : พวกบริษัทบริวารมหาพรหม,พรหมจำพวกหนึ่งผู้ได้เจริญฌานได้ปฐมฌานแล้วไปเกิดในพรหมโลก,เป็นพรหมชั้นปฐมฌานภูมิ,เป็นพวกที่ ๑ ในพรหมชั้นนี้ ๓ จำพวก ดังคำในพรหมนิมันตนิกสูตร ที่กล่าวไว้ว่า พรหมก็ดีพรหมบริษัทก็ดี พรหมปาริสัชชะก็ดีได้เกิดความแปลกประหลาดมหัศจรรย์จิตว่า ท่านผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณโคดมมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากก่อนแต่นี้ เราทั้งหลายไม่ได้เห็นไม่ได้ยินสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เหมือนพระสมณโคดมนี้ หรือดังคำในอรุณวตีสูตร ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขีและอภิภูภิกษุ ยังพรหม พรหมบริษัท และพรหมปาริสัชชะทั้งหลายให้สลดใจแล้วได้หายตัวจากพรหมโลกนั้นไปปรากฏในอรุณวดีราชธานี,ในวิภังค์กล่าวไว้ว่า บุคคลเจริญปฐมฌานได้อย่างสามัญ บุคคลเจริญปฐมฌานได้อย่างสามัญแล้วไปเกิดเป็นสหายของเทวดาชั้นพรหมปาริสัชชา มีประมาณเท่าส่วนที่ ๓ แห่งกัป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๒/๕๓๘,๑๒/๕๐๕/๕๔๓,๑๕/๑๗๖/๒๔๒,๑๕/๑๘๕/๒๕๖,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๑-๖๗๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พรหมปาริสัชชะ หมายถึงเทพชั้นพรหมกายิกา หมายถึงพรหมชั้นปฐมฌานภูมิ (ระดับปฐมฌาน) ๓ ชั้น คือ (๑) พรหมปาริสัชชา (พวกบริษัทบริวารมหาพรหม) (๒) พรหมปโรหิตา (พวกปุโรหิตมหาพรหม) (๓) มหาพรหมา (พวกท้าวมหาพรหม) (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๒๗/๑๐๙-๑๑๐)

พรหมปุโรหิตา, เทพชั้น : เทพชั้นพรหมกายิกา เป็นปุโรหิตมหาพรหม,เป็นบุคคลที่เคยเจริญฌานได้ปฐมฌานภูมิ แต่เป็นผู้เจริญฌานอย่างกลาง ในวิภังค์กล่าวว่า บุคคลเจริญปฐมฌานได้อย่างกลาง ไปเกิดที่ไหน คือ ไปเกิดเป็นสหายของเทวดาชั้นพรหมปุโรหิตา มีอายุของเทวดาประมาณกึ่งกัป, ในกถาวัตถุกล่าวไว้ว่า พรหมปุโรหิตามีตั้งอยู่ได้ตลอดกึ่งกัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

SAMPLE

พรหมภูต : พรระนามของพระพุทธเจ้า ดังคำในอัคคัญญสูตร กล่าวไว้ว่า คำว่า ธรรมกาย ก็ดี พรหมกาย ก็ดี ธรรมภูต ก็ดี พรหมภูตก็ดี ล้วนเป็นชื่อของตถาคต (พระพุทธเจ้า) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๘/๘๘)

พรหมมันตระ : ชื่อมนตร์ อยู่ในทักขิณาชนบท เป็นมนตร์ที่กัณหกุมารผู้เป็นคนรับใช้ของพระเจ้าโอกกากราชราชไปศึกษา ภายหลังบวชเป็นกัณหฤาษีแล้วกลับเข้าเฝ้าพระเจ้าโอกกากราช กราบทูลขอพระราชธิดาพระนามว่ามัททรูปี เมื่อพระเจ้าโอกกากราชไม่ให้ธิดาจึงร่ายพรหมมันตระทำให้ทรงขึ้นพระแสงศร แต่ไม่อาจจะทรงแผลงศร ทั้งไม่อาจลดศรลงได้ ภายหลังเพื่อต้องการแก้ไข พระเจ้าโอกกากราชทรงตกพระทัยหวาดกลัว พระโลมชาติชูชัน ถูกข่มขู่ด้วยพรหมทัณฑ์ จึงได้พระราชทานพระนางมัททรูปีราชธิดาแก่ฤาษีนั้นไป (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๔/๙๕)

พรหมยาน : ยานอันประเสริฐ หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่นำสัตว์ไปสู่อมตมหานิพพาน ดังคำใน ชาณุสโสณิพราหมณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คำว่า ยานอันประเสริฐนั้นเป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง เรียกว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔/๖)

พรหมโลก : ที่อยู่ของพรหม ตามปกติหมายถึง รูปพรหม ซึ่งมี ๑๖ ชั้น (เรียกว่า รูปโลก) ตามลำดับดังนี้ (๑) พรหมปาริสัชชา (๒) พรหมปุโรหิตา (๓) มหาพรหมา (๔) ปริตตาภา (๕) อัปปมาณาภา (๖) อาภัสสรา (๗) ปริตตสุภา (๘) อัปปมาณสุภา (๙) สุภกิณหา (๑๐) อสัญญีสัตตา (๑๑) เวหัปผลา (๑๒) อวิหา (๑๓) อตัปปา (๑๔) สุทัสสา (๑๕) สุทัสสี (๑๖) อกนิฏฐา; นอกจากนี้ยังมี อรูปพรหม ซึ่งแบ่งเป็น ๔ ชั้น (เรียกว่า อรูปโลก) คือ (๑) อากาสานัญจายตนะ (๒) วิญญาณัญจายตนะ (๓) อากิญจัญญายตนะ (๔) เนวสัญญานาสัญญายตนะ ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์, หรือดังคำที่กล่าวถึงพรหมโลกไว้ว่า พระตถาคตเสด็จอุบัติขึ้นมาในโลกนี้เป็นพระอรหันต์ฯลฯ ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘/๑๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๐/๖๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘/๑๑,ที.ม.(ไทย) ๑๑/๓๘/๒๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๘/๕๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐/๑๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๐/๖๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๖/๓๙,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓/๑๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๓/๑๖๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๑/๒๓๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑/๓๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๒,องฺ.ทสก.

(ไทย) ๒๔/๒๗/๖๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒/๔๙๖,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๘๔/๒๒๗,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๔๘/๓๐๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๖,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๖/๓๐๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓/๔๓๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒/๖๕๔,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๕/๗๒๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๑/๑๗๓)

พรหมวาทะ : วาทะว่าพรหม,หมายถึงวาทะว่าเราเป็นพราหมณ์ เพราะลอยบาปธรรมได้แล้ว ดังคำในนิหุหุงกสูตร มีพุทธอุทานว่า พราหมณ์ใดลอยบาปธรรมได้แล้ว ไม่ตวาดผู้อื่นว่า หึ หึ ไม่มีกิเลสดุจน้ำฝาดสำรวมตนเรียนจบเวทอยู่จบพรหมจรรย์ พราหมณ์นั้นไม่มีกิเลสเครื่องฟูขึ้นในอารมณ์ไหน ๆ ในโลกควรกล่าวพรหมวาทะ ได้โดยธรรม(ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔/๑๗๗)

พรหมวิมาน : วิมานของพรหม,ที่อยู่ของพรหม หมายถึงผู้เจริญเมตตาจิต แล้วได้ฌานมีปฐมฌานภูมิเป็นต้น หลังจากตาย จะไปเกิดในพรหมโลก ดังคำในเมตตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เจริญเมตตาพรหมวิหารมาถึง ๗ ปี จึงไม่มาเกิดในโลกนี้ อีกถึง ๗ สังวัฏฏวิวัฏฏกัป ทราบมาว่า เมื่อกัปพินาศไป เราบังเกิดอยู่ในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ เมื่อกัปเจริญขึ้นใหม่ เราบังเกิดอยู่ในพรหมวิมานที่ว่างเปล่า (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๒/๑๒๐, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๖)

พรหมวิหารธรรม : ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม, เป็นข้อ ๒ ในวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่) ๓ คือ (๑) ทิพพวิหารธรรม (๒) พรหมวิหารธรรม (๓) อริยวิหารธรรม,ใน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕)

พรหมวิหารภาวนา : การเจริญพรหมวิหารธรรม,หมายถึงการภาวนาธรรมเครื่องอยู่ของพรหม มี ๔ ประการ คือเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในมงคลพุทธวงศ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าสมัยที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุรุจิ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ จบไตรเพท ภายหลัง เพิ่มพูนปีติเพื่อบรรลุสัมโพธิญาณอันประเสริฐ จึงถวายเรือนให้พระพุทธเจ้าแล้วบวชในสำนักของพระพุทธองค์ได้เล่าเรียนพระสูตรและพระวินัยอันเป็นนวังคสัตถุศาสน์ทั้งปวงแล้วช่วยประกาศศาสนาของพระชินเจ้าให้รุ่งเรืองเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ในคำสั่งสอนนั้นเจริญพรหมวิหารภาวนาถึงความสำเร็จอภิญญาแล้ว ได้ไปเกิดยังพรหมโลก,ในสุชาตพุทธวงศ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าสมัยที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพลานุภาพมากเป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ เหาะไปในอากาศได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ทำความยินดีให้เกิดขึ้นอย่างยิ่งได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ให้ยิ่งขึ้นไปได้เล่าเรียนพระสูตรและพระวินัย อันเป็นนวังคสัตถุศาสน์ทั้งปวงแล้วช่วยประกาศศาสนาของพระชินเจ้าให้รุ่งเรืองเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ในคำสั่งสอนนั้นเจริญพรหมวิหารภาวนาถึงความสำเร็จอภิญญา

SAMPLE

แล้ว ได้ไปเกิดในพรหมโลก,ในปุสสพุทธวงศ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าสมัยที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์มีนามว่าวิชิตะสละราชสมบัติเป็นอันมาก แล้วออกผนวชในสำนักของพระองค์ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแม้พระองค์นั้นแล้ว ก็ทำจิตให้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้ยิ่งขึ้นไปได้เล่าเรียนพระสูตรและพระวินัยอันเป็นนวังคสัตถุศาสน์ทั้งปวงแล้วช่วยประกาศศาสนาของพระชินเจ้าให้รุ่งเรืองเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ในคำสั่งสอนนั้นเจริญพรหมวิหารภาวนาถึงความสำเร็จอภิญญาแล้ว ได้ไปเกิดในพรหมโลก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๗//๖๐๕,๓๓/๑๙/๖๕๓,๓๓/๑๓/๖๘๓)

พรหมสถาน : ที่ของพรหม หมายถึงวิมานของพรหมที่พกพรหมอยู่ เป็นภาวะที่เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง ดังคำในพรหมนิมันตนิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่โคนต้นสาละใหญ่ในสุภควัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐา ในสมัยนั้น พกพรหมมีทิฏฐิชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า พรหมสถานนี้เที่ยงยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนไปเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้ ไม่เกิดไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ,ในโสมนัสสชาดก และสรภังคชาดก กล่าวพรหมสถานว่าหมายถึงพรหมโลก ดังคำว่า เขาปราศจากราคะแล้ว พึงกำจัดโทสะได้เจริญเมตตาจิตหาประมาณมิได้วางอาชญาในสัตว์ทุกจำพวกเป็นผู้ไม่ถูกนินทา เข้าถึงพรหมสถาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๗,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๓๖/๕๑๑,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๘๕/๖๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พรหมสถาน หมายถึงพกพรหมมีความเห็นว่าพรหมสถานพร้อมทั้งร่างกายเป็นภาวะที่เที่ยง (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๕๐๑/๓๑๒)

พรหมสูตร: พระสูตรว่าด้วยท้าวสหัมบดีพรหม,พระสูตรว่าด้วยสกุลที่มีพรหม มี ๒ สูตรต่างกันที่เนื้อหา และองค์ธรรม กล่าวคือ

1.พรหมสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยท้าวสหัมบดีพรหม พระผู้มีพระภาคทรงเกิดความรำพึงขึ้นว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นสิ่งเดียวที่จะทำให้สัตว์พ้นจากทุกข์ ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความรำพึงของพระองค์จึงหายตัวจากพรหมโลกมากราบทูลว่าเรื่องนี้เป็นอย่างนั้นจริงแล้วกล่าวชมเชยพระผู้มีพระภาค (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๔/๒๔๐)

2.พรหมสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยสกุลที่มีพรหม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสกุลที่บุตรบูชามารดาบิดาภายในเรือนของตนว่าเป็นสกุลมีพรหม มีบุรพาจารย์ มีบุรพเทพ มีอาหุไนยบุคคล คำว่า พรหม บุรพาจารย์ บุรพเทพ และอาหุไนยบุคคล ๔ นี้เป็นชื่อของมารดาบิดา เพราะมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงแสดงโลกนี้แก่บุตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗)

SAMPLE

พรหมอุโบสถ : อุโบสถอย่างพรหม, หมายถึงอุโบสถที่รักษาโดยระลึกถึงพระคุณของสัมมาสัมพุทธเจ้า,เป็นส่วน ๑ ของอริยอุโบสถ ในอุโบสถ ๓ คือ ((๑) โคปาลอุโบสถ (๒) นิคัณฐอุโบสถ (๓) อริยอุโบสถ ดังคำในอุโบสถสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บางคนระลึกถึงตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค เมื่อเธอระลึกถึงตถาคตอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ อริยสาวกนี้เราเรียกว่า รักษาพรหมอุโบสถ อยู่ร่วมกับพรหม และเพราะปรารภพรหม จิตของเธอจึงผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้(องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๒)

คำว่า “พรหม” ในที่นี้หมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๗๑/๒๑๘)

พรหมัญคุณ : คุณแห่งความเป็นพรหม หมายถึงพราหมณกรรม,ข้อปฏิบัติที่ทำให้เป็นพราหมณ์โดยสมบูรณ์ ตามความเข้าใจของคนยุคนั้น ดังคำในมหาสีหนาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สามัญคุณหรือพรหมัญคุณจักได้ชื่อว่าเป็นกิจที่ทำได้ยากแสนยาก ก็ต่อเมื่อได้เว้นจากการปฏิบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ และจากการบำเพ็ญตบะเช่นนี้ ฉะนั้นจึงควรกล่าวว่า สามัญคุณเป็นกิจที่ทำได้ยาก พรหมัญคุณเป็นกิจที่ทำได้ยาก หากภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง ว่าพราหมณ์บ้าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๔/๑๖๔,๙/๓๙๕/๑๖๕,๙/๓๙๖/๑๖๕,๙/๓๙๗/๑๖๖,๙/๓๙๘/๑๖๖)

พรหมัญญผล : ผลแห่งความเป็นพรหม หมายถึงอริยผล ๔,อีกนัยหนึ่งหมายถึงประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ดังคำในปฐมพรหมัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พรหมัญญผล เป็นอย่างไร คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล เหล่านี้เรียกว่าพรหมัญญผล,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดซึ่งเหตุเกิดความดับ คุณ โทษ แห่งอินทรีย์ ๕ นี้และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมได้รับยกย่องว่า เป็นสมณะในหมู่สมณะ ได้รับยกย่องว่า เป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์และท่านเหล่านั้นย่อมทำให้แจ้งสามัญญผลและพรหมัญญผลด้วยปัญญา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗/๓๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘๗/๒๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พรหมัญญผล หมายถึงนิพพาน,ในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค อธิบายไว้ว่า พรหมัญญผล หมายถึงประโยชน์ของความเป็น

พราหมณ์ อีกอย่างหนึ่งหมายถึงอรหัตตผล (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖,ขุ.ป.อ.๒/๑๘๗/๑๕๕)

พรหมัญญสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่พราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เกื้อกูลแก่พราหมณ์จึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เกื้อกูลแก่พราหมณ์ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๙/๖๔๒)

พรหมัญญสูตร (ปฐม)[๒] พระสูตรว่าด้วยความเป็นพรหม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พรหมัญญะ(ความเป็นพรหม) ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ และพรหมัญญผล(ผลแห่งความเป็นพรหม) ได้แก่ผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗/๓๖)

พรหมัญญสูตร (ทุติย)[๓] พระสูตรว่าด้วยความเป็นพรหม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พรหมัญญะ(ความเป็นพรหม) ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ และประโยชน์แห่งพรหมัญญะ ได้แก่ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘/๓๖)

พรหมัญญะ : ความเป็นพรหม หมายอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำในปฐมพรหมัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พรหมัญญะ เป็นอย่างไร คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แลได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ (๘) สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า พรหมัญญะ,หรือดังคำในทุติยพรหมัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงพรหมัญญะและประโยชน์แห่งพรหมัญญะแก่เธอทั้งหลาย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗/๓๖)

พรหมายาจนสูตร :พระสูตรว่าด้วยท้าวมหาพรหมอาราธนาพระพุทธเจ้าแสดงธรรม สมัยที่พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ประทับอยู่ที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาได้ทรงรำพึงว่า เรายังไม่ควรประกาศธรรม เพราะไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะ และโทสะครอบงำจะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งทวนกระแส ละเอียด ลึกซึ้ง รู้เห็นได้ยาก ท้าวสหัมบดีพรหมจึงกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ผู้มีกิเลสดุจธุลีในตาน้อยมีอยู่ หากไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม และผู้รู้ธรรมก็ยังมี พระองค์โปรดเปิดประตูอมตะเถิด ขอเหล่าสัตว์จงได้ฟังธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว ขอพระองค์เสด็จขึ้นสู่ปราสาทคือธรรมแล้ว จักได้เห็นหมู่ชนผู้ตกอยู่ในความเศร้าโศกและถูกชาติ ชราครอบงำได้ชัดเจน ขอพระองค์โปรดลุกขึ้นเสด็จจาริกไปในโลก จงทรงแสดงธรรม พระผู้มีพระภาคทรงทราบคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะมีพระมหากรุณาจึงทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุแล้วได้ทราบว่า สัตว์ผู้มีกิเลสดุจธุลีในตาน้อย มีกิเลสดุจธุลีในตามาก

มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัว บางพวกมักไม่เห็นว่าน่ากลัวนั้นมีอยู่ เหมือนดอกอุบล บางดอกยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ มีน้ำเลี้ยงอยู่ บางดอกอยู่เสมอน้ำ บางดอกขึ้นพ้นน้ำ ไม่แตะน้ำ จึงตรัสว่า สัตว์ผู้จะฟังจงปล่อยศรัทธา เราได้เปิดประตูอมตะแก่สัตว์ทั้งหลายแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๒๙)

พรหมายุ, พราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง อายุ ๑๒๐ ปี เป็นผู้เชี่ยวชาญไตรเพท อยู่ ณ เมืองมิถิลาในแคว้นวิเทหะได้ส่งศิษย์มาตรวจดูมหาบุรุษลักษณะของ พระพุทธเจ้า ต่อมาได้พบกับพระพุทธเจ้าทูลถามปัญหาต่างๆมีความเลื่อมใสและได้บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี ดังคำในพรหมายสูตร กล่าวไว้ว่า พราหมณ์ชื่อพรหมายุอาศัยอยู่ในกรุงมิถิลาเป็นคนชรา เป็นคนแก่ เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับจนมีอายุถึง ๑๒๐ ปีนับแต่เกิด รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์ และลักษณะมหาบุรุษ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๑)

ในพระไตรปิฎกอธิบายว่า พรหมายุ มีอายุ ๑๒๐ ปี ซึ่งเป็น ๑ ในคนมีอายุยืนเกิน ๑๐๐ ปี สมัยพุทธกาล ได้แก่ พระมหากัสสปะพระอานนท์ พระนางมหาปชาบดีโคตมี นางวิสาขา พราหมณ์โปกขรสาติ พราหมณ์พรหมายุ พราหมณ์เสละ พราหมณ์พาวรี ทุกท่านมีอายุ ๑๒๐ ปี

พรหมายุสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อพรหมายุ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พรหมายุพราหมณ์ ขณะประทับอยู่ ที่สวนมะม่วงของพระเจ้ามฆเทวะ เขตกรุงมิถิลาแคว้นวิเทหะ เพื่อทรงตอบปัญหาของพราหมณ์ พรหมายุพราหมณ์ได้ยินกิตติศัพท์ของพระผู้มีพระภาคขณะเสด็จอยู่ในแคว้น วิเทหะ จึงส่งอุตตรมาณพผู้เป็นศิษย์ไปตรวจดูลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ อุตตรมาณพรับคำแล้วได้เดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค สังเกตดูลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ เห็นเพียง ๓๐ ประการ เว้น ๒ ประการ คือ (๑) พระคุยหฐานเร้น อยู่ในฝัก (๒) พระชิวหาใหญ่ จึงยังไม่เลื่อมใส

พระพุทธองค์จึงทรงบันดาลอิทธาภิสังขารให้อุตตรมาณพเห็นพระลักษณะนั้น เมื่ออุตตรมาณพเห็นครบแล้วจึงเฝ้าสังเกตดูพระอิริยาบถเป็นเวลา ๗ เดือน ก็พบ ว่า ตรงตามคัมภีร์มันตระของอาจารย์ทุกประการ จึงนำเรื่องนั้นกลับไปบอกแก่พรหมายุ-พราหมณ์ เมื่อพรหมายุพราหมณ์ได้ทราบเช่นนั้น จึงเปล่งอุทานขึ้น ๓ ครั้งว่า “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส” และคิด

SAMPLE

หาทางที่จะเข้าเฝ้าเพื่อสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค ต่อมาเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไปถึงกรุงมิถิลา ประทับอยู่ ณ สวนมะม่วง ของพระเจ้ามฆเทวะ พรหมายุพราหมณ์จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เห็นลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการแล้วจึงทูลถามปัญหาเรื่องความเป็นพราหมณ์ ผู้รู้จบเวท ผู้มีวิชชา ๓ และผู้มีความสวัสดี พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาจนพรหมายุ-พราหมณ์เกิดความเลื่อมใส หมอบลงแทบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคจุมพิต พระยุคลบาท แล้วนวดพระยุคลบาทพร้อมทั้งทูลบอกชื่อของตน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอนุปุพพีกถา คือ เรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสวรรค์ เรื่องโทษแห่งกาม และอานิสงส์ในการออกบวช จนพรหมายุพราหมณ์บรรลุธรรมเป็นพระอนาคามี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๑)

พรหมาลิเถรคาถา : ภาษิตของพระพรหมาลิเถระ,คาถาของพระพรหมาลิเถระ ท่านพระพรหมาลิเถระเมื่อจะยกย่องการประกอบความเพียรเนือง ๆ จึงได้กล่าวว่า อินทรีย์ของใครถึงความสงบ เหมือนม้าที่นายสารถีฝึกดีแล้ว แม้เทวดาทั้งหลายก็กระหยิ่ม(ชื่นชม)ต่อผู้นั้น ซึ่งละมานะได้แล้ว ไม่มีอาสวะ เป็นผู้คงที่ อินทรีย์ของเราถึงความสงบ เหมือนม้าตัวที่นายสารถีฝึกดีแล้ว แม้เทวดาทั้งหลาย ก็กระหยิ่มต่อเรา ซึ่งละมานะได้แล้ว ไม่มีอาสวะ เป็นผู้คงที่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐๕/๓๖๙)

พรหาฉัตตชาดก : ชาดกว่าด้วยพระกุมารชื่อพรหาฉัตตะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อำมาตย์โพธิสัตว์กราบทูลพระเจ้าพรหมทัตไม่ให้เศร้าโศกถึงทรัพย์ที่ถูกดาบสหลอกลวงเอาไป เพราะคนพาลย่อมมีลักษณะอย่างนั้น พระเจ้าพรหมทัตทรงรู้สึกเสียพระทัยที่ไปหลงศรัทธาดาบสโกงรูปนั้นจึงทรงรำพึงว่า คนมีศีลไม่ทำอย่างนั้น คนพาลทำอย่างนั้นเป็นปกติ ทำอย่างไรหนอจึงจะทำคนทุศีลให้เป็นบัณฑิตได้ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๔๑/๑๘๕)

พร้อมหน้าธรรม : (ระงับอธิกรณ์) โดยนำเอาธรรมวินัย และสัตถุสาสน์ที่เป็นหลักสำหรับระงับอธิกรณ์นั้นมาใช้โดยครบถ้วน คือวินิจฉัยถูกต้องโดยธรรมและถูกต้องโดยวินัย (**ธัมมสัมมุขตา**) ดังคำในสมถขันธกะ อธิกรณวูปสมนสมถะ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ความพร้อมหน้าธรรม ในสัมมุขาวินัยนั้นอย่างไร อธิกรณ์นั้นระงับโดยธรรม โดยวินัยและโดยสัตถุศาสน์ใด นี้ชื่อว่าความพร้อมหน้าธรรมในสัมมุขาวินัยนั้น (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๒๒/๓๔๕)

พร้อมหน้าบุคคล: บุคคลผู้เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นอยู่พร้อมหน้ากัน เช่น คู่วิวาท หรือคู่ความพร้อมหน้ากันในวิวาทาธิกรณ์และในอนุวาทาธิกรณ์ เป็นต้น (**ปุคคลสัมมุขตา**) ดังคำในสมถขันธกะ อธิกรณวูปสมนสมถะ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ความพร้อม

SAMPLE

หน้าบุคคลในสัมมุขาวินัยนั้นอย่างไร โจทก์และจำเลยทั้งสอง เป็นคู่ต่อสู้ในคดีอยู่พร้อมหน้ากัน นี้ชื่อว่าความพร้อมหน้าบุคคลในสัมมุขาวินัยนั้น (วิ.จู. (ไทย) ๖/๒๒๒/๓๔๕-๓๔๖)

พร้อมหน้าวัตถุ : ยกเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นมาวินิจฉัย, ยกเรื่องที่เกิดนั้นขึ้นพิจารณาวินิจฉัย เช่น คำกล่าวโจทเพื่อเริ่มเรื่อง และข้อวิวาทที่ยกขึ้นแถลงเป็นต้น (**วัตถุสัมมุขตา**) ดูรายละอียดใน ดู วิ.จู. (ไทย) ๖/๑๘๕-๒๑๒/๒๑๘-๒๔๓, วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๕/๒๑๐)

พร้อมหน้าวินัย: (ระงับอธิกรณ์) โดยนำเอาธรรมวินัย และสัตถุสาสน์ที่เป็นหลักสำหรับระงับอธิกรณ์นั้นมาใช้โดยครบถ้วน คือวินิจฉัยถูกต้องโดยธรรมและถูกต้องโดยวินัย (**วินยสัมมุขตา**) ดังคำในสมถขันธกะ อธิกรณวูปสมนสมถะ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ความพร้อมหน้าวินัย ในสัมมุขาวินัยนั้นอย่างไร อธิกรณ์นั้นระงับโดยธรรม โดยวินัยและโดยสัตถุศาสน์ใด นี้ชื่อว่าความพร้อมหน้าวินัยในสัมมุขาวินัยนั้น (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๒๒/๓๔๕)

พร้อมหน้าสงฆ์: ต่อหน้าภิกษุเข้าประชุมครบองค์ และได้นำฉันทะของผู้ควรแก่ฉันทะมาแล้ว (**สังฆสัมมุขตา**) ดังคำในสมถขันธกะ อธิกรณวูปสมนสมถะ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ความพร้อมหน้าสงฆ์ ในสัมมุขาวินัยนั้นอย่างไร ภิกษุผู้เข้ากรรมมีจำนวนเท่าไร ภิกษุเหล่านั้นมาประชุมกัน นำฉันทะของผู้ควรฉันทะมา ผู้อยู่พร้อมหน้ากันไม่คัดค้าน นี้ชื่อว่าความพร้อมหน้าสงฆ์ในสัมมุขาวินัยนั้น (วิ.จู. (ไทย) ๖/๒๒๒/๓๔๕)

พระกกุสันธะ, พระพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๑ ในภัทรกัป,อุบัติในสมัยพระราชาทรงพระนามว่าเขมะ กรุงเขมวดีเป็นราชธานีของพระเจ้าเขมะ,มีพระชาติเป็นพราหมณ์ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลพราหมณ์,ในมหาปทานสูตร กล่าวไว้ว่า พระกกุสันธพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญได้แก่พระวิธูระและพระสัญชีวะ,มีการประชุมพระสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๔๐,๐๐๐ รูปพระสาวกที่เข้าประชุมล้วนแต่เป็นพระขีณาสพ,มีภิกษุวุฑฒิชะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก, มีพราหมณ์อัคคิทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีวิสาขาเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด ดังคำในพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า ในภัทรกัปนี้ได้มีพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำ ๓ พระองค์คือพระกกุสันธะ ๑ พระโกนาคมนะ ๑ พระกัสสปะผู้ทรงเป็นผู้นำ ๑ บัดนี้ เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเมตไตรยจักมี(ในอนาคต),ในกกุสันธพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า อัคคิทัตตพราหมณ์นั้นเป็นพุทธบิดานางพราหมณีชื่อว่าวิสาขาเป็นมารดาของพระพุทธเจ้านามว่ากกุสันธะ พระองค์เกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นตระกูลที่

SAMPLE

ประเสริฐที่สุดของคนทั้งหลายมีชาติสูง มียศมาก อยู่ในเขมนครนั้น พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๔,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือกามวัฑฒปราสาท กามสุทธิปราสาท และรติวัฑฒปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าโรปินี พระราชโอรสพระนามว่าอุตตระ ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงทรงราชพาหนะคือรถออกผนวชแล้วทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือนเต็ม(จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ) ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ มฤคทายวัน พระสามาเถรีและพระจัมปานามาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ ชาวโลกเรียกว่า ต้นซึก อัจจุคคตอุบาสกและสุมนอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก นันทาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๔๐ ศอก พระรัศมีเปล่งปลั่งดังทองคำ แผ่ออกไป ๑๐ โยชน์โดยรอบ มีพระชนมายุประมาณ ๔๐,๐๐๐ ปี เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เขมาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ที่เขมารามนั้น สูงถึง ๑ คาวุต (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕/๓,๑๐/๖/๓,๑๐/๗/๓,๑๐/๘/๓,๑๐/๙/๔,๑๐/๑๐/๕,๑๐/๑๑/๕,๑๐/๑๒/๕,๑๐/๙๑/๕๒,๑๐/๙๒/๕๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๐,๑๑/๒๘๗/๒๓๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๔/๕๔๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓/๗๐๑,๓๓/๑๘/๗๒๓)

ในปาฏิกวรรค อธิบายว่า เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๔ ในพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ คือ

๑. พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒. พระสิขีสัมมาสัมพุทธเจ้า
๓. พระเวสสภูสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔. พระกกุสันธสัมมาสัมพุทธเจ้า
๕. พระโกนาคมนสัมมาสัมพุทธเจ้า ๖. พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า
๗. พระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๗/๑๗๐)

อรรถกถาอธิบายว่า กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๕ องค์ ชื่อว่าภัทรกัป ในภัทรกัปนี้มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๕ องค์ คือ พระกกุสันธ พุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคดมพุทธเจ้า พระเมตเตยยพุทธเจ้า (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๒๒๕/๓๓๐)

พระกรกัณฑุราชกุมาร : พระราชกุมารองค์ ๒ ของพระเจ้าโอกกากราช ในบรรดาพระราชกุมาร ๔ พระองค์คือ พระอุกกามุขราชกุมาร พระกรกัณฑุราชกุมาร พระหัตถินิกราชกุมาร พระสินีปุรราชกุมารที่ถูกให้ออกจากเมืองไปสร้างเมืองใหม่ ดังคำในอัมพัฏฐสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า พระเจ้าโอกกากราชมีพระประสงค์จะพระราชทานราชสมบัติแก่พระโอรสของพระมเหสีผู้เป็นที่โปรดปราน จึงรับสั่งให้เนรเทศพระราชกุมารทั้ง ๔ พระองค์ คือ พระอุกกามุขราชกุมาร พระกรกัณฑุราชกุมาร พระหัตถินิกราชกุมาร พระสินีปุรราชกุมาร ออกจากราช

SAMPLE

อาณาเขต พระราชกุมารเหล่านั้นถูกเนรเทศออกจากราชอาณาเขตแล้ว ก็เสด็จออกไปอาศัยอยู่ ณ ราวป่าไม้สากะใหญ่ ริมฝั่งสระโบกขรณีเชิงภูเขาหิมพานต์ ทรงอยู่ร่วมเป็นสามีภรรยากับพระภคินีของพระองค์เอง เพราะเกรงพระชาติจะปนกับผู้อื่น (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๗/๙๒)

พระกรุณา,พระกรุณาคุณ : ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์,ความหวั่นใจ เมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์คิดหาทางช่วยเหลือปลดเปลื้องทุกข์ของเขา,คำว่า พระกรุณาคุณ หมายถึง พระคุณคือพระมหากรุณา หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทย พุทธคุณ ๓ คือ **(๑) พระปัญญาคุณ** พระคุณคือพระปัญญา **(๒) พระวิสุทธิคุณ** พระคุณคือความบริสุทธิ์ **(๓) พระมหากรุณาคุณ**พระคุณคือพระมหากรุณา,ในอังคุลิมาลสูตรกล่าวไว้ว่าพระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระกรุณาคุณ ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นศาสดาของโลกพร้อมทั้งเทวโลก,ในอปทานกล่าวไว้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระอิริยาบถสงบเป็นที่สั่งสมคุณ เป็นดุจสาครที่รองรับพระกรุณาคุณและพระปัญญาคุณ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๙/๔๒๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๖๔/๗๔,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๔/๑๖๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๔๓๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑/๑,๓๓/๑๖/๗๒,๓๓/๒/๑๘๔,๓๓/๓๔/๒๓๗,๓๓/๓๑/๒๔๒, ๓๓/๔๐/๕๖๑, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๔๓) ; ดู**พรหมวิหาร**

พระกรุณาญาณ : ญาณที่ประกอบด้วยพระกรุณา หมายถึงปัญญาด้วยประกอบด้วยกรุณา ในอปทาน กล่าวไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีที่ชาวโลกบูชา มีพระกรุณาญาณดุจสาคร และมีกุลบุตรซึ่งเป็นอดีตชาติของพระโพธิวันทกเถระได้ไหวัตันแคฝอย ซึ่งเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านามว่าวิปัสสี แล้วทำให้ไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓/๕๕๑)

พระกัสสปธีรเจ้า :1.พระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ มีปรากกในกุมารกัสสปเถราปทาน ที่พระกุมารกัสสปเถระกล่าวถึงว่าตนเองได้ขึ้นไปยังภูเขาบำเพ็ญเพียรตามคำสอนของพระชินเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ดังคำว่า เมื่อศาสนาของพระกัสสปธีรเจ้า กำลังถึงความสิ้นไปข้าพเจ้าได้ขึ้นไปยังภูเขาบำเพ็ญเพียรตามคำสอนของพระชินเจ้า,ในพาหิยเถราปทาน พระพาหิยเถระกล่าวไว้ว่า เมื่อสิ้นศาสนาของพระกัสสปธีรเจ้า ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปยังภูเขาศิลาล้วน บำเพ็ญเพียรตามคำสอนของพระชินสีห์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๘/๒๖๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๘/๒๖๓)

2.พระมหากัสสปเถระ มีปรากฏในภัททกาปิลานีเถริยาปทาน ที่ภัททกาปิลานีเถรีกล่าวไว้ว่า หม่อมฉันเป็นธิดาของกบิลพราหมณ์ มารดาชื่อสุจิมตี ในมัททชนบท นครสากละที่ประเสริฐสุด บิดาหล่อรูปของหม่อมฉันด้วยทองคำแท่งแล้ว ถวายรูปหล่อแก่พระกัสสปธีรเจ้า ผู้เว้นจากกามทั้งหลาย พราหมณ์

SAMPLE

ปิปผลายนะนั้นเป็นหนุ่ม ไปตรวจดูงานในกาลบางคราว เห็นสัตว์ทั้งหลายที่ถูกกาเป็นต้นจิกกินแล้ว เกิดความสลดใจ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๐๑/๔๙๔)

พระกัสสปะ, พระพุทธเจ้า : พระนามพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอดีต;มีอธิบายว่า พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๓ ในพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ในภัทรกัปนี้ มีพระชาติเป็นพราหมณ์ เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลพราหมณ์ ในเมืองพาราณสี มีพราหมณ์พรหมทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีธนวดีเป็นพระมารดา ทรงมีปราสาท ๓ หลัง คือ หังสะ ยสะ และสิริจันทะ มีพระมเหสีพระนามว่าสุนันทา มีพระโอรสพระนามว่าวิชิตเสน มีนางสนม ๔๘,๐๐๐ นาง ครองฆราวาสวิสัยอยู่ ๒,๐๐๐ ปีเสด็จออกผนวชด้วยปราสาทราชยาน ทรงทำความเพียรอยู่ ๗ วัน จึงสำเร็จพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณที่โคนต้นไทร

ในสมัยของพระองค์มีการบรรลุธรรมครั้งสำคัญๆ คือ (๑) เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จเที่ยวจาริกไปแสดงธรรมโปรดภิกษุที่บวชตามพระองค์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๒๐,๐๐๐ โกฏิ (๒) เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จเที่ยวจาริกไปแสดงธรรมโปรดมหาชนในชนบทต่าง ๆ มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๑๐,๐๐๐ โกฏิ (๓) เมื่อคราวที่พระองค์ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์แก่พวกเดียรถีย์ ที่โคนต้นประดู่ ใกล้ประตูสุนทรนคร มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรม ๕,๐๐๐ โกฏิ (๔) เมื่อคราวที่พระองค์ประทับนั่ง ณ เทวสภาชื่อสุธรรมา ในภพดาวดึงส์ ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา และเทวดา ๓,๐๐๐ โกฏิ (๕) เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จไปแสดงธรรมโปรดนรเทพยักษ์ มีเทวดาและมนุษย์บรรลุธรรมนับประมาณมิได้

มีการประชุมพระสาวกครั้งเดียว มีภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูป พระสาวกที่เข้าประชุมล้วนแต่เป็นพระขีณาสพ ทรงมีพระติสสเถระและพระภารทวาชเถระเป็นคู่พระอัครสาวกชั้นเลิศ ทรงมีพระสัพพมิตตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก ทรงมีพระอนุลาเถรีและพระอุรุเวลาเถรีเป็นคู่พระอัครสาวิกาชั้นเลิศ ทรงมีสุมงคลอุบาสกและฆฏิการอุบาสกเป็นคู่อัครอุบาสกชั้นเลิศ ทรงมีวิชิตเสนาอุบาสิกาและภัททาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุบาสิกาชั้นเลิศ ทรงมีพระวรกายสูง ๒๐ ศอก มีพระรัศมีแผ่ซ่านออกจากพระวรกายสว่างไสวเหมือนกับพระจันทร์ทรงกลด ทรงมีพระชนมายุประมาณ ๒๐,๐๐๐ ปี เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสตัพยารามวิหาร พระสถูปของพระองค์สูง ๑ โยชน์ ประดิษฐานอยู่ที่เสตัพยารามวิหาร พระศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี แล้วก็อันตรธานไป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕/๓,๖/๓,๗/๓,๘/๔,๙/๔,๑๐/๕,๑๑/๕,๑๒/๖,๙๑/๕๒,๙๒/๕๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๑,๑๑/๒๘๗/๒๓๔,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๗/๓๔๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๔/๕๔๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๗๒๓)

พระโกณฑัญญะ, พระพุทธเจ้า : พระนามพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอดีต มีอธิบายว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่า โกณฑัญญะ อธิบายว่า พระโกณฑัญญะพุทธเจ้าประสูติเป็นโกณฑัญญะราชกุมาร ในราชวงศ์กษัตริย์แห่งรัมมวดีนคร พระราชบิดาทรงพระนามว่าพระเจ้าสุนันทะและพระราชมารดาทรงพระนามว่าพระนางสุชาดา โกณฑัญญะราชกุมารทรงเกษมสำราญอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ในปราสาท ๓ หลัง ชื่อ รุจิปราสาท สุรุจิปราสาท และสุภะปราสาท ทรงมีพระมเหสีพระนามว่ารุจิเทวี และทรงมีสนมนารีแวดล้อม ๓๐๐,๐๐๐ นาง วันหนึ่ง โกณฑัญญะราชกุมารทรงทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสี่ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช พระองค์จึงมีพระทัยน้อมไปทางบรรพชา เมื่อพระนางรุจิเทวีประสูติพระโอรส พระนามว่าวิชิตเสนะกุมาร พระองค์ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการจึงทรงราชพาหนะคือรถออกผนวชแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือนเต็ม(จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ) ทรงประกาศพระธรรมจักรแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ณ ป่ามหาวัน เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ เมื่อทรงแสดงพระธรรมในสมาคมของเทวดาและมนุษย์ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙๐,๐๐๐โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ ในคราวที่พระองค์เมื่อทรงแสดงธรรมย่ำยีพวกเดียรถีย์ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๐,๐๐๐ โกฏิได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ พระองค์ทรงมีการประชุมพระสาวกผู้เป็นขีณาสพ ๓ ครั้ง พระขีณาสพจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน ครั้งที่ ๑ พระขีณาสพจำนวน ๑,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน ครั้งที่ ๒ พระขีณาสพจำนวน ๙๐ โกฏิ มาประชุมกัน ครั้งที่ ๓ พระภัททเถระและพระสุภัททเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าอนุรุทธะเป็นพระอุปัฏฐาก พระติสสาเถรีและพระอุปติสสาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นขานางเป็นต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ โสณอุบาสกและอุปโสณอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก นันทาอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์นั้นทรงมีพระวรกายสูง ๘๘ ศอก มีอายุประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปี เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ นันทาราม พระเจดีย์ของพระองค์สูง ๗ โยชน์ ณ นันทาราม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๔/๕๔๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕๙๖, ๓๓/๓/๗๒๑,๓๓/๔/๗๒๑,๓๓/๑๘/๗๒๓) ; ดู โกณฑัญญะ, พุทธเจ้า

พระโกนาคมนะ, พระพุทธเจ้า : พระนามพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอดีต; พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๒ ในภัททกัปนี้ ในมหาปทานสูตร และพุทธวงศ์มีอธิบายไว้ว่า พระองค์เสด็จขึ้นในตระกูลพราหมณ์ กรุงชื่อว่าโสภวดี มีกษัตริย์พระนามว่าโสภะปกครอง ยัญญทัตตพราหมณ์นั้นเป็นพุทธบิดา นางพราหมณีชื่อว่าอุตตราเป็นพระมารดา

พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๓,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือดุสิตปราสาท สันดุสิตปราสาท และสันตุฏฐปราสาท มีนางสนมกำนัล ๑๖,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่ารุจิคัตตา พระราชโอรสพระนามว่าสัตถวาหะ พระองค์ ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการจึงทรงราชยานพาหนะคือช้างออกผนวชแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๖ เดือนเต็ม(จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ) ทรงประกาศพระธรรมจักร ที่มฤคทายวัน เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๓๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ เมื่อพระองค์ทรงทำปาฏิหาริย์ในการย่ำยีวาทะของผู้อื่น เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๒๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒จากนั้น ทรงแสดงฤทธิ์ต่างๆแล้วเสด็จไปยังเทวโลกประทับที่บัณฑุกัมพลสิลาอาสน์ในเทวโลกนั้น ทรงจำพรรษา ทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ ปกรณ์ ทวยเทพประมาณ ๑๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ พระภิยโยสเถระและพระอุตตรเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าโสตถิชะเป็นพระอุปัฏฐาก พระสมุททาเถรีและพระอุตตราเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่าต้นมะเดื่อ อุคคอุบาสกและโสมเทพอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก สีวลาอุบาสิกาและสามาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ ทรงมีพระวรกายสูง ๓๐ศอก มีพระชนมายุประมาณ ๓๐,๐๐๐ ปี ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ปัตตารามพระบรมสารีริกธาตุของพระองค์แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕/๓,๑๐/๖/๓,๑๐/๗/๓,๑๐/๘/๔,๑๐/๙/๔,๑๐/๑๐/๕,๑๐/๑๑/๕,๑๐/๑๒/๕,๑๐/๙๑/๕๒,๑๐/๙๒/๕๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๐,๑๑/๒๘๗/๒๓๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๔/๕๔๕, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๗๐๖, ๓๓/๑๘/๗๒๓ ; ดู **พระพุทธเจ้า ๕**

พระโกลิตเถระ : พระมหาโมคคัลลานเถระ ผู้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้านามว่าโคดม ดังคำว่า พระอุปติสสเถระและพระโกลิตเถระจักเป็นพระอัครสาวก พระอุปัฏฐากชื่อว่าพระอานนท์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๗/๑๕๘,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๓/๖๐๓,๓๓/๑๓/๖๑๕,๓๓/๑๑/๖๖๗,๓๓/๑๒/๖๖๒,)๓๓/๑๐/๖๘๒, ๓๓/๑๑/๗๐๓) ; ดู โมคคัลลานะ,มหาโมคคัลลานเถระ

พระขัณฑะ, พระขันธเถระ: พระผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธนามว่าวิปัสสี คู่กับพระติสสะ,บางแห่งใช้คำต่างกัน แต่เป็นองค์เดียวกัน ดังคำว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระขัณฑะและพระติสสะ(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙/๔,๑๐/๑๖/๑๐,๑๐/๙๑/๕๑,๑๐/๙๒/๕๓) ; ในพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่าพระขันธเถระเป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธนามว่าวิปัสสี คู่กับพระติสสะ

SAMPLE

ดังคำในพุทธวงศ์ว่า พระขันธเถระและพระติสสนามเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าอโสกะเป็นพระอุปัฏฐาก ของพระวิปัสสีพุทธเจ้า (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๙/๖๘๙) ;

พระเขมาเถรี : พระเถรีมหาสาวิการูปหนึ่ง ประสูติในราชตระกูลแห่งสาคลนครในมัททรัฐต่อมาได้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร มีความมัวเมาในรูปสมบัติของตน ได้ฟังพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องราคะ และการกำจัดราคะ พอจบพระธรรมเทศนาก็ได้บรรลุพระอรหัต แล้วบวชเป็นภิกษุณี ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางมีปัญญามาก และเป็นอัครสาวิกาฝ่ายขวา **ดังคำในเอตทัคคะว่า เขมาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้มีปัญญามาก หรือดังคำว่า เขมา และอุบลวรรณานี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานของภิกษุณีสาวิกาของเรา(**องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๖/๓๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๒/๑๑๗, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๓๙/๕๗๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๓/๔๐๐, **ขุ.พุทฺธ.(ไทย)** ๓๓/๑๓/๖๐๔, ๓๓/๑๒/๖๖๒,๓๓/๑๑/๖๖๗,๓๓/๑๑/๖๗๒,๓๓/๑๐/๖๘๒,๓๓/๑๑/๗๐๓); ดู **ตุลา ,เอตทัคคะ**

พระเขี้ยวแก้ว :**ทาฐธาตุ** พระธาตุคือเขี้ยว,พระเขี้ยวแก้วของพระพุทธเจ้ามีทั้งหมด ๔ องค์ ตำนานว่า พระเขี้ยวแก้วบนขวาประดิษฐานอยู่ในพระจุฬามณีเจดีย์ในดาวดึงสเทวโลก, องค์ล่างขวาไปอยู่ ณแคว้นกาลิงคะ แล้วต่อไปยังลังกาทวีป,องค์บนซ้ายไปอยู่ ณ แคว้นคันธาระ,องค์ล่างซ้ายไปอยู่ในนาคพิภพ,เป็นพระเขี้ยวแก้วนี้มีปรากฏในมหาบุรุษ ดังคำในพรหมายุสูตรที่กล่าวไว้ว่ามหาบุรุษมีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม ข้อที่ท่านพระโคดมมีพระเขี้ยวแก้วขาวงามนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕/๑๙,๑๐/๒๔๐/๑๘๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๒,๑๑/๒๔๐/๑๙๖, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๖/๔๗๗,๑๓/๓๙๙/๔๙๕) ; ดู**สารีริกธาตุ**

พระควัมปติ : ชื่อกุลบุตรผู้เป็นสหายของพระยสะ เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสี ได้ทราบข่าวว่ายสกุลบุตรออกบวชจึงบวชตามพร้อมด้วยสหายอีกสามคน คือวิมล สุพาหุ ปุณณชิ ต่อมาได้สำเร็จพระอรหัตทั้งหมด ดังคำในปายาสิสูตร กล่าวไว้ว่า ท่านพระควัมปติไปพักกลางวัน ณ เสรีสกวิมานที่ว่างเปล่าอยู่เนืองๆ ลำดับนั้น ปายาสิเทพบุตรเข้าไปหาท่านพระควัมปติถึงที่อยู่ไหว้แล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร,ในวิมานวัตถุและเปตวัตถุ กล่าวว่าท่านได้สนทนากับเทพบุตรปายาสิ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๔๑/๓๗๑,๑๐/๔๔๑/๓๗๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๒๘/๑๔๕,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๐๔/๒๖๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๘/๓๑๖)

พระคันธกุฎี : พระกุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้า, เป็นคำเรียกที่ใช้ทั่วไปในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาลงมา แต่ในพระไตรปิฎก พบใช้เฉพาะในคัมภีร์**อปทาน** เพียง ๖ ครั้งตอนที่ว่า

SAMPLE

ด้วยประวัติของพระอรหันตเถระ **(เถราปทาน)** คือ เมื่อกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอดีต บางทีเรียกที่ประทับของพระพุทธเจ้าในอดีตนั้นว่า **คันธกุฎี**(พบ ๔ พระองค์ คือ พระคันธกุฎีของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ๑ แห่ง ๒ ครั้ง,ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๑๘/ ๘๕; ของพระติสสพุทธเจ้า ๑แห่ง ๑ ครั้ง, (ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๑๗๒/ ๒๗๒); ของพระผุสสพุทธเจ้า ๑ แห่ง ๑ ครั้ง, ๓๓/๑๓๑/๒๒๐;ของพระกัสสปพุทธเจ้า ๑ แห่ง ๒ ครั้ง,(ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑๔๐/๒๕๐) และตอนที่ว่าด้วยประวัติของพระอรหันตเถรี **(เถรีอปทาน)** พบแห่งหนึ่ง เรียกที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันว่า **คันธเคหะ** (ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑๕๘/๓๐๖) ซึ่งก็ตรงกับคำว่าคันธกุฎีนั่นเอง แต่คัมภีร์อื่นทั่วไปในพระไตรปิฎก ไม่มีที่ใดเรียกที่ประทับของพระพุทธเจ้าในอดีตก็ตาม พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันก็ตาม ว่า “คันธกุฎี”, พระคันธกุฎีที่อิสิปตนะหรือสารนาถ ที่ประทับเมื่อออกประกาศพระศาสนาครั้งแรกและจำพรรษาเป็นแห่งแรก แม้คัมภีร์จะมิได้กล่าวเรียกไว้ ก็เป็นมูลคันธกุฎี, แต่ถ้านับต่อเมื่อมีการสร้างเสนาสนะถวายได้ตามพระวินัย ก็ต้องถือว่าวิหารตามพระพุทธานุญาตที่เมืองราชคฤห์ (วิ.จู.(บาลี) ๗/๒๐๐/๘๖) เป็นมูลคันธกุฎี, แต่ถ้าถือตามหลักฐานที่ชัดเจนหลังจากมีพุทธานุญาตที่เมืองราชคฤห์นั้นแล้ว มีการจัดเตรียมการและก่อสร้างอย่างเป็นงานเป็นการโดยมีเรื่องราวเล่าไว้แม้แต่ในพระไตรปิฎก (วิ.จู.(บาลี) ๗/๒๕๖/๑๑๑) ก็ต้องถือเอาพระพุทธวิหารที่วัดพระเชตวัน เป็นมูลคันธกุฎี (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๗๗/๔๒๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๔๑๐,๓๒/๕๐/๓๓๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑/๒๙๐,๓๓/๒๙๒/๓๓๑,๓๓/๒๙๔/๓๓๑,๓๓/๓๔๓/๔๓๒)

พระโคดม, พระโคตมะ: พระนามของพระพุทธเจ้า เรียกตามพระโคตร ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า เวรัญชพราหมณ์ได้ฟังข่าวว่า ท่านพระสมณโคดม เป็นศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล ประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเพรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ท่านพระโคดมผู้เจริญนั้นมีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะเสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑)

พระเจ้าพัลลิกะ : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ซึ่งมีเกียรติคุณแผ่ไปว่า พระองค์ทรงขจัดคนกระด้างด้วยความกระด้างทรงชนะคนอ่อนโยนด้วยความอ่อนโยน ทรงชนะคนดีด้วยความดีทรงชนะคนไม่ดีด้วยความไม่ดีมีปรากฏในราโชวาทชาดก ซึ่งคราวหนึ่ง

SAMPLE

สารถีของพระองค์เคยกล่าวพระเกียรติคุณนี้ให้แก่สารถีของพระเจ้าพาราณสีฟัง เพื่อขอให้สารถีของพระเจ้าพาราณสีหลีกทาง (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑/๖๒)

พระเจ้าพาวริยะ : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ที่มีมเหสีนอกใจกับคนใกล้ชิด เป็นพระราชาที่นกกุณาละกล่าวไว้ มีปรากฏในกุลาณชาดก ดังคำที่นกกุณาลบอกแก่เพื่อนปุณณมุขะว่า เพื่อนเอ๋ย พระมเหสีของพระเจ้าพกะและพระเจ้าพาวริยะ ผู้ทรงหมกมุ่นในกามจนเกินไป ได้ทรงประพฤติอนาจารกับคนใช้ใกล้ชิดผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาชายคนอื่นนั้น ใครๆ หรือหญิงจะไม่พึงประพฤตินอกใจด้วย (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๑๒/๑๔๘)

พระเจ้าภคีรสะ : ชื่อพระราชาในอดีต ซึ่งเป็น ๑ ในบรรดาพระราชา ๘ พระองค์ ที่ท้าวสักกเทวราชกล่าวถึง มีปรากฏในเนมิราชชาดกที่เคยบริจาคมหาทานแล้ว ก็ยังไม่พ้นจากภพที่เป็นกามาวจร ดังคำที่ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะทรงแสดงเรื่องที่พระราชาทั้งหลายในอดีต ผู้บริจาคมหาทานแล้วไม่สามารถพ้นไปจากกามาวจรภพได้ จึงได้ตรัสว่า (๑) พระเจ้าทุทีปะ (๒) พระเจ้าสาคระ (๓) พระเจ้าเสละ (๔) พระเจ้ามุจลินท์ (๕) พระเจ้าภคีรสะ (๖) พระเจ้าอุสินนะ (๗) พระเจ้าอัฏฐกะ (๘) พระเจ้าปุถุฏฐนะ พระราชาเหล่านั้น พระราชามหากษัตริย์เหล่าอื่น และพวกพราหมณ์เป็นอันมาก ต่างก็บูชายัญเป็นอันมากแล้วก็ยังไม่ล่วงพ้นภพแห่งเปรตได้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๓๑/๒๔๗)

พระเจ้าภรตะ : ชื่อพระราชาองค์หนึ่งที่ครองกรุงโรรุกะ รัฐโสวีรานะ ซึ่งเป็นรัฐที่พระมหาโควินทพราหมณ์ แบ่งเมืองแห่งชัมพูทวีปเป็น ๗ แคว้น เช่น ให้สร้างกรุงโรรุกะ เป็นเมืองหลวงของรัฐโสวีรานะ ดังคำว่าพระเจ้าสัตตภู พระเจ้าพรหมทัต พระเจ้าเวสสภู พระเจ้าภรตะ พระเจ้าเรณุ พระเจ้าธตรฐ ๒พระองค์รวมพระมหากษัตริย์ผู้ครองราชย์ ในเวลานั้นมี ๗ พระองค์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๐/๒๔๒)

พระเจ้ามันธาตุ : ชื่อพระราชาผู้บริโภคกามคุณ ๕ ทั้งที่เป็นทิพย์และเป็นของมนุษย์ ,เป็นราชาที่ครองทั้งโลกมนุษย์และโลกสวรรค์ ดังคำในปัญญัตติสูตรที่กล่าวว่าบรรดากามโภคีบุคคล พระเจ้ามันธาตุเป็นเลิศ,ในสุเมธาเถรีคาถา กล่าวไว้ว่าพระเจ้ามันธาตุ เจ้าแห่งทวีปทั้ง ๔ ทรงเป็นยอดผู้บริโภคกามทั้งหลายยังไม่ทันทรงอิ่มก็เสด็จสวรรคตไปแล้วทั้งความปรารถนาของพระองค์ก็ยังไม่เต็มเลย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕/๒๗,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๘๘/๖๓๔,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๒๒/๑๒๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓๔/๔๐๔)

พระเจ้ามุจลินท์ : ชื่อพระราชาในอดีต ซึ่งเป็นองค์ที่ ๔ ในบรรดาพระราชา ๘ พระองค์ ที่ท้าวสักกเทวราชกล่าวถึง มีปรากฏในเนมิราชชาดกที่เคยบริจาคมหาทานแล้ว ก็ยังไม่พ้นจากภพที่เป็นกามาวจร ซึ่งเคยบูชายัญเป็นอันมากแล้วก็ยังไม่ล่วงพ้นภพ

SAMPLE

แห่งเปรตได้,ในภูริทัตตชาดก นาคกาณาริฏฐะ กล่าวถ้อยคำที่ผิดว่า พระเจ้ามุจลินท์สามารถบูชาเทวดาคือไฟผู้กินมาก มีรัศมีไม่ต่ำทรามให้อิ่มหนำด้วยเนยใสทรงบูชายัญวิธีแก่เทวดาคือไฟผู้ประเสริฐแล้วได้ไปบังเกิดในทิพยคติ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๓๑/๒๔๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๑๐/๓๒๓)

พระเจ้าโมริยะ : ชื่อพระองค์องค์หนึ่ง ที่มีพระราชานามว่าปิงคลกะ เป็นใหญ่แห่งชาวสุรัฏฐวิสัย มีปรากฏในนันทกเปตวัตถุ,ในมหาปรินิพพานสูตรกล่าวไว้ว่าพระเจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปิปผลิวัน ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระอังคารและทำการฉลองในกรุงปิปผลิวัน ดังคำว่า พระราชาพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าปิงคลกะเป็นใหญ่แห่งชาวสุรัฏฐวิสัย เสด็จไปเฝ้าพระเจ้าโมริยะแล้วกลับมาถึงทางที่จะไปยังสุรัฏฐวิสัยอีก,ในธาตุภาชนียกถา กล่าวไว้ว่า กษัตริย์กรุงโมริยะผู้มีหทัยยินดีรับสั่งให้สร้างพระสถูปบรรจุพระอังคาร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๘/๑๗๙,๑๐/๒๓๙/๑๗๙,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๕๘/๒๗๖,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔/๗๒๔)

พระเจ้าเรณุ : พระราชาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระเจ้าทิสัมบดี ปกครองเมืองมิถิลาแคว้นวิเทหะ ต่อจากพระเจ้าทิสัมบดี เป็นพระราชาที่ตรัสให้มหาโควินทพราหมณ์แบ่งชมพูทวีปออกเป็น ๗ ส่วนๆ ละเท่ากัน ดังคำในมหาโควินทสูตรตอนหนึ่งว่า ท่านมหาโควินทพราหมณ์ทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้ว แบ่งมหาปฐพีนี้ซึ่งทางทิศเหนือผายออกและทางทิศใต้สอบเข้าเหมือนส่วนหน้าของเกวียน ให้เป็นส่วนแบ่งอย่างดี ๗ ส่วนเท่า ๆ กัน สถาปนารัฐ(อาณาจักร)ทั้งหมดให้มีลักษณะเหมือนส่วนหน้าของเกวียนทราบว่าในเนื้อที่เหล่านั้น ชนบท(มหาอาณาจักร)ของพระเจ้าเรณุอยู่ตรงกลางรัฐทั้งหมดนั้น(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๗/๒๔๑,๑๐/๓๐๘/๒๔๑,๑๐/๓๐๘/๒๔๒,๑๐/๓๑๐/๒๔๒,๑๐/๓๑๑/๒๔๓,๑๐/๓๑๓/๒๔๔,๑๐/๓๒๑/๒๔๙,๑๐/๓๒๑/๒๕๐,๑๐/๓๒๑/๒๕๑)

พระเจ้าเรณู : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ผู้เป็นพระบิดาของโสมนัสสกุมาร มีปรากฏในโสมนัสสชาดก คราวหนึ่งพระองค์ต้องแก้ปัญหาจากที่ชฏิลโกงนอนบนพื้นดินร้องไห้เพราะถูกโสมนัสสกุมารเบียดเบียน ดังคำ ที่ชฏิลโกงทูลพระราชาว่า ขอถวายพระพรพระภูมิบาล ต่อกาลนานจึงได้พบพระองค์ ขอถวายพระพรพระเจ้าเรณู อาตมามิได้เบียดเบียนผู้ใด แต่ถูกพระโอรสของพระองค์เข้ามาเบียดเบียน (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๑๒/๕๐๖)

พระเจ้าวสวัตดี : 1.ชื่อพระยามาร เป็นเทพในสวรรค์ชั้นสูงสุดแห่งระดับกามาวจรเป็นผู้คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไม่ให้ล่วงพ้นจากแดนกามซึ่งอยู่ในอำนาจครอบงำของตน, **เทวปุตตมาร** ปรนิมมิตวสวัตดีเป็นผู้คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้ มิให้ล่วงพ้นจากแดนกามซึ่งอยู่ในอำนาจครอบงำของตน

SAMPLE

2.พระราชาผู้เป็นใหญ่ในอำนาจต่อบุตรทั้งหลาย ดังคำในจันทกุมารชาดก ที่พระราชมารดาตรัสถามพระราชาผู้หลงเชื่อคำสอนของขัณฑหาลปุโรหิตตอนหนึ่งว่า แม้แต่พระเจ้าวสวัตดีพระราชบิดา ได้ตรัสถามพระราชโอรสของพระองค์นั้นว่า ลูกรัก ได้ยินว่า พ่อจักบูชายัญด้วยโอรสทั้ง ๔ (คือจันทกุมาร สุริยกุมารเป็นต้น) หรือ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๐๓/๓๓๙) ; ดู **มาร 2**

พระเจ้าวาสุเทพกัณหโคตร : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง กรุงสีพี มีพระมเหสีชื่อว่าชัมพาวดี เป็นที่โปรดปรานของพระราชา ดังคำในมโหสธชาดก ที่นกแขกเต้าบัณฑิตครั้นกล่าวว่า ผู้ใดใคร่อยู่ในกามแม้แต่กับหญิงจัณฑาล ผู้นั้นก็เป็นเหมือนกันทั้งหมดเพราะในกามไม่มีคนที่จะไม่เหมือนกัน แล้ว เมื่อจะประมวลเรื่องในอดีตมาแสดงจึงกล่าวต่อว่ามีพระชนนีของพระเจ้ากรุงสีพีพระนามว่าชัมพาวดีพระนางเป็นพระมเหสีที่โปรดปรานของพระเจ้าวาสุเทพกัณหโคตร (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๖๒๔/๒๗๙)

พระเจ้าวิฑูฑภะ : พระราชาแคว้นโกศล เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปเสนทิโกศล กับนางวาสภขัตติยา ภายหลัง เมื่อได้เป็นกษัตริย์แล้ว เพราะระลึกถึงเหตุการณ์ที่พวกศากยะล้างที่นั่งด้วยน้ำนม เพราะรังเกียจว่าตนเป็นลูกคนรับใช้ จึงยกทัพไปกำจัดเจ้าศากยะ แล้วล้างแผ่นกระดานด้วยเลือดในลำคอของพวกเจ้าศากยะ ดังคำในอปทานที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าบุรพกรรมไว้ว่าในชาติก่อนเราเป็นเด็กเล็กลูกของชาวประมง อาศัยอยู่ในเกวัฏฏคามเห็นชาวประมงฆ่าปลาแล้วเกิดความโสมนัสด้วยผลกรรมนั้นเราจึงปวดศีรษะในเมื่อเจ้าศากยะทั้งหลายถูกฆ่า คราวที่พระเจ้าวิฑูฑภะฆ่า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๗/๕๗๗)

พระเจ้าวิเทหราช : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ที่ครองกรุงมิถิลา แคว้นวิเทหะ เป็นชื่อแคว้นหนึ่งในชัมพูทวีป ซึ่งต่อมาเป็นดินแดนพวกวัชชีอีกถิ่นหนึ่ง ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำคงคาตรงข้ามกับแคว้นมคธ,ซึ่งคราวหนึ่งพระอุรุเวลากัสสปเถระเคยเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าวิเทหะ ดังคำในอุรุเวลกัสสปเถราปทานที่พระอุรุเวลกัสสปเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าเคยเป็นนายช่างดอกไได้ดอกไม้ตามแต่จะหามาได้แล้วจัดแสดงให้เป็นแบบต่างๆมากมาย (เพราะผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า) ได้เป็นพระเจ้าวิเทหราช (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๗๙/๒๗๖)

พระเจ้าอัชชุนะ : ชื่อพระราชาองค์หนึ่งที่ครองกรุงเกตกะ มีพระวรกายกำยำล่ำสัน มีพันแขนเป็นนายขมังธนูที่ยิ่งใหญ่ กระทำบาปกรรมอันร้ายแรงต่อโคตมฤาษีแล้วไปตกนรกสัตติสูละ ดังคำในสรภังคชาดก กล่าวไว้ว่า พระเจ้าอัชชุนะทรงตกนรกชื่อสัตติสูละทรงมีพระเศียรห้อยลง พระบาทชี้ขึ้นเบื้องบนเพราะทรงเบียดเบียนพระอังคีรสโคตมฤาษีผู้มีขันติ มีตบะ ประพฤติพรหมจรรย์มาช้านาน,ในสังกิจจชาดก

SAMPLE

กล่าวไว้ว่า พระเจ้าอัชชุนะทรงเป็นใหญ่ในแคว้นเกตกะ มีพระวรกายกำยำล่ำสัน ทรงเป็นนายขมังธนูผู้ยิ่งใหญ่มีพระพาหาตั้งพันก็หายสาบสูญไปเพราะระรานโคตมฤาษี (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๖๙/๖๐๖,๒๗/๗๒/๖๐๗,ขุ.ชา.สฏฺฐิ.(ไทย) ๒๘/๙๔/๔๙)

พระเจ้าอัตถกะ : ชื่อพระราชาในอดีต ซึ่งเป็นองค์ที่ ๗ ในบรรดาพระราชา ๘ พระองค์ ที่ท้าวสักกเทวราชกล่าวถึง มีปรากฏในเนมิราชชาดกที่เคยบริจาคมหาทานแล้ว ก็ยังไม่พ้นจากภพที่เป็นกามาวจร ถึงพระองค์จะทรงบูชายัญเป็นอันมากแล้วก็ยังไม่ล่วงพ้นภพแห่งเปรตได้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๓๑/๒๔๗)

พระเจ้าอัสสกะ : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง มีพระราชโอรสนามว่าสุชาตะ มีมเหสีนามว่าอุพพรีเทวี ,พระองค์ทรงเป็นนักรบ มีความบากบั่น ความตั้งใจไว้อย่างมั่นคง รุกในเวลาที่ควรรุก ทำให้ได้รับชัยชนะ มีปรากฏในจูพรถวิมาน ซึ่งคราวหนึ่งสุชาตกุมารตรัสตอบแก่พระมหากัจจายนเถระว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าเป็นราชโอรสของพระเจ้าอัสสกะเที่ยวไปในป่า ภิกษุ ข้าพเจ้าขอบอกนามแก่ท่าน ชนทั้งหลายรู้จักข้าพเจ้าว่า สุชาตะ,ในอัสสกชาดก กล่าวไว้ว่า พระนางอุพพรีเทวีของพระเจ้าอัสสกะสวรรคตไปเกิดเป็นหนอน,ในจูพกาลิงคชาดก กล่าวไว้ว่า การฝึกตนก็ดี ความตั้งใจไว้อย่างมั่นคงก็ดี ความมีใจไม่แตกแยกก็ดี ความไม่ท้อถอยก็ดี การรุกในเวลาที่ควรรุกก็ดี ความเพียรอันมั่นคงก็ดีความบากบั่นของคนก็ดี ได้มีแก่พระเจ้าอัสสกะ เพราะเหตุนั้นแหละ ชัยชนะจึงได้มีแก่พระเจ้าอัสสกะ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๘๒/๑๒๐, ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๑๓/๙๔,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๒/๑๕๖,๒๗/๔/๑๕๗)

พระเจ้าอานนท์ : พระราชาองค์หนึ่งที่ครองกรุงหงสวดี ดังคำในปิลินทวัจฉเถราปทาน ที่ปิลินทวัจฉเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ตนเองเป็นคนเฝ้าประตูอยู่ที่กรุงหงสวดีได้รวบรวมโภคสมบัติเก็บไว้ในเรือนมากมายนับไม่ถ้วน ครั้งนั้น ข้าพเจ้านั่งอยู่ในสถานที่สงัด ทำใจให้ร่าเริง นั่งอยู่ในปราสาทที่ประเสริฐ ฯลฯ ข้าพเจ้าไหว้ผู้พิพากษาและถวายบังคมพระเจ้าอานนท์จอมกษัตริย์แล้ว มีความยินดีปราโมทย์ได้เข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ เพื่อทูลนิมนต์แล้วถวายทานต่างๆ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘/๕๘๒,๓๒/๔๙/๕๘๕,๓๒/๕๐/๕๘๕)

พระชินโคดม : พระนามของพระพุทธเจ้า,ชื่อพระพุทธเจ้า หมายถึงพระพุทธโคดม ดังคำในอาฏานาฏิยสูตร ที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ กล่าวไว้ว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมนุษย์ว่าพวกท่าน ถวายอภิวาทพระชินโคดมหรือ พวกอมนุษย์ตอบว่า พวกเราถวายอภิวาทพระชินโคดม ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขอถวาย

อภิวาทพระพุทธโคดมผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๒,๑๑/๒๘๘/๒๓๖)

พระชินมุนี : พระนามของพระพุทธเจ้า,ชื่อพระพุทธเจ้าที่พระสุภัททเถระกล่าวไว้ ดังคำในสุภัททเถราปทานที่พระสุภัททเถระกล่าวถึงประวัติของตนไว้ว่า อัครสาวกชื่อว่าติสสะ ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะเป็นบุตรเป็นโอรสของข้าพเจ้า เป็นทายาทในศาสนาของพระชินเจ้า ข้าพเจ้ามีใจเลวทราม กล่าววาจาไม่ไพเราะแก่อัครสาวกนั้น ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้นความเจริญจึงได้มีแก่ข้าพเจ้าในภายหลัง พระชินมุนีผู้ทรงมีความเพียรมากทรงเกื้อกูลประกอบด้วยพระกรุณา ทรงประทานบรรพชาแก่ข้าพเจ้าบนที่บรรทมครั้งสุดท้าย ณ สาลวันซึ่งเป็นที่แวะเวียนมาแห่งมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๒/๑๘๔)

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า : พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อานนท์ เทพโดยมากใน ๑๐ โลกธาตุมาประชุมกันเพื่อจะเยี่ยมตถาคต สวนสาลวันของพวกเจ้ามัลละ ฯลฯ พวกเทพจะโทษว่าพวกเรามาไกลก็เพื่อจะเห็นพระตถาคต มีเพียงครั้งคราวที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้ พระตถาคตจะปรินิพพาน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๐/๑๔๙)

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แปลได้ความหมาย ๘ อย่าง คือ **(๑) พระผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้น** คือ เสด็จมาทรงบำเพ็ญพุทธจริยา เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกเป็นต้น เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ อย่างไรก็อย่างนั้น **(๒) พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น** คือทรงทำลายอวิชชาสละปวงกิเลสเสด็จไปเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ อย่างไรก็อย่างนั้น **(๓) พระผู้เสด็จมาถึงตถลักษณะ** คือ ทรงมีพระญาณหยั่งรู้เข้าถึงลักษณะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายหรือของธรรมทุกอย่าง **(๔) พระผู้ตรัสรู้ตถธรรมตามที่มันเป็น** คือ ตรัสรู้อริยสัจ ๔ หรือปฏิจจสมุปบาทอันเป็นธรรมที่จริงแท้แน่นอน **(๕) พระผู้ทรงเห็นอย่างนั้น** คือ ทรงรู้เท่าทันสรรพอารมณ์ที่ปรากฏแก่หมู่สัตว์ทั้งเทพและมนุษย์ ซึ่งสัตวโลกตลอดถึงเทพถึงพรหมได้ประสบและพากันแสวงหา ทรงเข้าใจสภาพที่แท้จริง **(๖) พระผู้ตรัสอย่างนั้น**(หรือมีพระวาจาที่แท้จริง) คือ พระดำรัสทั้งปวงนับแต่ตรัสรู้จนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ล้วนเป็นสิ่งแท้จริงถูกต้องไม่เป็นอย่างอื่น **(๗) พระผู้ทำอย่างนั้น** คือ ตรัสอย่างใด ทำอย่างนั้น ทำอย่างใดตรัสอย่างนั้น **(๘) พระผู้เป็นเจ้า(อภิภู)** คือ ทรงเป็นผู้ใหญ่ยิ่งเหนือกว่าสรรพสัตว์ตลอดถึงพระพรหมที่สูงสุดเป็นผู้เห็นถ่องแท้ ทรงอำนาจ เป็นราชาที่พระราชาทรงบูชา เป็นเทพแห่งเทพเป็นอินทร์เหนือพระอินทร์ เป็นพรหมเหนือประดา

SAMPLE

พรหม ไม่มีใครจะอาจวัดหรือจะทัดเทียมพระองค์ด้วยศีล สมาธิปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งเช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓,๑๐/๒๑๒/๑๖๐,๑๐/๒๑๒/๑๖๑,๑๐/๓๕๒/๒๗๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๒/๓๕๕,๑๑/๓๕๘/๔๑๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๑/๓๖๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๘/๔๐๘,๑๓/๔๗๒/๕๙๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๙/๔๒๗,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๓๐,๑๕/๒๔๙/๓๖๒,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๘/๙๒,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔/๑๘,๑๙/๑๙๐/๑๒๕,๑๙/๕๒๙/๓๔๓)

พระตัณหังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอันตรกัป ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในกัปเดียวกัน คือ ในกัปอันประมาณมิได้นับจากภัทรกัปนี้ไปได้มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำวิเศษ ๔ พระองค์คือพระตัณหังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระเมธังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระสรณังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ และพระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระชินเจ้าเหล่านั้นเสด็จอุบัติขึ้นในกัปเดียวกัน (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๗๒๑)

พระทันตธาตุ : ฟันของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีทั้งสิ้น ๔๐ ซี่ ดังคำในธาตุภาชนียกถา กล่าวไว้ว่า พระทันตธาตุทั้ง ๔๐ พระเกสาและพระโลมาทั้งหมด เทวดานำมาไว้ จักรวาลละหนึ่งอย่าง (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๒/๗๒๕)

พระทาฐธาตุ : พระธาตุคือเขี้ยว,พระเขี้ยวแก้วของพระพุทธเจ้ามีทั้งหมด ๔ องค์ ตำนานว่าพระเขี้ยวแก้วบนขวาประดิษฐานอยู่ในพระจุฬามณีเจดีย์ในดาวดึงสเทวโลก, องค์ล่างขวาไปอยู่ ณแคว้นกาลิงคะ แล้วต่อไปยังลังกาทวีป,องค์บนซ้ายไปอยู่ ณ แคว้นคันธาระ,องค์ล่างซ้ายไปอยู่ในนาคพิภพ ดังคำในธาตุภาชนียกถา กล่าวไว้ว่า พระบรมสารีริกธาตุ ๗ อย่าง คือพระอุณหิส ๑ พระทาฐธาตุทั้ง ๔ และพระรากขวัญ ๒ ข้าง ไม่แตก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖/๗๒๕,๓๓/๑๑/๗๒๕); **ดูสารีริกธาตุ**

พระธรรม: คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ ดังคำที่เวรัญชพราหมณ์แสดงตนเป็นอุบาสกว่า ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคดมพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคดมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕/๘)

พระนาคปรก: พระพุทธรูปปางหนึ่งมีรูปนาคแผ่พังพานอยู่ข้างบน ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า พญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปโอบรอบพระกายของพระผู้มีพระภาคด้วยขนด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียร (พจนานุกรม

SAMPLE

พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ดูประกอบ ในรายละเอียดใน วิ.ม.(ไทย) ๔/๕/๘ ;ดู **มุจจลินท์**

พระนิสภเถระ : 1.ชื่อพระสาวกองค์หนึ่ง สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม มีปรากฏในธรรมบท ดังคำที่พระนิสภเถระ เมื่อจะกล่าวสอนภิกษุสหายทั้งหลาย จึงได้กล่าวว่า วิญญูชนละเบญจกามคุณ ซึ่งน่ารักน่ารื่นรมย์ใจออกบวชด้วยศรัทธาพึงทำที่สุดทุกข์ได้เราไม่อยากตายไม่อยากเป็นอยู่ แต่เรามีสติสัมปชัญญะอยู่เฉพาะหน้าคอยเวลาอันควร (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๕/๓๖๖)

2.ชื่อพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี ดังคำในพุทธวงส์ กล่าวไว้ว่า พระนิสภเถระและพระอโนมเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าวรณะเป็นพระอุปัฏฐากของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๒๗)

พระบรมโพธิสมภาร : คุณความดีที่เป็นเครื่องประกอบของโพธิ, คุณความดีทั้งหลายเฉพาะอย่างยิ่ง ประดาบารมีที่เป็นส่วนประกอบอันรวมกันให้สำเร็จโพธิ คือความตรัสรู้, ตามปกติ หมายถึงประดาบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ อันจะให้สำเร็จความเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งบางทีเรียกว่า มหาโพธิสมภาร อันประมวลเข้าได้ในธรรมใหญ่ ๒ ประการ คือกรุณา และปัญญา, เมื่อใช้อย่างกว้างๆหมายถึงโพธิปักขิยธรรมก็ได้ ในภาษาไทย มักใช้ในความหมายว่าบุญบารมีของพระมหากษัตริย์(โดยถือมาว่า พระมหากษัตริย์ คือท่านผู้กำลังบำเพ็ญคุณความดีแห่งพระโพธิสัตว์) ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับโลหิจจพราหมณ์ว่า คนที่กล่าวว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงปกครองแคว้นกาสีกับแคว้นโกศล พระองค์ก็ควรได้รับผลประโยชน์ที่เกิดในแคว้นทั้งสองแต่เพียงลำพัง ไม่ควรพระราชทานให้แก่ผู้อื่น ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ชื่อว่าทำความเดือดร้อนให้แก่ท่านและแก่คนอื่นซึ่งอาศัยพระบรมโพธิสมภารของพระองค์เลี้ยงชีพ เมื่อทำความเดือดร้อนให้ก็ชื่อว่าไม่หวังประโยชน์ ผู้ไม่หวังประโยชน์ก็ชื่อว่าคิดเป็นศัตรู เมื่อคิดเป็นศัตรูก็ชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๐/๒๒๔,๙/๕๑๒/๒๒๖)

พระบรมราชโองการ : คำสั่งพระราชา ดังเมื่อคราวที่พระเจ้าอชาตศัตรูเข้าจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ชีวกัมพวัน เขตกรุงราชคฤห์ มีรับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงสั่งให้จัดเตรียมขบวนช้างเถิด สหายชีวก หมอชีวก โกมารภัจ กราบทูลรับสนองพระบรมราชโองการแล้ว สั่งให้เตรียมช้างพัง ๕๐๐ เชือกและช้างพระที่นั่ง,ในมหาสุทัสสนสูตร เมื่อพระราชาตรัสแก่ปริณายกแก้วว่า ควรให้ช้าง ๔๒,๐๐๐ ช้างมาหาเรา ๑๐๐ ปีต่อครั้งเถิด ปริณายกแก้วทูลรับสนองพระบรมราชโองการ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๘/๕๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๔/๑๙๖)

SAMPLE

พระบรมราโชวาท : คำสั่งสอนของพระราชา ดังคำในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อพระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงใช้จักรแก้ว ทำให้ประเทศที่จักรแก้วหยุดอยู่ยอมแพ้ และพระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์พากันเสด็จมาเฝ้าแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่าขอเดชะ มหาราชเจ้าพระองค์โปรดเสด็จมาเถิด ขอรับเสด็จ ราชสมบัติของหม่อมฉันเป็นของพระองค์โปรดประทานพระบรมราโชวาทเถิด พระเจ้าข้า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๔/๑๘๓,๑๐/๒๔๔/๑๘๔)

พระบรมศาสดา: พระผู้เป็นครูผู้ยิ่งใหญ่, พระผู้เป็นครูสูงสุด หมายถึงพระพุทธเจ้า ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวไว้ว่า พระบรมศาสดาผู้ทรงพร่ำสอนแจกแจงธรรม ในพระศาสนานี้ เป็นผู้แสวงหาคุณใหญ่ ครั้นสรงสนานและทรงดื่มน้ำแล้ว(ณ แม่น้ำกกุธานที) ก็เสด็จนำหน้าหมู่ภิกษุไปยังอัมพวัน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๖/๑๔๖)

พระบรมสารีริกธาตุ : ส่วนสำคัญแห่งพระพุทธสรีระซึ่งคงอยู่เป็นที่เคารพบูชา โดยเฉพาะพระอัฐิ, กระดูกของพระพุทธเจ้า และส่วนสำคัญอื่นๆ แห่งพระสรีระของพระองค์ เช่น พระเกสา, มักใช้ว่า พระบรมสารีริกธาตุ; เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาลวโนทยาน เมืองกุสินารา และมีพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระที่มกุฏพันธนเจดีย์แล้ว ได้มีกษัตริย์ผู้ครองแคว้น ๖ แคว้นกับมหาพราหมณ์เจ้าเมือง ๑ รวมเป็น ๗ นคร (คือ ๑. พระเจ้าอชาตศัตรู เมืองราชคฤห์ ๒. กษัตริย์ลิจฉวี เมืองเวสาลี ๓. ศากยกษัตริย์ เมืองกบิลพัสดุ์ ๔.ถูลีกษัตริย์ อัลลกัปปนคร ๕. โกลิยกษัตริย์ แห่งรามคาม ๖. มัลลกษัตริย์เมืองปาวา ๗. มหาพราหมณ์ เจ้าเมืองเวฏฐทีปกนคร) ส่งทูตมาขอส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุ, หลังจากเจรจากันนานและในที่สุดได้ฟังสุนทรพจน์ของโทณพราหมณ์แล้ว ทั้ง ๗ เมืองนั้นร่วมกับมัลลกษัตริย์แห่งเมืองกุสินารา เป็น ๘ พระนคร ได้ตกลงมอบให้โทณพราหมณ์เป็นผู้แบ่งพระบรมธาตุเป็น ๘ ส่วนเท่าๆ กัน ให้แก่พระนครทั้ง ๘ นั้น เสร็จแล้วโทณพราหมณ์ได้ขอตุมพะคือทะนานทองที่ใช้ตวงพระธาตุไปบูชา,ฝ่ายโมริยกษัตริย์ เมืองปิปผลิวัน ได้ทราบข่าว ก็ส่งราชทูตมาขอส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุ แต่ไม่ทัน จึงได้แต่พระอังคารไปบูชา, พระนครทั้ง ๘ ที่ได้ส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุ ก็ได้สร้างพระสถูปบรรจุ เป็นพระธาตุสถูป ๘ แห่ง โทณพราหมณ์ก็อัญเชิญตุมพะไปก่อพระสถูปบรรจุ เป็นตุมพสถูป ๑ แห่ง โมริยกษัตริย์ ก็อัญเชิญพระอังคารไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้ เป็นพระอังคารสถูป๑ แห่ง รวมมีพระสถูปเจดียสถานในยุคแรกเริ่ม ๑๐ แห่ง ฉะนี้นอกจากนี้ คาถาสุดท้ายแห่งมหาปรินิพพานสูตร กล่าวความเพิ่มเติมอีกว่า ยังมีพระสารีริกธาตุอีกทะนานหนึ่งซึ่งพวกนาคราชบูชากันอยู่ในรามคามพระทาฐธาตุองค์หนึ่งอันเทพ

SAMPLE

ชาวไตรทิพย์บูชา (คือในพระจุฬามณีเจดีย์) อีกองค์หนึ่งอยู่ในคันธารบุรี อีกองค์หนึ่งอยู่ในแคว้นกาลิงคะ (คือองค์ที่ต่อไปยังลังกาทวีป) และอีกองค์หนึ่งพระยานาคบูชากันอยู่ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงเรื่องราวก่อนจะแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไว้ว่า เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราได้จัดกำลังพลหอกไว้รอบสัณฐาคารล้อมด้วยกำแพงธนู(ป้องกันพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค) แล้วสักการะ เคารพ นบนอบ บูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาค (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖,๑๐/๒๓๖/๑๗๗,๑๐/๒๓๖/๑๗๘,๑๐/๒๓๗/๑๗๘,๑๐/๒๓๘/๑๗๘)

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๑๒/๑๒๕,๒๖/๑๒๐๕/๑๕๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐๕/๖๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๗๒๔,๓๓/๒/๗๒๔,๓๓/๕/๗๒๔,๓๓/๖/๗๒๕,๓๓/๗/๗๒๕,๓๓/๘/๗๒๕,๓๓/๙/๗๒๕,๓๓/๑๐/๗๒๕ ; ดู **ทาฐธาตุ**

พระบัญชา : สั่งการให้ดำเนินการ ดังคำในสามัญญผลสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อเจ้าอภัยราชกุมารเสด็จประภาสเมือง พบทารกอยู่ทิ้งไว้ยังมีชีวิตอยู่ จึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น จงนำทารกไปในพระราชวังของเรามอบให้แม่นมดูแล คนเหล่านั้นรับสนองพระบัญชาแล้ว นำทารกนั้นไปวังเจ้าชายมอบให้แม่นมว่าโปรดเลี้ยงไว้ด้วย (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒๘/๑๘๑)

พระโบราณกเถระ : พระเถระโบราณ, หมายถึงพระเถระผู้อรรถาธิบายเนื้อความแห่งถ้อยคำที่ย่อไว้ให้พิสดาร ดังคำในลักขณสูตร ที่พระโบราณกเถระทั้งหลาย กล่าวคาถาประพันธ์ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า มหาบุรุษทรงยินดีในสัจจะ ในธรรมในการฝึก ในความสำรวม ในความสะอาด (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๓/๑๖๔,๑๑/๒๐๕/๑๖๖,๑๑/๒๐๗/๑๖๘,๑๑/๒๐๙/๑๖๙)

พระโบราณาจารย์ : อาจารย์รุ่นเก่า,อาจารย์โบราณ,อาจารย์เก่าแก่,หมายถึงพระเถระผู้อรรถาธิบายเนื้อความที่ย่อให้พิสดาร ดังคำในชนวสภสูตร กล่าวไว้ว่า ขณะที่สนังกุมารพรหมตรัสเนื้อความนี้มีเสียงดังพวกเทพเข้าใจเสียงของสนังกุมารพรหมว่า ผู้ที่นั่งบนบัลลังก์ของเรากับผู้พูดเป็นคนเดียวกัน (พระโบราณาจารย์กล่าวว่า) เมื่อสนังกุมารพรหมผู้เดียวกล่าวรูปเนรมิตทุกรูปก็กล่าวเมื่อสนังกุมารพรหมนิ่ง รูปเนรมิตทุกรูปก็นิ่ง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๖/๒๑๗)

พระปรมาภิไธย : ชื่อของพระมหากษัตริย์, ชื่อของพระราชา,ชื่ออันประเสริฐยิ่ง หมายถึงพระนามของพระมหากษัตริย์ราชเจ้า ตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ หลังจากที่ได้มีพระราชพิธีราชาภิเษกแล้ว ดังคำที่พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ตรัสแก่โจรโปริสาทตอนหนึ่งว่า พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นกษัตริย์ ผู้ทรงได้มูรธาภิเษกทรงได้เฉลิมพระ

ปรมาภิไธยเหล่าใดในชมพูทวีปนี้ พระองค์อย่าได้เสวยกษัตริย์เหล่านั้นผู้เช่นนั้น (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๔๕๕/๑๗๔)

พระประชวร : เจ็บ, ป่วย ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษาในเวฬุวคาม ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษาได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรงมีทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพาน พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นไม่พรั่นพรึง,หรือดังคำว่า หลังจากพระผู้มีพระภาคเสวยพระกระยาหารของนายจุนทกัมมารบุตรได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรง ลงพระบังคนหนักเป็นโลหิต (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๔/๑๐๙,๑๐/๑๙๐/๑๓๙)

พระปริตร : บทสวดเพื่อเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกัน ดังที่ในบัดนี้ ใช้คำว่า กล่าวปริตร” หรือ “สวดพระปริตร (ปริตตภณนะ) เป็นพื้นปริตรได้เป็นคำเรียกบทสวด โดยมีรายชื่อปรากฏในคัมภีร์ชั้นหลังจากพระไตรปิฎก เริ่มแต่มิลินทปัญหา ซึ่งถือกันว่าเกิดขึ้นประมาณ พ.ศ.๕๐๐ ในมิลินทปัญหานั้น มีรายชื่อ ๕-๗ ปริตร (ฉบับหนึ่งที่เป็นอักษรพม่ามี ๗ ปริตร คือรตนสูตร เมตตสูตร ขันธปริตร โมรปริตรธชัคคปริตร อาฏานาฏิยปริตร องคุลิมาลปริตร, ฉบับอักษรไทยมี ๕ ปริตร คือขันธปริตร สุวัตถิปริตร [=รตนสูตร] โมรปริตร ธชัคคปริตร อาฏานาฏิยปริตร),ต่อมาในชั้นอรรถกถา (ถึง พ.ศ.๙๐๐เศษ) พบรายชื่ออย่างมาก ๘ ปริตร คืออาฏานาฏิยปริตร อิสิคิลิปริตร ธชัคคปริตร โพชฌังคปริตร ขันธปริตร โมรปริตร เมตตปริตร รตนปริตร ดังคำที่กล่าวถึงพระปริตรไว้ในภิกขุนีวิภังค์ว่า ภิกษุณีเรียนพระปริตรเพื่อคุ้มครองตน (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๑๖/๒๖๑) ,หรือดังคำในโมรชาดกกล่าวไว้ว่า นกยูงนั้นเจริญพระปริตรนี้แล้วจึงเที่ยวแสวงหาอาหาร (ขุ.ชา. ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๗/๖๗,๒๗/๑๘/๖๗) ; ดู**ภาณยักษ์, ภาณวาร**

พระปริยัติธรรม : พุทธพจน์อันจะพึงเล่าเรียน, สิ่งที่ควรเล่าเรียน (โดยเฉพาะหมายเอาพระบาลีคือพระไตรปิฎก พุทธพจน์หรือพระธรรมวินัย) ; การเล่าเรียนพระธรรมวินัย ดังคำในโกสิยคาถาที่พระโกสิยเถระกล่าวไว้ว่า ผู้ใดย่อมรู้ความหมายของพระปริยัติธรรม ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วและครั้นรู้แล้วก็ทำตามที่รู้ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้อยู่ในอำนาจเหตุผล เป็นบัณฑิตและพึงเป็นผู้วิเศษเพราะรู้ธรรมทั้งหลาย,ในมหาปชาปตีโคตมีเถริยาปทาน กล่าวถึงพระอานนท์เก่งปริยัติธรรม ดังคำว่าพระโคตมีเถรีได้ตรัสกับพระอานนท์ ผู้เชี่ยวชาญพระปริยัติธรรมที่ลึกล้ำปานสาคร (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๗๔/๔๐๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๒/๔๐๙)

พระปัจเจกพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าประเภทหนึ่งซึ่งตรัสรู้เฉพาะตัว มิได้สั่งสอนผู้อื่น เพื่อให้บรรลุธรรม,แต่ผู้ใดได้ฟังคำของพระปัจเจกพุทธเจ้าคิดและปฏิบัติตามย่อมเห็นสัจจะมี

ปัญญา ดังคำว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ได้อาศัยอยู่ที่ภูเขาอิสิคิลินี้มานาน,ในอปทาน พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าไว้ว่า ธีรชนเหล่าใดได้สั่งสมกุศลสมภารไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ยังไม่ได้ความหลุดพ้นจากกิเลสในศาสนาของพระชินเจ้าทั้งหลายเพราะมีความสลดใจนั้นแลเป็นตัวนำชนเหล่านั้นผู้มีปัญญาแก่กล้าดี ถึงจะเว้นจากพระพุทธเจ้า ก็ย่อมบรรลุปัจเจกโพธิญาณได้ แม้ด้วยอารมณ์เพียงนิดหน่อย ในโลกทั้งปวง ยกเว้นเราเสียแล้วไม่มีใครเสมอกับพระปัจเจกพุทธเจ้าได้เลย,ในท้ายปัจเจกพุทธาปทาน กล่าวไว้ว่า ถ้อยคำที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวไว้ดีแล้ว เป็นถ้อยคำไพเราะ ดุจน้ำผึ้งหยาดน้อยๆ ไหลหยดลงฉะนั้น ชนเหล่าใดได้ฟังแล้วปฏิบัติตามอย่างนั้น ชนเหล่านั้น เป็นผู้เห็นสัจจะ มีปัญญา คาถาที่พระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวไว้แล้วเป็นคาถาที่โอพารถ้อยคำเหล่านั้นเป็นคำที่พระศากยสีหะผู้สูงสุดในนรชนเสด็จออกผนวชประกาศไว้แล้วเพื่อให้เวไนยสัตว์ได้รู้ธรรม ถ้อยคำเหล่านี้ที่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นกล่าวไว้แล้วเพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลกซึ่งพระสยัมภูผู้สีหะ(นำมา)ประกาศไว้เพื่อเพิ่มพูนความสลดสังเวชความไม่คลุกคลี และปัญญา(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๓/๑๗๑,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕๗/๙๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๒๙,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๗๕๕/๒๙๑,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๔๑/๔๔๕,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๖๖/๒๒๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๕/๑๓,๓๒/๑๓๘/๒๕,๓๒/๑/๒๓๘,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓/๕๑๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๙๐/๑๖๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๐/๑๕๐); ดู**พุทธะ**

พระปัจฉิมสาวก : สาวกผู้เป็นพยานการตรัสรู้องค์สุดท้าย, สาวกที่ทันเห็นองค์สุดท้าย ได้แก่ พระสุภัททะ ดูประกอบใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๒/๑๖๐

พระปัญจาลจันทราชกุมาร : ชื่อพระกุมารของพระเจ้าจูฬนี แคว้นปัญจาละ ดังคำที่มโหสถบัณฑิตทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ พระภาดาแท้ๆ ผู้ร่วมพระอุทร มีพระชนนีเดียวกัน พระองค์ก็ควรทรงเอ็นดูฉันใด พระปัญจาลจันทราชกุมารพระองค์ก็ควรเอ็นดูฉันนั้น (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๔๐/๒๙๗,๒๘/๗๔๔/๒๙๘)

พระปาลิตเถระ : ชื่อพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี ดังคำในพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า พระปาลิตเถระและพระสัพพทัสสีเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าโสภิตะเป็นพระอุปัฏฐาก ของพระศาสดาพระนามว่าปิยทัสสี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๕๙)

พระป่า: อรัญญวาสี,พระผู้อยู่ป่า หมายถึงพระภิกษุที่ชอบอยู่ตามป่า ตามเขา ถือป่าเป็นวัตร เป็นพระสมาทานอารัญญิกธุดงค์ปิณฑปาติกธุดงค์ ปังสุกูลิกธุดงค์ เช่นพระ

มหากัสสปเถระ มักใช้คู่กับพระบ้าน ที่เรียกว่าคามวาสี ดูรายละเอียดใน วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๘/๓๗)

พระปิตุจฉา : พระภิกษุผู้เป็นอา,พระภิกษุผู้นับญาติฝ่ายบิดาเป็นน้องชายฝ่ายบิดา หมายถึงญาติฝ่ายพ่อ ดังคำว่า ท่านพระติสสะโอรสพระปิตุจฉาของพระผู้มีพระภาค บอกแก่ภิกษุจำนวนมากอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลายร่างกายของกระผมอ่อนเปลี้ยประดุจคนเมา กระผมรู้สึกมืดทุกด้านแม้ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ ถีนมิทธะครอบงำจิตของกระผม กระผมไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์และยังมีความสงสัยในธรรมทั้งหลายอยู่ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๔/๑๔๓)

พระปิตุราช : บิดาผู้เป็นราชา ในที่นี้หมายถึงพระเจ้ามัททะ ดังคำที่นางปภาวดีผู้มีผิวพรรณดุจเทพอัปสร ทรงสดับพระดำรัสของพระปิตุราชแล้วทรงซบพระเศียร กอดพระบาทพระเจ้ากุสะ ผู้ทรงพลังมหาศาล (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๘/๖๘/๖๗)

พระผู้เป็นเจ้า : พระภิกษุ, เทพผู้เป็นใหญ่, เทพสูงสุดที่นับถือว่าเป็นผู้สร้างสรรค์บันดาลทุกสิ่งทุกอย่าง; คนไทยใช้คำว่าพระผู้เป็นเจ้า เป็นคำเรียกพระภิกษุ มาแต่โบราณ เช่นว่า “ขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าแสดงพระธรรมเทศนา”แต่คงเป็นด้วยว่าต่อมา เมื่อศาสนิกแห่งศาสนาที่นับถือเทพเป็นใหญ่ใช้คำนี้เรียกเทพสูงสุดของตนกันแพร่หลายขึ้น พุทธศาสนิกชนจึงใช้คำนี้น้อยลงๆจนบัดนี้แทบไม่เข้าใจว่าเป็นคำที่ใช้มาในพระพุทธศาสนา ดังคำในจริยาปิฎก กล่าวไว้ว่า พระราชาทรงปราบปรามปัจจันตชนบทสงบราบคาบแล้ว ได้ตรัสถามชฎิลโกงว่าพระผู้เป็นเจ้าสบายดีหรือ สักการสัมมานะยังเป็นไปแก่พระผู้เป็นเจ้าหรือ หรือดังคำในติตถายตนสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อบุคคลยึดถือการเนรมิตของพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่โดยความเป็นแก่นสารย่อมไม่มีความพอใจหรือความพยายามว่า สิ่งนี้ควรทำ หรือสิ่งนี้ไม่ควรทำ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๙,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๖/๗๖๐)

พระผู้มีพระภาค: พระนามของพระพุทธเจ้า มีอธิบายว่า ชื่อว่า เป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรงประกอบ ด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความสำเร็จ ประโยชน์ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคาย ตัณหาในภพทั้งสาม (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วนแห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเพรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุ

SAMPLE

สงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐รูป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑,วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๒๖๕, วิ.อ (บาลี) ๑/๑/๑๑๒-๑๑๓)

พระพรหม : ผู้ประเสริฐ, เทพในพรหมโลกเป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม พวกที่เป็นรูปพรหมมี ๑๖ ชั้นอรูปพรหมมี ๔ ชั้น ;เทพสูงสุดหรือพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ดังคำในชนวสภสูตรกล่าวไว้ว่าเมื่อมีนิมิตที่สังเกตได้ พระพรหมก็จะปรากฏองค์ขึ้นเพราะโอภาสอันเจิดจ้ายิ่ง เป็นนิมิตแห่งพระพรหม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๓/๒๑๕)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่นที.สี.(ไทย) ๙/๔๒/๑๗,๙/๔๔/๑๘,๙/๔๙๓/๒๑๘,๙/๔๙๔/๒๑๘,๙/๔๙๔/๒๑๙,๙/๔๙๕/๒๑๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๓/๒๑๔,๑๐/๒๘๓/๒๑๕,๑๐/๒๙๙/๒๓๓,๑๐/๓๑๒/๒๔๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๗/๒๗,๑๑/๓๙/๒๙,๑๑/๔๐/๒๙,๑๑/๑๑๓/๘๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๕/๕๔๗,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๓/๒๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๒๑/๓๗๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๓๐/๓๒๖,๒๘/๙๓๕/๓๒๘,๒๘/๙๓๖/๓๒๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๑/๕๔๐,๒๙/๑๙๑/๕๔๓) ; ดู **พรหมโลก**

พระพรหมเทพ : ชื่อกุลบุตรคนหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี ในพรหมเทวสูตร กล่าวไว้ว่า เขาบวชในสำนักพระผู้มีพระภาค ต่อมา ได้บรรลุอรหัตผล ดังคำว่า ท่านพระพรหมเทพเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๔/๒๓๕)

พระพรหมเทพเถระ : 1.ชื่อพระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าเรวตะ ดังคำว่า พระวรุณเถระและพระพรหมเทพเถระเป็นพระอัครสาวก พระสัมภวเถระเป็นพระอุปัฏฐาก ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๑๗)

2.ชื่อพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าติสสะ พระพรหมเทพเถระและพระอุทัยเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าสุมังคละเป็นพระอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ(ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๗๙)

พระพาหิยทารุจิริยเถระ : พระมหาสาวกองค์หนึ่งเกิดในครอบครัวคนมีตระกูลในแคว้นพาหิยรัฐ ลงเรือเดินทะเลเพื่อจะไปค้าขาย เรือแตกกลางทะเลรอดชีวิตไปได้แต่หมดเนื้อหมดตัว ต้องแสดงตนเป็นผู้หมดกิเลสหลอกลวงประชาชนเลี้ยงชีวิต ต่อมาพบพระพุทธเจ้าทูลขอให้ทรงแสดงธรรม พระองค์ทรงแสดงวิธีปฏิบัติต่ออารมณ์ที่รับรู้ทางอายตนะทั้งหก พอจบพระธรรมเทศนาย่นย่อนั้นพาหิยะก็สำเร็จอรหัต แต่ไม่ทันได้อุปสมบท กำลังเที่ยวหาบาตรจีวรเผอิญถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิดเอาสิ้นชีวิตเสียก่อน ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางตรัสรู้ฉับพลัน ดังคำในพาหิยเถราปทาน กล่าวไว้ว่า พระพาหิยทารุจิริยเถระ ถูกแม่โคตัวที่ถูก

SAMPLE

ผีสิงไม่เห็นตัวขวิดให้ล้มลงที่กองขยะ ได้กล่าวพยากรณ์ด้วยประการดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑๑/๒๖๖,๓๓/๒๑๓/๒๖๗)

พระพุทธ : ท่านผู้ตรัสรู้แล้ว, ผู้รู้อริยสัจ ๔ อย่างถ่องแท้ ดังคำว่า สุปปิยปริพาชกกล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง ส่วนพรหมทัตมาณพผู้เป็นศิษย์ของเขากลับกล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๑/๑,๙/๒/๑,๙/๓/๒,๙/๔/๒)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งเช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๗/๑๖๕,๑๐/๒๑๗/๑๖๖,๑๐/๒๗๖/๒๐๗,๑๐/๒๗๗/๒๐๘,๑๐/๒๗๗/๒๐๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๖/๑๒๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๕/๒๘,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๐๒/๒๐๐,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๘๖/๖๐๒)

ตามอรรถกถาท่านแบ่งเป็น ๓ คือ **(๑) พระพุทธเจ้า** ท่านผู้ตรัสรู้เองและสอนผู้อื่นให้รู้ตาม (บางทีเรียก **พระสัมมาสัมพุทธะ**) **(๒) พระปัจเจกพุทธะ**ท่านผู้ตรัสรู้เองจำเพาะผู้เดียว**(๓)พระอนุพุทธะ**ท่านผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า(เรียกอีกอย่างว่า **สาวกพุทธะ**); บางแห่งจัดเป็น ๔ คือ **(๑) สัพพัญญูพุทธะ (๒) ปัจเจกพุทธะ (๓) จตุสัจจพุทธะ** (= พระอรหันต์) และ **(๔) สุตพุทธ** (= ผู้เป็นพหูสูต)

พระพุทธคุณ : คุณของพระพุทธเจ้า มี ๙ คือ

๑. อรหำ เป็นพระอรหันต์

๒. สมฺมาสมฺพุทฺโธ ตรัสรู้เองโดยชอบ

๓. วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

๔. สุคโต เสด็จไปดีแล้ว

๕.โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก

๖. อนุตฺตโรปุริสทมฺมสารถิเป็นสารถีฝึกคนที่ฝึกได้ไม่มีใครยิ่งกว่า

๗. สตฺถา เทวมนุสฺสานำเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๘. พุทฺโธ เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว

๙. ภควา เป็นผู้มีโชค

พุทธคุณทั้งหมดนั้น โดยย่อมี ๒ คือ **(๑) พระปัญญาคุณ** พระคุณคือพระปัญญา **(๒) พระกรุณาคุณ** พระคุณคือพระมหากรุณา หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทย ย่อเป็น ๓ คือ **(๑) พระปัญญาคุณ** พระคุณคือพระปัญญา **(๒) พระวิสุทธิคุณ** พระคุณคือความบริสุทธิ์ **(๓) พระมหากรุณาคุณ** พระคุณคือพระมหากรุณา,ในโสณทัณฑสูตร กล่าวไว้ว่า พราหมณ์โสณทัณฑะแสดงพระพุทธคุณ,ในลกุณฏกภัททิยเถราปทาน พระในลกุณฏกภัททิยเถระกล่าวไว้ว่าด้วยการถวายผลไม้แด่พระพุทธเจ้า และด้วยการระลึกถึงพระพุทธคุณ ข้าพเจ้า

SAMPLE

จึงสมบูรณ์ด้วยสามัญผลอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ ในกูฏทันตสูตร กล่าวไว้ว่า พราหมณ์กูฏทันตะแสดงพระพุทธคุณ,ในนารทพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า ในกาลที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระพุทธคุณพร้อมด้วยเหตุ สาวกผู้ปราศจากมลทินประมาณ ๙๐,๐๐๐ โกฏิมาประชุมกัน (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๔,๙/๓๓๒/๑๒๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๐/๒๔๙,๓๓/๓๐/๒๙๒, ๓๓/๑๗๖/๕๙๐,๓๓/๑๑/๖๓๕)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า พระพุทธคุณ ทั้ง ๙ บทนี้ แต่ละบทมีอรรถอเนกประการ คือ

๑. ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะห่างไกลจากกิเลส, เพราะกำจัดข้าศึกคือกิเลส, เพราะหักซี่กำแห่งสังสารวัฏคือการเวียนว่ายตายเกิด, เพราะเป็นผู้ควรรับไทยธรรม, เพราะไม่ทำบาปในที่ลับ

๒. ชื่อว่า ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์เอง

๓. ชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เพราะมีวิชชา ๓ และวิชชา ๘ ดังนี้ วิชชา ๓ คือ (๑) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้ (๒) จุตูปปาตญาณ ความรู้จุติ (ตาย) และอุปัติ (เกิด) ของสัตว์ (๓) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ วิชชา ๘ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ ญาณที่เป็นวิปัสสนา (๒) มโนมยิทธิ มีฤทธิ์ทางใจ (๓) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ (๔) ทิพพโสต หูทิพย์ (๕) เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดจิตผู้อื่นได้ (๖) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้ (๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ (= จุตูปปาตญาณ) (๘) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ จรณะ ๑๕ คือ (๑) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (๒) อินทรียสังวร การสำรวมอินทรีย์ (๓) โภชเนมัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ชาคริยานุโยค การหมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่น (๕) มีศรัทธา (๖) มีหิริ (๗) มีโอตตัปปะ (๘) เป็นพหูสูต (๙) วิริยารัมภะ ปรารภความเพียร (๑๐) มีสติมั่นคง (๑๑) มีปัญญา (๑๒) ปฐมฌาน (๑๓) ทุติยฌาน (๑๔) ตติยฌาน (๑๕) จตุตถฌาน

๔. ชื่อว่า เสด็จไปดี เพราะมีการเสด็จไปงาม เพราะเสด็จไปสู่ฐานะที่ดี เพราะเสด็จไปโดยชอบ และเพราะตรัสไว้โดยชอบ

๕. ชื่อว่า รู้แจ้งโลก เพราะทรงรู้แจ้งโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก วิธีปฏิบัติให้ลุถึงความดับโลก (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) และทรงรู้แจ้งโลกทั้ง ๓ คือ สังขารโลก สัตวโลก โอกาสโลก

๖. ชื่อว่า เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เพราะทรงฝึกฝนคนที่ควรฝึกฝน ทั้งเทวดา มนุษย์อมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน ด้วยอุบายต่างๆ

SAMPLE

๗. ชื่อว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะทรงสั่งสอนเทวดาและมนุษย์ด้วยประโยชน์ในโลกนี้ประโยชน์ในโลกหน้าและประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน ตามสมควรแก่ประโยชน์ที่เทวดาและมนุษย์จะพึงได้รับและเพราะทรงช่วยพาหมู่สัตว์ให้พ้นความกันดารคือความเกิดดุจสัตถวาหะคือหัวหน้ากองเกวียนพาบริวารข้ามทางกันดาร

๘. ชื่อว่า เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ทั้งหมดด้วยพระองค์เองและทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม

๙. ชื่อว่า เป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรงประกอบด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความสำเร็จประโยชน์ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคายตัณหาในภพทั้งสาม (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วนแห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น (ตามนัย วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘, สารตฺถ.ฏีกา. (บาลี) ๑/๒๗๐-๔๐๐)

พระพุทธเจดีย์ : เจดีย์เกี่ยวเนื่องด้วยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า,เจดีย์ที่เป็นเครื่องเตือนจิตให้ระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังคำในอุปวาณเถราปทาน พระอุปวาณเถระกล่าวไว้ว่า มหาชนมาประชุมกันบูชาพระตถาคต สร้างจิตกาธานอย่างงดงามแล้วช่วยกันยกสรีระขึ้นวางไว้ชนเหล่านั้นทั้งหมดพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทำพระสรีรกิจแล้วได้รวบรวมพระธาตุ(ของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ) พากันสร้างพระพุทธสถูปไว้ ณที่นั้น ฯลฯ ต่อมา พวกเทวดา พวกนาค พวกครุฑ และพวกยักษ์ช่วยกันสร้างให้สูงขึ้น ดังคำว่าพวกนาคเหล่านั้นพากันรวบรวมแก้วอินทนิลแก้วมหานิล และแก้วมณีโชติ ช่วยกันประดับพระพุทธสถูปไว้ พระพุทธเจดีย์ประมาณเท่านั้น สร้างด้วยแก้วมณีล้วนสูง ๓ โยชน์ ส่องแสงสว่างไสวในเวลานั้น,ในอุปวาณเถราปทาน ท่านเถระยังกล่าวไว้อีกว่า ครุฑเหล่านั้น ได้สร้างพระสถูปครอบพระสถูปแก้วมณีทั้งองค์ แม้พวกเขาก็ได้ขยายพระพุทธเจดีย์ให้กว้างไปอีกหนึ่งโยชน์, พวกยักษ์ ได้ขยายพระพุทธเจดีย์ให้กว้างออกไปอีกหนึ่งโยชน์ ครั้งนั้นพระสถูปจึงสูงขึ้นเป็น ๖โยชน์ ส่องแสงสว่างไสว(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๗/๑๓๑,๓๒/๗๐/๑๓๑,๓๒/๗๑/๑๓๑,๓๒/๗๔/๑๓๒,๓๒/๗๕/๑๓๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๔๑/๓๕๖,๓๓/๑๔๒/๓๕๖) ; ดู **เจดีย์**

พระพุทธเจ้า : พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบแล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตาม, ท่านผู้รู้ดีรู้ชอบด้วยตนเองก่อนแล้ว สอนประชุมชนให้ประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ;

SAMPLE

พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์แห่งภัทรกัปปัจจุบันนี้ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมน์ พระกัสสป พระโคดม และพระเมตเตยยะ (เรียกกันสามัญว่า **พระศรีอารย์** หรือ **พระศรีอริยเมตไตรย**);

พระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ ที่ใกล้กาลปัจจุบันที่สุดและคัมภีร์กล่าวถึงบ่อยๆ คือ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู พระกกุสันธะพระโกนาคมน์ พระกัสสป และพระโคดม;

พระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์นับแต่พระองค์แรกที่พระโคตมพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน) ได้ทรงพบและทรงได้รับการพยากรณ์ว่าจะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า (รวม ๒๔ พระองค์) จนถึงพระองค์เองด้วย คือ ๑. พระทีปังกร ๒. พระโกณฑัญญะ ๓. พระมังคละ ๔.พระสุมนะ ๕. พระเรวตะ ๖. พระโสภิตะ ๗. พระอโนมทัสสี ๘. พระปทุมะ ๙.พระนารทะ ๑๐. พระปทุมุตตระ ๑๑.พระสุเมธะ ๑๒. พระสุชาตะ ๑๓. พระปิยทัสสี ๑๔. พระอัตถทัสสี ๑๕. พระธัมมทัสสี ๑๖. พระสิทธัตถะ ๑๗. พระ ติสสะ ๑๘. พระปุสสะ ๑๙. พระวิปัสสี๒๐. พระสิขี ๒๑. พระเวสสภู ๒๒.พระกกุสันธะ ๒๓. พระโกนาคมน์ ๒๔.พระกัสสปะ ๒๕. พระโคตมะ (เรื่องมาในคัมภีร์พุทธวงส์ แห่งขุททกนิกายพระสุตตันตปิฎก); ดู **พุทธะ**

ด้วยพระนามต่างๆ เพื่อกล่าวถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นคำกลางๆ ใช้แก่พระองค์ใดก็ได้ มีมากมาย เช่น ที่ประมวลไว้ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา (คาถาที่ ๑-๔)มี ๓๒ คำ (ในที่นี้ ได้ปรับตัวสะกด และจัดเรียงตามลำดับอักษรอย่างภาษาไทย) คือ จักขุมา,ชินะ, ตถาคต, ทศพล, ทิปทุตตมะ(ทิปโทดม), เทวเทพ, ธรรมราชา, ธรรมสวามี, นรวระ, นรสีห์, นาถะ, นายก,พุทธะ, ภควา (พระผู้มีพระภาค),ภูริปัญญะ, มหามุนี, มเหสิ (มเหสี ก็ใช้), มารชิ, มุนี, มุนินท์, (มุนินทร์ ก็ใช้),โลกครุ, โลกนาถ, วรปัญญะ, วินายก,สมันตจักขุ (สมันตจักษุ), สยัมภู, สัตถา(พระศาสดา), สัพพัญญู, สัมมาสัมพุทธ,สุคต, อนธิวร, อังคีรส; และสำหรับพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน มีพระนามเฉพาะเพิ่มอีก ๗ คำ คือ โคตมะ สักกะ (ศากยะ) สักยมุนิ (ศากยมุนี) สักยสีห(ศากยสิงห์) สิทธัตถะ สุทโธทนิอาทิจจพันธุ์; ดู **อังคีรส**

ด้วยข้อควรทราบบางประการเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน ตามที่ตรัสไว้ในคัมภีร์พุทธวงส์ (โคตมพุทฺธวํส, ขุ.พุทธ.(บาลี) ๓๓/๒๖/๕๔๓) คือ พระองค์เป็นพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม(โคตมพุทธ)เจริญในศากยสกุล พระนครอันเป็นถิ่นกำเนิดชื่อกบิลพัสดุ์ พระบิดาคือพระเจ้าสุทโธทนะ พระมารดามีพระนามว่ามายาเทวี ทรงครองฆราวาสอยู่ ๒๙ ปีมีปราสาท ๓ หลังชื่อ

สุจันทะ โกกนุทและโกญจะ มเหสีพระนามว่ายโสธรา โอรสพระนามว่าราหุล ทอดพระเนตรเห็นนิมิต ๔ ประการแล้ว เสด็จออกผนวชด้วยม้าเป็นราชยาน บำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่ ๖ ปี ประกาศธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสีพระอัครสาวกทั้งสอง คือ พระอุปติสสะ(พระสารีบุตร) และพระโกลิตะ (พระมหาโมคคัลลานะ) พุทธอุปัฏฐากชื่อว่าพระอานนท์ พระอัครสาวิกาทั้งสอง คือพระเขมา และพระอุบลวรรณา อัครอุปัฏฐากอุบาสก คือ จิตตคฤหบดี และหัตถกะอาฬวกะ อัครอุปัฏฐายิกาอุบาสิกาคือ นันทมารดา (หมายถึงเวฬุกัณฏกีนันทมารดา) และอุตตรา (หมายถึงขุชชุตตรา) บรรลุสัมโพธิญาณที่ควงไม้อัสสัตถพฤกษ์ (คือ ไม้อัสสัตถะเป็นต้นโพธิ์) มีสาวกสันนิบาต (การประชุมพระสาวก) ครั้งใหญ่ ครั้งเดียวภิกษุผู้เข้าร่วมประชุม ๑,๒๕๐ รูป ถึงจะดำรงชนม์อยู่ภายในอายุขัยเพียงร้อยปีก็ช่วยให้หมู่ชนข้ามพ้นวัฏสงสารได้มากมาย ทั้งตั้งคบเพลิงธรรมไว้ปลุกคนภายหลังให้เกิดมีปัญญาได้ตรัสรู้ต่อไป

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๗/๕๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑/๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖/๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๔/๖๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐/๑๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๘,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๐/๕๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๓/๗๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗๙/๒๘๗,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๐/๓๐๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๖/๓๑๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๒/๕๕๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๙๗/๓๓๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗//๒๖๙/๑๔๕)

พระพุทธญาณ : ญาณของพระพุทธเจ้า,หมายถึงพระญาณอันประเสริฐ มี ๑๔ ประการ (คือ มรรคญาณ ๔ ผลญาณ ๔ อสาธารณญาณ ๖),ดังคำในนารทพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า พระนารทะก่อนตรัสรู้ประทับนั่งภายใต้ต้นอ้อยช้างใหญ่ ณ ที่นั้นเกิดพระญาณอันประเสริฐหาที่สุดมิได้ เปรียบด้วยเพชรทรงพิจารณาสังขารและพิจารณาสังขารว่าเป็นสภาวะที่เปิดเผยและที่ปกปิดด้วยพระญาณนั้นทรงลอยกิเลสทั้งปวงได้โดยไม่เหลือในที่นั้นเองทรงบรรลุพระโพธิญาณทั้งสิ้นและพระพุทธญาณ ๑๔,ในพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า สิ่งที่นับไม่ได้ มีที่สุดที่บุคคลรู้ไม่ได้ ๔ อย่าง คือ (๑) หมู่สัตว์ (๒) อากาศ (๓) อนันตจักรวาล (๔) พระพุทธญาณที่หาประมาณมิได้ สิ่งเหล่านี้อันใคร ๆ ไม่อาจรู้แจ้งได้,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้ว่า พระพุทธญาณ ๑๔ประการ ได้แก่๑.ญาณในทุกข์ ชื่อว่าพุทธญาณ ๒.ญาณในสมุทัย ชื่อว่าพุทธญาณ ๓.ญาณในทุกขนิโรธ ชื่อว่าพุทธญาณ ๔.ญาณในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ชื่อว่าพุทธญาณ ๕.ญาณในอัตถปฏิสัมภิทา ชื่อว่าพุทธญาณ ๖.ญาณในธัมมปฏิสัมภิทา ชื่อว่าพุทธญาณ ๗.ญาณในนิรุตติปฏิสัมภิทา ชื่อว่าพุทธญาณ ๘.ญาณในปฏิภาณปฏิสัมภิทาชื่อว่าพุทธญาณ ๙.ญาณในความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ ชื่อว่าพุทธญาณ ๑๐.ญาณในอาสยะและอนุสัยของ

สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าพุทธญาณ ๑๑.ญาณในยมกปาฏิหาริย์ ชื่อว่าพุทธญาณ ๑๒. ญาณในมหากรุณาสมาบัติ ชื่อว่าพุทธญาณ ๑๓. สัพพัญญุตญาณ ชื่อว่าพุทธญาณ ๑๔. อนาวรณญาณ ชื่อว่าพุทธญาณและกล่าวไว้ว่า บรรดาพุทธญาณ ๑๔ ประการนี้ ญาณ ๘ ประการเบื้องต้นเป็นญาณที่ทั่วไปแก่สาวก ส่วนญาณอีก ๖ ประการเบื้องปลาย เป็นญาณที่ไม่ทั่วไปแก่สาวก (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๑/๑๘๕, ๓๑/๒๐๘/๓๔๑, ๓๑/๕/๕๕๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๒๓/๓๗,๓๒/๓๓๒/๕๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๖/๔,๓๓/๒๗/๕,๓๓/๔๐/๖๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖๔/๕๖๔,๓๓/๗๙/๕๖๗,๓๓/๑๘๐/๕๙๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๕/๖๓๔)

พระพุทธดำรัส : คำพูดของพระพุทธเจ้า ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่ผู้เดียวสักครึ่งเดือน ใครๆ อย่าเข้าไปหาเรา ยกเว้นภิกษุผู้นำภัตตาหารเข้าไปให้รูปเดียว ภิกษุทั้งหลายรับสนองพระพุทธดำรัสว่า ได้พระพุทธเจ้าข้า ไม่มีใครเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค นอกจากภิกษุผู้นำภัตตาหารเข้าไปทูลถวายรูปเดียว (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๒/๑๓๔)

พระพุทธนิมิต : พระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตขึ้น) ก็สำเร็จพระอิริยาบถที่ต่างกัน เช่น ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงจงกรม พระพุทธนิมิตประทับยืนบ้างประทับนั่งบ้าง ทรงไสยาสน์บ้าง ขณะที่พระพุทธนิมิตทรงไสยาสน์ พระผู้มีพระภาคทรงจงกรมบ้าง ประทับยืนบ้างประทับนั่งบ้าง ดังนี้เป็นต้น ยมกปาฏิหาริย์นั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่ใกล้ประตูเมืองสาวัตถี เพื่อกำราบหรือระงับความปรารถนาร้ายของเหล่าเดียรถีย์,ในปฏิสัมภิทามรรค ยมกปาฏิหีรญาณนิทเทส กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรม พระพุทธนิมิตประทับยืน ประทับนั่ง หรือทรงสำเร็จไสยา พระผู้มีพระภาคประทับยืน พระพุทธนิมิตเสด็จจงกรม ประทับนั่ง หรือทรงสำเร็จไสยาเป็นต้น นี้เป็นญาณในยมกปาฏิหาริย์ของพระตถาคต,ในกถาวัตถุ ธัมมเทสนากถา กล่าวไว้ถึงพระพุทธนิมิตไว้เช่นกัน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๖/๑๗๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๐๔/๘๔๑)

พระพุทธพจน์ : พระดำรัสของพระพุทธเจ้า,คำพูดของพระพุทธเจ้า พุทธพจน์ที่เป็นข้อความร้อยแก้ว คือเป็นจุณณิยบทล้วน ไม่มีคาถาเลย (ข้อ ๓ ในนวังคสัตถุศาสน์) ดังคำที่ท่านพระจูฬปันถกบันดาลให้ควันฟุ้งตลบบ้างบันดาลให้ไฟโพลงบ้าง หายตัวบ้าง ในอากาศ เปล่งอุทานนั้นนั่นแหละและกล่าวพระพุทธพจน์อื่น ๆ เป็นอันมาก(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕๓/๓๒๗) หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคจะยังไม่ปรินิพพาน ตราบเท่าที่ยังไม่ได้ปรารภภิกษุสงฆ์แล้วตรัสพระพุทธพจน์อย่างใดอย่างหนึ่ง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๔/๑๑๐) ;

SAMPLE

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งเช่น สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๑/๒๔๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๓/๓๗๒,๑๘/๓๔๗/๓๘๑,๑๘/๓๔๙/๓๘๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๕/๒๒๓,๑๙/๙๙๙/๔๙๓,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๕/๓๒๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓๗/๘๑)

พระพุทธรัศมี : พระรัศมีของพระพุทธเจ้า หมายถึงรัศมี ๖ ประการ ซึ่งเปล่งออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า คือ**๑. นีละ** เขียวเหมือนดอกอัญชัน **๒. ปีตะ**เหลืองเหมือนหรดาลทอง **๓. โลหิตะ**แดงเหมือนตะวันอ่อน **๔. โอทาตะ** ขาวเหมือนแผ่นเงิน **๕. มัญเชฏฐ** สีหงสบาทเหมือนดอกเซ่งหรือหงอนไก่ **๖.ประภัสสร** เลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก ดังคำในปัญจหัตถิยเถราปทาน ที่พระปัญจหัตถิยเถระกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าติสสะ ผู้เจริญที่สุดในโลกทรงองอาจกว่านรชนมีหมู่สาวกห้อมล้อม เสด็จดำเนินไปตามถนน ข้าพเจ้าเป็นบุตร ประสงค์จะถวายเครื่องบูชาเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ จึงวางดอกอุบล ๕ กำ และ ๔ กำ (ไว้ที่ใกล้เท้า) ข้าพเจ้าสัมผัสพระพุทธรัศมีแล้ว จึงบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า,ในนารทพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้านามว่านารทะ ทรงมีพระวรกายมีรัศมีวาหนึ่ง พระรัศมี(นั้น) แผ่ซ่านไปทั่วทิศ ติดกันไปตลอดโยชน์หนึ่ง ทั้งกลางวันและกลางคืนทุกเมื่อ(ที่ต้องการ) ขณะนั้น ในระยะโยชน์หนึ่งโดยรอบ ใคร ๆ ไม่ต้องจุดคบเพลิงหรือประทีป(เพราะ)พระพุทธรัศมีแผ่ไปทั่ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๓๕๐,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๗/๖๓๘)

พระพุทธศาสนา : คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า, อย่างกว้างในบัดนี้ หมายถึงความเชื่อถือ การประพฤติปฏิบัติและกิจการทั้งหมดของหมู่ชนผู้กล่าวว่าตนนับถือพระพุทธศาสนา ดังคำที่พระองคุลิมาลเถระกล่าวไว้ว่าภิกษุที่ยังหนุ่มแน่นขวนขวายอยู่ในพระพุทธศาสนา ก็ย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสวได้,ในอรุณวตีสูตรกล่าวไว้ว่า อภิภูภิกษุทูลรับสนองพระดำรัสแล้วยืนอยู่ในพรหมโลกได้กล่าวว่าท่านทั้งหลายจงปรารภความเพียรจงทำความเพียรอย่าหยุดยั้งจงประกอบความเพียรในพระพุทธศาสนา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๕/๒๕๘)

พระพุทธสถูป : สถูปของพระพุทธเจ้า,สิ่งก่อสร้างสำหรับบรรจุของควรบูชา,หมายถึงที่พระบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ,ในพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระปรินิพพาน ชาวบ้านพากันสร้างสถูปดังคำว่าชนเหล่านั้นทั้งหมดพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทำพระสรีรกิจแล้วได้รวบรวมพระธาตุ พากันสร้างพระพุทธสถูปไว้ ณ ที่นั้น,ในกถาวัตถุ กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ อาจถ่ายอุจจาระ ถ่ายปัสสาวะรดถ่มน้ำลายลงที่พระพุทธสถูปทำพระพุทธสถูปไว้ทางเบื้องซ้าย (ขุ.

SAMPLE

อป.(ไทย) ๓๒/๕๙/๑๓๐,๓๒/๖๑/๑๓๐,๓๒/๖๕/๑๓๐,๓๒/๖๘/๑๓๑,๓๒/๗๗/๑๓๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๙/๓๕๔,๓๓/๑๓๘/๓๕๖,๓๓/๑๔๘/๓๕๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๔๙/๗๐๕)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ทำพระพุทธสถูปไว้ทางเบื้องซ้าย ในที่นี้หมายถึงการเดินเวียนซ้ายรอบพระเจดีย์เป็นอุตราวัฏ(ทวนเข็ม นาฬิกา) ไม่เดินเวียนขวาที่เรียกว่ากระทำประทักษิณ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๖๔๙/๒๖๕)

พระพุทธสรีระ : ร่างกายของพระพุทธเจ้า,ร่างของพระพุทธเจ้า,พระสรีระของพระผู้มีพระภาค มีกล่าวไว้ในมหาปรินิพพานสูตร ดังคำว่า พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารารับสั่งข้าราชบริพารว่า พนาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงเตรียมของหอม ระเบียบดอกไม้และเครื่องดนตรี ทุกอย่างที่มีในกรุงกุสินาราไว้ให้พร้อมแล้วทรงถือเอาของหอมระเบียบดอกไม้เครื่องดนตรีทุกอย่างและผ้า ๕๐๐ คู่ เสด็จเข้าไปยังสาลวันของพวกเจ้ามัลละซึ่งเป็นทางเข้าเมือง ตรงไปยังพระพุทธสรีระแล้ว ทรงสักการะ เคารพนบนอบ บูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาค, ในจูฬวรรค กล่าวไว้ว่า สงฆ์ปรับอาบัติท่านพระอานนท์เพราะไม่กราบทูล ถามเกี่ยวกับอาบัติเล็กน้อย เพราะเหยียบผ้าของพระพุทธองค์ เพราะอนุญาตให้มาตุคามให้ไหว้พระพุทธสรีระจนน้ำตาเปียกพระพุทธสรีระ,ในปทุมฉทนิยเถราปทาน พระปทุมฉทนิยเถระกล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้านามว่า วิปัสสีเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้าถือดอกปทุมที่บานดีแล้ว บูชาที่จิตกาธาน เมื่อมหาชนยกพระพุทธสรีระขึ้นบนจิตกาธานจิตกาธานสูงขึ้นไปจรดนภากาศ,ในปุณณกเถราปทาน พระปุณณกเถระกล่าวอดีตชาติของตนไว้ว่า เมื่อพระสยัมภูพุทธเจ้า ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วข้าพเจ้านำหญ้าและไม้มารวมกันแล้ว ก่อเป็นเชิงตะกอนขึ้นในที่นั้นครั้นทำเชิงตะกอนดีแล้วได้ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๕/๓๙๑, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๒๗/๑๗๑,๑๐/๒๓๓/๑๗๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๔/๑๗๘,๓๓/๓๔/๖๕๙)

พระชนม์ : อายุ,การเกิด,ระยะเวลาที่เกิด ดังคำในมหาวรรค ที่พระเทวทัตเข้าไปหาอชาตศัตรูกุมารแล้วได้กล่าวกับอชาตศัตรูกุมารว่า พระกุมารเมื่อก่อนมนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืน บัดนี้มีอายุสั้นการที่พระองค์จะพึงสิ้นพระชนม์เมื่อยังเป็นพระกุมารเป็นเรื่องที่เป็นไปได้(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๙/๑๘๕)

พระพุทธอาสน์ : ที่ประทับของพระพุทธเจ้า,ซึ่งเป็นธรรมเนียม เมื่อมีศาสนกิจ จะเตรียมปูอาสนะว่างไว้ ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จไปนิเวศน์ของพราหมณ์พร้อมภิกษุสงฆ์ ประทับนั่งบนพระพุทธอาสน์ที่จัดถวาย (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๖/๗๔) หรือดังคำในพรหมชาลสูตร

SAMPLE

ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบคำสนทนาของภิกษุเหล่านั้น จึงเสด็จไปที่หอนั่ง ประทับนั่งบนพระพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔/๒)

พระพุทธอุปัฏฐาก : พระที่ปรนนิบัติพระพุทธเจ้า ก่อนที่พระะอานนท์จะมารับตำแหน่งพระพุทธอุปัฏฐากประจำดังคำในเถรคาถากล่าวไว้ว่า พระอานนทเถระผู้โคตมโคตรเป็นพหูสูตกล่าวธรรมได้อย่างวิจิตรเป็นพุทธอุปัฏฐากปลงภาระได้แล้ว(ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๐๒๔/๕๐๗), ก่อนหน้านั้น มีพระภิกษุหลายรูปช่วยกันทำหน้าที่มีหลายองค์ เช่น ท่านพระนาคสมาละ พระนาคิตะ พระอุปวาณะ ท่านพระสุนักขัตตะ สามเณรจุนทะ ดังคำว่า ท่านพระนาคิตะเป็นพระพุทธอุปัฏฐากพราหมณทูตชาวโกศลและชาวมคธเหล่านั้นเข้าไปหาท่านพระนาคิตะแล้วเรียนถามว่า ท่านพระนาคิตะ เวลานี้ท่านพระโคดมนั้นประทับอยู่ที่ไหน พวกเราต้องการเข้าเฝ้าท่านพระโคดมนั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๐/๑๕๑)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ครั้งปฐมโพธิกาลไม่มีพระพุทธอุปัฏฐากประจำ ฉะนั้น บางคราวท่านพระนาคสมาละทำหน้าที่ บางคราวท่านพระนาคิตะทำหน้าที่ บางคราวท่านพระอุปวาณะทำหน้าที่ บางคราวท่านพระสุนักขัตตะทำหน้าที่ บางคราว สามเณรจุนทะทำหน้าที่ บางคราวท่านพระสาคตะทำหน้าที่ บางคราวท่านพระเมฆิยะทำหน้าที่

พระโพธิญาณ : พระญาณคือความตรัสรู้,พระญาณคือปัญญาตรัสรู้,พระญาณที่เป็นเหตุให้ตรัสรู้, มรรคญาณทั้ง ๔ มีโสดาปัตติมรรคญาณ เป็นต้น ดังคำในวังคีสสูตรที่พระวังคีสเถระกล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคว่า พระมุนีได้ตรัสรู้พระโพธิญาณเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมากแก่ภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายผู้ได้บรรลุ ได้เห็นนิยามธรรม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๗/๑๗๗,๑๑/๒๒๕/๑๘๔,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๐/๓๒๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๙๔/๑๔๙,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๗/๖๗,๒๗/๑๘/๖๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๒,๓๒/๒๐/๔๑๘,๓๒/๖๗/๑๐,๓๒/๗๔/๑๑,๓๒/๗๕/๑๑,๓๒/๗๖/๑๑,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๔/๖๐๒,๓๓/๒/๖๑๘,๓๓/๓/๖๔๕,๓๓/๓/๖๕๐,๓๓/๕/๖๓๔,๓๓/๑๔/๖๙๗,๓๓/๓๑/๗๑๕,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑/๗๒๗)

พระโพธิสัตว์ : ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา ดังเช่นคำในวิปัสสีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ก่อนแต่ตรัสรู้เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติ และอุบัติ ก็บุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์คือชราและมรณะนี้เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ได้(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗/๑๑,๑๐/๑๘/๑๑,๑๐/๑๙/๑๑,๑๐/๑๙/

๑๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๕/๖๐๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๙/๒๓๕,๑๔/๒๐๒/๒๓๗,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๔/๑๐,๑๖/๑๐/๑๕,๑๖/๖๕/๑๒๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๔/๓๔๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๖/๓๓๕,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๓๘/๓๒๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๐๙/๙๒,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๘๒/๕๗๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๐/๔๒๕,๓๗/๖๖๔/๗๑๖,๓๗/๙๑๐/๙๓๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระโพธิสัตว์ หมายถึง ผู้บำเพ็ญมรรค ๔ เพื่อบรรลุโพธิ (ที.ม.อ. (บาลี)๑๗/๒๑)

พระภัททชิ : พระมหาเถระองค์หนึ่ง ท่านบังเกิดเป็นลูกชายคนเดียวของภัททิยเศรษฐี ผู้มีทรัพย์สมบัติมากถึง ๘๐ โกฏิ ในภัททิยนคร ท่านมีชื่อว่าภัททชิ มีอิสริยสมบัติ โภคสมบัติ และบริวารสมบัติ คล้ายกับพระโพธิสัตว์ พระศาสดาประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี เพื่อจะทรงทำการสงเคราะห์ภัททชิกุมาร จึงพร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จไปยังภัททิยนคร ประทับอยู่ในชาติยาวัน ทรงคอยเวลาให้ญาณของเราแก่กล้าเสียก่อน แม้ภัททชิกุมาร นั่งอยู่บนประสาท มองดูที่หน้าต่าง เห็นมหาชนกำลังเดินไปฟังธรรมในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถามแล้วได้ทราบว่าไปฟังธรรม แม้ตนเอง พร้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่ก็ไปสำนักของพระศาสดา ฟังธรรม ทั้งที่ประดับประดาไปด้วยอาภรณ์พร้อมสรรพ ทำกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปแล้ว ได้บรรลุพระอรหัต, ก็เมื่อท่านได้บรรลุพระอรหัตแล้ว พระศาสดาตักเตือนท่านภัททิยเศรษฐีว่า ลูกชายของท่าน ฟังธรรม ได้ดำรงอยู่ในพระอรหัตแล้ว บุตรของท่านสมควรเพื่อจะได้บวชเสียเดี๋ยวนี้แหละ ถ้าจักไม่บวช, ก็จักปรินิพพานแน่ เศรษฐีกราบทูลว่า บุตรของข้าพระองค์ยังเป็นคนหนุ่มแน่นอยู่ กิจด้วยการปรินิพพานจะมีไม่ได้ ขอพระองค์จงให้เขาบวชเถิด พระศาสดาทรงให้เขาได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ประทับอยู่ในที่นั้นได้ ๗ วัน แล้ว ก็เสด็จไปถึงโกฏิคาม พระภัททชิเถระ ไปยังนอกหมู่บ้าน เพื่อปรารภจะให้พระศาสดาทรงอนุโมทนาก่อน ด้วยคิดว่า ในเวลาที่พระศาสดาเสด็จมาใกล้หนทางฝั่งแม่น้ำคงคา จึงจักออกไป ทำการกำหนดเวลาแล้ว ก็นั่งเข้าสมาบัติ ณ โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง แม้เมื่อพระมหาเถระทั้งหลายจะมาก็ไม่ยอมลุกขึ้น ต่อเมื่อถึงเวลาที่พระศาสดาเสด็จมาแล้วเท่านั้น จึงลุกขึ้น พวกภิกษุผู้เป็นปุถุชนก็พากันเพ่งโทษว่า ภิกษุรูปนี้บวชมายังไม่ทันไรเลย, ก็กลายเป็นผู้แข็งกระด้าง ไม่ยอมลุกขึ้นในเวลาที่พระมหาเถระทั้งหลายมาถึง ชาวบ้านโกฏิคาม ได้พากันผูกเรือแพเป็นอันมากเพื่อพระศาสดาและภิกษุสงฆ์ พระศาสดา ทรงพระดำริว่า เราจะประกาศถึงอานุภาพของพระภัททชิ แล้วจึงประทับยืนบนเรือ ตรัสถามว่า ภัททชิ ไปไหน พระภัททชิเถระกราบทูลว่า พระเจ้าข้า แล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาแล้วได้ยืนประคองอัญชลี พระศาสดาตรัสว่า ภัททชิมานี่ซิ, เธอจงขึ้น

SAMPLE

เรือลำเดียวกันกับเราเถอะ พระภัททชินั้น จึงเหาะขึ้นแล้ว ได้ยืนในเรือลำที่พระศาสดาประทับอยู่แล้ว ในเวลาที่เรือแล่นไปในท่ามกลางแม่น้ำคงคาพระศาสดาตรัสว่า ภัททชิ ในเวลาที่เธอเป็นพระเจ้ามหาปนาทะ รัตนปราสาทจมลงในที่ไหนเล่า พระเถระกราบทูลว่า จมลงในที่ตรงนี้ พระเจ้าข้าพระศาสดาตรัสว่า ภัททชิ ถ้าเช่นนั้น เธอจงตัดความสงสัยของเพื่อนสพรหมจารีทั้งหลายเสียเถอะ ในขณะนั้น พระเถระจึงถวายบังคมพระศาสดาแล้วไปด้วยกำลังแห่งฤทธิ์แล้ว เอาระหว่างนิ้วเท้าคีบยอดปราสาท ถือปราสาทอันใหญ่ประมาณ ๒๕ โยชน์ไว้ เหาะไปในอากาศ, ก็เมื่อเหาะไปยกขึ้นสูงถึง ๕๐ โยชน์ พวกญาติของท่านในภพก่อน ซึ่งได้เกิดเป็นปลาเต่าและกบ ด้วยความโลภในปราสาท เมื่อปราสาทนั้น ถูกยกลอยไป ก็พากันล้มตกลงไปมา พระศาสดาทรงเห็นสัตว์เหล่านั้นล้มกลิ้งเช่นนั้นแล้วจึงตรัสว่า ภัททชิ พวกญาติของเธอกำลังลำบากนะ พระเถระเชื่อพระดำรัสของพระศาสดา จึงปล่อยปราสาทแล้ว ปราสาทก็คงตั้งสถิตอยู่ตามเดิม นั้นแล พระศาสดา เสด็จถึงฝั่งแล้ว ถูกพวกภิกษุทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปราสาทหลังนี้อันพระภัททชิเถระ ให้จมลงเมื่อไร แล้วจึงตรัสมหาปนาทชาดก ทำชนหมู่มากให้ได้ดื่มน้ำอมตะคือธรรมะ ส่วนพระเถระบรรลุพระอรหัตแล้วระลึกถึงบุญสมภารในกาลก่อนแล้ว เกิดความโสมนัสใจ เมื่อจะประกาศถึงเรื่องราวที่ตนเคยประพฤติมาแล้วในกาลก่อน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๐/๒๘๕, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๓๔๓/๓๙๐)

พระภัททเถระ : 1.พระมหาสาวกองค์หนึ่งผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าโกณฑัญญะ ดังข้อความเล่าประวัติพระพุทธเจ้านามว่าโกณฑัญญะว่า พระภัททเถระและพระสุภัททเถระเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๐/๖๐๐)

2.ชื่อพระสาวกองค์หนึ่งสมัยพระโคดมพุทธเจ้าดังคำที่พระภัททเถระกล่าวถึงประวัติของตนไว้ว่า เราเป็นบุตรคนเดียวจึงได้เป็นที่รักของมารดาบิดา เพราะเหตุว่ามารดาบิดาได้เรามาด้วยการประพฤติวัตรและการบวงสรวงมากมาย มารดาบิดาทั้งสองนั้นแหละมุ่งหวังความเจริญแสวงหาประโยชน์เพื่ออนุเคราะห์เราจึงได้น้อมนำเราไปถวายพระพุทธเจ้า (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๗๓/๔๒๐)

พระภัททสาลเถระ : ชื่อพระมหาสาวกผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่านารทะ ดังข้อความเล่าประวัติของพระพุทธเจ้านามว่านารทะว่า พระภัททสาลเถระและพระชิตมิตตเถระเป็นพระอัครสาวก ของพระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๓๘)

SAMPLE

พระภัททาเถรี : ชื่อพระมหาสาวิกาผู้เป็นพระอัครสาวิกาเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าเรวตะ ดังข้อความที่เล่าประวัติของพระพุทธเจ้านามว่าเรวตะว่า พระภัททาเถรีและพระสุภัททาเถรีเป็นพระอัครสาวิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๑๗)

พระภัทราภิกษุณีเถรี : ชื่อพระเถรีรูปหนึ่ง ผู้เคยเป็นพี่น้องกันกับนางวิสาขา ดังคำในปฏาจาราเถริยาปทาน ที่กล่าวเล่าประวัติไว้ว่า สตรีทั้ง ๗ คนเหล่านี้เคยเป็นพี่น้องกันของพระเจ้ากาสีนามว่ากิกี กล่าวคือ(๑)พระนางสมณี(๒)พระนางสมณคุตตา (๓) พระนางภิกษุณี (๔) พระนางภิกขุทาสิกา (๕) พระนางธรรมา (๖) พระนางสุธรรมา (๗) พระนางสังฆทาสิกา ในสมัยพระพุทธเจ้านามว่าโคดม พระราชธิดาทั้ง ๗ นั้นได้กลับชาติมาเกิด แต่ละคนไม่ได้เกิดในตระกูลเดียวกัน เช่น พระนางสังฆทาสิกา เกิดเป็นนางวิสาขามหาอุบาสิกา ส่วนพระนางภิกขุทาสิกา เกิดเป็นพระภัทราภิกษุณีเถรี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๘๖/๔๕๒)

พระภัสดา : พระสามี,ผัว,ภัสดา ดังคำในสุริจิชาดก ที่กล่าวไว้ว่า ดิฉันเป็นที่รักที่พอพระทัยของพระภัสดา คือพระเจ้าสุรุจิผู้ครอบครองมิถิลานคร แคว้นวิเทหะ (ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๔๔๐)

พระภารทวาชเถระ : 1.ชื่อมหาสาวกผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ ดังข้อความเล่าประวัติของพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะว่า พระติสสเถระและพระภารทวาชเถระเป็นพระอัครสาวกของพระพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ(ที.ม.(ไทย)๑๐/๙/๔,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๘/๗๑๖)

2.พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรพราหมณ์มหาศาล ภารทวาชโคตร ในกรุงราชคฤห์ เรียนจบไตรเพท ออกบวชในพระพุทธศาสนา ได้สำเร็จพระอรหัต เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยสติ สมาธิ ปัญญา มักเปล่งวาจาว่า ผู้ใด มีความเคลือบแคลงสงสัยในมรรค ก็ดี ผลก็ดี ขอผู้นั้นจงมาถามข้าพเจ้าเถิด พระศาสดาทรงยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะ ในทางบันลือสีหนาท ท่านเป็นต้นบัญญัติแห่งสิกขาบทซึ่งห้ามภิกษุมิให้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ อันเป็นอุตตริมนุสสธรรม แก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย และสิกขาบท ซึ่งห้ามภิกษุมิให้ใช้บาตรไม้ทั้งสองสิกขาบทนี้ทรงบัญญัติในโอกาสเดียวกันโดยทรงปรารภกรณีเดียวกัน ; ดู ยมกปาฏิหาริย□

พระภาวิตัตตเถระ : ชื่อพระมหาสาวกผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ ดังข้อความเล่าประวัติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะว่า พระสรณเถระและพระภาวิตัตตเถระเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๖๑๑)

SAMPLE

พระนางภิกขุทาสิกา,พระนาง :(ขยับลำดับด้วย) ชื่อธิดาองค์หนึ่ง ในบรรดาธิดา ๗ พระองค์ ผู้เคยเป็นพี่น้องกัน ของพระเจ้ากาสีนามว่ากิกี ดังคำในธัมมทินนาเถริยาปทาน ที่กล่าวไว้ว่าคือ (๑) พระนางสมณี (๒) พระนางสมณคุตตา (๓) พระนางภิกษุณี (๔) พระนางภิกขุทาสิกา (๕) พระนางธรรมา (๖) พระนางสุธรรมา (๗) พระนางสังฆทาสิกา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๔/๔๗๐)

พระภิยโยสเถระ : ชื่อพระมหาสาวกผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ดังข้อความเล่าประวัติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะว่า พระภิยโยสเถระและพระอุตตรเถระเป็นพระอัครสาวก ของพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ผู้มีพระยศ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙/๔,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๗๑๐)

พระภูริทัต : ชื่อพญานาคตนหนึ่ง ผู้เป็นโพธิสัตว์สมัยที่เสวยพระชาติเป็นพญานาค ดังคำในภูริทัตตชาดกตอนหนึ่งว่า พราหมณ์คนหนึ่ง หลังจากที่ภูริทัตตพญานาคพาไปเที่ยวชมนาคพิภพแล้ว เมื่อจะลากลับ จึงกล่าวว่า ข้าพระองค์พร้อมด้วยบุตรเข้าไปป่าแสวงหาเนื้อพวกญาติๆ ก็ยังไม่ทราบว่าข้าพระองค์นั้นตายแล้วหรือยังมีชีวิตอยู่ ข้าพระองค์ขอทูลลาพระภูริทัตผู้ทรงยศ ผู้เป็นพระโอรสของพระธิดาแคว้นกาสี พระองค์ทรงอนุญาตแล้วก็จะได้ไปเยี่ยมญาติ ๆ พระภูริทัตได้ฟังคำนี้แล้วจึงใช้ให้ชน ๔ คนไปส่งว่า ท่านทั้งหลายจงลุกขึ้นมาไปเถิด จงเตรียมตัวพาพราหมณ์ไปส่งโดยเร็ว (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๑๒/๓๐๙,๒๘/๘๑๖/๓๑๐,๒๘/๘๑๘/๓๑๐,๒๘/๘๑๙/๓๑๐)

พระมหากรุณา : พระกรุณายิ่งใหญ่, พระกรุณามากยิ่ง ดังคำในมหาวรรค ที่หมอชีวกทูลถวายทรัพย์แด่พระเจ้าอภัยราชกุมาร เจ้าชายอภัยรับสั่งว่า อย่าเลยพ่อชีวก ทรัพย์นี้เป็นของเจ้าคนเดียว เจ้าสร้างบ้านอยู่ในวังของเราเถิด ชีวกโกมารภัจกราบทูลรับพระบัญชาว่า เป็นพระมหากรุณาอย่างยิ่ง แล้วได้สร้างบ้านอยู่ในวังของเจ้าชายอภัย (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๐/๑๘๕),ในแสดงความขอบคุณต่อผู้มีพระภาค ดังที่มาณพชื่อสุทัสสนะยืนอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่า มานี่สุทัสสนะ เจ้าจงเรียนคาถา แล้วจงกล่าวในเวลาที่เราเสวยกระยาหารอนึ่ง เราจะให้ค่าอาหารแก่เจ้าวันละ ๑๐๐ กหาปณะ สุทัสสนมาณพรับสนองพระดำรัสพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เป็นพระมหากรุณาอย่างยิ่ง พระเจ้าข้า” แล้วเรียนคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค ส่วนมากจะแสดงถึงพระมหากรุณาของพระพุทธเจ้า ดังเช่นคำว่า พระชินเจ้าทรงเป็นผู้นำพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณา(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๕๘/๑๔๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓/๕๘,๓๓/๓๑/๑๓๙,๓๓/๓๖/๒๙๔,๓๓/๔๓/๒๒๓,๓๓/๑๔/๒๙๑,๓๓/๔/๔๕๖)

SAMPLE

พระมหากษัตริย์ : พระเจ้าแผ่นดิน,เรียกสั้นๆ ว่า กษัตริย์, คนในวรรณะที่ ๒ แห่งสังคมฮินดู ซึ่งมีอยู่ ๔ วรรณะ ได้แก่ วรรณะพราหมณ์ วรรณะกษัตริย์ วรรณะแพศย์ และวรรณะศูทร ดังคำในจักกวัตติสูตรว่า เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย... (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๔/๗๐) หรือดังคำที่กล่าวถึงชื่อกษัตริย์ว่าเป็นเจ้าของนา ในอัคคัญญสูตรตอนหนึ่งว่า เพราะเหตุที่สัตว์นั้นอันมหาชนสมมต(แต่งตั้ง)ฉะนั้น คำแรกว่า มหาสมมต มหาสมมต จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลาย ฉะนั้น คำที่ ๒ ว่า กษัตริย์ กษัตริย์ จึงเกิดขึ้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๑/๙๖) หรือดังคำในมหาสุตโสมชาดกว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงทราบธรรมเนียมกษัตริย์ ไม่ควรเสวยเนื้อสัตว์ ๑๐ ชนิด มีเนื้อช้างเป็นต้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๐/๒๔๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๕/๗๐,๑๑/๙๖/๗๑,๑๑/๙๗/๗๑,๑๑/๑๐๒/๗๓,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๘,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๔๒๙/๑๖๙)

พระมหากัจจายนเถระ :พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เกิดในกัจจายนโคตรที่กรุงอุชเชนี ท่านเป็นบุตรปุโรหิตของพระราชาแห่งแคว้นอวันตี เรียนจบไตรเพทแล้ว ต่อมาได้เป็นปุโรหิตแทนบิดา พระเจ้าจัณฑปัชโชต ตรัสสั่งให้หาวิธีนำพระพุทธเจ้ามาสู่กรุงอุชเชนี กัจจายนปุโรหิต จึงเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว บรรลุอรหัตตผล อุปสมบทแล้วแสดงความประสงค์ที่จะอัญเชิญเสด็จพระพุทธเจ้าสู่แคว้นอวันตี พระพุทธองค์ตรัสสั่งให้ท่านเดินทางไปเอง ท่านเดินทางไปยังกรุงอุชเชนี ประกาศธรรม ยังพระเจ้าจัณฑปัชโชตและชาวเมืองทั้งหมดให้เลื่อมใสในพระศาสนาแล้วจึงกลับมาเฝ้าพระบรมศาสดา ต่อมาได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางขยายความคำย่อให้พิสดาร มีเรื่องเล่าเป็นเกร็ดว่า ท่านมีรูปร่างสวยงาม ผิวพรรณดังทองคำ บุตรเศรษฐีคนหนึ่งชื่อโสเรยยะเห็นแล้วเกิดมือกุศลจิตต่อท่านว่าให้ได้อย่างท่านเป็นภรรยาตน หรือให้ภรรยาตนมีผิวพรรณงามอย่างท่าน เพราะอกุศลจิตนั้น เพศของโสเรยยะ กลายเป็นหญิงไป นางโสเรยยะ แต่งงานมีครอบครัว มีบุตรแล้ว ต่อมาได้พบและขอขมาต่อท่าน เพศก็กลับเป็นชายตามเดิม โสเรยยะขอบวชในสำนักของท่าน และได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ; มหากัจจานะ ก็เรียก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๔/๕๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๙๔/๔๒๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๑๕๔)

พระมหากัสสปเถระ :พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เกิดที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่ามหาติตถะ ในแคว้นมคธ ท่านเป็นบุตรของกปิลพราหมณ์ มีชื่อเดิมว่า ปิปผลิมาณพ เมื่ออายุ ๒๐ ปี ได้สมรสกับนางภัททกาปิลานี ตามความประสงค์ของมารดาบิดา แต่ไม่มี

ความยินดีในชีวิตครองเรือน ต่อมาทั้งสามีภรรยาได้สละเรือน นุ่งห่มผ้ากาสาวะ ออกบวชกันเอง เดินทางออกจากบ้าน แล้วแยกกันที่ทางสองแพร่ง ปิปผลิมาณพ ได้พบพระพุทธเจ้าที่พหุปุตตนิโครธ ระหว่างเมืองราชคฤห์กับเมืองนาลันทา ได้อุปสมบทด้วยรับโอวาท ๓ ข้อ แล้วสมาทานธุดงค์ ครั้นบวชล่วงไปแล้ว ๗ วัน ก็ได้บรรลุพระอรหัต และครั้งหนึ่งได้ถวายผ้าสังฆาฏิของตนแลกกับจีวรเก่าของพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีปฏิปทามักน้อย สันโดษได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางถือธุดงค์ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ท่านได้เป็นผู้ริเริ่มและเป็นประธานในปฐมสังคายนา ท่านดำรงชีวิตสืบมาจนอายุ ๑๒๐ ปี จึงปรินิพพาน (ที.ม.(ไทย) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๑/๑๗๔,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘/๓๓,๕๖/๔๔,๙๑/๕๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๕๔/๕๑๒,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๙/๑๓๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙๘/๖๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๓/๒๖๑,๓๓/๕๙/๕๖๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๔/๑๓๗,๓๗/๓๘๙/๔๐๒)

พระมหาโกฏฐิกเถระ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เกิดในตระกูลพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี บิดาเป็นมหาพราหมณ์ ชื่ออัสสลายนะ มารดาชื่อจันทวดี ท่านเรียนจบไตรเพท ได้ฟังเทศนาของพระศาสดามีความเลื่อมใส บวชแล้ว เจริญวิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัต ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางเป็นผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา ๔ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒๑/๑๒๖๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๔/๑๓๗,๓๗/๓๘๙/๔๐๒)

พระมหาบุรุษ : บุรุษผู้ยิ่งใหญ่,คนที่ควรบูชา,ผู้มีมหาบุรุษลักษณะ เป็นคำใช้เรียกพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๓/๑๘๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๔/๔๗๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๘๙/๑๔๘)

พระมหาปชาบดีโคตมี :พระน้านางของพระพุทธเจ้า เดิมเรียกว่าพระนางปชาบดี ท่านเป็นธิดาของพระเจ้าอัญชนะ แห่งโกลิยวงศ์ เป็นพระภคินีของพระนางสิริมหามายา เมื่อพระมหามายาสิ้นพระชนม์แล้ว พระเจ้าสุทโธทนะได้มอบพระสิทธัตถะให้พระนางเลี้ยงดู ต่อมา เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะสวรรคตแล้ว พระนางได้ออกบวชเป็นภิกษุรีองค์แรกได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางรัตตัญญู (บวชนานรู้เหตุการณ์ก่อนใครๆ) ; ดูภิกษุณีสงฆ์ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๕๖/๕๘๐,ขุ.อป.(ไทย) ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๙/๓๙๙,๓๓/๑๐๘/๔๐๐,๓๓/๑๑๑/๔๐๑,๓๓/๑๑๖/๔๐๑,๓๓/๑๔๘/๔๐๖,๓๓/๑๕๔/๔๐๗)

พระมหาปันถกเถระ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรของธิดาเศรษฐี กรุงราชคฤห์ ได้ไปวัดกับเศรษฐีผู้เป็นตา ท่านได้ฟังเทศของพระศาสดาอยู่เสมอ จิตก็น้อมไปทางบรรพชา จึงบวชเป็นสามเณรตั้งแต่ยังเด็ก เมื่ออายุครบก็อุปสมบท

SAMPLE

ต่อมาได้สำเร็จพระอรหัต พระศาสดาทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะทางด้านเป็นผู้ฉลาดในปัญญาวิวัฏฏ์ เพราะท่านชำนาญในอรูปาวจรฌาน และเชี่ยวชาญทางด้านวิปัสสนา ท่านเคยรับหน้าที่เป็นภัตตุทเทสก์ คือผู้จัดแจกอาหารของสงฆ์ด้วย, ท่านเป็นพี่ชายของพระจูฬปันถกะหรือพระจูฬปันถก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๗/๑๖๒, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๑๐/๔๒๗, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๔/๑๓๗,๓๗/๓๘๙/๔๐๒)

พระมหาโมคคัลลานเถระ :พระอัครสาวกเบื้องซ้ายที่ ๒ ของพระพุทธเจ้านามว่าโคดม เกิดที่หมู่บ้านโกลิตคาม ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ ท่านเป็นบุตรของพราหมณ์นายบ้านแห่งนั้น มารดาชื่อนางโมคคัลลีพราหมณี เดิมเรียกชื่อว่าโกลิตะ ตามชื่อหมู่บ้าน ซึ่งบิดาของตนเป็นใหญ่ ต่อมาเรียกว่าโมคคัลลานะ เพราะเป็นบุตรของนางพราหมณีโมคคัลลี หรือโมคคัลลานีนั้น ได้เป็นสหายกับอุปติสสะ (คือสารีบุตร) มาแต่เด็ก ต่อมาทั้งสองได้ออกบวชเป็นปริพาชกอยู่ในสำนักของสญชัยปริพาชกจนกระทั่งอุปติสสะได้พบพระอัสสชิ สหายทั้งสองจึงได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า บวชในพระธรรมวินัย เมื่อบวชแล้วถึงวันที่ ๗ โกลิตะ ซึ่งบัดนี้เรียกว่ามหาโมคคัลลานะ ก็ได้บรรลุอรหัตตผล ท่านได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีฤทธิ์มาก ในตอนปลายพุทธกาล ท่านถูกพวกโจรซึ่งได้รับจ้างจากพวกเดียรถีย์ ลอบสังหารด้วยการทุบตีจนร่างแหลก พระพุทธเจ้าโปรดให้ก่อสถูกบรรจุอัฐิธาตุของท่านไว้ใกล้ซุ้มประตูวัดเวฬุวัน ในเขตเมืองราชคฤห์, ชื่อของท่านนิยมเรียกกันง่าย ๆว่า พระโมคคัลลาน์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙/๔,๑๐/๙๑/๕๒,๑๐/๙๓/๕๕,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๔๓/๓๙๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๔/๒๗๑,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓๗/๗๔, ๒๒๔/๑๐๒, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๕/๒๑๙, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑/๑, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๔๗/๒๓๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๔๙/๕๒๘, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๙/๑๓๓,ขุ.อป.๓๒/๓๗๕/๕๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๕/๓๐๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๔/๑๓๗,๓๗/๓๘๙/๔๐๒,๓๗/๔๒๓/๔๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า พระมหาโมคคัลลานเถระ เลิศทางมีฤทธิ์มาก (ที.ม.อ.(บาลี) ๙/๑๑-๑๒) และเคยทรมานท้าวโกสีย์ผู้ประมาท กล่าวคือพระมหาโมคคัลลานเถระ เข้าอาโปกสิณแล้วอธิษฐานว่า ขอให้โอกาส(พื้นที่)อันเป็นที่ตั้งเฉพาะปราสาท จงเป็นน้ำ แล้วใช้หัวแม่เท้ากดลงที่ช่อฟ้าปราสาท ปราสาทนั้นสั่นสะท้านหวั่นไหวไปมา เหมือนบาตรวางไว้บนหลังน้ำ เอานิ้วเคาะที่ขอบบาตรก็หวั่นไหวไปมา อยู่นิ่งไม่ได้ฉะนั้น (ม.มู.อ. (บาลี)๒/๓๙๓/๒๑๑)

พระมหาสถูป : สิ่งก่อสร้างที่มีรูปโอคว่ำซึ่งก่อไว้สำหรับบรรจุของควรบูชามีกระดูกของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์เป็นต้น, บางทีใช้เข้าคู่กับคำ เจดีย์ เป็น สถูปเจดีย์

SAMPLE

เช่น เดินเวียนเทียนรอบพระสถูปเจดีย์ ดังคำที่พระอุมาปุปผิยเถระ กล่าวไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้อันชาวโลกบูชา ผู้สมควรรับเครื่องบูชา เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้มีการฉลองพระมหาสถูป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๓๑๐)

พระมหาสมณะ : สมณะผู้ยิ่งใหญ่, เป็นพระนามเรียกพระพุทธเจ้า ดังคำในมหาวรรค กล่าวถึงพราหมณ์คหบดีชาวมคธทั้ง ๑๒ นหุตเหล่านั้นก็ทราบว่า พระอุรุเวลกัสสปะประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะ(วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๖/๖๗,หรือดังคำในภัลลาติยชาดก ที่พระนางมัลลิกาเทวีสดับพระธรรมเทศนาของพระตถาคตแล้ว เสด็จลุกจากอาสนะ ประคองอัญชลี ทรงชมเชยพระทศพลว่า พระมหาสมณะผู้นำความสุขมาให้หม่อมฉัน ขอพระองค์ทรงเจริญพระชนม์ชีพยั่งยืนนานเถิด(ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๑๐/๕๐๖),ในอปทาน พระอัสสชิกล่าวแก่อุปติสสปริพาชกไว้ว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสสอนอย่างนี้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘๖/๔๕)

พระมหาสุทัสสนจักรพรรดิราช :พระเจ้าจักรพรรดิผู้ครองราชสมบัติอยู่ที่กรุงกุสาวดีราชธานีในอดีตกาล ก่อนพุทธกาลช้านาน เมืองกุสาวดี นี้ในสมัยพุทธกาลมีชื่อว่าเมืองกุสินารา, เรื่องมาในมหาสุทัสสนสูตรแห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค สุตตันตปิฎก (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๔๓/๗๔๕)

พระมหามุนีอังคีรส : พระผู้มีรัศมีซ่านออกจากพระกาย,เป็นพระนามเรียกพระพุทธเจ้านามว่าพระโคดม ดังคำในคัคคราสูตรที่พระวังคีสเถระกล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระมหามุนีอังคีรส พระองค์ไพโรจน์ล่วงโลกทั้งหมดด้วยพระยศ เหมือนดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่ปราศจากมลทินสว่างจ้าอยู่บนท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆหมอก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๑๙/๓๒๐, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๖๑/๕๔๔)

พระมังคลพุทธเจ้า : พระมงคลพุทธเจ้า ประสูติในกรุงอุตตระ มีพระชนกพระนามว่าอุตตระ พระชนนีพระนามว่าอุตตรา พระมเหสีพระนามว่ายสวดี พระโอรสพระนามว่าสีวละ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะคือม้า ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นกากะทิง ทรงแสดงธรรมครั้งแรก เหล่าสัตว์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิได้บรรลุธรรม ครั้งที่ ๑ ทรงแสดงธรรมที่ภพของเทวดาผู้เป็นจอมเทพ ครั้งนั้นเทพประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ ในกาลเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุนันทะเสด็จเข้าเฝ้าพระมงคลพุทธเจ้า ทรงลั่นธรรมเภรี

SAMPLE

(กลองคือธรรม) อันประเสริฐยอดเยี่ยม และครั้งนั้น บริวารของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุนันทะ มีประมาณ ๙๐ โกฏิ ทั้งหมดนั้น ไม่เหลือเลย ได้บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง สาวกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิมาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ สาวกจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิมาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ สาวกจำนวน ๙๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ การประชุมครั้งนั้นล้วนแต่พระสาวกผู้พระขีณาสพ พระสุเทวเถระและพระธรรมเสนเถระเป็นคู่อัครสาวก พระปาลิตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระสีลวาเถรีและพระอโสกาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา นันทอุบาสกและวิสาขอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก อนุฬาอุบาสิกาและสุมนาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ พระราชอุทยานชื่อเวสสระ พระสถูปของพระชินเจ้านั้นสูง ๓๐ โยชน์ ณ พระราชอุทยานชื่อเวสสระ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔/๗๒๑)

พระมัชฌิมะ : พระภิกษุผู้มีพรรษาครบ ๕ แล้ว แต่ยังไม่ถึง ๑๐ พรรษา,หมายถึงพระระดับกลางมีระดับอายุ คุณธรรม ความรู้ ที่นับว่าพระปูนกลาง (ต่ำกว่า ๕ เป็นนวกะ, ๑๐ พรรษาขึ้นไปเป็นเถระ) ดังในทุกนิบาตตอนหนึ่งว่า ภิกษุผู้เป็นเถระในธรรมวินัยนี้มีความคิดอย่างนี้ว่า ถึงพระเถระก็ควรว่ากล่าวเรา ถึงพระมัชฌิมะก็ควรว่ากล่าวเรา ถึงพระนวกะก็ควรว่ากล่าวเรา ตัวเราก็ควรว่ากล่าวทั้งพระเถระ พระมัชฌิมะและพระนวกะ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๓/๑๐๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระมัชฌิมะ ได้แก่พระระดับกลางมีพรรษาตั้งแต่ครบ ๕ แต่ยังไม่ถึง ๑๐ (วิ.อ. (บาลี)๑/๔๕/๒๕๓, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี)๓/๒๐๑/๘๔)

พระมัทรีเทวี : พระมเหสีของพระเวสสันดร อยู่เมืองสีพี ภายหลังเมื่อพระเวสสันดร บริจาคช้างปัจจยาเคน จึงถูกเนรเทศไปอยู่เขาวงกต ก็ไปอยู่ปรนนิบัติพระเวสสันดร และเมื่อท้าวสักกะแปลงร่างเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี พระเวสสันดร ก็บริจาคภริยาทาน แต่ท้าวสักกะถวายคืนให้อยู่ปรนนิบัติพระเวสสันดรตามเช่นเดิม จนกระทั่งได้กลับเข้าเมืองสีพี และอยู่ในเมืองสีพีจนสิ้นอายุ แล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ มีปรากฏในเวสสันดรชาดก ดังคำตอนหนึ่งว่า เมื่อตถาคตเป็นพระเวสสันดร บริจาคพ่อชาลีและแม่กัณหาชินาซึ่งเป็นธิดา และพระมัทรีเทวีผู้มีวัตรอันดี ผู้ยำเกรงในพระสวามี มิได้คิดเสียดายเลย เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น บุตรทั้ง ๒ เป็นที่เกลียดชังของเราก็หามิได้ พระนางมัทรีเทวีจะไม่เป็นที่รักของเราก็หามิได้ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา ฉะนั้น เรา

SAMPLE

จึงได้ให้ของซึ่งเป็นที่รัก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๒๘๑/๕๓๖),ดูประกอบใน ขุ. จริยา.(ไทย) ๓๓/๙๔/๗๓๙)

พระมาตุจฉา : น้องสาวแม่,ญาติฝ่ายข้างมารดา,น้าผู้หญิง,ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง หมายถึง พระเจ้าน้านางคือพระนางปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระภคินีของพระนางสิริมหามายา ดังเช่นคำในทักขิณาวิภังคสูตรและโคตมีสูตร ที่ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาค โปรดรับผ้าใหม่ทั้งคู่ของพระนางมหาปชาบดีโคตมีเถิด พระนางมหาปชาบดีโคตมี ทรงมีอุปการะมาก เป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาค ทรงทะนุถนอมเลี้ยงดูให้พระผู้มีพระภาคเสวยน้ำนม (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๗/๔๒๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔๐/๔๐๕,๓๓/๑๕๙/๔๐๘,๓๓/๑๙๐/๔๑๒,๓๓/๑๙๘/๔๑๓,๓๓/๒๐๔/๔๑๔,๓๓/๒๓๓/๔๑๘)

พระเมธังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า :พระนามพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เสด็จอุบัติขึ้นในกัปอันประมาณมิได้นับจากภัทรกัปนี้ไป ดังคำในพุทธปกิณณกกัณฑ์ ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า กล่าวไว้ว่า ในกัปอันประมาณมิได้นับจากภัทรกัปนี้ไป ได้มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำวิเศษ ๔ พระองค์ คือพระตัณหังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระเมธังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระสรณังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ และพระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระชินเจ้าเหล่านั้น เสด็จอุบัติขึ้นในกัปเดียวกัน เหตุที่ไม่ปรากฏประวัติเพราะมิได้ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงได้รับการระบุเพียงพระนามเท่านั้น (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๗๒๑)

พระเมาลี : จอม,ยอด,ผมจุก ดังคำในเวสสันตรชาดกที่ชาลีกุมารกราบทูลพระเจ้าสัญชัยพระเจ้าตา ตอนอยู่เขาวงกตไว้ว่า พระมารดาทรงขมวดพระเมาลี ทรงไว้ซึ่งเหงื่อไคลที่พระกัจฉะ ทรงพระภูษาหนังเสือ บรรทมเหนือแผ่นดินและทรงบูชาไฟ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๓๓๘/๕๔๕,๒๘/๒๔๑๐/๕๕๗) ; เขียน เมาฬี ก็มี

พระโมคคัลลานะ : ดู พระมหาโมคคัลลานเถระ

พระยม : เทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ประจำโลกของคนตาย ดังคำในภูริทัตตชาดก ที่นาคกาณาริฏฐะ กล่าวไว้ว่า ้พวกเทพเจ้าเหล่านี้ คือท้าวธาดา วิธาดา วรุณ กุเวร โสมะ พระยม พระจันทร์ พระวายุ และพระอาทิตย์ ต่างก็บูชายัญโดยวิธีการต่างๆและให้สิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่างแก่พวกพราหมณ์ผู้สาธยาย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๐๗/๓๒๓)

พระยโสธราเถรี : เดิมชื่อว่า พิมพา เป็นเจ้าหญิงแห่งเทวทหนคร เป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าสุปปพุทธะ เป็นพระชายาของพระสิทธัตถะ เป็นพระมารดาของพระราหุล

ต่อมาละการครองเรือนแล้วบวชเป็นบรรพชิต ยังไม่ทันถึงกึ่งเดือน ก็ได้บรรลุสัจจะ ๔ มีชื่อเรียกว่าพระภัททากัจจานา ปรินิพพานอายุ ๗๘ ปี ได้รับเอตทัคคะด้านบรรลุอภิญญาใหญ่ ดังคำว่า ภัททากัจจานาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเราผู้บรรลุอภิญญาใหญ่ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๕/๓๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓๕/๔๙๘,๓๓/๔๒๖/๕๑๐,๓๓/๔๓๑/๕๑๐,๓๓/๔๓๔/๕๑๑)

พระยาเจตราช : ชื่อพระราชาแห่งเมืองเจตราช เป็นเมืองเจตราชเป็นมั่งคั่งสมบูรณ์ ชนบทก็มั่งคั่งกว้างใหญ่ และเป็นเส้นเดินทางไปเขาวงกต เมื่อพระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณหา และชาลีกุมารเดินทางผ่านมา ก็สนทนาทักทาย และกันแสงที่เห็นกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์เดินเท้า ดังคำในเวสสันตรชาดกตอนหนึ่งว่าพระยาเจตราชทั้งหลายได้เห็นพระเวสสันดรต่างก็ทรงกันแสงเข้าไปเฝ้ากราบทูลถามว่าข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ทรงพระสำราญ ปราศจากโรคาพาธหรือ พระองค์ไม่มีทุกข์หรือ พระราชบิดาของพระองค์หาพระโรคาพาธมิได้หรือ ชาวกรุงสีพีก็ไม่มีโรคหรอกหรือ และทูลเชิญให้พระเวสสันดรให้ครองราสสมบัติในพระนครของตน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๗๙/๔๗๘,๒๘/๑๙๐๒/๔๘๒)

พระยาโปริสาท : พระราชาที่กินเนื้อมนุษย์เป็นอาหาร จับพระราชาหลายองค์ เช่น พระเจ้าสุตโสมมาเพื่อกินเป็นอาหารแต่ได้ฟังธรรมจึงกลับตัวยอมเลิกกินเนื้อมนุษย์ ดังคำในสุตโสมจริยาที่กล่าวไว้ว่า ในสมัยที่เป็นพระเจ้าสุตโสมถูกโปริสาท(มนุษย์กินคน)จับตัวไปพื่อทำพลีกรรมแต่พระองค์ทรงระลึกถึงข้อที่ได้สัญญากับพราหมณ์คนหนึ่งจึงขออนุญาต โปริสาท(มนุษย์กินคน)นั้นกลับมาทำธุระก่อนแล้วจะกลับไป โปริสาท(มนุษย์กินคน)ไม่เชื่อ พระองค์จึงให้สัจจะว่า จะกลับมา เมื่อได้รับอนุญาตกลับไปทำธุระเสร็จแล้ว พระองค์ก็กลับมาอีก โปริสาท(มนุษย์กินคน)ยอมเชื่อและรับฟังคำสอน จนกลับตัวเป็นคนดีดังเดิม,ในเรื่องชยทิสจริยาก็กล่าวถึงพระยาโปริสาทเช่นกัน(ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๗๖/๗๕๕,๓๓/๗๗/๗๕๕,๓๓/๗๘/๗๕๕,๓๓/๗๙/๗๕๕,๓๓/๘๐/๗๕๕,๓๓/๘๐/๗๕๕,๓๓/๘๑/๗๕๖,๓๓/๘๔/๗๕๖,๓๓/๑๐๕/๗๗๑,๓๓/๑๐๖/๗๗๒,๓๓/๑๐๗/๗๗๒,๓๓/๑๐๘/๗๗๒,๓๓/๑๐๙/๗๗๒,๓๓/๑๑๐/๗๗๒)

พระยี่ภู่ : ที่นอน, ฟูก ดังคำในภิกขาปรัมปรชาดกที่กุฏุมพีทูลถามพระราชาว่า ข้าพระองค์ได้เห็นพระองค์ผู้ทรงเป็นสุขุมาลชาติประทับอยู่ในปรางค์ปราสาทอันประเสริฐเสด็จบรรทมบนพระยี่ภู่อันสูงใหญ่เสด็จจากแคว้นมายังปัจจันตชนบทเช่นกับที่ป่าปราศจากน้ำ (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๒๗๐/๔๖๕),ในมหานารทกัสสปชาดก กล่าวถึงพระเจ้าวิเทหะเสด็จเข้าไปประทับนั่งบนราชอาสน์ ที่ปู

SAMPLE

ลาดด้วยพระยี่ภู่มีสัมผัสอ่อนนุ่ม ณ ที่อันสมควร (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๗๗/๓๖๖)

พระโยคาวจร : ผู้หยั่งลงสู่ความเพียร, ผู้ประกอบความเพียร, ผู้มีความเพียร,ผู้เจริญภาวนาคือกำลังปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน(มักใช้เรียกพระภิกษุผู้เรียนสมถะและวิปัสสนาแล้วปฏิบัติ) ดังคำในเถรคาถาที่กล่าวไว้ว่า พระโยคาวจรมีปกติเห็นเนื้อความทั้งสุขุมและละเอียดยิ่งนักมีปัญญาฉลาดเฉียบแหลมประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนอยู่เสมอปฏิบัติตามศีลของพระพุทธเจ้าเป็นอาจิณ พึงบรรลุนิพพานได้โดยไม่ยาก (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๑๕/๑๘๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๗/๓๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๑/๔๙๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๑/๓๒๙,๒๖/๒๑๒/๓๗๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๔/๓๕,๓๑/๒๘/๔๑,๓๑/๒๐๓/๓๓๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐/๑๗๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๔๒/๔๗๐) ; เขี ยน โยคาพจร ก็ มี

พระโยคี : ฤษี, ผู้ปฏิบัติตามลัทธิโยคะ; ผู้ประกอบความเพียร ดังคำในมาลุงกยปุตตเถรคาถากล่าวไว้ว่า พระโยคีนั้นพิจารณาเห็นรูป โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น หรือแม้เสวยเวทนาโดยที่กิเลสมีอภิชฌาเป็นต้นเป็นไปไม่ได้ กิเลสวัฏย่อมสิ้นไป ย่อมก่อรากขึ้นไม่ได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๐๗/๔๗๔), หรือดังคำในเขมาเถริยาปทาน กล่าวไว้ว่า เชตวันมหาวิหาร สะพรั่งไปด้วยแถวแห่งกุฏีและมณฑปเรียงรายไปด้วยพระโยคีผู้บำเพ็ญเพียร (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓๘/๔๓๒)

พระรตูสภะ : ชื่อพระราชาองค์หนึ่งที่รุกขเทวดาโพธิสัตว์ชื่อว่าคันธตินทุกะแสดงธรรมถวายพระราชา กล่าวถึงไว้ว่า ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนประมาทเหมือนคนตายแล้วความประมาทเกิดจากความมัวเมา ความเสื่อมเกิดจากความประมาท และเพราะความเสื่อมจึงเกิดการประทุษร้าย ท่านพระรตูสภะขอพระองค์อย่าได้ประมาทเลย (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๓๓๓/๕๘๙)

พระรัฏฐปาละ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรแห่งตระกูลหัวหน้าในถุลลโกฏฐิตนิคม ในแคว้นกุรุ ฟังธรรมแล้ว มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก ลาบิดามารดาบวช แต่ไม่ได้รับอนุญาต เสียใจมาก และอดอาหารจะได้ตายเสีย บิดามารดาจึงต้องอนุญาต ออบวชแล้ว ไม่นานก็ได้สำเร็จพระอรหัต เคยสนทนากับธรรมเรื่องธัมมุทเทส๔(คือ (๑) โลกอันชรานำไป ไม่ยั่งยืน (๒) โลกไม่มีผู้ต้านทาน ไม่เป็นอิสระ (๓) โลกไม่มีอะไร เป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป (๔) โลกพร่องอยู่ เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา) กับพระเจ้าโกรัพยะ ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางบวชด้วยศรัทธา ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า รัฐบาล

เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้บวชด้วยศรัทธา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๓/๓๖๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐๑/๒๘)

พระรัตนตรัย : แก้ว ๓ ดวง,สิ่งที่มีค่าและเคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน ๓ อย่าง คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เช่นดังคำในชนวสภสูตรที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ตำหนักอิฐ ในนาทิกคามได้ทรงพยากรณ์เหล่าชนผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัย(อุบาสกอุบาสิกา)ที่ล่วงลับดับชีพไปแล้ว ในแคว้นรอบๆคือ แคว้นกาสี ฯลฯ และแคว้นสุรเสนะ ในเรื่องการอุบัติ๑ว่าคนโน้นเกิด ณ ที่โน้น คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น ชาวบ้านนาทิกคามมากกว่า ๕๐ คนผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัยที่ล่วงลับดับชีพไปแล้ว เป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในโลกนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก(ที.สี.(ไทย)๙/๕/๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๓/๒๐๕,๑๐/๒๗๔/๒๐๕,๑๐/๒๗๔/๒๐๖,๑๐/๒๗๕/๒๐๖,๑๐/๒๗๘/๒๐๙,๑๐/๒๗๙/๒๑๐,๑๐/๒๘๑/๒๑๒,๑๐/๒๙๐/๒๒๕,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๘๗/๖๐๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๔๓๗,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๓/๖๑๒)

พระรัตนะ : 1.แก้ว,ของวิเศษหรือมีค่ามาก, สิ่งประเสริฐ,สิ่งมีค่าสูงยิ่ง เช่น พระรัตนตรัย ดังคำว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีคุณหาประมาณมิได้ กระทบกระทั่งได้ยากพระธรรมรัตนะนี้ทรงตรัสไว้ดีแล้ว ควรเรียกให้มาดู พระสังฆรัตนะผู้ปฏิบัติดีแล้ว ไม่มีผู้อื่นยิ่งไปกว่า พระรัตนะทั้ง ๓ นี้ ทุกอย่างล้วนอันตรธานไปหมดแล้ว สังขารทั้งปวงเป็นสภาพว่างเปล่าหนอ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔๙/๗๑๘)

2.รัศมี ดังคำในสุเมธพุทธวงส์ตอนหนึ่งว่า พระมหามุนีทรงมีพระวรกายสูง ๘๘ ศอก ทรงเปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทิศ เหมือนดวงจันทร์ในหมู่ดาว พระรัตนะของพระองค์แผ่ไปตลอดโยชน์หนึ่งโดยรอบเหมือนแก้วมณีของพระเจ้าจักรพรรดิแผ่ไปโยชน์หนึ่ง(ขุ.พุทฺธ.๓๓/๒๗/๖๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระรัตนะ หมายถึงพระรัศมี (ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๒๗/๒๙๓)

พระรัศมี : แสงสว่างที่พวยพุ่งออกจากจุดกลาง,แสงสว่าง;เส้นที่ลากจากจุดศูนย์กลางของวงกลมไปถึงเส้นรอบวง ดังคำในพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ตามพระโคตรผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ ทรงเป็นธรรมราชา มีพระรัศมี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๗๑๑) หรือดังคำในกถาวัตถุกล่าวไว้ว่า พระกายตามปกติของพระโพธิสัตว์ ฉายพระรัศมีออกไปวาหนึ่งโดยรอบ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๖/๒๔๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๓๔/๖๑๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖/๔๔๕,๓๒/๒๑/๓๘๒,๓๒/๒๑/๔๖๖,๓๒/๒๗/

SAMPLE

๔๕๗,๓๒/๓๐/๔๒๙,๓๒/๔๓/๔๗๐,๓๒/๖๔/๕๓๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔๐/๔๐๕,๓๓/๑๙๗/๔๑๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๑/๔๒๗)

พระราชกรณียกิจ : หน้าที่ที่พระราชาพึงกระทำ ดังเช่นคำที่พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐรับสั่งให้กุลบุตรในหมู่บ้าน ๘๐,๐๐๐ คนประชุมกัน ทรงส่งราชทูตไปพบนายโสณโกพิวิสะด้วยพระราชกรณียกิจบางอย่างด้วยรับสั่งว่าเราต้องการให้เจ้าโสณะมาหา หรือดังคำที่กล่าวไว้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลกำลังประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี มีพระราชกรณียกิจด่วนบางประการเกิดขึ้นที่เมืองสาเกต และในระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกตนั้นจะต้องต่อรถถึงเจ็ดผลัด หรือดังคำในนารทสูตร กล่าวว่า เมื่อพระนางภัททาราชเทวีสวรรคตแล้ว พระเจ้ามุณฑะก็ไม่สรงสนาน ไม่แต่งพระองค์ ไม่เสวยพระกระยาหาร ไม่ทรงประกอบพระราชกรณียกิจ ซบอยู่ที่พระศพของพระนางตลอดคืนตลอดวัน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕๙/๒๘๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙๒/๓๔๘,๑๓/๓๖๔/๔๔๙,๑๓/๔๔๖/๕๕๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๘๒)

พระราชกุศล : สิ่งที่ดีที่ชอบของพระราชา,สิ่งที่ดีงามส่วนพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดิน ดังคำในกูฏทันตสูตรที่กล่าวถึงพระเจ้าวิชิตราชทรงมีพระราชศรัทธา ทรงเป็นทายก ทรงเป็นทานบดี มิได้ทรง ปิดประตู ทรงเป็นดุจโรงทานของสมณพราหมณ์ คนกำพร้าคนเดินทาง วณิพก และยาจก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เนืองๆ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๓)

พระราชชนนี : พระมารดาผู้ให้กำเนิดพระราชา,พระมารดาของพระมหากษัตริย์,แม่พระเจ้าอยู่หัวดังคำในจันทกุมารชาดก ที่กล่าวถึงจันทกุมารและสุริยกุมาร เสวยกระยาหารที่ปรุงด้วยรสเนื้อที่ช่างสนานให้สรงสนานดีแล้วประดับกุณฑลไล้ทากฤษณาและจุรณแก่นจันทน์ถูกนำไป ทำความเศร้าโศกพระหฤทัยให้แก่พระราชชนนี (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๕๖/๓๔๘)

พระราชดำรัส : คำพูดของพระมหากษัตริย์ ดังคำในมหาวรรคที่พระเจ้าพิมพิสารทรงจับพระสุวรรณภิงคารหลั่งน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคด้วยพระราชดำรัสว่า หม่อมฉันขอถวายอุทยานเวฬุวันนั้นแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระพุทธเจ้าข้า (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๙/๗๑)

พระราชทรัพย์ : ทรัพย์สินของพระราชา,สิ่งที่มีค่าของพระมหากษัตริย์ ดังคำในจังกีสูตรที่กล่าวไว้ว่า พราหมณ์ชื่อจังกีปกครองบ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะ ซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๒/๕๓๐)

SAMPLE

พระราชนิเวศน์ : ที่อยู่,บ้าน,วังของพระราชา ดังคำในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวถึง วิสสุกรรมเทพบุตรได้เนรมิตพระราชนิเวศน์ชื่อธรรมปราสาทถวายพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาว ๑ โยชน์ ด้านทิศเหนือและทิศใต้กว้างกึ่งโยชน์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๕/๑๙๐,๑๐/๒๕๖/๑๙๐),หรือดังคำในฆฏิการสูตรกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้ากาสีพระนามว่ากิกี ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้วพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๗/๓๔๓)

พระราชปฏิสันถาร : การที่พระราชาทักทายปราศรัยแขกผู้มาหาดังคำในปรินิพพานสูตรและจักกวัตติอัจฉริยสูตร กล่าวถึงความอัศจรรย์ของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ว่า ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระราชปฏิสันถารในขัตติยบริษัทนั้น แม้เพียงมีพระราชปฏิสันถารก็มีใจยินดี ขัตติยบริษัทยังไม่เต็มอิ่มเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนิ่ง(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๙/๑๕๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๐/๑๙๘)

พระราชประเพณี : สิ่งที่นิยมถือประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียมหรือจารีตประเพณี,ข้อปฏิบัติของพระราชาเช่นดังคำในเสลสูตรที่พราหมณ์ทูลพระผู้มีพระภาคตอนหนึ่งว่า ข้าแต่พระโคดม ขอเชิญพระองค์ขึ้นครองราชย์ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิจอมมนุษย์ตามพระราชประเพณีที่กษัตราธิราชโดยพระชาติได้เสวยราชย์มีหมู่เสวกามาตย์เสด็จตามพระองค์เถิด,ในเตสกุณชาดกนกเวสสันตรกล่าวว่า พระราชาพึงทรงห้ามการตรัสคำไม่จริง ความโกรธ ความหรรษาร่าเริง ต่อแต่นั้นพึงตรัสสั่งให้ทำราชกิจบัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า นั้นเป็นพระราชประเพณี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๕๙/๖๓๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๒๓/๔๗๗,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๒/๕๙๕)

พระราชมณเฑียร : เรือนหลวง,วัง,ที่อยู่ของพระราชา ดังคำในชยัททิสชาดก กล่าวไว้ว่า พระเจ้าชัยทิศนั้นรอดพ้นจากเงื้อมมือของยักษ์โปริสาทแล้วทรงรีบเสด็จไปยังพระราชมณเฑียรของพระองค์ ทรงหวังจะปลดเปลื้องกติกาในการที่จะให้ทรัพย์แก่พราหมณ์ รับสั่งเรียกหาอลีนสัตตุราชบุตรเข้ามาเฝ้า (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๗๑/๕๔๙)

พระราชฤาษี : ฤษีที่เคยเป็นพระราชา เช่น พระเวสสันดร ตอนไปอยู่เขาวงกต ท้าวสักกะตรัสเรียกว่าราชฤาษี ดังคำว่า ข้าแต่พระราชฤาษี หม่อมฉันเป็นท้าวสักกะจอมเทพ มาในสำนักของพระองค์ ขอพระองค์ทรงเลือกรับพร หม่อมฉันขอถวายพร ๘ ประการแก่พระองค์ หรือพระเจ้าทัพหเนมิ ดังคำในจักกวัตติสูตรกล่าวไว้ว่า พระเจ้าทัพหเนมิทรงสั่งสอนพระกุมารผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในเรื่องการ

SAMPLE

ครองราชย์เรียบร้อยแล้ว ทรงโกนพระเกศาและพระมัสสุทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อพระราชฤาษีผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ได้อันตรธานไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๓/๖๑,๑๑/๘๕/๖๓,๑๑/๙๐/๖๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๒๙๒/๕๓๘)

พระราชวงศ์ : ตระกูลของพระราชา เช่นราชวงศ์พระร่วง ราชวงศ์บ้านพลูหลวง; ตำแหน่งเจ้านายในเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือ เรียกว่าเจ้าราชวงศ์ ดังคำในคังคมาลชาดก พระเจ้าพรหมทัตทรงห้ามพระราชชนนีว่า ขอเดชะเสด็จแม่ จงทอดพระเนตรผลในปัจจุบันเถิด นี้เป็นผลแห่งขันติและโสรัจจะ พวกหม่อมฉันพร้อมทั้งพระราชวงศ์และเสนาอำมาตย์ ไหว้ท่านผู้ที่ชนทั้งปวงไหว้แล้ว,ในวิธุรชาดกกล่าวไว้ว่า ราชเสวกพึงเว้นไกลซึ่งทูตผู้ที่พระราชาฝ่ายปรปักษ์ส่งมาเพื่อความลับ พึงดูแลแต่เฉพาะพระราชวงศ์เท่านั้น,หรือดังคำในเวสสันตรชาดกกล่าวถึงชาวสีพีกราบทูลว่า ข้าแต่พระเจ้ากรุงสญชัย ทำไม พระเวสสันดรพระโอรสผู้เป็นพระราชาโดยสืบพระราชวงศ์ของพระองค์นี้ผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสีพีจึงพระราชทานพญาคชสารไป(ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๔๓/๒๙๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๐๑/๔๑๙,๑๖๘๒/๔๕๒)

พระราชวัง : ที่อยู่ของพระมหากษัตริย์, ถ้าเป็นที่อยู่ของเจ้านาย เรียกว่าวัง ดังคำในชีวกวัตถุกล่าวไว้ว่า เมื่อพระเจ้าอภัยราชกุมาร เสด็จตอนเช้าพบทารกอยู่ข้างทาง ทราบว่ายังมีชีวิตอยู่ จึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น จงนำทารกไปในพระราชวังของเรามอบให้แม่นมดูแล (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๘/๑๘๑), หรือดังคำในมหาปทานสูตร กล่าวถึงพระวิปัสสีราชกุมารไว้ว่า ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิตจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕)

พระราชศรัทธา : ความศรัทธาของพระราชา, ความเชื่อส่วนพระองค์ ดังคำในกูฏทันตสูตรกล่าวถึงคุณลักษณะของพระเจ้ามหาวิชิตราช เช่น พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธา ทรงเป็นทายก ทรงเป็นทานบดี มิได้ทรง ปิดประตูทรงเป็นดุจโรงทานของสมณพราหมณ์ คนกำพร้าคนเดินทาง วณิพก และยาจก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เนืองๆ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๓,๙/๓๔๔/๑๔๐,๙/๓๔๔/๑๔๑)

พระราชเสาวนีย์ : คำสั่งของพระราชินี ดังที่พระนางสุภัททาเทวีตรัสแก่นางสนมว่า มาเถิด เธอทั้งหลายจงอาบน้ำสระผม ห่มผ้าสีเหลือง นานแล้วที่เราได้เข้าเฝ้าพระเจ้ามหาสุทัสสนะ เราจะไปเข้าเฝ้าพระองค์อีก พวกพระสนมทูลรับสนองพระราชเสาวนีย์แล้วอาบน้ำสระผม ห่มผ้าสีเหลืองเข้าไปเฝ้าพระนางสุภัททาเทวีถึงที่ประทับ, หรือดังคำในปิยชาติกสูตร กล่าวว่า พระนางมัลลิกาเทวีรับสั่งเรียกพราหมณ์ชื่อนาพิชังฆะมาตรัสว่า มาเถิด ท่านพราหมณ์ ท่านจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค

SAMPLE

ถึงที่ประทับ, นาพิชังฆพราหมณ์รับพระราชเสาวนีย์แล้วได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๕/๑๙๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๕/๔๓๗)

พระราชอาชญา : อำนาจ,โทษ ดังคำในมธุรสูตร ที่พระมหากัจจายนเถระกล่าวกับพระเจ้าโกรัพยะ เกี่ยวกับเรื่องการจับโจรไว้ว่า มหาบพิตร พระองค์ทรงเข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร กษัตริย์ในโลกนี้พึงตัดช่องย่องเบา ปล้นเรือนหลังเดียว ดักจี้ในทางเปลี่ยว เป็นชู้ ถ้าราชบุรุษทั้งหลายจับเขาได้แล้ว พึงแสดงว่า ขอเดชะ ผู้นี้เป็นโจรประพฤติผิดต่อพระองค์ พระองค์ทรงประสงค์จะลงพระราชอาชญาสถานใดแก่โจรนั้น ขอจงทรงโปรดให้ลงพระราชอาชญาสถานนั้นเถิด พระเจ้ามธุระอวันตีบุตร ก็ตรัสว่าให้ลงโทษ เช่น ประหารให้ผ่าอก ให้เนรเทศ หรือทำตามสมควรแก่เหตุ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๑/๓๘๘),หรือดังคำในทหรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนไม่ควรดูถูกดูหมิ่นกษัตริย์ผู้ถึงพร้อมด้วยชาติตระกูลผู้เป็นอภิชาติ ผู้มียศว่ายังทรงพระเยาว์ เพราะพระองค์ได้เสวยราชสมบัติแล้ว เป็นกษัตริย์จอมมนุษย์ทรงพิโรธแล้วจะลงพระราชอาชญาอย่างหนักแก่เขาได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๘)

พระราชอาณาเขต : เขตแดนในอำนาจปกครองของประเทศหนึ่งๆ ดังคำในกูฏทันตสูตร กล่าวไว้ว่า พราหมณ์ปุโรหิตจึงกราบทูลพระเจ้าวิชิตราชว่า ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์โปรดรับสั่งให้เชิญเจ้าผู้ครองเมืองที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบททั่วพระราชอาณาเขตของพระองค์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๓๙/๑๓๒,๙/๓๓๙/๑๓๓)

พระราชอาณาจักร : เขตแดนที่อยู่ในอำนาจปกครองของประเทศหนึ่ง ๆ;อำนาจปกครองทางบ้านเมือง, คู่กับ ศาสนจักร ซึ่งหมายความว่า อำนาจปกครองทางศาสนา ดังคำในกูฏทันตสูตรกล่าวไว้ว่าพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทัสสนะผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการหรือดังคำในกัณณกัตถลสูตร วิฑูฑภเสนาบดีตอบ กล่าวตอบพระอานนท์ไว้ว่า พระราชอาณาจักรของพระเจ้าปเสนทิโกศลมีประมาณเท่าใดและในพระราชอาณาจักรใด พระเจ้าปเสนทิโกศลครองราชย์เป็นอิสราธิบดีในพระราชอาณาจักรนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙๙/๑๕๙,๑๓/๓๘๑/๔๖๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๒/๔๒๘)

พระราชอาสน์ : พระที่นั่ง,เครื่องปูรองนั่งของพระราชา ดังคำในทุติยโกสลสูตร กล่าวไว้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จลุกขึ้นจากพระราชอาสน์ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค ทรงทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับไป (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๐/๘๐)

SAMPLE

พระราชอิสริยยศ : ยศอันยิ่งใหญ่, ยศที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ หมายถึงสกุลยศของพระราชวงศ์ที่ถือกำเนิดมาว่ามียศทางขัตติยราชสกุล ดังคำในกูฏทันตสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระเจ้าวิชิตราชทรงมีกองทหารที่เข้มแข็ง ประกอบด้วยกองทัพ ๔ เหล่า อยู่ในระเบียบวินัย คอยรับพระบัญชามีพระบรมเดชานุภาพดังจะเผาผลาญข้าศึกได้ด้วยพระราชอิสริยยศ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๓,๙/๓๔๔/๑๔๐)

พระราชอุทยาน : สวนของพระราชา,อุทยานของพระเจ้าแผ่นดิน ในพรหมชาลสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าประทับแรม ณ พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัฏฐิกาพร้อมกับภิกษุสงฆ์ หรือดังเช่นคำในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวถึงพระเจ้ามหาสุทัสสนะเสด็จประพาสพระราชอุทยานพร้อมด้วยหมู่จตุรงคินีเสนา (ที.สี.(ไทย) ๙/๒/๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๒/๑๘๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๓/๓๖๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๙/๓๐๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๒/๔๙๙,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๕๔/๒๙๑,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒/๖๓๓)

พระราชโอรส : ลูกชายของพระมหากษัตริย์ ดังคำในมหาปทานสูตร กล่าวถึงกฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ไว้ ๑๖ ประการ เช่น เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ยังไม่ทันสัมผัสแผ่นดิน เทพบุตร ๔ องค์ช่วยกันประคองพระโพธิสัตว์ไปไว้เบื้องพระพักตร์ของพระมารดาแล้วกราบทูลว่า โปรดพอพระทัยเถิด พระเทวี พระราชโอรสของพระองค์ที่เสด็จอุบัติขึ้นเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘/๑๓),ในจักกวัตติสูตร กล่าวไว้ว่า พระเจ้าทัพหเนมิมีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้หรือดังคำในมฆเทวสูตร กล่าวถึงพระราชโอรสของพระเจ้ามฆเทวะ ครั้นพระราชทานบ้านส่วยแก่ช่างกัลบก และทรงพร่ำสอนพระราชกุมารผู้เป็นโอรสองค์ใหญ่ ในการครองราชสมบัติให้ดีแล้ว ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์แล้วเสด็จออกจากวังผนวชเป็นบรรพชิตอยู่ในมฆเทวอัมพวัน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๐/๓๗๕)

พระราชา : พระเจ้าแผ่นดิน,พระมหากษัตริย์,ผู้ให้หมู่ชนยินดี ดังคำในอัคคัญญสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเหตุที่สัตว์นั้นอันมหาชนสมมต(แต่งตั้ง)ฉะนั้นคำแรกว่า มหาสมมต มหาสมมต จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นเป็นใหญ่ แห่งที่นาทั้งหลาย ฉะนั้น คำที่ ๒ ว่า กษัตริย์ กษัตริย์ จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม ฉะนั้น คำที่ ๓ ว่า ราชา ราชา จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวง (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗/๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๑/๕๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๐/๔๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๗/

SAMPLE

๑๖๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๕/๗๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๗/๒๒๔,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๘,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๓/๕๔,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๐/๘๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๔๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๔๐/๑๕๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๐/๔๐๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐/๔๕๖)

พระราชากาลี : พระเจ้าเอกราช พระราชาองค์นี้ เชื่อคำปุโรหิตัขัณฑหาละ จึงจับมเหสี ราชกุมาร เป็นต้นมัดแล้วทำพิธีบูชายัญ เพราะเหตุที่ทำอย่างนี้ ท้าวสักกะจึงตรัสเรียกเช่นนี้ ดังคำในจันทกุมารชาดกที่ท้าวสักกะตรัสแก่พระเจ้าเอกราชว่า พระราชากาลี ท่านเคยเห็นที่ไหน คนที่ปรารถนาสวรรค์ต้องฆ่าบุตร ภรรยา เศรษฐี และคหบดีผู้ไม่คิดประทุษร้าย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๓๙/๓๖๑,๒๘/๑๑๔๐/๓๖๑)

พระราชามหากษัตริย์ : พระราชาที่ได้รับมูรธาภิเษก เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล หรือพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรแห่งแคว้นมคธ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๗/๓๙๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙/๙,๑๓/๑๐๖/๑๑๓,๑๓/๔๐๘/๕๐๘,๑๓/๔๔๔/๕๕๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๕,ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๘๙/๒๗๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๓๒/๒๔๘)

คำว่า มูรธาภิเษก ในที่นี้หมายถึงพิธีหลั่งน้ำรดพระเศียรในการพระราชพิธีราชาภิเษก (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ หน้า ๖๕๔)

พระราชินี : พระมเหสี ดังคำในมหาปทานสูตร ที่นายสารถีทูลแก่วิปัสสีราชกุมาร ผู้เห็นคนตายข้างทาง ไว้ว่า ทั้งพระองค์และข้าพระองค์ล้วนแต่ต้องตายเป็นธรรมดา หนีไม่พ้น พระเจ้าข้า พระเจ้าแผ่นดิน พระราชินี หรือพระประยูรญาติอื่นๆ จะไม่ทรงพบเห็นพระองค์ แม้พระองค์ก็จะไม่ทรงพบเห็นพระเจ้าแผ่นดิน พระราชินี หรือพระประยูรญาติอื่นๆ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๐/๒๗,๑๐/๕๑/๒๘)

พระราโชวาท : คำสั่งสอนของพระราชา ใช้ว่าพระบรมราโชวาท ดังคำในจักกวัตติสูตรกล่าวไว้ว่า พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออก พากันเสด็จมาเฝ้าแล้วกราบทูล(พระเจ้าจักรพรรดิทัพหเนมิ)อย่างนี้ว่า ขอเดชะ มหาราชเจ้า พระองค์โปรดเสด็จมาเถิด ขอรับเสด็จพระองค์ราชสมบัติของหม่อมฉันเป็นของพระองค์ โปรดประทานพระราโชวาทเถิด พระเจ้าข้า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๕/๖๓,๑๑/๘๗/๖๔)

พระราธาเถรี : ชื่อพระมหาสาวิกาองค์หนึ่งของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมะเป็นอัครสาวิกาเบื้องขวา ดังคำว่า พระราธาเถรีและพระสุราธาเถรีเป็นพระอัครสาวิกาของพระปทุมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๓๒)

SAMPLE

พระรามบัณฑิต : ชื่อพระโอรสของพระเจ้าทศรถ มีน้องชายชื่อว่าพระลักษณ์และน้องสาวชื่อว่าสีดา เจริญมรณัสสติ ระลึกความตายอยู่เนืองๆ ไม่เศร้าโศกถึงพระราชบิดาที่สวรรคต ดังคำในทสรถชาดก ที่พระรามบัณฑิตกล่าวว่า มานี่ พ่อลักษณ์และแม่สีดา เจ้าทั้ง ๒ จงลงน้ำ น้องภรตนี้กล่าวอย่างนี้ว่า พระเจ้าทศรถสวรรคตแล้ว ภรตกุมารถามรามบัณฑิตว่า เจ้าพี่ราม เพราะอานุภาพอะไร เจ้าพี่จึงไม่ทรงเศร้าโศกถึงเหตุที่ควรเศร้าโศก ความทุกข์จึงไม่ครอบงำเจ้าพี่ เพราะทรงสดับว่า ทูลกระหม่อมพ่อสวรรคตแล้ว พระรามบัณฑิตประกาศความไม่เที่ยงว่า บรรดาคนทั้งหลายผู้พร่ำเพ้อถึงอยู่เป็นอันมาก ไม่มีสักคนหนึ่งที่สามารถจะรักษาชีวิตไว้ได้ วิญญูชนคนมีปัญญาจะพึงยังตนให้เดือดร้อนเพื่ออะไรเล่า(ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๙๖/๓๖๙)

พระรามาเถรี : ชื่อพระมหาสาวิกาองค์หนึ่งพระพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะเป็นอัครสาวิกาเบื้องขวา ดังคำใน สุเมธพุทธวงศ์ว่า พระรามาเถรีและพระสุรามาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา,และอีกองค์หนึ่งชื่อเหมือนกัน แต่เป็นอัครสาวิกาเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าเวสสภู ดังคำว่า พระเถระนามว่าอุปสันตะเป็นพระอุปัฏฐากของพระชินเจ้าพระนามว่าเวสสภู ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระรามาเถรีและพระสมาลาเถรีเป็นอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๔/๖๔๘,๓๓/๒๓/๗๐๐)

พระราหุล : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะ ความพระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ราหุลกุมารเข้าเฝ้าทูลขอทายาทสมบัติตามคำแนะตำของพระมารดา พระพุทธเจ้าจะประทานอริยทรัพย์ จึงให้พระสารีบุตรบวชราหุลเป็นสามเณรนับเป็นสามเณรองค์แรกในพระพุทธศาสนาต่อมาได้อุปสมบทเป็นภิกษุ ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ราหุลเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ใคร่ต่อการศึกษา (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐๙/๒๘)

อรรถกถาว่า พระราหุลปรินิพพานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ก่อนพุทธปรินิพพานและก่อนการปรินิพพานของพระสารีบุตร (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๘๕/๘๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐๐/๓๙๙,๓๓/๑๐๑/๓๙๙,๓๓/๑๒๔/๔๐๓,๓๓/๑๕๔/๔๐๘,๓๓/๓๙๑/๔๔๐)

พระเรวตะ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง ท่านเป็นบุตรพราหมณ์ชื่อวังคันตะ มารดาชื่อนางสารี เป็นน้องชายคนสุดท้องของพระสารีบุตรบวชอยู่ในสำนักของพวกอยู่ป่า (อรัญวาสี) บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่าไม้ตะเคียนประมาณ ๓ เดือนเศษ ก็ได้สำเร็จพระอรหัต ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางอยู่ป่า ดังคำที่พระผู้มีพระ

SAMPLE

ภาคตรัสว่า เรวตขทิรวนิยะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐๓/๒๑, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๙/๓๐๑,๓๓/๙๑/๓๐๑)

พระโรคาพาธ :ความเจ็บไข้ ดังคำในวัสสังวุตถสูตรที่ภิกษุรูปหนึ่งมากรุงกบิลพัสดุ์ แล้วได้ตอบคำถามแก่เจ้าศากยะที่เข้ามาเยี่ยมแล้วสอบถามถึงพระผู้มีพระภาคที่ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ด้วยถวายพระพรว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคไม่มีพระโรคาพาธ และมีพระพลานามัยแข็งแรงอยู่ คำนี้ มีปรากฏหลายแห่งใช้ว่า โรคาพาธ สำหรับบุคคลทั่วไป(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๘/๕๗๑)

พระลักษณะอันประเสริฐ : พระลักษณะ ๓๒ ประการของพระผู้มีพระภาค ดังคำที่พระอันนสังสาวกเถระ กล่าวไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระฉวีวรรณดังทองคำกำลังเสด็จไปในระหว่างร้านตลาด มีลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ พระอันนสังสาวกเถระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕๖/๑๔๒)

ลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ อันได้แก่ (๑) มีพระบาทราบเสมอกัน (๒) พื้นใต้พระบาททั้ง ๒ มีจักรปรากฏข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกงและดุมมีส่วนประกอบครบบริบูรณ์ทุกอย่าง (๓) ทรงมีส้นพระบาทยาว(๔) มีองคุลียาว (๕) ทรงมีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม (๖)ทรงมีลายดุจตาข่ายที่ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาท(๗)ทรงมีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ (๘) ทรงมีพระชงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย (๙) เมื่อ ประทับยืน ไม่ต้องทรงก้มก็ทรงลูบคลำถึงพระชานุได้ด้วยพระหัตถ์ทั้ง ๒ ได้(๑๐) ทรงมีพระคุยหฐานเร้นอยู่ในฝัก(๑๑) ทรงมีพระฉวีรรณงดงามดุจหุ้มด้วยทองคำ(๑๒)ทรงมีพระฉวีวรรณละเอียดจนละอองธุลีไม่เกาะติดพระวรกาย(๑๓)ทรงมีพระโลมชาติงอกเส้นเดียวในแต่ละขุม (๑๔) ทรงมีพระโลมชาติสีเข้มเหมือนดอกอัญชันขดเป็นลอนเวียนขวามีปลายตั้งขึ้น (๑๕) ทรงมีพระวรกายตรงดุจกายพรหม (๑๖) ทรงมีพระมังสะพูนเต็มในที่ ๗ แห่ง (คือ หลังพระหัตถ์ทั้ง ๒ หลังพระบาททั้ง ๒ พระอังสะทั้ง๒ และ ลำพระศอ) (๑๗) ทรงมีส่วนพระวรกายบริบูรณ์ดุจกึ่งกายท่อนหน้าของพญาราชสีห์ (๑๘) ทรงมีพระปฤษฎางค์เต็มเรียบเสมอกัน (๑๙) ทรงมีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลต้นไทร พระกายสูงเท่ากับวาของพระองค์(๒๐)ทรงมีพระศอกลมงามเต็มเสมอ (๒๑) ทรงมีเส้นประสาทสำหรับรับรสพระกระยาหารได้อย่างดี (๒๒) ทรงมีพระหนุดุจคางราชสีห์ (๒๓) ทรงมีพระทนต์ ๔๐ ซี่ (๒๔) ทรงมีพระทนต์ เรียบเสมอกัน(๒๕)ทรงมีพระทนต์ไม่ห่างกัน(๒๖) ทรงมีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม (๒๗) ทรงมีพระทนต์เรียบเสมอกัน (๒๘) ทรงมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสมีสำเนียงดุจนกการเวก (๒๙) ทรงมีพระเนตรดำสนิท (๓๐) ทรงมีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจลูกโคเพิ่งคลอด (๓๑) ทรงมีพระอุณาโลม

SAMPLE

ระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น(๓๒)ทรงมีพระเศียรงดงามดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๙/๑๒๓-๑๒๗)

คำนี้มีปรากฏในหลายแห่ง เช่น ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒/๒๗๗,๓๒/๒๐/๕๔๖,๓๒/๒๖/๒๗๙,๓๒/๓๐/๒๒๐,๓๒/๓๒/๓๑๒,๓๒/๓๔/๔๘๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๑๘๔,๓๓/๓/๒๓๗,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๓๑/๒๘๓, ๓๓/๑๖/๕๕๘,๓๓/๒๒/๗๙,๓๓/๒๓/๖๖๐,๓๓/๒๓/๖๙๔; ดูมหาปทานสูตร และลักขณสูตร ประกอบ

พระโลกนาถ : ผู้เป็นที่พึ่งของโลก, ทางพระพุทธศาสนา หมายถึงพระพุทธเจ้า ดังคำในปาราปริยเถรคาถาพระปาราปริยเถระผู้เป็นสมณะมีจิตแน่วแน่เป็นอารมณ์เดียว ชอบสงัด นั่งเจริญฌานอยู่ในป่าใหญ่ในฤดูดอกไม้ผลิ ได้มีความคิดว่า เมื่อพระโลกนาถซึ่งเป็นบุรุษผู้สูงสุด ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ความประพฤติของภิกษุทั้งหลายได้เป็นอย่างหนึ่ง บัดนี้ เมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้วย่อมปรากฏเป็นอีกอย่างหนึ่ง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๒//๔๙๑)

คำนี้มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๙๖/๑๔๙,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๐๘/๖๐๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓๕/๒๘๔, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๓/๖๐๔,๓๓/๑๓/๖๑๕,๓๓/๑๒/๖๖๓,๓๓/๑๐/๖๘๓,๓๓/๑๑/๖๖๘,๓๓/๑๑/๗๐๔)

พระโลหิตห้อ : มีบาดแผลเลือดออก เมื่อคราวที่พระเทวทัตทำร้ายพระศาสดา ดังคำในจูฬวรรคตอนหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรมอยู่ ณ ที่ร่มเงาภูเขาคิชฌกูฏ พระเทวทัตขึ้นภูเขาคิชฌกูฏกลิ้งศิลาก้อนใหญ่ ด้วยหมายจะปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาคด้วยก้อนศิลา ยอดภูเขา ๒ ข้างมาบรรจบกันรับศิลาก้อนนั้นไว้ สะเก็ดศิลากระเด็นจากก้อนศิลานั้นไปกระทบพระบาทของพระผู้มีพระภาคจนพระโลหิตห้อ (วิ.จู.(ไทย) ๗//๓๔๑/๑๙๑)

พระวรกาย : สรีระ,ร่างกาย เป็นราชาศัพท์หมายถึงพระวรกาย ดังคำในภิกขุนีขันธกะตอนหนึ่งว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมีพระบาทระบม พระวรกายเปรอะเปื้อนฝุ่นธุลีเป็นทุกข์ เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ ประทับยืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตูชั้นนอก (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๔)

คำว่า พระวรกาย มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๗/๑๐๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓/๑๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๐/๑๘๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๖/๓๖๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๔/๒๓๘,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๐/๓๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๒/๑๒๙)

พระวรุณเถระ : ชื่อพระเถระ ผู้เป็นอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ ดังคำว่า พระวรุณเถระและพระพรหมเทพเถระเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๑๗)

SAMPLE

พระวโรกาส : เวลาที่เหมาะ,จังหวะที่ดีมาก, ช่วงเวลาที่ประเสริฐ ดังคำที่พระปุณณะกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดโอวาทข้าพระองค์ด้วยพระโอวาทโดยย่อซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะพึงหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เถิด (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๕/๔๔๗)

พระวสุลราชนัดดา : ผู้เป็นหลานของพระเจ้าเอกราช ผู้มีกรรมหยาบช้า เพราะหลงเชื่อถามขัณฑหาลปุโรหิตผู้เป็นคนหลง แห่งกรุงบุปผวดี, เป็นบุตรของจันทราชกุมาร และพระเจ้าเอกราชรับสั่งให้จับตัวไปบูชายัญ พร้อมกับบิดา ดังคำในจันทกุมารชาดกตอนหนึ่งว่า พระวสุลราชนัดดากลิ้งเกลือกไปมาต่อพระพักตร์ ของพระราชากราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระบาทยังเป็นเด็ก ไม่ถึงความเป็นหนุ่ม ขอพระองค์ได้ทรงโปรดอย่าฆ่าพระบิดาของข้าพระบาทเลย (พระราชาตรัสว่า) วสุละ นั่นพ่อเจ้า เจ้าจงไปพร้อมกับพ่อ เจ้าพากันพร่ำเพ้ออยู่ในพระราชวังได้ก่อทุกข์ให้แก่เราแท้ จงปล่อยพระกุมารไป ณ บัดนี้เถิด เราขอเลิกการใช้บุตรบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๔๕/๓๔๖)

พระวังคีสะ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี ได้ศึกษาไตรเพทจนมีความชำนาญเป็นที่พอใจของอาจารย์ จึงได้เรียนมนตร์พิเศษชื่อฉวสีสมนตร์สำหรับพิสูจน์ศีรษะซากศพ เอานิ้วเคาะหัวศพก็ทราบว่าผู้นั้นตายแล้ว ไปเกิดเป็นอะไร ที่ไหน ท่านมีความชำนาญในมนตร์นี้มาก ต่อมาได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้แสดงความสามารถของตน แต่เมื่อเคาะศีรษะของผู้ปรินิพพานแล้วไม่สามารถบอกคติได้ด้วยความอยากเรียนมนต์เพิ่มอีกจึงขอบวชในพระพุทธศาสนาไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหัต ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางมีปฏิภาณ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๘/๒๓๔)

พระวาจาครั้งสุดท้าย : ปัจฉิมวาจา, พระดำรัสครั้งสุดท้ายที่รับสั่งก่อนปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค ดังคำในปรินิพพานสูตร ในเวลาใกล้ปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ระหว่างต้นไม้สาละทั้งคู่ ป่าสาลวัน สถานที่แวะพักของมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย เขตกรุงกุสินารา ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด นี้เป็นพระวาจาครั้งสุดท้ายของพระตถาคต (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า พระพุทธพจน์บทนี้ แสดงให้เห็นว่า ทรงย่อพระพุทโธวาทที่ทรงประกาศตลอดเวลา ๔๕ ปี ลงในบทว่า ความไม่ประมาทเพียงบทเดียว (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๑๘/๒๐๑)

SAMPLE

พระวายุ : ลม, อากาศ, ลมหายใจ; เทพแห่งลม ในที่นี้หมายถึงเทพบุตรองค์หนึ่ง ดงคำในภูริทัตตชาดกว่าแม้พวกเทพเจ้าเหล่านี้ คือท้าวธาดา วิธาดา วรุณ กุเวร โสมะ พระยม พระจันทร์ พระวายุ และพระอาทิตย์ ต่างก็บูชายัญโดยวิธีการต่างๆ และให้สิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่างแก่พวกพราหมณ์ผู้สาธยาย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๐๗/๓๒๓)

พระวิธุรเถระ : ชื่อพระเถระองค์หนึ่งผู้เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ ดังข้อความเล่าประวัติของพระพุทธเจ้านามว่ากกุสันธะ ในกกุสันธพุทธวงศ์ว่า พระวิธุรเถระและพระสัญชีวนามเถระเป็นพระอัครสาวก ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๗๐๕), บางแห่งว่า พระวิธุระ ก็มี

พระวิธูระ : ชื่อพระเถระองค์หนึ่งเป็นคู่พระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ดังคำในมหาปทานสูตร ที่กล่าวไว้ว่า พระกกุสันธพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวกเป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระวิธูระและพระสัญชีวะ(สัญชีวนาม) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙/๔)

พระวินัย : ระเบียบแบบแผนและข้อบังคับ, ข้อปฏิบัติ; สิกขาบทของพระสงฆ์ ดังคำที่พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุออกบวชใหม่ด้วยศรัทธา ยังใหม่(ต่อการศึกษา) พึงคบกัลยาณมิตรผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์ ไม่เกียจคร้าน ภิกษุออกบวชใหม่ด้วยศรัทธา ยังใหม่อยู่ในหมู่สงฆ์พึงเป็นผู้ฉลาดศึกษาพระวินัย หรือดังคำที่พระอุบาลีกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์มีพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม และพระพุทธพจน์มีองค์ ๙ แม้ทั้งมวล นี้เป็นธรรมสภา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๕๐/๓๗๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓๗/๘๑,๓๒/๕๔๕/๘๓,๓๒/๕๔๖/๘๓,๓๒/๕๔๗/๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในปิฎก ๓ กล่าวคือ พระไตรปิฎก (พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม) (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓๖๔/๒๘๕)

พระวิปัสสีพุทธเจ้า : พระนามของพระพุทธเจ□าพระองค□หนึ่ง ในวิปัสสีพุทธวงส์กล่าวไว้ว่า พระองค์เสด็จ ณ กรุงชื่อว่าพันธุมดี กษัตริย์พระนามว่าพันธุมะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าพันธุมดีเป็นพระชนนี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือนันทปราสาท สุนันทปราสาทและสิริมาปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสุทัสสนา พระราชโอรสพระนามว่าสมวัตตขันธ์ พระองค์ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงทรงราชพาหนะคือรถออกผนวชแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน เต็ม(จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ)พระมหาวีระพระนามว่าวิปัสสี ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก สูงสุดกว่านรชน ผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระ

SAMPLE

ธรรมจักรที่มฤคทายวัน ที่กรุงพันธุมดี ให้ราชบุตรและบุตรปุโรหิตทั้ง ๒ ได้บรรลุธรรม การบรรลุธรรมครั้งที่ ๑ บอกจำนวนไม่ได้ ต่อมาพระองค์ผู้มีพระยศนับไม่ได้ ทรงประกาศอริยสัจ ๔ ในนครนั้น เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ กุลบุตรประมาณ ๘๔,๐๐๐ บวชตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ผู้มีพระจักษุทรงแสดงธรรมแก่เขาเหล่านั้นผู้มาถึงอาราม เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทานธรรมทานตามอุปนิสัย จึงประทับยืนตรัสโดยอาการทั้งปวง แม้บรรพชิตเหล่านั้นก็ได้บรรลุธรรมอันประเสริฐ จึงชื่อว่าได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ พระองค์มีการประชุมพระขีณาสพ ๓ ครั้ง ภิกษุประมาณ ๖,๘๐๐,๐๐๐รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ ภิกษุประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ ภิกษุประมาณ ๘๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ พระองค์มีพระขันธเถระและพระติสสนามเถระเป็นพระอัครสาวก มีพระเถระนามว่าอโสกะเป็นพระอุปัฏฐาก มีพระจันทาเถรีและพระจันทมิตตาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระองค์ ชาวโลกเรียกว่า ต้นแคฝอย มีปุนัพพสุมิตตอุบาสกและนาคอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีสิริมาอุบาสิกาและอุตตราอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๘๐ ศอกทรงมีพระรัศมีเปล่งปลั่ง แผ่ไป ๗ โยชน์โดยรอบ มีพระชนมายุประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี ทรงดำรงพระชนมายุประมาณเท่านั้น ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมากทรงเปลื้องเทวดาและมนุษย์เป็นจำนวนมาก ให้พ้นจากเครื่องพันธนาการตรัสบอกทางและมิใช่ทางแก่ปุถุชนที่เหลือ พระองค์พร้อมทั้งสาวก ทรงแสดงแสงสว่าง แสดงอมตบท ทรงรุ่งเรืองดังกองเพลิงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ที่สุมิตตารามพระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่สุมิตตารามสูงถึง ๗ โยชน์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕/๓,๑๐/๖/๓,๑๐/๗/๓,๑๐/๘/๓,๑๐/๙/๔,๑๐/๑๐/๔,๑๐/๑๑/๕,๑๐/๑๒/๕,๑๐/๖๔/๓๖,๑๐/๙๒/๕๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗/๒๒๐,๑๑/๒๘๗/๒๓๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๒๑๘,๓๒/๓๒/๒๓๓, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘๔/๕๔๕,๓๓/๒๙/๖๘๙, ๓๓/๑๒/๖๘๖,๓๓/๑/๖๙๐)

พระวิปัสสีโพธิสัตว์ : พระโพธิสัตว์นามว่าวิปัสสี หมายถึงผู้บำเพ็ญมรรค๔เพื่อบรรลุโพธิในมหาปทานกล่าวไว้ว่า พระองค์ได้จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดานามว่าพันธุมดี ในกรุงพันธุมดี ซึ่งพระเจ้าพันธุมาปกครอง เวลาที่จุติมีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก

เทพบุตร ๔ องค์๔((๑) ท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ครองทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรุฬหก จอมกุมภัณฑ์ครองทิศใต้ (๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาคครองทิศตะวันตก (๔) ท้าวเวสวัณ จอมยักษ์ครองทิศเหนือ) เข้าไปอารักขาประจำทั้ง ๔ ทิศ พระมารดามีปกติทรงศีล ๕ ไม่ทรงมีความรู้สึกทางกามารมณ์ เป็นผู้ที่บุรุษผู้มีจิต

กำหนัดใดๆ ไม่สามารถล่วงเกินได้ทรงได้กามคุณ ๕ เอิบอิ่ม พรั่งพร้อม ได้รับการบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ ไม่ทรงมีความเจ็บป่วยใด ๆ ทรงมีความสุข ไม่ลำบากพระวรกาย มองเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ภายในพระครรภ์ มีพระอวัยวะสมบูรณ์ มีพระอินทรีย์ไม่บกพร่อง ประสูติพระโอรสเมื่อทรงพระครรภ์ครบ ๑๐ เดือน ประทับยืนประสูติเท่านั้น เวลาประสูติ เสด็จออกโดยง่าย ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ เมือก เลือดหรือสิ่งไม่สะอาดใด ๆ เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิด หรือที่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากส่องแสงไปไม่ถึงก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้น ในตอนแรกเหล่าเทพจะทำพิธีต้อนรับหลังจากนั้น เป็นหน้าที่ของมนุษย์ เมื่อพระองค์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ยังไม่ทันสัมผัสแผ่นดิน เทพบุตร ๔ องค์ช่วยกันประคองไว้เบื้องพระพักตร์ของพระมารดา มีธารน้ำปรากฏในอากาศ ๒ สาย คือธารน้ำเย็นและ ธารน้ำอุ่น เพื่อชำระล้างพระโพธิสัตว์และพระมารดา ประสูติได้ครู่หนึ่ง ทรงยืนได้อย่างมั่นคงด้วยพระบาททั้งสองที่เสมอกัน ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ทรงดำเนินไป ๗ ก้าว ขณะที่หมู่เทวดากั้นเศวตฉัตรตามเสด็จ ทอดพระเนตรไปยังทิศต่าง ๆ แล้วทรงเปล่งพระอาสภิวาจา (วาจาอย่างองอาจ)ว่า ‘เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายบัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก’ พระมารดาของพระองค์ประสูติได้ ๗ วัน สวรรคตไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต เมื่อพระองค์ประสูติแล้ว สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ มีฝ่าพระบาทราบเสมอกันเป็นต้น ที่เป็นเหตุให้มหาบุรุษมีคติ ๒ อย่าง ไม่เป็นอย่างอื่น คือถ้าอยู่ครองเรือน จะได้เป็นเจ้าจักรพรรดิ หรือออกผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗//๑๑,๑๐/๕๕/๓๑,๑๐/๕๖/๓๑,๑๐/๕๗//๓๑,๑๐/๖๒/๓๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๑/๒๘๒,๓๒/๘๒/๒๗๔)

พระวิปัสสีราชกุมาร : ชื่อพระราชกุมารนามว่าวิปัสสี ก่อนที่ผนวชและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ในมหาปทานสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อพระองค์ประสูติแล้ว พระเจ้าพันธุมาโปรดให้พวกพราหมณ์โหราจารย์นุ่งห่มผ้าใหม่ทรงเลี้ยงดูให้อิ่มหนำด้วยสิ่งที่ต้องการทุกอย่าง แล้วรับสั่งให้ตั้งพี่เลี้ยงนางนมแก่พระวิปัสสีราชกุมาร พวกราชบุรุษก็คอยกั้นเศวตฉัตรถวายทั้งกลางวันและกลางคืนทรงกลายเป็นที่รัก เป็นที่เจริญใจของชนเป็นอันมาก พระองค์ ได้รับการผลัดเปลี่ยนกันอุ้มใส่สะเอวอยู่เสมอๆ มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหมไพเราะอ่อนหวานกลมกล่อมจับใจ มีทิพยจักษุอันเกิดจากวิบากกรรมที่เป็นเหตุให้มองเห็นไกลได้ตลอด ๑ โยชน์โดยรอบ ทั้งกลางวันและกลางคืน ทรงเพ่งดูไม่กะพริบพระเนตร จึงเกิด

SAMPLE

มีพระสมญาว่า 'วิปัสสี วิปัสสี''ดังนั้นจึงได้นามว่าวิปัสสี ต่อมา พระเจ้าพันธุมาประทับในศาลตัดสินคดี ทรงให้พระวิปัสสีราชกุมารประทับบนพระเพลา ขณะทรงพิจารณาคดี นัยว่าประทับนั่งบนพระเพลาของพระชนกในศาลตัดสินคดีนั้น ทรงวินิจฉัยให้คดีดำเนินไปด้วยพระญาณเพราะคำเล่าลือว่า พระราชกุมารวินิจฉัยให้คดีดำเนินไปด้วยพระญาณ มีปริมาณมากขึ้นจึงเกิดมีพระสมญาว่า 'วิปัสสี วิปัสสี' พระองค์มีปราสาท ๓ หลัง คือหลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูฝน หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูหนาว หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูร้อน ทรงได้รับการบำรุงบำเรอด้วยดนตรีที่ไม่ปะปนด้วยบุรุษในปราสาทสำหรับประทับในฤดูฝนไม่ได้เสด็จลงมาชั้นล่างปราสาทตลอด ๔ เดือน เมื่อเวลาล่วงไปหลายปีหลายร้อยปีหลายพันปี พระวิปัสสีราชกุมารเสด็จประพาสนอกเมือง ด้วยพาหนะ พร้อมสารถี และได้พบเทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตายและสมณะในคราวที่พบสมณะครั้งที่ ๔ นั่นเอง ทรงตัดสินใจจะผนวช กลับเข้าเมือง ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิตที่อุทยานนั้นเอง มหาชนในกรุงพันธุมดีประมาณ ๘๔,๐๐๐ คนออกบวชตามเสด็จ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕,๑๐/๓๗/๒๑,๑๐/๓๘/๒๑,๑๐/๓๙/๒๑,๑๐/๔๐/๒๑,๑๐/๔๑/๒๑)

พระวิริยภาพ : ความเพียร, ความบากบั่น; ความกล้า ดังคำในเสลสูตรที่เสลพราหมณ์(พระเสลเถระ) จึงชมเชยพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์เสด็จอุบัติมาดีแล้ว มีพระวิริยภาพมีพระวรกายสมบูรณ์มีพระรัศมีเรืองงาม เป็นผู้น่าทัศนายิ่งนัก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๕,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๕๔/๕๖๓๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๑๘/๔๗๖)

พระวิหาร : วัด, ที่อยู่ของพระสงฆ์ ดังคำในอัมพัฏฐสูตร กล่าวไว้ว่า อัมพัฏฐมาณพเข้าไปทางพระวิหารนั้นเงียบๆ ค่อย ๆ เข้าไปที่เฉลียงกระแอมก่อนจึงเคาะบานประตู พระผู้มีพระภาคทรงเปิดประตูให้อัมพัฏฐมาณพจึงเข้าไป (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๐/๙๐) , หรือดังคำที่กล่าวถึงพระเจ้าปเสนทิโกศล เสด็จเข้าไปยังพระวิหารหลังนั้นซึ่งมีประตูปิดสนิทดีแล้ว อย่าทรงรีบด่วน เสด็จเข้าไปยังระเบียงทรงกระแอมแล้วทรงเคาะกลอนประตูนิดหน่อยเถิด พระผู้มีพระภาคจักทรงเปิดประตูรับ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๖๖/๔๕๑) ; สถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป, คู่กับโบสถ์; การพักผ่อน เช่นทิวาวิหารว่า การพักผ่อนในเวลากลางวัน ดังคำในมหาปทานสูตรพระผู้มีพระภาคผู้สุคตได้ตรัสเรื่องนี้แล้วจึงเสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปยังพระวิหาร(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๖)

พระวิหารหังสาราม : ชื่อวัด เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ดังที่พระอภัยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นบุตรของพราหมณ์ในกรุงหงสวดี

SAMPLE

เรียนจบพระเวททั้งหมด เข้าใจไวยากรณ์ เมื่อเที่ยวเดินพักผ่อน ได้ไปถึงพระวิหารหังสาราม ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ล้ำเลิศประเสริฐที่สุดมีมหาชนห้อมล้อม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐๒/๓๑๘)

พระวีรเจ้า : พระนามเรียกในลักษณะวิเศษ แสดงพระลักษณะพระพุทธเจ้า เช่น พระสิทธัตถพุทธเจ้า,พระโคดมพุทธเจ้า,พระวิปัสสพุทธเจ้า,พระปทุมุตตรพุทธเจ้า ดังคำที่พระสัปปิทายกเถระกล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้านั่งอยู่ในปราสาทหลังประเสริฐ มีหมู่นารีแวดล้อมได้ถวายเนยใสและน้ำมันแด่พระพุทธเจ้า พระนามว่าสิทธัตถะ ถวายอภิวาทพระบาทของพระศาสดา แล้วให้ประกาศไปในนคร พระวีรเจ้าผู้ถึงที่สุดแห่งฤทธิ์ ทรงเห็นข้าพเจ้าผู้เลื่อมใสจึงเสด็จเหาะขึ้นสู่นภากาศ หรือที่พระมหาปชาปตีโคตมีเถรีกราบทูลขออนุญาตนิพพาน,หรือที่พระเขมาเถรีกล่าวไว้ว่าเราฟังธรรมที่ประณีตแล้วจึงออกบวชเป็นบรรพชิตประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในศาสนาของพระวีรเจ้าพระองค์นั้น ตลอด ๑๐,๐๐๐ ปี,หรือดังคำที่พระนันทาเถรีกล่าวประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่าหม่อมฉันเกิดในตระกูลเศรษฐี ที่มีความรุ่งเรืองด้วยรัตนะต่าง ๆ ในกรุงหงสวดีถวายมหาทานแด่พระองค์ด้วยมือของตน ได้ซบศีรษะลงใกล้พระวีรเจ้า(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๗/๓๘๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๓๗/๔๐๕,๓๓/๑๔๕/๔๐๗,๓๓/๒๒๓/๔๑๗,๓๓/๓๐๕/๔๒๘,๓๓/๑๗๕/๔๗๘)

พระวีระ : พระนามของผู้มีพระภาค หมายถึงพระนามของพระพุทธเจ้านามว่าพระโคตมะที่ได้นามว่าวีระ เพราะมีความเพียร, ทรงองอาจ ทรงให้ผู้อื่นพากเพียร ทางสามารถ ทรงกล้าหาญ ทรงก้าวไปข้างหน้าไม่ขลาด ดังคำในจูฬนิทเทส ที่ชตุกัณณิมาณพทูลถามไว้ว่า ข้าแต่พระวีระ ข้าพระองค์ได้ยินว่า พระองค์ไม่มีความใคร่กาม ล่วงพ้นห้วงกิเลส จึงมาเฝ้าเพื่อทูลถามพระองค์ผู้ไม่มีกาม มีอธิบายไว้ว่า คำว่า ข้าแต่พระวีระ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคผู้วีระ มีพระวิริยะ จึงชื่อว่าวีระ พระผู้มีพระภาคทรงองอาจ ทรงให้ผู้อื่นพากเพียร ทรงสามารถ ทรงกล้าหาญ ทรงก้าวไปข้างหน้า ไม่ขลาด ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนี ทรงละภัยและความหวาดกลัวได้แล้ว หมดความขนพองสยองเกล้า จึงชื่อว่าพระวีระ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๕/๒๔๕,๗๐/๒๖๑)

พระองคุลี นิ้วพระหัตถ์,นิ้วมือ ;ในที่นี้หมายถึงนิ้วพระหัตถ์ของมหาบุรุษที่มีลักษณะไม่เหมือนกับบุคคลทั่วไป ปรากฏอยู่ในลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ข้อที่ ๔ ว่า "...มีพระองคุลียาว ..." [ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๐, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๖/๔๗๕] เหตุที่ทรงได้ลักษณะมหาบุรุษข้อนี้มีพระตำรัสปรากฏว่า "ภิกษุทั้งหลายในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์

ฯลฯได้ลักษณะมหาบุรุษ ๓ ประการนี้ คือ (๑) มีส้นพระบาทยื่นยาวออกไป (๒) มีพระองคุลียาว (๓) มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม" [ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๖/๑๖๗] และ ข้อที่ ๖ ว่า "...ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย..." [ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๐, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๖/๔๗๕] เหตุที่ทรงได้ลักษณะมหาบุรุษข้อนี้มีพระตำรัสปรากฏว่า "...ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ ฯลฯ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม (๒) มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย" [ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐-๑]

พระอนันตคุณ คุณที่หาที่สุดมิได้, -ที่ไม่มีที่สิ้นสุด, -ที่มากเหลือเกิน, -ที่มากจนนับไม่ถ้วน; หมายถึงพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประกอบด้วยอนันตธรรม คือธรรมอันไม่พินาศ อันได้แก่พระนิพพานที่ไม่มีความเสื่อมสลายไปตลอดกาล หรือไม่มีที่สุดและไม่มีการกำหนดขอบเขต เปรียบเหมือนท้องฟ้า ที่ไม่มีที่สุดและไม่มีการกำหนดขอบเขต ฉะนั้น ในวักกลิเถราปทาน ท่านเปรียบเทียบพระคุณของพระพุทธองค์ที่หาที่สุดมิได้ ดุจสมุทรสาคร ว่า "ข้าพเจ้าหมอบลงแล้วจมลง(ดื่มด่ำ)ในสาคร คือพระอนันตคุณของพระตถาคตพระองค์นั้น เต็มเปี่ยมไปด้วยปีติ..."ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗/๒๔๒

พระอนันตชินะ พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นอนันตะ (ดู อนันตคุณ), พระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่พระพุทธองค์ทรงได้พระนามนี้ สืบเนื่องมาจากเมื่อแรกตรัสรู้ พระองค์เสด็จไปยังเมืองพาราณีเพื่อโปรดปัญจวัคคีย์ทรงพบอุปกาชีวกในระหว่างทาง ได้สนทนาธรรมกันตามสมควร จนอุปกาชีวก ยอมรับจึงขนานพระนามว่า "...ท่านสมควรเป็นพระอนันตชินะตามที่ท่านประกาศ" ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๕/๓๑๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๑/๔๑๓

พระอนาคามี พระผู้ไม่มาเกิดอีก, ชื่อเรียกพระอริยบุคคลขั้นที่ ๓หมายความว่า เป็นผู้บรรลุอนาคามิผล สามารถละสังโยชน์เบื้องต่ำ (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ทั้ง ๕ ประการได้แล้ว จะไม่กลับมาเกิดในกามาวจรภพอีก แต่จะเกิดใน พรหมโลก อีกเพียงครั้งเดียว แล้วจะบรรลุอรหันต์แล้วนิพพานบนพรหมโลกนั้น พระอนาคามี นั้นมี ๕ ประเภท คือ๑. อันตราปรินิพพายี ผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่ง ก็ปรินิพพานโดยกิเลสปรินิพพาน๒. อุปหัจจปรินิพพายี ผู้จวนจะถึงจึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้ว จวนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน๓. อสังขารปรินิพพายี ผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้แรงชักจูง คือ ปรินิพพานโดยง่าย ไม่ต้องใช้ความเพียรนัก๔. สสังขารปรินิพพายี ผู้ปรินิพพาน

โดยใช้แรงชักจูง คือ ปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก๕. อุทธังโสโต อกนิฏฐคามี ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิฏฐภพ คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วก็ตาม จะเกิดเลื่อนต่อขึ้นไปจนถึงอกนิฏฐภพแล้วจึงปรินิพพาน ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๕/๑๔๓, ๑๑/๓๑๘/๓๐๗, ๑๑/๓๓๓/๓๔๑, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๙/๔๒๗, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๘๙, ๑๙/๔๐๒/๒๖๐, ๑๙/๙๘๐-๑/๔๕๗, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๐/๔๐๙, ๒๙/๒๑๐/๖๑๗ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๐๙/๔๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒/๗๑๓, ๓๓/๑๓๙/๒๕๖, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗//๒๐๒/๘๙, ๓๗//๒๔๐/๑๑๒, ๓๗//๓๘๘/๔๐๒, ๓๗//๓๙๓/๔๑๑, ๓๗//๕๔๖/๕๙๑, ๓๗//๘๐๐/๘๓๖,

พระอนุรุทธเถระ พระเถระชื่อว่าอนุรุทธะ, พระอนุรุทธเถรศากยะ ;ท่านได้เกิดร่วมชาติกับพระโพธิสัตว์อยู่หลายชาติ ดังที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ท่านบังเกิดในตระกูลพราหมณ์ พอเจริญวัยแล้ว ได้ไปฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา เห็นพระองค์ทรงแต่งตั้งพระภิกษุรูปหนึ่งไว้ ในตำแหน่งเลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีจักษุทิพย์ แม้ท่านก็ปรารถนาตำแหน่งนั้น จึงได้ถวายมหาทานตลอด ๗ วัน และผ้าชั้นดี แด่พระผู้มีพระภาค และภิกษุหนึ่งแสนรูป แล้วได้ทำความปรารถนา ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าโคตมะ ท่านได้เป็นพระประยูรญาติของพระพุทธเจ้า โดยเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอมิโตทนะผู้ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาของเจ้าชายสิทธัตถะ อนุรุทธะออกผนวชพร้อมกับราชกุมารแห่งศากยะอีก ๕ พระองค์ และนายอุบาลีภูษามาลา ณ อนุปิยนิคม เมื่อท่านบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านมักตรวจดูสัตวโลกด้วยทิพยจักษุอยู่เสมอ พระพุทธเจ้าจึงยกย่องท่านให้เป็นเอตทัคคะผู้เลิศทางทิพยจักษุญาณ (ตาทิพย์)และเป็นองค์หนึ่งในพระอสีติมหาสาวกที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๙/๑๖๗, ขุ.เถร.ฉกฺก. (ไทย) ๒๖/๔๓๒/๔๑๓, ขุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๓๘/๓๒๗, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๘๘/๑๓๓, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๐/๕๖๔.

พระอนุรุทธะ พระภิกษุชื่อว่าอนุรุทธะ, พระอนุรุทธเถระพระอนุรุทธเถระท่านนี้เป็นพุทธอุปัฏฐากของพระศาสดา พระนามว่าปิยทัสสีขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๙๙/๑๖๒

พระอนุลาเถรี พระเถรีชื่อว่าอนุลาพระอนุลาเถรีผู้เป็นพระอัครสาวิกาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า คู่กับพระอุรุเวลาเถรีขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๙/๗๑๖

พระอโนมเถระ พระเถระชื่อว่า อโนมะปรากฏมีอยู่ ๒ องค์ คือ พระอโนมเถระผู้เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ และ พระอโนมเถระเป็นพระอัครสาวกพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี คู่กับพระนิสภเถระขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๒๒, ๓๓/๒๒/๖๒๗

SAMPLE

พระอภิธรรม ธรรมอันยิ่ง, ธรรมอันมากกว่าธรรมอย่างปกติ, ธรรมพิเศษกว่าธรรมอย่างปกติ, ชื่อธรรมะชั้นสูงเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายปรมัตถธรรม ว่าด้วย จิต เจตสิก รูป นิพพาน มี ๗ คัมภีร์ (สัตตัปปกรณธรรม) คือ ๑.ธรรมสังคณี ๒. วิภังค์ ๓.ธาตุกถา ๔.ปุคคลบัญญัติ ๕.กถาวัตถุ ๖.ยมก ๗.ปัฏฐาน. หรืออีกนัยหนึ่ง คือ มรรค ๔ และผล ๔ หรือเรียกว่า พระอภิธรรมปิฎก เป็นหนึ่งใน ๓ คัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎกที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๖๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๓๗/๘๑, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๖/๗๐๗, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๗๗/๔๓๗, ที.ปา.อ. (ไทย) ๓๔๕/๓๘๐, องฺ.ทสก.อ. (ไทย) ๑๗/๔๔๗

พระอภิภู พระอัครสาวกชื่อว่า อภิภู, พระเถระชื่อว่า อภิภูเป็นพระอัครสาวกของพระสิขีพุทธเจ้า คู่กับพระสัมภวะที.ม. (ไทย) ๑๐/๙/๔,

พระอภิภูเถระ ดู. พระอภิภูขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๐/๖๙๔

พระอภิวินัย วินัยอันยิ่ง, ชื่อวินัยชั้นสูงในพระไตรปิฎก คำว่า “อภิวินัย” มักมาด้วยกันเป็นคู่กับคำว่า “อภิธรรม” และ ในอรรถกถา มีคำอธิบายไว้ ๒-๓ นัย เช่น นัยหนึ่งว่า ธรรม หมายถึง พระสุตตันตปิฎก อภิธรรม หมายถึง เจ็ดพระคัมภีร์ (อภิธรรม เจ็ดคัมภีร์, สัตตัปปกรณะ) วินัย หมายถึง อุภโตวิภังค์ (มหาวิภังค์ หรือ ภิกขุวิภังค์ และ ภิกขุนีวิภังค์) อภิวินัย หมายถึง ขันธกะ และ ปริวาร หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึงธรรมที่เป็นเครื่องระงับกิเลส นอกจากนี้ ในพระวินัยปิฎก มีคำอธิบายเฉพาะวินัย และ อภิวินัย ว่า วินัย หมายถึง พระบัญญัติ (คือตัวสิกขาบท) อภิวินัย หมายถึง การแจกแจงอธิบายความแห่งพระบัญญัติวิ.ป.(ไทย) ๘/๒/๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๖๐, ๑๑/๓๖๐/๔๒๘ ที.ปา.อ. (ไทย) ๓๔๕/๓๘๐, องฺ.ทสก.อ. (ไทย) ๑๗/๔๔๗

พระอมิตาเถรี พระเถรีชื่อว่า อมิตาพระอมิตาเถรีเป็นพระอัครสาวิกาพระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ คู่กับพระอสมาเถรีขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๔๔

พระอรหัต ความเป็นพระอรหันต์, คุณเครื่องที่ทำให้เป็นพระอรหันต์ เป็นชื่อมรรคผลขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งตัดกิเลสในสันดานได้เด็ดขาด (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ป.อ.ปยุตฺโต) ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๒๒/๓๗๓

พระอรหันต์ ผู้ห่างไกลจากกิเลสแล้ว, ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา, พระอริยบุคคลชั้นสูงสุดผู้ได้บรรลุอรหัตตผล

พระอรหันต์ ๒ ประเภท คือ ๑. พระสุกขวิปัสสก ๒. พระสมถยานิก

SAMPLE

พระอรหันต์ ๔ คือ ๑. พระสุกขวิปัสสก ๒. พระเตวิชชะ (ผู้ได้วิชชา ๓) ๓. พระฉฬภิญญะ (ผู้ได้อภิญญา ๖) ๔. พระปฏิสัมภิทัปปัตตะ (ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ๔)

พระอรหันต์ ๕ คือ ๑. พระปัญญาวิมุต ๒. พระอุภโตภาควิมุต ๓. พระเตวิชชะ ๔. พระฉฬภิญญะ ๕. พระปฏิสัมภิทัปปัตตะ

พระอรรถกถาจารย์แสดงความหมายของ อรหันต์ ไว้ ๕ นัย คือ๑. เป็นผู้ไกล (อารกะ) จากกิเลส (คือ ห่างไกลไม่อยู่ในกระแสกิเลส ที่จะทำให้มัวหมองได้เลย) ๒. กำจัดข้าศึก (อริ+หต) คือ กิเลสหมดสิ้นแล้ว ๓. เป็นผู้หัก คือ รื้อทำลายกำ (อร+หต) ห่งสังสารจักรเสร็จแล้ว ๔. เป็นผู้ควร (อรห) แก่การบูชาพิเศษของเทพและ มนุษย์ทั้งหลาย๕. ไม่มีที่ลับ (น+รห) ในการทำบาป คือ ไม่มีความชั่วความเสียหายที่จะต้องปิดบัง ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๗/๕๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๖/๗๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖/๕, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๐/๖๙, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐/๑๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓/๑๘, สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕/๒๘, สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๗/๒๙, สํ.ข. (ไทย) ๑๗/๓๕/๔๙, สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๖๔/๕๖, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๑/๒๓๗, ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑/๑๖๗, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๓/๔๗๓, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๐/๓๐, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖/๒๗, ขุ.ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๑๕๑/๒๓๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๐๙/๔๙, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๑/๑๕๑, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๐๒/๘๙, อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๕๓/๖๗๓, อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๔/๓๘๗

อรหันตขีณาสพ พระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะแล้ว ใช้สำหรับพระสาวก ส่วนพระพุทธเจ้า ใช้คำว่า อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบเองที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๖/๑๔๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๔/๒๗๖, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๗๖/๘๑, สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๑/๕๙, ๑๖/๖๘/๑๓๙, สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑/๑, ๑๘/๑๓๔/๑๖๘, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๐/๒๑๕, ๑๙/๔๗๔/๒๘๔, ๑๙/๙๐๗/๔๔๐, ๑๙/๙๘๘/๔๗๑, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๗/๖๒, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๘/๕๗๓, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๗/๕๙๔

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง หมายถึง พระพุทธเจ้า ที.สี. (ไทย) ๙/๓/๒, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘/๒๓, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๙, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘/๑๙, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๗๙/๘๖, สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐/๑๙, สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๒, สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๐/๒๓๕, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๐๒/๔๒๘

พระอรหันตสาวก พระผู้เป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าผู้ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์, พระสาวกผู้เป็นพระอรหันต์ ประกอบด้วยศัพท์ ๒ ศัพท์ คือ อรหันต ดู อรหันต์ สาวก

SAMPLE

หมายถึง ผู้ฟัง ผู้ฟังคำสอน ศิษย์ ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๕๗/๕๔๔, อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๙๐/๑๖๗

พระอริฏฐปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่าอริฏฐะ ท่านเป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ๑ ใน ๕๐๐ องค์ ที่เคยอาศัยอยู่ที่ภูเขาอิสิคิลิ สถานที่ที่ประชาชนเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเข้าไปแล้ว แต่ไม่เห็นท่านออกมา จึงพากันขนานนามสถานที่นั้นว่า อิสิคิลิ (ภูเขากลืนกินฤาษี) ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๔/๑๗๑

พระอริยเจ้า พระผู้ประเสริฐ, บุคคลประเสริฐ เป็นคำสำหรับเรียกบุคคลผู้บรรลุธรรมวิเศษตั้งแต่โสดาบันเป็นต้นไป ซึ่งเป็นคำเรียกได้ทั้งผู้ที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ บางทีก็เรียกว่า อริยบุคคล ก็มี ซึ่งตรงกันข้ามกับคำว่า ปุถุชน สำหรับเรียกผู้ที่ยังมิได้บรรลุคุณธรรมวิเศษ ซึ่งก็หมายเอาทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ เช่นกัน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๑/๘๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๔/๒๘๑, ขุ.เถร.เอกก.(ไทย) ๒๖/๖๒/๓๒๖, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๑๐/๓๖, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๘๘/๔๓๑

พระอริยบุคคล บุคคลผู้ประเสริฐ มีความหมายเดียวกับ พระอริยเจ้า แต่พระอริยบุคคลจะหมายถึงคู่บุคคลผู้บรรลุอริยมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรคและผู้ดำรงอยู่ในอริยผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหัตตผล รวมเป็น ๘ จำพวก (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๘๗/๙๒, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๔๑/๗๑, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๓/๑๒๑, อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๒/๑๔๙, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๑๔/๖๗๐)

พระอริยศาสดา พระศาสดาผู้ประเสริฐ, พระศาสดาผู้เป็นอริยะ, พระบรมครูผู้ประเสริฐ หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นสารถีผู้สามารถฝึกบุรุษที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมกว่าอาจารย์ผู้ฝึกทั้งหลาย ด้วยว่าพระองค์ทรงบรรลุคุณธรรมชั้นสูงสุด คือ เป็นพระอรหันต์ (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๐๔/๓๖๘, ๑๔/๓๑๒/๒๗๙-๓๘๐)

พระอริยสาวก, พระอริยะ สาวกผู้เป็นพระอริยะ, สาวกของพระอริยะ (คือ ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะ) สาวกผู้บรรลุธรรมวิเศษ มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น หรือ เรียกว่า พระอริยสงฆ์

ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๐/๑๗๙, ๑๑/๓๑๑/๒๘๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑, ๑๒/๙๑/๘๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓/๒๖, ๑๓/๒๔/๒๖, ๑๓/๒๙/๓๓, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๒๑/๓๘๗, ๑๔/๓๙๙/๔๕๔, ๑๔/๔๑๑/๔๖๖, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๘/๒๒๔, ๑๗/๑๓๐/๒๒๖, ๑๗/๑๓๒/๒๒๗, ขุ.เถร.จตุกฺก. (ไทย) ๒๖/๒๘๐/๓๘๕, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๔๗/๓๒๙ m,ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๐/๗๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๔, ที.ปา (ไทย) ๑๑/๗๓/๕๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒/๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖, ม.อุ. (ไทย)

SAMPLE

๑๔/๑๖/๒๔, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๗๑/๗๙, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๗/๒๐, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๖๗/๒๙๗, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๘/๒๗๒, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๑, ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๔๕/๕๙๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗/๑๕๗, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓/๘๗, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๖/๓๕๓, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๒/๗๑๙, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๓๔/๕๘๕, อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๙/๘๘๑, อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๙/๑๓๕, อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๙/๑๑๒, อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๑๔/๔๑๓

พระอสมเถระ พระเถระชื่อว่า อสมะ ท่านเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ คู่กับ สุเนตตเถระ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๑/๖๒๒

พระอสมาเถรี พระเถรีชื่อว่า อสมา ท่านเป็นพระอัครสาวิกาของพระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ คู่กับพระอมิตาเถรี ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๕/๖๔๔

พระอเสขะ พระผู้ไม่ต้องศึกษา พระอเสขะ หรือ อเสขบุคคล เป็นผู้ที่ไม่ต้องศึกษาแล้ว เพราะได้กระทำกิจเพื่อบรรลุมรรคผลเสร็จสิ้นแล้ว ได้แก่ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล คือ พระอรหันต์ สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๖๙, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙๓/๒๕๑, ๑๙/๕๒๓/๓๓๗, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๗๙, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๒๑/๔๕๓

พระอโสกาเถรี พระเถรีชื่อว่า อโสกา ท่านเป็นพระอัครสาวิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละคู่กับ พระสีลวาเถรี ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๔/๖๐๖

พระอัคคสาวก พระสาวกผู้เลิศ, พระสาวกผู้ยอดเยี่ยม, พระสาวกชั้นยอด หมายถึง พระสาวกผู้มีคุณสมบัติพิเศษกว่าพระสาวกอื่นทั้งหมด พระพุทธเจ้า แต่ละพระองค์มีพระอัครสาวก ๒ องค์ พระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าของเรา คือ พระสารีบุตรเถระ อัครสาวกเบื้องขวา ได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะ ผู้เลิศทางปัญญา และพระมหาโมคคัลลานเถระ อัครสาวกเบื้องซ้าย ได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะ ผู้เลิศทางมีฤทธิ์มาก

ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙/๔, ๑๐/๑๓/๖-๗, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๑/๖๗๒, ๓๓/๑๐/๖๘๒

พระอัคคสาวิกา พระสาวิกาผู้เลิศ, พระสาวิกาผู้ยอดเยี่ยม, พระสาวิกาชั้นยอด หมายถึง พระสาวิกา (พระสาวกผู้หญิง) ผู้มีคุณสมบัติพิเศษกว่าพระสาวิกาอื่นทั้งหมด พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีพระอัครสาวิกา ๒ องค์ พระอัครสาวิกาของพระพุทธเจ้าของเรา ได้แก่ พระเขมาเถรี อัครสาวิกาฝ่ายขวา ได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะในฝ่ายผู้มีปัญญา และพระอุบลวรรณาเถรี อัครสาวิกาฝ่ายซ้าย ได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะในฝ่ายผู้มีฤทธิ์

ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๘/๑๕๘, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๖๘/๕๗๖, ๓๓/๓๑/๖๐๐, ๓๓/๑๑/๖๖๗, ๓๓/๑๑/๖๗๒, ๓๓/๑๑/๗๐๓, ๓๓/๓๙/๗๑๖

SAMPLE

พระอังคีรส, พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า ผู้มีพระรัศมีเปล่งจากพระองค์ เป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า ในบรรดาพระนามที่เป็นไวพจน์ ซึ่งเป็นพระนามกลางๆ ใช้แก่พระพุทธเจ้าพระองค์ใดก็ได้ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๑, ๑๑/๒๘๗/๒๓๕, สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๓/๑๔๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๗/๑๘๖

พระอัญญาโกณฑัญญะ พระภิกษุชื่อว่า อัญญาโกณฑัญญะ ท่านเป็นพระมหาสาวกผู้เป็นปฐมสาวกของพระพุทธเจ้า เป็นรูปหนึ่งในคณะพระปัญจวัคคีย์ เป็นบุตรพราหมณ์มหาศาล เกิดที่หมู่บ้านโทณวัตถุ ไม่ไกลจากกรุงกบิลพัสดุ์ เดิมชื่อโกณฑัญญะ เป็นพราหมณ์หนุ่มที่สุดในบรรดาพราหมณ์ ๘ คน ผู้ทำนายลักษณะของสิทธัตถกุมาร และ เป็นผู้เดียวที่ทำนายว่า พระกุมารจะทรงออกบรรพชาได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแน่นอน มีคติเป็นอย่างเดียว ต่อมาท่านออกบวชตามเสด็จพระสิทธัตถะ ขณะบำเพ็ญทุกรกิริยา เป็นหัวหน้าพระเบญจวัคคีย์ และ ได้นำคณะหลีกหนีไปเมื่อพระมหาบุรุษเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา กลับมาเสวยพระกระยาหาร ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วเสด็จไปโปรด ท่านสดับปฐมเทศนาได้ดวงตาเห็นธรรม ขอบรรพชาอุปสมบทเป็นปฐมสาวกของพระพุทธองค์ที่ท่านได้ชื่อว่า อัญญาโกณฑัญญะ เพราะเมื่อท่านฟังปฐมเทศนา ของพระพุทธเจ้า และ ได้ธรรมจักษุ พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “อญฺญาสิ วตโภ โกณฺฑญฺโญ” (โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ) คำว่า อัญญา จึงมารวมเข้า กับชื่อของท่าน ต่อมาท่านได้สำเร็จอรหัตด้วยฟังอนัตตลักขณสูตร ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ ในทางรัตตัญญู (รู้ราตรีนาน คือ บวชนาน รู้เห็นเหตุการณ์มากมาแต่ต้น) ท่านทูลลาพระพุทธเจ้าไปอยู่ที่ฝั่งสระมันทากินี ในป่าฉัททันตวัน แดนหิมพานต์ อยู่ ณ ที่นั้น ๑๒ ปี ก็นิพพานก่อนพุทธปรินิพพาน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๔/๔๐๓

พระอัตถทัสสี, พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าพระนามว่า อัตถทัสสี พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เสด็จอุบัติในกัปที่ ๑,๘๐๐ (นับจากกัปนี้ไป)และในกัปนั้นมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๓ พระองค์ คือ พระปิยทัสสี พระอัตถทัสสี และพระธัมมทัสสีขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๒/๗๒๒

พระอัยกามหาราช พระอัยกาผู้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์, พระอัยกาผู้ทรงเป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่

หมายถึง พระมหากษัตริย์ ผู้ดำรงอยู่ในสถานะเป็นปู่ หรือ ตา ถ้าเป็นราชาศัพท์นิยมใช้สำหรับพระมหากษัตริย์และเจ้านาย ที่ดำรงพระอิสริยยศที่แตกต่างกันออกไป เช่น พระบรมอัยกา สมเด็จพระบรมอัยกา สมเด็จพระบรมอัยกาธิบดี เป็นต้น

SAMPLE

ขุ.ชา.มหานิบาต. (ไทย) ๒๘/๒๓๑๕/๕๔๒

พระอัยยิกา ย่า, ยาย เป็นราชาศัพท์ นิยมใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ และเจ้านาย ที่ดำรงพระอิสริยยศที่แตกต่างกันออกไป เช่น พระบรมอัยยิกา สมเด็จพระบรมอัยยิกา สมเด็จพระอัยยิกา เป็นต้นสำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๓/๑๖๕, ขุ.ชา.มหานิบาต. (ไทย) ๒๘/๒๓๒๗/๕๔๔, ๒๘/๒๓๙๓/๕๕๓

พระอัสสชิเถระพระเถระชื่อว่า อัสสชิ ท่านเป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่งในคณะปัญจวัคคีย์ เป็นพระอรหันต์รุ่นแรก และ เป็นอาจารย์ของพระสารีบุตร ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๘๗/๔๖, ๓๒/๒๙๑/๔๖, ๓๒/๓๖๙/๕๗

พระอาทิตย์ ดวงอาทิตย์, ตะวัน, สุริยะ, ตระกูล-,เผ่าพันธุ์ของพระพุทธเจ้า

ความหมายที่ ๑ “เชื้ออทิติ” คือ เทวดาพวกหนึ่งซึ่งเป็นลูกนางอทิติผู้เป็นชายาพระกัศยปประชาบดี เทวดาพวกนี้มีจำนวนกล่าวไว้ต่างกัน บ้างว่ามี ๕ องค์ บ้างว่ามี ๗ องค์ บ้างว่ามี ๑๒ องค์ ได้แก่ อินทราทิตย์ (พระอินทร์) วรุณาทิตย์ (พระพิรุณ) ฯลฯ สูรยาทิตย์ (พระอาทิตย์ที่ส่องโลก); ชื่อเทวดาพระเคราะห์ คือ สูรยาทิตย์; ดวงตะวัน (ชื่อเทวดาองค์หนึ่งในนิยาย)ความหมายที่ ๒ พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์, ตระกูลของพระพุทธเจ้าชื่อว่าอาทิตยโคตร ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๐/๒๙๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๘/๒๒๑, ขุ.เถร.เอกก. (ไทย) ๒๖/๒๖/๓๑๒, ขุ.ชา.มหานิบาต.(ไทย) ๒๘/๙๐๗/๓๒๓, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๐/๔๐๘, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๐/๔๕๒, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๑/๒๘๑, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔

พระอานนท์, พระอานนท์พุทธอนุชา

พระภิกษุชื่อว่าอานนท์, พระอานนท์ผู้เป็นพระอนุชา(น้อง)ของพระพุทธเจ้า (เจ้าชายสิทธัตถะ) ท่านเป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นเจ้าชายในศากยวงศ์ เป็นโอรสของเจ้าอมิโตทนะ (ว่าตาม ม.มู.อ. ๑/๑๗๕/๕๓๓ แต่ที่เรียนกันมามักว่าเป็นโอรสของเจ้าสุกโกทนะ) ซึ่งเป็นพระเจ้าอาของเจ้าชายสิทธัตถะ

พระอานนท์ได้รับยกย่อง เป็นเอตทัคคะหลายด้าน คือ เป็น พหูสูต เป็นผู้มีสติ มีคติ มีธิติ และ เป็นอุปัฏฐากที่ยอดเยี่ยม ท่านบรรลุพระอรหัต หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน เป็นกำลังสำคัญในคราวทำปฐมสังคายนา คือ เป็นผู้วิสัชนาพระธรรม (ซึ่งต่อมาแบ่งเป็นพระสูตร และ พระอภิธรรม) พระอานนท์ดำรงชีวิตสืบมาจนอายุได้ ๑๒๐ ปี จึงปรินิพพานในอากาศ เหนือแม่น้ำโรหิณี ซึ่งเป็นเส้นกั้นแดนระหว่างแคว้นของพระญาติทั้งสองฝ่าย คือ ศากยะ และ โกลิยะที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗, ๑๐/๙๘/๕๙, ๑๐/๙๙/๕๙, ๑๐/๒๐๐/๑๔๙, ๑๐/๒๐๒/๑๕๐, ๑๐/๒๘๑/๒๑๑, ๑๐/๒๙๒/๒๒๖, ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๐๑/

๒๔๗, ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๓๘/๓๒๗, ขุ.ชา.มหา.(ไทย) ๒๘/๑๓๔๔/๓๙๐, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒/๑, ๓๒/๖๕๖/๙๙, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๐/๓๙๙, ๓๓/๑๐๑/๓๙๙, ๓๓/๑๖๐/๔๐๘, ๓๓/๒๗๕/๔๒๔, ๓๓/๒๗๗/๔๒๔

พระอินทเทวราช เทวราชาผู้เป็นใหญ่, พระอินทร์ผู้เป็นจอมแห่งเทพ พระอินทร์ เทวราช ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และ มีอำนาจบังคับบัญชาเหนือเทพชั้นจาตุมหาราชิกา มีชื่อเรียกอีกหลายชื่อ เช่น ท้าวสักกะ ท้าวมฆวาน เป็นต้น แต่ในพระบาลีนิยมเรียกว่า ท้าวสักกะ ตำนานว่า ครั้งหนึ่ง ที่มจลคาม ในมคธรัฐ มีนักบำเพ็ญประโยชน์คณะหนึ่งจำนวน ๓๓ คน นำโดยมฆมาณพ ได้ร่วมกันทำบุญต่างๆ เช่น ทำถนน สร้างสะพาน ขุดบ่อน้ำ ปลูกสวนป่า สร้างศาลาที่พักคนเดินทางให้แก่ชุมชน และทำทาน ชวนชาวบ้านตั้งอยู่ในศีล และทำความดีทั้งหลายเฉพาะอย่างยิ่งตัว มฆมาณพ เอง ยังรักษาข้อปฏิบัติพิเศษ ที่เรียกว่า วัตรบท ๗ อีกด้วย ครั้นตายไปทั้ง ๓๓ คน ก็ได้เกิดในสวรรค์ที่เรียกชื่อ ว่าดาวดึงส์นี้ โดยมฆมาณพได้เป็นท้าวสักกะ คือ พระอินทร์ นั่นเอง

ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๘๖/๑๙๕

พระอินทร์ ผู้เป็นใหญ่, จอมเทพ, ชื่อเทวราชผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ดู พระอินทเทวราช) ที.สี.(ไทย) ๙/๕๔๔/๒๓๙, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๒/๒๑๓, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๙/๑๗๘, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๓, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๓/๒๗, ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๙๕/๖๑๑, ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๒๖/๗๖, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๐/๔๐๖, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓/๒๖๑

พระอุกกามุขราชกุมาร ราชกุมารพระนามว่าอุกกามุขพระราชกุมารเป็น ๑ ใน ๙ พระโอรสและพระธิดาของพระเจ้าโอกกากราช ซึ่งปรากฏพระนามดังนี้

๑. พระอุกกามุขราชกุมาร	๒. พระกรกัณฑุราชกุมาร
๓. พระหัตถินิกราชกุมาร	๔. พระสินีปุรราชกุมาร
๕. พระปิยาราชธิดา	๖. พระสุปปิยาราชธิดา
๗. พระอานันทาราชธิดา	๘. พระวิชิตาราชธิดา
๙. พระวิชิตาเสนาราชธิดา	

ซึ่งประสูติจากพระมเหสีของพระองค์ ครั้นพระมเหสีทิวงคตแล้ว พระองค์ได้พระมเหสีใหม่และได้พระโอรสอีก ๑ องค์ ทรงพระนามว่า ชันตุราชกุมาร พระองค์ทรงดีพระทัย จึงพลั้งพระโอฐพระราชทานพรให้พระนางเจ้าเลือกสิ่งที่ต้องประสงค์ พระนางจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่พระโอรสของพระองค์ พระเจ้าโอกกากราชจึงต้องพระราชทานตามที่ลั่นวาจาไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระเจ้าโอกกากราชจึงตรัสสั่งพระโอรสทั้ง ๔ และพระธิดาอีก ๕ พระองค์ให้ไปสร้างพระนครอยู่ใหม่ ใกล้ภูเขาหิมวันต์ภายใน

SAMPLE

มัชฌิมประเทศ ได้ขนานนามพระนครใหม่ว่า กบิลพัสดุ์ ตามชื่อของกบิลดาบสที่อาศัยอยู่ก่อน ครั้นสถาปนาพระนครเสร็จแล้ว พระราชโอรสและพระราชธิดา ก็ทรงอาวาหะวิวาหะกันเองเป็นคู่ๆ เว้นแต่พระเชฏฐภคินีพระองค์เดียว(พระปิยาราชธิดา) แล้วตั้งศากยวงศ์สืบมา ส่วนเชฏฐภคินีภายหลังได้ทำอาวาหะวิวาหะกับพระเจ้ากรุงเทวทหะ ตั้งโกลิยวงศ์สืบมาเช่นเดียวกัน ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๗/๙๒, ที.สี.อ.(ไทย) ๒๖๗/๓๔๒

พระอุตตรเถระ พระเถระชื่อว่าอุตตระท่านเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู คู่กับพระโสณเถระ ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๗๐๐
อีกองค์หนึ่ง เป็นพระอัครสาวก ของพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ คู่กับ พระภิยโยสเถระ ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๗๑๐

พระอุตตระ พระภิกษุชื่อว่าอุตตระ (ดู พระอุตตรเถระ)ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙/๔

พระอุตตราเถรี พระเถรีชื่อว่าอุตตรา เป็นพระอัครสาวิกาของพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะคู่กับพระสมุททาเถรี ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๗๑๐

พระอุทยาน สถานที่ซึ่งชนทั้งหลายแหงนชม (ดอกไม้ และ ผลไม้ เป็นต้น) เดินไป, สวนหลวงที่เป็นสาธารณะ, สวนสาธารณะที่ทางการบ้านเมืองจัดดูแลราชาศัพท์ใช้เป็น พระอุทยาน หรือ พระราชอุทยาน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๕/๒๓, ๑๐/๔๘/๒๕, ๑๐/๕๑/๒๗-๒๘

พระอุทยานธนัญชะ (ดู พระอุทยาน) อุทยานชื่อว่าธนัญชะ เป็นชื่ออุทยานที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ ใช้เป็นสถานที่ประกาศพระธรรมจักร ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๐/๖๓๒, ๓๓/๒๒/๖๓๘

พระอุทัยเถระ พระเถระชื่อว่าอุทัย ท่านเป็นพระอัครสาวก ของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า ติสสะ คู่กับพระพรหมเทพเถระ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๑/๖๗๙

พระอุทัยราชา พระราชาทรงพระนามว่าอุทัย พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลยากจน ประกอบอาชีพรับจ้าง มีความเป็นอยู่ลำบาก ได้ไปรับจ้างที่เรือนของท่านสุจิบริวารเศรษฐี ทำงานด้วยความขยันขันแข็ง วันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ พระโพธิสัตว์ออกไปทำงานแต่เช้า โดยไม่ทราบว่าในเรือนของท่านเศรษฐี ทุกคนรักษาศีลอุโบสถกันทั้งหมด เมื่อกลับมาในเวลาค่ำ จึงทราบ และปรารถนาจะรักษาศีลอุโบสถเช่นคนอื่นๆ จึงสมาทานอุโบสถศีล เนื่องจากสมานทานในตอนค่ำจึงรักษาอุโบสถได้กึ่งเดียว และในวันนั้นพระโพธิสัตว์ก็มิได้บริโภคอาหารเลย พอถึงรุ่งเช้าจึงสิ้นชีวิตแล้วบังเกิดในราชตระกูล พระประยูรญาติจึงถวายพระนามว่า อุทัยกุมาร ต่อมาได้เสวยราชสมบัติ ต่อจากพระราชบิดา ขุ.ชา.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๗/๔๑/๒๙๑, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ภ.๕/๒๙๕

SAMPLE

พระอุทายี พระภิกษุชื่อว่าอุทายี พระอุทายีในครั้งพุทธกาลมีหลายรูป เช่น พระอุทายี ต้นบัญญัติสังฆาทิเสสสิกขาบทข้อที่ ๑ และอีกหลายสิกขาบท พระโลพุทายี ผู้มีการศึกษาน้อย พระกาพุทายี ผู้ได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะว่าเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ยังสกุลให้เลื่อมใส และพระมหาอุทายี ผู้ใคร่ต่อการศึกษา แต่พระอุทายีในที่นี้หมายถึง พระมหาอุทายี ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๙/๑๖๕, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๗๔๘/๗๙๓. ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๖๒/๑๔๑

พระอุบลวรรณาเถรี พระเถรีชื่อว่าอุบลวรรณา ในอดีตชาติเคยเกิดเป็นพระธิดาพระนามว่ากัณหาชินาราชกุมารี ของพระเวสสันดร และชาติหนึ่งเคยบังเกิดเป็น หิรีเทวีเทพธิดา และเคยบังเกิดเป็นพระราชธิดาของพระเจ้ากาสีพระนามว่ากิกี เป็นต้น ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโคตม เกิดในตระกูลเศรษฐีในเมืองสาวัตถี สาเหตุที่ต้องออกบวชเพราะไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าจะแต่งงานกับผู้ใด
เนื่องจากผู้ที่มาสู่ขอมีทั้งพระราชา และเศรษฐี จากแคว้นต่างๆ เมื่อบวชแล้ว ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระพุทธเจ้ายกย่องให้เป็นอัครสาวิกาเบื้องซ้าย เป็นเอตทัคคะในฝ่ายผู้มีฤทธิ์ คู่กับพระเขมาภิกษุณี
ขุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๒๘๘/๑๓๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๘๘-๓๙๐/๔๓๙, ๓๓/๓๙๓-๓๙๔/๔๔๐, ๓๓/๔๘๖/๔๕๒, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๑/๖๗๒, ๓๓/๑๐/๖๘๒, ๓๓/๑๑/๗๐๓

พระอุปจาลาเถรี : พระเถรีชื่อว่าอุปจาลา, น. เป็นพระอัครสาวิกาของพระผู้มีพระภาค (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๘๔) ในอรรถกถาท่านขยายความว่า พระเถรีเกิดในนาลกคาม แคว้นมคธ เป็นลูกสาวของนางพราหมณี ชื่อรูปสารี มีพี่สาวชื่อจาลาและน้องสาวชื่อสีสูปจาลา เป็นน้องสาวของพระธรรมเสนาบดี (พระสารีบุตร) และยังมีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันอีก ๓ คน คือ ๑. นายจุนทะ ๒. นายอุปเสนะ ๓. นายเรวตะ ซึ่งต่อมาได้บวชในพระพุทธศาสนา พระอุปจาลาเถรี ฟังคำสอนของพระผู้มีพระภาค ปฏิบัติตามคำสอนได้บรรลุวิชชา ๓ และเจริญวิปัสสนา บรรลุอรหัตตผล เป็นผู้ประกอบด้วยอุทยัตถคามินีปัญญา คือ การจำแนกกิเลสออกไปได้อย่างประเสริฐ (ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๘๙-๑๙๕/๕๘๖, ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๑/๑๘๙-๑๙๕/๒๘๓-๒๘๖, ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๑/-/๒๗๙, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/-/๕๘๕)

พระอุปติสสเถระ : พระเถระชื่อว่าอุปติสสะ เป็นพระอัครสาวก ของพระผู้มีพระภาค ชื่อเดิมของพระสารีบุตร(ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๐,๑๑,๑๙,๒๒,๖๗,๑๖๗/
๘๒,๖๖๗,๗๐๓,๖๘๗, ๗๑๔,๕๗๕,๑๕๘) ในอรรถกถาท่านขยายความว่า พระอุปติสสเถระ เป็นบุตรของนางพราหมณีชื่อสารี ในตระกูลนายบ้าน ในตำบลอุป

SAMPLE

ติสสคาม ใกล้กรุงราชคฤห์ มีบริวาร ๕๐๐ คน มีสหายชื่อว่า โกลิตะ ในสมัยที่ท่านเป็นคฤหัสถ์ อุปติสสมาณพได้ไปนั่งดูมหรสพกับสหายโกลิตมาณพ เกิดความสลดใจเบื่อหน่าย สหายทั้ง ๒ ต้องการแสวงหาโมขธรรม จึงได้บวชและศึกษาในลัทธิของสัญชัยปริพพาชก ศึกษาจนจบแล้วเห็นว่าลัทธินี้ไม่มีอะไรเป็นแก่นสาร ต่อมาได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิเถระ ซึ่งท่านเป็นพระปัญจวัคคีย์รูปหนึ่ง ในจำนวนพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ โดยยกพระดำรัสของพระศาสดาที่ตรัสว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้” หลังจากฟังธรรมจบแล้วได้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลและกลับไปบอกธรรมแก่สหายโกลิตะจนดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลทั้ง ๒ สหาย พากันไปเฝ้าพระศาสดาที่วัดเวฬุวันขณะประทับนั่งแสดงธรรมในท่ามกลางบริษัท๔ได้รับการอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุ อุปสัมปทา โดยการตรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” หลังจากทั้ง ๒ บวชแล้ว มีบริวารบวชตามจำนวน ๒๕๐ คน ในเวลาไม่นานทั้งหมดก็ได้บรรลุอรหัตตผล พระอุปติสสเถระได้รับการยกย่องแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งพระอัครสาวกเบื้องขวาเป็นเอตทัคคะทางด้านมีปัญญามาก นามว่าพระสารีบุตร ส่วนพระโกลิตเถระได้รับการแต่งตั้งเป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย เป็นเอตทัคคะทางด้านมีฤทธิ์มาก นามว่าพระมหาโมคคัลลานะ (ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/-/๘๔-๙๑)

พระอุปติสสาเถรี : พระเถรีชื่อว่าอุปติสสา, เป็นพระอัครสาวิกาในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ, (ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๑/๖๐๐)

พระอุปริฏฐปัจเจกพุทธเจ้า : พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอุปริฏฐะ ในอรรถกถาท่านขยายความว่า พระองค์เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง อาศัยอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ ใกล้กรุงพาราณสี ในสมัยที่พระโคดมพุทธเจ้าในภัทรกัปนี้ยังไม่เสด็จอุบัติ (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๓/๑๗๑), (ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๑/-/๔๘๙)

พระอุปริฏฐะ : พระอุปริฏฐะ เป็นพระสาวกรูปหนึ่งในสมัยของพระพุทธเจ้า พระนามว่า ปุทุมุตตระ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๗,๓๔๕/๒๘๓,๒๘๕), ในภาษาบาลี คำว่า “อุปริฏ□” [อุปะ-ริด – ถะ] ค. ใช้ในความหมายว่า สูงสุด, ตั้งอยู่บน (พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), รศ.ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี – ไทย, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๓๘), หน้า ๑๑๓)

พระอุปวาณเถระ : พระเถระชื่ออุปวาณะ, น. เป็นพระสาวกของพระผู้มีพระภาค ท่าน พระอุปวาณเถระนี้เคยเป็นอุปัฏฐากเฝ้าใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคมานาน ในปัจฉิมกาล ขณะที่พระผู้มีพระภาคใกล้ปรินิพพาน ท่านยืนถวายงานพัด พระผู้มีพระ

SAMPLE

ภาคอยู่ตรงพระพักตร์ พระองค์รับสั่งให้ท่านหลบไป เพื่อให้พวกเทพได้มีโอกาสมาเข้าเฝ้า (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๐/๑๔๙)

พระอุปสันตเถระ : พระเถระชื่อว่าอุปสันตะ เป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้า พระนามว่าอัตถทัสสี (ขุ.พุทฺธ. ๓๐/๒๑,๑๙/๖๓๒,๖๖๔) ในภาษาบาลี คำว่า “อุปสนฺต” [อุปะ-สัน-ตะ] กิต. ใช้ในความหมายว่า เข้าไปสงบระงับแล้ว (พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), รศ.ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี–ไทย, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๓๘), หน้า ๑๑๔)

พระอุปโสณาเถรี : พระเถรีชื่อว่าอุปโสณา เป็นพระอัครสาวิกาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสุมนะ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๗/๖๑๑)

พระอุปัชฌาย์ : พระอุปัชฌาย์ ผู้เห็นโทษน้อยโทษใหญ่แล้วว่ากล่าวตักเตือน, ผู้เพ่งโทษน้อยใหญ่, (วิ.อ. (ไทย) ๑/ - /๖๑, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๑/๑๖๓, วิ.อ. (ไทย) ๓/๑๒๖/๑๒๕, วิ.นิจฺฉย.ฏีกา (บาลี) ๒/๒๔๗๑/๑๓๐) มีคำอธิบายว่า สมัยพุทธกาล พระอานนท์บวชกุลบุตรแล้วมอบให้พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ พระสารีบุตรบวชกุลบุตรแล้วมอบให้พระอานนท์ เป็นพระอุปัชฌาย์ (วิ.อ. (ไทย) ๒/ ๔๖๐/๑๗๐, ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๑๖๕/๑๔๖, ม.มู.อ. (ไทย) ๒/๓๓๓/๒๑๐) อุปัชฌาย์มิได้หมายถึงผู้ที่บวชให้กุลบุตรอย่างเดียวเท่านั้น หมายถึงผู้คอยว่ากล่าวอบรมสั่งสอนอีกด้วย (ดูเทียบใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๕๒/๔๐๗, วิ.ภิกฺขุนี. (ไทย) ๓/๑๐๒๘/๒๖๘, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘)

คำว่า “อุปัชฌาย์, อุปัชฌายะ” คือ ผู้เพ่งโทษน้อยโทษใหญ่” หมายถึงผู้รับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทในท่ามกลางภิกษุสงฆ์เป็นทั้งผู้นำเข้าหมู่และเป็นผู้ปกครองคอยดูแลรับผิดชอบ ทำหน้าที่ฝึกสอนอบรมให้การศึกษาต่อไป อุปัชฌาย์ในฝ่ายภิกษุณี เรียกว่า “ปวัตตินี” พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๓), หน้า ๕๗๐)

คำว่า “อุปัชฌาย, อุปัชฌาย์, อุปัชฌายะ” หมายถึง พระเถระผู้เป็น ประธานการบวชกุลบุตรในพระพุทธศาสนา. (ป.; ส. อุปาธฺยาย). และยังใช้ในข้อวัตรปฏิบัติของพระภิกษุ เช่น อุปัชฌายวัตร [อุปัดชายะวัด, อุบปัดชายะวัด] น. คือ กิจที่สัทธิวิหาริกจะต้องประพฤติชอบปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์ของตน. (ป. อุปชฺฌายวตฺต). (วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๘/๙๓, ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๑๓๘๘)

พระอุรุเวลกัสสปะ: พระเถระชื่ออุรุเวลกัสสปะ เป็นพระมหาสาวกรูปหนึ่ง เกิดในตระกูลพราหมณ์ เคยเป็นนักบวชประเภทชฎิล นับถือลัทธิบูชาไป ถือตัวว่าเป็นพระ

SAMPLE

อรหันต์ สร้างอาศรมสั่งสอนลัทธิของตนอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา เพราะเหตุที่เป็นชาวกัสสปโคตรและอยู่ ที่ตำบลอุรุเวลา จึงได้ชื่อว่าอุรุเวลกัสสปะ มีบริวารถึง ๕๐ ๐ คน ท่านผู้นี้เป็นคณาจารย์ใหญ่ที่ชาวราชคฤห์นับถือมาก มีน้องชาย ๒ คน คนกลาง ชื่อนทีกัสสปะ มีบริวาร ๓๐๐ คน คนเล็ก ชื่อคยากัสสปะ มีบริวาร ๒๐๐ คน ชฎิลทั้ง ๓ พี่น้อง ล้วนเป็นหัวหน้าชฎิล น้องชายทั้ง ๒ คนตั้งอาศรมอยู่ถัดกันไปบนแม่น้ำเนรัญชรา ไม่ห่างไกลจากอาศรมของพี่ชายคนโต

ต่อมาพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาทรงทรมานอุรุเวลกัสปะด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ จนคลายพยศหมดมานะทิฏฐิ ยอมมอบตัวเป็นพุทธสาวก ขอบรรพชาอุปสมบท ชฎิลผู้เป็นน้องชาย ๒ คน ทราบว่าพี่ชายบวชแล้วพร้อมด้วยบริวารทั้งหมดออกบวชตามอุรุเวลกัสสปะชฎิลเหล่านั้นทั้งหมด บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา มีบาตรและจีวรสำเร็จด้วยฤทธิ์ครั้นบวชเสร็จแล้วได้ฟังเทศนาชื่ออาทิตตปริยายสูตร จากพระพุทธเจ้า ได้บรรลุธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้ง ๓ พี่น้อง พร้อมด้วยบริวาร ๑,๐๐๐ รูป พระอุรุเวรกัสสปะ ได้รับการแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะในตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีบริวารมาก (องฺ.เอก ก.อ. (ไทย) ๑/๒๒๔/๓๑๓-๓๑๔)

คำว่า “อุรุเวลา หรืออุรุเวลาเสนานิคม” หมายถึง หมู่บ้านตำบลที่เต็มไปด้วยกองทราย (อุรุเวลา=กองทราย, เสนานิคม=หมู่บ้าน ตำบล), อุรุเวลา คือ ชื่อตำบลใหญ่แห่งหนึ่ง ในแคว้นมคธ ตั้งอยู่ใกล้ลุ่มแม่น้ำเนรัญชรา เป็นภูมิสถานที่สงบ น่ารื่นรมย์ พระมหาบุรุษทรงเลือกสถานที่นี้เป็นที่บำเพ็ญเพียร ได้ประทับอยู่ในสถานที่นี้ ถึง ๖ ปี ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา คือการทรมานตนให้ได้รับความลำบาก ในช่วงเสด็จออกผนวช พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเพียร และตรัสรู้ที่ตำบลนี้ ปัจจุบันเรียกว่า"พุทธคยา" (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๓/๕๗๘)

ในอุรุเวลกัสสปเถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระอุรุเวลกัสสปะ) ระบุว่า อุรุเวลกัสสปะ เป็นพี่ชายคนโตในชฎิล ๓ พี่น้อง มีชื่อเดิมว่า "กัสสปะ" ตามโคตร แต่ที่ได้ชื่อว่า "อุรุเวลกัสสปะ" เพราะตั้งอาศรมอาศัยอยู่ในตำบลอุรุเวลา” (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๘๕-๒๘๖/๒๗๗)

พระอุรุเวลาเถรี : พระเถรีชื่อว่าอุรุเวลา เป็นพระอัครสาวิกาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๓๙/๗๑๖)

พระโอรส : บุตร, บุตรชาย, ลูกชาย, (ใช้แก่เจ้านาย) ที่มารดาเลี้ยงดูให้เจริญอยู่บนอก (เลี้ยงดูอย่างใกล้ชิด) (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๕๓/๑๔๓, ราชบัณฑิตยสถาน,

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๐๒)

พระโอรสของพระสุคต : พระโอรสของพระสุคต คำว่า โอรส หมายถึง บุตรชาย คำว่า สุคต (ผู้ไปดีแล้ว) คือพระนามที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้าต่าง ๆ กัน เช่น พระพุทธเจ้า, พระทศพล, พระศาสดา, พระสัพพัญญู, พระผู้มีพระภาคเจ้า, พระโลกนาถ, พระสุคต, พระธรรมราชา, พระมหามุนี, พระธรรมสามี, เป็นคำที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกพระองค์เอง เช่น พระตถาคต พระสุคต และเป็นพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าใช้เรียกสาวกหรือผู้ที่บรรลุธรรมว่า “บุตรของเรา” เช่น ในเรื่องพระโชติกเถระ พวกภิกษุกล่าวหาว่า พระโชติกะ กล่าวคำที่ไม่เป็นจริง ไม่จริง พยากรณ์พระอรหัตผล พระศาสดาสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า"ภิกษุทั้งหลาย บุตรของเราไม่มีตัณหาในปราสาทหรือในหญิงนั้นเลย”,

ในเรื่องของภิกษุผู้เคยเป็นนักฟ้อน ท่านถูกพวกภิกษุกล่าวหาว่า ภิกษุนี้กล่าวไม่จริง พยากรณ์พระอรหัตผล พระศาสดาทรงสดับคำของภิกษุเหล่านั้นแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย บุตรของเราก้าวล่วงกิเลสเครื่องประกอบทั้งปวงได้แล้ว",

ในเรื่องพระวังคีสเถระ ท่านถูกพวกภิกษุกล่าวหาว่า พระวังคีสเถระนี้พยากรณ์พระอรหัตผล ด้วยคำไม่จริง พระศาสดาสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่ากล่าวอย่างนั้น บัดนี้ บุตรของเราฉลาดในการจุติและปฏิสนธิแล้ว" (ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/-/๖๕๗,๖๕๘,๖๖๑, ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๑๔/๔๐๔)

เป็นภาษิตที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสชมเชยพระสารีบุตรหรือภิกษุรูปใดที่ถึงวสี(ความชำนาญ)ถึงบารมี(ความสำเร็จ)ในอริยศีล เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยสมาธิ เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยปัญญา เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยวิมุตติว่าเป็นบุตร เป็นพระโอรสของพระสุคต, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๗/๑๑๔-๑๑๕)

พระโอวาทปาฏิโมกข์ : โอวาทปาฏิโมกข์ หมายถึง หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา หรือคำสอนอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ได้แก่พระพุทธพจน์ ๓ คาถากึ่ง คือ ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูปที่มาประชุมกันโดยไม่ได้นัดหมาย ณ พระเวฬุวนาราม ในวันเพ็ญเดือน ๓ ที่เราเรียกกันว่า วันมาฆบูชา (อรรถกถากล่าวว่า พระพุทธเจ้าแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้แก่ที่ประชุมสงฆ์ เป็นเวลาถึง ๒๐ พรรษา ก่อนที่จะโปรดให้สวดปาฏิโมกข์อย่างปัจจุบันนี้แทนในเวลาต่อมา), คาถาในโอวาทปาฏิโมกข์มีดังนี้

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา

สจิตฺตปริโยทปนํ เอตं พุทฺธานสาสนํฯ

ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา

น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี

สมโณ โหติ ปรं วิเห□ยนฺโตฯ

อนูปวาโท อนูปฆาโต ปาติโมกฺเข จ สำวโร

มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ ปนฺตญฺจ สยนาสนํ

อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตं พุทฺธานสาสนํฯ

คำแปล

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง

การทำกุศลให้ถึงพร้อม

การทำจิตของตนให้ผ่องใส

นี้คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ความอดทน คือความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม

ผู้ทำร้ายคนอื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต

ผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ

การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เพียดเบียนผู้อื่น

ความสำรวมในปาติโมกข์

ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร

การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด

การประกอบความเพียรในอธิจิต

นี้คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๙๐-๙๑/๗๕-๗๖)

ที่เข้าใจกันโดยทั่วไป และจำกันได้มาก คือ ข้อความในคาถาแรกที่กล่าวว่า การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม คือการทำแต่ความดี ทำจิตใจของตนให้ผ่องใส พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๓), หน้า ๕๘๐-๕๘๑)

พระโอษฐ์ : พระโอษฐ์, โอษฐ-, โอษฐ์ หมายถึง ริมฝีปาก, ปาก, ใช้ในความหมายบาลีสันสกฤต (โอฏ□, โอษ□, ป.ส.) โอษฐชะ อักษรที่มีเสียงเกิดจากริมฝีปาก ได้แก่ พยัญชนวรรค บ และ ว . ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๐๒)

ใช้ในความหมายพุทธลักษณะของพระผู้มีพระภาคเจ้า เช่น พระโอษฐมีสัณฐานอันงามดุจแย้ม, กลิ่นพระโอษฐ์หอมดุจกลิ่นอุบล, มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ มีพระทนต์ไม่ห่าง เรียบสนิท ได้สัดส่วนเกิดขึ้นในพระโอษฐ์, มีพระโอษฐเบื้องบนเบื้องต่ำมิได้เข้าออกกว่ากัน เสมอเป็นอันดี มีพรรณแดงงามดุจสีผลตำลึงสุก, ทรงแย้มพระโอษฐ์, (ชินาลงฺ.ฏีกา. (ไทย) -/-/๒๖๓-๒๖๘), ที.ปา. (ไทย) ๑๔/๒๓๔/๑๙๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๒/๓๓๗)

เป็นภาษิตที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสชมเชยพระสารีบุตรหรือภิกษุรูปใดที่ถึงวสี (ความชำนาญ) ถึงบารมี(ความสำเร็จ)ในอริยศีล เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยสมาธิ เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยปัญญา เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยวิมุตติว่าเป็นบุตรเป็นพระโอรสเกิดแต่พระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาค, (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๗/๑๑๔-๑๑๕, สำนิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๙-๒๖๐, ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๓๓๗/๖๑๑)

เป็นพระสุรเสียงที่ประกอบด้วยองค์ ๘ เปล่งออกจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น คือ ๑. สละสลวย ๒. เข้าใจง่าย ๓. ไพเราะ ๔. น่าฟัง ๕. กลมกล่อม ๖. ไม่แปร่ง ๗. ลึกล้ำ ๘. ก้องกังวาน (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๐/๕๓๖)

พรากชีวิต : พรากชีวิต หมายถึงจากไป, แยกออกจากกันไป, ในปโตทสูตร อธิบายว่าหมายถึง คนในสถานที่หมู่บ้านตำบลโน้น ทั้งสตรีหรือบุรุษประสบทุกข์หรือตาย, ในทุติยขมสูตร อธิบายว่า หมายถึง บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่สามารถอดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหายที่เกิดขึ้นในร่างกาย จึงทำให้สิ้นชีวิต, ในปฐมอุปัฏฐากสูตร อธิบายว่า หมายถึง ภิกษุไข้ที่พยาบาลได้ยาก คือ ไม่ฉันยา ไม่บอกอาพาธที่มีอยู่ตามความเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลที่ปรารถนาจะรักษา เช่นไม่บอกอาพาธอาการที่เจ็บป่วยที่กำเริบว่า “กำเริบ” ไม่บอกอาพาธที่ทุเลาว่า ”ทุเลา” ไม่บอกอาพาธที่ยังทรงอยู่ว่า “ทรงอยู่” และยังหมายถึงไม่สามารถอดกลั้น อดทนต่อเวทนาที่กำเริบ เจ็บปวดทั้งหลายที่เกิดขึ้นในร่างกายได้ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๑๓,๑๖๕/๑๗๔,๒๓๒, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๓/๒๐๓)

พรานเจตบุตร : พรานเจตบุตร ในเวสสันดรชาดก อธิบายว่า พรานเจตบุตร ซึ่งได้รับคำสั่งจากกษัตริย์เจตราษฎร์ ให้ทำหน้าที่เป็นนายด่านประตูป่า คอยห้ามมิให้ผู้ใดไปพบกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ เว้นแต่ราชทูตเท่านั้น กล่าวถึงชูชกเดินทางไปเขาวงกต พบพรานเจตบุตร ชูชกใช้กลอุบายหลอกว่าเป็นราชทูตของพระเจ้ากรุงสัญชัย พร้อมชูกลักพริก กลักขิงเสบียงกรังที่นางอมิตตดาจัดหาให้ว่า

SAMPLE

เป็นพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสัญชัย จนพรานเจตบุตรหลงเชื่อ ให้ที่พักอาศัยและเลี้ยงดูจนอิ่มหนำสำราญ ครั้นรุ่งเช้าก็จัดเตรียมเสบียงให้ชูชก พร้อมทั้งนำชูชกไปยังต้นทางที่จะไปยังเขาวงกต และชี้บอกเส้นทางที่จะต้องผ่านว่าต้องผ่าน เขาคันทมาทน์ อันอุดมด้วยไม้หอมนานาชนิด ถัดไปจะเห็นเขาสีเขียวคราม คือ เขาอัญชันซึ่งอุดมไปด้วยไม้ผลและสมุนไพรชนิดต่างๆเดินต่อไปอีกสักครู่จะถึงสวนอัมพวันใหญ่ คือป่ามะม่วง ถัดไปเป็นป่าตาล ป่ามะพร้าวกับต้นแป้ง จากนั้นจะเป็นป่าไม้ดอกนานาพันธุ์ ที่มีกลิ่นหอมตระหลบอบอวลไปทั้งป่า แล้วจะถึงสระอันอุดมไปด้วยสัตว์น้ำหลากหลายชนิด มีขัณฑสกรที่เป็นน้ำตาลที่เชื่อกันว่าเกิดขึ้นบนใบบัว และเป็นเครื่องยาอย่างดีที่หาได้ยาก พรานเจตบุตรยังได้แนะทางที่จะไปยังอาศรมของ พระอัจจุตฤาษี เพื่อให้ชูชกถามถึงหนทางที่จะไปยังพระอาศรมของ พระเวสสันดร ชูชกจำเส้นทางที่ พรานเจตบุตร บอกไว้แล้วอำลาโดยทำประทักษิณ ๓ รอบ จากนั้นจึงออกเดินทางต่อไปยังที่อยู่ของอัจจุตฤาษี (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘ /๑๙๗๖-๒๐๐๖/๔๙๒-๔๙๗), (ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑๐/๑๙๗๖-๒๐๐๖/๔๘๗-๔๙๖)

พราหมณ์ : พราหมณ์ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ, ยึดมั่นตบะ, ผู้ทำความเพียร, ผู้ประพฤติธรรม, พราหมณ์ผู้ลอยบาป, พราหมณ์โดยกำเนิด, คำว่า “พราหมณ์” ใช้ในความหมายเกี่ยวกับพระชาติของพระพุทธเจ้า เช่น พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า มีพระชาติเป็นพราหมณ์ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลพราหมณ์, เป็นคำที่เทวดาใช้ทูลต่อพระผู้มีพระภาคว่า “พราหมณ์” เช่น นานจริงหนอ ข้าพเจ้าจึงได้พบพราหมณ์ ผู้ดับกิเลสได้สิ้นเชิง” หรือเป็นคำที่พระสุนทรีเถระใช้กราบทูลต่อพระผู้มีพระภาคว่า“ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นพราหมณ์” และเป็นคำที่ใช้เรียกบุคคลทั่วไปว่า “พราหมณ์” เช่น โลหิจจพราหมณ์, พราหมณ์ชูชก, พราหมณ์โกสิยโคตร, คำว่า “พราหมณ์” ยังใช้ในความหมายว่า พราหมณ์คือพระขีณาสพ และคำว่า “พราหมณ์” ได้แก่ ชนพวกใดพวกหนึ่ง ผู้กล่าวอ้างตนว่าเป็นผู้เจริญ

ในทุติยสมณพราหมณสูตร อธิบายว่า หมายถึง พราหมณ์ที่รู้ชัดธรรม รู้ชัดความเกิด รู้ชัดความดับ และรู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งธรรมเหล่านี้ คือรู้ชัดชรา และมรณะ รู้ชัดความเกิดและความดับชราและมรณะ ฯลฯ รู้ชัดภพ... อุปาทาน...ตัณหา...เวทนา...ผัสสะ...สฬายตนะ...นามรูป...วิญญาณ...สังขาร... และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งธรรมเหล่านี้, (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๓๙/๖๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕/๓, ที.ปา. (๑๑/๖๐/๔๒, ม.มู. (ไทย) ๑๕/๑/๒, สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔/๒๓-๒๔, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๒/๗, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๑, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๔/๑๒๙, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑/๑๗๒, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๗๔/๖๐๗, ขุ.

SAMPLE

อป. ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๓๓๗/๖๑๑, (ไทย) ๓๒/๒๑๒/๖๐๙, อภิ.ก. ๓๗/๓๑๘/๒๘๐, ขุ.จูฬ. (ไทย) ๓๐/๑๒/๘๗, องฺ.สตฺตก.อ. (ไทย) ๓/๖๔/๒๘๐.

พราหมณ์ ได้แก่ คนวรรณะหนึ่ง แห่งสังคมฮินดู ใน ๔ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร, พราหมณ์เป็นวรรณะนักบวชและเป็นเจ้าพิธี ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงสุด เกิดจากปากพระพรหม วรรณะ หมายถึง ผิว, สี, เพศ, ชนิด, พวก, เหล่า, หนังสือ, คุณความดี, ความยกย่องสรรเสริญพระพรหม คุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๓), หน้า ๒๖๒, ๓๕๖)

พราหมณ์ ๑ ผู้ที่ถือเพศ ไว้ผม นุ่งขาว ห่มขาว (ป.ส.).

พราหมณ์ ๒ ชื่อเพลงไทยจำพวกหนึ่ง มีชื่อขึ้นต้นด้วยคำว่า พราหมณ์ เช่น พราหมณ์เข้าโบสถ์ พราหมณ์เก็บหัวแหวน น. ชื่อเพลงไทยทำนองหนึ่ง พราหมณ์ดีดน้ำเต้า น. ชื่อเพลงไทยทำนองหนึ่ง

พราหมณ์ ๓ ชื่อปลาชนิดหนึ่งเรียกว่า ปลาพราหมณ์ (พจน. ๒๔๙๓) ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๗๖๖-๗๖๗)

พราหมณ์โกสิยโคตร : พราหมณ์ชื่อว่าโกสิยโคตร โกสิยโคตร หมายถึง ตระกูลชั้นต่ำ คือ ตระกูลที่เขาเย้ยหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆ จัดเป็นโคตรชั้นต่ำ, พราหมณ์โกสิยโคตรเป็นชาวสาลินทิยะ อาศัยอยู่ที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าสาลินทิยะ ในสมัยของพระเจ้ามคธในกรุงราชคฤห์ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๙๙/๔๙๔, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๕/ ๒๐๓, ขุ.ชา. ๒๗/๒๖/๕๙๘, ขุ.ชา. (ไทย) ๖/-/๒๔๗)

พราหมณ์ชื่อพาวรี : พราหมณ์ชื่อพาวรี หมายถึง ผู้ทรงแก่เรียน ทรงมนต์ จบไตรเพท ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๓ พราหมณ์พาวรี ดำรงตำแหน่งปุโรหิตในสมัยของพระเจ้าปเสนทิโกศล ในกรุงสาวัตถี ต่อมาทูลขออนุญาตการบวช เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลอนุญาต ได้บวชเป็นพราหมณ์ สร้างที่อยู่ของตนที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ระหว่างเขตแดนของพระเจ้าอัสสกะและพระเจ้ามละ(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๖๙/๖๘๙,องฺ.เอกก.อ.(ไทย)๑/๒๓๔/๓๔๕-๓๔๖)

ไตรเพท คือ ชื่อคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ในสมัยพระเวท มี ๓ คัมภีร์ คือ ๑. ฤคเวท (อิรุเวท) ประมวลบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า ๒. ยชุรเวท ประกอบด้วยบทสวดอ้อนวอนในพิธีบูชายัญต่างๆ ๓. สามเวท ประมวลบทเพลงขับสำหรับสวดหรือร้องเป็นทำนองในพิธีบูชายัญ (ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒๕๖/๓๒๗, สารตฺถ.ฏีกา. (บาลี) ๑/๑๔๙, วิมติ.ฏีกา. (บาลี) ๑/๓๓, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺ

SAMPLE

โต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๙)

พราหมณ์ชูชก : พราหมณ์ชื่อว่าชูชก ในเวสสันดรชาดก อธิบายว่า พราหมณ์ชูชก เป็นชาวบ้านพราหมณ์ในหมู่บ้านชื่อทุนนิวิฏฐะ ในแคว้นกาลิงคะ เที่ยวขอทานเขากิน เมื่อเก็บทรัพย์ (เงิน) ได้มากถึง ๑๐๐ กหาปณะ ก็นำไปฝากเพื่อนพราหมณ์ผัวเมียคู่หนึ่งไว้ แล้วเที่ยวตระเวนขอทานต่อไป ชูชกหายไปนาน จนพราหมณ์ผัวเมียคิดว่าพราหมณ์ชูชก คงไม่กลับมาแล้ว ประกอบกับเกิดขัดสนเรื่องทรัพย์ได้ใช้ทรัพย์ของพราหมณ์ชูชกจนหมด เมื่อพราหมณ์ชูชกกลับมาทวงทรัพย์ ไม่มีทรัพย์จะคืนให้ จึงยกธิดาสาวชื่ออมิตตตาปนา (อมิตตตา) ใช้หนี้แทนทรัพย์ ชูชกได้นางอมิตตตาปนา ซึ่งนอกจากจะเป็นลูกที่ดี คือกตัญญูต่อพ่อแม่ ทดแทนพระคุณโดยยอมตัวเป็นภรรยาของชูชกแล้ว ยังเป็นภรรยาที่ประเสริฐ แม้ชูชกจะแก่คราวปู่ นางก็ปรนนิบัติชูชกเป็นอย่างดี มิได้ขาดตกบกพร่อง ทำให้พราหมณ์หนุ่มในละแวกนั้นไม่พอใจพราหมณีภรรยาของตนที่ไม่ปรนนิบัติเหมือนนางอมิตตตาปนา ได้ไปต่อว่าภรรยาของตน

นางพราหมณีทั้งหลายโกรธแค้นจึงไปรุมขับไล่ และด่าว่านางอมิตตตาปนาด้วยถ้อยคำหยาบคายรุนแรง จนนางเสียใจ อับอาย เดินร้องไห้กลับเรือน ชูชกเห็นนางร้องไห้ ถามเรื่องนั้นแล้ว นางบอกชูชกว่า จะไม่ทำงานรับใช้สามีอีก ชูชกขอทำงานแทนนางไม่ยอมให้ทำ เนื่องจากตระกูลของนางไม่เคยใช้สามีทำงาน เช่นตักน้ำเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ เทวดาประสงค์จะทรงให้การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร เพิ่มพูนขึ้นอีก จึงดลใจให้นางอมิตตตาปนา รู้เรื่องของพระเวสสันดร และคิดขอ ๒ พระกุมารมาเป็นข้ารับใช้ โดยให้นางแนะชูชกให้ไปขอ ๒ พระกุมารมาเป็นทาสชาย และทาสหญิง

ชูชกทำการซ่อมแซมบ้านเรือนที่ชำรุดทรุดโทรมเสร็จแล้ว ขนฟืน นำหม้อไปตักน้ำ นำสิ่งของเครื่องใช้มาไว้ในเรือนจนเพียงพอ แล้วอบรมสั่งสอนภรรยาให้รู้จักรักษาเนื้อรักษาตัว ส่วนตนสวมรองเท้า ถือถุงย่าม จำใจจากนาง เดินร้องไห้ไปตามหาพระเวสสันดร จนกระทั่งไปถึงเขาวงกต เพราะเทวดาดลใจให้หลงทางไป ชูชกพบพรานเจตบุตรเพราะใช้อุบายลวงล่อจนพรานเจตบุตรหลงเชื่อว่าเป็นผู้ถือพระราชสาส์น ของพระเจ้ากรุงสญชัยมากราบทูลเชิญทั้ง ๔ พระองค์เสด็จกลับกรุงสีพี จึงต้อนรับชูชกเต็มที่ ทั้งเตรียมเสบียงเครื่องใช้สอยสำหรับเดินทางและชี้ทางไปสู่พระอาศรมที่ประทับของพระเวสสันดร (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๙๑๔-๑๙๗๕/๔๘๔-๔๙๒, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑๐/๑๙๑๔- ๑๙๗๕/๔๗๑ -๔๘๗, ขุ. จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๑๔/๗๔๒)

SAMPLE

พราหมณ์ถูนะ, หมู่บ้าน : หมู่บ้านพราหมณ์ถูนะ [พฺราม-] น. หมายถึง การกำหนดเขตปัจจันตชนบทและมัชฌิมชนบท โดยใช้หมู่บ้านพราหมณ์เป็นเขตกำหนดการบวช ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตเขตในการอุปสมบทด้วยคณะมีจำนวน ๕ รูป รวมทั้งพระวินัยธร ในปัจจันตชนบททั้งหมด โดยทางทิศตะวันตกกำหนดขอบเขตให้หมู่บ้านพราหมณ์ถูนะอยู่ในมัชฌิมชนบท พ้นจากหมู่บ้านพราหมณ์ถูนะเป็นปัจจันตชนบท (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๙/๓๘-๓๙)

พราหมณทูต : พราหมณทูต ในมหาลิสูตร อธิบายว่า หมายถึง พราหมณ์ผู้เป็นทูตของชาวโกศลและชาวมคธ ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มี พระภาคขณะประทับหลีกเร้นอยู่ ณ กูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เพื่อต้องการสนทนากับพระผู้มีพระภาคก่อนจะเดินทางต่อไป (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๕๙,๓๖๐,๓๖๒,๓๖๓/๑๕๑,๑๕๒,๑๕๓)

พราหมณธัมมยาคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบูชายัญด้วยธรรมของผู้เป็นพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระองค์เองว่าเป็นพราหมณ์ผู้บูชายัญด้วยธรรม ขวนขวายในการให้ธรรม และตรัสเรียกพระสงฆ์ว่าเป็นบุตรผู้เกิดแต่ธรรมของพระองค์ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗)

พราหมณธัมมิกสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมของพราหมณ์ที่แท้จริง พราหมณ์มหาศาลจำนวนมากเข้าไปเฝ้าทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พราหมณ์สมัยก่อนมีธรรมเนียมปฏิบัติกันอย่างไร ปัจจุบันยังถือปฏิบัติอย่างนั้นอยู่หรือไม่ ทรงตอบว่า พราหมณ์สมัยก่อนมีธรรมเนียมปฏิบัติดังนี้ คือ ไม่สะสมสัตว์เลี้ยง หรือทรัพย์สิน เงินทอง พวกเขาได้อาหารจากการสาธยายมนตร์ หรือประกอบพิธีกรรม มีตบะ ละกามคุณ งดเว้นการร่วมประเวณีกับภรรยาที่อยู่ในวัยหมดประจำเดือน ประพฤติพรหมจรรย์ มุ่งแสวงหาแต่วิชชาและจรณะ แต่พราหมณ์ในปัจจุบันนี้ มีการสั่งสมทรัพย์สินเงินทองมากมาย มีการฆ่าสัตว์บูชายัญซึ่งเป็นความประพฤติไม่เหมาะสม ได้ทรงแสดงข้อปฏิบัติของพราหมณ์หลายประการ เป็นเหตุให้พราหมณ์เหล่านั้นเลื่อมใส และประกาศตนนับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๘๖/๕๖๗) ; ดู ขุ.สุ.อ. ๒/๑๘๗-๒๙๔/๑๒๖-๑๓๐ ประกอบ

พราหมณ์นหาดก : พราหมณ์นหาดก ในที่นี้หมายถึง พราหมณ์ที่สำเร็จการศึกษา และได้ผ่านพิธีอาบน้ำเสร็จแล้ว (พ้นจากอาศรมที่ ๑ คือพรหมจารีแล้วเข้าสู่อาศรมที่ ๒ คือ คฤหัสถ์ ตามคติของพราหมณ์, พราหมณ์มหาดก ๗๐๐ คน กับพราหมณ์มหาศาล ๗ คน ได้เรียนมนต์จากท่านมหาโควินทพราหมณ์ ที่เชื่อว่าสามารถมองเห็นพรหมได้ สามารถสนทนาปราศรัยปรึกษากับพระพรหมได้ ต่อมาเมื่อ

SAMPLE

มหาโควินทกพราหมณ์ละทิ้งสมบัติทุกอย่างออกบวชเป็นบรรพชิต ทำให้พราหมณ์นหาดก กับพราหมณ์มหาศาลพร้อมใจกันบวชตามเป็นจำนวนมาก โดยหวังคติที่ดี (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๑๑/๒๗๖,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑๑,๓๑๕, ๓๒๔,๓๒๖/๒๔๓,๒๔๔, ๒๔๕,๒๕๔, ๒๕๕)

พราหมณบริขาร : สิ่งของบริขารเครื่องใช้สอยของพราหมณ์ที่พระราชาจัดถวาย เช่น ผ้านุ่ง ผ้าห่มมีสีขาว เป็นต้น (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๙/๑๙๓) นอกจากนี้ คำว่า บริขาร [บอริขาน] น. ได้แก่ เครื่องใช้สอยของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา มี ๘ อย่าง คือ สบง จีวร สังฆาฏิ บาตร มีดโกนหรือมีดตัดเล็บ เข็ม ประคดเอว กระบอก กรองน้ำ (ธมกรก) เรียกว่า อัฐบริขาร หรือสมณบริขาร ที.สี. อ. (ไทย) ๑/๒๑๕/๒๗๖, (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๖๐๗)

พราหมณบริษัท : ที่ชุมนุมของพราหมณ์, ในปริสาสูตร (ว่าด้วยบริษัท) มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปนั่งสนทนาพูดคุยในสถานที่ชุมนุมของพราหมณ์นั้นหลายร้อยครั้ง ทรงพูดเร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นระเริงด้วยธรรมีกถา ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ โดยตรัสอานิสงส์ของคนมีศีลว่า “บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแกล้วกล้า ไม่เก้อเขินเข้าไป นี้เป็น อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล”

ในจักกวัตติอัจฉริยสูตร ได้อธิบายในที่ชุมนุมของพราหมณ์ว่า “ถ้าพราหมณบริษัทเข้าเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ แม้เพียงได้เข้าเฝ้าก็มีใจยินดี ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระราชปฏิสันถารในพราหมณบริษัทนั้น แม้เพียงมีพระราชปฏิสันถารก็มีใจยินดี พราหมณบริษัทยังไม่เต็มอิ่ม เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงนิ่ง” ถ้าในที่ชุมนุมของพราหมณ์ บุคคลละพยาบาท ละถีนมิทธะ ละอุทธัจจะ ละวิจิกิจฉา ซึ่งเรียกว่านิวรณ์ได้แล้ว เจริญปฐมฌาน ละอวิชชา เจริญวิชชา ละกิเลสทั้งปวง เจริญอรหัตตมรรคมีความเป็นอยู่โดยชอบ ถึงพร้อมด้วยอาชีวะ ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน เข้าไปสู่พราหมณบริษัท ย่อมองอาจไม่เก้อเขินเข้าไป (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๙, ๑๕๐, ๑๗๒/๙๔,๑๑๘,๑๑๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๘, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๕๑/๑๕๐, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๓๐/๑๙๘, องฺ.อฏฺ□ก. (ไทย) ๒๓/๖๙/๓๗๑, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๒/๖๐๙)

พราหมณบัณฑิต : พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายมีจังกีพราหมณ์และตารุกขพราหมณ์เป็นต้น (สำ.ข.อ. ๒/๒/๒๘๓), และเป็นคำที่ใช้เรียกกล่าวยกย่องบุคคลทั่วไป เช่น กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต คหบดีผู้เป็นบัณฑิต สมณะผู้เป็น

บัณฑิต (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๒/๗), มีคำอธิบายว่า พราหมณบัณฑิตบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้ละเอียดอ่อนโต้ตอบวาทะของผู้อื่นได้ประหนึ่งยิงขนเนื้อทราย พราหมณบัณฑิตเหล่านั้นทำลายทิฏฐิทั้งหลาย(ของผู้อื่น)ด้วยปัญญา ภายหลังได้ถามปัญหากับพระสมณโคดม พระองค์ทรงให้พราหมณบัณฑิต เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา พราหมณบัณฑิตเหล่านั้นมีศรัทธาตั้งมั่นพากันทูลขอโอกาสกับพระสมณโคดมเพื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต พระสมณโคดมทรงประทานบรรพชาแก่พราหมณบัณฑิตเหล่านั้น ทั้งหมดยอมเป็นสาวกของพระสมณโคดม ด้วยการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๙/๓๑๙, (ม.มู.อ. (ไทย) ๒/๒๘๙/๑๔๑)

พราหมณปัจโจโรหณิสูตร :พระสูตรว่าด้วยพิธีลอยบาปของพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นชาณุสโสณิพราหมณ์ผู้สรงน้ำดำหัวในวันอุโบสถ นุ่งห่มผ้าไหมคู่ใหม่ ยืนถือกำหญ้าคาสดอยู่ ณ ที่สมควรว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงประพฤติเช่นนั้น วันนี้เป็นวันอะไรของตระกูลพราหมณ์ เมื่อได้รับคำกราบทูลว่า เป็นวันลอยบาป จึงตรัสถามว่า พิธีลอยบาปของพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นอย่างไร

ชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลตอบว่า ในวันอุโบสถ พราหมณ์ทั้งหลายพากันสรงน้ำดำหัว นุ่งห่มผ้าไหมคู่ใหม่ ทาแผ่นดินด้วยโคมัยสด ลาดด้วยหญ้าคาที่เขียวสด แล้วนอนในระหว่างกองทรายและเรือนไฟ ในราตรีนั้น พากันลุกขึ้นแล้วประคองอัญชลีนอบน้อมไฟ ๓ ครั้ง แล้วบำเรอไฟให้ด้วยเนยใส น้ำมัน และเนยข้นจำนวนมาก พอล่วงราตรีนั้นไปจึงเลี้ยงพราหมณ์ทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยของเคี้ยวของบริโภคอันประณีต ตรัสว่า พิธีลอยบาปของพราหมณ์ทั้งหลายเป็นอย่างหนึ่ง พิธีลอยบาปในอริยวินัยเป็นอีกอย่างหนึ่ง เมื่อถูกพราหมณ์นั้นทูลถามว่า พิธีลอยบาปในอริยวินัยเป็นอย่างไร จึงตรัสว่า อริยสาวก (๑) พิจารณาเห็นว่า ปาณาติบาตมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้วจึงละและลอยปาณาติบาต (๒) พิจารณาเห็นว่า อทินนาทานมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้วจึงละและลอยอทินนาทาน(๓)พิจารณาเห็นว่ากาเมสุมิจฉาจารมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้วจึงละและลอยกาเมสุมิจฉาจาร (๔) พิจารณาเห็นว่ามุสาวาทมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้วจึงละและลอยมุสาวาท (๕) พิจารณาเห็นว่า ปิสุณาวาจามีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้วจึงละและลอยปิสุณาวาจา (๖) พิจารณาเห็นว่า ผรุสวาจามีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้วจึงละและลอยผรุสวาจา (๗) พิจารณาเห็นว่า สัมผัปปลาปะมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้วจึงละและลอยสัมผัปปลาปะ (๘) พิจารณาเห็นว่า อภิชฌามีผล

ชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้วจึงละและลอยอภิชฌา (๙) พิจารณาเห็นว่า พยาบาทมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้วจึงละและลอยพยาบาท (๑๐) พิจารณาเห็นว่า มิจฉาทิฏฐิมีผลชั่วทั้งในภพนี้และภพหน้าแล้วจึงละและลอยมิจฉาทิฏฐิ

ชาณุสโสณิพราหมณ์กราบทูลว่า พิธีลอยบาปของพราหมณ์ทั้งหลายไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งพิธีลอยบาปในอริยวินัยนี้ แล้วชมเชยพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแสดงเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖๗/๓๐๑)

พราหมณ์ปาราสริยะ : (ในขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๒๗ ใช้คำว่า “อาจารย์ปาราสริยะ”) ในอรรถกถาท่านขยายความว่า ในจูฬนันทิยชาดก มีอธิบายว่า พราหมณ์ปาราสริยะเป็นอาจารย์ทิศาปาโมกข์ ในเมืองตักกสิลา ครั้งนั้น มีพราหมณ์มาณพชาวกรุงพาราณสีผู้หนึ่ง เรียนจบศิลปะทุกประการ เมื่อเข้าไปกราบลาอาจารย์ปาราสริยพราหมณ์ก็รู้ด้วยอานุภาพวิชชาในตนว่า มาณพนั้นเป็นคนกักขพะ หยาบช้า ต้องพบความพินาศ ความทุกข์อย่างใหญ่หลวง จึงสั่งสอนว่า “เจ้าเป็นคนกักขพะ หยาบช้า โผงผาง เจ้าอย่าได้ทำกรรมชั่วเป็นเหตุให้ตนเดือดร้อนในภายหลัง”

พราหมณ์มาณพนั้นกราบลาอาจารย์แล้ว อาศัยอยู่ในกรุงพาราณสี มีครอบครัว หาเลี้ยงชีพด้วยการเป็นนายพรานขายเนื้อ วันหนึ่งไม่สามารถหาเนื้อได้ แต่พบมหานันทิยะวานรพระโพธิสัตว์และวานรจุลลนันทิยะผู้เป็นน้อง ที่เลี้ยงดูวานรมารดาตาบอด ด้วยความที่เป็นคนหยาบช้าจึงได้ฆ่าวานรทั้ง ๓ ตัว ขณะแบกเนื้อวานรกลับบ้าน บุรุษผู้หนึ่งพบเขาที่ประตูบ้านนั่นเอง จึงเล่าความเป็นไปให้ฟังว่า “ฟ้าได้ผ่าตกลงที่บ้านของท่าน ไหม้ภรรยาและลูก ๒ คนพร้อมกับบ้านเหลือแต่เพียงเสากับขื่อเท่านั้น เขาถูกความเศร้าโศกถึงบุตรและภรรยาครอบงำทิ้งหาบเนื้อและธนูกับแล่งไว้ตรงนั้นเอง ถอดผ้า เปลือยกายประคองแขนร่ำไห้เข้าไปที่เรือน ขณะนั้น ขื่อหักตกลงมาถูกศีรษะแตก แผ่นดินแยกออกเป็นช่องเปลวไฟแลบขึ้นมาจากอเวจีมหานรก ขณะถูกแผ่นดินสูบ ระลึกถึงโอวาทของอาจารย์ได้ คิดว่าท่านพราหมณ์ปาราสริยะเห็นเหตุนี้ จึงได้ให้โอวาทแก่เราว่า “ท่านอย่าได้กระทำกรรมชั่ว อันจะทำตัวท่านให้เดือดร้อนในภายหลังนะ” คำดังกล่าวนี้เป็นถ้อยคำของท่านอาจารย์ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๓/๑๔๓, พราหมณ์ปาราสิยะ จูฬนันทิยชาดก ขุ.ชา. (ไทย) ๓/-/๒๓๕-๒๓๘)

พราหมณ์ปิปผลายนะ : ในอรรถกถาท่านขยายความว่า พราหมณ์ปิปผลายนะ หรือปิปผลิมาณพนี้ เป็นบุตรของกปิลพราหมณ์ เกิดที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่ามหาติตถะ

แควันมคธ เมื่ออายุได้ ๒๐ ปี มารดาบิดารบเร้าให้แต่งงาน แต่ปิปผลิมาณพปฏิเสธ เพราะตั้งใจว่าจะปฏิบัติดูแลมารดาบิดาทั้ง ๒ ตลอดชีวิต ถ้าท่านทั้ง ๒ เสียชีวิตแล้วก็จะออกบวช แต่มารดาบิดาก็ยังยืนยันให้แต่งงานเพื่อดำรงวงศ์ตระกูล ปิปผลิมาณพจึงจ้างช่างหล่อทองคำเป็นรูปหญิงสาว ประดับด้วยผ้านุ่งสีแดง ดอกไม้ และเครื่องประดับต่าง ๆ แล้วบอกมารดาว่า ถ้าหาหญิงสาวลักษณะตามรูปปั้นนี้ได้จึงจะยอมแต่งงาน มารดาจึงให้พราหมณ์ ๘ คนนำรูปหล่อไปตามหาหญิงสาวที่มีลักษณะตามนั้น เมื่อได้พบนางภัททกาปิลานี จึงแจ้งให้กบิลพราหมณ์และนางพราหมณีทราบ ทั้งปิปผลิและภัททกาต่างไม่อยากแต่งงานจึงแอบส่งจดหมายขอให้อีกฝ่ายหาคู่ครองใหม่โดยให้พราหมณ์ของแต่ละฝ่ายนำไป แต่ในระหว่างทางพราหมณ์ผู้ถือจดหมายทั้ง ๒ ฝ่าย ได้เปิดอ่านจึงแปลงข้อความในจดหมายใหม่ ทั้ง ๒ จึงได้แต่งงานกันในที่สุด

วันหนึ่ง ปิปผลิมาณพไปตรวจนาเห็นฝูงนกมีกาเป็นต้นจิกกินไส้เดือน จึงถามบริวารว่าบาปของสัตว์พวกนั้นตกแก่ใคร บริวารตอบว่าตกแก่ท่าน ปิปผลิมาณพเกิดความสังเวชใจว่า ถ้าอกุศลกรรมแบบนี้ตกแก่เราแล้ว ถึงเวียนว่ายตายเกิดสักพันชาติก็คงไม่พ้นจากทุกข์ กลับถึงบ้านแล้วจึงบอกภรรยาว่าจะออกบวช ภรรยาของท่านก็ขอออกบวชด้วยเช่นกัน ทั้ง ๒ คน ปลงผมนุ่งห่มผ้ากาสายะ ตั้งใจออกบวชเพื่ออุทิศพระอรหันต์ในโลก แล้วออกจากบ้านเดินไปจนถึงทางแยก ทั้ง ๒ แยกกันเดินทาง ขณะที่แยกทางกันนั้นก็เกิดแผ่นดินไหว ต่อมาเมื่อปิปผลิมาณพบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ได้บรรลุพระอรหันต์ มีชื่อว่าพระมหากัสสปเถระ ได้รับการแต่งตั้งจากพระศาสดาว่าเป็นเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ทรงธุดงค์และสรรเสริญคุณแห่งธุดงค์ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้เป็นประธานในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๙๙-๓๐๔/๔๙๔, องฺ.เอกก. อ. (ไทย) ๑/๑๙๑/๑๘๓-๒๐๓, องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๑/๒๕, เถรี.อ. (ไทย) ๑/-/ ๑๒๕)

พราหมณ์ปุโรหิต : พราหมณ์ที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ในทางนิติ คือ ขนบธรรมเนียมจารีต ประเพณี.และองค์ประกอบที่สำคัญของพราหมณ์ปุโรหิตก็คือ

๑. เป็นผู้มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้ เพราะอ้างถึงชาติตระกูล

๒. เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ

๓. เป็นผู้มีศีล มีศีลที่เจริญ ประกอบด้วยศีลที่เจริญ

SAMPLE

๔. เป็นบัณฑิตมีปัญญาเฉียบแหลมลำดับที่ ๑ หรือที่ ๒ ในบรรดาพราหมณ์ผู้ได้รับการบูชา

ในกูฏทันตสูตร อธิบายถึงการเป็นบัณฑิตที่มีปัญญาเฉียบแหลมของพราหมณ์ปุโรหิตว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจากแคว้นมคธพร้อมทั้งภิกษุ ๕๐๐ รูป มายังหมู่บ้านขาณุมัต พราหมณ์กูฏทันตะเตรียมพิธีบูชายัญ ด้วยสัตว์มีโคเพศผู้ ลูกโคเพศผู้และเพศเมีย แพะและแกะอย่างละ ๗๐๐ ตัว เห็นพวกพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านขาณุมัต เตรียมเดินทางไปเข้าเฝ้า ทราบว่าพระองค์เป็นพระอรหันต์ รู้แจ้งโลก เทวโลก มารโลกและพรหมโลก ทั้งสมณะพราหมณ์เทวดา มนุษย์และหมู่สัตว์ ได้เข้าไปเฝ้าทูลถามยัญสมบัติ ๓ ประการ ซึ่งมีองค์ประกอบ ๑๖ ส่วน เพื่อการบูชามหายัญ พระองค์ได้ตรัสยกตัวอย่างของพราหมณ์ปุโรหิตที่แนะนำการบูชามหายัญแก่พระเจ้ามหาวิชิตราชว่าต้องกำจัดเสี้ยนหนาม พวกโจรให้หมดไปด้วยวิธีที่ถูกต้อง คือ

๑.ควรพระราชทานพันธุ์พืชและอาหารให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ในบ้านเมืองของพระองค์

๒.ควรพระราชทานต้นทุนให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในพาณิชยกรรมในบ้านเมืองของพระองค์

๓.ควรพระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ขยันขันแข็งในบ้านเมืองของพระองค์

พลเมืองเหล่านั้นจักขวนขวายในหน้าที่การงานของตน ไม่พากันเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ และจักมีกองพระราชทรัพย์อย่างยิ่งใหญ่ บ้านเมืองก็จะอยู่ร่มเย็นไม่มีเสี้ยนหนามไม่มีการเบียดเบียนประชาชนจะชื่นชมยินดีต่อกันมีความสุขกับครอบครัว และพราหมณ์ปุโรหิตได้แสดงยัญพิธีแก่พระเจ้ามหาวิชิตราช ๓ ประการคือเมื่อพระองค์ปรารถนาจะทรงบูชามหายัญก็ไม่ควรทำความเดือดร้อนพระทัยว่า ๑. กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราจักสิ้นเปลือง ๒. กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเรากำลังสิ้นเปลืองไป ๓.กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราได้สิ้นเปลืองไปแล้ว และทูลถวายให้ตั้งมั่นอยู่ในศีลเว้นจากการพูดคำหยาบ ไม่มีจิตพยาบาท ละมิจฉาทิฏฐิ ในการบูชายัญนั้นไม่ต้องมีการฆ่าสัตว์

เมื่อพระผู้มีพระภาคยกตัวอย่างแสดงธรรมอย่างนี้และตรัสอนุปุพพี กถา แก่พราหมณ์กูฏทันตะจนบรรลุธรรม หมดความสงสัย ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล (ม. ม. (ไทย) ๑๓/๙,๔๑๗//๙,๕๒๑, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓/๑๒๕-๑๕๐, (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: พ.ศ. ๒๕๔๒) หน้า ๗๐๓)

SAMPLE

พราหมณ์ปุโรหิตภารทวาชะ: ในกาลิงคโพธิชาดก (ว่าด้วยพระเจ้ากาลิงคะทรงบูชาโพธิมณฑล) อธิบายว่า พราหมณ์ปุโรหิตภารทวาชะ เป็นชาวกาลิงคะ เป็นผู้ที่ทูลถวายให้คำปรึกษาของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ากาลิงคะ วันหนึ่งพระเจ้ากาลิงคะ แวดล้อมด้วยเสนา ทรงพญาช้างแก้วซึ่งมีอานุภาพมาก ได้เสด็จไปใกล้โพธิพฤกษ์ แต่พญาช้างแก้วกลับหยุด ไม่สามารถเดินต่อไปได้ พราหมณ์ปุโรหิตภารทวาชะ ตรวจตราแล้วเห็นว่าภูมิภาคนี้เป็นมณฑลสะดือแผ่นดิน เป็นชัยบัลลังก์และ เป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทั้งปวง ขึ้นชื่อว่าต้นหญ้า แม้สักเท่าหนวดกระต่ายไม่ได้มี ในที่มีประมาณ ๘ กรีส มีแต่ทรายอันมีสีเหมือนแผ่นเงินเรี่ยรายอยู่ หญ้าเครือเถาไม้ใหญ่โดยรอบที่นั้นมียอดเวียนประทักษิณโพธิมณฑตั้งอยู่เฉพาะหน้าโพธิมณฑลเป็นสถานที่กำจัดกิเลสของพระพุทธเจ้าทั้งปวง แม้ใครๆ มีท้าวสักกะเป็นต้น ก็ไม่อาจที่จะเหาะข้ามที่นี้ไปได้ จึงกราบทูลว่า พญาช้างเหล่าใดถึงจะเป็นช้างแก้วและเกิดในตระกูลสูง พญาช้างเหล่านั้นไม่สามารถเข้าไปใกล้สถานที่อันเป็นจุดศูนย์กลางแห่งแผ่นดินซึ่งเป็นที่รองรับสรรพสัตว์ โดยให้เหตุผลว่า ช้างกุญชรตัวประเสริฐ เกิดในตระกูลอุโบสถจะไม่เข้าไปใกล้สถานที่แห่งนี้ โดยขอให้พระองค์เสด็จลงมานมัสการโพธิพฤกษ์ พระองค์ต้องการจะทดลอง จึงไม่ทรงเชื่อคำพยากรณ์ของพราหมณ์ปุโรหิตภารทวาชะ เมื่อทรงไสพญาช้างแก้วเข้าไปด้วยขอ ช้างเปล่งเสียงโกญจนาทอันกึกก้องได้ถอยหลังคุกเข่าลงเหมือนไม่สามารถจะนำภาระอันหนักไปได้ ถึงการสิ้นชีพ ณ สถานที่นั้น พระเจ้ากาลิงคะ ชื่นชมคำของปุโรหิตผู้ถวายคำพยากรณ์ได้เป็นจริงตามที่ช้างปรากฏแล้ว (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๗-๘๒/๔๐๗-๔๐๙, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๖ /๖๗-๗๘/๑๘๗-๑๙๒)

พราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม : พราหมณ์ที่อยู่ในโลกนี้เป็นผู้มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและมารดา ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ดีตลอด ๗ ชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านหรือตำหนิได้เพราะอ้างถึงชาติตระกูล พราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม จะต้องประพฤติโกมารพรหมจรรย์ (หมายถึงพรหมจรรย์ที่ประพฤติสืบต่อมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก) (องฺ.ปญฺจก.ฏีกา ๓/๑๙๒/๗๑) และ เรียนมนตร์อยู่ถึง ๔๘ ปี แสวงหาทรัพย์เพื่อบูชาอาจารย์โดยชอบธรรม ไม่แสวงหาโดยไม่ชอบธรรม คือ เขาไม่แสวงหาด้วยกสิกรรม ไม่แสวงหาด้วยพาณิชยกรรม (การค้าขาย) ไม่แสวงหาด้วยโครักขกรรม (การเลี้ยงโค) ไม่แสวงหาด้วยการเป็นนักรบ ไม่แสวงหาด้วยการรับราชการ ไม่แสวงหาด้วยศิลปะชนิดใดชนิดหนึ่ง ถือกระเบื้องเที่ยวขอทานอย่างเดียว มอบทรัพย์เพื่อบูชาอาจารย์แล้ว โกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ แล้วออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต

SAMPLE

เมื่อบวชแล้ว เป็นผู้มีเมตตาจิต, มีกรุณาจิต, มีมุทิตาจิต, มีอุเบกขาจิต, แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน (หมายถึงเทวโลก (วิสุทธิ. มหาฏีกา (บาลี) ๑/๒๕๔/๔๓๕) ทิศเบื้องล่าง (หมายถึงสัตว์นรก และนาค (วิสุทธิ.มหาฏีกา (บาลี) ๑/๒๕๔/๔๓๕) ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดทั่วโลกทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิต, กรุณาจิต, มุทิตาจิต, และอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวรและไม่มีความเบียดเบียนใครๆ เจริญพรหมวิหาร ๔ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในสุคติพรหมโลก จึงจะชื่อว่าพราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๘)

พราหมณ์พาวรี : ในอรรถกถาท่านขยายความว่า พราหมณ์พาวรี เกิดในตระกูลพราหมณ์ในเมืองสาวัตถี เมื่อเจริญวัยเรียนจบไตรเพท มีความรู้เรื่องลักษณะมนต์ ประวัติศาสตร์ นิฆัณฑุศาสตร์(คัมภีร์ประเภทศัพท์มูลวิทยาและอภิธานศัพท์) และเกฏุภศาสตร์(กฎเกณฑ์การใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมกับพิธีกรรมต่าง ๆ) เที่ยวสอนศิลปะแก่มาณพ ๑๖,๐๐๐ คน ต่อมาได้รับราชการเป็นปุโรหิตในพระราชสำนักกรุงสาวัตถีของพระเจ้า ปเสนทิโกศล และได้ลาออกจากตำแหน่งปุโรหิตและออกบวชเป็นชฎิลตามลัทธิพราหมณ์ ตั้งสำนักสอนไตรเภท อาศัยอยู่ในกปิตการามที่ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวรี อยู่ในเขตต่อแดนเมืองอัสสกะและเมืองอาฬกะ ต่อมาพราหมณ์พาวรี ทราบว่า เจ้าชายสิทธัตถะได้ปฏิญญาพระองค์ว่าบรรลุเป็น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงต้องการทราบความจริง ท่านจึงส่งศิษย์ผู้เป็นมาณพของท่านจำนวน ๑๖ คน คือ (๑) อชิตะ (๒) ติสสเมตเตยยะ (๓) ปุณณกะ (๔) เมตตคู (๕) โธตกะ (๖) อุปสีวะ (๗) นันทะ (๘) เหมกะ (๙) โตเทยยะ (๑๐) กัปปะ (๑๑) ชตุกัณณี (๑๒) ภัทราวุธะ (๑๓) อุทยะ (๑๔) โปสาละ (๑๕) โมฆราช (๑๖) ปิงคิยะ เพื่อไปทูลถามปัญหาที่ท่านผูกไว้เพื่อการนี้โดยเฉพาะจำนวน 16 หมวด เพื่อทดสอบพระพุทธองค์ โดยศิษย์ทั้ง ๑๖ คน นั้น มีอชิตมาณพเป็นหัวหน้า ศิษย์ทั้ง ๑๖ ของท่านจึงได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ปาสาณเจดีย์ แคว้นมคธ อชิตมาณพผู้เป็นหัวหน้าคณะเป็นผู้ทูลถามเป็นคนแรก หลังจากพระพุทธเจ้าวิสัชชนาปัญหาครบทั้ง ๑๖ หมวดแล้ว มาณพทั้ง ๑๕ คน เว้นปิงคิยมาณพได้บรรลุเป็นพระอรหันต์โดยปิงคิยมาณพซึ่งทูลถามปัญหาคนสุดท้าย ขณะฟังวิสัชนาอยู่มัวแต่ฟุ้งซ่านคิดถึงพราหมณ์พาวรีผู้เป็นลุงของตนว่า เสียดายที่ลุงไม่ได้มาฟังพระธรรมเทศนาที่แจ่มแจ้งเช่นนี้ ปิงคิยมาณพจึงได้บรรลุธรรมแค่พระโสดาบัน หลังจาก ๑๖ คนบวชแล้ว พระปิงคิยะได้กลับไปแจ้งคำตอบแก่พราหมณ์พาวรีผู้เป็นอาจารย์ ฝ่ายอาจารย์ได้บรรลุเป็นพระอนาคามีบุคคล ส่วนท่านพระปิงคิยะภายหลังได้ฟังธรรมจาก

SAMPLE

พระพุทธเจ้าจึงได้บรรลุพระอรหันต์ พระมหาเถระซึ่งเป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรีได้เป็นกำลังสำคัญในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๑๒,๕๘/๖๕๑,๖๖๒, อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๓๔/๓๔๕-๓๔๙, ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๑/-/๑๓๘, ขุ.สุตฺต. (ไทย) ๒๕/๙๘๓-๓๐๓๘/๗๓๕-๗๔๔)

พราหมณ์ภารทวาชโคตร : ในธนัญชานีสูตร อธิบายว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในพระวิหารเวพุวัน สถานที่ให้เหยื่อแก่กระแต เขตกรุงราชคฤห์ ขณะนั้น นางพราหมณีชื่อธนัญชานี ภรรยาของพราหมณ์ภารทวาชโคตรคนหนึ่ง เป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ขณะที่นางพราหมณีธนัญชานี กำลังนำภัตเข้าไปให้พราหมณ์ภารทวาชโคตร นางก้าวเท้าพลาด ได้อุทานว่า ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นถึง ๓ ครั้ง เมื่อพราหมณ์ภารทวาชโคตรได้ยินนางอุทานอย่างนั้น ก็โกรธจัดด่านางด้วยถ้อยคำที่หยาบคาย ไม่พอใจ ได้ไปเข้าเฝ้าเพื่อจะข่มพระผู้มีพระภาค โดยยกวาทะทูลถามว่า “บุคคลกำจัดอะไรได้ จึงอยู่เป็นสุข กำจัดอะไรได้ ย่อมไม่ เศร้าโศก พระองค์ชอบใจการกำจัดธรรมอย่างหนึ่ง คืออะไร”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “บุคคลกำจัดความโกรธได้ จึงจะอยู่เป็นสุข กำจัดความโกรธได้ย่อมไม่เศร้าโศก” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์ภารทวาชโคตรได้กราบทูลว่า “ภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด ด้วยคิดว่า คนมีตาดี ย่อมเห็นรูปได้” และขอถึงพระโคดมผู้เจริญ พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ได้ทูลขอบรรพชาและอุปสมบทในสำนักของพระโคดม เมื่อพระภารทวาชะ อุปสมบทแล้วไม่นาน มีความเพียร กระทำให้แจ้งซึ่งคุณวิเศษอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ได้บรรลุพระอรหันต์ (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๓-๒๖๕, สำ.ส.อ. (ไทย) ๑/๑๘๗/๓๓๙-๓๔๒)

พราหมณมหาศาล : ผู้มั่งคั่งมีทรัพย์และ โภคะมาก มีทองและเงินมาก คือ มีทรัพย์ถึง ๘๐ โกฏิ มีทรัพย์เครื่องปลื้มใจและและธัญชาติมาก และยังหมายถึงบุคคลที่เกิดมาในตระกูลสูงส่ง คือ ตระกูลพราหมณมหาศาลหรือตระกูลคหบดีมหาศาลเป็นต้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๐/๑๕๘, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐/๑๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๐/๑๖๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙/๙, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๒/๒๐๘, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๘/๑๓๖, องฺ. จตุกิก.(ไทย) ๒๑/๘๕/๑๓๐, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๗/๖๓/๔๐๖, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๑/๓๙๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๙/๑๓๗, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๐/๑๙๓, ขุ.ป.อ. (บาลี) -/๒๓๑/๑๙๘)

พราหมณ์วัจฉโคตร : ในเวนาคปุรสูตร มีอธิบายว่า พราหมณ์วัจฉโคตร อาศัยอยู่ที่หมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อเวนาคปุระ สมัยหนึ่ง ทราบว่าพระศาสดาเสด็จถึงเวนาคะปุระได้ไปเข้าเฝ้าสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค และได้สรรเสริญภาษิตของท่านพระผู้มีพระภาคว่าชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ทรงประกาศธรรมได้แจ่มแจ้ง เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลง ทาง หรือตามประทีปในที่มืดโดยตั้งใจว่า “คนมีตาดีจักเห็นรูปได้” และขอถึงพระผู้มีพระภาค พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ พร้อมทั้งขอเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ จนตลอดชีวิต (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๔/๒๔๖-๒๕๒, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๖๑/๓๒๖)

พราหมณ์วาเสฏฐโคตร : ในธูมการิชาดก ว่าด้วยพราหมณ์ผู่ก่อไฟรมควัน อธิบายว่า พราหมณ์วาเสฏฐโคตรต้อนฝูงแพะไปในป่าสร้างคอกแพะทำพิธีบูชาไฟอยู่ในป่าได้ก่อไฟรมควันเลี้ยงดูฝูงแพะและได้บริโภคนมสดเป็นต้น ได้รมควันทั้งกลางวันและกลางคืน กลิ่นควันไฟนั้นทำให้ยุงบินหนีไป พวกละมั่งถูกยุงกัดจึงได้เข้าไปอยู่ใกล้พราหมณ์ผู้ก่อไฟรมควันในฤดูฝน พราหมณ์พอใจพวกละมั่ง ไม่เอาใจใส่พวกแพะที่เคยเลี้ยงไว้ แพะของเขาเมื่อไม่มีผู้ดูแลจึงพากันตายไป เมื่อถึงฤดูใบไม้ร่วง ฝูงยุงในป่าก็ไม่มี พวกละมั่งก็พากันไปหากินยังซอกเขาและต้นน้ำลำธาร พราหมณ์เห็นพวกละมั่งหนีไปแล้ว และพวกแพะก็ตายไป คิดมากทำให้ร่างกายซูบผอม ผิวพรรณหม่นหมองและเป็นโรคผอมเหลือง ถึงความสิ้นชีวิต (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๒๙-๑๓๓/๒๗๘-๒๗๙, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๕/๑๒๙-๑๓๓/๒๓๗-๒๓๘)

พราหมณ์สุจีรตะ : ในอรรถกถาสัมภวชาดก ท่านกล่าวอธิบายว่า พราหมณ์สุจีรตะ เป็นอาจารย์สอนธรรมของพระราชาธนัญชัย ในกรุงอินทปัตถ์ แคว้นกุรุ วันหนึ่ง พระราชาตรัสถามปัญหาธรรมยาคะกับพราหมณ์ว่า “เราปรารถนาจะขึ้นสู่ทางที่จะไปพระนิพพานโดยสะดวก ไม่มีสนธิ ท่านจงบอกอรรถและธรรมของปัญหานั้น” พราหมณ์สุจีรตะไม่สามารถตอบปัญหาข้อนี้ได้แต่ได้ทูลลาพระราชาเดินทางไปถามปัญหากับพราหมณ์วิธุระซึ่งเป็นปุโรหิตของพระเจ้ากรุงพาราณสีและผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายแต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาข้อนี้ได้จึงได้เดินทางต่อไปยังสำนักของภัทรการและสำนักของสัญชัยกุมาร คนทั้ง๒ ไม่สามารถแก้ปัญหาข้อนี้ได้ แต่แนะนำให้ไปถามสัมภวกุมารซึ่งมีอายุเพียง ๗ ขวบ ซึ่งเป็นคนมีปัญญา

เมื่อพราหมณ์สุจีรตะถามปัญหาข้อนี้กับสัมภวกุมารในท่ามกลางมหาชน สัมภวกุมารตอบว่า ไม่ควรทำกุศลจิตที่เกิดขึ้นให้เสื่อมไป ควรทำความเพียรเสียแต่

วันนี้ด้วยความไม่ประมาท โดยพิจารณาด้วยปัญญาว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไปเป็นธรรมดา การระงับสังขารนั้นได้จึงเป็นสุข” และแนะนำให้ละทางผิดคือทิฏฐิ ๖๒ เจริญกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ อันเป็นทางที่จะนำออกจากทุกข์ พรามหณ์สุจีรตะนำอรรถและธรรมข้อนี้ไปกราบทูล พระเจ้าธนัญชัยทรงประพฤติบำเพ็ญในธรรมนั้น (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๕๑, ๑๕๔, ๑๗๓, ๑๗๔/๕๖๓, ๕๖๔, ๕๖๖, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๗/๑๓๘-๑๗๗/๒๗๕-๒๙๒)

พราหมณสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยข้อบัญญัติของพราหมณ์ มี ๓ สูตร แปลความหมายและองค์ธรรมต่างกัน กล่าวคือ

1.พราหมณสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยข้อบัญญัติของพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุทยคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความเจริญ)ของพราหมณ์ข้อว่า การลุกขึ้นแต่เช้าเดินมุ่งตรงไปทางทิศตะวันออกโดยไม่หลีกบ่อ เหว ตอที่มีหนาม หลุมคูถ บ่อโสโครก ตกลงไปที่ใดให้รอความตายในที่นั้น แล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นั้นเป็นข้อบัญญัติของคนโง่ แล้วทรงสอนว่า ความจริง อุทยคามินีปฏิปทา ได้แก่ธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๘/๕๑๑)

2.พราหมณสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยความเป็นพราหมณ์ เป็นการกล่าวถึงความเป็นพราหมณ์ คำว่า พราหมณ์ ตามนัยของพระสูตรนี้ หมายถึงความลอยบาปได้ ความสิ้นสังโยชน์กิเลส เป็นเนื้อหาสาระของพุทธอุทานที่ทรงเปล่งตรัสตอบคำถามของภิกษุรูปหนึ่งที่ทูลถามเรื่องคุณธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ ดังคำว่า บุคคลเหล่าใดลอยบาปธรรมได้แล้ว เป็นผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ มีสังโยชน์สิ้นแล้ว เป็นผู้ตรัสรู้ บุคคลเหล่านั้นแล ชื่อว่า พราหมณ์ ในโลก (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕/๑๗๗)

3.พราหมณสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ได้ชื่อว่าพราหมณ์ ตรัสว่า บุคคลได้ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะลอยธรรม ๗ ได้ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะ (๕) โทสะ (๖) โมหะ (๗) มานะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๗/๑๘๑)

พราหมณสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบันมีฤทธิ์มาก ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๘/๔๐๒)

พราหมณสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบันมีฤทธิ์มากเป็นต้นว่า

SAMPLE

แปลงกายเป็นหลายคนได้ หายตัวได้ ทะลุฝาหรือกำแพงได้ ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๙/๔๐๓)

พราหมณ์หนุ่ม : พราหมณ์หนุ่มที่มีอายุน้อย เช่น ในวันขนานพระนามพระราชกุมาร พราหมณ์ ๘ คน ที่ทำนายลักษณะของพระราชกุมาร ในพราหมณ์ ๘ คน พราหมณ์อัญญาโกณฑัญญะเป็นพราหมณ์หนุ่มที่มีอายุน้อยที่สุดที่ได้ทำนายลักษณะของพระราชกุมารว่า “ถ้าเสด็จออกผนวชจักได้เป็นศาสดาเอกของโลก” ในอิสสัตถสูตร ให้ความหมายว่า หมายถึงพราหมณ์หนุ่มที่ได้ศึกษาฝึกปรืออย่างดีแล้ว คือ มีความชำนาญ เป็นคนแกล้วกล้า ไม่หวาดสะดุ้ง (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๖๘-๑๖๙, ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/-/๓๕๙)

พราหมณ์อาลัมปายนะ : ในภูริทัตตชาดก ให้ความไว้ว่า หมายถึง พราหมณ์ผู้รู้มนต์, พราหมณ์หมองู,ในอรรถกถาภูริทัตตชาดก ว่าด้วยพระเจ้าภูริทัตทรงบำเพ็ญศีลบารมี ท่านกล่าวอธิบายขยายความว่า พราหมณ์อาลัมปายนะ ได้ร่ายทิพยมนต์ได้จับพญาภูริทัตนาคราชผู้รักษาศีลอุโบสถ พญานาคราชไม่ได้แสดงอาการโกรธตอบหรือทำร้าย เพราะกลัวศีลขาด ฝ่ายพราหมณ์ เมื่อจับพญานาคราชได้ทำการทรมาน นำไปแสดงตามหมู่บ้านต่าง ๆ ได้ทรัพย์สิน เงิน ทอง และเครื่องประดับเป็นจำนวนมาก

ต่อมา เมื่อน้องชายของพญานาคราช ที่แปลงกายเป็นดาบสและน้องสาวชื่อว่าอชมุขีที่แปลงกายเป็นลูกเขียดได้ออกตามหาพี่ชายตามคำรับสั่งของพระมารดา และทราบว่าถูกพราหมณ์อาลัมปายนะบังคับนำไปแสดงที่เมืองพาราณสี ของพระมาตุละ (พระเจ้าลุง) เมื่อพบพราหมณ์อาลัมปายนะจึงได้พนันกันด้วยทรัพย์ ๕,๐๐๐ กหาปณะว่า ระหว่างพิษของพญานาคราชกับพิษของนางอชมุขีที่แปลงกายเป็นลูกเขียดจะร้ายแรงกว่ากัน ผลปรากฏว่า พราหมณ์ได้แพ้พนันและร่างกายถูกไอควันพิษจนผิวด่างกลายเป็นขี้เรื้อน จึงยอมปล่อยพญานาคราชไป (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๕/๘๔๗,๘๗๗/๓๑๔, ๓๑๘, ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑๐/๘๔๗-๘๙๒/๔๒-๖๓)

พราหมณ์อาลัมพานะ : พราหมณ์ผู้เรียนมนต์ สาธยายมนต์, ในอรรถกถา ท่านกล่าวอธิบายจริยาของภูริทัตตนาคราชว่า พราหมณ์อาลัมพานะจับภูริทัตตนาคราชผู้สมาทานศีลวัตร ใส่ไว้ในตะกร้า ทรมานให้ได้รับความลำบากด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น จับหางฉุดกระชากลากให้ตัวครูดสีไปบนพื้นดิน ใช้เท้าเหยียบ ทุบตี ภูริทัตตนาคราชก็ไม่โกรธหรือทำร้ายตอบ เพราะต้องการบำเพ็ญศีลบารมี (ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๕-๑๙/๗๔๗-๗๔๘, ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๒๕/๑๑-๑๕/๑๗๕-๑๘๒)

SAMPLE

พราหมณาจารย์ : พราหมณ์ระดับอาจารย์ของพราหมณ์ทั้งหลาย, เป็นหัวหน้าหรือเป็นเจ้าสำนัก, เช่น

๑. พราหมณ์พาวรี เป็นอาจารย์ของมาณพ ๑๖,๐๐๐ คน มีมาณพ ๑๖ คน ที่ได้เข้าเฝ้าทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นต้น

๒. ชฏิล ๓ พี่น้อง คือ อุรุเวลกัสสปะ เป็นอาจารย์ของชฏิล ๕๐๐ คน นทีกัสสปะ เป็นอาจารย์ของชฏิล ๓๐๐ คน คยากัสสปะ เป็นอาจารย์ของชฏิล ๒๐๐ คน

๓. สัญชัยปริพพาชกเป็นอาจารย์ของอันเตวาสิกทั้งหลาย และเป็นอาจารย์ของอุปติสสะ (พระสารีบุตร) โกลิตะ (พระมหาโมคคัลลานะ) พร้อมด้วยบริวาร ๕๐๐ คน (ขุ.จูฬ. (ไทย) ๓๐/๑๐๔/๓๕๘- ๓๕๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๑๒,๕๘/๖๕๑,๖๖๒, อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๓๔/๓๔๕-๓๔๙, ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๑/-/๑๓๘, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๓/๕๗๘, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/-/๘๔-๙๐)

พราหมณี : พราหมณี นางพราหมณ์, พราหมณ์ผู้หญิง, พราหมณ์ผู้เป็นมารดา, สตรี, พราหมณี ยังหมายถึง หญิงที่อยู่ในวรรณะพราหมณ์ที่จัดว่าเป็นวรรณะประเสริฐที่สุด ใน ๔ วรรณะ (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒๖, ๕๓๔/๑๘๗, ๒๓๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๒๐/๓๕๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๔/๘๕, สี.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๔/๒๓๕, ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๘๖/๑๘๒, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๙๓๔/๔๘๖)

พร่ำสอน : สั่งสอนอยู่เป็นประจำ หมายความว่า อาจารย์ผู้พร่ำสอนให้อันเตวาสิกตั้งอยู่ในพระธรรมวินัยหรือพร่ำสอนด้วยกรรมฐาน, ในอานาปานสติสูตร พระสูตรว่าด้วยวิธีเจริญอานาปานสติ อธิบายว่า หมายถึง พระเถระพร่ำสอนภิกษุบวชใหม่ทั้งหลาย มีจำนวน ๑๐ – ๔๐ รูป ในอรรถกถาท่านขยายความว่า หมายถึง การสงเคราะห์ด้วยอามิสและธรรมก่อนแล้วจึงพร่ำสอน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๔-๑๔๕/๑๘๓-๑๘๔, วิ.อ. (ไทย) ๑/-/๖๒, ม.อุ.อ. (ไทย) ๑/๑๔๔/๑๓๕)

พฤติกรรม : การแสดงออกทางร่างกาย เช่น การกระทำหรืออาการที่แสดงออกทางทางกล้ามเนื้อ ความคิดและความรู้สึกเพื่อตอบสนองสิ่งเร้า พฤติกรรม ยังหมายถึง การแสดงออกในการประพฤติปฏิบัติของพรรพชิตและคฤหัสถ์ เช่น เป็นผู้ยกตนข่มผู้อื่น, เป็นผู้มักโกรธ, เป็นผู้ถูกโจทกลับโต้เถียงรุกรานโจทก์, เป็นคนโอ้อวด มีมารยา เป็นคนกระด้าง ดื้อรั้น ดูหมิ่นคนอื่น เป็นผู้ยึดถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ หรือพูดกลบเกลื่อนนอกเรื่อง, หรือเป็นผู้ถูกโจท แต่ไม่ยอมอธิบายการกระทำของตน ทำให้เป็นผู้ว่ายาก, เป็นผู้ละเว้นจการการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เสพเมถุน พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ (ที.สี. (ไทย) ๙/๘-๙/๓-๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๖-๑๘๘, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔/๒๐,

SAMPLE

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๗๖๘)

พลกถา : ว่าด้วยพละ กถาว่าด้วยพละ แบ่งเป็นอุทเทสและนิทเทสอย่างละ ๖๘ ดังนี้

อุทเทส

ท่านพระสารีบุตรนำพระสูตรที่ว่าด้วยพละมาแสดงเป็นอุทเทสดังนี้ภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ ประการนี้ พละ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. สัทธาพละ ๒. วิริยพละ

๓. สติพละ ๔. สมาธิพละ

๕. ปัญญาพละ

อีกนัยหนึ่ง พละ ๖๘ ประการ คือ

๑. สัทธาพละ ๒. วิริยพละ

๓. สติพละ ๔. สมาธิพละ

๕. ปัญญาพละ ๖. หิริพละ

๗. โอตตัปปพละ ๘. ปฏิสังขานพละ

๙. ภาวนาพละ ๑๐. อนวัชชพละ

๑๑.สังคหพละ ๑๒. ขันติพละ

๑๓.ปัญญัตติพละ ๑๔. นิชฌัตติพละ

๑๕.อิสสริยพละ ๑๖. อธิษฐานพละ

๑๗.สมถพละ ๑๘. วิปัสสนาพละ

๑๙-๒๘. เสกขพละ ๒๙-๓๘.อเสกขพละ

๓๙-๔๘. ขีณาสวพละ ๔๙-๕๘.อิทธิพละ

๕๙-๖๘.ตถาคตพละ

นิทเทส

ท่านนำพละแต่ละประการในอุทเทสมาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ แบ่งเป็น ๓ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑ พละ ๕ ประการ

คำปุจฉาว่า “สัทธาพละ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า

๑. ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา

๒. ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะอุปถัมภ์สหชาตธรรม

๓. ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะครอบงำกิเลสทั้งหลาย

๔. ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะเป็นความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ

SAMPLE

๕. ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะเป็นที่ตั้งมั่นแห่งจิต

๖. ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะเป็นความผ่องแผ้วแห่งจิต

๗. ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะเป็นเครื่องบรรลุธรรมวิเศษ

๘. ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะรู้แจ้งธรรมที่ยิ่ง

๙. ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะตรัสรู้สัจจะ

๑๐.ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะให้การกบุคคลตั้งอยู่เฉพาะในนิโรธ

พละอีก ๔ ประการ คือ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ และปัญญาพละ แต่ละประการก็มีเหตุ ๑๐ ประการเหมือนกัน ต่างกันแต่เหตุประการที่ ๑ เท่านั้นที่เปลี่ยนไปตามสภาวะของพละแต่ละประการ เช่น (๑) ชื่อว่าวิริยพละ เพราะไม่หวั่นไหว เพราะความเกียจคร้าน

หมวดที่ ๒ แบ่งเป็นหมวดย่อย ๖ หมวด ดังนี้

หมวดย่อยที่ ๑ มีพละ ๑๖ ประการ คือ ตั้งแต่หิริพละจนถึงอธิษฐานพละ แต่ละประการท่านจำแนกด้วยธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ (ดูภาวนาหมวดที่ ๕ ในสุตมยญาณที่ ๔ แห่งญาณกถา) แต่ปรับเปลี่ยนสำนวนไปตามความหมายขององค์ธรรมในพละแต่ละประการ เช่น

ชื่อว่าหิริพละ เพราะละอายกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ

ชื่อว่าหิริพละ เพราะละอายพยาบาทด้วยอพยาบาท

ชื่อว่าโอตตัปปพละ เพราะเกรงกลัวกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ

ชื่อว่าโอตตัปปพละ เพราะเกรงกลัวพยาบาทด้วยอพยาบาท

หมวดย่อยที่ ๒ มีพละ ๒ ประการ คือ สมถพละและวิปัสสนาพละ มีใจความเหมือนในนิโรธสมาปัตติญาณนิทเทสแห่งญาณกถา มหาวรรค

หมวดย่อยที่ ๓ มีพละ ๒๐ ประการ คือ เสกขพละ และอเสกขพละ อย่างละ ๑๐ ประการ ท่านจำแนกคู่กันด้วยสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ เช่น

ชื่อว่าเสกขพละ เพราะพระเสขะยังต้องศึกษาในสัมมาทิฏฐิ

ชื่อว่าอเสกขพละ เพราะพระอเสขะศึกษาในสัมมาทิฏฐินั้นเสร็จแล้ว

หมวดย่อยที่ ๔ มีพละ ๑๐ ประการ คือ ขีณาสวพละ ๑๐ ประการ ซึ่งหมายถึงพละที่เป็นเหตุให้ภิกษุขีณาสพยืนยันความสิ้นอาสวะของตน มีเนื้อความปรากฏชัดแล้ว (ดู องฺ. ทสก. (แปล) ๒๔/๙๐/๒๐๔-๒๐๖ ประกอบด้วย)

หมวดย่อยที่ ๕ มีพละ ๑๐ ประการ คือ อิทธิพละ ๑๐ ประการ ซึ่งหมายถึงฤทธิ์ ๑๐ ประการ คือ

๑. ฤทธิ์ที่อธิษฐาน ๒. ฤทธิ์ที่แสดงได้ต่าง ๆ

๓. ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ ๔. ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ

๕. ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ ๖. ฤทธิ์ที่เป็นของพระอริยะ

SAMPLE

๗. ฤทธิ์ที่เกิดจากผลกรรม ๘. ฤทธิ์ที่เป็นของท่านผู้มีบุญ
๙. ฤทธิ์ที่สำเร็จมาจากวิชชา
๑๐.ชื่อว่าฤทธิ์เพราะมีสภาวะสำเร็จด้วยการประกอบโดยชอบใน ส่วนนั้น ๆ เป็นปัจจัย

หมวดย่อยที่ ๖ มีพละ ๑๐ ประการ คือ ตถาคตพละ ๑๐ ประการ ซึ่งหมายถึงพละที่เป็นเหตุให้พระตถาคตยืนยันฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท มีเนื้อความปรากฏชัดแล้ว (ดู องฺ. ทสก. (แปล) ๒๔/๒๑/๔๓-๔๗ ประกอบด้วย)

หมวดที่ ๓ ท่านนำพละแต่ละประการในจำนวน ๖๘ ประการมาตั้งเป็นคำปุจฉาแล้ววิสัชนา เช่นคำปุจฉาว่า “ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะอย่างไร”

ท่านวิสัชนาว่า ชื่อว่าสัทธาพละ เพราะมีสภาวะไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ชื่อว่าวิริยพละ เพราะมีสภาวะไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๓)

พลกรณียาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน อาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญสัมมัปปธาน ๔ ประการ ทำสัมมัปปธาน ๔ ประการให้มาก (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๖๗๓-๖๘๔/๓๖๓)

พลกาย : กองทัพ,กำลัง, พลัง, ความสามารถ, มักใช้ประกอบคำอื่น เช่น ทศพล; ทหาร เช่น กองพล; สามัญ เช่น ของพล; ยศทหารและตำรวจสัญญาบัตรรองจากจอมพล (เดิมใช้ว่า นายพล). (ป. ส.) ในเสรีสูตร อธิบายว่า พลกาย หมายถึง ข้าราชการฝ่ายทหาร (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๔/๑๑๓, ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหา นคร: ๒๕๔๒), หน้า ๗๖๙)

พลช้าง : กองทัพที่จัดขึ้นเป็นหมู่ใหญ่ นับช้างตั้งแต่ ๑๐ เชือกขึ้นไป ที่ชื่อว่ากองพลรถก็เช่นเดียวกัน, กองทัพเหล่าที่ ๑ ใน ๔ เหล่า คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า, พลรบด้วยช้าง, (ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๙/๙๒/๔๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๖/๓๖๖, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๖, ๑๒๖, ๑๓๕ /๑๓๔, ๑๔๘, ๑๗๓, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๗//๑๓๗, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗//๑๐๓, ๓๓๙ /๓๗๑, ๕๘๙, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๒/๑๓๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๙, ๑๖๓,/๓, ๓๕๙)

พลเดินเท้า : กองพล, ทหารราบ, ทหารบก, กองทัพเหล่าที่ ๔ ใน ๔ เหล่า คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า, พลรบด้วยพลเดินเท้า, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๖/๓๖๖,

SAMPLE

สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๖, ๑๒๖, ๑๓๕ /๑๓๔, ๑๔๘, ๑๗๓, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๗/๑๓๗, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๓, ๓๓๙ /๓๗๑, ๕๘๙, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๑, ๙๒, ๑๓๔/๕๘๘, ๑๓๓, ๕๙๗, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๙, ๑๖๓,/๓, ๓๕๙)

พลธรรม : ธรรมอันเป็นกำลัง ได้แก่ พลธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ๕ ประการคือ (๑) สัทธา (ความเชื่อ) (๒) วิริยะ (ความเพียร) (๓) สติ (ความระลึกได้) (๔) สมาธิ (ความตั้งจิตมั่น) (๕) ปัญญา (ความรู้แจ้ง) ในอรรถกถา ท่านอธิบายว่าหมายถึง บรรลุพลธรรม คือ พระผู้มีพระภาคทรงมีพระกำลังอันเกิดจากฌาน ๑๐ ที่เรียกว่า ทสพลญาณ หรือ ตถาคตพละ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๕, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๖๑, ขุ.สุตฺต. (ไทย) ๒๕/๓๕๘/๕๘๓, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๘๔,/๕๔๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๙, ๑๓๐/๖๒๓, ๕๓๗, ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๒/๓๕๘/๑๙๘-๑๙๙, ที.ม.อ.(บาลี) - /๒๒๐/๒๐๒)

พลนิกาย : พลนิกาย หมู่พล, กำลังพล, กองพล, กองกำลัง, หมู่พลของพระราชา (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๒, ๘๙/๔๘๒,๒๗๑,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๑๔,๑๘๘๐,๑๘๙๖/๒๐๑, ๔๗๙, ๔๘๑)

พลม้า : ทหารม้า(อสฺสกายา),ทหารที่ใช้ม้าเป็นพาหนะในการเดินทางหรือออกศึก, พลม้าเป็นหนึ่งในหมู่พลรบ(ทหารหลวง หรือทหารรักษาพระองค์) ๔ ประเภท(จตุรงคินีเสนา)ของพระราชาในสมัยโบราณ ได้แก่ หมู่พลช้าง หมู่พลม้า หมู่พลรถ และหมู่พลราบ(พลเดินเท้า) (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๖/๓๖๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๖/๑๓๔,ขุ.ชา.ติสติ.(ไทย)๒๗/๓๓๙/๕๘๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๑/๕๘๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙/๓)

พลรถ : ทหารรถ(รถกายา), ทหารที่ใช้รถเป็นพาหนะในการเดินทางหรือออกศึก, พลรถเป็นหนึ่งในหมู่พลรบ(ทหารหลวง หรือทหารรักษาพระองค์) ๔ ประเภท(จตุรงคินีเสนา)ของพระราชาในสมัยโบราณ ได้แก่ หมู่พลช้าง หมู่พลม้า หมู่พลรถ และหมู่พลราบ(พลเดินเท้า)(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๖/๓๖๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๖/๑๓๔,๑๕/๑๒๖/๑๔๘,๑๕/๑๓๕/๑๗๓, ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย)๒๗/๑๐๓/๓๗๑, ขุ.ชา.ติงฺสติ.(ไทย)๒๗/๙๖/๕๕๔, ๒๗/๓๓๙/๕๘๙, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๑๔๐/๑๐๖, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๑/๕๘๘,๓๒/๙๒/๑๓๓,๓๒/๑๓๔/๕๙๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙/๓,๓๓/๑๖๓/๓๕๙)

พลราบ : ทหารเดินเท้า(ปตฺติกายา), ทหารที่เดินด้วยเท้าตามขบวนเสด็จของพระราชาคราวออกศึกสงคราม(ไม่มีพาหนะขี่หรือขับ), พลราบ เป็นหนึ่งในหมู่พลรบ (ทหารหลวง หรือทหารรักษาพระองค์) ๔ ประเภท(จตุรงคินีเสนา)ของพระราชา

SAMPLE

ในสมัยโบราณ ได้แก่ หมู่พลช้าง หมู่พลม้า หมู่พลรถ และหมู่พลราบ(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๑๔๐/๑๐๖)

พลวัททสูตร: พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนโคผู้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โคผู้ ๔ ประเภท คือ (๑) โคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงตน แต่ไม่ข่มเหงโคฝูงอื่น (๒) โคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงอื่น แต่ไม่ข่มเหงโคฝูงตน (๓) โคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงตน และข่มเหงโคฝูงอื่น (๔) โคผู้ที่ไม่ข่มเหงโคฝูงตน และไม่ข่มเหงโคฝูงอื่น แล้วตรัสว่า บุคคลเปรียบเหมือนโคผู้มี ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนโคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงตนแต่ไม่ข่มเหงโคฝูงอื่น หมายถึงผู้ทำให้ชนในบริษัทของตนหวาดกลัวแต่ไม่ทำให้ชนในบริษัทของผู้อื่นหวาดกลัว (๒) บุคคลเปรียบเหมือนโคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงอื่นแต่ไม่ข่มเหงโคฝูงตนหมายถึงผู้ทำให้ชนในบริษัทของผู้อื่นหวาดกลัว แต่ไม่ทำให้ชนในบริษัทของตนหวาดกลัว (๓) บุคคลเปรียบเหมือนโคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงตนและข่มเหงโคฝูงอื่น หมายถึงผู้ทำให้ชนในบริษัทของตนหวาดกลัวและทำให้ชนในบริษัทของผู้อื่นหวาดกลัว (๔) บุคคลเปรียบเหมือนโคผู้ที่ไม่ข่มเหงโคฝูงตนและไม่ข่มเหงโคฝูงอื่น หมายถึงผู้ไม่ทำให้ชนในบริษัทของตนหวาดกลัว และไม่ทำให้ชนในบริษัทของผู้อื่นหวาดกลัว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๘/๑๖๔)

พลวามุขี, ทะเล : ทะเลมีชื่อว่าพลวามุขี, ทะเลที่เต็มไปด้วยอันตรายชื่อว่าพลวามุขี, ทะเลนี้ปรากฏชื่อในสุปปารกชาดก(พรรณนาเรื่องพ่อค้าสุปปารกะ) พ่อค้าที่แล่นเรือไปผิดทางมักจะเจอกับทะเลที่ชื่อว่า พลวามุขี ดังข้อความที่พระโพธิสัตว์บอกแก่พ่อค้าว่า “เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสงหาทรัพย์ ออกไปจากท่าภรุคัจฉะ แล่นไปผิดทาง ทะเลนี้เขาเรียกว่า พลวามุขี”, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า เรือที่ถึงสมุทรชื่อว่าพลวามุขีแล้วสามารถเพื่อจะกลับไป ไม่มี สมุทรนี้ให้เรือที่มาถึงแล้วจมลงไปให้ถึงความพินาศ(ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย)๒๗//๑๑๙/๓๗๓,ขุ.ชา.เอกาทสก.อ.(ไทย)๖/๑๑๙/๗๓)

พลสูตร: พระสูตรว่าด้วยพละ, พระสูตรว่าด้วยความมีกำลังในสมาธิมี ๕ สูตร แปลความหมายว่า พระสูตรว่าด้วยพละ ๕ สูตร คือ และแปลความหมายว่า พระสูตรว่าด้วยความมีกำลังในสมาธิ ๒ สูตร กล่าวคือ

1.พลสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยพละ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม พละ ๕ นี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๔/๔๕๑)

2.พลสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยพละ พระผู้มีพระภาคตรัสปฏิปทา ๓ เหมือนในสติปัฏฐานสูตร ต่างกันเฉพาะมัชฌิมาปฏิปทา คือภิกษุ เจริญสัทธาพละ ..วิริยพละ ...สติพละ ...สมาธิพละ ...ปัญญาพละ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๔๐๔)

SAMPLE

3.พลสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยพละ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พละ ๔ คือ (๑) วิริยพละ (๒) สติพละ (๓) สมาธิพละ (๔) ปัญญาพละ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖๑/๓๗๙)

4.พลสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยพละ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พลธรรม (ธรรมที่เป็นกำลัง) ๕ คือ (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา (๒) หิริพละ กำลังคือหิริ (๓) โอตตัปปพละ กำลังคือโอตตัปปะ (๔) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ (๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๔/๓๔๖)

5.พลสูตร[๕] พระสูตรว่าด้วยพละ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พละ ๔ คือ (๑) ปัญญาพละ คือเห็นได้ด้วยดี พิจารณาธรรมที่เป็นกุศลและอกุศลด้วยปัญญา (๒) วิริยพละ คือสร้างฉันทะ พยายามปรารภความเพียร เพื่อละธรรมที่เป็นอกุศล เพื่อได้ธรรมที่เป็นกุศล (๓) อนวัชชพละ คือประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่ไม่มีโทษ (๔) สังคหพละ คือมีสังคหวัตถุ ๔ คือ (๑) ทาน (๒) เปยยวัชชะ (๓) อัตถจริยา (๔) สมานัตตตา แล้วตรัสอธิบายว่า การให้ธรรมเลิศกว่าการให้ทั้งหลาย การแสดงธรรมบ่อย ๆ แก่บุคคลผู้ต้องการจะฟังเลิศกว่าวาจาเป็นที่รักทั้งหลาย การชักชวนคนที่ไม่มีศรัทธาให้ตั้งมั่นในความมีศรัทธา ชักชวนคนที่ไม่มีศีล ให้ตั้งมั่นในความมีศีล ชักชวนคนที่มีความตระหนี่ให้ตั้งมั่นในความเสียสละ ชักชวนคนที่มีปัญญาทราม ให้ตั้งมั่นในความมีปัญญา เลิศกว่าการประพฤติประโยชน์ทั้งหลาย การที่พระโสดาบันมีตนเสมอกับพระโสดาบัน พระสกทาคามีมีตนเสมอกับพระสกทาคามี พระอนาคามีมีตนเสมอกับพระอนาคามี พระอรหันต์มีตนเสมอกับพระอรหันต์เลิศกว่า ความมีตนเสมอทั้งหลาย แล้วตรัสอีกว่า อริยสาวกประกอบด้วยพละ ๔ นี้ ย่อมข้ามพ้นภัย ๕ คือ (๑) อาชีวิกภัย ภัยเนื่องด้วยการเลี้ยงชีพ (๒) อสิโลกภัย ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง (๓) ปริสสารัชชภัย ภัยคือความครั่นคร้ามในบริษัท (๔) มรณภัย ภัยคือความตาย (๕) ทุคคติภัย ภัยคือทุคติ ได้ แล้วตรัสต่ออีกว่า อริยสาวกพิจารณาเห็นว่า เราไม่กลัวภัย ๕ เราจักกลัวภัย ๕ ไปทำไม เพราะเรามีพละ ๔ ส่วนคนที่กลัวภัย ๕ มี ๔ จำพวก คือ (๑) คนมีปัญญาทราม (๒) คนเกียจคร้าน (๓) คนมีการงานทางกาย ทางวาจา และทางใจที่มีโทษ (๔) คนผู้ไม่สงเคราะห์ใคร ๆ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕/๔๓๙)

6.พลสูตร[๖] พระสูตรว่าด้วยความมีกำลังในสมาธิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก เพราะมีธรรม ๖ คือ (๑) สัทธา

พละ (๒) วิริยพละ (๓) สติพละ (๔) สมาธิพละ (๕) ปัญญาพละ (๖) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๒/๕๙๔)

7.พลสูตร[๗] พระสูตรว่าด้วยความมีกำลังในสมาธิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมของภิกษุผู้ไม่อาจบรรลุความมีกำลังในสมาธิได้มี ๖ คือ (๑) ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (๒) ไม่ฉลาดในการให้สมาธิตั้งอยู่ได้ (๓) ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๔) ไม่ทำความเคารพ (๕) ไม่ทำให้ติดต่อ (๖) ไม่ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ แล้วตรัสว่า ธรรมของภิกษุผู้อาจบรรลุความมีกำลังในสมาธิได้ มี ๖ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๒/๕๙๔-๕๙๕)

พลสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยกำลัง สูตรที่ ๑ พระผู้มีพระภาคพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กำลัง ๘ คือ (๑) เด็กมีการร้องไห้เป็นกำลัง (๒) มาตุคามมีความโกรธเป็นกำลัง (๓) โจรมีอาวุธเป็นกำลัง (๔) พระราชามีอิสริยยศเป็นกำลัง (๕) คนพาลมีการเพ่งโทษผู้อื่นเป็นกำลัง (๖) บัณฑิตมีการไม่เพ่งโทษผู้อื่นเป็นกำลัง (๗) คนผู้เป็นพหูสูตมีการพิจารณาเป็นกำลัง (๘) สมณพราหมณ์มีขันติ(คืออธิวาสนขันติ) เป็นกำลัง (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๗//๒๗๒)

พลสูตร (ทุติย): พระสูตรว่าด้วยกำลัง สูตรที่ ๒ พระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วถูกตรัสถามว่า ภิกษุขีณาสพมีกำลังเท่าไร จึงปฏิญญาความสิ้นอาสวะ จึงกราบทูลว่า ภิกษุขีณาสพมีกำลัง ๘ คือ (๑) สังขารทั้งปวงเป็นธรรมที่เห็นว่าเป็นสภาวะไม่เที่ยง ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง (๒) กามทั้งหลายเป็นธรรมที่เห็นว่าเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง (๓) จิตเป็นธรรมชาติน้อมไป โน้มไป โอนไป ตั้งอยู่ในวิเวก(คือนิพพาน) ยินดียิ่งในเนกขัมมะ(คือบรรพชา) ปราศจากเงื่อนธรรม(หมายถึงปราศจากตัณหา ไม่มีความยึดติด หรือหมดตัณหาแล้ว) อันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะโดยประการทั้งปวง (๔) สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมที่เจริญอบรมดีแล้ว (๕) อิทธิบาท ๔ เป็นธรรมที่เจริญอบรมดีแล้ว(๖) อินทรีย์ ๕ เป็นธรรมที่เจริญอบรมดีแล้ว (๗) โพชฌงค์ ๗ เป็นธรรมที่เจริญอบรมดีแล้ว และ(๘) อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่เจริญอบรมดีแล้ว จึงปฏิญญาความสิ้นอาสวะ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๘/๒๗๒)

พลเสน, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าพลเสน, กษัตริย์พระนามว่าพลเสน, พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าพลเสน,พระเจ้าพลเสนปรากฏพระนามในอุปัฏฐายิกถราปทาน (ประวัติในอดีตชาติของพระอุปัฏฐายิกเถระ) พระเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ได้ถวายคนอุปัฏฐากแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ด้วยผลบุญนี้ทำให้เกิดในภพภูมิที่ดี รวมทั้งเคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าพลเสนด้วย ดังข้อความปรากฏตอนหนึ่งว่า “ ในกัปที่ ๕๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระ

เจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าพลเสน สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก"(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘/๔๔๗)

พละ,พลัง : กำลัง, ความแข็งแรง, พลังอำนาจ, สิ่งที่ทำให้เกิดอำนาจและความเข้มแข็ง, คำว่า "พละ, พลัง" หรือ "กำลัง" มีใช้ทั่วไปในพระไตรปิฎก ใช้เกี่ยวกับธรรมะ เช่น "พละ ๕, สัทธาพละ, วิริยพละ, สติพละ, สมาธิพละ, ปัญญาพละ, หิริพละ, โอตตัปปพละ หรือ กำลังแห่งสติ กำลังแห่งปัญญา, มีขันติธรรมเป็นพลัง, มีกำลังใจเข้มแข็ง" เป็นต้น, ใช้ในการอวยพร เช่น มี"อายุ วัณณะ สุขะ พละ", ใช้เรียกชื่อสูตรก็มี เช่น พลสูตร(สูตรว่าด้วยพละ), (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๘/๕๓๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๗/๒๙๓, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๕/๔๔, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๑/๑๓๐, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๗๔/๔๕๑, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๕๕/๘๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๔/๕๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๓/๑๗, องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๕/๔๓๙, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๐/๒๐๖, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๔๕/๒๖๗, ขุ.สุ.(ไทย)๒๖/๑๗๑/๕๘๓, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๑/๖, ๒๖/๑๓๗/๒๔, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๑/๕๔๐, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๓/๒๒, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓/๕๙๖, อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๐/๕๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๔๔/๑๑๗,พจนานุกรมบาลี,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พลังปัญญา : กำลังแห่งปัญญา, อำนาจแห่งปัญญา, ความแข็งแรงแห่งปัญญา, ปัญญาที่มีกำลัง, ในมหาวัจฉเถรคาถา(ภาษิตของพระมหาวัจฉเถระ) ท่านพระมหาวัจฉเถระได้กล่าวว่า พลังปัญญาสามารถที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดในทางพระศาสนาคือพระนิพพานได้ ตามข้อความที่มีปรากฏว่า "ภิกษุมีพลังปัญญาสมบูรณ์ด้วยศีลและข้อปฏิบัติ มีจิตตั้งมั่น ยินดีในฌาน มีสติ ฉันอาหารพออยู่ได้ ปราศจากราคะ พึงรอเวลาเป็นที่ดับขันธปรินิพพานในพระศาสนานี้" (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๒/๓๐๗)

พลาทิสูตร (ปุน) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น (อีกสูตรหนึ่ง)

พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ (๑) พลสูตร (๒) พืชสูตร (๓) นาคสูตร (๔) รุกขสูตร (๕) กุมภสูตร (๖) สูกสูตร (๗) อากาสสูตร (๘) ปฐมเมฆสูตร (๙) ทุติยเมฆสูตร (๑๐) นาวาสูตร (๑๑) อาคันตุกสูตร (๑๒) นทีสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๒ สูตร ในพลกรณียวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๓๔-๓๔๕/๒๐๗)

พลาทิสูตร : มีชื่อสูตรเหมือนกัน ๓ สูตร แปลเหมือนกัน ๒ สูตร ต่างกัน ๑ สูตร กล่าวคือ

SAMPLE

1.พลาทิสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดินจึงทำได้ แม้ฉันใด พึงเพิ่มข้อความต่อจากนี้ไปให้พิสดาร คือพระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ (๑) พลสูตร (๒) พีชสูตร (๓) นาคสูตร (๔) รุกขสูตร (๕) กุมภสูตร (๖) สูกสูตร (๗) อากาสสูตร (๘) ปฐมเมฆสูตร (๙) ทุติยเมฆสูตร (๑๐) นาวาสูตร (๑๑) อาคันตุกสูตร (๑๒) นทีสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๒ สูตร ในพลกรณียวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๘๐-๒๙๑/๒๐๑)

2.พลาทิสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด คือพระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ (๑) พลสูตร (๒) พีชสูตร (๓) นาคสูตร (๔) รุกขสูตร (๕) กุมภสูตร (๖) สูกสูตร (๗) อากาสสูตร (๘) ปฐมเมฆสูตร (๙) ทุติยเมฆสูตร (๑๐) นาวาสูตร (๑๑) อาคันตุกสูตร (๑๒) นทีสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๒ สูตร ในพลกรณียวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ สติปัฏฐาน ๔ พึงเพิ่มข้อความต่อจากนี้ไปให้พิสดาร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๓๙-๔๕๐/๒๗๘)

3.พลาทิสูตร พระสูตรว่าด้วยพละเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเมื่อเจริญพละ ๕ ประการ ทำพละ ๕ ประการให้มาก ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน พละ ๕ ประการ คือ (๑) สัทธาพละ (กำลังคือศรัทธา) (๒) วิริยพละ (กำลังคือวิริยะ) (๓) สติพละ(กำลังคือสติ) (๔) สมาธิพละ(กำลังคือสมาธิ) (๕) ปัญญาพละ(กำลังคือปัญญา) พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๒ สูตร คือ (๑) พลสูตร (๒) พีชสูตร (๓) นาคสูตร (๔) รุกขสูตร (๕) กุมภสูตร (๖) สูกสูตร (๗) อากาสสูตร (๘) ปฐมเมฆสูตร (๙) ทุติยเมฆสูตร (๑๐) นาวาสูตร (๑๑) อาคันตุกสูตร (๑๒) นทีสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๒ สูตร ในพลกรณียวรรคแห่งมัคคสังยุตต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๗๐๕-๗๑๖/๓๖๙)

พลานามัย : แข็งแรงไม่มีโรค, สุขภาพร่างกายแข็งแรงไม่อ่อนแอ, ภาวะของร่างกายที่แข็งแรงและไม่เป็นโรค วิชาว่าด้วยการรักษาสุขภาพของร่างกายและจิตใจ, ภาวะของร่างกายที่แข็งแรง และไม่มีโรค, การมีสุขภาพพลานามัยแข็งแรงสมบูรณ์ ไม่มีโรคเบียดเบียนเป็นที่ปรารถนาของทุกคน ขึ้นอยู่กับวิธีการดูแล

SAMPLE

ร่างกาย, ในภัททาลิสูตร(ว่าด้วยพระภัททาลิ) และในกีฏาคิริสูตร(ว่าด้วยเหตุการณ์ในคีรีนิคม) ได้ระบุถึงคุณแห่งการฉันอาหารมื้อเดียวและคุณของการฉันอาหารน้อย เป็นเหตุทำให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีพลานามัยแข็งแรงสมบูรณ์ มีโรคน้อย, ดังพระดำรัสตอนหนึ่งที่ตรัสไว้ว่า "...ภิกษุทั้งหลาย เราฉันอาหารมื้อเดียว เราเมื่อฉันอาหารมื้อเดียว ย่อมรู้สึกว่าสุขภาพมีโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ..." (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๔/๑๕๐,๑๓/๑๗๔/๒๐๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๔๘/๕๗๑, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พลานุภาพ : อานุภาพที่มีกำลัง, อานุภาพเข้มแข็ง, กำลังอำนาจ, เดชอำนาจ, ภาวะที่มีกำลังแรง, โดยรวมคือ อานุภาพอันมีกำลังที่จะทำให้สำเร็จได้ตามประสงค์(อิทธิผล) เช่น พลานุภาพแห่งบุญทำให้ได้ประสบสิ่งดีงามและสามารถป้องกันภัยอันตรายได้, พลานุภาพแห่งจิตทำให้สามารถหายจากโรคร้ายได้, หรือการมีพลานุภาพเป็นอานิสงส์อย่างหนึ่งของผู้ได้สั่งสมบุญไว้ทำให้ไปเกิดในภพภูมิที่ดี เช่นเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ดังมีเรื่องปรากฏในเถราปทานมีพระมหาเถระหลายองค์เคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก สมบูรณ์ด้วยรตนะ ๗ ประการ, (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๒๒/๙๕,๓๒/๕/๓๒๘,๓๒/๒๖/๓๓๒,๓๒/๑๑/๓๓๙,๓๒/๓/๔๓๓,๓๒/๔๓/๓๔๕,๓๒/๔๙/๓๕๕)

พลิหรณะ, ราวป่า : ราวป่าชื่อพลิหรณะ, แนวป่า ชายป่า หรือขอบป่า ชื่อว่า พลิหรณะ, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า ราวป่าแห่งนั้นได้ชื่อว่า "พลิหรณะ" เพราะเป็นสถานที่ชนทั้งหลายนำสิ่งของมาทำพลีกรรม(พลิ =พลีกรรม, หรณะ =นำมา), ในกุสินารสูตร(ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงกุสินารา) ระบุว่า ราวป่าแห่งนี้ตั้งอยู่ที่เมืองกุสินารา ดังข้อความมีปรากฏว่า "สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าชื่อพลิหรณะ เขตกรุงกุสินารา....." (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๒๔/๓๗๐, องฺ.ติก.อ.(ไทย)๒/๑๒๔/๓๕๗-๓๕๘)

พลิอสูร : อสูรชื่อพลิ,อสูรผู้มีกำลังสามารถอำนวยโชคให้แก่ผู้มาเซ่นสรวง(ทำพลี) (ตามศัพท์ อสูร=ยักษ์, ปีศาจ, อสุรกาย, มาร, พวกอสูร ถูกแบ่งชั้นให้อยู่ในพวกเทวดาชั้นต่ำ เช่นเดียวกับพวกครุฑ นาค และยักษ์ เป็นต้น และถูกจัดเป็นอมนุษย์จำพวกหนึ่ง มีฤทธิ์เดช และชอบเป็นศัตรูกับเทวดา, พลิ =พลีกรรม, สิ่งของสำหรับเซ่นบวงสรวง, แปลตามศัพท์น่าจะหมายถึง พวกอสูรมีกำลัง หรือพวกอสูรที่ชอบเครื่องเซ่นสรวงอ้อนวอน), พลิอสูร มีปรากฏชื่อในมหาสมยสูตร (ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา) ได้มาสู่ที่ประชุมของภิกษุทั้งหลายในครั้งนั้นด้วย ดังข้อความมีปรากฏว่า "..... บุตรของพลิอสูร ๑๐๐ ตนที่ชื่อว่าเว

โรจนะ ทุกคนต่างสวมเกราะเข้มแข็งเข้าไปใกล้ราหูจอมอสูร แล้วกล่าวว่า 'ขอความเจริญจงมีแก่ท่านบัดนี้ถึงเวลาที่ท่านควรเข้าไปสู่ป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย'...." (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๙/๒๖๗,พจนานุกรมบาลี)

พลี : การบวงสรวง, เครื่องบวงสรวง, พลี (พะลี) คือ การสงเคราะห์ บวงสรวง น้อมให้ หรือส่วย มี ๕ อย่าง คือ (๑)ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ (๒)อติถิพลี ต้อนรับแขก (๓)ปุพเพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย (๔)ราชพลี ถวายเป็นของหลวงมีเสียภาษีอากร เป็นต้น (๕)เทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา, ในปัตติกัมมสูตร(ว่าด้วยกรรมอันสมควร) และในอาทิยสูตร(ว่าด้วยประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์) ท่านระบุถึงพลีกรรม ๕ อย่าง ซึ่งเป็นคุณธรรมหนึ่งใน ๕ ข้อที่พระอริยสาวกพึงกระทำ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๑/๖๕, องฺ.จตุกฺก.อ. (ไทย)๒/๖๑/๔๘๓)

พลีกรรม : การบูชา, พิธีบูชา, การเซ่นสรวงบูชา, การนำสิ่งของมาทำพิธีบูชายกย่องเชิดชู, การทำพลีกรรมท่านแบ่งไว้ ๕ ประเภท คือ (๑)ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ (๒)อติถิพลี ต้อนรับแขก (๓)ปุพเพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย (๔)ราชพลี ถวายเป็นของหลวงมี เสียภาษีอากร เป็นต้น (๕)เทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา, (ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๘/๑๓๑, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๔/๔๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๘/๑๐๖, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๔๔/๙๖, ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๔๗/๔๗๗, องฺ.จตุกฺก.อ. (ไทย)๒/๖๑/๔๘๓,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พลุคคตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าพลุคคตะ, พระราชาพระนามว่าพลุคคตะ, พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าพลุคคตะ, ในสุทัสสนเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระสุทัสสนเถระ) พระเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ได้เคยสั่งสมคุณความดีไว้ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ด้วยผลบุญนั้นทำให้ท่านได้เกิดในภพภูมิที่ดีมาตลอด และครั้งหนึ่งได้เคยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าพลุคคตะ ดังมีข้อความระบุไว้ว่า "ในกัปที่ ๑๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๒ ชาติ มีนามเหมือนกันว่า พลุคคตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก" (ขุ.ชา.๓๒/๑๕/๒๙๕)

พลุ่งพล่าน : อารมณ์ปั่นป่วน, บันดาลโทสะนั่งไม่ติด, ความพลุ่งพล่าน(เอชา) ในที่นี้ ท่านหมายถึงตัณหา, ความพลุ่งพล่าน(ตัณหา) เป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมที่ทำให้ข้ามกิเลสเครื่องข้องไม่ได้ ดังข้อความตอนหนึ่งที่ระบุไว้ในสุทธัฏฐกสูตร(ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความหมดจด)ว่า "สมณพราหมณ์เหล่านั้นละสิ่งแรก อาศัยสิ่งหลัง ไปตามความพลุ่งพล่าน ย่อมข้ามกิเลสเครื่องข้องไม่ได้"

SAMPLE

(ขุ.สุ.๒๕/๗๙๘/๖๙๒, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๖/๑๑๐, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พวงรัตนะ : พวงแก้ว, พุ่มแก้ว, ช่อแก้ว, ในที่นี้ ท่านหมายพวงรัตนะ ๗ ประการ(สุวณฺณรตน-แก้วทอง, รชตรตน –แก้วเงิน, มุตฺตารตน – แก้วมุกดา, มณิรตน – แก้วมณี, เวฬุริยรตน- แก้วไพฑูรย์, วชิรรตน – แก้วเพชร, ปวาฬรตน – แก้วประพาฬ)ที่ถูกนำมาประดับไว้ในสระโบกขรณี, ในพุทธาปทาน(พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า) ได้ระบุถึงสระโบกขรณีแห่งหนึ่งที่ตกแต่งด้วยเครื่องประดับต่างๆ หนึ่งในจำนวนนั้นคือ พวงรัตนะ ตามข้อความที่มีปรากฏว่า “สระที่ดารดาษด้วยพวงมาลัย งดงามด้วยพวงของหอม มีพวงผ้าห้อยระย้า ประดับประดาด้วยพวงรัตนะ” (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๘/๗)

พวงอุบะ : พวงดอกไม้ที่ร้อยเป็นเส้นหรือเป็นสายภายในหนึ่งเส้นหรือหนึ่งสาย, พวงดอกไม้ที่ร้อยเป็นสายแล้วเข้าพวงอย่างพู่สำหรับห้อยกับมาลัย ห้อยระหว่างเฟื่อง หรือห้อยประดับข้างหู เป็นต้น, ในพุทธาปทาน(พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า) ท่านหมายถึง พวงของหอมประดับปราสาท ตามข้อความที่มีระบุไว้ว่า “(ที่ปราสาทนั้น) แบ่งพื้นที่เป็นหน้ามุข ระเบียง หน้าต่าง ไว้อย่างดี มีพวงอุบะหอมที่น่ารื่นรมย์ใจ ห้อยย้อยจากวลัยไพทีและบานประตูข่ายทั้ง ๔ ด้าน”(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒/๓, ขุ.อป.อ.(บาลี)๑/๑๒/๑๒๕, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พวหาริชฌพราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อว่าพวหาริชฌะ, พราหมณ์ผู้มีนามว่า พวหาริชฌพราหมณ์, ในเตวิชชสูตร(ว่าด้วยไตรเพท) ระบุว่า พวหาริชฌพราหมณ์เป็นหนึ่งในพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียงในสมัยนั้น จบไตรเพท สั่งสอนประชาชนให้รู้จักทางที่ควรเดินและไม่ควรเดิน เห็นได้จากข้อความที่วาเสฏฐมาณพสนทนากับพระพุทธเจ้าตอนหนึ่งว่า “...ท่านพระโคดม... พวกพราหมณ์ทั้งหลาย คือ พวกอัทธริยพราหมณ์ พวกติตติริยพราหมณ์ พวกฉันโทกพราหมณ์ พวกพวหาริชฌพราหมณ์บัญญัติทางไว้ต่างกันก็จริง ถึงกระนั้น ทางทั้งปวงก็ล้วนเป็นทางนำออก นำผู้เดินตามไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมได้ ฉันนั้น” (ที.สี.(ไทย)๙/๕๒๔/๒๓๑,๙/๕๒๔/๒๓๒)

พสกนิกร : พลเมือง, ประชากร, คนที่อยู่ในประเทศไม่ว่าจะเป็นพลเมืองของประเทศนั้นหรือคนต่างถิ่นที่มาอาศัยอยู่ก็ตาม, โดยทั่วไป พสกนิกร เป็นคำใช้เรียกประชาชนผู้อาศัยอยู่ในรัฐที่มีการปกครองแบบราชอาณาจักร, ในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายแห่งมีระบุว่า พสกนิกร พากันยกย่องเชิดชูบูชาผู้ปกครองที่เป็นธรรมราชา เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นต้น ในทางกลับกันก็พาสาปแช่งเนรเทศพระราชาผู้ไม่

SAMPLE

ตั้งอยู่ในธรรมหรือทำให้พสกนิกรไม่พอใจ(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๙/๖๘,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๑๔๖/๔๙๕, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๓๘๗/๑๖๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๓๒/๘๑,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พหิทธารัมมณปัญญา : ปัญญาที่ปรารภธรรมอันเป็นภายนอกเกิดขึ้น(ตามศัพท์พหิทฺธา-ภายนอก, อารมฺมณ-อารมณ์, ปญฺญา-ปัญญา), ปัญญาที่เกิดขึ้นเพราะปรารภธรรมภายนอกเป็นอารมณ์, ปัญญามีอารมณ์ภายนอก,ในพระอภิธรรมท่านแบ่งปัญญาออกเป็นหลายประเภท สำหรับปัญญาประเภท พหิทธารัมมณปัญญา ท่านขยายความว่าได้แก่ “ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ปรารภสภาวธรรมที่เป็นภายนอกตนเกิดขึ้น นี้เรียกว่า พหิทธารัมมณปัญญา” (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๙๑/๕๐๘)

พหิทธาสัญโญชนะ : สังโยชน์ภายนอก, ในพระอภิธรรมปิฎกวิภังค์ ท่านอธิบายว่า “สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ชื่อว่า พหิทธาสัญโญชนะ”, สังโยชน์เบื้องสูง ๕ (อุทธัมภาคิยสังโยชน์) ได้แก่สังโยชน์ ๕ ข้อสุดท้ายจากสังโยชน์ ๑๐ ประกอบด้วย (๖)รูปราคะ – มีความติดใจในวัตถุหรือรูปฌาน, (๗)อรูปราคะ – มีความติดใจในอรูปฌานหรือความพอใจในนามธรรมทั้งหลาย (๘)มานะ – มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือคุณสมบัติของตน (๙)อุทธัจจะ – มีความฟุ้งซ่าน (๑๐)อวิชชา – มีความไม่รู้จริง, พระอนาคามี ละสังโยชน์ได้ ๕ ข้อแรก(โอรัมภาคิยสังโยชน์) ส่วนพระอรหันต์ละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ข้อ (อภิ.ว.(ไทย)๓๕/๙๐๘/๕๖๖)

พหิทธาสุญญะ:ความว่างด้วยธรรมที่เป็นภายนอก, ว่างจากธรรมภายนอก, ในขุททกนิกายปฏิสัมภิทามรรค ตอนสุญญกถา(ว่าด้วยความว่าง) ท่านขยายความว่า “พหิทธาสุญญะ เป็นไฉน คือ รูปที่เป็นอายตนะภายนอก เป็นธรรมว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วย อัตตา จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความมั่นคง หรือจากความไม่แปรผัน เป็นธรรมดา เสียง ฯลฯ กลิ่น ฯลฯ รส ฯลฯ โผฏฐัพพะ ฯลฯ ธรรมารมณ์ ที่เป็นอายตนะภายนอก เป็นธรรมว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความมั่นคง หรือจากความไม่แปรผันเป็นธรรมดา นี้ชื่อว่าพหิทธาสุญญะ” (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๘/๕๓๑)

พหุการสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลที่มีอุปการะมาก มี ๓ สูตรแปลเหมือนกัน ต่างกันตรงที่มากล่าวคือ

1.พหุการสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลที่มีอุปการะมาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่าบุคคลผู้มีอุปการะมากแก่บุคคล ๓ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้ที่นำเขาให้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก (๒) บุคคลผู้ที่ทำเขาให้

รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (๓) บุคคลผู้ที่ทำเขาให้รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ การที่บุคคลจะปฏิบัติตอบแทนแก่บุคคล ๓ จำพวกนี้ ด้วยการตอบแทนคือ ด้วยการกราบไหว้ ลุกรับ ประนมมือไหว้ แสดงความเคารพ ให้ผ้านุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มิใช่จะทำได้โดยง่าย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๔/๑๗๒)

2.พหุการสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมมีอุปการะมาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่มีอุปการะมากแก่มนุษย์ ๔ ประการ คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ คบหาสัตบุรุษ (๒) สัทธัมมัสสวนะ ฟังสัทธรรม (๓) โยนิโสมนสิการ มนสิการโดยแยบคาย (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๙/๓๖๘)

3.พหุการสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้มีอุปการะมาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คฤหัสถ์ผู้ถวายปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัชแก่พระสงฆ์ ถือว่ามีอุปการะมาก แม้พระสงฆ์แสดงธรรมแก่คฤหัสถ์ ก็ถือว่ามีอุปการะมาก ถ้าทั้งสองฝ่ายต่างอาศัยกันและกันอย่างนี้ ก็สามารถพ้นจากทุกข์ได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖)

พหุจินตี, ปลา : ปลามีชื่อว่าพหุจินตี, ปลาที่ได้รับการตั้งชื่อว่าพหุจินตี(พหุจินฺตี-คิดมาก), ในมิตจินติชาดก(ว่าด้วยปลามิตจินตีช่วยปลาให้พ้นข่าย) ได้ระบุถึงปลา ๓ ตัว คือ (๑)ปลามิตจินตี (๒)ปลาพหุจินตี (๓)ปลาอัปปจินตี, บรรดาปลาทั้งสามตัว ปลามิตจินตีเป็นปลาที่ฉลาด สามารถช่วยเหลือปลาพหุจินตีและอัปปจินตีที่ติดข่ายชาวประมงเพราะความโง่เขลาและติดใจในเหยื่อให้ออกจากข่ายได้ด้วยอุบายอันแยบยล ดังมีข้อความระบุไว้ว่า “ปลาชื่อพหุจินตีและปลาชื่ออัปปจินตีทั้ง ๒ ตัวติดอยู่ในข่าย ปลาชื่อมิตจินตีได้ช่วยให้หลุดพ้นจากข่าย ปลาทั้ง ๒ ตัวจึงได้มาพร้อมกันกับปลามิตจินตีในน่านน้ำนั้น” (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๑๑๔/๔๗)

พหุชนหิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลเกื้อกูลชาวโลก พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า บุคคลที่เกิดมาเพื่อเกื้อกูลชาวโลกมี ๓ จำพวก ได้แก่ (๑) พระตถาคต (๒) พระอรหันตสาวก (๓) พระเสขสาวก ที่เรียกว่า เกื้อกูลชาวโลกนั้น หมายถึงเป็นผู้ส่องแสงสว่าง เผยแผ่ สัจธรรม เปิดประตูคืออริยมรรคให้เข้าสู่นิพพาน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๔/๔๔๙)

พหุทันตี, ภิกษุ : ภิกษุมีชื่อว่าพหุทันตี, พระพหุทันตี, ในฆฏิการสูตร(ว่าด้วยฆฏิการเทพบุตร) ระบุว่า พระพหุทันตี เป็นหนึ่งในภิกษุเจ็ดรูปที่ฆฏิการเทพบุตรกราบทูลต่อพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้บังเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา ตามข้อความที่มีระบุไว้ว่า

SAMPLE

“ภิกษุ ๗ รูป ผู้บังเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา เป็นผู้หลุดพ้น สิ้นราคะและโทสะแล้ว... ภิกษุ ๓ รูปเหล่านี้คือ ท่านอุปกะ ท่านผลคัณฑะ และท่านปุกกุสาติ ภิกษุอีก ๔ รูป คือ ท่านภัททิยะ ท่านขัณฑเทวะ และท่านพหุทันตี และท่านสิงคิยะ...ภิกษุเหล่านั้นละทิ้งกายมนุษย์แล้ว ก้าวล่วงโยคะอันเป็นเทิพย์ได้”(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๐/๖๕,๑๕/๑๐๕/๑๑๕)

พหุธาตุกสูตร : พระสูตรว่าด้วยธาตุมากอย่าง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นพ้นจากภัย อุปัททวะ และอุปสรรคซึ่งเกิดจากคนพาล โดยปฏิบัติตนเป็นบัณฑิต คำว่า พหุธาตุกะ ที่แปลว่า ธาตุมากอย่างนั้น หมายถึง ธาตุ ๑๘ ธาตุ ๖ (๓ หมวด) ธาตุ ๓ และธาตุ ๒ ที่พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกมาจากคำว่า บัณฑิต คือผู้ฉลาดในธาตุ ที่ว่าเป็นเนื้อหาสาระส่วนหนึ่งของพระสูตร เพราะยังมีหมวดธรรมอื่น ๆ อีกที่เป็นเนื้อหาสาระของพระสูตรนี้ นั่นคือ อายตนะ ๖ ปฏิจจสมุปบาท และฐานะ อฐานะ ที่ทรงจำแนกมาจากคำว่า ผู้ฉลาดในอายตนะ ในปฏิจจสมุปบาท และในฐานะ อฐานะ

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภัย อุปัททวะ และอุปสรรคล้วนเกิดจากคนพาล มิใช่เกิดจากบัณฑิต เหมือนไฟที่ลุกไหม้จากเรือนไม้อ้อ หรือเรือนหญ้า ลามไปไหม้เรือนยอดที่มีประตูหน้าต่างปิดสนิทได้ฉะนั้น คนพาลมีภัย มีอุปัททวะ มีอุปสรรค บัณฑิตไม่มีภัย ไม่มีอุปัททวะ ไม่มีอุปสรรค จึงควรสำเหนียกว่า “เราทั้งหลายจักเป็นบัณฑิต

ภาคนิทเทส

ท่านพระอานนท์ทูลถามแทนภิกษุทั้งหลายว่า ด้วยเหตุเท่าไร จึงสมควรเรียกว่า ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ตรัสตอบว่า เพราะเป็นผู้ฉลาดในธาตุ เป็นผู้ฉลาดในอายตนะ เป็นผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท และเป็นผู้ฉลาดในฐานะ อฐานะ

เมื่อท่านพระอานนท์ทูลถามว่า ด้วยเหตุเท่าไร จึงสมควรเรียกว่า ผู้ฉลาดในธาตุ ในอายตนะ ในปฏิจจสมุปบาท และในฐานะ อฐานะ พระผู้มีพระภาคจึงทรงจำแนกธรรมเหล่านี้โดยละเอียด (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๔/๑๖๐)

พหุธาตุกะ : ธาตุมากมาย, ธาตุมากอย่าง, ธาตุหลายประเภท, ธาตุหลากชนิด, ในอรรถกถาพหุธาตุกสูตร(ว่าด้วยธาตุมากอย่าง) ท่านขยายความว่า ที่เรียกชื่อธรรมบรรยายนี้ว่า “พหุธาตุกะ” (ธาตุมากอย่าง) เพราะได้อธิบายเกี่ยวกับธาตุ ๑๘ บ้าง ธาตุ ๖ บ้าง เป็นต้น (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๒/๑๖๙, ม.อุ.อ.(ไทย)๓/๑๓๒/๑๒๒)

SAMPLE

พหุธิติสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสุขเป็นอันมาก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล โคพลิพัท ๑๔ ตัวของพราหมณ์ภารทวาชโคตรหายไป เขาเที่ยวหาไปจนพบพระผู้มีพระภาคจึงกราบทูลว่า โคพลิพัท ต้นงาที่ไม่งาม หนูในฉางข้าวเปล่า เครื่องลาด หญิงหม้ายมีลูกสาว ๗ คน แมลงวัน และเจ้าหนี้ของสมณะนี้ไม่มีแน่ เพราะเหตุนั้น พระสมณะนี้จึงมีความสุข พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งเหล่านี้ของเราไม่มีเลย เพราะเหตุนั้น เราจึงมีความสุข เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ พหุธิติภารทวาชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทแล้วตั้งใจบำเพ็ญเพียร ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๖/๒๗๙)

พหุปุตตกเจดีย์ :เจดีย์ชื่อว่าพหุปุตตกะ(บางแห่งเป็น พหุปุตตเจดีย์), พหุปุตตกเจดีย์ เป็นรมณียสถาน ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองเวสาลี เป็นหนึ่งในสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนิมิตโอภาสแก่พระอานนท์ว่าผู้ที่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ อย่างมั่นคงดีแล้ว สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัป,สถานที่ทรงแสดงนิมิตโอภาสแก่พระอานนท์ประกอบด้วย “กรุงเวสาลี อุเทนเจดีย์ โคตมกเจดีย์ สัตตัมพเจดีย์ พหุปุตตกเจดีย์ สารันททเจดีย์ และปาวาลเจดีย์” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๗/๑๑๒,๑๐/๑๖๗/๑๑๓,๑๐/๑๘๒/๑๒๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑/๑๐, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๔/๒๕๘, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๒/๓๘๖, องฺ.อฏฺฐก.๒๓/๗๐/๓๗๒)

พหุปุตติกาเถรีวัตถุ : เรื่องพระพหุปุตติกาเถรี พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระพหุปุตติกาเถรีว่า ผู้เห็นธรรมอันสูงสุด แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นธรรมอันสูงสุดที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๕/๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า ธรรมอันสูงสุด ในที่นี้หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑๓๔)

พหุภัณฑิกภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุผู้มีเครื่องใช้สอยมาก พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุผู้มีเครื่องใช้สอยมากว่า การเป็นคนเปลือย การเกล้าชฎา การเอาโคลนทาตัว การอดอาหาร การนอนบนพื้นดิน การมีกายหมักหมมด้วยธุลี หรือการทำความเพียรด้วยการนั่งกระโหย่ง วัตรทั้งหมดเหล่านี้หาชำระคนผู้ยังไม่ล่วงพ้นความสงสัยให้หมดจดได้ไม่ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๑/๗๕)

พหุภาณิสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้พูดมาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของบุคคลผู้พูดมาก ๕ คือ (๑) พูดเท็จ (๒) พูดส่อเสียด (๓) พูดคำหยาบ (๔) พูดเพ้อเจ้อ (๕) หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วตรัสว่า อานิสงส์ของบุคคลผู้พูดด้วยปัญญา ๕ คือ (๑) ไม่พูดเท็จ (๒) ไม่พูดส่อเสียด (๓) ไม่พูด

SAMPLE

คำหยาบ (๔) ไม่พูดเพ้อเจ้อ (๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๔/๓๕๗)

พหุลีกรรม : การทำให้มาก, การทำให้บ่อยครั้ง, ทำหลายครั้ง, ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ในเมตตากถา(ว่าด้วยเมตตา)ตอนอินทริยวาร(วาระว่าด้วยอินทรีย์) ท่านระบุว่า ในการเจริญเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ นั้นจะต้องทำให้เป็นพหุลีกรรม(การทำให้มาก) จึงจะสำเร็จผล ดังข้อความที่มีระบุไว้ตอนหนึ่งว่า “อินทรีย์ ๕ ประการนี้เป็นอาเสวนะ เป็นภาวนา เป็นพหุลีกรรม เป็นอลังการ เป็นบริขาร เป็นบริวาร เป็นความเต็มรอบ เป็นสหรคต (ไปร่วมกัน) เป็นสหชาติ (เกิดร่วมกัน) เป็นความเกี่ยวข้อง เป็นสัมปยุตตะ (ประกอบกัน) เป็นความแล่นไป เป็นความผ่องใส เป็นความตั้งอยู่ดี เป็นความพันวิเศษ เป็นความเห็นว่า “นี้ละเอียด” ของเมตตาเจโตวิมุตติ เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนือง ๆ สั่งสมแล้ว ปรารภเสมอดีแล้ว เจริญดีแล้ว อธิษฐานดีแล้ว ดำเนินไปดีแล้ว พันวิเศษแล้ว ย่อมยังเมตตานั้นให้เกิด ให้โชติช่วง ให้สว่างไสว”(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓/๔๖๔)

พหุลีกาตัพพสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรทำให้มาก มี ๒ สูตร มีความหมายเหมือนกันต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.พหุลีกาตัพพสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรทำให้มาก และที่ไม่ควรทำให้มาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ไม่ควรทำให้มาก คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น ธรรมที่ควรทำให้มาก คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๒/๒๙๕)

2.พหุลีกาตัพพสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรทำให้มาก และที่ไม่ควรทำให้มาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่าตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่ควรทำให้มากและธรรมที่ไม่ควรทำให้มากแก่เธอทั้งหลายเมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่าธรรมที่ไม่ควรทำให้มาก คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ธรรมที่ควรทำให้มาก คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๖/๓๔๐)

พหุเวทนิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยเวทนาหลายประเภท พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภการสนทนาธรรมเรื่องเวทนาระหว่างท่านพระอุทายีกับช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ที่ท่านพระอานนท์นำเข้าไปทูลถาม ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะกับท่านพระอุทายีสนทนากันเรื่องเวทนามีเท่าไร โดยช่างไม้ เห็นว่ามี ๒ ประการ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา ส่วนท่านพระอุทายี เห็นว่ามี ๓ ประการ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา จึงตกลงกัน

SAMPLE

ไม่ได้ ท่านพระอานนท์ได้ยินเรื่องนั้นจึงนำเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสว่า ทรงแสดงเวทนาไว้หลายประการ ขึ้นอยู่กับเหตุ คือ เวทนา ๒ เวทนา ๓ เวทนา ๕ เวทนา ๖ เวทนา ๑๘ เวทนา ๓๖ และเวทนา ๑๐๘ แล้วทรงแยกสุขเวทนาออกมาอธิบายเป็นตัวอย่างโดยเริ่มจากกามสุข ๕ สุขที่เกิดจากฌาน ๘ และสุขคือสัญญาเวทยิตนิโรธ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๘/๙๐)

พหุสสุตสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มีการฟังมาก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในอโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) มีการฟังมาก (๕) มีปัญญา (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐๐/๓๒๔)

พหูปการสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้มีอุปการะมากแก่อาวาส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสมีอุปการะแก่อาวาส ๕ คือ (๑) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ (๓) ปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ปรักหักพัง (๔) บอกคฤหัสถ์ให้มาทำบุญ (คือบอกแก่คนในตระกูลที่ได้ปวารณาไว้) เมื่อมีภิกษุต่างถิ่นจำนวนมากมา(๕) เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๔/๓๗๖)

พหูสูต : ผู้ได้สดับตรับฟังมาก, ผู้มีปัญญารอบรู้, ผู้รู้รอบด้าน, ปราชญ์, ผู้มีความรู้เพราะสดับตรับฟังหรือศึกษาเล่าเรียน, ผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก, ความเป็นพหูสูตเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องภิกษุในพระพุทธศาสนาและเป็นหนึ่ง(พาหุสัจจะ)ในมงคล ๓๘ ประการ, ในที่นี้ หมายถึงผู้ได้เรียนพุทธพจน์โดยตรงจากพระผู้มีพระภาค, พระพุทธเจ้าทรงยกย่องพระอานนท์ว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพหูสุต เพราะตั้งอยู่ในฐานะ “ขุนคลังปริยัติ” ในศาสนาของพระทศพล (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๑/๑๔,วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๕/๒๐๔,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๗๗๘/๑๑๔,วิ.ม.(ไทย)๔/๗๖/๑๐๕,วิ.จู.(ไทย)๖/๑๔๔/๒๔๕,วิ.จู.(ไทย)๗/๒๙๕/๙๒,ที.สี.(ไทย)๙/๒๙๑/๑๐๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๘/๘๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๓/๓๖๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕/๒๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๒/๙๐,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๔/๒๗๔,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๔๑๐/๔๖๖,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๑๙/๒๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๑/๑๑๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๐/๘๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๓/๒๖๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘/๑๒,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๕/๑๙๕,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๓๔/๓๗๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๑/๒๒๙,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๓๙๘/๑๖๓,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๔๔/๔๖๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘/๕๕๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๗/๔๙๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๖/๒๓๙,องฺ.เอกก. อ.(ไทย)๑/๒๑๙/๓๐๑)

SAMPLE

พิสสูตร : พระสูตรว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเสมือนเบ็ด พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนปลาที่เห็นแก่เหยื่อกลืนกินเบ็ดของนายพราน ย่อมได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ ถูกพรานเบ็ดทำร้ายเอาได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๘/๒๖๖)

พ่อค้าวาณิช : ผู้ที่ทำการค้าขาย, คนค้าขาย,ผู้ชายที่ทำการค้าขาย, ในมหาวาณิชชาดก(ว่าด้วยพ่อค้าใหญ่) ท่านหมายถึงพ่อค้า(เกวียน)จากแคว้นต่างๆ ผู้มาประชุมกันที่เมืองพาราณสี ขณะเดินทางในถิ่นกันดาร ได้ไปพักอาศัยอยู่ใต้ต้นไทรใหญ่ที่มีร่มเงาเย็นสบายและสามารถให้อาหารและโชคลาภได้ พวกพ่อค้าที่โง่เขลามีความละโมบก็พากันตัดต้นไทรทิ้ง แม้หัวหน้าพ่อค้าได้ทำการขอร้องไว้ก็ตาม พวกนาคที่อาศัยอยู่บริเวณนั้นพากันโกรธ จึงฆ่าพ่อค้าเหล่านั้นทิ้งเสีย ยกเว้นหัวหน้าพ่อค้าซึ่งไม่เห็นด้วยและทำการขอร้องไว้ ดังข้อความที่มีปรากฏว่า “ทันใดนั้น หัวหน้ากองเกวียนได้ลุกขึ้นประคองอัญชลีขอร้องว่า พ่อค้าวาณิชทั้งหลายต้นไทรมีความผิดอะไรหรือขอความเจริญจงมีแก่พวกท่านเถิด” (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๙๔/๔๕๓,๒๗/๑๙๕/๔๕๔)

พอเป็นอยู่ได้หรือ : ยังพอดำรงชีวิตอยู่ได้ไหม,ยังพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้ไหม, สบายดีไหม, สุขภาพร่างกายเป็นอย่างไรบ้าง, พอเป็นอยู่ได้หรือ(ยาปนียฺ) เป็นคำที่พระมักจะใช้ถามสารทุกข์สุขดิบกันเมื่อจากกันไปนานแล้วได้มาเจอกันอีกครั้งหนึ่ง,ประโยคเต็มของสำนวนนี้คือ ““กจฺจิ เต อาวุโส ขมนียฺ, กจฺจิ ยาปนียฺ, กจฺจิน กิญฺจิ ทุกฺขนฺ”ติ? แปลว่า “ท่านยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ไม่มีทุกข์อะไรหรือ” , ในที่นี้ ท่านหมายถึงการถามความเป็นอยู่กันระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระผัคคุณะ และพระโมคคัลลานะกับพระสารีบุตร (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๖/๕๔๐, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๔/๒๔๐)

พ่อผัว : พ่อของสามี, บิดาของสามี, ผู้ให้กำเนิดของสามี, พ่อผัว(สสุร) นอกจากนำมาอธิบายในแง่ของความสัมพันธ์ในฐานะบิดาของสามีแล้ว ท่านยังนำมาอธิบายธรรมะเป็นข้อเปรียบเทียบให้เข้าใจง่ายขึ้นด้วย โดยเปรียบเทียบว่า หญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วเกิดความสลดหดหู่ใจก็เหมือนกับภิกษุเห็นพระรัตนตรัยแล้วเกิดความหดหู่ใจนั่นเอง ย่อมไม่สามารถให้กุศลธรรมเกิดขึ้นได้ ดังข้อความมีปรากฏว่า “...หญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วย่อมสลดหดหู่ใจ แม้ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ย่อมสลดหดหู่ใจเพราะ

SAMPLE

เหตุนั้นว่า 'ไม่เป็นลาภของเราหนอ ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราหนอที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้..." (ม.มู,(ไทย)๑๒/๓๐๒/๓๓๒,๑๒/๓๙๓/๔๒๓, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๑๒/๑๙,๒๖/๒๘๙/๔๖)

พักกุลเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระพักกุลเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ๑ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ท่านได้ถวายยาแก้โรคลมแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๐๐ ชาติ เกิดทุกชาติเป็นคนมีอาพาธน้อย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘๖/๖๓๕)

พักกุละ, ภิกษุ : พระพักกุละ, ภิกษุมีชื่อว่าพักกุละ, ท่านพระพักกุละ เป็นหนึ่งในพระอรหันตสาวก ๘๐ องค์ในสมัยครั้งพุทธกาล ได้รับการยกย่องให้เป็นเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายด้านผู้มีอาพาธน้อย ในพุกกุลัตเถรจริยัพภูตสูตร(ว่าด้วยอัจฉริยธรรมของพระพักกุลเถระ) ระบุว่าท่านปรินิพพานในท่ามกลางสงฆ์ขณะมีอายุ ๘๐ พรรษา, ในพักกุลเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระพักกุลเถระ) ระบุว่า ท่านได้รับการพยากรณ์จากพระอโนมทัสสีพุทธเจ้าว่าจะได้เป็นสาวกของพระสมณโคดมพุทธเจ้านามว่าพักกุละ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๙/๒๔๒,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๒๖/๒๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๐๘/๖๓๗)

พักกุลัตเถรจริยัพภูตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัจฉริยธรรมของพระพักกุลเถระ ท่านพระพักกุละแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบแก่อเจลกัสสปปริพาชก ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เพื่อตอบปัญหา อเจลกัสสปปริพาชกผู้เป็นสหายเก่าได้ถามปัญหาท่านพระพักกุละว่า ที่บวชมา ๘๐ พรรษา ท่านเสพเมถุนธรรม(มีเพศสัมพันธ์)กี่ครั้ง พระเถระตอบว่า ไม่ควรถามเช่นนั้น แต่ควรถามว่า กามสัญญา(ความคิดเกี่ยวกับกาม)เคยเกิดขึ้นแก่ท่านกี่ครั้ง จากนั้นท่านได้ตอบเองว่า กามสัญญาไม่เคยเกิดขึ้นแก่ท่านเลย

อเจลกัสสปปริพาชกได้ถามถึงพยาปาทสัญญา วิหิงสาสัญญา วิตก ๓ และข้อวัตรปฏิบัติอื่น ๆ อีก รวมทั้งหมด ๓๕ ประการ ซึ่งแต่ละข้อท่านพระพักกุละตอบว่า ไม่เคยมีเลย อเจลกัสสปริพชกก็ยอมรับว่าเป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ จึงขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาและได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

ต่อมา ท่านพระพักกุละประกาศให้ภิกษุทั้งหลายทราบว่า ท่านจะปรินิพพานและได้ปรินิพพานในวันนั้น ตามที่ท่านประกาศไว้ ท่านพระกัสสปะ

SAMPLE

(อเจลกัสสปะ)ก็ยอมรับว่าเป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ ซึ่งอัจฉริยธรรมของท่านพระพักกุลมี ๓๖ ประการ คือ

๑. ท่านไม่เคยมีกามสัญญาเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๒. ท่านไม่เคยมีพยาบาทสัญญาเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๓. ท่านไม่เคยมีวิหิงสาสัญญาเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๔. ท่านไม่เคยมีกามวิตกเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๕. ท่านไม่เคยมีพยาบาทวิตกเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๖. ท่านไม่เคยมีวิหิงสาวิตกเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๗. ท่านไม่เคยยินดีคหบดีจีวรเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๘. ท่านไม่รู้จักการใช้มีดตัดผ้าเป็นจีวรเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๙. ท่านไม่รู้จักการใช้เข็มเย็บจีวรเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๑๐. ท่านไม่รู้จักการใช้เครื่องย้อมย้อมจีวรเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๑๑. ท่านไม่รู้จักการเย็บจีวรที่ไม้สะดึงเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๑๒. ท่านไม่รู้จักการจัดทำจีวรของเพื่อนพรหมจารีเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๑๓. ท่านไม่รู้สึกยินดีกับกิจนิมนต์เลยตลอด ๘๐ พรรษา

๑๔. ท่านไม่เคยมีความคิดอย่างนี้เลยว่า ขอใคร ๆ พึงนิมนต์เราเถิด ตลอด ๘๐ พรรษา

๑๕. ท่านไม่รู้จักการนั่งในละแวกบ้านเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๑๖. ท่านไม่รู้จักการฉันในละแวกบ้านเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๑๗. ท่านไม่รู้จักการถือนิมิตแห่งมาตุคามโดยอนุพยัญชนะเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๑๘. ท่านไม่รู้จักการแสดงธรรมแก่มาตุคามโดยที่สุดแม้คาถา ๔ บาทเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๑๙. ท่านไม่รู้จักการเข้าไปสู่สำนักของนางภิกษุณีเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๒๐. ท่านไม่รู้จักการแสดงธรรมแก่นางภิกษุณีเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๒๑. ท่านไม่รู้จักการแสดงธรรมแก่นางสิกขมานาเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๒๒. ท่านไม่รู้จักการแสดงธรรมแก่สามเณรีเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๒๓. ท่านไม่รู้จักการให้บรรพชาเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๒๔. ท่านไม่รู้จักการให้อุปสมบทเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๒๕. ท่านไม่รู้จักการให้นิสัยเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๒๖. ท่านไม่รู้จักการให้สามเณรเป็นอุปัฏฐากเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๒๗. ท่านไม่รู้จักการสรงน้ำในเรือนไฟเลยตลอด ๘๐ พรรษา

SAMPLE

๒๘. ท่านไม่รู้จักการใช้จุรณสรงน้ำเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๒๙. ท่านไม่เคยยินดีการนวดเฟ้นตัวของเพื่อนพรหมจารีเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๓๐. ท่านไม่เคยมีความเจ็บป่วยเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๓๑. ท่านไม่เคยฉันยาเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๓๒. ท่านไม่รู้จักการนั่งพิงพนักพิงเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๓๓. ท่านไม่เคยนอนเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๓๔. ท่านไม่เคยจำพรรษาในเสนาสนะใกล้บ้านเลยตลอด ๘๐ พรรษา

๓๕. ท่านฉันบิณฑบาตของชาวแว่นแคว้นเพียง ๗ วัน ได้บรรลุพระอรหัตตผลในวันที่ ๘

๓๖. ท่านปรินิพพานตรงกับวันที่ท่านได้เคยบอกเอาไว้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๙/๒๔๒)

พังพาน : แม่เบี้ย, คองูขณะแผ่ออก, คองูเห่าหรืองูจงอางที่แผ่แบนออกทำท่าจะฉก, ในสัปปสูตร(ว่าด้วยการแปลงกายเป็นพญางู) ระบุว่า ครั้งหนึ่งมารผู้มีบาปประสงค์จะกลั่นแกล้งพระพุทธเจ้าให้เกิดความหวาดกลัว จึงแปลงกายเป็นพญางูใหญ่มาแผ่พังพานอยู่ในสถานที่ประทับของพระองค์ ขณะนั้นทรงประทับอยู่ในที่กลางแจ้งเวลากลางคืน ณ พระวิหารเวฬุวัน พระพุทธเจ้าทรงเห็นมันเข้าก็ทรงทราบทันทีว่า 'นี่คือมารผู้บาปช้าที่แปลงร่างมา หาใช่พญางูไม่' และตรัสบอกมารผู้มีบาปว่า ไม่มีอะไรที่ทำให้ตถาคตตกใจได้เลย(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๒/๑๘๑, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พัดวาลวีชนี : พัดกับแส้ทำด้วยขนสัตว์, พัดกับแส้ขนจามรี(วาล-ขนหาง ขนม้า หาง, วีชนี-พัด), พัดวาลวีชนี มักใช้สำหรับโบกพัดวีท่านผู้สูงศักดิ์ บ่งบอกถึงความมีอำนาจ(เดช) เช่นพระราชา และจัดเป็นหนึ่งในราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการ ได้แก่ (๑)พัดวาลวีชนี (๒)กรอบพระพักตร์ (๓)พระขรรค์ (๔)เศวตฉัตร (๕)ฉลองพระบาท, (อีกนัยหนึ่ง หมายถึงพัดชนิดหนึ่งที่ทำด้วยใบตาล ขนนก หรือวัสดุมีค่าอื่นๆ มีด้ามตามหน้า สำหรับโบกพัดวีเพื่อคลายร้อน) ในสมัยครั้งพุทธกาลมีระบุไว้เช่นกันว่า มีผู้ถือพัดวาลวีชนีพัดถวายพระพุทธเจ้า เช่นในมหากัจจายนเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ) ระบุว่า ท่านเคยใช้พัดวาลวีชนีพัดถวายพระปทุมุตตรพุทธเจ้า เป็นอานิสงส์ให้ได้เกิดในสมัยพระสมณโคดมพุทธเจ้าและได้บรรลุเป็นพระอรหันต์, (ขุ.ชา.สฏฺฐิ(ไทย)๒๘/๗๒/๔๕, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๗๒/๑๙๔, ขุ.ชา.สตฺต.(ไทย)๒๘/๑๒๑/๗๕, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/

SAMPLE

๙๗๑/๓๓๓, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๑๗๓/๓๖๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๒/๑๕๔, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมบาลี)

พัดวีชนี : พัดสำหรับโบกพัดวี, พัดโบกคลายร้อน, (อาจกล่าวได้ว่า พัดวาลวีชนี=พัดสำหรับพระเดช, พัดวีชนี-พัดสำหรับพระคุณ), พัดวีชนีส่วนมากทำด้วยใบตาล ใช้โบกพัดเพื่อคลายร้อน ในสมัยครั้งพุทธกาลมีผู้ถวายพัดวีชนีแด่พระพุทธเจ้าเพื่อคลายร้อน บางคนก็ใช้พัดวีชนีพัดพระแท่นสีหาสน์ใต้ต้นโพธิ์ตรัสรู้เพื่อแสดงออกถึงความเคารพ, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า พัดชื่อว่า “วีชนี” เพราะอรรถว่า ยังความเร่าร้อนของสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเร่าร้อนอยู่ให้ดับโดยวิเศษ คือยังลมอันมีความเย็นให้เกิด, (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๑๘๘,๓๒/๑๒/๑๘๙,๓๒/๑๒/๑๙๐,๓๒/๒๕/๑๙๑,๓๒/๓๓/๑๙๒, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๗/๙๓,๓๓/๔๖/๑๒๔, ขุ.อป.อ.(บาลี)๒/๑/๙๓)

พันธนโมกขชาดก : ชาดกว่าด้วยการหลุดพ้นจากเครื่องจองจำ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์ถูกพระมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตใส่ความว่าประทุษร้ายทุบตีพระนาง เพราะเมื่อพระนางชวนส้องเสพอสัทธรรมแต่พระโพธิสัตว์ไม่ยอม จึงถูกใส่ความ แต่ก็แก้ไขเอาตัวรอดมาได้ด้วยปัญญาของตน โดยกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบธรรมชาติความเป็นจริงของสตรีว่าไม่รู้จักอิ่มในการเสพอสัทธรรม พระเทวีแม้เสพอสัทธรรมกับราชบุรุษถึง ๖๔ นายแล้วยังไม่ทรงพอพระทัย ทำให้พระราชาเข้าใจความจริง และสั่งปล่อยราชบุรุษทั้งหมดพร้อมทั้งพระโพธิสัตว์ ท่านจึงกราบทูลพระราชว่าสถานที่คนพาลเอ่ยปากขึ้น คนที่ไม่ควรถูกจองจำก็ถูกจองจำ สถานที่ที่นักปราชญ์เอ่ยปากขึ้น แม้คนที่ถูกจองจำก็รอดพ้น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒๐/๔๙)

พันธนสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยอาการที่เป็นเครื่องผูกใจ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สตรีย่อมผูกบุรุษไว้ด้วยอาการ ๘ อย่าง คือ (๑) การร้องไห้ (๒) รอยยิ้ม (๓) วาจา (๔) มารยาท (หมายถึงธรรมเนียมเกี่ยวกับการนุ่งห่มเป็นต้น) (๕) ดอกไม้หรือผลไม้ที่หักมาจากป่า (๖) กลิ่น (๗) รส และ(๘) ผัสสะ สตรีย่อมผูกบุรุษไว้ได้ด้วยอาการ ๘ อย่างนี้ สัตว์ที่ถูกผัสสะผูกไว้ ชื่อว่าถูกผูกไว้ด้วยดี (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑๗/๒๔๔)

พันธนสูตร (ทุติย) : พระสูตรพระสูตรว่าด้วยอาการที่เป็นเครื่องผูกใจ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่าบุรุษย่อมผูกสตรีไว้ด้วยอาการ ๘ อย่าง เหมือนในปฐมพันธนสูตร (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑๘/๒๔๕)

พันธนสูตร : มีชื่อสูตรเหมือนกัน ๓ สูตร แปลความหมายต่างกัน มีเนื้อหาสาระต่างกัน กล่าวคือ

SAMPLE

1.พันธนสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยเครื่องผูก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นเครื่องผูก อะไรเป็นเหตุเที่ยวไปของโลก ละอะไรได้จึงจะตัดเครื่องผูกได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ความเพลิดเพลินเป็นเครื่องผูกโลก วิตกเป็นเหตุเที่ยวไปของโลก จะตัดเครื่องผูกได้ก็เพราะละตัณหา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๕/๗๕)

2.พันธนสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยเครื่องจองจำ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ณ วัดพระเชตวัน มหาชนถูกพระเจ้าปเสนทิโกศลให้จองจำไว้ด้วยเชือกบ้าง ด้วยขื่อคาบ้าง ด้วยโซ่ตรวนบ้าง พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้วได้ตรัสว่า นักปราชญ์ไม่กล่าวถึงเครื่องจองจำที่ทำด้วยเหล็ก ทำด้วยไม้และทำด้วยหญ้าว่าเป็นเครื่องจองจำที่มั่นคง แต่กล่าวถึงความกำหนัดยินดีในเครื่องประดับแก้วมณีและความอาลัยในบุตรและภรรยา ที่ต่ำ หย่อน แก้ได้ยาก ว่าเป็นเครื่องจองจำที่มั่นคง แต่ธีรชนก็สามารถที่จะตัดเครื่องจองจำเช่นนั้นได้แล้วออกบวช เป็นผู้ไม่มีความอาลัย ละกามสุขเสียได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๑/๑๓๙)

3.พันธนสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยเครื่องพันธนาการ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ชื่อว่าปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ถูกเครื่องพันธนาการคือขันธ์ ๕ และเครื่องพันธนาการทั้งภายในและภายนอกจองจำไว้ มองไม่เห็นฝั่งนี้และฝั่งโน้น ถูกจองจำจากแก่จนตายและถูกจองจำจากโลกนี้จนถึงโลกหน้า ส่วนอริยสาวกเป็นผู้ตรงข้าม ชื่อว่าพ้นแล้วจากทุกข์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๗/๒๑๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฝั่งนี้ หมายถึงวัฏฏะ คำว่า ฝั่งโน้น หมายถึงนิพพาน (สำ.ข.อ. (บาลี) ๒/๑๑๗–๑๒๑/๓๖๓)

พันธนาการ : การจองจำ(นาม), จองจำ(กิริยา) เช่น ถูกพันธนาการ, ที่ใช้จองจำ(วัสดุ) เช่น เครื่องพันธนาการ, โดยรวมหมายถึง การกักขังหรือจองจำให้หมดอิสรภาพ, ในเทวทูตสูตร(ว่าด้วยเทวทูต) ท่านหมายถึงเครื่องพันธนาการ ๕ อย่าง ของนายนิรยบาล คือ ตอกตะปูเหล็ก ที่มือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง และที่กลางอก, ส่วนในกุสชาดก(ว่าด้วยพระเจ้ากุสะหลงรูปโฉมนางประภาวดี) ระบุถึงการพันธนาการกษัตริย์ ๗ พระองค์โดยพระเจ้ากุสะผู้มีชัย (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๓๖/๑๙๔, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๘๒/๖๙,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

SAMPLE

พันธนาคารชาดก : ชาดกว่าด้วยเครื่องผูก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า คหบดีโพธิสัตว์ผู้ตกยาก ต้องรับจ้างผู้อื่นหาเลี้ยงมารดา ต่อมามารดาได้ไปขอสตรีนางหนึ่งมาให้เป็นภรรยาทั้งที่ท่านไม่ต้องการ เพราะตั้งใจไว้ว่าเมื่อมารดาสิ้นชีวิตแล้วท่านจักออกบวช เมื่อมารดาสิ้นชีวิตแล้วขออนุญาตภรรยาออกบวชแต่นางไม่ยอม นางขอให้รอจนกว่านางคลอดบุตรก่อน เมื่อภรรยาคลอดบุตรแล้ว ขออนุญาตออกบวช นางไม่ยอม ขอร้องให้รอจนกวาลูกจะหย่านม ขณะรอลูกคนโตหย่านม นางก็ได้ตั้งครรภ์อีก คราวนี้ท่านไม่รอขออนุญาตหนีออกบวชเป็นฤาษีจนได้ ท่านได้เปล่งอุทานว่า นักปราชญ์ไม่กล่าวว่า เครื่องผูกที่ทำด้วยเหล็ก ทำด้วยไม้และทำด้วยหญ้าปล้องเป็นเครื่องผูกไม่มั่นคง ส่วนความกำหนัดยินดีในทรัพย์สินเงินทองและความเยื่อใยในบุตรภรรยาเป็นเครื่องผูกที่มั่นคง คร่าสัตว์ให้ตกต่ำ ย่อหย่อน แก้ได้ยาก นักปราชญ์จึงตัดเครื่องผูกเหล่านั้นเสียขาดหมดความเยื่อใย ละความสุขในกามเสียแล้วหลีกไป (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๑/๙๑)

พันธนาคารวัตถุ :เรื่องเรือนจำ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่เหล่าภิกษุผู้เห็นโจรถูกจองจำในเรือนจำว่า นักปราชญ์ทั้งหลายไม่ได้กล่าวถึงเครื่องจองจำ ที่ทำด้วยเหล็ก ทำด้วยไม้ และทำด้วยหญ้าปล้อง ว่าเป็นเครื่องจองจำที่มั่นคง แต่กล่าวถึงความกำหนัดยินดีในต่างหูแก้วมณีและความใยดีในบุตรภรรยาว่าเป็นเครื่องจองจำที่มั่นคง นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงความกำหนัด เครื่องจองจำที่มั่นคงนั้นว่ามีปกติเหนี่ยวลง หย่อนยาน แต่แก้ให้หลุดยาก นักปราชญ์เหล่านั้นตัดเครื่องจองจำนั้นได้แล้ว ไม่ใยดี ละกามสุข ออกบวช (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๔๕/๑๔๐)

พันธุ์ข้าวสาลี : เมล็ดพันธุ์ของข้าวสาลี, เชื้อข้าวสาลี, หน่อข้าวสาลี, (พันธุ์[seed] คือ ชนิด, จำพวก,กลุ่ม,ตระกูล,ประเภท,พวก,สาย), ข้าวสาลีเป็นข้าวที่ปลูกกันโดยทั่วไปของสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล ถ้านำพันธุ์ข้าวสาลีไปปลูกในพื้นที่ชุ่มชื้น ย่อมทำให้ได้ผลิตผลที่ดี ในที่นี้ท่านนำมาเปรียบเทียบกับสัมมาทิฏฐิ(ความเห็นชอบ) ถ้ามีในบุคคลก็จะเป็นเหตุนำมาซึ่งกุศลธรรมหรือสิ่งดีงามอื่นๆ ดังข้อความตอนหนึ่งระบุว่า **"....เพราะความเห็นดี เปรียบเหมือนพันธุ์อ้อย พันธุ์ข้าวสาลีหรือเมล็ดจันทน์ที่บุคคลเพาะไว้ในดินชุ่มชื้น รสดินและรสน้ำที่มันดูดซับเอาไว้ทั้งหมดย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นของหวาน น่าอร่อย น่าชื่นใจ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพันธุ์อ้อยเป็นต้นนั้นดีฉะนั้น"** (องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๓๐๗/๔๐)

พันธุชีวกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระพันธุชีวกเถระ มีชื่อเหมือนกัน แปลเหมือนกัน แต่คนละรูปกัน กล่าวคือ

SAMPLE

1.พันธุชีวกเถราปทาน[๑] ประวัติในอดีตชาติของพระพันธุชีวกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายมาลัยดอกชบาแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๓๑๗)

2.พันธุชีวกเถราปทาน[๒] ประวัติในอดีตชาติของพระพันธุชีวกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้นำดอกชบาไปบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ (บาลีฉบับพม่าเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๔ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๓๔๘)

พันธุ์พืช : เมล็ดพันธุ์ไม้, สิ่งที่จะเป็นพันธ์ต่อไป, เมล็ดพันธุ์ของพืชชนิดใดชนิดหนึ่งเพื่อจะนำไปปลูกหรือเพาะให้เกิดผลิตผลต่อไป, ในที่นี้ ท่านหมายถึง พันธุ์พืชที่พราหมณ์ปุโรหิตทูลแนะนำพระเจ้ามหาวิชิตราชให้พระราชทานแก่ประชาชนเป็นหนึ่งใน ๓ วิธีการที่สามารถจะเอาชนะเสี้ยนหนามคือโจรได้อย่างถาวร (ดีกว่าการบูชามหายัญ)ได้แก่ (๑)พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ในบ้านเมืองของพระองค์ (๒)พระราชทานต้นทุนให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในพาณิชยกรรมในบ้านเมืองของพระองค์(๓)พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ขยันขันแข็งในบ้านเมืองของพระองค์, เรื่องพระเจ้ามหาวิชิตราชเป็นเรื่องในอดีตที่พระสมณโคดมพุทธเจ้าตรัสแก่พราหมณ์ชื่อกูฏทันตะในกูฏทันตสูตร(ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อกูฏทันตะ)(ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๘/๑๓๑)

พันธุมดี, กรุง : กรุงชื่อว่าพันธุมดี, เมืองพันธุมดี, นครพันธุมดี, เมืองหลวงชื่อพันธุมดี, พันธุมดีราชธานี, ในมหาปทานสูตร(ว่าด้วยพระประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์) เล่มที่ ๑๐ , และในวิปัสสีพุทธวงศ์(ว่าด้วยพระประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้า) เล่มที่ ๓๓ ระบุไว้ตรงกันว่า กรุงพันธุมดี ปกครองโดยพระเจ้าพันธุมา มีพระมเหสีชื่อพันธุมดี ทั้งสองพระองค์เป็นพระชนกและพระชนนีของพระวิปัสสีพุทธเจ้า นอกจากนั้น กรุงพันธุมดี ยังเป็นสถานที่สำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนาของพระวิปัสสีพุทธเจ้า รวมทั้งการได้พระอัครสาวกด้วย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒/๕,๑๐/๑๖/๑๐,๑๐/๕๕/๓๐,๑๐/๗๘/๔๔,๑๐/๘๒/๔๕,๑๐/๘๖/๔๖,๑๐/๙๒/๕๔, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๔/๖๘๘)

พันธุมวิหาร : วิหารชื่อพันธุมะ, วัดชื่อพันธุมะ, (วิหาร คือที่อยู่ของพระสงฆ์), พันธุมวิหารมีในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้ทรงมีพระราชบิดาพระนามว่าพระเจ้า

SAMPLE

พันธุมะ มีพระมารดาพระนามว่าพันธุมวดี พระบิดาปกครองเมืองหลวงชื่อกรุงพันธุมดี และในพันธุมดีนครมีวิหารชื่อว่าพันธุมวิหาร ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญในการเผยคำสอนของพระวิปัสสีพุทธเจ้า ดังข้อความตอนหนึ่งระบุถึงพันธุมวิหารในมหาปริวารเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระมหาปริวารเถระ) “ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสีผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงองอาจกว่านรชนกับภิกษุสงฆ์ ๖๘,๐๐๐ รูป เสด็จเข้าไปยังพันธุมวิหาร”(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๒๖๑)

พันธุมะ, กษัตริย์ : ราชาพระนามว่าพันธุมะ, พระเจ้าพันธุมะ(บางแห่งใช้คำว่าพันธุมา), กษัตริย์พันธุมะ, ในเอกปิณฑปาตทายิกาเถริยาปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระเอกปิณฑปาตทายิกาเถรี) พระเถรีได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ได้เคยเป็นมเหสีของกษัตริย์พระนามว่าพันธุมา ในกรุงพันธุมดี, ส่วนในวิปัสสีพุทธวงศ์(ว่าด้วยประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้า) ระบุว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้า มีพระบิดาเป็นกษัตริย์พระนามว่าพันธุมะ มีพระชนนีพระนามว่าพันธุมดี ปกครองเมืองพันธุมดี (ขุ.ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๖/๓๗๓),พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๔/๖๘๘)

พันธุมาราชธานี : เมืองพันธุมา, นครหลวงชื่อพันธุมา, กรุงพันธุมา(บางแห่งเป็นกรุงพันธุมะ บางแห่งเป็นกรุงพันธุมดี เข้าใจว่าเป็นเมืองเดียวกัน เพราะมีในสมัยพระวิปัสสีพุทธเจ้า), ในโสณโกฏิวีสเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระโสณโกฏิวีสเถระ) พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าได้เคยสร้างถ้ำถวายสงฆ์ในกรุงพันธุมาราชธานีดังข้อความระบุถึงตอนหนึ่งว่า “ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ข้าพเจ้าได้สร้างถ้ำไว้แห่งหนึ่ง ถวายแด่สงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ ในพันธุมาราชธานี” (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๙/๕๗๒)

พันธุรเถรคาถา : ภาษิตของพระพันธุรเถระ,คาถาของพระพันธุรเถระ ท่านพระพันธุรเถระกล่าวไว้ว่า ลาภคืออามิสนั่นเราไม่ต้องการ เรามีความสุขพอแล้ว อิ่มเอิบด้วยรสพระธรรม ครั้นได้ดื่มรสอันล้ำเลิศแล้ว ก็จะไม่ขอทำความใกล้ชิดกับรสอย่างอื่นที่เป็นพิษ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๓/๓๔๑)

พัพพุชาดก : ชาดกว่าด้วยวิธีทำให้แมวตาย มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ช่างสลักหินโพธิสัตว์ไปเที่ยวหาแผ่นหินสลักในบ้านร้างแห่งหนึ่ง ที่บ้านร้างนั้นมีนางหนูที่อดีตเคยเป็นเศรษฐีฝังทรัพย์ไว้หลังจากตายแล้วได้มาเกิดเป็นนางหนูเฝ้าทรัพย์อยู่ที่นั้น นางกลัวทรัพย์จะเสียหายจึงทำความคุ้นเคยกับพระโพธิสัตว์โดยการไปคาบเอาทรัพย์มาให้วันละกระษาปณ์ ให้พระโพธิสัตว์ซื้ออาหารมาฝาก แต่มีแมวหลายตัวมารบกวนขอนางกินทำให้อาหารไม่เพียงพอ พระโพธิสัตว์จึงได้ช่วยนางให้พ้นจากอำนาจแมว โดยการสร้างถ้ำแก้วผลึกให้นางอยู่อาศัย เมื่อแมว ๓-๔ ตัวมาจะกระโดดเข้าไปจะทำร้ายจึงเอาอกกระแทกถ้ำแก้วผลึกถึงแก่ความตาย นาง

หนูรอดตายมาได้จึงมอบทรัพย์ ๔๐โกฏิให้แก่พระโพธิสัตว์เป็นการตอบแทนบุญคุณที่ช่วยชีวิตนางไว้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๗/๕๖)

พัสดุ : สิ่งของต่างๆ เครื่องใช้สอย ที่ดิน บ้านเรือน, ในกุลสูตร(ว่าด้วยตระกูล) ระบุถึงการปฏิบัติต่อพัสดุของเจ้าของบ้านเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้ตระกูลดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อมถอย, เหตุ ๔ ประการ ที่ทำให้ตระกูลดำรงอยู่ได้ไม่นาน คือ (๑) ไม่แสวงหาพัสดุที่หายไป (๒) ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า (๓) ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน ส่วนเหตุ ๔ ประการที่ทำให้ตระกูลดำรงอยู่ได้นาน คือ (๑) แสวงหาพัสดุที่หายไป (๒) ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า (๓) รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ตั้งสตรีหรือบุรุษมีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๕๘/๓๗๕,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พัสตราภรณ์ : เครื่องประดับเสื้อผ้า, เครื่องประดับแพรพรรณ, เครื่องประดับภูษา(พัสตร์-เสื้อผ้า, อาภรณ์-เครื่องประดับ), ในปัญจปุพพนิมิตตสูตร(ว่าด้วยบุพพนิมิต ๕ ประการ) ระบุว่าเทพบุตรจะจุติจากหมู่เทพ ย่อมปรากฏนิมิต ๕ ประการ ข้อที่สองปรากฏนิมิตคือ พัสตราภรณ์ที่สวมใส่หมองจางลง, ส่วนในวิมานวัตถุระบุว่าทวยเทพที่อยู่ในวิมานเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพัสตราภรณ์อันสวยงามน่าดูชม(องฺ.ติก.(ไทย)๒๕/๘๓/๔๔๗, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๒๙๗/๔๗,๒๖/๖๕๘/๗๔,๒๖/๘๐๙/๙๓,๒๖/๑๐๒๖/๑๒๗,๒๖/๑๐๙๔/๑๓๖)

พากุลเถรคาถา : ภาษิตของพระพากุลเถระ,คาถาของพระพากุลเถระ

ท่านพระ พากุลเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า ผู้ต้องการจะทำกิจที่ควรทำก่อนในภายหลัง ย่อมพลาดจากฐานะที่นำความสุขมาให้ และย่อมเดือดร้อนในภายหลัง บุคคลพึงพูดถึงสิ่งที่ตนทำได้ ไม่พึงพูดถึงสิ่งที่ตนทำไม่ได้ บัณฑิตทั้งหลายย่อมรู้จักบุคคลผู้ไม่ทำ ดีแต่พูด นิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว เป็นสุขดีหนอ ไม่มีความโศก ปราศจากกิเลสดุจธุลี เกษม เป็นที่ดับทุกข์ได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๒๕/๓๗๔)

พาณิชยกรรม : การค้าขาย(บางแห่งเป็นพาณิชกรรม), การค้าและบริหารที่เกี่ยวกับการค้าทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นการค้าปลีก ค้าส่ง การส่งออกการธนาคาร และการประกันภัย, อาชีพพาณิชยกรรม เป็นอาชีพหนึ่งที่นิยมทำกันในสมัยพุทธกาล (แต่อาจไม่มีความหลากหลายเหมือนสมัยปัจจุบันนี้) ไม่ว่าจะทำอาชีพอะไรในทางพระพุทธศาสนาสอนให้ประชาชนทำอาชีพที่สุจริต มีความชอบธรรมในการแสวงหา, อาชีพที่ทำกันส่วนมากในสมัยครั้งพุทธกาล ได้แก่กสิกรรม, โครักขกรรม พาณิชยกรรม เป็นนักรบ, เป็นข้าราชการในตำแหน่งต่างๆเป็นต้น

SAMPLE

(ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๘/๑๓๑, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๒/๓๑๙, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๔/๓๔๐, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๙/๒๒๖, ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๖/๑๖, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๙/๑๗๑, ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๑๓๒/๔๙๓, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๐/๕๑๙, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พ่ายแพ้ : ปราชัย, สู้ไม่ได้, ไม่ชนะ, ทนไม่ได้, ในโกสลรัญโญปราชยวัตถุ(เรื่องความพ่ายแพ้ของพระเจ้าโกศล) กล่าวถึงความพ่ายแพ้ว่าเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้คนประสบความทุกข์ ดังพระพุทธคาถาที่ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า “ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้พ่ายแพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ผู้ละทั้งความชนะและความพ่ายแพ้ได้แล้วมีใจสงบ ย่อมนอนเป็นสุข” (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๐๑/๙๕)

พาราณสี, กรุง : เมืองพาราณสี, นครพาราณสี, พาราณสีเป็นเมืองหลวงของแคว้นกาสี ในสมัยพุทธกาล ปัจจุบันตั้งอยู่ในรัฐอุตตรประเทศ ของประเทศอินเดีย, พาราณสีเป็นเมืองเก่าแก่แห่งหนึ่งของโลก มีแม่น้ำคงคาไหลผ่าน จึงถือเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์แห่งหนึ่งในความเชื่อของศาสนาพราหมณ์(ฮินดู)ที่จะมาประกอบพิธีกรรมทางศาสนา, กรุงพาราณสีเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในหลายด้าน มีเหตุการณ์เรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในกรุงพาราณสีแห่งนี้ ที่สำคัญที่สุดคือป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นสถานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์(ปัจจุบันเรียกว่า สารนาถ) เป็นหนึ่งในสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล และเป็นที่มาของวันอาสาฬหบูชา ตั้งอยู่ในกรุงพาราณสี(วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๕๙/๑๓๒, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐/๑๖, ๕/๒๕๐/๒๑, ๕/๓๓๓/๑๙๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒/๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๖/๗๗, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๔/๓๑๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๗/๓๔๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๑/๔๑๖, สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๐/๑๗๘, สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๗/๑๓๔, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๙/๙๔, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๓๒/๒๒๔, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๔๙/๕๗๒, องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๕/๑๕๖, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๐/๕๕๔, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๙/๗๒, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๕๔/๒๗, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๙/๕๐๑, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓๒/๗๑๕)

พาราณสี, พระเจ้า : กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองพาราณสี, พระราชาผู้เป็นใหญ่ในเมืองพาราณสี, กรุงพาราณสีเป็นเมืองเก่าแก่ตั้งอยู่มาหลายชั่วอายุคน มีผู้ปกครองผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป ส่วนมากเป็นการปกครองแบบราชาธิปไตย เรียกผู้ปกครองว่า “พระเจ้าพาราณสี” หมายถึง ผู้เป็นใหญ่หรือมีอำนาจสูงสุดในเมืองพาราณสี, ในกัณณมุณฑเปติวัตถุ(เรื่องนางเปรตผู้ถูกสุนัขกัณณเมณฑกัดกินเนื้อ) ระบุถึงการสนทนากันระหว่างพระเจ้ากรุงพาราณสีกับนางเวมานิกเปรต เกี่ยวกับเรื่อง

SAMPLE

การได้เสวยทั้งสุขและเสวยทั้งทุกข์ในวิมานของนางเวมานิกเป็นเพราะผลกรรมอะไร (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๓๔๘/๒๒๒)

พาลกโลณการคาม, บ้าน :บ้านชื่อพาลกโลณการคาม, หมู่บ้านแห่งหนึ่งที่มีชื่อว่า พาลกโลณการคาม, ในอุปักกิเลสสูตร(ว่าด้วยอุปกิเลส)ระบุว่า บ้านพาลกโลณการคาม เป็นสถานที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมท่านพระภคุเพื่อสอบถามความเป็นอยู่และความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ดังข้อความระบุถึงตอนหนึ่งว่า “พระผู้มีพระภาคประทับยืนตรัสพระคาถาเหล่านี้แล้ว ได้เสด็จเข้าไปยังบ้านพาลกโลณการคาม สมัยนั้น ท่านพระภคุพักอยู่ที่บ้านพาลกโลณการคาม ได้เห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาแต่ไกล จึงได้จัดที่ประทับ ตั้งน้ำล้างพระบาทไว้.....”, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า บ้านพาลกโลณการคาม ได้แก่บ้านส่วยของอุบาลีคหบดี, (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๘/๒๘๐, ม.อุ.อ.(ไทย)๓/๒๓๘/๒๐๓)

พาลกโลณกคาม :บ้านชื่อพาลกโลณคาม, หมู่บ้านแห่งหนึ่งที่มีชื่อว่า พาลกโลณคาม(บางแห่งเป็นพาลกโลณการคาม), ในพาลกโลณกคมนกถา(ว่าด้วยการเสด็จไปพาลกโลณกคาม) ระบุถึงหมู่บ้านพาลกโลณกคามว่าเป็นสถานที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมท่านพระภคุเพื่อสอบถามความเป็นอยู่และความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ดังมีข้อความระบุถึงตอนหนึ่งว่า “สมัยนั้น ท่านพระภคุพักอยู่ที่พาลกโลณกคาม ท่านพระภคุได้เห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาแต่ไกลจึงได้จัดที่ประทับ ตั้งน้ำล้างพระบาท ตั่งรองพระบาทกระเบื้องเช็ดพระบาท ไปต้อนรับเสด็จแล้วรับบาตรและจีวร.....”, ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ท่านขยายความว่า บ้านพาลกโลณกคาม ได้แก่บ้านส่วยของอุบาลีคหบดี(วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๕/๓๕๕,๕/๔๖๕/๓๕๖,ม.อุ.อ.(ไทย)๓/๒๓๘/๒๐๓)

พาลธรรม : ธรรมของคนโง่, ธรรมของคนพาล, ธรรมของคนชั่ว, ข้อประพฤติปฏิบัติของคนชั่ว, พาลธรรมหรือธรรมของคนโง่ ท่านกล่าวไว้หลายหมวดเช่น ทุจริต ๓, อกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น, แต่ในอลคัททูปมสูตร(ว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ) ตอนว่าด้วยอนัตตลักษณะและในอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ ตอนว่าด้วยปุคคลกถา (ว่าด้วยบุคคล) พระพุทธเจ้าตรัสหมายถึงความเห็นผิด(มิจฉาทิฏฐ)ตามพระดำรัสที่ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า “....ทิฏฐิที่ว่า ‘นั้นโลก นั้นอัตตา เรานั้นตายแล้วจักเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืนคงที่ไม่มีความแปรผันเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่เทียบเท่าสิ่งคงที่อย่างนั้น’ นี้มิเป็นพาลธรรม(ธรรมของคนโง่) สมบูรณ์แบบละหรือ...” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๔/๒๖๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๓๕/๑๐๕)

พาลนักขัตตวัตถุ : เรื่องนักษัตรของคนพาลพระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่าคนพาลมีปัญญาทราม ประกอบความประมาทอยู่เสมอ ส่วนบัณฑิตผู้มีปัญญา

SAMPLE

รักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนคนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ ฉะนั้น ท่านทั้งหลาย อย่าประกอบความประมาท อย่าประกอบความเชยชมยินดีในกามเลย เพราะผู้ไม่ประมาทแล้ว เพ่งพินิจอยู่ ย่อมได้รับความสุขอันไพบูลย์ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๓๒)

พาลปัณฑิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยคนพาลและบัณฑิต มี ๒ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.พาลปัณฑิตสูตร® พระสูตรว่าด้วยคนพาลและบัณฑิต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมยแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะมีพระประสงค์ให้ทราบลักษณะของคนพาลและบัณฑิต ผลวิบากของความเป็นคนพาลและบัณฑิต พระผู้มีพระภาคตรัสถึงลักษณะของคนพาล ๓ ประการ คือ (๑) คนพาลชอบคิดแต่เรื่องชั่ว อันหมายถึงชอบคิดเพ่งเล็งอยากได้ของของคนอื่น ชอบคิดพยาบาทปองร้ายคนอื่น เห็นผิดจากคลองธรรม (๒) คนพาลชอบพูดแต่เรื่องชั่ว อันหมายถึงชอบพูดเท็จ ชอบพูดส่อเสียด ชอบพูดคำหยาบ ชอบพูดเพ้อเจ้อ (๓) คนพาลชอบทำแต่กรรมชั่ว อันหมายถึงชอบฆ่าสัตว์ ชอบลักทรัพย์ ชอบประพฤติผิดในกาม เพราะเหตุนั้น คนพาลจึงได้รับทุกขโทมนัสในปัจจุบัน ๓ ประการ คือ (๑) เมื่อคนอื่นพูดเรื่องศีลธรรม เขาก็ย่อมเดือดร้อนเพราะคิดว่า คนเหล่านี้ว่าเรา (๒) เมื่อเห็นคนทำผิดถูกลงโทษ เขาก็ย่อมเดือดร้อนเพราะคิดว่า หากเขารู้ว่าเราทำผิด เราก็คงจะโดนลงโทษเช่นนี้บ้าง (๓) ครั้นเมื่อหวลคิดว่าตนเองได้ทำแต่กรรมชั่ว ๆ ไม่เคยทำกรรมดีเลย ก็ย่อมจะเดือดร้อนหนัก ครั้นตายแล้วก็จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เสวยทุกขเวทนามีประการต่าง ๆ เป็นต้นว่าถูกนายนิรยบาลทำกรรมกรณ์ด้วยเครื่องพันธนาการ ๕ อย่างคือ ตอกตะปูเหล็กร้อนแดงที่มือทั้ง ๒ ที่เท้าทั้ง ๒ และที่กลางอก ถึงขนาดนั้นเขาก็ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นสุดลง นายนิรยบาลฉุดลากไปเอาขวานถาก จับเอาเท้าขึ้นเอาศีรษะลง จับเทียมรถแล้วให้แล่นกลับไปกลับมาบนพื้นอันร้อน บังคับให้เขาขึ้นลงภูเขาถ่านเพลิงลูกใหญ่ที่มีไฟลุกโชน จับเอาเท้าขึ้นเอาศีรษะลงแล้วทุ่มลงไปในหม้อทองแดงอันร้อนแดง เขาเมื่อถูกต้มจนตัวพองบางครั้งก็ลอยขึ้น บางครั้งก็จมลง ถึงขนาดนั้นเขาก็ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นสุดลง ต่อเมื่อกาลผ่านไปเนิ่นนาน เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์เขาก็จะเกิดในตระกูลต่ำๆ หรือไม่ก็ไปเกิดในภูมิของสัตว์ดิรัจฉาน จากนั้นพระองค์ก็ได้ตรัสถึงลักษณะของบัณฑิตซึ่งมีนัยตรงกันข้าม เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้

แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๔๖/๒๙๐)

2.พาลปัณฑิตสูตร[๒]พระสูตรว่าด้วยคนพาลและบัณฑิต พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถึงกายของคนพาลถูกอวิชชาหุ้มห่อ ประกอบด้วยตัณหา คนพาลก็ไม่สามารถละอวิชชาและตัณหาได้ ดังนั้นคนพาลจึงพ้นจากทุกข์ไม่ได้ส่วนกายของบัณฑิตแม้ถูกอวิชชาหุ้มห่อ ประกอบด้วยตัณหา บัณฑิตก็สามารถละได้ ดังนั้นบัณฑิตจึงพ้นจากทุกข์ได้ (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙/๓๒)

พาลปุถุชน : ชนผู้มากไปด้วยความโง่เขลา, คนผู้หนาแน่นไปด้วยความโง่เขลา(พาล-โง่, ปุถุ-มากหรือหนาแน่น, ชน-คน,มนุษย์), ชนผู้มากไปด้วยลักษณะของคนโง่หรือคนชั่ว), ในทางพระพุทธศาสนา แบ่งคนตามระดับคุณธรรมออกเป็น ๔ ระดับ คือ (๑)อันธพาลปุถุชน-คนมีการทำ พูด และคิด ตามสัญชาตญาณ อย่างสัตว์ ไม่สามารถควบคุมตนเองได้ กระทำการต่าง ๆ ไปตามอำนาจของ โลภ โกรธ หลง (๒) พาลปุถุชน คนผู้ยังมีโลภ โกรธ หลง แต่สามารถควบคุมตนได้บ้างในบางครั้ง (๓)กัลยาณปุถุชน คนผู้ที่ละอายชั่ว กลัวบาป มีศีล ๕ มีธรรม ๕ เกือบสมบูรณ์จนถึงขั้นสมบูรณ์ (๔) ระดับอริยบุคคล ผู้ที่ฝึกฝนอบรมตนให้ก้าวหน้าด้วยคุณธรรมสูงขึ้นไปตามลำดับ มี ๔ ขั้น ได้แก่ โสดาบัน สกทาคามีอนาคามี และพระอรหันต์สามารถ บรรเทาเบาบางความโลภ โกรธ หลง ได้มากขึ้น ๆ จนกระทั่งหมดไปโดยสิ้นเชิง (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๔๙/๔๐๒, อภิ.(ไทย)๓๗//๓๓๔/๓๐๓)

พาลลักษณะ : ลักษณะของคนพาล(คนโง่,คนชั่ว), เครื่องหมายของคนพาล, สิ่งบ่งชี้ว่าเป็นพาล, สัญลักษณ์ของคนพาล, องค์ประกอบของคนพาล, โดยความหมาย คำว่า “พาลลักษณะ” หมายถึงลักษณะคนพาล มีเครื่องบ่งชี้ให้เห็นชัด ๓ ประการ คือ (๑)ทุจฺจินฺติตจินฺตี-คิดแต่เรื่องที่ชั่ว (๒)ทุพฺภาสิตภาสี-พูดแต่สิ่งที่ชั่ว (๓)ทุกฺกฏกมฺมการี-ทำแต่กรรมที่ชั่ว (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๘/๕๒๘, ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๔๘/๒๘๓)

พาโลวาทชาดก : ชาดกว่าด้วยการโอวาทคนพาล มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤาษีโพธิสัตว์ถูกกุฏุมพีผู้หนึ่งแกล้งให้บริโภคเนื้อสัตว์แล้วกล่าวว่า สมณะผู้บริโภคเนื้อสัตว์ที่บุคคลผู้ไม่สำรวม ฆ่าสัตว์ให้ทานย่อมแปดเปื้อนบาปด้วย แต่ท่านกลับสอนกุฏุมพีว่า บุคคลผู้ไม่สำรวมถึงจะฆ่าบุตรภรรยาแล้ว ให้ทานก็ตามที ผู้มีปัญญาบริโภคอาหารนั้นก็ไม่แปดเปื้อนบาปเลย บาปย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่ทำบาป (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๙๒/๑๑๗)

SAMPLE

พาวรี, พราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อว่าพาวรี, พาวรีพราหมณ์เป็นพราหมณ์ที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง เกิดที่เมืองสาวัตถี เคยรับราชการเป็นปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล ภายหลังได้ลาบวชเป็นชฎิลตั้งสำนักอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวรี มีผู้เลื่อมใสและสมัครเป็นศิษย์จำนวนมาก ครั้งหนึ่งเคยส่งลูกศิษย์ ๑๖ คน มีอชิตมาณพเป็นหัวหน้าไปถามปัญหากับพระพุทธเจ้าที่ปาสาณเจดีย์ เพื่อทดสอบความเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงวิสัชนาปัญหาทั้ง ๑๖ ข้อเสร็จ มาณพ ๑๕ คน(ยกเว้นปิงคิยมาณพหลานของพราหมณ์พาวรีผู้มัวแต่ฟุ้งซ่านคิดถึงลุง) ได้บรรลุอรหัตตผล ส่วนพราหมณ์พาวรีได้บรรลุอนาคามีผลจากการได้ฟังคำตอบของพระพุทธเจ้าที่ลูกศิษย์กลับไปอธิบายให้ฟัง, บรรดาลูกศิษย์ ๑๖ คน มีเพียงพระโมฆราชเป็นเลิศทางด้านทรงจีวรเศร้าหมอง (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๙๘๓/๗๓๕, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๔๙/๒๘๖)

พาเวรุชาดก : ชาดกว่าด้วยความเสื่อมลาภของกาในแคว้นพาเวรุ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญานกยูงโพธิสัตว์ เพราะได้รับการฝึกมาดีจึงแสดงการรำแพนหางและขันอย่างไพเราะทำให้ได้ลาภสักการะมากกว่ากาที่เคยได้ลาภมากอยู่ก่อน พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุที่กาเสื่อมลาภและนกยูงได้ลาภมากกว่าว่า เพราะยังไม่เห็นนกยูงที่มีหงอนสวยงาม มีเสียงไพเราะชาวแคว้นพาเวรุจึงพากันเอาเนื้อและผลไม้บูชากาต่อเมื่อได้นกยูงสวยงามมาแล้วกาจึงเสื่อมลาภ ทรงเปรียบเทียบกับพระองค์ว่า ตราบใดพระพุทธเจ้าผู้เป็นธรรมราชาผู้ทำโลกให้สว่างยังไม่อุบัติขึ้นตราบนั้นประชาชนก็พากันบูชาสมณพราหมณ์เหล่าอื่นจำนวนมาก แต่เมื่อพระพุทธเจ้าผู้มีพระสุรเสียงไพเราะทรงแสดงธรรมเมื่อนั้นลาภสักการะของพวกเดียรถีย์ก็เสื่อมไป (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๕๓/๑๘๘)

พาหนปราสาท :ปราสาทชื่อพาหนะ, พระราชวังชื่อพาหนะ, (ปราสาท หมายถึงเรือนมียอดเป็นชั้นสำหรับเป็นที่ประทับของพระราชา),ในปทุมุตตรพุทธวงศ์(ว่าด้วยพระประวัติของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า) ได้ระบุถึงพาหนปราสาทว่า เป็นหนึ่งในปราสาท ๓ หลังที่ทรงประทับขณะยังทรงเป็นฆราวาส ดังข้อความมีปรากฏว่า “พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือนารีปราสาท พาหนปราสาท และยสวดีปราสาท...”(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๐/๖๔๓)

พาหันตะ : สุดแขน(ผ้าที่อยู่ส่วนสุดของแขน), ปลายพาดบนแขน(ปลายผ้าพาดบนแขน), ในที่นี้ ท่านหมายถึง ผ้าที่เรียกชื่อว่าพาหันตะ, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า ผ้าพาหันตะ คือผ้าทั้ง ๒ ด้าน(ของจีวร)ที่ภิกษุเมื่อห่มจีวรขนาดพอดี จะม้วนมาพาดไว้บนแขน หันหน้าออกทางด้านนอก,(วิ.ม.(ไทย)๕/๓๔๕/๒๑๔, วิ.ม.อ.(ไทย)๓/๓๔๕/๒๗๒)

SAMPLE

พาหิติกสูตร : พระสูตรว่าด้วยการถวายผ้าพาหิติกา ชื่อสูตรนี้ตั้งตามชื่อผ้าชนิดหนึ่งที่พระเจ้าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธ ทูลถวายพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงถวายแก่ท่านพระอานนท์ มีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบ ท่านพระอานนท์แสดงแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์ผู้ครองแคว้นโกศลพระเจ้าปเสนทิโกศล ตรัสถามท่านพระอานนท์ว่าพระผู้มีพระภาคทรงประพฤติ ทางกาย วาจา ใจ ที่ผู้รู้ติเตียนหรือไม่ พระเถระถวายพระพรว่า ไม่ทรงประพฤติตรัสถามว่า ความประพฤติทางกาย วาจา ใจ ที่ผู้รู้ติเตียนเป็นอย่างไร ถวายพระพรว่า ความประพฤติที่เป็นอกุศล

ตรัสถามว่า ความประพฤติที่เป็นอกุศล เป็นอย่างไร ถวายพระพรว่า ความประพฤติที่มีโทษ

ตรัสถามว่า ความประพฤติที่มีโทษ เป็นอย่างไร ถวายพระพรว่า ความประพฤติที่มีความเบียดเบียน

ตรัสถามว่า ความประพฤติที่มีความเบียดเบียน เป็นอย่างไร ถวายพระพรว่า ความประพฤติที่มีทุกข์เป็นผล

ตรัสถามว่า ความประพฤติที่มีทุกข์เป็นผล เป็นอย่างไร ถวายพระพรว่า ความประพฤติที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น หรือทั้ง ๒ ฝ่าย ซึ่งทำให้อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม ความประพฤติเช่นนี้ ผู้รู้ติเตียน

ตรัสถามว่าพระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญการละอกุศลธรรมทุกอย่างหรือ ถวายพระพรว่า ทรงละอกุศลธรรมได้ทุกอย่าง ทรงประกอบด้วยกุศลธรรม (มิใช่แค่ทรงสรรเสริญเท่านั้น)

พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตรัสถามถึงความประพฤติที่ผู้รู้ไม่ติเตียนซึ่งมีนัยตรงกันข้าม เมื่อพระเถระแสดงธรรมจบ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงถวายผ้าพาหิติกาแก่ท่านพระอานนท์ พระเถระได้นำไปถวายแด่พระผู้มีพระภาค (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๘/๔๔๒)

พาหิยชาดก : ชาดกว่าด้วยศิลปะของหญิงสาวบ้านนอก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าอำมาตย์โพธิสัตว์ของพระเจ้าพรหมทัต ยกเหตุผลกราบทูลพระราชาเรื่องการเรียนศิลปะว่าควรเรียนทุกอย่างเพราะแม้หญิงสาวบ้านนอกเรียนกิริยาเอียงอายยังทำให้พระราชาพอพระทัยได้พระราชทานตำแหน่งอัครมเหสีให้ พระราชาก็ยอมรับเพราะหญิงคนนั้นคือพระมเหสีผู้อ้วนท้วนสมบูรณ์ของพระองค์นั้นเอง (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐๘/๔๔)

พาหิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระพาหิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ทำสักการบูชาแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ

SAMPLE

และได้ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ตรัสรู้เร็วพลัน ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในกาลภายหน้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในภพน้อยภพใหญ่หลายแสนชาติ ในชาติ สุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๘/๒๖๒)

พาหิยทารุจีริยเถรวัตถุ : เรื่องพระพาหิยทารุจีริยเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้ว่า คาถาที่มีประโยชน์คาถาเดียว ที่คนฟังแล้วสงบระงับได้ย่อมดีกว่าคาถาที่ไร้ประโยชน์ตั้ง ๑,๐๐๐ คาถา (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑/๖๑)

พาหิยทารุจีริยะ, ภิกษุ, พระ : พระชื่อพาหิยทารุจีริยะ, ภิกษุชื่อพาหิยทารุจีริยะ, พระพาหิยทารุจีริยะ เป็นหนึ่งในอสีติมหาสาวก ๘๐ องค์ เป็นเลิศทางด้านขิปปาภิญญา(ผู้รู้แจ้งได้เร็ว) ได้สั่งสมบุญบารมีมาตั้งแต่สมัยพระปทุมุตรพุทธเจ้า, ท่านเกิดในตระกูลพ่อค้า(วรรณะแพศย์) มีชื่อเดิมว่า "พาหิยะ" เพราะเกิดในพาหิยรัฐ แต่ที่มีคำว่า "ทารุจีริยะ" ต่อท้ายนั้น เนื่องจากวันหนึ่ง ตอนเป็นฆราวาสเขาเดินทางไปค้าขายทางทะเล เรือต้องพายุอับปางลง คนในเรือตายหมด ยกเว้นพาหิยะเกาะแผ่นกระดานลอยตัวเข้าฝั่งได้ แต่เสื้อผ้าถูกน้ำซัดไปหมด ด้วยความละอายจึงหักก้านไม้เอาเปลือกมาพันกาย ทำเป็นเครื่องนุ่งห่มปกปิดร่างกาย จึงได้ชื่อใหม่ว่า "พาหิยทารุจีริยะ" เพราะนุ่งผ้าทำด้วยท่อนไม้, การนุ่งผ้าแปลกๆ ทำให้คนจำพวกหนึ่งเลื่อมใสศรัทธาเพราะเข้าใจว่าเขาเป็นพระอรหันต์และเมื่อมีคนเลื่อมใสมากขึ้น ทำให้เขาเองก็สำคัญตนเช่นนั้น ต่อมา มีเพื่อนสหธรรมิกที่ไปเกิดในพรหมโลกลงมาเตือนสติให้รู้ตัวว่าเขาไม่ใช่พระอรหันต์และแนะนำให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่กรุงสาวัตถี ท่านบรรลุพระอรหัตพร้อมปฏิสัมภิทา ๔ ขณะฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ทั้งที่ยังไม่ได้อุปสมบทเลย ถูกแม่โคขวิดเสียชีวิตขณะออกแสวงหาบาตรและจีวรด้วยอำนาจบุรพกรรมที่ทำกับหญิงโสเภณีนางหนึ่งในอดีตชาติ (สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๘๙/๘๘, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๘๑/๒๓๕, องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๑๖/๒๘)

พาหิยสูตร® : พระสูตรว่าด้วยพระพาหิยะ มี ๓ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาสาระ กล่าวคือ

1.พาหิยสูตร® พระสูตรว่าด้วยพระพาหิยะ ท่านพระพาหิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทูลถามปัญหาและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งสังขิตตธัมมสูตรในวรรคนี้ ซึ่งท่านพระพาหิยะชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระองค์ แล้วหลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียรไม่นานนักก็ได้ทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๘๙/๘๘)

SAMPLE

2.พาหิยสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยพระพาหิยะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระพาหิยะว่า เบื้องต้น เธอควรรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ทำความเห็นให้ตรงแล้วเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันจะเป็นเหตุให้เจริญในกุศลธรรม ไม่มีความเสื่อม (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๑/๒๓๖)

3.พาหิยสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยพระพาหิยเถระ ท่านพระพาหิยะทูลขอให้พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมว่า พาหิยะ เพราะเหตุนั้น เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่าเมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง พาหิยะ เธอพึงรักษาอย่างนี้แล เมื่อใดเธอเมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง เมื่อนั้นเธอก็จะไม่มี เมื่อใด เธอไม่มี เมื่อนั้น เธอก็จะไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อใด เธอไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้เป็นที่สุดแห่งทุกข์ ลำดับนั้น ด้วยพระธรรมเทศนาย่อนี้ของพระผู้มีพระภาค จิตของพาหิยะทารุจีริยะจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น ครั้นพระผู้มีพระภาคตรัสสอนพาหิยะ ทารุจีริยะด้วยพระโอวาทโดยย่อนี้แล้วก็เสด็จจากไป เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน โคแม่ลูกอ่อนได้ขวิดพาหิยะ ทารุจีริยะจนล้มลงเสียชีวิต พระผู้มีพระภาคเสด็จไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เสด็จกลับจากบิณฑบาตหลังจากเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว เสด็จออกจากพระนครพร้อมกับภิกษุจำนวนมากได้ทอดพระเนตรเห็นพาหิยะทารุจีริยะเสียชีวิตแล้ว จึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงช่วยกันยกร่างพาหิยะทารุจีริยะขึ้นวางบนเตียงแล้วนำไปเผา และจงทำสถูปไว้ เพื่อนพรหมจารีของเธอทั้งหลายเสียชีวิตแล้ว ภิกษุทั้งหลายดำเนินการรับสั่งแล้ว ต่อมา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พาหิยะ ทารุจีริยะเป็นผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ดำเนินตามธรรมที่สมควรแก่ธรรม ทั้งไม่ทำให้เราลำบาก เพราะเหตุแห่งการแสดงธรรม ภิกษุทั้งหลาย พาหิยะ ทารุจีริยะปรินิพพานแล้ว (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓)

พาหิยะ ทารุจีริยะ, บุรุษ : นายพาหิยะ(ทารุจีริยะ), ผู้ชายชื่อพาหิยะ(ทารุจีริยะ), บุรุษชื่อพาหิยทารุจีริยะ มีอาชีพค้าขาย(วรรณะแพศย์) วันหนึ่งออกค้าขายทางทะเล เรือต้องพายุอับปางลง คนในเรือตายหมด ยกเว้นเขา เกาะแผ่นกระดานลอยตัวถึงฝั่งท่าสุปารกะแต่เสื้อผ้าถูกน้ำพัดหายไปหมดด้วยความละอายจึงหักก้านไม้มาทำเป็นเครื่องนุ่งห่มเที่ยวออกขอทานเขากิน การนุ่งผ้าแปลกๆ ทำให้คนจำนวน

หนึ่งเลื่อมใสศรัทธาและเข้าใจผิดคิดว่าเขาเป็นพระอรหันต์พากันนำสิ่งของต่าง ๆ มาให้ ทำให้เขาเองก็สำคัญตนผิดว่าเป็นพระอรหันต์เช่นกัน จึงตั้งสำนักอยู่ที่ท่าสุปปารกะ ต่อมามีผู้มาเตือนสติให้รู้ตัวและแนะนำให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เขาฟังธรรมแล้วได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ขณะที่ยังไม่ได้อุปสมบทเลย และถูกแม่โคขวิดตาย(นิพพาน)ขณะเที่ยวแสวงหาบาตรและจีวรด้วยอำนาจกรรมเก่า, ในอรรถกถา ท่านขยายความว่า ที่ชื่อว่า พาหิยะ เพราะเกิดในแคว้นพาหิยะ ที่ชื่อว่า ทารุจีริยะ เพราะเป็นผู้นุ่งผ้าเปลือกไม้, บุรุษพาหิยทารุจีริยะนี้เคยตั้งความปรารถนาว่าขอให้ตรัสรู้เร็วพลัน ในศาสนาของพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๐/๑๘๓, ขุ.อุ.อ.(ไทย)๑๐/๓๔)

พาหิยะ, สัทธิวิหาริก : สัทธิวิหาริกชื่อพาหิยะ, ลูกศิษย์ชื่อพาหิยะ, ในสังฆเภทสูตร(ว่าด้วยภิกษุผู้ทำลายสงฆ์) ระบุว่า พระพาหิยะเป็นสัทธิวิหาริก(ลูกศิษย์)ของท่านพระอนุรุทธะ เป็นมิจฉาทิฏฐิมุ่งทำลายสงฆ์เพราะเห็นแก่ประโยชน์ ๔ ประการมีเห็นแก่ลาภสักการะเป็นต้น จึงเกิดอธิกรณ์ขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ ดังข้อความที่พระอานนท์กราบทูลพระพุทธองค์ตอนหนึ่งว่า".....ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญอธิกรณ์นั้นจะระงับแต่ที่

ไหน สัทธิวิหาริกชื่อว่าพาหิยะของท่านพระอนุรุทธะมุ่งจะทำลายสงฆ์ฝ่ายเดียว เมื่อพระพาหิยะยังยืนยันอยู่อย่างนั้น ท่านพระอนุรุทธะก็ยังไม่พูดอะไรสักคำเดียว” (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๓/๓๕๙)

พาหิรทุกขฉันทาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายนอกที่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งเหล่านี้ คือ อายตนะภายนอก ๖ ล้วนเป็นทุกข์ เธอทั้งหลายพึงละฉันทะ ราคะและฉันทราคะ ในสิ่งเหล่านั้น มีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับพาหิรานิจจฉันทาทิสูตร (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๘๐-๑๘๒/๒๐๕)

พาหิรทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นทุกข์ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตานิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๕/๕)

พาหิรทุกขเหตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายนอกเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระทั้งหมดเหมือนกันกับอัชฌัตตทุกขเหตุสูตรในวรรคนี้ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นคำว่า อายตนะภายนอก ๖ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๔๔/๑๗๗)

พาหิรทุกขาตีตานาคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นทุกข์ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตานิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๑/๙)

พาหิรธาตุนานัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยความต่างแห่งธาตุภายนอก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงความต่างแห่งธาตุภายนอกว่า ความต่างแห่งธาตุภายนอก ได้แก่รูปธาตุ สัททธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ ธัมมธาตุ(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๐/๑๗๓)

พาหิรนันทิกขยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายนอก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เห็นอายตนะภายนอก ๖ ที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเห็นชอบย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๕๗/๑๙๓)

พาหิยะ,พระ : ภิกษุชื่อพาหิยะ, พระเถระชื่อพาหิยะ, ในพาหิยเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระพาหิยเถระ) พระพาหิยเถระ(ทารุจีริยะ) ได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าได้เคยสั่งสมบุญบารมีในสมัยพระปทุมุตตรพุทธเจ้า และได้รับการพยากรณ์ว่าในสมัยพระสมณโคดมพุทธเจ้าจักมีชื่อว่าพาหิยะและได้ฟังธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ขิปปาภิญญา(รู้แจ้งได้เร็ว) ตามปทุมุตตรพุทธพยากรณ์ที่ระบุถึงตอนหนึ่งว่า "....(ในอนาคต จักมีพระมหาวีระพระนามว่าโคดม) เขาจักมีนามว่าพาหิยะ เป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต จักเป็นสาวกของพระศาสดาพระองค์นั้น..." (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๘๕/๒๖๓,๓๓/๑๙๐/๒๖๓)

พาหิรผัสสนานัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอกว่า รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัส รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัสสชาเวทนา รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ รูปลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริเยสนา แม้สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญาและธัมมสัญญาก็เกิดโดยอาการอย่างเดียวกัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๓/๑๗๖)

SAMPLE

พาหิรผัสสนานัตตสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอกโดยนัยเดียวกันกับพาหิรผัสสนานัตตสูตร(สูตรที่ ๙) ต่างแต่ทรงแสดงธรรมที่ไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุภายนอก เช่น ธัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมธาตุ ธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา ธัมมลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริเยสนา ธัมมปริเยสนาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมลาภะ ธัมมปริฬาหะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริเยสนา ธัมมฉันทะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ ธัมมสัมผัสสชาเวทนาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ ธัมมสัมผัสสะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสชาเวทนา ธัมมสังกัปปะไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสะ ธัมมสัญญาไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ ธัมมธาตุไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๔/๑๗๘)

พาหิรอนิจจนันทิกขยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายนอกที่ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงมนสิการอายตนะภายนอก ๖ โดยแยบคายและจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งอายตนะภายนอก ๖ ตามความเป็นจริง เมื่อทำได้เช่นนั้น ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๕๙/๑๙๕)

พาหิรังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุภายนอกให้โพชฌงค์เกิด พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่ทรงพิจารณาเห็นเหตุอื่นแม้อย่างหนึ่งอันเป็นเหตุภายนอกที่ทำให้โพชฌงค์ ๗ เกิดขึ้น เหมือนกัลยาณมิตตตา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๑/๑๖๐)

พาหิราตีตาทิทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับสูตรที่ ๑๙–๒๑ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนเป็นทุกข์ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๙๘-๒๐๐/๒๐๘)

พาหิราตีตาทิยทนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลาย ซึ่งมีเนื้อหาสาระเช่นเดียวกันกับสูตรที่ ๓๗–๓๙ ใน

SAMPLE

วรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันล้วนเป็นอนัตตา (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๑๙-๒๒๑๒๑๓)

พาหิราตีตาทิยทนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลาย ซึ่งมีเนื้อหาสาระเช่นเดียวกันกับสูตรที่ ๓๗–๓๙ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่าอายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๑๓-๒๑๕/๒๑๒)

พาหิราตีตาทิยังทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลาย ซึ่งมีเนื้อหาสาระเช่นเดียวกันกับสูตรที่ ๓๗–๓๙ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันล้วนเป็นทุกข์ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๑๖-๒๑๘/๒๑๒)

พาหิราตีตาทิอนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับสูตรที่ ๑๙–๒๑ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนเป็นอนัตตา (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๐๑-๒๐๓/๒๐๙)

พาหิราตีตาทิอนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกที่เป็นอดีตเป็นต้นไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับสูตรที่ ๑๙–๒๑ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๑๙๕-๑๙๗/๒๐๘)

พาหิรานัตตฉันทาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายนอกที่เป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับพาหิรานิจจฉันทาทิสูตรที่ ๑๐–๑๒ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า ล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า ล้วนเป็นอนัตตา (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๘๓-๑๘๕/๒๐๖)

SAMPLE

พาหิรานัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นอนัตตา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตานิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๖/๕)

พาหิรานัตตเหตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายนอกเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระทั้งหมดเหมือนกันกับอัชฌัตตานัตตเหตุสูตรในวรรคนี้ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นคำว่า อายตนะภายนอก ๖ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๔๕/๑๗๘)

พาหิรานัตตาตีตานาคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นอนัตตา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตานิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๒/๙)

พาหิรานิจจฉันทาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายนอกที่ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งเหล่านี้ คือ อายตนะภายนอก ๖ ล้วนไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะ ราคะและฉันทราคะ ในสิ่งเหล่านั้น (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๗๗-๑๗๙/๒๐๔)

พาหิรานิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ ไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตานิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๔/๔)

พาหิรานิจจเหตุสูตร :พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายนอกไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระทั้งหมดเหมือนกันกับอัชฌัตตอนิจจเหตุสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นคำว่า อายตนะภายนอก ๖ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๔๓/๑๗๗)

พาหิรานิจจาตีตานาคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตไม่

SAMPLE

เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตานิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๐/๘)

พาหิรายตนทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นทุกข์ อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งพาหิรายตนอนิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า ล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า ล้วนเป็นทุกข์ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๒๖/๒๑๕)

พาหิรายตนปริชานนสูตร :พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้อายตนะภายนอก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเมื่อยังไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนัดและไม่ละอายตนะภายนอก ๖ จัดว่าเป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ ส่วนบุคคลเมื่อรู้ยิ่งเป็นต้น เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๑๒/๑๒๕)

พาหิรายตนอนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ เป็นอนัตตา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งพาหิรายตนอนิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า ล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า ล้วนเป็นอนัตตา (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๒๗/๒๑๕)

พาหิรายตนอนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายนอกไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ ไม่เที่ยง อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายนอก ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๒๕/๒๑๔)

พาหุกา, แม่น้ำ :แม่น้ำชื่อพาหุกา, พาหุกานที, แม่น้ำพาหุกาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์สายหนึ่งที่สามารถชำระบาปทำคนให้บริสุทธิ์ได้ตามความเชื่อของพวกพราหมณ์, ในวัตถุปมสูตร(ว่าด้วยข้ออุปมาด้วยผ้า) ตอนว่าด้วยการอาบน้ำในพระศาสนา ระบุว่าครั้งหนึ่งพราหมณ์ชื่อสุนทริกภารทวาชะมาทูลถามพระพุทธเจ้าว่าได้ไปยังแม่น้ำพาหุกาเพื่อสรงน้ำให้ตนเองบริสุทธิ์แล้วหรือยัง พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำพาหุกาหรือแม่น้ำอื่นใดก็ไม่สามารถทำให้คนชั่วบริสุทธิ์ได้ แต่การรักษาศีล ๕ มีไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้นเท่านั้น จึงจะทำให้ชีวิตบริสุทธิ์ได้ แม่น้ำต่างๆ

SAMPLE

มีแม่น้ำพหุกาเป็นต้น ไม่สามารถทำคนชั่วให้กลับมาบริสุทธิ์ได้เลย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘)

พาหุมดี, แม่น้ำ :แม่น้ำพาหุมดี, พาหุมดีนที, แม่น้ำพาหุมดีตามที่ระบุไว้ในวัตถุปมสูตร(ว่าด้วยข้ออุปมาด้วยผ้า) ตอนว่าด้วยการอาบน้ำในพระศาสนา จัดเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์สายหนึ่งของลัทธิพราหมณ์ที่เชื่อกันว่าเมื่อลงไปอาบแล้วสามารถชำระบาปทำคนให้บริสุทธิ์ได้ แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าสิ่งที่จะชำระคนให้บริสุทธิ์ได้ก็คือการรักษาศีลมีไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น แม่น้ำต่างๆ มีแม่น้ำพาหุมดีเป็นต้น ไม่สามารถทำให้บริสุทธิ์ได้เลย ดังพระดำรัสที่ตรัสตอบสุนทริกภารทวาชะตอนหนึ่งว่า "... “คนพาลมีกรรมชั่ว แม้จะไปยังแม่น้ำพาหุกา ท่าน้ำอธิกักกะ ท่าน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี ท่าน้ำปยาคะ และแม่น้ำพาหุมดี เป็นประจำ ก็ยังบริสุทธิ์ไม่ได้..."(ม.มู.(ไทย)๑๒/๗๙/๖๘)

พาหุสัจจะ : ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก, ความเป็นผู้ได้เรียนรู้มาก หรือคงแก่เรียน มีองค์ ๕ คือ (๑)พหุสสุตา ได้ยินได้ฟังมาก, (๒)ธตา ทรงจำไว้ได้ (๓)วจสา ปริจิตา คล่องปาก (๔)มนสานุเปกขิตา เจนใจ ((๕)ทิฏ□ิยา สุปฏิวิทฺธา ขบได้ด้วยทฤษฎี, ความเป็นพหูสูต หมายถึงได้สดับพระพุทธพจน์หรือได้เล่าเรียนนวังคสัตถุศาสน์ (คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙) เป็นคุณธรรมข้อหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายมีคุณสมบัติข้อนี้และเป็นวิธีที่จะทำให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ ไม่เสื่อมสูญ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๕/๗๗,๑๒/๘๗/๘๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๕๗/๒๕๙,ขุ.ชา.มหานิปาต.(ไทย)๒๘/๑๓๓๗/๓๘๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๕๕/๙๙,องฺ.ติก.อ.(ไทย)๒/๒๐/๑๒๗,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

พาหิยสูตร :พระสูตรว่าด้วยพระอนุรุทธะอาพาธหนัก ภิกษุจำนวนมากถามท่านพระอนุรุทธะซึ่งกำลังอาพาธหนักว่า ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร ทุกขเวทนาทางกายจึงครอบงำจิตไม่ได้ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า อยู่ด้วยสติปัฏฐาน ๔ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๙/๙๐๘/๔๔๐)

พาหิสิโกปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยพรานเบ็ด พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พรานเบ็ดหย่อนเบ็ดที่มีเหยื่อลงไปในห้วงน้ำลึก ปลาตัวที่เห็นแก่เหยื่อกลืนเบ็ดนั้นย่อมถึงความวิบัติ ถูกพรานเบ็ดเอาไปทำอะไรก็ได้ฉันใด เบ็ด ๖ ชนิด คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจก็ฉันนั้น ภิกษุผู้ยังเพลิดเพลินยึดติดอายตนะภายนอก ๖ จัดเป็นผู้กลืนเบ็ดของมาร ย่อมถึงความวิบัติ ถูกมารนำไปทำอะไรก็ได้ตามใจปรารถนา ส่วนภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลินในสิ่งเหล่านั้น

SAMPLE

เราเรียกว่าผู้ไม่กลืนเบ็ดของมาร ได้ทำลายเบ็ด ย่ำยีเบ็ด ไม่ถึงความวิบัติ ไม่ถึงความพินาศและไม่ถูกมารนำไปได้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๓๐/๒๑๙)

พิจารณา,พิจารณาโดยแยบคาย : ตรึกตรองโดยรอบคอบ, ใคร่ครวญอย่างรอบคอบ, พิจาณาอย่างสมเหตุสมผล, พิจารณาเข้าถึงความจริงหรือวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของเรื่องนั้นๆ, การพิจารณาโดยแยบคายเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายพึงตระหนัก ก่อนทำ ก่อนพูดอะไรต้องพิจารณาโดยแยบคาย แม้แต่ในเรื่องการฉันอาหารก็ต้องพิจารณาโดยแยบคายเพื่อให้เข้าถึงวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการฉัน ดังพระดำรัสที่ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายในเสขปฏิปทาสูตร(ว่าด้วยข้อปฏิบัติของพระเสขะ)ตอนหนึ่งว่า "...พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงกลืนกินอาหารไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่กลืนกินอาหารเพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์..." (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔/๒๗, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕/๗, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๕๑/๙๙, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓/๔)

พิจารณานิพพาน : ตรึกตรองถึงนิพพาน, ใคร่ครวญถึงนิพพาน, (นิพพาน หมายถึงการดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นธรรมขั้นโลกุตระ และเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา), การพิจารณานิพพานเป็นสิ่งที่พระอริยะสามารถทำได้ โดยพิจารณาตามลำดับขั้นเป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องกับธรรมอื่นๆ ตามข้อความมีปรากฏในพระอภิธรรม ธัมมานุโลม ทุกปัฏฐาน ตอนหนึ่งว่า "...บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้ว พิจารณากุศลนั้น พิจารณากุศลที่เคยสั่งสมไว้ดีแล้ว ออกจากฌานแล้วพิจารณาฌาน พระอริยะออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณานิพพาน นิพพานเป็นปัจจัยแก่โคตรภู โวทาน มรรค ผล และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย..."(อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๙/๑๐,๔๒/๓๕/๑๒๔,๔๒/๖๕/๔๖๗,๔๒/๙๘/๕๒,๔๓/๒๐/๒๙๗,๔๓/๒๙/๑๕,๔๓/๑๖๕/๙๓,๔๓/๒๑๓/๑๒๐)

พิจารณาผล : ตรึกตรองผล, ใคร่ครวญผล, (คำว่า "ผล" หมายถึงสิ่งที่เกิดจากเหตุ หรือประโยชน์ที่ได้รับ เป็นชื่อโลกุตตรธรรมคู่กับมรรคและเป็นผลแห่งมรรค ในพระพุทธศาสนา ท่านแบ่งเป็น ๔ ขั้น คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล), การพิจารณาผลเป็นสิ่งที่พระอริยะสามารถทำได้ โดยพิจารณาตามลำดับขั้นเป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องกับธรรมอื่นๆ ตามข้อความที่มีปรากฏในพระอภิธรรม ธัมมานุโลม ทุกปัฏฐาน ตอนหนึ่งว่า "...บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้ว พิจารณากุศลนั้น พิจารณากุศลที่เคยสั่งสมไว้ดี

SAMPLE

แล้ว ออกจากฌานแล้วพิจารณาฌาน พระอริยะออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณานิพพาน นิพพานเป็นปัจจัยแก่โคตรภู โวทานมรรค ผลและอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย..." (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๙/๑๐,๔๒/๓๕/๑๒๔,๔๒/๖๕/๔๖๗,๔๒/๙๘/๕๒,๔๒/๑๕๒/๑๙๐,๔๓/๒๐/๒๙๗,๔๓/๒๘/๑๕,๔๓/๑๒๑/๔๘๒,๔๓/๑๖๔/๙๓,๔๓/๓๔๑/๑๙๕,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

พิจารณามรรค :ตรึกตรองมรรค, ใคร่ครวญมรรค, (คำว่า "มรรค" แปลว่า "ทาง หรือหนทาง" เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ ในที่นี้ท่านหมายถึงมรรคว่าโดยระดับการให้สำเร็จกิจ คือทางอันให้ถึงความเป็นอริยบุคคลแต่ละขั้น เป็นชื่อโลกุตตรธรรมคู่กับผล มี ๔ ชั้น คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค),การพิจารณามรรคเป็นสิ่งที่พระอริยะสามารถทำได้โดยพิจารณาตามลำดับขั้นเป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องกับธรรมอื่นๆตามข้อความที่มีปรากฏในพระอภิธรรม ธัมมานุโลม ทุกปัฏฐาน ตอนหนึ่งว่า "...บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้ว พิจารณากุศลนั้น พิจารณากุศลที่เคยสั่งสมไว้ดีแล้ว ออกจากฌานแล้วพิจารณาฌาน พระอริยะออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณานิพพาน นิพพานเป็นปัจจัยแก่โคตรภู โวทานมรรค ผลและอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย..." (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๙/๑๐,๔๒/๙/๑๑๒,๔๒/๓๕/๑๒๔,๔๒/๑๘/๒๘๑,๔๒/๖๕/๔๖๗,๔๒/๙๘/๕๒,๔๓/๑๕/๔๑๔,๔๓/๒๐/๒๙๗,๔๓/๒๘/๑๕,๔๓/๑๒๑/๔๘๒,๔๓/๑๖๔/๙๓,๔๓/๓๔๑/๑๙๕)

พิจารณาแล้วเสพ : พิจารณาแล้วดำเนินการ, พิจารณาแล้วปฏิบัติ, พิจารณาแล้วบริโภค, พิจารณาแล้วใช้สอย, ในนิสสยสูตร(ว่าด้วยนิสสัย) ท่านระบุถึงคุณสมบัติของภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยนิสสัยว่า มี ๔ ประการ ได้แก่ (๑)พิจารณาแล้วเสพ (๒) พิจารณาแล้วอดกลั้น (๓)พิจารณาแล้วเว้น (๔)พิจารณาแล้วบรรเทา, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า การพิจารณาแล้วเสพ(ใช้สอย) คือพิจารณาแล้วใช้สอยปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒/๔๒๙, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๐/๔๐, ที.ปา.อ.(บาลี)๓๐๘/๒๐๔)

พิจารณาโวทาน : ไตร่ตรองถึงธรรมที่ผ่องแผ้วบริสุทธิ์, ใคร่ครวญถึงธรรมที่สะอาดผ่องแผ้ว, (คำว่า "โวทาน" แปลว่า "ทำให้สะอาด,ชำระล้าง, ทำให้บริสุทธิ์, ในที่นี้ท่านหมายถึงกุศลธรรมทุกอย่างที่ทำให้ผู้ปฏิบัติสะอาดบริสุทธิ์ได้), การพิจารณาโวทานเป็นสิ่งที่พระอริยะสามารถทำได้ โดยพิจารณาตามลำดับขั้นเป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องกับธรรมอื่นๆ ตามข้อความที่มีปรากฏในพระอภิธรรม ธัมมานุโลม ทุกปัฏฐาน ตอนหนึ่งว่า "...บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้ว

SAMPLE

พิจารณากุศลนั้น พิจารณากุศลที่เคยสั่งสมไว้ดีแล้ว ออกจากฌาน ฯลฯ พระอริยะพิจารณาโคตรภู พิจารณาโวทาน พิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว พิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น บุคคลเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ หทัยวัตถุ ฯลฯ ..."(อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๔๙/๑๘๘)

พิจารณาสังขาร : ตริตรองถึงสังขาร, ใคร่ครวญพินิจถึงสังขาร, (คำว่า "สังขาร" สามารถอธิบายได้หลายนัย โดยทั่วไป ท่านหมายถึง (๑)สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง, สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย เป็นรูปธรรมก็ตาม นามธรรมก็ตาม ได้แก่ขันธ์ ๕ ทั้งหมด (๒) สภาพปรุงแต่งใจให้ดีหรือชั่ว, ธรรมมีเจตนาเป็นประธานที่ปรุงแต่งความคิด การพูด การกระทำมีทั้งที่ดีเป็นกุศล ที่ชั่วเป็นอกุศล และที่กลางๆ เป็นอัพยากฤต), ในอุตตราเถรีคาถา(ภาษิตของพระอุตตราเถรี) ท่านหมายถึงภาษิตของพระปฏาจาราเถรีที่ได้กล่าวสอนพระอุตตราเถรีให้พิจารณาสังขารโดยความเป็นของแปรปรวนและโดยความเป็นของไม่ใช่ของตน(ขุ.ชา.(ไทย)๒๖/๑๗๗/๕๘๓, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

พิจารณาเห็น : ใคร่ครวญเห็น, ตรึกตรองเห็น, มองเห็น, พิจารณารู้เท่าทัน, , พิจารณาอย่างเข้าใจ, พิจารณาเห็น ในที่นี้ ท่านหมายถึงพิจารณาเห็นสติปัฏฐาน ๔ คือกาย เวทนา จิต และธรรม, ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์(๗.สติปัฏฐานวิภังค์) ท่านขยายความว่า "ในคำว่า พิจารณาเห็น นั้น กาพิจารณาเห็น เป็นไฉน ปัญญากิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ นี้เรียกว่า การพิจารณาเห็น ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยการพิจารณาเห็นนี้ เพราะฉะนั้นจึง เรียกว่า พิจารณาเห็น" (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๓๕๗/๓๐๘,๓๕/๓๖๔/๓๑๑,๓๕/๓๖๖/๓๑๔,๓๕/๓๖๘/๓๑๗)

พิชิตมาร : ชนะมาร, มีชัยเหนือมาร, พระพุทธเจ้าได้พระนามว่าพระผู้พิชิตมารเพราะทรงชนะมาร (คำว่า "มาร" หมายถึงเทวดาจำพวกหนึ่ง มีใจบาปหยาบช้าคอยกีดกันไม่ให้ทำบุญ ยักษ์ ผู้ฆ่า ผู้ทำลาย ในพระพุทธศาสนาหมายถึงผู้กีดกันบุญกุศล มี ๕ อย่าง เรียกว่า เบญจพิธมาร คือ ขันธมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร เทวบุตรมาร โดยปริยายหมายถึงผู้ที่เป็นอุปสรรคขัดขวาง),พระพิชิตมารเป็นพระนามและคุณสมบัติประการหนึ่งของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก ผู้สำเร็จคุณธรรมขั้นสูงสุด สามารถพิชิตได้ทั้งมารและเสนามารได้ทั้งหมด(ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๓๘/๓๘๖,๒๕/๕๗/๔๑๑,๒๕/๖๒/๔๑๘,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

SAMPLE

พิณ : เครื่องดนตรีที่มีสายสำหรับดีด, เครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง ลักษณะคล้ายจะเข้ มีสาย ๕-๗-๑๒ สาย สำหรับดนตรีชนิดนี้เป็นของอินเดีย พวกโยคีนิยมใช้ดีดเพื่อนำจิตเข้าสู่สมาธิ พระพุทธเจ้าทรงฟังพิณแล้วได้คติเกี่ยวกับการเลือกทางปฏิบัติเมื่อก่อนตรัสรู้ สายพิณเป็นของขาดง่าย, เครื่องดนตรีที่ชื่อว่า "พิณ" เป็นที่นิยมในสมัยพุทธกาล ไม่ใช่เฉพาะในหมู่มนุษย์เท่านั้น แม้แต่ในหมู่เทวดาประจำวิมานต่างๆ ก็มักจะนำมาดีดประชันกันเพื่อขับกล่อมหาความรื่นรมย์ร่วมกับดนตรีอื่นๆ ที่ขึ้นชื่อเช่น พิณ กลอง ฉิ่งและกังสะดาลเป็นต้น (ที.สี.(ไทย)๑๐/๓๔๕/๒๗๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๗/๒๗๔,๑๐/๓๔๘/๒๗๕,๑๐/๓๔๙/๒๗๗,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๒๔๖/๒๖๐,๑๘/๒๔๖/๒๖๑,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๒๗/๕๓,๒๖/๖๔๘/๗๒,๒๖/๑๑๘๐/๑๔๘,๒๘/๑๔๐๗/๔๐๒, พจนานุกรมแปล ไทย-ไทย อ.เปลื้อง ณ นคร)

พิธี : แบบอย่าง ธรรมเนียม เช่น ทำให้ถูกพิธี, งานที่จัดขึ้นตามลัทธิหรือความเชื่อถือตามขนบธรรมเนียมประเพณีเพื่อความขลังหรือความเป็นสิริมงคลเป็นต้น เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พิธีมงคลสมรส พิธีประสาทปริญญา, ในเสลสูตร(สูตรว่าด้วยเสลพราหมณ์) ระบุถึงพิธีอาวาหมงคลและพิธีวิวาหมงคลที่เสลพราหมณ์ถามต่อเกณิยชฎิลที่กำลังตระเตรียมงานในอาศรมอยู่ว่า "ท่านเกณิยะ จักมีพิธีอาวาหมงคลหรือวิวาหมงคล พิธีบูชามหายัญจะปรากฏแก่ท่าน หรือท่านได้ทูลเชิญพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธ ให้เสด็จมาเสวยพระกระยาหารพร้อมกับข้าราชบริพาร ในวันพรุ่งนี้หรือ” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๗/๔๙๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พิธีกรรม : ระเบียบปฏิบัติในการทำพิธี, การบูชา แบบอย่างหรือแบบแผนต่างๆ ที่ปฏิบัติในทางศาสนา,ในวาเสฏฐสูตร(ว่าด้วยมาณพชื่อวาเสฏฐะ) ระบุว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบคำถามของวาเสฏฐมาณพในประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับใครเป็นผู้มีคุณสมบัติสมควรที่จะถูกเรียกว่าพราหมณ์(พราหมณ์ในที่นี้หมายถึงพระอริยะ) รวมทั้งประเด็นเกี่ยวกับผู้ประกอบพิธีกรรมไม่สมควรถูกเรียกว่าพราหมณ์ ดังพระดำรัสตอนหนึ่งว่า "...วาเสฏฐะ เธอจงรู้อย่างนี้ว่า 'ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามเลี้ยงชีพด้วยการเป็นปุโรหิต ผู้นั้นเรียกว่า ผู้ประกอบพิธีกรรม ไม่เรียกว่าพราหมณ์'..." (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๗/๕๗๗,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พิธีต้อนรับ : พิธีรับรอง, พิธีรับแขก, พิธีการรับรอง, ในอัจฉริยัพภูตธัมมสูตร(ว่าด้วยอัจฉริยัพภูตธรรมของพระพุทธองค์) กล่าวถึงธรรมอันน่าอัศจรรย์ ๒๐ ประการ ของพระโพธิสัตว์ ในข้อที่ ๑๔ ระบุว่าในการเสด็จออกจากพระครรภ์มารดาของพระ

SAMPLE

โพธิสัตว์ พวกเทพจะทำพิธีต้อนรับก่อนมนุษย์ ตามข้อความที่มีปรากฏตอนหนึ่งว่า ".....เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ในตอนแรกเทพทั้งหลายจะทำพิธีต้อนรับ หลังจากนั้นเป็นหน้าที่ของมนุษย์..."(ม.อุ.(ไทย)(๑๔/๒๐๕/๒๓๙)

พิธีบูชายัญ : พิธีเซ่นสังเวย, ธรรมเนียมในการบวงสรวง, พิธีบูชายัญ เป็นธรรมเนียมการบูชาอย่างหนึ่งของลัทธิพราหมณ์ที่ฆ่าคนหรือสัตว์เป็นเครื่องเซ่นสังเวยบวงสรวงต่อเทพเจ้า, ในอุปาลิเถราปทานเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของอุบาลีเถระ) ระบุถึงพิธีบูชายัญที่มีปรากฏอยู่ในไตรเพท(เวท ๓) อันเป็นคัมภีร์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ (๑)ฤคเวท ประมวลบทความสรรเสริญเทพเจ้า (๒)ยชุรเวท ประกอบด้วยบทสวดอ้อนวอนในพิธีบูชายัญต่างๆ (๓)สามเวท ประมวลบทเพลงขับ สำหรับสวดแล้วร้องเป็นทำนองในพิธีบูชายัญ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๓๑/๘๐, ๓๒/๑๗/๔๘๕)

พิธีบูชายัญชื่อโสมยาคะ : ธรรมเนียมปฏิบัติต่อยัญชื่อโสมยาคะ, พิธีเซ่นสังเวยตามแบบโสมยาคะ, ธรรมเนียมบวงสรวงตามระเบียบพิธีที่เรียกว่าโสมยาคะ, ในปานียชาดก ว่าด้วยการรังเกียจบาปเพราะเผลอไปดื่มน้ำ) ระบุว่า พิธีบูชายัญชื่อโสมยาคะเกี่ยข้องกับพิธีการฆ่าสัตว์เพื่อเซ่นสังเวยเทพเจ้า ดังข้อความที่พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้สำนึกผิดทูลแด่พระราชาตอนหนึ่งว่า "...เมื่อเขาตั้งพิธีบูชายัญชื่อโสมยาคะ พวกมนุษย์ได้กระทำปาณาติบาต อาตมาได้ยินยอมอนุญาตให้แก่พวกเขา ..." ในอรรถกถา ท่านขยายความคำว่า "โสมยาคะ" หมายถึง เมื่อมีงานมหรสพใหม่เกิดขึ้น พวกมนุษย์พากันทำพลีกรรมแก่ยักษ์ ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า "พิธีโสมยาคะ"(ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย)๒๗/๖๓/๓๖๕, ขุ.ชา.อ.(ไทย)๖/๖๓/๓๙)

พิธีลอยบาป : พิธีทำให้บาปหายไป, พิธีปลดเปลื้องบาปให้ลอยไปในแม่น้ำคงคาตามลัทธิศาสนาพราหมณ์, ในปฐมปัจโจโรหณีสูตร(ว่าด้วยพิธีลอยบาป) ระบุถึงพิธีลอยบาปตามแบบพราหมณ์ มีรายละเอียดตามที่ชาณุสโสณิพราหมณ์กราบทูลแด่พระพุทธเจ้าว่า “...ท่านพระโคดม ในวันอุโบสถ พราหมณ์ทั้งหลายในโลกนี้ พากันสรงน้ำดำหัว นุ่งห่มผ้าไหมคู่ใหม่ ทาแผ่นดินด้วยโคมัยสด ลาดด้วยหญ้าคาที่เขียวสดแล้วนอนในระหว่างกองทรายและเรือนไฟ ในราตรีนั้น พราหมณ์เหล่านั้นลุกขึ้นแล้วประคองอัญชลีนอบน้อมไฟ ๓ ครั้งด้วยกล่าวว่า ‘ข้าพเจ้าทั้งหลายขอลอยบาปต่อท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอลอยบาปต่อท่านผู้เจริญ’ และบำเรอไฟให้อิ่มหนำด้วยเนยใส น้ำมัน และเนยข้นจำนวนมาก พอล่วงราตรีนั้นไปจึงเลี้ยงพราหมณ์ทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยของเคี้ยวของบริโภคอันประณีต ท่านพระโคดม พิธีลอยบาปของพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นอย่างนี้แล”

SAMPLE

พระพุทธเจ้าตรัสกับพราหมณ์ว่าพิธีลอยบาปแบบพราหมณ์แตกต่างจากพิธีลอยบาปในอริยวินัยมีการลอยมิจฉาทิฏฐิได้เป็นต้น(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๙/๒๗๒,๒๔/๑๒๐/๒๗๔,๒๔/๑๖๗/๓๐๑,๒๔/๑๖๘/๓๐๓)

พิธีโสมยาคะ : พิธีบูชายัญชนิดหนึ่งที่มีชื่อว่าโสมยาคะ, ธรรมเนียมปฏิบัติในการบวงสรวงเทพเจ้าที่มีชื่อว่าโสมยาคะ,พิธีโสมยาคะเกี่ยวข้องกับการฆ่าสัตว์(ปาณาติบาต)เพื่อบูชาบวงสรวงต่อเทพเจ้า(ยักษ์)เมื่อโปรดปรานพอใจแล้วจะได้ประทานสิ่งที่ปรารถนาให้ ขั้นตอนหนึ่งของพิธีโสมยาคะคือการสรงน้ำดังข้อความที่ปรากฏในทสพราหมณชาดก(ว่าด้วยการจำแนกตระกูลพราหมณ์ ๑๐ ตระกูล) ตอนหนึ่งว่า “...พราหมณ์อีกพวกหนึ่งปรารถนาทรัพย์ก็ลงนอนอยู่ใต้เตียง เมื่อเริ่มทำพิธีโสมยาคะ ก็ให้พระราชาทั้งหลายสรงสนาน ณ เบื้องบน...”, ในอรรถกถา ท่านขยายความคำว่า "โสมยาคะ" หมายถึง เมื่อมีงานมหรสพใหม่เกิดขึ้น พวกมนุษย์พากันทำพลีกรรมแก่ยักษ์ ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า "พิธีโสมยาคะ", (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย)๒๗/๒๖๓/๔๖๔, ขุ.ชา.อ.(ไทย)๖/๖๓/๓๙)

พินาศย่อยยับ : เสียหายอย่างหนัก, เสียหายวอดวายอย่างแสนสาหัส, เสียหายอย่างสิ้นเชิง, เสียหายป่นปี้, เสียหายยับเยิน, ในมหาปรินิพพานสูตร(ว่าด้วยมหาปรินิพพาน) ท่านหมายถึงความพินาศย่อยยับที่พระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์แห่งมคธรัฐจะทำให้บังเกิดแก่ชาววัชชี ตามข้อความที่ระบุถึงตอนหนึ่งว่า “....พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร มีพระประสงค์จะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี มีรับสั่งอย่างนี้ว่า ‘เราจะโค่นล้มพวกวัชชีผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ ให้พินาศย่อยยับ...”, ในอรรถกถาท่านขยายความคำว่า “ให้พินาศย่อยยับ” ในที่นี้หมายถึงทำให้ไม่มี ให้ถึงความไม่เจริญ และให้ถึงความเสื่อมไปแห่งญาติ เป็นต้น (ที.ม.อ.๑๓๑/๑๑๕) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๑/๗๗,๑๐/๑๓๒/๗๗,๑๐/๑๓๓/๗๘)

พิมพิชาลิปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระพิมพิชาลิปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้นำดอกมะกล่ำหลวงไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ในกัปที่ ๖๘ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๔๑๓)

พิมพิสาร, พระราชา :พระเจ้าพิมพิสาร, กษัตริย์พระนามว่าพิมพิสาร, พระเจ้าพิมพิสารเป็นกษัตริย์แห่งมคธรัฐ มีกรุงราชคฤห์เป็นราชธานี ครองราชย์เป็นเวลา ๕๒ ปี พระองค์มีอัครมเหสีนามว่าเวเทหิ มีพระโอรสนามว่าอชาตศัตรู, ในด้านเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา พระองค์ได้สำเร็จเป็นอริยบุคคลขั้นโสดาบันและมี

SAMPLE

บทบาทสำคัญหลายอย่าง เช่น เป็นผู้สร้างวัดแห่งแรกคือวัดเวฬุวัน สถานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ ในวันมาฆบูชา(วันสำคัญทางศาสนาวันหนึ่งในประเทศไทย) และพระองค์ยังเป็นต้นกำเนิดในการทำบุญทักษิณานุปทาน อันเป็นที่มาของพิธีทำบุญอุทิศให้แก่คนตายที่ยึดถือปฏิบัติกันจนถึงทุกวันนี้, ช่วงปลายรัชกาลถูกปลงพระชนม์โดยเจ้าชายอชาตศัตรูผู้เป็นโอรสเพราะหลงเชื่อคำยุแหย่ของพระเทวทัต (วิ.มหา.(ไทย)๑/๘๗/๗๖,๑/๘๗/๗๘,๒/๖๑๘/๑๓๙,๒/๖๑๙,๒/๖๒๑/๑๓๙,๒/๖๒๑/๑๔๐,๒/๖๒๑/๑๔๑,๒/๖๒๑/๑๔๒,๒/๒๑๖/๓๗๕,วิ.ม.๔/๕๕/๖๕,๔/๕๕/๖๖,๔/๙๓/๑๔๘,๔/๑๓๒/๒๐๗,๕/๒๔๒/๑,๕/๒๔๒/๒,๕/๒๗๑/๖๗,๕/๒๙๖/๑๒๑,๕/๓๒๗/๑๘๐,๕/๓๓๑/๑๘๕,๕/๓๓๔/๑๙๑,วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๐/๑๒,๗/๒๕๐/๑๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๐/๒๑๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๐/๔๒๕,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๒/๑๙๐,ขุ.อป.เถริยาปทาน(ไทย)๓๓/๓๗๑/๔๓๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๘๔/๙๑๕)

พิมเสน : ชื่อต้นไม้ล้มลุกชนิดหนึ่งที่ถูกตั้งชื่อว่าพิมเสน, โดยทั่วไป คำว่า “พิมเสน” หมายถึง (๑) ชื่อไม้ต้นขนาดใหญ่ชนิด Dryobalanops aromatic, C.E. Gaertn. ในวงศ์ Dipterocarpaceaeมีเกล็ดพิมเสนอยู่ในเนื้อไม้. (๒) ชื่อไม้ล้มลุกชนิด Pogostemon cablin (Blanco) Benth. ในวงศ์ Labiatae ใบออกตรงข้ามกัน ขอบใบจัก ขยี้แล้วมีกลิ่นหอม ใช้กลั่นให้น้ำมันหอมระเหยซึ่งใช้แต่งกลิ่นและดับกลิ่นตัว. (๓) ชื่อมะม่วงหลายพันธุ์ของชนิด Mangifera indica L. พันธุ์หนึ่งเมื่อดิบมีรสเปรี้ยว สุกแล้วหวาน พันธุ์ที่แก่แล้วมีรสมัน เรียก พิมเสนมัน, ในเวสสันดรชาดก(ว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีชาติสุดท้าย)ตอนมหาวนวัณณนา(พรรณนากัณฑ์มหาพน) ระบุถึงความอุดมสมบูรณ์ของต้นไม้นานาชนิดในป่ารอบริมสระ หนึ่งในจำนวนนั้นคือพิมเสน ดังข้อความกล่าวถึงตอนหนึ่งว่า “... ณ ที่ใกล้สระนั้น มี....พิมเสน สามสิบ กฤษณา เถากระไดลิงเป็นจำนานมาก บัวบก โกฐขาว กระทุ่มเลือด ต้นหนาด...”(ขุ.ชา.มหานิบาต(ไทย)๒๘/๒๐๖๐/๕๐๔,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พิโรธ : โกรธ, เคือง, ขุ่นเคือง, กริ้ว ไม่พอใจอย่างรุนแรง, (ทรง)พิโรธ เป็นราชาศัพท์ใช้กับพระราชาหรือพระเจ้าแผ่นดิน, (ความพิโรธ(โกรธ) เมื่อเกิดกับใครย่อมทำให้ขาดสติยั้งคิด กระทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสม ก่อให้เกิดความเสียหายอย่างรุนแรงตามอำนาจของความโกรธ ยิ่งอยู่ในตำแหน่งที่มีอำนาจมาก อาจสั่งลงโทษหรือสั่งประหารผู้ที่ตนโกรธได้ ในทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้เอาชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ อกฺโกเธน ชิเน โกธํ), ในอวาริยชาดก(ว่าด้วยบิดาของนางอวาริยา) ท่านหมายถึงคำสอนของฤาษีโพธิสัตว์ที่กล่าวสอนพระราชาไม่ให้ทรง

SAMPLE

พิโรธตอบผู้ที่โกรธ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "...ขอถวายพระพรมหาบพิตรผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ขอพระองค์อย่าทรงพิโรธเลย มหาบพิตรผู้เป็นจอมทัพ ขอพระองค์อย่าทรงพิโรธเลย พระราชาผู้ไม่ทรงพิโรธตอบผู้ที่โกรธ ย่อมเป็นที่บูชาของชาวแว่นแคว้น..."(ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย)๒๗/๑/๒๒๗,๒/๒๒๗)

พิลังคิกภารทวาชพราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อพิลังคิกภารทวาชพราหมณ์, พราหมณ์ตระกูลภารทวาชะที่ถูกตั้งชื่อว่า พิลังคิกภารทวาชะ, ในพิลังคิกสูตร(ว่าด้วยพิลังคิกพราหมณ์)ระบุว่า พิลังคิกภารทวาชพราหมณ์ ได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดเวพุวันด้วยความไม่พอใจที่เห็นว่ามีพราหมณ์ในตระกูลภารทวาชโคตรออกบวชตามพระพุทธองค์จำนวนมาก พระพุทธเจ้าทรงทราบความในใจของเขาแล้วตรัสสอนธรรมะเรื่องผลเสียของความโกรธ เขาเกิดความซาบซึ้งในธรรมจึงขอบรรพชาอุปสมบท และได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในพระพุทธศาสนา, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายตั้งชื่อเขาว่า "พิลังคิกภารทวาชะ" เพราะเขาทำน้ำข้าวล้วนๆ ปรุงด้วยเครื่องปรุงนานาชนิดไว้ขายจนร่ำรวยมีเงินทอง, (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๐/๒๖๙, สำ.ส.อ.(ไทย) ๑/๑๙๐/๓๔๔)

พิลังคิกภารทวาชะ, พระ : ภิกษุชื่อพิลังคิกภารทวาชะ, พระชื่อพิลังคิกะมาจากภารทวาชโคตร, ในพิลังคิกสูตร(ว่าด้วยพิลังคิกะพราหมณ์) ระบุว่า พระพิลังคิกภารทวาชะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ภารทวาชโคตร เห็นว่าคนในตระกูลตนสละบ้านเรือนออกบวชตามพระพุทธเจ้ามากมายจึงเกิดความโกรธไม่พอใจหวังจะไปเข้าเฝ้าเพื่อต่อว่าพระพุทธเจ้าที่วัดเวพุวัน ทรงทราบความรู้สึกภายในใจของเขาแล้ว จึงตรัสสอนธรรมเกี่ยวกับผลเสียของความโกรธ ผลเสียของการประทุษร้ายต่อผู้ไม่ประทุษร้าย เขาฟังธรรมเสร็จแล้วเกิดความเลื่อมใสศรัทธาขอบรรพชาอุปสมบทและได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในพระพุทธศาสนา มีชื่อว่า "พระพิลังคิกภารทวาชะ"(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๐/๒๗๐)

พิลังคิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพิลังคิกพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวพุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ พิลังคิกภารทวาชพราหมณ์ได้ยินว่า พราหมณ์ภารทวาชโคตรออกบวช จึงโกรธ ไม่พอใจ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วได้ยืนนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร

พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดของเขาจึงตรัสว่า ผู้ประทุษร้ายบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน บาปย่อมกลับมาถึงผู้นั้นซึ่งเป็นคนพาลอย่างแน่แท้ ดุจผงธุลีอันละเอียดที่บุคคลซัดไปทวนลมแล้วฉะนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ พิลังคิกภารทวาชพราหมณ์เกิดความ

SAMPLE

เลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทแล้วตั้งใจบำเพ็ญเพียรไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๐/๒๖๙)

พิลารโกสิยชาดก : ชาดกว่าด้วยท้าวสักกะทรมานเศรษฐีตีนแมว คือเศรษฐีผู้ให้ทานแต่ละอย่างเป็นหยิบเล็กเท่าตีนแมว มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเศรษฐี บริจาคทานเป็นอันมาก ก่อนตายได้สั่งสอนให้บุตรหลานให้ทานต่อไป แล้วตายไปเกิดเป็นท้าวสักกะ บุตรหลานได้ทำทานแล้วไปในเกิดในสวรรค์ถึงสี่ลำดับคน ส่วนที่ ๕ ไม่ยอมบริจาคทาน ให้เผาโรงทานแล้วเก็บรวบรวมทรัพย์นั้นไว้ ท่านลงมาทรมานหลานชายคนที่ ๔ ชื่อพิลารเศรษฐีผู้ทำลายวงศ์ตระกูลด้วยการไม่บริจาคทานให้กลับบริจาคทาน โดยท้าวสักกะเข้าไปขออาหารก่อน แล้วจึงให้สุริยเทพบุตรเข้าไปขอเป็นลำดับที่ ๒ มาตลีเทพบุตรเข้าไปขอเป็นลำดับที่ ๓ ปัญจสิกขเทพบุตรเข้าไปของเป็นลำดับที่ ๔ แต่ละท่านได้แสดงเหตุผลว่าควรให้ทานก่อน ก่อนที่จะบริโภคอาหาร เพราะการให้ทานทำให้ไปเกิดในสวรรค์ พิลารเศรษฐีสอบถามทราบท่านเหล่านั้นล้วนแต่เป็นญาติของตนมาเพื่ออนุเคราะห์ จึงเริ่มให้ทานแต่นั้น ตายแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๒๕/๓๔๓)

พิษร้าย : พิษมีผลเสียต่อร่างกาย, ความร้ายแรงแห่งพิษ, สิ่งที่ร้ายเป็นอันตรายแก่ร่างกายหรือให้ความเดือดร้อนแก่จิตใจ สิ่งที่ร้ายเป็นอันตราย เมื่อเข้าสู่ร่างกายจะทำให้ตาย เจ็บปวด หรือพิการได้ บางอย่างเกิดจากแร่ เช่นสารหนู บางอย่างเกิดจากต้นไม้ เช่นต้นแสลงใจ บางอย่างเกิดจากสัตว์เช่นงู. สิ่งที่ร้ายเป็นอันตรายแก่ร่างกายหรือให้ความเดือดร้อนแก่จิตใจ, ในอาสีวิสสูตร(ว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษ) และในพระอภิธรรมปิฎก จตุกกปุคคลบัญญัติ(บุคคลบัญญัติ ๔) พระพุทธเจ้าทรงนำพิษร้ายของอสรพิษมาเปรียบเทียบกับบุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษแล่น แต่พิษไม่ร้าย (๒) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษร้าย แต่พิษไม่แล่น (๓) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษแล่นและพิษร้าย (๔) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษไม่แล่นและพิษไม่ร้าย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๐/๑๖๗,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๖๓/๑๙๗)พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พิษแล่น : พิษวิ่ง, พิษเคลื่อนไป, พิษกระจาย, พิษมีต่อชีวิตและจิตใจ, ในอาสีวิสสูตร(ว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษ) และในพระอภิธรรมปิฎก จตุกกปุคคลบัญญัติ (บุคคลบัญญัติ ๔) พระพุทธเจ้าทรงนำพิษร้ายของอสรพิษมาเปรียบเทียบกับบุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษแล่น แต่พิษไม่ร้าย (๒) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษร้าย แต่พิษไม่แล่น (๓) บุคคลเปรียบ

SAMPLE

เหมือนอสรพิษมีพิษแล่นและพิษร้าย(๔)บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษไม่แล่นและพิษไม่ร้าย,(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๐/๑๖๗,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๖๓/๑๙๗)

พิษแล่นเร็ว : พิษวิ่งอย่างรวดเร็ว, พิษเคลื่อนไปอย่างรวดเร็ว, พิษกระจายไว, พิษมีผล(ต่อชีวิต)ทันที, ในพระอภิธรรมปิฎก จตุกกปุคคลบัญญัติ(บุคคลบัญญัติ ๔) พระพุทธเจ้าทรงนำพิษร้ายของอสรพิษมาเปรียบเทียบกับบุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษที่มีพิษแล่นเร็วแต่พิษไม่ร้ายแรง (๒) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษที่มีพิษร้ายแรงแต่พิษไม่แล่นเร็ว

(๓) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษที่มีพิษแล่นเร็วและพิษร้ายแรง (๔) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษที่มีพิษไม่แล่นเร็วและพิษไม่ร้ายแรง(อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๖๓/๑๙๗)

พิสดาร : กว้างขวาง ละเอียดลออ, (พิสดาร อาจหมายถึง แปลก พิลึก หรือวิตถาร ก็ได้) พิสดาร ในที่นี้ ท่านหมายถึง กว้างขวาง หรือละเอียดลออ เช่นแสดงเนื้อความย่อให้พิสดาร คือให้ชัดเจน มีความละเอียดละออมากขึ้น, ในสมัยพุทธกาล พระเถระที่ได้รับการยกย่องในการขยายความย่อให้พิสดารได้ คือพระมหากัจจายนเถระ ครั้งหนึ่งภิกษุทั้งหลายฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วไม่เข้าใจ ก็เลยเข้าไปหาพระมหากัจจายนะเพื่อช่วยขยายความให้ ดังข้อความมีปรากฏในมธุปิณฑิกสูตร()ตอนหนึ่งว่า “...ท่านมหากัจจานะนี้เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่อง ทั้งเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็สรรเสริญแล้ว และท่านมหากัจจานะก็สามารถจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงชี้แจงโดยพิสดารให้พิสดารได้ ทางที่ดี เราทั้งหลายควรเข้าไปหาท่านมหากัจจานะ จนถึงที่อยู่ แล้วควรสอบถามเนื้อความนี้กับท่านมหากัจจานะ’ ขอท่านมหากัจจานะจงชี้แจงเถิด” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๒/๒๑๑,๑๒/๓๔๗/๓๗๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖/๗,๑๓/๓๒/๓๗,๑๓/๑๙๓/๒๒๘, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พิหารปทกเสฏฐิวัตถุ : เรื่องพิหารปทกเศรษฐี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่เศรษฐีผู้อยู่เมืองสาวัตถีดังนี้ว่า บุคคลอย่าสำคัญว่าบุญเล็กน้อยคงจักไม่มาถึงแม้หม้อน้ำยังเต็มด้วยน้ำที่ตกลงมาทีละหยาด ๆ ได้ ฉันใด คนมีปัญญา เมื่อสั่งสมบุญแม้ทีละเล็กทีละน้อยก็เต็มด้วยบุญได้ ฉันนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๒/๖๙)

พิหารวตชาดก : ชาดกว่าด้วยวัตรของแมว มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาหนูโพธิสัตว์พิจารณาเห็นหนูบริวารของตนเบาบางลงไป สังเกตดูจึงรู้ว่าสุนัขจิ้งจอกที่ทำท่ายืนประพฤติวัตรแสดงความเคารพต่อดวงอาทิตย์เพื่อหลอกให้หนูทั้งหลายตายใจนั้น แท้จริงเป็นผู้จับหนูกินวันละตัวสองตัว จึงได้ตำหนิว่า ผู้ที่กล่าวยกย่องธรรมให้เป็นธงชัย ล่อลวงสัตว์อื่นให้ตายใจแล้วซ่อนตัวประพฤติชั่ว ความ

SAMPLE

ประพฤติของเขาชื่อว่าความประพฤติของแมว ว่าแล้วก็กระโดดกัดซอกคอสุนัขจิ้งจอกให้มันถึงแก่ความตายทันที บรรดาหนูบริวารทั้งหลายต่างยื้อแย่งกันกินแนื้อสุนัขจิ้งจอกจนหมดสิ้น ผลของการหลอกลวงคือความวิบัติ (ขุ.ชา. เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๒๘/๕๒) (บางแห่งเป็น มูสิกชาดก)

พิหารสูตร : พระสูตรว่าด้วยแมว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เข้าไปสู่บ้านหรือนิคมแล้วไม่สำรวมอินทรีย์ มีจิตกำหนัดในรูปสตรี จะถูกราคะรบกวนจิต ในที่สุดต้องลาสิกขาไปเป็นคฤหัสถ์ จัดว่าเป็นความตายในพระธรรมวินัยนี้ เหมือนแมวที่กลืนหนูทั้งเป็น ย่อมถูกหนูกัดลำไส้ถึงแก่ความตาย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๒/๓๒๑)

พิพาลิทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระพิพาลิทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายมันมือเสือแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓/๒๕๗)

พีชกบิดา,พีชกมารดา : พ่อผู้ให้ผู้สืบเชื้อสาย(ให้ทายาทไว้สืบสกุล),(พีชกมารดา =มารดาผู้ให้ผู้สืบเชื้อสาย), โดยความหมาย พีชกบิดา หมายถึงพ่อผู้ให้กำเนิดลูกไว้สืบสกุล, ในปาราชิกสิกขาบทข้อที่ ๑ (ว่าด้วยการเสพเมถุนธรรม) ตอนสุทินนภาณวาร ระบุถึงพระสุทินผู้ให้ทายาทสืบเชื้อสายแก่สกุลว่าเป็น “พีชกบิดา” ตามข้อความมีปรากฏตอนหนึ่งว่า “...อดีตภรรยาของพระสุทินครรภ์แก่จึงคลอดบุตร พวกเพื่อนของพระสุทินตั้งชื่อเด็กคนนั้นว่า เด็กชายพีชกะ เรียกอดีตภรรยาของพระสุทินว่าพีชกมารดา เรียกพระสุทินว่าพีชกบิดา ต่อมาทั้งมารดาทั้งบุตรได้ออกจากเรือนไปบวชเป็นอนาคาริก ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์” ในอรรถกถาท่านขยายความว่า พีชกะ หมายถึง ผู้สืบเชื้อสาย ที่ตั้งชื่อให้ว่า “พีชกะ” เพราะย่าได้เคยกล่าวว่า “พีชกำปิ เทหิ จงให้ผู้สืบเชื้อสาย” (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๖/๒๕, วิ.มหา.อ.(ไทย) ๑/๓๖/๒๕)

พีชกะ,กุมาร : เด็กชายพีชกะ, หนูน้อยพีชกะ, เด็กผู้ชายที่ได้รับการตั้งชื่อว่า “พีชกะ”, ในปาราชิกสิกขาบทข้อที่ ๑ (ว่าด้วยการเสพเมถุนธรรม) ตอนสุทินนภาณวาร ระบุถึงกุมารพีชกะว่าเป็นลูกที่เกิดจากพระสุทินกับอดีตภรรยาตามข้อความมีปรากฏตอนหนึ่งว่า “...อดีตภรรยาของพระสุทินครรภ์แก่จึงคลอดบุตร พวกเพื่อนของพระสุทินตั้งชื่อเด็กคนนั้นว่า เด็กชายพีชกะ เรียกอดีตภรรยาของพระสุทินว่าพีชกมารดา เรียกพระสุทินว่าพีชกบิดา ต่อมาทั้งมารดาทั้งบุตรได้ออกจากเรือนไปบวชเป็นอนาคาริก ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์” ในอรรถกถาท่านขยายความว่า พีชกะ หมายถึง ผู้สืบเชื้อสาย ที่ตั้งชื่อให้ว่า “พีชกะ” เพราะย่าได้เคยกล่าวว่า

SAMPLE

"พีชกปิ เทหิ จงให้ผู้สืบเชื้อสาย" (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๖/๒๕, วิ.มหา.อ.(ไทย) ๑/๓๖/๒๕)

พีชคาม : พันธุ์พืช, พันธุ์ไม้, เมล็ดพันธุ์, เมล็ดผลไม้, (พืชพันธุ์อันอยู่กับที่ มี ๕ ชนิด คือ พืชที่เกิดจากเหง้า ๑ ที่เกิดจากต้น ๑ ที่เกิดจากตา ๑ ที่เกิดจากยอด ๑ และที่เกิดจากเมล็ด ๑ เรียกว่า พืชคาม คือ พืชพันธุ์ที่แม้จะถูกพรากจากที่แล้ว ก็ยังจะเป็นได้อีก) บางแห่งเรียกพืชคาม,ในอุปาลิสูตร(ว่าด้วยพระอุบาลีขออนุญาตอยู่ป่า)ระบุถึงคุณสมบัติหลายข้อของภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพ ข้อหนึ่งที่จะต้องมีตามที่ท่านระบุไว้ คือ "....ภิกษุนั้นเป็นผู้เว้นขาดจากการพรากพืชคามและภูตคาม ฉันมื้อเดียว ไม่ฉันตอนกลางคืน เว้นขาดจากการฉันในเวลาวิกาล๑ เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้องประโคมดนตรี และดูการละเล่นที่เป็นข้าศึกแก่กุศล....." (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๖,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พีชคามสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการพรากพืชคามและภูตคาม พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการพรากพืชคามและภูตคามจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการพรากพืชคามและภูตคาม เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๔๘/๖๔๕)

พีชสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยพืช มีชื่อเหมือนกัน ๓ สูตร แปลความหมายเหมือนกัน ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.พีชสูตร® พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยพืช พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พืช ๕ ชนิด คือ (๑) พืชเกิดจากเหง้า (๒) พืชเกิดจากลำต้น (๓) พืชเกิดจากตา (๔) พืชเกิดจากยอด (๕) พืชเกิดจากเมล็ด ซึ่งไม่แตกหัก ไม่เสียหาย ไม่ถูกลมและแดดทำลาย มีแก่นสาร ถูกเก็บไว้อย่างดี แต่ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ก็จะเจริญงอกงามไม่ได้ หากพืช ๕ ชนิดนั้นมีดินและมีน้ำ ก็พึงเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ เธอทั้งหลายพึงเห็นวิญญาณฐิติ ๔ คือ รูป เวทนา สัญญาและสังขารเหมือนปฐวีธาตุ พึงเห็นความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลินเหมือนอาโปธาตุ พึงเห็นวิญญาณพร้อมด้วยอาหารเหมือนพืช ๕ ชนิด วิญญาณที่เข้าถึงรูป เวทนา สัญญาและสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูป เวทนา สัญญาและสังขารเป็นอารมณ์และเป็นที่ตั้ง จึงเข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่และถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ ดังนั้น เธอทั้งหลายจึงไม่ควรยึดถือคำพูดที่ว่า เราจักบัญญัติการมา

SAMPLE

การไป เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอุปยสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๔/๗๖)

2.พืชสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยพืชพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุต้องอาศัยศีลจึงจะเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ เหมือนพืชคามและภูตคามต้องอาศัยแผ่นดินจึงเจริญงอกงามได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๐/๘๐)

3.พืชสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนเมล็ดพืช พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กายกรรม วจีกรรมและมโนกรรมที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฏฐิธรรมทั้งหลาย คือ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ และสังขารทั้งหลายของบุคคลผู้มีมิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้นทั้งหมดย่อมเป็นไปเพื่อผลที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ไม่เกื้อกูล เป็นทุกข์ เพราะทิฏฐิเลวทราม เปรียบเหมือนเมล็ดสะเดา เมล็ดบวบขม หรือเมล็ดน้ำเต้าขมที่บุคคลเพาะไว้ในดินชุ่มชื้น รสดินและรสน้ำที่มันดูดซับเอาไว้ทั้งหมดย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นของขม เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี เพราะเมล็ดสะเดาเป็นต้นนั้นเลว ฉะนั้น พระองค์ตรัสว่า กายกรรม วจีกรรมและมโนกรรมที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฏฐิธรรมทั้งหลาย คือ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ และสังขารทั้งหลายของบุคคลผู้มีสัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้นทั้งหมดย่อมเป็นไปเพื่อผลที่ น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เกื้อกูล เป็นสุข เพราะทิฏฐิดี เปรียบเหมือนพันธุ์อ้อย พันธุ์ข้าวสาลี หรือเมล็ดจันทน์ที่บุคคลเพาะไว้ในดินชุ่มชื้น รสดินและรสน้ำที่มันดูดซับเอาไว้ทั้งหมดย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นของ หวาน น่าอร่อย น่าชื่นใจ เพราะพันธุ์อ้อยเป็นต้นนั้นดี (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๔/๒๔๖)

พี่เลี้ยง,พี่เลี้ยงนางนม : คนเลี้ยงเด็ก, คนดูแลเด็ก, ผู้คอยระวังรักษาเลี้ยงดู, (โดยทั่วไป คนเลี้ยงเด็ก จะเป็นผู้หญิงบางทีจึงเรียกว่า พี่เลี้ยงนางนม", ในกามสูตร(ว่าด้วยกาม) พระพุทธเจ้าทรงนำลักษณะการเลี้ยงดูเด็กของพี่เลี้ยงมาเปรียบเทียบกับที่พระองค์ทรงปฏิบัติต่อภิกษุ ถ้ามีปัญญาพึ่งตนเองได้ก็สามารถไว้วางใจปล่อยให้เป็นอิสระ, ส่วนในเอกาสนทายิกาเถริยาปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระเอกาสนทายิกาเถรี) พระเถรีได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า การที่มีพี่เลี้ยงนางนมเป็นต้นคอยอุ้มดูแลปรนนิบัติเอาใจใส่อยู่ตลอดเวลา เป็นเพราะผลแห่งการปูลาดอาสนะถวาย(อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗/๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๓/๓๙๓)

พึงหวังได้ : พึงเกิดขึ้นได้, พึงเป็นไปได้, จำต้องปรารถนาได้, พึงหวังได้ ในที่นี้ หมายถึง พึงหวังผลที่เกิดตามกรรมที่ทำได้ เช่น ทำดี พึงหวังสุคติได้ ทำชั่วพึงหวังทุคติได้, สร้างกุศล พึงหวังได้แต่ความเจริญ สร้างอกุศล พึงหวังได้แต่ความเสื่อม, ในทุกขสูตร(ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อยู่เป็นทุกข์) ระบุว่าภิกษุผู้ประกอบด้วย

SAMPLE

ธรรม ๕ ประการ คือไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ เกียจคร้าน และมีปัญญาทราม พึงหวังได้ทุคติ, ส่วนในเจโตขีลสูตร(ว่าด้วยกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู) ระบุว่าบุคคลผู้ที่ไม่สามารถละกิเลสเครื่องติดใจ ๕ ประการได้ พึงหวังได้แต่ความเสื่อมอย่างเดียว, ในอรรถกถาท่านขยายความหว่า พึงหวังได้ หมายถึงจำต้องปรารถนา จำต้องได้ จำต้องมีแน่นอน, (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓/๕,๒๒/๖๗/๑๑๕,๒๒/๒๑๑/๓๕๔, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๔/๒๒, องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๕/๔๒๕, (องฺ.ติก.อ.๒/๗๐/๒๑๔,องฺ.ฉกฺก.อ.๓/๗๕/๑๕๓))

พึงเห็นชัดด้วยตนเอง : พึงเห็นกระจ่างด้วยตนเอง, พึงเห็นแจ้งด้วยตนเอง, พึงเห็นแจ่มชัดด้วยตนเอง, พึงเห็นชัดด้วยตนเอง(สนฺทิฏฺฐิโก) เป็นองค์คุณลักษณะอย่างหนึ่งของพระธรรม ในที่นี้ ท่านหมายถึง ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมเท่านั้นพึงเห็นชัดด้วยตนเอง จะให้คนอื่นผู้ไม่ได้ปฏิบัติมารู้เห็นตามไม่ได้, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า โลกุตรธรรมนี้ อันบุคคลใดๆ บรรลุแล้ว บุคคลนั้นๆ ละข้อที่จะพึงถึงด้วยความเชื่อของบุคคลอื่นแล้ว พึงเห็นได้ด้วยตนเอง ด้วยปัจจเวกขณญาณ เพราะเหตุนั้น โลกุตรธรรมนั้นจึงชื่อว่าธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐/๑๙,๑๕/๑๕๗/๒๐๑)

พืช : เมล็ดพันธุ์ไม้, สิ่งที่จะเป็นพันธุ์ต่อไป, พืชพันธุ์, หน่อหรือเมล็ดพืช, ในอุทุมพริกสูตร(ว่าด้วยการบันลือสีหนาทที่อุทุมพริการาม) ตอนว่าด้วยอุปกิเลส(เครื่องเศร้าหมอง) ระบุถึงพืช(พืช) มี ๕ ชนิด คือ (๑)มูลพืช พืชเกิดจากเหง้า (๒)ขนฺธพืช พืชเกิดจากลำต้น (๓)ผพุพืช พืชเกิดจากตา(ผพุ.. บางแห่งแปลว่า “ข้อ”) (๔) อคฺคพืช พืชเกิดจากยอด และ (๕)พีชพืช พืชเกิดจากเมล็ด, พระพุทธเจ้าทรงหยิบยกเรื่องพืชมาอธิบายธรรมในแง่มุมต่างๆ เช่น อธิบายความจริงทางธรรมชาติ อธิบายในแง่เปรียบเทียบ, อธิบายคุณลักษณะของพระอรหันต์ว่าเป็นผู้มีพืชสิ้นแล้ว(ไม่มีปฏิสนธิวิญญาณ คือไม่เกิดใหม่) เป็นต้น(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๐/๔๒,๑๑/๒๘๑/๒๒๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕๘/๑๗๙, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๔/๘๑, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๔/๗๖, สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๙/๔๐๔, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๒๑/๕๓๕, องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๗/๓๐๑, ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๕/๑๓, ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒/๑๖๗)

พืชคาม : พันธุ์พืช, พันธุ์ไม้, เมล็ดพันธุ์, เมล็ดผลไม้, (พืชพันธุ์อันอยู่กับที่ มี ๕ ชนิด คือ พืชที่เกิดจากเหง้า(มูลพืช) ๑ ที่เกิดจากต้น(ขนฺธพืช) ๑ ที่เกิดจากตา(ข้อ)(ผพุพืช) ๑ ที่เกิดจากยอด(อคฺคพืช) ๑ และที่เกิดจากเมล็ด(พีชพืช) ๑ เรียกว่า พืชคาม คือ พืชพันธุ์ที่แม้จะถูกพรากจากที่แล้ว ก็ยังจะเป็นได้อีก) บางแห่งเรียกพืชคาม, พระพุทธเจ้าทรงหยิบยกเรื่องพืชคามมาอธิบายธรรมในแง่มุมต่างๆ เช่น อธิบายความจริงทางธรรมชาติ อธิบายในแง่เปรียบเทียบกับธรรม,

SAMPLE

อธิบายคุณลักษณะของพระอรหันต์ว่าเป็นผู้เว้นขาดจากพืชคามและภูตคาม(คือไม่มีปฏิสนธิวิญญาณ คือไม่เกิดใหม่) เป็นต้น(ที.สี.(ไทย)๙/๑๐/๔,๙/๑๑/๕,๙/๑๙๔/๖๖,๙/๑๙๕/๖๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๐/๔๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๓/๓๒๔,๑๒/๔๑๑/๔๔๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๓,๑๓/๔๑๘/๕๒๔, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๑,๑๔/๑๐๒/๑๒๒, สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๕๐/๘๐, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๘, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓/๕๗๘,๓๑/๒๖/๕๘๓,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

พืชพันธุ์ : พันธุ์ไม้, พันธุ์พืช, เมล็ดพันธุ์ไม้, สิ่งที่จะเป็นพันธุ์ต่อไป, (พืชพันธุ์อันอยู่กับที่ มี ๕ ชนิด คือ พืชที่เกิดจากเหง้า(มูลพีช) ๑ พืชที่เกิดจากต้น(ขนฺธพีช) ๑ พืชที่เกิดจากตา(หรือข้อ)(ผพุพีช) ๑ พืชที่เกิดจากยอด(อคฺคพีช) ๑ และพืชที่เกิดจากเมล็ด(พีชพีช) ๑ เรียกว่า พืชพันธุ์ คือ เมล็ดพันธุ์ที่แม้จะถูกพรากจากที่แล้ว ก็ยังจะเป็นได้อีก) บางแห่งเรียกพืชคาม บางแห่งเรียกพืชคาม, พืชพันธุ์มีอยู่ในสถานที่ใด ย่อมบ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ในสถานที่นั้น, พืชพันธุ์ธัญญาหาร เป็นสิ่งจำเป็นชนิดหนึ่งในสามอย่างที่จะต้องมีบรรจุไว้ในคลังหลวง อันได้แก่ คลังทรัพย์สิน คลังพืชพันธุ์ธัญญาหาร และคลังผ้า(ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๒/๕๓๐, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๘๔/๕๒๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๐/๔๒, ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๔)

พืชพันธุ์เกิดจากตา : พืชพันธุ์ที่มีแหล่งกำเนิดจากตา, (แหล่งกำเนิดของพืชพันธุ์ ๕ ชนิด คือ (๑) มูลพีช - พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า (๒) ขนฺธพีช - พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น (๓) ผพุพีช – พืชพันธุ์เกิดจากตา(ผพุ..บางแห่งแปลว่า ข้อ) (๔) อคฺคพีช - พืชพันธุ์เกิดจากยอด (๕) พีชพีช – พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด), ในปาจิตติยกัณฑ์ ภูตคามสิกขาบท บทภาชนีย์ ท่านขยายความคำว่า "พืชพันธุ์เกิดจากตา" ได้แก่ อ้อย ไม้ไผ่ ไม้อ้อ หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่ตา งอกที่ตา นี้ชื่อว่าพืชพันธุ์เกิดจากตา(วิ.มหา.(ไทย)๒/๙๑/๒๗๘,๒/๙๑/๒๗๙)

พืชพันธุ์ที่เกิดจากเมล็ด:ข้าว ถั่ว งา หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่เมล็ด งอกที่เมล็ด กล่าวในสิกขาบทวิภังค์ ว่า ภูตคาม ได้แก่กลุ่มพืชพันธุ์ ๕ ชนิด คือ (๑) พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า (๒) พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น (๓) พืชพันธุ์เกิดจากตา (๔) พืชพันธุ์เกิดจากยอด (๕) พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด (วิ.มหา.(ไทย)๒/๙๑/๒๗๘, วิ.มหา.(ไทย)๒/๙๑/๒๗๙,(วิ.อ.(บาลี)๒/๙๐-๙๑/๒๘๓-๒๘๔)

พืชพันธุ์ที่เกิดจากยอด:ผักบุ้งล้อม แมงลัก เถาหญ้านาง หรือ พืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่ยอด งอกที่ยอด อธิบาย กล่าวในสิกขาบทวิภังค์ ว่า ภูตคาม ได้แก่พืชพันธุ์ ๕ ชนิด คือ (๑) พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า (๒) พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น (๓) พืชพันธุ์เกิดจากตา (๔) พืชพันธุ์เกิดจากยอด (๕) พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด (วิ.มหา.(ไทย)๒/๙๑/๒๗๘, วิ.มหา.(ไทย)๒/๙๑/๒๗๙,(วิ.อ.(บาลี)๒/๙๐-๙๑/๒๘๓-๒๘๔)

SAMPLE

พืชพันธุ์ที่เกิดจากลำต้น:ได้แก่ ต้นโพ ต้นไทร ต้นดีปลี ต้นมะเดื่อ ต้นเต่าร้าง ต้นมะขวิด หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่ลำต้น งอกที่ลำต้น

กล่าวในสิกขาบทวิภังค์ ว่า ภูตคาม ได้แก่ พืชพันธุ์ ๕ ชนิด คือ (๑) พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า (๒) พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น (๓) พืชพันธุ์เกิดจากตา (๔) พืชพันธุ์เกิดจากยอด(๕) พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด

พืชพันธุ์ที่เกิดจากเหง้า:ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุตพิด ข่า แฝก แห้วหมู หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่เหง้า งอกที่เหง้า กล่าวในสิกขาบทวิภังค์ ว่า ภูตคาม ได้แก่ พืชพันธุ์ ๕ ชนิด คือ (๑) พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า (๒) พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น (๓) พืชพันธุ์เกิดจากตา (๔) พืชพันธุ์เกิดจากยอด (๕) พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด (วิ.มหา.(ไทย)๒/๙๑/๒๗๘,วิ.มหา.(ไทย)๒/๙๑/๒๗๙, (วิ.อ.(บาลี) ๒/๙๐-๙๑/๒๘๓-๒๘๔)

พุทธการกธรรม: ธรรมที่กระทำความเป็นพระพุทธเจ้า ๑๐ ประการ คือ (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) เนกขัมมะ (๔) ปัญญา (๕) วิริยะ (๖) ขันติ (๗) สัจจะ (๘) อธิษฐาน (๙) เมตตา (๑๐) อุเบกขา กล่าวในเรวตพุทธวงศ์ เรื่องพระประวัติของพระเรวตพุทธเจ้า ว่า กรุงชื่อว่าสุธัญญกะ กษัตริย์พระนามว่าวิปุละเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าวิปุลาเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เราเรวตะได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแม้พระองค์นั้นแล้ว ก็ทำจิตให้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ให้ยิ่งขึ้นไป แม้ครั้งนั้น เราระลึกถึง "พุทธการกธรรม" นั้นแล้ว เพิ่มพูนให้เจริญขึ้นด้วยหวังว่า ‘เราจักนำมาซึ่งธรรมนั้น อันเป็นธรรมที่เราปรารถนาอย่างยิ่ง’ (ขุ.พุ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๖๑๖, ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๗๗/๕๖๖,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๑๕/๕๘๓, ขุ.พุทฺธ.อ. ๑๑๕/๑๕๖)

พุทธเขต: เขตแดนของพระพุทธเจ้า มี ๓ คือ ชาติเขต อาณาเขต วิสัยเขต ชาติเขตมีขอบเขตหนึ่ง หมื่นจักรวาลจะเกิดการหวั่นไหวทั่วถึงกันในคราวพระพุทธเจ้าถือปฏิสนธิเป็นต้น อาณาเขตมีขอบเขตถึง หนึ่งแสนโกฏิจักรวาล เป็นสถานที่ที่อานุภาพแห่งพระปริตรแผ่ไปถึง วิสัยเขตไม่มีขอบเขตที่จะกำหนดได้

กล่าวในพุทธาปทาน พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า พระอานนทเถระ ผู้เป็นมุนีชาวแคว้นวิเทหะน้อมกายลงทูลถามพระตถาคตผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารว่า ได้ทราบว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้ามีอยู่ พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเหล่านั้นผู้เป็นนักปราชญ์ ทรงอุบัติขึ้นเพราะเหตุอะไร ท่านยกนิ้วมือทั้ง ๑๐นิ้วขึ้น นอบน้อมพระโพธิญาณของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด อภิวาทพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก พร้อมด้วยพระสงฆ์ด้วยเศียรเกล้า ก็แล "ในพุทธขต" มีรัตนะที่อยู่ในอากาศ ที่อยู่บนภาคพื้นดิน นับจำนวนไม่ถ้วนอยู่เท่าใด

SAMPLE

เราพึงนึกนำรัตนะเท่านั้นทั้งหมดมาได้ ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗/๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๙/๑๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๐๓/๔๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๕๕/๕๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๔๕/๘๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๔/๑๙๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๕/๑๙๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๕๘/๑๕๖,วิสุทธิ. ๒/๔๙-๕๐)

พุทธคุณ: คุณของพุทธเจ้า, สติระลึกถึงพุทธคุณ ในตุวฏกสุตตนิทเทส กล่าวว่าชื่อว่ามีสติเพราะระลึกถึงพุทธคุณ ๙ ประการ คือ (๑) อรหำ เป็นอรหันต์ (๒) สมฺมาสมฺพุทฺโธ ตรัสรู้เองโดยชอบ (๓) วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ (๔) สุคโต เสด็จไปดีแล้ว (๕) โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก (๖) อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม (๗) สตฺถา เทวมนุสฺสานำ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (๘) พุทฺโธ เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว (๙) ภควา เป็นผู้มีโชค (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๖)

พุทธจักขุ: ตาแห่งพุทธะ, พุทธญาณ, ปัญญาที่รู้ที่เห็นแจ้งในกิเลสหรือปัญญาของสรรพสัตว์ว่ามีมากน้อยต่างกันอย่างไร พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกิเลสดุจธุลีน้อยในปัญญาจักขุ ผู้มีกิเลสดุจธุลีมากในปัญญาจักขุมีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ง่ายผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ก็มี บางพวกเป็นผู้ไม่เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ก็มี เหมือนกอดอกบัว ๔ เหล่าหรือระดับน้ำ คือ บัวกำลังพ้นน้ำ อยู่เสมอน้ำ จมอยู่ในน้ำ และติดอยู่ในโคลนตม (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๖/๔๒๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๑/๕๔๕,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๕/๓๐๓,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๙๙/๓๔๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๐๘/๓๔๓)

พุทธจักษุ: ได้แก่ (๑) อินทริยปโรปริยัตติญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่า สัตว์นั้น ๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาแค่ไหน เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีความพร้อม ที่จะตรัสรู้หรือไม่ (๒) อาสยานุสยญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้อัธยาศัย ความมุ่งหมาย สภาพจิตที่นอนอยู่ กล่าวถึงที่พระผู้มีพระภาคทรงทราบคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะความมีพระมหากรุณาในหมู่สัตว์ ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสดุจธุลีในตาน้อย มีกิเลสดุจธุลีในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัว ก็มีบางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี มีสติปัญญามากบ้างน้อยบ้าง ดอกบัวในน้ำ ๔ เหล่า คือ อุคฆฏิตัญญู วิปปติตัญญู เนยยะ และปทปรมะ (ขุ.ม.(ไทย)๔/๙/๑๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๓/๓๐๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๓๙/๔๐๙,สำ.ส.

SAMPLE

(ไทย)๑๕/๑๗๒/๒๓๑, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๐/๒๒๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๕๖/๘๙๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๑๑/๑๒๔,๑๑๓/๑๒๖)

พุทธชิโนรส: สาวกของพระพุทธเจ้า มีพระอุบาลี พระอานนท์ เป็นต้น พระวังคีสเถระเมื่อจะชมเชยพระศาสดา ได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า พระองค์นั้นมีพระสาวกทั้งมวลล้วนแต่เป็นพุทธชิโนรสและในสาวกเหล่านี้ไม่มีความว่างเปล่าจากคุณธรรมเลย ข้าพระองค์พึงถวายบังคมพระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งดวงอาทิตย์ ซึ่งทรงทำลายลูกศรคือตัณหาได้แล้ว (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๒๔๖/๕๔๒)

พุทธทายาท: ผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า, ผู้รับคำสอนของพระพุทธองค์นำมาปฏิบัติ พระวังคีสเถระหวังจะชมเชยพระอัญญาโกณฑัญญเถระจึงได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า พระอัญญาโกณฑัญญเถระมีอานุภาพมาก ได้บรรลุวิชชา ๓ ฉลาดในการกำหนดรู้จิตของผู้อื่น เป็นพุทธทายาทมาถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระศาสดาอยู่ (ขุ.เถร.(ไทย)๑๕/๒๑๗/๓๑๘)

พุทธธรรม : คำสอนของพระพุทธเจ้า, พุทธธรรม หมายถึงพระปัญญาจักขุของพระพุทธเจ้าที่ทรงทราบกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมทั้งหมด

กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระเสลเถระ ว่า พระเสลเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นเจ้าของถนนอยู่ในกรุงหงสวดี เรียกประชุมบรรดาญาติของตนแล้ว ได้กล่าวดังนี้ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม พระองค์เป็นผู้สมควรรับเครื่องบูชาของชาวโลกทั้งปวง

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงฉลาดในพุทธธรรม ไม่มีใครอื่นข่มได้ ดุจพญาช้างเชือกประเสริฐ ทรงเป็นผู้มีความเพียรมาก ข้าพเจ้าทูลนิมนต์แล้ว (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๑/๕๔๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๘/๕๘๑,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๒๐/๕๘๓,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๖๐/๕๘๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๖๐/๕๐๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๖๐/๕๑๔,ขุ.ม.อ. (บาลี) ๕๐/๒๖๖) และดูรายละเอียดข้อ ๑๙๑/๕๔๕)

พุทธบริษัท: ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายกล่าวถึงการท้าวจตุโลกบาลเข้าร้องทุกข์ต่อพระผู้มีพระภาคว่า พุทธบริษัทเข้าร้องทุกข์ ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า ‘ยักษ์นี้สิง ยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย’ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นี้แหละ คือ มนต์เครื่องรักษาชื่อว่าบทสวด "อาฏานาฏิยปริตร" เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๒,

SAMPLE

ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๓/๒๔๕,ขุ.อุป.(ไทย)๓๒/๙๕/๕๑๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๔๙/๖๙)

พุทธบิดา: พระพุทธเจ้ามีพระบิดาพระนามว่า พระสุชาตะ, พระบิดา ของกกุสันธพุทธเจ้า พระนามว่าอัคคิทัตตพราหมณ์,พระบิดาของกัสสปพุทธเจ้าพระนามว่าพรหมทัต พราหมณ์พระประวัติของพระสุชาตพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ ทรงประกาศพระธรรมจักรที่สุมังคลนคร ในคราวที่เสด็จเข้าไปยังสำนักของพุทธบิดานั้น เทวดาและมนุษย์จำนวน ๖,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม ครั้งที่ ๓ พระประวัติของพระกกุสันธพุทธเจ้า กรุงชื่อว่าเขมวดี พระองค์ทรงพระนามว่าเขมะ แสวงหาพระสัพพัญญุตญาณ จึงออกบวช มีอัคคิทัตตพราหมณ์นั้นเป็นพุทธบิดา นางพราหมณีชื่อว่าวิสาขาเป็นมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ พระประวัติของพระกัสสปพุทธเจ้า กรุงชื่อว่าพาราณสี กษัตริย์พระนามว่ากิกี ตระกูลใหญ่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็อยู่ในนครนั้น พรหมทัตตพราหมณ์นั้นเป็นพุทธบิดา นางพราหมณีชื่อว่าธนวดีเป็นมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๖/๖๕๐,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๗/๗๐๙,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๓๓/๗๑๕)

พุทธบุตร: ผู้ถือคำสอนของพระพุทธเจ้า ผู้ไม่มีวรรณะ, ผู้บรรลุพระอรหันต์, ผู้ได้วิชชา ๓ เช่น พระมหากัสสปะ พระอุบาลี พระผู้มีพระภาคตรัสคาถาว่า ว่า พระอรหันต์ทั้งหลายมีความสุขหนอ เพราะท่านไม่มีตัณหา ตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลายข่ายคือโมหะได้แล้วพระอรหันต์เหล่านั้นถึงความไม่หวั่นไหว มีจิตไม่ขุ่นมัว ไม่แปดเปื้อนในโลก เป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีอาสวะ เป็นสัตบุรุษ พุทธโอรส กำหนดรู้ขันธ์ ๕ มีสัทธรรม ๗ ประการเป็นโคจร ควรสรรเสริญ และเป็น "พุทธบุตร" สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๖/๑๑๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๑๙/๕๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๑/๒๑๒,ขุ.อุป.(ไทย)๓๓/๗๓/๒๑๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๐๗/๔๙๕)

พุทธปรินิพพาน: การปรินิพพานของพระพุทธเจ้า, การดับกรรมแห่งสังสารวัฏ, การดับทุกข์โดยสิ้นเชิง พระผู้มีพระภาคออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าอากิญจัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าวิญญาณัญ-จายตนสมาบัติ ทรงเข้าอากาสานัญจายตน-สมาบัติ ทรงเข้าจตุตถฌาน ทรงเข้าตติยฌาน ทรงเข้าทุติยฌาน ทรงเข้าปฐมฌาน ทรงเข้าทุติยฌาน ทรงเข้าตติยฌาน ทรงเข้าจตุตถฌาน (ครั้น) ออกจากจตุตถฌานแล้ว ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานในลำดับถัดมา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๙/๑๖๗)

พุทธพจน์: คำสอนของพระพุทธเจ้า, พระไตรปิฎก, พระธรรม เช่น อริยสัจ ๔, ปฏิจจสมุปบาท, ขันธ์ ๕ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ไว้ว่า ‘ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาทผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท’

SAMPLE

อุปาทานขันธ์ ๕ เรื่อง ภิกษุไม่รู้ท่าน้ำ ข้ออุปมาว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าไปหาภิกษุผู้เป็นพหูสูต ผู้เรียนจบคัมภีร์ ทรงธรรมทรงวินัย ทรงมาติกาตามเวลาสมควร ไม่สอบสวนไต่ถามว่า “พุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร เนื้อความแห่งพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร” ท่านผู้คงแก่เรียนเหล่านั้นไม่เปิดเผยธรรมที่ยังไม่ได้เปิดเผยไม่ทำให้ง่ายซึ่งธรรมที่ยังไม่ทำให้ง่าย และไม่บรรเทาความสงสัยในธรรมที่น่าสงสัยหลายอย่างแก่ภิกษุนั้น ภิกษุไม่รู้ท่าน้ำ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๖/๓๓๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๗/๓๗๙,องฺ.ทุก.(ไทยป๒๐/๒๐/๑๖๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๕/๒๙๓,องฺ.เอกทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๔๓๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๙/๒๐๐,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๕/๒๖๑,๒๔/๑๗๒/๓๐๘,๒ขุ.ธ.(ไทย)๕/๑๙/๓๐,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๖๖๙/๖๖๐,(ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๑๔๐)

พุทธพยากรณ์: คำพยากรณ์การอุบัติของพระพุทธเจ้า, คำพยากรณ์การเป็นพระพุทธเจ้า เช่น ในภัทรกัปนี้ ผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้า

ตัวอย่างพระตถาคตได้เสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ที่น่ารื่นรมย์ บำเพ็ญทุกรกิริยา ประทับนั่งที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ทรงรับข้าวปายาสในที่นั้นแล้วเสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชราพระชินเจ้าพระองค์นั้นจักเสวยข้าวปายาสแล้วเสด็จไปที่โคนต้นโพธิ์ พระองค์ตรัสรู้ที่โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์ พระมารดามีพระนามว่ามายา พระบิดาจักมีพระนามว่าสุทโธทนะ พระชินเจ้าพระองค์นี้จักมีพระนามว่าโคดม มีพระอานนท์เป็นอุปัฏฐาก มีพระสารีบุตรเป็นอัครสาวกเบื้องขวา พระโมคคัลลานะเป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย เทวดาและมนุษย์ได้ฟังพระดำรัสนี้ ต่างก็มีความชื่นชมกล่าวว่า‘ท่านผู้นี้เป็นหน่อพุทธางกูร’ สัตว์ทั้งหลายในหมื่นจักรวาลพร้อมทั้งเทวดาต่างก็เปล่งเสียงโห่ร้องปรบมือร่าเริงเราได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแม้พระองค์นั้นแล้วก็ทำจิตให้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้ยิ่งขึ้นไป เราระลึกถึงพุทธพยากรณ์อย่างนี้แล้ว งดเว้นความประพฤติเสียหาย ข้าพเจ้าทำกรรมที่ทำได้ยาก เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น(ขุ.พุ.(ไทย) ๓๓/๓๑/๗๑๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๓/๔๖๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๔/๕๓๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐๗/๔๖๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๗๙/๔๗๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๘๐/๓๐๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๒๖/๔๘๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๓๖/๒๗๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๕๒/๔๘๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๔๐/๒๘๔)

พุทธพลัง: เดชหรืออำนาจแห่งพุทธะ, พุทธานุภาพ, ทศพลญาณ, ผู้มีปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์ พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริว่า มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาเหล่านี้ไม่รู้ว่าพระพุทธเจ้าผู้เป็นผู้สูงสุดแห่งนรชนนี้เป็นเช่นไร ทรงมีกำลังฤทธิ์ และกำลังปัญญาเช่นไร มีพุทธพลังเช่นไร มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาเหล่านี้ไม่รู้ว่า

SAMPLE

พระพุทธเจ้าผู้สูงสุดแห่งนรชนนี้เป็นเช่นนี้ ทรงมีกำลังฤทธิ์และกำลังปัญญา มีพุทธพลังเช่นนี้ เอาละ เราจักแสดงพุทธพลังอันยอดเยี่ยม จักเนรมิตที่จงกรมซึ่งประดับด้วยรัตนะในนภากาศ บรรดาเหล่าเทวดา ต่างก็ยินดี ได้พากันส่งเสียงอื้ออึงกึกก้อง พื้นแผ่นดินพร้อมทั้งเทวโลกสว่างไสว โลกันตนรกจำนวนมากที่ไม่เชื่อมติดกันและความมืดอันหนาทึบถูกขจัดไปในกาลนั้น เพราะเห็นปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๓/๕๕๖,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๔/๕๕๖,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๕/๕๕๖,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๒๗//๖๑๗,ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๓-๕/๒)

พุทธภาษิต: ธรรม, คำสอนของพระพุทะเจ้า, พระคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัส เช่น ธรรมใดเกิดแต่เหตุ จะดับก็เพราะเหตุดับก่อน พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น
พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร เมื่อท้าวเธอเสด็จจากไปไม่นาน พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุมารับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระราชาองค์นี้ถูกขจัดเสียแล้ว ถูกทำลายเสียแล้วหากท้าวเธอจักไม่ปลงพระชนม์พระราชบิดาผู้ทรงธรรม
ธรรมจักษุ อันไร้ธุลีคือกิเลส ปราศจากมลทิน จักเกิดขึ้นแก่ท้าวเธอ ณ ที่ประทับนี้ทีเดียว” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวยยากรณภาษิตนี้จบลง ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมยินดีพุทธภาษิตนั้นแล (ที.สี.(ไทย)๙/๒๕๓/๘๖)

พุทธภูมิ: บารมีที่ให้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง, แดนของพระพุทธเจ้า, ภพภูมิของพระพุทธเจ้าในชาติต่าง ๆ ได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณ
พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่กุฏุมพีคนหนึ่งในกรุงสาวัตถีว่า คนเราฝังขุมทรัพย์ไว้ในที่ลึกจดถึงน้ำก็ด้วยคิดว่า เมื่อเกิดกิจที่จำเป็นขึ้น ขุมทรัพย์นี้จะเป็นประโยชน์แก่เรา แล้วปฏิสัมภิทา วิโมกข์ สาวกบารมี ปัจเจกโพธิ และพุทธภูมิ ทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้ (ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๑๕/๑๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๙๖/๙๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐๑/๓๐๓,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๗,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๗๔/๕๘๙,ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๘/๒๐๖,ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๕๙๖/๓๖๐)

พุทธมามกะ: ผู้ถือพระรัตนตรัยเป็นที่สรณะ, ผู้ประกาศตนว่าเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา, ผู้ศึกษาในไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา, ผู้รู้สิ่งที่ควรยึดถือและไม่ควรยึดถือ
พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พุทธบริษัทชาวเมืองสาเกต ว่า ชีวิตนี้น้อยนัก มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี แม้หากผู้ใดจะมีชีวิตอยู่เกินไปกว่านั้น ผู้นั้นก็จะตายเพราะชราแน่แท้ บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่า นี้ของเรา เบญจขันธ์นั้นบุรุษนั้นย่อมละไปเพราะความตาย บัณฑิตผู้เป็นพุทธมามกะ รู้ชัดโทษนี้แล้ว ไม่พึงน้อมไปเพื่อความยึดถือว่า เป็นของเรา (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๘๑๓/๖๙๖,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๑/๑๕๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘๙/๒๔๙)

SAMPLE

พุทธมารดา: พระมารดาของพระพุทธเจ้า, พระนางสิริมหามายา ภาษิตของพระกาฬุทายีเถระว่า พระราชบิดาของพระโคตมพุทธเจ้าพระนามว่า สุทโทธนะ ผู้แสวงคุณอันยิ่งใหญ่ ส่วนพระมเหสีพระนามว่า มหามายา เป็นพุทธมารดา ซึ่งถนอมพระครรภ์พระโพธิสัตว์มาแล้ว เสด็จสวรรคตไปบันเทิงอยู่ในโลกสวรรค์(ชั้นดุสิต) (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๕๓๔/๔๓๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓๕/๔๐๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๓๖/๔๐๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๕๘/๔๒๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๕๙/๔๒๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๖๙/๔๒๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๗๑/๔๒๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๘๐/๔๒๔)

พุทธรักขิตะ, ภิกษุ: พระภิกษุชื่อว่าพุทธรักขิตะ, ผู้ทรงจำพระวินัยสืบ ๆ กันมากับพระภิกษุรูปอื่น ๆ อีกหลายรูป มีนาคเถระ เป็นต้น รายนามพระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา คือ พระอริฏฐะผู้มีปัญญา พระติสสทัตตบัณฑิต พระกาฬสุมนะ ผู้เชี่ยวชาญ พระทีฆเถระ และพระทีฆสุมนบัณฑิต ต่อมา พระกาฬสุมนะ พระนาคเถระ พระพุทธรักขิตะ จากนั้นพระอริฏฐะผู้มีปัญญา พระติสสทัตตบัณฑิต พระกาฬสุมนะ ผู้เชี่ยวชาญ พระทีฆเถระ และพระทีฆสุมนบัณฑิต ต่อมา พระกาฬสุมนะ พระนาคเถระ พระพุทธรักขิตะ (วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๕,วิ.ป.(ไทย)๘/๘/๑๓,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒/๒๖)

พุทธรังสี: แสงสีที่แผ่ซ่านออกจากพระวรกายพระพุทธเจ้า, ฉัพพัณณรังสี ได้แก่ (1)สีนีละ - สีเขียวเหมือนดอกอัญชัน คือสีน้ำเงินนั่นเอง (๒) สีปีตะ - สีเหลืองเหมือนหรดาลทอง (๓) สีโรหิตะ - สีแดงเหมือนแสงตะวันอ่อน (๔) สีโอทาตะ - สีขาวเงินยวง (๕)สีมัญเชฏฐะ - สีแสดเหมือนหงอนไก่ (๖) สีประภัสสร - สีเลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก (คือสีทั้ง 5 ข้างต้นรวมกัน) ประวัติในอดีตชาติของพระตีณิกณิการปุปผิยเถระ พระเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าว ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ ตรัสรู้เอง ทรงประสงค์วิเวก จึงเสด็จเข้าไปยังป่าหิมพานต์ พระองค์ผู้เป็นมุนี ทรงประกอบด้วยพระกรุณา เป็นบุรุษผู้สูงสุด ก็ประทับนั่งขัดสมาธิ ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นวิทยาธรสัญจรไปในอากาศ ข้าพเจ้าถือหอกอันคม เหาะไปในท้องฟ้า พระพุทธเจ้าทรงทำป่าใหญ่ให้สว่างไสว เหมือนไฟบนยอดภูเขา เหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ และเหมือนต้นพญาไม้สาละซึ่งมีดอกบานสะพรั่ง ข้าพเจ้าเห็นพุทธรังสี มีสีคล้ายเปลวไฟ ที่ไหม้ไม้อ้อ พวยพุ่งออกจากป่า จึงทำจิตให้เลื่อมใส ข้าพเจ้าเลือกเก็บดอกไม้อยู่ ได้เห็นดอกกรรณิการ์ที่มีกลิ่นหอมคล้ายกลิ่นทิพย์ จึงเก็บมา ๓ ดอก ได้บูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ครั้งนั้น ดอกไม้ของข้าพเจ้า ๓ ดอก กลับขั้วขึ้น ทำเป็นร่มเงาเพื่อพระศาสดา (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕/๑๘๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๙/๓๔๔)

SAMPLE

พุทธวิสัย: อำนาจของพระพุทธเจ้า, สิ่งที่อยู่อำนาจของพระพุทเจ้าเท่านั้น, อจินไตยที่ใคร ๆ คิดไม่ได้,วิสัยแห่งสัพพัญญู มิใช่วิสัยของบุคคลทั่วไป, ความเป็นไปในอานุภาพของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระสัพพัญญุตญาณหรือปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ อาสวักขยญาณ เป็นต้น คำกล่าวในอจินเตยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า อจินไตย (เรื่องไม่ควรคิด) ๔ ประการนี้บุคคลไม่ควรคิด ใครคิดพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ความเดือดร้อน อจินไตย ๔ ประการ คือ (๑) พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (๒) ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน (๓) วิบากแห่งกรรม (๔) ความคิดเรื่องโลก ในสมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสิขี มีพระอรหันต์รูปหนึ่งชื่อว่าพระอภิภู เวลาท่านพูดจะได้ยินไปถึงสหัสสีโลกธาตุ หรือโลกธาตุขนาดเล็ก ประกอบด้วยจักรวาล ๑,๐๐๐ จักรวาล พระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าจะเป็นไปได้หรือ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่าเป็นไปได้ เพราะพระอรหันต์รูปนี้เวลาท่านพูด ท่านไปยืนที่พรหมโลกแล้วพูดเลยทำให้ได้ยินเสียงไปไกลถึงพันโลกธาตุ พระอานนท์ฟังแล้ว แม้ท่านยังทำตามไม่ได้ เพราะเป็นเพียงแค่ พระโสดาบันเท่านั้น แต่พอตรองตามได้ จึงไม่ปฏิเสธ แล้วยังถามพระองค์ต่อไปอีกว่า "แล้วพระสัมมาสัมพุทธเจ้าล่ะ ถ้าต้องการพูดให้ดัง จะดังไปกี่โลกธาตุ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๗/๑๒๒,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๗๗/๓๖๐)

ความเป็นไปและอานุภาพแห่งพระพุทธคุณทั้งหลาย มีพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า อจินไตย (เรื่องไม่ควรคิด) ๔ ประการนี้บุคคลไม่ควรคิด ใครคิดพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ความเดือดร้อน อจินไตย ๔ ประการ คือ (๑) พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (๒) ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน (๓) วิบากแห่งกรรม (๔) ความคิดเรื่องโลก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๗/๑๒๒,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๗๗/๓๖๐)

พุทธวีรเจ้า: พระสมัญญานามของโคตมพุทธเจ้า,พระศากยมุนีพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งสรณะของพระสัมปสาทิกเถระในอดีตชาติ

ประวัติในอดีตชาติของพระสัมปสาทิกเถระ คือ พระสัมปสาทิกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพุทธวีรเจ้า ขอ นอบน้อมแด่พระองค์ พระองค์หลุดพ้นแล้วในที่ทั้งปวง ข้าพระองค์เป็นผู้ถึงความวิบัติ ขอพระองค์ได้โปรดเป็นที่พึ่งของข้าพระองค์ด้วยเถิด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๔๖๖)

พุทธเวท: พุทธมนต์, พุทธคาถา, พุทธธรรม, การศึกษาเรียนรู้หรือความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา อดีตชาติของพระรโหสัญญิกเถระ ท่าน เมื่อ

SAMPLE

จะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่าวสภะ เขาได้สร้างอาศรมไว้สำหรับข้าพเจ้าที่เชิงภูเขานั้น ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ บอกมนตร์แก่ศิษย์ ๓๐,๐๐๐ คน รวบรวมศิษย์เหล่านั้นแล้ว เข้าไปอยู่ ณ ที่สมควรแห่งหนึ่ง ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ผู้จบมนตร์ นั่ง ณ ที่สมควรแล้ว แสวงหาพุทธเวท ทำจิตให้เลื่อมใสในพระญาณแล้ว นั่งขัดสมาธิอยู่บนเครื่องลาดใบไม้ ได้สิ้นชีวิตลง ณ ที่นั้น ข้าพเจ้าได้ความทรงจำไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๖/๒๙๘)

พุทธศาสนา: คำสอนของพระพุทธศาสนา, ศาสนาที่ถือคำสอนของโคตมพุทธเจ้า, ศาสนาที่ถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งสรณะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ในเวลาเย็น เวลาเย็นก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์ทั้งหลายประพฤติชอบในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่าเป็นฤกษ์ดี มงคลดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบูชาดีในพรหมจารีบุคคล สัตว์ทั้งหลายทำกรรมอันเป็นส่วนเบื้องขวาแล้ว ย่อมได้ประโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องขวา ท่านเหล่านั้นได้ประโยชน์แล้ว จงได้รับความสุข งอกงามในพุทธศาสนา จงไม่มีโรค ถึงความสุขพร้อมด้วยญาติทั้งมวล (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๕๖/๔๐๐,(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๖/๔๐๙,(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๓๙/๔๑๙)

พุทธสรีระ: พระวรกายของพระผู้มีพระภาค, ร่างกายของพระพุทธเจ้า
กล่าวในชาดก พระนารทเถระถามมัลลิกาเทพธิดาว่า เทพธิดา ผู้มีพัสตราภรณ์และธงล้วนแต่สีเหลือง ประดับประดาด้วยเครื่องประดับสีเหลืองเจิดจ้า เธอถึงจะไม่ประดับด้วยผ้าห่มสีเหลืองอร่ามงามเช่นนี้ก็ยังงาม เทพธิดา อาตมาถามแล้ว นี้เป็นผลของกรรมอันใดเล่า ขอเธอจงบอกเถิด มัลลิกาเทพธิดาตอบว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคดม ผู้ทรงมีพระกรุณาหาประมาณมิได้ เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ดิฉันมีจิตเลื่อมใส ได้ใช้ข่ายทองวิจิตรบรรจงไปด้วยแก้วมณี ทองคำ และแก้วมุกดา ซึ่งดาดด้วยข่ายทองคำ ห่มคลุมพุทธสรีระ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๖๔/๗๔)

พุทธสัญญกเถราปทาน[๑]: ประวัติในอดีตชาติของพระพุทธสัญญกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๗/๒๗๐)

พุทธสัญญกเถราปทาน[๒]: ประวัติในอดีตชาติของพระพุทธสัญญกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะ

SAMPLE

ผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙/๑๓๕)

พุทธสัญญิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระพุทธสัญญิกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านมีจิตเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๔๗๐)

พุทธสาวก: สาวกของพระพุทธเจ้า, ผู้ถือคำสอนของพระพุทธเจ้าสำหรับปฏิบัติ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าบุคคลมีสุตะมาก ทั้งตั้งมั่นดีในศีล บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา ทั้งในด้านศีลและสุตะ ใครเล่าจะสามารถติเตียนเขาผู้มีสุตะมาก ทรงธรรม มีปัญญา เป็นพุทธสาวก ผู้เป็นเหมือนแท่งทองชมพูนุท (ทองคำบริสุทธิ์) แม้เทวดาและมนุษย์ก็สรรเสริญเขา ถึงพรหมก็สรรเสริญเขา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖/๑๑,(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๑/๔๖๑)

พุทธสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเรามีอิทธิบาท ๔ บัณฑิตจึงเรียกว่าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๐/๓๘๓)

พุทธอาณาเขต: พุทธญาณของพระพุทธเจ้าอันไม่มีที่สิ้นสุด ,พุทธญาณของพระพุทธเจ้าอันหาที่สุดมิได้, เขตแห่งอำนาจของพระพุทธเจ้า, เขตแห่งอำนาจของพระพุทธศาสนา, เขตแห่งพุทธบารมีที่แผ่ไปถึง คำกล่าวสรรเสริญพระสารีบุตรของเทพทั้งหลาย ว่า เทพผู้มีฤทธิ์ มีเกียรติยศ มีจำนวนมากถึง ๑๐,๐๐๐ เหล่านี้และหมู่พรหมทั้งหมดนั้น พากันมายืนประนมมือ นอบน้อมท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรผู้เป็นปราชญ์ เข้าฌานสมาบัติได้อย่างอุกฤษฏ์ มีจิตตั้งมั่นพร้อมกับเปล่งวาจาว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ขอความนอบน้อมจงมีแด่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษสูงสุด ขอความนอบน้อมจงมีแด่ท่าน ที่พวกเราไม่รู้ว่าท่านอาศัยอารมณ์ไรเล่า ถึงเข้าฌานอยู่ ทั่วพุทธอาณาเขต ยกเว้นพระมหามุนีเสีย เราได้เป็นผู้ประเสริฐในธุดงคคุณ ไม่มีใครเทียบเท่าเรา (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๐๙๐/๕๑๖)

พุทธอาสน์: อาสนะของพระพุทธเจ้า, ที่ประทับนั่งของพระพุทธเจ้า,บัลลังก์ของพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปที่หอนั่งใกล้กเรริมณฑป ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสถามว่า เธอทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายนั่งประชุมกันที่หอนั่งใกล้กเรริมณฑป สนทนาธรรมอันเกี่ยวกับปุพเพนิวาสว่า ‘ปุพเพนิวาสมีได้เพราะเหตุอย่างไรๆ’ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ

SAMPLE

ว่า นับจากกัปนี้ถอยหลังไป ๙๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันต-สัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก นับจากกัปนี้ถอยหลังไป ๓๑ กัป พระสิขีพุทธเจ้า ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในกัปที่ ๓๑ นั้นเอง พระเวสสภูพุทธเจ้า ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในภัทรกัป๑นี้เอง พรกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก บัดนี้ เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (โคตมพุทธเจ้า) ก็ได้อุบัติขึ้นมาในโลกในภัทรกัปนี้เช่นกัน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒/๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๕/๓๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๐/๒๐๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๗/๑๑๗,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๘๖/๒๒๒,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๗/๒๙๙,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๘๐/๑๒๖,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๗๔/๖๖,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๙๕/๑๒๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๐/๔๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๗/๔๓๙,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๔/๔๓๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๐/๑๐๖,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๒/๑๙๑)

พุทธอุปัฏฐาก: ผู้ทำหน้าที่ปรนนิบัติพระพุทธเจ้า, พระอานนท์ทำหน้าที่พุทธอุปัฏฐาก พระอานนทเถระ เมื่อสังคายนาพระธรรมได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า บัณฑิตไม่พึงทำความเป็นสหายกับคนพูดส่อเสียด ๑ คนมักโกรธ ๑ คนตระหนี่ ๑ คนชอบใจที่จะให้ผู้อื่นพินาศ ๑ เพราะการสมาคมกับคนชั่วเป็นความเลว ๑ กายมีสภาพเปื่อยเน่าเป็นธรรมดาซึ่งตบแต่งแล้ว เหมือนกล่องยาหยอดตาใหม่ ๆ ที่งดงาม ก็สามารถทำคนเขลาให้ลุ่มหลง แต่ไม่สามารถทำคนแสวงหาฝั่งคือนิพพานให้ลุ่มหลงได้ พระอานนทเถระผู้โคตมโคตร เป็นพหูสูต กล่าวธรรมได้อย่างวิจิตร เป็นพุทธอุปัฏฐาก ปลงภาระได้แล้ว พรากจากกิเลสที่ประกอบสัตว์ไว้ พอเอนกายลงนอน (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๐๒๔/๕๐๗)

พุทธโอรส: โอรสที่เกิดโดยธรรม, ผู้ปฏิบัติตามธรรมของพระผู้มีพระภาค, ผู้ละอาสวะได้หมดสิ้น คำกล่าวสรรเสริญพระอรหันต์ว่า พระอรหันต์ทั้งหลายมีความสุขหนอ เพราะท่านไม่มีตัณหา ตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลายข่ายคือโมหะได้แล้ว พระอรหันต์เหล่านั้นถึงความไม่หวั่นไหว มีจิตไม่ขุ่นมัว ไม่แปดเปื้อนในโลก เป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีอาสวะ เป็นสัตบุรุษ เป็นพุทธบุตร พุทธโอรส กำหนดรู้ขันธ์ ๕ มีสัทธรรม ๗ ประการเป็นโคจร ควรสรรเสริญ ท่านเป็นวีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ สำเหนียกแล้วในไตรสิกขา (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๖/๑๑๖)

พุทธะ: พระพุทธเจ้า, ผู้รู้, ผู้ตื่น,ผู้เบิกบาน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของพระสุภิยปริพาชกว่า บุคคลผู้พิจารณากิเลสเครื่องกำหนดจิตทั้งสิ้น รู้ชัดสังสารวัฏทั้ง ๒ ส่วน คือจุติและอุบัติ ปราศจากธุลี ไม่มีกิเลสพอกพูน เป็นผู้หมดจด บรรลุภาวะที่สิ้นสุดการเกิด บัณฑิตเรียกว่า พุทธะ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๒/๔๘๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๗/๔๙๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๕/๕๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๘/

SAMPLE

๖๔,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๕๑๙/๖๒๐,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๕๒๓/๖๒๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๐/๓๒๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๑/๓๒๒,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๙๘/๔๒๐)

พุทธะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าพุทธะ, อดีตชาติของพระปายาสทายกเถระ สมัยพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี อดีตชาติของพระปายาสทายกเถระท่านได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ว่า พระผู้มีพระภาคผู้สัพพัญญู ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยมในโลก ทรงทราบความดำริของข้าพเจ้าแล้ว จึงทรงรับข้าวมธุปายาสของข้าพเจ้าไว้ ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้า จึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๔๑ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าพุทธะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๓/๒๘๐)

พุทธานุญาต: เห็นชอบ, เห็นด้วย, อนุญาตให้ทำ เช่น พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแสดงฤทธิ์แก่พระนางโคตมี พระผู้มีพระภาคตรัสกับนางโคตมีเรื่องความสงสัยในการตรัสรู้ของภิกษุณีว่า “โคตมี คนพาลเหล่าใดมีความสงสัย ในการตรัสรู้ธรรมของสตรีทั้งหลาย ท่านจงแสดงฤทธิ์เพื่อการละทิฏฐิของคนพาลเหล่านั้น” ครั้งนั้น พระโคตมีเถรีหมอบกราบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว เหาะขึ้นสู่ท้องฟ้า แสดงฤทธิ์เป็นอเนกประการ ตามพุทธานุญาต คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขาก็ได้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๗๙/๔๑๑)

พุทธานุภาพ: ฤทธิ์ของพระพุทธเจ้า, เดชของพระพุทธเจ้า, อำนาจของพระพุทธเจ้า, ความมหัศจรรย์ของพระพุทธเจ้า อดีตชาติของพระเสเรยยกเถระ ท่านเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้คงแก่เรียน ทรงมนตร์ จบไตรเพท ยืนอยู่ในที่กลางแจ้ง ได้เห็นพระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เสด็จเที่ยวอยู่ในป่าดุจราชสีห์ ไม่สะดุ้งกลัวดุจพญาเสือโคร่ง ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ดุจช้างมาตังคะตกมัน ๓ แห่ง ข้าพเจ้าหยิบดอกไม้ซึก โยนขึ้นไป(บูชา)ในอากาศ ด้วยพุทธานุภาพ ดอกไม้ซึกทั้งหลายห้อมล้อมอยู่โดยประการทั้งปวง (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓/๒๗๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๐/๒๙๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๐/๒๗๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓๔/๕๑๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๘/๖๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๔/๒๑๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๙/๒๔๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๓๐/๕๓๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๓๘/๓๒๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๖๐/๔๒๒)

พุทธานุสสติ: การระลึกถึงพระพุทธเจ้า, การมีสติในพระพุทธเจ้า, การเจริญภาวนาโดยคำว่าพุทธานุสสติ, อุปจารกัมมัฏฐาน พุทธานุสสติ คือธรรมอันเป็นเอกนี้แลที่บุคคล

SAMPLE

เจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ธรรมอันเป็นเอกที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้เพื่อนิพพาน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๗/๓๒๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๖/๓๘๘,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๙๖/๓๗,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๗๓/๕๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๙/๔๒๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๖/๔๖๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๔๑/๖๔๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๔/๑๑/๔๑๑,๒๖/๒๑๗/๓๗๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓/๘,๒๙/๒๐๔/๕๙๕, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๖/๑๒๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๘/๑๒๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๙/๑๒๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๕/๑๒๘,๓๓/๒๐/๗๐๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐๑/๕๓๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๒๑/๒๓๕,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๐๑/๒๓๗)

พุทธาปทาน : พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า พระประวัติการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าของเรามี ๒ เรื่อง อยู่ในพุทธาปทาน ๑ เรื่อง และอยู่ในเถราปทาน ๑ เรื่อง ในพุทธาปทาน (ที่ ๑) ทรงเล่าเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ในศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตลอดจนในสมัยที่ว่างศาสนา ทรงบำเพ็ญบารมี เช่น ถวายทานแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า แต่ทรงเน้นการบำเพ็ญบารมีในพระชาติที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าติโลกวิชัย และทรงเน้นการบำเพ็ญบารมีทางจิต และเนื่องจากทรงตั้งปณิธานเพื่อเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงมิได้ทรงบรรลุมรรคผลนิพพานในระหว่างนั้น

ในพุทธาปทาน (ที่ ๒) มีชื่อว่า ปุพพกัมมปิโลติ ทรงเล่าบุพกรรมของพระองค์ ในพระชาติต่าง ๆ ๑๔ ชาติ ทรงเริ่มพระชาติแรกที่ทรงปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า และได้ถวายท่อนผ้าเก่าผืนหนึ่งแก่พระผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ผลแห่งทานนี้ได้เกิดแก่พระองค์ การที่ทรงเล่าบุพกรรมทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศลนี้ก็เพื่อเป็นตัวอย่างว่า พระองค์เมื่อยังเป็นปุถุชน ก็ได้ทำดีและทำชั่วมาแล้ว ทั้งนี้เพื่อให้เป็นบทเรียนแก่พวกเรา ดังที่ตรัสไว้ตอนหนึ่งในพุทธาปทาน (ที่ ๑) มีใจความว่า

เมื่อเห็นความเกียจคร้านเป็นภัย
เห็นความเพียรเป็นความปลอดภัย
ก็จงปรารภความเพียรเถิด
นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เมื่อเห็นการวิวาทกันเป็นภัย
เห็นการไม่วิวาทกันเป็นความปลอดภัย
ก็จงสมัครสมานไมตรีจิตต่อกันเถิด

SAMPLE

นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เมื่อเห็นความประมาทเป็นภัย
เห็นความไม่ประมาทเป็นความปลอดภัย
ก็จงดำเนินตามมรรคมีองค์ ๘ เถิด
นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๑)

พุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ :ประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าว่าด้วยบุพกรรมเก่า,เป็นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นบุพกรรมของพระพุทธเจ้า ได้แก่ พุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ) ประวัติของพระเถระเหล่านี้ ส่วนมากแสดงการบำเพ็ญทานบารมี ในรูปแบบต่าง ๆ การบำเพ็ญบารมีอันดับรองลงได้แก่ ศีลบารมีและเนกขัมมบารมี บารมีเหล่านี้ ส่งผลให้ได้มนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติ ในอดีตชาติหลายร้อยหลายพันชาติ มาในชาติสุดท้าย จึงได้นิพพานสมบัติ พร้อมทั้งคุณวิเศษ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๔/๕๗๔)

พุทธิ: ความรู้, ความรู้แจ้ง, ปัญญากำจัดกิเลส, ปัญญาในอริยสัจทำให้สิ้นทุกข์
กล่าวถึงความปรารถนาของมหาบุรุษพุทธเจ้าที่ลักษณะมีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ เป็นต้น ว่า ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อนภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความผาสุก หวังความเกษมจากโยคะแก่คนหมู่มาก ด้วยมนสิการว่า ‘ทำไฉน ชนเหล่านี้พึงเจริญด้วยศรัทธา เจริญด้วยศีล เจริญด้วยสุตะ เจริญด้วยพุทธิ ฯลฯ เรา จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๔/๑๘๒)

พุทธิชะ, พระ: พระเถระนามว่าพุทธิชะเป็นพระอุปัฏฐากของพระกกุสันธะพุทธเจ้า กรุงเขมวดีกษัตริย์พระนามว่าเขมะ อดีตชาติพระกกุสันธพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ได้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ตามพระโคตรผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ มีพระคุณหาประมาณมิได้ หาผู้กระทบกระทั่งได้ยาก สมัยนั้น เราเป็นกษัตริย์มีนามว่าเขมะ กรุงชื่อว่าเขมวดี ได้ถวายทานมิใช่น้อยในพระตถาคตและในสาวกผู้ชินบุตร พระมหาวีระพระนามว่ากกุสันธะ ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เป็นผู้สูงสุดแห่งนรชน ผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ มฤคทายวัน พระวิธุรเถระและพระสัญชีวนามเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าพุทธิชะเป็นพระอุปัฏฐาก ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๒๐/๗๐๕)

พุทธุปัฏฐากเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระพุทธุปัฏฐากเถระมีเนื้อความอธิบายว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้เป่าสังข์บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะ

ผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๖/๒๔๗)

พุทธุปัฏฐายิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระพุทธุปัฏฐายิกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้บำรุงพระพุทธเจ้า(พระนามว่าสิขี) ด้วยความเคารพ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมากถึง ๔ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘/๔๔๙)

พุทโธ: พระพุทธเจ้า, ผู้รู้, ผู้ตื่น,ผู้เบิกบาน, ผู้เป็นบุญเขต ประวัติในอดีตชาติของพระเสลเถระ ท่านเมื่อประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นเจ้าของถนนอยู่ในกรุงหงสวดี เรียกประชุมบรรดาญาติของตนแล้ว กล่าวว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม พระองค์เป็นผู้สมควรรับเครื่องบูชาของชาวโลกทั้งปวง กษัตริย์ก็ดี ชาวนิคมก็ดี พราหมณมหาศาลก็ดี ล้วนมีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้พากันประพฤติธรรมจำนวนมาก พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นที่พึ่งของบรรดาผู้กลัวภัย เป็นที่ต้านทานของบรรดาผู้ถึงสรณะ เป็นที่เบาใจ ข้าพเจ้าทูลนิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นที่อาศัยแห่งท่านผู้มีความรู้ เป็นเนื้อนาบุญของผู้แสวงหาความสุข เป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ ข้าพเจ้าทูลนิมนต์แล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบรรเทาพยาธิคือกิเลสและความทุกข์มาก ดุจดังโอสถ เปรียบดังหมอ ข้าพเจ้าทูลนิมนต์แล้ว เกนิยพราหมณ์ประกาศว่าพุทโธ เสียงประกาศนั้น ข้าพเจ้าได้ฟังแสนยาก เพราะได้ฟังเสียงประกาศว่าพุทโธ ข้าพเจ้าก็เกิดปีติซาบซ่าน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๕๔/๖๘๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๖๑/๖๑๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐/๖๗๖,ขุ.อป.ไทย)๓๓/๓๔/๕๖๐,ขุ.อป.ไทย)๓๓/๔๑/๕๗๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๔/๕๗๒)

พูดกระซิบที่หู: พูดเบา ๆ ที่หู, พูดเบา ๆ ติดหู, อาการพูดที่ไม่ให้ใคร ๆ ได้ยิน, ธรรมของภิกษุผู้เข้าสู่ตระกูลอันไม่เป็นที่รัก ที่พอใจ ไม่เป็นที่ยกย่อง

กล่าวถึงธรรมของภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูลประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องในตระกูลทั้งหลาย คือ (๑) ทำความคุ้นเคยกับผู้ไม่คุ้นเคย (๒) สั่งการทั้งที่ตนไม่ได้เป็นใหญ่ (๓) คบหาตระกูลที่แตกแยกกัน (๔) พูดกระซิบที่หู (๕) ขอมากเกินไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๑๑/๑๘๙)

พูดกลบเกลื่อน: พูดเลี่ยงด้วยเรื่องอื่น, พุดแทรกความ, การนำเรื่องอื่นมาทับถม

SAMPLE

ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก คือ ภิกษุเมื่อถูกโจทแล้วกลับพูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงความโกรธ ความประสงค์ร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ แม้ข้อที่ภิกษุ ถูกโจทแล้วกลับพูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงความโกรธ ความประสงค์ร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏนี้ ก็เป็นธรรมที่ ทำให้เป็นผู้ว่ายาก (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๘๑/๑๘๗)

ถ้อยคำลึกซึ้ง: พูดถ้วยคำให้คิด, พูดประทับใจ, คุณสมบัติของกัลยาณมิตร,คำลึกซึ้งเกี่ยวกับฌาน วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน

คุณสมบัติของกัลยาณมิตร ๗ ข้อ เป็นผู้ควรเสพ ควรคบควรเข้าไปนั่งใกล้ แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม (๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ (๒) เป็นที่เคารพ (๓) เป็นที่ยกย่อง (๔) เป็นนักพูด (๕) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ (๖) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ (๗) ไม่ชักนำในอฐานะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓๗/๕๗,องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๓๗/๑๗๙)

พูดคำหยาบ: พูดด่าเปรียบเปรย, พูดเปรียบเทียบกับสัตว์ต่าง ๆ , พูดตีค่าต่ำกับอวัยวะต่ำ ๆ ลักษณะเป็นผู้พูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำหยาบคาย กล้าแข็ง เผ็ดร้อน หยาบคาย ร้ายกาจแก่ผู้อื่น กระทบกระทั่งผู้อื่น ใกล้ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๑๒/๓๔๔,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๑๓/๓๔๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๐/๔๗๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๕/๔๘๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๙/๓๘๕,๒๐/๑๒๑/๓๖๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๐๓/๓๒๓,๒๑/๒๖๙/๓๘๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๖/๓๒๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๗/๓๒๕,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๓๖/๑๘๔,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๓๗/๑๘๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๘๔/๘๒๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๙๐๑/๙๓๐)

พูดจาหลอกลวงกัน: พูดจาลักษณะเป็นมิจฉาอาชีวะ ได้แก่ การพูดหลอกลวง การเลียบเคียง การหว่านล้อม การพูดและเล็ม การใช้ลาภต่อลาภ

กล่าวในวสลสูตรว่า ในโลกนี้คนถูกโมหะครอบงำ อยากได้สิ่งของเล็กน้อยของผู้อื่น ก็พูดจาหลอกลวงเขาเพื่อให้ได้สิ่งนั้นมา พึงทราบว่าเป็นคนเลว (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๓๑/๕๓๑) (ไม่มีใน๑๑/๒๗๐/๒๑๔)

พูดจาเหลาะแหละ,พูดเหลาะแหละ: พุดจาวกวน, พูดจาวาจาสามหาว, พูดจากลับไปกลับมา, พูดจาเอาแน่นอนอะไรไม่ได้พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระหัตถกะผู้พูดจาเหลาะแหละ ว่า ผู้ไม่มีวัตร พูดจาเหลาะแหละ แม้มีศีรษะโล้น ก็ไม่ชื่อว่าสมณะ ผู้เต็มไปด้วยความปรารถนา และความอยากได้ จะเป็นสมณะได้อย่างไร (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๖๔/๑๑๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๕/๑๘๙)

พูดทุ่มเถียง: พูดขัดแย้ง, พูดเอาชนะกัน, พูดยืนยันว่าตนถูกต้อง

พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการพูดทุ่มเถียงแก่งแย่งกัน เช่นที่ สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูดทุ่มเถียง

SAMPLE

แก่งแย่งกันอย่างนี้ คือ ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่ผมรู้ทั่วถึง ท่านจะรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด แต่ผมปฏิบัติถูก เป็นต้น (ที.สี.(ไทย)๙/๑๘/๗,ที.สี.(ไทย)๙/๒๐๒/๖๙)

พูดเท็จ: พูดโกหก, พูดคำไม่จริง, พูดความจริงให้คลาดเคลื่อน

พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ ตรัสแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก ภิกษุละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก ความประพฤติทางวาจา คือเป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลาง ราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า 'ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าว สิ่งนั้น' บุรุษนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า 'ไม่รู้' หรือรู้ก็กล่าวว่า 'รู้' ไม่เห็น ก็กล่าวว่า 'ไม่เห็น' หรือเห็นก็กล่าวว่า 'เห็น' ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเป็นโทษ (ที.สี.(ไทย)๙/๙/๔,ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๖/๕๓,ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐/๑๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓/๖๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๐/๔๗๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๕/๔๘๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๙/๓๘๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๒๔/๕๔๔,๒๐/๑๗๒/๔๐๖,๒๐/๑๗๓/๔๐๖,๒๑/๕๔/๙๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๔/๑๐๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๘๒/๖๐๕,องฺ.ปญฺจก.ผไทย)๒๒/๒๑๔/๓๕๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๕/๒๖๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๙/๓๐๐, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๖/๓๒๐,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๙๙/๓๔๓,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๔๖/๑๐๙,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๘/๑๗,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๙๘/๑๗๐,๓๖/๙๘๙๙/๑๗๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๘๔/๘๒๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๙๐๑/๙๓๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๓/๑๔๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๗/๓๐๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๗๗/๓๒๙)

พูดป้อยอ: พูดจามุ่งหวังลาภสักการะ และชื่อเสียงของตน, พูดจาตามใจหรือเอาใจจนเกินไป พูดยกย่องเยินยอจนเกินพอดี พูดเพื่อให้การบำรุงบำเรอจนเกินไป

พระผู้มีพระตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า ภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรมคือการพูดป้อยอ ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ในอุตตริ มนุสสธัมมสูตร ว่าด้วยญาณทัสสนะที่ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ภิกษุยังละธรรมพูดป้อยอไม่ ก็ไม่อาจทำให้แจ้งญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๗๗/๖๐๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๓/๑๕๑,องฺ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๓/๘๓/๔๑, วิสุทธิ. ๑/๑๖/๒๔)

พูดพร่ำเพรื่อ: พูดโดยไม่จำเป็น, พูดเพื่อให้ได้พูด, พูดไม่ตรงประเด็น, พูดเกินความพอดี

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ประมาณได้ง่าย ได้แก่ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดพร่ำเพรื่อ มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ประมาณได้ง่าย (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๖/๕๑๒,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๑๘/๑๗๘)

พูดเพ้อเจ้อ: พูดเหลวไหล,พล่าม,พูดพล่าม,พูดพร่ำเพ้อ, วจีทุจริตในการพูดเพ้อเจ้อ

การพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลา พูดคำที่ไม่จริง พูดคำที่ไม่ อิงประโยชน์ พูดไม่อิงธรรม พูดไม่อิงวินัย พูดคำที่ไม่มีหลักฐาน ไม่มีที่อ้างอิง ไม่มีที่กำหนด ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยไม่เหมาะแก่เวลา บุคคลผู้เป็นคนชั่ว บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จพูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ โลภอยากได้ของผู้อื่น มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นคนชั่ว (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๑๒/๓๔๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๑๓/๓๔๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๐/๔๗๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๕/๔๘๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๙/๓๘๕, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๑/๓๖๗,๒๐/๑๖๔/๔๐๖,๒๐/๑๖๕/๔๐๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๐๓/๓๒๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๗๐/๓๘๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๖/๓๒๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๙๙/๓๔๓,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๓๖/๑๘๔,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๓๗/๑๘๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๘๔/๘๒๐, ๓๗/๙๐๑/๙๓๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๓/๑๔๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๗/๓๐๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๗๗/๓๒๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๖๐/๕๐๗,๔๓/๑๗๓/๕๑๗

พูดไม่ถูกเวลา: พูดเพ้อเจ้อ, พูดไม่ถูกเวลา, พูดในเวลาที่ไม่เหมาะสม, พูดไม่ถูกกาละเทศะ

สมณโคดมได้มีความดำริว่า ‘ท่านเหล่านี้ไม่รู้จักเถระหรือธรรมที่ทำให้เป็นเถระ’ ถึงแม้นับแต่เกิดมา บุคคลจะเป็นคนแก่มีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี แต่เขาพูดไม่ถูกเวลา ไม่เหมาะแก่เวลา เขาย่อมถึงการนับว่า ‘เป็นเถระผู้โง่เขลา’ โดยแท้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒/๓๕)

พูดเลียบเคียง: พูดจาหว่านล้อม พูดและเล็ม พูดจาใช้ลาภต่อลาภ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุที่เธอปรารภชาวมคธผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัย พูดเลียบเคียงเฉพาะหน้าเราแล้ว ลุกจากอาสนะจากไป เราเที่ยวไปยังนาทิกคามเพื่อบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งตั้งจิตเพ่งพิจารณาเหตุการณ์ทุกอย่างปรารภชาวมคธผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัยด้วยคิดว่า ‘เราจะรู้คติและอภิ-สัมปรายภพของชาวมคธเหล่านั้นว่า ‘ผู้เจริญเหล่านั้น มีคติเป็นอย่างไร และมือภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร’ อานนท์ ตถาคตได้เห็นชาวมคธผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัยแล้วว่า ‘ผู้เจริญเหล่านั้นมีคติเป็นอย่างไร และมือภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร’ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๙/๒๑๐)๙/๒๐/๘

SAMPLE

พูดและเล็ม: พูดหลอกลวง เลียบเคียง หว่านล้อม ใช้ลาภต่อลาภ
พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการพูดหลอกลวงและการพูดเลียบเคียง เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธา แล้วยังพูดหลอกลวง เลียบเคียง หว่านล้อม พูดและเล็ม ใช้ลาภต่อลาภ (ที.สี.(ไทย)๙/๒๐/๘, (ไม่มีใน๒๐๔/๖๙)

พูดวาจาหยาบคาย: พูดจาเปรียบเปรยกับสัตว์, พูดจาด่าว่าเทียบอวัยวะต่ำ ๆ ของคน, พูดจาตีค่าราคาต่ำ ๆเศรษฐีโพธิสัตว์กล่าวกับนางกาพกัณณีเทพธิดาว่า นาง เธอตกลงปลงใจในชายผู้มีปกติเช่นไร มีความประพฤติเช่นไร นางตอบว่า ชายใดมักลบหลู่คุณท่าน ตีเสมอ แข่งดี ริษยา ตระหนี่ และโอ้อวด ทำทรัพย์ที่ได้มาแล้วให้พินาศไป ดิฉันรักใคร่ชายนั้น นางกล่าวต่อไปว่า ชายใดมักโกรธ ผูกโกรธ พูดส่อเสียด มักทำลายมิตรภาพ มีวาจาเสียดแทง พูดวาจาหยาบคาย ฉันรักชายคนนั้น (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๔/๒๓๕)

พูดส่อเสียด: พูดเสียดแทง, พุดเสียดสี, พุดกระทบ, พูดให้เสียหาย, พูดหวังให้ได้รับโทษ
ลักษณะเป็นผู้พูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วมาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้นยุยงคนที่สามัคคีกัน ส่งเสริมคนที่แตกแยกกัน ชื่นชมยินดี เพลิดเพลินต่อผู้ที่แตกแยกกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อความแตกแยกกันเมื่อก่อน เปรตตัวหนึ่งกล่าวว่า เมื่อชาติก่อน ข้าพเจ้าเป็นสมณะลามก มีวาจาชั่วหยาบ มีปกติสำรวมกาย แต่ไม่สำรวมปาก จึงได้มีผิวพรรณดังทองคำเพราะความสำรวมกาย แต่ปากของข้าพเจ้าเหม็นเน่าเพราะพูดส่อเสียด ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓/๖๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๔/๖๑, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๐/๔๗๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๕/๔๘๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๙/๓๘๕,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๑/๓๖๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๐๓/๓๒๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๖๘/๓๘๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๕, องฺ.ทสก.(ไทย๒๔/๑๗๖/๓๒๑,องฺ.ทสก.(ไทย๒๔/๑๙๙/๓๔๓,ขุ.เป.(ไทย)๒๖/๘/๑๖๙,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๓๖/๑๘๔,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๓๗/๑๘๔,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๓๘/๑๘๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๘๔/๘๒๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๙๐๑/๙๓๐,อภิ.ป.(ไทยป๔๑/๓๓/๑๔๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๗/๓๐๑, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๗๗/๓๒๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๖๐/๕๐๗, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๗๓/๕๑๗)

พูดหลอกลวง: พูดหวังให้หลงผิด, พูดหวังให้เอาทรัพย์, พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการพูดหลอกลวงและการพูดเลียบเคียง เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูดหลอกลวง เลียบเคียง หว่านล้อม พูดและเล็ม ใช้ลาภต่อลาภ แม้ภิกษุเว้นขาดจากการพูดหลอกลวงและการพูดเลียบ

SAMPLE

เคียง เช่นที่ สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธา แล้วยังพูดหลอกลวง เลียบเคียง หว่านล้อม พูดและเล็ม ใช้ลาภต่อลาภ(ที.สี.(ไทยป๙/๒๐/๘,๒๐๔/๖๙)

พูดอิงธรรม: พูดมีธรรม, พูดหาธรรม, พูดใฝ่ในธรรมเป็นผลจากการการมีวจีสุจริตในอดีตชาติ ทำให้ได้ลักษณะมหาบุรุษ มีลักษณะพระหนุดุจคางราชสีห์ เป็นลักษณะอันเลิศ ตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ ละเว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกกาล พูดแต่คำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม ฯลฯ จุติจากเทว-โลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระหนุดุจคางราชสีห์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๘/๑๙๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๒/๓๒๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๑/๔๗๗,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๐,๒๑/๒๒/๓๕,๒๑/๑๙๘/๓๐๘,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๖/๓๒๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๑/๓๔๙, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๗/๓๖๑)

พูดอิงวินัย: พูดจากประกอบด้วยระเบียบ, พูดตามข้อบังคับ, พูดด้วยการควบคุมอารมณ์ ภิกษุเมื่อบวชแล้วย่อมละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐานมีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์เหมาะแก่เวลา ถึงแม้ว่าจะเป็นเด็ก ยังเป็นหนุ่มรุ่นเยาว์ มีผมดำสนิท ประกอบด้วยความเป็นหนุ่มแน่นอยู่ในปฐมวัย แต่เขาพูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำมีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์เหมาะแก่เวลา เขาย่อมถึงการนับว่า ‘เป็นเถระผู้ฉลาด’ โดยแท้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๒/๓๒๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๑/๔๗๗,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒/๓๕)

พูดอิงอรรถ: พูดมีสาระ, พูดได้ใจความ, พูดมีน้ำหนัก, พูดไม่เพ้อเจ้อ การพูดอิงอรรถทำให้กุศลเจริญขึ้น อกุศลเสื่อมลงคือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ละการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดเพ้อเจ้อ มีความสามัคคี เป็นที่ชื่นชม ยินดีในความสามัคคี รื่นเริงในสามัคคีธรรม เป็นผู้กล่าววาจาก่อให้เกิดความสามัคคี ละการพูดคำหยาบ พูดจาไร้โทษ เสนาะโสต น่ารัก จับใจ เป็นถ้อยคำของชาวเมือง คนส่วนใหญ่ชอบใจ คนส่วนใหญ่พอใจ พูดถูกเวลา พูดจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีต้นมีปลาย ประกอบด้วยประโยชน์ตามกาลอันสมควร (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๑๒/๑๔๐, (๑๒/๔๔๑/๔๗๗)

เพ่ง,เพ่งโทษ: ต้องการจะทำให้เสียชื่อ ต้องการจะทำให้อัปยศ ต้องการจะทำให้เก้อเขิน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ตรึกตาม ตรองตาม เพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรม ตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา เธอปล่อยให้วันคืนล่วง เลย

SAMPLE

ไป ละการหลีกเร้นอยู่ ไม่ประกอบความสงบใจภายใน เพราะการตรึกตามธรรมนั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่าเป็นผู้มากด้วยการตรึกธรรม ไม่เรียกว่าเป็นผู้อยู่ด้วยธรรม ที่ชื่อว่า กล่าวให้ผู้อื่นเพ่งโทษ คือ ภิกษุต้องการจะทำให้เสียชื่อ ต้องการจะทำให้อัปยศ ต้องการจะทำให้เก้อเขิน จึงกล่าวให้ภิกษุทั้งหลายเพ่งโทษ ต้องอาบัติปาจิตตีย์(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๓/๑๒๔,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๙/๔๐๒,วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๐๖/๒๘๙)

เพ่งพินิจ: เพ่งอย่างจดจ่อ, เพ่งอย่างตาไม่กระพริบ, เพ่งในธรรม, เพ่งพินิจด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่มี ๒ อย่าง คือ อารัมมณูปนิชฌาน (การเพ่ง อารมณ์ ได้แก่สมาบัติ ๘) และลักขณูปนิชฌาน (การเพ่งลักษณะ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค และผล) พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์เหล่านั้น เพ่งพินิจ มีความเพียรต่อเนื่อง มีความบากบั่นมั่นคงเป็นนิตย์ ย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นสภาวะยอดเยี่ยม ปลอดจากโยคะ ผู้มีศีล เพ่งพินิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าคนทุศีล ไม่มีจิตตั้งมั่น ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๓/๓๑,(ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๗/๓๓,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๗๘/๔๔๐,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๑๐/๖๔,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๑๑/๖๕,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๗๖/๑๑๗,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๗๑/๑๔๙,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๘๖/๑๕๔,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๙๕/๑๕๗,ขุ.ธ.อ. ๒/๖๑-๖๕)

เพ่งเล็งอยากได้ของเขา: ความมุ่งมั่นในทรัพย์สินผู้อื่น, ความอยากได้ของผู้อื่นโดยมิชอบ, ความมุ่งร้ายให้ผู้อื่นเป็นไป บุคคลผู้ประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติอธรรมทางใจ คือ เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ‘ทำอย่างไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา’ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๕/๔๘๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑๘/๓๖๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑๙/๓๖๓,๒๐/๑๖๔/๔๐๒,๒๐/๑๗๒/๔๐๒,๒๐/๑๗๓/๔๐๒, ๒๐/๑๗๔/๔๐๒,๒๐/๑๘๒/๔๐๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๘๓/๔๐๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๐๔/๓๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๗๑/๓๗๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๖/๓๒๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑๗/๓๕๘)

เพชฌฆาต: คนสังหาร,ฆาตกร. ผู้ฆ่าพระผู้มีพระภาคตรัสคาถาว่า เมื่อใด อายุ ไออุ่น และวิญญาณละกายนี้ เมื่อนั้น กายนี้ก็ถูกทอดทิ้ง นอนเป็นเหยื่อของสัตว์อื่น ปราศจากเจตนา ความสืบต่อเป็นเช่นนี้ นี้เป็นมายากลสำหรับหลอกลวงคนโง่ ขันธ์ ๕ เปรียบเหมือนเพชฌฆาต (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๑๓/๓๔๕,สำ.ข.(ไทยป๑๗/๙๕/๑๘๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๘/๓๐๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๓/๑๒๓,ขุ.อิติ.

(ไทย)๒๕/๘๘/๔๕๖, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๑๓/๕๐๗,(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๑๗/๕๐๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๓๓/๕๑๐,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๗๕/๒๐๗)

เพดาน,เพดานผ้า: เพดานปาก, ปากส่วนบนภายในการทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาของพระผู้มีพระภาคนั้นมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรกดฟันด้วยฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้จิตข่มคั้นจิต ทำจิตให้เร่าร้อน’ ประวัติในอดีตชาติของพระปัลลังกทายกเถระ ท่าน เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้ถวายบัลลังก์พร้อมทั้งเพดานและผ้าคลุมอาสน์ แด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสุเมธะ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่ ครั้งนั้น บัลลังก์นั้นสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ดังจะรู้ความคิดของข้าพเจ้า จึงได้บังเกิดแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๒/๔๐๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๖๕/๔๒๒)๑๓/๔๘๐/๖๐๗,๓๒/๒๓๗/๖

เพราะปีติจางคลายไป: ปีตินี้เป็นอันสงบระงับ สงบเงียบ ดับไป ดับสิ้นไปความอิ่มเอิบ ความปราโมทย์ ความยินดีอย่างยิ่ง ความบันเทิง ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความตื่นเต้น ความที่จิตชื่นชมยินดี นี้เรียกว่า ปีติ ปีตินี้เป็นอันสงบระงับ สงบเงียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว เพราะ ฉะนั้นจึงเรียกว่า เพราะปีติจางคลายไป (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๘๓/๔๐๕)

เพราะเห็นแก่อามิส: ความมุ่งหมายในลาภด้วยความโลภ, การมุ่งอามิสด้วยความโลภ, ความทะยานอยากที่ในทางเบียดเบียนผู้อื่น คำว่า เพราะเห็นแก่อามิส คือ เพราะเห็นแก่จีวร เพราะเห็นแก่บิณฑบาต เพราะเห็นแก่เสนาสนะ เพราะเห็นแก่คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะเห็นแก่สักการะ เพราะเห็นแก่ความเคารพ เพราะเห็นแก่ความนับถือ เพราะเห็นแก่การกราบไหว้เพราะเห็นแก่การบูชา(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๖๖/๓๓๖)

เพลัฏฐกัจจานะ, พราหมณ์: พราหมณ์ชื่อเพลัฏฐกัจจานะ เป็นพ่อค้าน้ำอ้อยงบ ชาวกรุงราชคฤห์ นำน้ำอ้อยถวายแด่ภิกษุสงฆ์ ฟังธรรมมีกถาของพระผู้มีพระภาคแล้วเห็น บรรลุธรรม เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต พราหมณ์เพลัฏฐกัจจานะถวายน้ำอ้อยงบ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อันธกวินทชนบทตามพระอัธยาศัย แล้วเสด็จจาริกไปทางกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุจำนวน ๑,๒๕๐ รูปสมัยนั้น พราหมณ์เพลัฏฐกัจจานะเดินทางไกลจากกรุงราชคฤห์ไปยังอันธกวินทชนบทพร้อมด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม ล้วนบรรทุกน้ำอ้อยงบเต็ม พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นเขาเดินมาแต่ไกล จึงเสด็จแวะข้างทางประทับนั่ง ณ ควงไม้ต้นหนึ่ง ลำดับนั้น พราหมณ์เพลัฏฐกัจจานะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ผู้ยืนอยู่ ณ ที่สมควรได้ กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าพระองค์ปรารถนาจะ

ถวายน้ำอ้อยงบแก่ภิกษุรูปละ ๑ หม้อ พระพุทธเจ้าข้า" พระผู้พระภาคทรงอนุญาต พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุปุพพิกถาเรื่อง ทาน ศีล สวรรค์ โทษแห่งกาม และการออกบวช เมื่อทรงทราบว่าพราหมณ์เพลัฏฐะนั้นมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศสามุกกังสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักษุอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทินได้เกิดแก่พราหมณ์เพลัฏฐกัจจานะ ณ อาสนะนั้นแลว่า "สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา" เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาด ครั้งนั้น พราหมณ์เพลัฏฐกัจจานะได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๘๔/๙๓,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๘๔/๙๔,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๘๔/๙๕,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๘๔/๙๖)

เพลัฏฐกานิเถรคาถา : ภาษิตของพระเพลัฏฐกานิเถระ,คาถาของพระเพลัฏฐกานิเถระ ท่านพระเพลัฏฐกานิเถระได้กล่าวไว้ว่า เธอละเพศคฤหัสถ์มาบวชแล้ว ยังไม่ทันเสร็จกิจเลยก็มีปากกล้าเหมือนไถ เห็นแก่ปากแก่ท้อง ทั้งเกียจคร้าน ซึมเซา เหมือนสุกรอ้วนที่เขาขุนด้วยเศษอาหาร ย่อมเข้าถึงการเกิดบ่อย ๆ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๑/๓๔๐

เพลัฏฐสีสเถรคาถา : ภาษิตของพระเพลัฏฐสีสเถระ,คาถาของพระเพลัฏฐสีสเถระ ท่านพระเพลัฏฐสีสเถระ ได้กล่าวไว้ว่า โคอาชาไนย เจริญเต็มที่เทียมไถแล้ว ย่อมลากไถไปได้โดยไม่ลำบาก ฉันใด เราเมื่อได้ความสุข ปราศจากอามิส เจือปนแล้ววันคืนทั้งหลาย ย่อมผ่านพ้นเราไปโดยไม่ยากฉันนั้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖/๓๐๙)

เพลัฏฐสีสะ, ภิกษุ:พระภิกษุชื่อว่าพระเพลัฏฐสีสะ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของท่านพระอานนท์ ท่านเป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกายเพราะน้ำเหลือง พวกภิกษุใช้น้ำชุบผ้าเหล่านั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้นกำลังเอาน้ำชุบผ้าแล้วค่อย ๆ ดึงออก จึงเสด็จเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นตรัสดังนี้ว่า " ภิกษุรูปนี้อาพาธเป็นโรคอะไร" พวกภิกษุกราบทูลว่า "อาพาธเป็นโรคฝีดาษ ผ้านุ่งห่มเกรอะกรังที่ตัวเพราะน้ำเหลือง พวกข้าพระองค์เอาน้ำชุบผ้าเหล่านั้นแล้วค่อย ๆ ดึงออก พระพุทธเจ้าข้า" ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าปิดฝีแก่ภิกษุอาพาธที่เป็นหิดตุ่มพุพองหรือฝีดาษ" "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาผงสำหรับภิกษุผู้เป็นหิด ตุ่มพุพอง ฝีดาษ หรือมีกลิ่นตัวแรง มูลโค

SAMPLE

ดินเหนียว กากน้ำย้อมสำหรับภิกษุผู้ไม่เป็นไข้ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตครกและสาก" (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๖๔/๔๘,วิ.ม.(ไทย)๕/๓๕๔/๒๒๗)

เพลา,เพลาเดียว:กลไกหลักของรถยนต์, ตัวเร่งหรือส่งระหว่างล้อของรถยนต์, คำอุปมากับสติ พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระลกุณฏกภัททิยะมีผิวพรรณหยาบ มีร่างกายค่อมเตี้ย ถูกภิกษุดูหมิ่น กำลังเดินตามหลังภิกษุทั้งหลายมาแต่ไกล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนั้นมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เพราะเธอเคยเข้าสมาบัติมาแล้วแทบทุกชนิด เธอใช้ปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่กุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน" พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า เธอจงดูรถซึ่งมีส่วนประกอบอันไม่มีโทษ มีหลังคาขาว มีเพลาเดียว ไม่มีทุกข์ แล่นไปถึงที่หมาย ตัดกระแส ไม่มีเครื่องผูก(องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๕/๑๕๗,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๖๕/๓๑๔)

เพศ: เครื่องหมายของเพศชายหรือหญิง, กิริยาอาการของชายหรือหญิง, เพศบรรชิต หรือเพศคฤหัสถ์,ลักษณะที่บ่งบอกหรือใช้เป็นเครื่องอนุมานถึงนามขันธ์แต่ละอย่าง เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี' เธอพึงทราบเหตุผลที่นามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี การบัญญัตินามกาย ต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิมิต อุทเทส เมื่ออาการ เพศ นิมิต และอุทเทสนั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสแต่ชื่อในรูปกายจะปรากฏไม่ได้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๔/๖๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๓๒/๔๐๙,ที.ม.ฏีกา ๑๑๔/๑๒๓)

เพศคฤหัสถ์: ผู้เป็นคฤหัสถ์, ผู้มีครอบครัว, ผู้เป็นชาวบ้าน กล่าวถึงพระเจ้ามหาสุทัสสนะเสด็จสู่พรหมโลก ว่า อานนท์ ต่อจากนั้นไม่นาน พระเจ้ามหาสุทัสสนะก็ได้สวรรคต ท้าวเธอทรงมีความรู้สึกขณะใกล้จะสวรรคตเหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดี ผู้บริโภคโภชนะที่ชอบใจและก็ย่อมเมาในรสอาหาร ฉะนั้น พระเจ้ามหาสุทัสสนะเมื่อสวรรคตแล้วได้ไปเกิดในสุคติพรหมโลก อานนท์ พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ทรงเล่นอย่างเด็กอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงตำแหน่งอุปราช ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงครองราชย์อยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงเพศคฤหัสถ์ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในธรรมปราสาท ๘๔,๐๐๐ ปี เพราะทรงเจริญพรหมวิหาร๔ ประการ หลังจากสวรรคตแล้วจึงไปเกิดในพรหมโลก เมื่อ ปรวาทีถามว่า ยสกุลบุตร อุตติยคหบดี เสตุมาณพ บรรลุอรหัตตผลขณะมีเพศคฤหัสถ์มิใช่หรือ สกวาทีตอบว่า ใช่ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๙/๒๐๒, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๘๗/๔๐๑)

เพศพระพรหม: เพศเหนือสวรรค์,เพศผู้บริสุทธิ์จากกิเลส จตุราสีติสหัสสพราหมณกัญญาเถรีนมปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเถรีพราหมณกัญญา ๘๔,๐๐๐ รูป พระ

SAMPLE

เถรีพราหมณกัญญา ๘๔,๐๐๐ รูป เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระเถรีทั้งปวง ครั้นแสดงอิทธิฤทธิ์มีประการต่าง ๆบางพวกแสดงภพดาวดึงส์ ยามาเทวโลกด้วยฤทธิ์ บางพวกเนรมิตตนเป็นเทวดาชั้นดุสิต เป็นเทวดาชั้นนิมมานรดี เป็นเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีผู้เป็นใหญ่ยิ่ง บางพวกแสดงตนเป็นพรหม บางพวกเนรมิตที่จงกรมมีค่ามาก และเพศพระพรหม แสดงสุญญตธรรมอยู่ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๕/๕๒๓)

เพพัฏฐสีสเถรวัตถุ[๒] : เรื่องพระเพพัฏฐสีสเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ไม่มีการสั่งสม กำหนดรู้อาหารก่อนแล้วจึงบริโภค มีสุญญตวิโมกข์ และอนิมิตตวิโมกข์ เป็นอารมณ์ ไม่ทิ้งทางไว้ให้เป็นที่รู้ได้ เหมือนนกไม่ทิ้งทางไว้ในอากาศ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๒/๕๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การสั่งสม มี ๒ อย่าง คือ (๑) กัมมสันนิจยะ การสั่งสมกรรมคือกุศลและอกุศล (๒) ปัจจยสันนิจยะ การสั่งสมปัจจัย ๔ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๕๓-๕๔) คำว่า สุญญตวิโมกข์ หมายถึงสภาวะที่หลุดพ้นเพราะว่างจาก ราคะ โทสะ โมหะ อนิมิตตวิโมกข์ หมายถึงสภาวะที่หลุดพ้นเพราะไม่มีนิมิต คือ ราคะ เป็นต้น ในคาถาที่ ๙๒-๙๓ นี้ หมายรวมถึงอัปปณิหิตวิโมกข์ ได้แก่ สภาวะที่หลุดพ้น เพราะไม่มีที่ตั้งคือกิเลส มีราคะเป็นต้นด้วย วิโมกข์ทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นชื่อของนิพพาน (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๕๔)

เพิ่มพูนเรือนว่าง: เรือนที่สงบ, เรือนที่สงัดสำหรับปฏิบัติกัมมัฏฐาน, เรียนกัมมัฏฐาน คือสมถะและวิปัสสนา, เข้าไปสู่เรือนว่างนั่ง, พิจารณาอยู่ตลอดคืนและวัน แล้วบำเพ็ญอธิจิตตสิกขาด้วยสมถกัมมัฏฐาน, บำเพ็ญอธิปัญญาสิกขาด้วย วิปัสสนากัมมัฏฐาน

เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า เธอทั้งหลายจงมีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์อยู่ จงสำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร๒อยู่ จงเป็น ผู้เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย หากภิกษุพึงหวังว่า ‘เราพึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย’ ภิกษุนั้นพึงทำศีลให้บริบูรณ์ หมั่นประกอบธรรมเครื่องสงบใจภายในตน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่าง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๙/๖๒,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๔๕/๓๙๔, ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๖๔/๑๖๙-๑๗๐, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๗๑/๓๕๗)

SAMPLE

เพียบพร้อมด้วยกามคุณ: มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสครบถ้วน, อิ่มเอิบด้วยกามคุณ ๕, มีกามคุณ ๕ สมบูรณ์ไม่ขาดบกพร่อง พระผู้มีพระภาคตรัสย้ำสีหเสนาบดีว่า “ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น สีหะ ข้อนั้นเป็นอย่างนั้นสีหะ คือ ทายก ทานบดี หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์” บัณฑิตเหล่านั้นได้โอกาสบำเพ็ญกุศลแล้ว ละโลกนี้ไป ย่อมมีรัศมีเปล่งปลั่งเที่ยวชมไปในอุทยานชื่อนันทวันเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ เพลิดเพลิน รื่นเริง บันเทิงอยู่ในนันทวันนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๔/๕๖)

เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ: คุณลักษณะของพระพุทธเจ้า, พุทธคุณข้อวิชาจรณสัมปันโน, ผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ภิกษุผู้ประกอบด้วยศรัทธา คือ เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า “พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาค” สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๘/๑๑๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗๙/๒๘๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๑๗)(๑๑/๓๕๕/๓๗๙,๑๒/๑๔๗/๑๔๒)

เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร: ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา และทางใจ, ความสำรวมระวังในศีลทั้งปวงและความที่ภิกษุไม่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาอาชีวะที่พระพุทธเจ้าทรงตำหนิ, การไม่เที่ยวไปยังสถานที่ไม่ควรเที่ยวไป เช่น ที่อยู่ของหญิงแพศยา แหล่งบันเทิง, การไม่คลุกคลีกับบุคคลที่ไม่สมควรคลุกคลีด้วย เช่น ไม่คบหากับตระกูลที่ไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใส สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถ-บิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุ ทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วพระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า เธอทั้งหลายจงมีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์อยู่ จงสำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจรอยู่ จงเป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๔/๕๖) ๑๒/๖๙/๖๒,๒๒/๑๐๙/๑๘๖,๒๒/๑๑๐/๑๘๗, อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๕๑๓-๕๑๔/๓๘๘-๓๘๙)

เพื่อน: มิตร, สหาย,สขา พวกเพื่อนของรัฏฐปาลกุลบุตรได้กล่าวกับรัฐปาละว่า “รัฏฐปาละเพื่อนรักเพื่อนเป็นลูกชายคนเดียว เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของพ่อแม่ เจริญเติบโตมาด้วยความสุขสบาย ได้รับการเลี้ยงดูมาอย่างดี เพื่อนไม่รู้จักความทุกข์แม้แต่น้อยเลยลุกขึ้นเถิด รัฏฐปาละเพื่อนรัก เพื่อนจงบริโภค จงดื่ม จงให้เขาปรนนิบัติอยู่เถิดเมื่อกำลังบริโภค กำลังดื่ม กำลังให้เขาปรนนิบัติอยู่ จงยินดี

บริโภคกามไปพลางทำบุญไปพลางเถิด พ่อแม่จะไม่อนุญาตให้เพื่อนออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตถึงเพื่อนจะตายพ่อแม่ก็ไม่ปรารถนาจะจากเพื่อนอยู่แล้ว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๔/๒๐๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙๗/๓๕๓,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๕๔/๓๒๒)

เพื่อนดี: เพื่อนที่รักใคร่สนิทสนม, เพื่อนรู้ใจกัน, เพื่อนซื่อสัตย์ต่อกัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรผู้ครองแคว้นมคธ มีมิตรเลว มีสหายเลว มีเพื่อนเลว ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี วันนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพ่ายแพ้มาแล้ว ก็เสด็จล่าทัพกลับกรุงสาวัตถี ราชธานีของพระองค์” บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศีล มีธรรมอันงาม บุคคลเช่นนี้ควรเสพ ควรคบควรเข้าไปนั่งใกล้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลทั่วไปแม้จะไม่ได้ตามอย่างบุคคลเช่นนี้ แต่กิตติศัพท์อันงามของเขาก็ขจรไปว่า “คนคบมิตรดี คบสหายดี คบเพื่อนดี” (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๕/๓๕๙,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๙/๑๕๒,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๒/๓,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๒๔/๑๘๐, ที.ปา.อ. ๓๔๕/๒๔๖, องฺ.ทสก.อ. ๓/๑๗/๓๒๒)

เพื่อนดีแต่พูด: มิตรเทียม, มิตรโอ้อวด, มิตรปอกลอก, มิตรหวังแต่ประโยชน์ พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ได้ตรัสคาถาประพันธ์ว่า เพื่อนในโรงสุราก็มี เพื่อนดีแต่กล่าวจากปากว่าเพื่อนๆ ก็มี ส่วนผู้ใด เป็นสหายในเมื่อความต้องการเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นจัดว่าเป็นเพื่อนแท้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๕)

เพื่อนพรหมจารี,เพื่อนสพรหมจารี:ผู้เป็นหมู่คณะเดียวกัน, ผู้อยู่ในสังคมเดียวกัน, ผู้อยู่ในองค์กรเดียวกัน, ผู้มีอาชีพเดียวกัน สารณียธรรม ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ถ้าภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ตั้งมั่นเมตตากายกรรม วจีกรรม มโนกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แล้วสาราณียธรรมแม้นี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๘๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๐๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕/๒๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๑/๕๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๙/๑๒๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๒/๑๘๓,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๕๔/๖๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๑๑/๒๔๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๘/๒๐๓,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๙๐/๑๗๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙๗/๑๔๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๑/๑๗๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๒/๑๘๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๑/๔๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๕/๑๑๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๖/๑๑๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๖/๑๓๓) (๓๒/๓๑๐/๔๙,๒/๓๕๘/๕๕,๓๒/๓๖๐/๕๕,๓๒/๓๖๑/๕๖๒๑/๘๗/๑๓๓)

เพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู: ผู้เป็นหมู่คณะเดียวกัน, ผู้อยู่ในสังคมเดียวกัน, ผู้อยู่ในองค์กรเดียวกัน, ผู้มีอาชีพเดียวกัน สารณียธรรม ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ถ้าภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ตั้งมั่นเมตตากายกรรม วจีกรรม มโนกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แล้วสาราณียธรรมแม้นี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๘๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๐๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕/๒๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๑/๕๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๙/๑๒๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๒/๑๘๓,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๕๔/๖๐,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๑๑/๒๔๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๘/๒๐๓,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๙๐/๑๗๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙๗/๑๔๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๑/๑๗๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๒/๑๘๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๑/๔๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๕/๑๑๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๖/๑๑๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๖/๑๓๓) (๓๒/๓๑๐/๔๙,๒/๓๕๘/๕๕,๓๒/๓๖๐/๕๕,๓๒/๓๖๑/๕๖๒๑/๘๗/๑๓๓)

เพื่อนเลว: เพื่อนก่อเวรภัย, เพื่อนผู้จองล้างจองผลาญ, เพื่อนทำลายกิตติศัพท์ชื่อเสียง, เพื่อนที่พึ่งพาไม่ได้ในยามมีภัย สงครามระหว่างพระเจ้าอชาตศัตรูกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ครั้งนั้น พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ผู้ครองแคว้นมคธ ทรงชนะพระเจ้าปเสนทิโกศล ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้พ่ายแพ้ ก็เสด็จล่าทัพกลับกรุงสาวัตถี ราชธานีของพระองค์" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรผู้ครองแคว้นมคธ มีมิตรเลว มีสหายเลว มีเพื่อนเลว ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี วันนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพ่ายแพ้มาแล้ว จักบรรทมเป็นทุกข์ตลอดราตรีนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้ จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่าผู้ชำนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ บุคคลละความชนะและความแพ้เสียแล้ว จึงสงบระงับ นอนเป็นสุข (สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๕/๑๔๗)

แพ,แพคืออริยมรรค:พาหนะข้ามฝั่งแม่น้ำ, คำอุปมาธรรมด้วยแพ, อุปมาธรรมที่บำเพ็ญดีแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า แสดงธรรมมีอุปมาด้วยแพเพื่อต้องการสลัดออก ไม่ใช่เพื่อต้องการจะยึดถือแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายรู้ทั่วถึงธรรมซึ่งเปรียบดุจแพที่เราแสดงแล้ว ควรละแม้ธรรมทั้งหลาย ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงอธรรมเลย นายธนิยะเจ้าของโคกล่าวว่า ฝูงโคของข้าพเจ้าไม่มีเหลือบและยุงมารบกวน เที่ยวหากิน ณ ริมฝั่งแม่น้ำที่มีหญ้างอกงาม จึงสามารถทนฝนที่ตกลงมาได้ดี ฝนเอ๋ย หากท่านอยากตกก็เชิญตกลงมาเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ว่า เราผูกแพคืออริยมรรค ตกแต่งคือบำเพ็ญดีแล้ว กำจัดห้วงน้ำคือ

SAMPLE

กิเลสได้แล้ว ข้ามไปจนถึงฝั่งแล้ว จึงไม่มีความต้องการแพนั้นอีกต่อไป ฝนเอ๋ย หากท่านอยากตกก็เชิญตกลงมาเถิด (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๐/๒๕๕,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๒๓๘/๒๓๗,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๒๑/๕๐๓)

แพทย์: ผู้รักษาอาการไข้, ผู้รักษาโรคเรื้อน, คำอุปมาผู้บริโภคกามย่อมเดือดร้อนเหมือนคนเป็นโรคเรื้อนที่รักษาด้วยแพทย์ผู้ชำนาญ พระผู้มีพระภาคเปรียบผู้บริโภคกามเหมือนคนเป็นโรคเรื้อนซึ่งตรัสมาคัณฑิยะว่า มาคัณฑิยะ ผู้บริโภคกามนั้นเปรียบเหมือนบุรุษผู้เป็นโรคเรื้อน มีตัวเป็นแผล มีตัวพุพอง มีเชื้อโรคคอยบ่อนทำลาย ใช้เล็บเกาปากแผล ใช้ถ่านไฟรมกายให้ร้อน มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของเขาเชิญแพทย์ผู้ชำนาญการผ่าตัดมารักษา แพทย์ผู้นั้นพึงประกอบยารักษาให้ เขาอาศัยยาแล้วจึงหายจากโรคเรื้อน หายจากโรคร้ายมีความสบายขึ้น ลุกเดินได้เอง ไปไหนมาไหนได้เองตามความพอใจ บุรุษนั้นเห็นบุรุษผู้เป็นโรคเรื้อนคนอื่น มีตัวเป็นแผล มีตัวพุพอง มีเชื้อโรคคอยบ่อนทำลายใช้เล็บเกาปากแผล ใช้ถ่านไฟรมกายให้ร้อน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๓/๒๕๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๘/๒๕๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๙/๒๕๓)

แพทย์สีวิกะ: หมอชื่อสีวิกะ

ในสีวิราชชาดก พระราชาตรัสว่า เราบริจาคดวงตานั้นเพราะยศก็หามิได้ เราจะปรารถนาบุตร ทรัพย์ และแคว้นก็หาไม่ แต่นี้เป็นธรรมของสัตบุรุษที่ท่านประพฤติมาแต่โบราณ เพราะเหตุนั้นแล ใจของเราจึงยินดีในการให้ทาน ดวงตาทั้ง ๒ ข้างเราจะเกลียดชังก็หาไม่ ตัวตนเราจะเกลียดชังก็หาไม่ แต่สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะเหตุนั้น เราจึงได้บริจาคดวงตา พระโพธิสัตว์ได้กำชับนายแพทย์สีวิกะว่า นายแพทย์สีวิกะ ท่านเป็นเพื่อน เป็นมิตรของเรา ศึกษามาดีแล้ว จงทำตามคำของเราโดยดี เมื่อเรายังเห็นอยู่ ท่านจงควักดวงตาแล้ววางไว้ในมือของวณิพก พระศาสดาทรงประกาศข้อความนั้นว่านายแพทย์สีวิกะถูกพระเจ้าสีพีทรงเตือน จึงกระทำตามรับสั่งได้ควักดวงพระเนตรของพระราชาแล้วได้น้อมเข้าไปให้แก่พราหมณ์ พราหมณ์เป็นคนมีตาดี พระราชากลับกลายเป็นคนมีพระเนตรบอดไป (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๖/๔๘๑,ขุ.ชา.(ไทยป ๒๗/๖๗/๔๘๑)

แพศย์: หนึ่งในวรรณะสี่, วรรณะที่ ๓, วรรณะที่มีหน้าที่ทำการค้าขาย พระผู้มีพระภาคตรัสกับอัมพัฏฐะว่า อัมพัฏฐะ แม้นางนกไส้ยังพูดได้ตามปรารถนาในรังของตน ก็นั่นกรุงกบิลพัสดุ์เป็นถิ่นของพวกศากยะ ท่านอัมพัฏฐะ ไม่น่าจะกินแหนงแคลงใจเพราะเรื่องเล็กน้อยเพียงเท่านี้ อัมพัฏฐะกล่าวว่า ท่านพระโคดม วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ในวรรณะทั้ง ๔ นี้ แท้จริงแล้ว ๓

SAMPLE

วรรณะ คือ กษัตริย์ แพศย์ศูทร เป็นคนบำเรอของพราหมณ์ การที่คนชาติศากยะซึ่งเป็นคนดุร้าย หยาบช้าวู่วาม พูดพล่าม เป็นคนรับใช้ ไม่ยอมสักการะเคารพ นับถือ บูชานอบน้อมพวกพราหมณ์ เป็นการไม่เหมาะไม่ควรเลย" (ที.สี.(ไทย)๙/๒๖๖/๙๒,ที.สี.(ไทย)๙/๔๒๖/๑๘๗,ที.สี.(ไทย)๙/๕๓๔/๒๓๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๕/๘๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๓/๙๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๑/๓๖๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๔/๗๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๖/๑๓๗,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๗๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๓/๒๗๓,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๒๖๒/๒๘๘,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๕๙/๘๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๕๘/๒๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๓/๒๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๕๐,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๒๑๘/๒๐๓,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๙๕/๑๒๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๘/๓๙๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๒/๔๓๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๓/๔๓๔,ข.ชา.(ไทย)๒๗/๗๔/๔๓๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๖๖/๑๙๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๕๒๙/๔๒๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๕๓๓/๔๒๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑/๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒/๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗/๘๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๓/๑๕๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๙๙/๓๐๕)

แพศย์หนุ่ม: คนวรรณแพศย์ที่เป็นหนุ่ม, คำอุปมาผู้ศึกษาดีเป็นที่พึงซุบเลี้ยงและเป็นที่ต้องการกับทานที่ให้แก่ผู้ละนิวรณ์ห้าได้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ถ้ากษัตริย์หนุ่มเป็นผู้ไม่ได้ศึกษา ไม่ได้ฝึกปรือ ไม่มีความชำนาญ ไม่ได้ประลองการยิง เป็นคนขลาด หวาดสะดุ้ง มักวิ่งหนี มาอาสา พระองค์พึงซุบเลี้ยงและพึงต้องการคนเช่นนั้นหรือ พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่พึงซุบเลี้ยงคนนั้นและไม่มีใครต้องการคนเช่นนั้นเลย แต่ถ้าพราหมณ์หนุ่มเป็นผู้ศึกษาดีแล้ว มาอาสา ถ้าแพศย์หนุ่ม เป็นผู้ศึกษาดีแล้ว มาอาสา ถ้าศูทรหนุ่มเป็นผู้ศึกษาดีแล้ว มาอาสา พระองค์พึงซุบเลี้ยงและต้องการคนนั้น ฉันนั้นนั่นแล มหาบพิตร แม้หากว่ากุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตจากตระกูลใด และกุลบุตรนั้นเป็นผู้ละองค์ ๕ คือ (๑) กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) อันกุลบุตรนั้นละได้ (๒) พยาบาท (ความคิดปองร้าย) อันกุลบุตรนั้นละได้ (๓) ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) อันกุลบุตรนั้นละได้ (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) อันกุลบุตรนั้นละได้ (๕) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) อันกุลบุตรนั้นละได้ ทานที่ให้แล้วในกุลบุตรนั้นจากตระกูลนั้น ย่อมมีผลมาก(สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๖๘)

โพชฌงค์: องค์แห่งการตรัสรู้, องค์ธรรมเป็นปัจจัยให้เกิดการตรัสรู้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือโพชฌงค์ ๗ ประการนี้อยู่ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 'สติสัมโพชฌงค์ ภายในของเรามีอยู่' หรือเมื่อสติสัมโพชฌงค์ภายในไม่มี ก็รู้ชัดว่าสติสัมโพชฌงค์ภายในของเราไม่มี การเกิดขึ้นแห่งสติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น

SAMPLE

มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งสติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วมีได้ ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น เมื่อธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิริยสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ฯลฯ เมื่อปีติสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ฯลฯ เมื่อปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ฯลฯ เมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ฯลฯ เมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ฯลฯ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๕/๓๒๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๕/๓๒๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๕/๑๐๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๗/๑๓๘, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๘/๑๑๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๗/๒๙๓,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๕/๔๔, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๔๓/๕๑,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๘๑/๑๓๐,สํ.ส.(ไทย)๑๗/๑๐๑/๑๙๓,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๓๗๕/๔๕๑,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๕๕/๘๔,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๒/๑๐๙,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๗๔/๑๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๙/๒๕๑)

โพชฌังคกถา : ว่าด้วยโพชฌงค์ ท่านแบ่งเป็นอุทเทสและนิทเทสได้อย่างละ ๒ ดังนี้

อุทเทสที่ ๑

ท่านพระสารีบุตรนำพระสูตรที่ว่าด้วยโพชฌงค์ ๗ ประการ มาแสดงเป็นอุทเทส ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ โพชฌงค์ ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้)

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเลือกเฟ้นธรรม)

๓. วิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร)

๔. ปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ)

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ)

๖. สมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งใจมั่น)

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความมีใจเป็นกลาง) (สํ.ม. ๑๙/๒๐๓/๗๖)

นิทเทสที่ ๑

ท่านนำคำว่า “โพชฌงค์” มาอธิบายตามลำดับ คือ

ลำดับที่ ๑ อธิบายเชิงวิเคราะห์ศัพท์ เช่น

ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นไปในความตรัสรู้ ... เพราะตรัสรู้ ... เพราะตรัสรู้ตาม ... เพราะตรัสรู้เฉพาะ ... เพราะตรัสรู้พร้อม

ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะตรัสรู้ ... เพราะมีสภาวะตรัสรู้ตาม ... เพราะมีสภาวะตรัสรู้เฉพาะ ... เพราะมีสภาวะตรัสรู้พร้อม

SAMPLE

ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะให้ตรัสรู้ ... เพราะให้ตรัสรู้ตาม ... เพราะให้ตรัสรู้เฉพาะ ... เพราะให้ตรัสรู้พร้อม

ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะให้ตรัสรู้ ... เพราะมีสภาวะให้ตรัสรู้ตาม ... เพราะมี สภาวะให้ตรัสรู้เฉพาะ ... เพราะมีสภาวะให้ตรัสรู้พร้อม

ลำดับที่ ๒ อธิบายด้วยสภาวธรรม ๑๐ ประการที่เรียกว่ามูลมูลกาทิทสกะ ดังนี้

คำว่า มูลมูลกาทิทสกะ แปลว่า หมวดธรรมที่ใช้เป็นคำตั้ง ๑๐ คำ มีคำว่า มูล เป็นต้น คำที่เหลือ คือ เหตุ ปัจจัย ความหมดจด ความไม่มีโทษ เนกขัมมะ ความหลุดพ้น ความไม่มีอาสวะ วิเวกและความสละ ท่านนำคำเหล่านี้แต่ละคำมาอธิบายความหมายของคำว่า โพชฌงค์ คำละ ๑๐ ประการ จัดเป็นธรรม ๑๐ หมวด เช่น

หมวดที่ ๑ อธิบายโดยใช้คำว่า “มูล” เป็นคำตั้ง ดังนี้

๑. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเป็นมูล

๒. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะดำเนินไปในธรรมที่เป็นมูล

๓. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะกำหนดรู้ธรรมที่เป็นมูล

๔. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเป็นบริวารแห่งธรรมที่เป็นมูล

๕. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะมีธรรมที่เป็นมูลเต็มรอบ

๖. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะมีธรรมที่เป็นมูลแก่กล้า

๗. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะแตกฉานในธรรมที่เป็นมูล

๘. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะให้ถึงความแตกฉานในธรรมที่เป็นมูล

๙. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเจริญความชำนาญในความแตกฉานในธรรมที่เป็นมูล

๑๐.ชื่อว่าโพชฌงค์แม้ของบุคคลผู้ถึงความชำนาญในความแตกฉานในธรรมที่เป็นมูล

หมวดที่ ๒-๑๐ ก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

ลำดับต่อไป ท่านนำองค์ธรรมที่เป็นเหตุให้ชื่อว่าโพชฌงค์แต่ละองค์ธรรมในธรรม ๑๐ หมวดนั้นมาจำแนกเป็นเหตุให้ได้ชื่อว่าโพชฌงค์อีก ๑๐ หมวด หมวดละ ๑๐ ประการ โดยเริ่มตั้งแต่องค์ธรรมที่ ๑ ของธรรมแต่ละหมวดตามลำดับจนถึงองค์ธรรมที่ ๑๐ เช่น

หมวดที่ ๑ องค์ธรรมที่ ๑ ของหมวดธรรมแต่ละหมวด

๑. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะเป็นมูล

๒. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะเป็นเหตุ

๓. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะเป็นปัจจัย

SAMPLE

๔. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะหมดจด

๕. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะที่ไม่มีโทษ

๖. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะเป็นเนกขัมมะ

๗. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะที่หลุดพ้น

๘. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะที่ไม่มีอาสวะ

๙. ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะเป็นวิเวก

๑๐.ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะที่สละ

หมวดที่ ๒-๑๐ ก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

ลำดับต่อไป ท่านนำสภาวธรรมต่าง ๆ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๔-๖) รวม ๓๔๒ ประการ มาจำแนกเป็นเหตุให้ได้ชื่อว่าโพชฌงค์ ๓๔๒ ประการ เช่น

ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะที่ควรกำหนด

ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะที่เป็นบริวาร

ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะที่เต็มรอบ

ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะที่เป็นเอกัคคตารมณ์

ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะตรัสรู้สภาวะที่ไม่ฟุ้งซ่าน

อุทเทสที่ ๒

ท่านพระสารีบุตรนำพระสูตรที่ว่าด้วยโพชฌงค์ซึ่งท่านแสดงเองมาตั้งเป็นอุทเทส ที่ ๒ โดยแบ่งย่อยออกเป็น ๗ อุทเทส ในที่นี้ขอรวบรัดตัดตอนเฉพาะเนื้อความสำคัญ ของแต่ละอุทเทสมาแสดง ดังนี้

๑. ถ้าสติสัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่อย่างนี้สติสัมโพชฌงค์ของเราก็ชื่อว่าหาประมาณมิได้ ชื่อว่าเราปรารภเสมอดีแล้ว เมื่อเรากำลังเที่ยวไป ก็รู้ชัดสติสัมโพชฌงค์ที่ดำรงอยู่ว่า “ดำรงอยู่” ถ้าสติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป ก็รู้ชัดว่า “สติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไปเพราะปัจจัยนี้”

๒. ถ้าธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่อย่างนี้ ...

๓. ถ้าวิริยสัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่อย่างนี้ ...

๔. ถ้าปีติสัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่อย่างนี้ ...

๕. ถ้าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่อย่างนี้ ...

๖. ถ้าสมาธิสัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่อย่างนี้ ...

๗. ถ้าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่อย่างนี้ ...

(สำ.ม. ๑๙/๑๘๕/๖๔)

นิทเทสที่ ๒

SAMPLE

สุตตันตนิทเทส อธิบายพระสูตรในอุทเทสที่ ๒ ของโพชฌังคกถา โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

คำปุจฉาว่า “โพชฌงค์ในข้อว่า “ถ้าสติสัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่อย่างนี้” มีอยู่อย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า นิโรธปรากฏอยู่เพียงใด โพชฌงค์ในคำว่า “ถ้าสติ-สัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่อย่างนี้” ก็มีอยู่เพียงนั้น เหมือนประทีปน้ำมันกำลังสว่างอยู่ เปลวไฟมีอยู่เพียงใด แสงก็มีอยู่เพียงนั้น แสงมีอยู่เพียงใด เปลวไฟก็มีอยู่เพียงนั้น

คำปุจฉาว่า “โพชฌงค์ในข้อว่า “สติสัมโพชฌงค์ของเรา ชื่อว่าหาประมาณมิได้อย่างนี้” มีอยู่อย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า กิเลสทั้งหลาย ได้แก่ กิเลสที่กลุ้มรุมจิตทั้งปวง สังขารที่ให้เกิดในภพใหม่มีประมาณ นิโรธชื่อว่าหาประมาณมิได้ เพราะมีสภาวะไม่หวั่นไหว เพราะมีสภาวะเป็นอสังขตธรรม นิโรธปรากฏเพียงใด โพชฌงค์ในข้อว่า “สติสัมโพชฌงค์ของเรา ชื่อว่าหาประมาณมิได้อย่างนี้” ก็มีอยู่เพียงนั้น

คำปุจฉาว่า “โพชฌงค์ในข้อว่า “สติสัมโพชฌงค์ของเรา ชื่อว่าเราปรารภเสมอดีแล้วอย่างนี้” มีอยู่อย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า กิเลสทั้งหลาย ได้แก่ กิเลสที่กลุ้มรุม จิตทั้งปวง สังขารที่ให้เกิดในภพใหม่ไม่มีความเสมอ นิโรธมีความเสมอเป็นธรรมดา เพราะมีสภาวะเป็นธรรมละเอียด เพราะมีสภาวะเป็นธรรมประณีต นิโรธปรากฏ เพียงใด โพชฌงค์ในข้อว่า “สติสัมโพชฌงค์ของเรา ชื่อว่าเราปรารภเสมอดีแล้ว อย่างนี้” ก็มีอยู่เพียงนั้น

คำปุจฉาว่า “เมื่อเรากำลังเที่ยวไป ก็รู้ชัดสติสัมโพชฌงค์ที่ดำรงอยู่ว่า “ดำรงอยู่” ถ้าสติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป ก็รู้ชัดว่า “สติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไปเพราะปัจจัยนี้”เป็นอย่างไร สติสัมโพชฌงค์ดำรงอยู่ด้วยอาการเท่าไร สติสัมโพชฌงค์เคลื่อนไปด้วยอาการเท่าไร” ท่านวิสัชนาว่า สติสัมโพชฌงค์ดำรงอยู่ด้วยอาการ ๘ ประการ สติสัมโพชฌงค์เคลื่อนไปด้วยอาการ ๘ ประการ

ลำดับต่อไป ท่านนำคำวิสัชนาสุดท้ายมาตั้งเป็นคำปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ ดังนี้

คำปุจฉาว่า “สติสัมโพชฌงค์ดำรงอยู่ด้วยอาการ ๘ ประการ อะไรบ้าง” ท่านวิสัชนาว่า (๑) สติสัมโพชฌงค์ดำรงอยู่ด้วยการนึกถึงนิพพานที่ไม่มีความเกิด (๒) ...ด้วยการไม่นึกถึงความเกิด (๓) ...ด้วยการนึกถึงนิพพานที่ไม่มีความเป็นไป (๔) ...ด้วยการไม่นึกถึงความเป็นไป (๕) ...ด้วยการนึกถึงนิพพานที่ไม่มีนิมิต (๖) ...ด้วยการไม่นึกถึงนิมิต (๗) ...ด้วยการนึกถึงนิโรธ (๘) ...ด้วยการไม่นึกถึงสังขาร

SAMPLE

คำปุจฉาว่า “สติสัมโพชฌงค์เคลื่อนไปด้วยอาการ ๘ ประการ อะไรบ้าง” คำวิสัชนามีนัยตรงกันข้ามกับข้างต้น

คำอธิบายโพชฌงค์ข้อที่ ๒-๗ ก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗/๔๔๓)

โพชฌังคเทสนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสดงโพชฌงค์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์มี ๗ ประการ คือ (๑) สติสัมโพชฌงค์ (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) ปีติสัมโพชฌงค์ (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ (๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๓/๑๓๕)

โพชฌังคสูตร® : มีชื่อเหมือนกัน ๖ สูตร แปลความหมายเหมือนกัน และแปลต่างกัน ๓ สูตร กล่าวคือ

1. โพชฌังคสูตร® : พระสูตรว่าด้วยโพชฌงค์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ พร้อมกับอานาปานสติ ย่อมได้ผลานิสงส์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๕/๔๕๑)

2. โพชฌังคสูตร พระสูตรว่าด้วยโพชฌงค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กรรมที่พระองค์ทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ๔ และทรงอธิบายกรรม ๔ นั้นเหมือนในวิตถารสูตร แตกต่างกันเฉพาะประการที่ ๔ คือ กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาวเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม คือ โพชฌงค์ ๗ ได้แก่ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเปกขา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๘/๓๕๔)

3.โพชฌังคสูตร พระสูตรว่าด้วยโพชฌงค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมให้วิชชา ๓ บริบูรณ์ แล้วทรงอธิบายว่า โพชฌงค์ ๗ คือ (๑) สติสัมโพชฌงค์ (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) ปีติสัมโพชฌงค์ (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ (๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ วิชชา ๓ คือ ภิกษุ (๑) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง เป็นต้น (๒) เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม (๓) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๒/๒๔๓)

4.โพชฌังคสูตร พระสูตรว่าด้วยการเจริญโพชฌงค์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสังขตธรรม ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่โพชฌงค์ ๗

SAMPLE

เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกายคตาสติสูตรในวรรคนี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๗๘/๔๕๕)

5.โพชฌังคสูตร พระสูตรว่าด้วยโพชฌงค์ที่เป็นอปริหานิยธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อปริหานิยธรรม ๗ คือ ภิกษุพึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญ (๑) สติสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้ (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ธรรมที่...คือความเฟ้นธรรม (๓) วิริยสัมโพชฌงค์...ความเพียร (๔) ปีติสัมโพชฌงค์...ความอิ่มใจ (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์...ความสงบกายสงบใจ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์...ความตั้งจิตมั่น (๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์...ความวางใจเป็นกลาง (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๖/๔๐)

6.โพชฌาสูตร พระสูตรว่าด้วยอุบาสิกาชื่อว่าโพชฌา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมให้วิชชา ๓ บริบูรณ์ แล้วทรงอธิบายว่า โพชฌงค์ ๗ คือ (๑) สติสัมโพชฌงค์ (๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) ปีติสัมโพชฌงค์ (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ (๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ วิชชา ๓ คือ ภิกษุ (๑) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง เป็นต้น (๒) เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม (๓) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (๒๓/๔๕/๓๑๔)

โพชฌา,อุบาสิกา: อุบาสิกาชื่อโพชฌา ชาวเมืองสาวัตถี ผู้รักษาศีลอุโบสถ เข้าฟังธรรมมีกถาเรื่องการรักษาศีลอุโบสถกับพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ครั้งนั้นแล โพชฌาอุบาสิกาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า “โพชฌา อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ (๑) บุคคลไม่พึงฆ่าสัตว์ (๒) ไม่พึงลักทรัพย์ (๓) ไม่พึงพูดเท็จ (๔) ไม่พึงดื่มน้ำเมา (๕) พึงงดเว้นจากเมถุนที่เป็นความประพฤติไม่ประเสริฐ (๖) ไม่พึงบริโภคอาหารในเวลาวิกาลในเวลากลางคืน (๗) ไม่พึงทัดทรงดอกไม้ ไม่พึงลูบไล้ของหอม (๘) พึงนอนบนเตียง บนพื้น หรือบนที่ที่ปูลาดไว้ไม่สูง ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แผ่ไพศาลมาก แสงดวงจันทร์หมู่ดาวทั้งหมด ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ฉะนั้นแล สตรีหรือบุรุษผู้มีศีล รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไร ไม่ถูกนินทา ย่อมเข้าถึงสวรรค์ ไปร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราชบ้าง ชั้นปรนิม

SAMPLE

มิตตวสวัสดีบ้าง(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๕/๓๑๔,(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๙๑/๔๒๑,(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๙๒/๔๒๑,(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๙๓/๔๒๑,(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๙๔/๔๒๑)

โพธิ,โพธิ์, ต้น: ต้นโพธิ์อยู่รอบ ๆ อาศรมที่โกสิยดาบสบำเพ็ญพรตอยู่ ณ ทิศใต้ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ข้างหิมวันตบรรพต โกสิยดาบสนั้นมีน้ำและโภชนะหาได้ยาก เทพสารถี ได้นำอาหารทิพย์ไปถวายให้ถึงแก่ท่าน ในป่าใกล้อาศรมของโกสิยดาบสนี้ มีในป่านี้มีต้นไม้จำนวนมาก ได้แก่ ต้นสาละ ต้นกุ่ม ต้นหว้า ต้นโพธิ ต้นไทร ต้นมะซาง ต้นโศก ต้นราชพฤกษ์ ต้นแคฝอย เป็นต้น มีกลิ่นหอมหวลน่ายวนใจ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๖๑/๑๒๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๓/๔๑) (ไม่มี๒๘/๑๙๘๓/๔๙๓)

โพธายสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่เรียกว่าโพชฌงค์เพราะอะไร พระองค์ตรัสตอบว่า ที่เรียกว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๒/๑๓๕)

โพธิ, พระราชกุมาร: พระราชกุมารพระนามว่าโพธิ, พระราชกุมารผู้มีวาทกรรมว่า ความสุขย่อมถึงได้ด้วยความทุกข์, พระราชกุมารเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่กรุงสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ พระองค์ทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเหยียบบนผ้าขาวเสด็จไป พระราชกุมารโปรดให้นำไปเป็นอาสนะที่โกกนุทปราสาทชั้นบน พระพุทธองค์จึงประทับนั่ง, พระราชกุมารได้อังคาสพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์แล้ว สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เภสกฬาวัน สถานที่ให้อภัยหมู่เนื้อเขตกรุงสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ สมัยนั้นแล ปราสาทชื่อโกกนุทของพระราชกุมารพระนามว่าโพธิ สร้างเสร็จแล้วใหม่ ๆ สมณะ พราหมณ์ หรือมนุษย์คนใดคนหนึ่งยังไม่ได้เข้าไปอยู่อาศัย ต่อมา โพธิราชกุมารรับสั่งเรียกมาณพชื่อสัญชิกาบุตรมานำผ้าขาวปูลาดพระบาทเพื่อให้พระผู้พระภาคเหยียบผ้าขาวนั้นเสด็จไป แม้ครั้งที่ ๓ พระองค์ก็ไม่ทรงเหยียบ จึงให้มาณพนำไปปูลาดไว้ที่ปราสาทโกกนท ชั้นบน แล้วทูลเชิญพระผู้มีพระภาคประทับนั่ง พระองค์ได้ทรงอนุเคราะห์มาณพแล้ว และมาณพนั้นก็อังคาสพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แล้ว ครั้นพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จวางพระหัตถ์จากบาตรแล้ว โพธิราชกุมารถือเอาอาสนะต่ำแห่งหนึ่งประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันมีความเห็นอย่างนี้ว่า ความสุขอันบุคคลจะพึงถึงได้ด้วยความสุขไม่มี ความสุขอันบุคคล จะพึงถึงได้ด้วยความทุกข์แล (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๔/๓๙๒)

โพธิฆรการกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโพธิฆรการกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้สร้างเรือนโพธิ์ถวายพระพุทธเจ้าพระนาม

SAMPLE

ว่า สุเมธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้ไปเกิดในเรือนแก้วของสวรรค์ชั้นดุสิต ในกัปที่ ๖๕ ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๙/๘๗)

โพธิญาณ: ญาณแห่งการตรัสรู้,ญาณที่ได้จากการตรัสรู้,ญาณคือปัญญาที่ตรัสรู้, อรหัตตมรรคญาณ หรือสัพพัญญุตญาณ,มรรคญาณทั้ง ๔ มีโสดาปัตติมรรคญาณ เป็นต้น

กล่าวว่า พญาม้ากัณฐกะ เป็นสหชาตกับเจ้าชายสิตถัตถะ พระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ในกรุงกบิลพัสดุ์ราชธานีที่อุดมของกษัตริย์ศากยวงศ์ คราวเมื่อพระราชโอรสพระองค์นั้นเสด็จออก เพื่อพระโพธิญาณในเวลาเที่ยงคืน พระองค์ใช้ฝ่าพระหัตถ์ที่อ่อนนุ่ม มีพระนขาที่แดงปลั่ง กระตุ้นข้าพเจ้าและได้รับสั่งว่า พาไปซิ สหาย เราบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุดแล้ว จักช่วยสัตว์โลกให้ข้ามโอฆสงสาร ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์กล่าว โพธิญาณคือญาณตรัสรู้ที่ได้จากคุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงสุด ซึ่งพระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญให้ครบบริบูรณ์ คือ บารมี ๑๐ ได้แก่ ทาน, ศีล ,เนกขัมมะ,ปัญญา,วิริยะ,ขันติ,สัจจะ,อธิษฐาน,เมตตาและอุเบกขา ซึ่งต้องบำเพ็ญให้ครบทั้ง ๓ ระดับ คือระดับบารมี ระดับอุปบารมี และระดับปรมัตถบารมี (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๒/๑๒๗,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๑๘๖/๑๔๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๐/๔๑๙,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๗๙/๕๙๐,ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๑๗๙/๑๗๗) ดูเพิ่มเติม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม หน้า ๒๘๔-๘๕

โพธิปักขิยธรรม: ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือเกื้อกูลแก่การตรัสรู้, ธรรมเกื้อหนุนแก่อริยมรรค ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรค์มีองค์ ๘ ในอภิธรรม หมายถึงโพชฌงค์ ๗ พระผู้มีพระภาคตรัสกับวาเสฏฐะและภารทวาชะ ว่า กษัตริย์ก็ดี ... พราหมณ์ก็ดี ... แพศย์ก็ดี ... ศูทรก็ดี ...สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ทั้ง ๗ แล้ว ย่อมปรินิพพานในปัจจุบันนี้ทีเดียว (วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๓/๓๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๘/๑๐๑,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๕/๔๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๘/๔๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๒๑/๓๓๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๒๕/๓๓๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๗/๔๔๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๖/๙๘,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๘๒/๔๔๖,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๙๗/๔๗๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๘๕/๖๐๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๖๖/๖๑๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๔๑/๕๒,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๒๒/๓๙๒)

โพธิพฤกษ์, ต้นไม้ที่ประทับตรัสรู้:ต้นโพธิ์, ต้นศรีมหาโพธิ์, ต้นอัสสัตถพฤกษ์, ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับที่โคนต้นเพื่อตรัสรู้, อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราฝั่งตะวันตก

เมืองคยา แคว้นมคธ ประเทศอินเดีย พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์เป็นเวลา ๗ วัน ทีนั้น พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาท โดยมนสิการปฏิจจสมุปบาทแปลว่าพิจารณาโดยถ้วนถี่ ใส่ใจโดยถ้วนถี่ พิจารณาโดยแยบคายซึ่งปฏิจจสมุปบาท คือธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วยังธรรมที่เกิดร่วมกันให้เกิดขึ้น โดยอนุโลมและปฏิโลมตลอด (วิ.ม.(ไทย)๔/๑/๑, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒/๑๗๓,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓/๑๗๔,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๐/๒๒๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๗/๔๐๗,วิ.อ.(บาลี) ๓/๑/๓) (ไม่มี๔/๗, ๑๑/๑๖)

โพธิมณฑล: พื้นที่รอบ ๆ ต้นศรีมหาโพธิ์, เขตแดนต้นศรีมหาโพธิ์, พื้นที่อาณาเขตที่เข้าไปใกล้ ๆ ได้ด้วยความเหมาะสม, พื้นที่พระเจ้ากาลิงคะประทับช้างเข้าไปใกล้ ๆ ไม่ได้

พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ากาลิงคะ ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงพญาช้างแก้วซึ่งมีอานุภาพมาก ได้เสด็จไปใกล้โพธิพฤกษ์ พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลว่า พญาช้างเหล่าใดถึงจะเป็นช้างแก้วและเกิดในตระกูลสูง พญาช้างเหล่านั้นก็เข้าไปใกล้ โพธิมณฑล สถานที่มีประมาณเพียงนั้นไม่ได้ พระองค์ทรงทดลองประทับนั่งช้างที่ฝึกดีแล้วไป ปรากฏว่าช้างนั้นสิ้นชีพไปแล้ว พระเจ้ากาลิงคะได้ตรัสกับพราหมณ์ปุโรหิตกาลิงคะดังนี้ว่า ท่านเป็นสัมพุทธะ รู้เห็นเหตุทั้งปวงโดยแท้ แต่พราหมณ์ปุโรหิตถ่อมตนไม่คิดเทียบพระสัพพัญญุตญาณ ลำดับนั้น พระราชาทรงนำระเบียบดอกไม้และเครื่องลูบไล้ไปบูชา ฉลองต้นโพธิ พร้อมด้วยดนตรีต่าง ๆ ที่รับสั่งให้ประโคมแล้วเสด็จกลับ พระเจ้ากาลิงคะทรงรับสั่งให้เก็บดอกไม้หกหมื่นเล่มเกวียน บูชาโพธิมณฑลสถานอันยอดเยี่ยมทุกวัน (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๘๒/๔๐๙)

โพธิมัณฑ์: ที่ตรัสรู้,ต้นไม้ที่พระผู้มีพระภาคประทับตรัสรู้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเนรัญชราฝั่งตะวันตก, เมืองคยา, แคว้นมคธ ประเทศอินเดีย พระตถาคตทรงเริ่มตั้งความเพียร บำเพ็ญทุกรกิริยา จักประทับนั่งที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ทรงรับข้าวปายาสในที่นั้น แล้วเสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา พระชินเจ้าพระองค์นั้นจักเสวยข้าวปายาส ที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราแล้วเสด็จไปที่โคนต้นโพธิ์ตามหนทางอันประเสริฐที่ตกแต่งไว้แล้ว จากนั้น พระองค์ผู้มีพระยศยิ่งใหญ่จักทำประทักษิณโพธิมัณฑ์อันยอดเยี่ยมแล้วตรัสรู้ที่โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์ (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๑/๖๖๗,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๑/๖๗๑,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๑/๗๐๒,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๒/

SAMPLE

๕๙๘,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๒/๖๖๒,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๓/๖๐๓,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๖๕/๕๗๕)

โพธิราชกุมาร: เจ้าชายโพธิ พระราชโอรสของพระเจ้าอุเทน พระเจ้าแผ่นดินแคว้นวังสะ รับสั่งให้สร้างปราสาทชื่อว่าโกกนุท (อ่านว่า โกกะนุด, แปลว่าบัวแดง) มีรูปร่างไม่เหมือนปราสาทอื่นๆ บนพื้นแผ่นดิน มีความตระหง่านตระการตา ดุจว่าลอยอยู่บนนภากาศ เมื่อปราสาทถูกสร้างเสร็จแล้ว พระราชกุมารได้ทรงทำการฉลองปราสาท ด้วยการกราบทูลเสด็จพระศาสดาเพื่อทรงรับอาหารบิณฑบาต ในโอกาสอันเป็นมหามงคลนี้ และได้รับสั่งให้ปูพื้นปราสาทด้วยผ้าขาวตั้งแต่ธรณีประตูประสาทไปจนถึงห้องข้างใน ด้วยเหตุว่าพระราชกุมารยังไม่มีพระโอรสหรือพระธิดา ได้ตั้งสัตยาธิษฐานเป็นการเสี่ยงทายว่าหากพระองค์จะได้พระโอรสหรือพระธิดาก็ขอให้พระศาสดาทรงเหยียบที่ผ้าขาวนั้น พระราชกุมารได้กราบทูลพระศาสดาให้เสด็จเข้าไปในห้องปราสาทถึง ๓ ครั้ง แต่พระศาสดาประทับยืนนิ่ง และหันพระพักตร์ไปทางพระอานนท์ พระอานนท์เข้าใจในสัญญาณของพระศาสดา จึงทูลให้พระราชกุมารทรงรื้อผ้าขาวออกจากบันไดที่ประตูทางเข้าของปราสาทเสีย พระศาสดาจึงเสด็จเข้าไปสู่ปราสาท พระราชกุมารได้ทูลถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระศาสดา จากนั้นได้ทูลถามพระศาสดาว่า เพราะเหตุใดพระองค์จึงไม่ทรงเหยียบผ้าขาวที่ปูลาดไว้นั้น พระศาสดาได้ตรัสถามกลับว่า พระองค์ได้ตั้งสัตยาธิษฐานเป็นการเสี่ยงทายว่าหากพระองค์จะได้พระโอรสหรือพระธิดาก็ขอให้พระศาสดาทรงเหยียบที่ผ้าขาวนั้นใช่หรือไม่ เมื่อพระราชกุมารกราบทูลรับว่าใช่ พระศาสดาจึงตรัสว่าพระราชกุมารและพระชายาจะไม่มีบุตรหรือธิดา เพราะเคยกระทำกรรมชั่วมาในอดีตชาติ (วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๖๘/๔๙-๕๒, วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๙๓/๘๕)

โพธิราชกุมารวัตถุ*: เรื่องโพธิราชกุมาร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่โพธิราชกุมารว่า ถ้าบุคคลรู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาตนนั้นไว้ให้ดี บัณฑิตพึงประคับประคองตนไว้ให้ได้ อย่างน้อยยามใดยามหนึ่งใน ๓ ยาม (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๕๗/๘๑)

โพธิราชกุมารสูตร[๒]: พระสูตรว่าด้วยโพธิราชกุมาร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่โพธิราชกุมาร ขณะประทับอยู่ ณ เภสกฬาวัน เขตกรุงสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ ในงานสมโภชปราสาทชื่อโกกนุทที่เพิ่งสร้างเสร็จ โพธิราชกุมารรับสั่งให้สร้างปราสาทชื่อโกกนุทเสร็จใหม่ ๆ จึงรับสั่งให้สัญชิกา-บุตรมาณพไปกราบทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเพื่อเสวยพระกระยาหารในวันรุ่งขึ้นครั้นถึงตอนเช้าพระผู้มีพระภาคเสด็จไปถึงปราสาท ทอดพระเนตรเห็นผ้าขาวซึ่งโพธิราชกุมารรับสั่งให้ปูลาดไว้

ที่บันไดปราสาทจึงทรงหยุดอยู่ โพธิราชกุมารกราบทูลให้ทรงเหยียบผ้าขาวนั้น ถึง ๓ ครั้ง แต่พระองค์ก็ทรงนิ่งอยู่ ท่านพระอานนท์จึง ขอให้โพธิราชกุมารนำผ้าขาวออกไป พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จเข้าปราสาท

โพธิราชกุมารได้กราบทูลว่า "หม่อมฉันมีความเห็นอย่างนี้ว่า บุคคลจะไม่ประสบความสุขด้วยความสุข แต่จะประสบความสุขด้วยความทุกข์เท่านั้น"

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ก่อนตรัสรู้ พระองค์ก็ทรงมีความคิดเช่นนั้น แล้วทรงเล่าพระประวัติของพระองค์ตั้งแต่ทรงออกมหาภิเนษกรมณ์ บำเพ็ญเพียรจนถึงตรัสรู้ธรรม และทรงแสดงปฐมเทศนาโปรดพระปัญจวัคคีย์ จนได้ตรัสรู้ตามพระองค์

โพธิราชกุมารทูลถามว่า ภิกษุได้พระตถาคตเป็นผู้แนะนำนานเพียงไรจึงจะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

พระผู้มีพระภาคทรงย้อนถามพระกุมารว่า พระองค์เป็นผู้ฉลาดในศิลปะ คือ การทรงช้าง การใช้ขอช้าง มิใช่หรือ เมื่อพระกุมารกราบทูลว่าใช่ จึงตรัสถามว่า ถ้ามีบุรุษผู้หนึ่งต้องการศึกษาศิลปะเกี่ยวกับช้าง กับพระกุมาร แต่ผู้นั้นไม่ประกอบด้วย คุณสมบัติทั้ง ๕ ข้อ หรือข้อใดข้อหนึ่ง คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีสุขภาพดีมีโรคาพาธ น้อย (๓) ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา (๔) ปรารภความเพียร (๕) มีปัญญา จะสมควรศึกษาศิลปะนั้นหรือไม่ พระกุมารกราบทูลว่า ไม่ควรศึกษา

ตรัสถามว่า ถ้าผู้นั้นประกอบด้วยคุณสมบัติเหล่านั้น ควรศึกษาหรือไม่ เมื่อพระกุมารกราบทูลว่าควรศึกษาจึงทรงเปรียบเทียบว่า ภิกษุก็เช่นกันเมื่อประกอบด้วย องค์ของภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ (เหมือนคุณสมบัติของผู้ควรศึกษาศิลปะ ดังกล่าวแล้ว) และได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ได้ โดยใช้เวลาเพียง ๗ ปี ๖ ปี ๕ ปี ฯลฯ ๑ คืน ๑ วัน จนถึงสั่งสอนในเวลาเย็น บรรลุในเวลาเช้า สั่งสอนในเวลาเช้า บรรลุในเวลาเย็น โพธิราชกุมารได้ทูลสรรเสริญพระพุทธเจ้า และแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระ รัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๔/๓๙๒)

โพธิวันทกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโพธิวันทกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านไหว้ต้นแคฝอยซึ่งเป็นต้นไม้ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๕๕๑)

โพธิสัตว์: ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า. คือ ผู้มีจิตเกี่ยวข้องอยู่กับการตรัสรู้ ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต บุคคลใดได้รับพยากรณ์ จากพระพุทธเจ้า

องค์ใดองค์หนึ่งแล้วว่าจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ผู้นั้นเรียกว่าพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร อาจเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา หรือสัตว์เดียรัจฉานก็ได้ เพื่อบำเพ็ญบารมีจนกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๕/๓๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๗๗/๑๗๘, ม.มู. (๑๒/๒๐๖/๒๑๘, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๗๑/๔๐๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๗/๓๙๕,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๔๑/๒๘๓, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๒๖/๓๘, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๒/๗, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๓/๑๑, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๔/๑๒, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๑๗/๑๓๔, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๗๒/๓๐๕, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๓/๓๙๑, สำ. ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๓/๔๑๒, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๔/๔๖๑, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๖๘/๑๑๖, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๖/๓๓๕, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๔, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๗, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๒/๒๕๔) ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๘๐๕)

โพธิสัมมัชชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโพธิสัมมัชชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้กวาดใบโพธิ์ออกจากลานพระเจดีย์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๗๖/๑๖๒) เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย เวียนเกิดเวียนตายอยู่แต่ในภพเทวดาและมนุษย์เท่านั้น ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๘/๒๒๔)

โพธิสิญจกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโพธิสิญจกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเคยนำดอกไม้และน้ำไปโปรยลงที่โคนต้นโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๖/๒๓๕)

โพธิสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์แรกตรัสรู้ (สูตรที่ ๑) เป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์แรกตรัสรู้ คือว่าด้วยพุทธจริยาครั้งแรก หลังการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคกล่าว คือพระองค์ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ภายใต้ต้นโพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา เป็นเวลา ๗ วัน โดยทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท (ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น) และเปล่งอุทานเหมือนกันทั้ง ๓ สูตร แต่ต่างกันที่วิธีการพิจารณา และเวลาพิจารณา กล่าวคือ พระสูตรที่ ๑ ทรงพิจารณา

SAMPLE

ปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลม (พิจารณาฝ่ายเกิด) ในเวลาปฐมยาม (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑/๑๗๑)

โพธิสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์แรกตรัสรู้ (สูตรที่ ๒) เป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์แรกตรัสรู้ คือว่าด้วยพุทธจริยาครั้งแรก หลังการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค แต่เป็นทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทโดยปฏิโลม (พิจารณาฝ่ายดับ) ในเวลามัชฌิมยาม (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒/๑๗๓)

โพธิสูตร (ตติย) :พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์แรกตรัสรู้ (สูตรที่ ๓) เป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์แรกตรัสรู้ คือว่าด้วยพุทธจริยาครั้งแรก หลังการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาททั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม (พิจารณาทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ) ในเวลาปัจฉิมยาม (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓/๑๗๔)

โพธิอุปัฏฐายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโพธิอุปัฏฐายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านเป็นคนตีตะโพนได้บำรุงต้นโพธิ์สถานที่ตรัสรู้เป็นประจำ เพราะผลแห่งกรรมนั้น หลังจากตายแล้ว ท่านไม่ได้ไปสู่ทุคติเลย ในกัปที่ ๑๑๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมากในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๓๕๒)

โพนทะนา: กล่าวโทษ ติเตียน พูดกล่าวโทษท่านต่อหน้าผู้อื่น. กระจายข่าว, แพร่ข่าว, ประจาน, ป่าวร้อง คือ พูดกล่าวโทษหรือติเตียนท่านต่อหน้าผู้อื่น ตัวอย่างประโยค เช่น เขาถูกรัฐบาลโพนทะนาว่าเป็นศัตรูของชาติ, (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๘๐๕-๘๐๖)

ในปฐมสรณานิสักกสูตร และทุติยสรณานิสักกสูตร อธิบายว่า ว่าด้วยพระเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ ถูกเจ้าศากยะทั้งหลายที่มาประชุมพร้อมกันโพนทะนาว่า พระผู้มีพระภาค พยากรณ์ว่า เจ้าสรณานิศากยะ เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า แต่พระองค์สวรรคตแล้ว ถึงความท้อแท้ในสิกขา ไม่บำเพ็ญสิกขาให้บริบูรณ์ เสวยน้ำจัณฑ์ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๒๙, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๒)

โพรง: ช่องที่กลวงเข้าไป เช่น โพรงไม้ โพรงจมูก, ช่อง, ปล่อง, รู. โพรงแสม [โพฺรง-สะ-แหฺม] น. ชื่อขนมที่ทำด้วยแป้งข้าวเจ้า มีรูปคล้ายกระบอก (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๘๐๖)

SAMPLE

ในสีหสูตร ว่าด้วยพญาราชสีห์ อธิบายว่า สัตว์ดิรัจฉานที่ได้ฟังเสียงของพญาราชสีห์คำรามบันลือสีหนาท ย่อมถึงความกลัว หวาดหวั่น และสะดุ้ง สัตว์พวกที่อาศัยอยู่ในโพรงพากันหลบหนีเข้าโพรง (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๓/๕๑)

ไพที: ที่รอง, แท่น, ขอบชายคา คือ ที่สุดชายคาชั้นบนต่อกับชายคา ชั้นล่าง; ฐาน บัวคว่ำบัวหงายที่พระเจดีย์. (ป., ส. เวที). เช่น เจดีย์ทิศ น. คือ เจดีย์บริวาร ตั้งอยู่บนฐานไพทีหรือลานประทักษิณล้อมเจดีย์ ประธาน มี ๔ องค์ เหมือนดังประจำทิศต่าง ๆ ตามคตินิยมทางจักรวาล (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๓๙/๑๔๒, ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๘๐๗)

ไพบูลย์: ความเต็มเปี่ยม, ความเจริญเต็มที่. ว. เต็มเปี่ยม, เจริญเต็มที่. (ส. ไวปุลฺย; ป. เวปุลฺล).ใช้ในความหมาย เช่น ๑. อามิสไพบูลย์ ความไพบูลย์แห่งอามิส ๒. ธรรมไพบูลย์ ความไพบูลย์แห่งธรรม (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๓๘/๔๖๘, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๙/๔๙๘, องฺ.จตุกฺก. (๒๑/๑๓/๒๔, องฺ.จตุกฺก. (๒๑/๙/๑๑๓, องฺ.จตุกฺก. (๒๑/๑๒๖/๑๙๓, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๑๓, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๔๕๙, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๒/๑๙๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๕๐/๔๒๘, ๓๕/๖๖๐/๔๒๙,ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๘๐๗)

ไพรสณฑ์: ป่าทึบ, ป่าดง, แนวป่า คำบาลีว่า “วนสณฺฑ” วน [ป่า] + สณฺฑ [ดง, ทึบ, แน่นหนา] เมื่อนำมาใช้ในภาษาไทย ได้เพี้ยนไปต่างๆ เช่น ไพรสาณฑ์, พนาสณฑ์, พนาสัณฑ์, วนาสณฑ์, วนาสัณฑ์ (ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๖๑/๕๙๘, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๙/๔๑๖, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒๒/๔๑๖, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๑/๕๖๐, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๖๖/๕๖๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๙๐๙/๔๘๓, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๕๔/๒๑๐, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๕๖/๕๗๕)

ไพรี: ผู้มีเวร, ข้าศึก. (ส. ไวรินฺ ป. เวรี) ในบาลีให้ความหมายว่า พระเจ้าจักรพรรดิที่องอาจในหมู่พลรถ ทรงปราบปรามชนะไพรี (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๖, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๕๘/๖๓๖)

ไพสาลี, นคร: ชื่อนครหลวงของแคว้นวัชชี ปกครองโดยกษัตริย์ลิจฉวี ตั้งอยู่บนฝั่งทิศตะวันออกของแม่น้ำคงคา ส่วนที่ปัจจุบันเรียกชื่อเป็นอีกแม่น้ำหนึ่งต่างหากว่าแม่น้ำคันทัก (Gandak) ซึ่งเป็นสาขาใหญ่สาขาหนึ่งของแม่น้ำคงคานั้น และ เมื่อไหลลงมาจากเวสาลีอีกประมาณ ๔๐ กม. ก็เข้ารวมกับแม่น้ำคงคา ที่จุดบรรจบซึ่งห่างจากเมืองปัตนะ (Patna, คือ ปาตลีบุตร ในอดีต) ไปทางตะวันออกเฉียงเหนือเพียงประมาณ ๕ กม. ที่ตั้งของเมืองเวสาลี อยู่เหนือเมือง

SAMPLE

ปาตลีบุตรนั้นขึ้นไป วัดตรงเป็นเส้นบรรทัด ประมาณ ๔๓.๕ กม. เวสาลีเป็นคำภาษาบาลี เรียกอย่างสันสกฤตว่า ไวศาลี หรือ ไพศาลี (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๗/๓๗)

อักษร ฟ จำนวน ๑๒ ศัพท์

ฟองไข่: ไข่ สิ่งที่ไก่ตกฟองหรือไข่ออกมา ตัวอย่างประโยค เช่น เขามุดหัวเข้าไปชื่นชมฟองไข่ แล้วเอื้อมมือไปแตะก็รู้สึกว่ายังอุ่นๆ อยู่, และใช้ในลักษณนามของไข่ เช่น ไข่ไก่ ๒ ฟอง

ในบาลี อธิบายว่า เจ้ามหานามะ พระอริยสาวก เป็นผู้มีเสขปฏิปทา เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมซึ่งเป็นดุจฟองไข่ไก่ที่ไม่เน่า (ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๕๑๗/๒๕๐)

ฟองน้ำ: ของอย่างหนึ่งซึ่งเกิดในทะเล เนื้ออ่อนนุ่ม มีรูพรุน อุ้มน้ำ ใช้ชุบน้ำล้างหน้า ถูตัว เป็นต้น, หินปะการัง, ในเผณปิณฑูปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยกลุ่มฟองน้ำ อุปมาว่าเหมือนบุรุษตาดี เห็น เพ่ง พิจารณากลุ่มฟองน้ำกลุ่มใหญ่โดยอุบายอันแยบคาย ฟองน้ำจะปรากฏเป็นของว่างเปล่าหาสาระไม่ได้ (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๙๕/๑๘๐, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๖/๔๑, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๗๐/๘๖)

ฟ้อนรำ, ฟ้อนรำขับร้อง: รำ, ร่ายรำ, ฟ้อน หมายถึง แสดงท่าทางเคลื่อนไหว โดยมีลีลาและแบบท่าของการเคลื่อนไหวให้เข้ากับทำนองดนตรี ตัวอย่าง เช่น เธอฟ้อนรำได้อ่อนช้อยสวยงามสมกับเป็นนักเรียนนาฏศิลป์,

ฟ้อนรำขับร้อง คือ ร้องเพลง, ร้อง หมายถึง เปล่งเสียงออกมาเป็นทำนองต่างๆ ตัวอย่าง เช่น หล่อนหัดขับร้องมาตั้งแต่เด็ก หวังว่าสักวันจะเป็นนักร้องให้ได้ หรือการแสดงออกด้วยการฟ้อนรำด้วย ขับร้องด้วย เพื่อให้เกิดความบันเทิง ในปฐมปติพพตาวิมาน อธิบายว่า เหล่าเทพอัปสร ฟ้อนรำขับร้องให้ความบันเทิงอยู่ในวิมาน (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๔/๑๖, (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๐๑/๑๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๖)

ฟังธรรม: ตั้งใจสดับ คอยรับเสียงด้วยหู ได้ยิน, เชื่อ. ทำตาม, เชื่อฟัง, ฟังธรรมยังหมายถึงการฟังคำสอนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ท้าวมหาพรหม เทวดา มนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย พระองค์ตรัสผลดีของการฟังธรรมไว้ ๕ ประการ คือ ๑. ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟัง ๒. ย่อมเข้าใจชัดในสิ่งที่ฟังแล้ว ๓. บรรเทาความสงสัยของผู้ฟัง ๔. ทำให้มีความเห็นตรงถูกต้อง ๕. จิตของผู้ฟังย่อมผ่อง

SAMPLE

ใส เบิกบาน (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๔/๑๗๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๖/๓๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๘/๓๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๖-๘๗/๔๗)

ฟังธรรมอย่างคอยคิดโต้แย้ง เพ่งโทษ :ฟังธรรมอย่างคอยคิด โต้แย้งเพ่งโทษ หมายถึง ฟังธรรม โดยคิดหา โอกาสข้อผิดพลาดหรือจับผิดแก่ผู้ที่แสดงธรรม แล้วกล่าวตำหนิติเตียน, ในทุติยปริหานิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อมว่า อุบาสกที่ฟังธรรมอย่างคอยคิดโต้แย้งเพ่งโทษผู้ที่แสดงธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมจากสัทธรรม (องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๒๙/๔๕, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๔๗)

ฟัน : กระดูกที่เป็นซี่ๆ อยู่ในปากสำหรับกัด ฉีกเคี้ยวอาหาร, สิ่งที่เป็นซี่ๆ คล้ายกัน ก็เรียกว่า ฟัน เช่น ฟันเลื่อย ฟันจักร เป็นต้น. [ก]. สับ, ตัด. ใช้ในคำราชาศัพท์ เช่น พระทนต์ หรือเป็นลักษณะของวัตถุที่มีคม เช่น ใช้ดาบฟันลงไป หรือ เขาฟันกิ่งไม้ที่ยื่นออกมาเกะกะทางเดิน, ฟันหมายถึง อวัยที่อยู่ในร่างกาย เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนังเป็นต้น, เป็นกิริยาอาการที่แสดงออก ตัวอย่างเช่น กดฟันด้วยฟัน (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙, (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๒๐/๒๓๐, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖, สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๖๕, สำ.สพา. (ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๑๑, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๙๑/๗๓๗)

ฟั่นเฟือน: หลงใหล เคลิบเคลิ้ม เผลอสติ คุ้มดีคุ้มร้าย เช่น มีสติฟั่นเฟือน จิตใจฟั่นเฟือน หรือมีสติไม่ค่อยดี ตัวอย่าง เช่น เขามีสติฟั่นเฟือน เพราะถูกเวทย์มนตร์สะกดไว้, ในสรายมานสูตร ว่าด้วยเด็กหนุ่มกล่าวถากถางผู้อื่น อธิบายว่า คนฟั่นเฟือนยกตนว่าเป็นบัณฑิต เอาแต่พูด ยื่นปากพูด ตามที่ตัวปรารถนา แต่ไม่ยอมรับรู้เรื่องที่ทะเลาะกันอย่างไร้ยางอาย (ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๙/๒๗๗)

ฟายมือ: ฟายมือ ว. เต็มอุ้งมือ เรียกของที่เต็มฝ่ามือที่ห่อเข้าว่า ฟายมือหนึ่ง. น. ชื่อมาตราตวง ๘ ฟาย มือ เป็น ๑ ทะนาน ว. เต็มอุ้งมือ. น. มาตราตวงแต่โบราณ ๘ ฟายมือ เป็น ๑ ทะนาน (ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒), หน้า ๘๑๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๘๐/๔๑๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๔/๔๐๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/ ๔๘๑/๖๑๐)

ฟุ้งซ่าน: ไม่สงบ พล่านไป ส่ายไป คิดวุ่นวายอย่างไม่มีจุดหมาย เพ้อเจ้อ (ใช้แก่จิต) หมายถึง คิดวุ่นวายสับสนไปมาอย่างไม่มีจุดหมาย ตัวอย่าง เช่น หากจิตฟุ้งซ่านให้ใช้วิธีการนั่งสมาธิช่วย จะก่อให้เกิดความสุขกายสบายใจ ในชันตุสูตร ว่าด้วยชันตุเทพบุตร อธิบายว่า ภิกษุจำนวนมากอยู่ในกุฏิป่า ข้างภูเขาหิมพานต์ แคว้นโกศล มีจิตฟุ้งซ่าน พูดพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตกวัด

SAMPLE

แกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๖/๑๑๗, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๑๘/๑๗๘)

ไฟ, ไฟป่า: ชื่อธาตุอย่างหนึ่งในธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ, โบราณเชื่อว่าโลกเราประกอบด้วยธาตุพื้นฐาน ๔ อย่าง คือ ดิน น้ำ ลมและไฟ หรือหมายถึง ไฟฟ้า เช่น ไฟสว่าง, หมายถึงความเดือดร้อน เช่น ตอนนี้บ้านเมืองกำลังเป็นไฟ, ไฟยังหมายถึง ผลจากปฏิกริยาเคมี ซึ่งก่อให้เกิดความร้อน แสงสว่างและเปลว คือ กลุ่มแก๊สที่กำลังลุกไหม้ ทำให้ไหม้สิ่งต่างๆ ได้ ตัวอย่าง เช่น การปิดหรือเปิดเครื่องแต่ละครั้งมักจะทำให้เกิดไฟกระชาก, หมายถึง แสงที่เกิดจากความร้อนแล้วลามไหม้เชื้อต่างๆ เช่น ใบไม้ ต้นไม้ เปลือกไม้ที่แห้งเป็นต้น

ไฟป่า หมายถึง ไฟที่ติดขึ้นเพราะมีป่าเป็นเชื้อไฟ, ไฟที่ไหม้ในบริเวณป่า ตัวอย่าง เช่น กลิ่นไอของหญ้าที่ถูกไฟป่าเผาเมื่อไม่นานมานี้ยังคงอบอวลอยู่ทั่วบริเวณทุ่งกว้าง

ในปัชโชตสูตร ว่าด้วยแสงสว่าง(ของไฟ) ที่ส่องสว่างทั้งกลางวันและกลางคืน คือ แสงของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔/๒๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๑๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๙/๑๓๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๒๔/๑๖๐, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖/๓๐, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๘/๒๘, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๔๙๓, องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๔๕๒, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๗, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๙๓/๒๐๘)

ไฟธาตุ: ไฟที่โบราณถือว่ามีอยู่ในร่างกายมนุษย์และสัตว์เป็นต้น สำหรับให้ความอบอุ่นแก่ร่างกายและย่อยอาหาร, ไฟธาตุใช้ในความหมายเกี่ยวกับร่างกายเช่น ก่อนตายโบราณเขาเรียกว่า ไฟธาตุแตก (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๒/๑๘๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๖/๑๘๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๔/๓๖๓, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๙/๓๐๗)

ไฟมูลโค: ไฟที่ติดขึ้นเพราะอาศัยมูลโคเป็นเขื้อไฟ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๐๐/๔๓๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔๑/๕๕๒)

อักษร ภ จำนวน ๔๐๔ ศัพท์

ภคลวดี, สภา: สภาชื่อภคลวดี เป็นสถานที่ใช้ชุมนุมของพวกยักษ์ คำว่า “สภา” น. หมายถึง สถานที่ใช้เป็นที่พูดร่วมกัน, ที่ประชุม, สถาบันหรือองค์การอันประกอบด้วยคณะบุคคลซึ่งทำหน้าที่พิจารณาวินิจฉัย หรือ อำนวยกิจการ ด้วยการประชุมปรึกษาหารือ ออกความคิดเห็นร่วมกัน ที.ปา. (ไทย) ๑๑ /๒๘๑/๒๒๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙๑/๒๔๑)

SAMPLE

ภคินิสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่สาวน้องสาว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เพราะสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นพี่สาวน้องสาวกัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๐/๒๒๘)

ภคุ, ภิกษุ: พระภิกษุรูปหนึ่งในพุทธศาสนา ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พักอยู่ที่พาลกโลณกคาม คำว่า “ภิกษุ” หมายถึง ชายผู้ได้อุปสมบทแล้ว, ชายที่บวชเป็นพระ, พระผู้ชาย แปลตามรูปศัพท์ว่า “ผู้ขอ” หรือ “ผู้มองเห็นภัยในสงสาร” หรือ “ผู้ทำลายกิเลส” ภิกษุสาวกรูปแรก ได้แก่ พระอัญญาโกณฑัญญะผู้แสวงธรรม (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๖, วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๖๕/๓๕๖, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๓๘/๒๘๐)

ภคุ, ฤาษี: ฤาษีผู้เป็นบุรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ เป็นผู้แต่งมนต์ สอนมนต์ ให้พวกพราหมณ์ใช้สวดตามที่ท่านสอนและสามารถบอกได้ถูกต้อง ไม่ฉันอาหารในเวลาวิกาล, ฤาษี ได้แก่ นักบวชนอกพระศาสนาซึ่งอยู่ในป่า, ชีไพร, ผู้แต่งคัมภีร์พระเวท นักบวชประเภทหนึ่ง มีมาก่อนพุทธกาล โดยสละเหย้าเรือน ออกไปบวชบำเพ็ญพรตแสวงหาความสงบ ใช้ชีวิตลำพังอยู่ตามป่า ตามถ้ำ ตามเงื้อมเขา หรือ ปลูกอาศรมอยู่ (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๐, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘๕-๒๘๖/๑๐๔-๑๐๕, ที.สี. (ไทย) ๙/๕๒๖/๒๓๓, ที.สี. (ไทย) ๙/๕๒๗/๒๓๓, ที.สี. (ไทย) ๙/๕๓๒/๒๓๕, ที.สี. (ไทย) ๙/๕๔๐/๒๓๘, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๕๒/๙๑)

ภคุ, ศากยกุมาร: กุมารวงศ์ศากยะ, เจ้าชายวงศ์ศากยะ ทรงออกผนวชพร้อมกับเจ้าศากยะทั้งหลาย คือ พระเจ้าภัททิยศากยะ เจ้าอนุรุทธะ เจ้าอานนท์ เจ้ากิมพิละ เจ้าเทวทัต และอุบาลีซึ่งเป็นช่างกัลบก รวมทั้งหมด ๗ คน ได้บรรลุพระอรหัต และเป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่ง (วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๓๑/๑๗๐, วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๕๕/๒๒๑)

ภคุเถรคาถา : ภาษิตของพระภคุเถระ,คาถาของพระภคุเถระ ท่านพระภคุเถระกล่าวไว้ว่า เราถูกความง่วงเหงาหาวนอนครอบงำ ได้ออกไปจากที่อยู่ กำลังขึ้นที่จงกรม ได้ล้มลงที่พื้นดินตรงนั้นเอง เรานั้นนวดตัวแล้ว กลับขึ้นที่จงกรมใหม่ มีใจตั้งมั่นดีแล้ว ได้จงกรม ณ ที่จงกรม จากนั้น โยนิโสมนสิการจึงเกิดขึ้นแก่เรา โทษก็ปรากฏ ความเบื่อหน่ายก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ต่อแต่นั้น จิตของเราก็หลุดพ้น ท่านจงมองเห็นธรรมว่าเป็นธรรมดีงามเราบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๗๑/๓๘๓)

ภชิตัพพาทิสูตร :พระสูตรว่าด้วยบุคคลที่ควรคบเป็นต้น มีกล่าวไว้จำนวน ๑๒ สูตร อันได้แก่ (สูตรที่ ๒) ตรัสว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ไม่ควรคบ คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ควรคบ คือ สัมมัตตธรรม ๑๐

SAMPLE

(สูตรที่ ๓) บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้ คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ควรเข้าไปนั่งใกล้ คือ สัมมัตตธรรม ๑๐

(สูตรที่ ๔) บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ไม่ควรบูชา คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ควรบูชา คือ สัมมัตตธรรม ๑๐

(สูตรที่ ๕) บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ไม่ควรสรรเสริญ คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ควรสรรเสริญ คือ สัมมัตตธรรม ๑๐

(สูตรที่ ๖) บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ไม่ควรเคารพ คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ควรเคารพ คือ สัมมัตตธรรม ๑๐

(สูตรที่ ๗) บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ไม่ควรยำเกรง คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ควรยำเกรง คือ สัมมัตตธรรม ๑๐

(สูตรที่ ๘) บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ไม่ควรให้ยินดี คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ควรให้ยินดี คือ สัมมัตตธรรม ๑๐

(สูตรที่ ๙) บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมไม่บริสุทธิ์ คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมบริสุทธิ์ คือ สัมมัตตธรรม ๑๐

(สูตรที่ ๑๐) บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมครอบงำมานะไม่ได้ คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมครอบงำมานะได้ คือ สัมมัตตธรรม ๑๐

(สูตรที่ ๑๑) บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมไม่เจริญด้วยปัญญา คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมเจริญด้วยปัญญา คือ สัมมัตตธรรม ๑๐

(สูตรที่ ๑๒) บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมประสพสิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมาก คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมประสพบุญเป็นอันมาก คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๖/๒๙๙)

ภฏฺะ, อุบาสก: อุบาสกในนาทิกคาม ในสมัยของพระพุทธะเจ้าที่ดับชีพเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ สิ้นไป ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก คำว่า “อุบาสก” หมายถึง ชายผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย คนใกล้ชิดพระศาสนา คฤหัสถ์ผู้ชายที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนา โดย

SAMPLE

ประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ปฐมอุบาสกผู้ถึงสรณะ ๒ ได้แก่ ตปุสสะ และ ภัลลิกะ ปฐมอุบาสกผู้ถึงไตรสรณะ คือ บิดาของพระยสะ อุบาสกผู้เป็นอริยสาวก ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ รวม ๑๐ ตำแหน่ง เช่น ตปุสสะ และ ภัลลิกะ สองวาณิช เป็นเอตทัคคะ ในบรรดาอุบาสกสาวกผู้ถึงสรณะเป็นปฐม สุทัตตะ อนาถปิณฑิกคหบดี เป็นเอตทัคคะ ในบรรดาอุบาสกสาวกผู้เป็นทายก อุบาสกที่พระพุทธเจ้าตรัสยกย่องว่าเป็น “ตุลา” คือ เป็นตราชู หรือ เป็นแบบอย่างสำหรับอุบาสกทั้งหลาย เป็นอัครอุบาสก ๒ ท่าน ได้แก่ จิตตคฤหบดี และ เจ้าชายหัตถกะอาฬวกะ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๒)

ภพ: สถานที่เกิดของหมู่สัตว์, หมายถึง ปฏิจจสมุปบาท คือ ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วยังธรรมที่เกิดร่วมกันให้เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี จัดเป็นปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลม ๑ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ จัดเป็นปฏิจจสมุปบาทโดยปฏิโลม ๑.

คำว่า ภพ ยังหมายถึง โลก, แผ่นดิน, วัฏสงสาร, ชาติ, กำเนิดของสัตว์, โลกเป็นที่อยู่ของสัตว์, ภาวะชีวิตของสัตว์ มี ๓ คือ ๑. กามภพ ภพของผู้ยังเสวยกามคุณ ๒. รูปภพ ภพของผู้เข้าถึงรูปฌาน ๓. อรูปภพ ภพของผู้เข้าถึงอรูปฌาน,

คำว่า ภพ มาจากภาษาบาลีว่า “ภว” ว่าโดยศัพท์แล้ว มีหลายความหมาย หมายถึง ความมีความเป็น , ความเจริญ, ความเกิดขึ้นเป็นไป ภพ หมายถึง สถานที่เกิดของหมู่สัตว์ มี ๓๑ ภพ ภูมิ ได้แก่ อบายภูมิ ๔ มนุษย์ภูมิ ๑ สวรรค์ ๖ ชั้น รูปพรหมภูมิ ๑๖ อรูปพรหมภูมิ ๔ หรือหมายถึงความบังเกิดขึ้นเป็นบุคคลต่าง ๆ และ ในบางแห่งเช่น ภพ ในปฏิจจสมุปบาท ภพมี ๒ ความหมาย คือ กรรมภพ หมายถึง เจตนาเจตสิก (อกุศลเจตนา โลกิยกุศลเจตนา) และอุปปัตติภพ หมายถึง ผลของเจตนา (โลกิยวิบาก รวมทั้งเจตสิกที่ประกอบ และกัมมชรูป) ด้วย ในอรรถกถา โลกสูตร แสดงไว้ว่า ไม่ว่าจะเป็นภพใด ๆ ก็ตาม ไม่พ้นไปจากขันธ์ คือ ความเป็นสภาพธรรมที่เกิดแล้วดับไป (วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒, ที.สี. (ไทย) ๙/๑๔๔/๔๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗/๓๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๒/๕๑, ม.มู. (ไทย) ๑๒ /๑๓/๑๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓ /๑๔/๑๗, ม.อุ. (ไทย) ๑๔ /๑๗/๒๕, สํ.นิ. (ไทย) ๑๖ /๑/๒, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๕/๑๘, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘ /๑๓/๑๒, สำ.มหา. (ไทย) ๑๙/๑๖๔/๙๕, องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐ /๗๗/๓๐๑, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑ /๑๐/๑๖, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒ /๑๐๕/๖๒๖, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕ /๑/๑๗๒, ขุ.มหา. (ไทย) ๒๙ /๑๒/๖๑, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐ /๒๔/๑๓๘,

SAMPLE

ขุ.ป. (ไทย) ๓๑ /๖/๑๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/ ๑๐๔/๔๙๘, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗ /๔๕๕/๔๘๖)

ภพก่อน: ชาติที่เคยเกิดมาก่อน, โลกที่สัตว์เกิดมาแล้วในชาติที่ผ่านมา, ชาติก่อน (ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๒๐๑/๑๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑ /๒๐๑/๑๖๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑ /๒๐๔/๑๖๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑ /๒๑๐/๑๗๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑ /๒๑๑/๑๗๒)

ภพดาวดึงส์, ภพเทวดา: ชื่อสวรรค์ชั้นที่ ๒ แห่งสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นฟ้า เป็นที่อยู่ของเหล่าเทพแห่งสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือ จาตุมหาราชิกหรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และ ปรนิมมิตวสวัตดี มีท้าวสักกะจอมเทพเป็นผู้ครอง. (ป. ตาวตึส, ส. ตฺรายสฺตฺรึศตฺ) เดิมทีเป็นที่อยู่แห่งพวกอสูร มีท้าวเวปจิตติเป็นผู้ครอง ต่อมาท้าวสักกเทวราช คือ พระอินทร์ กับเทพผู้สหจรรวม ๓๓ องค์ เกิดขึ้น ณ ที่นั้น จึงเป็นสถานที่รุ่งเรือง มีเวชยันตปราสาท บนสวรรค์ชั้นนี้มีอุทยานที่งดงามมากอยู่ ๔ แห่ง คือ ๑. นันทวนุทยาน หรือ สวนนันทวัน (สวนที่รื่นรมย์) ๒. ผรุสกวัน หรือ ปารุสกวัน (ป่าลิ้นจี่) ๓. จิตรลดาวัน (ป่ามีเถาวัลย์หลากสีสวยงาม) ๔. สักกวัน หรือ มิสกวัน (ป่าไม้ระคน)

ภพเทวดา น. (ป., ส. เทวตา) หมายถึง สวรรค์ หรือ เทวโลก คือภพภูมิอันเป็นที่อยู่ของเทวดา เป็นโลกที่อยู่อาศัยของกายละเอียด เป็นภพภูมิที่มีแต่ความสุข สมบูรณ์ด้วยทิพยสมบัติต่างๆ ซึ่งมีอยู่ ๖ ชั้น ผู้ที่จะไปจุติบนสวรรค์ได้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่ประกอบบุญกุศลอันดีงาม (ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๓๔๖/๒๗๔, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๐๙๕/๑๓๖, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๗๖/๓๙๖, ขุ.มหา. (ไทย) ๒๙ / ๑๙๐/๕๓๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒ /๖๐/๕๐๙, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๑/๗๒๕, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๘/๒๓๙,ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๐/๑๘๖, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๔๙/๒๒๔, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๕๐/๓๙๒, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๕๕/๓๘, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๗๔/๓๔๖)

ภพที่ ๘ : ปฏิสนธิที่ ๘ ในชั้นกามาวจร, ผู้ได้โสดาบันจะถือปฏิสนธิได้ไม่เกิน ๗ ครั้งและท่านเหล่านั้นจะไม่เกิดในภพที่ ๘ เพราะท่านเหล่านั้นละสังโยชน์ ๓ ประการคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ได้แล้ว และจะเวียนเกิดเวียนตายในเทวโลกและมนุษย์โลกอย่างมากไม่เกิน ๗ ครั้ง แล้วบรรลุอรหัตตผล เพราะนามรูปดับไปในภพที่ ๗ นั่นเอง (องฺ.ฉกฺก.อ. (ไทย) ๓/๙๒-๙๕/๒๒๔, ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๓-๑๖๔, ม.มู. (ไทย) ๒๒/๙๒/๖๑๗, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๙/๑๒, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๓๒/๕๕๕)

ภพที่มีขันธ์ ๕ กลุ่มแห่งรูปและนาม ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีทั้งขันธ์ที่เป็นอุปาทานขันธ์ ซึ่งทำให้เกิดความยึดมั่น ถือมั่น เป็นทุกข์ และที่ไม่เป็น

SAMPLE

อุปาทานขันธ์ ขันธ์ ๕ จึงหมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวด ที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา สิ่งที่แยกกันไว้เป็นกลุ่ม เป็นกอง หรือเป็นพวกๆ จำนวน ๕ อย่างนั้น คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยส่วนรูปเป็นรูปขันธ์ อีก ๔ อย่าง คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนามขันธ์ หรือจัดเป็น ๓ อย่างก็ได้ คือ เป็น จิต เจตสิก (สิ่งที่เกิดกับจิต อยู่กับจิต) และรูป วิญญาณ เป็นจิต, เวทนา สัญญา สังขาร เป็นเจตสิก, รูป เป็นรูป (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๒๔/๕๖๔, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๔๓/๕๘๙)

ภพมนุษย์: โลกหรือแผ่นดินที่มนุษย์อาศัยอยู่, โลกมนุษย์ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒ /๖๗/๕๐๙, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๘/๒๓๙,ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๐/๑๘๖, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๔๙/๒๒๔, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๗๔/๓๔๖, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๑๔/๓๑๙, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๔๐/๒๗๐)

ภพน้อย: ที่เป็นที่อยู่ของสัตว์โลกคืออบายภูมิ ๔ มีนรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย รวมทั้งมนุษย์ และ เทวดา ๖ ชั้น (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๔/๔๓)

ภพน้อยภพใหญ่ : การแสดงอาการของการเกิด ตาย ไม่มีที่สิ้นสุด ติดต่อกันไป นี้เป็นความหมาย ประการแรกของภพน้อย ภพใหญ่, ประการที่สอง หมายถึง ที่เป็นที่อยู่ของสัตว์โลก คืออบายภูมิ ชื่อภพน้อย ส่วน สุคติภูมิ มี มนุษย์ สวรรค์ รูปพรหม เป็นต้น ชื่อภพใหญ่, ประการที่ ๓ หมายถึง ภพน้อยที่เป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ที่เกิดในกามภพ ที่เป็น อบายภูมิ ๔ มี นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย มนุษย์ และ เทวดา ๖ ชั้น เป็น ภพน้อย ที่เป็นกามภพ และ ภพใหญ่ หมายถึง รูปพรหม อรูปพรหม คือ พรหมบุคคล และอรูปพรหม, ประการที่สี่ หมายถึง ภพภูมิของจิต กามมาวจรจิต ชื่อว่า ภพน้อย เช่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้น ส่วน รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต เป็นภพใหญ่ ใหญ่ด้วยสภาพจิต (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๙๙/๒๐๙, ขุ.มหา. (ไทย) ๒๙/๑๑/๕๘, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๒๙/๑๕๒, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑/๕๒๑, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒/๖๑๓, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒/๗๒๗, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๘/๖๕๑, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๙/๑๘๖, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๙/๑๘๗, ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๔๓/๕๒๕,ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๔๑๘/๕๐๘)

ภพนาค: ภพที่นาคอาศัยอยู่ เช่น มุจจลินทนาคราช, ท้าวกาพนาคราช, ปาลิตะนาคราช เป็นต้น ในวิธุรชาดก ให้ความหมายว่า หมายถึงนครของนาคที่อาศัยอยู่ เช่น โภควดีนคร, วาสนานคร, หิรัญวดีนคร, นาคหรือพญานาคเป็นภพภูมิที่สูงกว่า

SAMPLE

มนุษย์เพราะเป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ แต่ก็จัดอยู่ฝ่ายสุคติภูมิ อยู่สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา พญานาคเกิดได้ทั้งแบบโอปปาติกะ เกิดแล้วโตทันที แบบสังเสทชะ เกิดจากเหงื่อไคล สิ่งหมักหมม แบบชลาพุชะ เกิดจากครรภ์ แบบอัณฑชะ เกิดจากฟองไข่ นาคชั้นสูงเกิดแบบโอปปาติกะ เป็นชนชั้นปกครอง ที่อยู่ของพญานาคมีตั้งแต่ในแม่น้ำ ในอากาศ จนถึงสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา พวกนาคอยู่ในการปกครองของท้าววิรูปักษ์ ผู้ปกครองสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาด้านทิศตะวันตก เหตุที่มาเกิดเป็นนาคเพราะทำบุญเจือด้วยราคะ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๗๐/๓๙๖)

ภพนี้: โลกนี้, ภพปัจจุบัน, โลกที่หมู่สัตว์อาศัยอยู่ (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑/๑๒, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒/๑๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๔/๒๘๒, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๖๖/๗๒)

ภพโน้น: ภพที่ผ่านมาแล้ว, ภพที่เป็นอดีต, ภพที่ล่วงเลยมาแล้ว (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑/๑๒, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒/๑๓, ม.อุ. (ไทย) ๑๔ /๘๒/๙๒)

ภพสุดท้าย: ภพที่เป็นชาติสุดท้ายไม่ต้องกลับมาเกิดในภพที่ตนอาศัยอยู่อีก (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๙/๒๙๗, ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๕๗/๕๖๔)

ภพหน้า: โลกหรือชาติใหม่ในวัฏสงสารหลังจากที่ตายไปแล้วในชาตินี้, ชาติหน้า,โลกหน้า (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๖/๑๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๙, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๖๖/๗๒, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๔๙/๖๒)

ภพแห่งอสัญญสัตว์: ภพแห่งสัตว์ไม่มีสัญญา ซึ่งเป็นภพ หรือภูมิที่นักบวชในลัทธิเดียรถีย์เป็นต้น เมื่อเจริญวาโยกสิณจนบรรลุจตุตฌานแล้วได้เจริญภาวนาบนแนวทางที่เบื่อหน่ายในนามธรรมมีสัญญาเป็นต้นเป็นนิจ ครั้นละจากอัตภาพนั้นแล้วก็จะไปบังเกิดที่อสัญญสัตตภพอันเป็นภพที่ปราศจากจิตวิญญาณหรือความรู้สึกใด ๆ (ที.สี.อ. (ไทย) ๖๘-๗๓/๑๖๘-๑๖๙, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๘๑/๓๘๗, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๔๓/๕๘๙, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๗๓๕/๗๗๙)

ภพใหญ่ : สุคติภูมิ มี มนุษย์ สวรรค์ รูปพรหม อรูปพรหมเป็นต้น (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๔/๔๓)

ภพใหม่ : ภพที่จะมาเกิดใหม่ต่อไป, ภพหน้า, ชาติหน้า, หรือใช้ในความหมายว่า ภิกษุที่ถอนตัณหาอันนำไปสู่ภพได้แล้ว จะไม่ไปเกิดในภพใหม่ เช่นภพมนุษย์ ภพเทวดาเป็นต้น (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๑/๑๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๐๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๖/๑๓๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๗/๑๔๕, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๐/๓๐๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๖/๓๑๔, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๘๘/๔๑๙, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๓๔/๔๖๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๓/๔๙๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖๘/๑๘๘, ม.ม.

SAMPLE

(ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๒, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๙๓/๒๓๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๔๕/๒๙๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๔/๔๒๑, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๒๙/๔๘๙, สำนิ. (ไทย) ๑๖ /๑๒/๒๐, สำนิ. (ไทย) ๑๖ /๓๘/๗๙, สำข. (ไทย) ๑๗/๒๗/๔๑, สำข. (ไทย) ๑๗/๒๖/๓๙, สำมหา. (ไทย) ๑๙/๔๙๑/๓๐๒, สำมหา. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑/๖๐๕, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑ /๑/๒, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑ /๑๐/๑๗)

ภมร: แมลงผึ้ง, แมลงภู่, หาอาหารเป็นน้ำหวานจากเกสรดอกไม้, ใช้ว่า ภุมระ ก็มี เครื่องกลึง. ก. หมุน อีก (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๙/๔๒, ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๗๙๖/๒๙๘)

ภยกถา: เรื่องที่น่ากลัว, เรื่องของความกลัว, เรื่องที่น่ากลัว, ภัยที่น่ากลัว เช่น ได้ฟังเรื่องของโรคระบาด, เรื่องของคนถูกฆ่า, เรื่องของโจรผู้ร้าย, เรื่องไฟป่าเป็นต้น ทำให้เกิดความกลัว (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๐/๑๙)

ภยเภรวสูตร : พระสูตรว่าด้วยความขลาดกลัว พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ผู้เข้าไปทูลถาม ปัญหา ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลว่า กุลบุตรผู้ออกบวชด้วยศรัทธาแล้วย่อมปฏิบัติตามพระองค์หรือ พระผู้มีพระภาคทรงรับว่า เป็นเช่นนั้น เมื่อชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลว่า การอยู่ป่านั้นลำบาก ทำใจให้สงบได้ยาก หาความรื่นรมย์ได้ยากและป่ามักทำให้ภิกษุผู้ไม่มีสมาธิหวาดหวั่นได้ พระองค์จึงตรัสว่า ในสมัยที่พระองค์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ก็ทรงเห็นอย่างนั้น แล้วทรงอธิบายต่อไปว่า สมณพราหมณ์พวกอื่นสะดุ้งกลัวการอยู่ป่า เพราะเหตุ ๑๖ ประการ คือ

๑. เป็นผู้มีกายกรรมไม่บริสุทธิ์ ๒. เป็นผู้มีวจีกรรมไม่บริสุทธิ์
๓. เป็นผู้มีมโนกรรมไม่บริสุทธิ์ ๔. เป็นผู้มีอาชีพไม่บริสุทธิ์
๕. เป็นผู้มีปกติเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น
๖. เป็นผู้มีจิตวิบัติ คิดชั่วร้าย
๗. เป็นผู้มีจิตหดหู่ เซื่องซึม
๘. เป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ไม่สงบ
๙. เป็นผู้มีความเคลือบแคลงสงสัย
๑๐. เป็นผู้ยกตนข่มผู้อื่น
๑๑. เป็นผู้มักขลาดกลัว
๑๒. เป็นผู้ปรารถนาลาภสักการะ
๑๓. เป็นผู้เกียจคร้าน
๑๔. เป็นผู้ขาดสติสัมปชัญญะ

SAMPLE

๑๕. เป็นผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น กวัดแกว่ง

๑๖. เป็นผู้โง่เขลาเบาปัญญา

ส่วนพระองค์และพระอริยะไม่สะดุ้งกลัวการอยู่ป่า เพราะเหตุ ๑๖ ประการอันมีนัยตรงกันข้าม ทรงอธิบายต่อไปว่า ขณะที่พระองค์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ก็ทรงเลือกการอยู่ป่าและเมื่อความขลาดกลัวเกิดขึ้นในขณะที่ทรงอยู่ในอิริยาบถใด ก็ทรงพิจารณากำจัดความขลาดกลัวนั้นให้หมดไปในอิริยาบถนั้น แล้วทรงบำเพ็ญเพียรต่อไปจนได้ฌาน ๔ และวิชชา ๓ ตามลำดับ แม้หลังจากได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ยังทรงอยู่ป่าเป็นประจำ เพราะทรงเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ ประการ คือ (๑) การอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของพระองค์ (๒) การอนุเคราะห์ชนรุ่นหลัง(ให้ถือปฏิบัติตาม)เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ชาณุสโสณิพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔/๓๓)

ภยเวรูปสันตสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยอริยสาวกระงับภัยเวร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่อนาถบิณฑิกคหบดีว่า เมื่ออริยสาวกระงับภัยเวร ๕ อันมีการไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น แล้วประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ และเห็นแจ้งอริยญายธรรมด้วยปัญญาได้ ย่อมสามารถพยากรณ์ตนเองได้ว่า พ้นจากนรกเป็นต้นหรือยัง หรือเป็นพระอริยบุคคลชั้นใด (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๔/๕๔๓)

ภยเวรูปสันตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยอริยสาวกระงับภัยเวร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่ออริยสาวกระงับภัยเวร ๕ อันมีการไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น แล้วประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ และเห็นแจ้งอริยญายธรรมด้วยปัญญาได้ ย่อมสามารถพยากรณ์ตนเองได้ว่า พ้นจากนรกเป็นต้นหรือยัง หรือเป็นพระอริยบุคคลชั้นใด (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๕/๕๔๖)

ภยสูตร : มีชื่อเหมือนกัน ๕ สูตร และแปลความหมายต่างกัน กล่าวคือ

1.ภยสูตร® : พระสูตรว่าด้วยผู้เป็นภัยและไม่เป็นภัย พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า (๑) ภัย (คือความมีจิตสะดุ้งกลัว เช่น การได้ทราบข่าวว่าโจรจะปล้น แล้วเกิดความหวาดสะดุ้ง) (๒) อุปัททวะ (ภาวะที่จิตฟุ้งซ่าน เช่นเมื่อรู้ว่าโจรจะปล้นก็เกิดความระส่ำระส่ายพยายามจะหนีพร้อมกับขนข้าวของไปด้วยเท่าที่พอจะติดมือไปได้) (๓) อุปสรรค (อาการที่มีความขัดข้อง เช่น การถูกโจรล้อมบ้านจุดไฟปิดประตูไม่ให้หนีไปได้แล้วฆ่าปล้นเอาทรัพย์ทั้งหมดไป) ทั้ง ๓ ประการนี้ที่เกิดขึ้น ล้วนเกิดจากคนพาล มิใช่เกิดจากบัณฑิต เหมือนไฟที่ลุกลามจากเรือนไม้อ้อหรือเรือนหญ้า ก็ไหม้เรือนยอดที่เขาโบกทั้งภายในและภายนอก

SAMPLE

ลมพัดเข้าไม่ได้ มีบานประตูปิดมิดชิด หน้าต่างปิดสนิท และตรัสว่า คนพาลมีภัย มีอุปัททวะ มีอุปสรรค ส่วนบัณฑิตไม่มีภัย ไม่มีอุปัททวะ ไม่มีอุปสรรค ภัย อุปัททวะ และอุปสรรคไม่มีจากบัณฑิต ดังนั้น เธอทั้งหลายจึงควรประพฤติเว้นธรรมของคนพาล แต่ถือประพฤติปฏิบัติธรรมของบัณฑิต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑/๑๓๙)

2.ภยสูตร พระสูตรว่าด้วยภัย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับย่อมเรียกภัย ๓ อย่างว่าเป็นอมาตาปุตติกภัย (หมายถึงภัยเกิดขึ้นแล้ว มารดาและบุตรไม่อาจจะเป็นที่พึ่งแก่กันได้ไม่อาจจะพบเห็นกันได้) คือ (๑) สมัยที่ไฟไหม้ใหญ่ แม้หมู่บ้าน ตำบล เมือง ก็ถูกไฟเผา เมื่อไฟไหม้แล้ว ในที่นั้น ๆ มารดาก็ไม่ได้พบบุตร บุตรก็ไม่ได้พบมารดา (๒) สมัยที่มหาเมฆตั้งเค้าแล้วทำให้ฝนตกลงมาเป็นห้วงน้ำใหญ่แล้วพัดพาหมู่บ้าน ตำบล และเมืองให้ไหลไป ในที่นั้น ๆ มารดาก็ไม่ได้พบบุตร บุตรก็ไม่ได้พบมารดา) (๓) สมัยที่โจรป่าปล้นสะดมทำให้ชาวบ้านต่างพากันขึ้นยานหนีไป ในที่นั้น ๆ มารดาก็ไม่ได้พบบุตร บุตรก็ไม่ได้พบมารดา ภัยทั้ง ๓ นี้ แต่ละประการเป็นเหตุให้บุตรพลัดพรากจากมารดา แล้วตรัสว่า ภัยใหญ่ดังกล่าวนี้ยังเป็นสมาตาปุตติกภัย คือ ภัยที่ยังพอมีโอกาสให้บุตรพบกับมารดาได้บ้าง แต่ภัยใหญ่ต่อไปนี้ มารดากับบุตรไม่สามารถจะห้ามมิให้เกิดขึ้นแก่กันและกันได้เลย มี ๓ คือ (๑) ชราภัย ภัยที่เกิดขึ้นเพราะความแก่ (๒) พยาธิภัย ภัยที่เกิดขึ้นเพราะความเจ็บ (๓) มรณภัย ภัยที่เกิดขึ้นเพราะความตาย ภัยทั้ง ๓ นี้ เป็นอมาตาปุตติกภัย แล้วตรัสว่า มรรคปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นไปเพื่อละเพื่อก้าวล่วงทั้งสมาตาปุตติกภัยและอมาตาปุตติกภัย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๓/๒๔๔)

3.ภยสูตร พระสูตรว่าด้วยภัยเป็นชื่อของกาม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชื่อของกาม ๖ คือ (๑) ภัย (๒) ทุกข์ (๓) โรค (๔) ฝี (๕) เครื่องข้อง (๖) เปือกตมที่ได้ชื่อเช่นนั้นเพราะสัตว์ผู้ยินดีด้วยกามราคะถูกฉันทราคะ(หมายถึงความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจคือตัณหา) เกี่ยวพันไว้ ย่อมไม่พ้นจากภาวะนั้นๆ มีภัยเป็นต้น ทั้งในภพนี้และภพหน้า แล้วตรัสคาถาประพันธ์สรุปความได้ว่า ภัย ทุกข์ โรค เครื่องข้องและเปือกตม เหล่านี้เราเรียกว่ากามที่ข้องของปุถุชน ชนทั้งหลายเห็นภัยในอุปาทานอันเป็นแดนเกิดแห่งชาติและมรณะ ย่อมหลุดพ้นในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งชาติและมรณะ เพราะไม่ถือมั่น ชนเหล่านั้นถึงธรรมเป็นแดนเกษม มีความสุข ดับสนิทในปัจจุบัน ล่วงทุกข์ทั้งหมดไปได้ พ้นเวรทั้งปวง (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๔๕๓)

SAMPLE

4.ภยสูตร พระสูตรว่าด้วยภัยเป็นชื่อของกาม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า (๑) คำว่า ภัย (๒) คำว่า ทุกข์ (๓) คำว่า โรค (๔) คำว่า ฝี (๕) คำว่า ลูกศร (๖) คำว่า เครื่องข้อง (๗) คำว่า เปือกตม (๘) การอยู่ในครรภ์ คำทั้ง ๘ นี้เป็นชื่อของกาม แล้วทรงแสดงว่า คำว่า ภัย เป็นต้น เป็นชื่อกาม เพราะสัตว์โลกผู้ยินดีด้วยกามราคะ ถูกฉันทราคะเกี่ยวพันไว้ ย่อมไม่พ้นจากภัยเป็นต้นทั้งที่มีในภพนี้และภพหน้านั้น ๆ แล้วตรัสว่า ปุถุชนตกต่ำเพราะราคะอันน่ายินดีจึงถึงความเป็นสัตว์เกิดในครรภ์อีก เพราะกามเหล่านี้ ภิกษุผู้มีความเพียรเผากิเลส ไม่ละสัมปชัญญะก็จักข้ามกามที่เป็นดุจทางลื่นที่ข้ามได้ยาก มองเห็นเหล่าสัตว์ผู้เข้าถึงชาติและชราดิ้นรนอยู่ (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๕๖/๓๔๙)

5.ภยสูตร พระสูตรว่าด้วยภัยเวร พระผู้มีพระภาคตรัสกับอนาถบิณฑิกคหบดีว่า อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ได้แล้ว ประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ และเห็นแจ้งแทงตลอดอริยญายธรรม(หมายถึงมรรคพร้อมทั้งวิปัสสนา) ด้วยปัญญาแล้ว เมื่อหวังอยู่พึงพยากรณ์ตนเองว่า เรามีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีภูมิแห่งเปรตสิ้นแล้ว มีอบาย ทุคติ และวินิบาต สิ้นแล้ว เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ(หมายถึงมรรค ๓ เบื้องสูง) ในวันข้างหน้า แล้วทรงอธิบายว่า ภัยเวร ๕ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ (๕) ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย เพราะภัยเวร ๕ นี้เป็นปัจจัย จึงประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้าง ในสัมปรายภพบ้าง ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้าง บุคคลผู้เว้นภัยเวร ๕ นี้แล้ว ย่อมไม่ประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบัน ที่เป็นไปในสัมปรายภพ ทั้งไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจ ทรงอธิบายต่ออีกว่า องค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ คือ (๑-๓) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม และในพระสงฆ์ (๔) ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะใคร่ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ แล้วทรงอธิบายว่าการเห็นแจ้งแทงตลอดอริยญายธรรมด้วยปัญญา หมายถึงการพิจารณาเห็นว่าเพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๒/๒๑๒)

ภยสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยภัยภายใน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า เมื่อใด ภัยเวร ๕ ประการ คือ (๑) การฆ่าสัตว์ (๒) การลักทรัพย์ (๓) การประพฤตผิดในกาม (๔) การพูดเท็จ (๕) การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทของพระอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้น พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรมที่เป็น

SAMPLE

องค์แห่งโสดาปัตติผล ๔ ประการ คือ (๑) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธเจ้า (๒) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระธรรม (๓) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระสงฆ์ (๔) มีศีลบริสุทธิ์ไม่ด่างพร้อยและมีญายธรรมอันประเสริฐ ย่อมสามารถกล่าวได้ว่า เราไม่มีทุคติ เป็นพระโสดาบัน จะตรัสรู้ในภายหน้าได้อย่างแน่นอน หรือดังคำ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภัยภายใน ๔ คือ (๑) ชาติภัย ภัยเพราะความเกิด (๒) ชราภัย ภัยเพราะความแก่ (๓) พยาธิภัย ภัยเพราะความเจ็บไข้ (๔) มรณภัย ภัยเพราะความตาย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๙/๑๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่าคำว่า ญายธรรมอันประเสริฐ หมายถึงปฏิจจสมุปบาทและอริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๔๑/๘๓)

ภยสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยภัยภายนอก (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด ภัยเวร ๕ ของพระอริยสาวกสงบแล้ว เมื่อนั้น พระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรมที่เป็นองค์แห่งโสดาปัตติผล ๔ ย่อมสามารถที่จะกล่าวได้ว่า เราไม่มีทุคติ เป็นพระโสดาบัน จะตรัสรู้ในภายหน้าได้อย่างแน่นอน หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ภัยภายนอก ๔ คือ (๑) อัคคีภัย ภัยจากไฟ (๒) อุทกภัย ภัยจากน้ำ (๓) ราชภัย ภัยจากพระราชา (๔) โจรภัย ภัยจากโจร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๐/๑๘๑)

ภยันตราย: ภัยและอันตราย,อันตรายที่น่ากลัว เช่น อัคคีภัย ภัยที่เกิดจากไฟ อุทกภัย คือ ภัยที่เกิดจากน้ำ วาตภัย ภัยที่เกิดจากลม (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๔/๔๓๑)

ภยาคติ : ความลำเอียงเพราะกลัว คำว่า อคติ แปลว่า ไม่เดิน, ไม่ไป หมายความว่า ไม่ควรเดิน ไม่ควรไป หรือไม่ควรประพฤติ อคติ ศัพท์นี้ตรงกับภาษาไทยว่า ความลำเอียง, ความไม่เที่ยงธรรม, ความไม่ยุติธรรม ความลำเอียงเพราะความกลัวเป็นหลักธรรมข้อหนึ่ง ในอคติ ๔ อย่าง ตัวอย่างเช่น บุคคลที่เป็นผู้ใหญ่มีหน้าที่เกี่ยวข้องในการปกครองบังคับบัญชาบุคคลอื่นด้วย หากมีความลำเอียง (อคติ) ก็จะทำให้สูญเสียความยุติธรรมขาดความอบอุ่น ขาดความมั่นใจของคนที่เกี่ยวข้องเป็นผู้น้อย เป็นผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาของบุคคลเหล่านั้น (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๖/๒๐๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐ /๔๗/๙๐, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑ /๑๗/๒๙, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑ /๑๙/๓๐, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙ /๓๕/๑๓๐, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙ /๘๐/๒๓๘, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙ /๙๖/๒๙๖, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙ /๑๔๗/๒๙๓, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙ /๑๔๘/๓๙๔)

ภรตฤาษี: ดาบสผู้บำเพ็ญพรตประพฤติพรหมจรรย์ ออก

SAMPLE

บวชบำเพ็ญตบะ ได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ สามารถไปทางอากาศได้ เป็นหนึ่งในจำนวนฤาษีทั้งหลาย คือ ยานหนฤาษี โสมยาคฤาษี มโนชวฤาษี สมุททฤาษี มาฆฤาษี กาลปุรักขิตฤาษี อังคีรสฤาษี กัสสปฤาษี กีสวัจฉฤาษี และอกัตติฤาษี ที่ได้ออกบวชบำเพ็ญพรต จนล่วงพ้นกามาวจรภพได้แล้ว บังเกิดในพรหมโลกด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๓๔/๔๒๘)

ภรต, นายพราน: ชาวแคว้นพาหิกะ, พราน หมายถึง ผู้ล่า, นักล่า คือ ผู้หากินในทางจับสัตว์หรือยิงสัตว์ ตัวอย่างเช่น นายพรานฝีมือดีนำทางให้นักล่าสัตว์ในป่า (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๕/๒๘๗)

ภรรยา, ภรรยาเก่า: เมีย หญิงที่เป็นคู่ครองของชาย คู่กับ สามี (ส. ภารฺยา) ภรรยาเก่า น. หมายถึง อดีตเมีย, เมียเก่า, หญิงที่เคยเป็นคู่ครองของชายหรือเคยแต่งงานกับชายนั้นมาแล้วแต่เลิกรากันไป (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓/๑๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔/๑๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๗๔/๒๙๗, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๙/๑๖๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๖/๔๓๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๐/๓๕๘, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔/๑๓, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙/๑๗, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๓, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๒๑/๖๘, ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๙๙/๑๐๗)

ภรรยาเทวดา: ภรรยาที่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติผิดในกาม จากการพูดเท็จ จากการพูดส่อเสียด จากการพูดคำหยาบ จากการพูดเพ้อเจ้อ ไม่มีความละโมบ ไม่มีพยาบาท มีความเห็นชอบ มีศีล มีกัลยาณธรรม มีใจปราศจากมลทินคือความตระหนี่ รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ไม่ด่าไม่บริภาษสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน ภรรยานั้นชื่อว่าภรรยาเทวดา (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑ / ๕๓/๘๘)

ภรรยาผี: ภรรยาเป็นที่ชอบฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ มีความละโมบ มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิด เป็นคนทุศีล มีบาปธรรม มีใจอันมลทิน คือความตระหนี่ครอบงำ ด่าและบริภาษสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน ภรรยานั้นชื่อว่าภรรยาผี (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑ /๕๓/ ๘๘)

ภรรยาผู้เว้นจากระดู : ภรรยาที่อยู่ในวัยหมดประจำเดือน (ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๒/๒๙๔/๑๕๒, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๙๔/๕๖๘)

ภรรยาสินไถ่: หญิงที่ชายใช้ทรัพย์ซื้อมาเพื่ออยู่ร่วมกัน (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๔/๓๔๖, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๖/๓๖๓)

SAMPLE

ภรรยาโหร : ภรรยาของโหรคนหนึ่ง เมื่อสามียังมีชีวิต เรียกขานกันว่า “คณกี” พอสามีตายถูกเรียกว่า “ปุราณคณกี” หญิงหม้ายผู้เคยเป็นภรรยาโหร (วิ.อ. (บาลี) ๒/๒๙๗/๔๓, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๙๗/๓๓๘-๓๔๑, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๙๘/๓๔๑)

ภรัณฑุกาลามสูตร : พระสูตรว่าด้วยภรัณฑุดาบสกาลามโคตร พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกจากแคว้นโกศลไปถึงกรุงกบิลพัสดุ์ เจ้ามหานามศากยะได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์โดยลำดับแล้วเข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคให้เจ้ามหานามศากยะพิจารณาดูสถานที่สำหรับพักสักคืนหนึ่ง เมื่อเจ้าศากยมหานามะเที่ยวหาสถานที่พักจนทั่วกรุงกบิลพัสดุ์ ก็ไม่เห็นสถานที่เหมาะสมสำหรับพระผู้มีพระภาค จึงเข้าไปหาภรัณฑุดาบส กาลามโคตร ผู้เป็นเพื่อนพรหมจารีเก่าของพระผู้มีพระภาค แล้วขอที่พัก เมื่อดาบสนั้นอนุญาต จึงกราบทูลนิมนต์ให้ไปประทับ ณ อาศรมของดาบสนั้นแล้วเสด็จกลับ รุ่งขึ้น ตรัสกับเจ้ามหานามศากยะว่า ศาสดา ๓ จำพวก คือ (๑) ศาสดาบางท่านบัญญัติการกำหนดรู้กาม แต่ไม่บัญญัติการรู้รูป และเวทนา (๒) ศาสดาบางท่านบัญญัติการกำหนดรู้กามและรูป แต่ไม่บัญญัติการกำหนดรู้เวทนา (๓) ศาสดาบางท่านบัญญัติการกำหนดรู้กาม รูป เวทนา แล้วตรัสถามเจ้ามหานามศากยะถึงจุดมุ่งหมายของศาสดา ๓ จำพวกเป็นอย่างเดียวกัน หรือต่างกัน เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเช่นนั้นแล้ว ดาบสนั้นจึงบอกให้เจ้ามหานามศากยะตอบว่า เป็นอย่างเดียวกัน ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับเจ้ามหานามศากยะว่า ต่างกัน แม้ครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ ก็โต้ตอบกันอย่างนี้เหมือนกัน เมื่อจบการโต้ตอบวาทะแล้ว ทำให้ภรัณฑุดาบสรู้สึกว่าเสียหน้ามาก จึงได้หนีไปจากกรุงกบิลพัสดุ์แล้ว ไม่หวนกลับมาอีกเลย (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๓๗๔)ภรัณฑุดาบสกาลามโคตร: ดาบสที่เคยเป็นเพื่อนพรหมจารีเก่าผู้ร่วมประพฤติพรหมจรรย์ ในสมัยอาฬารดาบสกาลามโคตร ได้ฟังธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับเจ้ามหานามศากยะเรื่องศาสดา ๓ จำพวกมีปรากฏอยู่ในโลก (วิ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๑๒๗/๓๖๑, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๓๗๔)

ภริยา : เมีย, ภรรยา (ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๙๖/๗๗๐)

ภริยาสูตร : พระสูตรว่าด้วยภรรยา ตอนเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรจีวร เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของอนาถบิณฑิกคหบดี ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว ในนิเวศน์นั้นมีเหล่ามนุษย์ส่งเสียงดังอื้ออึง พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามอนาถบิณฑิกคหบดีว่า เพราะเหตุไร เหล่ามนุษย์ในนิเวศน์ของท่านจึงส่งเสียงดังอื้ออึง เหมือนชาวประมงแย่งปลากัน เมื่อได้รับคำกราบทูลว่า นางสุชาดานี้ข้าพระองค์นำมาจากตระกูลมั่งคั่ง เป็นสะใภ้ในเรือน นางไม่เชื่อฟังแม่

ผัวพ่อผัวสามี แม้แต่พระผู้มีพระภาคนางก็ไม่สักการะไม่เคารพไม่นับถือไม่บูชา จึงได้รับสั่งเรียกนางสุชาดานั้นมาตรัสกับเธอว่า ภรรยา ๗ จำพวก คือ (๑) ภรรยาดุจเพชฌฆาต (๒) ภรรยาดุจนางโจร (๓) ภรรยาดุจนายหญิง (๔) ภรรยาดุจมารดา (๕) ภรรยาดุจพี่สาว น้องสาว (๖) ภรรยาดุจเพื่อน(๗) ภรรยาดุจทาสี แล้วตรัสถามนางสุชาดาว่า ในภรรยา ๗ จำพวกนั้น เธอเป็นภรรยาจำพวกไหน เมื่อนางกราบทูลว่า หม่อมฉันไม่เข้าใจความหมายของพระภาษิตที่ทรงแสดงไว้โดยย่อ ขอพระองค์โปรดแสดงความหมายโดยวิธีที่หม่อมฉันจะเข้าใจได้อย่างพิสดารเถิด จึงทรงอธิบายภรรยา ๗ ดังนี้ (๑) ภรรยาดุจเพชฌฆาต หมายถึง ภรรยาผู้คิดประทุษร้าย ดูหมิ่นสามี ยินดีต่อชายอื่น พยายามฆ่าสามี (๒) ภรรยาดุจนางโจร หมายถึง ภรรยาผู้มุ่งจะยักยอกทรัพย์แม้มีจำนวนน้อยที่สามีประกอบพานิชกรรมและกสิกรรมได้มา (๓) ภรรยาดุจนายหญิง หมายถึงภรรยาผู้เกียจคร้าน กินจุ ดุร้าย ข่มขี่สามีผู้ขยันหมั่นเพียร (๔) ภรรยาดุจมารดา หมายถึง ภรรยาผู้เกื้อกูล คอยทะนุถนอมสามีทุกเมื่อ เหมือนมารดาคอยทะนุถนอมบุตร รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้ (๕) ภรรยาดุจพี่สาว น้องสาว หมายถึงภรรยาผู้มีความเคารพในสามี มีใจละอายต่อบาป ประพฤติคล้อยตามสามี (๖)ภรรยาดุจเพื่อน หมายถึงภรรยาผู้เห็นสามีแล้วชื่นชมยินดี เหมือนเพื่อนเห็นเพื่อนผู้จากไปนานแล้วกลับมา เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติต่อสามี (๗) ภรรยาดุจทาสี หมายถึงภรรยาผู้ถูกสามีขู่จะฆ่า จะเฆี่ยนตี ก็ไม่โกรธ สงบเสงี่ยม ไม่คิดขุ่นเหมายถึงสามี อดทนได้ ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี แล้วตรัสอีกว่า ภรรยา ๓ จำพวกแรก เมื่อตายไป ย่อมไปสู่นรก ส่วนภรรยา ๔ จำพวกหลัง เมื่อตายไป ย่อมไปสู่สุคติโลกสวรรค์ และตรัสถามนางสุชาดาว่า ในภรรยา ๗ นั้น เธอจะเป็นภรรยาจำพวกไหน นางสุชาดากราบทูลว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงจำหม่อมฉันไว้ว่า เป็นภรรยาดุจทาสี (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒)

ภรุกัจฉา, ท่าน้ำ: ท่าน้ำสำหรับจอดเทียบเรือขนส่งสินค้าของพวกพ่อค้าในสมัยโบราณ หรือเรือที่ใช้สัญจรไปมา, ท่าน้ำ น. ท่าที่อยู่ริมน้ำสำหรับใช้เป็นที่ขึ้นลง (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๗/๒๐๙, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๙/๓๗๒, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๑/๓๗๒, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๓/๓๗๒, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๕/๓๗๒)

ภวเนตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยกิเลสเป็นเหตุนำไปสู่ภพ ท่านพระราธะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่ากิเลสเป็นเหตุนำไปสู่ภพนั้นเป็นอย่างไร ความดับกิเลสนั้นเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก

อุบาย และความยึดมั่นอันเป็นเหตุให้ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในขันธ์ ๕ ชื่อว่า กิเลสเป็นเหตุนำไปสู่ภพ เพราะดับกิเลสเหล่านั้นได้ จึงจัดว่าเป็นความดับกิเลสเป็นเหตุนำไปสู่ภพ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๒/๒๕๕)

ภวปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องภพ ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า ภพมีเท่าไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ภพมี ๓ ประการคือ (๑) กามภพ(ภพที่เป็นกามาวจร) (๒) รูปภพ(ภพที่เป็นรูปาวจร) (๓) อรูปภพ(ภพที่เป็นอรูปาวจร) เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งนิพพานปัญหาสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๖/๓๔๔)

ภววิภวทิฏฐินิทเทส : แสดงภววิภวทิฏฐิ นิทเทสอธิบายอุทเทสที่ ๑๕-๑๖ คือ ภวทิฏฐิและวิภวทิฏฐิโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

พระสารีบุตรเถระประมวลทิฏฐิที่ ๑-๑๔ ในอุทเทส ๑๖ มาจำแนกเป็นภวทิฏฐิและวิภวทิฏฐิในนิทเทสที่ ๑๕ และที่ ๑๖ นี้ คำว่า ภวทิฏฐิ หมายถึง ความยึดมั่น ด้วยการติดอยู่ และคำว่า วิภวทิฏฐิ หมายถึง ความยึดมั่นด้วยการแล่นเลยไป เนื่องจากนิทเทสทั้งสองนี้มีความสัมพันธ์กันดังกล่าว ท่านจึงนำมาวิสัชนาไว้รวมกัน เช่น

อุทเทสที่ ๑

คำปุจฉาว่า “อัสสาททิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๓๕ ประการ เป็นภวทิฏฐิเท่าไร เป็นวิภวทิฏฐิเท่าไร”

คำวิสัชนาว่า “เป็นทั้งภวทิฏฐิและวิภวทิฏฐิ”

อุทเทสที่ ๒

คำปุจฉาว่า “อัตตานุทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๒๐ ประการ เป็นภวทิฏฐิเท่าไร เป็นวิภวทิฏฐิเท่าไร”

คำวิสัชนาว่า “เป็นภวทิฏฐิ ๑๕ เป็นวิภวทิฏฐิ ๕”

ฯลฯ

อุทเทสที่ ๑๔

คำปุจฉาว่า “โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๘ ประการ เป็นภวทิฏฐิเท่าไร เป็นวิภวทิฏฐิเท่าไร”

คำวิสัชนาว่า “เป็นทั้งภวทิฏฐิและวิภวทิฏฐิ”

ท่านสรุปว่า ทิฏฐิทั้งหมดเป็นอัตตานุทิฏฐิ เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นสักกายทิฏฐิ เป็นอันตัคคาหิกทิฏฐิ เป็นสัญโญชนิกาทิฏฐิ เป็นอัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ

SAMPLE

ลำดับต่อไป ท่านนำพระพุทธพจน์ที่เป็นส่วนประกอบของภวทิฏฐิและวิภวทิฏฐิมาตั้งเป็นบทมาติกา ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์ผู้ถูกทิฏฐิ ๒ ประการนี้กลุ้มรุมแล้ว พวกหนึ่งติดอยู่ พวกหนึ่งแล่นเลยไป ส่วนผู้มีจักษุ(ปัญญาจักขุ) ย่อมเห็น”

จากนั้น ท่านนำคำในมาติกามาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา มีใจความว่า

๑. พวกเทวดาและมนุษย์ที่ติดอยู่ ได้แก่ เทวดาและมนุษย์ผู้ชอบภพ ยินดีในภพ บันเทิงอยู่ในภพ เป็นผู้มีจิตแล่นเลยไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในธรรมที่พระองค์ทรงแสดงเพื่อความดับภพ

๒. พวกเทวดาและมนุษย์ที่แล่นเลยไป ได้แก่ เทวดาและมนุษย์พวกหนึ่งอึดอัด ระอา รังเกียจภพ อยากให้ภพขาดสูญ ไม่ต้องการเกิดอีก

๓. พวกที่มีปัญญาจักขุ ได้แก่ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เห็นทุกข์โดยความเป็นทุกข์ แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับทุกข์

ลำดับต่อไป ท่านตั้งบทมาติกาว่า “บุคคล ๓ จำพวก มีทิฏฐิวิบัติ บุคคล ๓ จำพวก มีทิฏฐิสมบัติ” แล้วนำคำในบทมาติกามาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตาม ลำดับ มีใจความว่า

๑. บุคคลผู้มีทิฏฐิวิบัติ ๓ จำพวก คือ (๑) เดียรถีย์ (๒) สาวกของเดียรถีย์ (๓) บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ

๒. บุคคลผู้มีทิฏฐิสมบัติ ๓ จำพวก คือ (๑) พระตถาคต (๒) สาวกของ พระตถาคต (๓) บุคคลผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ

ลำดับต่อไป ท่านตั้งบทมาติกาว่า “ทิฏฐิวิบัติ ๓ ประการ ทิฏฐิสมบัติ ๓ ประการ” แล้วนำคำในบทมาติกามาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ มีใจความว่า

๑. ทิฏฐิวิบัติ ๓ ประการ คือ (๑) ทิฏฐิวิบัติว่า “นั่นของเรา” (๒) ทิฏฐิวิบัติว่า “เราเป็นนั่น” (๓) ทิฏฐิวิบัติว่า “นั่นเป็นอัตตาของเรา”

๒. ทิฏฐิสมบัติ ๓ ประการ มีนัยตรงกันข้ามกับทิฏฐิวิบัติ

ลำดับต่อไป ท่านนำทิฏฐิวิบัติ ๓ ประการข้างต้นมาตั้งเป็นคำปุจฉาว่าแต่ละประการเป็นทิฏฐิอะไร เป็นทิฏฐิเท่าไร และทิฏฐิเหล่านั้นยึดถือส่วนสุดอันไหน แล้ววิสัชนาแต่ละประการมีใจความว่า

๑. การถือว่า “นั่นของเรา” จัดเป็นปุพพันตานุทิฏฐิ เป็นทิฏฐิ ๑๘ ประการ และทิฏฐิเหล่านั้นตามถือขันธ์ส่วนอดีต

๒. การถือว่า “เราเป็นนั่น” จัดเป็นอปรันตานุทิฏฐิ เป็นทิฏฐิ ๔๔ ประการ และทิฏฐิเหล่านั้นตามถือขันธ์ส่วนอนาคต

SAMPLE

๓. อัตตานุทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ ว่า “นั่นเป็นอัตตาของเรา” จัดเป็นสักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ เป็นทิฏฐิ ๖๒ ประการ มีสักกายทิฏฐิเป็นประธาน และทิฏฐิเหล่านั้นตามถือขันธ์ส่วนอดีตและส่วนอนาคต

ลำดับต่อไป ท่านนำพระพุทธพจน์ที่เป็นส่วนประกอบของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ มาตั้งเป็นบทมาติกา ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นผู้มีความเชื่อมั่นในเรา บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิเหล่านั้น ๕ จำพวกสำเร็จในโลกนี้ ๕ จำพวกละโลกนี้ไปแล้วจึงสำเร็จ”

จากนั้นท่านนำคำในบทมาติกามาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา มีใจความว่า

คำว่า “บุคคล ๕ จำพวกผู้สำเร็จในโลกนี้” ได้แก่ (๑) สัตตักขัตตุปรมโสดาบัน (๒) โกลังโกลโสดาบัน (๓) เอกพีชีโสดาบัน (๔) พระสกทาคามี (๕) พระอรหันต์ในปัจจุบัน(ในอัตภาพนี้)

คำว่า “บุคคล ๕ จำพวกผู้ละโลกนี้แล้วจึงสำเร็จ” ได้แก่ (๑) อันตรา- ปรินิพพายีอนาคามีบุคคล (๒) อุปหัจจปรินิพพายีอนาคามีบุคคล (๓) อสังขาร- ปรินิพพายีอนาคามีบุคคล (๔) สสังขารปรินิพพายีอนาคามีบุคคล (๕) อุทธังโสโต- อกนิฏฐคามีอนาคามีบุคคล

ลำดับต่อไป ท่านนำพระพุทธพจน์ที่มีลักษณะเดียวกัน แต่ปรับเปลี่ยนสำนวนเล็กน้อยมาตั้งเป็นบทมาติกาว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นผู้มีความเลื่อมใสไม่คลอนแคลน ในเรา บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดเป็นพระโสดาบัน ในจำนวนนั้น พระโสดาบัน ๕ จำพวกสำเร็จในโลกนี้ อีก ๕ จำพวกละโลกนี้ไปแล้วจึงสำเร็จ” จากนั้นท่านนำคำในบทมาติกามาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา มีใจความเหมือนที่แสดงไว้ข้างต้นนั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๘/๒๒๕)

ภวสูตร : มีชื่อสูตรเหมือนกัน ๒ สูตรและแปลความหมายต่างกัน คือ

1.ภวสูตร พระสูตรว่าด้วยภพ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภพมี ๓ ภพ คือ (๑) กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร (๒) รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร (๓) อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละภพเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๔/๙๕)

2.ภวสูตร พระสูตรว่าด้วยภพและสิกขา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุควรละภพ ๓ คือ (๑) กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร (๒) รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร (๓) อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร แล้วตรัสว่า ภิกษุควรศึกษาในสิกขา ๓ คือ (๑) อธิศีล

SAMPLE

สิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง(๒) อธิจิตตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่ง (๓) อธิปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง เมื่อภิกษุละภพ ๓ และศึกษาสิกขา ๓ ได้ ชื่อว่าตัดตัณหาได้ ถอนสังโยชน์ได้ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะได้โดยชอบ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๕/๖๒๖)

ภวสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดแห่งภพ (สูตรที่ ๑) พระอานนท์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทูลถามว่า สาเหตุที่ทำให้เกิดมีภพว่ามีได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ถ้ากรรมที่จะให้ผลในกามธาตุ รูปธาตุ และอรูปธาตุ จักไม่มีแล้ว กามภพ รูปภพ และอรูปภพ จะพึงปรากฏได้หรือ ได้ฟังคำกราบทูลว่า ไม่พึงปรากฏ จึงตรัสว่า เพราะเหตุนี้ กรรมชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยางเหนียว วิญญาณดำรงอยู่ได้เพราะธาตุอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างประณีตของเหล่าสัตว์ ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ การเกิดในภพใหม่ จึงมีต่อไปอีก (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๐)

ภวสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดแห่งภพ (สูตรที่ ๒) พระอานนท์ทูลถามว่า สาเหตุที่ทำให้เกิดมีภพว่ามีได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสถาม และทรงตอบเหมือนปฐมภวสูตร แต่มีความหมายแปลกกัน คือกรรมชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยางเหนียว เจตนาแน่วแน่ ความปรารถนาดำรงอยู่ได้เพราะธาตุอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างประณีตของสัตว์ที่มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ การเกิดในภพใหม่จึงมีต่อไปอีก (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๘/๓๐๑)

ภเวสีสูตร : พระสูตรว่าด้วยภเวสีอุบาสก พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เมื่อเสด็จถึงป่าสาละใหญ่แห่งหนึ่ง ทรงทำการแย้ม เมื่อพระอานนท์กราบทูลถามถึงสาเหตุ ตรัสว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว ณ สถานที่นี้ได้มีเมืองมั่งคั่ง พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะอยู่ในพระนครนั้น และมีภเวสีอุบาสกไม่บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ และชักชวนอุบาสก ๕๐๐ คน ให้ปฏิบัติเหมือนตน ต่อมา ภเวสีอุบาสกคิดว่า การที่ตนกับอุบาสกผู้เป็นบริวาร ๕๐๐ คนมีธรรมเท่าๆกันไม่สมควรเลย จึงบอกอุบาสกผู้เป็นบริวารว่า จะบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ เมื่อบริวารรู้เข้าก็ปฏิบัติตาม ต่อมา ภเวสีอุบาสกได้บำเพ็ญธรรมสูงยิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับ และบริวารก็ปฏิบัติตามทุกครั้ง ในที่สุด ประพฤติพรหมจรรย์ บริโภคมื้อเดียว บวชในสำนักของพระกัสสปพุทธเจ้า จนได้บรรลุอรหัตตผลในที่สุด แล้วตรัสว่า ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้น มีภเวสีภิกษุเป็นประมุข พยามบำเพ็ญธรรมที่สูง ๆ ขึ้นไป ประณีตขึ้นไป ได้ทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติอันยอดเยี่ยม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๐/๓๐๔)

SAMPLE

ภัคคชาดก : ชาดกว่าด้วยบิดาพระโพธิสัตว์ชื่อภัคคะมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า บุตรพราหมณ์โพธิสัตว์ช่วยบิดาชื่อภัคคะให้พ้นจากการถูกยักษ์จับกินโดยการกล่าวให้พรบิดาให้มีอายุยืนในเวลาที่บิดาจาม และในเวลาที่ยักษ์จะกินบุตรบิดาก็ได้กล่าวให้พรให้มีอายุยืนเช่นกัน ทำให้ยักษ์ไม่สามารถจับคนทั้งสองกินได้ พระโพธิสัตว์ได้แสดงให้ยักษ์เห็นโทษของการทำปาณาติบาตทำให้ต้องมาเกิดเป็นยักษ์เช่นนี้ และทรมานโดยการขู่ให้กลัวภัยในนรก และให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ตั้งแต่นั้นมา การกล่าวคำอวยพรเป็นการตั้งความปรารถนาดีต่อกัน ถือเป็นคำไพเราะ เป็นวจีสุจริต บัณฑิตชนจึงนิยมปฏิบัติ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๙/๖๔)

ภังคานุปัสสนาญาณนิทเทส : แสดงภังคานุปัสสนาญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๗ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรนำธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๒-๑๒) มาจำแนกภังคานุปัสสนาญาณรวม ๒๐๑ รอบ แต่ละรอบมีรูปแบบเหมือนกัน ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น เช่น

รอบที่ ๑ รูปแบบหลัก แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ องค์ธรรมหลักที่ ๑ คือ จิตมีรูปเป็นอารมณ์

จิตมีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว พิจารณาเห็นความดับแห่งจิตนั้น

ตอนที่ ๒ ท่านยกคำว่า “พิจารณาเห็น” ข้างต้นมาตั้งเป็นคำปุจฉาว่า พิจารณาเห็นอย่างไร ชื่อว่าพิจารณาเห็น แล้ววิสัชนาว่า

พิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็น โดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความ เป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนัด ไม่กำหนัด ย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัด ย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒)

ภัณฑนการกสูตร : พระสูตรว่าด้วยโทษแห่งการทำความบาดหมาง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ทำความบาดหมาง ทะเลาะ วิวาท ทำความอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ ย่อมได้รับโทษ ๕ คือ (๑) ไม่บรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ (๒) เสื่อมจากธรรมที่ได้บรรลุแล้ว (๓) กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป (๔) หลงลืมสติมรณภาพ (๕)

SAMPLE

หลังจากมรณภาพแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๒/๓๕๔)

ภัณฑนสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุเกิดความบาดหมางกัน มีชื่อสูตรเหมือนกัน ๒ สูตร แปลความหมายเหมือนกัน ต่างกันที่องค์ธรรม

1.ภัณฑนสูตร พระสูตรว่าด้วยเหตุแห่งความบาดหมาง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในทิศที่ภิกษุเกิดบาดหมางทะเลาะกันเพราะละธรรม ๓ คือเนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตกและอวิหิงสาวิตกและประกอบด้วยธรรม ๓ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก แม้เพียงคิดก็ไม่เป็นที่สำราญใจ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงการไปเยือน ส่วนในทิศที่ภิกษุพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกันเป็นเหมือนน้ำกับน้ำนม มองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรัก เพราะละธรรม ๓ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตกและประกอบด้วยธรรม ๓ คือ เนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก แม้การไปเยือนก็เป็นที่สำราญใจ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงการคิด (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๕/๓๗๑)

2.ภัณฑนสูตร พระสูตรว่าด้วยภิกษุเกิดความบาดหมางกัน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ภิกษุเป็นจำนวนมากกลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันอาหารเสร็จแล้ว นั่งประชุมกัน ณ หอฉัน เกิดความบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ เวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้น(หมายถึงการอยู่ผู้เดียวด้วยผลสมาบัติ) เข้าไปยังหอฉัน ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ ได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายกำลังประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า การที่เธอทั้งหลายเกิดความบาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่นี้ ไม่สมควรเลย พระองค์จึงทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สาราณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) ที่ทำให้เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน(หมายถึงความเป็นเอกภาพไม่ก่อความแตกแยก) ๑๐ คือ ภิกษุ (๑) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจรมีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะสั่งสมสุตะเป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายแล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ(๓) มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี (๔) เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ (๕) ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกัน (๖)เป็นผู้ใคร่ธรรม ฟังและแสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีปราโมทย์อย่างยิ่งในอภิธรรมในอภิวินัย(๗) ปรารภ

ความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย (๘) สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัชตามแต่จะได้ (๙) มีสติ ระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดแม้นานได้ (๑๐)มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๐/๑๐๖)

ภัตตาทกสูตร : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของช้างต้นกินจุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ช้างของพระราชาซึ่งเป็นช้างกินจุ ขวางที่ ขี้เรี่ยราด พอถือเป็นเครื่องหมายได้ว่าช้างนับว่าเป็นช้างต้น เพราะประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ไม่อดทนต่อ (๑) รูป (๒) เสียง (๓) กลิ่น (๔) รส (๕) โผฏฐัพพะ แล้วตรัสเปรียบเทียบภิกษุเป็นผู้ฉันจุ ขวางที่ ย่ำยีเตียงตั่ง พอถือเป็นเครื่องหมายได้ว่าภิกษุ นับว่าเป็นภิกษุ เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ดังกล่าวข้างต้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๘/๒๒๓)

ภัตตาหารในที่พักแรม : (อาวสถบิณฑะ), อาหารที่จัดไว้ ณ สถานที่สำหรับคนเดินทางไกลมาแวะพักอาศัย ซึ่งได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี คนไข้ คือพระภิกษุที่บิณฑบาตไม่กลับวัดฉันที่พักอาศัยติดบานประตู ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ครองอันตรวาสก แล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี เมื่อไม่ได้ภัตตาหารจึงได้ไปยังที่พักแรม แล้วฉันภัตตาหารแล้วได้ปรึกษากันว่า พวกเราจะกลับไปอารามทำไมกัน พรุ่งนี้ก็ต้องมาที่นี่อีก จึงอยู่ฉันภัตตาหารในที่พักแรมเป็นประจำ ทำให้พวกเดียรถีย์พากันจากไป และตำหนิ (วิ.ม.(ไทย) ๒/๒๐๖/๓๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ภัตตาหารในที่พักแรม คืออาหารที่ทายกผู้ต้องการบุญจัดไว้ในที่พักแรมซึ่งสร้างไว้มีรั้วล้อมรอบ มีห้องหลายห้องมีหน้ามุขตั้งเตียงตั่งไว้สำหรับคนเดินทาง คนไข้ หญิงมีครรภ์ และบรรพชิต (วิ.อ.(บาลี) ๒/๒๐๓/๓๔๓)

ภัตตุทเทสก์, ภิกษุ : พระผู้แจกภัตร, ภิกษุที่สงฆ์สมมติ คือแต่งตั้งให้เป็นเจ้าหน้าที่จัดแจกภัตร, นิยมเขียนว่า ภัตตุเทศก์, เป็นตำแหน่งหนึ่งในบรรดาเจ้าอธิการแห่งอาหาร, พระทัพพมัลลบุตร มีตำแหน่งเป็นภัตตุทเทสก์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๓/๔๑๕)

คำนี้ มีปรากฏหลายแห่ง เช่น วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๙/๓๐๑,๖/๑๙๐/๓๐๑,๖/๑๙๒/๓๐๔,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๖/๑๕๕,๗/๓๒๙/๑๖๕,๗/๓๖๔/๒๓๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐/๓๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๒/๓๙๙)

ภัตตุทเทสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระภัตตุทเทสกะ มีชื่อสูตรเหมือนกัน ๒ สูตร แปลความหมายต่างกันเล็กน้อย และต่างกันที่องค์ธรรม

SAMPLE

1.ภัตตุทเทสกสูตร พระสูตรว่าด้วยพระภัตตุทเทสกะ เลวและดี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภัตตุทเทสกะ (หมายถึงพระภิกษุผู้ทำหน้าที่แจกสลากภัต เป็นต้น หรือผู้ทำหน้าที่นิมนต์พระ) ดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ๔ ได้แก่การถึงอคติ ๔ และตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้พระภัตตุทเทสกะดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับเชิญไปประดิษฐานไว้ ๔ได้แก่การไม่ถึงอคติ๔(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๐/๓๑)

2.ภัตตุทเทสกสูตร พระสูตรว่าด้วยภิกษุภัตตุทเทสกะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นภัตตุเทสกะ(คือผู้แจกภัตตาหาร หมายถึงภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้มีหน้าที่จัดพระรับภัตตาหาร) ๕ คือ (๑) ลำเอียงเพราะชอบ (๒) ลำเอียงเพราะชัง (๓) ลำเอียงเพราะหลง (๔) ลำเอียงเพราะกลัว (๕)ไม่รู้จักภัตตาหารที่แจกแล้ว และภัตตาหารที่ยังมิได้แจก แล้วตรัสว่า คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นภัตตุเทสกะ ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๒/๓๙๙)

ภัตร : อาหาร, ของกิน,ของฉัน, อาหารที่รับประทาน(หรือฉัน)เป็นมื้อๆ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๗/๔๘๐)

ภัททกสูตร : พระสูตรว่าด้วยการอยู่อย่างมีความตายที่เจริญ พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุสำเร็จการอยู่อย่างมีความตายที่ไม่เจริญ(หมายถึงความตายของผู้หวาดกลัว) มีกาลกิริยาที่ไม่เจริญ (คือถือปฏิสนธิในอบาย) คือ ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๖ คือ เป็นผู้ (๑) ชอบการงาน (หมายถึงงานนวกรรมคือการก่อสร้างต่าง ๆ เช่น การก่อสร้างวิหารเป็นต้น) (๒) ชอบการพูดคุย (การพูดเกี่ยวกับเรื่องผิวพรรณของสตรีและผิวพรรณของบุรุษเป็นต้น) (๓) ชอบการนอนหลับ (๔) ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ชอบการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ (๖) ชอบธรรมที่เป็นเหตุให้เนิ่นช้า ภิกษุนี้ เรียกว่า ผู้ยินดียิ่งในสักกายะ(หมายถึงวัฏฏะ๓ คือกิเลสวัฏฏะกัมมวัฏฏะและวิปากวัฏฏะ ที่เกี่ยวข้องอยู่ในภูมิ ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ) ไม่ละสักกายะ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบ ส่วนภิกษุสำเร็จการอยู่อย่างมีความตายที่เจริญ มีกาลกิริยาที่เจริญ คือ ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม ๖ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ท่านเรียกว่า ผู้ยินดีในนิพพาน ละสักกายะ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๔/๔๓๒)

ภัททกาปิลานี, ภิกษุณี : พระมหาสาวิกาองค์หนึ่ง เป็นธิดาพราหมณ์โกสิยโคตร ในสาคลนครแห่งมัททรัฐ (คัมภีร์อปทานว่าไว้ชัดดังนี้) แต่อรรถกถาอังคุตตรนิกายคลาดเคลื่อนเป็นแคว้นมคธ) พออายุ ๑๖ ปี ได้สมรสกับปิปผลิมาณพ (พระมหากัสสปะ) ต่อมามีความเบื่อหน่ายในฆราวาส จึงออกบวชเป็นปริพาชิกา

เมื่อพระมหาปชาบดีผนวชเป็นภิกษุณีแล้ว นางได้มาบวชอยู่ในสำนักของพระมหาปชาบดี เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานด้วยความไม่ประสมท ได้บรรลุอรหัต ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางปุพเพนิวาสานุสสติ เรียกว่า ภัททกาปิลานี บ้าง ภัททากปิลานี บ้าง (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๘๗/๓๕,๓/๘๓๘/๑๕๕,๓/๘๔๒/๑๕๘,๓/๘๔๖/๑๖๑, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๐๙/๔๙๕)

ภัททกาปิลานีเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระภัททกาปิลานีเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเกิดเป็นภริยาของวิเทหเศรษฐี กรุงหงสวดี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เกิดความเลื่อมใส และเห็นพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ผู้ระลึกชาติได้ ท่านจึงได้ถวายทานและปรารถนาตำแหน่งนั้น ท่านเกิดร่วมกับสามีของท่านทุกภพทุกชาติมาและไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๙๑ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ท่านและสามีได้ทำบุญร่วมกันอีกเป็นอันมาก จุติจากชาตินั้นแล้วเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์เป็นอันมากโดยมิพรากจากกัน แม้บางชาติจะมีกรรมที่เศร้าหมองบ้างก็ตาม ในชาติสุดท้ายนี้ สามีของท่านเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อปิปผลายนะ ส่วนท่านเกิดเป็นธิดาพราหมณ์ เมื่อแต่งงานกันแล้วทั้งคู่ไม่ปรารถนาครองเรือน จึงชวนกันออกผนวช สามีของท่านคือพระมหากัสสปะ ส่วนท่านได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ และได้รับตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ระลึกชาติ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๔/๔๘๗)

ภัททกาปิลานีเถรีคาถา : ภาษิตของพระภัททกาปิลานีเถรี,คาถาของพระภัททกาปิลานีเถรี ท่านพระภัททกาปิลานีเถรีกล่าวไว้ว่า พระมหากัสสปเถระเป็นบุตร เป็นทายาทของพระพุทธเจ้า มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว ท่านระลึกชาติได้ ทั้งเห็นสวรรค์และอบาย อนึ่ง ท่านถึงความสิ้นชาติ เป็นผู้เสร็จกิจแล้ว เพราะรู้ยิ่ง เป็นมุนี เป็นพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ ด้วยวิชชา ๓ เหล่านี้ พระภัททกาปิลานีเถรีก็ได้วิชชา ๓ เหมือนพระมหากัสสปะ ละมัจจุราชได้ ชนะมารพร้อมทั้งเสนามารได้แล้ว ยังทรงร่างกายที่มีในภพสุดท้ายอยู่ เราทั้ง ๒ เห็นโทษทางโลก แล้วออกบวช ฝึกฝนตน สิ้นอาสวะ เป็นผู้เย็น ดับสนิทแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๓/๕๖๖)

ภัททชิ, พระ : ท่านเป็นบุตรคนเดียวของภัททิยเศรษฐี ผู้มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ในภัททิยนคร มีนามว่าภัททชิ ทราบว่า อิสริยสมบัติ โภคสมบัติ และบริวารสมบัติเป็นต้นของท่าน ได้มีเหมือนของพระโพธิสัตว์ในภพสุดท้าย เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปภัททิยนคร พร้อมภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เพื่อจะทรงอนุเคราะห์ภัททชิกุมาร ทรงคอยความแก่กล้าแห่งญาณ ของภัททชิกุมาร จึงประทับอยู่ ณ ชาติยาวัน แม้

SAMPLE

ภัททชิกุมาร นั่งอยู่บนประสาทชั้นบน เปิดสีหบัญชรมองดู เห็นมหาชนเดินทางไปฟังธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้า จึงถาม ได้ความว่า ไปฟังธรรม จึงได้ไปฟังธรรมบ้าง พร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก ฟังธรรมแล้ว ทั้งๆที่ประดับประดาไปด้วยอาภรณ์ทั้งปวง ยังกิเลสทั้งมวล, หลังจากบรรลุพระอรหัตแล้ว ท่านเคยได้สนทนากับพระอานนท์ที่ โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ดังคำที่พระอานนท์ถามว่า ้ถามท่านพระภัททชิดังนี้ว่า ท่านภัททชิ บรรดาการเห็นทั้งหลาย การเห็นชนิดไหนเป็นเลิศ บรรดาการได้ยินทั้งหลาย การได้ยินชนิดไหนเป็นเลิศ บรรดาสุขทั้งหลาย สุขชนิดไหนเป็นเลิศบรรดาสัญญาทั้งหลาย สัญญาชนิดไหนเป็นเลิศ บรรดาภพทั้งหลาย ภพชนิดไหนเป็นเลิศ ท่านภัททชิตอบว่า ผู้มีอายุ มีพรหมผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครครอบงำได้ เห็นทุกสิ่งมีอำนาจเหนือผู้อื่น ผู้ใดเห็นพรหมนั้น การเห็นของผู้นั้นนี้เลิศกว่าการเห็นทั้งหลายมีเทวดาเหล่าอาภัสสระ ผู้เพียบพร้อมด้วยความสุข เทวดาเหล่านั้นเปล่งอุทานบางครั้งบางแห่งว่า สุขหนอ ๆ ผู้ใดได้ยินเสียงนั้น การได้ยินของผู้นั้นนี้เลิศกว่าการได้ยินทั้งหลาย มีเทวดาเหล่าสุภกิณหะ เทวดาเหล่านั้นยินดีเฉพาะสิ่งที่มี เสวยสุขอยู่ การเสวยสุขนี้เลิศกว่าความสุขทั้งหลาย มีเหล่าเทวดาผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ การเข้าถึงนี้เลิศกว่าสัญญาทั้งหลาย มีเหล่าเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ การเข้าถึงนี้เลิศกว่าภพทั้งหลาย (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๐/๒๘๕),ในภัททชิเถรคาถา พระภัททชิเถระสรรเสริญปราสาททองที่ตนเคยครอบครองจึงได้กล่าวว่า พระราชาทรงพระนามว่าปนาทะมีปราสาททองกว้างและสูงประมาณ ๑๖ โยชน์ ชนทั้งหลายกล่าวกันว่าสูงประมาณ ๑,๐๐๐โยชน์มีชั้นพันชั้น ร้อยยอด สะพรั่งไปด้วยธง พราวไปด้วยแก้วสีเขียว ในปราสาทนั้น มีนักฟ้อนหกพันคน แบ่งเป็น ๗ กลุ่ม พากันฟ้อนรำอยู่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๓-๑๖๔/๓๕๗-๓๕๘),ในมหานารทกัสสปชาดก กล่าวไว้ว่าท่านเกิดเป็นสุนามอำมาตย์ อลาตเสนาบดีเป็นพระเทวทัต สุนามอำมาตย์เป็นพระภัททชิ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๔๓/๓๙๐),ในภัททชิเถราปทาน กล่าวไว้ว่า ท่านเคยเป็นฤษีถวายเหง้าบัวและน้ำผึ้งแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ทำให้ท่านไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๘/๑๕๐)

ภัททชิเถรคาถา : ภาษิตของพระภัททชิเถระ,คาถาของพระภัททชิเถระ ท่านพระภัททชิเถระสรรเสริญปราสาททองที่ตนเคยครอบครอง จึงได้กล่าวว่า พระราชาทรงพระนามว่าปนาทะ มีปราสาททองกว้างและสูงประมาณ ๑๖ โยชน์ ชนทั้งหลายกล่าวกันว่าสูงประมาณ ๑,๐๐๐ โยชน์ มีชั้นพันชั้น ร้อยยอด สะพรั่งไปด้วยธง พราวไปด้วยแก้วสีเขียว ในปราสาทนั้น มีนักฟ้อนหกพันคน แบ่งเป็น ๗ กลุ่มพากันฟ้อนรำอยู่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๓/๓๕๗)

SAMPLE

ภัททชิเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระภัททชิเถระ มีเนื้อความกล่าวไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายเหง้าบัวแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุ วิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๘/๓๕๐)

ภัททชิสูตร : พระสูตรว่าด้วยท่านพระภัททชิ พระอานนท์ขณะอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ถามพระภัททชิว่า การเห็น การได้ยิน ความสุข สัญญาและภพ ชนิดไหนจัดว่าเป็นเลิศ พระภัททชิตอบว่า การเห็นหมู่พรหมผู้ยิ่งใหญ่ การได้ยินเสียงของเทพชั้นอาภัสสระที่เปล่งแสดงความสุข ความสุขของเทพชั้นสุภกิณหะ สัญญาของเทพผู้เข้าถึงชั้นอากิญจัญญายตนภพ และภพของเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ จัดว่าเป็นเลิศ แต่พระอานนท์แสดงว่า การเห็น การได้ยิน ความสุข สัญญา และภพ ที่ทำให้บุคคลสิ้นอาสวะจัดว่าเป็นเลิศ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๐/๒๘๕)

ภัททเถรคาถา : ภาษิตของพระภัททเถระ,คาถาของพระภัททเถระ ท่านพระภัททเถระกล่าวไว้ว่า เราเป็นบุตรคนเดียว จึงได้เป็นที่รักของมารดาบิดา เพราะเหตุว่ามารดาบิดาได้เรามาด้วยการประพฤติวัตรและการบวงสรวงมากมาย มารดาบิดาทั้งสองนั้นแหละมุ่งหวังความเจริญแสวงหาประโยชน์เพื่ออนุเคราะห์เราจึงได้น้อมนำเราไปถวายพระพุทธเจ้าด้วยกราบทูลว่า บุตรชายคนนี้ข้าพระองค์ทั้งสองได้มาโดยยาก เป็นสุขุมาลชาติได้รับแต่ความสุข ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ข้าพระองค์ทั้งสอง ขอถวายบุตรสุดที่รักคนนี้ ไว้เป็นคนรับใช้พระองค์ผู้ทรงชนะมาร พระศาสดาทรงรับเราแล้วได้รับสั่งกับพระอานนท์เถระว่า จงบวชให้เด็กนี้ เด็กนี้จักเป็นผู้รอบรู้ได้รวดเร็ว พระศาสดาผู้ทรงชนะมารครั้นทรงสั่งให้บวชให้เราแล้ว ก็ได้เสด็จเข้าพระคันธกุฎี เมื่อพระอาทิตย์ยังไม่ทันอัสดงคต พอเริ่มวิปัสสนานั้น จิตของเราก็ได้หลุดพ้นแล้ว แต่นั้น พระศาสดาทรงออกจากผลสมาบัตินั้นแล้ว เสด็จออกจากที่เร้น ทรงรับสั่งกับเราว่า ภัททะ เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด พระวาจานั้นได้เป็นการอุปสมบทของเรา เราเกิดมาได้ ๗ปี ก็ได้อุปสมบท ได้บรรลุวิชชา ๓ น่าอัศจรรย์จริง ความที่ธรรมเป็นธรรมดี (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๗๓/๔๒๐)

ภัททบัณฑิต, ภิกษุ : พระเถระผู้ประเสริฐ มีปัญญามาก ชาวชมพูทวีป, ในพระวินัยปิฎก กล่าวว่า เป็น ๑ ใน ๕ พระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา คือ (พระมหินทะ พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ และพระภัททบัณฑิต) ที่เดินทางจากชมพูทวีปมาที่เกาะสิงหลนี้ สอนพระวินัยปิฎกที่เกาะตามพปัณณิ สอนนิกาย ๕ และปกรณ์ ๗ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๕)

SAMPLE

ภัททลี, แม่ลา : ชื่อลาเพศเมียตัวหนึ่ง มีลูกเพศเมียตัวหนึ่ง แต่เป็นลาที่สลัดรักม้าสินธพชื่อวาตัคคะ ที่เป็นรักแรกพบ ยอมตัดสัมพันธ์ เพราะกลัวชื่อเสียงของสตรีจะเสียหาย เมื่อม้าจากไปแล้ว ก็เสียใจ กินไม่ได้ เป็นโรคผอมเหลือง ทำให้ลูกหญิงสงสัยถามถึงสาเหตุ จึงเล่าเรื่องราวให้ลูกหญิงฟัง พระพุทธเจ้าตรัสไว้ท้ายชาดกว่า หญิงใดไม่ปรารถนาชายมียศศักดิ์ เกิดในตระกูลสูงที่เขาชักนำมาแล้วจะเสียใจไปนานแสนนาน เหมือนภัททลีแม่ลาเสียใจเพราะคิดถึงม้าสินธพที่ชื่อวาตัคคะ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๔๘/๑๓๐)

ภัททวดี, ช้างพัง : สัตว์พาหนะของพระเจ้าจัณฑปัชเชต กรุงอุชเชนี มีกำลังมหาศาล เดินทางได้วันละ ๕๐ โยชน์ เป็นสัตว์พาหนะที่พระเจ้าจัณฑปัชโชตมอบให้หมอชีวกใช้เดินทางในเมืองอุชเชนี จะเดินทางด้วยยานที่ต้องการได้ ออกไปทางประตูที่ต้องการได้ เข้าออกได้ในเวลาที่ต้องการ เมื่อหมอชีวกใช้เนยใส แด่พระเจ้าจัณฑปัชโชตนั้น ก็ไปที่โรงช้างขึ้นช้างภัททวดีหนีออกไป,แวะทานข้าวที่กรุงโกสัมพี ,เป็นช้างที่ช่วยให้หมอชีวกเดินทางมาจากกรุงอุชเชนีได้อย่างปลอดภัย, ได้มอบช้างภัททวดีตัวนี้แก่ทาสชื่อกากะให้นำกลับไปยังกรุงอุชเชนีตามเดิม (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๔/๑๙๒)

ภัททวดี, หมู่บ้าน : เป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่ง อยู่ในแคว้นเจตีย์ เส้นทางที่จะไปถึงหมู่บ้านนี้ได้ต้องผ่านท่าอัมพติตถะ ซึ่งมีท่าที่อันตรายมาก เพราะมีนาคอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเสด็จจาริกอยู่ในแคว้นเจตีย์ จากนั้น ได้เสด็จไปทางท่าอัมพติตถะ ซึ่งเป็นอาศรมของชฎิล ชาวบ้านก็ทูลความแด่พระองค์ให้งดการเสด็จไปถึง ๓ ครั้ง เพราะอ้างว่าเป็นที่อยู่ของนาคมีพิษกล้า แต่พระองค์ก็เสด็จไป และท่าอัมพติตถะแห่งนี้ ก็เป็นสถานที่พระสาคตะเข้าเตโชกสิณพ่นไฟต่อสู้กับนาค จนยอมสยบ แล้วจึงเดินไปทางหมู่บ้านภัททวดี พระองค์ ประทับอยู่ ณ หมู่บ้านภัททวดีตามพระอัธยาศัยแล้วจึงเสด็จจาริกไปทางกรุงโกสัมพี (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๒๖/๔๖๒,๒/๓๒๖/๔๖๓)

ภัททวัคคีย์, สหาย ๓๐ คน : คณะคนที่เจริญ, กลุ่มคนดีเพื่อนกัน ๓๐ คน คณะคนเหล่านี้เป็นบุตรเศรษฐี ชาวตำบลอุรุเวลา เมืองพาราณสี ในคนกลุ่มนี้ มีคนหนึ่งไม่มีภรรยา เมื่อคนกลุ่มนี้เที่ยวไปป่าแห่งหนึ่ง ผู้ที่ไม่มีภรรยาจึงจ้างหญิงแพศยาไปเป็นคู่ด้วย แต่เมื่อไปถึงป่าแล้ว หญิงแพศยาได้ลักของแล้วหนีไป คนที่ไม่มีภรรยาแก่เรื่องราวให้คณะทราบ ทำให้คนกลุ่มนี้ พากันเที่ยวตามหาหญิง ในไพรสณฑ์ จนไปพบพระพุทธเจ้า ซึ่งประทับอยู่ ณ ต้นไม้ต้นหนึ่ง จึงสอบถามพระองค์ว่าพบหญิงบ้างไหม เมื่อจะพุทธเจ้าตรัสว่า แสวงหาหญิง หรือแสวงหาตน อย่างไหนประเสริฐกว่าคน เมื่อกลุ่มคนเหล่านี้ทูลว่าแสวงหาคนประเสริฐกว่า พระพุทธเจ้า

SAMPLE

จึงตรัสอนุปุพพีกถาแก่ภัททวัคคีย์ เมื่อจบภัททวัคคีย์ทั้งหมดได้ดวงตาเห็นธรรม จึงทูลขอบวช พระพุทธเจ้าจึงทรงบวชให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ณ ที่นั้นเอง (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๖/๔๕,๔/๓๖/๔๖)

ภัททสาลชาดก : ชาดกว่าด้วยเทวดาประจำต้นรังหนุ่ม มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์ อาศัยอยู่ที่ต้นรังได้บอกอุบายในการตัดต้นรัง ซึ่งเจริญงอกงามอยู่ท่ามกลางหมู่ญาติให้แก่พระเจ้าพรหมทัตสดับว่า ควรตัดยอดก่อน ต่อมาจึงตัดกลางลำต้น แล้วจึงตัดโคนต้นภายหลัง ถ้าทำได้อย่างนี้จะทำให้ตายอย่างไม่เป็นทุกข์ พระราชาสดับแล้วเกิดความสงสัยจึงตรัสถามว่าการที่เราฆ่าโจรโดยการสั่งตัดมือ เท้า หู จมูก แล้วจึงตัดคอภายหลัง ทำให้โจรตายอย่างทรมาน แต่ท่านกลับว่าไม่เป็นทุกข์ เราไม่แข้าใจ จึงกราบทูลให้ทราบว่า ที่ให้ทำอย่างนั้นเพราะว่าญาติ ๆ ที่อยู่โดยรอบจะไม่ได้รับความเดือดร้อนตามไปด้วย เมื่อข้าพเจ้าล้มลงไปทับ พระราชาได้พระสติจึงรับสั่งงดการโค่นต้นรังเพราะเป็นการทำให้ต้นไม้อื่นเดือดร้อนด้วยเทวดาก็ไม่มีที่อาศัย บัณฑิตจะทำการสิ่งใดย่อมนึกถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองด้วย ทั้งแก่คนอื่นด้วย ไม่มุ่งประโยชน์หรือประโยชน์ต่อญาติของตนนั้น (ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗//๑๓/๓๗๖)

ภัททสาลรุกขเทพ : เทวดาประจำต้นรังหนุ่ม เป็นเทวดาที่มีอายุ ๖๐,๐๐๐ ปี ชาวเมืองพากันบูชายกย่อง เมื่อพระราชาประจำเมืองจะสร้างปราสาทเสาเดียว และเห็นว่าต้นรังนี้เหมาะ จึงเสด็จไปที่นั้น เพื่อจะตัด เทวดาประจำต้นรัง จึงจำแลงกายให้พระราชา ทรงเห็น พร้อมกับมีน้ำตาไหล พระราชาสงสัยจึงตรัสถามวา ท่านเป็นใคร มีเสื้อผ้าสะอาดหมดจด ยืนอยู่ท่ามกลางนภากาศ เพราะเหตุไรน้ำตาของท่านจึงหลั่งไหล ภัยนั้นเกิดจากอะไร เทวดาประจำต้นรังหนุ่ม จึงทูลบอกเหตุว่า เป็นเพราะต้นไม้นี้คือชีวิตของตน เมื่อจะตัดขอให้ตัดยอด กลางลำต้น และโคนต้นภายหลัง จะทำให้ตายไม่เป็นทุกข์ เพราะหากโคนต้นเลย จะทำให้พวกญาติของข้าพระองค์เดือดร้อน ต้องพลอยถูกล้มทับไปด้วย เพราะเหตุนี้เอง ข้าพระองค์ อย่าได้ก่อความไม่สุขสบายให้แก่ผู้อื่น เมื่อได้ฟังเช่นนั้น พระราชาจึงตัดสินพระทัยไม่โค่น พร้อมตรัสว่า ภัททสาละผู้เจ้าป่า ท่านได้คิดสิ่งที่ควรคิด ปรารถนาประโยชน์เกื้อกูลแก่หมู่ญาติ สหายเอ๋ย เราให้อภัยแก่ท่าน (ขุ.ชา.ทวาทส.(ไทย) ๒๗/๑๔/๓๗๖), ภัททสาละ ก็เขียน

ภัททสาละ, รุกขเทวดา ; ดูภัททสารุกขเทพ

ภัททเสนกุมาร : ชื่อพระกุมารพระองค์หนึ่ง ผู้เป็นโอรสพระเจ้าเอกราช เมืองบุปผวดี เคยถูกจับไปเพื่อบูชายัญ เมื่อคราวที่พระเจ้าเอกราชหลงผิดเชื่อคำของขัณฑหาลปุโรหิตที่กราบทูลว่า ฆ่าคนแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ มีปรากฏในจันทราช

กุมารชาดก ดังคำที่พระราชาตรัสว่า ขอพวกท่านจงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย คือ จันทกุมาร สุริยกุมาร ภัททเสนกุมาร สูรกุมาร และวามโคตตกุมารเถิดว่า ได้ยินว่า พวกท่านจงรวมกันเป็นหมู่ในที่เดียวกัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๘๘/๓๓๖)

ภัททอุบาสก : ชื่ออุบาสก ชาวบ้านญาติกะ อยู่ใกล้ตำหนักอิฐ กรุงสาวัตถี เป็นอริยอุบาสก ที่บรรลุธรรมชั้นอนาคามี มีคติ และอภิสัมปรายภพ ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์ว่า ภัททอุบาสกถึงแก่กรรมแล้วไปเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๖/๕๐๘)

ภัททะ, พระ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่งที่จำพรรษา อยู่ที่กุกกุฏาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร ประวัติของท่านเป็นสุขุมาลชาติได้รับแต่ความสุข เป็นที่รักของบิดามารดายิ่งนัก เพราะบิดามารดาได้บุตรคนนี้มาด้วยการบวงสรวงมากมาย เมื่ออายุได้ ๗ ปี เพราะความรักในบุตร บิดามารดาจึงนำบุตรไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อหวังจะให้บวช พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้พระอานนท์ เป็นอุปัชฌาย์บวช ให้ เมื่อบวชแล้ว ในเวลาค่อนรุ่งอรุณ ก็ได้บรรลุอรหัตผล พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เธอจงเป็นภิกขุมาเถิด จึงเป็นอันว่าท่านอุปสมบทเมื่ออายุ ๗ ปี ท่านรูปนี้ได้รับคำชมว่า ปัญญาใฝ่รู้ดีนัก ปฏิภาณดีนัก สอบถามเข้าที เคยสนทนาธรรมกับพระอานนท์เรื่องอพรหมจรรย์ อพรหมจรรย์ พรหมจรรย์ พรหมจรรย์ โดยท่านตอบพระอานนท์ว่า อพรหมจรรย์ ก็คือมิจฉามรรค (ทางผิด) มีองค์ ๘ นี้แลเป็นอพรหมจรรย์ หมายถึงมิจฉาทิฏฐิเป็นต้นและตอบอีกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แลเป็นพรหมจรรย์ หมายถึงสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะนี้เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์,ในสีลสูตร และจิรัฏฐิติสูตร ท่านเป็นผู้ถามพระอานนท์เรื่องศีลที่เป็นกุศล และความดำรงอยู่ได้นานแห่งพระสัทธรรม พระอานนท์ก็ตอบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสศีลที่เป็นกุศลเหล่านี้ไว้ ก็เพียงเพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการเท่านั้นและอธิบายให้ฟังอีกว่า เพราะสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว พระสัทธรรมจึงดำรงอยู่ได้นานในเมื่อพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘/๒๑,๑๙/๓๘๗/๒๔๕),ในปริหานสูตร ก็เป็นผู้ถามคำถามให้พระอานนท์ตอบเช่นกัน,ในภัททเถรคาถากล่าวถึงประวัติของท่าน(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๗๓/๔๒๐)

ภัททากัจจานา, ภิกษุณี : เป็นอีกชื่อหนึ่งพระยโสธราหรือพิมพา มีอธิบายว่า เหตุที่พระนางมีพระนามว่า ภัททากัจจานา เพราะมีผิวพรรณเหมือนผิวของทองคำชั้นดีที่สุด เพราะฉะนั้น พระนางจึงนับได้ว่าเป็นคนสวยงามโดยแท้ นี้เป็นพระนาม

SAMPLE

ของพระมารดาของพระราหุล มีประวัติกล่าวไว้ว่า พระนางถือเอาปฏิสนธิในพระราชนิเวศน์พระเจ้าสุปปพุทธะ เหล่าพระประยูรญาติเฉลิมพระนามว่า ภัททากัจจานา พระนางเจริญวัยได้อภิเษกเป็นมเหสีพระโพธิสัตว์ ต่อมาพระนางได้ประสูติพระโอรสพระนามว่า พระราหุลกุมาร ในวันที่พระราหุลกุมารประสูติแล้ว พระโพธิสัตว์เสด็จออกทรงผนวช ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณที่โคนต้นโพธิ เมื่อจะกระทำการอนุเคราะห์ชาวโลก เสด็จมาถึงกรุงกบิลพัสดุ์โดยลำดับ ได้ทรงกระทำการสงเคราะห์พระญาติ ต่อมาเมื่อพระเจ้าสุทโธทนมหาราชปรินิพพานแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมี พร้อมกับมาตุคาม ๕๐๐ นาง ขอบรรพชาในสำนักของพระศาสดา พระมารดาของพระราหุลก็ดี พระนางรูปนันทาชนบทกัลยาก็ดี ก็พากันไปยังสำนักของพระเถรี บวชแล้ว นางจำเดิมแต่บวชแล้วได้ปรากฏชื่อว่าภัททากัจจนาเถรี ต่อมาพระนางเจริญวิปัสสนาบรรลุพระอรหัตแล้วเป็นผู้ชำชองชำนาญในอภิญญาทั้งหลาย นั่งขัดสมาธิครั้งเดียวระลึกชาติได้ถึงอสงไขยหนึ่งยิ่งด้วยแสนกัปโดยการระลึกถึงครั้งเดียว เมื่อคุณความดีนั้นของนางปรากฏชัดแล้ว พระศาสดาประทับนั่งในพระเชตวัน เมื่อทรงสถาปนาภิกษุณีทั้งหลายไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะต่าง ๆ ตามลำดับ จึงทรงสถาปนาพระเถรีนี้ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาผู้บรรลุอภิญญาใหญ่ ดังคำในเอกกนิบาต เอตทัคคะว่า ภัททากัจจานาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้บรรลุอภิญญาใหญ่ (อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๕/๓๑)

ภัททากุณฑลเกสา, ภิกษุณี : ชื่อมหาสาวิกาองค์หนึ่ง มีประวัติกล่าวไว้ว่า นางถือปฏิสนธิในสกุลเศรษฐี เขตกรุงราชคฤห์ บิดามารดาตั้งชื่อนางว่าภัททา วันนั้นเหมือนกันบุตรปุโรหิตก็เกิดในพระนครนั้น เวลาเขาเกิดอาวุธทั้งหลายก็ลุกโพลงไปทั่วพระนครตั้งแต่พระราชนิเวศน์เป็นต้นไป ปุโรหิตก็ไปราชสกุลแต่เช้าตรู่ ทูลถามพระราชาถึงการบรรทมเป็นสุข พระราชาตรัสว่า เราจะนอนเป็นสุขได้แต่ที่ไหนเล่า อาจารย์ เราเห็นอาวุธทั้งหลายในราชนิเวศน์ลุกโพลงตลอดคืนยังรุ่ง ในวันนี้ จะต้องประสบภัยกันหรือ ปุโรหิตกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์โปรดอย่าทรงพระดำริเพราะข้อนั้นเป็นปัจจัยเลย อาวุธทั้งหลาย มิใช่ลุกโพลงแต่ในพระราชนิเวศน์ของพระองค์เท่านั้น ทั่วพระนครก็เป็นอย่างนี้ พระเจ้าข้า ตรัสถามว่า เพราะเหตุไรเล่า อาจารย์กราบทูล ในเรือนข้าพระองค์ เด็กชายเกิดโดยฤกษ์โจร เขาเกิดเป็นศัตรูทั่วพระนคร นั่นเป็นบุพนิมิตของเขา แต่พระองค์ไม่มีอันตรายดอก พระเจ้าข้า แต่ถ้าจะทรงพระประสงค์ก็โปรดให้ฆ่าเขาเสีย ตรัสว่า เมื่อไม่เบียดเบียนเรา ก็ไม่ต้องฆ่าดอก ปุโรหิตคิดว่า บุตรเราถือเอาชื่อของตนมาด้วย จึงตั้งชื่อเขาว่า สัตตุกะ ภัททาก็เติบโตในเรือนเศรษฐี

สัตตุกะก็เติบโตในเรือนปุโรหิต ตั้งแต่เขาสามารถเล่นวิ่งมาวิ่งไปได้ เขาจะนำทุกสิ่งที่เขาพบในที่เที่ยวไปมาไว้เต็มเรือนบิดามารดา บิดาจะพูดกะเขาแม้ตั้ง ๑,๐๐๐ เหตุก็ห้ามปรามเขาไม่ได้ ต่อมาบิดารู้ว่าห้ามเขาไม่ได้โดยอาการทั้งปวง จึงให้ผ้าเขียวแก่เขา ๒ ผืน ให้เครื่องอุปกรณ์ตัดช่อง และสีฆาตกยนต์[กลไกรูปกระจับ] ไว้ในมือ แล้วสละเขาไป ด้วยกล่าวว่า เจ้าจงเลี้ยงชีพด้วยงานชนิดนี้ ตั้งแต่วันนั้นมา เขาก็เหวี่ยงกลไกกระจับ[พาตัว] ขึ้นไปบนปราสาทของสกุลทั้งหลาย ตัดช่อง [ที่ต่อเรือน]ขโมยทรัพย์สิ่งของที่เขาเก็บไว้ในสกุลผู้อื่นเหมือนตัวเองเก็บไว้แล้วก็ไปทั่วพระนคร ขึ้นชื่อว่าเรือนหลังที่เขาไม่ย่องเบาไม่มีเลย วันหนึ่ง พระราชาเสด็จเที่ยวไปในพระนครโดยราชรถ จึงตรัสถามสารถีว่า ทำไมหนอ ในเรือนหลังนั้น ๆ ในพระนครนี้ จึงปรากฏมีช่องทั้งนั้น สารถีกราบทูลว่า ข้าแต่เทวะ ในพระนครนี้มีโจรชื่อสัตตุกะ ตัดฝาเรือนลักทรัพย์ของสกุลทั้งหลาย พระเจ้าข้าพระราชาจึงรับสั่งให้หาเจ้าหน้าที่นครบาลมาแล้วตรัสถามว่า เขาว่าในพระนครนี้มีโจรชื่ออย่างนี้ เหตุไร เจ้าจึงไม่จับมัน เจ้าหน้าที่นครบาลกราบทูลว่า ข้าแต่เทวะ พวกข้าพระองค์ไม่อาจพบโจรนั้นพร้อมทั้งของกลาง พระเจ้าข้า ตรัสสั่งว่า ถ้าวันนี้เจ้าพบโจรนั้น จงจับ ถ้าไม่จับ เราจักลงอาชญาเจ้า เจ้าหน้าที่นครบาลทูลรับว่า พระเจ้าข้า เทวะ เจ้าหน้าที่นครบาลสั่งให้มนุษย์ทั่วพระนครเที่ยวสืบสวนจนจับตัวโจรผู้ตัดฝาเรือนลักทรัพย์เขา พร้อมทั้งของกลางนั้นได้ นำไปแสดงแก่พระราชา พระราชตรัสสั่งว่า จงนำโจรนี้ออกทางประตูด้านทิศใต้แล้ว ประหารเสีย เจ้าหน้าที่นครบาลรับสนองพระราชโองการแล้วโดยให้ตีโจรนั้นครั้งละ ๔ ที ๑,๐๐๐ ครั้ง ให้จับตัวพาไป ทางประตูด้านทิศใต้

สมัยนั้น ภัททา ธิดาเศรษฐีนี้ เผยสีหบัญชร [หน้าต่าง] ดูเพราะเสียงโกลาหลของมหาชน เห็นสัตตุกะโจร ถูกเขานำไปฆ่า ก็เอามือทั้งสองทาบหัวใจไปนอนคว่ำหน้าบนที่นอนอันเป็นสิริ ก็นางเป็นธิดาคนเดียวของสกุลนั้น ด้วยเหตุนั้นพวกญาติของนางจึงไม่อาจทนเห็นหน้าอันหม่นหมองแม้เล็กน้อยได้ ครั้งนั้นมารดาเห็นนางนอนบนที่ นอน จึงถามนางว่า ลูกเอ๋ย เจ้าทำอะไร นางตอบตรง ๆ ว่า แม่จ๋า ดิฉันพบโจรที่เขากำลังนำไปฆ่าจ้ะ เมื่อได้เขามาจึงจะเป็นอยู่ได้ เมื่อดิฉันไม่ได้ ตายเสียเท่านั้นประเสริฐ บิดามารดาปลอบโดยประการต่าง ๆ ก็ไม่อาจให้นางยินยอมได้ จึงกำหนดไว้ว่า เป็นอยู่ดีกว่าตาย ครั้งนั้นบิดาของนางจึงหาเจ้าหน้าที่นครบาล ติดสินบน ๑,๐๐๐ กหาปณะ แล้วบอกว่า ธิดาของเรามีจิตติดพันในโจร โปรดจงปล่อยโจรนี้ ด้วยอุบายวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งเสีย เจ้าหน้าที่นครบาลรับปากเศรษฐีว่า ได้จ้ะ แล้วพาโจรหน่วงเหนี่ยวให้ชักช้าไปทางโน้นทางนี้บ้าง จนพระอาทิตย์ตก เมื่อพระอาทิตย์

SAMPLE

ตกแล้วก็ให้นำเอาโจรคนหนึ่งจากพวกโจรออกมา ทำเป็นโจรขึ้นแก้สัตตุกะโจร ออกจากเครื่องจองจำพาไปส่งยังเรือนเศรษฐีแล้ว เอาเครื่องจองจำนั้น พันธนาการโจรอีกคนหนึ่ง นำตัวออกไปทางประตูด้านทิศใต้ประหารชีวิต (แทน) เสีย แม้พวกทาสของเศรษฐีต่างพาตัวสัตตุกะโจรมายังเรือนของเศรษฐี เศรษฐีเห็นแล้วคิดว่า เราจักทำใจของธิดาให้เต็มเสียที จึงให้พวกทาสเอา น้ำหอมอาบสัตตุกะโจร แล้วให้ตกแต่งประดับประดาด้วยเครื่องอาภรณ์ทุก ชนิด พาไปส่งตัวยังปราสาท นางภัททาคิดว่า ความดำริของเราเต็มที่แล้ว จึง แต่งตัวให้เพริศพริ้งด้วยเครื่องอลังการนานาชนิดคอยบำเรอเขา สัตตุกะโจร พอล่วงมาได้ ๒ – ๓ วัน คิดว่า สิ่งของเครื่องประดับของนางจักเป็นของเรา เราควรจะถือเอาเครื่องอาภรณ์นี้ด้วยอุบายบางประการเสีย ดังนี้แล้ว พอถึง เวลานั่งใกล้ชิดกันอย่างมีความสุขจึงพูดกะนางภัททาว่า เรามีเรื่องที่จะพูดสัก เรื่องหนึ่ง ธิดาเศรษฐีปลาบปลื้มใจประหนึ่งว่าได้ลาภตั้งพันจึงตอบว่า พี่ท่านเรา สนิทสนมกันแล้ว พี่ท่านจงบอกมาเถิด โจรกล่าวว่า เธอคิดว่าโจรนี้ได้ชีวิต มาเพราะอาศัยเรา แต่เราพอถูกจับเท่านั้น ได้อ้อนวอนเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่เขา ทิ้งโจรว่า ถ้าข้าพเจ้าจักได้ชีวิต ข้าพเจ้าจักถวายพลีกรรมแด่ท่าน เราได้ชีวิต เพราะอาศัยเทวดานั้น ขอเธอจงรีบให้จัดเครื่องพลีกรรมเถิด นางภัททาคิดว่า เราจักทำให้เขาเต็มใจเสียที สั่งให้จัดแจงเครื่องพลีกรรม ประดับประดา เครื่องประดับทุกชนิด ขึ้นนั่งในรถคันเดียวกันไปยังเหวทิ้งโจรพร้อมกับสามี เริ่ม ไต่ภูเขาขึ้นไปด้วยคิดว่า เราจักทำพลีกรรมแก่เทวดาประจำภูเขา สัตตุกะโจร คิดว่า เมื่อขึ้นไปกันหมดแล้วเราจักไม่มีโอกาสถือเอาเครื่องอาภรณ์ของนางได้ จึงให้นางภัททานั้นนั่งแหละถือภาชนะเครื่องเซ่นสรวง แล้วขึ้นภูเขาไป เขาพูด ถ้อยคำทำที่เป็นพูดกับนางภัททา พูดคุยกันไป ด้วยเหตุนั้นนั่งเองนางจึงไม่รู้ ความประสงค์ของโจร ที่นั้นโจรจึงพูดกะนางว่า น้องภัททา เธอจงเปลื้องผ้าห่ม ของเธอออก แล้วเอาเครื่องประดับที่ประดับอยู่รอบกายทำเป็นห่อไว้ ณที่นี้ นาง นายจ๋า ดิฉัน มีความผิดอะไรหรือ โจร แน่นางผู้เขลาก็เธอทำความสำคัญว่า เรามาเพื่อทำพลีกรรมหรือ ความจริงเราจะไม่ได้จะถวายแก่เทวดานี้ แต่เรามี ประสงค์จะถือเอาเครื่องอาภรณ์ของเธอโดยอ้างพลีกรรมจึงได้มานายจ๋า เครื่องประดับเป็นของใคร ตัวฉันเป็นของใคร เราไม่รับรู้ของของเธอก็เป็นส่วน หนึ่ง ของของเราก็เป็นส่วนหนึ่ง ดีแล้วจ๊ะพี่ท่าน แต่ขอให้พี่ท่านจงทำความ ประสงค์ของน้องอย่างหนึ่งให้บริบูรณ์ทีเถิด ขอพี่ท่านให้น้องได้สวมกอดพี่ทั้ง ด้านหน้าและด้านหลังโดยทำนองที่แต่งตัวอยู่อย่างนี้นี่แหละ โจรก็รับปากว่า ได้สิจ๊ะ นางทราบว่า โจรรับปากแล้วก็สวมกอดข้างหน้าแล้วก็ทำเป็นที่สวมกอด ข้างหลัง จึงผลักเขาตกเหวไปเขาเมื่อตกลงไปก็แหลกละเอียดไปในอากาศนั่น

SAMPLE

แหละ เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ภูเขา เห็นความที่นางทำให้โจรเหลกละเอียดไป จึงได้กล่าวว่า ผู้ชายนั้นมิใช่จะเป็นบัณฑิตไปเสียในที่ทุกสถาน แต่ผู้หญิงผู้มีวิจารณญาณในที่นั้นๆ ก็เป็นบัณฑิตได้ ผู้ชายนั้นนะมิใช่จะเป็นบัณฑิตไปเสียในที่ทุกสถาน แต่ผู้หญิงคิดอ่านแม้ครู่เดียว ก็เป็นบัณฑิตได้ นางภัททาจึงคิดว่า เราไม่สามารถจะกลับไปบ้านโดยทำนองนี้ได้ เราไปจากที่นี้แล้วจักบวชสักอย่างหนึ่ง จึงได้ไปยังอารามของพวกนิครนถ์ขอบรรพชากะพวกนิครนถ์ ทีนั้นพวกนิครนถ์เหล่านั้นกล่าวกะนางว่า จะบวชโดยทำนองไหน สิ่งใดเป็นของสูงสุดในบรรพชาของท่าน ขอท่านจงการทำสิ่งนั้นนั่นแหละพวกนิครนถ์รับว่าดีแล้ว จึงเอาก้านตาลทิ้งถอนผมของนางแล้วให้บวช ผมเมื่อจะงอกขึ้นอีกก็งอกขึ้นเป็นวงกลมคล้ายตุ้มหู โดยเป็นกลุ่มก้อนขึ้นมา เพราะเหตุนั้น นางจึงเกิดมีชื่อว่ากุณฑลเกสา นางเรียนศิลปะทุกอย่างในที่ที่คนบวชแล้ว ครั้นทราบว่า คุณวิเศษยิ่งกว่านี้ของพวกนิครนถ์เหล่านี้ไม่มี จึงเที่ยวไปยังคามนิคมราชธานีบัณฑิตมีในที่ใดๆก็ไปในที่นั้นๆ แล้วเรียนศิลปะที่บัณฑิตเหล่านั้นรู้ทุกอย่างหมด ต่อมาคนทั้งหลายผู้ที่สามารถจะให้คำโต้ตอบแก่นางได้มิได้มี เพราะนางเป็นผู้ได้ศึกษามาในที่เป็นอันมาก นางมิได้มองเห็นใครที่สามารถจะกล่าวกับตนได้ เข้าไปสู่บ้านใดก็ดี นิคมใดก็ดี ก็ทำกองทรายไว้ที่ประตูบ้านหรือนิคมนั้นแล้วปักกิ่งต้นหว้าไว้บนกองทรายนั้นนั่นแหละ ให้สัญญาแก่พวกเด็ก ๆ ที่ยืนอยู่ในที่ใกล้ด้วยพูดว่า ผู้ใดสามารถที่จะโต้ตอบวาทะของเราได้ ผู้นั้นจงเหยียบกิ่งไม้นี้ แม้ตลอดตั้งสัปดาห์นั้นก็หามีคนเหยียบไม่ แล้วนางก็ถือเอากิ่งไม้นั้นหลีกไป ในสมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงอาศัยกรุงสาวัตถี เสด็จประทับอยู่ที่พระเชตวัน ฝ่ายนางกุณฑลเกสาก็ไปถึงกรุงสาวัตถีตามลำดับ เมื่อเข้าไปภายในนครแล้ว ก็ปักกิ่งไม้ไว้บนกองทรายทำนองเดิมนั่นแหละแล้วให้สัญญาแก่พวกเด็กแล้วจึงเข้าไป ในสมัยนั้น เมื่อภิกษุสงฆ์เข้าไปแล้ว พระธรรมเสนาบดีจึงเข้าไปสู่นครเพียงรูปเดียวเท่านั้น เห็นกิ่งต้นหว้าที่เนินทรายแล้วถามว่า เพราะเหตุไร เขาจึงปักกิ่งต้นหว้านี้ไว้ พวกเด็กบอกเหตุนั้นโดยตลอด จึงกล่าวว่า นี่แน่ะ หนูทั้งหลาย เมื่อเป็นเช่นนั้นพวกเธอจงจับเอากิ่งต้นหว้านี้ออกมาเหยียบย่ำเสีย บรรดาเด็กเหล่านั้น บางพวกฟังคำพระเถระ แล้วไม่กล้าที่จะเหยียบย่ำได้ บางพวกเหยียบย่ำทันทีทีเดียว การทำให้แหลกละเอียดไป นางกุณฑลเกสาบริโภคอาหารแล้วเดินออกไปเห็นกิ่งไม้ถูกเหยียบย่ำ จึงถามว่า นี้เป็นการการทำของใคร ทีนั้นพวกเด็กจึงบอกการที่พระธรรมเสนาบดีให้พวกเขากระทำแก่นาง นางจึงคิดว่า พระเถระนี้เมื่อไม่รู้กำลังของตน จักไม่กล้าให้เหยียบย่ำกิ่งไม้นี้ พระเถระนี้ จักต้องเป็นผู้ยิ่งใหญ่แน่นอน แต่แม้เรายังเป็นคนเล็ก ๆ อยู่จักให้งามไม่ได้ เราควรจะเข้าไปภายในบ้าน

ทีเดียว แล้วให้สัญญาแก่พวกบริษัทแล้วได้กระทำดังนั้น พึงทราบว่า ในนครอันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งตระกูลถึง ๘๐,๐๐๐ ตระกูล คนทั้งหมดนั่นแหละต่างรู้จักกันด้วยอำนาจที่มีความเท่าเทียมกัน ฝ่ายพระเถระกระทำภัตกิจเสร็จแล้ว จึงนั่งที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ทีนั้น นางกุณฑลเกสานี้ มีมหาชนห้อมล้อมเดินไปยังสำนักของพระเถระกระทำปฏิสันถารแล้ว ยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ถามว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระคุณเจ้าให้เหยียบย่ำกิ่งไม้นี้หรือ” พระสารีบุตร “ใช่แล้ว เราให้เหยียบย่ำเอง” “เมื่อเป็นเช่นนั้น ขอดิฉันกับพระคุณเจ้ามาโต้วาทะกันนะพระคุณเจ้า” “ได้สิน้องนาง” “ใครจะถาม ใครจะกล่าวแก้ เจ้าข้า” “ความจริง คำถามตกแก่เรา แต่ท่านจงถามสิ่งที่ท่านรู้เถิด นางถามลัทธิตามที่ตนรู้มาทั้งหมดทีเดียว ตามที่พระเถระยินยอม” พระเถระก็กล่าวแก้ได้หมด นางครั้นถามแล้วถามอีกจนหมดจึงได้นิ่ง ลำดับนั้น พระเถระจึงกล่าวกะนางว่า ท่านถามเราหมดแล้ว แม้เราก็จะถามท่านข้อหนึ่ง “ถามเถิด เจ้าข้า” “ที่ชื่อว่าหนึ่งคืออะไร” “ดิฉันไม่ทราบ เจ้าข้า” “เธอไม่ทราบแม้เหตุเพียงเท่านี้ เธอจักทราบอะไรอย่างอื่นเล่า” นางหมอบแทบเท้าทั้งสองของพระเถระ เรียนว่า “ดิฉันขอถึงพระคุณเจ้าเป็นสรณะเจ้าข้า” “จะทำการถึงเราเป็นสรณะไม่ได้ บุคคลผู้เลิศ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ประทับอยู่ที่วิหารใกล้ ๆ นี่เอง ขอเธอจงถึงพระองค์ท่านเป็นสรณะเถิด” “ดิฉัน จักกระทำเช่นนั้น เจ้าข้า” พอตอนเย็น ในเวลาที่พระศาสดาทรงแสดงธรรม จึงไปยังสำนักของพระศาสดา (ภูเขาคิชฌกูฏ) ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วได้ยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระศาสดาตรัสคาถาในธรรมบทตามความเหมาะสมกับจริยาของนางที่เคยพิจารณาเห็นสังขารอันทุกข์บีบคั้นแล้วต่อไปว่า หากคาถาไม่ประกอบด้วยบทอันมีประโยชน์ แม้จะมีตั้ง ๑,๐๐๐ คาถาก็ตาม คาถาเดียวที่บุคคลฟังแล้วสงบระงับได้ ยังประเสริฐกว่า ในเวลาจบพระคาถา นางทั้งที่ยืนอยู่นั่นเองก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา จึงทูลขอบรรพชา พระศาสดาทรงรับให้นางบรรพชาแล้ว นางไปยังสำนักภิกษุณีบวชแล้วในกาลต่อมาเกิดสนทนากันขึ้นในท่ามกลางบริษัท ๔ ว่า นางภัททากุณฑลเกสานี้ใหญ่ยิ่งจริงหนอบรรลุพระอรหัตในเวลาจบคาถาเพียง ๘ บท พระศาสดาทรงกระทำเหตุนั้นให้เป็นอัตถุปปัตติเหตุเกิดเรื่องแล้ว ทรงสถาปนาพระเถรีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาผู้ตรัสรู้เร็ว ดังคำในเอกกนิบาต เอตทัคคะว่า ภัททากุณฑลเกสาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้รู้แจ้งได้เร็ว (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๓/๓๐)

ภัททากุณฑลเกสาเถรีคาถา : ภาษิตของพระภัททากุณฑลเกสาเถรี,คาถาของพระภัททากุณฑลเกสาเถรี, ท่านพระภัททากุณฑลเกสาเถรีกล่าวไว้ว่า เมื่อก่อนเราถอนผมอมขี้ฟัน มีผ้าผืนเดียว เที่ยวไป สำคัญในสิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ และเห็นใน

สิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ เราจากที่พักกลางวันบนภูเขาคิชกูฏ ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากกิเลส แวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุ จึงคุกเข่าถวายบังคม ทำอัญชลีเบื้องพระพักตร์ พระองค์ได้ตรัสว่า มาเถิด ภัททา พระดำรัสนั้น ทำให้เราได้อุปสมบทแล้ว เมื่อก่อน เราบริโภคก้อนข้าวของชาวแว่นแคว้นอย่างเป็นหนี้ จาริกไปทั่วแคว้นอังคะ มคธ วัชชี กาสี และโกศล ตั้งแต่พบพระศาสดา เราบริโภคก้อนข้าวของชาวแว่นแคว้นอย่าง ไม่เป็นหนี้มา ๕๐ ปีแล้ว ก็อุบาสกที่ได้ถวายจีวรแก่เราผู้ชื่อว่าภัททา ซึ่งพ้นจากกิเลสที่ร้อยรัดทุกอย่าง เป็นคนมีปัญญาได้ประสบบุญเป็นอันมาก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๗/๕๗๓)

ภัททาราชเทวี : ชื่อพระเทวีของพระเจ้ามุณฑะ เมืองปาฏลีบุตร พระนางเป็นที่รัก เป็นที่พอพระทัยของพระเจ้ามุณฑะยิ่งนัก พระเจ้ามุณฑะทรงมีแม่ทัพ ๑๘ นาย ห้อมล้อม ด้วยพระราชานุภาพยิ่งใหญ่ เสด็จออกไปด้วยพระราชฤทธิ์อันใหญ่ยิ่ง เมื่อพระนางภัททาราชเทวีสวรรคตแล้ว ทรงสลบแน่นิ่ง ทรงประกอบด้วยความรักยิ่งนัก มีสภาพกล้ำกลืนจนลมจับ ไม่สรงสนานไม่แต่งพระองค์ ไม่เสวยพระกระยาหาร ไม่ทรงประกอบพระราชกรณียกิจ ซบอยู่ที่พระศพของพระนางตลอดคืนตลอดวัน จากนั้น ก็ยกพระศพพระนางภัททาราชเทวีใส่ไว้ในรางเหล็กที่เต็มด้วยน้ำมันแล้วเอารางเหล็กอื่นปิดไว้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๘๒)

ภัททาลิ, พระ : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่งที่ชอบฉันอาหารมาก ฉันอาหารบ่อย เพราะอดีตชาติเคยเกิดในกำเนิดกา ในชาติเป็นลำดับมา ธรรมดา กาทั้งหลายเป็นสัตว์ที่หิวบ่อย เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสว่า เราฉันอาหารมื้อเดียว เราเมื่อฉันอาหารมื้อเดียว ย่อมรู้สึกว่าสุขภาพมีโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพลานามัยสมบูรณ์อยู่สำราญ จึงปฏิเสธ ได้ยินว่า พระเถระแต่ก่อนเมื่อทายกใส่อาหารลงในบาตรแล้วถวายเนยใส ฉันเนยใสร้อนหน่อยหนึ่งแล้ว ล้างมือนำส่วนที่เหลือไปภายนอก นั่งฉันในที่มีร่มไม้และน้ำสบาย ภายหลังได้ประกาศความไม่อุตสาหะขึ้นแล้วในเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังทรงบัญญัติสิกขาบท ในเมื่อภิกษุสงฆ์สมาทานาอยู่ซึ่งสิกขา ยังคงปฏิบัติฉันอาหารบ่อยเช่นเดิม ท่านพระภัททาลิไม่ได้ให้เหมือนภิกษุอื่นผู้ไม่ทำความบริบูรณ์ในสิกขา แม้อยู่ในวัดเดียวกันก็ไม่พึงให้ตนประสบพระพักตร์พระศาสดา ไม่ไปอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ไปยังที่แสดงธรรม ไม่ไปโรงตรึก ไม่ปฏิบัติเพียงภิกขาจารครั้งเดียว ไม่ยืนแม้ที่ประตูของตระกูลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนิ่ง หากพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปยังที่อยู่ของพระภัททาลิ พระภัททาลิรู้ก่อนก็ไปเสียในที่อื่น นัยว่าพระภัททาลิเป็นกุลบุตรบวชด้วยศรัทธามีศีลบริสุทธิ์ ด้วยเหตุนั้นวิตกอย่างอื่นมิได้มีแก่พระภัททาลิ ได้มีวิตกนี้เท่านั้นว่า เราคัดค้านการบัญญัติสิกขาบทของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเหตุ

แห่งท้อง เราทำกรรมไม่สมควร เพราะฉะนั้น พระภัททาลิ แม้อยู่ในวัดเดียวกันก็ไม่ได้ให้ตนประสบพระพักตร์พระศาสดา ภายหลังสำนึกผิด และขอขมาพระพุทธองค์ ภายหลังได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า แล้วบรรลุพระอรหัตผล (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๔/๑๕๐)

ภัททาลิเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระภัททาลิเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้สร้างมณฑป ๔ เสา มุงด้วยดอกสาละถวาย แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๑)

ภัททาลิสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระภัททาลิ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงมุ่งทำลายความเห็นผิดของท่านพระภัททาลิ พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายฉันอาหารมื้อเดียว แต่ท่านพระภัททาลิทูลว่า ตนทำไม่ได้ และไม่ยอมปฏิบัติตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ ต่อมาภิกษุทั้งหลายได้ตักเตือนจนท่านสำนึกผิดจึงเข้าไปทูลขออภัยโทษ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระภัททาลิ โดยทรงชี้โทษของผู้ไม่บำเพ็ญไตรสิกขาว่าจะถูกพระศาสดา เพื่อนพรหมจารี เทวดาและตนติเตียนได้ ทรงแสดงอานิสงส์ของผู้บำเพ็ญไตรสิกขาว่าจะทำให้บรรลุฌาน ๔ และวิชชา ๓ แล้วตรัสถึงเหตุที่ทำให้ภิกษุต้องได้รับการข่มขี่จากภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ต้องอาบัติอยู่เนือง ๆ หรือต้องอาบัติบางข้อ แล้วไม่ยอมปลดเปลื้องอาบัติ ย่อมได้รับการข่มขี่จากภิกษุทั้งหลาย ส่วนเหตุที่ทำให้ภิกษุไม่ได้รับการข่มขี่มีนัยตรงกันข้าม เมื่อท่านพระภัททาลิทูลถามว่า ทำไมเมื่อก่อนสิกขาบทมีเพียงเล็กน้อย แต่มีภิกษุจำนวนมากดำรงอยู่ในอรหัตตผล บัดนี้สิกขาบทมีมาก แต่มีภิกษุจำนวนน้อยดำรงอยู่ในอรหัตตผล พระองค์ตรัสตอบว่า เพราะเมื่อก่อนภิกษุมีน้อย แม้ลาภยศก็มีน้อย ยังไม่มีภิกษุผู้เป็นพหูสูต เป็นรัตตัญญู แต่ภิกษุเหล่านั้นบำเพ็ญสิกขาของศาสดาอย่างเคร่งครัดบริบูรณ์ จึงมีภิกษุดำรงอยู่ในอรหัตตผลมาก ส่วนภิกษุทั้งหลายในบัดนี้มีนัยตรงกันข้าม แล้วทรงแสดงลักษณะของม้าที่เหมาะแก่พระราชา ๑๐ ประการคือ

๑. รู้จักการเหยาะย่าง ๒. รู้จักการวิ่งเป็นวงกลม
๓. รู้จักการจรดกีบ ๔. รู้จักการวิ่ง
๕. รู้จักการใช้เสียงร้องให้เป็นประโยชน์

SAMPLE

๖. มีคุณสมบัติได้เป็นราชนิยม

๗. มีความเป็นวงศ์พญาม้า ๘. มีความว่องไวชั้นเยี่ยม

๙. มีการเป็นม้าชั้นเยี่ยม ๑๐. มีความเป็นม้าที่ควรแก่การชมเชย

เปรียบเทียบกับธรรมที่ทำให้ภิกษุเป็นผู้เหมาะกับการเป็นนาบุญของชาวโลก ๑๐ ประการ คือ

๑. ความเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิอันเป็นอเสขะ

๒. ความเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสังกัปปะอันเป็นอเสขะ

๓. ความเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวาจาอันเป็นอเสขะ

๔. ความเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมากัมมันตะอันเป็นอเสขะ

๕. ความเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาอาชีวะอันเป็นอเสขะ

๖. ความเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวายามะอันเป็นอเสขะ

๗. ความเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสติอันเป็นอเสขะ

๘. ความเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสมาธิอันเป็นอเสขะ

๙. ความเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาญาณะอันเป็นอเสขะ

๑๐.ความเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาวิมุตติอันเป็นอเสขะ

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระภัททาลิมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๔/๑๕๐)

ภัททาสุริยวัจฉสา, นาง : ชื่อของเทพธิดา ผู้มีสิริโฉมงดงามทั่วสรรพางค์ มีรัศมีอ่อน ๆ เปล่งออกจากร่างกายดุจ แสงอ่อนของดวงอาทิตย์ยามทอแสง,นางเป็นหญิงที่ฉลาด มีความงดงามมาก เป็นธิดาของติมพรุผู้เป็นจอมคันธรรพราช เคยหลงรักสิขัณฑีบุตรของมาตลีสังคาหกเทพบุตร แต่ภายหลังได้แต่งงานกับที่ปัญจสิขะคันธรรพบุตร ดังคำที่ปัญจสิขะคันธรรพบุตรกล่าวคำเกี่ยวเนื่องด้วยกามเหล่านี้ว่า แม่ภัททาสุริยวัจฉสา ฉันขอกราบท่านติมพรุบิดาของเธอ โดยเหตุที่เธอเกิดมางดงาม ทำให้ฉันปลื้มใจเหมือนสายลมย่อมเป็นที่ปรารถนาของผู้มีเหงื่อ หรือเหมือนน้ำเป็นที่ปรารถนาของผู้กระหาย เธอผู้ไฉไลเป็นที่รักของฉันดุจธรรมเป็นที่รักของพระอรหันต์ เธอจงช่วยดับความเร่าร้อน เหมือนช่วยวางยาคนไข้ผู้กระสับกระส่าย เหมือนให้อาหารแก่ผู้หิว หรือเหมือนใช้น้ำดับไฟที่กำลังลุกอยู่ ขอให้ฉันได้ซบลงจดถันและอุทรของเธอ หรือดังคำที่ท้าวสักกะกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า เราจะตั้งเธอไว้ในตำแหน่งของบิดาเธอจะเป็นเจ้าแห่งคนธรรพ์ เราจะยกนางภัททาสุริยวัจฉสาให้เธอ เพราะว่านางเป็นผู้ที่เธอปรารถนาอย่างยิ่ง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๙/๒๗๗,๑๐/๓๔๙/๒๗๘,๑๐/๓๗๑/๒๙๙,๑๐/๓๔๘/๒๗๕,๓๔๘/๒๗๖)

SAMPLE

ภัททาอุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกา ผู้เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ดังคำว่า วิชิตเสนาอุบาสิกาและภัททาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา ของพระพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔๐/๗๑๖)

ภัททิตถิกา, ชื่อ : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่งชาวกิมิลนคร เกิดในตระกูลที่มีโภคทรัพย์มาก มีสามีชื่อว่าโรหกะ ทราบว่า ในกิมิลนคร มีคหบดีบุตรผู้หนึ่งชื่อโรหกะ มีศรัทธาปสาทะถึงพร้อมด้วยศีลและอาจาระ ในนครนั้นแล มีทาริกาเด็กหญิงคนหนึ่ง ในตระกูลที่มีโภคทรัพย์มาก ทัดเทียมกับนายโรหกะ เป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส มีนามว่าภัททา เพราะเจริญแม้ตามปกติ ครั้นต่อมามารดาบิดาของโรหกะ ได้เลือกกุมารี นำนางมาในเวลานั้น ได้ทำอาวาหวิวาหมงคลกัน สองสามีภริยานั้นก็อยู่ร่วมกันด้วยสามัคคี เพราะอาจารสมบัติของตน นางจึงได้เป็นคนเด่น รู้จักกันไปทั่วพระนครนั้นว่าภัททิตถิกา แม่หญิงภัทรา ก็สมัยนั้น พระอัครสาวกทั้ง ๒ มีภิกษุเป็นบริวารรูปละ ๕๐๐ จาริกเที่ยวไปในชนบท ถึงกิมิลนคร นายโรหกะรู้ว่าพระอัครสาวกนั้น ไปที่กิมิลนครนั้น เกิดโสมนัสเข้าไปหาพระเถระทั้งสองรูป ไหว้แล้วนิมนต์ ฉันในวันพรุ่งนี้อังคาสท่านพร้อมด้วยบริวารให้อิ่มหนำสำราญด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตในวันรุ่งขึ้น พร้อมด้วยบุตรและภรรยาได้ฟังพระธรรมเทศนาที่ท่าแสดงแล้ว ตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน รับสรณะสมาทานเบญจศีล ส่วนภรรยาของเขา ก็เข้ารักษาอุโบสถศีลเป็นวัน ๘ ค่ำ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และวันปาฏิหาริยปักษ์ เฉพาะอย่างยิ่งนางได้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและอาจาระ และเทวดาทั้งหลายอนุเคราะห์แล้ว ก็ด้วยความอนุเคราะห์ของเทวดาแล นางก็ปลดเปลื้องคำว่าร้ายผิดๆ ที่ตกมาเหนือตนหายไปได้กลายเป็นผู้มีเกียรติยศแพร่ไปทั่วโลกอย่างยิ่งเพราะนางมีศีลและอาจาระหมดจดด้วยดีแล ก็ภรรยานั้นอยู่ในกิมิลนครนั้นเอง ส่วนสามีของนางอยู่ค้าขายในตักกศิลานคร ในวันมหรสพรื่นเริงกัน เมื่อถูกพวกเพื่อนรบเร้าก็เกิดคิด อยากเล่นงานมหรสพตามเทศกาล เทวดาผู้ประจำเรือนก็ช่วยนำนางไปในตักกศิลานครด้วยอานุภาพทิพย์ของตนแล้ว ส่งไปร่วมกับสามี เพราะอยู่ร่วมกันนั่นแล ก็ตั้งครรภ์ เทวดาช่วยนำกลับกิมิลนคร เมื่อครรภ์ปรากฏชัดขึ้นโดยลำดับ ถูกแม่ผัวเป็นต้น รังเกียจว่านางประพฤตินอกใจสามี เมื่อกระแสน้ำในแม่น้ำคงคาถูกเทวดานั้นแล บันดาลให้เป็นเหมือนหลงมาท่วมกิมิลนคร ด้วยอานุภาพของตนประสบความยุ่งยาก ซึ่งตกลงมาเหนือตนดังกระแสน้ำในแม่น้ำคงคาที่มีเกลียวคลื่นเกิดเพราะแรงลม ด้วยการสมถะมีสัจจาธิษฐานเป็นเบื้องต้น ซึ่งพิสูจน์ว่าตนเป็นหญิงจงรักสามี ถึงจะกลับมาอยู่ร่วมกับสามี สามีนั้นก็รังเกียจเหมือนแม่ผัวเป็นต้นรังเกียจมาก่อน และต้องอ้างสัญญาณเครื่องหมาย ซึ่งสามีนั้นประทับ

ชื่อให้ไว้ในตักกศิลานคร จึงแก้ความรังเกียจนั้นได้ กลายเป็นผู้ที่ญาติฝ่ายสามีและมหาชนยก นาง ได้เป็นผู้มีเกียรติยศแพร่ไปในโลกอย่างยิ่ง เพราะเป็นผู้มีศีลและอาจาระหมดจดดี สมัยต่อมา นางทำกาละตาย ไปบังเกิดในภพดาวดึงส์ ครั้งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาจากกรุงสาวัตถีไปยังภพดาวดึงส์ ประทับนั่งบนบัณฑุกัมพลศิลา ณ โคนต้นปาริฉัตร และเมื่อเทพบริษัทเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แม้ภัททิตถีเทพธิดาก็ได้เข้าไปเฝ้าถวายบังคมแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงถามบุญกรรมที่เทพธิดานั้นทำไว้ ณ ท่ามกลางเทวดาบริษัทและพระพรหมบริษัทที่ประชุมพร้อมกันในหมื่นโลกธาตุ ดังคำในวิมานวัตถุที่นางเทพธิดาถูกพระผู้มีพระภาคตรัสถามอย่างนี้แล้ว จึงทูลตอบว่า คนทั้งหลายรู้จักหม่อมฉันในนามว่า ภัททิตถิกาหม่อมฉันเป็นอุบาสิกาอยู่ในกิมพิลนครเป็นผู้มีศรัทธาและสมบูรณ์ด้วยศีลยินดีแจกจ่ายทานทุกเมื่อ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๐๙/๓๖)

ภัททิตถิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่นางภัททิตถิกาอุบาสิกา เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางภัททิตถิกาอุบาสิกา เพราะได้ปฏิบัติธรรม รักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ และได้ถวายภัตตาหารแด่ท่านพระสารีบุตรเถระและท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ นางจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เที่ยวชมสวนนันทวันอันรื่นรมย์(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๐๖-๒๐๗/๓๖)

ภัททิยกาพิโคธาปุตตเถรคาถา : ภาษิตของพระภัททิยกาพิโคธาปุตรเถระ,คาถาของพระภัททิยกาพิโคธาปุตรเถระ ท่านพระภัททิยกาพิโคธาบุตรเถระ (ได้บันลือสีหนาทต่อพระพักตร์พระศาสดา เช่นคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ (เมื่อก่อน) ข้าพระองค์ เมื่อจะไปไหน นั่งคอช้างไป เมื่อจะนุ่งห่มผ้า ก็นุ่งห่มผ้าเนื้อละเอียด เมื่อจะบริโภคก็บริโภคแต่ข้าวสาลีที่ราดด้วยเนื้ออันสะอาด บัดนี้ ข้าพระองค์มีนามว่าภัททิยะ เป็นโอรสของพระนางกาพิโคธา เป็นผู้เจริญมีความเพียรต่อเนื่อง ยินดีในอาหารที่บิณฑบาตได้มา ไม่ยึดมั่น เพ่งพินิจอยู่ ข้าพระองค์มีนามว่าภัททิยะ เป็นโอรสของพระนางกาพิโคธา ถือการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร มีความเพียรต่อเนื่อง ยินดีในอาหารที่บิณฑบาตได้มา ไม่ยึดมั่น เพ่งพินิจอยู่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๔๒/๔๘๐)

ภัททิยกาพิโคธายบุตร, ภิกษุ : ชื่อพระมหาสาวกองค์หนึ่ง ในอสีติมหาสาวก ท่านเป็นภิกษุรูป ๑ ในภิกษุชาวศากยะที่ออกบวช พร้อมกับพระอนุรุทธะ ท่านเป็นกษัตริย์ ชาวศากยะ ในกรุงกบิลพัสดุ์ และในวันตั้งชื่อ พวกญาติขนาดนามว่า ภัททิยกุมาร ภัททิยกุมารนั้น อาศัยบุญเป็นกษัตริย์องค์หนึ่งในระหว่างกษัตริย์ ๖ องค์ ในหน

หลัง เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อนุปิยอัมพวัน ทรงผนวชในสำนักของพระศาสดา แล้วได้บรรลุอรหัตผล ต่อมาภายหลัง พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ เชตวันมหาวิหาร จึงได้ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า ภัททิยโอรสของพระนางกาฬีโคธา เป็นยอดภิกษุผู้มีตระกูลสูงในศาสนาของเรา ดังคำในเอกกนิบาต เอตทัคคะว่า ภัททิยกาฬิโคธายบุตรเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เกิดในตระกูลสูง มีอธิบายต่ออีกว่า ที่เกิดในตระกูลสูง หมายถึงเจ้าศากยะผู้เป็นพระราชาออกผนวช พร้อมกับพระอนุรุทธเถระ เล่ากันว่า พระมารดานั้น มีผิวดำ มีชื่อว่าโคธา ดังนั้น จึงเรียกกันว่า นางกาฬีโคธา ท่านเป็นบุตรของนางกาฬีโคธา หากจะมีคำถามว่า ท่านเป็นยอดของภิกษุสาวกผู้มีตระกูลสูง เพราะเหตุไร เพราะพระมารดาของท่าน เป็นใหญ่ที่สุดของเจ้าทั้งหมดโดยวัย ในระหว่างเจ้าสากิยานีทั้งหลาย ท่านสละราชสมบัติที่มาถึงแล้วออกผนวช อีกประการหนึ่ง เพราะท่านภัททิยะรูปนี้ ด้ายอานุภาพแห่งความปรารถนาในปางก่อน จึงบังเกิดในราชตระกูลแล้วครอบราชสมบัติถึง ๕๐๐ ชาติติดต่อกันมาโดยลำดับ หรือดังคำในอปทานที่พระภัททิยกาฬิโคธายบุตรเถระ กล่าวอดีตชาติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า เขาจักเป็นผู้มีตระกูลสูง ในภพกำเนิดทั้งปวง ภายหลังเขาถูกกุศลมูลตักเตือนจึงบวช มีนามว่าภัททิยะ เป็นสาวกของพระศาสดา(องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๙๓/๒๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๖/๑๗๕)

ภัททิยกาฬิโคธายปุตตเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระภัททิยกาฬิโคธายบุตรเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายภัตตาหารมีค่ามากแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๗๔ ชาติ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๑ ชาติ เป็นพระเจ้าประเทศราช ๑,๐๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๔/๑๗๔)

ภัททิยคหบดี : ชื่อคหบดีคนหนึ่ง ชาวเมืองบุปผวดี มีปรากฏในจันทกุมารชาดก เป็นคหบดีที่ถูกจับตัวไปเพื่อบูชายัญของพระเจ้าเอกราช ดังคำว่า พวกท่านจงไปบอกพวกคหบดีคือ ปุณณมุขคหบดี ภัททิยคหบดี สิงคาลคหบดี และวัฑฒคหบดีเถิดว่า ได้ยินว่า พวกท่านจงรวมกันเป็นหมู่อยู่ในที่เดียวกัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๙๑/๓๓๖)

ภัททิยภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุชาวเมืองภัททิยะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุชาวเมืองภัททิยะผู้ขวนขวายในการประดับเขียงเท้าว่า ภิกษุเหล่าใดละทิ้งกิจที่ควรทำ แต่กลับทำกิจที่ไม่ควรทำ อาสวะทั้งหลายย่อมเจริญแก่ภิกษุเหล่านั้น ผู้ถือตัวจัด มัวแต่ประมาท ส่วนภิกษุเหล่าใดมีสติตั้งมั่นในกาย เป็นนิตย์ ภิกษุ

SAMPLE

เหล่านั้นหมั่นทำความเพียรในกิจที่ควรทำ ไม่ทำกิจที่ไม่ควรทำ อาสวะทั้งหลายของเธอผู้มีสติสัมปชัญญะ ย่อมถึงการสูญสิ้นไป (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๙๒/๑๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กิจที่ควรทำ หมายถึงการรักษาศีล การอยู่ป่า การถือธุดงควัตร และการเจริญภาวนา คำว่า กิจที่ไม่ควรทำ หมายถึงการประดับร่ม รองเท้า เขียงเท้า บาตร ถลกบาตร ประคตเอว และอังสะ คำว่า มีสติตั้งมั่นในกาย หมายถึงเจริญกายคตาสติกัมมัฏฐาน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๙๐)

ภัททิยลิจฉวี : เจ้าลิจฉวีพระนามว่าภัททิยะ ชาวกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี เจ้าลิจฉวีองค์นี้เดิมนับถือลัทธิอื่น ได้เคยสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคเรื่องหลักแห่งความเชื่อ ๑๐ ประการ มีว่า ท่านอย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา เป็นต้น นอกจากนี้ยังสนทนาเรื่องกุศลมูล ๓ และอกุศลมูล ๓ อีกด้วย ดังคำในภัททิยสูตร ซึ่งเป็นการสนทนาระหว่างพระผู้มีพระภาคกับเจ้าลิจฉวีตอนหนึ่งว่า ภัททิยะ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร คือ โลภะ (ความอยากได้) เมื่อเกิดขึ้นภายในบุคคล ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลหรือไม่เกื้อกูล ภัททิยลิจฉวีทูลว่า ไม่เกื้อกูล พระพุทธเจ้าข้า ภายหลังการสนทนาจบหลัง เขาได้บรรลุธรรม เป็นโสดาบันบุคคลได้ประกาศตนเป็นอุบาสกนับถือพระพุทธศาสนา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๘๘),ในติกนิบาต กล่าวไว้ว่า กษัตริย์องค์หนึ่งนามว่าภัททิยะ ชาวเมืองวัชชี วันหนึ่ง หลังบริโภคอาหารเช้าเสร็จแล้ว ถือดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ฟังธรรม เมื่อฟังธรรมแล้ว ก็ได้บรรลุธรรมเป็นอริยบุคคลชั้นโสดาบัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๓) ; (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗-๒๖๑)

ภัททิยสูตร : มีชื่อสูตรเหมือนกัน ๓ สูตร มีแปลความหมายต่างกัน และต่างที่มากัน กล่าวคือ 1.ภัททิยสูตร พระสูตรว่าด้วยเจ้าลิจฉวีพระนามว่าภัททิยะ เจ้าลิจฉวีพระนามว่าภัททิยะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้ทราบว่า พระสมณโคดม ทรงมีมารยา ย่อมรู้มารยาที่เป็นเหตุให้สาวกของพวกอัญเดียรถีย์กลับใจ สาวกอัญเดียรถีย์เหล่านั้นรู้เช่นนั้น พวกเขากล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำไม่เป็นจริงหรือ ย่อมพยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม และการคล้อยตามวาทะอันชอบแก่เหตุไร ๆ ย่อมไม่มาถึงฐานะอันควรติเตียนหรือ แท้จริง ข้าพระองค์ไม่ประสงค์จะกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเลย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หลักแห่งความเชื่อ ๑๐ คือ (๑) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา (๒) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา (๓) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ (๔) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ (๕) อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (๖) อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุมาน (๗) อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล (๘) อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้ากับทฤษฎีที่พินิจไว้

SAMPLE

แล้ว (๙) อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ (๑๐) อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านผู้นี้เป็นครูของเรา ทรงซักถามเรื่องโทษของธรรม ๔ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และสารัมภะ และทรงซักถามเรื่องคุณของธรรม ๔ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ และอสารัมภะแต่ละหัวข้อให้เจ้าลิจฉวีนั้นตอบตามที่เห็นประจักษ์ด้วยตนเอง เจ้าลิจฉวีพระนามว่าภัททิยะสรรเสริญพระพุทธองค์ว่าทรงมีมายาและรู้มายาสำหรับกลับใจสาวกของเดียรถีย์ และกราบทูลว่า ถ้าญาติสาโลหิตของตน กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทรทั้งปวงกลับใจได้ด้วยมายาสำหรับกลับใจนี้ ก็จะได้รับประโยชน์สุขตลอดกาลนาน พระองค์ตรัสตอบว่า เป็นเช่นนั้น และทรงแสดงต่อไปอีกว่า ถ้าชนเหล่านั้น และชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกกลับใจได้ด้วยมายาสำหรับกลับใจ เพื่อละอกุศลธรรมและเจริญกุศลธรรมก็จะได้รับประโยชน์สุขตลอดกาลนาน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๓)

2.ภัททิยสูตร พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าภัททิยะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่เจ้าศากยะพระนามว่าภัททิยะเป็นต้นว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๔/๕๖๗)

3.ภัททิยสูตร พระสูตรว่าด้วยพระภัททิยเถระ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภพระภัททิยเถระผู้ชอบเปล่งอุทานว่า “สุขหนอ สุขหนอ” ทรงเปล่งอุทานแสดงอานุภาพแห่งวิเวกสุขที่ล่วงวิสัยของปุถุชน เป็นสุขที่ปราศจากภัยและความเศร้าโศก เป็นสุขของผู้ปราศจาก ราคะ โทสะ และโมหะ (ขุ.อุ.อ. ๒๐/๑๗๑) (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๐/๒๐๖)

ภัททิยะ กาพิโคธาบุตร, พระ : เป็นชื่อของพระภัททิยเถระ ผู้เป็นพระโอรสของพระนางกาพิโคธา ซึ่งเป็นเจ้าหญิงสากิยาราชเทวี ท่านบวชได้ไม่นาน ท่านบำเพ็ญวิปัสสนาจนได้บรรลุอภิญญา ๖ สมาทานธุดงค์ ๑๓ ประการ เมื่ออยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่ควงไม้ก็ดี หรืออยู่ในเรือนว่างก็ดี เปล่งอุทานเนือง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ และได้กราบทูลคำอุทานแก่พระผู้มีพระภาคว่า สมัยเมื่อข้าพระองค์เป็นฆราวาส เสวยความสุขในราชสมบัติ ได้รับการอารักขาคุ้มครองอย่างดีทั้งภายในวังได้รับการอารักขาคุ้มครองอย่างดีทั้งภายนอกวัง ได้รับการอารักขาคุ้มครองอย่างดีทั้งภายในเมือง ได้รับการอารักขาคุ้มครองอย่างดีทั้งภายนอกเมือง ได้รับการอารักขาคุ้มครองอย่างดีทั้งในชนบท ได้รับการอารักขาคุ้มครองอย่างดีทั้งนอกชนบทข้าพระองค์นั้นถึงจะได้รับการอารักขาคุ้มครองอย่างดีเช่นนี้ ก็ยังกลัว ยังหวาดหวั่นระแวง สะดุ้งอยู่ แต่เวลานี้ ข้าพระองค์เมื่ออยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่ควงไม้ก็ดี หรืออยู่ในเรือนว่างก็ดี เพียงผู้

SAMPLE

เดียวก็ไม่กลัว ไม่หวาดหวั่น ไม่ระแวง ไม่สะดุ้ง มีความปรารถนาน้อย ไม่ขนลุกขนพอง ดำรงชีวิตด้วยปัจจัยที่ผู้อื่นให้ มีจิตอิสระดุจมฤค ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นประโยชน์อย่างนี้ เมื่ออยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่ควงไม้ก็ดี หรืออยู่ในเรือนว่างก็ดี จึงเปล่งอุทานเนือง ๆ ว่า 'สุขหนอ สุขหนอ ภายหลัง ท่านได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะด้านเกิด ในตระกูลสูง (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๐/๒๐๖) ; ดู ภัททิยกาพิโคธายบุตร

ภัททิยะ, เจ้าศากยะ : พระนามกษัตริย์พระองค์หนึ่ง กรุงกบิลพัสดุ์ พระเจ้าภัททิยศากยะครองราชสมบัติของชาวศากยวงศ์ ทรงเป็นพระสหายของเจ้าอนุรุทธศากยะ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้าภัททิยะว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้ เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำมีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า ๗/๓๓๐/๑๖๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๔/๕๖๗)

อรรถกถาอธิบายว่า ช่วงที่เจ้าอนุรุทธะมาชวนเจ้าศากยะภัททิยะไว้ว่า ด้วยความรักเพื่อน พระเจ้าภัททิยศากยะต้องการจะรับสั่งว่า "เราจะบวชกับท่าน" แต่ยังทรงห่วงราชสมบัติ จึงรับสั่งได้เพียงว่า "อยํ ตยา : เรากับท่าน" แล้วรับสั่งไม่ออก (วิ.อ. (บาลี)๓/๓๓๐/๓๘๕)

ภัททิยะ, ภิกษุ , ฤาษี: 1.ชื่อภิกษุรูปหนึ่งในคณะปัญจวัคคีย์ เป็นพระอรหันต์รุ่นแรก เป็นหนึ่งในปัญจวัคคีย์ กล่าวคือ โกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ช่วงที่บวชเป็นฤษีคอยปรนนิบัติสิทธัตถโพธิสัตว์ ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒/๕๕๔)

2. กษัตริย์ศากยวงศ์ โอรสของนางกาพิโคธา สละราชสมบัติที่มาถึงตามวาระแล้ว ออกบวชพร้อมกับพระอนุรุทธะ สำเร็จอรหัตตผล ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ ในบรรดาภิกษุผู้มาจากตระกูลสูงและจัดเป็นมหาสาวกองค์หนึ่งในจำนวน ๘๐ องค์ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๙/๒๖,วิ.จู.(ไทย) ๗//๓๓๑/๑๗๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๖/๑๘๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๖/๑๗๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗/๒๙๐)

ภัททิยะ, เมือง : ชื่อเมืองเมืองหนึ่งที่เมณฑกคหบดีอยู่ซึ่งไม่ไกลจากกรุงสาวัตถี เมื่อพระผู้มีพระภาค พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ๑,๒๕๐ รูป ประทับอยู่ ณ ป่าชาติยาวันในเมืองภัททิยะ และ เมณฑกคหบดีก็เข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตปัญจโครสเป็นต้นแก่เมณฑกคหบดี,ในอุคคหสูตร อุคคหเศรษฐีผู้เป็นหลานของเมณฑกเศรษฐี ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณเมืองนี้เช่นกัน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๗๔/๖๔,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๑/๒๒,๕/๒๕๑/๒๓,๕/๒๕๒/๒๔,๕/๒๙๖/๑๒๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๓/๕๑)

SAMPLE

ภัทเทกรัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีราตรีเดียวเจริญ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะมีพระประสงค์ให้เร่งปฏิบัติธรรมเพื่อผลในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสของผู้มีราตรีเดียวเจริญให้ภิกษุทั้งหลายฟังเป็นคาถาว่า

บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันละไปแล้ว และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็เป็นอันยังไม่มาถึง ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน ไม่ง่อนแง่นไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ บุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจักมีในวันพรุ่งนี้ เพราะว่าความผัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบเรียกบุคคลผู้มีความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน ซึ่งมีปกติอยู่อย่างนี้นั่นแลว่า ผู้มีราตรีเดียวเจริญ

จากนั้น พระองค์ทรงยกเอาคำในอุทเทส ๖ คำมาขยายความดังนี้ คือ บุคคลคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ได้แก่ผู้ดำเนินไปตามความเพลิดเพลินในเบญจขันธ์ที่มีอยู่ในชาติก่อนว่า ในอดีต เราได้มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างนี้ ส่วนบุคคลไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้วก็มีนัยตรงกันข้าม บุคคลหวังสิ่งที่ยังมาไม่ถึง ได้แก่ ผู้ดำเนินไปตามความเพลิดเพลินในเบญจขันธ์ที่พึงมีในชาติหน้าว่าในอนาคต เราพึงมีรูปเป็นต้นอย่างนี้ ส่วนบุคคลไม่พึงหวังสิ่งที่ยังมาไม่ถึงมีนัยตรงกันข้าม บุคคลง่อนแง่นในธรรมที่เป็นปัจจุบัน ได้แก่ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับไม่ได้เห็นพระอริยเป็นต้นพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป พิจารณาเห็นรูปในอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาในรูป พิจารณาเห็นเวทนาเป็นต้นในแนวเดียวกันกับรูป ส่วนบุคคลผู้ไม่ง่อนแง่นในธรรมที่เป็นปัจจุบันมีนัยตรงกันข้าม เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๑๙)

ภัทเทกรัตตสูตร : ชื่อสูตรหนึ่งในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ แห่งพระสุตตันตปิฎก แสดงเรื่องบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ ดังคำในโลมสติยเถราปทาน ที่พระโลมสติยเถระกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้า อาศัยอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์นั้นเอง ครั้งนั้น จันทเทพบุตรได้เข้ามาหาข้าพเจ้าแล้ว ถามถึงนัยทั้งโดยย่อและพิสดารแห่งภัทเทกรัตตสูตร ครั้งนั้นข้าพเจ้าถูกจันทเทพบุตรตักเตือนแล้ว จึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้นำของนรชนได้ฟังภัทเทกรัตตสูตรเป็นผู้สลดใจต้องการอยู่ป่า (ขุ.อป.

SAMPLE

(ไทย) ๓๓/๒๓๙/๓๒๓,๓๓/๒๔๐/๓๒๓) ; ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๗๒-๒๗๕/๓๑๙-๓๒๓

ภัทเทกรัตโตวาท : คำสอนเกี่ยวกับผู้มีราตรีเจริญ หมายถึงโอวาทของผู้มีราตรีเดียวเจริญ ดังคำในโลมสติยเถราปทาน ที่พระโลมสติยเถระกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเข้าป่าจึงได้บรรลุอรหัตตผล นึกถึงคำสอนของพระชินเจ้า เพราะระลึกถึงคำสอนของพระชินเจ้าคือ ภัทเทกรัตโตวาทว่า บุคคลไม่ควรนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันละไปแล้ว สิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็ยังไม่เกิดขึ้น ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบันไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ บุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจักมีในวันพรุ่งนี้ เพราะว่าความผัดเพี้ยนกับมัจจุราชมีเสนานั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๓/๓๒๓)

ภัทรกัป : กัปที่เจริญหรือดีงาม เนื่องจากเป็นกัปเดียวที่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติถึง ๕ พระองค์ ในที่นี้หมายถึงกัปปัจจุบันนี้ ดังคำว่า ในภัทรกัปนี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก บัดนี้ เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้อุบัติขึ้นมาในโลกในภัทรกัปนี้เช่นกัน,หรือดังคำในจูฬวัจฉโคตตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่วัจฉะไว้ว่า จากภัทรกัปนี้ไป ๙๑ กัปที่เราระลึกได้ เราไม่รู้จักอาชีวกคนอื่นผู้ไปเกิดในสวรรค์นอกจากอาชีวกเพียงคนเดียวผู้เป็นกรรมวาที เป็นกิริยวาที (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔/๒,๑๐/๔/๓,๑๐/๙๑/๕๒,๑๐/๙๒/๕๔,๑๐/๙๓/๕๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๖/๒๑๘)

ในอรรถกถาอธิบายไว้ว่า กัปมี ๔ คือ (๑) กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นองค์เดียว ชื่อว่าสารกัป (๒) กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๒ หรือ ๓ องค์ ชื่อว่าวรกัป (๓) กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๔ องค์ ชื่อว่ามัณฑกัป (๔) กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๕ องค์ ชื่อว่าภัทรกัป ในภัทรกัปนี้มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๕ องค์ คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคดมพุทธเจ้า พระเมตเตยยพุทธเจ้า (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๒๒๕/๓๓๐)

ภัทรฆฏเภทกชาดก : ชาดกว่าด้วยคนเขลาย่อมเดือดร้อนเพราะทำลายหม้อสมบัติ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท้าวสักกโพธิสัตว์ได้ตำหนิบุตรชายผู้สืบทอดมรดก แต่ไม่ใส่ใจดูแลทรัพย์สมบัติ ไม่รักษาตระกูล ทั้งไม่สร้างกุศลอะไร เอาแต่ดื่มสุรา

SAMPLE

ประพฤติประมาทมัวเมาจนกลายเป็นคนเข็ญใจ แม้ท้าวสักกะผู้จะสงสารลงมาประทานหม้อสมบัติสารพัดนึกให้แก่เขาแต่เพราะความประมาทมัวเมาเขาจึงโยนหม้อเล่นจนพลัดหล่นแตกกลายเป็นคนเข็ญใจเที่ยวขอทานเขากินและที่สุดก็ตายข้างถนนอย่างอนาถา คนโง่เขลา ประมาท ได้ทรัพย์แล้วใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายไม่รู้จักประหยัด ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง เหมือนนักเลงสุราทำลายหม้อขุมทรัพย์นั้นแหละ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๒๑/๑๔๘)

ภัทรบิฐทองคำ : ตั่งทองคำ ดังคำในจัมเปยยชาดกตอนหนึ่งว่า พระเจ้ากาสีเสด็จขึ้นสู่นาคนิเวศน์ ซึ่งมีหมู่นางนาคกัญญาตามเสด็จทรงพอพระทัย ประทับนั่งบนภัทรบิฐทองคำมีพนักอิงฉาบไล้ด้วยจุรณแก่นจันทน์หอมซึ่งเป็นทิพย์ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๖๘/๕๑๗)

ภัทรา, ชื่อ : ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เทวโลก มีน้องสาวชื่อว่าสุภัทรา ในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี สมัยที่เกิดเป็นมนุษย์ เป็นหญิงร่วมสามีเดียวกัน ชาวเมืองกิมิลนคร มีสามีชื่อโรหกะ ค้าขายเมืองตักกสิลา โดยปกตินางเลื่อมใสได้ถวายข้าวน้ำ เลี้ยงดูภิกษุผู้สำรวมอินทรีย์ ประพฤติพรหมจรรย์สม่ำเสมอ ซึ่งมีจำนวนมากกว่าให้อิ่มหนำ เป็นการถวายเฉพาะบุคคล ไม่ได้ถวายเป็นสังฆทาน ที่ดังน้องสาวถวายจึงทำให้ผลทานแตกต่างกัน ดังคำในวิมานวัตถุตอนหนึ่งว่า ภัทราเทพธิดาผู้พี่สาวถามสุภัทราเทพธิดาซึ่งเป็นน้องสาวว่า เธอรุ่งเรืองด้วยรัศมี มีเกียรติยศบริวารยศ มีรัศมีรุ่งโรจน์เหนือเทพชั้นชาวดาวดึงส์ทั้งปวง ฉันไม่เคยเห็นเธอ นี้เป็นการเห็นครั้งแรก เธอมาจากเทวโลกชั้นไหนจึงมาเรียกชื่อของฉันได้ถูก (สุภัทราเทพธิดาตอบว่า) พี่ภัทรา ดิฉันชื่อสุภัทรา เมื่อชาติก่อนครั้งเป็นมนุษย์ได้เป็นน้องสาวของพี่ และยังเป็นภรรยาร่วมสามีเดียวกันกับพี่ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๒๑/๖๘)

ภัทราเถรีคาถา : ภาษิตของพระภัทราเถรี,คาถาของพระภัทราเถรี พระภัทราเถรี(รับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวว่า ภัทรา เธอบวชแล้วด้วยศรัทธาจงยินดีในธรรมที่ดีงาม เจริญกุศลธรรมเพื่อบรรลุธรรมที่ยอดเยี่ยมซึ่งปลอดโปร่งจากโยคะกิเลสเถิด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๙/๕๕๔)

ภัทราวุธ, มาณพ : ศิษย์คนหนึ่งในจำนวน ๑๖ คนของพราหมณ์พาวรี ที่ไปทูลถามปัญหากับพระศาสดา ที่ปาสาณเจดีย์ ดังคำถามในภัทราวุธมาณวกปัญหาที่มาณพผู้นี้ถามว่า ชนทั้งหลายครั้นได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้นาคะแล้ว จึงกลับไปจากที่นี้ ชนต่างๆ จากชนบททั้งหลาย มาชุมนุมกัน(ในที่นี้)หวังเป็นอย่างยิ่งที่จะได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ ขอพระองค์โปรดตรัสตอบปัญหา แก่ชนเหล่านั้นให้แจ่มแจ้งด้วยเถิด เพราะว่าธรรมนี้พระองค์ทรงรู้ชัดแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัส

ตอบว่า ภัทราวุธ นรชนควรทำลายเครื่องยึดมั่นทั้งปวง ทั้งชั้นสูง ชั้นต่ำและชั้นกลาง เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายเข้าไปยึดถือขันธ์ใดๆในโลก มารย่อมติดตามสัตว์เพราะสิ่งที่ยึดถือนั้นนั่นแล เพราะเหตุนั้น ภิกษุเมื่อรู้ชัด เพ่งพิจารณาหมู่สัตว์นี้ผู้ติดอยู่ในบ่วงแห่งมัจจุราช ว่าเป็นผู้ข้องอยู่ในเครื่องยึดมั่น ควรเป็นผู้มีสติ ไม่เข้าไปยึดถือเครื่องกังวลในโลกทั้งปวง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๕/๗๔๐)

ภัทราวุธมาณวกปัญหา : ว่าด้วยปัญหาของภัทราวุธมาณพ ภัทราวุธมาณพทูลถามดังนี้ว่า ข้าพระองค์ขอทูลอาราธนาพระองค์ ผู้ละห้วงน้ำคืออาลัยได้ ตัดตัณหาได้ ไม่มีตัณหาเหตุให้หวั่นไหว ทรงละความเพลิดเพลินได้ ข้ามห้วงกิเลสได้ หลุดพ้นแล้ว ละการกำหนดได้ มีพระปัญญาดี ชนทั้งหลายครั้นได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้นาคะแล้ว จึงกลับไปจากที่นี้ ข้าแต่พระวีระ ชนต่าง ๆ จากชนบททั้งหลาย มาชุมนุมกัน(ในที่นี้) หวังเป็นอย่างยิ่งที่จะได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ ขอพระองค์โปรดตรัสตอบปัญหาแก่ชนเหล่านั้นให้แจ่มแจ้งด้วยเถิด เพราะว่าธรรมนี้พระองค์ทรงรู้ชัดแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภัทราวุธ นรชนควรทำลายเครื่องยึดมั่นทั้งปวง ทั้งชั้นสูง ชั้นต่ำและชั้นกลาง เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายเข้าไปยึดถือขันธ์ใดๆ ในโลก มารย่อมติดตามสัตว์ เพราะสิ่งที่ยึดถือนั้นนั่นแล เพราะเหตุนั้น ภิกษุเมื่อรู้ชัด เพ่งพิจารณาหมู่สัตว์นี้ผู้ติดอยู่ในบ่วงแห่งมัจจุราชว่าเป็นผู้ข้องอยู่ในเครื่องยึดมั่น ควรเป็นผู้มีสติ ไม่เข้าไปยึดถือเครื่องกังวลในโลกทั้งปวง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๐๘/๗๖๗)

ภัทราวุธมาณวปัญหา :ว่าด้วยปัญหาของภัทราวุธมาณพ ดูภัทราวุธมาณวกปัญหา (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๖/๒๙)

ภัทราวุธมาณวปัญหานิทเทส : ว่าด้วยปัญหาของภัทราวุธมาณพอธิบายปัญหาของภัทราวุธมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๑๒ เกี่ยวกับการละตัณหากิเลส มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยภัทราวุธมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา ภัทราวุธมาณพทูลถามว่า

ข้าพระองค์ขอทูลอาราธนาพระองค์
ผู้ทรงละห้วงน้ำคืออาลัย ตัดตัณหาได้
ไม่มีตัณหาเหตุให้หวั่นไหว
ทรงละความเพลิดเพลินได้ ข้ามห้วงกิเลสได้
หลุดพ้นแล้ว ละการกำหนด มีพระปัญญาดี
ชนทั้งหลายครั้นได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้นาคะแล้ว
จึงจักกลับจากที่นี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ผู้ทรงละห้วงน้ำคืออาลัย ตัดตัณหาได้ ไม่มีตัณหาเหตุให้หวั่นไหว อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคทรงละความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นนอนเนื่องในรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ วิญญาณธาตุ ได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตัดตัณหาได้เด็ดขาด ไม่มีตัณหาเหตุให้หวั่นไหว คือพระองค์ไม่ทรงหวั่นไหว เพราะโลกธรรม ๘ ทรงละความเพลิดเพลินได้ ข้ามห้วงกิเลสได้ มีจิตหลุดพ้นจากราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทุกอย่าง ทรงละการกำหนด ๒ อย่างคือ การกำหนดด้วยอำนาจตัณหา และการกำหนดด้วยอำนาจทิฏฐิได้แล้ว พระองค์มีพระปัญญาดี คือมีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส พระองค์ทรงได้นามว่านาคะ เพราะไม่ทรงทำความชั่ว ไม่ทรงถึงอคติ ไม่ทรงกลับมาหากิเลสที่ละได้แล้ว ทรงได้นามว่า วีระ เพราะพระองค์มีพระวิริยะ ทรงองอาจ ทรงให้ผู้อื่นพากเพียร ทรงสามารถ ทรงหมดความขนพองสยองเกล้า

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า
นรชนควรทำลายตัณหาเครื่องยึดมั่นทั้งปวง
ทั้งชั้นสูง ชั้นต่ำและชั้นกลาง
เพราะสัตว์ทั้งหลายเข้าไปยึดถือขันธ์ใด ๆ ในโลก
มารย่อมติดตามสัตว์เพราะสิ่งที่ยึดถือนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ตัณหาเครื่องยึดมั่นทั้งปวง ทั้งชั้นสูง ชั้นต่ำและชั้นกลาง อธิบายว่า อนาคต เรียกว่าชั้นสูง อดีต เรียกว่าชั้นต่ำ ปัจจุบัน เรียกว่าชั้นกลาง กุศลธรรม เรียกว่าชั้นสูง อกุศลธรรม เรียกว่าชั้นต่ำ อัพยากตธรรม เรียกว่าชั้นกลาง เทวโลก เรียกว่าชั้นสูง อบายโลก เรียกว่าชั้นต่ำ มนุษยโลก เรียกว่าชั้นกลาง สุขเวทนา เรียกว่าชั้นสูง ทุกขเวทนา เรียกว่าชั้นต่ำ อทุกขมสุขเวทนา เรียกว่า ชั้นกลาง อรูปธาตุ เรียกว่าชั้นสูง กามธาตุ เรียกว่าชั้นต่ำ รูปธาตุ เรียกว่าชั้นกลาง เบื้องสูงจากฝ่าเท้าขึ้นไป เรียกว่าชั้นสูง เบื้องต่ำจากปลายผมลงมา เรียกว่า ชั้นต่ำ ตรงกลางเรียกว่า ชั้นกลาง สัตว์ทั้งหลายยึดถือขันธ์ ๕ ในโลก มารจึงติดตามสัตว์เพราะสิ่งที่ยึดถือนั้น คำว่า มาร ในที่นี้หมายถึง ขันธมาร ธาตุมาร อายตนมาร คติมาร อุปปัติมาร ปฏิสนธิมาร ภวมาร สังสารมาร วัฏฏมาร ย่อมติดตามสัตว์ไปด้วยอำนาจอภิสังขารคือกรรม คำว่า สัตว์ หมายถึง ชน นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้เป็นไปตามกรรม มนุษย์ ภิกษุผู้รู้แจ้ง แทงตลอดว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา

SAMPLE

สิ่งนั้นทั้งหมด ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา พิจารณาเห็นหมู่สัตว์ผู้ข้องอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ฯลฯ วัฏฏะ ติดอยู่ในบ่วงมัจจุราชคือกิเลสขันธ์และอภิสังขาร ฉะนั้นภิกษุผู้เป็นเสขะควรมีสติ ไม่เข้าไปยึดถือเครื่องกังวลคือขันธ์ ๕ ในโลกทั้งปวง (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๐/๒๕๗)

ภันเต : ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เป็นคำที่ภิกษุผู้อ่อนพรรษากว่าเรียกภิกษุผู้แก่พรรษากว่า (ผู้น้อยเรียกผู้ใหญ่) หรือคฤหัสถ์กล่าวเรียกพระภิกษุ, คู่กับคำว่า อาวุโส ; บัดนี้ใช้เลือนกันไปกลายเป็นคำแทนตัวบุคคล ก็มี ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไป ภิกษุไม่ควรเรียกกันและกันด้วยวาทะว่า ‘อาวุโส‘เหมือนดังที่เรียกกันตอนนี้ ภิกษุผู้แก่กว่าพึงเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าโดยชื่อหรือตระกูลโดยวาทะว่า อาวุโส ก็ได้ ภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า ภันเต หรือ อายัสมา ก็ได้ (ที. ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า อาวุโส แปลว่า ผู้มีอายุ เดิมใช้เป็นคำเรียกกันเป็นสามัญ คือ ภิกษุผู้แก่กว่าใช้เรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าหรือ ภิกษุผู้อ่อนกว่า ใช้เรียกภิกษุผู้แก่กว่าก็ได้ (ที.ม.อ.(บาลี) ๓๑๖/๑๙๙) มีอธิบายไว้ว่า ในครั้งพุทธกาล คำว่า อาวุโส เป็นคำที่คนทั่วไปใช้กล่าวนำทักทายร้องเรียกกัน ไม่แสดงความเคารพเป็นพิเศษ ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้ารับสั่งห้ามพระผู้น้อยเรียกพระผู้ใหญ่ โดยใช้คำว่า อาวุโส และห้ามพูดกับผู้ใหญ่โดยออกชื่อท่านนั้นท่านนี้ แต่ควรเรียกพระผู้ใหญ่โดยใช้คำว่า ภันเต หรือ อายัสมา ส่วนพระผู้ใหญ่ควรเรียกพระผู้น้อยว่า อาวุโส หรือโดยการระบุชื่อนั้นชื่อนี้

ภัพพสัตว์ : สัตว์ผู้ควรบรรลุธรรมวิเศษได้ หมายถึง ผู้สมควรบรรลุธรรม คือสัตว์ที่ควรบรรลุธรรมในภพนี้ ดังคำในปสูรสุตตนิทเทส กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบอัธยาศัย อนุสัย จริตอธิมุตติ ของเหล่าสัตว์ทุกจำพวก ทรงรู้จักเหล่าสัตว์ ...ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ง่าย ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ยาก เป็นภัพพสัตว์ เป็นอภัพพสัตว์ โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปภายในพระพุทธญาณ,ในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถา ยมกปาฏิหีรญาณนิทเทส อธิบายภัพพสัตว์ไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องกั้น คือ กรรม กิเลส วิบาก เป็นผู้มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญาดี อาจเข้าสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย เหล่านี้ชื่อว่าภัพพสัตว์ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๖,๒๙/๑๕๖/๔๒๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๓/๑๗๔๓๑/๕/๕๕๑)

SAMPLE

ภัย,ภัยในกาม,ภัยในกาย : สิ่งที่น่ากลัว, อันตราย, เช่น อัคคีภัย คือ ภัยที่เกิดจากไฟ อุทกภัย คือ ภัยที่เกิดจากน้ำ วาตภัย คือภัยที่เกิดจากลม,ในจูฬธัมมสมาทานสูตร กล่าวไว้ว่า สมณพราหมณ์พวกนั้นย่อมถึงความเป็นผู้ดื่มด่ำในกามทั้งหลาย บำเรอกับพวกนางปริพาชิกาที่เกล้ามวยผมและกล่าวอย่างนี้ว่า ทำไมท่านสมณพราหมณ์พวกนั้นเมื่อเห็นอนาคตภัยในกามทั้งหลาย จึงกล่าวถึงการละกามทั้งหลาย โดยกล่าวไว้ว่า ผู้ดื่มด่ำในกามทั้งหลาย หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในอบาย ทุคติวินิบาต นรก เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อน,ในสุภากัมมารธีตุเถรีคาถา พระสุภากัมมารธีตุเถรีกล่าวไว้ว่า เราจึงไม่ยินดีอย่างยิ่งในกามทั้งปวง เห็นภัยในกายของตนกระหยิ่มเฉพาะเนกขัมมะ และกล่าวไว้อีกว่า การฆ่ากัน การถูกจองจำ การต้องโทษมีตัดมือเป็นต้น ความเสื่อม ความเศร้าโศก ร่ำไร ความพินาศเป็นอันมากของคนทั้งหลายผู้เนื่องอยู่ในกามทั้งหลายก็มองเห็นกันอยู่ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๙/๒๒๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔/๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๔/๑๖๐,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๓/๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒/๒๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๔๕๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕/๔๔๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๗/๕๐๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๘/๔๔๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๓/๔๑๑,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๔๘/๖๑๒,๒๖/๓๔๐/๖๑๐)

อรรถกถาอธิบายถึงภัยในกามไว้ว่า คำว่า กาม ชื่อว่าเป็นอันตรายเพราะนำมาซึ่งความฉิบหาย ชื่อว่าเป็นดุจฝี เพราะหลั่งกิเลสออกมา ชื่อว่าเป็นอุปัททวะ เพราะรบกวน ชื่อว่าเป็นโรค เพราะปล้นเอาความไม่มีโรคไป ชื่อว่าเป็นดุจลูกศร เพราะเสียดแทงจิตใจและถอนยาก ชื่อว่าเป็นภัย เพราะนำมาซึ่งภัยในภพนี้และภพหน้า (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๑๐๗/๒๑๔)

ภัยในอนาคต : ภัยที่จะเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า,ภัยที่ทำให้พุทธศาสนาเสื่อมลง ในปฐมอนาคตภยสูตร กล่าวถึงภัย ๕ ประการ คือ (๑) อยู่ในป่าผู้เดียว งูพึงกัดเราก็ได้ แมงป่องพึงต่อยเราก็ได้ หรือตะขาบพึงกัดเราก็ได้ (๒) อยู่ในป่าผู้เดียว เราเมื่ออยู่ในป่าผู้เดียว พึงพลาดหกล้มก็ได้ ภัตตาหารที่เราฉันแล้วไม่พึงย่อยก็ได้ ดีของเราพึงกำเริบก็ได้ เสมหะของเราพึงกำเริบก็ได้ หรือลมมีพิษดังศัสตราของเราพึงกำเริบก็ได (๓) อยู่ในป่าผู้เดียว เมื่อเราอยู่ในป่าผู้เดียว พึงพบสัตว์ร้ายคือราชสีห์ เสือโคร่งเสือเหลือง หมี หรือเสือดาวก็ได้ สัตว์เหล่านั้นพึงทำร้ายเราถึงตายก็ได้ (๔) อยู่ในป่าผู้เดียว เมื่อเราอยู่ในป่าผู้เดียว เราพึงพบคนร้ายผู้ก่อคดีแล้วหรือยังไม่ได้ก่อคดีก็ได้ พวกคนร้ายนั้นพึงปลิดชีวิตเราเสียก็ได้ (๕) อยู่ในป่าผู้เดียวก็ในป่ามีพวกอมนุษย์ดุร้าย พวกอมนุษย์นั้นพึงปลิดชีวิตเราก็ได้

SAMPLE

ในทุติยอนาคตภยสูตร กล่าวถึง ภัย ๕ ประการไว้ว่า (๑) บัดนี้ เรายังเป็นคนหนุ่มแน่น มีผมดำสนิท แต่ก็ยังมีสมัยที่ชราจะถูกต้องกายนี้ได้ การที่บุคคลผู้แก่ถูกชราครอบงำแล้วจะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย (๒) บัดนี้ เรามีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง แต่ก็ยังมีสมัยที่พยาธิจะถูกต้องกายนี้ได้ การที่บุคคลผู้เจ็บไข้ถูกพยาธิครอบงำแล้วจะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามิใช่ทำได้ง่าย (๓) บัดนี้ มีภิกษาหาได้ง่าย ข้าวกล้าดี แต่ก็ยังมีสมัยที่ภิกษาหาได้ยาก เมื่อภิกษาหาได้ยาก คนทั้งหลายจึงอพยพไปในที่มีอาหารดี ที่นั้นย่อมมีการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ อยู่กันอย่างพลุกพล่าน เมื่อมีการอยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ อยู่กันอย่างพลุกพล่าน การที่จะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย (๔) บัดนี้ คนทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน แต่ก็ยังมีสมัยที่มีภัย มีความปั่นป่วนในดง ประชาชนวุ่นวาย เมื่อมีภัย คนทั้งหลายจึงอพยพไปในที่ปลอดภัย การที่จะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามิใช่ทำได้ง่าย ทั้งจะอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด คือป่าโปร่งและป่าทึบ ก็มิใช่ทำได้ง่าย (๕) บัดนี้สงฆ์พร้อมเพรียงกันชื่นชมกัน แต่ก็ยังมีสมัยที่สงฆ์แตกแยกกัน เมื่อสงฆ์แตกแยกกันแล้ว การที่จะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย

ในตติยอนาคตภยสูตร กล่าวถึงภัย ๕ ประการไว้ว่า (๑) ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา (๒)....ในอนาคต หมู่ภิกษุ....ให้นิสสัยแก่กุลบุตรเหล่าอื่นก็จักไม่สามารถแนะนำกุลบุตรเหล่านั้นในอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ (๓) ....ในอนาคต หมู่ภิกษุแสดงอภิธัมมกถา เวทัลลกถา ถลำลงสู่ธรรมดำก็จักไม่รู้ตัว (๔) ในอนาคต หมู่ภิกษุ...เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตตรัสไว้ ล้ำลึก ... ภิกษุเหล่านั้นไม่ตั้งใจฟังด้วยดี และไม่ให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ แต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ท่านผู้เชี่ยวชาญได้รจนาไว้เป็นบทกวีมีอักษรวิจิตร มีพยัญชนะวิจิตรอยู่ภายนอก เป็นสาวกภาษิต ภิกษุเหล่านั้นกลับตั้งใจฟังด้วยดี และให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ (๕) ในอนาคต หมู่ภิกษุ....ภิกษุผู้เถระก็จักเป็นผู้มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อน เป็นผู้นำในโอกกมนธรรม ทอดธุระในปวิเวก จักไม่ปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง

ในจตุตถอนาคตภยสูตร กล่าวถึงภัย ๕ ประการไว้ว่า (๑) ในอนาคต หมู่ภิกษุจักเป็นผู้ชอบที่จีวรสวยงามเมื่อชอบจีวรที่สวยงาม ก็จักละความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร จักละเสนาสนะอันเงียบสงัด (๒) ในอนาคต หมู่ภิกษุจักเป็นผู้ชอบบิณฑบาตที่มีรสอร่อยเมื่อชอบบิณฑบาตที่มีรสอร่อย ก็จักละความเป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรจักละเสนาสนะอันเงียบสงัด (๓) ในอนาคต หมู่

ภิกษุจักเป็นผู้ชอบเสนาสนะที่สวยงาม เมื่อชอบเสนาสนะที่สวยงาม ก็จักละการอยู่ป่าเป็นวัตร จักละเสนาสนะอันเงียบสงัด(๔) ในอนาคตหมู่ภิกษุจักอยู่คลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานา และเหล่าสามเณร เมื่ออยู่คลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานา และเหล่าสามเณร ก็พึงหวังข้อนี้ได้ว่า เธอเหล่านั้นจักไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ จักต้องอาบัติเศร้าหมองบางอย่าง หรือจักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ (๕) ในอนาคต หมู่ภิกษุจักอยู่คลุกคลีกับพวกคนวัดและเหล่าสามเณร เมื่ออยู่คลุกคลีกับพวกคนวัดและเหล่าสามเณร ก็พึงหวังข้อนี้ได้ว่า เธอเหล่านั้นจักบริโภคของที่สะสมไว้หลายอย่าง จักทำนิมิตอย่างหยาบไว้ที่แผ่นดินบ้าง ที่ปลายของเขียวบ้าง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๗/๑๓๘,๒๒/๗๘/๑๔๐,๒๒/๗๙/๑๔๔)

ภัยเวร : สิ่งอันตรายจากการทำเวร(กรรม) ๕ ประการ กล่าวคือ (๑) เพราะการฆ่าสัตว์เป็นปัจจัย ทำให้ประสบทุกข์ ในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง ทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง (๒) เพราะการลักทรัพย์เป็นปัจจัย ทำให้ประสบทุกข์ ในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง ทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง (๓) เพราะการประพฤติผิดในกามเป็นปัจจัย ทำให้ประสบทุกข์ ในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง ทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง (๔) เพราะการพูดเท็จเป็นปัจจัย ทำให้ประสบทุกข์ ในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง ทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง (๕) เพราะการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นปัจจัย ทำให้ประสบทุกข์ ในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้าง ทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง ในสิ่งเหล่านี้ การฆ่าสัตว์เป็นต้นถือว่าเป็นเวร สร้างเวรที่มีในตน หลังจากตายแล้วก็จะทำให้ได้รับภัย คือไปเกิดนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย อันเป็นทุคคติภัยในชาติต่อๆไป ดังคำในเวรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อนาถบิณฑิกเศรษฐีไว้ว่า คหบดี อุบาสกละภัยเวร ๕ ประการไม่ได้ เราเรียกว่า ผู้ทุศีล และเขาย่อมไปเกิดในนรก ภัยเวร ๕ คือ (๑) การฆ่าสัตว์ (๒) การลักทรัพย์ (๓) การประพฤติผิดในกาม (๔) การพูดเท็จ (๕) การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๑/๘๓,๑๖/๔๒/๘๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๔/๕๔๓,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๗/๔๘๖,๒๓/๒๘/๔๘๙)

อรรถกถาอธิบายทั้ง ๒ คำไว้ว่า คำว่า ภัย หมายถึงสิ่งที่ทำให้จิตสะดุ้ง คำว่า เวร หมายถึงอกุศลกรรมและบุคคลผู้ก่อเวร (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๔/๖๗)

ภัลลาตกทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระภัลลาตกทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้ถวายผลรกฟ้าแด่พระพุทธเจ้าพระ

SAMPLE

นามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๒/๗๙)

ภัลลาติยชาดก : ชาดกว่าด้วยพระราชาพระนามว่าภัลลาติยะ มีเนื้อความกล่าวไว้ว่า พระเจ้าภัลลาติยะโพธิสัตว์เสด็จไปล่าเนื้อ พร้อมกับฝูงสุนัข ได้ไปพบกินนร ๒ สามีภรรยากอดกันร้องไห้เศร้าโศกอยู่ จึงเข้าเสด็จไปสอบถามถึงเหตุมากอดกันร้องไห้ ได้สดับว่า เพราะพลัดพรากจากกันเพียงคืนเดียวยังไม่หายเศร้าโศก นางกินนรีกราบทูลให้ทราบว่า ตนเองมัวแต่เก็บดอกไม้มาร้อยเป็นมาลัยไว้ประดับสามีและเอาไว้ปูที่นอนพร้อมทั้งจัดหาเครื่องหอมมีไม้กฤษณาและไม้จันทร์เป็นต้นเพื่อให้สามีใช้ชโลมกายขณะนั้นสามีเดินข้ามแม่น้ำไปก่อนแล้ว และทันใดนั้น น้ำป่าได้หลากมาอย่างรวดเร็ว แม้น้ำเต็มด้วยน้ำทำให้ตนเองข้ามแม่น้ำ ไปหาสามีไม่ได้ จึงต่างฝ่ายต่างนั่งร้องให้อยู่คนละฝั่งน้ำเพราะคิดถึงกัน รุ่งเช้าเมื่อน้ำลดแม้มาพบกันแล้วก็ยังไม่หายคิดถึงกันที่ต้องจากกันทั้งคืน จึงพากันนั่งร้องไห้เสียดายเวลาที่ต้องจากกัน พระราชาได้สอบถามอายุว่ามีเท่าไร่ ได้สดับว่ามีอายุ ๑,๐๐๐ ปีเป็นเกณฑ์ แต่ตอนนี้มีอายุ ๖๙๗ ปี ถึงกระนั้นเราก็ไม่อยากจะจากกันแม้เพียงคืนเดียว ส่วนมนุษย์นั้นอายุสั้นเพียง๑๐๐ ปี จึงยิ่งไม่ควรที่จะจากกันเลย พระราชาได้สดับเช่นนั้นทรงคิดถึงพระโอรสธิดาพร้อมทั้งพระชายาผู้น่ารัก พระองค์จึงเสด็จกลับพระนครทันที ไม่เสด็จไปล่าเนื้ออีก แต่ทรงหันมาบำเพ็ญทาน รักษาศีล และเสวยราชสมบัติโดยธรรม เพราะทรงทราบแล้วว่าอายุของมนุษย์นี้น้อยนักเพียง ๑๐๐ ปี เท่านั้น ควรที่จะต้องรีบเร่งสร้างทางกุศลไว้ให้มาก (ขุ.ชา.วีสติ(ไทย) ๒๗/๑๘๖/๕๐๒)

ภัลลาติยะ, พระราชา : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง โดยปกติมีพระทัยชอบเข้าป่าล่าสัตว์ ภายหลังจากการสนทนาธรรมกับกินนรี ๒ ผัวเมีย ซึ่งรักกันมาก ไม่พรากจากกันแม้วินาทีเดียว แม้จากกันเพียงราตรีเดียว ก็ร้องไห้เสียใจยิ่งนัก ภายหลังก็หันมาให้ทาน ไม่ประมาทในชีวิต เพราะรู้ว่าอายุมนุษย์ ๑๐๐ ปี สั้นนัก ควรที่จะปลูกความรักให้เกิดมีขึ้น มีปรากฏในภัลลาติยชาดก ซึ่งเป็นเรื่องราวที่พระราชาองค์นี้ไปป่าภูเขาคันธมาทน์วรคีรี ซึ่งมีบุปผชาตินานาพันธุ์บานสะพรั่ง เป็นแดนที่พวกกินนรสัญจรไปมา และล่าสัตว์ที่ริมแม่น้ำเหมวดี ไปพบกินรี ๒ ผัวพากันร้องไห้กอดกัน สอบถามทราบเหตุผลเพราะกินรีภรรยาเก็บดอกไม้อยู่ทำให้ข้ามไม่แม่น้ำไม่ได้ เมื่อน้ำมา ก็ทำให้ต้องแยกจากสามีซึ่งอยู่ฝั่งนี้ตลอดราตรี แม่สว่างแล้ว น้ำแห้ง จึงข้ามมาเจอกัน เมื่อพบกันจึงกอดและร้องไห้เพราะการแยกกันเมื่อคืน ซึ่งกินนรทั้ง ๒ ตนมีแต่ไม่สุข ไม่มีความสุข มีอายุ ๑,๐๐๐ ปี อยู่กันด้วยความรักกัน,ซึ่งในชาดกเรื่องนี้ เป็นการนำมาสอนระหว่างที่พระเจ้าปเสนทิโกศล

SAMPLE

กับพระนางมัลลิกาเกิดความเหินห่างกัน ไม่พอใจกัน หลังจากฟังเรื่องราวนี้แล้ว ทำให้พระ ๒ พระองค์เกิดความรักกันดังกล่าว ดังคำที่พระนางมัลลิกาเทวีกล่าวไว้ว่า หม่อมฉันสดับพระธรรมเทศนามีประการต่าง ๆ มีใจชื่นชมยินดีพระดำรัสต่าง ๆ ของพระองค์ประกอบไปด้วยประโยชน์ พระองค์เมื่อทรงเปล่งพระวาจาออกมา ย่อมบรรเทาความกระวนกระวายใจของหม่อมฉันเสียได้ พระมหาสมณะผู้นำความสุขมาให้หม่อมฉัน ขอพระองค์ทรงเจริญพระชนม์ชีพยั่งยืนนานเถิด (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๘๖/๕๐๒)

ภัลลิกอุบาสก,ภัลลิกะ, พ่อค้า : 1. พ่อค้าที่มาจากอุกกลชนบท คู่กับตปุสสะ พบพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นไม้ราชายตนะ ได้ถวายเสบียงเดินทาง คือข้าวสัตตุผง ข้าวสัตตุก้อน แล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธเจ้ากับพระธรรมเป็นสรณะ นับเป็นปฐมอุบาสกประเภทเทววาจิกะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖/๙,๔/๖/๑๐,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๘/๓๑)

2.เป็นอุบาสก ผู้เป็นอัครอุปัฏฐาก ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ดังคำว่าตปุสสอุบาสกและภัลลิกอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากองพระศาสดาพระนามว่าทีปังกร (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๕๙๕)

ภัลลิกาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยภัลลิกคหบดีเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๖ เหมือนในตปุสสสูตร ของบุคคล ๒๐ คน แต่ละคนจัดเป็น ๑ สูตร รวมเป็น ๒๐ สูตร กล่าวคือ (๑) ภัลลิกคหบดี (๒) สุทัตตอนาถปิณฑิกคหบดี (๓) จิตตคหบดี ชาวเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ (๔) หัตถกคหบดี ชาวเมืองอาฬวี (๕) เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ(๖) อุคคคหบดี ชาวเมืองเวสาลี (๗) อุคคตคหบดี (๘) สูรอัมพัฏฐคหบดี (๙) หมอชีวกโกมารภัจจ์ (๑๐) นกุลปิตาคหบดี (๑๑) ตวกัณณิกคหบดี (๑๒) ปูรณคหบดี (๑๓) อสิทัตตคหบดี (๑๔) สันธานคหบดี (๑๕) วิชัยคหบดี (๑๖) วัชชิยมหิตคหบดี (๑๗) เมณฑกคหบดี (๑๘) วาเสฏฐอุบาสก (๑๙) อริฏฐอุบาสก (๒๐) สาทัตตอุบาสก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๐-๑๓๙/๖๔๑)

ภัลลิยเถรคาถา : ภาษิตของพระภัลลิยเถระ ,คาถาของพระภัลลิยเถระ ท่านพระภัลลิยเถระกล่าวไว้ว่า ผู้ที่ขจัดเสนาพญามัจจุราชได้ เหมือนกระแสน้ำหลากพัดพังทลายสะพานไม้อ้อซึ่งไม่มีกำลังต้านทาน นับว่าเป็นผู้ชนะกิเลส ปราศจากความขลาดกลัว ฝึกตนดีแล้ว มีจิตคงที่ ดับสนิทแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗/๓๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มัจจุราช หมายถึง ความแก่ ความเจ็บ และความตาย (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๗//๗๒)

SAMPLE

ภัสดา : ผัว,สามี,ภรรดา ดังคำในรถสูตร พระผู้มีพระภาตรัสว่า ภัสดาเป็นเครื่องปรากฏของหญิง,หรือดังคำในเวสสันตรชาดกกล่าวไว้ว่า ภัสดาเป็นศรีสง่าของสตรี (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๒/๘๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๔๑/๔๗๓) ; ดู ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๐๗/๓๖๗

ภาคี : ผู้มีส่วน, ผู้มีส่วนร่วม, ผู้มีส่วนแบ่ง,ผู้ร่วมได้, ผู้เข้าร่วม หมายถึงมีส่วน ดังคำในอภิธรรมปิฎก สุตตันติกทุกมาติกา ที่กล่าวถึงคำว่า ภาคี อยู่ในคำอื่นไว้ว่า วิชชาภาคีทุกะ หมวด ๒ ที่เป็นส่วนแห่งวิชชา (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๐๑/๒๐)

ภาคีรถี, แม่น้ำ : แม่น้ำคงคา ดังคำในสัมพุลาชาดก ที่พระนางสัมพุลา กล่าวไว้ว่า ผู้สถิตที่แม่น้ำคงคาซึ่งมีนามว่าภาคีรถีเป็นที่รองรับการไหลมาแห่งแม่น้ำสายอื่นจำนวนมากว่า ข้าพเจ้าขอถึงท่านเป็นที่พึ่งที่ระลึก (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๓๑๘/๕๘๖),ในอปทาน พระขทิรวนิยเรวตเถระ ก็ดี พระโธตกเถระ ก็ดี กล่าวไว้ว่า แม่น้ำภาคีรถี ไหลมาจากภูเขาหิมพานต์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๒๘/๙๖,๗๒/๖๖๔, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๙/๔๓) ; ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในสัตติคุมพชาดก สังขปาลชาดก และโสณนันทชาดก

อรรถกถาอธิบายว่า สาเหตุที่เรียกแม่น้ำคงคาว่า ภาคีรถี เนื่องจากเป็นแม่น้ำที่ไหลแยกเป็นแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย เป็นเหตุให้ แผ่นดินชมพูทวีปแยกเป็น ๕ ส่วน (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓๖๗)

ภาชกะ : ผู้แจก,ผู้จัดแบ่ง ดังคำในเสนาสนปัญญาปกสุตตาทิ กล่าวไว้ว่า สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นจีวรภาชกะ(ผู้แจกจีวร) ฯลฯรู้จักจีวรที่แจกแล้วและจีวรที่ยังไม่ได้แจก ฯลฯ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๕/๕๐๑)

ภาชนทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระภาชนทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นผู้ดูแลรักษาของสงฆ์ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๔๐๐)

ภาชนะ,ภาชนะขอทาน :เครื่องใช้จำพวกถ้วยโถโอชามหม้อไหเป็นต้น สำหรับใส่สิ่งของ ดังคำใน มหาสกุลุทายิสูตร สุนักขัตตสูตร,อาทิตตสูตร กล่าวไว้ว่า ช่างหม้อหรือลูกมือช่างหม้อผู้ชำนาญ เมื่อนวดดินเหนียวดีแล้วพึงทำภาชนะที่ต้องการให้สำเร็จได้,ภาชนะมีน้ำดื่มเต็มเปี่ยม สมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่นสมบูรณ์ด้วยรส แต่เจือด้วยยาพิษ,เมื่อเรือนถูกไฟไหม้แล้วเจ้าของเรือนขนเอาภาชนะใดออกไปได้ ภาชนะนั้นย่อมเป็นประโยชน์แก่เขา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๔/๓๐๑,๑๔/๖๕/๗๑),๑๕/๔๑/๕๗),ในจูฬรถวิมาน กล่าวถึงพระมหากัจจายนเถระ

SAMPLE

กล่าวแก่พระสุชาตกุมารตอนหนึ่งว่า พระองค์ผู้มีบุญมาก พระองค์เสด็จมาดีแล้ว ทั้งมิได้เสด็จมาร้าย ขอเชิญพระองค์ทรงตักน้ำจากภาชนะนี้ล้างพระบาทของพระองค์เถิด นี้น้ำเย็นน่าดื่มนำมาจากซอกเขา พระราชโอรส ขอเชิญพระองค์เสวยน้ำจากภาชนะนั้นแล้ว โปรดเสด็จเข้าไปประทับนั่งบนพื้นที่ปูลาดไว้แล้ว (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๘๕/๑๒๑),ในอิสิทาสีเถรีคาถา กล่าวถึงภาชนะขอทานว่าหมายถึงกระเบื้องขอทาน ดังคำที่บุรุษคนหนึ่งที่บิดาของนางอิสิทาสีขอเชิญให้มาเป็นลูกเขย แต่งงานกันนางอิสิทาสี อยู่ได้ครึ่งเดือนก็กล่าวกับพ่อตาว่า โปรดคืนผ้าเก่า กระเบื้องขอทานและภาชนะขอทานแก่ฉันเถิด ฉันจักไปขอทานตามเดิม (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๒๕/๖๒๕)

ภาชนะทองคำ : เครื่องใช้จำพวกถ้วยโถโอชามหม้อไหที่ทำด้วยทองคำ, เป็นการบรรยายเชิงอุปมาโวหารถึงคนที่ทำบุญไว้ย่อมได้รับผล ดังคำในปิลินทวัจฉเถราปทาน ที่ปิลินทวัจฉเถระกล่าวอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าบริโภคโภชนาหารในภาชนะทองคำภาชนะแก้วมณี ภาชนะเงินและภาชนะที่ทำด้วยทับทิมทุกครั้ง เพราะผลบุญคือ ถวายบาตรในพระสุคต,หรือดังคำว่า ข้าพเจ้าย่อมได้ภาชนะทองคำ ภาชนะแก้วมณีภาชนะแก้วผลึก และภาชนะแก้วทับทิม เพราะผลบุญคือถวายภาชนะสำหรับใส่ของบริโภคในพระพุทธเจ้าและในพระสงฆ์,หรือดังคำในเอกปัตตทายกเถราปทาน ที่เอกปัตตทายกเถระกล่าวไว้ว่า เมื่อบังเกิดในภพข้าพเจ้าย่อมได้ภาชนะทองคำ และจานที่ทำด้วยเงินทำด้วยทองคำและทำด้วยแก้วมณี เพราะผลบุญคือถวายบาตรดินที่ทำแล้วอย่างดี แด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๙/๕๙๒, ๑๓๓/๕๙๗,๓๓/๔๑/๑๘๙)

ภาชนะน้ำมัน : หม้อไหที่มีน้ำมันเต็ม ดังคำในชนปทกัลยาณีสูตร ที่มหาชนกล่าวกับบุรุษคนหนึ่งว่า บุรุษผู้เจริญ ท่านพึงนำภาชนะน้ำมันซึ่งเต็มเปี่ยมนี้ผ่านไประหว่างที่ประชุมใหญ่กับนางงามชนบท และจักมีบุรุษเงื้อดาบติดตามไปข้างหลังๆ โดยบอกว่า ถ้าท่านจักทำน้ำมันหกแม้เพียงหน่อยหนึ่งในที่ใด ศีรษะของท่านจักขาดตกลงในที่นั้น ในตอนท้ายพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คำว่า ภาชนะน้ำมันซึ่งเต็มเปี่ยม นี้เป็นคำเรียกกายคตาสติ ซึ่งเป็นการสอนให้มีการรักษาจิตเหมือนการรักษาภาชนะน้ำมัน โดยให้พระโยคาวจรเมื่อปรารถนา (จะไป)สู่ทิศที่ยังไม่เคยไปพึงรักษาจิตของตนไว้เสมอ ดุจคนประคองภาชนะน้ำมัน เต็มเสมอขอบปาก ไม่มีส่วนเหลือ, ในปิลินทวัจฉเถราปทาน ปิลินทวัจฉเถระกล่าวถึงการถึงพร้อมแห่งทานวัตถุว่าให้ถวายภาชนะน้ำมัน ให้สมควร(แก่สมณบริโภค) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๖/๒๔๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒/๕๘๐)

SAMPLE

ภาตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้เคยเป็นพี่ชายน้องชาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เพราะสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นพี่ชายน้องชายกัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๓๙/๒๒๘)

ภาพจิตรกรรม : ภาพศิลปะต่าง ๆ,ภาพจิตรกรรมฝาผนัง,เป็นภาพสตรี ภาพบุรุษตามผนัง หรือภาพลวดลายดอกไม้ ภาพลวดลายเถาวัลย์ ภาพลวดลายฟันมังกร ภาพลวดลายดอกจอก

ในภิกขุนีขันธกะกล่าวไว้ว่า ที่พระราชอุทยานของพระเจ้าปเสนทิโกศลมีการแสดงภาพจิตรกรรม ณ หอจิตรกรรม และมีภิกษุนีไปดู จนถูกติเตียน ดังคำว่า พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ก็ไปดูหอจิตรกรรม คนทั้งหลายตำหนิประณามโพนทะนา

ในทุติยคัททูลพัทธสูตร กล่าวถึงภาพจิตรกรรมว่าเกิดขึ้นจากจิต ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้นั้น จิตรกรก็คิดด้วยจิตนั่นเอง จิตนั่นเองวิจิตรกว่าภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้

ในสุภาชีวกัมพวนิกาเถรีคาถา สุภาชีวกัมพวนิกาเถรีกล่าวถึงภาพจิตรกรรมใช้หรดาลเขียน ดังคำว่า บุคคลได้เห็นภาพจิตรกรรมที่จิตรกรระบายด้วยหรดาลทำไว้ที่ฝาผนัง (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๗๗/๒๓๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๐/๑๙๑, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๙๕/๖๒๐)

ภารตเถรคาถา : ภาษิตของพระภารตเถระ,คาถาของพระภารตเถระ ท่านพระภารตเถระ เมื่อจะบอกมิจฉาวิตกที่เกิดแก่พระนันทกเถระว่า เชิญมาเถิดนันทกะ เราไปยังสำนักพระอุปัชฌาย์ จักบันลือสีหนาทเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ พระผู้มีพระภาคผู้เป็นมุนีทรงเอ็นดูให้พวกเราบวชเพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นคือความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวง พวกเราก็ได้บรรลุแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๗๕/๓๖๐)

ภารตวงศ์ : เชื้อสายชาวภารตะ หมายถึงคนในชมพูทวีปคือชาวอินเดีย ดังคำในสัตติคุมพชาดก ที่นกชื่อว่าปุปผกะกล่าวแก่พระราชาตอนหนึ่งว่า พระองค์ผู้ทรงเป็นหน่อเนื้อแห่งภารตวงศ์ ข้าพระองค์เจริญเติบโตอยู่บนตักของฤาษีผู้มีปกติให้อาสนะและน้ำ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๗๙/๕๐๐)

ภารทวาชโคตร, พราหมณ์ :ตระกูลภาระทวาชะ เป็นตระกูลพราหมณ์เก่าแก่ มีมาแต่สมัยร้อยกรองพระเวท ถือลัทธิบูชาไฟ แต่ในพุทธกาล ตามพระวินัยปิฎก ปรากฏว่าเป็นตระกูลต่ำ ดังคำในมาคัณฑิยสูตรกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคประทับบนเครื่องปูลาดซึ่งทำด้วยหญ้า ในโรงบูชาไฟของพราหมณ์ภารทวาชโคตร นิคมของชาวกุรุชื่อกัมมาสธัมมะแคว้นกุรุ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๗/๒๔๕)

SAMPLE

ภารทวาชเถรคาถา : ภาษิตของพระภารทวาชเถระ,คาถาของพระภารทวาชเถระ ท่านพระภารทวาชเถระ ชีวิตของเรานี้ หาเป็นไปโดยไม่สมควรไม่ อาหารทำใจให้สงบไม่ได้ แต่เราเห็นว่าร่างกายดำรงอยู่ได้เพราะอาหารจึงได้เที่ยวแสวงหาอาหารโดยทางที่ชอบ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๗๗/๓๖๑)

ภารทวาชพราหมณ์ :ชูชกพราหมณ์ ดังคำในมหาเวสสันตรชาดก ที่พระเจ้าสญชัยทอดพระเนตรเห็น ๒ กุมาร จึงตรัสว่า ภารทวาชพราหมณ์ ท่านได้นำทารกเหล่านี้มาจากที่ไหนหนอ วันนี้ ท่านได้มาถึงแควันของเราแล้ว จะไปที่ไหนต่อไป (ชูชกกราบทูลว่า) ข้าแต่สมมติเทพ ทารกเหล่านี้มีผู้ให้แก่ข้าพระองค์ด้วยความพอใจ ตั้งแต่วันที่ได้ทารกเหล่านี้มา วันนี้เป็นคืนที่ ๑๕ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๓๐๖/๕๔๐)

ภารทวาชฤาษี : ชื่อฤาษีองค์ ๑ ผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ ในบรรดาฤาษี ๑๐ คือ อัฏฐกฤาษี วามกฤาษี วามเทวฤาษี เวสสามิตตฤาษี ยมคัคคิฤาษี อังคีรสฤาษี ภารทวาชฤาษี วาเสฏฐฤาษี กัสสปฤาษี และภคุฤาษี

ฤาษีองค์นี้ฤาษีในปางก่อน ได้บูชามหายัญแล้ว คือเป็นผู้ให้ทานและจำแนกทาน เมื่อให้ทานนี้ จิตย่อมผ่องใส จะเกิดความชื่นชม โสมนัส (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๙๑), ท่านฤาษีผู้นี้เป็นผู้แต่งมนต์ สอนมนต์ ที่พวกพราหมณ์ในเวลานี้สวด สอนซึ่งบทมนต์เก่าที่ท่านสวด สอนรวบรวมไว้ สอนได้ถูกต้องตามที่ท่านสอนไว้ บอกได้ถูกต้องตามที่ท่านบอกไว้ เป็นผู้ไม่ฉันอาหารในราตรี งดฉันในเวลาวิกาล ยินดีน้ำดื่ม ดังที่เกณิยชฎิลกล่าวชื่นชม,ในอัมพัฏฐสูตร อัมพัฏฐมาณพก็กล่าวชมเช่นกัน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๕/๑๐๔,๙/๒๘๖/๑๐๕,๙/๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓,๙/๕๓๒/๒๓๕,๙/๕๔๐/๒๓๘) ; ภารทวาชะ ก็เขียน

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มหายัญในที่นี้หมายถึงการตระเตรียมมหาทานซึ่งประกอบไปด้วยอาหารและเภสัชต่าง ๆ มีเนยใส เนยข้น นมส้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๕๒/๑๘๖)

ภารทวาชะ,ภารทวาชสามเณร :ชื่อสามเณรผู้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง เป็นชาวโกศล อยู่ในหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อมนสากฏะ ในบรรดาสามเณร ๒ องค์ คือ สามเณรชื่อวาเสฏฐะและสามเณรชื่อภารทวาชะ ที่ได้ฟังเรื่องอัคคัญญสูตร เป็นพราหมณ์ ชาวกรุงสาวัตถี หวังความเป็นภิกษุ จึงอยู่อบรมในสำนักของภิกษุทั้งหลาย เมื่อเข้ามาบวชแล้ว ได้รับการต่อว่า ถูกด่า ถูกบริภาษด้วยคำเหยียดหยามอย่างสมใจ เต็มรูปแบบจากพวกพราหมณ์ด้วยกัน มีอธิบายว่า คราวหนึ่ง ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มี

พระภาคทรงออกจากการหลีกเร้นแล้ว ได้เสด็จลงจากปราสาททรงจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งที่ร่มเงาปราสาท จึงได้สนทนากับสามเณรทั้ง ๒ องค์ในเรื่องต้นกำเนิดของโลกด้วยกล่าวต้นกำเนิดของพรหมว่าไม่ใช่เกิดจากมาจากพรหมตามที่เข้าใจกัน แต่เกิดมาจากนางพราหมณีของพราหมณ์ทั้งหลาย ที่มีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดอยู่บ้าง ให้ลูกดื่มนมบ้าง ก็พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เกิดทางช่องคลอดของนางพราหมณีทั้งนั้น แล้วตรัสเรื่องวรรณ ๔ คือ (๑) กษัตริย์ (๒) พราหมณ์ (๓) แพศย์ (๔) ศูทร แล้วตรัสเรื่อง ความปรากฏแห่งง้วนดิน เป็นต้น เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงธรรมจบลง สามเณรทั้งสองนั้น กำลังน้อมระลึกถึงรู้ตามพระสูตรนี้นั่นเอง ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมปฏิสัมภิทาทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๓,๑๔๐/๑๐๒,๑๑/๑๑๑/๘๓,๑๑/๑๑๒/๘๓,๑๑/๑๒๔/๙๑,๑๑/๑๒๕/๙๒,๑๑/๑๒๖/๙๒,๑๑/๑๓๐/๙๖,๑๑/๑๓๒/๙๗,๑๑/๑๓๓/๙๘,๑๑/๑๓๔/๙๙,๑๑/๑๓๕/๙๙)

ภารทวาชสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระปิณโฑลภารทวาชะ พระเจ้าอุเทนเสด็จเข้าไปหาท่านพระปิณโฑลภารทวาชะผู้อยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพีแล้วตรัสถามว่าอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุหนุ่มผู้ยังไม่หมดความร่าเริงในกาม ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิตและปฏิบัติอยู่ได้นาน ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะถวายพระพรว่า เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายจงตั้งจิตไว้ในสตรีคราวมารดาว่าเป็นมารดา ในสตรีคราวพี่สาวน้องสาวว่าเป็นพี่สาวน้องสาว ในสตรีคราวธิดาว่าเป็นธิดา จงพิจารณากายนี้ขึ้นเบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป พิจารณาลงเบื้องล่างแต่ปลายผมลงมา ซึ่งมีหนังหุ้มอยู่โดยรอบเต็มด้วยของไม่สะอาดต่าง ๆ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร จงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ คือ เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหูเป็นต้นแล้ว อย่ารวบถือ อย่าแยกถือ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์ ๖ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้ถูกธรรมที่เป็นบาปอกุศลคือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ เพราะพระดำรัสเหล่านี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุหนุ่มผู้ยังไม่หมดความร่าเริงในกาม ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิตและปฏิบัติอยู่ได้นาน พระเจ้าอุเทนทรงปลื้มปีติชื่นชมภาษิตของท่านภารทวาชะว่า ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านสามารถประกาศธรรมให้แจ่มแจ้งได้ เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพเจ้านี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอ

SAMPLE

ท่านภารทวาชะจงจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๒)

ภารทวาชะ, ตระกูล : ชื่อตระกูล ๑ ในบรรดา ๒ ตระกูลของชมพูทวีป ในสมัยพุทธกาล ๒ ตระกูลนี้ จัดอยู่ในตระกูลชั้นต่ำ ดังคำว่า ที่ชื่อว่าตระกูลได้แก่ตระกูล ๒ อย่าง คือ (๑) ตระกูลชั้นต่ำ (๒) ตระกูลชั้นสูง

ตระกูลชั้นต่ำได้แก่ตระกูลโกสิยะ ตระกูลภารทวาชะ อีกอย่างหนึ่งตระกูลที่เขาเย้ยหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆนี้ จัดเป็นตระกูลชั้นต่ำ

ตระกูลชั้นสูง ได้แก่ ตระกูลโคตมะ ตระกูลโมคคัลลานะ ตระกูลกัจจายนะ ตระกูลวาเสฏฐะ อีกอย่างหนึ่ง ตระกูลที่เขาไม่เย้ยหยัน ไม่เหยียดหยาม ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือกันในท้องถิ่นนั้นๆ นี้ จัดเป็นตระกูลชั้นสูง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๘/๒๐๗,๒/๓๙/๒๒๘)

ภารทวาชะ, พระ : 1.ชื่อพระอรหันต์องค์หนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลายในธนัญชานีสูตร กล่าวไว้ว่า ก่อนที่จะมาบวช ท่านเป็นชาวกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ มีภรรยาเป็นพราหมณีชื่อธนัญชานีที่เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นอริยบุคคล วันหนึ่งพราหมณ์ภารทวาชะทำบุญเลี้ยงพราหมณ์ แต่เมื่อนางธนัญชานีนำภัตรมาให้พราหมณ์ภารทวาชะแล้วลืมจึงเปล่งอุทานว่า นโม ตัสสะ เป็นต้น ทำให้พราหมณ์ภารทวาชะ โกรธ ไม่พอใจอย่างยิ่ง ไปหาพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กล่าวว่า บุคคลกำจัดอะไรได้จึงอยู่เป็นสุข เป็นต้น พอได้ฟังพระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลกำจัดความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข เป็นต้น ได้ดวงตาเห็นธรรม แล้วขอบวช ไม่นานนัก ก็ไม่บรรลุอรหัตผล

2.ชื่อพระอรหันต์อีกองค์หนึ่ง ผู้เป็นชาวโกศล ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย ในพหุธิตสูตร กล่าวไว้ว่า ท่านเป็นชาวโกศล เป็นพราหมณ์ชื่อภารทวาชะ แต่มีอาชีพเลี้ยงโค ไปพบพระผู้มีพระภาค ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล หลังจากสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคเป็นจำนวนมาก จบการสนทนาธรรมแล้ว ก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ทูลขอบวช แล้วไม่นานนัก ก็ได้บรรลุอรหัตผลเช่นกัน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๕,๑๕/๑๙๖/๒๘๒)

ภารทวาชะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสุวรรณ มีตำแหน่งเป็นมหาเสนาบดียักษ์ ประจำการอยู่ทางทิศเหนือ ที่คอยช่วยดูแลรักษาชาวโลก ดังคำในอาฏานาฏิยสูตร ตอนหนึ่งว่า มหาเสนาบดียักษ์ คือใคร คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ ภารทวาชะ ๑ ปชาบดี ๑ จันทนะ ๑ กามเสฏฐะ ๑ กินนุฆัณฑุ ๑ นิฆัณฑุ ๑ปนาทะ ๑ เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

ภาณวาร: วาระแห่งการสวด, ข้อความในคัมภีร์ต่างๆ เช่น ในพระสูตรขนาดยาวที่ท่านจัดแบ่งไว้เป็นหมวดหนึ่งๆ สำหรับสาธยายเป็นคราวๆ หรือเป็นตอนๆ แม้ว่าการนับจำนวนภาณวารจะไม่เป็นมาตราที่ลงตัวเด็ดขาด แต่ก็มีหลักตามที่ท่านคำนวณไว้และถือกันมา ดังที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ต่างๆ ว่า (เช่น สัททนีติ, ธาตุมาลา) กล่าวไว้วา ๘ อักขระ เป็น ๑ บท (บาทคาถา), ๔ บท เป็น ๑ คาถา ซึ่งถือเป็น ๑ คันถะ คือเท่ากับ ๓๒ อักขระ ๒๕๐ คันถะ (๒๕๐ คาถา) เป็น ๑ ภาณวาร คือเท่ากับ ๘,๐๐๐ อักขระ (อักขระ ในที่นี้ คือหน่วยออกเสียงครั้งหนึ่ง ตรงกับพยางค์ ในภาษาไทย จึงเป็น ๘,๐๐๐ พยางค์ ; จะมองเห็นว่า เมื่อถือ ๒๕๐ คาถา เป็น ๑ ภาณวาร จำนวนอักขระ จะไม่แน่ลงไปอย่างเดียว เพราะบาทคาถา มิใช่มีแต่ ๘ อักขระ ที่มี ๙ หรือ ๑๒ อักขระ เป็นต้น ก็มี) พระไตรปิฎกบาลี ที่ได้ประมวลไว้ และสืบกันมา โดยผ่านการสังคายนา และความทรงจำนั้น อาศัยการสาธยายเป็นวิธีดำรงรักษาที่สำคัญ ดังที่ท่านบันทึกการจัดแบ่งพระไตรปิฎกไว้เป็นภาณวาร (เช่น ที.อ.๑/-/๑๒) เช่น ในวินัยปิฎก อุภโตวิภังค์ (มหาวิภังค์ และภิกขุนีวิภังค์) มี ๖๔ ภาณวาร ขันธกะ ๘๐ ภาณวาร ปริวาร ๒๕ ภาณวาร, ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มี ๖๔ ภาณวาร มัชฌิมนิกาย ๘๐ ภาณวาร สังยุตตนิกาย ๑๐๐ ภาณวาร อังคุตตรนิกาย ๑๒๐ ภาณวาร (ขุททกนิกาย ประกอบด้วยคัมภีร์ปลีกย่อยเป็นอันมาก ท่านไม่ได้จาระในตัวเลขไว้ ส่วน พระอภิธรรมปิฎก แต่ละคัมภีร์ มีการสาธยายทำนองบอกหนังสือ กับการแจกแจงอย่างพิสดาร ซึ่งต่างกันมากมาย ท่านจึงบอกไว้เพียงคร่าวๆ) ดังคำในมหาวิภังค์ ที่กล่าวถึงเวรัญชภาณวาร จบ (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓/๑๕,(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ภารสูตร : พระสูตรว่าด้วยภาระ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถึงภาระ ผู้แบกภาระ การถือภาระและการวางภาระแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภาระได้แก่อุปาทานขันธ์๕ ประการ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือรูป) (๒) เวทนูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือเวทนา) (๓) สัญญูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือสัญญา) (๔) สังขารูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือสังขาร) (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

ผู้แบกภาระ ได้แก่บุคคล

การถือภาระ ได้แก่ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์ ได้แก่ (๑) กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) (๒) ภวตัณหา(ความทะยานอยากในภพ) (๓) วิภวตัณหา(ความทะยานอยากในวิภพ)

SAMPLE

การวางภาระ ได้แก่ความดับตัณหาไม่เหลือ ด้วยความสำรอก ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหาเหล่านั้น พร้อมกับตรัสสรุปว่า ขันธ์ ๕ คือภาระ บุคคลคือผู้แบกภาระ การถือภาระเป็นทุกข์ในโลก การวางภาระเป็นสุขในโลก บุคคลวางภาระหนักได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่นไว้ ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก สิ้นความอยาก จึงจะดับสนิทแล (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔)

ภาระ : สิ่งที่ต้องนำพา, ธุระหนัก, การงานที่หนัก, หน้าที่ที่ต้องรับเอา,เรื่องที่พึงรับผิดชอบ, เรื่องหนักที่จะต้องเอาใจใส่หรือจัดทำ ดังคำในอัคคัญญสูตร กล่าวไว้ว่า ผู้ใดเป็นภิกษุอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๖/๘๗)

คำว่า ภาระ มีปรากฏหลายแห่งเช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒/๓,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔/๔๓๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๒๑/๗๒๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๐๕/๖๒)

ภารัทวาชมาณพ :มาณพคนหนึ่งชื่อภารัทวาชะ เป็นพราหมณ์ ชาวแคว้นโกศล เป็นสหายกับวาเสฏฐมาณพ ภายหลังมาณพคนนี้บวชเป็นสามเณร ได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง มีปรากฏในอัคคัญญสูตร ก่อนที่จะบวชนั้น ในเตวิชชสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อมนสากฏะประทับอยู่ ณ อัมพวัน ใกล้ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี ด้านเหนือหมู่บ้านมนสากฏะ ในคราวนั้น วาเสฏฐมาณพกับภารัทวาชมาณพไปเดินเล่น สนทนากันในเรื่องทางและไม่ใช่ทาง และแต่ละคนไม่มีใครยอมกัน จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ อัมพวัน ถามว่าโปกขรสาติพราหมณ์กับ ตารุกขพราหมณ์ ใครเป็นคนกล่าวผิด ใครเป็นคนกล่าวถูก จากนั้นพระผู้มีพระภาคก็อธิบายเรื่องทางและไม่ใช่ทาง เป็นต้นแก่มาณพทั้งสอง เมื่อจบการสนทนา มาณพทั้งสองประกาศตนเป็นอุบาสก (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๒๐/๒๓๐,๙/๕๒๑/๒๓๐,๙/๕๒๑/๒๓๑,๙/๕๒๒/๒๓๑,๙/๕๒๓/๒๓๑,๙/๕๕๙/๒๔๗),ในวาเสฏฐสูตร เขียนเป็นภารทวาชมาณพ (ม.ม.๑๓/๔๕๔/๕๗๒)

ภารัทวาชะ, ฤาษี : ดู ภารทวาชฤาษี

ภาวนา : มีความหมาย ๓ นัย คือ การฝึกอบรม หรือการเจริญพัฒนา, การเจริญ,การท่องบ่นหรือว่าซ้ำๆ ให้ขลัง

1.การฝึกอบรม หรือการเจริญพัฒนา มี ๒ อย่าง คือ ๑.สมถภาวนา ฝึกอบรมจิตใจให้อยู่กับความดีงามเกิดความสงบ ๒.วิปัสสนาภาวนา ฝึกอบรมเจริญปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งชัดตามเป็นจริง, อีกนัยหนึ่ง จัดเป็น ๒ เหมือนกัน คือ ๑.จิตตภาวนา การฝึกอบรมจิตใจให้เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม มีความเข้มแข็ง

SAMPLE

มั่นคง เบิกบาน สงบสุขผ่องใส พร้อมด้วยความเพียร สติ และสมาธิ ๒. ปัญญาภาวนา การฝึกอบรมเจริญปัญญา ให้รู้เท่าทันเข้าถึงสิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง จนมีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์ ; ดู กัมมัฏฐาน 2.การเจริญสมถกัมมัฏฐาน เพื่อให้เกิดสมาธิ มี ๓ ขั้น คือ (๑) บริกรรมภาวนา ภาวนาขั้นตระเตรียม คือกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐาน (๒) อุปจารภาวนา ภาวนาขึ้นจวนเจียน คือเกิดอุปจารสมาธิ (๓) อัปปนาภาวนา ภาวนาขั้นแน่วแน่ คือเกิดอัปปนาสมาธิ เข้าถึงฌาน

3.ในภาษาไทย ความหมายเลือนมาเป็นการท่องบ่นหรือว่าซ้ำๆ ให้ขลัง ก็มี ; ดู ภาวนา (ข้อ ๓ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑ และ ๑๐) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๙/๑๒๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๖/๒๐๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๘/๔๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๘/๖๐๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๖/๒๙๔,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๐/๔๑๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๘/๓๑๔)

ภาวนาปธาน : ความเพียรคือการเจริญ,เพียรเจริญ หมายถึงพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น, เป็นข้อ ๓ ในปธาน ๔ หรือ สัมมัปปธาน ๔ คือ (๑) สังวรปธาน (เพียรระวัง) (๒) ปหานปธาน (เพียรละ) (๓) ภาวนาปธาน (เพียรเจริญ) (๔) อนุรักขนาปธาน (เพียรรักษา)

มีอธิบายไว้ว่า ภาวนาปธาน เพียรเจริญ, เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่มียังไม่เกิดให้เกิดให้มีขึ้น (ข้อ ๓ ในปธาน ๔)

ในสังคีติสูตร สังวรสูตร อธิบายลักษณะภาวนาปธานไว้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เจริญสติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้) ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเฟ้นธรรม) ... เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร) ... เจริญปีติสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ) ... เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ) ... เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น) ... เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง) ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ นี้เรียกว่าภาวนาปธาน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๔,๒๑/๖๙/๑๑๓)

SAMPLE

ภาวนาพละ : กำลังแห่งการเจริญ,กำลังแห่งภาวนา, ภาวนาของเสขบุคคลที่เจริญเกี่ยวกับโพชฌงค์ ๗ มีสติสัมโพชฌงค์เป็นต้น หมายถึงการที่ภิกษุอาศัยกำลังการอบรมจิตบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุฌาน ๔ มีปฐมฌานเป็นต้นตามลำดับ, ข้อ ๒ ในพละ ๒,ธรรม ๒ คือ (๑) ปฏิสังขานพละ (กำลังคือการพิจารณา) (๒) ภาวนาพละ (กำลังคือการเจริญ),ข้อ ๒ ในพละ ๔ คือ (๑) ปฏิสังขานพละ (กำลังคือการพิจารณา) (๒) ภาวนาพละ (กำลังคือการเจริญ) (๓) อนวัชชพละ (กำลังคือกรรมที่ไม่มีโทษ) (๔) สังคหพละ (กำลังคือการสงเคราะห์),(ข้อ ๙ ในพละ ๖๘ ในปฏิสัมภิทามรรค)

ในทุกนิบาต อธิกรณวรรค อธิบายลักษณะของภาวนาพละไว้ว่า ในพละ ๒ ประการนั้น ภาวนาพละเป็นของพระเสขะ บุคคลนั้นอาศัยพละของพระเสขะย่อมละราคะ โทสะ และโมหะได้ ครั้นละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้วเขาย่อมไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ไม่ประพฤติกรรมที่เป็นบาป นี้เรียกว่า ภาวนาพละ,ภิกษุในธรรมวินัยนี้บำเพ็ญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะอาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ บำเพ็ญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ... บำเพ็ญวีริยสัมโพชฌงค์ ... บำเพ็ญปีติสัมโพชฌงค์ ... บำเพ็ญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ... บำเพ็ญสมาธิสัมโพชฌงค์... บำเพ็ญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ นี้เรียกว่าภาวนาพละ,ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกมีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไปแล้วภิกษุบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ อนึ่ง เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้วเพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ภิกษุบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่าภาวนาพละ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๑/๖๔,๒๐/๑๗๑/๑๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๕/๒๑๖)

ในพลกถา ปฏิสัมภิทามรรค อธิบายลักษณะภาวนาพละเกี่ยวกับธรรมที่เป็นปฏิปักขะกันไว้ตอนหนึ่งว่า ชื่อว่าภาวนาพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะย่อมเจริญเนกขัมมะ ชื่อว่าภาวนาพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละพยาบาทย่อมเจริญอพยาบาท ชื่อว่าภาวนาพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละถีนมิทธะย่อมเจริญอาโลกสัญญา ชื่อว่าภาวนาพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละอุทธัจจะย่อมเจริญอวิกเขปะ ชื่อว่าภาวนาพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละ

SAMPLE

วิจิกิจฉาย่อมเจริญธัมมวัตถาน ชื่อว่าภาวนาพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละอวิชชาย่อมเจริญญาณ ชื่อว่าภาวนาพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละอรติย่อมเจริญปามุชชะ ชื่อว่าภาวนาพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละนิวรณ์ย่อมเจริญปฐมฌาน ฯลฯ ชื่อว่าภาวนาพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกิเลสทั้งปวงย่อมเจริญอรหัตตมรรค นี้เป็นภาวนาพละ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พละ ในที่นี้หมายถึงกำลัง เพราะอรรถว่าอันธรรมอื่นให้หวั่นไหวไม่ได้ กล่าวคืออันธรรมอื่นจะครอบงำและย่ำยีได้โดยยาก (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๑/๑๐)

ภาวนามยปัญญา : ปัญญาที่เกิดจากการอบรม,ข้อ ๓ ในปัญญา ๓ คือ (๑)จินตามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด) (๒) สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) (๓) ภาวนามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการอบรม),ในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ กล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๓ ในญาณวัตถุหมวดละ ๓ ในครั้งที่ ๑ กล่าวคือ (๑) จินตามยปัญญา (๒) สุตมยปัญญา (๓) ภาวนามยปัญญา ในครั้งที่ ๒ กล่าวคือ (๑) ทานมยปัญญา (๒) สีลมยปัญญา ภาวนามยปัญญา,มีอธิบายไว้ว่า ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติแม้ทั้งหมดชื่อว่าภาวนามยปัญญา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑,อภิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๔,๓๕/๗๖๙/๕๐๔)

ภาวนามัย : สำเร็จด้วยภาวนา,หมายถึงบุญที่สำเร็จด้วยการภาวนา ซึ่งเป็นการเริ่มตั้งความพิจารณาโดยความสิ้นไปเสื่อมไปแห่งสังขาร, เป็นข้อ ๓ ในบุญกิริยาวัตถุ ๓ ดังคำในทสสหัสสเถริยาปทาน ที่พระเถรี๑๐,๐๐๐ รูป กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า สุเมธบัณฑิตจะเป็นสามีของหม่อมฉันทั้งปวง ในการพบกันในอนาคตแห่งหม่อมฉันทั้งหลาย หม่อมฉันผู้เป็นภรรยาทั้งหมดของท่าน เป็นคนน่ารัก พูดจาไพเราะ ข้าแต่พระมหามุนี(หมายถึงพระทีปังกรพุทธเจ้า) ทานมัย ศีลมัย ภาวนามัยทั้งปวงหม่อมฉันทั้งหลายบำเพ็ญดีแล้ว หม่อมฉันทั้งหลายเสียสละวัตถุทานทุกอย่างนี้ตลอดกาลนาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๑๕/๕๐๘)

ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ : บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา หมายถึงการตั้งใจบำเพ็ญบุญเกี่ยวกับการเจริญจิตภาวนา, ข้อ ๓ ในบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ (๑) ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน) (๒) สีลมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล) (๓) ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙) ; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๑๙๓-๑๙๖, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๐-๖๑/๑๗๘)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บุญกิริยาวัตถุ หมายถึงการบำเพ็ญบุญอันเป็นเหตุให้ได้อานิสงส์ มี ๓ อย่าง คือ (๑) ทานมัย (๒) สีลมัย (๓) ภาวนามัย (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๒๗/๑๐๒,องฺ.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๓๖/๒๕๖-๒๕๗,)

ในฎีกาอธิบายไว้ว่า บุญกิริยาวัตถุ มาจาก บุญกิริยา + วัตถุ แยกอธิบายความหมายได้ดังนี้ (๑) บุญกิริยา หมายถึงการตั้งใจบำเพ็ญบุญ (๒) วัตถุ หมายถึงที่ตั้งหรือเหตุให้เกิดอานิสงส์ต่าง ๆ ดังนั้น บุญกิริยาวัตถุ จึงหมายถึงการบำเพ็ญบุญอันเป็นเหตุให้เกิดอานิสงส์ (องฺ.อฏฺฐก.ฎีกา (บาลี) ๓/๓๖/๒๙๒-๒๙๓)

ภาวเศรษฐี : ชื่อหนึ่งของนายชีวกะ ผู้เล่าถึงอดีตชาติของตนถวายแก่พระเจ้าวิเทหะ เศรษฐีผู้นี้มีปรากฏในมหานารทกัสสปชาดก ที่ระลึกถึงความสุขในชาติก่อนของตนเองได้เล่าไว้ตอนหนึ่งไว้ว่า ภาวเศรษฐีผู้นี้ เป็น ชาวเมืองสาเกต ยินดีในคุณธรรมอยู่ในเมืองสาเกต ได้รับการยกย่องจากพราหมณ์และคหบดี ยินดีในการบริจาคทาน มีการงานสะอาดระลึกถึงบาปกรรมชั่วที่ตนเคยทำไว้ไม่ได้เลย ตั้งมั่นอยู่ในความประพฤติชอบได้ให้อาหารกึ่งหนึ่งแก่ผู้ที่ปรารถนา (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๐๖/๓๗๐)

ภาวนาสูตร : มีชื่อเหมือนกัน ๒ สูตร มีความหมายต่างกัน กล่าวคือ

1.ภาวนาสูตร พระสูตรว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่การพิจารณาเห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต และเห็นธรรมในธรรม มีความเพียรมีสติสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๕/๒๖๒)

2.ภาวนาสูตร พระสูตรว่าด้วยภาวนา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อภิกษุไม่หมั่นประกอบภาวนาอยู่ ถึงจะปรารถนาว่า ทำอย่างไร จิตของเราจึงจะหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น จิตก็ไม่อาจหลุดพ้นจากอาสวะได้ เพราะไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เปรียบเหมือนไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟอง ที่แม่ไก่กกไม่ดี ให้ความอบอุ่นไม่ดี ฟักไม่ดี ถึงแม่ไก่จะปรารถนาว่า ทำอย่างไร ลูกของเราจะใช้ปลายเล็บเท้า หรือจะงอยปากทำลายกระเปาะไข่ออกมาได้โดยสวัสดี แต่เมื่อภิกษุหมั่นประกอบภาวนาอยู่ ถึงจะปรารถนาว่า จิตของเราพึงหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะได้ เพราะได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น เปรียบเหมือนไข่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟองที่แม่ไก่กกดี ถึงแม่ไก่จะไม่ปรารถนาให้ลูกไก่ออกมาโดยสวัสดี แต่ลูกไก่ก็ใช้ปลายเล็บเท้าหรือจะงอยปากทำลายกระเปาะไข่ออกมาโดยสวัสดีได้ แล้วตรัสอีกว่า เปรียบเหมือนรอย

SAMPLE

นิ้วมือที่ด้ามมีดปรากฏแก่ช่างไม้ แต่เขาไม่รู้ว่า วันนี้ ด้ามมีดของเรากร่อนไปเท่านี้ เมื่อวานนี้เท่านี้ เมื่อวานซืนเท่านี้ แต่เมื่อด้ามมีดกร่อนไป เขาก็รู้ว่า กร่อนไปนั่นเอง ฉันใด เมื่อภิกษุหมั่นประกอบภาวนาอยู่ แม้จะไม่รู้ว่า วันนี้ อาสวะของเราสิ้นไปแล้วเท่านี้ เมื่อวานนี้เท่านี้ เมื่อวานซืนเท่านี้ แต่เมื่ออาสวะสิ้นไปแล้ว เธอก็รู้ว่าสิ้นไปแล้วนั่นเอง ฉันนั้น เปรียบเหมือนเรือเดินสมุทรที่เขาผูกด้วยหวายและขันชะเนาะแล้ว แล่นไปในน้ำตลอด ๖ เดือน พอถึงฤดูหนาวก็ถูกเข็นขึ้นบก เครื่องผูกเรือตากลมและแดดไว้ เครื่องผูกเหล่านั้นถูกฝนตกชะ ย่อมชำรุดเสียหายไปโดยไม่ยาก ฉันใด เมื่อภิกษุหมั่นประกอบภาวนาอยู่ สังโยชน์ทั้งหลายย่อมระงับ ดับไปโดยไม่ยาก ฉันนั้น (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๑/๑๕๖)

ภาวรูป : รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ มี ๒ เพศ ได้แก่ ๑.อิตถีภาวะ, อิตถัตตะ อิตถินทรีย์ ความเป็นหญิง ๒.ปุริสภาวะ, ปุริสัตตะ ปุริสินทรีย์ ความเป็นชาย ดูประกอบใน (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๕/๕๘, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๕๘๔-๙๘๔/๑๖๙-๒๕๕)

ภาวะ : ความมีความเป็น หมายถึงความเป็นของแต่ละอย่าง ดังคำในจูฬเวทัลลสูตร ที่พระธัมมทินนาเถรี กล่าวแก่วิสาขะอุบาสก ตอนหนึ่งว่า “ท่านวิสาขะ ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ มิได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ เรากำลังเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ หรือเราเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว’ ที่แท้จิตที่ท่านอบรมไว้ในเบื้องต้นอย่างนั้น ย่อมนำเข้าไปในภาวะนั้นได้เอง

ในปัญจกังคสูตร กล่าวไว้ว่า เพราะวิตกวิจารระงับไป ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

ในวิมานวัตถุ กล่าวไว้ว่า การได้สัมผัสสมถสมาธินั้นแหละ เป็นภาวะแน่นอนอย่างยิ่งสำหรับดิฉัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๔/๕๐๔,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๗/๒๙๖,๑๘/๒๖๗-๒๗๙/๓๑๐,๑๘/๒๖๗๓๓๓/๓๕๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๕/๒๕)

ภาวะตั้งมั่น (ฐิตัตตะ) : ความดำรงอยู่ในภพนั้น ไม่เคลื่อนไปสู่ภพอื่น มุ่งหมายถึงอนาคามีบุคคลที่ไปเกิดในพรหมโลก แล้วบำเพ็ญเพียรบรรลุอรหัตผลในภพนั้น ดังคำในอนุโสตสูตร กล่าวอธิบายบุคคลผู้มีภาวะตั้งมั่นไว้ว่าบางคนในโลกนี้เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ประการสิ้นไป เป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับจากโลกนั้นอีก นี้เรียกว่าบุคคลผู้มีภาวะตั้งมั่น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕/๗)

ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส :ความที่จิตไม่มีกิเลสคือราคะ โทสะและโมหะ หมายถึงอรหัตผล เป็นคำ ๑ ในคำอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ทำให้ภิกษุผู้กล่าวต้องอาบัติปาราชิก ดังคำในพระอนุบัญญัติกล่าวไว้ว่า ภิกษุใดไม่รู้ยิ่ง กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรม

SAMPLE

อันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ ให้น้อมเข้ามาในตน ...ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้

ในสิกขาบทวิภังค์ อธิบายไว้ว่า ที่ชื่อว่า อุตตริมนุสสธรรมได้แก่ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ มรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส ความยินดี ในเรือนว่าง

ในบทภาชนีย์ กล่าวว่า คำว่า คำว่า ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส ได้แก่ ภาวะที่จิตปลอดจากราคะ ภาวะที่จิตปลอดจากโทสะ ภาวะที่จิตปลอดจากโมหะ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๘/๑๘๓, ๑๙๙/๑๘๕,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๐/๒๕๖)

ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น : จิตที่เป็นเอโกทิภาวะ มุ่งหมายถึงจิตที่มีสมาธิระดับทุติยฌาน มีปรากฏในหลายสูตร เช่นวิตถตสูตร อธิบายภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นไว้ว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้สงัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขเกิดจากสมาธิอยู่ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔/๑๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๘,๒๒/๖๐/๕๕๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๒,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น แปลจากบาลีว่า“เจตโส เอโกทิภาวำ” คำว่า เอโกทิ เป็นชื่อของสมาธิ ทุติยฌาน ชื่อว่า เอโกทิภาวะ เพราะทำสมาธิที่ชื่อว่า เอโกทิ นี้ให้เจริญขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มีภาวะที่จิตเป็น หนึ่งผุดขึ้น” เพราะสมาธินี้มีแก่จิตเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ ไม่มีแก่ชีวะ (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๑/๑๔๓-๑๔๔)

ภาวะที่ไม่สม่ำเสมอ :โลกสันนิวาส คือหมู่สัตว์หรือกิเลสที่ไม่สม่ำเสมอ ในอัปปฏิวิทิตสูตร และสุสัมมุฏฐสูตรกล่าวไว้ว่า บุคคลรู้แจ้งธรรมแล้ว หรือผู้ไม่ลืมเลือนธรรม ย่อมไม่ถูกชักนำไปในวาทะของคนเหล่าอื่น บุคคลเหล่านั้นผู้รู้ดีรู้ชอบย่อมดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอในภาวะที่ไม่สม่ำเสมอ(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗/๘,๘/๘)

ภาวะที่สงบประณีต : สมาธิในผลสมาบัติ หมายถึงนิพพาน, ความระงับสังขารทั้งปวงเป็นต้น ดังคำในสมาธิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้ว่า ภาวะที่สงบประณีต คือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ นิพพาน อานนท์ มีได้อย่างนี้แล (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖/๑๐,๒๔/๗/๓๙๙,๒๔/๘/๔๐๒,๒๔/๑๘/๔๓๙,๒๔/๑๙/๔๔๐,๒๔/๒๐/๔๔๑,๒๔/๒๑/๔๔๓)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า “ภาวะที่สงบประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ และนิพพาน” ทั้งหมดนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสมุ่งแสดงถึงสมาธิในผลสมาบัติ (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๖/๓๑๙)

ภาวะที่สิ้นสุดการเกิด : อรหัตตผล หมายถึงหมดอุปาทาน จึงไม่เข้าถึงภพใหม่อีก,ไม่มีภพใหม่,ไม่เกิดขึ้นอีก,หมดสิ้นภพชาติแล้ว ดังคำในเทวหิตพราหมณวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่เทวหิตพราหมณ์ว่า ผู้ใดระลึกอดีตชาติได้ เห็นสวรรค์และอบายบรรลุภาวะที่สิ้นสุดการเกิดหมดภารกิจ๓เพราะรู้ยิ่ง เป็นมุนี เป็นผู้อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เราเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๘๑/๖๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ภาวะที่สิ้นสุดการเกิด หมายถึงอรหัตตผล (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๙๑)

ภาวิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้เจริญสติปัฏฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมที่ทำให้ถึงฝั่งคือนิพพาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๐/๒๕๘)

ภาเวตัพพธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรเจริญ และที่ไม่ควรเจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่ควรเจริญและธรรมที่ไม่ควรเจริญแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า ธรรมที่ไม่ควรเจริญ คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ธรรมที่ควรเจริญ คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๕/๓๔๐)

ภาเวตัพพสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรเจริญ และที่ไม่ควรเจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ไม่ควรเจริญ คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น ธรรมที่ควรเจริญ คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๑/๒๙๔)

ภาษาคูถ : ภาษาพูดที่โกหก,คำกล่าวเท็จ ดังคำในคูถภาณีสูตร ที่อธิบายถึงบุคคลผู้พูดภาษาคูถไว้จำพวกหนึ่งไว้ว่า บางคนอยู่ในสภาอยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหารหรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น ผู้นั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า รู้ หรือรู้ก็กล่าวว่าไม่รู้ไม่เห็นก็กล่าวว่า เห็น หรือเห็นก็กล่าวว่า ไม่เห็น กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้างด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า บุคคลผู้พูดภาษาคูถ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๘/๑๗๗)

ภาษาดอกไม้ (ปุปผภาษา): ภาษาพูดที่เป็นคำจริง ดังคำในคูถภาณีสูตร ที่อธิบายถึงบุคคลผู้พูดภาษาดอกไม้ไว้จำพวกหนึ่งว่า บางคนอยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลาง

SAMPLE

หมู่ญาติอยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านรู้สิ่งใดจงกล่าวสิ่งนั้น บุคคลนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ไม่รู้ หรือรู้ก็กล่าวว่า รู้ ไม่เห็นก็กล่าวว่า ไม่เห็น หรือเห็นก็กล่าวว่า เห็น ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้างด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า บุคคลผู้พูดภาษาดอกไม้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๘/๑๗๗)

ภาษาท้องถิ่น(ชนปทนิรุตฺติ) : คำพูดประจำท้องที่ใดท้องที่หนึ่งโดยเฉพาะ เช่น สำเนียงท้องถิ่น คำพูดท้องถิ่นที่ชุมชนใดชุมชนหนึ่งกำหนดพูดกัน สื่อให้รู้ความหมายร่วมกัน ดังคำในอรณวิภังคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุ...พึงแสดงธรรมเท่านั้น ... ไม่พึงกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้า เมื่อไม่รีบร้อน จึงพูด เมื่อรีบร้อนไม่ควรพูด ไม่พึงยึดภาษาท้องถิ่น ไม่พึงละเลยคำพูดสามัญ มีอธิบายเกี่ยวกับภาษาท้องถิ่นไว้ เช่น ภาชนะชนิดเดียวกัน แต่เรียกชื่อต่างกัน บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปาติ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปัตตะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปิฏฐะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่าสราวะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า หโรสะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า โปณะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า หนะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปิปิละ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๑,๓๓๑/๓๙๗)

ภาษาน้ำผึ้ง (มธุรภาษา) : สำนวนภาษาที่ไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง ดังคำในคูถภาณีสูตร ที่อธิบายถึงบุคคลผู้พูดภาษาดอกไม้ไว้จำพวกหนึ่งว่า บางคนในโลกนี้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือพูดแต่คำที่ไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ นี้เรียกว่าบุคคลผู้พูดภาษาน้ำผึ้ง (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๘/๑๗๗)

ภาษาสันสกฤต : ชื่อภาษาในตระกูลอินเดีย-ยุโรป ซึ่งมีใช้ในวรรณคดีอินเดียโบราณ เช่น คัมภีร์ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท ต่อมาใช้ในวรรณคดีของพราหมณ์โดยทั่วไป และในคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ในจูฬวรรค ขุททกวัตถุ กล่าวไว้ว่า ภิกษุ ๒ รูป ชื่อเมฏฐะและโกกุฏฐะ เป็นพี่น้องกัน เกิดในตระกูลพราหมณ์ พูดจาอ่อนหวานมีเสียงไพเราะ ได้ ยกพระพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต ต่อมา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงยกพุทธวจนะขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต รูปใดยกขึ้น ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้เล่าเรียนพุทธวจนะด้วยภาษาของตน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑,๗/๒๙๓/๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ภาษาสันสกฤต หมายถึงภาษาที่ใช้เขียนคัมภีร์ของพราหมณ์ หมายถึงคัมภีร์ของชาวฮินดู เขียนด้วยภาษาสันสกฤต (ที.สี.อ.

SAMPLE

(บาลี) ๑/๒๕๖/๒๒๓) คำว่า ภาษาของตน คือ ภาษามาคธี ซึ่งมีสำนวนโวหารตามแบบที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส (วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๘๕/๓๑๗)

ภาษิต : คำกล่าว,คำหรือข้อความที่พูดไว้ หมายถึงถ้อยคำหรือข้อความที่กล่าวสืบต่อกันมาช้านานแล้ว มีความหมายเป็นคติ ดังคำที่พระเจ้าปายาสิตรัสว่า ภาษิตของท่านกัสสปะชัดเจนไพเราะยิ่งนักภาษิตของท่านกัสสปะชัดเจนไพเราะยิ่งนักท่านกัสสปะประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่างๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทางหรือตามประทีปในที่มืด (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๓๗/๓๖๘)

คำว่า ภาษิต มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐/๓๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๔/๑๒๕,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๕,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๖/๓๗๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓/๓๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑/๒,ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๔๖/๓๘๑)

ภาษีอากร : ค่าสิ่งของที่เก็บจำนวนสินค้าเข้าออก ดังคำในกูฏทันตสูตรที่พระเจ้ามหาวิชิตราชตรัสแก่เจ้าผู้ครองเมืองที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบท ไว้ตอนหนึ่งว่า อย่าเลยท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราเองได้รวบรวมทรัพย์สินจำนวนมากมาจากภาษีอากรอันชอบธรรม ทรัพย์ที่พวกท่านนำมาก็จงเป็นของพวกท่านเถิด และพวกท่านจงนำทรัพย์จากที่นี่ไปเพิ่มอีก (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๖/๑๔๔),ในภูริทัตตชาดกกล่าวถึงพวกกษัตริย์ย่อมเก็บภาษีอากรจากพวกแพศย์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๓๕/๓๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ภาษีอากร เป็น ๑ ในบรรดาพลี ๕ ที่ประชาชนต้องดำเนินการ ที่เรียกว่า ราชพลี ถวายเป็นของหลวง (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๖๑/๓๕๓)

ภิกขกพราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี มีอาชีพเป็นผู้ขอ จึงเรียกว่าภิกขกพราหมณ์ ท่านผู้นี้ได้สนทนากับพระผู้มีพระภาค ทูลถามว่า ข้าพระองค์เป็นคนขอ พระองค์ก็เป็นผู้ขอ ในเรื่องนี้เราจะมีอะไรแตกต่างกัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลขอคนเหล่าอื่นอยู่ ย่อมไม่เป็นภิกษุด้วยเหตุมีประมาณเพียงใด ผู้สมาทานธรรมผิด ก็ไม่เป็นภิกษุ ด้วยเหตุมีประมาณเพียงนั้น ผู้ใดในโลกนี้ละบุญและบาปได้แล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยการพิจารณาผู้นั้นแลจัดว่าเป็นภิกษุ ต่อมาเขาแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๖/๒๙๘)

ภิกขกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกขกพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล ภิกขกพราหมณ์เข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า ข้าพระองค์เป็นคนขอ พระองค์ก็เป็นผู้ขอ แล้วเรามีอะไรต่างกัน

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลย่อมไม่เป็นภิกษุด้วยเหตุเพียงขอ หรือด้วยเหตุสมาทานธรรมผิด ผู้ที่ละบุญและบาปได้แล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยการพิจารณา จึงจัดว่าเป็นภิกษุ เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น ภิกขกพราหมณ์ก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๖/๒๙๘)

ภิกขทายกเถราปทาน® : ประวัติในอดีตชาติของพระภิกขทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายภิกษาทัพพีหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๔๙)

ภิกขา : การขออาหาร ; อาหารอันพึงขอ, อาหารที่ขอได้มา, อาหารบิณฑบาตดังคำในวัตถุคาถา กล่าวไว้ว่า พราหมณ์พาวรี อาศัยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวรี อันเป็นพรมแดนแคว้นอัสสกะกับแคว้นมุฬกะต่อกัน (เลี้ยงชีพ) อยู่ด้วยการเที่ยวภิกขาและผลไม้ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒/๑)

ภิกขาจาร : เที่ยวไปเพื่อภิกษา, เที่ยวไปขอบิณฑบาตอันพึงขอ, เวลาบิณฑบาตของภิกษุหรือภิกษุณี ดังคำในอรติสูตร กล่าวไว้ว่า ท่านพระนิโครธกัปปะกลับจากบิณฑบาตภายหลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้วเข้าไปยังวิหาร แล้วออกมาในเวลาเย็นบ้าง ในเวลาภิกขาจารในวันรุ่งขึ้นบ้าง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๐/๓๐๔)

คำนี้มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๗/๑๗๙,๒๖/๗๕๕/๒๙๑,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๓๓/๗๒,ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๓๔/๗๒,๒๗/๙๐/๒๗๑,๒๗/๙๑/๒๗๒,๒๗/๙๒/๒๗๒,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๕๑/๕๓๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๒๗/๓๔๓,๒๘/๑๑๐๐/๓๕๔

ภิกขาทายกวิมาน :วิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้ถวายอาหารแด่ภิกษุ เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้ถวายอาหารแด่ภิกษุ ผู้เดินทางไกลที่มายืนบิณฑบาตอยู่หน้าบ้าน เป็นวิมานทองคำกว้าง ๒ โยชน์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๘๑/๑๓๕)

ภิกขาทายิกาวิมาน® (ปฐม) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายภิกษา (เรื่องที่ ๑) เป็นการกล่าวถึงเป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้ถวาย อาหารบิณฑบาตแด่พระผู้มีพระภาค (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๗๐/๔๔)

ภิกขาทายิกาวิมาน® (ทุติย) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายภิกษา (เรื่องที่ ๒) เป็นการกล่าวถึงวิมานอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้เห็นพระขีณาสพรูปหนึ่งกำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ เกิดความเลื่อมใสนิมนต์ไปบิณฑบาตที่เรือนของตน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๗๘/๔๔)

SAMPLE

ภิกขาปรัมปรชาดก® : ชาดกว่าด้วยเขตที่ถวายทานแล้วมีผลมาก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นฤาษี เดินทางไกลไปนั่งพักร่วมศาลากับพระเจ้ากรุงพาราณสี ปุโรหิต และพระปัจเจกพุทธเจ้า มีเศรษฐีใจบุญนำอาหารมาถวายพระราชา พระราชาถวายปุโรหิต ปุโรหิตถวายฤาษี ฤาษีกลับถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า เศรษฐีจึงสอบถามถึงผู้ควรแก่ทักษิณา จึงได้ทราบว่าทักษิณาที่มีผลมากนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่ที่ยศหรือตำแหน่งที่มีอยู่ แต่ขึ้นอยู่ว่าท่านเหล่านั้นเป็นผู้บริสุทธิ์มากน้อยเพียงใด พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นผู้หมดจดแล้วจากกิเลสทั้งปวง จึงเป็นเนื้อนาบุญที่มีผลมาก (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๒๗๐/๔๖๕)

ภิกขุทาสี, พระธิดา : ชื่อพระธิดาองค์ที่ ๔ในบรรดาพี่น้อง ๗ องค์(คือ (๑) พระนางสมณี (๒) พระนางสมณคุตตา (๓) พระนางภิกษุณี (๔) พระนางภิกขุทาสิกา (๕) พระนางธรรมา (๖) พระนางสุธรรมา (๗) พระนางสังฆทาสิกา)

พระธิดาผู้นี้ซึ่งเป็นพระธิดาของพระเจ้ากิกี เป็นอดีตชาติของพระกุณฑลเกสีเถรีในสมัยพระเจ้ากิกี สมัยพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ พระธิดาองค์นี้เป็นชาวกรุงพาราณสี ฟังธรรมของพระชินเจ้าผู้เลิศแล้วพอใจการบรรพชา แต่พระชนกนาถมิได้ทรงอนุญาตให้บวช เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน มีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี ทรงเป็นผู้อุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า ดังคำว่า หม่อมฉันเป็นธิดาคนที่ ๔ ของพระองค์ มีนามปรากฏว่าภิกขุทาสี ได้ฟังธรรมของพระชินเจ้าผู้เลิศแล้วพอใจการบรรพชา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖/๔๕๘)

ภิกขุนีสุตตาทิ : พระสูตรว่าด้วยภิกษุณีเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี ตกนรกและขึ้นสวรรค์ อย่างละ ๕ มีเนื้อความเหมือนในภิกขุสูตร แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสก อุบาสิกาตกนรก อย่างละ ๕ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ (๕) ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสก อุบาสิกา ขึ้นสวรรค์ อย่างละ ๕ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๘๗-๒๙๒/๔๐๔)

ภิกขุนีสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุณี พระอานนท์พักอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ไปแสดงธรรมแก่ภิกษุณีผู้อาพาธ เป็นไข้หนักถึงที่อยู่ ตามคำอาราธนาของบุรุษแล้วกล่าวว่า (๑) ร่างกายนี้เกิดขึ้นเพราะอาหาร บุคคลอาศัยอาหารแล้วพึงละอาหารเสีย คือ ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงฉันอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่ฉันเพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้

SAMPLE

แห่งกายนี้ เพื่อให้กายเป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์โดยคิดเห็นว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่าและจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา (๒) กายนี้เกิดขึ้นเพราะตัณหา บุคคลอาศัยตัณหาแล้วพึงละตัณหา คือ ภิกษุฟังข่าวว่า ภิกษุชื่อนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อไรหนอ แม้เราก็จะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ (๓) กายนี้เกิดขึ้นเพราะมานะ บุคคลอาศัยมานะแล้วพึงละมานะเสีย คือ ภิกษุฟังข่าวว่า ภิกษุชื่อนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า ก็ท่านผู้มีอายุนั้นทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ ไฉน เราจักทำให้แจ้งบ้างไม่ได้ (๔) กายนี้เกิดขึ้นเพราะเมถุนและการฆ่าปัจจัยแห่งเมถุนด้วยอริยมรรค พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว หลังจากฟังธรรมกถาแล้ว ภิกษุณีรูปนั้น กราบขอโทษพระอานนท์ พระอานนท์ก็ยกโทษให้เธอ แล้วกล่าวว่า การที่บุคคลเห็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม สำรวมระวังต่อไป นี้เป็นความเจริญในอริยวินัย (องฺ.จตุกฺก.๒๑/๑๕๙/๒๑๙)

อรรถกถาอธิบายว่า อาศัยอาหารแล้วพึงละอาหาร คืออาศัยอาหารคือคำข้าวที่เป็นปัจจุบัน เมื่อพิจารณาโดยแยบคายแล้วย่อมจะทำให้ละอาหารกล่าวคือกรรมในกาลก่อนได้ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๕๙/๓๘๕) คำว่า อาศัยตัณหาแล้วพึงละตัณหา คืออาศัยตัณหาที่เป็นปัจจุบัน ที่เกิดขึ้นแก่ผู้ให้ความอยากเกิดขึ้นในวิโมกข์อันยอดเยี่ยม (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๕๙/๓๘๕, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๕๙/๔๒๒)

ภิกขุนูปัสสยสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในสำนักภิกษุณี พวกภิกษุณีเข้าไปสนทนากับท่านพระอานนท์ซึ่งเข้าไปยังสำนักของพวกตนว่า ภิกษุณีหลายรูปตั้งใจเจริญสติปัฏฐาน ๔ จึงรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นเพิ่มขึ้นจากคุณวิเศษที่เคยมีอยู่ ท่านพระอานนท์ยอมรับแล้วนำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงตรัสว่า เป็นอย่างนั้นจริง แล้วทรงแสดงสติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๔)

ภิกขุสูตร® : พระสูตรว่าด้วยภิกษุ มี ๑๐ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ภิกขุสูตร® พระสูตรว่าด้วยภิกษุ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรากล่าวเวทนา ๒ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๓ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๕ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๖ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๑๘ ประการไว้โดยบรรยายก็มี กล่าวเวทนา ๓๖ ประการไว้โดยบรรยาย

SAMPLE

ก็มี กล่าวเวทนา ๑๐๘ ประการไว้โดยบรรยายก็มี แล้วตรัสท้ายสูตรว่า บุคคลย่อมประสบสุขในฐานะใด ๆ มีสุขในฐานะใดๆ พระตถาคตจึงทรงบัญญัติฐานะนั้นๆ ไว้ในสุข(สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๘/๒๙๙)

2.ภิกขุสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยภิกษุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุตกนรก ๕ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในพรหมจรรย์ (๔) พูดเท็จ (๕) ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุขึ้นสวรรค์ ๕ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์ (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย (องฺ.ปญฺจก(ไทย) ๒๒/๒๘๖/๔๐๓)

3.ภิกขุสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยภิกษุ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้รู้ปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ รู้อริยมรรคมีองค์ ๘ แจ่มแจ้งด้วยปัญญาแล้ว ชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ถึงพร้อมด้วยทัศนะ ถึงสัทธรรม เห็นสัทธรรม ประกอบด้วยญาณ วิชชา บรรลุกระแสแห่งธรรม เป็นพระอริยะและดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพาน (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๘/๕๔)

4.ภิกขุสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยภิกษุ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคายและเป็นอันตรายต่อธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของพระขีณาสพ (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๙/๒๘๑)

5.ภิกขุสูตร[๕] พระสูตรว่าด้วยภิกษุทูลถามเรื่องโพชฌงค์ ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่เรียกว่าโพชฌงค์เพราะอะไร พระองค์ตรัสตอบว่า ที่เรียกว่าโพชฌงค์ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้ (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๖/๑๑๙)

6.ภิกขุสูตร[๖] :พระสูตรว่าด้วยภิกษุ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งว่า เบื้องต้น เธอควรรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ทำความเห็นให้ตรงแล้วเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันจะเป็นเหตุให้เจริญในกุศลธรรม ไม่มีความเสื่อม (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๖๙/๒๑๒)

7.ภิกขุสูตร[๗] :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบันสามารถทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๑๙/๓๘๒)

SAMPLE

8.ภิกขุสูตร[๙] :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอิทธิบาท ๔ ย่อมทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๐/๔๐๔)

9.ภิกขุสูตร[๙] :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุสามารถทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๕/๔๑๕)

10.ภิกขุสูตร[๑๐] :พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ได้ชื่อว่าภิกษุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่าบุคคลได้ชื่อว่าภิกษุ เพราะทำลายธรรม ๗ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะ (๕) โทสะ (๖) โมหะ (๗) มานะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๕/๑๘๑)

ภิกขุสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุ (สูตรที่ ๑) มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ภิกขุสูตร[๑] (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยภิกษุ (สูตรที่ ๑) ภิกษุทั้งหลายทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อิทธิ อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา ปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนาเป็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า อิทธิ ได้แก่การสามารถแปลงกายเป็นหลายคนได้ หายตัวได้ เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๔๑/๔๑๙)

2.ภิกขุสูตร [๒] (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยภิกษุ (สูตรที่ ๑) ภิกษุทั้งหลายทูลถามปัญหา ๓ ข้อกับพระผู้มีพระภาค คือ (๑) ธรรม ๑ ทำให้ธรรม ๔ บริบูรณ์ (๒) ธรรม ๔ ทำให้ธรรม ๗ บริบูรณ์ (๓) ธรรม ๗ ทำให้ธรรม ๒ บริบูรณ์ มีอยู่หรือไม่ พระองค์ตรัสตอบว่า มี คือ (๑) อานาปานสติสมาธิทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๑/๔๗๙)

ภิกขุสูตร[๓] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุ (สูตรที่ ๒) มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ภิกขุสูตร[๑] (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยภิกษุ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิ อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา ปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนาเป็นอย่างไร แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า อิทธิ ได้แก่การสามารถแปลงกายเป็นหลายคนได้ หายตัวได้ เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๔๒/๔๒๐)

2.ภิกขุสูตร[๒] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านภิกษุทั้งหลายว่า (๑) ธรรม ๑ ทำให้ธรรม ๔ บริบูรณ์ (๒) ธรรม ๔ ทำให้ธรรม ๗ บริบูรณ์ (๓) ธรรม ๗ ทำให้ธรรม ๒ บริบูรณ์ มีอยู่

SAMPLE

หรือไม่ แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า มี คือ (๑) อานาปานสติสมาธิทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๒/๔๘๐)

ภิกขุอปริหานิยธรรม : ธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมของภิกษุ มี ๗ ข้อ คือ (๑) ภิกษุยังหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง(๒) ภิกษุยังพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุมและพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะพึงทำ (๓) ภิกษุยังไม่บัญญัติสิ่งที่เรามิได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่เราได้บัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นตามสิกขาบทที่เราบัญญัติไว้แล้ว (๔) ภิกษุยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญูบวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง (๕) ภิกษุยังไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหาก่อให้เกิดภพใหม่ที่เกิดขึ้นแล้ว (๖) ภิกษุยังเป็นผู้มุ่งหวังเสนาสนะป่า (๗) ภิกษุยังตั้งสติไว้ในภายในว่า ทำอย่างไร เพื่อน พรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีลงามที่ยังไม่มาพึงมาท่านที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุก ในบรรดาธรรมทั้ง ๗ ข้อนี้ แต่ละข้อภิกษุผู้ประพฤติย่อมมีแต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๑)

ภิกขูหิปุฏฐปัญหวัตถุ® : เรื่องปัญหาที่ภิกษุทูลถาม พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า มุนีผู้ไม่เบียดเบียน สำรวมกายอยู่เป็นนิตย์ ย่อมไปสู่ที่ที่ไม่จุติที่ไปแล้วไม่เศร้าโศก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๕/๑๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มุนี ในที่นี้หมายถึงพระอเสขะมุนีผู้บรรลุมรรคและผลด้วยโมเนยยปฏิปทา คำว่า สำรวมกาย หมายถึงสำรวมกาย วาจา ใจ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๘)

ภิกษา,ภิกษาหาร : การขออาหาร,อาหารที่ขอได้มา, อาหารที่ได้มาด้วยการขอ ดังคำในหาวรรค กล่าวไว้ว่า กรุงเวสาลีมีภิกษาหารมาก มีข้าวกล้างอกงาม บิณฑบาตหาได้ง่าย พระอริยะบิณฑบาตยังชีพได้ง่าย (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๕/๑๑๖)

คำนี้ มีกล่าวไว้หลายแห่ง เช่น วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๖๗/๓๒๙,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕/๑๐,๙/๒๐๙/๗๑,๙/๒๘๓/๑๐๔, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๔๐๑,๒๐/๑๕๘/๔๐๑,๒๐/๑๕๙/๔๐๑,๒๐/๑๖๒/๔๐๑,๒๐/๑๖๓/๔๐๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๘๓/๔๕); ดูภิกขา, ภิกขาจาร

ภิกษุ : ชายผู้ได้อุปสมบทแล้ว, ชายที่บวชเป็นพระ, พระผู้ชาย; แปลตามรูปศัพท์ว่า ผู้ขอ หรือผู้มองเห็นภัยในสงสาร หรือผู้ทำลายกิเลส, ภิกษุสาวกรูปแรก ได้แก่ พระอัญญาโกณฑัญญะ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๕/๓๓,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๕/๒๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๑/๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๗/๓๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๙/๔๙๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๐/๔๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๐๕/๔๕๙,สำ.ส.(ไทย)

SAMPLE

๑๕/๒๕/๒๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๓,(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑/๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕/๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑/๑,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๖/๒๒๑,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๕/๑๗๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘/๘๔,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘/๗๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐/๕๖๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๕/๕๙๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑๐/๓๘๖, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๑/๑๕๑; ดู บริษัท ๔, สหธรรมิก, บรรพชิต, อุปสัมบัน

ภิกษุขีณาสพ : พระผู้เป็นสิ้นอาสวะแล้ว หมายถึงพระอรหันต์ มีลักษณะที่สังเกตได้ ๙ ประการ คือ (๑) ไม่อาจจงใจปลงชีวิตสัตว์ (๒) ไม่อาจถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย (๓) ไม่อาจเสพเมถุนธรรม (๔) ไม่อาจพูดเท็จทั้งที่รู้ (๕) ไม่อาจสะสมบริโภคกามเหมือนเมื่อเป็นคฤหัสถ์ (๖) ไม่อาจลำเอียงเพราะชอบ (๗) ไม่อาจลำเอียงเพราะชัง (๘) ไม่อาจลำเอียงเพราะหลง (๙) ไม่อาจลำเอียงเพราะกลัว,หรือดังคำในปฐมปุพพารามสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุขีณาสพพยากรณ์อรหัตตผลว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๖/๑๔๔,๑๑/๓๑๖/๓๐๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๕/๓๒๘,๑๙/๕๑๖/๓๒๘,๑๙/๕๒๘/๓๔๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๐/๒๐๔)

ภิกษุไข้ : พระอาพาธ หมายถึงคิลานภิกขุ, ในมหาวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า อานนท์ ภิกษุทั้งหลายได้ฉันภัตตาหารที่เป็นเดนภิกษุไข้หรือ และพระองค์ทรงอนุญาตให้ฉันภัตตาหารที่เป็นเดนภิกษุเป็นไข้,ในปัญจกนิบาตบอกถึงภิกษุไข้ควรมีลักษณะเป็นภิกษุไข้ที่ดีที่พยาบาลได้ง่าย ๕ ประการ คือ (๑) ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ (๒) รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ (๓) ฉันยา (๔) บอกอาพาธที่มีอยู่ตามความเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลที่ปรารถนาประโยชน์ เช่น บอกอาพาธที่กำเริบว่า ‘กำเริบ’ บอกอาพาธที่ ทุเลาว่า ‘ทุเลา’ บอกอาพาธที่ยังทรงอยู่ว่า ‘ทรงอยู่’ (๕) เป็นผู้อดกลั้นต่อเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้วเป็นทุกข์กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิต(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๗/๓๙๔, ๒๒/๑๒๓/๒๐๓)

ภิกษุเจ้าถิ่น : พระที่บวชอยู่ประจำวัด,พระที่อยู่ประจำวัด หมายถึงพระท้องที่ ดังคำในจาตุมสูตร ยโสชสูตร กล่าวถึงภิกษุอาคันตุกะสนทนาปราศรัยกับภิกษุเจ้าถิ่นจัดเสนาสนะ เก็บบาตรและจีวรอยู่ ส่งเสียงดังอื้ออึง หรือดังคำว่า ภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้นแลกำลังทักทายกับภิกษุเจ้าถิ่น ปูลาดเสนาสนะ เก็บบาตรและจีวรอยู่ จึงได้ส่งเสียงอื้ออึง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๗/๑๗๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๒๑๔)

ภิกษุณี : หญิงที่ได้อุปสมบทแล้ว, พระผู้หญิงในพระพุทธศาสนา มีปรากฏหลายแห่ง เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๕/๒๘,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๘/๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๔,

SAMPLE

ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๔/๑๖๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๐/๕๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๐/๖๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๘/๔๕๒,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๓/๓๔๙,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๙,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๓/๕๔,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗/๑๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๘/๕๙,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๘๑/๖๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๕/๕๙๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๑/๑๕๑; เทียบ ภิกษุ

ภิกษุณีบริษัท : ชุมชนภิกษุณี,ชุมนุมภิกษุณี,ชุมนุมชาวพุทธฝ่ายภิกษุณี หมายถึงกลุ่มพระผู้หญิงทางพระพุทธศาสนา เป็นบริษัทที่ ๒ ในบริษัท ๔ คือ (๑) ภิกษุบริษัท (๒) ภิกษุณีบริษัท (๓) อุบาสกบริษัท (๔) อุบาสิกาบริษัท ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร อานันทอัจฉริยสูตร กล่าวถึงความเป็นอัจฉริยะของพระอานนท์ที่เกี่ยวกับภิกษุณีบริษัทไว้ว่า ถ้าภิกษุณีบริษัทเข้าพบอานนท์แม้เพียงได้พบก็มีใจยินดี ถ้าอานนท์แสดงธรรมในภิกษุณีบริษัทนั้น แม้เพียงแสดงธรรมก็มีใจยินดี ภิกษุณีบริษัทยังไม่เต็มอิ่ม เมื่ออานนท์หยุดแสดง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๙/๑๕๖,๑๐/๒๐๙/๑๕๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๙/๑๙๗)

ภิกษุณีสงฆ์ : หมู่แห่งภิกษุณี, ประดาภิกษุณีทั้งหมด กล่าวโดยส่วนรวม หรือโดยฐานเป็นชุมนุมหนึ่ง, ภิกษุณีตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ประชุมกันเนื่องในกิจพิธี ; ภิกษุณีสงฆ์เกิดขึ้นในพรรษาที่ ๕ แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจโดยมี พระมหาปชาบดีโคตมี พระมาตุจฉาซึ่งเป็นพระมารดาเลี้ยงของเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นพระภิกษุณีรูปแรก ดังเรื่องปรากฏในภิกขุนีขันธกะ และในอรรถกถา สรุปได้ความว่า หลังจากพระเจ้าสุทโธทนะปรินิพพานแล้ว วันหนึ่ง ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธารามในเมืองกบิลพัสดุ์ พระนางมหาปชาบดีโคตมี เสด็จเข้าเฝ้า และทูลขออนุญาตให้สตรีสละเรือนออกบวชในพระธรรมวินัย แต่การณ์นั้นมิใช่ง่าย พระพุทธเจ้าตรัสห้ามเสียซึ่ง ๓ ครั้ง ต่อมา พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังเมืองเวสาลี ประทับอยู่ กูฏาคาร ศาลา ในป่ามหาวัน พระนางมหาปชาบดีโคตมี ไม่ละความพยายาม ถึงกบปลงผมนุ่งห่มผ้ากาสาวะเอง ออกเดินทางพร้อมด้วยเจ้าหญิงศากยะ จำนวนมาก (อรรถกถาว่า ๕๐๐ นาง) ไปยังเมืองเวสาลี และได้มายืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตูนอกกูฏาคารศาลา พระบาทบวม พระวรกายเปรอะเปื้อนธุลี พระอานนท์มาพบเข้า สอบถามทราบความแล้วรีบช่วยไปกราบทูลขออนุญาตให้ แต่เมื่อพระอานนท์กราบทูลต่อพระพุทธเจ้า ก็ถูกพระองค์ตรัสห้ามเสียถึง ๓ ครั้ง ในที่สุดพระอานนท์เปลี่ยนวิธีใหม่ โดยกราบทูลถามว่า สตรีออกบวชในพระธรรมวินัยแล้ว จะสามารถบรรลุโสดาปัตติผลจนถึงอรหัตตผลได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าได้ พระอานนท์จึงอ้างเหตุผลนั้น พร้อมทั้งการที่พระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นพระมาตุจฉา และเป็นพระมารดาเลี้ยง มีอุปการะมากต่อพระองค์

SAMPLE

แล้วขอให้ทรงอนุญาตให้สตรีออกบวช พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตโดยมีเงื่อนไขว่า พระนางจะต้องรับปฏิบัติตามครุธรรม ๘ ประการ พระนางยอมรับตามพุทธานุญาตที่ให้ถือว่า การรับครุธรรมนั้น เป็นการอุปสมบทของพระนาง ส่วนเจ้าหญิงศากยะที่ตามมาทั้งหมด พระพุทธเจ้าตรัสอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อุปสมบทให้ในคราวนั้น พระพุทธเจ้า ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า การให้สตรีบวชจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ คือพระศาสนาหรือสัทธรรมตั้งอยู่ได้ไม่ยั่งยืน จะมีอายุสั้นเข้าเปรียบเหมือนตระกูลที่มีบุรุษน้อย มีสตรีมาก ถูกผู้ร้ายทำลายได้ง่าย หรือเหมือนนาข้าวที่มีหนอขยอกลง หรือเหมือนไร่อ้อยที่มีเพลี้ยลง ย่อมอยู่ได้ไม่ยืนนาน พระองค์ทรงบัญญัติครุธรรม ๘ ประการกำกับไว้ ก็เพื่อเป็นหลักคุ้มกันพระศาสนา เหมือนสร้างคันกั้นสระใหญ่ไว้ก่อนเพื่อกันไม่ให้น้ำไหลทันออกไป (พระศาสนาจักอยู่ได้ยั่งยืนเช่นเดิม) และได้ทรงแสดงเหตุผลที่ไม่ให้ภิกษุไหว้ภิกษุณี ให้ภิกษุณีไหว้ภิกษุได้ฝ่ายเดียว เพราะนักบวชในลัทธิศาสนาอื่นทั้งหลายไม่มีใครไหว้สตรีกันเลย กล่าวโดยสรุปว่า หากถือเหตุผลทางด้านสภาพสังคม-ศาสนาแล้วจะไม่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชเลย แต่ด้วยเหตุผลในด้านความสามารถโดยธรรมชาติ จึงทรงยอมให้สตรีบวชได้ เมื่อภิกษุณีสงฆ์เกิดขึ้นแล้ว สตรีที่จะบวชต่อมาต้องเป็นสิกขมานา รักษาสิกขาบท ๖ (คือ ๖ ข้อแรกในศีล ๑๐) ไม่ให้ขาดเลยตลอด ๒ ปีก่อน จึงขออุปสมบทได้ และต้องรับการอุปสมบทโดยสงฆ์ทั้งสองฝ่าย คือบวชโดยภิกษุณีสงฆ์แล้ว ต้องบวชโดยภิกษุสงฆ์อีกชั้นหนึ่ง เมื่อเป็นภิกษุณีแล้ว ต้องรักษาสิกขาบท ๓๑๑ ข้อ (ศีล ๓๑๑) ภิกษุสงฆ์เจริญแพร่หลายในชมพูทวีปอยู่ช้านาน เป็นแหล่งให้การศึกษาแหล่งใหญ่แก่สตรีทั้งหลาย ในด้านสุวรรณภูมิ ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม หลังจากเรื่องเล่าที่ไม่ชัดข้างต้นนั้นแล้วก็ไม่มีหลักฐานว่าเคยมีภิกษุณีหรือสามเณรีแต่อย่างใด (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๐/๔๒๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๗/๕๑๐,๑๙/๑๐๑๙/๕๒๘)

ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นเถรี : พระผู้หญิงที่บวชนาน หมายถึงสาวิกาหญิงทางพระพุทธศาสนาผู้เป็นเถระ มีอายุ ๑๐ พรรษา เป็น ๑ ใน ระดับ ของภิกษุณี คือ (๑) ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นนวกา (๒) ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นมัชฌิมา (๓) ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นเถรี ดังคำปาสาทิกสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นเถรีของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๗๔/๑๓๔,๑๑/๑๗๕/๑๓๕)

ภิกษุธรรมกถึก,ภิกษุเป็นธรรมกถึก : พระผู้กล่าวธรรม,ภิกษุที่แสดงธรรม หมายถึงพระที่เป็นนักเทศน์ผู้แสดงธรรม,พระผู้แสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน ในธัมมกถิกสูตร ธัมมกถิกปุจฉาสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงลักษณะของภิกษุธรรมกถึก มี ๓

ประการ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับชราและมรณะ ควรเรียกได้ว่าภิกษุเป็นธรรมกถึกหรือดังคำว่า หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับชาติ ฯลฯ ภพ... อุปาทาน ... ตัณหา ... เวทนา ... ผัสสะ ... สฬายตนะ ... นามรูป ... วิญญาณ ... สังขารทั้งหลาย... อวิชชา ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖/๒๕,๑๖/๖๗/๑๓๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕/๒๐๙,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๕๕/๑๙๑)

ภิกษุบริษัท : ชุมนุมภิกษุ, ชุมชนชาวพุทธฝ่ายภิกษุ หมายถึงพระทางพระพุทธศาสนา (ข้อ ๑ ในบริษัท ๔ คือ ภิกษุบริษัท ภิกษุณีบริษัท อุบาสกบริษัท และอุบาสิกาบริษัท) ดังเช่นคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่ภิกษุบริษัททั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๓๖/๒๑๓, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๙/๑๔๕,๑๐/๒๐๙/๑๕๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๙/๑๙๗)

ภิกษุปัญจวัคคีย์ :พระภิกษุกลุ่ม ๕ รูป คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ มีปรากฏหลายแห่ง เช่น วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐/๑๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๔/๓๐๙,๑๒/๒๘๖/๓๑๑,๑๒/๓๘๒/๔๑๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๕/๔๐๕,๑๓/๓๔๑/๔๑๒,๑๓/๔๘๓/๖๑๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๒)

ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล (กุลูปกภิกษุ) : , พระผู้เข้าไปยังตระกูลเป็นประจำ หมายถึงพระประจำในตระกูล ที่ไปมาหาสู่ในบ้านของอุปัฏฐากอยู่ปันนิตย์,พระที่อยู่คลุกคลีกับโยมอุปัฏฐากอยู่เป็นนิตย์ ในพระวินัยปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัสถึงโทษของภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล ๕ ประการ คือ (๑) ต้องอาบัติเพราะเที่ยวไปไม่บอกลา (๒) ต้องอาบัติเพราะนั่งในที่ลับ (๓) ต้องอาบัติเพราะอาสนะกำบัง (๔) แสดงธรรมแก่มาตุคามเกิน ๕-๖ คำต้องอาบัติ (๕) เป็นผู้มากด้วยความดำริในกามอยู่ และเมื่ออยู่กับโยมอุปัฏฐากนาน ก็มีคลุกคลีอยู่ในตระกูลเกินเวลา มีโทษ ๕ อย่าง คือ (๑) พบมาตุคามเป็นประจำ (๒) เมื่อมีการพบก็มีการเกี่ยวข้อง (๓) เมื่อมีการเกี่ยวข้องก็มีความสนิทสนม (๔) เมื่อมีความสนิทสนมก็มีจิตกำหนัด (๕) เมื่อมีจิตกำหนัดก็เป็นอันหวังข้อนี้ได้ คือเธอจักไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์จักต้องอาบัติที่เศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือจักบอกลาสิกขาเพื่อเป็นคฤหัสถ์,ในกุลูปกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงลักษณะภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูลว่ามี ๕ ประการ คือ (๑) ไม่ทำความคุ้นเคยกับผู้ไม่คุ้นเคย (๒) ไม่สั่งการทั้งที่ตนไม่ได้เป็นใหญ่ (๓) ไม่คบตระกูลที่แตกแยกกัน (๔) ไม่พูดกระซิบที่หู (๕) ไม่ขอมากเกินไป (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๕/๔๗๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๕/๓๖๗,๒๒/๒๒๖/๓๖๘)

SAMPLE

ภิกษุผู้ควรสนทนาด้วย (สากัจฉา) : พระที่ควรพูดคุย,พระที่ควรสากัจฉา,พระที่น่าคุยด้วย, พระภิกษุที่ปรึกษาหารือได้

ในคัมภีร์ปริวาร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงองค์ของภิกษุผู้ควรสนทนาด้วยว่ามี ๕ ประการ คือ (๑) ประกอบด้วยสีลขันธ์อันเป็นอเสขะ (๒) ประกอบด้วยสมาธิขันธ์อันเป็นอเสขะ (๓) ประกอบด้วยปัญญาขันธ์อันเป็นอเสขะ (๔) ประกอบด้วยวิมุตติขันธ์อันเป็นอเสขะ (๕) ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนขันธ์อันเป็นอเสขะ และตรัสอีกว่า องค์ของภิกษุผู้ควรสนทนาด้วย อีก ๕ ประการ คือ (๑) เป็นผู้บรรลุอัตถปฏิสัมภิทา (๒) เป็นผู้บรรลุธัมมปฏิสัมภิทา (๓) เป็นผู้บรรลุนิรุตติปฏิสัมภิทา (๔) เป็นผู้บรรลุปฏิภาณปฏิสัมภิทา (๕)พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๕๔/๖๓๘)

ในสากัจฉสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมของภิกษุผู้ควรสนทนาด้วยไว้ว่ามี ๕ ประการ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล และตอบปัญหาที่มาในเรื่องสีลสัมปทาได้ (๒) ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ และตอบปัญหาที่มาในเรื่องสมาธิสัมปทาได้ (๓) ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาและตอบปัญหาที่มาในเรื่องปัญญาสัมปทาได้ (๔) ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ และตอบปัญหาที่มาในเรื่องวิมุตติสัมปทาได้ (๕) ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะและตอบปัญหาที่มาในเรื่องวิมุตติญาณทัสสนสัมปทาได้(วิ.ป.(ไทย)๘/๔๕๔/๖๓๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๕/๑๑๓,๑๖๓/๒๗๐)

ภิกษุผู้เถระ : พระมีอายุมาก,พระผู้มีอายุพรรษามาก,พระผู้ใหญ่ ตามพระวินัยกำหนดว่า พระมีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป เรียกว่าพระเถระ ดังคำในควัมปติสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้เถระหลายรูปอยู่ ณ เมืองสหชนิยะ แควันเจตี สมัยนั้น เมื่อภิกษุผู้เถระหลายรูปกลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งประชุมกันที่โรงกลม ได้สนทนากัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๐/๖๑๑)

คำนี้ มีปรากฏหลายแห่งเช่น วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๒/๒๒๐,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๘/๑๗, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๕/๔๑๐, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๘/๔๕๒

ภิกษุผู้ทุศีล : พระผู้ไม่มีศีล,เพศเป็นภิกษุแต่ไม่มีศีล,พระศีลขาดแต่ยังบริโภคข้าวที่ชาวบ้านถวายด้วยศรัทธา ส่งผลทำให้ตกนรกหลายร้อยชาติ หมายถึงไม่ได้ประพฤติตามสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ได้ชื่อว่าเป็นผู้ประทุษร้ายบริษัท เป็นผู้ไม่มีความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัย ดังคำในทักขิณาวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า ในอนาคตกาล จักมีแต่เหล่าโคตรภูภิกษุ มีผ้ากาสาวะพันคอเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ชนทั้งหลายจักถวายทานเจาะจงพระสงฆ์ได้ในภิกษุผู้ทุศีลเหล่านั้น แม้ในเวลานั้น เราก็ยังกล่าวทักษิณาที่ถวาย

SAMPLE

ในสงฆ์ว่า มีอานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ แต่ว่าเราไม่กล่าวปาฏิปุคคลิกทานว่า มีผลมากกว่าทักษิณาที่ถวายในสงฆ์โดยปริยายไรๆ เลย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๐/๔๓๐)

ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน : พระผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นชราและมรณะ หมายถึงพระผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ ไม่ถือมั่นจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน ดังคำในธัมมกถิกสูตร นพกลาปิสูตร และธัมมกถิกปุจฉาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับ เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นชราและมรณะควรเรียกได้ว่า ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖/๒๖,๑๖/๖๗/๑๓๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๕๕/๑๙๑)

ภิกษุผู้เป็นสมยวิมุต : พระผู้มีความหลุดพ้นชั่วคราว, ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นด้วยสมยวิมุตติ ซึ่งหมายถึงสมาบัติ ๘ เป็นโลกิยวิมุตติ เพราะหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายที่ข่มได้ในขณะที่จิตแน่วแน่เป็นครั้งคราวตรงข้ามกับภิกษุผู้เป็นอสมยวิมุตคือภิกษุขีณาสพผู้หลุดพ้นด้วยอสมยวิมุตติ(ความหลุดพ้นที่ไม่ขึ้นต่อสมัยคือยั่งยืนเรื่อยไป) ดังคำในกถาวัตถุ ที่กล่าวถึงพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่าภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นสมยวิมุต ธรรม ๕ ประการ คือ (๑)ความเป็นผู้ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ไม่พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๙/๒๔๖,๑๕๐/๒๔๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๗/๑๔๐)

ภิกษุผู้เป็นเสขะ : พระผู้ยังไม่บรรลุอรหัตผล,พระตั้งอยู่ในเสขภูมิ หมายถึงพระอริยบุคคล ๗ จำพวก คือ (๑) พระผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค (๒) พระโสดาบัน (๓) พระผู้ดำรงอยู่ในสกทาคามิมรรค (๔)พระสกทาคามี (๕) พระผู้ดำรงอยู่ในอนาคามิมรรค (๖) พระอนาคามี (๗) พระผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค ดังคำเสขสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๖ ประการนี้ (คือ(๑) ความเป็นผู้ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๖)ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค)ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๑/๔๗๗) : ดูประกอบใน อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๒๐๗/๑๙๐)

SAMPLE

ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ : คิลานุปัฏฐากภิกษุ, พระที่ดูแลพระที่อาพาธ ในมหาวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสอนุญาตว่าภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ เมื่อไม่ได้ผู้ให้นิสสัย ทั้งถูกภิกษุผู้เป็นไข้ขอร้อง พึงอยู่โดยไม่ต้องถือนิสสัย,ในวิสาขาวัตถุ ขอพรถวายภัต ๘ อย่าง ซึ่งภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไขได้รับอานิสงส์ด้วย ดังคำว่า ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้มัวแสวงหาภัตตาหารเพื่อตนเอง จะนำภัตตาหารไปถวายภิกษุไข้ในเมื่อเวลาสาย ตนเองจะอดอาหาร ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้นั้นได้ฉันคิลานุปัฏฐากภัตของหม่อมฉันแล้ว จะนำภัตตาหารไปถวายภิกษุไข้ได้ทันเวลา ตนเองก็ไม่อดอาหาร หม่อมฉันเห็นอำนาจประโยชน์นี้จึงปรารถนาถวาย คิลานุปัฏฐากภัตแก่พระสงฆ์จนตลอดชีวิต(วิ.ม.(ไทย)๔/๔/๑๒๑/๑๘๙,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๓),ในทุติยอุปัฏฐากสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสคุณลักษณะของภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ ๕ ประการ (คือ (๑) สามารถจัดยา(๒) ทราบสิ่งที่เป็นสัปปายะ และสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะ นำสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะออกไป นำสิ่งที่เป็นสัปปายะเข้ามา(๓)มีจิตเมตตาพยาบาลไม่เห็นแก่อามิสพยาบาล(๔) ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ อาเจียน หรือน้ำลายออกไปทิ้ง (๕)สามารถชี้แจงให้ภิกษุไข้เห็นชัดชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติเร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้าปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาตามกาลอันควร)(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๔/๒๐๔)

ภิกษุผู้เพ่งฌาน : ฌายกภิกษุ พระผู้พินิจ ยึด หน่วงฌาน หมายถึงพระที่อบรมจิตเพ่งดูสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะจนยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาบรรลุอมตธรรม ดังคำในมหาจุนทสูตรกล่าวว่า ในพระธรรมวินัยนี้ พวกภิกษุผู้ประกอบธรรมรุกรานพวกภิกษุผู้เพ่งฌานว่าภิกษุเหล่านี้ เพ่ง พินิจ ยึด หน่วงฌานอยู่ว่า พวกเราเป็นผู้เพ่งฌาน พวกเราเป็นผู้เพ่งฌาน,ภายหลังพระมหาจุนทเถระกล่าวไว้ว่า ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า พวกเราทั้งหลายเมื่อเป็นผู้ประกอบธรรม จักสรรเสริญพวกภิกษุผู้เพ่งฌาน ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แลข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลผู้ถูกต้องอมตธาตุด้วยกาย เห็นอัตถบทอันลึกซึ้ง เป็นอัจฉริยบุคคล หาได้ยากในโลก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๖/๕๑๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัตถบทอันลึกซึ้ง หมายถึงข้อความที่มีขันธ์ ธาตุ และอายตนะ เป็นต้น (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๔๖/๑๒๘)

ภิกษุผู้เสมอกัน : ภิกษุผู้ต้องอาบัติโจทภิกษุผู้ต้องอาบัติข้อเดียวกัน หมายถึงต้องอาบัติข้อเดียวกัน ชื่อว่าผู้เสมอกัน ดังคำในอนังคณสูตรที่พระสารีบุตรกล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานะว่า เป็นไปได้ที่ภิกษุบางรูป พึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ต้องอาบัติหนอ ภิกษุผู้เสมอกัน พึงโจทเรา ภิกษุผู้ไม่เสมอกันไม่พึงโจทเรา

SAMPLE

แต่เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้ไม่เสมอกันพึงโจทภิกษุนั้น ภิกษุผู้เสมอกันไม่โจทภิกษุนั้น ดังนั้น ภิกษุนั้นก็จะโกรธ ไม่แช่มชื่น เพราะคิดว่า ภิกษุผู้ไม่เสมอกันโจทเรา แต่ภิกษุผู้เสมอกันไม่โจทเรา ความโกรธและความไม่แช่มชื่นทั้ง ๒ นี้ ชื่อว่ากิเลสเพียงดังเนิน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๐/๔๙)

ภิกษุภาวะ : ความเป็นพระ,เพศภิกษุ ดังคำในอังคุลิมาลสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสกับโจรองคุลิมาล (ที่หลังจากคำสอนว่า องคุลิมาล เรายืนอยู่ ในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้วตลอดกาล ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลายเพราะฉะนั้นเราจึงชื่อว่าหยุดแล้วส่วนท่านสิชื่อว่ายังไม่หยุด จากนั้นจึงทิ้งดาบและอาวุธลงในเหวลึกมีหน้าผาชันถวายอภิวาทพระบาททั้งสองของพระสุคตแล้วทูลขอบรรพชากับพระสุคต ณ ที่นั้นเอง) ในเวลานั้นว่าเธอจงเป็นภิกษุมาเถิด นี้แลเป็นภิกษุภาวะของโจรองคุลิมาลนั้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๙/๔๒๔)

ภิกษุสงฆ์ : หมู่ภิกษุ, หมู่พระ,หมู่พระสงฆ์ ดังคำในกูฏทันตสูตร กล่าวไว้ว่า พระสมณโคดมเป็นศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เสด็จจาริกอยู่ในแคว้นมคธพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หรือดังคำในนาคิตเถรคาถา ที่พระนาคิตเถระกล่าวไว้ว่า ทางแห่งลัทธิอื่นๆ นอกจากพระพุทธศาสนานี้ ไม่ใช่ทางดำเนินไปสู่นิพพานเหมือนอริยมรรคนี้เลยพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระบรมครูทรงสั่งสอนภิกษุสงฆ์ไว้เอง (ที.สี.(ไทย) ๙/๑/๑,๙/๒/๑)

คำนี้ มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘๖/๔๖,๑๐/๘๗/๔๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๗/๗๙,๑๑/๑๗๖/๑๓๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๓/๔๐๐,ม.มู.(ไทย) ๑๓/๑/๑,๑๓/๒๑/๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗๖/๒๑๖,๑๔/๒๑๒/๒๔๕,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๗/๔๘,๑๕/๒๑๕/๓๑๒,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๕,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๑/๑๒๙,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๓/๒๔๖,๑๘/๓๖๑/๔๑๒,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๕/๒๒๒,๑๙/๓๘๐/๒๓๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๐/๙๙,๒๑/๗๖/๑๒๑,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๖/๓๓๔ ; ดู สงฆ์

ภิกษุสงฆ์บริษัท : ชุมชนหมู่ภิกษุ, ชุมนุมชาวพุทธฝ่ายภิกษุ หมายถึงพระสงฆ์(ในที่ประชุมกัน) ที่ไม่สนทนากัน เงียบเสียงสนทนากัน ดำรงอยู่ในสารธรรมอันบริสุทธิ์ ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณาทาน ควรแก่การทำอัญชลีเป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ที่เขาถวายของน้อยแต่มีผลมาก และถวายของมากก็ยิ่งมีผลมากขึ้น ที่ชาวโลกยากจะได้พบเห็น ที่แม้คนผู้เอาเสบียงคล้องบ่าควรเดินทางไปเป็นโยชน์ๆ เพื่อพบเห็น ดังคำในอานาปานัสสติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูภิกษุสงฆ์ ซึ่งนิ่งเงียบอยู่จึงได้ตรัสว่าภิกษุทั้งหลายบริษัทนี้ไม่สนทนากัน บริษัทนี้เงียบเสียงสนทนากัน ดำรงอยู่ในสารธรรมอัน

SAMPLE

บริสุทธิ์ ภิกษุสงฆ์บริษัทนี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย...เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๖/๑๘๕)

ภิกษุสาวก : สาวกที่เป็นภิกษุ,ภิกษุที่เป็นสาวก หมายพระผู้ชายที่เข้ามาบวชเป็นบริวารของพระพุทธเจ้า ผู้เฉียบแหลมได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะสามารถกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบสามารถแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ ดังคำในเอตทัคควรรคพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อัญญาโกณฑัญญะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เป็นรัตตัญญู หรือดังคำในชันตุสูตร และปากตินทริยสูตร ที่ชันตุเทพบุตรเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่ ได้กล่าวว่า ในกาลก่อน พวกภิกษุสาวกของพระโคดม เป็นอยู่เรียบง่าย ไม่มักมากการแสวงหาบิณฑบาต ไม่มักมากที่นอนที่นั่ง ท่านรู้ว่าสิ่งทั้งปวงในโลกเป็นของไม่เที่ยง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๖/๑๑๗,๑๕/๒๓๓/๓๓๔)

ภิกษุหนุ่ม : 1.พระที่บวชไม่นาน ยังไม่ได้บรรลุธรรม ดังคำในมาลุงกยบุตรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มาลุงกยบุตร บัดนี้เราจะกล่าวกับพวกภิกษุหนุ่มอย่างไร ในเมื่อเธอเป็นคนแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ ขอฟังโอวาทของตถาคตโดยย่อ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๗/๓๗๔)

2.พระวัยหนุ่ม อยู่ในปฐมวัย มีผมดำสนิท,ทหรภิกษุ ดังคำในภารทวาชสูตร ที่พระดำรัสที่พระเจ้าอุเทนถามว่า ท่านภารทวาชะ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ภิกษุหนุ่มเหล่านี้ผู้แรกรุ่นมีผมดำสนิท หนุ่มแน่น อยู่ในปฐมวัย ยังไม่หมดความร่าเริงในกามทั้งหลายประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิตและปฏิบัติอยู่ได้นาน(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๒)

ภิกษุใหม่ : พระใหม่,พระนวกะ ดังคำในอานาปานัสสติสูตร กล่าวว่า พระเถระทั้งหลายสั่งสอน พร่ำสอน๔ภิกษุใหม่ทั้งหลาย คือภิกษุผู้เป็นเถระบางพวกสั่งสอน พร่ำสอนภิกษุ ๑๐ รูปบ้าง บางพวกสั่งสอน พร่ำสอนภิกษุ ๒๐ รูปบ้าง บางพวกสั่งสอนพร่ำสอนภิกษุ ๓๐ รูปบ้างบางพวกสั่งสอน พร่ำสอนภิกษุ ๔๐ รูปบ้าง ฝ่ายภิกษุใหม่เหล่านั้น ผู้อันภิกษุผู้เป็นเถระสั่งสอน พร่ำสอนอยู่ ย่อมรู้ชัดธรรมวิเศษอย่างกว้างขวางกว่าที่ตนรู้มาก่อน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๔/๑๘๓)

ภิกษุอรหันตขีณาสพ : พระผู้ห่างไกลจากกิเลสสิ้นอาสวะ,พระที่เป็นอเสขะ มีปริญญากิจในอริยสัจปลงกิเลสภาระขันธภาระและอภิสังขารภาระลงแล้ว ดังคำในอัคคัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรดาวรรณะ ๔ เหล่านี้ผู้ใดเป็นภิกษุอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบผู้นั้นเรียกได้ว่า

SAMPLE

เป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลายในวรรณะ ๔ เหล่านั้น โดยธรรมเท่านั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๖/๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว หมายถึงได้เป็นพระอเสขะ ส่วนพระเสขะ ๗ จำพวก และกัลยาณปุถุชนชื่อว่ากำลังประพฤติพรหมจรรย์ คำว่า ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว หมายถึงทำกิจมีความกำหนดรู้ เป็นต้นในอริยสัจ ๔ ด้วยมรรค ๔ คำว่า ปลงภาระได้แล้วหมายถึงปลงกิเลสภาระ(ภาระคือกิเลส) ขันธภาระ(ภาระคือร่างกาย) และอภิสังขารภาระ(ภาระคืออภิสังขาร) ลงแล้ว (ที.ปา.อ. ๑๑๖/๔๘) (ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๑๖/๔๘)

ภิกษุอาคันตุกะ : พระผู้มาหา,พระที่มาเยือนที่อยู่ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พวกภิกษุอาคันตุกะให้แบ่งผลมะม่วงของสงฆ์แล้วขบฉัน หรือดังคำในจาตุมสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้นสนทนาปราศรัยกับภิกษุเจ้าถิ่นจัดเสนาสนะ เก็บบาตรและจีวรอยู่ ส่งเสียงดังอื้ออึง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔๖/๑๒๕, ม.มู.(ไทย) ๑๓/๑๕๗/๑๗๗)

ภิงสจริยา® : ว่าด้วยจริยาของภิงสพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นภิงสพราหมณ์เกิดในสกุลโสตถิยพราหมณ์ มีพี่น้องร่วมกัน ๗ คน เป็นผู้มีหิริและธรรมฝ่ายขาว ไม่ปรารถนากาม แต่ปรารถนาออกผนวช ต่อมาได้สละทรัพย์ออกผนวช และชักนำมารดาบิดาและน้อง ๆ ทั้งหมด ออกผนวชด้วย (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๓๔/๗๖๒)

ภิญโญภาพ : ความเป็นยิ่ง,ความเจริญเต็ม หมายถึงความเจริญยิ่งขึ้น ดังคำในสังคีติสูตร กล่าวไว้ว่า เหตุ ๘ ประการ ปัจจัย ๘ ประการเป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยก ปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว หรือดังคำในอสังขตสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๐๔,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๙๐,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๙๔/๔๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓/๒๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒/๑๙๖)

ภิทุรสูตร® : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ต้องแตกสลายไปเป็นธรรมดา,พระสูตรว่าด้วยการทำลาย มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ภิทุรสูตร® พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ต้องแตกสลายไปเป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ร่างกายต้องแตกสลายไป วิญญาณต้องเสื่อมไป อุปธิล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ต้องแปรผันไปเป็นธรรมดา ทรงแสดงว่า ผู้รู้แจ้งตามความเป็นจริงอย่างนั้น ย่อมพ้นความเกิดและความตายได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๗/๔๓๘)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปธิ หมายถึงขันธ์ ๕ กิเลส อภิสังขาร(กรรม) และกามคุณ (ขุ.อิติ.อ. ๗๗/๒๗๗)

2.ภินทิสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยการทำลาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำลายกุศลมูลของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๐/๒๘๓)

ภินนาคตนคร : ชื่อนครหนึ่ง ที่พระนางรุจาราชธิดา กราบทูลประวัติของตนแก่พระเจ้าวิเทหะ นางเล่าว่า ตนเองหลังไปเกิดเป็นลูกเศรษฐี ในกรุงโกสัมพีแล้ว เมื่อตายแล้วไปในเกิดนรกหลายปี จากนั้น เพราะกรรมของตน หม่อมฉันระลึกถึงทุกข์ที่ตนเคยได้เสวยมาในนรกนั้นไม่ได้รับความสุขเลยทำทุกข์มากมายให้หมดสิ้นไปในนรกนั้นมากมายหลายปีแล้วจึงเกิดเป็นลาถูกตอนอยู่ในภินนาคตนครหม่อนฉันต้องพาลูกอำมาตย์ไปด้วยหลังบ้าง ด้วยรถบ้าง นั่นเป็นผลของกรรมที่ล่วงละเมิดภรรยาของคนอื่น (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๖๙/๓๗๘)

ภิสชาดก : ชาดกว่าด้วยท้าวสักกะลักเหง้าบัวเพื่อลองใจฤาษี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ชื่อมหากาญจนกุมาร เห็นโทษในกามจึงพาน้อง ๆ และคนใช้ชายหญิงออกบวชเป็นดาบสอยู่ในป่า ท้าวสักกะแกล้งมาลักเง้าบัวของท่านไป ท่านได้สอบถามกับน้อง ๆ และคนใช้ทุกคนไม่มีใครยอมรับ คนที่ ๑ สาบานว่า ถ้าลักเง้าบัวไปขอให้มั่งคั่งร่ำรวยมีบุตรภรรยามากบริโภคกามอย่ารู้อิ่ม คนที่ ๒ สาบานว่า ถ้าลักไปขอให้ได้เป็นเศรษฐีชาวนามีทรัพย์สมบัติมาก คนที่ ๓ สาบานว่า ถ้าลักไปขอให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีสมบัติมาก คนที่ ๔ สาบานว่า ถ้าลักไปขอให้ได้เป็นหมอดูฤกษ์ยามที่แม่นยำมีคนนับถือมาก คนที่ ๕ สาบานว่า ถ้าลักไปขอให้ได้เป็นครูสอนเวทมนต์มีคนนับถือบูชามาก คนที่ ๖ สาบานว่า ถ้าลักไปขอให้ได้เป็นนายเก็บส่วยมั่งคั่งร่ำรวยด้วยทรัพย์และกามจนกระทั่งตาย คนที่ ๗ สาบานว่า ถ้าลักไปขอให้ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านมีแต่ความสุขสำราญอยู่ท่ามกลางญาติมิตรสหาย คนที่ ๘ เป็นน้องสาวสาบานว่า ถ้าลักไปขอให้ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ คนที่ ๙ เป็นสาวใช้สาบานว่า ถ้าลักไปขอให้ได้เป็นหัวหน้าทาสีเป็นหญิงร่ำรวย พูดถึงแต่เรื่องลาภอยู่ท่ามกลางนางทาสี คนที่ ๑๐ ซึ่งเป็นทาสชายสาบานว่า ถ้าลักไปขอให้ได้เป็นนายช่างก่อสร้างที่มีชื่อเสียงทำงานหนักทั้งวัน ช้างสาบานว่า ถ้าลักไปขอให้ถูกจับไปใช้งานในหนักเมือง ลิงสาบานว่า ถ้าลักไปขอให้ถูกจับไปทรมานเล่นละครลิง พระโพธิสัตว์เมื่อสอบถามน้อง ๆ และบริวารแล้วไม่มีใครยอมรับท่านจงสาบานเองว่าผู้ที่กล่าวว่าถึงสิ่งที่ไม่หายว่าหายหรือสงสัยใคร ๆ ก็ตาม ขอให้ผู้นั้นจงประสบและได้ส้องเสพกามจนกระทั่งตาย เพราะท่านเหล่านั้นไม่มีใครลักไปจึงไม่มีใคร

SAMPLE

ยอมรับ ท้าวสักกะจึงแสดงตนให้ทราบและถามว่าทำไมจึงตำหนิกาม ท่านได้แสดงให้ท้าสสักกะทราบกามว่าเป็นตัวก่อทุกข์ก่อโทษไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้สัตว์ประมาทมัวเมาแล้วทำกรรมไม่มีที่สิ้นสุด จากนั้นท่านได้ตำหนิท้าวสักกะที่มาทดลองลักเหง้าบัวเพื่อลองใจฤาษีว่าเป็นสิ่งไม่ควรทำ ท้าวสักกะขอขมาโทษแล้วกลับไปยังวิมานของตน (ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๗๘/๔๓๕)

ภิสทายกเถราปทาน® : ประวัติในอดีตชาติของพระภิสทายกเถระ มี ๒ องค์ แต่คนละองค์กัน กล่าวคือ

1.รูปที่ ๑ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเคยถวายเหง้าบัวและรากบัวแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙/๒๐๖)

2.รูปที่ ๒ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายเหง้าบัวแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๗/๑๓๘)

ภิสมุพาลทายกเถราปทาน® : ประวัติในอดีตชาติของพระภิสมุพาลทายกเถระ มี ๒ องค์ แต่คนละคนองค์กัน กล่าวคือ

1.รูปที่ ๑ ประวัติในอดีตชาติของพระภิสมุพาลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายเหง้าบัวและรากบัวแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘/๕๔๓)

2.รูปที่ ๒ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเคยถวายเหง้าบัวและหัวมันแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๒๑๗)

ภีตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้กลัว สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า บุคคลตั้งอยู่ในธรรมอะไรแล้วจึงจะไม่กลัวปรโลกพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้ตั้งวาจาและใจไว้ชอบ มิทำบาปทางกายและประกอบด้วยธรรมเหล่านี้คือ มีศรัทธา อ่อนโยน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รู้จักเจรจาปราศรัย ย่อมไม่กลัวปรโลก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๕/๘๒)

SAMPLE

ภีมรถ, พระเจ้าจักรพรรดิ : 1.ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ได้ฟังธรรมจากสรภังคดาบส ได้ละกามได้มีปรากฏในสรภังคชาดก, เป็น ๑ ในบรรดาพระราชา ๓ องค์ ที่สนทนาธรรมกับอนุสิสสดาบสถือหม้อจะไปตักน้ำ คือ (๑) พระเจ้าอัฏฐกะ (๒) พระเจ้าภีมรถ(๓) พระเจ้ากาลิงคะ (ขุ.ชา.จตฺตาพีส.(ไทย) ๒๗/๙๑/๖๐๒)

2.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ดังคำในกิงกณิกปุปผิยเถราปทาน ที่พระกิงกณิกปุปผิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ตนเองพบพระพุทธเจ้านามว่าวิปัสสีแล้ว ใช้ดอกกระดิ่งทองบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะกรรมนั้นทำให้ไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๒๗ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าภีมรถ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๓๗๑)

ภีมรัฏฐนคร : ชื่อพระนครที่พระพุทธเจ้านามว่าสิทธัตถะ ประกาศธรรม ครั้งที่ ๒ ทำให้เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙๐ โกฏิ ดังคำในสิทธัตถพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงลั่นอมตเภรีที่ภีมรัฏฐนครเทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔/๖๗๐)

ภีมเสน : 1.บุรุษคนหนึ่ง มีนิสัยชอบคุยโว เมื่อเหตุการณ์ถูกเปิดเผยถึงกับฉี่รด ดังคำในภีมเสนชาดกที่จูฬพธนุคคหบัณฑิตโพธิสัตว์กล่าวตำหนิภีมเสนว่า ภีมเสน คำที่ท่านข่มขู่คุยโวไว้ในตอนแรก แต่ภายหลังท่านถึงกับปัสสาวะราด คำคุยโวถึงการรบและความกระสับกระส่ายของท่าน ทั้ง ๒ อย่างนี้ช่างไม่สมกันเลย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๐/๓๓)

2.ชื่อท้าวคนหนึ่ง ที่เป็นชู้กับนางกัณหา ผู้เป็นธิดาของพระเจ้ากาสีและพระเจ้าโกศล ดังคำในกุณาลชาดกที่นกกุณาละเล่าให้ฟังว่า นางล่วงละเมิด (นอกใจ) สามีทั้ง ๕ คน เหล่านี้ คือ (๑) ท้าวอัชชุนะ (๒) ท้าวนกุละ (๓) ท้าวภีมเสน (๔) ท้าวยุธิฏฐิละ (๕) ท้าวสหเทพแล้วได้กระทำลามกกับชายเตี้ยค่อม (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๗/๒๙๐/๑๓๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีบิดา ๒ คน คือพระเจ้ากาสีและพระเจ้าโกศล พระเจ้ากาสีรบชนะพระเจ้าโกศลได้ราชสมบัติและมเหสี ผู้ทรงครรภ์มาด้วย พระองค์ได้ตั้งพระมเหสีนั้นให้เป็นอัครมเหสีของพระองค์ ต่อมา พระนางประสูติพระราชธิดาให้ชื่อว่ากัณหา (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๓๒๙-๓๒๘)

3.พระราชาองค์หนึ่งมีกำลังมาก มีแขนตั้งพัน ไม่มีใครเสมอเหมือนในแผ่นดิน ยกธนูขึ้นได้ถึง ๕๐๐ คัน ดังคำในภูริทัตตชาดก กล่าวไว้ว่า ท้าวอัชชุนะและภีมเสนผู้มีกำลังมากมีแขนตั้งพัน ไม่มีใครเสมอเหมือนในแผ่นดินยกธนูขึ้นได้ถึง ๕๐๐ คันก็ได้ทรงบูชาไฟในครั้งนั้น (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๐๘/๓๒๓)

SAMPLE

ภีมเสนชาดก : ชาดกว่าด้วยท่านภีมเสนชอบคุยโวโอ้อวด จูฬธนุคคหบัณฑิตโพธิสัตว์ ได้ตำหนินายภีมเสนเพื่อนของตนผู้ชอบคุยโวโอ้อวด แต่ไม่เก่งจริงดังที่คุย เมื่อไปถึงสนามรบกลับขลาดกลัวปัสสาวะราดรดหลังช้าง คนที่ไม่มีศิลปะ หรือไม่มีวิชาความรู้ มักไม่มีความกล้าหาญในหน้าที่การงานเสมอ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๐/๓๓)

ภีมะ, ชื่อ : ชื่อเทพองค์หนึ่งจำพวกดุริยเทพ เป็นหนึ่งในบรรดาเทพดุริยเทพหกหมื่นองค์ มีกล่าวไว้ในทาสีวิมานหรือดังคำในรัชชุมาลาวิมาน ที่เทพธิดากล่าวไว้ว่า เหล่าดุริยเทพ ๖๐,๐๐๐ องค์ ช่วยกันปลุกเร้าดิฉันให้เกิดปีติโสมนัส ได้แก่ เทพบุตรมีนามว่าอาพัมพะ คัคคระ ภีมะ สาธุวาที ปสังสยะ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๖/๓๐,๒๖/๘๔๙/๙๘)

ภุชคี : ชื่อหญิงรับใช้ของท้าวเวสสุวรรณเคยยืนนมัสการพระผู้มีพระภาคประทับเข้าสมาธิอยู่ สลพาคาร เขตกรุงสาวัตถี ดังคำในสักกปัญหสูตร ที่ท้าวสักกะกล่าวไว้ว่า ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สลพาคาร เขตกรุงสาวัตถี ข้าพระองค์ ได้ไปยังกรุงสาวัตถีเพื่อจะเฝ้าพระองค์ แต่ขณะนั้นพระองค์ประทับเข้าสมาธิอยู่ มีนางปริจาริกาของท้าวเวสวัณมหาราชชื่อว่าภุชคีคอยอุปัฏฐากนางยืนประนมมือถวายนมัสการอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๒/๒๗๙)

ภุมมชกะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุผู้โจทพระทัพพมัลลบุตรคู่กับพระเมตติยะ ในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พระเมตติยะและพระภุมมชกะ เป็นพระบวชใหม่และมีบุญน้อย เสนาสนะของสงฆ์ชั้นเลว อาหารก็ชั้นเลว ตกถึงท่านทั้งสอง ชาวกรุงราชคฤห์ต้องการจะถวายบิณฑบาตแก่พระเถระทั้งหลาย ก็ถวายเนยใสบ้าง น้ำมันบ้างแกงอ่อมบ้างจัดปรุงพิเศษ แต่พวกเขาถวายอาหารธรรมดาแก่พระเมตติยะและพระภุมมชกะตามแต่จะหาได้ คือปลายข้าวกับน้ำผักดอง(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๓/๔๑๗,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๐๓/๒๘๗,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๒/๓๐๓,วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๖๕/๔๔,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๕/๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า พระภิกษุภุมมชกะนี้ อยู่ในกลุ่มพระ ๖ รูป ซึ่งเรียกว่า “ภิกษุฉัพพัคคีย์” ได้แก่ (๑) พระปัณฑุกะ (๒) พระโลหิตกะ (๓) พระเมตติยะ (๔) พระภุมมชกะ (๕) พระอัสสชิ (๖) พระปุนัพพสุกะ (ม.ม.อ (บาลี) ๑๗๕/๑๓๘)

ภุมมเทวดา, ภุมมะ,เทวดา : เทวดาผู□อาศัยอยู□บนแผ□นดิน เช□น พระภูมิ รุกขเทวดาเป□นต□น เป็นเทพชั้นที่ ๑ ในบรรดาสวรรค์ ๖ ชั้น ที่กระจายข่าว ดังคำในมหาสมยสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า เราจะกล่าวเป็นคาถา เหล่าภุมมเทวดาอาศัยอยู่ในที่ใดเหล่าภิกษุก็อาศัยอยู่ในที่นั้น หรือดังคำ

SAMPLE

ในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะกระจายข่าว(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๖/๒๕,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๗/๒๔, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๔/๒๖๑,๑๐/๓๓๕/๒๖๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๑/๓๖๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓/๑๕๔,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๙/๕๖๐)

ภุสเปตวัตถุ : เรื่องเปรตกอบแกลบ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของคน ๔ คน คนหนึ่งเป็นพ่อค้าโกง คือ เอาดินแดงคลุกข้าวสาลีแดงเพื่อให้มีน้ำหนักแล้วนำไปขาย ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตกอบแกลบร้อน ๆ โปรยใส่ศรีษะตัวเอง คนหนึ่งเป็นบุตรโกรธมารดาที่ห้ามมิให้พาเพื่อนมาที่บ้าน จึงเอาเชือกผูกแอก ตีศรีษะมารดาตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตเอาค้อนเหล็กทุบศีรษะตัวเอง คนหนึ่งเป็นสะใภ้ขโมยกินเนื้อซึ่งเป็นของส่วนรวม เมื่อถูกถามก็พูดเท็จว่าไม่ได้กินและสาบานว่าถ้ากินจริงขอให้กินหนังส่วนหลังของตนเอง ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตกินหนังส่วน หลังของตน และอีกคนหนึ่งเป็นภรรยาของพ่อค้าโกง คือ เปรตกินคูถ ผู้ตอบคำถามของท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๔๗/๒๓๘)

ภูเขา : พื้นที่ที่มีระดับสูงขึ้นจากบริเวณรอบ ๆ ตั้งแต่ ๖๐๐ เมตรขึ้นไป,เป็นสถานที่แห่งหนึ่งอยู่ในเสนาสนะสงัด ดังคำว่า เสนาสนะเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๐/๔๘,๑๑/๑๔๙/๑๒๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๗/๑๕๔,๑๓/๑๙๘/๒๓๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖/๒๓,๑๔/๗๕/๘๐,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๖,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๒๘/๒๑๙,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๐๒/๓๔๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๑/๙๐,๒๒/๗๕/๑๒๙,๒๒/๗๖/๑๓๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๒/๓๖๕,๒๖/๑๒๓๘/๑๕๖,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๓๐/๔๒๗,๒๗/๗๘/๔๘๓,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๘๐/๔๘๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๑/๑๙๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๐/๔๑๑,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๐๕/๕๘๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๖๖/๔๙๖)

ภูเขากรวีกะ : ชื่อภูเขาใหญ่ สูงขึ้นไปตามลำดับอยู่ในมหาสมุทรสีทันดร เป็นที่อยู่ของท้าวมหาราช เป็นภูเขาลูกที่ ๒ ในบรรดาภูเขา ๗ ลูก คือ (๑) ภูเขาสุทัศนะ (๒) ภูเขากรวีกะ (๓) ภูเขาอิสินธร (๔) ภูเขายุคันธร (๕) ภูเขาเนมินธร (๖) ภูเขาวินตกะ (๗) ภูเขาอัสสกัณณะ เป็นคำที่มาตลีเทพสารถีกล่าวอธิบายภูเขาทั้ง ๗ แก่พระเจ้าเนมิราช มีปรากฏในเนมิราชชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๖๘/๒๗๐)

ภูเขากสิกะ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ เป็นที่อยู่ของดาบสมีนามว่านารทะ แต่คนทั้งหลายเรียกว่ากัสสปะ ซึ่งแสวงหาทางบริสุทธิ์อาศัยอยู่ที่ภูเขากสิกะ และดาบสผู้นี้ได้ทำบุญกรรมแก่พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระที่ภูเขาลูกนี้ เป็นเรื่องกล่าวถึงอดีตชาติของพระเอกาสนทายกเถระ(ขุ. อป.(ไทย) ๓๓/๓๗/๓๖)

SAMPLE

ภูเขากากเวรุ : ชื่อภูเขาขนาดใหญ่ เป็นที่บูชายัญของพราหมณ์ เป็นภูเขาที่ ๖ ในบรรดาภูเขา ๖ ลูก คือ (๑) ภูเขามาลาคีรีก็ดี (๒) ภูเขาหิมพานต์ก็ดี (๓) ภูเขาคิชฌกูฏก็ดี (๔) ภูเขาสุทัศนะก็ดี (๕) ภูเขานิสภะก็ดี (๖) ภูเขากากเวรุก็ดี ในชมพูทวีป มีปรากฏในภูริทัตตชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๑๖/๓๒๔,๒๘/๙๕๒/๓๓๐)

ภูเขากาพาคีรี : ชื่อภูเขาลูกหนึ่งที่ปุณณกยักษ์ลักพาตัววิธุรบัณฑิตแล้วขี่พญาม้าผ่านและหยุดพัก ขณะที่ปุณณกยักษ์ยืนคิดอยู่บนยอดภูเขากาพาคีรี เคยคิดฆ่าวิธุรบัณฑิตอีกด้วย ดังคำในวิธุรชาดก กล่าวไว้ว่า พญาม้านั้นนำวิธุรบัณฑิตเหาะไปในอากาศกลางหาวไม่กระทบกิ่งไม้และภูเขาเลยเหาะไปถึงภูเขากาพาคีรีอย่างรวดเร็วหรือ ดังคำว่า ปุณณกยักษ์นั้นไปยืนคิดอยู่บนยอดภูเขากาพาคีรีนั้นว่าเจตนาย่อมเป็นของสูงๆต่ำๆประโยชน์อะไรด้วยความเป็นอยู่ของวิธุรบัณฑิตนี้ไม่มีแก่เราเราจักฆ่าวิธุรบัณฑิตนี้แล้วจักนำแต่หัวใจของเขาไป (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๔๒/๔๒๕,๒๘/๑๕๔๙/๔๒๖)

ภูเขาไกรลาส : ชื่อภูเขาลูกหนึ่งมีสีเหลืองทอง ดังคำในเวสสันตรชาดก กล่าวถึงช้างปัจจยนาคที่คลุมด้วยผ้ากัมพลเหลือง ซับมัน อาจย่ำยีศัตรูได้มีงาน่าชอบใจ เผือกผ่องดังภูเขาไกรลาส หรือดังคำที่กล่าวลักษณะของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระที่สุภูติเถระกล่าวถึงอดีตชาติสมัยที่เกิดเป็นชฎิลตอนหนึ่งไว้ว่า พระพุทธเจ้าผู้มีพระรัศมีเหมือนภูเขาไกรลาสที่บริสุทธิ์เหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญเหมือนดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน เสด็จจงกรมอยู่ในอากาศ(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๗๙/๔๕๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘/๑๒๖)

ภูเขาคันธมาทน์ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่งมีกลิ่นหอม เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยแห่งหมู่เทพเจ้า ปกคลุมไปด้วยโอสถนานาชนิด เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยแห่งหมู่กินนรกินนรี,เป็นที่อยู่ของอิสิสิงคดาบสผู้มีฤทธิ์มาก,เป็นที่อยู่ของสามดาบสเป็นผู้เป็นเด็กกตัญญูเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้ตาบอด,บางช่วงเป็นศิลาล้วน,เป็นที่อยู่ของพญาครุฑชาติปักษี มีปีกงาม,ในอปทาน พระอชิตเถระกล่าวถึงอดีตชาติสมัยที่เกิดเป็นดาบสว่าได้จุดประทีปถวายพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระไว้ว่า มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ตามประทีปถวายพระพุทธเจ้า ด้วยมือของตน ตลอด ๗ วัน ๗ คืน กลิ่นหอมทุกอย่างที่เกิดในป่า ณภูเขาคันธมาทน์ โชยมาในสำนักของพระพุทธเจ้าด้วยพุทธานุภาพ (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย)๒๗/๘๖/๒๙๘,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย)๒๗/๔๐/๔๒๘,๒๗/๔๑/๔๒๘,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย)๒๘/๑๑/๒,๒๘/๒๑๓/๑๑๘,๒๘/๒๒๒/๑๒๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๓๐๙/๒๓๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๒๐๙,๓๒/๔๙๓/๖๔๙)

ภูเขาคิชฌกูฏ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง เป็นที่อยู่ของแร้ง อยู่เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นที่พักอาศัยของปริพาชก,เป็นภูเขาที่พระวักกลิขึ้นไปแอบมองดูพระพุทธเจ้า, เป็น

SAMPLE

ภูเขาที่ ๖ ในบรรดาภูเขา ๖ ลูก ในชมพูทวีป มีปรากฏในภูริทัตตชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๕๒/๓๓๐, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๗/๒๔๕) ; ดู ภูเขากากเวรุ

ภูเขาจักรวาล : ชื่อภูเขาลูกหนึ่งใหญ่มาก ในชมพูทวีป เป็นคำกล่าวของพระยโสธราเถรี ที่แสดงฤทธิ์ต่อพระพุทธเจ้า จึงถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว แสดงฤทธิ์ถวายพระศาสดา แล้วแสดงฤทธิ์มากมายหลายอย่างคือ แสดงกายเท่าภูเขาจักรวาล ศีรษะเท่าอุตตรกุรุทวีป ทวีปทั้ง ๒ ให้เป็นปีกทั้ง ๒ ข้างชมพูทวีปให้เป็นลำตัว แสดงมหาสมุทรด้านทิศใต้ให้เป็นกำหาง กิ่งไม้ต่าง ๆ ให้เป็นขนปีก ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ให้เป็นนัยน์ตา ภูเขาพระสุเมรุให้เป็นหงอน หรือดังคำในอัฏฐารสเถรีสหัสสานมปทาน กล่าวไว้ว่า พระเถรีเหล่านั้นถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว แสดงฤทธิ์ถวายพระศาสดาแสดงฤทธิ์มากมายหลายอย่างต่าง ๆ กันคือแสดงกายเท่าภูเขาจักรวาล ศีรษะเท่าอุตตรกุรุทวีปทวีปทั้ง ๒ ให้เป็นปีกทั้ง ๒ ข้าง ชมพูทวีปให้เป็นลำตัว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓๖/๔๙๘,๓๓/๓๓๘/๔๙๙,๓๓/๔๓๗/๕๑๑,๓๓/๔๓๙/๕๑๑)

ภูเขาจัณโฑรณะ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง แคว้นกาสี เป็นที่อยู่ของพญาช้างเลี้ยงมารดา ผู้ตาบอด ซึ่งมีข้อความปรากฏในมาตุโปสกชาดก ที่พญาช้างกล่าวแก่พระราชาแคว้นกาสีตอนหนึ่งไว้ว่า นางช้างตาบอดไม่มีผู้นำทางเท้าสะดุดตอดิ้นรนไปจนถึงภูเขาจัณโฑรณะนางช้างเผือกนั้นเป็นมารดาของข้าพระพุทธเจ้าเอง(ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย)๒๗/๔/๓๕๔,๒๗/๕/๓๕๔,๒๗/๖/๓๕๕)

ภูเขาจิตรกูฏ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่งอยู่เบื้องหน้าภูเขาหิมพานต์ พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระได้ประทับอยู่ ณ ภูเขาจิตรกูฏ เบื้องหน้าภูเขาหิมพานต์,แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ ก็ประทับอยู่ที่ภูเขาจิตรกูฏเช่นกัน,พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ ก็ประทับอยู่ที่ภูเขาจิตรกูฏเช่นกัน, พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าโกสิกะ ยินดีในวิเวก เป็นพระมุนีประทับอยู่ที่ภูเขาจิตรกูฏ เช่นกัน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๑๓/๙๓,๓๒/๑๖/๕๔๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๐/๑๒๑,๓๓/๖๑/๑๒๗)

ภูเขาทองคำ : ภูเขาที่เป็นทองทั้งลูก เป็นคำอุปมาว่าคนโลภถึงจะได้ภูเขาทองคำทั้งลูกก็ไม่เพียงพอ ดังคำในรัชชสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่มารว่าภูเขาทองคำล้วนทั้งลูกถึงสองเท่าก็ยังไม่จุใจสำหรับบุคคลคนหนึ่ง บุคคลทราบดังนี้แล้ว พึงประพฤติสงบ,ในสุวัณณวิมาน กล่าวถึงพระมหาโมคคัลลานะเห็นวิมานทอง จึงถามเทพบุตรองค์หนึ่งว่า วิมานที่ภูเขาทองคำของท่าน มีรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกส่วนปกคลุมด้วยข่ายทองคำ ผูกขึงข่ายกระดึงไว้ ท่านทำบุญกรรมอะไรหรือ เทพบุตรจึงตอบว่า เพราะสร้างกุฏิถวายพระพุทธเจ้า จึงทำให้ได้รับอานิสงส์

เช่นนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๖/๒๐๐,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๓๔/๑๔๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๕/๒๕๐)

ภูเขาทัททระ : ชื่อภูเขาลูก ๑ ในบรรดาภูเขา ๔ ลูก(คือ ภูเขามุจลินท์ ภูเขาสิเนรุ ภูเขามันทาระและภูเขาทัททระ ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูเขาภูเขายุคันธร ที่พระมหาปชาปตีโคตมีเถระกล่าวไว้ในมหาปชาปตีโคตมีเถริยาปทาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๕/๔๑๒)

ภูเขานารทะ : 1.ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง มีกล่าวไว้ในเวสสันตรชาดก ที่อยู่ไม่ไกลจากภูเขาวงกต ที่เทพเจ้าทั้ง ๒ หมู่ผู้สิงสถิตอยู่ ณ ภูเขานารทะ ได้ทำการอนุโมทนาในคราวที่พระเวสสันดรดาบส ประทานกัณหากุมารีและชาลีกุมารแก่พราหมณ์ชูชก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๒๖๕/๕๓๓,๒๘/๒๒๘๕/๕๓๗)

2.สถานที่ที่พระขีณาสพผู้ปราศจากมลทินประมาณ ๑๐๐ โกฏิมาประชุมกัน เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้านามว่าทีปังกรประทับอยู่ในสถานที่อันสงัดที่ยอดภูเขานารทะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๕๙๓)

ภูเขานาลิกะ : ชื่อภูเขาศิลาล้วนลูกหนึ่ง อยู่ไม่ไกลจากภูเขาวงกต ซึ่งจะเป็นที่อยู่ของเวสสันดร มีปรากฏในเวสสันตรชาดก ที่พระยาเจตราชกล่าวบอกทางแก่พระเวสสันดรผู้เดินทางไปยังเขาวงกตว่าข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญถัดจากนั้นไปพระองค์จักทอดพระเนตรเห็นภูเขานาลิกะซึ่งเป็นศิลาล้วน(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๐๗/๔๘๓,๒๘/๑๙๐๘/๔๘๓)

ภูเขานิสภะ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ในบรรดาภูเขา ๖ ลูกที่นาคกาณาริฏฐะกล่าว มีปรากฏในภูริทัตตชาดก,เป็นภูเขาที่อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ เป็นที่อยู่ของชฎิลมีนามว่าโกสิยะมีตบะแก่กล้า ผู้เดียว ไม่มีเพื่อน ซึ่งเป็นอดีตชาติของอดีตชาติของพระสุภูติเถระ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๑๖/๓๒๔,๒๘/๙๕๒/๓๓๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒/๑๒๓) ; ดูภูเขาการเวรุ

ภูเขาเนมินธร : ชื่อภูเขาใหญ่ สูงขึ้นไปตามลำดับ อยู่ในมหาสมุทรสีทันดร เป็นที่อยู่ของท้าวมหาราช เป็นภูเขาลูกที่ ๕ ในบรรดาภูเขา ๗ ลูก เป็นคำที่มาตลีเทพสารถีกล่าวอธิบายภูเขาทั้ง ๗ แก่พระเจ้าเนมิราช มีปรากฏในเนมิราชชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๖๘/๒๗๐) ; ภูเขากรวีกะ

ภูเขาเนรุ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง เป็นภูเขาใหญ่ ที่อะไรๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้ เป็นที่อยู่ของพญาหงส์โพธิสัตว์ แต่ต่อมาพญาหงส์โพธิสัตว์ก็สละภูเขาเนรุไป เพราะภูเขาเนรุนี้ไม่แยกคนเลว คนดีคนปานกลางคือไม่กระทำให้แปลกกันหรือดังคำที่พระเสลเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นหาผู้กระทบกระทั่งได้

SAMPLE

ยากใคร ๆ ไม่อาจจะข่มได้ ไม่ทรงหวั่นไหว ทรงเลิศกว่าพรหม เปรียบดังภูเขาเนรุราช (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๕/๒๓๒,ขุ.อป.๓๒/๒๔๙/๖๑๕)

ภูเขาพระสุเมรุ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง เป็นภูเขาที่ดีเลิศกว่าขุนเขาทั้งหลาย ในชมพูทวีปดังคำในปารายนานุคีติคาถานิทเทส กล่าวไว้ว่า เขาพระสุเมรุเลิศกว่าขุนเขา (ขุ.จู.(ไทย ๓๐/๑๐๕/๓๖๐) ในชาดก พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์กล่าวแก่เจ้าโปริสาทตอนหนึ่งว่า ฟ้าพึงทลายรั่วได้ ทะเลก็พึงแห้งได้ แผ่นดินที่ทรงรองรับสัตว์ไว้ก็จะพึงพลิกกลับได้ ภูเขาพระสุเมรุก็จะพึงเพิกถอนขึ้นได้พร้อมทั้งเหง้า ถ้าเป็นไปได้อย่างนั้น หม่อมฉันก็จะไม่พึงพูดเท็จเลย,ภูเขาพระสุเมธุ มีความสำคัญยิ่ง เมื่อพระสาวกจะแสดงปาฏิหาริย์มักจะยกภูเขาพระสุเมรุเป็นหงอนนกยูง หรือแสดงตนเป็นภูเขาพระสุเมรุ ดังที่พระยโสธาราเถรีกล่าวไว้,แม้ในอัฏฐารสเถรีสหัสสานมปทานก็กล่าวไว้เช่นเดียวกัน (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๔๐๖/๑๖๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๔๐/๕๑,๓๓/๑๔๘/๔๐๗,๓๓/๓๓๗/๔๙๘,๓๓/๓๓๙/๔๙๙,๓๓/๔๓๘/๕๑๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุเมรุ หมายถึงขุนเขาพระสุเมรุ (ชื่อภูเขากลางจักรวาล มียอดเป็นที่ตั้งแผ่นดินของสวรรค์ดาวดึงส์ ซึ่งมีพระอินทร์อยู่) (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๒๒๗/๒๗๑)

ภูเขาภูตคณะ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ ของเป็นที่อยู่อาศัยของ พระสยัมภูชินเจ้าองค์หนึ่ง ผู้สละโลกแล้ว อาศัยอยู่ที่ภูเขานั้น พระติณสูลกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนกล่าวไว้ว่า ตนเองาถือดอกมะลิซ้อนไปบูชาพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น,ในตีณิกิงกณิปูชกเถราปทาน พระตีณิกิงกณิปูชกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ตนเองได้เห็นผ้าบังสุกุลคล้องอยู่บนยอดไม้ที่ภูเขานั้น ขณะนั้นข้าพเจ้าร่าเริงมีจิตเบิกบาน ได้เลือกเก็บดอกหงอนไก่ ๓ ดอกมาบูชาผ้าบังสุกุล ณ ภูเขาลูกหนึ่งชื่อภูตคณะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๓๒๓,๓๒/๒๗/๕๒๕)

ภูเขามันทาระ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ในบรรดาภูเขา ๔ ลูก ที่มหาปชาปตีโคตมีเถรีแสดงปาฏิหาริย์ ใช้พระหัตถ์ข้างหนึ่งกำภูเขามุจลินท์ ภูเขาสิเนรุ ภูเขามันทาระและภูเขาทัททระไว้ได้ทั้งหมดเหมือนกำเมล็ดพันธุ์ผักกาด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๕/๔๑๒)

ภูเขามาลาคีรี :ชื่อภูเขาขนาดใหญ่ เป็นที่บูชายัญของพราหมณ์ เป็นภูเขาที่ ๑ ในบรรดาภูเขา ๖ ลูก ในชมพูทวีป มีปรากฏในภูริทัตตชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๑๖/๓๒๔,๒๘/๙๕๒/๓๓๐) ๒๘/๙๑๖/๓๒๔,๒๘/๙๕๒/๓๓๐ ; ดูภูเขากากเวรุ

ภูเขามุจลินท์ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ในบรรดาภูเขา ๔ ลูก ที่มหาปชาปตีโคตมีเถรีแสดงปาฏิหาริย์ ใช้พระหัตถ์ข้างหนึ่งกำภูเขามุจลินท์ ภูเขาสิเนรุ ภูเขามันทาระและภูเขาทัททระ

SAMPLE

ไว้ได้ทั้งหมดเหมือนกำเมล็ดพันธุ์ผักกาด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๕/๔๑๒) ; ดู ภูเขามันทาระ

ภูเขาเมรุราช : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ในชมพูทวีป เกิดกัมปนาทหวั่นไหว เมื่อคราวที่มหาปชาปตีโคตมีเถรี ปรินิพพาน ดังคำว่า ฝนดอกไม้ก็โปรยปรายจากอากาศลงสู่พื้นดิน แม้ภูเขาเมรุราชก็กัมปนาทหวั่นไหว เหมือนคนเต้นรำท่ามกลางโรงเต้นรำ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๙/๔๒๐)

ภูเขายุคันธร : ชื่อภูเขาใหญ่ สูงขึ้นไปตามลำดับอยู่ในมหาสมุทรสีทันดร เป็นที่อยู่ของท้าวมหาราช เป็นภูเขาลูกที่ ๒ ในบรรดาภูเขา ๗ ลูก คือ (๑) ภูเขาสุทัศนะ (๒) ภูเขากรวีกะ (๓) ภูเขาอิสินธร (๔) ภูเขายุคันธร (๕) ภูเขาเนมินธร (๖) ภูเขาวินตกะ (๗) ภูเขาอัสสกัณณะ เป็นคำที่มาตลีเทพสารถีกล่าวอธิบายภูเขาทั้ง ๗ แก่พระเจ้าเนมิราช มีปรากฏในเนมิราชชาดก,ในมหาปชาปตีโคตมีเถริยาปทาน มหาปชาปตีโคตมีเถรี แสดงปาฏิหาริย์ ใช้ฝ่าพระหัตถ์ข้างหนึ่งธารน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไว้ได้ทำฝนห่าใหญ่ให้ตกมีอาการดังสายน้ำที่ตกจากภูเขายุคันธร (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๖๘/๒๗๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๔/๔๑๒,๓๓/๑๘๗/๔๑๒) ; ดู ภูเขากรวีกะ

ภูเขาวงกต : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง หมายถึงภูเขาเวปุลละนั่นเอง, เป็นถิ่นอาศัยของหมู่มนุษย์เผ่าโรหิตัสสะ ในเวปุลลปัพพตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าว่า ภูเขาเวปุลละนี้ได้ชื่อว่าวงกต สมัยนั้นหมู่มนุษย์ได้ชื่อว่าเผ่าโรหิตัสสะ มีอายุประมาณ ๓ หมื่นปี ขึ้นภูเขาวงกตใช้เวลา ๓ วัน ลงก็ใช้เวลา ๓ วัน สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก กล่าวไว้ว่า ภูเขาวงกตของหมู่มนุษย์เผ่าโรหิตัสสะ, เป็นที่อยู่ของพระเวสสันตร เมื่อตอนที่ชาวสีพีขับไล่จากแว่นแคว้น เพราะบริจาคพญาช้างปัจจัยนาค, (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๓/๒๓๒, ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๙๗/๗๔๐,๓๓/๙๙/๗๔๐,๓๓/๑๐๖/๗๔๑)

ภูเขาวิชฌะ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ในชมพูทวีป มีปรากฏในภูริทัตตชาดก ที่นาคกาณาริฏฐะกล่าวคำผิดไว้ว่า เทพผู้ประเสริฐมีฤทธิ์มียศองค์ใดได้ทรงสร้างโลกนี้ โลกหน้า แม่น้ำภาคีรถี ภูเขาหิมพานต์ และภูเขาวิชฌะ แม้เทพองค์นั้นก็ทรงได้บำเรอไฟในกาลนั้น (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๑๕/๓๒๔,๒๘/๙๑๖/๓๒๔)

ภูเขาวินตกะ : ชื่อภูเขาใหญ่ สูงขึ้นไปตามลำดับอยู่ในมหาสมุทรสีทันดร เป็นที่อยู่ของท้าวมหาราช เป็นภูเขาลูกที่ ๖ ในบรรดาภูเขา ๗ ลูก เป็นคำที่มาตลีเทพสารถีกล่าวอธิบายภูเขาทั้ง ๗ แก่พระเจ้าเนมิราช มีปรากฏในเนมิราชชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๖๘/๒๗๐); ดู ภูเขากรวีกะ

SAMPLE

ภูเขาเวปุลละ : ชื่อภูเขาที่อยู่เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ,มีชื่อเปลี่ยนไปตามยุคสมัย บางคราวชื่อว่าชื่อว่าปาจีนวังสะ บางคราวชื่อว่าวงกต บางคราวชื่อว่าสุปัสสะ เป็นที่อยู่อาศัยของกุมภีรยักษ์ผู้รักษากรุงราชคฤห์ ยักษ์ตนนี้ มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ, ในอัฏฐิปุญชสูตร กล่าวไว้ว่า กองกระดูกของคนคนหนึ่งตลอดกัปหนึ่ง จะเป็นกองกระดูกเสมอเท่าภูเขา ภูเขาเวปุลละนี้นั้น เป็นภูเขากว้างใหญ่ ตั้งอยู่ทางเหนือภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ของชาวมคธ,ในเวสสันตรชาดก ใช้คำว่า ภูเขาเวปุลละ ไม่ใช้คำว่า ภูเขาวงกต (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๕/๒๖๓, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๓/๑๗๐,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๓/๒๓๑, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๙, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๐๓/๔๘๒,๒๘/๑๙๐๔/๔๘๒)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ภูเขาเวปุลละ เป็น ๑ ในภูเขา ๕ ลูก คือ (๑) ภูเขาปัณฑวะ (๒) ภูเขาคิชฌกูฏ (๓) ภูเขาเวภาระ (๔) ภูเขาอิสิคิลิ (๕) ภูเขาเวปุลละ ภูเขาทั้ง ๕ ลูกนี้เป็นเสมือนรั้วหรือกำแพงล้อมรอบกรุงราชคฤห์ (คิริ = ภูเขา + วช = รั้ว + นคร) (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๔๑๑/๒๐๒)

ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง เป็นภูเขา ๗ ทิวที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ คือ ภูเขาสุทัศนะ ภูเขากรวีกะ ภูเขาอิสินธร ภูเขายุคันธร ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินตกะ ภูเขาอัสสกัณณะ มีปรากฏในจตุราสีติสหัสสพราหมณกัญญาเถรีนมปทาน ที่จตุราสีติสหัสสพราหมณกัญญาเถรี แสดงปาฏิหาริย์ต่างๆ ดังคำว่า บางพวกแสดงแสงสว่าง บางพวกแสดงความมืด บางพวกแสดงอย่างอื่นบางพวกแสดงดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และทะเลพร้อมด้วยปลา บางพวกแสดงภูเขาสิเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์และต้นปาริฉัตตกะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๓/๕๒๒)

ภูเขาสิเนรุ : ชื่อหนึ่งของเขาพระสุเมรุ ภูเขานี้เรียกชื่อว่าสิเนรุ ตามคติฝ่ายพระพุทธศาสนาในชั้นอรรถกถากล่าวไว้ว่า ยอดเขาสิเนรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นที่สถิตของพระอินทร์ เชิงเขาสิเนรุ ซึ่งหยั่งลึกลงไปในมหาสมุทรเป็นอสูรพิภพ สูงขึ้นไปกึ่งทางระหว่างแดนทั้งสองนั้น เป็นสวรรค์ของท้าวจาตุมหาราชสวรรค์ชั้นอื่นๆ และโลกมนุษย์เป็นต้น ก็เรียงรายกันอยู่สูงบ้าง ต่ำบ้าง รอบเขาสิเนรุนี้ (ในวรรณคดีบาลียุคหลัง เช่น จูฬวงศ์ พงศาวดารลังการ เรียกเมรุและสุเมรุ อย่างสันสกฤต ก็มี

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๙/๒๒๓,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๒๒/๑๒๔,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๕๖/๕๑๕,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๙๕/๑๔๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๒๐/๔๐๔,๒๘/๑๔๒๑/๔๐๔,๒๘/๑๖๖๗/๔๕๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓/๒๙๓,๓๒/๕/๔๔๓,๓๒/๔๗/๘,๓๒/๒๒๘/๓๘,๓๒/๒๒๙/๓๘,๓๒/๓๕๓/๕๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙/๕๕๗,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๘๐/

๗๓๘,๓๓/๘๗/๗๓๙,๓๓/๙๓/๗๓๙,๓๓/๑๑๔/๗๔๒,๓๓/๑๑๗/๗๔๒,๓๓/๑๒๑/๗๔๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๓๐/๗๑,๓๗/๑๔๑/๗๔,๓๗/๑๔๘/๗๕,๓๗/๑๕๕/๗๗,๓๗/๑๖๒/๗๘)

ภูเขาสุทัศนะ : ชื่อภูเขาลูก ๑ ในบรรดาภูเขาที่เรียกว่าสัตตบริภัณฑ์ คือ ภูเขาสุทัศนะ ภูเขากรวีกะ ภูเขาอิสินธร ภูเขายุคันธร ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินตกะ ภูเขาอัสสกัณณะ,ท้ายสุดเขานี้ มีประตูที่เรียกว่าจิตรกูฏ เป็นประตูที่ท้าวสักกะเสด็จเข้าออก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๖๘/๒๗๐,๒๘/๕๗๓/๒๗๑,๒๘/๙๑๖/๓๒๔,๒๘/๙๕๒/๓๓๐)

ภูเขาหลวง : ภูเขาใหญ่ เช่น ภูเขาสิเนรุ ภูเขาหิมพานต์ ภูเขาหลวงชื่อเวปุลละ ดังคำในอาฏานาฏิยสูตร ที่กล่าวไว้ว่า อุตตรกุรุทวีปเป็นรมณียสถาน มีภูเขาหลวงชื่อสิเนรุ แลดูงดงาม ตั้งอยู่ทางทิศใด พวกมนุษย์ซึ่งเกิดในอุตตรกุรุทวีปนั้น ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตน,ในเนมิราชชาดก กล่าวภูเขาหลวงว่าหมายถึงภูเขาหลวงทั้ง ๗ เทือก คือ ภูเขาสุทัศนะ ภูเขากรวีกะ ภูเขาอิสินธร ภูเขายุคันธร ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินตกะ ภูเขาอัสสกัณณะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๕, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๖/๑๙๙,๒๖/๓๒๕/๕๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๖๘/๒๗๐)

ภูเขาหิมพานต์ : ภูเขาลูกหนึ่ง เป็นภูเขาหลวง ขนาดใหญ่ มีหิมะ ปกคลุมด้วยหิมะ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของประเทศอินเดีย บัดนี้เรียกว่าภูเขาหิมาลัย, และป่าที่อยู่รอบบริเวณภูเขานี้เรียกกันว่า ป่าหิมพานต์

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งเช่นขุ.ชา.ทุก.(ไทย)๒๗/๘๙/๘๘,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๓๗/๔๒๘, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๐๓/๓๒๒,๒๘/๙๑๕/๓๒๔,๒๘/๙๑๖/๓๒๔,๒๘/๙๕๒/๓๓๐,๒๘/๑๓๘๒/๓๙๗,๒๘/๑๔๒๑/๔๐๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๑๒๓,๓๒/๑/๓๓๘,๓๒/๕/๓๓๘,๓๒/๖/๑๖๗,๓๒/๑๐/๒๗๗,๓๒/๑๒/๕๔๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๒๑๖,๓๓/๑/๑,๓๓/๒/๑,๓๓/๖/๒๓๘,๓๓/๘/๑๖๗,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๗/๕๗๐; หิมวันต□ ก็เรียก

ภูเขาอัสสกัณณะ : ชื่อภูเขาขนาดใหญ่ เป็นภูเขาที่สูงขึ้นไปตามลำดับ อยู่ในมหาสมุทรสีทันดร เป็นที่อยู่ของท้าวมหาราช, เป็นภูเขาลูกที่ ๗ ในบรรดาภูเขาสัตตบริภัณฑ์ ดังคำที่มาตลีเทพสารถีถูกพระเจ้าเนมิตรัสถามอย่างนั้นแล้ว จึงกราบทูลว่า ภูเขาหลวงทั้ง ๗ เทือก คือภูเขาสุทัศนะ ภูเขากรวีกะ ภูเขาอิสินธร ภูเขายุคันธร ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินตกะ ภูเขาอัสสกัณณะ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๖๘/๒๗๐)

ภูเขาอิสิคิลิ : ภูเขาลูกหนึ่งที่กลืนกินฤษี,ในอิสิคิลิสูตร กล่าวประวัติภูเขาลูกนี้ไว้ว่า ◌ภูเขาอิสิคิลินี้นั่น มีชื่อเช่นนี้ มีบัญญัติเช่นนี้ เรื่องเคยมีมาแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้า

SAMPLE

๕๐๐ องค์ ได้อาศัยอยู่ที่ภูเขาอิสิคิลิ นี้มานาน พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นกำลังเข้าไปสู่ภูเขานี้ ประชาชนเห็น แต่พอท่านเข้าไปแล้ว ประชาชนไม่เห็น ประชาชนทั้งหลายเห็นเหตุดังกล่าวนั้น จึงพูดกันอย่างนี้ว่า ภูเขานี้กลืนกินฤาษีเหล่านี้ ภูเขานี้จึงปรากฏชื่อว่า อิสิคิลิ อิสิคิลิ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๓/๑๗๑, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๔๔/๔๔๖)

ภูเขาอิสินธร : ชื่อภูเขาใหญ่ สูงขึ้นไปตามลำดับอยู่ในมหาสมุทรสีทันดร เป็นที่อยู่ของท้าวมหาราช เป็นภูเขาลูกที่ ๓ ในบรรดาภูเขา ๗ ลูก เป็นคำที่มาตลีเทพสารถีกล่าวอธิบายภูเขาทั้ง ๗ แก่พระเจ้าเนมิราช มีปรากฏในเนมิราชชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๖๘/๒๗๐) ; ดูภูเขากรวีกะ

ภูต : 1. สัตว□ผู□เกิดแล□ว หรือเกิดเสร็จไปแล□ว, นัยหนึ่ง หมายถึงพระอรหันต□ เพราะไม□แสวงหาภพเป□นที่เกิดอีก อีกนัยหนึ่งหมายถึงสัตว□ที่เกิดเต็มตัวแล□ว เช□น คนคลอดจากครรภ□แล□วไก□ออกจากไข□แล□ว เป□นต□น ต□างกับสัมภเวสี คือสัตว□ผู□ยังแสวงหาที่เกิด ซึ่งได□แก□ปุถุชนและพระเสขะผู□ยังแสวงหาภพที่เกิดอีก หรือสัตว□ในครรภ□และในไข□ที่ยังอยู□ระหว□างจะเกิด

2. ผี, อมนุษย□

3. ภูตรูป คือ ธาตุ ๔ มักเรียก มหาภูต

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๘/๕๙,๑๐/๓๔๓/๒๗๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓/๔,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑/๙,๒๕/๕/๒๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๔๗/๕๓๔,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๘๖/๔๑๐,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๕๗/๖๐๓, ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๕๖/๑๐,๒๘/๗๑/๑๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๓/๒๑๑)

ภูตคาม : ต้นไม้, พืช, ของเขียวหรือพืชพรรณอันเป□นอยู□กับที่ มี ๕ ชนิด (๑) พืชเกิดจากเหง□าคือใช□เหง□าเพาะ เช□น ขมิ้น (๒) พืชเกิดจากต□น คือตอนออกได□จากไม□ต□นทั้งหลาย เช□น ต□นโพธิ์ (๓) พืชเกิดจากข□อคือใช□ข□อปลูก ได□แก□ไม□ลำ เช□น อ□อย ไม□ไผ□ (๔) พืชเกิดจากยอด คือใช□ยอดป□กก็เป□น ได□แก□ผักต□างๆ มีผักชีล□อม ผักบุ□งเป□นต□น (๕) พืชเกิดจากเมล็ด คือใช□เมล็ดเพาะ ได□แก□ ถั่ว งา ข□าว, แปลตามรูปศัพท□ว□า บ□านของภูต

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๑/๒๗๘,วิ.ป.(ไทย) ๘/๖๔/๕๒,๘/๗๓/๕๗,๘/๑๖๖/๑๓๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๐/๔,๙/๑๑/๕,๙/๑๙๔/๖๖,๙/๑๙๕/๖๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๓/๓๒๔,๑๒/๔๑๑/๔๔๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๓,๑๓/๔๑๘/๕๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๑,๑๔/๑๐๒/๑๒๒,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/

๑๕๐/๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓/๕๗๘,๓๑/๒๖/๕๘๓) ; คู□กับ พืชคาม

ภูตเถรคาถา : ภาษิตของพระภูตเถระ,คาถาของพระภูตเถระ ท่านพระภูตเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า เมื่อใดบัณฑิตกำหนดรู้ทุกข์ว่า ชราและมรณะเป็นทุกข์ที่ปุถุชนทั้งหลาย ผู้ติดอยู่ในเบญจขันธ์ไม่รู้แจ้ง เป็นผู้มีสติ เข้าฌานอยู่ เมื่อนั้น ย่อมไม่ได้ความยินดีที่ประเสริฐยิ่งกว่า ความยินดีในวิปัสสนา มรรคและผลนั้น เมื่อใด บัณฑิตละตัณหาที่ซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ อันนำทุกข์มาให้ นำทุกข์อันเกิดเพราะความต่อเนื่องแห่งปปัญจธรรม มีสติ เข้าฌานอยู่ เมื่อนั้น ย่อมไม่ได้ความยินดีที่ประเสริฐ ยิ่งกว่าความยินดีวิปัสสนา มรรค และผลนั้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๑๘/๔๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ปปัญจธรรม หมายถึงธรรมเครื่องเนิ่นช้า หมายถึงธรรมที่ทำการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายให้ยืดยาวออกไป ซึ่งได้แก่ราคะ ความกำหนัด มานะ ความถือตัวเป็นต้น (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๕๑๙/๑๘๐)

ภูตธารา, แผ่นดิน : ชื่อแผ่นดิน มักมาคู่กับวสุนธรา ดังคำในจัมเปยยชาดก ที่ พระโพธิสัตว์เมื่อจะปฏิญญาให้พระราชาทรงเชื่อ จึงกราบทูลว่า แผ่นดินซึ่งมีนามว่าภูตธาราและวสุนธราจะพึงม้วนเข้าและภูเขาสิเนรุศิลาล้วนจะพึงถอนขึ้นทั้งรากก็ดีถึงอย่างนั้นข้าพระพุทธเจ้าก็จะไม่พึงพูดเท็จ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๕๖/๕๑๕)

ภูตผีปีศาจ : อมนุษย์ ผู้ที่มิใช่มนุษย์ หมายรวมทั้ง เทวดา พรหม สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ภูตผีปีศาจ เป็นต้น, ในกุมารเปตวัตถุ กล่าวถึงผู้ที่ทำบุญไว้ ไม่มีใครทำร้ายได้ดังคำว่ายักษ์และภูตผีปีศาจหรือสัตว์เลื้อยคลาน ก็ไม่เบียดเบียนเด็กผู้ที่ได้ทำบุญไว้แล้ว,ในติณกุฏิทายกเถราปทาน ติณกุฏิทายกเถระกล่าวไว้ว่า เพราะการทำบุญถวายหญ้า ทำให้ สัตว์เลื้อยคลาน ภูตผีปีศาจ งู กุมภัณฑ์และผีเสื้อน้ำแม้เหล่านั้น ก็ละเว้นไม่ทำร้าย (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๕๔/๒๓๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๕/๕๑๒,๔๕๔/๒๓๙)

ภูตคามวรรค : หมวดว่าด้วยภูตคาม หมวดที่ว□าด□วยภูตคามเป□นวรรคที่ ๒ แห□งปาจิตติยกัณฑ□ในมหาวิภังค□แห□งพระวินัยป□ฎก (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๘๙/๒๗๗)

ภูตรูป : รูปที่ภูตะ หมายถึงมหาภูตรูป ๔ ดู มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ดังคำในพรหมชาลสูตร กล่าวไว้ว่า อัตตานี้มีรูปมาจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากบิดามารดา (ที.สี.(ไทย) ๙/๘๕/๓๔)

ภูตวาที : กล่าวสภาวะที่เป็นจริง,กล่าวเรื่องที่เป็นจริงดังคำในปาสาทิกสูตรที่กล่าวไว้ว่า ตถาคตเป็นกาลวาที ภูตวาที อัตถวาที ธัมมวาที วินยวาที (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/

SAMPLE

๑๘๘/๑๔๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๐/๒๗๘,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๒๙/๑๐๑,๓๗/๒๓๑/๑๐๒,๓๗/๒๓๕/๑๐๕,๓๗/๒๓๗/๑๐๗,๓๗/๒๓๘/๑๐๘)

ภูตสูตร : พระสูตรว่าด้วยภูตะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงยกเอาอชิตปัญหาในปารายนวรรคมาตรัสถามท่านพระสารีบุตรถึง ๓ ครั้งว่า พระอรหันตขีณาสพผู้มีสังขาตธรรมและพระเสขะเหล่าใดมีอยู่มากในที่นี้ เมื่อทรงเห็นว่าท่านพระสารีบุตรยังนิ่งจึงตรัสว่า พระอรหันตขีณาสพผู้มีสังขาตธรรม คือผู้เห็นภูตะที่มีความดับ ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่นภูตะนั้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๑/๕๙)

ภูตะ : อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ภูตะ หมายถึงขันธ์ ๕ (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๑/๖๙) สัตว์ทุกจำพวกทั้งที่เกิดจากฟองไข่และเกิดในครรภ์มารดา,หมายถึงขันธ์ ๕ ของสัตว์,ในภาววิภาวทิฏฐินิทเทส กล่าวไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเห็นภูตะโดยความเป็นภูตะครั้นแล้วย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับภูตะ(ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๐/๑๐๖,๑๓/๒๒๗/๒๖๕,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๓๑/๖๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๒/๒๙๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๙/๒๒๘) ; ดู ภูต

ภูมิ : 1. พื้นเพ, พื้น, ชั้น, ที่ดิน, แผ□นดิน

2. ชั้นแห□งจิต, ระดับจิตใจ, ระดับชีวิตมี ๔ คือ (๑) กามาวจรภูมิ ชั้นที่ยังท่องเที่ยวอยู□ในกาม (๒) รูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท□องเที่ยวอยู□ในรูป หรือชั้นของพวกที่ได□รูปฌาน (๓) อรูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท□องเที่ยวอยู□ในอรูป หรือชั้นของพวกที่ได□อรูปฌาน (๔) โลกุตตรภูมิ ชั้นที่พ□น โลกหรือระดับพระอริยบุคคล, เรียกให□สั้นว่า กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และโลกุตตรภูมิ, ภูมิ ๔ นี้ จัดประเภทได□เป□น ๒ ระดับ คือสามภูมิแรกเป□นโลกียภูมิ ส่วนภูมิที่สี่เป□นโลกุตตรภูมิ, บางทีเรียกโลกียภูมิ ๓ นั้นรวมกันว□า"ไตรภูมิ"ใน ภูมิ ๔ นี้ สามภูมิแรก คือโลกียภูมิ ๓ แยกย□ อยออกไปได□ เป□ น ภูมิ ๓๑ คือ (๑) กามาวจรภูมิ ๑๑ แบ□งเป□นอบายภู มิ ๔ (นิรยะ– นรก, ติรัจฉาน-โยนิ–กำเนิดดิรัจฉาน, ป□ตติวิสัย– แดนเปรต, อสุรกาย- พวกอสูร) และกามสุ คติ ภูมิ ๗ (กามาวจรภูมิที่เป□นสุคติ คือ มนุษย□ และเทพชั้นจาตุมหา-ราชิกา ดาวดึงส□ ยามา ดุสิต นิมมานรดีปรนิมมิตวสวัตดี) ๒. รูปาวจรภูมิ ๑๖ระดับ ของรู ปพรหม แบ่งเป็น ก. ปฐมฌานภูมิ๓(พรหมระดั บปฐมฌาน ๓คื อ พรหมปาริสัชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา) ข.ทุติยฌานภูมิ ๓ (พรหมระดับทุติยฌาน ๓ คือ ปริตตาภา อัปปมาณาภา อาภัสสรา) ค. ตติยฌานภูมิ๓ (พรหมระดับตติยฌาน ๓ คือ ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา สุภกิณหา) ง. จตุตถฌานภูมิ

๗(พรหมระดับจตุตถ-ฌาน ๗ คือ เวหัปผลา อสัญญีสัตว□ สุทธาวาส ๕[ที่เกิดของพระอนาคามี ๕ คือ อวิหา อตัปปาสุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา])๓.อรูปาวจรภูมิ ๔ ระดับของอรู ปพรหม (พรหมระดับอรูปฌาน๔ คืออากาสานัญจายตนภูมิ วิ ญญาณัญจายตนภูมิ อากิญจัญญายตนภูมิ เนวสัญญานาสั ญญายตนภูมิ) คำ าว□ า"ภู มิ " นี้ มี ความหมายใกล้เคียงกั บคำว□ า"ภพ" ซึ่งบางที ก็พูดควบคู□ไปด□วยกัน แต□ที่แท□นั้น ภูมิหมายถึงระดับของจิตใจ ส□วนภพหมายถึงภาวะชีวิตของสัตว□ หรือโลกที่อยู□ของสัตว□ ดังนั้นภูมิ จึงมี ๔ เพราะนั บโลกุตตรภูมิด□ วยส□วนภพมีเพียง ๓ เพราะโลกุตตรภพไม□มีแตในที่ทั่ วไป เมื่อยกโลกุตตรภูมิ ออกไปแล้ว ภูมิ ๓ ที่เป็นโลกีย□ บางทีก็ใช□อย□างคลุ มๆ รวมไปถึงโลกที่ อยู□ ของสั ตว□ มีความหมายคล้ายกั บคำ าว□ า ภพ ๓ ด้วย(เช่นคำว่า"ไตรภูมิ " ที่นำมาพูดกัน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๖๐/๓๐๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒/๒๓) ; เทียบ ภพ, คติ ; ดู อริยบุคคล

ภูมิกสิณ: กสิณ คือภูตรูป, กสิณคือธาตุ ๔ ได□แก□ ปฐวี ดิน, อาโป น้ำ, เตโช ไฟ, วาโย ลม (พจนานุกรม พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ภูมิของคนพาล : เกิดในตระกูลต่ำ คือตระกูลคนจัณฑาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างสาน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนขนขยะเพราะทำทุจริตเป็นเหตุ เมื่อตายแล้วไปเกิดในอบายภูมิ หมายถึงความพ่ายแพ้ของคนพาลผู้ประพฤติกายทุจริตประพฤติวจีทุจริต ประพฤติมโนทุจริตหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ดังคำในพาลปัณฑิตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าการที่คนพาลผู้ไปสู่วินิบาตคราวเดียวจะพึงได้เป็นมนุษย์อีกยากกว่านั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในวินิบาตนั้น ไม่มีการประพฤติธรรม ไม่มีการประพฤติชอบ ไม่มีการทำกุศล ไม่มีการทำบุญ ในวินิบาตนั้น มีแต่สัตว์ผู้เคี้ยวกินกันเอง เคี้ยวกินสัตว์ผู้มีกำลังน้อยกว่า คนพาลนั้น เพราะเวลาล่วงเลยมานาน ในบางครั้งบางคราวถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเกิดในตระกูลต่ำ คือตระกูลคนจัณฑาล เป็นต้น ที่เป็นตระกูลยากจน มีข้าว น้ำและสิ่งของเครื่องใช้น้อยเป็นไปอย่างฝืดเคือง เป็นแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก และคนพาลนั้นมีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมาก ตาบอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป เขายังประพฤติ กายทุจริต ประพฤติวจีทุจริต ประพฤติมโนทุจริต หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๙๙)

SAMPLE

ภูมิของปุถุชน : กรรมที่แต่ละคนทำแล้วไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือภูมิแห่งเปรต เพราะยังไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า จักขุ (ตา) เป็นต้น ไม่เที่ยง มีความแปรผันมีภาวะโดยอาการอื่น,ในจักขุสูตร และรูปสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จักขุ (ตา) เป็นต้นไม่เที่ยง มีความแปรผันมีภาวะโดยอาการอื่น,รูปเป็นต้นไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ,ผู้ใดศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ผู้นี้เราเรียกว่าสัทธานุสารี ก้าวลงสู่อริยมรรค หยั่งลงสู่ภูมิของสัตบุรุษ ผ่านภูมิของปุถุชนได้แล้ว (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๒/๓๒๐,๑๗/๓๐๓/๓๒๑,๑๗/๓๑๑/๓๒๗)

ภูมิของสัตว์ : ภพของสัตว์ที่เกิด เช่น แมลง ตั๊กแตน ยุง แมลงวัน งู แมลงป่อง ตะขาบ ไส้เดือน ช้าง ม้า โค เป็นต้น,ในกัณณกัตถลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า สัตว์คู่หนึ่งจะเป็นช้างที่ควรฝึกก็ตาม เป็นม้าที่ควรฝึกก็ตาม เป็นโคที่ควรฝึกก็ตาม เขาไม่ได้ฝึก ไม่ได้แนะนำ สัตว์ที่เขาไม่ได้ฝึกเลย จะพึงถึงเหตุของสัตว์ที่ฝึกแล้ว จะบรรลุถึงภูมิของสัตว์ที่ฝึกแล้ว เหมือนสัตว์คู่นั้นจะเป็นช้างที่ควรฝึกก็ตาม เป็นม้าที่ควรฝึกก็ตาม เป็นโคที่ควรฝึกก็ตามที่เขาฝึกแล้วแนะนำดีแล้ว ได้บ้างไหม ขอถวายพระพร พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่าไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า, ในยมก ปัจจุปปันนวาร กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้กำลังอุบัติในอสัญญสัตตภูมิ บุคคลผู้กำลังอุบัติในปัญจโวการภูมิ บุคคลผู้กำลังอุบัติในอรูปภูมิ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๙/๔๖๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖๙/๙๐๑,อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๕๐/๕๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสัญญสัตตภูมิ คือภูมิของสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา คือเกิดโดยที่ไม่มีจิต มีแต่รูปอย่างเดียว เรียกอีกอย่างว่า เอกโวการภูมิ คือภูมิของสัตว์ผู้มีขันธ์ ๑ คือรูปขันธ์ คำว่า ปัญจโวการภูมิ คือ ภูมิของสัตว์ผู้มีขันธ์ ๕ คือเกิดโดยมีทั้งรูปและนาม คำว่า อรูปภูมิ คือ ภูมิของสัตว์ผู้ไม่มีรูป คือไม่มีรูปขันธ์ มีเพียงนามขันธ์ ๔เว้นรูปขันธ์ หรือเรียกว่าจตุโวการภูมิ ภูมิของสัตว์ผู้มีขันธ์ ๔ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๕๐-๒๐๕/๓๔๔)

ภูมิจาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหวครั้งใหญ่ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เช้าวันหนึ่งเสด็จไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี หลังจากเสวยพระกระยาหารแล้ว เสด็จไปยังปาวาลเจดีย์ เขตกรุงเวสาลี โดยมีพระอานนท์ตามเสด็จ ทรงแสดงนิมิตโอภาสแก่พระอานนท์ถึง ๓ ครั้ง เพื่อให้พระอานนท์ทูลอาราธนาให้ทรงดำรงพระชนมชีพต่อไปเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มากเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก แต่พระอานนท์ไม่เข้าใจความหมายแห่งนิมิตโอภาสนั้น จึงรับสั่งให้เถระออกไปจากที่ประทับ เมื่อพระเถระจากไปไม่นาน มารผู้มีบาปก็ได้โอกาสเข้าเฝ้าทูลอาราธนาให้ปรินิพพานโดยอ้างว่า ถึงเวลาอัน

SAMPLE

สมควรแล้ว เพราะพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า บรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายได้แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ พระองค์จึงทรงรับคำอาราธนาของมาร และทรงปลงพระชนมายุสังขารว่า จากวันนี้ไปอีก๓ เดือน เราจะปรินิพพาน ทันทีที่ทรงปลงพระชนมายุสังขารได้เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ทำให้พระอานนท์แปลกใจ จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลถามถึงสาเหตุ พระองค์ตรัสตอบว่าเกิดจากสาเหตุ ๘ คือ (๑) เกิดจากน้ำกระเพื่อมเพราะดินตั้งอยู่บนน้ำ (๒) เกิดจากอำนาจฤทธิ์ของผู้มีฤทธิ์ มีอำนาจทางใจ (๓) เกิดในคราวที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา (๔) เกิดในคราวที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์พระมารดา(๕) เกิดในคราวที่ตถาคตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ (๖) เกิดในคราวที่ตถาคตประกาศธรรมจักร (๗) เกิดในคราวที่ตถาคตทรงปลงพระชนมายุสังขาร (๘) เกิดในคราวที่ตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ(องฺ.อฏฺก.(ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๒)

ภูมิชสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพระภูมิชะ มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.ภูมิชสูตร[๑]พระสูตรว่าด้วยพระภูมิชะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมยแก่ท่านพระภูมิชะ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เพราะทรงปรารภคำทูลของท่านพระภูมิชะเกี่ยวกับเรื่องวาทะของสมณพราหมณ์พวกหนึ่งที่ชยเสนราชกุมารนำมาตรัสถามท่าน ท่านพระภูมิชะทูลพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อชยเสนราชกุมารมาตรัสถามท่านว่า พระผู้มีพระภาคทรงเห็นอย่างไรเกี่ยวกับวาทะของสมณพราหมณ์พวกหนึ่งที่ว่าบุคคลจะตั้งความหวัง ไม่ตั้งความหวัง ทั้งตั้งความหวังและไม่ตั้งความหวัง ตั้งความหวังก็มิใช่ ไม่ตั้งความหวังก็มิใช่ แล้วประพฤติพรหมจรรย์พวกเขาก็จะไม่สามารถบรรลุผลอะไรได้เลย ท่านจึงตอบชยเสนราชกุมารไปว่าท่านยังมิได้สดับรับฟังมาจากพระองค์โดยตรง แต่คิดว่าพระองค์คงจะตรัสตอบโดยใช้ความแยบคายและความไม่แยบคาย เป็นเครื่องตัดสิน ชยเสนราชกุมารจึงตรัสว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคตรัสตอบอย่างนั้น ก็ทรงมีความรู้เหมือนสมณพราหมณ์พวกอื่น พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองว่าท่านพระภูมิชะตอบถูกแล้ว จากนั้นทรงอธิบายว่าความแยบคาย หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ความไม่แยบคายหมายถึงมิจฉามรรคมีองค์ ๘ และทรงยกอุปมาขึ้นมาแสดงว่า ถ้าสมณ

พราหมณ์มีมิจฉามรรคมีองค์ ๘ จะตั้งความหวังหรือไม่ตั้งความหวังแล้วประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่สามารถบรรลุผลได้เพราะไม่แยบคาย เหมือนคนอยากได้น้ำมันแต่คั้นเอาจากทราย เหมือนคนต้องการนมสดแต่รีดเอาจากเขาแม่โค เหมือนคนต้องการเนยข้นแต่กวนเอาจากน้ำ เหมือนคนต้องการไฟแต่เอาไม้สดมียางมาสีไฟ นอกจากนี้ยังตรัสอุปมาฝ่ายตรงข้ามที่มีผลด้วย แล้วตรัสไว้ในตอนท้ายว่า ถ้าพระภูมิชะแสดงธรรมแก่ชยเสนราชกุมารด้วยอุปมา ๔ ข้อนี้ ชยเสนกุมารจะต้องเลื่อมใสแน่นอน เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระภูมิชะมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๓/๒๕๖)

2.ภูมิชสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยพระภูมิชะ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ท่านพระภูมิชะได้ถามท่านพระสารีบุตรเกี่ยวกับการบัญญัติเหตุแห่งสุขและทุกข์ของสมณพราหมณ์ผู้เป็นกรรมวาที ซึ่งเนื้อหาสาระของสูตรพึงทราบเหมือนในอัญญติตถิยสูตร(สูตรที่ ๔) และพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระภูมิชะว่า เมื่อกาย วาจาและใจมีอยู่ สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น เพราะความจงใจเป็นเหตุ และเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะอวิชชาดับไปด้วยวิราคะ กาย วาจาและใจซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ภายในเกิดขึ้นนั้นจึงไม่มี เขตไม่มี วัตถุไม่มี อายตนะไม่มี หรืออธิกรณ์ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ภายในเกิดขึ้นนั้นไม่มี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๕/๔๘)

ภูมิชะ, พระ : ภิกษุรูปหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ เป็นเชื้อสายกษัตริย์, เป็นพระอรหันต์สาวก, เป็นลุงของชยเสนราชกุมาร ภายหลังเมื่อบวชแล้ว ได้สนทนาธรรมกับชยเสนราชกุมาร ดังคำภูมิชสูตร กล่าวว่า ชยเสนราชกุมาร ทรงอังคาสท่านพระภูมิชะด้วยภัตตาหารในภาชนะอันเป็นส่วนของพระองค์เองเลย,ในภูมิชสูตร กล่าวไว้ว่า พระภูมิชะได้สนทนาเรื่องคนที่ตั้งความหวังแล้วประพฤติพรหมจรรย์ ก็ไม่สามารถบรรลุผลได้เป็นต้น กับพระผู้มีพระภาคและได้สนทนาเรื่องสุขและทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองเป็นต้น กับพระสารีบุตรและพระอานนท์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๓/๒๕๖,๑๖/๒๕/๔๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ท่านพระภูมิชะ นี้ เป็นพระเจ้าลุงของชยเสนราชกุมาร (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๓/๑๔๔)

ภูมิฌาน : บริกรรมกสิณ เป็นเหตุให้สมาบัติหรือฌาน ดังคำในโกมาริยปุตตชาดกที่เหล่าดาบสกล่าวแก่ลิงตัวหนึ่งที่แกล้งนั่งสงบทำฌานว่า เจ้าลิงเอ๋ย จริงอยู่ ฌานอันบริสุทธิ์อย่างยิ่ง ถึงเจ้าจะได้สดับมาแล้ว เจ้าก็ยังอยู่ห่างไกลภูมิฌานนั่นอยู่ดี (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๔๗/๑๕๔)

ภูมิธรรม : พื้นจิตใจที่มีคุณธรรม ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโปรดบิดาของยสกุลบุตรอยู่ จิตของยสกุลบุตรผู้พิจารณาภูมิธรรมตามที่ได้เห็นตามที่ได้รู้ ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น หรือดังคำที่พระวังคีสะเถระกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าไว้ว่าทรงเป็นที่พึ่งของชนทั้งหลายผู้ไม่มีที่พึ่งทรงประทานความไม่มีภัยแก่คนทั้งหลายที่ตื่นกลัวทรงเป็นที่ไว้วางใจของคนทั้งหลายที่มีภูมิธรรม๑สงบระงับทรงเป็นที่พึ่งของคนทั้งหลายผู้แสวงหาที่พึ่งที่ระลึก(วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๘/๓๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๑/๓๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ภูมิธรรม หมายถึงโสดาปัตติมรรคเป็นต้น (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๑๑/๓๑๕)

ภูมินานัตตญาณนิทเทส : แสดงภูมินานัตตญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๑๘ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรจำแนกภูมิไว้ ๔ ประการ ดังนี้

ภูมิ ๔ ประการ คือ

๑. กามาวจรภูมิ (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม)

๒. รูปาวจรภูมิ (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป)

๓. อรูปาวจรภูมิ (ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป)

๔. อปริยาปันนภูมิ (ชั้นที่ไม่นับเนื่องในภูมิ ๓ ได้แก่ ชั้นโลกุตตระ)

จากนั้นท่านนำภูมิแต่ละภูมิมาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ นอกจากนี้ท่านยังแสดงภูมิ ๔ อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ ภูมิธรรมหมวดต่าง ๆ ที่มีหัวข้อธรรม ๔ ประการ เช่น สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ ฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๒/๑๒๑)

ภูมิประเทศ : ลักษณะทางกายภาพและทางธรรมชาติของแผ่นดิน รวมถึงความสูงต่ำของผิวโลก ทะเลสาบ ถนนหนทาง และเมืองต่าง ๆ ดังคำในมหาปทานสูตร กล่าวไว้ว่า พระวิปัสสีราชกุมารรับสั่งเรียกนายสารถีมาตรัสว่า สหายสารถี เธอจงเทียมยานพาหนะคันงามๆเราจะไปอุทยานชมภูมิประเทศที่สวยงาม ดังคำในปาสราสิสูตร ที่กล่าวถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธไว้ว่า ภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่า น่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีท่าน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคาม อยู่โดยรอบ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓/๒๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๙/๓๐๓)

คำนี้มีปรากฏในหลายแห่ง เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๓/๔๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๙/๓๙๘,๑๓/๔๗๗/๖๐๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๖๓/๗๔, ๒๖/๑๒๓๒/๑๔๕)

ภูมิปัญญา : พื้นความรู้ความสามารถ ดังคำมหาสีหนาทสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อเจลกกัสสปะไว้ว่า กัสสปะมีสมณพราหมณ์บางพวกเป็นบัณฑิต ทรงภูมิปัญญา มัก

SAMPLE

โต้แย้ง มีท่าทางดังขมังธนู พวกเขาดูเหมือนจะกำจัดทิฏฐิได้ด้วยปัญญา(ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘๔/๑๖๒)

ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ : วิญญาณฐิติ มี ๗ ประการ คือ (๑) มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือมนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกะบางพวก (๒) มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกันแต่มีสัญญาอย่างเดียวกันคือพวกเทพชั้นพรหมกายิกา เกิดในปฐมฌานและเหล่าสัตว์ผู้เกิดในอบาย ๔(๓) มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกันแต่มีสัญญาต่างกันคือพวกเทพชั้นอาภัสสระ(๔)มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกันมีสัญญาอย่างเดียวกัน คือพวกเทพชั้นสุภกิณหะ(เทพที่เต็มไปด้วยความงดงาม)(๕)มีสัตว์ทั้งหลายผู้บรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่าอากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญาดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง(๖)มีสัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้(๗)มีสัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวงบรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่าไม่มีอะไร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๔/๖๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ คือขันธ์ที่มีวิญญาณ(ความรู้แจ้งอารมณ์) (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๘๓/๕๗)

ภูมิภาค : หัวเมือง, อาณาบริเวณที่มีลักษณะบางอย่างเช่นลักษณะทางธรรมชาติ ทางเศรษฐกิจ ทางวัฒนธรรม ทางการเมือง คล้ายคลึงกันจนสามารถจัดเข้าพวกกันได้ และแตกต่างกับบริเวณใกล้เคียงโดยรอบ ดังคำในมหาหัตถีปโทปมสูตรกล่าวไว้ว่า เตโชธาตุภายนอกนั้น(ลาม)มาถึงหญ้าสดหนทาง ภูเขา น้ำ หรือภูมิภาคที่น่ารื่นรมย์แล้ว เมื่อไม่มีเชื้อ ย่อมดับไปเอง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๔/๓๓๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๐/๙,๒๖/๗๑/๑๓,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย)๒๗/๗๐/๔๐๗,๒๗/๗๑/๔๐๗,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๒๑๕/๔๕๗)

ภูมิสถาน : ภาคพื้น หมายถึงพื้นดิน ที่ภาคพื้นดิน ดังคำว่า การพบภูมิสถานอันรื่นเย็นเป็นเหตุเขาจึงได้รับความเบิกบานใจและความสุขใจ,ในรามเณยยกสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า อารามอันวิจิตร ป่าอันวิจิตรสระโบกขรณีที่สร้างอย่างดียังไม่ถึงเศษ ๑ ส่วน ๑๖ แห่งภูมิสถานอันรื่นรมย์ของมนุษย์พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ในที่ใดเป็นบ้านหรือเป็นป่า เป็นที่ลุ่มหรือเป็นที่ดอนก็ตาม ที่นั้นเป็นภูมิสถานที่น่ารื่นรมย์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๒๒/๗๕,๙/๒๒๔/๗๕,๙/๔๖๓/๒๐๒,๙/๔๖๕/๒๐๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒๖/๔๕๙, สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๖๑/๓๘๒)

SAMPLE

ภูมิสัตบุรุษ,ภูมิของสัตบุรุษ : 1.ความเป็นคนกตัญญู และความเป็นคนกตเวที ดังคำในทุกนิบาตอธิบายถึงภูมิสัตบุรุษไว้ว่า สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวที ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนกตัญญู และความเป็นคนกตเวทีทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗)

2.บุคคลที่รู้รูปเป็นต้น จักขุเป็นต้น จักขุวิญญาณเป็นต้นไม่เที่ยง มีความแปรผันมีภาวะโดยอาการอื่น ได้ชื่อว่าก้าวถึงภูมิสัตบุรุษ เป็นสัทธานุสารี และธัมมานุสารี ดังคำว่าผู้ใดศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ผู้นี้เราเรียกว่าสัทธานุสารี ก้าวลงสู่อริยมรรค หยั่งลงสู่ภูมิของสัตบุรุษ ผ่านภูมิของปุถุชนได้แล้ว, ธรรมเหล่านี้ของผู้ใดประจักษ์ชัดโดยยิ่งด้วยปัญญาอย่างนี้ ผู้นี้เราเรียกว่าธัมมานุสารี ก้าวลงสู่อริยมรรค หยั่งลงสู่ภูมิของสัตบุรุษผ่านภูมิของปุถุชนได้แล้ว(สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๒/๓๒๐,๑๗/๓๐๓/๓๒๑,๑๗/๓๑๑/๓๒๗)

ภูมิแห่งการไม่วิวาท : อมตนิพพาน หมายถึงความดับสนิทแห่งกิเลสและกองทุกข์ได้สิ้นเชิง ดังคำในมหาวิยูหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผลแห่งวาทะนี้(ยึดถือทิฏฐิ) น้อยนัก ไม่พอเพื่อความสงบเรากล่าวผลแห่งการวิวาทเป็น ๒ อย่าง (นินทาหรือสรรเสริญอย่าง ๑ แพ้หรือชนะ อย่าง ๑) บุคคลเห็นโทษแม้นี้แล้ว มองเห็นภูมิ(เหตุ)แห่งการไม่วิวาทว่า เกษมไม่พึงวิวาทกัน (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๐๓/๗๑๗)

ภูมิแห่งเปรต : เปตคติ, สถานที่ไปเกิดเป็นเปรต, เป็นคติ ๑ ในบรรดาคติ ๖, ภพที่สัตว์ไปเกิดหลังจากทำกรรม เพราะความโลภเป็นต้น แล้วไปเกิดในภูมิแห่งเปรตเพราะว่าสัตว์ทั้งหลายยังไม่เป็นพระอริยบุคคลที่จะพยากรณ์ตนเองได้ว่ามีภูมิแห่งเปรตสิ้นแล้ว เนื่องจากยังไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า จักขุ (ตา)เป็นต้น ไม่เที่ยง มีความแปรผันมีภาวะโดยอาการอื่น,ในจักขุสูตรและรูปสูตรก็กล่าวไว้โดยนัยเดียวกันนี้ ,ในจักกวัตติราชสูตรกล่าวไว้ว่าคนที่ยังไม่ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในธรรม และในพระสงฆ์ และมีศีลที่พระอริยเจ้าพอใจ ก็ไม่ทรงพ้นจากนรก ไม่ทรงพ้นจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ไม่ทรงพ้นจากภูมิแห่งเปรตและไม่ทรงพ้นจากอบายทุคติและวินิบาตไปได้,ในจุนทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเหตุที่ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการมีการฆ่าสัตว์เป็นต้นนี้ จึงปรากฏมีทั้งนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต หรือทุคติอย่างใดอย่างหนึ่งแม้อื่น,ในชาณุสโสณิสูตร กล่าวถึงสัตว์ที่ไปเกิดในภูมิแห่งเปรตไว้ว่าบางคนเป็นผู้ฆ่าสัตว์ฯลฯเป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังจากตายแล้วไปเกิดในภูมิแห่งเปรต เลี้ยงอัตภาพอยู่ในภูมิแห่งเปรต ดำรงอยู่ในภูมิแห่งเปรตด้วยอาหารของเหล่าสัตว์ผู้เกิดในภูมิแห่งเปรต หรือเลี้ยงอัตภาพอยู่ในภูมิแห่งเปรตนั้นดำรงอยู่

SAMPLE

ในภูมิแห่งเปรตนั้นด้วยปัตติทานมัยกุศลจากมนุษยโลกนี้ที่มิตร อำมาตย์ หรือญาติสาโลหิตของตนอุทิศให้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๒/๓๒๐,๑๗/๓๐๓/๓๒๑,๑๗/๓๑๑/๓๒๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๙๗/๔๘๘,๑๙/๑๐๐๓/๕๐๕,๑๙/๑๐๐๖/๕๐๙,๑๙/๑๐๑๓/๕๑๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๒/๒๑๕,๒๔/๑๗๖-๑๗๗/๓๒๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๐๓/๕๓๕,๓๗/๖๕๒/๗๐๗)

ภูมิอสัตบุรุษ : ความเป็นคนอกตัญญู และความเป็นคนอกตเวที ดังคำในทุกนิบาตอธิบายถึงภูมิอสัตบุรุษไว้ว่า อสัตบุรุษเป็นคนอกตัญญู เป็นคนอกตเวทีความเป็นคนอกตัญญู ความเป็นคนอกตเวที อสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนอกตัญญู และความเป็นคนอกตเวที ทั้งหมดนี้เป็นภูมิอสัตบุรุษ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อกตัญญู หมายถึงผู้ไม่รู้อุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตน คำว่า อกตเวที หมายถึงผู้ไม่รู้จักทำอุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตนให้ปรากฏ (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๓๑)

ภูริ : แผ่นดิน,ความฉลาด, ปัญญา,มาก ในโสพสปัญญานิทเทส อธิบายว่า แผ่นดินท่านกล่าวว่าภูริบุคคลประกอบด้วยปัญญาที่กว้างขวางไพบูลย์เสมอด้วยแผ่นดินนั้น เพราะเหตุนั้น ปัญญานั้นจึงชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดิน อีกประการหนึ่ง คำว่า ภูริ นี้เป็นชื่อของปัญญา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๕๕๓), ดังคำแปลของภูริปัญญาสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาดุจแผ่นดิน,ในโปฐิลเถรวัตถุ มีพระดำรัสว่า ปัญญาเกิดเพราะการประกอบ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๖๓/๕๘๐,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘๒/๑๒๐) ในอรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปัญญา แปลจากคำว่า “ภูริ” ซึ่งเป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของปัญญา คำว่า การประกอบ หมายถึงมนสิการโดยแยบคายในอารมณ์ธรรม ๓๘ ประการ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๖๖, อภิธา.ฏีกา (บาลี) ๑๕๒- ๑๕๔/๑๒๑)

ภูริทัตตจริยา : ว่าด้วยจริยาของภูริทัตตนาคราช พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นภูริทัตตนาคราช ไปรักษาอุโบสถศีล อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำยมุนา ถูกหมองูจับตัวไปเที่ยวเล่นกลหากิน ก็มิได้ทำความโกรธมุ่งรักษาศีลอย่างเดียว (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๑/๗๔๗)

ภูริทัตตชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าภูริทัต มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานาคชื่อภูริทัต ได้ตั้งความปรารถนาอยากไปเกิดในเทวโลก จึงไปรักษาอุโบสถศีลอยู่ที่จอมปลวงแห่งหนึ่งในถิ่นมนุษย์ แต่ถูกพราหมณ์หมองูผู้รู้มนต์อาลัมพายนะจับตัวไปเที่ยวแสดงละครหาเงินตามสถานที่ต่างๆ ต่อมานาคพี่น้องชาย ๆ ๓ ตนได้มาช่วยเหลือพญานาคภูริทัตให้

รอดพ้นจากพราหมณ์หมองูไปได้ นาคพี่ชายมีความแค้นเคืองจึงคิดจะทำลายชีวิตพราหมณ์หมองูนั้น แต่ถูกนาคน้องชายซึ่งกลัวตกนรกห้ามปรามไว้ เพราะพราหมณ์หมองูผู้นี้เป็นผู้รู้พระเวทและเป็นผู้สาธยายมนต์ ใคร ๆ ไม่ควรทำลาย พญานาคภูริทัตได้ชี้แจงให้นาคน้องชายทราบว่า ความเข้าใจเช่นนั้นเป็นความเข้าใจผิด การปฏิบัติตามลัทธิของพราหมณ์เช่นนี้เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง พญานาคภูริทัตได้มุ่งมั่นรักษาอุโบสถศีลจนตลอดชีวิตแล้วจึงไปเกิดในเทวโลก ตามความปรารถนาพร้อมด้วยบริวารอีกเป็นจำนวนมาก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๘๔/๓๐๕)

ภูริทัตตะ, พญานาค :ชื่อพญานาค ซึ่งเป็นอดีตชาติของโพธิสัตว์, ในภูริทัตตจริยา กล่าวไว้ว่า ภูริทัตนาคราช คราวหนึ่ง สมาทานศีลวัตร เพื่อต้องการจะไปยังสวรรค์นั้นชำระร่างกายบริโภคอาหารพอเป็นเครื่องเลี้ยงชีพแล้ว นอนบนยอดจอมปลวก อธิษฐานองค์ ๔ ประการว่า ผู้ใดพึงทำกิจด้วยผิวก็ดี หนังก็ดี เนื้อก็ดี เอ็นก็ดี กระดูกก็ดี ผู้นั้นจงนำอวัยวะที่เราให้นี้ไปเถิด พราหมณ์อาลัมพานะผู้ที่คนอกตัญญูบอกแล้ว ได้จับเราใส่ไว้ในตะกร้า ให้เล่นในที่นั้นๆแม้เมื่อพราหมณ์อาลัมพานะใส่เราไว้ในตะกร้าบ้าง บีบเราด้วยฝ่ามือบ้าง เราก็ไม่โกรธพราหมณ์อาลัมพานะนั้น เพราะเรากลัวศีลขาด (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๓๗/๓๑๓,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๑/๗๔๗,๓๓/๑๒๒/๗๗๖)

ภูริปัญญชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้มีปัญญากว้างขวาง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า มโหสธบัณฑิต แสดงเหตุที่ตนหนีไปหลบซ่อนอยู่ในหมู่บ้านในชนบทเมื่อถูกผู้อื่นใส่ความให้พระราชาสั่งจับตนลงโทษ ในฐานกบฏให้พระเจ้าวิเทหะแห่งกรุงมิถิลาพร้อมด้วยอำมาตย์ทั้ง ๔ ได้ฟัง เป็นการแสดงให้เห็นว่าถึงจะไปอยู่ที่กันดารก็ได้ประโยชน์ เพราะได้เรียนรู้วิชาอันเป็นอาชีพของชาวเมือง ทั้งตนเองไม่ได้เสียประโยชน์อะไร และไม่ได้ทำกรรมชั่วแต่อย่างไรจึงแสดงว่า ปัญญาประเสริฐกว่าทรัพย์ เพราะเมื่อมีปัญญาแล้วอยู่ที่ไหนก็หาทรัพย์ได้ แต่ถ้ามีทรัพย์แต่อัปปัญญาไม่แน่ว่าเมื่อมีทรพย์มากจักอาจรักษาไว้ได้ (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๔๕/๓๔๖)

ภูริปัญญา, พระเจ้าจักรพรรดิ : 1.ชื่อพระเจ้าพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของปัจจุปัฏฐานสัญญกเถระ ที่กล่าวไว้ว่า ตนเอง สร้างพุทธสถูป พระนามว่าอัตถทัสสี บำรุงพระสถูปชั้นเลิศของพระมุนีอยู่ ๕ ปี ตามคำแนะนำของพระสาครผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เพราะทำบุญในครั้งนั้น ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ในกัปที่ ๑๐๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ พระนามว่าภูริปัญญา สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๐/๒๗๓)

SAMPLE

2.ปัญญาดุจแผ่นดิน เป็นนามธรรม ดังคำว่า ภูริปัญญาสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาดุจแผ่นดิน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๖๓/๕๖๐)

ภูริปัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาดุจแผ่นดิน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญกระทำให้มากแล้วเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาดุจแผ่นดิน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๖๓/๕๘๐)

ภูษา : เครื่องนุ□งห□ม,ผ□าทรงดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่าพระนางมัลลิกาเทวีได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระอานนท์มาแต่ไกลครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงรีบลุกขึ้น พระภูษาทรงเกลี้ยงสีเหลืองจึงเลื่อนหลุด,ในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ ทรงประชวรเป็นริดสีดวงทวาร พระภูษาเปื้อนพระโลหิต (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๙๖/๕๘๗,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๑/๑๘๕)

ภูษามาลา, นาง :ช□างแต□งผมดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า นางภูษามาลาหรือเด็กสาวคอยดูแลพระองค์อยู่หรือ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๒/๓๕๕) สมัยพุทธกาลคำว่าภูษามาลาย ใช□เมื่อกล□าวถึงพระอุบาลี

ภูสาคาร : เรือนเก็บผ้า หมายถึงโกดังผ้า เมืองอาตุมา ดังคำในเภสัชชขันธกะ กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงเมืองอาตุมา ประทับอยู่ ณ ภูสาคาร คืนนั้น พระหลวงตารูปนั้นสั่งคนให้จัดเตรียมข้าวต้มเป็นอันมากแล้วน้อมเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาค (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๓/๑๓๗)

เภทนกะ : อาบัติที่ต้องทำลายสิ่งที่ให้ต้องอาบัติก่อน หมายถึงอาบัติปาจิตตีย์ที่ชื่อว่าเภทนกะ ดังสูจิฆรสิกขาบทว่า ก็ ภิกษุใดทำกล่องเข็มด้วยกระดูก ด้วยงา หรือด้วยเขาต้องอาบัติปาจิตตีย์ที่ชื่อว่าเภทนกะ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๑๖/๖๐๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เภทนกะ เป็นชื่อเฉพาะอาบัติปาจิตตีย์สิกขาบทนี้ แปลว่า มีการทำลาย คือต้องทำลายวัตถุก่อนจึงแสดงอาบัติตก (วิ.อ. ๒/๕๑๘/๔๓๘)

เภริวาทกชาดก : ชาดกว่าด้วยการตีกลองเกินประมาณทำให้เสียทรัพย์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า คนตีกลองโพธิสัตว์สอนบุตรไม่ให้ตีกลองมากเกินไป ในขณะที่กำลังเดินทางอยู่ในกลางดง แต่บุตรไม่เชื่อตีกลองมากเกินไป จึงถูกโจรปล้นทรัพย์ที่ได้มาเพราะการรับจ้างตีกลองจนหมดสิ้น การทำอะไรเกินประมาณมักพบพานความวิบัติ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๙/๒๕)

เภสกพามฤคทายวัน,ป่า :ชื่อป่าแห่งหนึ่ง เขตเมืองสุงสุมารคิระ แควันภัคคะ อยู่ไม่ไกลจากใกล้โกกนทปราสาท,คำว่า เภสกพาวัน เป็นชื่อแห่งป่าที่อาศัยเมืองสุงสุมารคิระ,แต่เดิม ป่าแห่งนี้ มีชื่อว่าเภสกพา แต่ป่านั้นได้เกิดในที่เป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อและนก

SAMPLE

ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่ามิคทายวัน, ณ ป่าแห่งนี้ โพธิราชกุมารเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและสนทนาธรรมและต่อมาได้นิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังโกกนทปราสาท ,ป่าแห่งนี้ พระพุทธเจ้าจำพรรษาที่ ๘ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๓๕๐/๔๗๙,๒/๖๓๑/๗๐๘,๒/๖๓๒/๗๐๘,๒/๖๓๒/๗๐๙,๒/๖๓๒/๗๑๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๖/๔๒๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๕/๙๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๖/๔๓๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๒๗๘,๒๓/๔๘/๓๒๓)

เภสกพาวัน,ป่า : ป่าที่ให้อภัยแก่หมู่เนื้อ หมายถึงเขตอภัยทาน เขตกรุงสุงสุมารคิระ ในแคว้นภัคคะ,ในมารตัชชนียสูตร กล่าวไว้ว่าภิกษุได้คุกคามมารในเภสกพาวัน,มีนกุลปิตาคหบดีเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าณเภสกพาวัน,ในเถรคาถา พระมหาโมคคัลลานเถระได้คุกคามมารที่ป่าเภสกพาวัน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๖๘/๔๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๖,๑๒/๕๐๖/๕๔๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๔/๓๙๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑/๑,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๓๑/๑๕๙,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘/๓๐๙) ; ดู เภสกพามฤคทายวัน

เภริ,เภรี : กลองดังคำว่าพระเวสสันดรบรมกษัตริย์และพระนางมัทรีกลับมาดำรงในสิริราชสมบัติตามเดิมแล้ว ทรงระลึกถึงความลำบากของตนในกาลก่อน จึงรับสั่งให้นำกลองนันทิเภรีไปตีประกาศที่คุ้มครองเขาวงกตอันน่ารื่นรมย์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๔๐๗/๕๕๕)

เภสัช : ยา, ยารักษาโรค, ยาแก□โรค เป□นอย□างหนึ่งในป□จจัย ๔, เภสัช ๕ ที่เป□นสัตตาหกาลิก รับไว□ฉันได□ตลอด ๗ วันคือ (๑) สัปป□ เนยใส (๒) นวนีตะ เนยข□น (๓) เตละ น้ำมัน (๔) มธุ น้ำผึ้ง (๕) ผาณิต น้ำ อ□อย; ส□วนยาแก□โรคที่ทำจากรากไม□เปลือกไม□ ใบไม เป□นต□นจัดเป□นยาวชีวิก คือรับประเคนไว□แล□วเก็บไว□ฉันได□ตลอดชีวิต ดังคำในเภสัชชสิกขาบท กล่าวไว้ว่า พวกชาวบ้านพากันพอใจเลื่อมใสนำเภสัช ๕ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อยมาถวาย ตามปกติ ท่านพระปิลินทวัจฉะก็ได้เภสัช ๕ อยู่เสมอ ท่านจึงแบ่งเภสัชให้บริษัทของท่าน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๑/๑๔๒)

คำนี้มีกล่าวไว้หลายแห่ง เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๗/๑๔๗,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๐/๔๔,๕/๒๖๑/๔๔,๕/๒๗๑/๖๗,๕/๒๗๑/๖๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๐/๔๔๓,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๑) ; ดู เวชกรรม

เภสัชชขันธกะ:หมวดว่าด้วยเภสัช เป็นชื่อขันธกะที่ ๖ แห□งคัมภีร□มหาวรรค วินัยป□ฎก ว□าด□วยเรื่องเภสัชคือ ยาบำบัดโรค ตลอดจนเรื่องยาดู อุทิสสมังสะ กัปป□ยอกัปป□ยะ และกาลิก ๔ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๐/๔๓)

SAMPLE

โภคทรัพย์ : ทรัพย์สิ่งของที่ใช้อุปโภคบริโภคดังคำในมหาวิภังค์ที่บิดาของสุทินน์กล่าวแก่ลูกสุทินน์ว่า ลุกขึ้นเถิด ลูกสุทิน จงกิน จงดื่ม จงรื่นเริง จงพอใจกินดื่ม รื่นเริง ใช้สอยโภคทรัพย์ทำบุญเถิด ถึงอย่างไร พ่อแม่ก็จะไม่อนุญาตให้ลูกบวชแน่ หรือในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้มีศีล มีศีลสมบัติในโลกนี้ ย่อมได้โภคทรัพย์ใหญ่หลวงซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๘/๑๙,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๕/๙๙),ในมหานิทเทสอธิบายไว้ว่า โภคทรัพย์พินาศเพราะเหตุ ๘ ประการ คือ ถูกพระราชาริบ ถูกโจรปล้น ถูกไฟไหม้ ถูกน้ำท่วมพัดพาไป ถูกทายาทผู้ไม่เป็นที่รักลักขโมยไป โภคทรัพย์ที่ฝังไว้แล้วหาไม่พบ กิจการล้มเหลวเพราะจัดการไม่ดี มีคนล้างผลาญตระกูล ล้างผลาญ รุกราน ทำลายโภคทรัพย์เหล่านั้นให้พินาศเกิดขึ้นในตระกูล (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒/๕),ในอภิธรรมปิฎก อาเสวนปัจจยตากถา กล่าวไว้ว่า วิบากแห่งอทินนาทานอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้เสื่อมโภคทรัพย์แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๙๐๓/๙๓๒)

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๙/๙๓,๑๐/๑๕๐/๙๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๑/๒๑๐,๑๑/๒๖๕/๒๑๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๔/๑๘๕,๑๓/๓๐๗/๓๗๐,สํ.ม.(ไทย) ๑๕/๗๙/๘๔,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๔๔/๒๕๔,๑๘/๓๖๔/๔๒๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๐/๘๙,๑๙/๙๐๖/๔๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๓,๒๑/๑๐๔,๒๑/๑๒๒/๑๘๖,๒๑/๑๙๒/๒๘๐,๒๑/๒๕๘/๓๗๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๗/๓๖๘,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๒๓๘/๑๕๖,๒๖/๑๒๖๙/๑๖๑,๒๖/๖๑๔/๒๖๗,๒๖/๘๐๑/๒๙๙, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๑/๑๕๐,๒๙/๔๖/๑๖๓,๒๙/๕๕/๑๘๘,๒๙/๑๘๕/๕๒๔,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๐๔/๑๗๒,๓๖/๑๐๕/๑๗๒,๓๖/๑๐๖/๑๗๒)

โภคธรรม : ธรรมที่เป็นโภคะ หมายถึงสีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ หรือวิมุตติญาณทัสสนขันธ์ ดังคำในจุนทสูตร เมื่อคราวที่สารีบุตรนิพพานไว้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า อานนท์ สารีบุตรพาเอาสีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ หรือวิมุตติญาณทัสสนขันธ์ปรินิพพานไปด้วยหรือ ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า มิใช่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ท่านสารีบุตรไม่ได้พาเอาสีลขันธ์ ฯลฯ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ปรินิพพานไปด้วย แต่ท่านสารีบุตรได้เป็นผู้ให้โอวาท ... เอาใจใส่ในการแสดงธรรมอนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารี ข้าพระองค์ทั้งหลายระลึกถึงโอชะแห่งธรรม โภคธรรมและการอนุเคราะห์ด้วยธรรมนั้นของท่าน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๙/๒๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ หมายถึง ศีล สมาธิ ปัญญาที่เป็นขันธ์ระดับโลกิยะและโลกุตตระ ส่วนวิมุตติขันธ์ หมายถึง วิมุตติที่เป็นขันธ์ระดับโลกุตตระอย่างเดียวและวิมุตติญาณทัสสนขันธ์ หมาย

SAMPLE

ถึงปัจจเวกขณญาณที่เป็นขันธ์ระดับโลกิยะอย่างเดียว (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๙/๒๙๘)

โภคนคร : ชื่อนครแห่งหนึ่ง อยู่ไม่ห่างจากกรุงปาวา มีปรากฏในเส้นทางก่อนเสด็จปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ดังคำในมหาปรินพพานสูตร กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงโภคนคร ประทับอยู่ที่อานันทเจดีย์ในโภคนคร,ในมหาปเทสสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อานันทเจดีย์ โภคนครตรัสมหาปเทส ๔ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๓๔,๑๐/๑๘๘/๑๓๗,๑๐/๑๘๙/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๐/๒๕๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๒๐/๗๔๑)

โภคพยสนะ : ความวิบัติแห่งโภคะ,ความพินาศแห่งโภคทรัพย์, เป็นข้อที่ ๒ พยสนะ ๕ (คือ (๑) ญาติพยสนะ (ความวิบัติแห่งญาติ) (๒) โภคพยสนะ (ความวิบัติแห่งโภคะ) (๓) โรคพยสนะ (ความวิบัติเพราะโรค) (๔) สีลพยสนะ(ความวิบัติแห่งศีล) (๕) ทิฏฐิพยสนะ(ความวิบัติแห่งทิฏฐิ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๐/๒๐๙, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๔๒/๙๕๖)

โภคมทะ : ความเมาในโภคสมบัติ หมายถึงความมัวเมาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยโภคะ ในวิภังค์อธิบายโภคมทะไว้ว่า ความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยโภคะ นี้เรียกว่าโภคมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๘)

โภควดีนคร : ชื่อเมืองของเหล่านาค ซึ่งโภควดีนคร เป็นชื่อ ๑ ในบรรดา ๓ คือ โภควดีนครบ้าง วาสนานครบ้าง หิรัญวดีนครบ้าง ดังคำในวิธุรชาดกที่ปุณณกยักษ์กล่าวแก่ท้าวสักกะว่า ภพนาคนั้นเขาเรียกว่า โภควดีนคร และได้บรรยายถึงสภาพเมืองโภควดีนครไว้ว่า เป็นเมืองนิรมิตล้วนแต่ทองคำ สำเร็จแก่พญานาคผู้สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทุกอย่างป้อมและเชิงเทินสร้างมีรูปทรงเหมือนคออูฐ ทำด้วยแก้วแดงและแก้วลาย ในนาคพิภพนั้น มีปราสาททำด้วยศิลา มุงด้วยกระเบื้องทองคำ มีไม้มะม่วง ไม้หมากเม่า ไม้หว้า ไม้ตีนเป็ด ไม้จิก ไม้เกด ไม้ประยงค์ ไม้ราชพฤกษ์ ไม้มะม่วงหอม ไม้ชะบา และไม้ย่านทราย ไม้จำปา ไม้กากะทิง มะลิซ้อน มะลิลา และไม้กระเบา ต้นไม้ในนาคพิภพเหล่านี้ มีกิ่งโน้มเข้าหากัน ยังมณเฑียรของนาคราชให้งามยิ่งนัก ในนาคพิภพนั้น มีต้นอินทผลัมสำเร็จแล้วด้วยแก้วอินทนิล ผลิดอกล้วนแต่ทองเป็นนิตย์จำนวนมากซึ่งเป็นที่อยู่ของท้าววรุณนาคราชผู้มีฤทธิ์มากผู้ผุดเกิด(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๗๐/๓๙๖)

โภคสมบัติ : ความถึงพร้อมด้วยโภคะ หมายถึงสมบัติมาก ร่ำรวย ดังคำในโกสัมพิกขันธกะกล่าวไว้ว่า ในกรุงพาราณสี ได้มีพระเจ้ากาสีพระนามว่าพรหมทัต ทรงเป็น

SAMPLE

กษัตริย์ผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติมาก มีกำลังพลมาก มีพาหนะมาก มีอาณาจักรกว้างใหญ่ มีภัณฑาคารห้องเก็บของมีค่าและคลังพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์(วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๘/๓๔๓)

คำนี้มีปรากฏในหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๒/๖๔,๙/๓๐๖/๑๑๖,๙/๓๐๘/๑๑๗,๙/๓๒๑/๑๒๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๖๘,๑๒/๑๗๘/๑๗๙,๑๒/๒๙๑/๓๒๓,๑๒/๔๑๐/๔๔๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐/๑๑,๑๓/๔๑๘/๕๒๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙,๑๔/๑๐๒/๑๒๑,๑๔/๒๑๘/๒๕๒,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘๐/๓๑๓,๑๘/๒๘๑/๓๑๓,๑๘/๒๘๐/๓๑๔,๑๘/๒๘๑/๓๑๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๗๒/๓๑,๒๖/๘๔๕/๙๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๔,๒๙/๘๗/๒๖๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๑๙๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๕๒/๔๔๗,๓๓/๔๗๒/๕๑๖,๓๓/๗/๕๒๐,๓๓/๔๘/๕๒๕)

โภคสังหรเปตวัตถุ : เรื่องเปรตรวบรวมโภคะ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของหญิงชาวกรุงราชคฤห์ ๔ คน ผู้ทำการค้าขายเนย น้ำผึ้ง งา ธัญญาหาร เป็นต้น ด้วยการโกงตาชั่ง ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตไม่ได้ใช้โภคทรัพย์เหล่านั้น จึงร้องไห้รำพึงรำพันอย่างน่ากลัว (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๘๐๑/๒๙๙)

โภคสัมปทา : ความถึงพร้อมแห่งโภคะ,ความถึงพร้อมแห่งโภคสมบัติ, ข้อที่ ๒ ในสัมปทา ๕ คือ (๑)ญาติสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งญาติ) (๒) โภคสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งโภคสมบัติ) (๓) อาโรคยสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งความไม่มีโรค) (๔) สีลสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งศีล) (๕) ทิฏฐิสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ) (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๕/๔๖๔, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๔)

โภคสุข : สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์,เป็นข้อที่ ๒ ในสุข ๔ คือ (๑) อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์) (๒) โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์) (๓) อานัณยสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้)(๔)อนวัชชสุข(สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ),ในอานัณยสูตร กล่าวถึงโภคสุขไว้ว่ากุลบุตรใช้สอยโภคทรัพย์และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรมได้รับสุขโสมนัสว่า เราใช้สอยโภคทรัพย์และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรงอาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี้เรียกว่าโภคสุข (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕)

โภคสูตร : พระสูตรว่าด้วยโภคทรัพย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษแห่งโภคทรัพย์ ๕ คือ (๑) เป็นสิ่งทั่วไปแก่ไฟ (๒) เป็นสิ่งทั่วไปแก่น้ำ (๓) เป็นสิ่งทั่วไปแก่พระราชา (๔) เป็นสิ่งทั่วไปแก่โจร (๕) เป็นสิ่งทั่วไปแก่ทายาทผู้ไม่เป็นที่รัก แล้ว

SAMPLE

ตรัสว่า อานิสงส์แห่งโภคทรัพย์ ๕ คือ (๑) บุคคลอาศัยโภคทรัพย์บำรุงตน บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ (๒) บุคคลอาศัยโภคทรัพย์บำรุงบิดามารดา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ (๓) บุคคลอาศัยโภคทรัพย์บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกรและคนใช้ บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ (๔) บุคคลอาศัยโภคทรัพย์บำรุงมิตร อำมาตย์ บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ (๕) บุคคลอาศัยโภคทรัพย์บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ซึ่งมีผลมาก เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๗/๓๖๘)

โภคะ สมบัติ เช่น ถึงพร้อมด้วยโภคะ ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวโภคะไว้ว่า มารดาบอกพระสุทินผู้ฉันเสร็จว่า ลูกสุทิน ตระกูลเรานี้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีเงินมีทองมาก มีเครื่องประดับมาก มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก ท่านควรกลับมาเป็นคฤหัสถ์จะได้ใช้สอยทรัพย์สมบัติและทำบุญ,ในโสณทัณฑสูตร กล่าวไว้ว่า ท่านโสณทัณฑะเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก ฯลฯเป็นผู้คงแก่เรียนทรงจำมนตร์,ในจักกวัตติสูตร กล่าวว่า ในเรื่องโภคะของภิกษุ มีคำอธิบายอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบนทิศเบื้องล่างทิศเฉียงแผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิต มีกรุณาจิต... มุทิตาจิต... มีอุเบกขาจิตแผ่ไป ... ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นคำอธิบายในเรื่องโภคะของภิกษุ,ในสิงคาลกสูตร กล่าวถึงโภคะ,โภคทรัพย์ว่าควรจัดสรร,สรรแบ่งทรัพย์ซึ่งหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรออกเป็น ๔ ส่วน คือ ๑ ส่วน เลี้ยงตัว เลี้ยงครอบ ครัว ดูแลคนที่เกี่ยวข้อง และทำความดี ๒ ส่วน ใช้ทำหน้าที่การงานประกอบกิจการอาชีพ ๑ ส่วน เก็บไว้เป็นหลักประกันชีวิตและกิจการคราวจำเป็น ดังคำว่า คฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ส่วน คือส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบการงาน ส่วนที่ ๔เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย จึงผูกมิตรไว้ได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๕/๒๓, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๓/๑๑๓,๙/๓๐๔/๑๑๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๐,๑๑/๑๑๐/๘๒,๑๑/๒๔๔/๒๐๐,๑๑/๒๔๗/๒๐๒,๑๑/๒๕๓/๒๐๕,๑๑/๒๖๕/๒๑๒)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๒/๒๔๙,๑๓/๓๙๐/๔๘๓,๑๓/๔๓๗/๕๔๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๔๙,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๐๑/๓๓๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๑/๕๐,๒๑/๖๑/๑๐๐,๒๑/๘๕/๑๓๐,๒๑/๑๙๗/๓๐๐,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๙๑/๔๖๔,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๒/๑,๒๖/๔๔/๘,๒๖/๖๑/๑๑,๒๖/๖๕/๑๒,ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑/๑๙๙)

SAMPLE

โภชนทานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการให้โภชนะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทายกผู้ให้โภชนะ ชื่อว่าให้ฐานะ ๕ แก่ปฏิคาหก กล่าวคือ ชื่อว่าให้อายุ วรรณะ สุข พละ และปฏิภาณ ครั้นให้อายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณ (หมายถึงตอบปัญหาถูกต้อง และตอบปัญหารวดเร็ว) แล้ว ย่อมมีส่วนได้อายุเป็นต้น อันเป็นทิพย์ หรือเป็นของมนุษย์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๗/๕๘)

โภชนทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระโภชนทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า

ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายโภชนะแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔/๔๗๒)

โภชนมหาวิกัฏ :อาหารที่สกปรก, ไม่สะอาด คือผิดปกติอย่างมาก ดังคำในมหาสีหนาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการบำเพ็ญตบะแก่พระสารีบุตรว่า เรานั้นคลานเข้าไปในคอกที่ฝูงโคออกไปแล้ว ไม่มีคนเลี้ยงโคอยู่ กินมูลโคของลูกโคตัวอ่อนที่ยังดื่มนม และกินปัสสาวะอุจจาระของตนเองนั่นแลตลอดเวลาที่ปัสสาวะ และอุจจาระยังไม่สิ้นไป นี้เป็นพรหมจรรย์ในโภชนมหาวิกัฏของเรา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๖๐)

โภชนสูตร : พระสูตรว่าด้วยทายกผู้ให้โภชนะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทายกผู้ให้โภชนะ ชื่อว่าให้ฐานะ ๔ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ แก่ปฏิคาหก มีเนื้อหาสาระเหมือนในสุปปวาสาสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๙/๙๗)

โภชนะ : อาหาร, ของฉัน, ของกิน, ในพระวินัย เฉพาะอย่างยิ่งในโภชนวรรค ที่กล่าวถึงบ่อย ก็คือโภชนะทั้ง ๕ ได้แก่ ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ ดังคำในปริวาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาลี โภชนะนี้ มี ๕ อย่าง คือ (๑) ข้าวสุก (๒) ขนมสด (๓) ขนมแห้ง (๔) ปลา (๕) เนื้อ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๓๕/๖๑๖)

คำว่า โภชนะ มีปรากฏพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๙/๒๐๒,๑๐/๔๓๙/๓๖๙,๑๐/๔๓๙/๓๗๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๐/๔๒,๑๑/๖๖/๔๕,๑๑/๒๘๑/๒๒๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗๔/๒๐๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๐/๔๔๓,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๑,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๕๓/๓๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๗/๔๒,๒๑/๕๗/๙๕,๒๑/๕๙/๙๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๗/๕๘,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๘,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๙๔/๑๖๘)

โภชนะมีรสเลิศ : อาหารอย่างดี,อาหารประณีต เช่น อาหารในวัง,เป็นอาหารที่สมบูรณ์ ดังคำในติรีฏวัจฉชาดก ที่อุปราชทูลถามว่าพระราชาว่า ติรีฏวัจฉดาบสผู้มีปกติถือไม้ ๓ ท่อนเที่ยวไป จึงบริโภคโภชนะมีรสเลิศเล่า พระราชาทรงสรรเสริญคุณของติรีฏวัจฉดาบสโพธิสัตว์ว่า เมื่อพ่อแพ้ในการรบ ตกอยู่ใน

SAMPLE

อันตรายแต่ผู้เดียว ดาบสนั้นได้ทำการอนุเคราะห์ ยื่นมือช่วยเหลือ พ่อผู้ตกยากอยู่ในป่าใหญ่อันทารุณเพราะการช่วยเหลือนั้น พ่อผู้กำลังเผชิญทุกข์อยู่ก็ขึ้นจากบ่อน้ำได้,ในอุตตรเถราปทาน พระอุตตรเถระกล่าวอดีตชาติของตนว่าเพราะบูชาพระพุทธเจ้าทำให้ได้รับโภชนะมีรสเลิศ ดังคำว่า ผ้าใหม่ ผลไม้ใหม่ โภชนะมีรสเลิศใหม่ๆข้าพเจ้าก็ได้รับมาครบถ้วน นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๖/๒๖/๑๒๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๙/๓๔๗)

โภชนวรรค: หมวดว่าด้วยโภชนะ, หมวดที่ว่าด้วยเรื่องอาหาร เป็นวรรคที่ ๔ แห่งปาจิตติยกัณฑ์ ในมหาวิภังค์ แห่งพระวินัยปิฎก มี ๑๐ สิกขาบท (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๐๓/๓๖๕)

โภชนะอันประณีต : โภชนะอันประณีต ตามพุทธบัญญัติในสิกขาบทที่ ๙ แห่งโภชนวรรค มีคำว่า ภิกษุใด ไม่อาพาธ ขอโภชนะอันประณีตเห็นปานนี้ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม เพื่อประโยชน์แก่ตน แล้วฉัน เป็นปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๕๗/๔๑๑) หรือดังคำในปณีตโภชนสิกขาบทกล่าวว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ออกปากขอโภชนะอันประณีตมาเพื่อตนแล้วฉัน พวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า ไฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงออกปากขอโภชนะอันประณีตมาเพื่อตน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๕๗/๔๑๐)

โภชนาหาร : อาหารคือของกิน ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พวกชาวบ้านได้ถวายโภชนาหารแด่พระผู้มีพระภาคและท่านพระอานนท์,ในพรหมชาลสูตรและสุภสูตร กล่าวถึงสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพรากพืชคามและภูตคาม,ในอินทกสูตร กล่าวว่า ทารกในท้องกินอาหารเช่นเดียวกับมารดา ดังคำว่า มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์นั้นบริโภคข้าวน้ำโภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้นก็ยังอัตภาพให้เป็นไปในครรภ์ด้วยข้าวน้ำโภชนาหารอย่างนั้น,ในมหาปทุมชาดก กล่าวไว้ว่าผู้ใดเป็นกษัตริย์ยังมิได้ทรงพิจารณาแล้วทรงลงอาชญาผู้นั้นชื่อว่ากลืนโภชนาหารพร้อมทั้งหนาม เหมือนคนตาบอดแต่กำเนิด กลืนกินอาหารที่มีแมลงวัน,ในจูฬนารทกัสสปชาดกกล่าวไว้ว่าบุคคลเข้าไปยังสกุลอื่นเพื่อประโยชน์แก่น้ำหรือโภชนาหาร ควรขบเคี้ยวบริโภคแต่พอประมาณ ไม่ควรใฝ่ใจในรูป (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๒๖/๓๘๓, ที.สี.(ไทย)๙/๑๑/๕,๙/๑๒/๖,๙/๑๓/๖,๙/๑๔/๖,๙/๑๕/๖,๙/๑๖/๗,๙/๑๗/๗,๙/๔๕๑/๑๙๙,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๕/๓๓๘,๑๕/๒๔๔/๓๕๐,ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๐๗/๓๙๑,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๕๒/๔๐๕)

โภชนียาหาร: อาหารคือของควรบริโภค, ของสำหรับฉัน ได้แก่ ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ ดังคำในอปทาน กล่าวไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า(พระนามว่าปทุมุตตระ)

SAMPLE

ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกทรงแผ่ขยายบริษัท ๔ ประทับนั่งบนอาสนะ อันประเสริฐ ในภพของพญานาคชื่อมโหรคะพญานาคได้ถวายข้าวน้ำ ขาทนียะและโภชนียาหารอย่างดีๆมีราคามากแด่พระผู้มีพระภาคผู้มีพระยศใหญ่ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๑๓/๔๔๒)

โภชเน อมัตตัญญุตา :ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภค,ความไม่รู้จักประมาณในการกิน, หมายถึงกินมาก, เป็นข้อที่ ๒ ในธรรม ๒ คือ (๑) อินทริเยสุ อคุตตทวารตา (ความไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์) (๒) โภชเน อมัตตัญญุตา (ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภค) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๙/๑๒๗),ในอุตตริมนุสสธัมมสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นข้อที่ ๔ (ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภค) ในธรรม ๖ ที่ภิกษุยังละธรรม ๖ ประการไม่ได้ก็ไม่อาจทำให้แจ้งญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้,ในอิติวุตตกะ กล่าวไว้ว่า การกินมาก ทำให้เป็นทุกข์ ดังคำในทุกขวิหารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๒ ประการ คือ(๑) ความไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๒) ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภคย่อมอยู่เป็นทุกข์อึดอัดคับแค้นกระวนกระวายในปัจจุบันนี้ หลังจากมรณภาพแล้วพึงหวังได้ทุคติ (ดูรายละเอียดใน องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๗/๖๐๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๘/๓๗๕)

โภชเนมัตตัญญุตา:ความรู้ประมาณในการบริโภค,ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ,รู้จักประมาณในการกิน คือ กินเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ชีวิตเป็นอยู่ได้ผาสุก มิใช่เพื่อสนุกสนานมัวเมา,ในข้อ ๒ ในธรรม ๒ คือ(๑) อินทริเยสุ คุตตทวารตา (ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์)(๒)โภชเน มัตตัญญุตา (ความรู้จักประมาณในการบริโภค) (ข้อ ๒ ในอปัณณกปฏิปทา ๓),ในอปัณณกสูตร กล่าวถึงโภชเนมัตตัญญุตาไว้ว่ารู้ประมาณในการบริโภคอาหารโดยอธิบายไว้ว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่นไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้ แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้นความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๓๐๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖/๑๖๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๙/๕๘๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๕๕๔)

โภชาชานียชาดก : ชาดกว่าด้วยม้าสินธพชาติอาชาไนย มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นม้าสินธพอาชาไนยชื่อโภชาชานียะ เป็นม้ามงคลของพระเจ้าพรหมทัต

ออกรบกับข้าศึกจนตนเองต้องอาวุธสาหัส แต่ก็ยังแข็งใจออกรบต่อ เพราะหยิ่งในความเป็นสัตว์ชาติอาชาไนย จนทำให้นายทหารม้าสามารถจับข้าศึกได้ทั้งหมดบุคคลอาชาไนยจะไม่เบื่อหน่ายไม่คลายความเพียรถ้าตราบใดยังไม่ประสพผลสำเร็จตามที่หวัง เหมือนม้าอาชาไนยไม่ยอมเลิกรบ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๓/๑๐)

โภวาที : ผู้มีวาทะว่าผู้เจริญ,ผู้เที่ยวร้องเรียกตนเองว่า เป็นผู้เจริญ, เป็นชื่อของพราหมณ์ที่ยังไม่สิ้นกิเลส ดังคำในวาเสฏฐสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่วาเสฏฐมาณพตอนหนึ่งว่า เราไม่เรียกบุคคลผู้ถือกำเนิด เกิดในครรภ์มารดาว่า เป็นพราหมณ์ถ้าเขายังเป็นผู้มีกิเลสเครื่องกังวลอยู่ เขาเป็นเพียงผู้ชื่อว่าโภวาทีเท่านั้น เราเรียกผู้หมดกิเลสเครื่องกังวล หมดความยึดมั่นถือมั่นนั้นว่า เป็นพราหมณ์ ,ในอัญญตรพราหมณวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พราหมณ์คนหนึ่งว่า เราไม่เรียกบุคคลผู้ถือกำเนิด เกิดในครรภ์มารดาว่า พราหมณ์ ถ้าเขายังมีกิเลสเครื่องกังวลอยู่ เขาเป็นเพียงผู้ชื่อว่า โภวาทีเท่านั้น เราเรียกผู้หมดกิเลสเครื่องกังวล หมดความยึดมั่นถือมั่นเท่านั้นว่า พราหมณ์๒ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๗/๕๗๗,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๙๖/๑๕๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๒๖/๖๔๙

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โภวาที หมายถึงบุคคลผู้มีปกติเที่ยวร้องเรียกตนเองว่า เป็นผู้เจริญ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๐๘)

อักษร ม จำนวน ๑,๐๙๐ ศัพท์

มกสชาดก : ชาดกว่าด้วยลูกชายโง่ฆ่ายุง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พ่อค้าโพธิสัตว์ติเตียนลูกชายช่างไม้ผู้โง่เขลาซึ่งคิดจะไล่ยุงที่มาจับอยู่ที่ศีรษะบิดาให้ แต่ใช้ขวานจามศีรษะบิดาจนถึงตาย แล้วมานั่งร้องไห้เสียใจอยู่ คนผู้โง่เขลาคิดจะทำประโยชน์แต่กลับนำความพินาศให้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๔/๑๙)

มกิลา, อุบาสิกา,มเหสี : 1.มเหสีของพระโสภิตราชกุมาร แห่งกรุงสุธรรม ซึ่งมีพระเจ้าสุธรรมปกครอง ดังคำในโสภิตพุทธวงส์ กล่าวไว้ว่า พระโสภิตราชกุมาร ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือกุมุทปราสาท นพินีปราสาท และปทุมปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่ามกิลา พระราชโอรสพระนามว่าสีหะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๒๑)

2.หญิงผู้เป็นอัครอุปัฏฐิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี ดังคำในอัตถทัสสีพุทธวงส์ว่า นกุลอุบาสกและนิสภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มกิลาอุบาสิกาและ

สุนันทาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา(ของพระพุทธเจ้า
พระนามว่าอัตถทัสสี) (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๖๔)

มกุฏพันธนเจดีย์ :ที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ อยู่ทิศตะวันออกของ เมืองกุสินารา,ชื่อเรียกศาลามงคลซึ่งเป็นสถานที่ประดับเครื่องทรงพระวรกายของพวกเจ้ามัลละ ในพระราชพิธีราชาภิเษกที่เรียกว่าเจดีย์ เพราะเป็นสถานที่ควรเคารพยำเกรง ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวว่า พวกเทวดาและพวกเจ้ามัลละพากันสักการะเคารพ นบนอบ บูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาค ด้วยการฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้และของหอมทั้งที่เป็นของทิพย์และที่เป็นของมนุษย์ อัญเชิญ(พระสรีระ)ไปทางทิศเหนือของเมืองแล้วเข้าสู่เมืองทางประตูด้านทิศเหนือ อัญเชิญผ่านใจกลางเมืองไปออกทางประตูด้านทิศตะวันออก เสร็จแล้วจึงประดิษฐาน พระสรีระของพระผู้มีพระภาค ณ มกุฏพันธนเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละทางทิศตะวันออกของเมือง,ในเรื่องการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระกล่าวว่า ท่านพระมหากัสสปะเข้าไปยังมกุฏพันธนเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละในกรุงกุสินารา ถึงจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค ห่มจีวรเฉวียงบ่าประนมมือกระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบเปิดผ้าคลุมทางพระบาท ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าจากนั้น จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคได้ติดไฟลุกโพลงขึ้นเอง(ที.ปา.(ไทย)๑๐/๒๒๘/๑๗๒,๑๐/๒๒๙/๑๗๒,๑๐/๒๓๔/๑๗๕)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า มกุฏพันธนเจดีย์ เป็นชื่อเรียกศาลามงคลซึ่งเป็นสถานที่ประดับเครื่องทรงพระวรกายของพวกเจ้ามัลละ ในพระราชพิธีราชาภิเษก ที่เรียกว่า เจดีย์ เพราะเป็นสถานที่ควรเคารพยำเกรง (ที.ม.อ.(บาลี) ๒๒๘/๒๐๔, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๒๒๘/๒๓๒)

มฆเทวชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้ามฆเทวะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้ามฆเทพทอดพระเนตรเห็นพระเกษาหงอกเพียงเส้นเดียว ทรงสลดพระทัยตรัสว่า เมื่อวัยล่วงเลยไป ผมบนศีรษะก็หงอก เทวทูตก็ปรากฏชัด เป็นเวลาที่เราจะบวช จึงสละราชสมบัติออกผนวช (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙/๔)

มฆเทวสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเจ้ามฆเทวะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ณ อัมพวันของพระเจ้ามฆเทวะ เขตกรุงมิถิลา แคว้นวิเทหะ โดยทรงปรารภสถานที่แห่งหนึ่งซึ่งพระองค์เคยอยู่อาศัยในอดีตชาติ เพื่อให้ภิกษุสงฆ์ทราบปฏิปทาในอดีตชาติของพระองค์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อัมพวันของพระเจ้ามฆเทวะ เขตกรุงมิถิลา ทรงแย้มพระโอษฐ์ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามถึงสาเหตุ จึงทรงยกเรื่องในอดีตขึ้นมาตรัสเล่าว่า ในกรุง

SAMPLE

มิถิลานี้ ได้มีพระราชาพระนามว่ามฆเทวะเป็นผู้ทรงธรรม ได้รับสั่งกับช่างกัลบกว่า ถ้าเห็นพระเกศาหงอกบนพระเศียรของพระองค์ก็ให้บอก ต่อมา ช่างกัลบกได้กราบทูลตามที่รับสั่ง พระองค์ทรงทราบว่าพระเกศาของพระองค์หงอก จึงพระราชทานราชสมบัติให้พระราชโอรสองค์ใหญ่ และรับสั่งให้ประพฤติวัตรอันงาม เมื่อรับสั่งเสร็จ ได้เสด็จออกผนวช แล้วเจริญพรหมวิหาร ๔ หลังจากสวรรคตได้ไปเกิดในพรหมโลก พระราชโอรสองค์ใหญ่ พระราชนัดดาของพระเจ้า มฆเทวะได้ปฏิบัติสืบต่อมา จนถึงพระเจ้านิมิ ซึ่งเป็นพระธัมมิกราชาองค์สุดท้าย แต่พระราชโอรสของพระเจ้านิมิพระนามว่ากฬารชนกไม่ทรงปฏิบัติตามวัตรนั้น จึงเป็นองค์สุดท้าย ทรงสรุปว่า พระองค์เป็นพระเจ้ามฆเทวะในครั้งนั้น และได้ตั้งวัตรอันงามนั้นไว้ วัตรนั้นทำให้เข้าถึงพรหมโลก แต่ไม่ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด จนถึงนิพพานได้ ส่วนวัตรที่พระองค์ได้ตั้งไว้ในบัดนี้ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด จนถึงนิพพานได้ แล้วทรงตักเตือนให้ประพฤติตาม วัตรอันงามที่พระองค์ทรงตั้งไว้ อย่าให้เป็นคนสุดท้ายของพระองค์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๘/๓๗๒)

มฆวปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมฆวปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านมีจิตเลื่อมใสได้นำดอกดีหมีไปบูชาพระพุทธเจ้า (พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๔๔๖)

มฆวัตถุ : เรื่องท้าวมัฆวาน พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่เจ้าลิจฉวีนามว่า มหาลิดังนี้ ว่าท้าวมัฆวานประเสริฐสุดในหมู่เทวดาเพราะความไม่ประมาทบัณฑิตทั้งหลาย สรรเสริญความไม่ประมาท และติเตียนความประมาททุกเมื่อ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐/๓๔)

มงคลสูตร : พระสูตรว่าด้วยมงคล สิ่งที่ชี้ประโยชน์ ผลิตประโยชน์ หลั่ง ประโยชน์ ต้านทาน รักษาประโยชน์ และร้อยรัดประโยชน์ไว้มิได้กระจัดกระจาย ซึ่งจะทำให้ได้รับความสำเร็จ ความเจริญ และสมบัติทั้งปวง (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑/๖) ในสุตตนิบาต ท่านพระอานนทเถระกล่าวไว้ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่มีท่าน พระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ท่านพระอานนทเถระเล่าว่า ท่านได้สดับรับฟังมา เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคที่พระเชตวันวิหาร เขตกรุงสาวัตถี มงคลสูตรนี้ เกิดขึ้นด้วยอำนาจคำถามกล่าวคือ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าให้ท่านพระอานนท์ฟังว่า เมื่อปฐมยามแห่งราตรี ได้มีเทวดาองค์หนึ่งเข้ามาทูลถามพระองค์ถึงเรื่องมงคล ก่อนทูลถาม เทวดานั้นได้กราบทูลถึงเหตุที่มาทูลถามว่า ได้เกิดความโกลาหลขึ้น ทั้งในหมู่เทวดา และมนุษย์ที่มีลัทธิเรื่องมงคลแตกต่างกัน เกิดความขัดแย้ง

SAMPLE

โต้เถียงกันเป็นฝักฝ่ายตกลงกันไม่ได้ ความสับสนวุ่นวายเรื่องลัทธิมงคลนี้ยืดเยื้ออยู่เป็นเวลา นานถึง ๑๒ ปี ในที่สุดท้าวสักกเทวราชจึงแต่งตั้งตนให้มาทูลถาม พระองค์จึงตรัส ตอบเรื่องมงคล ๓๘ ประการ มีการไม่คบคนพาล การคบแต่บัณฑิต และการบูชาคนที่ควรบูชา เป็นต้นแก่เทวดานั้น เมื่อคืนนั้นผ่านไป พระองค์ได้ทรงแสดงเรื่องมงคลนี้แก่ท่านพระอานนทเถระซ้ำอีกครั้งหนึ่ง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๖๐/๕๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มงคล หมายถึงเหตุให้ได้รับ ความสำเร็จ ความเจริญ และสมบัติทั้งปวง (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๕/๑๐๗) คำว่า สูตร หมายถึงสิ่งที่ชี้ประโยชน์ เช่น ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น หมายถึงเนื้อความที่กล่าวไว้ดี เพราะอนุโลมตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ หมายถึงสิ่งที่ผลิตประโยชน์ดุจข้าวกล้า ผลิตผล หมายถึงสิ่งที่หลั่งประโยชน์ดุจแม่โคนมหลั่งน้ำนม หมายถึงสิ่งที่ต้านทานรักษาประโยชน์ไว้อย่างดี และหมายถึงสิ่งที่เป็นดุจเส้นด้ายร้อยประโยชน์ของวิญญูชน ไว้มิให้กระจัดกระจายดุจเส้นด้ายของนายมาลาการ (วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๘)

มณิกัณฐชาดก : ชาดกว่าด้วยการขอแก้วมณีมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ดาบสโพธิสัตว์เห็นดาบสน้องชายซูบผอมไป สอบถามดูได้ความว่า เกิดความกลัวพญานาคที่ขึ้นจากน้ำมาเล่นด้วยเมื่อมาถึงก็กอดรัด เวลาจะกลับก็กอดลาทุกครั้งไป จึงหาอุบายให้น้องชายขอแก้วมณีจากพญานาค เพื่อไม่ให้พญานาคมารบกวน เพราะการขอสิ่งของอันเป็นที่รักของผู้อื่น เจ้าของย่อมไม่พอใจ เพราะเหตุนั้นเมื่อพญานาคขึ้นจากน้ำ ดาบสผู้น้องจึงได้ร้องขอแก้วมณีทันที พญานาคไม่ให้ เพราะเป็นแก้วสารพัดนึกที่สามารถนิรมิตสิ่งที่ต้องการให้ทุกอย่าง ต้องการข้าวน้ำตนก็ได้ด้วยแก้วดวงนี้ จึงหนีกลับไปสู่พิภพของตนไม่กลับมา รบกวนอีก (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๗/๑๒๑)

มณิการกุลุปกติสสเถรวัตถุ : เรื่องพระติสสเถระผู้เข้าถึงตระกูลช่างแก้วพระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์พวกหนึ่ง ย่อมเกิดในครรภ์ พวกที่ทำบาปกรรมย่อมไปนรก พวกที่ทำความดีย่อมไปสวรรค์ ส่วนผู้ที่ไม่มีอาสวะย่อมนิพพาน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๖/๗๐)

อรรถกถาอธิบายว่า ครรภ์ ในที่นี้หมายถึงครรภ์มนุษย์ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๓๔)

มณิกุณฑลชาดก : ชาดกว่าด้วยต่างหูแก้วมณี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ถูกพระเจ้าโกศลจับขังไว้ แต่มิได้ทรงแสดงความเศร้าโศกเสียพระทัยแต่อย่างใดกลับเข้าฌานให้พระราชาโจรเห็นจนเกิดความเลื่อมใสจึงถวายราชสมบัติ

SAMPLE

คืน พระโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมแก่พระเจ้าโกศลว่า โภคทรัพย์ละทิ้งเจ้าของไปก่อนก็มีหรือเจ้าของละทิ้งโภคทรัพย์ไปก่อนก็มี เป็นของไม่แน่นอน เพราะเหตุนั้นใคร ๆ จึงไม่ควรเศร้าโศก ดวงจันทร์เต็มดวงแล้วก็แหว่งไป ดวงอาทิตย์ส่องโลกให้แสงสว่างให้ความอบอุ่นแล้วก็ลับขอบฟ้าไป ข้าพระองค์เข้าใจสภาพเหล่านี้ดีจึงไม่เศร้าโศก และทรงติเตียนพระเจ้าโกศลต่อไปว่าคฤหัสถ์ผู้บริโภคกามเกียจคร้านไม่ดีบรรพชิตไม่สำรวมก็ไม่ดี พระราชาไม่ใคร่ครวญเสียก่อนแล้วทำก็ไม่ดี การที่บัณฑิตโกรธก็ไม่ดี ขอให้พระองค์ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ ถ้ายังไม่ใคร่ครวญก่อนอย่าเพิ่งด่วนตัดสินยศและเกียรติย่อมเจริญแก่พระราชาผู้ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำพระเจ้าโกศลทูลขอให้พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ยกโทษให้แล้วถวายราชสมบัติคืนเสด็จกลับเมืองของพระองค์แล้วทรงครองราชสมบัติโดยธรรมตามคำสั่งสอนของพระโพธิสัตว์ บัณฑิตอยู่ผู้ด้วยความไม่ประมาท มีสติอยู่ทุกเมื่อ เมื่อประสพภัย อุปสัค หรือปัญหาย่อมไม่แสดงอาการสูงๆต่ำๆ มีจิตใจให้มั่นคงไม่หวั่นไหวก็สามารถเอาชนะอุปสัคปัญหานั้นได้ (ขุ.ชา.ปญฺจก. (ไทย) ๒๗/๑/๑๙๙)

มณิจูฬกสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อมณิจูฬกะ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันนั้น พวกข้าราชบริพารสนทนากันว่า ทองและเงินสมควรแก่สมณศากยบุตรหรือ สมณศากยบุตรยินดีทองและเงินได้หรือ รับทองและเงินได้หรือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อมณิจูฬกะนั่งอยู่ในที่นั้นได้กล่าวว่า ทองและเงินไม่สมควรแก่สมณศากยบุตร สมณศากยบุตรไม่ยินดีทองและเงิน ไม่รับทองและเงิน สมณศากยบุตรห้ามแก้วมณีและทอง เป็นผู้ปราศจากทองและเงิน เมื่อเขาไม่สามารถให้บริษัทนั้นเห็นตามได้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบแล้วทูลถามว่า การที่ข้าพระองค์ตอบอย่างนี้ ชื่อว่าพูดตรงตามที่พระองค์ตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผลหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การที่ท่านตอบอย่างนี้ ชื่อว่าพูดตรงตามคำที่เราพูดไว้ เพราะทองและเงินควรแก่ผู้ยังพอใจกามคุณ ๕ เท่านั้น เงินและทองนั้นไม่ใช่ธรรมของสมณะ ไม่ใช่ธรรมของศากยบุตร เรามีแต่กล่าวว่า ผู้ต้องการหญ้าพึงแสวงหาหญ้า ผู้ต้องการไม้พึงแสวงหาไม้ ผู้ต้องการเกวียนพึงแสวงหาเกวียน ผู้ต้องการบุรุษพึงแสวงหาบุรุษ ไม่เคยกล่าวว่า พึงยินดี พึงแสวงหาทองและเงิน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๒/๔๑๕)

มณิโจรชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าอธรรมิกราชลงโทษโจรลักแก้วมณี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า คหบดีโพธิสัตว์พาภรรยาสาวสวยเดินทางเข้าไปในเมืองพาราณสีถูกพระเจ้า

SAMPLE

พรหมทัตออกอุบายหาว่าลักแก้วมณีโดยให้คนแอบเอาแก้วมณีไปใส่ไว้ในท้ายเกวียน ด้วยหวังจะประหารชีวิตแล้วยึดเอาภรรยา แต่ทำไม่สำเร็จ เพราะในขณะที่พระโพธิสัตว์ถูกเฆี่ยนเพื่อให้ยอมรับว่าลักแก้วมณีอยู่นั้น นางสุชาดาได้รำลึกถึงคุณแห่งสามีของตนแล้วกล่าวขอร้องให้เหล่าเทวดาผู้ดูแลรักษาคุ้มครองโลกให้ช่วยเหลือสามีของนาง ไม่ควรปล่อยให้คนชั่วได้ทำการอย่างที่ปรารถนา ท้าวสักกะทราบความเดือดร้อนของนางจึงมาช่วยโดยการเปลี่ยนให้คหบดีโพธิสัตว์เป็นพระราชา แต่เปลี่ยนพระราชาผู้ชั่วช้าให้ไปนอนอยู่ตะแลงแกง ให้พวกเพชฌฆาตตัดศีรษะแทน ต่อเมื่อตัดแล้วจึงรู้ว่าเป็นพระราชาของตน แต่พวกเขากลับดีใจที่ได้พระราชาซึ่งท้าวสักกะประทานให้ ท้าวสักกะให้โอวาทพระเจ้าพรหมทัตองค์ใหม่ว่า ในรัชสมัยที่พระราชาไม่ทรงธรรม ฝนฟ้าจะไม่ตกต้องตามฤดูกาล พระราชาองค์นั้นคลาดเคลื่อนจากโลกสวรรค์ และถูกทำลายเพราะความชั่วของตน ทรงขอให้พระราชาองค์ใหม่ครองราชย์โดยธรรม คนผู้มีคุณความดีที่ได้ปฏิบัติมาดีแล้วเมื่อมีอุปสัคปัญญาเกิดขึ้นมักได้ผู้ช่วยเหลือให้รอดพ้นภัยได้เสมอ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๘๗/๘๗)

มณิชาดก : ชาดกว่าด้วยกาถูกกระเบื้องแขวนคอแทนแก้วมณี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นกพิราบโพธิสัตว์ เห็นกาสหายถูกพ่อครัวจับถอนขนแล้วเอาครั่งทำเป็นเครื่องประดับแขวนคอ เสร็จแล้วจึงโยนไว้ในรังนกพิราบ เพราะไปลักของกินในครัว จึงติเตียนเยาะเย้ยแล้วบินหนีไปอยู่ที่อื่น เพราะกลัวภัยจากพ่อครัว การคบหาสมาคมกับคนพาลเป็นเหตุนำความเดือดร้อนมาให้ บัณฑิตจึงควรหลีกให้ห่างไกล (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๓๔/๒๕๓)

มณิถูณวิมาน : วิมานแก้วมณีที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้ปลูกต้นไม้ให้ร่มรื่น เป็นการกล่าวถึงวิมานแก้วมณีที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้ปลูกต้นไม้ ให้ร่มเงา เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกคนหนึ่ง เพราะรักษาศีลให้ทานตามกำลังทรัพย์ และได้ปรับปรุงทางเดินเข้าบ้านเพื่อบิณฑบาตของพระภิกษุทั้งหลายให้ราบเรียบเดินสะดวก ปลูกต้นไม้ ๒ ข้างทางให้ร่มรื่น (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๒๖/๑๔๑)

มณิปูชกเถราปทาน* : ประวัติในอดีตชาติของพระมณิปูชกเถระ มี ๒ องค์แต่คนละองค์กัน กล่าวคือ

1. รูปที่ ๑ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านมีจิตเลื่อมใสได้นำแก้วมณีไปบูชาพระพุทธเจ้า (พระนามว่าสิทธัตถะ) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๒ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๓๔๔)

SAMPLE

2.รูปที่ ๒ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ใช้แก้วมณีบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘/๑๑๘)

มณิภัททสูตร : พระสูตรว่าด้วยมณิภัททยักษ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เจดีย์ชื่อมณิมาพกะ อันเป็นภพของมณิภัททยักษ์ ในแคว้นมคธ มณิภัททยักษ์เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ความเจริญย่อมมีแก่คนมีสติทุกเมื่อ คนมีสติย่อมได้รับความสุข ความดีย่อมมีแก่คนมีสติเป็นนิตย์ และคนมีสติย่อมหลุดพ้นจากเวร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเจริญย่อมมีแก่คนมีสติทุกเมื่อ คนมีสติย่อมได้รับความสุข ความดีย่อมมีแก่คนมีสติเป็นนิตย์ แต่คนมีสติยังไม่หลุดพ้นจากเวร ส่วนผู้ใดมีใจยินดีในความไม่เบียดเบียนตลอดทั้งวันและคืน และเป็นผู้มีเมตตาในสรรพสัตว์ ผู้นั้นย่อมไม่มีเวรกับใคร ๆ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๘/๓๔๑)

มณิสูกรชาดก : ชาดกว่าด้วยสุกรพยายามทำลายแก้วมณี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ดาบสโพธิสัตว์ตอบปัญหาของฝูงสุกรป่าที่ไปถามถึงวิธีกำจัดรัศมีของแก้วมณีในถ้ำ ที่พวกมันยิ่งกัดยิ่งเสียดสีกลับยิ่งผ่องใส เวลาราชสีห์เดินผ่านหน้าถ้ำเงายิ่งปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้น พวกมันยิ่งกลัวมากขึ้นจนนอนไม่หลับว่า ให้สุกรเหล่านั้นที่กลัวเงาราชสีห์ให้หนีไปอยู่ที่อื่น เพราะไม่มีใครสามารถกำจัดรัศมีแก้วมณีได้ พวกสุกรเชื่อฤาษีจึงพาหนีไปอยู่ที่อื่นการที่บุคคลประกอบคุณงามความดีด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเกียรติคุณย่อมขจรกระจายไป ไม่มีใครสามารถแข่งหรือทำลายได้ เช่นเดียวกับพระเกียรติคุณของพระพุทธเจ้าแม้พวกเดียรถีย์จะพยายามทำลายอย่างใด ก็หาอับแสงลงไม่ กลับยิ่งจะเพิ่มรัศมีมากยิ่งขึ้น (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๐๓/๑๔๓)

มณี,แก้ว : 1.แก้วหินมีค่าสีแดงในจำพวกนพรัตน์ มักหมายถึงทับทิม ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า บุรุษคนหนึ่งนำแก้วมณีราคาแพง เดินทางไกลไปกับภิกษุรูปหนึ่ง ครั้นเห็นด่านภาษีจึงใส่แก้วมณีลงในย่ามของภิกษุ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๑/๑๑๙)
2.แก้วไพฑูรย์งามบริสุทธิ์ตามธรรมชาติ มีแปดเหลี่ยม สุกแวววาวได้สัดส่วน มีรัศมีแผ่ซ่านออกรอบ ๆ ประมาณ ๑ โยชน์, เป็น ๑ ในรัตน์ ๗ ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ ดังคำว่า พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์ โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขตทรงได้รับชัยชนะมีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายก

แก้ว,ในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวถึงคุณวิเศษเห็นของมณีแก้วไว้ว่ามณีแก้วซึ่งเป็นแก้วไพฑูรย์งามบริสุทธิ์ตามธรรมชาติ มีแปดเหลี่ยม ที่เจียระไนดีแล้ว สุกแววาวได้สัดส่วน แสงสว่างของมณีแก้วดวงนั้น มีรัศมีแผ่ซ่านออกรอบ ๆ ประมาณ ๑ โยชน์ พระเจ้ามหาสุทัสสนะเคยทรงทดสอบมณีแก้วดวงนั้น ทรงให้หมู่จตุรงคินีเสนาผูกสอดเกราะแล้วทรงยกมณีแก้วนั้นขึ้นเป็นยอดธง เสด็จไปประทับยืนในที่มืดยามราตรี ชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบสำคัญว่าเป็นเวลากลางวัน จึงทำการงานด้วยแสงสว่างแห่งมณีแก้วนี้ มณีแก้วที่ทรงคุณวิเศษเห็นปานนั้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓/๑๕,๑๐/๓๔/๑๖,๑๐/๓๖/๒๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๑/๖๐,๑๑/๑๐๖/๗๘,๑๑/๑๙๙/๑๕๙,๑๑/๒๐๒/๑๖๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๔/๔๗๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๘/๓๐๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑,๓๗/๔๐๒/๔๒๘)

มณีจูฬกะ, ผู้ใหญ่บ้าน :ชื่อผู้ใหญ่บ้าน เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เขาเป็นข้าราชบริพารของพระเจ้าสมัยพระเจ้าพิมพิสาร ได้เคยตอบปัญหาเรื่องพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรยินดีทองและเงินได้หรือไม่ ดังคำในจูฬวรรคที่ผู้ใหญ่บ้านมณีจูฬกะกล่าวไว้ว่า นายท่านทั้งหลาย พวกท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ ทองและเงินไม่สมควรแก่พวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร พวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรไม่ยินดีทองและเงิน ไม่รับทองและเงิน พวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรปล่อยวางแก้วมณีและทอง ปราศจากทองและเงิน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๘/๓๙๗,๗/๔๔๘/๓๙๘)

มณีปภา, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระเวทิการกเถระมีปรากฏในเวทิการกเถราปทานซึ่งพระเวทิการกเถระกล่าวประวัติในอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า เมื่อพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก พระนามว่าปิยทัสสี ทรงเป็นผู้สูงสุดแห่งนรชน เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดีได้กระทำแท่นสำหรับบูชาพระพุทธเจ้า เพราะบุญกรรมนั้น ทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ในกัปที่ ๑๑๖ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๒ ชาติ มีพระนามว่ามณีปภา มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๓๐๘)

มตกทาน : ทานเพื่อผู้ตาย,หมายถึงการให้ทานอุทิศให้คนที่ตายแล้ว ดังคำในอุทายิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านผู้รู้ผู้ฉลาดในบุญ มีกิเลสเปรียบเหมือนหลังคาอันเปิดแล้ว ล่วงเลยตระกูลและคติ ในโลกย่อมสรรเสริญยัญชนิดนี้ ถ้าบุคคลทำการบูชาในปกติทานหรือในมตกทานตามสมควร มีจิตเลื่อมใส บูชาในนาที่ดีคือท่านพรหมจารีทั้งหลาย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๐/๖๗)

SAMPLE

มตกภัต : ภัตเพื่อผู้ตาย,อาหารที่ถวายแก่สงฆ์เพื่ออุทิศกุศลแก่ผู้ตายมีปรากฏในมตกภัตตชาดกที่มีการฆ่าสัตว์ทำบุญอุทิศให้ผู้ตายดังคำที่รุกขเทวดาโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่มหาชนว่า ถ้าเหล่าสัตว์พึงรู้อย่างนี้ว่า การเกิดและสมภพนี้เป็นทุกข์ สัตว์ไม่ควรฆ่าสัตว์ เพราะผู้ฆ่าสัตว์ย่อมเศร้าโศก (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๘/๘) ; ดู สังฆทาน

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมภพ ในที่นี้หมายถึงความเจริญโดยลำดับแห่งสัตว์ผู้บังเกิดแล้ว (ขุ.ชา.อ. ๑/๑๘/๒๓๕)

มตกภัตตชาดก :ชาดกว่าด้วยการฆ่าสัตว์ทำบุญอุทิศผู้ตาย มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์เห็นเหตุที่อาจารย์ทิศาปาโมกข์สั่งให้พวกศิษย์นำแพะตัวหนึ่งไปอาบน้ำให้ประดับเครื่องประดับอย่างสวยงามก่อนที่จะนำมาฆ่าเพื่อทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย แต่แพะกลับหัวเราะแล้วร้องไห้ สอบถามดูจึงทราบว่าที่แพะหัวเราะเพราะดีใจ ที่จะพ้นจากทุกข์ในวันนี้ที่ต้องถูกฆ่ามา ๕๐๐ ชาติ เพราะการฆ่าสัตว์ทำบุญนั่นเอง ต่อมา เมื่ออาจารย์ทิศาปาโมกข์ทราบเรื่องดังกล่าว จึงไม่ฆ่าแพะบูชายัญ และสั่งให้ลูกศิษย์ดูแลแพะอย่างดี วันหนึ่งเมื่อแพะนั้นไปกินหญ้าลานหินดาด ฟ้าฝ่าลงมาถูกแผ่นหินดาดหล่นลงมาตัดคอแพะขาดจึงได้แสดงตนให้ปรากฏแล้วแสดงธรรมแก่มหาชนว่า ถ้าสัตว์รู้ว่า การเวียนว่ายตายเกิดเป็นทุกข์ สัตว์ จึงไม่ควรฆ่าสัตว์ เพราะผู้ฆ่าสัตว์ย่อมเศร้าโศก (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๘/๘)

มตชะ, อาวุธ อาวุธที่มีคม ๒ ข้าง ทั้งชุบและลับดี เป็นอาวุธที่ทำจากผงตะไบเหล็กกล้าซึ่งช่างเหล็กคลุกเนื้อให้นกกระเรียนกินแล้วถ่ายไม่ได้ตายเองหรือฆ่าให้ตายแล้วนำผงนั้นมาล้างน้ำ คลุกเนื้อให้นกกระเรียนอื่น ๆ กินอีกทำอย่างนี้จนครบ ๗ ครั้ง ชื่อว่ามตชะ เพราะเกิดจากนกที่ตายแล้ว อาวุธนั้นเป็นอาวุธคมกล้ายิ่งนัก ดังคำในจูพอัสสปุรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า อาวุธที่ชื่อมตชะมีคม ๒ ข้าง ทั้งชุบและลับดีแล้ว สอดไว้ในฝัก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๖/๔๖๕,ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๓๖/๒๓๓)

มตโรทนชาดก : ชาดกว่าด้วยการร้องไห้ถึงคนที่ตายแล้ว มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เศรษฐีโพธิสัตว์อยู่กับพี่ชาย เมื่อพี่ชายตายไปชนทั้งหลายพากันร้องไห้เศร้าโศกเป็นอันมาก แต่พระโพธิสัตว์ไม่ร้องไห้ด้วย พวกญาติจึงพากันตำหนิติเตียนท่านว่าเป็นคนใจแข็งกระด้าง คงจะอยากให้พี่ชายตาย ท่านกลับสอนพวกญาติและบริวารว่าควรร้องไห้ถึงคนเป็นที่จะต้องตายซึ่งน่าสงสารกว่า เพราะว่าผู้ที่มีร่างกายไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ล้วนแต่ไม่เป็นใหญ่ในร่างกายของตนทั้งหมดเมื่อถึงเวลาก็ต้องสละร่างกายตายไปทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่เขาก็ยังประสพกับความสุขและความทุกข์ร้องไห้เศร้าโศกอยู่ตลอดเวลา ถูกโลกธรรมครอบงำอยู่ตลอดเวลาเป็นที่น่า

SAMPLE

สงสารกว่า พวกคนที่ไม่รู้ความจริงเช่นนักเลงก็ดี นักดื่มก็ดี คนมีการศึกษาหรือคนโง่ก็ตาม ล้วนแต่เข้าใจนักปราชญ์ว่าเป็นคนโง่ ท่านได้เตือนญาติ ๆ ให้หยุดเศร้าโศกอย่างนี้ ผู้ที่ไม่รู้ความจริงย่อมร้องไห้เสียใจเมื่อความตายมาถึง ส่วนบัณฑิตรู้ความจริงย่อมไม่เศร้าโศก เพราะความตายหรือความพลัดพรากเป็นของประจำโลกโดยธรรมดาของมัน (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๖๕/๑๖๙)

มทะ : ความมัวเมา (ข้อ ๑๕ ในอุปกิเลส ๑๖ คือ ราคะ (ความโลภ) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) โมหะ (ความหลง) โกธะ (ความโกรธ) อุปนาหะ (ความผูกโกรธ) มักขะ (ความลบหลู่คุณท่าน) ปลาสะ (ความตีเสมอ) อิสสา(ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) มายา (มารยา) สาเถยยะ (ความโอ้อวด) ถัมภะ (ความหัวดื้อ) สารัมภะ (ความแข่งดี) มานะ (ความถือตัว) อติมานะ (ความดูหมิ่น) มทะ (ความมัวเมา) ปมาทะ (ความประมาท) ,ในสังคีติสูตร กล่าวว่า มทะมี ๓ อย่าง คือ(๑) อาโรคยมทะ (ความมัวเมาในความไม่มีโรค) (๒) โยพพนมทะ(ความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว) (๓) ชีวิตมทะ (ความมัวเมาในชีวิต),ในวิภังค์อธิบายความหมายของมทะไว้ว่า ความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธง นี้เรียกว่ามทะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๓๒/๑๓๗,๒๐/๒๓๓/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๐๔/๓๙๒,๒๑/๓๐๕/๓๙๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๖๗/๓๘๘,๒๔/๒๖๘/๓๘๘,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๖/๔๗๐,๒๗/๗/๔๗๐,๒๗/๔๓/๓๐๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕/๑๗,๒๙/๓๘/๑๓๙,๒๙/๔๘/๑๖๕,๒๙/๕๘/๑๙๓,อภิ.(ไทย)๓๕/๘๔๕/๕๕๐)

มธุทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมธุทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านเป็นอาจารย์สอนประวัติศาสตร์แก่ศิษย์จำนวน มาก ได้ถวายน้ำผึ้งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๓/๖๒๗)

มธุปิณฑิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมธุปิณฑิกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายน้ำผึ้งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗/๒๔๔)

มธุปิณฑิกบรรยาย : การบรรยายที่ไพเราะจับใจ เป็นชื่อเรียกของมธุปิณฑิกสูตร ดังคำที่พระอานนท์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุรุษผู้ถูกความหิวและความ

SAMPLE

อ่อนเพลียครอบงำ ได้ขนมหวาน เขากินในเวลาใด ๆ ก็จะพึงได้รับรสหวานอร่อย ในเวลานั้น ๆแม้ฉันใด ภิกษุผู้เป็นนักคิด เป็นบัณฑิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน ใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมบรรยายนี้ด้วยปัญญาในเวลาใด ก็จะพึงได้ความพอใจและความเลื่อมใสแห่งใจในเวลานั้นๆ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อานนท์ เพราะเหตุนั้น เธอจงทรงจำไว้ว่า ธรรมบรรยายนี้ชื่อมธุปิณฑิกบรรยาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๕/๒๑๗)

มธุปิณฑิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเทศนาอันไพเราะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ เพราะทรงปรารภคำถามของเจ้าศากยะพระนามว่าทัณฑปาณิ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อพระองค์ถูกเจ้าทัณฑปาณิ(พระเจ้าลุง)ถามว่า พระสมณะมีปกติกล่าวอย่างไร บอกอย่างไร จึงตอบว่า เรามีปกติกล่าวชนิดที่ไม่ต้องโต้เถียงกับใคร และมีปกติบอกโดยประการที่สัญญาจะไม่ครอบงำผู้ปราศจากกาม หมดความสงสัย ไร้ความคะนอง ไม่มีความทะยานอยากในภพต่าง ๆ เจ้าทัณฑปาณิเมื่อได้ฟังดังนั้นจึงสั่นศีรษะ แลบลิ้น ทำหน้าผากย่นเป็น ๓ รอย ถือไม้เท้ายันกายเดินจากไป เมื่อภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า หลังจากพระเจ้าทัณฑปาณิทำเช่นนั้น พระองค์ตรัสอย่างไร จึงตรัสตอบว่า ถ้าบุคคลไม่ยินดี ไม่ยอมรับ ไม่ยึดถือสิ่งที่เป็นเหตุให้มีแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญามาครอบงำได้ นั่นแหละเป็นที่สุดแห่งอนุสัย และเป็นที่สุดแห่งการถือท่อนไม้เป็นต้น เพราะบาปอกุศลธรรมเหล่านี้ดับไปโดยไม่เหลือ ครั้นตรัสจบ ก็เสด็จเข้าสู่ที่ประทับ ภิกษุทั้งหลายไม่เข้าใจพระพุทธพจน์ย่อนี้ จึงขอให้ท่านพระมหากัจจานะช่วยอธิบายให้ฟัง พระเถระจึงได้อธิบายพระสูตรนี้ออกไป ดังนี้

ก.สายเกิด

๑.จักขุวิญญาณ(ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณ์เพราะจักขุ รูปารมณ์และจักขุวิญญาณมาประจวบกัน ผัสสะจึงเกิดขึ้น เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลย่อมหมายรู้อารมณ์ที่เสวย ย่อมตรึกอารมณ์ที่หมายรู้ ย่อมคิดปรุงแต่งอารมณ์ที่ตรึกและเพราะคิดปรุงแต่งอารมณ์เป็นเหตุ แง่ต่างแห่งปปัญจสัญญาในรูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันก็จะเข้าครอบงำบุคคลนั้น

ในส่วนที่เกี่ยวกับโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ ท่านก็อธิบายโดยนัยเดียวกันนี้

SAMPLE

๒.เมื่อมีจักขุ มีรูปารมณ์และจักขุวิญญาณ ก็เป็นไปได้ที่เขาจะบัญญัติผัสสะ เมื่อมีการบัญญัติผัสสะ ก็เป็นไปได้ที่เขาจะบัญญัติเวทนา สัญญา วิตก บัญญัติการครอบงำแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา

ในส่วนที่เกี่ยวกับวิญญาณอีก ๕ ประการ ท่านก็อธิบายโดยนัยนี้

ข.สายดับ

เมื่อไม่มีจักขุ รูปารมณ์และจักขุวิญญาณ เป็นไปไม่ได้ที่เขาจะบัญญัติผัสสะ เมื่อไม่มีการบัญญัติ เวทนา สัญญา วิตก บัญญัติการครอบงำแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญาจึงไม่ครอบงำบุคคลนั้น

ในส่วนที่เกี่ยวกับวิญญาณอีก ๕ ประการ ท่านก็อธิบายโดยนัยนี้ แล้วสรุปตามนัยที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อ เมื่อท่านพระมหากัจจานะอธิบายจบลง ภิกษุทั้งหลายต่างชื่นชมยินดีภาษิตของท่าน แล้วพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลรายงาน พระองค์ตรัสว่าถึงพระองค์ก็จะอธิบายเหมือนพระมหากัจจานะและรับสั่งให้ภิกษุจำธรรมบรรยายนี้ไว้ ส่วนท่านพระอานนท์กล่าวสรรเสริญด้วยอุปมาโวหารว่า คนที่ถูกความหิวและความอ่อนเพลียครอบงำเมื่อได้กินขนมหวาน ย่อมได้รับรสหวานอร่อยฉันใด ภิกษุผู้เป็นนักคิด เป็นบัณฑิต เมื่อใคร่ควาญเนื้อความนี้ด้วยปัญญาก็จะได้ความพอใจและความเลื่อมใสฉันนั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙๙/๒๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญาแปลมาจากคำว่าปปญฺจญฺญาสงฺขา แยกศัพท์ได้ดังนี้ คำว่า ปปญฺจสญฺญา หมายถึงสัญญาอันประกอบด้วยกิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า คือตัณหา มานะและทิฏฐิ คำว่า สงฺขา หมายถึงแง่ต่าง ดังนั้น คำว่า ปปญฺจสญฺญาสงฺขา จึงแปลว่า แง่ต่างแห่งสัญญาอันประกอบด้วยกิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า (ม.มู.อ. ๑/๒๐๑/๔๐๓)

มธุมังสทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมธุมังสทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายเครื่องในสุกรต้มปรุงผสมเนื้อชั้นดีถวายพระสงฆ์ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๖/๑๖)

มธุรส : รสหวานปานน้ำผึ้ง ดังคำในโสมนัสสชาดกที่โสมนัสสราชกุมาร ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ถวายโอวาทพระราชบิดา กราบทูลว่า ขอเดชะพระมหาราช หม่อมฉันประสบภัยคือความตายอันเผ็ดร้อนคับแคบและลำบาก วันนี้ชีวิตอันเป็นที่รักปานดังมธุรสหม่อมฉันได้แล้ว พ้นแล้วจากการถูกประหารได้โดยยาก จึงมีใจมุ่งต่อการบวชอย่างเดียว (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๓๔/๕๑๐)

SAMPLE

มธุรสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเจ้ามธุระ ท่านพระมหากัจจานะแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่พระเจ้ามธุระ อวันตีบุตร ณ ป่าคุนธาวัน เขตกรุงมธุรา เพื่อตอบปัญหา พระเจ้ามธุระได้ตรัสถามท่านพระมหากัจจานเถระว่า มีความคิดเห็นอย่างไร เกี่ยวกับคำพูดของพวกพราหมณ์ที่ว่า วรรณะที่ประเสริฐ ขาวและบริสุทธิ์ที่สุด คือวรรณะพราหมณ์เท่านั้น วรรณะนอกนั้นเลวดำและไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากโอษฐ์ของพรหม เป็นผู้ที่พรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพรหม พระเถระถวายพระพรว่า คำนั้นเป็นเพียงคำโฆษณาเท่านั้น วรรณะทั้ง ๔ อันได้แก่กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร์ นั้นเสมอกันหมด แล้วได้อธิบายถวาย ดังนี้

๑. ถ้าวรรณะ ๔ สามารถทำให้คนในวรรณะอื่น ๆ หรือวรรณะเดียวกันกับตนได้รับทรัพย์สมบัติได้ ก็จะมีคนพวกนั้นคอยปรนนิบัติเหมือนกัน

๒. ถ้าวรรณะ ๔ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ ตายแล้วก็จะไปเกิดในนรกเหมือนกัน ถ้าเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น ตายแล้วก็จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนกัน

๓. ถ้าวรรณะ ๔ ตัดช่องย่องเบา ขโมย ปล้นเป็นต้น ก็เปลี่ยนสมญานามจากวรรณะเดิมของตนมาเป็นโจรเหมือนกัน ถ้าออกบวชก็เปลี่ยนสมญานามเป็นสมณะเหมือนกัน

เมื่อท่านพระมหากัจจายนะได้กล่าวภาษิตนี้แล้ว พระเจ้ามธุระมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน พร้อมกับประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๗/๓๘๒)

มธุรา, กรุง : ชื่อเมืองหลวง ของแคว้นอวันตี เป็นแคว้นหนึ่ง ในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่แห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่ทางใต้ของแคว้นกุรุ ระหว่างแม่น้ำสินธุกับแม่น้ำยมุนาตอนล่าง ,เป็นที่สนทนาธรรมระหว่างพระมหากัจจายนเถระกับพระเจ้ามธุระ อวันตีบุตร ดังคำในมธุรสูตร ที่กล่าวว่า ท่านพระมหากัจจานะอยู่ ณ ป่าคุนธาวัน เขตกรุงมธุรา พระเจ้ามธุระ อวันตีบุตรได้ทรงสดับข่าวจึงสั่งให้จัดยานพาหนะคันงามๆ หลายคันทรงขึ้นยานพาหนะคันงาม เสด็จออกจากกรุงมธุรา พร้อมกับยานพาหนะคันงามๆ ตามเสด็จด้วยราชานุภาพอย่างยิ่งใหญ่ เพื่อทรงเยี่ยมท่านพระมหากัจจานะและสนทนาธรรม (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๗/๓๘๒,๒๐/๓๙/๘๕,๒๑/๕๓/๘๘๒๒/๒๒๐/๓๖๒)

SAMPLE

มธุราสูตร : พระสูตรว่าด้วยนครมธุรา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของนครมธุรา ๕ คือ (๑) มีพื้นดินไม่ราบเรียบ (๒) มีฝุ่นละอองมาก (๓) มีสุนัขดุ (๔) มียักษ์ร้าย (๕) หาอาหารได้ยาก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๐/๓๖๒)

มนต์เครื่องรักษา : ชื่อพระสูตรหนึ่งที่เรียกว่าอาฏานาฏิยสูตร,เป็นมนต์ที่ท้าวเวสสวัณทูลให้พระผู้มีพระภาคเรียน ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรที่ท้าวเวสสวัณกราบทูลว่า พวกยักษ์ชั้นสูงผู้อาศัยอยู่ในป่านั้นที่ไม่เลื่อมใสในพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคนี้ก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ เพื่อให้ยักษ์เหล่านั้นเลื่อมใส เพื่อคุ้มครองเพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายเถิด พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ด้วยพระอาการดุษณี ท้าวเวสวัณมหาราช ทรงทราบพระอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับแล้วจึงได้กราบทูลมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๖/๒๒๐,๑๑/๒๘๓/๒๓๒)

มนต์พรหมจินดา : ชื่อมนต์อย่างหนึ่ง มีองค์ ๖ คือ คือ (๑) กัปปศาสตร์ (๒) พยากรณ์ศาสตร์ (๓) นิรุตติศาสตร์ (๔) สิกขาศาสตร์ (๕) ฉันโทวิจิติศาสตร์ (๖) โชติสัตถศาสตร์ เช่น เสลพราหมณ์ถึงความสำเร็จในองค์ ๖ , เรียนจบคัมภีร์ลักษณะอันมีองค์ ๖, มีปรากฏในจูฬรถวิมานที่พระมหากัจจายนเถระกล่าวแก่ราชกุมารว่า แม้เหล่าชนที่เป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร จัณฑาล ปุกกุสะ และชนประเภทอื่น โดยชาติกำเนิดซึ่งจะไม่แก่ไม่ตายไม่มี แม้เหล่าชนผู้ร่ายมนตร์พรหมจินดามีองค์ ๖ และเหล่าชนที่ใช้วิชาอื่นๆจะไม่แก่ไม่ตายก็ไม่มี (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๙๖/๑๒๒),ใน กัณหเปตวัตถุ ฆฏบัณฑิตกราบทูลแก่พระเจ้าวาสุเทพตอนหนึ่งว่า แม้เหล่าชนผู้ร่ายมนต์พรหมจินดามีองค์๖และเหล่าชนที่ใช้วิชาอื่นๆจะไม่แก่ไม่ตายก็ไม่มี (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๑๙/๒๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มนตพรหมจินดามีองค์ ๖ คือ (๑) กัปปะ ว่าด้วยวิธีเกี่ยวกับการบูชายัญ) (๒) พยากรณ์ (แสดงการแยกปกติ) (๓) นิรุตติ (แสดงรูปศัพท์ เติมปัจจัย) (๔) สิกขา (แสดงฐานกรณ์ และปตยนะของอักษร) (๕) ฉันโทวิจิติ (แสดงลักษณะของฉันท์) (๖) โชติสัตถะ (แสดงลักษณะของดวงดาวที่บ่งถึงความเจริญหรือความเสื่อมของมนุษย์) (ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๙๙๖/๓๐๙),ในเปตวัตถุอรรถกถาอธิบายว่า คำว่า องค์ ๖ หมายถึง (๑) สิกขา (การศึกษาในการออกสำเนียง และการอ่าน มีการอ่านให้ถูกจังหวะ ให้คล่องและให้ไพเราะ) (๒) กัปปะ (รู้จักแบบแผน การกระทำกิจพิธีต่าง ๆ พิธีสวดคัมภีร์พระเวท) (๓) นิรุตฺติ (รู้จักมูลและคำแปลศัพท์) (๔) พยากรณะ (รู้จัก

ตำราภาษามีของปาณินิ เป็นต้น) (๕) โธติสัตถะ (รู้จักดวงดาวและหาฤกษ์ผูกดวงชตา) (๖) ฉันทะ (รู้จักคณะฉันท์ แต่งฉันท์ได้) (ขุ.เปต.อ. (บาลี) ๒๑๙/๑๐๖)

มนตร์ : คำที่เชื่อถือว่าศักดิ์สิทธิ์, คำสำหรับสวด, คำสำหรับเสกเป่า (มักใช้สำหรับศาสนาพราหมณ์) ดังคำในอัมพัฏฐสูตร กล่าวไว้ว่า พราหมณ์โปกขรสาติตอบว่า พ่ออัมพัฏฐะ พระมหาบุรุษผู้ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการที่ปรากฏในมนตร์ของเรา ย่อมมีคติ ๒ อย่าง ไม่เป็นอย่างอื่น คือ (๑) ถ้าทรงอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม (๒) ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังไปผนวชเป็นบรรพชิตจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก,ในโลลุทายีวัตถุ และมลสูตร พระผู้มีพระภาคทรงปรารภพระโลลุทายีผู้เล่าเรียนธรรมเพียงเล็กน้อยและไม่ท่องบ่น จึงตรัสว่ามนตร์ มีการไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๘/๘๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๔/๔๗๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๗๓,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๑๓๒/๑๖๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๖/๑๘๐,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๕๙/๒๒๕,องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑๕/๒๔๑,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๑/๑๐๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มนตร์ หมายถึงปริยัติและศิลปะ เมื่อไม่ท่องบ่นและไม่เอาใจใส่ ก็เสื่อมสูญ หรือหายไปได้ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๓)

มนสากฏะ, หมู่บ้าน : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล ใกล้ ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี เป็นที่อยู่ของพราหมณ์ที่มีชื่อเสียงหลายคน ดังคำในเตวิชชสูตร กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อมนสากฏะ ประทับอยู่ ณ อัมพวันใกล้ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี, ในหมู่บ้านมนสากฏะ มีพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงมาพักอาศัยอยู่หลายคน คือจังกีพราหมณ์ ตารุกขพราหมณ์ โปกขรสาติพราหมณ์ ชาณุสโสณิพราหมณ์ โตเทยยพราหมณ์และยังมีพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงคนอื่นๆอีก(ที.สี.(ไทย)๙/๕๑๘/๒๓๐,๙/๕๑๙/๒๓๐,๙/๕๒๑/๒๓๐,๙/๕๕๓/๒๔๓,๙/๕๕๔/๒๔๓)

มนสิการ : ความกระทำไว้ในใจ,การใส่ใจ, การกำหนดไว้ในใจ,ใส่ใจ, การพิจารณา, การนึก การน้อมนึก การผูกใจ การใฝ่ใจ การทำไว้ในใจ ดังคำในทสุตตรสูตร กล่าวว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มนสิการกามทั้งหลาย จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในกามทั้งหลาย แต่เมื่อเธอมนสิการเนกขัมมะ จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในเนกขัมมะ จิตนั้นของเธอชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว,ในสัพพาสวสูตร กล่าวไว้ว่า ธรรมที่ควรมนสิการซึ่งปุถุชนไม่

SAMPLE

มนสิการ เป็นอย่างไร เมื่อปุถุชนมนสิการถึงธรรมเหล่าใด กามาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป ภวาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป และอวิชชาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไปเหล่านี้คือธรรมที่ควรมนสิการซึ่งปุถุชนไม่มนสิการ,ในวิภังคสูตร กล่าวไว้ว่า นามรูปเป็นอย่างไร คือ เวทนา(ความเสวยอารมณ์) สัญญา(ความจำได้หมายรู้) เจตนา(ความจงใจ)ผัสสะ(ความกระทบ หรือสัมผัส) มนสิการ(ความกระทำไว้ในใจ) นี้เรียกว่า นาม มหาภูต ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูต ๔ นี้เรียกว่า รูป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗/๑๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๔/๑๑๑,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๒/๗,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๔/๔๖๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๑/๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๘/๒๕๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘/๔๐๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๒/๒๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐/๒๘,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๕/๑๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๙/๑๙๒)

มนสิการกุสลตา :ความเป็นผู้ฉลาดในมนสิการ, หมายถึงฉลาดในการนึก การน้อมนึก การผูกใจ การใฝ่ใจ, เป็นข้อที่ ๒ ในธรรม ๒ (๑) ธาตุกุสลตา(ความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ) (๒) มนสิการกุสลตา(ความเป็นผู้ฉลาดในมนสิการ),ในธัมมสังคณีได้ความหมายของมนสิการกุสลตาไว้ว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในการพิจารณาธาตุเหล่านั้น นี้เรียกว่า ความเป็นผู้ฉลาดในมนสิการ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๔,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๙๗/๑๐๙,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๓๔๑/๓๓๕)

มนสิการคาถา : คาถาคือการน้อมนึก หมายถึงคาถาที่กำหนดไว้ในใจ เพื่อสอนตน ดังคำในจิตตสัมภูตชาดกที่พระโพธิสัตว์มาตังคบัณฑิตถวายพระพรว่า มหาบพิตร หากว่าความเมาพึงครอบงำพระองค์ซึ่งมีหมู่นารีบำเรออยู่ ขอพระองค์ทรงมนสิการคาถานี้และขอจงตรัสคาถานี้ในท่ามกลางบริษัท สัตว์ผู้นอนอยู่กลางแจ้งมีหญิงจัณฑาลผู้เมื่อจะไปป่าให้ดื่มน้ำนมแล้วคลุกคลีอยู่กับฝูงสุนัขสัตว์นั้นวันนี้เขาเรียกกันว่า พระราชา (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗//๕๐/๔๗๘)

มนสิการโดยแยบคาย : การกำหนดไว้ในใจโดยหยาบคาย,การทำไว้ในใจโดยถูกอุบาย โดยถูกทาง กล่าวคือการนึก การน้อมนึก การผูกใจ การใฝ่ใจ การทำไว้ในใจในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอนัตตา หรือโดยสัจจานุโลมิกญาณ ดังคำในมารกถา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะมนสิการโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรชอบโดยแยบคายเราจึงได้บรรลุอนุตตรวิมุตติ ได้ทำอนุตตรวิมุตติให้แจ้ง ,ใน ปฐมภยเวรูปสันตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้

SAMPLE

มนสิการโดยแยบคายด้วยดี ซึ่งปฏิจจสมุปบาทคือเมื่อเหตุ (มีอวิชชาเป็นต้น) นี้มีผล(มีสังขารเป็นต้น)นี้จึงมี เพราะสหชาตปัจจัยนี้เกิด ผลนี้จึงเกิด เมื่อเหตุนี้ไม่มี ผลนี้จึงไม่มี เพราะเหตุนี้ดับ ผลนี้จึงดับ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๕/๔๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๒๐,๑๐/๒๘๘/๒๒๑,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๐/๑๗๘,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๒,๑๙/๒๓๒/๑๖๓,๑๙/๑๐๒๔/๕๔๕)

มนสิการธาตุ : ธาตุคือการกระทำไว้ในใจ มีปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร กายานุปัสสนา หมวดมนสิการธาตุ เช่น ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ตามที่ตั้งอยู่ตามที่ดำรงอยู่โดยความเป็นธาตุว่า ในกายนี้ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗,๑๐/๓๗๘/๓๐๘)

มนสิการสูตร : พระสูตรว่าด้วยมนสิการ พระอานนท์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วทูลถามว่า เป็นไปได้หรือ การที่ภิกษุได้สมาธิโดยไม่ต้องมนสิการ ตา รูป หู เสียง จมูก กลิ่น ลิ้น รส กาย โผฏฐัพพะ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน โลกนี้ โลกหน้า ไม่ต้องมนสิการแม้รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจ แต่ต้องมนสิการ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เป็นไปได้ เมื่อพระอานนท์ทูลถามว่าเป็นไปได้อย่างไร จึงตรัสตอบว่า เป็นไปได้อย่างนี้ คือ ภิกษุย่อมมนสิการว่า ภาวะที่สงบ ประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ นิพพาน (องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๘/๔๐๑)

มนะ, ใจ : ใจ ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนแก่ชฎิล ๓ พี่น้อง มีว่า มนะ(ใจ)เป็นของร้อน ธรรม(อารมณ์)ทั้งหลายเป็นของร้อน มโนวิญญาณ(ความรู้ทางใจ)เป็นของร้อน มโนสัมผัส(การกระทบทางใจ)เป็นของร้อน แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นของร้อน,ในจูฬนิทเทส ได้ให้ความหมายของคำว่า มนะไว้ว่า คำว่า มนะ ได้แก่ จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ อันเกิดจากวิญญาณขันธ์(วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๔,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๑๔/๓๗๗,๓๐/๑๑๕/๓๗๙)

มนาปกายิกา,เทวดา : ชื่อเทพหมู่หนึ่งในสวรรค์ชั้นนิมมานนดี, เทวดาชั้นนิมมานรดี, มีอธิบายว่า เทวดาเหล่านี้เรียกว่าเทพนิมมานรดี และเทพมนาปา เพราะเนรมิตรูปตามที่ตนปรารถนาได้และชื่นชมรูปที่เนรมิตนั้น ดังคำในอุคคหสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มาตุคามที่ยกย่องทุกคนที่สามีเคารพเป็นคนขยัน

ไม่เกียจคร้าน สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีปฏิบัติถูกใจสามี รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้สตรีผู้ประพฤติตามใจสามีอย่างนี้ จะเข้าถึงความเป็นเทวดาเหล่ามนาปกายิกา,ในอนุรุทธสูตร กล่าวไว้ว่า เทวดาเหล่ามนาปกายิกา๑จำนวนมาก ได้เข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะถึงที่อยู่ ไหว้แล้วยืนอยู่ แล้วกล่าวว่า ท่านพระอนุรุทธะผู้เจริญ พวกข้าพเจ้าเป็นเทวดาเหล่ามนาปกายิกา ครองความเป็นใหญ่และแผ่อำนาจไปในฐานะ ๓ ประการ คือ (๑) พวกข้าพเจ้าหวังวรรณะเช่นใดก็ได้วรรณะเช่นนั้นโดยพลัน(๒) พวกข้าพเจ้าหวังเสียงเช่นใด ก็ได้เสียงเช่นนั้นโดยพลัน (๓) พวกข้าพเจ้าหวังสุขเช่นใด ก็ได้สุขเช่นนั้นโดยพลัน ต่อมา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนุรุทธะ มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๘ ประการนี้แล หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดร่วมกับเทวดาเหล่ามนาปกายิกา โดยตรัสไว้ว่า สตรีผู้เป็นบัณฑิตย่อมไม่ดูหมิ่นสามี ผู้มีความเพียร ขวนขวายเป็นนิตย์ เลี้ยงตนเองทุกเมื่อ ผู้ให้สิ่งที่ต้องการได้ทุกอย่าง ไม่ทำให้สามีขุ่นเคืองด้วยการแสดงความหึงหวง ยกย่องทุกคนที่สามีเคารพ เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้านสงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี ปฏิบัติถูกใจสามี รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ สตรีผู้ยังประพฤติตามใจสามีอยู่อย่างนี้ จะเข้าถึงความเป็นเทวดาเหล่ามนาปกายิกา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๕๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๖/๓๑๗,๒๓/๔๗/๓๒๒,๒๓/๔๘/๓๒๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เทวดาเหล่ามนาปกายิกา หมายถึงเทวดาชั้นนิมมานรดี เทวดาเหล่านี้เรียกว่า เทพนิมมานรดี และเทพมนาปา เพราะเนรมิตรูปตามที่ตนปรารถนาได้ และชื่นชมรูปที่เนรมิตนั้น (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๓๓/๒๑)

มนาปทายีสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ให้สิ่งที่น่าพอใจ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เสด็จไปยังที่อยู่ของอุคคคหบดีในตอนเช้า อุคคคหบดีเข้าเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ตนได้ฟังมาเฉพาะพระพักตร์ว่า ผู้ให้ของที่น่าพอใจ ย่อมได้ของที่น่าพอใจ แล้วกราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาครับถวายสิ่งที่น่าพอใจ ๖ อย่าง คือ (๑) ของเคี้ยวชื่อสาลปุปผกะ (ของเคี้ยวแป้งข้าวสาลี ปรุงด้วยเนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย) (๒) เนื้อสุกรอย่างดี(เนื้อสุกรอายุ ๑ ปี ปรุงให้สุกด้วยเมล็ดยี่หร่าเป็นต้นผสมกับพุทราสอร่อย) (๓) ของเคี้ยวชื่อนาลิยสากะ(ของเคี้ยวที่ใช้ผัก ๑ ทะนาน ขยำกับแป้งข้าวสาลีแล้วเคี่ยวในเนยใสที่ผสมเมล็ดยี่หร่าเป็นต้น ผสมกับของอร่อย ๔ ชนิด อบให้สุก) (๔) ข้าวสุกแห่งข้าวสาลีที่ขาวสะอาดมีแกงและกับมาก (๕) ผ้าที่ทอในแคว้นกาสี (๖) บัลลังก์ พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์รับแล้ว ทรงอนุโมทนาแก่อุคคคหบดีแล้วเสด็จกลับ หลังจากนั้นไม่นาน อุคคคหบดีถึงแก่กรรมแล้วเข้าถึงชั้นกายมโนมัย(หมายถึง

พรหมกายของผู้บำเพ็ญฌานสมาบัติแล้วบังเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสด้วยอำนาจฌาน) ชั้นใดชั้นหนึ่ง เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลให้ทราบว่า ตนเองได้สำเร็จตามที่ประสงค์แล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสคาถาสรุปใจความว่า ผู้ให้ของที่น่าพอใจ ย่อมได้ของที่น่าพอใจ ผู้ให้ของที่เลิศ ย่อมได้ของที่เลิศ ผู้ให้ของที่ดี ย่อมได้ของที่ดี ผู้ให้ของที่ประเสริฐ ย่อมได้ของที่ประเสริฐ ผู้ให้ของที่เลิศ ของที่ดี และของที่ประเสริฐ ย่อมเป็นผู้มีอายุยืน มียศ ในที่ที่ตนเกิด (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๒/๔๔/๖๙)

มนายตนะ: อายตนะคือใจ

ในสังคีติสูตร กล่าวถึงธรรม ๖ประการที่ควรกำหนดรู้ คือ อายตนะภายใน ๖ ได้แก่ (๑) จักขวายตนะ อายตนะคือตา (๒) โสตายตนะ อายตนะคือหู (๓) ฆานายตนะ อายตนะคือจมูก (๔) ชิวหายตนะ อายตนะคือลิ้น (๕) กายายตนะ อายตนะคือกาย (๖) มนายตนะ อายตนะคือใจ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๖,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๖/๓๘๙,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๐๕/๓๖๙,.(ไทย)๑๔/๔๒๑/๔๗๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.ธ.(ไทย)๓๔/๖๕/๓๙,๓๔/๑๔๑/๕๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๖๑/๑๑๔,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๒๔/๙,๓๖/๑๙๕/๔๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๑๙/๑๗,๓๗/๓๔/๒๖,๓๗/๔๓/๒๙)

มนินทรีย์: อินทรีย์คือใจ

ในสามัญญผลสูตร กล่าวถึง การปฏิบัติเพื่อสำรวมในมนินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษามนินทรีย์ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ ภิกษุผู้ประกอบด้วยความสำรวมอินทรีย์อันเป็นอริยะนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนกับกิเลสในภายใน มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายเป็นอย่างนี้แล (ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๓/๗๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๒/๒๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒/๑๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๙๗/๑๐๘,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๕๐๐/๓๐๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔/๒๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๖/๑๓๗,องฺ.เอกทส.(ไทย)๒๔/๑๗/๔๓๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,อภิ.ธ.(ไทย)๓๔/๑๗/๓๐,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๒๐/๑๙๗,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๕๒/๑๕, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๑/๑๘)

มนุชะ: ฤาษีมนุชะ, ผู้เกิดจากพระมนู

ในสุนทริกภารทวาชสูตร ปุณณกมาณพทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ฤาษี มนุชะ กษัตริย์ และพราหมณ์จำนวนมากในโลกนี้ พากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้นิรทุกข์ชนเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วในการบูชายัญ ได้ข้ามพ้นชาติและชราบ้างไหม พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุณณกะ ชน

SAMPLE

เหล่านั้นหวัง ชื่นชม มุ่งหวัง จึงพากันบูชายัญ เพราะอาศัยลาภจึงมุ่งหวังกาม เรากล่าวว่า ชนเหล่านั้นประกอบการบูชายัญ เป็นผู้กำหนัดยินดีในภพ ข้ามพ้นชาติและชราไปไม่ได้ (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๔๖๒/๖๐๕, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๕๒/๗๔๙,ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑/๒๖)

มนุษย์ : กายมนุษย์, มนุษย์ที่มีกายแตกดับ

ในพรหมชาลสูตร อุปมาร่างกายเหมือนผลมะม่วงว่า ภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคตขาดตัณหาที่พาไปสู่ภพเสียแล้วเทวดาและมนุษย์จักเห็นกายของตถาคตได้ชั่วเวลายังดำรงอยู่ หลังจากกายแตกสลายไปเพราะสิ้นชีวิตแล้ว เทวดาและมนุษย์จักไม่เห็นกายนั้นอีก เปรียบเหมือนเมื่อกลุ่มผลมะม่วงถูกตัดขั้ว ผลมะม่วงทั้งหมดที่ห้อยอยู่กับขั้วก็ย่อมติดตามขั้วนั้นไป ฉันใด กายของตถาคตขาดตัณหาที่พาไปสู่ภพเสียแล้ว เทวดาและมนุษย์จักเห็นกายของตถาคตได้ชั่วเวลาที่ยังดำรงอยู่ หลังจากกายแตกสลายไปเพราะสิ้นชีวิตแล้ว เทวดาและมนุษย์จักไม่เห็นกายนั้นอีก ฉันนั้น”(ที.สี.(ไทย)๙/๑๔๗/๔๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒/๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔/๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๓/๑๕๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐/๑๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๙๒/๑๐๙,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๒/๒๑๗,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๑/๑๒๖,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๓/๒๙๓,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๓/๑๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๓๑/๖๔๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖/๑๑,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๕/๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๙/๑๔๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘/๕๕๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗//๑๑๗/๖๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๑/๑๓๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓/๒๓๙,๓๓/๓/๗๑๘,๓๓/๔/๕๘,๓๓/๑๐/๖๘๒)

มนุษย์กระพี้: คำอุปมาผู้พูดวกวน, ผู้ไม่กตัญญู, ผู้ดีแต่ไหว้

ในกุกกุฏชาดก ชาดกว่าด้วยพญาไก่ กล่าวว่า ผู้ใดดีแต่ประณมมือไหว้พูดวกวน เป็นมนุษย์กระพี้ ไม่มีความกตัญญู ผู้นั้นก็ไม่ควรนั่งใกล้ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๖/๓๔๐)

มนุษย์คนสุดท้าย : พระราชกุมารที่มิได้ทรงผนวช

ในมฆเทวสูตร กล่าวถึง พระเจ้านิมิมีพระราชโอรสพระนามว่ากพารกชนก พระราชกุมารนั้นมิได้ออกจากวังผนวชเป็นบรรพชิต ทรงตัดวัตรอันงามนั้นแล้ว ได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์คนสุดท้ายแห่งราชบรรพชิตนั้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๕/๓๘๑)

มนุษย์ชาวชมพูทวีป: ที่อยู่ในชมพูทวีป, โลกมนุษย์ทั้งหมด

ในติฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเหนือกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์และมนุษย์ชาวชมพูทวีป ด้วยฐานะ ๓ ประการ ฐานะ ๓ ประการ คือ (๑) ไม่มีความเห็นแก่ตัว (๒) ไม่มีความหวงแหน (๓) มีอายุแน่นอน (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒๑/๔๗๕,๓๗/๒๗๑/๑๕๓)

SAMPLE

มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีป : คนที่อยู่ในอุตตรกุรุทวีป ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเขาพระสุเมรุ

พรหมจริยกถา ปรวาทีถามว่า พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวชมพูทวีป เหนือกว่ามนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์ ด้วยฐานะ ๓ ประการคือ (๑) เป็นผู้แกล้วกล้า (๒) เป็นผู้มีสติ (๓) เป็นผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในชมพูทวีปนี้ มีอยู่จริงมิใช่หรือ สกตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๗๑/๑๕๓)

มนุษยภูมิ: ภูมิของมนุษย์, ภพของมนุษย์

ในทีปังกรพุทธวงศ์ กล่าวถึงภิกษุประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ รูป ล้วนได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก แวดล้อมพระผู้มีพระภาคพระนามว่าทีปังกร ผู้ทรงรู้แจ้งโลกในกาลทั้งปวง สมัยนั้นชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่ได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระเสขะละมนุษยภูมิ ชนเหล่านั้น ย่อมถูกติเตียน (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๖/๕๙๔)

มนุษย์และเทวดา: มนุษย์และเทวดาที่พระพุทธเจ้าเลิศกว่า

ในนานาติตถิยสาวกสูตรกล่าวถึง มาณวคามิยเทพบุตรได้กล่าวคาถาเหล่านี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค ปรารภพระผู้มีพระภาคว่า คนพูดกันว่า บรรดาภูเขาในกรุงราชคฤห์ ภูเขาวิปุละเยี่ยมที่สุด บรรดาภูเขาที่ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์ ภูเขาเสตบรรพตเยี่ยมที่สุด ฯลฯ บัณฑิตกล่าวว่า พระพุทธเจ้าเลิศกว่ามนุษย์และเทวดา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๖)

มนุษยโลก: โลกมนุษย์, มนุษย์ภูมิ

ในลักขณสูตร ลักษณะพระหนุดุจคางราชสีห์ว่า พระโบราณกเถระทั้งหลายจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า มหาบุรุษนั้น ไม่ตรัสคำเพ้อเจ้อ ไม่ตรัสคำปราศจากหลักฐานมีครรลองแห่งพระดำรัสไม่สับสน ทรงกำจัดคำที่ไม่เป็นประโยชน์ ตรัสแต่คำที่เป็นประโยชน์ และคำที่เป็นสุขแก่คนหมู่มาก ครั้นทรงทำกรรมนั้นแล้วจุติจากมนุษยโลก เข้าสู่เทวโลก เสวยผลวิบากแห่งกรรมที่ทรงทำดีแล้ว จุติแล้วเสด็จมาในโลกนี้อีกได้ความเป็นผู้มีพระหนุดุจคางราชสีห์ ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์สี่เท้า (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๐/๒๑๑,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๙/๑๙๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๓/๑๕๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๓/๓๗๘,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๙/๑๗๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐/๕๓๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๐๗/๓๘๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๕๖/๑๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๕/๑๖๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕/๔๑๖,ขุ.อป.(ไทยจ)๓๓/๒/๓๖๕,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๒๑/๑๕๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๐/๕๑๙)

มนุษย์สุขุมาลชาติ: มีตระกูลผู้ดี, มีตระกูลสูง, มีลักษณะอย่างผู้ดี, ผู้มีกิริยามารยาทเรียบร้อย

SAMPLE

ในจตุราสีติสหัสสพราหมณกัญญาเถรีนมปทานกล่าวถึงพระเถรีว่าในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) กรรมสมบัติหม่อมฉันทั้งหลายก็ทำไว้ดีแล้ว ในหมู่มนุษย์สุขุมาลชาติ และในเทวโลกที่ประเสริฐ หม่อมฉันทั้งหลายย่อมได้รูปสมบัติ โภคสมบัติ ยศความสรรเสริญและความสุขอันเป็นที่รักทั้งหมดเป็นกรรมสมบัติที่หม่อมฉันทั้งหลายกระทำไว้ดีแล้ว อย่างต่อเนื่อง (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๗/๕๒๕)

มนุสสจุติติรัจฉานสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์จึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๗๓/๖๕๓)

มนุสสจุติเทวนิรยาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดเป็นเทวดาและเกิดในนรกเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัส ๓ พระสูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในหมู่เทวดาจึงมีจำนวนน้อยกว่า (๑) สัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในนรก (๒) ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) ในภูมิแห่งเปรต เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๗๕-๑๑๗๗/๖๕๔)

มนุสสจุตินิรยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในนรก พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์จึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในนรกเหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๗๒/๖๕๓)

มนุสสจุติเปตติวิสยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปเกิดในภูมิแห่งเปรต พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วกลับมาเกิดเป็นมนุษย์จึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่จุติจากมนุษย์แล้วไปเกิดในภูมิแห่งเปรต เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๗๔/๖๕๔)

มโน : ใจ, จิต, ที่เกิดปิยสาตรูปในโลก

ในสมุทยสัจจนิทเทส กล่าวถึงปิยรูปสาตรูป ใดมีอยู่ในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่ปิยรูปสาตรูปนี้เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ปิยรูปสาตรูปนี้ ปิยรูปสาตรูปในโลก คือ มโน เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่มโนนี้เมื่อตั้งอยู่

SAMPLE

ก็ตั้งอยู่ที่มโนนี้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๒๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๓/๑๒๑,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๘๒/๓๓๗,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๕/๑๙๗,สํ.น.(ไทย)๑๖/๖๑/๑๑๕,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๔๗/๖๖,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๑/๒,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๒๑๐/๑๔๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๑๐/๕๔๖,อภิ.ย.(ไทย)๓๙/๑๐๑/๒๐๒)

มโนกรรม: การกระทำทางใจ มีทั้งดีและทางชั่ว การกระทำทางชั่ว เช่น คิดเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น คิดปองร้าย และเห็นผิด

ในภยเภรวสูตร กล่าวถึงพราหมณ์ ว่าเรานั้นได้มีความดำริว่า ‘สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นผู้มีวจีกรรมไม่บริสุทธิ์ มีมโนกรรมไม่บริสุทธิ์ มีการเลี้ยงชีพไม่บริสุทธิ์ เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ สมณะหรือพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ย่อมประสบความกลัวและความขลาดอันเป็นอกุศล (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖/๓๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๗/๕๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๓๙/๒๘๑,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๑๔๖/๑๗๙,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๐๖/๓๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๒/๑๐๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๑/๔๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๔/๒๔๖,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๗๗/๖๐๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๑/๒๙๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๑/๕๗,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕/๕๕๐,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๔๓/๗๓๓,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๔๔/๑๘๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๐๘/๗๕๘)

มโนชชาดก : ชาดกว่าด้วยราชสีห์มโนชะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาราชสีห์โพธิสัตว์ สอนราชสีห์มโนชะผู้เป็นบุตรไม่ให้คบกับสุนัขจิ้งจอก ซึ่งเป็นสัตว์เลวทราม แต่ราชสีห์มโนชะไม่เชื่อฟัง ถูกสุนัขจิ้งจอกยุยงให้ไปขโมยม้าของพระราชากินจึงถูกนายขมังธนูยิงตาย เมื่อราชสีห์มโนชะถูกยิงตาย สุนัขจิ้งจอกเห็นว่าการจะเป็นเพื่อนกับคนตายจะมีประโยชน์อะไร จึงหนีเข้าป่าไป ราชสีห์โพธิสัตว์ครั่นครวญว่า ผู้ที่คบคนชั่วย่อมไม่ได้รับความสุขอย่างแท้จริง ดูอย่างเจ้ามโนชะถูกยิงตายเพราะคบหากับสุนัขจิ้งจอกคิริยะ ผู้เป็นแม่ครั่นครวญว่า แม้ไม่ชอบใจเลยที่คบคนชั่ว ดูเอาเถิด เจ้ามโนชะต้องมานอนตายจมกองเลือดของตน น้องสาวครั่นครวญว่า คนที่ไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้เกื้อกูลผู้แนะประโยชน์ ต้องเป็นเช่นนี้และประสพแต่ความเลวทราม เมียของราชสีห์มโนชะครั่นครวญว่า ผู้ที่เป็นคนชั้นสูงแต่มาคบคนชั้นต่ำ ย่อมเป็นคนเลวกว่าคนชั้นต่ำนั้นเสียอีก จงดูเอาเถิด พญาเนื้อเป็นสัตว์ชั้นสูงมาคบกับสุนัขจิ้งจอกซึ่งเป็นสัตว์ชั้นต่ำ ต้องมาตายด้วยลูกศรเสีย ด้วยอาการที่น่าสงสาร คนคบคนเลวก็เลวตาม คนคบคนเสมอกันย่อมไม่เสื่อมทรามในกาลไหน ๆ การคบคนที่ดีกว่าย่อมเจริญเร็วพลัน เพราะเหตุนั้น จงคบคนที่ดีกว่าตนเถิด (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๘/๒๕๖)

SAMPLE

มโนชวฤาษี : ฤาษีชื่อว่ามโนชวะ, ฤาษีคนหนึ่งในฤาษีเจ็ดคน

ในเนมิราชชาดก กล่าวถึงท้าวสักกเทวราชเมื่อจะทรงแสดงเหล่าดาบสผู้ล่วงภพแห่งเปรตได้แล้ว บังเกิดในพรหมโลกด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ จึงตรัสว่า ฤาษีทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ (๑) ยานหนฤาษี (๒) โสมยาคฤาษี (๓) มโนชวฤาษี (๔) สมุททฤาษี (๕) มาฆฤาษี (๖) ภรตฤาษี (๗) กาลปุรักขิตฤาษีกับฤาษีอีก ๔ ตน คือ (๑) อังคีรสฤาษี (๒) กัสสปฤาษี (๓) กีสวัจฉฤาษี (๔) อกัตติฤาษี ออกบวชบำเพ็ญตบะ ล่วงพ้นกามาวจรภพได้แน่นอน (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๔๓๓/๒๔๘)

มโนชะ, พระราชา: พระราชาพระนามว่ามโนชะ

ในโสณนันทชาดกกล่าวถึงชาวชนบทและพราหมณ์มหาศาลกว่าร้อยขึ้นไป กษัตริย์ผู้อภิชาติผู้ทรงมีพระอิสริยยศเหล่านี้ทั้งหมดและพระราชาผู้เจริญทรงพระนามว่ามโนชะ จงเข้าใจคำของข้าพเจ้า ยักษ์ทั้งหลาย ภูตและเทวดาทั้งหลายในป่า เหล่าใด ซึ่งมาประชุมกันอยู่ในอาศรมนี้ ขอจงฟังคำของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอกระทำความนอบน้อมแก่ เทวดาทั้งหลายแล้วจักกล่าวกะฤาษีผู้มีวัตรอันงาม (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๙/๗๗)

มโนทวาร : ช่องทางใจ, ประตูใจ

ในชราสุตตนิทเทส กล่าวถึง พระเสขะเหล่านั้นให้จิตหลีกเร้นถอยกลับ หมุนกลับ ปิดกั้น ข่ม ห้าม รักษา คุ้มครองจิตในมโนทวารเที่ยวไป ประพฤติอยู่ เคลื่อนไหวเป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป เปรียบเหมือนขนไก่ หรือเส้นเอ็นที่ใส่เข้าไปในไฟแล้ว ย่อมหักงอม้วน ไม่คลี่ออก ฉะนั้นเพราะเหตุนั้น พระเสขะ ๗ จำพวกจึงตรัสเรียกว่าผู้ประพฤติหลีกเร้น (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๕/๑๔๘, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๙/๑๙๓)

มโนทวารที่เป็นปัจจุบัน: ช่องทางใจในปัจจุบัน, ประตูทางใจในปัจจุบัน

ในสัพพมัตถีติกถา กล่าวถึง สกวาทีว่า โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท มโนทวาร ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ หทัยวัตถุ มนสิการที่เป็นปัจจุบันมีอยู่ บุคคลรู้ธรรมารมณ์ที่เป็นปัจจุบันได้ ด้วยมโนทวารที่เป็นปัจจุบันใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๙/๑๙๕)

มโนทัณฑะ: เครื่องควบคุมทางใจ, เครื่องวัดการกระทำทางใจ

ในอุปาลิวาทสูตร เปรียบเทียบทัณฑะ ๓ กับกรรม ๓ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามนิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีว่า “ตปัสสี นิครนถ์ นาฏบุตรบัญญัติกรรมในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกรรมชั่วไว้เท่าไร” นิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีทูลตอบว่า “ท่านพระโคดม นิครนถ์ นาฏบุตรมิได้บัญญัติ เป็นอาจิณว่า ‘กรรม กรรม’ แต่

บัญญัติเป็นอาจิณว่า ‘ทัณฑะ ทัณฑะ’(ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๖/๕๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๑/๕๙)

มโนทุจจริตสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยมโนทุจริต (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษแห่งมโนทุจริต และอานิสงส์แห่งมโนสุจริตอย่างละ ๕ มีเนื้อความเหมือนในปฐมทุจจริตสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๔/๓๘๕)

มโนทุจจริตสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยมโนทุจริต(สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษแห่งทุจริต ๕ คือ(๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมติเตียน (๓) กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป(๔)เสื่อมจากสัทธรรม(กุศลกรรมบถ๑๐)(๕) ตั้งอยู่ในอสัทธรรม(อกุศลกรรมบถ ๑๐) แล้วตรัสว่า อานิสงส์แห่งสุจริต ๕ คือ (๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองไม่ได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ (๓) กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๔) เสื่อมจากอสัทธรรม (๕) ตั้งอยู่ในสัทธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๘/๓๘๘)

มโนทุจริต : ความประพฤติชั่วทางใจ, ทุจริตทางใจ, ความคิดชั่ว

ในเวรัญชกัณฑ์ กล่าวถึงพราหมณ์ตำหนิพระผู้มีพระภาคว่า “ท่านพระโคดม สอนไม่ให้ทำ” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่เพราะเราสอนไม่ให้ทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ตลอดถึงการไม่ให้ทำบาปอกุศลธรรมต่างๆ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง” (วิ.มหา.(ไทย)๑/๕/๓,ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๖/๘๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๓/๕๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๓/๔๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕/๑๗,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๘/๒๕,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๕/๑๓๒,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๘๕/๓๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๕/๑๒๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒/๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๑/๒๒๑,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๓๐/๓๗๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕/๑๗,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๑๓/๕๗๑)

มโนธาตุ : ธาตุคือใจ,ธาตุคือมโน, เป็นข้อที่ ๑๖ ในธาตุ ๑๘ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๒,ในธาตุนานัตตสูตร กล่าวไว้ว่า เป็นข้อที่ ๑๖ ในธาตุ ๑๘ เช่นกัน,ในผัสสนานัตตสูตร กล่าวไว้ว่า เป็นข้อที่ ๖ ในธาตุ ๖ (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๕/๑๗๐),ในวิภังค์ได้ให้ความหมายของมโนธาตุไว้ว่า มโนธาตุ เป็นไฉน จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณวิญญาณขันธ์ มโนธาตุที่เหมาะสมกัน เกิดขึ้นในลำดับแห่งการเกิดดับแห่งจักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ โสตวิญญาณธาตุ ฯลฯ ฆานวิญญาณธาตุฯลฯชิวหาวิญญาณธาตุ ฯลฯ จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณวิญญาณขันธ์ มโนธาตุที่เหมาะสมกัน เกิดขึ้นในลำดับแห่งการเกิดดับแห่งกายวิญญาณธาตุ หรือการพิจารณาอารมณ์ครั้งแรกในสภาวธรรมทั้งปวง จิต มโน มานัส ปัณฑระ

SAMPLE

มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนธาตุที่เหมาะสมกันเกิดขึ้นนี้เรียกว่า มโนธาตุ อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๔/๑๔๔)

คำนี้มีปรากฏหลายแห่ง เช่น สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๙/๑๕๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๓๒/๑๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๐/๑๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒/๓)

มโนธาตุที่เป็นวิบาก : ธาตุคือใจที่เป็นผล,ธาตุคือมโนที่ส่งผล หมายถึงการพิจารณาอารมณ์ที่จะให้ผลแก่ชีวิตสันตติหรือแก่เบญจขันธ์ คำว่า วิบาก คือผลของกรรมที่เกิดขึ้นแก่กระแสสืบต่อแห่งชีวิตของผู้ทำกรรมนั้น (คือ แก่ชีวิตสันตติหรือแก่เบญจขันธ์) ดังคำในปาทินนทุกะ กล่าวไว้ว่า ปัญจวิญญาณเป็นปัจจัยแก่มโนธาตุที่เป็นวิบากโดยอนันตรปัจจัย มโนธาตุที่เป็นวิบากเป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบากโดยอนันตรปัจจัย หรือดังคำในปัฏฐาน สัปปีติกทุกะ กล่าวไว้ว่า สัปปีติกทุกะ มโนธาตุที่เป็นวิบากเป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบากซึ่งมีปีติ ภวังคจิตที่ไม่มีปีติเป็นปัจจัย แก่ภวังคจิตที่มีปีติ หรือดังคำในสุขสหคตทุกะ กล่าวไว้ว่า กายวิญญาณที่สหรคตด้วยสุข เป็นปัจจัยแก่มโนธาตุที่เป็นวิบาก มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบากซึ่งสหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา หรือดังคำในอุเปกขาสหคตทุกะ กล่าวไว้ว่า มโนธาตุที่เป็นวิบากเป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบากซึ่งไม่สหรคตด้วยอุเบกขา(อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๔๙/๒๖๘,๔๓/๑๕๖/๕๐๕,๔๓/๑๗๑/๕๑๖,๔๓/๑๘๗/๕๒๙)

มโนนิวารณสูตร : พระสูตรว่าด้วยการห้ามใจ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า บุคคลห้ามใจจากอารมณ์ทั้งปวงได้ ย่อมพ้นจากทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลไม่พึงห้ามใจจากอารมณ์ทั้งปวง ไม่พึงห้ามใจที่สำรวม แต่พึงห้ามใจจากอารมณ์ที่จะทำให้เกิดบาป (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔/๒๗)

มโนปณิธาน : การตั้งความปรารถนา, แรงปรารถนาทางใจ ดังคำในทานูปปัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์เช่นบางคนในโลกนี้ให้ทานแก่สมณะ หรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใดก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาเห็นพวก ขัตติยมหาศาล เป็นต้น ผู้เอิบอิ่มพรั่งพร้อมบำเรอตนอยู่ด้วยกามคุณ จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่าโอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกขัตติยมหาศาล พราหมณ์มหาศาล หรือคหบดีมหาศาล เขาตั้งจิตนั้น อธิษฐาน จิตนั้น เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของเขาโน้มไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น หลังจากตายแล้วเขาจึงเกิดร่วมกับพวกขัตติยมหาศาล พราหมณ์มหาศาลหรือคหบดีมหาศาล ข้อ

SAMPLE

นี้แล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีลไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล, ฯลฯ บางคนมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เขาตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของเขาโน้มไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น หลังจากตายแล้ว เขาจึงเกิดร่วมกับพวกเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ข้อนี้แล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล ภิกษุทั้งหลาย มโนปณิธาน ของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๕/๒๙๓)

มโนปทูสิกะ : ชื่อเทพจำพวกหนึ่ง, เป็นเทพที่มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พร้อมภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ องค์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ดังคำในมหาสมยสูตร ในประชุมใหญ่ของเหล่าเทวดาตอนหนึ่งว่า เทพอีก (๑๐ หมู่) คือสมานะ มหาสมานะ มานุสะ มานุสุตตมะ ขิฑฑาปทูสิกะ มโนปทูสิกะ หริ โลหิตวาสี ปารคะ และมหาปารคะผู้มียศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

มโนปโทสิกะ, เทพ : ชื่อเทพที่มัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เพราะคิดมุ่งร้ายต่อกันจึงเหนื่อยกายเหนื่อยใจพากันจุติจากชั้นนั้น ดังคำในพรหมชาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มีเทวดาพวกหนึ่งชื่อว่ามโนปโทสิกะ เทวดาพวกนั้นมัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อมัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควรจึงคิดมุ่งร้ายต่อกัน เมื่อคิดมุ่งร้ายต่อกันจึงเหนื่อยกายเหนื่อยใจพากันจุติจากชั้นนั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๗/๑๙,๙/๔๘/๒๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๓/๓๑,๑๑/๔๔/๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มโนปโทสิกะ หมายถึงเทพที่ต้องจุติเพราะคิดร้ายกันและกัน (ที.สี. ๔๗-๔๘/๑๐๕)

มโนปวิจาร : ความนึกหน่วงทางใจ มี ๑๘ ประการ กล่าวคือความนึกหน่วงฝ่ายโสมนัส ๖ ฝ่ายโทมนัส ๖ ฝ่ายอุเบกขา ๖ หมายถึงการพิจารณาแห่งใจในฐานะ ๑๘ ประการ คือที่ตั้งแห่งโสมนัส ๖ ประการ ที่ตั้งแห่งโทมนัส ๖ ประการ และที่ตั้งแห่งอุเบกขา ๖ ประการ ดังคำในสฬายตนวิภังคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ หมวดวิญญาณ ๖ หมวดผัสสะ ๖ มโนปวิจาร๑๘ สัตตบท ๓๖ ในธรรมเหล่านั้น เธอทั้งหลายอาศัยธรรมนี้แล้ว จงละธรรมนี้เสีย และพึงทราบสติปัฏฐาน ๓ ที่พระอริยะเสพซึ่งเมื่อเสพอยู่ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนคณะ โดยตรัสสอนไว้ตอนหนึ่งว่า เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า พึงทราบมโนปวิจาร ๑๘ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้นคือบุคคลเห็นรูปทางตาแล้ว ย่อมนึกหน่วงรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ย่อมนึกหน่วงรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ย่อมนึกหน่วง

SAMPLE

รูปอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาไว้ ฟังเสียงทางหูแล้ว...ดมกลิ่นทางจมูกแล้ว...ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว...รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วย่อมนึกหน่วงธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสย่อมนึกหน่วงธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสย่อมนึกหน่วงธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาไว้ ความนึกหน่วงฝ่ายโสมนัส ๖ ฝ่ายโทมนัส ๖ ฝ่ายอุเบกขา ๖ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้ คำที่เรากล่าวไว้ว่า พึงทราบมโนปวิจาร ๑๘ นั่น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๔/๓๖๘,๑๔/๓๐๕/๓๗๐,๑๔/๓๔๓/๔๐๓,๑๔/๓๔๖/๔๐๔),ในติตถายตนสูตร กล่าวไว้ว่า มโนปวิจาร เป็นธรรมที่ใครๆ ข่มไม่ได้ ไม่มัวหมอง ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้แจ้งคัดค้าน (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๐)

อรรถถาอธิบายว่า คำว่า มโนปวิจาร แปลว่าความนึกหน่วงทางใจ หมายถึงวิตกและวิจาร (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๐๔/๑๘๙)

มโนมยกายฤทธิ์ : ฤทธิ์ทางกายที่เกิดจากใจ,ฤทธิ์ที่ทำให้กายเกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจใจ กล่าวคือกายที่ใช้อำนาจจิตเนรมิตให้เกิดขึ้นได้และไปได้ ดังคำในอนุรุทธมหาวิตักกสูตรที่พระอนุรุทธเถระ ั้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมในโลกทรงทราบความดำริของเราแล้วจึงเสด็จมาหาเราด้วยมโนมยกายฤทธิ์ (อง.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๒๘๕)

มโนมยิทธิ : ฤทธิ์ทางใจ,ฤทธิ์ที่นิรมิตด้วยใจ คือนิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้ได้ เหมือนชักดาบออกจากฝัก หรืองูออกจากคราบ (ข้อ ๒ ในวิชชา ๘ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ ญาณที่เป็นวิปัสสนา (๒) มโนมยิทธิ มีฤทธิ์ทางใจ (๓) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ (๔) ทิพพโสต หูทิพย์ (๕) เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดจิตผู้อื่นได้ (๖) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้ (๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์) (= จุตูปปาตญาณ) (๘) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ ดังคำในติลมุฏฐิยเถราปทาน ที่พระติลมุฏฐิยเถระกล่าวไว้ว่าพระศาสดาผู้ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของโลก ทรงทราบความคิดของข้าพเจ้า บันดาลกายเข้าไปด้วยมโนมยิทธิ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๔๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นธรรมข้อ ๑ ในธรรมที่สัมปยุตด้วยวิชชา ๘ คือ วิปัสสนาญาณ ๑ มโนมยิทธิ ๑ อภิญญา ๖ หรือหมายถึงวิชชา ๘ (ม.อุ.อ. (บาลี)๓/๑๕๖/๑๐๓-๑๐๔,ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๙๐๑/๓๗๙)

มโนมยิทธิญาณ : ญาณคือฤทธิ์ทางใจ,ความรู้ที่สามารถเนรมิตกายที่เกิดจากใจ, หมายถึงน้อมจิตไปเพื่อเนรมิตกายที่เกิดแต่ใจคือเนรมิตกายอื่นจากกายนี้มีรูปที่เกิดแต่ใจมีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ดังคำในสามัญญผลสูตร มหาสกุลุทายิสูตร ที่กล่าวถึงมโนมยิทธิญาณตอนหนึ่งว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่

SAMPLE

มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อเนรมิตกายที่เกิดแต่ใจ คือ เนรมิตกายอื่นจากกายนี้ มีรูปที่เกิดแต่ใจมีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง เปรียบเหมือนคนชักไส้ออกจากหญ้าปล้อง เขาเห็นว่า นี้คือหญ้าปล้องนี้คือไส้ หญ้าปล้องเป็นอย่างหนึ่ง ไส้ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ไส้ถูกชักออกมาจากหญ้าปล้องนั่นเอง เปรียบเหมือนคนชักดาบออกจากฝัก เขาเห็นว่า นี้คือดาบนี้คือฝัก ดาบเป็นอย่างหนึ่ง ฝักก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ดาบถูกชักออกมาจากฝักนั่นเอง หรือเปรียบเหมือนคนดึงงูออกจากคราบ เขาเห็นว่า นี้คืองู นี้คือคราบ งูเป็นอย่างหนึ่ง คราบก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่งูถูกดึงออกจากคราบนั่นเอง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๖/๗๘,๙/๔๗๓/๒๐๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๓/๓๐๑)

มโนมัย : สำเร็จด้วยใจ,สำเร็จแต่ใจ ดังคำในอโยคุฬสูตร กล่าวไว้ว่า ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพระผู้มีพระภาคทรงทราบอยู่หรือว่า พระองค์มีพระวรกายเป็นมโนมัย ทรงเข้าถึงพรหมโลกด้วยฤทธิ์ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อานนท์ เราทราบอยู่ว่า เรามีกายเป็นมโนมัยเข้าถึงพรหมโลกด้วยฤทธิ์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๔/๔๑๓)

มโนโมเนยยะ : ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางใจ,ในสังคีติสูตร กล่าวถึงธรรมที่ทำให้เป็นมุนี มโนโมเนยยะว่า เป็นข้อที่ ๓ ในโมเนยยะ ๓ คือ (๑) กายโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางกาย) (๒) วจีโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางวาจา) (๓) มโนโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางใจ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔),ในโมเนยยสูตร กล่าวถึงความเป็นมุนีทางใจไว้ว่าความเป็นมุนีทางใจเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี้เรียกว่า ความเป็นมุนีทางใจ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๓//๓๖๙),ในมหานิทเทสอธิบายถึงมโนโมเนยยะไว้ว่า โมเนยยธรรมทางใจ เป็นอย่างไร คือการละมโนทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ มโนสุจริต ๓อย่างชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ ญาณมีใจเป็นอารมณ์ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ จิตตปริญญา(การกำหนดรู้จิต) ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ มรรคที่สหรคตด้วยปริญญา ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในจิต ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ ความดับแห่งจิตตสังขาร การบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔/๖๙)

มโนรถ : ความประสงค์, ความหวัง ดังคำในิตตสัมภูตชาดกที่ พระราชาทรงขับเพลงขับว่า กรรมทุกอย่างที่นรชนประพฤติดีแล้วมีผล ผลกรรมถึงจะเล็กน้อย ชื่อว่า

เป็นโมฆะหามีไม่ เราเห็นสัตว์ผู้เกิดมามีอานุภาพมาก ซึ่งเกิดแต่ผลบุญ เพราะกรรมของตนกรรมทุกอย่างที่นรชนประพฤติดีแล้วมีผล ผลกรรมถึงจะเล็กน้อยชื่อว่าเป็นโมฆะหามีไม่ แม้ท่านจิตตบัณฑิตมีมโนรถสำเร็จสมปรารถนาเหมือนอย่างเราแลหรือ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๖/๔๗๔),ในมหากัจจายนเถราปทาน พระมหากัจจายนเถระกลาวถึงมโนรถของตนสำเร็จแล้ว ดังคำว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้รู้อธิบายในอมตบทที่ยิ่งใหญ่ของพระสุคตและมีมโนรถอันสำเร็จด้วยดี ได้รับแต่งตั้งในตำแหน่งเอตทัคคะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔/๒๔๐)

มโนและธรรมารมณ์ : ใจและสิ่งที่ถูกรับรู้ทางใจ, จิตและอารมณ์คือธรรม, หาก ๒ คำนี้รวมกัน หมายถึงสิ่งที่รู้ด้วยใจ,สิ่งที่ใจรู้สึกนึดคิด ดังคำในมธุปิณฑิกสูตร กล่าวไว้ว่า มโนวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๔) หรือดังคำในโลกสูตร กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์ มโนวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๔/๙๑,๑๖/๔๕/๙๑) ; ดู**ธัมมายตนะ, อารมณ์**

มโนวิญญาณ : ความรู้ทางใจ,ความรู้อารมณ์ทางใจ,ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ,ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะธรรมารมณ์เกิดกับใจ, ธรรมเกิดกับใจเกิดความรู้ขึ้น, ความรู้อารมณ์ทางใจ(ข้อ ๖ ในวิญญาณ ๖ คือ (๑) จักขุวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา) (๒) โสตวิญญาณความรู้อารมณ์ทางหู (๓) ฆานวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางจมูก) (๔) ชิวหาวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น) (๕) กายวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางกาย) (๖) มโนวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางใจ) ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า มนะ(ใจ)เป็นของร้อน ธรรม(อารมณ์)ทั้งหลายเป็นของร้อน มโนวิญญาณ(ความรู้ทางใจ)เป็นของร้อน มโนสัมผัส(การกระทบทางใจ)เป็นของร้อน แม้ความเสวยอารมณ์ ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นของร้อน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๔,๑๐/๔๐๐/๓๓๐,๑๐/๑๐/๔๐๑/๓๓๓,๑๑/๓๒๓/๓๑๖)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๔,๑๒/๔๐๐/๔๓๑,ม.อุ.(ไทย.) ๑๔/๑๐๑/๑๒๐,๑๔/๓๐๕/๓๖๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๓/๘๙,๑๖/๔๔/๙๑,๑๖/๔๕/๙๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๖,๑๗/๕๗/๙๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔/๒๓,๑๘/๒๕/๒๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๗/๓๒๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐,๓๑/๒๑/๒๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๔/๑๐๔,๓๗/๒๘๙/๑๙๓)

มโนวิญญาณธาตุ : ธาตุคือมโนวิญญาณ,ธาตุคือความรู้แจ้งทางใจ มีอธิบายว่า ชื่อว่ามโนวิญญาณธาตุ เพราะเป็นสภาวะที่รับรู้และรับทราบอันสมควรแก่ธรรมทั้งหลาย มี

ผัสสะเป็นต้น (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๒-๒๓) , เป็นข้อที่ ๑๘ ในธาตุ ๑๘ คือ (๑) จักขุธาตุ (ธาตุคือจักขุประสาท) (๒) รูปธาตุ (ธาตุคือรูปารมณ์) (๓) จักขุวิญญาณธาตุ (ธาตุคือจักขุวิญญาณ) (๔) โสตธาตุ (ธาตุคือโสตประสาท) (๕) สัททธาตุ (ธาตุคือสัททารมณ์) (๖) โสตวิญญาณธาตุ (ธาตุคือโสตวิญญาณ) (๗) ฆานธาตุ (ธาตุคือฆานประสาท) (๘) คันธธาตุ (ธาตุคือคันธารมณ์) (๙) ฆานวิญญาณธาตุ (ธาตุคือฆานวิญญาณ) (๑๐) ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาประสาท) (๑๑) รสธาตุ (ธาตุคือรสารมณ์) (๑๒) ชิวหาวิญญาณธาตุ (ธาตุคือชิวหาวิญญาณ) (๑๓) กายธาตุ (ธาตุคือกายประสาท) (๑๔) โผฏฐัพพธาตุ (ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์) (๑๕) กายวิญญาณธาตุ (ธาตุคือกายวิญญาณ) (๑๖) มโนธาตุ (ธาตุคือมโน) (๑๗) ธัมมธาตุ (ธาตุคือธรรมารมณ์) (๑๘) มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุคือมโนวิญญาณ) (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๒,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๕/๑๗๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๘/๓๔๔/๓๗๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๖๘/๓๙,๓๔/๑๔๓/๕๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๐/๑๘,๓๗/๒๕/๒๑,๓๗/๓๕/๒๖,๓๗/๔๔/๒๙,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๓๒/๑๑,๓๖/๑๗๒/๓๙,๓๖/๑๙๕/๔๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒/๓,๔๐/๔/๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๗/๑๔๒),ในวิภังค์ อธิบายไว้ว่า เป็นส่วนหนึ่งของวิญญาณธาตุ ดังคำว่า จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ นี้เรียกว่า วิญญาณธาตุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๘/๑๓๘),ในวิภังค์ อธิบายความหมายของมโนวิญญาณธาตุไว้ว่า มโนวิญญาณธาตุ เป็นไฉน มโนธาตุเกิดขึ้นในลำดับแห่งการเกิดดับแห่งจักขุวิญญาณธาตุ จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน เกิดขึ้นในลำดับแห่งการเกิดดับแห่งมโนธาตุ มโนธาตุเกิดขึ้นในลำดับแห่งการเกิดดับแห่งจักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ โสตวิญญาณธาตุ ฯลฯ ฆานวิญญาณธาตุ ฯลฯ ชิวหาวิญญาณธาตุ ฯลฯกายวิญญาณธาตุ จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน เกิดขึ้นในลำดับแห่งการเกิดดับแม้แห่งมโนธาตุ จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน อาศัยภวังคจิตและธรรมารมณ์เกิดขึ้น นี้เรียกว่า มโนวิญญาณธาตุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๔/๑๔๖)

มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา : ธาตุคือมโนวิญญาณที่เป็นกิริยา,ธาตุคือความรู้แจ้งทางใจที่เพียงกระทำแต่ไม่เป็นวิบาก หมายถึงความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจที่เป็นกิริยา ให้เป็นวิบาก ไม่ให้ผลอะไรเลย ดังคำในธัมมสังคณี มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยาสหรคตด้วยโสมนัส กล่าวไว้ว่า มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล และไม่เป็นวิบากของกรรม สหรคตด้วยโสมนัส มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ

SAMPLE

มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือดังคำในธัมมสังคณี อัพยากฤตที่เป็นอเหตุกกิริยา กล่าวว่า มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา ไม่เป็นกุศล ไม่เป็นอกุศล และไม่เป็นวิบากของกรรม ที่สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือดังคำในปัฏฐาน สุขสหคตทุกะ ปัญหาวาร กล่าวไว้ว่า มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบากซึ่งสหรคตด้วยสุข เป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๕๖๘/๑๖๔,๓๔/๕๖๔/๑๖๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๕/๖๖๙,๔๐/๕๖/๘๒๒,๔๐/๙๗/๗๕๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๗/๑๔๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๗๑/๕๑๖)

มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบาก : ธาตุคือมโนวิญญาณที่ให้ผล,ธาตุคือความรู้แจ้งทางใจที่เป็นวิบาก หมายถึงความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจให้เป็นวิบาก ดังคำในธัมมสังคณี มหาวิปากจิต ๘ กล่าวไว้ว่า เพราะได้ทำได้สั่งสมกามาวจรกุศลกรรมไว้ มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบาก สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูง สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูงสหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตตจากญาณ ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือดังคำในธัมมสังคณี มโนวิญญาณธาตุที่เป็นอกุศลวิบาก กล่าวไว้ว่า มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะได้ทำได้สั่งสมอกุศลกรรม,ในวิภังค์ อุเบกขาสันตีรณจิต กล่าวถึง มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้น เพราะได้ทำได้สั่งสมกามาวจรกุศลกรรมไว้ หรือดังคำในปัฏฐาน สัปปีติกทุกะ ปัญหาวาร กล่าวไว้ว่า มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบากซึ่งสหรคตด้วยปีติเป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาณธาตุที่เป็นกิริยา,หรือดังคำในปัฏฐานอุเปกขาสหคตทุกะปัญหาวารกล่าวไว้ว่า มโนธาตุที่เป็นวิบากและอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาณธาตุที่เป็นวิบากซึ่งไม่สหรคตด้วยอุเบกขา(อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๔๙๘/๑๓๖,๓๔/๕๖๔/๑๖๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๑๗//๒๘๕, อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๕๖/๕๐๕,๔๓/๑๘๙/๕๓๑)

มโนวิญญาณธาตุ : ธาตุคือมโนวิญญาณ,ธาตุคือความรู้แจ้งทางใจ มีอธิบายว่า ชื่อว่ามโนวิญญาณธาตุ เพราะเป็นสภาวะที่รับรู้และรับทราบอันสมควรแก่ธรรมทั้งหลาย มีผัสสะเป็นต้น

SAMPLE

มโนศิลา : หินอ่อนที่ย่อยให้ละเอียดประสมเป็นสีทาสิ่งอื่นได้ ดังคำในจูฬวรรค กล่าวไว้ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ทาหน้า... ย้อมหน้า... ต่อมา พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงทาหน้า ... ไม่พึงย้อมหน้า... รูปใดย้อม ต้องอาบัติทุกกฏ,ในกุณาลชาดก กล่าวถึงป่าหิมพานต์เป็นมีมโนศิลา ดังคำว่า ประเทศหิมพานต์อันทรงไว้ซึ่งแผ่นดินมีโอสถทุกชนิด เป็นภูมิประเทศประดับแน่นไปด้วยแร่ธาตุหลายร้อยชนิดเป็นต้นว่าอัญชันมโนศิลา หรดาล มหาหิงคุ์ ทอง เงิน และทองคำ,ในภัททกาปิลานีเถริยาปทาน กล่าวถึงมโนศิลาถูกบรรจุไว้ในสถูป (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๔๗/๑๐,๗/๔๑๗/๓๓๘,๗/๔๓๖/๓๖๙,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๖๓/๔๙๐)

มโนสมาจาร : ความประพฤติทางใจ, เป็นข้อที่ ๓ ในสมาจาร ๓ คือ (๑) กายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) (๒)วจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) (๓) มโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๙/๔๔๔,๑๓/๓๖๑/๔๔๗),ในเสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวมโนสมาจารไว้ ๒ ประการคือ (๑) มโนสมาจารที่ควรเสพ (๒) มโนสมาจารที่ไม่ควรเสพ มโนสมาจารทั้ง ๒ ประการนั้นเป็นมโนสมาจารที่ตรงข้ามกันและกัน และมีอธิบายว่า เมื่อบุคคลเสพมโนสมาจารเช่นใด อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลง มโนสมาจารเช่นนี้ไม่ควรเสพ และเมื่อเสพมโนสมาจารเช่นใด อกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญขึ้น มโนสมาจารเช่นนี้ควรเสพ เช่นบุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา คือเพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ทำอย่างไร ทรัพย์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา เป็นผู้มีจิตพยาบาท คือมีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่าจงถูกทำลาย จงขาดสูญจงพินาศไป หรืออย่าได้มี เมื่อบุคคลเสพมโนสมาจารเช่นนี้ อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมลง (นี้เป็นมโนสมาจารที่ไม่ควรเสพ) หรือ เมื่อบุคคลเสพมโนสมาจารเช่นใด อกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญขึ้น เช่น บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา คือไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ทำอย่างไร ทรัพย์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาทคือ ไม่มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีความทุกข์ มีความสุขรักษาตนเถิด เมื่อบุคคลเสพมโนสมาจารเช่นนี้ อกุศลธรรมเสื่อมลง กุศลธรรมเจริญขึ้น (นี้เป็นมโนสมาจารที่ควรเสพ) (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๙/๑๓๖,๑๔/๑๑๓/๑๔๑)

SAMPLE

มโนสมาจารบริสุทธิ์ : ความประพฤติทางใจหมดจด,มโนสมาจารเป็นข้อที่ ๓ ที่พระตถาคตไม่ต้องรักษา, เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแก่พระตถาคต ดังคำในสังคีติสูตร กล่าวถึงอรักเขยยะ(ข้อที่พระตถาคตไม่ต้องรักษา) ๓ ตอนหนึ่งว่า พระตถาคตทรงมีมโนสมาจาร(ความประพฤติทางใจ) บริสุทธิ์ ไม่ทรงมีมโนทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า คนอื่นๆอย่าได้รู้มโนทุจริตของเรานี้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๗),ในมหาอัสสปุรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุทั้งหลายไว้ว่า เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักมีมโนสมาจารบริสุทธิ์ปรากฏ เปิดเผย ไม่บกพร่องและสำรวมระวังจักไม่ยกตนไม่ข่มผู้อื่นด้วยความเป็นผู้มีมโนสมาจารบริสุทธิ์นั้นบางทีเธอทั้งหลายจะมีความคิดอย่างนี้ว่า'เราทั้งหลายเป็นผู้มีหิริโอตตัปปะแล้ว มีกายสมาจาร วจีสมาจารและมโนสมาจารบริสุทธิ์แล้ว พอละด้วยกิจเพียงเท่านี้เราทั้งหลายทำกิจเสร็จแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้ ประโยชน์จากความเป็นสมณะเราทั้งหลายก็ได้บรรลุแล้วโดยลำดับ กิจอะไรๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี เธอทั้งหลายถึงความยินดีด้วยกิจเพียงเท่านั้น เราขอบอกเธอทั้งหลายขอเตือนเธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ประโยชน์จากความเป็นสมณะที่เธอทั้งหลายปรารถนา อย่าได้เสื่อมไปเลยม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๙/๔๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีมโนสมาจารบริสุทธิ์ หมายถึงไม่มีอภิชฌา ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีความเห็นผิด ไม่ยินดีทองและเงิน หรือไม่ตรึกถึงกามวิตก พยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตก (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๑๙/๒๒๓)

มโนสังขาร : สังขารคือใจ,สิ่งที่ปรุงแต่งทางใจ หมายถึงสภาพปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ สัญญาและเวทนา หรือมโนสัญเจตนา คือความจงใจทางใจ, เป็นข้อที่ ๓ ในสังขาร ๓ คือ(๑) กายสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งกาย ได้แก่อัสสาสะ ปัสสาสะ คือลมหายใจเข้า ลมหายใจออก(๒) วจีสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งวาจา ได้แก่วิตกและวิจาร (๓) สภาพที่ปรุงแต่งใจ ได้แก่สัญญาและเวทนา,ในกุกกุรวติกสูตร สังคารวสูตร และวิตถารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสมโนสังขารว่าเป็นกรรมดำมีวิบากดำไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ปรุงแต่งกายสังขารที่มีความเบียดเบียนปรุงแต่งวจีสังขารที่มีความเบียดเบียนและปรุงแต่งมโนสังขารที่มีความเบียดเบียน ,ในภูมิชสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลปรุงแต่งมโนสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง ปรุงแต่งมโนสังขาร ซึ่งเป็นปัจจัยให้สุขและทุกข์ที่เป็นไปในภายในเกิดขึ้นเพราะคนอื่นบ้าง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๑/๗๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๕/๕๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๓/๑๗๑,๒๐/๖๑/

SAMPLE

๒๓๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๔๐,๒๑/๒๓๓/๓๔๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๕๘๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๔๑/๗๘๕) ; จิตตสังขาร ก็เรียก

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มโนสังขาร หมายถึงสภาพปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ สัญญาและเวทนา หรือมโนสัญเจตนา คือ ความจงใจทางใจ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๑๐๑)

มโนสัญเจตนา : ความจงใจทางใจ, ความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจ หมายถึงสัญญาและเวทนา, เป็นข้อ ๓ ในอาหาร ๔),ในเจตนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นข้อ ๓ ในสัญเจตนา ๓ คือ(๑) กายสัญเจตนา (๒) วจีสัญเจตนา (๓) มโนสัญเจตนา ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อกายมีอยู่ สุขทุกข์ภายในย่อมเกิดขึ้นเพราะกายสัญเจตนา๒เป็นเหตุ เมื่อวาจามีอยู่ สุขทุกข์ภายในย่อมเกิดขึ้นเพราะวจีสัญเจตนาเป็นเหตุ หรือเมื่อใจมีอยู่ สุขทุกข์ภายในย่อมเกิดขึ้น เพราะมโนสัญเจตนาเป็นเหตุ คือเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย,ในธัมมสังคณีอธิบายว่า มโนสัญเจตนาเป็นจิตตสังขาร,มโนสัญเจตนาที่เป็นอกุศลชื่อว่ามโนกรรมที่เป็นอกุศล (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๒๒๖/๒๒๐), ในกถาวัตถุ กล่าวไว้มโนสัญเจตนาเกี่ยวกับมโนกรรมฝ่ายอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบากว่ามี ๓ อย่าง และเกี่ยวกับ เป็นมโนกรรมฝ่ายกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบากว่ามี ๓ อย่าง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๓๙,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๒/๔๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๓๙/๕๘๔,๓๕/๙๑๓/๕๗๑)

มโนสัญเจตนาหาร :อาหารคือความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจ, ความจงใจเป็นอาหารเพราะเป็นปัจจัยให้เกิดกรรมคือ ทำให้พูดให้คิด ให้ทำการต่างๆ (ข้อ ๓ ในอาหาร ๔ คือ (๑) กวฬิงการาหาร(อาหารคือคำข้าว) หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง (๒) ผัสสาหาร(อาหารคือการสัมผัส) (๓) มโนสัญเจตนาหาร(อาหารคือความจงใจ) (๔) วิญญาณาหาร(อาหารคือวิญญาณ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗,๑๑/๓๕๔/๓๗๖,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑/๑๗,๑๖/๑๒/๑๙,๑๖/๖๓/๑๒๑,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๒/๔๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๖/๒๑๗)

มโนสัตว์ : ชื่อเทพจำพวกหนึ่งในลัทธินิครนถ์นาฏบุตร,เป็นเทพที่นิครนถ์นาฏบุตรบัญญัติไว้ ดังคำในอุปาลิวาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามอุบาลีสาวกนิครนถ์ตอนหนึ่งว่า คหบดี ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร นิครนถ์ในโลกนี้ป่วย มีทุกข์เป็นไข้หนัก ถูกห้ามใช้น้ำเย็น ใช้แต่น้ำร้อนเมื่อเขาไม่ได้น้ำเย็นจะต้องตาย นิครนถ์ นาฏบุตรบัญญัติว่านิครนถ์ผู้นี้จะไปเกิด ณ ที่ไหน อุบาลีคหบดีทูลตอบว่า ท่านผู้เจริญ เหล่าเทพที่ชื่อว่ามโนสัตว์มีอยู่ เขาย่อมเกิดในหมู่เทพนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาเป็นผู้มีใจผูกพันตายไป (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๒/๖๐)

SAMPLE

มโนสัมผัส : การกระทบทางใจ,สัมผัสทางใจ, อาการที่ใจ ธรรมารมณ์ และมโนวิญญาณประจวบกัน,เป็นข้อ ๖ ในสัมผัส ๖ คือ (๑) จักขุสัมผัส (สัมผัสทางตา) (๒) โสตสัมผัส(สัมผัสทางหู) (๓) ฆานสัมผัส (สัมผัสทางจมูก) (๔) ชิวหาสัมผัส (สัมผัสทางลิ้น) (๕) กายสัมผัส (สัมผัสทางกาย) (๖) มโนสัมผัส (สัมผัสทางใจ),ในมหาวรรค กล่าวมโนสัมผัสไว้ว่ากายเป็นของร้อน โผฏฐัพพะ(สิ่งที่กายสัมผัสถูกต้อง)ทั้งหลายเป็นของร้อน ฯลฯ มนะ(ใจ)เป็นของร้อน ธรรม(อารมณ์)ทั้งหลายเป็นของร้อน มโนวิญญาณ(ความรู้ทางใจ)เป็นของร้อน มโนสัมผัส(การกระทบทางใจ)เป็นของร้อน แม้ความเสวยอารมณ์ ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๒/๖๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๓/๑๒๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๕/๓๗๐,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๕/๑๙๗,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๖/๑๗๐,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๕/๓๒๓,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕/๒๔,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๖/๓๑๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓/๖๓, ๒๙/๑๘๖/๕๒๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๔/๑๐๔) ; ดู **สัมผัส**

มโนสัมผัสสชาเวทนา : เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส,เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ,เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส,ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพราะการที่ใจ ธรรมารมณ์ และมโนวิญญาณประจวบกัน,ในสังคีตสูตร กล่าวว่าเป็นข้อ ๖ ในหมวดเวทนา ๖ คือ (๑) จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส)(๒)โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส)(๓)ฆานสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส) (๔)ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส) (๕)กายสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากกายสัมผัส)(๖)มโนสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส),ในเวทนานานัตตสูตรกล่าวไว้ว่า มโนสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนธาตุ มโนสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัย มโนสัมผัส (ที.ปา.๑๑/๓๒๓/๓๑๗,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๘/๑๗๒,๑๖/๘๙/๑๗๓,สํ.นิ.(ไทย)๑๗/๕๖/๘๓,๑๗/๕๗/๘๘,๑๗/๓๐๖/๓๒๓,๑๗/๓๑๖/๓๓๑,๑๗/๓๒๖/๓๓๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙); ดู เวทนา

มโนสุจริต : ความประพฤติชอบด้วยใจ,ความสุจริตทางใจ มี ๓ อย่าง คือ (๑) อนภิชฌา ไม่โลภอยากได้ของเขา(๒)อพยาบาทไม่พยาบาทปองร้ายเขา (๓) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม(ข้อ ๓ ในสุจริต ๓ คือ (๑) กายสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย) (๒) วจีสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา) (๓) มโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ) มีปรากฏในมหาวิภังค์ ที่กล่าวไว้ว่า หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริตมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ

SAMPLE

ชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๓๙๐-๓๙๑, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๘-๙/๕๑-๕๒, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๒๑๖-๒๒๑)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๖/๘๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๓/๕๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๓/๔๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕/๑๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘/๒๕,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๕/๑๓๒,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๗,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑/๕๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๖/๑๓๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒/๔๑๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๑/๒๒๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๗/๒๓๐,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๔/๔๒๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓/๖๕,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๗/๓๘๐)

มโนโสเจยยะ : ความสะอาดทางใจ,ใจสะอาด, เป็นข้อที่ ๓ ในโสเจยยะ ๓ คือ (๑) กายโสเจยยะ (ความสะอาดทางกาย) (๒) วจีโสเจยยะ (ความสะอาดทางวาจา) (๓) มโนโสเจยยะ (ความสะอาดทางใจ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓),ในจุนทสูตร กล่าวถึงความสะอาดทางใจไว้ ๓ ประการ คือ (๑) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขาคือไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ทำอย่างไรทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์ เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา (๒)มีจิตไม่พยาบาท คือ ไม่มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด (๓) เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชา แล้วมีผล การเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและชั่วมี โลกนี้มีโลกหน้ามี มารดามีคุณบิดามีคุณโอปปาติกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๓)

มโนหรจินดา : ชื่อแก้วไพฑูรย์, มีอยู่ ณ เวปุลลบรรพต แก้วชนิดนี้ ประเสริฐสุด นำทรัพย์มาให้ได้ดังใจหมาย รุ่งโรจน์โชติช่วง มีค่ามาก มีอานุภาพมาก,เป็นสิ่งที่ปุณณกยักษ์หาได้ที่ท่ามกลางเขาเวปุลละและครอบครอง ดังคำในวิธุรชาดก กล่าวไว้ว่า แก้วมณีอันมีรัศมีผุดผ่องเป็นแก้วมณีที่ประเสริฐสุดสามารถนำทรัพย์มาให้ได้ดังใจมุ่งหมายรุ่งโรจน์โชติช่วงอยู่กับหมู่แก้วบริวารเป็นอันมาก สว่างไสวอยู่ดังสายฟ้าในอากาศ จึงได้ถือแก้วไพฑูรย์ชื่อว่า มโนหรจินดาอันมีค่ามาก มีอานุภาพมาก เป็นผู้มีวรรณะไม่ทราม (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๘๕/๓๙๘)

มมังการ: การยึดถือว่าเป็นของเรา, ความทะยานอยากว่าเป็นของเรา, วิสัยของตถาคตที่ละมมังการหมดสิ้น, สละคืนมมังการไปหมดแล้ว

SAMPLE

กล่าวถึงตถาคต หลุดพ้นแล้วด้วยความไม่ถือมั่น เพราะความสิ้นไป เพราะความคลายไป เพราะความดับ เพราะความสละ เพราะความสละคืน เพราะความไม่ถือมั่น (ใน) มมังการ และมานานุสัยทั้งปวง ที่เข้าใจแล้ว ย่ายีได้แล้วทั้งหมด รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีตอนาคต และปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ภิกษุนั้นพิจารณาเห็นรูปทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า 'นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา' (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๙/๒๒๓, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๘๙/๑๐๑,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๐๒/๑๒๑,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐๐/๓๐๐,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐๑/๓๐๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๑/๑๑๑,สำ.ขง(ไทย)๑๗/๗๒/๑๑๒,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๖๙/๕๙,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๒/๑๘๔,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๓/๑๘๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๔/๖๒๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๙/๘๑, สำ.นิ.อ.(ไทย) ๒/๒๐๐/๒๓๗, องฺ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๓๒/๑๑๓)

มยูรปราสาท : ปราสาทนกยูง, ปราสาทสวยงามดังนกยูง เป็นหนึ่งในปราสาท ๓ หลังที่พระโพธิสัตว์ได้พาปุณณกยักษ์เข้าไปกล่าวถึงปราสาทของพระโพธิสัตว์มีอยู่ ๓ หลัง คือ (๑) โกญจนปราสาท (๒) มยูรปราสาท (๓) ปิยเกตปราสาท ในปราสาท ๓ หลังนั้น พระโพธิสัตว์ได้พาปุณณกยักษ์ เข้าไปยังปราสาทซึ่งเป็นที่น่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง มีภักษาเพียงพอ มีข้าวน้ำมากมาย ดังวิมานของท้าววาสวะ ซึ่งชื่อว่าม สักกสาระ(ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๖๒/๔๑๒)

มรณธรรม: มีความตายเป็นธรรมดา, ธรรมคือความตาย, ถึงที่สุดแห่งมรณะ, ถึงที่สุดแห่งธรรมเครื่องเศร้าหมอง, ไม่มีข้าศึกคือกิเลส, พ้นทุกข์แล้ว, ตัดวงจรแห่งสังสารวัฏแล้ว, วิสัยของพระกัสสปะพุทธเจ้ากล่าวถึงอดีตชาติของพระสุกกาเถริยา ว่า ในกัปที่ พระมุนีพระนามว่ากัสสปะ เป็นศาสดาผู้ประเสริฐ เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ไม่มีข้าศึกคือกิเลส ถึงที่สุดแห่งมรณธรรม เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว หม่อมฉันบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า ทรงเป็นนระ ผู้เป็นปราชญ์พระองค์นั้น ศึกษาพระสัทธรรมอย่างคล่องแคล่วมีความแกล้วกล้าในปริปุจฉา (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๒๓/๕๓๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๕๕/๔๓๖)

มรณภัย: ภัยคือความตาย, ความกลัวต่อความตาย, ภัยเกิดเพราะอาศัยความตาย, ภัยคุมคามจนทำให้ถึงแก่ความตายกล่าวถึงอมาตาปุตติกภัย คือปุถุชนไม่ได้สดับคำเรียกว่าบุตร กล่าวถึงภัย ๓ ประการ คือ (๑) ชราภัย ภัยที่เกิดขึ้นเพราะความแก่ (๒)พยาธิภัย ภัยที่เกิดขึ้นเพราะความเจ็บ (๓) มรณภัย ภัยที่เกิดขึ้นเพราะความตาย มาในภัยภัย ๔ ประการ คือ (๑) ชาติภัย ภัยเกิดเพราะความเกิด (๒) ชราภัย ภัยเกิดเพราะความแก่ (๓) พยาธิภัย ภัยเกิดเพราะความเจ็บไข้ (๔)

SAMPLE

มรณภัย ภัยเกิดเพราะความตาย มาในภัย ๕ ประการ คือ (๑) อาชีวิกภัย (ภัยเนื่องด้วยการเลี้ยงชีพ) (๒) อสิโลกภัย ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง (๓) ปริสสารัชชภัย ภัยคือความครั่นคร้ามในบริษัท (๔) มรณภัย ภัยคือความตาย (๕) ทุคคติภัย ภัยคือทุคติ ความลำบาก (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๓/๒๔๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๙/๑๘๐,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๕/๔๔๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๓/๑๒๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๔/๑๓๐, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๙/๑๔๒,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๒๑/๕๗๖)

มรณภาพ: ตาย, การตายของภิกษุ หรือภิกษุณี, ภิกษุชื่อสาพหะ และภิกษุณีชื่อนันทา มรณภาพ

พระผู้มีพระภาคตรัสคติและและภพหน้าของภิกษุสาพหะและภิกษุณีนันทาที่มรณภาพในนาทิกคามว่า ภิกษุสาพหะ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุณีนันทาเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ สิ้นไปปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๖/๑๐๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๗/๕๔๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๙/๑๙๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๒๒/๒๕๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๓๔/๒๗๕, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๙๗/๔๕๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๗/๑๑๐)

มรณสัญญา: ความหมายรู้ความตาย, กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา กล่าวถึงหนึ่งในธรรมเก้าประการที่ควรให้เกิดขึ้น ได้แก่ (๑) อสุภสัญญา ความกำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย (๒) มรณสัญญา ความกำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา (๓) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา ความกำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๔) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา ความกำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (๕) อนิจจสัญญา ความกำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร (๖) อนิจเจ ทุกขสัญญา ความกำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร (๗) ทุกเข อนัตตสัญญา ความกำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์ (๘) ปหานสัญญา ความกำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย (๙) วิราคสัญญา ความกำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต เป็นหนึ่งสัญญา ๑๐ ได้แก่ มรณสัญญา ความกำหนดหมายความตายที่จะมาถึงเป็น มาในมรณสูตร ว่าด้วยมรณสัญญา ว่า ภิกษุทั้งหลาย มรณสัญญา ความหมายรู้ความตาย ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๒๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๔๙/๑๙๕,องฺ.เอก.(ไทย) ๒๐/๔๕๓/๕๐,องฺ.เอก.(ไทย) ๒๐/๔๕๔/๕๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๓/๒๒๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๙/๒๓๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๑/๑๑๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๒/

SAMPLE

๑๑๑,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑๖/๔๖๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๘/๗๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๙/๗๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๓๗/๓๘๕)

มรณสูตร : พระสูตรว่าด้วยมรณสัญญา สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า คนที่พ้นจากความตายมีบ้างหรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าทุกคนไม่ว่าจะเป็นขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาลหรือภิกษุขีณาสพ ย่อมไม่พ้นจากชราและมรณะไปได้ ราชรถอันวิจิตรย่อมชำรุด แม้สรีระก็ย่อมเข้าถึงชรา แต่ว่าธรรมของสัตบุรุษหาเข้าถึงชราไม่ สัตบุรุษกับสัตบุรุษเท่านั้นจึงรู้กันได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๙/๑๙๕)

มรณะ: ความตาย, เหตุให้อายุสั้น, ความจุติ, การทำกาละ, ความแตกแห่งขันธ์, ความขาดสูญแห่งอินทรีย์ของสัตว์นั้น ๆกล่าวในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์ประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงมีพระรำพึงว่า ‘สัตว์โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติและอุบัติ ก็บุคคลผู้ไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือ มรณะ ความตาย เมื่อไร จึงจะพ้นจากทุกข์คือชรามรณะนี้ได้’ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า ปุถุชนผู้ประกอบด้วยทิฏฐิสังโยชน์ ผู้ยังไม่ได้สดับ ย่อมไม่พ้นจาก มรณะ ความตาย อภิธรรมกล่าวว่า มรณะ คือ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย กล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ (วิ.ม.(ไทย)๔/๑/๒,วิ.ม.(ไทย)๔/๑/๓,ที.สี.(ไทย)๙/๑๔๔/๔๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๗/๓๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๘/๓๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๙/๒๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๙๒/๘๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๗/๑๓๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๘/๑๘๙,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๙๓/๒๓๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๑๓/๓๘๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓/๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๐/๑๐๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑/๒,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒/๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๔/๑๐,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕/๑๘,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๙/๕๖,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๒๘/๒๘,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๒๙/๒๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒/๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓/๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๙/๓๓๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖/๖๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๘/๑๙๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐/๑๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๒/๑๘๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๖/๒๐๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๐/๘๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๖/๑๖๙,อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๗/๒๕๐,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๕๘/๔๑๓,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๗๓๕/๖๗๕,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๖๒/๕๘๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๐/๔๗๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๒/๔๗๖,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๐/๒๓๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๑/๔๘๕,

อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๙๓/๑๖๔,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๓๖/๒๒๒,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๘๓/๔๒)

มรณัสสติ,มรณานุสสติ: การระลึกถึงความตาย, การระลึกว่าชีวิตนี้น้อยนักอีกไม่นานต้องตายไป, เรามีความตายเป็นของธรรมดา, เรามีชีวิตอยู่ได้ขณะหนึ่ง ต้องขวนขวายในกิจที่ต้องทำเร่งด่วนธรรมอันเป็นเอกคือ มรณัสสติ นี้แลที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน วิธีเจริญมรณัสสติของภิกษุ คือ 'โอหนอ เราพึงเป็นอยู่ได้เพียงชั่วขณะฉันบิณฑบาตมื้อหนึ่ง เราพึงมนสิการถึงคำสอนของพระผู้มีพระภาค เราพึงทำกิจให้มากหนอ' มรณัสสติที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด เธอทั้งหลายเจริญมรณัสสติอยู่หรือไม่ (องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๙๗/๓๗,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๗๓/๕๐,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๗๔/๕๐,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๗๕/๕๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๙/๔๔๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๐/๔๔๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๓/๓๘๒,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๔/๓๘๖) ๓๗/๓๐๑/๒๓๗

มรณัสสติสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยการเจริญมรณัสสติ (สูตรที่ ๑) มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหา กล่าวคือ

1.มรณัสสติสูตร (ปฐม)® พระสูตรว่าด้วยการเจริญมรณัสสติ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ คิญชกาวสถาราม ในนาทิกคาม ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มรณัสสติที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก สามารถให้บรรลุอมตธรรมได้ แล้วตรัสถามภิกษุ ๖ รูปว่าเจริญมรณัสสติอย่างไร ภิกษุ ๖ รูป ทูลตอบตามลำดับดังนี้

รูปที่ ๑ ทูลตอบว่า ข้าพระองค์เจริญมรณัสสติว่า เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงคืนหนึ่งและวันหนึ่ง จึงควรใส่ใจคำสอนของพระผู้มีพระภาค ควรทำกิจให้มาก

รูปที่ ๒ ทูลตอบว่า ข้าพระองค์เจริญมรณัสสติว่า เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงวันหนึ่ง จึงควรใส่ใจคำสอนของพระผู้มีพระภาค ควรทำกิจให้มาก

รูปที่ ๓ ทูลตอบว่า ข้าพระองค์เจริญมรณัสสติว่า เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงชั่วฉันอาหารมื้อหนึ่ง จึงควรใส่ใจคำสอนของพระผู้มีพระภาค ควรทำกิจให้มาก

รูปที่ ๔ ทูลตอบว่า ข้าพระองค์เจริญมรณัสสติว่า เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงชั่วฉันคำข้าว ๔-๕ คำ จึงควรใส่ใจคำสอนของพระผู้มีพระภาค ควรทำกิจให้มาก

รูปที่ ๕ ทูลตอบว่า ข้าพระองค์เจริญมรณัสสติว่า เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงชั่วฉันข้าว ๑ คำ จึงควรใส่ใจคำสอนของพระผู้มีพระภาค ควรทำกิจให้มาก

SAMPLE

รูปที่ ๖ ทูลตอบว่า ข้าพระองค์เจริญมรณัสสติว่า เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงชั่วลมหายใจเข้าออก จึงควรใส่ใจคำสอนของพระผู้มีพระภาค ควรทำกิจให้มาก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปที่ ๑-๔ ยังประมาทอยู่ ยังเจริญมรณัสสติอย่างเพลา เพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ส่วนรูปที่ ๕-๖ เป็นผู้ไม่ประมาท เจริญมรณัสสติอย่างแรงกล้าเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย แล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ไม่ประมาทเจริญมรณัสสติอย่างแรงกล้า เพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙/๔๔๔)

2.มรณัสสติสูตร (ปฐม) [๒] พระสูตรว่าด้วยการเจริญมรณัสสติ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ คิญชกาวสถาราม(ปราสาทที่สร้างด้วยอิฐ) ในนาทิกคาม ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มรณัสสติที่บุคคลเจริญ ย่อมมีผลานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด แล้วได้ตรัสถามภิกษุ ๘ รูปว่า เจริญมรณัสสติอยู่หรือไม่ และเจริญมรณัสสติอย่างไร พวกภิกษุ ๘ รูปนั้น แต่ละรูปทูลตอบดังนี้ รูปที่ ๑ ทูลตอบว่า ข้าพระองค์เจริญมรณัสสติว่า เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงคืนหนึ่งและวันหนึ่ง จึงควรใส่ใจถึงคำสอนของพระผู้มีพระภาค ควรทำกิจให้มาก รูปที่ ๒ ทูลตอบว่า ... เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงวันหนึ่ง ... รูปที่ ๓ ทูลตอบว่า ... เราพึงมีชีวิตอยู่ได้กึ่งวัน ...รูปที่ ๔ ทูลตอบว่า ...เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงชั่วฉันอาหารมื้อหนึ่ง ...รูปที่ ๕ ทูลตอบว่า ...เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงชั่วฉันอาหารครึ่งมื้อ ... รูปที่ ๖ ทูลตอบว่า ... เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงชั่วฉันคำข้าว ๔-๕ คำ ... รูปที่ ๗ ทูลตอบว่า เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงชั่วฉันข้าว ๑ คำ ... รูปที่ ๘ ทูลตอบว่า ข้าพระองค์เจริญมรณัสสติว่า เราพึงมีชีวิตอยู่ได้เพียงชั่วลมหายใจเข้าออก จึงควรใส่ใจถึงคำสอนของพระผู้มีพระภาค ควรทำกิจให้มาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปที่ ๑-๖ ยังประมาทอยู่ ยังเจริญมรณัสสติอย่างเพลา เพื่อความสิ้นอาสวะ ส่วนรูปที่ ๗-๘ เป็นผู้ไม่ประมาท เจริญมรณัสสติอย่างแรงกล้าเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย แล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลาย เป็นผู้ไม่ประมาท เจริญมรณัสสติอย่างแรงกล้าเพื่อความสิ้นอาสวะ (อง.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๓/๓๘๒)

มรณัสสติสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยการเจริญมรณัสสติ (สูตรที่ ๒) มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหา กล่าวคือ

1.มรณัสสติสูตร (ทุติย)[๑] พระสูตรว่าด้วยการเจริญมรณัสสติ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มรณัสสติที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก สามารถให้บรรลุอมตธรรมได้ และทรงสอนให้ภิกษุพิจารณาถึงเหตุแห่งความตายในเวลากลางคืนว่ามีมากแท้ คือ งูพึงกัดเราก็ได้ แมงป่องพึงต่อยได้ ตะขาบพึงกัดก็ได้ พึงพลาดหกล้มก็ได้ อาหารที่ฉันไม่ย่อยก็ได้ ดีพึงกำเริบก็ได้ เสมหะ

SAMPLE

พึงกำเริบก็ได้ หรือลมมีพิษดังศัสตราพึงกำเริบก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย พึงมีอันตราย(หมายถึงอันตราย ๓ อย่าง คือ อันตรายต่อชีวิต อันตรายต่อสมณธรรม และอันตรายต่อสวรรค์และต่อมรรค สำหรับผู้ที่ตายอย่างปุถุชน) นั้น เพราะฉะนั้น ควรพิจารณาถึงเหตุแห่งความตายในเวลากลางคืนว่า บาปอกุศลธรรมที่เรายังละไม่ได้ ซึ่งจะพึงเป็นอันตรายแก่เราผู้จะตายในเวลากลางคืนมีอยู่หรือไม่ ถ้าบาปอกุศลธรรมที่เรายังละไม่ได้ ซึ่งจะพึงเป็นอันตรายแก่เราผู้จะตายในเวลากลางคืนมีอยู่ ก็ควรละบาปอกุศลธรรมนั้น เปรียบเหมือนบุคคลมีผ้าที่ถูกไฟไหม้ หรือมีศีรษะถูกไฟไหม้ ควรทำความพอใจ ควรพยายามให้มีประมาณยิ่งเพื่อดับไฟที่ไหม้ผ้า หรือไฟที่ไหม้ศีรษะนั้น ถ้าบาปอกุศลธรรมที่เรายังละไม่ได้ ซึ่งจะพึงเป็นอันตรายแก่เราผู้จะตายในเวลากลางคืนไม่มี ก็ควรมีปีติและปราโมทย์ในกุศลธรรม ภิกษุควรพิจารณาเหตุแห่งความตายในเวลากลางวันเช่นเดียวกับเวลากลางคืน (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๐/๔๔๗)

2.มรณัสสติสูตร (ทุติย)[๒] พระสูตรว่าด้วยการเจริญมรณัสสติ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มรณัสสติที่บุคคลเจริญ มีผลานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด แล้วตรัสสอนให้ภิกษุพิจารณาถึงเหตุแห่งความตายในกลางคืนว่า มีมากแท้ คือ งูพึงกัดเราก็ได้ แมงป่องพึงต่อยก็ได้ ตะขาบพึงกัดก็ได้ เราพึงพลาดหกล้มก็ได้ พวกมนุษย์พึงทำร้ายเราก็ได้ หรือพวกอมนุษย์พึงทำร้ายเราก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น เพราะฉะนั้น จึงควรพิจารณาถึงเหตุแห่งความตายในเวลากลางคืนว่า บาปอกุศลธรรมที่เรายังละไม่ได้ ซึ่งจะพึงเป็นอันตรายแก่เราผู้จะตายในเวลากลางคืนมีอยู่หรือไม่ ถ้าบาปอกุศลธรรมที่เรายังละไม่ได้ ซึ่งจะพึงเป็นอันตรายแก่เราผู้จะตายในเวลากลางคืนมีอยู่ ก็ควรละบาปอกุศลธรรม เปรียบเหมือนบุคคลผู้มีผ้าที่ถูกไฟไหม้หรือมีศีรษะถูกไฟไหม้ ควรทำความพอใจ ความพยายามให้มีประมาณยิ่ง เพื่อดับไฟที่ไหม้ผ้า หรือไฟที่ไหม้ศีรษะนั้น ถ้าบาปอกุศลธรรมที่เรายังละไม่ได้ ซึ่งจะพึงเป็นอันตรายแก่เราผู้จะตายในเวลากลางคืนไม่มี ก็ควรมีปีติและปราโมทย์ในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่เถิด ภิกษุควรพิจารณาถึงเหตุแห่งความตายในเวลากลางวันเช่นเดียวกับเวลากลางคืน (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๔/๓๘๖)

มรดก,มรดกในตระกูล: ทรัพย์สิน เงินทอง ช้าง ม้า โค แก้วมณี, ทรัพย์สมบัติของผู้ตาย, ทรัพย์สินที่พ่อแม่ยกให้ลูกก่อนตายหรือก่อนออกบวชกล่าวว่า พราหมณ์บิดาของนางนางสุนทรีธิดา ได้รับการกระทบกระเทือนใจ เพราะความเศร้าโศกถึงลูกชาย จึงละช้าง ม้า โค แก้วมณี แก้วกุณฑลและอุปกรณ์เรือนที่น่ารื่นรมย์นี้ออกบวชเสียแล้ว และสั่งลูกสาวว่า ลูกสุนทรี ลูกจงบริโภคโภคสมบัติทั้งหลาย จงเป็น

SAMPLE

ทายาทรับมรดกในตระกูล นะลูก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๒๐/๓๕๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑/๓๖,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๒๘/๖๐๙)

มรรค: ทาง, หนทาง, ทางหรือหนทางปฏิบัติธรรม,ศีล สมาธิ ปัญญา, มรรค องค์ธรรมแห่งอริยสัจข้อที่ ๔, ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงการดับทุกข์, มรรคมีองค์ ๘, มัชฌิมาปฏิทา คือข้อปฏิบัติเป็นกลาง ๆ ไม่ตึงนัก ไม่หย่อนนัก มรรค คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อตรัสรู้ เป็นผู้บรรลุความบริสุทธิ์อย่างยอดเยี่ยมแล้ว มารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว พระสารีบุตรตอบปัญหาแก่ชัมพุขาทกปริพาชกว่า “ผู้มีอายุ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้น ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ นี้แลคือมรรค นี้คือปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้น ปริพาชกกล่าวว่า ท่านสารีบุตร มรรคดีจริงหนอ ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้นดีจริงหนอและควรที่จะไม่ประมาท(วิ.ม.(ไทย)๕/๒๘๔/๙๕,ที.สี.(ไทย)๙/๒๙๘/๑๐๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๕/๔๓,๑๐/๗๙/๔๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๗๖/๖๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๙/๖๕,๑๓/๑๓๒/๑๔๖,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๔๓/๕๒,๑๔/๗๙/๘๕,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๗/๑๗๖,๑๕/๒๑๑/๓๐๖, สํ.ส.(ไทย)๑๘/๓๑๔/๓๓๕,๑๘/๓๒๙/๓๔๑,๑๘/๓๓๐/๓๔๑,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๕/๙,๑๙/๔๑/๓๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๖/๑๒๑,๒๑/๑๗๐/๒๓๗)

มรรคเบื้องบน : คือ ทุติยมรรค ได้แก่สกิทาคามี, ตติยมรรค ได้แก่ อนาคามี ได้แก่ สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน๓อาศัย สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ จิตต-สมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้น (๒) ส่วนสภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ เป็นไฉน โลภะ โทสะ โมหะที่เหลือ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับโลภะ โทสะ โมหะนั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยโลภะ โทสะ โมหะ นั้น กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ที่มีโลภะ โทสะ โมหะนั้นเป็นสมุฏฐานสภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน

(อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๑๑/๒๖๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒/๑๖๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒/๒๒๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๖/๑๖๖,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๖/๒๔๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๗/๑๗๖,อภิ.ป.(ไทย)๔๕/๔๒/๑๒๐,๔๕/๖๓/๓๑๕,๔๕/๗๕/๙๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔/๖/๖๘๗,๔๔/๘/๔๐๐,๔๔/๑๙/๔๐๔,๔๔/๒๙/๔๔๔)

มรรคเบื้องสูง: อรหันตมรรค, ปัญญาในอรหัตตมรรคอันเป็นมรรคเบื้องสูง, อุปมาธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ฟ้าผ่า กล่าวในเรื่องโสณาเถรีคาถา ว่า เรานั้นละบุตรธิดา ทรัพย์ และ

SAMPLE

ข้าวเปลือก โกนผมแล้วบวชเป็นบรรพชิต เป็นสิกขมานาอยู่ เจริญมรรคเบื้องสูง จึงละราคะ โทสะ และอาสวะทั้งหลายที่ประกอบด้วยราคะและโทสะนั้นได้ อุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้ว ระลึกชาติก่อนได้ ชำระทิพยจักษุที่อบรมแล้วอย่างดี ให้หมดมลทินได้ เห็นสังขารทั้งหลายเป็นอนัตตาอันเกิดแต่เหตุ มีสภาวะทรุดโทรมโดยความเป็นอนัตตาแล้วละอาสวะทั้งปวงได้ (ขุ.เถรี.๒๖/๙๙/๕๗๒)

มรรคปฏิปทา: ข้อปฏิบัติตามมรรค ๘, ข้อปฏิบัติมัชฌิมาปฏิทา, อัฏฐังคิกมรรค ฉันนปริพาชกเรียนถามพระอานนท์ว่า “ผู้มีอายุ มรรคปฏิปทาเพื่อละราคะ โทสะ และโมหะนั้นมีอยู่หรือ” ถ้ามีอยู่แล้วเป็นอย่างไร พระอานนท์ตอบว่ามีและเป็นอย่างนี้ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ(๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ ฉันนปริพาชกกล่าวว่า “ผู้มีอายุ มรรคปฏิปทาเพื่อละราคะ โทสะ และโมหะนั่น ดีจริงหนอ และควรที่จะไม่ประมาท” (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๒/๒๙๒)

มรรคปัญญา: ทางแห่งปัญญา, ปัญญาเกิดจากมรรค, ความรอบรู้อันเกิดจากการปฏิบัติตามมรรคองค์ที่ ๑ สัมมาทิฏฐิ องค์ที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ, องค์มรรค ๒ ข้อแรกจัดลงในปัญญาสิกขา, ภิกษุที่เห็นแจ้งด้วยอรรถแห่งอริยสัจด้วยมรรคปัญญา เพราะตั้งอยู่ในธรรมที่ทำให้เป็นเถระ ๔ ประการ ศีล มีสุตะ มีปฏิภาณ และในธรรมที่มั่นคง ภิกษุนั้นย่อมถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ไม่มีกิเลสเกาะยึดไว้ มีปฏิภาณ ละความเกิดและความตายได้แล้ว เพียบพร้อมด้วยพรหมจรรย์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๖)

มรรคผล : ธรรมที่บรรลุด้วยความขยันและปฏิบัติตามมรรคมีองค์แปด, ธรรมที่บรรลุด้วยการกำจัดกิเลส, ธรรมที่ทำให้แจ้ง, ธรรมให้ให้บรรลุ

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า ท้าวสักกะยังพรรณนาคุณแห่งความเพียรคือความขยันข้อที่พวกเธอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้

ขยันหมั่นเพียร พยายามเพื่อบรรลุมรรคผลที่ยังไม่บรรลุ เพื่อได้มรรคผลที่ยังไม่ได้ เพื่อทำให้แจ้งมรรคผลที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้งนี้จะพึงงดงามในธรรมวินัยนี้โดยแท้และการที่จะบรรลุสวรรค์และมรรคผล ไม่มีการพลาดจากสวรรค์และมรรคผล ต้องอาศัยสัมมัตตธรรม คือ ผู้มีสัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ) ย่อมมีสัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ) ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมมีสัมมาวาจา(เจรจาชอบ) ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมมีสัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ) ผู้มีสัมมากัมมันตะย่อมมีสัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ)ผู้มีสัมมาอาชีวะย่อมมีสัมมาวายามะ(พยายามชอบ) ผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมมีสัมมาสติ(ระลึกชอบ) ผู้มีสัมมาสติ ย่อมมีสัมมาสมาธิ(ตั้งจิตมั่นชอบ)ผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมมีสัมมาญาณะ(รู้ชอบ) ผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมมี

SAMPLE

สัมมาวิมุตติ(หลุดพ้นชอบ) (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙๗/๑๘๒,วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙๗/๑๘๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๗/๓๕๗,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๘/๓๕๙,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๓/๒๔๕)

มรรคฝ่ายอกุศล : มรรคฝ่ายกิเลส, มรรคที่ไม่เป็นสภาวธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์, มรรคที่เป็นอารมณ์ของกิเลส เป็นบทสนทนาระหว่างสกวาที (สก.) กับ ปรวาที (ปร.) ว่า สก.ถามว่า วิจิกิจฉาไม่พึงเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้แน่นอนโดยส่วนเดียวใช่ไหม ปร. ใช่ สก. เขาละวิจิกิจฉาได้แล้วใช่ไหม ปร.ตอบว่า ใช่ สก. ละได้ด้วยโสดาปัตติมรรคใช่ไหม ปร. ละได้ด้วยมรรคฝ่ายอกุศล สก. มรรคฝ่ายอกุศลเป็นสภาวธรรมนำสัตว์ออกจากวัฏฏทุกข์ ให้ถึงความสิ้นไปให้ถึงความตรัสรู้ ให้ถึงนิพพาน ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ ไม่เป็นอารมณ์ของสังกิเลสใช่ไหม สก. มรรคฝ่ายอกุศลไม่เป็นสภาวธรรมนำสัตว์ออกจากวัฏฏทุกข์ ฯลฯ (แต่ยัง) เป็นอารมณ์ของสังกิเลสมิใช่หรือ ปร. ใช่ สก. หากมรรคฝ่ายอกุศลไม่เป็นสภาวธรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์ (แต่ยัง) เป็นอารมณ์ของสังกิเลส ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “บุคคลผู้แน่นอนโดยส่วนเดียวละวิจิกิจฉาได้ด้วยมรรคฝ่ายอกุศล”(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๔๘/๘๘๓)

มรรคภาวนา: การเจริญมรรค, การเจริญทางปฏิบัติในธรรมมีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น
มรรคภาวนา ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙๙/๑๘๕,วิ.มหา.(ไทย)๒/๗๐/๒๕๖,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๙/๑๔,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๕๔/๘๓)

มรรคมีองค์ ๕: ทาง, หนทาน, ข้อปฏิบัติให้ถึงความหลุดพ้น ๕ ประการ มรรคมีองค์ ๕ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น คือ(๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวายามะ เพียรชอบ (๔) สัมมาสติระลึกชอบ (๕) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๘๙/๔๓)

มรรคสัจ,มรรคสัจจะ: อริยสัจข้อว่าด้วยมรรค, สัจจะที่เป็นเหตุนำสัตว์ออกจากทุกข์, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาซึ่งปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง เป็นสภาวะคงที่
มรรคสัจจะ เป็นสัจจะที่เป็นเหตุนำสัตว์ออกจากทุกข์ ได้แก่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ เพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ เรียกว่าสัจจะอย่างเดียว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า สัจจะนั้นมีอย่างเดียวเท่านั้น(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๔๓/๒๕,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๒/๕๕๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๑๙/๓๔๖,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๒๑/๓๕๐)

มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘: มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

SAMPLE

กล่าวในพุทธาปาทาน ว่า ท่านทั้งหลาย จงเห็นความประมาทเป็นสิ่งน่ากลัว แต่จงเห็นความไม่ประมาทเป็นสิ่งปลอดภัย จงเจริญมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เถิด นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๐/๑๒, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๘๐/๑๓๕)

มรีจิกัมมัฏฐานิกภิกขุวัตถุ :เรื่องภิกษุผู้เจริญมรีจิกัมมัฏฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุผู้เจริญกัมมัฏฐานมีพยับแดดเป็นอารมณ์ว่า ภิกษุผู้รู้แจ้งว่า ร่างกายนี้เปรียบเหมือนฟองน้ำรู้ชัดว่า ร่างกายนี้มีลักษณะดุจพยับแดดตัดพวงดอกไม้ของมารได้แล้ว ก็จะไปถึงสถานที่ที่มัจจุราชหาไม่พบ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๖/๔๑)

อรรถกถาอธิบายว่า ชื่อว่า เหมือนฟองน้ำ เพราะจะดำรงอยู่ได้ไม่นาน ชื่อว่า ดุจพยับแดด เพราะปรากฏในที่ไกลเหมือนเป็นรูปที่จะยึดถือจับต้องได้ แต่พอเข้าใกล้กลับว่างเปล่า ยึดถือจับต้องไม่ได้เลย ดำรงอยู่ได้ชั่วกาลนิดหน่อย คำว่า ตัดพวงดอกไม้ของมาร หมายถึงตัดวัฏฏะในภูมิ ๓ (กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ) ได้ด้วยอริยมรรค คำว่า สถานที่มัจจุราชหาไม่พบ หมายถึงอมตนิพพาน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๔)

มฤคชาติ: สัตว์นานาพันธุ์ในป่าหิมพานต์, สัตว์ป่าหิมพานต์ที่ห้อมล้อมนางจันทกินรี นางจันทกินนรีกราบทูลพระราชาโดยไม่ยอมเป็นมเหสีของพระองค์ นางถูกไล่ไปสู่ป่าหิมพานต์ที่ห้อมล้อมด้วยมฤคชาตินานาพันธุ์ว่า ท่านราชบุตร หม่อมฉันขอยอมตาย ไม่ขอเป็นพระมเหสีของพระองค์ผู้ทรงสังหารกินนรผู้ไม่ประทุษร้าย เพราะต้องการหม่อมฉันแน่นอน พระราชาหมดความรักใคร่ จึงตรัสว่า แม่กินนรีขี้ขลาด ผู้ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ เจ้าจงไปยังป่าหิมพานต์ หากฤษณาและกะลำพักบริโภคเถิดมฤคชาติเหล่าอื่นจะอภิรมย์กับเจ้า (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๑๔๗/๕๒๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๙/๔๒๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๓/๗๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๔/๗๕,ขุ.ชา.(ไทยป๒๗/๑๓๕/๑๕๑)

มฤคทายวัน: ป่าเป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ, เขตอภัยทานแก้หมู่เนื้อ, เขตห้ามจับสัตว์, เขตห้ามฆ่าสัตว์ ป่านี้อยู่ ณ กัณณกถล มฤคทายวัน เขตเมือง อุชุญญา ครั้งนั้น อเจลกัสสปะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามว่าพระผู้พระภาคทรงตำหนิเรื่องตบะ, ป่านี้อยู่เมืองพาราณสี จะชื่อว่าป่าอิสิปตนมคฤทายวัน (ป้องกันหมู่เนื้อที่จะตกแก่ฤาษี) กรุงพาราณสี

กล่าวว่า สถานที่ที่พระมหาวีระพระนามว่าธัมมทัสสี พระมหาวีระพระนามว่าปุสสะ พระมหาวีระพระนามว่ากกุสันธะ พระมหาวีระพระนามว่าสิขี ผู้องอาจกว่านรชน เป็นผู้นำชั้นเลิศของโลก เป็นผู้สูงสุดแห่งนรชน ผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้วทรงประกาศพระธรรมจักรที่มฤคทายวันแห่งนี้ ถ้าเป็นพระโคตมพุทธเจ้าจะมีคำ

SAMPLE

ว่า อิสิปตมฤคทายวัน กรุงพาราณสี (ที.สี.(ไทย)๙/๓๘๑/๑๖๑,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๗/๖๖๙, ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๗/๖๗๓,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๘/๖๘๔,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๙/๖๙๔,ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๙/๗๐๕

มฤตยู: ความตาย, มัจจุราช, มรณะ มฤตยู คือ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความ ขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ มฤตยูย่อมทำคนที่มีใจติดข้องอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆผู้มัวแต่เลือกเก็บดอกไม้อยู่ ผู้ไม่อิ่มในกามทั้งหลาย ให้ตกอยู่ในอำนาจ(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒/๔,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๔๗/๔๑,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๔๘/๔๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๗/๔๗๕,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๓/๒๕)

มลทิน: ความมัวหมอง, ความไม่บริสุทธิ์, กิเลส, ราคะ โทสะ โมหะ, ความตระหนี่, คนที่มีมลทิน ที่หมายถึงครูทั้ง ๖ พราหมณ์โบกขรสาติได้รับฟังอนุปุพพิกถาและสามุกกังสิกาเทศนาแล้วก็ปราศจากมิลทิน ดังความว่า พระผู้มีพระภาคทรงประกาศสามุกกังสิกเทศนา คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักษุ อันไร้ธุลีคือ กิเลส ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแก่พราหมณ์โปกขรสาติบนที่นั่งนั่นเองว่า'สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนดับไปเป็นธรรมดา'เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี มลทิน ๘ ประการ คือ (๑) มนตร์มีการไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน (๒) เรือน๑มีความไม่ขยันหมั่นเพียรเป็นมลทิน (๓) ผิวพรรณมีความเกียจคร้านเป็นมลทิน (๔) ผู้รักษามีความประมาทเป็นมลทิน (๕) สตรีมีความประพฤติชั่ว๒ เป็นมลทิน (๖) ผู้ให้มีความตระหนี่เป็นมลทิน (๗) บาปอกุศลธรรมเป็นมลทินทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (๘) มลทินที่ยิ่งกว่ามลทินนั้นคืออวิชชา (วิ.ม.(ไทย)๔/๘/๑๒, (วิ.อ.๓/๘/๑๔,สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๔๔/๘๒, ที.สี.(ไทย)๙/๒๙๘/๑๐๙,ที.สี.(ไทย)๙/๓๕๕/๑๔๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๕/๔๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๙/๔๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๙/๖๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๖/๗๒,ส.ส.(ไทย)๑๕/๔๔/๕๙,ส.ส.(ไทย)๑๕/๕๘/๗๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๖๗/๙๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๘๐/๓๐๔,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๓๐/๓๗๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๔/๙๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๕/๒๔๑,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๒๖/๓๗๐,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๘๘/๔๕๖, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๒๑/๓๗๓,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๖๔๕/๗๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๐/๒๔๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๑/๒๔๕,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕/๑๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๖/๔๓๔,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๐๓/๓๕๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒/๒๓๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖/๖๑๓)

มลทินภายใน: กิเลสภายใน, ความเศร้าหมองภายใน, ข้าศึกภายใน, กิเลส คือโลภะ โทสะ โมหะ

SAMPLE

กล่าวในอันตรามลสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นมลทินภายใน พระผู้มีพระภาคตรัสมลทินภายในแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ เป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพชฌฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน (๑) โลภะเป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพชฌฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน (๒) โทสะเป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพชฌฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน(๓) โมหะเป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายใน เป็นศัตรูภายใน เป็นเพชฌฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๘๘/๔๕๖, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๒๘/๔๒๗)

มลสูตร : พระสูตรว่าด้วยมลทิน มี ๓ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.มลสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยมลทิน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มลทินมี ๓ ประการ คือ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละมลทินเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๗/๙๗)

2.มลสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยการละมลทิน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้ไม่ละมลทิน ๓ ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือ (๑) เป็นคนทุศีล และไม่ละมลทินคือความเป็นคนทุศีล (๒) เป็นคนริษยาและไม่ละมลทินคือความริษยา (๓) เป็นคนตระหนี่และไม่ละมลทินคือความตระหนี่) แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้ละมลทิน ๓ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ คือ (๑) มีศีลและละมลทินคือความเป็นคนทุศีล (๒) ไม่ริษยาและละมลทินคือความริษยา (๓) ไม่ตระหนี่และละมลทินคือความตระหนี่ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๐/๑๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มลทิน หมายถึงการตามแผดเผา คือแผดเผาในอบายมีนรกเป็นต้น หรือหมายถึงมีกลิ่นเหม็น คือ ความชั่วฟุ้งไปว่า “เขาทำความชั่ว” และหมายถึงสิ่งที่ก่อให้เกิดความเศร้าหมอง เพราะกายกรรมเป็นต้นของเขาไม่สะอาด ไม่ผ่องใส อีกนัยหนึ่งหมายถึงมลทิน เพราะทำสวรรค์สมบัติ มนุษย์สมบัติ และนิพพานสมบัติให้เสื่อมไป (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๑๐/๘๑)

3.มลสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยมลทินพระผู้มีพระภาคตรัสว่า มลทิน (ความเศร้าหมอง) มี ๘ คือ (๑) มนตร์มีการไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน (๒) เรือน(หมายถึงคนที่อยู่ครองเรือน) มีความไม่ขยันหมั่นเพียรเป็นมลทิน (๓) ผิวพรรณมีความเกียจคร้านเป็นมลทิน (๔) ผู้รักษามีความประมาทเป็นมลทิน (๕) สตรีมีความประพฤติชั่ว(คือประพฤตินอกใจ) เป็นมลทิน (๖) ผู้ให้มีความตระหนี่เป็นมลทิน

(๗) บาปอกุศลธรรมเป็นมลทินทั้งโลกนี้และโลกหน้า (๘) มลทินที่ยิ่งกว่ามลทินนั้นคืออวิชชา (อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑๕/๒๔๑)

มละ: มลทิน, ความเศร้าหมอง, กิเลสทำใจให้เศร้าหมอง, กิเลส ๓ ชนิด คือ ราคะ โทสะ โมหะมละ ๓ คือ (๑) มละคือราคะ มลทินคือราคะ (๒) มละคือโทสะ มลทินคือโทสะ (๓) มละคือโมหะ มลทินคือโมหะ(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๒๔/๕๗๗,อภิ.วิ.อ.(บาลี)๙๒๔/๕๓๙)

มลิตวัมภเถรคาถา : ภาษิตของพระมลิตวัมภเถระ,คาถาของพระมลิตวัมภเถระ ท่านพระมลิตวัมภเถระว่า เราเกิดกระสันขึ้นในที่ใด จะไม่อยู่ในที่นั้น ถึงจะยินดีอย่างนั้น ก็พึงหลีกไปเสีย ส่วนผู้มีปัญญาไม่พึงอยู่ประจำสถานที่ที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์เลย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๕/๓๔๑)

มหกปาฏิหาริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมหกะแสดงปาฏิหาริย์ จิตตคหบดีเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูปผู้อยู่ ณ อัมพาฏกวันแล้วอาราธนาว่า ขอพระเถระทั้งหลายโปรดรับภัตตาหารที่โรงวัวของกระผมในวันพรุ่งนี้ภิกษุผู้เป็นเถระได้รับอาราธนาโดยดุษณีภาพ ตอนเช้าจึงเข้าไปยังที่อยู่ของจิตตคหบดีแล้วนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ จิตตคหบดีได้ถวายภัตตาหารให้พระเถระอิ่มหนำด้วยตนเอง แต่ในเวลาที่พระเถระจะไปนั้นเป็นเวลาร้อนจัด จึงทำให้ท่านมีกายคล้ายกับกะปลกกะเปลี้ยเดินไป ทั้งที่ฉันอาหารแล้ว

ท่านพระมหกะผู้เป็นพระใหม่ได้เรียนกับพระเถระประธานสงฆ์ว่า ท่าจะดีหากลมเย็นจะพึงพัดโชยมา มีเสียงฟ้าร้องและฝนโปรยลงมาทีละหยาด เมื่อพระเถระอนุญาตให้ทำ ท่านก็ได้บันดาลฤทธิ์ให้เป็นเช่นนั้น

จิตตคหบดีได้เห็นเช่นนั้นจึงเข้าไปหาแล้วขอร้องให้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ดู ท่านพระมหกะจึงให้ปูผ้าห่มที่ระเบียงแล้วเกลี่ยฟ่อนหญ้าไว้ เข้าไปสู่วิหารลั่นดาลแล้ว ได้บันดาลฤทธิ์ให้เปลวไฟออกทางช่องลูกดาลและระหว่างกลอนประตูให้ไหม้หญ้า แต่ไม่ให้ไหม้ผ้าห่ม จิตตคหบดีตกใจสลัดผ้าห่ม ยืนขนลุกอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง เกิดความเลื่อมใสแล้วกล่าวว่า ขอพระคุณเจ้ามหกะจงยินดีอัมพาฏกวันอันน่ารื่นรมย์เถิด กระผมจักบำรุงพระคุณเจ้าด้วยปัจจัย ๔ แต่ท่านพระมหกะเก็บงำเสนาสนะ ถือบาตรและจีวร ออกไปจากเมืองมัจฉิกาสัณฑ์โดยไม่กลับมาอีก (ส.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๖/๓๗๘)

มหกะ, สามเณร: ชื่อของสามเณรรูปหนึ่งร่วมกับสามเณรชื่อกัณฏกะ ผู้เป็นอุปัฏฐากของท่านพระอุปนันทศากยบุตร, พระผู้มีพระภาคบัญญัติห้ามภิกษุมีสามเณรรับใช้คราวเดียวกัน ๒ รูปกล่าวในกัณฏกวัตถุ ว่าด้วยสามเณรกัณฏกะ กล่าวถึงสามเณร ๒ รูป ชื่อ สามเณรกัณฏกะและสามเณรมหกะเป็นผู้อุปัฏฐากท่านพระอุปนัน

SAMPLE

ทศากยบุตร เธอทั้ง ๒ ชอบรังแกกันและกันเป็นประจำ เดือดร้อนรบกวนภิกษุทั้งหลาย ดังนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนสามเณรทั้งสองจึงได้ประพฤติไม่สมควรเช่นนี้เล่า” แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปเดียวไม่ควรมีสามเณรรับใช้ ๒ รูป รูปใดให้รับใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๑/๑๕๖)

มหกะ, พระ: ภิกษุชื่อพระมหกะ, ท่านบันดานฤทธิ์ได้,พระภิกษุผู้เป็นใหญ่กว่าพระเถระทั้งหลายในอัมพาฏกวัน, ท่านประจำอยู่อัมพาฏกวันอันน่ารื่นรม เขตเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ อุบาสกจิตตคฤบดีนิมนต์ให้ประจำอยู่สถานแห่งนี้และบำรุงเลี้ยงด้วยปัจจัยสี่

กล่าวมนมหกปาฏิหาริยสูตร ว่าด้วยพระมหกะแสดงปาฏิหาริย์ ท่านภิกษุผู้เป็นเถระกว่าพระเถระหลายรูป อยู่ที่อัมพาฏกวัน เขตเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ ท่านรับนิมนต์จากจิตตคหบดีฉันภัตตาหารที่โรงวัวของจิตตคฤบดี สมัยนั้น ท่านพระมหกะเป็นผู้ใหม่กว่าภิกษุทุกรูปในหมู่ภิกษุนั้น ได้เรียนกับท่านพระเถระทั้งหลายว่า “ท่านผู้เจริญ ดีทีเดียว ถ้าลมเย็นจะพึงพัดโชยมา มีเสียงฟ้าร้อง และฝนโปรยลงมาทีละหยาด” พระเถระทั้งหลายกล่าวว่า “ท่านพระมหกะ ดีทีเดียว ถ้าลมเย็นจะพึงพัดโชยมา มีเสียงฟ้าร้อง และฝนโปรยลงมาทีละหยาด” ลำดับนั้น ท่านพระมหกะได้บันดาลฤทธิ์ให้ลมเย็นพัดโชยมา มีเสียงฟ้าร้องและฝนโปรยลงมาทีละหยาด จิตตคหบดีได้คิดว่า “ภิกษุผู้ใหม่กว่าภิกษุทุกรูปในหมู่ภิกษุนี้เป็นผู้มีฤทธานุภาพเห็นปานนี้ทีเดียว” จิตตคหบดีเข้าไปหาท่านพระมหกะได้ขอร้องให้ท่านพระคุณเจ้ามหกะได้โปรดแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นธรรมอันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์แก่กระผมเถิด ท่านได้บอกคหบดีปูผ้าห่มที่ระเบียงแล้วเกลี่ยฟ่อนหญ้าไว้ จิตตคหบดีทำตามคำของท่านแล้ว ท่านได้บันดาลฤทธิ์ให้เปลวไฟออกทางช่องลูกดาลและระหว่างกลอนประตู ให้ไหม้หญ้า แต่ไม่ให้ไหม้ผ้าห่ม จิตตคหบดีตกใจสลัดผ้าห่ม ได้ยืนขนลุกอยู่ที่ส่วนข้างหนึ่ง ท่านพระมหกะออกจากที่อยู่แล้วได้ถามจิตตคหบดีดังนี้ว่า “จิตตคหบดี การบันดาลฤทธิ์เพียงเท่านี้พอหรือยัง” จิตตคหบดีกล่าวว่า พอแล้ว ท่านทำได้แล้ว บูชาแล้ว ขอพระคุณเจ้ามหกะจงยินดีอัมพาฏกวันอันน่ารื่นรมย์ เขตเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ของโยมเถิด ท่านพูดว่า “โยมพูดดี” ต่อมา ท่านพระมหกะเก็บงำเสนาสนะแล้ว ถือบาตรและจีวรจากไปจากเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ ได้จากไปแล้วอย่างที่ท่านจะไป ไม่กลับมาอีก(สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๔๖/๓๗๘)

มหรสพ: การแสดงบันเทิง, การละเล่น, การเล่นรื่นเริง, เป็นหนึ่งในอบายมุข ๖ ประการ

SAMPLE

กล่าวในเรื่องพระฉัพพัคคีย์ดูมหรสพ พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามภิกษุดูมหรสพ ปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุ ดังความว่า สมัยนั้น มีมหรสพบนยอดเขาในกรุงราชคฤห์ พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ไปเที่ยวดูมหรสพ คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงไปดูการฟ้อนรำบ้าง การขับร้องบ้าง การบรรเลงดนตรีบ้าง เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกามเล่า” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงไปดูการฟ้อนรำ การขับร้อง หรือการบรรเลงดนตรี รูปใดไปดู ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.จู.(ไทย)๗//๒๔๘/๑๐,วิ.จุ.(ไทย)๗/๒๙๓/๘๑,วิ.จุ.(ไทย)๗/๒๙๗/๙๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๗/๒๐๒,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๙/๓๓๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๐๙/๔๐๒)

มหัคคตจิตตภาวนา: การอบรมจิตให้เกิดความเป็นเลิศ, ความเป็นเลิศของการอบรมจติ, การฝึกจิตให้ได้ผลเป็นเลิศด้วยการไปสู่โคนต้นไม้เป็นคำสนทนากันระหว่างพระอนุรุทธะกับพระกัจจายนะถึงเรื่องมหัคคตจิตตภาวนาว่า “ท่านอนุรุทธะถามพระกัจจายนะว่า ภิกษุรูปที่น้อมจิตแผ่ไปตลอดโคนต้นไม้ ๑ แห่งว่า ‘เป็นแดนมหัคคตะ’ อยู่ กับภิกษุรูปที่น้อมจิตแผ่ไปตลอดโคนต้นไม้ ๒ หรือ ๓ แห่งว่า ‘เป็นแดนมหัคคตะ’ อยู่ บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุ ๒ รูปนี้ จิตตภาวนาอย่างไหนเป็นมหัคคตจิตตภาวนายิ่งกว่ากัน” พระกัจจายนะตอบว่า “บรรดาจิตตภาวนาของภิกษุ ๒ รูปนี้ จิตตภาวนาของภิกษุรูปที่น้อมจิตแผ่ไปสู่โคนต้นไม้ ๒ หรือ ๓ แห่งว่า ‘เป็นแดนมหัคคตะ’ อยู่นี้ เป็นมหัคคตจิตตภาวนายิ่งกว่านี้ ขอรับ” (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๓๓/๒๗๓)

มหัคคตปัญญา: ปัญญาหนึ่งในปัญญาสามระดับในติกมาติกา คือ ปริตตปัญญา อัปปมาณปัญญา, ปัญญาขั้นมาก, ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตซึ่งเป็นรูปาวจรและอรูปาวจรในติกนิทเทส อธิบายมหัคคตปัญญาในปัญญา ๓ ระดับว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตซึ่งเป็นกามาวจรชื่อว่า ปริตตปัญญา ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตซึ่งเป็นรูปาวจรและอรูปาวจรชื่อว่า มหัคคตปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อัปปมาณปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๗๘/๕๐๖)

มหัคคตะ: ความเป็นใหญ่ ถึงรูปาวจรกุศลจิต และอรูปาวจรกุศลจิต หมายถึงอารมณ์ที่ถึงความเป็นใหญ่ชั้นรูปาวจรและอรูปาวจร เพราะมีผลที่สามารถข่มกิเลสได้ มีผลไพบูลย์และมีการสืบต่อยาวนาน หรือจิตที่ดำเนินไปด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ และปัญญาที่กว้างขวางกล่าวถึงเรื่องเจโตปริยญาณตรงกับจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายให้พิจารณาดูจิตของตนในลักษณะว่า

SAMPLE

เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุน้อมจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน คือ จิตมีราคะหรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ว่าปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่ามีโมหะ หรือปราศจากโมหะก็รู้ว่าปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าหดหู่ หรือฟุ้งซ่านก็รู้ว่าฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ ก็รู้ว่าเป็นมหัคคตะ คือถึงความเป็นใหญ่ หรือไม่เป็นมหัคคตะ ก็รู้ว่าไม่เป็นมหัคคตะ ดังนี้ (ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๒/๘๑,๙/๒๔๓/๘๑,อภิ.สงฺ.อ.(บาลี) ๑๒/๙๒,ขุ.ป.อ.(บาลี)๑/๑๐๔/๓๖๖, อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๑๒/๙๒) และดู อภิ.สงฺ. (แปล) ๓๔/๑๖๐-๒๖๘/๕๗-๘๕, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๒/๑๙๔,๑๐/๓๒๐/๒๔๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๘/๖๐,๑๒/๗๗/๖๗,ม.มง(ไทย)๑๓/๑๙๘/๒๓๖,๑๓/๓๐๙/๓๗๔, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๖๖/๗๓,๑๔/๘๒/๙๑,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๓๔๙/๓๘๕,๑๘/๓๖๐/๔๑๑,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๒๐๗/๑๓๘,๑๙/๒๓๕/๑๗๔,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๔/๒๕๑,๒๐/๖๖/๒๖๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๖/๑๙๔,๒๑/๑๙๐/๒๗๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๓/๒๘,๒๒/๒๖/๔๕๙,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑๑/๔๕๒,องฺ.เอก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๙,องฺ.ทสก.๒๔/๙๗/๒๓๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๔๓/๔๔๙,๔๔/๑๐๙/๗๒๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๕/๑๙/๘๐, ๔๕/๖๐/๑๒๘)

มหัคคตารมณ์: อารมณ์ที่ถึงความเป็นใหญ่ชั้นรูปาวจรและอรูปาวจร เพราะมีผลที่สามารถข่มกิเลสได้และเพราะเป็นอารมณ์ที่สืบต่อกันมานาน และหมายถึงฉันทะ วิริยะ จิตตะ และปัญญาอันยิ่งใหญ่ เป็นหนึ่งในสัญญา ๔ ประการ เกี่ยวกับการรู้ชัดในอารมณ์ที่ถึงความเป็นใหญ่ชั้นรูปาวจรและอรูปาวจร และฉันทะ วิริยะ จิตตะ ปัญญา สัญญา ๔ ประการ คือ (๑) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดปริตตารมณ์ (๒) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดมหัคคตารมณ์(๓)บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดอัปปมาณารมณ์(๔) บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดอากิญจัญญายตนฌานว่า 'ไม่มีอะไร' (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๙/๗๔,อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๑๒/๙๒)

มหัคคตารัมมณปัญญา: ความรู้แจ้งอารมณ์ถึงความเป็นใหญ่, หมายถึงฉันทะ วิริยะ จิตตะ ปัญญา

คือปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ปรารภสภาวธรรมที่เป็นมหัคตะเกิดขึ้น นี้เรียกว่า มหัคคตารัมมณปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๘๐/๕๐๗)

มหัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบรรลุความเป็นใหญ่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุบรรลุความเป็นใหญ่ ความไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ในเวลาไม่นานนัก ๖ คือ (๑) ความเป็นผู้มากด้วยแสงสว่าง คือ ความรู้ (๒) ความเป็นผู้มาก

SAMPLE

ด้วยความเพียร (๓) ความเป็นผู้มากด้วยปีติและปราโมทย์ (๔) ความเป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษ (๕) ความเป็นผู้ไม่ทอดธุระ (๖) การทำความเพียรให้ยิ่งขึ้นในกุศลธรรมทั้งหลาย (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘๐/๖๐๓)

มหัตถสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก ภิกษุทั้งหลาย อัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก อัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มากอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา ฯลฯ (๒) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา อันอาศัย วิเวกอาศัย วิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย อัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มากอย่างนี้แล (สำ.ส.(ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๙๐)

มหัทธนสูตร® : พระสูตรว่าด้วยผู้มีทรัพย์มาก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งทูลถามว่า คนเหล่าไหนชื่อว่าไม่มีความขวนขวาย ละความโกรธและตัณหาได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้ที่ไม่มีความขวนขวาย ละความโกรธและตัณหาได้ ได้แก่ผู้สละเรือน สละลูก และสละสัตว์เลี้ยงออกบวช กำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้ สิ้นอาสวะแล้วเป็นพระอรหันต์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๘/๓๑)

มหัทธนสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นผู้มีทรัพย์มาก (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มียศใหญ่ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๐/๕๖๔)

มหัทธนสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นผู้มีทรัพย์มาก (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มียศใหญ่ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๑/๕๖๕)

มหัทธนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหัทธนะ, อดีตชาติเป็นฤาษีและเป็นภิกษุชื่อพระติณสันถารทายกเถระได้ถวายหญ้าพระศาสดา ในกัปที่ ๖๕ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติกล่าวในติณสันถารทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระติณสันถารทายกเถระ พระติณสันถารทายกเถระ กล่าวว่า ในกาลที่ท่านเป็นฤาษีอยู่ในป่าเกี่ยวหญ้าถวายพระศาสดา หญ้าทั้งหมดนั้นเวียนไปทางขวาแล้วตกลงที่แผ่นดิน ครั้งนั้น ท่านถือหญ้านั้นมาลาดที่เนินดิน และนำใบตาลมา ๓ ใบ มาทำเป็นหลังคาบนไม้ ๓ อัน ได้ถวายพระผู้มีพระภาคพระ

SAMPLE

นามว่าสิทธัตถะ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในที่นั้น ถือทรงไว้เพื่อพระศาสดาตลอด ๗ วัน ในกัปที่ ๖๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ พระนามว่ามหัทธนะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๓๕๙)

มหันตทุกข์: ทุกข์หนัก, ทุกข์อย่างหนัก, ทุกข์หนักของอัมพปาลีเถระและโมฆราชเถระ กล่าวในเอกวิหาริยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเอกวิหาริยเถระ กล่าวคือ ในภัทรกัปนี้ ท่านได้พบกัสสปะพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง มีพระสุรเสียงไพเราะเหมือนเสียงนกการเวก มีพระสุรเสียงก้องดังเสียงพรหม ทรงถอนเวไนยสัตว์ผู้จะฉิบหาย เพราะขาดผู้แนะนำขึ้นจากมหันตทุกข์ กล่าวถึงความร้ายกาจแห่งนรกที่อัมพปาลีเถรีประสบ คือ ท่านต้องตกนรกที่ร้ายกาจ เพียบด้วยมหันตทุกข์ เคลื่อนจากนรกนั้นแล้ว มาเกิดในหมู่มนุษย์ ก็มีความเดือดร้อนเป็นประจำ กล่าวในโมฆราชเถราปทานที่ท่านประสบกรรม, ว่า เพราะอานุภาพแห่งกรรมนั้น ท่านจึงเต็มไปด้วยโรคเรื้อน เสวยมหันตทุกข์ตลอด ๕๐๐ ชาติเหมือนกัน(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖/๕๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๐๙/๕๔๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๔๔/๒๘๔)

มหันตภัย: ภัยใหญ่, ภัยหนัก, ภัยคือชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย มรณภัย
กล่าวถึง อาฬารดาบส ถามเรื่องอานุภาพกับพญานาคสังขปาละถึงภัยใหญ่มาถึงท่านผู้มีเขี้ยวเป็นอาวุธ ว่า บุตรนายพรานทั้งหลาย ผู้มีอานุภาพน้อย ไม่มีเดชย่อมเบียดเบียนท่านผู้มีอานุภาพมาก ผู้มีเขี้ยวเป็นอาวุธ เพราะอาศัยเหตุอะไร มหันตภัยตามมาถึงท่านหรือหนอ พญานาคสังขปาละตอบว่า มหันตภัยตามมาถึงชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย มรณภัยข้าพเจ้าก็หาไม่ พิษของข้าพเจ้าพวกบุตรนายพรานเหล่านั้นก็ไม่อาจจะทำลายได้ แต่ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายที่ท่านประกาศไว้ดีแล้ว ยากที่จะล่วงได้ดุจเขตแดนแห่งสมุทร นั่นคือ ธรรมย่อมอธรรม และคำว่ามหันตภัย ได้แก่ ชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย มรณภัย (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๗๘/๖๒๔,๒๗/๑๗๙/๖๒๔,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๖๑/๒๓๘,๓๐/๖๒/๒๔๐)

มหัปผลสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเจริญอิทธิบาทมีผลานิสงส์มากพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาท ๔ นี้อันบุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้วย่อมมีอานิสงส์มากเป็นต้นว่าสามารถแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ มีหูทิพย์ กำหนดรู้จิตผู้อื่นได้ เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๔/๓๙๔)

มหัศจรรย์: ความน่าประหลาดใจ, ความน่าทึ่ง, ความพิศวง, ความตรึงใจในฤทธิ์เดชหรืออานุภาพของสมณโคดมที่ไม่เคยเห็นถึงเพียงนี้มาก่อน
กล่าวถึงเรื่องมหัศจรรย์ที่ภิกษุทั้งหลายมีต่อพระผู้มีพระภาค ว่า พรหมก็ดี พรหมบริษัทก็ดี พรหมปาริสัชชะก็ดี ได้เกิดความแปลกประหลาดมหัศจรรย์จิต

ว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณโคดมมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ก่อนแต่นี้ เราทั้งหลายไม่ได้เห็นไม่ได้ยินสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมาก เหมือนพระสมณโคดมนี้ ผู้ออกผนวชจากศากยตระกูล ถอนภพพร้อมทั้งรากของหมู่สัตว์ผู้รื่นรมย์ในภพยินดีในภพ เพลิดเพลินในภพ'(ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๔/๕๔๓)

มหากปิชาดก : ชาดกว่าด้วยพญาวานรโพธิสัตว์ มี ๒ ชาดก แต่คนละเรื่องกัน กล่าวคือ

1.มหากปิชาดก[๑] ชาดกว่าด้วยพญาวานรโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาวานรโพธิสัตว์ พาวานรบริวารไปหากินผลมะม่วงที่มีรสอร่อยต้นหนึ่งในป่าหิมพานต์ ถูกพระเจ้าพรหมทัตสั่งให้ทหารล้อมไว้ พระโพธิสัตว์เห็นว่าจะมีอันตรายแก่บริวาของตนจึงลงจากต้นไม้ข้ามแม่น้ำไปอีกฟากหนึ่งหาเถาวัลย์มาผูกเข้าที่กิ่งไม้และที่เอวของตนเองกระโดดกลับไปที่ต้นมะม่วงนั้น แต่เถาวัลย์สั้นไป พญาวานรจึงจับกิ่งมะม่วงไว้ทอดตัวเป็นสะพานให้บริวารข้ามเหยียบหลังข้ามฟากไป บริวารเกเรตัวหนึ่งแกล้งกระโดดลงจากยอดมะม่วงลงมาที่ตัวพระโพธิสัตว์แล้วไต่เถาวัลย์ข้ามฟากไป ทำให้พระโพธิสัตว์ได้รับบาดเจ็บ พระเจ้าพรหมทัตทอดพระเนตรเห็นเหตุการณ์เกิดความเลื่อมใสจึงให้ทหารไปนำพระโพธิสัตว์ลงมา ให้พยาบาลแล้วสอบถามว่าเป็นอะไรกับลิงเหล่านั้น ได้สดับว่าเป็นหัวหน้า และที่ทำอย่างนั้นก็เป็นความพอใจที่ได้ช่วยให้บริวารของตนรอดพ้นจากอันตราย และนำความสุขมาให้แก่บริวาร เพราะผู้ที่เป็นหัวหน้าย่อมแสวงหาความสุขให้แก่มหาชน ยอมสละความสุขส่วนตน สร้างความสุขให้แก่ชนทั้งปวง พระราชาเกิดความเลื่อมใสได้ยึดแนวทางของพระโพธิสัตว์ปกครองแผ่นดินเป็นสุขสืบมาผู้ปกครองหมู่คณะได้รับความไว้วางใจจากมหาชนยกให้เป็นหัวหน้าแล้ว ควรแสวงหาหรือสร้างแต่ความสุขให้แก่มหาชนจึงจักสมกับการที่ได้รับยกย่องและไว้วางใจ (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๘๓/๒๗๐)

2.มหากปิชาดก[๒] ชาดกว่าด้วยพญาวานร พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร ได้ช่วยพราหมณ์ผู้ตกเหวคนหนึ่งให้ขึ้นจากเหว แต่พราหมณ์คิดประทุษร้ายใช้ก้อนหินทุบศีรษะหวังให้ตายแต่ไม่ตาย ท่านจึงสอนไม่ให้พราหมณ์ทำความชั่วอีก แล้วนำไปส่งยังแดนมนุษย์ (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๑๗๘/๕๖๖)

มหากรุณาญาณนิทเทส : แสดงญาณในมหากรุณาสมาบัติ อธิบายอุทเทสที่ ๗๑ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ในอุทเทสที่ว่า “ญาณในมหากรุณาสมาบัติของพระตถาคต” ท่านพระสารีบุตรอธิบาย มีใจความว่า

พระผู้มีพระภาคทั้งหลาย เมื่อตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นโลกสันนิวาส(สัตว์โลก) ถึง ๘๙ ประการ และทรงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่สัตว์ ในแต่ละประการที่ทรงพิจารณาเห็น เช่น ประการที่ ๑ พระผู้มีพระภาคทั้งหลายตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า “โลก-สันนิวาสอันไฟลุกโชนแล้ว” จึงทรงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่สัตว์

ฯลฯ

ประการที่ ๘๙ พระผู้มีพระภาคทั้งหลายตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า “ส่วนเราเป็นผู้ข้ามได้แล้ว แต่สัตว์โลกยังข้ามไม่ได้ เราเป็นผู้พ้นแล้ว แต่... เราเป็น ผู้ฝึกแล้ว แต่... เราเป็นผู้สงบแล้ว แต่... เราเป็นผู้เบาใจแล้ว แต่... เราเป็นผู้ ดับรอบแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่ดับรอบ เราเป็นผู้ข้ามได้แล้วจะให้สัตว์โลกข้ามได้ด้วย เราเป็นผู้พ้นแล้วจะให้สัตว์โลกพ้นได้ด้วย เราฝึกแล้วจะฝึกสัตว์โลกได้ด้วย เราเป็น ผู้สงบแล้วจะให้สัตว์โลกสงบได้ด้วย เราเป็นผู้เบาใจแล้วจะให้สัตว์โลกเบาใจได้ด้วย เราเป็นผู้ดับสนิทแล้วจะให้สัตว์โลกดับสนิทได้ด้วย” จึงทรงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่สัตว์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๗/๑๗๙)

มหากษัตริย์: พระเจ้าแผ่นดิน, นักรบผู้ยิ่งใหญ่, เจ้าผู้มูรธาภิเษก ถึงพิธีหลั่งน้ำรดพระเศียรในการพระราชพิธีราชาภิเษก กล่าวถึงเรื่อง พญาลิงโพธิสัตว์ตอบปัญหาพระราชาที่ตรัสถามพญาลิงเรื่องทอดตัวเป็นสะพานว่า พญาลิง เจ้าทอดตัวเป็นสะพาน ให้ลิงเหล่านี้ข้ามไปโดยสวัสดี เจ้าเป็นอะไรกับลิงเหล่านั้น ลิงเหล่านั้นเป็นอะไรกับเจ้า พญาลิงกราบทูลว่า ก็พระราชามหากษัตริย์ผู้ทรงทราบชัด แสวงหาความสุขมาให้แก่ชนทั้งปวง คือ ทั้งชาวแคว้น พาหนะ พลนิกาย และชาวบ้าน มาในประวัติในอดีตชาติของพระสีวลีเถระ พระสีวลีเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่าพระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระมหากษัตริย์ได้ถวายทานเกิน ๗ วัน ประสงค์จะฟังผลของมหาทานนั้น ทูลถามพระผู้มีพระภาค พระองค์ได้ตรัสว่า ทักษิณาที่ตั้งไว้แล้วในพระพุทธเจ้า ผู้ทรงคุณหาประมาณมิได้พร้อมทั้งพระสงฆ์ใครจะเป็นผู้กล่าวถึงทักษิณาทานได้ เพราะทักษิณานั้นมีผลหาประมาณมิได้ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๑/๘๘/๑๓๒, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๓/๒๙๘ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ หน้า ๖๕๔)

มหากัจจานภัทเทกรัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมหากัจจานะแสดงเรื่องผู้มีราตรีเดียวเจริญ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ท่านพระสมิทธิและภิกษุทั้งหลาย ณ ตโปทาราม เขตกรุงราชคฤห์ ตามที่ท่านทูลขอ แต่ทรงแสดงเพียงอุทเทสแล้วเสด็จเข้าที่ประทับ ภิกษุทั้งหลายขอให้ท่านพระมหากัจจานะแสดงวิภังค์ต่อจนจบ หลังจากที่พระผู้มีพระ

SAMPLE

ภาคทรงแสดงอุทเทสแห่งภัทเทกรัตตสูตรแล้วเสด็จเข้าที่ประทับ ภิกษุทั้งหลายไม่เข้าใจจึงอาราธนาท่านพระมหากัจจานะให้แสดงต่อ พระเถระจึงแสดงวิภังค์และนิคมน์แห่งภัทเทกรัตตสูตร ภิกษุทั้งหลายชื่นชมธรรมเทศนานั้นและได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลรายงานให้ทรงทราบ พระองค์ได้ตรัสชมเชยท่านพระมหากัจจานะว่าเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก หากเธอทั้งหลายถามเนื้อความนี้กับเรา เราก็จะพึงตอบเนื้อความนั้นเหมือนอย่างที่พระมหากัจจายตนะตอบ (เนื้อหาของพระสูตรนี้เหมือนภัทเทกรัตตสูตรทุกประการ) เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๙/๓๓๐)

มหากัจจานสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมหากัจจานะ พระมหากัจจานะกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่าพระผู้มีพระภาคตรัสรู้วิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบ (หมายถึงทางหลุดพ้นจากกามคุณ ๕) คืออนุสสติฏฐาน ๖ เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม (คืออริยมัคคธรรม) และเพื่อทำให้แจ้งนิพพาน อนุสสติฏฐาน ๖ นี้ เหมือนในอนุสสติฏฐานสูตรทุกประการ (อง.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๖/๔๕๙)

มหากัจจานะ, มหากัจจายนะ, ภิกษุ: พระภิกษุชื่อว่ามหากัจจายนะ ท่านเป็นชาวกุรุฆระ ในกรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี เป็นบุตรของพราหมณ์ตระกูลกัจจายนะ ผู้เป็นปุโรหิต (ที่ปรึกษา) ของพระเจ้าจัณฑปัชโชต เดิมท่านชื่อว่า “กัญจนะ” เพราะมีรูปร่างลักษณะงามสง่า มีเสน่ห์แก่ผู้พบเห็น เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต มีถ้อยคำสละสลวย มีปฏิภาณดี เป็นผู้ใหญ่ และเป็นพระอรหันต์ มีเอตทัคคะแสดงธรรมย่อให้พิศดารกล่าวว่า ท่านพระมหากัจจานะพักอยู่ที่ภูเขาปปาตะ เมืองกุรุรฆระ ในแคว้นอวันตี อุบาสกชื่อโสณกุฏิกัณณะ เป็นอุปัฏฐากของท่าน ได้กล่าวกับท่านพระมหากัจจานะว่า “ท่านผู้เจริญ ธรรมตามที่พระคุณเจ้ามหากัจจานะแสดงนั้น กระผมเข้าใจว่า ‘การที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์อย่างยิ่งเหมือนสังข์ที่ขัดดีแล้ว มิใช่กระทำได้ง่าย’ กระผมปรารถนาจะปลงผม โกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกจากเรือนมาบวชเป็นบรรพชิต ขอพระคุณเจ้ากัจจานะโปรดให้กระผมบวชด้วยเถิด ขอรับ”ท่านพระมหากัจจานะได้กล่าวกับอุบาสกโสณกุฏิกัณณะ ว่า “การประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งต้องนอนผู้เดียว บริโภคอาหารมื้อเดียวจนตลอดชีพทำได้ยาก แต่เอาเถอะโสณะ ท่านเป็นคฤหัสถ์อยู่ที่บ้านนั้นแหละ จงหมั่นประพฤติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งเป็นพรหมจรรย์ที่ต้องนอนผู้เดียว บริโภคอาหารมื้อเดียวตามเวลาที่เหมาะสมเถิด”(วิ.ม.(ไทย)๕/๒๕๗/๓๒,๕/๒๕๗/๓๓,๕/๒๕๗/

SAMPLE

๓๔,๕/๒๕๗/๓๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๒/๒๑๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๑๗/๓๘๒,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๓/๑๑,๑๗/๔/๑๖,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๑๓๐/๑๕๗,๑๘/๑๓๒/๑๖๐,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๖/๕๗,๒๔/๑๗๒/๓๐๙,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕/๑๗๗,๒๕/๔๖/๒๖๘,๒๕/๖๘/๓๑๖,อง.เอก.(ไทย)๒๐/๑๙๗/๒๖,๒๐/๓๘/๘๒,๒๐/๓๙/๘๕,๒/๑๙๒/๓๕๖,๖/๓๓/๖๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๖/๔๕๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๗/๔๓๙),๒๙/๗๙/๒๓๓,๒๙/๗๙/๒๓๔

มหากัจจายนเถรคาถา : ภาษิตของพระมหากัจจายนเถระ,คาถาของพระมหากัจจายนเถระ

ท่านพระมหากัจจายนเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า ภิกษุไม่พึงทำงานก่อสร้างให้มาก พึงเว้นห่างหมู่ชน ไม่พึงขวนขวายเพื่อประจบสกุล ภิกษุผู้ขวนขวายนั้นชื่อว่าติดในรส ย่อมละทิ้งประโยชน์ที่จะนำความสุขมาให้ ด้วยว่านักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้กล่าวการไหว้และการบูชาในตระกูลทั้งหลายว่า เป็นเปือกตม เป็นลูกศรอันแหลมคมซึ่งถอนขึ้นได้ยาก เป็นสักการะที่คนชั่วละได้ยาก ภิกษุไม่พึงแนะนำให้คนอื่นกระทำกรรมชั่วและไม่พึงส้องเสพกรรมชั่วนั้นเสียเอง เพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ คนเราจะเป็นโจรเพราะคำพูดของผู้อื่นก็หาไม่ จะเป็นมุนีเพราะคำพูดของผู้อื่นก็หาไม่และบุคคลรู้จักตนเองว่าเป็นอย่างไรแม้เทพทั้งหลายก็รู้จักเขาว่าเป็นอย่างนั้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๙๔/๔๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่พึงทำงานก่อสร้างให้มาก หมายถึง ไม่พึงเริ่มงานก่อสร้างใหม่ ที่ใหญ่ เช่นการสร้างวัดใหม่เป็นต้น ซึ่งขัดต่อการบำเพ็ญสมณธรรม แต่งานปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ทรุดโทรม ซึ่งใช้ความพยายามเล็กน้อย ควรทำแท้ เพื่อปฏิบัติบูชาพระตำรัสของพระศาสดา (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๔๙๔/๑๖๔)

มหากัจจายนเถรวัตถุ : เรื่องพระมหากัจจายนเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดฝึกอินทรีย์๒ให้สงบได้ เหมือนม้าที่นายสารถีฝึกดีแล้ว ผู้นั้นย่อมละมานะได้ ไม่มีอาสวะ คงที่ แม้ทวยเทพทั้งหลายก็รักใคร่ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๔/๕๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อินทรีย์ หมายถึงตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๕๘)

มหากัจจายนเถราปทาน* : ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเคยใช้แผ่นศิลาทาด้วยทองคำร่วมสร้างวิหาร ถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้กั้นฉัตรถวายงานพัดแด่พระพุทธองค์ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๐ กัป เกิด

เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยเดช ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๑๕๔)

มหากัจจายนเถราปทาน[๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัจจายนเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ แล้วได้ใช้พวงดอกไม้บูชาพระธรรมและได้ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในการแสดงธรรมย่อได้โดยพิสดารเช่นกับพระสาวกรูปหนึ่งของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๒๓๗)

มหากัณหฤาษี:ฤาษีนามว่ามหากัณหะ, พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเสวยชาติเป็นมหากัณหะกล่าวถึงพระโพธิสัตว์สรุปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ ว่า การบำเพ็ญบารมีอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้ มีระดับบารมี๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ในภพที่เป็นมหากัณหฤาษี และพระเจ้าโสธนะ และบารมีสองอย่าง คือในภพที่เราเป็นพระเจ้าพรหมทัตต์ และคัณฑิติณฑกะ ที่กล่าวแล้วเป็นเมตตาบารมี (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๓๓/๓๖/๔๐๘,๓๓/๑๒๒/๗๗๘)

มหากัณหชาดก : ชาดกว่าด้วยคราวที่สุนัขดำกินคน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท้าวสักกะโพธิสัตว์หวังจะสอนชาวกรุงพาราณสีที่พากันประพฤติชั่วให้กลับมาประพฤติดี จึงทรงเนรมิตสุนัขดำตัวใหญ่ไว้คอยกัดชาวเมืองที่ทำชั่ว ท่านได้นำสุนัขดำมาแสดงแก่พระราชาและชาวเมือง โดยบอกว่า สุนัขตัวนี้ไม่ชอบกินเนื้อสัตว์แต่ชอบกินเนื้อมนุษย์ผู้ที่ทำกรรมเหล่านี้คือ (๑) สมณะชายศีรษะโล้นนุ่งห่มผ้าสังฆาฏิอุ้มบาตรอยู่แต่ยังทำไร่ไถนาเลี้ยงชีพ (๒) สมณะหญิงศีรษะโล้นนุ่งห่มผ้าสังฆาฏิปฏิญาณตนว่า บำเพ็ญตบะ แต่ยังแอบเสพกาม (๓) พวกชฎิลหนวดเครายาวรุงรังขี้ฟันเขรอะ เส้นผมสกปรก แต่ยังเที่ยวทวงหนี้ (๔) พวกพราหมณ์ที่เรียนพระเวท เรียนสาวิตติฉันท์และเรียนยัญวิธีแล้วเที่ยวรับจ้างทำพิธีบูชายัญ (๕) พวกบุตรธิดาที่มีความสามารถแต่ไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ที่แก่เฒ่า (๖) บุตรธิดาผู้ด่าว่ามารดาบิดาผู้แก่เฒ่าว่า เป็นคนพาลคนหลง (๗) บุรุษที่ชอบเสพอสัทธรรมกับภรรยาของอาจารย์ ภรรยาของเพื่อน แม้แต่ป้า น้าสาว และอาสาวก็ไม่ละเว้น (๘) สมณพราหมณ์ที่ถืออาวุธเข้าปล้นชาว ปล้นคนเดินทาง (๙) ชายหนุ่มรูปงามเที่ยวหลอกล่อหญิงหม้ายให้บำเรอตนด้วยกามและทรัพย์ (๑๐) คนที่มีมายาทำผิดกฎกติกาของสังคม ทำให้ชาวเมืองเกิดความหวาดกลัวไม่กล้าทำความผิดประพฤติแต่กุศลธรรมได้ทำสวรรค์ให้แน่นด้วยเทพ (ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๖๑/๓๘๓)

มหากัป: ระยะเวลาเสวยกรรมแต่ละกัป, ระยะกำเนิดที่ไปอยู่แต่ละกับ, มหากัปของลัทธิครูมักขลิโคศาลผู้มีวาทะ 'นัตถิกวาทกล่าวถึง ลัทธิของครูมักขลิโคศาล ผู้ถือนัตถิกวาทะ ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เป็นปัญหาของพระเจ้าอาชาตศัตรู เวเทหิบุตร แห่งกรุงราชคฤห์ ผู้สงสัยเรื่อง อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พนักงานเชิญธง พนักงาน จัดกระบวนทัพ เป็นต้น ของท่านโคศาล พระองค์จึงตรัสถามว่า จะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่' ครูมักขลิ โคศาลตอบว่า 'มหาบพิตร ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เอง เศร้าหมองเอง ไม่ใช่เพราะการกระทำของตนและไม่ใช่เพราะการกระทำของผู้อื่น ไม่ใช่เพราะการกระทำของมนุษย์ บรรดาสัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะ ทั้งปวงล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน ย่อมเสวยสุขและทุกข์ในชาตินั้น แม้ มหากัป ๘,๔๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง พรตตบะหรือพรหมจรรย์นี้ ไม่มีสุขทุกข์ที่ทำให้สิ้นสุดลงได้ อนึ่ง กำหนดระยะเวลา ๑ มหากัป ยาวนานมาก อรรถกถาเปรียบว่า มีสระน้ำใหญ่แห่งหนึ่งเต็มด้วยน้ำ บุคคลเอาปลายใบหญ้าคาจุ่มลงไปนำหยดน้ำออกมา ๑๐๐ ปีต่อ ๑ ครั้ง จนน้ำในสระนั้นแห้ง กระทำเช่นนี้ไปจน ครบ ๗ ครั้ง นั่นคือ ระยะเวลา ๑ มหากัป(ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๕, ที.สี.อ.(บาลี) ๑๖๘/๑๔๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๓/๒๙๓,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๖๘๙/๒๘๐)

มหากัปปินเถรคาถา : ภาษิตของพระมหากัปปินเถระ,คาถาของพระมหากัปปินเถระ ท่านพระมหากัปปินเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า ผู้ใดย่อมเห็นประโยชน์ที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูลทั้งสองที่ยังมาไม่ถึงนั้นได้ก่อนผู้ที่เป็นศัตรูหรือมิตรของผู้นั้น คอยหาช่องทางอยู่ ก็ย่อมไม่เห็นผู้ใดเจริญอานาปานสติให้บริบูรณ์ด้วยดี อบรมมาโดยลำดับ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ผู้นั้นยังโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนดวงจันทร์พ้นจากเมฆ จิตของเราผ่องแผ้วหนอ ได้รับอบรมด้วยดีอย่างไม่มีประมาณ เป็นจิตรู้แจ้งแทงตลอดและประคองไว้ดีแล้ว ย่อมสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๔๗/๔๓๕)

มหากัปปินเถรวัตถุ :เรื่องพระมหากัปปินเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้อิ่มเอิบในธรรม มีใจผ่องใส ย่อมอยู่เป็นสุข บัณฑิตย่อมยินดีในธรรมที่พระอริยะประกาศแล้วทุกเมื่อ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗๙/๕๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ผู้อิ่มเอิบในธรรม หมายถึงบุคคลผู้บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ ประการ (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๑๙)

SAMPLE

มหากัปปินเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัปปินเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในกาลภายหน้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๖/๒๔๖)

มหากัปปินะ, ภิกษุ: พระภิกษุชื่อว่ามหากัปปินะ, เป็นพระโอรสของพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองนครกุกฏวดี ในปัจจันตชนบท มีพระนามเดิมว่า “ กัปปินะ” เมื่อพระราชบิดาทิวงคตแล้วได้ครอบครองราชสาบัติสืบต่อมา ได้พระนามใหม่ว่า “พระเจ้ามหากัปปินะ” มีพระอีครเหสีพระนามว่า “ อโนชาเทวี ” ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระผู้ครองนครสาคละ แห่งแคว้นมัททรัฐ เมื่อท่านดำรงอายุสังขารมาถึงกาลอันสมควรแล้ว ท่านก็ได้ดับขันธ์เข้าสู่พระนิพพานอันเป็นสถานบรมศานติสุขนั้น ท่านเป็นพระผู้รูปหนึ่งร่วมกับพระผู้ใหญ่ เช่น พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระอนุรุทธะ พระมหากัจจายนะ ที่รับนิมนต์ฉันภัตตาหารบ้านคฤบดี แต่ถูกนางภิกษุณีชื่อถุลลนันทากล่าวตู่ว่าเป็นพะรผู้น้อยทำไมจึงนิมนต์ พอพบพระเหล่านี้กำลังเข้ามาก็กลับคำว่าเป็นผู้ใหญ่ จึงขับนางออกจากเรือนและงดภัตตาหารที่ถวายประจำ สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัปปินะอยู่ ณ มัททกุจฉิมฤคทายวันเขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ท่านหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความคิดคำนึงขึ้นในใจอย่างนี้ว่า “เราควรไปทำอุโบสถหรือไม่ ควรไปทำสังฆกรรมหรือไม่ ที่จริงเราเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง” พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดคำนึงในใจของท่านพระมหากัปปินะด้วยพระทัยของพระองค์ จึงปรากฏตรงหน้าท่าน พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระมหากัปปินะ “พราหมณ์ทั้งหลาย พวกเธอไม่สักการะ ไม่เคารพไม่นับถือ ไม่บูชาซึ่งอุโบสถ เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าจักสักการะ เคารพ นับถือ บูชาซึ่งอุโบสถ พราหมณ์ เธอจงไปทำอุโบสถ จะไม่ไปไม่ได้ เธอจงไปทำสังฆกรรม จะไม่ไปไม่ได้” ท่านพระมหากัปปินะทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคว่า “ไป พระพุทธเจ้าข้า”(วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๙๒/๓๕๖,วิ.ม.(ไทย)๔/๑๓๗/๒๑๔,๔/๑๓๗/๒๑๕,วิ.ม.(ไทย)๕/๔๖๙/๓๖๔,วิ.จู.(ไทย)๖/๓๓/๖๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๔๔/๑๘๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๖/๒๔๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๓/๔๕๙,อง.เอก.(ไทย)๒๐/๒๓๑/๓๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๗/๔๓๙,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕/๑๗๗)

มหากัมมวิภังค์: การจำแนกกรรมใหญ่ ๆ, การจำแนกกฎแห่งกรรม

SAMPLE

กล่าวถึงเรื่องที่พระผู้มีพระภาคตรัสตำหนิพระอุทายีที่ตอบปัญหาแก่โปตลิบุตรที่ไม่ถูกต้อง พูดแบบโพล่ง ๆ โดยไม่แยบคาย โดยตรัสกับพระอานนท์ว่าดูกรอานนท์ เธอจงเห็นความนอกลู่นอกทางของโมฆบุรุษอุทายีนี้เถิด เรารู้แล้วละเดี๋ยวนี้แหละ โมฆบุรุษอุทายีนี้โพล่งขึ้นโดยไม่แยบคาย ดูกรอานนท์ เบื้องต้นทีเดียว ปริพาชกโปตลิบุตรถามถึงเวทนา ๓ ถ้าโมฆบุรุษสมิทธิผู้ถูกถามนี้ จะพึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ดูกรโปตลิบุตรผู้มีอายุ บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้ว ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ อันให้ผลเป็นสุข เขาย่อมเสวยสุข บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้ว ด้วยกายด้วยวาจา ด้วยใจ อันให้ผลเป็นทุกข์ เขาย่อมเสวยทุกข์ บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้ว ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ อันให้ผลไม่ทุกข์ไม่สุข เขาย่อมเสวยอทุกขมสุข ดูกรอานนท์ โมฆบุรุษสมิทธิเมื่อพยากรณ์อย่างนี้แล ชื่อว่าพยากรณ์โดยชอบแก่ปริพาชกโปตลิบุตร ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้พระสุคต เป็นกาลสมควรแล้ว ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงจำแนกมหากัมมวิภังค์ ภิกษุทั้งหลายสดับต่อพระผู้มีพระภาคแล้วจักได้ทรงจำไว้ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ๔ จำพวกเหล่าไหน คือ (๑) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง มักถือเอา สิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ มักประพฤติผิดในกาม มักพูดเท็จ มักพูดส่อเสียด มักพูดคำหยาบ มักเจรจาเพ้อเจ้อ มากด้วยอภิชฌา มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิด อยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็มี ฯ(๒) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง มักถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ มักประพฤติผิดในกาม มักพูดเท็จ มักพูดส่อเสียด มักพูดคำหยาบ มักเจรจาเพ้อเจ้อ มากด้วยอภิชฌา มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิดอยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ก็มี ฯ(๓) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากพูดส่อเสียด เว้นขาดจากพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการเจรจาเพ้อเจ้อ ไม่มากด้วยอภิชฌา มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบอยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ก็มี (๔) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนาทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากพูดส่อเสียด เว้นขาดจากพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการเจรจาเพ้อเจ้อ ไม่มากด้วยอภิชฌา มีจิตไม่พยาบาท มีความเห็นชอบอยู่ในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็มี (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๕๙)

SAMPLE

มหากัมมวิภังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกกรรม สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ท่านพระอานนท์ ท่านพระสมิทธิ และท่านพระอุทายี ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ โดยทรงปรารภเรื่องที่ท่านพระสมิทธิตอบปัญหาโปตลิบุตรปริพาชกแง่เดียว ไม่ตอบโดยจำแนกตามหลักเหตุและผล โปตลิบุตรปริพาชกเข้าไปสนทนากับท่านพระสมิทธิผู้บวชเพียง ๓ พรรษา ณ กระท่อมกลางป่าที่ท่านพักว่า เขาเองได้สดับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเฉพาะพระพักตร์ว่า กายกรรมไม่เป็นจริง วจีกรรมไม่เป็นจริง มโนกรรมเท่านั้นเป็นจริง เพราะสมาบัติที่บุคคลเข้าแล้วไม่เสวยเวทนาอย่างใดเลยนั้น มีอยู่ ท่านพระสมิทธิกล่าวว่า โปตลิบุตรปริพาชกโปรดอย่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเลย พระองค์มิได้ตรัสอย่างนั้น โปตลิบุตรปริพาชกกล่าวว่า แม้ภิกษุใหม่ยังเข้าใจการระแวดระวังพระศาสดาของตนถึงขนาดนี้ คงไม่ต้องกล่าวถึงพระภิกษุผู้เถระ แล้วจึงถามต่อไปอีกว่า บุคคลจงใจทำกรรมทางกาย วาจา และใจ จะเสวยเวทนาอะไร ท่านพระสมิทธิตอบว่า จะเสวยทุกขเวทนา โปตลิบุตรปริพาชกไม่ยินดีและไม่คัดค้าน ลุกไปเสียจากที่นั้น ลำดับนั้น ท่านพระสมิทธิจึงนำเรื่องราวเท่าที่ได้สนทนาไปเรียนท่านพระอานนท์ให้ทราบ พระเถระเห็นเป็นเรื่องสำคัญควรนำขึ้นกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ จึงชวนท่านพระสมิทธิเข้าเฝ้าแล้วกราบทูลเรื่องนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิท่านพระสมิทธิที่ตอบปัญหานั้นเพียงประเด็นเดียว แทนที่จะใช้วิธีแยกตอบตามประเด็นของปัญหา ท่านพระอุทายีซึ่งนั่งอยู่ในที่นั้นได้กราบทูลว่า ท่านพระสมิทธิคงกล่าวหมายถึงอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่สัตว์เสวยต้องจัดเข้าในทุกข์ทั้งนั้น พระองค์ทรงตำหนิท่านพระอุทายีผู้พูดนอกลู่นอกทาง พูดโพล่งออกมาโดยไม่แยบคาย แล้วทรงชี้แนะวิธีตอบปัญหาแบบแยกประเด็นว่า เมื่อโปตลิบุตรปริพาชกถามถึงเวทนา ๓ ก็ควรแยกตอบปัญหาเป็น ๓ ประเด็นเช่นกันว่า

๑. บุคคลจงใจทำกรรมทางกาย วาจา และใจ ที่ให้ผลเป็นสุขเวทนา เขาย่อมเสวยสุขเวทนา

๒. บุคคลจงใจทำกรรมทางกาย วาจา และใจ ที่ให้ผลเป็นทุกข์เวทนา เขาย่อมเสวยทุกข์เวทนา

๓ บุคคลจงใจทำกรรมทางกาย วาจา และใจ ที่ให้ผลเป็นอทุกขมสุขเวทนา เขาย่อมเสวยอทุกขมสุขเวทนา

พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกมหากัมมวิภังค์ โดยทรงแสดงถึงบุคคลผู้ทำกรรม ๔ จำพวก ดังนี้

SAMPLE

๑. บุคคลผู้ประพฤติอกุศลธรรมบถ ตายแล้วเกิดใน อบาย ทุคติ วินิบาต นรก

๒. บุคคลผู้ประพฤติอกุศลกรรมบถ แต่เพราะกรรมดีที่ทำไว้ในอดีตให้ผล หรือเกิดสัมมาทิฏฐิในเวลาจะตาย ตายแล้วจึงเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๓. บุคคลผู้ประพฤติกุศลกรรมบถ ตายแล้วเกิดในสุคติโลสวรรค์

๔. บุคคลผู้ประพฤติกุศลกรรมบถ แต่เพราะกรรมชั่วที่ทำไว้ในอดีตให้ผล หรือเกิดมิจฉาทิฏฐิในเวลาจะตาย ตายแล้วจึงเกิดใน อบาย ทุคติ วินิบาต นรก

แล้วทรงแสดงสมณพราหมณ์ผู้มีวาทะต่างกัน๔ จำพวก ดังนี้ คือ

๑. สมณพราหมณ์ผู้ได้ทิพยจักษุ เห็นบุคคลผู้ประพฤติอกุศลกรรมบถในโลกนี้ ตายแล้วเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก จึงกล่าววาทะตามที่เห็นว่า ข้าพเจ้าเห็นบุคคลผู้ประพฤติอกุศลกรรมบถในโลกนี้ ตายแล้วเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วกล่าววาทะยืนยันว่า กรรมชั่วมี ผลแห่งกรรมชั่วมี

๒. สมณพราหมณ์ผู้ได้ทิพยจักษุเห็นบุคคลผู้ประพฤติอกุศลกรรมบถในโลกนี้ ตายแล้วเกิดในสุคติโลกสวรรค์ จึงกล่าววาทะตามที่เห็นว่า ข้าพเจ้าเห็นบุคคลผู้ประพฤติอกุศลกรรมบถในโลกนี้ ตายแล้วเกิดในสุคติโลกสวรรค์ แล้วกล่าววาทะยืนยันว่า กรรมชั่วไม่มี ผลแห่งกรรมชั่วไม่มี

๓. สมณพราหมณ์ผู้ได้ทิพยจักษุ เห็นบุคคลผู้ประพฤติกุศลกรรมบถในโลกนี้ ตายแล้วเกิดในสุคติโลกสวรรค์ จึงกล่าววาทะตามที่เห็นว่า ข้าพเจ้าเห็นบุคคลผู้ประพฤติกุศลกรรมบถในโลกนี้ ตายแล้วเกิดในสุคติโลกสวรรค์ แล้วกล่าววาทะยืนยันว่า กรรมดีมี ผลแห่งกรรมดีมี

๔. สมณพราหมณ์ผู้ได้ทิพยจักษุ เห็นบุคคลผู้ประพฤติกุศลกรรมบถในโลกนี้ ตายแล้วเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก จึงกล่าววาทะตามที่เห็นว่า ข้าพเจ้าเห็นบุคคลผู้ประพฤติกุศลกรรมบถในโลกนี้ ตายแล้วเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วกล่าววาทะยืนยันอีกว่า กรรมดีไม่มี ผลแห่งกรรมดีไม่มี ในวาทะเหล่านี้ บางวาทะพระองค์ก็ทรงเห็นด้วย เช่น วาทะที่ว่า กรรมชั่วมี ผลแห่งกรรมชั่วมี กรรมดีมี ผลแห่งกรรมดีมี บางวาทะพระองค์ก็ไม่ทรงเห็นด้วย เช่น กรรมชั่วไม่มี ผลแห่งกรรมชั่วไม่มี กรรมดีไม่มี ผลแห่งกรรมดีไม่มี เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๙๘/๓๕๗)

มหากัสสปเถรคาถา : ภาษิตของพระมหากัสสปเถระ,คาถาของพระมหากัสสปเถระ ท่านพระมหากัสสปเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า บุคคลไม่พึงมีหมู่คณะแวดล้อมเที่ยวไป เพราะเป็นเหตุทำใจให้ฟุ้งซ่าน ยากแก่การได้สมาธิ การสงเคราะห์ชนต่างๆ

เป็นความลำบากบุคคลเห็นโทษด้วยประการฉะนี้แล้ว ไม่พึงชอบใจการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ มุนีไม่พึงเกี่ยวข้องตระกูลทั้งหลาย เพราะเป็นเหตุทำใจให้ฟุ้งซ่านยากแก่การได้สมาธิ ผู้ขวนขวายเกี่ยวข้องกับตระกูลนั้น ย่อมติดในรส ละทิ้งประโยชน์อันจะนำความสุขมาให้ ด้วยว่านักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น กล่าวการไหว้และการบูชาในตระกูลทั้งหลายว่า เป็นเปือกตม เป็นลูกศรอันละเอียดซึ่งถอนขึ้นได้ยาก เป็นสักการะที่คนชั่วละได้ยาก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๕/๕๑๒)

มหากัสสปเถรวัตถุ® : เรื่องพระมหากัสสปเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความว่า เมื่อใดบัณฑิตบรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาทขึ้นสู่ปัญญาดุจปราสาทไม่เศร้าโศก พิจารณาเห็นหมู่สัตว์ผู้มีความเศร้าโศกเมื่อนั้น บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ย่อมเห็นคนพาลได้ เหมือนคนที่ยืนอยู่บนภูเขาเห็นคนที่ภาคพื้นได้ ฉะนั้น(ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘/๓๓)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า คำว่า ปัญญาดุจปราสาท ในที่นี้หมายถึงทิพพจักขุญาณอันบริสุทธิ์ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๘๗)

มหากัสสปเถรวัตถุ๒ : เรื่องพระมหากัสสปเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่ากลิ่นกฤษณาหรือกลิ่นจันทน์นี้หอมเพียงเล็กน้อยแต่กลิ่นของท่านผู้มีศีล หอมมากที่สุด หอมฟุ้งไปทั่วทั้งเทวโลกและมนุษยโลก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๕๖/๔๔)

มหากัสสปเถรวัตถุ๓ : เรื่องพระมหากัสสปเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้มีสติหมั่นประกอบความเพียรไม่ติดในที่อยู่ละความห่วงอาลัยไปเหมือนหงส์ละเปือกตมไป ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๑/๕๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ผู้มีสติ หมั่นประกอบความเพียร ในที่นี้หมายถึงพระขีณาสพผู้มีสติไพบูลย์ หมั่นประกอบในคุณธรรมมี ฌานและวิปัสสนาเป็นต้น ที่ตนได้บรรลุแล้วโดยการนึก การเข้า การออก การอธิษฐาน และการพิจารณา (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๕๒)

มหากัสสปเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัสสปเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระปรินิพพานแล้ว ท่านได้ชักชวนญาติ ๆ ของท่านทำการบูชาและได้สร้างอัคฆิยเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ ได้ทำการบูชาด้วยจิตเลื่อมใสทุกวัน เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่แต่ในมนุษย์และเทวดาเป็นอันมาก ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ผู้มีทรัพย์มากได้สละทรัพย์ออกบวชและได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษเหล่านี้คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙๘/๖๒)

SAMPLE

มหากัสสปสัทธิวิหาริกวัตถุ : เรื่องสัทธิวิหาริกของพระมหากัสสปเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุผู้อยู่ในกรุงราชคฤห์ว่า หากบุคคลเที่ยวหาคนดีกว่าตนหรือเสมอกับตนไม่ได้ ก็ควรถือการเที่ยวไปคนเดียวให้มั่นคง เพราะจะหาความเป็นเพื่อนในคนพาลไม่ได้เลย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๑/๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความเป็นเพื่อน ในที่นี้หมายถึงคุณธรรมที่ได้จากความเป็นเพื่อนคือจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล กถาวัตถุ ๑๐ ธุดงคคุณ ๑๓ วิปัสสนา มรรค ๔ ผล ๔ วิชชา ๓ อภิญญา ๖ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๑๕)

มหากัสสปสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมหากัสสปะ พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทาน มุ่งประกาศเกียรติคุณของท่านพระมหากัสสปเถระให้เป็นที่ปรากฏ เกียรติคุณนั้นคือ ความเป็นผู้หนักแน่นมั่นคงในการดำรงชีพ มีความมักน้อยอย่างยิ่ง ไม่ทะเยอทะยานในเอกลาภ เป็นคุณธรรมอย่างหนึ่งของพระขีณาสพ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖/๑๗๘,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๖/๖๔)

มหากัสสปะ, พระพุทธเจ้า: พระพุทธเจ้าพระนามว่ามหากัสสปะ, พระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในภัทรกัปที่มีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ อุบัติขึ้น คือ (๑) พระกกุสันธะ (๒) พระโกนาคมนะ(๓) พระกัสสปะ (๔) พระโคดม (คือพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน) (๕) พระศรีอริยเมตไตรยกล่าวในกัสสปพุทธวงศ์ ว่าด้วยพระประวัติของพระกัสสปพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ได้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ตามพระโคตร ผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ ทรงเป็นธรรมราชา พระชินศาสดาพระนามว่ามหากัสสปะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสตัพยาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้น ที่เสตัพยารามนั้น สูงถึง ๑ โยชน์ (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๕๑/๗๑๘)

มหากัสสปะ, ภิกษุ: เป็นบุตรกบิลพราหมณ์ กัสสปโคตร ในบ้านมหาติฏฐะ จังหวัดมคธรัฐ มีชื่อว่า ปิปผลิ เรียกตามโคตรว่ากัสสปะ พออายุครบ ๒๐ ปี ได้ทำการอาวาหมงคลกับนางภัททกาปิลานี อายุ ๑๖ ปี เป็นบุตรีพราหมณ์โกสิยโคตร เมืองสาคละ จังหวัด มคธรัฐ ท่านออกบวชแล้ว มีเอตทัคคะผู้ทรงธุดงค์และสรรเสริญธุดงค์ มีบทบาทหลังพุทธปรินิพพานคือ เป็นพระสังฆเถระในการถวายพระเพลิงพุทธสรีระ เป็นประธานการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา แห่งเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ ตามลำดับ ได้พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภก เมื่อท่านทำสังคายนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้อยู่ที่พระเวฬุวนาราม ในกรุวราชคฤห์ ไม่ประมาท ปฏิบัติธรรมเป็นนิตย์ ดำรงชนมายุสังขาร ประมาณได้ ๑๒๐ ปี ท่านก็ปรินิพพาน ณ ระหว่างกลาง กุกกุฏสัมปาตบรรพตทั้ง ๓ ลูก ในกรุงราชคฤห์ กล่าวในปัญจกสติกขันธกะ สังคีตินิทาน ว่าด้วยมูลเหตุการทำสังคายนาครั้งที่ ๑

SAMPLE

ครั้งหนึ่ง ท่านพระมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เดินทางไกลจากกรุงปาวาไปกรุงกุสินารา นั่งพักที่ ณ ควงไม้แห่งหนึ่ง อาชีวกคนหนึ่งถือดอกมณฑารพจากกรุงกุสินารา เดินสวนทางจะไปกรุงปาวา จึงถามอาชีวกนั้นว่า “ท่านทราบข่าวพระศาสดาของเราบ้างไหม” อาชีวกตอบว่า “เราทราบ พระสมณะโคดมปรินิพพานได้ ๗ วันเข้าวันนี้ เราถือดอกมณฑารพดอกนี้มาจากที่ปรินิพพานนั้น” ครั้งนั้นแล ภิกษุผู้บวชตอนแก่ชื่อสุภัททะนั่งอยู่ในที่ประชุมนั้นได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า “พอทีเถิด พวกท่านอย่าโศกเศร้า อย่าคร่ำครวญเลย พวกเรารอดพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะรูปนั้นที่คอยจ้ำจี้จ้ำไชพวกเราอยู่ว่า ‘สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ’ บัดนี้ พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จักทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่ทำสิ่งนั้น” ท่านทั้งหลายเอาเถิด พวกเราจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัยกัน ก่อนที่อธรรมจะรุ่งเรือง ธรรมจะถูกคัดค้าน พวกอวินยวาทีจะมีกำลังพวกวินยวาทีจะอ่อนกำลัง ท่านจึงคัดเลือกพระอรหันต์ได้ครบ ๕๐๐ องค์ โดยพระอุบาลีตอบวิสัชนาเรื่องพระวินัย พระอานนท์วิสัชนาเรื่องพระสูตร ส่วนพระมหากัสสปะเป็นผู้ปุจฉา ทำสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา แห่งเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ ได้พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภก เป็นเวลา ๗ เดือนจึงแล้วเสร็จ(วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๔๒/๓๗๘,วิ.ม.(ไทย)๔/๑๒๒/๑๙๐,๔/๑๔๓/๒๒๐,วิ.ม.(ไทย)๕/๓๕๙/๒๓๐,๕/๔๖๙/๓๖๔,วิ.จู.(ไทย)๗/๔๔๒/๓๘๒,๗/๔๔๕/๓๙๐,๗/๔๔๕/๓๙๑,วิ.ป.(ไทย)๘/๔๑๕/๕๘๔,๘/๔๑๕/๕๘๕,๘/๔๑๕/๕๘๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๒/๓๖๖,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๔๔/๑๘๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๖/๒๔๑,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๙๕/๑๒๘,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๑๙๑/๒๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๗/๔๓๙,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๖/๑๙๑,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕/๑๗๗,๒๕/๖/๑๗๘,๒๕/๒๗/๒๒๒,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๘๕/๓๓)

มหากาลเถรคาถา : ภาษิตของพระมหากาลเถระ,คาถาของพระมหากาลเถระ ท่านเมื่อจะกล่าวสอนตน จึงได้กล่าวว่า นางกาพีมีร่างกายใหญ่ ดำเหมือนกา หักขาซ้าย ขาขวา แขนซ้ายแขนขวา และทุบศีรษะซากศพ ดังทุบหม้อนมเปรี้ยว นั่งจัดให้เรียบร้อยอยู่ ผู้ใด ไม่รู้แจ้ง ย่อมก่ออุปธิกิเลส ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อมประสบทุกข์อยู่ร่ำไป เพราะฉะนั้น ผู้รู้แจ้ง ไม่ควรก่ออุปธิกิเลส เราอย่าถูกทุบศีรษะนอนอยู่อย่างนี้อีกต่อไป (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๕๑/๓๕๔)

มหากาลเถรวัตถุ : เรื่องพระมหากาลเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า มารย่อมครอบงำบุคคลผู้พิจารณาเห็นความงาม ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค เกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อนเหมือนพายุพัดต้นไม้ที่ไม่มั่นคงให้หักโค่นลงได้ ฉะนั้นมารย่อมไม่ครอบงำบุคคลผู้ไม่พิจารณาเห็น

SAMPLE

ความงาม สำรวมอินทรีย์ดีแล้วรู้จักประมาณในการบริโภค มีศรัทธา และปรารภความเพียร เหมือนพายุพัดโค่นภูเขาศิลาไม่ได้ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗/๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มาร ในที่นี้หมายถึงกิเลสมาร คำว่า พิจารณาเห็นความงาม ในที่นี้หมายถึงอยู่อย่างปล่อยใจไปในอิฏฐารมณ์ เช่น ยึดถือว่าเล็บงาม นิ้วงาม เท้างาม เป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๖๕-๖๖)

มหากาลอุปาสกวัตถุ : เรื่องมหากาลอุบาสก พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บาปที่ตนเองทำ เกิดในตน มีตนเป็นแดนเกิด ย่อมทำลายคนมีปัญญาทราม เหมือนเพชรที่เกิดจากหินทำลายแก้วมณี ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๑/๘๒)

มหาโกฏฐิกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระมหาโกฏฐิกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายผ้าจีวรใหม่แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในสุคติ ในชาติ สุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒๑/๒๖๘)

มหาโกฏฐิกะ, มหาโกฏฐิตะ, ภิกษุ: ภิกษุชื่อว่ามหาโกฏฐิตะ เป็นบุตรของอัสสลายนมหาพราหมณ์กับนางจันทวดีพราหมณี ในนครสาวัตถี ซึ่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ เมื่อเจริญเติบโตแล้ว ได้ศึกษาศิลปวิทยาตามลัทธิของพราหมณ์จนจบไตรเพท เมื่อเวลาปลงผมท่านได้พิจารณาในวิปัสสนากรรมฐาน พอผลัดผ้าสาฎกสำหรับนุ่งห่มของคฤหัสถ์ออกก็ได้บรรลุพระอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ ๔ วิชชา ๘ และวิโมกข์ ๓ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้แตกฉานในปฏิสัมภิทา ทั้ง ๔ เมื่อท่านดำรงชนมายุสังขารอยู่โดยสมควรแก่กาลแล้วก็ดับขันธปรินิพพาน กล่าวว่า พระมหาโกฏฐิกะหรือมหาโกฏฐิตะ ท่านเป็นโกฏฐิตมาณพผู้เป็นบุตรเกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระผู้มีพระภาคทรงทรมานอัสสลายนมหาพราหมณ์ผู้เป็นบิดาของท่านให้ละทิฏฐิมานะ ยอมตนเป็นอุบาสกแล้ว วันหนึ่งท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดา เกิดศรัทธาเลื่อมใสใคร่จะบรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัย จึงได้ออกบวชในพระพุทธศาสนา มีท่านพระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาโมคคัลลานะเป็นพระอาจารย์ เมื่อเวลาปลงผมท่านได้พิจารณาในวิปัสสนากรรมฐาน พอผลัดผ้าสาฎกสำหรับนุ่งห่มของคฤหัสถ์ออกก็ได้บรรลุพระอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ ๔ วิชชา ๘ และวิโมกข์ ๓ พระมหาโกฏฐิตะนั้น เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา ไม่ว่าจะเข้าไปหาพระเถระผู้ใหญ่ก็ดี เข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาก็ดี มักถามปัญหาในปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ เป็นประจำ ต่อมาพระบรมศาสดาทรงทำมหาเวทัลลสูตรให้เป็นต้นเหตุแล้ว

SAMPLE

ท่านได้ถามปัญหากับพระสารีบุตรไปว่า “ท่านผู้มีอายุ บุคคลที่เรียกว่า ‘ผู้มีปัญญา ผู้มีปัญญา’ เพราะเหตุไรหนอแลจึงเรียกว่า ‘ผู้มีปัญญา’ “บุคคลรู้ชัด บุคคลรู้ชัด เหตุนั้น จึงเรียกว่า ‘ผู้มีปัญญา’ บุคคลรู้ชัดอะไร คือ รู้ชัดว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’ เหตุนั้น บุคคลรู้ชัด บุคคลรู้ชัด จึงเรียกว่า ‘ผู้มีปัญญา”(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๙/๔๘๘,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๖๒/๑๙๗, วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๙๒/๓๕๖,วิ.ม.(ไทย)๕/๔๗๘/๓๙,ขุ.จู.(ไทย)๖/๓๓/๖๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๔๔/๑๘๓,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๒๒/๒๑๕,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๔๑๒/๔๗๘,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๑๘/๒๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๓/๒๔๔,อง.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๗/๔๓๙,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑๓/๔๕๙,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕/๑๗๗)

มหาโกฏฐิตเถรคาถา : ภาษิตของพระมหาโกฏฐิตเถระ,คาถาของพระมหาโกฏฐิตเถระ ท่านพระมหาโกฏฐิตเถระ ภิกษุสงบ งดเว้นจากการทำชั่ว พูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมกำจัดบาปธรรมทั้งหลายได้เหมือนลมพัดใบไม้ให้ร่วงหล่นไป (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒/๓๐๔)

มหาโกฏฐิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมหาโกฏฐิตะ พระมหาโกฏฐิตะถามพระสารีบุตรเรื่องผัสสายตนะ ๖ (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) ตามแนววาทะ ๔ คือ เพราะผัสสายตนะ ๖ ดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ (๑) อะไรอื่น(กิเลสมีประมาณน้อยอย่างอื่นจากผัสสายตนะ ๖ นั้น) ยังมีอยู่หรือ (๒) อะไรอื่นไม่มีอยู่หรือ (๓) อะไรอื่นทั้งมีอยู่และไม่มีอยู่หรือ (๔) อะไรอื่นมีอยู่ก็มิใช่ ไม่มีอยู่ก็มิใช่หรือเมื่อพระสารีบุตรตอบว่า อย่ากล่าวอย่างนั้น จึงถามว่า คำที่ท่านกล่าวแล้วนี้จะทราบความหมายได้อย่างไร พระสารีบุตรจึงตอบว่า เพราะเมื่อบุคคลกล่าวอย่างนั้นชื่อว่าคิดปรุงแต่งสิ่งที่ไม่ควรคิดปรุงแต่ง ปปัญจธรรม (หมายถึงกิเลสที่ทำให้คิดปรุงแต่งยึดเยื้อ ได้แก่ ตัณหา มานะและทิฏฐิ) ย่อมดำเนินไปตราบเท่าที่ผัสสายตนะ ๖ ดำเนินไป และผัสสายตนะ ๖ ดำเนินไปตราบเท่าที่ปปัญจธรรมดำเนินไป เพราะผัสสายตนะ ๖ ดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ ปปัญจธรรมจึงดับสนิทระงับไป (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๓/๒๔๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ข้อ ๑ นี้เป็นการถามแบบสัสสตวาทะ ลัทธิที่ถือว่าอัตตาและโลกเที่ยง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐-๓๙/๑๑-๑๖) ข้อ ๒ นี้เป็นถามอย่างอุจเฉทวาทะ ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ (ที.สี.(ไทย) ๙/๘๔-๙๒/๓๔-๓๖) ข้อ ๓ นี้เป็นถามอย่างเอกัจจสัสสตวาทะ ลัทธิที่ถือว่าบางอย่างเที่ยง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘-๕๗/๑๖-๒๔) ข้อ ๔ นี้เป็นถามอย่างอมราวิกเขปวาทะ ลัทธิที่พูดหลบเลี่ยงไม่แน่นอนตายตัว (ที.สี.(ไทย) ๙/๖๑-๖๖/๒๔-๒๘)

SAMPLE

มหาโคปาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบอุปมาอุปไมยและมีคำถาม-ตอบแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เพราะทรงปรารภความเจริญงอกงามในพระศาสนาของภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงลักษณะของคนเลี้ยงโคกับลักษณะของภิกษุฝ่ายละ ๑๑ ประการ เปรียบเทียบกัน ดังนี้

๑. คนเลี้ยงโครู้จักรูปโค คือรู้ว่าโคของตนมีจำนวนเท่าไร มีสีอะไร เปรียบเหมือนภิกษุรู้จักมหาภูตรูป ๔ ประการ อุปาทายรูป ๒๔ ประการ

๒. คนเลี้ยงโคฉลาด รอบรู้ในลักษณะดีและชั่วของโค ชนิดหรือประเภทของโค เปรียบเหมือนภิกษุรู้จักลักษณะคนพาลและบัณฑิต

๓. คนเลี้ยงโครู้จักกำจัดไข่ขาง คือรู้จักวิธีรักษาแผลของโคมิให้มีไข่ขางของแมลงวันอยู่ในแผล เปรียบเหมือนภิกษุละ บรรเทา ทำให้อกุศลวิตกสิ้นไป

๔. คนเลี้ยงโครู้จักปกปิดแผล คือรู้จักวิธีรักษาและป้องกันแผล เปรียบเหมือนภิกษุสำรวมอินทรีย์ ๖ ประการ มิให้บาปอกุศลธรรมเกิดขึ้น

๕. คนเลี้ยงโครู้จักสุมไฟ คือคอยสุมไฟให้มีควันไล่ยุงขณะโคอยู่ในคอก เปรียบเหมือนภิกษุแสดงธรรมที่เล่าเรียนมาดีแล้วให้ผู้อื่นฟังโดยพิสดาร

๖. คนเลี้ยงโครู้จักลักษณะของท่าน้ำที่โคจะลงไปดื่มว่าท่าไหนเรียบเสมอหรือขรุขระ เปรียบเหมือนภิกษุรู้จักเข้าไปหาภิกษุผู้เชี่ยวชาญในธรรมและวินัย เพื่อศึกษาหาความรู้ต่อไป

๗. คนเลี้ยงโครู้ว่าโคดื่มน้ำแล้วหรือไม่ เพื่อกำหนดเวลานำโคไปท่าน้ำได้ถูกที่ถูกเวลา เปรียบเหมือนภิกษุรู้อรรถรู้ธรรม(รู้เหตุและผล) เมื่อฟังธรรมจากผู้อื่น

๘. คนเลี้ยงโครู้จักทาง ว่าทางไหนเรียบเสมอหรือขรุขระ มีอันตรายหรือไม่มีอันตราย เปรียบเหมือนภิกษุรู้จักอริยมรรคมีองค์ ๘

๙. คนเลี้ยงโคฉลาด รอบรู้ในสถานที่เลี้ยงโคที่มีหญ้า โดยกำหนดไว้ล่วงหน้าว่า วันไหนไปที่ไหน โดยมิให้ซ้ำกัน เพื่อเว้นระยะให้หญ้าแตกใบ เปรียบเหมือนภิกษุรู้ชัดสติปัฏฐาน ๔ ประการ

๑๐. คนเลี้ยงโครู้จักรีดนมให้เหลือ ไม่รีดจนหมด ในแต่ละครั้งจะต้องเหลือไว้ให้ลูกโคดื่มบ้าง โดยกำหนดว่า โคตัวไหนมีลูกขนาดไหนและกะประมาณให้ถูกว่า ลูกโคขนาดนั้นจะดื่มนมวันละเท่าไร เพื่อจะรีดนมให้เหลือไว้พอดี เปรียบเหมือนภิกษุรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร

๑๑. คนเลี้ยงโครู้จักบูชาโคตัวที่เป็นพ่อโค เป็นจ่าฝูงด้วยการบูชาอย่างดี เลี้ยงดูอย่างดีเป็นพิเศษเพื่อให้เป็นผู้นำฝูงที่ดีต่อไป เปรียบเหมือนภิกษุรู้จัก

SAMPLE

บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู บวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก ด้วยการบูชา ตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรมและเมตตามโนกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลัง

แล้วตรัสสรุปว่า คนเลี้ยงโคผู้ไม่ฉลาด ปราศจากลักษณะ ๑๑ ประการนี้ จะไม่สามารถเลี้ยงโคให้เจริญ ให้มีจำนวนเพิ่มขึ้นได้ฉันใด ภิกษุผู้ไม่ฉลาด ปราศจากลักษณะ ๑๑ ประการ จะไม่เจริญงอกงามไพบูลย์ในพระศาสนานี้ฉันนั้น ส่วนคนเลี้ยงโคที่ฉลาดและภิกษุผู้ฉลาดมีนัยตรงกันข้าม เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๖/๓๗๖)

มหาโควินทจริยา : ว่าด้วยจริยาของมหาโควินทพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นมหาโควินทพราหมณ์เป็นปุโรหิตของพระราชาถึง ๗ พระองค์ ได้ถวายมหาทานเป็นอันมาก ไม่ใช่เกลียดทรัพย์ ไม่ใช่สะสมทรัพย์ไม่เป็น แต่ปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๓๗//๗๓๒)

มหาโควินทสูตร : พระสูตรว่าด้วยมหาโควินทพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ปัญจสิขะคันธรรพบุตร ขณะประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ โดยทรงปรารภคำกราบทูลของปัญจสิขะ เนื้อหาของพระสูตรนี้แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนต้น เป็นคำกราบทูลของปัญจสิขะ คันธรรพบุตร เรื่องมหาโควินทพราหมณ์ตามที่ได้ฟังมาจากสนังกุมารพรหม และตอนท้ายเป็นพระพุทธพจน์ที่ตรัสตอบคำถามของปัญจสิขะ คันธรรพบุตร มีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

ตอนต้น

ปัญจสิขะคันธรรพบุตรซึ่งเป็นเทพบุตรองค์หนึ่งในพวกคนธรรพ์และเป็นเทพบุตร ได้ลงมากราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อวันอุโบสถ ขึ้น ๑ อันเป็นวันปวารณาได้มีการประชุมของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ณ เทวสภา ชื่อสุธัมมา มีท้าวสักกะจอมเทพเป็นประธาน ทรงอนุโมทนาต่อพวกเทพผู้เคยประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคซึ่งเป็นพวกที่เจริญรุ่งเรืองเหนือเทพพวกอื่น (ความตรงนี้เหมือนในชนวสภสูตรทุกประการ) จากนั้นได้ตรัสสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้าตามความเป็นจริง ๘ ประการ ทำให้เทพบางองค์แสดงความปรารถนา ว่า ขอให้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคราวเดียวกัน ๔ พระองค์บ้าง ๓ พระองค์บ้าง ๒ พระองค์บ้าง ท้าวสักกะจอมเทพตรัสตอบว่า เป็นไปไม่ได้ที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นในคราวเดียวกัน ๒ พระองค์ ขอให้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น มีพระโรคาน้อย มีพระชนม์ยืนยาวเถิด

SAMPLE

ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรกราบทูลต่อไปว่า ในขณะที่การประชุมของพวกเทพชั้นดาวดึงส์เสร็จสิ้นลง แต่พวกเทพและท้าวจาตุมหาราชพร้อมด้วยบริวารยังไม่ทัน กลับไป พวกเทพและท้าวจาตุมหาราชพร้อมด้วยบริวารจึงรอคอยเฝ้าท้าวมหาพรหมต่อไป (ความตรงนี้เหมือนในชนวสภสูตรทุกประการ) จากนั้นไม่นาน สนังกุมารพรหมก็ปรากฏ องค์ขึ้น ทรงอนุโมทนาต่อพวกเทพผู้เคยประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคทำให้พวกเทพมีความเบิกบานใจ กราบทูลว่า นี้เป็นความเบิกบานใจครั้งที่ ๒

ครั้งแรกเกิดขึ้นเมื่อได้ฟังท้าวสักกะจอมเทพ ตรัสสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้าตามความเป็นจริง ๘ ประการ สนังกุมารพรหมจึงทรงขอให้ท้าวสักกะจอมเทพตรัสสรรเสริญพระคุณนั้นให้ท่านสดับด้วย

หลังจากท้าวสักกะจอมเทพ ตรัสสรรเสริญพระคุณนั้นจบลง สนังกุมารพรหมทรงแสดงความยินดีแล้วทรงเล่าเรื่องมหาโควินทพราหมณ์ให้พวกเทพฟังเพื่อสนับสนุน ว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีปัญญามากมานานแล้ว คือ ได้เป็นปุโรหิตของ กษัตริย์ ๗ พระองค์ เป็นอาจารย์ของพราหมณ- มหาศาล ๗ คน และพราหมณ์นหาดก ๗๐๐ คนในคราวเดียวกัน เป็นผู้แบ่ง ชมพูทวีป ตอนเหนือผายออก เหมือนส่วนหน้าของเกวียน ให้เป็นอาณาจักรที่มีเนื้อที่เท่า ๆ กัน ๗ อาณาจักร พร้อมกับสร้างเมืองและสิ่งสำคัญ ๆ ของอาณาจักรเหล่านั้น ต่อมาได้ลาพักราชการเป็นเวลา ๔ เดือนหลีกออกไปเจริญกรุณาฌานเพื่อให้พบพระพรหม ในที่สุด สนังกุมารพรหมมาปรากฏ ได้สนทนากันและได้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์เพื่อไปเกิดในพรหมโลกตามคำแนะนำ ของสนังกุมารพรหม ได้สั่งสอนธรรมแก่คนทั้งหลาย หลังจากถึงแก่มรณภาพแล้วได้ไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลก สาวกผู้รู้ทั่วถึงธรรมทั้งหมดก็ได้ไปเกิดในพรหมโลก ส่วนผู้ไม่รู้ทั่วถึง แต่มีความเลื่อมใสได้ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ของสวรรค์ ๖ ชั้น ลดหลั่นกันลงมา อย่างต่ำที่สุดได้ไปเกิดในพวกคนธรรพ์ นับว่าการบวชประพฤติพรหมจรรย์ของคนเหล่านั้นไม่สูญเปล่า

ตอนท้าย

ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรจบคำกราบทูลลงด้วยคำถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงระลึกถึงเรื่องนั้นได้หรือไม่ ตรัสตอบว่า ทรงระลึกได้ มหาโควินทพราหมณ์ในสมัยนั้น พระองค์เอง แต่พรหมจรรย์นั้นไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อไปเกิดในพรหมโลกเท่านั้น ส่วนพรหมจรรย์ของพระองค์ในชาตินี้เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อ นิพพาน คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ทรงแสดงผลแห่งพรหมจรรย์นี้

SAMPLE

ต่อไปว่า สาวกของพระองค์ผู้รู้ทั่วถึงธรรมทั้งหมดเป็นผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เหล่าสาวกผู้ไม่รู้ทั่วถึงธรรมทั้งหมดบางพวกเป็นพระอนาคามี บางพวกเป็นพระสกทาคามี บางพวกเป็นพระโสดาบัน การบวชประพฤติพรหมจรรย์ ของสาวกเหล่านั้นจึงไม่สูญเปล่า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๓/๒๒๗)

มหาโควินทะ, พราหมณ์: มหาโควินทะมีคุณสมบัติคือเป็นผู้มีอานุภาพมาก ได้รับแต่งตั้งโดยอภิเษกให้เป็นโควินทะ ท่านได้ชื่อนี้ตั้งแต่วันอภิเษก นามเดิมว่า โชติปาละ ได้ยินว่าในวันที่โชติปาละเกิด สรรพาวุธทั้งหลายสว่างไสว, ผู้สร้างพาราณสีนคร เป็นมหานครแห่งแคว้นกาสี, ท่านเป็นปุโรหิตที่ปรึกษาของพระราชา ๗ พระองค์, เป็นผู้มนุษย์และเทวดาบูชายิ่ง มาในมหาโควินทจริยา ว่าด้วยจริยาของมหาโควินทพราหมณ์ คือพราหมณ์ผู้สละทรัพย์สินสมบัติส่วนตัวหมด เพื่อมุ่งหาสัพพัญญุตญาณอันเป็นที่รักของตน ตามประวัติกล่าวว่า ในกาลที่ท่านเป็นพราหมณ์มีนามว่ามหาโควินทะ เป็นปุโรหิตของพระราชา ๗ พระองค์ อันมนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว ครั้งนั้น เครื่องบรรณาการอันใด ในราชอาณาจักรทั้ง ๗ ได้มีแล้วแก่เรา เราได้ให้มหาทานด้วยเครื่องบรรณาการนั้น ซึ่งเหมือนทะเลที่ไม่กระเพื่อม ทรัพย์และข้าวเปลือกจะเป็นที่น่ารังเกียจสำหรับเราก็หาไม่ แม้ตัวเราเองจะไม่มีการสั่งสมก็หาไม่ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา เพราะฉะนั้น เราจึงให้ทรัพย์อย่างประเสริฐ อนึ่ง ท่านมหาโควินทพราหมณ์รับสนองพระราชดำรัสของพระเจ้าเรณูแล้วแบ่งมหาปฐพีนี้ที่ยาวไปทางทิศอุดรและทิศทักษิณออกเป็น ๗ ส่วนเท่า ๆ กัน ให้เป็นดุจทางเกวียน ตั้งเนื้อที่ทั้งหมดให้เป็นดุจทางเกวียน ในเนื้อที่เหล่านั้น ชนบทของพระเจ้าเรณูอยู่ท่ามกลาง คือ(๑). ทันตปุรนคร เป็นมหานครของแคว้นกาลิงคะ(๒) โปตนนครเป็นมหานครของแคว้นอัสสกะ(๓) มาหิสสตินคร เป็นมหานครของแคว้นอวันตี (๔) โรรุกนคร เป็นมหานครของแคว้นโสจิระ(๕) มิถิลานคร เป็นมหานครแห่งแคว้นวิเทหะ (๖) จัมปานครสร้างในแคว้นอังคะ (๗) พาราณสีนคร เป็นมหานครแห่งแคว้นกาสี (พระนครเหล่านี้ โควินทพราหมณ์เป็นผู้สร้าง) (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๓๗/๗๓๒)

มหาโคสิงคสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในโคสิงคสาลวัน สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบและมีอุปมาอุปไมย แก่ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระเรวตะ ท่านพระอานนท์และพระเถระผู้มีชื่อเสียงอีกหลายรูป ณ ป่าโคสิงคสาลวัน แคว้นวัชชี เพราะทรงปรารภคำพรรณนาความงามของป่าโคสิงคสาลวันของพระเถระเหล่านั้น ท่านพระสารีบุตรกล่าวทักทาย

SAMPLE

ด้วยอัธยาศัยไมตรีกับท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้นที่ชักชวนกันมาฟังธรรม พร้อมกับตั้งปัญหาขึ้นถามว่า ป่าโคสิงคสาลวันพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร ท่านเหล่านั้นต่างแสดงทัศนะของตน ๆ ตามลำดับดังนี้

ท่านพระอานนท์ได้แสดงทัศนะว่า ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงาม เพราะมีภิกษุผู้เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ ได้ฟังธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะแล้วแสดงธรรมแก่บริษัท ๔ เพื่อถอนอนุสัย

ท่านพระเรวตะได้แสดงทัศนะว่า ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงาม เพราะมีภิกษุผู้ชอบการหลีกเร้น ผู้ยินดีแล้วในความหลีกเร้น หมั่นประกอบธรรมเครื่องระงับใจภายในตน ไม่เหินห่างจากธรรมมีวิปัสสนาญาณเป็นต้น

ท่านพระอนุรุทธะได้แสดงทัศนะว่า ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงาม เพราะมีภิกษุผู้ตรวจดู๑,๐๐๐โลกธาตุด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

ท่านพระมหากัสสปะได้แสดงทัศนะว่า ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงาม เพราะมีภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ถือไตรจีวรเป็นวัตร มักน้อย สันโดษ สงัด ไม่คลุกคลี ปรารภความเพียรเป็นวัตร สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะและกล่าวสรรเสริญคุณเหล่านั้น

ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้แสดงทัศนะว่า ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงาม เพราะมีภิกษุ ๒ รูป คือผู้กล่าวอภิธรรมกถา ถามปัญหากันและกันแล้วกล่าวแก้กันเองไม่หยุดพัก

ท่านพระสารีบุตรได้แสดงทัศนะว่า ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงาม เพราะมีภิกษุผู้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจของตน และสามารถจะอยู่ด้วยวิหารธรรมสมาบัติตามเวลาที่ปรารถนา

หลังจากนั้น ได้พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลเรื่องทัศนะต่าง ๆ พระองค์ได้ตรัสสรรเสริญทัศนะของพระเถระทุกรูปและได้ทรงแสดงทัศนะว่า ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงาม เพราะมีภิกษุผู้กลับจากบิณฑบาตหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าด้วยหวังว่า ตราบใดที่จิตของเรายังไม่หมดความถือมั่น ไม่หลุดพ้นจากอาสวะ ตราบนั้น เราจักไม่เลิกการนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านเหล่านั้นต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๒/๓๖๖)

SAMPLE

มหาจัตตารีสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมบรรยายชื่อมหาจัตตารีสกะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยมีพระประสงค์จะให้ภิกษุศึกษาธรรมหมวดใหญ่นี้ให้รู้ชัดไว้ เพราะสมณพราหมณ์อื่น ๆ ยังไม่รู้จักธรรมหมวดนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสัมมาสมาธิที่เป็นอริยะ มีเหตุปัจจัย และมีองค์ประกอบแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สัมมาสมาธิชื่อว่าเป็นอริยะ เพราะมีองค์ประกอบ ๗ ประการคือสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะและสัมมาสติ บรรดาองค์ธรรม ๗ ประการนี้ สัมมาทิฏฐิเป็นประธานแห่งธรรมเหล่านี้กล่าวคือสัมมาทิฏฐิ มีสัมมาสังกัปปะ และสัมมาสติเป็นบริวารหรือเป็นองค์ประกอบ สัมมาทิฏฐิที่ชื่อว่าเป็นประธานแห่งธรรมเหล่านี้ เพราะรู้ชัดธรรม ๒ อย่าง คือ

๑. รู้มิจฉาทิฏฐิว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ รู้มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ และมิจฉาอาชีวะว่าเป็นสิ่งผิด

๒. รู้สัมมาทิฏฐิว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ และสัมมาทิฏฐินี้มี ๒ ระดับ คือ

๒.๑ สัมมาทิฏฐิระดับโลกิยะ คือสัมมาทิฏฐิที่ยังเป็นอารมณ์ของอาสวะ และให้ผลคืออุปธิ ยังมีความเชื่อเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด เช่นเชื่อว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงที่เซ่นสรวงแล้วมีผล ผลแห่งวิบากกรรมที่ทำดีทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้า ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง มีอยู่ในโลก

๒.๒ สัมมาทิฏฐิระดับโลกุตตระ คือสัมมาทิฏฐิที่ไม่มีอาสวะ และเป็นองค์แห่งมรรค สัมมาทิฏฐิระดับนี้เป็นองค์ธรรมของภิกษุผู้มีจิตไกลจากกิเลส จิตปราศจากอาสวะ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่และมีสัมมาวายามะ คือความเพียรเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ มีสัมมาสติ เพื่อละมิจฉาทิฏฐิเป็นองค์ธรรมช่วยสนับสนุน

แม้สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ก็มีธรรม ๓ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะและสัมมาสติเป็นองค์ธรรมช่วยสนับสนุนในองค์ธรรมแต่ละองค์

เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ ก็จะมีสัมมาสังกัปปะพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ก็จะมีสัมมาวาจาพอเหมาะ ผู้มีสัมมาวาจา ก็จะมีสัมมากัมมันตะพอเหมาะ ผู้มีสัมมากัมมันตะ ก็จะมีสัมมาอาชีวะพอเหมาะ ผู้มีสัมมาอาชีวะ ก็จะมีสัมมาวายามะพอเหมาะ ผู้มีสัมมาวายามะ ก็จะมีสัมมาสติพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสติ

SAMPLE

ก็จะมีสัมมาสมาธิพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสมาธิ ก็จะมีสัมมาญาณพอเหมาะ ผู้มีสัมมาญาณะ ก็จะมีสัมมาวิมุตติพอเหมาะ

พระเสขะผู้ประกอบด้วยองค์ธรรม ๘ ประการนี้จึงเป็นพระอรหันต์ผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ กล่าวคือ อริยมรรค์มีองค์ ๘ รวมกับสัมมาญาณะและสัมมาวิมุตติ

จากนั้นพระองค์ทรงแสดงกุศลธรรม(สัมมัตตธรรม) ๑๐ ประการนี้ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ

๑. ทำลายอกุศลธรรม(มิจฉัตตธรรม) ๑๐ ประการที่ตรงกันข้าม และทำลายอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอกุศลธรรมนั้น ๆ เป็นปัจจัยอีก ๑๐ ประการ เช่น สัมมาทิฏฐิทำลายมิจฉาทิฏฐิและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย รวมความว่า กุศลธรรม ๑๐ ประการทำลายอกุศลธรรม ๒๐ ประการ

๒. ทำให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกุศลธรรม ๑๐ ประการนี้เป็นปัจจัย ซึ่งนับเป็น๑๐ ประการเกิดมีขึ้นบริบูรณ์ด้วย จึงรวมกุศลธรรมทั้งหมดเป็น ๒๐ ประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสสรุปว่า ธรรมบรรยายชื่อมหาจัตตารีสกะนี้ ยังไม่เคยมีสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ประกาศไว้เลย เพราะถ้าสมณพราหมณ์คนใดก็ตามเข้าใจว่าธรรม ๑๐ ประการนี้เป็นสิ่งที่ควรติเตียน ควรคัดค้าน เขาก็จะได้รับการตำหนิในปัจจุบัน แน่แท้ แม้พวกอเหตุกวาท อกิริยวาท และนัตถิกวาท ก็ยังเข้าใจว่า ธรรมนี้ไม่ควรตำหนิ ไม่ควรคัดค้านเลย เพราะพวกเขากลัวถูกนินทาว่าร้าย และแข่งดีหรือทดลองภูมิ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมฝ่ายกุศล ๒๐ ประการ และฝ่ายอกุศล ๒๐ ประการ ที่เป็นฝ่ายกุศลธรรม ๒๐ ประการ ได้แก่อริยมรรค ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น กับกุศลธรรมอีก ๒ ประการ คือ (๑) สัมมาญาณะ (๒) สัมมาวิมุตติ รวมเป็น ๑๐ ประการเรียกว่าสัมมัตตธรรม และกุศลธรรมอเนกประการที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยสัมมัตตธรรมนั้นเป็นปัจจัยอีก ๑๐ ประการ จึงรวมเป็นกุศลธรรม ๒๐ ประการ ฝ่ายอกุศลธรรม ๒๐ ประการ ได้แก่มิจฉามรรค ๘ ประการ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้น กับอกุศลธรรมอีก ๒ ประการ คือ (๑) มิจฉาญาณะ (๒) มิจฉาวิมุตติ รวมเป็น ๑๐ ประการเรียกว่ามิจฉัตตธรรม และอกุศลธรรมอเนกประการที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมิจฉัตต

SAMPLE

ธรรมนั้นเป็นปัจจัยอีก ๑๐ ประการ จึงรวมเป็นอกุศลธรรม ๒๐ ประการ และทรงอธิบายต่อไปว่า กุศลธรรม ๒๐ ประการนี้ ทำหน้าที่ ๒ อย่าง คือ (๑) ทำลายอกุศลธรรม ๒๐ ประการ เช่น สัมมาทิฏฐิทำลายมิจฉาทิฏฐิและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยเป็นต้น (๒) ทำให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกุศลธรรม ๑๐ ประการเป็นปัจจัย เกิดมีขึ้นบริบูรณ์ (ม.อุ.อ. ๓/๑๔๒/๙๖)

มหาจัตตารีสกะ,ธรรมบรรยาย: เทศนาชื่อ มหาจัตตารีสกะ, เรื่องธรรมบรรยาย ๔๐ ประการที่เป็นฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล, สูตรนี้แสดงพระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี, เป็นเทศนาที่มีผลมากที่พระผู้มีพระภาคทรงประกาศไว้แล้ว

มาในมหาจัตตารีสกสูตร ว่าด้วยธรรมบรรยายชื่อมหาจัตตารีสกะ พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ ๗ นั้น สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า คือ สัมมาทิฏฐิ ย่อมทำลายมิจฉาทิฏฐิได้ และบาปอกุศลธรรมเป็นอเนกอันมีมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย ก็เป็นอันถูกสัมมาทิฏฐินั้นทำลายแล้ว กุศลธรรมเป็นอเนกอันมีสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ สัมมาสังกัปปะ ย่อมทำลายมิจฉาสังกัปปะได้ ... สัมมาวาจา ย่อมทำลายมิจฉาวาจาได้ ... สัมมากัมมันตะ ย่อมทำลายมิจฉากัมมันตะได้ ... สัมมาอาชีวะ ย่อมทำลายมิจฉาอาชีวะได้ ... สัมมาวายามะ ย่อมทำลายมิจฉาวายามะได้ ... สัมมาสติ ย่อมทำลายมิจฉาสติได้ ... สัมมาสมาธิ ย่อมทำลายมิจฉาสมาธิได้ ... สัมมาญาณะ ย่อมทำลายมิจฉาญาณะได้ ... สัมมาวิมุตติ ย่อมทำลายมิจฉาวิมุตติได้ และบาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย ก็เป็นอันถูกสัมมาวิมุตตินั้นทำลายแล้ว กุศลธรรมเป็นเป็นอเนก ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย เราจึงประกาศธรรมบรรยายชื่อว่ามหาจัตตารีสกะฝ่ายกุศล ๒๐ ประการ ฝ่ายอกุศล ๒๐ ประการ ที่สมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหมหรือใคร ๆ ในโลกยังประกาศไม่ได้ไว้ ด้วยประการฉะนี้ (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๔๒/๑๘๒,ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๑๔๒/๙๖)

มหาจุนทเถรคาถา : ภาษิตของพระมหาจุนทเถระ,คาถาของพระมหาจุนทเถระ ท่านพระมหาจุนทเถระเมื่อจะสรรเสริญอุปนิสัยที่หนักแน่นและการอยู่อย่างสงัดจึงได้กล่าวว่า

การฟังด้วยดีเป็นเหตุให้การศึกษาเจริญ การศึกษาเป็นเหตุให้ปัญญาเจริญ บุคคลรู้ประโยชน์ได้ก็เพราะปัญญาประโยชน์ที่บุคคลรู้แล้วนำความสุขมาให้ ภิกษุพึงใช้เสนาสนะที่สงัด พึงประพฤติธรรมที่เป็นเหตุให้หลุดพ้นจากสังโยชน์

ถ้ายังไม่ประสบความยินดีในเสนาสนะที่สงัดและโมกขธรรมนั้น ก็ควรเป็นผู้มีสติรักษาตนอยู่ในหมู่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๔๑/๓๕๒)

มหาจุนทสูตร :มีชื่อเหมือนกัน ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันคือ

1.มหาจุนทสูตร :พระสูตรว่าด้วยพระมหาจุนทะพระมหาจุนทะอยู่ ณ นิคมชื่อว่าสัญชาติ ในแคว้นเจตี ได้เล่าว่า เหตุที่ทำให้ภิกษุมีความคิดเห็นไม่ลงรอยกัน ๖ คือ (๑) ภิกษุผู้ประกอบธรรม(หมายถึงพระธรรมกถึก) รุกรานภิกษุผู้บำเพ็ญฌาน (๒) ภิกษุผู้ประกอบธรรมไม่เลื่อมใสภิกษุผู้บำเพ็ญฌานและพวกภิกษุผู้บำเพ็ญฌานก็ไม่เลื่อมใสภิกษุผู้ประกอบธรรม (๓) ภิกษุผู้บำเพ็ญฌานรุกรานภิกษุผู้ประกอบธรรม (๔) ภิกษุผู้บำเพ็ญฌานไม่เลื่อมใสภิกษุผู้ประกอบธรรมและภิกษุผู้ประกอบธรรมไม่เลื่อมใสภิกษุผู้บำเพ็ญฌาน (๕) ภิกษุผู้ประกอบธรรมสรรเสริญเลื่อมใสพวกเดียวกัน ไม่สรรเสริญไม่เลื่อมใสภิกษุผู้บำเพ็ญฌานและภิกษุผู้บำเพ็ญฌานก็ไม่เลื่อมใสภิกษุผู้ประกอบธรรม ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (๖) ภิกษุผู้บำเพ็ญฌานสรรเสริญเลื่อมใสพวกเดียวกันไม่สรรเสริญไม่เลื่อมใสภิกษุผู้ประกอบธรรมและภิกษุผู้ประกอบธรรมก็ไม่เลื่อมใสภิกษุผู้บำเพ็ญฌาน ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แล้วกล่าวอีกว่า พวกเรา เมื่อเป็นผู้ประกอบธรรมจักสรรเสริญพวกภิกษุผู้เพ่งฌาน เพราะบุคคลผู้ถูกต้องอมตธาตุ(คือนิพพานธาตุ) ด้วยกาย เป็นอริยบุคคลหาได้ยากในโลก อีกทั้งผู้เพ่งฌานจักสรรเสริญพวกภิกษุผู้ประกอบธรรม เพราะบุคคลผู้รู้แจ้ง เห็นอัตถบทอันลึกซึ้ง (คือข้อความที่มีขันธ์ ธาตุ และอายตนะ เป็นต้น) ด้วยปัญญานั้น เป็นอริยบุคคลหาได้ยากในโลก (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๖/๕๑๒)

2.มหาจุนทสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมหาจุนทะ สมัยหนึ่ง พระมหาจุนทะอยู่ที่สหชาติวัน แคว้นเจตี กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเมื่อกล่าวอวดความรู้ ย่อมกล่าวว่า เรารู้ธรรมนี้ เห็นธรรมนี้ หากโลภะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ มักขะ ปฬาสะ มัจฉริยะ ความริษยาอันชั่ว ความปรารถนาอันชั่วเข้าครอบงำภิกษุนั้นได้ คนก็จะพึงรู้ภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ย่อมไม่รู้ชัดอย่างที่โลภะเป็นต้นจะไม่เกิดแก่ผู้รู้ชัด เพราะฉะนั้น โลภะเป็นต้นจึงเข้าครอบงำท่านผู้นี้ได้

ภิกษุเมื่อกล่าวอวดการเจริญ ย่อมกล่าวว่า เราเป็นผู้มีกาย มีศีล มีจิต และมีปัญญาอันเจริญแล้ว หากโลภะเป็นต้นเข้าครอบงำภิกษุนั้นได้ คนก็จะพึงรู้ภิกษุนั้นว่า ท่านผู้นี้ย่อมไม่รู้ชัดอย่างที่โลภะเป็นต้นจะไม่เกิดแก่ผู้รู้ชัด เพราะฉะนั้น โลภะเป็นต้นจึงเข้าครอบงำท่านผู้นี้ได้ ภิกษุเมื่อกล่าวอวดความรู้และการเจริญย่อมกล่าวว่า เรารู้ธรรมนี้ เห็นธรรมนี้ เราเป็นผู้มีกาย มีศีล มีจิต และมีปัญญา

SAMPLE

อันเจริญแล้ว หากโลภะเป็นต้นเข้าครอบงำภิกษุนั้นได้ คนก็จะพึงรู้ภิกษุนั้นว่า ท่านผู้นี้ย่อมไม่รู้ชัดอย่างที่โลภะเป็นต้นจะไม่เกิดแก่ผู้รู้ชัด เพราะฉะนั้น โลภะเป็นต้นจึงเข้าครอบงำท่านผู้นี้ได้ เปรียบเหมือนบุรุษเป็นคนยากจนแต่กล่าวอวดว่ามั่งมี เป็นคนไม่มีทรัพย์แต่กล่าวอวดว่ามีทรัพย์ เป็นคนไม่มีโภคะแต่กล่าวอวดว่ามีโภคะ เขาเมื่อมีกิจจำเป็นต้องใช้ทรัพย์สักอย่างเกิดขึ้นก็ไม่อาจนำทรัพย์ข้าวเปลือก เงิน หรือทองออกใช้จ่ายได้ คนทั้งหลายก็จะพึงรู้จักเขาอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้เป็นคนยากจนแต่กล่าวอวดว่ามั่งมี เป็นคนไม่มีทรัพย์แต่กล่าวอวดว่ามีทรัพย์ เป็นคนไม่มีโภคะแต่กล่าวอวดว่ามีโภคะ เพราะท่านผู้นี้เมื่อมีกิจจำเป็นต้องใช้ทรัพย์สักอย่างเกิดขึ้นก็ไม่อาจนำทรัพย์ ข้าวเปลือก เงิน หรือทองออกใช้จ่ายได้

ภิกษุเมื่อกล่าวอวดความรู้ ย่อมกล่าวว่า เรารู้ธรรมนี้ เห็นธรรมนี้ หากโลภะเป็นต้นเข้าครอบงำภิกษุนั้นไม่ได้ คนก็จะพึงรู้ภิกษุนั้นว่า ท่านผู้นี้ย่อมรู้ชัดอย่างที่โลภะเป็นต้นจะไม่เกิดแก่ผู้รู้ชัด เพราะฉะนั้น โลภะเป็นต้นจึงเข้าครอบงำท่านผู้นี้ไม่ได้ ภิกษุเมื่อกล่าวอวดการเจริญ ย่อมกล่าวว่า เราเป็นผู้มีกาย มีศีล มีจิต และมีปัญญาอันเจริญแล้ว หากโลภะเป็นต้นเข้าครอบงำภิกษุนั้นไม่ได้ คนก็จะพึงรู้ภิกษุนั้นว่า ท่านผู้นี้ย่อมรู้ชัดอย่างที่โลภะเป็นต้นจะไม่เกิดแก่ผู้รู้ชัด เพราะฉะนั้น โลภะเป็นต้นจึงเข้าครอบงำท่านผู้นี้ไม่ได้

ภิกษุเมื่อกล่าวอวดความรู้และการเจริญ ย่อมกล่าวว่า เรารู้ธรรมนี้ เห็นธรรมนี้ เราเป็นผู้มีกาย มีศีล มีจิต และมีปัญญาอันเจริญแล้ว หากโลภะเป็นต้นเข้าครอบงำภิกษุนั้นไม่ได้ คนก็จะพึงรู้ภิกษุนั้นว่า ท่านผู้นี้ย่อมรู้ชัดอย่างที่โลภะเป็นต้นจะไม่เกิดแก่ผู้รู้ชัด เพราะฉะนั้น โลภะเป็นต้นจึงเข้าครอบงำท่านผู้นี้ไม่ได้ เปรียบเหมือนบุรุษเป็นคนมั่งมีจริง กล่าวอวดว่ามั่งมี เป็นคนมีทรัพย์จริง กล่าวอวดว่ามีทรัพย์ เป็นคนมีโภคะจริง กล่าวอวดว่ามีโภคะ เขาเมื่อมีกิจจำเป็นต้องใช้ทรัพย์สักอย่างเกิดขึ้นก็อาจนำทรัพย์ ข้าวเปลือก เงิน หรือทองออกใช้จ่ายได้ คนทั้งหลายพึงรู้จักเขาอย่างนี้ว่าท่านผู้นี้เป็นคนมั่งมีจริง จึงกล่าวอวดว่ามั่งมี เป็นคนมีทรัพย์จริง จึงกล่าวอวดว่ามีทรัพย์ เป็นคนมีโภคะจริง จึงกล่าวอวดว่ามีโภคะ เพราะท่านผู้นี้เมื่อมีกิจจำเป็นต้องใช้ทรัพย์สักอย่างเกิดขึ้นก็สามารถนำทรัพย์ ข้าวเปลือก เงิน หรือทองออกใช้จ่ายได้ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๔/๕๒)

มหาจุนทะ, ภิกษุ: ภิกษุชื่อมหาจุนทะ, ท่านเป็นบุตรของวังคันตพราหมณ์ มารดาชื่อว่านางสารีพราหมณี ในตำบลบ้านชื่อว่านาลันทา แคว้นมคธ เดิมชื่อว่า จุนทะ เมื่อบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้ว ภิกษุทั้งหลายมักเรียกท่านว่า “มหาจุนทะ” ท่านเป็นน้องชายของท่านพระสารีบุตร และได้เป็นพุทธอุปัฏฐากองค์หนึ่ง มหาจุนทะได้ถวายสูกรมัทวะอาหารเมื่อสุดท้ายแด่พระพุทธเจ้า เมื่อท่านดำรงชนมายุอยู่โดย

กาลสมควรแล้ว ก็ดับขันธปรินิพพาน ท่านเป็นพระผู้รูปหนึ่งร่วมกับพระผู้ใหญ่ เช่น พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระอนุรุทธะ พระมหากัจจายนะ ที่รับนิมนต์ฉันภัตตาหารบ้านคฤบดี แต่ถูกนางภิกษุณีชื่อถุลลนันทากล่าวตู่ว่าเป็นพะรผู้น้อยทำไมจึงนิมนต์ พอพบพระเหล่านี้กำลังเข้ามาก็กลับคำว่าเป็นผู้ใหญ่ จึงขับนางออกจากเรือนและงดภัตตาหารที่ถวายประจำ ท่านเป็นหนึ่งในพระสาวกที่มีชื่อเสียง เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทของมิคารมาตา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี พร้อมด้วยพระสาวกผู้เป็นเถระ มีชื่อเสียงหลายรูป กล่าวในมหาจุนทสูตร ว่าด้วยพระมหาจุนทะ ครั้งนั้น ท่านพระมหาจุนทะอยู่ที่สหชาติวัน แควันเจตี ณ ที่นั้นแลท่านพระมหาจุนทะได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อกล่าวอวดความรู้ ย่อมกล่าวว่า “เรารู้ธรรมนี้ เราเห็นธรรมนี้” หากโลภะ โทส ะโมหะ เข้าครอบงำภิกษุนั้นได้ ความชั่วเข้าครอบงำภิกษุนั้นได้ คนก็จะพึงรู้ภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้นี้ย่อมไม่รู้ชัดอย่างที่โลภะจะไม่เกิดแก่ผู้รู้ชัด เพราะฉะนั้น โลภะ โทสะ โมหะจึงเข้าครอบงำท่านผู้นี้ได้ ฯลฯ ปพาสะ มัจฉริยะ ความริษยาอันชั่ว ความปรารถนาอันชั่วจะไม่เกิดแก่ผู้รู้ชัด เพราะฉะนั้น ความปรารถนาอันชั่วจึงเข้าครอบงำท่านผู้นี้ได้”(วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๙๒/๓๕๖,วิ.ม.(ไทย)๕/๔๖๙/๓๖๔,๕/๔๖๙/๓๖๕,๖/๓๓/๖๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๑/๗๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๔๔/๑๘๓,๑๔/๓๘๙/๔๔๒,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๘๗/๘๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๙๗/๑๓๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๗/๔๓๙,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๔/๕๒,๒๔/๘๕/๑๘๗)

มหาโจร: ผู้ติดในลาภสักการะ,ผู้มักกล่าวตู่เพื่อนพรหมจรรย์ผู้, ผู้ประสบคฤหัสถ์, ผู้อ้างว่าตนเองเป็นผู้บรรลุมรรคผล นิพพาน กล่าวถึงหาโจร ๕ จำพวก มีปรากฏอยู่ในโลก คือ (๑) ผู้ปรารถนาว่า เมื่อไรหนอ เราจึงจักมีบริวารเป็นร้อยหรือเป็นพันห้อมล้อมแล้วท่องเที่ยวไปในคาม นิคม และราชธานี (๒) ภิกษุผู้อวดอ้างธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศว่าเป็นของตน (๓) ภิกษุชั่วบางรูป โจทเพื่อนภิกษุผู้บริสุทธิ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ด้วยเรื่องที่ทำลายพรหมจรรย์อันไม่มีมูล ภิกษุทั้งหลาย นี้คือมหาโจรจำพวกที่ ๓ (๔) ภิกษุชั่วบางรูป สงเคราะห์ประจบคฤหัสถ์ด้วยครุภัณฑ์ของสงฆ์คืออาราม วิหาร เตียง ตั่ง ฟูก หมอน หม้อ ภิกษุทั้งหลาย มหาโจร ๕ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก คือ (๕) ภิกษุผู้กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมอันไม่มีอยู่ ไม่เป็นจริงจัดเป็นยอดมหาโจร กล่าวในมหาโจรสูตร ว่าด้วยองค์ประกอบของมหาโจร เขาย่อมงัดแงะบ้าง ทำการปล้นบ้าง ล้อมปล้นเรือนหลังเดียวบ้าง ดักปล้นในทางเปลี่ยวบ้าง มีองค์มหาโจร ๕ คือ (๑) อาศัยที่ขรุขระ (๒) อาศัยป่ารก (๓) อาศัยผู้มีอิทธิพล (๔) แจกจ่ายโภคทรัพย์ (๕) เที่ยว

SAMPLE

ไปคนเดียว(วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙๕/๑๘๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๒/๒๓๐,๑๑/๒๙๒/๒๔๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๓/๑๗๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘๔/๔๐๙)

มหาโจรสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของมหาโจร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า องค์ประกอบที่ทำให้พวกโจรงัดแงะทำการปล้น ๓ คือ (๑) อาศัยที่ขรุขระ (๒) อาศัยป่ารก(๓) อาศัยผู้มีอิทธิพล แล้วตรัสเปรียบเทียบกับธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุชั่วบริหารตนให้ถูกกำจัด และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมากมี ๓ คือ (๑) อาศัยกรรมที่ไม่ตรงไปตรงมา คือประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่ไม่ตรงไปตรงมา (๒) อาศัยกรรมที่เร้นลับ คือเป็นมิจฉาทิฏฐิ ประกอบด้วยอันตคาหิกทิฏฐิ(คือหมายถึงความเห็นผิดแล่นไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง ๑๐ มีเห็นว่าโลกเที่ยง เป็นต้น) (๓) อาศัยผู้มีอิทธิพล คืออาศัยพระราชาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๑/๒๑๑)

มหาโจรสูตร [๒]: พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของมหาโจร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาโจรย่อมงัดแงะบ้าง ทำการปล้นบ้าง ล้อมปล้นเรือนหลังเดียวบ้าง ดักปล้นในทางเปลี่ยวบ้าง เพราะมีองค์ ๕ คือ (๑) อาศัยที่ขรุขระ หมายถึงเกาะแก่งแม่น้ำหรือที่ขรุขระแห่งภูเขา (๒) อาศัยป่ารก หมายถึงป่ารกด้วยหญ้า ต้นไม้ มีแนวป้องกัน แนวป่าใหญ่ (๓) อาศัยผู้มีอิทธิพล หมายถึงพระราชาหรือมหาอำมาตย์ของพระราชาเพื่อช่วยว่าคดีความให้เมื่อมีคนกล่าวหา (๔) แจกจ่ายโภคทรัพย์ หมายถึงเพื่อกลบเกลื่อนเรื่องที่ถูกกล่าวหา (๕) เที่ยวไปคนเดียว หมายถึงเพื่อไม่ให้ความลับแพร่กระจายออกไปภายนอก และตรัสว่า ภิกษุชั่วประกอบด้วยธรรม ๕ ย่อมบริหารตนทำให้ถูกกำจัด ประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญมากมาย คือ (๑) อาศัยกรรมที่ไม่ตรงไปตรงมา หมายถึงอาศัยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่ไม่ตรงไปตรงมา (๒) อาศัยที่เร้นลับ หมายถึงเป็นมิจฉาทิฏฐิ ประกอบด้วยอันตัคคาหิกทิฏฐิ(เห็นผิดแล่นไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง มี ๑๐ เช่น เห็นว่า โลกเที่ยง) (๓) อาศัยผู้มีอิทธิพล หมายถึงให้ช่วยว่าคดีความให้เมื่อมีคนกล่าวหา (๔) แจกจ่ายโภคทรัพย์ หมายถึงให้เพื่อกลบเกลื่อนเรื่องที่ถูกกล่าวหา (๕) เที่ยวไปรูปเดียว หมายถึงทำให้ได้ลาภ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๓/๑๗๗)

มหาชนกชาดก : ชาดกว่าด้วยพระมหาชนกทรงบำเพ็ญวิริยบารมี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ามหาชนก ขณะพระมารดาทรงพระครรภ์ได้หนีข้าศึกไปอาศัยอยู่กับอาจารย์ทิศาปาโมกข์ที่เมืองกาลจัมปากะ เมื่อเจริญวัยได้ศึกษาจบไตรเพทและศิลปศาสตร์ แล้วขออนุญาตพระมารดาเดินทางไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ แต่เรือแตกจมลงในมหาสมุทรในขณะที่ท่านกำลังว่ายน้ำช่วยเหลือตนเองอยู่ในมหาสมุทรเป็นวันที่ ๗ นั้น นางมณีเมขลา ซึ่งเป็นเทพธิดา

SAMPLE

ผู้รักษามหาสมุทรได้ช่วยเหลือนำท่านไปส่งขึ้นฝั่งที่กรุงมิถิลา ต่อมาอำมาตย์และปุโรหิตเป็นต้นได้อภิเษกพระมหาชนกขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติ ณ กรุงมิถิลา สืบต่อจากพระเจ้าโปลชนกผู้เป็นพระเจ้าอาซึ่งไม่มีพระราชโอรสมีแต่พระธิดา เพราะพระองค์ทรงรับสั่งไว้ก่อนสวรรคตว่า ถ้าผู้ใดรู้ปริศนาธรรม ๑๖ ข้อ และทำให้พระราชธิดาสีวลีของเราพอพระทัยได้ ก็ให้พร้อมใจกันอภิเษกผู้นั้นขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติสืบไป พระเจ้ามหาชนกทรงครองราชสมบัติด้วยทศพิธราชธรรม ทรงสร้างความเจริญมั่นคงและประชาชนก็อยู่เย็นเป็นสุข จากนั้นจึงเสด็จออกบรรพชา แม้พระมเหสี จะทูลอ้อนวอนอย่างไรก็ไม่ยอมเสด็จกลับ ทรงบำเพ็ญฌานให้เกิดขึ้นและเมื่อดับขันธ์ แล้วก็ได้ไปสู่พรหมโลก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๓/๒๐๒)

มหาดเล็ก: ข้าราชการในพระราชสำนักมีหน้าที่รับใช้พระเจ้าแผ่นดิน,ผู้ที่รับใช้ประจำเจ้านายหรือผู้ที่ถวายตัวเป็นผู้รับใช้เจ้านาย, เรียกทหารที่มีหน้าที่รักษาพระองค์ในพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมราชวงศ์ว่า ทหารมหาดเล็ก, เรียกเต็มว่า ทหารมหาดเล็ก รักษาพระองค์ กล่าวในโกสลสูตร ว่าด้วยพระเจ้าปเสนทิโกศล ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ อนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค สมัยนั้น พระนางมัลลิกาเทวีได้สวรรคตแล้ว ลำดับนั้น มหาดเล็กคนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลแล้วกราบทูลกระซิบที่ใกล้พระกรรณว่า ‘ขอเดชะพระนางมัลลิกาเทวีวรรคตแล้ว’ พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทรงมีทุกข์ เสียพระทัย ประทับนั่งพระศอตกกัมพระพักตร์ ทรงครุ่นคิด ทรงอ้ำอึ้งอยู่ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้ว จึงตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า มหาบพิตร ฐานะ ๕ ประการนี้ อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหมหรือใคร ๆ ในโลกไม่พึงได้ ต้องประสบกันทุกคน คือ (๑) ขอสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่ (๒) ขอสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บไข้ (๓) ขอสิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา อย่าตาย (๔) ขอสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้นไป(๕) ขอสิ่งที่มีความฉิบหายเป็นธรรมดา อย่าฉิบหาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๙/๘๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๖๓/๑๙๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๓๒๕/๕๔๓)พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ http://rirs3.royin.go.th/

มหาตัณหาสังขยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสิ้นตัณหา สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบและมีอุปมาอุปไมยแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะทรงปรารภความเห็นผิดของภิกษุชื่อสาติบุตรชาวประมง พระสา

SAMPLE

ติมีความเห็นผิดว่า พระผู้มีพระภาคสอนว่า วิญญาณนี้แลมิใช่อื่นท่องเที่ยวไป เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า วิญญาณนั้นเป็นอย่างไร เขาจึงทูลตอบว่า เป็นสภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ เสวยวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วในที่นั้น ๆ แล้วตรัสถามว่า เธอได้ฟังเรื่องเช่นนี้ที่ไหน เรากล่าวกับใคร เมื่อพระสาตินิ่ง จึงตรัสต่อไปว่า วิญญาณอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ไม่มีปัจจัย ก็เกิดไม่ได้ พร้อมกับตรัสตำหนิว่า พระสาตินี้กล่าวตู่พระองค์ ผู้กล่าวตู่เช่นนี้เท่ากับขุดตนเอง ย่อมจะประสบสิ่งไม่ใช่บุญเป็นอันมากและจะได้รับความทุกข์ตลอดกาลนาน เพื่อจะสอนพระสาติ พระองค์จึงทรงสอบสวนความเข้าใจของภิกษุทั้งหลายในเรื่องนี้ โดยการตรัสถามว่า พระสาติจะเจริญงอกงามในธรรมวินัยนี้หรือไม่ และภิกษุทั้งหลายรู้ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้เหมือนที่พระสาติกล่าวตู่หรือไม่ ภิกษุทั้งหลายก็ทูลตอบว่า ไม่ แล้วตรัสถามความเห็นของภิกษุทั้งหลายในเรื่องปัจจัยที่เป็นเหตุเกิดและเป็นเหตุดับแห่งขันธ์ ๕ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบตรงกับที่ตรัส จึงตรัสถามต่อไปว่า มีความสงสัยในการเกิดและการดับของขันธ์ ๕ หรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า มีความสงสัย พระองค์ตรัสถามว่า เมื่อบุคคลเห็นการเกิดและการดับแห่งขันธ์ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบแล้ว เขาละความสงสัยนั้นได้หรือ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ละได้ เมื่อตรัสถามว่า พวกเธอเห็นการเกิดและการดับแห่งขันธ์ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบหรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า เห็น และเมื่อตรัสถามว่า ละความสงสัยได้หรือไม่ ทูลตอบว่า ละได้ ตรัสถามต่อไปจนภิกษุทูลยืนยันว่า พวกเธอมิได้ติดอยู่กับทิฏฐิอันบริสุทธิ์ว่าเป็นของตน แต่ถือว่าเป็นเพียงพาหะให้ไปถึงความหลุดพ้นแล้วทิ้งไป เหมือนคนอาศัยแพข้ามฝั่ง เมื่อถึงฝั่งแล้วก็ทิ้งแพไป

จากนั้น พระองค์ได้ตรัสว่า อาหารมีอยู่ ๔ ชนิด คือ (๑) กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว (๒) ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ(๓) มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือมโนสัญเจตนา (๔) วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ และอาหารทั้ง ๔ ชนิดนี้มีเพื่อช่วยให้สัตว์ดำรงอยู่ได้ และช่วยให้แสวงหาภพต่อไป แล้วทรงอธิบายเหตุเกิดและเหตุดับแห่งอาหารเหล่านั้นตามหลักปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับว่า อาหารเกิดมีเพราะตัณหา ตัณหาเกิดมีเพราะเวทนา เวทนาเกิดมีเพราะผัสสะ ผัสสะเกิดมีเพราะสฬายตนะ สฬายตนะเกิดมีเพราะนามรูป นามรูปเกิดมีเพราะวิญญาณ วิญญาณเกิดมีเพราะสังขาร สังขารเกิดมีเพราะอวิชชา เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัยสฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็น

SAMPLE

ปัจจัยเวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัยชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสะจึงมี และเพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับสฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสะจึงดับ

แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว จะนึกย้อนถึงอดีตชาติของตน จะนึกถึงอนาคตชาติของตนหรือไม่ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ไม่นึกถึง แล้วได้ตรัสถามต่อไปจนภิกษุทั้งหลายทูลยืนยันว่า ท่านไม่มีความสงสัยในสภาวะของตนและสภาวะของสัตว์ เพราะรู้เองเห็นเอง มิใช่กล่าวตามพระศาสดา ผู้รู้เห็นอย่างนี้ไม่ยกย่องศาสดาอื่น ข้อวัตรของลัทธิอื่น ไม่ตื่นลัทธิและมงคลของสมณพราหมณ์ เพราะไร้แก่นสาร จึงตรัสยกย่องว่า คำที่ภิกษุทั้งหลายกล่าวนั้นถูกต้อง แล้วทรงแสดงธรรมให้ฟังสุดท้าย พระองค์ได้ทรงแสดงว่า องค์ประกอบที่ทำให้สัตว์เกิดในครรภ์มี ๓ ประการ คือ (๑) บิดามารดาอยู่ร่วมกัน (๒) มารดามีระดู (๓) ปฏิสนธิวิญญาณปรากฏขึ้น เมื่อทารกในครรภ์คลอดแล้วและได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีก็จะเจริญ เติบโตจากเด็กจนเป็นผู้ใหญ่ได้เสวยอารมณ์ทั้งสุขทั้งทุกข์และมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ และเพราะมีพระศาสดาเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงแสดงธรรมนำสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้ มีผู้ออกบวชตาม ปฏิบัติตามสิกขาและสาชีพของภิกษุจนบรรลุธรรมตามลำดับ ไม่ติดใจในเวทนา ความเพลิดเพลินในเวทนาจึงดับไป อุปาทานจึงดับ ภพจึงดับ ชาติจึงดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสของภิกษุนั้นจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นมีได้ด้วยประการฉะนี้ พร้อมกับทรงสรุปว่าจงจำตัณหาสังขยวิมุตติโดยย่อนี้ไว้ และจงจำพระสาติว่า เป็นผู้ติดอยู่ในข่ายคือตัณหาและกองแห่งตัณหาใหญ่ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๖/๔๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วิราคะ หมายถึงมรรค (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๐๔/๒๑๖, วิ.อ. (บาลี) ๓/๑/๔)

มหาทวีป: มหาทวีปในคัมภีร์ไตรภูมิ, ทวีปใหญ่มีทวีปบริวาร ๔ ทวีป คือ ชมพูทวีป อมรโคยานทวีป อุตรกุรุทวีป และบุพวิเทหทวีป กล่าวในอาจามทายิกาวิมาน วิมานที่

เกิดขึ้นแก่หญิงกำพร้า ผู้ถวายข้าวตังแด่พระมหากัสสปเถระ มีหญิงกำพร้าขัดสนคนหนึ่งอาศัยชายคาบ้านคนอื่นอยู่ เห็นพระมหากัสสปะเดินบิณฑบาตเกิดความเลื่อมใสได้ได้ถวายข้าวตังแด่พระคุณเจ้าด้วยมือทั้งสองของตน นางละร่างมนุษย์แล้ว นางละร่างมนุษย์ จุติพ้นจากมนุษยโลกนี้แล้วนางเป็นเทพธิดาชื่ออาจามทายิกา มีความสุขบันเทิงอยู่ในสวรรค์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของทวยเทพผู้มีฤทธิ์มากชื่อนิมมานรดี ท้าวสักกเทวราชตรัสสรรเสริญทานนั้นว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอทานที่หญิงกำพร้าตั้งไว้ดีแล้วในพระคุณเจ้ามหากัสสปะ ทักษิณาสำเร็จผลแล้วด้วยไทยธรรมที่ได้มาจากผู้อื่น ทานของเธอนี้เลิศประเสริฐยากที่จะหาอะปานได้ แม้ความเป็นเอกอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งนารีผู้งามทั่วสรรพางค์กายสามีมองมิรู้เบื่อ ได้ครอบครองแล้วนั้น ทองคำร้อยแท่ง ม้าร้อยตัว ราชรถเทียมม้าอัสดรร้อยคัน หญิงสาวประดับต่างหูแก้วมณีแสนนาง ก็ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของการถวายข้าวตังนั้น แม้การที่พระเจ้าจักรพรรดิได้ครอบครองมหาทวีปทั้งสี่ในโลกนี้นั้น ก็ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของการถวายข้าวตังนั้น (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๙๔/๓๔)

มหาทาน: ทานใหญ่, ทานที่ทำครั้งใหญ่, ทานครั้งสำคัญ, ทานที่ใคร ๆ ทำได้ยาก, ทานที่อุรุเวลกัสสปะในอดีตชาติถวายพระผู้พระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยพระสาวกจำนวนมาก และพราหมณ์อีกหนึ่งพันคน, ทานที่เกิดขึ้นจากความพลอยยินดี (มุทิตา) ที่ได้เห็นพระผู้มีพระภาคตั้งพระสาวกเป็นเอตทัคคะในที่ประชุมใหญ่ กล่าวถึงอุรุเวลกัสสปเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอุรุเวลกัสสปเถระ กล่าวว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงรู้แจ้งโลกทั้งปวง เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ พระมหามุนีพระองค์นั้น ทรงมีพระวรกายสูง ๕๘ ศอก มีพระฉวีวรรณคล้ายทองคำที่ล้ำค่า มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ ครั้งนั้น อุรุเวลกัสสปเถระ เป็นพราหมณ์ชาวกรุงหงสวดี ประชาชนสมมติว่าเป็นผู้ประเสริฐ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ส่องโลกให้สว่างไสว แล้วได้ฟังพระธรรมเทศนา ครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้ฟังพระผู้มีพระภาค ทรงแต่งตั้งสาวกของพระองค์ในตำแหน่งเอตทัคคะในที่ประชุมใหญ่ ข้าพเจ้าจึงพลอยยินดี ได้ทูลนิมนต์พระมหาชินเจ้าพร้อมกับสาวกจำนวนมาก แล้วได้ถวายทานพร้อมด้วยพราหมณ์อีก ๑,๐๐๐ คน ครั้นถวายมหาทานแล้ว ได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค ได้กราบทูลดังนี้ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้แกล้วกล้า ด้วยความเชื่อในพระองค์และด้วยอธิการคุณขอให้ข้าพระองค์ผู้เกิดในภพนั้น ๆ จงมีบริวารมากเถิด’ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๒/๗๓๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๖/๗๓๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๙/๒๙๗,ข.อป.(ไทย)๓๓/๗๓/๒๙๙,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๘๙/๗๓๙,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๙๒/๗๓๙)

SAMPLE

มหาทิฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิหลายประการ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า สภาวะ ๗ กองนี้ คือ (๑) กองแห่งธาตุดิน (๒) กองแห่งธาตุน้ำ (๓) กองแห่งธาตุไฟ (๔) กองแห่งธาตุลม (๕) กองสุข (๖) กองทุกข์ (๗) กองชีวะไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืน มั่นคงดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่แปรผัน ไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน ใครก็ตามแม้จะเอาศัสตราคมตัดศีรษะใคร ก็ไม่ชื่อว่าใครปลงชีวิตใครได้ เพราะเป็นเพียงศัสตราแทรกผ่านไประหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้นเอง อนึ่ง กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ กรรมกึ่ง ปฏิปทา ๖๒ อันตรกัป ๖๒ อภิชาติ ๖ ปุริสภูมิ ๘ อาชีวก ๔,๙๐๐ ปริพาชก ๔,๙๐๐ นาควาส ๔,๙๐๐ อินทรีย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓,๐๐๐ รโชธาตุ ๓ ๓๖ สัญญีครรภ์ ๗ อสัญญีครรภ์ ๗ นิคัณฐีครรภ์๔ ๗ เทวดา ๗ มนุษย์ ๗ ปีศาจ ๗ สระ ๗ ตาไม้ไผ่ ๗ ตาไม้ไผ่ ๗๐๐ เหวใหญ่ ๗ เหวน้อย ๗๐๐ มหาสุบิน ๗ สุบิน ๗๐๐ มหากัป๕ ๘,๔๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง ไม่มีความสมหวังในความปรารถนาว่า เราจักอบรมกรรมที่ยังไม่ให้ผลให้อำนวยผล หรือสัมผัสกรรมที่ให้ผลแล้ว จักทำให้หมดสิ้นไปด้วยศีล พรต ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ ไม่มีสุขทุกข์ที่ทำให้สิ้นสุดลงได้เหมือนตวงด้วยทะนาน สงสารที่จะทำให้สิ้นสุดไม่มีเลย ไม่มีความเสื่อมและความเจริญ ไม่มีการเลื่อนขึ้นสูงหรือเลื่อนลงต่ำ พวกคนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว เสวยสุขและทุกข์เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกขว้างไปย่อมคลี่หมดไปเอง ฉะนั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กรรม ๕ กรรม ๓ กรรมกึ่ง ตามทัศนะของครูมักขลิ โคศาล กรรม ๕ หมายถึง ตา หู จมูก ลิ้น และกาย กรรม ๓ หมายถึง กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม กรรม ๑ หมายถึงกายกรรมและวจีกรรมรวมกัน กรรมกึ่ง หมายถึง มโนกรรม (ที.สี.อ. ๑๖๘/๑๔๗) คำว่า ปุริสภูมิ หมายถึงขั้นตอนแห่งการเจริญเติบโตและพัฒนาการของบุคคลนับตั้งแต่คลอดไปจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต แบ่งเป็น ๘ ขั้น คือ มันทภูมิ (ระยะไร้เดียงสา) ขิฑฑาภูมิ (ระยะรู้เดียงสา) ปทวีมังสภูมิ (ระยะตั้งไข่) อุชุคตภูมิ (ระยะเดินตรง) เสขภูมิ (ระยะศึกษา) สมณภูมิ (ระยะสงบ) ชินภูมิ (ระยะมีความรอบรู้) ปันนภูมิ (ระยะแก่หง่อม) (สำ.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๑๓-๒๑๕/๓๗๕, ที.สี.อ. (บาลี) ๑๖๘/๑๔๗)

SAMPLE

มหาทุกขักขันธสูตร : พระสูตรว่าด้วยกองทุกข์ สูตรใหญ่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบและมีอุปมาอุปไมยแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะทรงปรารภคำถามของพวกอัญเดียรถีย์ที่ภิกษุทั้งหลายนำมาทูล ภิกษุทั้งหลายได้ทูลพระผู้มีพระภาคตามคำของพวกอัญญเดียรถีย์ว่า พระสมณโคดมบัญญัติการละกาม รูป เวทนา พวกเราก็บัญญัติการละธรรมเหล่านั้น แล้วระหว่างคำสอนของพระสมณโคดมกับของพวกเรา จะมีอะไรแตกต่างกัน พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ภิกษุตอบโต้วาทะนักบวชพวกนั้นโดยให้ย้อนถามว่า

๑. อะไรเป็นคุณแห่งกาม ๒. อะไรเป็นโทษแห่งกาม

๓. อะไรเป็นการสลัดออกจากกาม๔. อะไรเป็นคุณแห่งรูป

๕. อะไรเป็นโทษแห่งรูป ๖. อะไรเป็นการสลัดออกจากรูป

๗. อะไรเป็นคุณแห่งเวทนา ๘. อะไรเป็นโทษแห่งเวทนา

๙. อะไรเป็นการสลัดออกจากเวทนา

พระองค์ทรงย้ำว่า ไม่มีผู้ใดที่จะสามารถตอบคำถามเหล่านี้ให้ถูกต้องได้นอกจากพระองค์และสาวกของพระองค์ เพราะมิใช่วิสัยของคนเหล่าอื่น จากนั้นทรงตอบคำถามเหล่านี้โดยลำดับว่า

๑. คุณแห่งกามมี ๕ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รสและโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

๒. โทษแห่งกาม ได้แก่กามเป็นเหตุให้ทำงาน ผู้ทำงานต้องได้รับทุกข์นานาชนิด เช่น ทุกข์จากการตรากตรำทำงาน

๓. การสลัดออกจากกาม ได้แก่การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในกาม

๔. คุณแห่งรูป ได้แก่สุขโสมนัสที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความงดงาม ความเปล่งปลั่งแห่งรูป

๕. โทษแห่งรูป ได้แก่ความงดงามและความเปล่งปลั่งแห่งรูปเสื่อมคลายไปเพราะอาพาธเป็นต้น

๖. การสลัดออกจากรูป ได้แก่การกำจัดฉันทะราคะในกาม การละความกำหนัด

๗. คุณแห่งเวทนา ได้แก่ความไม่มุ่งเบียดเบียนกันขณะอยู่ในฌาน ๔ อันมีปฐมฌานเป็นต้น

๘. โทษแห่งเวทนา ได้แก่การที่เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไป

SAMPLE

๙. การสลัดออกจากเวทนา ได้แก่การกำจัดฉันทราคะ การละฉันทราคะในเวทนา

สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดคุณ โทษและการสลัดออกจากกามเป็นต้นตามความเป็นจริง ย่อมไม่มีทางรอบรู้กามเป็นต้นได้เอง หรือชักชวนผู้อื่นให้รู้และปฏิบัติตามจนรอบรู้ได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การกำจัดฉันทราคะ หมายถึงนิพพาน (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๗๐/๓๘๒)

มหาทุนทุภิ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาทุนทุภิ, ในอดีตชาติท่านได้ถึงพระผู้มีพระภาคว่าเป็นสรณะ ในกัปที่สามพันได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาทุนทุภิ กล่าวว่า สรณคมนิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสรณคมนิยเถระ ท่านเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงเปล่งอาสภิวาจา ทำมหาชนให้เย็นใจว่า บุคคลผู้เกิดเป็นมนุษย์ มีจิตประทุษร้ายเบียดเบียนสัตว์เพียงตัวเดียว จะต้องเกิดยังอบายภูมิ เปรียบเหมือนช้างในสนามรบ เบียดเบียนสัตว์จำนวนมาก ท่านทั้งหลายจงทำจิตของตนให้เย็นเถิด อย่าเบียดเบียนกันนักเลย แม้พวกเสนาของพญายักษ์ทั้ง ๒ ได้สงบสงคราม และพากันถึงพระผู้มีพระภาคผู้เจริญที่สุดในโลก ส่วนพระศาสดา ผู้มีพระจักษุ ทรงให้หมู่ชนยินยอมแล้ว อันหมู่เทวดาเพ่งดูอยู่ ทรงก้าวย่างพระบาททรงบ่ายพระพักตร์เสด็จหลีกไปทางทิศเหนือ พระสรณคมนิยเถระ ได้ถึงพระองค์ผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ ผู้คงที่ ว่าเป็นสรณะเป็นคนแรก ท่านไม่ไปเกิดยังทุคติเลยตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ มีพระนามว่ามหาทุนทุภิ (และพระนามว่ารเถสภะ)(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙/๒๖๕)

มหาธนวาณิชวัตถุ[๑] : เรื่องพ่อค้าผู้มีทรัพย์มาก พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลควรละเว้นบาปทั้งหลาย ดุจพ่อค้าที่มีทรัพย์มาก แต่มีพวกน้อย หลีกเลี่ยงทางที่มีภัย และดุจคนรักชีวิตหลีกเลี่ยงยาพิษ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๓/๖๙)

มหาธนวาณิชวัตถุ[๒] : เรื่องพ่อค้ามีทรัพย์มาก พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พ่อค้าผ้าที่พักอยู่ริมฝั่งแม่น้ำว่า คนพาลมักคิดเช่นนี้ว่า เราจักอยู่ที่นี่ตลอดฤดูฝน เราจักอยู่ที่นี่ตลอดฤดูหนาวและฤดูร้อน ชื่อว่าย่อมไม่รู้อันตรายที่จะมาถึงตน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘๖/๑๒๑)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อันตราย หมายถึงความตาย (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๗๔)

มหาธนเสฏฐิปุตตวัตถุ : เรื่องบุตรเศรษฐีผู้มีทรัพย์มาก พระผู้มีพระภาคทรงปรารภบุตรเศรษฐีผู้ใช้สอยทรัพย์สมบัติจนหมด จึงตรัสเนื้อความนี้แก่พระอานนท์ว่า พวกคนโง่เขลาไม่ประพฤติตนให้เป็นคนดี ในวัยหนุ่มสาวก็ไม่ได้หาทรัพย์ไว้ ย่อมซบเซาเหมือนนกกระเรียนแก่ซบเซาอยู่ที่เปือกตมไร้ปลา ฉะนั้นพวกคนโง่เขลาไม่ประพฤติตนให้เป็นคนดี ในวัยหนุ่มสาวก็ไม่ได้หาทรัพย์ไว้ ย่อมนอนรำพึงถึงความหลังดุจลูกธนูที่พ้นจากแล่ง ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๕๕/๘๐)

มหาธัมมปาลชาดก : ชาดกว่าด้วยมหาธรรมปาลกุมารมหาธรรมปาลกุมารโพธิสัตว์เป็นบุตรพราหมณ์ผู้ประพฤติธรรมที่ทำให้อายุยืนได้เดินทางไปศึกษาศิลปวิทยากับอาจารย์ทิศาปาโมกข์ในเมืองตักกสิลา เรื่องการประพฤติธรรมที่ทำให้ทุกคนในตระกูลของท่านมีอายุยืนได้ปรากฏไปถึงเมืองตักกศิลา อาจารย์ทิศาปาโมกข์ต้องการทดลองบิดาของธรรมปาลกุมารจึงห่อกระดูกแพะไปแสดงว่า ธรรมปาลกุมารตายแล้ว แต่บิดาของธรรมปาลกุมารไม่เชื่อทั้งยังแสดงธรรม คือ ศีล ๕ และการบริจาคทานเป็นต้นที่ทำให้ทุกคนในตระกูลมีอายุยืนให้อาจารย์ทิศาปาโมกข์ฟัง อาจารย์ต้องขอจารึกธรรมเหล่านั้นนำไปประพฤติที่เมืองของตน (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๙๒/๓๓๘)

มหาธัมมสมาทานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสมาทานธรรม สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองและมีอุปมาอุปไมยแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อให้ทราบเรื่องการสมาทานธรรมตามรสแห่งธรรม พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงเหตุที่สิ่งทั้งหลายไม่เป็นไปตามปรารถนาว่า ปุถุชนผู้ยังไม่ได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะหรือสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมและยังไม่ได้รับการแนะนำจากท่านเหล่านั้นย่อมไม่รู้จักสิ่งที่ควรเสพและไม่ควรเสพ แล้วเสพสิ่งที่ไม่ควรเสพ ไม่เสพสิ่งที่ควรเสพ อันเป็นเหตุให้ไม่ได้ตามที่เขาปรารถนา เพราะรู้ไม่ถูกต้อง ส่วนพระอริยสาวกมีนัยตรงกันข้ามและได้ตรัสถึงการสมาทานธรรม ๔ ประการ ดังนี้

๑. การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบันและมีทุกข์เป็นผลในอนาคต ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการของผู้ที่มีทุกข์บ้าง โทมนัสบ้างในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วิบาต นรก เปรียบเหมือนน้ำเต้าขมผสมด้วยยาพิษ

SAMPLE

๒. การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นผลในอนาคต ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการของผู้มีสุขบ้าง โสมนัสบ้างในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เปรียบเหมือนน้ำหวาน ๑ ขันสำริด ที่มีสี กลิ่น และรสน่าดื่ม แต่ผสมด้วยยาพิษ

๓. การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นผลในอนาคต ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เป็นกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการของผู้มีทุกข์บ้าง โทมนัสบ้างในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เปรียบเหมือนนมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย ที่ผสมเข้าด้วยกัน รักษาโรคลงแดงได้

๔. การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นผลในอนาคต ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เป็นกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการของผู้มีสุขบ้าง โสมนัสบ้างในปัจจุบัน หลังจากตายแล้ว จึงได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ เปรียบเหมือนในสารทกาลท้ายฤดูฝน อากาศปลอดโปร่งปราศจากเมฆฝน ดวงอาทิตย์ ลอยอยู่ในท้องฟ้า กำจัดความมืดในอากาศให้หมดไป ส่องแสงเจิดจ้าฉันใด การสมาทานธรรมข้อนี้ย่อมสามารถกำจัดคำติเตียนของสมณพราหมณ์อื่น ๆ เป็นอันมาก ส่องแสงสว่างเจิดจ้าฉันนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๗๓/๕๑๔)

มหานที: แม่น้ำใหญ่, แม่น้ำใหญ่ ๔ สาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี, คำอุปมาวรรณะสี่ที่ออกบวชแล้วย่อมหมดไป ดังมหานทีที่ทิ้งชื่อคำว่าแม่น้ำใหญ่ ๆ ไปหมดสิ้น

กล่าวในปัพพตูปัตถรชาดก ว่าด้วยสระโบกขรณีที่เชิงเขา ว่า พระราชาตรัสถามปัญหากับอำมาตย์โพธิสัตว์ว่า สระโบกขรณีมีน้ำเย็น รสอร่อย เกิดอยู่ที่เนินหินเชิงภูเขาหิมพานต์ น่ารื่นรมย์ สุนัขจิ้งจอกรู้อยู่ว่า ราชสีห์รักษาสระโบกขรณีนั้นไว้ ก็ยังลงไปดื่มกินอำมาตย์โพธิสัตว์ทราบว่า ข้าแต่มหาราช ถ้าสัตว์มีเท้าทั้งหลายพากันดื่มน้ำในมหานที แม่น้ำจะไม่ชื่อว่าเป็นแม่น้ำเพราะเหตุนั้นก็หาไม่ หากว่าชน ๒ คนนั้นเป็นที่รัก ขอพระองค์ทรงงดโทษเสียเถิด แม่น้ำนั้นก็ยังคงอยู่อย่างนั้น อนึ่ง มหานทีอุปมาด้วยกับวรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า ‘สมณศากยบุตร’ ทั้งสิ้นเหมือนมหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวม เรียกว่า ‘มหาสมุทร’ ทั้งสิ้น (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๐/๘๘,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๕๓/๗๕๒)

SAMPLE

มหานรก : สภาพทรมานสัตว์อย่างสาหัส, การลงโทษผู้ทำบาป, สภาพที่หาความเจริญไม่ได้, ทุคติ, อบาย กล่าวในนิรยปาลกถา การทรมานสัตว์ที่ตกนรกว่า นายนิรยบาลฉุดลากเขาไป เอาขวานถาก นายนิรยบาลจับเขาเอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลง เอามีดเฉือน จับเขาเทียมรถแล่นกลับไปกลับมาบนพื้นอันร้อนลุกเป็นเปลวโชติช่วง บังคับเขาขึ้นลงภูเขาถ่านเพลิงลูกใหญ่ที่ไฟลุกโชน จับเขาเอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลง ทุ่มลงไปในโลหกุมภีอันร้อนแดง ลุกเป็นแสงไฟ เขาถูกต้มเดือดจนตัวพองในโลหกุมภีนั้น บางครั้งลอยขึ้น บางครั้งจมลง บางครั้งลอยขวางเขาเสวยทุกขเวทนากล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อนอยู่ในในโลหกุมภีอันร้อนแดงนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป นายนิรยบาลจับเขาทุ่มลงไปในมหานรกก็มหานรกนั้น เรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชำเลืองดูเหมือนช้างชำเลืองดู แล้วตรัสว่า ‘ทูสีมารนี้ไม่รู้จักประมาณเลย’ ก็แลทูสีมารเคลื่อนแล้วจากที่นั้น ได้ไปเกิดในมหานรก พร้อมกับพระกิริยาที่ทรงชำเลืองดู นี่มาร มหานรกนั้นมี ๓ ชื่อ คือ (๑) ฉผัสสายตนิกนรก (๒) สังกุสมาหตนรก (๓) ปัจจัตตเวทนียนรก ครั้งนั้น พวกนายนิรยบาลเข้ามาหาเรา(ผู้เป็นทูสีมาร) แล้วบอกว่า ‘เมื่อใดหลาวเหล็กกับหลาวเหล็กมารวมกันที่กลางหทัยของท่าน เมื่อนั้น ท่านจะพึงรู้ว่า ‘เราไหม้อยู่ในนรกพันปีแล้ว เรานั้นหมกไหม้อยู่ในมหานรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี และหมกไหม้อยู่ในอุสสทนรกซึ่งเป็นบริวารแห่งมหานรกนั้น เสวยทุกขเวทนาหนักกว่าก่อนอีกหนึ่งหมื่นปี เรานั้นมีร่างกายเหมือนมนุษย์ มีศีรษะเป็นปลา’ ก็มหานรกนั้น มี ๔ มุม ๔ ประตู แบ่งออกเป็นส่วน มีกำแพงเหล็กล้อมรอบ ครอบด้วยฝาเหล็ก มหานรกนั้น มีพื้นเป็นเหล็ก ลุกโชนโชติช่วง แผ่ไปไกลด้านละ ๑๐๐ โยชน์ ตั้งอยู่ทุกเมื่อ ทุกข์นี้กับทุกข์ในนรกเปรียบเทียบกันด้วยการบอกไม่ได้ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๖๘/๘๙๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑๒/๕๕๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๕๐/๒๙๕,๑๔/๒๖๗/๓๑๔,๑๔/๒๖๘/๓๑๔,ขุ.มหา.(ไทย)๒๙/๑๗๐/๔๘๒)

มหานาคเถรคาถา: ภาษิตของพระมหานาคเถระ, คาถาของพระมหานาคเถระ, ท่านพระมหานาคเถระได้กล่าวว่าผู้ใดไม่มีความเคารพในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมเสื่อมจากพระสัทธรรม เหมือนปลาในน้ำน้อย ผู้ใดไม่มีความเคารพในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้นไม่งอกงามในพระสัทธรรม เหมือนพืชเน่าในไร่นา ผู้ใดไม่มีความเคารพในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมอยู่ห่างไกลจากนิพพานในพระศาสนาของพระศาสดาผู้เป็นพระธรรมราชา ผู้ใดมีความเคารพในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากพระสัทธรรม เหมือนปลาในน้ำมาก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๘๗/๔๐๖)

SAMPLE

มหานาคะ, ภิกษุ:ภิกษุชื่อมหานาคะ, มหานาคะภิกษุผู้มีคุณสมบัติมีปัญญามาก ซึ่งฉลาดในวงศ์พระสัทธรรม, ภิกษุผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมากับภิกษุอื่น ๆ หลายรูป

รายนามพระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา พระเถระเหล่านี้ คือ พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะพระสิคควะ และพระโมคคัลลีบุตร รวมเป็น ๕ รูป เป็นผู้นำพระวินัยสืบ ๆ กันมาในชมพูทวีปอันมีสิริ จากนั้น พระเถระผู้ประเสริฐมีปัญญามากเหล่านี้.....ต่อจากจากพระอุบาลีผู้มีปัญญา เชี่ยวชาญในพระวินัย คือ พระมหานาคะผู้มีปัญญามาก ฉลาดในวงศ์พระสัทธรรม (วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๖,วิ.ป.(ไทย)๘/๘/๑๔,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒/๒๖)

มหานามเถรคาถา: ภาษิตของพระมหานามเถระ,คาถาของพระมหานามเถระ ท่านพระมหานามเถระ (มหานาม)ท่านนี้กำลังจะเสื่อมประโยชน์เพราะภูเขาเนสาทกะอันมากไปด้วยหมู่ต้นโมกมันและต้นอ้อยช้างเป็นขุนเขาที่สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำปกคลุมไปด้วยพุ่มไม้และเถาวัลย์นานาพันธุ์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๕/๓๔๕)

มหานามสักกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเจ้ามหานามศากยะเจ้ามหานามะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้หายจากอาพาธได้ไม่นาน ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ถวายอภิวาทแล้วกราบทูลว่า เป็นเวลานานแล้วที่ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงธรรมที่พระองค์แสดงว่า ญาณเกิดแก่ผู้มีใจเป็นสมาธิ ไม่เกิดแก่ผู้มีใจไม่เป็นสมาธิ สมาธิเกิดก่อน ญาณเกิดทีหลัง หรือว่าญาณเกิดก่อน สมาธิเกิดทีหลัง พระอานนท์คิดว่า พระผู้มีพระภาคทรงหายจากอาพาธได้ไม่นาน เจ้ามหานามศากยะนี้ทูลถามปัญหาที่ลึกซึ้ง เราควรนำเจ้ามหานามศากยะไปอีกที่หนึ่งแล้วแสดงธรรมให้ฟัง แล้วจึงนำท่านมหานามศากยะไปยังที่แห่งหนึ่ง กล่าวว่า พระพุทธองค์ตรัสศีล สมาธิ ปัญญา ที่เป็นของพระเสขะ(พระอริยบุคคล ๗ จำพวกเบื้องต้น) ก็มี ที่เป็นของพระอเสขะ(พระอรหันต์) ก็มี ศีลที่เป็นของพระเสขะ หมายถึงศีลของภิกษุผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมาธิที่เป็นของพระเสขะ หมายถึงสมาธิของภิกษุผู้บรรลุฌาน ๔ ปัญญาที่เป็นของพระเสขะ หมายถึงปัญญาของภิกษุผู้รู้อริยสัจ ๔ แต่เมื่ออริยสาวก สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญาอย่างนี้ จะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงศีล สมาธิและปัญญาทั้งที่เป็นของพระเสขะและของพระอเสขะอย่างนี้ (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๔/๒๙๕)

มหานามสูตร: พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะมีชื่อเหมือนกัน ๔ แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.มหานามสูตร®: พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ผู้เช่นไรชื่อว่าอุบาสก อุบาสกชื่อว่ามีศีล ศรัทธา จาคะและปัญญาเป็นอย่างไร พระองค์จึงตรัสตอบว่า ผู้ที่ถึง

พระรัตนตรัยเป็นสรณะ ชื่อว่าอุบาสก ผู้ที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น ชื่อว่าอุบาสกมีศีล ผู้เชื่อมั่นในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ชื่อว่าอุบาสกมีศรัทธา ผู้ปราศจากความตระหนี่ รู้ให้ปัน ชื่อว่าอุบาสกมีจาคะ ผู้สามารถพิจารณาเห็นความเกิด-ดับ ชื่อว่าผู้มีปัญญา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๓/๕๕๓)

2.มหานามสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะเป็นต้นว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๕/๕๖๘)

3.มหานามสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะมหานามะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ทรงแสดงธรรมตอบปัญหาของเจ้าศากยะมหานามะว่า อริยสาวกผู้ได้บรรลุผลแล้ว รู้ชัดศาสนาแล้ว ส่วนมากย่อมเป็นอยู่ด้วยวิหารธรรม ๖ คือ (๑) ระลึกถึงพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค (๒) ระลึกถึงพระธรรมว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน (๓) ระลึกถึงพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก(๔) ระลึกถึงศีลของตน ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม้พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ (๕) ระลึกถึงจาคะของตนว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ เมื่อหมู่สัตว์ถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินกลุ้มรุม เรามีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน (๖) ระลึกถึงคุณธรรมคือศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ที่ทำให้ไปเกิดเป็นเทวดา ว่าคุณธรรมเช่นนั้นมีอยู่ในตนเองทุกประการ เมื่ออริยสาวกระลึกถึงวิหารธรรมทั้ง ๖ แต่ละอย่าง ก็จะทำให้จิตไม่ถูกราคะ โทสะ และโมหะ กลุ้มรุม ทำให้จิตดำเนินไปตรงทีเดียว ทำให้ได้รับความปลาบปลื้ม ได้ปราโมทย์ประกอบด้วยธรรม แล้วทำให้เกิดปีติ มีกายสงบได้รับสุข มีจิตตั้งมั่น อริยสาวก

SAMPLE

เช่นนี้ พระองค์ตรัสว่า เป็นผู้ถึงความสงบอยู่ในหมู่สัตว์ผู้ถึงความไม่สงบ ไม่มีพยาบาทในหมู่สัตว์ผู้มีพยาบาท ถึงพร้อมด้วยกระแสธรรม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๑)

มหานามสูตร[๙] : พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดนิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะเสด็จเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า (๑) บุคคลชื่อว่าเป็นอุบาสกได้ด้วยเหตุเท่าไร (๒) อุบาสกชื่อว่าผู้มีศีลด้วยเหตุเท่าไร (๓) อุบาสกชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น ด้วยเหตุเท่าไร (๔) อุบาสกชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นด้วยเหตุเท่าไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า (๑) บุคคลชื่อว่าเป็นอุบาสกได้ ด้วยเหตุอย่างนี้ คือ ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ (๒) อุบาสกชื่อว่าผู้มีศีลได้ ด้วยเหตุอย่างนี้ คือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ จากลักทรัพย์ จากประพฤติผิดในกาม จากพูดเท็จ จากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย (๓) อุบาสกชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น ด้วยเหตุ ๘ คือ ตนเอง (๑) มีศรัทธา แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้มีศรัทธา (๒) มีศีล แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้มีศีล (๓) มีจาคะ แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้มีจาคะ (๔) หวังจะเห็นภิกษุ แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้เห็นภิกษุ (๕) หวังจะฟังสัทธรรม แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ฟังสัทธรรม (๖) ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้(๗)พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ฟังแล้ว แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ฟังแล้ว (๘)ตนเองรู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๔) อุบาสกชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นด้วยเหตุ๘ คือ ตนเอง (๑) มีศรัทธาและชักชวนผู้อื่นให้มีศรัทธา (๒) มีศีลและชักชวนผู้อื่นให้มีศีล(๓) มีจาคะและชักชวนผู้อื่นให้มีจาคะ (๔) หวังจะเห็นภิกษุและชักชวนผู้อื่นให้เห็นภิกษุ (๕) หวังจะฟังสัทธรรมและชักชวนผู้อื่นให้ฟังสัทธรรม (๖) ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้และชักชวนผู้อื่นให้ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้(๗)ตนเองพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ฟังแล้วและชักชวนผู้อื่นให้พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ฟังแล้ว(๘)ตนเองรู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และชักชวนผู้อื่นให้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๕/๒๖๘)

มหานามสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ (สูตรที่ ๑) พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า หากข้าพระองค์สวรรคตขณะลืมสติจะมีคติเป็น

อย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า การสวรรคตนั้นจักไม่เลวทราม เพราะจิตของใครก็ตามได้เจริญด้วยพละ ๕ คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา ย่อมสูงขึ้นไปจนได้บรรลุคุณวิเศษ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒)

มหานามสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ (สูตรที่ ๒) พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า หากข้าพระองค์สวรรคตขณะลืมสติจะมีคติเป็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๘/๕๒๓)

มหานามสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ภิกษุจำนวนมากทำจีวรเพื่อถวายพระผู้มีพระภาคด้วยหวังว่า พระองค์มีจีวรสำเร็จแล้ว ล่วงไป ๓ เดือนจักเสด็จจาริกไป เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะครั้นทรงทราบข่าวนั้นจึงเสด็จเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า หม่อมฉันเมื่อจะอยู่ด้วยธรรม เป็นเครื่องอยู่ต่าง ๆ จะต้องอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ มหานามะ การที่พระองค์เสด็จมาหาตถาคตแล้วตรัสถามว่า หม่อมฉันเมื่อจะอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ต่าง ๆ จะต้องอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไรนี้เป็นการสมควรแก่พระองค์ผู้เป็นกุลบุตร พระองค์พึงตั้งอยู่ในธรรม ๕ แล้วเจริญธรรม ๖ ให้ยิ่งขึ้นไปเถิด ธรรม ๕ นั้นคือ (๑) ผู้มีศรัทธาเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้ไม่มีศรัทธาไม่ประสบความสำเร็จ(หมายถึงไม่ให้ถึงพร้อมไม่ให้บริบูรณ์) (๒) ผู้ปรารภความเพียรเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้เกียจคร้านไม่ประสบความสำเร็จ (๓)ผู้มีสติตั้งมั่นเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้หลงลืมสติไม่ประสบความสำเร็จ(๔)ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นผู้ประสบความสำเร็จผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นไม่ประสบความสำเร็จ (๕) ผู้มีปัญญาเป็นผู้ประสบความสำเร็จ ผู้มีปัญญาทราม ไม่ประสบความสำเร็จ **ธรรม ๖** คือ (๑) ระลึกถึงพระพุทธเจ้า (๒) ระลึกถึงพระธรรม (๓) ระลึกถึงพระสงฆ์ (๔) ระลึกถึงศีล (๕) ระลึกถึงจาคะ (๖) ระลึกถึงเทวดาทั้งหลาย สมัยที่อริยสาวกระลึกถึงอนุสสติทั้ง ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็จะทำให้จิตของอริยสาวกนั้นไม่ถูกราคะ โทสะ และโมหะกลุ้มรุมเป็นจิตปรารภอนุสสติทั้ง ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งดำเนินไปตรงทีเดียวแล้วทำให้ได้ความปลาบปลื้มอิงอรรถ(คืออาศัยอรรถกถา) อิงธรรม(คืออาศัยพระบาลี) ได้ปราโมทย์ที่ประกอบด้วยธรรม เมื่อมีปราโมทย์ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เมื่อมีกายสงบย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น อริยสาวกนี้ ตถาคต

กล่าวว่าเป็นผู้ถึงความสงบอยู่ในหมู่สัตว์ผู้ถึงความไม่สงบ เป็นผู้ไม่มีพยาบาทอยู่ในหมู่สัตว์ผู้มีพยาบาท เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกระแสธรรม เจริญอนุสสติทั้ง ๖ อยู่ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑/๔๑๐)

มหานามสูตร[๒] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะทรงหายจากพระประชวรได้ไม่นาน ทรงทราบข่าวว่า ภิกษุจำนวนมากทำจีวรเพื่อถวายพระผู้มีพระภาคด้วยหวังว่า พระองค์มีจีวรสำเร็จแล้วล่วงไป ๓ เดือนจักเสด็จจาริกไป เสด็จเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า หม่อมฉันเมื่อจะอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ต่าง ๆ จะต้องอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบแก่เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะเหมือนในปฐมมหานามสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒/๔๑๕)

มหานามะ, เจ้าลิจฉวี: เจ้าลิจฉวีมหานามศากยะ เป็นราชโอรสของพระเจ้าอมิโตทนะ ซึ่งเป็นพระกนิษฐาของพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา มีพระอนุชาหนึ่งพระองค์ คือ เจ้าชายอนุรุทธะและมีพระกนิษฐภคินีหนึ่งพระองค์ คือ พระนางโรหิณี, มหานามะเป็นพระปนัดดาของพระเจ้าสุทโธทนะ, มหานามะมีเอตทัคคะในฝ่ายผู้ถวายทานมีรสอันประณีต, ท่านได้ครองกรุงกบิลพัสดุ์, พระองค์ดำรงขันธ์อยู่พอสมควรจึงเสด็จสวรรคต เพราะพระองค์เป็นโสดาบันประเภทสัตตักขัตตุปรมะ พระผู้มีพระภาคตรัสในลิจฉวิกุมารกสูตร ว่า มหานามะ กุลบุตรคนใด เป็นกษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วก็ตาม เป็นผู้ปกครองรัฐซึ่งรับมรดกจากบิดาก็ตาม เป็นอัครเสนาบดีก็ตาม เป็นผู้ใหญ่บ้านก็ตามเป็นหัวหน้าคณะก็ตาม เป็นใหญ่เฉพาะตระกูลก็ตาม มีธรรม ๕ ประการนี้ พึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย คือ (๑) กุลบุตรในโลกนี้สักการะ เคารพ นับถือ บูชามารดาบิดาด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม สมณพราหมณ์ผู้ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้ว ย่อม อนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า ‘ขอท่านจงมีชีวิตยืนนานมีอายุยืนนาน ‘กุลบุตรผู้อันสมณพราหมณ์อนุเคราะห์แล้ว พึงหวัง ได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย (๒) กุลบุตรในโลกนี้สักการะ เคารพ นับถือ บูชาบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร ฯ(๓) กุลบุตรในโลกนี้สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเพื่อนชาวนา และเพื่อนร่วมงานด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรฯ (๔) กุลบุตรในโลกนี้สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเทวดาผู้รับพลีกรรมด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร (๕)

SAMPLE

กุลบุตรในโลกนี้สักการะ เคารพ นับถือ บูชาสมณพราหมณ์ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วย น้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม สมณพราหมณ์ผู้ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชาแล้ว ย่อม อนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า 'ขอท่านจงมีชีวิตยืนนานมีอายุยืนนาน 'กุลบุตรผู้อันสมณพราหมณ์อนุเคราะห์แล้ว พึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ครั้นเขาตายไป ย่อมบันเทิงในสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๘/๑๐๕)

มหานามะ, เจ้าศากยะ, ราชา: มหานามะเป็นราชโอรสของพระเจ้าอมิโตทนะ ซึ่งเป็นพระกนิษฐาของพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา มีพระอนุชาหนึ่งพระองค์ คือ เจ้าชายอนุรุทธะและมีพระกนิษฐภคินีหนึ่งพระองค์ คือ พระนางโรหิณี ได้ครองกรุงกบิลพัสดุ์, เจ้ามหานามะผู้สอนวิธีไถนา หว่านข้าว ไขน้ำเข้า ระบายน้ำออก ถอนหญ้า แก่เจ้าอนุรุทธศากยะผู้สุขุมาลชาติ ไม่ปรารถนาจะทรงผนวช ท่านได้รับเอตทัคคะผู้ถวายทานมีรสอันประณีต

พระผู้มีพระมีพระภาคตรัสไว้ในทุติยมหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ สูตรที่ ๒ เมื่อพระองค์ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะทูลถามพระองค์ว่ จะต้องอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไร พระภาคตรัสว่า มหานามะ พระองค์พึงตั้งอยู่ในธรรม ๖ ประการนี้ คือ (๑) พระองค์พึงระลึกถึงตถาคตว่า พระผู้มีพระภาค เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ฯ (๒) พระองค์พึงระลึกถึงพระธรรม (๓) พระองค์พึงระลึกถึงพระสงฆ์ ฯ(๔) พระองค์พึงระลึกถึงศีลของพระองค์ ฯ ๕. พระองค์พึงระลึกถึงจาคะของพระองค์ ฯ (๖) พระองค์พึงระลึกถึงเทวดาทั้งหลายว่า มีเทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นสูงขึ้นไปกว่านั้น เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศรัทธาเช่นใด จุติจากโลกนี้แล้วไปเกิดในเทวโลกนั้น แม้เราเองก็มีศรัทธาเช่นนั้น ดังนี้(วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๕/๒๒๑,ม.มู.ไทย)๑๒/๑๗๕/๑๗๗,สำ.ม.ไทย)๑๙/๙๘๘/๔๗๐,๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒,๑๙/๑๐๑๙/๕๒๔, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๔/๒๙๕, องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๕๒/๓๑,องฺ.ฉกฺก(ไทย)๒๒/๑๐/๔๒๑,องฺ.เอก.(ไทย)๒๔/๑๑/๔๑๐,๒๔/๑๒/๔๑๕,วิ.มหา.(ไทย)๒/๓๐๓/๔๔๔) ๗/๓๓๐/๑๖๗,๗/๓๓๐/๑๖๘)

มหานามะ, ฤาษี:ฤาษีชื่อว่ามหานามะ, ผู้เป็นหนึ่งในคณะปัญจวัคคีย์มีโกญฑัญญะเป็นหัวหน้า, ผู้ได้ธรรมจักษุวันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๘ จากการฟังธัมมจักกัปปวัตนสูตร, ผู้บรรลุโสดาบันแล้วได้รนับประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาจากพระผู้มีพระภาค และได้

บรรลุเป็นพระอรหันต์พร้อมกับปัญจวัคคีย์จากการฟังอนัตตลักขณสูตรวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘

พระผู้มีพระภาคภายหลังตรัสรู้แล้ว จะทรงอนุเคราะห์เหล่าเวไนยสัตว์ จึงเสด็จออกจากโคนต้นอชปาลนิโครธ เสด็จถึงกรุงพาราณสี โดยการเสด็จดำเนินไปตามลำดับ พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักร คือทุกขสัจ สมุทยสัจ นิโรธสัจ และมรรคสัจ อันสูงสุด แก่ปัญจวัคคีย์ พระผู้พระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรนั้นแล้ว ฤาษีปัญจวัคคีย์เหล่านั้น พร้อมด้วยหมู่พรหม และเทวดาประมาณ ๑๘ โกฏิ ได้บรรลุธรรมในการประชุมครั้งแรก ต่อมาฤาษีปัญจวัคคีย์ทั้งหมด คือโกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ พร้อมด้วยหมู่พรหมและเทวดาประมาณ ๑๘ โกฏิ อันพระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้วิเศษโดยลำดับ ในกาลนั้น โสดาปัตติผลได้มี(แก่เหล่าเทวดา)ในการประชุมครั้งแรก ในกาลนั้น(ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๒/๕๕๔)

มหานารทกัสสปชาดก : ชาดกว่าด้วยพระมหานารทกัสสปะทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวมหาพรหมชื่อนารทะ เห็นพระราชธิดาพระนามว่ารุจาของพระเจ้าอังคติที่ทรงพยายามเปลื้องพระราชบิดาให้พ้นจากความเห็นผิด เพราะพระเจ้าอังคติทรงเชื่อถือคำสอนของคุณาชีวกที่ว่านรกไม่มี สวรรค์ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิดามารดาไม่มี บุญบาปไม่มี สัตว์จะดีจะชั่วก็ดีเอง ชั่วเอง จากนั้นพระองค์ทรงละเว้นการปฏิบัติพระราชกรณียกิจแล้วหันมาเสวยสุราเมรัยและบริโภคกามคุณอย่างเดียว พระราชธิดารุจาทรงพยายามสอนให้เห็นว่า ความเชื่อเช่นนั้นเป็นความเชื่อที่ผิด เพราะนรกมี สวรรค์มี โลกนี้มี โลกหน้ามี บิดามารดามี บุญบาปมี ฯลฯ เพราะพระองค์เคยประสบมาแล้ว เมื่อพระเจ้าอังคติทรงสดับแล้วพอพระทัยในคำสอนของพระธิดา แต่ยังหาคลายทิฏฐิไม่ พระราชธิดารุจาจึงทรงตั้งสัตยาธิษฐานให้สมณพราหมณ์หรือเทวดา พระอินทร์ พระพรหมลงมาช่วย เมื่อท้าวมหาพรหมทราบสัตยาธิษฐานแล้ว จึงลงมาแสดงโทษแห่งความเห็นผิดให้พระเจ้าอังคติสดับ ทำให้พระองค์ทรงคลายจากมิจฉาทิฏฐิแล้วทรงบำเพ็ญกุศลมีการให้ทานเป็นต้นและเมื่อสวรรคตแล้วจึงไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๕๓/๓๖๓)

มหานิโฆษ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหานิโฆษ, ผู้ขวนขวนบำรุงพระผู้พระมีพระภาค, ผู้ป่าสังข์บูชาพระผู้มีภาค ได้รับอานิสงส์ในกัปที่ ๙๔ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์พระนามว่ามหานิโฆษ ๑๖ชาติ

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ในพุทธุปัฏฐากเถราปทานประวัติในอดีตชาติของพระพุทธุปัฏฐากเถระ คืออดีตชาติ ท่านได้เป่าสังข์บูชาพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี เป็นผู้ขวนขวายบำรุงพระสุคต จงดูผลการบำรุงนี้ เครื่องดนตรี ๖๐,๐๐๐ ชิ้นแวดล้อมข้าพเจ้าทุกเมื่อ ผลจากการบำรุงนี้ ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ มีพระนามว่ามหานิโฆษ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๙/๒๔๗),๓๒/๔๘/๓๗๘)

มหานิทานสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดขึ้น ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า น่าอัศจรรย์จริงที่ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมลึกซึ้ง สุดจะคาดคะเนได้ แต่ถึงกระนั้น ก็ยังปรากฏแก่พระเถระเหมือนกับว่าเป็นธรรมง่าย ๆพระผู้มีพระภาคจึงตรัสบอกว่าอย่าพูดเช่นนั้น ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมลึกซึ้ง เพราะหมู่สัตว์ไม่รู้ไม่เข้าใจปฏิจจสมุปบาทจึงยุ่งเหยิงเหมือนขอดด้ายของช่างหูก เป็นปมนุงนังเหมือนกระจุกด้าย เป็นเหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง ไม่อาจข้ามอบายทุคติ วินิบาต และสงสารไปได้ พระพุทธองค์ทรงอธิบายปฏิจจสมุปบาทโดยละเอียด ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

๑. พระองค์ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์ (สมุทยวาร) ในลักษณะถามเอง - ตอบเอง ถ้ามีผู้ถามว่า เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมีหรือ ควรตอบว่า มี เมื่อถูกถามว่า เพราะอะไรเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ควรตอบว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี

ต่อไปพระองค์ทรงถาม-ตอบในทำนองนี้เรื่อยไป ดังนี้

ถามว่า	ตอบว่า
เพราะอะไรเป็นปัจจัย ชาติจึงมี	เพราะภพเป็นปัจจัย
เพราะอะไรเป็นปัจจัย ภพจึงมี	เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
เพราะอะไรเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี	เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
เพราะอะไรเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี	เพราะเวทนาเป็นปัจจัย
เพราะอะไรเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี	เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
เพราะอะไรเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี	เพราะนามรูปเป็นปัจจัย
เพราะอะไรเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี	เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
เพราะอะไรเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี	เพราะนามรูปเป็นปัจจัย

แล้วทรงสรุปย้อนกลับเพื่อแสดงลำดับการเกิดแห่งกองทุกข์ว่า

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

SAMPLE

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงมี

๒. พระองค์ทรงอธิบายด้วยวิธีตั้งคำถามให้ตอบ โดยทรงยกปฏิจจสมุปบาทแต่ละข้อมาตั้ง แล้วทรงอธิบายความหมายของปฏิจจสมุปบาทข้อนั้น ๆ เสร็จแล้วทรงตั้งคำถามให้ท่านพระอานนท์ตอบเป็นข้อ ๆ ไป เช่น

ข้อว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี พึงทราบเหตุผลดังนี้ว่า ถ้าชาติ (การเกิด) ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง และไม่ได้มีเพื่อความเป็นอย่างนั้นของสรรพสัตว์พวกนั้น ๆ เมื่อชาติไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะชาติดับไป ชรามรณะจะปรากฏได้หรือ

เมื่อท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ปรากฏไม่ได้

จึงตรัสว่า เหตุปัจจัยแห่งชราและมรณะ ก็คือชาตินั่นเอง

แม้ข้อว่า เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี และข้อว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี พระองค์ก็ทรงอธิบายด้วยวิธีตั้งคำถามให้ตอบเหมือนกับข้อว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ทุกประการ

จากนั้น ทรงขยายผลของเวทนาออกไปเป็นลำดับดังนี้

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย ปริเยสนา (การแสวงหา) จึงมี
เพราะปริเยสนาเป็นปัจจัย ลาภะ (การได้) จึงมี
เพราะลาภะเป็นปัจจัย วินิจฉยะ (การกำหนด) จึงมี
เพราะวินิจฉยะเป็นปัจจัย ฉันทราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ) จึงมี
เพราะฉันทราคะเป็นปัจจัย อัชโฌสานะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) จึงมี
เพราะอัชโฌสานะเป็นปัจจัย ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงมี
เพราะปริคคหะเป็นปัจจัย มัจฉริยะ (ความตระหนี่) จึงมี
เพราะมัจฉริยะเป็นปัจจัย อารักขะ (ความหวงกั้น) จึงมี

SAMPLE

เพราะอารักขะเป็นปัจจัย บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่งการวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า มึง มึง การพูดส่อเสียด และการพูดเท็จ

ครั้นแล้ว ทรงอธิบายด้วยวิธีตั้งคำถามให้ตอบย้อนขึ้นจากข้อว่า เพราะอารักขะเป็นปัจจัย บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมเกิดขึ้น จนถึงข้อว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจัย ปริเยสนาจึงมี เหมือนกับข้อว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ทุกประการ

จากนั้นทรงอธิบายปฏิจจสมุปบาทข้อต่อไปว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ด้วยวิธีตั้งคำถามให้ตอบ จนถึงข้อว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เหมือนกับข้อว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ทุกประการ แล้วทรงสรุปว่า ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จึงทำให้มีการเกิด แก่ ตาย จุติ หรืออุบัติของวิญญาณและนามรูป คำที่เป็นเพียงชื่อ คำที่ใช้ตามความหมาย คำบัญญัติ สื่อความเข้าใจ วัฏฏะ ปรากฏโดยการบัญญัติ เพราะต่างก็เป็นปัจจัยของกันและกัน

จากนั้น ทรงแสดงอัตตา ๔ อย่างที่บุคคลบัญญัติไว้ว่า

๑. อัตตาที่มีขนาดจำกัด มีรูป๒. อัตตามีขนาดไม่จำกัด มีรูป

๓. อัตตาที่มีขนาดจำกัด ไม่มีรูป๔. อัตตามีขนาดไม่จำกัด ไม่มีรูป

เมื่อบุคคลบัญญัติอัตตาทั้ง ๔ แบบอย่างนี้ ก็จะมีบัญญัติอย่างใดอย่างหนึ่งว่า

๑. อัตตามีอยู่เฉพาะในชาตินี้ ๒. อัตตามีอยู่ตลอดกาล

๓. มีความเห็นว่าจะทำอัตตาที่มีสภาพไม่เที่ยงให้มีสภาพเที่ยงได้

ในทางตรงกันข้าม เมื่อบุคคลไม่บัญญัติอัตตาทั้ง ๔ อย่างนี้ ก็จะไม่มีบัญญัติ ๓ ประการ

ต่อไปทรงอธิบายความเห็นว่าเป็นอัตตามี ๓ อย่าง คือ

๑. ความเห็นว่าเวทนาเป็นอัตตาของเรา

๒. ความเห็นว่าเวทนาไม่ใช่อัตตาของเรา เพราะอัตตาของเราไม่เสวยอารมณ์

๓. ความเห็นว่าเวทนาไม่ใช่อัตตาของเรา อัตตาของเราจะไม่เสวยอารมณ์ก็มิใช่ อัตตาของเรายังเสวยอารมณ์อยู่ เพราะอัตตาของเรามีเวทนาเป็นคุณสมบัติ

แล้วตรัสอธิบายว่า ในความเห็น ๓ อย่างนี้ เมื่อถูกถามว่า บรรดาสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ซึ่งต่างก็มีลักษณะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา เวทนาใดเป็นอัตตา หรือเป็นคุณสมบัติของอัตตา ผู้ที่ถูกถามก็จะตอบไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรมีความเห็นทั้ง ๓ อย่างนั้น

SAMPLE

ภิกษุใดไม่เห็นเวทนาว่าเป็นอัตตา ไม่เห็นการเสวยอารมณ์ว่าเป็นอัตตาและไม่เห็นว่าอัตตาของเรายังต้องเสวยอารมณ์ เพราะอัตตาของเรามีเวทนาเป็นคุณสมบัติ ภิกษุนั้นเมื่อเห็นอย่างนี้ย่อมไม่ถือมั่นอะไรในโลก

ผู้ที่กล่าวว่า ผู้ที่มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ยังมีทิฏฐิว่า (๑) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก (๒) หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก (๓) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก (๔) หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ การกล่าวของผู้นั้น นับเป็นการกล่าวที่ไม่สมควร

ชื่อ คำที่เป็นเพียงชื่อ ความหมาย คำที่ใช้ตามความหมาย บัญญัติ คำบัญญัติ ความเข้าใจ สื่อความเข้าใจ และวัฏฏะ แต่ละอย่างมีอยู่เท่าใด หมุนไปเท่าใด ภิกษุหลุดพ้นแล้วเพราะรู้ยิ่งซึ่งชื่อ คำที่เป็นเพียงชื่อ ฯลฯ และวัฏฏะเท่านั้น ผู้ใดกล่าวว่า ภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วยังมีทิฏฐิว่า พระอรหันต์ ย่อมไม่รู้ไม่เห็น การกล่าวของผู้นั้น นับเป็นการกล่าวที่ไม่สมควร

จากนั้น พระองค์ได้ทรงแสดงวิญญาณฐิติ ๗ ประการ คือ

๑. ภูมิของสัตว์ ผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกันคือ มนุษย์ เทวดาในสวรรค์ ๖ ชั้น พวกยักษิณีและพวกเวมานิกเปรตที่พ้นจากอบายภูมิ ๔

๒. ภูมิของสัตว์ผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกพรหมชั้นปฐมฌาน ได้แก่ พรหมปาริสัชชา พรหมปโรหิตา และมหาพรหมา

๓. ภูมิของสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกันคือ พวกพรหมชั้นอาภัสสระ

๔. ภูมิของสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกันมีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พรหมชั้นสุภกิณหะ

๕. ภูมิของสัตว์ผู้ได้อากาสานัญจายตนสมาบัติ

๖. ภูมิของสัตว์ผู้ได้วิญญาณัญจายตนสมาบัติ

๗. ภูมิของสัตว์ผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ

และแสดงอายตนะ ๒ ประการ คือ

๑. ภูมิของพวกพรหมชั้นอสัญญีสัตว์ คือ ผู้ได้อสัญญายตนสมาบัติ

๒. ภูมิของพวกพรหมผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ

เมื่อภิกษุรู้ถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ ของวิญญาณฐิติและอายตนะนั้น และอุบายสลัดออกจากวิญญาณฐิติและอายตนะนั้นตามความเป็นจริงย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น

จากนั้น พระองค์ทรงแสดงวิโมกข์ ๘ ประการคือ

๑. บุคคลมีรูป เห็นรูปทั้งหลาย

๒. บุคคลมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก

SAMPLE

๓. บุคคลผู้น้อมใจไปว่างาม

๔. บุคคลบรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่าอากาศหาที่สุดมิได้อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง

๕. บุคคลล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่าวิญญาณหาที่สุดมิได้อยู่

๖. บุคคลล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวงบรรลุอากิญจัญญายตนฌาน โดยกำหนดว่าไม่มีอะไรอยู่

๗. บุคคลล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่

๘. บุคคลล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่

ทรงเน้นว่า ภิกษุผู้เข้าวิโมกข์ ๘ ประการนี้ ย่อมทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตรนี้จบลง ท่านพระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตยิ่งนัก(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗)

มหาเนละ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาเนละ, ในอดีตชาติพระองค์ได้ประคองดอกไม้และผ้าขนสัตว์บูชาพระสิขีพุทธเจ้า ได้รับอานิสงส์นั้นในกัปที่ ๒๐ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์พระนามว่ามหาเนละ

พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ในโกฏุมพริยเถราปทานประวัติในอดีตชาติของพระโกฏุมพริยเถระ พระโกฏุมพริยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ท่านได้ประคองดอกไม้ และผ้าขนสัตว์เนื้อดี บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลก ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๒๐ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งมีพระนามว่ามหาเนละ มีเดชมาก มีพลานุภาพมาก(ขุ.(ไทย)๓๒/๑๖/๓๔๙)

มหาบพิตร: คำที่พระสงฆ์เรียกแทนพระนามพระเจ้าแผ่นดินและพระมเหสี, คำที่พระผู้มีพระภาคเรียกแทนพระนามพระราชา, คำที่เจ้าลัทธิปูรณกัสสปะเรียกแทนพระนามเจ้าอชาตศรัตรู เวเทหิบุตร ราชาแห่งแคว้นมคธคือว่า อกิริยวาท ลัทที่ถือว่าทำแล้วไม่เป็นอันทำของปูรณกัสสปะ เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า คราวหนึ่งในกรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหาครูปูรณะ กัสสปะ ถึงที่อยู่ เจรจาปราศรัยกันพอคุ้นเคยดี ได้นั่งลงถามครูปูรณะ กัสสปะ ว่า ‘ท่านกัสสปะ อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า ฯ ท่านกัสส

ปะจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่' ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันถามอย่างนี้ ครูปูรณะ กัสสปะ ตอบว่า 'มหาบพิตร เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ฯ ผู้ทำ(เช่นนั้น) ก็ไม่จัดว่าทำบาป เขาย่อมไม่มีบาปที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบาปมาถึงเขา หม่อมฉันจึงไม่ชื่นชม ไม่ตำหนิคำกล่าวของครูปูรณะ ก็ได้ลุกจากที่นั่งจากไป(ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๑/๕๒,๙/๑๖๒/๕๒,๙/๑๖๔/๕๒,๙/๑๖๖/๕๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๒๘/๑๗๑,๑๐/๒๒๘/๑๗๒,๑๐/๒๓๐/๑๗๓,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๕๖๔/๒๕๘, ๒๖/๕๙๒/๒๖๓)

มหาบุรุษ: ลักษณะของบุคคลสำคัญมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น, ศาสตร์ว่าลักษณะของบุคคลอันมีอยู่ในคัมภีร์พราหมณ์ ซึ่งเรียกว่ามนตร์ เฉพาะส่วนที่ว่าด้วยผู้เป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่าพุทธมนตร์ มีอยู่ ๑๖,๐๐๐ คาถา, ผู้มีปัญญามาก, ผู้มีจิตหลุดพ้นจากอกุศลทั้งหลาย, มหาบุรุษสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓๒ ประการ มีคติเพียง ๒ อย่างเท่านั้น คือ ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักพรรดิผู้ทรงธรรม ถ้าออกบวชจะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ในมหาปุริสสูตร ว่าด้วยมหาบุรุษ เมื่อท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่กรุงสาวัตถี ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า 'มหาบุรุษ มหาบุรุษ' ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ บุคคลจึงชื่อว่าเป็นมหาบุรุษ พระพุทธเจ้าข้า" พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "สารีบุตร เรากล่าวว่า 'มหาบุรุษ' เพราะมีจิตหลุดพ้น เรากล่าวว่า 'ไม่ใช่มหาบุรุษ' เพราะมีจิตยังไม่หลุดพ้น เราเรียกผู้ชื่อว่ารู้ชัดส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน ได้แก่ ผัสสะเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง ผัสสสมุทัยเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง ผัสสนิโรธอยู่ท่ามกลาง ไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยมันตา เราเรียกภิกษุนั้นว่าเป็นมหาบุรุษ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓/๑๕,๑๐/๓๔/๑๖,๑๐/๓๕/๑๖,๑๐/๓๕/๑๗,ที.ปา.ไทย)๑๑/๑๙๙/๑๕๙,๑๑/๒๐๐/๑๕๙,๑๑/๒๐๒/๑๖๔,๑๑/๒๐๓/๑๖๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๔๓๘/๔๙๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๗/๒๒๙,๒๑/๓๕/๕๕,ที.สี.อ.(บาลี)๒๕๖/๒๒๓)ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๙/๗๔,๓๐/๑๑/๗๙,๓๐/๑๑/๘๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๐๒/๔๒๘)

มหาปชาบดีโคตมีเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นธิดาอำมาตย์ในกรุงหงสวดี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระและได้เห็นพระพุทธเจ้าทรงตั้งภิกษุณีผู้เป็นพระมาตุจฉาไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้รัตตัญญู ท่านจึงถวายทานและได้ปรารถนาตำแหน่งนั้น เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในภพน้อยภพใหญ่เป็นอันมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้ไปเกิดในศากยตระกูล กรุงเทวทหะ และได้เป็นพระมาตุจฉา

SAMPLE

ของพระพุทธเจ้าได้ออกผนวชบรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ เป็นผู้ชำนาญในทิพพโสตธาตุ และได้รับแต่งตั้งจากพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้รัตตัญญู ต่อจากนั้นจึงได้ทูลลาปรินิพานพร้อมด้วยภิกษุณีบริวาร ๕๐๐ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๗/๓๙๙)

มหาปชาปดีโคตมี, ภิกษุณี: เป็นพระราชธิดาในพระเจ้าอัญชนาธิปราชแห่งกรุงเทวทหะ แคว้นโกลิยะ และเป็นพระขนิษฐภคินี(น้องสาว)ของพระนางสิริมหามายา ผู้เป็นพระพุทธมารดา พระนางมหาปชาบดีโคตมีเป็นพระมาตุจฉาของพระสมณโคดมพุทธเจ้า ทรงเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา และทรงได้เรียนกรรมฐานและทรงปฏิบัติอย่างจริงจัง จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระพุทธจ้าทรงยกย่องท่านว่าเป็นเอตทัคคะ คือเลิศกว่าผู้อื่นในทางรัตตัญญู คือผู้มีรู้ราตรีนานพระผู้พระภาคตรัสลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย ๘ ประการแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี เมื่อพระนางเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณที่ประทับ ได้กราบทูลว่า ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมโดยย่อ ที่เมื่อหม่อมฉันฟังแล้ว จะพึงหลีกเร้นอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายใจอยู่เถิด" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "โคตมี ท่านรู้ธรรมเหล่าใดว่า (๑) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด(๒) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความประกอบไว้ ไม่เป็นไปเพื่อความพราก(๓) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อการสะสม ไม่เป็นไปเพื่อการไม่สะสม(๔) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความมักมาก ไม่เป็นไปเพื่อความมักน้อย(๕) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความสันโดษ(๖) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความคลุกคลีหมู่คณะ ไม่เป็นไปเพื่อความสงัด (๗) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ไม่เป็นไปเพื่อปรารภความเพียร(๘) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่ายและตรัสเรื่องพระฉัพพัคคีย์ เมื่อพระนางมหาปชาบดีกราบทูลว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้พวกภิกษุณีให้ซักบ้างให้ย้อมบ้าง ฯ พระผู้มีพระภาคจึงบัญญัติว่า ก็ ภิกษุใดใช้ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติให้ซัก ให้ย้อม หรือให้สางขนเจียม ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์(วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๗๖/๑๐๑,๒/๑๕๙/๓๓๑, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๘๑๐/๑๓๗,วิ.ม.(ไทย)๕/๔๗๐/๓๖๕,วิ.จู.(ไทย)๗/๔๐๖/๓๒๐,๗/๔๐๖/๓๒๑,๗/๔๐๖/๓๒๒,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๙๘/๔๕๒,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๓๕/๓๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๑/๓๓๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๓/๓๓๘)

มหาปชาปติโคตมีเถรีคาถา : ภาษิตของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี,คาถาของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี ท่านพระมหาปชาบดีโคตมีเถรีประสงค์จะสดุดีพระคุณพระศาสดา จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงแกล้วกล้าสูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวงหม่อม

ฉันขอนอบน้อมพระพุทธองค์ผู้ทรงช่วยปลดเปลื้องหม่อมฉัน และชนอื่นเป็นจำนวนมากให้พ้นจากทุกข์ หม่อมฉันกำหนดรู้ทุกข์ทั้งปวงแล้ว ทำตัณหาซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์ให้เหือดแห้งแล้ว ได้เจริญมรรคซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ และได้บรรลุนิโรธแล้ว ชนทั้งหลายเป็นมารดาบิดา เป็นบุตรธิดา เป็นพี่น้อง เป็นปู่ย่าตายายกันมาในชาติก่อนๆ หม่อมฉันไม่รู้ตามความเป็นจริง ไม่พบที่พึ่งจึงท่องเที่ยวไป (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๕๗/๕๘๐)

มหาปชาปตีโคตมีวัตถุ : เรื่องพระนางมหาปชาบดีโคตมี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุณีทั้งหลายว่าผู้ไม่มีกรรมชั่วทางกาย วาจา และใจ สำรวมระวังได้ครบทั้ง ๓ ทวารเราเรียกว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๙๑/๑๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กรรมชั่ว หมายถึงกรรมที่มีโทษ มีทุกข์เป็นกำไร นำสัตว์ให้ตกไปในอบาย (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๐๐)

มหาปฐพี: แผ่นดินใหญ่, อุปมาปั้นดินที่หมดไป แต่สังสารที่ถูกตัณหาผูกไม่สิ้นสุด, อุปมาฝุ่นที่ปลายเล็บนั้นน้อยกว่าที่อยู่มหาปฐพี, แผ่นดินที่พระราชามหาราชปกครองพระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ในปฐวีสูตร ว่าด้วยแผ่นดิน เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาค ตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า สงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชากีดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป เปรียบเหมือนบุรุษพึงปั้นมหาปฐพีนี้ให้เป็นก้อน ก้อนละเท่าเมล็ดกระเบาแล้ววางไว้ สมมติว่านี้เป็นบิดาของเรา นี้เป็นบิดาของบิดาของเรา บิดาของบิดาแห่งบุรุษนั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนมหาปฐพีนี้พึงหมดสิ้นไป (แต่สงสารไม่หมดไป) เพราะว่าสงสารนี้ถูกตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไปอุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เธอทั้งหลายเสวยความทุกข์ เสวยความลำบากได้รับความพินาศเต็มป่าช้าเป็นเวลายาวนาน เพราะเหตุนี้แหละจึงควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนัด ควรเพื่อหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง อุปมาฝุ่นติดปลายเล็บ ที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณเขตกรุงสาวัตถี นั้น พระองค์ใช้ปลายพระนขาช้อนฝุ่นขึ้นมาเล็กน้อยแล้วถามว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมานี้ กับมหาปฐพีนี้อย่างไหนมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายตอบว่า มหาปฐพีนี้นั้นแหละมีมากกว่า ฝุ่นที่ปลายพระนขาของพระองค์มีเพียงเล็กน้อย (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๗/๑๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๑/๑๑๗,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๓๓/๒๗๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๒๕/๒๑๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๘/๖๓๑,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๘/๑๓๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๑๒๘/๗๑)

มหาปฐวีสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแผ่นดินใหญ่ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ

๔ มีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนแผ่นดินใหญ่ที่หมดสิ้นไปมากกว่าก้อนดิน ๗ ก้อนที่บุรุษเก็บขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๕/๖๓๖)

มหาปฐวีสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแผ่นดินใหญ่ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนแผ่นดินใหญ่ที่หมดสิ้นไปมากกว่าก้อนดิน ๗ ก้อนที่เหลืออยู่ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๖/๖๓๗)

มหาปตาปะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาปตาปะ,ในอดีตชาติได้ประคองดอกย่านทรายบูชาพระวิปัสสีพุทธเจ้า ในกัปที ๓๕ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาปตาปะพระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้นิคคุณฑิปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระนิคคุณฑิปุปผิยเถระ ท่านเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ท่านเป็นคนวัดได้ประคองดอกย่านทรายบูชา พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้าในกัปที่ ๓๕ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง มีพระนามว่ามหาปตาปะ เป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๓/๓๗๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๗/๓๙๕)

มหาปทานสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภเรื่องปุพเพนิวาสญาณ (ความรู้เรื่องชีวิตของคนสมัยก่อน)ของพระองค์ ที่ภิกษุเหล่านั้น นำมาสนทนากันที่หอนั่งใกล้เรริมณฑป ในพระเชตวัน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑/๑)

มหาปทุมชาดก : ชาดกว่าด้วยมหาปทุมกุมาร มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระมหาปทุมกุมารโพธิสัตว์ ถูกพระมารดาเลี้ยงใส่ร้ายให้ประหารชีวิต เพราะท่านไม่ยอมเสพ อสัทธรรมด้วย พระราชบิดาหลงเชื่อรับสั่งให้ประหารชีวิตโดยการโยนลงเหว ก่อถูกนำไปโยนเหวท่านได้ถวายพระโอวาทพระราชบิดาว่า โทษที่บุคคลอื่นทำ ถ้ายังไม่ทันได้พิจารณาให้ถี่ถ้วนอย่าเพิ่งลงโทษ ควรลงโทษคนที่มีความผิดเท่านั้น ไม่ควรลงโทษคนดี พระราชาต้องประพฤติธรรมทั้ง ๒ อย่างคือทั้งอ่อนโยนและแข็งแกร่ง เพราะถ้าอ่อนเกินไปคนก็ข้าม แข็งเกินไปก็มีศัตรูมาก คนกำหนัดก็พูดมาก คนโกรธก็พูดมาก พระองค์ไม่ควรลงโทษพระโอรสพระเหตุแห่งหญิง พระราชายอมรับฟังรับให้นำไปโยนลงเหวทันที แต่ท่านตกลงไปค้างบนบังพานของพญานาค เกิดความสลดใจจึงบวชเป็นฤาษี ต่อมาพระราชบิดาทราบข่าวได้ไปเสด็จไปอารธนามาให้ลาพรตมาครองราชสมบัติ แต่ท่านไม่ยอมรับ ท่านได้

SAMPLE

แสดงธรรมสอนว่า ท่านมองเห็นตนเองเหมือนคนกลืนกินเบ็ด แล้วดึงเบ็ดที่เปื้อนโลหิตออกมา จึงจะพบความสุข พระราชไม่เข้าพระทัยจึงตรัสถามความหมาย ท่านได้อธิบายว่า กาม เป็นเหมือนเบ็ด ทรัพย์สมบัติช้าง ม้า โค ลา เป็นเหมือนเบ็ดที่เปื้อนโลหิต การสละเสียได้คือดารดึงออกมา ทำให้ได้พบความสุข ทำให้พระราชาทรงพอพระทัยและสั่งลงโทษพระชายาผู้ความนั้น (ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๐๖/๓๙๑)

มหาปทุมะ, ภิกษุ: พระภิกษุชื่อว่ามหาปทุมะ, ท่านเป็นพหูสูต, ผู้ทรงจำพระวินัยพร้อมภิกษุอื่น ๆ อีกมากมีพระสุมนะ เป็นต้น เรื่องรายนามพระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา พระเถระเหล่านี้ คือ พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ และพระโมคคัลลีบุตร รวมเป็น ๕ รูป เป็นผู้นำพระวินัยสืบ ๆ กันมาในชมพูทวีปอันมีสิริต่อมา มีพระสุมนะผู้มีปัญญา พระมหาสีวะผู้เป็นมหาธรรมกถึก พระมหาปทุมะเป็นพหูสูต ฉลาดในพระปิฎกทั้งหมด (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖,วิ.ป.(ไทย)๘/๘/๑๓, วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒/๒๖)

มหาปเทส: ข้อสำหรับอ้างใหญ่,การเทียบเคียงอ้างอิง ๔ ข้อ, การพิจารณาอนุโลมปฏิโลม การปฏิบัติตามพระวินัยสงฆ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องมหาปเทส ๔ ประการ ข้ออ้างที่สำคัญ เมื่อพระองค์ประทับอยู่ที่อานันทเจดีย์ในโภคนคร ได้แสดงมหาปเทส ๔ ประการ ว่า (๑) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่า ไม่ควร แต่เข้ากับสิ่งเป็นอกัปปิยะ ขัดต่อสิ่งเป็นกัปปิยะ สิ่งนั้นไม่ควร(๒) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากับกับสิ่งเป็นกัปปิยะ ขัดต่อสิ่งเป็นอกัปปิยะ สิ่งนั้นควร (๓) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่เป็นอกัปปิยะ ขัดต่อสิ่งเป็นกัปปิยะ สิ่งนั้นไม่ควร(๔) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งเป็นกัปปิยะ ขัดต่อสิ่งเป็นอกัปปิยะ สิ่งนั้นควร(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๘/๑๓๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๐/๒๕๓)

มหาปเทสสูตร : พระสูตรว่าด้วยมหาปเทสพระผู้มีพระภาค ตรัสว่า มหาปเทส ๔ คือ

๑. เมื่อมีภิกษุกล่าวอ้างว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุศาสน์ ก็ยังไม่พึงชมเชย ไม่พึงคัดค้าน พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นไว้ให้ดี แล้วพึงสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัย ถ้าสอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบดูในวินัยก็ไม่ได้ ก็พึงลงสันนิษฐานว่า นี้มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่นอน ภิกษุนี้รับมาผิด พึงทิ้งเสีย ถ้าสอบลงในสูตรก็ได้ เทียบดูในวินัยก็ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า นี้เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่นอน ภิกษุนั้นรับมาด้วยดี พึงจำไว้

SAMPLE

๒. เมื่อมีภิกษุกล่าวอ้างว่า ในอาวาสชื่อโน้น มีสงฆ์อยู่ พร้อมด้วยพระเถระ พร้อมด้วยปาโมกข์ ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุศาสน์ ก็ยังไม่พึงชมเชย ไม่พึงคัดค้าน พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นไว้ให้ดี แล้วพึงสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัย ถ้าสอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบดูในวินัยก็ไม่ได้ ก็พึงลงสันนิษฐานว่า นี้มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่นอน สงฆ์นี้รับมาผิด พึงทิ้งเสีย ถ้าสอบลงในสูตรก็ได้ เทียบดูในวินัยก็ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า นี้เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่นอน สงฆ์นั้นรับมาด้วยดี พึงจำไว้

๓. เมื่อมีภิกษุกล่าวอ้างว่า ในอาวาสชื่อโน้น มีภิกษุผู้เป็นเถระอยู่จำนวนมาก เป็นพหูสูต ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุศาสน์ ก็ยังไม่พึงชมเชย ไม่พึงคัดค้าน พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นไว้ให้ดี แล้วพึงสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัย ถ้าสอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบดูในวินัยก็ไม่ได้ ก็พึงลงสันนิษฐานว่า นี้มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่นอน พระเถระเหล่านั้นรับมาผิด พึงทิ้งเสีย ถ้าสอบลงในสูตรก็ได้ เทียบดูในวินัยก็ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า นี้เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่นอน พระเถระเหล่านั้นรับมาด้วยดี พึงจำไว้

๔. เมื่อมีภิกษุกล่าวอ้างว่า ในอาวาสชื่อโน้น มีภิกษุผู้เป็นเถระอยู่รูปหนึ่ง เป็นพหูสูต ข้าพเจ้าได้สดับมาเฉพาะหน้าพระเถระรูปนั้นว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุศาสน์ ก็ยังไม่พึงชมเชย ไม่พึงคัดค้าน พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นไว้ให้ดี แล้วพึงสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัย ถ้าสอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบดูในวินัยก็ไม่ได้ ก็พึงลงสันนิษฐานว่า นี้มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่นอน พระเถระรูปนั้นรับมาผิด พึงทิ้งเสีย ถ้าสอบลงในสูตรก็ได้ เทียบดูในวินัยก็ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า นี้เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแน่นอน พระเถระรูปนั้นรับมาด้วยดี พึงจำไว้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๐/๒๕๓)

มหาปนาทชาดก : ชาดกว่าด้วยปราสาทของพระเจ้ามหาปนาทะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เคยเกิดเป็นท้าวสักกะแต่เป็นผู้รับใช้ช่วยขวนขวายในกิจของพระเจ้ามหาปนาทะผู้มีปราสาททองคำกว้างประมาณ ๑๖ ชั่วลูกธนูตก คือประมาณครึ่งโยชน์ สูงประมาณ ๑,๐๐๐ ชั่วลูกธนูตก คือประมาณ ๒๕ โยชน์ มี ๑,๐๐๐ ชั้น แต่มีชั้นพิเศษ ๗ ชั้นที่ประดับด้วยธงแก้วมณีสีเขียว มีนักฟ้อน ๖,๐๐๐ นาง แบ่งเป็น ๗ พวกฟ้อนรำอยู่ในปราสาทนั้น พระภัททชิซึ่งอดีตพระเจ้ามหาปนาทะเจ้าของปราสาทได้แสดงปราสาทนั้นแก่พระศาสดาและมหาชนเพื่อตัดความสงสัยของเพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกันที่กล่าวหาว่าท่านพูดอวดคุณพิเศษที่ไม่มีจริง เมื่อท่านแสดงแล้วจึงทราบว่าท่านเป็นพระอรหันต์ การแสดงปาฏิหาริย์ที่แสดง

SAMPLE

ถึงบุรพรรมในอดีตที่ตนเคยสั่งสมไว้ดีแล้ว บางครั้งก็เป็นความจำเป็นที่ต้องทำ เพราะคนโง่ทั้งหลายที่ไม่ยอมรับฟังเหตุผลของผู้อื่นอาจยอมสงบลงได้ด้วย ปาฏิหาริย์ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๔๐/๑๒๙)

มหาปนาทะ, พระเจ้า: พระราชาทรงพระนามว่าปนาทะ ทรงมีปราสาททองคำกว้าง ๑๖ ชั่วลูกธนูตก สูง ๑,๐๐๐ ชั่วลูกธนู ปราสาทสูง ๑,๐๐๐ ชั่วลูกธนู มีพื้น ๑๐๐ ชั้น ประดับประดาด้วยธงแก้วมณีสีเขียว มีนักฟ้อนอยู่ ๖,๐๐๐ คน โดยแบ่งออกเป็น ๗ พวก ฟ้อนรำอยู่ในปราสาทนั้น กล่าวว่า พระเจ้าสังขะ จักรับสั่งให้ยกปราสาทที่พระเจ้ามหาปนาทะโปรดให้สร้างไว้ แล้วประทับอยู่ ทรงสละบำเพ็ญทานแก่สมณ-พราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพกและยาจกทั้งหลาย จักทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระนามว่าเมตไตรย ท้าวเธอผนวชแล้วไม่นานอย่างนี้ ทรงหลีกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาทมีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยพระปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๘/๗๙)

มหาปรินิพพาน: การดับรอบ, การดับสนิท, ดับกิเลสและทุกข์สิ้นเชิง, บรรลุหรหัตตผล, เรื่องการปรินิพานของพระผู้มีพระภาค, เป็นชื่อของสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องราชอปริหานิยธรรมที่เขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ, เป็นชื่อของสูตรตอนพระเจ้าอชาติศัตรูจะยกทัพไปตีพวกวัชชี แต่พวกวัชชีปฏิบัติในราชอปริหานิยธรรมจึงรอดพ้นไปได้

พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ในมหาปรินิพพานสูตร เมื่อพระองค์ประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร มีพระประสงค์จะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี รับสั่งว่า “เราจะโค่นล้มพวกวัชชีผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ ให้พินาศย่อยยับ พระเจ้าอชาตศัตรู เรียกวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แคว้นมคธมาตรัสว่า “มาเถิดพราหมณ์ ท่านจงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า แล้วทูลถามถึงพระสุขภาพ ความมีพระโรคาพาธน้อย ฯ อย่าง มหาอำมาตย์ได้รับสนองแล้ว นำพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคมากราบทูลพระแด่พระเจ้าอชาตศัตรูว่า พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร มีพระประสงค์จะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระอานนท์ว่าตรัสว่าไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชี นอกจากจะใช้วิธีปรองดองทางการทูต หรือไม่ก็ทำให้แตกสามัคคีกัน ด้วยอปริหานิยธรรมว่า (๑) เจ้าวัชชีหมั่น

ประชุมกันประจำ (๒) เจ้าวัชชีพร้อมเพรียงกันประชุมและเลิกประชุม (๓) เจ้าถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรมที่วางไว้เดิม (๔) พวกเจ้าวัชชี สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจ้าวัชชีผู้มีพระชนมายุมากของชาววัชชี (๕)พวกเจ้าวัชชีไม่ฉุดคร่าขืนใจกุลสตรี (๖) 'พวกเจ้าวัชชี สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ในแคว้นวัชชีของชาววัชชีทั้งในเมืองและนอกเมือง (๗)พวกเจ้าวัชชีจัดการรักษา คุ้มครอง ป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลายโดยชอบธรรม(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๑/๗๗)

มหาปรินิพพานสูตร : พระสูตรว่าด้วยมหาปรินิพพาน เป็นพระสูตรที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ในการเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้าย ตลอดจนเหตุการณ์ในวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน การถวายพระเพลิง การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ และการสร้างพระสถูปของพระผู้มีพระภาค หมายถึงการดับขันธ์ของพระผู้มีพระภาคซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดสำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย เนื้อหาของพระสูตรนี้แบ่งเป็น ๖ ภาณวาร และแบ่งย่อยออกเป็น ๔๔ ตอน บางตอนบันทึกไว้โดยย่อและมีรายละเอียดแยกไปตั้งเป็นสูตรหนึ่งต่างหากก็มี เช่น มหาสุทัสสนสูตร ชนวสภสูตรในเล่มนี้ บางตอนปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งของพระสุตตันตปิฎก ของพระวินัยปิฎก และของพระอภิธรรมปิฎก สาระสำคัญของ แต่ละตอนมีดังนี้

ตอนที่ ๑-๓

วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แคว้นมคธ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับ อยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ กราบทูลตามรับสั่งของพระเจ้าอชาตศัตรู เรื่องจะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสอะไรในเรื่องนี้ แต่ได้ตรัส ถามท่านพระอานนท์ที่กำลังถวายงานพัดอยู่ในขณะนั้นว่า พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติมั่น ตามราชอปริหานิยธรรม ๗ ประการอยู่หรือไม่ เมื่อพระเถระทูลตอบว่า ยังปฏิบัติมั่นอยู่ จึงทรงพยากรณ์ว่า ตราบใดที่พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติมั่นตามราชอปริหานิยธรรม ทั้ง ๗ ประการ ตราบนั้นพวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความ เสื่อมเลย แล้วทรงเล่าให้วัสสการพราหมณ์ฟังว่า เคยตรัสเรื่องราชอปริหานิยธรรม ๗ ประการนี้แก่พวกเจ้าวัชชี

วัสสการพราหมณ์กราบทูลว่า พวกเจ้าวัชชีปฏิบัติเพียงประการเดียวก็จะมีแต่ ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อม ไม่ต้องปฏิบัติให้ครบทั้ง ๗ ประการเลยพระเจ้าอชาตศัตรูไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชีเลย นอกจากใช้วิธีทางการทูต หรือไม่ก็ทำให้แตกสามัคคีกัน แล้วทูลลากลับ

หลังจากวัสสการพราหมณ์กลับไปไม่นาน พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระอานนท์เรียกประชุมสงฆ์ทั้งหมดที่พำนักอยู่ในกรุงราชคฤห์ในขณะนั้น และได้ตรัสพระธรรมเทศนาเรื่องอปริหานิยธรรมสำหรับภิกษุ หรือภิกขุอปริหานิย

ธรรม รวม ๖ หมวด เป็นอปริหานิยธรรม ๗ ประการ ๕ หมวด ๖ ประการ ๑ หมวด หมวดที่ ๔ ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ หมวดที่ ๕ ได้แก่สัญญา ๗ (คือสัญญา ๗ ประการแรก ในสัญญา ๑๐) และหมวดที่ ๖ ได้แก่สารณียธรรม ๖

จากนั้น ได้เสด็จพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ลงจากภูเขาคิชฌกูฏไปยังอัมพลัฏฐิกาวัน(สวนมะม่วงหนุ่ม)เสด็จเข้าประทับ ณ ตำหนักหลวง ทรงแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยศีล สมาธิ ปัญญา แก่ภิกษุทั้งหลายแล้วเสด็จต่อไป จนถึงเมืองนาลันทา(นาพันทา) ประทับที่ปาวาริกัมพวัน (สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี) แคว้นมคธ

ตอนที่ ๔

ท่านพระสารีบุตรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่ปาวาริกัมพวัน กราบทูล ถึงความเลื่อมใสที่ท่านมีต่อพระผู้มีพระภาคด้วยอาสภิวาจา คือ วาจาอันองอาจดุจเสียงราชสีห์คำราม(สีหนาท) ว่า □ไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มี สมณะ หรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณ ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค

เมื่อทรงท้วงติงว่า พระเถระไม่มีเจโตปริยญาณ (ปัญญาหยั่งรู้วาระจิตของผู้อื่น) ในพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน จะรู้เรื่องในพระทัยของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นได้อย่างไร ท่านกราบทูลว่า ท่านมีวิธีการอนุมาน โดยอาศัยองค์ธรรม ๓ หมวด คือ นิวรณ์ ๕ สติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ เป็นเครื่องมืออนุมานว่า เพราะพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงละนิวรณ์ ๕ ประการได้เด็ดขาด มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ประการ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ตามความ เป็นจริง จึงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ท่านเปรียบเทียบท่านเองกับนายประตูผู้ฉลาดของเมืองชายแดนที่มีกำแพงมั่นคง มีประตูเข้า-ออกเพียงประตูเดียวว่าเขาย่อมรู้จักสัตว์ใหญ่ ๆ ทุกชนิดที่เข้าและออกจากเมืองนั้นโดยพิจารณา สำรวจที่ทางเข้า-ออกนี้ ฉันใด ท่านก็พิจารณาสำรวจจากธรรม ๓ หมวดนี้ฉันนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงนิ่งมิได้ตรัสรับรองความถูกต้องของการอนุมานนี้ แต่อรรถกถาบอกให้ดูรายละเอียดเรื่องนี้ในสัมปสาทนียสูตร ในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑) ตรงนี้มีข้อที่ควรศึกษา คือ ท่านพระสารีบุตรมิได้ตาม เสด็จมาจากกรุงราชคฤห์เพราะท่านมาพักอยู่ที่นาลันทาซึ่งเป็นบ้านเดิมของท่านเพื่อโปรดมารดา และท่านก็ได้นิพพานในห้องที่ท่านเกิดนั่นเอง หลังจากขบวนเสด็จเคลื่อนไปแล้ว

ตอนที่ ๕-๗

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคเสด็จจากเมืองนาลันทาไปถึงปาฏลิคาม แคว้นมคธ ประทับ ณ บ้านรับรองของอุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลิคาม ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดอุบาสกและอุบาสิกาเหล่านั้น เรื่องโทษของผู้ทุศีล ๕ ประการ และอานิสงส์ของผู้ มีศีล ๕ ประการ

วันรุ่งขึ้นตรัสกับท่านพระอานนท์เรื่องการสร้างเมืองปาฏลีบุตรที่มหาอำมาตย์แคว้นมคธ ๒ คน คือ สุนีธะและวัสสการพราหมณ์กำลังดำเนินการอยู่ว่า ต่อไปเมืองนี้จะเป็นเมืองชั้นเยี่ยม เป็นศูนย์กลางการค้าขาย แต่จะมีอันตราย ๓ อย่าง คือ อันตรายที่เกิดจากไฟ จากน้ำ และจากการแตกสามัคคี ต่อมา มหาอำมาตย์ทั้งสองเข้าเฝ้ากราบทูลอาราธนาพระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปเสวยพระกระยาหาร ที่บ้านพักของตน ครั้นเสวยพระกระยาหารเสร็จ ทรงอนุโมทนาด้วยพระคาถาที่ขึ้นต้นว่า ยสฺมึ ปเทเส กปฺเปติ ซึ่งคณะสงฆ์ยังใช้เป็นบทเจริญพระพุทธมนต์ในงาน ขึ้นบ้านใหม่ งานฉลองอาคารใหม่ มาจนทุกวันนี้ ครั้นทรงอนุโมทนาเสร็จแล้วได้เสด็จออกจากปาฏลิคามพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์โดยมีมหาอำมาตย์ทั้งสองตามส่งเสด็จจนถึงท่าข้ามแม่น้ำคงคาจากฝั่งของแคว้นมคธ ไปยังฝั่งของแคว้นวัชชี มหาอำมาตย์จึงตั้งชื่อท่าที่ทรงข้ามฝั่งนั้นว่า ท่าพระโคดม

ตอนที่ ๘-๑๐

พระผู้มีพระภาคทรงนำภิกษุสงฆ์ไปยังโกฏิกคามตรัสกับภิกษุทั้งหลายเรื่องอริยสัจ ๔ แล้วเสด็จต่อไปจนถึงนาทิกคามหรือญาติกคาม แคว้นวัชชี ประทับ ณ ตำหนักอิฐ (ที่ชาวบ้านญาติกคามสร้างถวาย) ทรงตอบคำถามของท่านพระอานนท์เรื่องคติและอภิสัมปรายภพของพุทธบริษัทของหมู่บ้านนั้นที่ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งมีทั้งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา และมีคุณธรรมตั้งแต่โสดาปัตติผล จนถึงอรหัตตผล สรุปว่า มีทั้งผู้ที่ไม่หวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีกและผู้ที่จะบรรลุสัมโพธิในวันข้างหน้า (ในเรื่องนี้มีรายละเอียดแยกไปตั้งเป็นอีกสูตรหนึ่ง คือ ชนวสภสูตร ในเล่มนี้)

หลังจากตรัสตอบคำถามของท่านพระอานนท์จบแล้วทรงแสดงธรรมเรื่องแว่นธรรมเพื่อให้พุทธบริษัทใช้เป็นหลักสำหรับสำรวจตัวเอง พยากรณ์ตัวเองโดยไม่ต้องมาทูลถามพระองค์อีก ทรงสรุปว่า พระอริยสาวกผู้มีแว่นธรรมนี้แล้ว พยากรณ์ตนเองได้ว่าจะไม่ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรต อบาย ทุคติ และวินิบาตแน่นอนอึ่ง ขณะประทับ ณ ตำหนักอิฐนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ ศีล สมาธิ และปัญญาไว้หลายเรื่อง รวมทั้งเรื่องสติปัฏฐาน ๔

ตอนที่ ๑๑

จากนั้น เสด็จต่อไปยังสวนมะม่วงของนางอัมพปาลีพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ วันรุ่งขึ้น เสด็จไปเสวยพระกระยาหารที่บ้านนางอัมพปาลีตามคำอาราธนา

หลังจาก เสวยพระกระยาหารแล้ว นางได้ถวายสวนมะม่วงให้เป็นที่พักของสงฆ์ตลอดไป ขณะประทับที่สวนมะม่วงแห่งนี้ได้ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับศีล สมาธิ และปัญญาหลายเรื่อง

ตอนที่ ๑๒-๑๕

จากสวนมะม่วงของอัมพปาลี เสด็จต่อไปถึงเวฬุวคาม เขตกรุงเวสาลี รับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายแยกย้ายกันจำพรรษา ณ ที่ที่มีเพื่อนหรือคนที่คุ้นเคยกัน โดยรอบกรุงเวสาลี ส่วนพระองค์ทรงจำพรรษา ณ เวฬุวคาม ขณะประทับอยู่ที่เวฬุวคามนั้นได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรง ทรงมีทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพาน แต่ทรงอดกลั้นไว้ได้ด้วยอิทธิบาท ทำให้ท่านพระอานนท์ที่เฝ้าพยาบาลอยู่ตลอดเวลา รู้สึกดีใจ หายกังวล ห่วงใย และกราบทูลความรู้สึกให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสสอนเรื่องความไม่เที่ยงของสังขารซึ่งต้องมีการพลัดพรากเป็นธรรมดา ทรงสอนให้มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ายึดติดพระองค์

เช้าวันหนึ่งเสด็จไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลีโดยมีท่านพระอานนท์ตามเสด็จ หลังจากเสวยพระกระยาหารแล้ว เสด็จต่อไปยังปาวาลเจดีย์ เขตกรุงเวสาลี ทรงแสดงนิมิตโอภาสให้พระเถระฟังถึง ๓ ครั้ง เพื่อให้ทูลอาราธนาให้ทรงดำรงพระชนมชีพต่อไปเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก แต่ท่านไม่เข้าใจความหมายแห่งนิมิตโอภาสนั้น จึงรับสั่งให้ท่านออกไปจากที่ประทับ และมารผู้มีบาปก็ได้โอกาสเข้าเฝ้าทูลอาราธนาให้ปรินิพพานโดยอ้างว่าถึงเวลาอันสมควรแล้ว พระองค์จึงทรงรับคำอาราธนาของมาร และทรงปลงพระชนมายุสังขารว่า จากวันนี้ ไปอีก ๓ เดือน พระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ตอนที่ ๑๖-๒๐

ทันทีที่ทรงปลงพระชนมายุสังขาร ได้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง ทำให้ท่านพระอานนท์แปลกใจจึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามถึงสาเหตุ พระองค์ทรงตอบว่า เกิดจากสาเหตุ ๘ ประการคือ (๑) เกิดจากธรรมชาติของโลก (๒) เกิดจากอำนาจฤทธิ์ของผู้มีฤทธิ์มีอำนาจทางใจ (๓-๘) เกิดจากอำนาจบุญบารมีของพระพุทธเจ้า ๖ คราว ได้แก่คราวเสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา คราวประสูติ คราวตรัสรู้ คราวประกาศพระธรรมจักร คราวปลงพระชนมายุสังขาร และคราวเสด็จดับขันธปรินิพพาน ตรัสเล่าให้พระอานนท์ฟังต่อไปว่า พระองค์เคยเสด็จเข้าไปในบริษัท ๘ จำพวก คือ ขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท จาตุมหาราชบริษัท ดาวดึงสบริษัท มารบริษัท และพรหมบริษัท โดยทรงปรับพระองค์ให้กลมกลืนกับบริษัทนั้น ๆ จนเขาจำพระองค์ไม่ได้

SAMPLE

ตรัสเล่าให้ท่านพระอานนท์ฟังต่อไปอีก ๓ เรื่อง คือ เรื่องอภิภายตนะ ๘ ประการ เรื่องวิโมกข์ ๘ ประการ และทรงเล่าเรื่องมารทูลอาราธนาให้ปรินิพพาน ซึ่งทรงรับคำอาราธนาของมารแล้ว

ตอนที่ ๒๑-๒๓

ท่านพระอานนท์กราบทูลอาราธนาให้ทรงดำรงพระชนมชีพต่อไปอีก ๑ กัป เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก ตรัสตอบว่า พระองค์ได้ทรงแสดงนิมิตให้ท่านพระอานนท์ฟังถึง ๖ ครั้งแล้ว เพื่อให้อาราธนา ถ้าพระเถระกราบทูลอาราธนา พระองค์จะทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ได้เป็นกัป ๆ ด้วยอำนาจแห่งอิทธิบาท ๔ ประการ แล้วทรงแสดงอานุภาพของอิทธิบาท ๔ ประการให้ฟัง และทรงย้ำว่า บัดนี้ทรงรับคำอาราธนาของมารแล้ว พระองค์จะปรินิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้า จะคืนคำไม่ได้ จากนั้น ตรัสชวนท่านพระอานนท์ไปพักที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ต่อไป

ขณะประทับอยู่ที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน รับสั่งให้ท่านพระอานนท์เรียกประชุมสงฆ์ที่หอฉัน และได้ตรัสย้ำให้ภิกษุทั้งหลายศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติเจริญธรรมที่ควรรู้ยิ่งต่อไปนี้ เพื่อให้พระศาสนานี้ดำรงอยู่ได้ยืนนาน ซึ่งจะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มากตลอดจนเทวดาทั้งหลาย คือ

๑. สติปัฏฐาน ๔ ๒.สัมมัปปธาน ๔

๓. อิทธิบาท ๔ ๔.อินทรีย์ ๕

๕. พละ ๕ ๖.โพชฌงค์ ๗

๗. มรรคมีองค์ ๘

จากนั้น ทรงแสดงสังเวชนียธรรมว่า

ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท เถิด อีกไม่นาน การปรินิพพานของตถาคตจะมี จากนี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน

ตอนที่ ๒๔

ในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นหลังจากทรงแสดงสังเวชนียธรรมแล้วได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี ครั้นเสวยพระกระยาหารเสร็จ ขณะเสด็จกลับออกจากกรุงเวสาลี ทรงหยุดทอดพระเนตรกรุงเวสาลีด้วยอาการมองของช้าง คือ หมุนตัวกลับหลัง มอง เพราะช้างเอี้ยวคอมองไม่ได้ พระอาการที่ทอดพระเนตรกรุงเวสาลีครั้งนี้ เรียกว่า ทอดพระเนตรกรุงเวสาลีอย่างช้างมอง (ดูคำอธิบายในเชิงอรรถของตอนนี้) รับสั่ง กับท่านพระอานนท์ว่า นี้เป็นการทอดพระเนตรกรุงเวสาลีครั้งสุดท้าย แล้วตรัสชวน ท่านพระอานนท์ไปยังภัณฑุคาม

SAMPLE

ขณะประทับที่ภัณฑุคาม ทรงแสดงหลักธรรม ๔ ประการ แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดธรรมเหล่านั้น พระองค์และภิกษุทั้งหลายจึงเที่ยว เร่ร่อน ไปตลอดกาลนาน ธรรม ๔ ประการนั้น คือ (๑) อริยศีล (๒) อริยสมาธิ (๓) อริย-ปัญญา (๔) อริยวิมุตติ

ตอนที่ ๒๕

ทรงนำภิกษุสงฆ์ออกจากภัณฑุคามไปยังหัตถีคามและชัมพุคาม แต่ละแห่ง ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญา ในบริบทต่าง ๆ อีก มาก แล้วเสด็จไปจนถึงโภคนคร ประทับ ณ อานนทเจดีย์

ขณะประทับอยู่ ณ อานนทเจดีย์ ในโภคนคร ทรงแสดงมหาปเทส ๔ ประการ เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายใช้เป็นข้ออ้างในการตัดสินพระธรรมวินัยว่า อะไรเป็นพระ พุทธพจน์อะไรไม่เป็นพระพุทธพจน์ นับเป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษาพระ ธรรมวินัย มาจนถึงบัดนี้

ตอนที่ ๒๖-๒๘

จากนั้น ทรงนำภิกษุสงฆ์ออกจากโภคนคร เสด็จไปยังกรุงปาวา เมืองหลวง ของแคว้นมัลละ (แคว้นนี้ ขณะนั้น แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งมีกรุงปาวาเป็น เมืองหลวง อีกส่วนหนึ่งมีกรุงกุสินาราเป็นเมืองหลวง) ประทับ ณ อัมพวัน ของ นายจุนทกัมมารบุตร ในวันรุ่งขึ้นเสด็จไปเสวยพระกระยาหารที่บ้านของนายจุ นทกัมมารบุตรพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ตามคำอาราธนา

หลังจากเสวยพระกระยาหารที่ชื่อสูกรมัททวะของนายจุนทกัมมารบุตรแล้ว ได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรงลงพระบังคนหนักเป็นโลหิต ทรงมี ทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส แต่ทรงใช้สติสัมปชัญญะข่มทุกขเวทนาไว้ ตรัสชวน ท่านพระอานนท์ออกเดินทางต่อไปยังกรุงกุสินารา ระหว่างทางทรงหยุดพักและ รับสั่งให้พระเถระนำน้ำดื่มมาถวายซึ่งมีเรื่องอัศจรรย์ที่พระเถระประสบ คือน้ำใน แม่น้ำตรงนั้นมีน้ำน้อยและถูกกองเกวียน ๕๐๐ เล่มเหยียบย่ำไปก่อนหน้านั้นไม่ นาน กลับเป็นน้ำใสสะอาด ท่านจึงตักมาถวายให้ทรงดื่มได้

ขณะประทับพักผ่อนอยู่ที่ควงไม้ต้นหนึ่งนั้น เจ้ามัลละองค์หนึ่งพระนามว่า ปุกกุสะ เดินทางจากกรุงกุสินารามาเห็นเข้า จึงแวะเข้าไปเฝ้า ได้สนทนากัน เรื่อง อาฬารดาบส กาลามโคตร ในที่สุด เจ้าปุกกุสะได้ถวายผ้าเนื้อดีสีทอง ที่ เรียกว่าผ้าสิงคีวรรณ ๒ ผืน แล้วทูลลาจากไป พระเถระนำผ้า ๒ ผืนมาคลุม พระวรกายของพระผู้มีพระภาค ปรากฏเป็นสีเปล่งปลั่งดังถ่านไฟที่ปราศจาก เปลวไฟ ซึ่งตรัสเล่าว่าเหตุการณ์อย่างนี้เกิดแก่พระองค์ ๒ ครั้ง คือ ครั้งที่ตรัส รู้และครั้งปรินิพพานนี้

SAMPLE

ตรัสต่อไปว่า คนทั้งหลายอาจเข้าใจว่า อาหารของนายจุนทะ ทำให้พระองค์ ปรินิพพานแล้วพากันพูดให้นายจุนทะเดือดร้อนจึงรับสั่งให้ท่านพระอานนท์ทำ ความเข้าใจกับคนทั้งหลายว่า อาหารบิณฑบาตที่สำคัญ ๒ คราว ให้ผลและวิบากเสมอกัน คือ อาหารบิณฑบาตที่เสวยแล้วตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณและอาหารบิณฑบาตที่เสวยแล้วปรินิพพาน

ตอนที่ ๒๙ – ๓๓

จากนั้น ทรงนำภิกษุสงฆ์ข้ามแม่น้ำหิรัญญวดีจากกรุงปาวาไปยังฝั่งกรุงกุสินารา แล้วเสด็จตรงไปยังสาลวัน ของพวกเจ้ามัลละ กรุงกุสินารา รับสั่งให้ท่านพระอานนท์จัดตั้งเตียงระหว่างควงไม้สาละคู่ หันพระเศียรไปทางทิศเหนือ แล้วประทับสีหไสยา ท่านพระอุปวาณะเข้าเวรยืนถวายงานพัดอยู่ ณ เบื้องพระพักตร์ รับสั่งให้ท่านพระ อุปวาณะหลบไป ท่านพระอานนท์เห็นเหตุการณ์นั้นต่อมาจึงเข้าเฝ้าทูลถามเหตุผล ตรัสบอกว่า ตอนนั้น มีเทพจำนวนมากจาก ๑๐ โลกธาตุ (หมื่นจักรวาล) ลงมาเฝ้าพระองค์ จึงรับสั่งให้ท่านพระอุปวาณะหลบไปเพื่อมิให้บัง ท่านพระอานนท์กราบทูลต่อไปว่า เมื่อพระองค์ยังมีพระชนม์อยู่ ท่านเองได้มีโอกาสพบปะสนทนาธรรมกับพระมหาเถระทั้งหลายที่มาเฝ้าตามกาลอันควร แต่หลังจากพุทธปรินิพพานจะไม่มีโอกาสเช่นนั้นอีก พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรื่องสังเวช-นียสถาน ๔ แห่ง ที่พุทธบริษัทจะมาบูชาสักการะซึ่งทำให้มีโอกาสพบปะกันได้

ท่านพระอานนท์ทูลถามเรื่องการปฏิบัติต่อสตรี ตรัสตอบว่า อย่าดู ถ้าจำเป็นต้องดู ก็อย่าพูด ถ้าจำเป็นต้องพูด ต้องมีสติ

ทูลถามต่อไปว่าจะปฏิบัติต่อพระสรีระของพระองค์อย่างไร ตรัสตอบว่าให้ปฏิบัติอย่างเดียวกับที่เขาปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ

จากนั้นตรัสถึงถูปารหบุคคล ๔ จำพวก ว่าควรปฏิบัติอย่างไร เพราะเหตุไร

ตอนที่ ๓๔-๓๖

เมื่อทรงทราบว่าท่านอานนท์หลบไปยืนร้องไห้อยู่ จึงรับสั่งให้ท่านเข้าเฝ้าแล้ว ทรงแสดงลักษณะที่เป็นอัจฉริยภาพของท่านเปรียบเทียบของพระเจ้าจักรพรรดิให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ทำให้ท่านพระอานนท์คลายความเศร้าโศกลงได้ ท่านพระอานนท์กราบทูลให้เสด็จไปปรินิพพานที่เมืองใหญ่ ๆ เช่นกรุงจัมปา กรุงราชคฤห์ กรุงสาวัตถี เมืองสาเกต กรุงโกสัมพี กรุงพาราณสีเพราะในเมืองเหล่านี้ มีขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล และคหบดีมหาศาล จำนวนมาก จะได้จัดการบูชาพระสรีระของพระองค์ได้ อย่าปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกิ่งเช่นนี้เลย พระองค์จึงตรัสเล่าเรื่องที่เป็นโบราณคดีของกรุงกุสิ

SAMPLE

นาราให้ภิกษุทั้งหลายฟัง คือ เรื่องพระเจ้ามหาสุทัสสนะ (มีรายละเอียดแยกไปตั้งเป็นอีกสูตรหนึ่ง ชื่อมหาสุทัสสนสูตร ในเล่มนี้)

จากนั้น รับสั่งให้ท่านพระอานนท์ไปแจ้งข่าวแก่พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา ได้ทรงทราบว่า พระองค์เสด็จมาประทับที่สาลวัน และจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในคืนนั้น ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วเข้าไปยังหอประชุมของพวกเจ้ามัลละถวายพระพรให้ทรงทราบ พวกเจ้ามัลละพร้อมพระประยูรญาติจึงเข้าเฝ้าถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคตามลำดับราชตระกูลจนครบถ้วนในเวลาปฐมยามแห่งคืนนั้น

ตอนที่ ๓๗-๓๘

ต่อมา สุภัททปริพาชก ชาวเมืองกุสินารา ทราบข่าวนี้จึงมาขอเฝ้า เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาโดยย่อจากพระผู้มีพระภาคแล้วก็เกิดความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบททรงอนุญาตและทรงมอบหมายให้ท่านพระอานนท์จัดการบรรพชาอุปสมบทให้ ซึ่งถือเป็นภิกษุสาวกองค์สุดท้ายที่ทันเห็นพระผู้มีพระภาค

จากนั้นรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย? แล้วรับสั่งเรื่องอื่น ๆ อีก ๒ เรื่อง คือ เรื่องการใช้คำว่า อาวุโสและภันเต เรื่องการลงพรหม-ทัณฑ์แก่ท่านพระฉันนะ ในที่สุดทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุทั้งหลายทูลถามพระองค์ถึงเรื่องที่ยังสงสัย แต่ไม่มีผู้ใดทูลถามเลย จึงตรัสพระปัจฉิมวาจาว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอ ทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด?

ตอนที่ ๓๙

ครั้นตรัสพระปัจฉิมวาจานั้นแล้วก็เสด็จดับขันธปรินิพพานโดยกระบวนการดังนี้ ทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌาน ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน ทรงเข้า ตติยฌาน เป็นอย่างนี้เรื่อยไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ออกจากสมาบัตินี้ แล้วทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ต่อไปทรงย้อนกลับ คือออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ แล้วเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติอีก ทรงปฏิบัติอย่างนี้จนถึงปฐมฌาน นับเป็นรอบที่ ๒ โดยอนุโลม ๑ รอบ และปฏิโลม ๑ รอบ ต่อจากนั้น ทรงออกจากปฐมฌานเข้าทุติยฌาน ทรงออกจากทุติยฌานเข้าตติยฌาน ทรงออกจากตติยฌานเข้าจตุตถฌาน ทรงออกจากจตุตถฌานแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน และได้เกิดแผ่นดินไหว พร้อมกับมีกลองทิพย์ดังกึกก้องขึ้นเป็นสัญญาณบอกเหตุว่า ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

ตอนที่ ๔๐-๔๔

SAMPLE

ต่อไปเป็นตอนบูชาพระพุทธสรีระของพวกเจ้ามัลละ ตอนท่านพระมหากัสสปะนำคณะเดินทางมาถึง ตอนถวายพระเพลิง ตอนแจกพระบรมสารีริกธาตุให้แก่ ผู้แทนของแคว้นต่าง ๆ และตอนแคว้นต่าง ๆ ทำการบูชาพระบรมสารีริกธาตุและสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๑/๗๘)

มหาปริวารเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมหาปริวารเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่๙๑ ท่านเคยเกิดเป็นราชายักษ์ได้ถวายผ้าทิพย์แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๖๑)

มหาปริพาหสูตร : พระสูตรว่าด้วยนรกชื่อมหาปริพาหะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความเร่าร้อนของมหาปริพาหะนรกให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า มีความเร่าร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความเร่าร้อนนั้นหรือไม่ พระองค์ตรัสว่า มี ได้แก่ความเร่าร้อนเพราะชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ที่สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ พากันเร่าร้อน ส่วนสมณพราหมณ์ผู้รู้ชัดย่อมไม่เร่าร้อน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๓/๖๒๕)

มหาปริพาหะ, นรก: ขุมนรกชื่อมหาปริพาหะ, ขุมนรกที่มีความเร่าร้อนมาก, ขุมนรกบริวารของนรกใหญ่ ๘ ขุม, นรกนั้นบุคคลยังเห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยนัยน์ตาได้ (แต่)เห็นรูปที่ไม่น่าปรารถนาอย่างเดียว ไม่เห็นรูปที่น่าปรารถนา พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้มหาปริพาหสูตร ว่าด้วยนรกชื่อมหาปริพาหะ นรกชื่อมหาปริพาหะ (มีความเร่าร้อนมาก) มีอยู่ในนรกนั้น ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ความเร่าร้อนนั้นมากหนอ ความเร่าร้อนนั้นมากจริงหนอ ความเร่าร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความเร่าร้อนนี้มีอยู่หรือพระพุทธเจ้าข้า พระองค์ตรัสว่า มีอยู่ ภิกษุทูลถามว่า ความเร่าร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความเร่าร้อนนี้เป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นผู้ยินดียิ่งแล้วในสังขารทั้งหลาย ที่เป็นไปเพื่อชาติ ฯลฯ ผู้ยินดียิ่งแล้ว ฯลฯ ย่อมปรุงแต่ง ฯลฯ ครั้นปรุงแต่งแล้ว ย่อมเร่าร้อน เพราะความเร่าร้อนคือชาติบ้าง ย่อมเร่าร้อนเพราะความเร่าร้อนคือชราบ้าง ย่อมเร่าร้อนเพราะความเร่าร้อนคือมรณะบ้าง ย่อมเร่าร้อนเพราะความเร่าร้อนคือโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสบ้าง เรากล่าวว่า ‘สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสและชื่อว่าไม่พ้นจากทุกข์’คือความเร่าร้อนมากยิ่งกว่า (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๓/๖๒๕)

SAMPLE

มหาปโลภนชาดก : ชาดกว่าด้วยการประเล้าประโลมให้หลง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระกุมารโพธิสัตว์ชื่ออนิตถิคันธกุมารมาจากพรหมโลกมาเกิดเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากาสี เมื่อคลอดจากครรภ์พระมารดา ก็ไม่ปรารถนากามแม้เพียงแต่ถูกต้องตัวสตรี แน่นมจึงต้องแปลงตัวเป็นบุรุษให้นม เมื่อเจริญวัยแล้วก็ไม่ปรารถนาสตรีใด พระราชบิดาเกิดความวิตกกังวลเกรงว่าจะไม่มีผู้สืบสันตติวงศ์ จึงประกาศหาสตรีที่มีความสามารถทำให้พระราชโอรสยินดีในกามได้จะได้รับตำแหน่งอัครมเหสี สตรีสาวน้อยนางหนึ่งผู้ชำนาญในการฟ้อนรำรับอาสาพระราชา นางเข้าไปฟ้อนรำขับร้องใกล้ ๆ ห้องบำเพ็ญฌานของพระราชกุมารทุก ๆ วัน พระราชกุมารถามว่าเสียงอะไร พี่เลี้ยงก็บอกว่าเสียงสตรีเมื่อวันใดที่นางไม่ขับร้องพระราชกุมารก็ถามหาว่าเสียงสตรีนั้นไปไหน เพราะเสียงร้องของนางนั้นชักนำยั่วยวนใจไปในความกำนัดยินดีรักใคร่ จึงรับสั่งให้ไปนำมาร้องให้ฟังเป็นประจำ นางจึงได้เข้าไปร้องรำในพระราชฐานของพระราชกุมาร พระราชกุมารเมื่อก่อนนั้นไม่มีความยินดีในกาม แต่ได้สตรีนางนั้นเป็นชายาแล้วก็เกิดความคิดว่าเราจะไม่ให้บุรุษใดบริโภคกาม เราจะบริโภคผู้เดียวเท่านั้น แล้วก็ถืออาวุธออกไล่ทำร้ายพวกบุรุษที่เดินผ่านไปมา พระราชบิดาจึงขับไล่ออกจากพระนครให้ไปอยู่ป่าพร้อมกับพระชายา แต่พระนางก็มิได้ซื่อสัตย์กลับไปพอใจเป็นชู้กับดาบสองค์อื่น เมื่อพระราชกุมารกลับมาจากหาผลไม้ในป่ามาพบเข้าจึงเกิดความสลดใจ จึงได้ตำหนิดาบสนั้นที่ขามาเหาะมาทางอากาศเหนือผิวน้ำ แต่ขากลับไม่สามารถเหาะกลับได้จึงแนะนำให้ท่านบำเพ็ญฌานใหม่แล้วเหาะไปไอ้ และได้ตำหนิการกระทำของสตรีว่ามีมารยามาก ทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ พวกเธอย่อมพูดจาไพเราะอ่อนหวาน แต่ไม่รู้จักพอ ให้เต็มได้ยากเหมือนแม่น้ำ ย่อมทำให้จมลงในนรก บุคคลรู้ชัดอย่างนี้แล้วควรเว้นให้ห่างไกล พวกสตรีเหล่านั้นคบหาชายใดจะด้วยความพอใจหรือด้วยทรัพย์ก็ตาม พวกเธอย่อมตามเผาผลาญชายนั้นทันที เหมือนไฟป่าเผาผลาญพื้นที่ของตนเอง ฤาษีที่มาเป็นชู้นั้นได้ฟังคำของพระราชกุมารได้ฟังเช่นนั้นได้สติกลับทำฌานที่เคยได้มาก่อนให้เกิดขึ้นแล้วเหาะหลีกไป พระราชกุมารทจึงนำพระชายามาส่งคืนถิ่นมนุษย์แล้วกลับเข้าป่าบำเพ็ญฌานเป็นเหตุไปสู่พรหมโลก รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสของสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษไว้ในอำนาจได้เพราะกาม แม้บุรุษก็ครอบงำสตรีไว้ได้ด้วยกามเช่นเดียวกัน สมณะผู้ไม่สำรวมก็ตกอยู่ในอำนาจของสตรีได้ สตรีจึงเป็นมลทินของพรหมจรรย์ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๘๔/๕๒๐)

SAMPLE

มหาปัญญากถา : ว่าด้วยมหาปัญญา กถาว่าด้วยมหาปัญญา แบ่งเป็น ๒ นิทเทส คือ (๑) โสพสปัญญานิทเทส (๒) ปุคคลวิเสสนิทเทส เพื่ออธิบายปัญญา ๑๖ และบุคคลวิเศษในส่วนที่เป็นอุทเทส ดังนี้

อุทเทส

สาระสำคัญของอุทเทสนี้ แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนแรกเป็นความนำ ตอนที่ ๒ เป็นบทมาติกาที่เป็นพระพุทธพจน์ ดังต่อไปนี้

ตอนที่ ๑ แบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ ท่านตั้งคำปุจฉาและวิสัชนา รวม ๗ ประเด็น ดังนี้

คำปุจฉาว่า "(๑) อนิจจานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาอะไรให้เต็มรอบ (๒) ทุกขานุปัสสนา... (๓) อนัตตานุปัสสนา... (๔) นิพพิทานุปัสสนา ... (๕) วิราคานุปัสสนา... (๖) นิโรธานุปัสสนา... (๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาอะไรให้เต็มรอบ"

ท่านวิสัชนามีใจความว่า (๑) ทำปัญญาที่แล่นไปให้เต็มรอบ (๒) ทำปัญญาชำแรกกิเลสให้เต็มรอบ (๓) ทำปัญญามากให้เต็มรอบ (๔) ทำปัญญาเฉียบแหลมให้เต็มรอบ (๕) ทำปัญญาไพบูลย์ให้เต็มรอบ (๖) ทำปัญญาลึกซึ้งให้เต็มรอบ (๗) ทำ ปัญญาไม่ใกล้ให้เต็มรอบ

สรุป ปัญญา ๗ ประการ (ปัญญา ๗ + ความเป็นบัณฑิต)นี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำความเป็นบัณฑิตให้เต็มรอบ

ปัญญา ๘ ประการ (ปัญญา ๘ + ปัญญากว้างขวาง)นี้ ... ย่อมทำปัญญากว้างขวางให้เต็มรอบ

ปัญญา ๙ ประการนี้ ... ย่อมทำปัญญาร่าเริงให้เต็มรอบ

ปัญญาร่าเริงเป็นปฏิภาณปฏิสัมภิทา

อัตถปฏิสัมภิทาเป็นอันบุคคลบรรลุแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา โดยการกำหนดอรรถแห่งปัญญาร่าเริงนั้น

ธัมมปฏิสัมภิทาเป็น ... โดยการกำหนดธรรมแห่งปัญญาร่าเริงนั้น

นิรุตติปฏิสัมภิทาเป็น ... โดยการกำหนดนิรุตติแห่งปัญญาร่าเริงนั้น

ปฏิภาณปฏิสัมภิทาเป็น ... โดยการกำหนดปฏิภาณแห่งปัญญาร่าเริงนั้น

ปฏิสัมภิทา ๔ ประการนี้เป็นอันบุคคลบรรลุแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว ถูกต้องแล้วด้วยปัญญาแห่งปัญญาร่าเริงนั้น

วิธีการจำแนกนี้จัดเป็นรูปแบบหลัก

ส่วนที่ ๒ ท่านนำธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๒-๑๒) มาหมุนด้วยอนุปัสสนา ๗ ประการ

SAMPLE

ข้างต้น รวม ๑,๔๐๗ รอบ (๒๐๑ x ๗ = ๑,๔๐๗) แต่ละรอบมีรูปแบบเช่นเดียวกับส่วนที่ ๑ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

ส่วนที่ ๓ ท่านนำธรรม ๒๐๑ ประการมาหมุนด้วยอนุปัสสนา ๗ ประการเหมือนในส่วนที่ ๒ แต่ขยายองค์ธรรมแต่ละประการเพิ่มขึ้นอีก ๑ ประการ คือ เพิ่มคำขยายความขององค์ธรรมแต่ละประการว่า “ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน” รวมเป็น ๒,๘๑๔ รอบ เช่น

คำปุจฉาว่า “อนิจจานุปัสสนาในรูปที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญา อะไรให้เต็มรอบ อนิจจานุปัสสนาในรูปที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาอะไรให้เต็มรอบ” ฯลฯ

ตอนที่ ๒

ท่านนำพระพุทธพจน์มาตั้งเป็นบทมาติกา ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล

ธรรม ๔ ประการ คือ

๑. สัปปุริสสังเสวะ(คบสัตบุรุษ)

๒. สัทธัมมัสสวนะ(ฟังพระสัทธรรม)

๓. โยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยแยบคาย)

๔. ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ(ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม)

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ฯลฯ องค์ธรรมที่เป็นเป้าหมายมีทั้งหมด ๒๐ ประการ (๒๐ เพื่อ) แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ มี ๔ ประการ ได้แก่ ผล ๔ ประการ คือ

๑. โสดาปัตติผล ๒.สกทาคามิผล

๓. อนาคามิผล ๔. อรหัตตผล

หมวดที่ ๒ มี ๑๖ ประการ ได้แก่ ปัญญา ๑๖ ประการ คือ

อุทเทส

๑. ความได้ปัญญา ๒.ความเจริญแห่งปัญญา

๓. ความไพบูลย์แห่งปัญญา ๔.ความเป็นผู้มีปัญญามาก

๕. ความเป็นผู้มีปัญญากว้างขวาง๖.ความเป็นผู้มีปัญญาไพบูลย์

๗. ความเป็นผู้มีปัญญาลึกซึ้ง ๘.ความเป็นผู้มีปัญญาไม่ใกล้

๙. ความเป็นผู้มีปัญญาดุจแผ่นดิน๑๐. ความเป็นผู้มากด้วยปัญญา

๑๑.ความเป็นผู้มีปัญญาเร็ว ๑๒.ความเป็นผู้มีปัญญาพลัน

๑๓.ความเป็นผู้มีปัญญาร่าเริง ๑๔.ความเป็นผู้มีปัญญาแล่นไป

SAMPLE

๑๕.ความเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม ๑๖.ความเป็นผู้มีปัญญาชำแรกกิเลส (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๕๓๗)

มหาปัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๘/๕๗๙)

มหาปัญหาสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยปัญหาใหญ่ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี เวลาเช้า ภิกษุหลายรูปครองอันตรวาสก ถือบาตรจีวรเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ได้มีความคิดว่า ยังเช้านัก ทางที่ดี เราทั้งหลายควรจะเข้าไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก แล้วจึงเข้าไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก ครั้นแล้ว พวกอัญเดียรถีย์ได้กล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่า พระสมณโคดมแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย มาเถิดเธอทั้งหลายจงรู้แจ้งธรรมทั้งปวงเถิด ครั้นแล้วจงอยู่เถิด แม้แต่เราทั้งหลายก็แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนั้นเหมือนกัน ธรรมเทศนาของพระสมณโคดมกับของพวกเรา จะผิดแผกแตกต่างกันอย่างไร

ภิกษุเหล่านั้นไม่ยินดี ไม่คัดค้านภาษิตของอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ลุกจากอาสนะหลีกไปด้วยคิดว่า เราทั้งหลายจักรู้ชัดเนื้อความแห่งภาษิตนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค ครั้นเที่ยวไปบิณฑบาต ภายหลังฉันอาหารเสร็จแล้ว จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องที่พวกตนสนทนากับพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกมีวาทะอย่างนี้ เธอทั้งหลายควรถามว่า ปัญหา ๑ อุทเทส ๑ ไวยากรณ์ ๑ ปัญหา ๒ ...ปัญหา ๓ ...ปัญหา ๔ ... ปัญหา ๕ ... ปัญหา ๖ ... ปัญหา ๗ ...ปัญหา ๘ ... ปัญหา ๙ ... ปัญหา ๑๐ อุทเทส ๑๐ ไวยากรณ์ ๑๐ เป็นอย่างไร เมื่อพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถูกถามอย่างนี้แล้ว จักไม่สามารถตอบให้บริบูรณ์ได้ จักถึงความลำบากอย่างยิ่ง เพราะพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถูกถามปัญหาอันมิใช่วิสัย

แล้วตรัสอธิบายอีกว่า ในโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ เรายังไม่เห็นบุคคลที่จะยังจิตให้ยินดีได้ด้วยการตอบปัญหาเหล่านี้ เว้นจากตถาคต สาวกของตถาคต หรือผู้ที่ฟังจากสาวกของตถาคต

๑. ปัญหา ๑ อุทเทส ๑ ไวยากรณ์ ๑ คือ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร

๒. ปัญหา ๒ ... คือ นามและรูป

๓. ปัญหา ๓ ... คือ เวทนา ๓

SAMPLE

๔. ปัญหา ๔ ... คือ อาหาร ๔

๕. ปัญหา ๕ ... คือ อุปาทานขันธ์ ๕

๖. ปัญหา ๖ ... คือ อายตนะภายใน ๖

๗. ปัญหา ๗ ...คือ วิญญาณัฏฐิติ ๗

๘. ปัญหา ๘ ... คือ โลกธรรม ๘

๙. ปัญหา ๙ ... คือ สัตตาวาส ๙

๑๐. ปัญหา ๑๐ อุทเทส ๑๐ ไวยากรณ์ ๑๐ คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐

เพราะภิกษุเมื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนัด หลุดพ้น มีปกติเห็นที่สุด และบรรลุประโยชน์โดยชอบในธรรมแต่ละประการดังกล่าวมาแล้ว จึงเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๗/๕๙)

ในพระไตรปิฎกอธิบายว่า อาหาร ๔ หมายถึง (๑) กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว (๒) ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ (๓) มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือมโนสัญเจตนา (๔) วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๐๓, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๙๐/๖๕)

มหาปัญหาสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยปัญหาใหญ่ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ใกล้ชังคลนิคม อุบาสกชาวชังคละเป็นอันมากเข้าไปหาภิกษุณีชาวกชังคละแล้วเรียนถามว่า พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในมหาปัญหาสูตรว่า ปัญหา ๑ อุทเทส ๑ ไวยากรณ์ ๑ ปัญหา ๒ ... ปัญหา ๓ ... ปัญหา ๔ ... ปัญหา ๕ ... ปัญหา ๖ ...ปัญหา ๗ ... ปัญหา ๘ ... ๘ ปัญหา ๙ ... ปัญหา ๑๐ อุทเทส ๑๐ ไวยากรณ์ ๑๐ จะพึงทราบเนื้อความแห่งพระดำรัสที่พระองค์ตรัสไว้โดยย่อนี้ โดยพิสดารได้อย่างไร ภิกษุณีตอบว่า พระดำรัสนี้ เรามิได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ทั้งมิได้สดับรับมาเฉพาะหน้าของภิกษุทั้งหลายผู้ได้อบรมใจ แต่ว่าเนื้อความแห่งพระดำรัสนี้ปรากฏแก่เราอย่างไร ท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟังให้ดี เราจักกล่าว จึงได้กล่าวว่า

๑. ปัญหา ๑ อุทเทส ๑ ไวยากรณ์ ๑ คือ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร

๒. ปัญหา ๒ ... คือ นามและรูป

๓. ปัญหา ๓ ... คือ เวทนา ๓

๔. ปัญหา ๔ ... คือ สติปัฏฐาน ๔

๕. ปัญหา ๕ ... คือ อินทรีย์ ๕

๖. ปัญหา ๖ ... คือ อายตนะภายใน ๖

๗. ปัญหา ๗ ... คือ โพชฌงค์ ๗

๘. ปัญหา ๘ ... คือ อริยมรรคมีองค์ ๘

๙. ปัญหา ๙ ... คือ สัตตาวาส ๙

SAMPLE

๑๐. ปัญหา ๑๐ อุทเทส ๑๐ ไวยากรณ์ ๑๐ คือ กุศลกรรมบถ ๑๐

เพราะภิกษุเมื่อเบื่อหน่าย คลายกำหนัด หลุดพ้น มีปกติเห็นที่สุด และบรรลุประโยชน์โดยชอบในธรรมแต่ละประการดังกล่าวมาแล้วจึงเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน

ภิกษุณีกล่าวว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสโดยย่อนี้ได้โดยพิสดารอย่างนี้ ถ้าท่านทั้งหลายยังจำนงอยู่ พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลสอบถามเนื้อความนี้ดูเถิด พระผู้มีพระภาคจะทรงตอบแก่ท่านทั้งหลายอย่างใด ท่านทั้งหลายพึงทรงจำเนื้อความนี้ไว้อย่างนั้นเถิด

พวกอุบาสกชื่นชมอนุโมทนาภาษิตแล้วลุกจากอาสนะ ไหว้แล้ว ทำประทักษิณเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลถ้อยคำสนทนากับภิกษุณีชาวเมืองกชังคละทั้งหมดนั้นให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงประทานสาธุการแก่คหบดีทั้งหลายว่า ภิกษุณีชาวเมืองกชังคละเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ถ้าท่านทั้งหลายมาถามเนื้อความนั้นกับเรา แม้เราก็จะพึงตอบเนื้อความนี้เหมือนภิกษุณีชาวเมืองกชังคละได้ตอบแล้ว และเนื้อความของคำนั้นก็มีความหมายเช่นนี้แล ขอท่านทั้งหลายพึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนี้เถิด (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๘/๖๔)

มหาปันถก, ภิกษุ: ภิกษุชื่อมหาปันถก, เป็นลูกชายของธิดาของเศรษฐี ในเมืองราชคฤห์ มีน้องชายอีกคนหนึ่งชื่อจูฬปันถก ทั้งสองพี่น้องถือว่าอยู่ในวรรณจัณฑาล เพราะพ่อแม่ต่างวรรณะกันโดยพ่อเป็นวรรณะศูทร, มหาปันถกเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายผู้ฉลาดในสัญญาวิวัฏ หมายถึงฉลาดในการปรับเปลี่ยนสัญญา คือได้อรูปาวจรฌาน ๔ อากาสานัญจา-ยตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน และเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (บางตำราว่าท่านมีเอตทัคคะในทางผู้เจริญวิปัสสนา)

ท่านพระมหาปันถก มารดาคลอดระหว่าง จึงได้ตั้งชื่อ□ปันถกะ□เพราะเกิดน้องจึงมีคำว่ามหา นำหน้าชื่อ สองพี่น้องอาศัยอยู่ ณ สำนักของตา จนเจริญวัยใหญ่โตขึ้น ส่วนมหาปันถกะ ได้ไปฟังเทศน์กับเศรษฐีผู้เป็นตา ในสำนักของพระบรมศาสดา ที่พระเวฬุวันมหาวิหารเสมอ ๆ ครั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว เกิดความศรัทธาเลื่อมใสใคร่จะบวชในพระพุทธศาสนา จึงลาตา ตาก็อนุญาตให้บวช แล้วนำไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา กราบทูลว่าเด็กนี้มีศรัทธาใคร่จะบวชในพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดารับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่งให้จัดการบรรพชาเป็นสามเณร ครั้นเมื่อถึงอายุครบ ๒๐ ปีแล้วก็ได้อุปสมบทเป็นภิกษุ เมื่ออุปสมบทแล้วเล่าเรียนพระพุทธวจนะได้มาก เป็นผู้ไม่ประมาท อุตส่าห์บำเพ็ญเพียรในวิปัสสนากรรมฐานไม่นานก็ได้สำเร็จพระอรหัตผลฯ(องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๐๐/๒๗, องฺ.เอกก.๑/๒๐๐/๑๘๙)

SAMPLE

มหาปันถกเถรคาถา : ภาษิตของพระมหาปันถกเถระ,คาถาของพระมหาปันถกเถระ ท่านพระมหาปันถกเถระได้กล่าวคำเป็นต้นว่า เมื่อใด เราได้เฝ้าพระศาสดาผู้ไม่มีภัย แต่ที่ไหนเป็นครั้งแรก เมื่อนั้น เราได้มีความสังเวชเพราะได้เฝ้าพระองค์ผู้เป็นบุคคลสูงสุด ผู้ใดพึงใช้มือและเท้านวดพระศาสดาผู้ทรงสิริซึ่งเสด็จมา ผู้นั้นพึงยังพระศาสดาให้ยินดีเช่นนั้นหาได้ไม่ คราวนั้น เราได้ละทิ้งบุตรภรรยา ทรัพย์ และข้าวเปลือก ปลงผม โกนหนวด ออกบวชเป็นบรรพชิต เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพ สำรวมด้วยดีในอินทรีย์ทั้งหลาย นอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้อยู่อย่างเป็นผู้ไม่พ่ายแพ้มาร ต่อมา ความมุ่งมั่นที่จิตเราปรารถนาไว้ว่า เมื่อเรายังถอนลูกศรคือตัณหาขึ้นไม่ได้ เราไม่พึงนั่งเปล่าแม้เพียงครู่เดียว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๑๐/๔๒๗)

มหาปันถกเถรวัตถุ : เรื่องพระมหาปันถกเถระพระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่าผู้ใดทำราคะโทสะโมหะมานะและมักขะให้ตกไปเหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาดตกไปจากปลายเหล็กแหลม เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.((ไทย) ๒๕/๔๐๗/๑๖๒)

มหาปารคะ: ชื่อเทพตนหนึ่งอยู่ในเทพ ๑๐ หมู่ มี เทพชื่อ หริ เทพชื่อโลหตวาสี เป็นต้น ผู้ยินดีมาป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลายมาในมหาสมยสูตร การประชุมของเทวดา พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า พวกเทวดาจำนวนมากใน ๑๐ โลกธาตุประชุมกันเพื่อเยี่ยมตถาคตและภิกษุสงฆ์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล ที่มาประชุมกัน ครั้งที่มีจำนวนสูงสุดก็เท่ากับพวกเทวดาของเรานี้เองที่มาประชุมกันในบัดนี้ เราจักบอกชื่อของหมู่เทพ จักระบุชื่อของหมู่เทพ จักแสดงชื่อของหมู่เทพ เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า เทพทั้ง ๑๐ หมู่นี้แบ่งเป็น ๑๐ พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย เทพอีก ๑๐ หมู่ก็มาด้วย คือ สมานะ มหาสมานะ มานุสะ มานุสุตตมะ ขิฑฑาปทูสิกะ มโนปทูสิกะ หริ โลหิตวาสี ปารคะ และมหาปารคะผู้มียศก็มา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

มหาปิงคลชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าปิงคละ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เป็นโอรสของพระเจ้ามหาปิงคละ เมื่อพระบิดาผู้หยาบช้า ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ไม่ทรงมีความเอ็นดูผู้ใด ทรงเบียดเบียนประชาชนให้ได้รับความร้อนเสมอสวรรคตแล้ว มหาชนต่างดีใจ แต่นายประตูกลับร้องไห้บ่อยๆ พระโพธิสัตว์ตรัสถามทราบความว่า เขากลัวว่าพระราชาผู้โหดร้ายจะไปทำร้ายพญายมแล้วจะถูกส่งตัว

SAMPLE

กลับมาเกิดอีกจึงตรัสปลอบใจเขาว่า พระเจ้ามหาปิงคละถูกถวายพระเพลิงด้วยฟืนตั้ง ๑,๐๐๐ เล่มเกวียน กระดูกก็ถูกสรงด้วยน้ำตั้งหลายร้อยหม้อ สถานที่ถวายพระเพลิงเขาล้อมรั้วไว้อย่างมั่นคง ไม่ต้องกลัว เสด็จมาไม่ได้หรอก เขาจึงสบายใจหยุดร้องไห้ คนโหดร้ายย่อมไม่เป็นที่ปรารถนาของใครแม่แต่บุตรภรรยาของตน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๗๙/๑๑๓)

มหาปุณณมสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาในคืนดวงจันทร์เต็มดวง สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมารดา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ คืนพระจันทร์เต็มดวง โดยประทานโอกาสให้ภิกษุทั้งหลายทูลถามปัญหาแล้วตรัสตอบ พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรมเหล่านี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมารดา ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ คือ

๑. อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ คือ

๑. รูปูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือรูป

๒. เวทนูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือเวทนา

๓. สัญญูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสัญญา

๔. สังขารูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสังขาร

๕. วิญญาณูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ

๒. มูลเหตุแห่งอุปาทานขันธ์ ๕ คือ ฉันทราคะในอุปาทานเป็นมูลเหตุ

๓. เหตุที่เรียกว่าขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นไปทั้งภายในภายนอก หยาบหรือละเอียดทั้งหมดนี้เรียกว่าขันธ์

๔. เหตุที่ทำให้ขันธ์ปรากฏ คือ มหาภูตรูปทั้ง ๔ เป็นเหตุให้เกิดรูป ผัสสะเป็นเหตุให้เกิดเวทนา สัญญา สังขาร ส่วนนามรูปเป็นเหตุให้เกิดวิญญาณ

๕. เหตุเกิดสักกายทิฏฐิ คือ ปุถุชนผู้ที่ยังไม่ได้สดับธรรมจากพระอริยะ ผู้ที่ยังไม่รู้ตามความเป็นจริง มักพิจารณาเห็นรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูปเป็นต้น เห็นรูปเป็นต้นในอัตตา หรือเห็นอัตตาในรูปเป็นต้น นี้เป็นเหตุให้เกิดสักกายทิฏฐิ

๖. เหตุที่ทำให้สักกายทิฏฐิไม่มี คือ พระอริยผู้ที่ได้สดับธรรมของพระอริยะ รู้ตามความเป็นจริง ไม่พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร

SAMPLE

วิญญาณ โดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูปเป็นต้น ไม่เห็นรูปเป็นต้นในอัตตา หรือไม่เห็นอัตตาในรูปเป็นต้น นี้เป็นเหตุไม่ให้เกิดสักกายทิฏฐิ

๗. คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ คือ สภาพที่สุข โสมนัสอาศัยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของอุปาทานขันธ์ สภาพที่รูปเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรเป็นธรรมนี้เป็นโทษของอุปาทานขันธ์ ธรรมที่เป็นเครื่องกำจัดและละรูปเป็นต้น นี้เป็นธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์

๘. ความไม่มีอหังการมมังการและมานานุสัย คือ การพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั่นไม่ใช่เรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา นี้เป็นความไม่มีอหังการ มมังการและมานานุสัย

หลังจากที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนดังนี้ ภิกษุรูปหนึ่งก็เกิดความคิดขึ้นว่า เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอนัตตา แล้วกรรมที่อนัตตาทำจะมีผลกับอัตตาได้อย่างไร พระองค์ทรงทราบวาระจิตของภิกษุรูปนั้นแล้วจึงย้อนถามภิกษุทั้งหลายดังนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสถาม ภิกษุทูลตอบ

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ไม่เที่ยง

สิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์หรือเป็นสุข

เป็นทุกข์

สิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ แปรผันเป็นธรรมดา จะเรียกว่าอัตตาได้หรือไม่ได้

และตรัสว่า ภิกษุควรพิจารณารูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณทั้งหมดว่าไม่ใช่อัตตา และคำว่าอนัตตาที่ทรงประสงค์ในสูตรนี้คือ ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน แต่ไม่ใช่ขาดสูญ พร้อมกับตรัสย้ำว่า อริยสาวกผู้ได้สดับ ได้เห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แล้วก็จะเกิดความคลายกำหนัด จิตหลุดพ้นจนสามารถรู้ได้ว่า ตัวเองหลุดพ้น เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๕/๙๖)

มหาปุริสวิตก: ข้อกังวลที่หนักของพระอนุรุทธะ, ท่านวิตกว่านี่ธรรมของบุคคลผู้มักน้อย ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มักมาก นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้สันโดษไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ไม่สันโดษฯ

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องในอนุรุทธมหาวิตักกสูตร ว่าด้วยมหาปุริสวิตกของพระอนุรุทธะ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในป่าเภสกฬามิคทายวัน เขตกรุงสุงสุมารคิระ แควันภัคคะ ท่านพระอนุรุทธะอยู่ที่ปาจีนวังสทายวัน ท่านพระอนุรุทธหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดอย่างนี้ว่า “นี้เป็นธรรม (โลกุตตรธรรม ๙) ของบุคคลผู้มักน้อย ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มักมาก ฯ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสกับท่านพระอนุรุทธะดังนี้ว่า “ดีละ ดีละ อนุรุทธะ ดีจริง อนุรุทธะ เธอตรึกมหาปุริสวิตกว่า ‘นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้มักน้อย ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มักมาก ฯ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๒๗๙,องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๓/๓๐/๒๕๐, และดู ที.ปา. ๑๑/๓๕๘/๒๖๙)

มหาปุริสสูตร : พระสูตรว่าด้วยมหาบุรุษ ท่านพระสารีบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า มหาบุรุษเป็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า ผู้มีจิตหลุดพ้น คือผู้พิจารณาสติปัฏฐาน ๔ เรียกว่ามหาบุรุษ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๗/๒๒๙)

มหาปุลินะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาปุลินะ, ในอดีตชาติได้เกลี่ยทรายอันสะอาดลงในโพธิมณฑลของพระวิปัสสีพุทธเจ้า ได้อานิสงส์ในกัปที่ ๕๓ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาปุลินะ พระผู้มีพระตรัสเรื่องนี้ในปุลินปูชกเถราปทานที่ ๗ ว่าด้วยผลแห่งการเกลี่ยทราย ในอดีตชาติ ท่านขนเอาทรายเก่าที่โพธิมณฑลอันอุดม แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าวิปัสสีออกทิ้ง แล้วเกลี่ยทรายอันสะอาดไว้ ในกัปที่ ๙๑ แต่กัปนี้ ท่านได้ถวายทรายใด ด้วยผลการถวายทรายนั้น ทำให้ท่านไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายทราย ในกัปที่ ๕๓ แต่กัปนี้ เราได้เป็นพระราชาครอบครองคนได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีกำลังมาก มีพระนามว่ามหาปุลินะ(ขุ.อป.(มหามกุฏ.) ๗๑/๒๙/๑๐๖),๓๒/๑๖๗/๑๔๕)

มหาเปสการเปติวัตถุ : เรื่องนางเปรตอดีตภรรยาหัวหน้าช่างหูก เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วของสามีภรรยาคู่หนึ่ง สามีเป็นหัวหน้าช่างหูกผู้มีศรัทธาทำบุญให้ทานเป็นประจำ ส่วนภรรยาไม่มีศรัทธาและด่าว่าสามีที่ชอบทำบุญให้ทาน ผู้เป็นสามีตายแล้วไปเกิดเป็นรุกขเทวดา ภรรยาตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตกินมูตรและคูก เพราะบาปกรรมที่ด่าสามี (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๔/๑๗๖)

มหาพยูหะ, เรือนยอด: กระบวนใหญ่, หมู่ใหญ่, กองทัพใหญ่, เรือนยอดหลังหนึ่งในจำนวนเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ หลัง ,เรือนยอดที่พระราชาเคยครองในอดีตชาติ

กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงหยิบก้อนโคมัย (มูลโค) เล็ก ๆ ขึ้นมาแล้วตรัสว่า ภิกษุ การได้อัตภาพแม้ประมาณเท่านี้ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปรเที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น ไม่มี ถ้าแม้การได้อัตภาพประมาณเท่านี้ จักเที่ยงแท้ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปรแล้วไซร้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์

โดยชอบนี้ ก็จะไม่พึงปรากฏ แต่เพราะการได้อัตภาพแม้ประมาณเท่านี้ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร ไม่มี ดังนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบจึงปรากฏ ภิกษุ เรื่องเคยมีมาแล้ว เราได้เป็นพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษก มีเมือง ๘๔,๐๐๐ เมือง ซึ่งมีกุสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง มีปราสาท ๘๔,๐๐๐ องค์ ซึ่งมีธรรมปราสาทเป็นปราสาทหลวง บรรดาเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ หลังนั้น เรือนยอดที่เราครองในสมัยนั้นมีหลังเดียวเท่านั้น คือเรือนยอดมหาพยูหะถ้าแม้การได้อัตภาพประมาณเท่านี้ จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปรแล้วไซร้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบนี้ ก็จะไม่พึงปรากฏ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๙๖/๑๘๔)

มหาพรหม: ท้าวมหาพรหม, เทพที่ยิ่งใหญ่กว่าเทพทั้งหลาย, คำอุปมาด้วยสิริ รัศมีกาย มีบริวารยศและมีเดช เปล่งรัศมีส่องทั่วแผ่นดินพร้อมทั้งเทวโลกให้สว่างไสว รุ่งเรืองดังพระจันทร์และพระอาทิตย์ และดังท้าวมหาพรหมที่เปล่งรัศมีงามล้ำกว่าทวยเทพชาวไตรทศ พร้อมทั้งพระอินทร์ เป็นเรื่องที่ภิกษุถามปัญหาเรื่องธาตุ ๔ ว่าดับที่ไหนกับท้าวมหาพรหม ความว่า ภิกษุนั้นกล่าวกะท้าวมหาพรหมว่า มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมดับสนิทที่ไหน ทันใดนั้น ท้าวมหาพรหมนั้นจับแขนภิกษุนั้นพาไป ณ ที่สมควรแล้วกล่าวว่า ‘ภิกษุ พวกเทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหมเข้าใจว่า ไม่มีอะไรที่พระพรหมไม่ได้รู้ ไม่ได้เห็น ไม่ได้ทราบ ไม่ได้ประจักษ์แจ้ง ดังนั้น เราจึงไม่ตอบต่อหน้าพวกเทพเหล่านั้นว่า แม้เราก็ไม่ทราบที่ที่มหาภูตรูป ๔ ดับสนิทเหมือนกัน ฉะนั้น การที่ท่านละเลยพระผู้มีพระภาคแล้วมาหาคำตอบเรื่องนี้ภายนอก นับว่าทำผิด นับว่าทำพลาด ไปเถิด ภิกษุ ท่านจงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามปัญหานี้ และพึงจำไว้ตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ(ที.สี.(ไทย)๙/๔๙๔/๒๑๘,๙/๔๙๔/๒๑๙, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๑/๒๗๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๙/๒๘,๑๑/๔๐/๒๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๒/๕๓๘,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๓๒/๑๖๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๙๓๒/๓๒๗,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘๐๘/๙๓)

มหาพรหมา, เทพชั้น: พระเจ้าผู้สร้าง, ผู้ลิขิตความเป็นไปของทุกสรรพสิ่ง, ผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ทุกคน จึงเป็นผู้รู้ความเคลื่อนไหวของสรรพชีวิต เหตุการณ์สำคัญของโลกล้วนอยู่ในสายตาของพระพรหม พระพรหมคือมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่หนึ่งในสามตรีมูรติ คือพระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ, ชื่อพรหมชั้นที่ ๓ ในรูปพรหม ๑๖ ชั้น

กล่าวถึงอายุของเทพว่า เหล่าเทพชั้นจาตุมหาราชมีประมาณอายุ ๕๐๐ ปี ก็มีจิตดวงเดียวตั้งอยู่ได้ตลอด ๕๐๐ ปี เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ ตั้งอยู่ได้ตลอด ๑,๐๐๐ ปี

SAMPLE

เหล่าเทพชั้นยามา ตั้งอยู่ได้ตลอด ๒,๐๐๐ ปี เหล่าเทพชั้นดุสิต ตั้งอยู่ได้ตลอด ๔,๐๐๐ ปี เหล่าเทพชั้นนิมมานรดี ตั้งอยู่ได้ตลอด ๘,๐๐๐ ปี เหล่าเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ตั้งอยู่ได้ตลอด ๑๖,๐๐๐ ปี เหล่าเทพชั้นพรหมปาริสัชชา ตั้งอยู่ได้ตลอด ๑ ใน ๓ ของกัป เหล่าเทพชั้นพรหมปุโรหิตา ตั้งอยู่ได้ตลอดกึ่งกัป และส่วนเหล่าเทพชั้นมหาพรหมา ตั้งอยู่ ตั้งอยู่ตลอด ๒ กัป ฯ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

มหาพราหมณ์: คำเรียกที่เคารพและให้เกียรติ, ในเรื่องเวสสันดรชาดกนายพรานเจตบุตร และอัจจุตฤาษีกล่าวว่าเรียกชูชกว่ามหาพราหมณ์, ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทอดพระเนตรเห็นอกิตติดาบสเข้าฌานอยู่ ตรัสถามว่า ท่านมหาพราหมณ์เช่นเดียวกัน

กล่าวในมหาวรรณนา พระเวสสันดรชาดก เมื่ออัจจุตฤาษีกล่าวกับพราหมชูชกว่า เราไม่มีโรคเบียดเบียน เราสุขสบายดี หลายปีมาแล้ว เรามาอยู่อาศรมของเรา ยังไม่รู้จักอาพาธที่ไม่น่ารื่นรมย์ซึ่งจะเกิดขึ้น มหาพราหมณ์ (ชูชก) ท่านมาดีแล้ว มิได้มาร้าย ท่านผู้เจริญ ขอเชิญเข้าไปข้างใน เชิญล้างเท้าทั้ง ๒ ของท่าน เถิด ผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะซาง ผลหมากเม่า มีรสหวานปานน้ำผึ้ง เชิญท่านเลือกบริโภคแต่ผลดี ๆ เถิด น้ำดื่มเย็นสนิทที่เรานำมาจากซอกเขา มหาพราหมณ์ ถ้าท่านต้องการ ก็เชิญดื่มเถิด ชูชกกล่าวว่า สิ่งใดที่พระคุณเจ้าให้แล้ว สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นอันข้าพเจ้ารับไว้แล้ว บรรณาการพระคุณเจ้าได้ทำไว้ทุกอย่างแล้ว (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๑/๑๒๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๙/๔๒๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๙๗๖/๔๙๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๒๗๕/๕๓๕)

มหาพราหมณ์ภารทวาชะ: มหาพราหมณ์ชื่อภารทวาชะ,ผู้ที่พระเจ้าโกรัพยะส่งไปเป็นทูตให้บอกอรรถและธรรม และท่านส่งต่อไปสำนักสัญชัยผู้เป็นหลานลุง เป็นการสอบถามปัญหาเรื่องการบอกอรรถและธรรมระหว่างพระเจ้าโกรัพยะกับสุจีรตพราหมณ์ที่ส่งต่อให้ไปถามคนต่อไปเรื่อง โดยสุจีรตพราหมณ์ กล่าวภัทรการว่า เราถูกพระเจ้าโกรัพยะผู้ทรงยศส่งมาเป็นทูต พระเจ้าโกรัพยยุธิฏฐิละได้ตรัสอย่างนี้ว่า ท่านพึงถามอรรถและธรรม ภัทรการหลานรัก เจ้าจงบอกอรรถและธรรมนั้นแก่ลุงเถิด ภัทรการพราหมณ์ไม่สามารถจะแก้ปัญหาได้ จึงส่งเขาไปยังสำนักน้องชายชื่อสัญชัยกุมารว่า ข้าพเจ้าเหมือนคนละทิ้งหาบเนื้อติดตามเหี้ยอยู่ ถึงถูกท่านถามถึงอรรถและธรรม ก็ไม่อาจจะบอกแก่ท่านได้ ท่านพราหมณ์สุจีรตะ ผมมีน้องชายชื่อว่าสัญชัย เขาเป็นน้องชายของผม ท่านจงไปถามอรรถและธรรมกับเขาเถิด พระศาสดาทรงประกาศความนั้นตรัสว่า มหาพราหมณ์ภารทวาชะนั้น ไปถึงสำนักสัญชัยแล้ว ได้เห็นเขานั่งอยู่ในเรือนของตนจึงกล่าวว่า เราถูก

SAMPLE

พระเจ้าโกรัพยะผู้ทรงยศส่งมาเป็นทูต พระองค์ตรัสว่า ท่านพึงถามอรรถและธรรม สัญชัยหลานรัก ลุงถามแล้ว ขอเจ้าจงบอกอรรถและธรรมนั้นด้วยเถิด สัญชัยกุมารกล่าวว่า ท่านพราหมณ์สุจีรตะ พญามัจจุราชย่อมกลืนกินข้าพเจ้าทุกเมื่อ ทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้า ข้าพเจ้าถูกท่านถามอรรถและธรรม ก็ไม่สามารถจะบอกได้ ท่านพราหมณ์สุจีรตะ ข้าพเจ้ามีน้องชายชื่อว่าสัมภวะ เขาเป็นน้องชายของข้าพเจ้า ขอท่านจงไปถามอรรถและธรรมกับเขาเถิด สุจีรตพราหมณ์กล่าวว่า น่าอัศจรรย์หนอ ปัญหาธรรมนี้พวกเรายังไม่พอใจบิดาและบุตรทั้ง ๓ คนนั้น ก็ยังไม่มีปัญญาจะหยั่งรู้ถึงปัญหาธรรมนี้เลย(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๘/๕๖๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๕๒/๕๖๓,ขุ.ชา.(ทไย)๒๗/๑๗๐/๕๖๕)

มหาโพธิชาดก : ชาดกว่าด้วยโพธิกุมารโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์มหาศาลอุทิจจโคตรชื่อโพธิกุมาร เมื่อสำเร็จการศึกษาศิลปศาสตร์จากเมืองตักกสิลาแล้วกลับมาอยู่ครองเรือนได้ระยะหนึ่งจึงสละทรัพย์สมบัติจำนวนมากออกบวชเป็นปริพาชกไปบำเพ็ญฌานอยู่ในป่าหิมพานต์ ต่อมาท่านได้เดินทางไปอยู่จำพรรษา ณ พระราชอุทยานของพระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสีเป็นเวลา ๑๒ ปี และได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระเจ้าพรหมทัตให้เป็นผู้พิพากษาอรรถคดี ซึ่งปริพาชกโพธิสัตว์ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเที่ยงธรรม แต่กลับถูกอำมาตย์ผู้พิพากษา ๕ คนที่ชอบรับสินบนในการพิพากษาอรรถคดีใส่ความนานัปการ ปริพาชกโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมเรื่องการคบมิตรโปรดพระเจ้าพรหมทัต แล้วทูลลา กลับไปอยู่ที่ป่าหิมพานต์ตามเดิมและได้มุ่งมั่นบำเพ็ญฌานและอภิญญาให้เกิดขึ้นพร้อมทั้งเจริญพรหมวิหารตลอดชีวิต หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในพรหมโลก (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๑๒๔/๒๔)

มหาภัย: ภัยใหญ่, ภัยร้ายแรง, คือนรกที่เผาผลาญผู้ตระหนี่ให้เร่าร้อน กล่าวในสังกิจจชาดกว่า นรก ๘ คือ (๑) สัญชีวนรก (๒) กาฬสุตตนรก (๓) สังฆาฏนรก โรรุวนรก ๒ คือ (๔) ชาลโรรุวนรก (๕) ธูมโรรุวนรก (๖) ตาปนนรก (๗) ปตาปนนรก (๘) อเวจีมหานรก ขุมเหล่านี้บัณฑิตกล่าวว่า ก้าวพ้นได้โดยยาก เกลื่อนกล่นไปด้วยเหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้า แต่ละขุม ๆ มีอุสสทนรก ๑๖ ขุมเป็นบริวาร เป็นนรกที่โหดร้าย เผาผลาญเหล่าสัตว์ ผู้ตระหนี่เหนียวแน่นให้เร่าร้อน เป็นมหาภัย มีเปลวไฟลุกโพลง น่าขนพองสยองเกล้า น่าสะพรึงกลัว มีภัยเฉพาะหน้า มีแต่ทุกข์(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๗๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๘๕/๔๘)

มหาภิเนษกรมณ์: การเสด็จออกเพื่อคุณอันยิ่งใหญ่, การเสด็จออกบวชของพระพุทธเจ้า

SAMPLE

เรื่องของมหาปชาปตีโคตมีเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนจึงกล่าวว่า พระชนกของข้าพเจ้าทรงพระนามว่าอัญชนศากยะ พระชนนีของข้าพเจ้าทรงพระนามว่าสุลักขณาต่อมา ข้าพเจ้าได้ไปสู่พระราชวังของพระเจ้าสุทโธทนะ ในกรุงกบิลพัสดุ์ สตรีทุกคนเกิดในตระกูลศากยะแล้ว ข้าพเจ้าประเสริฐกว่าสตรีทุกคน ได้เป็นผู้บำรุงเลี้ยงพระชินเจ้า พระโอรสของข้าพเจ้าพระองค์นั้นเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์แล้ว ได้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้นำวิเศษ ภายหลังข้าพเจ้าพร้อมด้วยนางศากิยานี ๕๐๐ นางจึงได้บวช (ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๑/๕๒,๑๐/๙๑/๕๓,๑๐/๙๒/๕๔,๑๐/๙๓/๕๕,ขุ.อุป.(ไทย)๓๓/๒๑๖/๔๑๖,๓๓/๒๑๗/๔๑๖,๓๓/๒๖๕/๓๒๗)

มหาภูตรูป: ธาตุ ๔ คือ (๑) ปฐวีธาตุ ธาตุดิน (๒) อาโปธาตุ ธาตุน้ำ (๓) วาโย ธาตุลม (๔) เตโช ธาตุไฟ , รูปขันธ์กล่าวถึงมหาภูตรูปที่ประกอบกับนามรูป เหตุเกิดและความดับแห่งนามรูปเป็นอย่างไร ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งนามรูป เป็นอย่างไร เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ นี้เรียกว่านาม ส่วนมหาภูตรูป ๔ (ได้แก่ดิน น้ำ ลม ไฟ) และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป ๒๔) นี้เรียกว่า รูป นามและรูปดังกล่าวนี้ เรียกว่า นามรูป พระผู้มีพระภาคตรัสกับอัคคิเวสสนะว่า รูปกายนี้เกิดจากมหาภูตรูป ๔ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เติบโตด้วยข้าวสุกและขนมกุมมาส มีความไม่เที่ยง มีการไล้ทาบีบนวด แตกสลาย และกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ท่านควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นดุจโรค เป็นดุจหัวฝี ที.สี.(ไทย)๙/๘๕/๓๔,๙/๑๗๑/๕๗,๙/๒๓๔/๗๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๐๐/๙๕,๑๒/๒๕๑/๒๗๐,๑๒/๓๐๑/๓๒๙,๑๒/๓๔๗/๓๗๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๕/๒๔๒,๑๓/๒๒๕/๒๖๒,๑๓/๒๕๒/๓๐๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๖๗/๗๔,๑๔/๘๖/๙๘)

มหามังคลชาดก : ชาดกว่าด้วยมหามงคล มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรพราหมณ์มีทรัพย์เป็นอันมาก เมื่อสิ้นมารดาบิดาแล้ว จึงสละทรัพย์ออกบวชเป็นฤาษี มีศิษย์เป็นอันมากได้แสดงมงคล คือเหตุแห่งความเจริญของบุคคล ๘ ประการ แก่บรรดาศิษย์และพระราชาว่าผู้หวังความเจริญควรประพฤติมงคลเหล่านี้คือ(๑)เมตตาความรักใคร่ปรารถนาดีต่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (๒) ความอดทน ต่อถ้อยคำหยาบคายของชนเหล่าอื่น (๓)ความไม่ดูหมิ่นใคร ๆ ด้วยวิชา สกุล ทรัพย์และมิตร(๔)ไม่ประทุษร้ายสหายทั้งหลายทั้งทางกายและทางวจา (๕) มีความรักและซื่อสัตย์ต่อผู้ครองของตน (๖)ไม่ทำตนให้เป็นที่ไม่ไว้วางใจของพระราชาหรือผู้เป็นใหญ่ (๗) มีจิตเลื่อมใส มีใจศรัทธา

SAMPLE

อนุโมทนาในการทำบุญให้ทาน (๘) เป็นพหูสูตรศึกษาเล่าเรียนมามากเป็นคนมีศีลเป็นข้อวัตรประจำตน แด่พระราชาและมหาชน สิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในพรหมโลก (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๕๕/๓๔๘)

มหามัตตกถา: เรื่องมหาอมาตย์, เป็นกรณีดิรัจฉานกถาอย่างหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องพระฉัพพัคคีย์สวมเขียงเท้าไม้ คือ ในเวลาเช้ามืด พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ลุกขึ้นสวมเขียงเท้าไม้เดินจงกรมในที่กลางแจ้ง มีเสียงกึกกัก ดังอึกทึก สนทนาดิรัจฉานกถาต่าง ๆ มี ราชกถา เรื่องพระราชา เรื่องโจรกถา เรื่องโจร หามัตตกถา เรื่องมหาอมาตย์ เป็นต้น(วิ.ม.(ไทย)๕/๒๕๐/๑๙)

มหามัลลชนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ:มหามัลลชนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ

พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหามัลลชนะ,อดีตชาติของพระองค์ได้ถือดอกมณฑารพบูชาพระพุทธเจ้า ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหามัลลชนะ ๑๖ ชาติ

ประวัติในอดีตชาติของพระเอกจาริยเถระ ท่านกล่าวว่า ได้มีเสียงประกาศกึกก้องในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ว่า พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานในโลก แต่พวกเรายังมีราคะอยู่ บรรดาเทวดาผู้เกิดความสังเวช ผู้มากไปด้วยความเศร้าโศกเหล่านั้น ข้าพเจ้าถูกกำลังของตนอุปถัมภ์แล้วได้ไปในสำนักของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าถือดอกมณฑารพที่เนรมิต รวบรวมไว้ไปบูชาพระพุทธเจ้าในเวลาใกล้จะปรินิพพาน เทวดาและนางเทพอัปสรทั้งปวง อนุโมทนาต่อข้าพเจ้า ในกัปที่ ๖๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติพระนามว่ามหามัลลชนะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๕/๓๕๖)

มหามาลุงกยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมาลุงกยบุตร สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระมาลุงกยบุตรพร้อมกับภิกษุหลายรูป ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุว่า ยังจำโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ ที่แสดงไว้ได้หรือไม่

ท่านพระมาลุงกยบุตรกราบทูลว่า ยังจำได้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตอบเพียงเท่านี้ยังไม่ถูกต้อง พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกอาจหักล้างด้วยการนำเรื่องเด็กอ่อนมาเปรียบเทียบได้ เช่น เด็กอ่อนไม่มีความคิดว่ากายของตน จักมีสักกายทิฏฐิ(ความเห็นว่ากายของตนมี)ได้อย่างไร ไม่มีความคิดว่าธรรม จักมีวิจิกิจฉา(ความสงสัย)ในธรรมได้อย่างไร ทรงย้ำว่าสักกายทิฏฐิและวิจิกิจฉาของเด็กนั้นมีและยังนอนเนื่องอยู่(ในฐานะอนุสัย)

SAMPLE

จากนั้น ทรงแสดงโอรัมภาคิยสังโยชน์โดยทรงยกเอาบุคคลผู้ปฏิบัติขึ้นมาเป็นหลักตัดสินว่าจะเป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์หรือไม่ เช่นสักกายทิฏฐิที่เกิดขึ้นแก่ปุถุชน ชื่อว่าเป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์ เพราะเขาไม่มีอุบายเครื่องสลัดออกบรรเทาไม่ได้ ส่วนอริยสาวกไม่เกิดสักกายทิฏฐิ หรือถึงจะเกิดขึ้นท่านก็รู้อุบายเครื่อง สลัดออกและสามารถละได้ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ เป็นมรรคและปฏิปทาที่ทำให้ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้ง ๕ ประการได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๙/๑๔๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ และพยาบาท

มหามุนี: คำยกย่องพระสาวก พระราชา, พระนางปชาบดีโคตมีใช้แทนพระพุทธองค์ว่ามหามุนี, สุชาตกุมารตรัสแทนพระมหากัจจายนะว่า พระมหามุนี, พระอัครสาวก คือ พระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะ

พระมหากัจจายนเถระทูลพระราชาสุชาตกุมารว่า พระองค์ผู้มีบุญมาก พระองค์เสด็จมาดีแล้ว ทั้งมิได้เสด็จมาร้าย ขอเชิญพระองค์ทรงตักน้ำจากภาชนะนี้ล้างพระบาทของพระองค์เถิด นี้น้ำเย็นน่าดื่มนำมาจากซอกเขาพระราชโอรส ขอเชิญพระองค์เสวยน้ำจากภาชนะนั้นแล้ว โปรดเสด็จเข้าไปประทับนั่งบนพื้นที่ปูลาดไว้แล้ว สุชาตกุมารตรัสว่า พระมหามุนี วาจาของท่านงามจริงหนอ น่าฟัง ไม่มีโทษ มีแต่ประโยชน์ ไพเราะ ท่านมีปัญญากล่าวแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ พระนางปชาบดีโคตมีเถระกล่าวว่า ข้าแต่พระมหาวีระ อัตถปฏิสัมภิทาญาณ ธัมมปฏิสัมภิทาญาณ นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณและปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณของหม่อมฉันทั้งหลายที่มีอยู่ ล้วนเกิดขึ้นแล้วในสำนักของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นผู้นำ ทรงเป็นมหามุนี พระองค์ทรงเป็นผู้ที่หม่อมฉันทั้งหลายมีจิตเมตตาปฏิบัติขอพระองค์โปรดทรงอนุญาตให้หม่อมฉันทั้งหมดนิพพานเถิดขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๑๕/๓๗,ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๒๑๕/๑๒๕,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๘๖/๑๒๑,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒๓/๑๒๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๓๐/๔๑๘)

มหาเมฆ: เมฆครึ้มหนัก,เมฆก้อนใหญ่, เมฆหนาแน่น, เมฆที่ฝนใกล้ตก

เป็นหนึ่งในภัยสามภัย คือ สมัยที่มหาเมฆตั้งเค้ามีอยู่ เมื่อมหาเมฆตั้งเค้าขึ้นแล้วฝนตกลงมา ย่อมเกิดห้วงน้ำใหญ่ เมื่อเกิดห้วงน้ำใหญ่แล้ว แม้หมู่บ้านก็ถูกน้ำพัดไป ตำบลก็ถูกน้ำพัดไป เมืองก็ถูกน้ำพัดไป เมื่อหมู่บ้านถูกน้ำพัดไปอยู่ เมื่อตำบลถูกน้ำพัดไปอยู่ เมื่อเมืองถูกน้ำพัดไปอยู่ ในที่นั้น แม้มารดา ก็ไม่ได้พบบุตร แม้บุตรก็ไม่ได้พบมารดา ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับเรียกภัยที่นี้ว่า “อมาตาปุตติก

SAMPLE

ภัย (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๖๒/๔๔๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๓/๒๔๔,ขุ.อุป.ไทย)๓๓/๑๒๓/๓๘๔,๓๓/๑๒๔/๓๘๔,๓๓/๑๒๕/๑๕๑,๓๓/๔๕๓/๔๕๓)

มหาโมคคัลลานเถรคาถา : ภาษิตของพระมหาโมคคัลลานเถระ,คาถาของพระมหาโมคคัลลานเถระท่านพระมหาโมคคัลลานเถระได้กล่าวสอนภิกษุทั้งหลายเป็นต้นว่า เราทั้งหลายถือการอยู่ป่าเป็นวัตรถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร พอใจอาหารในบาตรที่ได้มาด้วยการเที่ยวแสวงหาเป็นผู้มีจิตมั่นคงด้วยดีภายในจึงทำลายเสนามัจจุราชได้เราทั้งหลายถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร พอใจอาหารในบาตรที่ได้มาด้วยการเที่ยวแสวงหา จะกำจัดเสนามัจจุราชได้เหมือนช้างทำลายเรือนไม้อ้อ เราทั้งหลายถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร มีความเพียรต่อเนื่อง พอใจในอาหารที่อยู่ในบาตรด้วยการเที่ยวแสวงหาได้มาเป็นผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยดีภายในพึงทำลายเสนามัจจุราชได้

พระเถระเมื่อจะกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า เชิญท่านดูอัตภาพที่ผ้าและอาภรณ์เป็นต้นทำให้วิจิตร มีกายเป็นแผล มีกระดูก ๓๐๐ ท่อนเป็นโครงร่าง กระสับกระส่าย ที่พวกคนเขลาดำริหวังกันส่วนมาก ซึ่งไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น เชิญท่านดูรูปที่สตรีใช้แก้วมณีและต่างหูทำให้วิจิตร ซึ่งมีหนังหุ้มกระดูกไว้ภายในงามพร้อมกับผ้า เท้าทั้งสองย้อมด้วยครั่งสด หน้าทาด้วยจุรณ ก็สามารถทำคนเขลาให้ลุ่มหลง แต่ไม่สามารถทำคนแสวงหาฝั่งคือนิพพานให้ลุ่มหลงได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๔๙/๕๒๘)

มหาโมคคัลลานเถรปัญหวัตถุ : เรื่องปัญหาของพระมหาโมคคัลลานเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระมหาโมคคัลลานเถระว่า บุคคลควรพูดคำจริง ไม่ควรโกรธ แม้เขาขอเพียงเล็กน้อยก็ควรให้ ด้วยเหตุ ๓ อย่างนี้ (อย่างใดอย่างหนึ่ง) บุคคลพึงไปเทวโลกได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๔/๑๐๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ให้ ในที่นี้หมายถึงให้ไทยธรรมแก่ท่านผู้ทรงศีล (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๕)

มหาโมคคัลลานเถรวัตถุ : เรื่องพระมหาโมคคัลลานเถระ (พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดประทุษร้ายคนที่ไม่มีความผิด (และ) คนที่ไม่ประทุษร้าย (ตอบ)ด้วยโทษทัณฑ์ ผู้นั้นย่อมได้รับผลอย่าง ๑ ใน ๑๐ อย่าง คือ (๑) ทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า (๒) เสื่อมทรัพย์ (๓) ถูกทำร้ายร่างกาย (๔) เจ็บป่วยอย่างหนัก(๕)กลายเป็นคนวิกลจริต (๖) ต้องราชภัย (๗) ถูกกล่าวหาอย่างร้ายแรง(๘) เสื่อมญาติ (๙) ทรัพย์สมบัติพินาศย่อยยับ (๑๐) บ้านเรือนถูกไฟไหม้ เขาผู้มีปัญญาทราม เมื่อตายไปย่อมตกนรก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓๗/๗๔)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คนที่ไม่มีความผิด หมายถึงพระขีณาสพผู้ปราศจากความผิดทางกาย เป็นต้น คำว่า คนที่ไม่ประทุษร้าย หมายถึงคนที่ไม่มีความผิดต่อผู้อื่น หรือต่อตนเอง คำว่า ต้องราชภัย หมายถึงการถูกถอดยศ ปลดจากตำแหน่ง เป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๕๘)

มหาโมคคัลลานเถระ, พระ: เป็นบุตรพราหมณ์ผู้เป็นนายบ้านชื่อว่า โกลิตะ มารดาชื่อนางโมคคัลลี แต่เดิมชื่อว่า โกลิตะ ตามโคตรแห่งบิดา, ท่านเกิดใน โกลิตคาม เขตกรุงราชราชคฤห์ แคว้นมคธ, ท่านได้รับเอตทัคคะทางมีฤทธิ์, ท่านเป็นอัครสาวกฝ่ายซ้าย, ท่านปรินิพพานในวันเดือนดับ เดือน ๑๒ หลังพระสารีบุตร ๑๕ วัน สมเด็จพระบรมศาสดาได้เสด็จไปทำฌาปนกิจแล้วรับสั่งให้นำอัฐิธาตุ มาก่อเจดีย์บรรจุไว้ ณ ที่ใกล้ประตูวัดเวฬุวัน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงมีกายคตาสติ ที่ตั้งมั่นภายในตนอยู่ในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้กำลังนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง มีกายคตาสติที่ตั้งมั่นภายในตนอยู่ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า ภิกษุที่เจริญกายคตาสติแน่วแน่ สำรวมในผัสสายตนะทั้ง ๖ มีจิตตั้งมั่นเสมอ ก็จะพึงรู้การดับกิเลสของตนได้ ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔/๒,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๑/๕,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔๓/๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๕/๒๓๙)

มหาโมคคัลลานเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมหาโมคคัลลานเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเกิดเป็นพญานาคชื่อวรุณะ ได้บำรุงพระพุทธเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสี ด้วยจิตเลื่อมใส เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้รับคำพยากรณ์ว่า ในชาติสุดท้าย จักได้บรรลุพระอรหัตและจักเป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม หลังจากท่านได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ ท่านได้เล่าประวัติของท่านว่า มีบางชาติที่เกิดเป็นมนุษย์ คบมิตรชั่วจึงเผลอตัวทำปิตุฆาต มาตุฆาต ท่านได้รับกรรมในนรกเป็นเวลานาน แม้พ้นจากนรกนั้นแล้ว กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ก็ยังถูกทุบศีรษะจนตายทุกชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ก็เช่นกัน แม้มีฤทธิ์มาก ก็ไม่อาจพ้นจากกรรมชั่วได้ ใคร ๆ จึงไม่ควร ประมาท (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗๕/๕๙)

มหาโมคคัลลานวัตถุ : เรื่องพระมหาโมคคัลลานะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดไม่มีความอาลัย หมดความสงสัยเพราะรู้ชัดหยั่งลงสู่อมตะบรรลุแล้ว เราเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑๑/๑๖๓)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความหวัง (อาสา) หมายถึงตัณหา คำว่า อาลัย ในที่นี้หมายถึงตัณหา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๓๐)

มหาโมคคัลลานสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นเหตุให้จิตของพระมหาโมคคัลลานะหลุดพ้นพระมหาโมคคัลลานะตอบคำถามของพระสารีบุตรว่า ในบรรดาปฏิปทาทั้ง ๔ มีทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา เป็นต้น เพราะอาศัยทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๗/๒๓๓)

มหาโมคคัลลานสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมหาโมคคัลลานะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี พระมหาโมคคัลลานะหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดคำนึงว่า เทพเหล่าไหนมีญาณว่า เราเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า จึงเหาะขึ้นไปสู่พรหมโลกถามติสสพรหมผู้เคยเป็นภิกษุ ติสสพรหมตอบว่า เทพบางพวกในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น ที่มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยและมีศีลของพระอริยะ ย่อมมีญาณว่า เราเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า เทพบางพวกในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นนั้น คือ (๑) เทพชั้นจาตุมหาราช (๒) เทพชั้นดาวดึงส์ (๓) เทพชั้นยามา (๔) เทพชั้นดุสิต (๕) เทพชั้นนิมมานรดี (๖) เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เมื่อติสสพรหมกล่าวอย่างนี้ พระมหาโมคคัลลานะชื่นชมภาษิตของติสสพรหมแล้ว หายจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ พระเชตวัน เหมือนบุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๔/๔๘๑)

มหาโมคคัลลานสูตร® : พระสูตรว่าด้วยพระมหาโมคคัลลานเถระ เป็นการกล่าวถึงปฏิปทาที่เป็นเหตุให้จิตของพระมหาโมคคัลลานะหลุดพ้น คือ ปฏิปทาข้อที่ ๒ ในบรรดาปฏิปทา ๔ ประการ คือ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติลำบากและรู้ได้ช้า) (๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว) (๓) สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า) (๔) สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติสะดวกและรู้ได้เร็ว) (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๕/๒๑๙)

มหาโมรชาดก : ชาดกว่าด้วยพญานกยูงมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานกยูง เจริญพระปริตรเป็นประจำ จึงรอดพ้นบ่วงของนายพรานมาได้ถึง ๗๐๐ ปี นายพรานตายไปแล้วถึง ๖ คนยังไม่มีใครจับได้ ต่อมา เมื่อนายพรายคนที่ ๗ ได้ศึกษาดูรู้แล้วว่าที่พญานกยูงรอดพ้นจากบ่วงได้ทุกคราวเพราะมันจะสวดพระปริตรแสดงความเคารพค่อพระพุทธเจ้าทั้งก่อนออกไปหากินและเวลาเย็นค่อนเข้านอน นายพรานคิดว่าจักทำลายมนตีนั้นจึงไปหานางนกยูงมา

ฝึกขันเป็นอย่างดีแล้วนำผูกล้อไว้พร้อมทั้งดักบ่วงเอาไว้ ตื่นเช้าพระโพธิสัตว์กำลังสวดพระปริตรได้ยินเสียงนางนกยูงเกิดความกำหนัดลืมระวังตนจึงเดินไปติดบ่วงเมื่อนายพรายจับได้จึงถามนายพรานว่าที่จับต้องทรัพย์หรืออย่างไร ถ้าต้องการทรัพย์ให้นำตนไปเฝ้าพระราชา นายพรานบอกว่าต้องจะปล่อยและถามถึงของการงอเว้นจากการฆ่าสัตว์ พญานกยูงบอกว่าจะได้รับการสรรเสริญในปัจจุบันและจะไปเกิดในสวรรค์ และชี้ให้เห็นถึงการทำทานกับสมณะว่ามีผลมากมีอานิสงส์มาก ทำให้นายพรานคิดปล่อยนกที่ขังไว้ที่บ้านของตนจพนวนมากและเลิกการฆ่าสัตว์แต่นั้นมา (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๔๓/๔๔๕)

มหายักษ์: ยักษ์ใหญ่, ยักษ์ในกลุ่มยักษ์ที่ถูกร้องเรียนว่าอมนุษย์ทั้งหลายระราน เบียดเบียนมีอมนุษย์ทั้งหลาย ที่ดุร้าย โหดเหี้ยม ทำเกินเหตุอมนุษย์เหล่านั้น ไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช ชื่อว่าเป็นศัตรูท้าวมหาราช พุทธบริษัท พึงกล่าวโทษ ร้องทุกข์ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า ‘ยักษ์นี้สิงยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกรานยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย’ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๒/๒๓๑, (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๒/๒๔๔)

มหายัญ: การบูชาใหญ่, การสังเวยเทพเจ้าครั้งสำคัญ, การฆ่าสัตว์บูชายัญอย่างละมาก ๆ กล่าวยัญญสูตร ว่าด้วยการบูชายัญของพระเจ้าปเสนิโกศ ที่กรุงสาวัตถี คือพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตระเตรียมการบูชามหายัญ คือ โคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว และแกะ ๕๐๐ ตัว ถูกนำไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชายัญ แม้ข้าราชบริพารของพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นผู้เป็นทาส คนใช้หรือกรรมกรที่มีอยู่ แม้ชนเหล่านั้นก็ถูกอาชญาคุกคาม ร้องไห้น้ำตานองหน้ากระทำบริกรรมอยู่ เวลาเช้า ภิกษุจำนวนมากออกบิณฑบาตรยังกรุงสาวัตถี ภายหลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า วันนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ ตระเตรียมการบูชามหายัญ คือ โคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงได้ตรัสคาถาเหล่านี้ ในเวลานั้นว่า มหายัญที่มีกิริยามากเหล่านั้น คือ อัสวเมธ บุรุษเมธ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคฬะ ไม่มีผลมาก (เพราะ)พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๐๔/๑๑๒,ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๐/๑๒๗,๑๓/๔๖๙/๕๙๒,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๐/๑๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๙/๖๕, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๒/๙๑)

มหารถวิมาน : วิมานรถใหญ่, วิมานที่รถทิพย์คันใหญ่เป็นพาหนะเกิดขึ้นแก่คนเลี้ยงโค เป็นการกล่าวถึงวิมานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแด่โคปาลพราหมณ์ เพราะได้

ถวายมหาทานแก่พระสงฆ์มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะเป็นประธาน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๑๕/๑๒๕)

มหารถ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหารถ, อดีตชาติเป็นได้โปรยดอกกากะทิงลงทางเสด็จของพระผู้มีพระภาค ได้รับอานิสงส์ ในกัปที่ ๓๑ ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหารถประวัติในอดีตชาติของพระนาคปุปผิยเถระ สมัยนั้น พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้สมควรรับเครื่องบูชา พระองค์ทรงประสงค์จะช่วยท่านจากสังสารวัฏ จึงเสด็จมายังสำนักของข้าพเจ้า ท่านได้เห็นความอัศจรรย์ซึ่งไม่เคยมี น่าขนพองสยองเกล้านั้นแล้ว จึงเก็บเอาดอกกากะทิงไปโปรยลงที่ทางเสด็จไป ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหารถ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมา (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๔/๓๒๔)

มหารหะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหารหะ, อดีตชาติของท่านได้ประคองอัญชลีไหว้จิตกาธานและยกฉัตรขึ้นบูชาพระพุทธเจ้า ได้อานิสงส์ ในกัปที่ ๒๕ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหารหะ ๗ ชาติ ประวัติในอดีตชาติของพระฉัตตทายกเถระ ครั้งนั้น บุตรของท่านออกบวชแล้ว นุ่งห่มผ้ากาสายะ เขาบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า อันชาวโลกบูชา เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ท่านค้นหาบุตรของตนไปทางเบื้องหลัง ไปถึงจิตกาธานแห่งบุตรผู้ยิ่งใหญ่ปรินิพพานแล้วท่านประคองอัญชลีไหว้จิตกาธานที่ป่าช้านั้น และยกฉัตรขาวขึ้นบูชาในครั้งนั้น ในกัปที่ ๒๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ มีพระนามว่ามหารหะ เป็นใหญ่ในหมู่ชน มี พลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๕/๔๕๔)

มหาราช,มหาราชเจ้า: พระราชาผู้เป็นใหญ่แว่นแคว้น, พระราชามีมีอำนาจครอบครองเหนือดินแดนกว้างใหญ่, พระราชผู้ที่มหาชนถวายเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดิน, พระราชาผู้ทรงพระปรีชาสามารถกอบกู้เอกราชและบำรุงแผ่นดินให้ไพร่ฟ้าหน้าใส, พระราชาผู้มีเดชที่เจ้าเมืองปฏิปักษ์ยอมเข้ามาสวามิภักดิ์, พระราชาที่ปกครองไพร่ฟ้าให้มีศีลธรรม มีการศึกษา เช่น พระเจ้ามหาสุทัสสนะ พระปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ของไทย เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับอานนท์เรื่อง พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงสมบูรณ์ด้วยจักรแก้ว เมื่อพระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงสนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ เสด็จขึ้นสู่ปราสาทหลังงาม ปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ซึ่งมีกำ ๑,๐๐๐ ซี่มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง เมื่อพระเจ้ามหาสุทัสสนะทอดพระเนตรแล้วทรงดำริว่า ‘เราได้ฟังเรื่องนี้ว่า ‘กษัตราธิราชพระองค์

SAMPLE

ใด ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วทรงสนานพระเศียรในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ เสด็จขึ้นสู่ปราสาทหลังงาม จะปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์นี้ กษัตราธิราช พระองค์นั้นย่อมเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ' เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิกระมังลำดับนั้น ท้าวมหาราชลุกจากที่ประทับ พระหัตถ์ขวาทรงชูจักรแก้วขึ้น ตรัสว่า 'จักรแก้วอันประเสริฐจงหมุนไป จงได้ชัยชนะอันยิ่งใหญ่' ทันใดนั้น จักรแก้วหมุนไปทางทิศตะวันออก ท้าวเธอพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนาได้เสด็จตามไป เสด็จเข้าพักแรมพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนาในประเทศที่จักรแก้วหยุดอยู่ พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออก พากันเสด็จมาเฝ้าแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า 'ขอเดชะมหาราชเจ้า พระองค์โปรดเสด็จมาเถิด ขอรับเสด็จ ราชสมบัติของหม่อมฉันเป็นของพระองค์ ขอพระองค์โปรดประทานพระบรมราโชวาทเถิด พระเจ้าข้า' ท้าวมหาราชมีพระราชดำรัสอย่างนี้ว่า 'พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่พึงพูดเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงครอบครองราชสมบัติไปตามเดิมเถิด' (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๘/๑๙๕,๒๐/๘๑/๓๐๘,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๑๒/๒๒,๒๘/๑๑๓/๒๒,๒๘/๑๑๔/๒๒, ๒๘/๑๑๕/๒๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๔/๑๘๓,๑๐/๒๔๔/๑๘๔,๑๐/๒๕๐/๑๘๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๕/๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗/๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๘๐/๓๓๕)

มหาราช, เทวดา: ท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือ ท้าวธตรัฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ ท้าวเวสสวัณ, เทวดาผู้รักษาโลกทั้งสี่ทิศ, เทพสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราช กล่าวถึงเรื่องท้าวมหาราชทั้ง ๔ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ไพรสณฑ์แห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากอาศรมของชฎิลอุรุเวลกัสสป เมื่อราตรีแห่งปฐมยามผ่านไปแล้ว ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เปล่งรัศมีงามยังไพรสณฑ์ทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ถวายอภิวาทแล้วได้ยืนเฝ้าทั้ง ๔ ทิศ ดุจกองไฟใหญ่ฉะนั้น ครั้นราตรีนั้นผ่านไป ชฎิลอุรุเวลกัสสปะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า "ข้าแต่มหาสมณะ ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว ท่านพระมหาสมณะ เมื่อราตรีผ่านไปแล้ว พวกนั้นคือใครกันหนอ เปล่งรัศมีงามยังไพรสณฑ์ทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้ามาเฝ้าพระองค์ ถวายอภิวาทแล้วได้ยืนเฝ้าทั้ง ๔ ทิศ ดุจกองไฟใหญ่ฉะนั้น" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "กัสสปะ พวกนั้น คือ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เข้ามาหาเราเพื่อฟังธรรม"(วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๐/๕๑)

มหาราม, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาราม, อดีตชาติท่านได้ถวายพัดใบตาลแด่พระติสสพุทธเจ้า ได้อานิสงส์ทำให้สิ้นทุคติ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาราม ต่อมาเป็นเรื่องประวัติในอดีตชาติของพระตาลวัณฏทายก

SAMPLE

เถระ ท่านเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ท่านได้ถวายพัดใบตาลแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้ทรงมีทิพยจักษุ เพื่อต้องการให้ดับความร้อนในฤดูร้อน เพื่อให้ความเร่าร้อนสงบไป ท่านได้ดับไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ และไฟคือโมหะ ที่ยิ่งกว่าความร้อนนั้นอย่างสนิท กิเลสทั้งหลาย ท่านก็เผาได้แล้ว ภพทั้งปวงท่านก็ถอนได้แล้วท่านทรงร่างกายซึ่งมีในภพสุดท้าย อยู่ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายพัดใบตาล ในกัปที่ ๖๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระนามว่ามหาราม ผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๕/๓๘๕)

มหาราหุโลวาทสูตร :พระสูตรว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระราหุล สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่ท่านพระราหุล ขณะมีอายุ ๗ ขวบ ณ วัดพระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี เพื่อให้ท่านบรรเทาความพอใจ และความกำหนัดเกี่ยวกับเรือนร่างคือขันธ์ ๕ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ท่านพระราหุลพิจารณาขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณว่า ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเราแล้วตรัสสอนถึงวิธีเจริญอานาปานสติที่จะทำให้มีอานิสงส์มาก คือ

๑. ให้พิจารณาธาตุ ๕ คือ ปฐวีธาตุ อันได้แก่ผม ขน เล็บ เป็นต้น อาโปธาตุ อันได้แก่ดี เสลด หนอง เป็นต้น เตโชธาตุ อันได้แก่ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้อบอุ่น ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำร่างกายให้ทรุดโทรม เป็นต้น วาโยธาตุ อันได้แก่ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องล่าง เป็นต้น และอากาสธาตุ อันได้แก่ช่องหู ช่องจมูก เป็นต้น ให้เห็นว่าเป็นเพียงธาตุตามธรรมชาติ ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

๒. ให้เจริญภาวนาเสมอด้วยธาตุทั้ง ๕ นั้น เพื่อไม่ให้อารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจมาครอบงำจิตได้ เหมือนธาตุทั้ง ๕ ไม่รังเกียจของสกปรกที่คนทิ้งลง

๓. ให้เจริญภาวนา ๖ อย่าง คือ

๑. เจริญเมตตาภาวนา เพื่อละพยาบาท

๒. เจริญกรุณาภาวนา เพื่อละการเบียดเบียน

๓. เจริญมุทิตาภาวนา เพื่อละความริษยา

๔. เจริญอุเบกขาภาวนา เพื่อละความไม่ยินดี

๕. เจริญอสุภภาวนา เพื่อละราคะ

๖. เจริญอนิจจสัญญา เพื่อละความถือตัว

๔. ให้เจริญอานาปานสติ ๑๖ ขั้น คือ

๑. เมื่อหายใจเข้า-ออกยาว ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้า-ออกยาว

๒. เมื่อหายใจเข้า-ออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้า-ออกสั้น
๓. สำเหนียกว่า เราจะกำหนดรู้กองลมทั้งปวงหายใจเข้า-ออก
๔. สำเหนียกว่า เราจะระงับกายสังขารหายใจเข้า-ออก
๕. สำเหนียกว่า เราจะกำหนดรู้ปีติหายใจเข้า-ออก
๖. สำเหนียกว่า เราจะกำหนดรู้สุขหายใจเข้า-ออก
๗. สำเหนียกว่า เราจะกำหนดรู้จิตตสังขารหายใจเข้า-ออก
๘. สำเหนียกว่า เราจะระงับจิตตสังขารหายใจเข้า-ออก
๙. สำเหนียกว่า เราจะกำหนดรู้จิตหายใจเข้า-ออก
๑๐. สำเหนียกว่า เราจะทำจิตให้บันเทิงหายใจเข้า-ออก
๑๑. สำเหนียกว่า เราจะตั้งจิตมั่นหายใจเข้า-ออก
๑๒. สำเหนียกว่า เราจะเปลื้องจิตหายใจเข้า-ออก
๑๓. สำเหนียกว่า เราจะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงหายใจเข้า-ออก
๑๔. สำเหนียกว่า เราจะพิจารณาเห็นความคลายออกได้หายใจเข้า-ออก
๑๕. สำเหนียกว่า เราจะพิจารณาเห็นความดับไปหายใจเข้า-ออก
๑๖. สำเหนียกว่า เราจะพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า-ออก

พระองค์ได้ตรัสสรุปว่า หลังจากที่บุคคลเจริญอานาปานสติตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกครั้งสุดท้ายที่ปรากฏชัดย่อมดับไปที่ไม่ปรากฏชัดยังไม่ดับไป เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว พระราหุลมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๓/๑๒๕)

มหารุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยต้นไม้ใหญ่ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ตัณหาเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน เหมือนต้นไม้มีรากหยั่งลงลึกและแผ่ไปรอบ ๆ รากย่อมดูดอาหารไปเลี้ยงลำต้น ต้นไม้จึงเจริญเติบโต อุปาทานมีตัณหาเป็นปัจจัยจึงเจริญและทำให้กิเลสอื่นเจริญตาม เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาจึงดับ เหมือนคนตัดต้นไม้แล้วขุดรากขึ้น ผึ่งแดดให้แห้ง แล้วเผาไฟ ทำให้เป็นเขม่า นำไปโปรยลงในแม่น้ำ ต้นไม้ย่อมเกิดไม่ได้อีกเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๕/๑๐๘)

มหารุกขสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยต้นไม้ใหญ่ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ตัณหาเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน เหมือนต้นไม้มีรากหยั่งลงลึกและแผ่ไปรอบ ๆ เป็นต้น เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนมหารุกขสูตร (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๖/๑๐๙)

SAMPLE

มหารุจิ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหารุจิ, อดีตชาติท่านถวายตั่งแด่พระติสสพุทธเจ้า ได้อานิสงส์หมดทุคติ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหารุจิ เรื่องประวัติในอดีตชาติของพระสุปีฐิยเถระ ท่านได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ท่านมีจิตร่าเริง เบิกบานได้ถวายตั่งที่สะอาดหมดจดแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้โลกนาถ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งดวงอาทิตย์ ท่านมีใจผ่องใส ได้ถวายตั่งแด่พระพุทธเจ้าแล้ว เสวยผลกรรมของตน ที่ตนได้ทำไว้ดีแล้วในครั้งก่อน ต่อมาในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ถวายตั่งไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๓๘ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ ชาติที่ ๑ พระนามว่ารุจิ ชาติที่ ๒ พระนามว่าอุปรุจิและชาติที่ ๓ พระนามว่ามหารุจิ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒/๒๔๐)

มหารุจิ, พระราชา: พระราชาพระนามว่ามหารุจิ, อดีตชาติของท่านได้ถวายตั่งอันสะอาดแด่พระติสสพุทธเจ้า มีอานิสงส์มาก ได้เป็นพระราชาพระนามว่ามหารุจิ เรื่องประวัติในอดีตชาติของพระสุปีฐิยเถระ ท่านพระสุปีฐิยเถระ ได้ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ท่านมีจิตร่าเริง เบิกบานได้ถวายตั่งที่สะอาดหมดจด แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่า ติสสะ ผู้โลกนาถ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งดวงอาทิตย์ ในกัปที่ ๓๘ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้เป็นพระราชาพระนามว่ามหารุจิ มีโภคะไพบูลย์ และที่นอนมีค่ามิใช่น้อย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๙/๒๓๙)

มหาโรรุวนรก: นรกใหญ่ ๘ ขุม เป็นขุมที่ ๕, ย่อมถูกลงโทษโดยวิธีให้ยืนแข็งที่ออยู่ในดอกบัวเหล็กตั้งบานสะพรั่ง ดอกบัวมีแหลนหลาวปักเอาปลายขึ้น มีไฟลุกโชนเหมือนกัน นายนิริยบาลก็เอาหอกเที่ยวไล่แทง บังคับให้ขึ้นไปอยู่บนดอกบัวอีก มหานรกที่สัตว์นรกส่งเสียงร้องโอดโอยครวญครางเสียงดังมากกว่ามากเพราะสัตว์เหล่านี้ต้องโทษอะไรก็คือลเมิดกรรมบถ ๑๐ ประการ (กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓) เช่น คหบดีปลิดชีวิตบุตรพี่ชายเพราะขัดแย้งสมบัติ ในกรุงสาวัตถี เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามพระองค์เรื่องบุพพกรรมของคหบดีที่ถึงแก่กรรมไปซึ่งพระเจ้าประเสนทิโกศลนำมาเก็บไว้ในวังของพระองค์ ว่าทำไมคหบดีจึงตกนรกถึงเพียงนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เขาปลิดชีวิตบุตรน้อยคนเดียวของพี่ชาย เพราะทรัพย์สมบัติเป็นเหตุ มหาบพิตร อนึ่ง ด้วยผลของกรรมที่คหบดีผู้เศรษฐีนั้นปลิดชีวิตบุตรน้อยคนเดียวของพี่ชายเพราะทรัพย์สมบัติเป็นเหตุ เขาจึงถูกไฟเผาอยู่ในนรกหลายปีหลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี ด้วยเศษผลของกรรมนั้นเหมือนกัน ทรัพย์สมบัติที่ไม่มีบุตรรับเอา จึงถูกขนเข้าคลังหลวงนี้เป็นครั้งที่ ๗ มหาบพิตร ก็บุญเก่าของคหบดี ผู้

เป็นเศรษฐีนั้นหมดสิ้นแล้ว และบุญใหม่ก็ไม่ได้สะสมไว้ ในวันนี้ คหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้นถูกไฟเผาอยู่ในมหาโรรุวนรกนี้ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๑/๑๕๙)

มหาโรหิตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระทเวรตนิยเถระ พระเถระรูปนี้กล่าวอธิบายว่า ตนเองเป็นพรานได้ถวายชิ้นเนื้อแก่พระพุทธเจ้านามวิปัสสี เพราะบุญผลนั้น ทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เสวยรัตนะทั้งหมดนั้นคือตัวของข้าพเจ้าอ่อนนุ่มและปัญญาของข้าพเจ้าก็ละเอียดลึกซึ้ง ในกัปที่ ๔ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง มีพระนามว่ามหาโรหิต เป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๓๙๑)

มหาลิ, เจ้าลิจฉวี: เจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง ชาวกรุงเวสาลี,เจ้าลิจฉวีชาวกรุงเวสาลีอีกองค์หนึ่งได้สนทนาธรรมเรื่องทรงเห็นท้าวสักกะจอมเทพกับพระผู้มีพระภาคดังคำในตติยเทวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาลี ตถาคตเห็นท้าวสักกะจอมเทพ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๙/๓๗๘),เป็นสหายของพระเจ้าปเสนทิโกศลและพันธุลเสนาบดี เป็นศิษย์สำนักอาจารย์ทิสาปาโมกข์ด้วยกัน,เคยสนทนากับกับพระพุทธเจ้าเรื่องคำสอนของเจ้าลัทธิบูรณกัสสปะ และเรื่องอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่วและให้กรรมชั่วเป็นไป (ที.สี.(ไทย)๙/๓๕๙/๑๕๑,๙/๓๖๑/๑๕๒,๙/๓๗๓/๑๕๖,๙/๓๗๔/๑๕๗,๙/๓๗๖/๑๕๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๐/๙๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๗/๑๐๓), ในอปทานกล่าวว่า เป็นพระชนกของพระสีวลี เป็นสามีของพระนางสุปปวาสาชาวโกสิยะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๑/๓๐๐) ; มหาลี ก็เขียน

มหาลิสูตร® : พระสูตรว่าด้วยเจ้าลิจฉวีชื่อมหาลิ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่เจ้ามหาลิหรือเจ้าโอฏฐัทธลิจฉวี ขณะประทับอยู่ที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ในวันนั้น นอกจากคณะของเจ้ามหาลิแล้ว ยังมีคณะพราหมณทูตจากแคว้นโกศลและคณะพราหมทูตจากแคว้นมคธมาเฝ้าด้วย เมื่อคณะพราหมณทูตทั้ง ๒ คณะสนทนากับพระผู้มีพระภาคเสร็จแล้วก็นั่งอยู่ในที่ประชุมนั้น ต่อจากนั้น เจ้ามหาลิได้ทูลถามปัญหาเรื่องตาทิพย์ หูทิ เจ้ามหาลิกราบทูลว่า ท่านได้ทราบว่าเจ้าลิจฉวีชื่อสุนักขัตตะ ผู้มาปฏิบัติธรรมอยู่กับพระผู้มีพระภาคถึง ๓ ปี ได้คุณวิเศษขั้นตาทิพย์เท่านั้น ยังไม่ได้หูทิพย์ จึงอยากจะทราบว่า ตาทิพย์และหูทิพย์มีจริงหรือไม่ ตรัสตอบว่า มีจริง

ทูลถามว่า เพราะเหตุไรเจ้าสุนักขัตตลิจฉวีจึงไม่ได้หูทิพย์ ตรัสตอบว่า การได้ตาทิพย์และหูทิพย์ขึ้นอยู่กับกำลังของสมาธิ บางคนทำสมาธิมุ่งให้ได้ตาทิพย์หรือ หูทิพย์อย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว เพื่อให้เห็นรูปหรือได้ยินเสียงเฉพาะในทิศใดทิศหนึ่งเท่านั้น บางคนอาจทำสมาธิมุ่งให้ได้ทั้งตาทิพย์และหู

ทิพย์ เพื่อให้เห็นรูปและได้ยินเสียงในทิศใดทิศหนึ่ง แต่บางคนอาจทำสมาธิมุ่งให้ได้ทั้งตาทิพย์และหูทิพย์เพื่อให้เห็นรูปและได้ยินเสียงในทุก ๆ ทิศ

ทูลถามว่า ภิกษุในพระศาสนานี้คงมาประพฤติพรหมจรรย์เพื่อให้ได้ตาทิพย์และหูทิพย์เท่านั้นกระมัง ตรัสตอบว่า ไม่ใช่เท่านั้น ยังมีคุณวิเศษที่สูงกว่านี้อีกที่ภิกษุในพระศาสนานี้ควรทำให้เกิดมีขึ้นในตน คือ

๑. การขจัดสัญโญชน์หรือสังโยชน์ (กิเลสที่ผูกมัด) ๓ อย่าง ได้แก่ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่ามีตัวตน) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) และสีลัพพตปรามาส (การยึดติดศีลพรตอย่างงมงาย) ให้หมดไป จะทำให้บรรลุโสดาปัตติผล เป็นพระโสดาบัน

๒. การขจัดสัญโญชน์ ๓ อย่างดังกล่าวให้หมดไป และบรรเทาราคะ โทสะ โมหะให้ลดน้อยลง จะทำให้บรรลุสกทาคามิผล เป็นพระสกทาคามี

๓. การขจัดสัญโญชน์ ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) กามราคะ (ความกำหนัดในกาม) (๕) ปฏิฆะ (ความหงุดหงิดขัดเคือง) ให้หมดไป จะทำให้บรรลุอนาคามิผล เป็นพระอนาคามี

๔. การขจัดให้อาสวะทั้งปวงหมดสิ้นไป จะทำให้บรรลุเจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการฝึกจิต) และปัญญาวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการเจริญปัญญา) เป็นพระอรหันต์

ทูลถามว่า มีข้อปฏิบัติเพื่อให้บรรลุคุณวิเศษเหล่านั้นหรือไม่ ตรัสตอบว่า มี

ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าให้เจ้ามหาลิฟังว่ามีนักบวช ๒ รูป คือมัณฑิยปริพาชก และชาลิยปริพาชกมาทูลถามว่า ชีวะ กับสรีระ เป็นคนละอย่างกันหรือเป็นอย่างเดียวกัน ตรัสตอบว่า ผู้ได้สามัญญผลขั้นสูงสุดดังกล่าวแล้วจะไม่สงสัยในเรื่องนี้เลย (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๕๙/๑๕๑)

มหาลิสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิ เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ถวายอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรได้ทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่ว และให้กรรมชั่วเป็นไป พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า (๑) โลภะ (๒ โทสะ (๓) โมหะ (๔) อโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยไม่แยบคาย) (๕) มิจฉาปณิหิตจิต (จิตที่ตั้งไว้ผิด) แต่ละอย่างล้วนเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่ว และให้กรรมชั่วเป็นไป เจ้าลิจฉวีนั้นทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดี และให้กรรมดีเป็นไป พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า (๑) อโลภะ (๒) อโทสะ (๓) อโมหะ (๔) โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย) (๕) สัมมาปณิหิตจิต (จิตที่ตั้งไว้ถูก) แต่ละอย่างล้วนเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดี และให้กรรมดีเป็นไป พระองค์ตรัสว่า หากธรรม ๑๐ ประการนี้ ไม่พึงมีปรากฏอยู่ใน

SAMPLE

โลก ความประพฤติที่ไม่เป็นธรรม หรือความประพฤติที่เป็นธรรม ก็จะไม่พึงมีปรากฏอยู่ในโลก เพราะธรรม ๑๐ ประการนี้มีปรากฏอยู่ในโลก ความประพฤติที่ไม่เป็นธรรม หรือความประพฤติที่เป็นธรรม จึงมีปรากฏอยู่ในโลก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๗/๑๐๓)

มหาลิสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยเจ้ามหาลิ เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลาว่า การที่ท่านปูรณะ กัสสปะกล่าวว่า ความเศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยเศร้าหมองเอง บริสุทธิ์เอง พระองค์เห็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หากขันธ์ ๕ นี้จักเป็นทุกข์ส่วนเดียว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงติดใจ แต่เพราะขันธ์ ๕ เป็นสุข ไม่ทุกข์เสมอไป สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจ เพราะกำหนัดจึงถูกขันธ์ ๕ ผูกไว้ เพราะถูกขันธ์ ๕ ผูกไว้จึงเศร้าหมอง นี้เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ อนึ่ง หากขันธ์ ๕ นี้จักเป็นสุขส่วนเดียว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่าย แต่เพราะขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ไม่สุขเสมอไป สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึงบริสุทธิ์ นี้เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐/๙๗)

มหาโลมหังสจริยา : ว่าด้วยจริยาของมหาโลมหังสบัณฑิต พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นมหาหังสบัณฑิตออกผนวชเป็นดาบส บำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าช้าเอาโครงกระดูกต่างหมอน พวกเด็ก ๆ ชาวบ้าน มาเห็นเข้า บางพวกใช้ก้อนดิน ท่อนไม้ทำร้าย บางพวกใช้ดอกไม้บูชา แต่ท่านไม่ได้ทำความยินดีหรือยินร้ายต่อเด็กและชนนำดอกไม้มาบูชาเหล่านั้น ในตอนท้ายของจริยาปิฎก คาถาสรุปที่เรียกว่าสโมธานกถา กล่าวสรุป บารมีที่พระผู้มีพระภาคขณะเป็นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญมาถึง ๓๐ ประการ โดยแยก เป็นระดับธรรมดาเรียกว่าบารมี มี ๑๐ ประการ เช่นการให้ทานทั่วไปเป็นต้น ระดับกลางเรียกว่าอุปบารมี มี ๑๐ ประการ เช่นบริจาคอวัยวะ และระดับสูง เรียกว่าปรมัตถบารมี เช่นการบริจาคชีวิต และท่านได้ให้ตัวอย่างไว้อย่างชัดเจนครบทุกบารมี (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๑๙/๗๗๔)

มหาวรรค: ชื่อคัมภีร์อันเป็นหมวดที่ ๓ ใน ๕ หมวด แห่งพระวินัยปิฎก คืออาทิกัมม์ ปาจิตตีย์ มหาวรรค จูฬวรรค ปริวาร, มหาวรรค มี ๑๐ ขันธกะ (หมวดตอนหรือบท) คือคือ (๑) มหาขันธกะ (ว□าด□วยการบรรพชาอุปสมบท เริ่มตั้งแต□เหตุการณ□หลังตรัสรู□ใหม□ ๆ และการประดิษฐานพระศาสนา) (๒) อุโปสถขันธกะ (ว่าด้วยอุโบสถและสีมา) (๓) วัสสูปนายิกขันธกะ (ว่ด้วยการเข□าพรรษา) (๔) ปวารณาขันธกะ (ว่าด้วยปวารณา) (๕) จั มมขันธกะ (ว□

าด□วยเครื่องหนัง เช□น รองเท□าและเครื่องลาด) (๖) เภสัชชขันธกะ (ว□าด□วยเรื่องยาตลอดจนเรื่องกัปป□ยะ อกัปป□ยะ และกาลิกทั้ง ๔) (๗) กฐินขันธกะ (ว่าด้วยกฐิน)(๘) จีวรขันธกะ (ว□าด□วยเรื่องจีวร) (๙) จัมเปยยขันธกะ (ว□าด□วยข□อควรทราบบางอย□างเกี่ยวกับนิคหกรรมต่างๆ) (๑๐)โกสัมพิกขันธกะ(ว□าด□วยเรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพีวิวาทกันและสังฆสามัคคี)(วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๑) ; ดูไตรป□ฎก

มหาวัจฉโคตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อวัจฉโคตร สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบแก่วัจฉโคตรปริพาชก ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ตามที่ทูลขอให้ทรงแสดง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมให้วัจฉโคตรปริพาชกฟังดังต่อไปนี้ คือ อกุศลมูล ๓ กุศลมูล ๓ อกุศลกรรมบถ ๑๐ กุศลกรรมบถ ๑๐แล้วตรัสว่า ภิกษุละตัณหาได้เด็ดขาด จึงเป็นพระอรหันตขีณาสพ

เมื่อวัจฉโคตรปริพาชกทูลถามว่า นอกจากพระผู้มีพระภาคแล้ว สาวกของพระองค์ผู้ได้เป็นพระอรหันต์เป็นต้น มีอยู่หรือไม่ จึงตรัสตอบว่า มีอยู่มากทีเดียว หลังจากสนทนากันจบลง วัจฉโคตรปริพาชกเห็นว่าพรหมจรรย์นี้บริบูรณ์ จึงขอบรรพชาอุปสมบท หลังจากอุปสมบทแล้วครึ่งเดือนก็ได้บรรลุเป็นพระอนาคามี เมื่อเจริญสมถวิปัสสนาก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๓/๒๒๘)

มหาวัจฉเถรคาถา : ภาษิตของพระมหาวัจฉเถระ,คาถาของพระมหาวัจฉเถระ ท่านพระมหาวัจฉเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุมีพลังปัญญา สมบูรณ์ด้วยศีลและข้อปฏิบัติ มีจิตตั้งมั่น ยินดีในฌาน มีสติ ฉันอาหารพออยู่ได้ปราศจากราคะ พึงรอเวลาเป็นที่ดับขันธปรินิพพานในพระศาสนานี้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒/๓๐๗)

มหาวัน, ป่า : 1.ป□าใหญ□ใกล□นครกบิลพัสดุ□ที่พระพุทธเจ□าเคยไปทรงพักผ□อนระหว□างประทับอยู□ที่นิโครธาราม ในมหาสมยสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๑/๒๕๙)

2. ป□าใหญ□ใกล□เมืองเวสาลี ณ ที่นี้พระศาสดาทรงอนุญาตให□มีภิกษุณีขึ้นเป□นครั้งแรกโดยประทานอนุญาตให□พระมหาปชาบดีบวชเป□นภิกษุณีด□วยวิธีรับครุธรรม ๘ ประการ ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน ในกรุงเวสาลี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๙/๑๐๘)

SAMPLE

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓/๑๕,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๔๗/๗๕,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๙/๑๐๘,วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๙/๓๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๕๙/๑๕๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๓/๑๓๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑/๑๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙๙/๒๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๕/๒๑๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๕/๖๑,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๗/๔๘,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐/๙๗,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๔/๑๕๐,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๕,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๕/๒๙๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๔/๕๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๒๒๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๗/๑๐๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๒๑๖)

มหาวาณิชชาดก : ชาดกว่าด้วยพ่อค้าใหญ่ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นหัวหน้าพ่อค้าเกวียน เดินผ่านทางกันดาร รอดพ้นความตายมาได้คนเดียว เพราะคุณธรรมและความไม่โลภมาก ด้วยสหายทั้งหมดที่เดินทางด้วยกันพากันโลภไม่มีที่สิ้นสุดเมื่อไปได้ต้นไม้ที่กลางทะเลทรายที่ให้ทุกสิ่งที่ปรารถนาคือเมื่อพวกเขาตัดกิ่งด้านตะวันออกก็ได้น้ำอาบน้ำดื่มตามต้องการ เมื่อตัดกิ่งด้านทิศใต้อาการพร้อมทั้งกับข้าว เมื่อตัดกิ่งด้านทิศตะวันตกได้นารีมาบำเรอตามต้องการ เมื่อตัดกิ่งด้านทิศเหนือก็ได้แก้วแหวน เงินทองตามต้องการทั้งหมดจึงปรารภที่จะโค่นต้นไทรนั้น พระโพธิสัตว์ไม่เห็นด้วย ได้ขอร้องไม่ให้พ่อค้าเหล่านั้นทำ แต่ท่านเหล่านั้นเกิดโมหะความหลงเข้าครอบงำจึงพากันโค่นต้นไทร ทหารของพวกนาคออกมาจากโคนต้นไทรนั้นได้เข้าทำลายพ่อค้าเหล่านั้นจนสิ้นเว้นไว้แต่พระโพธิสัตวีผู้เดียว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนฉลาดพิจารณาเห็นประโยชน์ของตนไม่พึงตกไปสู่อำนาจของความโลภ พึงกำจัดศัตรูภายในเสีย ผู้เห็นภัยรู้โทษอย่างนี้ว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นผู้ปราศจากตัณหา ไม่ยึดมั่น มีสติ ดำเนินชีวิตอยู่ (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๘๐/๔๕๒)

มหาวิกัฏ : ยา ๔ อย่าง คือ มูตร คูถ เถ้า ดิน ภิกษุอาพาธ ฉันได้โดยไม่ต้องรับประเคน คือไม่ต้องอาบัติเพราะขาดประเคน ดังคำในมหาวรรค พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ยามหาวิกัฏ ๔ อย่าง คือ คูถ มูตร เถ้า ดิน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐)

มหาวิตถาริกะ, วิมาน : ชื่อวิมานสูงหลังหนึ่งสูง ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๑๕๐ โยชน์ มีป้อม ๔๐๐,๐๐๐ ป้อม มีเรือนยอดชั้นดี ประดับด้วยที่นอนใหญ่ ที่บุญกรรมสร้างไว้ดีแล้ว นางเทพอัปสร ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ฉลาดในการฟ้อนรำ การขับร้อง วิมานหลังนี้ เกิดขึ้นแก่คนช่างดอกไม้อยู่ในกรุงหงสวดี ซึ่งได้บูชาดอกปทุม ๓ ดอก แด่พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ หลังจากตายแล้ว เพราะทำบุญกรรมนั้น ทำให้ไปเกิดในเทวโลกตลอด ๓๐,๐๐๐กัป และจักเป็นจอมเทพครองเทวสมบัติ ๓๐

SAMPLE

ชาติ เรื่องราวทั้งหมดเป็นอดีตชาติที่พระติปทุมิยเถระกล่าวไว้ในติปทุมิยเถราปทาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๐/๒๒๕)

มหาวิยูหสุตตนิทเทส : อธิบายมหาวิยูหสูตร อธิบายมหาวิยูหสูตร ซึ่งว่าด้วยการ วิวาทกันเพราะทิฏฐิสูตรใหญ่ เนื้อความในพระสูตรนี้ เป็นคำถาม-ตอบระหว่าง พระพุทธเนรมิตกับพระผู้มีพระภาค เช่นเดียวกับจูฬวิยูหสุตตนิทเทส

พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า

สมณพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งเหล่านี้
ยึดถือทิฏฐิอยู่ พากันกล่าวอ้างว่า นี้เท่านั้นจริง
สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกพวกนั่นแหละจะถูกนินทา
หรือว่า จะได้ความสรรเสริญในเพราะทิฏฐินั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ผลแห่งวาทะนี้น้อยนัก ไม่พอเพื่อความสงบ
เรากล่าวผลแห่งการวิวาทเป็น ๒ อย่าง
บุคคลเห็นโทษแม้นี้แล้ว
มองเห็นภูมิ (เหตุ) แห่งการไม่วิวาทว่า เกษม
ไม่พึงวิวาทกัน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า ผลแห่งวาทะมีน้อยไม่เพียงพอเพื่อทำให้ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น สงบระงับ ดับเย็นได้

ผลแห่งการวิวาท มี ๒ อย่าง คือ ชนะกับแพ้ มีลาภกับเสื่อมลาภ มียศกับเสื่อมยศ นินทากับสรรเสริญ สุขกับทุกข์ โสมนัสกับโทมนัส อารมณ์ที่น่าปรารถนากับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ความชอบกับความชัง ความเฟื่องฟูกับความแฟบฟุบ ความยินดีกับความยินร้าย ฉะนั้น ผู้มองเห็นโทษแห่งการวิวาทนี้แล้ว พึงพิจารณาผลแห่งการไม่วิวาทกัน ว่าเป็น เกษม คือ อมตนิพพาน

ในตอนท้ายของพระสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

มุนีนั้นเป็นผู้กำจัดเสนาในธรรมทั้งปวง คือรูปที่เห็น
เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่รับรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง
มุนีนั้นเป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว
ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา

พระพุทธภาษิตนี้แสดงให้เห็นว่า มุนีนั้นคือพระขีณาสพ เช่น พระองค์เอง ได้ถอนทิฏฐิทั้งหลายได้หมดแล้ว (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓๐/๓๖๒)

มหาวิยูหสูตร : พระสูตรว่าด้วยการวิวาทกันเพราะทิฏฐิสูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงตอบปัญหาของพระพุทธเนรมิตถึงเรื่องสัจจะหลายอย่าง กล่าวคือลัทธิ ต่าง ๆ ที่

SAMPLE

เรียกว่าทิฏฐิ ๖๒ ประการ เป็นเหตุให้เจ้าลัทธิทั้งหลายต้องวิวาทกัน ต่างฝ่ายต่างก็กล่าวอ้างว่าตนเป็นคนฉลาด ด่าว่าผู้มีลัทธิขัดแย้งกับตนว่าเป็นคนโง่ ทรงตรัส ว่า พวกที่โต้แย้งกันทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นต่างก็เป็นคนโง่ด้วยกัน แต่พระอริยสาวกผู้รู้ชัดสัจจะ (หมายถึงนิโรธสัจจะหรือมัคคสัจจะ ดู ขุ.สุ.อ. ๒/๘๙๑/๓๙๗) เท่านั้นเป็นผู้ฉลาด ละศีลและวัตร ละกรรมที่มีโทษ(อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ) และกรรมที่ไม่มีโทษ (กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ) ปลงภาระได้ ไม่ยึดมั่นทิฏฐิทั้งหลาย

คำว่า ภาระ หมายถึง (๑) ขันธภาระ ได้แก่ ขันธ์ ๕ (๒) กิเลสภาระ ได้แก่ ราคะ โทสะ และโมหะ (๓) อภิสังขารภาระ ได้แก่ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขาร (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๐๒/๗๑๗) ดู ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔๙/๓๙๘

มหาวิโลกนะ: มหาวิโลกนะ การตรวจดูอันยิ่งใหญ่, ข□อตรวจสอบพิจารณาที่สำคัญ หมายถึงสิ่ งที่ พระโพธิ สัตว□ทรงพิจารณาตรวจดู ก่อนจะตัดสินพระทัยประทานปฏิญาณรับอาราธนาของเทพยดาทั้งหลายว□าจะจุติจากดุสิตเทวโลกไปบังเกิดในพระชาติสุดท□ายที่จะตรัสรู□เป□นพระพุทธเจ□า มี ๕อย□าง(นิยมเรียกว□า ป□ญจมหาวิโลกนะ) คือ ๑. กาล คืออายุกาลของมนุษย□จะต□องอยู□ระหว□าง ๑๐๐ ถึง ๑ แสนป□(ไม□สั้ นกว□ าร□ อยป□ ไม□ยาวเกิ นแสนป□) ๒. ที ปะคื อทวี ปจะอุ บั ติ แต□ ในชมพู ทวี ป ๓. เทสะ คือประเทศ หมายถึงถิ่นแดน จะอุบัติในมัธยมประเทศ และทรงกำหนดเมืองกบิลพัสดุ□เป□นที่พึงบังเกิด ๔. กุละ คือตระกูล จะอุบัติเฉพาะในขัตติยสกุลหรือในพราหมณสกุล และทรงกำหนดว□าเวลานั้นโลกสมมติว□าตระกูลกษัตริย□ประเสริฐกว□าตระกูลพราหมณ□ จึงจะอุบัติในตระกูลกษัตริย□ โดยทรงเลือกพระเจ□าสุทโธทนะเป□นพุทธบิดา ๕. ชเนตติอายุปริจเฉท คือมารดา และกำหนดอายุของมารดา มารดาจะต□องมีศีลห□าบริสุทธิ์ ไม□โลเลในบุรุษ ไม□เป□นนักดื่มสุรา ได□บำเพ็ญบารมีมาตลอดแสนกัลป□ ทรงกำหนดได□พระนางมหามายาและทรงทราบว□าพระนางจะมีพระชนม□อยู□เกิน ๑๐ เดือนไปได□ ๗ วัน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) (สรุปตามแนวอรรถกถาชาดก)

อรรถกถากล่าวไว้ว่า คำว่า มหาวิโลกนะ หมายถึงวันมหาวิโลกนะ ๕ ถือปฏิสนธิในตระกูลมีโภคะมาก แม้ในวันถือปฏิสนธิและในวันประสูติก็ให้โลกธาตุหวั่นไหว เสด็จดำเนินได้ ๗ ก้าว ทรงเศวตฉัตรทิพย์ บันลือสีหนาทว่า “เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก” เมื่อญาณแก่เต็มที่ก็ทรงสละราชสมบัติออกผนวช ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ(องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๑๐๒)

SAMPLE

มหาวิหาร : ชื่อวัดสำคัญวัดหนึ่ง เป□นศูนย□กลางการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศลังกาสมัยอดีตเคยเป็นที่พำนักของพระพุทธโฆสาจารย□ชาวชมพูทวีปเมื่อครั้งท่านมาแปลคัมภีร์สิงหพเป็นมคธ ดังคำในสมุทยขันธกะกล่าวไว้ว่า ความหมดจดและไม่หมดจดในการชักเข้าหาอาบัติเดิม ๑๘ อย่าง นี้เป็นนิพนธ์ของพวกอาจารย์ผู้อยู่ในมหาวิหาร ผู้จำแนกบทผู้ยังชาวเกาะตามพปัณณิให้เสื่อมใสแต่งไว้เพื่อความมั่นคงแห่งพระสัทธรรม(วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๔/๒๙๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๓๖/๘๕,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๘๘/๔๓๗)

มหาวีระ : พระผู้มีพระภาคความเพียรมาก หมายถึงพระพุทธเจ้า ดังคำในวัตตขันธกะกล่าวไว้ว่า วัตรในเสนาสนะพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นพระมหาวีระทรงบัญญัติไว้แล้ว, หรือดังคำในเสลสูตรที่เสลพราหมณ์กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าไว้ว่า พระผู้มีพระภาค ผู้มีพระจักษุ เป็นหมอผ่าตัดลูกศรคือกิเลส เป็นมหาวีระตรัสไว้,ในสีหสูตร กล่าวไว้ว่า พระตถาคตทั้งหลาย ผู้เป็นมหาวีระ บรรลุทสพลญาณ ข้ามตัณหาอันเป็นเหตุซ่านไปในโลกได้แล้ว จึงกล้าบันลือในท่ามกลางบริษัท,ในธรรมบท พระเมฆิยเถระ กล่าวไว้ว่า พระมหาวีระผู้ถึงฝั่งธรรมทั้งปวงแล้วได้ทรงพร่ำสอนเรา (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๒/๒๗๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๘/๑๘๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๖/๓๒๗)

มหาเวทัลลสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา สูตรใหญ่ ท่านพระสารีบุตรแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบและมีอุปมาอุปไมยแก่ท่านพระมหาโกฏฐิกะ(มหาโกฏฐิตะ) ณ วัดพระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบปัญหา ท่านพระมหาโกฏฐิกะกับท่านพระสารีบุตรได้ถาม-ตอบปัญหากัน ดังนี้

ท่านพระมหาโกฏฐิกะถาม ท่านพระสารีบุตรตอบ

ผู้มีปัญญาทรามได้แก่บุคคลเช่นไร บุคคลผู้ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔

ผู้มีปัญญาได้แก่บุคคลเช่นไร บุคคลผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔

อะไรเรียกว่าวิญญาณ สภาวะที่รู้แจ้งสุขทุกข์และอทุกขมสุข

ปัญญากับวิญญาณรวมกันหรือแยกกัน ปัญญากับวิญญาณรวมกันไม่แยกกัน

และสามารถแยกแล้วปฏิบัติหน้าที่ต่างกันและไม่สามารถแยกแล้วปฏิบัติหน้าที่ให้ต่างกันได้ได้หรือไม่เพราะปัญญารู้ชัดในสิ่งที่วิญญาณรู้แจ้ง

ปัญญากับวิญญาณมีกิจที่จะพึงทำต่างกัน ปัญญากับวิญญาณมีกิจที่จะพึงทำต่างกัน หรือไม่ เพราะปัญญาควรเจริญ แต่วิญญาณควรกำหนดรู้

ในพระสูตรนี้ท่านได้กล่าวถึงธรรมเหล่านี้ คือ

SAMPLE

๑. ปัญญา ได้แก่ความรู้ชัด

๒. วิญญาณ ได้แก่สภาวะที่รู้แจ้งสุขบ้าง ทุกข์บ้าง อทุกขมสุขบ้าง

๓. เวทนา ได้แก่สภาวะที่เสวยอารมณ์สุขบ้าง ทุกข์บ้าง อทุกขมสุขบ้าง

๔. สัญญา ได้แก่สภาวะที่กำหนดหมายสีเขียวบ้าง สีเหลืองบ้าง สีแดงบ้าง

๕. ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ๒ ประการ คือ (๑) ปรโตโฆสะ การได้สดับจากบุคคลอื่น (๒) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย

๖. ภพ

๗. ฌาน หมายถึงปฐมฌาน ละองค์ ๕ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา

๘. อินทรีย์ ๕

๙. ปัจจัยแห่งการเข้าถึงเจโตวิมุตติซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข ๔ ประการ คือ

๑. เพราะละสุขได้ ๒. เพราะละทุกข์ได้

๓. เพราะโสมนัสดับไปก่อน ๔. เพราะโทมนัสดับไปก่อน

๑๑. ปัจจัยแห่งการเข้าถึงเจโตวิมุตติซึ่งไม่มีนิมิต ๒ ประการ คือ

๑. การไม่มนสิการถึงนิมิตทั้งปวง ๒. การมนสิการถึงนิพพานธาตุ ซึ่งไม่มีนิมิต

๑๒. ปัจจัยแห่งการตั้งอยู่ในเจโตวิมุตติซึ่งไม่มีนิมิต ๓ ประการ คือ

๑. การไม่มนสิการถึงนิมิตทั้งปวง

๒. การมนสิการถึงนิพพานธาตุ ซึ่งไม่มีนิมิต

๓. อภิสังขารในเบื้องต้น

๑๓. ปัจจัยแห่งการออกจากเจโตวิมุตติซึ่งไม่มีนิมิต ๒ ประการ คือ

๑. การไม่มนสิการถึงนิมิตทั้งปวง

๒. การมนสิการถึงนิพพานธาตุ ซึ่งไม่มีนิมิต

๑๔. ธรรมที่ชื่อว่าเจโตวิมุตติมี ๔ ประการ คือ

๑. อัปปมาณาเจโตวิมุตติ

๒. อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ

๓. สุญญตาเจโตวิมุตติ

๔. อนิมิตตาเจโตวิมุตติ

เมื่อท่านพระสารีบุตรได้กล่าวภาษิตนี้แล้ว ท่านพระมหาโกฏฐิกะมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๘)

SAMPLE

มหาเวสสันดรชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องพระเวสสันตรโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญทานบารมี,ในเวสสันตรชาดกกล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรงประสูติในวันที่พระราชบิดาทรงทำประทักษิณพระนคร และพระราชมารดากำลัง เสด็จชมร้านตลาด จึงทรงได้นามว่า เวสสันดร พระองค์ทรงพอพระทัยในการบริจาคทานโดยที่สุดแม้ร่างกายและชีวิตก็ทรงพอพระทัยที่จะบริจาคให้เป็นทานได้ เมื่อพระเวสสันดรเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วได้บริจาคพญาช้างปัจจัยนาคให้แก่พราหมณ์ ๘ คนที่มาทูลขอ ทำให้ชาวเมืองโกรธแค้นจึงรวมตัวกันขับไล่ให้ไปอยู่ที่เขาวงกต แต่ก่อนที่จะเสด็จไปก็ทรงบริจาคสัตตสดกมหาทาน แม้ในขณะที่กำลังเสด็จออกจากพระนครก็มีผู้มาขอราชรถพร้อมทั้งม้าทรง พระองค์ก็ทรงบริจาคให้เป็นทานอีก พระเวสสันดรทรงพาพระนางมัทรี พระโอรส และพระธิดา ดำเนินด้วยพระบาท ผ่านเมืองเจตราชไปถือเพศเป็นฤาษีอยู่ ณ บรรณศาลาที่เขาวงกต เสวยผลหมากรากไม้เป็นอาหาร เวลาผ่านไป ๗ เดือน พราหมณ์ขอทานชื่อชูชกได้เดินทางไปขอพระโอรสและพระธิดา คือชาลีและกัณหาเพื่อนำไปเป็นทาสรับใช้ พระองค์พระราชทานให้ วันรุ่งขึ้นท้าวสักกเทวราชแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี พระองค์ก็พระราชทานให้อีก พราหมณ์ชูชกพา ๒ กุมาร เดินทางไปถึงเมืองเชตุดร พระเจ้าสญชัยทรงเห็นเข้า จึงโปรดให้นำพระราชทรัพย์มาไถ่พระราชนัดดาทั้ง ๒ ไว้ ต่อมาได้ให้พระราชนัดดานำทางไปรับพระเวสสันดรกลับพระนคร เมื่อพระเวสสันดรเสด็จกลับมาถึงพระนคร ฝนแก้ว ๗ ประการได้ตกลงมาทั่วพระนคร พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงบริจาคมหาทานและรักษาอุโบสถศีลตลอดพระชนมายุ หลังจากสวรรคตแล้วจึงไปสู่สวรรค์ชั้นดุสิต(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๔๔๐/๕๖๐), หรือดังคำในจริยาปิฎกกล่าวไว้ว่าพระผู้มีพระภาคผู้ศากยมุนีผู้ประเสริฐ ประทับนั่งท่ามกลางบัลลังก์นั้นแสดงมหาเวสสันดรชาดกแก่พระราชบิดาท่ามกลางบัลลังก์นั้น สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรม (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒/๕๕๖)

มหาศาล, พราหมณ์ : พราหมณ์ผู□มั่งคั่ง, ผู□มั่งมี, ยิ่งใหญ่ ในกูฏทันตสูตร กล่าวไว้ว่า พวกพราหมณ์มหาศาลที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบท พวกคหบดีผู้มั่งคั่งที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบท พากันนำทรัพย์จำนวนมากเข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาวิชิตราช (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๖/๑๔๔), หรือดังคำในเตวิชชสูตร กล่าวไว้ว่า ในหมู่บ้านมนสากฏะ มีพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงมาพักอาศัยอยู่หลายคน คือจังกีพราหมณ์ ตารุกขพราหมณ์ โปกขรสาติพราหมณ์ชาณุสโสณิพราหมณ์โตเทยย

SAMPLE

พราหมณ์และยังมีพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงคนอื่นๆอีก (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๓๙/๑๓๒,๙/๓๓๙/๑๓๓,๙/๓๔๔/๑๓๘,๙/๓๔๗/๑๔๔,๙/๕๑๙/๒๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มหาศาล ในที่นี้หมายถึงผู้มีทรัพย์มาก ขัตติยมหาศาล มีพระราชทรัพย์ ๑๐๐ - ๑,๐๐๐ โกฏิ พราหมณมหาซาลมีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ คหบดีมหาศาลมีทรัพย์ ๔๐ โกฏิ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๑๐/๑๙๓)

มหาศีล : ศีลสำคัญ,ศีลใหญ่, ในทีฆนิกายอธิบายมหาศีลไว้ว่า (๑) เว□นจากมิจฉาชีพด□วยติรัจฉานวิชา(จำพวกทำนายทายทัก ทำพิธีเกี่ยวกับโชคลาง เสกเป□าเป□นหมอดู หมองูหมอผี, แจงรายละเอียด มีตัวอย□างมาก) (๒) เว□นจากมิจฉาชีพด□วยติรัจฉานวิชา(จำพวกทายลักษณะคน ลักษณะของ ลักษณะสัตว□) (๓) เว□นจากมิจฉาชีพด□วยติรัจฉานวิชา (จำพวกดูฤกษ□ดูชัย) (๔) เว□นจากมิจฉาชีพด□วยติรัจฉานวิชา(จำพวกทำ านายจั นทรคราส สุ ริ ยคราส อุ กกาบาตและนักษัตรที่เป□นไปและที่ผิดแปลกต□ างๆ) (๕) เว□ นจากมิ จฉาชี พด□ วยติ รั จฉานวิชา (จำพวกทำนายชะตาบ□านเมือง เรื่องฝนฟ□า ภัยโรค ภัยแล□ง ภัยทุพภิกขาเป□นต□น) (๖) เว□นจากมิจฉาชีพด□วยติ รั จฉานวิ ชา (จำพวกให□ ฤกษ□ แก้เคราะห□เป□นหมอเวทมนตร□ ทรงเจ□า บวงสรวง สู□ขวั ญ) (๗) เว□ นจากมิ จฉาชีพด□ วยติ รั จฉาน-วิชา (จำพวกทำพิธีบนบาน แก□บน ทำพิธีตั้งศาล ปลูกเรือน บำบวงเจ□าที่ บูชาไฟเป□นหมอยา หมอผ□าตัด) จะเห็นว□าจูฬมัชฌิมมหาศีลทั้งหมดนี้เน□นศีลด□านที่ท□านจัดเป□นอาชีวปาริสุทธิศีล และที่ตรัสรายละเอียดไว□มากในพระสูตรกลุ□มนี้น□าจะเป□นเพราะทรงมุ□งให□เห็นวิถีชีวิตและลักษณะความประพฤติของพระสงฆ□ในพระพุทธศาสนาที่แตกต□างจากสภาพของนักบวชมากมายที่เป□นมาและเป□นไปในสมัยนั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑/๘,๙/๒๗/๑๐,๙/๒๐๕/๖๙,๙/๒๑๒/๗๒)

มหาสกุลุทายิสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อสกุลุทายี สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่สกุลุทายีปริพาชก ณ อารามของปริพาชก เขตกรุงราชคฤห์ สกุลุทายีปริพาชกกำลังนั่งสนทนาดิรัจฉานกถาอยู่กับปริพาชกบริษัท เมื่อเห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาจึงสั่งให้บริษัทเงียบเสียง แล้วทูลอาราธนาให้พระผู้มีพระภาคประทับนั่ง จากนั้นได้กราบทูลเรื่องที่สนทนากันเมื่อวันวานแก่พระองค์ว่า มีสมณพราหมณ์มาประชุมสนทนากันว่า บรรดาสมณพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าลัทธิ ๗ ท่าน คือ (๑) ปูรณะ กัสสปะ (๒) มักขลิ โคสาล (๓) อชิตะ เกสกัมพล (๔) ปกุธะ กัจจายนะ (๕) สัญชัย เวลัฏฐบุตร (๖) นิครนถนาฏบุตร (๗) พระสมณโคดม ที่เขา

SAMPLE

กล่าวกันว่าดี ใครเล่าที่สาวกสักการะ เคารพ นับถือ บูชา แล้วสนทนากันต่อไปว่า เจ้าลัทธิ ๖ ท่านแรกเคยมีเรื่องที่สาวกแสดงความไม่เคารพมาแล้ว ส่วนพระสมณโคดม เมื่อทรงแสดงธรรม จะไม่มีเสียงจาม เสียงไอของพระสาวกเลย ทำให้ผู้ฟังธรรมฟังได้เต็มที่ แม้สาวกผู้ลาสิกขาไปก็ยังกล่าวสรรเสริญ สาวกเหล่าอื่นก็พากันสมาทานประพฤติสิกขาบท ๕ พากันสักการะบูชาพระสมณโคดมอย่างนี้ นอกจากนั้นยังได้อาศัยพระสมณโคดมด้วย

พระผู้มีพระภาคตรัสถามสกุลุทายีว่า เห็นธรรมกี่ประการซึ่งเป็นเหตุให้สาวกของพระองค์แสดงความเคารพพระองค์เช่นนั้น เขาทูลว่า เห็นธรรม ๕ ประการ คือ

๑.เสวยพระกระยาหารน้อย และทรงกล่าวสรรเสริญความเป็นผู้รับประทานอาหารน้อย

๒. ทรงสันโดษด้วยจีวร และทรงกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวร

๓.ทรงสันโดษด้วยบิณฑบาต และทรงกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยบิณฑบาต

๔. ทรงสันโดษด้วยเสนาสนะ และทรงกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยเสนาสนะ

๕. ทรงเป็นผู้สงัด และทรงกล่าวสรรเสริญความสงัด

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า สาวกผู้ปฏิบัติเคร่งครัดในธรรม ๕ ประการนี้มีอยู่ ถ้าเธอถือเพียงธรรม ๕ ประการนั้นเป็นเหตุ สาวกเหล่านั้นก็คงไม่เคารพเรา แล้วทรงแสดงธรรมอื่นอีกที่พระองค์ทรงมี ๕ ประการ คือ

๑. ทรงมีอธิศีล ๒. ทรงมีญาณทัสสนะ

๓. ทรงมีอธิปัญญา ๔. ทรงสามารถตรัสตอบปัญหาเรื่องอริยสัจ ๔ ได้

๕. ทรงสามารถตรัสบอกข้อปฏิบัติที่ทำให้บรรลุอรหัตตผลเหล่านี้ คือ

๑. สติปัฏฐาน ๔ ๒. สัมมัปปธาน ๔

๓. อิทธิบาท ๔ ๔. อินทรีย์ ๕

๕. พละ ๕ ๖. โพชฌงค์ ๗

๗. อริยมรรคมีองค์ ๘ ๘. วิโมกข์ ๘ ประการ

๙. อภิภายตนะ ๘ ๑๐. กสิณายตนะ ๑๐

๑๑. ฌาน ๔

๑๒. วิชชา ๘ ประการ

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว สกุลุทายีปริพาชกมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๗/๒๗๘)

SAMPLE

มหาสติปัฏฐานสูตร® : พระสูตรว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุ ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ โดยทรงปรารภพุทธบริษัทชาวกัมมาส-ธัมมนิคมว่ามีความสนใจในการเจริญสติปัฏฐานกันอย่างมาก แม้พวกทาส กรรมกร และบริวารชนก็พูดกันแต่เรื่องสติปัฏฐาน

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงยกหัวข้อการบรรยายขึ้นเป็นอุทเทสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับ ทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม (อริยมรรค) เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”

สติปัฏฐาน คือ การตั้งสติสัมปชัญญะ เพียรพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกให้ได้ โดยแยกพิจารณาเป็น ๔ ประการ คือ

๑. การพิจารณาเห็นกายในกาย

๒. การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย

๓. การพิจารณาเห็นจิตในจิต

๔. การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

ภาคนิทเทส

การพิจารณากายในกายแบ่งออกเป็น ๖ หมวด คือ

๑. พิจารณาลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ให้เห็นการไหลเข้า ไหลออก ติดต่อกันเป็นลำ ยาว สั้น สลับกันไป

๒. พิจารณาอิริยาบถ คือ พิจารณาการเดิน ยืน นั่ง นอน ให้รู้ความเป็นไปข้อ ๆ

๓. พิจารณาสัมปชัญญะ คือ พิจารณาความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหวทางกาย เช่น การก้าวไป การถอยกลับ การคู้แขนเข้า การเหยียดแขนออก โดยกำหนดให้รู้ทันทุกอากัปกิริยานั้น ๆ

๔. พิจารณาสิ่งปฏิกูล คือ พิจารณาอาการ ๓๒ ในกายของตนมี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียด

๕. พิจารณาธาตุ คือ พิจารณาดิน น้ำ ไฟ ลม ในกายของตน ให้เห็นโดยความเป็นธาตุ เหมือนคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคนั่งแบ่งอวัยวะของโคที่ฆ่าแล้ว ออกเป็นส่วน ๆ อย่างชำนาญ

SAMPLE

๖. พิจารณาซากศพ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ กัน ถึง ๙ ลักษณะ เช่น ซากศพที่ตายแล้ว ๑ วัน ถึง ๓ วัน แล้วนำมาเปรียบเทียบกับกายของตนว่า มีสภาพอย่างเดียวกัน

การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย คือ พิจารณาความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ (อุเบกขา) ในตัวเอง แบ่งเป็น ๘ ประการ คือ

๑. เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๒. เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๓. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๔. เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๕. เมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๖. เมื่อเสวยทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๗. เมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๘. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น
๙. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

การพิจารณาเห็นจิตในจิต คือ พิจารณาจิตของตนให้เห็นสภาวะตามที่ปรากฏ ในขณะนั้น ๆ และรู้ชัดตามความเป็นจริง แบ่งเป็น ๑๐ ประการตามสภาวะของจิต เช่น จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ

การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ พิจารณาว่าในขณะนั้น ๆ มีธรรม อะไรเกิดอยู่ในจิตของตน ก็รู้ชัดธรรมนั้น ๆ แบ่งเป็น ๕ หมวด คือ

๑. หมวดนิวรณ์ ๕ ๒. หมวดขันธ์ ๕
๓. หมวดอายตนะ ๑๒ ๔. หมวดโพชฌงค์ ๗
๕. หมวดสัจจะ ๔

ตัวอย่างการพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ เช่น เมื่อกามฉันทะภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “กามฉันทะภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อกามฉันทะภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “กาม-ฉันทะภายในของเราไม่มีอยู่” นอกจากนี้ยังพิจารณาให้รู้ชัดความเกิดแห่งกามฉันทะ ความดับแห่งกามฉันทะ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกามฉันทะนั้นด้วย

ภาคอานิสงส์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐานไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ว่า บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ แม้เพียง ๗ วัน เป็นอย่างน้อย ก็หวังได้ว่า จะมีผลในปัจจุบันอย่างใดอย่างหนึ่ง ในจำนวนผล ๒ อย่าง คือ (๑) จะได้ บรรลุอรหัตตผล (๒) ถ้ายังมีอุปาทิเหลืออยู่ จะบรรลุ

SAMPLE

อนาคามิผล จึงทรงสรุปว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗/๓๐๑)

มหาสติปัฏฐานสูตร[๒]: พระสูตรว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุ ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ โดยทรงปรารภพุทธบริษัทชาวกัมมาสธัมมนิคมว่า มีความสนใจในการเจริญสติปัฏฐานกันอย่างมาก แม้พวกทาส กรรมกร และบริวารชนก็พูดกันแต่เรื่องสติปัฏฐาน

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงยกหัวข้อการบรรยายขึ้นเป็นอุทเทสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม (อริยมรรค) เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ”

สติปัฏฐาน คือการตั้งสติสัมปชัญญะ เพียรพิจารณากาย เวทนา จิตและธรรม เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกให้ได้ โดยแยกพิจารณาเป็น ๔ ประการ คือ (๑) การพิจารณาเห็นกายในกาย (๒) การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย (๓) การพิจารณาเห็นจิตในจิต (๔) การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

ภาคนิทเทส

การพิจารณาเห็นกายในกาย แบ่งออกเป็น ๖ หมวดคือ

๑. พิจารณาลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ให้เห็นการไหลเข้า ไหลออก ติดต่อกันเป็นลำ ยาว สั้นสลับกันไป

๒. พิจารณาอิริยาบถ คือพิจารณาการเดิน ยืน นั่ง นอน ให้รู้ความ เป็นไปของอิริยาบถนั้น ๆ

๓. พิจารณาสัมปชัญญะ คือ พิจารณาความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหวทางกาย เช่น การก้าวไป การถอยกลับ การคู้แขนเข้า การเหยียดแขนออก โดยกำหนดให้รู้ทันทุกอากัปกิริยานั้น ๆ

๔. พิจารณาสิ่งปฏิกูล คือ พิจารณาอาการ ๓๒ ในกายของตนมี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียด

๕. พิจารณาธาตุ คือ พิจารณา ดิน น้ำ ไฟ ลม ในกายของตน ให้เห็นโดยความเป็นธาตุเหมือนคนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคนั่งแบ่งอวัยวะของโคที่ฆ่าแล้วออกเป็นส่วน ๆ อย่างชำนาญ

SAMPLE

๖. พิจารณาซากศพ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ กัน ถึง ๙ ลักษณะ เช่น ซากศพที่ตายมาแล้ว ๑ วันถึง ๓ วัน แล้วนำมาเปรียบเทียบกับกายของตนว่า มีสภาพอย่างเดียวกัน

การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย คือ พิจารณาความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ (อุเบกขา) ในตัวเอง แบ่งเป็น ๙ ประการคือ

๑. เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๒. เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๓. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๔. เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๕. เมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๖. เมื่อเสวยทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๗. เมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๘. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๙. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

การพิจารณาเห็นจิตในจิต คือ พิจารณาจิตของตนให้เห็นสภาวะตามที่ปรากฏในขณะนั้น ๆ และรู้ชัดตามความเป็นจริง แบ่งเป็น ๑๐ ประการตามสภาวะ ของจิต เช่น จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจาก ราคะ

การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ พิจารณาว่าในขณะนั้น ๆ มีธรรมอะไรเกิดอยู่ในจิตของตน ก็รู้ชัดธรรมนั้น ๆ แบ่งเป็น ๕ หมวด คือ

๑. หมวดนิวรณ์ ๒. หมวดขันธ์

๓. หมวดอายตนะ ๔. หมวดโพชฌงค์

๕. หมวดสัจจะ

ตัวอย่างการพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ เช่น เมื่อกามฉันทะภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “กามฉันทะภายในของเรามีอยู่” หรือเมื่อกามฉันทะภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า “กามฉันทะภายในของเราไม่มีอยู่” นอกจากนี้ยังพิจารณาให้รู้ชัดความเกิดแห่งกาม-ฉันทะ ความดับแห่งกามฉันทะ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกามฉันทะนั้นด้วย

ภาคอานิสงส์ของสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์ว่า บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ แม้เพียง ๗ วันเป็นอย่างน้อย ก็หวังได้ว่า จะมีผลในปัจจุบันอย่างใดอย่างหนึ่งในจำนวนผล ๒ อย่างคือ (๑) จะได้ บรรลุอรหัตตผล (๒) ถ้ายังมีอุปาทิเหลืออยู่ จะบรรลุอนาคามิผล จึงทรงสรุปว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ เป็นทางสายเดียว

SAMPLE

เพื่อความ บริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุ ญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑)

มหาสมณะ : พระนามหนึ่งสำหรับเรียกสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า ชฏิลอุรุเวลกัสสปะกราบทูลว่า ท่านมหาสมณะ ข้าพเจ้าไม่หนักใจเลย หากแต่ว่าในโรงไฟนั้น มีพญานาคที่ดุร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มันอย่าได้ทำร้ายท่าน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๗/๔๗,หรือดังคำที่ภิกษุผู้บวชตอนแก่ชื่อสุภัททะนั่งอยู่ในที่ประชุมนั้น(เมื่อรู้ข่าวว่าพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว) ได้กล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่าอย่าเลย ท่านผู้มีอายุ อย่าเศร้าโศก อย่าคร่ำครวญเลย พวกเรารอดพ้นแล้วจากมหาสมณะรูปนั้น,หรือดังคำที่พระฉันนเถระกล่าวไว้ว่าเราได้สดับธรรม มีรสลึกโอฬารของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นมหาสมณะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๒/๑๗๔,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๙/๓๒๘)

มหาสมบัติ : สมบัติมากมาย หมายถึงหมายถึง ทรัพย์สิน เงินทอง ของใช้ เป็นต้นที่มีอยู่มากมาย ดังคำในอัชชุนปุปผิยเถราปทาน ที่อัชชุนปุปผิยเถระกล่าวอดีตชาติของตนไว้ว่า ตนเองเกิดเป็นกินนร อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ถือดอกรกฟ้ามาบูชาพระสยัมภูด้วยกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ดีแล้วนั้นและด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น ข้าพเจ้าได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิครองมหาสมบัติ ๑๐ ชาติ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๔๗/๒๘๕)

มหาสมมต : ผู้ที่มหาชนแต่งตั้ง หมายถึงผู้ได้มหาชนร่วมกันแต่งตั้ง ดังคำในอัคคัญญสูตรกล่าวไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายจึงปรับทุกข์ว่า บาปธรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ปรากฏ การครหา ปรากฏ การพูดเท็จ ปรากฏ การถือทัณฑาวุธ ปรากฏ พวกเราควรสมมต(แต่งตั้ง)สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้นั้น ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงดงาม แล้วจึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบเถิดและพวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่ท่าน สัตว์ผู้นั้นรับคำแล้ว ได้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ และสัตว์เหล่านั้นก็ได้แบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้นั้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นอันมหาชนสมมต(แต่งตั้ง)ฉะนั้น คำแรกว่ามหาสมมต มหาสมมต จึงเกิดขึ้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๑/๙๖)

มหาสมยสูตร : พระสูตรว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ขณะประทับอยู่ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ โดยทรงปรารภการประชุมกันของเทวดา มาร เทพ และพรหมจาก ๑๐

โลกธาตุ หรือหมื่นจักรวาล เพื่อมาเฝ้าพระองค์และชมปฏิปทาของภิกษุสงฆ์ เนื้อหาของมหาสมยสูตรแบ่งเป็น ๓ ตอน คือ

ตอนต้น เป็นความนำของท่านพระอานนท์ กล่าวถึงความ เป็นมาของพระสูตรนี้

ตอนกลาง พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายรู้จักชื่อเทวดา มาร เทพ และพรหม ตามลำดับหมู่คณะที่มาเฝ้าจากหมื่นจักรวาลหรือ ๑๐ โลกธาตุ พวกเทวดา มาร เทพ นำโดยพระอินทร์ ส่วนพวกพรหมนำโดยท้าวสุพรหมา สนังกุมารพรหม และติสสมหาพรหม

ตอนสุดท้าย พระผู้มีพระภาคทรงเล่าเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้น ในที่ประชุมของเทวดา มาร เทพ และพรหมเหล่านั้นว่า เมื่อพวกเทวดา มารเทพและพรหมมาพร้อมกันแล้ว ได้มีเสนามารบุกเข้ามาในที่ประชุมนั้นด้วยประสงค์ร้าย พระองค์จึงรับสั่งให้ที่ประชุมทราบและระวังตัว ทรงเล่าว่า มหาเสนามารสั่งเสนามารนั้นให้มาจับพวกที่มาประชุมมัดไว้ด้วยราคะ อย่าให้ผู้ใดหลุดรอดไปได้ แล้วเอาฝ่ามือ ทุบดินเร่งเร้าให้เสนามารปฏิบัติตามให้สำเร็จ แต่ทรงแสดงพุทธานุภาพมิให้เสนามาร และพญามารทำอะไรแก่ผู้มาประชุมได้เลย ในที่สุด พญามารได้กล่าวสรรเสริญพระสาวก ของพระองค์ว่า เป็นผู้ชนะสงครามแล้ว ล่วงพ้นความหวาดกลัว มียศ ปรากฏอยู่ในหมู่ชน บันเทิงอยู่ในหมู่เทพทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๑/๒๕๙)

มหาสมานะ : ชื่อเทพองค์หนึ่ง ในบรรดาเทพ ๑๐ ตนคณะหนึ่งที่มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ มีปรากฏในมหาสมยสูตรตอนหนึ่งว่า เทพอีก (๑๐ หมู่) คือสมานะ มหาสมานะ มานุสะ มานุสุตตมะ ขิฑฑาปทูสิกะ มโนปทูสิกะ หริ โลหิตวาสี ปารคะ และมหาปารคะผู้มียศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

มหาสมุททสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำในมหาสมุทร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนน้ำในมหาสมุทรหมดสิ้นไปมากกว่าน้ำ ๒-๓ หยดที่บุรุษช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๗/๖๓๗)

มหาสมุททสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำในมหาสมุทร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนน้ำในมหาสมุทรพึงหมดสิ้นไป เหลือน้ำอยู่ ๒-๓ หยด เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร น้ำในมหาสมุทรที่หมดสิ้นไป กับน้ำ ๒-๓ หยดที่ยังเหลืออยู่อย่างไหนจะมากกว่ากัน เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

SAMPLE

น้ำในมหาสมุทรที่หมดสิ้นไปนี้แลมากกว่า น้ำ ๒-๓ หยดที่เหลืออยู่มีเพียงเล็กน้อย น้ำ ๒-๓ หยดที่เหลืออยู่ เมื่อเทียบกับน้ำในมหาสมุทรที่หมดสิ้นไปแล้ว คำนวณไม่ได้ เทียบเคียงกันไม่ได้ หรือไม่ถึงส่วนเสี้ยว แล้วจึงตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน ฯลฯ เธอทั้งหลาย พึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๘/๖๓๘)

มหาสมุทร,มหาสมุทรทั้งสี่ : ทะเลใหญ่ หมายถึงทะเลลึก; เรียกทะเลขนาดใหญ่ ซึ่งมีแผ่นดินโอบล้อมเป็นตอน ๆ ว่า มหาสมุทร เช่น มหาสมุทรอินเดีย มหาสมุทรแปซิฟิก ดังคำในอปทานกล่าวไว้ว่า พระราชามีนามว่าสุทัสสนะ มีชัยชนะเป็นใหญ่ในชมพูทวีปมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต มุ่งหมายถึงทะเลใหญ่ในทิศทั้ง ๔ หมายถึงมหาสมุทรแปซิฟิก มหาสมุทรแอตแลนติก มหาสมุทรอาร์กติก และมหาสมุทรอินเดีย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๑,ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๔)

คำนี้มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๐/๑๕๘,๒๗๒/๒๐๔,๑๐/๓๓๙/๒๖๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๓/๓๓๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๒/๒๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๖/๒๐๓,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓/๔๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๒/๒๗๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๔/๕๕๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๑/๓๐๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๑/๘๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕/๒๙,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๕/๒๖๒,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๔๗/๓๕๔,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๐๖/๕๒๓,๒๘/๓๘๐/๑๖๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๒/๑๕๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๕๕๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๔๓๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๓๓๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๔๑/๗๔,

มหาสมุทรสาคร : ทะเล ดังคำในปวารณาสูตร กล่าวไว้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิมีหมู่อำมาตย์แวดล้อม เสด็จประพาสแผ่นดินอันไพศาลมีมหาสมุทรสาครเป็นขอบเขต หรือดังคำว่า พวกนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ย่อมเติบโตมีกำลังเติบโตมีกำลังแล้วลงสู่หนอง ลงสู่หนองแล้วลงสู่บึง ลงสู่บึงแล้วลงสู่แม่น้ำน้อยลงสู่แม่น้ำน้อยแล้วลงสู่แม่น้ำใหญ่ลงสู่แม่น้ำใหญ่แล้วลงสู่มหาสมุทรสาคร,ในโกณฑัญญพุทธวงส์กล่าวไว้ว่า พระมหากษัตริย์มีนามว่าวิชิตาวี แผ่ความเป็นใหญ่ไปโดยมีมหาสมุทรสาครเป็นขอบเขต(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๕/๓๑๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๑/๘๑,๑๙/๑๘๒/๑๐๙,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๙/๕๙๗)

มหาสมุทรสีทันดร : ชื่อทะเล ๗ แห่ง อยู่ระหว่างภูเขาพระสุเมรุกับภูเขายุคนธร ๑ ระหว่างภูเขายุคนธรกับภูเขาอิสินธร ๑ ระหว่างภูเขาอิสินธรกับภูเขากรวิก๑ ระหว่างภูเขากรวิกกับภูเขาสุทัสนะ ๑ ระหว่างภูเขาสุทัสนะกับภูเขาเนมินธร ๑ ระหว่าง

SAMPLE

ภูเขาเนมินธรกับภูเขาวินตกะ ๑ ระหว่างภูเขาวินตกะกับภูเขาอัสกัณ ๑ ดังคำในเนมิราชชาดก กล่าวไว้ว่า พระมหาราช(พระเจ้าเนิม) เสด็จประทับบนทิพยยานเทียมด้วยม้าสินธพ ๑,๐๐๐ตัวเสด็จไปอยู่ได้ทอดพระเนตรเห็นภูเขาทั้งหลายในระหว่างมหาสมุทรสีทันดร ครั้นแล้วจึงได้ตรัสถามมาตลีเทพสารถีว่า ภูเขาเหล่านี้ชื่ออะไร (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๖๖/๒๗๐,๒๘/๕๖๙/๒๗๐)

มหาสัจจกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัจจกะ นิครนถบุตร สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบและมีสาธกโวหารแก่สัจจกนิครนถ์ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เพื่อตอบปัญหาของเขา สัจจกนิครนถ์ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคอีกครั้งหนึ่ง ณ ที่เดิมได้ทูลถามปัญหาว่า สาวกของพระองค์คงจะอบรมจิตอย่างเดียว ไม่ได้อบรมกาย อันหมายถึงการบำเพ็ญตบะอย่างนันทะ วัจฉโคตร กีสะสังกิจจโคตรและมักขลิ โคสาล เพราะทรงปรารภว่า สมณพราหมณ์บางพวกอบรมแต่กาย จึงได้เกิดทุกขเวทนาทางกาย เช่น โรคขาแข็ง(อัมพาต) หัวใจแตก(หัวใจวาย) และบางพวกอบรมแต่จิต จึงได้เกิดทุกขเวทนาดังกล่าว

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า การอบรมจิตหมายถึงอะไร เขาตอบไม่ได้ จึงตรัสสรุปว่า เขาเข้าใจการอบรมกายไม่ถูกต้อง แล้วจะเข้าใจการอบรมจิตได้อย่างไร พร้อมกับตรัสอธิบายการอบรมทั้ง ๒ อย่างนั้นว่า บุคคลผู้มิได้อบรมกายและจิต หมายถึงปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เมื่อเกิดสุขเวทนาก็ยินดี ครั้นเกิดทุกขเวทนาก็เศร้าโศก สุขเวทนาและทุกขเวทนาจึงครอบงำจิตของเขา ส่วนบุคคลผู้ได้อบรมกายและจิต จะมีนัยตรงกันข้าม และทรงเล่าเรื่องที่พระองค์แสวงหาโมกขธรรมเริ่มตั้งแต่ทรงศึกษาในสำนักของอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตรแล้วทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาต่าง ๆ เพื่อชี้ให้สัจจกนิครนถ์เห็นว่า ทรงได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัสก็ทรงทำได้ แต่เมื่อไม่ได้รับผลอะไร จึงเปลี่ยนวิธีปฏิบัติใหม่ จนได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ พร้อมกับตรัสย้ำว่า แม้สุขเวทนาที่เกิดจากการตรัสรู้ก็ครอบงำพระองค์ไม่ได้ และเมื่อสัจจกนิครนถ์ถามว่า พระสมณโคดมกลับจากบิณฑบาตเสวยพระกระยาหารแล้วทรงปูสังฆาฏิ ๔ ชั้น ประทับนอนตะแคงทางเบื้องขวามีสติสัมปชัญญะนั้นเป็นการอยู่ด้วยความหลง จึงได้ตรัสตอบว่า ผู้ที่ยังละอาสวะไม่ได้ชื่อว่าผู้หลง ส่วนผู้ละอาสวะได้ขาดชื่อว่าผู้ไม่หลง

สุดท้ายสัจจกนิครนถ์กล่าวสรรเสริญว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ท่านพระโคดมผู้ที่ข้าพเจ้ามาสนทนากระทบกระทั่ง และไต่ถามด้วยคำที่ปรุงแต่งมาอย่างดี ก็ยังมีพระฉวีวรรณผ่องใสทั้งมีพระพักตร์เปล่งปลั่ง เพราะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วทูลว่า แม้ครูทั้ง ๖ คน เมื่อเขาเริ่มต้นโต้วาทะ

SAMPLE

เท่านั้น ต่างก็นำเรื่องอื่นมาพูดกลบเกลื่อนชักนำให้พูดนอกเรื่องทั้งแสดงความโกรธเคือง เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว สัจจกนิครนถ์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๔/๔๐๑)

มหาสารชาดก : ชาดกว่าด้วยต้องการคนที่เหมาะสมกับเหตุการณ์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อำมาตย์โพธิสัตว์ของพระเจ้าพรหมทัตหาอุบายให้ได้เครื่องประดับของพระเทวีที่ถูกวานรลักไปกลับคืนมา โดยการทำเครื่องประดับอันอื่นไปให้วานรอีกตัวหนึ่งสวมใส่ เมื่อวานรตัวที่ลักเครื่องประดับเห็นเช่นนั้นจึงนำมาใส่บ้าง ทำให้จับตัวได้ จึงได้รับคำชมจากพระราชาว่า เมื่อถึงยามคับขัน ประชาชนต้องการคนกล้าหาญ เมื่อถึงคราวปรึกษาราชการไม่ต้องการคนพูดพล่าม เมื่อยามมีข้าวมีน้ำทำให้คิดถึงคนรัก ยามเกิดปัญหาย่อมต้องการบัณฑิตเสมอ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙๒/๓๘)

มหาสาโรปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแก่นไม้ สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตร ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ปรารภพระเทวทัต ทำให้พระบาทขององค์ห้อพระโลหิตและทำลายสงฆ์ ทรงเปรียบเทียบการประพฤติพรหมจรรย์กับการแสวงหาแก่นไม้ไว้ว่า

๑. ทรงเรียกพรหมจรรย์ของกุลบุตรผู้ออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้มีลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้นแล้วปลื้มใจและรู้สึกสมหวัง เที่ยวยกตนข่มผู้อื่น ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น จึงมัวเมา และอยู่เป็นทุกข์ ว่าเป็นกิ่งและใบของพรหมจรรย์ เหมือนคนที่ต้องการแก่นไม้ เที่ยวหาไม้ พบต้นไม้ใหญ่มีแก่น กระพี้ เปลือก และสะเก็ด แต่กลับตัดเอาแต่กิ่งและใบมา เพราะเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้ จึงไม่อาจใช้ทำประโยชน์อะไรตามที่ต้องการได้

๒. ทรงเรียกพรหมจรรย์ของผู้ออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้น แต่ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง จึงไม่มัวเมา ไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น มุ่งมั่นรักษาศีลจนสมบูรณ์แล้วปลื้มใจและรู้สึกสมหวัง เที่ยวยกตนข่มผู้อื่น ด้วยความสมบูรณ์แห่งศีลนั้น จึงมัวเมา และอยู่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสะเก็ดแห่งพรหมจรรย์ เหมือนคนที่ต้องการแก่นไม้ เที่ยวหาไม้ พบไม้ต้นใหญ่ มีแก่น กระพี้ และเปลือก แต่กลับถากเอาสะเก็ดไม้นั้นมา เพราะเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้ จึงไม่อาจใช้ทำประโยชน์อะไรที่ต้องการได้

๓. ทรงเรียกพรหมจรรย์ของผู้ออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้น แต่ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง และทั้งรักษาศีลจนสมบูรณ์ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง... มุ่งมั่นเจริญสมาธิจนสมบูรณ์แล้วปลื้มใจ

SAMPLE

และรู้สึกสมหวัง เที่ยวยกตนข่มผู้อื่นด้วยความสมบูรณ์แห่งสมาธินั้น จึงมัวเมา และอยู่เป็นทุกข์ ว่าเป็นเปลือกแห่งพรหมจรรย์ เหมือนคนที่ต้องการแก่นไม้ ... ถากเปลือกไม้นั้นมา เพราะเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้ ...

๔. ทรงเรียกพรหมจรรย์ของผู้ออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้น แต่ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง รักษาศีลจนสมบูรณ์ ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง และเจริญสมาธิจนสมบูรณ์ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง ... มุ่นมั่นเจริญวิปัสสนาจนทำให้เกิดญาณทัสสนะขึ้นได้สำเร็จ แล้วปลื้มใจและรู้สึกสมหวัง เที่ยวยกตนข่มผู้อื่นด้วยญาณทัสสนะนั้น จึงมัวเมา และอยู่เป็นทุกข์ ว่าเป็นกระพี้แห่งพรหมจรรย์ เหมือนคนที่ต้องการแก่นไม้ ... ถากกระพี้ของไม้นั้นมา เพราะเข้าใจว่าเป็นแก่นไม้ ...

๕. ทรงเรียกพรหมจรรย์ของผู้ออกบวชด้วยศรัทธา ทำให้ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดขึ้น แต่ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง รักษาศีลจนสมบูรณ์ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง เจริญสมาธิจนสมบูรณ์ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง และเจริญวิปัสสนาจนทำให้ญาณทัสสนะเกิดขึ้น ก็ไม่ปลื้มใจ ไม่รู้สึกสมหวัง .. มุ่งมั่นเจริญวิปัสสนาจนทำให้อสมยวิโมกข์(คือโลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑)เกิดขึ้น ว่าเป็นแก่นแห่งพรหมจรรย์ เหมือนคนที่ต้องการแก่นไม้ รู้จักแก่นไม้ ตัดแก่นไม้มาใช้ประโยชน์ได้สำเร็จ

พระองค์ทรงสรุปว่า พรหมจรรย์นี้ไม่ใช่มีลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นผลที่มุ่งหมาย ไม่ใช่มีความสมบูรณ์แห่งศีลเป็นผลที่มุ่งหมาย ไม่ใช่มีความสมบูรณ์แห่งสมาธิเป็นผลที่มุ่งหมาย และไม่ใช่มีญาณทัสสนะเป็นผลที่มุ่งหมาย แต่มีเจโตวิมุตติเป็นผลที่มุ่งหมาย เป็นแก่น เป็นที่สุด เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๗/๓๔๐)

มหาสาลนคร : ชื่อถิ่นที่กั้นอาณาเขตด□านตะวันออกของมัชฌิมชนบท ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า ทางทิศตะวันออกมีนิคมกชังคละ เป็นขอบเขต ถัดเข้ามาถึงมหาสาลนครพ้นเขตนั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ด้านในเป็นมัชฌิมชนบท (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๙/๓๘)

มหาสาลปุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยต้นสาละใหญ่กับกุลบุตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภรรยา บุตร ธิดา อาศัยกุลบุตรผู้มีศรัทธา ย่อมเจริญงอกงาม ด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ศรัทธา (๒) ศีล (๓) สุตะ (๔) จาคะ (๕) ปัญญา เปรียบเหมือนต้นสาละใหญ่อาศัยขุนเขาหิมพานต์ ย่อมเจริญงอกงามด้วยความเจริญ ๕ ประการ คือ (๑) กิ่ง

SAMPLE

ใบแก่ และใบอ่อน (๒) เปลือก (๓) สะเก็ด (๔) กระพี้ (๕) แก่น (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๖๒)

มหาสาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณมหาศาล สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พราหมณมหาศาลคนหนึ่งเป็นผู้เศร้าหมอง นุ่งผ้าเศร้าหมอง เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า บุตรของข้าพระองค์ ๔ คนคบคิดกับภรรยาแล้วขับข้าพระองค์ออกจากเรือน

พระผู้มีพระภาคตรัสให้เขาเรียนเอาคาถาที่ว่า เราหลงชื่นชมและปรารถนาความเจริญแก่บุตรผู้คบคิดกับภรรยารุมว่าเราดุจสุนัขรุมเห่าสุกร บุตรเหล่านั้นเป็นอสัตบุรุษผู้ลามก ร้องเรียกเราว่าพ่อ ๆ เป็นเหมือนยักษ์แปลงร่างมาเกิดเป็นบุตร ละทิ้งเราผู้ล่วงเข้าปัจฉิมวัย บุตรเหล่านั้นกำจัดคนแก่ผู้ไม่มีสมบัติออกจากที่อาศัย เที่ยวหากินดุจม้าแก่ที่เจ้าของปล่อยทิ้ง บิดาผู้แก่เฒ่าของบุตรเหล่านั้นต้องขอเขากิน เมื่อเป็นเช่นนี้ ไม้เท้าจึงดีกว่า พวกบุตรที่ไม่เชื่อฟังจะดีตรงไหน เพราะไม้เท้ายังใช้ป้องกันโคหรือสุนัขดุได้ ในที่มืดใช้ยันไปข้างหน้าได้ ในที่ลึกใช้หยั่งความเอาได้ พลาดแล้วช่วยพยุงไว้ได้ พราหมณ์ได้กล่าวเนื้อความนี้ในเมื่อมหาชนและบุตรของเขาประชุมกันที่สภา อันเป็นเหตุให้พวกบุตรเมื่อได้ยินเช่นนั้นแล้วเกิดสำนึกผิดนำพราหมณ์นั้นกลับไปปรนนิบัติอย่างดี เมื่อเขาได้รับการบำรุงเลี้ยงอย่างดีจึงถือผ้าคู่หนึ่งไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลว่า ข้าพเจ้าแสวงหาทรัพย์สำหรับอาจารย์มาให้อาจารย์ ขอพระโคดมผู้เป็นอาจารย์จงรับส่วนของอาจารย์เถิด พระผู้มีพระภาคทรงรับด้วยความอนุเคราะห์ จากนั้น เขาก็ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๐/๒๘๘)

มหาสาวก : สาวกผู□ ใหญ□, สาวกชั้ นหั วหน□ เรียนกันมาว□ามี ๘๐ องค์ ดังคำในกัฏณกสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลายดีละดีละ มหาสาวกเหล่านั้นเมื่อตอบให้ชัดเจนพึงตอบดังนั้น เพราะเรากล่าวว่าฌานมีเสียงเป็นปฏิปักษ์ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๒/๑๕๙) ; ดู อสีติ-มหาสาวก

มหาสิขะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นพระอดีตชาติของนิปันนัญชลิกเถระ มีปรากฏในนิปันนัญชลิกเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ตนเป็นชายคนหนึ่งเป็นไข้หนัก นั่งพักอยู่ที่โคนต้นไม้ ถึงอาการน่าสงสารอย่างยิ่ง อยู่ในป่าใหญ่ดงทึบพระศาสดาพระนามว่าติสสะทรงอาศัยความอนุเคราะห์จึงเสด็จมาหาข้าพเจ้าข้าพเจ้านั้นนอนอยู่ได้ประนมมือไว้เหนือเศียรเกล้า เพราะผลบุญนั้น หลังจากตายแล้วไปได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ ในกัปที่ ๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕ ชาติ พระนามว่ามหาสิขะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๒๓๑)

SAMPLE

มหาสีมา : สีมาใหญ่ผูกทั่ววัดมีขัณฑสีมาซ้อนภายในอีกชั้นหนึ่ง โดยมีสีมันตริกคั่น; ในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า สมมติสีมาใหญ่เกินขนาด ซึ่งหมายถึงมหาสีมานั่นเอง (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๐/๒๑๖)

มหาสีลวชาดก : ว่าด้วยพระเจ้ามหาสีลวะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าสีลวมหาราชโพธิสัตว์ทรงดำริถึงผลแห่งความเพียรและความอดทน ที่ทำให้พระองค์ประสพผลสำเร็จได้ราชสมบัติที่ถูกพระราชาโจรแย่งไปกลับคืนมา และตรัสว่าเกิดเป็นคนต้องหวังร่ำไป ถ้ายังไม่ประสพผลสำเร็จ คนฉลาดไม่ควรท้อแท้ ดูแต่พระองค์เป็นตัวอย่าง ปรารถนาอย่างไรก็ได้อย่างนั้น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๑/๒๒)

มหาสีวะ, ภิกษุ : ชื่อพระมหาเถระองค์หนึ่งผู้เป็นธรรมกถึก แตกฉานพระไตรปิฎก ดังคำในคัมภีร์ปริวารว่าพระมหาสีวะผู้เป็นมหาธรรมกถึก ฉลาดในพระปิฎกทั้งหมด ,เป็นเถระรูปหนึ่งในบรรดาพระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๖)

มหาสีหนาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบันลืออย่างองอาจดังพญาราชสีห์,พระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาท สูตรใหญ่ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ

1.มหาสีหนาทสูตร® พระสูตรว่าด้วยการบันลืออย่างองอาจดังพญาราชสีห์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระสารีบุตร ขณะประทับอยู่ ณ ราวป่านอกเมืองด้านทิศตะวันตกของกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี โดยทรงปรารภ คำกราบทูลของท่านพระสารีบุตรเรื่องโอรสของเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง ชื่อสุนักขัตตะ กล่าวตู่พระองค์ในที่ชุมชนซึ่งเป็นเหตุให้มีการโจษขานกัน พระเถระได้ยินคำกล่าวนี้ขณะเที่ยวบิณฑบาตในกรุงเวสาลี

ภาคอุทเทส

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า เจ้าสุนักขัตตะผู้เป็นโอรสของเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งได้กล่าวในที่ชุมชนในกรุงเวสาลีว่า “สมณโคดมไม่มีญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ สมณโคดมแสดงธรรมที่ประมวลมา ด้วยความตรึกที่ไตร่ตรองด้วยการค้นคิด แจ่มแจ้งได้เอง ธรรมที่สมณโคดมแสดงเพื่อประโยชน์แก่บุคคล ย่อมนำไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบสำหรับบุคคลผู้ปฏิบัติตามธรรมนั้น”

ภาคนิทเทส

ตอนที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเจ้าสุนักขัตตะเป็นโมฆบุรุษ (คนโง่ คนพาล) ทรงย้ำว่าเจ้าสุนักขัตตะไม่รู้ซึ้งถึงพระพุทธคุณ ๙ และพระญาณหรือวิชชา ๓ คือ อิทธิวิธญาณ ทิพพโสตญาณ และเจโตปริยญาณของพระองค์

ตอนที่ ๒ ตรัสว่า พระองค์ทรงมีตถาคตพละ คือกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรงปฏิญญาฐานะที่องอาจบันลือสีหนาทประกาศพรหมจักรในบริษัททั้งหลายได้ แล้วทรงอธิบายตถาคตพละ ๑๐ ประการ โดยละเอียด และทรงสรุปตอนนี้ว่า “ใครก็ตามที่กล่าวอย่างที่เจ้าสุนักขัตตะกล่าว ถ้าไม่ละวาจานั้น ไม่ละความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้น จะดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้”

ตอนที่ ๓ ตรัสว่า พระองค์ทรงมีเวสารัชชญาณ ๔ ประการ และทรงสรุปยืนยันไว้เช่นเดียวกับตอนที่ ๒

ตอนที่ ๔ ตรัสถึงบริษัท ๘ จำพวก

ตอนที่ ๕-๖ ตรัสถึงกำเนิด ๔ ชนิด และคติ ๕ ประการ เพื่อทรงยืนยันว่า ทรงมีพระญาณหยั่งรู้เรื่องเหล่านี้โดยแจ่มแจ้งไม่ใช่ประมวลมาด้วยความตรึก แล้วทรง สรุปอย่าง ๓ ตอนข้างต้น

ตอนที่ ๗ ตรัสว่า พระองค์ทรงบำเพ็ญพรหมจรรย์มีองค์ ๔ มาแล้ว คือ (๑) ทรงบำเพ็ญตบะ และทรงบำเพ็ญอย่างยอดเยี่ยม (๒) ทรงประพฤติวัตรถือสิ่งเศร้าหมองและทรงประพฤติอย่างยอดเยี่ยม (๓) ทรงประพฤติวัตรกีดกันบาปและประพฤติอย่างยอดเยี่ยม (๔) ทรงประพฤติสงัด และประพฤติอย่างยอดเยี่ยม ทรงอธิบายวิธีบำเพ็ญพรหมจรรย์เหล่านี้โดยละเอียดพิสดาร ทำให้ทราบพุทธประวัติตอนนี้ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

ตอนที่ ๘ ทรงเล่าถึงการทดลองบำเพ็ญธรรมตามลัทธิที่มีอยู่ขณะนั้น คือ

๑. ลัทธิที่ถือว่า ความบริสุทธิ์มีได้เพราะอาหาร (อาหารสุทธิ) พระองค์จึงทรงอดพระกระยาหาร ก็ไม่ทรงได้ญาณอะไร

๒. ลัทธิที่ถือว่า ความบริสุทธิ์มีได้เพราะสังสารวัฏ (สังสารสุทธิ) คือเวียนว่ายตายเกิดไปเรื่อย ๆ ก็บริสุทธิ์เอง ทรงเล่าว่าพระองค์ทรง ทราบ (หลังจากตรัสรู้) ว่า ลัทธินี้ใช้ไม่ได้ เพราะในภพภูมิต่าง ๆ พระองค์ทรงท่องเที่ยวมาแล้ว ล้วนไม่อาจให้บริสุทธิ์ได้ นอกจากพรหมโลกชั้นสุทธาวาสซึ่งพระองค์ยังไม่เคยไปอุบัติ เพราะผู้ไปอุบัติในชั้นนี้ก็บริสุทธิ์ได้เลยไม่ต้องกลับมาเกิดในมนุษยโลกอีก

๓. ลัทธิที่ถือว่าความบริสุทธิ์มีได้เพราะการเกิด (อุปปัตติสุทธิ) ทรงอธิบายเหมือนลัทธิสังสารสุทธิ

๔. ลัทธิที่ถือว่า ความบริสุทธิ์มีได้เพราะอาวาส (อาวาสสุทธิ) ทรงอธิบายไว้เหมือนลัทธิสังสารสุทธิ

๕. ลัทธิที่ถือว่า ความบริสุทธิ์มีได้เพราะการบูชายัญ (ยัญญสุทธิ) ทรงอธิบายว่า ทรงเคยบูชายัญต่าง ๆ มาแล้วเหมือนกัน

SAMPLE

๖. ลัทธิที่ถือว่า ความบริสุทธิ์มีได้เพราะการบำเรอไฟ (อัคคิปาริจริยสุทธิ) ทรงอธิบายว่า ทรงเคยบำเรอไฟมาแล้วเหมือนกัน

๗. ลัทธิที่ถือว่า คนที่อยู่ในปฐมวัยเท่านั้น มีปัญญาเฉลียวฉลาด พอล่วง กาลผ่านวัยมีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี ๑๐๐ ปี ปัญญาของเขาก็เสื่อมไป ทรงอธิบายว่า ไม่จริง ทรงยกพระองค์เองซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุ ๘๐ พรรษา เป็นตัวอย่าง

ภาคนิคมน์

ท่านพระนาคสมาละซึ่งกำลังยืนถวายงานพัดพระผู้มีพระภาคอยู่ตลอดเวลาที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ เมื่อพระองค์ตรัสจบลง ได้กราบทูลว่า ท่านเกิดขนลุกชูชันขึ้น ทูลถามว่า ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร ตรัสตอบว่าชื่อโลมหังสนบรรยาย (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๘๑/๑๖๑)

2.มหาสีหนาทสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาท สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ท่านพระสารีบุตร ณ ราวป่านอกเมืองด้านทิศตะวันตกของกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี เพราะทรงปรารภเรื่องที่เจ้าลิจฉวีสุนักขัตตะกล่าวตู่พระองค์ในที่ชุมชนตามคำทูลของท่านพระสารีบุตร พระผู้มีพระภาคทรงปรารภเรื่องที่เจ้าลิจฉวีสุนักขัตตะผู้ลาสิกขาไปไม่นานกล่าวตู่พระองค์ในที่ชุมชนว่า สมณโคดมไม่มีญาณทัสสนะที่ประเสริฐ อันสามารถวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ธรรมที่แสดงประมวลมาด้วยความตรึกที่ไตร่ตรองด้วยการค้นคิดแจ่มแจ้งได้เอง ธรรมที่แสดงเพื่อประโยชน์แก่บุคคล ย่อมนำไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบเฉพาะบุคคลผู้ปฏิบัติตามธรรมนั้น จึงตรัสกับท่านพระสารีบุตรว่า เจ้าสุนักขัตตะเป็นโมฆบุรุษ เป็นคนมักโกรธกล่าวคำนั้นด้วยความโกรธ โดยคิดจะติเตียนเรา แต่กลับสรรเสริญเราว่า ธรรมที่เราแสดงเพื่อประโยชน์แก่บุคคล ย่อมนำไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบเฉพาะผู้ปฏิบัติตามธรรมนั้น แล้วได้ตรัสถึงธรรมที่เป็นเหตุให้พระองค์ปฏิญญาฐานะที่องอาจ กล้าที่จะบันลือสีหนาทประกาศพรหมจักรในบริษัทและเข้าสู่บริษัท ๘ จำพวก คือ (๑) ขัตติยบริษัท (๒) พราหมณบริษัท (๓) คหบดีบริษัท (๔) สมณบริษัท (๕) จาตุมหาราชบริษัท (๖) ดาวดึงสบริษัท (๗) มารบริษัท และ (๘) พรหมบริษัทได้ โดยไม่รู้สึกสะทกสะท้าน อันได้แก่ข้อธรรม ๒ ประการนี้ คือ

๑. กำลังของตถาคต ๑๐

๒. เวสารัชชญาณ(ญาณอันเป็นเหตุให้แกล้วกล้า) ๔ ประการ คือ

๑. ไม่มีใครกล้าทักท้วงว่า ตถาคตยังไม่รู้ธรรมเหล่านี้

๒. ไม่มีใครกล้าทักท้วงว่า ตถาคตยังละอาสวะเหล่านี้ไม่ได้

๓. ไม่มีใครกล้าทักท้วงว่า อันตรายิกธรรมที่ตถาคตตรัสไว้ไม่ก่ออันตรายจริง

๔. ไม่มีใครกล้าทักท้วงว่า ธรรมที่ตถาคตตรัสว่าเป็นประโยชน์ แต่ไม่ก่อประโยชน์

และเพื่อเป็นการยืนยันว่า พระองค์ทรงมีพระญาณหยั่งรู้เรื่องเหล่านี้โดยแจ่มแจ้งไม่ใช่ประมวลมาด้วยความตรึกจึงได้ตรัสข้อธรรม ๒ ประการ คือ

๑. กำเนิด ๔

๒. คติ ๕

ในตอนท้าย พระองค์ได้ตรัสว่า พระองค์เองทรงประพฤติพรหมจรรย์ ๔ ประการ คือ (๑) ทรงบำเพ็ญตบะ (๒) ทรงประพฤติวัตรถือสิ่งเศร้าหมอง (๓) ทรงประพฤติวัตรรังเกียจบาป (๔) ทรงประพฤติสงัดอย่างยอดเยี่ยมและทรงเล่าถึงการทดลองบำเพ็ญธรรมตามลัทธิที่มีอยู่ขณะนั้น คือ อาหารสุทธิ (ความบริสุทธิ์มีได้เพราะอาหาร) สังสารสุทธิ(ความบริสุทธิ์มีได้เพราะสังสารวัฏ) อุปปัตติสุทธิ(ความบริสุทธิ์มีได้เพราะการเกิด) อาวาสสุทธิ(ความบริสุทธิ์มีได้เพราะอาวาส) ยัญญสุทธิ(ความบริสุทธิ์มีได้เพราะการบูชายัญ) อัคคิปาริจริยสุทธิ(ความบริสุทธิ์มีได้เพราะการบำเรอไฟ)และลัทธิที่ว่าคนที่อยู่ในปฐมวัยเท่านั้นมีปัญญาเฉลียวฉลาด พอล่วงกาลผ่านวัยมีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี ๑๐๐ ปี ปัญญาของเขาก็เสื่อมไป แต่พระองค์ทรงยืนยันว่า ปัญญาของพระองค์ไม่มีเสื่อมแม้ในขณะใกล้ปรินิพพาน

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระนาคสมาละซึ่งกำลังยืนถวายงานพัดพระองค์อยู่มีใจชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระองค์ยิ่งนักจึงทูลว่า ท่านเกิดขนลุกชูชันขึ้น แล้วทูลถามต่อไปว่า ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระองค์ก็ตรัสตอบว่า ชื่อโลมหังสนบรรยาย(ธรรมบรรยายที่ทำให้ขนชูชัน) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๖/๑๔๑)

มหาสุญญตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุญญตา สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาค ณ ประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะได้เสด็จเข้าไปในวิหารของเจ้ากาฬเขมกศากยะ เพื่อทรงพักผ่อนกลางวัน ได้ทอดพระเนตรเสนาสนะจำนวนมากที่เขาจัดไว้ภายในวิหารนั้นในตอนเย็นได้เสด็จไปยังวิหารของเจ้าฆฏายศากยะที่ท่านพระอานนท์และภิกษุจำนวนมากกำลังตัดเย็บจีวรกันอยู่ ตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า ในวิหารของเจ้ากาฬเขมกศากยะ มีเสนาสนะจำนวนมาก ภิกษุจำนวนมากไปพักที่นั้นหรือ ท่านพระอานนท์ทูลว่า ภิกษุจำนวนมากไปพักที่นั้น เพราะเป็นจีวรกาล ภิกษุทั้งหลายมาร่วมกันทำจีวร จึงตรัสว่า การที่ภิกษุ

พอใจในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ยินดีประกอบเนือง ๆ ในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ไม่ดีเลย เพราะภิกษุผู้อยู่คลุกคลีด้วยหมู่คณะจะได้รับความสุขจากการออกบวช ความสงัด ความสงบ การตรัสรู้และการได้บรรลุเจโตวิมุตติไม่ได้ ภิกษุผู้หลีกออกจากหมู่คณะไปอยู่แต่ผู้เดียวเท่านั้น จึงจะได้รับความสุขเหล่านี้และจะบรรลุเจโตวิมุตติได้

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสต่อไปว่าพระองค์ไม่เห็นว่ารูปที่ไม่ก่อให้เกิดโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสนั้น เพราะพระองค์ตรัสรู้สุญญตาวิหารธรรมและทรงอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมนั้น ถึงจะมีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชามหากษัตริย์ อำมาตย์ของพระราชาหรือเดียรถีย์ สาวกเดียรถีย์มาเฝ้าขณะนั้น พระองค์ก็ทรงอยู่ด้วยความสุขเท่านั้น แล้วทรงอธิบายวิธีฝึกและวิธีอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรม ดังนี้

ก. ลำดับการฝึกให้มีสุญญตาวิหารธรรม

๑. ให้ตั้งจิตไว้ภายใน ทำจิตให้สงบ ให้มีธรรมเอกผุดขึ้น ตั้งจิตให้มั่น ฝึกสมาธิจนได้ฌาน ๔

๒. ให้ใส่ใจสุญญตาภายในและฝึกจนมีสัมปชัญญะในสุญญตาภายใน

๓. ให้ใส่ใจสุญญตาภายนอกและฝึกจนมีสัมปชัญญะในสุญญตาภายนอก

๔. ให้ใส่ใจสุญญตาทั้งภายในและภายนอกและฝึกจนมีสัมปชัญญะในสุญญตาทั้งภายในและภายนอก

๕. ให้ใส่ใจอาเนญชสมาบัติ(อรูปฌาน)และฝึกจนมีสัมปชัญญะในอาเนญชสมาบัติ

ข. วิธีอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรม

๑. ขณะที่ภิกษุอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมนี้ ถ้าจิตน้อมไปเพื่อจะเดินจงกรม ยืน เดิน นั่ง นอน พูดหรือตรึก ก็ให้ทำตามนั้นโดยมีสติสัมปชัญญะกำกับทุกอิริยาบถ เพื่อมิให้บาปอกุศลคืออภิชฌาและโทมนัสเข้าครอบงำจิตได้

๒. ให้พิจารณาจิตของตนอยู่เนือง ๆ เพื่อละความพอใจในกามคุณ ๕

๓. ให้พิจารณาการเกิด-ดับของอุปาทานขันธ์ ๕ เพื่อละอัสมิมานะในอุปาทานขันธ์ ๕

แล้วทรงตักเตือนภิกษุทั้งหลายว่า

๑. อย่าติดตามพระองค์เพื่อฟังสุตตะ เคยยะและเวยยากรณะเท่านั้น แต่ให้ติดตามเพื่อฟังเรื่องความมักน้อย สันโดษ ความสงัด การไม่คลุกคลีกัน การปรารภความเพียร เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่งเป็นเรื่องขัดเกลากิเลส ทำให้จิตน้อมไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด

SAMPLE

เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้และเพื่อนิพพาน เพราะการติดตามพระองค์เพื่อฟังสุตตะเป็นต้น จะเป็นเหตุให้เกิดอุปัททวะ ๓ ประการ คือ (๑) อุปัททวะของอาจารย์ (๒) อุปัททวะของศิษย์ และ (๓) อุปัททวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งร้ายแรงกว่าอุปัททวะ ๒ ประการแรก

๒. ให้ปฏิบัติต่อพระองค์เหมือนมิตร อย่าปฏิบัติเหมือนศัตรู เพราะจะทำให้มีประโยชน์สุขตลอดกาลนาน ส่วนพระองค์เองก็จะไม่ประคับประคองสาวกเหมือนช่างหม้อประคับประคองภาชนะดิน แต่จะทรงสอนโดยการข่มและการยกย่อง ผู้ปรารถนามรรคผลจึงจะทนอยู่ได้เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๕/๒๒๒)

มหาสุตโสมชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้ามหาสุตโสมทรงทรมานโจรโปริสาท มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสุตโสม ถูกโจรโปริสาทผู้เป็นพระสหายจับตัวไปเพื่อบูชายัญ แต่พระองค์ก็ได้ทรงสั่งสอนให้พระสหายรู้จักผิดชอบชั่วดีจนสามารถกลับตัว และยังได้ทรงช่วยปลดปล่อยพระราชาผู้เป็นพระสหายอีก ๑๐๑ พระองค์ให้พ้นจากอันตรายอีกด้วย (ขุ.ชา. อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๗๑/๑๕๘)

มหาสุทธันตปริวาส : สุทธันตปริวาสที่ภิกษุผู□ต□องอาบัติสังฆาทิเสสหลายคราวด□วยกันจนจำจำนวนอาบัติและจำนวนวันที่ป□ดไม□ได□เลย อยู□ปริวาสจนกว□าจะเห็นว□าบริสุทธิ์ โดยกะเอาตั้งแต□บวชมาถึงเวลาใดยังไม□เคยต□องสังฆาทิเสสเลยเป□นช□วงแรก แล□วถอยหลังจากป□จจุบันไปจนตลอดเวลาที่ไม□ได□ต□องอีกช□วงหนึ่ง กำหนดเอาระหว□างช□วงทั้งสองนี้ ดังคำในสมุจจยขันธกะตอนหนึ่งว่า อาบัติปิดไว้ ๕วัน อาบัติปิดไว้ ๑๐ วัน เป็นต้น อาบัติปิดไว้หลายเดือน มหาสุทธันตปริวาสเพื่ออาบัติทั้งหลาย (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๔/๒๙๔)

มหาสุทัสสนจริยา : ว่าด้วยพระจริยาของพระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่ามหาสุทัสสนะ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเจ้าสุทัสสนะ ครองราชสมบัติในกรุงกุสาวดี ทรงประกาศให้ทานทุกวัน ๆ ละ ๓ เวลา มิได้ทรงปรารถนาสิ่งใดนอกจากพระสัพพัญญุตญาณ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๘/๗๓๑)

มหาสุทัสสนชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้ามหาสุทัศน์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้ามหาสุทัศน์โพธิสัตว์ ได้สอนพระนางสุภัททาเทวีและบริษัททั้งหลายให้เห็นว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเป็นธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป การเข้าไปสงบระงับสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙๕/๓๙)

SAMPLE

มหาสุทัสสนสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทัสสนะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับสีหไสยาบนเตียงภายใต้ควงไม้สาละทั้งคู่ในวันปรินิพพาน เพื่อทรงอธิบายว่า ทำไมพระองค์เสด็จมาปรินิพพานที่กรุงกุสินาราที่พระเถระเรียกว่า เมืองเล็ก เมืองดอนและเมืองกิ่ง พระสูตรนี้เป็นส่วนขยายของตอนที่ว่าด้วยพระเจ้ามหาสุทัสสนะในมหาปรินิพพานสูตร

ภาคอุทเทส

ท่านพระอานนท์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า อย่าได้ปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกิ่งนี้ เมืองใหญ่เหล่าอื่นยังมีอยู่ เช่น กรุงจัมปา กรุงราชคฤห์ กรุงสาวัตถี เมืองสาเกต กรุงโกสัมพี กรุงพาราณสี ขอได้โปรดเสด็จไปในเมืองเหล่านี้เถิด ขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล ผู้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ในพระองค์มีอยู่มากในเมืองเหล่านี้ ท่านเหล่านี้จะจัดการบูชาพระสรีระของพระองค์

ภาคนิทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า อย่าพูดอย่างนั้น แล้วทรงเล่าเรื่องในอดีตของกรุงกุสินารามีใจความว่า เคยเป็นราชธานีของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทัสสนะ ผู้ครอบครองมหาอาณาจักรอันกว้างใหญ่ไพศาล มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต มีเมืองขึ้น ๘๔,๐๐๐ เมือง และมีกรุงกุสาวดี คือกรุงกุสินาราในบัดนี้เป็นเมืองหลวง

กรุงกุสาวดีมีอาณาเขตทางทิศตะวันออกและตะวันตกยาว ๑๒ โยชน์ ทางทิศเหนือและใต้ยาว ๗ โยชน์ มีประชากรหนาแน่น มีเศรษฐกิจดี มีความเจริญรุ่งเรืองมาก ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขสนุกรื่นเริงทั้งกลางวันและกลางคืน

พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ทรงมีรัตนะหรือแก้ว ๗ ประการ มีจักรแก้ว เป็นต้น และทรงสมบูรณ์ด้วยพระฤทธิ์ (ความสำเร็จ) ๔ ประการ คือ (๑) มีพระรูปงดงาม (๒) มีพระชนมายุยืนนาน (๓) มีพระโรคาพาธน้อย (๔) ทรงเป็นที่รักที่พอใจของประชาชน นอกจากนี้ยังมีปราสาท เช่น ธรรมปราสาท ราชมนเทียร เช่น เรือนยอดมหาวิยูหะ สระโบกขรณี เช่น สระธรรมโบกขรณี และราชทรัพย์อื่น ๆ อีกมาก ทรงพิจารณาเห็นว่า ที่ทรงเพียบพร้อมบริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติและทรัพย์สมบัติเหล่านี้เพราะกรรมดีของพระองค์ คือ (๑) ทาน (การให้) (๒) ทมะ (การข่มใจ) (๓) สัญญมะ (การสำรวม) แล้วเสด็จเข้าในเรือนยอดมหาวิยูหะ ประทับบนบัลลังก์ ทอง ทรงเจริญฌานสมาบัติขจัดกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ทรงสลัดออกจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุฌาน ๔ตามลำดับ

SAMPLE

แล้วทรงแผ่พรหมวิหาร ๔ ไปยังสรรพสัตว์ทั่วทุกทิศ อนึ่ง เพื่อให้มีเวลาเจริญฌานสมาบัติมากขึ้น จึงมีรับสั่งให้ลดการเข้าเฝ้าให้น้อยลง ๆ

เมื่อเวลาล่วงไปหลายพันปี พระนางสุภัททา พระราชเทวีผู้เป็นนางแก้วของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ได้เสด็จด้วยขบวนพยุหยาตราเต็มยศเพื่อมาเฝ้าถึงที่ประทับบำเพ็ญพรหมจรรย์ ณ เรือนยอดมหาวิยูหะ แต่พระเจ้ามหาสุทัสสนะรับสั่งให้จัดสถานที่สำหรับเข้าเฝ้า ณ สวนตาลทอง โดยโปรดให้นำบัลลังก์ทองจากเรือนยอดมหาวิยูหะลงไปประดิษฐานที่กลางสวน พระองค์เสด็จลงไปประทับในท่าสีหไสยา พระนางสุภัททาเทวี ทอดพระเนตรเห็นพระอินทรีย์และพระฉวีวรรณของพระเจ้ามหาสุทัสสนะผ่องใสยิ่งนัก ทรงทราบว่า พระราชสวามีจะสวรรคต จึงกราบทูลบรรยายพระราชสมบัติของพระองค์แต่ละประเภท แล้วทรงขอให้พอพระทัยพระราชสมบัตินั้น ๆ และให้ทรงเยื่อใยในการดำรงพระชนม์ต่อไป

พระเจ้ามหาสุทัสสนะตรัสว่า พระนางเคยทรงทักทายพระองค์ด้วยสิ่งที่น่าพอพระทัยโดยตลอดมา วันสุดท้ายนี้ ทรงทักทายด้วยสิ่งไม่น่าพอพระทัย เมื่อพระนางทูลถามว่า ให้กราบทูลอย่างไรจึงจะพอพระทัย จึงตรัสสอนให้พระนางทรงทักทายพระองค์ว่าความพลัดพราก ความทอดทิ้ง ความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทุกอย่างจะต้องมี พระองค์อย่าสวรรคตทั้งที่มีความอาลัยอยู่เลย เพราะการสวรรคตของผู้ยังมีความอาลัย บัณฑิตติเตียน พระองค์ทรงมีเมืองขึ้น ๘๔,๐๐๐ เมือง มีกรุงกุสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง โปรดทรงละความพอพระทัยเมืองเหล่านี้ เถิด อย่าทรงเยื่อใยในการดำรงพระชนม์เลย ... เมื่อพระเจ้ามหาสุทัสสนะตรัสอย่างนี้ พระนางสุภัททาเทวีทรงพระกันแสงแต่ก็ทรงฝืนพระทัยได้กราบทูลตามรับสั่งทุกประการ จากนั้นไม่นาน พระเจ้ามหาสุทัสสนะก็ได้สวรรคต และได้ไปเกิดในพรหมโลก

ท้ายสูตรทรงสรุปไว้ว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ในสมัยนั้น คือ พระองค์เอง และทรงชี้ให้เห็นสัจธรรมว่า แม้พระเจ้ามหาสุทัสสนะจะทรงสมบูรณ์ด้วยพระราชสมบัติมหาศาล แต่ก็ทรงใช้สอยเพียงบางส่วนเท่านั้น เช่น ทรงมีเมืองขึ้นถึง ๘๔,๐๐๐ เมือง แต่ทรงอยู่ครองเพียงเมืองเดียว คือ กรุงกุสาวดี ทรงมีปราสาทถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ แต่ทรงอยู่ครองเพียงองค์เดียว คือ ธรรมปราสาท ทรงมีเรือนยอดถึง ๘๔,๐๐๐ หลัง แต่ทรงอยู่ครองเพียงหลังเดียว คือ มหาวิยูหะ ... ทรงย้ำว่า □ดูเถิด อานนท์ สังขารเหล่านั้นทั้งปวงล่วงลำดับไป ผันแปรไปแล้ว สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้แล สังขารทั้งหลายไม่ยั่งยืนอย่างนี้แล สังขารทั้งหลายไม่น่ายินดีอย่างนี้แล อานนท์ ข้อนี้จึงควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนัด ควรหลุดพ้นไปจากสังขารทั้งปวงโดยแท้

SAMPLE

ตรัสต่อไปว่า พระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรมครอบครองแผ่นดินใหญ่มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ณ สถานที่ที่เป็นกรุงกุสินารานี้มาถึง ๖ ครั้งแล้ว ทรงทอดทิ้งพระศพไว้ ณ ที่นี้ ถึง ๖ ครั้งแล้ว และครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๗ เป็นครั้งสุดท้ายของพระองค์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๑/๑๘๑)

มหาสุทัสสนะ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์แห่งกรุงกุสาวดีเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้านามว่าโคตมะ ดังคำในจริยาปิฎกว่า ในกาลที่เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่ามหาสุทัสสนะ มีพลานุภาพมาก ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินในกรุงกุสาวดี สั่งให้ประกาศทุกๆ วัน วันละ ๓ ครั้งว่า “ใครอยากได้อะไรปรารถนาอะไรใครจะให้ทรัพย์อะไร ใครหิว ใครกระหาย ใครต้องการดอกไม้ ใครต้องการเครื่องลูบไล้ ใครเปลือย จักนุ่งห่มผ้าสีต่าง ๆ ใครต้องการร่มสำหรับไปในหนทาง ก็จงมารับเอาไป ใครต้องการรองเท้าที่อ่อนนุ่มสวยงามก็จงมารับเอาไป ทั้งเวลาเช้าและเวลาเย็นทุก ๆ วัน (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๘/๗๓๑),พระองค์เป็นเจ□าจักรพรรดิผู□ครองราชสมบัติอยู□ที่กุสาวดีราชธานีในอดีตกาล ก□อนพุทธกาลช□านานเมืองกุสาวดีนี้ในสมัยพุทธกาลมีชื่อว□าเมืองกุสินารา, เรื่องมาในมหาสุทัสสนสูตรแห□งคัมภีร□ทีฆนิกาย มหาวรรค พระสุตตันตป□ฎกดังคำว่าพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทัสสนะผู้ทรงธรรมครองราชย์โดยธรรมทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๐/๑๕๘,๑๐/๒๔๑/๑๘๑,๑๐/๒๔๒/๑๘๑)

มหาสุบิน : ความฝันอันยิ่งใหญ่, ความฝันครั้งสำคัญ หมายถึงความฝัน ๕ เรื่อง (ปัญจามหาสุบิน) ของพระโพธิสัตว์ก่อนจะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (พระอรรถกถาจาร□ระบุว□าทรงพระสุบินในคืนก□อนตรัสรู□ คือขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖) ดังตรัสไว้ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ป□ญจกนิบาต พระสุตตันตป□ฎก ในความว□า (๑) เสด็จบรรทมโดยมี มหาปฐพ นี้เป□นพระแท□นไสยาสน□ ขุนเขาหิมวันต□เป□ นเขนย พระหั ตถ□ ซ□ ายเหยี ยดหยั่ งลงในมหาสมุทรด□านบูรพทิศ พระหัตถ□ขวาเหยียดหยั่งลงในมหาสมุทรด□านป□จฉิม-ทิศ พระบาททั้งสองเหยียดหยั่งลงในมหาสมุทรด□านทักษิณ(ข□อนี้เป□นบุพนิมิตหมายถึง การได□ตรัสรู□สัมมาสัมโพธิญาณอันไม□มีสิ่งใดยิ่งใหญ□กว□า) (๒) มีหญ้าคางอกขึ้นจากนาภีของพระองค□สูงขึ้นจดท้องฟ้า (หมายถึงการที่ได้ตรัสรู้□อารยอัษฎางคิกมรรคแล□วทรงประกาศออกไปถึงมวลมนุษย□และหมู□เทพ) (๓) หมู□หนอนตัวขาวศีรษะดำพากันไต□ขึ้นมาจากพระบาทคลุมเต็มถึงชานุมณฑล(หมายถึงการที่คนนุ□งขาวชาว

SAMPLE

คฤหัสถ□มากมายพากันถึงตถาคตเป□นสรณะตลอดชีวิต) (๔) นกทั้งหลายสี่จำพวกมีสีต□ างๆ กั นบิ นมาแต□ ทิ ศทั้ งสี่ แล□ วมาหมอบจับที่เบื้องพระบาท กลับกลายเป□นสีขาวไปหมดสิ้ น(หมายถึ งการที่ ชนทั้ งสี่ วรรณะมาออกบวชรวมกันในพระธรรมวินัยและได□ประจักษ□แจ□งวิมุตติธรรม) (๕) เสด็จดำเนินไปมาบนภูเขาคูถลูกใหญ□แต□ไม□ทรงแปดเป□□อนด□วยคูถ(หมายถึงการทรงเจริญลาภในป□จจัยสี่พรั่งพร□อมแต□ไม□ทรงลุ□มหลงติดพัน ทรงบริโภคด□วยพระป□ญญาที่ดำรงจิตปลอดโปร□งเป□นอิสระ) (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๓/๒๙๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๖/๓๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มหาสุบิน หมายถึงความฝันที่สำคัญ ซึ่งมีเหตุ ๔ อย่าง คือ (๑) ธาตุกำเริบเป็นต้น (๒) อารมณ์ที่เคยรับรู้มาก่อน (๓) เทวดาดลใจ (๔) ปุพพนิมิต (ลางบอกเหตุดีเหตุร้าย) ในความฝัน๔ อย่างนี้ ความฝัน ๒ อย่างแรก ไม่เป็นจริง ความฝันอย่างที่ ๓ เป็นจริงก็มี ไม่เป็นจริงก็มี ที่เป็นอย่างนี้ เพราะเทวดาบางเหล่า โกรธประสงค์ร้าย บางเหล่าประสงค์ดีความฝันอย่างที่ ๔เป็นจริงแน่นอน (ตามนัย องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๙๖/๗๘-๗๙, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๓๖๖/๔๓๖)

มหาสุบินชาดก : ชาดกว่าด้วยมหาสุบิน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤาษีโพธิสัตว์ได้ทำนายพระสุบินของพระเจ้าพรหมทัต ๑๖ ข้อ ที่ทรงสุบินเห็น พญาโคอุสภะ หมู่ไม้ แม่โค โคผู้ ม้า ถาดทองคำ สุนัขจิ้งจอก หม้อน้ำ สระโบกขรณี ข้าวไม่สุก แก่นจันน้ำเต้าจมน้ำ หินลอยน้ำ กบกินงูเหง่า หงส์ทองแวดล้อมกา และเสือเหลืองกลัวแพะ ว่าความฝันเหล่านั้นเป็นไปโดยวิปริต ผลจะยังไม่เกิดในยุคนี้ จักเกิดในยุคหน้า แต่การที่พระองค์จะทำพิธีบูชายัญด้วยสัตว์จำนวนมากนั้นเป็นผลเผ็ดร้อนไม่วิปริตแน่นอน พระราชาทรงกลัวต่อวิบากกรรมจึงรับสั่งให้ปล่อยมนุษย์และสัตว์ที่จับไว้เพื่อบูชายัญแก้บนเสียทั้งหมด (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๗/๓๒)

มหาสุบินสูตร : พระสูตรว่าด้วยมหาสุบิน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาสุบิน(ความฝันที่สำคัญ) ที่ปรากฏแก่พระองค์ในสมัยที่ยังมิได้ตรัสรู้ ซึ่งเป็นเหตุให้ทรงรู้ผลที่จะเกิดต่อมา ๕ ข้อ คือ (๑) แผ่นดินใหญ่เป็นพระแท่นบรรทม ขุนเขาหิมพานต์เป็นพระเขนย พระหัตถ์ซ้ายหย่อนลงในสมุทรด้านทิศตะวันออก พระหัตถ์ขวาหย่อนลงในสมุทรด้านทิศตะวันตก พระบาททั้งสองหย่อนลงในสมุทรด้านทิศใต้ แสดงว่าพระองค์จะตรัสรู้ (๒) หญ้าแพรกงอกขึ้นจากพระนาภีของพระองค์จรดท้องฟ้า แสดงว่า พระองค์จะตรัสรู้มรรคมีองค์ ๘ (๓) หมู่หนอนสีขาวมีหัวดำ ไต่ขึ้นมา

SAMPLE

จากพระบาทของพระองค์ ปกปิดตั้งแต่ปลายเล็บจนถึงบริเวณพระชานุ แสดงว่า คฤหัสถ์ผู้นุ่งห่มผ้าขาวจำนวนมากได้ถึงพระองค์เป็นสรณะตลอดชีวิต (๔) นก ๔ เหล่ามีสีต่าง ๆ บินมาจากทิศทั้ง ๔ ตกลงแทบพระบาทของพระองค์ แล้วกลับกลายเป็นนกสีขาว แสดงว่าคน ๔ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร จะเข้ามาบวชในพระธรรมวินัย และจะได้บรรลุวิมุตติอันยอดเยี่ยม (๕) พระองค์ทรงเดินไปมาบนภูเขาคูถลูกใหญ่ แต่ไม่แปดเปื้อนคูถ แสดงว่าพระองค์จะได้ลาภคือ ปัจจัย ๔ แต่บริโภคอย่างไม่ลุ่มหลง มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๖/๓๓๕)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า มหาสุบิน หมายถึงความฝันสำคัญ เพราะเหตุ ๔ คือ (๑) ธาตุกำเริบเป็นต้น (๒) อารมณ์ที่เคยรับรู้มาก่อน (๓) เทวดาดลใจ (๔) ปุพพนิมิต (ลางบอกเหตุดี-ร้าย) ในความฝัน ๔ อย่างนี้ ความฝัน ๒ อย่างแรกไม่เป็นจริง ความฝันอย่างที่ ๓ เป็นจริงก็มีไม่เป็นจริงก็มี ที่เป็นอย่างนี้ เพราะเทวดาบางเหล่าโกรธประสงค์ร้าย บางเหล่าประสงค์ดี ความฝันอย่างที่ ๔ เป็นจริงแน่นอน (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๙๖/๗๘-๗๙)

มหาสุวราชชาดก : ชาดกว่าด้วยพญานกแขกเต้า มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานกแขกเต้า ถือความมักน้อย สันโดษ อาศัยอยู่กินที่ต้นมะเดื่อต้นเดียว แม้หมดผล ใบ และสะเก็ดแล้ว เหลือแต่ตอไม้ก็มิได้ไปที่อื่น กลับแสดงมิตตธรรมให้แก่ท้าวสักกะที่มาทดลองใจโดยบอกให้ท่านละทิ้งที่อยู่ไปเที่ยวหาที่อยู่ใหม่ฟังว่า สัตบุรุษไม่ควรทิ้งเพื่อนเมื่อคราวตกทุกข์ได้ยาก ผู้ปฏิบัติธรรมก็ไม่ควรกังวลเรื่องอาหาร ท้าวสักกะพอพระทัยจึงพระราชทานพรให้แก่พญานกแขกเต้า โดยบันดาลให้ต้นมะเดื่อเจริญงอกงามเช่นเดิม แล้วกลับไปยังที่วิมานของตน ผู้สันโดษพอใจในสิ่งที่ตนมี ยินดีในสิ่งที่ตนได้ ย่อมได้รับความสุข (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๒๐/๓๐๓)

มหาเสนาบดียักษ์ : ยักษ์ผู้เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ มีหน้าที่บังคับบัญชาผู้เป็นบริวาร ให้อยู่ในระเบียบแบบแผนมีหน้าที่ร้องเรียนแล้วรายงานต่อท้าวเวสสุวรรณปกครองดูแลมนุษยโลกทิศเหนือดังคำในอาฏานาฏิยสูตรว่าภิกษุภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นอนอยู่พึงกล่าวโทษ ร้องทุกข์ ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า ยักษ์นี้สิง ยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๒/๒๓๑,๑๑/๒๙๒/๒๔๔)

มหาเสนามาร : กัณหมาร ดังคำในมหาสมยสูตร กล่าวไว้ว่า มหาเสนามารได้ส่งเสนามารไปในที่ประชุมใหญ่ของเหล่าเทพด้วยคำว่า พวกท่านจงไปจับหมู่เทพผูกไว้ พวก

SAMPLE

ท่านจงผูกไว้ด้วยราคะเถิด จงล้อมไว้ทุกด้าน ใครๆ อย่าได้ปล่อยให้ผู้ใดหลุดพ้นไป แล้วก็เอาฝ่ามือตบแผ่นดินทำเสียงน่ากลัว (แต่) ในเวลานั้น ไม่อาจ ทำให้ใครตกอยู่ในอำนาจได้ จึงกลับไปทั้งที่เกรี้ยวโกรธ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๒/๒๗๑)

มหาหังสชาดก : ชาดกว่าด้วยพญาหงส์ติดบ่วง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาหงส์ทอง ไปติดบ่วงของนายพราน แต่ได้อาศัยหงส์สุมุขเสนาบดีช่วยชีวิตไว้และหงส์สุมุขเสนาบดีได้แสดงมิตรธรรมแก่พญาหงส์และนายพราน จากนั้นได้ขอร้องให้นายพรานพาไปเฝ้าพระเจ้าสังยมะ เมื่อได้สนทนาธรรมกันแล้ว ปรากฏว่าพระเจ้าสังยมะและพระเทวีทรงพอพระทัย จึงทรงผูกมิตรกับหงส์ทั้ง ๒ แล้วทรงรับสั่งให้ปล่อยหงส์ทั้ง ๒ ไป (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๘๙/๙๘)

มหาหัตถิปโทปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง สูตรใหญ่ ท่านพระสารีบุตรแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมยและมีคำถามแบบถาม-ตอบแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า รอยเท้าสัตว์ทั้งหลายในโลกย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง ชาวโลกถือว่ารอยเท้าช้างเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างใหญ่กว่าฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็นับเข้าในอริยสัจ ๔ ฉันนั้น แล้วกล่าวต่อไปอีกว่า อริยสัจ ๔ ได้แก่ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ แต่อธิบายรายละเอียดเฉพาะทุกขอริยสัจเท่านั้น และอธิบายมหาภูตรูปแต่ละอย่างโดยละเอียด โดยชี้ประเด็นไปที่ทุกขเวทนาจากผัสสะอันเนื่องมาจากมหาภูตรูปแต่ละอย่าง เช่น ปฐวีธาตุมี ๒ อย่าง คือปฐวีธาตุภายในและปฐวีธาตุภายนอก เช่นปฐวีธาตุภายใน ได้แก่ผม ขน เล็บเป็นต้น บัณฑิตควรเห็นปฐวีธาตุตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย คลายกำหนัดในปฐวีธาตุ และเวลาที่อาโปธาตุภายนอกกำเริบ ปฐวีธาตุภายนอกจะอันตรธานไป ปฐวีธาตุภายนอกซึ่งใหญ่ถึงเพียงนั้นยังปรากฏเป็นของไม่เที่ยง ไฉนกายซึ่งตั้งอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยนี้ที่ถูกตัณหาเข้ายึดถือว่า เรา ว่า ของเรา ว่า มีเรา จักไม่ปรากฏเป็นของไม่เที่ยงเล่า เมื่อถูกด่า บริภาษ เกรี้ยวกราด เบียดเบียน ถ้าภิกษุนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ทุกขเวทนาอันเกิดจากโสตสัมผัสนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว แต่ทุกขเวทนานั้นอาศัยผัสสะจึงเกิดขึ้นได้ เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นว่า ผัสสะไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่

เที่ยง จิตของเราจะผ่องใส ดำรงมั่นและน้อมไปในอารมณ์ คือธาตุนั้น หรือหากชนเหล่าอื่นพยายามจะทำร้ายภิกษุด้วยประการต่าง ๆ ก็ให้นึกถึงพระสูตรที่ว่าด้วยอุปมาด้วยเลื่อยเป็นต้น(ในกกจูปมสูตรที่แนะนำมาแล้ว) ก็จะระงับความโกรธได้ ส่วนคำอธิบายธาตุอื่น ๆ ก็มีนัยเดียวกันนี้

และท่านกล่าวสรุปไว้ในตอนท้ายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ผู้ที่เห็นปฏิจจสมุปบาท ชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ที่เห็นธรรม ชื่อว่าเห็นปฏิจจสมุปบาท อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ชื่อว่าปฏิจจสมุปปันนธรรม ความพอใจ ความอาลัย ความยินดี ความชื่นชอบในอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ชื่อว่าทุกขสมุทัย การกำจัดความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ ชื่อว่าทุกขนิโรธ เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙)

มหาหิงคุ์ : ยางของไม้ล้มลุกหลายชนิด มีกลิ่นร้อนฉุนและเหม็น นิยมใช้เป็นยาทาภายนอก มีปรากฏในกุณาลชาดก ดังคำที่กล่าวถึงหิมพานต์อันทรงไว้ซึ่งแผ่นดินมีโอสถทุกชนิด ดารดาษไปด้วยดอกไม้และพวงดอกไม้มากมายหลายชนิดว่า เป็นภูมิประเทศประดับแน่นไปด้วยแร่ธาตุหลายร้อยชนิดเป็นต้นว่าอัญชันมโนศิลา หรดาล มหาหิงคุ์ ทอง เงิน และทองคำ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๔)

มหาอัสสปุรสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในอัสสปุรนิคม สูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองและมีอุปมาอุปไมยแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ อัสสปุรนิคมของเจ้าชายชาวอังคะ แคว้นอังคะ เพราะทรงปรารภความเลื่อมใสของชาวนิคมนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายเมื่อปฏิญญาตัวเองว่าเป็นสมณะ ก็ควรสำเหนียกว่า เราทั้งหลายจักสมาทานประพฤติธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและเป็นพราหมณ์ เมื่อเราทั้งปวงปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อและปฏิญญานี้ของเราจักเป็นความจริงแท้ อันจะเป็นเหตุให้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขารของทายกที่เราใช้สอยมีผลมาก มีอานิสงส์มาก อีกอย่างหนึ่ง บรรพชานี้ของเราทั้งหลายก็จักไม่เป็นหมัน จักมีผล มีความเจริญแล้วได้ตรัสถึงลำดับแห่งการปฏิบัติที่ทำให้เป็นสมณะและพราหมณ์ไว้ ๑๒ ลำดับ คือ

๑. การมีหิริโอตตัปปะ
๒. การมีกายสมาจารบริสุทธิ์
๓. การมีวจีสมาจารบริสุทธิ์

SAMPLE

๔. การมีมโนสมาจารบริสุทธิ์

๕. การมีอาชีวะบริสุทธิ์

๖. การมีความสำรวมอินทรีย์

๗. การรู้จักประมาณในโภชนะ

๘. การบำเพ็ญความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง

๙. การเจริญสติสัมปชัญญะ

๑๐. การละนิวรณ์ ๕

๑๑. การบรรลุฌาน ๔

๑๒. การบรรลุวิชชา ๓

ทรงแสดงผลแห่งการละนิวรณ์ ๕ ประการด้วยอุปมาโวหารว่า คนที่มีหนี้สิน เมื่อหมดหนี้สินแล้วรู้สึกอย่างไร คนที่มีโรค เมื่อหายจากโรค ... คนที่ถูกจองจำ เมื่อหลุดจากการจองจำ ... คนที่เป็นทาส เมื่อถึงความเป็นไท ... คนเดินทางไกลอันกันดาร เมื่อเดินพ้นทางกันดารได้แล้วรู้สึกอย่างไร ผู้ละนิวรณ์ทั้ง ๕ ประการได้สำเร็จก็รู้สึกอย่างนั้น และทรงสรุปว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติตามลำดับทั้ง ๑๒ ลำดับข้างต้นนั้น จึงสมควรเรียกว่าสมณะ เพราะระงับบาปอกุศลธรรมได้ จึงสมควรเรียกว่าพราหมณ์ เพราะลอยบาปอกุศลธรรมได้ จึงสมควรเรียกว่านหาตกะ เพราะล้างบาปอกุศลธรรมได้ จึงสมควรเรียกว่าเวทคู เพราะรู้แจ้งอกุศลธรรม จึงสมควรเรียกว่าโสตติยะ เพราะสามารถทำให้บาปอกุศลธรรมหลับหมด จึงสมควรเรียกว่าอริยะ เพราะทำลายบาปอกุศลธรรมได้ และจึงสมควรเรียกว่าอรหันต์ เพราะห่างไกลจากบาปอกุศลธรรม เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๕/๔๕๑)

มหาอัสสาโรหชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้ามหาอัสสาโรหะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์เสด็จไปปราบโจรที่ชายแดนแต่ได้รับความปราชัย จึงเสด็จหนีไปและได้ไปอาศัยสหายคหบดีชาวชนบทอยู่ ต่อมาเมื่อเสด็จกลับพระนครแล้ว สหายได้เดินทางไปเยี่ยมพระราชาแบ่งราชสมบัติกึ่งหนึ่งแก่สหายผู้มีน้ำใจที่ได้ให้การช่วยเหลือในคราวลำบากนั้น พระมเหสีและพระราชโอรสพร้อมทั้งพวกอำมาตย์ไม่ชอบการกระทำของพระองค์ จึงให้พระราชโอรสไปกราบทูลเตือนไม่ให้พระราชาให้ความช่วยเหลือสหายบ้านนอกพระองค์จึงทรงเล่าความหลังให้ฟังว่าในคราวที่แตกทัพหนีโจรชายแดนครั้งนั้นสหายผู้นี้ได้ให้ความช่วยเหลือจึงรอดชีวิตมาครองราชสมบัติได้ และเตือนสติพระโอรสว่า คนที่ให้แก่คนที่ไม่ควรให้ ไม่ให้แก่คนที่ควรให้ ผู้นั้นเมื่อมีอันตรายย่อมไม่ได้รับการช่วยเหลือจากผู้ใดเลย และทรงแสดงถึงการเกี่ยวข้องต่อไปว่า การเกี่ยวข้องกับอสัตบุรุษไม่เป็น

SAMPLE

ผลดี เหมือนหว่านพืชลงในกองไฟ ส่วนการเกี่ยวข้องกับสัตบุรุษนั้นมีแต่ผลดี เหมือนการหว่านพืชลงในนาที่ดี ทรงสอนให้พระโอรสและหมู่อำมาตย์ตั้งอยู่ในความกตัญญูกตเวทีต่อไปว่า ผู้ที่ทำความดีให้เราก่อนชื่อว่าทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งในโลก ต่อมาเขาจะทำอีกหรือไม่ทำก็ตาม เขาก็ยังเป็นคนที่เราควรบูชาอย่างยิ่ง พระราชโอรสและอำมาตย์ก็เข้าใจความจริงและยินดีแสดงความเคารพนับถือพระราชาองค์ที่สองด้วยความสนิทใจ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๕/๑๕๗)

มหาอาณาจักร : เขตแดนที่อยู่ในอำนาจปกครองของประเทศหนึ่ง ๆ;อำนาจปกครองทางบ้านเมือง,คู่กับ ศาสนจักร ซึ่งหมายความว่า อำนาจปกครองทางศาสนา ดังคำในมหาโควินทสูตร กล่าวถึงการแบ่งราชสมบัติไว้ว่า มหาโควินทพราหมณ์ทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้ว แบ่งมหาปฐพีนี้ซึ่งทางทิศเหนือผายออกและทางทิศใต้สอบเข้าเหมือนส่วนหน้าของเกวียน ให้เป็นส่วนแบ่งอย่างดี ๗ ส่วนเท่าๆกัน สถาปนารัฐ(อาณาจักร)ทั้งหมดให้มีลักษณะเหมือนส่วนหน้าของเกวียนทราบว่าในเนื้อที่เหล่านั้น ชนบท(มหาอาณาจักร)ของพระเจ้าเรณุอยู่ตรงกลางรัฐทั้งหมด หรือดังคำในอนุรุทธสูตรกล่าวถึงมหาอาณาจักรไว้ตอนหนึ่งว่า ภิกษุรูปที่น้อมจิตแผ่ไปตลอดเขตบ้าน๒ หรือ ๓แห่งว่า เป็นแดนมหัคคตะ อยู่ กับภิกษุรูปที่น้อมจิตแผ่ไปตลอดมหาอาณาจักร ๑ แห่งว่า เป็นแดนมหัคคตะอยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๘/๒๔๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๓/๒๗๔)

มหาอุกกุสชาดก : ชาดกว่าด้วยพญานกออกช่วยเพื่อน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาเหยี่ยวไปขอร้องพญานกออกให้ช่วยเหลือเนื่องจากชาวบ้านกำลังจุดคบเพลิงเดินตรงมาที่ต้นไม้ซึ่งมีรังและลูกของตนอยู่ เพื่อต้องการขึ้นจับเอาลูกเหยี่ยวไปกิน พญานกออกรับปากช่วยเหลือทันทีเพราะเพื่อนต้องช่วยเพื่อน คนดีต้องช่วยเหลือคนดี ว่าแล้วก็บินไปขอร้องเต่าซึ่งอยู่ที่สระน้ำ และพญาราชสีห์โพธิสัตว์ซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก สัตว์ทั้งหมดได้มาช่วยได้ช่วยพญาเหยี่ยวและครอบครัวให้พ้นภัยจากชาวบ้าน โดยเต่ามาหลอกให้ชาวบ้านเห็นแล้วตามจับลงไปในน้ำลึก พญาราชสีห์มาแสดงตนที่โคนต้นไม้ของรังนกเยี่ยว พวกมนุษย์กลัวภัยจึงพากันหนีไป เมื่อปลอดภัยแล้ว สัตว์ทั้ง ๓ ได้มาประชุมกันสรรเสริญมิตรธรรม นางนกเหยี่ยวได้ประกาศคุณคือการมีมิตรดีเอาไว้ว่า บุคคลควรคบมิตรสหายผู้มีใจดีและบุคคลผู้เป็นเจ้านายผู้มีใจดี (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๔๔/๔๒๙)

มหาอุทายี : พระเถระผู□ใหญ□องค□หนึ่งเป□นบุตรพราหมณ□ในเมืองกบิลพัสดุ□ เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธเจ□าเมื่อคราวที่พระองค□เสด็จไปโปรดพระญาติ จึงออกบวชและได□สำเร็จอรหัตตผลท□านเป□นพระธรรมกถึกองค□หนึ่ง มีเรื่องเกี่ ยวกับการที่ ท□ านแสดงธรรมบ□างสนทนาธรรมบ□ าง ปรากฏใน

พระไตรป□ ฏกหลายแห□ง คราวหนึ่งพระอานนท□เห็นท□านนั่งแสดงธรรมอยู□ มีคฤหัสถ□ล□อมฟ□งอยู□เป□นชุมนุมใหญ□จึงได□กราบทูลเล□าถวายพระพุทธเจ□าเป□นข□อปรารภให□พระองค□ทรงแสดงธรรมเทศกธรรม หรือองค□คุณของธรรมกถึก ๕ ประการคือ (๑) แสดงธรรมไปโดยลำดับ ไม□ตัดลัดให□ขาดความ (๒) อ□างเหตุผลให□ผู□ฟ□งเข□าใจ (๓) มีจิตเมตตาปรารถนาให□เป□นประโยชน□แก□ผู□ฟ□ง (๔) ไม□แสดงธรรมเพราะเห็นแก□ลาภ (๕) ไม□แสดงธรรมกระทบตนและผู□อื่น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ในมหาวรรค กล่าวถึงเรื่องน่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ ดังคำในสัมปสาทนียสูตรว่า ท่านพระอุทายีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา มีอยู่แก่พระตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มากอย่างนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๒/๑๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุทายี หมายถึง พระเถระชื่ออุทายีมี ๓ องค์ คือ (๑) พระโลพุทายี (๒) พระกาพุทายี (๓) พระมหาอุทายี ในที่นี้หมายถึงพระมหาอุทายี (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๖๒/๙๒)

มหาอำมาตย์ : ข้าราชการผู้ใหญ่, ข้าเฝ้า; ที่ปรึกษาผู้ใหญ่; แผลงมาจาก อมาตย์ ดังคำในมัชฌิมศีลกล่าวถึงเดรัจฉานกถา มีเรื่องมหาอำมาตย์ที่พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากเดรัจฉานกถา(ที.สี.(ไทย)๙/๑๗/๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๓/๙๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔/๑๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๕/๒๕๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๙/๘๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๗๓,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๖๓/๕๔,สำ.ม.ไทย)๑๙/๑๖๐/๘๙,๑๙/๑๘๕/๑๑๘,๑๙/๓๗๔/๒๒๐,๑๙/๙๐๖/๔๓๘องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๔๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๕/๕๕,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๓๙/๔๒๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐/๔๕๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๕/๒๔๘)

มหิจฉตา : ความมักมาก, ความปรารถนามาก,ในวิภังค์ให้ความหมายไว้ว่า ความอยากได้ยิ่งๆ ขึ้นไปของภิกษุผู้ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร หรือด้วยกามคุณ ๕ ตามมีตามได้ ความอยากได้ ความปรารถนา ความอยากได้เกินประมาณ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิต มีลักษณะเช่นว่านี้นี้เรียกว่ามหิจฉตา, เป็นข้อที่ ๓ ในบรรดาธรรม ๖ คือ (๑) อสันตุฏฐิตา (ความไม่สันโดษ) (๒) อสัมปัชชัญญะ (ความไม่มีสัมปชัญญะ) (๓) มหิจฉตา (ความปรารถนามาก)ในสันตุฏฐิตาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุควรเจริญอัปปิจฉตา(ความปรารถนาน้อย)เพื่อละมหิจฉตา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๔/๖๓๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๕๐/๕๕๑,๓๕/๙๒๙/๕๘๒)

SAMPLE

มหิทธิกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระกณเวรปุปผิยเถระ ที่ปรากฏในกณเวรปุปผิยเถราปทาน พระเถระรูปนี้ได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ตนเองเป็นผู้คุ้มครองราชวัง วันหนึ่งได้พบพระพุทธเจ้านามว่าติสสะ แล้วถือดอกยี่โถไปโปรยลงในท่ามกลางหมู่ภิกษุ แบ่งโปรยลงสำหรับพระพุทธเจ้ายิ่งกว่านั้น เพราะผลบุญนั้น หลังจากตายแล้ว ได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้จึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๘๗ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ พระนามว่ามหิทธิกะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๓๒๙)

มหินทะ, ภิกษุ : พระเถระองค□ หนึ่ ง เป□ นราช-โอรสของพระเจ□าอโศกมหาราช และเป□นผู□นำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐานที่เกาะลังกา,เป็นเถระรูปหนึ่ง ในบรรดาพระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา ดังคำว่า พระเถระผู้ประเสริฐมีปัญญามากเหล่านี้ คือ พระมหินทะ พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละฯลฯพระเถระผู้ประเสริฐมีปัญญามากเหล่านี้ รู้พระวินัยฉลาดในมรรค ได้ประกาศพระวินัยปิฎกไว้ในเกาะตามพปัณณิ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๕,๘/๑๙๒/๑๘๐,๘/๒๐๒/๒๐๖)

มหิสชาดก : ชาดกว่าด้วยลิงกับกระบือ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า กระบือป่าโพธิสัตว์อดทนต่อลิงป่าตัวหนึ่งที่ชอบมาทำอนาจารในเวลาพักกลางวันใต้ร่มไม้ มันชอบมาถ่ายอุจาระปัสสาวะรดหลังบ้าง จับเขาโยกเล่นบ้าง ห้อยโหนที่เขาเล่นบ้าง ดึงหางเล่นบ้าง จนรุกขเทดาที่สถิตอยู่บนต้นไม้นั้นทนดูไม่ไหว จึงได้ถามว่า ท่านต้องการประโยชน์อะไรจึงอดทนต่อลิงจอมซนตัวนี้ ที่ชอบประทุษร้ายมิตร ท่านอดกลั้นไว้ได้อย่างไร เหมือนคนที่อดทนต่อเจ้านายที่ให้สิ่งของที่ต้องการได้ จงขวิดมันให้ตายไปเสียซิ ถ้าไม่กำราบไว้บ้างพวกสัตว์โง่ ๆ ก็จะเบียดเบียนหนักข้อขึ้น พระโพธิสัตว์ตอบว่า เวลาที่ข้าพเจ้าย้ายไปอยู่ที่อื่น มันจักทำอานาจารกระบือตัวอื่นโดยคิดว่าเป็นข้าพเจ้า มันจักถูกกระบือตัวนั้นทำร้ายเอง และข้าพเจ้าก็จะพ้นจากทำปาณาติบาต ต่อมาพระโพธิสัตว์ย้ายไปอยู่ที่อื่น มีกระบือดุตัวอื่นมาอยู่แทนและได้ขวิดลิงนั้นตา ยเมื่อมันมาทำอนาจารอย่างที่เคยทำมา บัณฑิตย่อมอดทนอดกลั้นต่อการกระทำของคนพาลคนเขลาไว้ได้ ไม่ยอมทำความผิดเพราะคนพาลเป็นเหตุ ทั้งตนเองก็จะพ้นจากการทำปาณาติบาตด้วย (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๘๒/๑๓๘)

มหิสมันตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของอิสิมุคคทายกเถระ มีปรากฏในอิสิมุคคทายกเถราปทาน พระเถระรูปนี้กล่าวถึง

อดีตชาติของตนไว้ว่า ตนเองเป็นลูกเศรษฐี อยู่บนประสาท พบพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ แล้ว ถวายรวงผึ้งเล็กที่ไม่มีตัวอ่อนแด่พระองค์และถวายน้ำผึ้งจนเต็มบาตรสาวกของพระพุทธเจ้าประมาณ๘๐๐,๐๐๐ รูป หรือมากกว่านั้นด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น ข้าพเจ้าถูกกุศลมูลตักเตือนแล้วจึงไม่ไปเกิดในทุคติเลยตลอด ๑๐๐,๐๐๐กัปในกัปที่ ๔๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๘ ชาติ มีพระนามว่ามหิสมันตะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘/๓๕๑)

มหิสราชจริยา : ว่าด้วยจริยาของพญากระบือ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นกระบือป่า อาศัยอยู่ใต้ต้นไม้ ถูกลิงรบกวนต่าง ๆ แต่ ไม่ทำความโกรธลิง เพราะกลัวศีลขาด (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๓๗/๗๕๐)

มหิสวัตถุ,ชนบท : ชื่อชนบทแห่งหนึ่ง มีอากาศหนาวเย็น มีคำกล่าวไว้ว่า ความหนาวปรากฏในประเทศที่หนาวจนหิมะตก มีมหิสวัตถุชนทบทเป็นต้น อยู่ไม่ไกลจากเมืองตักกสิลา ในสมัยหนึ่ง มีเกกราชธานี และมี พระเจ้าอัชชุนะปกครอง,ในบางสมัย มีสาคละเป็นราชธานี และมีพระเจ้าสาคละปกครอง ณ ชนบทแห่งนี้มีพระอุตตระอยู่ที่วฏชาลิกาวิหาร ใกล้ภูเขาสังเขยยกะ มหิสวัตถุชนบท,ในท้าวสักกะก็เข้ามาสนทนาธรรมกับพระอุตตระ ณ ชนบทแห่งนี้ (องฺ.อฏฺ.ก.(ไทย) ๒๓/๘/๒๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วฏชาลิกาวิหาร หมายถึงวิหารที่ตั้งอยู่ในป่าไทรย้อย (องฺ.อฏฺ.ก.อ. (บาลี) ๓/๘/๒๑๖)

มหิพามุข, พญาช้าง : ชื่อพญาช้างพระราชา ในคราวหนึ่ง เพราะทำฟังคำพูดของโจร จึงทำร้ายคนจนตาย และต่อมา เพราะได้ฟังคำของบัณฑิต จึงเกิดความสงบ ดังคำในมหิพามุขชาดก ที่อำมาตย์โพธิสัตว์กราบทูลพระราชาว่า พญาช้างต้นชื่อมหิพามุขได้เที่ยวทำร้ายคน เพราะสำเหนียกคำของพวกโจรมาก่อน พญามงคลหัตถีได้ตั้งอยู่ในคุณธรรมทั้งปวงเพราะสำเหนียกคำของนักบวชผู้สำรวมดี (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๑๑)

มหิพามุขชาดก : ชาดกว่าด้วยพญาช้างมหิพามุข มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อำมาตย์โพธิสัตว์กราบทูลพระเจ้าพรหมทัตให้ทรงทราบอุบายแก้ไขช้างต้นชื่อมหิพามุขซึ่งกลายเป็นสัตว์ดุร้ายเพราะฟังเสียงโจรที่มาปรึกษากันใกล้โรงช้างทุกคืนว่าควรฆ่าอย่างนี้ ควรทำลายอย่างนี้ ได้ทำตามที่นายโจรมาปรึกษากันนั้นโดยได้ฆ่านายควาญช้างและคนอื่นเป็นจำนวนมาก ให้กลับมาเป็นสัตว์มีคุณธรรมด้วยการให้ฟังคำสอนของนักบวช โดยให้นักบวชมานั่งสนทนาศีลธรรมกันใกล้โรงทุกคืน พญาช้างก็ได้กลับมามีศีลตามเดิม การคบหาสมาคมกับคนเช่นใด ใจก็พลอยเป็นเช่นคนนั้น คบคนดีก็พลอยเป็นคนดี คบคนชั่วก็พลอยเป็นคนชั่วไปด้วย บุคคลจึงควรเลือกคบคนดี (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๑๑)

SAMPLE

มหี, แม่น้ำ : แม□น้าใหญ□ลำดับที่ ๕ ในมหานที ๕ของชมพูทวี ป(คงคา ยมุ นา อจิ รวดี สรภ มหี) ไหลผ่านไปใกล□ แควันอั งคุ ตตราปะ, บางทีเรียก มหามหี บ□าง มหามหีคงคาบ□าง,ป□จจุบันน□าจะอยู□ในหรือใกล□เขตบั งคลาเทศ, ไม □พึงสับสนกับแม่น้ำที่เรียกในปัจจุบันว่า Mahi ซึ่งอยู่ทางตะวันตกของอินเดีย และไหลลงทะเล ดังคำในจูฬวรรค กล่าวไว้ว่า มหานทีทุกสาย คือคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่า มหาสมุทร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๓/๒๕,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๐,๗/๓๘๕/๓๘๓,๗/๔๒๙/๓๕๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๒/๕๙,๑๙/๙๓/๕๙,๑๙/๙๔/๕๙,๑๙/๙๕/๕๙,องฺ.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๑๙/๒๔๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕/๒๙) ; ดู มหานที ๕

มโหรคะ ชื่อพญานาคตนหนึ่งสมัยพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ พญานาคตนนี้ชื่อมโหรคะมีฤทธิ์มากเลื่อมใสในศาสนาของพระชินเจ้าทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระพร้อมทั้งพระสาวกตกแต่งมณฑปแก้ว บัลลังก์แก้วโปรยทรายแก้ว เครื่องอุปโภคแก้ว และตกแต่งหนทางประดับด้วยธงแก้ว บรรเลงดนตรี ต้อนรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถวายข้าวน้ำ ขาทนียะและโภชนียาหารอย่างดีๆ มีราคามาก แด่พระผู้มีพระภาค (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๐๙/๔๔๒,๓๓/๔๑๒/๔๔๒)

มโหระทึก : กลองโลหะชนิดหนึ่ง ใช้ตีเป็นสัญญาณและประโคม,ใน ๑ ในบรรดาเครื่องดนตรี ๖๐,๐๐๐ ชิ้น เช่นกลอง ตะโพน สังข์ บัณเฑาะว์ มโหระทึก กลองใหญ่ ดังคำในทันตภูมิสูตรแลนาคสูตร กล่าวไว้ว่า ช้างของพระราชาในโลกนี้เข้าสู่สมรภูมิแล้วอดทนต่อการประหารด้วยหอก ดาบ ลูกศร ง้าว เสียงกลอง บัณเฑาะว์ สังข์และมโหระทึกที่กระหึ่ม ช้างของพระราชาเป็นสัตว์อดทนได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๗/๒๕๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๔/๑๗๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๙/๒๒๔,๒๒/๑๔๐/๒๓๐,ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย)๒๘/๑๑๗/๗๕,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๗๗๙/๓๐๔,๒๘/๙๖๗/๓๓๓,๒๘/๑๔๐๖/๔๐๒,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๒/๕๖๐)

มโหสถ,มโหสธ,บัณฑิต : บัณฑิตด้านยา, หมอยาที่ฉลาดมาก, ชื่อบัณฑิตที่มียาติดมือมาตั้งแต่เกิด,เป็นบัณฑิตในราชสำนักของพระเจ้าวิเทหะ,เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าสมัยที่เสวยพระชาติมโหสถบำเพ็ญปัญญาอุปบารมีหรือดังคำกกัณฏกชาดกพระราชาทรงทอดพระเนตรกิริยาของกิ้งก่านั้นซึ่งไม่นอบน้อมเหมือนก่อนจึงตรัสถามว่ากล่าวไว้ว่าท่านมโหสธบัณฑิต ท่านรู้ไหมว่า กิ้งก่ากลายเป็นสัตว์กระด้างกระเดื่องไปเพราะเหตุไร (ขุ.จริยา (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๗,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๘๓/๘๖,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๘๕/๔๘๔,๒๗/๑๐๓/

SAMPLE

๔๘๙,๒๗/๓๒๔/๕๒๖,ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๒๒๕/๕๗๒, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๖๐๑/๒๗๕,๒๘/๖๐๒/๒๗๖,๒๘/๖๐๓/๒๗๖,๒๘/๗๘๓/๓๐๔)

มโหสธชาดก : ชาดกว่าด้วยพระมโหสธบัณฑิตทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมโหสธบัณฑิต เป็นผู้มีปัญญามากและเฉลียวฉลาดมาตั้งแต่เยาววัย ได้ใช้ปัญญาแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงจนเกียรติคุณแพร่ขจรไป พระเจ้าวิเทหะทราบข่าว จึงโปรดให้นำตัวไปเข้ารับราชการเป็นบัณฑิตประจำราชสำนัก ในเบื้องต้นของการรับราชการประจำราชสำนัก มโหสธบัณฑิตไม่ได้รับความเจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร เพราะเหล่าบัณฑิตผู้อาวุโสมักจะหาเรื่องใส่ความอยู่เสมอ ๆ แต่มโหสธบัณฑิตใช้ปัญญาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้รอดพ้นจากข้อกล่าวหาได้ทุกเรื่อง และต่อมาท่านได้คู่ครองที่มีปัญญาเฉลียวฉลาดคอยช่วยแก้ไขปัญหาให้อีกด้วย

ภายหลังจากที่มโหสธบัณฑิตได้รับแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีแล้ว ท่านได้รับอาสา พระเจ้าวิเทหะยกกองทัพไปปราบพระเจ้าจูฬนี พระเจ้าจูฬนีทรงยินยอมสงบศึกและขอร้องให้มโหสธบัณฑิตไปรับราชการอยู่กับพระองค์ เมื่อพระเจ้าวิเทหะสวรรคต

มโหสธบัณฑิตจึงตัดสินใจเดินทางไปรับราชการอยู่ประจำในราชสำนักของพระเจ้าจูฬนีแห่งเมืองปัญจาละ แต่ก็ต้องประสบกับปัญหาในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะการ ถูกเหล่าอำมาตย์อาวุโสคอยใส่ความอยู่เสมอ

มโหสธบัณฑิตได้ใช้ปัญญาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และได้นางปริพาชิกาคนหนึ่งคอยช่วยเหลือจนทำให้ปัญหาเหล่านั้นคลี่คลายไป ต่อมานางปริพาชิกาคนนั้นได้ทูลขอให้พระเจ้าจูฬนีประกาศเกียรติคุณของมโหสธบัณฑิตให้ปรากฏในท่ามกลางมหาชน โดยทำให้มหาชนเห็นความสำคัญของมโหสธบัณฑิตว่า พระเจ้าจูฬนีทรงยอมสละชีวิตของพระมารดา พระเทวี พระราชโอรส พระสหายปุโรหิต และชีวิตของพระองค์ได้ แต่จะไม่ยอมสละมโหสธบัณฑิตให้แก่ผีเสื้อน้ำ ทำให้เกียรติคุณของมโหสธบัณฑิตแพร่ขจรไกลไปทั่วทุกทิศ

มโหสธบัณฑิตรับราชการอยู่ประจำในราชสำนักของพระเจ้าจูฬนีท่ามกลางปัญหาและอุปสรรคนานัปการ แต่ท่านก็ใช้ปัญญาอันเฉลียวฉลาดแก้ไขปัญหาทุกอย่างให้สำเร็จลุล่วงด้วยดีมาโดยลำดับ เมื่อท่านสิ้นอายุแล้ว จึงไปเกิดในเทวโลก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๙๐/๒๗๔)

มะขามป้อม : ชื่อไม้ต้นขนาดกลาง ผลกลม รสเปรี้ยวฝาด เมล็ดแข็ง ผลใช้ทำยาได้ ดังคำในเภสัชชขันธกะ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ ลูกพิลังคะดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม,เป็นของค้าขาย

SAMPLE

ดังคำในทสพราหมณชาดก ที่กล่าวถึงพราหมณ์ค้าขายมะขามป้อม,มีปรากฏใกล้อาศรมดาบส (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗, ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๒๔๒/๔๖๑,๒๗/๒๘๑/๔๖๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๘๓/๔๙๓)

มักกฏชาดก : ชาดกว่าด้วยลิงปลอมเป็นดาบส มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ดาบสโพธิสัตว์สอนดาบสน้อยให้รู้จักลิงที่ปลอมตัวเป็นฤาษีมาขอผิงไฟด้วยในคราวฝนตกหนักว่า ลิงเป็นสัตว์ที่ไว้ใจไม่ได้ หน้าตาเหมือนผู้มีศีลแต่ไม่ใช่เป็นผู้มีศีล หน้าตาเหมือนคนแต่ไม่มีปัญญาอย่างคน ถ้าเรียกเข้ามาแล้วมันจะทำลายอาศรม ว่าแล้วก็ให้ไล่มันออกไป การเห็นแต่เพียงรูปร่างภายนอกที่ดูแล้วน่าเสื่อมใสศรัทธายังไม่ถือเป็นประมาณ ต่อเมื่อได้สมาคมแล้วจึงรู้ว่ามีศีลหรือไม่ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๔๕/๗๕)

มักกฏสูตร : พระสูตรว่าด้วยลิงติดตัง พระผู้มีพระภาคทรงยกเรื่องลิงติดตั้งขึ้นแสดง คือ พวกลิงที่ฉลาดเห็นตังที่เขาดักไว้ก็จะหลีกห่างไกล ส่วนลิงที่โง่เข้าใกล้ตังแล้วเอามือจับดู มือจึงติดที่ตังนั้น มันคิดจะดึงมือออก จึงเอามืออีกข้างจับ ก็ติดที่ตังอีก เอาเท้าข้างหนึ่งยันก็ติดอีก เอาเท้าอีกข้างยันก็ติดอีก มันจึงเอาปากกัดปากก็ติดที่ตังอีก ในที่สุดก็นอนถอนใจ ถึงความพินาศ และถูกนายพรานจับได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๓/๒๑๘)

มักกรกฏะ, เมือง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ในแคว้นอวันตี ดังคำในโลหิจจสูตรกล่าวไว้ว่า ท่านพระมหากัจจานะอยู่ ณ กุฏีป่า เขตเมืองมักกรกฏะ แคว้นอวันตี มาณพผู้หาฟืนซึ่งเป็นศิษย์ของโลหิจจพราหมณ์จำนวนมากเข้าไปยังกุฏีป่าของท่านพระมหากัจจานะ เที่ยวเดินไปมารอบๆกุฏีเล่นกระโดดปล้ำกัน ส่งเสียงอื้ออึงเซ็งแซ่ ภายหลังต่อมา โลหิจจพราหมณ์เข้าไปสนทนาธรรมด้วย พอจบการสนทนาแล้วก็ชื่นภาษิต แล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ดังคำว่า ขอท่านกัจจานะจงเข้าไปสู่โลหิจจตระกูลเหมือนดังที่เข้าไปสู่ตระกูลอุบาสกทั้งหลายในเมืองมักกรกฏะเถิดเหล่ามาณพหรือมาณวิกาในโลหิจจตระกูลจักไหว้ลุกรับถวายอาสนะหรือน้ำแก่ท่าน ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่พวกเขาตลอดกาลนาน(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๐)

มักโกรธ : นิสัยดุร้าย, มีปกติขุ่นเคืองใจอย่างแรง,มีนิสัยไม่พอใจอย่างรุนแรง,โกรธเป็นประจำ, มีโทสะเป็นปกติ ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ ว่า คำว่า ที่ชื่อว่า ดุร้าย พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงผู้มักโกรธ(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๑๖๐/๓๘๔),ในอนุมานสูตร กล่าวว่าเป็นข้อที่ ๓ ในบรรดาธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ๑๖ ข้อ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๖),เป็นอกุศลธรรมที่ทำให้ไม่เคารพสัทธรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๓/๗๑),เป็นนิสัยข้อที่ ๑ ที่มีในมาตุคาม ซึ่งมี ๕ ข้อ (คือ (๑) มักโกรธ (๒) มัก

SAMPLE

ผูกโกรธ (๓) มีพิษร้าย (๔) มีลิ้นสองแฉก (๕) มักทำร้ายมิตร,ในโกธนสูตร กล่าวว่า บุคคลผู้ถูกความโกรธครอบงำเป็นคนมีผิวพรรณทราม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๖/๔๘๔)

คำนี้มีปรากฏในหลายแห่งเช่นองฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๔/๑๒๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๔/๑๘๕,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๐๑/๑๗๑)

มักขปริญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้มักขะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้ไม่รู้ซึ้งถึงมักขะยังกำหนดรู้มักขะไม่ได้ ยังไม่คลายความพอใจในมักขะนั้นยังละมักขะไม่ได้ก็ยังไม่อาจสิ้นทุกข์ได้ ภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้รู้ซึ้งถึงมักขะ กำหนดรู้มักขะได้ คลายความพอใจในมักขะนั้นได้ ละมักขะได้แล้วจึงอาจสิ้นทุกข์ได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๓/๓๕๗)

มักขลิ โคศาล, เจ้าลัทธิ : ชื่อเจ้าลัทธิหนึ่ง, เป็นนักบวชเปลือย, คำว่า มักขลิ เป็นชื่อที่ ๑ ของเขา เหตุที่มีชื่ออย่างนั้นเพราะเขาเป็นคนถือหม้อน้ำมันเดินตามทางที่มีเปือกตม มักจะได้รับคำเตือนจากนายว่า มา ขลิ (อย่าลื่นนะ) คำว่า โคสาล เป็นชื่อที่ ๒ เพราะเขาเกิดในโรงโค, เป็น ๓ในบรรดาเจ้าลัทธิทั้ง ๖ ดังคำในจูฬวรรค กล่าวไว้ว่า เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ให้กลึงปุ่มไม้จันทน์นั้นเป็นบาตร ใส่สาแหรกแขวนไว้ที่ปลายไม้ไผ่โดยผูกต่อ ๆ กันขึ้นไปแล้วประกาศว่า สมณะหรือพราหมณ์รูปใดที่เป็นพระอรหันต์และมีฤทธิ์ จงเหาะขึ้นไปปลดบาตรที่เราให้แล้วนำไปเถิด เจ้าลัทธิมักขลิโคสาล เข้าไปหาเศรษฐีถึงที่อยู่ กล่าวกับเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ว่า คหบดี อาตมานี่แหละเป็นพระอรหันต์และมีฤทธิ์ ท่านโปรดให้บาตรแก่อาตมาเถิด,ในฉฬภิชาติสูตร กล่าวไว้ว่า เจ้าลัทธิชื่อมักขลิโคสาลว่าเป็นปรมสุกกาภิชาติ (ชาติขาวยิ่ง) (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๒/๑๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๒/๔๘,๙/๑๖๗/๕๔,๙/๑๖๘/๕๔,๙/๑๖๙/๕๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๒๑๓/๑๖๑, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๑๒/๓๔๙,๑๒/๓๖๖/๔๐๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๖/๒๗๗,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๔,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๔๑๘/๔๘๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๑๑/๔๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๘/๓๘๖,ที.สี.อ.(บาลี)๑/๑๕๒/๑๓๑, ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๑๒/๑๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า มักขลิโคศาล เป็นลัทธิจัดอยู่ในประเภทนัตถิกวาทะ คือเห็นว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย คือจะบริสุทธิ์ก็บริสุทธิ์เอง จะเศร้าหมองก็เศร้าหมองเอง (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๖๖/๒๐๒)

มักขสูตร : พระสูตรว่าด้วยมักขะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มักขะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้ลบหลู่คุณท่านไปสู่ทุคติ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้ง ย่อมละมักขะนั้นได้เพราะรู้โดยชอบ

SAMPLE

ครั้นละได้แล้ว จึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ไม่ว่าในกาลไหน ๆ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕/๓๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มักขะ ความลบหลู่คุณท่าน หมายถึงความลบหลู่คุณของผู้อื่น คือเช็ดคุณของคนเหล่าอื่นให้พินาศไป ดุจผ้าเช็ดน้ำเช็ดน้ำที่ตัวของคนที่อาบน้ำแล้ว คือทำลาย กำจัดการทำแม้ที่ยิ่งใหญ่ที่คนเหล่าอื่นได้ทำแล้ว มีการปกปิดคุณของเขาเป็นเครื่องปรากฏ (ขุ.อิติ.อ.(ไทย) ๑/๕/๗๓)

มักขะ : ความลบหลู่, ลบหลู□คุณท□าน, ความลบหลู่คุณท่าน, หลู□ความดีของผู□อื่น(ข□อ ๒ ในมละ ๙, ข□อ ๕ ในอุปกิเลส ๑๖),ในวิภังค์ได้ให้ความหมายของคำว่ามักขะไว้ว่า ความลบหลู่คุณท่าน กิริยาที่ลบหลู่คุณท่าน ภาวะที่ลบหลู่คุณท่าน ความดูหมิ่น การทำความดูหมิ่น นี้เรียกว่ามักขะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๘/๕๗๙,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๘๑/๑๓๐,๒๐/๒๓๒/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๐๔/๓๙๒,๒๑/๓๐๕/๓๙๒,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๖๒/๕๔๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๓/๕๐,๒๔/๒๔/๕๒,๒๔/๒๖๗/๓๘๘,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕/๓๔๙,๒๕/๑๓/๓๕๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๑๗,๒๙/๒๗/๑๑๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๑/๑๕๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๒/๕๖๑)

มักน้อย : ปรารถนาน้อย,พอใจด□วยของเพียงน□อยที่สุดเท□าที่จำเป□น(อัปป□จฉะ),เป็นข้อที่ ๑ ในกถาวัตถุ ๑๐,ในมหาวิภังค์ กล่าวถึงลักษณะของภิกษุว่าเป็นเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มักน้อย สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อาการน่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียรโดยประการต่าง ๆ,ในมหาโคสิงคสูตร พระมหากัสสปเถระกล่าวไว้ว่า ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ตนเองเป็นผู้มักน้อย และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้มักน้อย, ในรุกขมูลิกสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงาม (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙/๒๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๖/๓๖๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๔/๓๑๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑/๒,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓/๒๐๑,๒๓/๒๔/๒๖๘,๒๓/๓๐/๒๗๙,๒๓/๕๓/๓๓๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๗/๑๔๖,๘๒/๑๘๕)

มักโลภ : โลภ, ปรารถนามาก, อยากได□มากๆ มีปรากฏในทุติยนิรยสูตร,เป็นธรรมข้อที่ ๕ ในบรรดาอกุศลธรรมที่นำผู้ประพฤติไปสู่นรก คือ (๑)พูดเท็จ (๒) พูดส่อเสียด (๓) พูดคำหยาบ (๔) พูดเพ้อเจ้อ (๕) มักโลภ (๖) มีความคะนอง (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๒/๖๐๕)

มักลบหลู่ : มากด้วยการลบหลู□คุณท□าน,หลู□ความดีของผู□อื่นเป็นประจำ,มีนิสัยแสดงอาการเหยียดหยามต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือต่อผู้มีอุปการคุณโดยถือว่าไม่

SAMPLE

สำคัญควรแก่การเคารพนับถือ,ในปฐมโกธครุสูตร โกธครุสูตร กล่าวไว้ว่า มักลบหลู่ ไม่เคารพสัทธรรม,ในพยากรณสูตร กล่าวไว้ว่า มักลบหลู่ มีใจถูกความลบหลู่กลุ้มรุมอยู่โดยมาก การถูกความลบหลู่กลุ้มรุมเป็นความเสื่อมในพระธรรมวินัย,ในนัปปิยสูตร กล่าวไว้ว่า มักลบหลู่ ไม่สรรเสริญการกำจัดความลบหลู่ นี้เป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นที่รัก เพื่อความเป็นที่เคารพ เพื่อความยกย่อง เพื่อความเป็นสมณะ เพื่อความเป็นอันเดียวกัน,ในปุคคลบัญญัติ ให้ความหมายของผู้มักลบหลู่ไว้ว่า ความลบหลู่ กิริยาที่ลบหลู่ ภาวะที่ลบหลู่ ความดูหมิ่น การกระทำความดูหมิ่น นี้เรียกว่า ความลบหลู่ บุคคลใดยังละความลบหลู่นี้ไม่ได้ บุคคลนี้เรียกว่าผู้มักลบหลู่(องฺ.จตุกฺกง(ไทย) ๒๑/๔๓/๗๑,๒๑/๘๔/๑๒๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๔/๑๘๕,๒๔/๘๗/๑๙๕,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๗/๑๕๗)

มักใหญ่ : อยากเป□นใหญ□เป□นโต เกินคุณธรรมและความสามารถของตน,ในกฏุวิยสูตร พระผู้มีพระภาคกำลังเที่ยวบิณฑบาตในสำนักของพวกมิลักขะที่ชุมนุมกันอยู่ในที่ซื้อขายโค อดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่งผู้ไม่มีความแช่มชื่น มีแต่ความแช่มชื่นภายนอกหลงลืมสติ จึงตรัสว่า ภิกษุ เธออย่าได้ทำตนให้เป็นผู้มักใหญ่ เป็นไปไม่ได้เลยที่แมลงวันจักไม่ตอม ไม่กัดตนที่มักใหญ่ ชุ่มเพราะกลิ่นดิบ ,ในปราภวสูตร กล่าวไว้ว่า คนผู้เกิดในขัตติยตระกูล มีโภคะน้อย แต่มีความมักใหญ่ใฝ่สูง ปรารถนาจะครองราชย์ นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๙/๓๗๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๔/๕๒๘)

มักโอ้อวด : ชอบอวด,อวด,พูดยกตัว,พูดอวดความรู้ความสามารถหรือความมั่งมีเป็นต้น, ชอบพูดยกตัว, ชอบพูดอวดความรู้ความสามารถหรือความมั่งมีเป็นต้น, มากไปด้วยการคุยโม้, ในพยากรณสูตร กล่าวไว้ว่า ผู้มักโอ้อวด มีใจถูกความโอ้อวดกลุ้มรุมอยู่โดยมาก การถูกความโอ้อวดกลุ้มรุมนี้แล เป็นความเสื่อมในพระธรรมวินัย,ในนัปปิยสูตรกล่าวไว้ว่า มักโอ้อวด ไม่สรรเสริญการกำจัดความโอ้อวดนี้เป็นธรรมที่ไม่เป็น ไปเพื่อความเป็นที่รัก เพื่อความเป็นที่เคารพ เพื่อความยกย่อง เพื่อความเป็นสมณะ เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๔/๑๘๖,๒๔/๘๗/๑๙๕)

มัคคกถา : ว่าด้วยมรรค คือ ท่านพระสารีบุตรเถระจำแนกกิจขององค์แห่ง มรรคทั้ง ๘ ประการ โดยแบ่งเป็น ๔ ขณะ คือ ขณะแห่งโสดาปัตติมรรค ขณะแห่งสกทาคามิมรรค ขณะแห่งอนาคามิมรรค และขณะแห่งอรหัตตมรรค ดังนี้

ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค มรรคชื่อว่าสัมมาทิฏฐิเพราะมีสภาวะเห็น เป็นมรรคและเป็นเหตุ เพื่อละมิจฉาทิฏฐิ เพื่ออุปถัมภ์สหชาตธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต

SAMPLE

เพื่อความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมวิเศษ เพื่อรู้แจ้งธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิตตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ

มรรคชื่อว่าสัมมาสังกัปปะเพราะมีสภาวะตรึกตรอง ... เพื่อละมิจฉาสังกัปปะ ...

มรรคชื่อว่าสัมมาวาจาเพราะมีสภาวะกำหนด ... เพื่อละมิจฉาวาจา ...

มรรคชื่อว่าสัมมากัมมันตะเพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน...เพื่อละมิจฉากัมมันตะ ...

มรรคชื่อว่าสัมมาอาชีวะเพราะมีสภาวะผ่องแผ้ว ... เพื่อละมิจฉาอาชีวะ ...

มรรคชื่อว่าสัมมาสมาธิเพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ... เพื่อละมิจฉาสมาธิ ...

ในขณะแห่งมรรคอื่น ๆ ก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่กิเลสที่องค์แห่งมรรคแต่ละองค์ละได้เท่านั้น

ลำดับต่อไป ท่านนำสภาวธรรม ๕๔ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมย-ญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๖) มาจำแนกมรรคเป็น ๕๔ ประการ เช่น มรรค คือ ความเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ มรรคคือความตรึกตรอง ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๑)

มัคคญาณ : ญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทาง, ญาณในอริยมรรค, ปัญญาสูงสุดที่กำจัดกิเลสเป□นเหตุให□บรรลุความเป็นอริยบุคคลชั้นหนึ่งๆ, ปัญญาในสภาวะที่ควรเจริญ,ในปฏิสัมภิทามรรค มัคคญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่าปัญญาในการออกและหลีกไปทั้งจากกิเลสขันธ์และจากนิมิตภายนอก ชื่อว่ามัคคญาณ,และให้นิยามไว้เป็นจำนวนมาก เช่นอธิบายว่า ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค ญาณที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ย่อมออกจากมิจฉาทิฏฐิออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฏฐินั้นจากขันธ์ทั้งหลาย และออกจากสรรพนิมิตภายนอก เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่าปัญญาในการออกและหลีกไปทั้งจากกิเลสขันธ์และจากนิมิตภายนอก ชื่อว่ามัคคญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๑/๙๙,๓๑/๑๐๘/๑๖๘,๓๑/๒๒๗/๓๘๕); ดู ญาณ ๑๖

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มัคคญาณ หมายถึงยถาภูตญาณ และอธิบายว่า มัคคญาณ มี ๔ อย่างคือ โสดาปัตติมัคคญาณ สกทาคามิมัคคญาณ อนาคามิมัคคญาณ อรหัตตมัคคญาณ) (ขุ.อุ.อ. (บาลี)๑๑/๑๐๕,อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๑๕/๔๙๔)

มัคคญาณนิทเทส : แสดงมัคคญาณ,อธิบายอุทเทสที่ ๑๑ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา

SAMPLE

ท่านพระสารีบุตรนำองค์แห่งมรรค ๘ ประการมาจำแนกด้วยมัคคญาณ แบ่งเป็น ๔ ขณะ คือ ขณะแห่งโสดาปัตติมรรค ขณะแห่งสกทาคามิมรรค ขณะแห่ง อนาคามิมรรค และขณะแห่งอรหัตตมรรค แต่ละขณะมีมัคคญาณ ๘ ประการ (ตามจำนวนองค์แห่งมรรค) เช่น

๑. ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค ญาณที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิเพราะมีสภาวะเห็นย่อมออกจากมิจฉาทิฏฐิ ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฏฐินั้น ออกจากขันธ์ทั้งหลาย และออกจากสรรพนิมิตภายนอก เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าปัญญาในการออกและหลีกไปทั้งจากกิเลสขันธ์และจากนิมิตภายนอก ชื่อว่ามัคคญาณ

องค์แห่งมรรคที่ ๒-๘ ก็ดำเนินความไปตามแบบนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น ในขณะแห่งมรรคอื่นก็มีวิธีการจำแนกเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันแต่กิเลสที่องค์แห่งมรรคนั้น ๆ ออกไปได้เท่านั้น

๒. ในขณะแห่งสกทาคามิมรรค ญาณที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิเพราะมีสภาวะเห็นย่อมออกจากกามราคสังโยชน์ จากปฏิฆสังโยชน์ จากกามราคานุสัย จากปฏิฆานุสัยที่เป็นส่วนหยาบ ๆ ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฏฐินั้น ฯลฯ (เหมือนใน ขณะแห่งโสดาปัตติมรรค)

๓. ในขณะแห่งอนาคามิมรรค ญาณที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิเพราะมีสภาวะเห็นย่อมออกจากกามราคสังโยชน์ จากปฏิฆสังโยชน์ จากกามราคานุสัย จากปฏิฆานุสัยที่เป็นส่วนละเอียด ๆ ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฏฐินั้น ฯลฯ (เหมือนในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค)

๔. ในขณะแห่งอรหัตตมรรค ญาณที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิเพราะมีสภาวะเห็น ย่อมออกจากรูปราคะ จากอรูปราคะ จากมานะ จากอุทธัจจะ จากอวิชชา จากมานานุสัย จากภวราคานุสัย จากอวิชชานุสัย ออกจากเหล่ากิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฏฐินั้น ฯลฯ (เหมือนในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๑/๙๙)

มัคคทัตติกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมัคคทัตติกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติ ๑ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ท่านได้ถวายบังคมและโปรยดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ในกัปที่ ๒๐,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๕ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๓๔๒)

มัคคทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมัคคทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ปรับหนทางให้ราบเรียบถวายพระพุทธเจ้า

SAMPLE

พระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๓๑๒)

มัคคนิมิต : 1.นิมิตคือหนทาง, เป็นชื่อ ๑ ในวิธีสวดสมมติสีมา ดังคำในอุโปสถขันธกะว่า ในเบื้องต้นพึงทักนิมิต คือ ปัพพตนิมิต (นิมิตคือภูเขา)ปาสาณนิมิต (นิมิตคือแผ่นหิน)วนนิมิต(นิมิตคือป่า)รุกขนิมิต(นิมิตคือต้นไม้) มัคคนิมิต(นิมิตคือหนทาง) วัมมิกนิมิต(นิมิตคือจอมปลวก)นทีนิมิต(นิมิตคือแม่น้ำ)อุทกนิมิต(นิมิตคือน้ำ) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕)

2.นิมิตคือมรรค หมายนิมิตคืออริยมรรค

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มัคคนิมิต เป็น ๑ ในนิมิต ๔ คือ สมถนิมิต วิปัสสนานิมิต มัคคนิมิต และผลนิมิตเกิดขึ้น (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๕๕/๑๓๖, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๔๓/๓๕๓)

มัคคปัจจเวกขณะ : การพิจารณาคือมรรค หมายถึงพิจารณาอริยมรรค อันได้แก่โสดาปัตติมรรค สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค ดังคำในปัฏฐาน กล่าวไว้ว่า พระอริยะพิจารณาโคตรภู พิจารณาโวทานพิจารณามัคคปัจจเวกขณะ พิจารณาผลปัจจเวกขณะ พิจารณานิพพานปัจจเวกขณะ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๒/๔๗๓)

มัคคปัจจัย : องค์มรรคเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยมรรคและรูปซึ่งมีสภาวธรรมนั้นเป็นสมุฏฐานโดยมัคคปัจจัย ในบทนำปัฏฐา่นอธิบายว่า คำว่า มรรค หมายถึงสภาวธรรมที่แสวงหาพระนิพพาน หรือ สภาวธรรม ที่กำจัดกิเลสแล้วเป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน หรือ สภาวธรรมที่บุคคลผู้ปรารถนาพระนิพพานควรแสวงหา คำว่า มัคคปัจจัย แปลว่า สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นมรรค หมายถึง สภาวธรรมที่เป็นปัจจัยให้ถึงพระนิพพาน สุคติภพ และทุคคติภพ ได้แก่ องค์มรรค ๑๒ คือ (๑) ปัญญา (๒) วิตก(๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) วิริยะ (๗) สติ (๘) เอกัคคตา (๙) มิจฉาทิฏฐิ (๑๐) มิจฉาวาจา (๑๑) มิจฉากัมมันตะ (๑๒) มิจฉาอาชีวะ องค์มรรคเหล่านี้เป็นเจตสิกที่อุบัติในจิตทั้งหมดนอกจากอเหตุกจิต แต่มูลฏีกาแห่งปัฏฐานกล่าวว่า องค์มรรคฝ่ายอกุศล (คือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ และมิจฉาอาชีวะ)นั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ในพระสูตรในฐานะที่เป็น มิจฉามัคคังคะ มิได้ทรงแสดงว่าเป็นมัคคปัจจัย ส่วนคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะได้กล่าวถึงมัคคังคะแตกต่างไปจากที่อรรถกถาของ คัมภีร์ปัฏฐานกล่าวไว้ ได้แก่ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ และมิจฉาสมาธิ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าองค์มรรคจะมี ๑๒ ประการ แต่ตัวองค์ธรรมจริง ๆ แล้วนับได้

SAMPLE

๙ ประการ โดยนับองค์ธรรมของสัมมาสังกัปปะกับมิจฉาสังกัปปะเป็นองค์ธรรมเดียวกันคือวิตกและองค์ธรรมของสัมมาวายามะกับมิจฉาวายามะเป็นองค์ธรรมเดียวกันคือวิริยะ

มัคคปัจจัยมีองค์ประกอบ ดังนี้ (๑) ปัจจัย ได้แก่ องค์ธรรมขององค์มรรคอันมีปัญญา วิตก สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ เอกัคคตาและทิฏฐิ ซึ่งเป็นสภาวธรรมที่ประกอบในสเหตุกจิต ๗๑ (๒) ปัจจยุปบัน ได้แก่ สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป (๓) ปัจจนีกะ ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (ยกเว้นฉันทะ) อเหตุกจิตตชรูป อเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป

มัคคปัจจัยนี้เป็นไปในกาลทั้งสอง คือปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล และเป็นไปในปัจจุบันกาลอย่างเดียวเท่านั้น เพราะฉะนั้น ปัจจุบันจะสามารถทำหน้าที่ได้ก็เฉพาะในขณะที่ตนกำลังเป็นไปอยู่เท่านั้น มัคคปัจจัยนี้ย่อมเป็นไปในภูมิทั้งหมด ยกเว้นเอกโวการภูมิ(อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๘/๑๑,๔๐/๗๓/๓๘,๔๐/๘๓/๔๓,๔๐/๑๙๐/๙๘,๔๐/๒๑๒/๑๑๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๒๓/๑๐๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๒๑/๗,๒๐๕/๕๘๖)

มัคคพรหมจรรย์ : พรหมจรรย์คือมรรค หมายถึงอริยมรรค มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น ในที่นี้มุ่งหมายถึงอรหัตมรรค ดังคำในอัญญาสิโกณฑัญญเถรคาถา กล่าวไว้ว่า อัญญาโกณฑัญญเถระผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า ได้มีความบากบั่นอย่างแรงกล้าละความเกิดและความตายได้บำเพ็ญมัคคพรหมจรรย์อย่างบริบูรณ์สิ้นเชิง,เป็นชื่อ ๑ ของพรหมจรรย์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๗๙/๔๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงมัคคพรหมจรรย์ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๓๐/๒๒๒,๔๒/๒๙๘)

มัคคภาวนา : การเจริญมรรค,การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำในอภิสมยกถา กล่าวไว้ว่า ธรรมฝ่ายดำและธรรมฝ่ายขาวเป็นธรรมคู่กันเป็นไปด้วยกันมัคคภาวนาที่มีความหม่นหมองด้วยกิเลสนั้นจึงมีอยู่, มัคคภาวนามีอยู่ การทำผลให้แจ้งก็มีอยู่ การละกิเลสก็มีอยู่ ธรรมาภิสมัยก็มีอยู่ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑/๕๗๖)

มัคคสมังคิญาณ : ปัญญาในมรรค ๔ อธิบายว่า มัคคสมังคิญาณ ได้แก่ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณที่พรั่งพร้อมด้วยมรรคในวิภังค์กล่าวจตุกกมาติกาไว้ว่า กัมมัสสกตาญาณ สัจจานุโลมิกญาณ มัคคสมังคิญาณ ผลสมังคิญาณ,ในจตุกกนิทเทส อธิบายว่า มัคคสมังคิญาณได้แก่ นี้ความรู้ในชรามรณะ นี้ความรู้ในชรามรณสมุทัย นี้

SAMPLE

ความรู้ในชรามรณนิโรธ นี้ความรู้ในชรามรณนิโรธคามินีปฏิปทา(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙,๓๕/๗๙๔/๕๐๙,๓๕/๘๐๒/๕๑๔,๓๕/๘๐๓/๕๑๔,๓๕/๘๐๓/๕๑๕)

มัคคสัจ ความจริงคือมรรค หมายถึงอธิบายอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น,ในทุติยสุตตันตนิทเทส อธิบายว่าการรู้แจ้งด้วยการเจริญทิฏฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ สมาธิ ในฐานะทั้ง ๓ นี้เป็นมัคคสัจ,มีอธิบายว่า การรู้ชัดความดับแห่งชรามรณะและชาติเป็นมัคคสัจ, การรู้ชัดความดับแห่งชาติและภพเป็นมัคคสัจ, การรู้ชัดความดับภพและอุปาทานเป็นมัคคสัจ,การรู้ชัดความดับแห่งอุปาทานและตัณหาเป็นมัคคสัจ,การรู้ชัดความดับแห่งตัณหาและเวทนาเป็นมัคคสัจ,การรู้ชัดความดับแห่งเวทนาและผัสสะเป็นมัคคสัจ,การรู้ชัดความดับแห่งผัสสะและสฬายตนะเป็นมัคคสัจ, การรู้ชัดความดับแห่งสฬายตนะและนามรูปเป็นมัคคสัจ,การรู้ชัดความดับแห่งนามรูปและวิญญาณเป็นมัคคสัจ, การรู้ชัดความดับแห่งวิญญาณและสังขารเป็นมัคคสัจ,การรู้ชัดความดับแห่งสังขารและอวิชชาเป็นมัคคสัจ, การรู้ชัดความดับแห่งชรามรณะและชาติเป็นมัคคสัจ, การรู้ชัดความดับแห่งชาติและภพเป็นมัคคสัจ, การรู้ชัดความดับแห่งสังขารและอวิชชาเป็นมัคคสัจ(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๗๐๙/๘๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔/๔๓๘,๓๑/๑๖/๔๔๑,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๔๑/๑๓,๓๖/๑๙๑/๔๕,๓๖/๑๙๘/๔๘,๓๖/๒๓๕/๖๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๒/๔๘๒)

มัคคสัจจนิทเทส : นิทเทศคือมรรคสัจ หมายถึงแสดงมรรคสัจ คืออธิบายอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ (๑)สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ)(๒)สัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ)(๓)สัมมาวาจา(เจรจาชอบ) (๔)สัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ)(๕) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) (๖) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) (๗) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) (๘) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕)

มัคคสัญญกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมัคคสัญญกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านบอกทางและถวายอาหารแด่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๖/๒๗๑)

มัคคสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยมรรค หมายถึงโสดาปัตติมรรค ดังคำในเขตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะได้ความสมบูรณ์แห่งจิตแล้ว ทำกรรมให้บริบูรณ์ได้ประโยชน์ที่สมบูรณ์รู้โลกตามความเป็นจริงแล้วบรรลุทิฏฐิสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ)อาศัยมัคคสัมปทาแล้วมีใจบริบูรณ์ย่อมบรรลุอรหัตตผลได้ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๔/๒๙๒)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มัคคสัมปทา หมายถึงโสดาปัตติมรรค (องฺ.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๓๔/๒๕๕)

มัคคสูตร : พระสูตรว่าด้วยทางเดียว,พระสูตรว่าด้วยทางแห่งการเจริญอิทธิบาท, พระสูตรว่าด้วยมรรค มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ

1.มัคคสูตร [๑] พระสูตรว่าด้วยทางเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราเกิดความรำพึงขึ้นว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นสิ่งเดียวที่จะทำให้สัตว์พ้นจากทุกข์ ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความรำพึงของเราจึงหายตัวจากพรหมโลกมาทูลว่า เรื่องนี้เป็นอย่างนั้นจริงแล้วกล่าวชมเชยเรา (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๙/๒๖๖)

2.มัคคสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยทางแห่งการเจริญอิทธิบาท พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อครั้งก่อนตรัสรู้ เราดำริถึงมรรคและปฏิปทาแห่งการเจริญอิทธิบาท และได้ทราบว่าการเจริญอิทธิบาทก่อให้เกิดอิทธิ (สํ.ม.(ไทย) ๙/๘๓๓/๔๑๒)

3.มัคคสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยมรรค พระผู้มีพระภาคตรัสปฏิปทา ๓ เหมือนในสติปัฏฐานสูตร ต่างกันเฉพาะมัชฌิมาปฏิปทา คือภิกษุเจริญสัมมาทิฏฐิ...สัมมาสังกัปปะ...สัมมาวาจา...สัมมากัมมันตะ...สัมมาอาชีวะ...สัมมาวายามะ... สัมมาสติ...สัมมาสมาธิ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๔๐๔)

มัคคสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยมรรค (สูตรที่ ๑) มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.มัคคสูตร (ปฐม)[๑] พระสูตรว่าด้วยมรรค (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลหลังจากตายแล้วไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคล หลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๕/๓๓๔)

2.มัคคสูตร (ปฐม)[๒] พระสูตรว่าด้วยมรรค (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ๔ คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตย่อมบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย และประสพบุญเป็นอันมาก ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒๕/๓๔๐)

มัคคสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยมรรค(สูตรที่ ๒) มี ๒ สูตรต่างกันที่เนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

SAMPLE

1.มัคคสูตร (ทุติย)[๑] พระสูตรว่าด้วยมรรค (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลหลังจากตายแล้วไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) มิจฉาอาชีวะ (๒) มิจฉาวายามะ (๓) มิจฉาสติ (๔) มิจฉาสมาธิ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคล หลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๖/๓๓๕)

2.มัคคสูตร (ทุติย)[๒]: พระสูตรว่าด้วยมรรค (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ๔ คือ (๑) มิจฉาอาชีวะ (๒) มิจฉาวายามะ (๓) มิจฉาสติ (๔) มิจฉาสมาธิ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตย่อมบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย และประสพบุญเป็นอันมาก ๔ ประการ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.๒๑/๒๒๖/๓๔๑)

มัคคังคนิทเทส : แสดงองค์แห่งมรรค คืออธิบายองค์แห่งมรรคทั้ง ๘ ประการในอุทเทสที่ ๑ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา เช่น

ท่านพระสารีบุตรเถระนำองค์แห่งมรรคทั้ง ๘ ประการพร้อมด้วยคำขยายความมาตั้งเป็นบท มาติกา ดังนี้

สัมมาทิฏฐิมีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีโวสสัคคะ ๕ มีนิสสัย ๑๒

สัมมาสังกัปปะ ... สัมมาวาจา ... สัมมากัมมันตะ ... สัมมาอาชีวะ ... สัมมาสติ ...สัมมาสมาธิ มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีโวสสัคคะ ๕ มีนิสสัย ๑๒

จากนั้น ท่านนำองค์แห่งมรรคพร้อมด้วยคำขยายความมาอธิบายทีละประการ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ เช่น

คำปุจฉาว่า “สัมมาทิฏฐิมีวิเวก ๕ อะไรบ้าง” ท่านวิสัชนาว่า (๑) วิกขัมภนวิเวก (๒) ตทังควิเวก (๓) สมุจเฉทวิเวก (๔) ปฏิปัสสัทธิวิเวก (๕) นิสสรณวิเวก วิเวกในการข่มนิวรณ์ของภิกษุผู้เจริญปฐมฌาน วิเวกในการละทิฏฐิด้วยองค์ นั้น ๆ ของภิกษุผู้เจริญสมาธิที่เป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลส สมุจเฉทวิเวกของภิกษุผู้เจริญโลกุตตรมรรคที่ให้ถึงความสิ้นไป ปฏิปัสสัทธิวิเวกในขณะแห่งผล และนิสสรณ-วิเวกที่เป็นความดับคือนิพพาน สัมมาทิฏฐิมีวิเวก ๕ ประการนี้ ภิกษุเกิดฉันทะ น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ ประการนี้ (คำว่า ฉันทะ ศรัทธา และจิต ในที่นี้หมายถึงนิสสัย)

คำอธิบายสัมมาทิฏฐิมีวิราคะ ๕ สัมมาทิฏฐิมีนิโรธ ๕ และสัมมาทิฏฐิมี โวสสัคคะ ๕ ก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่เปลี่ยนคำว่า วิเวก เป็นคำว่า วิราคะ นิโรธ และโวสสัคคะ ตามลำดับ

SAMPLE

เมื่ออธิบายครบทุกประเด็นแล้ว ท่านสรุปว่า สัมมาทิฏฐิ มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีโวสสัคคะ ๕ มีนิสสัย ๑๒ คำว่า มีนิสสัย ๑๒ หมายถึงธรรม ๓ ประการ คือ ฉันทะ ศรัทธา และจิต ที่มีอยู่ในคำอธิบายสัมมาทิฏฐิซึ่งประกอบด้วยวิเวก วิราคะ นิโรธ และโวสสัคคะ รวม ๔ ประการ จึงได้นิสสัย ๑๒ ประการ

อุทเทสที่ ๒

ท่านนำพระพุทธพจน์ที่มีเนื้อหาประกอบด้วยส่วนที่เป็นอุทเทสและส่วนที่เป็นนิทเทส มาแสดงไว้เป็นอุทเทส รวม ๒ วาระ ดังนี้

วาระที่ ๑

ภิกษุทั้งหลาย การงานที่ต้องทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง ... (เหมือนในอุทเทสที่ ๑) ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ฉันนั้นเหมือนกัน

คำปุจฉาว่า “ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ อย่างไร” คำวิสัชนาว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่อาศัย วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ... วิริยสัมโพชฌงค์ ... ปีติสัมโพชฌงค์ ... ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ... สมาธิสัมโพชฌงค์ ... เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ

วาระที่ ๒

ภิกษุทั้งหลาย พืชคามและภูตคามเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ... (เหมือนในรอบที่ ๑) ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายอย่างนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน

คำปุจฉาว่า “ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย อย่างไร” คำวิสัชนาเหมือนใน วาระที่ ๑ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๔/๕๗๙)

มัคคังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยองค์แห่งมรรค พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสังขตธรรม ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๖/๔๕๑)

มัคคาธิปตินีปัญญา : ปัญญาที่เป็นใหญ่ในมรรคหมายถึงปัญญาที่ทำอริยมรรคให้เป็นอธิบดี หมายถึงปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ทำอริยมรรคให้เป็นอธิบดีเกิดขึ้นนี้เรียกว่า มัคคาธิปตินีปัญญา,ในติ

SAMPLE

กมาติกา ญาณวัตถุหมวดละ ๓ กล่าวว่า เป็น ๑ ในญาณ ๓ คือ มัคคารัมมณปัญญา มัคคเหตุกปัญญา มัคคาธิปตินีปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๘๓/๕๐๗)

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ : ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง (ข□อ ๕ ในวิสุทธิ ๗),เป็นข้อที่ ๕ ในวิสุทธิ ๙ คือ (๑) สีลวิสุทธิ (๒) จิตตวิสุทธิ (๓) ทิฏฐิวิสุทธิ(๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ(๕)มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ(๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (๗)ญาณทัสสนวิสุทธิ (๘) ปัญญาวิสุทธิ (๙) วิมุตติวิสุทธิ ,ในสังคีติสูตร กล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๕ ในองค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ ๙ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๑๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๘)

มัคคามัคคญาณทัสสนะ : ญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง หมายถึงมัคคสัจ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำในกาลีสูตร ที่ท่านพระมหากัจจานะตอบว่า น้องหญิง สมณพราหมณ์พวกหนึ่งทำประโยชน์ชั้นยอด คือสมาบัติที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ให้เกิดแล้ว แต่พระผู้มีพระภาคได้ทรงรู้ประโยชน์ชั้นยอด คือสมาบัติที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์นั้นแล้วได้ทรงเห็นเบื้องต้น...โทษ... ธรรมเป็นเครื่องสลัดออก... มัคคามัคคญาณทัสสนะ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๖/๕๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มัคคามัคคญาณทัสสนะ หมายถึงมัคคสัจ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๖/๓๓๔)

มัคคารัมมณปัญญา : ปัญญาที่มีมรรคคืออริยมรรคเป็นอารมณ์,ปัญญาที่ปรารภอริยมรรคเกิดขึ้น, เป็นข้อ ๑ ในติกมาติกา ญาณวัตถุหมวดละ ๓ คือ มัคคารัมมณปัญญา มัคคเหตุกปัญญา มัคคาธิปตินีปัญญา, ในวิภังค์อธิบายว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ปรารภอริยมรรคเกิดขึ้น นี้เรียกว่ามัคคารัมมณปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๘๒/๕๐๗)

มัฆวาน, ท้าว : ท้าวสักกะ เป็นอีกชื่อหนึ่งในมนุษย์โลก ในเทวโลกชื่อว่าสุชัมบดี มีคำอธิบายไว้ว่า ท้าวสักกะ ที่เรียกว่าท้าวมัฆวาน เพราะเมื่อครั้งท้าวเธอเกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นมาณพชื่อว่ามฆะ บำเพ็ญวัตตบท ๗ เขาจึงเรียกกันว่าท้าวมัฆวาน,ในมฆวัตถุที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท้าวมัฆวานประเสริฐสุดในหมู่เทวดาเพราะความไม่ประมาท บัณฑิตทั้งหลาย สรรเสริญความไม่ประมาท,หรือดังคำในสีวิราชชาดก และสรภังคชาดก ท้าวสักกเทวราชสดับดังนั้นแล้วจึงตรัสว่า ท่านผู้ใดในเทวโลกเขาเรียกกันว่า สุชัมบดี ท่านผู้นั้นในมนุษยโลกเขาเรียกกันว่า มัฆวาน, หรือดังคำในอลัมพุสาชาดก กล่าวไว้ว่า นาง(อลัมพุสาเทพธิดา) ได้มีใจรำลึกถึงพระอินทร์ซึ่งประทับอยู่ในนันทวัน ท้าวมัฆวานเทพกุญชรทรงทราบความดำริของนางแล้ว (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐/๓๔, ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๕๔/๔๗๙,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๕๓/๖๐๓,๑๒๓/๖๑๕)

SAMPLE

มังกร,มังกรที่ร้ายกาจ : 1.สัตว์รูปร่างคล้ายงู แต่มีตีน มีเขา,อยู่ในทะเล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๑/๒๖๓)

2.ปลาไหลทะเล ลำตัวยาวทรงกระบอก ส่วนหางแบนข้าง ไม่มีเกล็ด ปากกว้าง จะงอยปากบนยาวล้ำกรามล่าง ฟันคม แข็งแรง ครีบอกใหญ่ พื้นลำตัวและครีบสีน้ำตาลอ่อนปนเหลืองหรือคล้ำ ด้านท้องสีขาวขอบครีบหลัง ครีบก้น และครีบหางสีดำ ขนาดยาวได้ถึง ๑.๕ เมตร มีปรากฏในสมุททชาดก, ในกุณาลชาดก กล่าวว่าปลาติมิงคละกลืนกินมังกรในสาคร ดังคำในอปทาน พระพาหิยเถระกล่าวถึงประวัติก่อนบวชไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าชื่อพาหิยะเกิดในภารุกัจฉนคร ภายหลังได้แล่นเรือไปในสาครซึ่งให้สำเร็จประโยชน์เพียงเล็กน้อย แต่นั้น เรือแล่นไปได้ ๒-๓ วัน ก็อับปางลง ข้าพเจ้าตกลงไปในสาคร ซึ่งเป็นที่อยู่แห่งมังกรที่ร้ายกาจน่าสะพรึงกลัว(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๐/๒๖๓,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗//๑๓๖/๑๕๑,ขุ.ชา.สฏฐี.(ไทย) ๒๘/๓๑/๓๙,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๕๓/๑๕๕,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๑๕/๔๐๓)

มังคลชาดก : ชาดกว่าด้วยการถอนมงคล มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤาษีโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมแก่พราหมณ์สองพ่อลูกไม่ให้ถือมงคลในทางที่ผิด ให้ถอนทิฏฐิเรื่องมงคล อุบาต ความฝันและลักษณะเสีย ผู้ที่ไม่ติดอยู่ในมงคลเหล่านี้ ย่อมหลุดพ้นกิเลสได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๗/๓๖)

มังคลพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระมังคลพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า นับถอยหลังจากกัปนั้นไป ๒ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในกัปนี้มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๔ พระองค์ คือ พระมังคละ พระสุมนะ พระเรวตะ และ พระโสภิตะ พระมงคลพุทธเจ้า ประสูติในกรุงอุตตระ พระชนกพระนามว่าอุตตระ พระชนนีพระนามว่าอุตตรา พระมเหสีพระนามว่ายสวดี พระโอรสพระนามว่าสีวละ ทรงครอง ฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะคือม้า ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นกากะทิง ทรงแสดงธรรมครั้งแรก เหล่าสัตว์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ ทรงแสดงธรรมที่ภพของเทวดาผู้เป็นจอมเทพ ครั้งนั้นเทพประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ ในกาลเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุนันทะเสด็จเข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงลั่นธรรมเภรี(กลองคือธรรม) อันประเสริฐยอดเยี่ยม และครั้งนั้น บริวารของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุนันทะ มีประมาณ ๙๐ โกฏิ ทั้งหมดนั้น ไม่เหลือเลย ได้บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง สาวกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ สาวกจำนวน๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒สาวก

SAMPLE

จำนวน ๙๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ การประชุมครั้งนั้น ล้วนแต่พระสาวกผู้พระขีณาสพ พระสุเทวเถระและพระธรรมเสนเถระเป็นคู่อัครสาวก พระปาลิตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระสีลวาเถรีและพระอโสกาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา นันทอุบาสกและวิสาขอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก อนุฬาอุบาสิกาและสุมนาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ พระราชอุทยานชื่อเวสสระ พระสถูปของพระชินเจ้านั้นสูง ๓๐ โยชน์ ณ พระราชอุทยานชื่อเวสสระนั้น ทรงเล่าต่อไปว่า ในครั้งนั้น พระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อสุรุจิ ได้ฟังพระธรรมเทศนา ให้ทานรักษาศีล และได้รับพยากรณ์ว่า จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๐๑)

มังคละ, พระพุทธเจ้า : ชื่อพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เกิดต่อจากพระพุทธเจ้านามว่าโกณฑัญญะ พระมังคลพุทธเจ้า อุบัติที่ กรุงชื่อว่าอุตตระ กษัตริย์พระนามว่าอุตตระเป็นพระชนก พระเทวีนามว่าอุตตราเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือยสวาปราสาท สุจิมาปราสาท และสิริมาปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่ายสวดี พระราชโอรสพระนามว่าสีวละ พระชินเจ้าทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงทรงราชพาหนะคือม้าออกผนวชแล้ว ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่าต้นกากะทิง หลังจากตรัสรู้โพธิญาณแล้ว พระองค์ทรงมีพระวรกายสูง ๘๘ ศอก มีพระรัศมีแผ่ซ่านออกจากพระวรกาย ไปไกลหลายแสนจักรวาล ก็ประกาศอริยสัจ ๔ ทรงแสดงธรรมครั้งแรก เหล่าสัตว์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ พระพุทธเจ้า ทรงแสดงธรรม ที่ภพของเทวดาผู้เป็นจอมเทพ ครั้งนั้น เทพประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ ในกาลเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุนันทะ เสด็จเข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บริวารของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุนันทะ มีประมาณ ๙๐ โกฏิ ทั้งหมดนั้น ไม่เหลือเลย ได้บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา พระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง สาวกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ สาวกจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ สาวกจำนวน ๙๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ การประชุมครั้งนั้น ล้วนแต่พระสาวก ผู้พระขีณาสพปราศจากมลทินเท่านั้น พระสุเทวเถระและพระธรรมเสนเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าปาลิตะเป็นพระอุปัฏฐาก พระสีลวาเถรีและพระอโสกาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ของพระพุทธเจ้า

SAMPLE

พระนามว่ามังคละ นันทอุบาสกและวิสาขอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก อนุพา อุบาสิกาและสุมนาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาพระองค์มีอายุประมาณ ๙๐,๐๐๐ ปี เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ พระราชอุทยานชื่อเวสสระ พระสถูปของพระชินเจ้านั้นสูง ๓๐ โยชน์ ณ พระราชอุทยานชื่อเวสสระ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๐๑,๓๓/๑/๖๐๗,๓๓/๔/๗๒๑,๓๓/๕/๗๒๑,๓๓/๘/๖๐๒,๓๓/๑๒/๖๐๓,๓๓/๑๘/๖๐๕,๓๓/๒๒/๖๐๕,๓๓/๒๓/๖๐๖,๓๓/๒๙/๖๐๖,๓๒/๖๐๗)

มังคุลิตถีสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตรูปร่างน่าเกลียดเพศหญิง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรต รูปร่างน่าเกลียดเพศหญิงว่าเปรตตนนี้เคยเป็นแม่มด (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๕/๓๐๙)

มังคุลิเปรต : เปรตรูปร่างน่าเกลียดเพศหญิง ดังคำในนิทานวรรค กล่าวไว้ว่า เมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นมังคุลิเปรตกลิ่นเหม็น เพศหญิงลอยขึ้นสู่กลางอากาศ ฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ขวักไขว่จิกทึ้งยื้อแย่งเปรตนั้นสะบัดไปมาจนมันร้องครวญครางฯลฯ,หรือดังคำว่า พระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ท่านเมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏได้เห็นมังคุลิเปรต กลิ่นเหม็น เพศหญิง ลอยในอากาศ ฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยว พากันโฉบอยู่ขวักไขว่จิกทึ้งยื้อแย่งเปรตนั้นสะบัดไปมาจนมันร้องครวญคราง (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๕/๓๐๙) ; ดูเทียบวิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๐/๒๓๕-๒๓๗

มังสะ : เนื้อ, ชิ้นเนื้อ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า เนยใสทำจากน้ำนมสัตว์ที่มีมังสะเป็นกัปปิยะ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๓/๑๔๓)

มังสจักษุ : จักษุคือดวงตา เป□นคุณพิเศษของพระพุทธเจ□า คือ มีพระเนตรที่งามแจ□มใส ไว และเห็นได□ชัดเจนแม□ในระยะไกล(ข□อ ๑ ในจักขุ ๕) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๑/๔๑๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๑/๕๕,๒๙/๓๐/๑๒๑,๒๙/๑๔๓/๓๘๔,๒๙/๑๔๔/๓๘๗,๒๙/๑๕๖/๔๒๔,๒๙/๑๙๑/๕๔๑,ขุ.ม.(ไทย)๓๐/๘๕/๒๙๙,๓๐/๙๙/๓๔๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๒/๓๗๓,๓๗/๓๗๔/๓๗๕)

มังสชาดก : ชาดกว่าด้วยบุตรเศรษฐีขอเนื้อนายพราน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า บุตรเศรษฐีโพธิสัตว์พร้อมด้วยสหายสี่คน นั่งสนทนากันอยู่ใกล้ถนนใหญ่เห็นนายพรานบรรทุกเนื้อเต็มเกวียนจะเข้ามาขายในเมืองจึงตกลงกันว่าจะทดลองขอเนื้อกับนายพราน ใครจะประสพผลสำเร็จ บุตรเศรษฐีคนแรกเข้าไปร้องขอด้วยคำหยาบว่า เฮ้ย นายพราน ให้เนื้อแก่ข้าบ้างซิวะ นายพรานเห็นว่าคำพูดของเขาหยาบคายจึงให้เนื้อพังผืดแก่เขา คนที่สองเข้าไปพูดว่า พี่ชาย โปรดให้ชิ้นเนื้อแก่ข้าพเจ้าบ้างเถิด นายพรานเห็นว่าคำว่าพี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาวเป็น

เหมือนอวัยวะแขนขาของมนุษย์ คำพูดของท่านเหมือนเนื้อล้วน ๆ จึงได้ให้เนื้อล้วน ๆ แก่บุตรเศรษฐีคนที่สอง บุตรเศรษฐีคนที่สามเข้าไปพูดว่า แน่พ่อ โปรดให้ชิ้นเนื้อแก่ลูกบ้างเถิดนายพรานเห็นว่าคำว่าพ่อที่ลูกเรียกนั้น ย่อมทำให้หัวใจของพ่อหวั่นไหวได้ เขาจึงให้เนื้อหัวใจแก่บุตรเศรษฐีคนที่สาม พระโพธิสัตว์จึงเข้าไปขอบ้างว่า สหายเอ๋ย ท่านจงให้ชิ้นเนื้อแก่เราบ้างเถิด นายพรานเห็นว่า ในบ้านของใครไม่มีเพื่อน บ้านนั้นก็เหมือนป่า คำพูดของท่านเหมือนสมบัติทั้งปวง เพื่อน เราให้เนื้อทั้งหมดแก่ท่าน จากนั้น นายพรานถามถึงบ้านของลูกเศรษฐี แล้วจึงขับเกวียนไปส่งถึงบ้านขนเนื้อลงจนหมดสิ้น พระโพธิสัตว์ได้ผูกเขาเป็นเพื่อนให้ไปรับภรรยาและบุตรมาจากป่าให้เลิกอาชีพพราน ครองเรือนใช้สอยสมบัติทำบุญร่วมกันจนตลอดชีวิต วาจาที่เปล่งออกมาด้วยความไพเราะและจริงใจย่อมได้ผลมากกว่าวาจาที่เสแสร้งอนึ่งในบ้านใดไม่มีมิตรสหายที่จะคอยให้ความช่วยเหลือทั้งในคราวมีสุขและมีทุกข์ บ้านนั้นก็ไม่ต่างไปจากป่าช้า คนจึงควรมีมิตรสหาย แต่ก็ควรมีมิตรสหายที่ดีจึงจักสำเร็จประโยชน์ (ขุ.ชา.จตุกฺก. (ไทย) ๒๗/๕๗/๑๖๘)

มังสปิณฑเปรต : เปรตร่างก้อนเนื้อ ดังคำในมหาวิภังค์ ที่พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวว่า เมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏได้เห็น มังสปิณฑเปรต ลอยในอากาศ ฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ขวักไขว่จิกทึ้งยื้อแย่งเปรตนั้นสะบัดไปมาจนมันร้องครวญคราง,หรือดังคำในปิณฑสูตร พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวว่า ท่าน เมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นมังสปิณฑเปรต(เปรตร่างก้อนเนื้อ) ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ ฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ขวักไขว่จิกทึ้งยื้อแย่งเปรตนั้นสะบัดไปมาจนมันร้องครวญครางฯลฯ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๙/๒๒๔, สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๔/๓๐๕)

มังสเปสิเปรต :เปรตมีแต่ร่างชิ้นเนื้อ ดังคำในมหาวิภังค์ พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวไว้ว่า ท่าน เมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นมังสเปสิเปรต ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ ฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ขวักไขว่จิกทึ้งยื้อแย่งเปรตนั้นสะบัดไปมาจนมันร้องครวญคราง หรือดังคำในเปสิสูตร พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวไว้ว่า เมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นมังสเปสิเปรต(เปรตมีแต่ร่างชิ้นเนื้อ)ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ ฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ขวักไขว่จิกทึ้งยื้อแย่งเปรตนั้นสะบัดไปมาจนมันร้องครวญครางฯลฯ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๙/๒๒๒,สำนิ.(ไทย)๑๖/๒๐๓/๓๐๕)

มังสโสตะ : โสตะคือมังสะ หมายถึงหูทางเนื้อ,หู ดังคำในทิพพโสตกถา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มี ๒ อย่าง คือ มังสโสตะและทิพยโสตะ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๖/๓๗๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายมังสโสตะไว้ว่า คำว่า มังสโสตะ เป็นชื่อแห่งสัททายตนะเป็น ๑ ในโสตะ ๒ คือ มังสโสตะ หรือทิพพโสตะ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๕/๔๑)

มังสาหาร : อาหารคือเนื้อ,หมายถึงอาหารเนื้อสัตว์ ดังคำในสุปปารกชาดก พระเจ้าสังวรมหาราชตรัสคุณของพระองค์ว่าหม่อมฉันมีมหาอำมาตย์และมนตรีผู้คอยรับใช้ช่วยจัดการ กรุงพาราณสีให้มีมังสาหาร สุราและข้าวน้ำจำนวนมาก (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๐๔/๓๗๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๓๕๖/๕๔๗)

มัจจุ : ความตาย ดังคำในอัพภาหตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกถูกมัจจุกำจัดถูกชราล้อมไว้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๖/๗๕,๑๕/๖๗/๗๖,๑๕/๖๘/๗๖,๑๕/๙๓/๑๐๐,๑๕/๒๑๘/๓๑๙,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๒๙/๒๑๙)

มัจจุราช : ความตาย ดังคำในนาคทัตตสูตร เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่า กล่าวไว้ว่า ท่านอย่าตกไปสู่อำนาจของมัจจุราชผู้มีกำลังผู้กระทำชีวิตให้สิ้นสุดเลย,หรือดังคำว่า บุคคลจะมีวิชชา ๓ ละมัจจุราชได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๒๐,๑๔/๒๘๘/๓๔๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๑/๒๑๕,๑๕/๒๒๗/๓๒๙,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๒๙/๒๑๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๙/๕๖๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๔,๒๐/๕๙/๒๒๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๕/๕๗,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๗/๑๙๘,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๑/๔๐๔,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๙/๓๔๙,๒๖/๒๕๓/๓๘๐, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๖๕/๕๖๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๑/๕๗,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๕๐,๓๓/๑/๖๙๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๒๖/๙๙)

มัจจุมาร: ความตายเป□นมาร เพราะตัดโอกาสที่จะทำความดีเสียทั้งหมด(ข□อ ๕ในมาร ๕)

มัจฉชาดก® : ชาดกว่าด้วยพญาปลา,ชาดกว่าด้วยปลาอ้อนวอนขอฝน,ชาดกว่าด้วยปลาเร่าร้อนเพราะไฟราคะ มี ๓ ชาดก แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ

1.มัจฉชาดก® : ชาดกว่าด้วยพญาปลา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์ผู้รู้เสียงสัตว์ ได้ช่วยชีวิตปลาตัวหนึ่งให้รอดพ้นจากความตาย วันหนึ่งท่านไปอาบน้ำกับบริวารที่ท่าอาบน้ำ ได้ยินเสียงปลาตัวหนึ่งที่ถูกชาวประมงจับได้แล้วโยนไว้บนบกหมกไว้ในกองทรายไว้ย่างกิน ร้องไห้คร่ำครวญถึงแต่นางปลา มันกลัวนางปลาจะเข้าใจผิดคิดว่ามันไปติดนางปลาตัวอื่น ท่านจึงขอปลาตัวนั้นจากชาวประมงแล้วนำไปปล่อยลงน้ำ ก่อนปล่อยได้สอนว่าไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจกิเลสอันเป็นเหตุให้ประมาทมัวเมาอีกซึ่งอาจถึงแก่ความตายได้ถ้าไม่มีคนอย่างท่านมาพบ ผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจกิเลสกาม มักตั้งอยู่ในความประมาท อันเป็นเหตุแห่งความพินาศ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๔/๑๔)

2.มัจฉชาดก๒ ชาดกว่าด้วยปลาอ้อนวอนขอฝน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาปลาโพธิสัตว์ได้ขอร้องพญาปัชชุนเทพทำฝนให้ตกลงมาช่วยหมู่ญาติให้รอดพ้น

จากอันตราย ช่วยทำลายขุมทรัพย์ของกาให้ด้วย ซึ่งพญาปัชชุนะก็ได้ทำตามให้ตามนั้น เมื่อถึงคราวจำเป็นผู้เป็นใหญ่ผู้เป็นหัวหน้าย่อมกล้าสามารถที่จะรับผิดชอบและหาทางช่วยเหลือหมู่ญาติได้เสมอ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๕/๓๑)

3.มัจฉชาดก[๓] ชาดกว่าด้วยปลาเร่าร้อนเพราะไฟราคะมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์ออกไปเที่ยวชายหาด ได้ยินปลาตัวหนึ่งซึ่งถูกชาวประมงจับได้แล้วโยนไว้บนชายหาดกำลังจะถูกย่างไฟรำพึงรำพันถึงภรรยา กลัวว่านางปลาจะเข้าใจผิดว่าไปติดพันนางปลาตัวอื่น มันได้ขอร้องให้ชาวประมงปล่อยมันไป เพราะสัตว์ที่กำลังตกอยู่ในอำนาจของกามคุณ ใคร ๆ ไม่ควรฆ่าทั้งนั้นไม่ว่าในกาลไหน ปุโรหิตยินเกิดความสงสารจึงขอให้ชาวประมงปล่อยไป อานุภาพของความรัก ความสิเนหา ที่มีต่อคู่รักทำให้ปลารอดชีวิต (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๓๑/๙๙)

มัจฉทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมัจฉทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเกิดเป็นนกออกได้คาบปลาตัวใหญ่ไปถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๓/๔๒๘)

มัจฉพันธสูตร : พระสูตรว่าด้วยชาวประมงจับปลา พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ทอดพระเนตรเห็นชาวประมงจับปลา ฆ่าแล้วขายอยู่ในท้องถิ่นแห่งหนึ่ง เสด็จแวะริมทาง ประทับนั่งที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ประกอบปาณาติบาตด้วยใจที่เป็นบาป จะไม่เจริญรุ่งเรืองในชีวิตนี้ คือ จะเป็นผู้ไม่ได้ขี่ช้าง ขี่ม้า ขี่รถ ขี่ยานหรือเป็นเจ้าของโภคทรัพย์ เพราะมัวเพ่งสัตว์ที่ถูกฆ่านั้นด้วยใจที่เป็นบาป ครั้นตายแล้วก็จะไปเกิดในอบายภูมิ บุคคลผู้ประกอบปาณาติบาตด้วยใจที่เป็นบาปที่ทรงแสดงนั้นมี ๖ จำพวก คือ (๑) ชาวประมง (๒) คนฆ่าโค (๓) คนฆ่าแกะ (๔) คนฆ่าสุกร (๕) พรานนก (๖) พรานเนื้อ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๘/๔๔๒)

มัจฉราชจริยา : ว่าด้วยจริยาของพญาปลา พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพญาปลาอาศัยอยู่ในสระใหญ่ เมื่อถึงฤดูแล้ง น้ำแห้งขอด ทำให้ฝูงปลาตกเป็นอาหารของกา นกแร้ง นกกระสา นกตะกรุมและเมื่อพญาปลาเห็นดังนั้น จึงตั้งสัจจวาจาขอให้ฝนตก เพื่อมาช่วยฝูงปลาและฝนก็ตกลงมาตามนั้น(ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๘๓/๗๖๘)

มัจฉริโกสิยเสฏฐิวัตถุ : เรื่องโกสิยเศรษฐีผู้ตระหนี่ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภมรไม่ทำลายดอก สี และกลิ่น ดูดแต่น้ำหวานไป ฉันใด มุนีพึงเที่ยวไปในหมู่บ้าน ฉันนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๙/๔๒)

อรรถกถาอธิบายว่า ความหมายในคาถานี้คือมุนีผู้เป็นทั้งพระเสขะและพระอเสขะเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านตามลำดับเรือน รับเอาภิกษาหารโดยไม่ทำลายศรัทธาและทรัพย์ของชาวบ้าน ดุจหมู่ผึ้งที่บินเข้าไปในหมู่ไม้ดูดเอาแต่น้ำหวานไม่ทำลายดอก สี และกลิ่นของต้นไม้ ในคาถานี้ ตรัสถึงคุณสมบัติของพระขีณาสพ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๓/๓๔-๓๕)

มัจฉรินีสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุณีผู้ตระหนี่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ ตระหนี่ (๑) ที่อยู่ (๒) ตระกูล (๓) ลาภ (๔) วรรณะ (๕) ธรรม ย่อมดำรงอยู่ในนรก ส่วนภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๕/๑๙๔)

มัจฉริยปหานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละความตระหนี่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละ เพื่อตัดขาดความตระหนี่ ๕ คือ (๑) ความตระหนี่อาวาส (๒) ความตระหนี่ตระกูล (๓) ความตระหนี่ลาภ (๔) ความตระหนี่วรรณะ (๕) ความตระหนี่ธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๕/๓๙๔)

มัจฉริยสังโยชน์ : สังโยชน์คือความตระหนี่,หมายถึงกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคือมัจฉริยะ, เป็นข้อที่ ๗ ในสังโยชน์ ๗ คือ (๑) อนุนยสังโยชน์ (๒) ปฏิฆสังโยชน์ (๓) ทิฏฐิสังโยชน์ (๔) วิจิกิจฉาสังโยชน์ (๕)มานสังโยชน์ (๖) อิสสาสังโยชน์ (๗) มัจฉริยสังโยชน์,เป็นข้อ ๙ ในสังโยชน์ ๑๐,ในธัมมสังคณีกล่าวไว้ว่า ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความหวงแหน ความเหนียวแน่น ความไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เผื่อแผ่แห่งจิต มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ามัจฉริยสังโยชน์ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗,๒๓/๑๒/๑๘,อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๑๑๒๗/๒๘๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑/๒๗๔)

มัจฉริยสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยความตระหนี่ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสตกนรก ๕ คือ (๑) ตระหนี่อาวาส (๒) ตระหนี่ตระกูล (๓) ตระหนี่ลาภ (๔) ตระหนี่วรรณะ (๕) ทำศรัทธาไทยให้ตกไป แล้วตรัสว่าธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสขึ้นสวรรค์ ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๙/๓๘๑)

มัจฉริยสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยความตระหนี่ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสตกนรก ๕ คือ (๑) ตระหนี่อาวาส (๒) ตระหนี่ตระกูล (๓) ตระหนี่ลาภ (๔) ตระหนี่วรรณะ (๕) ตระหนี่ธรรม แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็น

SAMPLE

เหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสขึ้นสวรรค์ ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๐/๓๘๒)

มัจฉริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยมัจฉริยะ มี ๒ สูตร มีเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ

1.มัจฉริยสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยมัจฉริยะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สังโยชน์ ๗ คือ (๑) อนุนยสังโยชน์ สังโยชน์คือความยินดี (หมายถึงกามราคสังโยชน์) (๒) ปฏิฆสังโยชน์ สังโยชน์คือความยินร้าย (๓) ทิฏฐิสังโยชน์ สังโยชน์คือความเห็นผิด (๔) วิจิกิจฉาสังโยชน์ สังโยชน์คือความลังเลสงสัย (๕) มานสังโยชน์ สังโยชน์คือความถือตัว (๖) มานสังโยชน์ สังโยชน์คือมานะ (๗) มัจฉริยสังโยชน์ สังโยชน์คือความตระหนี่ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๐/๑๖)

2.มัจฉริยสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยมัจฉริยะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มัจฉริยะ ๕ คือ (๑) อาวาสมัจฉริยะ ความตระหนี่ที่อยู่ (๒) กุลมัจฉริยะ ความตระหนี่ตระกูล (๓) ลาภมัจฉริยะ ความตระหนี่ลาภ (๔) วัณณมัจฉริยะ ความตระหนี่วรรณะ (๕) ธัมมมัจฉริยะ ความตระหนี่ธรรม แล้วตรัสว่า เพื่อละมัจฉริยะ ๕ นั้น ภิกษุพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๕๕๓)

มัจฉริยะ : ความตระหนี่, ความหวง(ข□อ ๔ ในมละ ๙), มัจฉริยะ ๕ คือ (๑) อาวาสมัจฉริยะ ตระหนี่ที่อยู (๒) กุลมัจฉริยะ ตระหนี่สกุ ล (๓) ลาภมัจฉริยะ ตระหนี่ลาภ (๔) วัณณมัจฉริยะ ตระหนี่วรรณะ (๕) ธัมมมัจฉริยะ ตระหนี่ธรรม (ข้อ ๙ ในสังโยชน□ ๑๐ ตามนัยพระอภิธรรม)(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓/๖๑,๑๐/๑๐๕/๖๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๑,๑๑/๓๕๙/๔๒๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓/๓๒,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๘๑/๑๓๐,๒๐/๒๓๒/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐๔/๓๙๒,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๕๕๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๓/๕๐,๒๔/๕๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕/๑๗,๒๙/๓๘/๑๓๙,๒๙/๑๗๖/๕๐๓,๒๙/๑๙๕/๕๖๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๓/๕๖๑)

มัจฉริสูตร : พระสูตรว่าด้วยคนตระหนี่ มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหา กล่าวคือ

1.มัจฉริสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยคนตระหนี่ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดากราบทูลว่า เพราะตระหนี่และประมาทบุคคลจึงไม่สามารถให้ทานได้ ผู้หวังบุญจึงจะให้ทานได้ คนตระหนี่กลัวความหิวกระหายจึงไม่ให้ทาน ซึ่งต่อไปเขาก็จะเป็นผู้หิวกระหายเสียเอง คนที่ให้ของแม้ที่มีอยู่น้อยชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนพาลจะให้ทานก็ยาก จะทำงานก็ยาก ไม่เหมือนสัตบุรุษ เหตุนั้นคนพาลกับสัตบุรุษจึงต่างกัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่ยังเลี้ยงดูภรรยา มีครอบครัว และเมื่อของมีน้อยก็ยังสามารถให้ทานได้ ชื่อว่าผู้ประพฤติธรรม การบูชาภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปของบุคคล ๑๐๐,๐๐๐ คนไม่ถึงเสี้ยวของผู้ทำได้เช่นนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๒/๓๗)

SAMPLE

2.มัจฉริสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยคนตระหนี่ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า วิบากของคนตระหนี่ บริภาษและทำอันตรายผู้อื่น และวิบากของคนที่ไม่ตระหนี่ รู้จักพูดจา ไม่ทำอันตรายผู้อื่น ต่างกันอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คนตระหนี่ บริภาษและทำอันตรายผู้อื่น ย่อมไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานหรือยมโลก หากมาเกิดในมนุษยโลกก็จะเกิดในตระกูลยากจน แต่คนที่ไม่ตระหนี่ รู้จักพูดจา ไม่ทำอันตรายผู้อื่น เลื่อมใสและเคารพพระรัตนตรัยย่อมเกิดในสวรรค์ แม้นหากจะมาเกิดในมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง สมบูรณ์ด้วยสมบัติทุกอย่าง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๙/๖๒)

มัจฉรีสูตร : พระสูตรว่าด้วยความตระหนี่, พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มักตระหนี่ มี ๒ สูตร เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ

1.มัจฉรีสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มักตระหนี่ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธะ ทูลถามปัญหาเรื่องมาตุคามผู้มักตระหนี้ จึงตรัสตอบว่า เพราะมาตุคาม ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มักตระหนี่ (๕) มีปัญญาทราม จะไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘๗/๓๑๗)

2.มัจฉรีสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยความตระหนี่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของการอยู่ประจำที่นาน ซึ่งทำให้เกิดความตระหนี่ ๕ ประการ คือ เป็นผู้ (๑) ตระหนี่อาวาส (๒) ตระหนี่ตระกูล (๓) ตระหนี่ลาภ (๔) ตระหนี่วรรณะ(คือคุณความดี) (๕) ตระหนี่ธรรม(คือปริยัติ) แล้วตรัสว่า อานิสงส์ของการอยู่มีกำหนดพอดี ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๔/๓๖๖)

มัจฉะ, แคว้น : ชื่อแคว□นหนึ่งใน ๑๖ แคว□นใหญ□แห□งชมพูทวีปครั้งพุทธกาล อยู□ทิศใต□ของแคว□นสุรเสนะ นครหลวงชื่อวิราฏ (บางแห□ งว่า สาคละ แต□ความจริง สาคละเป□นเมืองหลวงของแคว□นมัททะ) ดังคำในชนวสภสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ตำหนักอิฐ ในนาทิกคาม ได้ทรงพยากรณ์เหล่าชนผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัย(อุบาสกอุบาสิกา)ที่ล่วงลับดับชีพไปแล้วในแคว้นรอบๆ คือ แคว้นกาสี แคว้นโกศล แคว้นวัชชี แคว้นมัลละ แคว้นเจตี แคว้นวังสะ แคว้นกุรุ แคว้นปัญจาละ แคว้นมัจฉะ และแคว้นสุรเสนะ ในเรื่องการอุบัติ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๓/๒๐๕,๑๐/๒๗๔/๒๐๕,๑๐/๒๗๕/๒๐๖,๑๐/๒๗๗/๒๐๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๗,๒๓/๔๓/๓๑๐,๒๓/๔๕/๓๑๕)

SAMPLE

มัจฉิกาสณฑ์, เมือง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ที่จิตตคหบดีอยู่อาศัย มีวัดที่พระสุธรรมเป็นเจ้าอาวาสอยู่ณเมืองมัจฉิกาสณฑ์,ในเอกกนิบาต อังคุตตรนิกาย กล่าวไว้ว่า จิตตคหบดีเป็นเศรษฐีชาวเมืองมัจฉิกาสณฑ์ ซึ่งได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศ (เอตทัคคะ) กว่าอุบาสกทั้งหลายทางด้านเป็นธรรมกถึก (วิ.จู.(ไทย) ๖/๓๓/๖๕,๖/๓๔/๖๗,๖/๔๑/๗๙,๖/๔๒/๘๐,๖/๔๒/๘๑,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๔๓/๓๗๐,๑๘/๓๔๔/๓๗๒,๑๘/๓๔๕/๓๗๔,๑๘/๓๔๖/๓๗๘,๑๘/๓๔๗/๓๘๐,๑๘/๓๔๘/๓๘๑,๑๘/๓๔๙/๓๘๕,๑๘/๓๕๐/๓๘๗,๑๘/๓๕๑/๓๘๙,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๐/๓๑)

มัจฉุททานชาดก : ชาดกว่าด้วยบุญที่ให้ทานแก่ปลา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า กุฏุมพีโพธิสัตว์กับน้องชายกลับจากเก็บหนี้แล้วนั่งพักที่ริมฝั่งแม่น้ำ ก่อนจะรับประทานอาหารที่ห่อมา ท่านให้ทานข้าวแก่ปลาแล้วอุทิศกุศลให้แก่เทวดาที่รักษาแม่น้ำก่อนแล้วจึงรับประทาน เมื่อข้ามแม่น้ำไป ถูกน้องชายโกงเอากหาปณะพันหนึ่งไป โดยทำทีเป็นว่าทรัพย์ตกน้ำโดยเขาทำทรัพย์ห่อจริงตกน้ำไป แต่เอาห่อก้อนกรวดไว้แทน พี่ชายไม่โกรธถือว่าหายแล้วก็แล้วไป เทวดานึกถึงบุญคุณที่พระโพธิสัตว์แผ่ให้ก่อนข้ามแม่น้ำจึงนำทรัพย์มาคืน โดยบันดาลให้ชาวประมงจับปลาตัวที่ฮุบเอาห่อทรัพย์ได้แล้วนำไปขายให้ที่บ้าน ของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์จำห่อทรัพย์นั้นได้เกิดความสังสัยที่พวกพ่อค้าเวลาขายปลาให้คนอื่นตั้งราคาเสียแพง แต่เวลาขายให้ท่านกลับขายในราคาถูก เทวดาจึงปรากฏตนบอกให้ทราบว่าตนเองเป็นผู้ช่วยเหลือเพราะก่อนข้ามฝั่งท่านได้รับส่วนบุญ ทำให้ข้าพเจ้าได้สมบัติทิพย์เพิ่มขึ้น และได้บอกการโกงของน้องชายให้พระโพธิสัตว์ทราบว่าผู้ใดทำกรรมชั่ว ล่อลวงเอาทรัพย์ของพี่น้องชายหรือของพ่อแม่ ผู้นั้นจัดว่าเป็นผู้มีจิตชั่วร้าย ย่อมไม่มีความเจริญแม้เทวดาก็ไม่นับถือเขา คนทำความชั่วมักคิดว่าไม่มีใครรู้เห็นการกระทำของเขา แท้จริงตนเองนั้นเป็นผู้ทราบก่อน เทวดาในที่นั้นก็ทราบ ถ้ามีมนุษย์อยู่ก็ทราบเช่นกัน เหตุนั้นที่ลับในการทำความชั่วจึงไม่มีความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗//๑๑๒/๑๔๕)

มัชชะ : ของเมา, น้ำที่ทำผู□ดื่มให□เมาหมายถึงสุราและเมรัย (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มัชชะ เป็น ๑ ในการค้าที่ไม่ชอบธรรม ๕ อย่าง คือ (๑) สัตถวณิชชา (ค้าขายอาวุธ) (๒) สัตตวณิชชา (ค้าขายมนุษย์) (๓) มังสวณิชชา (ค้าขายเนื้อสัตว์) (๔) มัชชวณิชชา (ค้าขายน้ำเมา) (๕) วิสวณิชชา (ค้าขายยาพิษ) (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๔๐๗/๒๐๐)

มัชฌัณหิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเวลาเที่ยงวัน สมัยที่ภิกษุรูปหนึ่งอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า เมื่อฝูงนกพากันพักร้อนอยู่ในเวลาเที่ยงวัน ป่าใหญ่ส่งเสียงประหนึ่งว่าครวญครางอยู่ เป็นที่น่ากลัวแก่ข้าพเจ้า ภิกษุนั้นกล่าวว่า เมื่อฝูงนกพากันพักร้อนอยู่ในเวลาเที่ยงวัน ป่าใหญ่ส่งเสียงประหนึ่งว่าครวญครางอยู่ เป็นสิ่งที่น่ายินดีแก่เรา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๒/๓๓๓)

มัชฌิมชนบท : ประเทศที่ตั้งอยู□ในท□ามกลาง, ถิ่นกลางเป□นอาณาเขตที่กำหนดว□า มีความเจริญรุ□ งเรื อง มี ประชาชนหนาแน□ น มี เศรษฐกิ จดี เป□นศูนย□กลางแห□งการค□าขาย เป□นที่อยู□แห□งนักปราชญ□ผู□มีวิชาความรู□ เป□นที่รวมของการศึกษาเป□นต□น กำหนดเขตทิศบูรพา ภายในนับแต□มหาศาลนครเข□ามา อาคเนย□ นับแต□แม□น้ำสัลลวตีเข□ามา ทักษิณ นับแต□เสตกัณณิกนิคมเข□ามาป□ศจิม นับแต□ถูนคามเข□ามา อุดร นับแต□ภูเขาอุสีรธชะเข□ามา นอกจากนั้นไปเป□นป□จจันตชนบท หรือป□จจันตประเทศ,ในปัจจันตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์ที่กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบทมีเพียงเล็กน้อย ส่วนสัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจจันตชนบทในหมู่ชาวมิลักขะผู้โง่เขลามีจำนวนมากกว่า (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๙/๓๘,๕/๒๕๙/๓๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๒/๓๕๖,๑๑/๓๕๘/๔๑๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๓๒/๖๔๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๒๓/๔๒)

มัชฌิมธาตุ : ธาตุอย่างกลาง เป็นข้อที่ ๒ ในธาตุ ๒ อีกอย่างหนึ่ง คือ (๑) หีนธาตุ(ธาตุอย่างหยาบ) (๒) มัชฌิมธาตุ (ธาตุอย่างกลาง) (๓) ปณีตธาตุ (ธาตุอย่างประณีต) มีอธิบายว่า กรรมอำนวยผลให้ในรูปธาตุ รูปภพจึงปรากฏมีขึ้น กรรมจึงเป็นไร่นา วิญญาณเป็นพืช ตัณหาเป็นยางเหนียว วิญญาณดำรงมั่นอยู่ได้เพราะธาตุอย่างกลาง ธาตุอย่างกลาง(รูปธาตุ)ของสัตว์มีอวิชชาเป็นเครื่องปิดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ การเกิดในภพใหม่จึงมีต่อไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๒๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธาตุอย่างกลาง หมายถึงรูปธาตุ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๗๗/๒๒๘)

มัชฌิมนิกาย: นิกายที่สองแห□งพระสุตตันตป□ฎก มีพระสูตรยาวปานกลาง ๑๕๒ สูตร (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑/๑)

มัชฌิมโพธิกาล: ระยะเวลาบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าตอนกลางระหว่างปฐมโพธิกาลและปัจฉิมโพธิกาลนับคร่าวๆ ตั้งแต่ประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธไป

SAMPLE

แล้วถึงปลงพระชนมายุสังขาร (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู พุทธประวัติ

มัชฌิมภาณกาจารย์ : อาจารย□ผู□สาธยายคัมภีร□มัชฌิมนิกายคือผู□ได□ศึกษาทรงจำและชำนาญในมัชฌิมนิกาย (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มัชฌิมภูมิ : ขั้นชั้นหรือระดับพระมัชฌิมะคือพระปูนกลาง,ระดับอายุ คุณธรรมความรู้ที่นับว่าเป็ฯพระปูนกลาง(ระหว□างพระนวกะ กับพระเถระ) คือ มีพรรษาเกิน ๕ แต□ยังไม□ครบ ๑๐ และมีความรู□ พอรั กษาตั วเป□ นต□ น; เที ยบ เถร ภู มิ ,นวกภูมิ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มัชฌิมยาม : ยามกลาง, ส□วนที่ ๒ ของราตรี เมื่อแบ□งคืนหนึ่งเป□น ๓ ส□วน, ระยะเที่ยงคืน ในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรีว่า (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔๕/๓๘๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๕/๔๑๗,๑๒/๔๒๓/๔๕๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔/๒๘,๑๓/๔๘๔/๖๑๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๕/๘๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖/๑๖๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๗//๖๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๐/๒๕๒,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒/๑๗๓,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๒๗/๔๔๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๕๙/๑๐๐); เทียบ ปฐมยาม, ปัจฉิ มยาม

มัชฌิมวัย : ตอนท□ามกลางอายุ, วัยเมื่อเป□นผู□ใหญ□หรือกลางคน, วัยกลางคนระหว่างปฐมวัยกับป□จฉิมวัย,คนที่มีอายุตั้งแต่ ๒๖-๕๐ ปี อยู่ในช่วงมัชฌิมวัยเป็นวัยที่ต้องดำเนินชีวิตไปตามลำพัง (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖/๒๓) ; ดู วัย

มัชฌิมศีล : ศีลกลาง) หมายถึงศีลที่เป□นหลักความประพฤติของพระภิกษุ ซึ่งพระพุทธเจ□าตรัสแจกแจงไว□ในพระสูตรบางสูตร(ปรากฏในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค คือพระไตรป□ ฎกบาลีอักษรไทย เล□ม ๙ ทั้ง ๑๓ สูตร มีสาระเหมือนกันหมด) และเนื่องจากมีรายละเอียดมากมาย พระธรรมสังคาหกาจารย□จึงจัดเป□น ๓หมวด และตั้งชื่อหมวดอย□างที่กล□าวนั้นตามลำดับ, ในพระสูตรแรกที่ตรัสแสดงศีลชุดนี้(คือ พรหมชาลสูตร) พระองค□ตรัสเพื่อให□รู□กันว□าเรื่องที่ปุถุชนจะเอามากล□าวสรรเสริญพระองค□ ก็คือความมีศีลอย□างนี้ ซึ่งแท□จริงแล□ว เป□นเรื่องต่ำเล็กน□อย แต□เรื่องที่จะใช□เป□นข□อสำหรับสรรเสริญพระองค□ได□ถูกต□องนั้น เป□นเรื่องลึกซึ้ง ซึ่งบัณฑิตจะพึงรู□ คือการที่ทรงมีพระป□ญญาที่ทำให□ข□ามพ□นทิฏฐิที่ผิดทั้ง ๖๒ ประการ ส□วนในพระสูตรนอกนั้น ตรัสศีลชุดนี้เพื่อให□เห็นลำดับการปฏิบัติของบุคคลที่มีศรัทธาออกบวชแล้วว่าจะดำเนินก้าวไปอย่างไร โดยเริ่มด□วยเป□นผู□ถึงพร□อมด□วยศีล สำรวมอินทรีย□ ประกอบด□วยสติสัมปชัญญะเป□นผู□สันโดษ เมื่อพร□อมอย□างนี้แล□ว ก็เจริญสมาธิ

จนเข□าถึงจตุตถฌาน แล□วโน□มจิตที่เป□นสมาธิดีแล□วนั้น ให□มุ□งไปเพื่อญาณทัศนะ แล□วก□าวไปในวิชชา ๘ประการ จนบรรลุ อาสวั กขยญาณในที่ สุ ดโดยเฉพาะในขั้ นต□ นที่ ตรั สถึ งศี ลนั้ น พระองค□ได□ทรงตั้งเป□นคำถามว□า“ภิ กษุ เป□ นผู้ ถึ งพร□ อมด□ วยศี ลอย□ างไร?” จากนั้ นจึงได□ทรงแจกแจงรายละเอี ยดในเรื่ องศีลอย่างมากมาย ดังที่เรียกว่า มัชฌิมศีล

มัชฌิมศีล

๑.เว□นจากการพรากพืชคามและภูตคาม (แจกแจงรายละเอียดด□วย มิใช□เพียงกล□าวกว□างๆ อย□างในจูพศีล, ในข□อต□อๆ ไป ก็เช□นกัน) ๒. เว□นจากการบริโภคของที่ทำการสะสมไว□ ๓.เว□นจากการดูการเล□นอันเป□นข□าศึกแก□กุศล ๔.เว□นจากการพนันอันเป□นที่ตั้งแห□งความประมาท ๕.เว□นจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ□ ๖.เว□นจากการมัววุ□นประดับตกแต□งร□างกาย ๗.เว□นจากติรัจฉานกถา(ดูติรัจฉานกถา) ๘.เว□นจากถ□อยคำทุ□มเถียงแก□งแย□ง ๙.เว□นจากการประกอบทูตกรรมรับใช□เดินข□าว ๑๐.เว□นจากการพูดหลอกลวงเลียบเคียงทำเลศหาลาภ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๑/๕,๙/๒๐/๘,๙/๑๙๕/๖๗,๙/๒๐๔/๖๙) ; ดู ปาริสุทธิศีล, ดิรัจฉานวิชา

มัชฌิมะ : ภิกษุผู□มีพรรษาครบ ๕ แล□วแต□ยังไม□ถึง ๑๐ พรรษา(ต่ำกว□า ๕ เป□นนวกะ, ๑๐ พรรษาขึ้นไปเป□นเถระ) ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า ภิกษุเหล่านั้นจำนวนมาก เป็นเถระก็มี เป็นนวกะก็มี เป็นมัชฌิมะก็มี ต่างพากันเล่าเรียนพระวินัยในสำนักท่านพระอุบาลี (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๓๘/๕๔๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๒/๒๕๕,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๒/๓๒๓,๒๐/๑๐๐/๓๓๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๙/๔๕,๒๓/๓๑/๔๗)

มัชฌิมา : ท□ามกลาง, กลาง,ปานกลาง ดังคำในปาสาทิกาสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นมัชฌิมาของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๗๔/๑๓๓)

มัชฌิมาปฏิปทา : ทางสายกลาง,ข□อปฏิบัติเป□นกลางๆไม□หย□อนจนเกินไปและไม□ตึงจนเกินไป ไม□ข□องแวะที่สุด ๒อย□ างคื อ กามสุ ขั ลลิ กานุ โยค และ อั ตต-กิลมถานุโยค,ทางแห□งป□ญญา(เริ่มด□วยป□ญญา, ดำเนินด□วยป□ญญา นำไปสู□ป□ญญา) อันพอดีที่จะให□ถึงจุดหมาย คือความดับกิเลสและความทุกข□ หรือความหลุดพ□นเป□นอิสระสิ้นเชิง ได□แก□มรรคมีองค□ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป□นต□น สัมมาสมาธิเป็นที่สุด (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๐,๔/๑๓/๒๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๑,๑๔/๓๓๕/

SAMPLE

๓๙๙,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๖๔/๔๒๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๒)

มัชเฌสูตร : พระสูตรว่าด้วยส่วนท่ามกลาง ภิกษุเถระสนทนากันว่า พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในติสสเมตเตยยปัญหานิทเทส ปรายนวรรคว่า ผู้ใดรู้ชัดส่วนสุดทั้ง ๒ ด้านแล้วด้วยปัญญา ไม่ยึดติดท่ามกลาง เราเรียกผู้นั้นว่า เป็นมหาบุรุษ ผู้นั้นชื่อว่าล่วงพ้นเครื่องร้อยรัดในโลกนี้ได้ เมื่อถามกันว่า อะไรเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง อะไรเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง อะไรเป็นท่ามกลาง อะไรเป็นเครื่องร้อยรัด(หมายถึงตัณหา) ภิกษุ ๖ รูป ลุกขึ้นตอบตามลำดับ ดังนี้

รูปที่ ๑ กล่าวว่า ผัสสะ(หมายถึงอัตภาพนี้ เพราะเกิดขึ้นด้วยอำนาจผัสสะ) เป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง เหตุเกิดผัสสะ(หมายถึงอัตภาพในอนาคตที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยคือกรรมที่เคยทำไว้ในอัตภาพปัจจุบัน) เป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง ความดับผัสสะ(หมายถึงนิพพาน) อยู่ท่ามกลาง ตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด

รูปที่ ๒ กล่าวว่า อดีตเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง อนาคตเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง ปัจจุบันอยู่ท่ามกลาง ตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด

รูปที่ ๓ กล่าวว่า สุขเวทนาเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง ทุกขเวทนาเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง อทุกขมสุขเวทนาอยู่ท่ามกลาง ตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด

รูปที่ ๔ กล่าวว่า นามเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง รูปเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง วิญญาณ(หมายถึงปฏิสนธิวิญญาณ) อยู่ท่ามกลาง ตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด

รูปที่ ๕ กล่าวว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง อายตนะภายนอก ๖ เป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง วิญญาณอยู่ท่ามกลาง ตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด

รูปที่ ๖ กล่าวว่า สักกายะเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง เหตุเกิดสักกายะ(หมายถึงสมุทยสัจคือตัณหา)เป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง ความดับสักกายะ(หมายถึงนิโรธสัจคือนิพพาน) อยู่ท่ามกลาง ตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๑/๕๖๐)

มัญจทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระมัญจทายกเถระ มี ๒ องค์ แต่คนละองค์กัน กล่าวคือ

1.รูปที่ ๑ ประกาศประวัติในอดีตชาติของของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายเตียงแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ข้าพเจ้าได้ยานพาหนะคือช้างยานเทียมด้วยม้า และยานทิพย์บริบูรณ์ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๕๓๙)

SAMPLE

2.รูปที่ ๒ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้นำเตียงไปถวายพระสงฆ์ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๔/๒๘)

มัญชริปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมัญชริปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายพุ่มดอกไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๔๑๙)

มัญชิฏฐกวิมาน :วิมานแก้วผลึกสีแดงที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายดอกสาละ เป็นการกล่าวถึงวิมานแก้วผลึกสีแดงที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายดอกสาละ นางเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้นำดอกสาละอันสมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่นจากป่าอันธวันเข้าไปโปรยลงบนพุทธอาสน์ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๘๙/๗๙)

มัญญมานสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้กำหนดหมายขันธ์ ภิกษุหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทูลถามปัญหาและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุ บุคคลเมื่อกำหนดหมาย ก็ถูกมารผูกมัดไว้เมื่อไม่กำหนดหมายก็พ้นจากมารผู้มีบาป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๔/๑๐๔)

มัฏฐกุณฑลีชาดก:ชาดกว่าด้วยมัฏฐกุณฑลีเทพบุตร มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเทพบุตรชื่อมัฏฐกุณฑลี เห็นบิดาเศร้าโศกถึงบุตรที่ตายไปเพราะความหวงแหนเสียดายทรัพย์ของตน ไม่ยอมรักษาบุตรที่เจ็บไข้เพียงเล็กน้อย ปล่อยให้ลูกตายไป แล้วมานั่งร้องไห้ที่เผาศพลูกทุกวัน ไม่ยอมทำการงานอะไร จึงมาแสดงธรรมด้วยการอุปมาเด็กที่ร้องไห้อยากได้ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มาเป็นของเล่น เทียบกับคนที่ร้องไห้ถึงคนตายซึ่งเผาไปแล้ว มองไม่เห็นตกลงใครโง่กว่าใคร ทำให้บิดาได้คิด หายเศร้าโศก (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๑๕/๓๔๑)

มัฏฐกุณฑลีเทพบุตร : เทพบุตรที่มีตุ้มหูเกลี้ยง ในภพดาวดึงส์เทวโลก ก่อนที่จะไปเกิดเป็นเทพบุตรนั้น เขาเป็นลูกชายคนเดียว แต่บิดาเป็นผู้ตระหนี่ เมื่อย่างวัยหนุ่ม ป่วยเจ็บไข้หนัก ไม่ตามหมอมารักษาเมื่อตอนที่นอนอยู่บนระเบียงพบพระพุทธเจ้าจึงทำจิตให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ตายแล้วไปเกิดเป็นเทพบุตรชื่อมัฏฐกุณฑลีมีปรากฏในมัฏฐกุณฑลีวิมาน มัฏฐกุณฑลีเปตวัตถุและมัฏฐกุณฑลีชาดก (ขุ.วิ.

(ไทย) ๒๖/๑๒๐๗/๑๕๒, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๘๖/๑๙๗,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๑๕/๓๔๑)

มัฏฐกุณฑลีเปตวัตถุ : เรื่องมัฏฐกุณฑลีเปรตผู้ทำใจให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าก่อนสิ้นใจ เป็นการกล่าวถึงมัฏฐกุณฑลีเปรตผู้ทำใจให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าก่อนสิ้นใจเป็นเรื่องเดียวกับมัฏฐกุณฑลีวิมาน ในสุนิกขิตตวรรคแห่งวิมานวัตถุ คือ มัฏฐกุณฑลีบุตรของพราหมณ์ตระหนี่ ไม่มีศรัทธา ได้ตายไปพร้อมกับจิตที่เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคที่ได้เห็นครั้งแรกและครั้งสุดท้ายก่อนตาย ได้ไปเกิดเป็นเทพบุตร กลับลงมาเตือนสติผู้เป็นบิดาที่กำลังเศร้าโศกพิไรรำพันถึงตนอยู่เหมือนคนบ้า (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๘๖/๑๙๗)

มัฏฐกุณฑลีวัตถุ : เรื่องนายมัฏฐกุณฑลี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อทินนปุพพกพราหมณ์บิดาของนายมัฏฐกุณฑลีว่า ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจดี ก็จะพูดดีหรือทำดีตามไปด้วยเพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไปเหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒/๒๔)

มัฏฐกุณฑลีวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่มัฏฐกุณฑลีมาณพผู้ทำใจให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าก่อนสิ้นใจเป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่มัฏฐกุณฑลีมาณพผู้ทำใจให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาปรากฏขณะที่นอนป่วยหนักใกล้จะตาย เกิดความเลื่อมใสประคองอัญชลีแล้วตายไปในขณะมีปีติโสมนัสที่มีโอกาสได้ถวายอัญชลีกรรมแด่พระผู้มีพระภาคเป็นครั้งแรกในชีวิต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๐๗/๑๕๑)

มัณฑกัป : กัปเยี่ยมยอด,ในพุทธวงศ์ กล่าวไว้ ๖ ครั้ง หมายถึงมีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ๖ พระองค์ว่า พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ ดังคำว่า กัปที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นนั้นเป็นมัณฑกัป,ในมัณฑกัปนั้นแลได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ ,ในมัณฑกัปนั้นแล ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี, ในมัณฑกัปนั้นแล ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี, ในมัณฑกัปนั้นแล ได้มีพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมพระนามว่าปุสสะ, ในมัณฑกัปนั้นแล ได้มีพระชินเจ้าพระนามว่าเวสสภู (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๕๐,๒/๖๓๙,๑/๖๕๐,๑/๖๖๐,๑/๖๖๕,๑/๖๘๐, ๑/๖๙๕) ; ดู กัป

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๔ องค์ ชื่อว่ามัณฑกัป (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๒๒๕/๓๓๐)

มัณฑปทายิกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมัณฑปทายิกาเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัปนี้ ท่านเคยสร้างมณฑปและสถูปถวายแด่

พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านจึงได้รับการบูชาในทุกที่ที่ท่านเกิด ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๖/๓๖๙)

มัณฑเปยยกถา : ว่าด้วยพรหมจรรย์ที่ใสและน่าดื่ม, กถาว่าด้วยพรหมจรรย์ที่ใสและน่าดื่ม แบ่งเป็น อุทเทสและนิทเทส ดังนี้

อุทเทส

ท่านพระสารีบุตรนำพระพุทธพจน์มาตั้งเป็นอุทเทส ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้ใสและน่าดื่ม เมื่อพระศาสดายังปรากฏอยู่ ความใสมี ๓ ประการ คือ (๑) ความใสคือเทศนา (๒) ความใสคือผู้รับ (๓) ความใสคือพรหมจรรย์

นิทเทส

ท่านนำคำในอุทเทสมาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ ดังนี้

๑. คำปุจฉาว่า “ความใสคือเทศนา เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การ จำแนก การทำให้ง่ายซึ่ง อริยสัจ ๔ การบอก ... การทำให้ง่ายซึ่ง สติปัฏฐาน ๔ ... สัมมัปปธาน ๔ ... อิทธิบาท ๔ ... อินทรีย์ ๕ ... พละ ๕ ... โพชฌงค์ ๗ ... อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ชื่อว่าความใสคือ เทศนา

๒. คำปุจฉาว่า “ความใสคือผู้รับ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ หรือท่านผู้รู้แจ้งพวกใดพวกหนึ่ง นี้ชื่อว่าความใสคือผู้รับ

๓. คำปุจฉาว่า “ความใสคือพรหมจรรย์ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ นี้ชื่อว่า ความใสคือพรหมจรรย์

ลำดับต่อไป ท่านนำองค์ธรรมในธรรม ๔ หมวด คือ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ มาจำแนกเป็นธรรมที่มีความใส ที่เป็นกาก และที่น่าดื่ม มี ๒ นัย ดังนี้

นัยที่ ๑ เช่น ความใสคือการน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์ ความไม่มีศรัทธาเป็นกาก บุคคลทิ้งความไม่มีศรัทธาอันเป็นกากแล้วดื่มความใสคือความน้อมใจเชื่อแห่งสัทธินทรีย์ เพราะเหตุนั้น สัทธินทรีย์จึงชื่อว่ามีความใสและน่าดื่ม

นัยที่ ๒ เช่น ความใสคือการน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์ ความไม่มีศรัทธาเป็นกาก อรรถรส ธรรมรส วิมุตติรสในสัทธินทรีย์นั้น เป็นความน่าดื่ม

SAMPLE

ลำดับต่อไป ท่านนำสภาวธรรม ๕๔ ประการ (เหมือนในมัคคกถา) มาจำแนกความใสเป็น ๕๔ ประการ เช่น ความใสคือการเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ ความใสคือความตรึกตรอง ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๘/๔๐๕)

มัณฑัพยชาดก : ชาดกว่าด้วยมัณฑัพยคหบดี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์มีทรัพย์สมบัติมาก ได้สละทรัพย์ออกบวชเป็นดาบส ชื่อกัณหทีปายนดาบส อาศัยป่าใกล้บ้านสหายคนหนึ่งอยู่ หลังจากที่ท่านกลับจากเยี่ยมสหายต่างเมืองแล้ว สหายคฤหัสถ์ชื่อมัณฑัพยะ พาภรรยาและบุตรชายที่อยู่ในวัยน่ารักไปเยี่ยม ในขณะที่กำลังสนทนากันอยู่บนบรรณศาลา บุตรชายเล่นอยู่ข้างล่างได้ทำลูกข่างตกลงไปในรูงู เมื่อเด็กล้วงมือลงไปเก็บจึงถูกงูกัดล้มลงคนทั้งสามเมื่อไม่รู้จะแก้ไขอย่างไร จึงทำสัจอธิษฐานเพื่อช่วยเด็ก กัณหทีปายนดาบส อธิษฐานว่า เราบวชต้องการบุญ บวชด้วยจิตเลื่อมใส ยินดีประพฤติพรหมจรรย์อยู่เพียง ๗ วันแรก แต่ที่อยู่มา ๕๐ ปีนี้ ก็เป็นเพียงทนอยู่เท่านั้น เพราะได้สละทรัพย์ออกมาแล้วจะสึกกลับไปอีกก็กลัวคนเขานินทา จึงยอมทนบวช ด้วยความสัจความจริงอันนี้ขอให้พิษงูจงหายไปจากหลาน ขอให้หลานรอดชีวิตเถิด นายมัณฑัพยะผู้บิดาอธิษฐานว่า ที่พ่อให้ทานมานานนี้ไม่ได้ให้ด้วยศรัทธาแต่ให้ตามตระกูลให้เพื่อป้องกันเขาว่า ด้วยสัจวาจานี้ขอให้พิษงูจงหายไป ขอให้ลูกของพ่อจงรอดชีวิตเถิด มารดาอธิษฐานว่า แม่เกลียดงูอย่างไรก็เกลียดพ่อของลูกอย่างนั้น แต่ที่แม่ทนอยู่ร่วมกับพ่อของลูกนั้น เพราะคนในตระกูลของแม่ไม่เคยมีใครมีผัวสอง แม่กลัวคำครหาจึงอยู่กับพ่อของลูกมาจนทุกวันนี้ ด้วยสัจวาจานี้ ขอให้พิษงูจงหายไป ขอให้ลูกจงรอดชีวิตเถิด เมื่อคนทั้งสามได้ตั้งสัจอธิษฐานอย่างนี้แล้วเด็กก็ฟื้นขึ้นมา เมื่อเกิดความทุกข์ขึ้นแล้ว เมื่อไม่มีทางแก้ไข บางคนจึงยอมบนบาลศาลกล่าว ยอมเสียทรัพย์ ยอมเปิดเผยความลับ ต่อสิ่งที่ตนคิดว่าจะช่วยได้ แม้ใครจะว่าโง่เขลาก็ยอม แรงอธิษฐานจะผิดหรือถูกก็ตามขอให้พูดความจริงอันนั้นยังให้ความอุ่นใจดีกว่าไม่ได้ทำอะไรเลย (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๖๒/๓๓๒)

มัณฑัพยดาบส : ชื่อนักบวชผู้หนึ่ง ชาวนิคม แคว้นวังสะ ชื่อว่ามัณฑัพยะ เป็นพราหมณ์ผู้มีสมบัติมาก มีสหายที่รักคนหนึ่ง ภายหลังทั้งสอง ได้สละทรัพย์สินให้เป็นทานแล้วไปที่บำเพ็ญพรต ที่ป่าหิมพานต์ เป็นฤาษีมีอานุภาพมาก ประกอบด้วยบุรพกรรมของตนถูกเสียบด้วยหลาวทั้งเป็น แต่มีชีวิตอยู่ได้ ดาบสผู้นี้ ไปแคว้นกาสี ภายหลังลาพรตไปมีภรรยา และบุตร มีสหาย ๑ คน ชื่อกัณหทีปายนะ ผู้ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์เกินกว่า ๕๐ ปีคือเป็นมิตรแท้ทั้งในเวลาเป็นคฤหัสถ์และเวลาเป็นบรรพชิต เวลาสหายถูกใส่ร้ายว่า เป็นโจร ก็มาเยี่ยมและกราบทูล

SAMPLE

พระราชาให้ทราบความจริง และช่วยดูแลรักษาเพื่อนผู้ถูกหลาวเสียบ พอเพื่อนคือมัณฑัพยะหายดีแล้ว จึงลากลับไป (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๙๕/๗๗๐)

มัณฑัพยะ, นาย : ชื่อคหบดีคนหนึ่ง ชาวเมืองกาสี มีปรากฏในมัณฑัพยชาดก มีสหายชื่อทีปายนดาบส ดังคำที่นายมัณฑัพยะถามทีปายนดาบสว่า ชนบางพวกผู้สงบระงับ ฝึกตนแล้ว บวชเป็นดาบส มีรูปร่างไม่น่าใคร่ไม่มีเลย นอกเสียจากกัณหดาบส ท่านทีปายนดาบส ท่านรังเกียจอะไร จึงไม่พอใจประพฤติพรหมจรรย์ ทีปายนดาบสตอบว่า กัณหดาบสนั้นเป็นคนโง่จริงหนอ เหมือนกับเด็กใบ้น้ำลาย ออกบวชด้วยศรัทธาแล้วยังกลับไปหาสิ่งนั้นอีก อาตมารังเกียจวาทะเช่นนี้ ถึงไม่พอใจก็ยังประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งเป็นฐานะที่วิญญูชนสรรเสริญและเป็นฐานะของสัตบุรุษ อาตมาจึงบำเพ็ญบุญแม้อย่างนี้,เป็นบุตรชายของทิฏฐมังคลิกาพระโพธิสัตว์มาตังคบัณฑิต ดังคำในมาตังคชาดกที่มารดากล่าวกับบุตรว่า พ่อมัณฑัพยะ เจ้าเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญาไม่ฉลาดต่อบุคคลผู้เป็นเนื้อนาบุญ(ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๗๑/๓๓๔,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๐/๔๗๒,๒๗/๒๑/๔๗๓)

มัณฑิยปริพาชก : ชื่อนักบวช ชาวกรุงโกสัมพี เป็นศิษย์ของพวกทารุปัตติกะ (นักบวชผู้นิยมใช้บาตรไม้) เคยสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้า ขณะประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี เกี่ยวกับเรื่องชีวะ กับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน, เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้ากล่าวถึงเมื่อคราวได้สนทนาธรรมกับเจ้าโอฏฐัทธลิจฉวี มักเรียกกันว่ามหาลิ มีปรากฏในมหาลิสูตร (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๗๖/๑๕๗,๙/๓๗๘/๑๕๙)

มัณฑูกเทวปุตตวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่มัณฑูกเทพบุตร เป็นการกล่าวถึงวิมานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะในชาติก่อนเทวบุตรองค์นี้เคยเป็นกบมีความเลื่อมใสในพระสุรเสียง ของพระผู้มีพระภาคขณะทรงแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทที่ริมสระคัคคราเขตกรุง จำปา แคว้นอังคะ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๕๗/๑๐๐)

มัตตัญญุตา : ความเป□นผู□รู□จักประมาณ คือความพอเหมาะพอดี เช□น รู□จักประมาณในการแสวงหารู□จักประมาณในการใช□จ□ายพอเหมาะพอควรเป□นต□น,ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการ บริโภค (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖) ;ดู สัปปุริสธรรม

มัตตัญญู : ผู้รู้ประมาณ คือความพอเหมาะพอดี,ผู้รู้จักประมาณ, ข้อ ๔ ในสัปปุริสธรรม ๗ ดังในธัมมัญญูสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุรู้จักประมาณในการรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร ฉะนั้น เราจึงเรียกเธอว่าเป็นมัตตัญญู (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓,๑๑/๓๕๗/๔๐๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓)

SAMPLE

มัตตาเทพธิดา : ชื่อเทพธิดาคนหนึ่ง ในเทวโลกดาวดึงส์ ก่อนหน้านี้ สมัยที่เกิดเป็นมนุษย์ เป็นภรรยาของกุฏุมพี ชาวกรุงสาวัตถี มีศรัทธามีความเลื่อมใส นางมีชื่อว่า มัตตา ไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใสมักโกรธและเป็นหมัน เป็นหญิงดุร้าย หยาบคาย ริษยา ตระหนี่ และมักโอ้อวด แต่ต่อมา สามีมีภรรยาอีกคนชื่อว่า ติสสา มีศรัทธามีความเลื่อมใส และทำกรรมชั่วต่อนางติสสา เช่น โปรยหมามุ้ยใสบ้าง เมื่อตายแล้ว ไปเกิดเปรต และกลับมาหานางติสสาเพื่อให้ช่วยทำบุญถวายสังฆทานไปให้ เมื่อได้รับผลบุญแล้ว จึงไปเกิดเป็นเทพธิดา และได้กลับมาหานางติสสาเพื่อขอบคุณ และได้กล่าวแก่นางติสสาว่า เมื่อก่อนฉันชื่อมัตตา เธอชื่อติสสาฉันเป็นหญิงร่วมสามีของเธอ เพราะทำกรรมชั่วไว้จึงต้องจากโลกนี้ไปยังเปตโลก ฉันบันเทิงอยู่เพราะทานที่เธออุทิศให้แล้ว จึงไม่มีภัยแต่ที่ไหน คุณน้อง ขอเธอพร้อมด้วยหมู่ญาติทุกคนจงมีอายุยืนนานเถิด จงเข้าถึงสถานที่ที่ไม่มีความเศร้าโศก ปราศจากธุลี มีความสำราญซึ่งเป็นที่อยู่ของท้าววสวัตดี เธอผู้มีรูปงาม เธอประพฤติธรรม ให้ทานในโลกนี้ กำจัดมลทินคือความตระหนี่พร้อมทั้งเหตุได้แล้ว ไม่มีใครตำหนิติเตียนได้ จงเข้าถึงโลกสวรรค์ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๖๔/๑๙๔)

มัตตาเปติวัตถุ : เรื่องนางมัตตาเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งความประพฤติชั่วของนางมัตตาภรรยาคนหนึ่งของกุฏุมพีในกรุงสาวัตถี และแสดงผลแห่งความประพฤติดีของนางติสสาภรรยาอีกคนหนึ่งของกุฏุมพีนั้น (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๓๔/๑๘๙)

มัตเตยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่มารดา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เกื้อกูลแก่มารดาจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เกื้อกูลแก่มารดา เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๖/๖๔๒)

มัตถลุงคะ : มันสมอง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; เรียกส่วนที่อยู่ภายในกะโหลกศีรษะ มีลักษณะนุ่ม ๆ หยุ่น ๆ เป็นลูกคลื่น เป็นที่รวมประสาทให้เกิดความรู้สึก(พจนานนุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน), เป็นคำกล่าวในทวัตติงสาการ (อาการ ๓๒) สุดท้าย ดังคำว่า มัตถลุงคันติ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓/๔)

มัททกุจฉิ : สวนเป□นที่ให□อภัยแก□เนื้อ ชื่อมัททกุจฉิ อยู่เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ, สวนเป็นที่ทำลายครรภ์ จริงอยู่ สวนนั้นเมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูบังเกิดในครรภ์แล้ว พระมารดาของพระเจ้าอชาตศัตรู มีความประสงค์จะให้ครรภ์ตกไป ด้วยทรงดำริว่า ครรภ์อันอยู่ในท้องของเรานี้จักเป็นศัตรูของพระราชา จะมีประโยชน์อะไรด้วยครรภ์นี้ จึงให้ทำลายครรภ์ในสวนนั้น เหตุนั้น สวนนั้น จึงชื่อว่ามัททกุจฉิ มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ พระพุทธเจ้าเคยประทับรักษาพระองค์ ณ

สวนแห่งนี้ ดังคำในสกลิกสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ มัททกุจฉิ สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตกรุงราชคฤห์ สะเก็ดหินกระทบพระบาทของผู้มีพระภาค ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีทุกขเวทนาทางพระวรกายที่กล้าแข็งอย่างหนัก รับสั่งให้ปูผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้น ทรงสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรัศว์เบื้องขวาทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาทมีพระสติสัมปชัญญะ ครั้นเมื่อราตรีผ่านไป พวกเทวดาสตุลลปกายิกาประมาณ ๗๐๐ องค์มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วมัททกุจฉิ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๘/๕๐,๑๕/๑๔๙/๑๘๙)

มัททกุจฉิมฤคทายวัน : ป□าเป□นที่ให□อภัยแก□เนื้อชื่อมัททกุจฉิ อยู□ที่พระนครราชคฤห□ เป□นแห□งหนึ่งที่พระพุทธเจ□าเคยทำนิมิตต□โอภาสแก□พระอานนท์ ดังคำว่า มัททกุจฉิมฤคทายวันน่ารื่นรมย์ อานนท์ อิทธิบาท ๔ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้วฯลฯ สั่งสมแล้ว ปรารภดี ผู้นั้นเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป ,หรือดังคำในอุโปสถขันธกะ กล่าวไว้ว่า ท่านพระมหากัปปินะอยู่ ณ มัททกุจฉิมฤคทายวันเขตกรุงราชคฤห์,ในสมถขันธกะพระทัพพมัลลบุตรจัดเสนาสนะให้ภิกษุพักที่มัททกุจฉิมฤคทายวัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๗/๒๑๔,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๑/๓๐๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๑๘๐/๑๒๘)

มัททชนบท : ชื่อชนบทแห่งหนึ่ง นครสากละ เป็นถิ่นที่อยู่ของนางภัททกาปิลานี ผู้เป็นภรรยาของปุปผลิพราหมณ์ (คือพระมหากัสสปะ) นางภัททกาปิลานีเกิดที่ชนบทนี้ มีมารดาชื่อว่า สุจิมตี มีบิดาชื่อว่า กบิลพราหมณ์ ภายหลังนางได้แต่งงานกับปุปผลิพราหมณ์ เมื่อเห็นเมล็ดงาที่มีอยู่ในเรือน ซึ่งนำออกผึ่งแดด เห็นกาจิกกินหนอนอยู่ ได้ความสลดใจ พราหมณ์ปิปผลายนะผู้เป็นปราชญ์ออกบวช นางก็ออกบวชตาม อยู่บำเพ็ญศีลพรตของปริพาชก ๕ ปี เมื่อพระนางโคตมีผู้บำรุงเลี้ยงพระชินเจ้าทรงผนวชแล้ว ก็ได้เข้าไปหาพระนาง และเป็นผู้อันพระพุทธเจ้าสั่งสอนแล้ว โดยกาลไม่นานนัก ก็ได้บรรลุอรหัตตผล,ชนบทแห่งนี้ได้ชื่อว่าเป็นถิ่นคนงาม ดังคำที่ภัททกาปิลานีเถรีกล่าวไว้ว่า หม่อมฉันเป็นธิดาของกบิลพราหมณ์ มารดาชื่อสุจิมตี ในมัททชนบท นครสากละที่ประเสริฐสุด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๐๐/๔๙๔)

มัททรูปี : ชื่อพระธิดาองค์หนึ่งของพระเจ้าโอกกากราช และเป็นภรรยาของกัณหมาณพ ดังคำในอัมพัฏฐสูตร กล่าวไว้ว่า นายกัณหะนั้น (ต่อมา) ได้เป็นฤาษีคนสำคัญ เดินทางไปยังทักขิณาชนบท เรียนพรหมมันตระ แล้วเข้าเฝ้าพระเจ้าโอกกากราช กราบทูลขอพระราชธิดาพระนามว่ามัททรูปี พระเจ้าโอกกากราชทรงกริ้วไม่พอพระทัย (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๔/๙๕)

SAMPLE

มัททวะ : ความอ□อนโยน, ความนุ□มนวล, ความละมุนละไม,เป็นข้อที่ ๒ ในธรรม ๒ คือ (๑) อาชชวะ (ความซื่อตรง) (๒) มัททวะ (ความอ่อนโยน) (ข□อ ๕ ในราชธรรม๑๐) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๕/๑๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า มัททวะ เป็นข้อ ๑ ในทศพิธราชธรรม ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ๑๐ ประการ คือ ทาน (การให้สิ่งของ) ศีล (ประพฤติดีงาม) ปริจจาคะ (ความเสียสละ) อาชชวะ (ความซื่อตรง) มัททวะ (ความอ่อนโยน) ตบะ (ไม่หมกมุ่นในความสุขสำราญ) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) อวิหิงสา (ความไม่ข่มเหงเบียดเบียน) ขันติ (ความอดทน) อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม) (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๔๑๒-๓/๓๒๒)

มันขัน : อวัยวะในร่างกาย ลำดับที่ ๒๕ ในอาการ ๓๒ ดังคำว่า ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๕/๑๒๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑)

มันตภาสา : พูดด้วยปัญญา หมายถึงคำพูดที่กำหนดด้วยปัญญาคือมันตา, เป็นข้อที่ ๔ ในวจีสุจริต ๔ คือ (๑) สัจจวาจา (พูดจริง) (๒) อปิสุณาวาจา (พูดไม่ส่อเสียด) (๓) สัณหวาจา (พูดอ่อนหวาน) (๔) มันตภาสา (พูดด้วยปัญญา) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๙/๒๑๒,๒๑/๒๒๑/๓๓๘)

มันตา, ปัญญา : ปัญญา หมายถึงกำหนดกล่าววาจาด้วยปัญญา แม้พูดมาก แม้กล่าวมากแม้แสดงมาก แม้ชี้แจงมาก ก็ไม่กล่าวถ้อยคำที่เป็นเรื่องพูดชั่ว ในมหานิทเทสอธิบายไว้ว่า ปัญญาตรัสเรียกว่า มันตาคือความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ... ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ มีวิเคราะห์ว่า ผู้ใดกำหนดกล่าววาจาด้วยปัญญา แม้พูดมาก แม้กล่าวมากแม้แสดงมากแม้ชี้แจงมากก็ไม่กล่าวถ้อยคำที่เป็นเรื่องพูดชั่ว กล่าวชั่ว เจรจาชั่วปราศรัยชั่ว เล่าเรื่องชั่ว ฉะนั้น ผู้นั้น จึงชื่อว่าผู้พูดด้วยปัญญา (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๖)

คำนี้มีกล่าวไว้หลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๓/๑๑๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๔/๓๕๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๑/๕๖๐,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖๓/๑๔๗,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๒๓/๗๒๒,๒๕/๑๐๔๗/๗๔๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๔)

SAMPLE

มันตานี,มารดา : 1.หญิงชื่อว่ามันตานี เป็นมารดาขององคลิมาล ดังคำในอังคุลิมาลสูตรที่ ท่านพระองคุลิมาลถวายพระพรว่า มหาบพิตร บิดาชื่อคัคคะ มารดาชื่อมันตานี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๐/๔๒๗)

2.นางพราหมณีผู้เป็นมารดาของปุณณมาณพในคำในอุปาลิเถราปทานที่พระพุทธเจ้าพยากรณ์ไว้ว่า ท่านผู้นี้จักเป็นบุตรของนางมันตานี มีนามว่าปุณณะ เป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต (ขุ.อป.(ไทย) ๔๕๔/๗๐)

มันทากินี, สระโบกขรณี : สระแห่งหนึ่ง มีบัวมาก อยู่เขตกรุงสาวัตถี พระสารีบุตรเกิดความร้อนพระวรกาย พระมหาโมคคัลลานะไปพูดกับช้างให้นำเหง้าบัวและรากบัวเพราะจะไปถวายพระสารีบุตร ช้างก็นำมาให้พระมหาโมคคัลลานะนำเหง้าบัวและรากบัวจากสระมันทากินีไปถวายพระสารีบุตร พระสารีบุตรฉันเหง้าบัวและรากบัว ความร้อนในวรกายก็สงบ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๘/๗๗)

มันทารวปุปผปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมันทารวปุปผปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้นำดอกมณฑารพไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๓๒๑)

มันทารวปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมันทารวปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นเทวดาแปลงกายเป็นมาณพถือดอกมณฑารพไปยืนกั้นพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้เข้าสมาธิอยู่ ๗ วัน เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๕๔๒)

มันทิยะ, ยักษ์ :ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้มีตำแหน่งเป็นยักษ์บริวารของท้าวเวสสุวัณ(เขียนเวสสวัณ ก็มี) มีหน้าที่ดูแลรักษาด้านทิศเหนือคอยรับข้อร้องจากภิกษุสงฆ์เป็นต้น แล้วรายงานต่อท้าวเวสสุวัณให้ทราบ, ใน ๑ ในบรรดายักษ์ ๔๑ ตน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

มัลลคีรีนที : ชื่อแม่น้ำสาย ๑ ในบรรดาแม่น้ำ ๓ สายที่กินนรอยู่อาศัย อยู่ไม่ห่างจากภูเขาคันธมาทน์วรคีรี เป็นที่อยู่อาศัยของพวกกินนร ดังคำในภัลลาติยชาดกที่ฝ่ายกินนรีได้สนทนากับพระราชาว่าพวกเราเป็นมฤคมีร่างกายคล้ายมนุษย์ท่องเที่ยวไปตามแม่น้ำทั้งหลาย คือ มัลลคีรีนที ปัณฑรกนที ตรีกูฏนที ซึ่งมีน้ำเย็น พ่อพรานชาวโลกเขารู้จักพวกเราว่ากินนร (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๘๙/๕๐๒)

SAMPLE

มันธาตุราชชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้ามันธาตุ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้ามันธาตุโพธิสัตว์ได้เสวยราชสมบัติในมนุษย์ทั้งหมดและได้ครองเทวโลกแต่ต้องพลัดตกลงมาเพราะกามวิตก ขึ้นชื่อว่าความอิ่มในกามทั้งหลายไม่มีแม้ด้วยฝนกหาปณะ กามทั้งกลายมีความยินดีน้อยแต่มีทุกข์มาก บัณฑิตรู้ชัดอย่างนี้แล้ว ย่อมไม่ยินดีในกามทั้งหลายทั้งที่เป็นของมนุษย์และเป็นของทิพย์ แต่ยินดีในความสิ้นตัณหา (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๒๒/๑๒๔)

มันสมอง : ส่วนที่อยู่ภายในกะโหลกศีรษะ มีลักษณะนุ่ม ๆ หยุ่น ๆ เป็นลูกคลื่น เป็นที่รวมประสาทให้เกิดความรู้สึก ฯลฯ ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า หมอชีวกโกมารภัจเปิดกะโหลกของเศรษฐีแล้ว เห็นสัตว์ตัวใหญ่มันจะเจาะกินมันสมองของเศรษฐีคหบดี,ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า ผมควรรู้ยิ่ง ขน ... เล็บ ... ฟัน ... หนัง ... เนื้อ ... มันสมองควรรู้ยิ่ง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๒/๑๘๘, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑)

มันเหลวที่เป็นยา : มันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวฉลาม มันเหลวหมู ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตมันเหลวที่เป็นยา คือมันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม มันเหลวหมู มันเหลวลาที่รับประเคนในกาล เจียวในกาล กรองในกาลแล้วฉันอย่างน้ำมัน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๒/๔๕)

มันตานี,มารดา: 1.หญิงชื่อว่ามันตานี เป็นมารดาขององคลิมาล ดังคำในอังคุลิมาลสูตรที่ ท่านพระองคุลิมาลถวายพระพรว่า มหาบพิตร บิดาชื่อคัคคะ มารดาชื่อมันตานี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๐/๔๒๗)

2.นางพราหมณีผู□เป□นมารดาของปุณณมาณพในคำในอุปาลิเถราปทานที่พระพุทธเจ้าพยากรณ์ไว้ว่า ท่านผู้นี้จักเป็นบุตรของนางมันตานี มีนามว่าปุณณะ เป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต (ขุ.อป.(ไทย) ๔๕๔/๗๐)

มันตานีบุตร : บุตรของนางมันตานี หมายถึงพระปุณณมันตานีบุตรดังคำในเอตทัคคะว่า ปุณณมันตานีบุตรเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เป็นธรรมกถึก (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๙๖/๒๖)

มัยหกสกุณชาดก : ชาดกว่าด้วยนกมัยหกะมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พราหมณ์โพธิสัตว์ได้สละทรัพย์ออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์ ต่อมาได้สอนน้องชายที่ฆ่าบุตรของท่านเพราะอยากได้ทรัพย์ว่า ไม่ต่างอะไรกับนกมัยหกะเที่ยวบินร้องหวงผลไม้แต่ไม่กิน นกอื่นมากินเสียหมด เพราะมันดีแต่บินร้องหวงแหนผลไม้สุกที่ต้นนั้นต้นนี้ว่าของกู ของกู ตัวเองไม่ได้กิน บ่นเพ้อไปวัน ๆ คนที่เก็บทรัพย์สมบัติไว้มาก ก็เช่นกัน ตนเองก็ไม่ใช้สอย ญาติก็ไม่ได้ประโยชน์ มีแต่หวงบ่นเพ้อไปวัน

SAMPLE

ๆ พระราชาบ้าง พวกโจรบ้าง ญาติที่ไม่รักกันบ้างมาคอยฉกฉวยไป เขาก็ยังบ่นเพ้อหวงแหนอยู่นั้นแหละ ส่วนบัณฑิตได้โภคะแล้วย่อมสงเคราะห์ญาติ เพราะการสงเคราะห์นั้นเขาย่อมได้รับเกียรติยศชื่อเสียง ตายแล้วย่อมไปสู่สวรรค์ คนฉลาดย่อมใช้ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ได้ทั้งโลกนี้และโลกหน้า (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๐๒/๒๔๗)

มัลลกษัตริย์ : คณะกษัตริย□ผู□ปกครองแคว□นมัลละ แบ□งเป□น ๒ พวก คณะหนึ่งปกครองที่นครกุสินารา อีกคณะหนึ่งปกครองที่นครปาวา (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๐/๑๖๗,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๕๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๒/๑๘๔)

มัลลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่นิคมของชาวมัลละ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวมัลละได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น จะตั้งมั่นได้จะต้องเกิดปัญญินทรีย์ก่อน (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๒/๓๓๖)

มัลละ, แคว้น : ชื่อแคว้นหนึ่ง ในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่ แห่งชมพูทวีป ครั้งพุทธกาล ปกครองแบบสามัคคีธรรม โดยมีพวกมัลลกษัตริย์เป็นผู้ปกครอง นครหลวงเดิมชื่อว่ากุสาวดี แต่ภายหลังแยกเป็นกุสินารากับปาวา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๕/๑๔๕,๑๐/๒๑๑/๑๕๙,๑๐/๒๗๓/๒๐๕,๑๐/๒๗๔/๒๐๕,๑๐/๒๗๕/๒๐๖,๑๐/๒๗๗/๒๐๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑/๑,๑๑/๒๙๖/๒๔๗,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๓/๔๑๖,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๕๒๒/๓๓๖,๑๙/๑๐๐๒/๔๙๗,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๒/๓๐๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๙/๓๑๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๓๒๕)

มัลละ, เจ้า : คณะกษัตริย์ผู้ปกครองแคว้นมัลละ แบ่งเป็น ๒ พวก คือ คณะหนึ่งปกครองที่กรุงกุสินารา อีกคณะหนึ่งปกครองที่กรุงปาวา ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรกล่าวไว้ว่าพวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา กำลังประชุมกันอยู่ที่สัณฐาคารด้วยราชกิจบางอย่าง(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๖/๒๔๗,๑๑/๒๙๗/๒๔๗,๑๑/๒๙๙/๒๔๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๒/๒๓๗)

มัลลิกาเทวี : 1.ชื่อพระเทวีของพระเจ้าปเสนทิโกศล,มีธิดา ๑ พระองค์ ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่ที่ปราสาทชั้นบนกับพระนางมัลลิกาเทวี(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๓๕/๔๗๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๗/๓๐๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๙/๘๑,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๑/๒๕๓)

2.เป็นภรรยาของพันธุลเสนาบดี มีเครื่องประดับชื่อว่ามหาลดา คล้ายกับนางวิสาขามหาอุบาสิกา

มัลลปาโมกข: มัลลกษัตริย□ชั้นหัวหน้า (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

SAMPLE

มัลลิกาเทวีวัตถุ : เรื่องพระนางมัลลิกาเทวี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระเจ้าปเสนทิโกศลผู้เสียพระทัยเพราะการจากไปของพระนางมัลลิกาเทวีว่า ราชรถอันวิจิตรงดงาม ยังชำรุดได้ แม้แต่ร่างกายนี้ ก็ยังเข้าถึงชราได้ แต่ธรรมของสัตบุรุษหาเข้าถึงชราไม่ สัตบุรุษกับสัตบุรุษรู้กันได้อย่างนี้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๕๑/๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมของสัตบุรุษ หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๑๐๑)

มัลลิกาเทวีสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระนางมัลลิกาเทวี พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเหตุปัจจัย๔ ประการ แก่พระนางมัลลิกาเทวี คือ (๑) เหตุที่ทำให้มีรูปไม่งาม ยากจน และต่ำศักดิ์ เพราะเป็นผู้โกรธ ไม่ให้ทาน และริษยาคนอื่น (๒) เหตุที่ทำให้มีรูปไม่งาม แต่มั่งคั่ง และสูงศักดิ์ เพราะเป็นผู้โกรธ แต่ให้ทาน และไม่ริษยาคนอื่น (๓) เหตุที่ทำให้มีรูปงาม แต่ยากจน และต่ำศักดิ์ เพราะเป็นผู้ไม่โกรธ แต่ไม่ให้ทาน และคอยริษยาคนอื่น (๔) เหตุที่ทำให้มีรูปงาม มั่งคั่ง และสูงศักดิ์ เพราะเป็นผู้ไม่โกรธ ให้ทาน และไม่ริษยาคนอื่น พระนางมัลลิกาเทวีได้ชื่นชมพระภาษิตแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสิกาขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๗/๓๐๐)

มัลลิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงชื่อมัลลิกา เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงชื่อมัลลิกา (พระธิดาของเจ้ามัลละ กรุงกุสินารา เป็นชายาของเจ้าพันธุลมัลลบุตรเสนาบดีแห่งกรุงสาวัตถี) เป็นวิมานอันสวยงามวิจิตรยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้ปฏิบัติธรรม รักษาศีล ให้ทาน และได้นำข่ายทองที่ถักด้วยทองคำ แก้วมณี และแก้วมุกดาไปคลุมพระพุทธสรีระเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาลวโนทยาน เขตกรุงกุสินารา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๘/๗๔)

มัลลิกาสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องพระนางมัลลิกาเทวี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามพระนางมัลลิกาว่า ใครเป็นที่รักของเธอ พระนางกราบทูลตอบว่า ตัวของหม่อมฉันนั่นแหละเป็นที่รักของหม่อมฉัน พระผู้มีพระภาคเมื่อได้ทราบความนั้นแล้วก็ได้ตรัสเสริมว่า บุคคลเมื่อค้นหาดูทุกทิศก็ไม่เห็นมีใครเป็นที่รักมากกว่าตน สัตว์เหล่าอื่นก็รักตนเหมือนกัน ฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนคนอื่น (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๙/๑๓๗)

มัวเมา : หลงละเลิง, เมามัว ดังคำในเสขปฏิปทาสูตร กล่าวไว้ว่า พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงกลืนกินอาหารไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๑/๑๔๙องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๘/๕๔๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๙/๒๑๔)

SAMPLE

มัวเมาคิดกาพย์กลอน : หลงเมามัวในการคิดกาพย์กลอน,หลงละเลิงกับการแต่งกาพย์กลอน, หมกมุ่นการแต่งกลอน หมายถึงชอบคิดแต่งกาพย์กลอน ดังคำในสกลิกสูตรที่มารทูลถามว่า ท่านนอนด้วยความซึมเซาหรือมัวเมาคิดกาพย์กลอนอะไรอยู่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๙/๑๘๙)

มัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว :โยพพนมทะ, เพลินเพลินในวัยหนุ่มวัยสาว,หมายถึงหลงระเริงในวัยหนุ่มสาว (เป็นข้อ ๑ ในความมัวเมา ๓),ในฐานสูตร กล่าวไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายมีความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว เป็นเหตุให้ประพฤติชั่วด้วยกาย ประพฤติชั่วด้วยวาจา ประพฤติชั่วด้วยใจ เมื่อเขาพิจารณาฐานะนั้นอยู่เนืองๆ ย่อมละความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาวนั้นได้โดยสิ้นเชิง หรือทำให้เบาบางลงได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐)

มัสสุ : หนวด ดังในโสณทัณฑสูตร กล่าวไว้ว่า พระสมณโคดมทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุแล้วครองผ้ากาสาวพัสตร์เสด็จออกจากพระราชวังไปผนวชเป็นบรรพชิต

ม้าแก้ว : พญาม้าวลาหก, เป็นม้าสีขาว ศีรษะดำ มีขนปุ่ย เหาะได้ มีฤทธิ์มาก ชื่อว่าพญาม้าวลาหก, เป็นรัตนะที่ ๓ ในบรรดารัตนะ ๗ ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ,ในมหาสุทัสสนสูตรกล่าวถึงลักษณะของม้าแก้วไว้ว่า ม้าแก้วซึ่งเป็นม้าขาว ศีรษะดำ มีขนปกดุจหญ้าปล้อง มีฤทธิ์ เหาะไปในอากาศได้, พระเจ้ามหาสุทัสสนะทอดพระเนตรแล้วทรงพอพระทัย ว่า ท่านผู้เจริญ พาหนะคือม้า ถ้าได้นำไปฝึก จะเป็นสัตว์ที่เป็นมงคลแน่แท้ ทันใดนั้น ม้าแก้วตัวนั้นได้รับการฝึกหัดเหมือนม้าอาชาไนยพันธุ์ดี ซึ่งได้รับการฝึกหัดดีแล้วตลอดกาลนาน เรื่องมีมาว่าท้าวเธอเคยทรงทดสอบม้า โดยเสด็จขึ้นทรงเวลาเช้าแล้วเสด็จเลียบไปตลอดแผ่นดินอันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต เสด็จกลับกรุงกุสาวดีราชธานีทันเสวยพระกระยาหารเช้า (ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕,๒๔๖/๑๘๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๒/๔๔๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๐๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๓/๑๖๕,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๗๙/๓๕๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๕/๖๒๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๓/๒๔๑)

มาคธเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่งนามว่ามาคธะ เทพบุตรองค์องค์นี้ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ กรุงสาวัตถี ทูลปัญหาเรื่องแสงสว่าง พระพุทธเจ้าตรัสให้เทพบุตรฟังว่า แสงสว่างอยู่ ๔ อย่าง คือ (๑) ดวงอาทิตย์ส่องสว่างในกลางวัน (๒) ดวงจันทร์ส่องสว่างในกลางคืน (๓) ไฟส่องสว่างทั้งกลางวันและกลางคืนทุกหนทุกแห่ง (๔) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้งหลาย แสงสว่างอย่างที่ ๕ ไม่มีในโลกนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๕/๘๙)

SAMPLE

มาคธสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาคธเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มาคธเทพบุตรทูลถามว่า แสงสว่างในโลกนี้มีเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า แสงสว่างในโลกนี้มี ๔ อย่าง คือ (๑) ดวงอาทิตย์ส่องสว่างในกลางวัน (๒) ดวงจันทร์ส่องสว่างในกลางคืน (๓) ไฟส่องสว่างทั้งกลางวันและกลางคืน (๔) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๕/๘๙)

มาคสิรมาส : เดือน ๑, เดือนอ□าย (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มาฆบูชา: การบูชาใหญ่□ในวันเพ็ญ เดือน ๓ ในโอกาสคล้ายวันประชุมใหญ่แห่งพระสาวก ซึ่งเรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต ณ พระเวฬุวันหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ๙ เดือน ที่พระองค□ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข□ (การปลงพระชนมายุสังขาร ก็ตรงในวันนี้ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มาคัณฑิกะ, เดียรถีย์ : ชื่อนักบวชคนหนึ่ง, เป็นนักบวชผู้ถือลัทธินอกพระพุทธศาสนา,เป็น ๑ ในนักบวช ๙ คนที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงว่าเป็นประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ดังคำในนิคัณฐสุตตาทิ กล่าวไว้ว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดพรหมจรรย์ (๔) พูดเท็จ(๕) เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๒๒/๒๙๔-๓๐๒/๔๐๖)

มาคัณฑิยปัญหา :ปัญหาของมาคัณฑิยปริพาชก ซึ่งได้ทูลถามพระพุทธเจ้า หมายถึงปัญหาที่มีชื่อว่ามาคัณฑิยปัญหาในวรรคที่ ๘ และต่อมามีหลิททิกานิคหบดีนำคำถามนี้มาถามพระมหากัจจายนเถระเพื่อทราบเนื้อหาว่าเป็นอย่างไร ดังคำในหลิททิกานิสูตรที่พระมหากัจจายนเถระขณะอยู่ เขตเมืองกุรรฆระแคว้นอวันตี กล่าวอธิบายแก่ คหบดีชื่อหลิททิกานิ ไว้ว่า คหบดี พระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในมาคัณฑิยปัญหา อันมาในอัฏฐกวรรคว่า บุคคลละที่อยู่แล้ว ไม่เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย มุนีไม่ทำความเยื่อใยในบ้าน ว่างจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งหวังอัตภาพต่อไป ไม่พึงกล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน,ในสูตรนี้พระมหากัจจายตนะเถระอธิบายแต่ละเนื้อหาได้อย่างชัดเจน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๕)

มาคัณฑิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อมาคัณฑิยะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบและมีอุปมาอุปไมยแก่มาคัณฑิยปริพาชก ณ โรงบูชาไฟของพราหมณ์ภารทวาชโคตร ในนิคมของชาวกุรุชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ เพราะทรงทราบว่าเขามีอุปนิสัยที่จะบรรลุธรรมได้ พระผู้มีพระภาคได้สดับคำพูดที่มาคัณฑิยปริพาชกกล่าวกับพราหมณ์ภารทวาชโคตรว่า การได้เห็นที่นอนของพระผู้มีพระภาคเป็นอัปมงคล เพราะพระองค์เป็นผู้ทำลาย

SAMPLE

ด้วยสอนให้สำรวมอินทรีย์ ๖ จึงตรัสถามว่า ผู้เคยได้รับการบำเรอทางอินทรีย์ ๖ ต่อมารู้ความเกิด ความดับ อุบายเครื่องสลัดออกไปได้ ละตัณหาได้ บรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดเพราะกามได้ มีจิตสงบ จะกล่าวว่าเป็นผู้ทำลายได้หรือไม่ เมื่อเขาทูลตอบว่าไม่ได้ จึงทรงเล่าว่า พระองค์เคยได้รับการบำเรอทางอินทรีย์ ๖ อยู่ในปราสาท ๓ ฤดู มีสตรีล้วนคอยบำเรอ ต่อมาทรงบรรเทาความเร่าร้อนที่เกิดเพราะกามได้ มีจิตสงบ เมื่อเห็นหมู่สัตว์ผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ถูกกามตัณหาเกาะกินอยู่ ถูกความเร่าร้อนจากการเสพกามแผดเผาอยู่ ย่อมไม่ยินดีต่อสัตว์เหล่านั้นและในกามนั้นอีก เพราะได้รับสุขอันเป็นทิพย์ พร้อมทั้งทรงยกอุปมา ๓ ข้อ ดังนี้

๑. เปรียบเหมือนคหบดีหรือบุตรของเขา ได้รับการบำเรอด้วยกามคุณ ๕ ของมนุษย์ หลังจากตายแล้วเกิดเป็นเทพบุตรเสวยกามทิพย์ ย่อมไม่ยินดีกามคุณ ๕ ของมนุษย์

๒. เปรียบเหมือนคนผู้เป็นโรคเรื้อน ใช้เล็บเกาบาดแผล ใช้ถ่านไฟรมกายให้ร้อน ได้แพทย์ผู้ชำนาญมารักษา เขาจึงหายได้ เมื่อหายจากโรคนั้นแล้วเห็นคนอื่นเป็นโรคเรื้อน ก็ไม่ยินดีกับการเกา หรือการใช้ถ่านไฟรมกายให้ร้อน

๓. เปรียบเหมือนคนผู้เป็นโรคเรื้อน ใช้ถ่านไฟรมกายจนหายจากโรคเรื้อนแล้ว มีคนฉุดให้เข้าไปที่หลุมถ่านเพลิงก็ไม่อยากเข้าไปอีก เพราะหลุมถ่านเพลิงมีความเร่าร้อน

ทรงอธิบายต่อไปว่า สัตว์ทั้งหลายผู้เสพกามได้รับความยินดีความพอใจในกามนั้น เปรียบเหมือนคนผู้เป็นโรคเรื้อน มีความยินดี มีความพอใจอยู่บ้างที่ได้เกาแผล แต่สัตว์ทั้งหลายก็ต้องเร่าร้อนเพราะถูกกามแผดเผา จิตใจไม่สงบ ส่วนผู้ที่ไม่เร่าร้อน มีจิตใจสงบก็เพราะละกามทั้งหลายได้แล้วทรงเปล่งอุทานว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางที่ให้ถึงอมตธรรม ทางมีองค์ ๘ เป็นทางอันเกษม

เมื่อมาคัณฑิยปริพาชกทูลว่า เขาเคยได้ฟังคาถานี้ พระองค์จึงตรัสถามความหมายของความไม่มีโรค เขาเอามือลูบกายแล้วบอกว่า นั่นคือความไม่มีโรคและนั่นคือนิพพาน จึงทรงตรัสว่า พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกก็เหมือนกัน ไม่รู้จักความไม่มีโรค ไม่เคยเห็นนิพพาน ก็ยังกล่าวคาถานั้นได้เพราะจำกันมา เหมือนคนตาบอดมาแต่กำเนิดได้ฟังเรื่องผ้าขาวก็เที่ยวหาผ้าขาว พอมีคนเอาผ้าเนื้อหยาบเปื้อนน้ำมันมาหลอกว่าเป็นผ้าขาว ก็เอามาห่มพลางพูดด้วยความดีใจว่า ผ้าขาวสะอาดไม่สกปรกจริง ๆ เพราะเชื่อคนตาดี ไม่ใช่เพราะเห็นเอง แล้วตรัสว่า การที่มาคัณฑิยปริพาชกกล่าวว่า ร่างกายที่ไม่มีโรค เป็นความไม่มีโรค เป็นนิพพาน นั้นเป็นการกล่าวโดยไม่มีจักษุอย่างที่พระอริยบุคคลมี

SAMPLE

มาคัณฑิยปริพาชกจึงทูลให้ทรงแสดงธรรมที่จะไม่ทำให้ตนเป็นคนตาดี พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้คบสัตบุรุษ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว มาคัณฑิยปริพาชกมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์แล้วเข้ามาอุปสมบทในพระธรรมวินัย บำเพ็ญเพียรจนสามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๗//๒๔๕)

มาคัณฑิยะ, ปริพาชก,ชื่อพราหมณ์ :ชื่อปริพาชกคนหนึ่ง ชาวแคว้นกุรุ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณนิคมของชาวกุรุชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ ได้ถามปัญหาเรื่องการสำรวมอินทรีย์กับมาคัณฑิยปริพาชก พอได้ฟังคำตอบแล้ว พระพุทธองค์ได้อธิบายเปรียบเทียบกามของมนุษย์กับกามทิพย์ เปรียบผู้บริโภคกามเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน เปรียบผู้บริโภคกามเหมือนคนตาบอด เปรียบการแสดงธรรมกับการรักษาคนตาบอดให้ฟัง หลังจบการสนทนา มาคัณฑิยปริพาชก ทูลขอบวช พระพุทธเจ้าตรัสว่า มาคัณฑิยะ ผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน หลังจาก ๔ เดือนล่วงไปแล้ว เมื่อภิกษุทั้งหลายเต็มใจจึงจะให้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุได้ แต่เราทราบความแตกต่างของบุคคลในเรื่องนี้ มาคัณฑิยปริพาชกได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ท่านพระมาคัณฑิยะอุปสมบทแล้วไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตผล ท่านพระมาคัณฑิยะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย(ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๗//๒๔๕)

มาคันทิยสุตตนิทเทส : อธิบายมาคันทิยสูตร เป็นการอธิบายถึงพราหมณ์ชื่อมาคันทิยะ ผู้ยกธิดาชื่อมาคันทิยา ถวายพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเห็น
นางตัณหา นางอรดี และนางราคา
ก็ไม่ได้มีความพอใจในเมถุนธรรม
จักมีความพอใจ เพราะเห็นเรือนร่าง
ที่เต็มไปด้วยปัสสาวะและอุจจาระนี้อย่างไรได้เล่า
เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องเรือนร่างนางแม้ด้วยเท้า

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบพราหมณ์มาคันทิยะ โดยทรงเล่าเรื่องธิดามาร ๓ ตน คือนางตัณหา นางอรดี และนางราคา (ผู้มาประเล้าประโลมพระองค์ขณะประทับอยู่ใต้ต้นอชปาลนิโครธหลังตรัสรู้ใหม่ ๆ) ว่า พระองค์ไม่ทรงปรารถนา ไฉนจะทรงปรารถนานางมาคันทิยา ผู้มีเรือนร่างเต็มไปด้วยอุจจาระ ปัสสาวะ เสมหะ และเลือด มีกระดูกเป็นโครง มีเอ็นเป็นเครื่องผูกพัน มีเลือดและเนื้อเป็นเครื่องฉาบทา หุ้มห่อด้วยหนัง ปิดบังด้วยผิวหนัง มีช่องเล็กช่องใหญ่ให้สิ่งปฏิกูลเหล่านั้นไหลเข้าออก อยู่เสมอ มีหมู่

SAMPLE

หนอนแฝงตัวอยู่ เต็มไปด้วยมลทินโทษต่าง ๆ นี้เล่า พระองค์ไม่ทรงปรารถนาจะถูกต้องเรือนร่างนั้นแม้ด้วยพระบาท เรื่องที่จะทรงปรารถนาทางสังวาสกันหรือสมาคมกันไม่ต้องพูดถึง พราหมณ์มาคันทิยะทูลถามว่า หากพระองค์ไม่ทรงปรารถนานารี (นางมาคัน-ทิยา) ผู้เป็นอิตถีรัตนะ (นางแก้ว) เช่นนี้ ที่พระราชาเมืองต่าง ๆ พากันปรารถนา พระองค์จะทรงกล่าวถึงทิฏฐิ ศีล วัตร ชีวิต และการอุบัติขึ้นในภพว่าอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

การตกลงใจในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่นว่า
เรากล่าวสิ่งนี้ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่เรานั้น
เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลาย จึงไม่ยึดมั่น
เมื่อเลือกเฟ้น จึงเห็นความสงบภายใน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า พระองค์ไม่ทรงยึดมั่นถือมั่นว่าทิฏฐินี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง เพราะทรงเห็นว่าทิฏฐิทั้งหลายเป็นโมฆะ (ไร้สาระ) ไม่ควรเชื่อถือ ทำให้หลง ทำให้ผู้ยึดถือมีทุกข์ เดือดร้อน ไม่นำผู้ยึดถือให้พ้นทุกข์ได้ จึงควรพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาดังนี้ จึงจะเห็นความสงบภายใน

พราหมณ์มาคันทิยะทูลถามว่า มุนีผู้ไม่ยึดมั่นในทิฏฐิทั้งหลาย กล่าวเนื้อความ ใดว่า ความสงบภายใน เนื้อความนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายประกาศไว้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

นักปราชญ์ไม่กล่าวความหมดจดเพราะทิฏฐิ
ไม่กล่าวความหมดจดเพราะสุตะ
ไม่กล่าวความหมดจดเพราะญาณ
ไม่กล่าวความหมดจดเพราะศีลและวัตร
บุคคลย่อมถึงความสงบภายใน
เพราะความไม่มีทิฏฐิ เพราะความไม่มีสุตะ
เพราะความไม่มีญาณ เพราะความไม่มีศีล
เพราะความไม่มีวัตรนั้น ก็หามิได้
นักปราชญ์สลัดทิ้งธรรมเหล่านี้ได้แล้ว
ไม่ยึดมั่น เป็นผู้สงบไม่อาศัยแล้ว ไม่พึงหวังภพ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า นักปราชญ์ไม่ประกาศว่า มีความหมดจด เพราะทิฏฐิ สุตะ ญาณ ศีลและวัตร (ที่ยึดถือแยก ๆ กัน) แต่บุคคลย่อมถึงความสงบภายในไม่ได้ ถ้าไม่มีทิฏฐิ สุตะ ญาณ ศีล และวัตร (ที่ถือเป็น

SAMPLE

องค์ประกอบร่วมกัน) นักปราชญ์สลัดทิ้งธรรมเหล่านี้ (คือธรรมฝ่ายดำ)ได้แล้ว ไม่ยึดมั่น เป็นผู้สงบ ไม่ปรารถนาจะไปเกิดในภพใหม่ต่อไปแล้ว

คำว่า ทิฏฐิ ในที่นี้หมายถึง สัมมาทิฏฐิ ๑๐ คือ

๑. ทานที่ให้แล้วมีผล ๒. ยัญที่บูชาแล้วมีผล

๓. การเซ่นสรวงมีผล ๔. ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่

๕. โลกนี้มี ๖. โลกหน้ามี

๗. มารดามีคุณ ๘. บิดามีคุณ

๙. สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมีอยู่

๑๐. สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบรู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเอง แล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งมีอยู่ในโลก

คำว่า สุตะ หมายถึง การศึกษานวังคสัตถุศาสน์ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม และเวทัลละ

คำว่า ญาณ หมายถึง ญาณ ๔ คือ

๑. กัมมัสสกตาญาณ (ญาณที่เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน)

๒. สัจจานุโลมิกญาณ (ญาณเกิดตามอริยสัจ ๔)

๓. อภิญญาญาณ (ญาณคือ อภิญญา ๖)

๔. สมาปัตติญาณ (ญาณในสมาบัติ ๘)

คำว่า ศีล หมายถึง ปาติโมกขสังวร คือการสำรวมในพระปาติโมกข์คำว่า วัตร หมายถึง ธุดงค์ ๘ คือ ถือการอยู่ป่า การบิณฑบาต ใช้ผ้า บังสุกุล ใช้จีวร ๓ ผืน เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอก งดฉันอาหารมื้อหลัง ถือการนั่ง และการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้เท่านั้น พราหมณ์มาคันทิยะทูลถามว่า ถ้าถือตามที่ตรัสข้างต้น เห็นว่า คำสอนของพระผู้มีพระภาคเป็นเรื่องงมงายแน่นอน เพราะตนเชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกถึงความหมดจดได้ เพราะทิฏฐิ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เพราะอาศัยทิฏฐิทั้งหลาย ท่านจึงถามเนือง ๆ

ได้มาถึงความลุ่มหลงในทิฏฐิทั้งหลายที่ท่านถือมั่นไว้แล้ว

และท่านก็มิได้เห็นสัญญาแม้น้อยหนึ่งจากธรรมนี้

เพราะฉะนั้น ท่านจึงประสบแต่ความงมงาย

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า พราหมณ์มาคันทิยะอาศัยทิฏฐิจึงถามถึงทิฏฐิ อาศัยความเกี่ยวข้องจึงถามถึงความเกี่ยวข้อง อาศัยความผูกพันจึงถามถึงความผูกพันอาศัยความกังวลจึงถามถึงความกังวลบ่อยๆ เพราะเป็นผู้หลงงมงายในทิฏฐิที่ตนยึดถือ คำว่า ท่านก็มิได้เห็นสัญญาแม้น้อยหนึ่งจากธรรมนี้ หมายถึง พราหมณ์ มาคันทิยะไม่พบสัญลักษณ์ใดๆแห่งความสงบภายในนั้นเลย

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ ความว่า มุนีผู้จบเวทผู้ได้ญาณในมรรค ๔ (มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น) จะไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งทิฏฐิ (๖๒) ไม่มีความถือตัวด้วยอารมณ์ที่รับรู้ ไม่มีตัณหาและทิฏฐิ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐินำไป ไม่ถูกกรรมและสุตะนำไปสู่ภพต่าง ๆ มุนีผู้เว้นจากสัญญา ไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด หลุดพ้นจากกิเลสด้วยปัญญาแล้ว จะไม่ลุ่มหลง ไม่เที่ยวไปกระทบกระทั่งกันอยู่ในโลก (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๐/๒๑๗)

มาคันทิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาคันทิยพราหมณ์พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความน่าเกลียดของร่างกายว่าเต็มไปด้วยปัสสาวะและอุจจาระ ผู้มีปัญญาไม่ควรยินดีในร่างกาย ควรละมานะและกามสัญญา ตัดความยึดมั่นทิฏฐิของตนเสีย ถ้าบุคคลใดยังยึดมั่นใน กามสัญญาและทิฏฐิของตนอยู่ บุคคลนั้นก็ยังกระทบกระทั่งกันอยู่ในโลก ไม่พ้นจากทุกข์ได้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๔๒/๗๐๑)

มาฆเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง ในที่นี้คือท้าวสักกเทวราช มีปรากฏในมาฆสูตร เทพบุตรองค์นี้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ขณะประทับอยู่ ณ กรุงวัตถี ทูลถามว่า บุคคลฆ่าอะไรได้จึงอยู่เป็นสุข ฆ่าอะไรได้จึงไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคดม พระองค์ทรงพอพระทัยการฆ่าธรรมอย่างหนึ่ง คืออะไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลฆ่าความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข ฆ่าความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศก ท้าววัตรภู พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญการฆ่าความโกรธ ซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอดหวานเพราะบุคคลฆ่าความโกรธนั้นได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๔/๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ท้าววัตรภู ในที่นี้หมายถึงท้าวสักกะ (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๘๔/๑๐๐)

มาฆฤาษี : ชื่อฤาษีองค์หนึ่งผู้เป็นดาบสผู้ล่วงภพแห่งเปรตได้แล้วบังเกิดในพรหมโลกด้วยการประพฤติพรหมจรรย์, เป็น ๑ ในบรรดาฤาษี ๗ ตนคือ (๑) ยานหนฤาษี (๒) โสมยาคฤาษี (๓) มโนชวฤาษี (๔) สมุททฤาษี (๕) มาฆฤาษี (๗) ภรตฤาษี (๗) กาลปุรักขิตฤาษี (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๓๔/๒๔๘)

มาฆสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยมาฆเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มาฆเทพบุตรทูลถามว่า บุคคลฆ่าอะไรได้จึงจะอยู่เป็นสุข ไม่เศร้าโศก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลฆ่าความโกรธที่มีรากเป็นพิษ มียอดหวานได้จึงจะอยู่เป็นสุข และไม่เศร้าโศก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๔/๘๘)

มาฆสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยมาฆมาณพทูลถามปัญหา คือมาฆมาณพทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ผู้ต้องการบุญจะบูชายัญอย่างไร ทรงตอบว่า ควรบูชาพระทักขิไณยบุคคล ผู้ละกิเลสทั้งหลายได้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๙๑/๖๑๑)

SAMPLE

มาณพ : ชายหนุ□ม, ชายรุ□น, คนรุ□นหนุ□ม (มักใช□แก□ชายหนุ□มในวรรณะพราหมณ□) (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๙/๙๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๔/๒๓๘,ม.มู.(ไทย) ๑๓/๓๙๐/๔๘๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๗๑/๓๑๗,สํ.ม.(ไทย)๑๕/๑๓๗/๑๗๕,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๓๒/๑๖๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๑๙๕,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๕๒/๑๗๖,ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย)๒๗/๑๖/๒๕๗,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๓๑/๖)

มาณวคามิยเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง ที่เคยเป็นสาวกของเดียรถีย์ต่าง ๆ ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์,เป็น ๑ ในบรรดาเทพบุตร ๖ องค์ คืออสมเทพบุตร สหลีเทพบุตร นิกเทพบุตรอาโกฏกเทพบุตร เวฏัมพรีเทพบุตร มาณวคามิยเทพบุตร ที่มากล่าวถ้อยคำในสำนักพระพุทธเจ้า,มาณวคามิยเทพบุตรได้กล่าวถ้อยคำปรารภพระผู้มีพระภาคว่า คนพูดกันว่า บรรดาภูเขาในกรุงราชคฤห์ ภูเขาวิปุละเยี่ยมที่สุด บรรดาภูเขาที่ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์ ภูเขาเสตบรรพตเยี่ยมที่สุด บรรดาสิ่งที่ลอยอยู่ในอากาศ ดวงอาทิตย์เยี่ยมที่สุด บรรดาห้วงน้ำทั้งหลาย สมุทรเยี่ยมที่สุด บรรดาดวงดาวทั้งหลาย ดวงจันทร์เยี่ยมที่สุด บัณฑิตกล่าวว่า พระพุทธเจ้าเลิศกว่ามนุษย์และเทวดา (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๔)

มาณวเถรคาถา : ภาษิตของพระมาณวเถระ,คาถาของพระมาณวเถระ ท่านพระมาณวเถระ เราได้พบเห็นคนแก่ คนเจ็บหนัก และคนตายเมื่อถึงอายุขัย หลังจากนั้นก็ละกามารมณ์อันเป็นที่น่าพึงใจเสียได้ จึงออกบวช (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๓/๓๓๐)

มาณวปัญหา : ว่าด้วยปัญหาของมาณพ ๑๖ คน คือปัญหาของมาณพ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕๗/๑๑)

มาณวปัญหานิทเทส : ว่าด้วยปัญหาของมาณพ ๑๖ คน คือท่านพระสารีบุตรนำปัญหาเหล่านี้มาอธิบายเรียกว่า มาณวปัญหานิทเทส มีทั้งหมด ๑๖ นิทเทส แต่ละนิทเทสมีชื่อเรียกตามชื่อของมาณพ ดังนี้

๑. อชิตมาณวปัญหานิทเทส ๒. ติสสเมตเตยยมาณวปัญหานิทเทส
๓. ปุณณกมาณวปัญหานิทเทส๔. เมตตคูมาณวปัญหานิทเทส
๕. โธตกมาณวปัญหานิทเทส ๖. อุปสีวมาณวปัญหานิทเทส
๗. นันทมาณวปัญหานิทเทส ๘. เหมกมาณวปัญหานิทเทส
๙. โตเทยยมาณวปัญหานิทเทส๑๐.กัปปมาณวปัญหานิทเทส
๑๑.ชตุกัณณิมาณวปัญหานิทเทส๑๒.ภัทราวุธมาณวปัญหานิทเทส
๑๓.อุทยมาณวปัญหานิทเทส ๑๔.โปสาลมาณวปัญหานิทเทส
๑๕.โมฆราชมาณวปัญหานิทเทส๑๖.ปิงคิยมาณวปัญหานิทเทส (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑/๔๓)

SAMPLE

มาตังคจริยา : ว่าด้วยจริยาของชฎิลชื่อมาตังคะ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นชฎิล มาตังคะเป็นผู้มีศีล มีจิต ตั้งมั่น มิได้มีจิตคิดประทุษร้ายต่อพราหมณ์ผู้มาสาปแช่งตน แต่กลับช่วยพราหมณ์นั้นให้พ้นจากคำสาป เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๖๐/๗๕๓)

มาตังคชาดก : ชาดกว่าด้วยอานุภาพของฤาษีมาตังคะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤาษีมาตังคะโพธิสัตว์ ได้สั่งสอนมัณฑัพยกุมารผู้เป็นบุตรของธิดาเศรษฐี ซึ่งเป็นคนถือชาติตระกูลจัด ได้ดูหมิ่นฤาษีผู้นุ่งห่มเสื้อผ้าสกปรกว่าไม่ควรรับทาน ท่านจึงสอนให้เขารู้ว่า คนที่หวังผลย่อมหว่านพืชลงในดอนบ้าง นาลุ่มบ้าง ในที่ไม่ไกลแม่น้ำบ้างด้วยความเชื่อมั่นว่าจะได้ผล คนก็ควรให้ทานในทักขิไณยบุคคลด้วยหวังผลเช่นนั้นเหมือกัน แต่เขาไม่ยอมรับมุ่งแต่จะทำทานในพวกพราหมณ์เท่านั้น คนจนคนจัณฑาลไม่ควรได้รับทาน ท่านจึงสอนต่อไปว่า คนที่หลงมัวเมาเพราะชาติกำเนิด ถือตัวจัด ยังมีความโลก ความโกรธ ความมัวเมา และความหลงอยู่ ไม่จัดว่าเป็นเนื้อนาบุญที่ดี มัณฑัพยกุมารไม่เชื่อถือสั่งให้คนไล่ตีทำร้ายท่านมาตังคฤาษีเหาะหนีไป ยักษ์ได้เข้าสิงร่างของมัณฑัพยกุมารทันทีทำให้คอบิดตาเหลือก มือและเท้ากาง นางทิฏฐมังคลิการู้ข่าวรีบมาสอบถามความเป็นไปทราบแล้วจึงรีบตามไปขอร้องให้ฤาษีอภัยให้บุตรของนาง มาตังคฤาษีได้ให้ข้าวที่เหลือเดนจากท่านฉันมาเป็นยาให้บุตรของนาง นางทิฏฐมังคลิกาได้นำข้าวเหลือเดนนั้นมาให้บุตรของนางกิน พวกยักษ์ที่สิงอยู่ได้หนีไปจนหมดสิ้น นางจึงสั่งสอนบุตรว่า เจ้าเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญาไม่รู้จักเนื้อนาบุญ ให้ทานในบุคคลที่ยังมีกิเลสดุจน้ำฝาดมีการงานเศร้าหมอง ไม่มีความสำรวม บางพวกเกล้าผมเป็นชฎา บางพวกนุ่งห่มหนังสัตว์ บางพวกปากมีหนวดรุงรังเหมือนบ่อน้ำเก่า เจ้าจงดูคนพวกนี้มีรูปร่างทราม มวยผมและหนังสัตว์คุ้มครองคนทรามปัญญาไม่ได้ เจ้าจงให้ทานกับพระอรหันต์ซึ่งละราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว หมดสิ้นอาสวะแล้ว (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑/๔๖๙)

มาตังคปุตตเถรคาถา : ภาษิตของพระมาตังคบุตรเถระ,คาถาของพระมาตังคบุตรเถระ ท่านพระมาตังคบุตรเถระ เมื่อจะติเตียนความเกียจคร้านและยกย่องการปรารภความเพียร จึงได้กล่าวว่า ขณะทั้งหลายย่อมล่วงเลยมาณพทั้งหลายผู้ละทิ้งการงานด้วยอ้างว่า เวลานี้ หนาวนัก ร้อนนัก เป็นเวลาเย็นนัก ส่วนผู้ไม่คำนึงถึงความหนาวและความร้อนยิ่งไปกว่าหญ้า ทำหน้าที่ของตนอยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากความสุข เราจะใช้อกฝ่าหญ้าแพรก หญ้าคา หญ้าดอกเลา หญ้าแฝก หญ้ามุงกระต่าย และหญ้าปล้อง พอกพูนวิเวก(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๓๑/๓๗๕)

SAMPLE

มาณวิกา : หญิงสาว,หญิงรุ□น,คนรุ□นสาว(มักใช□แก□หญิงสาวในวรรณะพราหมณ □) ดังคำในอัมพัฏฐสูตรที่พราหมณ์โปกขรสาติกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ในเมืองอุกกัฏฐะเหล่ามาณพหรือมาณวิกาในโปกขรสาติตระกูลจักไหว้ ลุกรับ ถวายอาสนะและน้ำจักทำจิตให้เลื่อมใส ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พวกเขาตลอดกาลนาน,ในโลหิจจสูตรก็มีเนื้อความเช่นเดียวกันนี้ ต่างแต่คนกล่าวและสถานที่เท่านั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๙/๑๑๐,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๔)

มาตรฐาน : สิ่งที่ถือเอาเป็นเกณฑ์ที่รับรองกันทั่วไป,สิ่งที่ถือเอาเป็นเกณฑ์สำหรับเทียบกำหนด ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ, เช่นพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานเป็นตัวอย่างในการประพฤติปฏิบัติสำหรับพระสาวก ดังคำในอายาจนวรรคและอายาจนสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารีบุตรและโมคคัลลานะนี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานของภิกษุสาวกของเรา,เขมาและอุบลวรรณานี้เป็นบรรทัดฐานเป็นมาตรฐานของภิกษุณีสาวิกาของเรา,จิตตคหบดีและหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีนี้เป็นบรรทัดฐานเป็นมาตรฐานของอุบาสกสาวกของเรา,ขุชชุตราและเวฬุกัณฏกีนันทมาตานี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานของอุบาสิกาสาวิกาของเรา (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๑/๑๑๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๖/๒๔๘)

มาตรา : ประมาณ, การกำหนดประมาณ, เกณฑ์วัดและนับต่างๆ เช่น นับเวลา วัดขนาด วัดระยะทาง ในที่นี้ หมายถึงวัดระยะ มีปรากฏในกุกกุวรรค หมวดว่าด้วยมาตราวัดศอก กุกกุชาดก ชาดกว่าด้วยมาตราวัดศอก,หรือดังคำในสารีปุตตเถราปทาน ที่สารีปุตตเถระกราบทูลว่า น้ำในมหาสมุทรสามารถที่จะประมาณได้ด้วยมาตราตวงแต่พระญาณของพระองค์ไม่มีใครสามารถจะประมาณได้เลย(ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย)๒๗/๑/๒๕๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒๐/๓๗)

มาตลิ : เทพสารถี เป็นเทพบุตรที่มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค และภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ องค์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ, มีปรากฏในมหาสมยสูตร ในการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา,ทำหน้าที่ขับเวชยันต์ราชรถ นำพามนุษย์เช่น พระเจ้าเนมิ คุตติลาจารย์ เที่ยวชมยมโลก เปตโลก และเทวโลก ตามบัญชาของท้าวสักกะ,ในโกสิยชาดก เป็นเทพองค์หนึ่งที่ทรมานโกสิยเศรษฐีให้คลายความตระหนี่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๗/๒๖๕)

มาตลิ, ยักษ์, มาตลีสังคาหกเทพบุตร: ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง เป็นเทพบริวารของท้าวเวสสุวัณ มีตำแหน่งเป็นเสนาบดียักษ์ ทำหน้าที่คอยดูแลรักษาพวกมนุษย์ ด้านทิศเหนือ,เป็น ๑ ในบรรดาบริวารของท้าวเวสสุวัณ ๔๑ ตน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑),เทพบุตรองค์หนึ่ง เป็นเทพสารถี ขับเวชยนต์ราชรถ คอยรับบัญชาจาก

SAMPLE

ท้าวสักกเทวราช เช่นเคยจัดรถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ๑,๐๐๐ ตัว พาพระเจ้าเนมิ พระเจ้าวิเทหะ โกสิยดาบส เที่ยวชมเปตโลกและเทวโลก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๓/๓๗๘,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๐/๓๖๔,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)๒๗/๓๑/๑๓,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย)๒๗/๒๐๓/๔๕๕,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๐๕/๑๑๗,๒๘/๒๒๕/๑๒๑,๒๘/๒๓๔/๑๒๓), เทพบุตรผู้เป็นเทพสารถี มีลูกชายนามว่าสิขัณฑีบุตร คอยขับรถเวชยันต์ราชรถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ๑,๐๐๐ ตัว ให้ท้าวสักกะ ดังคำในกุลาวกสูตร ที่ท้าวสักกะกล่าวไว้ว่า มาตลี เธอจงหลีกเลี่ยงรังนกในป่างิ้ว โดยบ่ายหน้ารถกลับ ถึงเราจะต้องสละชีวิตให้พวกอสูรก็ตามที ขออย่าให้นกเหล่านี้พลัดพรากจากรังเลย(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๙/๒๗๗,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๒/๓๖๙,๑๕/๒๖๔/๓๘๔,๑๕/๒๖๖/๓๘๘)

มาตังคพราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ที่พระโพธิสัตว์ไปเสวยพระชาติไปเกิดเป็นพราหมณ์มีฤทธิ์และมีปัญญามาก ดังคำในจริยาปิฎก กล่าวไว้ว่า ในภพที่เราเป็นวิธูรบัณฑิตและสุริยพราหมณ์ มาตังคพราหมณ์ ผู้เป็นศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้ง ๒ นี้ เป็นปัญญาบารมี (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

มาตังคฤาษี,ชฎิล : ชื่อฤาษีตนหนึ่ง อยู่ป่าหิมพานต์ เดิมเป็นวรรณะจัณฑาล ภายหลังได้แต่งงานกับนางทิฏฐิมงคลิกา ผู้มีทรัพย์มาก แต่เพราะเป็นจัณฑาล จึงไปอยู่ในชุมชนจัณฑาล และภายหลังไปบวชบำเพ็ญตบะมีฤทธิ์มาก เหาะมาช่วยนางทิฏฐมังคลิกา ภายหลังในนิ้วจิ่มที่ท้อง นางทิฏฐมงคลิกาจึงตั้งครรภ์ มีชื่อว่ามัณฑัพยกุมาร เพราะมีฤทธิ์มาก จึงได้บำเพ็ญสิ่งที่ประโยชน์มาก เช่น ทำลายมานะของพราหมณ์ ดังคำว่า มาตังคฤาษีครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว มีความบากบั่นแน่วแน่ในสัจจะ เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายเห็นอยู่ ได้เหาะหนีไปในอากาศ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๐/๔๗๐),ในจริยาปิฎก กล่าวว่า ฤาษีองค์นี้ภายหลังได้ไปบำเพ็ญพรต ได้ฌานและอภิญญา กลับมาช่วยให้นางทิฏฐมังคลิกาเป็นผู้เลิศด้วยลาภและยศ ดังคำว่า ในกาลที่เราเป็นชฎิลมีนามว่ามาตังคะ ตามโคตร มีความเพียรทำลายกิเลสที่แรงกล้า มีศีล มีจิตมั่นคงดี เราทั้ง ๒ คือเราและพราหมณ์คนหนึ่งอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๖๐/๗๕๓)

มาตังคะ, ชฎิล : ดู มาตังคฤาษี

มาตังคะ, ช้าง : 1.ช้างตัวหนึ่งที่ไม่ได้อยู่ในโขลงช้างอยู่ตัวเดียว ดังคำว่า ช้างมาตังคะ มีความขวนขวายน้อย ละทิ้งโขลงอยู่ตัวเดียวในป่า(วิ.ม.(ไทย)๕/๔๖๔/๓๕๕,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๓๐/๑๓๖,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๑๘/๓๐๓)

2.ชื่อตระกูลของช้าง ตระกูล ๑ เกิดในป่าหิมพานต์ มีงางอนงาม ทรงพลังมาก ดังคำในอุปาลิเถราปทาน ที่อุปาลิเถระกล่าวถึงอดีตชาติไว้ว่า ช้างตระกูลมาตัง

SAMPLE

คะ๑๐๐,๐๐๐ เชือกตกมัน ๓ แห่ง (แต่ไม่ทำอันตราย) ประดับด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๕๓/๘๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๙๓/๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ตกมัน ๓ แห่ง คือ นัยน์ตา ใบหู และลูกอัณฑะ (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๖๐/๒๖๐,๖๕๗/๓๗๗)

มาตังคะ, ป่า : ชื่อป่าแห่งหนึ่ง เป็นที่อยู่ของพวกฤาษี เหมาะการบำเพ็ญเพียร ภายหลัง เพราะการประพฤติชั่ว จึงกลายเป็นป่าทึบ เพราะจิตคิดประทุษร้ายของพวกฤาษ,เป็น ๑ ในบรรดา ๔ ป่า คือ ที่กลายเป็นป่าทึบ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อุบาลีคหบดีว่า ป่าทัณฑกี ป่ากาลิงคะ ป่าเมชฌะ ป่ามาตังคะได้กลายเป็นป่าทึบเพราะจิตคิดประทุษร้ายของพวกฤาษี(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๕/๖๒)

มาตาปิตุอุปัฏฐาน : การบำรุงมารดาบิดา หมายถึงการบำรุงมารดาบิดาให□มีความสุข,เป็นข้อ ๓ ในกรรมที่บัณฑิตบัญญัติไว้ ๓ ข้อ คือ (๑)ทาน(การให้) (๒) ปัพพัชชา (การถือบวช) (๓) มาตาปิตุอุปัฏฐาน(การบำรุงมารดาบิดา),เป็นมงคลข้อที่ ๑๑ ในบรรดามงคล ๓๘ ประการ ดังคำในปัณฑิตสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า มาตาปิตุอุปัฏฐาน(การบำรุงมารดาบิดา) เป็นสิ่งที่สัตบุรุษบัญญัติไว้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๕/๒๐๗)

มาตาปุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยมารดากับบุตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันเขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุณีผู้เป็นมารดากับภิกษุผู้เป็นบุตรคลุกคลีกันคุ้นเคยกันมาก จนถึงขั้นเสพเมถุนธรรมกัน จึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่พิจารณาเห็นกามคุณ ๕ กล่าวคือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ อื่นแม้อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่เกิดความกำหนัด เกิดความใคร่ เกิดความมัวเมา เกิดความผูกพัน เกิดความหมกมุ่น ทำอันตรายแก่การบรรลุธรรมที่เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมเหมือนกามคุณมีรูปเป็นต้นของสตรี สัตว์ทั้งหลายกำหนัดยินดี ติดใจหมกมุ่น พัวพันและตกอยู่ในอำนาจกามคุณมีรูปสตรีเป็นต้น จึงเศร้าโศกตลอดกาลนาน สตรีแม้เดินอยู่ ยืนอยู่ นั่งอยู่ นอนอยู่ หลับอยู่ หัวเราะอยู่ พูดอยู่ ขับร้องอยู่ ร้องไห้อยู่ พองขึ้น หรือตายแล้วก็ครอบงำจิตของบุรุษได้ แล้วตรัสว่า บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่า เป็นบ่วงรวบรัดแห่งมารให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงมาตุคามนั้นแลว่า เป็นบ่วงรวบรัดแห่งมาร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๙๔)

มาติกา : 1. หัว□อ เช□น หัว□อแห□งการเดาะกฐิน ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า คำว่า เมื่อกฐินเดาะแล้ว หมายความว่า กฐินเดาะด้วยมาติกาอย่างใดอย่างหนึ่งในมาติกา ๘ หรือสงฆ์เดาะกฐินในระหว่าง(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๓/๔)

ในมหาวรรคอธิบายว่า มาติกา คือหัวข้อแห่งการเดาะกฐิน ๘ ประการ คือ (๑) ปักกมนันติกา กฐินเดาะกำหนดด้วยการที่ภิกษุ หลีกไป ไม่คิดจะกลับ (๒)

SAMPLE

นิฏฐานันติกา กฐินเดาะกำหนดด้วยการที่ภิกษุนำผ้าไปนอกสีมาแล้วตัดเย็บ จีวรไม่คิดจะกลับ (๓) สันนิฏฐานันติกา กฐินเดาะกำหนดด้วยการที่ภิกษุนำผ้าไปนอกสีมาแล้วตกลงใจ จะไม่ตัดเย็บจีวร และไม่คิดจะกลับ (๔) นาสนันติกา กฐินเดาะกำหนดด้วยการที่ภิกษุนำผ้าไปนอกสีมา ตัดเย็บเป็นจีวร ไม่คิดจะกลับ ผ้าที่ตัดเย็บเป็นจีวรเสียหายไป (๕) สวนันติกา กฐินเดาะกำหนดด้วยการ ที่ภิกษุนำผ้าไปนอกสีมา คิดว่าจะกลับ ตัดเย็บจีวรเสร็จแล้วได้ฟังข่าวว่า กฐินในวัดของตนเดาะเสียแล้ว (๖) อาสาวัจเฉทิกา กฐินเดาะกำหนดด้วยการที่ภิกษุหลีกไปนอกสีมาด้วยหวังว่าจะได้ผ้า รอคอยผ้าจนหมด หวัง (๗) สีมาติกกันติกา กฐินเดาะกำหนดด้วยการที่ภิกษุนำผ้าไปตัดเย็บจีวรอยู่นอกสีมา คิดจะกลับแต่อยู่นอกสีมาจนกระทั่งกฐินเดาะ(๘)สหุพภารากฐินเดาะกำหนดด้วยการที่ภิกษุนำผ้าไปตัดเย็บจีวรอยู่นอกสีมาคิดว่า จะกลับ จะกลับ แต่สงฆ์ในวัดของตนพร้อมใจกันเดาะกฐินเสียก่อน (วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๑๐/๙๕)

2.แม□บท เช□น บาลีที่เป็นแม่บท ที่เรียกว่าสวดมาติกา, ตัวสิกขาบท เรียกว□าเป□นมาติกา เพราะจะต□องขยายความต□อไป ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร มหาปเทส กล่าวถึงภิกษุเรียนคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัยทรงมาติกา ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๘/๑๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มาติกา หมายถึงมาติกา ๒ คือ ภิกขุวิภังค์ และภิกขุนีวิภังค์ (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๒๐/๙๘)

3.เหมือง, ทางน้ำไหล (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

คำนี้มีปรากฏหลายแห่งเช่น วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๗๖/๑๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๘/๑๓๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๗/๓๗๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๐/๒๒๓,๒๑/๑๑๘๐/๒๕๕)

มาติกากถา : ว่าด้วยหัวข้อธรรม คือ หัวข้อธรรม ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ ชุด ดังนี้

มาติกา

๑. ผู้ไม่มีความหิว	๒.โมกข์ วิโมกข์
๓. วิชชาวิมุตติ	๔.อธิสีล อธิจิต อธิปัญญา
๕. ปัสสัทธิ	๖.ญาณ
๗. วิสุทธิ ๘.เนกขัมมะ	
๙. เครื่องสลัด	๑๐.ความสงัด
๑๑. ความสละ	๑๒.ความประพฤติ
๑๓. ฌานวิโมกข์	๑๔.ภาวนา อธิษฐาน ชีวิต

นิทเทส

SAMPLE

ท่านนำบทมาติกาแต่ละบทมาจำแนกด้วยธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ (ภาวนาหมวดที่ ๕ ในสุตมยญาณที่ ๔ แห่งญาณกถา มหาวรรค) ในลักษณะต่าง ๆ โดยไม่มีคำปุจฉาและวิสัชนาดังนี้

๑. คำว่า "ผู้ไม่มีความหิว" ท่านอธิบายว่า ผู้ไม่มีความหิวย่อมหลุดพ้นจากกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ ผู้ไม่มีความหิวย่อมหลุดพ้นจากพยาบาทด้วยอพยาบาท ฯลฯ

๒. คำว่า "โมกข์ วิโมกข์" ท่านอธิบายว่า เนกขัมมะ ชื่อว่าโมกข์ วิโมกข์ เพราะเป็นเครื่องพ้นจากกามฉันทะ ฯลฯ

๓. คำว่า "วิชชาวิมุตติ" ท่านอธิบายว่า เนกขัมมะ ชื่อว่าวิชชา เพราะรู้ ชื่อว่าวิมุตติ เพราะหลุดพ้นจากกามฉันทะ ชื่อว่าวิชชาวิมุตติ เพราะเมื่อรู้จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นจึงรู้ ฯลฯ

๔. คำว่า "อธิสีล อธิจิต อธิปัญญา" ท่านอธิบายว่า เนกขัมมะ ชื่อว่า สีลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่ากั้นกามฉันทะ ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าทิฏฐิวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่าเห็น บรรดาความสำรวม ความไม่ฟุ้งซ่าน และความเห็นนั้น ความสำรวม ชื่อว่าอธิสีลสิกขา ความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา ความเห็น ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา ฯลฯ

๕. คำว่า "ปัสสัทธิ" ท่านอธิบายว่า พระโยคาวจรระงับกามฉันทะด้วย เนกขัมมะ ระงับพยาบาทด้วยอพยาบาท ฯลฯ

๖. คำว่า "ญาณ" ท่านอธิบายว่า ชื่อว่าเนกขัมมะ เพราะละกามฉันทะ ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ ฯลฯ

๗. คำว่า "ทัสสนะ" ท่านอธิบายว่า ชื่อว่าเนกขัมมะ เพราะละกามฉันทะ ชื่อว่าทัสสนะ เพราะมีสภาวะเห็น ฯลฯ

๘. คำว่า "วิสุทธิ" ท่านอธิบายว่า บุคคลเมื่อละกามฉันทะย่อมหมดจดด้วยเนกขัมมะ เมื่อละพยาบาทย่อมหมดจดด้วยอพยาบาท ฯลฯ

๙. คำว่า "เนกขัมมะ" ท่านอธิบายว่า เนกขัมมะเป็นเครื่องสลัดกาม อรูป เป็นเครื่องสลัดรูป นิโรธเป็นเนกขัมมะของสิ่งที่มีที่เป็น ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น อพยาบาทเป็นเนกขัมมะของพยาบาท ฯลฯ

๑๐. คำว่า "เครื่องสลัด" ท่านอธิบายว่า เนกขัมมะเป็นเครื่องสลัดกาม อรูป เป็นเครื่องสลัดรูป นิโรธเป็นเนกขัมมะของสิ่งที่มีที่เป็น ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น เนกขัมมะเป็นเครื่องสลัดกามฉันทะ อพยาบาทเป็นเครื่องสลัดพยาบาท ฯลฯ

๑๑. คำว่า "ความสงัด" ท่านอธิบายว่า เนกขัมมะเป็นความสงัดของกามฉันทะ อพยาบาทเป็นความสงัดของพยาบาท ฯลฯ

SAMPLE

๑๒. คำว่า “ความสละ” ท่านอธิบายว่า พระโยคาวจรสละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าความสละ ฯลฯ

๑๓. คำว่า “ความประพฤติ” ท่านอธิบายว่า พระโยคาวจรประพฤติละ กามฉันทะด้วยเนกขัมมะ ประพฤติละพยาบาทด้วยอพยาบาท ฯลฯ

๑๔. คำว่า “ฌานวิโมกข์” ท่านอธิบายว่า เนกขัมมะย่อมเผา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าฌาน เนกขัมมะย่อมเผากามฉันทะให้ไหม้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าฌาน บุคคลเมื่อเผากามฉันทะย่อมหลุดพ้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าฌานวิโมกข์ เมื่อเผากามฉันทะให้ไหม้ย่อมหลุดพ้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าฌานวิโมกข์ ฯลฯ

๑๕. คำว่า “ภาวนา อธิษฐาน ชีวิต” ท่านอธิบายว่า บุคคลผู้ละกามฉันทะย่อมเจริญเนกขัมมะ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยภาวนา ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ถึงพร้อมด้วยอธิษฐานอย่างนี้นั้น ย่อมเป็นอยู่สงบ ไม่ใช่เป็นอยู่ไม่สงบ เป็นอยู่ชอบ เป็นอยู่ไม่ผิด เป็นอยู่หมดจด เป็นอยู่ไม่เศร้าหมอง เพราะเหตุนั้น จึง ชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอาชีวะ (ชีวิต) ผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ผู้ถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ถึงพร้อมด้วยอาชีวะอย่างนี้นั้น จะไปสู่บริษัทใด ๆ คือ ขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณ-บริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมองอาจ ไม่เก้อเขิน เข้าไปหา เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยภาวนา ผู้ถึงพร้อมด้วยอธิษฐาน ถึงพร้อมด้วยอาชีวะอย่างนั้น ฯลฯ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๐/๖๐๖)

มาตุคาม, สตรี : ผู้หญิง ดังคำในมหาวิภังค์อธิบายว่า ที่ชื่อว่ามาตุคาม ได้แก่หญิงมนุษย์ ไม่ใช่นางยักษ์ ไม่ใช่นางเปรต ไม่ใช่สัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย หญิงมนุษย์นั้นโดยที่สุดกระทั่งเด็กหญิงซึ่งเกิดในวันนั้น หญิงโตกว่านี้ไม่ต้องกล่าวถึง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๗๑/๒๙๓,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗/๒๔๔,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๓๔/๒๑๓, วิ.ป.(ไทย) ๘/๙/๑๔,๑๓/๑๔๙/๑๖๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๑/๒๔๔,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๓/๒๕๔,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘๐/๓๑๓,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๒/๙๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๐/๑๒๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๓/๕๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๗/๒๗๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๒/๑๕๙,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙/๔๘๙,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๙๕/๓๑๖)

มาตุคามสูตร[๑]: พระสูตรว่าด้วยมาตุคามพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น แม้มาตุคามก็ไม่สามารถย่ำยีจิตของภิกษุรูปหนึ่งได้เท่ากับลาภสักการะและความสรรเสริญ (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๐/๒๗๖)

SAMPLE

มาตุคามสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของบุรุษ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมไม่น่าพอใจสำหรับบุรุษ คือ (๑) รูปไม่สวย (๒) ไม่มีโภคทรัพย์ (๓) ไม่มีศีล (๔) เกียจคร้าน (๕) ไม่อาจให้กำเนิดลูกแก่เขาได้ ส่วนมาตุคามผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ แล้วเป็นที่น่าพอใจสำหรับบุรุษมีนัยตรงกันข้าม (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๘๐/๓๑๓)

มาตุคามสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้มาตุคามเกิดในนรกและสวรรค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือ มาตุคามเป็นผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น ส่วนมาตุคามประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ คือ มาตุคามเป็นผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๓/๓๕๑)

มาตุฆาตกรรม : การกระทำที่ฆ่ามารดา,เป็นบาปหนัก เป็น ๑ในอนันติยกรรม ๕ คือ มาตุฆาตกรรม ปิตุฆาตกรรม อรหันตฆาตกรรม โลหิตุปปาทกรรม สังฆเภทกรรม ดังคำในปัฏฐานว่า มาตุฆาตกรรมเป็นปัจจัยแก่มาตุฆาตกรรมโดยอุปนิสสยปัจจัย(อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๐๓/๗๕๘,๔๐/๔๒๓/๒๗๕,(อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๒/๔๔, (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๓๑/๖๒๓, (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๓๕/๖๒๖, ๔๓/๓๓๗/๖๒๗)

มาตุโปสกดิชฌชาดก : ชาดกว่าด้วยพญาแร้งโพธิสัตว์เลี้ยงมารดา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาแร้งโพธิสัตว์ผู้เลี้ยงดูมารดาบิดาตาบอดวันหนึ่งไปหาอาหารได้ไปติดบ่วงของนายพราน ขณะที่ตนเองกำลังติดบ่วงนายพรานอยู่ ได้คร่ำครวญถึงมารดาบิดาว่าคงจะอดตายเพราะไม่มีใครเลี้ยงดู นายพรานมาได้ยินเข้าเกิดสงสัยจึงถามว่าแร้งพูดเสียงมนุษย์ได้ด้วยหรือ พญาแร้งบอกว่าเรากำลังคร่ำครวญถึงมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าตาบอดไม่มีใครเลี้ยงดู เพราะตนเองก็มาติดบวงเสียแล้วคงจะต้องอดตายเป็นแน่ นายพรานเกิดความสงสัยจึงถามว่า ธรรมดานกแร้งย่อมมองเห็นซากศพได้ไกลถึงร้อยโยชน์มิใช่หรือ เหตุไรเมื่อมาใกล้ตาข่ายและบ่วงแล้วก็ไม่รู้ พญาแร้งจึงว่า เมื่อใดสัตว์มีความเสื่อมถึงคราวจะสิ้นชีวิตเมื่อนั้น แม้มาใกล้ข่ายและบ่วงก็ไม่รู้นายพรานเกิดความสงสารแล้วปล่อยตัวไปให้ไปเลี้ยงดูมารดาบิดา ขอให้ได้ไปพบหมู่ญาติด้วยความสวัสดี พญาแร้งได้ให้พรแก่นายพรานเช่นกันว่าแล้วก็คาบเนื้อบินกลับไปหามารดาบิดา สัตว์เมื่อมีความเสื่อมเมื่อความตายจะมาถึงตัวย่อมไม่มีนิมิตเครื่องหมายบอกให้ทราบ เหตุนั้นคนจึงไม่ควรประมาท (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๒๒/๒๕๘)

SAMPLE

มาตุโปสกจริยา :ว่าด้วยจริยาของพญาช้างตัวเลี้ยงมารดา พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพญาช้างเลี้ยงมารดาอยู่ในป่า พรานป่าเห็นแล้วไปกราบทูลพระราชา พระราชาให้ควาญช้างไปนำตัวมา พญาช้างเป็นสัตว์มีศีล เลี้ยงดู มารดา จึงมิได้ประทุษร้ายควาญช้างและยอมเดินตามเข้ามาในเมือง ด้วยจิตมิได้คิด โกรธแต่ประการใด (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑/๗๔๖)

มาตุโปสกชาดก : ชาดกว่าด้วยพญาช้างเลี้ยงมารดา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาช้างเผือกโพธิสัตว์เลี้ยงมารดาผู้แก่เฒ่าตาบอดอยู่ในป่า ถูกพระเจ้าพรหมทัตจับมาเป็นช้างทรง คิดถึงมารดาตาบอดจึงไม่ยอมกินอาหาร แม้ควาญช้างจะเลี้ยงดูอย่างดี ถึงพระราชาจะทรงอ้อนวอนให้บริโภคอาหารก็ตามก็ไม่ยินดี ได้กราบทูลพระราชาถึงเหตุที่ตนไม่ยอมบริโภคอาหารเพราะคิดถึงมารดาผู้แก่เฒ่าอยู่ผู้เดียวในป่าไม่มีใครดูแล เมื่อพระราชาได้สดับเกิดความสงสารจึงรับสั่งให้ปล่อย พระโพธิสัตว์จึงรีบกลับเข้าป่าไปบำรุงมารดาด้วยความกตัญญูกตเวที และได้เล่าถึงพระราชาว่าเป็นคนดีที่ปล่อยให้ตนได้มาหามารดาทำให้มารดาสรรเสริญพระราชาไปด้วย(ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๑/๓๕๔)

มาตุโปสกพราหมณ์ : พราหมณ์ผู้เลี้ยงมารดา ชาวกรุงสาวัตถี แสวงหาภิกษาโดยธรรมได้มาแล้วก็เลี้ยงมารดาและบิดา ดังคำในมาตุโปสกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใดแสวงหาภิกษาโดยธรรมได้มาแล้วก็เลี้ยงมารดาและบิดา ผู้นั้นย่อมประสบบุญเป็นอันมาก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๕/๒๙๗)

มาตุโปสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุโปสกพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล มาตุโปสกพราหมณ์เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าพระองค์แสวงหาภิกษาได้มาโดยชอบธรรมแล้วเลี้ยงมารดาและบิดา เช่นนี้ชื่อว่าทำกิจที่ควรทำหรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านชื่อว่าได้ทำกิจที่ควรทำแท้ เพราะผู้แสวงหาภิกษาได้มาโดยชอบธรรมแล้วเลี้ยงมารดาและบิดา ย่อมประสบบุญเป็นอันมาก บัณฑิตย่อมสรรเสริญผู้เลี้ยงมารดาและบิดาโดยธรรมขณะที่ยังอยู่ในโลก ครั้นจากโลกนี้ไปแล้ว เขาย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์ เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น มาตุโปสกพราหมณ์ก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๕/๒๙๗)

มาตุลา, เมือง :ชื่อเมืองหนึ่ง แคว้นมคธ ดังคำในจักกวัตติสูตร ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เมืองมาตุลา แคว้นมคธ ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙)

SAMPLE

มาตุลุงคผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมาตุลุงคผลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายผลมะงั่วแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๘/๑๙๔)

มาตุสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยผู้เคยเป็นมารดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เพราะสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นมารดากัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๓๗/๒๒๗)

มาตุสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยมารดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ผู้ที่ไม่กล้าพูดเท็จทั้งที่รู้ต่อมารดา แต่เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่อมสามารถพูดเท็จได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๖/๒๘๗)

มาธุรสุวบัณฑิต : ชื่อนกแขกเต้าผู้เป็นโพธิสัตว์ มีปรากฏในมโหสธชาดก ที่นางนกสาลิกากล่าวแก่นกแขกเต้าบัณฑิตว่า มาธุรสุวบัณฑิต สิริย่อมไม่มีแก่ผู้ด่วนได้ใจเร็ว เชิญท่านอยู่ ณ ที่นี้แหละจนกว่าจะได้เฝ้าพระราชาจนกว่าจะได้ฟังเสียงตะโพนและเห็นอานุภาพของพระราชา(ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๖๒๗/๒๗๙)

มานกามสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีมานะ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า บุคคลผู้มีมานะ(ความถือตัว)ย่อมไม่มีการฝึกตนเอง บุคคลผู้มีจิตไม่มั่นคงย่อมไม่มีความรู้ บุคคลผู้ไม่ประมาทอยู่ในป่าคนเดียว ก็ไม่ถึงจุดจบแห่งความตาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลละมานะได้แล้ว มีใจมั่นคงดี มีใจดี หลุดพ้นในธรรมทั้งปวง ไม่ประมาท อยู่ในป่าคนเดียว ย่อมถึงจุดจบแห่งความตายได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙/๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จุดจบแห่งความตาย หมายถึงพระนิพพาน (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๕/๒๖)

มานทินนสูตร : พระสูตรว่าด้วยมานทินนคหบดี มานทินนคหบดีป่วยหนักจึงให้คนไปอาราธนาท่านพระอานนท์มาเพื่อแสดงธรรม พระเถระจึงไปแสดงสติปัฏฐาน ๔ ให้ฟัง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๖/๒๕๔)

มานทินนะ, คหบดี :ชื่อคหบดีคนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ เป็นอริยบุคคล ชั้นอนาคามี คราวหนึ่งป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ส่งคนไปหาพระอานนท์และให้บอกอาการเป็นไข้ของตน และขอให้พระอานนท์อนุเคราะห์มาเยี่ยม พอพระอานนท์ทราบข่าวก็ได้มาเยี่ยม ถามอาการเป็นไข้ และได้สนทนาธรรม ดังคำที่มานทินนคหบดีกล่าวแก่พระอานนท์ว่า ผมไม่สบายจะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนามีแต่กำเริบหนักขึ้นไม่

SAMPLE

ทุเลาลงเลยอาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ ท่านผู้เจริญ แม้ผมจะได้รับทุกขเวทนาเห็นปานนี้ก็ยังพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรมในสติปัฏฐานอยู่ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๖/๒๕๔)

มานปริญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้มานะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หมู่สัตว์นี้ประกอบด้วยมานะ ถูกมานะร้อยรัดไว้ ยินดีแล้วในภพ ไม่กำหนดรู้มานะ จึงกลับมาเกิดซ้ำอีก ส่วนหมู่สัตว์(ผู้รู้ซึ้งถึงมานะ กำหนดรู้มานะได้ คลายความพอใจในมานะนั้นได้) ที่ละมานะได้แล้ว น้อมใจไปในธรรมเป็นที่สิ้นมานะ ครอบงำมานะที่ร้อยรัดได้แล้วล่วงพ้นกิเลสเครื่องร้อยรัดได้ทั้งหมด (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘/๓๕๒)

มานปริยุฏฐาน : กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือมานะ, เป็นข้อที่ ๓ ในปริยุฏฐาน ๗ คือ (๑) กามปริยุฏฐานะ (กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือกาม) (๒) ปฏิฆปริยุฏฐานะ (กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือปฏิฆะ) (๓) มานปริยุฏฐานะ (กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือมานะ) (๔)ทิฏฐิปริยุฏฐานะ (กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือทิฏฐิ) (๕) วิจิกิจฉาปริยุฏฐานะ (กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือวิจิกิจฉา) (๖) ภวราคปริยุฏฐานะ (กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือภวราคะ)(๗) อวิชชาปริยุฏฐานะ (กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคืออวิชชา) (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๐๐/๗๔๗)

มานวินิพันธาทิฏฐิว่า ของเรา□ :ทิฏฐิความยึดมั่นถือมั่นมานะว่าของเรา มี ๑๘ ประการ หมายถึงความยึดมั่นถือมั่นว่าจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน ว่าเป็นของเรา, ความความยึดมั่นถือมั่นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ว่าเป็นของเรา, ความยึดมั่นถือมั่นว่าจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ ว่าเป็นของเรา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๕/๒๒๒)

มานวินิพันธาทิฏฐิว่า เป็นเรา :□ทิฏฐิความยึดมั่นถือมั่นมานะว่าเป็นเรา มี ๑๘ ประการ หมายถึงความยึดมั่นถือมั่นว่าจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน ว่าเป็นเรา, ความยึดมั่นถือมั่นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ว่าเป็นเรา, ความยึดมั่นถือมั่นว่าจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ ว่าเป็นเรา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๕/๒๒๒)

มานสสูตร : พระสูตรว่าด้วยบ่วงใจ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มารเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า บ่วงนี้เที่ยวไปในอากาศ มีในใจ สัญจรไปอยู่ เราจักคล้องท่านด้วยบ่วงนั้น ท่านไม่พ้นจากเราไปได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราปราศจากความพอใจในอารมณ์ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นที่

SAMPLE

รื่นรมย์ใจ มารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๑/๑๙๒)

มานสังโยชน์ : สังโยชน์คือความถือตัว หมายถึงกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคือมานะ,ในธรรมสังคณีอธิบายความหมายของมานสังโยชน์ไว้ว่า ความถือตัวว่า เราดีกว่าเขา เราเสมอกับเขา เราเลวกว่าเขา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความยกตน ความอวดตน ความเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้ชื่อว่ามานสังโยชน์, เป็นข้อ ๕ ในบรรดาสังโยชน์ ๗ คือ (๑) อนุนยสังโยชน์ (๒) ปฏิฆสังโยชน์ (๓) ทิฏฐิสังโยชน์ (๔) วิจิกิจฉาสังโยชน์ (๕) มานสังโยชน์ (๖) ภวราคสังโยชน์ (๗) อวิชชาสังโยชน์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘/๑๔,๒๓/๙/๑๕,๒๓/๑๐/๑๖, อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๑๒๑/๒๘๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๐๕/๖๖๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๒๗๔)

มานสูตร : พระสูตรว่าด้วยมานะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มานะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้ถือตัวไปสู่ทุคติ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้ง ย่อมละมานะนั้นได้เพราะรู้โดยชอบ ครั้นละได้แล้วจึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ไม่ว่าในกาลไหน ๆ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖/๓๕๐)

มานะ : 1.ความถือตัว, ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่, เป็นอุทธัมภาคิยสังโยชน์ คือ สังโยชน์เบื้องสูง พระอรหันต์จึงละได้, เป็นข้อ ๘ ในสังโยชน์ ๑๐, ข้อ ๓ ในสังโยชน์ ๑๐ ตามนัยพระอภิธรรม, ข้อ๕ ในอนุสัย ๗, ข้อ ๑๓ ในอุปกิเลสส ๑๖, ข้อ ๒ ในปปัญจะ ๓) มานะนี้ ในพระไตรปิฎกแสดงไว้มากหลายชุด มีตั้งแต่หมวด ๑ ถึง หมวด ๑๐, อย□างน□อยพึงทราบมานะ ๓ ที่ตรัสไว้ด□วยกันกับ ตัณหา ๓ (องฺ.ฉกฺก.๒๒/ ๓๗๗/๔๙๔) คือ (๑) มานะ ความถือตัวอยู□ภายใน โดยมี ตั วตนที่ ต□องคอยให□ ความสำ าคัญ ที่ จะพะนอจะบำเรอจะยกจะชู ให□ปรากฏหรือให□ เด□ นขึ้นไว□อันให□คำนึงที่จะแบ่งแยกเราเขาจะเทียบจะแข่งจะรู□สึกกระทบกระทั่ง (๒) อติมานะ ความถือตัวเกินล□วง โดยสำคัญตนหยาบรุ นแรงขึ้นเป□นความยกตัวเหนือเขา ดูถูกดูหมิ่นเหยียดหยามผู้อื่ น (๓) โอมานะ ความถือตัวต่ำด□อย โดยเหยียดตัวลงเป□นความดูถูกดูหมิ่นตนเอง, มานะ ๓ นี้ พึงทราบความหมายอย□างสั้ นๆ ตามที่แสดงในมหานิทเทส (ขุ.ม.๒๙/๓๕๗/๒๓๖) ว□า“มานะ ว□ า‘เราเท□ ากั บเขา’ อติ มานะ ว□ า‘เราดี กว□ าเขา’ โอมานะ ว□ า‘เราเลวกว□ าเขา’ ย□ อมไม□ มี ไม□ ปรากฏ หาไม□ ได□ ในพระอรหั นตขี ณาสพ...”มานะ ๙ ชื่ องมี การอ□ างอิ งบ□ อยๆ (เช□ นขุ .ม.๒๙/๑๐๒/

๙๔) ได□ แก□ (๑) ดี กว□ าเขาสำคัญตัวว□าดีกว□าเขา (๒) ดีกว□ าเขาสำคัญตัวว□าเสมอเขา (๓) ดีกว□าเขาสำ าคั ญตั วว□ าเลวกว□ าเขา (๔) เสมอเขาสำ าคั ญตั วว□ าดี กว□ าเขา (๕) เสมอเขา สำ าคั ญตั วว□ า เสมอเขา (๖) เสมอเขา สำ าคั ญตั วว□ าเลวกว□ าเขา (๗) เลวกว□ าเขา สำ าคั ญตั วว□ าดี กว□ าเขา (๘) เลวกว□ าเขา สำ าคั ญตั วว□ าเสมอเขา (๙) เลวกว□ าเขา สำ าคั ญตั วว□ าเลวกว□ าเขา; ข□ อ ๑, ๕ และ ๙ เป□ นการมองตรงกั บที่ เป□ นจริ ง แต□ ก็ ยั งเป□ นการถื อตั วเป□ นกิ เลสอย□ างประณี ต ซึ่ งพระอรหั นต□ จึ งละได□ ส□ วนอี ก ๖ ข□ อ เป□ นการถื อตั วโดยมองไม□ตรงกับที่เป□นจริง เป□นกิเลสที่หยาบกว□ าขั้ นพระโสดาบั นก็ ละหมดแล□ วมานะชื่ ออื่ นที่ ควรทราบ คื อ อธิ มานะ ความสำ าคั ญตนเกิ นเป□ นจริง ความสำคัญตนผิด เช□น ผู□ประพฤติ ดี ปฏิ บั ติ ชอบในระดับหนึ่ง ซึ่งที่แท□ยังเป□นปุถุชน แต□สำคัญตนเป□ นพระอรหันต□หรือเป□นพระอริ ยะ, อั สมิ มานะ ความถื อตั ว โดยมีความยึ ดมั่ นสำ าคั ญหมายในขั นธ□ ๕ แม□อย□ างใดอย□ างหนึ่ งว□ าเป□ นตน, มิ จฉามานะความถื อตั วผิ ด โดยหยิ่ งผยองลำ าพองตนในความยึดถือหรือความสามารถในทางชั่ วร□ าย เช□ น ภู มิ ใจว□ าพู ดเท็ จเก□ งใครๆ จั บไม□ ได□ ลำ าพองว□ าสามารถใช□ วิ ชาของตนในทางที่คนอื่นรู□ไม□ทันเพื่อหากินหรือกลับแกล□ งรั งแกคนอื่ นได□ , อวมานะ การถื อตั วกดเขาลง ซึ่ งแสดงออกภายนอก โดยอาการลบหลู□ ไม□ ให□ เกี ยรติ ทำ าให□ อั บอายขายหน□า ไม□แยแส ไร□อาทร เช□น ผู□มีกำลังอำนาจที่ทำการขู□ตะคอก ลูกที่เมินเฉยต□อพ□อแม□ เป□นคู□ตรงข□ามกับคำในฝ□ ายดี คื อ สัมมานะ อันได□แก□การนับถือยกย□องให□เกียรติแก□ผู□มีคุณความดีโดยเหมาะสมอย□างจริงใจมานะเป□นกิเลสเด□นนำเนื่องกันและคู□กันกับตัณหา เป□นแรงขับดันให□ปุถุชนทำการต□างๆ ก□อความขัดแย□ง ป□ญหาและทุกข□นานา แม□หากรู□จักใช□ จะปลุกเร□าให□เบนมาเพียรพยายามทำความดีได□ก็แฝงป□ญหาและไม□ปลอดทุกข□ จึงต□องมีการศึกษา เริ่มแต□ฝ□กวินัยให□มีศีลที่จะควบคุมพฤติกรรมไว□ในขอบเขตแห□งความสงบเรียบร□อยไม□เบียดเบียนกันแล□วพัฒนาจิตป□ญญาให□เจริญฉันทะขึ้นมาเป□นแรงขับเคลื่อนแทนที่ตัณหาและมานะ เมื่อปฏิบัติเช่นนี้ ถึงจะยังมีมานะอยู□อย□างละเอียดจนเป□นพระอนาคามี ก็จะแทบไม□มีโทษภัยจนกว่าจะพ□นจากมานะเป□นอิสระสิ้นเชิงเมื่อบรรลุอรหัตผลซึ่งจะเป□นอยู□ด□วยป□ญญาบริสุทธิ์สืบไป

2. ในภาษาไทย มานะมีความหมายเพี้ยนไปเป□นว□า เพียรพยายาม ขยันมุ□งมั่น เช□นในคำว□า มานะพากเพียร มุมานะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒,ม.มู.(ไทย) ๑๓/๗๖/๗๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๓/๔๔๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙/๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๒/๑๑๒,สำ.พา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๒/๙๔,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๓๒/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๘/๖๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๖/๖๒๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๙/๘๑,องฺ.องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔/๕๐๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๙/๓๓๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๑๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๑/๑๕๗,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๒๓๙/๓๑๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๗๘/๕๕๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔/๑๕๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๕๑/๑๒๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๕๓/๖๗๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๓/๑๔๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๒๓/๒๘๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑/๓๕๑)

มานัต : ชื่อวุฏฐานวิธีคือระเบียบปฏิบัติในการออกจากครุกาบัติแปลว□า“นับ” หมายถึงการนับราตรี ๖ ราตรีคือภิกษุผู□ต□องอาบัติสังฆาทิเสสแล□ว เมื่อจะปลดเปลื้องตนจากอาบัติ ตามธรรมเนียมแห□งอาบัติสังฆาทิเสสจะต□องไปหาสงฆ□จตุรวรรคทำผ□าห□มเฉวียงบ□าข□างหนึ่งกราบภิกษุแก□กว่านั่งกระหย□งประนมมือ กล□าวคำขอมานัตตามอาบัติที่ต□อง ภิกษุรูปหนึ่งสวดประกาศให□มานัตแล□วภิกษุรูปนั้นประพฤติมานัต ๖ ราตรี เป□นวุฏฐานวิธีเบื้องต□น แห□งการออกจากครุกาบัติแล□วสงฆ□จึงสวดระงับอาบัตินั้น(แต□ถ□าปกป□ดอาบัติไว□ต□องอยู□ปริวาสก□อนจึงประพฤติมานัตได□)(วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๘/๑๑๑,๔/๗๙/๑๑๕,๔/๑๙๓/๓๐๔,วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๐๐/๒๙๐,๕/๔๐๑/๒๙๐,๕/๔๐๓/๒๙๔,๕/๔๐๖/๒๙๖,วิ.ม.(ไทย)๖/๑๑/๒๑,๖/๑๑/๒๒,๖/๑๒/๒๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๐๒/๑๓๖,๒๐/๒๐๓/๑๓๖,๒๐/๒๑๘/๑๓๖,๒๐/๒๑๙/๑๓๖)

มานัตถัทธสูตร : พระสูตรว่าด้วยมานัตถัทธพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พราหมณ์ชื่อมานัตถัทธะ(กระด้างเพราะถือตัว)ไม่ยอมไหว้มารดา บิดา อาจารย์ และพี่ชาย เมื่อเห็นพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมกลางบริษัทก็คิดว่า เราจะเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมถึงที่ประทับ ถ้าพระสมณโคดมทักทาย เราก็จักทักทาย ถ้าไม่ทักทาย เราก็จักไม่ทักทาย พระผู้มีพระภาคทรงทราบความคิดของเขาจึงตรัสว่า การมีมานะไม่ดี มาเพราะต้องการประโยชน์อะไร ก็ควรทำประโยชน์นั้นให้เสร็จ มานัตถัทธพราหมณ์ได้ฟังเช่นนั้นก็รู้ว่าพระสมณโคดมทราบจิตของตนเอง จึงหมอบลงใกล้พระยุคลบาทแล้วจุมพิตและนวดเฟ้นพระยุคลบาทพร้อมประกาศชื่อตัวเอง ทำให้บริษัทเกิด

SAMPLE

ประหลาดใจว่า มานัตถัทธพราหมณ์นี้ไม่ไหว้มารดา บิดา อาจารย์ และพี่ชาย แต่พระสมณโคดมทรงทำให้เป็นคนนอบน้อมได้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับเขาว่า เชิญท่านลุกขึ้นนั่งบนที่นั่งของตน เพราะท่านเลื่อมใสเราแล้ว เมื่อเขานั่งแล้วได้ทูลว่า บุคคลไม่ควรทำมานะในใคร ควรมีความเคารพ พึงยำเกรง บูชาใครจึงจะเป็นการดี จึงตรัสตอบว่า บุคคลไม่ควรทำมานะในมารดา บิดา พี่ชาย และอาจารย์ พึงมีความเคารพ พึงยำเกรง บูชาบุคคลเหล่านั้นจึงจะเป็นการดี พึงทำลายมานะ ไม่ควรกระด้าง พึงนอบน้อมพระอรหันต์ ผู้เยือกเย็น ทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น มานถัทธพราหมณ์ก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๑/๒๙๑)

มานัตถัทธะ, พราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่งที่ กระด้างเพราะถือตัวกรุงสาวัตถี ไม่มีสัมมาคารวะ ดังคำว่า พราหมณ์ชื่อมานัตถัทธะพำนักอยู่ในกรุงสาวัตถีไม่ไหว้มารดา บิดา อาจารย์ และพี่ชายเลย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๑/๒๙๑)

มานาติมานะ : ความเย่อหยิ่งถือตัว ในวิภังค์ได้กล่าวความหมายไว้ว่า บางคนในโลกเบื้องต้นถือตัวว่าเสมอกับคนอื่นๆ ต่อมาถือตัวว่าเลิศกว่าคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล ฯลฯ ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า มานาติมานะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๘๐/๕๕๘)

มานานุสัย : อนุสัยคือมานะ,อนุสัยคือความถือตัว,กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ, หมายถึงกิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคือมานะ,เป็นข้อที่ ๕ ในอนุสัย ๗ คือ(๑) กามราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคือกามราคะ) (๒) ปฏิฆานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคือปฏิฆะ)(๓)มานานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคือมานะ) (๔) ทิฏฐานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคือทิฏฐิ) (๕) วิจิกิจฉานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคือวิจิกิจฉา) (๖)ภวราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคือภวราคะ) (๗) อวิชชานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคืออวิชชา)(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๓๓๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๙/๑๐๑,๑๔/๑๔/๑๐๒/๑๒๑,๑๔/๑๔/๑๐๔/๑๒๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๒/๓๐๘,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐๐/๓๐๐,๑๖/๒๐๑/๓๐๑,๑๖/๒๓๖/๓๒๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๑/๑๑๑,๑๗/๗๒/๑๑๒,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๙/๕๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๒/๑๘๔,๒๐/๓๓/๑๘๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๑๑/๑๗,๒๓/๑๒/๑๘,๒๓/๕๕/๑๐๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๐/๓๒๕,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗/๓๓,๒๙/๓๐/๑๒๑,๒๙/๔๙/๑๗๑,๒๙/๑๕๐/๔๐๙,๒๙/๒๑๐/๖๑๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๖,ขุ.

อป.(ไทย) ๓๓/๓๕๗/๔๓๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗//๒๖๘/๑๔๒,๓๗/๕๕๕/๖๐๔,๓๗/๖๑๑/๖๖๘,๓๗/๗๐๐/๗๔๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๘/๕/๕๓๓,๓๘/๑๖/๕๔๐)

มานิจระ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่งที่เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ ปกครองดูแลโลกมนุษย์ ด้านทิศเหนือ มีหน้าที่คอยรับข้อร้องเรียนจากพุทธบริษัท ที่ถูกยักษ์ที่ไม่เชื่อฟังมารุกรานพุทธบริษัท,เป็น ๑ ในบรรดา ๔๑ ตนที่มีตำแหน่งเป็นผู้ปกครอง ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรว่า คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ ฯลฯ สุมุขะ ๑ ทธิมุขะ ๑มณิ ๑ มานิจระ ๑ ทีฆะ ๑ รวมทั้งเสรีสกะด้วย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๒,๑๑/๒๙๓/๒๔๕)

มานุสะ : ชื่อเทพองค์หนึ่ง ในบรรดาเทพ ๑๐ หมู่อีกหมู่หนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ มีปรากฏในมหาสมยสูตร ดังคำว่า เทพอีก ๑๐ หมู่ คือ สมานะ มหาสมานะ มานุสะ มานุสุตตมะ ขิฑฑาปทูสิกะ มโนปทูสิกะ หริ โลหิตวาสี ปารคะ และมหาปารคะผู้มียศก็มา (ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

มานุสุตตมะ : ชื่อเทพองค์หนึ่ง ในบรรดาเทพ ๑๐ หมู่อีกหมู่หนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ มีปรากฏในมหาสมยสูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

ม้าปุณณกะ : ชื่อม้าตัวหนึ่ง เป็นม้าอัสดรของพระเจ้าเอกราช มีกรรมหยาบช้า แห่งกรุงปุปผวดี ,เป็นม้าที่ถูกนำมาเพื่อบูชายัญ ดังคำในจันทกุมารชาดกว่า พวกท่านจงรีบไปนำม้าอัสดรของเรามา คือม้าเกศี ม้าสุรามุขะ ม้าปุณณกะ ม้าวินตกะ ม้าเหล่านั้นจักเป็นประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๙๔/๓๓๗)

ม้าม, อวัยวะ : ปิหกะ เป็นอวัยวะ ๑ ในอาการ ๓๒ ของมนุษย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๙,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓/๔,๓๑/๔/๑๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๓/๑๙๐),ในวิสุทธิมรรคให้ความหมายของม้ามไว้ว่า ได้แก่เนื้อสัณฐานเป็นลิ้นอยู่ในท้อง ม้ามนั้น โดยสี มีสีคราวอ่อนดุจสีดอกคนทิสอ โดยสัณฐาน สัณฐานดังลิ้นลูกโคดำ มีขั้วยาวประมาณ ๗ นิ้ว โดยทิศ เกิดในทิศเบื้องบนโดยโอกาส มันตั้งอยู่ติดข้างบนของพื้นท้องทางซ้ายหัวใจ ซึ่งเมื่อมันออกมาข้างนอก เพราะถูกทำร้ายด้วยเครื่องประหาร สัตว์ทั้งหลายก็จะสิ้นชีวิต[๓] โดยตัดตอน ม้ามกำหนดตัวด้วยส่วนของม้ามเอง นี่เป็น (สภาคบริเฉท) ตัดตอนด้วยส่วนของตนแห่งม้ามนั้น ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายว่า หมายถึงอวัยวะภายในร่างกาย ริมกระเพาะ

อาหารข้างซ้าย มีหน้าที่ทำลายเม็ด เลือดแดง สร้างเม็ดเลือดเหลืองและสร้างภูมิคุ้มกันแก่ร่างกาย(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒)

มายา : ความเจ้าเล่ห์,มารยาคือเจ□าเล□ห□(ข□อ ๕ ในมละ๙, ข□อ ๙ ในอุปกิเลส ๑๖),ในวิภังค์ อภิธรรมปิฎก อธิบายความหมายของมายาไว้ว่า บางคนในโลกนี้ประพฤติทุจริตด้วยกาย วาจา และใจแล้วตั้งความปรารถนาลามกไว้เพราะมีความต้องการจะปกปิดทุจริตนั้นเป็นเหตุ คือปรารถนาว่า ขอใครอย่าได้รู้ทันเรา ดำริว่า ขอใครอย่าได้รู้ทันเรา พูดว่า ขอใครอย่าได้รู้ทันเราขวนขวายด้วยกายว่า ขอใครอย่าได้รู้ทันเรา ความเจ้าเล่ห์ ความเป็นคนเจ้าเล่ห์ กิริยาที่หลอกให้หลง ความลวง ความโกง ความกลบเกลื่อน ความหลีกเลี่ยงความซ่อน ความซ่อนบัง ความปกปิด ความปิดบัง การกระทำไม่ชัดเจน การไม่ทำให้แจ้ง การปกปิดมิดชิด การกระทำที่ชั่ว มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ามายา(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๖/๒๖๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๙/๓๙๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๑/๑๓๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๖/๒๒๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๑๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๔/๕๖๒)

มายา, พระมารดา,มายาเทวี :เจ□าหญิงแห□งเทวทหนคร เป□นพระราชบุตรีของพระเจ□าอัญชนะ เป□นพระมเหสีของพระเจ□าสุทโธทนะ แห□งกรุงกบิลพัสดุ□, เป□นพระราชชนนี ของเจ□าชายสิทธัตถะ, เป□นพระพุทธมารดา เจ□าชายสิทธัตถะประสูติได□ ๗ วัน พระนางก็สวรรคต, คำว□า มายา ในที่นี้มิได□หมายความว□ามารยาที่แปลว่า เล□ห□เหลี่ยมหรือล□อลวง แต□หมายถึงความงามที่ทำให□ผู□ประสบงวยงงหลงใหล, นิยมเรียกว□าพระนางสิริมหามายา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๘๒,๓๓/๑๑/๖๖๗,๓๓/๑๑/๖๗๑,๓๓/๑๑/๗๐๓,๓๓/๑๒/๖๖๒,๓๓/๒๑/๗๑๔,๓๓/๖๖/๕๗๕,๓๓/๑๓/๗๑๙)

มายากล : การเล่นกล, การแสดงกล, มีปรากฏในสุภาชีวกัมพวนิกาเถรีคาถา ที่สุภาชีวกัมพวนิกาเถรีกล่าวแก่นักเลงเจ้าชู้ผู้หนึ่งว่า คนบอดท่านยังจะเข้าไปยึดอัตภาพที่ว่างเปล่า เหมือนภาพลวงตาที่ปรากฏต่อหน้า เหมือนต้นไม้ทองในความฝัน เหมือนรูปของมายากลที่นักเล่นกลแสดงท่ามกลางฝูงชนว่าเป็นของจริง (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๙๙/๒๕๐,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๙๖/๖๒๐)

มายาเป็นเครื่องกลับใจ : เล□ห□เหลี่ยมหรือล□อลวงที่ให้เปลี่ยนใจ,ความเจ้าเล่ห์ที่ให้ทำให้คนเปลี่ยนใจมานับถือลัทธิของตน,เป็นกล่าวที่พวกนิครนถ์กล่าวถึงพระพุทธเจ้า ดังคำอุปาลิวาทสูตร นิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีก็ได้เตือนนิครนถ์ นาฏบุตรว่า ท่านผู้เจริญ การที่อุบาลีคหบดีจะพึงโต้วาทะกับพระสมณโคดมนั้นข้าพเจ้าไม่ชอบใจเลย เพราะพระสมณโคดมเป็นคนมีมารยา รู้มายาเป็นเครื่อง

กลับใจพวกสาวกของอัญเดียรถีย์ได้(ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๐/๕๗,๑๓/๗๒/๖๘,๑๓/๗๔/๗๐)

มาร,มารใจบาป : 1.สิ่งที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ ดังคำในปฐมมารปาสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา...มีอยู่ ถ้าภิกษุยังเพลิดเพลินรูปนั้นอยู่ ภิกษุนี้เรากล่าวว่าไปสู่ที่อยู่ของมาร...ถูกมารใจบาปทำได้ตามใจปรารถนาฯลฯ(สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๑๔/๑๒๘),ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางไม่ให้บรรลุความดีมี ๕ คือ (๑) กิเลสมาร มารคือกิเลส (๒) ขันธมาร มารคือเบญจขันธ์ (๓) อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขารที่ปรุงแต่งกรรม (๔) เทวปุตตมาร มารคือเทพบุตร (๕) มัจจุมาร มารคือความตาย

2.พญามารที่มีเรื่องราวปรากฏบ่อยๆ ดังคำใน เทฺวธาวิตักกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คำว่าชายผู้ปรารถนาความพินาศ ไม่ต้องการจะเกื้อกูล ไม่ประสงค์ความปลอดภัย นี้ เป็นชื่อของมารใจบาป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๑๕/๒๒๔)

ในคัมภีร์อธิบายว่า เป็นผู้ที่คอยมาแทรกแซงเหตุการณ์ต่างๆ ในพระพุทธประวัติ เช่น ยกพลเสนามาผจญพระมหาบุรุษในวันที่จะตรัสรู้พระองค์ชนะพระยามารได้ด้วยทรงนึกถึงบารมี ๑๐ คือทาน ศีล เนกขัมมะปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฏฐานเมตตา อุเบกขา มารในกรณีเช่นนี้ บางทีท่านอธิบายออกชื่อว่าเป็นวสวัตดีมารซึ่งครองแดนหนึ่งในสวรรค์ชั้นสูงสุดแห่งระดับกามาวจรคือปรนิมมิตวสวัตดีเป็นผู้คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้ มิให้ล่วงพ้นจากแดนกามซึ่งอยู่ในอำนาจครอบงำของตน อย่างไรก็ดี ผู้ศึกษาพึงพิจารณาเทียบจากมาร ๕ ในความหมายที่ 1 ด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๑๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๙/๕๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๖/๒๖๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๖/๗๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๐/๑๖๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๓/๑๐๓,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๖๕/๕๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๔/๑๕๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘/๑๓,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๗/๒๖,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๔/๒๔๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๔/๖๘๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๙/๕๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๗/๓๑๔,๑๒/๕๐๒/๕๓๘,๑๒/๕๐๖/๕๔๕,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๘/๒๖๖)

มาร, ชุมนุม : มารบริษัท, ชุมชนมาร, หมู่มาร, เป็นข้อ ๗ ในบริษัท ๘ มีปรากฏในปริสาสูตรคือ (๑) ขัตติยบริษัท(ชุมนุมกษัตริย์) (๒) พราหมณบริษัท(ชุมนุมพราหมณ์) (๓) คหบดีบริษัท(ชุมนุมคหบดี) (๔) สมณบริษัท(ชุมนุมสมณะ) (๕) จาตุมหาราชบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นจาตุมหาราช) (๖) ดาวดึงสบริษัท(ชุมนุมเทพชั้นดาวดึงส์)

SAMPLE

(๗) มารบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นนิมมานรดี) (๘) พรหมบริษัท(ชุมนุมพรหม) (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๒/๑๑๙)

มารดา,มารดาบังเกิดเกล้า :แม่,ชนนี,ชเนนตี ดังคำในอัสสลายนสูตร กล่าวไว้ว่า การถือกำเนิดในครรภ์ย่อมมีได้ คือ (๑) มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน (๒) มารดามีระดู (๓) คันธัพพะปรากฏ,หรือดังคำที่พระเถระกล่าวว่า ลูกฟังคำพร่ำสอนของโยมมารดาบังเกิดเกล้านั้นแล้วถึงความสลดใจในธรรมเพื่อบรรลุธรรมที่ปลอดโปร่งจากโยคะกิเลส, หรือดังคำในพุทธวงส์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระบิดาของเรา พระมารดาบังเกิดเกล้าของเรา ชาวโลกเรียกพระนามว่ามายาเทวี (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑/๖๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๐/๑๒๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๔/๙๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๑/๑๐๖,สํ.ม.(ไทย) ๑๕/๑๙/๑๗,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๐/๒๘๕,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๘/๓๖๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔/๕,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๙๔/๑๒๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๗/๑๗,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๖/๔๖๗,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๓/๗๑๙, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒/๑๖๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๔๑/๖๙๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๑/๕๑๔)

มารดาชื่อสุจิมตี : ชื่อมารดาของภัททกาปิลานีเถรี เป็นภรรยากบิลพราหมณ์แห่งนครสากละ(สาคละ) ในมัททชนบท ดังคำในภัททกาปิลานีเถริยาปทาน ที่ภัททกาปิลานีเถรีกล่าวถึงประวัติของตนไว้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๐๐/๔๙๔)

มารตัชชนียสูตร : พระสูตรว่าด้วยการคุกคามมาร ท่านพระมหาโมคคัลลานะแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่องและมีอุปมาอุปไมยแก่มาร ณ เภสกฬาวัน เขตเมืองสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ เพื่อสงเคราะห์มารผู้เป็นญาติ ท่านพระมหาโมคคัลลานะหลังจากที่ถูกมารเข้าไปสิงในท้อง ท่านจึงได้ลำดับญาติให้มารตนนั้นฟังว่า ท่านเคยเกิดเป็นมารชื่อทูสีเป็นญาติกับมารที่สิงในท้องนั้น และครั้งที่เกิดเป็นมารนั้นได้ทำร้ายพระวิธุระอัครสาวกของพระกกุสันธะและทำความเดือดร้อนแก่พระสงฆ์ผู้ทรงศีล จึงเป็นเหตุให้ตกมหานรกหลาวเหล็กชื่อปัจจัตตเวทนียนรกเป็นเวลาหลายพันปี พ้นจากมหานรกนั้นแล้วไปหมกไหม้อยู่ในอุสสทนรกอีก ๑๐,๐๐๐ ปี และท่านได้เล่าอีกว่า ในขณะที่ทูสีมารเข้าสิงภิกษุทั้งหลายอยู่ พระกกุสันธะพุทธเจ้าทรงให้ภิกษุทั้งหลายแผ่เมตตาจนทูสีมารใจอ่อนแล้วกลับมาคุ้มครองภิกษุ ชักชวนให้พราหมณ์และคหบดีมาสักการะเคารพภิกษุทั้งหลาย หลังจากตายแล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์และท่านได้ขอให้มารนั้นอย่าทำร้ายพระอริยสาวกเช่นท่าน เพราะจะส่งผลให้ไปตกนรกหลังจากที่พระเถระกล่าวจบลง มารนั้นเสียใจจึงได้อันตรธานไปจากที่นั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๖/๕๔๕)

SAMPLE

มารธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมของมาร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมของมาร เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งมารสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๗๑/๒๖๒)

มารธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมของมาร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้ขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อ เพื่อจะได้ฟังแล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมของมาร เธอพึงละฉันทะราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘๓/๒๗๐)

มารธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมของมาร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้เข้ามาเฝ้าว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมของมาร เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๙๕/๒๗๔)

มารธีตาวัตถุ : เรื่องธิดามาร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ธิดามาร ๓ นางคือนางตัณหา นางอรดีและนางราคาว่า กิเลสที่พระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงชนะแล้ว พระองค์จะไม่ทรงกลับแพ้อีก กิเลสสักน้อยหนึ่งในโลกไม่ติดตามพระองค์ผู้ชนะได้แล้ว พวกท่านจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีพระญาณหาที่สุดมิได้ ผู้ไม่มีร่องรอยไปด้วยร่องรอยอะไรเล่าตัณหาดุจตาข่ายชื่อว่าวิสัตติกา ไม่มีแก่พระพุทธเจ้าพระองค์ใด เพื่อนำไปในภพไหน ๆ พวกท่านจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีพระญาณหาที่สุดมิได้ ผู้ไม่มีร่องรอย ไปด้วยร่องรอยอะไรเล่า (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๙/๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ร่องรอย ในที่นี้หมายถึงกิเลสมีราคะเป็นต้น คำว่าวิสัตติกา หมายถึงตัณหาที่ซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๖๐)

มารธีตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยธิดามาร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา นางตัณหา นางอรดีและนางราคาเข้าไปหามารผู้นิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ ใช้ไม้เขี่ยพื้นดินอยู่ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคแล้วกล่าวว่า ท่านเสียใจด้วยเหตุไร หรือเศร้าโศกถึงบุรุษคนไหน พวกดิฉันจักใช้บ่วงคือราคะนำมาถวายเหมือนบุคคลคล้องช้างป่านำมาฉะนั้น บุรุษนั้นจักตกอยู่ในอำนาจของท่าน เมื่อมารกล่าวว่า เราเศร้าโศกเพราะบุรุษนั้นเป็นพระอรหันต์ เป็นพระสุคต ก้าวล่วงบ่วงแห่งมารได้แล้ว ไม่มีใครสามารถนำมาได้ง่าย ๆ ด้วยราคะ นางตัณหา นางอรดี และนางราคาจึงเนรมิตเพศเป็นสาววัยรุ่นคนละหนึ่งร้อยเป็นต้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วกราบทูลว่า พวกหม่อมฉันจะปรนนิบัติพระยุคลบาทของพระองค์

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับธิดามารเหล่านั้นว่า เราชนะเสนามารคือรูปที่น่ารัก ที่น่าพอใจแล้ว เพ่งพินิจอยู่ผู้เดียว ได้รู้ความสุข เหตุนั้น จึงไม่เป็นมิตร

กับชนทั้งปวง เพราะความเป็นมิตรกับใครหาสำเร็จประโยชน์แก่เราไม่ บุคคลมีกายอันสงบ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว เป็นผู้ไม่มีอะไรเป็นเครื่องปรุงแต่ง มีสติ ไม่มีความอาลัย รู้ทั่วธรรม มีปกติเพ่งพินิจอยู่ด้วยฌานที่ ๔ อันหาวิตกมิได้ ย่อมไม่กำเริบ ไม่ซ่านไป ไม่เป็นผู้ย่อท้อ ผู้มากไปด้วยวิหารธรรมอย่างนี้จึงข้ามโอฆะทั้ง ๕ ได้ และข้ามโอฆะที่ ๖ ได้แล้ว ผู้เพ่งฌานมากอย่างนี้ กามสัญญาทั้งหลายจับยึดเธอไม่ได้ พระตถาคตผู้เป็นมหาวีระย่อมนำสัตว์ไปด้วยพระสัทธรรมและโดยธรรมความริษยาจะมีแก่ท่านผู้รู้ได้อย่างไร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๑๐)

มารเธยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ล่วงพ้นบ่วงมาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ (๑) สีลขันธ์อันเป็นอเสขะ (๒)สมาธิขันธ์อันเป็นอเสขะ (๓) ปัญญาขันธ์อันเป็นอเสขะ ย่อมล่วงพ้นบ่วงมาร รุ่งเรืองดุจดวงอาทิตย์ และตรัสสรุปไว้ว่า ภิกษุผู้เจริญศีล สมาธิ และปัญญาเหล่านี้ไว้ดีแล้ว จึงล่วงพ้นบ่วงมาร รุ่งเรืองดุจดวงอาทิตย์ฉะนั้น (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๙/๔๑๓)

มารบริษัท : ชุมนุมมาร,คณะมาร, ที่ประชุมของมาร, เป็น ๑ ในบริษัท ๘ กลุ่ม มีปรากฏในปริสาสูตร คือ (๑) ขัตติยบริษัท (๒) พราหมณบริษัท (๓) คหบดีบริษัท (๔) สมณบริษัท (๕) จาตุมหาราชบริษัท (๖) ดาวดึงสบริษัท (สวรรค์ชั้นที่ ๒ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น) (๗) มารบริษัท (๘) พรหมบริษัท หมายถึงชุมนุมเทพชั้นนิมมานรดี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๒/๑๑๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๓๗๑)

มารปาสสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยบ่วงแห่งมาร (สูตรที่ ๑) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ได้ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า วิมุตติ(ความหลุดพ้น)อันยอดเยี่ยมเราบรรลุแล้ว เรากระทำให้แจ้งแล้ว เพราะมนสิการโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรไว้ชอบโดยแยบคาย แม้เธอทั้งหลายก็จงบรรลุ จงกระทำวิมุตติอันยอดเยี่ยมให้แจ้งเหมือนเราและมารได้เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ท่านได้ถูกบ่วงแห่งมาร ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์คล้องไว้แล้ว ผูกไว้แล้ว ท่านไม่พ้นจากเราไปได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราได้พ้นแล้วจากบ่วงและจากเครื่องผูกแห่งมาร ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ มารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๐/๑๗๘)

มารปาสสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยบ่วงแห่งมาร (สูตรที่ ๒) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุง พาราณสี ได้ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง

SAMPLE

ว่า เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็จงพ้นเหมือนเรา พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ พวกเธออย่าไปทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ผู้มีกิเลสดุจธุลีในตาน้อยย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม เมื่อได้ฟังธรรมจักมีผู้รู้ธรรม แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม มารเข้าไปกราบทูลว่า ท่านได้ถูกบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ คล้องไว้แล้ว ผูกไว้แล้ว ท่านไม่พ้นจากเราไปได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราได้พ้นจากบ่วงและจากเครื่องพันธนาการทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ มารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๑/๑๗๙)

มารปาสสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยบ่วงมาร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูเป็นต้นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชื่อว่าไปสู่ที่อยู่และอำนาจของมาร ถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกเครื่องผูกของมารมัดไว้ ถูกมารใจบาปทำได้ตามใจปรารถนาส่วนภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลินเป็นต้นมีนัยตรงกันข้าม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๔/๑๒๘)

มารปาสสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยบ่วงมาร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายโดยนัยแห่งปฐมมารปาสสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๕/๑๒๙)

มารยา : การแสร□งทำ, เล□ห□เหลี่ยม, การล□อลวง, กิริยาที่แสดงอาการให□เขาเห็นผิดจากที่เป□นจริง,การลวง, การแสร้งทำ, เล่ห์กล, ดังคำในอนังคณสูตรกล่าวไว้ว่า บางคนไม่มีศรัทธาต้องการที่จะมีชีวิตอยู่(ในโลกนี้)ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตมิใช่ด้วยศรัทธา เป็นคนโอ้อวด มีมารยา หลอกลวง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๕,ม.มู.(ไทย) ๑๓/๖๐/๕๗,๑๓/๗๒/๖๗,๑๓/๒๘๑/๓๓๕,๑๓/๓๔๓/๔๑๖,๑๓/๓๗๙/๔๖๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๕/๕๔,๑๔/๗๘/๘๓,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๐/๓๘๘,๑๘/๓๖๕/๔๓๐)

มารยาท : กิริยา, กิริยาวาจาที่ถือว่าเรียบร้อย ดังคำในมหาวรรค อุปัชฌายวัตตกถา กล่าวไว้ว่า สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายยังไม่มีพระอุปัชฌาย์ ไม่มีผู้คอยตักเตือนพร่ำสอน จึงนุ่งห่มไม่เรียบร้อย มีมารยาทไม่สมควร (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๔/๗๙)

SAMPLE

คำนี้มีปรากฏในหลายแห่งเช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๗/๓๙,๑๑/๒๕๓/๒๐๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๖/๔๐๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗/๗,๑๓/๗๖/๗๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๐/๑๕๗/๔๐๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๙/๑๐๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๗/๒๔๔,๒๓/๑๘/๒๔๕,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๓๘/๑๒๔)

มารยาทการพูด : วิธีพูด,จังหวะที่เจรจา หมายถึงคำพูดจริงที่สมานสามัคคี ตามกาลอันควร ดังคำในสัมปสาทนียสูตร ที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า บางคนในโลกนี้ ไม่พูดวาจาเกี่ยวด้วยมุสาวาท ไม่พูดวาจาอันทำความแตกร้าวกัน ไม่พูดวาจาอันส่อเสียด ไม่มุ่งเอาชนะกันกล่าววาจาอันเกิดจากความแข่งดีกัน กล่าวแต่วาจาอันมีหลักฐานด้วยปัญญาชื่อว่ามันตา ตามกาลอันควร นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องมารยาทการพูด (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๓/๑๑๓)

มารยาหญิง : มายาผู้หญิง หมายถึงกิริยาอาการที่ผู้หญิงทำให้ผู้ชายงวงงงหรือลุ่มหลง ดังคำในจาปาเถรีคาถา ที่อุปกาชีวกกล่าวแก่นางจาปาพราหมณีว่า เราจะออกจากบ้านนาลา ใครจะอยู่ในบ้านนาลานี้ได้ เจ้าจะผูกเหล่าสมณะผู้เลี้ยงชีพโดยธรรมด้วยมารยาหญิงอยู่หรือ,ในกุลาณชาดก กล่าวถึงมารยาหญิงไว้ว่า หญิงย่อมยั่วยวนชายด้วยเหตุ ๔๐ อย่าง คือ (๑) บิดกาย (๒) กัมลง (๓) เยื้องกราย (๔) ทำละอาย (๕) เอาเล็บถูกัน (๖) เอาเท้าเหยียบกัน (๗) เอาไม้ขีดแผ่นดิน (๘) ให้เด็กกระโดด (๙) เล่นเอง ให้เด็กเล่น (๑๐) จูบเด็ก ให้เด็กจูบ (๑๑) บริโภคเอง ให้เด็กบริโภค (๑๒) ให้ของเด็ก (๑๓) ขอของเด็ก (๑๔) ทำตามที่เด็กกระทำ (๑๕) ทำเสียงสูง (๑๖) ทำเสียงต่ำ (๑๗) พูดเปิดเผย (๑๘) พูดปกปิด (๑๙) ทำซิกซี้ด้วยการฟ้อนรำ (๒๐) ด้วยการขับร้อง (๒๑) ด้วยการประโคมดนตรี (๒๒) ด้วยการร้องไห้ (๒๓) ด้วยการกรีดกราย (๒๔) ด้วยการแต่งกาย (๒๕) จ้องมอง (๒๖) ส่ายสะเอว (๒๗) ส่ายของลับ (๒๘) เปิดขาอ่อน (๒๙) ปิดขาอ่อน (๓๐) เปิดถันให้ดู (๓๑) เปิดรักแร้ให้ดู (๓๒) เปิดสะดือให้ดู (๓๓) หลิ่วตา (๓๔) ยักคิ้ว (๓๕) เม้มปาก (๓๖) แลบลิ้น (๓๗) ทำผ้านุ่งหลุด (๓๘) กลับนุ่งผ้า (๓๙) สยายผม (๔๐) เกล้าผม (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๙๕/๖๐๔)

มารร้าย : เทวดาจำพวกหนึ่งมีใจบาปหยาบช้าคอยกีดกันไม่ให้ทำบุญ; ยักษ์; ผู้ฆ่า, ผู้ทำลาย,ในพระพุทธศาสนาหมายถึงผู้กีดกันบุญกุศล อยู่จำพวกเทวบุตรมาร,ผู้บันดาลรูปแปลกประหลาดต่างๆตามใจได้ ดังคำที่ท่านพระสมิทธิเถระ และได้กล่าวว่า เจ้ามารร้ายเอ๋ย เจ้าจงบันดาลรูปแปลกประหลาดต่างๆ ตามใจชอบเถิด หรือดังคำทีพระรามเณยยกเถระกล่าวไว้ว่า เจ้ามารร้ายเอ๋ย จิตของเรานั้นไม่หวั่นไหวในเพราะเสียงจ้อกแจ้กของฝูงนกกระจาบ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๖/๓๒๐,๒๖/๔๙/๓๒๑)

SAMPLE

มารโลก : โลกมาร หมายถึงสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกและหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้วจึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามทรงแสดงธรรม,หรือดังคำในเพลักฐกัจจานวัตถุกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนกัจจานะ ทั่วโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกทั่วทุกหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ เราไม่เล็งเห็นผู้ที่บริโภคน้ำอ้อยงบนั้นแล้วจะย่อยได้ดียกเว้นตถาคตหรือสาวกของตถาคต,หรือดังคำในจูพวรรค กล่าวไว้ว่า ควรไหว้พระตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบในโลกพร้อม ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๖/๒๓,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๒/๑๒๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๐/๖๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘/๑๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๗/๗๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙๙/๒๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐/๑๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๓/๒๓๓,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๕/๒๐๗,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๒๖/๓๙,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓/๑๒,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๓/๑๖๙,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๔/๒๔๗,องฺ.ติก.(ไทย)๒๑/๒๑/๓๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๗/๖๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๖๙/๑๔๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓/๔๓๘)

มารวัตถุ : เรื่องมาร มีจำนวน ๔ เรื่อง มีความหมายเดียวกัน แต่ต่างที่มากัน

1.มารวัตถุ เรื่องมาร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่มารผู้มีบาปว่า เราไม่มีกิเลสเครื่องกังวล อยู่เป็นสุขจริงหนอ เรามีปีติเป็นภักษา ดุจทวยเทพชั้นอาภัสระฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๐/๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กิเลสเครื่องกังวล(กิญจนะ) หมายถึงราคะเป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑๕)

2.มารวัตถุ :เรื่องมารพระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่มารผู้มีบาปว่า เมื่อมีกิจเกิดขึ้น สหายทั้งหลายนำสุขมาให้ ความยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้ ในเวลาสิ้นชีวิต บุญนำสุขมาให้ การละทุกข์ได้ทั้งหมดนำสุขมาให้ ในโลก การเกื้อกูลมารดา นำสุขมาให้ การเกื้อกูลบิดา นำสุขมาให้ การเกื้อกูลสมณะ นำสุขมาให้ การเกื้อกูลท่านผู้ประเสริฐก็นำสุขมาให้ ศีลนำสุขมาให้ตราบเท่าชรา ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้ว นำสุขมาให้ การได้ปัญญา นำสุขมาให้ การไม่ทำบาปทั้งหลาย ก็นำสุขมาให้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๓๑/๑๓๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ท่านผู้ประเสริฐ หมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกผู้ลอยบาปได้แล้ว (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/

SAMPLE

๑๔๗) คำว่า ศีลนำสุขมาให้ตราบเท่าชรา หมายถึงศีล ศีล ๑๐ เป็นต้น ย่อมเป็นเครื่องประดับทำให้เกิดความงาม และความสุขแก่คนทุกเพศทุกวัย ไม่มีล้าสมัยไร้ตำหนิ ต่างจากเครื่องประดับภายนอกที่ทำให้งามเฉพาะ เพศหรือวัย ใครที่ใช้เครื่องประดับหรือเครื่องแต่งกายไม่เหมาะกับเพศหรือวัย ก็จะถูกตำหนิและถูกสงสัยว่า เป็นบ้าเสียสติ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๔๗)

3.มารวัตถุ : เรื่องมาร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่มารผู้มีบาปว่า ผู้บรรลุความสำเร็จแล้ว ไม่มีความสะดุ้งกลัว ปราศจากตัณหา ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินตัดลูกศรที่นำไปสู่ภพได้ขาดแล้ว ร่างกายนี้จึงเป็นร่างกายสุดท้าย ผู้ปราศจากตัณหา หมดความยึดมั่น ฉลาดในนิรุตติบท รู้หมวดหมู่และเบื้องต้นเบื้องปลายของอักษรทั้งหลาย ผู้นั้นแลเรียกว่า ผู้มีร่างกายเป็นร่างกายสุดท้าย ผู้มีปัญญามาก เป็นมหาบุรุษ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๕๑/๑๔๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความสำเร็จ หมายถึงอรหัตตผล คำว่า นิรุตติบท หมายถึงนิรุตติปฏิสัมภิทารวมทั้งปฏิสัมภิทาที่เหลืออีก ๓ อย่าง (อัตถปฏิสัมภิทา ธัมมปฏิสัมภิทาและปฏิภาณปฏิสัมภิทา) (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๓๒)

4.มารวัตถุ : เรื่องมาร พระผู้มีพระภาคเมื่อตรัสเนื้อความนี้แก่มารผู้ถามเรื่องฝั่งว่า ผู้ใดไม่มีฝั่งนี้ ไม่มีฝั่งโน้น หรือไม่มีทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น เราเรียกผู้นั้นซึ่งปราศจากความกระวนกระวาย ปลอดจากกิเลสแล้วว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๕/๑๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่มีฝั่งนี้ หมายถึงไม่มีความยึดถืออายตนะภายใน ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) ว่า “เรา” หรือ “ของเรา” (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๐๖) คำว่า ไม่มีฝั่งโน้น หมายถึงไม่มีความยึดถืออายตนะภายนอก ๖ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์) ว่า “เรา” หรือ “ของเรา” (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๓)

มารสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาร จำนวน ๕ สูตร มีความหมายว่าด้วยมารทั้ง ๕ สูตร แต่ต่างกันที่ที่มา และปรารภเหตุแตกต่างกัน

1.มารสูตร ท่านพระราธะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่ามารนั้นด้วยเหตุเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ จึงมีมาร มีผู้ทำให้ตายหรือมีผู้ตาย ซึ่งขันธ์ ๕ นั้นเป็นดุจโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นความลำบาก เป็นเหตุเกิดแห่งความลำบาก บุคคลผู้เห็นขันธ์ ๕ อย่างนี้ ชื่อว่าผู้เห็นชอบ อันจะเป็นไปเพื่อทำให้เบื่อหน่าย ทำให้คลายกำหนัด ทำให้หลุดพ้น ทำให้นิพพาน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๐/๒๕๓)

SAMPLE

2.มารสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๗๐/๒๖๒)

3.มารสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้ขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อ เพื่อจะได้ฟังแล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวว่า ขันธ์ ๕ เป็นมาร เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘๒/๒๖๙)

4. มารสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับออยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้เข้ามาเฝ้าว่า ขันธ์ ๕ เป็นมาร เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๙๔/๒๗๔)

5.มารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ เป็นทางสำหรับย่ำยีมารและกองทัพมาร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๔/๑๕๖)

มาลัย : ดอกไม□ที่ร□อยเป□นพวง,ดอกไม้ประดิษฐ์แบบไทยลักษณะหนึ่ง โดยการนำดอกไม้ กลีบดอกไม้ และใบไม้มาร้อยด้วยเข็มแล้วรูดออกมาใส่ด้ายผูกเป็นพวง มีลักษณะต่าง ๆ กัน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๖๐/๔๑๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๒/๓๔๒,๒๐/๑๐๓/๓๔๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑/๑,๒๖/๘/๒,๒๖/๒๙๗/๔๗,๒๖/๖๗๗/๗๗,๒๖/๓๑๘/๕๑,๒๖/๖๖๐/๗๔,๒๖/๑๐๒๙/๑๒๗,๒๖/๖๘๐/๗๗,๒๖/๘๔๘/๙๘, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๓๕๔/๕๔๗),พวงมาลัยก็เรียก

มาลากถา : เรื่องพวงดอกไม้,เรื่องดอกไม้ เป็นเรื่อง ๑ ในเดรัจฉานกถา ๒๘ เรื่อง ดังคำว่า (๑) ราชกถา เรื่องพระราชา (๒) โจรกถา เรื่องโจร ฯลฯ (๑๐) สยนกถา เรื่องที่นอน (๑๑) มาลากถาเรื่องพวงดอกไม้ ฯลฯ (๒๘) อิติภวาภวกถา เรื่องความเจริญและความเสื่อม(วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐)

มาลาทองคำ : พวงดอกไม้ทอง มีดอกแย้มบาน มีกลีบถึง ๑๐๐ กลีบ เกษรที่ประดับประดาด้วยรัตนะถึง ๑,๐๐๐,เป็นดอกไม้ที่พระราชาทั้งหลายมอบแก่วิธุรบัณฑิต ดังคำในจตุโปสถิยชาดก ที่พระราชา ๔ องค์ตรัสว่า ท่านผู้เป็นนักปราชญ์ ข้าพเจ้าพอใจการแก้ปัญหาของท่าน นี้เป็นพวงมาลาทองคำ แย้มบาน มีกลีบถึง ๑๐๐ กลีบ มีเกษรที่ประดับประดาด้วยรัตนะถึง ๑,๐๐๐ ข้าพเจ้าขอมอบให้ท่านเพื่อบูชาธรรม (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๓๕/๓๒๗)

SAMPLE

มาลิยะ, ชื่อสุนัข : ชื่อสุนัขตัว ๑ ในบรรดาสุนัข ๔ ตัวที่เป็นบริวารของแม่แพะและสุนัขแต่ละตัวมีบริวารตัวละห้าร้อย มีปรากฏในปูติมังสชาดก ที่แม่แพะกล่าวแก่สุนัขจิ้งจอกตัวเมียว่า บริวารของฉันเป็นเช่นนี้ คือสุนัขชื่อมาลิยะ จตุรักขะ ปิงคิยะ และชัมพุกะ เธอจงทำอาหารเพื่อพวกเขา (ขุ.นวก.(ไทย) ๒๗/๑๐๓/๓๑๘)

มาลี: ดอกไม้ทั่วไป, ผู้แต่งด้วยพวงดอกไม้ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มาลุกยบุตร, พระ : ชื่อพระองค์หนึ่ง บวชเมื่อชรา สูงอายุ เป็นผู้เฒ่า ล่วงกาลมามาก ผ่านวัยมามาก แต่เป็นพระที่ว่านอนสอนง่าย,เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังคำว่า ท่านพระมาลุกยบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ นั่ง ณ ที่สมควร ขอฟังโอวาทโดยย่อ,ในมาลุกยปุตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มาลุกยบุตร เธอพึงเห็นเนื้อความแห่งธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างย่อโดยพิสดารอย่างนี้เถิด(ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๒/๑๓๓,๑๓/๑๒๙/๑๔๒,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๕/๙๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๗/๓๗๓)

มาลุกยปุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมาลุกยบุตร ท่านพระมาลุกยบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อเพื่อจะได้หลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่า เมื่อใดที่รูปเป็นต้นที่เธอเห็นจักเป็นเพียงสักว่าเห็น เมื่อนั้นเธอจักไม่ถูกสิ่งนั้นครอบงำ เมื่อไม่ถูกสิ่งนั้นครอบงำ ก็จักไม่พัวพันในสิ่งนั้น เมื่อไม่พัวพันในสิ่งนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้เป็นที่สุดแห่งทุกข์ ท่านพระมาลุกยบุตรกราบทูลว่า ข้าพระองค์รู้เนื้อความแห่งธรรมนั้นว่า เพราะเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะและรู้ธรรมารมณ์ จึงหลงลืมสติ เมื่อใส่ใจนิมิตที่น่ารัก จิตก็จะกำหนัดเสวยอารมณ์นั้น ทั้งติดใจอารมณ์นั้นอยู่ เวทนาที่เกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์จำนวนมากก็จะเจริญและจิตของเขาก็ถูกอภิชฌาและวิหิงสาเข้าไปกระทบ เมื่อเขาสั่งสมทุกข์อยู่อย่างนี้ ชื่อว่ายังห่างไกลนิพพาน ส่วนบุคคลผู้ตรงกันข้าม ชื่อว่าอยู่ใกล้นิพพาน แล้วแสดงความชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค หลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร ไม่นานนักก็ได้ทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๕/๙๙)

มาลุงกยปุตตเถรคาถา :ภาษิตของพระมาลุงกยบุตรเถระ,คาถาของพระมาลุงกยบุตรเถระ ท่านพระมาลุงกยบุตรเถระแสดงธรรมเป็นต้นว่า ตัณหา ย่อมเจริญแก่มนุษย์ ผู้ประพฤติประมาท เหมือนเถาย่านทรายเจริญอยู่ในป่า เขาย่อมเร่ร่อนไปมา เหมือนวานรที่ต้องการผลไม้ เที่ยวเร่ร่อนไปในป่า ตัณหาที่เลวทรามซ่านไปใน

โลกนี้ ย่อมครอบงำบุคคลใดไว้ได้ ความโศกย่อมเจริญแก่บุคคลนั้นเหมือนหญ้าคมบางที่ถูกฝนตกรดแล้วเจริญงอกงามขึ้น ส่วนบุคคลใด ครอบงำตัณหาที่เลวทรามนั้น ซึ่งล่วงได้ยาก ในโลกไว้ได้ ความโศกย่อมตกไปจากบุคคลนั้น เหมือนหยาดน้ำกลิ้งตกไปจากใบบัว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๙๙/๔๐๘)

มาลุงกยปุตตเถรคาถา : ภาษิตของพระมาลุงกยบุตรเถระ,คาถาของพระมาลุงกยบุตรเถระ ท่านพระมาลุงกยบุตรเถระ กล่าวคำเป็นต้นว่า เมื่อเห็นรูปมัวใส่ใจถึงอารมณ์อันเป็นที่รักอยู่ ย่อมหลงลืมสติได้ ผู้ที่มีจิตกำหนัดนักยังเสวยรูปารมณ์อยู่ เวทนาต่าง ๆ ซึ่งมีรูปเป็นอารมณ์ ย่อมเจริญแก่เขา อภิชฌา และวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของเขา เพราะสั่งสม อย่างนี้ ทุกข์ย่อมเป็นไป ท่านกล่าวว่ายังห่างไกลนิพพาน เมื่อฟังเสียงแล้วมัวใส่ใจถึงอารมณ์อันเป็นที่รักอยู่ ย่อมหลงลืมสติได้ ผู้ที่มีจิตกำหนัดนัก ยังเสวยสัททารมณ์อยู่ สัททารมณ์นั้นย่อมผูกพันเขาไว้ เวทนาต่าง ๆ ซึ่งมีเสียงเป็นอารมณ์ ย่อมเจริญแก่เขาอภิชฌา และวิหิงสา ย่อมเบียดเบียนจิตของเขา เพราะสั่งสมอย่างนี้ ทุกข์ย่อมเป็นไป ท่านกล่าวว่ายังห่างไกลนิพพาน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๙๔/๔๗๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิชฌา หมายถึงความเพ่งเล็งอยากได้จัด คำว่าพยาบาท หมายถึง ความพยาบาท (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๗๙๕/๓๓๕)

มาลุงกยปุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมาลุงกยบุตร พระมาลุงกยบุตรผู้เป็นคนแก่ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลขอให้ตรัสธรรมโดยย่อ เพื่อหลีกออกไปอยู่ผู้เดียว บำเพ็ญเพียรอุทิศกายและใจอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุเกิดตัณหา ๔ คือ (๑) จีวร (๒) บิณฑบาต (๓) เสนาสนะ (๔) ปัจจัยที่ดีและดีกว่า แล้วตรัสว่าเมื่อภิกษุละตัณหาได้เด็ดขาดแล้วจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะละมานะได้โดยชอบ พระมาลุงกยบุตรรับโอวาทนั้นแล้วถวายอภิวาททำประทักษิณจากไป แล้วไปทำความเพียรอยู่ผู้เดียว ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งอรหัตตผล (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๗/๓๗๓)

มาลุตชาดก : ชาดกว่าด้วยความหนาวเกิดแต่ลม มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤาษีโพธิสัตว์ได้ตอบปัญหาเรื่องเหตุเกิดความหนาวให้แก่เสือโคร่งและราชสีห์ที่ทะเลาะกันไม่สามารถตกลงกันได้เพราะความเข้าใจต่างกัน ในเมื่อเสือโคร่งกล่าวว่าความหนาวเกิดในเวลาข้างแรม ราชสีห์ว่าความหนาวเกิดในเวลาข้างขึ้น ต่างทุ่มเถียงไม่สามารถตกลงกันได้จึงไปให้พระโพธิสัตว์ตัดสินให้ พระโพธิสัตว์ตัดสินตามความเป็นจริงว่า ไม่ว่าจะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรม ถ้ามีลม (หนาว) พัดมานั้นแหละความหนาวจึงจะเกิดขึ้น เป็นอันว่าสัตว์ไม่มีใครถูกไม่มีใครผิด เพราะถูกทั้งคู่แต่ก็ไม่ถูกเสียทั้งหมด การเรียนรู้ สังเกตุ จดจำสิ่งต่าง ๆ ที่เราพบเห็นนั้น

SAMPLE

อย่าเพิ่งยืนยันว่าตนเองรู้ถูกต้องหมดแล้วควรรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นบ้าง จักไม่เป็นเหตุทะเลาะวิวาท แต่กลับจะเป็นเพิ่มพูนความรู้ให้มากยิ่งขึ้น(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๗/๗)

มาลุตะ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง เป็นอดีตชาติของพระนพมาลิยเถระ มีปรากฏในนพมาลิยเถราปทาน พระเถระรูปนี้กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่าตนเองเป็นบุรุษได้นำดอกอ้อมาพัดถวายพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ เพราะผลการถวายงานพัดนี้และด้วยการตั้งจิตไว้มั่นเช่นนี้ หลังจากตายแล้ว ทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ในกัปที่ ๑,๐๒๙ (นับจากกัปนี้ไป) จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ พระองค์ พระนามว่ามาลุตะ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๒๕๖)

มาสก : ชื่อมาตราเงินในครั้งโบราณ ห□ามาสกเป□นหนึ่งบาท ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า สมัยนั้นในกรุงราชคฤห์ ทรัพย์ ๑ บาท เท่ากับ ๕ มาสก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๔/๘๓,ขุ.ทุก.(ไทย) ๒๗/๔๐/๗๔)

ม้าวลาหก, พญา : ชื่อม้าแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นม้าขาว ศีรษะดำ มีขนปกดุจหญ้าปล้อง มีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้,เป็นม้าของพระเจ้าสุทัสสนะ ดังคำว่า ม้าแก้วซึ่งเป็นม้าขาว ศีรษะดำ มีขนปกดุจหญ้าปล้อง มีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้ ชื่อพญาม้าวลาหกได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทัสสนะ(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๗/๑๘๕,๑๐/๒๖๓/๑๙๕,๑๐/๒๖๖/๑๙๘,๑๐/๒๖๗/๑๙๙)

ม้าวินตกะ : ชื่อม้าอัสดร ของพระเจ้าเอกราช แห่งกรุงปุปผวดี เป็นม้าที่เป็นสัตว์ราชพาหนะของพระราชา ดังคำในจันทกุมารชาดก ที่พระเจ้าเอกราช ตรัสว่า พวกท่านจงรีบไปนำม้าอัสดรของเรามา คือม้าเกศี ม้าสุรามุขะ ม้าปุณณกะ ม้าวินตกะ ม้าเหล่านั้นจักเป็นประโยชน์แก่การบูชายัญ(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๙๔/๓๓๗)

ม้าสินธพ : ม้าพันธุ์ดี,เดิมหมายถึงม้าพันธุ์ดีที่เกิดในลุ่มแม่น้ำสินธุ,เป็นม้าชาติอาชาไนยประกอบด้วยลักษณะ ๕ ประการ คือ(๑)ความตรง (๒) ความมีเชาว์ (๓) ความอ่อน (๔)ความอดทน (๕) ความเสงี่ยม,เป็นม้าราชพาหนะของพระราชา,เป็นสัตว์ที่กินเหล้าแล้วไม่เมา ดังคำว่า ความเมาก็ไม่เกิดขึ้นแก่ม้าสินธพ เพราะดื่มน้ำมีรสอันประณีตนี้,เป็นม้าพาหนะที่มีฝีเท้าเร็ว,เป็น ๑ ในบรรดาสัตว์ ๔ จำพวกได้รับการฝึกเป็นสัตว์ประเสริฐดังคำว่า ม้าอัสดร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้างใหญ่ที่ได้รับการฝึกหัดแล้วประเสริฐ(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย)๒๗/๖๕/๘๑,๒๗/๖๖/๘๑,๒๘/๔๖/๔๑,๒๘/๗๑/๑๙๔,ขุ.ชา.สฏฐี.(ไทย) ๒๘/๕๖๖/๒๗๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๐/๒๘๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๑๙๒,๓๒/๓๖/๑๙๓,๓๒/๙๑/๖๖๖,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๙๔/๗๓๙)

SAMPLE

ม้าสุรามุขะ : ชื่อม้าอัสดร ของพระเจ้าเอกราช แห่งกรุงปุปผวดี เป็นม้าที่เป็นสัตว์ราชพาหนะของพระราชา ดังคำในจันทกุมารชาดก ที่พระเจ้าเอกราช ตรัสว่า พวกท่านจงรีบไปนำม้าอัสดรของเรามา คือม้าเกศี ม้าสุรามุขะ ม้าปุณณกะ ม้าวินตกะ ม้าเหล่านั้นจักเป็นประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๙๔/๓๓๗)

ม้าสุหนุ : ชื่อม้าตัวหนึ่ง เป็นม้าพยศ มีอารมณ์ฉุนเฉียว มีปกติวิ่งพล่านไปด้วยอารมณ์ คึกคะนองชอบกัดเชือกล่ามตัวเองเป็นนิตย์,เป็นม้าของพ่อค้าม้า และมีสหายชื่อว่าโสณะ ซึ่งเป็นม้าของพระราชา มีนิสัยเช่นเดียวกัน เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่า ความชั่วเข้ากันได้กับความชั่ว มีปกติเสมอกัน มีธาตุเสมอกัน เพราะค่าที่ตนมีมารยาทเลวทราม มีปกติชั่วร้าย ดังคำในสีหนุชาดกที่อำมาตย์สำเร็จราชกิจโพธิสัตว์ได้กราบทูลพระราชาถึงพฤติกรรมของม้าว่าการที่ม้าพยศสุหนุกับม้าพยศโสณะกระทำความสนิทสนมกันไม่ใช่เรื่องผิดปกติ ม้าโสณะเป็นเช่นใด แม้ม้าสุหนุก็เป็นเช่นนั้นม้าโสณะมีอารมณ์ฉุนเฉียวเช่นใดม้าสุหนุก็มีอารมณ์ฉุนเฉียวเช่นนั้น (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๕/๖๖)

มาหิสสติ, กรุง : ชื่อเมืองหลวง แคว้นอวันตี เป็นเมืองบริวาร ๑ ใน ๗ เมืองของมหาอาณาจักรของพระเจ้าเรณุ(อยู่ตรงกลางรัฐทั้งหมด) ดังคำว่า ท่าน(มหา)โควินทะให้สร้างเมืองหลวงเหล่านี้ไว้ (คือ) ให้สร้างกรุงทันตปุระเป็นเมืองหลวงของรัฐกาลิงคะ ให้สร้างกรุงโปตนะ เป็นเมืองหลวงของรัฐอัสสกะ ให้สร้างกรุงมาหิสสติ เป็นเมืองหลวงของรัฐอวันตี,หรือดังคำในสุตตนิบาต และจูฬนิทเทสกล่าวไว้ว่า ศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ทุกคนเกล้าชฎาและครองหนังเสืออภิวาทพราหมณ์พาวรีและทำประทักษิณแล้ว ต่างออกเดินทาง มุ่งหน้าไปทางทิศอุดรสู่สถานเป็นที่ตั้งแคว้นอุพกะ(โบราณ เรียกว่าอัสสกะ) เมืองมาหิสสติในกาลนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๙/๒๔๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๘/๗๔๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๖/๗)

ม้าอัสดร : ม้าดี,เป็นม้าที่เกิดจากแม่ลา ดังคำว่า ลูกม้าอัสดรฆ่าแม่ม้าฉันใดสักการะย่อมฆ่าคนชั่วฉันนั้น,ม้าอัสดรเป็นลูกผสมระหว่างแม่ลากับพ่อม้า ดังคำว่า ลูกผสมนั้นย่อมเป็นม้าอัสดร,ใช้เป็นสัตว์เทียมให้ราชรถ ดังคำว่า ราชรถเทียมม้าอัสดรร้อยคัน,ในสัตว์ที่เกิดในแคว้นกัมโพชะ ดังคำที่พระราชาทรงมีพระประสงค์จะเสด็จไปยังภพนาค จึงรับสั่งว่า จงเทียมม้าอัสดรที่ฝึกดีแล้ว ซึ่งเกิดในแคว้นกัมโพชะ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๕/๑๘๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๙/๕๑๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๙๒/๓๔,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๓/๑๗๙, ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๑/๔๖,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย)๒๗/๒๐๕/๔๕๕,๒๗/๒๖๒/๕๑๖

ม้าอาชาไนย : ม้ากำเนิดดี, ม้าพันธุ์หรือตระกูลดี; ม้าเรียนรู้รวดเร็ว, ฝึกหัดมาดีแล้ว, ม้าที่ฝึกหัดมาดีแล้ว เรียกม้าอาชาไนย,เป็นสัตว์ใช้เทียมรถ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๗/

๑๘๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๕/๒๓๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๖/๑๖๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๕/๗๘,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๕/๓๘๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕๙/๙๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๓/๒๓๕,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๙/๔๐๓,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๖๘,ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๒๒/๗๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๔๘๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๓/๑๓๐)

มิคเกตุ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของฐิตัญชลิยเถระ มีปรากฏในฐิตัญชลิยเถราปทานที่พระเถระกล่าวอดีตชาติของตนไว้ว่าตนเองเป็นพรานเนื้ออยู่ในป่าดงทึบ ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ประการ ในป่านั้น แล้วกระทำอัญชลีแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อสนีบาตได้ตกลงบนกระหม่อมของข้าพเจ้า ในครั้งนั้น เวลาใกล้ตายตนเองได้กระทำอัญชลีอีกครั้งหนึ่งเพราะผลบุญนั้น ทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ในกัปที่ ๕๔ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่ามิคเกตุ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๖/๒๒๓)

มิคจีระ, พระราชอุทยาน : ชื่อพระราชอุทยานของพระเจ้าโกรัพยะ แคว้นกุรุ เป็นสถานที่นายมิควะคอยดูแลและคราวหนึ่งพระรัฐบาลเถระได้สนทนาธรรมกับพระเจ้าโกรัพยะเกี่ยวกับธัมมุทเทส ๔ ประการ ที่พระราชอุทยานแห่งนี้ ดังคำที่นายมิควะ เข้าไปเฝ้าพระเจ้าโกรัพยะถึงที่ประทับแล้วได้กราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชอุทยานมิคจีระของพระองค์สะอาดแล้ว และในพระราชอุทยานนั้นมีกุลบุตรชื่อรัฏฐปาละผู้เป็นบุตรแห่งตระกูลชั้นสูงในถุลลโกฏฐิตนิคมนี้ที่พระองค์ทรงสรรเสริญอยู่เสมอๆเธอนั่งพักกลางวันอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๙/๓๕๖)

มิคชาลเถรคาถา :ภาษิตของพระมิคชาลเถระ,คาถาของพระมิคชาลเถระ ท่านพระมิคชาลเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธ์แห่งพระอาทิตย์ ทรงมีพระจักษุได้ทรงแสดงไว้ดีแล้วซึ่งพระธรรม ที่ล่วงสังโยชน์ได้ทั้งหมด ทำวัฏฏะให้พินาศไปสิ้น เป็นธรรมที่นำเหล่าสัตว์ออกจากสงสารเป็นเครื่องข้ามพ้นสงสารได้ทำรากเหง้าแห่งตัณหาให้เหือดแห้งไปทำลายกรรมกิเลสซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาตที่มีรากเป็นพิษให้ถึงความดับฯลฯ เป็นธรรมหยั่งรู้ได้ยาก ลึกซึ้ง ห้ามความแก่และความตายได้ เป็นทางประเสริฐประกอบด้วยองค์ ๘ สงบทุกข์เกษม เป็นธรรมเครื่องเห็นแสงสว่างตามความเป็นจริง ถึงความปลอดโปร่งอย่างมาก สงบ มีความเจริญเป็นที่สุด เพราะทรงทราบกรรมว่าเป็นกรรมและวิบากโดยความเป็นวิบาก แห่งธรรมที่อิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๑๗/๔๑๑)

SAMPLE

มิคชาลสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยพระมิคชาละ (สูตรที่ ๑) ท่านพระมิคชาละได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงชื่อว่ามีปกติอยู่ผู้เดียว ชื่อว่ามีปกติอยู่กับเพื่อน พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายและธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดนั้นอยู่ ความเพลิดเพลินก็จะเกิดขึ้น เมื่อมีความเพลิดเพลิน ก็มีความกำหนัด เมื่อมีความกำหนัด ก็มีความเกี่ยวข้อง ภิกษุผู้ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความเกี่ยวข้อง ชื่อว่าผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน ภิกษุเช่นนี้ถึงจะใช้สอยเสนาสนะที่เป็นป่าโปร่งและป่าทึบอันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ไม่มีผู้คนผ่านไปมา ควรเป็นที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้นก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ยังชื่อว่าผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน เพราะเธอยังละตัณหาที่เป็นเพื่อนนั้นไม่ได้ ส่วนภิกษุผู้ไม่เพลิดเพลินที่มีนัยตรงกันข้าม ชื่อว่าภิกษุผู้มีปกติอยู่ผู้เดียวนี้และภิกษุเช่นนี้แม้จะอยู่รายล้อมไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา พวกเดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ ในละแวกบ้านก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ยังชื่อว่าผู้มีปกติอยู่ผู้เดียว เพราะเธอละตัณหาที่เป็นเพื่อนนั้นได้แล้ว (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๖๓/๕๓)

มิคชาลสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยพระมิคชาละ (สูตรที่ ๒) ท่านพระมิคชาละได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อเพื่อจะได้หลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้น ความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะความเพลิดเพลินเกิด ทุกข์จึงเกิดและเพราะความเพลิดเพลินดับ ทุกข์จึงดับ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๖๔/๕๕)

มิคชาละ, พระ : ชื่อพระภิกษุชาวกรุงสาวัตถี ที่ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามปัญหาเรื่องมีปกติอยู่ผู้เดียว มีปกติอยู่กับเพื่อน,ในปฐมมิคชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้ายังมีความกำหนัดยินดีในรูปเป็นต้น ชื่อว่ามีปกติอยู่กับเพื่อน ถ้าละความกำหนดยินดีรูปเป็นต้นได้ ชื่อว่ามีปกติอยู่ผู้เดียว (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๖๓/๕๓)

มิคปถกะ, บ้าน : ชื่อบ้านส่วย แห่งหนึ่ง เมืองมัจฉิกาสัณฑ์ ที่เป็นบ้านส่วยที่จิตตคหบดีไปทำธุระ ดังคำว่า จิตตคหบดีได้ไปยังบ้านส่วยชื่อมิคปถกะด้วยกิจที่ควรทำบางอย่าง (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๘/๓๔๔/๓๗๐)

SAMPLE

มิคโปตกชาดก : ชาดกว่าด้วยลูกเนื้อทราย มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท้าวสักกะโพธิสัตว์กล่าวสอนดาบสไม่ให้เศร้าโศกบ่นเพ้อถึงลูกเนื้อที่ตายไป เพราะผู้ที่ตายก็ตายไปแล้ว ย่อมไม่ฟื้นขึ้นมาเพราะการร้องไห้ ท่านสละบ้านเรือนออกบวชแล้วจะมาเศร้าโศกเสียใจ เพราะเรื่องความตายอันเป็นธรรมดาของโลกทำไม การร้องไห้ไม่มีประโยชน์อะไร ดาบสได้ขอบคุณท้าวสักกะที่มาช่วยเตือนสติให้คลายความเศร้าโศกลงได้ ความเศร้าโศกเพราะความพลัดพรากเมื่อเกิดขึ้นทับถมจิตใจบุคคลใดแล้วยากที่จะระงับได้หากบุคคลนั้นไม่ได้รับการอบรมหรือฝึกฝนมาก่อนให้รู้จักความเศร้าโศกมาก่อน(ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๑๖/๒๒๑)

มิคลัณฑิกะ,อารามิกชน : ชื่อตาเถน ที่อาศัยอยู่วัด ณ กูฏาคารศาลา ในป่ามหาวันเขตกรุงเวสาลี,เป็นคนวัดที่ถูกภิกษุผู้เจริญอสุภกัมมัฏฐานแล้วเบื่อหน่ายวานให้ทำการประหารชีวิต มีปรากฏในมหาวิภังค์ ดังคำว่า ภิกษุบางกลุ่มพากันเข้าไปหาตาเถนมิคลัณฑิกะ บอกว่า ขอโอกาสหน่อยเถิด ท่านช่วยฆ่าพวกอาตมาทีเถิด บาตรและจีวรนี้จักเป็นของท่าน (วิ.ม.(ไทย) ๑/๑๖๒/๑๓๔,๑/๑๖๒/๑๓๕,๑/๑๖๒/๑๓๖,๑/๑๖๓/๑๓๔,๑/๑๖๓/๑๓๕,๑/๑๖๓/๑๓๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มิคลัณฑิกะ หมายถึงผู้ทรงเพศคล้ายสมณะเพียงแต่ศึกษาธรรม โกนผม นุ่งผ้ากาสายะ ผืนหนึ่ง เอาผืนหนึ่งพาดบ่า อาศัยอยู่ในวัดกินข้าวก้นบาตร ประชาชนทั่วไปนิยมเรียกว่า “ตาเถน” (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๒/๔๓๖)

มิคลุททกเปตวัตถุ : เรื่องเปรตพรานเนื้อ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วของพรานเนื้อคนหนึ่งชาวกรุงราชคฤห์ คือเขาเป็นคนใจดำอำมหิต ฆ่าสัตว์ทั้งกลางคืนและกลางวัน เพื่อนคนหนึ่งของเขาเป็นอุบาสกพยายามตักเตือนห้ามปรามจนเขายอมไม่ฆ่าสัตว์ในเวลากลางคืน แต่ยังฆ่าสัตว์ในเวลากลางวันตลอด มาจนวันตาย และได้เกิดเป็นเวมานิกเปรตอาศัยอยู่ใกล้กรุงราชคฤห์นั้นเอง กลางวัน ได้เสวยทุกข์ทรมานแสนสาหัส พอกลางคืนได้เสวยสุขด้วยทิพยสมบัติ เมื่อท่านพระนารทเถระไปพบจึงได้เล่าเรื่องบุพกรรมของตนให้ฟัง (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๗๘/๒๔๓)

มิคลุททกเปตวัตถุ (ทุติย) : เรื่องเปรตพรานเนื้อ (เรื่องที่ ๒) เป็นเรื่อง แสดงผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่ว เช่นเดียวกับเรื่องแรก และเป็นคนในกรุงราชคฤห์ เหมือนกัน ต่างกันแต่ในเรื่องนี้ เพื่อนของพรานเนื้อคนนี้พยายามตักเตือนแล้ว แต่เพื่อนไม่เชื่อฟัง จึงไปขอให้พระอรหันต์รูปหนึ่งมาแสดงธรรมให้เพื่อนฟัง หลังฟัง ธรรมเทศนาแล้ว เขายอมงดเว้นฆ่าสัตว์เฉพาะในเวลากลางคืน แต่กลางวันเขายังฆ่าสัตว์ต่อไป ทั้ง ๆ ที่พรานเนื้อคนนี้มีฐานะดีอยู่แล้ว ถึงไม่ฆ่าสัตว์ก็เป็นอยู่อย่างสบาย

SAMPLE

ครั้นตายแล้วจึงไปเกิดเป็นเวมานิกเปรตเหมือนพรานเนื้อคนแรก (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๘๘/๒๔๕)

มิคสาลา, อุบาสิกา :ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี เป็นธิดาของนายปุราณะ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล งดเว้นจากเมถุน ผู้ได้รับการพยากรณ์ว่าเป็นสกทาคามีบุคคล เกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต,อุบาสิกาผู้นี้ถามปัญหากับพระอานนท์ มีข้อความว่า คน ๒ คน คือ คนหนึ่งประพฤติพรหมจรรย์ อีกคนหนึ่งไม่ประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้มีคติเสมอเหมือนกันในสัมปรายภพในเมื่อคราวที่ท่านพระอานนท์รับบิณฑบาต ณ ที่อยู่ของมิคสาลาอุบาสิกา,นางเป็นผู้ศรัทธาเลื่อมใสต่อพระรัตนตรัย (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๔/๕๐๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๕/๑๖๓)

มิคสาลาสูตร® : พระสูตรว่าด้วยอุบาสิกาชื่อมิคสาลา พระอานนท์นำเรื่องที่มิคสาลาอุบาสิกาเรียนถามท่านถึงเรื่องที่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์คน ๒ คน คือ ปุราณะที่เป็นบิดาของอุบาสิกานั้น และเพื่อนรักของบิดาชื่ออิสิทัตตะ ผู้มีข้อปฏิบัติต่างกันแต่มีคติที่ไปอย่างเดียวกัน คือไปเกิดในชั้นดุสิตเหมือนกัน ผู้มีข้อปฏิบัติต่างกันแต่มีคติที่ไปอย่างเดียวกัน ไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงชี้แจงว่า ปโรปริยญาณ (ญาณกำหนดรู้อินทรีย์ของบุคคลอื่น) เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น จึงเปรียบเทียบกันไม่ได้กับหลักปมาณิกา(หมายถึงเปรียบเทียบตัดสินหรือจัดคุณธรรมด้านเดียวกับระหว่างบุคคลหนึ่งกับอีกบุคคลหนึ่งว่า ใครมีคุณน้อย ใครมีคุณมากที่สุด) ที่นางยึดถือ แล้วทรงแสดงบุคคล ๖ จำพวก จัดเป็น ๓ คู่ ดังนี้

คู่ที่ ๑ คนหนึ่งเป็นผู้ไม่ทำบาป และไม่ทำกิจด้วยการฟัง ไม่ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต ไม่รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ ไม่ได้ปีติและปราโมทย์ หลังจากตายแล้ว มีแต่ความเสื่อม ส่วนอีกคนหนึ่งไม่ทำบาป และทำกิจด้วยการฟัง ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ ได้ปีติและปราโมทย์ หลังจากตายแล้วมีแต่ความเจริญ

คู่ที่ ๒ คนหนึ่งเป็นผู้มักโกรธ ถือตัว บางครั้งเกิดความโลภ ไม่ทำกิจด้วยการฟัง ไม่ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต ไม่รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ ไม่ได้ปีติและปราโมทย์ หลังจากตายแล้ว มีแต่ความเสื่อม ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นผู้มักโกรธ ถือตัว บางครั้งเกิดความโลภ แต่ทำกิจด้วยการฟัง ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ ได้ปีติและปราโมทย์ หลังจากตายแล้ว มีแต่ความเจริญ

คู่ที่ ๓ คนหนึ่งเป็นคนมักโกรธ ถือตัว บางครั้งพูดมาก ไม่ทำกิจด้วยการฟัง ไม่ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต ไม่รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ ไม่ได้ปีติและปราโมทย์ หลังจาก

ตายแล้ว มีแต่ความเสื่อม ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นผู้มักโกรธถือตัว บางครั้งพูดมาก แต่ทำกิจด้วยการฟัง ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ ได้ปีติและปราโมทย์ หลังจากตายแล้ว มีแต่ความเจริญ แล้วตรัสว่า บุรุษชื่อปุราณะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลเช่นใด บุรุษชื่ออิสิทัตตะก็เป็นผู้ประกอบด้วยศีลเช่นนั้น บุรุษชื่อปุราณะจะได้รู้แม้คติของบุรุษชื่อว่าอิสิทัตตะในโลกนี้ก็หามิได้ บุรุษชื่ออิสิทัตตะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาเช่นใด บุรุษชื่อว่าปุราณะก็เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาเช่นนั้น บุรุษชื่ออิสิทัตตะจะได้รู้แม้คติของบุรุษชื่อว่าปุราณะในโลกนี้ก็หามิได้ บุคคลทั้ง ๒ นี้แล เป็นผู้ต่ำกว่ากันด้วยองค์คุณคนละอย่าง อย่างนี้ (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๔๔/๕๐๒)

มิคสาลาสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยอุบาสิกาชื่อว่ามิคสาลา พระอานนท์นำเรื่องที่มิคสาลาอุบาสิกาเรียนถามท่านถึงเรื่องที่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์คน ๒ คน คือ ปุราณะที่เป็นบิดาของอุบาสิกานั้น และเพื่อนรักของบิดาชื่ออิสิทัตตะ ผู้มีข้อปฏิบัติต่างกัน แต่มีคติที่ไปอย่างเดียวกัน คือไปเกิดในชั้นดุสิตเหมือนกัน ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงชี้แจงว่า ปโรปริยญาณ (ญาณกำหนดรู้อินทรีย์ของบุคคลอื่น) เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น จึงเปรียบเทียบกันไม่ได้กับหลักปมาณิกาที่นางยึดถือ แล้วทรงแสดงบุคคล ๒ จำพวก จัดเป็นคู่ได้ ๕ คู่ ดังนี้

คู่ที่ ๑ คนหนึ่งเป็นผู้ทุศีล และไม่รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับความเป็นผู้ทุศีลได้สิ้นเชิงตามความเป็นจริง ไม่ทำกิจด้วยการฟัง ไม่ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต ไม่รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ และไม่ได้วิมุตติตามกาลอันควร เมื่อตายไปมีแต่ความเสื่อม ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นผู้ทุศีล แต่รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับความเป็นผู้ทุศีลได้สิ้นเชิงตามความเป็นจริง ทำกิจด้วยการฟัง ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ และได้วิมุตติตามกาลอันควร เมื่อตายไปมีแต่ความเจริญ

คู่ที่ ๒ คนหนึ่งเป็นผู้มีศีล แต่ไม่รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับศีลได้สิ้นเชิงตามความเป็นจริง ไม่ทำกิจด้วยการฟัง ไม่ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต ไม่รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ และไม่ได้วิมุตติตามกาลอันควร เมื่อตายไป มีแต่ความเสื่อม ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นผู้มีศีล และรู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับศีลได้สิ้นเชิงตามความเป็นจริง ทำกิจด้วยการฟัง ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ และได้วิมุตติตามกาลอันควร เมื่อตายไปมีแต่ความเจริญ

คู่ที่ ๓ คนหนึ่งเป็นผู้มีราคะจัด และไม่รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับราคะได้สิ้นเชิงตามความเป็นจริง ไม่ทำกิจด้วยการฟัง ไม่ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต ไม่รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ และไม่ได้วิมุตติตามกาลอันควร เมื่อตายไป มีแต่

SAMPLE

ความเสื่อม ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นผู้มีราคะจัด แต่รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับราคะได้สิ้นเชิงตามความเป็นจริง ทำกิจด้วยการฟัง ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ และได้วิมุตติตามกาลอันควร เมื่อตายไปมีแต่ความเจริญ

คู่ที่ ๔ คนหนึ่งเป็นผู้มักโกรธ และไม่รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับความโกรธได้สิ้นเชิงตามความเป็นจริง ไม่ทำกิจด้วยการฟัง ไม่ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต ไม่รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ และไม่ได้วิมุตติตามกาลอันควร เมื่อตายไปมีแต่ความเสื่อม ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นผู้มักโกรธ แต่รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับความโกรธได้สิ้นเชิงตามความเป็นจริง ทำกิจด้วยการฟัง ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ และได้วิมุตติตามกาลอันควร เมื่อตายไปมีแต่ความเจริญ

คู่ที่ ๕ คนหนึ่งเป็นผู้ฟุ้งซ่าน และไม่รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับความฟุ้งซ่านได้สิ้นเชิงตามความเป็นจริง ไม่ทำกิจด้วยการฟัง ไม่ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต ไม่รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ และไม่ได้วิมุตติตามกาลอันควร เมื่อตายไปมีแต่ความเสื่อม ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นผู้ฟุ้งซ่าน แต่รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ซึ่งเป็นที่ดับความฟุ้งซ่านได้สิ้นเชิงตามความเป็นจริง ทำกิจด้วยการฟัง ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต รู้แจ้งด้วยทิฏฐิ และได้วิมุตติตามกาลอันควร เมื่อตายไปมีแต่ความเจริญ

แล้วพระองค์ตรัสว่า บุรุษชื่อปุราณะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลเช่นใด บุรุษชื่ออิสิทัตตะก็เป็นผู้ประกอบด้วยศีลเช่นนั้น บุรุษชื่อปุราณะจะได้รู้แม้คติของบุรุษชื่อว่าอิสิทัตตะในโลกนี้ก็หามิได้ บุรุษชื่ออิสิทัตตะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาเช่นใด บุรุษชื่อว่าปุราณะก็เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาเช่นนั้น บุรุษชื่ออิสิทัตตะจะได้รู้แม้คติของบุรุษชื่อว่าปุราณะในโลกนี้ก็หามิได้ บุคคลทั้ง ๒ นี้แล เป็นผู้ต่ำกว่ากันด้วยองค์คุณคนละอย่าง อย่างนี้ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๕/๑๖๓)

มิคสิงคดาบส : ชื่อดาบสองค์หนึ่ง อยู่ในหิมวันตประเทศ เป็นดาบสผู้เป็นลูกชาย ของพระโพธิสัตว์ มีปรากฏในนพินิกาชาดก ดาบสผู้นี้เป็นตบะมาก เพราะให้ฝนฟ้าไม่ตก ภายหลังถูกพระราชธิดานพินิกา แห่งพระเจ้าพรหมทัต นำดาบสผู้นี้มาสู่อำนาจได้เพราะผิวพรรณและรูป จึงทำให้ฝนฟ้าตก เมื่อพระดาบสโพธิสัตว์ผู้เป็นบิดาทราบเรื่องราว จึงมาแล้วกล่าวสอน สัตว์ทั้งหลายเป็นมิตรก็มี ไม่เป็นมิตรก็มี พวกเขาทำความรักใคร่ในญาติและมิตรทั้งหลาย ส่วนเจ้ามิคสิงคดาบสนี้จัดว่าเป็นคนเลว เพราะตนเองยังไม่รู้เลยว่า เรามาจากไหน กลับไว้ใจ(มาตุคามด้วยสำคัญว่าเป็นมิตร)เพราะเหตุไร (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๕๒/๑๐)

SAMPLE

มิคสิรเถรคาถา : ภาษิตของพระมิคสิรเถระ,คาถาของพระมิคสิรเถระ ท่านพระมิคสิรเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า จำเดิมแต่กาลที่เราได้บวชในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะหลุดพ้น ได้บรรลุ ล่วงเสียซึ่งกามธาตุ ต่อแต่นั้น เมื่อเราเพ่งธรรมของพระพุทธเจ้าผู้เป็นดังพรหม จิตจึงหลุดพ้นและมารู้ชัดว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘๑/๓๖๒)

มิคาชินอุทยาน : ชื่ออุทยานแห่งหนึ่งของชาวกาสี กรุงพาราณสี เป็นที่อยู่ของพญาลิงโพธิสัตว์ มีปรากฏในมหากปิชาดก ดังคำว่า มีพระราชาแห่งชนชาวกาสี ทรงผดุงรัฐให้เจริญ ในกรุงพาราณสี แวดล้อมด้วยมิตรและอำมาตย์ ได้เสด็จไปยังมิคาชินอุทยาน (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๑๗๘/๕๖๖)

มิคารมาตา, นางวิสาขา : ชื่อมหาอุบาสิกานามว่าวิสาขา ที่ได้ชื่อว่ามิคารมารดา เพราะทำให้มิคารเศรษฐีที่มีเห็นผิดในลัทธิของพวกนิครนถ์หันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนาเกิดสัมมาทิฏฐิ เพราะการกระทำของนางวิสาขามหาอุบาสิกา ที่ทำให้มิคารเศรษฐีได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าภายนอกม่าน หลังจากฟังธรรมได้บรรลุธรรมแล้วจูบถันของนางวิสาขา ยกย่องนางวิสาขาเป็นดุจมารดาของตน ดังคำในเอตทัคควรรคว่า วิสาขามิคารมาตาเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน,หรือดังคำในวิสาขาสูตร กล่าวไว้ว่า ในเวลาเที่ยงวัน นางวิสาขา มิคารมาตาจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร,หรือดังคำว่า สมัยนั้น หลานสาวผู้เป็นที่รัก ที่ชอบใจของนางวิสาขามิคารมาตาเสียชีวิตลง ครั้งนั้นนางวิสาขามิคารมาตามีผ้าเปียกผมเปียก เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแต่เที่ยงวัน ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗๒/๒๙๕,๑๒/๓๙๐/๔๒๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๔/๑๘๓,๑๔/๑๗๖/๒๑๕,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๕๙/๓๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๓/๔๙๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๐/๒๕๒,๒๓/๔๓/๓๐๙,๒๓/๔๗/๓๒๒,๒๓/๔๙/๓๒๔,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๙/๒๐๕, ๗๘/๓๓๙)

มิคารเศรษฐี : ชื่อเศรษฐีนามว่ามิคาระ,เป็นพ่อผัวของนางวิสาขา เดิมที นับถือลัทธินิครนถ์นักบวชเปลือย ภายหลังนับถือพระพุทธศาสนา เมื่อได้บรรลุธรรมแล้ว ได้ยกย่องนางวิสาขาเป็นดุจมารดา ดังนั้น นางวิสาขา จึงชื่อว่าวิสาขามิคารมาตา อีกชื่อหนึ่ง,ในอุคคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า อุคคะ มิคารเศรษฐีผู้เป็นหลานของโรหณเศรษฐี เป็นผู้มั่งคั่งเพียงไร มีทรัพย์มากเท่าไร มีโภคทรัพย์มากเท่าไร อุคคมหาอำมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เขามีทองแสนหนึ่ง ไม่จำต้องกล่าวถึงเงิน,มีหลานชายคนหนึ่ง ชื่อว่าสาพหะ ที่พระผู้มีพระ

SAMPLE

ภาคตรัสเรื่องหลักแห่งความเชื่อ ๑๐ ประการให้ฟัง และช่วยดำเนินการสร้างวิหารถวายภิกษุณีสงฆ์ ดังคำในสาพหสูตร กล่าวไว้ว่า นายสาพหะผู้เป็นหลานชายของมิคารเศรษฐี (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๑, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗/๑๓)

มิคาโลปชาดก : ชาดกว่าด้วยนกแร้งมิคาโลปะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญานกแร้งโพธิสัตว์ชื่ออปรัณณะพยายามสอนบุตรชื่อมิคาโลปะ ไม่ให้บินสูงเกินไปจะเป็นอันตรายเพราะเบื้องบนมีลมเวลัมภา สามารถพัดให้ร่างกายแหลกละเอียดได้ แต่บุตรไม่เชื่อบินสูงเกินไปจึงถูกลมเวลัมภาพัดร่างกายแหลกเหลวปึกไปทาง ตัวไปทางถึงแต่ความตาย ทำให้นกแร้งตัวอื่นมีบิดามารดาเป็นต้นที่อาศัยมันอยู่พลอยอดตายด้วย คนที่ไม่เชื่อฟังคำสอนของผู้ใหญ่มักพบความวิบัติเช่นกับนกแร้งมิคาโลปะนี้ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๓๔/๒๓๔)

มิคาโลปะ, แร้ง : ชื่อแร้งตัวหนึ่ง เป็นลูกแร้งของอปรัณณะพ่อผู้เฒ่า ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ แต่เป็นลูกที่ไม่เชื่อฟังคำสอนของพ่อ ทำให้ต้องเสียชีวิต เพราะบินสูงเกินไป ดังคำใน มิคาโลปชาดก กล่าวไว้ว่า นกแร้งมิคาโลปะไม่เชื่อฟังคำสอนของแร้งอปรัณณะพ่อผู้เฒ่า บินผ่านลมกาละไป ตกอยู่ในอำนาจลมเวรัมภา (ลมกรด) (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๓๔/๒๓๔)

มิ่งขวัญ : สิ่งหรือผู้เป็นที่รักหรือเคารพนับถือ ดังคำในปัพพชิตวิเหฐกชาดก ที่พระราชาทำลายความยึดถือผิดของตนได้แล้วทรงดีพระทัย จึงตรัสว่า วันนี้มิ่งขวัญได้เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์แล้วหนอที่ข้าพระองค์ได้เห็นท้าววาสวะผู้เป็นจอมเทพข้าแต่ท้าวสักกะข้าพระองค์เห็นภิกษุและพระองค์แล้วจะทำบุญให้มาก ๆ(ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗//๑๑๒/๒๔๙)

มิจฉัตตธรรม : ธรรมที่ผิด มี ๑๐ ประการ คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) (๒) มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด) (๓) มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด) (๔) มิจฉากัมมันตะ(กระทำผิด) (๕) มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด) (๖) มิจฉาวายามะ (พยายามผิด) (๗)มิจฉาสติ (ระลึกผิด) (๘) มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด)(๙) มิจฉาญาณะ(รู้ผิด) (๑๐) มิจฉาวิมุตติ(หลุดพ้นผิด),ในมิจฉัตตสูตรและทสมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยมิจฉัตตธรรม(ธรรมที่ผิด) จึงมีการพลาดจากสวรรค์และมรรคผล ไม่มีการบรรลุสวรรค์และมรรคผล (,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑/๒๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๓/๒๔๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๒/๒๘๒),ในทสุตตรสูตร กล่าวมิจฉัตตธรรมว่ามี ๘ ประการเว้นข้อที่ ๙ และข้อที่ ๑๐ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๐๗)

SAMPLE

มิจฉัตตนิยตราสี : กองแห่งธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน,เป็นข้อ ๑ ในราสี(กอง) ๓ คือ (๑) มิจฉัตตนิยตราสี (๒) สัมมัตตนิยตราสี (๓) อนิยตราสี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖

มิจฉัตตนิยาม : กำหนดความเป็นธรรมผิด หมายถึงอนันตริยกรรม ๕ ประการ คือ (๑) มาตุฆาต (ฆ่ามารดา) (๒) ปิตุฆาต (ฆ่าบิดา) (๓) อรหันตฆาต(ฆ่าพระอรหันต์) (๔) โลหิตุปบาท(ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงให้พระโลหิตห้อขึ้นไป)(๕) สังฆเภท (ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน) ดังคำที่พระปรวาทีถามพระสกวาทีว่า พึงก้าวลงสู่มิจฉัตตนิยามและสัมมัตตนิยามทั้ง ๒ ใช่ไหม,พระสกวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๔๖/๔๗๕,๓๗/๖๖๐/๗๑๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มิจฉัตตนิยาม ในที่นี้หมายถึงอนันตริยกรรม (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๖๖๓-๖๖๔/๒๖๙)

มิจฉัตตสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยมิจฉัตตธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มิจฉัตตธรรม(ธรรมที่ผิด) ได้แก่มิจฉามรรคมีองค์ ๘ ส่วนสัมมัตตธรรม(ธรรมที่ชอบ) ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑/๒๔)

มิจฉัตตสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยมิจฉัตตธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะอาศัยมิจฉัตตธรรม (ธรรมที่ผิด) จึงมีการพลาด(หมายถึงพลาดจากสวรรค์และมรรค) ไม่มีความถึงพร้อม(หมายถึงไม่ทำสวรรค์และมรรคให้ถึงพร้อมคือไม่ทำให้บริบูรณ์) คือ ผู้มีมิจฉาทิฏฐิ ย่อมมีมิจฉาสังกัปปะ ผู้มีมิจฉาสังกัปปะ ย่อมมีมิจฉาวาจา ผู้มีมิจฉาวาจา ย่อมมีมิจฉากัมมันตะ ผู้มีมิจฉากัมมันตะ ย่อมมีมิจฉาอาชีวะ ผู้มีมิจฉาอาชีวะ ย่อมมีมิจฉาวายามะ ผู้มีมิจฉาวายามะ ย่อมมีมิจฉาสติ ผู้มีมิจฉาสติ ย่อมมีมิจฉาสมาธิ ผู้มีมิจฉาสมาธิ ย่อมมีมิจฉาญาณะ ผู้มีมิจฉาญาณะ ย่อมมีมิจฉาวิมุตติ เพราะอาศัยสัมมัตตธรรม(ธรรมที่ถูก) จึงมีความถึงพร้อม ไม่มีการพลาด คือ ผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมมีสัมมาสังกัปปะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมมีสัมมาวาจา ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมมีสัมมากัมมันตะ ผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมมีสัมมาอาชีวะ ผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมมีสัมมาวายามะ ผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมมีสัมมาสติ ผู้มีสัมมาสติ ย่อมมีสัมมาสมาธิ ผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมมีสัมมาญาณะ ผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมมีสัมมาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๓/๒๔๔)

มิจฉัตตะ : ความเป็นผิด, ความเป็นธรรมที่ผิด, ภาวะที่ผิด มี ๑๐ อย่าง คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ(๘) มิจฉาสมาธิ (๙) มิจฉาญาณ (๑๐) มิจฉาวิมุตติ ; ตรงข้ามกับสัมมัตตะ,ในสังคีติสูตร กล่าวไว้ ๘ ข้อ คือถึงข้อ มิจฉาสมาธิ (ที.ปา.

SAMPLE

(ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐),ในทสุตตรสูตร กล่าวไว้ว่า ๑๐ ข้อ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า มิจฉัตตะ ๑๐ ได้แก่ มิจฉัตตะ ๘ เพิ่มมิจฉาญาณ และมิจฉาวิมุตติ อีก ๒ จึงเป็น ๑๐ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๒๓/๑๓๑)

มิจฉา: ผิด (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์)

มิจฉากัมมันตะ : การงานผิด, ทำการผิด ได้แก่ กายทุจริต ๓ คือ **(๑) ปาณาติบาต** ฆ่าสัตว์ **(๒) อทินนาทาน** ลักทรัพย์ **(๓)กาเมสุมิจฉาจาร**ประพฤติผิดในกาม (ข้อ ๔ในมิจฉัตตะ๑๐) ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า ชื่อว่าสัมมากัมมันตะ เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน เป็นมรรคและเป็นเหตุเพื่อละมิจฉากัมมันตะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๘,๑๐/๔๓๘/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๙/๑๗๙,๑๙/๑/๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๕/๓๒๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๓/๒๔๔,๒๔/๑๐๔/๒๔๖,๒๔/๑๓๔/๒๘๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๕,๒๓๗/๔๐๒, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๐๕/๕๙)

มิจฉาจาร: ประพฤติผิด ดังคำในอัคคัญญสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่ออทินนาทานแพร่หลายฯลฯกาเมสุมิจฉาจาร(การประพฤติผิดในกาม)ก็แพร่หลายเมื่อกาเมสุมิจฉา จารแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๗/๗๑)

มิจฉาจารีสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ประพฤติผิดในกามและผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในนรก ๔ คือ (๑) ประพฤติผิดในกาม (๒) ชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติผิดในกาม (๓) พอใจการประพฤติผิดในกาม (๔) สรรเสริญการประพฤติผิดในกาม แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖๖/๓๘๓)

มิจฉาชีพ : การหาเลี้ยงชีพในทางผิด,อาชีพในทางผิด ดังคำในสุจิมุขีสูตร ที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า น้องหญิง ก็สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะดิรัจฉานวิชา คือวิชาดูพื้นที่ สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกได้ว่าก้มหน้าฉัน,หรือดังคำในอุปักกิเลสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งดำเนินชีวิตด้วยมิจฉาชีพไม่เว้นขาดจากมิจฉาชีพ นี้เป็นอุปกิเลสที่เป็นเหตุให้สมณพราหมณ์มัวหมองไม่สง่า ไม่ผ่องใส ไม่รุ่งเรือง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๑/๓๔๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๐/๘๒);ดู**มิจฉาอาชีวะ**

มิจฉาญาณ : รู้ผิด เช่น ความรู้ในการคิดอุบายทำความชั่วให้สำเร็จ (ข้อ ๙ ในมิจฉัตตะ ๑๐) ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีมิจฉาญาณ คบค้าสมาคมกับ

SAMPLE

สัตว์ทั้งหลายผู้มีมิจฉาญาณ(สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๓/๒๐๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๔/๑๒๙,๒๙/๓๕/๑๓๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๗๐/๖๒๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มิจฉาญาณ ในที่นี้หมายถึงมิจฉาปัจจเวกขณญาณ(คือญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนธรรมที่ไม่ใช่ มรรคผลและนิพพาน) (สํ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๑๓/๑๗๐)

มิจฉาญาณะ : รู้ผิด,ข้อ ๙ ในมิจฉัตตะ ๑๐ คือ (๑)มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) (๒) มิจฉาทิฏฐิ(เห็นผิด) (๓) มิจฉาวาจา (เจรจาผิด) (๔)มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด) (๕)มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด) (๖)มิจฉาวายามะ (พยายามผิด) (๗) มิจฉาสติ (ระลึกผิด) (๘) มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด) (๙) มิจฉาญาณะ (รู้ผิด) (๑๐) มิจฉาวิมุตติ (หลุดพ้นผิด) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๑,๑๑/๓๖๐/๔๓๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๓/๗๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๒/๑๘๑,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๒๖/๒๗,๑๙/๑๐๒๒/๕๓๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๖/๓๒๖,๒๑/๒๐๘/๓๒๘,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๓/๒๔๕,๒๔/๑๐๔/๒๔๖,๒๔/๑๐๕/๒๔๗,๒๔/๑๓๔/๒๘๔)

มิจฉาทิฏฐิ : เห็นผิด, ความเห็นที่ผิดจากคลองธรรม เช่นเห็นว่าทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี มารดาบิดาไม่มีเป็นต้นและความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความเห็นทุกข์(พจนานุกรมบางแห่งเขียน **มิจฉาทิฐิ**); (ข้อ ๑ในมิจฉัตตะ ๑๐),ในธัมมสังคณี อธิบายความหมายมิจฉาทิฏฐิไว้ว่า ทิฏฐิ ความเห็นผิด รกชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นอันเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือความยึดมั่นความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิที่เป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยคลาดเคลื่อน นี้เรียกว่ามิจฉาทิฏฐิ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๓/๑๓๗,๙/๕๐๙/๒๒๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๑๒/๓๔๔,๑๐/๔๑๓/๓๔๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๐/๗๒,๑๑/๑๐๒/๗๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๙/๗๗,๑๓/๘๐/๗๘,๑๔/๔๕/๕๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๕,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๒/๑๖๓,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๒/๒๐๔,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๔/๑๔๖,๑๗/๑๕๔/๒๔๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๖๕/๑๙๙,๑๘/๓๕๔/๓๙๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑/๒,๑๑/๑๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๖๗/๔๐๘,๒๐/๑๖๘/๔๐๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๙/๘๐,๒๑/๒๐๔/๓๒๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๒/๖๓๓,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑/๒,๒๓/๓/๒๐๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๘/๑๗๗,๒๔/๑๗๐/๓๐๖, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑๖/๑๓๒,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๒/๓๗๙, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๙๐/๓๘๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๔/๑๐๓,๒๙/๕๑/๑๗๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๓/๔๕๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๙/๔๗๙,๓๑/๑๓๖/๒๑๑,ขุ.พุทฺธ.(ไทย),๓๓/๙๗/๕๓๒,๓๓/๔/๖๕๖,อภิ.สำ..(ไทย) ๓๔/๓๘๑/๑๑๒,๓๔/๓๙๒/๑๑๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๒๕/๕๘๐,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/

๖๒/๑๖๑,๓๖/๑๓๖/๑๘๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๑๐๕/๕๙,๓๗/๗๐๗/๗๕๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐๓/๕๗๘,๔๐/๔๒๓/๒๗๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๕/๕๐๗)

มิจฉาทิฏฐิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีความเห็นผิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราได้เห็นเหล่าสัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วตรัสสรุปว่า บุคคลในโลกนี้ตั้งจิตไว้ผิด กล่าววาจาผิด ทำการงานทางกายที่ผิด มีความขวนขวายน้อย ทำกรรมอันไม่เป็นบุญไว้ในชีวิตอันน้อยในโลกนี้ เขามีปัญญาทรามหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในนรก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๐/๔๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีความขวนขวายน้อย หมายถึงไม่ทำประโยชน์สุขแก่ตนและผู้อื่น (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๗๐/๒๕๑)

มิจฉาทิฏฐิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุณีผู้มีความเห็นผิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ เหมือนในอิสสุกินีสูตร ต่างกันเฉพาะข้อที่ ๓-๔ คือ มีความเห็นผิด และมีความดำริผิด ย่อมดำรงอยู่ในนรก ส่วนภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๘/๑๙๗)

มิจฉาทิฏฐินิทเทส : แสดงมิจฉาทิฏฐิ คืออธิบายอุทเทสที่ ๓ คือมิจฉาทิฏฐิโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า “มิจฉาทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๑๐ ประการ เป็นอย่างไร” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้ดังนี้

ท่านจำแนกมิจฉาทิฏฐิที่มีความยึดมั่นด้วยอาการ ๑๐ ประการ คือ (๑) ทานที่ให้แล้วไม่มีผล (๒) ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล (๓) การเซ่นสรวงไม่มีผล (๔) ผลวิบากแห่งกรรมที่บุคคลทำดีทำชั่วไม่มี (๕) โลกนี้ไม่มี (๖) โลกหน้าไม่มี (๗) มารดาไม่มี (๘) บิดาไม่มี (๙) โอปปาติกสัตว์ไม่มี (๑๐) สมณพราหมณ์ผู้พร้อมเพรียงกันปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ รู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ไม่มีในโลก”

มิจฉาทิฏฐิแต่ละประการ(อาการ) ประกอบด้วยใจความ ๗ ส่วน เหมือน อัสสาททิฏฐิ ในที่นี้ขอแสดงประการที่ ๑ ส่วนที่ ๑ เป็นตัวอย่าง ดังนี้

ส่วนที่ ๑ อธิบายคำว่า “ทิฏฐิและวัตถุ”

ทิฏฐิคือความยึดมั่นถือมั่นแห่งมิจฉาทิฏฐิที่กล่าวถึงวัตถุอย่างนี้ว่า “ทานที่ให้แล้วไม่มีผล” ทิฏฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุก็ไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุก็เป็น

SAMPLE

อย่างหนึ่ง ทิฏฐิและวัตถุนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิมีวัตถุผิด เป็นอาการที่ ๑ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓๖/๒๑๑)

มิจฉาทิฏฐิปหานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละมิจฉาทิฏฐิ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า บุคคลเมื่อรู้ เห็นอย่างไรจึงละมิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด)ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยง จึงละมิจฉาทิฏฐิได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๖๕/๑๙๙)

มิจฉาทิฏฐิ-สัมมาทิฏฐิสูตร :พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลตกนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ ๓ คือ (๑) ตนเองเป็นมิจฉาทิฏฐิ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้เป็นมิจฉาทิฏฐิ (๓) พอใจการเป็นมิจฉาทิฏฐิ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลขึ้นสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๘)

มิจฉาทิฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิและผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในนรก ๔ คือ (๑) เป็นมิจฉาทิฏฐิ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้เป็นมิจฉาทิฏฐิ (๓) พอใจความเป็นมิจฉาทิฏฐิ (๔) สรรเสริญความเป็นมิจฉาทิฏฐิ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗๓/๓๘๘)

มิจฉาทิฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยมิจฉาทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและเพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ มิจฉาทิฏฐิจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลตามลำดับแล้วจึงตรัสสรุปว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๔/๒๔๕)

มิจฉาธรรม : ธรรมผิด หมายถึงธรรมที่ผิดธรรมชาติ กล่าวคือความกำหนัดผิดธรรมชาติ หมายถึงความกำหนัดที่ชายมีต่อชาย และที่ผู้หญิงมีต่อ ผู้หญิง ดังคำในจักกวัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๕๐๐ ปี ธรรม ๓ ประการ คือ (๑) อธัมมราคะ (๒) วิสมโลภะ และ (๓)

มิจฉาธรรม ก็แพร่หลาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๑/๗๒,๑๑/๑๐๒/๗๓,๑๑/๑๐๕/๗๖)

มิจฉาปฏิบัติ : การปฏิบัติผิด มีปรากฏในปฐมปฏิปัตติสูตร กล่าวไว้ว่ามี ๘ ประการ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้นและมีมิจฉาสมาธิ เป็นที่สุด (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๑/๓๑)

มิจฉาปฏิปทา :ข้อปฏิบัติผิด มีปรากฏในปฏิปทาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายมิจฉาปฏิปทาตอนหนึ่งว่า ภิกษุทั้งหลาย มิจฉาปฏิปทาเป็นอย่างไร คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่ามิจฉาปฏิปทา,ในปฐมปฏิปทาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มิจฉาปฏิปทา มี ๘ ประการมีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้น มีมิจฉาสมาธิเป็นที่สุด และท้ายสูตรตรัสไว้ว่า เราไม่สรรเสริญมิจฉาปฏิปทาของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้ปฏิบัติผิดย่อมทำญายธรรมที่เป็นกุศลให้สำเร็จไม่ได้เพราะเหตุแห่งการปฏิบัติผิด (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓/๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓/๒๕,๑๙/๒๔/๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มิจฉาปฏิปทา พระผู้มีพระภาคตรัสว่าปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์นี้เป็นมิจฉาปฏิปทา เพราะเป็นปฏิปทา ไม่แน่นอน นำไปเกิดในภพ ๓ และเป็นต้นตอแห่งวัฏฏะ(วฏฺฏสีส) (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓/๒๒)

มิจฉาปณิหิตจิต : จิตที่ตั้งไว้ผิด ดังคำในมหาลิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิว่า มิจฉาปณิหิตจิต(จิตที่ตั้งไว้ผิด)แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมชั่วและให้กรรมชั่วเป็นไป (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๗/๑๐๓)

มิจฉามรรค : ทางผิด หมายถึงทางไม่สะดวก,เป็นอพรหมจรรย์,ทางผิดจากการบรรลุญาณทั้งหลายได้แก่มิจฉาทิฏฐิเป็นต้น, ในทุวธาวิตักกสูตร มุ่งอธิบายถึงหลักธรรมว่าหมายถึงทางที่ก่อให้เกิดทุกข์ ดังคำว่า ทางที่ไม่สะดวก นี้ เป็นชื่อของมิจฉามรรค(ทางผิด)มีองค์ ๘ คือ(๑) มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด) มิจฉาวาจา (เจรจาผิด) มิจฉากัมมันตะ(กระทำผิด) มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด) มิจฉาวายามะ (พยายามผิด) มิจฉาสติ (ระลึกผิด) มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๔/๑๔๖,สำ.ม.(ทไย) ๑๙/๑๘/๒๑)

มิจฉามานะ : ความถือตัวผิด ในวิภังค์อธิบายความหมายของมิจฉามานะไว้ว่า บางคนในโลกนี้ถือตัวโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือโดยหน้าที่การงานโดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา โดยปฏิภาณ โดยศีล โดยพรต โดยศีลและพรต หรือโดยทิฏฐิ อันลามก ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัวความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ามิจฉามานะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๘๔/๕๕๙)

SAMPLE

มิจฉาวาจา : วาจาผิด, เจรจาผิด ได้แก่ **(๑) มุสาวาท** พูดปด **(๒) ปิสุณาวาจา** พูดส่อเสียด **(๓) ผรุสวาจา** พูดคำหยาบ **(๔) สัมผัปปลาปะ** พูดเพ้อเจ้อ (ข้อ ๓ ในมิจฉัตตะ ๑๐) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๓๘/๓๖๘,๑๐/๔๓๘/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๓/๓๔๐,๑๑/๓๖๐/๔๓๐,๑๑/๓๖๐/๔๓๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๕/๙๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๘/๑๗๗,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑/๒,๒๕/๒๖,๑๙/๑๐๒๒/๕๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๕/๓๒๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๓/๒๔๔,๒๔/๑๐๔/๒๔๖,๒๔/๑๐๕/๒๔๗,๒๔/๑๓๔/๒๘๔,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๘/๔)

มิจฉาวาจาสูตร :พระสูตรว่าด้วยภิกษุณีผู้มีการเจรจาผิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ เหมือนในอิสสุกินีสูตร ต่างกันเฉพาะข้อที่ ๓-๔ คือ มีการเจรจาผิด และมีการกระทำผิด ย่อมดำรงอยู่ในนรก ส่วนภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๙/๑๙๘)

มิจฉาวาณิชชา : การค้าขายไม่ชอบธรรม,การค้าขายที่ผิดศีลธรรม หมายถึงอกรณียวณิชชา (การค้าขายที่อุบาสกไม่ควรทำ)๕ อย่าง คือ**(๑) สัตถวณิชชา** ค้าอาวุธ **(๒) สัตตวณิชชา** ค้ามนุษย์ **(๓) มังสวณิชชา** ค้าสัตว์สำหรับฆ่าเป็นอาหาร **(๔) มัชชวณิชชา** ค้าของเมา **(๕) วิสวณิชชา** ค้ายาพิษ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มิจฉาวายามสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุณีผู้มีความพยายามผิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ เหมือนในอิสสุกินีสูตร ต่างกันเฉพาะข้อที่ ๓-๔ คือ มีความพยายามผิด และมีความระลึกผิด ย่อมดำรงอยู่ในนรก ส่วนภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๐/๑๙๙)

มิจฉาวายามะ : พยายามผิด ได้แก่พยายามทำบาป พยายามทำอกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เป็นต้น,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายของมิจฉาวายามะไว้ว่า การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวาย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ มิจฉาวายามะ ....นี้ชื่อว่ามิจฉาวายามะ (ข้อ ๖ ในมิจฉัตตะ ๑๐) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐,๑๑/๓๕๘/๔๐๘,๑๑/๓๖๐/๔๓๑,๑๑/๓๖๐/๔๓๖,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑/๒,๒๕/๒๖,๑๙/๑๐๒๒/๕๓๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๕/๓๒๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๓/

๒๔๔,๒๔/๑๐๔/๒๔๖,๒๔/๑๓๔/๒๘๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๖,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๘๓/๑๑๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๐๕/๕๙)

มิจฉาวิตก : ความตรึกผิด มี ๓ ประการ คือ ๓ ประการ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ดังคำว่า ภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ควรตรึกถึงกุศลวิตก ๓ และควรขจัดอกุศลวิตก ๓ ประการออก ภิกษุนั้นย่อมทำมิจฉาวิตกและมิจฉาวิจารให้สงบลงได้พลัน,ในอรติสูตร และ วังคีสเถรคาถา กล่าวว่า ถ้ามิจฉาวิตกที่อิงอาศัยทิฏฐิ ๖๐ ประการ ซึ่งเป็นธรรมที่ไม่ตั้งมั่นในกาลไหนๆ(สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๐/๓๐๕,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๘๕/๔๕๒,๘๗/๔๕๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๗/๓๑๖,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๒๒๖/๕๓๙)

มิจฉาวิมุตติ : หลุดพ้นผิด,พ้นผิด เช่นการระงับกิเลสบาปธรรมได้ชั่วคราว เพราะกลัวอำนาจพระเจ้าผู้สร้างโลก การระงับกิเลสนั้นดี แต่การระงับเพราะกลัวอำนาจพระเจ้าสร้างโลกนั้น ผิดทาง ไม่ทำให้พ้นทุกข์ได้จริง (ข้อ ๑๐ ในมิจฉัตตะ๑๐) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๑,๑๑/๓๖๐/๔๓๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๓/๗๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๒/๑๘๑,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๒๖/๒๗,๑๙/๑๐๒๒/๕๓๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๐๖/๓๒๖,๒๔/๑๐๓/๒๔๔,๒๔/๑๐๔/๒๔๖,๒๔/๑๐๕/๒๔๗,๒๔/๑๐๖/๒๔๘,๒๔/๑๐๗/๒๕๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๘/๑๖๖,๒๙/๖๙/๒๑๓)

มิจฉาสติ : ระลึกผิด ได้แก่ระลึกถึงการอันจะยั่วให้เกิดราคะ โทสะ โมหะ (ข้อ๗ ในมิจฉัตตะ ๑๐) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๘,๑๐/๔๓๘/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐,๑๑/๓๓๓/๓๔๐,๑๑/๓๕๘/๔๐๘,๑๑/๓๖๐/๔๓๑,๑๑/๓๖๐/๔๓๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๔/๒๕๙,๑๙/๑/๒,๒๕/๒๖,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๒/๕๓๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๕/๓๒๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๓/๒๔๔,๒๔/๑๐๔/๒๔๖,๒๔/๑๐๔/๒๔๖,๒๔/๑๓๔/๒๘๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๐๕/๕๙)

มิจฉาสมาธิ : ตั้งจิตมั่นผิด, ตั้งใจผิด ได้แก่ จดจ่อ ปักใจแน่วในกามราคะ ในพยาบาท เป็นต้น ,ในธัมมสังคณี อธิบายความหมายของมิจฉาสมาธิไว้ว่า ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ นี้ชื่อว่ามิจฉาสมาธิ(ข้อ ๘ ในมิจฉัตตะ ๑๐) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๘,๑๐/๔๓๘/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐,๑๑/๓๕๘/๔๐๘,๑๑/๓๖๐/๔๓๑,๑๑/๓๖๐/๔๓๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๔/๒๕๙,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๔/๑๔๖,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑/๒,๑๙/๑๑/๑๖,๑๙/๑๒/๑๗,๑๙/๒๕/๒๖,๑๙/๒๖/๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๕/๓๒๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๓/๒๔๕,๒๔/๑๐๔/๒๔๖,๒๔/๑๑๔/๒๕๙,๒๔/๑๓๔/๒๘๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๖,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๘๔/๑๑๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๐๕/๕๙,๓๗/๙๐๔/๙๓๓

SAMPLE

มิจฉาสังกัปปะ : ดำริผิด ได้แก่ดำริแส่ไปในกาม ดำริพยาบาท ดำริเบียดเบียนเขา,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายของมิจฉาสังกัปปะไว้ว่า ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่างๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ มิจฉาสังกัปปะ นี้ชื่อว่ามิจฉาสังกัปปะ, (ข้อ ๒ ในมิจฉัตตะ ๑๐) ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๘,๑๐/๔๓๘/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๓/๓๔๐,๑๑/๓๕๘/๔๐๗,๑๑/๓๖๐/๔๓๐,๑๑/๓๖๐/๔๓๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๕/๙๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๗/๑๗๖,๑๔/๒๒๔/๒๕๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑/๒,๒๕/๒๖,๑๙/๑๐๒๒/๕๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๕/๓๒๕,๒๑/๒๒๕/๓๔๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๔/๒๘๙,๒๔/๑๐๓/๒๔๔,๒๔/๑๐๔/๒๔๖,๒๔/๑๐๕/๒๔๗,๒๔/๑๓๔/๒๘๔,๒๙/๔๘/๑๖๖,๒๙/๑๙๗/๕๗๘,๓๑/๒๘/๔๗๖,๓๔/๓๘๒/๑๑๓,๓๗/๑๐๕/๕๙,๓๗/๙๐๔/๙๓๓

มิจฉา-สัมมาสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ประพฤติผิดในกาม-ว่าด้วยผู้ประพฤติชอบในกาม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้ประพฤติผิดในกาม (๒) ชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติผิดในกาม (๓) เป็นผู้พอใจการประพฤติผิดในกามย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ส่วนบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๒) ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม (๓) เป็นผู้พอใจการงดเว้นจากการประพฤติผิดในกามย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๖)

มิจฉาอาชีวะ : เลี้ยงชีพผิด ได้แก่หาเลี้ยงชีพในทางทุจริตผิดวินัยหรือผิดศีลธรรมเช่นหลอกลวงเขา เป็นต้น (ข้อ ๕ ในมิจฉัตตะ ๑๐) ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖,๑๐/๔๓๘/๓๖๘,๑๐/๔๓๘/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖,๑๑/๒๔๑/๑๙๗,๑๑/๓๓๓/๓๔๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๖๔/๓๑๒,๑๔/๑๔๐/๑๗๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑/๒,๒๕/๒๖,๑๙/๑๐๒๒/๕๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๕/๓๒๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๓/๒๔๔,๒๔/๑๐๔/๒๔๖,๒๔/๑๓๔/๒๘๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๐๕/๕๙)

มิญชวฏังสกิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระมิญชวฏังสกิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้นำพวงมาลัยประดับศีรษะไปบูชาต้นโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๖ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมากในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๓๙๖)

SAMPLE

มิตจินติชาดก : ชาดกพระสูตรว่าด้วยปลามิตจินตีช่วยปลาให้พ้นข่าย มีเนื้อความอธิบายว่า ปลาโพธิสัตว์ชื่อมิตจินตี หาวิธีช่วยเพื่อนปลา ๒ ตัวที่ตกอยู่ในกระพุ้งแหของชาวประมง ให้หลุดพ้นออกมาได้ โดยการว่ายกระโดดข้ามกลับไปกลับมาทั้งข้างหน้าและข้างหลัง ทำทีว่าขาดปลาว่ายออกไปได้ เมื่อชาวประมงมาเห็นเข้าก็เข้าใจว่าแหของตนขาด จึงจับริมแหยกขึ้นกลับไป การให้ชีวิตเป็นทานถือว่าเป็นกุศลอันยิ่งใหญ่ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๔/๔๗)

มิตจินตี, ปลา :ชื่อปลาตัวหนึ่ง ที่ช่วยเหลือเพื่อนปลาด้วยกัน มีปรากฏในมิตจินติชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าปลาชื่อพหุจินตีและปลาชื่ออัปปจินตี ทั้ง ๒ ติดอยู่ในข่าย ปลาชื่อมิตจินตีได้ช่วยให้หลุดพ้นจากข่าย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๔/๔๗)

มิตตฆาตกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอัคคปุปผิยเถระ มีปรากฏในอัคคปุปผิยเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ตนเอง ถือดอกบัวเข้าไปเฝ้าพระองค์ผู้เป็นนรชนผู้สูงสุด มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ในกัปที่ ๒๕ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามิตตฆาตกะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๔๒๒)

มิตตธรรม : ธรรมคือมิตร,มิตรธรรม,หมายถึงความเป็นเพื่อนกัน,ธรรมคือความมิตรไมตรีต่อกัน เช่น มีอะไรเกิดขึ้นก็ช่วยเหลือเพื่อนอย่างเต็มที่ ดังคำในอัจจยสูตร ที่ท้าวสักกะจอมเทพเมื่อจะทรงยังเทพชั้นดาวดึงส์ให้พลอยยินดี ณ เทวสภาชื่อสุธรรมา จึงได้ตรัสว่าขอความโกรธจงตกอยู่ในอำนาจของท่านทั้งหลาย ขอความเสื่อมคลายในมิตตธรรมอย่าได้มีแก่ท่านทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๗๐/๓๙๕)

มิตตปฏิรูป, มิตตปฏิรูปก์ : คนเทียมมิตร, มิตรเทียมไม่ใช่มิตรแท้ มี ๔ พวกได้แก่ **(๑) คนปอกลอก** มีลักษณะ ๔ คือ ๑. คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว ๒. ยอมเสียน้อยโดยหวังจะเอาให้มาก ๓. ตัวมีภัยจึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน ๔. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัว **(๒) คนดีแต่พูด** มีลักษณะ ๔ คือ ๑. ดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราศรัย ๒. ดีแต่อ้างของยังไม่มีมาปราศรัย ๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้ ๔. เมื่อเพื่อนมีกิจ อ้างแต่เหตุขัดข้อง **(๓) คนหัวประจบ** มีลักษณะ ๔ คือ ๑. จะทำชั่วก็เอออ ๒. จะทำดีก็เอออ ๓. ต่อหน้าสรรเสริญ ๔. ลับหลังนินทา **(๔) คนชวนฉิบหาย** มีลักษณะ ๔ คือ ๑. คอยเป็นเพื่อนดื่มน้ำเมา ๒. คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน ๓. คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการเล่น ๔. คอยเป็นเพื่อนไปเล่นการพนัน(เขียนว่า **มิตรปฏิรูป**, **มิตรปฏิรูปก์** ก็มี (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์));ดู **คิหิวินัย**

SAMPLE

มิตตวินทชาดก[๑] : ชาดกว่าด้วยนายมิตตวินทะถูกจักรหินบดขยี้ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เทพบุตรโพธิสัตว์ไปเที่ยวเมืองนรก เห็นนายมิตตวินทกะทูนจักรกรดไว้บนศีรษะ จึงกล่าวติเตียนเพราะโทษที่เคยประทุษร้ายมารดา คนอกตัญญูย่อมประสพวิบากกรรมที่เป็นทุกข์เดือดร้อนเสมอ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๒/๓๔)

มิตตวินทชาดก[๒] : ชาดกพระสูตรว่าด้วยนายมิตตวินทะตกนรกเพราะความโลภ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เทวดาโพธิสัตวเห็นนายมิตตวินทะตกนรก จึงได้กล่าวถึงเหตุที่นายมิตตวินทะถูกจักรกรดบดศีรษะเพราะเหตุแห่งความโลภ เขามีความปรารถนาไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อได้นางงาม ๔ คนแล้วยังไม่พอใจ ยังต้องการเรื่อยไปถึง ๓๒ นาง ในที่สุดไปเห็นจักรกรดที่ศีรษะของเปรตตนหนึ่งสำคัญว่าดอกบัวจึงไปขอเขา นำมาสวมศีรษะของตนได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัสเป็นเวลานานเพราะกรรมชั่วที่ตนเคยทำร้ายมารดา จึงทำให้เห็นกรงจักรเป็นดอกบัว (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐๔/๔๓)

มิตตวินทุกชาดก[๓] : ชาดกว่าด้วยนายมิตตวินทุกะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เทพบุตรโพธิสัตว์เที่ยวไปในอุสสทนรก เห็นนายมิตตวินทุกะถูกจักรพัดผันอยู่บนศีรษะ จึงเข้าไปใกล้ถูกถามว่า ข้าพเจ้าทำกรรมอะไรไว้จึงต้องมารับทุกข์เช่นนี้ จึงแสดงโทษของกามให้นายมิตตวินทุกะฟังว่า การที่เขาได้รับทุกข์อย่างนี้ เพราะเขาไม่รู้จักอิ่มในกาม ได้นางเวมานิกเปรตจำนวนเท่านี้แล้วก็ไม่รู้จักพอใจ ยังปรารถนาเรื่อยไป จึงได้มาพบจักรที่ตนมองเห็นเป็นดอกบัวเอามาทูนศีรษะไว้นี้ ขึ้นชื่อว่าความอยากมีสภาพแผ่ไปยิ่งใหญ่ไพศาล ทำให้เต็มได้ยาก ชนเหล่าใดกำหนัดตามความอยาก ชนเหล่านั้นจึงต้องทูนจักรไว้ คนที่ได้รับกรรมเช่นนี้เพราะเห็นกรงจักรเป็นดอกบัว เห็นชั่วเป็นดี (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๐๐/๒๑๗)

มิตตวินทกะ, นาย : บุตรของคหบดีคนหนึ่ง หลังจากพ่อตายแล้ว เขาอยู่ในวัยรุ่น ด้วยความคะนอง จึงอยากออกไปค้าขายทางเรือ เมื่อแม่ห้ามไม่ให้ไป เพราะทะเลมีอันตราย และแม่ขวางห้ามไม่ให้ไป ก็ผลักแม่ให้ล้มลงแล้วออกเดินทางไปค้าขายทางเรือ เรืออับปาง อาศัยเกาะแผ่นกระดาษ ขึ้นมาบนเกาะแห่งหนึ่ง เห็นกงจักรเป็นดอกบัว จึงขอดอกบัว และเสวยผลกรรม และเมื่อพบรุกขเทวดาจึงถามข้อสงสัยของตน ดังคำในมิตตวินทุกชาดก ที่นายมิตตวินทกะถามรุกขเทวดาโพธิสัตว์ว่า เมืองนี้มี ๔ ประตู มีกำแพงเหล็กมั่นคง ข้าพเจ้าได้ทำกรรมชั่วอะไรจึงถูกกักขังไว้ หรือดังคำว่า เทพบุตรโพธิสัตว์เห็นนายมิตตวินทะตกนรกจึงกล่าวว่า ท่านล่วงเลยปราสาทแก้วผลึก ปราสาทเงินและปราสาทแก้วมณีไปแล้วมาถูกจักรหินบดขยี้อยู่ ท่านจักไม่พ้นจากจักรหินตราบเท่าที่ยังมีชีวิตอยู่ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๒/๓๔,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๐/๓๒๒),ในชาดกกล่าวไว้

SAMPLE

ว่า บุตรคนเดียวของแม่ผู้รักลูกสุดหัวใจ มีปรากฏในโลสกชาดกที่พระโพธิสัตว์เล่าเรื่องนายมิตตวินทุกะที่ไม่ทำตามคำสอนของผู้หวังความเจริญ(แม่) จึงได้รับทุกข์ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๑/๑๘)

มิตตสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยมิตร หมายถึงความเพรียบพร้อมด้วยมิตรที่มีคุณความดี เช่น พระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้ดำรงตนน่าเคารพ ดังคำในนิธิกัณฑสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลอาศัยมิตตสัมปทา ประกอบความเพียรโดยแยบคายก็จะเป็นผู้ชำนาญในวิชชาและวิมุตติทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๔/๑๙)

มิตตสัมมตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระติณสันถารทายกเถระ มีปรากฏในติณสันถารทายกเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่าตนเองอยู่ที่ป่าหิมพานต์ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้เลิศกว่าสมณะ เสด็จเหาะไปในอากาศ ประทับยืนอยู่บนแผ่นดินในขณะนั้นได้ใช้เคียวเกี่ยวหญ้ามาถวายทำเป็นที่ประทับนั่งกราบไหว้พระองค์ย่อลงนั่งกระโหย่งเพ่งดูพระมหามุนีเพราะผลบุญคือการถวายเครื่องลาดหญ้า นั้นทำให้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรดีจึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่ามิตตสัมมตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการมีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘/๒๒๐)

มิตตสูตร : มีชื่อสูตรที่เกี่ยวกับมิตตสูตรเหมือนกัน ๖ สูตร แต่แปลความหมายที่ต่างกัน ๔ สูตร และที่มีความหมายเดียวกัน ๒ สูตร กล่าวคือ

1.มิตตสูตร :พระสูตรว่าด้วยการชักชวนมิตรให้เจริญสติปัฏฐานพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายควรชักชวนคนที่ควรอนุเคราะห์เป็นต้นว่ามิตร อำมาตย์ ญาติ และสาโลหิตให้เจริญสติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๑๔/๒๗๑)

2.มิตตสูตร พระสูตรว่าด้วยการชักชวนมิตรให้รู้อริยสัจ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงอนุเคราะห์คนที่ควรอนุเคราะห์ คือ มิตร อำมาตย์ ญาติ สาโลหิต ด้วยอริยสัจ ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๖/๖๐๙)

3.มิตตสูตร พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของมิตรแท้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า องค์ประกอบของมิตรที่ควรคบ ๓ คือ (๑) ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก (๒) ช่วยทำสิ่งที่ทำได้ยาก (๓) อดทนต่อสิ่งที่ทนได้ยาก (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๖/๓๘๕)

4.มิตตสูตร พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ควรคบเป็นมิตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่าคุณสมบัติของภิกษุที่ไม่ควรคบเป็นมิตร ๕ คือ (๑)ใช้ให้ทำการงาน (คือทำงานอย่างชาวบ้าน มีการทำนาเป็นต้น) (๒) ก่ออธิกรณ์ (๓) โกรธต่อภิกษุผู้เป็น

ประธาน (๔) เที่ยวจาริกไปในสถานที่ไม่สมควร(๕) ไม่สามารถชี้แจงให้ภิกษุเห็นชัดด้วยธรรมีกถา แล้วตรัสว่า คุณสมบัติของภิกษุที่ควรคบเป็นมิตร ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๖/๒๔๒)

5.มิตตสูตร พระสูตรว่าด้วยมิตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่เป็นไปไม่ได้ ๖ คือ(๑) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้มีมิตรชั่ว ประพฤติตามมิตรชั่ว จักบำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ (๒) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่บำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์ได้ (๓) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่บำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ได้ (๔) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์แล้ว จักละกามราคะได้ (๕) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์แล้ว จักละรูปราคะได้ (๖) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์แล้ว จักละอรูปราคะได้ แล้วตรัสว่า ฐานะที่เป็นไปได้ ๖ คือ เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้มีมิตรดี ประพฤติกับมิตรดี จักบำเพ็ญธรรมทั้ง ๖ นั้นให้บริบูรณ์ได้ตามลำดับกันไป (อง.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๗/๕๘๖)

6.มิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยมิตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นมิตรของคนเดินทาง อะไรเป็นมิตรในเรือน อะไรเป็นมิตรของผู้มีประโยชน์เกิดขึ้นเรื่อย ๆ อะไรเป็นมิตรติดตามไปในภพหน้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า หมู่เกวียนเป็นมิตรของคนเดินทาง มารดาเป็นมิตรในเรือน สหายเป็นมิตรของผู้มีประโยชน์เกิดขึ้นเรื่อย ๆ บุญที่ทำไว้แล้วย่อมเป็นมิตรติดตามผู้ทำไปยังภพหน้า (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘)

มิตตสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยองค์แห่งมิตร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มิตรที่ควรเสพ(คบ) เพราะประกอบด้วยองค์ ๗ คือ (๑) ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก (๒) ทำสิ่งที่ทำได้ยาก(๓) อดทนถ้อยคำที่อดทนได้ยาก (๔) เปิดเผยความลับแก่เพื่อน (๕) ปิดความลับของเพื่อน (๖) ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ (๗) เมื่อเพื่อนสิ้นโภคสมบัติก็ไม่ดูหมิ่น แล้วตรัสว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๗ จัดว่าเป็นมิตร ผู้ต้องการจะคบมิตร ควรคบมิตรเช่นนั้น (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๖/๕๖)

มิตตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยองค์แห่งมิตร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มิตรที่ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม เพราะประกอบด้วยองค์ ๗ คือ (๑) เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ (๒) เป็นที่เคารพ (๓) เป็นที่ยกย่อง (๔) เป็นนักพูด (๕) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ (๖) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ (หมายถึงเรื่องเกี่ยวกับ ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล และพระนิพพาน) (๗) ไม่ชักนำในอฐานะ (หมายถึงป้องกันไม่ให้ทำในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลมีคติเป็นทุกข์ แต่ชักชวนให้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลมีคติเป็นสุข) แล้วตรัสว่า บุคคลผู้

SAMPLE

ประกอบด้วยองค์ ๗ นี้ จัดว่าเป็นมิตรผู้มุ่งประโยชน์และอนุเคราะห์ ผู้ต้องการจะคบมิตรควรคบมิตรเช่นนั้น แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗)

อรรถกถาอธิบายว่าคำว่า เป็นที่รักเป็นที่พอใจ หมายถึงลักษณะแห่งกัลยาณมิตรมี ๘ คือ (๑) มีศรัทธา คือ เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต เชื่อกรรมและผลของกรรม (๒) มีศีล (๓) มีสุตะ คือกล่าวถ้อยคำที่ลึกซึ้งที่สัมปยุตด้วยสัจจะและปฏิจจสมุปบาท (๔) มีจาคะ คือ ปรารถนาน้อย สันโดษ ชอบสงัดไม่คลุกคลีด้วยหมู่ (๕) มีความเพียร (๖) มีสติตั้งมั่น (๗) มีสมาธิตั้งมั่น ไม่ฟุ้งซ่าน (๘) มีปัญญา คือ รู้อย่างไม่วิปริต ใช้สติพิจารณาคติแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรม (องฺ.สตฺตก.ฏีกา ๓/๓๗-๔๓/๒๐๓)

มิตตากาฬีเถรีคาถา : ภาษิตของพระมิตตากาฬีเถรี, คาถาของพระมิตตากาฬีเถรี ท่านพระมิตตากาฬีเถรีกล่าวว่า เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาแต่เป็นผู้ขวนขวายในลาภสักการะเที่ยวไปด้วยเหตุนั้น ๆละทิ้งประโยชน์ที่ยอดเยี่ยมถือเอาประโยชน์ที่เลว ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ไม่ยินดีประโยชน์ของความเป็นสมณะ เมื่อเรานั้นนั่งในที่อยู่ ได้เกิดความสังเวชว่า เราเดินทางผิดเสียแล้ว ตกอยู่ในอำนาจของตัณหา ชีวิตของเราน้อยชราและพยาธิย่ำยี ร่างกายนี้จะแตกสลายไปเสียก่อน ไม่ใช่เวลาที่เราจะประมาทเมื่อเราพิจารณาถึงความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของขันธ์ทั้งหลายตามความเป็นจริง จึงได้ดำรงอยู่อย่างผู้มีจิตหลุดพ้นเราได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๙๒/๕๗๑)

มิตตาเถรีคาถา : ภาษิตของพระมิตตาเถรี,คาถาของพระมิตตาเถรี ท่านพระมิตตาเถรี (รับพระพุทธโอวาทแล้ว) ได้กล่าวว่า มิตตา เธอบวชแล้วด้วยศรัทธา จงยินดีในกัลยาณมิตรเจริญกุศลธรรมเพื่อบรรลุธรรมที่ปลอดโปร่งจากโยคะกิเลสเถิด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๘/๕๕๓)

มิตตาเถรีคาถา : ภาษิตของพระมิตตาเถรี,คาถาของพระมิตตาเถรี ท่านพระมิตตาเถรีกล่าวคำเป็นต้นว่า เรายินดีเพลิดเพลินเทพนิกาย จึงเข้าจำอุโบสถซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ตลอดวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ๘ ค่ำแห่งปักษ์และตลอดปาฏิหาริยปักษ์ เราเมื่อปรารถนาหมู่เทพจึงได้เข้าจำอุโบสถวันนี้ เรานั้นฉันอาหารมื้อเดียว ปลงผม ห่มผ้าสังฆาฏิ บวชแล้วไม่พึงปรารถนาเทพนิกาย กำจัดความกระวนกระวายในใจเสียได้ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๑/๕๕๙)

มิตตามัจจสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยการชักชวนมิตรอำมาตย์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงชักชวนคนที่ควรอนุเคราะห์ มิตร

อำมาตย์ ญาติและสาโลหิตให้ดำรงอยู่ในองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๒/๕๑๕)

มิตตามัจจสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยการชักชวนมิตรอำมาตย์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงชักชวนคนที่ควรอนุเคราะห์ มิตรอำมาตย์ ญาติและสาโลหิตให้ดำรงอยู่ในองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เพราะธรรม ๔ นั้นสามารถทำให้พ้นจากนรกเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๓/๕๑๖)

มิตตามิตตชาดก : ชาดกว่าด้วยอาการของผู้เป็นมิตรและมิใช่มิตร มี ๒ ชาดก แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ

1.มิตตามิตตชาดก[๑] ชาดกว่าด้วยอาการของผู้เป็นมิตรและมิใช่มิตร มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤาษีโพธิสัตว์สอนศิษย์ให้รู้จักลักษณะของมิตรและศัตรูว่า คนที่เห็นหน้ากันแล้วไม่ยิ้มแย้ม ไม่ชื่นชม เมื่อสพตาแล้วเบือนหน้าหนีและประพฤติสิ่งตรงกันข้าม อาการที่ปรากฏเหล่านี้ บัณฑิตได้เห็นหรือได้ฟังแล้วพึงรู้ว่า ผู้นี้เป็นศัตรูของเรา ส่วนคนที่อาการตรงกันข้ามนั้นพึงทราบว่าเป็นมิตรของเรา (ขุ.ทุก.(ไทย) ๒๗//๙๓/๘๙)

2.มิตตามิตตชาดก[๒] ชาดกว่าด้วยลักษณะมิตรและผู้มิใช่มิตร มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต ได้กราบทูลพระราชาให้ทรงทราบถึงลักษณะคนที่ไม่ใช่มิตร ที่บุคคลไม่ควรคบหา ว่า มีลักษณะดังนี้ คือ

(๑) เห็นเพื่อนแล้วไม่ยิ้มแย้ม (๒) ไม่ยินดีต่อการสนทนากับเพื่อน

(๓) ขณะสนทนาไม่สบตาเพื่อน(๔) มักพูดต่อต้านเพื่อน

(๕) คบหาศัตรูของเพื่อน (๖) ไม่คบเพื่อนของเพื่อน

(๗) ห้ามปรามคนที่สรรเสริญเพื่อน(๘) สรรเสริญคนที่ด่าเพื่อน

(๙) ไม่บอกความลับของตนแก่เพื่อน(๑๐)ไม่ช่วยปกปิดความลับของเพื่อน

(๑๑)ไม่ยกย่องการกระทำของเพื่อน(๑๒) ไม่สรรเสริญปัญญาของเพื่อน

(๑๓)เมื่อเพื่อนฉิบหายกลับพอใจ(๑๔) เมื่อเพื่อนเจริญกลับไม่พอใจ

(๑๕)ได้อาหารที่มีรสแปลกมาไม่นึกถึงเพื่อน(๑๖)ไม่อนุเคราะห์เพื่อนให้ได้ลาภจากที่ตนได้

ต่อจากนั้นพระโพธิสัตว์ได้แสดงลักษณะของมิตรผู้เป็นบัณฑิตว่า

(๑) เพื่อนจากไปก็คิดถึง (๒) เพื่อนกลับมาก็ยินดี

(๓) หยอกล้อยิ้มย่องต่อเพื่อน(๔) ยินดีตอบสนองด้วยวาจาที่ไพเราะ

(๕) คบเพื่อนของเพื่อนฝ่ายเดียว(๖) ไม่คบศัตรูของเพื่อน

SAMPLE

(๗) ห้ามปรามคนที่ด่าเพื่อน (๘) สรรเสริญคนที่ยกย่องเพื่อน
(๙) บอกความลับของตนแก่เพื่อน(๑๐) ช่วยปกปิดความลับของเพื่อน
(๑๑) ยกย่องการกระทำของเพื่อน(๑๒) สรรเสริญปัญญาของเพื่อน
(๑๓)เมื่อเพื่อนเจริญก็ยินดี (๑๔) เมื่อเพื่อนฉิบหายก็ไม่ยินดี
(๑๕)ได้อาหารที่มีรสแปลกมาก็นึกถึงเพื่อน
(๑๖) อนุเคราะห์เพื่อนให้ได้ลาภจากที่ตนได้
พระราชาทรงพอพระทัยได้พระราชทานยศเป็นอันมาก (ขุ.ชา.ทวาทสก. (ไทย) ๒๗/๑๒๑/๓๙๓)

มิตร,มิตรแท้ : เพื่อน, ผู้มีความเยื่อใยดี, ผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ แยกเป็นมิตรแท้ ๔ พวก มิตรเทียม (มิตตปฏิรูป) ๔ พวก มิตรด้วยใจจริง มี ๔ พวก ได้ แก่ (๑) **มิตรอุปการะ** มีลักษณะ ๔ คือ๑. เพื่อนประมาท ช่วยรักษาเพื่อน ๒.เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์ของเพื่อน ๓. เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้๔. มีกิจจำเป็น ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก **(๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์**มีลักษณะ ๔ คือ ๑. บอกความลับแก่เพื่อน ๒. ปิดความลับของเพื่อน ๓. มีภัยอันตรายไม่ละทิ้ง ๔. แม้ชีวิตก็สละให้ได้ **(๓) มิตรแนะประโยชน์** มีลักษณะ๔ คือ ๑. จะทำชั่วเสียหายคอยห้ามปรามไว้ ๒. คอยแนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้รู้ได้ฟัง ๔. บอกทางสุขทางสวรรค์ให้ **(๔) มิตรมีน้ำใจ** มีลักษณะ ๔ คือ ๑. เพื่อนมีทุกข์ พลอยทุกข์ด้วย ๒. เพื่อนมีสุขพลอยดีใจ ๓. เขาติเตียนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก่ให้ ๔. เขาสรรเสริญเพื่อนช่วยพูดเสริมสนับสนุน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๐/๑๗๙,๑๑/๒๕๔/๒๐๗ , ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๐/๑๒๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๖/๑๓๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓/๔,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๔/๒๕๔,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๐/๘๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๖/๓๘๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๖/๕๖,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๙/๑๐๑,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๒/๑๗๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๓/๔๐๙) ; ดู **คิหิวินัย**

มิตรธรรม : ธรรมคือมิตร,มิตตธรรม,หมายถึงความเป็นเพื่อนกัน,ธรรมคือความเป็นมิตรไมตรีต่อกัน เช่น มีอะไรเกิดขึ้นก็ช่วยเหลือเพื่อนอย่างเต็มที่ มีปรากฏในคุณชาดก ที่ ราชสีห์โพธิสัตว์กล่าวเตือนนางราชสีห์ว่าถึงแม้ว่ามิตรจะมีกำลังด้อยกว่าแต่ดำรงอยู่ในมิตรธรรม เขาชื่อว่าเป็นญาติ เป็นเผ่าพันธุ์ เป็นมิตร และเป็นเพื่อนของเรา,อาการที่ไม่มีมิตรธรรมย่อมสังเกตได้ง่าย ดังคำใน ชวสกุณชาดก ตอนหนึ่งว่า แม้ด้วยอุปการคุณที่กระทำต่อหน้า มิตรธรรมยังหาไม่ได้ในบุคคลใด บัณฑิตไม่ริษยาไม่ด่าว่าบุคคลนั้น,ในมหาสุตโสมชาดก พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ ตรัสว่า มิตรธรรมของพระอริยะกับพระอริยะย่อมเสมอกันของผู้มี

SAMPLE

ปัญญากับผู้มีปัญญาก็เสมอกัน(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๔/๖๕,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๓๒/๑๖๒,๒๘/๔๕๓/๑๗๔,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๔๕๔/๑๗๔) ; ดูมิตตธรรม

มิตรแนะนำประโยชน์ : มิตรใจดี เป็นมิตรแท้ มีคุณลักษณะ ๔ ประการ คือ (๑) ห้ามมิให้ทำความชั่ว (๒) แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๔) บอกทางสวรรค์ให้ ดังพระดำรัสในสิงคาลกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่สิคาลมาณพว่า คหบดีบุตร มิตรแนะนำประโยชน์ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดีโดยเหตุ ๔ ประการ มีห้ามมิให้ทำความชั่วเป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙,๑๑/๒๖๓/๒๑๐)

มิตรภาพ : ความเป็นมิตร,ความเป็นสหายกัน เช่นทำอะไรก็ช่วยเหลือเกื้อกูลกันพร้อมใจกัน ทำงานร่วมกัน มีความเป็นเพื่อนคอยช่วยเหลือกัน ดังคำใน วัฑฒกีสูกรชาดก เทวดาที่สิงสถิตอยู่ในไพรสณฑ์นั้นกล่าวว่า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมฝูงสุกรที่มาประชุมพร้อมกัน ข้าพเจ้าเห็นด้วยตัวเองซึ่งมิตรภาพอันไม่เคยปรากฏมาก่อน จึงกล่าวสรรเสริญฝูงสูกรที่มีเขี้ยวเป็นกำลังจึงชนะเสือโคร่งได้ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๗๑/๓๘๕,ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๗๑/๑๙๑,๒๗/๑๗๒/๑๙๒,๒๗/๑๙๔/๑๙๖)

มิตรมีความรักใคร่ : มิตรใจดี เป็นมิตรแท้ มีคุณลักษณะ ๔ ประการ คือ (๑) ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน (๒) พอใจความเจริญของเพื่อน (๓) ห้ามปรามคนที่นินทาเพื่อน (๔) สนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อน ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่สิคาลมาณพว่า คหบดีบุตร มิตรมีความรักใคร่ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ มีไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อนเป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙)

มิตรไมตรี : ความเป็นมิตรไมตรีที่เอื้อเฟื้อกัน เช่นให้ความช่วยเหลือกัน ผูกมิตรกับคนใกล้เคียง ดังคำในกุสนาฬิชาดก ที่รุกขเทวดาสรรเสริญมิตตธรรมของพระโพธิสัตว์ว่า บุคคลเสมอกัน ประเสริฐกว่ากัน หรือเลวกว่ากันก็ตาม ก็ควรทำมิตรไมตรีกันไว้เพราะว่า มิตรเหล่านั้นเมื่อความเสื่อมเกิดขึ้นก็พึงทำประโยชน์อันอุดมให้ได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย๒๗/๑๒๑/๕๐, ๒๗/๑๓๑/๕๔, ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๓/๒๕๕, ๒๗/๑๙๕/๑๙๗, ๒๗/๑๙๖/๑๙๗, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๗/๓๔๓/๕๒๙)

มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ : มิตรใจดี เป็นมิตรแท้ มีคุณลักษณะ ๔ ประการ คือ (๑) บอกความลับแก่เพื่อน (๒) ปิดความลับของเพื่อน (๓) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย (๔) แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่สิคาลมาณพว่า

SAMPLE

คหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดีโดยเหตุ ๔ ประการ มีบอกความลับแก่เพื่อน เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙)

มิตรสหาย : เพื่อนกัน,มิตรกัน,ผู้มีไมตรีต่อกัน,เมื่อมีเหตุเกิดขึ้น เพื่อนก็ยินดีช่วยเหลือเพื่อนอย่างเต็มที่ ดังคำในสามัญญผลสูตรที่พระเจ้าอชาตศัตรู ตรัสไว้ว่า ....นักบัญชีหรืออาชีพที่อาศัยศิลปะอย่างอื่นทำนองนี้ คนเหล่านั้นได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะที่เห็นประจักษ์มาเลี้ยงชีพในปัจจุบันจึงบำรุงตนเอง บิดามารดา บุตร ภรรยา มิตรสหายให้เป็นสุข บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์,ดังคำในมหาอุกกุสชาดก ที่พญานกออกตอบเหยี่ยวว่า บัณฑิตทั้งหลายผู้แสวงหาความสุขอยู่ย่อมคบมิตรสหายทั้งในกาลและมิใช่กาล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔,๑๑/๒๖๖/๒๑๒,๑๑/๒๖๘/๒๑๓,๑๑/๒๗๐/๒๑๕,๑๑/๒๗๓/๒๑๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๖/๔๙๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๒๐/๒๕๐,ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๔๔/๔๒๙,๒๗/๔๖/๔๒๙,๒๗/๕๗/๔๓๑)

มิถิลา, กรุง : ชื่อนครหลวงของแคว้นวิเทหะ ดังคำในมหาโควินทสูตร ที่ท่าน(มหา)โควินทะให้สร้างเมืองหลวงเหล่านี้ไว้ (คือ) ให้สร้างกรุงทันตปุระ เป็นเมืองหลวงของรัฐกาลิงคะ ฯลฯ ให้สร้างกรุงมิถิลา เป็นเมืองหลวงของรัฐวิเทหะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๙/๒๔๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๘/๓๗๒,๑๓/๓๘๓/๔๗๑,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๓๕/๕๗๗,๒๖/๓๑๘/๖๐๗,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๐๓/๔๔๐,๒๗/๒๐๓/๔๕๕,๒๗/๒๐๕/๔๕๕,๒๗/๒๐๗/๔๕๖)

มิทธะ : ความท้อแท้, ความเซื่อมซึม, เซื่องซึม, มาคู่กับถีนะในนิวรณ์ ๕,เป็นธรรมข้อที่ ๒ ในธรรม ๖ ข้อ คือ (๑)ถีนะ (ความหดหู่) (๒) มิทธะ (ความเซื่องซึม) (๓) อุทธัจจะ(ความฟุ้งซ่าน) (๔) กุกกุจจะ (ความร้อนใจ) (๕) อัสสัทธิยะ (ความไม่มีศรัทธา) (๖) ปมาทะ (ความประมาท) ที่ผู้ยังละไม่ได้บรรลุอรหัตผลไม่ได้ มีปรากฏในอรหัตตสูตร ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยังละธรรม ๖ ประการไม่ได้ ก็ไม่อาจทำให้แจ้งอรหัตตผลได้,ในธัมมสังคณี และวิภังค์กล่าวถึงความหมายของมิทธะไว้ว่า ความไม่สะดวกกาย ความไม่ควรแก่การงาน ความหงอยเหงา ความซบเซาแห่งกาย ความหาวนอน ความง่วงซึม ความหลับ ความโงกง่วง ความอยากหลับกิริยาที่อยากหลับ ภาวะที่อยากหลับ เรียกว่า มิทธะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๖/๕๘๕,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๖๓/๒๙๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๔๖/๓๙๘,๓๕/๕๕๑/๓๙๙); ดู **ถีนมิทธะ**

มิเนลปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมิเนลปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านใช้ดอกเทียนขาวบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๙ ท่านได้เกิดเป็นพระ

SAMPLE

เจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๓๗๐)

มิลักขะ,ชาว : คนป่าเถื่อน, คนดอย, คนที่ยังไม่เจริญ,มีอาชีพขายโค พวกเจ้าถิ่นเดิมของชมพูทวีปมิใช่ชาวอริยกะ ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า ภิกษุบอกคืนสิกขาต่อหน้าชาวมิลักขะ ด้วยภาษาชาวมิลักขะ ถ้าเขาไม่เข้าใจย่อมไม่เป็นอันบอกคืนสิกขา ดังคำในสังคีติสูตร กล่าวถึงผู้กลับไปเกิดในปัจจันตชนบท อยู่ในพวกมิลักขะผู้ไม่รู้เดียงสา ที่ไม่มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ผ่านไปมา นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์,ในปัจจันตสูตร และเอกธัมมบาลีกล่าวไว้ว่า สัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจจันตชนบทในหมู่ชาวมิลักขะผู้โง่เขลา มีจำนวนมากกว่า,ในกฏุวิยสูตร พระผู้มีพระภาคกำลังเที่ยวบิณฑบาตในสำนักของพวกมิลักขะที่ชุมนุมกันอยู่ในที่ซื้อขายโค ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่ง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๔/๔๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๒/๓๕๖,๑๑/๓๕๘/๔๑๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๒/๖๔๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๙/๒๗๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๒๓/๔๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๙/๓๗๗)

มิลักขุผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมิลักขุผลทายกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้ถวายผลไทรน้อยแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่า อัตถทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๐/๑๑๐)

มิลินท์: มหากษัตริย์เชื้อชาติกรีก ในชมพูทวีป ครองแคว้นโยนก ที่สาคลนคร(ปัจจุบันเรียกว่า Sialkot อยู่ในแคว้นปัญจาบ ที่เป็นส่วนของปากีสถาน) ทรงมีชาติภูมิที่เกาะอลสันทะซึ่งสันนิษฐานกันว่าตรงกับคำว่า Alexandria คือเป็นเมืองหนึ่งที่พระเจ้าอเลกซานเดอร์มหาราชสร้างขึ้นบนทางเดินทัพที่ทรงมีชัย ห่างจากสาคลนครประมาณ ๒๐๐ โยชน์ ทรงเป็นปราชญ์ยิ่งใหญ่ โต้วาทะชนะนักปราชญ์ทั้งหลายในสมัยนั้น จนในที่สุดได้โต้กับพระ**นาคเสน**ทรงเลื่อมใสหันมานับถือพระพุทธศาสนาและเป็นองค์อุปถัมภกสำคัญ ชาวตะวันตกเรียกพระนามตามภาษากรีกว่าMenander ครองราชย์ พ.ศ. ๔๒๓ สวรรคต พ.ศ. ๔๕๓; ดู **นาคเสน, โยนก**

มิลินทปัญหา: คัมภีร์สำคัญ บันทึกคำสนทนาโต้ตอบปัญหาธรรม ระหว่างพระนาคเสนกับพระยามิลินท์ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มิสกวัน : ชื่อสวนแห่งหนึ่ง ในสรวงสวรรค์,เป็น ๑ ในสวน ๔ แห่งบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังคำในวิธุรชาดก ที่ปุณณกยักษ์กราบทูลว่า ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรสวน

SAMPLE

สวรรค์ คือปารุสกวัน จิตรลดาวัน มิสกวัน นันทวัน และเวชยันตปราสาทที่ธรรมชาติได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๒๓/๔๐๔)

มิสสกสโมธาน: การประมวลครุกาบัติระคนกัน, เป็นชื่อปริวาสสำหรับภิกษุผู้ปรารถนาจะออกจากอาบัติสังฆาทิเสสต่างวัตถุกันหมายความว่าต้องอาบัติสังฆาทิเสสหลายตัวต่างสิกขาบทกัน ซึ่งมีวันปิดเท่ากันบ้าง ไม่เท่ากันบ้าง ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสเหล่านั้น ขอปริวาสจากสงฆ์เพื่ออยู่กรรมชดใช้ทั้งหมด (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มิสสกะ : ชื่อเทพองค์หนึ่ง ในเทพ ๑๐ องค์อีกหมู่หนึ่ง มีปรากฏในมหาสมยสูตร กล่าวไว้ว่า เทพอีก(๑๐หมู่) คือสุกกะ กรุมหะ อรุณะ เวฆนสะ โอทาตคัยหะผู้เป็นหัวหน้า วิจักขณะ สทามัตตะ หารคชะ มิสสกะผู้มียศ และปชุนนเทวราชผู้บันดาลฝนให้ตกทั่วทุกทิศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

มิสสเกสี, ชื่อ : เทพอัปสรที่เป็นบริวารทาสีเทพธิดา,เป็นนางอัปสรจำพวกดุริยเทพมีปรากฏในทาสีวิมาน ที่ทาสีเทพธิดา กล่าวไว้ว่า เหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ ช่วยกันปลุกเร้าดิฉันให้เกิดปีติโสมนัส ได้แก่เทพบุตรมีนามว่าอาลัมพะ คัคคระ ภีมะ สาธุวาที ปสังสิยะ โปกขระและสุผัสสะ เหล่าเทพธิดาน้อย ๆ มีนามว่า วีณา โมกขา นันทา สุนันทา โสณทินนา สุจิมหิตา อลัมพุสา มิสสเกสีและบุณฑริกา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๗/๓๐)

มิสสาเทพอัปสร : ชื่อสร้อยของเทพธิดานามว่าอลัมพุสา ผู้เป็นเทพกัญญา ชั้นดาวดึงส์เทวโลก เทพธิดาผู้นี้มาอิสิสิงคดาบส เพื่อทำลายตบะของท้าวสักกะ ดังคำในอลัมพุสาชาดก พระศาสดาตรัสว่าอลัมพุสา มิสสาเทพอัปสร ผู้มีวรรณะน่าใคร่ ปรารถนาเพื่อจะให้อิสิสิงคดาบสคลุกเคล้าระคนด้วยกิเลส (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๖๑๓,๒๗/๑๒๑/๖๑๕)

มีความงามในเบื้องต้น : ศีล ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด,หรือดังคำในทุติยมารปาสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พวกเธออย่าได้ไปโดยทางเดียวกันสองรูปจงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด(วิ.มหา.(ไทย)๑/๑/๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๓๙/๔๗๑,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๑/๑๗๙,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๓๑,๒๔/๙๙/๒๓๔,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๔/๔๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีความงามในเบื้องต้น หมายถึงศีล มีความงามในท่ามกลาง หมายถึงอริยมรรค มีความงามในที่สุด หมายถึงพระนิพพาน (ที.สี.อ. (บาลี) ๑๙๐/๑๕๙)

SAMPLE

มีความสำเร็จสูงสุด : อัจจันตนิฏฐะ,บรรลุอรหัตผล หมายถึงพ้นจากความพินาศคือกิเลส ,นิพพาน ดังคำในสักกปัญหสูตร ท้าวสักกะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า สมณพราหมณ์ทั้งหมด มีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุดหรือหนอ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๘,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐/๔๐๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีความสำเร็จสูงสุด หมายถึงนิพพาน (องฺ.เอกาทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๐/๓๘๓)

มีใจเป็นหัวหน้า : มีใจเป็นประธาน หมายถึงใจเป็นใหญ่ กายเป็นบ่าว ดังพระดำรสในธรรมบทที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อทินนปุพพกพราหมณ์บิดาของนายมัฏฐกุณฑลีตอนหนึ่ง ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจดี ก็จะพูดดีหรือทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น(ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑/๒๓,๒๕/๒/๒๔)

มีตนเป็นเกาะ : ทำตนให้พ้นจากห้วงน้ำ คือ โอฆะ ๔ เหมือนกับเกาะกลางมหาสมุทรที่น้ำท่วมไม่ถึง,หมายถึงทำตนให้เป็นที่พึ่ง ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่,ในอัตตทีปสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙,๑๐๙/๗๙,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓/๕๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๕/๒๒๔,๑๙/๑๙/๓๗๙/๒๓๔)

มีพหกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนแมลงวันกินคูถ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนแมลงวันกินคูถ แม้ท้องเต็มแล้ว มันก็ยังโลภอยากกินคูถกองอื่นอยู่ร่ำไป (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๑/๒๖๘)

มื้อเดียว: ฉันมื้อเดียว (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มุข: หัวหน้า, หัวข้อ, ปาก, ทาง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มุขปาฐะ: บอกด้วยปาก, การว่าปากเปล่า หมายถึง การสวด สาธยาย บอกกล่าว เล่าเรียน สืบทอดกันมาด้วยปากต่อปากโดยตรง ไม่ใช้ตัวหนังสือ, เป็นวิธีครั้งโบราณ ในการรักษาคัมภีร์ให้เที่ยงตรงแม่นยำ (เช่น มีการกำกับกำชับ ทบทวน และสอบทานกันต่อหน้าได้เต็มที่) เมื่อยังไม่มีแม่แบบที่จะพิมพ์ข้อความออกมาให้ตรงกันแน่นอนทั้งหมด และถือว่าการคัดลอกเป็นวิธีสืบทอดข้อความที่ไม่อาจไว้วางใจ

SAMPLE

เช่น ในมหาวงส์ (๑/๒๕๐๑/๒๓๕) ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้มีความรู้ความคิดกว้างขวาง ในกาลก่อน นำพระบาลีแห่งพระไตรปิฎกและแม้อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎกนั้นมา โดยมุขปาฐะ”, ในภาษาไทย **มุขปาฐะ**มีความหมายเลือนลงมาในแง่ที่กลายเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยหนักแน่นหรือไม่ค่อยเป็นหลักฐานหมายถึง ข้อความที่ท่องจำกันมาด้วยปากเปล่า ไม่ได้เขียนไว้,เรื่องที่เล่าต่อปากกันมา; **มุขบาฐ** ก็เขียน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มุขปุญฉนะ : ผ้าเช็ดปาก (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มุ่งชื่อเสียง : หวังชื่อเสียง หมายถึงทำอะไร หวังมีชื่อเสียง ทำอะไรมักมีผลประโยชน์สร้างชื่อเสียงให้ตน,เป็นข้อที่ ๓ ในธรรม ๘ ข้อที่ทำให้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔/๒๐๑)

มุจลินท์, ต้นไม้ : ต้นจิก,ไม้จิกตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นพระศรีมหาโพธิ์พระพุทธเจ้าประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นไม้นี้ ๗ วัน ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า ครั้นล่วงไป ๗ วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้นแล้วเสด็จจากควงต้นมุจลินท์ไปยังควงต้นราชายตนะ(สัปดาห์ที่ ๓ ตามพระวินัย, สัปดาห์ที่ ๖ ตามคัมภีร์ชาดก) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕/๘,๔/๖/๙,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๑/๑๘๙)

มุจลินท์, พญานาค : ชื่อพระยานาคที่เข้ามาเฝ้าพระพุทธเจ้าขณะที่ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ต้นจิก (มุจจลินท์) ฝนตกพรำเจือด้วยลมหนาวตลอด ๗ วัน พระยามุจจลินทนาคราชจึงแผ่พังพานปกพระพุทธเจ้าเพื่อป้องกันฝนและลมมิให้ถูกต้องพระกาย ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า พญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปโอบรอบพระกายของพระผู้มีพระภาคด้วยขนด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า ความหนาว อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ความร้อน อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลานอย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค นี่เป็นมูลเหตุของการสร้างพระพุทธรูปนาคปรก (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕/๘)

มุจลินทะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ที่เป็นบริวารของท้าวเวสสุวัณ ๔๑ ตน ทำหน้าที่ปกป้องดูแลมนุษยโลกด้านทิศเหนือ มีตำแหน่งเป็นเสนาบดียักษ์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑,๑๑/๒๙๓/๒๔๕)

มุจลินทะ,สระ :ชื่อสระแห่งหนึ่ง ใกล้ภูเขา มีปรากฏในเวสสันตรชาดก ดังคำว่า ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือแห่งภูเขานาลิกะนั้นมีสระมุจลินท์ที่ดารดาษไปด้วยดอกบุณฑริก (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๙๐๘/๔๘๓)

SAMPLE

มุญจิตุกัมยตาญาณ :ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย, ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย, ความหยั่งรู้ที่ทำให้ต้องการจะพ้นไปเสีย คือ ต้องการจะพ้นไปเสียจากสังขารที่เบื่อหน่ายแล้วด้วยนิพพิทานุปัสสนาญาณ,มีอธิบายว่า (ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น),มีความหมายคล้ายกันกับปฏิสังขานุปัสสนาญาณและสังขารุเปกขาญาณ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า มุญจิตุกัมยตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ และสังขารุเปกขาญาณมีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น (ข้อ ๖ ในวิปัสสนาญาณ ๙) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๔)

มุจจลินทสูตร :พระสูตรว่าด้วยพญานาคมุจลินท์ กล่าวถึงเหตุการณ์แรกตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค เมื่อคราวที่ประทับนั่งขัดสมาธิเสวยวิมุตติสุขที่ต้นมุจลินท์ ท่ามกลางสายฝนพรำตลอด ๗ วัน โดยมีพญานาคมุจลินท์ทำขนดโอบรอบพระวรกาย แผ่พังพานปกคลุมเหนือพระเศียรป้องกันความหนาวถวาย เมื่อเวลา ๗ วันผ่านไป พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานที่แสดงอานุภาพแห่งวิเวกสุข คือสุขที่เกิดจากนิพพานที่สงัดจากอุปธิกิเลส (ดูรายละเอียด หน้า ๑๙๐) (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๑/๑๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ชื่อว่ามุจลินท์ เพราะมีที่อยู่ใกล้ต้นไม้มุจลินท์ ไม้มุจลินท์นี้เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า นิจุละ คือต้นจิกนา(นีปะ) (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๑๑/๑๐๔)

มุจฉา : ลมจับ, สลบ, สวิงสวาย (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มุฏฐสัจจะ : ความหลงลืมสติ,เป็นธรรมคู่กับอสัมปชัญญะ ในสังคีติสูตรและในวิภังค์ กล่าวไว้ว่า ธรรม ๒ ประการ คือ (๑) มุฏฐสัจจะ (ความหลงลืมสติ) (๒) อสัมปชัญญะ (ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ),ในวิภังค์อธิบายความหมายของมุฏฐสัจจะไว้ว่า ความระลึกไม่ได้ ความหวนระลึกไม่ได้ ความระลึกย้อนหลังไม่ได้ ความระลึกไม่ได้ ภาวะที่ระลึกไม่ได้ ภาวะที่ทรงจำไม่ได้ ความเลื่อนลอย ความหลงลืมสติ นี้เรียกว่ามุฏฐัสสัจจะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๖/๕๖๕,๓๕/๙๓๕/๕๘๕,๙๐๖/๕๖๕)

มุฏฐัสสติสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มีสติหลงลืม มี ๒ สูตร แปลความหมายต่างกันและมีองค์ธรรมต่างกัน กล่าวคือ

1. มุฏฐัสสติสูตร® พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มีสติหลงลืม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ไม่มี

ศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มักเป็นผู้มีสติหลงลืม (๕) มีปัญญาทราม(สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๙๒/๓๒๐)

2.มุฏฐัสสติสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้หลงลืมสติ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของภิกษุผู้นอนหลับอย่างหลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ ๕ คือ (๑) หลับเป็นทุกข์ (๒) ตื่นเป็นทุกข์ (๓) ฝันลามก (๔) เทวดาไม่รักษา (๕) น้ำอสุจิเคลื่อน แล้วตรัสว่า อานิสงส์ของภิกษุผู้นอนหลับอย่างมีสติตั้งมั่น มีสัมปชัญญะ ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๐/๓๕๒)

มุฏฐิ: กำมือ ; ดู **มาตรา** (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาอธิบายถึงกำมือไว้ แต่เป็นคำต่อจากศัพท์อื่น ดังคำว่า อาจริยมุฏฐิ แปลว่า กำมือของอาจารย์ อธิบายว่า มือที่กำไว้ ใช้เรียกอาการของอาจารย์ภายนอก พระพุทธศาสนาที่หวงวิชา ไม่ยอมบอกแก่ศิษย์ขณะที่ตนเองยังหนุ่ม แต่จะบอกแก่ศิษย์ที่ตนรัก ขณะที่ตน ใกล้จะตายเท่านั้นแต่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงถือตามคติเช่นนี้ (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๖๕/๑๕๐)

มุตตะ: ปัสสาวะ, น้ำเบา, เยี่ยว ; ดู มูตร,**อาการ ๓๒** (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มุฏฐิปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระมุฏฐิปุปผิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเป็นช่างดอกไม้ได้ถวายดอกมะลิแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๒๕๓)

มุณฑสาวก: สาวกโล้นหมายถึงสาวกของพวกนิครนถ์ที่ไม่นุ่มห่มผ้า,ในนิคัณฐสุตตาทิ กล่าวไว้ว่า มุณฑสาวกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑)ฆ่าสัตว์ (๒)ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม(๔)พูดเท็จ(๕)เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท จึงดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๙๔-๓๐๒/๔๐๖)

มุณฑะ, พระราชา : ราชาองค์หนึ่ง กรุงปาฏลีบุตร คราวหนึ่งเคยเสียพระทัยยิ่งนัก เพราะมเหสีคือพระนางภัททาราชเทวีผู้เป็นที่รัก เป็นที่พอพระทัย สวรรคต จึงงดพระราชกรณียกิจทุกอย่าง รับสั่งให้จัดการยกพระศพพระนางใส่ไว้ในรางเหล็กที่เต็มไปด้วยน้ำมันแล้วเอารางเหล็กอื่นปิดไว้ทำให้ ต่อมาโสการักขะมหาอำมาตย์นิมนต์พระนารถเถระไปสนทนาธรรมกับพระเจ้ามุณฑะ หลังจากสนทนาธรรมเรื่องฐานะ๕ ประการที่ใครๆในโลกนี้ไม่พึงได้ คือ (๑) ขอสิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา อย่าแก่ (๒) ขอสิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา อย่าเจ็บไข้ (๓) ขอสิ่งที่

SAMPLE

มีความตายเป็นธรรมดา อย่าตาย (๔) ขอสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา อย่าสิ้นไป (๕) ขอสิ่งที่มีความฉิบหายเป็นธรรมดา อย่าฉิบหาย พระองค์ก็คลายความเสียพระทัยลงและปฏิบัติพระราชกรณียกิจเช่นเดิม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๘๒)

มุทธชะ: อักษรเกิดในศีรษะหรือที่ปุ่มเหงือก คือ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ กับทั้ง ร และ ฬ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มุตตาเถรีคาถา๓ : ภาษิตของพระมุตตาเถรี,คาถาของพระมุตตาเถรี ท่านพระมุตตาเถรีรับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวว่า มุตตา เธอจงพ้นไปจากโยคกิเลสทั้งหลาย เหมือนดวงจันทร์พ้นจากถูกราหูจับ เธอจงมีจิตหลุดพ้นแล้วบริโภคก้อนข้าวอย่างไม่มีหนี้เถิด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒/๕๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โยคกิเลส หมายถึงกิเลสที่ผูกสัตว์ไว้ในภพมี ๔ คือ (๑) กามโยคะ โยคะคือกาม (๒) ภวโยคะ โยคะคือภพ (๓) ทิฏฐิโยคะ โยคะคือทิฏฐิ (๔) อวิชชาโยคะ โยคะคืออวิชชา (ขุ.เถรี.อ.(บาลี) ๒/๙)

มุตตาเถรีคาถา๒ : ภาษิตของพระมุตตาเถรี,คาถาของพระมุตตาเถรี ท่านพระมุตตาเถรี(รับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวว่า เราเป็นผู้พ้นด้วยดี พ้นโดยชอบด้วยความพ้นจากความค่อม ๓ อย่าง คือ(๑) ค่อมเพราะครก (๒) ค่อมเพราะสาก (๓) ค่อมเพราะสามี เป็นผู้พ้นจากความเกิดและความตายถอนตัณหาที่นำไปสู่ภพได้แล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๑/๕๕๔)

มุททา : การคำนวณด้วยวิธีนับนิ้ว,ในศิลปะอย่าง ๑ เป็นอาชีพ ๒ อย่าง ของคนชาวชมพูทวีป คือ (๑) ศิลปะสามัญมีช่างสาน ช่างหม้อ ช่างหูก เป็นต้น (๒) ศิลปะอย่างสูงมีช่างลวดลาย นักคำนวณด้วยวิธีการนับนิ้ว (มุททา) และนักคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา),มุททา นี้ เป็นการดูหมอดูนั่นเอง ซึ่งเป็นมหาศีลที่พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕/๑๐,๙/๒๐๙/๗๑)

มุทิตเถรคาถา : ภาษิตของพระมุทิตเถระ,คาถาของพระมุทิตเถระ ท่านพระมุทิตเถระกล่าวไว้ว่า เราต้องการจะเลี้ยงชีพ จึงได้บรรพชาอุปสมบทแล้วจากนั้นจึงได้มีศรัทธามีความเพียรบากบั่นมั่นคง โดยตั้งใจว่า ร่างกายของเรานี้จงแตกทำลายไปเถิด เนื้อหนังของเราจงเหือดแห้งไป แข้งขาทั้ง ๒ จะหลุดจากที่ต่อเข่าทั้ง ๒ พลัดตกไปก็ตามที เมื่อเรายังถอนลูกศรคือตัณหาขึ้นไม่ได้ เราจักไม่กิน ไม่ดื่ม ไม่ออกไปจากวิหาร ทั้งจักไม่เอนกายนอน เชิญท่านดู ความเพียรและความบากบั่นของเรานั้น ผู้อยู่อย่างนี้ เราบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๑๑/๓๙๐)

SAMPLE

มุทิตา : ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี,เห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็แช่มชื่นเบิกบานใจด้วย ดังคำในวิภังค์อธิบายไว้ว่า ความพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ภาวะที่พลอยยินดีในสัตว์ทั้งหลาย นี้เรียกว่า มุทิตา ; ธรรมตรงข้ามคือ **อิสสา** (ข้อ๓ ในพรหมวิหาร ๔) (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕๖/๒๔๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๗/๑๘๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๕/๑๙๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๓/๖๓๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๗/๕๖๖,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๖๖๓/๔๓๐,๓๕/๖๖๙/๔๓๐,๓๕/๖๘๘/๔๓๖,๓๕/๖๙๔/๔๓๙,๓๕/๖๙๘/๔๔๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๘๗/๗๓๔,๓๗/๘๐๗/๘๔๓)

มุทิตากุมารี : ชื่อพระราชธิดาองค์หนึ่งของพระเจ้าเอกราช แห่งกรุงปุปผวดี ผู้เคยถูกพระเจ้าเอกราชนำตัวมาไว้เดียวกัน เพื่อเตรียมการบูชายัญ ดังคำในจันทกุมารชาดก ที่พระราชาตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า ขอพวกเจ้าจงไปทูลพระกุมารีทั้งหลาย คือ อุปเสนากุมารี โกกิลากุมารี มุทิตากุมารีและนันทากุมารีเถิดว่า ได้ยินว่า พวกท่านจงรวมกันเป็นหมู่อยู่ในที่เดียวกันเพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๘๙/๓๓๖)

มุทิตาจิต : จิตพลอยยินดี, หมายถึงความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี,เห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็แช่มชื่นเบิกบานใจ ด้วยเห็นเขาประสบความสำเร็จเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปก็พลอยยินดีบันเทิงใจ พร้อมที่จะส่งเสริมสนับสนุน ไม่กีดกันริษยา,จิตที่แผ่มุทิตาไปตลอดทั้ง ๑๐ ทิศมีทิศปุรัตถิมทิศเป็นต้น,จิตที่เป็นธรรมชาติสหรคตเกิดพร้อมระคนสัมปยุตด้วยมุทิตา ชื่อว่า มีจิตที่สหรคตด้วยมุทิตา ดังคำในเตวิชชสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุมีกรุณาจิตฯลฯ มีมุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน เบื้องล่าง ทิศเฉียง(๔ ทิศ) แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียนอยู่ ; ธรรมตรงข้ามคือ **อิสสา** (ข้อ ๓ ในพรหมวิหาร ๔,ข้อ ๓ ในอัปปมัญญา ๔) (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕๖/๒๔๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๒/๑๙๔,๑๐/๓๒๗/๒๕๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙,๑๑/๗๒/๕๐,๑๑/๑๑๐/๘๒,๑๑/๓๐๘/๒๘๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๗/๖๗,๑๒/๔๕๙/๔๙๘,๑๒/๕๐๙/๕๔๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐/๒๒,๑๓/๓๐๙/๓๗๔,๑๓/๔๕๒/๕๗๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๐/๒๗๐,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๔๙/๓๘๕,๑๘/๓๖๐/๔๑๑,๑๘/๓๖๕/๔๔๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๕/๑๗๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๖๔/๒๕๑,๒๐/๖๖/๒๖๒,๒๐/๖๗/๒๖๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๕/๑๙๒,๒๑/๑๒๖/๑๙๔,๒๑/๑๙๐/๒๗๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๙/๓๖๕,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๒/๓๕๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๖๓/๔๓๐)

SAMPLE

มุทิตาเจโตวิมุตติ : ความหลุดพ้นแห่งจิตด้วยอำนาจพลอยยินดี, ความหลุดพ้นทางใจที่มีความพลอยยินดี,หมายถึงจิตที่บันเทิงใจ เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีมีสุข,ในเมตตาสหคตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มุทิตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญแล้วอย่างไร มีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยมุทิตาฯลฯ(๗) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยมุทิตา อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะอาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะและตรัสอีกว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวมุทิตาเจโตวิมุตติว่ามีวิญญาณัญจายตนฌานเป็นอย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกิยะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้,ในปริสาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พวกภิกษุอยู่กันเหมือนพรหม คืออยู่กันด้วยมุทิตาเจโตวิมุตติ ผู้มีความบันเทิงใจย่อมเกิดความอิ่มใจ กายของผู้มีความอิ่มใจย่อมสงบ ผู้มีกายสงบย่อมเสวยสุข จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น : ธรรมที่ตรงกันข้าม ก็คือ อรติ ความไม่ยินดี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๖/๓๒๖,๑๑/๓๕๖/๓๙๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๕/๑๗๗,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๓๘๓/๔๖,๒๐/๓๘๔/๔๖,๒๐/๓๘๘/๔๖,๒๐/๓๘๙/๔๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๖/๓๒๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๓/๔๓๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๖๓/๓๖๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๕๐๒/๔๔๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๑๓,๓๑/๑๒๓/๑๙๒)

มุทิตาฌาน : ฌานที่มีมุทิตา หมายถึงฌานที่สหรคตด้วยความพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี, เจริญฌานที่ประกอบด้วยมุทิตา, ผู้เจริญได้มุทิตาฌานหลังจากตายแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทวดาชั้นสุภกิณหะ มีอายุประมาณ ๔กัป แต่มีความแตกต่างระหว่างอริยสาวกผู้ได้สดับกับปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เมื่อคติและอุบัติยังมีอยู่ ดังคำในปฐมเมตตาสูตร กล่าวไว้ว่า บางคนในโลกนี้มีมุทิตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยมุทิตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ อย่างนี้ เขาชอบใจมุทิตาฌานนั้น ติดใจมุทิตาฌานนั้นและถึงความปลื้มใจกับมุทิตาฌานนั้น เขาดำรงอยู่ในมุทิตาฌานนั้น น้อมใจไปในมุทิตาฌานนั้น ชอบอยู่กับมุทิตาฌานนั้นโดยมาก ไม่เสื่อม เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทวดาชั้นสุภกิณหะ พวกเทวดาชั้นสุภกิณหะมีอายุประมาณ ๔ กัปคนที่เป็นปุถุชนดำรงอยู่ในชั้นสุภกิณหะนั้นจนสิ้นอายุ ให้ระยะ เวลาที่เป็นกำหนดอายุของเทวดาเหล่านั้นหมดไปแล้วไปสู่นรกบ้าง ไปสู่กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้างไปสู่แดนเปรตบ้างส่วนสาวกของ พระผู้มีพระภาคดำรงอยู่ในชั้นสุ

SAMPLE

ภกิณหะนั้นจนสิ้นอายุ ให้ระยะเวลากำหนดที่เป็นอายุของเทวดาเหล่านั้นหมดไปแล้วปรินิพพานในภพนั้นแล (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๕/๑๙๒)

มุทิตาภาวนา : การเจริญมุทิตา, การอบรมจิตที่ประกอบด้วยมุทิตา คือเห็นผู้อื่นได้ดี ก็พลอยยินดี เพื่อละความริษยา ดังคำในมหาราหุโลวาทสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนว่า เธอจงเจริญมุทิตาภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญมุทิตาภาวนาอยู่ จักละความริษยาได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๐/๑๓๑)

มุทิตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยมุทิตา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีมุทิตาย่อมมีผลมาก แล้วทรงอธิบายคำว่า มีผลมาก ด้วยการตรัสพระสูตรย่อย ๕ สูตร ในลักษณะเดียวกัน ดังแสดงไว้ในอัฏฐิกมหัปผลสูตรที่ ๑ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๕/๑๙๔)

มุทุปาณิชาดก : ชาดกว่าด้วยพระราชาถูกหลอกด้วยคนฝ่ามืออันอ่อนนุ่ม มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ ไม่อาจจะรักษาพระราชธิดาไว้ได้ทั้งที่พระองค์ได้พยายามรักษาไว้อย่างดีแต่ก็ไม่อาจรักษาไว้ได้ แม้พยายามกีดกันแต่ก็ไม่สามารถกีดกันไว้ได้ คนทั้งสองยังหาอุบายพบกันจนได้ จำเป็นต้องยกให้เป็นคู่ครองของพระราชภาคิไนย และให้ ครองราชสมบัติต่อไป การที่จะพยายามกีดกันบุคคลออกจากกามนั้นเป็นเรื่องยาก เมื่อไม่สามารถกีดกันได้ควรหาทางควบคุมไว้ ให้รู้จักความพอเหมาะพอดีจึงดี (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๓๔/๑๒๘)

มุทุลักขณชาดก : ชาดกว่าด้วยพระโพธิสัตว์ปรารถนานางมุทุลักขณา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ดาบสโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาผู้สหายให้ทราบถึงสาเหตุที่ตนเสื่อมจากฌาน เพราะปรารถนาอยากจะได้พระนางมุทุลักขณาซึ่งเป็นพระมเหสีของพระสหาย จนทำให้ต้องมานอนป่วยไม่ยอมทานข้าวปลาอาหาร พระราชาประสงค์จะเตือนสติแก่พระดาบสจึงทรงพระราชทานพระมเหสีให้ แต่ไม่พระราชทานที่อยู่อาศัยและเครื่องอำนวยความสะดวกอื่นๆให้ พระนางใช้ให้ท่านไปเที่ยวแสวงหาที่อยู่พร้อมทั้งอุปกรณ์การเป็นอยู่ทั้งหมดให้ครบก่อนค่อยอยู่ร่วมกัน ท่านเที่ยวแสวงหาจนเหน็ดเหนื่อยยังได้ไม่ครบจึงมองเห็นโทษของการครองเรือนว่า มีความปรารถนาไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อได้สิ่งนี้แล้วก็อยากได้สิ่งโน้นอยู่เรื่อยไป เมื่อแรกได้พระนางมุทุลักขณา แล้วยังต้องได้บ้าน ได้เครื่องประดับได้อาหาร ได้อุปกรณ์การทำกิน มีโคและแอกไถเป็นต้น ท่านเห็นว่าเป็นเรื่องยุ่งยากจึงนำพระนางไปคืนพระราชา แล้วกลับเข้าป่าหิมพานต์ไป (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๖๖/๒๗)

มุทุวาทินี, ชื่อ : ชื่อเทพอัปสรองค์หนึ่งที่เป็นบริวารของทาสีเทพธิดา,อยู่ในจำพวกดุริยเทพ มีปรากฏในทาสีวิมาน ดังคำที่ทาสีเทพธิดากล่าวไว้ว่า เทพกัญญาอีกพวกหนึ่ง คือ

SAMPLE

เอณีปัสสา สุผัสสา สุภัททาและมุทุวาทินี ผู้ประเสริฐกว่านางอัปสรทั้งหลาย ผู้มีหน้าที่ปลุกเร้าให้เกิดปีติโสมนัส (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๘/๓๐)

มุทุสีตละ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ที่เป็นอดีตชาติของพระอารามทายกเถระ มีปรากฏในอารามทายกเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนกล่าวไว้ว่า ตนเองได้สร้างอารามถวายแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะใกล้หมู่ไม้มีเงาร่มเย็น และถวายทาน ถวายผลไม้และดอกไม้ เพราะผลบุญที่สร้างถวายอารามนั้น ทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๓๗ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ มีพระนามว่ามุทุสีตละสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗/๔๖๘)

มุนิกชาดก : ชาดกว่าด้วยหมูชื่อมุนิกะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า โคแดงใหญ่โพธิสัตว์เห็นโคแดงน้อยน้องชายแสดงความน้อยใจ ที่เจ้าของเลี้ยงด้วยหญ้าและฟาง แต่เลี้ยงสุกรซึ่งไม่ทำงานอะไรเลย เอาแต่กินแล้วก็นอนด้วยข้าวต้มและข้าวสวยอย่างดี จึงสอนไม่ให้อิจฉาสุกรชื่อมุนิกะที่ได้กินอาหารอย่างดี เพราะสุกรนั้นเขาเลี้ยงไว้เพื่อฆ่าเป็นอาหารอย่างเดียว และต่อมาไม่นาน เมื่อถึงคราวแต่งงานนายสาวก็เห็นคนจำนวนมากมาจับสุกรนั้นไปฆ่าปรุงเป็นอาหารเลี้ยงดูกันอย่างสนุกสนาน โคแดงน้อยจึงสำนึกได้และยินดีกินตามที่เจ้าของหาให้ กลายเป็นสัตว์กินง่าย เลี้ยงง่าย เป็นสัตว์มีความขวนขวายน้อยและมีอายุยืน เพราะบริโภคอาหารเพียงเพื่อให้มีกำลังเป็นอยู่ได้เท่านั้น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๐/๑๒)

มุนิสูตร : พระสูตรว่าด้วยลักษณะของมุนี พระผู้มีพระภาคทรงแสดงคุณลักษณะที่ทำให้บุคคล ได้ชื่อว่า “มุนี” ได้แก่ ความปราศจากตัณหาและทิฏฐิ ความปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ความเป็นผู้ได้เห็นพระนิพพาน ความเป็นผู้ได้เห็นขันธ์ อายตนะ ธาตุ ความมีปัญญา ความถึงพร้อมด้วยปาริสุทธิศีล ๔ และธุดงควัตร ๑๓ เป็นต้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๐๙/๕๔๘) (ดู ขุ.สุ.อ. ๑/๒๐๙-๒๒๑/๒๘๗-๓๐๗)

มุนี : นักปราชญ์, ผู้สละเรือนและทรัพย์สมบัติแล้ว มีจิตใจตั้งมั่นเป็นอิสระไม่เกาะเกี่ยวติดพันในสิ่งทั้งหลาย สงบเย็นไม่ทะเยอทะยานฝันใฝ่ ไม่แส่พร่านหวั่นไหวมีปัญญาเป็นกำลังและมีสติรักษาตน,พระสงฆ์หรือนักบวชที่เข้าถึงธรรมและดำเนินชีวิตอันบริสุทธิ์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๘/๒๗๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๗/๑๖๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๓/๔๘๗,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๒/๑๘๑,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๓/๒๕๔,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๙๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๙,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๗/๒๔๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๓๗/๓๕๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔/๖๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๔๓/๑๙๐)

SAMPLE

มุรธาภิเษก : พิธีหลั่งน้ำรดพระเศียรในงานราชาภิเษกหรือพระราชพิธีอื่น ดังคำในจูฬกุลาณชาดก มีกล่าวถึงมุรธาภิเษกที่เกี่ยวกับพระราชาไว้ตอนหนึ่งว่า ไฟกินเปรียง ๑ ช้างสาร ๑ งูเห่า ๑ กษัตริย์ผู้ได้รับมุรธาภิเษกแล้ว ๑ หญิงทั้งปวง ๑ ทั้ง ๕ อย่างนี้ นรชนพึงคบหาโดยความระมัดระวัง,จูฬนิทเทสกล่าวไว้มุรธาภิเษกไว้เกี่ยวกับพระราชาตอนหนึ่งว่ากษัตริย์ ผู้ได้รับมุรธาภิเษกเป็นพระราชาชนะสงคราม กำราบปัจจามิตร ได้รับอธิปไตยมีพระคลังบริบูรณ์แล้ว ทรงสละแคว้น ชนบท กองพลรบ คลังหลวงและพระนครที่มีเงินทองมากมาย ทรงปลงพระเกสาและพระมัสสุแล้ว ทรงครองผ้ากาสาวะ เสด็จออกผนวชจากพระราชวังเป็นบรรพชิต (ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๑/๓๗๕,ขุ.จู.๓๐/๓๒/๔๓๕)

มุสา : เท็จ, ปด, ไม่จริง ดังคำในมหาสัจจกสูตร โพธิราชกุมารสูตร และสังคารวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าการบำเพ็ญทุกกรกิริยาไว้ตอนหนึ่งว่า เรามีความดำริว่า ‘เราปฏิญญาว่าจะต้องอดอาหารทุกอย่าง แต่เทวดาเหล่านี้จะแทรกโอชาอันเป็นทิพย์เข้าทางขุมขนของเรา เราจะยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยโอชานั้น การปฏิญญานั้นก็จะพึงเป็นมุสาแก่เรา’ เราจึงกล่าวห้ามเทวดาเหล่านั้นว่า ‘อย่าเลย’ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๙/๔๑๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๔/๔๐๔,๑๓/๔๘๑/๖๐๙)

มุสาวาท : พูดเท็จ, พูดโกหก, พูดไม่จริง(ข้อ ๔ ในกรรมกิเลส ๔, ข้อ ๗ ในมละ๙, ข้อ ๔ ในอกุศลกรรมบถ ๑๐) ดังคำในอัคคัญญสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อปาณาติบาต แพร่หลาย มุสาวาท(การพูดเท็จ)ก็แพร่หลาย เมื่อมุสาวาทแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๕/๗๐,๑๑/๙๖/๗๑)

คำนี้ มีปรากฏหลายแห่งเช่น ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๔/๒๒๙,๑๓/๒๗๔/๓๒๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๓/๒๓๗,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๔/๒๕๕,๑๕/๑๙๕/๒๗๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๘/๒๑๒,๒๑/๒๒๑/๓๓๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖๗/๓๐๒,๒๔/๑๖๘/๓๐๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๑/๑๗๘,๒๙/๕๔/๑๘๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๒/๓๔๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๒๓/๒๗๕)

มุสาวาทวรรค: หมวดว่าด้วยการกล่าวเท็จ ตอนที่ว่าด้วยเรื่องพูดปดเป็นต้น เป็นวรรคที่ ๑ แห่งปาจิตติยกัณฑ์ ในมหาวิภังค์ แห่งวินัยปิฎก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑๘๕)

มุสาวาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกล่าวเท็จ มี ๔ สูตร แปลความหมายต่างกัน และเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ

1.มุสาวาทสูตร® พระสูตรว่าด้วยการกล่าวเท็จ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลล่วงละเมิดธรรมอย่างหนึ่งแล้ว เราขอบอกว่า

บาปกรรมอะไรๆ อย่างอื่นที่เขาจะไม่ทำนั้นย่อมไม่มี ธรรมอย่างหนึ่งคืออะไร คือ สัมปชานมุสาวาท (การกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่) แล้วตรัสสรุปไว้ว่าคนที่ล่วงละเมิดธรรมอย่างหนึ่ง มักกล่าวเท็จเสมอ ปฏิเสธปรโลก จะไม่ทำบาปนั้นไม่มี (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๕/๓๖๙)

2.มุสาวาทสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยผู้พูดเท็จและผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) พูดเท็จ (๒) พูดส่อเสียด (๓) พูดคำหยาบ (๔) พูดเพ้อเจ้อ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปเกิดในสวรรค์ ๔ คือ เว้นขาดจาก (๑) การพูดเท็จ (๒) การพูดส่อเสียด (๓) การพูดคำหยาบ (๔) การพูดเพ้อเจ้อ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๒/๑๒๖)

3.มุสาวาทสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการพูดเท็จ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการพูดเท็จจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการพูดเท็จ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๔๔/๖๔๔)

4.มุสาวาทีสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยผู้พูดเท็จและผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในนรก ๔ คือ (๑) พูดเท็จ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้พูดเท็จ (๓) พอใจการพูดเท็จ (๔) สรรเสริญการพูดเท็จ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖๗/๓๘๔)

มุสาวาทา เวรมณี : เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ, เว้นจากการพูดเท็จ,เว้นจากการพูดโกหก, เว้นจากพูดไม่จริง,เป็นข้อที่ ๑ ในอริยโวหาร ๔ คือ (๑)มุสาวาทา เวรมณี (๒) ปิสุณาย วาจาย เวรมณี (๓) ผรุสาย วาจาย เวรมณี (๔) สัมผัปปลาปา เวรมณี,เป็นธรรมฝ่ายกุศล ที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ (ข้อ ๔ ในศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และกุศลกรรมบถ ๑๐) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๙๖,๑๑/๓๑๕/๓๐๓,๑๑/๓๔๗/๓๖๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๐๖/๔๕๖,๓๕/๗๑๐/๔๖๐)

มุสิละ, พระ,ศิษย์ : 1.ชื่อพระเถระรูปหนึ่งชาวกรุงโกสัมพี ขณะอยู่โฆสิตาราม ท่านได้สนทนาธรรมกับท่านพระปวิฏฐะ ท่านพระนารทะ และท่านพระอานนท์ เกี่ยวกับเรื่องความเชื่อ และปัจจยาการ เช่น เพราะมีชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ เป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘)

2.ชื่อศิษย์ของพระโพธิสัตว์นามว่าคุตติละที่เก่งด้านพิณ ๗ สาย ภายหลังเพราะความอหังการ จึงท้าอาจารย์แข่งขันการดีดพิณ แต่พ่ายแพ้ ดังคำในคุตติลวิมานที่พระโพธิสัตว์นามว่าคุตติละได้กราบทูลท้าวสักกเทวราชว่า ข้าแต่ท้าวโกสีย์

SAMPLE

ข้าพระองค์ได้สอนวิชาดีดพิณ ๗ สาย ซึ่งมีเสียงไพเราะมาก น่ารื่นรมย์ใจ ให้แก่มุสิละผู้เป็นศิษย์ เขาตั้งใจจะดีดพิณประชันกับข้าพระองค์กลางเวที ขอพระองค์จงทรงเป็นที่พึ่งของข้าพระองค์ด้วยเถิด (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒๗/๕๓)

มุหุตตะ : วาบเดียว, ชั่วเวลาแวบเดียว มีปรากฏในขณลยมุหุตตกถา เรื่องว่าด้วยขณะ ลยะ และมุหุตตะ ดังคำที่พระสกวาทีถามว่า ขณะหนึ่ง เป็นสภาวะสำเร็จแล้ว ลยะหนึ่งเป็นสภาวะสำเร็จแล้ว มุหุตตะหนึ่งก็เป็นสภาวะสำเร็จแล้วใช่ไหม พระปรวาทีตอบ ใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๒๒/๗๗๐)

ในฎีกาอธิบายว่า คำว่า ขณะหนึ่ง หมายถึงชั่วระยะเวลาดีดนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง, ๑๐ ขณะเป็น ๑ ลยะ, ๑๐ ลยะเป็น ๑ ขณลยะ, ๑๐ ขณลยะเป็น ๑ มุหุตตะ, ๑๐ มุหุตตะ เป็น ๑ ขณมุหุตตะ (อภิธานัปปทีปิกา คาถาที่ ๖๖-๖๗)

มูคปักขกุมาร :ชื่อพระเตมีใบ้ ผู้เป็นพระราชกุมารของพระเจ้ากาสี, เป็นอีกเรียกพระเตมีย์อีกชื่อหนึ่ง ช่วงที่บำเพ็ญอธิษฐานปรมัตถบารมี, กุมารองค์นี้ มีสนมกำนัล ๑๖,๐๐๐ นาง เจริญเติบโตภายใต้เศวตฉัตร เป็นอภิชาตบุตร ทรงไว้ซึ่งความรุ่งเรือง บนที่นอน นอนหลับอยู่บนที่นอนอันอ่อนนุ่ม ตื่นขึ้นแล้วได้เห็นเศวตฉัตร ซึ่งเป็นเหตุให้เราตกนรก ภายหลัง อธิษฐานองค์ ๓ ประการคือเป็นคนใบ้ เป็นคนหูหนวก เป็นคนง่อยเปลี้ย เว้นจากคติ อธิษฐานองค์ ๓ ประการนี้อยู่ ๑๖ ปี ต่อมาถูกติเตียนว่า เป็นคนกาลกิณี แต่นั้น ชาวชนบท เสนาบดี และปุโรหิตทั้งปวงร่วมใจกันทั้งหมด ดีใจการที่รับสั่งให้นำไปทิ้ง ถูกสารถีอุ้มขึ้นรถ เข้าไปยังป่าขุดหลุมเพื่อจะฝังเสียในแผ่นดิน ภายหลังได้สนทนาธรรมกับสารถีและออกบวชเป็นดาบสดังคำในจริยาปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในกาลที่เราเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาสีชนทั้งหลายเรียกเราโดยชื่อว่ามูคปักขกุมารบ้าง เตมิยกุมารบ้าง (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๔๘/๗๖๔,๓๓/๑๒๒/๗๗๘)

มูคปักขจริยา : ว่าด้วยพระจริยาของมูคปักขกุมาร พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นมูคปักขกุมาร(เตมียกุมาร)เป็นโอรสของพระเจ้ากาสี หลังประสูติได้ไม่นาน ทรงระลึกชาติหนหลังได้ว่า เศวตฉัตรนี้เองที่ทำให้พระองค์ไปสู่นรก เพราะเหตุนั้น จึงไม่ปรารถนาราชสมบัติ แกล้งทำเป็นใบ้จนอายุ ๑๖ ปี เมื่อ พระบิดารับสั่งให้นำไปฝังยังป่าช้า จึงได้แสดงให้นายสารถีทราบว่า พระองค์มิได้เป็นใบ้ แต่ไม่ปรารถนาราชสมบัติจึงแกล้งทำเป็นใบ้ เพราะปรารถนาสัพพัญญุตญาณ จึงอธิษฐานบารมีอยู่ ๑๖ ปี จากนั้นได้ออกผนวชบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า ต่อมาพระราชบิดา พระราชมารดาก็ออกผนวชตามและมีบริวารออกผนวชตามเป็นจำนวนมาก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔๘/๗๖๔)

SAMPLE

มูคปักขะ, เจ้าลัทธิ : ชื่อเจ้าลัทธิคนหนึ่ง ผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยคน แสดงธรรมเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก,เป็น ๑ ในครู ๖ (คือ ครูสุเนตตะ ครูมูคปักขะ ครูอรเนมิ ครูกุททาลกะ ครูหัตถิปาลมาณพ และครูโชติปาละ)คนที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเจ้าลัทธิในอดีต เป็นผู้หมดกลิ่นสาบ(ไม่มีความโกรธ) มุ่งมั่นในกรุณา ล่วงพ้นกามสังโยชน์ คลายกามราคะเสียได้เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก มีปรากฏในธัมมิกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ธัมมิกะ เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่อสุเนตตะ เป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยคน ได้แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก ฯลฯ เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่อมูคปักขะฯลฯ มีครูชื่ออรเนมิ ฯลฯ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๙),ในสัตตกนิบาต สุเนตตสูตร กล่าวไว้ว่ามีครู ๗ คน เพิ่มครูอรกะ อีก (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๓/๑๖๖)

มูควัตร : ถือไม่พูด,ข้อปฏิบัติของผู้ไบ้, ข้อปฏิบัติของผู้เป็นดังคนไบ้, การถือไม่พูดจากันเป็นวัตรของเดียรถีย์อย่างหนึ่ง มีพุทธบัญญัติห้ามไว้มิให้ภิกษุถือ เพราะเป็นการเป็นอยู่อย่างปศุสัตว์ ดังคำในมหาวรรค ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสมาทานมูควัตรที่พวกเดียรถีย์ถือปฏิบัติกัน รูปใดสมาทานปฏิบัติต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๐๙/๓๓๔)

มูตร : ปัสสาวะ, น้ำเบา, เยี่ยว,เป็นข้อที่ ๓๒ ในอาการ ๓๒ ภายในกายนี้ ดังคำว่า ในกายนี้มี ผม ขน เล็บฟันหนัง ฯลฯ ไขข้อ มูตร,มีปรากฏในสติปัฏฐานหมวดสิ่งปฏิกูล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๐/๑๐๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๕/๑๒๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๘,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๒๑/๔๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๓/๕๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๙/๔๖๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๑/๔๕๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙,ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๓/๔,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๔/๑๗๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๔๑/๔๗๐)

ในมหาวรรค และอรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มูตร เป็น ๑ ใน ยามหาวิกัติ ๔ คือ คูถ มูตร เถ้า ดิน (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๓๖) ภิกษุอาพาธหรือถูกสัตว์มีพิษกัดต่อย หยิบฉันได้ โดยไม่ต้องรับประเคน ถ้าไม่อาพาธก็ควรจะรับประเคน คำว่า มูตร คือ น้ำปัสสาวะที่อยู่ในกระเพาะปัสสาวะ (วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๖๘/๑๗๕,ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๓/๕๑)

มูรธาภิเษก : พิธีหลั่งน้ำรดพระเศียรในงานราชาภิเษกหรือพระราชพิธีอื่น,ในมหาวิภังค์อธิบายว่า ที่ชื่อว่าได้รับมูรธาภิเษกแล้ว คือผู้ได้รับอภิเษกโดยการอภิเษกเป็นกษัตริย์

SAMPLE

,หรือดังคำว่ากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกเป็นพระราชา กำจัดข้าศึกได้แล้วย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากข้าศึกเลย(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๙๙/๕๙๑,๙/๒๑๒/๗๒)

มูล : เค้า,เหตุเกิด (ในคำว่า “อธิกรณ์อันภิกษุจะพึงยกขึ้นว่าได้นั้น ต้องเป็นเรื่องมีมูล”) เค้า,ร่องรอย, ลักษณะอาการที่ส่อว่าน่าจะเป็นอย่างนั้น, เรื่องที่จัดว่ามีมูลมี ๓ อย่าง คือ (๑) เรื่องที่ได้เห็นเอง (๒) เรื่องที่ได้ยินเอง หรือผู้อื่นบอกและเชื่อว่าเป็นจริง (๓) เรื่องที่รังเกียจโดยอาการ, ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวอธิบายมูลไว้ว่า ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะเป็นมูล,ในกถาวัตถุ อนาคตญาณกถา พระสกวาทีกล่าวไว้ว่า อนาคตญาณนั้นรู้อนาคตได้โดยมูล โดยเหตุ โดยแหล่งกำเนิด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๔๔๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๙/๔๖๗)

ในมหาวิภังค์ อมูลกสิกขาบท อธิบายคำว่า ไม่มีมูล ตรงกันข้ามกับคำว่า มูล ว่ามีลักษณะ ๓ ประการ คือ ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้นึกสงสัย (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๑/๕๖๓)

มูลกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายหัวมัน เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายหัวมัน แด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๐๑-๕๐๘/๖๕)

มูลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรมทั้งปวง มี ๒ สูตร แปลความหมายเหมือนกันต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ

1.มูลกสูตร® พระสูตรว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรมทั้งปวง พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามว่า (๑) ธรรมทั้งปวง(หมายถึงขันธ์ ๕) มีอะไรเป็นมูลเหตุ (๒) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นแดนเกิด (๓) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นเหตุเกิด (๔) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นที่ประชุม (๕) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นประมุข (๖) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นใหญ่(๗) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นยิ่ง และ(๘) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นแก่น เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว จะตอบว่าอย่างไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงอธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตนั้นให้แจ่มแจ้งเถิด ภิกษุทั้งหลายฟังต่อจากพระผู้มีพระภาคแล้วจักทรงจำไว้ จึงตรัสว่า (๑) ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูลเหตุ (๒) ธรรมทั้งปวงมีมนสิการเป็นแดนเกิด (๓) ธรรมทั้งปวงมีผัสสะเป็นเหตุเกิด (๔) ธรรมทั้งปวงมีเวทนาเป็นที่ประชุม (๕) ธรรมทั้งปวงมีสมาธิเป็นประมุข (๖) ธรรมทั้งปวงมีสติเป็นใหญ่ (๗) ธรรมทั้งปวงมีปัญญาเป็นยิ่ง (๘) ธรรมทั้งปวงมีวิมุตติเป็นแก่น (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๘๓/๔๐๗)

SAMPLE

2.มูลกสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรมทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามว่า (๑) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นมูล (๒) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นต้นกำเนิด (๓) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นเหตุเกิด (๔) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นที่ชุมนุม (๕) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นประมุข (๖) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นใหญ่ (๗) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นยอดยิ่ง (๘) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นแก่น (๙) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นที่หยั่งลง (๑๐) ธรรมทั้งปวงมีอะไรเป็นที่สุด เมื่อเธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว จะตอบพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก เป็นผู้นำ เป็นที่พึ่ง ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงอธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตนั้นให้แจ่มแจ้ง ภิกษุทั้งหลายฟังแล้วจักทรงจำไว้ จึงตรัสว่า ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามอย่างนี้ เธอทั้งหลายควรตอบว่า (๑) ธรรมทั้งปวงมีฉันทะเป็นมูล (๒) ธรรมทั้งปวงมีมนสิการเป็นต้นกำเนิด (๓) ธรรมทั้งปวงมีผัสสะเป็นเหตุเกิด (๔) ธรรมทั้งปวงมีเวทนาเป็นที่ชุมนุม (๕) ธรรมทั้งปวงมีสมาธิเป็นประมุข (๖) ธรรมทั้งปวงมีสติเป็นใหญ่ (๗) ธรรมทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอดยิ่ง (๘) ธรรมทั้งปวงมีวิมุตติเป็นแก่น (๙) ธรรมทั้งปวงมีอมตะเป็นที่หยั่งลง (๑๐) ธรรมทั้งปวงมีนิพพานเป็นที่สุด (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๘/๑๒๕)

มูลกุศลกรรม : กุศลกรรมในภพก่อน หมายถึงกรรมฝ่ายกุศลที่เคยทำไว้เดิม คือ ชายผู้หนึ่งได้ต้มเครื่องในแล้วใส่ผสมลงในเนื้อชั้นดีไปยังที่ประชุมสงฆ์ รับบาตรมาใบหนึ่ง บรรจุบาตรนั้นจนเต็มแล้ว ได้ถวายภิกษุสงฆ์ ถวายสังฆเถระแล้วคิดว่า ผลแห่งการถวายบาตรที่บรรจุเนื้อจนเต็มนี้ จักได้สุขอันไพบูลย์ มีปรากฏในติณสูลกฉาทนิยเถราปทาน ที่กล่าวไว้ว่า เขาเสวยสมบัติ ๒ อย่างแล้ว ถูกมูลกุศลกรรมเก่าชักให้มาถึงภพสุดท้ายแล้วจักเผากิเลสได้ ทำจิตให้เลื่อมใสในทานนั้น จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๙/๑๗)

มูลคันธกุฎี : พระคันธกุฎีเดิม เป็นคำที่ไม่มีในคัมภีร์มาแต่เดิม ท่านผู้ใช้เริ่มแรกหมายถึงพระคันธกุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้าที่สารนาถ คือที่อิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นที่มาของชื่อวัด**มูลคันธกุฎีวิหาร** ซึ่งอนาคาริกธรรมปาละแห่งประเทศศรีลังกาสร้างขึ้นที่สารนาถ(มีพิธีเปิดใน พ.ศ. ๒๔๗๔) และถือได้ว่าเป็นวัดแรกที่เกิดขึ้นในถิ่นพุทธสถานเดิมแห่งประเทศอินเดียหลังจากพระพุทธศาสนาได้สูญสิ้นไปจากชมพูทวีปเมื่อประมาณ พ.ศ.๑๗๔๐(พจนานุกรม พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์); ดู **คันธกุฎี**

SAMPLE

มูลคันธทาตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ให้ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้วได้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะบุคคลบางคนประพฤติสุจริตทางกาย วาจาและใจ เมื่อได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมากจึงตั้งความปรารถนาว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก บุคคลนั้นจึงให้ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก หลังจากตายแล้วย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๔๐/๓๖๔)

มูลคันธทานูปการสุตตทสกะ : พระสูตรว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตร มีมูลคันธทานูปการสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรนี้ โดยชื่อเดียวกัน แต่แบ่งเป็น ๑๐ สูตรตามวัตถุทานที่ให้ เช่น มูลคันธทานูปการสูตรที่ ๑ มีเนื้อหาสาระว่า ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้ว จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะบุคคลบางคนประพฤติสุจริตทางกาย วาจาและใจ เมื่อได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงตั้งความปรารถนาว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก บุคคลนั้นจึงให้ข้าว หลังจากตายแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก เป็นต้น สูตรที่ ๒ บุคคลนั้นให้น้ำ สูตรที่ ๓ บุคคลนั้นให้ผ้า สูตรที่ ๔ บุคคลนั้นให้ยาน สูตรที่ ๕ บุคคลนั้นให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ บุคคลนั้นให้ของหอม สูตรที่ ๗ บุคคลนั้นให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ บุคคลนั้นให้ที่นอน สูตรที่ ๙ บุคคลนั้นให้ที่พัก สูตรที่ ๑๐ บุคคลนั้นให้เครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๕๐-๔๕๙/๓๖๖)

มูลค่า: ราคา ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า เอาบริขารที่เขาถวายเพื่อประโยชน์แก่ปัจจัยอย่างหนึ่ง ที่เขาถวายอุทิศของอย่างหนึ่ง คือของที่ทายกถวายเป็นมูลค่าปัจจัยอย่างหนึ่ง (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๖๐/๙๙)

SAMPLE

มูลเฉท: ตัดรากเหง้าหมายถึงอาบัติปาราชิกซึ่งผู้ต้องขาดจากความเป็นภิกษุและภิกษุณี (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มูลโค : โคมัย, ขี้วัว มีทั้งขี้วัวสดและขี้วัวแห้ง,มูลโคสดเป็นอาหารได้ ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาผงสำหรับภิกษุผู้เป็นหิด ตุ่ม พุพอง ฝีดาษหรือมีกลิ่นตัวแรง มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อมสำหรับภิกษุผู้ไม่เป็นไข้,ในอัคคัญญสูตร กล่าวใช้มูลโคขว้างใส่ผู้อื่นไว้ว่า สัตว์เหล่าใดเห็นสัตว์เหล่าอื่นกำลังเสพเมถุนกันจึงขว้างฝุ่นใส่บ้างขว้างขี้เถ้าใส่บ้าง ขว้างมูลโคใส่บ้าง ,ในมหาสีหนาทสูตร กันทรกสูตร และอัตตันตปสูตร กล่าวไว้ว่า บางคนกินมูลโคเป็นอาหาร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๖/๙๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๕๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗/๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๔)

มูลบัญญัติ: ข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้เดิม, บัญญัติเดิม; คู่กับ **อนุบัญญัติ**(ตามปกติใช้เพียงว่า บัญญัติกับอนุบัญญัติ) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มูลปริยายชาดก : ชาดกว่าด้วยทรงปราบภิกษุผู้ทะนงด้วยมูลปริยายสูตร มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์ได้ถามปัญหาแก่ศิษย์๕๐๐ คนที่พากันเรียนปริยัติจบแล้วสอบเสร็จแล้ว แต่กลับพากันกระด้างกระเดื่องไม่แสดงความเคารพอาจารย์ เพราะเข้าใจว่าตนรู้เท่าอาจารย์แล้ว ท่านอาจารย์จึงถามปัญหาว่า กาลเวลาย่อมกลืนกินเหล่าสัตว์ทั้งปวงพร้อมกับตัวเอง ส่วนผู้ใดกินกาลเวลาได้ ผู้นั้นชื่อว่าเผาตัณหาที่เหล่าสัตว์เผาได้แล้ว หมายความว่าอย่างไร ไม่มีศิษย์ผู้ใดตอบได้ อาจารย์ให้เวลาไปคิดอีก ๗ วันก็ไม่มีใครตอบได้ พระโพธิสัตว์จึงติเตียนศิษย์เหล่านั้นว่า ศีรษะคนของนรชนปรากฏมีเป็นจำนวนมาก และมีผมหนาปกคลุมจนถึงคอ บรรดาคนเหล่านี้ใครบ้างเล่าที่มีปัญญา พวกศิษย์ต่างนั่งก้มหน้า ไม่มีปัญญากล่าวแก้ อาจารย์จึงเฉลยปัญหาให้ศิษย์ได้ฟัง ที่ว่ากลืนกินสัตว์ทั้งปวงคือกาลเวลามันพาเอา อายุ วรรณะ และกำลังของสัตว์ไปทำลายวัยหนุ่มวัยสาวจนหมดสิ้น ไม่เว้นใคร ๆไว้เลย ที่ว่ากินตนเองคือเวลาเช้าก็หมดไปแล้ว เวลาหลังอาหารก็เป็นเวลาอื่น คนที่กินกาลเวลาได้คือพระอรหันตขีณาสพ เพราะท่านไม่ต้องกลับมาเกิดอีก เพราะทำกาลปฏิสนธิให้ไหม้ไปหมดแล้วด้วยไฟคือญาณ ความเมาด้วยมานะว่าเรามีการศึกษาเล่าเรียนแล้ว ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของบุคคลอื่น เป็นทางปิดกั้นความเจริญแห่งปัญญาของตน เพราะนอกจากพระสัพพัญญูพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว นอกนั้นยังต้องอาศัยความรู้จากคนอื่น ชาดกเรื่องนี้พระพุทธเจ้าแสดงแก่พระ ๕๐๐ ที่เคยเป็นพราหมณ์เรียนจบไตรเพทมาก่อน เมื่อเข้ามาบวชในพระพุทธสาสนาเรียนจบพระไตรปิฎกแล้วเลยถือว่าตนมีความรู้เท่าพระพุทธเจ้าจึงไม่แสดงความ

SAMPLE

เคารพ ต่อเมื่อพระองค์แสดงมูลปริยายสูตรจบลงแล้วจึงรู้ว่าตนไม่มีความรู้อะไร ต่อเมื่อได้ฟังโคตมสูตรจึงได้บรรลุพระอรหัตที่ปรากฏอยู่ใน มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ข้อ ๑ หน้า ๑ และต่อมาทรงแสดง โคตมสูตร ที่โคมเจดีย์ อีกครั้งหนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ (ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๑๙๐/๑๑๖)

มูลปริยายสูตร : พระสูตรว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ภิกษุทั้งหลายผู้มีความสำคัญตนว่าแตกฉานในปริยัติ ณ สุภควัน เขตเมืองอุกกัฏฐา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงมูลเหตุแห่งธรรมตามภูมิปัญญาของบุคคล ๔ ประเภท คือ (๑) ปุถุชน (๒) เสขบุคคล (๓) อเสขบุคคลหรือพระขีณาสพ (๔) พระตถาคต โดยทรงจำแนกเป็น ๘ นัย นัยละ ๒๔ วาระ ดังนี้

๑.กำหนดภูมิตามนัยที่ ๑ ว่าด้วยปุถุชน ทรงแสดงปฐวีวาระที่ ๑ ว่า ปุถุชนผู้ยังไม่ได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะหรือสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมและยังไม่ได้รับการแนะนำจากท่านเหล่านั้นย่อมจะหมายรู้ปฐวี(ดิน) โดยความเป็นปฐวี แล้วก็ยึดว่าเป็นของเรา และยินดีในปฐวี ที่ทรงแสดงเช่นนั้น เพราะปุถุชนไม่ได้กำหนดรู้ จากนั้นทรงแสดงอีก ๒๓ วาระ คือ อาโป เตโช วาโย ภูต (อมนุษย์) เทวดา ปชาบดี(มหาเทพ) พรหม อาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม อภิภูสัตว์(อสัญญีสัตว์) อากาสานัญจายตนพรหม วิญญาณัญจายตนพรหม อากิญจัญญายตนพรหม เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม อารมณ์ที่เป็นทิฏฐะ(เห็น) สุตะ(ได้ยิน) มุตะ(ทราบทางจมูก ลิ้น กาย) วิญญาตะ(รู้ทางใจ) เอกัตตะ(ความที่จิตมีสภาวะเดียว) นานัตตะ(ความที่จิตมีสภาวะต่าง ๆ) สักกายะ (การยึดถือว่าขันธ์เป็นของตน)ทั้งหมด และนิพพาน ซึ่งแต่ละวาระ ก็ทรงแสดงอย่างเดียวกับปฐวีวาระ

๒. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๒ ว่าด้วยเสขบุคคล ทรงแสดงปฐวีวาระที่ ๑ ว่า เสขบุคคลผู้ยังไม่ได้บรรลุอรหัตตผล แต่ยังปรารถนาคุณธรรมที่สูงขึ้นไป ครั้นรู้ยิ่งปฐวีโดยความเป็นปฐวีแล้ว ก็อย่ากำหนดหมายซึ่งปฐวีว่าเป็นของเรา อย่ายินดีปฐวี ที่ทรงแสดงเช่นนั้น เพราะเสขบุคคลควรกำหนดรู้ จากนั้นทรงแสดงอีก ๒๓ วาระ อย่างเดียวกับปฐวีวาระ

๓. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๓ ว่าด้วยพระขีณาสพ ทรงแสดงปฐวีวาระที่ ๑ ว่า พระขีณาสพหลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบแล้ว ครั้นรู้ยิ่งปฐวีโดยความเป็นปฐวีแล้ว ย่อมไม่กำหนดหมายซึ่งปฐวี ไม่ยินดีปฐวี ที่ทรงแสดงเช่นนั้น เพราะพระขีณาสพกำหนดรู้แล้ว จากนั้นทรงแสดงอีก ๒๓ วาระ อย่างเดียวกับปฐวีวาระ

SAMPLE

๔. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๔ ว่าด้วยพระขีณาสพ ทรงแสดงปฐวีวาระที่ ๑ ว่า พระขีณาสพก็รู้ยิ่งปฐวีอย่างเดียวกับนัยที่ ๓ ต่างกันตรงที่ว่า ที่ทรงแสดงเช่นนั้น เพราะพระขีณาสพปราศจากราคะแล้ว จากนั้นทรงแสดงอีก ๒๓ วาระ อย่างเดียวกับปฐวีวาระ

๕. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๕ ว่าด้วยพระขีณาสพ ทรงแสดงปฐวีวาระที่ ๑ ว่า พระขีณาสพก็รู้ยิ่งปฐวีอย่างเดียวกับนัยที่ ๓ ต่างกันตรงที่ว่า ที่ทรงแสดงเช่นนั้น เพราะพระขีณาสพปราศจากโทสะแล้ว จากนั้นทรงแสดงอีก ๒๓ วาระ อย่างเดียวกับปฐวีวาระ

๖. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๖ ว่าด้วยพระขีณาสพ ทรงแสดงปฐวีวาระที่ ๑ ว่า พระขีณาสพก็รู้ยิ่งปฐวีอย่างเดียวกับนัยที่ ๓ ต่างกันตรงที่ว่า ที่ทรงแสดงเช่นนั้น เพราะพระขีณาสพปราศจากโมหะแล้ว จากนั้นทรงแสดงอีก ๒๓ วาระ อย่างเดียวกับปฐวีวาระ

๗. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๗ ว่าด้วยพระตถาคต ทรงแสดงปฐวีวาระที่ ๑ ว่า พระตถาคตก็ทรงรู้ยิ่งปฐวีอย่างเดียวกับนัยที่ ๓ ต่างกันตรงที่ว่า ที่ทรงแสดงเช่นนั้น เพราะพระตถาคตกำหนดรู้ปฐวีนั้นแล้ว จากนั้นทรงแสดงอีก ๒๓ วาระ อย่างเดียวกับปฐวีวาระ

๘. กำหนดภูมิตามนัยที่ ๘ ว่าด้วยพระตถาคต ทรงแสดงปฐวีวาระที่ ๑ ว่า พระตถาคตก็ทรงรู้ยิ่งปฐวีอย่างเดียวกับนัยที่ ๓ ต่างกันตรงที่ว่า ที่ทรงแสดงเช่นนั้น เพราะพระตถาคตรู้ว่า ความเพลิดเพลินเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ เพราะมีภพชาติจึงมี สัตว์ผู้เกิดแล้วต้องแก่ ต้องตาย เพราะเหตุนั้น เราจึงกล่าวว่าพระตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะสิ้นตัณหา จากนั้นทรงแสดงอีก ๒๓ วาระ อย่างเดียวกับปฐวีวาระ

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายมิได้มีใจยินดีชื่นชม พระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑/๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำว่า สุภควัน หมายถึงป่าเกิดเองตามธรรมชาติที่งดงาม ประชาชนชอบพากันไปเที่ยวพักผ่อนและตั้งความปรารถนาเพื่อให้ได้สิ่งที่น่าชอบใจในป่านี้ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๒) คำว่า ปุถุชน หมายถึงบุคคลผู้ทำกิเลสที่หนาให้เกิด หรือผู้จมลงในกิเลสที่หนา มี ๒ จำพวก คือ (๑) อันธปุถุชน (๒) กัลยาณปุถุชน ในที่นี้หมายถึงอันธปุถุชน (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑/๒๒) คำว่า สักกายะ แปลว่ากายของตน มีความหมายหลายนัย คือหมายถึงขันธ์ ๕ อันมีรูปขันธ์เป็นต้น ซึ่งมีอยู่โดยภาวะ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๓/๑๖๓) หมายถึงอุปาทานขันธ์ ๕ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๖, องฺ.

SAMPLE

จตุกฺกอ. (บาลี) ๒/๓๓/๓๓๓, ม.มู.ฏีกา. (บาลี) ๑/๖/๑๑๒, ม.อุ.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๕/๒๗๐) หมายถึงเตภูมิกธรรม (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๕/๑๔, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๐๕, ๖๑/๑๔๗, สารตฺถ.ฏีกา. (บาลี) ๕๔/๒๕๔, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๒๒๔/๓๑๐,๑๕๕๕/๓๗๗), คำว่า นิพพาน หมายถึงอัตตาที่เอิบอิ่มเพียบพร้อมได้รับการบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๖/๔๒), คำว่า เหตุที่ภิกษุมิได้มีใจยินดีชื่นชม เพราะไม่เข้าใจเนื้อหาสาระของพระสูตร เหตุด้วยพระสูตรนั้นยากเกินภูมิปัญญาของพวกเธอ อุปมาเหมือนพระสูตรนี้มีความงามด้วยนัยวิจิตร ทรงแสดงด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะเสนาะหู ดุจเสียงร้องของนกการเวก ทำให้ใจของบัณฑิตชุ่มฉ่ำดุจรดด้วยน้ำอมฤต แต่เมื่อพวกเธอไม่เข้าใจก็เป็นเหมือนถูกปิดปากด้วยท่อนผ้าหนาทึบ ไม่อาจฉันโภชนะอันโอชะที่วางอยู่ข้างหน้าได้ฉะนั้น แต่ภิกษุเหล่านั้นก็ได้สำนึกว่าภูมิธรรมของตนมีแค่ไหน และความสำนึกนี้เองเป็นพระพุทธประสงค์ เพราะต่อมาก็ทรงแสดงโคตมกสูตรแก่ภิกษุเหล่านี้ที่โคตมกเจดีย์ ทำให้ท่านเหล่านี้บรรลุอรหัตตผลในที่สุด (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๓/๖๑-๖๒)

มูลผลาผล : ผลไม้ใหญ่น้อยจากป่า หมายถึงผลไม้ใหญ่น้อยเดิมจากต้น เช่น เก็บจากต้นหรือขุดขึ้นมา เช่น เผือก มัน ดังคำในมหาปโลภนชาดก ที่กล่าวว่า พระราชบุตรแสวงหามูลผลาผลในป่าได้เป็นจำนวนมากทรงหาบมาในเวลาใกล้เที่ยงวัน เสด็จเข้าไปยังพระอาศรม,หรือดังคำในสุวัณณสามชาดก กล่าวถึงพ่อสุวรรณสามแสวงหามูลผลาผลในป่าเลี้ยงดูมารดาบิดาในป่าใหญ่ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๐๕/๕๒๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๓๕๗/๒๓๘,๒๘/๓๘๐/๒๔๑)

มูลเภสัช: ยารากไม้, ไม้มีรากเป็นยา ยาทำจากรากไม้ เช่น ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ข่า แห้วหมู เป็นต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มูลราก : เค้าเดิม, ต้นตอ,ต้นเหตุ หมายถึงโลภะ โทสะและโมหะ หรือกิเลสตัณหาอันเป็นมูลรากแห่งวัฏฏทุกข์, ดังคำในโรหิณีคาถา ที่พระโรหิณีเถรีกล่าวไว้ว่า สมณะทั้งหลาย กำจัดมูลรากทั้ง ๓ ของบาปทำแต่งานสะอาด จึงละบาปได้ทั้งหมด,ในมหานิทเทสกล่าวอวิชชาว่าเป็นมูลราก ดังคำว่า ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ล้วนมีอวิชชาเป็นมูลราก มีอวิชชาเป็นแหล่งรวม (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๗๖/๖๐๑)

อรรถกถาอธิบายมูลรากว่าหมายถึงเหตุเดิม เช่น ทานเป็นเหตุแห่งความสุข เป็นมูลรากแห่งสมบัติทั้งหลาย เป็นที่ก่อให้เกิดโภคสมบัติทั้งปวง (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๙/๖๘)

มูลสูตร : พระสูตรว่าด้วยอกุศลมูล ๓ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อกุศลมูล ๓ ประการนี้ คือ (๑) อกุศลมูลคือโลภะ (ความอยากได้) (๒)

อกุศลมูลคือโทสะ (ความคิดประทุษร้าย) (๓) อกุศลมูลคือโมหะ (ความหลง) แล้วตรัสสรุปว่า โลภะ โทสะ และโมหะที่เกิดภายในตน ย่อมทำร้ายบุรุษผู้มีจิตเลวทราม เหมือนขุยไผ่กำจัดต้นไผ่ฉะนั้น (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๐/๔๐๓)

มูลเหตุ : เหตุเดิม หมายถึงเรื่องที่เค้า เช่นเคยตักบาตรทำบุญ ในมหาวรรค กล่าวถึงราธพราหมณ์ได้บวชเพราะเคยทำความดีคือตักบาตรแก่พระสารีบุตรไว้ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ใครเคยระลึกถึงคุณความดีของพราหมณ์ผู้นี้ได้ พระสารีบุตรจึงตอบว่าระลึกได้ เพราะท่านผู้นี้ได้ใส่บาตรคราวหนึ่ง ดังนั้น พระองค์จึงยกเรื่องนี้เป็นมูลเหตุให้เกิดการอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม,ในสังคีตินิทาน มูลเหตุการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ เพราะสุภัททะวุฑฒิบรรพชิตกล่าวจาบจ้วงพระธรรมวินัย,ในปริวารกล่าวถึงมูลเหตุแห่งวิวาท ๖ ประการ คือ (๑) มักโกรธ ผูกโกรธไว้ (๒) ลบหลู่ ตีเสมอ (๓) ริษยา มีความตระหนี่ (๔) โอ้อวด มีมายา (๕) มีความปรารถนาชั่วเป็นมิจฉาทิฏฐิ (๖) ยึดมั่นทิฏฐิของตน มีความถือรั้น สละสิ่งที่ตนถือมั่นได้ยาก (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๙/๙๗,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๕,วิ.ป.(ไทย) ๘/๗๒/๖๔-๖๕)

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่นที.สี.(ไทย) ๙/๒๙/๑๑,๙/๓๐/๑๑,๙/๓๕/๑๖,๙/๓๖/๑๖,๙/๓๘/๑๖,๙/๑๔๔/๔๔,๙/๑๔๔/๔๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๑/๓๐,๑๑/๔๓/๓๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๖/๙๗,๑๔/๒๙๙/๓๕๘,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๘๓/๔๐๗,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๔๕/๗๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖/๓๖๗

มูลแห่งบัญญัติ : ต้นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

มูลายปฏิกัสสนา :การชักเข้าหาอาบัติเดิมเป็นชื่ออุฏฐานวิธีอย่างหนึ่งมีปรากฏในมูลายปฏิกัสสนารหวัตตะ ปาริวาสิกขันธกะ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๘๖/๑๖๖); ดู **ปฏิกัสสนา**

มูลายปฏิกัสสนารห : ผู้ควรแก่การชักเข้าหาอาบัติเดิม หมายถึงภิกษุผู้ควรแก่การชักเข้าหาอาบัติเดิม,ภิกษุผู้กำลังอยู่ปริวาสหรือประพฤติมานัตอยู่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสข้อเดียวกันหรืออาบัติสังฆาทิเสสข้ออื่นเข้าอีกก่อนที่สงฆ์จะอัพภานต้องตั้งต้นอยู่ปริวาสหรือประพฤติมานัตใหม่ มีปรากฏในมูลายปฏิกัสสนารหวัตตะ ปาริวาสิกขันธกะ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๘๖/๑๖๖); ดู **ปฏิกัสสนา**

มูลเหตุแห่งทิฏฐิ : เหตุเกิดทิฏฐิ มุ่งหมายถึงมูลเหตุทิฏฐิ ๘ ประการ คือ ขันธ์ อวิชชา ผัสสะ สัญญา วิตก อโยนิโสมนสิการ ปาปมิตร และปรโตโฆสะ(การฟังอสัทธรรมจากผู้อื่น), ในทิฏฐิ ๖๒ มีอธิบายสัสสตวาท ๔ ประการไว้ว่า (๑) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้วจึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง

SAMPLE

เพราะระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้างจนถึงหลายแสนชาติ (๒) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้ว จึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง เพราะระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป จนถึง๑๐ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป (๓) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้ว จึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง เพราะระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ๑๐ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป จนถึง ๔๐ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป (๔) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งอาศัยแล้วปรารภแล้ว จึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง เพราะนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญาแสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริง ซึ่งมีปรากฏในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตรู้ชัดว่า มูลเหตุแห่งทิฏฐิเหล่านี้ที่บุคคลยึดถืออย่างนี้แล้ว ย่อมมีคติและภพหน้าอย่างนั้นๆ ตถาคตรู้มูลเหตุนั้นชัดและยังรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีกจึงไม่ยึดมั่น,ในโกกนุทสูตร พระอานนท์กล่าวแก่โกกนุทปริพาชกไว้ว่า ผู้มีอายุ ทิฏฐิ มูลเหตุแห่งทิฏฐิ ทิฏฐิที่ยึดมั่น ทิฏฐิที่กลุ้มรุม ความเพิกถอนทิฏฐิ มีประมาณเท่าใด เรารู้ เราเห็นทิฏฐิเป็นต้น นั้นประมาณเท่านั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖/๑๖,๙/๕๑/๒๑,๙/๕๙/๒๔,๙/๗๒/๓๐,๙/๑๐๓/๓๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มูลเหตุแห่งทิฏฐิ ในที่นี้หมายถึงมูลเหตุทิฏฐิ ๘ ประการ คือ ขันธ์ อวิชชา ผัสสะ สัญญา วิตก อโยนิโสมนสิการ ปาปมิตร และปรโตโฆสะ(การฟังอสัทธรรมจากผู้อื่น) (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๙๖/๓๖๙)

มูลเหตุแห่งทุกข์ : อฆมูละ,ตัณหาที่มีความเพลิดเพลิน มีปรากฏในมูลปริยายสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเพลิดเพลินเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์ เพราะมีภพ ชาติจึงมี สัตว์ผู้เกิดแล้วต้องแก่ต้องตาย,ในอฆมูลสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายมูลเหตุแห่งทุกข์ว่าหมายถึงตัณหา ๓ ดังคำว่า ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัดมีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่ (๑) กามตัณหา (๒) ภวตัณหา (๓) วิภวตัณหา นี้เรียกว่ามูลเหตุแห่งทุกข์,ในธัมมสังคณีกล่าวมูลเหตุแห่งทุกข์ว่าหมายถึงโลภะ(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓/๑๖,๑๗/๓๑/๔๔,๒๕/๑๗/๑๙๙,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๒๓๖/๓๑๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มูลเหตุแห่งทุกข์ หมายถึงตัณหาพร้อมทั้งอวิชชา (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๗/๑๒๖)

มูลเหตุแห่งภัย : กามทั้งหลาย มีปรากฏในทรีมุขชาดก พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพรหมทัตว่า กามทั้งหลายเสมือนเปือกตม เสมือนหล่ม ก็ภัยนี้บัณฑิต

ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นมูลเหตุแห่งภัย ๓ ประการ กามทั้งหลายคือธุลีและควัน อาตมภาพก็ได้ประกาศไว้แล้ว (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๔/๒๓๐)

มูลเหตุแห่งวิวาท : วิวาทมูล มี ๖ ประการ คือ (๑) มักโกรธ ผูกโกรธไว้ (๒) ลบหลู่ ตีเสมอ (๓) ริษยา มีความตระหนี่ (๔) โอ้อวด มีมายา (๕) มีความปรารถนาชั่วเป็นมิจฉาทิฏฐิ (๖) ยึดมั่นทิฏฐิของตน มีความถือรั้น สละสิ่งที่ตนถือมั่นได้ยาก มีปรากฏในวิวาทมูลสูตร,ในปฐมวิวาทมูลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสมูลเหตุแห่งวิวาทไว้ มี ๑๐ ประการ คือ (๑) แสดงอธรรมว่า 'เป็นธรรม (๒) แสดงธรรมว่าเป็นอธรรม (๓) แสดงสิ่งที่มิใช่วินัยว่า เป็นวินัย (๔) แสดงวินัยว่า มิใช่วินัย (๕) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตได้ภาษิตไว้ ได้กล่าวไว้ (๖) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้ภาษิตไว้ ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้กล่าวไว้(๗) แสดงกรรมที่ตถาคตไม่ได้ประพฤติมาว่าตถาคตได้ประพฤติมา(๘) แสดงกรรมที่ตถาคตได้ประพฤติมาว่า ตถาคตไม่ได้ประพฤติมา(๙) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตได้บัญญัติไว้ (๑๐)แสดงสิ่งที่ตถาคตได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้,ในทุติยวิวาทมูลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสมูลเหตุแห่งวิวาทไว้ มี ๑๐ ประการ คือ(๑) แสดงอนาบัติว่า เป็นอาบัติ (๒) แสดงอาบัติว่า เป็นอนาบัติ (๓) แสดงอาบัติเบาว่า เป็นอาบัติหนัก (๔) แสดงอาบัติหนักว่า เป็นอาบัติเบา (๕)แสดงอาบัติชั่วหยาบว่า ไม่เป็นอาบัติชั่วหยาบ (๖) แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่า เป็นอาบัติชั่วหยาบ(๗)แสดงอาบัติมีส่วนเหลือว่าเป็นอาบัติไม่มีส่วนเหลือ (๘)แสดงอาบัติไม่มีส่วนเหลือว่า เป็นอาบัติมีส่วนเหลือ (๙) แสดงอาบัติที่ทำคืนได้ว่า เป็นอาบัติที่ทำคืนไม่ได้ (๑๐) แสดงอาบัติที่ทำคืนไม่ได้ว่า เป็นอาบัติที่ทำคืนได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๕/๓๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๔/๕๓, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๖/๔๘๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๒๙๔,๒๔/๔๓/๙๕)

มูลแห่งฤทธิ์ : เหตุที่ทำให้มีฤทธิ์ ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่ามี ๑๖ ประการ คือ (๑) จิตไม่ฟุบลงย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอาเนญชา(ไม่หวั่นไหว) (๒) จิตไม่ฟูขึ้นย่อมไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะ... (๓) จิตไม่ยินดียย่อมไม่หวั่นไหวเพราะราคะ ... (๔) จิตไม่มุ่งร้ายย่อมไม่หวั่นไหวเพราะพยาบาท... (๕) จิตอันทิฏฐิไม่อาศัยย่อมไม่หวั่นไหวเพราะทิฏฐิ... (๖) จิตไม่พัวพันย่อมไม่หวั่นไหวเพราะฉันทราคะ ... (๗) จิตหลุดพ้นย่อมไม่หวั่นไหวเพราะกามราคะ ... (๘) จิตไม่เกาะเกี่ยวย่อมไม่หวั่นไหวเพราะกิเลส ... (๙) จิตปราศจากเครื่องครอบงำย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความครอบงำกิเลส... (๑๐) จิตที่เป็นเอกัคคตารมณ์ย่อมไม่หวั่นเพราะกิเลสต่าง ๆ...(๑๑) จิตที่กำหนดด้วยศรัทธาย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา...(๑๒) จิตที่กำหนดด้วยวิริยะ

SAMPLE

ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน...(๑๓)จิตที่กำหนดด้วยสติย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท... (๑๔) จิตที่กำหนดด้วยสมาธิย่อมไม่หวั่นไหวเพราะอุทธัจจะ .... (๑๕) จิตที่กำหนดด้วยปัญญาย่อมไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชา ...(๑๖) จิตที่ถึงความสว่างไสวย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความมืดคืออวิชชา เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าอาเนญชา มูลแห่งฤทธิ์ ๑๖ อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความได้ฤทธิ์ เพื่อความได้เฉพาะฤทธิ์ เพื่อแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙/๕๖๔)

มูสิกชาดก : ชาดกว่าด้วยหนูถูกฆ่าตาย มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์ผู้เห็นเหตุร้ายที่จะเกิดในวันข้างหน้าตามหลักวิชาของท่าน จึงคิดผูกมนตร์โดยยกเรื่องหนูที่ถูกม้าของท่านดีตตายตกอยู่ในสระน้ำมาเป็นข้ออุปมา เพื่อให้พระราชกุมารผู้เป็นศิษสาธยายเป็นประจำเพื่อป้องกันพระราชโอรสของเธอคิดปลงพระชนม์ในคราวที่พระโอรสมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา เมื่อพระราชกุมารสำเร็จการศึกษาได้ครองราชสมบัติแล้วจึงได้สาธยายมนตร์นี้เป็นประจำ ในวันที่พระโอรสคิดปลงชนม์ พระราชาสาธยายมนตร์ที่สระน้ำถามหานางสนมชื่อหนูที่ไปทำความสะอาดสระน้ำแต่ไปเป็นพระราชกุมารที่ซ่อนตัวอยู่นางจึงถูกฆ่าตายว่าพระองค์รู้ว่าใครฆ่านาง เมื่อเสด็จถึงปราสาทจึงสาธยายอีกว่า อาการที่เจ้ามองข้างโน้นข้างนี้ไม่น่าไว้วางใจเรารู้ว่าเจ้าฆ่านางหนูและตอนนี้เจ้ากำลังจะกินเรา และสาธยายที่หัวบันไดว่า เจ้ายังเด็ก ยังเป็นวัยรุ่น มายืนถือท่อนไม้อยู่ทำไม เราจักไม่ไว้ชีวิตเจ้า ทำให้พระราชโอรสตกพระทัย เข้าใจว่าพระราชบิดารู้ถึงพฤติกรรมของตนจึงยอมสารภาพผิด พระราชานึกถึงคุณอาจารย์จึงทรงเปล่งอุทานว่า เราถูกบุตรปองฆ่ารอดพ้นความตายมาได้ เพราะอยู่บนวิมานในอากาศก็หามิได้ เพราะบุตรสุดที่รักเสมอด้วยอวัยวะก็หามิได้ แต่เราพ้นจากความตายเพราะคาถาที่อาจารย์ผูกให้ บุคคลควรเรียนวิชาทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นชั้นต่ำ ชั้นสูง หรือปานกลาง และควรรู้จุดมุ่งหมายของวิชาทุกอย่าง แต่ว่าไม่ควรใช้วิชาทุกอย่าง เวลาที่วิชาซึ่งได้ศึกษามาดีแล้วนำประโยชน์มาให้ก็ยังมีอยู่ (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๒๓/๒๒๒)

มูสิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนหนู พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หนู ๔ ชนิด คือ (๑) หนูขุดรูแต่ไม่อยู่ (๒) หนูอยู่แต่ไม่ขุดรู (๓) หนูไม่ขุดรูและไม่อยู่ (๔) หนูขุดรูและอยู่ แล้วตรัสว่า บุคคลเปรียบเหมือนหนูมี ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนหนูขุดรูแต่ไม่อยู่ หมายถึงผู้เรียนธรรมคือนวังคสัตถุศาสน์แต่ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (๒) บุคคลเปรียบเหมือนหนูอยู่แต่ไม่ขุดรู หมายถึงผู้ไม่เรียนธรรมแต่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (๓) บุคคลเปรียบเหมือนหนูไม่ขุดรูและไม่อยู่ หมายถึงผู้ไม่เรียนธรรมและไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตาม

SAMPLE

ความเป็นจริง (๔) บุคคลเปรียบเหมือนหนูขุดรูและอยู่ หมายถึงผู้เรียนธรรมและรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๗/๑๖๒)

เมขลทายิกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเมขลทายิกาเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ร่วมสร้างพระสถูปของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ และได้ถวายสายรัดเอว เพื่อใช้ในการก่อสร้างนั้นด้วย เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐/๓๖๘)

เมขละ, กรุง : ชื่อเมืองหลวง สมัยที่พระเจ้าสุทัตตะปกครอง และเป็นพระพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ เป็นเมืองที่พระราชกุมารนามว่าสุมนะ ประทับอยู่ก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีปรากฏในสุมนพุทธวงศ์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๑๑,๓๓/๒๕/๖๑๑)

เมฆสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเมฆฝน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมให้สงบราบคาบได้ เหมือนเมฆฝนตกรดฝุ่นละอองที่ฟุ้งขึ้นให้หายไป (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๖/๘๕)

เมฆสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเมฆฝน (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมทำบาปอกุศลธรรมให้สงบราบคาบได้ เหมือนลมมรสุมพัดเมฆฝนให้หายไป (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๗/๘๖)

เมฆะ, มาณพ : ชื่อมาณพคนหนึ่ง ยุคสมัยสุเมธดาบสบำเพ็ญบารมี สมัยพระพุทธเจ้านามว่าทีปังกร เป็นอดีตชาติของธัมมรุจิเถระ มาณพผู้นี้ คุ้นเคยกับสุเมธดาบส ศึกษามาดีแล้วได้สดับคำพยากรณ์อันประเสริฐของสุเมธดาบส จึงออกบวชตามสุเมธดาบส แต่ภายหลังถูกบาปมิตรชักชวนไปในทางเสียหาย ทำกรรมคือฆ่ามารดา แล้วไปเกิดในอวีจิมหานรก มีปรากฏในธัมมรุจิเถราปทาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๑/๑๕๘)

เมฆัพภะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระมิญชวฏังสกิยเถระ ซึ่งพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ตนเอง หลังจากพระพุทธเจ้านามว่าสิขีปรินิพพานแล้ว ก็ทำกุศลคือ ทำการบูชาต้นโพธิ์ที่ห้อยระย้าด้วยมาลัยประดับศีรษะ เพราะผลบุญคือการบูชาต้นโพธิ์ ในครั้งนั้น หลังจากกตายแล้ว ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๖ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระนามว่าเมฆัพภะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๑/๓๙๖)

SAMPLE

เมฆิยเถรคาถา : ภาษิตของพระเมฆิยเถระ,คาถาของพระเมฆิยเถระ ท่านพระเมฆิยเถระกล่าวไว้ว่า พระมหาวีระผู้ถึงฝั่งธรรมทั้งปวงแล้ว ได้ทรงพร่ำสอนเรา เราฟังธรรมของพระพุทธองค์แล้ว มีสติ อยู่ในสำนัก ได้บรรลุวิชชา ๓ เราได้ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๖/๓๒๗)

เมฆิยเถรวัตถุ : เรื่องพระเมฆิยเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระเมฆิยเถระว่าจิตที่ดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ผู้มีปัญญาสามารถควบคุมให้ตรงได้ เหมือนช่างศรดัดลูกศรให้ตรง ฉะนั้น จิตนี้ย่อมดิ้นรนไปมา เหมือนปลาที่ถูกยกขึ้นจากน้ำโยนไปบนบก ฉะนั้น ดังนั้นผู้มีปัญญาจึงควรละบ่วงแห่งมาร (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๓/๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ดิ้นรน หมายถึงดิ้นรนไปในอารมณ์ทั้ง ๖ มี รูปารมณ์ เป็นต้น กวัดแกว่ง หมายถึงหวั่นไหว ไม่อาจจะตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวได้นาน ดุจทารกไม่อาจทรงตัวอยู่ในอิริยาบถเดียวได้นาน ฉะนั้น รักษายาก หมายถึงให้ดำรงอยู่ในอารมณ์ธรรมที่เป็นสัปปายะได้ยาก ห้ามยาก หมายถึงห้ามหรือกันมิให้ซ่านไปในวิสภาคารมณ์ได้ยาก ดิ้นรนไปมา หมายถึงยินดีในกามคุณ ๕ เมื่อถูกพรากจากกามคุณ ๕ ให้หยุดนิ่งอยู่ในวิปัสสนากัมมัฏฐาน ก็จะดิ้นรนไปมา ไม่อาจจะตั้งมั่นอยู่ได้ บ่วงแห่งมาร ในที่นี้หมายถึงกิเลสวัฏ(วงจรกิเลส) ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๑๒)

เมฆิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเมฆิยะ มี ๒ สูตร เนื้อหาเหมือนกัน ต่างกันตรงอ้างอิงกล่าวคือ

1.เมฆิยสูตร® พระสูตรว่าด้วยพระเมฆิยะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ จาลิกาบรรพต เขตเมืองจาลิกา พระเมฆิยะผู้เป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคทูลลาพระองค์ถึง ๓ ครั้งว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงมีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก ทั้งไม่มีการสั่งสมกิจที่ทำแล้ว ส่วนข้าพระองค์ยังมีกิจที่จะต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก ทั้งยังต้องสั่งสมกิจที่ทำแล้ว ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาต ข้าพระองค์จะกลับไปบำเพ็ญเพียรในป่ามะม่วงนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามถึง ๒ ครั้งว่า เราอยู่คนเดียว เธอจงรอจนกว่าภิกษุรูปอื่นจะมา แต่ครั้งที่ ๓ จึงทรงอนุญาตให้ไปได้ ขณะที่พระเมฆิยะไปบำเพ็ญเพียรอยู่ที่ป่ามะม่วงเกิดบาปอกุศลวิตก ๓ คือ (๑) กามวิตก (๒) พยาบาทวิตก (๓) วิหิงสาวิตก จึงกลับไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่เป็นไปเพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก่กล้า ๕ แล้วตรัสว่า ภิกษุดำรงอยู่ใน

ธรรมที่เป็นไปเพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก่กล้า ๕ แล้วพึงเจริญธรรม ๔ ให้ยิ่งขึ้นไป (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๓/๔๓๐)

2.เมฆิยสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยพระเมฆิยเถระ คือ ท่านพระเมฆิยะผู้เป็นอุปัฏฐากของพระ ผู้มีพระภาคกราบทูลลาพระองค์ไปบำเพ็ญสมณธรรมที่ป่ามะม่วง แต่พระผู้มีพระภาค ทรงทัดทานไว้จนถึงวาระที่ ๓ จึงอนุญาตให้ไปได้ ขณะที่ท่านบำเพ็ญสมณธรรมอยู่เกิดอกุศลวิตก ๓ ประการ คือ (๑) กามวิตก (๒) พยาบาทวิตก (๓) วิหิงสาวิตก จึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้นนั้น พระองค์ทรงแสดงธรรม ๕ ประการที่เป็นไปเพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติ ทรงสอนให้ดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการนี้แล้วเจริญธรรม ๔ ประการ รวมเป็น ๙ ประการ ธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้เหมือนในพระสูตรที่ ๑ คือ สัมโพธิสูตร (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๑)

เมฆิยะ,พระ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เคยเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธองค์ คราวหนึ่งได้เห็นสวนมะม่วงริมฝั่งแม่น้ำกิมิกาฬาน่ารื่นรมย์ จึงขอลาพระพุทธเจ้าไปบำเพ็ญเพียรที่นั่น พระพุทธเจ้าห้ามไม่ฟัง ท่านไปบำเพ็ญเพียร ถูกอกุศลวิตกต่างๆ รบกวน ในที่สุดต้องกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาเรื่องธรรม ๕ ประการสำหรับบ่มเจโตวิมุตติ เป็นต้น ที่พระศาสดาทรงแสดงจึงได้สำเร็จพระอรหัต,ในเมฆิยสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ จาลิกาบรรพต เขตเมืองจาลิกา สมัยนั้นท่านพระเมฆิยะเป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาค (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓/๔๓๐,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระเมฆิยเถระ เป็นพระอุปัฏฐากอีกรูปหนึ่งของพระผู้มีพระภาค เนื่องจากในต้นพุทธกาล (๒๐ พรรษาแรก) พระผู้มีภาคไม่มีพระอุปัฏฐากประจำ บางคราวได้พระนาคสมาละ บางคราวได้พระนาคิตะ บางคราวได้พระอุปวาหนะ บางคราวได้พระสุนักขัตตะ บางคราวได้พระสาคตะ บางคราวได้สามเณรจุนทะ (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๓๑/๒๓๐)

เมชฌะ, ป่า : ชื่อป่าแห่งหนึ่ง เป็นที่อยู่ของฤาษี แต่ภายหลังเป็นป่าทึบ รกร้าง เพราะจิตคิดประทุษร้ายของพวกฤาษี ในบรรดาป่า ๔ แห่งคือ ป่าทัณฑกี ป่ากาลิงคะ ป่าเมชฌะ ป่ามาตังคะ ดังคำในอุปาลิวาทสูตร ที่อุปาลีคหบดีกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ท่านผู้เจริญข้าพเจ้าได้ยินมาว่า ป่าทัณฑกี ป่ากาลิงคะ ป่าเมชฌะ ป่ามาตังคะ ได้กลายเป็นป่าทึบเพราะจิตคิดประทุษร้ายของพวกฤาษี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๕/๖๒)

เมฏฐะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี เกิดในตระกูลพราหมณ์ มีพี่น้องกันพระโกกฏฐะ ภายหลังออกบวชทั้งสองคน เมื่อบวชแล้ว พูดจาอ่อนหวานมีเสียงไพเราะและทูล

ขออนุญาตว่า ขอยกพระพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต ภายหลังพระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงยกพุทธวจนะขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต รูปใดยกขึ้น ต้องอาบัติทุกกฏ เราอนุญาตให้เล่าเรียนพุทธวจนะด้วยภาษาของตน ดังคำในจูฬวรรค กล่าวไว้ว่า สมัยนั้นภิกษุ ๒ รูป ชื่อเมฏฐะและโกกุฏฐะ เป็นพี่น้องกัน เกิดในตระกูลพราหมณ์ พูดจาอ่อนหวานมีเสียงไพเราะ(วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑,๗/๒๙๓/๘๗)

เมณฑกปัญหาชาดก : ชาดกว่าด้วยปัญหาเรื่องแพะเป็นเพื่อนกับสุนัข มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า มโหสธเฉลยปัญหาเรื่องแพะกับสุนัขเป็นเพื่อนกันเพราะต้องการแลกเปลี่ยนอาหารกันแด่พระเจ้าวิเทหะพร้อมทั้งอำมาตย์ทั้ง ๔ ได้ฟัง เนื่องจากพระเจ้าวิเทหะทรงทอดพระเนตรเห็นแพะเข้าไปคาบเนื้อในโรงครัวมาให้สุนัข ส่วนสุนัขก็ไปคาบหญ้าในโรงโคมาให้แพะเป็นการแลกเปลี่ยนเพราะการทำอย่างนี้จะไม่เป็นที่สงสัยของพ่อครัวและคนเลี้ยงโค เมื่อพระราชาทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงคิดผูกปัญหาถามบัณฑิตทั้ง ๕ คือท่านเสนกะ ท่านปุกกุสะ ท่านกามินทะ เวทินทะ และมโหสธบัณฑิตว่า แต่ไหนแต่ไรมา ความเป็นเพื่อนกันแม้เพียงการก้าวย่างเดินไป ๗ ก้าวของสัตว์เหล่าใดไม่เคยมีมาแล้วในโลกนี้ สัตว์เหล่านั้น ๒ ตัวซึ่งเป็นศัตรูกัน แต่กลับเป็นสหายกันได้ เพราะเหตุไร อำมาตย์ทั้ง ๔ คนตอบไม่ได้ แต่มโหสธได้ใช้เวลา ๗ วันสอบสวนหาเหตุจนทราบความจริงจึงกราบทูลให้พระราชาและอำมาตย์เหล่านั้นทราบ บัณฑิตผู้มีปัญญาเมื่อเจอปัญหาใด ๆ เกิดขึ้นย่อมคิดใคร่ครวญเสียก่อนจึงตอบ อนึ่งความเป็นเพื่อนของคนในโลกนี้บางรายไม่ได้เป็นด้วยความจริงใจแต่เป็นเพราะมีผลประโยชน์ร่วมกัน สัมพันธ์เช่นนี้มักอยู่ไม่นาน (ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๙๔/๓๘๘)

เมณฑกคหบดี : ชื่อคหบดีคนหนึ่งชาวเมืองภัททิยะ แต่อยู่ในปกครองของพระเจ้าพิมพิสาร ,เป็น ๑ ในบรรดาคนผู้มีบุญ ๕ คน คือ (๑) โชติยคหบดี (๒) ชฏิลคหบดี (๓) เมณฑกคหบดี (๔) โฆสิตคหบดี (๕) ท่านผู้มีบุญมาก ๕ คน, ท่านมีฤทธานุภาพอย่างนี้คือสระเกล้าแล้วให้กวาดฉางข้าว นั่งอยู่นอกประตู สายธารข้าวเปลือกไหลตกจากอากาศเต็มฉาง ภายหลังเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าฟังอนุปุพพิกถาได้บรรลุธรรมเป็นโสดาบัน ภายหลังภรรยา บุตร สะใภ้ และทาสของคหบดีก็เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคฟังธรรมแล้วได้บรรลุธรรมเช่นกัน, ในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า คหบดีผู้นี้เป็นผู้ถวายปัญจโครสกับเสบียงเดินทางแด่พระพุทธเจ้า ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตโครส ๕ ชนิด คือ นมสด นมเปรี้ยว เปรียง เนยข้น และเนยใส,ในฉักกนิบาต กล่าวไว้ว่า เมณฑกคหบดีประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ (๑)ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพุทธเจ้า

(๒) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในธรรม (๓) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในสงฆ์ (๔) อริยศีล (๕) อริยญาณ (๖) อริยวิมุตติ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๖/๑๒๐,๕/๒๙๖/๑๒๒,๕/๒๙๗/๑๒๒,๕/๒๙๗/๑๒๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๓๔/๖๔๒, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๕๗๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ผู้มีบุญมาก ๕ คน ได้แก่ (๑) เมณฑกเศรษฐี (๒) จันทปทุมาภริยาของเมณฑกเศรษฐี (๓) ธนัญชัยเศรษฐีบุตร (๔) สุมนาเทวีลูกสะใภ้ (๕) นายปุณณทาส (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๘/๓๕๐)

เมณฑกเศรษฐี : ชื่อเศรษฐีชาวเมืองภัททิยะ ดังคำในอุคคหสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ชาติยาวัน เขตเมืองภัททิยะครั้งนั้น อุคคหเศรษฐีผู้เป็นหลานของเมณฑกเศรษฐีได้เข้าไปเฝ้าและสนทนธรรม,ในธรรมบท พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้ให้เมณฑกเศรษฐีฟังว่า โทษของคนอื่นเห็นได้ง่าย ส่วนโทษของตนเห็นได้ยาก เพราะคนนั้นชอบโปรยโทษของผู้อื่น เหมือนคนโปรยแกลบ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๓/๕๑,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๕๒/๑๑๐); ดูเมณฑกคหบดี

เมณฑกเสฏฐิวัตถุ : เรื่องเมณฑกเศรษฐี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่เมณฑกเศรษฐีว่า โทษของคนอื่นเห็นได้ง่าย ส่วนโทษของตนเห็นได้ยาก เพราะคนนั้นชอบโปรยโทษของผู้อื่น เหมือนคนโปรยแกลบ แต่กลับปกปิดโทษของตนไว้ เหมือนพรานนกปกปิดร่างพรางกายตนไว้ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๒/๑๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โทษ หมายถึงความพลั้งพลาด (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๓๔)

เมณฑสิรเถรคาถา : ภาษิตของพระเมณฑสิรเถระ,คาถาของพระเมณฑสิรเถระ ท่านพระเมณฑสิรเถระกล่าวไว้ว่า เราเมื่อยังไม่ได้ญาณที่เป็นเครื่องหยุดสังสารวัฏ ต้องท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏนับชาติไม่ถ้วนกองทุกข์ของเราผู้มีความเกิดเป็นทุกข์ได้พลัดตกไปแล้ว(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๘/๓๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สังสารวัฏ หมายถึงการเวียนว่ายตายเกิด (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๗๘/๒๖๗)

เมณฑิสสรดาบส : ชื่อดาบสองค์หนึ่ง ผู้เป็นบัณฑิต,เป็นอดีตชาติของพระมหากัสสปะ ซึ่งเป็นช่วงบำพ็ญบารมีของสรภังคโพธิสัตว์ และเมณฑิสสรดาบสองค์นี้ อยู่ในอาศรมของสรภังคโพธิสัตว์ มีปรากฏในสรภังคชาดก (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๙๓/๖๑๑)

เมตตคู, มาณพ : ศิษย์คนหนึ่งในจำนวน๑๖ คน ของพราหมณ์พาวรีที่ไปทูลถามปัญหากะพระศาสดา ณ ปาสาณเจดีย์,ในจูฬนิทเทส กล่าวไว้ว่า พร้อมกับการจบคาถา ฯลฯ เมตตคูมาณพ ... โดยประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็น

ศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก" (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๕๖/๗๕๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๔/๑๕๔)

เมตตคูเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเมตตคูเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายเนยใสแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่า สุเมธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๑ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชอีกนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๖๖๐)

เมตตคูมาณวกปัญหา : ว่าด้วยปัญหาของเมตตคูมาณพ, ปัญหาของเมตตคูมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๔ ว่าความทุกข์เกิดมาจากไหน นักปราชญ์ข้ามโอฆะ ชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้อย่างไร มีทั้งหมด ๑๒ คาถา โดยเมตตคูมาณพทูลถาม ๕ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๗ คาถา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๕๖/๗๕๑) ; เมตตคูมาณวปัญหา ก็มี ดู เมตตคูมาณวกปัญหา (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๔/๑๕)

เมตตคูมาณวปัญหานิทเทส : ว่าด้วยปัญหาของเมตตคูมาณพ อธิบายปัญหาของเมตตคูมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๔ เมตตคูมาณพทูลถามว่า

...ทุกข์หลายรูปแบบอะไรก็ตาม
ทุกข์เหล่านี้เกิดมาจากที่ไหน
นักปราชญ์ทั้งหลายจะข้ามโอฆะ ชาติ
ชรา โสกะและปริเทวะ ได้อย่างไร
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
ข้าพระองค์ชอบใจธรรมอันสูงสุดนั้น ที่บุคคลรู้ชัดแล้ว
มีสติเที่ยวไปอยู่ พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาได้
ธรรมที่ปราศจากอุปธิพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว
พระมุนีตรัสสอนชนเหล่าใด ไม่หยุดหย่อน
ชนเหล่านั้นพึงละทุกข์ได้แน่นอน
ขอพระองค์โปรดตรัสสอนข้าพระองค์เช่นนั้นบ้าง
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า
ทุกข์หลายรูปแบบอะไรก็ตามในโลกล้วนเกิดมาจากอุปธิ
บุคคลผู้ไม่มีปัญญา ย่อมก่ออุปธิ
จัดว่าเป็นคนเขลา ย่อมเข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ
เพราะฉะนั้น บุคคลรู้อยู่ พิจารณาเห็นทุกข์ว่า

SAMPLE

มีชาติเป็นแดนเกิด จึงไม่ควรก่ออุปธิ
บุคคลรู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว มีสติเที่ยวไปอยู่
พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาได้
เราจักกล่าวธรรมที่เรารู้ประจักษ์ด้วยตนเองแก่เธอ
เธอจงบรรเทาความเพลิดเพลิน ความยึดมั่น
และวิญญาณในธรรมเหล่านี้ ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ
ภิกษุมีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท
รู้แจ้ง ละความยึดถือว่าเป็นของเรา
พึงละชาติ ชรา โสกะและปริเทวะอันเป็นทุกข์ได้แน่นอน
นรชนผู้มีปัญญา จบเวท สลัดเครื่องข้อง
ในภพน้อยภพใหญ่ คลายตัณหาแล้ว ไม่มีทุกข์
ไม่มีความหวัง ชื่อว่าข้ามชาติ และชราได้แล้ว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า ทุกข์หลายรูปแบบ หมายถึง ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์เพราะเกิดในกำเนิดต่าง ๆ ทุกข์ในสงสาร ทุกข์เพราะเป็นโรคตา โรคหู โรคจมูก ทุกข์ที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล มีหนาว ร้อนเป็นต้น ทุกข์เพราะพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก มีบิดามารดาตายเป็นต้น ทุกข์เพราะความจน ทุกข์ทั้งหลายเกิดมาจากอุปธิ ๑๐ อย่าง คือ อุปธิคือตัณหา ทิฏฐิ กิเลส กรรม ทุจริต อาหาร ปฏิฆะ อุปาทินนธาตุ ๔ อายตนะภายใน ๖ และอุปธิคือหมวดวิญญาณ ๖นักปราชญ์ผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ข้ามกาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะ อวิชโชฆะ ข้ามชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้แล้ว ด้วยความไม่ประมาท ละความยึดถือว่าเป็นตัวของเรา คำว่า บุคคลรู้ธรรมแจ่มแจ้ง หมายถึง รู้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา มีสติเที่ยวไปอยู่ พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาได้ คำว่า เราจักกล่าวธรรมที่ได้ประจักษ์ด้วยตนเอง หมายถึง ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง มิใช่โดยการเล่าลือ มิใช่โดยการถือสืบ ๆ กันมา มิใช่โดยการอ้างตำรา มิใช่โดยตรรก มิใช่โดยการอนุมาน มิใช่โดยการคิดตรองตามแนวเหตุผล มิใช่เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว คำว่า เธอจงบรรเทาความเพลิดเพลิน ความถือมั่น และวิญญาณในธรรมเหล่านี้ ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ หมายถึง เธอจงบรรเทาทำให้หมดสิ้นไปซึ่งตัณหา บรรเทาความถือมั่นด้วยอำนาจตัณหา ด้วยอำนาจทิฏฐิ และวิญญาณที่สหรคตด้วยปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขาร ไม่พึงตั้งอยู่ในกรรมภพและภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ ภิกษุผู้เป็นเสขะมีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาท ทำด้วยความเอื้อเฟื้อ ทำติดต่อ ทำไม่หยุด ไม่

SAMPLE

ทอดธุระ รักษาศีลให้บริบูรณ์ บำเพ็ญสมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะให้บริบูรณ์ ละความยึดถือว่าเป็นของเราเที่ยวไปอยู่ พึงละชาติ ชรา โสกะ และปริเทวะอันเป็นทุกข์ได้แน่นอน คำว่า นรชนผู้มีปัญญา หมายถึง นรชนผู้มีวิชชา มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส คำว่า จบเวท หมายถึง ก้าวล่วงญาณในมรรค ๔ สลัดเครื่องข้อง ๗ อย่างคือ เครื่องข้องคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต คลายตัณหาได้แล้ว ไม่มีทุกข์คือราคะ โทสะ โมหะ โกธะ ฯลฯ ไม่มีความหวังคือตัณหา ชื่อว่าข้ามชาติและชราได้แล้ว (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๘/๑๑๐)

เมตตชิเถรคาถา :ภาษิตของพระเมตตชิเถระ,คาถาของพระเมตตชิเถระ ท่านพระเมตตชิเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคศากยบุตรผู้ทรงพระสิริ พระองค์นั้น พระองค์ผู้ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณอันเลิศ ทรงแสดงนวโลกุตตรธรรมอันเลิศนี้ไว้เป็นอย่างดี (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๔/๓๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โลกุตตรธรรม หมายถึงธรรมเหนือโลก ๙ อย่าง (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑)(ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๙๔/๓๐๔)

เมตตสูตร® : พระสูตรว่าด้วยการแผ่เมตตา เป็นสูตรที่ตรัสมุ่งแสดงทางดำเนิน คุณสมบัติ วิธีปฏิบัติ และอานิสงส์แห่งการปฏิบัติสำหรับพระโยคีผู้มุ่งหวังสันติบทคือพระนิพพาน กล่าวคือ (๑)พระโยคีจะต้องดำเนินทางอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่รียกว่ากรณียกิจ ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๙/๒๑๒) (๒)พระโยคีจะต้องมีคุณสมบัติดังนี้ คือ มีความอาจหาญ ซื่อตรง เคร่งครัด ว่าง่าย อ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่ง สันโดษ มีความประพฤติเบาคือมีเพียงบริขาร ๘ ไม่สะสม ไม่คะนอง ไม่ยึดติดในตระกูล (๓) พระโยคีจะต้องเจริญเมตตากัมมัฏฐาน ปรารถนาให้ตนและสรรพสัตว์ มีแต่ความสุข ไม่มีเวรต่อกัน ไม่เบียดเบียนกันเพราะความโกรธความแค้น เมื่อปฏิบัติได้ดังกล่าวมานี้ ย่อมได้รับอานิสงส์ คือ สามารถบรรลุอรหัตตผลได้ ไม่ต้องเกิดอีกต่อไป (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑/๒๐)

อรรถกถาอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ที่พระเชตวันวิหาร กรุงสาวัตถี ได้ทรงแสดงเมตต-สูตรนี้แก่ภิกษุทั้งหลายผู้ไปอยู่จำพรรษาที่ราวป่าหิมวันต์ แต่ถูกอมนุษย์รบกวนอยู่ตลอดเวลา จึงกลับมาเข้าเฝ้ากราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ไม่สามารถจะอยู่บำเพ็ญสมณธรรมในราวป่านั้นได้พระองค์ตรัสสั่งให้ภิกษุเหล่านั้นกลับไปยังราวป่านั้น เพื่อบำเพ็ญ สมณธรรมอีก โดยทรงแนะวิธีปฏิบัติเพิ่มเติมอีกว่าให้ตั้งกติกากันเคาะระฆังประชุมกัน สวดพระสูตรนี้เดือนละ ๘ วัน ให้แสดงธรรม สนทนาธรรม และเจริญเมตตากัมมัฏฐานนี้ เหตุที่ทรงแสดง

SAMPLE

เมตตสูตรนี้ เพราะเมตตาเป็นธรรมสำหรับขจัดความขุ่นเคืองใจและความพยาบาทโดยเฉพาะ (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๙/๒๐๘)

เมตตสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยการเจริญเมตตา มี ๓ สูตร แปลความหมายเหมือนกัน แต่ต่างกันด้วยเนื้อหาและองค์ธรรม กล่าวคือ

1.เมตตสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยการเจริญเมตตา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์แห่งบุญ คือการเจริญเมตตาจิต ได้แก่ การไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ การไปเกิดเป็นท้าวสักกะจอมเทพถึง ๓๖ ครั้ง และกลับมาเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีมหาสมุทร ทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ได้รับชัยชนะในสงคราม มีรัตนะ ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ขุนพลแก้ว (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำว่า การแผ่เมตตา ในสูตรนี้หมายถึงเมตตาภาวนาหรือเมตตากัมมัฏฐาน กล่าวคือการแผ่จิตที่เกื้อกูล ปรารถนาดีไปยังตนเองและสรรพสัตว์ ปรารถนาให้ตนเองและสรรพสัตว์ไม่มีเวรต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน ไร้ทุกข์ มีแต่สุข ปราศจากความขุ่นเคืองใจ(โทสะ) ไร้พยาบาท (องฺ. เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๗/๔๒, ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๙/๒๐๘, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๒๔๒/๓๒๕)

2.เมตตสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยการเจริญเมตตาจิต ตรัสว่า เธอทั้งหลายอย่ากลัวบุญเลย คำว่า บุญนี้ เป็นชื่อของความสุข เรารู้ชัดว่าบุญที่เราทำแล้วตลอดกาลนาน มีผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจซึ่งเราเสวยมาแล้วตลอดกาลนาน เราเจริญเมตตาจิตตลอด ๗ ปีไม่ได้กลับมาสู่โลกนี้อีกตลอด ๗ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป เมื่อโลกเสื่อม เราเข้าถึงพรหมโลกชั้นอาภัสสรา เมื่อโลกเจริญ เราเข้าถึงพรหมวิมานอันว่างเปล่า ในพรหมวิมานนั้น เราเป็นพรหม เป็นมหาพรหม ๗ ครั้ง เป็นผู้ครอบงำ ไม่ใช่ถูกใครๆ ครอบงำ เป็นผู้เห็นแน่นอน มีอำนาจ เป็นท้าวสักกะจอมเทพถึง ๓๖ ครั้ง เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรมหลายร้อยครั้ง เพรียบพร้อมด้วยรัตนะ ๗ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ขุนพลแก้ว เราเคยมีบุตรมากกว่าพันคน ล้วนเป็นคนกล้าหาญชาญชัย ย่ำยีข้าศึกได้ เรานั้นปกครองแผ่นดินนี้ อันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต โดยธรรม โดยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตราเลย (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๒/๑๒๐)

3.เมตตสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยการแผ่เมตตา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๔๓/๕๓๓) (ดูรายละเอียดในขุททกปาฐะ)(ดูรายละเอียดในขุททกปาฐะ)

SAMPLE

เมตตา, พรหมวิหารธรรม : ความรัก, ความปรารถนาให้เขามีความสุข, แผ่ไมตรีจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า (ข้อ ๙ ในบารมี ๑๐,ข้อ ๑ ในพรหมวิหาร ๔, ข้อ ๒ ในอารักขกัมมัฏฐาน๔) ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแผ่พระเมตตาจิตไปยังมัลลกษัตริย์ชื่อโรชะแล้วเสด็จลุกจากอาสนะเข้าพระวิหาร มัลลกษัตริย์โรชะพอได้รับกระแสพระเมตตาจิตของพระผู้มีพระภาคถูกต้องจึงเที่ยวค้นหาตามพระวิหาร ตามบริเวณทั่วทุกแห่ง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๑/๑๓๔)

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๘/๔๖๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๖,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๘/๓๔๑,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๓/๑๙๓,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๖๑/๓๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๕/๑๘๒,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑/๔๒๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๓/๓๑๕,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๖/๓๑,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๔๒/๓๒๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๒/๕๙๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๙/๔๙๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๖/๕๖๖,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๐๗/๘๔๓ ; ดู **แผ่เมตตา**

เมตตากถา : ว่าด้วยเมตตา กถาว่าด้วยเมตตา แบ่งเป็น ๔ วาร คือ (๑) อินทริยวาร(๒) พลวาร (๓) โพชฌังควาร (๔) มัคคังควาร เพื่ออธิบายพระสูตรที่ว่าด้วยเมตตาซึ่งท่านนำมาแสดงดังต่อไปนี้

อุทเทส

ท่านพระสารีบุตรนำพระสูตรที่ว่าด้วยเมตตามาแสดงเป็นอุทเทสดังนี้ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเมตตาเจโตวิมุตติอันบุคคลปฏิบัติแล้ว เจริญแล้ว ทำให้ มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ตั้งไว้เนือง ๆ สั่งสมแล้ว ปรารภเสมอ ดีแล้ว อานิสงส์ ๑๑ ประการเป็นอันหวังได้ ฯลฯ (องฺ.เอกาทสก. (ทสก(ไทย) ๒๔/๑๕/๒๘๔)

นิทเทส

ท่านนำคำว่า “เมตตาเจโตวิมุตติ” มาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ ดังนี้

เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงก็มี เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจงก็มี เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสู่ทิศทั้งหลายก็มี คำปุจฉาว่า “เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วยอาการเท่าไร เมตตา-เจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจงด้วยอาการเท่าไร เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสู่ทิศทั้งหลายด้วยอาการเท่าไร” ท่านวิสัชนาว่า เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วยอาการ ๕ ประการ เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจงด้วยอาการ ๗ ประการ เมตตาเจโต-วิมุตติแผ่ไปสู่

SAMPLE

ทิศทั้งหลายด้วยอาการ ๑๐ ประการ ลำดับต่อไป ท่านนำคำวิสัชนาเมตตาเจโตวิมุตติ ๓ ประการ มาอธิบายโดย วิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ ดังนี้

๑. วิธีการแผ่เมตตาเจโตวิมุตติโดยไม่เจาะจง คำปุจฉาว่า “เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วยอาการ ๕ ประการ อะไรบ้าง” ท่านวิสัชนาว่า (๑) ขอสัตว์ทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุขรักษาตนเถิด (๒) ขอปาณชาตทั้งปวง ... (๓) ขอภูตทั้งปวง ... (๔) ขอบุคคลทั้งปวง ... (๕) ขอผู้ที่นับเนื่องด้วยอัตภาพทั้งปวง ...

๒. วิธีการแผ่เมตตาเจโตวิมุตติโดยเจาะจง คำปุจฉาว่า “เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจงด้วยอาการ ๗ ประการ อะไรบ้าง” ท่านวิสัชนาว่า (๑) ขอสตรีทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด (๒) ขอบุรุษทั้งปวง ... (๓) ขออารยชนทั้งปวง ... (๔) ขออนารยชนทั้งปวง ... (๕) ขอเทวดาทั้งปวง ... (๖) ขอมนุษย์ทั้งปวง ... (๗) ขอวินิปาติกสัตว์ทั้งปวง ...

๓. วิธีการแผ่เมตตาเจโตวิมุตติไปสู่ทิศทั้งหลาย คำปุจฉาว่า “เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสู่ทิศทั้งหลายด้วยอาการ ๑๐ ประการ อะไรบ้าง” ท่านวิสัชนาว่า (๑) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียด เบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด (๒) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศปัจฉิม ... (๓) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอุดร ... (๔) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศทักษิณ ... (๕) ขอสัตว์ ทั้งปวงในทิศอาคเนย์ ... (๖) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศพายัพ ... (๗) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอีสาน ... (๘) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศหรดี ... (๙) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องล่าง ... (๑๐) ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องบน ...

เมตตาเจโตวิมุตติที่แผ่ไปสู่ทิศทั้งหลายด้วยอาการ ๑๐ ประการนี้ มี ๑๒ รอบ โดยมีองค์ธรรม ๑๒ องค์ธรรม (สัตว์และบุคคลในวิธีการแผ่เมตตาเจโตวิมุตติที่ ๑-๒) เป็นตัวกำหนดรอบ

๔.๑ - ๔.๔ อินทริยวาร พลวาร โพชฌังควาร และมัคคังควาร

อินทริยวาร พลวาร โพชฌังควาร และมัคคังควาร อธิบายการแผ่เมตตาเจโตวิมุตติโดยนำองค์ธรรมแต่ละองค์ธรรมในจำนวน ๑๒ องค์ธรรม (คือ สัตว์และบุคคล ๑๒ จำพวกในวิธีการแผ่เมตตาเจโตวิมุตติที่ ๑-๒) มาหมุนด้วยธรรม ๔ หมวดนี้ คือ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ รวม ๑๒ รอบ แต่ละรอบมีรูปแบบเหมือนกัน ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

เมตตากรุณา : เมตตา และ กรุณา ความรักความปรารถนาดีและความสงสารความอยากช่วยเหลือปลดเปลื้องทุกข์(ข้อแรกในเบญจธรรม) ดังคำในเถรคาถาที่พระปุสสเถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ว่าง่าย พูดจาอ่อนหวานมีความเคารพกันและกัน มีจิตเมตตากรุณา สำรวมในศีล ปรารภ

SAMPLE

ความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว บากบั่นมั่นคงเป็นประจำเถิด (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๗๙/๔๙๙)

อรรถกถาอธิบายเมตตากรุณาว่ามีในเบญจธรรม ๕ ประการ คือ (๑) เมตตากรุณา (๒) สัมมาอาชีวะ (๓) กามสังวร (สำรวมในกาม) (๔) สัจจะ (๕) สติ สัมปชัญญะ บางแห่งว่าแปลกไปบางข้อ คือ (๒) ทาน (๓) สทารสันโดษ(พอใจเฉพาะภรรยาของตน) (๕) อัปปมาทะ (ความไม่ประมาท) และธรรม ๕ ประการนี้ควรประพฤติคู่กันไปกับการรักษาเบญจศีล (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๗๘/๓๖๑,องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๗๘/๓๙๓)

เมตตากายกรรม : กระทำทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา,ทำกรรมทางกายด้วยเมตตาดังคำในโกสัมพิกขันธกะ ที่พระอนุรุทธเถระเป็นต้นกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์นั้นเข้าไปตั้งเมตตากายกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลัง เข้าไปตั้งเมตตาวจีกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลัง,เป็นข้อ ๑ ในสาราณียธรรม ๖ ประการ ซึ่งทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน,ในเถรคาถา พระอานนท์กล่าวไว้ว่า เราได้อุปัฏฐากพระผู้มีพระภาคด้วยเมตตากายกรรมดุจพระฉายาที่ติดตามพระองค์เป็นเวลา ๒๕ ปี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๖/๓๕๗, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๑/๘๗,๑๐/๒๐๗/๑๕๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑,๑๑/๓๕๖/๓๘๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๒๖/๓๕๘,๑๒/๓๔๗/๓๘๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๔/๕๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑/๔๒๖,๒๒/๑๒/๔๒๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๔/๕๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เมตตากายกรรม หมายถึงกายกรรมที่พึงทำด้วยจิตประกอบด้วยเมตตาและเมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรมก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกันนี้ (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๙๗)

เมตตาจิต : จิตประกอบด้วยเมตตา, ใจมีเมตตา,ในวิภังค์อธิบายเมตตาและจิตไว้สรุปความได้ว่า จิตที่มีความรักใคร่ จิตที่มีกิริยาที่รักใคร่ จิตที่มีภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย, จิตเป็นธรรมชาติสหรคต เกิดพร้อม ระคน สัมปยุตด้วยเมตตา จึงชื่อว่าจิตสหรคตด้วยเมตตา ในจูฬวรรค กล่าวไว้ว่า ถ้าภิกษุนั้นแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูลนี้ภิกษุนั้นก็จะไม่ถูกงูกัดถึงแก่มรณภาพหรือดังคำว่าพระผู้มีพระภาคทรงแผ่เมตตาจิตไปที่ช้างนาฬาคิรี (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๑/๑๔,๗/๒๕๑/๑๕,๗/๓๔๒/๑๙๖,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗)

คำนี้ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งเช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๗/๑๖๖,๙/๓๙๘/๑๖๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๒/๑๙๔,๑๐/๓๒๗/๒๕๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙,๑๑/

๗๒/๕๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๗/๖๗,๑๒/๒๒๔/๒๓๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐/๒๑,๑๓/๕๓/๔๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๐/๒๗๐,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๒๖/๓๑๕,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๙/๓๘๕,๑๘/๓๖๐/๔๑๑,๑๘/๓๖๕/๔๔๐,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๕/๑๗๔,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕๓/๑๐,๒๐/๖๔/๒๕๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๗/๑๑๑,๒๑/๑๒๕/๑๙๐,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๐/๔๗๓,๒๓/๖๒/๑๒๐,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๙,๒๔/๔๔/๙๖,๒๔/๒๑๙/๓๖๔,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๓๗/๗๓,ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๒๔๕/๖๓๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๒/๓๕๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๔๕๑)

เมตตาเจโตวิมุตติ : ความหลุดพ้นทางใจที่ประกอบด้วยเมตตา หมายถึงเมตตาที่เกิดจากตติยฌานและจตุตถฌาน เพราะพ้นจากธรรมที่เป็นข้าศึก ได้แก่นิวรณ์ ๕มีกามฉันทะเป็นต้น,ในปริวารกล่าวไว้ว่า อานิสงส์สำหรับคนที่เจริญเมตตาเจโตวิมุตติ มี ๑๑ ประการ มีหลับเป็นสุข จนถึงมื่อยังไม่บรรลุคุณวิเศษ อันยิ่งขึ้นไป ย่อมเข้าถึงพรหมโลก,ในกุลสูตร กล่าวไว้ว่า เมตตาเจโตวิมุตติที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ภิกษุรูปนั้นย่อมถูกพวกอมนุษย์กำจัดได้ยาก (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๑/๔๙๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕๖/๒๔๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๖/๓๒๕,๑๑/๓๕๖/๓๙๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐/๒๑,๑๓/๔๗๑/๕๙๖,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๕/๓๑๔,๑๖/๒๒๖/๓๑๕,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๖๐/๔๑๑,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๒/๑๖๕,๑๙/๒๓๕/๑๗๖,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๗/๔,๒๐/๓๘๓/๔๖,๒๐/๓๘๔/๔๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๓/๔๒๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑/๑๙๓,๒๓/๖๓/๓๖๒,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๕/๔๒๕,๒๔/๒๑๙/๓๖๕,๒๔/๕๐๒/๔๔๘,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๑๓,๓๑/๒๒/๔๖๐,๓๑/๑๒๓/๑๙๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เมตตาเจโตวิมุตติ ในที่นี้หมายถึงเมตตาที่เกิดจากตติยฌานและจตุตถฌาน เพราะพ้นจากปัจจนึกธรรม (ธรรมที่เป็นข้าศึก) กล่าวคือนิวรณ์ ๕ ประการ ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๒๖/๒๓๔, องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๗/๔๒, องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๓/๑๐๔)

เมตตาฌาน : ฌานที่มีเมตตา,ซึ่งเป็นฌานในอัญญมัญญา,หมายถึงฌานที่สหรคตด้วยเมตตาพรหมวิหาร ดังคำในปฐมเมตตาสูตร ที่กล่าวไว้ว่า บางคนในโลกนี้มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ฯลฯ เขาชอบใจเมตตาฌานนั้น ฯลฯ เขาดำรงอยู่ในเมตตาฌานนั้นโดยมากไม่เสื่อมเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทวดาชั้นหมู่พรหม(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๕/๑๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัปปมัญญาหมายถึงเมตตาฌาน (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๕๑๓/๒๔๑)

SAMPLE

เมตตาบารมี : บารมีที่ประกอบด้วยเมตตา มีปรากฏในสุวัณณสามชาดก ช่วงที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวัณณสามดาบสได้บำเพ็ญเมตตาบารมี,ในจริยาปิฎก กล่าวไว้ว่า ในกาลที่เราเป็นพระราชาปรากฏนามว่าเอกราช ครั้งนั้น เราอธิษฐานศีลที่บริสุทธิ์ยิ่ง ฯลฯ สงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ พระเจ้าโกศลพระนามว่าทัพพเสน มาชิงเอานครของเราไป และฝั่งพระองค์ในพื้นดิน เราเห็นหมู่อำมาตย์ที่แย่งชิงราชสมบัติ ที่มั่งคั่งภายในนครเราไปเหมือนบุตรที่รักบุคคลมีเมตตาเสมอเราไม่มีนี้เป็นเมตตา(ปรมัตถ) บารมีของเรา,ในสโมธานกถา กล่าวไว้ว่า ในภพที่เราเป็นพระเจ้าพรหมทัตต์และคัณฑิติณฑกะที่กล่าวมาแล้วเป็นเมตตาบารมี (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๙๖/๒๒๙, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕๖/๕๘๗,๓๓/๑๕๗/๕๘๗,๓๓/๑๕๙/๕๘๘, ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๑๘/๗๗๔,๓๓/๑๒๒/๗๗๕,๓๓/๑๒๒/๗๗๘)

เมตตาปรมัตถบารมี : บารมีที่ประกอบด้วยเมตตาชั้นสูงสุด,หมายถึงเจริญเมตตาชั้นสูงสุด ดังคำในสโมธานกถา พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าไว้ว่า ในภพที่เราเป็นพระเจ้าเอกราช เป็นบารมีไม่มีของผู้อื่นเหมือน นี้เป็นเมตตาปรมัตถบารมี (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๘)

เมตตาพรหมวิหาร : พรหมวิหารคือเมตตา,ธรรมเครื่องอยู่อย่างผู้ประเสริฐที่มีเมตตา ในเมตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คำว่า บุญ นี้ เป็นชื่อของความสุขที่น่าปรารถนา เรารู้ชัดผลที่น่าปรารถนา ของบุญที่เราทำไว้ตลอดกาลนาน เราเจริญเมตตาพรหมวิหารมาถึง ๗ ปีจึงไม่มาเกิดในโลกนี้อีกถึง ๗ สังวัฏฏวิวัฏฏกัป (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๖); ดูประกอบใน องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๓๖๖

เมตตาภาวนา : การเจริญเมตตา, หมายถึงเจริญเมตตาแผ่ไปไม่มีประมาณ, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๖ ข้อที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนราหุล ดังมีในมหาราหุโลวาทสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอจงเจริญเมตตาภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญเมตตาภาวนาอยู่ จักละพยาบาทได้,ในเมตตาภาวนาสูตร กล่าวไว้ว่า ผู้มีสติตั้งมั่นเจริญเมตตาแผ่ไปไม่มีประมาณ,เป็นเหตุให้เกิดสุข ดังคำในปุญญกิริยาวัตถุสูตรที่กล่าวไว้ว่า ผู้หวังประโยชน์สุข คือควรบำเพ็ญทานควรประพฤติธรรมสม่ำเสมอและควรเจริญเมตตาภาวนา บัณฑิต ครั้นเจริญธรรม ๓ประการที่เป็นเหตุให้เกิดสุขดังกล่าวมานี้แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่มีสุข(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๐/๑๓๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๓)

เมตตาภาวนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเจริญเมตตา) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ เป็นเหตุให้มีอานิสงส์มากกว่าการบำเพ็ญบุญทั้งหลาย

SAMPLE

กล่าวคือ ผู้มีสติตั้งมั่น เจริญเมตตาแผ่ไปไม่มีประมาณพิจารณาเห็นธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ ย่อมมีสังโยชน์เบาบาง หากบุคคลมีจิตไม่คิดประทุษร้ายสัตว์แม้ชีวิตเดียว เจริญเมตตาเป็นประจำอยู่ ก็เป็นผู้ชื่อว่าฉลาดเพราะการเจริญเมตตานั้น แต่พระอริยบุคคลผู้มีใจอนุเคราะห์สัตว์ทุกหมู่เหล่า ชื่อว่าสั่งสมบุญไว้เป็นอันมาก พระราชาผู้ทรงธรรมเช่นกับฤาษี ทรงชนะใจหมู่สัตว์ทั่วแผ่นดินด้วยราชธรรม ทรงบูชายัญ คือ(สัสสเมธะปุริสเมธะ สัมมาปาสะวาชเปยยะ และนิรัคคฬะ) เสด็จเที่ยวไป ยัญเหล่านั้น ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งเมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญดีแล้ว (เหมือนแสงหมู่ดวงดาวทุกดวงไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งแสงจันทร์ฉะนั้น) ผู้มีเมตตาในสัตว์ทุกหมู่เหล่าจะไม่ฆ่าเองไม่ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ไม่ชนะเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นชนะไม่มีเวรกับใครๆ(ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๒๗/๓๗๒)

เมตตามโนกรรม : กระทำทางใจที่มีเมตตา, ทำกรรมทางใจด้วยเมตตา หมายถึงมโนกรรมที่พึงกระทำด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตา,เป็นข้อ ๓ ในสาราณียธรรม ๖ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๑/๘๘,๑๐/๒๐๗/๑๕๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๒๖/๓๕๘,๑๒/๓๔๗/๓๘๐,๑๒/๔๙๑/๕๓๐,๑๒/๔๙๒/๕๓๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๔/๖๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑/๔๒๖,๒๒/๑๒/๔๒๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๖/๕๑๐)

เมตตาและกรุณา : เมตตาและกรุณา ความรักความปรารถนาดีและความสงสารความอยากช่วยเหลือปลดเปลื้องทุกข์(ข้อ ๑ ในเบญจธรรม) ดังคำในอสังกิยชาดก ที่ ฤาษีโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่พวกพ่อค้าเกวียนว่าเราไม่มีความหวาดระแวงในหมู่บ้านทั้งไม่มีความกลัวในป่าเรามุ่งขึ้นสู่ทางตรงด้วยเมตตาและกรุณา (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๖/๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เมตตาและกรุณา ต้องเจริญด้วยฌานที่ ๓ และฌานที่ ๔ (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๖๑/๖๑)

2.ชื่อเทพบุตรที่มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน กรุงกบิลพัสดุ์ มีปรากฏในมหาสมยสูตร ดังคำว่า เทพ (๑๐หมู่)คืออาโป ปฐวี เตโช วาโยวรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณา เป็นผู้มียศก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เมตตาและกรุณา หมายถึงเหล่าเทพที่เกิดด้วยอำนาจเมตตาฌานและกรุณาฌานที่เคยบำเพ็ญมา(ที.ม.อ.(บาลี) ๓๔๐/๓๐๕)

เมตตาวจีกรรม : กระทำทางวาจาที่มีเมตตา กระทำทางวาจาที่มีเมตตา, ทำกรรมทางวาจาด้วยเมตตา หมายถึงวจีกรรมที่พึงกระทำด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตา,เป็นข้อ ๒ ในสาราณียธรรม ๖ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๑/๘๘,๑๐/๒๐๗/๑๕๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/

SAMPLE

๓๒๖/๓๕๘,๑๒/๓๔๗/๓๘๐,๑๒/๔๙๑/๕๓๐,๑๒/๔๙๒/๕๓๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๔/๖๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑/๔๒๖,๒๒/๑๒/๔๒๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๖/๕๑๐)

เมตตาสหคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยจิตมีเมตตา ภิกษุกลุ่มหนึ่งกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พวกอัญเดียรถีย์เห็นว่า คำสอนเกี่ยวกับการละนิวรณ์และการเจริญพรหมวิหารของพวกเขากับของพระพุทธศาสนาไม่แตกต่างกันเลย พระองค์จึงทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายย้อนถามว่า เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ และอุเบกขาเจโตวิมุตติมีอะไรเป็นคติ มีอะไรเป็นอย่างยิ่ง มีอะไรเป็นผล มีอะไรเป็นที่สุด ซึ่งปัญหานี้คนนอกพุทธศาสนาไม่สามารถตอบได้ แล้วทรงอธิบายว่าโพชฌงค์ ๗ ประการเป็นคติเป็นต้นของธรรมเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๕/๑๗๔)

เมตตาสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยผู้มีเมตตาจิต (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทุกหมู่เหล่าด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่อย่างนี้ ชอบใจ ติดใจ ปลื้มใจ ชอบอยู่กับเมตตาฌานนั้นโดยมาก ไม่เสื่อม เมื่อตายไปก็ไปเกิดในพรหมโลก ดำรงอยู่ในพรหมโลกนั้นจนสิ้นอายุ แล้วปรินิพพานในภพนั้น ส่วนปุถุชนดำรงอยู่ในพรหมโลกนั้นจนสิ้นอายุแล้วไปสู่นรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง แดนเปรตบ้าง (๒) มีกรุณาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... แผ่ไปตลอดโลกทุกหมู่เหล่าด้วยกรุณาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ... ชอบอยู่กับกรุณาฌานนั้นโดยมาก ไม่เสื่อม เมื่อตายไปก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ ดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นอาภัสสระนั้นจนสิ้นอายุ แล้วปรินิพพานในภพนั้น ส่วนปุถุชนดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นอาภัสสระนั้นจนสิ้นอายุแล้วไปสู่นรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง แดนเปรตบ้าง (๓) มีมุทิตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... แผ่ไปตลอดโลกทุกหมู่เหล่าด้วยมุทิตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ... ชอบอยู่กับมุทิตาฌานนั้นโดยมาก ไม่เสื่อม เมื่อตายไปก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุภกิณหะดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นสุภกิณหะนั้นจนสิ้นอายุแล้ว ปรินิพพานในภพนั้น ส่วนปุถุชนดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นสุภกิณหะนั้นจนสิ้นอายุแล้วไปสู่นรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง แดนเปรตบ้าง (๔) มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... แผ่ไปตลอดโลกทุกหมู่เหล่าด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ... ชอบอยู่กับอุเบกขาฌานนั้นโดยมาก ไม่เสื่อม เมื่อตายไปก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัปผละ ดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นเวหัปผละนั้นจนสิ้นอายุ แล้วปรินิพพานในภพนั้น ส่วนปุถุชน

SAMPLE

ดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นเวหัปผละนั้นจนสิ้นอายุแล้วไปสู่นรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง แดนเปรตบ้าง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๕/๑๙๐)

เมตตาสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยผู้มีเมตตาจิต สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทุกหมู่เหล่าด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่อย่างนี้ พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่มีอยู่ในเมตตาจิตนั้นโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เสียดแทง เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นสิ่งคับแค้น เบียดเบียน ไม่เชื่อฟัง ต้องแตกสลายไปว่างเปล่า ไม่อยู่ในอำนาจ หลังจากตายแล้ว เขาก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสที่ปุถุชนไปเกิดไม่ได้ (๒) มีกรุณาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... แผ่ไปตลอดโลกทุกหมู่เหล่าด้วยกรุณาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ... พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป ... ที่มีอยู่ในกรุณาจิตนั้นโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นต้น หลังจากตายแล้ว เขาก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสที่ปุถุชนไปเกิดไม่ได้ (๓) มีมุทิตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... แผ่ไปตลอดโลกทุกหมู่เหล่าด้วยมุทิตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ...พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป ...ที่มีอยู่ในมุทิตาจิตนั้นโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นต้น หลังจากตายแล้ว เขาก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสที่ปุถุชนไปเกิดไม่ได้ (๔) มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... แผ่ไปตลอดโลกทุกหมู่เหล่าด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ... พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป ... ที่มีอยู่ในอุเบกขาจิตนั้นโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นต้น หลังจากตายแล้วเขาก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสที่ปุถุชนไปเกิดไม่ได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๖/๑๙๓)

เมตตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยเมตตา มี ๓ สูตร แปลความหมายต่างกัน และมีองค์ธรรมต่างกัน กล่าวคือ

1.เมตตาสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยเมตตา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีเมตตาย่อมมีผลมาก แล้วทรงอธิบายคำว่า มีผลมาก ด้วยการตรัสพระสูตรย่อย ๕ สูตร ในลักษณะเดียวกันดังแสดงไว้ในอัฏฐิกมหัปผลสูตรที่๑(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๔๓/๑๙๓)

2.เมตตาสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยอานิสงส์แห่งเมตตาเจโตวิมุตติ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมตตาเจโตวิมุตติ(หมายถึงเมตตาที่เกิดจากฌานและจตุตถฌานพันธรรมที่เป็นข้าศึกคือนิวรณ์ ๕) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็น

ที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว พึงหวังได้อานิสงส์ ๘ คือ (๑) หลับเป็นสุข (๒) ตื่นเป็นสุข (๓) ไม่ฝันร้าย (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย (๕) เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย (๖) เทวดาทั้งหลายรักษา (๗) ไฟ ยาพิษ หรือศัสตรากล้ำกรายไม่ได้ (๘) เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษ (คืออรหัตตผล) ย่อมไปเกิดในพรหมโลก (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑/๑๙๓)

3.เมตตาสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยอานิสงส์ของเมตตา พระผู้มีพระภาคพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มาก แล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว พึงหวังได้อานิสงส์ ๑๑ คือ (๑) หลับเป็นสุข (๒) ตื่นเป็นสุข (๓) ไม่ฝันร้าย (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย (๕) เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย (๖) เทวดาทั้งหลายรักษา (๗) ไฟ ยาพิษ หรือศัสตรา กล้ำกรายไม่ได้ (๘) จิตตั้งมั่นได้เร็ว (๙) สีหน้าสดใส (๑๐) ไม่หลงลืมสติตาย (๑๑) เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษ (หมายถึงอรหัตตผล) ย่อมไปเกิดในพรหมโลก (องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕)

เมตตาอุปบารมี : เมตตาชั้นอุปบารมี,เป็นบารมีขั้นกลาง ในจริยาปิฎก พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าไว้ว่า ในภพที่เราเป็นโสณ(นันท)บัณฑิตผู้ทำความรัก บารมีเหล่านั้นเป็นเมตตาอุปบารมี (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒/๗๗๘)

เมตติกาเถรีคาถา : ภาษิตของพระเมตติกาเถรี,คาถาของพระเมตติกาเถรี ท่านพระเมตติกาเถรีกล่าวไว้ว่า เราประสบทุกข์ เสื่อมกำลัง ผ่านวัยสาวไปแล้ว ต้องเดินถือไม้เท้าไปไหนๆ ก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ยังขึ้นภูเขาได้ เราเก็บผ้าสังฆาฏิและคว่ำบาตรแล้ว นั่งบนภูเขา ครั้งนั้น จิตของเราหลุดพ้นแล้ว เราได้บรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๙/๕๕๙)

เมตติยะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุผู้โจทพระทัพพมัลลบุตรคู่กับพระภุมมชกะ ดังคำว่า พระเมตติยะและพระภุมมชกะ เป็นพระบวชใหม่และมีบุญน้อย เสนาสนะของสงฆ์ชั้นเลว อาหารก็ชั้นเลว ตกถึงท่านทั้งสอง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๓/๓๑๕,๑/๓๘๓/๔๑๖,๑/๓๘๔/๔๑๘,๑/๓๘๔/๓๑๙,๒/๑๐๓/๒๘๗,วิ.จู.(ไทย)๖/๑๙๒/๓๐๓,๖/๑๙๓/๓๐๓,๖/๑๙๓/๓๐๘,๖/๑๙๔/๓๐๘,วิ.จู.(ไทย)๗/๒๖๕/๔๔,๗/๒๖๕/๔๕,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๕/๑๗,๘/๑๖/๑๗,๘/๑๖/๑๘,๘/๖๖/๕๓,๘/๑๙๒/๑๘๔)

เมตติยา, ภิกษุณี : ภิกษุณีผู้เป็นตัวการรับมอบหมายจากพระเมตติยะและพระภุมมชกะมาเป็นผู้โจทพระทัพพมัลลบุตรด้วยข้อหาปฐมปาราชิกมีปรากฏในจูฬวรรคกล่าวไว้ว่าภิกษุณีเมตติยาใส่ความพระทัพพมัลลบุตร(วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๘๓/๔๑๗,วิ.จู.

SAMPLE

(ไทย)๖/๑๙๒/๓๐๕,๖/๑๙๓/๓๐๕,๖/๑๙๒/๓๐๖,๖/๑๙๓/๓๐๖,๖/๑๙๒/๓๐๗,๖/๑๙๓/๓๐๗)

เมตเตยยะ, พระ : ศิษย์คนหนึ่งในจำนวน๑๖ คน ของพราหมณ์พาวรีที่ไปทูลถามปัญหากะพระศาสดา ณ ปาสาณเจดีย์ มีปรากฏในสุตตนิบาต ดังคำที่ท่านพระติสสเมตเตยยะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกความคับแค้นของบุคคลผู้ประกอบเมถุนธรรมเนืองๆข้าพระองค์ฟังคำสอนของพระองค์แล้วจักศึกษาวิเวก(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๒๑/๖๙๗, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๒,๒๙/๕๐/๑๗๕)

เมตไตรย, พระพุทธเจ้า : พระนามพระพุทธเจ้าที่จะบังเกิดในอนาคต หลังจากสิ้นศาสนาพระโคดมแล้ว ในกาลที่มนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก นับเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๕ แห่งภัทรกัปนี้ เรียกว่าพระศรีอริยเมตไตรย หรือเรียกสั้นๆว่า พระศรีอารย์บ้าง พระนามเดิมในภาษาบาลีว่า “เมตเตยยะ” (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๗/๗๘,๑๑/๑๐๘/๗๙,๓๓/๑๙/๗๒๓) ; ดู **ศรีอารยเมตไตรย**, พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์

เมถุน : การกระทำของคนที่เป็นคู่ๆ, การร่วมสังวาส, การร่วมประเวณี ดังคำในปาฏิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราพึงประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เสพเมถุนตลอดชีวิต,หรือดังคำในอัคคัญญสูตรกล่าวไว้ว่าโดยสมัยนั้น สัตว์เหล่าใดเห็นสัตว์เหล่าอื่นกำลังเสพเมถุนกันจึงขว้างฝุ่นใส่บ้างขว้างขี้เถ้าใส่บ้าง,ในภิกขุนีสูตร พระอานนท์กล่าวแก่ภิกษุณีว่า กายนี้เกิดขึ้นเพราะเมถุนและการฆ่าปัจจัยแห่งเมถุนด้วยอริยมรรค พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว,ในมิคสาลาสูตรกล่าวถึงอุบาสกชื่อว่าปุราณะชื่อว่าปุราณะ เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล งดเว้นจากเมถุน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑/๑๐,๑๑/๑๒๖/๙๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๙/๒๒๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๔/๕๐๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๕/๑๖๔,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๖๙/๑๓๕)

ในมหาวิภังค์ อธิบายไว้ว่า เมถุน หมายถึงอสัทธรรมซึ่งเป็นประเวณีของชาวบ้าน มารยาทของคนชั้นต่ำ กิริยาชั่วหยาบ มีน้ำเป็นที่สุดเป็นกิจที่ต้องทำในที่ลับ ต้องทำกันสองต่อสอง (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๕/๔๒)

เมถุนธรรม : ธรรมคือการเสพกาม หมายถึงธรรมแห่งการดำเนินชีวิตของคนคู่ เป็นกิจที่ต้องทำในที่ลับ,ต้องกันกันสองต่อสอง ดังคำในสิกขาบทวิภังค์อธิบายว่า คำว่า เมถุนธรรม แปลว่า ธรรมแห่งการดำเนินชีวิตของคนคู่ หมายถึงอสัทธรรมซึ่งเป็นประเวณีของชาวบ้าน มารยาทของคนชั้นต่ำ กิริยาชั่วหยาบ มีน้ำเป็นที่สุดเป็นกิจที่ต้องทำในที่ลับ ต้องทำกันสองต่อสอง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๕/๔๒)

SAMPLE

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๔/๔๑๘,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑๖/๑๘๐,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒/๒,๘/๖/๙,ที.สี.(ไทย) ๙/๘/๓,๑๙๔/๖๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๖/๙๒,๑๑/๑๒๗/๙๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๒/๓๒๓,๑๒/๔๑๑/๔๔๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๒,๑๓/๒๓๔/๒๗๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๐,๑๔/๑๐๒/๑๒๑,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๐/๖๕,๑๕/๑๐๕/๑๑๕)

มีอรรถาอธิบายว่า (ดู วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๕/๔๒, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๕/๑๖๔)

เมถุนวิรัติ : การงดเว้นจากเมถุนธรรม, การเว้นจากการร่วมประเวณี,การงดเว้นจากการเสพเมถุน,การงดเว้นจากการร่วมประเวณี (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

เมถุนสังโยค: อาการพัวพันเมถุน, ความประพฤติที่ยังเกี่ยวเนื่องกับเมถุน มี ๗ข้อ โดยใจความคือ สมณะบางเหล่าไม่เสพเมถุน แต่ยังยินดีในเมถุนสังโยคคือชอบการลูบไล้และการนวดของหญิง,ชอบซิกซี้ เล่นหัวสัพยอกกับหญิง, ชอบจ้องดูตากับหญิง, ชอบฟังเสียงหัวเราะขับร้องของหญิง,ชอบนึกถึงการเก่าที่เคยหัวเราะพูดเล่นกับหญิง,เห็นชาวบ้านเขาบำรุงบำเรอกันด้วยกามคุณแล้วปลื้มใจ, หรือแม้แต่ประพฤติพรหมจรรย์โดยตั้งความปรารถนาที่จะเป็นเทพเจ้า (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๐/๘๒)

เมถุนสูตร : พระสูตรว่าด้วยเมถุนสังโยค ชาณุสโสณิพราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามข้อสงสัยของตนว่า พระโคดมยังปฏิญญาว่าตนเป็นพรหมจารีอยู่หรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อจะพูดให้ถูกต้องควรพูดถึงผู้ใดผู้หนึ่งว่า เขาประพฤติพรหมจรรย์ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย บริสุทธิ์ บริบูรณ์ บุคคลนั้นเมื่อจะพูดให้ถูกต้อง พึงพูดถึงเรา เพราะเราประพฤติพรหมจรรย์ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลถามอีกว่า อะไรเล่า ชื่อว่าเป็นความขาด ความทะลุ ความด่าง ความพร้อยแห่งพรหมจรรย์ พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงเมถุนสังโยค ๗ คือ สมณะหรือพราหมณ์บางคนปฏิญญาว่าตนเป็นพรหมจารี ไม่ประพฤติกิจสองต่อสอง(หมายถึงกิจที่คนสองคนเสพสมกัน) (๑) แต่ยังยินดีการลูบไล้ การขัดถู การให้อาบน้ำ และการนวดฟั้นของมาตุคาม (๒) ...ไม่ยินดีการลูบไล้ การขัด การให้อาบน้ำ และการนวดฟั้น แต่ยังสัพยอก เล่นหัว หัวเราะร่ากับมาตุคาม (๓) ... ไม่สัพยอก เล่นหัว ไม่หัวเราะร่ากับมาตุคาม แต่ยังเพ่งจ้องตากับมาตุคาม (๔) ...ไม่เพ่งจ้องตากับมาตุคาม แต่ยังฟังเสียงของมาตุคามผู้หัวเราะ ผู้พูด ผู้ขับร้อง หรือผู้ร้องไห้อยู่นอกฝาหรือนอกกำแพง (๕) ...ไม่ฟังเสียงของมาตุคามผู้หัวเราะ ผู้พูด ผู้ขับร้อง

SAMPLE

หรือผู้ร้องไห้อยู่นอกฝาหรือนอกกำแพง แต่ยังคอยนึกถึงการที่เคยหัวเราะพูดจาเล่นหัวกับมาตุคาม (๖) ... ไม่คอยนึกถึงการที่เคยหัวเราะพูดจาเล่นหัวกับมาตุคาม แต่ยังดูคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้เอิบอิ่มพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอตนอยู่ (๗) ...ไม่ดูคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้เอิบอิ่มพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอตนอยู่ แต่ยังประพฤติพรหมจรรย์ ปรารถนาเป็นเทพเจ้าหมู่ใดหมู่หนึ่งว่าด้วยศีล วัตร ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจักเป็นเทพหรือเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง แล้วตรัสว่า สมณพราหมณ์ผู้ชอบใจ ติดใจ และถึงความปลื้มใจกับการกระทำดังกล่าวข้างต้นนั้น ชื่อว่าเป็นความขาด ความทะลุ ความด่าง และความพร้อยแห่งพรหมจรรย์ เราเรียกว่า ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยเมถุนสังโยค ไม่หลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่า ไม่หลุดพ้นจากทุกข์ แล้วตรัสอีกว่า ตราบเท่าที่เรายังเห็นเมถุนสังโยค ๗ นี้ อย่างใดอย่างหนึ่งในตนที่ยังละไม่ได้ เรายังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก แต่เมื่อไม่เห็นเมถุนสังโยค ๗ นี้อย่างใดอย่างหนึ่งในตนที่ยังละไม่ได้ เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกแล้วเกิดญาณทัสสนะขึ้นว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้ เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ย่อมไม่มี ชาณุสโสณิพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะจนตลอดชีวิต (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๐/๘๒)

อรรถกถาอธิบายว่า ตลอด ๖ ปีที่ทรงบำเพ็ญเพียรในขณะยังมีกิเลสอยู่นั้นแม้เพียงแต่ความคิดคำนึงถึงความสุขในราชสมบัติ หรือความพรั่งพร้อมด้วยนางฟ้อนในปราสาทนั้น มิได้เกิดขึ้นแก่พระองค์เลยแม้แต่น้อย (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี)๓/๕๐/๑๘๕)

เมทนีดล : พื้นแผ่นดิน ดังคำในสุมังคลชาดก กล่าวไว้ว่า มหาเมฆยังเมทนีดลให้ชุ่มฉ่ำด้วยน้ำ,หรือดังคำในกุสชาดกที่พระเจ้ากุสโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่า น้องประภาวดี พี่ลุ่มหลงในผิวพรรณของเธอ จึงซมซานท่องเที่ยวไปสู่เมทนีดลไม่รู้จักทิศว่า เรามาจากไหน (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๓๕/๒๙๐,ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๔/๕๖,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๕/๖๐๑)

เมทพุปะ, นิคม : นิคมหนึ่งในสักกชนบท,เป็นสถานที่พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย ณ นิคมของพวกเจ้าศากยะชื่อเมทพุปะแคว้นสักกะ ก่อนที่เสนาบดีชื่อทีฆการายนะจะยึดอำนาจและมอบราชสมบัติให้วิฑูฑภะครองราชสมบัติ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๔๙)

เมโท,เมทะ: มันข้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

SAMPLE

เมธาราม : ชื่อสถานที่เป็นที่ปรินิพพานของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะมีปรากฏในพุทธวงศ์ ดังคำว่าพระชินพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่าสุเมธะเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ เมธาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๑/๖๔๙)

เมธี: นักปราชญ์, คนมีความรู้ ดังคำในอปทานกล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าผู้มีปัญญาเสมอด้วยพื้นปฐพี เป็นเมธีชั้นเลิศ ซึ่งชนทั้งหลายถวายพระนามว่าสุเมธะ ประทับนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๑/๑๔๓)

เมรัย : น้ำเมาที่ยังไม่ได้กลั่น, น้ำเมาที่เกิดจากการหมักหรือแช่,ในมหาวิภังค์อธิบายว่าที่ชื่อว่า เมรัย ได้แก่น้ำหมักดองดอกไม้ น้ำหมักดองผลไม้ น้ำหมักดองน้ำผึ้ง น้ำหมักดองน้ำอ้อยงบ น้ำหมักดองที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๒๘/๔๖๕)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่งเช่น (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๕๒/๑๔๗,๙/๓๙๔/๑๖๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐/๑๒,๑๐/๔๑๖/๓๔๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๕/๑๔๘,๑๒/๓๖๖/๔๐๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗/๘,๑๓/๔๑๕/๕๒๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๗/๔๒๖,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐๓/๓๒๕,๑๘/๓๑๒/๓๓๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๐/๓๐๔,๒๐/๑๐๙/๓๕๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๔๙,๒๒/๔๗/๗๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๕/๒๖๙,๒๓/๒๖/๒๗๐,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๒/๒,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๗/๑๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เมรัย มี ๕ อย่างคือ (๑) เครื่องดองดอกไม้ (๒) เครื่องดองผลไม้ (๓) เครื่องดองน้ำอ้อย (๔) เครื่องดองผสมเครื่องปรุง (๕) เครื่องดองน้ำผึ้ง (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒/๑๗-๑๘)

ส่วนใน องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๗๙/๖๙, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๗๙/๖๖ อธิบายว่าเมรัยมี ๔ อย่าง กล่าวคือไม่มีเครื่องดองผสมเครื่องปรุง คำว่าเมรัย เป็นของมึนเมา เพราะเป็นเหตุให้เมา และยังมีสิ่งอื่นอีกที่เป็นของมึนเมา (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒/๑๘)

เมรุ,ภูเขา : 1. ชื่อภูเขาที่เป็นศูนย์กลางของจักรวาล บางทีเรียกพระสุเมรุ ตามคติของศาสนาฮินดู ถือว่าเป็นบริเวณที่มีสวรรค์อยู่โดยรอบ เช่น สวรรค์ของพระอินทร์อยู่ทางทิศเหนือ ไวกุณฐ์แดนสถิตของพระวิษณุหรือพระนารายณ์อยู่ทางทิศใต้ไกลาสที่สถิตของพระศิวะหรือพระอิศวรก็อยู่ทางทิศใต้ เหนือยอดเขาพระสุเมรุนั้น คือ พรหมโลก เป็นที่สถิตของพระพรหม; ภูเขานี้เรียกชื่อเป็นภาษาบาลีว่า **สิเนรุ** และตามคติฝ่ายพระพุทธศาสนา ในชั้นอรรถกถา ยอดเขาสิเนรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งเป็นที่สถิตของพระอินทร์ เชิงเขาสิเนรุ ซึ่งหยั่งลึกลงไปใน

SAMPLE

มหาสมุทรเป็นอสูรพิภพ สูงขึ้นไปกึ่งทางระหว่างแดนทั้งสองนั้น เป็นสวรรค์ของท้าวจาตุมหาราช สวรรค์ชั้นอื่นๆและโลกมนุษย์เป็นต้นก็เรียงรายกันอยู่สูงบ้างต่ำบ้างรอบเขาสิเนรุนี้ (ในวรรณคดีบาลียุคหลังเช่น จูฬวงส์ พงศาวดารลังกาเรียก **เมรุ**และ **สุเมรุ** อย่างสันสกฤตก็มี)ดังคำในมหาปชาปตีโคตรมีเถริยาปทานกล่าวไว้ เมื่อคราวที่มหาปชาปตีโคตมีเถรีปรินิพพานแม้ยอดเขาก็หวั่นไหวตอนหนึ่งว่าแม้ภูเขาเมรุราชก็กัมปนาทหวั่นไหว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๙/๔๒๐)

2.ที่เผาศพ หลังคาเป็นยอด มีรั้วล้อมรอบ ซึ่งคงได้คติจากภูเขาเมรุนั้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

เมรุมาศ, พระ : ที่เผาพระบรมศพพระราชวงศ์ เช่น พระราชา หลังคาเป็นยอด มีรั้วล้อมรอบ ซึ่งคงได้คติจากภูเขาพระสุเมรุ ดังคำในอุพพรีเปตวัตถุ ที่กล่าวว่า พระเจ้าพรหมทัตผู้เป็นใหญ่ในแคว้นปัญจาละ เมื่อวันคืนล่วงไป ๆ พระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว พระนางอุพพรีมเหสีของพระองค์ เสด็จไปยังพระเมรุมาศแล้วทรงกรรแสงอยู่ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๖๙/๒๒๕)

เมล็ดงา : เม็ดเล็กๆ ลักษณะเรียวยาว มีสีดำและสีขาว ปรากฏในมหาวิภังค์ อธิบายการเสพเมถุนเพียงเมล็ดงา ดังคำว่า ที่ชื่อว่า เสพ ได้แก่ ภิกษุใด สอดเครื่องหมายเพศเข้าไปทางเครื่องหมายเพศสอดองคชาตเข้าไปทางองค์กำเนิด โดยที่สุด เข้าไปแม้เพียงเมล็ดงา ภิกษุนี้ชื่อว่าเสพ,เป็นชนิดหนึ่งที่เป็นเภสัช ๕(คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ดังคำในเภสัชชสิกขาบทว่า ที่ชื่อว่า น้ำมัน ได้แก่ น้ำมันที่สกัดจากเมล็ดงา น้ำมันที่สกัดจากเมล็ดผักกาด น้ำมันที่สกัดจากเมล็ดมะซาง น้ำมันที่สกัดจากเมล็ดละหุ่ง หรือน้ำมันไขสัตว์,ในมหาสีหนาทสูตรกล่าวว่า เป็นอาหารกินได้ ดังที่สมณพราหมณ์บางพวกดำรงชีวิตอยู่ด้วยเมล็ดงา,ในติลทักขิณวิมานกล่าวไว้ว่าหญิงคนหนึ่งถวายเมล็ดงาแด่พระพุทธเจ้าแล้วไปเกิดในสวรรค์,ในอปทาน กล่าวว่า นางภัททกาปิลานีเห็นเมล็ดงาที่มีอยู่ในเรือน ซึ่งนำออกผึ่งแดด เห็นกาจิกกินหนอนอยู่ได้ความสลดใจ จึงออกบวช (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๕/๔๒,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๓/๑๔๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๐/๑๐๖,๑๒/๑๕๙/๑๖๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๐/๑๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๓/๔๙๔)

เมล็ดผักกาด,เมล็ดพันธุ์ผักกาด : เป็นชนิดหนึ่งที่เป็นเภสัช ๕ ดังคำในเภสัชชสิกขาบทว่า ที่ชื่อว่า น้ำมัน ได้แก่น้ำมันที่สกัดจากเมล็ดงา น้ำมันที่สกัดจากเมล็ดผักกาด ฯลฯหรือเป็นแผล ให้ชะแผลด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด,ในสาสปสูตร ใช้เม็ดผักกาดอธิบายเปรียบเทียบเรื่องกัป,ในวาเสฏฐสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์ไว้ว่า เราเรียกผู้ไม่ติดใจในกามทั้งหลาย เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว เหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาด ไม่ติดอยู่บนปลายเหล็กแหลมนั้นว่า เป็น

SAMPLE

พราหมณ์,ในโกกาลิกสูตร กล่าวไว้ว่า พระโกกาลิกด่าพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะแล้วมีตุ่มทั่วร่างกาย มีตุ่มขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดเกิดขึ้นทั่วร่าง ตุ่มเหล่านั้นโตเท่าเมล็ดพันธ์ผักกาด,ในอุปปลวัณณาเถรีวัตถุ พระผู้มีพระภาคทรงยกเมล็ดพันธุ์ผักกาดมาอธิบายผู้ไม่ติดใจในกามไว้ว่า ผู้ใดไม่ติดในกามทั้งหลาย เหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาดไม่ติดอยู่บนปลายเหล็กแหลม เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์,ในกีสาโคตมีเถริยาปทาน กล่าวไว้ว่า พระชินเจ้าผู้ทรงฉลาดในอุบายแนะนำรับสั่งว่าในเรือนหลังใดไม่มีคนตาย เธอจงไปนำเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากเรือนหลังนั้นมา,ในธาตุภาชนียกถา ใช้เมล็ดบอกขนาดพระธาตุไว้ว่า พระบรมสารีริกธาตุขนาดใหญ่เท่ากับเมล็ดถั่วเขียว ขนาดกลางเท่าเมล็ดข้าวสารหัก ขนาดเล็กเท่ากับเมล็ดพันธุ์ผักกาด มีสีต่าง ๆ กัน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๓/๑๔๓,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๗/๕๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๙/๒๒๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๒๙/๖๓๘,๑๙/๑๑๓๐/๖๓๙,ม.มู.(ไทย)๑๓/๔๕๘/๕๗๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๑/๒๔๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๐,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๑/๑๖๐,๒๕/๔๐๗/๑๖๒,ขุ.เปฏ.(ไทย) ๒๖/๔๕๖/๒๓๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๖/๒๗๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๘/๔๖๕,๓๓/๗๙/๔๖๖,๓๓/๑๘๕/๔๑๒,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๗/๗๒๕)

เมฆชินเถรคาถา : ภาษิตของพระเมฆชินเถระ,คาถาของพระเมฆชินเถระ ท่านพระเมฆชินเถระเมื่อจะบันลือสีหนาท จึงได้กล่าวว่า เมื่อใด เราได้ฟังธรรมของพระศาสดาผู้ทรงแสดงอยู่ เมื่อนั้น เรารู้ธรรมทั้งปวงจึงไม่รู้สึกสงสัยในพระศาสดาที่ใคร ๆ ชนะไม่ได้ ซึ่งเป็นผู้นำหมู่ แกล้วกล้าเป็นอันมากประเสริฐเลิศกว่าสารถีทั้งหลาย เราไม่มีความสงสัยในมรรคหรือข้อปฏิบัติ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๓๑/๓๕๐)

เมืองกาลิงคะ : ชื่อเมืองหนึ่ง เป็นเมืองที่เป็นมหาอำนาจ,ชาตินักรบ, เป็นเมืองที่ได้พระเขี้ยวแก้วไปบูชา,ในมหาโควินทสูตร กล่าวไว้ว่า เมืองกาลิงคะ มีทันตปุระเป็นเมืองหลวง,ในทัททรชาดก พญาเสือโคร่งตอบว่า การค้าขายตามแบบแผนของชาวเมืองกาลิงคะ ชายคนนี้ก็ได้ดำเนินมาแล้ว,ในกาลิงคโพธิชาดก กล่าวไว้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ากาลิงคะ ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงบูชาโพธิมณฑล,ในเวสสันตรชาดก กัณฑ์ชูชก กล่าวไว้ว่า มีพราหมณ์ชื่อชูชก ซึ่งอยู่ประจำในแคว้นกาลิงคะ เขามีภรรยาสาวชื่ออมิตตตาปนา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๐/๑๘๐, ๓๐๙/๒๔๒,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๑๑๑/๓๑๙,ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๖๗/๔๐๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๑๔/๔๘๔,ในจริยาปิฎกกล่าวว่า พราหมณ์ชาวแคว้นกาลิงคะขอพญาคชสารกับพระเวสสันดร (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๘๒/๗๓๘)

เมืองขึ้น : เมืองที่อยู่ภายใต้ปกครองของเมืองขึ้น,เมืองที่เสียเอกราช,เมืองที่ต้องส่งบรรณาการให้เมืองอื่น,ในมหาสุทัสสนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระเจ้ามหา

สุทัสสนะทรงมีเมืองขึ้น ๘๔,๐๐๐ เมือง มีกรุงกุสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง ทรงมีปราสาท ๘๔,๐๐๐ องค์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๓/๑๙๕,๑๐/๒๖๖/๑๙๗,๑๐/๒๖๗/๑๙๙,๑๐/๒๖๘/๒๐๐,๑๐/๒๗๐/๒๐๒)

เมืองคันธารวิสัย : เมืองหนึ่งที่ได้รับพระเขี้ยวแก้วไปบูชา ดังคำในธาตุภาชนียกถา กล่าวว่า พระทาฐธาตุองค์หนึ่งอยู่ที่ภพดาวดึงส์ องค์หนึ่งอยู่ที่นาคปุระ องค์หนึ่งอยู่ที่เมืองคันธารวิสัย องค์หนึ่งอยู่ที่เมืองกาลิงคราช (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๗๒๕)

เมืองโมฬีนี : ชื่อเมืองที่สังขพราหมณ์อยู่อาศัย,เมืองน่ารื่นรมย์ มีปรากฏในสังขชาดก คราวหนึ่งสังขพราหมณ์ พร้อมอุปัฏฐาก มีเรืออับปางกลางทะเล และมีเทพธิดามาช่วยเหลือพาไปสู่เมืองโมฬินี ดังคำที่สังขพราหมณ์กล่าวว่า จงเนรมิตเรือที่ทำด้วยไม้กระดาน ไม่รั่ว ใช้ใบตะไคร่น้ำเป็นใบเรือเพราะในกลางทะเลนี้ไม่ใช่ภาคพื้นแห่งยานอื่น ช่วยส่งข้าพเจ้าให้ถึงเมืองโมฬินีในวันนี้เถิด (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๔๗/๓๒๙)

เมืองเวรัญชา : เมืองที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ พรรษาที่ ๑๒ มีเวรัญชพราหมณ์นิมนต์ให้จำพรรษา แต่เมืองเวรัญชาเกิดความอดอยาก ภิกษุสงฆ์จึงอาศัยค้าม้าชาวเมืองอุตตราบถ มีม้าอยู่ประมาณ ๕๐๐ ตัว ที่เข้าพักแรมช่วงฤดูฝนในเมืองเวรัญชา พวกเขาตระเตรียมข้าวนึ่งเพื่อถวายพระภิกษุรูปละประมาณ๑ทะนานไว้ที่คอกม้า,ในอปทานกล่าวถึงปุพกรรมของพระพุทธเจ้าว่าเคยได้ด่าบริภาษเหล่าสาวกในศาสนา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะด้วยคำว่า ท่านทั้งหลายจงขบเคี้ยวจงฉันแต่ข้าวเหนียว อย่าได้ฉันข้าวสาลีเลย ด้วยผลกรรมนั้น เรารับนิมนต์พราหมณ์อยู่จำพรรษาในเมืองเวรัญชาได้ฉันแต่ข้าวเหนียว ตลอด ๓ เดือน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๙/๕๗๗)

เมืองสาเกต,เมืองสาเกตุ : เมืองที่อยู่ไม่ไกจากเมืองสาวัตถี ประมาณ ๖ โยชน์ ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า ภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะ จำพรรษาที่เมืองสาเกตระหว่างทางพวกข้าพระองค์รัญจวนใจ อยู่จำพรรษาด้วยคิดว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ใกล้ ๆ พวกเราห่างเพียง ๖ โยชน์, เป็นเมืองที่พระเถระเช่นพระสารีบุตรเคยจำพรรษาและพระเถรี เช่นพระภัททกาปิลานี ก็จำพรรษาที่เมืองสาเกต,จัดได้ว่าเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่ง,สมัยพุทธกาล เป็นเมืองขึ้นตรงต่อกรุงสาวัตถี ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลปกครอง,ในกกุธสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระอัญชนวัน สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตเมืองสาเกต,ในเขมาสูตร กล่าวว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากเมืองสาเกตไปยังกรุงสาวัตถี ได้เข้าประทับแรมราตรีหนึ่งที่โตรณวัตถุระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกต (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๖/๑๔๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๙/๒๘๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๙/๑๐๔,

สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๖, ขุ.ชา. ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๗๐/๒๔๐, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๐๖/๓๗๐)

เมืองสุรุนธนะ : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง อยู่แคว้นกาสี ดังคำในอุทยชาดกที่พระราชธิดาเลื่อมใสแล้วเมื่อจะทรงชมเชยจึงตรัสว่า เทพบุตรนี้ตรัสดีแล้ว ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายน้อยและชีวิตนั้นลำบากอยู่ได้นิดหน่อย ประกอบไปด้วยทุกข์ หม่อมฉันนั้นจะละทิ้งเมืองสุรุนธนะแคว้นกาสีไปบวชคนเดียว (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๕๘/๓๖๔)

แม่กุณฑลินี : ชื่อนกตัวหนึ่ง ในบรรดานก ๓ ตัว(คือ นกเวสสันดร นกกุณฑลินี และนกชัมพุกบัณฑิต) ที่ตอบคำถามแก่พระราชา มีปรากฏในเตสกุณชาดก ที่ดังที่พระราชาตรัสถามราชธรรมกับนางนกกุณฑลินีว่าแม่กุณฑลินี สกุณีผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของผู้มีบรรดาศักดิ์ เจ้าคงจะเข้าใจปัญหา กิจอะไรบุคคลผู้ประสงค์จะครอบครองราชสมบัติกระทำแล้วเป็นกิจอันประเสริฐ (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๔/๕๙๗,๒๗/๒๖/๕๙๘)

แม่จันทา : ชื่อกินนรีตนหนึ่ง อยู่ ณ ภูเขาหิมพานต์ มีปรากฏในจันทกินนรีชาดกที่พระราชาทรงปลอบโยนนางจันทกินนรีนั้น แม่จันทา ผู้มีนัยน์ตาเหมือนดอกราตรีในป่า เจ้าอย่าร้องไห้เศร้าโศกไปเลย เจ้าจักได้เป็นพระมเหสีของเราที่เหล่านารีบูชาในราชสกุล (ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๒๗/๔๒๗)

แม่ทัพนายกอง : นายทหารที่คุมกำลัง, ทหารสัญญาบัตร, หัวหน้าทหาร,นายทหารนักรบ ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า แม่ทัพนายกอง ทูลรับสนองพระกระแสรับสั่งของพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ,ในจักกวัตติสูตร กล่าวไว้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิ์มีข้าราชการข้าราชบริพาร โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ องคมนตรี อยู่พร้อมทีเดียว (วิ.ม.(ไทย) ๕/๙๐/๑๔๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๐/๖๖,๑๑/๙๑/๖๗,๑๑/๒๐๔/๑๖๖,๑๑/๒๑๐/๑๗๑,๑๑/๒๒๘/๑๘๖,๑๑/๒๓๔/๑๙๑)

แม่นม : หญิงที่ทำหน้าที่เลี้ยงทารกของเจ้านาย,หญิงผู้ให้นมแก่ทารก ดังคำในชีวกวัตถุเจ้าชายอภัยตรัสถามว่า ถ้าเช่นนั้น จงนำทารกไปในพระราชวังของเรามอบให้แม่นมดูแล,ในโพธิราชกุมารสูตร พระเจ้าโพธิราชกุมารตรัสว่า แม่นมอุ้มเราใส่สะเอวพาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ณ เภสกฬาวัน สถานที่ให้อภัยหมู่เนื้อ เขตกรุงสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๘/๑๘๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๖/๔๒๐)

แม่น้ำเกตุมดี : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่งอยู่ที่ไหลผ่านภูเขาเวปุลละหรือเรียกกันว่าเขาวงกต,เป็นแม่น้ำที่มีท่าเรียบ, เป็นแม่น้ำลึก ไหลมาจากซอกเขา มีน้ำมาก เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงปลามากมาย มีปรากฏในเวสสันตรชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๐๔/๔๘๒)

SAMPLE

แม่น้ำเกปุกะ : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่งที่พญาครุฑพานฏกุเวรคนธรรพ์บินข้ามแม่น้ำเกปุกะ จนถึงวิมานที่อยู่ของพญาครุฑ มีปรากฏในกากวตีชาดก (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย)๒๗/๑๐๖/๑๗๘,๑๐๗/๑๗๘)

แม่น้ำโกนติมารา : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่ง อยู่ระหว่างทางแห่งเมืองสีพีและเขาวงกต ที่พระเวสสันดรเดินทางผ่านไปเขาวงกต(ภูเขาเวปุลละ) มีปรากฏในเวสสันตรชาดก กัณฑ์หิมพานต์ ดังคำว่า ชาวกรุงสีพีและชาวนิคมประชุมพร้อมกันกล่าวอย่างนี้ว่า พระเวสสันดรผู้มีวัตรอันงามจงเสด็จไป สู่อารัญชรคีรีทางฝั่งแม่น้ำโกนติมารา ตามทางที่พระราชาผู้ถูกขับไล่เสด็จออกไปนั้นเถิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๗๐๖/๔๔๕)

แม่น้ำโกสิกี : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่ง อยู่ติดทะเล มีสายน้ำมีเขียว มีปลาโลมาอาศัยอยู่ และเป็นที่พักอาศัยของดาบสที่บำเพ็ญตบะอยู่ มีเทพธิดามาสนทนาธรรมด้วย ดังคำในกิงฉันทชาดก ที่เทพธิดากล่าวว่าท่านพราหมณ์ ท่านนั่งเฝ้าอยู่เฉพาะ แม่น้ำโกสิกีอันน่ารื่นรมย์สายใด ข้าพเจ้าอยู่ที่วิมานมีกระแสน้ำเชี่ยว ซึ่งเป็นห้วงน้ำใหญ่สายนั้น ลำธารจากภูเขาจำนวนมากดื่นดาษไปด้วยหมู่ไม้นานาพันธุ์ ไหลรวมกันตรงมาหาข้าพเจ้า (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๑๑/๕๓๙)

แม่น้ำคงคา : แม่น้ำใหญ่สายสำคัญลำดับที่ ๑ ในมหานที ๕ ของชมพูทวีป และเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์อันดับที่ ๑ ในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งศาสนิกปรารถนาอย่างยิ่งที่จะได้ไปอาบน้ำล้างบาป อีกทั้งในพิธีราชาภิเษกกษัตริย์ในชมพูทวีป และกษัตริย์แห่งลังกาทวีปก็ใช้น้ำศักดิ์สิทธิ์ในแม่น้ำคงคานี้ด้วย,แม่น้ำคงคามีความยาวประมาณ ๒,๕๑๐ กม. ตามที่บันทึกไว้ในอรรถกถาว่า มีต้นกำเนิดจากสระอโนดาต ในแดนหิมพานต์ ไหลไปสู่มหาสมุทร จากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก ผ่านเมืองสำคัญมากแห่ง เช่น **สังกัสสะ ปยาคะ** (เขียนอย่างสันสกฤตเป็น ประยาค ปัจจุบันคือเมือง Allahabad เป็นที่บรรจบของแม่น้ำคงคา กับยมุนา) **พาราณสี อุกกาเวลา** (อุกกเจลา ก็ว่า) **ปาตลีบุตร** (เมืองหลวงของมคธ ยุคหลังราชคฤห์) **จัมปา**(เมืองหลวง ของแคว้นอังคะ) และในที่สุดออกทะเลที่อ่าวเบงกอล ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เมืองเวรัญชาตามพระอัธยาศัยแล้วได้เสด็จพระพุทธดำเนินไปยังเมืองท่าปยาคะ ไม่ทรงแวะเมืองโสเรยยะ เมืองสังกัสสะ เมืองกัณณกุชชะ ทรงข้ามแม่น้ำคงคาที่เมืองท่าปยาคะ เสด็จพระพุทธดำเนินถึงกรุงพาราณสี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓/๑๕)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๓๑/๒๑๙,ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๓/๒๒๗,ขุ.ชา.สฏฐิ.(ไทย) ๒๘/๒๕/๓๘,๒๘/๒๗/๓๙,๒๘/๒๘/๓๙,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๒๔/๑๒๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๒๘/๒๙๖,๒๘/

SAMPLE

๙๑๓/๓๒๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๕/๓๗๒,๓๒/๑๖/๓๗๒,๓๒/๒๔/๕๔๖,๓๒/๒๕๙/๔๒,๓๒/๓๑๗/๕๐,๓๒/๖๒๙/๙๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘๐/๑๓,๓๓/๘๑/๑๓,๓๓/๑๑๖/๔๐๑ ๓๓/๓๓/๕๒๔,๓๓/๓๖/๕๒๔,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๕๑/๗๕๒,๓๓/๖๑/๗๕๓,; ดู **มหานที ๕**

แม่น้ำจันทภาคา : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่งเป็นแม่น้ำสายเล็กที่มีฝั่งลาด และมีท่าราบเรียบ น่ารื่นรมย์ใจ มีปลาและเต่าชุกชุม ทั้งยังเป็นที่อาศัยของจระเข้ อยู่ไม่ไกลจากภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ,เป็นที่อยู่ของกินนร ดังคำในอปทานที่พระทันติกาเถรีกล่าวไว้ว่า เราออกจากที่พักกลางวันบนภูเขาคิชฌกูฏได้เห็นช้างลงสู่แม่น้ำแล้วขึ้นที่ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา,ในอุตติยเถราปทาน พระอุตติยเถระกล่าวไว้ว่า ตนเองเกิดเป็นจรเข้แล้วเคยให้พระพุทธเจ้านามว่าสิทธัตถะเสด็จข้ามแม่น้ำจันทภาคา,ในจันทนปูชกเถราปทาน กล่าวไว้ว่า เป็นที่อาศัยของพวกกินนร (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๒๘,๓๒/๑๑/๕๒๒,๓๒/๑๖๙/๑๔๕,๓๒/๓๑๗/๕๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓/๖,๓๓/๑๕/๗๗,๓๓/๒๘/๒๐๖, ๓๓/๒๒/๓๘๘, ๓๓/๓๗/๓๗๑,๓๓/๘๖/๓๙๗)

แม่น้ำชื่อสีทา : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่งอยู่ทางทิศเหนือ เป็นแม่น้ำลึก ข้ามได้ยาก ไหลขนานไปกับภูเขาสีทอง ที่ฝั่งแม่นี้มีต้นกฤษณาขึ้นงอกงาม มีฤาษีอยู่อาศัย ดังคำในเนมิราชชาดก ที่ท้าวสักกะเทวราชกล่าวไว้ว่า แม่น้ำที่ชื่อสีทามีอยู่ทางทิศเหนือ เป็นแม่น้ำลึก ข้ามได้ยาก ภูเขาทองมีสีดังไฟไหม้ต้นอ้อ โชติช่วงอยู่ทุกเมื่อที่ฝั่งแม่น้ำนั้น มีต้นกฤษณาขึ้นงอกงาม มีภูเขาซึ่งมีป่าไม้ขึ้นงอกงาม ที่ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์อย่างนี้นั้น มีฤาษีรุ่นเก่าประมาณหมื่นตนอาศัยอยู่ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๓๕/๒๔๘)

แม่น้ำชื่ออมริกา : แม่น้ำสายหนึ่งอยู่ไม่ไกลจากป่าหิมพานต์ เป็นที่มีฝั่งลาดมีท่าน้ำราบเรียบน่ารื่นรมย์ใจ และเกลื่อนกล่นไปด้วยทรายที่บริสุทธิ์สะอาด ณ ฝั่งแม่น้ำแห่งนี้ เป็นที่อยู่อาศัยของฤาษีชื่อว่านารทะมีศิษย์มากเป็นหมื่นคน ตั้งอาศรมอยู่ ณ ภูเขาชื่อยมกะ ไม่ห่างจากภูเขาหิมพานต์ คราวหนึ่งนารทะฤาษีต้องการสร้างที่พึ่งแก่ตนเอง จึงไปที่แม่น้ำชื่ออมริกา ก่อพระสถูปพระเจดีย์ทราย แล้วไปกราบไว้พระสถูปเป็นประจำ มีปรากฏในปุพินถูปิยเถราปทาน ที่พระปุพินถูปิยเถระกล่าวไว้ว่า ตนเอง ได้ไปยังแม่น้ำชื่ออมริกา แล้วโกยทรายมาก่อเป็นพระเจดีย์ทรายทำพระเจดีย์ทรายนั้นให้เป็นนิมิตว่า พระสถูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้มีแล้วก็เป็นเช่นนี้ ครั้นแล้ว ได้สร้างพระสถูปทองคำไว้ที่หาดทราย แล้วใช้ดอกกระดิ่งทองจำนวน ๓,๐๐๐ ดอกบูชา ตนเองมีความอิ่มใจ ประนมมือนมัสการ

SAMPLE

ทุกเช้าเย็น ไหว้พระเจดีย์ทราย เหมือนไหว้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๔/๑๗๖)

แม่น้ำน้อย : แม่น้ำสายเล็ก ก่อนที่จะไหลไปรวมเป็นแม่น้ำขนาดใหญ่ ดังคำว่า เมื่อฝนตกลงหนัก ๆ น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่มทำให้ซอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มเปี่ยม ฯลฯ บึงเต็มแล้ว ทำแม่น้ำน้อยให้เต็ม แม่น้ำน้อยเต็มแล้ว ทำแม่น้ำใหญ่ให้เต็ม,เป็นข้อเปรียบเทียบธรรมเกี่ยวกับกายคติสติดังคำในกายคตาสติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กายคตาสติอันภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเจริญทำให้มากแล้วกุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นส่วนแห่งวิชชาย่อมเป็นภาวนาที่หยั่งลงในจิตของภิกษุนั้น มหาสมุทรอันผู้ใดผู้หนึ่งสัมผัสด้วยใจแล้วแม่น้ำน้อยสายใดสายหนึ่งที่ไหลไปสู่สมุทรย่อมปรากฏภายในจิตของผู้นั้น แม้ฉันใด กายคตาสติอันภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้ว กุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นส่วนแห่งวิชชาย่อมเป็นภาวนาที่หยั่งลงในจิตของภิกษุนั้นฉันนั้น,ในนาลกสูตร กล่าวไว้ว่า แม่น้ำน้อยไหลดังสนั่น แม่น้ำสายใหญ่ๆ ไหลเงียบสงบ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๖/๒๐๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๑/๘๑,๑๙/๑๘๒/๑๐๙,๑๙/๑๐๓๔/๕๕๕,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๖/๓๒๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๗/๒๑๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๒๖/๖๗๑)

แม่น้ำนัมมทา : ชื่อแม่น้ำสายสำคัญในภาคกลางของอินเดีย ไหลไปคล้ายจะเคียงคู่กับเทือกเขาวินธยะ ถือว่าเป็นเส้นแบ่งระหว่างอุตราบถ (ดินแดนแถบเหนือ)กับทักขิณาบถ (ดินแดนแถบใต้) ของชมพูทวีป, ชาวฮินดูถือว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่สุดรองจากแม่น้ำคงคา, แม่น้ำนัมมทายาวประมาณ ๑,๓๐๐ กม. ไหลจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปทางตะวันตกเฉียงใต้ออกทะเลที่ใต้เมืองท่าภารุ, อรรถกถาเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปสุนาปรันตรัฐตามคำอาราธนาของพระปุณณะผู้เป็นชาวแคว้นนั้นแล้ว ระหว่างทางเสด็จกลับ ถึงแม่น้ำนัมมทา ได้แสดงธรรมโปรดนัมมทานาคราช ซึ่งได้ทูลขอของที่ระลึกไว้บูชา จึงทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานั้น อันถือกันมาว่าเป็นพระพุทธบาทแห่งแรก ดังคำในจิตตสัมภสชาดกที่ จิตตบัณฑิตดาบสกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ได้เกิดเป็นเนื้ออยู่ที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ได้เกิดเป็นนกเขาอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนัมมทา,ในมฆวปุปผิยเถราปทานกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระสยัมภู ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ มีอินทรีย์ผ่องใส ไม่ขุ่นมัวเข้าสมาธิอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำนัมมทา (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๙/๔๗๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๔๔๖); ดูทักขิณาบถ, อุตราบถ, ปุณณสุนาปรันตะ

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่ฝั่งแม่น้ำนัมมทา เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการกระทง เพื่อบูชารอยพระพุทธบาท ณ ฝั่งแม่น้ำนัมมทา (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๙๗/๒๔๓-๒๔๔)

แม่น้ำนินนคา : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าในอดีตประทับ และอุบาสกคนหนึ่งถือผลมะเดื่อไปถวายพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด มีปรากฏในอุทุมพรผลทายกเถราปทานที่พระอุทุมพรผลทายกเถระกล่าวอดีตชาติของตนไว้ว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็นบุรุษผู้สูงสุด ประทับอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำนินนคา ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้า มีใจเลื่อมใสในพระองค์ผู้ชำระมลทินคือกิเลสจึงได้ถือผลมะเดื่อไปถวายพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕/๕๖๕)

แม่น้ำเนรัญชรา : ชื่อแม่น้ำสำคัญ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณที่ภายใต้ต้นโพธิ์ ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำสายนี้และก่อนหน้านั้นในวันตรัสรู้ทรงลอยถาดข้าวมธุปายาสที่นางสุชาดาถวายในแม่น้ำสายนี้ ดังคำในมหาวรรค โพธิกถา กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา,ดังคำในอปทานกล่าวไว้ว่า พระตถาคตทรงเริ่มตั้งความเพียรบำเพ็ญทุกรกิริยา จักประทับนั่งที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ทรงรับข้าวปายาสในที่นั้น แล้วเสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๑, ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๙/๔๗๖, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖๔/๕๗๕,๓๓/๑๐/๖๘๑,๓๓/๑๑/๖๖๖,๓๓/๑๙/๖๐๙)

แม่น้ำภาคีรถี : แควหนึ่งของแม่น้ำคงคาตอนบน ไหลผ่านนครหลวงชื่อ **กัมปิลละ**,เป็นชื่อหนึ่งของแม่น้ำคงคา,เป็นสายน้ำที่ไหลมาจากป่าหิมพานต์ ดังคำในอปทาน กล่าวไว้ว่า แม่น้ำภาคีรถีนี้ไหลมาจากภูเขาหิมพานต์ ไหลลงสู่มหาสมุทรทำมหาสมุทรให้เต็ม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๔๖๕,๓๒/๗๒/๖๖๔,๓๒/๗๗/๖๖๔,๓๒/๒๔๘/๖๘๖,๓๒/๖๒๘/๙๖)

แม่น้ำมหาจันทา :ชื่อแม่น้ำสายหนึ่ง ในบรรดาแม่น้ำ ๓ สาย ที่พระเจ้ามหากัปปินะ กุกกุฏบุรี ข้างภูเขาหิมพานต์พร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เดินทางไปเพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่พบแม่น้ำมหาจันทา เมื่อไม่มีเรือหรือแพ จึงระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสงฆคุณ แล้วข้ามแม่น้ำทั้ง ๓ สายไปได้ โดยที่กีบแม้ไม่เปียกเลย ดังคำที่พระมหากัปปินเถระกล่าวไว้ว่า ตนเอง สละราชสมบัติ พร้อมด้วยอำมาตย์ได้เป็นพุทธมามกะพากันออกเดินทาง ได้เห็นแม่น้ำมหาจันทามีน้ำเต็มเสมอขอบฝั่ง ทั้งไม่มีท่าน้ำ ไม่มีแพข้ามได้ยาก และยังมีกระแสน้ำไหลเชี่ยว ข้าพเจ้าข้ามแม่น้ำไปได้โดยความสวัสดีเพราะระลึกถึงพระพุทธคุณ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๙/๒๔๙)

SAMPLE

แม่น้ำยมุนา : แม่น้ำใหญ่สายสำคัญลำดับที่ ๒ ในมหานที ๕ ของชมพูทวีป มีต้นกำเนิดร่วมกับแม่น้ำคงคา ที่สระอโนดาตในแดนหิมพานต์ และลงมาบรรจบกับแม่น้ำคงคาที่เมืองปยาคะไหลผ่านเมืองสำคัญ คือ Delhi เมืองหลวงปัจจุบันของอินเดีย ซึ่งเชื่อกันว่าอยู่ตรงที่ตั้งของนครอินทปัตถ์ (เมืองหลวงของแคว้นกุรุ)ในอดีต เมืองมธุรา และเมืองโกสัมพีก่อนจะถึงเมืองปยาคะ กล่าวกันว่า นครมธุราเป็นเมืองหลวงของแคว้นสุรเสนะ มีกษัตริย์ปกครองพระนามว่าอวันตีบุตร ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนาและแม่น้ำยมุนานี้ไหลไปสู่ทิศปราจีน ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า แม่น้ำยมุนาไหลไปสู่ทิศปราจีน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๒/๕๘, ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๙/๙๓, ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗//๕๑/๑๓๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑๗//๕๐); ดู **มหานที ๕**

แม่น้ำโรหิณี : แม่น้ำที่เป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างแคว้นศากยะ กับแคว้นโกลิยะ การแย่งกันใช้น้ำในการเกษตรเคยเป็นมูลเหตุให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างแคว้นทั้งสองจนจวนเจียนจะเกิดสงครามระหว่างพระญาติ ๒ ฝ่ายพระพุทธเจ้าเสด็จมาระงับศึกจึงสงบลงได้ สันนิษฐานกันว่า เป็นเหตุการณ์ในพรรษาที่ ๕ (บางท่านว่า ๑๔ หรือ ๑๕)แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ และเป็นที่มาของพระพุทธรูปปางห้ามญาติ,ในเถรคาถา กล่าวไว้ว่า พระพุทธองค์เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ พระประยูรญาติทั้งฝ่ายศากยวงศ์และโกลิยวงศ์จะได้เฝ้าพระองค์ผู้ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกซึ่งกำลังเสด็จข้ามแม่น้ำโรหิณี,ในพุทธวงส์ กล่าวถึงพระพุทธองค์ เสด็จพร้อมด้วยภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูปเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์ โดยการเสด็จดำเนินไปตามลำดับได้ทรงทำปาฏิหาริย์ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำโรหิณี (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๒๙/๔๓๒, ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒/๕๕๕)

แม่น้ำวินดา : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้านามว่าอัตถทัสสี จะเสด็จข้ามฝาก และมีเต่า ให้พระพุทธเจ้านามว่าอัตถทัสสีขึ้นหลัง แล้วเสด็จข้ามฝากมีปรากฏในตรณิยเถราปทาน ที่พระตรณิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าเคยให้พระพุทธเจ้าขี่หลังข้ามฝาก ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอัตถทัสสี ได้เสด็จไปที่ฝั่งแม่น้ำวินดา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗/๒๐๔)

แม่น้ำเวตตรณี, นรก : ชื่อแม่น้ำในนรก มีความลึกชั่ว ๑๐๐ คน,มีซากศพเน่าก็เหม็นฟุ้งตลบไปโดยรอบตลอด ๑๐๐ โยชน์ ในสังกิจจชาดกกล่าวไว้ว่า หญิงที่รีดลูกทั้งหลายจะต้องย่างเหยียบนรก บนคมมีดโกนอันคมกริบที่ไม่น่ารื่นรมย์ แล้วตกไปยังแม่น้ำเวตตรณีซึ่งข้ามไปได้ยาก, ต้นงิ้วทั้งหลายล้วนแต่เป็นเหล็ก มีหนามยาว ๑๖ องคุลีห้อยย้อยปกคลุมแม่น้ำเวตตรณี,ในเนมิราชชาดก กล่าวถึงพระเจ้าเนมิราชทอดพระเนตรสัตว์ผู้ตกอยู่ในแม่น้ำเวตตรณี ที่ข้ามได้ยาก (ขุ.ชา.สฏฐี.

SAMPLE

(ไทย) ๒๘/๑๑๙/๕๒,๒๘/๑๒๐/๕๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๕๓/๒๕๑,๒๘/๔๕๔/๒๕๑,๒๘/๔๕๕/๒๕๑)

แม่น้ำสรภู : แม่น้ำใหญ่สายสำคัญลำดับที่ ๔ ในมหานที ๕ ของชมพูทวีป ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า แม่น้ำใหญ่เหล่านี้ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนาแม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหี ทั้งหมดไหลไปสู่ทิศปราจีน,ในควัมปติเถรคาถา พระควัมปติเถระผู้ห้ามแม่น้ำสรภูให้หยุดไหลได้ด้วยฤทธิ์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๖/๕๙,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๘/๓๑๖) ไหลผ่านเมืองสำคัญ คือ สาเกต, ปัจจุบัน สรภู ไม่เป็นที่รู้จักทั่วไป มีชื่อในภาษาสันสกฤตว่าสรยู และไหลเข้าไปรวมกับแม่น้ำGhaghara ซึ่งเป็นแควหนึ่งของแม่น้ำคงคา จึงเรียกชื่อรวมเป็น Ghaghara ไปด้วย,เป็นแม่น้ำสายสำคัญสายหนึ่งในชมพูทวีป ดังคำว่า แม่น้ำสินธุ แม่น้ำสรัสวดี แม่น้ำจันทภาคา แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมหี เมื่อแม่น้ำหลายสายนั้นไหลไป(ถึงทะเล)ทะเลย่อมรองรับไว้ แม่น้ำเหล่านั้นย่อมละชื่อเดิมปรากฏชื่อว่าทะเล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑๗/๕๐); ดู มหานที ๕

แม่น้ำสินธุ : แม่น้ำสายหนึ่งที่ไหลผ่านเมืองสุรเสนะ แคว้นกุรุ เป็นที่แหล่งเกิดของม้าสินธพ ,เป็นแหล่งเกษตรกรรม,แหล่งสอนประวัติศาสตร์พร้อมทั้งตำราทายลักษณะ,ในอปทานกล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะเสด็จมาโปรดพวกชฏิล ณ อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำสินธุ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑๗/๕๐,๓๒/๑๓/๒๐๔,๓๒/๔๗/๔๘๐,๓๒/๔๘/๔๘๐, ๓๒/๓๓๓/๖๒๗,๓๒/๓๓๔/๖๒๘)

แม่น้ำโสตุมพะ : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่งอยู่ใกล้เขาวงกต ซึ่งเป็นสถานที่พระเวสสันดรและพระนางมัทรีไปบำเพ็ญพรต ตอนที่ถูกชาวเมืองสีพีไล่ออกจากเมือง ไปอยู่ยังเขาวงกตและบริเวณแถวนั้น เป็นแม่น้ำที่มีควายป่าอาศัย ดังคำในเวสสันตรชาดกว่า ควายเปลี่ยวขวิดลับปลายเขาทั้งคู่ให้แหลม เที่ยวไปอยู่ในถิ่นที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำโสตุมพะ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๒๗/๔๗๑)

แม่น้ำเหมวดี : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่งที่มีพวกกินนรอยู่อาศัย มีปรากฏในภัลลาติยชาดก ดังคำที่พระเจ้าภัลลาติยะเสด็จล่าสัตว์ เข้าไปใกล้สถานที่ที่กินนร ๒ ผัวเมียอยู่ ถามว่า ล่วงฤดูเหมันต์ไปแล้ว ที่ริมฝั่งแม่น้ำเหมวดีแห่งนี้ ไยเจ้าทั้ง ๒ ยังปรึกษากันเนือง ๆ อยู่เล่า (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๘๘/๕๐๒)

แม่น้ำเอณิ : ชื่อแม่น้ำคงคา เป็นชื่อเรียกฝั่งแม่น้ำคงคง ดังคำใน พกสูตรและพกพรหมชาดก ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พกพรหมว่า การที่ท่านได้ปล่อยหมู่ชนซึ่งถูกจับที่ฝั่งแม่น้ำเอณินำไปเป็นเชลยนั่นเป็นพรตและศีลครั้งก่อนของท่านเราตถาคตระลึกได้เหมือนหลับแล้วตื่นขึ้นมา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๕๒๓๙, ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๗๒/๒๖๘)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เอณิ ในที่นี้หมายถึงฝั่งแม่น้ำคงคา (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๗๕๑/๒๐๐, สำ.ฏีกา (บาลี) ๑/๑๗๕/๒๕๘)

แม่ม้าอัสดร : ลาเพศเมียที่ผสมพันธุ์กับพ่อม้า ลูกที่เกิดมาในครรภ์ แม่ลาคลอดไม่ได้จึงตาย ดังคำในเทวทัตตสูตรว่า แม่ม้าอัสดรตั้งครรภ์เพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๔/๒๘๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๘/๑๑๓, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๓๑๓/๕๔๑,๒๘/๒๓๑๔/๕๔๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า แม่ม้าอัสดร หมายถึงแม่ลาซึ่งเป็นสัตว์วงศ์เดียวกับม้า(รูปร่างคล้ายม้าแต่ตัวเล็กกว่า) ผสมพันธุ์กับพ่อม้า ตั้งครรภ์ขึ้น พอถึงเวลาคลอด ไม่สามารถคลอดได้ ยืนเอาเท้ากระทืบพื้นอยู่จนต้องผ่าท้องนำลูกออกเพราะถูกผ่าท้องแม่ลาจึงตาย (ลูกที่เกิดจากแม่ลากับพ่อม้า) เรียกว่าม้าอัสดร (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๖๘/๓๕๗)

โมกข์ : 1.ความหลุดพ้นจากกิเลส คือนิพพาน ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า อรหัตตมรรค ชื่อว่าโมกข์ วิโมกข์ เพราะเป็นเครื่องพ้นจากกิเลสทั้งปวง (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๐/๖๐๖,๓๑/๔๑/๖๐๖)

2. ประธาน, หัวหน้า, ประมุข ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวไว้ว่า ในอาวาสชื่อโน้นมีสงฆ์อยู่พร้อมด้วยพระเถระ พร้อมด้วยปาโมกข์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๘/๑๓๕) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

โมกขธรรม : ธรรมคือความหลุดพ้น,ธรรมนำสัตว์ให้หลุดพ้นจากกิเลส,ความหลุดพ้น,นิพพาน ดังคำที่พระมหาจุนทเถระเมื่อจะสรรเสริญอุปนิสัยที่หนักแน่นและการอยู่อย่างสงัดจึงได้กล่าวว่า ภิกษุพึงใช้เสนาสนะที่สงัด พึงประพฤติธรรมที่เป็นเหตุให้หลุดพ้นจากสังโยชน์ ถ้ายังไม่ประสบความยินดีในเสนาสนะที่สงัดและโมกขธรรมนั้น ก็ควรเป็นผู้มีสติรักษาตนอยู่ในหมู่,หรือดังคำในอปทานที่พระมหากัปปินเถระกล่าวไว้ว่าถ้ามรรคเป็นเครื่องให้สัตว์ถึงความสงบได้ เป็นเครื่องให้โมกขธรรมอันเป็นสันติสุขได้ ด้วยสัจวาจานี้ ขอการไปของข้าพเจ้าจงสำเร็จ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๐๘/๖๓๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๒/๒๕๐)

โมกขบุรี : เมืองแห่งความหลุดพ้น หมายถึงบุรีคือพระนิพพาน ดังคำที่พระมหากัจจายนเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าถูกพระเจ้าแผ่นดินทรงส่งไปเพื่อพิจารณา(สืบข่าว)พระพุทธเจ้าได้เห็นพระผู้นำซึ่งเป็นประตูของโมกขบุรีเป็นที่สั่งสมพระคุณและได้ฟังพุทธภาษิตที่ปราศจากมลทินเป็นเครื่องชำระล้างเปือกตมคือคติ ได้บรรลุอมตธรรมที่สงบระงับ พร้อมกับบุรุษที่เหลืออีก ๗ คน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒/๒๔๐)

SAMPLE

โมกขา, ชื่อ : ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง เป็นเทพกัญญาองค์น้อย เป็น ๑ ในเหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ที่ช่วยปลุดเร้าทาสีเทพธิดาให้เกิดปีติโสมนัส ดังคำในทาสีวิมานตอนหนึ่งว่า เหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ ช่วยกันปลุกเร้าดิฉัน ให้เกิดปีติโสมนัส ได้แก่ เทพบุตรมีนามว่าอาลัมพะ คัคคระ ภีมะ สาธุวาที ปสังสิยะโปกขระและสุผัสสะ เหล่าเทพธิดาน้อยๆ มีนามว่าวีณา โมกขา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๖/๓๐)

โมคคัลละ: ชื่อข้าราชบริพารคนหนึ่ง เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ของพระเจ้าเอเพยยะ,เป็น ๑ ในราชบริพาร ๖ ท่าน ที่เป็นบัณฑิตสามารถพิจารณาเห็นประโยชน์ยิ่งกว่าผู้สามารถพิจารณาเห็นประโยชน์อย่างยิ่งในกิจที่ควรทำและที่ควรทำอันยิ่ง ในคำที่ควรกล่าวและที่ควรกล่าวอันยิ่ง มีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในสมณรามบุตร ตามที่พระเจ้าเอเพยยะสักการะเลื่อมใสยิ่งนักในสมณรามบุตรและทรงทำความเคารพอย่างยิ่ง คือทรงไหว้ ทรงลุกรับ ทรงทำอัญชลีกรรมและสามีจิกรรมในสมณรามบุตรดังคำในวัสสการสูตรที่กล่าวไว้ว่า ข้าราชบริพารของพระเจ้าเอเพยยะนี้ คือ ยมกะ โมคคัลละ อุคคะ นาวินากี คันธัพพะ และอัคคิเวสสะผู้เลื่อมใสยิ่งนักในสมณรามบุตรเป็นผู้โง่เขลา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๗/๒๗๐)

โมคคัลลานโคตร: ตระกูลพราหมณ์โมคคัลลานะ ดังคำในมหาโมคคัลลานเถรคาถาว่า ภิกษุโมคคัลลานโคตรผู้ถึงความสำเร็จโดยความเป็นผู้ชำนาญ ในสมาธิและวิชชา เป็นปราชญ์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๙๓/๕๓๔)

โมคคัลลานสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระโมคคัลลานะ มี ๔ สูตร มีความหมายเหมือนกัน ต่างกันที่เนื้อหาสาระ กล่าวคือ

1.โมคคัลลานสูตร [๑] พระสูตรว่าด้วยพระโมคคัลลานะ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วิหารกาฬศิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิ เขตกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ประมาณ ๕๐๐ รูป ท่านพระมหาโมคคัลลานะใช้จิตของท่านตามพิจารณาจิตของภิกษุเหล่านั้นที่หลุดพ้น ไม่มีอุปธิ ท่านพระวังคีสะเห็นเช่นนั้นจึงได้สรรเสริญท่านว่า พระสาวกผู้บรรลุวิชชา ๓ ละมัจจุได้ พากันแวดล้อมพระมหามุนี ท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้มีฤทธิ์มาก ใช้จิตพิจารณากำหนดรู้จิตของพระขีณาสพเหล่านั้น ที่หลุดพ้น ไม่มีอุปธิได้ ผู้แวดล้อมพระมหามุนีซึ่งสมบูรณ์ด้วยสมบัติ ทรงถึงฝั่งแห่งทุกข์ เพียบพร้อมด้วยพระคุณมากอย่าง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๘/๓๑๘)

2.โมคคัลลานสูตร [๒] พระสูตรว่าด้วยพระมหาโมคคัลลานะ วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่แล้วถามว่า โลกเที่ยงหรือ โลกไม่เที่ยงหรือ โลกมีที่สุดหรือ โลกไม่มีที่สุดหรือ ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือ ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกันหรือ หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก

SAMPLE

หรือ หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีกหรือ หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือ หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ เมื่อท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ปัญหาเหล่านี้พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ จึงถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเมื่อถูกถามแล้วตอบปัญหาเหล่านี้ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระสมณโคดมเมื่อถูกถามแล้วไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้

ท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบว่า เพราะพวกอัญเดียรถีย์พิจารณาเห็นอายตนะภายใน ๖ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ฉะนั้น พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเมื่อถูกถามจึงตอบปัญหาเหล่านี้ ส่วนพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นอายตนะภายใน ๖ ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ฉะนั้น พระตถาคตเมื่อถูกถามจึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ วัจฉโคตรปริพาชกลุกขึ้นจากที่นั่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามปัญหาอย่างนั้น ซึ่งพระองค์ก็ได้ตรัสตอบโดยนัยแห่งพระมหาโมคคัลลานะ วัจฉโคตรปริพาชกชื่นชมยินดีพระภาษิตว่า น่าอัศจรรย์จริง ที่อรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะของพระศาสดากับของพระสาวกเทียบเคียงกันได้ เหมือนกัน ไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๖/๔๘๔)

3.โมคคัลลานสูตร[๓] พระสูตรว่าด้วยพระโมคคัลลานะแสดงฤทธิ์ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระโมคคัคลานะไปปราบภิกษุผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า ขาดสติสัมปชัญญะซึ่งอยู่ในปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา พระเถระจึงไปแสดงอิทธิฤทธิ์โดยการเอานิ้วหัวแม่เท้าสะกิดปราสาทจนสะเทือนสะท้าน หวั่นไหว ภิกษุเหล่านั้นตกใจกลัวจึงรีบออกไปยืนอยู่ภายนอกพลางคุยกันถึงเหตุอัศจรรย์นั้น พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จไปตรัสบอกว่า นั่นเป็นเพราะอิทธิฤทธิ์ของท่านพระโมคคัลลานะ การที่พระเถระสามารถทำได้อย่างนี้ก็เพราะท่านเจริญอิทธิบาท ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๖/๓๙๗)

4.โมคคัลลานสูตร[๔] พระสูตรว่าด้วยพระโมคคัลลานะ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอะไรที่ทำให้พระโมคคัลลานะมีฤทธิ์มาก แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า เพราะท่านพระโมคคัลลานะเจริญอิทธิบาท ๔ สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๔๓/๔๒๒)

โมคคัลลานะ, ตระกูล : ชื่อตระกูลชั้นสูง, เป็นตระกูลที่เขาไม่เย้ยหยัน ไม่เหยียดหยามไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆ,ในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า เป็น ๑

ในตระกูลชั้นสูง ๔ คือ ตระกูลโคตมะ ตระกูลโมคคัลลานะ ตระกูลกัจจายนะ ตระกูลวาเสฏฐะ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๘/๒๐๗,๒/๒๗/๒๑๖)

โมคคัลลานะ, ปริพาชก : ชื่อปริพาชกคนหนึ่ง เป็นสหายกับสารีบุตร เป็นศิษย์ของสัญชัยปริพาชก อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ ภายหลังเมื่อสารีบุตรปริพพาชกฟังธรรมจากพระอัสสชิแล้วบรรลุธรรม จึงบอกธรรมที่ได้ฟังมาแก่เพื่อนโมคคัลลานปริพาชก ทำให้เขาได้บรรลุธรรมเช่นกัน ต่อมาจึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เวฬุวันวิหาร ดังคำในมหาวรรคว่า โมคคัลลานปริพาชกได้กล่าวกับสารีบุตรปริพาชกว่า ท่านเราไปสำนักพระผู้มีพระภาคกันเถิด เพราะพระองค์เป็นศาสดาของเรา(วิ.ม.(ไทย)๔/๖๐/๗๒,๔/๖๑/๗๔,๔/๖๒/๗๖,๔/๖๒/๗๗) ; โมคคัลลานะ, ภิกษุ

โมคคัลลานะ, ภิกษุ : ชื่อพระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้า เกิดที่หมู่บ้านโกลิตคาม ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ เป็นบุตรของพราหมณ์นายบ้านแห่งนั้นมารดาชื่อนางโมคคัลลีพราหมณี เดิมเรียกชื่อว่าโกลิตะ ตามชื่อหมู่บ้านซึ่งบิดาของตนเป็นใหญ่ต่อมาเรียก โมคคัลลานะเพราะเป็นบุตรของนางพราหมณีโมคคัลลีหรือโมคคัลลานีนั้น ได้เป็นสหายกับอุปติสสะ (คือพระสารีบุตร) มาแต่เด็กต่อมาทั้งสองได้ออกบวชเป็นปริพาชกอยู่ในสำนักของสญชัยปริพาชกจนกระทั่งอุปติสสะได้พบพระอัสสชิ สหายทั้งสองจึงได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า บวชในพระธรรมวินัย เมื่อบวชแล้วถึงวันที่ ๗โกลิตะ ซึ่งบัดนี้เรียกว่า มหาโมคคัลลานะก็ได้บรรลุอรหัตตผล ท่านได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีฤทธิ์มาก ในตอนปลายพุทธกาล ท่านถูกพวกโจรซึ่งได้รับจ้างจากพวกเดียรถีย์ ลอบสังหารด้วยการทุบตีจนร่างแหลก พระพุทธเจ้าโปรดให้ก่อสถูปบรรจุอัฐิธาตุของท่านไว้ใกล้ซุ้มประตูวัดเวฬุวัน ในเขตเมืองราชคฤห์ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๓/๔๖,๖/๒๙/๖๐,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๖/๑๘๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๐/๒๔๗,๑๕/๑๘๑/๒๔๘,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๑/๑๑๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๖/๒๔๘,๒๑/๒๔๓/๓๕๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๗๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๗/๔๓๙, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๓/๙๒,๒๓/๖๑/๑๑๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๔/๑๘๔,๒๔/๘๙/๒๐๐,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๙๙/๔๓๙,ดู **มหาโมคคัลลานะ**

โมคคัลลี : ชื่อนางพราหมณีผู้เป็นมารดาของพระมหาโมคคัลลานะ(พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์);

โมคคัลลีบุตร, ภิกษุ : พระมหาเถระผู้เป็นประธานในการสังคายนาครั้งที่ ๓ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเป็นองค์อุปถัมภก เมื่อ พ.ศ.๒๓๕, หลังจากการสังคายนาเสร็จสิ้นแล้ว ท่านได้ส่งพระเถระ ๙ รูป รับมอบภาระไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ (บัดนี้นิยมเรียกกันว่าส่งศาสนทูต ๙ สาย แต่ในเรื่องเดิมไม่ได้ใช้

SAMPLE

คำนี้) ดังความในอรรถกถา (วิ.มหา.อ.(บาลี)๑/๖๓) ว่า “ทราบมาว่า พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ครั้นทำตติยสังคีตินี้แล้ว ได้ดำริอย่างนี้ว่า ‘ในอนาคต พระศาสนาจะพึงตั้งมั่นอยู่ด้วยดี ณ ที่ไหนหนอแล?’ ลำดับนั้น เมื่อท่านใคร่ครวญอยู่ ก็ได้มีความคิดดังนี้ว่า ‘พระศาสนาจักตั้งมั่นอยู่ด้วยดี ในปัจจันติมชนบททั้งหลาย’ ท่านจึงมอบภาระแก่ภิกษุเหล่านั้น แล้วส่งภิกษุเหล่านั้นๆ ไปในถิ่นนั้นๆ คือ (๑) พระมัชฌันติกเถระ ไปยังรัฐกัสมีร-คันธาระ โดยสั่งว่า “ท่านไปยังรัฐนั่นแล้วจงประดิษฐานพระศาสนาที่นั่น” (๒) พระมหาเทวเถระ ไปยังมหิสกมณฑลโดยสั่งอย่างนั้นเหมือนกัน (๓) พระรักขิตเถระ ไปยังวนวาสีชนบท (๔) พระโยนกธรรมรักขิตเถระ ไปยังอปรันตกชนบท (๕) พระมหาธรรมรักขิตเถระ ไปยังมหารัฐชนบท (๖) พระมหารักขิตเถระ ไปยังแดนโยนก (๗) พระมัชฌิมเถระ ไปยังถิ่นแดนอันเป็นส่วนแห่งหิมวันตประเทศ (๘) พระโสณเถระ และพระอุตตรเถระไปยังสุวรรณภูมิ (๙) พระมหินทเถระ ผู้เป็นสัทธิวิหาริกของตน พร้อมด้วยพระอิฏฐิยเถระ พระสาลเถระ ไปยังตัมพปัณณิทวีปโดยสั่งว่าพวกท่านไปยังตัมพปัณณิทวีปแล้วจงประดิษฐานพระศาสนาในเกาะนั่น พระเถระแม้ทั้งหมดเมื่อจะไปยังทิสาภาคนั้นๆ ตระหนักอยู่ว่า ในปัจจันติมชนบททั้งหลาย คณะพระภิกษุปัญจวรรค จึงพอที่จะทำอุปสมบทกรรมได้ ดังนี้ จึงได้ไปกันรวมทั้งตนเป็นคณะละ ๕ ดังคำในปริวารที่กล่าวไว้ว่า พระเถระเหล่านี้ คือ พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ และพระโมคคัลลีบุตร รวมเป็น ๕ รูป เป็นผู้นำพระวินัยสืบ ๆ กันมาในชมพูทวีปอันมีสิริ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๐๒/๒๐๖,๘/๒๔๘/๓๒๓) ; ดู **สังคายนา**

โมฆบุรุษ : บุรุษเปล่า, คนเปล่า, คนที่ใช้การไม่ได้, คนโง่เขลา, คนที่พลาดจากประโยชน์อังพึงได้พึงถึง ดังเช่น พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระสุทินว่า สุทิน ทราบว่า เธอเสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยาจริงหรือ พระสุทินทูลรับว่าจริง พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิว่า “โมฆบุรุษ การกระทำของเธอไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙/๒๗, วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๑/๖๑,ที.ม.(ไทย) ๑๑/๓/๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๗/๑๔๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๖/๑๖๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๖/๖๒,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๙,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๑๑/๔๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๙/๔๖๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๓/๓๖๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๓/๒๑๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๓๙/๕๘๕)

โมฆราช, ภิกษุ, มาณพ : ศิษย์คนหนึ่งในจำนวน ๑๖ คน ของพราหมณ์พาวรี ที่ไปทูลถามปัญหากะพระศาสดา ที่ปาสาณเจดีย์ ได้บรรลุอรหัตตผลแล้วอุปสมบท เป็นพระ

มหาสาวกองค์หนึ่งและได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางทรงจีวรเศร้าหมอง ดังคำว่า โมฆราชเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง,หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสชมว่า โมฆราชผู้มีผิวพรรณเศร้าหมอง แต่มีจิตดีงาม เธอเป็นภิกษุมีจิตตั้งมั่นเนืองนิตย์จะทำอย่างไรตลอดราตรีกาลที่หนาวเหน็บในฤดูเหมันต์ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๔/๔๔,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๓๔/๓๐,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๕/๗๔๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐๗/๓๖๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๐/๑๖๐)

โมฆราชเถรคาถา : ภาษิตของพระศาสดาตรัสถามพระโมฆราชเถระ,คาถาที่พระศาสดาตรัสถามพระโมฆราชเถระ, พระศาสดาตรัสถามพระโมฆราชเถระว่า โมฆราชผู้มีผิวพรรณเศร้าหมอง แต่มีจิตดีงามเธอเป็นภิกษุมีจิตตั้งมั่นเนืองนิตย์ จะทำอย่างไรตลอดราตรีกาล ที่หนาวเหน็บในฤดูเหมันต์ พระโมฆราชเถระ เมื่อจะทูลตอบพระศาสดาจึงได้กล่าวว่า ข้าพระองค์ได้ฟังมาว่า ชาวมคธเกี่ยวข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว ข้าพระองค์พึงคลุมกายด้วยฟางแล้วนอน เหมือนกับภิกษุเหล่าอื่น ผู้มีความเป็นอยู่สบาย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐๗/๓๖๙)

โมฆราชเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโมฆราชเถระ มีกล่าวไว้ ๒ แห่ง และเป็นพระเถระองค์เดียวกัน แต่ต่างกันที่เนื้อหาในการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติ กล่าวคือ

1.โมฆราชเถราปทาน ๑ ระวัติในอดีตชาติของพระโมฆราชเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้ถวายอภิวาทพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี ได้กล่าวชมเชยด้วยจิตเลื่อมใสเป็นอันมาก และได้ถวายน้ำผึ้งแด่พระพุทธองค์ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๖๔ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ๕๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราช ๘๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๔/๑๕๘)

2.โมฆราชเถราปทาน ๒ ประวัติในอดีตชาติของพระโมฆราชเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นคนยากจน ได้ก่อไฟผิงในศาลาที่พักริมทาง ทำให้ศาลาดำ และขณะนั้นท่านได้ปฏิบัติพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ซึ่งมาพักที่ศาลานั้น และได้ยินพระองค์ทรงสรรเสริญภิกษุผู้ห่มจีวรเศร้าหมอง ท่านจึงตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ใช้จีวรเศร้าหมอง เพราะผลแห่งการทำให้ศาลาดำนั้น ท่านต้องไปตกนรกนับพันปี มีรอยตำหนิที่ตัวถึง ๕๐๐ ชาติ แต่เพราะกรรมที่ได้ปฏิบัติพระพุทธเจ้าจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๒๗/๒๘๓)

SAMPLE

โมฆราชมาณวกปัญหา : ว่าด้วยปัญหาของโมฆราชมาณพ มีปรากฏในพระไตรปิฎก ๒ แห่ง มีความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันเพียง “มาณวก” กับ มาณว” เท่านั้น กล่าวคือ

1. โมฆราชมาณวกปัญหา[๑] ว่าด้วยปัญหาของโมฆราชมาณพ ปัญหาของโมฆราชมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๑๕ เกี่ยวกับโลกและบุคคลผู้พิจารณาโลกโดยความว่างเปล่า มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยโมฆราชมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒๓/๗๗๒)

2.โมฆราชมาณวปัญหา[๒] ว่าด้วยปัญหาของโมฆราชมาณพ ท่านโมฆราชทูลถามว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถามพระองค์ผู้สักกะ ๒ ครั้งแล้ว พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุมิได้ทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์รับทราบมาว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นเทพฤาษี (ถ้าผู้ใดถามปัญหา) ถึง ๓ ครั้ง จะทรงพยากรณ์ (๑) โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลกพร้อมทั้งเทวโลก ย่อมไม่ทราบชัดความเห็นของพระองค์ ผู้โคตมโคตร ผู้มีพระยศ (๒) ข้าพระองค์มีปัญหาที่จะทูลถามจึงมาเฝ้าพระองค์ ผู้ทรงมีปกติเห็นธรรมอันงามอย่างนี้ บุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราชจึงไม่เห็น (๓) พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โมฆราช เธอจงพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า มีสติทุกเมื่อ พึงถอนอัตตานุทิฏฐิเสียเป็นผู้ข้ามมัจจุราชเสียได้ ด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลพิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงไม่เห็น (๔) (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๑/๓๓)

โมฆราชมาณวปัญหานิทเทส : ว่าด้วยปัญหาของโมฆราชมาณพ, อธิบายปัญหาของโมฆราชมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๑๕ เกี่ยวกับโลกและบุคคลผู้พิจารณาโลกโดยความว่างเปล่า

โมฆราชมาณพทูลถามว่า

... บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราชจึงไม่เห็น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

โมฆราช เธอจงพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า

มีสติทุกเมื่อ พึงถอนอัตตานุทิฏฐิเสีย

เป็นผู้ข้ามมัจจุราชเสียได้ ด้วยอาการอย่างนี้

บุคคลพิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงไม่เห็น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า คำว่า โลก หมายถึง โลกนรก โลกในกำเนิดเดรัจฉาน โลกในเปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก โลกเหล่านี้ ได้ชื่อว่าโลก เพราะต้องแตกสลาย

กล่าวคือจักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัสต้องแตกสลาย สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะมีจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยต้องแตกสลาย โสตะ เสียง ฆานะ กลิ่น ชิวหา รส กาย โผฏฐัพพะ มโน ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส ต้องแตกสลายบุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่าด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) ด้วยการกำหนดเห็นสังขารไม่เป็นไปตามอำนาจ (๒) ด้วยการพิจารณาเห็นสังขารเป็นของว่างเปล่า บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า ด้วยการกำหนดเห็นสังขารไม่เป็นไปตามอำนาจของตน คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่อยู่ในอำนาจของเรา ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย ตามกฎอิทัปปัจจยตา สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย กายนี้มิใช่ของเธอทั้งหลาย ทั้งมิใช่ของคนอื่น กายนี้กรรมเก่าควบคุมไว้ จิตประมวลไว้ พึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมมนสิการปฏิจจสมุปบาทว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี ฯลฯ ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งมวล มีได้ด้วยประการฉะนี้ เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้”

บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า ด้วยการพิจารณาเห็นสังขารเป็นของว่างเปล่า คือ พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า ด้วยอาการ ๖ อย่าง คือพิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความที่ตนมิได้เป็นใหญ่ จัดการตามชอบใจไม่ได้ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสบาย ไม่เป็นไปในอำนาจ เป็นไปตามเหตุ ว่างเปล่า

บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า ด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ พิจารณา เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณโดยความเป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของสูญ เป็นอนัตตา ไม่มีแก่นสาร เป็นดุจเพชฌฆาต ปราศจากความเจริญ เป็นเหตุแห่งความลำบาก มีอาสวะ ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่ง

บุคคลพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า ด้วยอาการ ๑๒ อย่าง คือ พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่ามิใช่สัตว์ ชีวะ นระ มาณพ หญิง ชาย มิใช่อัตตา มิใช่ของเนื่องด้วยอัตตา มิใช่เรา มิใช่ของเรา มิใช่ใคร ๆ มิใช่ของใคร ๆ นอกจากนี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสให้ภิกษุละความยึดมั่นในขันธ์ ๕ นี้ เมื่อภิกษุละได้ก็จักมีความสุขตลอดไป ตรัสให้ถอนสักกายทิฏฐิมีวัตถุ ๒๐ เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชคือความตาย จึงไม่เห็น เปรียบเหมือนเนื้อป่าไม่มีนายพรานมาคอยตามล่า ย่อมวางใจเดิน ยืน หมอบ นอน

SAMPLE

อย่างมีความสุขฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุฌานสมาบัติ ๘ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ผู้ทำให้มารตาบอด เป็นผู้ที่มารใจบาปมองไม่เห็น เพราะได้ทำลายจักษุของมารอย่างไม่มีร่องรอย (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๕/๒๙๘)

โมฆะ : เปล่า,เป็นหมัน, ไม่มีประโยชน์ ดังคำในโปฏฐปาทปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะกระนั้นหรือ พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบ,หรือดังคำในมหานิทเทสกล่าวว่า ชี้แจงว่า โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ ... โลกไม่เที่ยง (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๐/๑๘๓,๙/๔๓๗/๑๙๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๙/๑๙๕)

โมทกทายิกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโมทกทายิกาเถรี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้เกิดเป็นสาวใช้ ได้ถวายขนมต้ม ๓ มัด เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๐/๓๙๐)

โมทกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายขนมต้ม เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายขนมต้มแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๐๕-๖๑๒/๖๗)

โมทนา : บันเทิงใจ,ยินดี;มักใช้พูดเป็นคำตัดสั้นสำหรับคำว่า**อนุโมทนา**หมายความว่า พลอยยินดีหรือชื่นชมเห็นชอบในการกระทำนั้นๆด้วยเป็นต้น(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์);ดู **อนุโมทนา**

โมนญาณ : ญาณแห่งมุนี้, หมายถึงญาณที่ทำให้เป็นมุนี,ความรู้แห่งความเป็นมุนี ดังคำในมหานิทเทสว่า คำว่า มุนี อธิบายว่า ญาณท่านเรียกว่า โมนะ คือความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ...ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ผู้ที่ประกอบด้วยญาณนั้นชื่อว่ามุนีคือผู้บรรลุโมนญาณแล้ว โมเนยยธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี) ๓ ประการคือ(๑) โมเนยยธรรมทางกาย (๒) โมเนยยธรรมทางวาจา (๓) โมเนยยธรรมทางใจ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๔/๑๕๗)

โมนธรรม : ธรรมแห่งมุนี หมายถึงอริยสัจ ๔ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อใดพราหมณ์ชื่อว่าเป็นมุนีเพราะมีโมนธรรมรู้แจ้งด้วยตนเอง เมื่อนั้นเขาย่อมหลุดพ้นจากรูปภพ อรูปภพและจากสุขและทุกข์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๘)

โมไนย : ความเป็นมุนี,ความเป็นปราชญ์,คุณธรรมของนักปราชญ์,ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี (พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์);

โมเนยยธรรม :ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี,ญาณของพระมุนี,ในมหานิทเทสกล่าวไว้ว่า โมเนยยธรรมมี ๓ ประการ คือ (๑) โมเนยยธรรมทางกาย (๒) โมเนยยธรรมทางวาจา(๓)โม

SAMPLE

เนยยธรรมทางใจ(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔/๖๘,๒๙/๔๔/๑๕๗,๒๙/๑๔๙/๓๙๙,๒๙/๑๔๙/๔๐๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๗)

โมเนยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเป็นมุนี มี ๒ สูตร ต่างกันที่เนื้อหาสาระ กล่าวคือ

1.โมเนยยสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยความเป็นมุนี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเป็นมุนี ๓ มีความหมายเหมือนความสะอาด ๓ ในปฐมโสเจยยสูตร ต่างกันเฉพาะประการที่ ๓ คือ ความมุนีทางใจ หมายถึงภิกษุที่ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ แล้วตรัสว่า ผู้ที่เป็นมุนีทางกาย ทางวาจาและใจ ไม่มีอาสวะ เป็นมุนี ถึงพร้อมด้วยความเป็นมุนี ชื่อว่า เป็นผู้ละได้ทุกอย่าง (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๓/๓๖๙)

2.โมเนยยสูตร[๒] พระสูตรว่าด้วยความเป็นมุนี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นมุนี ๓ ประการนี้ คือ (๑)ความเป็นมุนีทางกาย (๒) ความเป็นมุนีทางวาจา (๓) ความเป็นมุนีทางใจ แล้วตรัสสรุปว่า ผู้ที่เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจาเป็นมุนีทางใจ ไม่มีอาสวะ เป็นมุนี ถึงพร้อมด้วยความเป็นมุนี บัณฑิตทั้งหลายเรียกว่า เป็นผู้ละได้ทุกอย่าง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๗/๔๒๓)

โมเนยยะ : ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี ในสังคีติสูตรกล่าวไว้ว่า มี ๓ ประการ คือ (๑)กายโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางกาย) (๒) วจีโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางวาจา) (๓)มโนโมเนยยะ(ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางใจ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔)

โมรชาดก : ชาดกว่าด้วยนกยูง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญานกยูงทองโพธิสัตว์ตั้งมั่นอยู่ในพระปริตร นอบน้อมพระพุทธเจ้าและพระธรรมทั้งหลายทั้งเวลาเช้าและเวลาเย็น จนทำให้นายพรานไม่สามารถจับตัวได้ตลอด ๗ ชั่วกษัตริย์ ต่อเมื่อลืมสาธยายพระปริตรเพราะตกอยู่ในอำนาจกาม เหตุที่นายพรานผู้ฉลาดได้นำนางนกยูงที่ฝึกหัดดีแล้วไปเป็นนางนกต่อ ไปแสดงอาการร่ายรำแสดงมารยาหญิงให้เห็น ท่านจึงเผลอสติลืมทำการสาธยายมนตร์ทำให้ถูกจับตัวได้ ผู้ที่มีจิตพลุ่งพล่านด้วยอำนาจความกำหนัด แม้เป็นผู้บริสุทธิ์ก็ยังเศร้าหมองได้ ผู้ที่มียศก็เสื่อมยศได้ ไม่ต้องพูดถึงผู้ยังไม่บริสุทธ์ เขาย่อมนำตนไปประสพทุกข์ภัยเดือดร้อนเสมอ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๗/๖๖)

โมรนิวาปสูตร : พระสูตรว่าด้วยอารามปริพาชกชื่อโมรนิวาปะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปริพพาชการาม เขตกรุงราชคฤห์ ตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๔ หมวด รวม ๑๑ ประการ เป็นผู้มีความสำเร็จสูงสุด(หมายถึงนิพพาน) มีความเกษมสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย **หมวดที่ ๑** ธรรม ๓ คือ (๑) สีลขันธ์ที่เป็นอเสขะ (๒) สมาธิขันธ์ที่เป็นอเสขะ (๓) ปัญญาขันธ์ที่เป็นอเสขะ**หมวดที่ ๒** ธรรม ๓ คือ (๑) อิทธิปาฏิหาริย์

(๒) อาเทสนาปาฏิหาริย์ (๓) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ **หมวดที่ ๓** ธรรม ๓ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาญาณะ (๓) สัมมาวิมุตติ **หมวดที่ ๔** ธรรม ๒ คือ (๑) วิชชา (ความรู้แจ้ง) (๒) จรณะ (ความประพฤติ) แล้วทรงนำคาถาที่สนังกุมารพรหมได้กล่าวไว้มาแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายสรุปใจความได้ว่า ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะจัดว่าเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แล้วตรัสว่า คาถานี้สนังกุมารพรหมกล่าวร้อยกรองไว้ถูกต้องดีแล้วไม่ใช่ร้อยกรองไว้ผิด ประกอบด้วยประโยชน์ไม่ใช่ประกอบด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์เรายอมรับ ถึงเราเองก็กล่าวไว้อย่างนั้นเหมือนกัน (องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐/๔๐๖)

โมรนิวาปสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยอารามปริพาชกชื่อโมรนิวาปะ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปริพาชการามชื่อว่าโมรนิวาปะ เขตกรุงราชคฤห์ ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุมีความสำเร็จสูงสุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๓ คือ (๑) สีลขันธ์ที่เป็นของพระอเสขะ (๒) สมาธิขันธ์ที่เป็นของพระอเสขะ (๓) ปัญญาขันธ์ที่เป็นของพระอเสขะ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๔/๓๙๓)

โมรนิวาปสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยอารามปริพาชกชื่อโมรนิวาปะ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุมีความสำเร็จสูงสุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๓ คือ (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์ (๒) เทสนาปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คือการทายใจ(๓) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์คืออนุสาสนี (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๕/๓๙๓)

โมรนิวาปสูตร(ตติย) : พระสูตรว่าด้วยอารามปริพาชกชื่อโมรนิวาปะ (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุมีความสำเร็จสูงสุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๓ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาญาณะ (๓) สัมมาวิมุตติ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๖/๓๙๔)

โมรนิวาปะ, อาราม : ชื่ออารามของปริพาชกอยู่เขตกรุงราชคฤห์แคว้นมคธดังคำในโมรนิวาปสูตร กล่าวไว้ว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปริพาชการามชื่อโมรนิวาปะ เขตกรุงราชคฤห์ตรัสเรื่องศีลสมาธิปัญญา(องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๔๔/๓๙๓)

โมรหัตถทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายพัดปัดยุง เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวาย พัดปัดยุง แด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๗๓-๕๘๐/๖๖)

โมรหัตถิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโมรหัตถิยเถระ มีเนื้อความกล่าวไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายพัดหางนกยูงแด่พระพุทธเจ้า เพราะผล

แห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙/๙๑)

โมลิยกษัตริย์: กษัตริย์ผู้ครองเมืองปิปผลิวันส่งทูตมาไม่ทันเวลาแจกพระบรมสารีริกธาตุจึงได้แต่พระอังคารไปสร้างอังคารสตูปที่เมืองของตน(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

โมลิยผัคคุนสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระโมลิยผัคคุนะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเรื่องอาหาร ๔ อย่าง เมื่อท่านพระโมลิยผัคคุนะทูลถามว่าใครกลืนกินวิญญาณาหาร จึงตรัสว่า เธอไม่ควรถามอย่างนี้ แต่ควรถามว่าวิญญาณาหารมีเพื่ออะไร แล้วตรัสตอบว่า วิญญาณาหารเป็นปัจจัยเพื่อเกิดในภพใหม่ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยผัสสะจึงมี และเมื่อท่านพระโมลิยผัคคุนะทูลถามผัสสะจนถึงชาติ ชราและมรณะ พระองค์ก็ตรัสตอบในลักษณะเดียวกัน คือ ผัสสะเป็นต้นนั้นต่างก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยกันและกัน(สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒/๑๙)

โมลิยผัคคุนะ, พระ :ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่งชาวกรุงสาวัตถี อยู่คลุกคลีกับภิกษุณีจนถูกติเตียน เมื่อใครว่ากล่าวก็โกรธไม่พอใจ ถึงกับก่ออธิกรณ์ขึ้น ดังคำว่า ถ้าภิกษุบางรูปติเตียนภิกษุณีเหล่านั้นต่อหน้าท่านพระโมลิยผัคคุนะ ท่านพระโมลิยผัคคุนะก็โกรธไม่พอใจภิกษุรูปนั้น,ในกกจูปมสูตร พระผู้มีพระภาค ทรงเตือนพระโมลิยผัคคุนะที่โกรธ,ในกฬารสูตรกล่าวไว้ว่า พระโมลิยผัคคุนะได้บอกคืนสิกขา กลับมาเป็นคฤหัสถ์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๒/๒๓๓,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒/๒๐,๑๖/๓๒/๖๒,๑๖/๒๐๒/๓๐๓)

โมลี, เมาลี: จอม, ยอด, ผมที่มุ่นเป็นจอม ดังคำในจันทกุมารชาดก ที่พระมารดาตรัสกับจันทกุมารว่า เชิญเถิด ลูกโคตมี เจ้าจงรัดเมาลีด้วยใบบัว(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๐๙/ ๓๕๖)

โมสวัชชะ : การพูดเท็จ เป็นอกุศลธรรมที่มีกลิ่นร้าย ดังคำในมหาโควินทสูตร ที่สนังกุมารพรหมตอบเรื่องกลิ่นชั่วร้ายแก่โควินทพรหมไว้ว่า โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) นิกติ (การโกง) โทพภะ (การประทุษร้ายมิตร) กทริยตา(ความตระหนี่) อติมานะ (ความดูหมิ่น) เป็นต้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘)

โมหจริต: พื้นนิสัยที่หนักในโมหะ โง่เขลางมงาย พึงแก้ด้วยให้มีการเรียน การถาม การฟังธรรม สนทนาธรรมตามกาลหรืออยู่กับครู (ข้อ ๓ ในจริต ๖) ดังคำในมหานิทเทสกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแนะนำบุคคลโมหจริตให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียน การไต่ถาม การฟังธรรมตามกาล การสนทนาธรรมตามกาล การอยู่ร่วมกับครู (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐)

SAMPLE

โมหธรรม : ธรรมคือโมหะ,ธรรมคือความหลง,เป็นธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นทุกข์ อยู่ไม่ผาสุก ดังคำในจูฬทุกขักขันธสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหานามะ ธรรมในภายในนั้นแล เธอยังละไม่ได้ซึ่งเป็นเหตุให้โลภธรรมครอบงำจิตของเธอไว้ได้บ้าง โทสธรรมครอบงำจิตของเธอไว้ได้บ้าง โมหธรรมครอบงำจิตของเธอไว้ได้บ้างเป็นครั้งคราว,ในปุริสสูตรกล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๓ ในธรรม ๓ คือ โมหธรรม (ธรรมคือโมหะ) เมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์เพื่อความทุกข์เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก,ในโลกสูตรกล่าวไว้ว่าเป็นธรรมที่ไม่เกิดประโยชน์แก่ชาวโลก(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๕/๑๗๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๓/๑๓๐,๑๕/๑๓๔/๑๖๗,๒๙/๕/๒๑,๒๙/๑๕๖/๔๓๕,๒๙/๑๙๕/๕๖๘

โมหปริญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้โมหะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้ไม่รู้ซึ้งถึงโมหะ ยังกำหนดรู้โมหะไม่ได้ ยังไม่คลายความพอใจในโมหะนั้น ยังละโมหะไม่ได้ก็ยังไม่อาจสิ้นทุกข์ได้ ภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้รู้ซึ้งถึงโมหะ กำหนดรู้โมหะได้ คลายความพอใจในโมหะนั้นได้ ละโมหะได้แล้ว จึงอาจสิ้นทุกข์ได้ แล้วตรัสสรุปว่า โมหะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้หลงไปสู่ทุคติ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้งย่อมละโมหะนั้นได้เพราะรู้โดยชอบ ครั้นละได้แล้ว จึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ไม่ว่าในกาลไหน ๆ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๑/๓๕๕)

โมหสูตร : พระสูตรว่าด้วยโมหะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละธรรมอย่างหนึ่งได้ เราขอรับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่ง คืออะไร ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละธรรมอย่างหนึ่งคือโมหะ(ความหลง)ได้ เราขอรับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย แล้วตรัสสรุปว่า โมหะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้หลงไปสู่ทุคติ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้ง ย่อมละโมหะนั้นได้เพราะรู้โดยชอบ ครั้นละได้แล้ว จึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีกไม่ว่าในกาลไหน ๆ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓/๓๔๗)

โมหะ : ความหลง, ความไม่รู้ตามเป็นจริง,อวิชชา (ข้อ ๓ ในอกุศลมูล ๓) ในธัมมสังคณีอธิบายลักษณะของโมหะไว้ว่า ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัยธรรมนี้จึงมี ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรามปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงใหลอวิชชา โอฆะคืออวิชชา

โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยุฏฐานคืออวิชชา ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าโมหะ(อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๐๖๗/๒๗๓)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น วิ.มหา.(ไทย) ๑/๖/๔,๔/๗/๑๑, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๔/๙,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๒/๘๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๕/๑๑๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑/๑๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๓/๕๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๒/๙๑,สं.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๓/๑๓๐,สं.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๕,สं.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๐/๑๙๑,สं.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘/๒๘,๑๘/๓๔๙/๓๘๖,สं.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๔/๕๐๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖/๖๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๖/๑๑๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๙/๔๙๐,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๕/๔๘๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๓/๕๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓/๓๔๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๙/๓๓๒ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๑๗,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๓/๓๕๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔/๔๕๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๙๙/๕๘๐,อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๓๙๐/๑๑๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๙/๕๖๘,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๓๔/๑๔๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๕๑/๑๒๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๘/๖๔๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๓/๑๔๕, อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๑,๔๓/๑/๓๕๑)

โมหัคคิ : ไฟคือโมหะ,เป็นข้อ ๓ ในอัคคิ ๓,เป็นข้อ ๓ ในอัคคิ ๗ คือ (๑) ราคัคคิ(ไฟคือราคะ) (๒) โทสัคคิ (ไฟคือโทสะ) (๓) โมหัคคิ (ไฟคือโมหะ) (๔)อาหุเนยยัคคิ (ไฟคืออาหุไนยบุคคล) (๕) คหปตัคคิ (ไฟคือคหบดี) (๖) ทักขิเณยยัคคิ (ไฟคือทักขิไณยบุคคล) (๗) กัฏฐัคคิ(ไฟที่เกิดจากไม้),ในทุติยอัคคิสูตร กล่าวไว้ว่า โมหัคคินี้ เป็นสิ่งที่ควรละ ควรเว้นไม่ควรเสพ เพราะบุคคลผู้มีโมหะ ถูกโมหะครอบงำ มีจิตถูกโมหะกลุ้มรุม ย่อมประพฤติทุจริตทางกาย ประพฤติทุจริตทางวาจา ประพฤติทุจริตทางใจ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๖/๖๙)

โมหันธ์ : มืดมนด้วยความหลง,มืดมนเพราะความหลง(พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

โมหาคติ : ลำเอียงเพราะหลง, ลำเอียงเพราะเขลา,การถึงความลำเอียงเพราะความหลงเป็นข้อ ๓ ในอคติ ๔คือ (๑) ฉันทาคติ (๒)โทสาคติ (๓)โมหาคติ (๔) ภยาคติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๖/๒๐๑,๑๑/๓๑๑/๒๘๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๗/๙๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗/๒๘,๒๑/๑๙/๓๐)

โมหาโรปนกรรม :กิริยาที่สวดประกาศยกโทษภิกษุว่า แสร้งทำหลงคือรู้แล้วทำเป็นไม่รู้; เมื่อสงฆ์สวดประกาศแล้ว ยังแกล้งทำไม่รู้อีก ต้องปาจิตตีย์ (สิกขาบทที่ ๓ แห่งสหธรรมิกวรรค ปาจิตติยกัณฑ์) ดังคำว่า ภิกษุนั้นจะต้องอาบัติใดเพราะ

SAMPLE

ประพฤติไม่เหมาะสมนั้น พึงปรับอาบัตินั้นตามธรรม และพึงยกโมหาโรปนกรรมขึ้นมาปรับเพิ่มให้ยิ่งขึ้นไปอีก (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๗๒/๑๕๐)

โมโห: โกรธ, ขุ่นเคือง; ตามรูปศัพท์เป็นคำภาษาบาลี ควรแปลว่า"ความหลง"แต่ที่ใช้กันมาในภาษาไทยความหมายเพี้ยนไปเป็นอย่างข้างต้น(พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โมโห ก็คือโมหะนั่นเอง ดังคำว่า ตมนฺธกาโร สมฺโมโห อวิชฺโชโฆ มหพฺภโยติ วจนโต อวิชชา ตโม นาม (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๙๒๒/๕๓๗)

โมพิยสีวกะ, ปริพาชก : ปริพาชกชื่อสีวกะผู้มีจุก ชาวกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ,เคยสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค ณ พระเวฬุวัน เรื่องธรรมเกี่ยวกับสุข ทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ ดังคำว่า บุรุษบุคคลนี้เสวยสุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขทั้งหมดนั้นมีเหตุที่ได้ทำไว้ในปางก่อน ย่อมแล่นไปหาสิ่งที่ตนเองรู้ และแล่นไปหาสิ่งที่ชาวโลกสมมติว่าเป็นความจริง เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวว่าเป็นความผิดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ภายหลังจบการสนทนาแล้ว เขาแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๙๖/๓๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สีวกะ เป็นชื่อตัว ส่วน โมพิยะ เป็นชื่อเล่น เพราะชอบไว้ผมจุก (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๖๙/๑๔๒)

ไม่เคยปรากฏ : มีเคยมีเช่นนี้,ไม่เคยเป็นอย่างนั้น,ไม่เคยมี หมายถึงสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ดังคำเรื่องเปรตในมหาวิภังค์ที่มหาโมคคัลลานะลงจากภูเขาคิชฌกูฏได้เห็นอัฏฐิสังขลิกเปรต ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ ฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ขวักไขว่จิกทึ้งยื้อแย่งเนื้อที่ติดอยู่ตามระหว่างซี่โครงสะบัดไปมาจนมันร้องครวญครางหรือดังคำในสัตตชฏิลสูตรที่พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริงไม่เคยปรากฏ พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ดียิ่งนักว่า มหาบพิตร พระองค์เป็นคฤหัสถ์ เป็นกามโภคี ครอบครองเรือน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๘/๒๒๑, (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๑/๔๗,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๗/๔๐๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๓,๒๕/๓๔/๒๔๑,๒๕/๓๘/๒๔๙,๒๕/๔๒/๒๕๔,๒๕/๕๒/๒๘๖,๒๕/๖๙/๓๑๘,๒๕/๗๕/๓๒๘)

ไม่เคารพธรรม : ไม่ยกย่องธรรม,สิ่งที่ควรยกย่องแต่ไม่มีความยกย่อง หมายถึงไม่ประพฤติธรรม,ไม่ประกอบด้วยธรรม เช่น ศิษย์เมื่อจะเรียนธรรม แม้จะมีพระยศสูงกว่าแต่เวลาเรียนธรรม จะให้ครูนั่งต่ำกว่าไม่ได้ ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวถึงบุรุษจัณฑาลเห็นคน๒คนเรียนหนังสือ จึงได้มีความคิดดังนี้ว่า พระราชาองค์นี้

ประทับนั่งบนอาสนะสูงเรียนมนต์ ชื่อว่ามิใช่พระราชาผู้ทรงธรรม พราหมณ์คนนี้ที่นั่งบนอาสนะต่ำสอนมนต์แก่ผู้นั่งบนอาสนะสูง ก็ชื่อว่ามิใช่ผู้ประพฤติธรรม จึงกล่าวขึ้นว่า คนทั้ง ๒ คือพราหมณ์ผู้สอนมนต์และพระราชาผู้ทรงเรียนมนต์ โดยไม่เคารพธรรม ย่อมไม่รู้อรรถและไม่เห็นธรรม,ในภัตตุทเทสกสูตรกล่าวถึงงผู้ไม่สำรวมในกามทั้งหลายไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่เคารพธรรม ถึงอคติ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔๙/๗๒๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐/๓๒)

ไม้ชำระฟัน : ทันตโปณะ, ไม้ข่อย มีความยาวไม่เกิน ๘ นิ้ว, เป็นสิ่งที่ชำระภายในปากให้สะอาด,สิ่งที่ทำความสะอาดฟันและระหว่างฟัน, สิ่งที่รักษาฟัน,ในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า ที่ชื่อว่า ไม้ชำระฟัน ได้แก่ไม้ชำระฟันที่ตัดแล้วหรือยังมิได้ตัด,ใช้เคี้ยวชำระฟันในปาก,พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถือเอาน้ำและไม้ชำระฟันมาใช้เองได้, ไม้ชำระฟันไม่ต้องรับประเคน, ปัจจุบันเรียกว่าแปรงสีฟัน,ในจูฬวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย การเคี้ยวไม้ชำระฟันมีประโยชน์ ๕ ประการ คือ (๑) ตาสว่าง (๒) ปากไม่มีกลิ่นเหม็น (๓) ประสาทลิ้นรับรสได้ดี (๔) น้ำดีและเสมหะไม่หุ้มห่ออาหาร (๕) เจริญอาหาร (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๐๙/๘๙,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖๔/๔๑๕, วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๘๒/๖๙,๗/๒๘๒/๗๐,๗/๒๙๓/๘๖,๗/๓๘๐/๒๕๖,๗/๓๘๒/๒๖๒,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๒๔๒/๔๖๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๕๘๑)

ไม่ใช่พรหมจารี : ผู้ถือเพศอย่างสมณะ แต่ไม่มีวัตรปฏิบัติอย่างสมณะ,ผู้ขาดจากความเป็นภิกษุ,ผู้ไม่ใช่เป็นสมณะ,ผู้ไม่มีสังวาสเสมอภิกษุ,ผู้หมดสภาพความเป็นภิกษุ ดังคำในจูฬวรรค และอุโปสถสูตรที่พระมหาโมคคัลลานะกล่าวแก่บุคคลผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้ทุศีล มีบาปธรรม ประพฤติไม่เรียบร้อย น่ารังเกียจ ปกปิดพฤติกรรม ไม่ใช่สมณะแต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารีแต่ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารี เน่าใน เปียกชุ่มเป็นดุจหยากเยื่อ นั่งอยู่ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ว่า ท่านจงลุกขึ้น พระผู้มีพระภาคทรงเห็นท่านแล้ว ท่านไม่มีสังวาสกับภิกษุทั้งหลาย,ในอาปายิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้ เช่นบุคคลที่ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญญาตนว่าเป็นพรหมจารี ไม่ละบาปกรรม ๓ ประการนี้ ต้องไปอบายภูมิ ต้องไปนรก (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๓/๒๗๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๔/๓๕๗, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๒/๑๕๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๐/๒๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มใช่พรหมจารี แต่ปฏิญาณว่าเป็นพรหมจารี หมายถึงตนเองไม่มีศีล หมดสภาพความเป็นภิกษุ แต่ยังเรียกตนว่า “เป็นภิกษุ” แล้วร่วมอยู่ร่วมฉันกับภิกษุอื่นผู้มีศีล ใช้สิทธิ์ถือเอาลาภที่เกิดขึ้นในสงฆ์ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๓/๘๖)

SAMPLE

ไม่ใช่มนุษย์ : อมนุษย์ หมายถึงเทวดา ดังคำในมหาโควินทสูตร ที่มหาโควินทพราหมณ์จะออกบวชทูลลาต่อพระเจ้าเรณุตอนหนึ่งว่า ข้าพระองค์ไม่พร่องด้วยสิ่งที่น่าปรารถนา ไม่มีใครเบียดเบียนข้าพระองค์ แต่เพราะได้ฟังคำของผู้ไม่ใช่มนุษย์ ข้าพระองค์จึงไม่ยินดีการอยู่ครองเรือน,ในนันทาเปติวัตถุ กล่าวถึงผู้ไม่ใช่มนุษย์หมายเปรต ก็มี ดังคำที่นันทิเสนอุบาสกถามนันทาเปรตว่า เธอมีผิวดำ รูปร่างน่าเกลียด ผิวพรรณหยาบกร้าน มองดูน่ากลัว ตาเหลือง มีเขี้ยวสีน้ำตาลแก่ เรารู้ว่าเธอไม่ใช่มนุษย์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๑/๒๕๐,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๖๘/๑๙๔)

อรรถกถาเวสสันดรชาดกอธิบายถึงพราหมณ์ชูชกว่ามีร่างกายดุจผู้ไม่ใช่มนุษย์ว่าเป็นอมนุษย์คือผู้นั้นเป็นดุจยักษ์จำแลงตัวเป็นมนุษย์เที่ยวไป(ขุ.ชา.อ.(บาลี)๑๐/๒๑๒๗-๒๑๒๙/๓๙๑-๓๙๒)

ไม้ซึก : เสริสสก, ไม้มีดอกหอมตลบอบอวล,ล่วง ๑๐๐ ปี ฝักจะแตกออก, เป็นต้นไม้ที่เป็นวิมานที่อยู่เสริสสกเทพบุตร ซึ่งอดีตชาติก็คือพระเจ้าปายาสินั่นเอง,เป็นต้นไม้ที่พระควัมปติไปบำเพ็ญยังต้นไม้ซึกแล้วได้ฟังคำสนทนาระหว่างพ่อค้ากับเสริสสกเทพบุตร จึงนำมากล่าวสอนแก่มนุษย์ทั้งหลาย มีปรากฏในเสริสสกวิมาน ดังคำที่เทพบุตรกล่าวไว้ว่า พ่อทั้งหลาย กลิ่นทิพย์เหล่านี้ โชยกลิ่นหอมระรื่นจากป่าไม้ซึก หอมตลบอบอวลทั่ววิมานนี้กำจัดความมืดได้ทั้งกลางวันและกลางคืน,ในเวสสันตรชาดกกล่าวไว้ว่า ไม้ซึก มีดอกบานสะพรั่ง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๕๙/๑๖๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๙๐/๔๙๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒/๒๗๖)

ไม่ด่าง : ไม่มีสิ่งที่เป็นจุดหรือรอยปรากฏ,บริสุทธิผุดผ่อง มุ่งอธิบายเกี่ยวกับศีล ดังคำว่า ภิกษุมีศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย,หรือดังคำในมหานามสูตรที่อริยสาวกระลึกถึงศีลของตน ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๔/๓๖๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐/๔๒๓,๒๒/๑๑/๔๒๖,๒๒/๑๒/๔๒๘,๒๒/๑๐๕/๑๘๓,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๐/๘๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๒/๒๑๔)

ไม่ได้ปวารณา : คำที่ทายกไม่ได้พูดไว้,สิ่งที่ทายกไม่ได้เอยปากไว้ก่อน,หมายถึงคำพูดที่ทายกทายิกาไม่ได้พูดต่อหน้าภิกษุไว้ก่อน ดังคำในสิกขาบทวิภังค์อธิบายไว้ว่า คำว่า เขาไม่ได้ปวารณาไว้ก่อน คือ ทายกไม่ได้กล่าวไว้ก่อนว่า ท่านผู้เจริญท่านต้องการจีวรชนิดไหน กระผมจะซื้อจีวรชนิดไหนถวายท่าน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๒๙/๕๓,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๓๔/๕๙)

ไม่ได้ยิน : สิ่งไม่ได้ฟังมา, เสียงที่เบา,ในมุสาวาทสิกขาบท กล่าวไว้ว่า ไม่ได้ยิน ภิกษุกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่า ข้าพเจ้าได้ยินแล้ว ทราบแล้ว และได้เห็นแล้ว ด้วยอาการ ๓

SAMPLE

อย่าง... ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ฯลฯ หรือดังคำในจูฬวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราอนุญาตถือเสนาสนะตามโคนไม้ ๘ เดือนเท่านั้น เราอนุญาตปลาและเนื้อที่บริสุทธิ์ด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ (๑) ไม่ได้เห็น (๒) ไม่ได้ยิน (๓) ไม่ได้นึกสงสัย ,ในวิภังค์กล่าวถึงอนริยโวหาร ๔ เช่น เรื่องที่ไม่ได้ยินพูดว่าได้ยิน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓/๑๘๗,๖/๑๙๑,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๔/๑๑๖,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๔๓/๒๐๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๔๓/๕๙๐)

ไม่ได้เห็น : เรื่องที่ไม่ได้ดูด้วยตา, เป็นถ้อยคำของอนารยชน ๘ อย่าง คือ เช่นไม่ได้เห็น แต่กล่าวว่าข้าพเจ้าได้เห็น ได้เห็นแต่กล่าวว่าข้าพเจ้าไม่ได้เห็น ซึ่งเป็นการกล่าวเท็จทั้งที่รู้,เนื้อที่ได้เห็น พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ฉันได้,ในมุสาวาทสิกขาบทกล่าวอธิบายลักษณะไม่ได้เห็นไว้ว่า ไม่ได้เห็น ภิกษุกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่าข้าพเจ้าได้เห็นแล้ว ด้วยอาการ๓ อย่าง คือ (๑) เบื้องต้นเธอรู้ว่าจักกล่าวเท็จ (๒) กำลังกล่าวก็รู้ว่ากำลังกล่าวเท็จ(๓) ครั้นกล่าวแล้วก็รู้ว่ากล่าวเท็จแล้ว ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓/๑๘๗,๔/๑๘๘,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๔/๑๑๖,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๔๓/๒๐๐)

ไม่มีสังวาส: ไม่มีธรรมเป็นเหตุอยู่ร่วมกับภิกษุทั้งหลาย, ขาดสิทธิอันชอบธรรม ที่จะถือเอาประโยชน์แห่งความเป็นภิกษุ, ขาดจากความเป็นภิกษุ, อยู่ร่วมกับสงฆ์ไม่ได้ ดังคำที่ พระมหาโมคคัลลานะกล่าวกะบุคคลนั้นดังนี้ว่า ท่านจงลุกขึ้น พระผู้มีพระภาคทรงเห็นท่านแล้ว ท่านไม่มีสังวาสกับภิกษุทั้งหลาย(วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๓/๒๗๙,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๕/๒๖๑)

ในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า สังวาส หมายถึงกรรมที่ทำร่วมกัน อุทเทสที่สวดรวมกัน ความมีสิกขาเสมอกัน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๕/๔๓)

ไมตรี: ความคิดจะให้เป็นสุข,ความรักเอ็นดู ดังพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในสิงคาลกสูตรว่า คนชอบสงเคราะห์ ชอบสร้างไมตรี รู้เรื่องที่เขาบอก ปราศจากความตระหนี่ เป็นผู้ชอบแนะนำชี้แจงแสดงเหตุผล เช่นนั้น ย่อมได้ยศ และในจักกสูตรว่า จักร ๔ ประการนี้แลเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ผู้ประกอบแล้วเป็นไปได้ และถึงความเป็นใหญ่ ความไพบูลย์ในโภคะทั้งหลายต่อกาลไม่นานนัก ข้าวเปลือก ทรัพย์ ยศ ชื่อเสียงและความสุขย่อมหลั่งไหลมาสู่นรชน ผู้อยู่ในถิ่นที่ดี ผูกไมตรีกับอริยชน สมบูรณ์ด้วยการตั้งตนไว้ชอบ ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๑/๕๐)

ไม่ต้องเชื่อใคร: การรู้แจ้งธรรมอย่างประจักษ์ชัดด้วยตนเอง คือไม่ต้องรอสดับธรรมจากผู้อื่น ดังพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท อรหันตวรรค เรื่องพระสารีบุตรเถระว่า นรชนใด ผู้ไม่ต้องเชื่อใคร รู้จักนิพพานที่ปัจจัยอะไรปรุงแต่ง

SAMPLE

ไม่ได้ ตัดรอยต่อแห่งการเกิดใหม่ ทำลายโอกาสแห่งการท่องเที่ยวไปในสงสาร คายความหวังแล้ว นรชนนั้นแล เป็นบุรุษสูงสุด (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๙๗/๕๙)

ไม่ตายเปล่า: การบรรลุธรรมที่ไม่ไร้ผล คือการบรรลุสามัญญผล(ผลแห่งความเป็นสมณะ) ดังพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย อุทาน จูฬวรรคว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบาสิกาเหล่านั้นที่เป็นโสดาบันก็มี ที่เป็นสกทาคามินีก็มี ที่เป็นอนาคามินีก็มี ภิกษุทั้งหลาย อุบาสิกาเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่าไม่ตายเปล่า (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๐/๓๒๐)

ไม่ติดยศ: การไม่ปรารถนา,การไม่หวัง,การไม่อยากได้การยกย่องนับถือ ลาภสักการะและการสรรเสริญ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในนาคิตสูตรว่า “นาคิตะ เราไม่ติดยศ และยศก็ไม่ติดเรา ผู้ใดแลไม่ได้ตามความปรารถนา ไม่ได้โดยไม่ยาก ไม่ได้โดยไม่ลำบากซึ่งเนกขัมมสุข ปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธสุขที่เราได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากนี้ ผู้นั้นชื่อว่ายินดีสุขที่ไม่สะอาด สุขในการนอนหลับ และสุขที่อิงอาศัยลาภสักการะและการสรรเสริญ” องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๒/๔๙๕

ไม่โต้ตอบ: ไม่เป็นผู้ขัดแย้งด้วยอำนาจความทะเลาะแตกร้าว ดังพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในเปมสูตรว่า สมัยใด ภิกษุทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน สมัยนั้น แม้ความรักที่เกิดเพราะความรักเป็นอันภิกษุนั้นละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้... ภิกษุนี้เราเรียกว่า ไม่ยึดถือ ไม่โต้ตอบ ไม่บังหวนควัน ไม่ลุกโพลง ไม่ถูกไฟไหม้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๐๐/๓๑๖)

ไม่ไตร่ตรอง: ไม่ใคร่ครวญ,ไม่ตริตรอง,ไม่พิจารณา เป็นธรรมที่ยังบุคคลให้ถึงนรกเหมือนถูกฝังไว้ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ใน วัณณนาสูตร อิสสุกินีสูตรและมิจฉาทิฏฐิกสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรองสรรเสริญคนที่ควรติเตียน (๒) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง ติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ (๓) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง แสดงความเลื่อมใสในฐานะไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส มีความริษยาและมีความเห็นผิด (๔) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง แสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส มีความตระหนี่และมีความดำริผิด (๕) ทำศรัทธาไทยให้ตกไป และในปฐมอวัณณารหสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ ธรรม ๕ ประการ คือ ภิกษุเจ้าอาวาส (๑) ไม่

SAMPLE

พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง สรรเสริญคนที่ควรติเตียน (๒) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง ติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ (๓) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง ปลูกความเลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส (๔) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง ปลูกความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส (๕) ทำศรัทธาไทยให้ตกไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๑๖/๑๙๕,๒๒/๑๑๗/๑๙๖, ๒๒/๑๑๙/๑๙๘, ๒๒/๒๓๖/๓๗๘)

ไม่ถือมั่น: ไม่ยึดถืออย่างมั่นคง,ยอมรับการเปลี่ยนแปลง,การปล่อยวาง,การหลุดพ้น, การไม่สะทกสะท้านและการไม่ถือมั่นในอุปาทาน ๔ คือ (๑) กามุปาทาน (ความถือมั่นในกาม) (๒) ทิฏฐุปาทาน (ความถือมั่นในทิฏฐิ) (๓) สีลัพพตุปาทาน (ความถือมั่นในศีลพรต) (๔) อัตตวาทุปาทาน (ความถือมั่นในวาทะว่ามีอัตตา) ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในมหาปทานสูตรว่า ไม่นานนัก จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น และในมหานิทานสูตรว่า ภิกษุนั้นเมื่อเห็นอย่างนี้ย่อมไม่ถือมั่นอะไรๆ ในโลก และเมื่อไม่ถือมั่นย่อมไม่สะทกสะท้าน เมื่อไม่สะทกสะท้านย่อมดับได้เฉพาะตน (ที.มหา.(ไทย)๑๐/๖๓/๓๖,๑๐/๗๗/๔๓,๑๐/๘๑/๔๕,๑๐/๘๕/๔๖,๑๐/๑๒๖/๗๑,๑๐/๑๒๘/๗๕)

ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ: ไม่มีความอยาก ไม่มีความเห็นผิด ไม่หวั่นไหว เป็นผู้นิ่ง ดังในปฐมมหานามสูตรว่า พระองค์พึงระลึกถึงศีลของพระองค์ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ มหานามะ สมัยใด อริยสาวกระลึกถึงศีล สมัยนั้น จิตของอริยสาวกนั้น ย่อมไม่ถูกราคะกลุ้มรุม ไม่ถูกโทสะกลุ้มรุม ไม่ถูกโมหะกลุ้มรุม, และในภยสูตรว่า ผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะใคร่ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ อริยสาวกประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ (องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๔๑๓, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๒/๒๑๔)

ไม่ถูกลบล้าง: ไม่ถูกทำให้หมดไปสิ้นไป ไม่ถูกคัดค้าน ไม่ถูกปฏิเสธ ไม่ถูกแก้ไข ดังในอภิสันทสูตรว่าภิกษุทั้งหลาย ทาน ๕ ประการนี้ เป็นมหาทาน ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ในอดีตไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ในปัจจุบัน ไม่ถูกลบล้าง ในอนาคตก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๙/๓๐๐)

ไม่ทอดธุระ: ไม่ทิ้งธุระ คือหน้าที่และความดีอันเป็นกุศลธรรม ดังในอรัญญสูตรได้กล่าวถึงคุณสมบัติของภิกษุผู้ควรอยู่ในป่าข้อหนึ่งว่า ภิกษุผู้ปรารภความเพียร มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นผู้ควรอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่าโปร่ง และป่าทึบ และในยัสสังทิสังสูตรได้กล่าวถึง

SAMPLE

การเปรียบเทียบภิกษุผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด ความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ว่าเหมือนกษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทรงสมบูรณ์ด้วยกำลัง และในเสนาสนสูตร กล่าวถึงองค์ประกอบของภิกษุผู้อาศัยใช้สอยเสนาสนะว่า เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๐/๑๘๗,๒๒/๑๓๔/๒๑๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๑๘)

ไม่ทะลุ: ไม่รั่ว ไม่ขาด ดังที่ปรากฏในปฐมเวรสูตร อริยสาวกผู้ประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดาต้องเป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะใคร่ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒๗/๔๘๘)

ไม้เท้า,ไม้เท้าคนแก่: ไม้หรือสิ่งอื่นๆ สำหรับถือยันตัวหรือเดิน เครื่องใช้สอยสำหรับคนแก่สมณะ พราหมณ์ชนิดหนึ่ง ดังในมหาสาลสูตรว่า ไม้เท้าของเรายังดีกว่าพวกบุตรที่ไม่เชื่อฟังจะดีอะไร เพราะไม้เท้าใช้ป้องกันโคหรือสุนัขดุ ๆ ได้ ในที่มืดใช้ยันไปข้างหน้าได้ ในที่ลึกใช้หยั่งความเอาได้ พลาดแล้วช่วยพยุงไว้ได้ด้วยอานุภาพไม้เท้า, ในมหาโพธิชาดกว่า ท่านพราหมณ์ เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึงรีบร้อนฉวยเอาไม้เท้า หนังเสือร่ม รองเท้า ไม้ตะขอ บาตร และผ้าพาด ท่านปรารถนาจะไปยังทิศไหนหนอ,และในปิลินทวัจฉเถราปทานว่า จ้างช่างให้ทำรองเท้า เขียงเท้า ผ้าสำหรับเช็ดน้ำ และไม้เท้าคนแก่อย่างสวยงาม ให้สมควร (แก่สมณบริโภค) (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๐/๒๘๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๒๔/๒๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๓/๕๘๑,๓๒/๑๖/๕๘๑)

ไม่เที่ยง: ไม่แน่นอน ไม่ยั่งยืน คือมีความแปรปรวนแตกสลายไปในที่สุด ดังที่ปรากฏในพรหมชาลสูตรว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไร ปรารภอะไรจึงมีวาทะว่าบางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอัตตาและโลก ว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง,ในมหานิทานสูตรว่า บุคคลเมื่อไม่บัญญัติอัตตามีขนาดไม่จำกัด ไม่มีรูป ย่อมไม่บัญญัติว่ามีอยู่เฉพาะในชาตินี้ หรือไม่บัญญัติว่าเป็นสภาพมีอยู่ตลอดกาล หรือไม่มีความเห็นว่า ‘เราจักทำอัตตาที่มีสภาพไม่เที่ยง ที่มีอยู่ให้สำเร็จเป็นสภาพเที่ยง’ การลงความเห็นว่าอัตตาที่มีอยู่ มีขนาดไม่จำกัด ไม่มีรูป ย่อมไม่ติดตามมาด้วยอาการอย่างนี้ ฉะนั้นจึงควรกล่าวไว้,และในสเหตุอนิจจสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ให้วิญญาณเกิดขึ้นก็ไม่เที่ยง วิญญาณเกิดจากสิ่งที่ไม่เที่ยง ที่ไหนจักเที่ยงเล่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็น

SAMPLE

อยู่อย่างนี้ ฯลฯ รู้ชัดว่า ... ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”(ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘/๑๖,๙/๔๔/๑๘,๙/๔๕/๑๘,๙/๔๖/๑๙,๙/๔๗/๑๙,๙/๔๘/๒๐,๙/๔๙/๒๐,๕๐/๒๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๘/๖๗,๑๐/๑๑๘/๖๘,๑๐/๑๒๐/๖๘,๑๐/๑๒๐/๖๙,๑๐/๑๒๓/๗๐,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๕/๒๙,๑๗/๑๘/๓๑,๑๗/๒๑/๓๓,๑๗/๒๖/๓๘)

ไม่บอกคืนสิกขา: ไม่บอกคืนสิกขาบท ไม่บอกลาสิกขาบท ไม่บอกลาความเป็นภิกษุ ดังที่ปรากฏในปาราชิกกัณฑ์ว่า ไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ มีพุทธาธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย การเปิดเผยความท้อแท้ แต่ไม่เป็นการบอกคืนสิกขาก็มี การเปิดเผยความท้อแท้ และเป็นการบอกคืนสิกขาก็มี, ในปฐมโยธาชีวสูตรว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้แม้เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ แม้เห็นยอดธงของข้าศึกก็อดทนได้ แม้ได้ยินเสียงกึกก้องของข้าศึกก็อดทนได้ แต่หวาดสะดุ้งต่อการประหารของข้าศึก อะไรชื่อว่าการประหารสำหรับข้าศึกของเธอ คือ มาตุคามเข้าไปหาภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้ไปสู่ป่า ไปสู่โคนไม้ หรือไปสู่เรือนว่าง แล้วนั่งทับ นอนทับ ข่มขืน เธอถูกมาตุคามนั่งทับ นอนทับ ข่มขืนอยู่ ไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ เสพเมถุนธรรม นี้ชื่อว่าการประหารของข้าศึกสำหรับเธอ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๕/๓๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๕/๑๒๘,๒๒/๗๖/๑๓๒)

ไม่แบ่งแยก: ความเป็นเอกภาพ ไม่ก่อความแตกแยก โดยไม่แบ่งแยกอามิสโดยคิดว่า “จะให้เท่านี้ ๆ” และไม่แบ่งแยกบุคคลโดยคิดว่า “จะให้แก่คนนั้น ไม่ให้แก่คนนี้” ในโกสัมพิยสูตรได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่ทำให้ภิกษุเป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกันว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้บริโภคโดยไม่แบ่งแยก ลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงบิณฑบาตบริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีลทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแม้นี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๒/๕๓๒)

ไม่ประกอบด้วยกาล: มีความคงทน มั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา มีอยู่ทุกยุค ทุกสมัย ให้ผลไม่จำกัดกาล คือไม่ขึ้นกับกาลเวลา ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทุกเวลา ทุกโอกาส บรรลุเมื่อใดก็ได้รับผลเมื่อนั้น ดังที่ปรากฏในสัมพหุลสูตร คิหิสูตร ปฐมสันทิฏฐิกสูตรและมหานามสูตรว่า ธรรมนี้เป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๗/๒๐๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐/๔๒๒,๒๒/๔๗/๕๑๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๙/๓๐๑)

SAMPLE

ไม่ประพฤตินอกใจ: ไม่มีชู้ มีความซื่อสัตย์ เป็นหลักสำคัญที่สามีต้องปฏิบัติต่อภรรยา และภรรยาต้องปฏิบัติต่อสามี ดังที่ปรากฏในสิงคาลกสูตรว่า คหบดีบุตร สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ให้เกียรติยกย่อง (๒) ไม่ดูหมิ่น (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ (๕) ให้เครื่องแต่งตัว. ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) จัดการงานดี (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวงคหบดีบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แลย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหลังนั้นเป็นอันชื่อว่าสามีได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้ (ที . ปา.(ไทย)๑๑/๒๖๙/๒๑๔)

ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด: ไม่ดำเนินไปตามอริยมรรค คือยังไม่หมดสิ้นตัณหา เป็นผู้ยังไม่หลุดพ้น ดังความในสักกปัญหสูตรว่า จอมเทพ ภิกษุทั้งหลายผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาเท่านั้นจึงจะมีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุด เพราะเหตุนั้น สมณพราหมณ์ทั้งหมดจึงไม่มีความสำเร็จสูงสุด ไม่มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด ไม่มีที่สุดอันสูงสุด(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๖/๒๙๓,๑๐/๓๖๖/๒๙๔)

ไม่ประมาท: ไม่พลั้งเผลอ มีความระมัดระวัง มีสติ ดังความในมหาสีหนาทสูตร โปฏฐปาทสูตรว่า ...เมื่อบวชแล้วไม่นาน จากไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มุ่งมั่นพระนิพพานอยู่ ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันยอดเยี่ยม ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง, ในมหาปรินิพพานสูตรว่า พวกเธอจงอย่าประมาท มีสติ มีศีลบริสุทธิ์ มีความดำริมั่นคงดี รักษาจิตของตนไว้ ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้ ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้, ในจูฬโคสิงคสูตรว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดีละ ดีละ อนุรุทธะ นันทิยะ และกิมิละ เธอทั้งหลายเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่หรือ”, ในสัมพหุลสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นครศิลาวดี แคว้นสักกะ สมัยนั้น ภิกษุหลายรูปเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาค และในนันทสูตรว่า ท่านพระนันทะอืดอัด ระอา รังเกียจวาทะว่าลูกจ้าง และวาทะว่าผู้ถูกไถ่มาของภิกษุผู้เป็นสหายเหล่านั้น จึงจากไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจ ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๕/๑๗๔,๙/๔๔๓/๑๙๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๕/

SAMPLE

๑๓๒,๑๐/๒๑๕/๑๖๔,๑๐/๒๑๘/๑๖๖,๑๐/๔๑๘/๓๕๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๒๗/๓๕๙, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๗/๒๐๑, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๕/๔๘,๑๗/๓๖/๕๐,๑๗/๖๓/๑๐๓,๑๗/๑๕๙/๒๕๐,๑๗/๑๘๒/๒๖๙, องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๕๙/๒๒๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๗/๔๓,๒๑/๒๕๗/๓๗๔, ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๑/๓๑,๒๕/๓๐/๓๔,๒๕/๓๒/๓๔, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒๒/๒๑๒,๒๕/๒๓/๒๑๖, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๒๕/๑๓๙,๓๐/๑๕๖/๔๙๖)

ไม้ป้ายยาตา: ไม้สำหรับชุบยาป้ายตา ใช้รักษาอาการป่วยทางดวงตา ดังความในปิลินทวัจฉเถราปทาน จ้างช่างให้ทำยารักษาไข้ ยาหยอดตา ไม้ป้ายยาตา กระบอกกรองน้ำ ลูกกุญแจ และกล่องลูกกุญแจ ซึ่งเย็บด้วยด้าย ๕ สี (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗/๕๘๑)

ไม่เป็นหมัน: มีประโยชน์ มีผลผลิต มีความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ดังความในมหาอัสสปุรสูตรว่า เราทั้งหลายใช้สอยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารของทายกเหล่าใด ปัจจัยทั้งหลายของทายกเหล่านั้น ก็จักมีผลมากมีอานิสงส์มากเพราะเราทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง บรรพชานี้ของเราทั้งหลาย ก็จักไม่เป็นหมัน จักมีผล มีความเจริญ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑๕/๔๕๒)

ไม่เปิดเผยความท้อแท้: การไม่บอกลาสิกขาบท ไม่บอกคืนสิกขาบท ในปาราชิกกัณฑ์ได้อธิบายไว้ว่าว่า การไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ หมายถึงไม่บอกความทอดถอนใจในการบวช มีพุทธาธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย การเปิดเผยความท้อแท้ แต่ไม่เป็นการบอกคืนสิกขาก็มี การเปิดเผยความท้อแท้ และเป็นการบอกคืนสิกขาก็มี, ในปฐมโยธาชีวสูตรว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้แม้เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ แม้เห็นยอดธงของข้าศึกก็อดทนได้ แม้ได้ยินเสียงกึกก้องของข้าศึกก็อดทนได้ แต่หวาดสะดุ้งต่อการประหารของข้าศึก อะไรชื่อว่าการประหารสำหรับข้าศึกของเธอ คือ มาตุคามเข้าไปหาภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้ไปสู่ป่า ไปสู่โคนไม้ หรือไปสู่เรือนว่าง แล้วนั่งทับ นอนทับ ข่มขืน เธอถูกมาตุคามนั่งทับ นอนทับ ข่มขืนอยู่ ไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ เสพเมถุนธรรม นี้ชื่อว่าการประหารของข้าศึกสำหรับเธอ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๕/๓๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๕/๙๕,๒๒/๗๕/๑๒๙,๒๒/๗๖/๑๓๒)

ไม่ฝันร้าย: การนึกเห็นสิ่งที่ไม่ดีขณะนอนหลับ ในเมตตาสูตร ได้กล่าวถึงอานิสงส์การแผ่เมตตาไว้ ๘ ประการ คือ (๑) หลับเป็นสุข (๒) ตื่นเป็นสุข (๓) ไม่ฝันร้าย (๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย (๕) เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย (๖) เทวดาทั้งหลายรักษา (๗) ไฟ ยาพิษ หรือศัสตราก็ล้ำกรายไม่ได้ (๘) เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษย่อมเข้าถึงพรหมโลก (องฺ.อฏฺ.(ไทย)๒๓/๑/๑๙๔)

SAMPLE

ไม่พร่อง: ไม่ขาด ไม่บกพร่อง ครบถ้วน ครบบริบูรณ์ ในกุสินารสูตรกล่าวถึงการที่ภิกษุผู้เป็นโจทก์ประสงค์จะโจทผู้อื่น พึงพิจารณาธรรมในตนก่อน เป็นต้นว่า ภิกษุผู้เป็นโจทก์ประสงค์จะโจทผู้อื่น พึงพิจารณาอย่างนี้ว่า “เราเป็นผู้มีกายสมาจารบริสุทธิ์ เราเป็นผู้ประกอบกายสมาจารบริสุทธิ์ไม่ขาด ไม่บกพร่องหรือไม่หนอ ธรรมนี้มีพร้อมอยู่แก่เราหรือไม่หนอ” หากภิกษุไม่เป็นผู้มีกายสมาจารบริสุทธิ์ มิได้เป็นผู้ประกอบกายสมาจารบริสุทธิ์ไม่ขาด ไม่บกพร่อง ก็จะมีผู้ว่ากล่าวภิกษุนั้นได้ว่า “เชิญท่านสำเหนียกความประพฤติทางกายก่อนเถิด” จะมีผู้ว่ากล่าวภิกษุนั้นได้ดังนี้ (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๔๔/๙๖)

ไม่พร้อย: สะอาด ไม่มีมลทิน ไม่มัวหมอง บริสุทธิ์ ดังความในอุโปสถสูตรว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ระลึกถึงศีลของตนที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทแก่ตัว ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เมื่อเธอระลึกถึงศีลอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้, ในปฐมมหานามสูตรว่า พระองค์พึงระลึกถึงศีลของพระองค์ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ, ในภยสูตรว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะใคร่ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ (องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๔, องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๔๑๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๒/๒๑๔)

ไม่พ่ายแพ้: ชนะ มีชัยชนะ ชนะต่อกิเลสทั้งปวงได้ ในปฏิลีนสูตรได้กล่าวถึงลักษณะของผู้หลีกเร้นไว้ว่า ภิกษุนั้นแลเป็นผู้สงบ มีสติ สงบระงับ ไม่พ่ายแพ้ ชื่อว่าเป็นพุทธะ เพราะละมานะได้ เราเรียกว่า ผู้หลีกเร้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๘/๖๔)

ไม่มีทางตกต่ำ: ไม่ตกไปในอบาย ๔ คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แดนเปรต และพวกอสูร ดังความที่ปรากฏในจูฬโคปาลสูตร อรหันตสูตร โสตาปันนสูตรและโนจเมสิยาสูตรว่า ภิกษุทั้งหลายที่เป็นโสดาบันก็ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป จึงไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ ในวันข้างหน้าก็ชื่อว่า ว่ายตัดกระแสมารข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดี (ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๗/๕๗,๑๒/๓๕๒/๓๘๗, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๐๙/๒๐๕,๑๗/๑๖๖/๒๕๙,๑๗/๒๐๙/๒๘๕)

ไม่มีทุกข์: หมดความทุกข์ มีความสุข มีความสบาย ในมหาเวทัลลสูตรได้กล่าวถึง ปัจจัยแห่งการเข้าเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีสุขไว้ ๔ ประการ คือ (๑) เพราะละสุขได้ (๒) เพราะละทุกข์ได้ (๓) เพราะโสมนัสดับไปก่อน (๔) เพราะโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้จึงบรรลุจตุตถฌาน ซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติ

SAMPLE

บริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ปัจจัยแห่งการเข้าเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีทุกข์ ไม่มีสุขมี ๔ ประการนี้แล (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๘/๔๙๖)

ไม่มีนิมิต: ไม่มีกิริยาอาการบ่งบอก ไม่มีเครื่องหมาย รู้ได้ยาก ในสัลลสูตรได้กล่าวถึงชีวิตของสัตว์ทั้งหลายไว้ว่า ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีนิมิต ใคร ๆ รู้ไม่ได้ ทั้งลำบาก สั้นนิดเดียว และประกอบด้วยทุกข์ (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๕๘๐/๖๔๑)

ไม่ยกตน: ไม่ถือตัว ไม่มีมานะ ไม่ข่มผู้อื่น ดังความในจูฬสาโรปมสูตรว่า เพราะความสมบูรณ์แห่งศีลนั้น เขาจึงไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น อนึ่ง เขาสร้างฉันทะ พยายาม เพื่อทำให้แจ้งธรรมเหล่าอื่น อันยิ่งและประณีตกว่า ความสมบูรณ์แห่งศีล ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ท้อถอย เขาย่อมทำความสมบูรณ์แห่งสมาธิให้สำเร็จ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๒๑/๓๕๓)

ไม่แยกถือ: มองภาพด้านเดียว คือ มองภาพรวม โดยเห็นเป็นหญิงหรือเป็นชาย เห็นว่ารูปสวยเสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสที่อ่อนนุ่ม เป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยอำนาจฉันทราคะ ดังความในปฐมขมสูตรว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔/๒๕,๒๑/๑๖๔/๒๓๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๖/๑๓๗)

ไม่รวบถือ: มองภาพ ๒ ด้าน คือ มองแยกแยะเป็นส่วน ๆ ไป ด้วยอำนาจกิเลสเช่น เห็นมือเท้า ว่าสวยหรือไม่สวย เห็นอาการยิ้มแย้ม หัวเราะ การพูด การเหลียวซ้ายแลขวา ว่า น่ารักหรือไม่น่ารัก ถ้าเห็นว่าสวยน่ารักก็เกิดอิฏฐารมณ์ ถ้าเห็นว่าไม่สวยไม่น่ารักก็เกิดอนิฏฐารมณ์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔/๒๕,๒๑/๑๖๔/๒๓๑,๒๑/๑๙๘/๓๐๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๖/๑๓๗,๒๒/๑๔๐/๒๓๑)

ไม้สลักเพชร: ไม้สำหรับสอดขัดกลอนประตูหน้าต่างเพื่อไม่ให้เคลื่อนที่ ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า เวลานั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปสู่พระวิหาร ยืนเหนี่ยวไม้สลักเพชรร้องไห้อยู่ว่า “เรายังเป็นเสขบุคคล มีกิจที่จะต้องทำ แต่พระศาสดาผู้ทรงอนุเคราะห์เราจะปรินิพพานเสียแล้ว” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๗/๑๕๔)

ไม่สอดส่ายจักษุ: ไม่วอกแวกสอดสายตาไปทั่ว สำรวมระวังอินทรีย์คือตา ปรากฏในขัคควิสาณสูตรว่า ภิกษุเป็นผู้ไม่สอดส่ายจักษุและไม่เป็นผู้มีเท้าอยู่ไม่สุข คุ้มครองอินทรีย์รักษาใจได้แล้ว ไม่ชุ่มด้วยกิเลส ไฟกิเลสมิได้เผา จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๓/๕๑๔)

ไม้สะดึง: กรอบไม้หรือไม้แบบสำหรับขึงผ้าในการเย็บปักถักร้อย ในพระวินัยปิฎก จูฬวรรค มีพระบัญญัติเกี่ยวกับไม้สะดึง ซึ่งเป็นทั้งข้อห้าม และข้ออนุญาตไว้เป็นต้น

SAMPLE

ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้สะดึง เชือกผูกไม้สะดึง ให้ผูกลงในที่นั้น ๆ เย็บจีวร”, “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงขึงไม้สะดึงในที่ไม่เรียบ รูปใดขึง ต้องอาบัติทุกกฏ”, “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้สะดึงเล็ก ไม้ประกบซี่ไม้สำหรับสอดเข้าระหว่างจีวร ๒ ชั้น เชือกรัดสะดึงในกับสะดึงนอก ด้ายผูกจีวรกับสะดึงใน ครั้นขึงแล้วจึงเย็บจีวร”, “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้เท้าเบื้อนเหยียบไม้สะดึง รูปใดเหยียบ ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๖/๒๖,๗/ ๒๕๖/๒๗,๗/๒๕๖/๒๘,๗/๒๕๗/๒๙,๗/๒๕๗/๓๐,๗/๒๗๗/๖๕,๗/๒๙๓/๘๓)

ไม่สันโดษ: ไม่พอใจ ไม่ยินดี ไม่รู้จักพอ คือ ไม่สันโดษพอใจหยุดอยู่เพียงแค่ในกุศลธรรมทั้งหลายที่มีอยู่แล้ว แต่ยังทำความเพียรยิ่งขึ้นในกุศลธรรมทั้งหลาย ดังที่ปรากฏในปฐมนิรยสูตรว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ ไม่นานนัก ย่อมบรรลุความเป็นใหญ่ ความไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ธรรม ๖ ประการอะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เป็นผู้มากด้วยแสงสว่าง (๒) เป็นผู้มากด้วยความเพียร (๓) เป็นผู้มากด้วยความปลาบปลื้ม (๔) เป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษ (๕) เป็นผู้ไม่ทอดธุระ (๖) ทำความเพียรให้ยิ่งขึ้นในกุศลธรรมทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการนี้แล ไม่นานนัก ย่อมบรรลุความเป็นใหญ่ ความไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๘๐/๖๐๔)

ไม้สาละ: ชื่อต้นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่งจำพวกต้นรัง ปรากฏในมหาโคสิงคสูตรว่า ป่าโคสิงคสาลวัน เป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่าง ไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้น กลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ย่อมฟุ้งไป, ในกัณณกัตถลสูตรว่า เปรียบเหมือนบุรุษผู้เก็บไม้สักแห้งมาก่อไฟ ให้ลุกโพลงขึ้น ต่อมาบุรุษอีกคนหนึ่งเก็บไม้สาละแห้งมาก่อไฟให้ลุกโพลงขึ้น ต่อมาบุรุษอีกคนหนึ่งเก็บไม้มะม่วงแห้งมาก่อไฟให้ลุกโพลงขึ้น ต่อมาบุรุษอีกคนหนึ่งเก็บไม้มะเดื่อแห้งมาก่อไฟ ให้ลุกโพลงขึ้น, ในนาวาวิมานว่า วิมานนั้นมีแม่น้ำหลายสายไหลล้อมรอบอยู่ประจำ สายน้ำมีทรายมูล มีกระแสน้ำใสเย็น มีหมู่ไม้มะม่วง ไม้สาละ ไม้หมากหอม ไม้หว้า ไม้ราชพฤกษ์ และหมู่ไม้แคฝอย ผลิดอกออกผลสะพรั่ง, ในเนมิราชชาดกว่า มีไม้เกด ไม้มะขวิด ไม้มะม่วง ไม้สาละ ไม้หว้า ไม้มะพลับ และไม้มะหาดเป็นจำนวนมาก มีผลตลอดฤดูกาล, และในสารีปุตตเถราปทานว่า ต้นพญาไม้สาละออกดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลไปคล้ายกลิ่นทิพย์ แวดล้อมด้วยไม้สาละชนิดอื่นย่อมงดงาม ฉันใด (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๓/๓๖๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๐/๔๖๖,๑๓/๔๐๘/๕๐๘,๑๓/๔๔๔/๕๕๕,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๔๙/๙,๒๖/๗๐/๑๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๕๓๘/๒๖๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๓๑/๕๑)

ไม่สำรวมอินทรีย์:การไม่สำรวม ระวังในอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ปรากฏในชันตุสูตรว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง ภิกษุจำนวนมากอยู่ในกุฏีป่าข้างภูเขาหิมพานต์ แคว้นโกศล เป็นผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๖/๑๑๗)

ไม้สีฟัน: ไม้สำหรับทำความสะอาดฟัน สำหรับชำระฟัน ปรากฏในปิลินทวัจฉเถราปทานว่า จ้างช่างให้ทำจุรณสำหรับอาบขี้ผึ้ง น้ำมันที่หุงด้วยมือและเตียงที่ปูด้วยแผ่นกระดานเล็ก ๆ อันสะอาดพร้อมด้วยเครื่องลาดเสนาสนะ ผ้าเช็ดเท้า ที่นอน ที่นั่ง ไม้เท้า ไม้ชำระฟัน กระเบื้อง ของหอมสำหรับไล้ทาศีรษะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๔/๕๘๑)

ไม้สีไฟ: ไม้สำหรับจุดไฟ, สำหรับก่อไฟ, ทำให้เกิดประกายไฟ ดังความที่ปรากฏในโพธิราชกุมารสูตร เปรียบเหมือนไม้สดมียางที่แช่อยู่ในน้ำ บุรุษนำไม้นั้นมาทำไม้สีไฟด้วยหวังว่า ‘เราจักก่อไฟให้เกิดความร้อนขึ้น’ ราชกุมาร พระองค์เข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นนำไม้สดที่มียางซึ่งแช่อยู่ในน้ำมาทำไม้สีไฟแล้วสีให้เป็นไฟเกิดความร้อนขึ้นได้ไหม กายคตาสติสูตร ภิกษุทั้งหลาย อย่างนั้นเหมือนกัน, ในกายคตาสติอันภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่เจริญไม่ทำให้มากแล้ว มารย่อมได้ช่อง ได้อารมณ์ของภิกษุนั้น เปรียบเหมือนไม้แห้งสนิท ต่อมา บุรุษนำไปทำเป็นไม้สีไฟ ด้วยหวังว่า ‘เราจักก่อไฟให้เกิดความร้อนขึ้น’ เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ บุรุษนั้นใช้ไม้ที่แห้งสนิทโน้นมาทำเป็นไม้สีไฟแล้วสีให้เป็นไฟเกิดความร้อนขึ้นได้ไหม, และในธาตุภาชนียกถา คัมภีร์พุทธวงศ์ ไม้สีไฟอยู่ที่กรุงมิถิลา ผ้ากรองน้ำอยู่ที่วิเทหรัฐ มีดและกล่องเข็มอยู่ที่กรุงอินทปัตถ์ในกาลนั้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๗๔/๔๑๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๙/๓๙๙,๑๓/๔๐๘/๕๐๙,๑๓/๔๔๔/๕๕๖,๑๓/๔๗๗/๖๐๕, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๕๖/๒๐๓, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๖/๗๒๖)

ไม้สีเสียด, ป่า: ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ยางและเปลือกมีรสฝาดขม ปรากฏในปายาสิสูตรว่า สมัยหนึ่ง ท่านพระกุมารกัสสปะกำลังจาริกอยู่ในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ถึงเมืองเสตัพยะของชาวโกศล พักอยู่ ณ ป่าไม้สีเสียดทางทิศเหนือเมืองเสตัพยะ, และในกุกกุรชาดกว่า ช่อฟ้าสูงศอกครึ่ง โดยรอบกว้างประมาณ ๘ คืบ ช่อฟ้านั้นทำด้วยแก่นไม้สีเสียด ไม่มีกระพี้ ตั้งอยู่บนอะไรจึงไม่ตกลงมาจากข้างบน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๖/๓๔๑,๑๐/๔๐๗/๓๔๑,๑๐/๔๐๘/๓๔๒,๑๐/๔๐๙/๓๔๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑/๒๕๕)

ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น: การไม่แสดงธรรมยกตนข่มท่าน ในอุทายีสูตรกล่าวถึงองค์ประกอบสำหรับภิกษุผู้แสดงธรรมว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นมิใช่ทำได้ง่าย ภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่น พึงตั้งธรรม ๕ ประการไว้ในตนแล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่นธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุพึงตั้งใจว่า (๑) เราจักแสดงธรรมไปตามลำดับ (๒) เราจักแสดงอ้างเหตุ (๓) เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู (๔) เราจักแสดงธรรมเป็นผู้ไม่เพ่งอามิส (๕) เราจักไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น อานนท์ การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นไม่ใช่ทำได้ง่าย ภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมแก่คนอื่น พึงตั้งธรรม ๕ ประการนี้ไว้ในตนแล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๕๙/๒๖๓)

ไม่หลงลืมสติ: มีสติสัมปชัญญะครบถ้วน ไม่ประมาท ไม่หลง ไม่ลืม ในมหาปรินิพพานสูตรได้พรรณนาถึงอานิสงส์แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีลว่า มีอานิสงส์ ๕ ประการ คือ (๑) ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ (๒) กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๓) ย่อมแกล้วกล้า ไม่เก้อเขินเข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม (๔) ย่อมไม่หลงลืมสติตาย (๕) ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์, และในทุติยทุจจริตสูตรได้พรรณนาถึงอานิสงส์แห่งมโนสุจริตว่ามีอานิสงส์ ๕ ประการ คือ (๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองไม่ได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ (๓) กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๔) ไม่หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ภิกษุทั้งหลาย มโนสุจริตมีอานิสงส์ ๕ ประการนี้แล(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๐/๙๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๔๔/๓๘๖)

ไม่หลีกเร้น: ไม่ยินดีในการอยู่ผู้เดียวด้วยผลสมาบัติ หรือการทำนิพพานที่สงบเป็นสุขให้เป็นอารมณ์ ในนัปปิยสูตรได้กล่าวถึงองค์แห่งธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความรักข้อที่ ๙ ว่า ภิกษุเป็นผู้ไม่หลีกเร้น ไม่สรรเสริญการหลีกเร้น แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ไม่หลีกเร้น ไม่สรรเสริญการหลีกเร้น นี้เป็นธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นที่รัก เพื่อความเป็นที่เคารพ เพื่อความยกย่อง เพื่อความเป็นสมณะ เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๗/๑๙๖)

ไม่หวัง: ไม่ต้องการ, การดับ, พระนิพพาน ในทุติยลกุณฏกภัททิยสูตรได้มีพุทธอุทานว่า บุคคลตัดวัฏฏะได้ จึงบรรลุถึงความไม่หวัง แม่น้ำคือตัณหาที่ถูกอรหัตตมรรคญาณทำให้เหือดแห้งแล้วจึงไหลไปอีกไม่ได้ วัฏฏะที่ตัดได้แล้ว ย่อมไม่หมุนวนได้อีกสภาพนี้แหละคือความสิ้นสุดแห่งทุกข์ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๒/๓๑๑)

ไม่หวั่นไหว: ไม่หวาดผวา, ไม่กลัว, ไม่สะทกสะท้าน, ไม่สะดุ้ง ในอารักขสูตรได้กล่าวถึงการรักษาจิตว่า จิตที่ไม่มัวเมาในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความมัวเมา เพราะปราศจาก

SAMPLE

ความมัวเมา ในกาลนั้น ภิกษุนั้นย่อมไม่หวาดผวา ไม่หวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน ไม่ถึงความสะดุ้ง และไม่หลงเชื่อแม้เพราะถ้อยคำของสมณะเป็นเหตุ, และในมุนิสูตรได้กล่าวถึงลักษณะแห่งมุนีว่า ผู้เที่ยวไปผู้เดียว มีปัญญา ไม่ประมาท ไม่หวั่นไหวเพราะนินทาและสรรเสริญ ไม่สะดุ้งเพราะเสียง เหมือนราชสีห์ ไม่ติดข่าย เหมือนลม ไม่เปียกน้ำเหมือนบัว เป็นผู้แนะนำผู้อื่น ไม่ใช่ผู้อื่นแนะนำ นักปราชญ์ทั้งหลายประกาศว่า เป็นมุนี (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๗//๑๘๐, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๔/๒๑๙,๒๕/๒๑๕/๕๕๐)

ไม่เหมาะแก่การใช้งาน: ใช้งานไม่ได้ ไม่มีประโยชน์ เปล่าประโยชน์ ดังความในอุปกิเลสสูตรที่กล่าวถึงความเศร้าหมองแห่งจิต ๕ ประการ คือ (๑) กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) (๒) พยาบาท (ความคิดร้าย) (๓) ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) (๕) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ว่าเป็นเหตุให้จิตเศร้าหมอง ไม่อ่อนไม่เหมาะแก่การใช้งาน ไม่ผุดผ่องฟุ้งซ่าน ไม่ตั้งมั่นดีเพื่อความสิ้นอาสวะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๓/๒๗)

ไม้อโศก: ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ลำต้นโตมากเป็นพุ่ม ให้ความร่มเย็นได้ดี ดอกออกเป็นช่อๆ สีเหลือง สีส้ม มีกลิ่นหอมตลบไปทั่วบริเวณ ใช้รับประทานได้ ปรากฏในเวสสันดรชาดกว่า มีเถาโคกกระออม นมตำเลีย เถาหญ้านางเถาชะเอม ไม้อโศก ต้นเทียน บอระเพ็ดไฟ ชิงช้าชาลี (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๓/๕๐๔)

ไม่อิงอาศัยความหวัง: ไม่พึ่งพาความหวัง, ไม่มีความหวัง, ไม่มีความปรารถนา ดังความในสุนทริกภารทวาชสูตรว่า ตถาคตไม่อิงอาศัยความหวัง มีปกติเห็นความสงัด ล่วงพ้นทิฏฐิที่ผู้อื่นรู้กัน ไม่มีกิเลสเครื่องยึดเหนี่ยวใด ๆ ย่อมควรแก่เครื่องบูชา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๗๙/๖๐๘)

ไม่อึกทึก: สงบ,เงียบ,สงัด,ไม่มีเสียงรบกวน ในเสนาสนสูตรได้กล่าวถึงองค์ประกอบสำหรับเสนาสนะที่เหมาะสำหรับภิกษุคือ อยู่ไม่ไกลนัก ไม่ใกล้นัก มีทางไปมาสะดวก กลางวันไม่พลุกพล่านกลางคืนมีเสียงน้อย ไม่อึกทึก มีเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อย คลานกระทบน้อย (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๑๘)

SAMPLE

อักษร ย จำนวน **๑๗๗** ศัพท์

ยกตนข่มผู้อื่น : ยกตัวเองว่าเด่นดีกว่าผู้อื่น แปลจากคำว่า ปลาสะ เป็นอกุศลธรรม ทำให้ผู้ประพฤติ มีความเสื่อมหาความเจริญไม่ได้ ดังคำในภยเภรวสูตร กล่าวไว้ว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นผู้ยกตนข่มผู้อื่น เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบสมณะหรือพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นย่อมประสบความกลัวและความขลาดอันเป็นอกุศล เพราะเหตุแห่งโทษของตนคือการยกตนข่มผู้อื่น,เป็นข้อ ๒ ใน ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ๑๖ มีปรากฏในอนุมานสูตร (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒/๓๗,๑๒/๑๘๑/๑๘๖),ในอามคันธสูตร กล่าวไว้ว่า เป็นอกุศลธรรมข้อ ๑ ที่เป็นกลิ่น ดังคำพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้ากล่าวไว้ว่า ความโกรธ ความมัวเมา ความดื้อรั้น การตั้งตนไว้ผิด ความมีมายา ความริษยา การยกตนข่มผู้อื่น การถือตัวเหยียดหยามผู้อื่น และการสมาคมกับอสัตบุรุษนี้ต่างหากชื่อว่ากลิ่นดิบ หาใช่อาหารที่ปรุงด้วยเนื้อไม่(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๔๘/๕๕๘)

ยกโทษ : ให้อภัย,หมายถึงไม่ถือโทษโกรธเคืองต่อไป ดังที่ภิกษุณีเห็นท่านพระอานนท์มาแต่ไกลนอนคลุมศีรษะอยู่บนเตียง เพระต้องการสนทนากับพระอานนท์จึงวานให้ชายคนหนึ่งไปนิมนต์ให้พระอานนท์มาที่สำนักภิกษุณี มีปรากฏในภิกขุนีสูตร ที่ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ช่างเถอะ น้องหญิง เธอเป็นคนเขลา คนหลงไม่ฉลาด จึงได้ล่วงเกินไปแล้ว เมื่อเธอผู้ทำอย่างนี้ เห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม เรายกโทษให้เธอ น้องหญิง การที่บุคคลเห็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม สำรวมระวังต่อไปนี้เป็นความเจริญในอริยวินัย(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๙/๒๒๒)

ยกวัตร : ให้การลงโทษผู้ทำความผิดที่เป็นเหตุให้สงฆ์แตกกัน ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุไม่ควรไหว้ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ยกวัตร (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๔๖๗/๖๖๖), ในบริวารกล่าวไว้ว่า ภิกษุถูกยกวัตรตรัสไว้ ๓ พวก (วิ.ป.(ไทย)๘/๔๗๖/๖๘๕), ในปุคคลัปปสาทสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้เลื่อมใสในบุคคลที่ต้องอาบัติเป็นเหตุให้สงฆ์ยกวัตร มีความคิดอย่างนี้ว่า บุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นที่พอใจของเรานี้ถูกสงฆ์ยกวัตรเสียแล้ว จึงไม่เลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๐/๓๙๐)

ยชมานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบูชา สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ท้าวสักกะเสด็จเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า มนุษย์ทำบุญในที่ไหนจึงจะเกิดผลมาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านผู้ปฏิบัติดี ๔ จำพวก ท่านผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวก นั่นคือพระสงฆ์ เป็นผู้ปฏิบัติตรง ตั้งมั่นอยู่ในศีล สมาธิและปัญญา มนุษย์ทำบุญในพระสงฆ์นี้ย่อมมีผลมาก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๒/๓๘๒)

SAMPLE

ยถากรรม : ตามบุญตามกรรม, ตามแต่จะเป็นไป, คำว่า “ตามกรรม” ตามปกติใช้ในข้อความที่กล่าวถึงคติหลังสิ้นชีวิต เมื่อเล่าเรื่องอย่างรวบรัด ทำนองเป็นสำนวนแบบในการสอนให้คำนึงถึงการทำกรรมส่วนมากใช้ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาลงมาเช่นว่า “กุลบุตรนั้นเมื่อเศรษฐีล่วงลับไปแล้ว ก็ได้ตำแหน่งเศรษฐีในเมืองนั้นดำรงอยู่ตลอดอายุแล้ว ก็ไปตามยถากรรม”(คือ ไปเกิดตามกรรมดีและชั่วที่ตัวได้ทำไว้),“พระราชาตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์ ทำบุญทั้งหลายแล้วไปตามยถากรรม”(คือไปเกิดตามกรรมดีที่ได้ทำ), ข้อความว่า “ไปตามยถากรรม” นี้ เฉพาะในอรรถกถาชาดกอย่างเดียวก็มีเกือบร้อยแห่ง, ในพระไตรปิฎก คำนี้แทบไม่ปรากฏที่ใช้ แต่ก็พบบ้างสัก ๒ แห่ง คือในรัฐปาลสูตร (ม.ม.๑๓/๔๔๙/๔๐๙) และเฉพาะอย่างยิ่งในอัยยิกาสูตร (สำ.ส.๑๕/๔๐๑/๑๔๒)ที่ว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและกราบทูลว่าพระอัยยิกาซึ่งเป็นที่รักมากของพระองค์ มีพระชนม์ได้ ๑๒๐ พรรษา ได้ทิวงคตเสียแล้ว ถ้าสามารถเอาสิ่งมีค่าสูงใดๆแลกเอาพระชนม์คืนมาได้ก็จะทรงทำพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเกี่ยวกับความจริงของชีวิต และทรงสรุปว่า “สรรพสัตว์จักม้วยมรณ์เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด ทุกคนจักไปตามกรรม (ยถากรรม)เข้าถึงผลแห่งบุญและบาป คนมีกรรมชั่วไปนรก คนมีกรรมดีไปสุคติ เพราะฉะนั้น พึงทำกรรมดี ...”; มีบ้างน้อยแห่งที่ใช้ยถากรรมในความหมายอื่นเช่นในข้อความว่า “ได้เงินค่าจ้างทุกวันตามยถากรรม” (คือตามงานที่ตนทำ);ในภาษาไทย *ยถากรรม* ได้มีความหมายเพี้ยนไปมาก กลายเป็นว่า “แล้วแต่จะเป็นไป, เรื่อยเปื่อย, เลื่อนลอยไร้จุดหมาย, ตามลมตามแล้ง” ซึ่งตรงข้ามกับความหมายที่แท้จริง ดังพระดำรัสที่พระเจ้าโกรัพยะ ตรัสแก่พระรัฏฐบาลเถระไว้ว่า พระคุณเจ้ารัฏฐปาละบัดนี้ โยมเอิบอิ่มพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ประการ บำเรอตนอยู่ ฉันใด โยมก็จักไม่ได้ตามประสงค์ว่า ‘แม้ในโลกหน้า เราจะเป็นผู้เอิบอิ่ม พรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ประการ บำเรอตนอยู่ ฉันนั้นเหมือนกันที่แท้ชนเหล่าอื่นจักปกครองทรัพย์สมบัตินี้ ส่วนโยมก็จักไปตามยถากรรม(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๖/๓๖๗)

ยถากัมมูปคญาณ : ปรีชาหยั่งรู้ถึงสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม, หมายถึงความรู้ที่เห็นสัตว์เป็นไปตามกรรม ,เป็นญาณทัสสนะของผู้บรรลุธรรม, เป็นข้อ ๔ ในญาณ ๘ (คือ (๑) ทิพพจักขุญาณ (๒) อิทธวิธญาณ (๓) เจโตปริยญาณ (๔) ยถากัมมูปคญาณ (๕) อนาคตังสญาณ (๖) ปัจจุปปันนังสญาณ (๗) อตีตังสญาณ (๘) ปุพเพนิวาสญาณ (อง.อฏฺ.ก.อ. (บาลี) ๓/๖๔/๒๗๐)) ดังคำในปัฏฐานกล่าวไว้ว่า บุคคลรู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่เป็นกุศลด้วยเจโตปริยญาณ อากาสานัญจายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนกุศลโดยอารัมมณปัจจัย อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนว

SAMPLE

สัญญานาสัญญายตนกุศลโดยอารัมมณปัจจัย ขันธ์ที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณและอนาคตังสญาณโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๐๔/๕๐๘),ในกถาวัตถุอธิบายยถากัมมูปคญาณใน ยถากัมมูปคตญาณกถา ดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีตอนหนึ่งว่า บุคคลมนสิการถึงสัตว์ที่เป็นไปตามกรรมและเห็นรูปได้ด้วยทิพยจักษุใช่ไหม (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๗/๓๗๙)

ยถาทิฏฐิปธานะ : ความเพียรที่สมควรแก่สัมมาทิฏฐิ,หมายถึงปธานที่พอเหมาะแก่ทิฏฐิอันชอบ,เป็นข้อ ๒ ในธรรมหมวด ๒ อันได้แก่ (๑)ทิฏฐิวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งทิฏฐิ) (๒) ยถาทิฏฐิปธานะ (ความเพียรที่สมควรแก่สัมมาทิฏฐิ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๗)

คำว่า สัมมาทิฏฐิ หมายถึงสัมมาทิฏฐิ ๕ ประการ คือ (๑) กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ (๒) ฌานสัมมาทิฏฐิ (๓) วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ (๔) มัคคสัมมาทิฏฐิ (๕) ผลสัมมาทิฏฐิ (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๕/๗๑)

ยถาภตสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุไปเกิดในนรก ๕ ประการ คือ (๑) ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา (๒) ความเป็นผู้ไม่มีหิริ (๓) ความเป็นผู้ไม่มีโอตตัปปะ (๔) ความเป็นผู้เกียจคร้าน(๕) ความเป็นผู้มีปัญญาทราม และธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุไปเกิดในสวรรค์ ๕ ประการ คือ (๑) ความเป็นผู้มีศรัทธา (๒) ความเป็นผู้มีหิริ (๓) ความเป็นผู้มีโอตตัปปะ (๔) ความเป็นผู้ปรารภความเพียร (๕) ความเป็นผู้มีปัญญา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔/๖)

ยถาภูตญาณ : ญาณตามความเป็นจริง, หมายถึงปรีชาหยั่งรู้ตามความเป็นจริง เช่น รู้รูปและนาม คือรู้สิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม) เป็นต้น เป็นความรู้ขั้วต่อที่ตัดแยกระหว่างความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล ดังคำในวิโมกขกถานิทเทส อธิบายไว้ว่า ธรรมเหล่านี้ คือ ยถาภูตญาณ สัมมาทัสสนะ และกังขาวิตรณะมีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๓)

ยถาภูตญาณทัสสนะ : ญาณที่พิจารณาเห็นสังขารตามความเป็นจริง, หมายถึงตรุณวิปัสสนา คือวิปัสสนาอ่อนกำลัง ดังคำในอุปนิสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เรากล่าวว่าแม้นิพพิทาก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งนิพพิทา สิ่งนั้นควรเรียกว่ายถาภูตญาณทัสสนะ เรากล่าวว่าแม้ยถาภูตญาณทัสสนะก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งยถาภูตญาณทัสสนะ สิ่งนั้นควรเรียกว่า สมาธิ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓/๔๑),ในทุสสีลสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย

SAMPLE

สัมมาสมาธิของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ชื่อว่ามีเหตุสมบูรณ์ เมื่อสัมมาสมาธิมี ยถาภูตญาณทัสสนะของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยสัมมาสมาธิ ชื่อว่ามีเหตุสมบูรณ์ เมื่อ ยถาภูตญาณทัสสนะมี นิพพิทาและวิราคะของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยยถาภูตญาณทัส สนะ ชื่อว่ามีเหตุสมบูรณ์ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔/๓๑)

คำนี้มีปรากฏในหลาแห่ง เช่น อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๖๘/๒๘๒,อง.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๕๑๘,อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๕/๑๓๑,อง.นวก.(ไทย)๒๓/๘๕/๔๐๕,อง.ทสก. (ไทย)๒๔/๑/๒,อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑/๓๙๐,๒๔/๓/๓๙๒,๒๔/๔/๓๙๔,๒๔/๕/๘,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๕)

คำว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ หมายถึงตรุณวิปัสสนา คือ วิปัสสนาที่อ่อนกำลัง ที่ มีนามรูปปริเฉทญาณ (ญาณกำหนดจำแนกรู้รูปและนาม คือรู้สิ่งทั้งหลายว่า อะไร เป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม) เป็นต้น เป็นความรู้ขั้วต่อที่ตัดแยกระหว่างความ เป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล ยังไม่ใช่ความรู้ขั้นสุดท้าย (อง.ปญฺจก.อ.๓/๒๔/ ๗, อง.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๕๐/๑๒๙)

ยถาสันถติกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะตามที่จัดไว้เป็นวัตร ประทับอยู่ ณ กรุงสา วัตถี ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะตามที่จัดไว้เป็นวัตร ๕ จำพวก คือ (๑) ภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะตามที่จัดไว้เป็นวัตร เพราะโง่เขลา เพราะหลงงมงาย (๒) ภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่ว ถูกความปรารถนาครอบงำ จึงอยู่ในเสนาสนะตามที่จัดไว้ (๓) ภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะตามที่จัดไว้ เพราะเป็นบ้า เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน (๔)) ภิกษุผู้ อยู่ในเสนาสนะตามที่จัดไว้เป็นวัตร เพราะรู้ว่า เป็นวัตรที่พระพุทธเจ้าและสาวกของ พระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญ (๕)) ภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะตามที่จัดไว้เป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย ความสันโดษความขัดเกลา ความสงัด ความต้องการ ด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ และตรัสยกย่องภิกษุจำพวกที่ ๕ ผู้อยู่ในเสนาสนะตามที่ จัดไว้เป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย เป็นต้น เป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เปรียบ เหมือนบรรดาโครส ๕ อย่าง หัวเนยใส เป็นเลิศกว่านมสด นมส้ม เนยข้นและเนยใส ฉะนั้น (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๗/๓๑๒)

ยทนัตตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมเป็น อนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๗/๓๐)

ยทนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัส กับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง

SAMPLE

สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙)

ยทัตถิยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :พระนามพระเจ้าจักรพรรดิ ในกัปที่ ๒๗ นับแต่กัปนี้ไป ซึ่งเป็นอดีตชาติของปัณณทายกเถระ ซึ่งท่านกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้านุ่งใบไม้ ถือศีล ๘ กินใบไม้เป็นอาหาร และได้ถวายใบไม้นั้นแด่พระพุทธเจ้านามว่าสิตธัตถะด้วยมือทั้ง ๒ ของตน เพราะกรรมนั้นแล ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายใบไม้ไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายใบไม้ ในกัปที่ ๒๗ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ายทัตถิยะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๔๒๑)

ยมกปาฏิหาริย์ : ปาฏิหาริย์เป็นคู่ๆ อันเป็นปาฏิหาริย์พิเศษที่เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้นทรงกระทำได้ไม่สาธารณะกับพระสาวกทั้งหลาย เช่น ให้เปลวไฟกับสายน้ำพวยพุ่งออกไป จากพระวรกายต่างส่วนต่างด้าน พร้อมกันเป็นคู่ๆ ให้ลำเพลิงพวยพุ่งจากพระวรกายข้างขวาพร้อมกับอุทกธาราพวยพุ่งจากพระวรกายข้างซ้ายและสลับกัน บ้าง ให้ลำเพลิงพวยพุ่งจากพระเนตรข้างขวา พร้อมกับอุทกธาราพวยพุ่งจากพระเนตรข้างซ้าย และสลับกัน บ้าง จากพระโสต พระนาสิก พระอังสา พระหัตถ์ พระบาท ขวา ซ้าย ตลอดจนช่องพระองคุลี และขุมพระโลมา ก็เช่นเดียวกัน นอกจากนั้น ในท่ามกลางพระฉัพพัณณรังสี พระผู้มีพระภาค กับพระพุทธนิมิต (พระพุทธรูปที่ทรงเนรมิตขึ้น) ก็สำเร็จพระอิริยาบถที่ต่างกัน เช่น ขณะที่พระผู้มีพระภาคทรงจงกรม พระพุทธนิมิตประทับยืนบ้างประทับนั่งบ้าง ทรงไสยาสน์บ้าง ขณะที่พระพุทธนิมิตทรงไสยาสน์ พระผู้มีพระภาคทรงจงกรมบ้าง ประทับยืนบ้างประทับนั่งบ้าง ดังนี้เป็นต้น ยมกปาฏิหาริย์นั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงที่ใกล้ประตูเมืองสาวัตถี เพื่อกำราบหรือระงับความปรารถนาร้ายของเหล่าเดียรถีย์ หรือดังคำในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้ว่า ในญาณนี้ พระตถาคตทรงทำยมกปาฏิหาริย์ที่ไม่ทั่วไปแก่สาวก ได้แก่ ท่อไฟพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องบนสายน้ำพุ่งออกจากพระวรกายเบื้องล่าง เป็นต้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๖/๑๗๗),ในพุทธวงศ์ ก็กล่าวพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ทรงทำยมกปาฏิหาริย์เช่นกัน (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๗/๖๓๔,๓๓/๕/๖๙๑,๓๓/๔/๗๐๑, ๓๓/๕/๗๑๒); ดู *ปาฏิหาริย์, ปิณโฑลภารทวาชะ, เทโวโรหณะ*

ยมกปาฏิหาริยวัตถุ : เรื่องยมกปาฏิหาริย์ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่เทวดาและมนุษย์ที่ประตูสังกัสสนครว่า ท่านผู้เป็นปราชญ์เหล่าใดใฝ่ใจในฌาน ยินดีในเนกขัมมะ แม้

ทวยเทพก็ชื่นชมท่านผู้เป็นปราชญ์เหล่านั้น ผู้มีสติตรัสรู้เองโดยชอบ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๑/๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เนกขัมมะ ในที่นี้หมายถึงนิพพานเป็นที่สงบระงับกิเลส (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๘๕)

ยมกปาฏิหีรญาณนิทเทส : แสดงญาณในยมกปาฏิหาริย์ อธิบายอุทเทสที่ ๗๐ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็น คำปุจฉา ดังนี้

สาระสำคัญของยมกปาฏิหีรญาณแบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑

ท่อไฟกับสายน้ำต่างพุ่งออกจากฐานที่เป็นคู่ตรงกันข้ามพร้อมกัน แล้วสลับฐานพุ่งออกมาอีกครั้งหนึ่ง ฐานแต่ละฐานจึงมีท่อไฟและสายน้ำพุ่งออกมาอย่างละครั้ง รวม ๒ ครั้ง เช่น

จากฐานคือพระวรกายเบื้องบน จากฐานคือพระวรกายเบื้องล่าง

ครั้งที่ ๑ ท่อไฟพุ่งออก สายน้ำพุ่งออก

ครั้งที่ ๒ สายน้ำพุ่งออก ท่อไฟพุ่งออก

ฐานที่เป็นคู่มี ๑๐ คู่ ได้แก่

๑. พระวรกายเบื้องบน-เบื้องล่าง

๒. พระวรกายเบื้องหน้า-เบื้องหลัง

๓. พระเนตรเบื้องขวา-เบื้องซ้าย

๔. ช่องพระกรรณเบื้องขวา-เบื้องซ้าย

๕. ช่องพระนาสิกเบื้องขวา-เบื้องซ้าย

๖. จะงอยพระอังสาเบื้องขวา-เบื้องซ้าย

๗. พระหัตถ์เบื้องขวา-เบื้องซ้าย

๘. พระปรัศว์เบื้องขวา-เบื้องซ้าย

๙. พระบาทเบื้องขวา-เบื้องซ้าย

๑๐.พระองคุลี-ระหว่างพระองคุลี

ฐานที่ไม่มีคู่มี ๒ ฐาน ได้แก่ (๑) พระโลมาแต่ละเส้น (๒) พระโลมาแต่ละขุม ฐานที่ไม่มีคู่นี้มีท่อไฟและสายน้ำพุ่งออกมาอย่างละครั้งเหมือนกัน แต่ไม่เป็นคู่

ตอนที่ ๒

ท่านแสดงว่า ฉัพพัณณรังสี คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีแสด สีประภัสสร แผ่ซ่านออกจากพระวรกายของพระผู้มีพระภาค

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตพุทธนิมิตคู่กับพระองค์ในอิริยาบถต่าง ๆ คือ เสด็จจงกรม ประทับยืน ประทับนั่ง และทรงสำเร็จไสยา เช่น เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรม พระพุทธนิมิตก็ประทับยืน ประทับนั่ง หรือทรงสำเร็จไสยา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๖/๑๗๗)

ยมกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระยมกะ ในขณะที่ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ภิกษุทั้งหลายได้ทราบว่า ภิกษุยมกะเกิดทิฏฐิชั่วว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า ภิกษุขีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ ไม่เกิดอีก จึงกล่าวห้ามว่า ท่านอย่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะพระองค์ไม่ได้ตรัสอย่างนี้ พระยมกะแม้ถูกภิกษุเหล่านั้นว่ากล่าวอย่างนี้แล้วก็ยังยึดทิฏฐิชั่วนั้น ภิกษุเหล่านั้นไม่สามารถทำให้เธอคลายทิฏฐินั้นได้ จึงพากันไปบอกให้ท่านพระสารีบุตรทราบ

ท่านพระสารีบุตรจึงเข้าไปหาพระยมกะแล้วกล่าวสนทนาเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง พระอริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก แล้วถามว่า ท่านพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นตถาคต ตถาคตมีในขันธ์ ๕ มีนอกจากขันธ์ ๕ หรือ เมื่อท่านยมกะตอบว่า ไม่ใช่ จึงถามว่า พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นตถาคต ตถาคตนี้ไม่มีขันธ์ ๕ หรือ

เมื่อท่านยมกะ ตอบว่า ไม่ใช่ จึงกล่าวว่า แท้จริงแล้ว ท่านจะค้นหาตถาคตในขันธ์ ๕ นี้ในปัจจุบันไม่ได้เลย ควรหรือที่ท่านจะกล่าวว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า ภิกษุขีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก ทำให้พระยมกะยอมรับว่า เมื่อก่อนผมไม่รู้จึงได้เกิดทิฏฐิชั่วเช่นนั้น แต่บัดนี้เพราะฟังธรรมเทศนานี้ของท่าน ผมจึงละทิฏฐิชั่วนั้นได้แล้วและได้บรรลุธรรม หากถ้าชนทั้งหลายถามว่า ภิกษุอรหันตขีณาสพหลังจากตายแล้วเป็นอะไร กระผมก็จะตอบว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นดับไปแล้ว ตั้งอยู่ไม่ได้

ท่านสารีบุตรได้ให้สาธุการว่า ดีละ ดีละ แล้วยกอุปมาให้ท่านฟัง เปรียบเหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้มั่งคั่ง มีการอารักขาอย่างกวดขัน เกิดมีบุรุษคนหนึ่งอยากจะฆ่าเขาจึงคิดวางแผนฆ่าเขาโดยเข้าไปหาคหบดีหรือบุตรคหบดีนั้นแล้วขอเป็นคนรับใช้ เมื่อเขารับไว้แล้ว ก็ตั้งใจรับใช้อย่างดีจนเขาวางใจ แล้วก็ได้ใช้ศัสตราอันคมปลิดชีวิตเขาเสีย เขาย่อมชื่อว่าเป็นผู้ฆ่า แต่คหบดีหรือบุตรคหบดีนั้นไม่รู้จักบุรุษผู้ฆ่าตน อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ

SAMPLE

ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ แต่เขาไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และเป็นผู้ฆ่าตามความเป็นจริง ยึดมั่นขันธ์ ๕ ว่าเป็นอัตตาของเรา อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ที่ปุถุชนนั้นเข้าไปยึดมั่นย่อมเป็นไปเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนาน ส่วนพระอริยสาวกผู้ได้สดับมีนัยตรงกันข้าม (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๕/๑๔๗)

ยมกะ, พระ : ชื่อพระรูปหนึ่งมีความเห็นชั่ว ชาวกรุงสาวัตถี มีความเห็นว่าพระอรหันต์ ปรินิพพานแล้วสูญ ดังคำในยมกสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุยมกะเกิดทิฏฐิชั่วเช่นนี้ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ว่า ภิกษุขีณาสพหลังจากตายแล้วย่อมขาดสูญพินาศไม่เกิดอีก ภายหลังได้ฟังคำอธิบายจากพระสารีบุตรเถระแล้ว เกิดสัมมาทิฏฐิได้บรรลุอรหันต์ ดังคำท้ายสูตรที่กล่าวไว้ว่า ข้าแต่ท่านสารีบุตร ข้อที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้เช่นกับท่านเป็นผู้อนุเคราะห์มุ่งประโยชน์ ว่ากล่าว พร่ำสอน ย่อมเป็นอย่างนั้น และเพราะได้ฟังธรรมเทศนานี้ของท่านสารีบุตร จิตของผมจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๕/๑๔๗)

ยมกะ, ข้าราชบริพาร : ชื่อข้าราชการคนหนึ่ง ในบรรดาข้าราชบริพาร ๖ คน ของพระเจ้าเอเหยยะ มีความเลื่อมใสในสมณรามบุตร ดังคำในวัสสการสูตรกล่าวไว้ว่า พวกข้าราชบริพารของพระเจ้าเอเหยยะนี้ คือยมกะ โมคคัลละ อุคคะ นาวินากี คันธัพพะ และอัคคิเวสสะผู้เลื่อมใสยิ่งนักในสมณรามบุตรเป็นผู้โง่เขลา ทำความเคารพอย่างยิ่งเหมือนปานนี้ คือไหว้ ลุกรับ ทำอัญชลีกรรมและสามีจิกรรมในสมณรามบุตร (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๘๗/๒๗๐)

ยมกะ, ภูเขา : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ที่อยู่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ เป็นที่อยู่อาศัยของชฎิลผู้มีตบะแก่กล้ามีชื่อว่านารทะศิษย์ประมาณ ๑๔,๐๐๐ คน มีปรากฏในปุฬินถูปิยเถราปทาน ที่พระปุฬินถูปิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสมัยที่เกิดเป็นชฎิลว่า ตนเองสร้างพระสถูปทองคำไว้ที่หาดทราย แม่น้ำอมริกา แล้วใช้ดอกกระดิ่งทองจำนวน ๓,๐๐๐ ดอกบูชาถวายเป็นพุทธบูชา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๗/๑๗๕)

ยมตัคคิ, ฤาษี : ชื่อฤาษีผู้เป็นบุรพาจารย์ของพวกพราหมณ์,ท่านผู้นี้ เป็นฤาษีคนที่ ๕ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนต์ สอนมนต์ที่พวกพราหมณ์ในเวลานี้สวด เป็นผู้ไม่กินอาหารในราตรี งดกินในเวลาวิกาล ยินดีน้ำดื่มอย่างนี้ ดังคำในอัมพัฏฐสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อัมพัฏฐมาณพว่า พวกฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพราหมณ์ คือ ฤาษีอัฏฐกะ ฤาษีวามกะ

ฤาษีวามเทวะ ฤาษีเวสสามิตร ฤาษียมตัคคิ ฤาษีอังคีรส ฤาษีภารัทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ ฤาษีภคุ ซึ่งเป็นผู้ผูกมนตร์บอกมนตร์ที่พวกพราหมณ์ในเวลานี้ขับตามกล่อมตามซึ่งบทมนตร์เก่าที่ท่านขับไว้กล่อมไว้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๕/๑๐๔,๙/๒๘๖/๑๐๕,๙/๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓),ในจังกีสูตร ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗)

ยมทัคคิฤาษี : ชื่อฤาษีคนหนึ่ง ผู้เป็นต้นแบบในการบูชายัญ คือตระเตรียมมหาทานซึ่งประกอบไปด้วยอาหารและเภสัชต่าง ๆ มีเนยใส เนยข้น นมส้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น แล้วให้ทาน เพราะเมื่อให้ทานแล้ว จิตผ่องใส จะเกิดความชื่นชม โสมนัส ดังคำในทานมหัปผลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหล่าฤาษีในปางก่อน คือ อัฏฐกฤาษี วามกฤาษีวามเทวฤาษี เวสสามิตตฤาษียมทัคคิฤาษี อังคีรสฤาษี ภารทวาชฤาษีวาเสฏฐฤาษี กัสสปฤาษี และภคุฤาษี ได้บูชามหายัญแล้ว แต่ให้ทานด้วยคิดว่า เมื่อเราให้ทานนี้ จิตย่อมผ่องใส จะเกิดความชื่นชม โสมนัส ฯลฯ (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๙๑)

ยมทูต : ทูตของพญายม, สื่อแจ้งข่าวของความตาย หรือสภาวะที่เตือนให้นึกถึงความตายเพื่อจะได้ไม่ประมาททำความดีเตรียมไว้ เช่น ความแก่หง่อม,ในที่นี้หมายถึงความตาย ดังคำในโคฆาตกปุตตวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่บุตรของคนฆ่าโคผู้แก่เฒ่าดังนี้ บัดนี้ท่านเปรียบเหมือนใบไม้เหลือง ทั้งยมทูตมาปรากฏแก่ท่านแล้ว (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๓๕/๑๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ยมทูต ในที่นี้หมายถึงความตาย (ขุ.ธ.อ. ๗/๕)

ยมบาล : ผู้คุมนรก, ผู้ทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก, ในคัมภีร์ภาษาบาลี ใช้คำว่า นิรยบาล(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ยมยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ที่ร่วมอนุโมทนาในการบริจาคปุตตทานของพระเวสสันดร ดังคำในเวสสันตรชาดก ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระอินทร์ พระพรหม ท้าวประชาบดี พระโสม ยมยักษ์ ท้าวเวสสุวรรณมหาราชและเทพเจ้าเหล่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์พร้อมทั้งพระอินทร์ทุกถ้วนหน้า ต่างก็ถวายอนุโมทนา (ขุ.ชา.มหา.(ไทย) ๒๘/๒๒๖๕/๕๓๓,๒๘/๒๒๘๕/๕๓๗)

ยมราช : พญายม, เจ้าแห่งนรก ดังคำในสาธุสูตร ที่ เทวดาอีกองค์หนึ่งได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ทานให้ประโยชน์สำเร็จได้จริง แม้เมื่อของมีน้อย ทานก็ให้ประโยชน์สำเร็จได้ ทานที่ให้แม้ด้วยศรัทธาก็ให้ประโยชน์สำเร็จได้ อนึ่ง ทานที่ให้แม้แก่บุคคลผู้ได้ธรรมแล้วก็ยิ่งเป็นการดี บุคคลใดให้ทานแก่บุคคลผู้ได้ธรรมแล้ว ผู้มีความขยันหมั่นเพียรอันตนบรรลุแล้ว บุคคลนั้นข้ามพ้นนรก

SAMPLE

แห่งยมราชได้แล้วเข้าถึงฐานะอันเป็นทิพย์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๓/๔๑),มีปรากฏชื่อยมราช อยู่ในยมราชสูตร (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๑๙๔)

ยมราชสูตร : พระสูตรว่าด้วยพญายม พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พญายมคิดว่า คนผู้ทำบาปกรรม จะถูกนายนิรยบาลทรมานด้วยวิธีการต่าง ๆ จึงตั้งความปรารถนาที่จะเกิดเป็นมนุษย์เพื่อจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค และรู้ทั่วถึงธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้วตรัสว่า ผู้ที่ถูกเทวทูตตักเตือนแล้วยังประมาทอยู่ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน ส่วนผู้ที่ถูกเทวทูตตักเตือนแล้วไม่ประมาท เห็นภัยในความยึดมั่นถือมั่น ย่อมหลุดพ้นถึงความเกษม มีความสุข ล่วงพ้นเวรภัยทุกอย่างได้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๑๙๔)

ยมโลก : โลกของพญายม, โลกของคนตาย;ในบางแห่ง ซึ่งกล่าวถึงคู่กับเทวโลก อรรถกถาอธิบายว่า ยมโลกหมายถึงอบายภูมิ ๔ (ธ.อ.๓/๒), โดยเฉพาะในคัมภีร์เปตวัตถุ มักหมายถึงแดนเปรต (เช่น ขุ.เปต.๒๖/๙๒/๑๑๑) ดังคำในมัจฉริสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่เทวดาว่า คนเหล่าใดในโลกนี้ เป็นคนตระหนี่เหนียวแน่นบริภาษผู้อื่น ทำอันตรายแก่คนเหล่าอื่นผู้ให้อยู่ คนเหล่านั้นย่อมบังเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือยมโลก ถ้าพวกเขามาเกิดเป็นมนุษย์ ก็เกิดในตระกูลคนยากจน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๙/๖๓),หรือดังคำในอุรคเปตวัตถุที่เปรตสองตนบอกสามเณรว่า พวกเราทั้งสองตีกันเองแล้วดื่มกินเลือดและหนองของกันและกัน ได้ดื่มเลือดและหนองเป็นอันมากก็ยังไม่อิ่ม มีความหิวอยู่เป็นนิตย์คนทั้งหลายผู้ไม่ให้ทานตายไปเกิดในยมโลกย่อมร่ำไห้ครำ่ครวญเหมือนอย่างนี้ ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๘๑/๑๘๑)

คำว่า ยมโลก มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๔๐,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๗/๑๗๒, ๒๖/๗๖๗/๒๙๓, ๒๖/๘๐๗/๓๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ยมโลก หมายถึงที่อยู่ประจำของพญายมในแดนเปรต (ขุ.เป.อ. (บาลี) ๘๑/๖๔)

ยมะ : ท้าวยมะ, ชื่อเทพหมู่หนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำในมหาสมยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพ ๒ หมู่ คืออสมะและยมะก็มา เทพผู้อาศัยพระจันทร์ มีพระจันทร์นำหน้ามา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗),ในกถาวัตถุ นิรยปาลกถา กล่าวไว้เป็นเทพองค์หนึ่งที่อยู่ในนรก ดังคำที่ปรวาทีกล่าวว่า พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ท้าวเวสสภู ท้าวเปตติราช ท้าวโสมะ ไม่ได้ฆ่า ท้าวยมะ และท้าวเวสวัณก็ไม่ได้ฆ่า กรรมของตนเองฆ่าบุคคลผู้สิ้นบุญจากโลกนี้ เกิดในปรโลกในนรกนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๖๗/๘๙๘)

ยมุนา, แม่น้ำ : แม่น้ำใหญ่สายสำคัญลำดับที่ ๒ ในมหานที ๕ ของชมพูทวีป มีต้นกำเนิดร่วมกับแม่น้ำคงคา ที่สระอโนดาตในแดนหิมพานต์ และลงมาบรรจบกับแม่น้ำคงคาที่เมืองป

SAMPLE

ยาคะ(ปัจจุบันคือ Allahabad) ไหลผ่านเมืองสำคัญ คือ Delhi เมืองหลวงปัจจุบันของอินเดีย ซึ่งเชื่อกันว่าอยู่ตรงที่ตั้งของนครอินทปัตถ์ (เมืองหลวงของแคว้นกุรุในอดีต เมืองมธุรา และเมืองโกสัมพีก่อนจะถึงเมืองปยาคะ,ปัจจุบันคนทั่วไปรู้จักในชื่อภาษาอังกฤษว่า Yamunaหรือ Jumna ดังคำทีพระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ไหลลงสู่ มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่ามหาสมุทรทั้งสิ้น (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๐,๗/๓๘๕/๓๘๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๖/๒๓๐,๑๐/๓๐๒/๒๓๖,๑๐/๓๓๘/๒๖๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๒/๕๘,๑๙/๙๓/๕๘,๑๙/๙๔/๕๘,๑๙/๙๕/๕๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๗) ; ดู *มหานที ๕*

ยวกลาปิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระยวกลาปิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเป็นชาวนาปลูกข้าวเหนียว เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เสด็จผ่านมา จึงถวายฟ่อนข้าวเหนียวให้เป็นที่ประทับ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๕๓๔)

ยวกลาปิสูตร : พระสูตรว่าด้วยฟ่อนข้าวเหนียว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีคนกองฟ่อนข้าวเหนียวไว้ที่สี่แยกถนนใหญ่ บุรุษ ๖ คนถือไม้คานคนละอันมานวด ฟ่อนข้าวเหนียวนั้นถูกนวดอย่างหนักจากไม้คาน ๖ อันอย่างนี้ ต่อมา บุรุษคนที่ ๗ ถือไม้คานมานวด เมื่อฟ่อนข้าวเหนียวถูกนวดด้วยไม้คานอันที่ ๗ เมล็ดข้าวจึงหลุดจากก้านทั้งหมด แม้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับก็ฉันนั้น ถูกอายตนะภายนอก ๖ ที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจกระทบทางอายตนะภายใน ๖ ย่อมคิดเพื่อจะเกิดอีก เขาย่อมเป็นโมฆบุรุษผู้ถูกอายตนะภายนอก ๖ กระทบอย่างหนัก แล้วยังถูกความปรารถนาเพื่อจะเกิดอีกซึ่งเปรียบเหมือนไม้คานอันที่ ๗ นวดจนสำเร็จฉะนั้น แล้วตรัสอธิบายเรื่องเครื่องจองจำว่า เมื่อครั้งสงครามระหว่างเทวดากับอสูรประชิดกัน พวกเทวดาชนะได้จองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูรแล้วนำมายังเทวสภาชื่อสุธรรมาของท้าวสักกะ และท้าวเวปจิตติแม้ถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ ดำริครั้งใดว่า พวกเทวดาตั้งอยู่ในธรรม พวกอสูรไม่ตั้งอยู่ในธรรม เราจักไปเทพนคร เมื่อนั้นท้าวเธอย่อมเป็นเหมือนพ้นจากเครื่องจองจำทั้ง ๕ และเป็นผู้เอิบอิ่ม พรั่งพร้อม บำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ แต่ท้าวเธอดำริเมื่อใดว่า พวกเทวดาไม่ตั้งอยู่ในธรรม พวกอสูรตั้งอยู่ในธรรม เราจักไปเทพนคร เมื่อนั้นท้าวเธอย่อมเป็นเหมือนถูกจองจำด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ และไม่เอิบอิ่ม ไม่พรั่งพร้อม ไม่ถูกบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์

SAMPLE

เครื่องจองจำคือความกำหนดหมายของท้าวเวปจิตติจึงจัดว่าละเอียดกว่าเครื่องจองจำทั้ง ๕ เพราะถึงจะถูกจองจำแต่พระองค์ก็ยังสามารถดำริเช่นนั้นได้ และเครื่องจองจำของมารละเอียดยิ่งกว่าเครื่องจองจำคือความกำหนดหมายของท้าวเวปจิตตินั้นอีก คือ บุคคลเมื่อกำหนดหมายย่อมถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่กำหนดหมายย่อมจะพ้นได้ เหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงพิจารณาให้เห็นว่า ความกำหนดหมาย ความหวั่นไหว ความดิ้นรน ความปรุงแต่งและความถือตัวว่าเรามี เราเป็น เราจักมี เราจักไม่มี เราจักเป็นผู้มีรูป เราจักเป็นผู้ไม่มีรูป เราจักเป็นผู้มีสัญญา เราจักเป็นผู้ไม่มีสัญญาและเราจักเป็นผู้มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ เป็นโรค เป็นหัวฝีและเป็นลูกศร เหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราจักมีจิตไม่กำหนดหมาย ไม่หวั่นไหว ไม่ดิ้นรน ไม่ปรุงแต่งและไม่ถือตัว (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๔๘/๒๖๕)

ยวปาลกวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่คนเฝ้านาข้าวเหนียวผู้ถวายขนมสดแด่ภิกษุ เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่ผู้เฝ้านาข้าวเหนียว ผู้ถวายขนมสดแด่ภิกษุ เป็นวิมานแก้วมณีกว้าง ๑๒ โยชน์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะอานิสงส์มีการถวายขนมที่ตนกำลังจะบริโภคแด่พระขีณาสพรูปหนึ่งที่เที่ยวบิณฑบาตจนจวนจะหมดเวลาฉันภัตตาหารแล้ว แต่ยังไม่ได้รับอาหารอะไรเลย (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๘๗-๑๐๘๘/๑๓๕)

ยศ : ความเป็นใหญ่และความยกย่องนับถือ ดังคำในคัคคราสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งสระโบกขรณี ชื่อคัคคราเขตกรุงจัมปา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป อุบาสกประมาณ ๗๐๐ คน อุบาสิกาประมาณ ๗๐๐ คน และเทวดาหลายพันองค์ ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคมีพระวรรณะและมีพระยศรุ่งเรืองกว่าภิกษุอุบาสก อุบาสิกา และ เทวดาเหล่านั้นทั้งหมด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๙/๓๒๐) ;ในภาษาไทย มักได้ยินคำว่า *เกียรติยศ*ซึ่งบางครั้งมาคู่กับ *อิสริยยศ* และอาจจะมี *ปริวารยศ* หรือ *บริวารยศ* มาเข้าชุดด้วย รวมเป็น ยศ ๓ ประเภท

ยสกากัณฑกบุตร, ภิกษุ : พระเถระองค์สำคัญผู้ชักชวนให้ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ หลังพุทธปรินิพพาน ๑๐๐ ปี เดิมชื่อยศ เป็นบุตรกากัณฑกพราหมณ์; ดู *สังคายนาครั้งที่ ๒* (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓,๗/๔๔๖/๓๔๔,๗/๔๔๖/๓๙๕,๗/๔๔๗/๓๙๕)

ยสะ,ยส : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสีมีความเป็นอยู่อย่างสุขสมบูรณ์ วันหนึ่งเห็นสภาพในห้องนอนของตนเป็นเหมือนป่าช้า เกิดความสลดใจคิดเบื่อหน่ายจึงออกจากบ้านไปพบพระพุทธเจ้าที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันในเวลาใกล้รุ่ง พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาอนุบุพพิกถา และอริยสัจจ์โปรด ยสกุลบุตรได้ดวงตาเห็นธรรมต่อมาได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่เศรษฐีบิดาของตน ก็ได้บรรลุอรหัตตผล

SAMPLE

แล้วขออุปสมบท เป็นภิกษุสาวกองค์ที่ ๖ ของพระพุทธเจ้า (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๐/๓๘, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๗/๔๐๑)

ยสกุลบุตร, ลูกเศรษฐี : พระยสะเมื่อก่อนอุปสมบทเรียกว่า*ยสกุลบุตร* (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๕/๓๒, ๔/๒๖/๓๑, ๔/๒๖/๓๒)

ยสเถรคาถา : คาถาของพระยสเถระ ท่านพระยสเถระกล่าวไว้ว่า เราลูบไล้ดีแล้ว นุ่งห่มดีแล้ว ประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ทุกชนิด บรรลุวิชชา๓ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๗/๓๔๕)

ยสเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระยสเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ และได้ถวายทานเป็นอันมาก จุติจากชาตินั้นแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บวชในพระพุทธศาสนาและได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๓๓๕)

ยสทัตตเถรคาถา : คาถาของพระยสทัตตเถระ ท่านพระยสทัตตเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า คนปัญญาทรามคิดแต่จะแข่งดี ถึงฟังคำสอนของพระชินเจ้าก็ยังไกลจากพระสัทธรรม เหมือนฟ้ากับดิน คนปัญญาทรามคิดแต่จะแข่งดี ถึงฟังคำสอนของพระชินเจ้าก็ยังเสื่อมจากพระสัทธรรม เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม ฯลฯ ส่วนผู้ใดมีจิตอันคุ้มครองไว้แล้ว ย่อมฟังคำสอนของพระชินเจ้า ผู้นั้นทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไป ทำพระอรหัตให้แจ้งแล้ว บรรลุนิพพานอันสงบอย่างยิ่ง เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ปรินิพพาน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๖๐/๔๐๐)

ยสปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ของกัสสปพราหมณ์ อยู่ในเมืองพาราณสี มีกษัตริย์พระนามกิกีปกครอง ซึ่งต่อมากัสสปพราหมณ์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ ซึ่งพรหมทัตตพราหมณ์ผู้เป็นพุทธบิดาให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับ ดังคำว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๒,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือหังสปราสาท ยสปราสาท และสิริจันทปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๘,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๔/๗๑๕)

ยสมทะ : ความเมาในยศ ในกถาวัตถุอธิบายไว้ว่า ความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตน เป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยยศ นี้เรียกว่ายสมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๓๒/๕๓๕,๓๕/๘๔๔/๕๔๙)

ยสวดี,พระเทวี : 1.ชื่อพระเทวี ผู้เป็นพุทธมารดาของพระพุทธเจ้านามว่าเวสสภู แห่งกรุงอโนมะเป็นราชธานี ซึ่งมีพระเจ้าสุปปติตะผู้เป็นพุทธบิดาปกครอง หรือดังคำในเวสสภูพุทธ

SAMPLE

วงศ์ กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่าอโนมะ กษัตริย์พระนามว่าสุปปติตะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายสวดีเป็นพระมารดา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๕, ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๙๙)

2.ชื่อพระมเหสี ของมังคลราชกุมาร แห่งกรุงอุตตระ ซึ่งมีพระเจ้าอุตตระปกครอง ภายหลังมังคลราชกุมารตรัสออกบวชและตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่า มังคละ ดังคำว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปีมีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ ยสวาปราสาท สุจิมาปราสาท และสิริมาปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐ นางล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่ายสวดี (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๐๕)

ยสวดีทายวัน : ชื่อวัดสำคัญ สมัยพระพุทธเจ้านามว่าติสสะ, เป็นวัดที่พระพุทธเจ้านามว่าติสสะประกาศธัมมจักร ณ วัดนี้ ดังคำว่า พระมหาวีระพระนามว่าติสสะ ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของโลก ผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้วทรงประกาศพระธรรมจักรที่ยสวดีทายวันอันประเสริฐ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๗๙)

ยสวดีปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ของปทุมุตตรราชกุมาร อยู่ในเมืองหงสวดี มีกษัตริย์พระนามว่าอานนท์ปกครอง ซึ่งต่อมาของปทุมุตตรราชกุมาร ได้ออกบวชได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระซึ่งกษัตริย์พระนามว่าอานนท์เป็นพระชนกให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับ ดังคำว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือนารีปราสาท พาหนปราสาท และยสวดีปราสาท (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๔๓)

ยสวา, กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง ปกครองเมืองจันทวดี มีมเหสีนามว่ายโสธารา มีพระราชโอรสนามว่าอโนมทัสสี ภายหลังพระโอรสออกบวชและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ต่อมาเป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี ดังคำว่า กษัตริย์พระนามว่ายสวาเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายโสธราเป็นพระชนนี ของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๒๗)

ยสวาปราสาท :ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ของมังคลราชกุมาร อยู่ในเมืองอุตตระ มีกษัตริย์พระนามว่าอุตตระปกครองซึ่งต่อมาของมังคลราชกุมาร ได้ออกบวชได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่ามังคละ ซึ่งกษัตริย์พระนามว่าอุตตระเป็นพระชนกและพระมเหสีนามว่าอุตตระให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับแห่งมังคลราชกุมารดังคำว่าพระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือยสวาปราสาท สุจิมาปราสาท และสิริมาปราสาทมีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๐๕)

SAMPLE

ยสวาอุบาสก : ชื่ออัครอุบาสกคนหนึ่ง,เป็นอุปัฏฐากเบื้องขวาสมัยพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ ดังคำในสุเมธพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า อุรุเวลาอุบาสกและยสวาอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก(ของพระชินเจ้าพระนามว่าสุเมธะ) (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๔๙)

ยสสะ : ชื่อเทพหมู่หนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสด์ ดังคำในมหาสมยสูตร กล่าวไว้ว่า เทพ (๑๐ หมู่) คือ อาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณา เป็นผู้มียศก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

ยสสูตร : พระสูตรว่าด้วยยศ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ราวป่าชื่ออิจฉานังคละ แคว้นโกศล ตรัสกับพระนาคิตะผู้ทำหน้าที่อุปัฏฐากว่า พระองค์ไม่ติดยศและยศก็ไม่ติดพระองค์ ผู้ที่ไม่ได้เนกขัมมสุข (สุขที่เกิดจากบรรพชา) ปวิเวกสุข (สุขที่เกิดจากความสงัดจากอุปธิกิเลส) อุปสมสุข (สุขในผลสมาบัติที่ให้กิเลสระงับ) และสัมโพธสุข(สุขในอริยมรรค) ชื่อว่ายินดีในสุขที่ไม่สะอาด สุขในการนอนหลับ สุขที่อิงอาศัยลาภสักการะและการสรรเสริญ แล้วตรัสว่า แม้แต่เทวดาบางพวกก็ไม่ได้ตามปรารถนาซึ่งเนกขัมมสุขเป็นต้นที่เราได้ตามความปรารถนา แม้แต่พวกเธอมาประชุมพร้อมหน้ากัน ก็มีความคิดว่า ท่านเหล่านี้ไม่ได้ตามความปรารถนาซึ่งเนกขัมมสุขเป็นต้นที่เราได้ตามความปรารถนา เพราะท่านเหล่านั้นมาประชุมพร้อมหน้ากัน ได้เห็นภิกษุ ๘ จำพวก แต่ละจำพวกมีพฤติกรรมแตกต่างกัน พระองค์ทรงชื่นชมบางพวก ไม่ทรงชื่นชมบางพวก คือ (๑) เราเห็นภิกษุทั้งหลายใช้นิ้วจี้สัพยอกเล่นหัวกันอยู่ จึงมีความคิดว่า ท่านเหล่านี้ไม่พึงได้ตามความปรารถนาซึ่งเนกขัมมสุขเป็นต้น(๒) เราเห็นภิกษุทั้งหลายฉันอาหารตามต้องการจนอิ่มท้องแล้วหมั่นประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการเอกเขนก และความสุขในการหลับอยู่ จึงมีความคิดว่า ท่านเหล่านี้ไม่ได้ตามความปรารถนาซึ่งเนกขัมมสุขเป็นต้น (๓) เราเห็นภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะใกล้หมู่บ้าน มีสมาธินั่งอยู่ จึงมีความคิดว่า บัดนี้ คนวัดหรือสมณุทเทสจักบำรุงท่านผู้นี้ จักทำให้ท่านเคลื่อนจากสมาธิ เราจึงไม่ยินดีการอยู่ในเสนาสนะใกล้หมู่บ้านของภิกษุนั้น (๔) เราเห็นภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร นั่งโงกง่วงอยู่ จึงมีความคิดว่า บัดนี้ ท่านผู้นี้ จักบรรเทาความลำบากคือการหลับนี้แล้วมนสิการความกำหนดหมายว่าป่าเป็นเอกัคคตารมณ์ เราจึงยินดีการอยู่ในป่าของภิกษุนั้น(๕) เราเห็นภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ไม่มีสมาธินั่งอยู่ในป่า จึงมีความคิดว่า บัดนี้ ท่านผู้นี้จักตั้งจิตที่ไม่ได้เป็นสมาธิ หรือจักตามรักษาจิตที่เป็นสมาธิไว้ เราจึงยินดีการอยู่ในป่าของภิกษุนั้น (๖) เราเห็นภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร มีสมาธินั่งอยู่ในป่า จึงมีความคิดว่า บัดนี้ ท่านผู้นี้จักเปลื้องจิตที่ยังไม่หลุดพ้นให้หลุดพ้น หรือจักตามรักษาจิตที่หลุดพ้นแล้ว เราจึงยินดีการอยู่ในป่าของ

ภิกษุนั้น (๗) เราเห็นภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะใกล้หมู่บ้าน ได้ปัจจัย ๔ พอใจลาภสักการะและการสรรเสริญนั้น ละทิ้งการหลีกเร้น ละทิ้งเสนาสนะอันสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบ เข้ามารวมกันอยู่ตามหมู่บ้าน ตำบลและเมือง เราจึงไม่ยินดีการอยู่ในเสนาสนะใกล้หมู่บ้านของภิกษุนั้น(๘) เราเห็นภิกษุผู้อยู่ในป่าเป็นวัตร ได้ปัจจัย ๔ เธอสลัดลาภสักการะและการสรรเสริญนั้น ไม่ละทิ้งการหลีกเร้น ไม่ละทิ้งเสนาสนะอันสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบ เราจึงยินดีการอยู่ในป่าของภิกษุนั้น แล้วตรัสว่า สมัยใด เราเดินทางไกลไม่เห็นใคร ๆ ข้างหน้าหรือข้างหลัง สมัยนั้น เราย่อมมีความผาสุกโดยที่สุด แม้แต่การถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ (องฺ.อฏฺก.(ไทย) ๒๓/๘๖/๔๑๑)

ยสะ, ภิกษุ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสีมีความเป็นอยู่อย่างสุขสมบูรณ์ วันหนึ่งเห็นสภาพในห้องนอนของตนเป็นเหมือนป่าช้า เกิดความสลดใจคิดเบื่อหน่าย จึงออกจากบ้านไปพบพระพุทธเจ้าที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลาใกล้รุ่ง พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาอนุบุพพิกถา และอริยสัจจ์โปรด ยสกุลบุตรได้ดวงตาเห็นธรรมต่อมาได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่เศรษฐีบิดาของตนก็ได้บรรลุอรหัตตผล แล้วขออุปสมบท เป็นภิกษุสาวกองค์ที่ ๖ ของพระพุทธเจ้า ดังคำที่ยสกุลบุตรได้กราบทูลว่า พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด แล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด" (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๐/๓๗, ๔/๓๑/๓๙)

ยสะ, ลูกเศรษฐี : พระยสะเมื่อก่อนอุปสมบทเรียกว่า*ยสกุลบุตร* ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า ในกรุงพาราณสี มีกุลบุตรชื่อยสะเป็นลูกเศรษฐีเป็นผู้สุขุมาลชาติ ยสกุลบุตรมีปราสาท ๓ หลัง คือ หลังหนึ่งสำหรับฤดูหนาวหลังหนึ่งสำหรับฤดูร้อน หลังหนึ่งสำหรับฤดูฝน ยสกุลบุตรได้รับการบำเรอด้วยดนตรี ไม่มีบุรุษเจือปน ตลอด ๔ เดือน อยู่บนปราสาทฤดูฝนไม่ลงมายังปราสาทชั้นล่าง คืนวันหนึ่ง เมื่อยสกุลบุตรได้รับการบำเรออิ่มเอมเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้หลับไปก่อน ฝ่ายบริวารชนได้หลับภายหลัง ตะเกียงน้ำมันถูกจุดสว่างทั้งคืน คืนนั้นยสกุลบุตรตื่นขึ้นก่อน เห็นบริวารชนของตนกำลังหลับ เช่น บางนางมีพิณอยู่ใกล้รักแร้ บางนางมีตะโพนอยู่ข้างคอ บางนางละเมอเพ้อไปต่าง ๆ ปรากฏดุจป่าช้าผีดิบ เพราะได้เห็นโทษจึงปรากฏแก่ยสกุลบุตร จิตตั้งอยู่ในความเบื่อหน่าย ยสกุลบุตรจึงเปล่งอุทานขึ้นในขณะนั้นว่า ท่านผู้เจริญ ที่นี่วุ่นวายหนอ ท่านผู้เจริญ ที่นี่ขัดข้องหนอ และออกจากบ้านเดินไปยังนอกเมือง พระพุทธเจ้าเสด็จเดินจงกรมฟังเสียงของเขา จึงตรัสว่า ยสะ ที่นี่ ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง มาเถิด ยสะ จงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ ยสกุลบุตรร่าเริงเบิก

SAMPLE

บานใจว่า ได้ยินว่า ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง จึงถอดรองเท้าทองเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฟังธรรม ได้บรรลุธรรมเป็นโสดาบัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๕/๓๑, ๔/๒๖/๓๒, ๔/๒๗/๓๓)

ยสุตตรปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ของปทุมราชกุมาร อยู่ในเมืองจัมปกะ มีกษัตริย์พระนามว่าอสมะปกครอง ซึ่งต่อมาของปทุมราชกุมาร ได้ออกบวชได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่าปทุมะ ซึ่งกษัตริย์พระนามว่าอสมะเป็นพระชนก และพระชนนีนามว่าอสมะ ให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับของปทุมราชกุมาร ดังคำว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ นันทปราสาท วสุปราสาท และยสุตตรปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๓๒)

ยโสชเถรคาถา : คาถาของพระยโสชเถระ พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงสรรเสริญพระยโสชเถระว่าเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยอย่างยิ่ง จึงได้ตรัสว่า นรชนผู้รู้ประมาณในข้าวและน้ำ ย่อมซูบผอม มีตัวสะพรั่งด้วยเส้นเอ็นคล้ายเถาหญ้านาง แต่มีใจไม่ย่อท้อ ท่านพระยโสชเถระเมื่อกล่าวสอนธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงได้กล่าวว่า ภิกษุถูกเหลือบและยุงกัดในป่าใหญ่ พึงเป็นผู้มีสติอดกลั้นในอันตรายนั้น เหมือนช้างในสงคราม ภิกษุอยู่ผู้เดียว เป็นเหมือนพรหม อยู่ ๒ รูปเหมือนเทพ อยู่ ๓ รูปเหมือนชาวบ้าน อยู่มากกว่านั้น ย่อมมีความโกลาหลมากขึ้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๔๓/๓๗๘)

ยโสชสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระยโสชเถระ พระผู้มีพระภาคทรงเข้าอาเนญชสมาธิ คือสมาธิที่สัมปยุตด้วยอรหัตตผลที่มีฌาน ๔ เป็นพื้นฐาน ด้วยพระประสงค์จะทรงประกาศให้ทราบว่าภิกษุ ๕๐๐ รูปมีพระยโสชเถระเป็นหัวหน้า ได้บรรลุอรหัตตผลมีอาเนญชสมาธิเสมอเหมือนพระองค์ ทรงเปล่งอุทานว่า ภิกษุใดละหนามคือกามได้ ชนะการด่าได้ ชนะการทำร้ายได้ และชนะการจองจำได้ ภิกษุนั้นดำรงมั่น ไม่หวั่นไหวดุจภูเขาย่อมไม่หวั่นไหวเพราะสุขและทุกข์ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๒๑๔,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๓/๑๙๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ชนะการด่า หมายถึงไม่มีวจีทุจริต คำว่า ชนะการทำร้าย หมายถึงไม่มีกายทุจริต (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๓/๑๙๗)

ยโสชะ, พระ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรหัวหน้าชาวประมง ใกล้ประตูเมืองสาวัตถีได้ฟังพระธรรมเทศนากปิลสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง (ในสุตตนิบาต เรียกต่างไปว่าธัมมจริยสูตร) มีความเลื่อมใสขอบวช ต่อมา ไปเจริญสมณธรรมที่ฝั่งวัคคุมุทา ได้สำเร็จพระอรหัต ดังคำในมหาวรรคและยโสชสูตรที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระยโสชะผู้เข้าจำพรรษาอยู่ด้วย ได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระ

SAMPLE

ภาคทรงมุ่งหวังประโยชน์ แสวงหาประโยชน์ ทรงอนุเคราะห์ อาศัยความอนุเคราะห์ จึงทรงขับไล่พวกเราเอาเถิดท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ขอพวกเราจงอยู่อย่างที่พระผู้มีพระภาคทรงมุ่งหวังประโยชน์แก่พวกเราเถิด ภิกษุเหล่านั้นรับคำของท่านพระยโสชะ แล้วก็ปลีกตัวไป ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ภายในพรรษานั้นนั่นแล ทุกรูปก็ได้ทำให้แจ้งวิชชา ๓ ประการ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๕/๑๑๙,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๒๑๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วิชชา ๓ ประการ คือ (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (๒) ทิพพจักขุญาณ (๓) อาสวักขยญาณ (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๒๓/๑๙๓)

ยโสธระ, พระเจ้าจักรพรรดิ :1.ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระเอกถัมภิกเถระ ดังคำในเอกถัมภิกเถราปทานที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ในกัปที่ ๕๕ ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชามีนามว่ายโสธระ แม้ในสถานที่นั้น วิมานของข้าพเจ้าก็สูงตระหง่านถึง ๗ ชั้น ประกอบด้วยเรือนยอดอย่างดี มีเสาต้นเดียวน่ารื่นรมย์ใจ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๑๐๕)

2.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของโสณโกฬิวิสเถระ ดังคำในโสณโกฬิวิสเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า เคยถวายดอกไม้และสร้างศาลายาวถวายพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี ทำให้ได้รับการพยากรณ์ไว้ว่าผู้นี้จักเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๗ ชาติ พระเจ้าจักรพรรดิเหล่านั้นแม้ทั้งหมด มีพระนามว่ายโสธระ ผู้นี้ได้เสวยสมบัติทั้ง ๒ แล้ว สร้างสั่งสมบุญ จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในกัปที่ ๒๘ แม้ในภพนั้นจักมีวิมานอย่างประเสริฐที่วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตให้ ผู้นี้จักครองบุรีนั้น ซึ่งไม่ว่างเว้นจากเสียง ๑๐ ประการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๑๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ยโสธระ หมายถึงทรงไว้ซึ่งยศคือบริวารสมบัติและทรัพย์สมบัติ (ขุ.อป.อ. ๒/๓๕/๘๑)

ยโสธรา, พระเถรี : 1.อีกชื่อหนึ่งว่า *พิมพา* เป็นเจ้าหญิงแห่งเทวทหนคร เป็นพระราชบุตรีของพระเจ้าสุปปพุทธะ เป็นพระชายาของพระสิทธัตถะ เป็นมารดาของพระราหุล ต่อมาออกบวช เรียกชื่อว่าพระยโสธรา ในยโสธราเถริยาปทาน กล่าวไว้ว่า พระเถรีขณะมีอายุ ๗๘ ปี พิจารณาวัยของตน จึงไปทูลลาปรินิพพานกับพระผู้มีพระภาค และกล่าวอธิบายถึงประวัติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าแต่พระมหาวีระ หม่อมฉันชื่อยโสธรา เมื่อสมัยที่ยังทรงครองฆราวาสวิสัย เป็นปชาบดีของพระองค์ เกิดในตระกูลศากยะตั้งอยู่ในองค์สมบัติของผู้หญิง ข้าแต่พระมหาวีระ บรรดาหญิงจำนวน๑๙๖,๐๐๐ นาง หม่อมฉันเป็นประธาน เป็นใหญ่กว่าหญิงทั้งปวง ในพระราชนิเวศน์ของพระองค์ สตรีทั้งหมด

SAMPLE

ประกอบด้วยรูปสมบัติและอาจารสมบัติ แม้ดำรงอยู่ในวัยสาวก็ยำเกรงหม่อมฉันทุกเมื่อเหมือนมนุษย์ทั้งหลายยำเกรงเทวดาหญิงเหล่านั้นมีนางกษัตริย์ ๑,๐๐๐ นางเป็นประธาน ร่วมสุขร่วมทุกข์กันอยู่ในพระราชนิเวศน์ของศากยบุตรปานประหนึ่งเทวดาทั้งหลายในสวนนันทวัน เว้นพระองค์ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกแล้ว เหล่าสตรีผู้ฉลาดล่วงเลยกามภูมิตั้งอยู่ในรูปภูมิ มีรูปเช่นกับหม่อมฉันไม่มี พระยโสธราเถรีถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วแสดงฤทธิ์ถวายพระศาสดาและพรรณนาถึงอดีตชาติหลายชาติ จากนั้น กล่าวตอนท้ายอีกว่า บุคคลผู้ถวายตนของตนแด่พระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพื่อต้องการบุญก็ย่อมพรั่งพร้อมด้วยสหายบรรลุพระนิพพานซึ่งเป็นอสังขตะ กรรมทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบันและอนาคตสิ้นไปแล้ว กรรมทั้งปวงของหม่อมฉันสิ้นไปแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักษุ หม่อมฉันขอกราบไหว้พระยุคลบาท(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๑๕/๔๙๖,๓๓/๓๑๘/๔๙๖,๓๓/๓๒๗/๔๙๗,๓๓/๓๒๙/๔๙๗,๓๓/๓๔๐/๔๙๙,๓๓/๓๔๑/๔๙๙)

2.พระนามพระเทวีของยสวา แห่งกรุงจันทวดี, เป็นพุทธมารดาของพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี ดังคำในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่าจันทวดี กษัตริย์พระนามว่ายสวาเป็นพระชนกพระเทวีพระนามว่ายโสธราเป็นพระชนนีของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๒๗)

ยโสธรา, พระมเหสี : ชื่อพระมเหสีสิทธัตถราชกุมาร ผู้เป็นมารดาของราหุลกุมาร ดังคำในโคตมพุทธวงศ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงฆราวาสวิสัยตอนหนึ่งว่า เราครองฆราวาสอยู่ ๒๙ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุจันทปราสาท โกกนุทปราสาท และโกญจปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีของเราชื่อว่ายโสธรา พระโอรสของเราชื่อว่าราหุล (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๗๑๙)

ยโสธราเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระยโสธราเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า พระยโสธราเถรี ขณะมีอายุ ๗๘ ปี ไปทูลลาพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระพุทธองค์ทรงอนุญาตและขอให้แสดงฤทธิ์ให้ทอดพระเนตร ท่านได้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ และได้เล่าอดีตชาติต่าง ๆ ที่ได้ร่วมบำเพ็ญบารมีมากับพระพุทธเจ้าว่า ในพระชาติ ที่พระพุทธองค์เป็นสุเมธดาบส ท่านก็เกิดเป็นธิดาพราหมณ์ชื่อสุมิตตา ได้ถวายดอกบัว ๘ กำ แด่พระสุเมธดาบส และได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ว่าจักเป็นคู่สร้างบุญบารมีร่วมกัน จนกว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จากนั้นได้บำเพ็ญบารมีร่วมสุขร่วมทุกข์กันมาทุกชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ท่านเกิดในศากยตระกูลกรุงเทวทหะได้เป็นชายาของเจ้าชายสิทธัตถะเป็นพระมารดาของพระราหุลกุมารเมื่อพระพุทธเจ้า

SAMPLE

ได้ตรัสรู้แล้ว ท่านได้ออกผนวชตาม ไม่นานก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๑๔/๔๙๖)

ยโสธราอุบาสิกา : ชื่ออัครอุบาสิกา ผู้เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ แห่งกรุงชื่อว่าสุทัสสนะซึ่งมีกษัตริย์ชื่อว่าสุทัตตะปกครอง,เป็นอัครอุปัฏฐายิกาเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ ดังคำในสุเมธพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า ยโสธราอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา(ของของพระชินเจ้าพระนามว่าสุเมธะ แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่) (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๔๙)

ยอดธง : สิ่งปลายสุดด้านบนของไม้ธง ดังคำในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวไว้ว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะเคยทรงทดสอบมณีแก้วดวงนั้น ทรงให้หมู่จตุรงคินีเสนาผูกสอดเกราะแล้วทรงยกมณีแก้วนั้นขึ้นเป็นยอดธง เสด็จไปประทับยืนในที่มืดยามราตรี ชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบสำคัญว่าเป็นเวลากลางวันจึงทำการงานด้วยแสงสว่างแห่งมณีแก้วนี้,ในธชัคคสูตร ท้าวสักกะจอมเทพรับสั่งกับเทพชั้นดาวดึงส์ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ถ้าความกลัว ความหวาดสะดุ้ง หรือความขนพอง สยองเกล้า จะพึงเกิดขึ้นแก่พวกเทพผู้ไปในสงครามสมัยนั้น พวกท่านพึงแลดูยอดธงของเรา เพราะว่า เมื่อพวกท่านแลดูยอดธงของเราอยู่ ความกลัว ความหวาดสะดุ้งหรือความขนพองสยองเกล้าที่จักเกิดขึ้นก็จักหายไป,ในปฐมโยธาชีวสูตรกล่าวถึงนักรบบางคนเกิดความเกิดความกลัวเมื่อเห็นยอดธงข้าศึกไว้ว่า นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้ แม้เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ แต่พอเห็นยอดธงของข้าศึกเท่านั้นก็หยุดนิ่งหวั่นไหวไม่สามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๘/๑๘๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๙/๓๖๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๑๒๖)

ยอดเนยใส : สิ่งที่เกิดมานมสด คือพัฒนามาจากนมสด จนกลายนมส้ม กลายเป็นเนยข้น กลายเป็นเนยใส จนถึงยอดเนยใส เป็นของที่เลิศบรรดานมสดโค ดังคำในขันธวารวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นมสดจากแม่โค นมส้มจากนมสด เนยข้นจากนมส้ม เนยใส จากเนยข้น ยอดเนยใสจากเนยใส ยอดเนยใสชาวโลกถือว่าเป็นเลิศในบรรดานมสดเป็นต้นนั้น,ในฉวาลาตสูตร พระผู้มีพระภาคก็ตรัสทำนองเดียวกันว่า นมสดจากแม่โค นมส้มจากนมสด เนยข้นจากนมส้ม เนยใสจากเนยข้น ยอดเนยใสจากเนยใส ยอดเนยใส ชาวโลกถือว่าเป็นเลิศในบรรดานมสดเป็นต้นนั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๒/๓๘๕,๑๗/๖๖๓/๓๘๖,๑๗/๖๖๔/๓๘๘,๑๗/๖๖๕/๓๘๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๕)

ในทีฆนิกายอธิบายพัฒนาของยอดเนยใสไว้ว่า พัฒนาการของยอดเนยใสคือ (๑) นมสด (๒) นมส้ม (๓) เนยข้น (๔) เนยใส (๕) ยอดเนยใส (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๔๐/๑๙๕)

SAMPLE

ยักขปหารสูตร : พระสูตรว่าด้วยยักษ์ตีศีรษะพระสารีบุตรเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ยักษ์ตนหนึ่งตีพระสารีบุตรเถระผู้กำลังเข้าผลสมาบัติ เป็นเหตุให้ยักษ์นั้นได้รับผลคือตกนรกทันทีแต่ท่านพระสารีบุตรเถระกลับมีอาการนิ่งมั่นคงไม่รู้สึกว่าได้รับทุกขเวทนาอะไร และไม่รู้ว่าเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้นกับตน พระผู้มีพระภาคทรงทราบเหตุนั้นจึงทรงเปล่งอุทานแสดงอิทธานุภาพแห่งผลสมาบัติ มีสาระโดยสรุปว่า จิตที่ตั้งมั่นดุจภูเขา ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรมทั้งหลายทั้งปวง (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๔/๒๓๙,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๓๔/๒๖๓-๒๖๔)

ยักษ์ : มีความหมายหลายอย่างแต่ที่ใช้บ่อยหมายถึงอมนุษย์พวกหนึ่งเป็นบริวารของท้าวกุเวร หรือเวสสวัณ, ตามที่ถือกันมาว่ามีรูปร่างใหญ่โตน่ากลัวมีเขี้ยวงอกโง้ง ชอบกินมนุษย์กินสัตว์ โดยมากมีฤทธิ์เหาะได้ จำแลงตัวได้ ดังคำในมหาสุทัสสนสูตรที่กล่าวไว้ว่ากรุงกุสาวดีเป็นราชธานีที่เจริญรุ่งเรืองมีประชากรมากมีพลเมืองหนาแน่นเศรษฐกิจดี เหมือนกับกรุงอาฬกมันทาซึ่งเป็นราชธานีของทวยเทพที่เจริญรุ่งเรืองมีประชากรมาก มียักษ์หนาแน่น,ในชนวสภสูตร กล่าวถึงพระเจ้าพิมพิสารไปเกิดเป็นยักษ์ เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ ดังคำว่า ข้าพระองค์คือพิมพิสารครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๗ ที่ข้าพระองค์เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับท้าวเวสวัณมหาราชจุติจากสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชนี้แล้ว สามารถไปเกิดเป็นพระราชาในโลกมนุษย์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๒/๑๘๑,๑๐/๒๘๐/๒๑๑)

ยักษ์ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๘/๕๙,๑๐/๒๑๐/๑๕๘,๑๐/๒๘๐/๒๑๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๕/๑๖๗,๑๑/๒๗๕/๒๑๙,๑๑/๒๘๑/๒๒๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐/๒๒,๑๕/๔๓/๕๙,๑๕/๒๔๔/๓๕๐)

ยักษ์, พวก : อมนุษย์พวกหนึ่งเป็นบริวารของท้าวกุเวร หรือเวสสวัณ ดังคำในมหานิทานสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ข้อที่เรากล่าวไว้เช่นนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี เธอพึงทราบเหตุผลที่ชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ดังต่อไปนี้ก็ถ้าชาติ คือ ชาติเพื่อความเป็นเทพของพวกเทพเพื่อความเป็นคนธรรพ์ของพวกคนธรรพ์เพื่อความเป็นยักษ์ของพวกยักษ์ เป็นต้น,ในมหาสมยสูตรกล่าวถึงหัวหน้ายักษ์ไว้ว่า ท้าวกุเวรปกครองทิศเหนือ เป็นหัวหน้าของพวกยักษ์เป็นมหาราชผู้มียศ แม้บุตรของเธอมีจำนวนมาก ต่างมีพลังมาก (และ)มีชื่อว่าอินทะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๘/๕๙,๑๐/๓๓๖/๒๖๕)

ยักษ์คุมพิยะ : ยักษ์ตนหนึ่งที่ชอบวางยาพิษเหมือนน้ำผึ้งไว้ในป่า ลอบฆ่าคนที่กินยาพิษเหมือนน้ำผึ้ง ดังคำในคุมพิยชาดก ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ยักษ์คุมพิยะ เมื่อแสวงหาเหยื่อได้วางยาพิษ อันมีสี รส และกลิ่นเหมือนน้ำผึ้งไว้ในป่า เหล่าชนผู้เข้าใจว่า เป็น

SAMPLE

น้ำผึ้งได้ลิ้มยาพิษเข้าไป ยาพิษนั้นออกฤทธิ์แรงกล้าแก่พวกเขา พวกเขาจึงถึงความตายเพราะยาพิษ (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๘๕/๒๑๕)

ยักษ์ชั้นกลาง : ยักษ์ระดับที่ ๒ ได้แก่ระดับเสนาบดียักษ์ ในบรรดายักษ์ ๓ ระดับผู้บริวารของท้าวเวสสวัณ มีทั้งเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ก็มี ไม่ได้เลื่อมใสพระพุทธศาสนา ก็มี ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรที่ท้าวเวสวัณมหาราชกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยักษ์ชั้นสูงที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ยักษ์ชั้นกลางที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มีที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ยักษ์ชั้นต่ำที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โดยมากยักษ์ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเลย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๖/๒๓๓)

ยักษ์ชั้นสูง : ยักษ์ระดับที่ ๑ ได้แก่ระดับมหาเสนาบดียักษ์ ในบรรดายักษ์ ๓ ระดับผู้บริวารของท้าวเวสสวัณ มีทั้งเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ก็มี ไม่ได้เลื่อมใสพระพุทธศาสนา ก็มี ดังคำในอาฏานาฏิยสูตร ที่ท้าวเวสวัณมหาราชกราบทูลพระผู้มีพระภาค โดยสรุปไว้ตอนท้ายว่า โดยมาก ยักษ์ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้นแต่โดยมาก พวกยักษ์ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๖/๒๑๙,๑๑/๒๘๖/๒๓๓)

ยักษ์ชื่อปุณณกะ : ชื่อยักษ์ผู้เป็นอำมาตย์ของชีพของท้าวเวสสวัณ เป็นผู้นำวิธุรบัณฑิตมาให้พญานาควรุณและนางนาควิมลขณะเดินทางมายังเมืองนาคราชได้สนทนาธรรมกับวิธุรบัณฑิต หลายเรื่องลักษณะของบัณฑิต เรื่องราชวสตีธรรม เป็นต้น และภายหลังได้แต่งงานกับนางอิรันทดีผู้เป็นลูกสาวของพญานาควรุณ ดังคำในวิธุรชาดกตอนหนึ่งว่า ปุณณกยักษ์นั้นเป็นอำมาตย์คู่ชีพของท้าวกุเวร (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๔๒/๔๔๔)

ยักษ์นรเทพ : ยักษ์ตนหนึ่งผู้มีอายุยืน อยู่ในสมัยของพระพุทธเจ้านามว่ากกุสันธะและพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ เพราะได้รับฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าทั้ง ๒ องค์ ดังคำในกกุสันธพุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้า(นามว่ากกุสันธะ) แสดงฤทธิ์กระทำยมกปาฏิหาริย์ในอากาศกลางหาว ทรงทำเทวดาและมนุษย์ประมาณ ๓๐,๐๐๐ โกฏิ ให้บรรลุธรรมในคราวประกาศอริยสัจ ๔ แก่ยักษ์นรเทพ การบรรลุธรรมของยักษ์นั้นไม่ได้คำนวณนับ หรือดังคำในกัสสปพุทธวงศ์อีกครั้งหนึ่งว่า พระชินเจ้าทรงแสดงธรรมที่สุธรรมเทพนคร ที่รื่นรมย์นั้น ทรงทำให้เทวดาประมาณ ๓,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม ในคราวที่ทรงแสดงธรรมแก่ยักษ์นรเทพ อีกครั้งหนึ่งเทวดาเหล่านั้นได้บรรลุธรรมคำนวณนับไม่ได้(ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๕/๗๐๑,๓๓/๗/๗๑๒)

ยักษ์โปริสาท : ยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เคยเป็นราชาและติดใจในรสเนื้อมนุษย์ ภายหลังถูกเนรเทศไปอยู่กับป่า จับคนไปกินมากมาย ภายหลังจับพระเจ้าชัยทิศ เพื่อจะกิน แต่พระเจ้าชัยทิศได้

SAMPLE

นัดพราหมณ์ไว้ว่าจะบริจาคทรัพย์แก่พราหมณ์ ไม่อยากผิดนัดเสียสัตย์ จึงขอให้ยักษ์โปริสารทปล่อยตัว เมื่อได้รับการปล่อยตัวแล้ว กลับไปยังราชมณเฑียร ให้ทรัพย์แก่พราหมณ์แล้ว ก็จะกลับไปหายักษ์โปริสาท แต่อลีนสัตตุราชบุตร ขออาสาไปแทน และเมื่อได้หายักษ์โปริสาทแล้ว ยักษ์โปริสาทเลื่อมใสในข้อสนทนาจึงปล่อยตัวดังคำในชยัททิสชาดก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระเจ้าชัยทิศนั้นรอดพ้นจากเงื้อมมือของยักษ์โปริสาทแล้ว ทรงรีบเสด็จไปยังพระราชมณเฑียรของพระองค์ ทรงหวังจะปลดเปลื้องกติกาในการที่จะให้ทรัพย์แก่พราหมณ์ รับสั่งเรียกหาอลีนสัตตุราชบุตรเข้ามาเฝ้า ตรัสว่า ลูกจงอภิเษกราชสมบัติในวันนี้ จงประพฤติธรรมในบริวารของตนและแม้ในบุคคลเหล่าอื่น อนึ่งการประพฤติอธรรมขออย่าได้มีในแคว้นของลูก ส่วนพ่อจะไปสำนักของยักษ์โปริสาท และดังคำที่ยักษ์กล่าวก่อนที่จะปล่อยตัวพระราชกุมารไว้ตอนหนึ่งว่ายักษ์กราบทูลว่าใครเล่าควรที่จะกินคนผู้ดำรงอยู่ในธรรมมีปกติกล่าวคำสัตย์ รู้ถ้อยคำของผู้ขอเช่นท่าน บุคคลใดพึงกินคนผู้มีปกติกล่าวคำสัตย์เช่นนั้น แม้ศีรษะของบุคคลนั้นก็พึงแตกออก ๗ เสี่ยง(ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๗๑/๕๔๙,๒๗/๗๒/๕๔๙,๒๗/๗๕/๕๕๐,๒๗/๗๖/๕๕๐,๒๗/๗๗/๕๕๐,๒๗/๗๙/๕๕๐)

ยักษ์ผู้กล้าหาญ : ท้าวเวสสวัณ ดังคำในลักขณสูตร ที่กล่าวถึงผู้ไม่พูดคำเพ้อเจ้อ พูดคำที่เป็นประโยชน์และคำที่เป็นสุขแก่คนหมู่มาก ตายแล้วเกิดมา จะเป็นผู้มีคางดุจราชสีห์ ซึ่งอธิบายไว้ตอนหนึ่งว่า ถ้าเป็นพระราชาจะทรงเป็นจอมมนุษย์ เป็นใหญ่เหนือมนุษย์ เป็นผู้มีอานุภาพมาก เป็นผู้ที่ใครกำจัดได้ยากยิ่ง เป็นผู้เสมอกับเทพผู้ประเสริฐในเมืองไตรทิพย์ ดุจพระอินทร์ผู้ประเสริฐกว่าเทพ ฉะนั้น ผู้มีสภาวะเช่นนั้นเป็นผู้ที่คนธรรพ์อสูร ท้าวสักกะ และยักษ์ผู้กล้าหาญ กำจัดไม่ได้ง่าย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๙/๑๙๕)

ยักษ์เสนาบดี : ยักษ์ตำแหน่งบัญชาการ เช่น โอปมัญญะ ๑ เทวสูตะ ๑ มาตลิ ๑ จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ นโฬราชา ๑ ชโนสภะ ๑ สาตาคิระ ๑ เหมวตะ ๑ ปุณณกะ ๑ มีหน้าที่รับคำร้องเรียนจากมนุษย์ และช่วยกำราบยักษ์ อมนุษย์ผู้อันธพาลที่ดุร้าย โหดเหี้ยมทำเกินเหตุ ไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของท้าวมหาราชไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของท้าวมหาราช ดังคำในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวไว้ว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นอนอยู่ พึงกล่าวโทษ ร้องทุกข์ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า ยักษ์นี้สิงยักษ์นี้เข้าสิงยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้นยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๒/๒๔๔)

ยักษ์อภิสัมมตะ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง อยู่เมืองหงสาวดี เป็นผู้ที่พวกเทวดาแต่งตั้งไว้ให้ทำหน้าที่ คอยรับธงหรือพวงดอกไม้ไปบูชาให้ยิ่งขึ้น เป็นผู้ที่คอยนำสักการะไปถวายพระสถูปแห่งพระ

SAMPLE

บรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ ซึ่งสูงขึ้นไปในอากาศ ๗ โยชน์ ดังคำในอุปวาณเถราปทานที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งไว้ว่าพวกมนุษย์ที่ไม่เชื่อในคำสอน และพวกที่เลื่อมใสในศาสนามีความต้องการจะเห็นปาฏิหาริย์ จึงพากันบูชาพระสถูป ครั้งนั้นข้าพเจ้าเป็นลูกจ้างอยู่ในกรุงหงสวดี เห็นชนพากันรื่นเริงบันเทิงใจ จึงคิดอย่างนี้ในครั้งนั้นว่า ชุมชนเหล่านี้ พากันดีใจ ไม่อิ่มถึงสักการะที่ควรทำ ซึ่งปรากฏที่เรือนแห่งพระธาตุของพระผู้มีพระภาคผู้ยิ่งใหญ่ แม้เราก็จักทำสักการะแด่พระโลกนาถ ผู้คงที่ จักเป็นธรรมทายาทของพระองค์ในอนาคต ข้าพเจ้าจึงเอาผ้าห่มของข้าพเจ้าที่ช่างย้อมซักไว้อย่างดี คล้องไว้ที่ปลายไม้ไผ่ แล้วยกเป็นธงไว้ในท้องฟ้า ยักษ์อภิสัมมตะจับธงของข้าพเจ้านำไปในท้องฟ้า ข้าพเจ้าเห็นแต่ธงถูกลมสะบัดได้ทำให้เกิดความร่าเริงอย่างยิ่ง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๐/๓๕๘)

ยักษิณี : นางยักษ์, จัดอยู่ในพวกวินิปาติกะบางพวก,จัดเป็นอมนุษย์ มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตรดังคำที่ท้าวเวสสวัณกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์ผู้ใดผู้หนึ่งไม่ว่าจะเป็นยักษ์ ยักษิณีบุตรยักษ์ธิดายักษ์ มหาอำมาตย์ของยักษ์ บริวารของยักษ์ ผู้รับใช้ของยักษ์ก็ตาม ...มีจิตประทุษร้าย ....พึงกล่าวโทษ ร้องทุกข์ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์เสนาบดียักษ์มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า ยักษ์นี้สิง ยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย,ในปิยังกรสูตร กล่าวถึงนางยักษิณีผู้เป็นมารดาของปิยังกระ ปลอบบุตรน้อยอย่างนี้ว่าปิยังกระ อย่าส่งเสียงไปเลยภิกษุ(พระอนุรุทธะ) กำลังสวดบทแห่งธรรมทั้งหลายอยู่,ยักษีณีบางครั้งเรียกว่าภูต เพราะแปลงร่างเป็นมนุษย์จับคนไปกิน,ในนพนิกาชาดก ดาบสโพธิสัตว์สอนลูกไว้ว่า ลูกเอ๋ยก็ภูตเหล่านี้ท่องเที่ยวอยู่ในมนุษยโลกด้วยการแปลงรูปต่างๆ คนมีปัญญาไม่ควรคบหาภูตเหล่านั้น พรหมจารีบุคคลย่อมพินาศไปเพราะเกี่ยวข้องกับภูตนั้น(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๒/๒๒๙,๑๑/๒๙๒/๒๔๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๐/๓๔๔,ขุ.ชา.ปณฺณาส.(ไทย) ๒๘/๒๖/๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ภูต ในที่นี้หมายถึงพวกนางยักษิณี ที่เที่ยวแปลงกายเป็นมนุษย์เพื่อหลอกจับมนุษย์กิน (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๕๖/๒๓)

ยังทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติ

SAMPLE

สิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖/๒๙)

ยัญ : การเซ่น, การบูชา, การบวงสรวงชนิดหนึ่งของพราหมณ์ เช่น ฆ่าสัตว์บูชาเทพเจ้าเพื่อให้ตนพ้นเคราะห์ร้ายเป็นต้น ดังคำในสามัญญผลสูตร ที่ครูอชิตะ เกสกัมพล ตอบพระเจ้าอชาตศัตรูว่า มหาบพิตร ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงก็ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๑/๕๖,๙/๓๓๔/๑๓๐)

คำว่า ยัญ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๓๓๙/๑๓๓,๙/๓๔๐/๑๓๔,๑๐/๔๓๘/๓๖๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๐/๔๗๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๔/๙๗,๑๓/๒๒๕/๒๖๒)

ยัญคือบุญ : การมีศรัทธา มีความเคารพแรงกล้าในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้คงที่ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก การสมาทานศีล ดังคำในจาปาเถรีคาถา ที่พระเถรีกล่าวแก่บิดาว่า ลูกรู้จักพระรัตนตรัยนั้นว่า เป็นบุญเขตอันยอดเยี่ยม สมณะเหล่านั้นคงจะรับทักษิณาทานของพ่อบ้างนะ เพราะว่า ยัญคือบุญที่เราตั้งไว้แล้วในสมณะเหล่านั้น คงจะมีผลไพบูลย์แก่พวกเราแน่ (เรากล่าวกับบิดาว่า) ถ้าคุณพ่อกลัวทุกข์ ถ้าคุณพ่อเกลียดทุกข์ ขอคุณพ่อ โปรดถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้คงที่ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกเถิด จงสมาทานศีล ข้อนั้นจะเป็นประโยชน์แก่คุณพ่อ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๘๘/๖๐๒)

ยัญญทัต : พราหมณ์ผู้เป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าโกนาคมนะ ชาวกรุงโสภวดี มีภรรยาชื่อว่าอุตตรา ซึ่งมีพระเจ้าโสภะปกครอง ดังคำในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภา8ตรัสว่า พระโกนาคมนพุทธเจ้ามีพราหมณ์ยัญญทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีอุตตราเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด สมัยนั้น ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าโสภะ กรุงโสภวดีเป็นราชธานีของพระเจ้าโสภะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๕)

ยัญญทัตตกุมาร : ลูกชายของสามีภรรยาคู่หนึ่ง เมื่อพ่อแม่เดินทางมาเยี่ยมดาบส เด็กผู้นี้ถูกงูกัดสลบ ทำให้พราหมณ์ผู้เป็นพ่ออธิษฐานจิตเพื่อให้ลูกชายฟื้น ดังคำในมัณฑพยชาดก ที่พราหมณ์กล่าวไว้ว่า เพราะแต่ไหนแต่ไรมา ข้าพเจ้าเห็นแขกในเวลามาพักก็ไม่ยินดีให้พัก อนึ่ง สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายแม้ผู้เป็นพหูสูต ก็ไม่ทราบความที่ข้าพเจ้าไม่พอใจข้าพเจ้าแม้จะไม่พอใจก็ตามก็ยังให้ทาน ด้วยสัจจวาจานี้ ขอจงมีความสวัสดี ขอพิษจงคลาย ขอยัญญทัตต์ลูกพ่อจงรอดชีวิต,ในกัณหทีปายนจริยา อธิบายไว้ว่า ในกาลที่เราเป็นฤาษีนามว่ากัณหทีปายนะ เราไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์เกินกว่า ๕๐ ปี ใคร ๆจะรู้ใจเราที่ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์นั้นหามิได้ แม้เราก็ไม่บอกแก่ใคร ๆ

SAMPLE

ว่า ความไม่ยินดี และความยินดีมีในใจของเรา สหายเพื่อนพรหมจารีของเราชื่อว่ามัณฑัพยะเป็นฤๅษีมีอานุภาพมาก ประกอบด้วยบุพกรรม(กรรมเก่าให้ผล) ถูกหลาวเสียบ เราช่วยเหลือพยาบาลมัณฑัพยดาบสนั้นให้หายโรคแล้ว ได้อำลากลับมายังอาศรมของเราเอง พราหมณ์ผู้เป็นสหายของเราได้พาภริยาและบุตร ทั้ง ๓คนพร้อมใจกันเป็นแขกของเรา เรานั่งเจรจาปราศรัยกับสหายและภรรยาของเขาอยู่ในอาศรมของตน เด็กโยนลูกข่างเล่นอยู่ ทำให้อสรพิษโกรธแล้ว ทีนั้น เด็กนั้นใช้มือควานหาตามทางที่ลูกข่างหมุนไป มือไปถูกหัวอสรพิษเข้า พอไปถูกหัวของมันงูก็โกรธ มันเคืองจนเหลือจะอดกลั้นอาศัยกำลังพิษ ได้กัดเด็กทันที เด็กถูกงูมีพิษกล้ากัด ล้มลงที่พื้นดิน เหตุนั้นเราเป็นผู้ได้รับทุกข์ หรือว่าทุกข์นั้นเนื่องจากเรา เราได้ปลอบมารดาและบิดาของเด็กนั้น ผู้มีทุกข์เศร้าโศกให้เบาใจแล้วได้ทำสัจจกิริยาอันประเสริฐสุดครั้งแรกว่า เราผู้ต้องการบุญ ได้ประพฤติพรหมจรรย์ มีจิตเลื่อมใสอยู่เพียง ๗ วันเท่านั้น ต่อจากนั้น การประพฤติของเรามีมาเกิน ๕๐ ปีนี้ เราไม่ปรารถนาเลย แต่ก็ยังประพฤติอยู่ ด้วยสัจจะนี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่เด็กนี้ พิษจงระงับ ยัญญทัตตกุมารจงเป็นอยู่เถิด พร้อมกับเมื่อเราทำสัจจกิริยา มาณพซึ่งสั่นเทาด้วยกำลังพิษก็รู้สึกตัว ลุกขึ้นได้ และหายโรคบุคคลมีสัจจะเสมอเราไม่มี นี้เป็นสัจจบารมีของเรา (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๖๒/๓๓๒,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๐๓/๗๗๑)

ยัญญทัตตพราหมณ์ : พราหมณ์ผู้เป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าโกนาคมนะ ชาวกรุงโสภวดี มีภรรยาชื่อว่าอุตตรา ซึ่งมีพระเจ้าโสภะปกครอง ดังคำในโกนาคมนพุทธวงศ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กรุงชื่อว่าโสภวดี กษัตริย์พระนามว่าโสภะ ตระกูลใหญ่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็อยู่ในนครนั้น ยัญญทัตตพราหมณ์นั้นเป็นพุทธบิดา นางพราหมณีชื่อว่าอุตตราเป็นพระมารดา ของพระศาสดาพระนามว่าโกนาคมนะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๗๐๙) ; บางแห่งเขียนว่า ยัญญทัต ก็มี

ยัญญสัมปทา : ความสมบูรณ์แห่งยัญ,ความถึงพร้อมด้วยยัญ ดังคำในมาฆสูตรที่มาฆมาณพทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์โปรดตรัสบอกยัญญสัมปทาแก่ข้าพระองค์ผู้เป็นคฤหัสถ์ เป็นทานบดี ควรแก่การขอ ผู้ต้องการบุญ มุ่งหวังบุญ ให้ข้าวและน้ำ บูชาชนเหล่าอื่นในโลกนี้ด้วยเถิด ,ในท้ายสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายไว้ว่า มาฆะ บุคคลผู้บูชายัญญสัมปทาครบทั้ง ๓ กาลเช่นนั้น พึงยังการบูชาให้บริสุทธิ์ด้วยพระทักขิไณยบุคคลทั้งหลาย(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๕๑๑/๖๑๖,๒๕/๕๑๕/๖๑๗) มีอธิบายว่าความสมบูรณ์แห่งยัญ มี ๓ ประการทางในพระพุทธศาสนาหมายถึงความสมบูรณ์ของการบูชาครบ ๓ กาล คือ (๑) ก่อนให้ ก็มีใจดี (๒) ขณะให้ ก็ทำจิตให้ผ่องใส (๓) ครั้นให้แล้ว ก็ชื่นใจ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๕๑๒/๒๔๑)

SAMPLE

ยัญญสามิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระยัญญสามิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเมื่อคราวมีอายุ ๗ ขวบ เรียนจบไตรเพท ปรารภจะบูชายัญด้วยสัตว์จำนวนมาก แก่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ได้เสด็จมาแสดงธรรมโปรด ท่านเกิดความเลื่อมใส เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๔๘๕)

ยัญญสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบูชายัญ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตระเตรียมการบูชามหายัญ โดยให้นำโคผู้ ลูกโคตัวผู้ ลูกโคตัวเมีย แพะ และแกะอย่างละ ๕๐๐ ตัวไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชายัญ แม้ข้าราชบริพาร ทาส คนใช้หรือกรรมกรบรรดาที่มีอยู่ ต่างก็ถูกอาชญาคุกคาม ถูกภัยคุกคาม ร้องไห้น้ำตานองหน้า พระผู้มีพระภาคทรงทราบแล้วจึงได้ตรัสว่า มหายัญที่มีกิริยามากคืออัสวเมธ บุรุษเมธ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคฬะ มีผลน้อย เพราะพระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีการฆ่าแพะ แกะ โคและสัตว์ แต่เกี่ยวข้องกับยัญที่ไม่มีกิริยา เอื้ออำนวยประโยชน์ ประชาชนบูชาทุกเมื่อ คือ ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ ที่นักปราชญ์พึงบูชายัญนั้นที่มีผลมาก เพราะเมื่อบูชายัญนั้น ย่อมมีแต่ความดี ไม่มีความชั่ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำทั้ง ๕ คำ หมายถึงมหายัญ ๕ ประการของพราหมณ์ ได้แก่ อัสวเมธ คือการฆ่าม้าบูชายัญ ปุริสเมธ คือการฆ่าคนบูชายัญ สัมมาปาสะ คือการทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอดบ่วง ไม้ตกที่ไหนทำการบูชายัญที่นั้น วาชเปยยะ คือการดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัยชนะ นิรัคคฬะ คือยัญไม่มีลิ่มหรือกลอน คือ ทั่วไปไม่มีขีดคั่นจำกัดการฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญ อนึ่ง มหายัญ ๕ ประการนี้ เดิมทีเดียวเป็นหลักสงเคราะห์ที่ดีงาม แต่พราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบูชายัญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๙/๓๗๑-๓๗๒)

ยัญญาธิกรณ์ : มียัญเป็นเหตุ, เป็น ๑ ใน ๒ อธิกรณ์ คือ (๑) ยัญญาธิกรณ์ (๒) ปัพพัชชาธิกรณ์ ดังคำในสังคารวสูตรที่สังคารวพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม ข้าพเจ้าทั้งหลายชื่อว่าเป็นพราหมณ์ บูชายัญเองบ้าง ให้ผู้อื่นบูชาบ้างในหมู่พราหมณ์นั้น ผู้ใดบูชายัญเอง และผู้ใดให้ผู้อื่นบูชายัญ คนเหล่านั้นทั้งหมดชื่อว่าปฏิบัติปุญญูปฏิปทาที่เกิดแก่หลายสรีระคือยัญญาธิกรณ์ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๑/๒๓๒)

ในอรรถกถาอธิบายว่า ปุญญูปฏิปทาที่เกิดแก่หลายสรีระคือยัญญาธิกรณ์หมายถึงวิธีทำบุญที่คนคนเดียวให้ทานเองหรือใช้ให้ผู้อื่นให้ทานแก่คนจำนวนมาก หรือคน

SAMPLE

จำนวนมากให้ทานเอง หรือใช้ให้ผู้อื่นให้ทานแก่คนจำนวนมาก นี้เป็นลัทธิภายนอกพุทธศาสนา (อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๖๑/๑๖๘)

ยัญพิธี : พิธีบูชายัญ การจุดไฟบูชาโดยมีการฆ่าสัตว์เพื่อบูชายัญ ดังคำในมหาวรรค เกณิยชฏิลวัตถุ พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาแก่เกณิยชฏิลว่า ยัญพิธีมีการบูชาไฟเป็นประธาน ,ในปายาสิสูตร พระกุมารกัสสปะกล่าวยัญพิธีแก่พระเจ้าปายาสิไว้ว่า บพิตร ยัญที่มีการฆ่าโค ๑ ยัญที่มีการฆ่าแพะ แกะ ๑ ยัญที่มีการฆ่าไก่ สุกร ๑ ยัญที่ทำให้สัตว์ต่าง ๆ ได้รับความเดือดร้อน ๑ และผู้รับ(ยัญ) ก็เป็นผู้มีมิจฉาทิฏฐิ มีมิจฉาสังกัปปะ มีมิจฉาวาจา มีมิจฉากัมมันตะ มีมิจฉาอาชีวะ มีมิจฉาสติ มีมิจฉาสมาธิ เช่นนี้ ไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่มีความเจริญรุ่งเรืองมาก ไม่มีความแพร่หลายมาก ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๘), ในจูฬวรรค คำว่า ยัญพิธี หากมีคำว่ามหา อยู่ข้างหน้า เรียกว่ามหายัญพิธี หมายถึงการทำบุญทางพุทธศาสนา ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวถึง เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ประกอบมหายัญพิธี คือนิมนต์พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เพื่อเจริญกุศล (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๒,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๐๔/๑๑๒)

คำว่า ยัญพิธี มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๕/๙๗,๙/๒๗๖/๙๘,๙/๒๗๖/๙๙,๙/๓๔๒/๑๓๔)

ยัญสมบัติ : ความสมบูรณ์แห่งยัญ,ความถึงพร้อมแห่งยัญ หมายถึงยัญสมบัติ ๓ ประการ คือพระผู้มีพระภาคตรัสถึงพระเจ้าวิชิตราชให้กูฏทันตพราหมณ์ฟังตอนหนึ่งว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงมีพระราชทรัพย์มหาศาล ทรงมีพืชพันธุ์ธัญญาหารเต็มท้องพระคลัง ทรงทำสงครามได้ชัยชนะจนได้ครองดินแดนกว้างใหญ่ไพศาล วันหนึ่ง ทรงประสงค์จะทำพิธีบูชามหายัญเพื่อความสุขสวัสดีแก่พระองค์เองและอาณาประชาราษฎร์ จึงทรงปรึกษากับพราหมณ์ปุโรหิตว่าจะทำอย่างไร พราหมณ์ปุโรหิตจึงกราบทูลแนะนำให้ทรงทำเป็นขั้น ๆ เช่น ทรงปราบโจรผู้ร้ายแบบถอนรากถอนโคน เพื่อมิให้กลับมาเป็นเสี้ยนหนามเบียดเบียนประชาราษฎร์ต่อไปอีก โดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ (๑) ให้พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารแก่เกษตรกรผู้ขยันในการทำเกษตร(๒)ให้พระราชทานต้นทุนแก่ราษฎรผู้ขยันในการค้าขาย (๑) ให้พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการผู้ขยันในหน้าที่ราชการ พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงปฏิบัติตามคำแนะนำนี้โดยเคร่งครัด ก็ปรากฏว่าได้ผลดีเป็นอย่างยิ่ง คือพระราชทรัพย์เพิ่มพูนมากขึ้นๆ บ้านเมืองไม่มีโจรผู้ร้าย บ้านเรือนไม่ต้องปิดประตู อาณา ประชาราษฎร์อยู่เย็นเป็นสุขกันทั่วหน้า (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒๘/๑๒๖,๙/๓๓๕/๑๓๐,๙/๓๔๗/๑๔๕,๙/๓๔๘/๑๔๕) ในอปทานอธิบายยัญสมบัติไว้ว่าหมายถึง

SAMPLE

การทำบุญมีการถวายภิกขาทัพพีหนึ่ง ดังคำในกฏัจฉุภิกขทายิกาเถริยาปทาน ที่พระเถรีกล่าวไว้ว่า ทานหม่อมฉันถวายไว้ดีแล้ว ยัญสมบัติหม่อมฉันก็ได้บูชาดีแล้ว หม่อมฉันได้บรรลุบทที่ไม่หวั่นไหวก็เพราะการถวายภิกษาหารทัพพีหนึ่ง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๖/๓๗๖)

ยัสสังทิสังสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิศที่กษัตริย์ใช้ประทับ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงคุณสมบัติของกษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ๕ คือ (๑) ทรงมีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา (๒) ทรงเป็นผู้มั่งคั่ง (๓) ทรงมีกำลังพล (๔) ทรงเป็นปริณายก (๕) ทรงมียศที่ธรรม ๔ ทำให้เจริญ แม้จะประทับอยู่ในทิศใดๆ ก็ทรงเป็นใหญ่ เหมือนประทับอยู่ในแคว้นของพระองค์ แล้วทรงแสดงคุณสมบัติทั้ง ๕ เปรียบเทียบคุณสมบัติของภิกษุแม้จะอยู่ในทิศใด ๆ ก็มีจิตเป็นอิสระเหมือนกัน คือ (๑) มีศีล (๒) เป็นพหูสูต (๓) มีความเพียร (๔) มีปัญญา (๕) มีวิมุตติที่ธรรม ๔ ทำให้เจริญ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๔/๒๑๖)

ยาคือพระธรรม : ธรรมโอสถ ซึ่งเป็นยากำจัดกิเลสเป็นต้นให้หมดสิ้นไป ดังคำในอุปาลิเถราปทานที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน ที่กราบทูลพระพุทธเจ้าไว้ตอนหนึ่งว่าข้าพระองค์ก็เป็นเหมือนคนถูกยาพิษทำร้าย ถูกอวิชชาบีบคั้นจึงแสวงหายาคือพระสัทธรรม เมื่อแสวงหายาคือพระธรรมก็ได้พบศาสนาของพระศากยะศาสนานั้นเป็นยาชั้นเลิศกว่ายาทุกขนาน สำหรับบรรเทาลูกศรทุกชนิด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙๔/๗๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ลูกศรทุกชนิด ในที่นี้หมายถึงกิเลสมีราคะเป็นต้น (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๔๙๔/๓๓๗)

ยาคือพระสัทธรรม:พระธรรมคำสอนของพุทธเจ้าดังคำในอุปาลิเถราปทานที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน ที่กราบทูลพระพุทธเจ้าไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพระองค์ก็เป็นเหมือนคนถูกยาพิษทำร้ายถูกอวิชชาบีบคั้นจึงแสวงหายาคือพระสัทธรรม(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙๓/๗๔)

ยาคุทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระยาคุทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายมะม่วงและข้าวยาคูแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสตรังสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔๙/๒๓)

ยาคุภาชกะ : ภิกษุผู้ได้รับสมมติ คือแต่งตั้งจากสงฆ์ ให้เป็นผู้มีหน้าที่แจกยาคู,เป็นตำแหน่งหนึ่งในบรรดา *เจ้าอธิการแห่งอาหาร*ผู้แจกข้าวต้ม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ดังคำในสัมมุติเปยยาล เสนาสนปัญญาปกสุตตาทิ มีอธิบายไว้สั้นว่า สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นยาคุภาชกะ(ผู้แจกข้าวต้ม) ฯลฯสงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นยาคุภาชกะฯลฯ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๓/

SAMPLE

๔๐๒),ในภัตตุทเทสกสูตรอธิบายคุณสมบัติผู้แจกภัตร ต้องประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) ไม่ลำเอียงเพราะชอบ (๒) ไม่ลำเอียงเพราะชัง (๓)ไม่ลำเอียงเพราะหลง (๔) ไม่ลำเอียงเพราะกลัว (๕) รู้จักภัตตาหารที่แจกแล้วและภัตตาหารที่ยังมิได้แจก,ในผู้แจกข้าวต้ม ก็มีคุณสมบัติ ๔ ข้อเหมือนกัน แต่ข้อ ๕ คือรู้จักข้าวต้มที่แจกแล้วและข้าวต้มที่ยังไม่แจก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๒/๔๐๐)

ยาคุสูตร : พระสูตรว่าด้วยอานิสงส์ของยาคู พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานิสงส์ของยาคู ๕ คือ (๑) บรรเทาความหิว (๒) ระงับความกระหาย (๓) ให้ลมเดินคล่อง (๔) ชำระลำไส้ (๕) เผาอาหารที่ยังไม่ย่อยให้ย่อย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๗/๓๕๐)

ยาคู : ข้าวต้ม,เป็นอาหารเบาสำหรับฉันรองท้องก่อนถึงเวลาฉันอาหารหนักเป็นของเหลวดื่มได้ ซดได้ ไม่ใช่ของฉันให้อิ่ม เช่น ภิกษุดื่มยาคูก่อนแล้วไปบิณฑบาต ยาคูสามัญอย่างนี้ดังคำในอัมพยาคุทายกเถราปทาน ที่พระอัมพยาคุทายกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว มีใจผ่องใส ได้ถวายมะม่วงและข้าวยาคูแด่ท่านผู้มีใจผ่องใส ไม่มีที่สุด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๕๓๗) ที่จริงจะแปลว่าข้าวต้มหาถูกแท้ไม่ แต่แปลกันมาอย่างนั้นพอให้เข้าใจง่ายๆ ข้าวต้มที่ฉันเป็นอาหารมื้อหนึ่งได้อย่างที่ฉันกันอยู่โดยมาก มีชื่อเรียกต่างออกไปอีกอย่างหนึ่งว่า *โภชชยาคู* (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ยางไม้ที่เป็นยา : พืชที่เป็นยา เช่น หิงคุ ยางจากยอดตันตกะ กำยาน ดังคำที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยางไม้ที่เป็นยา คือ หิงคุ ยางเคี่ยวจากหิงคุ ยางเคี่ยวจากเปลือกหิงคุยางจากยอดตันตกะ ยางจากใบตันตกะ ยางเคี่ยวจากก้านตันตกะ กำยาน หรือยางที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ เมื่อมีเหตุจำเป็น ภิกษุจึงฉันได้ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๓/๔๘)

ยางเหนียว : 1.ตัณหา ดังคำในปฐมภวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เพราะเหตุนี้แล กรรม จึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณจึงชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาจึงชื่อว่าเป็นยางเหนียว วิญญาณดำรงมั่นอยู่ได้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๑,๒๐/๗๘/๓๐๒

2.ยางที่เกิดจากต้นไม้ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ต้นไม้งอกงามเพราะยางเหนียว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๘/๒๕๐)

3.ยางเหนียวจากข้าวสุก อรรถกถาอธิบายถึงยางเหนียวชนิดนี้ไว้ในวิธีหล่อสันถัต มักใช้ยางเหนียวเช่นน้ำข้าวเทลงบนพื้นที่เรียบแล้วเอาขนโปรยลาดลงบนยางเหนียว (วิ.อ.(บาลี) ๒/๕๔๒/๑๙๒)

ยาจก : ผู้ขอ, คนขอทาน, คนขอทานโดยไม่มีอะไรแลกเปลี่ยน,หมายถึงรับเอาอย่างเดียว ดังคำในกูฏทันตสูตรที่กล่าวถึงพระเจ้ามหาวิชิตราชไว้ว่าทรงทำทาน คือทรงมีพระราช

SAMPLE

ศรัทธา ทรงเป็นทายก ทรงเป็นทานบดี มิได้ทรงปิดประตู ทรงเป็นดุจโรงทานของสมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพก และยาจก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เนืองๆ,ในปายาสิสูตร กล่าวถึงเจ้าปายาสิทรงเริ่มให้ทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้าคนเดินทาง วณิพก และพวกยาจก (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๓,๙/๓๔๔/๑๔๐,๙/๓๔๔/๑๔๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๙/๓๖๙)

คำว่า ยาจก มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๘/๗๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๔/๑๑๒,๑๕/๑๙๘/๒๘๖,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๙๖/๓๓๘,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๗๕/๗๓๗)

ยาดองน้ำมูตร : ปูติมุตตเภสัช,เป็นนิสสัย ๔ ข้อที่ ๔ ที่จัดเป็นปัจจัยที่หาได้ง่าย ดังคำว่า บรรดายารักษาโรคปูติมุตตเภสัช(ยาดองน้ำมูตรเน่า)มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ และนิยมเรียกสั้นๆว่า น้ำมูตรเน่า (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒),ในมหาธัมมสมาทานสูตร กล่าวถึงน้ำมูตรเน่าไว้ว่า น้ำมูตรเน่าที่ผสมด้วยยาต่าง ๆ บุรุษที่เป็นโรคผอมเหลืองมาถึง พวกชาวบ้านบอกเขาว่า บุรุษผู้เจริญ น้ำมูตรเน่าผสมด้วยยาต่าง ๆ นี้ ถ้าท่านหวังจะดื่ม ก็ดื่มเถิด น้ำมูตรเน่านั้น จักไม่ทำให้ท่านผู้ดื่มพอใจทั้งสี กลิ่น และรส ครั้นท่านดื่มเข้าไปแล้ว ก็จักมีสุข บุรุษนั้น พิจารณาแล้วดื่มมิได้วาง น้ำมูตรเน่านั้นก็ไม่ทำให้เขาผู้ดื่มพอใจ ทั้งสี กลิ่น และรส ครั้นดื่มแล้วก็มีสุข (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๔/๕๒๔)

ยาตราทัพ : เดินทัพ, เดินเป็นกระบวนกองทัพ ดังคำในพรหมชาลสูตรกล่าวไว้ว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือดูฤกษ์ยาตราทัพว่า พระราชาจักเสด็จหรือไม่เสด็จ,ในมโหสธชาดก พระเจ้าวิเทหะตรัสแก่มโหสถว่า พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองแคว้นปัญจาละ เสด็จยาตราทัพมาพร้อมด้วยกองทัพทุกหมู่เหล่า กองทัพของพระเจ้าปัญจาละนั้นประมาณไม่ได้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓/๙,๙/๒๐๗/๗๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๙๐/๒๗๔)

ยาถอนพิษ : ยาทำให้แผลหายสนิทจากการที่คนถูกยิงด้วยลูกธนู ดังคำในเทวทหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า บุรุษ(ที่ถูกยิงด้วยธนู)นั้นพึงเสวยทุกขเวทนากล้า เผ็ดร้อน หมอผ่าตัดนั้นใส่ยาถอนพิษที่ปากแผลเพราะเหตุแห่งการใส่ยาถอนพิษที่ปากแผล บุรุษนั้นพึงเสวยทุกขเวทนากล้า เผ็ดร้อน ต่อมา เพราะบาดแผลหาย มีผิวหนังเรียบสนิท บุรุษนั้นจึงหายโรค มีความสุขมีความเสรี อยู่ตามลำพังได้ เดินได้ตามปรารถนา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓/๒๕๔๗)

ยาน : เครื่องนำไป, พาหนะต่างๆ เช่น รถ,เรือ, เกวียน เป็นต้น ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ทรัพย์ที่อยู่ในน้ำ ทรัพย์ที่อยู่ในเรือ ทรัพย์ที่อยู่ในยาน, ที่ชื่อว่า ยาน ได้แก่ วอ รถ เกวียน

SAMPLE

คานหาม,ในภิกขุนีวิภังค์อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า ที่ชื่อว่า ยาน ได้แก่วอ รถ เกวียน คานหาม แคร่ เปลหาม (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๓/๘๒,๑/๑๐๐/๘๕,๓/๑๑๘๗/๓๖๒

คำว่า ยาน มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๖,๑๑/๒๙๑/๒๔๐,๑๑/๓๓๗/๓๔๕,ม.ม.๑๓/๒๒๓/๒๖๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๙/๒๐๕,๑๔/๒๕๒/๒๙๘,๑๔/๒๙๔/๓๕๓)

ยานกถา : เรื่องยาน ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าหมู่บ้านในเวลาวิกาล นั่งในที่ชุมนุม สนทนาดิรัจฉานกถาต่าง ๆ เช่น ราชกถา เรื่องพระราชา โจรกถา เรื่องโจร ยานกถา เรื่องยาน,ในมหาวรรค กล่าวถึงยานกถาอยู่ลำดับที่ ๑๔ ในบรรดาเดรัจฉานกถา ๒๘ ข้อ(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๘/๕๙๙,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐)

ยานคือช้าง : ช้างที่ให้คนขี่หลัง ดังคำในมหานิทเทสอธิบายว่า คำว่า ยาน ในคำว่า ผู้นั้น ... ในโลก เหมือนยานที่แล่นไป ฉะนั้น อธิบายว่า ยานคือช้าง ยานคือม้า ยานคือโค ยานคือแพะ ยานคือแกะ ยานคืออูฐ ยานคือลาที่แล่นไป,ในอปทาน พระสีหาสนทายกเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าได้แท่นถวายพระพุทธเจ้านามว่าสิทธัตถะทำให้ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต มีบุญกรรมได้เนรมิตบัลลังก์ทองไว้อย่างดีในวิมานยานคือช้าง ยานคือม้าซึ่งเป็นยานทิพย์ได้รับการจัดเตรียมไว้แล้ว ปราสาทและวอก็บังเกิดขึ้นตามต้องการ(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๑/๑๗๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๑๐๒)

คำนี้มีปรากฏในหลายแห่ง เช่น ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๕๓๙,๓๒/๓๘/๓๑๓,๓๒/๗๒/๕๘๙,๓๒/๙๐/๖๖๖,๓๒/๑๔๓/๕๙๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐/๓๘๗,๓๓/๑๓๔/๒๑๘,๓๓/๒๒/๑๘๗,๓๓/๗๖/๓๔๖)

ยานคือม้า : ม้าที่ใช้ให้วิ่งไป ดังคำในอปทาน พระผลกทายกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า เมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นนายช่างทำยานพาหนะ เป็นผู้ศึกษาดีในการงานของช่างไม้ ได้ใช้ไม้จันทน์ทำเป็นแผ่นกระดาน แล้วถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลก วิมานทองคำที่บุญกรรมเนรมิตดีแล้วนี้ ส่องแสงสว่างไสว ยานคือช้าง ยานคือม้าซึ่งเป็นยานทิพย์ ได้ปรากฏแก่ข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘/๓๑๓)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๑/๑๗๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๑๐๒,๓๒/๗/๕๘๙,๓๒/๑๔๓/๕๙๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐/๓๘๗,๓๓/๑๔/๒๑๘,๓๓/๒๒/๑๘๗,๓๓/๗๖/๓๔๖,๓๓/๕๑/๓๘,๓๓/๑๒๔/๕๐)

ยานคือรถ : รถที่แล่นไป ดังคำในอปทาน พระเอกูโปสถิกาเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเคยเป็นทาสี อยู่รับใช้ในราชวังของพระเจ้าพันธุมา แห่งกรุงพันธุวดี ได้เข้าจำอุโบสถเป็นประจำตามพระราชาและข้าราชบริพาร เพราะบุญนั้นทำให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หม่อมฉันมีผิวพรรณงามดังทองคำ เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพ

SAMPLE

ทั้งหลาย ได้เป็นผู้ประเสริฐในทุกภพ นี้เป็นผลแห่งการรักษาอุโบสถ ยานคือช้าง ยานคือม้า และยานคือรถ หม่อมฉันก็ได้รับมาครบถ้วน นี้เป็นผลแห่งการรักษาอุโบสถ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐/๓๘๗)

ย่านทราย : ชื่อเถาวัลย์ป่าชนิดหนึ่งมีใบใหญ่,มีผลสุกท้ายฤดูร้อน ดังคำว่า ผลสุกของเถาย่านทราย จะพึงแตกในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน(ม.มู.(ไทย ๑๒/๔๖๙/๕๐๙) ในสุธาโภชนชาดก กล่าวไว้ว่าเป็นไม้มีกลิ่นหอม ดังคำว่าในป่านี้มีต้นไม้จำนวนมากคือ สาละ กุ่ม หว้า โพธิ ไทร มะขาง โศก ราชพฤกษ์ แคฝอย ย่านทราย จิก และลำเจียก กลิ่นหอมหวนน่ายวนใจ,ในลักษณะอ่อนไหวไปตามลม ดังคำในเวสสันตรชาดกว่า นั่นหมู่ไม้ตะแบก หูกวาง ไม้ตะเคียน ไม้รัง ไม้สะคร้อ และย่านทราย อ่อนไหวไปตามลม(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๒๖๑/๑๒๘,๒๘/๑๙๗๙/๔๙๓,๒๘/๒๐๒๔/๕๐๐);ย่างทรายก็เรียก

ยานทิพย์ : พาหนะของเทวดา เช่น ใช้บรรทุกเทพธิดาของท้าวมหาราช ดังคำว่า พระสนมทั้งหลายของท้าวมหาราชนั้น ก็ขึ้นสู่ยานเหล่านั้น ตามห้อมล้อมไปทุกทิศ ยานช้าง ยานม้า ยานทิพย์ ปราสาท และวอ บังเกิดแก่ท้าวมหาราชผู้มียศ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๖,๑๑/๒๙๑/๒๔๐,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๗๖/๑๑๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๓๘๐,๓๒/๖๗/๖๗๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔/๒๑๘)

ย่านไทร : สิ่งที่เป็นเส้นกลมขนาดเล็กย้อยจากไทรลงต่ำ ดังคำในสูจิโลมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ย่านไทรเกิดจากลำต้นไทรแล้วแผ่ซ่านไปในป่า,ในฉัททันตชาดก กล่าวถึงย่านไทรที่มีมากบนเสลบรรพต ดังคำว่า พญาไทรมีสีสันงาม เสมอเหมือนเมฆ มีย่านไทรห้อยย้อยอยู่ ๘,๐๐๐ ย่าน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๗/๓๔๐,ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๑๑๕/๕๕๗)

ยานนานาชนิด : พาหนะทุกอย่างที่แล่น เช่น ยานช้าง ยานม้า ยานรถ ยานทิพย์ ปราสาท วอ และคานหาม ดังคำในสังขชาดก ที่เทพธิดากล่าวไว้ว่า ท่านสังขพราหมณ์ ในมหาสมุทรนี้ มีข้าว น้ำ ที่นอน ที่นั่ง และยานนานาชนิด ข้าพเจ้าจะมอบให้ท่านทุกอย่างตามที่ใจของท่านปรารถนา (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๔๔/๓๒๙)

ยานหนฤาษี : ชื่อดาบสตนหนึ่งในบรรดา ๗ ฤาษีที่เคยเกิดในเปตโลกแล้ว เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ประพฤติพรหมจรรย์จึงไปเกิดในพรหมโลก ดังคำที่ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะทรงแสดงเหล่าดาบสผู้ล่วงภพแห่งเปรตได้แล้วบังเกิดในพรหมโลกด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ จึงตรัสว่า ฤาษีทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ (๑) ยานหนฤาษี (๒) โสมยาคฤาษี (๓) มโนชวฤาษี (๔) สมุททฤาษี (๕) มาฆฤาษี (๖) ภรตฤาษี (๗) กาลปุรักขิตฤาษี (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๓๓/๒๔๘)

SAMPLE

ยานัตถุ์ : ผงละเอียดที่ปรุงขึ้นจากใบยาสูบหรือวัตถุใด ๆ สำหรับนัดโดยเป่าหรือสูดเข้าจมูก, เรียกกิริยาเช่นนั้นว่า นัดยานัตถุ์ ในเภสัชชขันธกะ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการนัตถุ์ น้ำมันที่นัตถุ์ไหลออก ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกล้องยานัตถุ์,ในพรหมชาลสูตร กล่าวไว้ว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ...น้ำมันหยอดตา ยานัตถุ์ ยาหยอดตา,ในอปทาน เป็นสิ่งที่ทายกถวายแก่พระผู้มีพระภาค ดังคำตอนหนึ่งว่า ผ้าอุตราสงค์(ผ้าห่ม) ผ้าสังฆาฏิ(ผ้าพาดบ่า) ยานัตถุ์ น้ำบ้วนปาก น้ำส้ม น้ำปลา น้ำผึ้ง นมส้ม น้ำปานะ ขี้ผึ้งผ้าเก่า ผ้าเช็ดปากด้าย สิ่งใดชื่อว่าเป็นของควรให้ทานมีอยู่ และสมควรแก่พระศาสดา (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๖/๕๓,ที.สี.(ไทย)๙/๒๗/๑๐,๙/๒๑๑/๗๒,๙/๔๕๑/๑๙๙, ม.มู.(ไทย) ๑๓/๒๒๐/๒๕๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๕๘๒)

ยาป้าย : ยาป้าย หมายถึงยาป้ายตา ใช้สำหรับคนเป็นโรคตา ดังคำในมาคัณฑิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนตาบอดมาแต่กำเนิดนั้นเที่ยวแสวงหาผ้าขาว ชายคนหนึ่งเอาผ้าเนื้อหยาบ เปื้อนน้ำมันมาลวงเขาว่า พ่อคุณ ผ้าผืนนี้ขาวผ่องงดงามยิ่งนัก ไม่สกปรก สะอาดสะอ้าน เป็นของท่าน เขารับผ้านั้นมาห่ม มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิตของเขาเชิญแพทย์ผู้ชำนาญ การผ่าตัดมารักษา แพทย์ผู้ชำนาญนั้นทำยาถอนให้ ทำยาถ่าย ยาหยอด ยาป้าย และยานัตถุ์ให้ เขาอาศัยยานั้นจึงเห็นได้ ทำตาให้ใสได้ พร้อมกับมีตาดีขึ้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๐/๒๕๗),ในมหาวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตยาหยอดตาอันได้แก่ยาทาตาที่ปรุงด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง ยาป้ายตาที่ทำด้วยเครื่องปรุง และในสีลขันธวรรค กล่าวถึงยาป้ายตาว่ามีองค์ประกอบอื่นร่วมด้วยในการรักษาโรคตา คือ น้ำมันหยอดตา ยานัตถุ์ ยาหยอดตา ยาป้ายตา เป็นหมอตา หมอผ่าตัด (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๕/๕๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗/๑๐)

ยาผดุงครรภ์ : ยารักษาครรภ์ หมายถึงยาช่วยทำให้คลอดง่าย,ยารักษาครรภ์สำหรับสตรี ดังคำในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ... ให้ยาผดุงครรภ์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖/๑๐,๙/๒๑๐/๗๑)

ยาแฝด : ยาหรือสิ่งที่ผู้หญิงให้ผัวกินเพื่อให้หลงรักตัวคนเดียว ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธโดนยาแฝด ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระ

SAMPLE

ผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ดื่มน้ำที่เขาละลายดินรอยไถติดผาล (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๙/๖๑)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า อาพาธโดนยาแฝด แปลมาจากบาลีว่า “ฆรทินฺนาพาโธ” หมายถึงโรคที่เกิดขึ้นเพราะน้ำหรือยาที่หญิงแม่เรือนให้ ซึ่งดื่มกินเข้าไปแล้วจะตกอยู่ในอำนาจของหญิงนั้น (วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๖๙/๑๗๕, สารตฺถ. ฏีกา (บาลี) ๓/๒๖๙ / ๓๖๗, วิมติ.ฏีกา (บาลี) ๒/๒๖๙/๒๔๔)

ยามกาลิก : ของที่ให้ฉันได้ ชั่วระยะวันหนึ่ง กับคืนหนึ่ง ดังคำว่า ภิกษุรับประเคนยามกาลิก สัตตาหกาลิก ยาวชีวิก เพื่อเป็นอาหาร ต้องอาบัติทุกกฏ ฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ ทุก ๆ คำกลืน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๔๐/๓๙๗) ในมหาวรรคอธิบายไว้ว่า ยามกาลิกของที่ภิกษุรับประเคนไว้แล้วฉันได้ชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่งก่อนอรุณของวันใหม่ คือ น้ำปานะ ได้แก่น้ำคั้นผลไม้ที่ทรงอนุญาต ๘ อย่าง คือ (๑) อัมพปานะ น้ำมะม่วง (๒) ชัมพุปานะ น้ำหว้า (๓) โจจปานะ น้ำกล้วยมีเมล็ด (๔) โมจปานะ น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด (๕) มธุกปานะ น้ำมะทราง (๖) มุทฺทิกปานะ น้ำผล จันทน์หรือน้ำองุ่น (๗) สาลูกปานะ น้ำเหง้าบัว (๘) ผารุสกปาน น้ำผลมะปรางหรือน้ำลิ้นจี่ และน้ำผลไม้ ทุกชนิด เว้นน้ำต้มเมล็ดข้าวเปลือก, น้ำใบไม้ทุกชนิด เว้นน้ำผักดอง, น้ำดอกไม้ทุกชนิด เว้นน้ำดอกมะทราง, น้ำอ้อยสด ฉันได้ (วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๐/๘๔) ; ดู *กาลิก*

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น วิ.ภิกขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๓๙/๒๗๕,๓/๑๐๔๐/๒๗๖,๓/๑๐๔๑/๒๗๖,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๕/๑๔๐, ๕/๓๐๕/๑๔๑,๕/๓๐๕/๑๔๐, ๕/๓๐๕/๑๔๑,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๕

ยามดี : เวลาดี,คราวดี หมายถึงช่วงเวลาที่เหมาะสม ดังคำในสามัญญผลสูตร กล่าวไว้ว่า พระเจ้าอชาตศัตรู ทรงเปล่งอุทานว่า ราตรีสว่างไสวน่ารื่นรมย์ งดงาม น่าชื่นชมยิ่งนัก เป็นฤกษ์งามยามดี วันนี้เราควรเข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดหนอ ที่จะทำให้จิตใจของเราเบิกบานเลื่อมใสได้,ในปุพพัณหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายประพฤติชอบในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่าเป็นฤกษ์ดีมงคลดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี และบูชาดีในพรหมจารีบุคคล,ในวิมานวัตถุ กล่าวว่า คุตติลาจารย์ก็ร่าเริงบันเทิงใจ เมื่อจะแสดงความชื่นชมยินดีของตนจึงกล่าวว่า ดีจริงหนอที่ข้าพเจ้าได้มาในที่นี้ วันนี้ฤกษ์งามยามดี เพราะข้าพเจ้าได้มาเห็นเทพอัปสร ซึ่งมีรูปร่างและผิวพรรณที่น่ารักใคร่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๖/๔๐๐,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๑๗/๖๗)

ยามหาวิกัฏ : ยา ๔ อย่าง คือ มูตร คูถ เถ้า ดิน ภิกษุอาพาธฉันได้โดยไม่ต้องรับประเคน คือไม่ต้องอาบัติเพราะขาดประเคน ดังคำว่า สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งถูกงูกัด ภิกษุทั้งหลายจึง

SAMPLE

นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้ยามหาวิกัฏ ๔ อย่าง คือ คูถ มูตร เถ้า ดิน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๕)

ยามา, เทพ : เทวดาชาวสวรรค์ชั้นที่ ๓ แห่งสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชหรือจาตุมหาราชิก หรือจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี, มีท้าวสุยามเป็นผู้ครอง ดังคำว่า ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ สดับเสียงของทวยเทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว ได้กระจายข่าวต่อไป ฯลฯ ทวยเทพชั้นยามา... (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๗/๒๔)

คำนี้ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๑/๓๖๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๘๑/๕๙๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๘,๓๗/๘๘๖/๙๑๘)

ยามา, เทวโลก, สวรรค์ : สวรรค์ชั้นที่ ๓ มีท้าวสุยามเทพบุตรปกครอง,แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามเป็นจอมเทพ ดังคำในปุญญกิริยาวัตถุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสุยามเทพบุตรในชั้นยามานั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้น ทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้น ย่อมครอบงำเทวดาชั้นยามาได้โดยฐานะ ๑๐ ประการคือ อายุที่เป็นทิพย์ฯลฯโผฏฐัพพะที่เป็นทิพย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๖/๒๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๘/๒๒๔องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๑/๓๐๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๙/๑๔๙องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๕/๒๙๓,๒๓/๔๒/๓๐๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๖๙, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๙๗/๕๘๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖/๕๕๖,๓๓/๑๙/๕๕๘)

ในสังยุตตนิกาย มหาวรรคอธิบายไว้ว่า คำว่า เทวโลก คือโลกของหมู่เทพในสวรรค์ชั้นกามาวจรทั้ง ๖ เป็นภพที่มีอารมณ์เลิศโลกที่มีแต่ความสุข แต่ยังเกี่ยวข้องกับกามอยู่ ได้แก่(๑) จาตุมหาราชิกา สวรรค์ที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองอยู่ (ท้าวธตรฐจอมคนธรรพ์ครองทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหกจอมกุมภัณฑ์ครองทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์จอมนาคครองทิศตะวันตก ท้าวกุเวรหรือเวสวัณจอมยักษ์ครองทิศเหนือ) (๒) ดาวดึงส์ แดนที่อยู่แห่งเทพ ๓๓ มีท้าวสักกะ เป็นจอมเทพ (๓) ยามา แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามเป็นจอมเทพ (๔) ดุสิตแดนที่อยู่แห่งเทพผู้เอิบอิ่มด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าวสันดุสิตเป็นจอมเทพ (๕) นิมมานรดี แดนแห่งเทพผู้มีความยินดีในการเนรมิต มีท้าวสุนิมมิตเป็นจอมเทพ (๖) ปรนิมมิตวสวัตดี แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นนิรมิตคือเสวยสมบัติที่พวกเทพอื่นนิรมิตให้ มีท้าววสวัตดีเป็นจอมเทพ(สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๙)

ยาวกาลิก : ของที่อนุญาตให้ฉันได้ตั้งแต่เช้าถึงเที่ยงวัน ดังคำในสันนิธิการกสิกขาบทว่า ภิกษุเก็บของที่เป็นยาวกาลิกไว้ฉันชั่วกาล,ในปริวารมีอธิบายไว้ว่า กาลิกที่รับประเคนไว้ฉันมี ๔

SAMPLE

อย่าง คือ (๑) ยาวกาลิก(เช้าถึงเที่ยง) (๒) ยามกาลิก (วันหนึ่งกับคืนหนึ่ง) (๓) สัตตาหกาลิก(๗ วัน) (๔) ยาวชีวิก(ไม่จำกัดเวลาวันตลอดชีวิต) (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖/๔๐๙, ๘/๓๒๔/๔๕๕) ; ดู *กาลิก*

ยาวชีวิก : ของที่ให้ฉันได้ไม่จำกัดเวลาตลอดชีวิต ดังคำในมหาวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ยาวชีวิกระคนกับสัตตาหกาลิกที่รับประเคนในวันนั้น ควรตลอด ๗ วัน ล่วง ๗ วันแล้วไม่ควร(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๕/๑๔๑), ของที่ภิกษุรับประเคนไว้แล้ว ฉันได้ตลอดไป ไม่จำกัดเวลา คือ ของที่ใช้ปรุงเป็นยา ได้แก่ หลิททะ ขมิ้น, สิงคิเวระ ขิง, วจะ ว่านน้ำ, วจัตถะ ว่านเปราะ, อติวิสะ อุตพิด, กฏุกโรหิณี ข่า, อุสีระแฝก, ภัททมุตตกะ แห้วหมู เป็นต้น,ในมหาวรรค มูลาทิเภสัชชกถา อธิบายถึงพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตเครื่องยามีรากไม้เป็นต้น (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖)

คำว่า ยาวชีวิก มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๙/๓๙๖,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๓๙/๒๗๕,๓/๑๐๔๐/๒๗๖,๓/๑๐๔๑/๒๗๖,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๕/๑๔๐, ๕/๓๐๕/๑๔๑,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๕) ; ดู *กาลิก*

ยาวตติยกะ : แปลว่า “ต้องอาบัติเมื่อสวดสมนุภาสน์จบครั้งที่ ๓” หมายความว่าเมื่อภิกษุล่วงละเมิดสิกขาบทเข้าแล้วยังไม่ต้องอาบัติ ต่อเมื่อสงฆ์สวดประกาศสมนุภาสน์หนที่ ๓ จบแล้ว จึงจะต้องอาบัตินั้น ได้แก่ สังฆาทิเสสข้อที่ ๑๐,๑๑, ๑๒, ๑๓ และสิกขาบทที่ ๘ แห่งสัปปาณกวรรค ในปาจิตติยกัณฑ์ ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า ก็ภิกษุณีใดโกรธ ไม่พอใจ กล่าวอย่างนี้ว่าดิฉันขอบอกลาพระพุทธ ขอบอกลาพระธรรม ขอบอกลาพระสงฆ์ ขอบอกลาสิกขา สมณะหญิงจะมีแต่สมณศากยธิดาเหล่านั้นกระนั้นหรือ ฯลฯ ภิกษุณีนั้นอันภิกษุณีทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนอยู่อย่างนี้ ก็ยังยืนยันอยู่อย่างนั้น ภิกษุณีนั้นอันภิกษุณีทั้งหลายพึงสวดสมนุภาสน์จนครบ๓ ครั้งเพื่อให้สละเรื่องนั้น ถ้าเธอกำลังถูกสวดสมนุภาสน์กว่าจะครบ ๓ ครั้งสละเรื่องนั้นได้ นั่นเป็นการดี ถ้าไม่สละ แม้ภิกษุณีนี้ต้องธรรมคือสังฆาทิเสสที่ชื่อว่ายาวตติยกะ นิสสารณียะ,ในสิกขาบทวิภังค์ อธิบายว่า คำว่า ยาวตติยกะคือ ต้องอาบัติเพราะสวดสมนุภาสน์จบ ๓ครั้ง ไม่ใช่ต้องอาบัติพร้อมกับการล่วงละเมิดวัตถุ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๑๒/๕๖, ๓/๗๑๘/๖๑, ๓/๗๒๔/๖๖, ๓/๗๓๐/๗๓); คู่กับ*ปฐมาปัตติกะ*

ย่ำยีเตียงตั่ง : อยู่เตียงตั่งมาก หมายถึงภิกษุนั่งมาก นอนมาก ดังคำในภัตตาทกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ (คือ (๑) เป็นผู้ไม่อดทนต่อรูป (๒) เป็นผู้ไม่อดทนต่อเสียง (๓) เป็นผู้ไม่อดทนต่อกลิ่น (๔) เป็นผู้ไม่อดทนต่อรส (๕) เป็นผู้ไม่อดทนต่อโผฏฐัพพะ)ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ฉันจุ ขวางที่

SAMPLE

ย่ำยีเตียงตั่ง พอถือเป็นเครื่องหมายได้ว่าภิกษุ นับว่าเป็นภิกษุ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๘/๒๒๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ย่ำยีเตียงตั่ง ในที่นี้หมายถึงนั่งมาก นอนมาก (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๓๘/๕๓)

ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ :พอใจสิ่งที่มียินดีสิ่งที่ได้ ยินดีปัจจัยตามที่ได้(ยถาลาภสันโดษ) ยินดีตามกำลัง(ยถาพลสันโดษ) ยินดีตามสมควร(ยถาสารุปปสันโดษ) เช่นได้จีวรไม่ว่าจะหยาบ ละเอียด เศร้าหมอง ประณีต คงทน หรือเก่าก็ตาม ก็ยินดีด้วยสันโดษทั้ง ๓ นั้น ดังคำในขัคควิสาณสูตร พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่งเปล่งอุทานว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าแผ่เมตตาไปทั้ง ๔ ทิศ ไม่ขัดเคืองยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ครอบงำอันตรายทั้งหลายและไม่หวาดเสียวจึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด,ในขัคควิสาณสุตตนิทเทส ขยายความไว้ว่า คำว่า ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ อธิบายว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ และกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ ทั้งไม่ประกอบการแสวงหาผิด ที่ไม่สมควรเพราะเหตุแห่งจีวร ไม่ได้จีวรก็ไม่กระวนกระวาย และได้จีวรแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพันมองเห็นโทษมีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ อนึ่ง เพราะความสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้นั้น ท่านจึงไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าใด ขยัน ไม่เกียจคร้านมีความรู้ตัว มีสติกำกับในความสันโดษด้วยจีวรนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านี้เรียกได้ว่า ดำรงอยู่ในอริยวงศ์ที่รู้กันว่าดีเลิศ เป็นของเก่า อีกนัยหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้และกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ทั้งไม่ประกอบการแสวงหาผิด ที่ไม่สมควรเพราะเหตุแห่งบิณฑบาต ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่กระวนกระวายและได้บิณฑบาตแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่ อนึ่ง เพราะความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้นั้น ท่านจึงไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าใด ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีความรู้ตัวมีสติกำกับในความสันโดษด้วยบิณฑบาตนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านี้ เรียกได้ว่าดำรงอยู่ในอริยวงศ์ที่รู้กันว่าดีเลิศ เป็นของเก่า อีกนัยหนึ่งพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเป็นผู้สันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้และกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยสนาสนะตามมีตามได้ทั้งไม่ประกอบการแสวงหาผิด ที่ไม่สมควรเพราะเหตุแห่งเสนาสนะไม่ได้เสนาสนะก็ไม่กระวนกระวายและได้เสนาสนะแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ อนึ่ง เพราะความสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้นั้น ท่านจึงไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าใด ขยัน ไม่เกียจคร้าน มี

SAMPLE

ความรู้ตัว มีสติกำกับในความสันโดษด้วยเสนาสนะนั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านี้เรียกได้ว่าดำรงอยู่ในอริยวงศ์ที่รู้กันว่าดีเลิศเป็นของเก่า อีกนัยหนึ่ง พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นเป็นผู้สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้และกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ ทั้งไม่ประกอบการแสวงหาผิด ที่ไม่สมควรเพราะเหตุแห่งคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ไม่ได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขารก็ไม่กระวนกระวาย และได้คิลานปัจจัยเภสัชบริขารแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่ อนึ่ง เพราะความสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้นั้น ท่านจึงไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าใดขยัน ไม่เกียจคร้านมีความรู้ตัว มีสติกำกับในความสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้นั้น พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านี้ เรียกได้ว่า ดำรงอยู่ในอริยวงศ์ที่รู้กันว่าดีเลิศ เป็นของเก่ารวมความว่ายินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๒/๕๐๘,ขุ.จุ.(ไทย) ๓๐/๑๒๘/๔๒๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ หมายถึงยินดีปัจจัยตามที่ได้(ยถาลาภสันโดษ) ยินดีตามกำลัง(ยถาพลสันโดษ) ยินดีตามสมควร(ยถาสารุปปสันโดษ) เช่นได้จีวรไม่ว่าจะหยาบ ละเอียด เศร้าหมอง ประณีต คงทน หรือ เก่าก็ตาม ก็ยินดีด้วยสันโดษทั้ง ๓ นั้น (ขุ.สุ.อ. ๑/๔๒/๘๒, ขุ.จู.อ. (บาลี) ๑๒๘/๑๑๗)

ยินดีธรรมภายใน : เจริญกรรมฐานในจิตของตน ดังคำในหังสฆาตกภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้สำรวมมือ สำรวมเท้า สำรวมวาจา สำรวมตน ยินดีธรรมภายในมีจิตตั้งมั่นอยู่ผู้เดียวสันโดษ บัณฑิตทั้งหลายเรียกว่า ภิกษุ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖๒/๑๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ยินดีธรรมภายใน หมายถึงยินดีในการเจริญกัมมัฏฐานคือสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน(ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๕๐, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑๐๓๕/๔๖๘)

ยินดีในฌาน : เจริญฌานทั้งรูปฌานและอรูปฌาน ดังคำในเอตทัคคะ ที่กล่าวถึงพระสาวกเป็นผู้ยินดีในฌาน ดังคำว่า กังขาเรวตะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ยินดีในฌาน หรือดังคำว่า นันทาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ยินดีในฌาน (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐๔/๒๗,๒๐/๒๔๐/๓๐,๒๐/๒๖๒/๓๒)

ยินดีในธรรม : พอใจในธรรม,คือเจริญในธรรมอันได้แก่กุศลธรรมบถ ๑๐ ประการ ดังคำในสักกเทวราชวัตถุพระผู้มีพระภาคตรัสแก่ท้าวสักกะจอมเทพและเหล่าเทวดาว่า การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรม ชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ชนะทุกข์ทั้งปวง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔)

SAMPLE

ยุค : คราว, สมัย, ระยะกาลที่จัดแบ่งขึ้นตามเหตุการณ์หรือสภาพความเป็นไปของโลก ดังคำที่พระเจ้ามฆเทวะพระราชทานบ้านส่วยแก่ช่างกัลบกแล้วรับสั่งให้เรียกพระราชกุมารผู้เป็นโอรสองค์ใหญ่มาเฝ้าแล้วตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า ลูกพึงประพฤติวัตรอันงามตามวิธีที่พ่อตั้งไว้นี้ ลูกอย่าเป็นคนสุดท้ายของพ่อเลย เมื่อยุคของคนใดเป็นไปอยู่แต่ปล่อยให้วัตรอันงามเห็นปานนี้ขาดสูญไป คนนั้นชื่อว่าเป็นคนสุดท้ายของราชบรรพชิตนั้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๙/๓๗๓,๑๓/๓๑๖/๓๘๒); ดู *กัป*

ยุคนัทธกถา : ว่าด้วยการเจริญธรรมที่เป็นคู่, เรื่องว่าด้วยการเจริญธรรมที่เป็นคู่ แบ่งเป็น นิทเทส ได้ ๒ นิทเทส คือ (๑) สุตตันตนิทเทส (๒) ธัมมุทธัจจวารนิทเทส เพื่ออธิบายพระสูตรที่ท่านนำมาแสดงเป็นอุทเทส ๔ อุทเทส ดังนี้

อุทเทส

ท่านพระสารีบุตรนำพระสูตรมาแสดงเป็นอุทเทส มีใจความแบ่งเป็น ๔ อุทเทส ดังนี้

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญวิปัสสนามีสมถะนำหน้า เมื่อเธอเจริญวิปัสสนามีสมถะนำหน้า มรรคย่อมเกิด เธอปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อม ละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป

๒. ภิกษุเจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้าเมื่อเธอเจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า มรรคย่อมเกิด เธอปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป

๓. ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป เมื่อเธอเจริญสมถะและวิปัสสนา ควบคู่กันไป มรรคย่อมเกิด เธอปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป

๔. ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกั้นไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดแก่เธอ เธอปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรค นั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๑๗๙)

นิทเทส

๑.๑ สุตตันตนิทเทส

สุตตันตนิทเทสอธิบายอุทเทสที่ ๑-๓ ของยุคนัทธกถา โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

อุทเทสที่ ๑

SAMPLE

คำปุจฉาว่า “ภิกษุเจริญวิปัสสนามีสมถะนำหน้า เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนา ไว้ถึง ๗๗ ประการ โดยนำองค์ธรรม ๗๗ ประการ (เหมือนในอานันตริกสมาธิ-ญาณนิทเทส แห่งญาณกถา) มาจำแนกความหมายของคำปุจฉานี้ เช่น

ประการที่ ๑ มีองค์ธรรมคือเนกขัมมะ แบ่งเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑

ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจเนกขัมมะ เป็นสมาธิ ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้น โดยความ ไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ด้วยประการดังนี้ สมถะจึงมี ก่อน วิปัสสนามีภายหลัง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญวิปัสสนามีสมถะ นำหน้า”

ส่วนที่ ๒

ท่านนำคำต่าง ๆ ในอุทเทสที่ ๑ มาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา มีใจความดังนี้

คำว่า “เจริญ” ท่านอธิบายว่า หมายถึงภาวนา ๔ ประการ (มีความหมายเหมือน ในภาวนาหมวดที่ ๕ แห่งสุตมยญาณที่ ๔)

คำว่า “มรรคย่อมเกิด” ท่านอธิบายว่า มรรคที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิเพราะมี สภาวะเห็น ย่อมเกิด ... มรรคที่ชื่อว่าสัมมาสมาธิเพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมเกิด

คำว่า “เธอปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น” ท่านอธิบายโดยใช้คำกริยา ๑๕ คำ แสดงเป็นอาการของการปฏิบัติ การเจริญ และการทำให้มากตามลำดับ (คำกริยา ๑๕ คำนี้เป็นชุดเดียวกันกับที่ใช้แสดงเป็นอาการของการศึกษาตามลำดับในสีลมย ญาณนิทเทสแห่งญาณกถา) เช่น

ภิกษุนั้นเมื่อนึกถึง ชื่อว่าปฏิบัติ เมื่อรู้ ชื่อว่าปฏิบัติ

ภิกษุนั้นเมื่อนึกถึง ชื่อว่าเจริญ เมื่อรู้ ชื่อว่าเจริญ

ภิกษุนั้นเมื่อนึกถึง ชื่อว่าทำให้มาก เมื่อรู้ ชื่อว่าทำให้มาก

คำว่า “เมื่อเธอปฏิบัติมรรคนั้น ฯลฯ อนุสัยย่อมสิ้นไป” ท่านอธิบายว่า

๑. ภิกษุละสังโยชน์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพต-ปรามาส ได้ อนุสัย ๒ ประการ คือ ทิฏฐานุสัย และวิจิกิจฉานุสัย สิ้นไปด้วยโสดาปัตติมรรค

๒. ภิกษุละสังโยชน์ ๒ ประการ คือ กามราคสังโยชน์และปฏิฆสังโยชน์ส่วนหยาบ ๆ ได้ อนุสัย ๒ ประการ คือ กามราคานุสัย และปฏิฆานุสัยส่วนหยาบ ๆ สิ้นไปด้วย สกทาคามิมรรค

๓. ภิกษุละสังโยชน์ ๒ ประการ คือ กามราคสังโยชน์ และปฏิฆสังโยชน์ส่วน ละเอียดๆ ได้ อนุสัย ๒ ประการ คือ กามราคานุสัย และปฏิฆานุสัยส่วนละเอียด ๆ สิ้นไปด้วยอนาคามิมรรค

SAMPLE

๔. ภิกษุละสังโยชน์ ๕ ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาได้ อนุสัย ๓ ประการ คือ มานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัยสิ้นไปด้วยอรหัตตมรรค

ประการที่ ๒-๗๗ ก็มีรูปแบบเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

อุทเทสที่ ๒

คำปุจฉาว่า “ภิกษุเจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑

ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ชื่อว่าวิปัสสนาเพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ชื่อว่าวิปัสสนาเพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลัง ด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า”

ส่วนที่ ๒ (เหมือนในอุทเทสที่ ๑)

ส่วนที่ ๓

ท่านนำธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวด ๒-๑๒) มาจำแนกการเจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้าตามวิธีการข้างต้น เป็น ๒๐๑ ประการ เช่น ประการที่ ๑ มีองค์ธรรมคือ รูป ดังนี้

ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นรูปโดยความไม่เที่ยง ชื่อว่าวิปัสสนาเพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอนัตตา สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลัง ด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า”

อุทเทสที่ ๓

คำปุจฉาว่า “ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑

ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยอาการ ๑๖ ประการ คือ (๑) ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์ (๒) ด้วยมีสภาวะเป็นโคจร (๓) ด้วยมีสภาวะละ (๔) ด้วยมีสภาวะ

SAMPLE

สละ (๕) ด้วยมีสภาวะออกไป (๖) ด้วยมีสภาวะหลีกออกไป (๗) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมละเอียด (๘) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมประณีต (๙) ด้วยมีสภาวะหลุดพ้น (๑๐) ด้วยมีสภาวะไม่มีอาสวะ (๑๑) ด้วยมีสภาวะเป็นเครื่องข้าม (๑๒) ด้วยมี สภาวะไม่มีนิมิต (๑๓) ด้วยมีสภาวะไม่มีปณิหิตะ (๑๔) ด้วยมีสภาวะเป็นสุญญตะ (๑๕) ด้วยมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน (๑๖) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมคู่กันเพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน

ส่วนที่ ๒

ท่านอธิบายการเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยอาการ ๑๖ ประการโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ เช่น เมื่อภิกษุละอุทธัจจะ จึงมีสมาธิคือความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน มีนิโรธเป็นอารมณ์ เมื่อภิกษุนั้นละอวิชชา จึงมี วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น มีนิโรธเป็นอารมณ์ ด้วยประการดังนี้ สมถะและวิปัสสนาจึงมีรสเป็นอย่างเดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่ล่วงเลยกัน ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์ดังนี้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป”

ส่วนที่ ๓ (เหมือนส่วนที่ ๒ ในอุทเทสที่ ๑)

๑.๒ธัมมุทธัจจวารนิทเทส

ธัมมุทธัจจวารนิทเทสอธิบายอุทเทสที่ ๔ ของยุคนัทธกถา โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า “ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกั้นไว้ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยนำองค์ธรรมแต่ละประการในจำนวน ๑๐ ประการ คือ (๑) โอภาส (๒) ญาณ (๓) ปีติ (๔) ปัสสัทธิ (๕) สุข (๖) อธิโมกข์ (๗) ปัคคหะ (๘) อุปัฏฐาน (๙) อุเบกขา (๑๐) นิกันติ มาหมุนด้วยไตรลักษณ์ คือ (๑) ความไม่เที่ยง (๒) ความเป็นทุกข์ (๓) ความเป็นอนัตตา ประการละ ๓ รอบ รวม ๓๐ รอบ แต่ละรอบมีรูปแบบเหมือนในอุทเทสที่ ๑ ต่างกันแต่ส่วนที่ ๑ เช่น

รอบที่ ๑

ส่วนที่ ๑

เมื่อภิกษุมนสิการโดยความไม่เที่ยง โอภาสย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงโอภาสว่า “โอภาสเป็นธรรม” เพราะนึกถึงโอภาสนั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะนั้นกั้นไว้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นทุกข์ตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นอนัตตาตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะ

SAMPLE

ในธรรมกั้นไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดแก่เธอ”

ส่วนที่ ๒ (เหมือนในอุทเทสที่ ๑)

ส่วนที่ ๓

ท่านนำธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอน ที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวด ๒-๑๒) มาจำแนกตามรูปแบบข้างต้น รวมเป็น ๖,๐๓๐ ประการ (๒๐๑ x ๓๐ = ๖,๐๓๐) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๔๑๓)

ยุคนัทธสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป พระอานนท์พักอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณี เปิดเผยการบรรลุอรหัตตผลด้วยมรรค ๔ หรือด้วยมรรคใดมรรคหนึ่ง คือ (๑) เจริญวิปัสสนามีสมถะนำหน้าจนได้มรรคแล้ว เสพ เจริญมรรคนั้น ทำให้มากจนละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายหมดสิ้นไป (๒) เจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้าจนได้บรรลุมรรคแล้ว ... (๓) เจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไปจนได้มรรคแล้ว ... (๔) มีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกั้นไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ จนได้บรรลุมรรคแล้ว (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๗)

ยุคลบาท : เท้าทั้งคู่ ดังคำในพาหิยสูตรที่พาหิยะหมอบลงแทบพระยุคลบาทพระผู้มีพระภาคได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดแสดงธรรมที่จะเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด พระพุทธเจ้าข้า (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๕,๒๕/๔๖/๒๗๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๖/๒๓)

ยุคันธระ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง อยู่ในตำแหน่งมหายักษ์ เป็นหนึ่งในบริวารของท้าวเวสสวัณ ดังคำในอาฏานาฏิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่ายักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ คือใคร คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ ฯลฯยุคันธระ ๑ โคปาละ ๑ สุปปเคธะ ๑ หิริ ๑ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

ยุทธกถา : เรื่องรบ หมายถึงทหารออกรบ, เป็นเรื่องที่ ๖ ในบรรดาเรื่องเดรัจฉานกถาที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์สนทนากัน ดังคำว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ลุกขึ้นสวมเขียงเท้าไม้ เดินจงกรมในที่กลางแจ้ง มีเสียงก็กกัก ดังอึกทึก สนทนาดิรัจฉานกถาต่างๆ คือ๑. ราชกถา เรื่องพระราชา ๒. โจรกถา เรื่องโจร ๓. มหามัตตกถา เรื่องมหาอมาตย์ ๔. เสนากถา เรื่องกองทัพ ๕. ภยกถา เรื่องภัย๖. ยุทธกถา เรื่องการรบ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๑๙)

SAMPLE

ยุทธภูมิ : สนามรบ ดังคำในปัพพโตปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชราและมรณะ ย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลาย คือ พวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทขยะ ไม่เว้นใคร ๆ ไว้เลย ย่อมย่ำยีเหล่าสัตว์ทั้งสิ้น ณ ที่นั้น ไม่มียุทธภูมิสำหรับพลช้าง (พลม้า) พลรถ พลเดินเท้าและไม่อาจจะเอาชนะแม้ด้วยมนตร์หรือด้วยทรัพย์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๗๓)

ยุธัญชยจริยา : ว่าด้วยพระจริยาของยุธัญชัยกุมาร พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระยุธัญชยกุมาร เห็นหยาดน้ำค้างเหือดแห้งไปเพราะแสงอาทิตย์ได้อนิจจสัญญา จึงกราบลามารดาบิดาออกผนวช แม้ไม่ได้รับอนุญาต ก็ได้สละราชสมบัติออกผนวช เพราะต้องการพระโพธิญาณ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑/๗๕๘)

ยุธัญชยชาดก : ว่าด้วยพระราชกุมารยุธัญชัย มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า พระราชกุมารยุธัญชัยโพธิสัตว์ ทรงทอดพระเนตรเห็นน้ำค้างบนยอดหญ้าเหือดแห้งไป เกิดความสลดพระทัยว่าชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย มีความตายเป็นที่สุด จึงกราบทูลขออนุญาตพระราชบิดาพระราชมารดาออกผนวช แต่ไม่ได้รับอนุญาต ท่านจึงกราบทูลให้ทราบความจริงของชีวิตว่าเหมือนน้ำค้างบนยอดหญ้า เมื่อต้องแสงอาทิตย์ในตอนสายก็เหือดแห้งไป แม้พระมารดาพระบิดาไม่อนุญาตก็พาพระอนุชาออกผนวช (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๗๓/๓๖๖)

ยุธัญชัย, พระโอรส : พระราชกุมารองค์หนึ่ง เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้านามว่าโคตม สมัยที่เสวยพระชาติเป็นยุธัญชัยราชกุมาร ออกบวชบำเพ็ญเนกขัมมอุปบารมี ดังคำว่าในกาลที่เราเป็นพระราชโอรสนามว่ายุธัญชัย มีบริวารยศหาประมาณมิได้ สลดใจเพราะได้เห็นหยาดน้ำค้างที่เหือดแห้งไปเพราะแสงดวงอาทิตย์ เราทำความเป็นอนิจจัง (ความไม่เที่ยง)นั้นแลให้เป็นสิ่งที่สำคัญพอกพูนความสังเวชไหว้พระมารดาและพระบิดาแล้วทูลขอบรรพชา (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑/๗๕๘)

ยุธัญชัยกุมาร : พระกุมารองค์หนึ่ง แห่งกรุงรัมมะ(ซึ่งก็คือกรุงพาณารณีนั่นเอง) ซึ่งมีพระเจ้าสัพพทัตปกครอง พระยุธัญชัยกุมารนี้ เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในบรรดาพระราชโอรส ๑๐๐๐ องค์ ต่อมาเป็นอุปราช ทรงบำเพ็ญทานเป็นประจำ วันหนึ่งเสด็จประภาสพระราชอุทาน เห็นน้ำค้างบนยอดหญ้า แล้วพิจารณาความชราของตน จึงกลับมาทูลขอบรรพชากับพระราชบิดาและพระราชมารดา ดังคำในยุธัญชัยชาดกตอนหนึ่ง พระศาสดาประกาศข้อความนั้นว่า พระราชบุตรทูลวิงวอนพระราชบิดา และพระราชบิดาก็ทรงวิงวอนพระราชบุตร ชาวนิคมก็ทูลวิงวอนว่า พ่อยุธัญชัยกุมาร อย่าผนวชเลย พ่อเอ๋ย หรือดังคำอีกตอนหนึ่งที่พระมารดาของยุธัญชัยราชบุตร ทรงคร่ำครวญอยู่ รีบไปกราบทูลว่า ขอพระองค์ทรงพระเจริญ รัมมนครจะเป็นเมืองร้าง ถ้าพระเจ้า

SAMPLE

สัพพทัตทรงอนุญาตให้ยุธัญชัยราชบุตรทรงผนวชแล้ว (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๗๖/๓๖๗,๒๗/๘๓/๓๖๘,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

ยุธิฏฐิลกุมาร : พระกุมารองค์หนึ่ง แห่งกรุงรัมมะ(ซึ่งก็คือกรุงพาณารณีนั่นเอง) ซึ่งมีพระเจ้าสัพพทัตปกครอง พระยุธิฏฐิลกุมารนี้ เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสัพพทัต ในบรรดาพระราชโอรส ๑๐๐๐ องค์ แต่เป็นกนิษฐาของพระยุธัญชัยกุมาร เมื่อคราวที่พี่ชายทูลขอบรรพชา และได้รับอนุญาต จึงได้ทูลขอบรรพชาด้วย และออกบวช ดังคำในยุธัญชยชาดกตอนหนึ่งว่า พระโพธิสัตว์กุมารกราบทูลว่า พระราชกุมารพระองค์ใดประเสริฐกว่าพระราชบุตรพันพระองค์ ยังทรงพระเยาว์ มีพระฉวีวรรณประดุจทองคำ พระราชกุมารพระองค์นี้นั้นยังทรงมีพระกำลังแข็งแรง ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ผนวชแล้ว พระราชกุมารทั้ง ๒ พระองค์ คือยุธัญชัยกุมารและยุธิฏฐิลกุมารทรงละพระราชมารดาและพระราชบิดา ตัดเครื่องข้องของมฤตยูผนวชแล้ว (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๘๓/๓๖๘)

ยุวนารี : หญิงวัยสาว,สาวแรกรุ่น,สาววัยรุ่นดังคำในนันทาเถริยาปทาน ที่พระนันทาเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า หม่อมฉันจึงมีนามว่านันทา เป็นผู้มีรูปลักษณ์ที่งดงามประเสริฐ ในกรุงกบิลพัสดุ์ ซึ่งเป็นราชธานีที่รื่นรมย์นั้น นอกจากพระนางยโสธราแล้ว ปรากฏว่าหม่อมฉันมีความงามกว่ายุวนารีทุกคน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๗/๔๘๐)

ยูถิกปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระยูถิกปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้นำดอกเข็มมาบูชาพระพุทธเจ้า(พระนามว่าสิทธัตถะ) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในกัปที่ ๖๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓/๓๓๓)

ยูถิกปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระยูถิกปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้นำดอกคัดเค้าไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในกัปที่ ๕๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓/๓๖๗)

เยภุยยสิกา : วิธีตัดสินโดยอาศัยเสียงข้างมาก,กิริยาเป็นไปตามข้างมากได้แก่ วิธีตัดสินอธิกรณ์ โดยถือเอาตามคำของคนข้างมาก เช่น วิธีจับสลากเพื่อชี้ข้อผิดถูก ข้างไหนมีภิกษุผู้ร่วมพิจารณาลงความเห็นมากกว่า ก็ถือเอาพวกข้างนั้นเป็นวิธีอย่างเดียวกับการโหวตคะแนนเสียง, ใช้สำหรับระงับวิวาทาธิกรณ์,เป็นข้อที่ ๕ ใน ธรรมเป็นเครื่องระงับ

SAMPLE

อธิกรณ์ ๗ อย่าง ดังคำว่า เพื่อระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ (๑) พึงให้สัมมุขาวินัย (๒) พึงให้สติวินัย (๓) พึงให้อมูฬหวินัย (๔) พึงให้ปฏิญญาตกรณะ (๕) พึงให้เยภุยยสิกา(๖) พึงให้ตัสสปาปิยสิกา (๗) พึงให้ติณวัตถารกะ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๕๕/๗๓๖),ในจูฬวรรคอธิบายวิธีเยภุยยสิกาไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เป็นผู้บาดหมางทะเลาะวิวาทกันในท่ามกลางสงฆ์ กล่าวทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ ไม่อาจระงับอธิกรณ์นั้นได้ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ระงับอธิกรณ์เห็นปานนี้ ด้วยเยภุยยสิกา สงฆ์พึงแต่งตั้งภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ให้เป็นผู้ให้จับสลาก คือไม่ลำเอียงเพราะชอบ ไม่ลำเอียงเพราะชัง ไม่ลำเอียงเพราะหลง ไม่ลำเอียงเพราะกลัว รู้จักสลากที่จับแล้วและยังมิได้จับ จากนั้น ให้ดำเนิน วิธีแต่งตั้งและกรรมวาจา โดยตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงแต่งตั้งภิกษุผู้ให้จับสลากอย่างนี้ คือ เบื้องต้นพึงขอให้ภิกษุรับ ครั้นแล้วภิกษุผู้ฉลาดสามารถ พึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วพึงแต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นผู้ให้จับสลาก นี่เป็นญัตติ ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์แต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นผู้ให้จับสลากแล้ว ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการแต่งตั้งภิกษุชื่อนี้ให้เป็นผู้ให้จับสลาก ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วงภิกษุชื่อนี้ สงฆ์แต่งตั้งให้เป็นผู้ให้จับสลากแล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้ จากนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสถึง การจับสลากที่ชอบธรรม ๑๐ อย่างอันได้แก่ ๑. อธิกรณ์ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย ๒. ลุกลามไปไกล ๓. ภิกษุพวกนั้นระลึกได้เอง ๔. รู้ว่า ธรรมวาทีมากกว่า และพวกอื่นก็ให้ระลึกได้ ๕. รู้ว่า ไฉนธรรมวาทีพึงมีมากกว่า ๖. รู้ว่า สงฆ์จักไม่แตกกัน ๗. รู้ว่า ไฉนสงฆ์ไม่พึงแตกกัน ๘. ธรรมวาทีภิกษุจับโดยชอบธรรม ๙. ธรรมวาทีภิกษุพร้อมเพรียงกันจับ ๑๐. จับตามความเห็น (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๐๒/๓๑๘)

คำว่าเยภุยยสิกา มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๕/๓๗๐,๘/๒๙๓/๓๙๓,๘/๒๙๖/๓๙๕,๘/๒๙๗/๓๙๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๘/๕๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐๒/๑๓๖,๒๐/๒๐๓/๑๓๖,๒๐/๒๐๔/๑๓๖,๒๐/๒๐๕/๑๓๖) ; *ดูอธิกรณสมถะ*

เยื่อในกระดูก : อัฏฐิมิญชะ เยื่อในกระดูก,เป็นข้อ ๑ ในอาการ ๓๒ ภายในกายนี้ ดังคำว่า ในกายนี้ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไตฯลฯ น้ำมูก ไขข้อ มูตร ,ในการพิจารณาจัดเป็นหมวดวักกปัญจกะ มี ๕ คือเนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/

SAMPLE

๑๙๘,๑๔/๒๖๙/๓๑๕,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘,๑๙/๘๓๒/๔๐๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า เยื่อในกระดูก คือเยื่ออันอยู่เฉพาะภายในแห่งกระดูกทั้งหลายนั้น ๆ เยื่อในกระดูกนั้น โดยสี ขาว โดยสัณฐาน เยื่อที่อยู่ภายในกระดูกท่อนใหญ่ ๆ สัณฐานดังยอดหวายใหญ่ที่เขาลนไฟแล้วสอดเข้าไว้ในกระบอกไม้ไผ่ เยื่อที่อยู่ภายในกระดูกท่อนเล็ก ๆสัณฐานดังยอดหวายเล็กที่เขาลนไฟแล้วสอดเข้าไว้ในปล้องอ้อ โดยทิศ เกิดในทิศทั้ง ๒ โดยโอกาส ตั้งอยู่ภายในกระดูก โดยตัดตอนกำหนดตัดด้วยพื้นข้างในกระดูกทั้งหลาย นี้เป็น (สภาคบริเฉท)ตัดตอนด้วยส่วนของตนแห่งเยื่อในกระดูกนั้น ส่วน (วิสภาคบริเฉท)ตัดตอนด้วยส่วนที่ผิดกับตน ก็เช่นเดียวกับผมนั่นแล เยื่อในกระดูก ตั้งอยู่ในส่วนในของกระดูกนั้น ๆ ในกระดูกกับเยื่อนั้น กระดูกทั้งหลายหารู้ไม่ว่า เยื่อตั้งอยู่ในภายในของเราเยื่อเล่าก็หารู้ไม่ว่า เราตั้งอยู่ในภายในของกระดูกทั้งหลาย เปรียบเหมือนในหน่อไม้ทั้งหลาย มีหน่อหวายที่นึ่งแล้วเป็นต้น อันบุคคลสอดเข้าไว้ในภายในของปล้องไม้มีปล้องไผ่เป็นอาทิ ปล้องไผ่เป็นอาทิหารู้ไม่ว่า หน่อหวายเป็นต้นเขาสอดไว้ในเราหน่อหวายเป็นต้นเล่าก็หารู้ไม่ว่า เราอยู่ในปล้องไผ่เป็นอาทิ ฉะนั้น ธรรม (คือสิ่ง)ทั้งหลายนั่นปราศจากความคิดคำนึงและไตร่ตรองถึงกันและกัน อันเยื่อในกระดูกเป็นโกฏฐาสแผนกหนึ่งในร่างกายนี้ ไม่มีความคิดเป็นอัพยากฤต ว่างเปล่า (จากอัตตา) หาสัตว์ (คือวิญญาณ) มิได้ เป็นของแข้นแข็ง เป็นปฐวีธาตุ (วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑/๑๙๑/๒๗๙)

แยกถือ : มองแต่ละส่วน คือมองแยกพิจารณาเป็นส่วน ๆ ไป เช่น ตาสวย แต่จมูกไม่สวย ดังคำในจูฬโคปาลสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้วรวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๗/๓๗๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕,๑๓/๒๔/๒๗,๑๓/๔๑๙/๕๒๕,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๑๒๐/๑๔๒,๑๘/๑๒๗/๑๕๔,๑๘/๒๓๙/๒๔๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๗องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๔๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า แยกถือ หมายถึงมองภาพ ๒ ด้าน คือมองแยกแยะเป็นส่วน ๆ ไปด้วยอำนาจกิเลส เช่น เห็นมือเท้าว่าสวยหรือไม่สวย เห็นอาการยิ้มแย้ม หัวเราะ การพูด การเหลียวซ้ายแลขวาว่าน่ารักหรือไม่น่ารัก ถ้าเห็นว่าสวยน่ารักก็เกิดอิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่น่าปรารถนา) ถ้าเห็นว่าไม่สวย ไม่น่ารัก ก็เกิดอนิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา) (อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๑๓๕๒/๔๕๖-๔๕๗)

SAMPLE

แย้มพระโอษฐ์ : เผยอ, คลี่, บานแต่น้อย ๆ, เช่น กุหลาบแย้มกลีบ, เผยอริมฝีปากน้อย ๆ ไม่ถึงกับยิ้ม เช่น พระพุทธเจ้าทรงแย้มพระโอษฐ์, แย้มพราย ดังคำในฆฏิการศุตร ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จแวะออกจากทางแล้วได้ทรงแย้มพระโอษฐ์ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง พระอานนท์ได้คิดว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระผู้มีพระภาคทรงแย้มพระโอษฐ์ เพราะพระตถาคตทั้งหลายย่อมไม่ทรงแย้มพระโอษฐ์โดยไม่มีสาเหตุ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๘/๓๗๒)

โยคกิเลส : กิเลสที่ผูกมัดเหล่าสัตว์ในภาพ ดังคำในมุตตาเถรีคาถา พระมุตตาเถรีรับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวว่า มุตตา เธอจงพ้นไปจากโยคกิเลสทั้งหลาย เหมือนดวงจันทร์พ้นจากถูกราหูจับ เธอจงมีจิตหลุดพ้นแล้วบริโภคก้อนข้าวอย่างไม่มีหนี้เถิด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒/๕๕๑,๒๖/๔/๕๕๒, ๒๖/๙/๕๕๔, ๒๖/๒๑๑/๕๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โยคกิเลส หมายถึง กิเลสที่ผูกสัตว์ไว้ในภพมี คือ (๑) กามโยคะ โยคะคือกาม (๒) ภวโยคะ โยคะคือภพ (๓) ทิฏฐิโยคะ โยคะคือทิฏฐิ (๔) อวิชชาโยคะ โยคะคืออวิชชา (ขุ.เถรี.อ.(บาลี) ๒/๙)

โยคโคจฉกะ : ธรรมที่ชื่อว่าโยคะเพราะประกอบสัตว์ผู้มีกิเลสไว้ในวัฏฏะ, สภาวธรรมที่ประกอบด้วยโยคะ มี ๖ หมวด หมวดละ ๒ ประการ คือ

๑. โยคทุกะ โยคาธมฺมา สภาวธรรมที่เป็นโยคะ โน โยคา ธมฺมา. สภาวธรรมที่ไม่เป็นโยคะ ๒. โยคนิยทุกะ โยคนิยา ธมฺมา. สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของโยคะ อโยคนิยา ธมฺมา สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของโยคะ ๓. โยคสัมปยุตตทุกะ โยคสมฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยโยคะ โยควิปฺปยุตฺตา ธมฺมา สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโยคะ ๔. โยคโยคนิยทุกะ โยคา เจว ธมฺมา โยคนิยา จ สภาวธรรมที่เป็นโยคะและเป็นอารมณ์ของโยคะ โยคนิยา เจว ธมฺมา โน จ โยคา สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของโยคะแต่ไม่เป็นโยคะ ๕. โยคโยคสัมปยุตตทุกะ โยคา เจว ธมฺมา โยคสมฺปยุตฺตา จ สภาวธรรมที่เป็นโยคะและสัมปยุตด้วยโยคะ โยคสมฺปยุตฺตา เจว ธมฺมา โน จ โยคาสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยโยคะแต่ไม่เป็นโยคะ ๖. โยควิปปยุตตโยคนิยทุกะ โยควิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา โยคนิยาปิสภาวธรรมที่วิปปยุตจากโยคะแต่เป็นอารมณ์ ของโยคะ (โยควิปฺปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา) อโยคนิยาปิ สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโยคะและไม่เป็นอารมณ์ของโยคะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๘/๑๑, อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๔๖/๓๑๙)

โยคสุข : สุขเพราะความเพียร หมายถึงความสุขที่เกิดจากความขยันหมั่นเพียร, เพียรทำอย่างต่อเนื่องในยามลำบาก จนสำเร็จพบความสุข ดังคำในอินทรียชาดก ที่สรภังคดาบสกล่าวแก่นารทดาบสตอนหนึ่ง ต่อจากสุขก็เป็นทุกข์ ต่อจากทุกข์ก็เป็นสุข เธอจะ

SAMPLE

เป็นผู้ได้รับทุกข์มากกว่าสุข ดังนั้นเธอพึงหวังสุขอันประเสริฐเถิด ผู้ใดในยามลำบากทนต่อความลำบากได้ ไม่คำนึงถึงความลำบาก ผู้นั้นเป็นนักปราชญ์ ย่อมเสวยโยคสุขอันเป็นที่สุดแห่งความลำบากนั้น (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๖๒/๒๙๕)

โยคสูตร : พระสูตรว่าด้วยโยคะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ)มี ๔ ประการ คือ (๑) กามโยคะ โยคะคือกาม (๒) ภวโยคะ โยคะคือภพ (๓) ทิฏฐิโยคะ โยคะคือทิฏฐิ (๔) อวิชชาโยคะ โยคะคืออวิชชา พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโยคะเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๓/๑๐๑)

โยคสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยโยคะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโยคะ (กิเลสที่ผูกมัดสัตว์ไว้) ๔ คือ (๑) กามโยคะ (๒) ภวโยคะ (๓) ทิฏฐิโยคะ (๔) อวิชชาโยคะ แล้วทรงอธิบายว่า กามโยคะ คือการที่บุคคลไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดกามทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง จึงทำให้เกิดความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความเยื่อใย ความหมกมุ่น ความกระหาย ความเร่าร้อน ความติด และความอยากในกามทั้งหลาย ภวโยคะ คือ การที่บุคคลไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดภพทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง จึงทำให้เกิดความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความเยื่อใย ความหมกมุ่น ความกระหาย ความเร่าร้อน ความติด และความอยากในภพทั้งหลาย ทิฏฐิโยคะ คือ การที่บุคคลไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดทิฏฐิทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง จึงทำให้เกิดความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความเยื่อใย ความหมกมุ่น ความกระหาย ความเร่าร้อน ความติด และความอยากในทิฏฐิทั้งหลาย อวิชชาโยคะ คือ การที่บุคคลไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดผัสสายตนะ ๖ ออกไปตามความเป็นจริง จึงทำให้เกิดความไม่รู้ ความไม่หยั่งรู้ในผัสสายตนะ แล้วตรัสอีก ความพรากจากโยคะ ๔ ประการ คือ (๑) ความพรากจากกามโยคะ (๒) ความพรากจากภวโยคะ (๓) ความพรากจากทิฏฐิโยคะ (๔) ความพรากจากอวิชชาโยคะ แล้วทรงอธิบายความพรากทั้ง ๔ ประการนี้ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๖)

โยคะ : 1. กิเลสเครื่องประกอบ,เครื่องเกาะเกี่ยว, สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ คือ ประกอบสัตว์ไว้ในภพ หรือผูกสัตว์ดุจเทียมไว้กับแอก มี ๔ คือ (๑) *กาม (๒) ภพ (๓) ทิฏฐิ (๔) อวิชชา* (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๒,๑๑/๓๕๔/๓๗๗)

2. ความเพียร (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔/๑๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โยคะ หมายถึงสภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพมี ๔ อย่าง (คือกามโยคะ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ คือกาม, ภวโยคะ สภาวะ

SAMPLE

อันประกอบสัตว์ไว้ในภพคือภพ, ทิฏฐิโยคะ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพคือทิฏฐิ,อวิชชาโยคะ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพคืออวิชชา) (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๔/๓๘,สำ.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐๔/๓๖๑)

โยคะซึ่งเป็นเหตุ : กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ มี ๔ ประการ อันได้แก่ กามโยคะ ภวโยคะ ทิฏฐิโยคะ และอวิชชาโยคะ,หมายถึงโยคะที่เป็นมูลให้เกิดกิเลสทั้งหลาย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๔/๘๕/๘๓๕)

โยคะอันเป็นทิพย์ : กิเลสเครื่องประกอบเบื้องสูง หมายถึงสังโยชน์เบื้องสูง ๕ ประการ อันได้แก่ รูปราคะ ความติดใจในรูปธรรม อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม มานะ ความถือว่าตัวเป็นนั่นเป็นนี่ อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน อวิชชา ความไม่รู้จริง ดังคำในฆฏิการสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามฆฏิการเทพบุตรว่า ภิกษุเหล่านั้นคือใครบ้าง ได้ข้ามพ้นเปือกตม คือบ่วงความตายที่ใครๆ ข้ามได้แสนยากละทิ้งกายมนุษย์แล้วก้าวล่วงโยคะอันเป็นทิพย์ได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๐/๖๔,๑๕/๑๐๕/๑๑๔)

โยคักเขมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะมาก คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญสติสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญา๒. เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ๓. เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ ... ๔. เจริญปีติสัมโพชฌงค์ ... ๕. เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์.... ๖. เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ .... (๗) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหรคตด้วยอัฏฐิกสัญญาอันอาศัย วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธน้อมไปในโวสสัคคะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๙๑)

โยคักเขมิสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมบรรยายที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ ได้แก่รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูเป็นต้น ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ตถาคตละได้แล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เพราะตถาคตได้บอกความเพียรที่ควรประกอบเพื่อละอายตนะภายนอก ๖ เหล่านั้น เพราะเหตุนั้นบัณฑิตจึงกล่าวว่า ตถาคตเป็นผู้มีความเกษมจากโยคะ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๔/๑๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บรรยาย ในที่นี้หมายถึงเหตุ (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๖๗-๒๖ ๘/๑๔๑)คำว่า ความเพียรที่ควรประกอบ หมายถึงสมถะและวิปัสสนาหรืออริยสัจ ๔ (สำ.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐๔/๓๖ ๑)

SAMPLE

โยคาวจร : ผู้หยั่งลงสู่ความเพียร, ผู้ประกอบความเพียร, ผู้เจริญภาวนา คือกำลังปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังคำในมหาเวทัลลสูตร ที่พระมหาโกฏฐิกเถระถามพระสารีบุตรเถระว่า พระโยคาวจรย่อมรู้ธรรมที่ตนจะพึงรู้ด้วยอะไร พระสารีบุตรเถระตอบว่า พระโยคาวจรย่อมรู้ธรรมที่ตนจะพึงรู้ด้วยปัญญาจักษุ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๑/๔๙๑) ; เขียน *โยคาพจร* ก็มี

โยคี : ฤษี, ผู้ปฏิบัติตามลัทธิโยคะ;ผู้ประกอบความเพียร,ผู้บำเพ็ญเพียร ในที่นี้หมายถึงผู้ประกอบความเพียรในกัมมัฏฐาน เป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลมในการประคองจิต ข่มจิต ทำจิต ให้ร่าเริง จิตตั้งมั่น และวางเฉย ดังคำในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่า โยคีใด ยกจิตไว้ในกาล(หนึ่ง) ข่มจิตในอีกกาลหนึ่ง ทำจิตให้รื่นเริงตามกาล ตั้งจิตให้มั่นในกาล เพ่งดูจิตตามกาล โยคีนั้น ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในกาล,ในกถาวัตถุ ฌานสังกันติกถา กล่าวไว้ว่า โยคีบุคคลเลื่อนจากฌานหนึ่งไปสู่ฌานหนึ่ง กล่าวคือเลื่อนจากปฐมฌานไปสู่ทุติยฌานได้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑๐/๖๑๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๑๓/๘๕๐); ดู *โยคาวจร*

โยชน์ : ชื่อมาตราวัดระยะทาง เท่ากับ ๔ คาวุต หรือ ๔๐๐ เส้น ดังคำในมธุรสูตรที่ พระเจ้ามธุระ อวันตีบุตร ตรัสแก่พระมหากัจจานะว่า พระคุณเจ้ากัจจานะ ถ้าพวกโยมได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นประทับอยู่ไกลถึง ๑๐ โยชน์ พวกโยมก็ต้องไปเฝ้า ฯลฯ พระคุณเจ้ากัจจานะ ถ้าพวกโยมได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นประทับ อยู่ไกลถึง ๑๐๐ โยชน์ พวกโยมก็ต้องไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ถึงแม้ว่าจะไกลสัก ๑๐๐ โยชน์ แต่เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เสด็จปรินิพพานเสียแล้ว พวกโยมขอถึงพระผู้มีพระภาคแม้เสด็จปรินิพพานแล้วพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะขอพระคุณเจ้ากัจจานะจงจำโยมว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๓/๓๙๑,๑๓/๓๖๕/๔๕๑,๑๓/๔๒๑/๕๒๙)

คำว่า โยชน์ มีปรากฏหลายแห่ง เช่น ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๖/๑๘๕,๑๔/๒๖๗/๓๑๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๘/๒๑๙,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๑๐/๑๑๐

โยธาชีวสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะ ผู้ใหญ่บ้านชื่อโยธาชีวะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามถึง ๒ ครั้งว่า พวกนักรบอาชีพผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์กล่าวว่า นักรบอาชีพผู้อุตส่าห์พยายามในการสงครามนักรบพวกอื่นสังหารนักรบอาชีพผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต ในข้อนี้พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างไร

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหมือนกันทั้ง ๒ ครั้งว่า จงพักปัญหาข้อนี้ไว้ อย่าถามเราเลย เมื่อเขาถามเป็นครั้งที่ ๓ จึงตอบว่า นักรบอาชีพผู้อุตส่าห์พยายามในการสงคราม มีจิตถูกเขายึด ทำไว้ผิด ตั้งไว้ไม่ดีในเบื้องต้นว่า สัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า จงถูกแทง จงขาดสูญ จงพินาศ หรืออย่าได้มี นักรบพวกอื่นสังหารนักรบอาชีพผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในนรกชื่อสรชิต ถ้าเขามีความเห็นอย่างพวกนักรบอาชีพผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์ย่อมถือว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิและผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิย่อมมีคติอย่างใดอย่างหนึ่ง ในคติ ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว นายโยธาชีวะได้ร้องไห้พร้อมกับกราบทูลว่าข้าพระองค์ร้องไห้เพราะถูกพวกนักรบอาชีพผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์หลอกลวงให้หลงมานาน แล้วกล่าวชมว่า พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนักเป็นต้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งจัณฑสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๕/๓๙๘)

โยธาชีวสูตร : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของนักรบพระผู้มีพระภาคตรัสว่าองค์ประกอบของนักรบที่คู่ควรแก่พระราชา เหมาะแก่พระราชา ถึงการนับว่าเป็นราชองครักษ์ ๓ คือ (๑) ยิงลูกศรได้ไกล (๒) ยิงไม่พลาด (๓) ทำลายกายขนาดใหญ่ได้ แล้วตรัสเปรียบเทียบกับองค์ประกอบของภิกษุผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย...เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของชาวโลก ๓ เหมือนกัน แต่องค์ประกอบของภิกษุมีความหมายว่า (๑) ยิงลูกศรได้ไกล หมายถึงเห็นขันธ์ ๕ ทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเราด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง (๒) ยิงไม่พลาด หมายถึงรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง(๓) ทำลายกายขนาดใหญ่ได้ หมายถึงทำลายกองอวิชชาใหญ่ได้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๔/๓๘๓)

โยธาชีวสูตร : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของนักรบอาชีพ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า องค์ประกอบของนักรบอาชีพ มี ๔ คือ นักรบอาชีพ (๑) ฉลาดในฐานะ (๒) ยิงลูกศรได้ไกล (๓) ยิงไม่พลาด (๔) ทำลายกายขนาดใหญ่ได้ เปรียบเทียบกับองค์ประกอบของภิกษุ มี ๔ คือ ภิกษุ (๑) ฉลาดในฐานะ คือมีศีล สำรวมในปาติโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบท (๒) ยิงลูกศรได้ไกล คือพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา (๓) ยิงไม่พลาด คือรู้ชัดอริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ตามความเป็น

SAMPLE

จริง (๔) ทำลายกายขนาดใหญ่ได้ คือทำลายอวิชชากองใหญ่ได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๑/๒๕๗)

โยธาชีวสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยนักรบอาชีพ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเปรียบเทียบภิกษุกับนักรบอาชีพ ๕ จำพวก คือ นักรบอาชีพ(๑) ผู้ที่พอเห็นฝุ่นฟุ้ง ก็หยุดนิ่ง ไม่อาจเข้าสู่สมรภูมิได้ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น พอเห็นฝุ่นฟุ้งคือ ได้ฟังว่า หญิงสาวรูปงามมีอยู่บ้านโน้น ก็หยุดนิ่ง ไม่อาจสืบต่อพรหมจรรย์ได้บอกลาสิกขา (๒) ผู้ที่เห็นฝุ่นฟุ้งก็อดทนได้ แต่เห็นยอดธงของข้าศึกเท่านั้น ก็หยุดนิ่ง ... ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น พอเห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ แต่พอเห็นยอดธงของข้าศึกคือ ได้เห็นหญิงสาวรูปงามคนนั้นด้วยตนเอง ก็หยุดนิ่ง ไม่อาจสืบต่อพรหมจรรย์ได้ บอกลาสิกขา (๓) ผู้ที่เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ เห็นยอดธงของข้าศึกก็อดทนได้ แต่ได้ยินเสียงกึกก้องของข้าศึก ก็หยุดนิ่ง ...ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ เห็นยอดธงของข้าศึกก็อดทนได้ แต่พอได้ยินเสียงกึกก้องของข้าศึกคือ ถูกหญิงสาวรูปงามคนนั้น ยิ้มแย้ม ปราศรัย กระซิกกระซี้ ยั่วยวน ก็หยุดนิ่ง ... (๔) ผู้ที่เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ ...ได้ยินเสียงกึกก้องของข้าศึกก็อดทนได้ แต่หวาดสะดุ้งต่อการประหารของข้าศึก ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ...ได้ยินเสียงกึกก้องของข้าศึกก็อดทนได้ แต่หวาดสะดุ้งต่อการประหารของข้าศึกคือถูกหญิงสาวรูปงามคนนั้น นั่งทับ นอนทับ ข่มขืน ก็เสพเมถุนธรรมทั้งที่ยังไม่บอกลาสิกขา (๕) ผู้ที่เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ เห็นยอดธงของข้าศึกก็อดทนได้ ได้ยินเสียงกึกก้องของข้าศึกก็อดทนได้ อดทนต่อการประหารของข้าศึกได้ เป็นผู้ชนะสงครามแล้วยึดค่ายของข้าศึกนั้นไว้ได้ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นก็อดทนได้ เห็นยอดธงของข้าศึกก็อดทนได้ แม้ได้ยินเสียงกึกก้องของข้าศึกก็อดทนได้ อดทนต่อการประหารของข้าศึกได้ ชนะสงครามแล้ว ยึดค่ายของข้าศึกนั้นไว้ได้ คือแม้ถูกข่มขืนอยู่ แต่ไม่พัวพัน ปลดเปลื้อง หลีกออกได้ แล้วหลีกไปตามประสงค์ บำเพ็ญเพียร บำเพ็ญสมณธรรมจนบรรลุธรรมถึงขั้นสูงสุดในที่สุด (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๑๒๖)

โยธาชีวสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยนักรบอาชีพ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเปรียบเทียบภิกษุกับนักรบอาชีพ ๕ จำพวก คือ นักรบอาชีพ(๑) ผู้ที่ถือดาบและโล่ผูกสอดธนูและแล่งแล้วเข้าสู่สมรภูมิ ทำการรบและถูกข้าศึกฆ่าตาย ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น อาศัยหมู่บ้านหรือนิคมบางแห่งอยู่ เข้าไปบิณฑบาตไม่รักษากาย วาจา จิต มีสติไม่ตั้งมั่น ไม่สำรวมอินทรีย์ เห็นมาตุคามนุ่งห่มไม่เรียบร้อย ถูกราคะรบกวนจิต เสพเมถุนธรรมทั้งที่ยังไม่บอกลาสิกขา (๒) ผู้ที่ถือดาบและโล่ผูกสอดธนูและแล่งแล้วเข้าสู่สมรภูมิ ทำการรบถูกข้าศึกทำร้ายได้รับบาดเจ็บ ถูกนำตัวส่งหมู่ญาติยังไม่ทันถึงก็

SAMPLE

เสียชีวิตในระหว่างทาง ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น อาศัยหมู่บ้านหรือนิคมบางแห่งอยู่ เข้าไปบิณฑบาตไม่รักษากาย วาจา จิต มีสติไม่ตั้งมั่น ไม่สำรวมอินทรีย์ เห็นมาตุคามนุ่งห่มไม่เรียบร้อย ถูกราคะรบกวนจิตแล้ว มีกายใจเร่าร้อน จึงคิดจะไปอารามแล้วบอกลาสิกขา แต่ยังไม่ถึงอารามก็บอกลาสิกขาเสียก่อน (๓) ผู้ที่ถือดาบและโล่ผูกสอดธนูและแล่งแล้วเข้าสู่สมรภูมิ ทำการรบถูกข้าศึกทำร้ายได้รับบาดเจ็บ ถูกนำตัวส่งหมู่ญาติ ได้รับการรักษาพยาบาล และเสียชีวิตด้วยอาการบาดเจ็บนั้นนั่นเอง ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น อาศัยหมู่บ้านหรือนิคมบางแห่งอยู่ เข้าไปบิณฑบาตไม่รักษากาย วาจา จิต มีสติไม่ตั้งมั่น ไม่สำรวมอินทรีย์ เห็นมาตุคามนุ่งห่มไม่เรียบร้อย ถูกราคะรบกวนจิตแล้ว มีกายใจเร่าร้อน จึงคิดจะไปอารามบอกลาสิกขา ถูกเพื่อนพรหมจารีอบรมพร่ำสอนให้เห็นโทษของกามทั้งหลาย แต่ก็ยังบอกลาสิกขา (๔) ผู้ที่ถือดาบและโล่ผูกสอดธนูและแล่งแล้วเข้าสู่สมรภูมิ ทำการรบถูกข้าศึกทำร้ายได้รับบาดเจ็บ ถูกนำตัวส่งหมู่ญาติ ได้รับการรักษาพยาบาลจนหายจากอาการบาดเจ็บนั้นฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น อาศัยหมู่บ้านหรือนิคมบางแห่งอยู่ เข้าไปบิณฑบาตไม่รักษากาย วาจา จิต มีสติไม่ตั้งมั่น ไม่สำรวมอินทรีย์ เห็นมาตุคามนุ่งห่มไม่เรียบร้อย ถูกราคะรบกวนจิตแล้ว มีกายใจเร่าร้อน จึงคิดจะไปอารามบอกลาสิกขา ถูกเพื่อนพรหมจารีอบรมพร่ำสอนให้เห็นโทษของกามทั้งหลาย จึงไม่บอกลาสิกขา (๕) ผู้ที่ถือดาบและโล่ผูกสอดธนูและแล่งแล้วเข้าสู่สมรภูมิ เป็นผู้ชนะสงครามและยึดค่ายของข้าศึกนั้นไว้ได้ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น อาศัยหมู่บ้านหรือนิคมบางแห่งอยู่ เข้าไปบิณฑบาต รักษากาย วาจา จิต มีสติตั้งมั่น สำรวมอินทรีย์ บำเพ็ญสมณธรรมจนบรรลุธรรมถึงขั้นสูงสุด ในที่สุด (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๖/๑๓๑)

โยธาชีวะ, ผู้ใหญ่บ้าน :ชื่อผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่ง มีปรากฏคามณิสังยุต ปกครองหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ท่านผู้นี้วันหนึ่ง เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินคำของพวกนักรบอาชีพผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อน ๆ กล่าวว่า นักรบอาชีพคนใดอุตส่าห์พยายามในการสงครามนักรบพวกอื่นสังหารนักรบอาชีพผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต แม้คำถามเช่นนี้ พระผู้มีพระภาคจะตรัสย้ำว่าอย่าทรงถาม ๓ ครั้ง แต่เมื่อผู้ถามอยากทราบ พระองค์จึงตรัสให้ฟังว่า นักรบอาชีพคนใดอุตส่าห์พยายามในการสงคราม จิตถูกเขายึด ทำไว้ผิด ตั้งไว้ไม่ดีในเบื้องต้นว่า สัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า จงถูกแทง จงขาดสูญ จงพินาศ หรืออย่าได้มี นักรบพวกอื่นสังหารนักรบอาชีพผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในนรกชื่อสรชิต ก็ถ้าเขามีความเห็นอย่างนี้ว่า นักรบอาชีพคนใดอุตส่าห์พยายามในการสงคราม นักรบ

SAMPLE

พวกอื่นสังหารนักรบอาชีพผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต ความเห็นของเขาเป็นมิจฉาทิฏฐิ และผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิเรากล่าวว่ามีคติอย่าง ๑ ใน ๒อย่าง คือนรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน" (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๕๕/๓๙๘)

โยนก, แคว้น : อาณาจักรโบราณทางทิศพายัพของชมพูทวีป ซึ่งคนในแคว้นนี้ มี ๒ จำพวก คือ เจ้า และทาส ดังคำในอัสสลายนสูตร ที่ พระผู้มีพระภาคตรัสถามอัสสลายนะว่า ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ท่านได้ฟังมาแล้วหรือว่า ในแคว้นโยนก แคว้นกัมโพชะ และปัจจันตชนบทอื่น ๆ มีวรรณะอยู่ ๒ จำพวกเท่านั้น คือ (๑) เจ้า (๒) ทาส เป็นเจ้าแล้วกลับเป็นทาส เป็นทาสแล้วกลับเป็นเจ้า(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๓/๕๐๔) (ปัจจุบันอยู่ในเขตอาฟกานิสถาน และอุซเบกิสถานกับตาจิกิสถานแห่งเอเชียกลาง) ชื่อว่าบากเตรีย(Bactria; เรียก Bactriana orZariaspa ก็มี) มีเมืองหลวงชื่อบากตรา(Bactra ปัจจุบันเรียกว่า Balkh อยู่ในภาคเหนือของอาฟกานิสถาน), เป็นดินแดนที่ชนชาติอารยันเข้ามาครอง แล้วตกอยู่ใต้อำนาจของจักรวรรดิเปอร์เซียโบราณ และคงเนื่องจากมีชนชาติกรีกเผ่าIonians มาอยู่อาศัยมาก ทางชมพูทวีปจึงเรียกว่า "โยนก" (ในคัมภีร์บาลีเรียกว่าโยนก บ้าง โยนะ บ้าง ยวนะ บ้าง ซึ่งมาจากคำว่า "Ionian" นั่นเอง)เฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพระเจ้าอเลกซานเดอร์มหาราช (Alexander the Great)กษัตริย์กรีก ยกทัพแผ่อำนาจมาทางตะวันออก ล้มจักรวรรดิเปอร์เซียลงได้ในปีที่ ๓๓๑ ก่อน ค.ศ. (ประมาณพ.ศ.๑๕๘) แล้วจะมาตีชมพูทวีป ผ่านบากเตรียซึ่งเคยขึ้นกับเปอร์เซียมาประมาณ ๒๐๐ ปี ก็ได้บากเตรียคือแคว้นโยนกนั้นในปีที่ ๓๒๙ ก่อน ค.ศ.(พ.ศ. ๑๖๐) จากนั้นจึงไปตั้งทัพที่เมืองตักศิลาในปีที่ ๓๒๖ ก่อน ค.ศ. เพื่อเตรียมเข้าตีอินเดีย แต่ในที่สุดทรงล้มเลิกพระดำรินั้นและยกทัพกลับในปีที่๓๒๕ ก่อน ค.ศ. ระหว่างทางเมื่อพักที่กรุงบาบิโลน ได้ประชวรหนักและสวรรคตเมื่อปีที่ ๓๒๓ ก่อน ค.ศ. แม่ทัพกรีกที่พระเจ้าอเลกซานเดอร์ตั้งไว้ดูแลดินแดนที่ตีได้ ก็ปกครองโยนกต่อมาโยนกตลอดจนคันธาระที่อยู่ใต้ลงมา(ปัจจุบันอยู่ในอาฟกานิสถานและปากีสถาน) จึงเป็นดินแดนกรีกและมีวัฒนธรรมกรีกเต็มที่ต่อมาไม่นาน เมื่อพระอัยกาของพระเจ้าอโศกมหาราช คือพระเจ้าจันทรคุปต์(เอกสารกรีกเรียก Sandrocottos หรือSandrokottos) ขึ้นครองแคว้นมคธตั้งราชวงศ์โมริยะ (รูปสันสกฤตเป็นเมารยะ) ขึ้นในปีที่ ๓๒๑ ก่อน ค.ศ.(พ.ศ. ๑๖๘) แล้วยกทัพมาเผชิญกับแม่ทัพใหญ่ของอเลกซานเดอร์ ชื่อซีลูคัส(Seleucus) ที่มีอำนาจปกครองดินแดนแถบตะวันออกรวมทั้งโยนกและคันธาระนั้น (ต่อมาได้เป็นกษัตริย์แห่งบาบิโลเนียถือกันว่าเป็นกษัตริย์แห่งซีเรียโบราณ)ซีลูคัสได้ยอมยกคันธาระให้แก่จันทรคุปต์แม้ว่า

SAMPLE

โยนกก็คงจะได้มาขึ้นต่อมคธด้วย ดังที่ศิลาจารึกของพระเจ้าอโศก (ครองราชย์พ.ศ. ๒๑๘–๒๖๐)กล่าวถึงแว่นแคว้นของชาวโยนกในเขตพระราชอำนาจ แต่ผู้คนและวิถีชีวิตที่นั่นก็ยังเป็นแบบกรีกสืบมาเมื่อพระเจ้าอโศกทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ใน พ.ศ.๒๓๕ แล้วพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้มอบภาระให้พระสงฆ์ไปเผยแพร่พระศาสนาในดินแดนต่างๆ ๙ สาย (เราเรียกกันว่าพระศาสนทูต) อรรถกถากล่าวว่า พระมหารักขิตเถระได้มายังโยนกรัฐหลังรัชกาลพระเจ้าอโศกมหาราชไม่เต็มครึ่งศตวรรษ ราชวงศ์โมริยะก็สลายลง ในช่วงเวลานั้น บากเตรียหรือโยนกก็ได้ตั้งอาณาจักรของตนเองเป็นอิสระ(ตำราฝ่ายตะวันตกบอกในทำนองว่าบากเตรียไม่ได้มาขึ้นต่อมคธ ยังขึ้นกับราชวงศ์ของซีลูคัส จนถึงปีที่ ๒๕๐ ก่อนค.ศ. ซึ่งยังอยู่ในรัชกาลพระเจ้าอโศก บากเตรียจึงแยกตัว จากราชวงศ์ของซีลูคัส ออกมาตั้งเป็นอิสระ แต่ศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกก็บอกชัดว่า มีแว่นแคว้นโยนกในพระราชอำนาจ อาจเป็นได้ว่า โยนกในสมัยนั้น มีทั้งส่วนที่ขึ้นต่อมคธ และส่วนที่ขึ้นต่อราชวงศ์กรีก ของซีลูคัส แล้วแข็งข้อแยกออกมา) จากนั้นบากเตรียได้มีอำนาจมากขึ้น ถึงกับขยายดินแดนเข้ามาในอินเดียภาคเหนือดังที่โยนกได้มีชื่อเด่นอยู่ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในสมัยของพระเจ้า Menander ที่พุทธศาสนิกชนเรียกว่า พญามิลินท์ ซึ่งครองราชย์(พ.ศ.๔๒๓-๔๕๓) ที่เมืองสาคละ(ปัจจุบันเรียกว่า Sialkot อยู่ในแคว้นปัญจาบ ที่เป็นส่วนของปากีสถาน)หลังรัชกาลพญามิลินท์ไม่นาน บากเตรียหรือโยนกตกเป็นของชนเผ่าศกะที่เร่ร่อนรุกรานเข้ามา แล้วต่อมาก็เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรกุษาณ(ที่มีราชายิ่งใหญ่พระนามว่ากนิษกะ, ครองราชย์พ.ศ.๖๒๑–๖๔๔) หลังจากนั้นก็มีการรุกรานจากภายนอกมาเป็นระลอก จนกระทั่งประมาณ ค.ศ.๗๐๐ (ใกล้พ.ศ.๑๓๐๐) กองทัพมุสลิมอาหรับยกมาถึงและเข้าครอบครองโยนกก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งแห่งดินแดนของชนชาวมุสลิมสืบมาชื่อโยนกก็เหลืออยู่แต่ในประวัติศาสตร์(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

โยนิ : กำเนิด หมายถึงกำเนิดของสัตว์ มี ๔ จำพวก คือ *(๑)* ชลาพุชโยนิ เกิดในครรภ์ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ เช่น คน แมว *(๒)* อัณฑชโยนิ เกิดในไข่ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่ เช่น นก ไก่ *(๓)* สังเสทชโยนิ เกิดในไคล กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถ้าไคล คือ ที่ชื้นแฉะสกปรกเช่น หนอนบางอย่าง *(๔) โอปปาติกโยนิ* เกิดผุดขึ้น กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้นเช่น เทวดา สัตว์นรก (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓)

โยนิโสมนสิการ :การทำในใจโดยแยบคาย,กระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย,การพิจารณาโดยแยบคาย,การใช้ความคิดถูกวิธี, คือพิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริงโดยสืบค้นหาเหตุผลไปตามลำดับจนถึงต้นเหตุแยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์

SAMPLE

แห่งเหตุปัจจัย หรือตริตรองให้รู้จักสิ่งที่ดีที่ชั่ว ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นโดยอุบายที่ชอบ ซึ่งจะมีให้เกิดอวิชชาและตัณหา, ความรู้จักคิด, คิดถูกวิธี,การมนสิการโดยแยบคาย ดังคำในสัพพาสวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรากล่าวความสิ้นอาสวะของภิกษุผู้รู้ผู้เห็นอะไร (คือ)ผู้รู้ ผู้เห็นโยนิโสมนสิการ และอโยนิโสมนสิการ เมื่อภิกษุมนสิการโดยไม่แยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญเมื่อภิกษุมนสิการโดยแยบคายอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘)

คำว่า โยนิโสมนสิการ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖,๑๑/๓๕๑/๓๖๘,๑๑/๓๕๙/๔๑๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘,๑๒/๔๕๒/๔๙๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๖๒/๔๗,๑๙/๘๓/๕๔,๑๙/๑๙๔/๑๒๗,๑๙/๒๑๓/๑๔๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐/๔,๒๐/๖๖/๑๒) ; เทียบ *อโยนิโสมนสิการ*

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โยนิโสมนสิการ หมายถึงการทำไว้ในใจโดยถูกอุบายโดยถูกทาง กล่าวคือการนึก การน้อมนึก การผูกใจ การใฝ่ใจ การทำไว้ในใจในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์ ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็น อนัตตา หรือโดยสัจจานุโลมิกญาณ (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๕/๗๑)

โยนิโสมนสิการสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยบคาย ดังคำในโยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด โยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยบคาย) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๕/๔๔,๑๙/๖๙/๔๙)

โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร : พระสูตรว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา มี ๖ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร : พระสูตรว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โยนิโสมนสิการสัมปทาเป็นบุพนิมิต เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๕/๔๔)

2.โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โยนิโสมนสิการสัมปทาเป็นบุพนิมิต เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นจุดหมาย เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๖๒/๔๖)

3.โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โยนิโสมนสิการสัมปทาเป็นธรรมอันเอก เพื่อให้

SAMPLE

เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๖๙/๔๙)

4.โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โยนิโสมนสิการสัมปทาเป็นธรรมอันเอก เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นจุดหมาย เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๗๖/๕๑)

5.โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่เห็นธรรมอันเอกอื่น นอกจากโยนิโสมนสิการสัมปทาซึ่งเป็นธรรมอันเอก เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓/๕๔)

6.โยนิโสมนสิการสัมปทาสูตร[๖] : พระสูตรว่าด้วยโยนิโสมนสิการสัมปทา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่เห็นธรรมอันเอกอื่น นอกจากโยนิโสมนสิการสัมปทาซึ่งเป็นธรรมอันเอก เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นจุดหมาย เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๐/๕๖)

โยนิโสมนสิการสูตร : พระสูตรว่าด้วยการมนสิการโดยแยบคายพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การมนสิการโดยแยบคายทำให้โพชฌงค์ ๗ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๗/๑๔๙)

โยนี : อวัยวะสืบพันธุ์ของหญิง คือมดลูก;ที่เกิด, ต้นกำเนิด; ปัญญา,ในที่นี้หมายถึงมดลูก ดังคำในอัสสลายนสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อัสสลายนะ นางพราหมณีของพราหมณ์ทั้งหลายมีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดบุตรบ้าง ให้บุตรดื่มนมบ้าง ปรากฏอยู่ พราหมณ์เหล่านั้นซึ่งเป็นผู้เกิดจากโยนีเหมือนกัน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๒/๕๐๓)

โยพพนมทะ : ความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว,เป็นข้อ ๒ ในความมัวเมา ๓ อันได้แก่ (๑) อาโรคยมทะ (ความมัวเมาในความไม่มีโรค) (๒) โยพพนมทะ (ความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว) (๓) ชีวิตมทะ (ความมัวเมาในชีวิต),ในวิภังค์ อธิบายลักษณะความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาวไว้ว่า ความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความเป็นหนุ่มเป็นสาว นี้เรียกว่า โยพพนมทะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔,๓๕/๘๔๔/๕๔๗)

SAMPLE

อักษร ร จำนวน ๗๐๔ ศัพท์

รกชัฏ : รกยุ่ง, รกอย่างป่าทึบ เต็มไปด้วยหนาม,มุ่งหมายอธิบายหลักธรรมฝ่ายอกุศลธรรม เช่นมิจฉาทิฏฐิที่ว่าความเห็นว่าโลกเที่ยงเป็นต้น ดังคำในอัคควัจฉโคตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วัจฉะ ทิฏฐิว่า โลกเที่ยง นั้น เป็นรกชัฏคือทิฏฐิ เป็นกันดารคือทิฏฐิ เป็นเสี้ยนหนามคือทิฏฐิ เป็นความดิ้นรนคือทิฏฐิ เป็นสังโยชน์คือทิฏฐิ ก่อให้เกิดความทุกข์ ความลำบาก ความคับแค้น และความเร่าร้อน,ในวีโณปมสูตร อธิบายไว้ว่า ทางนั้นมีภัย มีภัยจำเพาะหน้า มีหนามรกชัฏ เป็นทางอ้อม เป็นทางผิด และไปลำบาก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๙/๒๒๒,ส.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๖/๒๕๙)

รกชัฏคือทิฏฐิ : รกยุ่งด้วยความเห็นผิด, ความเห็นที่รกยุ่ง หมายถึงคนที่มีความรกยุ่งด้วยความเห็นผิด เช่นความเห็นโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยงเป็นต้น อันก่อให้เกิดความทุกข์ ความลำบาก ความคับแค้น และความเร่าร้อน,จัดเป็นความเห็นอันเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ดังคำในปุคคลบัญญัติ ที่อธิบายทิฏฐิวิบัติไว้ว่า ทิฏฐิวิบัติ เป็นไฉน ความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้ง โลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งไม่มีในโลก ดังนี้ ทิฏฐิความเห็นผิด รกชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๖๒/๑๖๑)

รกรุงรัง : เต็มด้วยสิ่งสกปรก ในที่นี้มุ่งหมายถึงใจเต็มด้วยกิเลสตัณหา คือรกรุงรังด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น ดังคำในกุหกพราหมณวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภพราหมณ์โกหกมีวัตรดังค้างคาวแล้วตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เจ้าคนมีปัญญาทราม การเกล้าชฎา การครองหนังเสือ จะมีประโยชน์อะไรสำหรับเจ้า ภายนอกของเจ้าเปล่งปลั่งเกลี้ยงเกลา แต่ภายในของเจ้ารกรุงรัง,ในโคธชาดก พญาเหี้ยโพธิสัตว์ติเตียนดาบสว่า นี่เจ้าผู้โง่เขลา จะมีประโยชน์อะไรแก่เจ้า ด้วยชฎาและการนุ่งห่มหนังเสือเหลืองภายในของเจ้าแสนจะรกรุงรัง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๙๔/๑๕๗,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๘/๕๖)

รชนียสัญญิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่จูงใจให้กำหนัด ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตะวันได้ทูลถามปัญหา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ สิ่งใดจูงใจให้กำหนัด เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น” (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๐/๑๑๐)

รชนียสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้กำหนัด พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เถระ ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่เคารพของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) กำหนัดในสิ่งที่เป็นเหตุให้กำหนัด (๒) ขัดเคืองในสิ่งที่

SAMPLE

เป็นเหตุให้ขัดเคือง (๓) หลงในสิ่งที่เป็นเหตุให้หลง (๔) โกรธในสิ่งที่เป็นเหตุให้โกรธ (๕) มัวเมาในสิ่งที่เป็นเหตุให้มัวเมา ส่วนภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่เคารพของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๘๑/๑๔๙)

รโชธาตุ : ธาตุคือปุ่มคือที่งอกตรงข้อหรือตา เช่น อ้อย ไม้ไผ่ และไม้อ้อ ดังคำในสามัญญผลสูตร สันทกสูตร มหาทิฏฐิสูตร ในเรื่องนัตถิกวาทะ ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ที่กล่าวถึงรโชธาตุไว้ว่า อินทรีย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓๐๐ รโชธาตุ๕ ๓๖ สัญญีครรภ์ ๗ อสัญญีครรภ์ ๗ ฯลฯ เหล่านี้ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่าย ไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า รโชธาตุ ที่งอกซึ่งอยู่ที่ข้อหรือตา เช่นอ้อย ไม้ไผ่ และไม้อ้อ เป็นต้น (ที.สี.อ. (บาลี) ๑๖๘/๑๔๘)

รณัญชหะ : ผู้ละข้าศึกคือกิเลส ดังคำในสีลสัมปันนสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดสมบูรณ์ด้วยศีล สมบูรณ์ด้วยสมาธิ สมบูรณ์ด้วยปัญญา สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ เป็นผู้กล่าวสอนให้รู้แจ้ง ชี้แจงให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง เป็นผู้สามารถกล่าวบรรยายสัทธรรมให้เข้าใจง่าย ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย เพราะเมื่อภิกษุเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุผู้ทรงคุณดังกล่าวนั้น สีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ แม้ที่ยังไม่บริบูรณ์ก็จะถึงความ บริบูรณ์ด้วยภาวนา ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทรงคุณเห็นปานนี้นั้น เราเรียกว่าศาสดา บ้างสัตถวาหะ (ผู้นำหมู่คณะ) บ้าง รณัญชหะ(ผู้ละข้าศึกคือกิเลส) บ้าง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๔๘๓)

รตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยรัตนะอันประณีต พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสรตนสูตรนี้แก่ท่านพระอานนทเถระที่ประตูพระนครเวสาลี เพื่อให้ท่านเรียนแล้วทำพระปริตรโดยวิธีใช้บาตรบรรจุน้ำ แล้วสวดรตนสูตร พร้อมทั้งประพรมน้ำพระพุทธมนต์ทั่ว ทั้งพระนครเวสาลี เป็นเหตุให้อุปัทวะทั้งหลายหายไปหมดสิ้น เมื่อท่านพระอานนทเถระเดินประพรมน้ำพระพุทธมนต์จนทั่วพระนครแล้วกลับมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่สัณฐาคารศาลาของเจ้าลิจฉวี พระองค์ได้ตรัสรตนสูตรเพื่อโปรดชาวเมืองอีกครั้งหนึ่ง รตนสูตร เป็นสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสมุ่งแสดงแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพื่อทรงเปรียบเทียบให้เห็นว่า พระรัตนตรัย คือ พุทธรัตนะ ธัมมรัตนะ และสังฆรัตนะ เป็นรัตนะที่สูงสุดประเสริฐสุดยิ่งกว่ารัตนะทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ ที่ตรัสว่าพุทธรัตนะ เป็นรัตนะ

SAMPLE

ประเสริฐที่สุด เพราะไม่มีใครจะเปรียบเทียบพระพุทธเจ้าได้ในเรื่องคุณธรรม คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เพราะยากนักที่จะบังเกิดในโลก ความเป็นพุทธะนั้นต้องใช้เวลาบำเพ็ญบารมีนานตลอดอสงไขยกัป เพราะเป็นผู้ทำให้สำเร็จอนุตตริยะ ๖ มีทัสสนานุตตริยะ เป็นต้น เป็นผู้ก่อให้เกิดความยินดีในรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ อริยมรรค ๔ และอริยผล ๔ ที่ตรัสว่าธัมมรัตนะ เป็นรัตนะประเสริฐที่สุด เพราะพระธรรมเป็นที่สิ้นกิเลส ปราศจากราคะ ที่ตรัสว่าสังฆรัตนะเป็นรัตนะประเสริฐที่สุด เพราะพระสงฆ์เป็นผู้รู้แจ้งธรรมตามพระพุทธเจ้า และเป็นบุญเขตที่ให้ ทักษิณาทานมีผลมากแก่บุคคลผู้ถวาย (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑/๙,ขุ.ขุ.อ. ๖/๑๔๔-๑๗๖)

อนึ่ง รตนสูตรนี้ เป็นสูตรแสดงถึงอานุภาพแห่งพระรัตนตรัยโดยตรง เมื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายรู้คุณค่าของพระรัตนตรัย ยอมรับ นับถือ บูชาพระรัตนตรัย เป็นที่พึ่งที่ระลึกแล้ว ย่อมก่อให้เกิดพลังใจในการต่อสู้อดทน และฟันฝ่าเพื่อเอาชนะอุปสรรค ปัญหา ตลอดถึงภัยทั้งหลายทั้งมวลได้ ไม่ท้อแท้ มุ่งสร้างแต่ประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและส่วนรวมอย่างเด็ดเดี่ยว ในที่สุด อุปสรรค ปัญหา และภัยทั้งหลายก็จะพ่ายแพ้ไป จะประสบแต่สุขสวัสดิ์ตลอดกาลนาน (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๒๔/๕๕๓)

รตนัคฆิปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของพระพุทธเจ้านามว่าเรวตะ สมัยที่เป็นพระเรวตราชกุมารแห่งกรุงสุธัญญกะ ซึ่งมีพระเจ้าวิปุละปกครอง ดังคำในเรวตพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า เรวตราชกุมาร ทรงครองฆราวาสอยู่ ๖,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุทัสสนปราสาท รัตนัคฆิปราสาท และอาเวฬปราสาท ตกแต่งสวยงาม บังเกิดเพราะบุญกรรม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๑๖)

รติวัฑฒปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของพระพุทธเจ้านามว่ากกุสันธะ สมัยที่เป็นกกุสันธกุมารแห่งกรุงเขมวดี ซึ่งมีอัคคทัตตพราหมณ์เป็นพุทธบิดา และมีนางวิสาขาพราหมณีเป็นพุทธมารดา ดังคำในกกุสันธพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า กกุสันธกุมาร์ได้ครองฆราวาสอยู่ ๔,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือกามวัฑฒปราสาท กามสุทธิปราสาท และรติวัฑฒปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๗๐๔)

รถการเปติวัตถุ : เรื่องนางเวมานิกเปรตผู้อาศัยอยู่ที่สระรถการ เป็นเรื่องของหญิงคนหนึ่งครั้งศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ นางได้รักษาศีล ให้ทานแด่พระสงฆ์ผู้มีศีลาจารวัตรเป็นประจำ ครั้นตายแล้วได้ไปเกิดเป็นนางเวมานิกเปรตที่สระรถการบนภูเขาหิมพานต์ เพราะยังมีกรรมเก่าอยู่ มาณพชาวกรุงพาราณสีไปพบนาง จึงได้ถาม-ตอบกัน (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๓๙/๒๓๖)

รถเทียมด้วยแกะ : ราชพาหนะของพระเจ้ามหาชนกมหาราช แห่งกรุงมิถิลา,ราชพาหนะที่ติดเครื่องรบ ชักธงชัยเฉลิมพลประจำ หุ้มด้วยหนังเสือเหลืองและเสือโคร่ง ประดับด้วยเครื่อง

อลังการพร้อมสรรพ,ในขณะที่นั่งราชพาหนะไปกับสารถีก็ทรงดำริคิดอยากจะออกบวชเป็นประจำ ดังคำในมหาชนกชาดก ที่พระเจ้ามหาชนกดำริว่า เมื่อไร เราจักละรถเทียมด้วยแกะที่ติดเครื่องรบ ชักธงชัยเฉลิมพลประจำ หุ้มด้วยหนังเสือเหลืองและเสือโคร่ง ประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ มีนายสารถีสวมเกราะถือธนูขึ้นขี่ประจำ ออกบวชได้ การละรถเทียมด้วยแกะเห็นปานนี้ออกบวชนั้น จักสำเร็จได้เมื่อไรหนอ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๖/๒๑๒,๒๘/๑๘๗/๒๑๒,๒๘/๒๑๙/๒๑๗)

รถพระที่นั่ง : รถของพระราชาและราชวงศ์ ดังคำในโกสัมพิกขันธกะ ที่ ทีฆาวุกุมารทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้วจัดเทียมรถไว้ได้กราบทูลพระเจ้าพรหมทัตว่า ขอเดชะ รถพระที่นั่งเทียมเสร็จแล้ว เวลานี้ขอได้ทรงโปรดทราบเวลาอันควรเถิด,ในวิธุรชาดก กล่าวถึงคนสามัญชนที่เป็นเสวก ไม่ควรนั่งรถพระราชพาหนะกับเจ้านายดังคำในวิธุรชาดกที่วิธุรบัณฑิต กล่าวราชวสตีธรรมตอนหนึ่งว่า ราชเสวกไม่พึงนั่งร่วมพระภัทรบิฐ พระบัลลังก์ เก้าอี้พระที่นั่ง เรือพระที่นั่งและรถพระที่นั่งด้วยการทนงตัวว่าเป็นคนโปรดปราน ราชเสวกนั้นพึงอยู่ในราชสำนักได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๓/๑๙๕,๑๐/๒๖๖/๑๙๘,๑๐/๒๖๗/๑๙๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๘๖/๔๑๖)

รถลัฏฐิชาดก : ว่าด้วยปุโรหิตโกรธประหารผู้อื่นด้วยปะฏัก มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า อำมาตย์โพธิสัตว์เป็นผู้พิพากษาของพระเจ้าพรหมทัต ได้ชำระความเรื่องปุโรหิตใส่ความว่าพวกเกวียนทำร้าย ให้เป็นไปโดยถูกต้องตามธรรม เนื่องจากปุโรหิตขับรถไปสวนกับพวกเกวียนในทางคับแคบ เขาบอกให้พวกเกวียนหลีกทางให้ ในขณะที่พวกเกวียนกำลังหลีก เขาโกรธว่าทำไม่ได้อย่างใจจึงลงจากรถม้าเอาปะฏักตีเข้าที่แอกของเกวียนเล่มแรกอย่างแรก ปะฏักสะท้อนกลับมากระทบที่หน้าผากของเขาอย่างแรง เกิดรอยบวมขึ้นชัดเจน เขานำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระราชาว่าพวกเกวียนทำร้าย ให้ปรับสินไหม ๑.๐๐๐ กหาปณะ พระราชาไม่ทันพิจารณาก็สั่งปรับทันที พระโพธิสัตว์เห็นว่าตัดสินไม่ถูกต้องเพราะพระราชาไม่ทันพิจารณาให้ถี่ถ้วนก่อนติดสินไม่ดี จึงชำระความเสียใหม่ให้เป็นไปโดยถูกต้องแล้วกราบทูลพระราชาว่า คนบางคนทำร้ายตนเองกลับพูดว่า ถูกทำร้าย ตนเองชนะกลับพูดว่าแพ้ ดังนั้นจึงไม่ควรเชื่อถือโจทก์ฝ่ายเดียว บุคคลผู้เป็นบัณฑิตควรฟังฝ่ายจำเลยบ้าง เมื่อฟังความทั้งสองฝ่ายแล้วตัดสินไปตามนั้นเป็นการดี จากนั้นได้ถวายโอวาทต่อไปว่า คฤหัสถ์ผู้บริโภคกามเกียจคร้านไม่ดี บรรพชิตไม่สำรวมไม่ดี พระราชาไม่ใคร่ครวญก่อนแล้วทำไม่ดี การที่บัณฑิตโกรธไม่ดี ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเจ้าแห่งทิศ กษัตริย์ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วจึงควรทำ ไม่ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วไม่ควรตัดสินใจ เกียรติยศย่อมเจริญแก่พระราชาผู้

SAMPLE

ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ พระราชได้สดับดังนั้นจึงตัดสินคดีใหม่ให้ถูกต้องและให้ปรับสินไหมแก่ปุโรหิต (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๒๕/๑๘๒)

รถวินีตสูตร : พระสูตรว่าด้วยราชรถ ๗ ผลัด ท่านพระปุณณมันตานีบุตรแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบและมีอุปมาอุปไมยแก่ท่านพระสารีบุตร ณ ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบคำถามเรื่องจุดหมายของการประพฤติพรหมจรรย์ ท่านพระสารีบุตรรู้สึกยินดีที่ท่านพระปุณณมันตานีบุตรได้รับคำยกย่องเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า มักน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่ชอบคลุกคลี ประกอบความเพียร สมบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะแล้วชักชวนเพื่อนพรหมจารีให้ประพฤติเหมือนตน จึงได้ถามว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่อวิสุทธิ ๗ ประการคือ (๑) สีลวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งศีล) (๒) จิตตวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งจิต) (๓) ทิฏฐิวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งความเห็น) (๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งญาณเครื่องข้ามพ้นความสงสัย) (๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือไม่ใช่ทาง)(๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน) (๗) ญาณทัสสนวิสุทธิ(ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ)หรือ ท่านตอบว่า ไม่ใช่ แล้วอุปมาให้ฟังว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากพระราชวังในกรุงสาวัตถีไปถึงเมืองสาเกตด้วยราชรถ ๗ ผลัด แต่ละผลัดต่างก็มีเป้าหมาย คือพระองค์ทรงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๑ ที่ประตูพระราชวังเสด็จไปจนถึงรถพระที่นั่งผลัดที่ ๒ ก็จะทรงสละผลัดที่ ๑ ไปประทับรถผลัดที่ ๒ เมื่อไปถึงผลัดที่ ๓ ก็จะทรงสละผลัดที่ ๒ ไปประทับรถผลัดที่ ๓ อย่างนี้เรื่อยไปจนกระทั่งเสด็จไปถึงประตูเมืองสาเกตด้วยรถพระที่นั่งผลัดที่ ๗ ข้อนี้ฉันใด การจะบรรลุอนุปาทาปรินิพพานก็ใช้วิสุทธิทั้ง ๗ ประการ เป็นเป้าหมาย คือ สีลวิสุทธิมีจิตตวิสุทธิเป็นเป้าหมาย จิตตวิสุทธิมีทิฏฐิวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ทิฏฐิวิสุทธิมีกังขาวิตรณวิสุทธิเป็นเป้าหมาย กังขาวิตรณวิสุทธิมีมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิมีปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิมีญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย และญาณทัสสนวิสุทธิมีอนุปาทาปรินิพพานเป็นเป้าหมายฉันนั้น เมื่อสอบถามกันและกันจบลง พระเถระทั้ง ๒ รูปต่างมีใจชื่นชมภาษิตของกันและกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๓)

รถสูตร : พระสูตรว่าด้วยรถ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นเครื่องปรากฏของรถ อะไรเป็นเครื่องปรากฏของไฟ อะไรเป็นเครื่องปรากฏของรัฐ และอะไรเป็นเครื่องปรากฏของหญิง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ

SAMPLE

ว่า ธงเป็นเครื่องปรากฏของรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏของไฟ พระราชาเป็นเครื่องปรากฏของรัฐ ภัสดาเป็นเครื่องปรากฏของหญิง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๒/๗๙)

รเถสภะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของสรณคมนิยเถระ ท่านเถระกล่าวถึงประวัติของตนสมัยพระพุทธเจ้าว่าปทุมุตตระตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าได้ถึงพระองค์ผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ผู้คงที่ว่าเป็นสรณะเป็นคนแรกข้าพเจ้าไม่ไปเกิดยังทุคติเลยตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ มีพระนามว่ามหาทุนทุภิและพระนามว่ารเถสภะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙/๒๖๕)

รโถปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรถ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในการบริโภคอาหารและประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนืองๆย่อมมีสุขโสมนัสอยู่ในปัจจุบันและย่อมปรารภเหตุเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ ซึ่งภิกษุเหล่านั้นมีลักษณะอย่างนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๙/๒๓๙)

ร่มขาว : ชนิดร่มอย่าง ๑ ในบรรดาร่ม ๓ อย่าง ที่อนุญาต ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า ที่ชื่อว่า ร่ม ได้แก่ร่ม ๓ ชนิด คือ (๑) ร่มขาว (๒) ร่มลำแพน (๓) ร่มใบไม้ ที่เย็บเป็นวงกลมเย็บเข้ากับซี่,ร่มขาว คนวรรณะพราหมณ์มักใช้สอย ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า ชาณุสโสณิพราหมณ์ออกจากกรุงสาวัตถีด้วยรถเทียมด้วยม้าขาวล้วน นัยว่า ม้าที่เทียมเป็นม้าขาว เครื่องประดับขาวตัวรถขาว ประทุนขาว เชือกขาว ด้ามประตักขาว ร่มขาว ผ้าโพกขาว,ใน เอกฉัตติยเถราปทาน กล่าวถึงร่มขาวใช้กันแดด ดังคำที่พระเอกฉัตติยเถระกล่าวถึงประวัติของตนว่า แม้ในวันนี้ ชนทั้งหลายก็พากันกั้นร่มขาว ให้ข้าพเจ้าตลอดกาลทุกเมื่อ(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๑๘๑/๓๕๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔/๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๔/๙๘)

ร่มขาวคือพระสัทธรรม : วิมุตติ ดังคำในกัสสปพุทธวงศ์ กล่าวว่า พระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ ประทานภูษาคือวิชชา ๓ พวงมาลัยสำหรับสวมศีรษะคือผล ๔ เครื่องอาภรณ์คือ อภิญญา ๖ และดอกไม้เครื่องประดับคือพระธรรม ร่มขาวคือพระสัทธรรมอันเป็นเครื่องป้องกันบาป ทรงเนรมิตดอกไม้ คือความไม่มีเวรภัยไว้ให้เสร็จแล้ว พระองค์ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔๘/๗๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ร่มขาว หมายถึงวิมุตติ (ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๒๖/๓๘๘)

ร่มเงาปราสาท : ที่บังแดดช่วงบ่ายถึงเย็น ณ บริเวณที่มีประสาทสูง ทิศตะวันออก ดังคำในอัคคัญญสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ในบุพพารามเขตกรุงสาวัตถี ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคทรงออกจากการหลีกเร้นแล้ว

ได้เสด็จลงจากปราสาททรงจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งที่ร่มเงาปราสาท (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓,๑๑/๑๑๒/๘๓)

รมณียกุฏิกเถรคาถา : คาถาของพระรมณียกุฏิกเถระ ท่านพระรมณียกุฏิกเถระกล่าวไว้ว่า กุฏีของเราน่ารื่นรมย์ เป็นที่พอใจ ทายกผู้มีศรัทธาถวายไว้ อาตมาไม่ต้องการพวกผู้หญิง พวกเธอจงไปในที่ที่พวกเขาต้องการพวกผู้หญิงเถิด (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๘/๓๒๔)

รมณียวิหารีเถรคาถา : คาถาของพระรมณียวิหารีเถระ ท่านพระรมณียวิหารีเถระกล่าวไว้ว่า ขอท่านทั้งหลายจงจำข้าพเจ้าว่า เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ชื่อว่าสมบูรณ์ด้วยทัศนะ เพราะพลั้งพลาดแล้วสามารถตั้งตนได้ เหมือนโคอาชาไนยเจริญเต็มที่ พลาดล้มแล้วลุกขึ้นยืนใหม่ได้ ฉะนั้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๕/๓๑๙)

รมณียสถาน : สถานที่ให้ความรื่นรมย์, สถานที่ให้ความบันเทิงใจ หมายถึงสถานที่สงัดเงียบปราศจากมนุษย์ เป็นที่ยินดีแห่งใจ ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรที่กล่าวไว้ว่า อุตตรกุรุทวีปเป็นรมณียสถาน มีภูเขาหลวงชื่อสิเนรุ แลดูงดงาม ตั้งอยู่ทางทิศใด พวกมนุษย์ซึ่งเกิดในอุตตรกุรุทวีปนั้น ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตน ไม่ถือครอง,ในธรรมบท ขทิรวนิยเรวตเถรวัตถุ กล่าวไว้ว่า พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่สถานที่ใด คือจะเป็นบ้านก็ตาม ป่าก็ตาม ที่ลุ่มก็ตาม ที่ดอนก็ตามสถานที่นั้น เป็นรมณียสถาน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๕,๑๑/๒๙๑/๒๓๙,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๘/๖๐,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๔๙/๗๕๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า รมณียสถาน ในคาถานี้มีนัยว่า แม้ในหมู่บ้านจะหาความสงบกายไม่ได้ก็จริง แต่พระอรหันต์ทั้งหลายก็ได้ความสงบใจ เพราะอารมณ์ทั้งหลายหาทำจิตของท่านให้หวั่นไหวได้ไม่ ดังนั้นที่ไหนก็ตามย่อมเป็นที่พระอรหันต์อยู่ได้ และที่นั้นย่อมเป็นสถานที่รื่นรมย์ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๗๒)

รวบถือ : รวบถือ (อนิมิตฺตคฺคาหี มองภาพด้านเดียว) คือ มองภาพรวมโดยเห็นเป็นหญิงหรือชาย เห็นว่ารูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสที่อ่อนนุ่ม เป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยอำนาจฉันทราคะ ซึ่งเป็นการมองภาพรวมโดยไม่พิจารณาลงไปในรายละเอียด เช่นมองว่า รูปนั้นสวย รูปนี้ไม่สวย ดังคำในสามัญญผลสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้วรวบถือ๒ แยกถือ๓ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๗/๓๗๘,๑๒/๔๒๑/๔๕๕)

SAMPLE

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕,๑๓/๒๔/๒๗,๑๓/๔๑๙/๕๒๕,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๐/๑๔๒,๑๘/๑๒๗/๑๕๔,๑๘/๒๓๙/๒๔๐องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๔๓๓,๒๔/๙๙/๒๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า รวบถือ ในที่นี้หมายถึงการมองภาพด้านเดียว คือมองภาพรวมโดยเห็นเป็นหญิงหรือเป็นชาย เช่น เห็นว่ารูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสที่อ่อนนุ่ม เป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยอำนาจฉันทราคะ (อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๑๓๕๒/๔๕๖-๗)

รส,รสเค็ม : สิ่งที่รู้ได้ด้วยลิ้น เช่น เปรี้ยว หวาน เค็ม ฝาด ดังคำในขัชชนียสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะอะไรจึงเรียกว่าวิญญาณ เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า วิญญาณ รู้แจ้งอะไร รู้แจ้งรสเปรี้ยวบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสหวานบ้าง รสขื่นบ้าง รสไม่ขื่นบ้าง รสเค็มบ้าง รสไม่เค็มบ้าง เพราะรู้แจ้งจึงเรียกว่า วิญญาณ(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๙/๒๑๒) หรือดังคำที่กล่าวถึงรสเค็ม ในจูฬวรรค ที่กล่าวไว้ว่า มหาสมุทรมีรสเดียว คือรสเค็ม (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๑)

คำว่า รส,รสเค็ม มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๙๖/๓๒๗,๑๐/๓๙๗/๓๒๗,๑๐/๔๐๐/๓๒๙,๑๐/๔๐๑/๓๓๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๓,๑๑/๑๒๐/๘๙,๑๑/๑๒๒/๙๐,๑๑/๑๒๓/๙๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๒/๕๒๓,๑๓/๑๒/๑๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๗,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๕/๒๖๓)

รสดิน: รสของดิน, คุณลักษณะของดิน, อาหารของดิน, อาหารของพืช, คำอุปมาพืชอาศัยเหตุเกิด เช่นเดียวกับ ขันธ์ ธาตุ อายตนะที่เกิดได้เพราะเหตุ ดับไปเพราะเหตุ

ในเสลาสูตร กล่าวว่า พืชชนิดใดชนิดหนึ่งที่บุคคลหว่านลงในนาอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือรสดินและยางพืช จึงงอกขึ้น ฉันใด ขันธ์ ธาตุ และอายตนะ ๖ เหล่านี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน อาศัยเหตุจึงเกิด เหตุดับจึงดับ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๐/๒๒๗)

รสตัณหา: อยากได้รส, ติดในรส, ยึดถือในรส

ตัวอย่างในมหานิทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ ว่า อานนท์ ข้อที่เรากล่าวไว้เช่นนี้ว่า ‘เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี’ เธอพึงทราบเหตุผลที่ตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ก็ถ้าตัณหา คือ รูปตัณหา อยากได้รูป สัททตัณหา อยากได้เสียง คันธตัณหา อยากได้กลิ่น รสตัณหา อยากได้รส โผฏฐัพพตัณหา อยากได้โผฏฐัพพะ และธัมมตัณหา อยากได้ธรรมารมณ์ ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง อุปาทานจะปรากฏได้หรือ ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า “ปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๑/๖๐, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑, ที.ม.(ไทย)

SAMPLE

๑๐/๔๐๑/๓๓๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๖/๓๘๙, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๙/๓๒๕,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๒๙/๓๓๙)

รสทิพย์: รสประเสริฐ, รสอันเลิศ, รสที่ได้ตามใจที่ปรารถนา, ลักษณะของมหาบุรุษในฐานะหนึ่งในสิบฐานะเพราะประพฤติในกุศลกรรมบถ แจกทาน สมาทานศีล เกื้อกูลมารดาบิดา สมณะพราหมณ์

ในลักขณสูตร กล่าวถึงลักษณะมหาบุรุษซึ่งมีลักษณะพระบาทราบเสมอกัน ว่า กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สมาทานในกุศลธรรม สมาทานมั่นคงในกายสุจริต (ประพฤติชอบด้วยกาย) ในวจีสุจริต(ประพฤติชอบด้วยวาจา) ในมโนสุจริต(ประพฤติชอบด้วยใจ) ในการจำแนกทาน ในการสมาทานศีล ในการรักษาอุโบสถ ในความเกื้อกูลมารดาในความเกื้อกูลบิดา ในความเกื้อกูลสมณะ ในความเกื้อกูลพราหมณ์ ในความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และในกุศลธรรมอันยิ่งอื่น ๆ อีก เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ทำกรรมนั้นให้ไพบูลย์แล้ว หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้นด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว จึงได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ มีฝ่าพระบาทราบเสมอกันขณะเหยียบลงพื้นฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ยกฝ่าพระบาทขึ้นก็ยังเสมอกัน ขณะจดฝ่าพระบาทลงทุกส่วนก็แตะพื้นพร้อมกัน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๑/๑๖๔, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๙๖)

รสที่ควรเสพ: สิ่งที่ควรลิ้มรส, การสำรวมอินทรีย์ในรส, การระวังอายตนะในรส

สักกปัญหสูตร เรื่องอินทริยสังวร สำรวมอินทรีย์ ท้าวสักกะจอมเทพทรงชื่นชมอนุโมทนาพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคได้ทูลถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์”พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “จอมเทพ เรากล่าวรสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้นไว้ ๒ อย่างคือ รสที่ควรเสพและรสที่ไม่ควรเสพ ฯ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๕/๒๙๒)

รสที่พึงรู้แจ้ง: การทำให้แจ้งในการลิ้มรส, รสที่พึงทำให้แจ้ง, รู้แจ้งรส, สิ่งที่ควรระวังในรส, การสำรวมในรส

สักกปัญหสูตร กล่าวถึงอินทริยสังวร สำรวมอินทรีย์ เมื่อท้าวสักกะจอมเทพทรงชื่นชมอนุโมทนาพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคได้ทูลถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์”พระผู้มี

พระภาคตรัสตอบว่า “จอมเทพ เรากล่าวรสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้นไว้ ๒ อย่างคือ รสที่ควรเสพและรสที่ไม่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๕/๒๙๒,ที.ม.อ.(บาลี) ๓๖๕/๓๕๑-๓๕๓)

รสที่ไม่ควรเสพ: รสที่ไม่ควรลิ้มรส, สิ่งที่ควรระวังในรส, การสำรวมในรส

สักกปัญหสูตร กล่าวถึงอินทริยสังวร สำรวมอินทรีย์ เมื่อท้าวสักกะจอมเทพทรงชื่นชมอนุโมทนาพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคได้ทูลถามปัญหาให้ยิ่งขึ้นไปว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์”พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “จอมเทพ เรากล่าวรสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้นไว้ ๒ อย่างคือ รสที่ควรเสพและรสที่ไม่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๕/๒๙๒,ที.ม.อ.(บาลี) ๓๖๕/๓๕๑-๓๕๓)

รสธาตุ: ธาตุคือรสารมณ์, อารมณ์พื้นฐานของมนุษย์,อารมณ์หนึ่งในอารมณ์ ๑๘ ประการ

ตัวอย่างในธาตุนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งธาตุ กล่าวถึง ความต่างแห่งธาตุ ๑๘ ประการ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า เราจักแสดงความต่างแห่งธาตุแก่เธอทั้งหลาย ว่า คือ จักขุธาตุ ธาตุคือจักขุปสาท รูปธาตุ ธาตุคือรูปารมณ์ จักขุวิญญาณธาตุ ธาตุคือจักขุวิญญาณ โสตธาตุ ธาตุคือโสตปสาท สัททธาตุ ธาตุคือสัททารมณ์ โสตวิญญาณธาตุ ธาตุคือโสตวิญญาณ ฆานธาตุ ธาตุคือฆานปสาท คันธธาตุ ธาตุคือคันธารมณ์ ฆานวิญญาณธาตุ ธาตุคือฆานวิญญาณ ชิวหาธาตุ ธาตุคือชิวหาปสาท รสธาตุ ธาตุคือรสารมณ์ ชิวหาวิญญาณธาตุ ธาตุคือชิวหาวิญญาณ กายธาตุ ธาตุคือกายปสาท โผฏฐัพพธาตุ ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์ กายวิญญาณธาตุ ธาตุคือกายวิญญาณ มโนธาตุ ธาตุคือมโน ธัมมธาตุ ธาตุคือธรรมารมณ์ มโนวิญญาณธาตุ ธาตุคือมโนวิญญาณ นี้เราเรียกว่า ‘ความต่างแห่งธาตุ”(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๘๕/๑๖๙, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๓/๑๙๑, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๔/๑๔๓,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๓๒/๑๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๐/๑๗)

รสนิมิต: สิ่งที่ซ่านไปหาที่อาศัย, เครื่องหมายในรส, เป็นหนึ่งในอารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

ตัวอย่างในหลิททิกานิสูตร ว่าด้วยหลิททิกานิคหบดี กล่าวถึง หลิททิกานิคบดี เรียนถามท่านพระมหากัจจานะ ผู้อยู่ ณ ภูเขาที่มีหน้าผาสูงชัน เขตเมืองกุรรฆระแคว้นอวันตี ว่า บุคคลผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย เป็นอย่างไร ท่านตอบว่า ความเที่ยวซ่านไปหาและความผูกพันกับที่อาศัย คืออารมณ์ ๖ คือรูปนิมิต ตรัสเรียกว่า ความเที่ยวซ่านไปหาและความผูกพันกับที่อาศัย คือสัททนิมิต ฯลฯ คันธนิมิต... รสนิมิต ... โผฏฐัพพนิมิต ... ธัมมนิมิต ตรัสเรียกว่า ‘ผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย’ คหบดี บุคคลผู้เที่ยวซ่าน

SAMPLE

ไปหาที่อาศัย เป็นอย่างนี้แล (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๒๕๕๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๙๖/๗๔๓,สำ.ข.อ. (บาลี) ๒/๓/๒๘๕-๒๘๖)

รสบัณฑิต: คนที่พูดดี คิดดี ทำดี, คนที่เป็นพหูสูต, คนที่คงแก่เรียน

ในทสุตตรสูตร กล่าวถึงสัปปุริสธรรม คุณลักษณของบัณฑิต รสบัณฑิต ว่า (๑) เป็นธัมมัญญู ผู้รู้จักเหตุ(๒) เป็นอัตถัญญู ผู้รู้จักผล (๓) เป็นอัตตัญญู ผู้รู้จักตน (๔) เป็นมัตตัญญู ผู้รู้จักประมาณ (๕) เป็นกาลัญญูผู้รู้จักเวลา (๖) เป็นปริสัญญู ผู้รู้จักชุมชน (๗) เป็นปุคคลัญญู ผู้รู้จักบุคคล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๐) ๓๓/๑๔๓/๗๔๕

รสราคะ: รสของราคะ, รสในสิ่งใคร่, รสในสิ่งที่กำหนัด, รสแห่งการยึดติด

ตัวอย่างในปริยาปันนกถา เป็นบทสนทนาของสกวาทีกับปรวาที ท่านสกวาทีถามว่า รสราคะ นอนเนื่องอยู่ในรูปธาตุ นับเนื่องในรูปธาตุใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๐๔/๗๕๓,(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๗๒/๘๑๒, (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๗๔/๘๑๓)

รสวิจาร: ความตรองเกี่ยวกับรส, การพิจารณาในรส .

ตัวอย่างในมหาสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา กล่าวถึง รูปวิจาร ความตรองถึงรูปเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปวิจารนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิจารนี้ สัททวิจารเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ คันธวิจารเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รสวิจารเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ โผฏฐัพพวิจารเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ธัมมวิจารเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมวิจารนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมวิจารนี้ และทิฏฐิคือความยึดมั่นถือมั่นรสวิจารว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตา(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๑/๓๓๔,(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๑๑, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

รสวิตก: ความตรึกถึงรส, การคิดนึกถึงรส, ความตรึกเกี่ยวกับรส

ตัวอย่างในมหาสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา กล่าวถึงวิตก ๕ คือ รูปวิตก ความตรึกถึงรูป เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่ รูปวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิตกนี้ สัททวิตกเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ คันธวิตกเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รสวิตกเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ โผฏฐัพพวิตกเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ธัมมวิตกเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมวิตกนี้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๑/๓๓๔, (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๑๐,(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

SAMPLE

รสสมบัติ: ความถึงพร้อมแห่งรส, ความสมบูรณ์แห่งรส, คุณสมบัติแห่งรส

ตัวอย่างในติกปัฏฐาน กล่าวถึงปกตูปนิสสยะปัจจัย ได้แก่ บุคคลเมื่อปรารถนาวรรณสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้น จึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ เมื่อปรารถนาสัททสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้น ฯลฯ ...คันธสมบัติ ... รสสมบัติ ... โผฏฐัพพสมบัติ ... ขันธ์ที่ยังไม่เกิดขึ้น จึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ และ ได้แก่ บุคคลอาศัยจักขุสมบัติ ฯลฯ กายสมบัติ วรรณสมบัติ สัททสมบัติ คันธสมบัติ รสสมบัติ และโภชนะแล้วให้ทาน (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๘/๕๖๓, (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๙/๕๕๓, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๙๘/๒๓๔)

รสสัญเจตนา: ความจำนงในรส, เป็นหนึ่งในเจตนา ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น (รส) โผฏฐัพพะ ธัมมสัญเจตนา

ตัวอย่างในมหาสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา กล่าวถึงสัญเจตนา ๖ คือ รูปสัญเจตนา ความจำนงในรูป เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รูปสัญเจตนานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปสัญเจตนานี้ สัททสัญเจตนา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ คันธสัญเจตนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รสสัญเจตนา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ โผฏฐัพพสัญเจตนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ธัมมสัญเจตนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมสัญเจตนานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมสัญเจตนานี้(ที.ม.(ไทย ๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๓, (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๖/๘๔, ๑๗/๓๐๘/๓๒๕,๑๗/๓๒๘/๓๓๙, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙)

รสสัญญา: ความหมายรู้รส,ความกำหนดหมายรู้รส เป็นหนึ่งในสัญญา ๖ คือ รูปสัญญา เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพ ธัมมสัญญา

ตัวอย่างในมหาสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา กล่าวถึงการเกิดของสัญญา ๖ คือ รูปสัญญา ความกำหนดหมายรู้รูป เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รูปสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปสัญญานี้ สัททสัญญาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ คันธสัญญาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ รสสัญญาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ โผฏฐัพพสัญญาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ธัมมสัญญาเป็นปิยรูป-สาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมสัญญานี้(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๐,๑๐/๔๐๑/๓๓๓,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๘, (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๖,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๖/๘๔,๑๗/๕๗/๘๙,๑๗/๓๐๗/๓๒๔,๑๗/๓๒๗/๓๓๘,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๑๗/๑๓๕, อำ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๓/๕๗๕)

รสแห่งธรรม: รสแห่งความสุขที่ประเสริฐสุด, รสแห่งความถูกต้อง, รสแห่งความเป็นธรรม, ธรรมคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และโลกุตตรธรรม ๙ ประการ เป็นรสอันประเสริฐ

SAMPLE

ในสักกเทวราชวัตถุ เรื่องท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ท้าวสักกะจอมเทพและเหล่าเทวดาถึงชัยชนะว่าชนะอะไรจึงจะประเสริฐ ว่า การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง, รสแห่งธรรม ชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ชนะทุกข์ทั้งปวง (ข.ธ.(ไทย)๒๕/๓๕๔/๑๔๔)

รสายตนะ: อายตนะคือรส, การรับรู้ทางรส, เป็นหนึ่งในอายตนะภายนอก ๖ คือ รูปายตนะ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพ และธัมมายตนะ

ตัวอย่างในทสุตตรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๑๐ ประการที่ควรกำหนดรู้ คือ อายตนะ ๑๐ ได้แก่ ๑. จักขวายตนะอายตนะคือตา (๒) รูปายตนะ อายตนะคือรูป (๓) โสตายตนะ อายตนะคือหู (๔) สัททายตนะ อายตนะคือเสียง (๕) ฆานายตนะ อายตนะคือจมูก (๖) คันธายตนะ อายตนะคือกลิ่น (๗) ชิวหายตนะ อายตนะคือลิ้น (๘) รสายตนะ อายตนะคือรส (๙) กายายตนะ อายตนะคือกาย (๑๐) โผฏฐัพพายตนะ อายตนะคือโผฏฐัพพะ นี้ คือธรรม ๑๐ ประการที่ควรกำหนดรู้(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,๓๕/๑๖๕/๑๑๗,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๒๓/๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๑๙/๑๗,๓๗/๔๗๑/๕๐๒,๓๗/๕๑๙/๕๕๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒/๓,๔๐/๑๐/๙)

รสารมณ์: อารมณ์ที่เกิดแต่รส, อารมณ์อันน่าใคร่คือรส เป็นหนึ่งในอารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพ และธัมมารมณ์

ตัวอย่างในโสณโกฬิวิสวัตถุ กล่าวถึงความมั่นคงแห่งจิตของภิกษุที่อารมณ์ ๖ ไม่สามารถมาครอบงำได้ ว่า ถ้ารูปารมณ์ที่รุนแรงอันจะพึงรับรู้ทางตา มาปรากฏทางตาของภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมไม่ครอบงำจิตของภิกษุนั้นได้เลย จิตของภิกษุนั้นไม่ถูกอารมณ์ครอบงำ เป็นธรรมชาติมั่นคงหนักแน่น และภิกษุนั้นก็พิจารณาเห็นความเกิดดับของจิตนั้น ถ้าสัททารมณ์ที่รุนแรงอันจะพึงรับรู้ทางหู ... ถ้าคันธารมณ์ที่รุนแรงอันจะพึงรับรู้ทางจมูก ...ถ้ารสารมณ์ที่รุนแรงอันจะพึงรับรู้ทางลิ้น ... ถ้าโผฏฐัพพารมณ์ที่รุนแรงอันจะพึงรับรู้ทางกาย ... ถ้าธรรมารมณ์ที่รุนแรงอันจะพึงรับรู้ทางใจ มาปรากฏทางใจของภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมไม่ครอบงำจิตของภิกษุนั้นได้เลย จิตของภิกษุนั้นไม่ถูกอารมณ์ครอบงำ เป็นธรรมชาติมั่นคงหนักแน่น และภิกษุนั้นก็พิจารณาเห็นความเกิดดับของจิตนั้น(วิ.ม.(ไทย)๕/๒๔๔/๑๑, ๕/๒๔๔/๑๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๔๐/๕๒๙, (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๙/๑๙๒)

รสุตตมทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายอาหารที่มีรสเลิศ เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ตั้งใจถวายอาหารที่มีรสเลิศ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๖๑/๕๘)

SAMPLE

รโหคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วกราบทูลว่า ที่พระองค์ตรัสว่า ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นทุกข์นั้น หมายถึงอะไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นทุกข์นั้น หมายถึงความที่สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง มีความสิ้นไป เสื่อมไป แตกไป ดับไปและแปรผันไปเป็นธรรมดาเพราะสังขารมีความดับตามลำดับอยู่ ๑๐ ประการ คือ

๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาก็ดับไป
๒. เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารก็ดับไป
๓. เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติก็ดับไป
๔. เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกก็ดับไป
๕. เมื่อเข้าอากาสานัญจายตนฌาน รูปสัญญาก็ดับไป
๖. เมื่อเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน อากาสานัญจายตนสัญญาก็ดับไป
๗. เมื่อเข้าอากิญจัญญายตนฌาน วิญญาณัญจายตนสัญญาก็ดับไป
๘. เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อากิญจัญญายตนสัญญาก็ดับไป
๙. เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนาก็ดับไป
๑๐. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ราคะย่อมดับไป โทสะย่อมดับไป โมหะย่อมดับไป

หรือเพราะสังขารมีความดับ(ปัสสัทธิ) ๖ ประการ คือ

๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาก็สงบ
๒. เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารก็สงบ
๓. เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติก็สงบ
๔. เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกก็สงบ
๕. เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนาก็สงบ
๖. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ราคะย่อมสงบ โทสะย่อมสงบ โมหะย่อมสงบ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **อากาสานัญจายตนฌาน** หมายถึงฌานที่กำหนดอากาศ คือช่องว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ แห่งอรูปฌาน คำว่า **วิญญาณัญจายตนฌาน** หมายถึงฌานที่กำหนดวิญญาณอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๒ แห่งอรูปฌาน คำว่า **อากิญจัญญายตนฌาน** หมายถึงฌานที่กำหนดภาวะอันไม่มีอะไร(ความว่าง)เป็นอารมณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัญญัคคะ (ที่สุดแห่งสัญญา) เพราะเป็นภาวะสุดท้ายแห่งการมีสัญญา กล่าวคือ ผู้บรรลุอา

SAMPLE

กิญจัญญายตนฌานแล้ว ขั้นต่อไป จะเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธบ้าง (ที.สี.อ. ๑/๔๑๔/๓๐๘)

รโหคตสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด (สูตรที่ ๑) ท่านพระอนุรุทธะขณะอยู่ในที่สงัดได้เกิดความคิดขึ้นว่า ผู้พลาดสติปัฏฐาน ๔ ชื่อว่าพลาดอริยมรรค ผู้ปรารภสติปัฏฐาน ๔ ก็ชื่อว่าปรารภอริยมรรค ท่านพระมหาโมคคัลลานะทราบความรำพึงนั้น จึงหายตัวเข้าไปถามว่า ภิกษุชื่อว่าปรารภสติปัฏฐาน ๔ เป็นอย่างไร ท่านจึงตอบว่า ผู้พิจารณาเห็นธรรมอันเป็นเหตุเกิด ธรรมอันเป็นเหตุดับในกาย เวทนา จิต ธรรม มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสได้ มีปฏิกูลสัญญา ชื่อว่าปรารภสติปัฏฐาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๙๙/๔๒๙)

รโหคตสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด (สูตรที่ ๒) ท่านพระอนุรุทธะขณะอยู่ในที่สงัดได้เกิดความคิดขึ้นว่า ผู้พลาดสติปัฏฐาน ๔ ชื่อว่าพลาดอริยมรรค ผู้ปรารภสติปัฏฐาน ๔ ก็ชื่อว่าปรารภอริยมรรค ท่านพระมหาโมคคัลลานะทราบความรำพึงนั้น จึงหายตัวเข้าไปถามว่า ภิกษุชื่อว่าปรารภสติปัฏฐาน ๔ เป็นอย่างไร ท่านจึงตอบว่า ผู้พิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม ชื่อว่าปรารภสติปัฏฐาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๐๐/๔๓๒)

รโหสัญญิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระรโหสัญญิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเกิดเป็นพราหมณ์สอนศิษย์เป็นอันมากให้เกิดความเลื่อมใส ระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๒๙๘)

รองเท้าแก้วมณี,รองเท้าเงิน:รองเท้าทำด้วยแก้วมณี, รองเท้าที่เกิดจากผลบุญได้รับเป็นอานิสงส์ที่ถวายรองเท้าแด่พระชินเจ้าและภิกษุสงฆ์ของพระปิลินทวัจฉเถระในอดีตชาติ ในปิลินทวัจฉเถราปทาน กล่าวถึงอานิสงส์ที่ท่านได้รับจากการถวายรองเท้าของพระปิลินทวัจฉเถระในอดีตชาติว่า ท่านได้ถวายรองเท้าในพระชินเจ้าและในหมู่สงฆ์ ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ ซึ่งสมควรแก่กรรม ๓ ประการ คือ ยานคือช้าง ยานคือม้าวอ และคานหาม รถ ๖๐,๐๐๐ คันแวดล้อมข้าพเจ้าทุกเมื่อ เมื่อข้าพเจ้าเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพ รองเท้าแก้วมณี ผุดขึ้นรองรับทุกย่างเท้า บุญกรรมทั้งหลายย่อมช่วยชำระอาจารคุณให้สะอาดแน่นอน ท่านได้คุณเหล่านี้เพราะผลแห่งกรรมนั้น(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๔๔/๕๙๙)

รอยกงจักร: รอยเท้ากงจักร, รอยเท้าที่มีรูปกงจักร, รอยเท้าของมหาบุรุษ, รองเท้าของพระผู้มีพระภาคที่โทณพรหามณ์ได้เห็น

SAMPLE

ในโทณสูตร ว่าด้วยโทณพราหมณ์ กล่าวถึงรอยพระพุทธบาทที่มีรูปกงจักร มีพันซี่ ซึ่งโทณพรามหณ์เห็นแล้วเกิดปีติว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จทางไกลระหว่างเมืองอุกกัฏฐะกับเมืองเสตัพยะ โทณพราหมณ์ก็ได้เดินทางไกลระหว่างเมืองอุกกัฏฐะกับเมืองเสตัพยะ ได้เห็นรอยกงจักรมีซี่กำตั้งพันซี่ มีกง มีดุมครบ มีส่วนประกอบครบทุกอย่างที่รอยพระบาทของพระผู้มีพระภาค ได้มีความคิดว่า “ท่านผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ รอยเท้าเหล่านี้คงไม่ใช่รอยเท้ามนุษย์” (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘)

รอยเท้าช้าง: รอยเท้าที่ใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งปวง, คำอุปมาอริยสัจ ๔ ว่ารอยเท้าช้าง, คำอุปมาความไม่ประมาทว่ารอยเท้าช้าง

ตัวอย่างในมหาหัตถิปโทปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง สูตรใหญ่ เปรียบเทียบอริยสัจกับรอยเท้าช้าง เมื่อพระสารีบุตรได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า ‘เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่’ ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมด ก็ฉันนั้น นับเข้าในอริยสัจ ๔ คือ (๑) ทุกขอริยสัจ (๒) ทุกขสมุทยอริยสัจ (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ในอัปปมาทสูตรกล่าวว่า รอยเท้าของสัตว์ที่เที่ยวไปบนแผ่นดินทั้งหมด รวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า เลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยเท้าใหญ่ ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้น รวมลงในความไม่ประมาทความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่า เลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๘/๓๑๘, ๑๒/๓๐๐/๓๒๙,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๘/๑๕๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๔๐/๗๕, ๑๙/๕๒๔/๓๓๙,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๕/๒๘

รอยพระบาท: รอยพระบาทของพระตถาคต, รอยพระบาทที่ประทับให้โทณพรหาหมณ์เห็น (เป็นที่มาของรอยพุทธบาท)

ในโทณสูตร ว่าด้วยโทณพราหมณ์ เมื่อได้พบพระผู้มีพระภาคผู้มีรัศมีเปล่งปลั่งเหนือกว่ามนุษย์และเทวดาใด ๆ โทณพราหมณ์จึงเดินตามรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาค ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง มีพระอาการกิริยาน่าพอใจ น่าเลื่อมใสมีพระอินทรีย์สงบ มีพระทัยสงบ สำรวมอินทรีย์ ผู้ชื่อว่านาคะ ครั้นแล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ท่านผู้เจริญเป็นเทวดาใช่หรือไม่” พระองค์ตอบว่า อาสวะทั้งหลายที่เป็นเหตุให้เกิดเป็นเทวดา หรือเป็นคนธรรพ์ผู้เที่ยวไปในอากาศเป็นเหตุให้ถึงความเป็นยักษ์ และความ

SAMPLE

เป็นมนุษย์ ได้สิ้นไปแล้ว ถูกเรากำจัดแล้ว ทำให้หมดเครื่องผูกพันแล้ว ดอกปุณฑริกที่งดงาม ย่อมไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำฉันใด เราก็ย่อมไม่แปดเปื้อนด้วยโลก ฉันนั้น พราหมณ์ เพราะฉะนั้น เราจึงเป็นพระพุทธเจ้า(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘)

ระคน : ประกอบกัน, ผสมผสานกัน, ร่วมกัน เป็นการระคนกันของอารมณ์กับจิตดวงอื่น ๆ ในรูปังรูปาวจรารูปาวจรันติกถา ว่าด้วยรูปเป็นรูปาวจรและอรูปาวจร โดยสกวาทีถามปรวาทีว่า รูปที่เป็นรูปาวจรมีอยู่ใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า รูปไม่เป็นเครื่องแสวงหาสมาบัติ ไม่เป็นเครื่องแสวงหาอุบัติ ไม่เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน สหรคต เกิดร่วม ระคน สัมปยุต เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับจิตดวงที่ไม่เป็นเครื่องแสวงหาสมาบัติ ดวงที่แสวงหาอุบัติ ดวงที่ไม่เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันมิใช่หรือ ปรวาทีตอบว่า ใช่(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๖๘/๘๐๙, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๗๑/๘๑๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๗๓/๘๑๒)

ระดู: ระดูของสตรี, ปัจจัยกำเนิดของคน, หนึ่งในปัจจัยกำเนิด ๓ คือ มารดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดูและคันธัพพะปรากฏ
ตัวอย่างในมหาตัณหาสังขยสูตร องค์ประกอบแห่งการเกิดในครรภ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกัน การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดายังไม่มีระดู และคันธัพพะยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู แต่คันธัพพะยังไม่ปรากฏการถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ แต่เมื่อใดมารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู และคันธัพพะก็ปรากฏ เมื่อนั้นเพราะปัจจัย ๓ ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๔/๘๕, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๐๘/๔๔๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๒/๕๐๓, สำ.ส.(ไทย)๑๘/๒๘๒/๓๑๔)

ระมาด: สัตว์ชนิดในหลาย ๆ ชนิดที่ปรากฏในแก้วมณี, สัตว์ที่ปุณณกยักษ์ทูลเชิญพระราชาให้ทอดพระเนตร, สัตว์ในมธุรชาดก ในมณิกัณฑ์) ในมธุรชาดก มณิกัณฑ์ กล่าวถึงยักษ์ตนหนึ่งนามว่า ปุณณกยักษ์กราบทูลว่า เข้ากราบทูลพระราชาให้ทอดพระเนตรภายในแก้วมณีนั้นว่ามีสิ่งเป็นทิพย์มากมาย แม้แต่ระมาด ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่าประชาชน ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตรดูแก้วมณีของข้าพระองค์ดวงนี้เถิด มีรูปหญิงและรูปชายปรากฏเป็นหมู่ ๆ อยู่ในแก้วมณีดวงนี้ มีรูปเนื้อและรูปนกปรากฏเป็นหมู่ ๆ อยู่ในแก้วมณีดวงนี้ มีพญานาคและพญาครุฑปรากฏอยู่ในแก้วมณีดวงนี้ ขอ

SAMPLE

ทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรดูสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ที่ธรรมชาติได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้เถิด ในแก้วมณีนี้จะมี ราชสีห์ เสือโคร่ง ช้าง หมี หมาใน เสือดาว แรด โคลาน กระบือ ละมั่ง กวาง เนื้อทราย ระมาด เป็นต้น (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๖๗/๑๒๙, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๕๓๖/๑๓๔, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๑๒/๔๐๓)

ระลึกชอบ: สัมมาสติ,การพิจารณาเห็นกาย เห็นเวทนา เห็นจิต เห็นธรรม, เป็นหนึ่งมรรคมีองค์ ๘ และเป็นหนึ่งในบริขารแห่งสมาธิ ๗

ตัวอย่างในชนวนสภสูตร บริขารแห่งสมาธิ ๗ ประการ กล่าวถึง พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติบริขารแห่งสมาธิ๒ ๗ ประการนี้ เพียงเพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งสัมมาสมาธิ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบในมัคคสัจจนิทเทส กล่าวถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้นั่นแล ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ฯลฯ (๘) สัมมนาสมาธิ ซึ่งสัมมาสติ คือ การพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ การพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๐/๒๒๔, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๙/๒๕๘, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๒/๓๓๕)

ระลึกชาติ: การระลึกย้อนชีวิตในกาลก่อนหลาย ๆ ปี, การย้อนเห็นชีวิตในอดีต, การย้อนรู้ชีวิตในก่อนของตนว่าเป็นอย่างไร

ตัวอย่างในพรหมชาลสูตร มูลเหตุที่ ๑ กล่าวถึง สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลสความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิ ที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น (บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ ว่า ‘ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติ(เคลื่อน)จากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้’ เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้(ที.สี.(ไทย)๙/๓๑/๑๒,๙/๓๒/๑๓,๙/๓๓/๑๔,๙/

SAMPLE

๒๔๔/๘๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔/๑๗,๑๓/๒๘/๓๑,๑๓/๔๙/๔๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๐/๑๔๖,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๒๗/๒๙,๒๐/๒๔๔/๓๑, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒/๔๑๓)

ระอา: หน่ายแหนง, เบื่อหน่าย, ไม่ยินดี, ไม่พึงพอใจ

ในวิตักกสัณฐานสูตร กล่าวเปรียบเทียบถึงความวิตกของตนว่า ชายหนุ่มที่ชอบแต่งตัว มีผู้นำซากงู ซากสุนัข หรือซากศพ มนุษย์มาผูกไว้ที่คอ ย่อมรู้สึกอึดอัด ระอา และรังเกียจ แม้ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน หากเมื่อมนสิการนิมิตอื่นซึ่งประกอบด้วยกุศลนอกจากนิมิตนั้น วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบ ด้วยฉันทะบ้าง ประกอบด้วยโทสะบ้าง ประกอบด้วยโมหะบ้าง ยังเกิดขึ้นอีก ภิกษุนั้นควรพิจารณาโทษแห่งวิตกเหล่านั้นว่า ‘วิตกเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอกุศลแม้อย่างนี้ ๆ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๑๗/๒๒๘)

รักขิตเถรคาถา : คาถาพระรักขิตเถระ ท่านพระรักขิตเถระกล่าวไว้ว่า ราคะทั้งมวลเราก็ละได้แล้ว โทสะทั้งมวลเราก็ถอนได้แล้ว โมหะทั้งมวลของเราก็ไปปราศแล้ว เราจึงเป็นผู้เย็นดับสนิทแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๙/๓๓๒)

รักขิตวัน: ชื่อป่าที่พระพุทธเจ้าเสด็จหลีกไปสู่สำราญพระอิริยาบทเมื่อสงฆ์โกสัมพีแตกกัน, ป่าที่อยู่แดนบ้านปาเลไลย์ เมืองโกสัมพี

ในปาริเลยยกคมนกถากล่าวถึงการเสด็จไปป่าปาริไลยกะของพระผู้มีพระภาค พระองค์เสด็จเสด็จจาริกไปทางป่าปาริไลยกะ จนถึงป่าปาริไลยกะประทับอยู่ที่ควงไม้รัง ในราวป่ารักขิตวัน เขตป่าปาริไลยกะนั้น ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบความสงัดของพระองค์ และทรงทราบความคิดคำนึงในใจของพญาช้างปาริไลยกะนั้นด้วยพระทัย จึงทรงเปล่งพระอุทานในขณะนั้นว่า “จิตของพญาช้างผู้มีงางามดุจงอนรถนั้น เสมอกับจิตของพระพุทธเจ้า เพราะอยู่ผู้เดียวยินดีในป่าเหมือนกัน”(วิ.ม.(ไทย)๕/๔๖๗/๓๕๙)

รักดำ: ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง, ไม้ที่พระพิฆาลิทายกเถระในอดีตชาติจัดแจงไว้ร่วมกับสิ่งอื่น ๆ เช่น มันมือเสือเพื่อใส่บาตรพระผู้มีพระภาค

ในพิฆาลิทายกเถราปทาน เรื่องผลแห่งการถวายมันมือเสือของพิฆาลิทายกเถระในกัปที่ ๕๔ แต่กัปนี้ ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนาม ว่าสุเมขลิมะ สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ มีพละมาก กล่าวว่า ท่านอยู่ในเครื่องลาดใบไม้ ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมวันต์ ใน กาลนั้น (ถ้า) ท่านอยากอาหารก็มักนอนเสีย ขุดจาวมะพร้าว มันอ้อน มันมือเสือ และมันนกมาไว้ เรานำเอาผลพุทรา ไม้รักดำ ผลมะตูม มาจัดแจงไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จมาแล้ว จึงหยิบเอามันมือเสือ มาใส่ลงใน

บาตร ในกาลนั้น พระองค์ จะทรงยังท่านให้ ยินดีจึงเสวย ครั้นเสวยเสร็จแล้ว ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า ท่านยังจิตให้เลื่อมใสแล้ว ได้ถวายมันมือเสือแก่เรา ท่านจะไม่เข้าถึงทุคติตลอดแสนกัป(๒๘/๑๙๙๑/๔๙๕, ขุ.อป.(มหามกุฏ) ๗๑/๑๑๑/๗๗๓)

รักษาอุโบสถ: อุโบสถศีล, การอยู่จำศีลตลอดวันและราตรีหนึ่ง, การรักษาศีล ๘, การถือศีล ๘ ตัวอย่างในติกปัฏฐาน เรื่องอุปนิสสยปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์โดยอุปนิสสยปัจจัยชนิดปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่มีปริตตะเป็นอารมณ์แล้วให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌานที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนาฯลฯ อภิญญา ฯลฯ สมาบัติให้เกิดขึ้น หรือ บุคคลปลงชีวิตมารดา ประสงค์จะลบล้างกรรมนั้นจึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ปลงชีวิตบิดา ฯลฯ ปลงชีวิตพระอรหันต์ ฯลฯมีจิตประทุษร้ายทำโลหิตของพระตถาคตให้ห้อ ฯลฯ ทำลายสงฆ์ ประสงค์จะลบล้างกรรมนั้นจึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๕/๔๗๔, ๔๑/๔๕/๕๐๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๖/๓๓๙,๔๑/๗๔/๔๔๖,๔๒/๙/๑๑๑,๔๒/๑๙/๑๐,๔๒/๑๘/๒๘๑,๔๒/๓๕/๑๒๔,๔๒/๖๕/๔๖๗,๔๒/๙๘/๕๒)

รังเกียจบาป: กำจัดบาป, ละบาป, ทำให้บริสุทธิ์จากบาป

ในมหาสีหนาทสูตรกล่าวถึงพรหมจรรย์มีองค์ ๔ คือ (๑) เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะ และเป็นผู้บำเพ็ญตบะอย่างยอดเยี่ยม (๒) เราเป็นผู้ประพฤติถือสิ่งเศร้าหมอง และเป็นผู้ประพฤติถือสิ่ง เศร้าหมองอย่างยอดเยี่ยม (๓) เราเป็นผู้ประพฤติรังเกียจ(บาป) และเป็นผู้ประพฤติรังเกียจบาปอย่างยอดเยี่ยม (๔) เราเป็นผู้ประพฤติสงัด และเป็นผู้ประพฤติสงัดอย่างยอดเยี่ยม (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๕/๑๕๘)

รังของโรค: ที่อาศัยของโรค, โรครุมเร้าเพราะชรา,

ในอุตตราเถรีวัตถุ เรื่องพระอุตตราเถรี พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระอุตตราเถรีผู้มีอายุ ๑๒๐ ปี ร่างกายนี้แก่หง่อมแล้ว เป็นรังของโรค มีแต่จะทรุดโทรมลงไป ร่างกายที่เน่าเปื่อยนี้ก็จะแตกดับไป เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด(ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๔๘/๗๘)

รังผึ้ง: รวงผึ้ง, ที่หมู่ตัวผึ้งอาศัยเป็นกลุ่ม, การรวมตัวของผึ้งทำรัง,ผึ้งทำรังผลิตน้ำหวาน, คำอุปมาการบีบรวงผึ้งเอาน้ำหวานด้วยความเงียบฟังธรรมให้ได้ความรู้

ในมหาสกุลุทายิสูตร กล่าวถึงความเคารพในพระผู้มีพระภาคต้องไม่มีเสียงจามเสียงไอขณะที่พระองค์ทรงแสดงธรรมว่า พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมแก่บริษัทหลายร้อย ในบริษัทนั้นสาวกรูปหนึ่งไอขึ้น เพื่อนพรหมจารีรูปหนึ่งใช้เข่าสะกิดเตือนให้รู้ว่า

SAMPLE

‘ท่านจงเงียบเสียง อย่าส่งเสียงดังไป พระผู้มีพระภาคกำลังแสดงธรรม’ ในเวลาที่พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมแก่บริษัทหลายร้อย จะไม่มีเสียงจาม หรือเสียงไอของสาวกของพระสมณโคดมเลย หมู่มหาชนมุ่งหวังที่จะฟังธรรมนั้นว่า ‘เราทั้งหลายจักฟังธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พวกเรา’ บุรุษบีบรังผึ้งซึ่งปราศจากตัวอ่อน ที่สี่แยกทางหลวง หมู่มหาชนก็มุ่งหวังที่จะได้น้ำผึ้งนั้น แม้ฉันใด ในเวลาที่พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมแก่บริษัทหลายร้อย ก็ฉันนั้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๐/๒๘๓)

รังสิสัญญกเถราปทาน๑ : ประวัติในอดีตชาติของพระรังสิสัญญกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านทำจิตให้เลื่อมใสในพระรัศมีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในกัปที่ ๕๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๓๘๒)

รังสิสัญญกเถราปทาน๒ : ประวัติในอดีตชาติของพระรังสิสัญญกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเคยกราบไหว้พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ด้วยจิตเลื่อมใสในพระรัศมี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๒๓๒)

รัชชสูตร : พระสูตรว่าด้วยมารอัญเชิญพระผู้มีพระภาคให้เสวยราชสมบัติ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กระท่อมกลางป่า ในหิมวันตประเทศ แคว้นโกศล ได้ทรงรำพึงว่า เราจะสามารถเสวยราชสมบัติโดยธรรม โดยที่ไม่เบียดเบียนเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ไม่ทำให้เขาเสื่อมเอง ไม่ใช้ผู้อื่นทำเขาให้เสื่อม ไม่ทำเขาให้เศร้าโศกเอง ไม่ใช้ผู้อื่นทำเขาให้เศร้าโศกหรือไม่หนอ มารทราบความนั้นจึงเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคจงเสวยราชสมบัติโดยธรรม โดยที่ไม่เบียดเบียนเอง ไม่ใช้ผู้อื่นให้เบียดเบียน ไม่ทำเขาให้เสื่อมเอง ไม่ใช้ผู้อื่นทำเขาให้เสื่อม ไม่ทำเขาให้เศร้าโศกเอง ไม่ใช้ผู้อื่นทำเขาให้เศร้าโศก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภูเขาทองคำล้วนทั้งลูกถึงสองเท่า ก็ยังไม่จุใจสำหรับบุคคลคนหนึ่ง บุคคลทราบดังนี้แล้ว พึงประพฤติสงบ ผู้ใดเห็นทุกข์ว่ามีกามเป็นต้นเหตุแล้ว ผู้นั้นจะพึงน้อมไปในกามได้อย่างไร บุคคลทราบอุปธิว่าเป็นเครื่องข้องในโลกแล้ว พึงศึกษาเพื่อกำจัดอุปธินั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๖/๑๙๙)

รัชชุมาลา, ชื่อ: เทพธิดาชื่อว่ารัชชุมาลา, ชาติก่อนนางเกิดเป็นทาสีของพราหมณ์ในหมู่บ้านคยาชาติปัจจุบันได้ธิดาแท้จริงของพระผู้มีพระภาค

ในรัชชุมาลาวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้สักการะเคารพพระพุทธเจ้า เธอเป็นเทพธิดา มีผิวพรรณงดงาม บรรเลงดนตรีไพเราะ เสียงทิพย์น่าฟัง น่ารื่นรมย์ใจ

SAMPLE

เทพธิดานั้นชาติก่อนเป็นนางทาสีของพราหมณ์ที่บ้านคยาถูกคุกคามจึงถือหม้อน้ำออกไป ทำเป็นเสมือนจะไปตักน้ำ วางหม้อน้ำไว้ข้างทาง เข้าไปยังป่าชัฏโดยตัดสินใจว่า จักตายในป่านี้แหละ เราอยู่ไปจะมีประโยชน์อะไรเล่า จึงทำบ่วงให้แน่น แขวนเข้ากับต้นไม้ ณ ที่นั้น นางได้เหลือบเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเกื้อกูลสัตว์โลกทั้งมวล ประทับนั่งเข้าฌานอยู่ที่โคนต้นไม้ นางเกิดความสังเวช ขนลุกชูชันอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน พระตถาคตเจ้าพระองค์นั้น ได้ตรัสเรียกดิฉันด้วยพระวาจาที่นุ่มนวลว่า รัชชุมาลาและรับสั่งว่า เธอจงถึงตถาคตเป็นที่พึ่งเถิด ดิฉันดำรงอยู่ในพระโอวาทของพระตถาคต ผู้ทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้เป็นธิดาที่แท้จริงของพระพุทธองค์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๓๓/๙๖, ๒๖/๘๔๒/๙๗)

รัชชุมาลาวิมาน : พระสูตรว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้สักการะเคารพพระพุทธเจ้า เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้สักการะเคารพพระพุทธเจ้า เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้พบพระผู้มีพระภาคขณะที่นางกำลังผูกคอตายเพื่อหนีสภาพคนใช้ที่ถูกนายผู้หญิงด่าว่าทุบตีอยู่เป็นประจำ เมื่อได้ฟังอนุปุพพิกถาและอริยสัจ ๔ ก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล ยอมกลับไปรับใช้ตามเดิม และทำให้นายหญิงและชายได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคด้วย (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๒๖/๙๕)

รัชชุสูตร : พระสูตรว่าด้วยเชือก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เหมือนบุรุษผู้ทรงพลังเอาเชือกขนหางสัตว์อย่างเหนียวพันแข้งแล้วสีไปมา เชือกพึงตัดผิว ตัดหนัง เนื้อ เอ็น กระดูกและเยื่อในกระดูก (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๘/๒๘๑)

รัชสมัย: สมัยการครองราชของพระราชา, ช่วงการครองราชของพระราชา
ในปาสาทิกสูตร เรื่องพรหมจรรย์ที่ไม่บริบูรณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับนายจุนทะ แม้หากว่าพรหมจรรย์ ประกอบด้วย ศาสดาเป็นผู้ไม่มั่นคง ไม่เป็นผู้มีประสบการณ์มาก ไม่เป็นผู้บวชมานาน ไม่เป็นผู้มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ไม่เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัยมามาก พรหมจรรย์นั้นย่อมไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น อย่างนี้ แต่เมื่อใด พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นผู้มั่นคง มีประสบการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก เมื่อนั้น พรหมจรรย์นั้นย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์นั้น(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๒/๑๓๑, ๑๑/๑๗๓/๑๓๒,๑๑/๑๗๔/๑๓๒,๑๑/๑๗๕/๑๓๕)

รัฏฐปาลเถรคาถา : คาถาของพระรัฏฐปาลเถระ ท่านพระรัฏฐปาลเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า ขอเชิญโยมมารดาบิดาทรงดูอัตภาพ ที่ผ้าและอาภรณ์เป็นต้น ทำให้วิจิตร มีกายเป็นแผล มีกระดูก ๓๐๐ ท่อนเป็นโครงร่าง กระสับกระส่ายที่พวกคนเขลาดำริหวังกันส่วนมาก

ซึ่งไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น ขอเชิญโยมมารดาบิดาทรงดูรูปที่สตรีใช้แก้วมณีและต่างหูแต่งให้วิจิตร ซึ่งมีหนังหุ้มกระดูกไว้ภายใน งามพร้อมเสื้อผ้า เท้าทั้งสองย้อมด้วยครั่งสด หน้าทาด้วยจุรณ ก็สามารถทำคนเขลาให้ลุ่มหลง แต่ไม่สามารถทำคนที่แสวงหาฝั่งคือนิพพานให้ลุ่มหลงได้ ผมที่ตบแต่งให้เป็นลอนดังกระดานหมากรุก ตาทั้งสองที่หยอดด้วยยาหยอดตาก็สามารถทำคนเขลาให้ลุ่มหลง แต่ไม่สามารถทำคนที่แสวงหาฝั่งคือนิพพานให้ลุ่มหลงได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๖๙/๔๖๘)

รัฏฐปาลเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระรัฏฐบาลเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายช้างทรงเป็นพาหนะแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้ตีราคาช้างพร้อมทั้งเครื่องประดับแล้วให้สร้างสังฆารามถวาย เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๕๐ ชาติ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๗/๑๑๖)

รัฏฐปาลเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระรัฏฐบาลเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายช้างเป็นพาหนะแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้สร้างปราสาทถวาย เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๙/๓๖๑)

รัฏฐปาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระรัฏฐปาละ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่องกล่าวถึงประวัติของรัฏฐบาลในตอนต้น และเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบระหว่างพระรัฏฐบาลกับพระเจ้าโกรัพยะในตอนปลายแก่

ชาวถุลลโกฏฐิตนิคม ณ ถุลลโกฏฐิตนิคม รัฏฐปาลกุลบุตรได้ฟังธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วเกิดศรัทธาจึงขออนุญาตมารดาบิดาเพื่อออกบวช แต่ไม่ได้รับอนุญาต จึงอดอาหารจนมารดาบิดาอนุญาตให้บวช หลังจากบวชแล้วไม่นานก็บรรลุอรหัตตผล ต่อมา ท่านได้เข้าไปบิณฑบาตที่หน้าบ้านของตัวท่านเอง บิดาของท่านจำไม่ได้จึงด่าว่าพวกสมณะโล้นพวกนี้ทำให้ลูกชายที่รักของเราออกบวช แต่นางทาสีจำท่านได้ จึงบอกแก่บิดาของท่าน บิดาจึงนิมนต์ให้ไปฉันภัตตาหารที่บ้าน แล้วสั่งให้พวกภรรยาเก่าของท่านแต่งตัวยั่วยวนและให้นำทรัพย์มรดกออกมาหลอกล่อม

เพื่อให้สึก เมื่อไม่สำเร็จ พวกภรรยาเก่าจึงถามท่านว่า นางอัปสรพวกไหนที่ทำให้ท่านออกบวช ท่านตอบว่า ท่านไม่ได้บวชเพราะนางอัปสร จากนั้นได้แสดงธรรมให้บิดาฟังว่า โยมจงดูอัตภาพอันวิจิตร มีกายเป็นแผล ที่คุมกันอยู่ กระสับกระส่าย เป็นที่ดำริของชนเป็นอันมาก ไม่มีความยั่งยืนมั่นคง โยมจงดูรูปอันวิจิตรด้วยแก้วมณีและกุณฑลมีกระดูกอันหนังหุ้มห่อไว้ งามด้วยผ้า เท้าที่ย้อมด้วยครั่งสีสด

หน้าที่ไล้ทาด้วยจุรณ ผมที่ตบแต่งเป็นลอนดังตาหมากรุก ตาที่เยิ้มด้วยยาหยอด พอจะหลอกคนโง่ได้ แต่จะหลอกคนที่แสวงหาฝั่ง(คือพระนิพพาน)ไม่ได้ กายที่มีสภาพเน่าเปื่อยเป็นธรรมดา ซึ่งตกแต่งแล้วเหมือนกล่องยาหยอดตาใหม่ อันงาม พอจะหลอกคนโง่ได้ แต่จะหลอกคนที่แสวงหาฝั่งไม่ได้ ท่านเป็นดังพรานเนื้อวางบ่วงไว้ แต่เนื้อไม่ติดบ่วง เมื่อพรานเนื้อกำลังคร่ำครวญอยู่ เรากินเหยื่อแล้วก็หลีกไป แล้วกลับไปพักที่พระราชอุทยาน พระเจ้าโกรัพยะได้เสด็จเข้าไปสนทนาธรรมว่า คนทั้งหลายจะออกบวชเพราะความเสื่อม ๔ ประการ คือ

๑. ความเสื่อมเพราะชรา ๒. ความเสื่อมเพราะเจ็บไข้

๓. ความเสื่อมจากทรัพย์ ๔. ความเสื่อมจากญาติ

ท่านพระรัฏฐบาลไม่ได้เสื่อมจากอะไร แต่ทำไมจึงออกบวช พระเถระถวายพระพรว่า อาตมภาพออกบวชเพราะได้ฟังธัมมุทเทสที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอน ๔ ประการ คือ

๑. โลกอันชรานำไป ไม่ยั่งยืน

๒. โลกไม่มีผู้ต้านทาน ไม่เป็นอิสระ

๓. โลกไม่มีอะไรเป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป

๔. โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา

ในตอนท้ายของพระสูตร ท่านได้ถวายพระพรต่อไปว่า คนในโลกนี้ถึงจะเป็นพระราชาก็ตามยังไม่ได้อะไรตามที่ตัวเองต้องการ เพราะได้อะไรมากแค่ไหนก็ไม่รู้จักพอ ก็ต้องตายทุกคน พวกญาติ ๆ ของคนตายก็มักจะพูดว่า ทำอย่างไรญาติของเราจึงจะไม่ตายทรัพย์ไม่สามารถช่วยให้คนมีอายุยืนได้คนทุกคนย่อมเจอกับสภาวะการณ์ที่คล้าย ๆ กัน คนโง่มักจะเป็นทุกข์มากในเรื่องที่ก่อให้เกิดทุกข์ แต่บัณฑิตกลับเฉยๆ คนผู้ทำกรรมย่อมเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารและในโลกนี้ ไม่มีอะไรเที่ยงแท้(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๓/๓๔๙)

รัฏฐปาละ, กุลบุตร: กุลบุตรนามว่ารัฏฐปาละ, บุตรของตระกูลเศรษฐีชั้นสูงในถุลลโกฏฐิตนิคม แคว้นกุรุ, ท่านเป็นพระอรหันต์มีเอตทัคคะผู้บวชด้วยศรัทธา

ในรัฐปาละสูตร มารดาบิดาไม่อนุญาตให้รัฏฐปาละบวช รัฏฐปาลจึงอดอาหาร จนถึง ๗ มื้อ มารดาบิดาของท่านได้กล่าวว่า “พ่อรัฏฐปาละ เจ้าเป็นลูกชายคนเดียว เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของพ่อแม่ จงลุกขึ้นเถิด พ่อรัฏฐปาละลูกจงบริโภค จงดื่ม จงยินดีบริโภคกามไปพลาง ทำบุญไปพลางเถิด พ่อแม่จะไม่อนุญาตให้ลูกออกจากเรือนบวช ถึงลูกจะตาย ในที่สุดรัฏฐปาละกุลบุตรได้บรรพชาอุปสมบทแล้วในสำนักของพระผู้มี

SAMPLE

พระภาค บรรลุเป็นพระอรหัตองค์หนึ่งในพระอรหันต์ทั้งหลาย ได้รับเอตทัคคะผู้บวชด้วยศรัทธา (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๙๔/๓๕๐,๑/๓๔๖/๓๘๒)

รัฏฐิกะ, ชฎิล: ชฎิลชื่อว่ารัฏฐิกะ, ท่านได้ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ ๘๐,๐๐๐ โกฏิ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ๓ ครั้ง

ในปทุมุตตรพุทธวงศ์ กล่าวถึงชฎิลรัฏฐิกะในอดีตชาติว่า เมื่อพระองค์เสด็จจากคามนิคมและแว่นแคว้นหลีกจาริกไปสาวกประมาณ ๘๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ สมัยนั้น ชฎิลมีชื่อว่ารัฏฐิกะ ได้ถวายผ้าพร้อมภัตตาหารแด่พระสงฆ์ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน แม้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ก็ประทับนั่งท่ามกลางพระสงฆ์ จากนี้ไปอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป ชฎิลนี้จักเป็นพระพุทธเจ้า (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๑/๖๔๐)

รัฐ: อาณาจักร, แคว้น, แว่นแคว้น,จังหวัด, มณฑล

ตัวอย่างในมหาโควินทสูตร การแบ่งราชสมบัติเป็นรัฐ ๗ รัฐ ว่า พระเจ้าเรณุตรัสกับท่านมหาโควินทพราหมณ์ จงแบ่งมหาปฐพี ๗ รัฐ ส่วนเท่า ๆ กัน สถาปนารัฐ (อาณาจักร) ทั้งหมดให้มีลักษณะเหมือนส่วนหน้าของเกวียน ชนบท (มหาอาณาจักร) ของพระเจ้าเรณุอยู่ตรงกลาง ท่าน (มหา) โควินทะให้สร้างเมืองหลวงเหล่านี้ไว้ คือให้สร้างกรุงทันตปุระ เป็นเมืองหลวงของรัฐกาลิงคะให้สร้างกรุงโปตนะ เป็นเมืองหลวงของรัฐอัสสกะ ให้สร้างกรุงมาหิสสติ เป็นเมืองหลวงของรัฐอวันตี ให้สร้างกรุงโรรุกะ เป็นเมืองหลวงของรัฐโสวีรานะ ให้สร้างกรุงมิถิลา เป็นเมืองหลวงของรัฐวิเทหะ ให้สร้างกรุงจัมปา เป็นเมืองหลวงของรัฐอังคะ ให้สร้างกรุงพาราณสี เป็นเมืองหลวงของรัฐกาสี (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๘/๒๔๒, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๒/๗๙)

รัฐบาล, พระ, ภิกษุ: ภิกษุชื่อว่าพระรัฐบาล, บุตรของเศรษฐีผู้ชื่อว่ารัฐบาลเหมือนกัน และรัฐบาลเศรษฐีผู้เป็นบิดาของท่านเป็นหัวหน้าหมู่บ้านถุลลโกฏฐิตนิคม ในแคว้นกุรุ, ท่านได้รับเอตทัคคะผู้บวชด้วยศรัทธา

ในรัฐปาลสูตร กล่าวถึงพระรัฐบาล บิดามารดาของท่านกล่าวว่า ท่านขอยอมตายถ้าไม่ได้บวช จนกระทั่งบิดามารดาต้องยินยอม เพราะเหตุนี้ พระบรมศาสดา จึงทรงยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ในทางผู้บวชศรัทธา ท่านดำรงอายุสังขาร ช่วยเหลือกิจการพระศาสนาได้รับยกย่องในตำแหน่งเอตทัคคะผู้บวชด้วยศรัทธา ควรแก่กาลเวลาแล้วก็ดับขันธปรินิพพาน(วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๔๖/๓๘๓, (องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๑๐/๒๘,๓๒/๑๐๗/๑๑๗,๓๓/๑๘๙/๓๖๒๘

รัฐสีมา: อาณาเขตแห่งรัฐ, อาณาจักรในแว่นแคว้น, เขตปกครองแห่งรัฐ

SAMPLE

ตัวอย่างในจูฬหังสชาดก พญาหงส์ทูลถามพระราชาถึงรัฐสีมาว่า พระองค์ทรงพระเกษมสำราญแลหรือมีพระอนามัยสมบูรณ์แลหรือ รัฐสีมารุ่งเรืองแลหรือ พระองค์ทรงอนุศาสน์พร่ำสอนพสกนิกรโดยธรรมแลหรือพระราชาตรัสว่า พญาหงส์ เราสุขเกษมสำราญดี อนามัยก็สมบูรณ์ดี อนึ่ง รัฐสีมาก็รุ่งเรือง สมบูรณ์ดี เราปกครองราษฎร์โดยธรรม(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๖/๔๙๕,๒๗/๑๔๗/๔๙๕,๒๗/๑๕๐/๔๒๒,๒๗/๑๘๖/๕๐๒,๒๗/๓๐๑/๕๒๒,๒๗/๒๐/๕๙๗)

รัดประคน: สายรัดเครื่องทรงช้าง, ช้างทรงเครื่องผูกด้วยสายรัดประคน

ในปฐมนาควิมาน กล่าวถึงสมบัติเทวฤทธิ์ที่นางเทพบุตรได้ ว่า พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรองค์ว่า ท่านขี่ช้างเผือกผ่อง มีงางอนงาม ทรงพลัง เป็นคชสารประเสริฐ ผูกสายรัดประคนทองคำไว้เรียบร้อย เหาะมาที่นี้ ท่านได้บรรลุเทวฤทธิ์ มีอานุภาพมาก เมื่อท่านเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้ เพราะบุญอะไรท่านจึงมีอานุภาพรุ่งเรือง เทพบุตรตอบว่า ข้าพเจ้าเลื่อมใสแล้ว ได้นำดอกไม้แปดกำมือเท่านั้นไปบูชาที่พระสถูปของพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่ากัสสปะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่(คือนิพพาน)ด้วยมือทั้งสองของตน เพราะบุญนั้นข้าพเจ้าจึงมีผิวพรรณงามเช่นนี้ เพราะบุญที่ได้ทำไว้สมัยเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ข้าพเจ้าจึงมีอานุภาพรุ่งเรือง และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๖๑/๑๑๗)

รัดประคนทอง: สายทองรัดเครื่องทรงช้าง, ช้างทรงเครื่องรัดด้วยประคนทอง

ในนาควิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระพุทธเจ้าในอดีตชาติ เธอประดับองค์ทรงเครื่องแล้ว ขึ้นคชสารตัวประเสริฐ มีร่างกายใหญ่ ประดับแก้วและทอง มีข่ายทองคลุมตระพอง ผูกสายรัดประคนทองไว้เรียบร้อย นั่งหลังคชสารเหาะมาที่นี้ เธอได้บรรลุเทวฤทธิ์เช่นนี้เพราะ ได้ถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระองค์ ถวายอภิวาทพระยุคลบาทแล้วนั่งอยู่บนพื้นดินมีจิตยินดีได้ทำอัญชลีแด่พระองค์แล้ว ดิฉันได้รู้แจ้งชัดอริยสัจ ๔ ดิฉันถึงแก่กรรมตั้งแต่อายุยังน้อย เคลื่อนจากอัตภาพนั้นแล้ว บังเกิดในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ มีบริวารยศ เป็นปชาบดีองค์หนึ่งของท้าวสักกะ มีนามว่ายสุตตรา ปรากฏไปทั่วทุกทิศ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๗๐๕/๘๑)

รัตตัญญู: ผู้รอบรู้มาก,ผู้อยู่มานาน, ผู้มีความมั่นคง (ถิรภาวะ) ในพระศาสนา, เป็นตำแหน่งเอตทัคคะที่พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้ามีความหมายว่ารู้ราตรีนาน คือบวชรู้แจ้งธรรม และเป็นพระขีณาสพก่อนพระสาวกทั้งหลาย ตัวอย่างในมหาปรินิพพานสูตร เรื่องภิกขุอปริหานิยธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า เราจะแสดงอปริหานิยธรรมข้อ ๑ ใน ๗ ข้อ คือ ข้อที่ ๔ ว่า “ภิกษุ

ทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู บวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก และ สำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๖/๘๒,๑๐/๒๗๖/๒๐๗,๑๐/๒๗๗/๒๐๘, ที.ม.อ.(บาลี) ๑๓๖/๑๒๖,ที.ม.ฏีกา(บาลี)๑๓๖/๑๕๕,(ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๗/๓๘๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔๕/๑๖๒,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๑๘๘/๒๕, องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๒๓๕/๓๐, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๘/๑๕๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๒๓/๓๗,๒๓/๒๘/๔๓)

รัตตัญญูมทะ : ความเมาในความเป็นผู้รัตตัญญู

ในเอกกนิทเทส กล่าวถึงบรรดาเอกกมาติกาเกี่ยวกับความเมาว่า ความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธง เพราะอาศัยความเป็นผู้รัตตัญญู นี้เรียกว่า รัตตัญญูมทะ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๔๔/๕๔๘)

รัตติกาล: เวลากลางคืน

ในกุมภชาดก หม้อพิเศษ กล่าวถึงโทษของสุรา เมื่อสรรพมิตตราชาทรงสนทนากับท้าวสักกะว่า ท่านเป็นใคร มาจากสวรรค์ชั้นไตรทศหรือ ปรากฏอยู่ในนภากาศเหมือนดวงจันทร์ส่องสว่างในยามรัตติกาล รัศมีทั้งหลายแผ่ซ่านออกจากกายท่านดุจสายฟ้าที่แลบอยู่ในอากาศ ท่านนั้นบันดาลเมฆที่ขาดลมให้ไปในอากาศได้ ทั้งเดินทั้งยืนในอากาศได้ ท่านได้บำเพ็ญฤทธิ์ของเทพ ผู้ไม่ต้องเดินทางไกลด้วยเท้า ทำให้เป็นที่พึ่งท่านได้หรือ ท้าวสักสกะขอร้องให้พระราชาซื้อหม้อสุรานี้ พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้วเห็นโทษของสุรา จึงทรงชมเชยท้าวสักกะว่า ถึงบิดามารดาของข้าพเจ้าไม่เหมือนท่าน วันนี้ข้าพเจ้าจะเชื่อฟังคำของท่าน ท่านเป็นอาจารย์ผู้หวังประโยชน์แก่ข้าพเจ้า ท้าวสักกะเมื่อจะให้พระราชารู้ว่าตนเป็นเทวดา จึงตรัสว่า พระมหาราช ทาสหญิง ๑๐๐ คน บ้านส่วย โคทั้งหลาย และรถเทียมม้าอาชาไนยทั้งหลายของพระองค์ จงเป็นของพระองค์เถิด (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๓/๕๔๓)

รัตติเฉท : ความขาดราตรี หมายถึงเหตุให้ขาดราตรี นับราตรีที่อยู่ปริวาสไม่ได้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุผู้อยู่ปริวาสและภิกษุผู้ประพฤติมานัต

ในปาริวาสิกขันธกะ เรื่อง รัตติเฉทเหตุให้ขาดราตรี ๓ อย่าง เมื่อท่านพระอุบาลีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลพระผู้มีพระภาค ว่า “รัตติเฉทของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมีเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อุบาลี รัตติเฉทของ

SAMPLE

ภิกษุผู้อยู่ปริวาสมี ๓ อย่าง คือ (๑) สหวาสะ การอยู่ร่วมกัน (๒) วิปปวาสะ การอยู่ปราศ (๓) อนาโรจนา การไม่บอก อุบาลี รัตติเฉทของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมี ๓ อย่างนี้แล(วิ.จู.(ไทย) ๖/๘๓/๑๖๔, ๖/๙๒/๑๘๕,วิ.อ.(บาลี) ๓/๔๗๕/๕๒๘)

รัตติทิวสสูตร : พระสูตรว่าด้วยวันและคืน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุมีแต่ความเสื่อมอย่างเดียว ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีความเจริญ เมื่อวันและคืนผ่านไป ๖ คือ (๑) ความมักมาก (๒) ความไม่มีศรัทธา (๓) ความทุศีล (๔) ความเกียจคร้าน (๕) ความหลงลืมสติ (๖) ความมีปัญญาทราม แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุมีแต่ความเจริญอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีความเสื่อม เมื่อวันและคืนผ่านไป มี ๖ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๔/๖๐๗)

รัตติปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระรัตติปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นพรานเนื้ออยู่ในป่า ได้ถวายดอกมวกเหล็กบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในกัปที่ ๘ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๓๔๐)

รัตนจงกรม: ที่จงกรมแก้ว, ที่เดินจงกรมทำด้วยแก้ว,ที่จงกรมสำเร็จด้วยรัตนะ

ในรตนจังกมนกัณฑ์ พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตที่จงกรมแก้ว เมื่อท้าวสหัมบดีพรหม ผู้เป็นใหญ่แห่งชาวโลก ได้ประนมมือทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคให้ทรงเนรมิตที่จงกรมแก้ว พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตที่จงกรมเลยขอบปากหมื่นจักรวาล ชานทั้ง ๒ ด้าน ที่จงกรมที่สำเร็จด้วยรัตนะ อันเหมาะสมแก่ขื่อและเต้าไว้ทั้ง ๒ ข้าง รัตนจงกรมที่ทรงเนรมิต เกลื่อนไปด้วยทรายแก้วมณี ทรายแก้วมุกดา สว่างไปทั่วทิศ เหมือนดวงอาทิตย์อุทัย พระชินสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นนักปราชญ์ มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการทรงเปล่งปลั่งด้วยพระรัศมีที่รุ่งเรือง เสด็จจงกรมอยู่ ณ ที่จงกรมนั้น (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๕/๕๕๘)

รัตนเจดีย์: เจดีย์แก้ว, เจดีย์ทำด้วยแก้ว, เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าที่เทพบุตรกราบไหว้ได้สมบัติทิพย์

ในปุริสวิมาน อเนกวัณณวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพบุตรผู้มีรัศมีหลากสีในอดีตชาติ เมื่อพระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรตนหนึ่งว่าเพราะบุญทานอะไร ท่านมีหมู่เทพอัปสรแวดล้อม ขึ้นวิมานมีรัศมีต่าง ๆ เทพบุตรตอบว่า เมื่อพระชินเจ้าทรงพระนามว่าสุเมธผู้เป็นพระศาสดา ข้าพเจ้านั้นไหว้รัตนเจดีย์ซึ่งคลุมด้วยข่ายทองคำ แล้วได้ทำใจให้เลื่อมใสในพระสถูป ข้าพเจ้ามิได้ให้ทาน ก็เพราะข้าพเจ้าไม่มีวัตถุสิ่งของที่

SAMPLE

จะให้ แต่ได้ชักชวนคนอื่น ๆ บูชาพระบรมสารีริกธาตุ ของพระพุทธเจ้า ด้วยการบูชาพระบรมสารีริกธาตุอย่างนี้ ท่านทั้งหลายละจากอัตภาพนี้แล้วจักไปสู่สวรรค์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๐๔/๑๕๑)

รัตนชาติ: สิ่งที่ถือกำเนิดมาเป็นแก้ว, แร่ธาตุสี, นพรัตน์ของไทย ๙ สี คือ สีขาว (Diamond) สีแดง (Ruby) สีเขียว (Emerald)สีเหลือง (แซฟไฟร์สีเหลือง) สีเลือดหมู (Garnet) สีน้ำเงิน(ไพลิน) (แซฟไฟร์สีน้ำเงิน) สีขาวขุ่นคล้ายสีหมอก (Moonstone) สีแดงเข้ม (Hyacinth) สีอัญมณีหรือหินสีชนิดหนึ่งหรือแร่รัตนชาติ มีหลายสีเช่น สีเหลืองนวล สีเหลืองทอง สีน้ำผึ้ง สีเขียวแอปเปิล สีน้ำตาล (Chrysoberyl-cat eye)

ในมัลลิกาวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงชื่อมัลลิกา มีรัตนชาติประดับรถมากมาย เธอตอบปัญหาคำถามพระนารทเถระที่ตนผู้มีพัสตราภรณ์และธงล้วนแต่สีเหลือง ประดับประดาด้วยเครื่องประดับสีเหลืองเจิดจ้า รถเธอก็งดงามมาก มีส่วนประกอบวิจิตรบรรจงไป ด้วยรัตนชาติต่าง ๆ ซึ่งบุญกรรมจัดสรรมาให้เบ็ดเสร็จงดงามด้วย เครื่องประกอบหลากหลายก็เพราะเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโคดมดับขันธปรินิพพานแล้ว ดิฉันมีจิตเลื่อมใส ได้ใช้ข่ายทองวิจิตรบรรจงไปด้วยแก้วมณีทองคำและแก้วมุกดา ซึ่งดาดด้วยข่ายทองคำ ห่มคลุมพุทธสรีระ ครั้นดิฉันทำกุศลกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญแล้วนั้น จึงสร่างโศก หมดโรคภัย มีความสุข รื่นเริงบันเทิงใจอยู่เป็นนิตย์ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๖๒/๗๔)

รัตนปัชชละ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ารัตนปัชชละ, พระเจ้าจักรพรรดิผู้รุ่งเรืองดังดวงแก้ว, ผู้ได้อานิสงส์เป็นรัตนปัชชละเพราะการกล่าวคำชมเชยพระผู้มีพระภาค

ในสัมมุขาถวิกเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระสัมมุขาถวิกเถระ เมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์ประสูติ ข้าพเจ้าพยากรณ์นิมิตและทำหมู่ชนให้เย็นใจว่าพระโพธิสัตว์นี้จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก อนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคพระองค์ใดประสูติ หมื่นจักรวาลย่อมหวั่นไหว บัดนี้ ฯลฯ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นศาสดาผู้มีพระจักษุ ทรงแสดงธรรมอยู่ ข้าพเจ้าทำหมู่ชนให้เกิดสังเวชแล้ว ชมเชยพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวาทแล้วบ่ายหน้าหลีกไปทางทิศตะวันออก ในกัปที่ ๘๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ารัตนปัชชละ ไม่รู้จักทุคติเลยนี้เป็นผลแห่งการชมเชย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๐/๒๘๔)

รัตนมณฑป: มณฑปแก้ว, มณฑปซึ่งประดับด้วยทองมีรัศมีเปล่งปลั่งซึ่งสูงประมาณ ๑๐๐ ศอก, มณฑปที่พระเจ้ากรุงพาราณสีสร้างถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยความเลื่อมใส

SAMPLE

ในภัททกาปิลานีเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระภัททกาปิลานีเถรี นางได้เป็นมเหสีของพระเจ้าแผ่นดินในกรุงพาราณสีที่น่ารื่นรมย์ เป็นที่โปรดปรานอย่างยิ่งของท้าวเธอ เพราะความรักที่มีในกาลก่อน พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นทอดพระเนตรเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ พระองค์ ผู้เที่ยวบิณฑบาต ทรงเบิกบานพระทัย ได้ถวายอาหารบิณฑบาตที่มีราคามาก นิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายไว้ ทรงสร้างรัตนมณฑปซึ่งประดับด้วยทองมีรัศมีเปล่งปลั่งซึ่งสูงประมาณ ๑๐๐ ศอก ท้าวเธอทรงเลื่อมใส รับสั่งให้นิมนต์ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมด แล้วได้ทรงถวายทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ซึ่งเข้ามาในพระราชนิเวศน์ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง แม้ครั้งนั้น นางก็ได้ร่วมถวายทานนั้นกับพระเจ้ากาสี ได้เกิดในกาสิกคามในกรุงพาราณสีอีก พระกัสสปเถระเป็นพุทธบุตร ท่านถึงความสิ้นชาติ เป็นมุนีอยู่จบอภิญญา ด้วยวิชชา ๓ เหล่านี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ผู้มีวิชชา ๓ นางภัททกาปิลานีก็เหมือนกัน ได้วิชชา ๓ ละมัจจุราชเสียได้ ทรงร่างกายนี้เป็นที่สุด ชนะมารพร้อมทั้งเสนามารแล้ว (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๗๖/๔๙๑)

รัตนะ: แก้วมุกดา แก้วมณี ไพฑูรย์ สังข์ ศิลา ประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว, แก้วอันประเสริฐ,เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ,เป็นชื่อปัญญาว่ารัตนะของคนทั้งหลาย

ในพรหมชาลสูตร มัชฌิมศีล กล่าวถึงเครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดผ้าไหมประดับรัตนะ ในมหาสุทัสสนสูตร กล่าวถึงกรุงกุสาวดีราชธานี มีกำแพงทำด้วยรัตนะทุกอย่าง มีประตู ๔ สี ได้แก่ (๑) ประตูทอง (๒) ประตูเงิน (๓) ประตูแก้วไพฑูรย์ (๔) ประตูแก้วผลึก แต่ละประตูมีเสาระเนียดปักไว้ประตูละ ๗ ต้น ได้แก่ (๑) เสาทอง (๒) เสาเงิน (๓) เสาแก้วไพฑูรย์ (๔) เสาแก้วผลึก (๕) เสาแก้วโกเมน (๖) เสาแก้วบุษราคัม (๗) เสาทำด้วยรัตนะทุกอย่าง แต่ละเสาวัดโดยรอบ ๓ ชั่วบุรุษ ฝังลึก ๓ ชั่วบุรุษ สูง ๑๒ ชั่วบุรุษ(วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๐๖/๕๙๗,ที.สี.(ไทย)๙/๑๕/๖,๙/๑๕/๗, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๙/๖๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๒,๑๐/๒๕๙/๑๙๒,๑๐/๒๕๙/๑๙๓,๑๐/๒๗๒/๒๐๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๑/๖๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๖/๑๑๖,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๖๑/๑๒๔)

รัตนะคือแก้วมณี: แก้วมณีอันประเสริฐ, แก้วมณีอันเป็นรัตนะ, รางวัลที่ปุณณกยักษ์แก่วิธุรบัณฑิตที่ทำให้พร้อมเพรียงกับภรรยานางอิรันดีนาคกัญญา

ในวิธุรชาดก กล่าวว่า เมื่อปุณณกยักษ์นั้นได้นางอิรันทตีนาคกัญญาแล้ว ก็มีใจชื่นชมโสมนัส ได้กล่าวกับวิธุรบัณฑิต ผู้ประเสริฐที่สุดแห่งชาวแคว้นกุรุว่า “ท่านวิธุรบัณฑิต

ท่านได้ทำให้ข้าพเจ้าพร้อมเพรียงกับภรรยา ข้าพเจ้าจะทำกิจให้แก่ท่าน จะให้รัตนะคือแก้วมณีนี้แก่ท่าน และจะนำท่านไปส่งให้ถึงแคว้นกุรุในวันนี้เลยทีเดียว” วิธุรบัณฑิตกล่าวว่า “กัจจานะ ขอท่านจงมีไมตรี อย่าได้แตกแยกกับภรรยาผู้น่ารักของท่านตลอดไปเถิดขอท่านจงเป็นผู้มีจิตเบิกบานมีปีติโสมนัสท่านได้ให้แก้วมณีแก่ข้าพเจ้าแล้วขอจงนำข้าพเจ้าไปยังกรุงอินทปัตถ์ด้วยเถิด(ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๖๓๔/๔๔๓)

รัตนะคือโพชฌงค์: โพชฌงค์ ๗ คือรัตนะ, คำอุปมาความเป็นใหญ่ของพระชินเจ้า, พระจุฬสุคันธเถระอุปมาพระกัสสปะพุทธเจ้าว่ายิ่งใหญ่ดังรัตนะคือโพชฌงค์

ในจูฬสุคันธเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจูฬสุคันธเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ในภัทรกัปนี้ พระชินเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของพราหมณ์ มีพระยศยิ่งใหญ่ พระนามว่ากัสสปะ ตามพระโคตร ประเสริฐกว่าเจ้าลัทธิทั้งหลาย เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ข้าพเจ้าได้เข้าเฝ้าพระชินเจ้านั้น ได้ฟังอมตธรรมที่นำมาซึ่งความยินดีแห่งจิต พระพุทธองค์ทรงมีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ เหมือนดวงจันทร์ซึ่งเป็นนักษัตรที่งาม เหมือนต้นพญาไม้สาละมีดอกบานสะพรั่ง พระองค์ทรงเป็นเหมือนยาบำบัดโรคในที่ทั้งปวง ทรงทำลายยาพิษคือกิเลสให้พินาศ ทรงประดับด้วยสุคนธชาติคือคุณ ดังทะเลเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะ ทรงกำจัดมลทินคือกิเลสทรงย่ำยีมารและเสนามารได้ เหมือนขุนพลผู้มีชัยโดยพิเศษ ทรงเป็นใหญ่เพราะรัตนะคือโพชฌงค์ ๗ เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นใหญ่ เพราะรัตนะ ๗ ประการ (ไทย) ๓๓/๒๘๖/๓๓๐)

รัตนะนานัปประการ: แก้วหลากหลาย, รัตนสีสันต่าง ๆ มากมาย, รัตนะอันรุ่งเรืองของนางนันทเถรี ในนันทาเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระนันทาเถรี สมัยปทุมุตตระพุทธเจ้า นางเกิดในตระกูลเศรษฐี ที่มีความรุ่งเรืองด้วยรัตนะต่าง ๆ ในกรุงหงสวดี เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความสุขมาก นางได้เข้าเฝ้าพระมหาวีระพระองค์นั้นแล้ว ได้ฟังพระธรรมเทศนาอันประกาศถึงปรมัตถธรรม นางมีความเลื่อมใส ได้ทูลนิมนต์พระองค์พร้อมทั้งพระสงฆ์ ได้ถวายมหาทานแด่พระองค์ด้วยมือของตน นาง ได้ซบศีรษะลงใกล้พระวีรเจ้า พระองค์ตรัสว่า ‘เธอจักได้ตำแหน่งที่เธอปรารถนาไว้ดีแล้วนั้น ด้วยกรรมที่นางได้ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น ละกายมนุษย์แล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๖/๔๗๗) ๒๘/๑๘๔๔/๔๗๔

รัตนะและมาลัย: สมบัติแก้วและพวงมาลัยทอง, สมบัติที่พ่อของนายนันทะเกิดจากนางทาสีฝังดินไว้ให้ เมื่อตายให้ลูกไปขุดใช้

SAMPLE

ในนันทชาดก กล่าวว่า พระโพธิสัตว์กล่าวกับกุมารลูกของเพื่อนว่า นายนันทะทาสยืนด่าเธอในที่ใด ทรัพย์อันเป็นของบิดาเธออยู่ในที่นั่นแหละ เพราะฉะนั้น ในกาลใด นายนันทะด่าเธอ ในกาลนั้น เธอจงฉุดนายนันทะนั้นมาด้วยคำว่า เฮ้ยเจ้าทาสเจ้าจงมาด่า แล้วถือเอาจอบขุดทำลายที่นั้น นำเอาทรัพย์อันเป็นของตระกูลออกมาให้ทาสยกนำเอาทรัพย์มา ครั้น กล่าวแล้วจึงกล่าวคาถานี้ว่า ทาสชื่อนายนันทะเป็นบุตรของนางทาสยืน ดังนั้น นายนันทะทาสกล่าวคำหยาบในที่ใด เรารู้ว่ากองแห่งรัตนะทั้งหลายและมาลัยทองมีอยู่ในนั้น กุมารไหว้พระโพธิสัตว์แล้วไปเรือนพานายนันทะทาสไปยังที่ฝังทรัพย์ปฏิบัติตามที่พระโพธิสัตว์สั่งสอนแล้ว นำเอาทรัพย์นั้นมารวบรวมทรัพย์สมบัติไว้ ตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์ กระทำบุญทั้งหลายมีทาน เป็นต้น ในเวลาสิ้นชีวิต ได้ไปตามยถากรรม (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๙/๑๖)

รัตนาวดี, กินนรี: กินรีชื่อรัตนาวดี, นางแต่งงานกับดาบสชื่อวัจฉะ

ในชาดก กล่าวถึงว่า ในอดีตกาล มีพราหมณ์คนหนึ่งเห็นโทษในกาม จึงละยศใหญ่ออกบวชเป็นฤาษี สร้างบรรณศาลาอยู่ ณ หินวันตประเทศ มีกินนรเป็นจำนวนมากอยู่ ณ ถ้ำแห่งหนึ่งใกล้บรรณศาลาของฤาษีนั้น แมลงมุมตัวหนึ่งอยู่ ณ ประตูถ้ำนั้น ได้กัดศีรษะของกินนรเหล่านั้นดื่มกินโลหิต กินนรหากำลังมิได้ เป็นชาติขลาด ไม่อาจจะทำอะไรมันได้จึงเข้าไปหาดาบสนั้น บอกว่า มีแมลงมุมตัวหนึ่งประหารชีวิตของพวกข้าพเจ้า ขอท่านจงฆ่ามันเสียทำความสวัสดีแก่พวกข้าพเจ้า ดาบสบอกว่า บรรพชิตทั้งหลายเช่นเราไม่ทำปาณาติบาตบรรดากินนรเหล่านั้น มีกินรีชื่อรัตนาวดี ยังไม่มีผัว กินนรเหล่านั้นจึงตกแต่งกินรีรัตนวดีนั้น แล้วพาไปหาดาบส กล่าวว่า กินรีนี้จงเป็นผู้บำเรอเท้าท่าน ท่านจงฆ่าปัจจามิตรของพวกเราเสีย ดาบสเห็นกินรีรัตนวดีก็มีจิตปฏิพัทธ์ จึงสำเร็จร่วมอภิรมย์กับกินรีนั้นแล้วไปยืนที่ประตูถ้ำ ตีแมลงมุมออกมาหากินด้วยค้อนให้สิ้นชีวิต ดาบสนั้นอยู่สมัครสังวาสกับกินรีนั้น มีบุตรธิดาแล้วทำกาลกิริยา ณ ที่นั้นแล กินรีรัตนวดีนั้นรักใคร่ดาบสชื่อวัจฉะ ด้วยประการฉะนี้ (ขุ.ชา.(มหามกุฏ) ๖๓/๖๘๖/๔๗๔) ๒๘/๖๒๕/๒๗๙

รัมมกพราหมณ์: อาศรมของรัมมกพราหมณ์, สถานที่สนทนาธรรมของภิกษุสงฆ์, สถานที่พระผู้พระภาคพร้อมด้วยพระอานนท์เข้าไปพัก, อาศรมหนึ่งในเมืองสาวัตถีที่พระผู้มีพระภาคเสด็จ

ในปาสราสิสูตร กล่าวถึงมารยาทในการประชุมของภิกษุในอาศรมรัมมกพราหมณ์เขตเมืองสาวัตถีคือไม่เข้าไปขณะที่กำลังสนทนากันเมื่อจะเข้าไปก็มีการกระแอมกระไอ ดังความว่า พระผู้มีพระภาคพร้อมกับท่านพระอานนท์ได้ไปสรงน้ำที่ท่าบุพพ

โกฏฐกะแล้ว ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาศรมของ รัมมกพราหมณ์ อยู่ไม่ไกล ทั้งเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ และน่าเลื่อมใสขอพระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังอาศรมของรัมมกพราหมณ์ เพื่อทรงอนุเคราะห์เถิด พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคทรงรับโดยดุษณีภาพแล้ว สมัยนั้น ภิกษุจำนวนมากนั่งสนทนาธรรมีกถาอยู่ในอาศรมของรัมมกพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคประทับยืนนอกซุ้มประตู ทรงรอคอยให้ภิกษุสนทนากันจบเสียก่อน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่าการสนทนาจบลงแล้ว จึงทรงกระแอม ภิกษุเหล่านั้นเปิดประตูรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังอาศรมของรัมมกพราหมณ์แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ จึงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เวลานี้เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร พูดเรื่องอะไรค้างไว้ อะไรที่เธอทั้งหลายสนทนากันค้างอยู่” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลาย ปรารภพระผู้มีพระภาคแล้วสนทนาธรรมีกถาค้างอยู่ พอดีพระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดีแล้ว ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่เธอทั้งหลายผู้เป็นกุลบุตร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาประชุมสนทนาธรรมีกถากันนั้นเป็นเรื่องสมควร เธอทั้งหลายผู้มาประชุมกันมีกิจที่ควรทำ ๒ ประการ คือ (๑) การสนทนาธรรม (๒) การเป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗๒/๒๙๕)

รัมมกะ, กรุง: กรุงชื่อรัมมกะ, กรุงที่ล้อมรอบด้วยปราสาทของท่านสูงตระหง่านดังสายรุ้ง ปราสาทนั้นยาว ๒๔ โยชน์ กว้าง ๑๒ โยชน์ มีกำแพงและค่ายมั่นคง, ท่านมหากัสสปเถระก็อาศัยอยู่ในกรุงนี้จนสิ้นอายุ

ในมหากัสสปเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัสสปเถระ กล่าวว่า ประชาชนพากันทำการบูชาพระผู้มีพระภาค ผู้ศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ท่านได้เชิญญาติมิตรมาประชุมกันแล้วได้กล่าวคำนี้ว่า ขอเชิญพวกเรามาทำการบูชาเถิด ท่านได้ช่วยกันสร้างอัคฆิยเจดีย์ เป็นเจดีย์ที่สร้างอย่างดี สูง ๑๐๐ ศอก กว้าง ๑๕๐ ศอก เป็นดังวิมานสูงเสียดฟ้า สั่งสมบุญไว้แล้ว ท่านเป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ในคราวเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น ปราสาทของท่านสูงตระหง่านดังสายรุ้ง ปราสาทนั้นยาว ๒๔ โยชน์ กว้าง ๑๒ โยชน์ มีกรุงชื่อว่ารัมมกะ มีกำแพงและค่ายมั่นคง ท่านดื่ม กิน อยู่ในกรุงนั้น แล้วกลับไปเกิดเป็นเทวดาอีก ในภพสุดท้าย กุศลสมบัติได้มีแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลพราหมณ์ สะสมรัตนะไว้เป็นอันมาก สละทรัพย์ ๘๐ โกฏิ แล้วออกบวช (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๑๔/๖๔)

SAMPLE

รัมมวดี, กรุง: กรุงชื่อรัมมวดี, เมืองหลวงสมัยพระเจ้าทีปังกร, เมืองหลวงสมัยกษัตริย์พระนามว่าสุเทพเป็นพระชนก พระสุเมธาเป็นพระชนนี พระอุสภขันธกุมารเป็นพระโอรสของพระเจ้าทีปังกร

ในพุทธวงศ์ ทีปังกรพุทธวงศ์ พระประวัติของพระทีปังกรพุทธเจ้า ภิกษุประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ รูป ล้วนได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก แวดล้อมพระองค์ซึ่งงดงามด้วยพระอรหันตขีณาสพ สมัยนั้น เมืองชื่อว่ารัมมวดี กษัตริย์พระนามว่าสุเทพ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุเมธาเป็นพระชนนี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี มีนางสนมกำนัล ๓๐๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าปทุมา พระราชโอรสพระนามว่าอุสภขันธกุมาร พระองค์ทรงเห็นนิมิต ๔๑ ประการ จึงทรงราชพาหนะคือช้างออกผนวชแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือนเต็ม จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๘/๕๙๔, ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๒๕/๕๙๙)

รัมมอุบาสก: พระอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภูและพระโสภิตะ

ในเวสสภูพุทธวงศ์ พระประวัติของพระเวสสภูพุทธเจ้า ในมัณฑกัปนั้น ได้มีพระชินเจ้าพระนามว่าเวสสภู ตามพระโคตร เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก พระเวสสภูพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ทรงประกาศพระธรรมจักรแล้ว เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม มีโสตถิกอุบาสกและรัมมอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก โคตมีอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๒๓/๖๒๒, ๓๓/๒๕/๗๐๐)

รัมมะ, พระโอรส: พระโอรสพระนามว่ารัมมะ, พระโอรสของกษัตริย์อสมะผู้ครองกรุงจัมปกะ พระชนนีพระนามว่าอสมา

ในปทุมพุทธวงศ์ พระประวัติพระปทุมพุทธเจ้าในอดีตชาติว่า สมัยต่อจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี ได้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ ตามพระโคตร พระองค์เป็นพระโอรสของกษัตริย์พระนามว่าอสมะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าอสมา เป็นพระชนนี กรุงชื่อว่าจัมปกะ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือนันทปราสาท วสุปราสาท และยสุตตรปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าอุตตรา พระราชโอรสพระนามว่ารัมมะ พระชินเจ้าทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงทรงราชพาหนะคือรถออกผนวชแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือนเต็ม จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๑๘/๖๓๒)

SAMPLE

รัมมาอุบาสิกา: อุบาสิกาชื่อรัมมา,อุปัฏฐายิกาของสิทธัตถพุทธเจ้าสมัยกษัตริย์พระนามว่าอุเทน กรุงเวภาระ

ในสิทธัตถพุทธวงศ์ พระประวัติอดีตชาติของพระสิทธัตถพุทธเจ้า ครั้งนั้น กรุงชื่อว่าเวภาระ กษัตริย์พระนามว่าอุเทนเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุผัสสาเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เมื่อครั้งพระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง มีนางสนมกำนัล ๔๘,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสุมนา พระราชโอรสพระนามว่าอนุปมะ พระชินเจ้าทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงทรงวอทองออกผนวชแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือนเต็ม จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ สุปปิยอุบาสกและสมุททอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก รัมมาอุบาสิกาและสุรัมมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุ.(ไทย)๓๓/๒๐/๖๗๔)

รั้วหนาม: รั้วหนามกั้นศัตรู, รั้งเป็นหนาม, หนึ่งในรั้ว ๓ ชนิด คือ รั้วไม้ไผ่ รั้วหนาม และคู

ในลักขณสูตร กล่าวถึง มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีอาณาจักรมั่นคง มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต ไม่มีเสาเขื่อน ไม่มีเขตหมาย ไม่มีรั้วหนาม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๒/๑๖๔)

รัศมี: สว่างไสว, แสงแผ่ซ่านออก.โชติช่วง,ประภัสสร

ตัวอย่างในปาฏิกสูตรกล่าวถึง โลกพินาศ โลกเจริญว่า สมัยหนึ่งเมื่อล่วงไปนาน ๆ โลกนี้พินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศ เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน เมื่อล่วงไปนาน ๆ โลกนี้กลับเจริญขึ้น เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้นวิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า เวลานั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งผู้จุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสระ เพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ มาเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๘/๒๘,๑๑/๑๒๑/๙๐,๑๑/๑๒๘/๙๔,๑๑/๒๗๕/๒๑๙,

SAMPLE

ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑๓/๕๕๑,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๓๒/๒๗๒,๑๔/๒๘๖/๓๔๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๘๑/๓๐๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔๒/๒๐๙,(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑/๑)

รัศมีกาย: รัศมีสว่างไสวออกจากกาย, ผิวพรรณางดงาม, อานุภาพผิวกายรุ่งเรือง

ตัวอย่างในตติยปีฐวิมาน วิมานตั่งที่นางเทพธิดาได้รับเพราะผลบุญ เมื่อเทพธิดาผู้ประดับองค์ ทรงมาลัย ทรงภูษาสวยงาม วิมานตั่งทองคำของเธอช่างโอ่อ่า ล่องลอยไปในที่ต่าง ๆ ได้รวดเร็วสมใจปรารถนา เธอเปล่งรัศมีสว่างไสว ดังสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆเพราะบุญอะไรผิวพรรณเธอจึงงาม มีอานุภาพรุ่งเรือง และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้เทพธิดาตอบว่า ชาติก่อน นางเกิดเป็นมนุษย์ อยู่ในหมู่มนุษย์ในมนุษยโลก ได้เห็นภิกษุผู้ปราศจากกิเลสประดุจธุลี มีใจผ่องใสไม่มัวหมองเลื่อมใสแล้ว ได้ถวายตั่งแด่ท่าน ด้วยมือทั้งสองของตน(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๗/๔,๒๖/๔๕/๙,๒๖/๖๒/๑๑,๒๖/๖๖/๑๒, ๒๖/๗๘/๑๔,๒๖/๘๔/๑๕,๒๖/๘๗/๑๕,๒๖/๙๒/๑๖, ๒๖/๙๕/๑๖,๒๖/๑๐๗/๑๘,๒๖/๒๓๙/๔๐,๒๖/๒๔๐/๔๐)

รากเง่าของพรหมจรรย์: รากเง่าของพรหมจรรย์คือพระหูสูต, ผู้ทรงธรรม, ผู้ทรงจำธรรมได้มาก, พระอานนท์เป็นต้นแบบพหูสูต

ในภาษิตของอานนทเถรคาถา กล่าวถึงพระอานนทเถระผู้โคตมโคตร เป็นพหูสูต กล่าวธรรมได้อย่างวิจิตร เป็นพุทธอุปัฏฐาก ปลงภาระได้แล้ว พรากจากกิเลสที่ประกอบสัตว์ไว้ พอเอนกายลงนอน สิ้นอาสวะ ดับกิเลสได้สนิท ถึงฝั่งแห่งความเกิดและความตาย ยังทรงร่างกาย ซึ่งมีในภพสุดท้ายอยู่ ธรรมทั้งหลายของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์แห่งดวงอาทิตย์ ตั้งอยู่เฉพาะในบุรุษพิเศษใด บุรุษพิเศษนั้น คือ พระอานนทโคตมโคตร บุคคลพึงเข้าไปนั่งใกล้ท่านผู้เป็นพหูสูตทั้งไม่ควรทำสุตะให้เสื่อมสูญไป เพราะความเป็นพหูสูตนั้นเป็นรากเง่าของพรหมจรรย์ ฉะนั้น จึงควรเป็นผู้ทรงธรรม (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๐๓๐/๕๐๙)

รากษส: ยักษ์, ผีเสื้อน้ำ, เป็นชื่อพวกอสูรเลว มีนิสัยดุร้าย ชอบเที่ยวตามป่า ทำลายพิธีและกินคน

ตัวอย่างในวลาหกัสสชาดก ความปลอดภัยเกิดจากม้าวลาหก พระศาสดาทรงนำอดีตนิทานมาแสดงแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า คนเหล่าใดไม่ทำตามโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ คนเหล่านั้นจักถึงความพินาศ เหมือนพวกพ่อค้าที่ถูกพวกนางรากษสประเล้าประโลม ส่วนคนเหล่าใดทำตามโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ คนเหล่านั้นจักปลอดภัย เหมือนพวกพ่อค้าที่เชื่อฟังคำของพญาม้าวลาหก (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๑/๘๘,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๓๒/๕๔,๒๗/๑๘๖/๑๙๕,๒๗/๑๘๗/๑๙๕,๒๗/

SAMPLE

๒๒๙/๕๗๒,๒๗/๓๐๙/๕๘๕,๒๗/๓๑๑/๕๘๕,๒๗/๓๒๑/๕๘๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๕๒/๑๕๕, ๒๘/๕๓๖/๑๓๔)

รากเหง้าแห่งกิเลสเครื่องเนิ่นช้า:อวิชชา ความไม่รู้, อโยนิโสมนสิการ การไม่มนสิการ โดยแยบคาย, อัสมิมานะ ความถือตัว,อหิริกะ ความไม่ละอาย, อโนตตัปปะ ความไม่เกรงกลัว, อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

ในตุวฏกสูตร ภิกษุผู้กำจัดบาปธรรมอย่างเร็วพลัน พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ว่า ภิกษุเห็นอย่างไร จึงไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก ดับไป พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุพึงขจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าแห่งกิเลสเครื่องเนิ่นช้าและอัสมิมานะ ด้วยมันตาตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดในภายใน ภิกษุมีสติทุกเมื่อ พึงศึกษาเพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๙๒๓/๗๒๒,ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒)

รากเหง้าแห่งกุศล: อโลภะ ความไม่โลภ, อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย, อโมหะ ความไม่หลง เป็นรากเหง้าแห่งกุศล

ในสัมมาทิฏฐิสูตร กล่าวถึงว่าอะไรเป็นรากเหง้าแห่งอกุศลและกุศล ความว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อใด พระอริยสาวกรู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศล เมื่อนั้น แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่า มีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๙/๘๒)

รากเหง้าแห่งตัณหา: สุขเวทนา, ทุกขเวทนา, อทุกขมสุขเวทนา คือรากเหง้าแห่งตัณหา

ในตัณหาวรรค หมวดว่าด้วยตัณหา กปิลมัจฉวัตถุ เรื่องปลากปิละ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่บริษัท ๔ ว่า ตัณหาย่อมเจริญแก่มนุษย์ผู้ประพฤติประมาท เหมือนเถาย่านทรายเจริญอยู่ในป่า เขาย่อมเร่ร่อนไปมา เหมือนวานรที่ต้องการผลไม้เที่ยวเร่ร่อนไปมาในป่า ฉะนั้น ส่วนบุคคลใดครอบงำตัณหาที่เลวทรามนั้น ซึ่งล่วงได้ยากในโลกไว้ได้ ความโศกย่อมตกไปจากบุคคลนั้น เหมือนหยาดน้ำกลิ้งตกไปจากใบบัว ฉะนั้น เราขอเตือนท่านทั้งหลายว่า ขอท่านทั้งหลายจงขุดรากเหง้าแห่งตัณหา เหมือนคนต้องการหญ้าแฝกขุดหญ้าแฝก มารอย่าได้ระรานท่านทั้งหลายอยู่ร่ำไป เหมือนกระแสน้ำระรานไม้อ้อ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๓๗/๑๓๘)

รากเหง้าแห่งทุกข์: รากเหง้าแห่งทุกข์คือฉันทะ, รากเหง้าแห่งทุกข์คือตัณหา

ตัวอย่างในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัส ว่า “เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เราและเธอทั้งหลาย จึงท่องเที่ยวไป ในชาตินั้น ๆ ตลอดกาลยาวนาน แต่เพราะได้เห็นอริยสัจ ๔ เราและเธอทั้งหลายจึงถอนภวเนตติได้ ตัด

SAMPLE

รากเหง้าแห่งทุกข์ได้เด็ดขาด บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๕/๑๐๐,๑๔/๖๕/๗๑,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๐๓/๑๑๔,๑๘/๓๖๓/๔๑๘)

รากเหง้าแห่งอกุศล: อกุศลกรรมบท ๑๐ การฆ่าสัตว์เป็นอกุศล, ลักทรัพย์เป็นอกุศล, ประพฤติผิดในกามเป็นอกุศลการพูดเท็จ เป็นอกุศล,การพูดส่อเสียด เป็นอกุศล, การพูดคำหยาบ เป็นอกุศล, การพูดเพ้อเจ้อ เป็นอกุศล, การเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น เป็นอกุศล, การคิดปองร้ายผู้อื่น เป็นอกุศล,มิจฉาทิฏฐิ เป็นอกุศล

ในสัมมาทิฏฐิสูตร กล่าวถึง เรื่องอกุศลและกุศล ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อใดพระอริยสาวกรู้ชัดอกุศลรากเหง้าแห่งอกุศล เมื่อนั้น แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่า มีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๙/๘๒)

รากแห่งความโกรธ: อวิชชา ความไม่รู้, อโยนิโสมนสิการ ความไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ,อัสมิมานะ ความถือตัว, อหิริกะ ความไม่ละอาย, อโนตตัปปะ ความไม่เกรงกลัว, อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

ในสารีปุตตสุตตนิทเทส พระผู้มีพระภาคตรัสรากแห่งความโกรธกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุไม่พึงลุอำนาจความโกรธและความดูหมิ่น ทั้งพึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นเหล่านั้น ดำรงอยู่ แต่เมื่อจะกำราบ ก็พึงครอบงำสัตว์หรือสังขาร ที่เป็นที่รักหรือไม่เป็นที่รัก โดยแท้(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๓/๕๙๓)

รากแห่งความดูหมิ่น: อวิชชา, อโยนิโสมนสิการ, อัสมิมานะ, อหิริกะ, อโนตตัปปะ, อุทธัจจะ นี้ชื่อว่ารากแห่งความดูหมิ่น

ในสารีปุตตสุตตนิทเทส พระผู้มีพระภาคตรัสรากแห่งความดูหมิ่นกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุไม่พึงลุอำนาจความโกรธและความดูหมิ่น ทั้งพึงขุดรากความโกรธและความดูหมิ่นเหล่านั้น ดำรงอยู่ แต่เมื่อจะกำราบ ก็พึงครอบงำสัตว์หรือสังขาร ที่เป็นที่รักหรือไม่เป็นที่รัก โดยแท้ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๓/๕๙๓)

รากอกุศลธรรม: โลภะ, โทสะ, และโมหะ

ในอุรคสูตร กล่าวถึงภิกษุผู้ไม่มีอนุสัยกิเลสใด ๆ ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ๗ ประการ คือ (๑) กามราคะ ความกำหนัดในกาม (๒) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ (๓) ทิฏฐิ ความเห็นผิด (๔) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๕) มานะ ความถือตัว (๖) ภวราคะ ความกำหนัดในภพ (๗) อวิชชา ความไม่รู้ และถอนรากอกุศลธรรม คือ ราคะ โทสะ โมหะ ได้หมดสิ้น ชื่อว่าละฝั่งในได้ ดุจงูลอกคราบทิ้งไป ฉะนั้น (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/

SAMPLE

๑๔/๕๐๑, ขุ.สุ.ไทย)๒๕/๓๗๒/๕๘๖(ขุ.สุ.อ.(บาลี)๑/๑๔/๒๒,ขุ.สุ.อ.(บาลี)๑/๑๔/๒๑)

ราคจริต: นิสัยที่รักสวย รักงาม, พื้นนิสัยที่รักความสะอาด เรียบร้อย, พื้นนิสัยที่ติดในวัตถุกาม ในตุวฏกสุตตนิทเทส พระผู้มีพระภาคมีพระจักษุแจ่มแจ้งด้วยพุทธจักขุ เมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีกิเลสดุจธุลีน้อยในปัญญาจักขุ พระองค์ทรงทราบว่า “บุคคลนี้มีราคจริต บุคคลนี้มีโทสจริต บุคคลนี้มีโมหจริต บุคคลนี้มีวิตกจริตบุคคลนี้มีสัทธาจริต บุคคลนี้มีญาณจริต” พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสอสุภกถาแก่บุคคลราคจริต ตรัสการเจริญเมตตาแก่บุคคลโทสจริต ย่อมทรงแนะนำบุคคล โมหจริตให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียน ย่อมตรัสอานาปานสติแก่บุคคลวิตกจริต ตรัสบอกนิมิตที่น่าเลื่อมใส และศีลของตนแก่บุคคลสัทธาจริต ย่อมตรัสนิมิตแห่งวิปัสสนา มีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตาแก่บุคคลญาณจริต (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๖/๔๓๐)

ราคเปยยาล: การเจริญสติปัฏฐานเพื่อรู้ยิ่งราคะ, การเจริญธรรมเพื่อรู้ยิ่งราคะ คือ สมถะ และวิปัสสนา

ในราคเปยยาล สติปัฏฐานสูตร การเจริญสติปัฏฐานเพื่อรู้ยิ่งราคะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ คือ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการนี้เพื่อรู้ยิ่งราคะ (องฺ.จตุกฺก(ไทย) ๒๑/๒๗๔/๓๘๙, ๒๐/๑๘๖/๔๑๑)

ราควินยสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองแต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น หมายถึงคนที่ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะโทสะโมหะ แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะโมหะ (๒) ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นแต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง หมายถึงคนที่ไม่ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะ แต่ชักชวนผู้อื่นให้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะโมหะ (๓) ผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น หมายถึงคนที่ไม่ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะโทสะโมหะ ทั้งไม่ชักชวนผู้อื่นให้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะโมหะ (๔) ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง และปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น หมายถึงคนที่

SAMPLE

ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะโทสะโมหะ ทั้งชักชวนผู้อื่นให้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะโทสะ โมหะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๖/๑๔๕)

ราควิราคสูตร : พระสูตรว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่อสำรอกราคะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามถึงประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ ให้ตอบว่า เพื่อสำรอกราคะ ถ้าถูกถามต่อไปอีกว่า มีมรรคและปฏิปทาเพื่อสำรอกราคะอยู่หรือ ให้ตอบว่า มี คืออริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๑/๓๙)

ราคสัญญา: กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต

ในวิโมกขกถา นิทเทส กล่าวว่า วิราคานุปัสสนาญาณ ญาณคือการพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด พ้นจากราคสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

ราคสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยการละราคะ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดยังละราคะ โทสะ โมหะไม่ได้ บุคคลนี้เราเรียกว่าถูกมารผูกไว้ สวมบ่วงมารไว้ และถูกมารผู้มีบาปทำได้ตามความปรารถนา บุคคลใดละราคะ โทสะโมหะได้แล้ว บุคคลนี้เราเรียกว่าไม่ถูกมารผูกไว้ ไม่สวมบ่วงมารไว้ และไม่ถูกมารผู้มีบาปทำได้ตามความปรารถนาแล้วตรัสสรุปว่า พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เรียกบุคคลผู้ละราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้วว่าเป็นคนหนึ่งในบรรดาท่านผู้อบรมตนแล้ว เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ไปแล้วอย่างนั้น เป็นผู้ตรัสรู้ เป็นผู้ล่วงเวรและภัย เป็นผู้ละกิเลสทั้งปวงได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๘/๔๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า มารในที่นี้หมายถึงกิเลสมาร (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๘/๒๔๖)

ราคสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยการละราคะ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดเป็นภิกษุหรือภิกษุณี ยังละราคะ โทสะ โมหะไม่ได้บุคคลนี้เราเรียกว่ายังข้ามทะเลที่มีคลื่น มีระลอก มีน้ำวน มีสัตว์ร้าย มีผีเสื้อน้ำไม่ได้ บุคคลใดเป็นภิกษุหรือภิกษุณี ละราคะ โทสะ โมหะได้แล้วบุคคลนี้เราเรียกว่า ข้ามทะเลที่มีคลื่น มีระลอก มีน้ำวน มีสัตว์ร้าย มีผีเสื้อน้ำได้แล้ว ข้ามไปถึงฝั่งเป็นผู้ลอยบาปอยู่บนบกแล้วตรัสสรุปว่า บุคคลใดคลายราคะโทสะ และอวิชชาได้แล้ว บุคคลนั้นชื่อว่าข้ามสมุทรนี้ซึ่งมีทั้งคลื่น สัตว์ร้าย (และ)ผีเสื้อน้ำ ที่น่ากลัว ข้ามได้ยาก เรากล่าวว่า ‘บุคคลนั้นล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้อง ละมัจจุได้ ไม่มีอุปธิ ละทุกข์เพื่อไม่เกิดอีกต่อไป ถึงความดับ ไม่ถึงการนับลวงมัจจุราชให้หลงได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๙/๔๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทะเล หมายถึงสังสารวัฏ หรืออายตนะ ๖ คำว่า ระลอก หมายถึงความโกรธ และความคับแค้นใจ คำว่า น้ำวน หมายถึงกามคุณ ๕ คำว่า สัตว์ร้าย ผีเสื้อน้ำ หมายถึงมาตุคาม คำว่า ข้ามไปถึงฝั่งเป็นผู้ลอยบาปอยู่

บนบก หมายถึงข้ามโอฆะใหญ่คือสังสารวัฏและกามทั้งหลายเป็นต้น แล้วดำรงอยู่บนบกคือนิพพาน (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๖๙/๒๔๗)

ราคสูตร : พระสูตรว่าด้วยราคะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมฝ่ายอกุศล คือ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ ธรรมฝ่ายกุศล คือ (๑) อสุภะ (๒) เมตตา (๓) ปัญญา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๗/๖๒๙)

ราคะ: ความกำหนัด, การติดใจใคร่ในอารมณ์, ราคะ ๓ คือ กามราคะ รูปราคะ และอรูปราคะ

ในเวรัญชกัณฑ์ เวรัญชพราหมณ์กล่าวตำหนิพระผู้มีพระภาคว่าสอนให้ทำลาย เป็นคนช่างกำจัด พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะเราสอนให้ทำลายราคะ โทสะ โมหะ ตลอดถึงให้ทำลายบาปอกุศลธรรมต่างๆข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง” และที่ว่าท่านพระโคดม เป็นคนช่างกำจัด คือ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะเราแสดงธรรมเพื่อกำจัดราคะ โทสะ โมหะ และบาปอกุศลธรรมต่างๆ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง” (วิ.มหา.(ไทย)๑/๖/๔, ๑/๘/๔, (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙/๑๒, ๑/๓๘/๒๖,วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๓๔/๒๕๐, ๔/๕/๙, ๔/๗/๑๑, ๔/๕๔/๖๓,๕/๒๔๔/๙, ๕/๒๔๔/๑๐, ๕/๒๔๔/๑๑, ที.สี.(ไทย)๙/๖๓/๒๕, ๙/๒๔๒/๘๐)

ราคะที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓: ราคะที่กำจัดด้วยมรรคสกิทาคามิมรรค อนามิมรรค และอรหันตมรรค

ในทุกปัฏฐาน เรื่องอารัมมณปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ โดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลยินดีเพลิดเพลินราคะที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินราคะนั้น ราคะที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ฯลฯ อุทธัจจะ ฯลฯ โทมนัสที่มรรคเบื้องบน ๓ พึงประหาณ ฯลฯ เพราะปรารภอุทธัจจะอุทธัจจะจึงเกิดขึ้น โทมนัสที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ จึงเกิดขึ้นเพราะปรารภโทมนัสที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๗/๔๒๗)

ราคะที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค: ราคะที่กำจัดด้วยโสดาปัตติมรรค, ราคะที่ต้องกำจัดด้วยการละสังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส

ในติกปัฏฐาน อารัมมณปัจจัย กล่าวถึง สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคโดยอารัมมณปัจจัย

SAMPLE

ได้แก่ บุคคลยินดีเพลิดเพลินราคะที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค เพราะปรารภความยินดีราคะนั้น ราคะที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้น โทมนัสที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคจึงเกิดขึ้น บุคคลยินดีทิฏฐิ เพราะปรารภความยินดีทิฏฐินั้น ราคะที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้น โทมนัส ที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคจึงเกิดขึ้น เพราะปรารภวิจิกิจฉา วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น โทมนัสที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคจึงเกิดขึ้นเพราะปรารภโทมนัสที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค โทมนัสที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๗๑/๑๙๗, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๔/๔๑๓, ๔๓/๑๗/๔๑๕)

ราคะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย: สิ่งที่ใครใจติดเป็นเหตุไปสู่ทุคติ, สิ่งที่เป็นเหตุให้เข้าถึงทิฏฐิสัมปทาได้

ในอัปปหายสูตร กล่าวถึง ธรรม ๖ ประการที่บุคคลละแล้ว จึงอาจทำให้แจ้งทิฏฐิสัมปทาได้ ธรรม ๖ ประการ นั้น คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย (๕) โทสะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย (๖) โมหะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๘๙/๖๑๔,๒๒/๙๐/๖๑๕,๒๒/๙๑/๖๑๖)

ราคะที่เป็นอดีต:ราคะก่อนเป็นพระอรหันต์, การมีอยู่ของราคะบุคคล

ในอรหันตาทิกถา เรื่องพระอรหันต์ เป็นต้น เป็นบทสนทนาของ สกวาทีกับปรวาที ซึ่งสกวาทีถามว่า ราคะที่เป็นอดีตของพระอรหันต์มีอยู่ใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า ราคะที่เป็นอดีตของพระอรหันต์มีอยู่ พระอรหันต์ชื่อว่ามีราคะด้วยราคะนั้นใช่ไหม ปรวาที ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น สกวาทีถามว่า ราคะที่เป็นอดีตของพระอรหันต์มีอยู่ แต่พระอรหันต์ไม่ชื่อว่ามีราคะด้วยราคะนั้นใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๙๑/๑๙๙)

ราคะที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์: ธรรมภายในได้แก่ ทิพพโจักขุ, โสตะ, อิทธิวิธญาณ,เจโตปริยญาณ, ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ,ยถากัมูปคญาณ, อนาคตังสญาณ เมื่อยินดีธรรมภายนอกเป็นอารมณ์ ราคะที่มีธรรมภายเป็นอารมณ์จึงเกิดขึ้น

ในติกปัฏฐานกล่าวถึง บุคคลพิจารณาทิพพจักขุที่เป็นภายในตนซึ่งมีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์ให้เป็นอารมณ์ อย่างหนักแน่น ฯลฯ พิจารณาทิพพโสตธาตุ ... อิทธิวิธญาณ ... เจโตปริยญาณ... ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ .... ยถากัมมูปคญาณ .... อนาคตังสญาณให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ยินดีเพลิดเพลินขันธ์ที่เป็นภายในตนซึ่งมี

SAMPLE

ธรรมภายนอกตน เป็นอารมณ์ให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น เพราะเหตุนั้น ราคะที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์จึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๕/๖๒๑)

ราคะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์:การยินดีเพลิดเพลินขันธ์ที่เป็นอารมณ์ปริตตะ, การยินดีเพลิดเพลินขันธ์ที่เป็นอารมณ์เล็กน้อย

ในติกปัฏฐาน อธิปติปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์โดยอธิปติปัจจัย มีอย่างเดียว คือ อารัมมณาธิปติ ได้แก่ บุคคลพิจารณาปฐมฌานปัจจเวกขณะให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ฯลฯ พิจารณาอนาคตังสญาณปัจจเวกขณะให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ยินดีเพลิดเพลินขันธ์ที่เป็นปริตตะซึ่งมีมหัคคตะเป็นอารมณ์ให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น เพราะทำความยินดีเพลิดเพลินขันธ์นั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ราคะที่มีปริตตะเป็นอารมณ์จึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๘/๔๗๑)

ราคะที่มีปีติ: ความยินดีเพลิดเพลินที่มีปีติ, ราคะที่มีปีติด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ

ในทุกปัฏฐาน กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่มีปีติ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปีติโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถด้วยจิตที่ไม่มีปีติ พิจารณาด้วยจิตที่มีปีติ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินกุศลนั้น ราคะที่มีปีติจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๕๑/๕๐๒)

ราคะที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์:ความยินดีเพลิดเพลินขันธ์เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น

ในติกปัฏฐาน อธิปติปัจจัย กล่าวถึง สภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็น อารมณ์โดยอธิปติปัจจัย มีอย่างเดียว คือ อารัมมณาธิปติ ได้แก่ บุคคลพิจารณาทิพพจักขุให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น พิจารณาทิพพโสตธาตุ ฯลฯ อิทธิวิธญาณที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ฯลฯ เจโตปริยญาณ ฯลฯ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณฯลฯ ยถากัมมูปคญาณ ฯลฯ อนาคตังสญาณให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ยินดีเพลิดเพลินขันธ์ที่เป็นมหัคคตะซึ่งมีปริตตะเป็นอารมณ์ให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ราคะที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์จึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๘/๔๗๑)

ราคะที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์:ความยินดีเพลิดเพลินในขันธ์ที่เป็นอดีตเป็นอารมณ์ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อนัตตา

ในติกปัฏฐาน อารัมมณปัจจัย กล่าวถึง สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอดีตธรรม เป็นอารมณ์โดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลพิจารณาวิญญาณัญจายตนะที่เป็นอดีตพิจารณาเนวสัญญานาสัญญายตนะ พิจารณา

SAMPLE

อิทธิวิธญาณที่เป็นอดีตซึ่งมีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ พิจารณาเจโตปริยญาณ ... ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ... ยถากัมมูปคญาณ พระอริยะพิจารณากิเลสที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งละได้แล้ว พิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น บุคคลเห็นแจ้งขันธ์ที่เป็นอดีตซึ่งมีอดีตธรรมเป็นอารมณ์โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ยินดีเพลิดเพลินในขันธ์นั้น ราคะที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์จึงเกิดขึ้น ทิฏฐิก็เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๐/๕๗๔,๔๑/๒๒/๕๗๖)

ราคะที่ไม่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน: ความยินดีเพลิดเพลินขันธ์ที่ต้องประหาณด้วยสกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหันตมรรค

ในติกปัฏฐาน อารัมมณปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ โดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ พระอริยะพิจารณากิเลสที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ ซึ่งละได้แล้ว ฯลฯ พิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว ฯลฯ รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น ฯลฯ เห็นแจ้งขันธ์ที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินขันธ์นั้น ราคะที่ไม่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓ จึงเกิดขึ้น (๒)(อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๗/๔๒๘)

ราคะที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสอง: ความยินดีเพลิดเพลินจักษุเป็นต้นโดยอาการสองอย่าง คือ ตัวตนกับสิ่งที่เนื่องด้วยตัวตน หรือ การเกิดขึ้นในบางครั้งบางคราวและมีปริยุฏฐานกิเลสน้อย

ในติกปัฏฐาน ปุเรชาตปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองโดยปุเรชาตปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อารัมมณปุเรชาตะและวัตถุปุเรชาตะ อารัมมณปุเรชาตะ ได้แก่ บุคคลเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ หทัยวัตถุโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินจักษุเป็นต้นนั้น ราคะที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองจึงเกิดขึ้น ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น บุคคลเห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รูปายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณ ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ เป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณโดยปุเรชาตปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๘/๕๐๙)

ราคะที่ไม่มีปีติ: ความยินดีเพลิดเพลินในกุศล

ในทุกปัฏฐาน อารัมมณปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่มีปีติเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีปีติโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถด้วยจิตที่ไม่มีปีติพิจารณาด้วยจิตที่ไม่มีปีติ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลิน

SAMPLE

กุศลนั้น ราคะที่ไม่มีปีติจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้น อุทธัจจะจึงเกิดขึ้น โทมนัสจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๕๑/๕๐๑)

ราคะที่ไม่สหรคตด้วยสุข: ความยินดีเพลิดเพลินจักษุเป็นต้นนั้นที่ประกอบด้วยสุข

ในทุกปัฏฐาน ปุเรชาตปัจจัย กล่าวถึง สภาวธรรมที่ไม่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่สหรคตด้วยสุขโดยปุเรชาตปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อารัมมณปุเรชาตะ และวัตถุปุเรชาตะ อารัมมณปุเรชาตะ ได้แก่ บุคคลเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ หทัยวัตถุด้วยจิตที่ไม่สหรคตด้วยสุข โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินจักษุเป็นต้นนั้น ราคะที่ไม่สหรคตด้วยสุข ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น สุขจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๗๔/๕๑๘)

ราคะที่วิปปยุตจากคันถะ: ความยินดีเพลิดเพลินในจักษุเป็นต้น ที่วิปปยุตจากการศึกษา

ตัวอย่างในทุกปัฏฐาน อารัมมณปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ แล้วพิจารณากุศลนั้น พิจารณากุศลที่เคยสั่งสมไว้ดีแล้ว ออกจากฌานแล้วพิจารณาฌาน พระอริยะออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณานิพพาน นิพพานเป็นปัจจัยแก่โคตรภู โวทาน มรรค ผล และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย พระอริยะพิจารณากิเลสที่วิปปยุตจากคันถะซึ่งละได้แล้ว พิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น บุคคลเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ หทัยวัตถุ ขันธ์ที่วิปปยุตจากคันถะ โลภะและปฏิฆะโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง ฯลฯ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินจักษุเป็นต้นนั้น ราคะที่วิปปยุตจากคันถะจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉา ฯลฯ อุทธัจจะ ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๗๓/๓๖๕, ๔๒/๘๕/๓๗๒)

ราคะที่วิปปยุตจากทิฏฐิ: ความยินดีเพลิดเพลินในฌาน ให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น, ความยินดีเพลิดเพลินที่ปราศจากทิฏฐิ

ในทุกปัฏฐาน อารัมมณปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทานโดยอธิปติปัจจัย มีอารัมมณาธิปติ ได้แก่ บุคคลให้ทาน สมาทานศีล ฯลฯ ออกจากฌานแล้วพิจารณาฌานให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ยินดีเพลิดเพลิน เพราะทำความยินดีเพลิดเพลินฌานนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ราคะที่วิปปยุตจากทิฏฐิจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๖๗/๓๒๔, ๔๓/๗๐/๓๒๖)

SAMPLE

ราคะที่วิปปยุตจากปรามาส:ความยินดีเพลิดเพลินในกุศลและจักษุ, ความยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์ที่ปราศจากปรามาส

ในทุกปัฏฐาน อารัมมณปัจจัยและอารัมมณปุเรชาติปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้วพิจารณากุศลนั้น ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินกุศลนั้น ราคะที่วิปปยุตจากปรามาส ฯลฯ วิจิกิจฉา ฯลฯ อุทธัจจะ ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น และอารัมมณปุเรชาตะ ได้แก่ บุคคลเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ หทัยวัตถุโดยเป็นสภาวะ ไม่เที่ยง ฯลฯ ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินจักษุเป็นต้นนั้น ราคะที่วิปปยุตจากปรามาส ฯลฯ วิจิกิจฉา ฯลฯ อุทธัจจะ ฯลฯ โทมนัส จึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๖๕/๔๖๗, ๔๒/๗๓/๔๗๒)

ราคะที่สหรคตด้วยอุเบกขา:ความยินดีเพลิดเพลินที่ประกอบด้วยอุเบกขา, ความยินดีเพลิดเพลินด้วยความวางเฉย

ในติกปัฏฐาน อารัมมณปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขาโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลมีจิตสหรคตด้วยปีติให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้วพิจารณากุศลนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา ออกจากฌานที่สหรคตด้วยปีติ ออกจากมรรค ออกจากผลแล้วพิจารณาฌานเป็นต้นนั้นด้วยจิตที่สหรคตด้วยอุเบกขา พระอริยะมีจิตสหรคตด้วยอุเบกขาพิจารณากิเลสที่สหรคตด้วยปีติซึ่งละได้แล้ว พิจารณากิเลสที่ข่มได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น บุคคลมีจิตสหรคตด้วยอุเบกขายินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินขันธ์นั้น ราคะที่สหรคตด้วยอุเบกขาจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้น อุทธัจจะจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๙/๑๓๖)

ราคะที่สั่งสม: ความยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์ที่สั่งสม

ในกัมมูปจยกถา ว่าด้วยกรรมที่สั่งสม ท่านสกวาทีถามปรวาทีว่า กรรมกับกรรมที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ และสกวาทีถามปรวาทีว่า ราคะกับราคะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน ใช่ไหม ปรวามีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๓๗/๗๘๑,อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๗๓๗/๒๘๓)

ราคะที่สัมปยุตด้วยปรามาส:ความยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์ที่สัมปยุตด้วยปรามาส, ความยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์ที่สัมปยุตด้วยความถือมั่น

SAMPLE

ในทุกปัฏฐาน อารัมมณปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาสโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลยินดีเพลิดเพลินราคะ เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินราคะนั้น ราคะที่สัมปยุตด้วยปรามาสจึงเกิดขึ้น บุคคลยินดีเพลิดเพลินขันธ์ที่สัมปยุตด้วยปรามาส ราคะที่สัมปยุตด้วยปรามาสจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๖๔/๔๖๗,๔๒/๗๒/๔๗๒)

ราคะที่สัมปยุตตด้วยคันถะ : ราคะที่ประกอบกับคันถะ

อธิบาย ราคะคือความพอใจ ความเพลิดเพลิน ที่ประกอบกับคันธะคือกิเลสที่ร้อยรัดมัดใจสัตว์ให้ติดอยู่ เพราะปรารภความยินดี เพลิดเพลิน ในกุศลบ้าง จักษุบ้าง เช่น ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ เป็นต้น

อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๗๓/๓๖๕, ๔๒/๗๖/๓๖๘, ๔๒/๙๔/๓๗๖

ราคะที่ให้ผลไม่แน่นอน : ราคะที่ให้คาดหวังผลได้ไม่แน่นอน อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๓๓/๖๒๔

ราคัคคิ : ไฟคือราคะ

หมายถึง ราคะ คือความติดใจ ความกระสัน ความอยาก เป็นกิเลสที่เปรียบเหมือนไฟ เพราะเผาลนจิตใจให้เร่าร้อนและพร่านไป ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘,องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๖/๖๙

ราคา, มาร : ชื่อลูกสาวพระยามาร

นางได้อาสาพระยามารเข้าไปประโลมพระพุทธเจ้าด้วยอาการต่างๆ พร้อมด้วยนางตัณหา และ นางอรดี ในขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ หลังจากตรัสรู้ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๔๒/๗๐๑

ราคานุสัย : กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ หรือบางที่เรียกว่า กามราคานุสัย

อนุสัยคือความกำหนัดในกาม

เป็นกิเลสอย่างหนึ่ง ในอนุสัย ๗ ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานที่ยังไม่ถูกกระตุ้นให้พลุ่งขึ้นมา จนบางครั้งทำให้เข้าใจผิดคิดว่าไม่มี ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๓, ๑๒/๑๐๔/๑๐๐, ๑๒/๒๐๑/๒๑๑, ๑๒/๒๐๕/๒๑๖,มุ.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๒๕/๔๘๔, สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๕๑/๒๗๑, ๑๘/๒๕๕/๒๗๘, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๗๔/๗๒๕

ร่างกายชาติสุดท้าย : ร่างกายของผู้บรรลุธรรมชั้นสูงสุด คือ อรหัตตผล เมื่อปรินิพพานแล้วย่อมดับอัตภาพร่างกายไปด้วย โดยไม่เกิดอีกองฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๖/๒๘

ราชกถา : การสนทนาเรื่องพระราชา

การตั้งวงสนทนาเกี่ยวกับพระราชา ว่าราชาพระองค์นั้นโปรดของอย่างนั้น พระองค์นี้โปรดของอย่างนี้ จัดอยู่ในติรัจฉานกถา ถ้อยคำอันขวางต่อทางนิพพาน เป็นเรื่องราวที่ภิกษุไม่ควรนำมาเป็นข้อถกเถียงกัน เพราะไม่เกี่ยวกับการพิจารณาสั่งสอนแนะนำ

SAMPLE

ทางธรรม อันทำให้คิดฟุ้งเฟ้อและพากันหลงเพลินเสียเวลา เสียกิจหน้าที่ที่พึงปฏิบัติตามธรรม วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๐/๑๙, ๕/๒๕๐/๒๐

ราชกรณียกิจ : งานที่พระเจ้าแผ่นดินทรงกระทำ
สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๗๑

ราชกัญญา : นางกษัตริย์, หญิงสาวที่ประสูติในตระกูลกษัตริย์
พระราชธิดาที่สืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๓๑/๕๘๘,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๑๔๕/๓๖๒, ๒๘/๑๑๔๙/๓๖๒, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๔๐/๔๗๔

ราชการาม : วิหารที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงให้ก่อสร้างไว้เหมือนกับถูปาราม ในด้านทิศใต้แห่งพระนคร ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๙๘/๔๕๒, ๑๔/๔๐๗/๔๖๑,สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๗/๕๑๐ม.อุ.อ. ๓/๓๙๘/๓๓๐

ราชกิจ : ธุระของพระราชา, งานของพระราชา ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๗/๖๕,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๕๙/๑๑,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๐/๗๖๐

ราชกุมาร : พระโอรสพระเจ้าแผ่นดิน, เจ้าชาย ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๕/๒๓, ๑๐/๔๘/๒๕, ๑๐/๕๑/๒๗,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๐/๑๘๘, ๑๑/๒๓๒/๑๘๙, ๑๑/๒๓๔/๑๙๑,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๘๑/๑๒๐,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๔๙/๙๙, ๓๒/๖๕๐/๙๙, ๓๒/๖๕๔/๙๙

ราชคฤห์, กรุง : ชื่อเมืองหลวงแห่งแคว้นมคธในครั้งพุทธกาล วิ.มหา. (ไทย) ๑/๗๒/๕๙, ๑/๗๘/๖๖, ๑/๒๒๘/๒๒๒, ๑/๒๒๙/๒๒๒, ๑/๒๒๙/๒๒๓,วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๘/๓๒, ๒/๕๘๒/๑๐๗, ๒/๖๓๖/๑๕๖, ๒/๒๔๗/๔๐๔,วิ.ภิกฺขุนี. (ไทย) ๓/๘๓๓/๑๕๒

ราชดัด : ชื่อไม้พุ่มชนิดหนึ่ง เมล็ดใช้ทำยาได้ มีหลายชื่อ เช่น กาจับหลัก พญาดาบหัก สอยดาว เป็นต้น ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๖๒/๑๒๘

ราชตระกูล : ตระกูลของพระราชา
ความหมายในภาษาไทย หมายถึง สกุลที่มิได้สืบเชื้อสายโดยตรงจากพระมหากษัตริย์ แต่เป็นการสืบสายจากสมเด็จพระเชษฐภคินี พระอนุชา และพระขนิษฐา ผู้เป็นพระโอรสและพระธิดา ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔๔/๕๕๖, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๗๓,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒/๑๐, ๒๗/๒๓/๑๖๐, ๒๗/๑๑๕/๑๘๐

ราชทัตตเถรคาถา : คาถาของพระราชทัตตเถระ ท่านพระราชทัตตเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุไปป่าช้าผีดิบแล้ว ได้เห็นซากศพหญิงที่ถูกทอดทิ้งไว้ในป่าช้า ทั้งถูกหมู่หนอนบ่อนกัดกินอยู่ ธรรมดาคนผู้รักสวยรักงามบางพวกพบเห็นซากศพอันเลวแล้วพากันเกลียดชัง (แต่) กามราคะปรากฏแก่เรา เรานั้นเป็นเหมือนคนตาบอด เพราะไม่เห็นของไม่สะอาด ที่ไหลออกจากทวารทั้ง ๙ ในซากศพนั้น ชั่วระยะเวลาที่ข้าวสุก เราหลีกออกจากสถานที่นั้น มีสติสัมปชัญญะ ได้เข้าไปยังสถานที่สมควรแห่งหนึ่งจากนั้น โยนิโส

SAMPLE

มนสิการจึงเกิดขึ้นแก่เรา โทษก็ปรากฏ ความเบื่อหน่ายก็เกิดขึ้นพร้อมกัน ต่อแต่นั้น จิตของเราก็หลุดพ้น ท่านจงมองเห็นธรรมว่าเป็นธรรมดีงาม เราบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๑๕/๓๙๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ภิกษุไปป่าช้าผีดิบเพื่อเจริญอสุภกรรมฐาน (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๓๑๕/๔๑)

ราชทูต : ผู้ที่พระราชาส่งไป, ผู้รับใช้ไปเจรจาแทน, ผู้ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้เป็นผู้แทนไปติดต่อกับต่างประเทศ, ผู้นำข่าวสารไปประเทศอื่น, ผู้แทนชาติในประเทศอื่น, ผู้แทนรัฐบาลประจำอยู่ในสำนักแห่งรัฐบาลอื่น, การแบ่งชั้นของผู้แทนทาง การทูตที่ใช้อยู่ทั่วไปในปัจจุบัน สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๔๕/๒๕๘, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๑๔/๕๐๗, ๒๗/๒๑๖/๕๐๗ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๕๙๙/๒๗๕

ราชธานี, ราชธานีโบราณ :พระราชวัง, เมืองหลวง / พระราชวังเก่า, เมืองหลวงเก่า ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒/๕, ๑๐/๑๒/๖, ๑๐/๑๖/๑๐, ๑๐/๕๕/๓๑, ๑๐/๙๑/๕๓,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๗/๖๕, ๑๑/๑๐๖/๗๗, ๑๑/๒๘๑/๒๒๘, ๑๑/๒๘๒/๒๓๐,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๗/๓๐๓,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๘

ราชนิกุล : สกุลที่เป็นพระญาติของพระเจ้าแผ่นดิน นับทางฝ่ายพระบิดา ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒, ๙/๑๖๕/๕๓, ๙/๑๘๒/๖๐

ราชนิยม : สิ่งที่พระราชาทรงโปรดปราน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๓

ราชนิเวศน์ : พระราชวัง, พระตำหนักเป็นสถานที่ประทับอยู่ของพระราชา ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๕๖๒/๒๕๘

ราชบรรพชิต : พระราชาผู้สละราชสมบัติออกบวชเป็นบรรพชิต ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๙/๓๗๓, ๑๓/๓๑๕/๓๘๑

ราชบริษัท : หมู่กษัตริย์, ข้าราชบริพาษของพระเจ้าแผ่นดิน สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๖๒/๔๑๕, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๘๙/๔๑๗

ราชบัณฑิต : นักปราชญ์หลวงผู้มีความรู้ ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๑๕๕/๓๖๓

ราชบุตร : บุตรของพระราชา, โอรสของพระเจ้าแผ่นดิน ตำแหน่งเจ้านายฝ่ายเหนือ เรียกว่า เจ้าราชบุตร ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๔/๔๒๖,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๙๑/๔๕๓, ๒๘/๑๖๙๙/๔๕๔, ๒๘/๑๗๐๒/๔๕๕,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๑๒/๖๐๙

ราชบุรุษ : เจ้าหน้าที่ของพระราชา, เจ้าพนักงานที่ทำหน้าที่รับใช้พระราชาที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๒/๖๐, ๑๑/๘๓/๖๑, ๑๑/๘๘/๖๕, ๑๑/๙๐/๖๖,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๗/๓๔๓, ๑๓/๒๙๒/๓๔๘, ๑๓/๓๐๖/๓๖๘,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๔๙/๒๙๓,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๔๖/๒๖๑, ๑๘/๔๑๐/๔๖๖

SAMPLE

ราชปักษี : พญานก, นกที่เป็นหัวหน้าในฝูง ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๕/๔๒๙

ราชปุตตเปตวัตถุ : เรื่องเปรตราชบุตร เป็นเรื่องอดีตชาติของพระสานุวาสีเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเรื่องนี้เพื่อแสดงผลแห่งกรรมชั่วของพระเถระครั้งเป็นราชบุตร ของพระเจ้ากิตวะแห่งนครพาราณสี ครั้งอดีตราชบุตรได้ประพฤติผิดในพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุเนตร เพราะเมาในอำนาจ เมื่อสิ้นชีพิตักษัยแล้วไปเสวยผลกรรมอยู่ในอเวจีมหานรกนานถึง ๘๔๐,๐๐๐ ปี (๖ ครั้ง) แล้วไปเกิดเป็นเปรตที่เรียกว่าเปรตราชบุตรนี้นานหมดกรรมแล้วมาเกิดในหมู่บ้านชาวประมง ระลึกชาติได้ จึงไม่ยอมทำประมงและได้ออกบวชในพระศาสนานี้คือพระสานุวาสีเถระ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๕๓/๒๙๐)

ราชพฤกษ์ : ต้นราชพฤกษ์, ต้นคูน ก็เรียก เป็นชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่งดอกสีเหลือง ฝักสีดำ เกลี้ยง ใช้ทำยาได้ ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๔๙/๙, ๒๖/๗๐/๑๒,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๖๑/๑๒๘

ราชพลี : การเสียสละเพื่อช่วยหลวง

เป็นการสละกำลังกาย กำลังทรัพย์ หรือแม้แต่ชีวิต เพื่อถวายแด่พระราชา เช่น การเสียภาษีอากร การเป็นทหารรับใช้ชาติ เป็นต้น องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓,องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๕

ราชพาหนะ : เครื่องขับขี่ของพระราชา

สัตว์สำหรับขี่ บรรทุก หรือลากเข็น มีช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น เรียกว่า สัตว์พาหนะ, ยานต่าง ๆ มีรถและเรือเป็นต้น เรียกว่า ยานพาหนะ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๑๒/๑๗๑, ๒๑/๑๑๔/๑๗๕, ๒๑/๒๕๙/๓๗๖,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๗๙/๑๙๕, ๒๘/๘๐/๑๙๕, ๒๘/๑๘๘๔/๔๗๙, ๒๘/๒๓๘๙/๕๕๒, ๒๘/๒๓๙๐/๕๕๒,ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑/๓๗๙,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๗๒/๗๑

ราชภัฏ : ข้าราชการ วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๐/๑๔๕

ราชภัย : ภัยจากทางราชการ

เช่น ถูกจับกุมไปดำเนินคดีในโรงศาล ถูกตัดสินจำคุกบ้าง ปรับให้เสียเงินบ้าง สั่งประหารชีวิตบ้าง ลดตำแหน่งบ้าง ให้ออกจากงานราชการบ้าง เป็นต้น เป็น ๑ ในภัย ๑๐ ประการ ที่ภิกษุหรือบุคคลทั่วไปจะต้องพึงระวัง องฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๒๐/๑๘๑,ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๙/๗๕,ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๕๐๗/๖๓๗

ราชมงกุฎราชาภิเษก : มงกุฎสำหรับสวมให้แก่พระราชาผู้ได้รับการราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๖๑/๗๖๕

ราชมรรควิถี : ทางเสด็จของพระราชา ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๔๓๐/๕๕๘

SAMPLE

ราชมหาอำมาตย์ : ข้าราชการ- ข้าเฝ้า- ที่ปรึกษา- ชั้นผู้ใหญ่ของพระราชา ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙/๘, ๙/๒๐๓/๖๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๒/๙๕, ๑๐/๑๕๒/๙๖, ๑๐/๒๐๘/๑๕๕,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๓๘/๓๗๐, สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๖/๑๒๘

ราชยาน : ยานต่าง ๆ มีรถและเรือเป็นต้น สำหรับเป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๑๕๗/๓๖๓

ราชรถ : รถที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๓/๑๙๕, ๑๐/๒๖๖/๑๙๘, ๑๐/๒๖๗/๑๙๙, ๑๐/๒๖๘/๒๐๑,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๔/๑๓๑, ๑๕/๑๑๕/๑๓๓, ๑๕/๒๖๕/๓๘๗, ๑๕/๒๖๖/๓๙๐,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๕/๒๘๖

ราชฤๅษี : พระราชาผู้สละราชสมบัติแล้วออกบวชเป็นฤษีขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๙๐๐/๔๘๒

ราชวงศ์ : ตระกูลของพระราชา ตำแหน่งเจ้านายในเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือ เรียกว่า เจ้าราชวงศ์ ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๐๐๒/๑๒๓

ราชวสตีธรรม : ธรรมของผู้รับราชการ, ผู้ปฏิบัติราชการ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๗๒/๔๑๔, ๒๘/๑๕๑๗/๔๒๑ ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๑๐/๑๔๗๒/๓๐๙

ราชศัตรู : ศัตรูของพระราชา, ศัตรูของประเทศ, ศัตรูของแผ่นดิน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๘/๘๙,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๖, ๑๐/๓๔/๑๖, ๑๐/๓๖/๒๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐, ๑๑/๑๐๖/๗๘, ๑๑/๑๙๙/๑๕๙, ๑๑/๒๐๒/๑๖๔,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๔/๔๗๓

ราชสกุล : ตระกูลของพระราชา ความหมายในภาษาไทย หมายถึงสกุลของผู้ที่สืบเชื้อสายโดยตรงจากพระมหากษัตริย์ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๗/๓๐๒,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๗/๔๒๗

ราชสมบัติ : สมบัติของพระมหากษัตริย์ หมายถึง ความเป็นพระมหากษัตริย์ เช่น ขึ้นครองราชสมบัติ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๖๓, ๑๑/๘๖/๖๔, ๑๑/๘๗/๖๔,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๙/๓๗๓, ๑๓/๓๑๔/๓๘๐,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๙/๓๐๗,สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๕๐, ๑๕/๑๕๖/๑๙๙, ๑๕/๒๔๖/๓๕๗, ๑๕/๒๔๘/๓๕๙

ราชสาละ, ต้น : ต้นสาละที่มีขนาดใหญ่, ต้นสาละที่เป็นต้นไม้ที่เป็นเจ้าแห่งป่ามีขนาดใหญ่ ร่มรื่น มีลักษณะที่โดดเด่นกว่าต้นสาละต้นอื่น ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๑/๕๑

ราชสำนัก : วัง, พระราชวัง ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๑๒/๑๓๙,องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๘/๑๗๘, ๒๐/๖๑/๒๓๓, อภิ.ธา. (ไทย) ๓๖/๙๘/๑๗๐, ๓๖/๙๙/๑๗๑

ราชสีห์, พญา : พญาสิงโต, สิงหราช หรือ สีหราช ก็เรียก ที.สี. (ไทย) ๙/๓๘๑/๑๖๑, ๙/๔๐๒/๑๗๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕/๑๘, ๑๐/๓๕/๑๙, ๑๐/๓๓๔/๒๖๑,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗/๒๒, ๑๑/๒๙/๒๓, ๑๑/๓๐/๒๔, ๑๑/๒๐๐/๑๖๑,ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๒๓/๔๕๖,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๘, ๑๓/๓๘๖/๔๗๖

SAMPLE

ราชสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระราชา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายเคยได้เห็นเคยได้ฟังเรื่องนี้มาบ้างหรือไม่ว่า คนที่รักษาศีล ๕ แล้วถูกพระราชาสั่งให้จับไปประหาร จองจำ เนรเทศ หรือทำตามพระราชประสงค์ เมื่อภิกษุกราบทูลว่า ไม่เคยได้เห็น ไม่เคยได้ฟังเรื่องนั้นเลย จึงตรัสว่า แม้เราก็ไม่เคยได้เห็นและไม่เคยได้ฟังมาอย่างนั้นเหมือนกัน และทรงถามต่อไปว่า ถ้าบาปกรรมของเขาปรากฏให้รู้ว่า เป็นคนล่วงละเมิดศีล ๕ และเขาถูกพระราชาสั่งให้จับไปประหาร จองจำ เนรเทศ หรือทำตามพระราชประสงค์ เธอทั้งหลายเคยเห็นและเคยได้ยินหรือไม่ เมื่อพวกภิกษุกราบทูลว่า พวกข้าพระองค์เคยได้เห็น เคยได้ฟังมาแล้ว และจักได้ฟังต่อไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๘/๒๙๖)

ราชสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยอานุภาพของพระราชา คือภิกษุเหล่าหนึ่งสนทนา เปรียบเทียบระหว่างอานุภาพของพระเจ้าพิมพิสารกับอานุภาพของพระเจ้าปเสนทิโกศล พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิว่าการสนทนาเช่นนั้นไม่เหมาะสม และทรงแสดงกิจที่ ภิกษุพึงทำ ๒ อย่างคือ (๑) การสนทนาเรื่องธรรม ได้แก่ การสนทนาที่ไม่นอกเรื่องอริยสัจ ๔ (๒) ความเป็นผู้นิ่งอย่างพระอริยะ ได้แก่การเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน จากนั้นทรงเปล่งอุทานแสดงอานุภาพแห่งอริยวิหารสุข กล่าวคือ ความสุขที่เกิดจากผลสมาบัติ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๒/๑๙๐,ขุ.อุ.อ. ๑๒/๑๑๑)

ราชเสวก : ข้าราชการในราชสำนัก ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๗๓/๔๑๔, ๒๘/๑๔๗๕/๔๑๕, ๒๘/๑๔๗๖/๔๑๕, ๒๘/๑๔๗๗/๔๑๕, ๒๘/๑๔๗๘/๔๑๕, ๒๘/๑๔๗๙/๔๑๕, ๒๘/๑๔๘๐/๔๑๕

ราชองค์รักษ์ : ผู้ทำหน้าที่ให้ความคุ้มครองป้องกันพระราชา ทหารที่ทำหน้าที่ให้ความคุ้มครองป้องกันพระมหากษัตริย์ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๐/๖๖, ๑๑/๙๑/๖๗, ๑๑/๒๐๔/๑๖๖, ๑๑/๒๑๐/๑๗๑, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๔/๓๘๓,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๘๑/๒๕๗, ๒๑/๑๙๖/๒๙๙,ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๓/๓๗๑

ราชอปริหานิยธรรม : อปริหานิยธรรม (ธรรมที่ไม่เสื่อม) ที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้สำหรับกษัตริย์ผู้รับผิดชอบต่อบ้านเมือง มี ๗ ข้อ เหมือนกับภิกขุอปริหานิยธรรม ต่างกันในรายละเอียด ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘

ราชอมาตย์ : ข้าราชการ- ข้าเฝ้า- ที่ปรึกษา- ของพระราชา วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๓๙/๖๖

ราชอาญา : โทษที่พระราชาสั่งให้ลงทัณฑ์แก่ผู้กระทำความผิด, อำนาจของพระราชา, คดีที่เกี่ยวกับการกระทำความผิดตามกฎหมายที่ตราขึ้นด้วยพระราชอำนาจ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๔๔/๓๖๑

SAMPLE

ราชอาณาเขต : เขตแดนในอำนาจการปกครองของพระเจ้าแผ่นดิน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๖/๕๔, ๙/๑๖๙/๕๖, ๙/๑๗๒/๕๗, ๙/๑๗๕/๕๘

ราชอาณาจักร : เขตแดนที่อยู่ในอำนาจปกครองของประเทศหนึ่งๆ; อำนาจปกครองทางบ้านเมืองที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๘/๘๙,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๒/๒๐๔, ๑๐/๓๒๒/๒๕๑, ๑๐/๓๒๒/๒๕๒,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐, ๑๑/๑๐๖/๗๘, ๑๑/๒๔๐/๑๙๖,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๘/๗๓๒

ราชอำมาตย์ : (ดู ราชอมาตย์)ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘, ๙/๑๕๑/๔๘, ๙/๑๕๒/๔๘, ๙/๑๕๒/๔๙

ราชโอรส : บุตร- โอรส- ของพระเจ้าแผ่นดินที.ม. (ไทย) ๑๐/๗๓/๔๒,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖,ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๙๘๒/๑๒๐, ๒๖/๑๐๑๑/๑๒๕

ราชันเตปุรัปปเวสนสูตร : พระสูตรว่าด้วยโทษในการเข้าไปในพระราชวังชั้นใน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โทษในการเข้าไปในพระราชฐานชั้นใน มี ๑๐ คือ

๑. พระราชาประทับอยู่กับพระมเหสีในพระราชฐานชั้นใน เมื่อภิกษุเข้าไป พระมเหสีทรงเห็นภิกษุนั้นแล้วทรงยิ้มให้ หรือภิกษุเห็นพระมเหสีแล้วยิ้มให้ ในข้อนี้ พระราชาจะทรงสงสัยได้ว่า คนทั้ง ๒ นี้คงได้ทำหรือจักทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่

๒. พระราชาทรงมีพระราชกรณียกิจมาก เสด็จไปหาพระสนมคนหนึ่งแล้วทรงลืมพระสนมนั้นตั้งครรภ์กับพระองค์ ในข้อนี้ พระราชาก็จะทรงสงสัยได้ว่า นอกจากบรรพชิต ไม่มีใครอื่นเข้ามาในพระราชฐานชั้นในนี้ได้ คงจะเป็นการทำของบรรพชิต

๓. เมื่อของมีค่าอย่างใดอย่างหนึ่งในพระราชฐานชั้นในหายไป ในข้อนี้ พระราชาก็จะทรงสงสัยได้ว่า นอกจากบรรพชิต ไม่มีใครอื่นเข้ามาในพระราชฐานชั้นในนี้ได้ คงจะเป็นการทำของบรรพชิต

๔. เมื่อความลับทางราชการที่ปรึกษากันในพระราชฐานชั้นในรั่วไหลออกมาภายนอก พระราชาก็จะทรงสงสัยได้ว่า นอกจากบรรพชิต ไม่มีใครอื่นเข้ามาในพระราชฐานชั้นในนี้ได้ คงจะเป็นการทำของบรรพชิต

๕. ในพระราชฐานชั้นใน พระราชบิดาปรารถนาที่จะปลงพระชนม์พระราชโอรสหรือพระราชโอรสปรารถนาที่จะปลงพระชนม์พระราชบิดา ทั้งสองพระองค์ต่างก็จะสงสัยว่า นอกจากบรรพชิต ไม่มีใครอื่นเข้ามาในพระราชฐานชั้นในนี้ได้ คงจะเป็นการทำของบรรพชิต

๖. พระราชาทรงตั้งบุคคลผู้ควรแก่ตำแหน่งต่ำไว้ในตำแหน่งสูง พวกที่ไม่พอใจในข้อนี้ จะมีความสงสัยว่า พระราชาทรงคลุกคลีกับบรรพชิต คงเป็นการกระทำของบรรพชิต

SAMPLE

๗. พระราชาทรงตั้งบุคคลผู้ควรแก่ตำแหน่งสูงไว้ในตำแหน่งต่ำ พวกที่ไม่พอใจในข้อนี้ จะมีความสงสัยว่า พระราชาทรงคลุกคลีกับบรรพชิต คงเป็นการกระทำของบรรพชิต

๘. พระราชารับสั่งให้ยกกองทัพไปในเวลาไม่ควร พวกที่ไม่พอใจในข้อนี้ จะมีความสงสัยว่า พระราชาทรงคลุกคลีกับบรรพชิต คงเป็นการกระทำของบรรพชิต

๙. พระราชารับสั่งให้ยกกองทัพไปในเวลาอันควรแล้ว รับสั่งให้ยกกองทัพกลับเสียในระหว่างทาง พวกที่ไม่พอใจในข้อนี้ จะมีความสงสัยว่า พระราชาทรงคลุกคลีกับบรรพชิต คงเป็นการกระทำของบรรพชิต

๑๐.พระราชฐานชั้นในเป็นสถานที่คับคั่งไปด้วยช้าง ม้า รถ มีรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ซึ่งไม่เหมาะแก่บรรพชิต (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๕/๙๘)

ราชา : พระเจ้าแผ่นดิน, พระมหากษัตริย์ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๑, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๓๙/๖๖,วิ.ภิกฺขุนี. (ไทย) ๓/๖๘๔/๓๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๑/๙๖, ๑๑/๒๐๔/๑๖๖, ๑๑/๒๑๐/๑๗๑, ๑๑/๒๒๘/๑๘๖

ราชา, ยักษ์ : พญายักษ์, ยักษ์ผู้เป็นราชา, หัวหน้ายักษ์ ในที่นี้หมายถึง ท้าวเวสวัณ หรือ ท้าวกุเวร ผู้ปกครองเมืองวิสาณา ประชากรในเมืองนี้ล้วนแล้วแต่เป็นยักษ์ทั้งสิ้น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗, ๑๑/๒๙๑/๒๔๑

ราชานุภาพ : อำนาจ-, ฤทธิ์เดช-, ความกล้าหาญ-, ความยิ่งใหญ่-, ของพระราชา ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๗/๓๔๒, ๑๓/๓๑๗/๓๘๒, ๑๓/๓๖๔/๔๕๐

ราชาภิเษก : พระราชพิธีในการสถาปนาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ งานสมโภชราชาภิเษกเป็นงานร่าเริงและปลื้มใจปีติสำหรับประชาราษฎร ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๙๖/๔๘๑

ราชายตนะ, ต้นไม้ :ต้นราชายตนะ หรือ ไม้เกด ต้นไม้ในพุทธประวัติ ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ใต้ร่มเงา เสวยวิมุตติสุข ซึ่งอยู่ทางทิศใต้แห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ ในสัปดาห์ที่ ๗ วิ.ม. (ไทย) ๔/๖/๙, ๔/๗/๑๑

ราชาแห่งคนธรรพ์ :หัวหน้าของพวกเทวดานักฟ้อน คือ ท้าวธตรฐ ผู้เป็นหัวหน้าของพวกเทวดานักฟ้อนหรือคนธรรพ์ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๘/๓๒๗, ๒๗/๑๘๔/๖๒๕

ราโชวาทชาดก : พระสูตรว่าด้วยพระราโชวาท มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า นายสารถีของพระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ กล่าวสรรเสริญพระเกียรติคุณแห่งพระราชาของตนให้แก่พระเจ้าพัลลิกะพร้อมกับนายสารถีของพระองค์ได้สดับ ในขณะที่ราชรถมาเผชิญหน้ากันในทางแคบ ๆ ตรงชายแดนซึ่งต่างฝ่ายต่างก็อ้างว่ามีคุณธรรม ไม่ยอมหลีกทางให้แก่กันและกันว่า พระเจ้าพาราณสีทรงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ ทรงชนะคนไม่ดีด้วยความดี ทรงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ ทรงชนะคนพูดเหลาะแหละด้วยคำ

SAMPLE

สัตย์ พระเจ้าพัลลิกะทรงยอมรับว่าเป็นคำสอนที่ถูกต้องจึงยอมหลีกทางให้และได้นำธรรมนั้นไปปฏิบัติตามจนตลอดชีวิต (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑/๖๒)

ราโชวาทชาดก[๒] : พระสูตรว่าด้วยดาบสถวายโอวาทแด่พระราชา มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ดาบสโพธิสัตว์ถวายโอวาทแก่พระเจ้าพรหมทัตที่ปลอมพระองค์ไปเที่ยวดูแลความสุขและความทุกข์ของประชาชนในชนบท และแวะไปพักกับดาบส ครั้งแรกได้เสวยผลไม้ไทรมีรสอร่อยมากมาย ทรงสอบถามได้ความว่าคราใดที่พระราชาปกครองแผ่นดินโดยธรรมแม้ผลไม้ในป่าก็พลอยหวานด้วย แต่ถ้าในคราใดที่พระราชาไม่ทรงธรรม ผลไม้ในป่าก็หารสหวานมิได้ เมื่อกลับมาแล้วทรงเสวยราชโดยไม่เป็นธรรมเบียดเบียนประชาชนโดยไม่เป็นธรรมแล้วปลอมพระองค์ไปสนทนากับดาบสอีก ดาบสนำผลไม้ไทรมาต้อนรับเช่นเดิม แต่คราวนี้ผลไม้ไม่มีรสอร่อยกลับกลายเป็นรสขมไป ดาบสจึงประทานโอวาทแก่พระราชาโดยยกอุปมาหมู่มนุษย์คล้ายกับฝูงโคข้ามน้ำว่า เมื่อโคจ่าฝูงข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ถ้าในเมื่อโคจ่าฝูงไปคด ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าไม่ประพฤติธรรม ชาวเมืองก็ไม่ประพฤติธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองก็อยู่เป็นทุกข์ เมื่อโคจ่าฝูงข้ามน้ำไปตรง ฝูงโคก็ข้ามตรงตามไปด้วย ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ถ้าผู้ที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ประพฤติชอบธรรม ประชาชนชาวเมืองก็จะประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองก็อยู่เป็นสุข พระราชาทรงเปิดเผยพระองค์และรับปากว่าจะทำให้ต้นไม้มีรสหวานต่อไป (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๓๓/๑๘๔)

ราธชาดก : พระสูตรว่าด้วยลูกนกแขกเต้าราธะ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า พญานกแขกเต้าโพธิสัตว์สอนน้องชายไม่ให้พูดถึงความไม่ดีของผู้อื่นเมื่อเห็นว่าตนไม่ปลอดภัยต่อเมื่อได้โอกาสแล้วค่อยพูด โดยที่นกทั้งสองถูกเลี้ยงอยู่ในเรือนของสามีภรรยาคู่หนึ่ง ในเวลาที่สามีจะไปค้าขายต่างถิ่น มักจะสั่งนกทั้งสองให้คอยช่วยดูแลตักเตือนภรรยาของตนไม่ให้ทำผิด เมื่อสามีไม่อยู่ ภรรยาของเขาได้ประพฤตินอกใจกับชายหลายคนตั้งแต่วันแรกที่สามีออกจากบ้านไป นกราธะน้องชายคิดจะว่ากล่าวว่าตักเตือน แต่พระโพธิสัตว์ให้สติว่า พ่อราธะ เจ้ายังไม่รู้ว่า คนที่ยังไม่มาในยามต้นมีประมาณเท่าไรเจ้าพูดเพ้อเจ้ออย่างโง่ ๆ ไปเอง ในเมื่อแม่โกสิยายนีหมดความรักความเยื่อใยในบิดาของเราแล้ว นกทั้งสองต้องทนดูการทุศีลของหญิงนั้นจนสามีนางกลับมาจึงบอกความจริงให้เขาทราบแล้วขอลาไปอยู่ป่า เพราะเห็นว่าไม่ปลอดภัยในชีวิต การรักษามาตุคามไม่ให้ทุศีลนั้นเป็นเรื่องทำได้ยาก แม้ระวังไว้อย่างดีแล้วก็ตาม ใคร ๆไม่ควรคิด (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๔๕/๕๙)

SAMPLE

ราธชาดก[๒] : พระสูตรว่าด้วยนกราธโพธิสัตว์ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า นกแขกเต้าโพธิสัตว์ชื่อราธะได้บอกความจริงแก่พราหมณ์ถึงพฤติกรรมของนางพราหมณีผู้ประพฤตินอกใจในขณะที่พราหมณ์ไม่อยู่ว่า ธรรมดาบัณฑิตเมื่อจะพูดก็ควรพูดแต่ความจริง แต่คำพูดนั้นเป็นการพูดถึงความไม่ดีของคนอื่น ก็พึงหมกไหม้ในเตาไฟเหมือนนกโปฏฐปาฐะน้องชายของผม เพราะพูดความจริงเตือนแม่พราหมณีไม่ให้นอกใจพ่อจึงถูกบิดคอโยนเข้ากองไฟนั้น ความจริงเป็นสิ่งที่ควรพูด แต่ต้องพูดให้ถูกกาล ด้วยเช่นกัน(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๙๕/๘๙)

ราธเถรคาถา : คาถาของพระราธเถระ ท่านพระราธเถระกล่าวไว้ว่า เรือนที่มุงไม่ดี ฝนย่อมรั่วรดได้ ฉันใด จิตที่ไม่ได้อบรม ราคะย่อมรั่วรดได้ ฉันนั้น เรือนที่มุงดีแล้ว ฝนย่อมรั่วรดไม่ได้ ฉันใด จิตที่อบรมดีแล้ว ราคะก็รั่วรดไม่ได้ ฉันนั้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๓๓/๓๕๐)

ราธเถรวัตถุ : เรื่องพระราธเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญามักชี้โทษ มักพูดปรามไว้ เหมือนผู้ชี้บอกทรัพย์ (และ) พึงคบผู้ที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะเมื่อคบคนเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑)

ราธเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระราธเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาและทำสักการะแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีปฏิภาณ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในมนุษย์และสวรรค์หลายร้อยชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๙๖/๒๗๘)

ราธทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยทรงแสดงทุกขธรรมแก่พระราธะ ท่านพระราธะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อเพื่อจะได้หลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จักขุเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในจักขุนั้น รูปเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในรูปนั้น จักขุวิญญาณ ... จักขุสัมผัส ... ราธะ สิ่งใดเป็นทุกข์ เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๗/๗๑)

ราธสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระราธะ ท่านพระราธะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างไร จึงจะไม่มีหังการ มมังการและมานานุสัย พระองค์ตรัสตอบว่า เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต จึงจะไม่มีหังการ มมังการและมา

SAMPLE

นานุสัย พระราธะถามว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไรจึงจะไม่มีอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก หญิงตอบว่า อริยสาวกพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ทั้งหมดด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงจะไม่มีอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสจบลง ท่านพระราธะชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระองค์ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๑/๑๑๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความพอใจ ในที่นี้หมายถึงความพอใจ ด้วยอำนาจตัณหา คำว่า อหังการ หมายถึงทิฏฐิ () (สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๖๕/๓๐๘,อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๓๓)

ราธอนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยทรงแสดงอนัตตธรรมแก่พระราธะ ท่านพระราธะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อเพื่อจะได้หลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ราธะ สิ่งใดเป็นอนัตตา เธอพึงละความพอใจในสิ่งนั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๘/๗๑)

ราธอนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยทรงแสดงอนิจจธรรมแก่พระราธะ ท่านพระราธะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อเพื่อจะได้หลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ล้วนไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจในอายตนะภายในเป็นต้นเหล่านั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๖/๗๐)

ราธะ, พระ, ภิกษุ : ภิกษุชื่อว่าราธะ พระมหาสาวกองค์หนึ่ง ขอบวชเมื่อยามแก่เฒ่า เป็นผู้มีอุปการะต่อพระสารีบุตร พระพุทธเจ้าจึงให้พระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์บวชให้ราธะ และท่านได้เป็นบุคคลแรกที่อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๖๐/๒๕๓, ๑๗/๑๖๑/๒๕๔, ๑๗/๑๖๒/๒๕๕, ๑๗/๑๖๓/๒๕๖,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๗๖/๗๐,องฺ. เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๓/๓๐

ราธะ, พราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อว่าราธะ

เป็นพราหมณ์ในเมืองราชคฤห์ เมื่อชราลงถูกบุตรทอดทิ้ง อยากจะบวชก็ไม่มีภิกษุรับบวชให้ เพราะเห็นว่าเป็นคนแก่เฒ่า ราธะเสียใจ ร่างกายซูบซีด พระศาสดาทรงทราบจึงตรัสถามว่า มีใครระลึกถึงอุปการะของราธะได้บ้าง พระสารีบุตรระลึกถึงภิกษาทัพพีหนึ่งที่ราธะถวาย จึงรับเป็นอุปัชฌาย์ และราธะได้เป็นบุคคลแรกที่อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๐๘/๒๘๐

SAMPLE

ราม : ชื่อของ อุทกดาบส รามบุตร พระพุทธเจ้าเรียกท่านสั้นๆ ว่า “ราม” ท่านผู้นี้เคยเป็นอาจารย์ของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งที่พระองค์ออกแสวงหาโมกขธรรม ได้ทรงศึกษาที่สำนักอาฬารดาบส กาลามโคตร ซึ่งสร้างอาศรมอยู่ในพนาสณฑ์ตำบลหนึ่ง ขอพำนักศึกษาวิชาและข้อปฏิบัติอยู่ จนสำเร็จสมาบัติ ๗ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๓ จึงได้อำลาอาฬารดาบส ไปสู่สำนักอุทกดาบส รามบุตร ขอพำนักศึกษาอยู่ ได้อรูปฌานอีก ๑ จึงครบเป็นสมาบัติ ๘ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๘/๓๙๘

ราม, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่าราม เป็นประวัติในอดีตชาติของพระสตรังสิยเถระ ผู้เคยเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าราม ถึง ๔ ชาติ ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๘/๑๙๐

รามคาม : กรุงรามคาม ชื่อเมืองของพวกเจ้าโกลิยะ ในครั้งพุทธกาล อยู่ในรายชื่อของเมืองที่ได้รับพระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุไว้ในสถูป ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๐/๑๘๐,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓/๗๒๔

รามคาม, กรุง : (ดู รามคาม) ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗, ๑๐/๒๓๙/๑๗๙

รามเณยยกเถรคาถา : คาถาของพระรามเณยยกเถระ, ท่านพระรามเณยยกเถระ กล่าวว่า เจ้ามารร้ายเอ๋ย จิตของเรานั้นไม่หวั่นไหว ในเพราะเสียงจ้อกแจ้กของฝูงนกกระจาบและเสียงกู่ก้องของฝูงลิง เพราะจิตของเรายินดีในเอกัคคตารมณ์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๙/๓๒๑)

รามเณยยกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสถานที่น่ารื่นรมย์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ท้าวสักกะเสด็จเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า สถานที่เช่นไรหนอเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อารามอันวิจิตร ป่าอันวิจิตร สระโบกขรณีที่สร้างอย่างดี ยังไม่ถึงเศษ ๑ ส่วน ๑๖ แห่งภูมิสถานอันรื่นรมย์ของมนุษย์ พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ในที่ใด จะเป็นบ้านหรือเป็นป่า เป็นที่ลุ่มหรือเป็นที่ดอนก็ตาม ที่นั้นเป็นภูมิสถานที่น่ารื่นรมย์(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๑/๓๘๑)

ร่ายมนตร์ : การบริกรรมเวทมนตร์คาถาเพื่อทำให้ศักดิ์สิทธิ์ ถ้าภิกษุบริกรรมเพื่อหาเลี้ยงชีพ โดยมุ่งถึงลาภสักการะ จัดเป็นเดรัจฉานวิชาอย่างหนึ่ง ที.สี. (ไทย) ๙/๒๖/๑๐, ๙/๒๗/๑๐, ๙/๒๑๐/๗๑, ๙/๒๑๑/๗๒, ๙/๔๕๑/๑๙๙

ราสิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อราสิยะ ผู้ใหญ่บ้านชื่อราสิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า สมณพราหมณ์ที่กล่าวว่า พระสมณโคดมทรงตำหนิตบะทุกชนิด ทรงชี้โทษและคัดค้านผู้บำเพ็ญตบะทั้งปวงว่า เป็นอยู่เศร้าหมองโดยส่วนเดียว ชื่อว่าพูดตรงตามที่พระองค์ตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระองค์ด้วยคำเท็จหรือ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผลหรือ พระผู้มีพระภาค

SAMPLE

ตรัสตอบว่า สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ชื่อว่าพูดไม่ตรงตามคำที่เราพูดไว้และชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเปล่า คำเท็จ แล้วตรัสว่า บรรพชิตไม่พึงเสพที่สุด ๒ อย่าง คือ (๑) กามสุขัลลิกานุโยค(การหมกมุ่นอยู่ด้วยสุขในกาม) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (๒) อัตตกิลมถานุโยค(การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่ควรเสพมัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้นที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว เป็น ปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ แล้วทรงแสดงว่า กามโภคีบุคคลมี ๓ จำพวก คือ

กามโภคีจำพวกที่ ๑ แบ่งเป็น ๓ คือ

๑. กามโภคีผู้แสวงหาโภคทรัพย์มาได้โดยไม่ชอบธรรม แล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหนำและไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรติเตียน ๓ สถาน

๒. กามโภคีผู้แสวงหาโภคทรัพย์มาได้โดยไม่ชอบธรรม แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรติเตียน ๒ สถาน ควรสรรเสริญ สถานเดียว

๓. กามโภคีผู้แสวงหาโภคทรัพย์มาได้โดยไม่ชอบธรรม แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญและแจกจ่าย ทำบุญ กามโภคีนี้ควรติเตียนสถานเดียว ควรสรรเสริญ ๒ สถาน

กามโภคีจำพวกที่ ๒ แบ่งเป็น ๓ คือ

๑.กามโภคีบุคคลผู้แสวงหาโภคทรัพย์มาได้โดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรม แล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญและไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรสรรเสริญ สถานเดียว ควรติเตียน ๓ สถาน

๒. กามโภคีผู้แสวงหาโภคทรัพย์มาได้โดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรม แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรสรรเสริญ ๒ สถาน ควรติเตียน ๒ สถาน

๓. กามโภคีผู้แสวงหาโภคทรัพย์มาได้โดยชอบธรรมและไม่ชอบธรรม แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญและแจกจ่าย ทำบุญ กามโภคีนี้ควรสรรเสริญ ๒ สถาน ควรติเตียนสถานเดียว

กามโภคีจำพวกที่ ๓ แบ่งเป็น ๔ คือ

SAMPLE

๑. กามโภคีบุคคลผู้แสวงหาโภคทรัพย์มาได้โดยชอบธรรมแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญและไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรสรรเสริญสถานเดียว ควรติเตียน ๒ สถาน

๒. กามโภคีผู้แสวงหาโภคทรัพย์มาได้โดยชอบธรรม แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญ แต่ไม่แจกจ่าย ไม่ทำบุญ กามโภคีนี้ควรสรรเสริญ ๒ สถาน ควรติเตียนสถานเดียว

๓. กามโภคีผู้แสวงหาโภคทรัพย์มาได้โดยชอบธรรม แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญและแจกจ่าย ทำบุญ แต่เป็นผู้มัวเมา หมกมุ่น จดจ่อ ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น กามโภคีนี้ควรสรรเสริญ ๓ สถาน ควรติเตียนสถานเดียว

๔. กามโภคีผู้แสวงหาโภคทรัพย์มาได้โดยชอบธรรม แล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำสำราญและแจกจ่าย ทำบุญ ทั้งเป็นผู้ไม่มัวเมา ไม่หมกมุ่น ไม่จดจ่อ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยโภคทรัพย์เหล่านั้น กามโภคีนี้ควรสรรเสริญโดย ๔ สถาน

แล้วทรงแสดงบุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นอยู่เศร้าหมอง ๓ จำพวก คือ

๑. พวกที่บำเพ็ญตบะแล้วเป็นอยู่เศร้าหมอง มีศรัทธา ออกบวชด้วยคิดว่า ไฉนหนอเราพึงบรรลุกุศลธรรม พึงทำให้แจ้งญาณทัสสนะ พวกเขาทำตนให้เดือดร้อน กระวนกระวาย ไม่บรรลุกุศลธรรมและไม่ทำให้แจ้งญาณทัสสนะ ชื่อว่าควรติเตียนทั้ง ๓ สถาน

๒. พวกที่บำเพ็ญตบะเป็นอยู่เศร้าหมอง มีศรัทธา ออกบวชด้วยคิดว่า ไฉนหนอเราพึงบรรลุกุศลธรรม พึงทำให้แจ้งญาณทัสสนะ พวกเขาทำตนให้เดือดร้อน กระวนกระวาย บรรลุกุศลธรรม แต่ไม่ทำให้แจ้งญาณทัสสน ชื่อว่าควรติเตียน ๒ สถาน ควรสรรเสริญสถานเดียว

๓. พวกที่บำเพ็ญตบะเป็นอยู่เศร้าหมอง มีศรัทธา ออกบวชด้วยคิดว่า ไฉนหนอเราพึงบรรลุกุศลธรรม พึงทำให้แจ้งญาณทัสสนะ พวกเขาทำตนให้เดือดร้อน กระวนกระวาย บรรลุกุศลธรรมและทำให้แจ้งญาณทัสสนะ ชื่อว่าควรติเตียนสถานเดียว ควรสรรเสริญ ๒ สถาน

แล้วทรงแสดงธรรม ๓ ที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่คร่ำครึ ไม่จำกัดกาลเวลา ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ (๑) เพราะราคะเป็นเหตุ (๒) เพราะโทสะเป็นเหตุ (๓) เพราะโมหะเป็นเหตุ บุคคลย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เพื่อเบียดเบียนทั้ง

SAMPLE

๒ ฝ่ายบ้าง เมื่อละธรรมเหล่านั้นได้แล้ว เขาย่อมไม่คิดอย่างนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ นายราสิยะได้กล่าวชมพระภาษิตของพระองค์ว่า ชัดเจนไพเราะยิ่งนักเป็นต้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งจัณฑสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๑๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จักษุ ในที่นี้หมายถึงปัญญาจักษุ (วิ.อ. ๓/๑๓/๑๗) คำว่า กามโภคีบุคคล หมายถึงผู้บริโภคกาม, ผู้ครองเรือน, คฤหัสถ์ ในที่นี้มี ๓ จำพวก แต่ในที่อื่นมี ๑๐ จำพวก คือ จำพวกที่ ๑-๒ แบ่งย่อยเป็น ๓ จำพวก จำพวกที่ ๓ แบ่งย่อยเป็น ๔ จำพวก (องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๑๕/๒๙๓)

ราสิยะ, ผู้ใหญ่บ้าน : ผู้ใหญ่บ้านชื่อว่าราสิยะ

ผู้ที่ได้ฟังมาว่า พระพุทธเจ้าทรงตำหนิตบะทุกชนิด ทรงชี้โทษและคัดค้านผู้บำเพ็ญตบะทั้งปวงว่าเป็นอยู่เศร้าหมอง จึงเข้าไปทูลถาม พระพุทธเจ้าจึงตรัสตอบว่า สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ชื่อว่า กล่าวตู่เราด้วยคำเปล่าคำเท็จ เพราะบรรพชิตไม่พึงเสพที่สุด ๒ อย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค ซึ่งเป็นตบะที่ไม่ควรเสพ สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๑๙

ราสี : กอง, ปริมาณ, กลุ่ม, หมวดหมู่ หมายถึงกองหรือหมวดหมู่แห่งพระธรรม ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖

ราหุล, พระ, ภิกษุ : ภิกษุชื่อว่าราหุล เป็นพระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะ และพระนางยโสธรา (พิมพา) ได้อุปสมบทเป็นภิกษุได้รับยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะในทางเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๙๒/๓๕๖, วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๖๙/๓๖๕,วิ.จู. (ไทย) ๖/๓๓/๖๕,ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๗/๑๑๗, ๑๓/๑๑๓/๑๒๕, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๑๖/๔๗๐,สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๘/๒๘๙, ๑๖/๑๙๘/๒๙๗,สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๙๑/๑๗๔,สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๒๑/๑๔๓,องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๙/๒๘,องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๔๙,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๙๓/๔๔๐,

ราหุล, สามเณร : สามเณรชื่อว่าราหุล

เป็นโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะ และพระนางยโสธรา (พิมพา) ครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จนครกบิลพัสดุ์ ราหุลกุมารเข้าเฝ้าทูลขอทายาทสมบัติตามคำแนะนำของพระมารดา พระพุทธเจ้าเมื่อจะประทานอริยทรัพย์ จึงให้พระสารีบุตรบวชราหุลเป็นสามเณร นับเป็นสามเณรองค์แรกในพระพุทธศาสนา วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๐/๒๓๘

ราหุลกุมาร, พระโอรส : ชื่อพระโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะ และพระนางยโสธรา (พิมพา)วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔, ๔/๑๐๕/๑๖๕,ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕/๗๑๙

SAMPLE

ราหุลเถรคาถา : คาถาของพระราหุลเถระ, ท่านพระราหุลเถระกล่าวไว้ว่า ชนทั้งหลายรู้จักเราว่า พระราหุลผู้เจริญ เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการนั่นเอง คือเพราะเหตุที่เราเป็นโอรสของพระพุทธเจ้า และได้ดวงตาเห็นธรรม อนึ่ง เพราะอาสวะของเราหมดสิ้นแล้ว และเพราะไม่มีการเกิดอีก เราจึงเป็นพระอรหันต์ ผู้ควรแก่ทักษิณา บรรลุวิชชา ๓ เห็นอมตธรรม สัตว์ทั้งหลายมืดมนเพราะกาม ถูกข่ายรัดรึงไว้แน่น ถูกเครื่องมุงบังคือตัณหาปกคลุมไว้ถูกเครื่องผูกคือความประมาทผูกพันไว้ เหมือนปลาในข้อง เราสลัดกามนั้นได้ ตัดบ่วงมารได้ ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากเหง้า จึงเป็นผู้เย็นดับสนิท (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๙๕/๓๘๗)

ราหุลเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระราหุลเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านได้เป็นคนปูลาดพื้นกระจกบนปราสาท ๗ ชั้น ถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๖๔ ชาติ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะทุกอย่าง ๑,๐๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๘/๑๑๒)

ราหุลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระราหุล ท่านพระราหุลเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร จึงจะไม่มีอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงจะไม่มีอหังการ มมังการและมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๑/๑๗๔)

ราหุลสูตร (ทุติย) **:** พระสูตรว่าด้วยพระราหุล (สูตรที่ ๒) ท่านพระราหุลเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร ใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นขันธ์ ๕ ด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา แล้วเป็นผู้หลุดพ้น เพราะไม่ถือมั่นเป็นต้น ใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๒/๑๗๕)

ราหุลสูตร® : พระสูตรว่าด้วยพระพุทโธวาทที่ตรัสโปรดพระราหุล พระผู้มีพระภาคทรงสอนพระราหุลว่า ให้ละกามคุณ ๕ ให้คบกัลยาณมิตร ให้อยู่ในที่สงัด รู้จักประมาณในการรับ

SAMPLE

และการฉันโภชนะ อย่าทะยานอยากในปัจจัย ๔ สำรวมในพระปาติโมกข์ และ ในอินทรีย์ ให้เจริญกายคตาสติ ให้เบื่อหน่ายวัฏฏะ ให้เว้นจากนิมิตว่าสวยงาม และเจริญความไม่มีนิมิต เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ก็ละมานะได้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๓๘/๕๗๘)

ราหุลสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพระราหุล พระผู้มีพระภาคทรงสอนพระราหุลให้พิจารณาธาตุกัมมัฏฐาน ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ทั้งภายในและภายนอก ตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่เรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เพื่อให้จิตเบื่อหน่าย คลายกำหนัดในธาตุแต่ละอย่าง เพราะพิจารณาเห็นว่า ในธาตุ ๔ นี้ ไม่มีอัตตา ไม่เกี่ยวกับอัตตา จึงทำให้ตัดตัณหาได้ ถอนสังโยชน์ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เพราะละมานะได้โดยชอบ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๔๙)

ราหุโลวาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยการประทานโอวาทแก่พระราหุล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัดแล้วเกิดความรำพึงขึ้นว่า ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติของราหุลแก่กล้าแล้ว ควรที่เราจะแนะนำเธอในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะให้ยิ่งขึ้นไป จึงให้เธอถือผ้านิสีทนะ(ผ้าปูนั่ง)แล้วพาเข้าไปยังป่าอันธวัน เมื่อไปถึงป่าอันธวัน พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อท่านพระราหุลทูลตอบตามลำดับแล้ว จึงตรัสสรุปว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระราหุลมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๑/๑๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมเป็นเครื่องบ่มวิมุตติ หมายถึงธรรม ๑๕ ประการ คือ เว้นบุคคล ๕ จำพวก ได้แก่ คนไม่มีศรัทธา คนเกียจคร้าน คนหลงลืมสติ คนมีจิตไม่มั่นคง และคนมีปัญญาทราม คบบุคคล ๕ จำพวก ได้แก่ คนมีศรัทธา คนขยัน คนมีสติมั่นคง คนมีจิตตั้งมั่น และคนมีปัญญา พิจารณาธรรม ๕ ประการ คือ พระสูตรที่น่าเลื่อมใส สัมมัปปธานสูตร สติปัฏฐานสูตร ฌานและวิโมกข์ และญาณจริยา อีกอย่างหนึ่ง หมายถึงธรรม ๑๕ ประการ คือ อินทรีย์ ๕ ประการ สัญญาอันเป็นส่วนแห่งธรรม เครื่องตรัสรู้ ๕ ประการ และธรรม ๕ ประการมีกัลยาณมิตตตาเป็นต้น (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๑๒๑/๔๓)

SAMPLE

ราหู, จอมอสูร : ชื่ออสูรตนหนึ่งมีตัวขาดครึ่งท่อน
เชื่อกันว่าเมื่อเวลามีสุริยคราส หรือจันทรคราส เป็นเพราะดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์ถูกราหูอมเอาไว้, ในตำราโหรว่า เป็นเทวดาพระเคราะห์มีอาภรณ์และพาหนะสีคล้ำ; ชื่อดาวพระเคราะห์ดวงที่ ๗ หมายถึงตำแหน่งที่ดวงจันทร์ผ่านจากใต้ ระนาบสุริยวิถีขึ้นเหนือระนาบสุริยวิถี ส่วนตำแหน่งที่ดวงจันทร์ผ่านจากเหนือระนาบสุริยวิถีลงสู่ใต้ระนาบสุริยวิถี เรียกว่า พระเกตุองฺ.จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๕/๒๗, ๒๑/๕๐/๘๑

รำห่อเมล็ด : รำข้าวที่ห่อหุ้มเมล็ดข้าวข้าวสาลีในยุคของมนุษย์ต้นกัปจะผลิผลขึ้นเองตามธรรมชาติ ไม่ต้องเพาะปลูก เมล็ดจะไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม แต่เมื่อเวลาผ่านไปนานเข้า ข้าวสาลีก็วิวัฒนาการ มีรำห่อเมล็ด มีแกลบห่อเมล็ดไปตามลำดับ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๗/๙๔, ๑๑/๑๒๘/๙๕

รุกขเจดีย์ : ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือว่าเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๙/๔๐

รุกขชาติ : ต้นไม้, หมู่ไม้ ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๗๔๑/๘๖, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๕/๑๕๑, ๒๗/๒๗๓/๕๑๘

รุกขเทวดา : เทวดาที่สิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๘/๕๑๐,ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๕๗/๒๐๙, ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๐/๓๙๙, ๒๗/๒๒/๓๙๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๖๘/๒๑๒

รุกขธัมมชาดก : ชาดกว่าด้วยธรรมสำหรับต้นไม้ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์บอกให้ญาติ ๆ ของตนเลือกจับจองวิมานในที่ที่มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่นเพราะเห็นเทวดาผู้โลภมากไปจับจองวิมานกลางทุ่งใกล้ถิ่นมนุษย์หวังเครื่องสังเวย แต่อยู่ได้ไม่นาน เพราะถูกพายุพัดทำลาย จึงแสดงธรรมแก่ญาติว่า ญาติยิ่งมีมากยิ่งดี ต้นไม้ที่เกิดในป่ายิ่งมีมากยิ่งดี ต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่โดดเดียว ถึงจะใหญ่โต ลมย่อมพัดให้หักโค่นได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๔/๓๑)

รุกขนิมิต : มีต้นไม้เป็นเครื่องหมาย การใช้ต้นไม้เพื่อกำหนดให้เป็นเครื่องหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ในการกำหนดสีมาท่านให้ใช้ต้นไม้เป็นนิมิตก็ได้ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕

รุกขมูลเสนาสนะ : การถือเอาโคนไม้เป็นเสนาสนะ ภิกษุบางพวกก็นิยมการถือเอาโคนต้นไม้เป็นที่อยู่ที่พำนัก บางพวกสมาทานรุกขมูลิกังคธุดงค์ องค์แห่งผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร ไม่อยู่ในที่มุงบัง ก็จำต้องถือเอาโคนไม้เป็นเสนาสนะ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๘

รุกขมูลิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร ๕ จำพวก คือ (๑) ภิกษุผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตรเพราะโง่เขลา เพราะหลงงมงาย (๒) ภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่ว ถูกความปรารถนาครอบงำ จึงอยู่โคนไม้เป็น

SAMPLE

วัตร(๓) ภิกษุผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร เพราะเป็นบ้า เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน (๔) ภิกษุผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร เพราะรู้ว่า เป็นวัตรที่พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญ (๕) ภิกษุผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ และตรัสยกย่องภิกษุจำพวกที่ ๕ ผู้อยู่โคนไม้เป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย เป็นต้น เป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เปรียบเหมือนบรรดาโครส ๕ อย่าง หัวเนยใส เป็นเลิศกว่านมสด นมส้ม เนยข้นและเนยใส ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๓/๓๑๑)

รุกขสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนต้นไม้ที่น้อมไปสู่ทิศปราจีน เมื่อถูกตัดก็ต้องล้มไปทางทิศนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๒/๘๒)

รุกขสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กุลบุตรบางคนละกามออกบวชแล้วยังถูกกามเช่นนั้นทำให้ล้มระเนระนาด เหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ถูกกาฝากปกคลุมแล้วล้มระเนระนาดแล้วตรัสว่า นิวรณ์เครื่องกางกั้น ๕ ครอบงำจิตแล้วทอนกำลังปัญญา ส่วนโพชฌงค์ ๗ ไม่เป็นนิวรณ์เครื่องกางกั้น ไม่ครอบงำจิต เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๐/๑๕๑)

รุกขสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ปัญญินทรีย์ที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้เลิศกว่าโพธิปักขิยธรรมคืออินทรีย์ ๔ ที่เหลือ เหมือนจันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่น เหมือนต้นหว้าเลิศกว่าต้นไม้ในชมพูทวีป (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๗/๓๔๘)

รุกขสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ปัญญินทรีย์ที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้เลิศกว่าโพธิปักขิยธรรมคืออินทรีย์ ๔ ที่เหลือ เหมือนจันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่น เหมือนต้นปาริฉัตตกะของเทพชั้นดาวดึงส์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๘/๓๔๙)

รุกขสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้ (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ปัญญินทรีย์ที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้เลิศกว่าโพธิปักขิยธรรมคืออินทรีย์ ๔ ที่เหลือ เหมือนจันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่น เหมือนต้นจิตตปาฏลี (ต้นไม้ประจำพิภพอสูร) ของพวกอสูร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๙/๓๕๐)

รุกขสูตร (จตุตถ) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยต้นไม้(สูตรที่ ๔) พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ปัญญินทรีย์ที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้เลิศกว่าโพธิปักขิยธรรมคืออินทรีย์ ๔ ที่เหลือ เหมือนจันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่น เหมือนต้นโกฏสิมพลี (ไม้งิ้วป่า) ของพวกครุฑ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๔๐/๓๕๐)

SAMPLE

รุกขสูตร ๓: พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ต้นไม้ ๔ ชนิด คือ (๑) ต้นไม้เนื้ออ่อนและมีต้นไม้เนื้ออ่อนแวดล้อม (๒) ต้นไม้เนื้ออ่อนแต่มีต้นไม้เนื้อแข็งแวดล้อม (๓) ต้นไม้เนื้อแข็งแต่มีต้นไม้เนื้ออ่อนแวดล้อม (๔) ต้นไม้เนื้อแข็ง และมีต้นไม้เนื้อแข็งแวดล้อม แล้วตรัสว่า บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้มี ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้เนื้ออ่อนและมีต้นไม้เนื้ออ่อนแวดล้อม หมายถึงผู้ทุศีลมีธรรมเลวทราม แม้บริษัทของเขาก็เป็นผู้ทุศีลมีธรรมเลวทราม (๒) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้เนื้ออ่อนแต่มีต้นไม้เนื้อแข็งแวดล้อม หมายถึงผู้ทุศีล มีธรรมเลวทรามแต่บริษัทของเขาเป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม (๓) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้เนื้อแข็งแต่มีต้นไม้เนื้ออ่อนแวดล้อม หมายถึงผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม แต่บริษัทของเขาเป็นผู้ทุศีลมีธรรมเลวทราม (๔) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้เนื้อแข็งและมีต้นไม้เนื้อแข็งแวดล้อม หมายถึงผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมและบริษัทของเขาก็เป็นผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม (องฺ. จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๙/๑๖๕)

รุ่งดี : เวลาเช้าที่ถือกันว่าเป็นฤกษ์ดี ฤกษ์ยามที่ชาวโลกนิยมกันก่อนการประกอบพิธีอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเชื่อว่าเป็นมงคล แต่พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า สัตว์เหล่าใดประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ในเวลาเย็น เวลาเย็นก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์ทั้งหลายประพฤติชอบในเวลาใด เวลานั้นชื่อว่าเป็นฤกษ์ดี มงคลดี สว่างดี รุ่งดี ขณะดี ยามดี องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๕๖/๔๐๐

รุจา, ธิดา : พระนางรุจา พระราชธิดาของพระเจ้าวิเทหราชซึ่งเป็นประวัติในอดีตชาติของพระของพระอุรุเวลกัสสปเถระ ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๘๐/๒๗๖

รุจิ : ความพอใจ ๑ ในธรรม ๕ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่กาปทิกมาณพ โดยพระองค์ใช้คำว่า “ภารทวาชะ” แทนชื่อมานพ ธรรม ๕ ประการนั้นคือ ๑. ศรัทธา (ความเชื่อ) ๒. รุจิ (ความชอบใจ) ๓. อนุสสวะ (การฟังตามกันมา) ๔. อาการปริวิตก (ความตรึกตามอาการ) ๕. ทิฏฐินิชฌานขันติ (ความเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้) ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๘/๕๓๘

รุจิ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ารุจิ ซึ่งเป็นประวัติในอดีตชาติของพระสุปีฏิยเถระ ในกัปที่ ๓๘ นับจากกัปนี้ไปท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๓ ชาติ คือ ชาติที่ ๑ พระนามว่ารุจิ ชาติที่ ๒ พระนามว่าอุปรุจิ และชาติที่ ๓ พระนามว่ามหารุจิ ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒/๒๔๐

รุจิคัตตา, พระมเหสี : พระมเหสีพระนามว่ารุจิคัตตา ผู้เป็นอดีตพระมเหสีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๙/๗๑๐

SAMPLE

รุจิเทวี, พระมเหสี : พระมเหสีพระนามว่ารุจิเทวี ผู้เป็นอดีตพระมเหสีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๗/๖๐๐

รุจิปราสาท : ปราสาทชื่อว่ารุจิ ๑ ในปราสาท ๓ หลัง คือ รุจิปราสาท สุรติปราสาท และวัฑฒกปราสาท อันเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงครองฆราวาส ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๙/๖๙๙

รุจิรชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องนกกาที่น่ารัก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นกพิราบโพธิสัตว์ได้ติเตียนกาสหายที่ชอบไปขโมยอาหารของมนุษย์มากินจนถูกจับถอนขนจนสิ้นเอาน้ำเปรียงเน่าทา แล้วโยนไว้ในรัง เมื่อนกพิราบกลับมาจากหากินเห็นเข้าจึงร้องเยาะเย้ยกาว่ารูปร่างช่างสวยงามเหมือนนกยางสีขาว กาบอกว่า ตนเองเป็นกาโลเลเพื่อนนกพิราบที่ต้องเดือดร้อนเพราะอยากกินเนื้อกินปลา แต่นกพิราบกินข้าวฟ่างและลูกเดือยเป็นอาหารจึงไม่เดือดร้อน นกพิราบเตือนว่า เจ้าจะต้องประสพทุกข์อย่างนี้ไปอีกนาน เพราะเจ้าชอบขโมยเขากิน เมื่อเห็นว่าที่อยู่ไม่ปลอดภัยจึงไปอยู่ที่อื่น ฝ่ายกาก็อดอาหารตายในรังนั่นเอง ผู้ที่ไม่เชื่อฟังมิตรผู้มีความปรารถนาดีว่ากล่าวตักเตือน ย่อมประสพความเดือดร้อนไม่มีที่สิ้นสุด (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๗๓/๑๓๖)

รุจิระ : เทพชื่อว่ารุจิระ ๑ ในเทพ ๑๐ องค์ คือ ๑.สหภูเทพ ๒.อริฏฐกเทพ ๓.โรชเทพ ๔.วรุณเทพ ๕.สหธรรมเทพ ๖.อัจจุตเทพ ๗.อเนชกเทพ ๘.สุเลยยเทพ ๙.รุจิรเทพ ๑๐.วาสวเนสีเทพ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๘

รุจิอุบาสิกา : อุบาสิกาชื่อว่ารุจิ รุจิอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระปทุมพุทธเจ้า คู่กับนันทรามาอุบาสิกา ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๓/๖๓๒

รุณณสูตร : พระสูตรว่าด้วยการขับร้องคือการร้องไห้ในอริยวินัย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การขับร้อง คือการร้องไห้ การฟ้อนรำ คือความเป็นบ้า การหัวเราะจนเห็นไรฟัน คือความเป็นเด็กในอริยวินัย แล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายละขาดการขับร้องและการฟ้อนรำเมื่อมีความเบิกบานในธรรม เพียงแต่ยิ้มแย้ม ก็เพียงพอแล้ว (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๘/๓๕๑)

รุรุมิคราชชาดก : ชาดกว่าด้วยน้ำใจของพญาเนื้อรุรุ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาเนื้อโพธิสัตว์ชื่อรุรุเคยช่วยบุตรเศรษฐีซึ่งลอยน้ำมาให้พ้นจากความตาย แต่บุตรเศรษฐีนั้นเป็นคนอกตัญญูกลับไปกราบทูลให้พระเจ้าพรหมทัตมาจับพญาเนื้อไปฆ่า แต่พระราชาทอดพระเนตรเห็นเนื้อแล้วทั้งได้สนทนากับเนื้อเกิดความรัก จึงพระราชทานอภัยให้ไม่ฆ่าเนื้อและนกทั้งหลาย ทั้งยังได้สดับธรรมจากพญาเนื้ออีกว่า ได้ยินว่า คนบางพวกในโลกนี้ ได้กล่าวความจริงไว้อย่างนี้ว่า ขอนไม้ลอยน้ำยังดีกว่า ส่วนคนบางคนที่ประทุษร้ายมิตรไม่ดีเลย จากนั้นพญาเนื้อได้เล่าความจริงให้ฟังว่าตนเองเคยช่วยเหลือ

คนอกตัญญูบุตรเศรษฐีคนนั้นแต่เขากลับนำพระองค์มาฆ่าข้าพระองค์ พระราชาประสงค์จะฆ่าชายคนนั้น แต่พญาเนื้อขอร้องไว้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ ทั้งยังสั่งสอนให้พระราชาสดับว่า เสียงสุนัข เสียงนกร้องฟังดูก็รู้เข้าใจง่าย แต่เสียงคนบางคนที่เปล่งออกมา ฟังเข้าใจยาก บางคนตอนแรกนับถือกันว่าเป็นคนดี ต่อมาอาจกลายเป็นศัตรูกันไปก็ได้ พระราชาก็ทรงรับฟังตามนั้น และพระราชทานอภัยให้แก่ฝูงเนื้อทั้งหมด ไม่ให้ใครทำร้ายแม้ฝูงเนื้อจะมาลงกินข้าวกล้าชาวบ้านเสียหายก็ตาม (ขุ.ชา.เตรสก. (ไทย) ๒๗/๑๑๗/๔๑๖)

รุรุราชจริยา : ว่าด้วยจริยาของพญาเนื้อชื่อรุรุ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพญาเนื้อรุรุเป็นสัตว์มีศีลอย่างยอดเยี่ยม เห็นชายคนหนึ่งถูกกระแสน้ำพัดมาจึงช่วยชีวิตไว้ แต่ขอร้องชายนั้นอย่าได้ไปบอกใครว่า เจอเนื้อสีทอง แต่ชายนั้นเป็นคนอกตัญญูจึงไปกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ พระราชาให้ไปจับเนื้อนั้นมา ภายหลังทราบว่า ชายนั้นเป็นคนอกตัญญู จึงรีบส่งชายผู้นั้นไปประหาร แต่เนื้อขอร้องไว้ เพราะกลัวศีลขาด (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๔๘/๗๕๒)

รุหกชาดก : ชาดกว่าด้วยปุโรหิตชื่อรุหกะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ทรงเกลี้ยกล่อมให้รุหกปุโรหิตคืนดีกับภรรยา แต่เขาไม่ยอมคืนดีโดยให้เหตุผลว่า เมื่อสายป่านยังมีอยู่ ช่างทำสายธนูยังมีอยู่ ข้าพระองค์จักทำสายธนูใหม่ พอกันทีสำหรับสายธนูเก่า ว่าแล้วเขาก็ไล่ภรรยาเก่าผู้ไม่ค่อยจะเต็มออกจากบ้านแล้วหาภรรยาใหม่มาแทน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๘๑/๘๕)

รุหกะ, ปุโรหิต : ปุโรหิตชื่อว่ารุหกะ ท่านเป็นปุโรหิตของพระโพธิสัตว์ผู้ครองราชสมบัติในเมืองพาราณสี มีภรรยาชื่อว่าปุราณพราหมณี ขุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๘๑/๘๕,ขุ.ชา.ทุก.อ. (ไทย) ๓/-/๑๓๓

รู้จักประมาณในการบริโภค :รู้จักประมาณในการกิน เป็นข้อพิจารณาอาหารสำหรับภิกษุผู้หมั่นประกอบความเพียรเพื่อมิให้เกิดความมัวเมาในการฉันอาหาร องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๖/๙๘, องฺ.ฉกฺก (ไทย) ๒๒/๑๗/๔๔๑, ๒๒/๓๑/๔๗๗,องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๒๘/๔๔,อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๘/๓๙๑

รู้จักประมาณในโภชนะ : รู้จักประมาณในของกิน เป็นข้อพิจารณาอาหารสำหรับภิกษุผู้หมั่นประกอบความเพียรเพื่อมิให้เกิดความมัวเมาในการฉันอาหาร ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๒๒/๔๕๖

รู้จักประมาณในอาหาร : รู้จักประมาณในของกิน เป็นข้อพิจารณาอาหารสำหรับภิกษุผู้หมั่นประกอบความเพียรเพื่อมิให้เกิดความมัวเมาในการฉันอาหาร ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๕/๙๑

SAMPLE

รู้แจ้งธรรม : รู้แจ้งธรรมในพระบาลี คือพระพุทธพจน์ เช่น ทรงจำบาลีให้รู้ความหมายได้อย่างถูกต้อง เป็นองค์ประกอบหนึ่งของเหตุแห่งวิมุตติ (ความหลุดพ้น) องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓ องฺ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๔๓/๒๐๑, องฺ.ปญฺจก.อ. (ไทย) ๓/๒๖/๑๒,

รู้แจ้งพระสัทธรรม : รู้แจ้งธรรมของสัตบุรุษ ธรรมของสัตบุรุษในที่นี้หมายถึงธรรมของพระพุทธเจ้า พระสัทธรรมนั้นมีกล่าวไว้หลายที่ เช่น พระสัทธรรม ๓ ได้แก่ ปริยัติสัทธรรม ปฏิบัติสัทธรรม และอธิคมสัทธรรม (องฺ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๓๑/๔๗๖) พระสัทธรรม ๗ ได้แก่ ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ พาหุสัจจะ วิริยารัมภะ สติ ปัญญา (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๑๐๗) ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๕๐/๕๗๙

รู้แจ้งโลก : พระคุณข้อหนึ่งในบรรดาพุทธคุณ ๙ ประการ ของพระพุทธเจ้า องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๖, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗,องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๔๙/๓๒๖, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๑๗, ๒๔/๙๒/๒๑๓, ๒๔/๙๙/๒๓๔

รู้แจ้งอรรถ : รู้แจ้งอรรถแห่งบาลี หรือรู้แจ้งอรรถกถาได้ด้วยญาณ เช่นรู้ว่า ‘ศีลมาในที่นี้ สมาธิมาในที่นี้ ปัญญามาในที่นี้’ เป็นองค์ประกอบหนึ่งของเหตุแห่งวิมุตติ (ความหลุดพ้น) องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓,องฺ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๔๓/๒๐๑, องฺ.ปญฺจก.อ. (ไทย) ๓/๒๖/๑๒

รู้ชัดธรรม : รู้ชัดในพระนิพพาน ธรรม ในที่นี้หมายถึงนิพพาน ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖๐/๗๕๒,ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๒/๑๐๖๐/๕๐๘

รู้ทั่วถึงธรรม : หมายถึง รู้ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ อันได้แก่ อมตนิพพาน ที่ได้ชื่อว่า ธรรมอันประเสริฐ ได้แก่ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๖/๓๗, ๑๐/๖๘/๓๘, ๑๐/๗๐/๔๑, ๑๐/๘๖/๔๗ ,ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๖

รู้ทั่วถึงอรรถ : หมายถึง ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้ง ซึ่งอรรถ ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๙๔/๓๓๔

รูป : ๑. สิ่งที่จะต้องสลายไปเพราะปัจจัยต่างๆ อันขัดแย้ง, สิ่งที่เป็นรูปร่างพร้อมทั้งลักษณะอาการของมัน, ส่วนร่างกาย จำแนกเป็น ๒๘ คือ มหาภูต หรือธาตุ ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ (รูปขันธ์ในขันธ์ ๕)

๒. อารมณ์ที่รู้ได้ด้วยจักษุ, สิ่งที่ปรากฏแก่ตา (ข้อ ๑ ในอารมณ์ ๖ หรือในอายตนะภายนอก ๖) ที.สี. (ไทย) ๙/๗๖/๓๑, ๙/๗๙/๓๒, ๙/๘๒/๓๓, ๙/๘๖/๓๕,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๓/๓๕, ๑๐/๗๖/๔๓, ๑๐/๘๐/๔๕, ๑๐/๘๔/๔๖,ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๖/๑๐๖, ๑๑/๑๘๘/๑๔๖, ๑๑/๒๔๐/๑๙๖,ป.อ.ปยุตโต พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์

SAMPLE

รูปกาย : ที่รวมแห่งอวัยวะทั้งหลาย หรือชุมนุมแห่งรูปธรรม คือ ร่างกาย บางทีเรียกเต็มว่า รูปกาย ประชุมแห่งรูปธรรม, กายที่เป็นส่วนรูป โดยใจความได้แก่รูปขันธ์หรือร่างกายดังคำในมหานิทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า การบัญญัติรูปกายต้องพร้อมด้วยอาการ เพศนิมิต และอุทเทส เมื่ออาการ เพศ นิมิต และอุทเทสนั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสโดยการกระทบในนามกายจะปรากฏได้หรือ ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่าปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า หรือดังคำในมหานิทเทสว่า มุนีนั้นพ้นแล้วจากรูปกายมาก่อนแล้วโดยปกติ คือก้าวล่วงรูปกายนั้นแล้วละเสียได้ด้วยวิกขัมภนปหาน มุนีนั้นมาถึงที่สุดภพ ได้อริยมรรค ๔ ประการแล้ว เพราะเป็นผู้ได้อริยมรรค ๔ ประการแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๔/๖๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๔๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๙๓/๓๖๘,ขุ.ม.(ไทย) ๓๐/๘๒/๒๘๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๐/๒๖๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๘/๕๔๑; เทียบ *นามกาย*

รูปใกล้ : สันติเกรูป หมายถึงอายตนะ ๖ มีตา เป็นต้น ดังคำว่า รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ เป็นรูปใกล้ก็มี, ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะ ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ รูปนี้ชื่อว่ารูปใกล้,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ในที่ใกล้ ในที่ใกล้ชิดในที่ไม่ไกล ในที่ใกล้ นี้เรียกว่า รูปใกล้ (อภิ.สं.(ไทย) ,๓๔/๖๗๖/๒๑๑,๓๔/๖๗๗/๒๑๒, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗/๓)

รูปขันธ์ : กองรูป หมายถึงสิ่งที่มีรูป ได้แก่รูปขันธ์ทั้งหมด, เป็น ๑ ในขันธ์ ๕ คือ *๑. รูปขันธ์* กองรูป*๒. เวทนาขันธ์* กองเวทนา *๓. สัญญาขันธ์* กองสัญญา *๔. สังขารขันธ์* กองสังขาร *๕. วิญญาณขันธ์* กองวิญญาณ,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง คือรูปที่เป็นอดีต รูปที่เป็นอนาคต รูปที่เป็นปัจจุบันรูปที่เป็นภายในตน รูปที่เป็นภายนอกตน รูปหยาบ รูปละเอียด รูปชั้นต่ำ รูปชั้นประณีต รูปไกล หรือรูปใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่า รูปขันธ์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๔/๗๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๙๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖/๒๘,สं.ข.(ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖,๑๗/๘๒/๑๓๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒/๑,๓๓/๑๗, อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๖/๕,๓๖/๑๙๓/๔๗,๓๖/๒๒๘/๕๙)

รูปฉันทะ : ฉันทะในรูป หมายถึงความพอใจในรูปทั้งหลาย ดังคำในสัญญานานัตตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญารูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะรูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ (สं.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๔)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า รูปฉันทะ คือความพอใจในรูปทั้งหลาย (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๙๑/๑๔๙)

รูปชั้นต่ำ : รูปน่าติเตียน หมายถึงรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า รูปใดของสัตว์นั้นๆ ที่น่าดูหมิ่น น่าเหยียดหยาม น่าเกลียด น่าตำหนิ ไม่น่ายกย่อง เป็นชั้นต่ำ รู้กันว่าเป็นชั้นต่ำ สมมติกันว่าเป็นชั้นต่ำ ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารักไม่น่าชอบใจได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ นี้เรียกว่ารูปชั้นต่ำ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖/๓)

รูปชั้นประณีต : รูปที่น่ายกย่อง หมายถึงรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า รูปใดของสัตว์นั้นๆที่ไม่น่าดูหมิ่น ไม่น่าเหยียดหยาม ไม่น่าเกลียด ไม่น่าตำหนิ ายกย่อง เป็นชั้นประณีต รู้กันว่าเป็นชั้นประณีต สมมติกันว่าเป็นชั้นประณีต น่าปรารถนา น่ารักน่าชอบใจ ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะนี้เรียกว่า รูปชั้นประณีต (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖/๓)

รูปชีวิตินทรีย์ : อายุ,ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า อินทรีย์ ๑ คือ รูปชีวิตินทรีย์,ในปัฏฐานอธิบายว่า รูปชีวิตินทรีย์เป็นปัจจัยแก่กฏัตตารูปโดยอินทรียปัจจัย (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๑๗/๖๖๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๖/๑๑,๔๐/๒๐/๗๙๑,๔๐/๑๑๑/๗๖๔,๔๐/๑๑๗/๗๖๙,๔๐/๑๑๘/๗๗๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๕/๕๕๕,๔๑/๒๔/๔๑๙,๔๑/๔๐/๓๑,๔๑/๔๖/๖๕๔,๔๑/๔๘/๕๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อายุ ในที่นี้หมายถึงรูปชีวิตินทรีย์ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๕๖/๒๕๗-๒๕๙)

รูปฌาน : ฌานที่มีรูป หมายถึงฌานมีรูปธรรมเป็นอารมณ์ มี ๔ คือ ๑. *ปฐมฌาน* ฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ วิตก (ตรึก) วิจาร (ตรอง) ปีติ (อิ่มใจ) สุข (สบายใจ) เอกัคคตา (จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง) ๒. *ทุติยฌาน* ฌานที่๒ มีองค์ ๓ คือ ปีติ, สุข เอกัคคตา ๓.*ตติยฌาน* ฌานที่ ๓ มีองค์ ๒ คือ สุข,เอกัคคตา ๔. *จตุตถฌาน* ฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา, เอกัคคตา ดังคำในโคลิสสานิสูตรที่พระสารีบุตรกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ควรทำความเพียรในสันตวิโมกข์๑ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌาน เพราะเมื่อมีคนถามปัญหาในสันตวิโมกข์ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌานกับภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗๓/๑๙๙,๑๓/๑๘๒/๒๐๙,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๓๕/๔๙,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๑๐๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๓/๖๐๕)

รูปตัณหา : ความติดใจในรูป, ความอยากในรูป, อยากได้รูป หมายถึงความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวด้วยรูปธาตุ, เป็น ๑ ในตัณหา ๖ คือรูปตัณหา(อยากได้รูป) สัททตัณหา(อยากได้เสียง) คันธตัณหา(อยากได้กลิ่น)รสตัณหา

SAMPLE

(อยากได้รส)โผฏฐัพพตัณหา(อยากได้โผฏฐัพพะ)และธัมมตัณหา(อยากได้ธรรมารมณ์),เป็น ๓ ในตัณหา ๓ อีกนัยหนึ่ง (คือ๑. รูปตัณหา ๒. อรูปตัณหา ๓. นิโรธตัณหา) ดังคำในมหานิทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ก็ถ้าตัณหา คือ รูปตัณหา(อยากได้รูป) สัททตัณหา(อยากได้เสียง) คันธตัณหา(อยากได้กลิ่น) รสตัณหา(อยากได้รส) โผฏฐัพพตัณหา(อยากได้โผฏฐัพพะ) และธัมมตัณหา (อยากได้ธรรมารมณ์) ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆทั่วทุกแห่ง เมื่อตัณหาไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะตัณหาดับไปอุปาทานจะปรากฏได้หรือ ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า,ในวิภังค์อธิบายความหมายว่า ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวด้วยรูปธาตุ นี้เรียกว่ารูปตัณหา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๑/๖๐,๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๔,๑๑/๓๒๓/๓๑๘,๑๑/๓๕๖/๓๘๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๓/๑๒๓,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๙/๒๙๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๙/๓๒๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘/๕๗๔)

รูปตัณหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยรูปตัณหา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ตัณหา ๖ คือ รูปตัณหา(ความทะยานอยากในขันธ์ ๕) สัททตัณหา(ความทะยานอยากในเสียง) คันธตัณหา(ความทะยานอยากในกลิ่น) รสตัณหา(ความทะยานอยากในรส) โผฏฐัพพตัณหา(ความทะยานอยากในโผฏฐัพพะ) ธัมมตัณหา(ความทะยานอยากในธรรมารมณ์) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งจักขุสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๙/๓๒๕)

รูปทิพย์ : รูปเป็นของเทวดา, รูปที่ดีกว่าธรรมดา ดังคำในลักขณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน๑ กำเนิดก่อน๒ ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ สมาทานในกุศลธรรม สมาทานมั่นคงในกายสุจริต(ประพฤติชอบด้วยกาย)ในวจีสุจริต(ประพฤติชอบด้วยวาจา) ในมโนสุจริต(ประพฤติชอบด้วยใจ)...หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้นด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๑/๑๖๔)

มีอธิบายว่า คำว่า มาสู่ความเป็นอย่างนี้ หมายถึงมาเกิดเป็นมนุษย์ คือ เจ้าชายสิทธัตถะ

รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาทิฏฐิยึดถือ : อุปาทินนรูป หมายถึงรูปายตนะ คันธายตนะรสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการา

SAMPLE

หาร อันกรรมแต่งขึ้น,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ อิตถินทรีย์ปุริสินทรีย์ และชีวิตินทรีย์ หรือรูปแม้อื่นมีอยู่ ได้แก่รูปายตนะ คันธายตนะรสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร อันกรรมแต่งขึ้น รูปนี้ชื่อว่ากรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๕๓/๒๐๗)

รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ : อนุปาทินนรูป หมายถึงรูปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร อันกรรมไม่ได้แต่งขึ้น, ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า สัททายตนะ กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป ชรตารูป และอนิจจตารูป หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ได้แก่ รูปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร อันกรรมไม่ได้แต่งขึ้น รูปนี้ชื่อว่ากรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ (อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๖๕๓/๒๐๗)

รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน : อนุปาทินนุปาทานิยรูป หมายถึงปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) อันกรรมไม่ได้แต่งขึ้น, ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า สัททายตนะ กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป ชรตารูป และอนิจจตารูป หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ได้แก่ รูปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) อันกรรมไม่ได้แต่งขึ้น รูปนี้ชื่อว่ากรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๕๕/๒๐๘)

รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือเป็นรูปที่เห็นได้ : อนุปาทินนอนิทัสสนรูป หมายถึงรูปายตนะที่กรรมไม่ได้ปรุงแต่งขึ้น, ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะที่กรรมไม่ได้ปรุงแต่งขึ้น รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือนี้ชื่อว่าเห็นได้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๙๐๔/๒๔๑)

รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือเป็นรูปเห็นไม่ได้ : อนุปาทินนอนิทัสสนรูป หมายถึงคันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร ที่กรรมไม่ได้ปรุงแต่งขึ้น, ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า สัททายตนะ กายวิญญัตติ วจีวิญญัตติ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญ

SAMPLE

ตารูป ชรตารูป และอนิจจตารูป หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ได้แก่คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร ที่กรรมไม่ได้ปรุงแต่งขึ้น รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ นี้ชื่อว่าเห็นไม่ได้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๙๐๕/๒๔๑)

รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ : อุปาทินนรูป หมายถึงปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร อันกรรมแต่งขึ้น, ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ และชีวิตินทรีย์ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ได้แก่ รูปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร อันกรรมแต่งขึ้น รูปนี้ชื่อว่ากรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๕๒/๒๐๗)

รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือเป็นรูปกระทบได้: อุปาทินนสัปปฏิฆรูป หมายถึงรูปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ และโผฏฐัพพายตนะที่กรรมปรุงแต่งขึ้น, ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะฯลฯ กายายตนะ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ได้แก่ รูปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ และโผฏฐัพพายตนะที่กรรมปรุงแต่งขึ้น รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือนี้ชื่อว่ากระทบได้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๙๐๖/๒๔๑)

รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือเป็นรูปที่กระทบไม่ได้ : อุปาทินนอัปปฏิฆรูป ได้แก่ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหารที่กรรมปรุงแต่งขึ้น รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ, ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ และชีวิตินทรีย์ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ได้แก่อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหารที่กรรมปรุงแต่งขึ้น รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือนี้ชื่อว่ากระทบไม่ได้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๙๐๗/๒๔๒)

รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือเป็นรูปที่เห็นได้ : อุปาทินนสนิทัสสนรูป หมายถึงรูปายตนะที่กรรมปรุงแต่งขึ้น รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะที่กรรมปรุงแต่งขึ้น รูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ นี้ชื่อว่าเห็นได้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๙๐๒/๒๔๐)

SAMPLE

รูปที่กระทบได้ : สัปปฏิฆรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ และโผฏฐัพพายตนะ รูปนี้ชื่อว่ากระทบได้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๕๘/๒๐๘)

รูปที่กระทบไม่ได้ : อัปปฏิฆรูป หมายถึงอิตถินทรีย์ ฯลฯ กวฬิงการาหาร,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อิตถินทรีย์ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่ากระทบไม่ได้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๕๙/๒๐๙)

รูปที่เกิดพร้อมกับจิต : จิตตสหภูรูปหมายถึงกายวิญญัติและวจีวิญญัติ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ รูปนี้ชื่อว่าเกิดพร้อมกับจิต (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๖๘/๒๑๐)

รูปที่เป็นกวฬิงการาหาร : กวฬิงการาหารรูป,รูปที่เป็นอาหารคือคำข้าวกลืนกินได้,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ นมสด เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่พึงกินทางปากขบเคี้ยว กลืนกินอิ่มท้อง ซึ่งมีโอชาเป็นเหตุให้สัตว์ในสถานที่นั้นๆ ดำรงชีพอยู่ได้ รูปนี้ชื่อว่าเป็นกวฬิงการาหาร (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๔๕/๒๐๕,๓๔/๗๔๒/๒๑๙)

รูปที่เป็นกัมมัญญตารูป : กัมมัญญตารูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความควรแก่การงาน กิริยาที่ควรแก่การงาน ภาวะที่ควรแก่การงานแห่งรูป รูปนี้ชื่อว่าเป็นกัมมัญญตารูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๔๐/๒๐๔,๓๔/๗๓๒/๒๑๘)

รูปที่เป็นกายวิญญัติ : กายวิญญัติ หมายถึงกายวิญญัติรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความเข้มแข็ง กิริยาที่เข้มแข็งด้วยดี ภาวะที่เข้มแข็งด้วยดี การแสดงให้รู้ความหมาย กิริยาที่แสดงให้รู้ความหมาย ภาวะที่แสดงให้รู้ความหมายแห่งกายของบุคคลผู้มีจิตเป็นกุศล มีจิตเป็นอกุศล มีจิตเป็นอัพยากฤต ก้าวไปอยู่ ถอยกลับอยู่ แลดูอยู่ เหลียวดูอยู่ คู้เข้าอยู่ หรือเหยียดออกอยู่ รูปนี้ชื่อว่าเป็นกายวิญญัติ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๓๕/๒๐๘,๓๔/๗๒๐/๒๑๗)

รูปที่เป็นกายายตนะ : กายายตนะ,หมายถึงกายายตนรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า กายใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ สัตว์นี้เคยถูกต้อง กำลังถูกต้อง จักถูกต้อง หรือพึงถูกต้อง โผฏฐัพพะ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยกายใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่ากายบ้าง กายายตนะบ้าง กายธาตุบ้าง กายินทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นกายายตนะ หรือดังคำว่า กายใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เพราะอาศัยกายใด กายสัมผัสปรารภโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ เคยเกิดกำลัง

SAMPLE

เกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยกายใด เวทนาที่เกิดแต่กาย สัมผัสฯลฯ สัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯ กายวิญญาณ ปรารภโผฏฐัพพะ เป็นอารมณ์เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยกาย ใด กายสัมผัสมีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยกายใด เวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส ฯลฯ สัญญาฯลฯ เจตนา ฯลฯ กายวิญญาณมีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด นี้ชื่อว่ากายบ้าง กายายตนะบ้าง กายธาตุบ้าง กายินทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นกายายตนะ(อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๖๑๒/๑๙๕,๓๔/๖๑๓/๑๙๕,๓๔/๖๑๔/๑๙๕,๓๔/๖๑๕/๑๙๕,๓๔/๖๑๒/๑๙๖,๓๔/๖๑๓/๑๙๖,๓๔/๖๑๔/๑๙๖,๓๔/๖๑๕/๑๙๖)

รูปที่เป็นคันธายตนะ : คันธายตนะ หมายถึงคันธายตนรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า กลิ่นใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นกลิ่นที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ได้แก่ กลิ่นราก ไม้กลิ่นแก่นไม้ กลิ่นเปลือกไม้ กลิ่นใบไม้ กลิ่นดอกไม้ กลิ่นผลไม้ กลิ่นบูด กลิ่นเน่ากลิ่นหอม กลิ่นเหม็น หรือกลิ่นแม้อื่นใดซึ่งอาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ มีอยู่ สัตว์นี้เคยดม กำลังดม จักดม หรือพึงดม กลิ่นใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยฆานปสาทที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าคันธะบ้าง คันธายตนะบ้าง คันธธาตุบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นคันธายตนะ หรือดังคำว่า กลิ่นใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นกลิ่นที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ได้แก่กลิ่นรากไม้ กลิ่นแก่นไม้ กลิ่นเปลือกไม้ กลิ่นใบไม้ กลิ่นดอกไม้ กลิ่นผลไม้ กลิ่นบูด กลิ่นเน่า กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น หรือกลิ่นแม้อื่นใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ มีอยู่ เพราะปรารภกลิ่นใด ฆานสัมผัสอาศัยฆานปสาท เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะปรารภกลิ่นใด เวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัสฯลฯ สัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯ ฆานวิญญาณอาศัยฆานปสาท เคยเกิด กำลังเกิดจักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ ฆานสัมผัส มีกลิ่นใดเป็นอารมณ์ อาศัยฆานปสาทเคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯเวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส ฯลฯสัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯ ฆานวิญญาณมีกลิ่นใดเป็นอารมณ์ อาศัยฆานปสาทเคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด นี้ชื่อว่าคันธะบ้าง คันธายตนะบ้างคันธธาตุบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นคันธายตนะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๒๔/๒๐๐,๓๔/๖๒๕/๒๐๐,๓๔/๖๒๖/๒๐๐,๓๔/๒๗/๒๐๐)

รูปที่เป็นฆานายตนะ : ฆานายตนะ หมายถึงฆานายตนรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ฆานะใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้แต่

กระทบได้ สัตว์นี้ เคยดม กำลังดม จักดม หรือพึงดมกลิ่นที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยฆานะใด ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าฆานะบ้าง ฆานายตนะบ้าง ฆานธาตุบ้าง ฆานินทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้างฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นฆานายตนะ หรือดังคำว่า ฆานะใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เพราะอาศัยฆานะใด ฆานสัมผัสปรารภกลิ่นเป็นอารมณ์ เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยฆานะใด เวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัสฯลฯ สัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯ ฆานวิญญาณ ปรารภกลิ่น เคยเกิด กำลังเกิดจักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยฆานะใด ฆานสัมผัสมีกลิ่นเป็นอารมณ์ เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยฆานะใด เวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส ฯลฯ สัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯ ฆานวิญญาณ มีกลิ่นเป็นอารมณ์เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิดหรือพึงเกิด นี้ชื่อว่าฆานะบ้าง ฆานายตนะบ้างฆานธาตุบ้าง ฆานินทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้างวัตถุบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นฆานายตนะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๐๔/๑๙๓,๓๔/๖๐๕/๑๙๓,๓๔/๖๐๖/๑๙๓,๓๔/๑๐๗/๑๙๓)

รูปที่เป็นจักขายตนะ : จักขายตนะ หมายถึงจักขายตนรูป ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักษุใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ สัตว์นี้เคยเห็น กำลังเห็น จักเห็น หรือพึงเห็นรูปที่เห็นได้กระทบได้ด้วยจักษุใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าจักขุบ้าง จักขายตนะบ้าง จักขุธาตุบ้าง จักขุนทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง เนตรบ้าง นัยนาบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นจักขายตนะ หรือดังคำว่า จักษุใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เพราะอาศัยจักษุใด จักขุสัมผัสปรารภรูปเป็นอารมณ์ เคยเกิด กำลังเกิดจักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยจักษุใด เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯสัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯ จักขุวิญญาณปรารภรูปเป็นอารมณ์ เคยเกิด กำลังเกิดจักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยจักษุใด จักขุสัมผัสมีรูปเป็นอารมณ์ เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยจักษุใด เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัส ฯลฯ สัญญาฯลฯ เจตนา ฯลฯ จักขุวิญญาณมีรูปเป็นอารมณ์ เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด นี้ชื่อว่าจักขุบ้าง จักขายตนะบ้าง จักขุธาตุบ้าง จักขุนทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระ

SAMPLE

บ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง เนตรบ้าง นัยนาบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นจักขายตนะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๕๙๖/๑๙๐,๓๔/๕๙๗/๑๙๐,๓๔/๕๙๘/๑๙๐,๓๔/๕๙๙/๑๙๐,๓๔/๕๙๖/๑๙๑,๓๔/๕๙๗/๑๙๑,๓๔/๕๙๘/๑๙๑,๓๔/๕๙๙/๑๙๑)

รูปที่เป็นจักขุธาตุ : จักขายตนะ หมายถึงจักขายตนรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะ รูปนี้ชื่อว่าเป็นจักขุธาตุ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๐๒/๒๑๕)

รูปที่เป็นจักขุนทรีย์ : จักขุนทริยรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักษุใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ฯลฯ นี้ชื่อว่าบ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นจักขุนทรีย์ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๑๐/๒๑๕,๓๔/๙๗๘/๒๕๔)

รูปที่เป็นชรตารูป : ชรตารูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความชรา ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความเสื่อมอายุ ความหง่อมแห่งอินทรีย์แห่งรูป รูปนี้ชื่อว่าเป็นชรตารูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๔๓/๒๐๕,๓๔/๗๓๘/๒๑๙)

รูปที่เป็นชิวหายตนะ : ชิวหายตนะหมายถึงชิวหายตนรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ชิวหาใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ สัตว์นี้เคยลิ้ม กำลังลิ้ม จักลิ้ม หรือพึงลิ้มรสที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยชิวหาใด ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าชิวหาบ้าง ชิวหายตนะบ้าง ชิวหาธาตุบ้าง ชิวหินทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง บ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นชิวหายตนะ หรือดังคำว่า ชิวหาใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เพราะอาศัยชิวหาใด ชิวหาสัมผัสปรารภรสเป็นอารมณ์ เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยชิวหาใด เวทนาที่เกิดแต่ชิวหาสัมผัส ฯลฯ สัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯ ชิวหาวิญญาณ ปรารภรส เคยเกิด กำลังเกิดจักเกิด หรือพึงเกิดฯลฯ เพราะอาศัยชิวหาใด ชิวหาสัมผัสมีรสเป็นอารมณ์เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิดฯลฯ เพราะอาศัยชิวหาใด เวทนาที่เกิดแต่ชิวหาสัมผัสฯลฯ สัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯ ชิวหาวิญญาณมีรสเป็นอารมณ์เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด นี้ชื่อว่าชิวหาบ้าง ชิวหายตนะบ้าง ชิวหาธาตุบ้าง ชิวหินทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นชิวหายตนะ (อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๖๐๘/๑๙๔,๓๔/๖๐๙/๑๙๔,๓๔/๖๑๐/๑๙๔,๓๔/๖๑๑/๑๙๔,๓๔/๖๐๘/๑๙๕,๓๔/๖๐๙/๑๙๕,๓๔/๖๑๐/๑๙๕,๓๔/๖๑๑/๑๙๕)

รูปที่เป็นชีวิตินทรีย์ : ชีวิตินทรีย์ หมายถึงชีวิตินทรียรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อาการที่สืบเนื่องกัน ความดำเนินไป

SAMPLE

ความหล่อเลี้ยง ชีวิต ชีวิตินทรีย์แห่งสภาวธรรมที่เป็นรูปเหล่านั้น รูปนี้ชื่อว่าเป็นชีวิตินทรีย์ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๓๔/๒๐๓,๓๔/๗๑๘/๒๑๖)

รูปที่เป็นเตโชธาตุ :เตโชธาตุ หมายถึงเตโชธาตุรูป,ธรรมชาติที่อุ่น,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติ ที่อบอุ่นภายในตนหรือภายนอกตนที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือหรือที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ รูปนี้ชื่อว่าเป็นเตโชธาตุ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๙๖๙/๒๕๒)

รูปที่เป็นปฐวีธาตุ :ปฐวีธาตุหมายถึงปฐวีธาตุรูป,ธรรมชาติที่กระด้าง,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็งภายในตนหรือภายนอกตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ หรือที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ รูปนี้ชื่อว่าเป็นปฐวีธาตุ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๙๖๗/๒๕๒)

รูปที่เป็นปัจจุบัน : รูปที่ดำรงอยู่,ชีวิตที่เป็นปัจจุบัน หมายถึงมหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป๔,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า รูปใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูปที่เป็นปัจจุบัน (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๕/๓/๒,๓๗/๒๘๔/๑๗๙,๓๗/๒๙๖/๒๑๓)

รูปที่เป็นปุริสินทรีย์ : ปุริสินทรีย์ หมายถึงปุริสินทรียรูป,ภาวะชาย, ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ทรวดทรงชาย เครื่องหมายประจำเพศชาย กิริยาชาย อาการชาย สภาพชาย ภาวะชาย ของบุรุษ รูปนี้ชื่อว่าเป็นปุริสินทรีย์ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๓๓/๒๐๓,๓๔/๗๑๖/๒๑๖)

รูปที่เป็นไปตามจิต : จิตตานุปริวัตติรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ รูปนี้ชื่อว่าเป็นไปตามจิต (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๗๐/๒๑๑)

รูปที่เป็นโผฏฐัพพายตนะ:โผฏฐัพพายตนะหมายถึงโผฏฐัพพายตนรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่าปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่แข็ง อ่อนละเอียด หยาบ มีสัมผัสเป็นสุขมีสัมผัสเป็นทุกข์ หนัก เบา สัตว์นี้เคยถูกต้อง กำลังถูกต้อง จักถูกต้อง หรือพึงถูกต้องโผฏฐัพพะใด ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยกายปสาทที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้นี้ชื่อว่าโผฏฐัพพะบ้าง โผฏฐัพพายตนะบ้าง โผฏฐัพพธาตุบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นโผฏฐัพพายตนะ หรือดังคำว่า ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่แข็ง อ่อน ละเอียด หยาบ มีสัมผัสเป็นสุข มีสัมผัสเป็นทุกข์ หนัก เบา เพราะปรารภโผฏฐัพพะใด กายสัมผัสอาศัยกายปสาทรูป เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เพราะปรารภ

SAMPLE

โผฏฐัพพะใด เวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส ฯลฯ สัญญาฯลฯ เจตนา ฯลฯ กายวิญญาณ อาศัยกายปสาทเคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิดฯลฯ กายสัมผัสมีโผฏฐัพพะใดเป็นอารมณ์อาศัยกายปสาท เคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด ฯลฯ เวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส ฯลฯ สัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯกายวิญญาณมีโผฏฐัพพะใดเป็นอารมณ์อาศัยกายปสาทเคยเกิด กำลังเกิด จักเกิด หรือพึงเกิด นี้ชื่อว่าโผฏฐัพพะบ้าง โผฏฐัพพายตนะบ้าง โผฏฐัพพธาตุบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นโผฏฐัพพายตนะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๖๔๗/๒๐๖,๓๔/๖๔๘/๒๐๖,๓๔/๖๔๙/๒๐๖,๓๔/๖๕๐/๒๐๖)

รูปที่เป็นภายนอกกรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ : พาหิรอนุปาทินนรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า สัททายตนะ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป ชรตารูป และอนิจจตารูป หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ได้แก่ รูปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ ปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร ที่กรรมไม่ได้ปรุงแต่งขึ้น รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่ากรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๔๙/๒๒๐)

รูปที่เป็นภายนอกเกิดพร้อมกับจิต : พาหิรจิตตสหภูรูป หมายถึงกายวิญญัติ และวจีวิญญัติ , ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเกิดพร้อมกับจิต (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๗๒/๒๒๔)

รูปที่เป็นภายนอกตน : รูปบุคคลอื่น หมายถึงบุคคลภายนอกตัวเรา, ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า รูปใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตนมีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า รูปที่เป็นภายนอกตน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔/๒)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นกวฬิงการาหาร : พาหิรกวฬิงการาหารรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา เนื้อ นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่พึงกินทางปาก ขบเคี้ยว กลืนกิน อิ่มท้องซึ่งมีโอชาเป็นเหตุให้สัตว์ในสถานที่นั้นๆ ดำรงชีพอยู่ได้ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นกวฬิงการาหาร (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๘๐/๒๓๗)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นกัมมัญญตารูป : พาหิรรูปัสสกัมมัญญตารูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความควรแก่การงาน กิริยาที่ควรแก่การงาน ภาวะที่ควรแก่การงานแห่งรูป รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นกัมมัญญตารูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๖๕/๒๓๕)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นชรตารูป :พาหิรรูปัสสชรตารูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความชรา ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยว ความเสื่อมอายุ

SAMPLE

ความหง่อมแห่งอินทรีย์ของรูป รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็น ชรตารูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๗๔/๒๓๖)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นชีวิตินทรีย์ : พาหิรชีวิตินทรียรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อาการที่สืบเนื่องกัน ความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยง ชีวิต ชีวิตินทรีย์แห่งสภาวธรรมที่เป็นรูปเหล่านั้น รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นชีวิตินทรีย์ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๔๔/๒๓๓)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นปุริสินทรีย์ : พาหิรปุริสินทรียรูป หมายถึงทรวดทรงชาย,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ทรวดทรงชาย เครื่องหมายประจำเพศชาย กิริยาชาย อาการชาย สภาพชาย ภาวะชาย ของบุรุษ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นปุริสินทรีย์ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๔๑/๒๓๒)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นไปตามจิต : พาหิรจิตตานุปริวัตติรูป หมายถึงกายวิญญัติและวจีวิญญัติ ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นไปตามจิต (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๗๕/๒๒๔)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นมหาภูตรูป : พาหิรมหาภูตรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า โผฏฐัพพายตนะ ฯลฯ อาโปธาตุ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นมหาภูตรูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๖๓/๒๒๒)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นมุทุตารูป:พาหิรรูปัสสมุทุตารูป หมายถึงภาวะที่อ่อน,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความอ่อน ภาวะที่อ่อน ความไม่แข็ง ความไม่กระด้างแห่งรูป รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นมุทุตารูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๖๒/๒๓๕)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นรูปใกล้ :พาหิรสันติเกรูป หมายถึงรูปายตนะฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นรูปใกล้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๘๒/๒๒๕)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นรูปไกล :พาหิรทูเรรูป หมายถึงอิตถินทรีย์ ฯลฯ กวฬิงการาหาร,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อิตถินทรีย์ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นรูปไกล (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๘๑/๒๒๕)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นรูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ : พาหิรอนุปาทินนรูป ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า สัททายตนะ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป ชรตารูป และอนิจจตารูป หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ได้แก่ รูปายตนะคันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร ที่กรรมไม่ได้ปรุงแต่งขึ้น รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่ากรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๔๙/๒๒๐)

SAMPLE

รูปที่เป็นภายนอกเป็นรูปที่กระทบได้ : พาหิรสัปปฏิฆรูป หมายถึงรูปายตนะ ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่ากระทบได้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๕๗/๒๒๒)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นรูปที่กระทบไม่ได้ : พาหิรอัปปฏิฆรูป หมายถึงอิตถินทรีย์ ฯลฯ กวฬิงการาหาร ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อิตถินทรีย์ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่ากระทบไม่ได้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๕๘/๒๒๒)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นรูปที่เห็นได้ : พาหิรสนิทัสสนรูป หมายถึงรูปายตนะฯลฯ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ ฯลฯรูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเห็นได้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๕๔/๒๒๒)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นรูปที่เห็นไม่ได้ : พาหิรอนิทัสสนรูป หมายถึงสัททายตนะ ฯลฯกวฬิงการาหาร ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า สัททายตนะฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเห็นไม่ได้ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๕๕/๒๒๒)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นรูปละเอียด : พาหิรสุขุมรูป หมายถึงอิตถินทรีย์ ฯลฯ กวฬิงการาหาร ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อิตถินทรีย์ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นรูปละเอียด (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๗๙/๒๒๔)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นรูปหยาบ : พาหิรโอฬาริกรูป หมายถึงจักขายตนะ ฯลฯ กายายตนะ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะ ฯลฯ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ชื่อว่าเป็นรูปหยาบ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๗๘/๒๒๔)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นรูปายตนะ :พาหิรรูปายตนรูป หมายถึงรูปใด เป็นสีต่าง ๆอาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้ชื่อว่ารูปธาตุบ้าง,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปใดเป็นสีต่าง ๆ อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้ชื่อว่ารูปธาตุบ้าง รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นรูปายตนะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๑๔/๒๒๙)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นลหุตารูป:พาหิรรูปัสสลหุตารูปหมายถึงความเบา,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความเบา ความรวดเร็ว ความไม่เชื่องช้า ความไม่หนักแห่งรูป รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นลหุตารูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๕๙/๒๓๕)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นวจีวิญญัติ : พาหิรวจีวิญญัตติรูป หมายถึงกิริยาที่แสดงให้รู้ความหมายของคำพูด,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่าการพูด การเปล่งวาจา การเจรจา การกล่าว การป่าวร้อง การโฆษณา วาจาวจีเภท ของบุคคลผู้มีจิตเป็นกุศล มีจิตเป็นอกุศล หรือมีจิตเป็นอัพยากฤต นี้เรียกว่าวาจา การแสดงให้รู้ความหมาย กิริยาที่แสดงให้รู้ความหมาย ภาวะที่แสดงให้รู้ความหมายด้วยวาจานั้น รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นวจีวิญญัติ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๕๐/๒๓๔)

SAMPLE

รูปที่เป็นภายนอกเป็นวิญญัตติรูป : พาหิรวิญญัตติรูป หมายถึงกายวิญญัติ และวจีวิญญัติ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่ากายวิญญัติ และวจีวิญญัติ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นวิญญัตติรูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๖๖/๒๒๓)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นสันตติรูป :พาหิรรูปัสสสันตติรูป หมายถึงความเจริญแห่งรูป เป็นความสืบต่อแห่งรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความเจริญแห่งรูป เป็นความสืบต่อแห่งรูป รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นสันตติรูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๗๑/๒๓๖)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นอนิจจตารูป : พาหิรรูปัสสอนิจจตารูป หมายถึงความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งรูป รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นอนิจจตารูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๗๗/๒๓๗)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นอากาสธาตุ : พาหิรอากาสธาตุรูป หมายถึงธรรมชาติที่นับว่าอากาศ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อากาศ ธรรมชาติที่นับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติที่นับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติที่นับว่าช่องว่างซึ่งมหาภูตรูป ๔ ถูกต้องไม่ได้ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นอากาสธาตุ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๕๓/๒๓๔)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นอาโปธาตุ : พาหิรอาโปธาตุรูป หมายถึงธรรมชาติที่เอิบอาบ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูป รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นอาโปธาตุ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๕๖/๒๓๔)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นอารมณ์ของกายวิญญาณ : พาหิรกายวิญญาณอารัมมณิยรูป หมายถึงโผฏฐัพพายตนะ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า โผฏฐัพพายตนะ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นอารมณ์ของกายวิญญาณ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๐๕/๒๒๘)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณ : พาหิรจักขุวิญญาณอารัมมณรูป หมายถึงรูปายตนะ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๙๙/๒๒๗)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นอารมณ์ของจักขุสัมผัส : พาหิรจักขุสัมผัสสอารัมมณรูป หมายถึง รูปายตนะ ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นอารมณ์ของจักขุสัมผัส (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๙๖/๒๒๗)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นอินทรียรูป : พาหิรอินทริยรูป หมายถึงอิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ และชีวิตินทรีย์ , ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ และชีวิตินทรีย์ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นอินทริยรูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๖๐/๒๒๒)

SAMPLE

รูปที่เป็นภายนอกเป็นอุปจยรูป :พาหิรรูปัสสอุปจยรูป หมายถึงความแรกเกิดแห่งอายตนะ เป็นความเจริญแห่งรูป,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความแรกเกิดแห่งอายตนะ เป็นความเจริญแห่งรูป รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นอุปจยรูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๖๘/๒๓๖)

รูปที่เป็นภายนอกเป็นอุปาทายรูป : พาหิรอุปาทารูป หมายถึงรูปายตนะฯลฯ กวฬิงการาหาร,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าเป็นอุปาทายรูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๔๕/๒๒๐)

รูปที่เป็นภายนอกมีจิตเป็นสมุฏฐาน : พาหิรจิตตสมุฏฐานรูป หมายถึงกายวิญญัติ และวจีวิญญัติ หรือแม้รูปอื่น,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ หรือแม้รูปอื่น มีอยู่ ได้แก่รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร ที่เกิดจากจิตมีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่ามีจิตเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๖๙/๒๒๒)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เกิดพร้อมกับจิต : พาหิรนจิตตสหภู หมายถึงรูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เกิดพร้อมกับจิต (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๗๓/๒๒๔)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นจักขายตนะ : พาหิรนจักขายตนรูป หมายถึงรูปายตนะฯลฯ กวฬิงการาหาร ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นจักขายตนะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๐๗/๒๒๘)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นจักขุธาตุ : พาหิรนจักขุธาตุ หมายถึงรูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นจักขุธาตุ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๑๙/๒๓๐)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นชรตารูป : พาหิรนรูปัสสอนิจจตารูป หมายถึงรูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นอนิจจตารูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๗๘/๒๓๗)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัส : พาหิรจักขุสัมผัสสัสสนวัตถุรูป หมายถึงรูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัส (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๘๓/๒๒๕)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นที่อาศัยเกิดของเวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส : พาหิรจักขุสัมผัสสชาเวทนายนวัตถุ หมายถึงว่า รูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมาย

ไว้ว่า รูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นที่อาศัยเกิดของเวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส(อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๘๖/๒๒๕)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นไปตามจิต : พาหิรนจิตตานุปริวัตติรูป หมายถึงจักขายตนะ ฯลฯ กายายตนะ ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะ ฯลฯ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ชื่อว่าไม่เป็นไปตามจิต (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๗๖/๒๒๔)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นมหาภูตรูป : พาหิรนมหาภูตรูป หมายถึงรูปายตนะฯลฯ กวฬิงการาหาร ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นมหาภูตรูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๖๔/๒๒๓)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นรูปายตนะ : พาหิรนรูปายตนรูป หมายถึงสัททายตนะ ฯลฯกวฬิงการาหาร ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า สัททายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นรูปายตนะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๑๕/๒๒๙)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นวิญญัตติรูป : พาหิรนวิญญัตติรูป หมายถึงรูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นวิญญัตติรูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๖๗/๒๒๓)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นอารมณ์ของกายวิญญาณ : พาหิรกายวิญญาณอนารัมมณรูป หมายถึงรูปายตนะฯลฯกวฬิงการาหาร,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่ารูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหารรูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นอารมณ์ของกายวิญญาณ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๐๖/๒๒๘)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นอารมณ์ของกายสัมผัส : พาหิรกายสัมผัสสอนารัมมณรูป หมายถึงรูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นอารมณ์ของกายสัมผัส (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๘๐๓/๒๒๘)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นอินทรียรูป : พาหิรอนินทรียรูป หมายถึงปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นอินทริยรูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๖๑/๒๒๒)

รูปที่เป็นภายนอกไม่เป็นอุปาทายรูป : พาหิรอนุปาทารูป หมายถึงโผฏฐัพพายตนะ และอาโปธาตุ , ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า โผฏฐัพพายตนะ และอาโปธาตุ รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่เป็นอุปาทายรูป (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๔๖/๒๒๐)

รูปที่เป็นภายนอกไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน : พาหิรนจิตตสมุฏฐานรูป หมายถึงอิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ ชรตารูปและอนิจจตารูป หรือรูปแม้อื่น มีได้แก่ รูปายตนะ เป็นต้นที่ไม่เกิดจากจิต ไม่มีจิตเป็นเหตุ ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้

SAMPLE

ว่า อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ ชรตารูป และอนิจจตารูป หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ได้แก่รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุอาโปธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร ที่ไม่เกิดจากจิต ไม่มีจิตเป็นเหตุ ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน รูปที่เป็นภายนอกนี้ชื่อว่าไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๗๗๐/๒๒๓)

รูปที่เป็นภายในเป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัส : อัชฌัตติกจักขุสัมผัสสวัตถุรูป หมายถึงจักขายตนะ ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ชื่อว่าเป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัส (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๗๘๔/๒๒๕)

รูปที่เป็นภายในเป็นรูปใกล้ : อัชฌัตติกสันติเกรูป หมายถึงจักขายตนะ ฯลฯ กายายตนะ ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะฯลฯ กายายตนะรูปที่เป็นภายในนี้ชื่อว่าเป็นรูปใกล้ (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๗๘๐/๒๒๔)

รูปที่เป็นภายในเป็นรูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ :อัชฌัตติกอุปาทินนรูป หมายถึงจักขายตนะ ฯลฯ กายายตนะ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะ ฯลฯกายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ชื่อว่ากรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๗๔๗/๒๒๐)

รูปที่เป็นภายในเป็นรูปที่กระทบได้ : รูปที่เป็นภายในเป็นรูปที่กระทบได้ ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส ปกิณณกติกะ อัชฌัตติกสัปปฏิฆติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในเป็นรูปที่กระทบได้นั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่าเป็นรูปที่กระทบได้ (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๕๖/๒๒๒)

รูปที่เป็นภายในเป็นรูปที่เห็นไม่ได้ : รูปที่เป็นภายในเป็นรูปที่เห็นไม่ได้ ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส ปกิณณกติกะ อัชฌัตติกอนิทัสสนติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในเป็นรูปที่เห็นไม่ได้นั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่ารูปที่เห็นไม่ได้ (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๕๓/๒๒๑)

รูปที่เป็นภายในเป็นรูปหยาบ : รูปที่เป็นภายในเป็นรูปหยาบ ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส ปกิณณกติกะ อัชฌัตติกโอฬาริกติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในเป็นรูปหยาบนั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่าเป็นรูปหยาบ (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๗๗/๒๒๔)

รูปที่เป็นภายในเป็นอินทรียรูป : รูปที่เป็นภายในเป็นอินทรียรูป ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส ปกิณณกติกะ อัชฌัตติกอินทริยติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในเป็นอินทรียรูปนั้น ได้แก่ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่าเป็นอินทรียรูป (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๕๙/๒๒๒)

SAMPLE

รูปที่เป็นภายในเป็นอุปาทายรูป : รูปที่เป็นภายในเป็นอุปาทายรูป ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส ปกิณณกติกะ อัชฌัตติกอุปาทาติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในเป็นอุปาทายรูปนั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่าเป็นอุปาทายรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๔๔/๒๒๐)

รูปที่เป็นภายในไม่เกิดพร้อมกับจิต : รูปที่เป็นภายในไม่เกิดพร้อมกับจิต ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส ปกิณณกติกะ อัชฌัตติกนจิตตสหภูติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในไม่เกิดพร้อมกับจิตนั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่าไม่เกิดพร้อมกับจิต (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๗๑/๒๒๔)

รูปที่เป็นภายในไม่เป็นกวฬิงการาหาร : รูปที่เป็นภายในไม่เป็นกวฬิงการาหาร ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส สุขุมรูปติกะ อัชฌัตติกนกวฬิงการาหารติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในไม่เป็นกวฬิงการาหารนั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่าไม่เป็นกวฬิงการาหาร (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๘๗๙/๒๓๗)

รูปที่เป็นภายในไม่เป็นชีวิตินทรีย์ : รูปที่เป็นภายในไม่เป็นชีวิตินทรีย์ ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส สุขุมรูปติกะ อัชฌัตติกนชีวิตินทริยติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในไม่เป็นชีวิตินทรีย์นั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่า

รูปที่เป็นภายในไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัส : รูปที่เป็นภายในไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัสในพาหิรจักขุสัมผัสสัสสนวัตถุติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัสนั้น ได้แก่ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ชื่อว่าไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัส (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๘๕/๒๒๕)

รูปที่เป็นภายในไม่เป็นไปตามจิต : รูปที่เป็นภายในไม่เป็นไปตามจิต ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส ปกิณณกติกะ อัชฌัตติกนจิตตสหภูติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในไม่เป็นไปตามจิตนั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่าไม่เป็นไปตามจิต (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๗๔/๒๒๔)

รูปที่เป็นภายในไม่เป็นมหาภูตรูป : รูปที่เป็นภายในไม่เป็นมหาภูตรูป ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส ปกิณณกติกะ อัชฌัตติกนมหาภูตติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในไม่เป็นมหาภูตรูปนั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่าไม่เป็นมหาภูตรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๖๒/๒๒๒)

รูปที่เป็นภายในไม่เป็นรูปายตนะ : รูปที่เป็นภายในไม่เป็นรูปายตนะ ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส อายตนติกะ อัชฌัตติกนรูปายตนติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในไม่เป็นรูปายตนะนั้น ได้แก่

SAMPLE

จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่าไม่เป็นรูปายตนะ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๘๑๓/๒๒๙)

รูปที่เป็นภายในไม่เป็นวิญญัตติรูป : รูปที่เป็นภายในไม่เป็นวิญญัตติรูป ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส ปกิณณกติกะ อัชฌัตติกนวิญญัตติติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในไม่เป็นวิญญัตติรูปนั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่าไม่เป็นวิญญัตติรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๖๕/๒๒๓)

รูปที่เป็นภายในไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน : รูปที่เป็นภายในไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ในรูปวิภัตติ ติกนิทเทส ปกิณณกติกะ อัชฌัตติกนจิตตสมุฏฐานติกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นภายในไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานนั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปที่เป็นภายในนี้ ชื่อว่าไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๖๘/๒๒๓)

รูปที่เป็นมหาภูตรูป : รูปที่เป็นมหาภูตรูป ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ มหาภูตรูป อธิบายว่า รูปที่เป็นมหาภูตรูปนั้น ได้แก่ โผฏฐัพพายตนะและอาโปธาตุ ขยายความว่า โผฏฐัพพายตนะ คือ ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่แข็ง อ่อน ละเอียด หยาบ มีสัมผัสสบาย มีสัมผัสไม่สบาย หนัก เบา, สัตว์นี้ ถูกต้องแล้ว หรือถูกต้องอยู่ หรือจักถูกต้อง หรือพึงถูกต้อง ซึ่งโผฏฐัพพะใด อันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยกายอันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้, นี้เรียกว่า โผฏฐัพพายตนะ และอาโปธาตุ คือ ของเหลวที่เอิบอาบซาบซึมไปได้, ธรรมชาติที่เอิบอาบ รูปนี้ชื่อว่าเป็นมหาภูตรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๖๒/๒๐๙)

รูปที่เป็นมุทุตารูป : รูปที่เป็นมุทุตารูป ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ มุทุตารูป รูปที่เป็นมุทุตารูปนั้น ได้แก่ ความอ่อน ภาวะที่อ่อน ความไม่แข็ง ความไม่กระด้างแห่งรูป รูปนี้ชื่อว่าเป็นมุทุตารูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๓๙/๒๐๔)

รูปที่เป็นรสายตนะ : รูปที่เป็นรสายตนะ ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ รสายตนะ อธิบายว่า รูปที่เป็นรสายตนะนั้น หมายถึง รสใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรสที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ได้แก่ รสรากไม้ รส ลำต้น รสเปลือกไม้ รสใบไม้ รสดอกไม้ รสผลไม้ รสเปรี้ยว หวาน ขม เผ็ด เค็ม ขื่น เฝื่อน ฝาด อร่อย ไม่อร่อย หรือรสแม้อื่นใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เห็นไม่ได้แต่ กระทบได้ มีอยู่ สัตว์นี้เคยลิ้ม กำลังลิ้ม จักลิ้ม หรือพึงลิ้มรสใดที่เห็นไม่ได้แต่ กระทบได้ด้วยชิวหาปสาทที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่ารสบ้าง รสายตนะบ้าง รสธาตุบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นรสายตนะ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๒๘/๒๐๑, ๓๔/๖๒๙/๒๐๑, ๓๔/๖๓๐/๒๐๑, ๓๔/๖๓๑/๒๐๑, ๓๔/๖๒๘/๒๐๒, ๓๔/๖๒๙/๒๐๒, ๓๔/๖๓๐/๒๐๒, ๓๔/๖๓๑/๒๐๒)

SAMPLE

รูปที่เป็นรูปธาตุ : รูปที่เป็นรูปธาตุ ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ธาตุทุกะ อธิบายว่า รูปใด เป็นสี อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งที่เห็นได้และ กระทบได้ ได้แก่ สีเขียวคราม สีเหลือง สีแดง สีขาว สีดำ สีหงสบาทสีคล้ำ สีเขียวใบไม้ สีม่วง ยาว สั้น ละเอียด หยาบ กลม รี สี่เหลี่ยม หกเหลี่ยมแปดเหลี่ยมสี่เหลี่ยม ลุ่ม ดอน เงา แดด แสสว่าง มืด เมฆหมอก ควัน ละออง แสงจันทร์ แสงอาทิตย์ แสงดาว แสงกระจก แสงแก้วมณี แสงสังข์ แสงมุกดา แสงแก้วไพฑูรย์ แสงทอง แสงเงิน หรือรูปแม้อื่นใด เป็นสี อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งที่เห็นได้และกระทบได้ มีอยู่, สัตว์นี้ เห็นแล้วหรือเห็นอยู่ หรือจักเห็น หรือพึงเห็น ซึ่งรูปใด อันเป็นสิ่งที่เห็นได้แล้วกระทบได้ด้วยจักขุ อันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้, นี้เรียกว่า รูปบ้าง รูปธาตุบ้าง รูปทั้งนี้เรียกว่า รูปที่เป็นรูปธาตุ, มีอธิบายว่า รูปธาตุ มีหน้าที่กระทบตา องค์ธรรมได้แก่ รูปารมณ์ คือ รูปภาพหรือสีต่างๆ ที่อาศัยแสงสว่างแล้วสะท้อนไปกระทบประสาทตา มีลักษณะที่หนาทึบด้วยเม็ดปรมาณูของมหาภูตรูป (ดิน น้ำ ไฟ ลม) ซึ่งแสงสว่างลอดไม่ได้ มีสภาพแตกดับอยู่ตลอดเวลา เมื่อแสงสว่างเกิดขึ้นสะท้อนไปกระทบกับสี สีจะสะท้อนไปกระทบกับประสาทตามีอายุ 17 ขณะจิตแล้วแตกดับไป เกิดดับตลอดสุดแล้วแต่เหตุปัจจัย รูปธาตุนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้เกิดบาปหรือบุญก็ได้ เช่น เวลาเห็นรูปภาพสีสวยๆ อยากได้ โลภเกิด เห็นรูปไม่ดีไม่ชอบ โทสะเกิด หลงรูป โมหะเกิด สิ่งเหล่านี้เป็นบาป ถ้าเวลาเห็นรูปสีอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วมีสติระลึกทันปัจจุบันอยู่ กิเลสไม่เกิดเช่นนี้เป็นบุญ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๐๖/๒๑๕)

รูปที่เป็นรูปายตนะ : รูปที่เป็นรูปายตนะ ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ อธิบายว่ารูปที่เป็นรูปายตนะนั้นหมายถึง รูปใด เป็นสีต่าง ๆ อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นได้และกระทบได้ ได้แก่สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีดำ สีหงสบาท สีคล้ำ สีเขียวใบไม้ สีม่วง ยาว สั้น ละเอียด หยาบ กลม รี สี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม สิบหกเหลี่ยม ลุ่ม ดอน เงาแดด แสงสว่าง มืด เมฆ หมอก ควัน ละออง แสงจันทร์ แสงอาทิตย์ แสงดาว แสงกระจก แสงแก้วมณี แสงสังข์ แสงแก้วมุกดา แสงแก้วไพฑูรย์ แสงทอง แสงเงิน หรือรูปแม้อื่นใด ที่เป็นสีต่างๆ อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นได้และกระทบได้ มีอยู่ จักษุที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เคยกระทบ กำลังกระทบ จักกระทบหรือพึงกระทบที่รูปใดซึ่งเห็นได้และกระทบได้ นี้ชื่อว่ารูปบ้าง รูปายตนะบ้างรูปธาตุบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นรูปายตนะ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๑๖/๑๙๖, ๓๔/๖๑๗/๑๙๖, ๓๔/๖๑๘/๑๙๖, ๓๔/๖๑๙/๑๙๖, ๓๔/๖๑๖/๑๙๗, ๓๔/๖๑๗/๑๙๗, ๓๔/๖๑๘/๑๙๗, ๓๔/๖๑๙/๑๙๗, ๓๔/๖๙๘/๒๑๓)

SAMPLE

รูปที่เป็นรูปาวจร : รูปที่เป็นรูปาวจร ในรูปังรูปาวจรารูปาวจรันติกถา อธิบายว่า สกวาที ถามว่า รูปที่เป็นรูปาวจรมีอยู่ใช่ไหม ปรวาที ตอบว่า ใช่ สกวาที ถามว่า รูปเป็นเครื่องแสวงหาสมาบัติ เป็นเครื่องแสวงหาอุบัติ เป็นเครื่องอยู่ เป็นสุขในปัจจุบัน สหรคต เกิดร่วม ระคน สัมปยุต เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับจิตดวงที่เป็นเครื่องแสวงหาสมาบัติดวงที่เป็นเครื่องแสวงหาอุบัติ ดวงที่เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันใช่ไหม ปรวาที ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สกวาที ถามว่า รูปไม่เป็นเครื่องแสวงหาสมาบัติ ไม่เป็นเครื่องแสวงหาอุบัติ ไม่เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน สหรคต เกิดร่วม ระคน สัมปยุต เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับจิตดวงที่ไม่เป็นเครื่องแสวงหาสมาบัติดวงที่แสวงหาอุบัติ ดวงที่ไม่เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันมิใช่หรือ ปรวาที ตอบว่า ใช่ สกวาที กล่าวว่า หากรูปไม่เป็นเครื่องแสวงหาสมาบัติ ไม่เป็นเครื่องแสวงหาอุบัติ ไม่เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ฯลฯ มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับจิตดวงที่ไม่เป็นเครื่องแสวงหาสมาบัติ ฯลฯ ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า “รูปที่เป็นรูปาวจรมีอยู่” (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๗๖๘/๘๐๙)

รูปที่เป็นลหุตารูป : รูปที่เป็นลหุตารูป ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ อธิบายว่า รูปที่เป็นลหุตารูปนั้น ได้แก่ ความเบา ความรวดเร็ว ความไม่เชื่องช้า ความไม่หนักแห่งรูป รูปนี้ชื่อว่าเป็นลหุตารูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๓๘/๒๐๔, ๓๔/๗๒๘/๒๑๘)

รูปที่เป็นวจีวิญญัติ : รูปที่เป็นวจีวิญญัติ ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส สุขุมรูปทุกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นวจีวิญญัตินั้น หมายถึง การพูด การเปล่งวาจา การเจรจา การกล่าว การป่าวร้อง การโฆษณาวาจา วจีเภท แห่งบุคคลผู้มีจิตเป็นกุศล มีจิตเป็นอกุศล หรือมีจิตเป็นอัพยากฤต นี้เรียกว่า วาจา การแสดงให้รู้ความหมาย กิริยาที่แสดงให้รู้ความหมาย ภาวะที่แสดงให้รู้ความหมายด้วยวาจานั้น รูปนี้ชื่อว่าเป็นวจีวิญญัติ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๓๖/๒๐๓, ๓๔/๗๒๒/๒๑๗)

รูปที่เป็นวาโยธาตุ : รูปที่เป็นวาโยธาตุ ในรูปวิภัตติ ปัญจกนิทเทส อธิบายว่า รูปที่เป็นวาโยธาตุนั้น หมายถึง ความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ธรรมชาติเครื่องค้ำจุนรูปภายในตนหรือภายนอกตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ หรือที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ รูปนี้ชื่อว่าเป็นวาโยธาตุ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๙๗๐/๒๕๒)

รูปที่เป็นวิญญัติรูป : รูปที่เป็นวิญญัติรูป ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ ให้ความหมายว่า รูปที่เป็นวิญญัตติรูปนั้น ได้แก่ รูปที่แสดงให้คนอื่นรู้ความประสงค์ของตน อันเกิดจากการ

SAMPLE

เคลื่อนไหวและการพูด มี ๒ ชนิด ได้แก่ กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ กายวิญญัติ คือ มีการแสดงให้รู้ความหมายด้วยการไหวกายเป็นลักษณะแบ่งออกเป็น โพธนกายวิญญัติ จงใจให้ผู้อื่นรู้ความหมายด้วยการกวักมือ สั่นศีรษะ เป็นต้น ปวัตตนกายวิญญัติ คือ เคลื่อนไหวกายโดยปกติ มิได้มีเจตนาจะให้ผู้อื่นรู้ ความหมาย วจีวิญญัติ รูปที่แสดงให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ด้วยการพูด มี ๒ ชนิด คือ โพธนวจีวิญญัติ เปล่งวาจาโดยเจตนาให้ผู้อื่นรู้ความหมายหรือความประสงค์ ปวัตตนวจีวิญญัติ คือ เปล่งวาจาโดยมิได้มีเจตนา เช่น อุทานออกมาหรืออ่าน หนังสือออกเสียงคนเดียว รูปนี้ชื่อว่าเป็นวิญญัตติรูป

มีอธิบายอีกว่า กายวิญญัติ และวจีวิญญัติ ได้แก่ รูปที่มีใจครองนั้น เมื่อจิตต้องการให้รูปแสดงความหมายทางกายตามที่จิตรู้ในอาการนั้นขณะใด ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐานให้กายวิญญัติรูป คือ อาการพิเศษที่มีความหมายของรูปเกิดขึ้นตามที่จิตรู้ในอาการนั้น ทางตา หรือทางหน้า หรือ ท่าทางเช่น ถลึงตา ยิ้มเยาะ เหยียดหยาม หรือ ห้าม ปราม เป็นต้น เมื่อจิตไม่ต้องการให้รูปแสดงความหมาย กายวิญญัติรูปก็ไม่เกิด ขณะใดที่จิตเป็นปัจจัยให้เกิดเสียงทางวาจาซึ่งเป็นการพูด การเปล่งเสียงให้รู้ความหมาย ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐาน คือเป็นปัจจัยให้วจีวิญญัติรูป เกิดขึ้นกระทบฐานที่เกิดของเสียงต่างๆ เช่น ริมฝีปาก เป็นต้น ถ้าวจีวิญญัติรูปไม่เกิด การพูด หรือการเปล่งเสียงต่างๆ ก็มีไม่ได้ กายวิญญัติรูปและวจีวิญญัติรูปเป็นอสภาวรูปที่เกิดและดับพร้อมจิต (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๖๔/๒๐๙)

รูปที่เป็นสัททธาตุ : รูปที่เป็นสัททธาตุ ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส อินทริยทุกะ ธาตุทุกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นสัททธาตุ หมายถึง เสียงใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ ได้แก่ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงสังข์ เสียงบัณเฑาะว์ เสียงขับร้อง เสียงประโคม เสียงกรับ เสียงปรบมือ เสียงร้องของสัตว์ เสียงกระทบกันของธาตุ เสียงลม เสียงน้ำ เสียงมนุษย์ เสียงอมนุษย์ หรือเสียงแม้อื่นใด ซึ่งอาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ มีอยู่, เสียงใด อันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ กระทบแล้ว หรือกระทบอยู่ หรือจักกระทบ หรือพึงกระทบ ที่โสต อันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้, นี้เรียกว่า สัททะบ้าง สัททายตนะบ้าง สัททธาตุบ้าง รูปทั้งนี้เรียกว่า สัททธาตุ

มีอธิบายขยายความว่า เสียงใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ ได้แก่ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงสังข์ เสียงบัณเฑาะว์ เสียงขับร้อง เสียงประโคม เสียงกรับ เสียงปรบมือ เสียงร้องของสัตว์ เสียงกระทบกันของธาตุ เสียงลม เสียงน้ำ เสียงมนุษย์ เสียงอมนุษย์ หรือเสียงแม้อื่นใด ซึ่งอาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ มีอยู่, เพราะปรารภเสียงใด โสตสัมผัส อาศัยโสต เกิดขึ้นแล้ว หรือเกิด

SAMPLE

ขึ้นอยู่ หรือจักเกิดขึ้น หรือพึง เกิดขึ้น ฯลฯ เพราะปรารภเสียงใด เวทนาอันเกิดแต่โสตสัมผัส ฯลฯ สัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯ โสตวิญญาณ อาศัยโสตเกิดขึ้นแล้ว หรือเกิดขึ้นอยู่ หรือจักเกิดขึ้น หรือพึงเกิดขึ้น ฯลฯ โสตสัมผัส มีเสียงใดเป็นอารมณ์ อาศัยโสตเกิดขึ้นแล้ว หรือเกิดขึ้นอยู่ หรือจักเกิดขึ้น หรือพึงเกิดขึ้น ฯลฯ เวทนาอันเกิดแต่โสตสัมผัส ฯลฯ สัญญา ฯลฯ เจตนา ฯลฯ โสตวิญญาณ มีเสียงใดเป็นอารมณ์ อาศัยโสต เกิดขึ้นแล้ว หรือเกิดขึ้นอยู่ หรือจักเกิดขึ้น หรือพึงเกิดขึ้น, นี้เรียกว่า สัททะบ้าง สัททายตนะบ้าง สัททธาตุบ้าง รูปทั้งนี้เรียกว่า สัททธาตุ(อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๐๘/๒๑๕)

รูปที่เป็นสัททายตนะ : รูปที่เป็นสัททายตนะ ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ สัททายตนะ อธิบายว่า รูปที่เป็นสัททายตนะนั้น หมายถึง เสียงใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นเสียงที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ได้แก่ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงสังข์ เสียงบัณเฑาะว์ เสียงขับร้อง เสียงประโคม เสียงกรับ เสียงปรบมือ เสียงร้องของสัตว์ เสียงกระทบกันแห่งธาตุ เสียงลม เสียงน้ำ เสียงมนุษย์ เสียงอมนุษย์ หรือเสียงแม้อื่นใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ ที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ มีอยู่ สัตว์นี้ เคยฟัง กำลังฟัง จักฟัง หรือพึงฟังเสียงใดที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ด้วยโสตปสาทที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าสัททะบ้าง สัททายตนะบ้าง สัททธาตุบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นสัททายตนะ (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๒๐/๑๙๘, ๓๔/๖๒๑/๑๙๘, ๓๔/๖๒๒/๑๙๘, ๓๔/๖๒๓/๑๙๘, ๓๔/๖๒๐/๑๙๙, ๓๔/๖๒๑/๑๙๙, ๓๔/๖๒๒/๑๙๙, ๓๔/๖๒๓/๑๙๙)

รูปที่เป็นสันตติรูป : รูปที่เป็นสันตติรูป รูปที่เป็นสันตติรูป ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ อธิบายว่า รูปที่เป็นสันตติรูป หมายถึง ความเจริญแห่งรูปนั้นเป็นความสืบต่อแห่งรูป รูปนี้ชื่อว่าเป็นสันตติรูป, สนฺตติ (สืบต่อ) + รูป (รูป) รูปที่สืบต่อ หมายถึง อสภาวรูปที่เป็นอาการหรือเป็นอายุของสภาวรูป ซึ่งสภาวรูป ทุกรูปจะมีอายุเท่ากับ ๑๗ ขณะจิต หรือ ๕๑ อนุขณะ ลักษณะรูปทั้ง ๔ คือ อุปจยรูป จะมีอายุเท่ากับ ๑ อนุขณะแรก สันตติรูปและชรตารูปมีอายุเท่ากับ ๔๙ อนุขณะและอนิจจตารูปมีอายุเท่ากับ๑อนุขณะสุดท้ายอุปจยรูปกับสันตติรูปมีความต่างกัน

คือ อุปจยรูปเป็นอนุขณะแรกของกลุ่มรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกตั้งแต่ปฏิสนธิ อนุขณะที่ ๒ - อนุขณะที่ ๕๐ เป็นสันตติรูปและชรตารูปและอนุขณะสุดท้ายเป็นอนิจจตารูป ส่วนสันตติรูปเป็นอนุขณะแรกของกลุ่มรูปซึ่งเคยเกิดแล้ว และเกิดขึ้นสืบต่อมาหลังปฏิสนธิแล้ว อนุขณะที่ ๒ ถึงอนุขณะที่ ๕๐ ก็เป็นสันตติรูปและชรตารูป อนุขณะสุดท้ายที่ ๕๑ ก็เป็นอนิจจตารูป เช่น ขณะปฏิสนธิของมนุษย์ที่เกิดในครรภ์ มีรูปที่เกิดจากกรรม ๓ กลุ่ม คือ ภาวทสกกลาป (กลุ่มรูปที่แสดงเพศหญิงหรือชาย) กายทส

กกลาป (กลุ่มรูปที่มีกายปสาท) และหทยทสกกลาป (กลุ่มรูปที่มีหทยวัตถุ) อนุขณะแรกของรูปแต่ละรูปในกลุ่มของรูปเหล่านี้ซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก คือ อุปจยรูป กลุ่มรูปนี้จะมีอายุเท่ากับ ๑๗ ขณะใหญ่ หรือ ๕๑ อนุขณะแล้วก็ดับไป ส่วนอนุขณะแรกของรูปในกลุ่มทั้ง ๓ ที่เกิดต่อๆ มา ไม่เรียกว่าอุปจยรูปแต่เป็นสันตติรูป เพราะไม่ใช่เป็นการเกิดขึ้นครั้งแรก แต่เป็นการสืบต่อของกลุ่มรูปที่เคยเกิดแล้ว ส่วนกลุ่มที่เหลือ เช่น จักขุปสาท (จักขุทสกกลาป) โสตปสาท (โสตทสกกลาป) เป็นต้น ซึ่งจะเกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๗ – ๑๑ ก็เช่นเดียวกัน คือ อนุขณะแรกเป็นอุปจยรูป อนุขณะต่อๆ มาเป็นสันตติรูป ดังนั้น สันตติรูป เกิดดับไม่ถึง ๑๗ ขณะจิต เพราะอุปจยรูปเกิดไปแล้วที่อนุขณะแรกและอนิจจตารูปเกิดในอนุขณะสุดท้ายที่อนุขณะที่ ๕๑ ดังนั้นสันตติรูปและชรตารูปรวมกัน มีอายุ ๔๙ อนุขณะจิต คือ อนุขณะที่ ๒ – ๕๐ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๔๒/๒๐๕, ๓๔/๗๓๖/๒๑๘)

รูปที่เป็นโสตธาตุ : รูปที่เป็นโสตธาตุ ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ธาตุทุกะ ให้ความหมายว่า รูปที่เป็นโสตธาตุ ได้แก่ ความเป็นสภาพธรรมที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตนอันมีการกระทบกับเสียงเป็นลักษณะ เป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน, อธิบายว่า โสตธาตุ ชื่อว่าธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รับสัททารมณ์ได้ องค์ธรรม ได้แก่ โสตปสาท เป็น รูป, ขยายความว่า โสตปสาท เป็นรูปธรรม มีหน้าที่รับเสียง องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาท ก็คือ ประสาทหู มีรูปร่างสัณฐานคล้ายวงแหวน มีขนสีแดงขึ้นอยู่โดยรอบ สำหรับรับเสียงเท่านั้น มีสภาพแตกดับอยู่เสมอ ในขณะใดมีเสียงกระทบแล้วก็จะแตกดับไป แต่กรรมยังไม่สิ้นยังเป็นปัจจัยให้โสตประสาท เกิดอีก เกิดแล้วหมดอายุก็ดับไปอีก ถ้าขาดการพิจารณาให้เห็นภาพตามความเป็นจริงแล้วก็จะเกิดอุปาทานแต่ถ้ามีสติปัญญาไม่ใส่ใจอุปาทานก็เกิดไม่ได้ รูปนี้ชื่อว่าเป็นโสตธาตุ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๐๔/๒๑๕)

รูปที่เป็นโสตายตนะ : รูปที่เป็นโสตายตนะ ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ ให้ความหมายว่า รูปที่เป็นโสตายตนะ ได้แก่ โสตะใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ สัตว์นี้ เคยฟัง กำลังฟัง จักฟัง หรือพึงฟังเสียงที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ ด้วยโสตะใด ที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าโสตะบ้าง โสตายตนะบ้าง โสตธาตุบ้าง โสตินทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นโสตายตนะ, มีอธิบายว่า รูปที่เป็นโสตายตนะ ได้แก่ โสตะใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตภาพ ที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ เสียงที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ เคยกระทบ กำลังกระทบ จักกระทบ หรือพึงกระทบ ที่โสตะใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าโส

SAMPLE

ตะบ้าง โสตายตนะบ้างโสตธาตุบ้าง โสตินทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง รูปนี้ชื่อว่าเป็นโสตายตนะ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๐๐/๑๙๑, ๓๔/๖๐๑/๑๙๑, ๓๔/๖๐๒/๑๙๑, ๓๔/๖๐๓/๑๙๑, ๓๔/๖๐๐/๑๙๒, ๓๔/๖๐๑/๑๙๒, ๓๔/๖๐๒/๑๙๒, ๓๔/๖๐๓/๑๙๒, ๓๔/๖๙๖/๒๑๔)

รูปที่เป็นโสตินทรีย์ : รูปที่เป็นโสตินทรีย์ ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส อินทริยะทุกะ อธิบายว่า รูปที่เป็นโสตินทรีย์ หมายถึง โสตะใด เป็นปสาทรูป (โสตปสาทรูป คือ ประสาทหู เป็นรูปที่มีความใส สามารถรับเสียง (สัททารมณ์) ได้ มีลักษณะเหมือนวงแหวน มีขนสีแดงเส้นละเอียดอยู่โดยรอบ หน้าที่ของโสตปสาทรูปมี 2 อย่าง คือ เป็นที่ตั้งแห่งโสตวิญญาณจิต (สถานที่ที่โสตวิญญาณจิตรับรู้เสียง) และ โสตทวารวิถี (ขบวนการของจิตที่เกิดดับติดต่อกันเป็นชุด ๆ ทางหู) อาศัยมหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน, อาโปธาตุ ธาตุน้ำ, วาโยธาตุ ธาตุลม, และเตโชธาตุ ธาตุไฟ รูปนี้ชื่อว่าบ้านว่างบ้าง รูปนี้ ชื่อว่าเป็นโสตินทรีย์ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๑๒/๒๑๖)

รูปที่เป็นอดีต : รูปที่เป็นอดีต ในสุตตันตภาชนีย์ ในรูปขันธ์นั้น อธิบายว่า รูปที่เป็นอดีต หมายถึง รูปใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้น ปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป) นี้เรียกว่า รูปที่เป็นอดีต (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓/๒, (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๘๔/๑๗๘, ๓๗/๒๙๖/๒๑๓)

รูปที่เป็นอนาคต : รูปที่เป็นอนาคต ในสุตตันตภาชนีย์ ในรูปขันธ์นั้น อธิบายว่า รูปที่เป็นอนาคต หมายถึง รูปใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า รูปที่เป็นอนาคต (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓/๒, (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๘๔/๑๗๘, ๓๗/๒๙๖/๒๑๓)

รูปที่เป็นอนิจจตารูป : รูปที่เป็นอนิจจตารูป ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ อธิบายว่ารูปที่เป็นอนิจจตารูปนั้นหมายถึงความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยง ความอันตรธานแห่งรูป รูปนี้ชื่อว่าเป็นอนิจจตารูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๔๔/๒๐๕, ๓๔/๗๔๐/๒๑๙)

รูปที่เป็นอากาสธาตุ : รูปที่เป็นอากาสธาตุ ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ อธิบายว่ารูปที่เป็นอากาสธาตุนั้นหมายถึงอากาศ ธรรมชาติที่นับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติที่นับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติที่นับว่าช่องว่าง ซึ่งมหาภูต

SAMPLE

รูป ๔ ถูกต้องไม่ได้ รูปนี้ชื่อว่าเป็นอากาสธาตุ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๓๗/๒๐๔, ๓๔/๗๒๔/๒๑๗)

รูปที่เป็นอาโปธาตุ : รูปที่เป็นอาโปธาตุ ในรูปวิภัตติ ปัญจกนิทเทส อธิบายว่า รูปที่เป็นอาโปธาตุ ได้แก่ ความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูปภายในตนหรือภายนอกตนที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ หรือที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ รูปนี้ชื่อว่าเป็นอาโปธาตุ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๕๑/๒๐๗, ๓๔/๗๒๖/๒๑๗, ๓๔/๙๖๘/๒๕๒)

รูปที่เป็นอารมณ์ของจักขุสัมผัส : รูปที่เป็นอารมณ์ของจักขุสัมผัส ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส อารัมมณกทุกะ หมายถึง รูปายตนะ ได้แก่ รูปใด เป็นสี อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งที่เห็นได้และกระทบได้ ได้แก่ สีเขียวคราม สีเหลือง สีแดงเป็นต้น หรือรูปแม้อื่นใด เป็นสี อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งที่เห็นได้และกระทบได้ มีอยู่, สัตว์นี้ เห็นแล้ว หรือเห็นอยู่หรือจักเห็น หรือพึงเห็น ซึ่งรูปใด อันเป็นสิ่งที่เห็นได้แล้วกระทบได้ด้วยจักขุ อันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้เรียกว่า รูปบ้าง รูปายตนะบ้าง รูปธาตุบ้าง รูปทั้งนี้ เรียกว่ารูปายตนะ รูปนี้ชื่อว่าเป็นอารมณ์ของจักขุสัมผัส (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๘๖/๒๑๓)

รูปที่เป็นอารมณ์ของเวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส : รูปที่เป็นอารมณ์ของเวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส อารัมมณกทุกะ ให้ความหมายว่า หมายถึง โผฏฐัพพายตนะ ได้แก่ ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่แข็ง อ่อน ละเอียด หยาบ มีสัมผัสสบาย มีสัมผัสไม่สบาย หนัก เบา, สัตว์นี้ ถูกต้องแล้ว หรือถูกต้องอยู่ หรือจักถูกต้อง หรือพึงถูกต้อง ซึ่งโผฏฐัพพะใด อันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยกายอันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้, นี้เรียกว่า โผฏฐัพพะบ้าง โผฏฐัพพายตนะบ้าง โผฏฐัพพธาตุบ้าง รูปทั้งนี้เรียกว่า โผฏฐัพพายตนะ หรือได้แก่ ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่แข็ง อ่อน ละเอียด หยาบ มีสัมผัสสบาย มีสัมผัสไม่สบาย หนัก เบา, กายอันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ กระทบแล้ว หรือกระทบอยู่ หรือจักกระทบ หรือพึงกระทบที่โผฏฐัพพะใด อันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้, นี้เรียกว่า โผฏฐัพพะบ้าง โผฏฐัพพายตนะบ้าง โผฏฐัพพธาตุบ้าง รูปทั้งนี้เรียกว่า โผฏฐัพพายตนะ **รูปนี้ชื่อว่าเป็น**อารมณ์ของกายวิญญาณ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๙๒/๒๑๓)

รูปที่เป็นอารมณ์ของเวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส : รูปที่เป็นอารมณ์ของเวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ในรูปวิภัตติทุกนิทเทส อารัมมณกทุกะ ให้ความหมายว่า หมายถึง รูปายตนะ ได้แก่ รูปใด เป็นสี อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งที่เห็นได้และกระทบได้ ได้แก่ สีเขียวคราม สีเหลือง สีแดง สีขาว สีดำ สีหงสบาท สีคล้ำ สีเขียวใบไม้ สีม่วง ยาว สั้นละเอียด หยาบ กลม รี สี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม สิบหกเหลี่ยม ลุ่ม ดอน เงา แดด แสง

สว่าง มืด เมฆ หมอก ควัน ละออง แสงจันทร์ แสงอาทิตย์ แสงดาว แสงกระจก แสงแก้วมณี แสงสังข์ แสงมุกดา แสงแก้วไพฑูรย์ แสงทอง แสงเงิน หรือรูปแม้อื่นใดเป็นสี อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นสิ่งที่เห็นได้และกระทบได้ มีอยู่, สัตว์นี้ เห็นแล้ว หรือเห็นอยู่หรือจักเห็น หรือพึงเห็น ซึ่งรูปใด อันเป็นสิ่งที่เห็นได้แล้วกระทบได้ด้วยจักขุ อันเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้เรียกว่า รูปบ้าง รูปายตนะบ้าง รูปธาตุบ้าง รูปทั้งนี้ เรียกว่า รูปายตนะ รูปนี้ชื่อว่าเป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๘๘/๒๑๓)

รูปที่เป็นอารมณ์ของโสตสัมผัส : รูปที่เป็นอารมณ์ของโสตสัมผัส ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส อารัมมณกทุกะ อธิบายว่า ได้แก่ โผฏฐัพพายตนะ คือ สิ่งที่สัมผัสได้ด้วยโสตะ คือ หู เป็นแดนรับรู้เสียง เกิดความรู้คือ โสตวิญญาณ ได้ยิน รูปนี้ชื่อว่าเป็นอารมณ์ของโสตสัมผัส (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๙๐/๒๑๓)

รูปที่เป็นอิตถินทรีย์ : รูปที่เป็นอิตถินทรีย์ ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ อธิบายว่า หมายถึง ทรวดทรงหญิงเครื่องหมายประจำเพศหญิง กิริยาหญิง อาการหญิงสภาพหญิง ภาวะหญิง ของสตรี รูปนี้ชื่อว่าเป็นอิตถินทรีย์ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๓๒/๒๐๒, ๓๔/๗๑๔/๒๑๖)

รูปที่เป็นอินทรีย์ : รูปที่เป็นอินทรีย์นั้น ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อธิบายว่า ได้แก่ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ และชีวิตินทรีย์ รูปที่มีจักขุนทรีย์เป็นต้นนี้ รูปนี้ชื่อว่ารูปที่เป็นอินทรีย์ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๖๐/๒๐๙)

รูปที่เป็นอุปจยรูป : รูปที่เป็นอุปจยรูปนั้น ในรูปวิภัตติ ทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทาภาชนีย์ อากาสธาตุ ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึงความแรกเกิดแห่งอายตนะนั้น เป็นความเกิดขึ้นแห่งรูป รูปนี้ชื่อว่าเป็นอุปจยรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๔๑/๒๐๔, ๓๔/๗๓๔/๒๑๘)

รูปที่เป็นอุปาทายรูป : รูปที่เป็นอุปาทายรูป ในทุกนิทเทส ปกิณณกทุกะ อุปาทา ภาชนีย์ อธิบายว่า รูปที่เป็นอุปาทายรูปนั้น ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ รูปนี้ชื่อว่าเป็นอุปาทายรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๕๙๕/๑๙๐, ๓๔/๙๗๑/๒๕๒)

รูปที่เป็นอุปาทายรูปเป็นรูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ : รูปที่เป็นอุปาทายรูปเป็นรูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือนั้น ในรูปวิภัตติ จตุกกนิทเทส

SAMPLE

อุปาทาอุปาทินนจตุกกะ ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง สัททายตนะ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป ชรตารูป และอนิจจตารูป หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ได้แก่ รูปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อากาสธาตุ อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหารที่กรรมไม่ได้ปรุงแต่งขึ้น รูปที่เป็นอุปาทายรูปนี้ชื่อว่ากรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๘๘๓/๒๓๘)

รูปที่เป็นอุปาทายรูปเป็นรูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ : รูปที่เป็นอุปาทายรูปเป็นรูปที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ในรูปวิภัตติ จตุกกนิทเทส อุปาทาอุปาทินนจตุกกะ ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ และชีวิตินทรีย์ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ได้แก่ รูปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อากาสธาตุ อุปจยรูปสันตติรูป และกวฬิงการาหารที่กรรมปรุงแต่งขึ้น รูปที่เป็นอุปาทายรูปนี้ชื่อว่ากรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๘๘๒/๒๓๘)

รูปที่มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุอาศัยเป็นไป : รูปที่มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุอาศัยเป็นไป ในปัจจยนิทเทส ให้ความหมายว่า หมายถึง รูปที่มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุเป็นปัจจัยแก่มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ และสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยธาตุทั้ง ๒ นั้นโดยนิสสยปัจจัย, รูปที่มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุอาศัยเป็นไป อธิบายว่า หมายถึง รูปที่มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ เป็นปัจจัยแก่มโนธาตุ และสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยมโนธาตุนั้นโดยปุเรชาตปัจจัย บางคราวเป็นปัจจัยแก่มโนวิญญาณธาตุและสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยมโนวิญญาณธาตุนั้นโดยปุเรชาตปัจจัยบางคราวไม่เป็นปัจจัยโดยปุเรชาตปัจจัย, และรูปที่มโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุอาศัยเป็นไป อธิบายว่า หมายถึงเป็นปัจจัยแก่มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ และสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยธาตุทั้ง ๒ นั้นโดยอัตถิปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๘/๘, ๔๐/๑๐/๙, ๔๐/๒๑/๑๒)

รูปที่มีกุศลเป็นสมุฏฐาน : รูปที่มีกุศลเป็นสมุฏฐาน คือมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ในมูลวารนิทเทส กุสลบท นยจตุกกะ ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง สภาวธรรมเหล่าใดมีมูลที่เป็นมูลอาศัยกันและกันกับกุศลมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศล, สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นกุศล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลที่เป็นกุศล, สภาวธรรมเหล่าใดมีมูลที่เป็นกุศล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศล, ก็รูปที่มีกุศลเป็นสมุฏฐาน คือมีมูลที่เป็นกุศล แต่ไม่เป็นกุศล กุศลมีมูลที่เป็นกุศลก็ใช่ เป็นกุศลก็ใช่, สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นกุศล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลอย่างเดียวกันกับกุศลมูล, สภาวธรรมเหล่าใดมีมูลอย่างเดียวกันกับกุศลมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศล, อนึ่งรูปที่มีกุศลเป็นสมุฏฐาน คือมีมูลอย่างเดียวกันกับกุศลมูล แต่ไม่เป็นกุศล กุศลมี

SAMPLE

มูลอย่างเดียวกันกับกุศลมูลก็ใช่ เป็นกุศลก็ใช่, สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีมูลอย่างเดียวกันกับกุศลมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลอาศัยกันและกันกับกุศลมูลมูลเหล่าใดเป็นกุศลมูลเกิดร่วมกัน มูลเหล่านั้นมีมูลอย่างเดียวกันก็ใช่ มีมูลอาศัยกันและกันก็ใช่ สภาวธรรมที่เกิดร่วมกันกับกุศลมูลที่เหลือมีมูลอย่างเดียวกันกับกุศลมูล แต่ไม่มีมูลอาศัยกันและกัน,สภาวธรรมเหล่าใดมีมูลอาศัยกันและกันกับกุศลมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศล,สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นกุศล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลที่เป็นกุศลมูล, สภาวธรรมเหล่าใดมีมูลที่เป็นกุศลมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศล (อภิ.ยมก. (ไทย) ๓๘/๕๑/๑๐, ๓๘/๕๔/๑๑, ๓๘/๕๖/๑๒, ๓๘/๕๙/๑๓, ๓๘/๖๐/๑๓, อภิ.ปญฺจ.อ. ๕๐/๓๓๑)

รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน : รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ในปกิณณกทุกะให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง รูปที่มีกายวิญญัติ และวจีวิญญัติ หรือรูปแม้อื่น มีอยู่ ที่เกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ อากาสธาตุ อาโปธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป และกวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่ามีจิตเป็นสมุฏฐาน (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๖๖/๒๑๐)

รูปที่มีนามเป็นสมุฏฐาน : รูปที่มีนามเป็นสมุฏฐาน ในมูลวารนิทเทส อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีนามเป็นสมุฏฐาน คือมีมูลที่เป็นนามแต่ไม่เป็นนาม นามมีมูลที่เป็นนามก็ใช่ เป็นนามก็ใช่, สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนาม สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลอย่างเดียวกันกับนามมูล นามที่เป็นอเหตุกะไม่ใช่มีมูลอย่างเดียวกันกับนามมูล นามที่เป็นสเหตุกะมีมูลอย่างเดียวกันกับนามมูล สภาวธรรมเหล่าใดมีมูลอย่างเดียวกันกับนามมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนาม รูปที่มีนามเป็นสมุฏฐานมีมูลอย่างเดียวกันกับนามมูล แต่ไม่เป็นนาม นามมีมูลอย่างเดียวกันกับนามมูลก็ใช่ เป็นนามก็ใช่

สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีมูลอย่างเดียวกันกับนามมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลอาศัยกันและกันกับนามมูล มูลเหล่าใดเป็นนามมูลเกิดร่วมกัน มูลเหล่านั้นมีมูลอย่างเดียวกันก็ใช่มีมูลอาศัยกันและกันก็ใช่ สภาวธรรมที่เกิดร่วมกันกับนามมูลที่เหลือมีมูลอย่างเดียวกันกับนามมูลแต่ไม่ใช่มีมูลอาศัยกันและกัน สภาวธรรมเหล่าใดมีมูลอาศัยกันและกันกับนามมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนาม สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นนาม สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลที่เป็นนามมูลนามที่เป็นอเหตุกะไม่ใช่มีมูลที่เป็นนามมูล นามที่เป็นสเหตุกะมีมูลที่เป็นนามมูล สภาวธรรมเหล่าใดมีมูลที่เป็นนามมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นนาม รูปนี้ชื่อว่ารูปที่มีนามเป็นสมุฏฐาน (อภิ.ยมก. (ไทย) ๓๘/๙๐/๒๓, ๓๘/๙๒/๒๓, ๓๘/๙๓/๒๓, ๓๘/๙๒/๒๔, ๓๘/๙๓/๒๔, ๓๘/๙๕/๒๔, ๓๘/๙๖/๒๔, ๓๘/๙๕/๒๕, ๓๘/๙๖/๒๕)

SAMPLE

รูปที่มีอกุศลเป็นสมุฏฐาน: รูปที่มีอกุศลเป็นสมุฏฐาน ในอกุสลบทนยจตุกกะ อธิบายว่า ได้แก่ สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นอกุศล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นอกุศลมูล อกุศลมูลมี ๓ เท่านั้น สภาวธรรมที่เหลือเป็นอกุศล แต่ไม่เป็นอกุศลมูล, สภาวธรรมเหล่าใดเป็นอกุศลมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นอกุศล, สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นอกุศล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลอย่างเดียวกันกับอกุศลมูล, อกุศลที่เป็นอเหตุกะ ๑ ไม่ใช่มีมูลอย่างเดียวกันกับอกุศลมูล อกุศลที่เป็นสเหตุกะมีมูลอย่างเดียวกันกับอกุศลมูล, สภาวธรรมเหล่าใดมีมูลอย่างเดียวกันกับอกุศลมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นอกุศล ก็รูปที่มีอกุศลเป็นสมุฏฐาน คือมีมูลอย่างเดียวกันกับอกุศลมูล แต่ไม่เป็นอกุศล อกุศลมีมูลอย่างเดียวกันกับอกุศลมูลก็ใช่ เป็นอกุศลก็ใช่ สภาวธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีมูลอย่างเดียวกันกับอกุศลมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีมูลอาศัยกันและกันกับอกุศลมูล มูลเหล่าใดเป็นอกุศลมูลเกิดร่วมกัน มูลเหล่านั้นมีมูลอย่างเดียวกันก็ใช่ มีมูลอาศัยกันและกันก็ใช่ สภาวธรรมที่เกิดร่วมกันกับอกุศลมูลที่เหลือมีมูลอย่างเดียวกันกับอกุศลมูลแต่ไม่ใช่มีมูลอาศัยกันและกัน สภาวธรรมเหล่าใดมีมูลอาศัยกันและกันกับอกุศลมูล สภาวธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นอกุศล รูปนี้ชื่อว่า รูปที่มีอกุศลเป็นสมุฏฐาน (อภิ.ยมก. (ไทย) ๓๘/๖๓/๑๔, ๓๘/๖๖/๑๕, ๓๘/๖๘/๑๖, ๓๘/๖๙/๑๖, ๓๘/๗๑/๑๗, ๓๘/๗๒/๑๗)

รูปที่ไม่เกิดพร้อมกับจิต : รูปที่ไม่เกิดพร้อมกับจิต ในปกิณณกทุกะให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่าไม่เกิดพร้อมกับจิต (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๖๙/๒๑๐)

รูปที่ไม่เป็นกวฬิงการาหาร : รูปที่ไม่เป็นกวฬิงการาหาร ในสุขุมรูปทุกะ ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นกวฬิงการาหาร (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๔๓/๒๑๙)

รูปที่ไม่เป็นกัมมัญญตารูป :รูปที่ไม่เป็นกัมมัญญตารูป ในสุขุมรูปทุกะ ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง ความไม่ควรแก่การงานแห่งรูป, กิริยาที่ไม่ควรแก่การงานแห่งรูป, ภาวะที่ไม่ควรแก่การงานแห่งรูป, อธิบายว่า รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ

SAMPLE

กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นกัมมัญญตารูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๓๓/๒๑๘)

รูปที่ไม่เป็นกายธาตุ : รูปที่ไม่เป็นกายธาตุ ในธาตุทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นกายธาตุ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๐๕/๒๑๕)

รูปที่ไม่เป็นกายวิญญัติ : รูปที่ไม่เป็นกายวิญญัติ ในสุขุมรูปทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นกายวิญญัติ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๒๑/๒๑๗)

รูปที่ไม่เป็นกายายตนะ : รูปที่ไม่เป็นกายายตนะ ในอายตนทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหารรูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นกายายตนะ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๙๗/๒๑๔)

รูปที่ไม่เป็นกายินทรีย์ : รูปที่ไม่เป็นกายินทรีย์ ในอินทริยทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นกายินทรีย์ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๑๓/๒๑๖)

รูปที่ไม่เป็นจักขายตนะ : รูปที่ไม่เป็นจักขายตนะ ในอายตนทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีโสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูป

SAMPLE

ที่มีโสตายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นจักขายตนะ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๙๕/๒๑๔)

รูปที่ไม่เป็นจักขุธาตุ : รูปที่ไม่เป็นจักขุธาตุ ในธาตุทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีโสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีโสตายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นจักขุธาตุ (อภิ.สงฺ. ไทย) ๓๔/๗๐๓/๒๑๕)

รูปที่ไม่เป็นจักขุนทรีย์ : รูปที่ไม่เป็นจักขุนทรีย์ ในอินทริยทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีโสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีโสตายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นจักขุนทรีย์ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๑๑/๒๑๖)

รูปที่ไม่เป็นชรตารูป : รูปที่ไม่เป็นชรตารูป ในสุขุมรูปทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นชรตารูป (ไทย) ๓๔/๗๓๙/๒๑๙)

รูปที่ไม่เป็นชีวิตินทรีย์ : รูปที่ไม่เป็นชีวิตินทรีย์ ในอินทริยทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นชีวิตินทรีย์ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๑๙/๒๑๖)

รูปที่ไม่เป็นปุริสินทรีย์ : รูปที่ไม่เป็นปุริสินทรีย์ ในอินทริยทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นปุริสินทรีย์ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๑๗/๒๑๖)

SAMPLE

รูปที่ไม่เป็นไปตามจิต : รูปที่ไม่เป็นไปตามจิต ในปกิณณกทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นไปตามจิต (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๗๑/๒๑๑)

รูปที่ไม่เป็นโผฏฐัพพธาตุ : รูปที่ไม่เป็นโผฏฐัพพธาตุ ในธาตุทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นโผฏฐัพพธาตุ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๐๙/๒๑๕)

รูปที่ไม่เป็นโผฏฐัพพายตนะ : รูปที่ไม่เป็นโผฏฐัพพายตนะ ในอายตนทุกะ อธิบายว่า ได้แก่ รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นโผฏฐัพพายตนะ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๐๑/๒๑๔)

รูปที่ไม่เป็นมหาภูตรูป : รูปที่ไม่เป็นมหาภูตรูป ในปกิณณกทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นมหาภูตรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๖๓/๒๐๙)

รูปที่ไม่เป็นรูปธาตุ : รูปที่ไม่เป็นรูปธาตุ ในธาตุทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นรูปธาตุ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๐๗/๒๑๕)

SAMPLE

รูปที่ไม่เป็นรูปายตนะ : รูปที่ไม่เป็นรูปายตนะ ในอายตนทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นรูปายตนะ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๙๙/๒๑๔)

รูปที่ไม่เป็นลหุตารูป : รูปที่ไม่เป็นลหุตารูป ในสุขุมรูปทุกะ อธิบายว่า ได้แก่ รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นลหุตารูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๒๙/๒๑๘)

รูปที่ไม่เป็นวจีวิญญัติ : รูปที่ไม่เป็นวจีวิญญัติ ในสุขุมรูปทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นวจีวิญญัติ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๒๓/๒๑๗)

รูปที่ไม่เป็นวิญญัติรูป : รูปที่ไม่เป็นวิญญัติรูป ในปกิณณกทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นวิญญัติรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๖๕/๒๑๐)

รูปที่ไม่เป็นสันตติรูป : รูปที่ไม่เป็นสันตติรูป ในสุขุมรูปทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นสันตติรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๓๗/๒๑๙)

SAMPLE

รูปที่ไม่เป็นอนิจจตารูป : รูปที่ไม่เป็นอนิจจตารูป ในสุขุมรูปทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหารรูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอนิจจตารูป (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๔๑/๒๑๙)

รูปที่ไม่เป็นอากาสธาตุ : รูปที่ไม่เป็นอากาสธาตุ ในสุขุมรูปทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอากาสธาตุ (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๒๕/๒๑๗)

รูปที่ไม่เป็นอาโปธาตุ : รูปที่ไม่เป็นอาโปธาตุ ในสุขุมรูปทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอาโปธาตุ (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๒๗/๒๑๘)

รูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของกายวิญญาณ : รูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของกายวิญญาณ ในสุขุมรูปทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของกายวิญญาณ (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๙๓/๒๑๓)

รูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของกายสัมผัส : รูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของกายสัมผัส ในอารัมมณทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของกายสัมผัส (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๙๑/๒๑๓)

SAMPLE

รูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณ : รูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณ ในอารัมมณทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๘๙/๒๑๓)

รูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของจักขุสัมผัส : รูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของจักขุสัมผัส ในอารัมมณทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอารมณ์ของจักขุสัมผัส (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๘๗/๒๑๓)

รูปที่ไม่เป็นอิตถินทรีย์ : รูปที่ไม่เป็นอิตถินทรีย์ ในอินทริยทุกะ อธิบายว่า ได้แก่ รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอิตถินทรีย์ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๑๕/๒๑๖)

รูปที่ไม่เป็นอินทรีย์ : รูปที่ไม่เป็นอินทรีย์ ในปกิณณกทุกะ อธิบายว่า ได้แก่ รูปที่มี รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีรูปายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอินทรีย์ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๖๑/๒๐๙)

รูปที่ไม่เป็นอินทรีย์เป็นรูปที่กระทบได้ : รูปที่ไม่เป็นอินทรีย์เป็นรูปที่กระทบได้ ในทสกนิทเทส อธิบายว่า รูปที่มีรูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ และรูปที่มีโผฏฐัพพายตนะ รูปที่มีรูปายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอินทรีย์ เป็นรูปที่กระทบได้ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๙๘๐/๒๕๕)

รูปที่ไม่เป็นอินทรีย์เป็นรูปที่กระทบไม่ได้ : รูปที่ไม่เป็นอินทรีย์เป็นรูปที่กระทบไม่ได้ ในทสกนิทเทส อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีกายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีกาย

SAMPLE

วิญญัติเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอินทรีย์เป็นรูปที่กระทบไม่ได้ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๙๘๑/๒๕๕)

รูปที่ไม่เป็นอุปจยรูป : รูปที่ไม่เป็นอุปจยรูป ในสุขุมรูปทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอุปจยรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๗๓๕/๒๑๘)

รูปที่ไม่เป็นอุปาทายรูป : รูปที่ไม่เป็นอุปาทายรูป ในปกิณณกทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีโผฏฐัพพายตนะ และอาโปธาตุ ชื่อว่ารูปที่ไม่เป็นอุปาทายรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๔๖/๒๐๖)

รูปที่เห็นได้ : รูปที่เห็นได้ ในปกิณณกทุกะ อธิบายว่า ได้แก่ รูปที่มีรูปายตนะ ชื่อว่ารูปที่เห็นได้, ในอธิปติปัจจัย ขยายความว่าสภาวธรรมที่เห็นได้ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้ โดยอธิปติปัจจัยมีอย่างเดียว คือ อารัมมณาธิปติ ได้แก่ บุคคลยินดีเพลิดเพลินรูปที่เห็นได้ให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น เพราะทำความยินดีเพลิดเพลินรูปนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ราคะจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๕๖/๒๐๘, ๔๒/๓๖/๑๒๕)

รูปที่เห็นไม่ได้ : รูปที่เห็นไม่ได้ น. ในปกิณณกทุกะ อธิบายว่า ได้แก่รูปที่มีจักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีจักขายตนะเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่เห็นไม่ได้ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๖๕๗/๒๐๘)

รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ : รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะ ในเอกาทสกนิทเทส อธิบายว่า ได้แก่ รูปที่มีอิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร รูปที่มีอิตถินทรีย์เป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ นี้ชื่อว่านับเนื่องในธัมมายตนะ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๙๘๔/๒๕๕, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๕/๑๖๗/๑๑๘, ๑๘๔/๑๔๖)

รูปที่กระทบไม่ได้ไม่เป็นมหาภูตรูป : รูปที่กระทบไม่ได้ไม่เป็นมหาภูตรูป ในสัปปฏิฆมหาภูตจตุกกะ อธิบายว่า ได้แก่ รูปที่มีอิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป

SAMPLE

และกวฬิงการาหาร รูปที่มีกวฬิงการาหารเป็นต้นนี้ ชื่อว่ารูปที่กระทบไม่ได้ไม่เป็นมหาภูตรูป (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๙๔๙/๒๕๐)

รูปธรรม : รูปธรรม หมายถึง สิ่งที่สามารถสัมผัสรับรู้ถูกต้องได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่เป็นรูปธรรมได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ ที่มากระทบถูกต้อง กาย และสิ่งที่สามารถสัมผัสได้ด้วยกาย คู่กับ นามธรรม คือสิ่งที่รู้ได้เฉพาะทางใจเท่านั้น สิ่งที่สามารถแสดงออกมาให้ปรากฏเป็นจริง คำว่ารูปธรรมนามธรรมยังหมายถึงขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งจัดเป็นรูปธรรม ไม่ใช่เป็นเพียงทฤษฎีเท่านั้น สิ่งที่สามารถปฏิบัติได้จริง เช่น โครงการเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๓/๔๓๐,ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑ , (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖). หน้า ๙๖๔).

รูปธาตุ : รูปธาตุ หมายถึงรูปธาตุที่มีหน้าที่กระทบตา องค์ธรรมได้แก่ รูปารมณ์ คือ รูปภาพหรือสีต่างๆ ที่อาศัยแสงสว่างแล้วสะท้อนไปกระทบประสาทตา มีลักษณะที่หนาทึบด้วยเม็ดปรมาณูของมหาภูตรูป (ดิน น้ำ ไฟ ลม) ซึ่งแสงสว่างลอดไม่ได้ มีสภาพแตกดับอยู่ตลอดเวลา เมื่อแสงสว่างเกิดขึ้นสะท้อนไปกระทบกับสี สีจะสะท้อนไปกระทบกับประสาทตามีอายุ ๑๗ ขณะจิตแล้วแตกดับไป เกิดดับตลอดสุดแล้วแต่เหตุปัจจัย (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒, ๑๑/๓๕๓/๓๗๔, สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๘๕/๑๖๙, ๑๖/๙๐/๑๗๓, ๑๖/๙๑/๑๗๔, ๑๖/๙๒/๑๗๕, สำ.ข.๑๗/๓/๑๒, ๑๗/๔/๑๖, ๑๗/๔๕/๖๓, ๑๗/๕๓/๗๕)

รูปนิมิต : รูปนิมิต หมายถึง การเห็นภาพ อันปรากฏขึ้นเฉพาะแก่ผู้ปฏิบัตินั้นๆ อันเกิดแต่ใจหรือสัญญาของนักปฏิบัติหรือผู้เจริญกรรมฐานเป็นสำคัญ ตัวอย่างเช่น การเห็นภาพอดีต อนาคต หรือเห็นภาพในสิ่งที่อยากเห็น เช่น เทวดา ผี นรก สวรรค์ วิมาน พระอรหันต์ ครูบาอาจารย์ แม้แต่พระพุทธเจ้า หรือโอภาส การเห็นเป็นแสง สี ดวงไฟต่างๆ ล้วนน่าพิศวงชวนให้ตื่นตาเร้าใจ จึงอธิโมกข์น้อมเชื่ออย่างงมงายด้วยอวิชชาอันมีมาแต่การเกิดเป็นธรรมดา หรือการเห็นภาพที่ปรากฏเฉพาะขึ้นของนักปฏิบัติในสิ่งที่กำหนดเป็นอารมณ์ กสิณ หรือบริกรรมจากการปฏิบัติภาวนา และยิ่งเกิดง่ายขึ้นเมื่อมีผู้ฝึกสอนที่นักปฏิบัติเชื่อหรือศรัทธาอย่างอธิโมกข์คอยโน้มน้าวจิตให้เห็นในสิ่งต่างๆ นั้น ในมาคันทิยสูตรนิทเทส อธิบายความหมาย “รูปนิมิต” ว่า พระมหากัจจายนะ กล่าวแก่ท่านหาลินทกานิคหบดีว่า บุคคลผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย ได้แก่ ความเที่ยวซ่านไปหาและความผูกพันกับที่อาศัย ชื่อว่ารูปนิมิต (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๙/๒๓๔, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗๙/๑๓๓)

SAMPLE

รูปนิโรธ : รูปนิโรธ หมายถึง ความดับแห่งรูป ในปภังคุสูตร อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสิ่งที่แตกสลาย และสิ่งที่ไม่แตกสลาย เธอทั้งหลายจักฟัง อะไรเล่าเป็นสิ่งที่แตกสลาย และอะไรเป็นสิ่งที่ไม่แตกสลาย คือ รูปจัดเป็นสิ่งที่แตกสลาย ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูปนั้น จัดเป็นสิ่งที่ไม่แตกสลาย (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๓๒/๔๕, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗/๑๓, ๓๑/๘/๑๕)

รูปนิโรธคามินีปฏิปทา : รูปนิโรธคามินีปฏิปทา น. หมายถึง ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป ในสัตตัฏฐานสูตร อธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็รูปเป็นไฉน คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ย่อมมีเพราะความเกิดขึ้นแห่งอาหาร ความดับแห่งรูป ย่อมมีเพราะความดับแห่งอาหาร อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธินี้แล เป็นปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูป ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความเกิดแห่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความดับแห่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งปฏิปทาอันให้ถึงความดับแห่งรูปอย่างนี้ ปฏิบัติแล้วเพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่าใดปฏิบัติดีแล้ว ชนเหล่านั้น ชื่อว่าย่อมหยั่งลงในธรรมวินัยนี้ ภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ยิ่งซึ่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความเกิดแห่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งความดับแห่งรูปอย่างนี้ รู้ยิ่งซึ่งข้อปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งรูปอย่างนี้ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะความดับ เพราะไม่ถือมั่นรูป สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า หลุดพ้นแล้วดี สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด หลุดพ้นดีแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน ความเวียนวนเพื่อปรากฏ ย่อมไม่มีแก่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๕๗/๘๗-๘๘, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗/๑๓, ๓๑/๘/๑๖)

รูปเนรมิต : รูปเนรมิต หมายถึงการเนรมิตรูป ในชนวสภสูตร อธิบายว่า ครั้งนั้น สนังกุมารพรหมเนรมิตอัตภาพเป็นรูปเนรมิต ๓๓ องค์ ประทับนั่งบนบัลลังก์ของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ทุกบัลลังก์ รับสั่งเรียกพวกเทพชั้นดาวดึงส์มา ตรัสว่า ‘พวกเทพชั้นดาวดึงส์ผู้เจริญ เข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร ก็พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ ทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเพียงไร เหล่าชนผู้เจริญผู้ถึงพระพุทธเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ รักษาศีลให้บริบูรณ์ หลังจากตายไป บางพวกถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี บางพวกถึงความเป็นผู้อยู่

SAMPLE

ร่วมกับพวกเทพชั้นนิมมานรดี บางพวกถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นดุสิต บางพวกถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นยามา บางพวกถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์ บางพวก ถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นจาตุมหาราช พวกที่ยังกายให้บริบูรณ์ซึ่งต่ำกว่าเขาทั้งหลาย ย่อมไปเพิ่มจำนวนหมู่เทพคนธรรพ์

พระโบราณาจารย์กล่าวว่า เมื่อสนังกุมารพรหมผู้เดียวกล่าวรูปเนรมิตทุกรูปก็กล่าว เมื่อสนังกุมารพรหมนิ่ง รูปเนรมิตทุกรูปก็นิ่ง ในตุวฏกสุตตนิทเทส อธิบายรูปนิมิตว่า การถามของรูปเนรมิต เป็นอย่างไร คือ พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตพระรูปใด ซึ่งสำเร็จด้วยพระทัย มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบทุกอย่าง มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง พระรูปเนรมิตนั้น เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าแล้ว ก็ทูลถามปัญหา พระผู้มีพระภาคทรงวิสัชนา นี้ชื่อว่าการถามของรูปเนรมิต (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๕/๒๑๗, ๑๐/๒๘๖/๒๑๗, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๐/๔๐๖)

รูปปฏิสนธิ : รูปปฏิสนธิ หมายถึงการกำเนิดแห่งรูป การเกิดแห่งรูป ในอุปาทาปัญญัตตานุโยคะ อธิบายว่า สกวาที ถามว่า เพราะท่านเข้าใจว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังปฏิสนธิ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม” จึงยอมรับว่า “ข้าพเจ้าจึงหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์” ใช่ไหม ปรวาที ตอบว่า ใช่ สกวาที ถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงเห็นรูป หรือทรงเห็นบุคคลได้ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์หรือ ปรวาที ตอบว่า ทรงเห็นรูป สกวาที ถามว่า รูปเป็นบุคคล รูปจุติ รูปปฏิสนธิ รูปเป็นไปตามกรรมใช่ไหม ปรวาที ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สกวาที ถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงเห็นรูป หรือทรงเห็นบุคคลได้ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ปรวาที ตอบว่า ทรงเห็นบุคคล

สกวาที ถามว่า บุคคลเป็นรูป เป็นรูปายตนะ เป็นรูปธาตุ เป็นสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สิ่งที่จะรู้ได้ทางจักษุ กระทบที่จักษุ มาสู่คลองจักษุได้ใช่ไหม ปรวาที ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สกวาที กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงเห็นรูป หรือทรงเห็นบุคคลได้ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ปรวาที ตอบว่า ทรงเห็นได้ทั้ง ๒ อย่าง สกวาที กล่าวว่า ทั้ง ๒ อย่าง เป็นรูป เป็นรูปายตนะ เป็นรูปธาตุ ทั้ง ๒ อย่างเป็นสีเขียว ทั้ง ๒ อย่างเป็นสีเหลือง ทั้ง ๒ อย่างเป็นสีแดง ทั้ง ๒ อย่างเป็นสีขาว ทั้ง ๒ อย่างเป็นสิ่งที่จะรู้ได้ทางจักษุ ทั้ง ๒ อย่างกระทบที่จักษุ ทั้ง ๒ อย่างมาสู่คลองจักษุ ทั้ง ๒ อย่างจุติ ทั้ง ๒ อย่างปฏิสนธิ ทั้ง ๒ อย่างเป็นไปตามกรรมใช่ไหม ปรวาที ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๒๒/๖๘)

SAMPLE

รูปปณิธิ : รูปปณิธิ น. หมายถึง ความตั้งใจมั่นแห่งรูป ในญาณัตตยนิทเทส อธิบายว่า พระโยคาวจรเมื่อพิจารณารูปนิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่าอนิมิตตวิหาร เมื่อพิจารณารูปปณิธิ (ตัณหาอันเป็นที่ตั้งแห่งรูป) โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ นี้ชื่อว่าอัปปณิหิตวิหาร เมื่อพิจารณารูปาภินิเวส (ความยึดมั่นว่ารูป) โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตวิหาร พระโยคาวจรเมื่อพิจารณารูปนิมิตโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีนิมิตแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่าอนิมิตตสมาบัติ เมื่อพิจารณารูปปณิธิโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีปณิหิตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ นี้ชื่อว่าอัปปณิหิตสมาบัติ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗๙/๑๓๓)

รูปปริเยสนา : รูปปริเยสนา หมายถึง การแสวงหารูปที่เคยเห็นเคยคบ ในพาหิรผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก อธิบายว่า คือ รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัส รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัสสชาเวทนา รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ รูปลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริเยสนา ฯลฯ ธัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมธาตุ ธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา ธัมมสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ ธัมมสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัส ธัมมฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสชาเวทนา ธัมมปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ ธัมมปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ ธัมมลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริเยสนา ภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งฉันทะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๔, ๑๖/๙๓/๑๗๗, สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๙๑/๑๔๙)

รูปปริฬาหะ : รูปปริฬาหะ หมายถึง ความเร่าร้อนเพราะเผาผลาญรูปทั้งหลาย ในพาหิรธาตุนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งธาตุ อธิบายว่า ความต่างแห่งสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งฉันทะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งปริฬา

SAMPLE

หะเกิดขึ้น เพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะ ความต่างแห่งปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริฯหาะ เป็นอย่างไร คือ รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปปริฯหาะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฯหาะ ฯลฯ ธัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมธาตุ ธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา ธัมมฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ ธัมมปริฯหาะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมฉันทะ ธัมมปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฯหาะ ภิกษุทั้งหลาย ความต่างแห่งสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ ความต่างแห่งสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา ความต่างแห่งฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ ความต่างแห่งปริฯหาะเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะ ความต่างแห่งปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริฯหาะ (สั.นิ. (ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๔, ๑๖/๙๓/๑๗๗, สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๙๑/๑๔๙)

รูปเป็นที่อาศัยเกิดของเวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส : รูปเป็นแหล่งอาศัยเกิดแห่งเวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส, รูปที่ให้เวทนาอาศัยเกิดเพราะกายสัมผัส,รูปที่มีกายสัมผัสเป็นที่อาศัยเกิดแห่งเวทนา, กายสัมผัสแห่งรูปที่ทำให้เกิดเวทนา, สัมผัสทางกายแห่งรูปที่เวทนาอาศัยเกิด ,(กายสัมผัส คือสัมผัสทางกาย, อาการที่กาย โผฏฐัพพะ และ กายวิญญาณ ประจวบกัน) ในธัมมสังคณีย์(๒.รูปกัณฑ์)ทุกมาติกา ตอนว่าด้วยวัตถุทุกะ ได้อธิบายความหมายของรูปที่มีลักษณะต่างๆ ดังข้อความที่มีปรากฏว่า *"**รูปเป็นที่อาศัยเกิดของเวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส** ฯลฯ ของสัญญา ฯลฯ ของเจตนา ฯลฯ ของกายวิญญาณ นั้นเป็นไฉนกายายตนะ รูปนี้ชื่อว่าเป็นที่อาศัยเกิดของกายวิญญาณ"* (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๖๘๔/๒๑๒,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

รูปเป็นที่อาศัยเกิดของเวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส : รูปเป็นแหล่งอาศัยเกิดแห่งเวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส, รูปที่ให้เวทนาอาศัยเกิดเพราะจักขุสัมผัส, รูปที่มีจักขุสัมผัสเป็นที่อาศัยเกิดแห่งเวทนา, จักขุสัมผัสแห่งรูปที่ทำให้เกิดเวทนา, สัมผัสทางตา(จักขุ)แห่งรูปที่เวทนาอาศัยเกิด,(จักขุสัมผัส คือ อาการที่ตา รูป และจักขุวิญญาณประจวบกัน) ในธัมมสังคณีย์(๒.รูปกัณฑ์) ทุกมาติกา ตอนว่าด้วยวัตถุทุกะ ได้อธิบายความหมายของรูปที่มีลักษณะต่างๆ ดังข้อความที่มีปรากฏว่า *"**รูปเป็นที่อาศัยเกิดของเวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส** ฯลฯ ของสัญญา ฯลฯ ของเจตนา ฯลฯ ของจักขุวิญญาณ นั้นเป็นไฉน จักขายตนะ รูปนี้ชื่อว่าเป็นที่อาศัยเกิดของจักขุวิญญาณ"* (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๖๘๐/๒๑๒, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

SAMPLE

รูปเป็นที่อาศัยเกิดของโสตสัมผัส :รูปเป็นแหล่งอาศัยเกิดแห่งโสตสัมผัส, โสตสัมผัสที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูป, โสตสัมผัสที่มีรูปเป็นแดนเกิด, (โสตสัมผัส คืออาการที่หู เสียง และโสตวิญญาณประจวบกัน เกิดการได้ยิน)ในธัมมสังคณีย์(๒.รูปกัณฑ์) ทุกมาติกา ตอนว่าด้วยวัตถุทุกะ ได้อธิบายความหมายของรูปที่มีลักษณะต่างๆ ดังข้อความที่มีปรากฏว่า *"**รูปเป็นที่อาศัยเกิดของโสตสัมผัส** ฯลฯ ของฆานสัมผัส ฯลฯของชิวหาสัมผัส ฯลฯ ของกายสัมผัส นั้นเป็นไฉน กายายตนะ รูปนี้ชื่อว่าเป็นที่อาศัยเกิดของกายสัมผัส"* (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๖๘๒/๒๑๒,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

รูปเป็นบุคคล : บุคคลเป็นรูป, บุคคลมีอยู่ในรูป, รูปเป็นสิ่งบ่งบอกความเป็นบุคคล,(รูปคือสิ่งที่รับรู้ได้ด้วยตา เป็นขันธ์ ๑ ในขันธ์ ๕ คือ รูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ร่าง เช่น โครงรูป ร่างกาย เช่น รูปตัวคนรูปตัวสัตว์ เค้าโครง เช่น ขึ้นรูป แบบ เช่น รูปสามเหลี่ยม รูปรี รูปไข่), ในปุคคลกถา(ว่าด้วยบุคคล)พระสกวาทีกับพระปรวาทีสนทนากันเรื่องตัวบุคคล เพื่อหาคำตอบว่า ส่วนไหนของขันธ์ ๕ ที่ชื่อว่า "บุคคล", ในอรรถกถาท่านหมายถึงตอนที่ว่าด้วยการเทียบเคียงบุคคลกับสภาวธรรม ๕๗ โดยนัย ๔ ประการ เช่นเทียบเคียงบุคคลกับรูป ดังนี้ (๑) รูปเป็นบุคคล (๒) บุคคลอาศัยรูป (๓) บุคคลเป็นอื่นจากรูป (๔) รูปอาศัยบุคคล(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๖/๓๑,๓๗/๑๒๒/๖๘, อภิ.ปญฺจ.อ. ๔๖-๕๒/๑๔๐, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

รูปเป็นอนัตตา : รูปเป็นสิ่งไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน, รูปไม่เป็นอัตตา, รูปไม่มีตัวตน, ในอิทังทุกขันติกถา(ว่าด้วยการเปล่งวาจาว่านี้ทุกข์) พระสกวาทีกับพระปรวาทีสนทนากันเรื่องทุกข์ โดยยกขันธ์ ๕ มาอธิบายตามหลักของไตรลักษณ์ ดังข้อความตอนหนึ่งมีปรากฏว่า *".....สก. เมื่อเปล่งวาจาว่า "**รูปเป็นอนัตตา**" ญาณว่า "**รูปเป็นอนัตตา**" จึงดำเนินไปใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ..."* (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๑๙/๖๗๖)

รูปเป็นอรูปาวจร : รูปมีอรูปเป็นที่ท่องเที่ยวไป, รูปที่ท่องเที่ยวไปในอรูปภพ, รูปที่เกี่ยวข้องกับอรูปธรรม, (อรูปาวจร เป็นหนึ่งในภูมิ ๓ ที่จิตท่องเที่ยวไป ได้แก่ กามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร อีกนัยหนึ่งหมายถึงภูมิ ๓ แห่งผู้ท่องเที่ยวไปในกาม ในรูป และในอรูป, กามาวจรจิตของคนทั่วไป, รูปาวจรจิตของคนผู้ได้รูปฌาน และอรูปาวจรจิตของคนผู้ได้อรูปฌาน), ในรูปังรูปาวจรารูปาวจรันติกถา(ว่าด้วยรูปเป็นรูปาวจรและอรูปาวจร,) พระสกวาทีกับพระปรวาทีสนทนากันเรื่องรูปเป็นรูปาวจรหรืออรูปวจรกันแน่ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า *"สก. รูปเป็นอรูปาวจรมีอยู่ใช่ไหม ปร. ใช่....,..ฯลฯ.....สก. หากรูปไม่เป็นเครื่องแสวงหาสมาบัติ ไม่เป็นเครื่องแสวงหาอุบัติ ฯลฯมีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกัน ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า"รูปเป็นอรูปาวจรมีอยู่"* (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๖๙/๘๐๙)

SAMPLE

รูปภพ : ภพที่มีรูป, โลกเป็นที่อยู่ของรูปพรหม, ภพของผู้ได้รูปฌาน ๔, ภพที่เป็นรูปาวจร, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ รูปพรหมทั้ง ๑๖, (ภพ หมายถึง ภาวะชีวิตของสัตว์หรือโลกเป็นที่อยู่ของสัตว์ มี ๓ ประเภท ได้แก่ (๑)กามภพ – ภพที่เป็นกามาวจร , ภพของสัตว์ผู้ยังเสวยกามคุณคืออารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ได้แก่ อบาย ๔ มนุษยโลก และกามาวจรสวรรค์ทั้ง ๖, (๒)รูปภพ – ภพที่เป็นรูปาวจร, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ รูปพรหมทั้ง ๑๖ และ(๓)อรูปภพ – ภพที่เป็นอรูปาวจร, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน ได้แก่ อรูปพรหม ๔) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๙/๕๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๗/๑๑๙,๑๑/๓๐๕/๒๖๕, สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๕/๒๒๑,๑๕/๑๖๗/๒๒๔, สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๒๖/๓๔๔,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๗๗/๓๐๑,๒๐/๗๘/๓๐๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๕/๖๒๖,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

รูปไม่เป็นที่อาศัยเกิดของกายวิญญาณ : รูปไม่เป็นแหล่งอาศัยเกิดของกายวิญญาณ, รูปที่กายวิญญาณอาศัยเกิดไม่ได้, รูปที่ไม่เปิดโอกาสให้กายวิญญาณอาศัยเกิด, (กายวิญญาณ หมายถึงความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะโผฏฐัพพะกระทบกาย, โผฏฐัพพะกระทบกายเกิดความรู้ขึ้น), ในคัมภีร์ธัมมสังคณีย์(๒.รูปกัณฑ์) รูปวิภัตติ ทุกนิทเทส วัตถุทุกะ ท่านอธิบายความตอนหนึ่งว่า *"**รูปไม่เป็นที่อาศัยเกิดของกายวิญญาณ**นั้น เป็นไฉน จักขายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่าไม่เป็นที่อาศัยเกิดของกายวิญญาณ"* (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๖๘๕/๒๑๒, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม)

รูปไม่เป็นที่อาศัยเกิดของกายสัมผัส : รูปไม่เป็นแหล่งอาศัยเกิดของกายสัมผัส, รูปที่กายสัมผัสอาศัยเกิดไม่ได้, รูปที่ไม่เปิดโอกาสให้กายสัมผัสอาศัยเกิด,(กายสัมผัส คือสัมผัสทางกาย, อาการที่กาย โผฏฐัพพะ และ กายวิญญาณประจวบกัน), ในคัมภีร์ธัมมสังคณีย์(๒.รูปกัณฑ์) รูปวิภัตติ ทุกขนิทเทส วัตถุทุกะ ได้อธิบายเรื่องรูปไม่เป็นที่อาศัยเกิดของกายสัมผัสไว้ว่า *"....รูปไม่เป็นที่อาศัยเกิดของกายสัมผัส นั้นเป็นไฉน จักขายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่าไม่เป็นที่อาศัยเกิดของกายสัมผัส"* (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๖๘๓/๒๑๒,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

รูปไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุวิญญาณ : รูปไม่เป็นแหล่งอาศัยเกิดของจักขุวิญญาณ, รูปที่จักขุวิญญาณอาศัยเกิดไม่ได้, รูปที่ไม่เปิดโอกาสให้จักขุวิญญาณเกิด, (จักขุวิญญาณ หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นเพราะรูปกระทบตา, รูปกระทบตาเกิดความรู้ขึ้น), ในคัมภีร์ธัมมสังคณีย์(๒.รูปกัณฑ์) รูปวิภัตติ ทุกขนิทเทส วัตถุทุกะ ได้อธิบายเรื่องรูปไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุวิญญาณไว้ว่า *"**รูปไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุวิญญาณ** นั้นเป็นไฉน โสตายตนะฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่าไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุวิญญาณ"* (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๖๘๑/๒๑๒,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

SAMPLE

รูปไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัส : รูปไม่เป็นแหล่งอาศัยเกิดของจักขุสัมผัส, รูปที่จักขุสัมผัสอาศัยเกิดไม่ได้, รูปที่ไม่เปิดโอกาสให้จักขุสัมผัสเกิด, (จักขุสัมผัส หมายถึง อาการที่ตา รูป และจักขุวิญญาณประจวบกัน), ในคัมภีร์ธัมมสังคณีย์(๒.รูปกัณฑ์) รูปวิภัตติทุกขนิทเทส วัตถุทุกะ ได้อธิบายเรื่องรูปไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัสไว้ว่า *“รูปไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัส นั้นเป็นไฉน โสตายตนะ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่าไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุสัมผัส”*(อภิ.ก.(ไทย)๓๔/๖๗๙/๒๑๒, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

รู้ประโยชน์ : ทราบประโยชน์, เข้าใจประโยชน์, (ประโยชน์ หมายถึงสิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้ ผลที่ได้ตามต้องการ สิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณ เช่น ประโยชน์ของการศึกษา ประโยชน์ของโรงเรียน), คำว่า “รู้ประโยชน์” ในปฐมจักกานุวัตตนสูตร(ว่าด้วยการให้จักรหมุนไป สูตรที่ ๑) และในทุติยจักกานุวัตตนสูตร(ว่าด้วยการให้จักรหมุนไป สูตรที่ ๒) ท่านหมายถึงรู้ประโยชน์ที่ต้องทำในภาวะที่ดำรงอยู่ เป็นคุณสมบัติข้อแรกในห้าข้อของผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญ เช่น รู้ประโยชน์ในฐานะพระเจ้าจักรพรรดิคือ เป็นผู้รู้ประโยชน์ หมายถึงทรงครองราชย์ด้วยการทรงบำเพ็ญประโยชน์ ส่วนรู้ประโยชน์ในฐานะพระตถาคตเจ้า ท่านหมายถึงรู้ประโยชน์ ๕ ประการ คือ (๑) ประโยชน์ตน (๒) ประโยชน์ผู้อื่น(๓) ประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น (๔) ประโยชน์ในภพนี้ (๕) ประโยชน์ในภพหน้า (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๓๑/๒๑๑,๒๒/๑๓๒/๒๑๓,องฺ.ปญฺจก.อ.๓/๑๓๑/๕๐,องฺ.ปญฺจก.ฏีกา ๓/๑๓๑/๕๓, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

รูปราคะ : ยินดีในรูป, พอใจในรูป, ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน, ความติดใจในรูปธรรม คือติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน หรือในรูปธรรมอันประณีต, รูปราคะ เป็นหนึ่งในสังโยชน์ ๑๐ ประการ ประเภทอุทธัมภาคิยสังโยชน์(สังโยชน์เบื้องสูง) ผู้ที่หวังจะบรรลุคุณธรรมขั้นสูงจักต้องละสังโยชน์ ๑๐ ประการนี้ให้ได้ โดยเริ่มต้นจากการรักษาศีลให้เคร่งครัด ดังข้อความตอนหนึ่งมีปรากฏในมิตตสูตร(ว่าด้วยมิตร)ว่า *“.....เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักละกามราคะ**รูปราคะ** หรืออรูปราคะได้.....”* (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๐๒/๑๙๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๗/๕๘๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๓/๒๑,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๖๗/๕๘๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗/๓๓,๒๙/๓๐/๑๒๑,๒๙/๓๐/๑๒๒,๒๙/๔๙/๑๗๑,๒๙/๑๕๐/๔๐๙,๒๙/๒๑๐/๖๑๗, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

รูปละเอียด : รูปไม่หยาบ, รูปที่เว้นจากรูปหยาบ, สุขุมรูป, รูปที่ไม่ปรากฏชัด รูปที่กำหนดรู้ได้ยาก รูปที่แทงตลอดได้ยาก, ในคัมภีร์พระอภิธรรมระบุถึงรูป ๒๘ อย่าง แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑)ประเภทรูปหยาบ มี ๑๒ เรียกว่าโอฬาริกรูป และ(๒)ประเภทรูป

SAMPLE

ละเอียด มี ๑๖ เรียกว่าสุขุมรูป, รูปละเอียด(สุขุมรูป)เป็นธรรมารมณ์ รับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ (ตา หู จมูก ลิ้น และกาย)ไม่ได้ ต้องพิจารณาด้วยปัญญาและรับรู้ได้ทางมโนทวารเท่านั้น, ในขันธวิภังค์ได้ให้ความหมายของรูปละเอียดไว้ว่า *"**รูปละเอียด** เป็นไฉน อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุรูปลหุตา รูปมุทุตา รูปกัมมัญญตา รูปอุปจยะ รูปสันตติ รูปชรตา รูปอนิจจตา กวฬิงการาหาร นี้เรียกว่า**รูปละเอียด**"* (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๖๗๕/๒๑๑, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕/๓)

รูปลักษณ์ที่ดี : รูปร่างดี, ลักษณะทางร่างกายดูดี, รูปลักษณ์สวยงาม, รูปร่างสมส่วน, บุคลิกลักษณะดี, ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ (๕.ปาจิตติยกัณฑ์) ได้ระบุถึงรูปลักษณ์ ๒ อย่าง คือ รูปลักษณ์ที่ดีและรูปลักษณ์ที่เลว ตามข้อความมีปรากฏว่า *"ที่ชื่อว่า รูปลักษณ์ ได้แก่ รูปลักษณ์ ๒ อย่าง คือ (๑) รูปลักษณ์ที่เลว (๒) **รูปลักษณ์ที่ดี** ที่ชื่อว่า รูปลักษณ์ที่เลว คือ สูงเกินไป เตี้ยเกินไป ดำเกินไป ขาวเกินไป นี้ จัดเป็นรูปลักษณ์ที่เลว ที่ชื่อว่า รูปลักษณ์ที่ดี คือ ไม่สูงนัก ไม่เตี้ยนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก นี้จัดเป็น**รูปลักษณ์ที่ดี**"*(วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๕/๒๐๔)

รูปลักษณ์ที่เลว :รูปร่างไม่ดี,ลักษณะทางร่างกายดูไม่ดี, รูปลักษณ์ไม่สวยงาม, รูปร่างไม่สมส่วน, บุคลิกลักษณะไม่ดี, ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ (๕.ปาจิตติยกัณฑ์) ได้ระบุถึงรูปลักษณ์ ๒ อย่าง คือ รูปลักษณ์ที่ดีและรูปลักษณ์ที่เลว ตามข้อความมีปรากฏว่า *"ที่ชื่อว่า รูปลักษณ์ ได้แก่ รูปลักษณ์ ๒ อย่าง คือ (๑) รูปลักษณ์ที่เลว (๒) รูปลักษณ์ที่ดี ที่ชื่อว่า **รูปลักษณ์ที่เลว** คือ สูงเกินไป เตี้ยเกินไป ดำเกินไป ขาวเกินไป นี้ จัดเป็น**รูปลักษณ์ที่เลว** ที่ชื่อว่า รูปลักษณ์ที่ดี คือ ไม่สูงนัก ไม่เตี้ยนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก นี้จัดเป็นรูปลักษณ์ที่ดี"*(วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๕/๒๐๔)

รูปลักษณะ : รูปร่าง, รูปโฉม, รูปลักษณ์, ลักษณะทางร่างกาย, บุคลิกลักษณะ, ในภัททิยสูตร(ว่าด้วยเจ้าลิจฉวีพระนามว่าภัททิยะ) พระพุทธเจ้าตรัสสอนเจ้าภัททิยะไม่ให้เชื่ออะไรง่ายๆ ด้วยเหตุ ๑๐ ประการ ข้อที่ ๙ มีข้อความระบุว่า *"อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็น**รูปลักษณะ**น่าจะเป็นไปได้"*, ส่วนในพุทธาปทาน(พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า) พระพุทธเจ้าตรัสถึงอดีตชาติของพระองค์ว่า ทรงเกิดเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยรูปลักษณะ ดังพระดำรัสตอนหนึ่งระบุไว้ว่า *"...(เมื่อเราเกิดเป็นเทวดา) เราก็ยิ่งใหญ่กว่าพวกเทวดา (เมื่อเราเกิดเป็นมนุษย์) เราก็ยิ่งใหญ่กว่าพวกมนุษย์เราสมบูรณ์ด้วย**รูปลักษณะ** ไม่มีใครเสมอด้วยปัญญา..."* (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๓/๒๘๓, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๖/๙)

SAMPLE

รูปลาภะ : การได้รูป, การรับรูป, การได้มาซึ่งรูป, รูปที่ได้มา, ในพาหิรผัสสนานัตตสูตร(ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก) ได้อธิบายถึงความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกันของธาตุต่างๆ มีรูปธาตุและธัมมธาตุ เป็นต้น ดังข้อความมีปรากฏตอนหนึ่งว่า *"....รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัสสชาเวทนา รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ* ***รูปลาภะ****เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริเยสนา ฯลฯ....",* ในอรรถกถาท่านขยายความว่า รูปลาภะ ได้แก่ อารมณ์ที่ตนแสวงหาได้มาพร้อมด้วยตัณหา (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๓/๑๗๗,สำ.นิ.อ.(ไทย)๒/๙๓/๑๙๕)

รูปวชิราวุธ : ภาพวชิราวุธ, รูปมีวชิระเป็นอาวุธ, รูปสายฟ้าเป็นอาวุธ, วชิราวุธ หมายถึง ผู้มีวชิระเป็นอาวุธ คือพระอินทร์หรือท้าวสักกะ, (คำว่า "วชิระ" โดยทั่วไปแปลว่า "เพชร" แต่ในที่นี้ ท่านแปลว่า "สายฟ้า"(อสนีบาต)ซึ่งเป็นอาวุธของพระอินทร์(ท้าวสักกะ), ในขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ตอนว่าด้วย รตนจังกมนกัณฑ์(ว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงเนรมิตที่จงกรมแก้ว) ระบุถึงพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าว่ามีรูปวชิราวุธปรากฏอยู่ดังข้อความตอนหนึ่งว่า "'ข้าแต่พระมหาวีระ ที่พระยุคลบาทของพระองค์มีจักรลักษณะเป็นรูปธงชัย รูปธงปฏาก รูปวชิราวุธ รูปแว่นแก้ว และรูปขอ(ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๓๗/๕๖๑,พจนานุกรมบาลี,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

รูปวิจาร : ความตรองเกี่ยวกับรูป, ใคร่ครวญเกี่ยวกับรูป, พิจารณาเกี่ยวกับรูป, รูปวิจาร(ความตรองถึงรูป)เป็นสิ่งที่เกิดต่อจากรูปวิตก(ความตรึกถึงรูป), ในมหาสติปัฏฐานสูตร สมุทัยสัจจนิทเทส ระบุว่า *"...รูปวิจาร (ความตรองถึงรูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่ รูปวิจารนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิจารนี้...",* ส่วนในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ทิฏฐิกาถา(ว่าด้วยทิฏฐิ) ระบุว่าโสดาปัตติมรรคสามารถถอนทิฏฐิได้หลายอย่าง หนึ่งในจำนวนนั้นคือ ทิฏฐิคือความถือมั่นรูปวิจารว่า "นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นเรา" เป็นต้น(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๓/๑๒๓, ขุ.ปฏิ.(ไทย)๓๑/๓/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

รูปวิตก : ความตรึกในรูป, ความกังวลในรูป, ความวุ่นวายใจในรูป, รูปวิตก(ความตรึกในรูป)เกิดต่อจากรูปตัณหา(ความอยากในรูป), ในมหาสติปัฏฐานสูตร สมุทัยสัจจนิทเทส ระบุว่า "...รูปวิตก(ความตรึกถึงรูป)เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิตกนี้...", ส่วนในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ทิฏฐิกถา(ว่าด้วยทิฏฐิ) ระบุว่าโสดาปัตติมรรคสามารถถอนทิฏฐิได้หลายอย่าง หนึ่งในจำนวนนั้นคือ ทิฏฐิคือความยึดมั่นถือมั่นรูปวิตกว่า "นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา"(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๓/๑๒๓,ขุ.ปฏิ.(ไทย)๓๑/๓/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

SAMPLE

รูปสมบัติ : ความสวยงามแห่งรูปร่าง, ความถึงพร้อมแห่งรูปร่าง, ร่างกายดูดี, รูปงาม, รูปหล่อ (ชาย)รูปสวย(หญิง),(สมบัติ หมายถึง ความถึงพร้อม, ความครบถ้วน, ความสมบูรณ์) ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า การมีรูปสมบัติ เป็นอานิสงส์อย่างหนึ่งของการทำบุญ และมักได้มาพร้อมกับสมบัติอื่นๆ เช่น โภคสมบัติ(ร่ำรวย) ยศสมบัติ(มียศถาบรรดาศักดิ์) เป็นต้น ส่วนในการอธิบายเกี่ยวกับหลักธรรม ท่านสอนไม่ให้ยึดติดในรูปสมบัติเพราะสิ่งเหล่านี้มีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๗๒/๕๖๗, ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย)๒๗/๑๕๐/๔๙๖,๒๗/๑๕๑/๔๙๖, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗/๕๒๐,๓๓/๔๘/๕๒๕,๓๓/๒๐๕/๕๔๗,๓๓/๓๓๒/๔๙๘,๓๓/๔๕๒/๔๔๗, ๓๓/๔๗๒/๕๑๖)

รูปสมุทัย : เหตุให้เกิดรูป, ที่เกิดของรูป, มูลเหตุที่ทำให้เกิดรูป, (สมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา คือความทะยานอยาก เช่น อยากได้นั่นได้นี่ อยากเป็นโน่นเป็นนี่ อยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่ และรูปตัณหา ก็เป็นสมุทัยข้อหนึ่งที่ทำให้เกิดทุกข์เช่นกัน) ในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ตอนว่าด้วยญาณกถา(ว่าด้วยญาณ) สุตมยญาณนิทเทส(แสดงสุตมยญาณ) ระบุถึงรูปสมุทัยว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง ดังมีข้อความระบุไว้ตอนหนึ่งว่า*"...ทุกข์ควรรู้ยิ่ง ทุกขสมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) ควรรู้ยิ่ง ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ควรรู้ยิ่ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์) ควรรู้ยิ่ง รูปควรรู้ยิ่ง* ***รูปสมุทัย*** *(เหตุให้เกิดรูป) ควรรู้ยิ่ง รูปนิโรธ (ความดับรูป) ควรรู้ยิ่งรูปนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับรูป) ควรรู้ยิ่ง..."* (ขุ.ปฏิ.(ไทย)๓๑/๗/๑๓,๓๑/๘/๑๕)

รูปสังกัปปะ : ความดำริในรูป, ความคิดเกี่ยวกับรูป, ความไตร่ตรองในรูป, ในสัญญานานัตตสูตร(ว่าด้วยความต่างแห่งสัญญา) อธิบายว่ารูปสังกัปปะเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยรูปสัญญาและเป็นที่อาศัยเกิดของรูปฉันทะ ตามข้อความที่ระบุไว้ว่า *"...รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ..."* ในอรรถกถาท่านขยายความว่า **รูปสังกัปปะ** คือความดำริที่ประกอบด้วยจิต ๓ ดวง มีสัมปฏิจฉนจิต (จิตที่รับรู้อารมณ์) เป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๑/๑๗๔,๑๖/๙๓/๑๗๗, สำ.นิ.อ.(ไทย) ๒/๙๑/๑๙๔)

รูปสังคหะ : การสงเคราะห์เข้าในรูป, การรวบรวมรูป, การสะสมรูป, ในสังคีติสูตร(ว่าด้วยการสังคายนา) สังคีติหมวด ๓ ได้ระบุถึงสังคหะ ๓ ประการ คือ ๑. สนิทัสสนสัปปฏิฆรูป (รูปที่เห็นได้และสัมผัสได้) ๒. อนิทัสสนสัปปฏิฆรูป (รูปที่เห็นไม่ได้ แต่สัมผัสได้) ๓. อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป (รูปที่เห็นไม่ได้และสัมผัสไม่ได้) ส่วนในอรรถกถาขยายความคำว่า "สังคหะ"(สงฺคโห –การสงเคราะห์เข้า)มี ๔ ประการ คือ ๑. ชาติสังคหะ (การ

SAMPLE

สงเคราะห์เข้าในชาติเดียวกัน) ๒. สัญชาติสังคหะ (การสงเคราะห์เข้าในถิ่นเดียวกัน) ๓. กิริยสังคหะ (การสงเคราะห์เข้าในกิริยาเดียวกัน) ๔. คณนสังคหะ (การสงเคราะห์เข้าในจำนวนเดียวกัน) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๘,ที.ปา.อ.(ไทย)๑/๓๐๕/๒๙๑)

รูปสังโยชน์ : เครื่องพัวพันในรูป, เครื่องผูกรัดในรูป, เครื่องผูกรัดสัตว์ให้ยึดติดในรูป, (สังโยชน์ หมายถึงกิเลสที่ผูกคนไว้กับวัฏสงสาร มี ๑๐ อย่าง มีสักกายทิฐิเป็นต้น พระอริยบุคคลเมื่อละสังโยชน์เป็นลำดับจนหมดก็เป็นพระอรหันต์), ในจันทนสูตร(ว่าด้วยจันทนเทพบุตร) ระบุว่า บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีปัญญา มีจิตตั้งมั่น ปรารภความเพียร ย่อมสามารถข้ามโอฆะที่ข้ามได้ยาก และเว้นขาดจากกามสัญญา ล่วงรูปสังโยชน์ได้, ส่วนในอรรถกถาท่านขยายความคำว่า “รูปสังโยชน์” หมายถึงอุทธัมภาคิยสังโยชน์(สังโยชน์เบื้องสูง) ๕ ประการ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๖/๑๐๓, สำ.ส.อ.(ไทย)๑/๙๖/๑๗๓, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

รูปสัญเจตนา : ความจำนงในรูป, ความคิดอ่านในรูป, ความตั้งใจในรูป, ความจงใจในรูป, รูปสัญเจตนาเกิดต่อจากรูปสัญญา และเป็นเหตุให้เกิดรูปตัณหา, (สัญเจตนา หมายถึงความจำนง หรือความตั้งใจ มี ๖ ประการคือ ๑. รูปสัญเจตนา (ความจำนงรูป) ๒. สัททสัญเจตนา (ความจำนงเสียง) ๓. คันธสัญเจตนา (ความจำนงกลิ่น) ๔. รสสัญเจตนา (ความจำนงรส) ๕. โผฏฐัพพสัญเจตนา (ความจำนงโผฏฐัพพะ) ๖. ธัมมสัญเจตนา (ความจำนงธรรมารมณ์)), ในมหาสติปัฏฐานสูตร ตอนสมุทยสัจจนิทเทส ระบุว่า *“...**รูปสัญเจตนา** (ความจำนงในรูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่**รูปสัญเจตนา**นี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่**รูปสัญเจตนา**นี้....”* (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๘, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๓/๑๒๒, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๙๙/๒๙๙, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๖/๘๔,๑๗/๕๗/๙๐,๑๗/๓๐๘/๓๒๔,๑๗/๓๑๘/๓๓๒, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙)

รูปสัญเจตนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยรูปสัญเจตนา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปสัญญา (ความหมายรู้รูป) ไม่เที่ยงมีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น สัททสัญญา (ความหมายรู้เสียง) ฯลฯ คันธสัญญา (ความหมายรู้กลิ่น) ... รสสัญญา (ความหมายรู้รส) ... โผฏฐัพพสัญญา (ความหมายรู้โผฏฐัพพะ)... ธัมมสัญญา (ความหมายรู้ธรรมารมณ์) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ผู้นี้เราเรียกว่า ‘สัทธานุสารี ฯลฯจะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๘/๓๒๔)

SAMPLE

รูปสัญญา : ความหมายรู้ในรูป,ความจำได้ในรูป, ความสำคัญว่าเป็นรูป, ความรำลึกได้ในรูป, รูปสัญญาเกิดต่อจากจักขุสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส, ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพราะการที่ ตา รูป และจักขุวิญญาณประจวบกัน), ในการบำเพ็ญฌาน ๘ ระดับ (รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔) ผู้ที่จะบำเพ็ญฌานตั้งแต่ขั้นที่ ๕ (ขั้นแรกของอรูปฌาน ๔ คืออากาสานัญจายตนฌาน- ฌานที่กำหนดอากาศคือช่องว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) ขึ้นไป จะต้องละรูปสัญญา(ความหมายรู้ในรูป)ให้ได้เสียก่อน จึงจะมีความก้าวหน้าไปตามลำดับ ดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ในโปฏฐปาทสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่อโปฏฐปาทะ)ว่า *"....ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่าอากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง รูปสัญญาที่มีอยู่ก่อนจะดับไป สัจสัญญาอันละเอียดประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌานจะเกิดขึ้นแทน....."* (ที.สี.(ไทย)๙/๘๘/๓๕,๙/๔๑๓/๑๗๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๗/๗๓,๑๐/๑๒๙/๗๕,๑๐/๑๗๓/๑๒๐,๑๐/๑๗๔/๑๒๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๗,๑๑/๓๓๙/๓๕๑,๑๑/๓๔๑/๓๕๔,๑๑/๓๔๓/๓๕๗,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

รูปสัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยรูปสัญญา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปสัญญา (ความหมายรู้รูป) ไม่เที่ยงมีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น สัททสัญญา (ความหมายรู้เสียง) ฯลฯ คันธสัญญา (ความหมายรู้กลิ่น)... รสสัญญา (ความหมายรู้รส)... โผฏฐัพพสัญญา (ความหมายรู้โผฏฐัพพะ) ... ธัมมสัญญา (ความหมายรู้ธรรมารมณ์) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ผู้นี้เราเรียกว่า'สัทธานุสารีฯลฯ จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๗/๓๒๔)

รูปสัมผัส : ถูกต้องรูป, แตะต้องรูป กระทบรูป, ความสัมผัสกับรูป, ในพาหิรผัสสนานัตตสูตร(ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก) อธิบายถึงความต่างกันแห่งธาตุมีรูปธาตุเป็นต้นที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น ดังข้อความระบุไว้ตอนหนึ่งว่า *"...รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา* ***รูปสัมผัส****เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัย****รูปสัมผัส*** *รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัสสชาเวทนา รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ รูปลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริเยสนา ฯลฯ..."* (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๓/๑๗๗)

รูปสัมผัสสชาเวทนา : เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะรูปสัมผัส,เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะการสัมผัสรูป, ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพราะการที่ ตา รูป และจักขุวิญญาณประจวบกัน, ในพาหิรผัสสนานัตตสูตร

SAMPLE

(ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก) อธิบายถึงความต่างกันแห่งธาตุมีรูปธาตุเป็นต้นที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น ดังข้อความระบุไว้ตอนหนึ่งว่า *"...รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ* ***รูปสัมผัสสชาเวทนา****เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัส รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัย****รูปสัมผัสสชาเวทนา*** *รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ รูปลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริเยสนา ฯลฯ..."* (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๓/๑๗๗)

รูปสูตร๑ : พระสูตรว่าด้วยรูป พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า อายตนะภายนอก ๖ มีรูปเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๙/๒๙๑)

รูปสูตร๒ : พระสูตรว่าด้วยรูป พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี ผู้ใดรู้เห็นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ผู้นี้เราเรียกว่า เป็นโสดาบันไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๓/๓๒๑)

รูปสูตร๓ : พระสูตรว่าด้วยรูป พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอายตนะภายนอก ๖ มีรูปเป็นต้น นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรคเป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๑๓/๓๒๙)

รูปสูตร๔ : พระสูตรว่าด้วยรูป พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในอายตนะภายนอก ๖ มีรูปเป็นต้น นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ ประการนี้ได้เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงานปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๓/๓๓๕)

รูปสูตร๕ : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป (๒) ผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง (๓) ผู้ถือความเศร้าหมอง(ด้านจีวรและบาตร) เป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง (๔) ผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม (สำ.ข.(ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘)

รูปโสขุมมญาณ : ญาณเป็นเครื่องกำหนดรู้ลักษณะละเอียดในรูป,ญาณที่กำหนดลักษณะอันละเอียดอ่อนในรูป, ปรีชากำหนดรู้อย่างละเอียดในรูป, กำหนดรู้รูปละเอียด (โสขุมม

SAMPLE

= สุขุม แปลว่า ละเอียด,แยบยล, เลอเลิศ, ประณีต,สุขุม), ในโสขุมมสูตร(ว่าด้วยโสขุมมญาณ) ระบุถึงโสขุมมญาณ(ญาณเป็นเครื่องกำหนดรู้ลักษณะละเอียด) ๔ ประการ คือ รูปโสขุมมญาณ เวทนาโสขุมมญาณ สัญญาโสขุมมญาณ และสังขารโสขุมมญาณ สำหรับภิกษุผู้ได้บรรลุโสขุมมญาณทั้ง ๔ ตามหลักไตรลักษณ์ ย่อมเป็นผู้มีความเห็นชอบ สงบ ยินดีในสันติบท(นิพพาน) ชนะมารพร้อมทั้งเสนามาร ธำรงร่างกายชาติสุดท้ายไว้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖/๒๘, องฺ.จตุกฺก.อ.(ไทย)๒/๑๖/๓๙๙-๔๐๐)

รูปหยาบ : รูปกระด้าง, รูปไม่ละเอียด, โอฬาริกรูป, รูปที่ปรากฏชัด, รูปที่กำหนดรู้ได้ง่าย, รูปที่แทงตลอดได้ง่าย, รูปที่สามารถรับรู้ได้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ (ตา หู จมูก ลิ้น และกาย), ในคัมภีร์พระอภิธรรมระบุถึงรูป ๒๘ อย่าง แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ประเภทรูปหยาบ มี ๑๒ เรียกว่าโอฬาริกรูป และ(๒)ประเภทรูปละเอียด มี ๑๖ เรียกว่าสุขุมรูป, ในขันธวิภังค์ได้ให้ความหมายของรูปหยาบไว้ว่า *"**รูปหยาบ** เป็นไฉน จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ นี้เรียกว่ารูปหยาบ"*(อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๖๗๔/๒๑๑, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕/๒)

รูปอทัสสนาทิสุตตปัญจกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอทัสสนสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสสูตร ๕ สูตรแก่วัจฉโคตรปริพาชกในลักษณะเดียวกันว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ทิฏฐิ ๑๐ เกิดขึ้นในโลก คือความไม่เห็นในขันธ์ ๕ ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น(ขันธ์แต่ละขันธ์จัดเป็น ๑ พระสูตร) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๑๒-๖๑๖/๓๗๘)

รูปอนนุโพธาทิสุตตปัญจกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอนนุโพธสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๕ สูตรแก่วัจฉโคตรปริพาชกในลักษณะเดียวกันว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ทิฏฐิ ๑๐ เกิดขึ้นในโลก คือความไม่รู้เท่าทันในขันธ์ ๕ ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น (ขันธ์แต่ละขันธ์ จัดเป็น ๑ พระสูตร) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๒๒-๖๒๖/๓๘๐)

รูปอนภิสมยาทิสุตตปัญจกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอนภิสมยสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๕ สูตรแก่วัจฉโคตรปริพาชกในลักษณะเดียวกันว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ทิฏฐิ ๑๐ เกิดขึ้นในโลก คือความไม่รู้แจ้งในขันธ์ ๕ ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น(ขันธ์แต่ละขันธ์ จัดเป็น ๑ พระสูตร) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๑๗-๖๒๑/๓๗๙)

SAMPLE

รูปอนุปลักขณาทิสุตตปัญจกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอนุปลักขณสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๕ สูตรแก่วัจฉโคตรปริพาชกในลักษณะเดียวกันว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ทิฏฐิ ๑๐ เกิดขึ้นในโลก คือความไม่เข้าไปกำหนดในขันธ์ ๕ ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น(ขันธ์แต่ละขันธ์ จัดเป็น ๑ พระสูตร) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๓๗-๖๔๑/๓๘๑)

รูปอสมเปกขณาทิสุตตปัญจกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอสมเปกขณสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๕ สูตรแก่วัจฉโคตรปริพาชกในลักษณะเดียวกันว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ทิฏฐิ ๑๐ เกิดขึ้นในโลก คือความไม่เพ่งในขันธ์ ๕ ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น(ขันธ์แต่ละขันธ์ จัดเป็น ๑ พระสูตร) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๔๗-๖๕๑/๓๘๒)

รูปอสัลลักขณาทิสุตตปัญจกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอสัลลักขณสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๕ สูตรแก่วัจฉโคตรปริพาชกในลักษณะเดียวกันว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ทิฏฐิ ๑๐ เกิดขึ้นในโลก คือความไม่กำหนดในขันธ์ ๕ ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น(ขันธ์แต่ละขันธ์ จัดเป็น ๑ พระสูตร) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๓๒-๖๓๖/๓๘๑)

รูปอัญญาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยความไม่รู้ในรูป ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดทิฏฐิที่ว่าโลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทิฏฐินั้น คือความไม่รู้ในรูป ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๗/๓๗๕)

รูปอัปปฏิเวธาทิสุตตปัญจกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอัปปฏิเวธสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๕ สูตรแก่วัจฉโคตรปริพาชกในลักษณะเดียวกันว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ทิฏฐิ ๑๐ เกิดขึ้นในโลก คือความไม่แทงตลอดในขันธ์ ๕ ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น (ขันธ์แต่ละขันธ์ จัดเป็น ๑ พระสูตร) (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๒๗-๖๓๑/๓๘๐)

รูปอัปปัจจักขกัมมาทิสุตตจตุกกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๔ สูตร มีรูปอัปปัจจักขกัมมสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๕ สูตรแก่วัจฉโคตรปริพาชกในลักษณะเดียวกันว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ทิฏฐิ ๑๐ เกิดขึ้นในโลก คือความไม่

SAMPLE

เห็นประจักษ์ในขันธ์ ๕ ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น(ขันธ์แต่ละขันธ์ จัดเป็น ๑ พระสูตร) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๕๗-๖๖๐/๓๘๒)

รูปอัปปัจจุปลักขณาทิสุตตปัญจกะ :ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอัปปัจจุปลักขณสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๕ สูตรแก่วัจฉโคตรปริพาชกในลักษณะเดียวกันว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ทิฏฐิ ๑๐ เกิดขึ้นในโลก คือความไม่เข้าไปกำหนดเฉพาะในขันธ์ ๕ ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น(ขันธ์แต่ละขันธ์ จัดเป็น ๑ พระสูตร) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๔๒-๖๔๖/๓๘๑)

รูปอัปปัจจุเปกขณาทิสุตตปัญจกะ[๒] : ว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีรูปอัปปัจจุเปกขณสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๕ สูตรแก่วัจฉโคตรปริพาชกในลักษณะเดียวกันว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ทิฏฐิ ๑๐ เกิดขึ้นในโลก คือความไม่เข้าไปเพ่งเฉพาะในขันธ์ ๕ ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น(ขันธ์แต่ละขันธ์ จัดเป็น ๑ พระสูตร) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๕๒-๖๕๖/๓๘๒)

รูปอาศัยบุคคล : รูปพักพิงบุคคล, รูปมีอยู่ในบุคคล, รูปพำนักอยู่ในบุคคล, รูปพึ่งพิงบุคคล, รูปพึ่งพาอาศัยบุคคล, ในปุคคลกถา(ว่าด้วยบุคคล) พระสกวาทีและพระปรวาทีสนทนากันเรื่องบุคคลกับรูปในแง่มุมต่างๆ คือ (๑) รูปเป็นบุคคล (๒)บุคคลอาศัยรูป (๓)บุคคลเป็นอื่นจากรูป (๔)รูปอาศัยบุคคล, ในเรื่องเกี่ยวกับรูปอาศัยบุคคล มีข้อความตอนหนึ่งที่พระสกวาทีโต้ตอบพระปรวาทีไว้อย่างน่าสนใจว่า *"....**รูปอาศัยบุคคล** ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า 'ข้าพเจ้ายอมรับว่าข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า รูปอาศัยบุคคล' คำนั้นของท่านผิด อนึ่ง หากท่านไม่ยอมรับว่า '**รูปอาศัยบุคคล**' ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า 'ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์' ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า 'ข้าพเจ้ายอมรับว่า ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า**รูปอาศัยบุคคล**' คำนั้นของท่านผิด ฯลฯ..."*(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๗/๓๒, อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๓/๔๖-๕๒/๑๔๐)

รูปาทิสุตตนวกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๙ สูตรมีรูปสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงสูตร ๙ สูตร คือ รูปสูตร วิญญาณสูตร สัมผัสสสูตร เวทนาสูตร สัญญาสูตร สัญเจตนาสูตร ตัณหาสูตร ธาตุสูตรและขันธสูตรแก่พระราหุลในลักษณะเดียวกัน เพียงแต่เปลี่ยนสาระไปตามชื่อของสูตรนั้น ตามลำดับว่า อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ สัญเจตนา ๖ ตัณหา ๖ ธาตุ ๖

SAMPLE

และขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๙/๒๙๘)

รูปาภินิเวส : ความยึดมั่นว่ารูป, ความปรารถนาในรูป, ความเอนเอียงในรูป, ความโน้มเอียงในรูป, ความยึดเหนี่ยวในรูป, รักใคร่ชอบใจในรูป, ในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถา ตอนว่าด้วยญาณัตตยนิทเทส(แสดงญาณ ๓ อย่าง) ได้อธิบายว่า ผู้ที่จะบรรลุสมาบัติหรือธรรมวิหารต่างๆ ได้ จะต้องพิจารณาเห็นรูปาภินิเวสโดยความเป็นภัย ดังข้อความที่ระบุไว้ตอนหนึ่งว่า *“พระโยคาวจร...เมื่อพิจารณา**รูปาภินิเวส**โดยความเป็นภัย เฟ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับเป็นสุญญตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติเพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตสมาบัติ”* (ขุ.ปฏิ.(ไทย)๓๑/๗๙/๑๓๓)

รูปายตนะ : อายตนะคือรูป, แดนต่อเนื่องกับรูป, เครื่องติดต่อกับรูป, ที่เชื่อมต่อรูป (อายตนะ หมายถึง ที่ติดต่อ, เครื่องติดต่อ, แดนต่อความรู้, เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตา เป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้, หูเป็นเครื่องรู้ เสียงเป็นสิ่งที่รู้ เป็นต้น, จัดเป็น ๒ ประเภท คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖), รูปายตนะ(อายตนะคือรูป) เป็นอายตนะภายนอก ถูกรู้โดยจักขวายตนะ(อายตนะคือตา) ซึ่งเป็นอายตนะภายใน, ในการแสดงธรรม พระพุทธเจ้ามักจะทรงหยิบยกเรื่องอายตนะภายในและอายตนะภายนอกมาอธิบายเสมอเพื่อให้เกิดการสำรวมระวังแสดงออกในทางที่เหมาะสม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๕/๓๖๙,๑๔/๔๒๑/๔๗๗,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒/๓,๔๐/๑๐/๙,๔๐/๒๑/๑๒,๔๐/๒๔/๑๔,๔๐/๖๕/๘๓๔,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

รูปายตนะที่เป็นภายนอกตน : อายตนะคือรูปที่อยู่ภายนอกตน, เครื่องต่อที่อยู่ภายนอกกายตน, อายตนะภายนอกคือรูป, อายตนะ หมายถึง ที่ติดต่อ, เครื่องติดต่อ, แดนต่อความรู้, เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) อายตนะภายในตนมี ๖ อย่าง ได้แก่ จักขวายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ และมนายตนะ(ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) และ (๒)อายตนะภายนอกตน มี ๖ อย่าง ได้แก่ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ และธัมมายตนะ(รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสิ่งที่ใจรู้), ในติกปัฏฐาน อัชฌัตตติกะ ปัญหาวาร ได้อธิบายเกี่ยวเรื่องนี้ไว้อย่างลึกซึ้งและละเอียดมากขึ้น ดังข้อความตอนหนึ่งว่า “.....สภาวธรรมที่เป็นภายในตนและที่เป็นภายนอกตนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นภายในตนโดยปุเรชาตปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อารัมมณปุเรชาตะและวัตถุปุเรชาตะ ได้แก่ รูปายตนะที่เป็นภายนอก

SAMPLE

ตนและจักขายตนะที่เป็นภายในตนเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณที่เป็นภายในตนโดยปุเรชาตปัจจัย.....” (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๙/๖๐๒,๔๑/๓๔/๖๐๖,๔๑/๓๘/๖๐๗)

รูปายตนะที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน : อายตนะคือรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน, อายตนะคือรูปที่มีจิตเป็นที่ตั้ง, รูปายตนะที่มีจิตเป็นที่เกิด, อายตนะคือรูปที่อาศัยจิตเป็นแดนเกิด, ในทุกปัฏฐานจิตตสมุฏฐานทุกะ ปัญหาวาร ได้ระบุถึงสภาวธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐานและที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐานโดยปุเรชาตปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อารัมมณปุเรชาตะและวัตถุปุเรชาตะ ได้แก่ ***รูปายตนะที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน*** และจักขายตนะเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหรคตด้วยจักขุวิญญาณ ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะที่มีจิตเป็นสมุฏฐานและกายายตนะเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่สหรคตด้วยกายวิญญาณโดยปุเรชาตปัจจัย ***รูปายตนะที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน***และหทัยวัตถุเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่มีจิตเป็นสมุฏฐานโดยปุเรชาตปัจจัย ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะที่มีจิตเป็นสมุฏฐานและหทัยวัตถุ ฯลฯ... (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๑๙/๑๒๔)

รูปารมณ์ : อารมณ์คือรูป, สิ่งที่เห็นได้ด้วยตา, สิ่งที่ปรากฏทางตา, อารมณ์ หมายถึง สิ่งที่หน่วงเหนี่ยวจิตไว้ ยึดดึงจิตไว้ หรือเกาะเกี่ยวจิตไว้ มี ๖ ประการ คือ ๑.รูปารมณ์(สิ่งที่หน่วงจิตไว้คือรูป) ๒.สัททารมณ์(สิ่งที่หน่วงจิตไว้คือเสียง ๓.คันธารมณ์(สิ่งที่หน่วงจิตไว้คือกลิ่น ๔.รสารมณ์(สิ่งที่หน่วงจิตไว้คือรส ๕.โผฏฐัพพารมณ์(สิ่งที่หน่วงจิตไว้คือรส ๖.ธัมมารมณ์(สิ่งที่หน่วงจิตไว้คือสิ่งที่ใจนึกคิด), ในการบำเพ็ญธรรม อารมณ์ทั้ง ๖ มีรูปารมณ์เป็นต้น เป็นสิ่งที่ต้องสำรวมระวังอยู่เสมอ ผู้ที่สามารถควบคุมยับยั้งอารมณ์ได้ย่อมเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ดังข้อความที่มีระบุไว้ว่า *“....ถ้ารู**ปารมณ์**ที่รุนแรงอันจะพึงรับรู้ทางตา มาปรากฏทางตาของภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วโดยชอบอย่างนี้ **รูปารมณ์**เหล่านั้นย่อมไม่ครอบงำจิตของภิกษุนั้นได้เลย จิตของภิกษุนั้นไม่ถูกอารมณ์ครอบงำ เป็นธรรมชาติมั่นคงหนักแน่น และภิกษุนั้นก็พิจารณาเห็นความเกิดดับของจิตนั้น....”* (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๔๔/๑๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๔/๒๑๓,๑๒/๔๐๐/๔๓๑,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๙๘/๓๓๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๙/๑๙๒)

รูปารามสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยผู้ยินดีในรูป (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เทวดาและมนุษย์เป็นผู้ยินดี รื่นรมย์เพลิดเพลินในอายตนะภายนอก ๖ เพราะอายตนะภายนอก ๖ แปรผัน คลายไปและดับไป พวกเขาจึงเป็นทุกข์ ส่วนตถาคตรู้แจ้งความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ ตามความเป็นจริง จึงไม่ยินดี ไม่รื่นรมย์ ไม่เพลิดเพลินในอายตนะภายนอก ๖ เพราะอายตนะภายนอก ๖ แปรผัน คลายไปและดับไป ก็ยังอยู่เป็นสุข อายตนะภายนอก ๖ ล้วนน่าปรารถนา น่าใคร่และน่าพอใจ

SAMPLE

เป็นสิ่งที่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกสมมติว่าเป็นสุข เมื่ออายตนะภายนอก ๖ ดับลง เขาเหล่านั้นก็สมมติกันว่าเป็นทุกข์ ส่วนอริยบุคคลเห็นการดับสักกายะว่าเป็นสุข การเห็นของท่านจึงขัดแย้งกับชาวโลก บุคคลเหล่าอื่นกล่าวสิ่งใดว่าเป็นสุข พระอริยะกลับกล่าวสิ่งนั้นว่าเป็นทุกข์ บุคคลเหล่าอื่นกล่าวสิ่งใดว่าเป็นทุกข์ พระอริยกลับรู้แจ้งสิ่งนั้นว่าเป็นสุข เธอจงเห็นธรรมที่รู้ได้ยาก ความมืดย่อมปรากฏแก่ผู้ถูกนิวรณ์หุ้มห่อไว้ เหมือนความมืดปรากฏแก่ผู้ไม่เห็น นิพพานย่อมปรากฏแจ่มแจ้งแก่สัตบุรุษ เหมือนแสงสว่างปรากฏแก่ผู้เห็นอยู่ ผู้แสวงหาทางไม่ฉลาดในธรรม ย่อมไม่รู้แจ้งนิพพานที่อยู่ใกล้ ผู้ถูกความกำหนัดในภพครอบงำ แล่นไปตามกระแสตัณหาในภพถูกบ่วงมารคล้องไว้ จะไม่รู้ธรรมนี้ เว้นอริยบุคคลเสีย ย่อมไม่มีใครสามารถจะตรัสรู้บทที่อริยบุคคลตรัสรู้ชอบแล้ว ไม่มีอาสวะและปรินิพพานแล้ว (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๖/๑๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **บท** ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน (สำ.สฬา.อ. ๓/๑๓๖/๕๓)

รูปารามสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยผู้ยินดีในรูป (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เทวดาและมนุษย์เป็นผู้ยินดี รื่นรมย์เพลิดเพลินในอายตนะภายนอก ๖ เพราะอายตนะภายนอก ๖ แปรผัน คลายไปและดับไป พวกเขาจึงเป็นทุกข์ ส่วนตถาคตรู้แจ้งความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ ตามความเป็นจริง จึงไม่ยินดี ไม่รื่นรมย์ ไม่เพลิดเพลินในอายตนะภายนอก ๖ เพราะอายตนะภายนอก ๖ แปรผัน คลายไปและดับไป ก็ยังอยู่เป็นสุข (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๗/๑๗๓)

รูปาวจร : (จิต)ท่องเที่ยวไปในรูป, นับเนื่องในรูป, ยังอยู่ในระดับจิตขั้นรูปฌาน, ระดับที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์, เนื่องในรูปภพ, รูปาวจร เป็นขั้นกลางระหว่างกามาวจรกับอรูปาวจร กล่าวคือ (๑)กามาวจร หมายถึงจิตที่ท่องเที่ยวไปในกามหรือกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับกาม เป็นเหตุให้ไปเกิดในกามภพ (๒)รูปาวจร หมายถึงจิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปฌาน ๔ หรือกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับรูป เป็นเหตุให้ไปเกิดในชั้นรูปพรหม (๓)อรูปาวจร จิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูฌาน ๔ หรือกรรมที่ทำเกี่ยวเนื่องกับอรูป เป็นเหตุให้ไปเกิดในชั้นอรูปพรหม, พระอรหันต์เป็นผู้หลุดพ้นจากภพทั้ง ๓ นี้ ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏในสังขธมสูตร(ว่าด้วยคนเป่าสังข์)ว่า *“...กรรมที่ทำพอประมาณในอุเบกขาเจโตวิมุตติที่บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างนี้จะไม่เหลืออยู่ในรูปาวจรและอรูปาวจรเลย เปรียบเหมือนคนเป่าสังข์ผู้แข็งแรงฟังให้ได้ยินตลอดทิศทั้ง ๔ ได้โดยไม่ยาก....”*(ที.สี.(ไทย)๙/๕๕๖/๒๔๔,๙/๕๕๖/๒๔๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๑/

SAMPLE

๕๙๕,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๓๖๐/๔๑๑,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๖/๒๖๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๓๓/๖๙๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๕/๓๙/๑๙๖,๔๕/๔๖/๑๒๒,พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

รูปาวจรกุศล : กุศล(จิต)ที่มีรูปธรรมเป็นที่ท่องเที่ยวไป, (จิต)ฝ่ายดีที่ท่องเที่ยวไปในรูป, (จิต)ดีงามที่นับเนื่องในรูป, (จิต)ดีงามที่อยู่ในขั้นรูปฌาน ๔, (จิต)ฝ่ายกุศลที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์, ในพระอภิธรรมท่านแบ่งจิตโดยภูมิประเภทออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ (๑) กามาวจรจิต ๕๔ (๒)รูปาวจรจิต ๑๕ (๓)อรูปาวจรจิต ๑๒, สำหรับรูปาวจรกุศลจิตมาจากส่วนย่อยของรูปาวจรจิต ๑๕ ที่แบ่งออกได้ ๓ ประเภท คือ **รูปาวจรกุศลจิต** ๕ รูปาวจรวิบากจิต ๕ และรูปาวจรกิริยากิต ๕, ในกถาวัตถุ อริยธัมมวิปากกถา(ว่าด้วยวิบากแห่งอริยธรรม) พระสกวาทีและพระปรวาทีสนทนาธรรมกันเรื่องวิบากของอริยธรรม มีอยู่หรือไม่มี หนึ่งในอริยธรรมที่ถูกหยิบยกขึ้นมาสนทนา คือ รูปาวจรกุศลและอรูปาวจรกุศลมีวิบากหรือไม่มีวิบาก (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๙๙/๕๓๑)

รูปาวจรจิต : จิตที่ท่องเที่ยวไปในรูป, จิตที่อยู่ในระดับชั้นรูปฌาน, จิตที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์, จิตที่นับเนื่องในรูปภพ, จิตมี ๓ ระดับ คือ กามาวจรจิต ๕๔ ดวง รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง และอรูปาวจรจิต ๑๒ดวง , ในอภิสมยกถา(ว่าด้วยการตรัสรู้) มีข้อสงสัยว่าการตรัสรู้เกิดขึ้นได้ด้วยจิตและญาณอะไร หนึ่งในข้อสงสัยนั้น คือตรัสรู้ได้ด้วยรูปาวจรจิตได้หรือไม่ ดังข้อความมีปรากฏว่า *“คำว่า การตรัสรู้ อธิบายว่า ตรัสรู้ด้วยอะไร คือ ตรัสรู้ด้วยจิตตรัสรู้ด้วยจิตหรือ....ฯลฯ...ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยรูปาวจรจิตและญาณนะซิ ตรัสรู้ด้วยรูปาวจรจิตและญาณไม่ได้ ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยอรูปาวจรจิตและญาณนะซิ ตรัสรู้ด้วยอรูปาวจรจิต และญาณไม่ได้....”* (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๙/๕๗๓)

รูปาวจรฌาน : ฌานที่มีรูปเป็นที่ท่องเที่ยวไป, ฌานที่นับเนื่องในรูป, การเพ่งอารมณ์ที่นับเนื่องในรูป, ฌานระดับที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์, การทำกรรมฐานที่เพ่งรูปเป็นอารมณ์กำหนด, ฌาน แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ รูปฌาน มี ๔ ระดับ และอรูปฌาน มี ๔ ระดับ, สำหรับรูปาวจรฌาน ๔ ได้แก่ (๑)ปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ ๑.วิตก(ตรึก) ๒.วิจาร(ตรอง) ๓.ปิติ(อิ่มใจ ๔.สุข(สบายใจ) และ๕.เอกกัคคตา(จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง) (๒)ทุติยฌาน มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา (๓)ตติยฌาน มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา (๔)จตุตถฌาน มีองค์ ๒ คืออุเบกขา และเอกัคคตา, ในอากังเขยยสูตร(ว่าด้วยความหวัง ๓๗ ประการ) ระบุว่าผู้รักษาศีล มีความเพียร หาที่สงบเพ่งภาวนาอยู่เสมอ จะประสบความสำเร็จในการบำเพ็ญฌาน ตามข้อความที่มีระบุไว้ว่า *“หากภิกษุพึงหวังว่า ‘เราพึงบรรลุวิโมกข์ที่สงบ เป็นอรูปฌานเพราะก้าวล่วง**รูปาวจรฌาน**ด้วยนามกาย’ ภิกษุนั้นพึงทำศีลให้บริบูรณ์ หมั่นประกอบธรรมเครื่องสงบใจภายในตน ไม่เหินห่างจาก*

SAMPLE

ฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่าง...” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๖/๕๘, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

รูปาวจรธรรม : ธรรมที่ยังนับเนื่องในรูป,ธรรมที่ท่องเที่ยวไปในรูป,สิ่งที่เป็นไปในรูปธรรม, สภาวธรรมที่นับเนื่องในรูป, สภาวะที่เป็นรูป, ในธัมมนานัตตญาณนิทเทส(แสดงธัมมนานัตตญาณ) ได้ระบุถึงลักษณะการกำหนดพิจารณาธรรม ๔ ประภท คือ กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม และอปริยาปันนธรรม เป็นฝ่ายกุศลและอัพยากฤต, สำหรับการพิจารณารูปาวจรธรรมมีหลักการกำหนดว่า *“พระโยคาวจรกำหนด**รูปาวจรธรรม**เป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยากฤต อย่างไร คือ พระโยคาวจรกำหนดฌาน ๔ ของบุคคลผู้ยังอยู่ในโลกนี้ เป็นฝ่ายกุศล กำหนดฌาน ๔ ของบุคคลผู้เกิดในพรหมโลกเป็นฝ่ายอัพยากฤต พระโยคาวจร กำหนด**รูปาวจรธรรม** เป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยากฤตอย่างนี้...”* (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๗๓/๑๒๓)

รูปาวจรภูมิ : ภูมิที่ท่องเที่ยวไปในรูป, ชั้นที่ยังนับเนื่องในรูป, โลกที่เป็นอยู่ของพวกรูปพรหม, ชั้นที่พวกรูปพรหมอาศัยอยู่, ในภูมินานัตตญาณ(แสดงภูมินานัตตญาณ) ได้ระบุถึงภูมิ ๔ ชั้น คือ (๑)กามาวจรภูมิ - ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม (๒)รูปาวจรภูมิ – ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป (๓)อรูปาวจรภูมิ – ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป และ(๔)อปริยาปันนภูมิ – ชั้นที่ไม่นับเนื่องในภูมิ ๔ หมายถึงโลกุตตรภูมิ, สำหรับรูปาวจรภูมิ ท่านขยายความไว้ว่า *“**รูปาวจรภูมิ** เป็นอย่างไร คือ ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ผู้เกิดในรูปภูมิ หรือพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ นับเนื่องในภูมินี้ ในระหว่างนี้ คือเบื้องล่างกำหนดเอาพรหมโลกเป็นที่สุด (ชั้นพรหมปาริสัชชา) เบื้องบนกำหนดเอาพรหมชั้นอกนิฏฐภพเป็นที่สุด นี้ชื่อว่า**รูปาวจรภูมิ**”* (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๗๒/๑๒๒)

รูปาวจรสมาบัติ : สมาบัติของผู้มีรูปธรรมเป็นอารมณ์, สมาบัติในชั้นรูปฌาน, (สมาบัติ คือภาวะสงบประณีตซึ่งพึงเข้าถึง, สมาบัติที่กล่าวถึงบ่อยคือ ฌานสมาบัติ กล่าวคือ สมาบัติ ๘ ได้แก่ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔, ถ้าเพิ่มนิโรธสมาบัติต่อท้ายสมาบัติ นี้ รวมเรียกว่า อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙), ข้อแตกต่างของพระพุทธศาสนาจากลัทธิศาสนาอื่นคือมีการระบุถึงนิโรธสมาบัติที่เหนือชั้นฌานสมาบัติ ๘(รูปาวจรสมาบัติ ๔ และอรูปาวจรสมาบัติ ๔)ขึ้นไป ดังข้อความมีระบุไว้ในพระอภิธรรม ติกปุคคลบัญญัติว่า*“...บรรดาศาสดาเหล่านั้น ศาสดาที่บัญญัติการละกาม บัญญัติการละรูป และบัญญัติการละเวทนา ด้วยการบัญญัตินั้นพึงเห็นว่า เป็นศาสดาผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ...”*(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๐/๑๒๒,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๓๐/๑๘๒, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

SAMPLE

รูปิยปาติสูตร : พระสูตรว่าด้วยถาดรูปิยะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น แม้บุคคลผู้ไม่เคยพูดเท็จเพราะเหตุแห่งถาดรูปิยะ เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่อมสามารถพูดเท็จได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๘/๒๗๔)

รูปิยะ : เงินตราในสมัยครั้งพุทธกาล, สิ่งที่ใช้เป็นมาตราแลกเปลี่ยน, วัตถุที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนเป็นมูลค่าเพื่อซื้อขาย, ในรูปิยสิกขาบท(ว่าด้วยการรับรูปิยะ) ระบุว่า พระอุปนันทศากยบุตรเป็นต้นบัญญัติสิกขาบทที่ห้ามไม่ให้ภิกษุรับรูปิยะ และในรูปิยสังโวหารสิกขาบท(ว่าด้วยการแลกเปลี่ยนรูปิยะ) ระบุว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เป็นต้นบัญญัติห้ามแลกเปลี่ยนรูปิยะกัน, ในการปรับโทษเกี่ยวกับรูปิยะขึ้นอยู่ที่เจตนาเป็นสำคัญ โดยทั่วไปปรับเป็นนิสสัคคิยปาจิตตีย์(สิ่งที่ต้องสละคืน) แม้จะรับสิ่งที่ไม่ใช่รูปิยะ แต่ภิกษุเข้าใจหรือสงสัยว่าเป็นรูปิยะ ท่านปรับอาบัติทุกกฏ(ส่อเจตนาว่าอยากได้) (วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๘๒/๑๐๘,๒/๕๘๙/๑๑๓,วิ.อ.(ไทย)๒/๕๘๖/๒๕๑)

รูปีจอรูปีจอัตตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูปและไม่มีรูป พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูป และไม่มีรูป ไม่สลายไป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๔/๓๐๙) ; ดูประกอบในวาตสูตร สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๕๗/๒๖๖

รูปีอัตตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูป พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีขันธ์ ๕ ไม่สลายไป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๒/๓๐๗) ; ดูประกอบในวาตสูตร สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๕๗/๒๖๖

รูปูปาทานขันธ์ : อุปาทานขันธ์คือรูป, ขันธ์เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือรูป, ขันธ์เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานคือรูป,(รูป – รูป, อุปาทาน – ยึดมั่น ถือมั่น, ขนฺธ – ขันธ์ กอง กลุ่ม) รูปูปาทานขันธ์เป็นหนึ่งในอุปาทานขันธ์ ๕ ได้แก่ ๑. รูปูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) ๒. เวทนูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา) ๓. สัญญูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา) ๔. สังขารูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร) ๕. วิญญาณูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ), การยึดมั่นถือมั่นในขันธ์ ๕ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นความทุกข์ ในอริยสัจ ๔ จัดเป็นทุกขอริยสัจ ข้อแรก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๙/๓๒๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๐,ม.มู.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๘๐,ม.ม.(ไทย)๑๒/๑๓๒/๑๒๑,๑๒/๓๐๖/๓๓๘,สำ.ส.(ไทย)๑๔/๘๖/๙๖,๑๔/๙๙/๑๑๗,๑๔/๓๗๓/๔๒๑,๑๔/๔๓๑/๔๙๐)

เรณู, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเรณู, จอมราชันย์พระนามว่าเรณู, ราชาธิราชพระนามว่าเรณู, (จกฺก – ล้อ หมุน, วตฺติ – ไป แผ่ไป = ไปได้ทั่วจักรหรือทั่วประเทศ,

SAMPLE

แผ่ขยายอำนาจไปทั่วทวีปหรือทั่วประเทศ), ในเรณุปูชกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระเรณุปูชกเถระ) พระเรณุปูชกเถระได้เล่าถึงอดีตชาติของตนว่าเคยเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเรณุ ตามข้อความที่มีระบุไว้ว่า *"ในกัปที่ ๔๕ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเรณุ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก"*, เรณุปูชกเถราปทาน เป็นเรื่องที่ ๑๐ (เรื่องสุดท้าย) แห่งภิกขทายิวรรคที่ ๑๑ ในขุททกนิกาย อปทาน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๕/๒๕๙)

เรณุ, พระราชบุตร,โชติปาลมาณพ :พระราชกุมารพระนามว่าเรณุ, พระราชโอรสพระนามว่าเรณุ, พระราชบุตรพระนามว่าเรณุ, เจ้าชายเรณุ, ในมหาโควินทสูตร ระบุว่า พระราชบุตรพระนามว่าเรณุมีพระบิดาพระนามว่าทิสัมบดี (พระเจ้าทิสัมบดีมีปุโรหิตชื่อโควินทะ) มีสหายรัก ๗ คน คือโชติปาลมาณพ และกษัตริย์อีก ๖ พระองค์ เมื่อพระราชบิดาสวรรคต ได้ขึ้นครองราชย์แทน พระเจ้าเรณุทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่มีอำนาจแผ่ไปทั่วมหาปฐพี ทรงแบ่งราชสมบัติออกเป็น ๗ ส่วนแก่กษัตริย์ ๖ พระองค์ โดยพระองค์อยู่ตรงกลางรัฐทั้งหมด แต่ภายหลังได้สละราชสมบัติเสด็จออกผนวชตามอย่างมหาโควินทพราหมณ์(กรุงมิถิลาและวิเทหะ)(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๔/๒๓๘,๑๐/๓๐๖/๒๔๐,๑๐/๓๐๗/๒๔๑)

เรณุปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเรณุปูชกเถระ มีเนื้อความอธิบายสรุปไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายดอกกากะทิงบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๒/๒๕๙)

เรณุวดี, กรุง : เมืองชื่อเรณุวดี, นครชื่อเรณุวดี, เมืองหลวงชื่อเรณุวดี, ในราหุลเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระราหุลเถระ) พระราหุลเถระได้เล่าถึงอดีตชาติของตนว่าได้ปูลาดกระจกบนปราสาท ๗ ชั้นถวายพระปทุมุตตรพุทธเจ้าและได้รับการพยากรณ์ว่า ในกัปที่ ๒๑ (นับจากกัปนี้ไป) จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ครองทวีปทั้ง ๔ มีพระนามว่าวิมละ มีเมืองหลวงชื่อว่าเรณุวดี ดังข้อความระบุไว้ตอนหนึ่งว่า *"...มีกรุงนามว่า**เรณุวดี**ยาว ๓๐๐ โยชน์ สี่เหลี่ยมจัตุรัส..."*, ราหุลเถราปทานเป็นเรื่องที่ ๑๖ แห่งสีหาสนิยวรรคที่ ๒ ในขุททกนิกาย อปทาน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๕/๑๑๓)

เรวดี, นาง : หญิงชื่อเรวดี, สตรีชื่อเรวดี, (นาง ในความหมายภาษาไทยทั่วไป หมายถึงหญิงที่แต่งงานแล้ว), ในเรวดีวิมาน(ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่นันทิยะอุบาสกผู้เป็นสามีของนางเรวดี) ระบุว่า นางเรวดีเป็นหญิงที่ถูกยักษ์ที่เป็นบริวารของท้าวเวสวัณสองตนจับโยนลงไปในอุสสทนรกเพราะผลแห่งกรรมชั่วมีการด่าว่าสมณะและลวงสามีด้วยเรื่องไม่จริง เป็นต้น แม้นางจะบอกแก่พวกยักษ์ว่าเป็นภรรยาของนันทิยอุบาสกสมควรได้

SAMPLE

เสวยสุขในวิมานของสามี แต่ก็ไม่เป็นผล เพราะกรรมเป็นของเฉพาะตน ไม่สามารถรับหรือให้ผลแทนกันได้ ดังข้อความมีระบุไว้ตอนหนึ่งว่า *“จงลุกขึ้น **นางเรวดี**ผู้แสนจะชั่วช้า มีปกติไม่ให้ทานประตู(นรก)เปิดแล้ว พวกเราจะนำเจ้าไปโยนลงนรกอันเป็นสถานที่ทอดถอนใจของเหล่าสัตว์นรก...”*(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘๖๓/๑๐๑)

เรวตขทิรวนิยะ, ภิกษุ : ภิกษุชื่อเรวตขทิรวนิยะ, พระชื่อเรวตขทิรวนิยะ, พระเถระรูปนี้ได้เริ่มสั่งสมบุญบารมีในสมัยของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ในชาติปัจจุบัน(โคตมพุทธกาล) ท่านบังเกิดเป็นน้องชายของพระสารีบุตร เป็นน้องสุดท้อง ครอบครัวของท่านออกบวชกันทั้งหมดทั้งพี่ชายพี่สาว บรรลุพระอรหัตตั้งแต่เป็นสามเณร ชอบการอยู่ป่าเป็นวัตร ท่านจึงได้รับแต่งตั้งเป็นเอตทัคคะด้านอยู่ป่าเป็นวัตร ดังข้อความมีปรากฏในเอตทัคควรรค หมวดที่ ๒ ว่า ***“เรวตขทิรวนิยะ**เลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร...”* , พระเรวตขทิรวนิยะ มีชื่อเดิมว่าเรวตะ แต่ที่ได้ชื่อว่าเรวตขทิรวนิยะเพราะท่านชอบอาศัยอยู่ในป่าไม้ตะเคียน(ขทิระ = ต้นตะเคียน, วนิยะ = อยู่ป่า)เป็นคนละรูปกับพระกังขาเรวตะผู้เป็นเลิศด้านยินดีในฌาน) (ขุ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๐๓/๒๗)

เรวตเถรวัตถุ : เรื่องพระเรวตเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดในโลกนี้ละบุญและบาปทั้งสองได้ พ้นจากกิเลสเครื่องข้องได้ ไม่เศร้าโศก ปราศจากกิเลสดุจธุลี เป็นผู้บริสุทธิ์ เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑๒/๑๖๓)

เรวตพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้ามีพระนามว่าเรวตะ, พระบรมศาสดาพระนามว่าเรวตะ, ในขุททกนิกายพุทธวงศ์ ระบุว่า พระเรวตพุทธเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๕ ต่อจากพระสุมนพุทธเจ้า หลังจากพระเรวตพุทธเจ้า คือพระโสภิตพุทธเจ้า (พระสมณโคดมพุทธเจ้าในกัปนี้เป็นองค์ที่ ๒๕), ในเรวตพุทธวงศ์ระบุว่า พระเรวตพุทธเจ้ามีพระวรกาย ๘๐ ศอก อัครสาวกมีชื่อว่าพระวรุณเถระและพระพรหมเทพเถระ อุปัฏฐากมีชื่อว่าพระสัมภวเถระ อัครสาวิกา มีชื่อว่าพระภัททาเถรีและพระสุภัททาเถรี ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าใต้ต้นกากะทิง ...ฯลฯ... (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๒๙/๖๑๘)

เรวตพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระเรวตพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า นับถอยหลังจากกัปนี้ ๒ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระเรวตพุทธเจ้า ประสูติในกรุงสุธัญญกะ พระชนกพระนามว่าพระเจ้าวิปุละ พระชนนีพระนามว่าพระนางวิปุลา พระมเหสีพระนามว่าสุทัสสนา พระโอรสพระนามว่าวรุณะ ทรงครองฆราวาสอยู่ ๖,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงออกบวชด้วยราชพาหนะคือรถ บำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ เดือน จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นกากะทิง การบรรลุธรรมมี ๓ ครั้ง ผู้ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ จะคำนวณนับไม่ได้เลย ในกาลเมื่อพระมุนีพระนามว่าเรวตะ ทรงแนะนำพระ

SAMPLE

เจ้าอรินทมะ เทวดาและมนุษย์จำนวน ๑,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม ครั้งที่ ๒ พระผู้องอาจกว่านรชนเสด็จออกจากนิโรธสมาบัติในวันที่ ๗ ทรงแนะนำเทวดาและมนุษย์ในอรหัตตผลจำนวน ๑๐๐ โกฏิ มีการประชุมพระขีณาสพ ผู้ปราศจากมลทิน หลุดพ้นดี คงที่ ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มีพระขีณาสพมาประชุมกันมากจนเกินกว่าที่จะนับ ครั้งที่ ๒ มีพระขีณาสพจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน ในกาลเมื่อพระองค์ไม่มีใครเสมอด้วยพระปัญญาของพระองค์ ทรงประกาศพระธรรมจักรแล้ว ทรงพระประชวรจวนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ครั้งที่ ๓ มีพระขีณาสพที่มาเข้าเฝ้าพระมุนี เพื่อทูลถามพระอาการประชวรของพระองค์ ครั้งนั้นมีเทวดาและมนุษย์จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน พระวรุณเถระและพระพรหมเทพเถระเป็นคู่อัครสาวก พระสัมภวเถระเป็นพุทธ อุปัฏฐาก พระภัททเถรีและพระสุภัททเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา วรุณอุบาสกและสรภอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก ปาลาอุบาสิกาและอุปปาลาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๖๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น ทรงแสดงพุทธพลังแล้ว ประกาศอมตธรรมในโลก ไม่ทรงมีอุปาทานเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เพราะสิ้นความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นผู้เลิศมีพระรัศมีดังทอง พระธรรมก็ไม่มีอะไรเหมือนทุกอย่างล้วนอันตรธานไปหมดแล้ว สังขารทั้งปวงเป็นสภาพว่างเปล่าหนอ พระองค์ผู้มีพระยศ ผู้เป็นมหามุนีเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๑๓)

เรวตะ, พระ, ภิกษุ : พระชื่อเรวตะ, ภิกษุชื่อเรวตะ, พระเถระชื่อเรวตะ, ในพุทธประวัติ มีพระเถระที่ชื่อเรวตะมีชื่อเสียงอยู่ ๒ รูป คือ (๑)พระกังขาเรวตะ เป็นเลิศทางด้านผู้ยินดีในฌาน ชื่อเดิมของท่านคือ เรวตะ แต่ท่านชอบสงสัยในกัปปิยวัตถุที่ได้มาว่าเหมาะสมกับสมณะบริโภคหรือไม่ พิจารณาก่อนแล้วจึงใช้สอย จึงได้ชื่อว่ากังขาเรวตะ(กังขา แปลว่า สงสัย) และ(๒)พระเรวตขทิรวนิยะ เป็นเลิศทางด้านผู้อยู่ป่าเป็นวัตร, ท่านเป็นน้องคนสุดท้องของพระสารีบุตร ได้บรรลุพระอรหัตผลตอนเป็นสามเณรชอบอยู่จำวัดที่ป่าไม้ตะเคียน จึงได้ชื่อว่า พระเรวตขทิรวนิยะ(ขทิร แปลว่า ไม้ตะเคียน, วนิย แปลว่า อยู่ป่า), ในพุทธวงศ์ยังระบุว่ามีพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ เป็นองค์ที่ ๕ ตามที่มีปรากฏ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๒/๓๖๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๔/๑๘๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๒/๑๗/๔๓๙,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕/๑๗๗,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๓๑/๖๙,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๗๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๒/๒๙๔,วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๙๒/๓๕๖,ขุ.ม.(ไทย)๕/๓๗๗/๒๕๓, ๔๖๙/๓๖๔, ขุ.จู.(ไทย)๖/๓๓/๖๕,ขุ.จู.(ไทย)๗/๔๕๑/๔๐๒, ๗/๔๕๑/๔๐๓, ๗/๔๕๒/๔๐๓, ๗/๔๕๒/๔๐๔)

SAMPLE

เรวตะ, พระพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ, พระบรมศาสดาพระนามว่าเรวตะ, ในเอกัญชลิยเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระเอกัญชลิยเถระ) ท่านได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า ได้เริ่มสั่งสมบุญบารมีในสมัยของพระเรวตพุทธเจ้า, ตามเนื้อหาที่ปรากฏในพุทธวงศ์ระบุว่า พระเรวตพุทธเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๕ ต่อจากพระสุมนพุทธเจ้า หลังจากพระเรวตพุทธเจ้า คือพระโสภิตพุทธเจ้า (พระสมณโคดมพุทธเจ้าในกัปนี้เป็นองค์ที่ ๒๕), ในเรวตพุทธวงศ์ระบุว่า พระเรวตพุทธเจ้ามีพระวรกาย ๘๐ ศอก อัครสาวกมีชื่อว่าพระวรุณเถระและพระพรหมเทพเถระ อุปัฏฐากมีชื่อว่าพระสัมภวเถระ อัครสาวิกา มีชื่อว่าพระภัททาเถรีและพระสุภัททาเถรี ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าใต้ต้นกากะทิง ...ฯลฯ... , (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๓/๕๓๑,ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑/๖๑๓,๓๓/๑/๖๑๘,๓๓/๔/๖๑๓,๓๓/๕/๗๒๑,๓๓/๖/๖๑๓,๓๓/๑๐/๖๑๔)

เรวตะ, พราหมณ์ : บุตรของพราหมณ์ชื่อเรวตะ,บุตรพราหมณ์ผู้ได้รับการตั้งชื่อว่าเรวตะ, ชายวรรณะพราหมณ์มีชื่อว่าเรวตะ,ในขทิรวนิยเรวตเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระขทิรวนิยเรวตเถระ) พระเถระได้เล่าถึงอดีตชาติของท่านว่า ได้เริ่มสั่งสมบุญบารมีในสมัยของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า เกิดเป็นนายเรือถวายความสะดวกใช้เรือของตนเป็นพาหนะนำพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกข้ามฟาก หลังจากนั้น ได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีตลอด และได้รับพุทธพยากรณ์ว่า ในสมัยพระสมณโคดมพุทธเจ้า จักบังเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อว่าเรวตะ ตามข้อความที่มีปรากฏว่า *“นายเรือผู้นี้จุติจากสวรรค์ชั้นไตรทิพย์แล้วจักไปเกิดเป็นมนุษย์ เป็นบุตรของพราหมณ์มีนามว่า**เรวตะ** ตามโคตร ...”*(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๓๗/๙๗)

เรวตีเปตวัตถุ : เรื่องนางเรวดีเปรต เป็นเรื่องเดียวกับเรวตี-วิมานในวิมานวัตถุ มหารถวรรคเรื่องที่ ๒ ซึ่งว่าด้วยวิมานของนันทิยอุบาสกสามีของนางเรวดี เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีของนันทิยอุบาสกและกรรมชั่วของนางเรวดี (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๑๔/๒๘๔)

เรวตีวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่นันทิยอุบาสกผู้เป็นสามีของนางเรวดี เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่นันทิยอุบาสกผู้เป็นสามีของนางเรวดี เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้ให้ทานตามประสงค์ของผู้รับทาน ต่างกับนางเรวดีผู้ตระหนี่ไม่เคยให้ทานจึงไปทนทุกข์ทรมานในอุสสทนรก (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๖๑/๑๐๑)

เรวัตตะ, พระ : พระมีชื่อว่าเรวัตตะ, พระเถระชื่อเรวัตตะ, พระสาวกชื่อเรวัตตะ, กุลบุตรชื่อเรวัตตะ, (พระเรวัตตะ ในที่อื่นๆ ปรากฏชื่อว่า “เรวตะ”), ในนพกปานสูตร(ว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้านนพกปานะ) ระบุว่า พระเรวตะเป็นหนึ่งของผู้ชื่อเสียงในสมัยนั้นที่ออกบวชในพระพุทธศาสนา ตามข้อความที่มีปรากฏว่า *“กุลบุตรผู้มีชื่อเสียงจำนวนมาก คือ ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระภัททิยะ ท่านพระกิมพิละ ท่านพระภัคคุ ท่านพระโกณ*

SAMPLE

ฑัญญะ ท่านพระเรวตะ ท่านพระอานนท์ และกุลบุตรที่มีชื่อเสียงอื่น ๆ มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตอุทิศพระผู้มีพระภาค..." (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๖/๑๘๖)

เรียกขวัญ, พิธี : พิธีปลอบขวัญ, พิธีกรรมที่ทำขึ้นเพื่อสร้างขวัญกำลังใจ, ธรรมเนียมปฏิบัติเพื่อเชิญขวัญให้มาอยู่กับเนื้อกับตัวโดยมีหมอขวัญเป็นผู้นำทำพิธี, ในพรหมชาลสูตร ตอนว่าด้วยมหาศีล ระบุถึงพระปฏิปทาข้อหนึ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงกระทำเพื่อเลี้ยงชีพของพระองค์ก็คือ "พิธีเรียกขวัญ" ตามข้อความที่มีปรากฏยืนยันว่า *"พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์ เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์ ร่ายมนตร์ทำให้ลิ้นแข็ง ทำให้คางแข็ง ทำให้มือสั่น ทำให้คางสั่น ทำให้หูอื้อ เป็นหมอดูลูกแก้ว ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำเทวาลัยเป็นคนทรง บวงสรวงดวงอาทิตย์และท้าวมหาพรหม ร่ายมนตร์ฟ่นไฟ ทำ**พิธีเรียกขวัญ**(ข้อ ๖)..."* (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖/๑๐,๙/๒๑๐/๗๑)

เรือนโพธิ์ : สถานที่ตรัสรู้, สถานประทับอาศัยในการตรัสรู้(โพธิฆร), ต้นโพธิ์, เรือนต้นโพธิ์,(โพธิฆร แปลตามศัพท์ว่า เรือนโพธิ์ เทียบเคียงศัพท์อื่น ๆ เช่น สูจิฆร แปลว่า กล่องเข็ม, สูติฆร แปลว่า ห้องคลอด), ในโพธิฆรการกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระโพธิฆรการกเถระ) พระเถระได้เล่าถึงอดีตชาติของท่านว่า ได้สั่งสมบุญบารมีโดยการถวายเรือนโพธิ์แด่พระสิทธัตถพุทธเจ้า(อาจหมายถึงการทำความสะอาดบริเวณต้นโพธิ์ด้วย)หลังจากนั้นได้เกิดในสุคติภูมิมาโดยตลอดจนมาถึงสมัยพระสมณโคดมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ตามข้อความที่ท่านกล่าวถึงตอนหนึ่ง *"ในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป)ข้าพเจ้าได้ใช้ให้คนทำ**เรือนโพธิ์**ไว้จึงไม่รู้จักทุคติเลยนี้เป็นผลแห่งการถวาย**เรือนโพธิ์**..."*(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๙/๘๗,๓๓/๗๕/๘๘,๓๓/๗๗/๘๘)

เรือนไฟ : กระจุกตะเกียงหรือโคมขนาดของไฟในตะเกียงหรือโคม, ครัวสำหรับหุงต้มอาหาร, โรงพิธีสำหรับบูชาไฟ, เรือนไฟ(อคฺยาคาร, ชนฺตาฆร) ในสมัยพุทธกาลถือเป็นสิ่งจำเป็น ใช้สำหรับเป็นห้องร้อนในการอบตัวก็ได้ ใช้เพื่อเป็นห้องเรือนไฟเพื่อบูชาไฟก็ได้, ใช้เพื่อเป็นที่อาบน้ำในเรือนไฟก็ได้ ดังนั้น ผู้มีใจศรัทธามักจะสร้างเรือนไฟเป็นทานถวายแด่พระสงฆ์เพื่อเป็นการสั่งสมบุญบารมี ดังที่พระอุบาลีเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของตนได้เคยสร้างเรือนไฟถวายพระสงฆ์เป็นผลานิสงส์ให้ได้มาบังเกิดในสมัยพระโคดมพุทธเจ้าตอนหนึ่งว่า *"...ข้าพเจ้าได้สร้าง**เรือนไฟ** โรงไฟ โรงน้ำ และ*

SAMPLE

ห้องอาบน้ำ ถวายแด่หมู่ภิกษุ...” (ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๐/๑๐๒,๒๘๑/๑๐๓, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๑/๒๔๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๖๓/๗๑,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

เรือนยอด : อาคารที่มีหลังคาแหลมหรือยอดสูง(กูฏาคาร), อาคารที่มีหลังคาเป็นเครื่องยอดแบบต่าง ๆ เช่น แบบมณฑป แบบยอดปรางค์ แบบยอดปราสาท แบบยอดมงกุฎ แบบยอดเจดีย์ (ใช้แก่อาคารที่ใช้ในกิจเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์และศาสนา), เรือนยอดมักจะถูกสร้างขึ้นและประดับตบแต่งให้สวยงามเพื่อแสดงออกถึงความมีเกียรติหรือเพื่อบูชายกย่อง, ในมหาสุทัสสนสูตร ได้กล่าวถึงธรรมปราสาทมีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ ยอด(ประดับ) แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ(๑) เรือนยอดทอง (๒) เรือนยอดเงิน (๓) เรือนยอดแก้วไพฑูรย์ (๔) เรือนยอดแก้วผลึก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๖/๑๙๑,๑๐/๒๖๓/๑๙๕,๑๐/๒๖๖/๑๙๗,๑๐/๒๖๗/๑๙๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๔/๑๕๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๒/๒๘๗, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๔/๑๒๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๓๕/๑๘๙,๒๐/๑๑๐/๓๕๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

เรือนยอดมหาวิยูหะ : เรือนยอดชื่อมหาวิยูหะ, อาคารยอดแหลมมีชื่อว่ามหาวิยูหะ, ปราสาทยอดแหลมชื่อมหาวิยูหะ, ในมหาสุทัสสนสูตร(ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหาสุทัสสนะ) ระบุว่า เรือนยอดมหาวิยูหะเป็นเรือนยอดของพระเจ้ามหาสุทัสสนะจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ พรั่งพร้อมด้วยสมบัติและเครื่องประดับตกแต่งอำนวยความสะดวกมากมาย ใกล้เรือนยอดมหาวิยูหะ ทรงรับสั่งให้สร้างสวนตาลทองคำไว้เพื่อพักผ่อนอิริยาบถในตอนกลางวัน, ในอรรถกถา ท่านขยายความว่า มหาวิยูหะ เป็นชื่อของเรือนยอดหลังใหญ่ที่ทำด้วยเงิน,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๗/๑๙๑,๑๐/๒๖๐/๑๙๓,๑๐/๒๖๑/๑๙๔,๑๐/๒๖๒/๑๙๔, (ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๖๐/๒๔๓)

เรือนโล้น : เรือนที่ไม่มีหลังคามุงบัง, เรือนเปิดโล่ง, เรือนไม่มีที่มุงบัง, เรือนโล้น เป็นหนึ่งในเสนาสนะ ๕ ชนิดที่ทรงอนุญาต ตามพระพุทธดำรัสที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายในเสนาสนขันธกะ ปฐมภาณวารว่า *“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท* ***เรือนโล้น*** *ถ้ำ”,* คำว่า หัมมิยะ เรือนโล้น ได้แก่ ปราสาทหลังคาโล้น มีเรือนยอดตั้งอยู่ที่ดาดฟ้า มีชานชมแสงจันทร์ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๗๗/๑๓,วิ.จู.(ไทย)๗/๒๙๔/๙๐, ๗/๓๒๙/๑๕๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๖๒/๗๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕/๓๘๗, วิ.อ.๒/๔๘๒-๗/๑๕๙, วิ.อ. ๓/๒๙๔/๓๑๙, สารตฺถ.ฏีกา ๓/๗๑-๗๓/๒๘๕, วิมติ.ฏีกา ๒/๗๑-๗๓/๑๓๕)

เรือนว่าง : เรือนเปล่า(สุญญาคาร), เรือนไม่มีคนอยู่, ที่อยู่อันสงัด, ที่โดดเดี่ยว, ในมหาโควินทสูตร(ว่าด้วยมหาโควินทพราหมณ์) ตอนกาสนทนากับพระพรหม ได้ระบุถึงเรือนว่างหมายถึงที่ที่สงัด คือเสนาสนะ ๗ อย่าง ได้แก่ (๑) ภูเขา (๒) ซอกเขา(๓) ถ้ำ (๔) ป่า

SAMPLE

ช้า (๕) ป่าชัฏ (๖) ที่แจ้ง (๗) ลอมฟาง, เรือนว่าง เป็นสถานที่เหมาะสำหรับการบำเพ็ญธรรม พระพุทธเจ้ามักจะทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายไปสู่ป่า โคนไม้ หรือเรือนว่างเพื่อทำสมาธิ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๔/๓๐๒, ๑๐/๓๒๐/๒๔๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๓/๓๖,๑๑/๗๕/๕๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๐๗/๑๐๒,๑๒/๒๑๕/๒๒๕,๑๒/๔๕๙/๔๙๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๑/๑๓๑,๑๓/๒๒๙/๒๗๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๙/๗๕)

แร้ง : นกแร้ง, อีแร้ง, นกชนิดหนึ่งรูปคล้ายเหยี่ยว แต่โตกว่า กินสัตว์ที่ตายแล้วเป็นอาหาร, ชื่อนกในวงศ์ เป็นนกที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในจำพวกเหยี่ยวแร้ง ปีกกว้าง หางสั้น หัวเล็ก ลำคอไม่มีขน กินซากสัตว์ มีหลายชนิด เช่นแร้งดำหิมาลัย พญาแร้ง แร้งสีน้ำตาล แร้งเทาหลังขาว, ในสมัยพุทธกาล ร่างของผู้เสียชีวิตมักจะถูกนำไปทิ้งที่ป่าช้า ผ่านไปหลายวันก็เป็นศพขึ้นอืด เขียวคล้ำ ถูกสัตว์ต่างๆมีแร้งเป็นต้นทึ้งกินเป็นอาหาร ภิกษุผู้ปฏิบัติอสุภกรรมฐานมักจะเข้าไปที่ป่าช้าเพื่อพิจารณาสังขารและฝึกจิตใจให้เข้มแข็ง (ม.มู,(ไทย)๑๒/๑๑๒/๑๐๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๒๐๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒, ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๔๕๖/๒๕๒,๒๘/๑๓๐๕/๓๘๔,๒๘/๒๐๖๖/๕๐๕,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๙๑/๔๐๖,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทย-ไทย อ.เปลื้อง ณ นคร)

แร้งมิคาโลปะ : นกแร้งชื่อมิคาโลปะ, อีแร้งชื่อมิคาโลปะ, ลูกแร้งชื่อมิคาโลปะ, ในมิคาโลปชาดก(ว่าด้วยนกแร้งชื่อมิคาโลปะ) ระบุว่า นกแร้งมิคาโลปะ เป็นลูกของพญาแร้งโพธิสัตว์ชื่ออปรัณณะ เป็นลูกแร้งที่ดื้อรั้นไม่เชื่อฟังคำของพญาแร้งผู้บิดาที่ตักเตือนไม่ให้บินสูงเกินไป จึงถูกลมเวรัมภา(ลมกรด)พัดใส่ ถึงแก่ความพินาศทั้งตนเองและนกที่เป็นบริวาร เพราะเหตุที่ไม่เชื่อฟังคำสอนของท่านผู้รู้มีประสบการณ์มาก่อน(ขุ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๓๗/๒๓๔)

แร่เงิน : ชื่อแร่ธาตุลำดับที่ ๔๗ Ag เป็นสัญลักษณ์ของแร่ธาตุนี้ สีขาวเป็นมัน เนื้อแน่นไม่มีสนิม, ธาตุเงิน, เหรียญเงิน, เครื่องเงิน, แร่เงินเป็นโลหะแจ่มใสสีขาวเงิน เป็นแร่ยุคโบราณมีมาพร้อมกับกำเนิดมนุษย์, ในชรูทปานชาดก(ว่าด้วยขุดบ่อน้ำเก่า) กล่าวถึงการขุดบ่อน้ำเก่าของพวกพ่อค้า เจอทรัพยากรธรรมชาติจำพวกแร่เป็นจำนวนมาก (หนึ่งในจำนวนนั้นคือ แร่เงิน) แต่ยังไม่พอใจฝืนขุดลึกลงไปเกินความจำเป็น จึงถูกพญานาคเจ้าของพื้นที่พ่นพิษใส่ถึงแก่ความตาย ดังข้อความที่มีระบุไว้ตอนหนึ่งว่า *“พ่อค้าทั้งหลายที่มีความต้องการน้ำ พากันขุดบ่อน้ำเก่าอยู่ ได้แร่เหล็ก แร่ทองแดง แร่ดีบุก แร่ตะกั่ว* ***แร่เงิน*** *แร่ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์เป็นจำนวนมาก...”*(ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๖/๑๒๓, พจนานุกรมไทย-ไทย อ.เปลื้อง ณ นคร)

SAMPLE

แรด : ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมขนาดใหญ่ในวงศ์ Rhinocerotidae เป็นสัตว์กีบคี่ มี ๓ นิ้ว ขาสั้น ตาเล็ก หูตั้ง ประสาทรับฟังเสียงและดมกลิ่นดีมากหนังหนา มีทั้งชนิดนอเดียวและ ๒ นอ กินพืช นอนปลัก ในประเทศไทยมี ๒ ชนิด คือ แรดนอเดียว ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า แรด (น. ชื่อปลาน้ำจืดชนิด (ปาก) ก. ดัดจริต, ในสมัยพุทธกาล บริเวณพื้นที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์นานาชนิด อย่างเช่นที่กล่าวไว้ในเวสสันดรชาดกตอนมหาวนวัณณนา(พรรณนากัณฑ์มหาพน-ป่าใหญ่) ตอนหนึ่งว่า “ณ ที่ใกล้สระนั้นมีกวาง กระทิง หมี วัวป่า แรด หมู พังพอน และงูเห่า เป็นจำนวนมาก...” (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๖๗/๑๒๙,๒๘/๑๔๑๒/๔๐๓,,๒๘/๑๗๓๖/๔๕๙,๒๘/๒๐๖๔/๕๐๔, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๕๓๖/๑๓๔, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

แร่ดีบุก : ธาตุลำดับที่ ๕๐ สัญลักษณ์ Sn เป็นโลหะ ลักษณะเป็นของแข็งสีขาวคล้ายโลหะเงิน เนื้ออ่อน หลอมละลายที่ ๒๓๑.๙๐ซ. มี ๓ อัญรูป คือ ดีบุกสีเทา ดีบุกสีขาว และดีบุกรอมบิก ใช้ประโยชน์ฉาบผิวเหล็กเพื่อกันไม่ให้เป็นสนิม ใช้ทำโลหะเจือ แผ่นดีบุกบาง ๆ ใช้สำหรับห่อของเพื่อกันชื้น. (ป. ติปุ), ในชรูทปานชาดก(ว่าด้วยขุดบ่อน้ำเก่า) กล่าวถึงการขุดบ่อน้ำเก่าของพวกพ่อค้า เจอทรัพยากรธรรมชาติจำพวกแร่เป็นจำนวนมาก (หนึ่งในจำนวนนั้นคือ แร่ดีบุก) แต่ยังไม่พอใจฝืนขุดลึกลงไปเกินความจำเป็น จึงถูกพญานาคเจ้าของพื้นที่พ่นพิษใส่ถึงแก่ความตาย ดังข้อความที่มีระบุไว้ตอนหนึ่งว่า *“พ่อค้าทั้งหลายที่มีความต้องการน้ำ พากันขุดบ่อน้ำเก่าอยู่ ได้แร่เหล็ก แร่ทองแดง **แร่ดีบุก** แร่ตะกั่ว แร่เงิน แร่ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์เป็นจำนวนมาก ...”* (ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๖/๑๒๓,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

แร่ตะกั่ว : แร่จำพวกโลหะ มีลักษณะอ่อน ละลายตัวง่าย มีหลายชนิดด้วยกัน ได้แก่ ตะกั่วเกรียบ คือ ตะกั่วกรอบ ตะกั่วนม คือ ตะกั่วอ่อน (โบ) ดีบุก เช่น ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า (วิทยา) ธาตุลำดับที่ ๘๒ สัญลักษณ์ Pb เป็นโลหะสีขาวแกมน้ำเงิน ลักษณะเป็นของแข็งเนื้ออ่อน หลอมละลายที่ ๓๒๗.๔?ซ. ใช้ประโยชน์ผสมกับโลหะอื่นให้เป็นโลหะเจือสารประกอบของตะกั่วใช้ในอุตสาหกรรมสีทาตะกั่วและสารประกอบของตะกั่วเป็นพิษต่อร่างกาย. (อ. lead), ในชรูทปานชาดก(ว่าด้วยขุดบ่อน้ำเก่า) กล่าวถึงการขุดบ่อน้ำเก่าของพวกพ่อค้า เจอทรัพยากรธรรมชาติจำพวกแร่เป็นจำนวนมาก (หนึ่งในจำนวนนั้นคือ แร่ตะกั่ว) แต่ยังไม่พอใจฝืนขุดลึกลงไปเกินความจำเป็น จึงถูกพญานาคเจ้าของพื้นที่พ่นพิษใส่ถึงแก่ความตาย ดังข้อความที่มีระบุไว้ตอนหนึ่งว่า *“พ่อค้าทั้งหลายที่มีความต้องการน้ำ พากันขุดบ่อน้ำเก่าอยู่ ได้แร่เหล็ก แร่ทองแดง แร่ดีบุก **แร่ตะกั่ว** แร่เงิน แร่ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์เป็นจำนวนมาก...”* (ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๖/๑๒๓, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

SAMPLE

แร่ทอง : ธาตุแท้ชนิดหนึ่งเนื้อแน่นมาก สีเหลืองสุกปลั่ง เป็นโลหะมีค่า เช่น บ่อทอง เหรียญทอง ทองแท่ง ทองลิ่ม เรียกเต็มว่า ทองคำ เรียกสิ่งที่ทำด้วยทองเหลืองว่า ทอง ก็มี เช่น กระทะทอง หม้อทอง โดยปริยายหมายถึงสีเหลือง ๆ อย่างสีทอง เช่น เนื้อทอง ผมทอง แสงทอง ใช้ประกอบสิ่งต่าง ๆ บางอย่างโดยอนุโลมตามลักษณะสีเป็นชื่อเรียกเฉพาะ เช่น ขนมทอง คือขนมชนิดหนึ่ง รูปวงกลม มีน้ำตาลหยอดข้างบน ปลาทอง คือปลาชนิดหนึ่ง ตัวสีเหลืองหรือแดงส้ม.น. ชื่อพรรณไม้ ๒ ชนิดในสกุล น. ชื่อเพลงไทยทำนองหนึ่ง เรียกว่า เพลงทอง และมีชนิดย่อยว่าทองย่อน ทองย้อย, ในชรูทปานชาดก(ว่าด้วยขุดบ่อน้ำเก่า) กล่าวถึงการขุดบ่อน้ำเก่าของพวกพ่อค้า เจอทรัพยากรธรรมชาติจำพวกแร่เป็นจำนวนมาก (หนึ่งในจำนวนนั้นคือ แร่ทอง) แต่ยังไม่พอใจฝืนขุดลึกลงไปเกินความจำเป็น จึงถูกพญานาคเจ้าของพื้นที่พ่นพิษใส่ถึงแก่ความตาย ดังข้อความที่มีระบุไว้ตอนหนึ่งว่า*“ฟอค้าทั้งหลายที่มีความต้องการน้ำ พากันขุดบ่อน้ำเก่าอยู่ ได้แร่เหล็ก แร่ทองแดง แร่ดีบุก แร่ตะกั่ว แร่เงิน* ***แร่ทอง*** *แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์เป็นจำนวนมาก...”*(ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๖/๑๒๓, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

แร่ทองแดง : ธาตุลำดับที่ ๒๙ สัญลักษณ์ Cu เป็นโลหะ ลักษณะเป็นของแข็งสีแดง หลอมละลายที่ ๑๐๘๓?ซ. เนื้ออ่อนบุให้เป็นแผ่นบางและรีดเป็นเส้นลวดได้ง่าย เป็นตัวนำความร้อนและไฟฟ้าได้ดี. เป็นโลหะ ลักษณะเป็นของแข็งสีแดง เนื้ออ่อนบุให้เป็นแผ่นบางและรีดเป็นเส้นลวดได้ง่าย เป็นตัวนำความร้อนและไฟฟ้าได้ดี

2. ชื่อจิ้งหรีดชนิด Gryllus testaceus ในวงศ์ Gryllidae ตัวยาวประมาณ ๒.๘ เซนติเมตร อกกว้างประมาณ ๘ มิลลิเมตร โดยทั่วไปสีน้ำตาลทั้งตัว โดยเฉพาะด้านล่างของหัว อก ท้อง และขาส่วนทางด้านหลังสีน้ำตาลอมแดง ลายปีกเป็นเส้นสีน้ำตาลยาวเกือบตลอด, ในชรูทปานชาดก(ว่าด้วยขุดบ่อน้ำเก่า) กล่าวถึงการขุดบ่อน้ำเก่าของพวกพ่อค้า เจอทรัพยากรธรรมชาติจำพวกแร่เป็นจำนวนมาก (หนึ่งในจำนวนนั้นคือ แร่ทองแดง) แต่ยังไม่พอใจฝืนขุดลึกลงไปเกินความจำเป็น จึงถูกพญานาคเจ้าของพื้นที่พ่นพิษใส่ถึงแก่ความตาย ดังข้อความที่มีระบุไว้ตอนหนึ่งว่า *“ฟอค้าทั้งหลายที่มีความต้องการน้ำ พากันขุดบ่อน้ำเก่าอยู่ ได้แร่เหล็ก* ***แร่ทองแดง*** *แร่ดีบุก แร่ตะกั่ว แร่เงิน แร่ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์เป็นจำนวนมาก...”*(ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๖/๑๒๓, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

แร่เหล็ก : ธาตุลำดับที่ ๒๖ สัญลักษณ์ Fe เป็นโลหะลักษณะเป็นของแข็งสีขาวเป็นเงาคล้ายเงิน หลอมละลายที่ ๑๕๓๖?ซ. ใช้ประโยชน์ได้มากมาย เช่น ทำเหล็กหล่อ เหล็กพืด เหล็กกล้า. (อ. iron). ว. แข็งแกร่ง เช่น บุรุษเหล็ก, ในชรูทปานชาดก(ว่าด้วยขุดบ่อ

SAMPLE

น้ำเก่า) กล่าวถึงการขุดบ่อน้ำเก่าของพวกพ่อค้า เจอทรัพยากรธรรมชาติจำพวกแร่เป็นจำนวนมาก (หนึ่งในจำนวนนั้นคือ แร่เหล็ก) แต่ยังไม่พอใจฝืนขุดลึกลงไปเกินความจำเป็น จึงถูกพญานาคเจ้าของพื้นที่พ่นพิษใส่ถึงแก่ความตาย ดังข้อความที่มีระบุไว้ตอนหนึ่งว่า *"พ่อค้าทั้งหลายที่มีความต้องการน้ำ พากันขุดบ่อน้ำเก่าอยู่ ได้**แร่เหล็ก** แร่ทองแดง แร่ดีบุก แร่ตะกั่ว แร่เงิน แร่ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์เป็นจำนวนมาก..."* (ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๑๖/๑๒๓, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรคกลาก : ชื่อโรคผิวหนังอย่างหนึ่ง มีหลายชนิด เกิดจากเชื้อราขึ้นเป็นวง มีอาการคัน ขี้กลาก ก็ว่า (ราชา) โรคดวงเดือน, ในปภังกรเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระปภังกรเถระ) ในสกิงสัมมัชชกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระสกิงสัมมัชชกเถระ) และในโพธิสัมมัชชกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระโพธิสัมมัชชกเถระ) พระเถระทั้งหลายได้เล่าถึงอดีตชาติของพวกตนว่าด้วยอานิสงส์ผลบุญที่ทำมาดี ทำให้ท่านไม่เป็นโรคร้ายหรือโรคน่ารังเกียจต่างๆ มีโรคกลาก เป็นต้น ดังที่พระสกิงสัมมัชชกเถระกล่าวถึงตอนหนึ่งว่า *"ข้าพเจ้าไม่มีโรคเรื้อน ฝี โรคกลาก โรคลมบ้าหมู คุดทะราด หิดเปื่อย และหิดด้าน นี้เป็นผลแห่งการกวาด..."*(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๕/๕๐๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗/๓๒,๓๓/๕๖/๒๒๕,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรคความหิว : โรคไม่มีกิน(อนสน), โรคอดอาหาร, โรคหิวโหย, โรคที่มีสาเหตุมาจากความหิว, ในพราหมณธัมมิกสูตร(ว่าด้วยธรรมของพราหมณ์ที่แท้จริง) ได้ระบุถึงโรคร้ายในสมัยก่อนมีเพียง ๓ ชนิดเท่านั้น แต่เพราะมีการเบียดเบียนทำร้ายกัน จึงทำให้มีโรคร้ายอื่นๆ ตามมา ดังข้อความที่มีปรากฏว่า *"แต่ก่อนนั้นมีโรคร้ายอยู่เพียง ๓ ชนิด คือ โรคความอยาก **โรคความหิว** และโรคชรา แต่เพราะการทำร้ายเบียดเบียนปศุสัตว์ จึงทำให้แพร่โรคร้ายเพิ่มขึ้นถึง ๙๘ ชนิด..."*, (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๑๔/๕๗๒)

โรคความอยาก :โรคความปรารถนา, โรคความต้องการ, โรคความทะยานอยาก, โรคความประสงค์, โรคความใคร่อยากได้, โรคความอยาก(อิจฉา) ในอรรถกถาท่านขยายความว่าได้แก่ตัณหาคือความปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง, ในพราหมณธัมมิกสูตร(ว่าด้วยธรรมของพราหมณ์ที่แท้จริง) ได้ระบุถึงโรคร้ายในสมัยก่อน มีเพียง ๓ ชนิดเท่านั้น แต่เพราะมีการเบียดเบียนทำร้ายกัน จึงทำให้มีโรคร้ายอื่นๆ ตามมา ดังข้อความที่มีปรากฏว่า *"แต่ก่อนนั้นมีโรคร้ายอยู่เพียง ๓ ชนิด คือ โรคความอยาก **โรคความหิว** และโรคชรา แต่เพราะการทำร้ายเบียดเบียนปศุสัตว์ จึงทำให้แพร่โรคร้ายเพิ่มขึ้นถึง ๙๘ ชนิด..."*, (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๑๔/๕๗๒, ขุ.สุ.อ.(ไทย)๒/๓๑๔/๑๖๑)

โรคคุดทะราด : ชื่อโรคติดต่อชนิดหนึ่ง เป็นแผลเรื้อรัง บางรายแผลนั้นบานเหวอะหวะออก มีกลิ่นเหม็น เป็นแม่แผลให้เกิดแผลอื่นจำพวกเดียวกันพุออกไปอีก, ในคิริมานันทสูตร(ว่า

SAMPLE

ด้วยการหายอาพาธของพระคิริมานนท์) กล่าวถึงการพิจารณาสัญญา ๑๐ ประการ ที่เป็นเหตุให้อาพาธของพระคิริมานนท์สงบระงับ หนึ่งในจำนวนนั้น คือการพิจารณาสังขารร่างกายโดยความเป็นโทษ(อาทีนวสัญญา) มีหลักการพิจารณาว่า "... 'กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคท้อง โรคลมสลบ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน ***โรคคุดทะราด*** โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสลดเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่ำเสมอ อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรมความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ' เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า อาทีนวสัญญา" (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๐/๑๓๐, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรคชรา : โรคคนแก่, โรคหง่อม, โรคเฒ่า, โรคคร่ำคร่า, โรคมีสังขารร่างกายชำรุดทรุดโทรมเพราะอายุมาก, ในพราหมณธัมมิกสูตร(ว่าด้วยธรรมของพราหมณ์ที่แท้จริง) ได้ระบุถึงโรคร้ายในสมัยก่อน มีเพียง ๓ ชนิดเท่านั้น แต่เพราะมีการเบียดเบียนทำร้ายกันจึงทำให้มีโรคร้ายอื่นๆ ตามมา ดังข้อความที่มีปรากฏว่า *"แต่ก่อนนั้นมีโรคร้ายอยู่เพียง ๓ ชนิด คือ โรคความอยาก* ***โรคความหิว*** *และโรคชรา แต่เพราะการทำร้ายเบียดเบียนปศุสัตว์ จึงทำให้แพร่โรคร้ายเพิ่มขึ้นถึง ๙๘ ชนิด..."* (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๑๔/๕๗๒)

โรคทางใจ : โรคมีสาเหตุมาจากใจ, โรคเกิดขึ้นทางใจ, โรคที่เกิดจากความรู้ นึก คิด, โรคมีใจเป็นสมุฏฐาน เช่นความโลภ ความโกรธ ความหลง ตัณหา มานะ ทิฏฐิ เป็นต้น, ในโรคสูตร(ว่าด้วยโรค) ระบุถึงโรค ๒ อย่าง คือ (๑)โรคทางกาย (๒)โรคทางใจ บรรดาโรค ๒ อย่างนี้ โรคทางกายสำหรับผู้มีร่างกายแข็งแรง นานๆ อาจจะเป็นที แต่ทุกคนมีโรคทางใจด้วยกันทั้งนั้น ยกเว้นผู้ที่หมดกิเลสแล้ว ตามพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า *"ภิกษุทั้งหลาย....สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง แม้ยิ่งกว่า ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอมีอยู่ แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มี****โรคทางใจ****ตลอด*

SAMPLE

ระยะเวลาแม้ครู่เดียว หาได้โดยยาก ยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้ว...” (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗)

โรคปักขันทิกาพาธ : โรคถ่ายเป็นเลือด, โรคท้องเดินและถ่ายเป็นเลือดออกมามาก, โรคถ่ายอุจจาระท้องเดินเป็นโลหิต, ในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ(ประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าว่าด้วยบุพกรรมเก่า) พระบรมศาสดาได้ถึงบุพกรรมที่เป็นเหตุให้พระองค์ต้องเป็นโรคปักขันทิกาพาธแก่พระอานนท์ก่อนปรินิพพานว่า*“...ในชาติก่อน เราเป็นหมอรักษาโรคได้ถ่ายยาให้ลูกชายเศรษฐี(ถึงแก่ความตาย) ด้วยผลกรรมนั้นเราจึงป่วยเป็น**โรคปักขันทิกาพาธ**...”*(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๙๑/๕๗๗)

โรคผอมเหลือง :โรคซูบผอม, โรคที่ทำให้ร่างกายซูบซีดไม่มีแรง, โรคที่ทำให้ร่างกายซูบผอมตัวเหลืองขาดเรี่ยวแรง, โรคที่ทำให้ผู้ป่วยมีร่างกายทรุดโทรมตัวผอมเหลืองคล้ายกับคนเป็นโรคดีซ่านในปัจจุบัน(ดีซ่าน คือชื่อโรคซึ่งเกิดกับผู้ป่วยที่มีสารสีชนิดหนึ่งในน้ำดี ซึ่งเรียกว่า บิลิรูบิน ไปปรากฏในเลือดสูงกว่าระดับปรกติในคนธรรมดา ทำให้ผู้ป่วยมีอาการตัวเหลือง), ในมหาธัมมสมาทานสูตร ระบุว่า น้ำมูตรเน่าที่ผสมด้วยยาต่างๆ สามารถรักษาโรคผอมเหลืองได้ แต่เวลาดื่มจะต้องฝืนใจหน่อยเนื่องจากมีสี กลิ่น และรสไม่น่าพอใจ เปรียบเหมือนกับการสมาทานปฏิบัติธรรมอาจได้รับความทุกข์ลำบากในปัจจุบันแต่มีสุขเป็นวิบากในอนาคต,(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๘๔/๕๒๔, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรคพยสนะ : ความวิบัติเพราะโรค, ความพินาศเพราะโรค, ความฉิบหายเพราะโรค, ความสูญเสียเพราะโรค, ความเสียหายที่มีสาเหตุมาจากโรคภัยไข้เจ็บ, ในสังคีติสูตร หมวด ๕ ได้กล่าวถึง พยสนะ(วิบัติ) ๕ อย่าง ได้แก่ *๑. ญาติพยสนะ (ความวิบัติแห่งญาติ) ๒. โภคพยสนะ (ความวิบัติแห่งโภคะ) ๓.* ***โรคพยสนะ*** *(ความวิบัติเพราะโรค) ๔. สีลพยสนะ (ความวิบัติแห่งศีล) ๕. ทิฏฐิพยสนะ (ความวิบัติแห่งทิฏฐิ),* บรรดาวิบัติ ๕ อย่างนั้น วิบัติ ๓ ข้อแรก ไม่เป็นเหตุให้ต้องไปทุคติภูมิ แต่คนจะไปสู่อบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็เพราะความวิบัติแห่งศีลและความวิบัติแห่งทิฏฐิเท่านั้น(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๖/๓๐๓)

โรคพันธุกรรม : โรคกรรมพันธุ์, โรคที่สืบเชื้อมาจากบรรพบุรุษ, โรคที่สืบต่อกันมาในวงศ์สายโลหิตจากรุ่นสู่รุ่น, โรคที่เกิดจากสายเลือดฝ่ายมารดาหรือฝ่ายบิดา เช่น โรคโลหิตจาง โรคจิตฟั่นเฟือน โรคเบาหวาน เป็นต้น, (พันธุกรรม หมายถึง ลักษณะ นิสัย ตลอดจนโรคหรือความวิกลวิการบางอย่างที่ลูกหลานสืบมาจากบรรพบุรุษ ปู่ย่า ตายาย หรือพ่อแม่ กรรมพันธุ์ก็ว่า), ในที่นี้ ท่านหมายถึงโรคพันธุกรรมของภิกษุทั้งหลายที่ปรากฏในธัมมเจติยสูตร(ว่าด้วยธรรมเจดีย์), ในอรรถกถา ท่านขยายความว่า โรคพันธุกรรม

SAMPLE

ได้แก่ โรคประจำตระกูล (สมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวว่า) “คนทั้งหลายผู้เกิดในตระกูลของพวกเรา ย่อมเป็นเช่นนี้” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๖๙/๔๕๔, ม.ม.อ.(ไทย) ๒/๓๖๙/๓๓๐) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรคภัย : ความเจ็บไข้, ความเจ็บป่วย, ภาวะที่ร่างกายทำงานไม่เป็นปรกติเนื่องจากเชื้อโรคเป็นต้น, ในมัลลิกาวิมาน(ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงชื่อมัลลิกา) และในปาริฉัตตกวิมาน (ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ใช้มาลัยดอกอโศกบูชาพระพุทธเจ้า)พวกเทพธิดาได้เล่าถึงอานิสงส์แห่งกุศลกรรมพวกตนบำเพ็ญแล้วเป็นเหตุให้ไม่เป็นโรคภัยไข้เจ็บสมจริงดังข้อความที่มัลลิกาเทพธิดากล่าวถึงตอนหนึ่งว่า *“ครั้นดิฉันทำกุศลกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญแล้วนั้นจึงสร่างโศก หมด**โรคภัย** มีความสุข รื่นเริงบันเทิงใจอยู่เป็นนิตย์..”*, (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๖๕/๗๕,๒๖/๖๘๗/๗๘, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรคมองคร่อ : โรคหลอดลมโป่งพอง มีเสมหะแห้งอยู่ในช่องหลอดลม ทำให้มีอาการไอเรื้อรัง ห้ามผู้ที่เป็นโรคนี้บวชเป็นภิกษุ. (อ. bronchiectasis)โรคทางเดินหายใจในสัตว์กีบเดียววงศ์ Equidae มีอาการไข้สูง เป็นฝีที่ต่อมน้ำเหลืองใต้คางและบริเวณคอหอยอาจติดต่อถึงคนได้ เขียนเป็น มงคล่อ ก็มี. (อ. strangles), ในคิริมานันทสูตร(ว่าด้วยการหายอาพาธของพระคิริมานนท์) กล่าวถึงการพิจารณาสัญญา ๑๐ ประการ ที่เป็นเหตุให้อาพาธของพระคิริมานนท์สงบระงับ หนึ่งในจำนวนนั้น คือการพิจารณาสังขารร่างกายโดยความเป็นโทษ(อาทีนวสัญญา) มีหลักการพิจารณาว่า “... ‘กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคท้อง โรคลมสลบ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก **โรคมองคร่อ** โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน *โรคคุดทะราด* โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสลดเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่ำเสมอ อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรมความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า อาทีนวสัญญา” (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๐/๑๓๐, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๙๖/๔๑๘, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

SAMPLE

โรคเรื้อน : โรคผิวหนังซึ่งติดต่อได้ ทำให้ผิวหนังเป็นผื่น บางทีเรียกว่า ขี้เรื้อนมีหลายชนิด บางชนิดทำให้นิ้วมือนิ้วตีนกุด เรียกว่า เรื้อนกุฏฐัง ขี้เรื้อนกุฏฐัง หรือ ขี้ทูด บางชนิดมีลักษณะเป็นผื่นคัน ทำให้ผิวหนังหนา หยาบและอาจแตกมีน้ำเหลืองไหลหรือตกสะเก็ดในระยะหลัง มักเป็นตามบริเวณข้อเท้า หัวเข่า หรือที่มือเอื้อมไปเกาถึง เรียกว่า เรื้อนกวาง หรือขี้เรื้อนกวาง บางชนิดทำให้เป็นแผลมีสีขาว เรียกว่า เรื้อนน้ำเต้า หรือขี้เรื้อนน้ำเต้า. โรคเรื้อนถือเป็นโรคน่ารังเกียจและเป็นโรคติดต่อ ในทางพระพุทธศาสนาไม่อนุญาตให้ผู้ที่เป็นโรคเรื้อนบวช (ต้องไปรักษาให้หายก่อน), ในการแสดงธรรมพระพุทธเจ้ามักจะทรงยกข้อเปรียบเทียบด้วยโรคเรื้อนมาทรงแสดงธรรมเสมอ เช่นในสิคาลสูตร ทรงเปรียบเทียบภิกษุผู้ติดในลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นเหมือนสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน, ในมาคัณฑิยสูตร ทรงเปรียบเทียบผู้บริโภคกามเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน เป็นต้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๓/๒๕๑,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๖๔/๒๗๐,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๘/๑๙๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๕/๕๐๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗/๓๒,๓๓/๕๖/๒๒๕,๓๓/๓๔๔/๒๘๕,๓๓/๓๔๘/๒๘๕,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรคลงแดง : โรคถ่ายเป็นเลือด, ท้องเดินและถ่ายเป็นเลือดออกมามาก (มักใช้แก่คนอดฝื่น), ในมหาธัมมสมาทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบการสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นวิบากว่าเหมือนการที่คนเป็นโรคลงแดงดื่มยาที่มีสี กลิ่น และรสน่าพอใจและทำให้หายจากโรคได้, ส่วนในคิริมานนทสูตร ระบุถึงสัญญา ๑๐ ประการที่เมื่อพิจารณาแล้วทำให้อาพาธสงบระงับได้ ข้อที่ ๔ คืออาทีนวสัญญา มีหลักการพิจารณาสังขารร่างกายโดยความเป็นโทษ คือเป็นแหล่งของโรคต่างๆ มีโรคลงแดงเป็นต้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๘๕/๕๒๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๐/๑๓๐,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรคลม : โรคที่มีสมุฏฐานจากลม, โรคลม(ในท้อง)กำเริบ, ชื่อโรคชนิดหนึ่งที่ทำให้วิงเวียนจนถึงทำให้สลบ, ในเทวหิตสูตร(ว่าด้วยเทวหิตพราหมณ์) ระบุว่า ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงพระประชวรด้วยโรคลม เมื่อได้ทรงเสวยน้ำร้อนละลายน้ำอ้อยของเทวหิตพราหมณ์ที่พระอุปวานะจัดทำถวาย ก็ทรงหายจากอาการประชวร, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า ทรงอาพาธด้วยลมในท้อง เล่ากันมาว่า เมื่อผู้มีพระพระภาคทรงกระทำทุกกรกิริยา ๖ พรรษา ทรงนำเอาถั่วเขียวและถั่วพูเป็นต้นอย่างละฟายมือมาเสวยลมในพระอุทรกำเริบเพราะเสวยไม่ดีและบรรทมลำบาก สมัยต่อมา เมื่อทรงบรรลุพระสัมโพธิญาณแล้ว แม้เสวยโภชนะอันประณีต อาพาธนั้นก็ยังปรากฏตน

SAMPLE

(กำเริบ)อยู่เป็นระยะๆ(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๙/๒๘๗,พจนานุกรมแปลไทย-ไทย อ.เปลื้อง ณ นคร)

โรคลมบ้าหมู : โรคลมชัก, โรคชนิดหนึ่งที่ผู้ป่วยมีอาการหมดสติและชักกระตุก มักจะมีอาการเป็นครั้งคราว, อาการหมดสติเป็นครั้งคราว และมักมีอาการชักเกร็งน้ำลายเป็นฟอง มือเท้ากำ เป็นผลเนื่องจากสมองทำงานผิดปรกติ, ในปภังกรเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระปภังกรเถระ) และในสกิงสัมมัชชกเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระสกิงสัมมัชชกเถระ) พระเถระทั้งสองได้เล่าถึงประวัติในอดีตชาติของตนเองว่าได้ทำบุญมาดีจึงทำให้ไม่เป็นโรคร้ายต่างๆ มีโรคลมบ้าหมูเป็นต้น ดังข้อความอ้างถึงตอนหนึ่งว่า "...ข้าพเจ้าไม่มีโรคเรื้อน ฝี โรคกลาก โรคลมบ้าหมู คุดทะราด หิด เปื่อย และหิดด้าน นี้เป็นผลแห่งการกวาด..."(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๕/๕๐๙, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗/๓๒,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรคละอองบวม : โรคละลอก, โรคผิวหนังชนิดหนึ่ง เป็นเม็ดมีหนอง, (โรคละอองบวม ภาษาบาลีใช้ศัพท์ "วิตจฺฉิกา" ในคิริมานนทสูตรนี้ แปลว่า โรคละอองบวม ส่วนในมหานิทเทส (เล่มที่ ๒๙) และจูฬนิทเทส (เล่มที่ ๓๐) แปลว่า โรคละลอก หมายถึงโรคผิวหนังชนิดหนึ่งเป็นเม็ดมีหนอง, ในพจนานุกรมบาลี แปลว่า หิด), ในอรรถกถามหานิทเทสท่านขยายความว่า "คำว่า **โรคละลอก** ได้แก่ โรคที่เกิดขึ้นที่ฝ่ามือฝ่าเท้าแตกเป็นริ้ว ๆ" ในคิริมานนทสูตร กล่าวถึงสัญญา ๑๐ ประการ ข้อที่ ๔ อาทีนวสัญญา มีหลักการพิจารณาสังขารร่างกายโดยความเป็นโทษ คือเป็นแหล่งของโรคต่างๆ มีโรคละอองบวม หรือโรคละลอกเป็นต้น (ขุ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๐/๑๓๐, ขุ.ชา.ม.อ.(บาลี)๑/๕/๕๘ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรคสูตร : พระสูตรว่าด้วยโรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โรค ๒ อย่าง คือ โรคทางกายและโรคทางใจ สัตว์ที่อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง แม้ยิ่งกว่า ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอหาได้ แต่สัตว์ผู้ที่อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลาแม้เพียงครู่เดียวหาได้ยาก ยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้ว ทรงแสดงโรคของบรรพชิต ๔ อย่าง คือ (๑) เป็นผู้มักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยปัจจัย ๔ ตามแต่จะได้ (๒) ตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น และเพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง (๓) วิ่งเต้น ขวนขวายพยายามเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น และเพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง (๔) เข้าไปยังตระกูลทั้งหลาย นั่งกล่าวธรรม กลั้นอุจจาระและปัสสาวะเพื่อให้เขานับถือ แล้วทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายสำเหนียกว่า (๑) เราจักไม่เป็นคนมักมาก ไม่เป็นคนมีจิตคับแค้น ไม่เป็นคนไม่สันโดษด้วยปัจจัย ๔ ตามแต่จะได้ (๒) เรา

SAMPLE

จักไม่ตั้งความปรารถนาชั่ว เพื่อให้คนอื่นรู้จัก เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง (๓) เราจักไม่วิ่งเต้น ไม่ขวนขวาย ไม่พยายามเพื่อให้คนอื่นรู้จัก เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง (๔) เราจักอดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิวกระหาย ต่อการถูกเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวน ต่อถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่าง ๆ จักเป็นผู้อดกลั้นเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี พรากชีวิต (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗)

โรคอมนุษย์เข้าสิง : โรคภูตผีปีศาจเข้าสิง, โรคที่พวกไม่ใช่มนุษย์เข้าแทรกหรือครอบงำร่างไว้, โรคที่เกิดจากภูตผีปีศาจเข้าสิงร่างทำให้ไม่สามารถควบคุมตนเองให้เป็นปกติได้, (อมนุษย์ คือผู้ที่มิใช่มนุษย์ หมายรวมทั้ง เทวดา พรหม สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ภูตผีปีศาจ เป็นต้น แต่โดยมากหมายถึง ภูตผีปีศาจ, คำว่า “เข้าสิง” หมายถึง อาการที่เชื่อกันว่าผีเข้าแทรกอยู่ในตัวคน เช่น เขาถูกผีเข้าสิง โดยปริยายหมายความว่าครอบงำ เช่น เขาถูกผีการพนันเข้าสิง.), ในมูลาทิเภสัชชกถา กล่าวถึงเรื่องเนื้อดิบและเลือดสดซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุฉัน ยกเว้นกรณีที่ภิกษุถูกโรคอมนุษย์เข้าสิงร่าง เมื่อกินเนื้อดิบและดื่มเลือดสดแล้วหายจากโรค, ในอรรถกถา ท่านขยายความว่า “ภิกษุผู้เป็นไข้นั้น ไม่ได้กินเนื้อดิบ ไม่ได้ดื่มเลือดสด แต่อมนุษย์ (ผี) ที่สิงอยู่ในร่างภิกษุนั้นกินและดื่มพอกินเนื้อดิบและดื่มเลือดสดแล้ว ก็ออกจากร่างภิกษุนั้นไป” (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙,วิ.อ.(ไทย)๓/๒๖๔/๒๑๐พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรคอัมพาต : โรคที่ทำให้สูญเสียความสามารถในการเคลื่อนไหว(บางครั้งก็ไม่รู้สึกอะไรเลย, โรคเส้นประสาทเสียทำให้อวัยวะบางส่วนขยับเขยื้อนไม่ได้, โรคที่ทำให้อวัยวะบางส่วนในร่างกายเช่นแขนขาเคลื่อนไหวไม่ได้, (อัมพาต(อังกฤษ: Paralysis) คืออาการที่อวัยวะบางส่วนเช่นแขนขาเป็นต้นตายไปกระดิกไม่ได้ ตรงกันข้ามกับอัมพฤกษ์ที่อวัยวะร่างกายเพียงอ่อนแรง), ในพาลปัณฑิตสูตร(ว่าด้วยคนพาลและบัณฑิต) ได้ระบุถึงภูมิที่คนพาลผู้บำเพ็ญอกุศลกรรมต้องไปเกิดมักจะไปเกิดในภพภูมิที่ไม่ดีคืออบาย ทุคติ วินิบาต นรก แม้บางคราวมาเกิดเป็นมนุษย์ก็มักจะเกิดในตระกูลต่ำ มีรูปร่างไม่ดีและเป็นโรคร้ายต่างๆ เช่นโรคอัมพาตเป็นต้น,(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๒/๒๙๘, นิตยสารชีวจิต ฉบับวันที่ 1 ตุลาคม 2551)

โรคาพาธ : ป่วยเป็นโรค(โรค-โรค, อาพาธ-ป่วย), ความเจ็บไข้, ความเจ็บป่วย, โรคภัยไข้เจ็บ, เจ็บป่วยทำให้ร่างกายทำงานได้ไม่เป็นปรกติเนื่องจากเชื้อโรค,ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง การทำบุญมาดีเป็นผลานิสงส์อย่างหนึ่งที่ทำให้เป็นผู้มีโรคาพาธน้อย, และการป่วยเป็นโรคเป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งของการบำเพ็ญธรรม(ที.สี.(ไทย)๙/๔๔๕/๑๙๗,๙/๔๔๖/๑๙๗,๙/๕๐๔/๒๒๒,๙/๕๐๕/๒๒๒,ที.ม.

SAMPLE

(ไทย)๑๐/๒๙๘/๒๓๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๔/๑๕๐,๑๓/๑๗๔/๒๐๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๙/๓๐๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๔๘/๕๗๑)

โรคาพาธน้อย : ป่วยเป็นโรคน้อย, ไม่ค่อยเจ็บไข้ได้ป่วย, นานๆ ป่วยที, ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าการทำบุญมาดีและการดูแลสุขภาพร่างกายดี(การบริหารขันธ์)เป็นเหตุทำให้มีโรคาพาธน้อย สุขภาพพลานามัยแข็งแรงสมบูรณ์ กระปรี้กระเปร่า อยู่สำราญ อย่างเช่นพระพุทธเจ้า พระอานนท์, พระพากุลเถระ เป็นต้น นอกจากนั้น การมีโรคาพาธน้อย ยังเป็นองค์ประกอบสำคัญข้อหนึ่งที่จะช่วยสนับสนุนให้ภิกษุผู้มีความเพียรประสบความสำเร็จในการปฏิบัติธรรม ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า *"...๒. เป็นผู้มีสุขภาพ มี**โรคาพาธน้อย** ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลางพอเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร..."*(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๔/๓๖๓,๑๓/๓๒๔/๓๙๒,๑๓/๓๔๓/๔๑๗)

โรงกลม : อาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่มีสัณฐานกลม, สิ่งก่อสร้างที่มีสัณฐานไม่เป็นเหลี่ยม, สิ่งปลูกสร้างที่มีหลังคาคลุม สัณฐานกลม ใช้เป็นที่อยู่อาศัย ประชุม สนทนากัน และทำกิจกรรมอื่นๆ ได้, ในอรรถกถาท่านขยายความว่า "คำว่า จากโรงกลม ได้แก่ จากเรือนกลม (คือ)ที่อยู่อาศัยพิเศษอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เรือนที่มีเครื่องกั้น อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เรือนที่มีหลังคา ก็มี", โรงกลม จัดเป็นหนึ่งในประเภทเสนาสนะ ตามข้อความที่มีกล่าวไว้ในพระอภิธรรม สุตตันตภาชนีย์ว่า *"คำว่า เสนาสนะ อธิบายว่า เสนาสนะ คือ เตียง ตั่ง ฟูก หมอน วิหาร เพิง ปราสาท ป้อม **โรงกลม** ที่เร้นลับ ถ้ำ โคนไม้ พุ่มไฝ่ หรือสถานที่ ที่ภิกษุยับยั้งอยู่ ที่ทั้งหมดนี้ชื่อว่าเสนาสนะ"* (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๐/๖๑๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๙/๘๗/๒๖๔, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๒๗/๓๙๔, ขุ.ชา.ม.อ.(บาลี)๑/๑๗/๑๙๔)

โรงบูชาไฟ : โรงสำหรับบูชาไฟ, ศาลาสำหรับบูชาไฟ, อาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่ใช้ประกอบพิธีบูชาไฟของพวกพราหมณ์หรือพวกชฎิล,(พิธีบูชาไฟ ตามความเชื่อของพราหมณ์โดยทั่วไป จัดทำขึ้นก็เพื่อขอพรต่อเทพเจ้าที่เคารพนับถือได้โปรดประทานสิ่งที่ปรารถนาต้องการแก่ตน เช่น ความร่ำรวยมั่งคั่ง ความปลอดภัย เป็นต้น และพิธีนี้มักจะทำกันที่โรงบูชาไฟ), ในมาคัณฑิยสูตร(ว่าด้วยปริพาชกชื่อมาคัณฑิยะ) ท่านหมายถึงโรงบูชาไฟของพราหมณ์ภารทวาชโคตรที่ปริพาชกชื่อมาคัณฑิยะเข้าไปหา, ส่วนในกิงฉันทชาดก(ว่าด้วยดาบสผู้มีความพอใจอะไร) หมายถึงโรงบูชาไฟที่ดาบสได้เก็บมะม่วงไว้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๗/๒๔๕,ขุ.ชา.ตึสติ.(ไทย)๒๗/๓/๕๓๘)

โรงบูชายัญ : โรงสำหรับบูชายัญ, โรงที่สร้างไว้เพื่อประกอบพิธีบูชายัญ, อาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่ใช้ประกอบพิธีบูชายัญตามความเชื่อของพวกพราหมณ์, (บูชายัญ คือการบูชาของ

SAMPLE

พราหมณ์อย่างหนึ่ง การเซ่นสรวงด้วยวิธีฆ่าคนหรือสัตว์เป็นเครื่องบูชา, บูชายัญ คือ การบูชาเทพเจ้าในลัทธิพราหมณ์, ศาสนาพราหมณ์สอนว่ามีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่คอยดลบันดาลให้มนุษย์มีอันเป็นไปต่าง ๆ หากผู้ใดปรารถนาจะให้ท่านเพิ่มพรให้หรืองดการลงโทษ จะต้องทำการบูชายัญ ที่ทำกันมากคือ การฆ่าแพะ แกะ วัว ม้า และคน ตามจำนวนที่พราหมณ์จะบอก), การบูชายัญลักษณะนี้ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นบาป เพราะหตุผลตามที่ระบุไว้ในโฆฏมุขสูตร(ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโฆฏมุขะ)เป็นต้นว่า *"...(คนที่บูชายัญ)...เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน และเป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน..."* (ม.ม.(ไทย)๑๓/๙/๙,๑๓/๔๑๗/๕๒๑,พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทย-ไทย อ.เปลื้อง ณ นคร)

โรงปะรำ : ปะรำพิธี, กระโจมขนาดใหญ่, โรงที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมชั่วคราว(ปัจจุบันอาจใช้เป็นเต็นท์ขนาดใหญ่ทำเป็นปะรำพิธีก็ได้), สิ่งปลูกสร้างขึ้นชั่วคราว มีเสาหลังคาแบนดาดด้วยผ้าหรือใบไม้, ในเสลสูตร(ว่าด้วยเสลพราหมณ์) ท่านกล่าวถึงการจัดแจงโรงปะรำพิธีของเกณิยชฎิลที่ทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมพระสงฆ์สาวกเพื่อฉันในวันรุ่งขึ้น ตามข้อความที่มีปรากฏว่า *".....พวกมิตรสหายและญาติสาโลหิตรับคำเกณิยชฎิล แล้ว บางพวกก่อเตา บางพวกฝ่าฟืน บางพวกล้างภาชนะ บางพวกตั้งหม้อน้ำ บางพวกปูอาสนะ ส่วนเกณิยชฎิลจัดแจง**<u>***โรงปะรำ***</u>***ด้วยตนเอง..."*** (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๖/๔๙๒, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรงไฟ : โรงที่มีไฟเพื่อใช้อบไอน้ำ, ห้องที่มีไฟอยู่เพื่ออบไอน้ำ, โรงอาบน้ำชนิดอบไอร้อน, โรงอาบน้ำอบร่างกาย, ห้องไฟอบตัว, การสร้างโรงไฟหรือเรือนไฟ(ชนฺตาฆร-เรือนไฟ, อคฺคิสาลา- โรงไฟ)ถวายพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลถือเป็นสิ่งจำเป็น แม้แต่อนาถบิณฑิกเศรษฐีผู้ใจบุญได้ถวายสิ่งก่อสร้างต่างๆ มากมาย หนึ่งในนั้นคือสร้างโรงไฟถวาย (ประโยชน์ของโรงไฟนอกจากใช้อบตัวเพื่อสุขภาพแล้ว ในฤดูหนาวน่าจะใช้เป็นที่ทำน้ำอุ่นอาบด้วย แต่ถ้าเป็นโรงไฟของลัทธิอื่นเช่นพวกชฎิลก็ใช้เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา), ในอุปาลิเถราปทาน(ประวัติในอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ) พระเถระได้เล่าถึงการสั่งสมบุญบารมีของตนตอนหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าได้สร้างเรือนไฟ โรงไฟ โรงน้ำ และห้องอาบน้ำ ถวายแด่หมู่ภิกษุ(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๖๓/๗๑, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๐๗/๑๑๙พจนานุกรมบาลี, อภิธานศัพท์)

โรงสะดึง : โรงสำหรับทำผ้าจีวร, อาคารที่ภิกษุใช้ทำจีวร, อาคารสถานที่ที่ภิกษุใช้สำหรับทำผ้าจีวรร่วมกัน, (สะดึง(กฐิน,กถิน) คือกรอบไม้สำหรับขึงผ้าที่จะเย็บเป็นจีวร กรอบไม้หรือไม้แบบสำหรับขึงผ้าในเวลาปักดิ้นหรือไหมเป็นต้น ขอบไม้สำหรับขึงเปล มี ๔

SAMPLE

ด้าน, ในพระวินัย ขุททกวัตถุ ว่าด้วยเรื่องโรงสะดึงเป็นต้น ระบุว่ามีพระบรมพุทธานุญาตให้สร้างโรงสะดึง และปะรำสะดึงก็ได้, การทำจีวรในสมัยพุทธกาลภิกษุต้องลงมือทำเอง ไม่ใช้เครื่องจักรเย็บเป็นจีวรแบบสำเร็จรูปสะดวกสบายเหมือนปัจจุบัน และต้องใช้ระยะเวลานานกว่าจะทำเสร็จแต่ละผืน จึงต้องสร้างโรงสะดึง หรือปะรำสะดึงเพื่อกันแดดกันฝนขณะทำ (วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๗/๒๙, ๗/๒๙๓/๘๒, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน)

โรชะ : ชื่อของเทพทั้ง ๑๐ หมู่ ดังปรากฏว่า *“เทพอีก (๑๐ หมู่) คือสหภู ผู้รุ่งเรืองดังเปลวไฟ อริฏฐกะ โรชะ ผู้มีรัศมีดังสีดอกผักตบ วรุณะ สหธรรม อัจจุตะ อเนชกะ สุเลยยะ รุจิระ และวาสวเนสีก็มา เทพทั้ง ๑๐ หมู่นี้แบ่งเป็น ๑๐ พวกทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลากมีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง”* (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๘)

โรชะ, มัลลกษัตริย์ : ชื่อของกษัตริย์เจ้ามัลละพระองค์หนึ่งเป็นสหายของท่านพระอานนท์ โรชะมัลลกษัตริย์นี้ก็ได้รับเสด็จพระผู้มีพระภาค และได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ดังปรากฏว่า *“ครั้นถึงแล้วได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ท่านพระอานนท์ผู้นั่ง ณ ที่สมควรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “มัลลกษัตริย์โรชะผู้นี้เป็นคนมีชื่อเสียง มีคนรู้จักมาก และความเลื่อมใสในพระธรรมวินัยของคนเช่นนี้มีประโยชน์มาก พระองค์โปรดทรงกระทำให้มัลลกษัตริย์โรชะเลื่อมใสในพระธรรมวินัยนี้ด้วยเถิดพระพุทธเจ้าข้า”* (วิ.มหา.(ไทย) ๕/๓๐๑/๑๓๓, ปรากฏว่า *“พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “การที่จะกระทำให้มัลลกษัตริย์ชื่อโรชะเลื่อมใสในพระธรรมวินัย ทำได้ไม่ยาก”* (วิ.มหา.(ไทย) ๕/๓๐๑/๑๓๔, *“ครั้งนั้น มัลลกษัตริย์โรชะได้เห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้วหยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า ขอประทานวโรกาสภิกษุทั้งหลายโปรดรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารของข้าพระพุทธเจ้าเพียงคนเดียว อย่ารับของคนอื่นเลย”* (วิ.มหา.(ไทย) ๕/๓๐๑/๑๓๕), และดังปรากฏว่า *“สมัยนั้น ชาวบ้านจัดเตรียมภัตตาหารอันประณีตไว้ที่กรุงกุสินารา เมื่อมัลลกษัตริย์โรชะไม่มีโอกาสถวายภัตตาหาร จึงได้ทรงมีพระดำริดังนี้ว่า “อย่ากระนั้นเลย เราพึงตรวจดูโรงอาหาร จัดเตรียมสิ่งที่ไม่มีในโรงอาหารไว้”* (วิ.มหา.(ไทย) ๕/๓๐๒/๑๓๕

โรปินี, พระมเหสี: พระมเหสีของพระโพธิสัตว์พระนามว่าเขมะ ในกรุงเขมวดี ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ดังปรากฏว่า “...มีนางสนมกำนัล

๓๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าโรปินี พระราชโอรสพระนามว่าอุตตระ” (ขุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๗๐๔)

โรมชาดก : ชาดกว่าด้วยดาบสลวงนกพิราบโรมะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นกพิราบโพธิสัตว์ชื่อโรมกะติเตียนดาบสโกงที่จะลวงจับนกพิราบกิน แต่นกพิราบรู้ทัน ซ้ำขับไล่ให้ไปอยู่ที่อื่น เพราะคนโกงไม่ควรอยู่ในที่นี้ เพราะว่าแต่เดิมมีดาบสผู้มีเมตตาในสัตว์อาศัยอยู่ที่นี้ เป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลาย แต่ภายหลังท่านเข้าไปอยู่ในป่าหิมพานต์ลึกเข้าไปอีก จึงมีดาบสโกงมาอยู่แทน วันหนึ่งเมื่อได้กินเนื้อนกพิราบที่ชาวบ้านเขาถวาย ท่านติดใจในรสนั้นปรารถนาจะจับนกพิราบที่มาอาศัยบรรณศาลาอยู่ก่อนกินเป็นอาหาร จึงแอบเอาไม้ค้อนซ่อนไว้ในผ้าห่ม หวังว่าเมื่อตกเย็นฝูงนกกลับมาจักได้ปาให้ตายแล้วนำมาปรุงอาหาร แต่พระโพธิสัตว์สังเกตุดูอาการแล้วเห็นท่าทางไม่น่าไว้วางใจทั้งได้กลิ่นนกพิราบที่ตัวดาบสด้วย แม้ได้ยินดาบสเรียกให้เข้าไปหา ก็ไม่เข้าไป แต่ได้ตำหนิว่า พวกเราจำท่านได้ ท่านก็คือดาบสรูปนั้น พวกเราก็คือนกพวกเดิม ไม่ใช่นกพวกอื่น แต่เวลานี้ท่านกำลังคิดร้ายต่อพวกเรา พวกเราจึงกลัวท่านไม่เข้าไปหาท่าน ว่าแล้วนกโพธิสัตว์จึงข่มขู่ดาบสโกงรูปนั้นว่า ท่านประพฤติผิดต่อพวกเรายังพอให้อภัย แต่ท่านจะไม่พลาดจากอบายทั้งสี่อย่างแน่นอน ให้ท่านรีบหนีไปเสีย ถ้าไม่หนีเราจะไปบอกชาวบ้านว่าท่านเป็นคนทุศีล ดาบสโกงนั้นจึงรีบหนีไปทันที คนทุศีลประพฤติทุจริตย่อมไม่เป็นที่ปรารถนาของใคร และตนเองย่อมประสพความเดือดร้อนเสมอ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๗๙/๑๓๘)

โรมสะ, กษัตริย์: ชื่อของพระวกุลปุปผิยเถระในอดีตชาติ ดังว่า *“ในกัปที่ ๗๔นับ จากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์พระนามว่าโรมสะ ทรงเครื่องประดอกไม้ มียาน กำลังพล และพาหนะพรั่งพร้อม”* (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๓๙๔)

โรมสะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า,พระพุทธเจ้า พระนามของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์หนึ่ง ที่พระปุณฑรีกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า *“ครั้งนั้น ได้มีพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโรมสะ ผู้เป็นพระสยัมภู มีพระรัศมีสุกใส ข้าพเจ้ามีใจฝ่องใสได้ถวายดอกบัวขาวแด่พระองค์”* (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๔๓๙, และพระนามของพระผู้มีพระภาคพระองค์ ที่พระกลัมพทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า *“พระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโรมสะ ประทับอยู่ที่ซอกภูเขา ข้าพเจ้าเลื่อมใส ได้ถวายผักบุ้ง แด่พระองค์ด้วยมือทั้ง ๒ ของตน ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายทานไว้ในครั้งนั้นจึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผักบุ้ง”* (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๐/๖๗

SAMPLE

โรมสะ, ภูเขา: ภูเขาลูกหนึ่งซึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ ที่พระวิฬาลิทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า *“ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อโรมสะ พระผู้มีพระภาคผู้สงบ ผู้อบรมอินทรีย์แล้วประทับอยู่ที่เชิงภูเขานั้น”* (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๔๒๗,๓๒/๑๙/๔๒๗, (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔/๕๒๘), ดังที่ปรากฏว่า *“ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ ภูเขาลูกหนึ่งชื่อโรมสะ ก็เวลานั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ ประทับอยู่ ณ ที่กลางแจ้ง”* (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๘/๒๑๔

โรมสะ, มานพ: ชื่อของมานพคนหนึ่ง เมื่อครั้งอดีตเกิดเป็นพระอัมพปิณฑิยเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า *“ข้าพเจ้าเป็นมานพ(อสูร) มีนามปรากฏว่าโรมสะข้าพเจ้าได้ถวายผลมะม่วงแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่”* (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๔๕๙)

โรมสะ, อสูร: ดู ***โรมสะ, มานพ***, (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๔๕๙)

โรรุกะ, กรุง: ชื่อของรัฐหนึ่งซึ่งเป็นชื่อเมืองหลวงของรัฐโสวีรานะ มีผู้ครองรัฐพระนามว่าพระเจ้าภรตะ ดังปรากฏว่า *“ให้สร้างกรุงโรรุกะ เป็นเมืองหลวงของรัฐโสวีรานะ”* (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๙/๒๔๒)

โรรุวนคร: นคร ๆ หนึ่ง ที่อังกุรพาณิชถามรุกขเทวดาว่า *“เมื่อก่อน ท่านอยู่ในโรรุวนคร ท่านรักษาศีลเช่นไร มีความประพฤติชอบอย่างไรเพราะพรหมจรรย์อะไร บุญจึงสำเร็จที่ฝ่ามือของท่าน”* (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๖๘/๒๑๑

โรรุวะ, นรก: ชื่อของนรกขุมหนึ่ง ดังที่ปรากฏว่า *“ชนเหล่าใดมีปัญญาทราม ติเตียนธรรมอันประเสริฐ ชนเหล่านั้นย่อมบังเกิดในนรกชื่อโรรุวะอันทารุณ เสวยทุกข์ตลอดกาลนาน”*(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๙/๕๕, นรกขุมหนึ่ง ๆ ที่แบ่งออกเป็น ๒ ขุม ดังที่ปรากฏว่า *“โรรุวนรก ๒ คือชาลโรรุวนรก ธูมโรรุวนรก)”* (ขุ.ชา.สัฏฐิ(ไทย) ๒๘/๘๓/๔๗, นรกขุมหนึ่ง ดังที่ปรากฏว่า *“พระโพธิสัตว์ไปสู่นรก ฯลฯ สัญชีวนรก ฯลฯ กาลสุตตนรก ฯลฯ ตาปนนรก ฯลฯ ปตาปนนรก ฯลฯ สังฆาฏนรก ฯลฯ โรรุวนรก ฯลฯ อเวจีนรก เพราะเหตุทำตามอำนาจความประสงค์ใช่ไหม”* (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๙๑๐/๙๓๙

โรสิกกัลบก: ช่างกัลบก(ช่างตัดผม)คนหนึ่ง ที่ถูกโลหิจจพราหมณ์เรียกเข้ามาหาแล้วส่งไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ดังที่ปรากฏว่า *“โรสิกกัลบกรับคำแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบแล้วนั่ง ณ ที่สมควร กราบทูลว่า “โลหิจจพราหมณ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงสุขภาพ ความมีโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญและกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ โปรดทรงรับภัตตาหารของโลหิจจพราหมณ์ในวันพรุ่งนี้เถิด”*..... (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๐๕/๒๒๒, ดังปรากฏว่า *“ทีนั้น โรสิกกัลบกทราบอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้วจึงลุก*

SAMPLE

จากที่นั่ง กราบพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วเข้าไปหาโลหิจจพราหมณ์แล้วบอกว่า "ข้าพเจ้าได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ตามคำของท่านว่า 'โลหิจจพราหมณ์ทูลถามพระผู้มีพระภาค..... ในวันพรุ่งนี้เถิด' และพระผู้มีพระภาคนั้นก็ทรงรับนิมนต์แล้ว" (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๐๖/๒๒๒, ดังปรากฏว่า *"ครั้นล่วงราตรีแล้ว โลหิจจพราหมณ์ได้จัดของขบฉันอย่างดีไว้ในนิเวศน์ของตน เรียบร้อยแล้ว เรียกโรสิกกัลบกมาสั่งว่า "มานี่แน่ะ เพื่อนโรสิกะ ท่านจงไปเข้าเฝ้าพระสมณโคดมแล้วกราบทูลภัตกาลว่า ท่านพระโคดม ได้เวลาแล้วภัตตาหารเสร็จแล้ว" โรสิกกัลบกรับคำของโลหิจจพราหมณ์แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับกราบแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ได้เวลาแล้วภัตตาหารเสร็จแล้ว"* (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๐๗/๒๒๒, และดังปรากฏว่า *"....โรสิกกัลบกตามเสด็จไปเบื้องพระปฤษฎางค์ กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โลหิจจพราหมณ์มีความคิดเห็นชั่วร้ายเกิดขึ้นว่า 'สมณะหรือพราหมณ์ในโลกนี้จะพึงบรรลุกุศลธรรม เมื่อบรรลุแล้วไม่ควรสอนคนอื่น เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้ เปรียบเหมือนบุคคลผู้ตัดเครื่องจองจำเก่าออกแล้วสร้างเครื่องจองจำใหม่ขึ้นมาแทน เราเรียกข้อเปรียบเทียบอย่างนี้ว่า เป็นความโลภอันชั่วร้าย เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้' ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาสเถิด ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงปลดเปลื้องโลหิจจพราหมณ์ออกจากความคิดเห็นอันชั่วร้ายนั้นด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า""*(ที.สี.(ไทย) ๙/๕๐๘/๒๒๓

โรหณมิคชาดก : ชาดกว่าด้วยพญาเนื้อชื่อโรหณะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาเนื้อโพธิสัตว์ชื่อโรหณะไปติดบ่วงนายพราน เนื้อน้องชายชื่อจิตตกะและน้องสาวยอมสละชีวิตตายแทน โดยอ้อนวอนนายพรานขอให้ปล่อยพี่ชายของตนเองไป ให้ไปดูแลมารดาบิดาตาบอด ตนทั้งสองขอยอมตายแทน นายพรานเห็นใจจึงยอมปล่อยเนื้อทั้งสามพี่น้องไป พระโพธิสัตว์ให้พรแก่นายพรานขอให้มีความสุขพร้อมหน้าลูกเมียและได้แสดงธรรมแก่นายพรานให้นายพรานไปแสดงแก่พระราชาให้ปกครองแผ่นดินโดยธรรม พระราชาทรงเลื่อมใสจึงพระราชทานทรัพย์และยศแก่เขาเป็นอันมาก การกล่าววาจาไพเราะอ่อนหวาน กล่าวตามความจริงและทำตามที่ตนกล่าวย่อมได้รับความไว้วางใจจากคนอื่นเป็นอันมาก (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๐๔/๔๘๙)

โรหณะ, พญาเนื้อ: ชื่อพญาเนื้อตัวหนึ่งที่เคยเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ มีน้องชื่อว่าจิตตกะดังที่ปรากฏว่า "พี่โรหณะ ฉันไม่ไป ถึงใครจักควักดวงใจฉันไป ฉันก็จักไม่ละทิ้งพี่ไป ฉันจักสละชีวิตทิ้งไว้ ณ ที่นี้"(ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๔๘๙, *"พี่โรหณะ ฉันไม่ไป ถึงใครจักควักดวงใจฉันไป ฉันก็จักไม่ละทิ้งพี่ผู้ติดบ่วงไป ฉันจักสละชีวิตทิ้งไว้ ณ ที่นี้"* (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๐๗/๔๘๙, (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๐๙/๔๙๐, (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/

SAMPLE

๑๑๑/๔๙๐, *“ขอให้นายพรานจงรื่นเริงบันเทิงใจพร้อมกับบุตรและภรรยา พวกเรารื่นเริงบันเทิงใจในวันนี้ เพราะได้เห็นพ่อโรหณะกลับมา”*(ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๒๓/๔๙๒

โรหนชนบท: ชื่อของชนบทหนึ่ง *ดังปรากฏว่า “พระธัมมปาลิตะ เป็นผู้อันสาธุชนในโรหนชนบทพากันบูชาเป็นอย่างดี” (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖, “พระธัมมปาลิตะเป็นผู้อันสาธุชนในโรหนชนบทพากันบูชาเป็นอย่างดี ศิษย์ของพระธัมมปาลิตะนั้น มีปัญญามากชื่อว่าเขมะทรงจำพระไตรปิฎกได้รุ่งเรืองอยู่ในเกาะด้วยปัญญา เหมือนดวงจันทร์รุ่งเรืองอยู่” (วิ.ป.(ไทย) ๘/๘/๑๓, “ต่อมา พระสุมนะผู้มีปัญญาและเชี่ยวชาญในพระวินัย พระจูฬนาคะเป็นพหูสูต ดุจช้างซับมัน พระธัมมปาลิตะ เป็นผู้อันสาธุชนในโรหนชนบทพากันบูชาเป็นอย่างดี” (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒/๒๖*

โรหนะ, นาย: หลานชายของเปขุณิยเศรษฐี ได้เข้าไปหาพระนันทกะจนถึงที่อยู่ และพระนันทกะจึงได้แสดงธรรมโปรด *ดังที่ปรากฏว่า “นายโรหนะผู้เป็นหลานชายของเปขุณิยเศรษฐีเข้าไปหาท่านพระนันทกะถึงที่อยู่ ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร” (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๔*

โรหิณี, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระนามของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระจันทนปูชกเถระ ที่เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน *จึงกล่าวว่า “ในกัปที่ ๑๑๔ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ พระนามว่าโรหิณี มีพลานุภาพมาก” (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๒๙๖*

โรหิณีขัตติยกัญญาวัตถุ: เรื่องเจ้าหญิงโรหิณี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่เจ้าหญิงโรหิณีว่า บุคคลควรละความโกรธ สละมานะ ก้าวล่วงสังโยชน์ได้หมดทุกอย่าง ความทุกข์ย่อมไม่รุมเร้าคนนั้นผู้ไม่ติดอยู่ในนามรูป ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๑/๑๐๑)

โรหิณีชาดก: ชาดกว่าด้วยนางโรหิณี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า มหาเศรษฐีโพธิสัตว์ตำหนิสาวใช้ผู้โง่เขลา ซึ่งคิดจะไล่แมลงวันที่มาตอมมารดารอบตัว แต่เอาสากตำข้าวเหวี่ยงไปเพื่อไล่แมลงวันถูกมารดาจนถึงแก่ความตาย แล้วมานั่งร้องไห้เสียใจอยู่ คนผู้โง่เขลาคิดจะทำประโยชน์แต่กลับนำความพินาศมาให้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๕/๑๙)

โรหิณีเถรีคาถา: คาถาของพระโรหิณีเถรี ท่านพระโรหิณีเถรีกล่าวภาษิตที่บิดาและตนพูดจาโต้ตอบกันด้วยการเปล่งอุทานว่า (บิดาถามเราว่า) แม่โรหิณีผู้เจริญ เจ้าหลับก็พูดว่า“สมณะ” ตื่นก็พูดว่า“สมณะ” สรรเสริญแต่สมณะเท่านั้น เห็นทีลูกจะบวชเป็นสมณะเสียแน่แท้ โรหิณี ลูกถวายข้าวและน้ำอย่างไพบูลย์แก่เหล่าสมณะ พ่อขอถาม เดี๋ยวนี้ เพราะเหตุไร เหล่าสมณะจึงเป็นที่รักของลูก พวกสมณะไม่ชอบทำการงาน เกียจคร้าน

SAMPLE

อาศัยแต่ของที่คนอื่นให้เลี้ยงชีพ หวังแต่จะได้ ชอบของอร่อย เพราะเหตุไร เหล่าสมณะจึงเป็นที่รักของลูก (เราตอบท่านด้วยคำเป็นต้นว่า) คุณพ่อขา คุณพ่อสอบถามไล่เลียงกับลูก เรื่องคุณของสมณะเสียตั้งนาน ลูกจะขยายปัญญา ศีล และความบากบั่น ของสมณะเหล่านั้นแก่คุณพ่อดังนี้ สมณะทั้งหลายชอบทำการงาน ไม่เกียจคร้าน ทำแต่การงานที่ประเสริฐสุด จึงละราคะโทสะได้เพราะเหตุนั้น เหล่าสมณะจึงเป็นที่รักของลูก สมณะทั้งหลาย กำจัดมูลรากทั้ง ๓ ของบาป ทำแต่งานสะอาด จึงละบาปได้ทั้งหมด เพราะเหตุนั้น เหล่าสมณะจึงเป็นที่รักของลูก ฯลฯ สมณะเหล่านั้นบวชมาจากต่างสกุลกัน และต่างชนบทกัน ก็รักซึ่งกันและกัน เพราะเหตุนั้น เหล่าสมณะจึงเป็นที่รักของลูก (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๗๑/๖๐๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มูลราก หมายถึงโลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) โมหะ (ความหลง) (ขุ.เถรี.อ. ๒๗๖/๒๗๗)

โรหิเณยยอำมาตย์: ชื่ออำมาตย์คนหนึ่ง ที่ได้สนทนากับพระเจ้าวาสุเทพ ทำให้พระเจ้าวาสุเทพทรงตื่นบรรทม ดังที่ปรากฏด้วยการกล่าวว่า *“พระองค์ผู้กัณหโคตร ขอพระองค์เสด็จลุกขึ้นเถิด จะมัวบรรทมอยู่ทำไมจะมีประโยชน์อะไรต่อพระองค์ด้วยการบรรทมอยู่เล่า..... พระเจ้าเกสวะทรงสดับคำของโรหิไณยอำมาตย์นั้นแล้ว ได้ทรงอึดอัดเพราะความโศกถึงพระภาดา จึงรีบเสด็จลุกขึ้นทันที” (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๐๘/๒๐๑, “พระเจ้าเกสวะครั้นได้ทรงสดับวาจาของโรหิเณยยอำมาตย์นั้น รีบเสด็จลุกขึ้น ทรงกระวนกระวาย เพราะความโศกถึงพระเจ้าน้องยาเธอ”(ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๖๖/๓๕๑*

โรหิตัสสเทพบุตร: ชื่อของเทพบุตรตนหนึ่ง ได้ทูลถามปัญหากะพระผู้มีพระภาคเจ้า *ดังปรากฏว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์สามารถหรือหนอที่จะทรงรู้ ทรงเห็น หรือทรงถึงที่สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติด้วยการไป”* (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๘, ดังปรากฏว่า *“สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น โรหิตัสสเทพบุตรเมื่อราตรีผ่านไปมีวรรณะงามยิ่ง ทำพระเชตะวันทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ..... ”*(อำ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๕/๗๓

โรหิตัสสสูตร®: พระสูตรว่าด้วยโรหิตัสสเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับโลหิตัสสเทพบุตรเป็นต้นว่า ผู้รู้แจ้งโลก มีปัญญาดี ถึงที่สุดโลก อยู่จบพรหมจรรย์ สงบระงับ รู้ที่สุดแห่งโลก ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๘)

SAMPLE

โรหิตัสสสูตร[๒]: พระสูตรว่าด้วยโรหิตัสสเทพบุตร โรหิตัสสเทพบุตร เมื่อราตรีผ่านไป เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร กราบทูลว่า พระองค์สามารถที่จะทรงรู้ ทรงเห็น หรือทรงถึงที่สุดแห่งโลก (โลก หมายถึงโอกาสโลก คือโลกจักรวาล) ที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติด้วยการไป หรือหนอ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราไม่กล่าวที่สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติว่า พึงรู้ พึงเห็น พึงถึงได้ ด้วยการไป

โรหิตัสสเทพบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ไว้ดียิ่งนัก แล้วกราบทูลเรื่องที่มีมาแล้ว สมัยที่ตนเป็นฤาษีชื่อว่า โรหิตัสสะ มีฤทธิ์ เหาะได้ มีความเร็วเปรียบได้กับนายขมังธนูผู้เชี่ยวชาญ ยิงลูกศรเบาให้ผ่านเงาตาลด้านขวางไปได้โดยไม่ยาก การย่างเท้าแต่ละก้าวเปรียบได้กับระยะทางจากทะเลด้านตะวันออกจนถึงทะเลด้านตะวันตก ถึงจะมีความเร็วและการย่างเท้าเช่นนั้น ก็จะมีความปรารถนาว่า จะถึงที่สุดแห่งโลกด้วยการไป จึงเว้นการกิน ดื่ม เคี้ยว ลิ้ม ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การหลับ และบรรเทาความเหน็ดเหนื่อย มีอายุ ๑๐๐ ปี ก็ดำเนินไปตลอดอายุ ๑๐๐ ปีนั้น ยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกก็ตายเสียในระหว่าง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่กล่าวที่สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติว่า พึงรู้ พึงเห็น พึงถึงได้ด้วยการไป และเราไม่กล่าวว่าการที่บุคคลยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ อนึ่ง เราบัญญัติโลก(ทุกขสัจ) ความเกิดแห่งโลก(สมุทัยสัจ) ความดับแห่งโลก(นิโรธสัจ) และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก(มัคคสัจ) ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๕/๗๓)

โรหิตัสสสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยโรหิตัสสเทพบุตร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคทรงเล่าเรื่องการสนทนาถาม-ตอบ ระหว่างพระองค์กับโรหิตัสสเทพบุตรให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ในพระสูตรนี้มีเนื้อหาสาระสำคัญเหมือนในปฐมโรหิตัสสสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๖/๗๕)

โรหิตัสสะ, ฤาษี: ชื่อของฤาษีตนหนึ่งผู้มีวรรณะงามยิ่งทำพระเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างไสว *ดังที่ปรากฏว่า “โรหิตัสสฤาษีเป็นบุตรของผู้ใหญ่บ้าน มีฤทธิ์ เหาะได้ ความเร็วของโรหิตัสสฤาษีนั้นเปรียบได้กับนายขมังธนู ผู้ยิงธนูแม่นยำ ศึกษามาดีแล้ว ผู้เชี่ยวชาญ ฝึกซ้อมมาดี พึงยิงลูกศรเบาให้ผ่านเงาตาลด้านขวางไปได้โดยไม่ยาก การย่างเท้าแต่ละก้าวของโรหิตัสสฤาษีเปรียบได้กับระยะทางจากทะเลด้านตะวันออกถึงทะเลด้านตะวันตกได้ ตั้งความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘เรา(โรหิตัสสฤาษี) จักถึงที่สุดแห่งโลกด้วยการไป’ ผู้เพียบพร้อมด้วยความเร็วและการย่างเท้าอย่างนี้ เว้นจากการกิน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะการหลับ และการบรรเทาความเหน็ดเหนื่อย มีอายุ ๑๐๐ ปี ดำรงชีพอยู่ได้ตั้ง ๑๐๐ ปี ดำเนินไปได้ตั้ง ๑๐๐ ปี ยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกก็*

SAMPLE

ตายเสียก่อนในระหว่างทาง" (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๘, และดังปรากฏว่า *"พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย คืนนี้ เมื่อราตรีผ่านไป โรหิตัสสเทพบุตรมีวรรณะงามยิ่งทำพระเชตวันทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ ยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้ถามเราดังนี้ว่า....."*(อำ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๖/๗๖

โรหิตุปปาทกรรม: ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อ (ข้อ ๔ ในอนันตริยกรรม ๕) ในทางพระอภิธรรมจัดอยู่ในหมวดปกตูปนิสสยะ คือ สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนโดยอุปนิสสยปัจจัย, โรหิรุปปาทกรรมก็เรียก บาลีว่า รุหิรุปฺปาทกมฺม ดังที่ปรากฏว่า *"สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ นิพพานเป็นปัจจัยแก่มรรคโดยอารัมมณปัจจัย รูปชีวิตินทรีย์เป็นปัจจัยแก่มาตุฆาตกรรม ปิตุฆาตกรรม อรหันตฆาตกรรม และโรหิตุปปาทกรรมโดยอารัมมณปัจจัย"*(อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๓๑/๖๒๓, *"สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอน โดยอุปนิสสยปัจจัย มีอย่างเดียว คือปกตูปนิสสยะ ได้แก่ มาตุฆาตกรรมเป็น ปัจจัยแก่มาตุฆาตกรรม ปิตุฆาตกรรม อรหันตฆาตกรรม โรหิตุปปาทกรรม สังฆเภทกรรม และนิยตมิจฉาทิฏฐิโดยอุปนิสสยปัจจัย"*(อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๓๕/๖๒๖, *"สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้นเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนโดยปุเรชาตปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อารัมมณปุเรชาตะและวัตถุปุเรชาตะ*

อารัมมณปุเรชาตะ ได้แก่ รูปชีวิตินทรีย์เป็นปัจจัยแก่มาตุฆาตกรรมปิตุฆาตกรรม อรหันตฆาตกรรม โรหิตุปปาทกรรมโดยปุเรชาตปัจจัย

วัตถุปุเรชาตะ ได้แก่ หทัยวัตถุเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ให้ผลแน่นอนโดยปุเรชาตปัจจัย" (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๓๗/๖๒๗

อักษร ฤ จำนวน ๓๔ ศัพท์

ฤกษ์: คราวหรือเวลาซึ่งถือว่าเหมาะเป็นชัยมงคล, คราวหรือเวลาที่กำหนดหรือคาดว่าจะให้ผล เช่น ฤกษ์ดี ฤกษ์ร้าย มักนิยมใช้ในทางดี เช่นหาฤกษ์แต่งงาน หาฤกษ์ยกเสาเอก เป็นต้น ดังที่ปรากฏว่า *"พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์"* (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖/๑๐, *"ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่าย*

SAMPLE

ทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์ ร่ายมนตร์ทำให้ลิ้นแข็ง ทำให้คางแข็ง ทำให้มือสั่น ทำให้คางสั่น ทำให้หูอื้อ เป็นหมอดูลูกแก้ว ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำเทวาลัยเป็นคนทรง บวงสรวงดวงอาทิตย์และท้าวมหาพรหม ร่ายมนตร์ฟ่นไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ" (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๐/๗๑

ฤกษ์งามยามดี: ระยะเวลาที่ดี ช่วงเวลาที่เหมาะสม ดังที่ปรากฏว่า *"วันนี้เราควรเข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดหนอ ที่จะทำให้จิตใจของเราเบิกบานเลื่อมใสได้"* (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘

ฤกษ์ดี: ดู **ฤกษ์งามยามดี** ดังที่ปรากฏว่า "ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดประพฤติกายสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย) วจีสุจริต(ความประพฤติชอบด้วยวาจา) และมโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ) ในเวลาเช้า เวลาเช้าก็เป็นเวลาที่ดีของสัตว์เหล่านั้น"(องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๖/๔๐๐, "สมณพราหมณ์เหล่านั้นลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เห็นรูปที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง คือเห็นนกแอ่นลม ผลมะตูมอ่อนเกิดในบุพยฤกษ์ หญิงมีครรภ์ เด็กเล็กที่ขี่คอคนไป หม้อมีน้ำเต็ม ปลาตะเพียนแดง ม้าอาชาไนย รถเทียมม้าอาชาไนย โคผู้ โคแดง ก็พากันถือการเห็นรูปเห็นปานนี้ว่าเป็นมงคล"(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๖ :

อธิบายเพิ่มเติม; บุพยฤกษ์ คือชื่อของดาวฤกษ์บุพยะ มี ๕ ดวง (๑) ดาวปุยฝ้าย (๒) ดาวพวงดอกไม้ (๓) ดาวดอกบัว (๔) ดาวโลง (๕) ดาวสมอสำเภาหรือดาวสิธยะ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, หน้า ๔๘๓)

ฤกษ์มาลินี: ฤกษ์ที่มีดวงดาวขึ้นเป็นกลุ่มเหมือนพวงดอกไม้ ดังปรากฏว่า *"ราตรีที่ประกอบด้วยฤกษ์มาลินี มิใช่เป็นราตรีที่จะหลับก่อน ราตรีเช่นนี้เป็นราตรีที่ผู้รู้แจ้งปรารถนาแล้วเพื่อประกอบความเพียรโดยแท้"* (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๓/๓๖๕

อธิบายเพิ่มเติม; ฤกษ์มาลินี หมายถึงฤกษ์ที่มีดวงดาวขึ้นเป็นกลุ่มเหมือนพวงดอกไม้ (ดาวลูกไก่) เป็นฤกษ์ที่ควรทำความเพียร ไม่ใช่เวลานอน (ขุ.เถร.อ. ๑/๑๙๓/๔๘๘)

ฤกษ์ยาม: ดู ***ฤกษ์, ฤกษ์งามยามดี*** ดังปรากฏว่า *"ข้าพระองค์กำลังคำนวณการโคจรของดาวฤกษ์ ไม่เห็นฤกษ์ยามปรากฏในมนต์เลย ครั้นได้การโคจรของดาวฤกษ์และฤกษ์ยามแล้ว ข้าพระองค์จักนำผลมะม่วงมากมายมาถวายได้อย่างแน่นอน"*ขุ.ชา.เอกก(ไทย) ๒๗/๔๗๔(๒)/๓๙๖, ๒๗/๔๗๔(๓)/๓๙๖, *"ประโยชน์ได้ล่วงเลยคนโง่เขลาที่มัวรอคอยฤกษ์ยามอยู่ ประโยชน์นั่นแหละเป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวทั้งหลายจักทำอะไรได้"* (ขุ.ชา.เอกก(ไทย)๒๗/๔๙/๒๐, *"ท่านพราหมณ์ ผู้ใดได้ลักเหง้าบัวของท่านไป ผู้นั้นเป็นพราหมณ์จงอย่าได้คลายความยินดี(ในตำแหน่ง) เชี่ยวชาญในคลองแห่ง*

SAMPLE

ฤกษ์ยามและนักษัตร เจ้าผู้ครองแคว้นผู้ทรงยศ จงบูชาเขาเถิด” (ขุ.ชา.ปกิณฺณก (ไทย)๒๗/๘๒/๔๓๖, (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๖/๖๐๓(อยู่หน้า ๖๐๐)

ฤดู: คราว, สมัย, ส่วนของปีซึ่งแบ่งเป็น ๓ คราวขึ้นนไป เช่น ฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อน :

- ส่วนของปีซึ่งแบ่งโดยถือเอาภูมิอากาศเป็นหลัก มักแบ่งออกเป็น๓ ช่วง คือ ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน หรือเป็น ๔ ช่วง คือ ฤดูใบไม้ผลิฤดูร้อน ฤดูใบไม้ร่วง และฤดูหนาว ที่แบ่งเป็น ๒ช่วง คือ ฤดูแล้งกับฤดูฝนก็มี เวลาที่กำหนดสำหรับงานต่าง ๆ เช่น ฤดูเก็บเกี่ยว ฤดูทอดกฐิน ฤดูถือบวช เวลาที่เหมาะ เช่น ฤดูสัตว์ผสมพันธุ์

- ฤดู (บาลีว่า อุตุ) ๓ คือ

๑. วัสสานะ ฤดูฝน = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒

๒. เหมันต์ ฤดูหนาว = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔

๓. คิมหะ, คิมหานะ ฤดูร้อน = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘

- ฤดู (บาลีว่า อุตุ) ๖ คือ

๑. วัสสานะ ฤดูฝน = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐

๒. สรทะ ฤดูท้ายฝน = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒

๓. เหมันต์ ฤดูหนาว = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒

๔. สิสิระ ฤดูเยือก = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๒ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔

๕. วสันต์ ฤดูใบไม้ผลิ = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖

๖. คิมหะ, คิมหานะ ฤดูร้อน = แรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ดังที่ปรากฏว่า *“วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้น ทั่วทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งนั้น มืดมนอนธการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายยังไม่ปรากฏ กลางคืน กลางวันยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า ‘สัตว์’เท่านั้น”* (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๙, คราวที่มีความปรากฏแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เป็นต้นว่า *“เมื่อดวงดาวนักษัตรทั้งหลายปรากฏ กลางคืน กลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางคืนกลางวันปรากฏ เดือนหนึ่งครึ่งเดือนก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ โลกนี้ จึงได้กลับฟื้นขึ้นอีก”*(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๑/๙๐, คราวหรือมัยเป็นที่แบ่งข้าวสาลี ดังปรากฏว่า *“เมื่อกลางคืนกลางวันปรากฏแล้ว เดือนหนึ่งครึ่งเดือนก็ปรากฏเมื่อเดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ พวกเรานั้นบริโภคง้วนดิน”*(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๘/๙๔), คราวหรือสมัยอันเป็นที่เกิดขึ้นแห่งเวทนา ดังปรกฏว่า *“... มีเสลดเป็นสมุฏฐาน ฯลฯ มีลมเป็นสมุฏฐาน ฯลฯ มีดี เสลดและลมรวมกันเป็นสมุฏฐาน ฯลฯ เกิดจากการเปลี่ยนฤดู ฯลฯ เกิด*

SAMPLE

จากการบริหารกายไม่สม่ำเสมอ ฯลฯ”(สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๖๙/๓๐๑, ว่า *“ภิกษุทั้งหลาย ผ้ากัมพลทอด้วยผมคน บัณฑิตเรียกว่า เลวกว่าผ้าที่ช่างหูกทอแล้วทุกชนิด ผ้ากัมพลทอด้วยผมคน ในฤดูหนาวก็เย็น ในฤดูร้อนก็ร้อนสีไม่สวย มีกลิ่นเหม็น เนื้อผ้าไม่อ่อนนุ่ม แม้ฉันใด วาทะของเจ้าลัทธิชื่อมักขลิก็ฉันนั้นเหมือนกัน บัณฑิตกล่าวว่าเลวกว่าวาทะของสมณะทุกจำพวก”* (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๘/๓๘๖, *“...เกิดเพราะสันนิบาตก็ดี เกิดเพราะฤดูแปรผันก็ดี เกิดเพราะการบริหารไม่สม่ำเสมอก็ดี เกิดเพราะความแก่ก็ดี เกิดเพราะผลกรรมก็ดี”* (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓

ฤดูกาล: เวลา, คราว, ช่วงๆหนึ่งของแต่ละปีที่แบ่งตามสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป, ช่วงเวลาที่เป็นไปอยู่เป็นประจำทุกปี, กาลที่ดำเนนไปเรื่อย ๆ ดังปรากฏว่า *“เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกเป็นวังวน ไม่มีทางที่กระแสน้ำจะไหลเข้าได้ทั้งด้านตะวันออก ด้านใต้ ด้านตะวันตก และด้านเหนือ ฝนก็ไม่ตกตามฤดูกาล แต่กระแสน้ำเย็นพุขึ้นจากห้วงน้ำนั้นแล้วทำห้วงน้ำนั้นให้ชุ่มชื่นเอิบอาบเนืองนองไปด้วยน้ำเย็น”*(ที.สี.(ไทย) ๙/๒๒๙/๗๖, ว่า *“ขอพระเจ้าอยู่หัวจงทรงพระเจริญ ขอให้บ้านเมืองจงมีความปลอดภัย ขอให้ฝนจงตกตามฤดูกาล”* (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๔/๙๖, ว่า *“เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกเป็นวังวน ไม่มีทางที่กระแสน้ำจะไหลเข้าได้ ทั้งด้านตะวันออก ด้านใต้ ด้านตะวันตก และด้านเหนือ ฝนก็ไม่ตกตามฤดูกาล”* ((ไทย) ๙/๔๖๘/๒๐๓, ว่า *“ทั้งฝนก็ไม่ตกตามฤดูกาล เมล็ดพืชเหล่านั้นจะเจริญงอกงามไพบูลย์หรือชาวนาจะได้รับผลอันไพบูลย์หรือ”* (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๘,((ไทย) ๑๐/๔๓๘/๓๖๙, ว่า *“เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกเป็นวังวน ไม่มีทางที่กระแสน้ำจะไหลเข้าได้ ทั้งด้านตะวันออก ด้านตะวันตก ด้านเหนือและด้านใต้ ฝนก็ไม่ตกตามฤดูกาล แต่กระแสน้ำเย็นพุขึ้นจากห้วงน้ำนั้น แล้วทำห้วงน้ำนั้นให้ชุ่มชื่น เอิบอาบ เต็มเปี่ยม เนืองนองไปด้วยน้ำเย็น”* (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒๘/๔๖๐, ว่า *“พวกเทวดาก็ขัดเคืองใจเมื่อพวกเทวดาขัดเคืองใจ ฝนก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายก็ออกรวงสุกไม่พร้อมกัน”* (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๕, ว่า *“บุรุษปิดทางไหลเข้าของบ่อน้ำนั้นเสียและเปิดทางไหลออกไว้ ทั้งฝนก็ ไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาล เมื่อเป็นเช่นนั้น บ่อน้ำใหญ่นั้นก็ไม่พึงมี น้ำล้นขอบออกไปได้”* (อง.จตกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๘/๒๕๑, ว่า *“เมื่อเธอลงจากวิมานแก้วซึ่งบุญกรรมเนรมิตไว้แล้วนั้น เข้าไปสู่ป่าไม้สาละซึ่งผลิดอกบานสะพรั่งทุกฤดูกาล”* (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๙๐/๗๙, ว่า *“สวนมะม่วงของท่านนี้แสนจะน่ารื่นรมย์ กำลังเผล็ดผล มีดอกบานสพรั่ง ขวักไขว่ไปด้วยหมู่ภมร นำความสุขมาให้ ทุกฤดูกาล ท่านได้วิมานนี้มาอย่างไร”* (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๙๗/๒๙๘

SAMPLE

ฤดูคิมหันต์: ฤดูร้อน ดังปรากฏว่า *“อนึ่ง ในสระนี้มีปทุมชาติบานสะพรั่ง ปรากฏดังจะหาที่สุดมิได้ บ้างก็บานในฤดูคิมหันต์ บ้างก็บานในฤดูเหมันต์ ปรากฏเหมือนลอยอยู่บนน้ำซึ่งลึกประมาณเพียงเข่า”*(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๕/๕๐๑

อธิบายเพิ่มเติม ;- ฤดูกาลในประเทศไทยแบ่งตามลักษณะภูมิอากาศออกได้เป็น ๓ ฤดู ฤดูละประมาณ ๔ เดือน ได้แก่ ๑. ฤดูหนาว (กลางเดือนตุลาคมถึงกลางเดือนพฤศจิกายน) ๒. ฤดูร้อน (กลางเดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนพฤษภาคม) ๓. ฤดูฝน (กลางเดือนพฤษภาคมถึงกลางเดือนตุลาคม) ดู **ฤดู**

ฤดูดอกไม้ผลิ: วสันตฤดู ระยะเวลาตั้งแต่ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ดังที่ปรากฏว่า *“พระปาราปริยเถระผู้เป็นสมณะมีจิตแน่วแน่เป็นอารมณ์เดียว ชอบสงัด นั่งเจริญฌานอยู่ในป่าใหญ่ ในฤดูดอกไม้ผลิ”*(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๒๐/๔๙๑

อธิบายเพิ่มเติม;- เป็นการแบ่งฤดูตามลักษณะภูมิอากาศของประเทศอินเดียทางภาคเหนือ คือ แบ่งออกเป็น ๖ ฤดู ฤดูละ ๒ เดือน ได้แก่ ๑. เหมนฺต (เหมันต์) = ฤดูหนาว ๒. สิสิร (สิสิระ) = ฤดูหมอกหรือน้ำค้าง ๓. วสนฺต (วสันต์) = ฤดูใบไม้ผลิ ๔.คิมฺหาน (คิมหันต์) = ฤดูร้อน ๕. วสฺสาน (วัสสานะ) = ฤดูฝน ๖. สรท (สารท) = ฤดูใบไม้ร่วง

ฤดูฝน: วัสสานฤดู คือ ช่วงกลางเดือนพฤษภาคมถึงกลางเดือนตุลาคมตามฤดูกาลในประเทศไทยดังปรากฏว่า *“ปราสาทของเรานั้นมีอยู่ถึง ๓ หลัง คือ ๑. ปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูฝน ๒. ปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูหนาว ๓. ปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูร้อน”*(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๑/๒๔๘, ว่า “ธรรมดาว่าดาวประกายพรึก เป็นดาวนพเคราะห์ที่เที่ยงตรงในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ย่อมไม่เคลื่อนไปจากวิถีโคจร ไม่ว่าจะเป็นฤดูร้อน ฤดูหนาว หรือฤดูฝน แม้ฉันใด” (ขุ.พุทฺธ(ไทย) ๓๓/๑๔๘/๕๘๖

ฤดูร้อน: คิมหฤดู คือ ช่วงกลางเดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนพฤษภาคมตามฤดูกาลในประเทศไทย คิมหันตฤดูก็เรียกดังปรากฏว่า *“ในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน เราอยู่ในที่แจ้งในเวลากลางวัน แต่อยู่ในแนวป่าในเวลากลางคืน คาถาน่าอัศจรรย์นี้เราไม่เคยได้ยินมาก่อน ปรากฏแก่เรา”*((ไทย) ๑๒/๑๕๗/๑๖๑, ว่า *“ครั้นถึงเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อนซึ่งเป็นเวลาที่หญ้าและน้ำหมดสิ้น เนื้อฝูงนั้นมีร่างกายซูบผอม เมื่อมีร่างกายซูบผอม กำลังเรี่ยวแรงก็หมดไป”* ((ไทย) ๑๒/๒๖๔/๒๘๖, ว่า *“ปราสาทของเรานั้นมีอยู่ถึง ๓ หลัง คือ ๑. ปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูฝน ๒. ปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูหนาว ๓. ปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูร้อน”* (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๑/๒๔๘

ฤดู: ดู **ฤดู** ((ไทย) ๑๙/๑๑๐๘/๖๑๘

SAMPLE

ฤดูสารทกาล: ฤดูใบไม้ร่วง ดังปรากฏว่า *“เทพบุตรบริษัทของสุสิมเทพบุตร ฯลฯ มีรัศมีวรรณะเปล่งปลั่งปรากฏอยู่ดุจดาวศุกร์ เมื่ออากาศปลอดโปร่งปราศจากหมู่เมฆในฤดูสารทกาล ส่องแสงแพรวพราวสุกสกาวอยู่ในเวลาใกล้รุ่ง ฉะนั้น”* (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๐/๑๒๓, ว่า *“วิมานของเธอนี้ส่องแสงสว่าง เหมือนพระอาทิตย์บนท้องฟ้ามีรัศมีตั้งพัน กำจัดความมืดในฤดูสารทกาล และสว่างไสวไปทั่วสิบทิศ เหมือนเปลวเพลิงซึ่งกำลังลุกโชนอยู่บนยอดภูเขาในเวลากลางคืน”* (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๔๗/๗๒, ว่า *“พระชินเจ้าผู้ไม่มีอาสวะ ทำฝนคือธรรมให้ตกลงอยู่ เหมือนท้าววาสวะ มีกลุ่มแห่งพระรัศมีโชติช่วงเช่นกับดวงอาทิตย์ในสารทกาล”* (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๗/๔๑๓, ว่า *“ก็เรือนยอดทั้งหมดมี ๕๐๐ หลัง วิสสุกรรมเทพบุตรได้เนรมิตขึ้น มีสีเหมือนดวงอาทิตย์ในสารทกาล”* (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๖๓/๔๒๒

ฤดูหนาว: เหมันตฤดู ช่วงระยะเวลา แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒ ดังปรากฏว่า *“ “ปราสาทของเรานั้นมีอยู่ถึง ๓ หลัง คือ ๑. ปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูฝน ๒. ปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูหนาว ๓. ปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูร้อน”* (ม.ม.(ไทย) ว่า *“ธรรมดาว่าดาวประกายพรึกเป็นดาวนพเคราะห์ที่เที่ยงตรงในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ย่อมไม่เคลื่อนไปจากวิถีโคจร ไม่ว่าจะเป็นฤดูร้อน ฤดูหนาว หรือฤดูฝน แม้ฉันใด”* (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๔๘/๕๘๖

ฤดูเหมันต์: เหมันตฤดู ช่วงระยะเวลา แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒ ดังปรากฏว่า *“โมฆราชผู้มีผิวพรรณเศร้าหมอง แต่มีจิตดีงาม เธอเป็นภิกษุมีจิตตั้งมั่นเนืองนิตย์ จะทำอย่างไรตลอดราตรีกาล ที่หนาวเหน็บในฤดูเหมันต์”*(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐๗/๓๖๙, ว่า *“อนึ่ง ในสระนี้มีปทุมชาติบานสะพรั่ง ปรากฏดังจะหาที่สุดมิได้ บ้างก็บานในฤดูคิมหันต์ บ้างก็บานในฤดูเหมันต์ ปรากฏเหมือนลอยอยู่บนน้ำซึ่งลึกประมาณเพียงเข่า”* ((ไทย) ๒๘/๒๐๓๕/๕๐๑

ฤทธานุภาพ: พลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์, ความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่, ความยิ่งใหญ่แห่งความสำเร็จ ดังปรากฏว่า *“ลำดับนั้น จิตตคหบดีได้คิดว่า “ภิกษุผู้ใหม่กว่าภิกษุทุกรูปในหมู่ภิกษุนี้เป็นผู้มีฤทธานุภาพเห็นปานนี้ทีเดียว”*((ไทย) ๑๘/๓๔๖/๓๗๘

ฤทธิ์: อำนาจศักดิ์สิทธิ์, ความเจริญ, ความสำเร็จ, ความงอกงาม, เป็นรูปสันสกฤตของอิทธิ; ฤทธิ์ หรือ อิทธิ คือ ความสำเร็จ ความรุ่ง เรือง มี ๒ คือ ๑. อามิสฤทธิ์ อามิสเป็นฤทธิ์, ความสำเร็จหรือความรุ่งเรืองทางวัตถุ ๒. ธรรมฤทธิ์ ธรรมเป็นฤทธิ์, ความสำเร็จหรือความรุ่งเรืองทางธรรม ดังปรากฏว่า *“เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่ออิทธิวิธญาณ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง*

SAMPLE

คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง....”(ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๘/๗๙, ว่า *“...นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากก็ได”* (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๙/๘๐, ว่า *“สมณพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์มากมีอานุภาพมาก สามารถบันดาลสัญญาของคนให้เข้าไปหรือให้ออกไปก็ได้”* (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๑๑/๑๗๗, ว่า *“....แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างคือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้...”* (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๗๔/๒๐๗, ว่า *“ท่านผู้มีอายุ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก ทรงมีอานุภาพมาก ทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล ผู้ปรินิพพานแล้ว ผู้ตัดธรรมเครื่องเนิ่นช้าได้แล้ว ผู้ตัดทางได้แล้ว ผู้ตัดวัฏฏะได้แล้ว ผู้ล่วงทุกข์ทั้งปวงได้แล้ว”* (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓/๖, ว่า *“ท่านผู้มีอายุ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก ทรงมีอานุภาพมาก ทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล ผู้ปรินิพพานแล้ว ผู้ตัดธรรมเครื่องเนิ่นช้าได้แล้ว”* (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔/๘, ว่า *“เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลกมารโลกพรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่นมีสภาพมืดมิดหรือที่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ส่องแสงไปไม่ถึง ก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้น”* (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘/๑๑, (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒/๑๔, ว่า *“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องการแสดงฤทธิ์ก็นับว่ายอดเยี่ยม การแสดงฤทธิ์ ๒ ประการนี้ คือ*

๑. ฤทธิ์ที่มีอาสวะ มีอุปธิ ไม่เรียกว่า อริยะ

๒. ฤทธิ์ที่ไม่มีอาสวะ ไม่มีอุปธิ เรียกว่า อริยะ” ((ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๒๐, ว่า *“ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏ หรือแสดงให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง....”* (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔, ว่า *“หากภิกษุพึงหวังว่า ‘เราพึงบรรลุวิธีแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง และภูเขา ไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้....”* (ม.ม.(ไทย) ๑๒/๖๘/๕๙

อธิบายเพิ่มเติม :- ฤทธิ์ ตรงกับคำว่า อิทธิ ที่แปลว่า ความสำเร็จ, ความรุ่งเรือง เช่นที่ใช้ว่า อิทธิบาท หมายถึง ธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ ๔ อย่าง คือ ฉันทะ วิริยะ

SAMPLE

จิตตะ วิมังสา หมายความว่า ธรรม ๔ อย่างนี้มีฤทธิ์ มีพลังอำนาจผลักดันให้ไปถึงความสำเร็จได้

ฤทธิ์ ที่หมายถึงอำนาจหรืออานุภาพนั้น ได้แก่ คุณวิเศษที่น่าอัจรรย์ ท่านกล่าวไว้ว่ามี ๑๐ อย่างคือ ๑. อธิฏฐานฤทธิ์ ฤทธิ์ที่ต้องอธิษฐานให้สำเร็จ ๒. วิกุพพนาฤทธิ์ ฤทธิ์ที่ต้องทำอย่างผาดแผลง ๓. มโนมัยฤทธิ์ ฤทธิ์สำเร็จด้วยกำลังใจ ๔. ญาณวิปผาราฤทธิ์ ฤทธิ์สำเร็จด้วยกำลังญาณ ๕. สมาธิผาราฤทธิ์ ฤทธิ์สำเร็จด้วยอำนาจสมาธิ ๖. อริยฤทธิ์ ฤทธิ์สำเร็จด้วยวิสัยของพระอริยเจ้า ๗. กัมมวิปากชาฤทธิ์ ฤทธิ์เกิดแต่ผลกรรม ๘. ปุญญฤทธิ์ ฤทธิ์ของผู้มีบุญ ๙. วิชชามัยฤทธิ์ ฤทธิ์สำเร็จด้วยวิทยา และ ๑๐. ฤทธิ์ทีสำเร็จเพราะประกอบกิจกุศลให้สำเร็จไป

ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ:ฤทธิ์ทางใจ หรือเรียกว่า มโนมยิทธิ คือนิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้ได้ เหมือนชักดาบออกจากฝัก หรืองูออกจากคราบ (ข้อ ๒ ในวิชชา ๘) ดังที่ปรากฏว่า *“ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในศาสนานี้เนรมิตกายอื่นจากกายนี้มีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะครบทุกส่วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง เปรียบเหมือนบุรุษชักไส้ออกจากหญ้าปล้องเขาพึงมีความหมายรู้อย่างนี้ว่า “นี้หญ้าปล้อง นี้ไส้ หญ้าปล้องเป็นอย่างหนึ่ง ไส้ก็เป็นอย่างหนึ่ง แต่ไส้ก็ชักออกจากหญ้าปล้องนั่นเอง” อีกประการหนึ่ง บุรุษชักดาบออกจากฝัก เขาพึงมีความหมายรู้อย่างนี้ว่า “นี้ดาบ นี้ฝัก ดาบเป็นอย่างหนึ่ง ฝักก็เป็นอย่างหนึ่ง แต่ดาบก็ชักออกจากฝักนั่นเอง” อีกประการหนึ่ง บุรุษเอางูออกจากกระทอ เขาพึงมีความหมายรู้อย่างนี้ว่า “นี้งู นี้กระทอ งูเป็นอย่างหนึ่ง กระทอก็เป็นอย่างหนึ่ง แต่งูก็ออกจากกระทอนั่นเอง” ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน เนรมิตกายอื่นนอกจากกายนี้มีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะครบทุกส่วนมีอินทรีย์ไม่บกพร่อง นี้ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ”* (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔/๕๖๙ ดู **ฤทธิ์**

ฤษี: ฤๅษี, นักบวชผู้อยู่ในป่า ดังปรากฏว่า *“พระพุทธเจ้าทรงองอาจกว่าหมู่ผู้เป็นฤษี ทรงแนะนำเวไนยสัตว์ ได้ทรงแสดงทุกขสัจและสมุทัยสัจว่าเป็นสภาวะที่ไม่เที่ยง ทรงแสดงทุกขนิโรธสัจซึ่งปราศจากปัจจัยปรุงแต่งว่าเป็นสภาวะคงที่ และทรงแสดงมรรคสัจนี้ซึ่งเป็นทางไม่อ้อมค้อม เป็นทางตรง และเป็นทางปลอดโปร่งแก่ดิฉัน”* (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๓/๒๕, ว่า *“ผู้ใดที่คนอื่นผู้มีจิตเกื้อกูล อ่อนโยน กล่าวสอนอยู่ ไม่กระทำตามคำสอนของบุคคลผู้หวังความเจริญ ผู้อนุเคราะห์ด้วยเหตุอันเป็นประโยชน์ ผู้นั้นย่อมถูกกำจัดนอนตายอยู่ เหมือนฤๅษีผู้เป็นบิดาของงูเวหุกะ (งูที่ได้ชื่อว่า เวหุกะ เพราะนอนอยู่ในปล้องไม้ไผ่ (ขุ.ชา.อ.๒/๔๓/๑๔)”* (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๓/๑๘, ว่า *“คำว่า ฤๅษี อธิบายว่า คนพวกใดพวกหนึ่งที่บวชเป็นฤๅษี ได้แก่ อาชีวก นิครนถ์ ชฎิล ดาบส เรียกชื่อว่าฤๅษี”* (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒/๘๖, ((ไทย) ๓๐/๑๓/๙๒, ว่า *“ฤๅษี*

SAMPLE

มนุชะ กษัตริย์ พราหมณ์บางพวกเหล่านี้ จำนวนมากในโลกนี้ พากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้นิรทุกข์ ชนเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาทในการบูชายัญ ได้ข้ามชาติและชราได้บ้างไหม" (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔/๙๖

ฤๅษีโกสิยโคตร: ฤๅษีตนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในบทสนทนาของพราหมณ์อลัมปายนะ สนทนากับพราหมณ์เนสาทะ ดังที่ปรากฏว่า *"ครุฑมาบอกวิชาหมองูอย่างยอดเยี่ยม แก่ฤๅษีโกสิยโคตรผู้อยู่ป่าประจำประพฤติตบะมาเป็นเวลานาน"*(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๓๒/๓๑๒

ฤๅษีชีไพร: นักบวชผู้อยู่ในป่า อยู่ในบทสนทนาของฤๅษีโพธิสัตว์กล่าวกับสุนัขจิ้งจอก ดังที่ปรากฏว่า *"นี่เพื่อน ทำไมเจ้าจึงได้ถ่ายรดบ่อน้ำดื่มที่ขุดได้ยาก ของพวกฤๅษีชีไพรผู้บำเพ็ญตบะอยู่ตลอดกาลนานเล่า"* (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๖๑/๑๓๔)

ฤๅษีโลมสกัสสปะ: ชื่อของฤๅษีตนหนึ่ง ในอดีตเป็นกุมาร(เด็ก)ชื่อกัสสปะ เป็นบุตรของปุโรหิตนามว่ากัสสปะ ซึ่งเป็นปุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัตผู้ครองกรุงพาราณสี ไม่ต้องการความเป็นใหญ่จากพระราชา จึงได้ทูลลาพระราชาและมารดาออกบวช ภายหลังได้ชื่อว่าโลมสกัสสปะ ได้เป็นดาบสที่มีอินทรีย์ระงับอย่างยิ่ง มีตบะแรงกล้า ภพของท้าวสักกะหวั่นไหวเพราะเดชและตบะของท่าน จนท้าวสักกะเทวราชกลัวว่าจะต้องเคลื่อนจากภพตนเอง จึงออกอุบายวางแผนบอกพระราชาให้จับโลมสกัสสปฤๅษีมา ดังปรากฏว่า *"ข้าแต่มหาราช หากพระองค์ให้ฤๅษีโลมสกัสสปะบูชายัญได้ พระองค์จะเป็นเหมือนพระอินทร์ ไม่แก่ ไม่ตายเลย"*(ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๖๐/๓๑๐, ว่า *"ฤๅษีโลมสกัสสปะสลดใจ จึงกล่าวว่า กรรมที่กระทำด้วยความโลภมีกามเป็นเหตุนั้น เป็นกรรมเผ็ดร้อน เราจักค้นหารากเหง้าของกรรมนั้น จักตัดราคะพร้อมทั้งเครื่องผูก"* (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๖๖/๓๑๑

ฤๅษี: ฤๅษี, นักบวชผู้อยู่ในป่า ดังปรากฏว่า *"มาณพ พวกเธออย่าเหยียดหยาม อัมพัฏฐมาณพรุนแรงว่าเป็นลูกของหญิงรับใช้เลย เพราะนายกัณหะนั้น (ต่อมา) ได้ เป็นฤๅษีคนสำคัญเดินทางไปยังทักขิณาชนบท เรียนพรหมมันตระ แล้วเข้าเฝ้าพระเจ้าโอกกากราช"*(ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๔/๙๕, ว่า *"มาณพ พวกเธออย่าเหยียดหยามอัมพัฏฐมาณพรุนแรงว่าเป็นลูกของหญิงรับใช้เลย เพราะนายกัณหะนั้นได้เป็นฤๅษีคนสำคัญมาแล้ว"*(ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๔/๙๖, ว่า *"พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "อัมพัฏฐะ เธอก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน พวกฤๅษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพราหมณ์ คือ ฤๅษีอัฏฐกะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษี วามเทวะ ฤๅษีเวสสามิตร ฤๅษียมตัคคิ ฤๅษีอังคีรส ฤๅษีภารัทวาชะ ฤๅษีวาเสฏฐะ ฤๅษีกัสสปะ ฤๅษีภคุ"* (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘๓/๑๐๔, (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘๕/๑๐๔, (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘๖/๑๐๕, ว่า *"ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้ยินมาว่า ป่าทัณฑกี ป่ากาลิงคะ ป่าเมชฌะ ป่ามาตังคะได้กลายเป็นป่าทึบเพราะจิตคิดประทุษร้ายของ*

SAMPLE

พวกฤษี" (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๕/๖๒, ว่า *"ข้าแต่ท่านพระโคดม ลักษณะมหาบุรุษ ที่ข้าพระองค์ได้สดับมาว่ามี ๓๒ ประการ แต่ยังไม่เห็นอยู่ ๒ ประการในพระวรกายของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่านรชน พระคุยหฐานของพระองค์เร้นอยู่ในฝัก ที่ผู้รู้กล่าวกันว่าคล้ายของนารีหรือ พระชิวหาของพระองค์ได้นรลักษณ์หรือ พระองค์มีพระชิวหาใหญ่หรือ ข้าพระองค์จะพึงทราบความข้อนั้นได้อย่างไร ขอพระองค์ทรงค่อย ๆ นำพระลักษณะนั้นออกมาเถิด ขอได้โปรดกำจัดความสงสัยของข้าพระองค์ด้วยเถิด ท่านฤษี"* (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๑/๔๘๕, ว่า *"แม้ฤษีทั้งหลายผู้เป็นบุรพาจารย์ของพราหมณ์ทั้งหลายคือ ฤษีอัฏฐกะ ฤษีวามกะ ฤษีวามเทพ ฤษีเวสสามิตตะ ฤษียมตัคคิ ฤษีอังคีรสะ ฤษีภารทวาชะ ฤษีวาเสฏฐะ ฤษีกัสสปะ ฤษีภคุ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนตร์ เป็นผู้บอกมนตร์ที่พวกพราหมณ์ในปัจจุบันนี้ขับตาม"* (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๕/๕๘๗, ว่า *"ประชาชนทั้งหลายเห็นเหตุดังกล่าวนั้น จึงพูดกันอย่างนี้ว่า 'ภูเขานี้กลืนกินฤษีเหล่านี้' ภูเขานี้จึงปรากฏชื่อว่า อิสิคิลิ อิสิคิลิ ดังนี้"* (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๓/๑๗๑, ว่า *"บาดาลมีรากอันเดียว มีวนเวียน ๒ อย่าง มีมลทิน ๓ ประการ มีเครื่องลาด ๕ ประการ เป็นทะเลหมุนไปได้ทั้ง ๑๒ ด้าน ฤษีข้ามพ้นได้แล้ว"* (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๔/๕๙, ว่า *"ฤษีและพระราชฤษีทั้งหลายผู้เป็นคนดีเหล่าอื่น มีจำนวนมากอยู่ตามทาง ท่านจงถามฤษีเหล่านั้นถึงอาศรมของข้าพเจ้าเถิด ฤษีเหล่านั้นจักนำท่านไป ณ สถานที่อยู่ของข้าพเจ้าเอง"* (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๔/๕

อธิบายเพิ่มเติม ;- ผู้แสวงหาคุณมีฌานเป็นต้น, ผู้เห็น, ผู้แสวงธรรม ได้แก่ นักบวชนอกพระศาสนาซึ่งอยู่ในป่า, ชีไพร, ผู้แต่งคัมภีร์พระเวท ใช้หมายถึงคนศักดิ์สิทธิ์, ผู้มีพรสวรรค์เกี่ยวกับกำลังภายใน, ผู้มีตาทิพย์ ได้แก่นักบวชประเภทหนึ่งซึ่งมีมาก่อนพุทธกาล

ฤษี พวก: ดู **ฤษี ฤษี** ดังที่ปรากฏว่า *"ภิกษุทั้งหลาย ถึงพวกฤษีภายนอก ก็อาจจำลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนี้ ของมหาบุรุษได้ แต่ฤษีเหล่านั้นไม่ทราบว่า 'เพราะมหาบุรุษทรงทำกรรมนี้จึงได้ลักษณะนี้'"*(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๓

ฤษีกัสสปะ: ชื่อของฤษีตนหนึ่งซึ่งร่วมกับฤษีเหล่านี้คือ ฤษีอัฏฐกะ ฤษีวามกะ ฤษีวามเทวะ ฤษีเวสสามิตร ฤษียมตัคคิ ฤษีอังคีรส ฤษีภารัทวาชะ ฤษีวาเสฏฐะ ฤษีภคุ เป็นบูรพาจารย์ของพราหมณ์ ดังที่ปรากฏว่า *"ภารทวาชะ ฤษีทั้งหลายผู้เป็นบุรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือ ฤษีอัฏฐกะ ฤษีวามกะ ฤษีวามเทพ ฤษีเวสสามิตตะ ฤษียมตัคคิ ฤษีอังคีรสะ ฤษีภารทวาชะ ฤษีวาเสฏฐะ ฤษีกัสสปะ ฤษีภคุ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนตร์ เป็นผู้บอกมนตร์ที่พราหมณ์ทั้งหลายในปัจจุบันนี้ขับตาม บทมนตร์เก่าที่ท่าน*

SAMPLE

บุรพาจารย์พราหมณ์ขับไว้แล้ว บอกไว้แล้ว รวบรวมไว้แล้ว"(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๕/๕๘๗

ฤษีภคุ: ดู ***ฤษีกัสสปะ*** (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๕/๕๘๗

ฤษีภารทวาชะ: ดู ***ฤษีกัสสปะ*** (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๕/๕๘๗

ฤษียมตัคคิ: ดู ***ฤษีกัสสปะ*** (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๕/๕๘๗

ฤษีวามกะ: ดู ***ฤษีกัสสปะ*** (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๕/๕๘๗

ฤษีวามเทพ: ดู ***ฤษีกัสสปะ*** (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๕/๕๘๗

ฤษีวาเสฏฐะ: ดู ***ฤษีกัสสปะ*** (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๕/๕๘๗

ฤษีเวสสามิตตะ: ดู ***ฤษีกัสสปะ*** (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๕/๕๘๗

ฤษีอังคีรสะ: ดู ***ฤษีกัสสปะ*** (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๕/๕๘๗

ฤษีอัฏฐกะ: ดู ***ฤษีกัสสปะ*** (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๕/๕๘๗

อักษร ล จำนวน **๒๑๖** ศัพท์

ลกุณฏกภัททิยเถรคาถา: คาถาของพระลกุณฑกภัททิยเถระ ท่านพระลกุณฑกภัททิยเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า พระภัททิยภิกษุอยู่ในอัมพาฏการามอันสวยงาม ใกล้ชัฏแห่งป่า ได้ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากแล้ว เป็นผู้งามด้วยคุณมีศีลเป็นต้น เข้าฌานอยู่ในชัฏแห่งป่า ผู้มักบริโภคกามบางพวกยินดีด้วยเสียงตะโพน เสียงพิณและเสียงบัณเฑาะว์ ส่วนเรายินดีในคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ที่โคนไม้ หากพระพุทธเจ้าพึงประทานพรแก่เรา และหากเราพึงได้รับพรนั้น เราจะพึงรับกายคตาสติที่ชาวโลกทั้งมวลควรเจริญอยู่ประจำ เหล่าชนที่ดูหมิ่นรูปร่างเรา แต่ชมเสียงเรา ชื่อว่ายังตกอยู่ภายใต้อำนาจฉันทราคะย่อมไม่เกิดในเรา ส่วนคนที่มีความเห็นไม่ถูกปิดกั้น รู้ชัดทั้งภายใน เห็นแจ้งทั้งภายนอก ย่อมไม่ถูกชักจูงไปตามกระแสเสียง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๖๖/๔๑๙)

ลกุณฏกภัททิยเถรวัตถุ:เรื่องพระลกุณฏกภัททิยเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งทึบ ย่อมไม่สะเทือนเพราะลม ฉันใด บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหวเพราะนินทาหรือสรรเสริญฉันนั้น (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๘๑/๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า ในคาถานี้ แม้จะตรัสโลกธรรมไว้เพียง ๒ ประการ คือ นินทาและสรรเสริญก็จริง แต่พึงทราบว่า ทรงแสดง โลกธรรมไว้ทั้ง ๘ ประการ ความหมายโดยสรุป คือ ไม่หวั่นไหวทั้งในอิฏฐารมณ์(อารมณ์ที่น่าปรารถนา)และอนิฏฐารมณ์(อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา) (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๓๖)

SAMPLE

ลกุณฏกภัททิยเถราปทาน: ประวัติในอดีตชาติของพระลกุณฏกภัททิยเถระ มีเนื้อความอธิบายสรุปไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาและทำสักการะแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีเสียงไพเราะ ต่อมาในกัปที่ ๙๒ ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ ท่านได้เกิดเป็นนกดุเหว่า มีจิตเลื่อมใสได้ส่งเสียงร้องอย่างไพเราะ และได้ถวายผลมะม่วงสุกแด่พระพุทธเจ้าแล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์ ในภัทรกัปนี้ เมื่อมหาชนกำลังสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ท่านให้ลดขนาดของพระเจดีย์ลง ไม่ให้สร้างสูงเกินไป เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสุคติภูมิเป็นอันมาก ในชาติสุดท้ายนี้ เพราะกรรมคือการให้ลดขนาดเจดีย์ลง ท่านจึงมีร่างกายต่ำเตี้ย แต่ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๒๘๙)

ลกุณฏกภัททิยวัตถุ: เรื่องพระลกุณฏกภัททิยะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่ากษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์ได้ ฆ่าชาวแว่นแคว้นพร้อมเจ้าพนักงานแล้ว ดำเนินชีวิตเป็นพราหมณ์อยู่อย่างไร้ทุกข์ บุคคลฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่ากษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์ได้ ทำลายทางเสือผ่านที่ ๕๔ ได้ ดำเนินชีวิตเป็นพราหมณ์อยู่อย่างไร้ทุกข์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๙๔/๑๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มารดา หมายถึงตัณหาที่เป็นเหตุให้สัตว์เกิดในภพทั้งสาม คำว่า บิดา หมายถึงอัสมิมานะ (การถือตัวว่าเป็นเรา) คำว่า กษัตราธิราชทั้ง ๒ พระองค์ หมายถึงสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) และอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ) คำว่า เจ้าพนักงาน หมายถึงนันทิราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดี) คำว่า พราหมณ์ หมายถึงพระขีณาสพ (ขุ.ธ.อ. ๗/๙๒) คำว่า ทางเสือผ่านที่ ๕ หมายถึงวิจิกิจฉานิวรณ์ คำว่า (ขุ.ธ.อ. ๗/๙๓)

ลกุณฏกภัททิยสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยพระลกุณฏกภัททิยเถระ (สูตรที่ ๑) ท่านพระสารีบุตรเถระ แสดงธรรมแก่ท่านพระลกุณฏกภัททิยเถระจนได้บรรลุอรหัตตผล พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานแสดงสภาวะจิตที่บรรลุอรหัตตผลของท่าน (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๑/๓๐๙)

ลกุณฏกภัททิยสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยพระลกุณฏกภัททิยเถระ (สูตรที่ ๒) ท่านพระสารีบุตรเถระยังแสดงธรรมแก่ท่านพระลกุณฏกภัททิยเถระ เพราะเข้าใจว่าท่านยังเป็นพระเสขะอยู่ พระผู้มีพระภาค ทรงปรารภเหตุนั้นแล้ว ทรงเปล่งอุทานแสดงสภาวะจิตที่สิ้นทุกข์ของท่านพระลกุณฏกภัททิยเถระ(ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๒/๓๑๐)

SAMPLE

ลกุณฏกภัททิยสูตร: พระสูตรว่าด้วยพระลกุณฏกภัททิยะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงยกย่องท่านพระลกุณฏกภัททิยะซึ่งมีรูปร่างเตี้ย ผิวพรรณไม่งาม แต่มีฤทธานุภาพมากว่า ท่านพระลกุณฏกภัททิยะสามารถที่จะเข้าสมาบัติที่เธอไม่เคยเข้าได้โดยง่าย ดังนั้น คนร่างเล็กแต่มีปัญญาย่อมเป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๐/๓๓๒)

ลกุณฏกภัททิยะ, พระ: พระมหาสาวกองคหนึ่ง เป็นบุตรในตระกูลมั่งคั่ง เป็นชาวพระนครสาวัตถี มีชื่อเดิมว่า “ภัททิยะ” เมื่อเจริญวัยอายุมากขึ้นแต่ร่างกายของท่านไม่เจริญเติบโตตามอายุยังคงมีร่างกายเล็กต่ำเตี้ยเหมือนเด็กวัย ๑๐ ขวบ ชนทั่วไปเมื่อจะจึงเรียกชื่อท่านก็จะเพิ่มคำว่า “ลกุณฏกะ” ซึ่งหมายถึงต่ำเตี้ย ไว้ข้างหน้าชื่อของท่านด้วย จึงเป็นที่รู้กันโดยทั่วไปว่า ภัททิยะเตี้ย หรือภัททิยะแคระ ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาที่พระเชตวันแล้ว มีความเลื่อมใสจึงบวชในพระพุทธศาสนา ทานมีรูปร่างเตี้ยค่อมจนบางคนเห็นแล้วขำท่าน วันหนึ่งมีหญิงนั่งรถผ่านมาพอเห็นท่านแล้วหัวเราะจนเห็นฟัน ท่านกำหนดฟันนั้นเป็นอารมณ์กรรมฐาน ได้สำเร็จอนาคามิผล ต่อมาท่านได้บรรลุพระอรหัตในสำนักของพระสารีบุตร แต่เพราะความที่มีรูปร่างเล็กเตี้ยค่อม ท่านมักถูกเข้าใจผิดว่าเป็นสามเณรบ้าง ถูกพระหนุ่มเณรน้อยล้อเลียนบ้าง ถูกเพื่อนพระดูแคลนบ้าง แต่พระพุทธเจ้ากลับตรัสยกย่องว่าถึงท่านจะร่างเล็ก แต่มีคุณธรรมฤทธานุภาพมาก ท่านได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีเสียงไพเราะ ดังปรากฏว่า *“สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ท่านพระลกุณฏกภัททิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ”* (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๐/๓๓๒, ว่า *“พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระสารีบุตรชี้แจงให้ท่านพระลกุณฏกภัททิยะเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบ ชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาโดยวิธีต่าง ๆ จิตของท่านพระลกุณฏกภัททิยะ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น”*(ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๑/๓๐๙, ((ไทย) ๒๕/๖๕/๓๑๓

ลกุณฏกภัททิยะ, ภิกษุ: ดู **พระลกุณฏกภัททิยะ** ดังปรากฏว่า “ลกุณฏกภัททิยะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้มีเสียงไพเราะ” (ไทย) ๒๐/๑๙๔/๒๖

ลกุณฑกภัททิยเถรวัตถุ: เรื่องพระลกุณฑกภัททิยเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุผู้อยู่ป่า ๓๐ รูป ที่เห็นพระลกุณฑกภัททิยเถระรูปร่างเล็กเหมือนสามเณรว่า บุคคลไม่ชื่อว่าเป็นเถระ เพียงเพราะมีผมหงอก ผู้ที่แก่แต่วัยเท่านั้น เรียกว่า คนแก่เปล่า ส่วนผู้มีสัจจะ มีธรรม มีอหิงสา สัญญมะ และทมะ คายมลทินได้แล้ว เป็นปราชญ์ ชื่อว่าเถระ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๖๐/๑๑๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เถระ ในที่นี้หมายถึงผู้มีคุณธรรมที่ทำให้เป็นผู้มั่นคง คือ รู้แจ้งอริยสัจ ๔ เป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๔๔) คำว่า มีสัจจะ หมายถึงรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการ มีธรรม หมายถึงบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ ประการ คำว่า อหิงสา หมายถึงความไม่เบียดเบียน สัญญมะ หมายถึงศีล ทมะ หมายถึงการสำรวมอินทรีย์ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๔๓)

ลขุมา, อุบาสิกา: อุบาสิกาคนหนึ่ง เมื่อครั้งดำรงชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ได้มีใจเลื่อมใสในพระสาวกทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ถวายข้าวสุก ขนมสด ผักดองพร้อมทั้งเครื่องดื่มที่ปรุงด้วยส่วนผสมต่าง ๆ มีข้าวและเกลือเป็นต้น ทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำและ ๘ ค่ำ แห่งปักษ์และตลอดวันปาฏิหาริยปักษ์ ได้เข้าจำอุโบสถศีลเป็นประจำ มีความสำรวมระวัง แจกจ่ายทานด้วยความคำรพ เป็นผู้ยินดีในการรักษาศีล ๕ เมื่อละจากโลกนี้ไปแล้ว ได้เกิดเทพธิดาผู้มีผิวพรรณงามยิ่งนักเปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอยู่ ดุจดาวประกายพรึกสถิตอยู่ในวิมานชื่อว่าลขุมา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๖/๑๘๓/๓๒, ดังปรากฏว่า *“พระคุณเจ้าผู้เจริญ ขอท่านพึงถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า (แล้วกราบทูล)ตามคำของดิฉันว่า “ลขุมาอุบาสิกาถวายอภิวาทแทบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า พระพุทธเจ้าข้า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ การที่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ดิฉันว่าจะได้บรรลุสามัญผลขั้นใดขั้นหนึ่งนั้นไม่น่าอัศจรรย์เท่ากับที่ทรงพยากรณ์ดิฉันว่าจะได้บรรลุสกทาคามิผลเลย”* (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๘๔/๓๒

ลขุมาวิมาน: ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางลขุมาอุบาสิกา เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางลขุมา เพราะได้รักษาศีล ให้ทาน และปฏิบัติธรรมจนบรรลุโสดาปัตติผล จึงไปเกิดในวิมานใหญ่ในสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๗๓/๓๑)

ลงพระบังคนหนักเป็นโลหิต:โรคบิด, โรคลงแดง, โรคท้องร่วงอย่างรุนแรง ดังปรากฏว่า *“หลังจากพระผู้มีพระภาคเสวยพระกระยาหารของนายจุนทกัมมารบุตร ได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรง ลงพระบังคนหนักเป็นโลหิต ทรงมีทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส จวนเจียนจะปรินิพพาน พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นทุกขเวทนาเหล่านั้นไว้ไม่พรั่นพรึง รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไปยังกรุงกุสินาราก้น”*(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๐/๑๓๙

อธิบายเพิ่มเติม ;- เป็นอาการของโรคที่ถ่ายเป็นเลือดตลอดเวลา ทำให้มีทุกเวทนาอย่างแสนสาหัส พระพุทธเจ้าพระองค์เมื่อหลังจากที่เสวยพระกระยาหารของนายจุนทกัมมารบุตรแล้วได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรงด้วยโรคนี้ แม้พระสารีบุตรธรรมเสนาบดีก็นิพพานด้วยโรคนี้

SAMPLE

ลฏุกิกชาดก : ชาดกว่าด้วยนางนกไส้ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาช้างโพธิสัตว์ถูกนางนกไส้ขอร้องไม่ให้เดินมาทางที่มีรังลูกอ่อนของนางอยู่ เพราะกลัวจะเหยียบลูกของนางตาย พญาช้างเห็นว่าจะบอกโขลงช้างบริวารแปดหมื่นให้กลับไปทางอื่นไม่ทันจึงยืนคร่อมรังนางนกไว้ไม่ให้ช้างบริวารเหยียบลูกของนาง และบอกนางให้ไปขอร้องช้างเกเรที่เที่ยวมาตัวเดียว ให้ไปทางอื่นเสีย แต่ช้างเกเรไม่ยอมหลีกไปตามที่นางขอ เพราะถือว่าตนมีร่างกายใหญ่โตกว่า จึงเหยียบขยี้รังและลูกน้อยของนางตายหมดและถ่ายปัสสาวะรดอีกแล้วร้องลั่นเข้าป่าไป นางนกผูกอาฆาตว่า วันนี้เจ้าจงร้องลั่นไปก่อน อีก ๒-๓ วัน เจ้าจักรู้ว่ากำลังปัญญายิ่งใหญ่กว่ากำลังกายคอยดูจะได้เห็นดีกัน ว่าแล้วนางจึงเข้าไปฝากตัวรับใช้กาแล้วเล่าความทุกข์ให้ฟังและขอร้องกาให้ไปจิกลูกตาของช้างเกเรตัวนั้น ไปขอแมลงวันให้ไปช่วยถ่ายไข่ขางรดให้ และไปขอร้องกบให้ช่วยไปส่งเสียงร้องหลอกว่ามีน้ำอยู่บนหน้าผาให้ สัตว์ทั้งสามได้ตกลงช่วยเหลือนางกำจัดช้างเกเรตามที่นางขอ เพราะเห็นใจว่าเป็นสัตว์เล็กด้วยกันแต่ถูกสัตว์ใหญ่รังแก นางนกได้ติดตามดูการทำงานของเพื่อน ๆ อยู่ตลอดเวลาจนเห็นช้างนั้นตกเหวตาย ได้บินไปยืนเหยียบร่าเริงดีใจอยู่บนศพช้างนั้น ความสามัคคีของหมู่ย่อมทำกิจการได้สำเร็จ ขอให้ดูนางนกไส้ กา กบ และแมลงวันหัวเขียวเป็นตัวอย่าง สามารถฆ่าช้างซึ่งมีตัวใหญ่โตกว่าได้ กำลังกายใช่ว่าจะทำกิจให้สำเร็จได้ทุกอย่าง เพราะว่าคนโง่มีกำลังไว้เพื่อฆ่าตนเองและผู้อื่น กำลังแห่งความพยาบาทก็มีไว้เพื่อสร้างความพินาศให้แก่ตนเองและคนอื่นเช่นกัน คนจึงควรสร้างกำลังความรักความสามัคคีไว้ (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๓๙/๒๐๖)

ลฏุกิโกปมสูตร: พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยนางนกมูลไถ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมยแก่ท่านพระอุทายี ณ อาปณนิคมของชาวอังคุตตราปะ แคว้นอังคุตตราปะ เพราะทรงปรารภคำทูลของพระเถระ ท่านพระอุทายีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลว่า เมื่อก่อนท่านฉันทั้งในเวลาเย็น เวลาเช้าและหลังเที่ยง เมื่อพระผู้มีพระภาคให้เลิกฉันในเวลาเย็นและหลังเที่ยง ท่านน้อยใจแต่ก็ยังปฏิบัติตามเพราะความรัก ความเคารพพระผู้มีพระภาค ต่อมาได้เห็นโทษในการฉันเวลาเย็นและหลังเที่ยงด้วยตนเอง จึงได้รู้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงกำจัดธรรมอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ ทรงนำธรรมอันเป็นเหตุแห่งสุขมาให้ พระผู้มีพระภาคทรงกำจัดอกุศลธรรม ทรงนำกุศลธรรมมาให้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่เป็นเช่นนั้น เพราะมีบุคคลหลายจำพวกที่คิดว่า พระวินัยบัญญัติเป็นเรื่องเล็กน้อยไม่สำคัญอะไร ซึ่งความจริงไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย เป็นเรื่องสำคัญแล้วทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกเปรียบเทียบ คือ

SAMPLE

๑.พวกไม่ละความผิดแต่มีความยำเกรงในพระองค์และพวกใคร่ในสิกขาแต่มีความผิดเล็กน้อย ทั้ง ๒ พวกนี้จะถูกความผิดเพียงเล็กน้อยผูกไว้ เหมือนนางนกมูลไถถูกผูกด้วยเถาหัวด้วน หนีไปไม่ได้ รอเวลาถูกฆ่า

๒.พวกละความผิดแต่ไม่มีความยำเกรงในพระองค์และพวกใคร่ในสิกขาทั้งละความผิดเล็กน้อยได้ ทั้ง ๒ พวกนี้อาจพ้นผิดได้ เหมือนช้างต้นเคยฝ่าศึกสงครามมาแล้ว สามารถสะบัดโซ่ที่ล่ามไว้ให้ขาดได้

๓.พวกไม่ละความผิดแต่มีความยำเกรงในพระองค์และพวกใคร่ในสิกขาแต่มีความผิดเล็กน้อย ทั้ง ๒ พวกนี้จะถูกความผิดเพียงเล็กน้อยผูกไว้ เหมือนคนจนมีทรัพย์สินเพียงเล็กน้อย คิดว่าการบวชเป็นสมณะสบาย แต่ก็ไม่สามารถออกบวชได้ เพราะถูกทรัพย์สินเล็กน้อยผูกไว้

๔. พวกละความผิดแต่ไม่มีความยำเกรงในพระองค์และพวกใคร่ในสิกขาทั้งละความผิดเล็กน้อยได้ ทั้ง ๒ พวกนี้อาจพ้นผิดได้ เหมือนคนมีทรัพย์มาก คิดว่าการบวชเป็นสมณะสบาย แล้วสละทรัพย์สมบัติทั้งหมดออกบวชได้

ทรงแสดงบุคคลอีก ๔ จำพวก คือ

๑. พวกละอุปธิไม่ได้ ๒. พวกละอุปธิได้

๓. พวกละอุปธิได้เร็วแต่เป็นบางครั้ง ๔. พวกไม่มีอุปธิ

จากนั้นทรงสรุปว่า อุปธินั้นก็คือกามคุณ ๕ ถ้าละกามคุณ ๕ และอกุศลธรรมทั้งหลายได้ ก็จะบรรลุรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอุทายีมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๘/๑๖๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **อุปธิ** หมายถึงขันธ์ ๕ ประการ อันได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๑๒๕๖)

ลตาวิมาน: วิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพธิดาชื่อลดา เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพธิดาชื่อลดา นางเกิดเป็นเทพธิดาของท้าวเวสวัณมหาราชในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช และได้เป็นบาทบริจาริกา ของท้าวสักกะ เรื่องนี้เทพธิดาผู้เป็นน้อง ๔ องค์ชื่อ สัชชา ปวรา อัจจิมดี และสุดา เป็นผู้ถาม เทพธิดาลดาจึงเล่าประวัติของตนให้น้องฟังว่า ตนเองเป็นมนุษย์อยู่ในมนุษยโลก เป็นสะใภ้ในตระกูลมั่งคั่งตระกูลหนึ่งมีนิสัยไม่มักโกรธ ปฏิบัติตามคำสั่งของสามีเสมอ ไม่ประมาทในการรักษาอุโบสถศีลพร้อมทั้งสอนเรื่องการปฏิบัติต่อสามีด้วย(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๖/๕๑)

ลพุชทายกเถราปทาน: ประวัติในอดีตชาติของพระลพุชทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นคนเฝ้าสวนได้ถวายขนุนสำมะลอแด่พระพุทธเจ้า ผู้

SAMPLE

ประเสริฐ (พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๕๖๔)

ลพุชผลทายกเถราปทาน: ประวัติในอดีตชาติของพระลพุชผลทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผลขนุนสำปะลอแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๒/๑๐๙)

ลมกรรมชวาต: ลมเกิดแต่กรรมคือลมเกิดในครรภ์เวลาคลอดบุตร ได้แก่ ลมเบ่ง ดังปรากฏว่า *“ภายหลังสามีของหม่อมฉันตามมาทันที่หนทาง ขณะนั้น ลมกรรมชวาตแสนจะทารุณเกิดขึ้นแก่หม่อมฉัน”(ขุ.อ.(ไทย) ๓๓/๔๙๒/๔๕๓*

อธิบายเพิ่มเติม ;- คือ อาการที่อยากจะเบ่งขณะที่มดลูกหดตัวและตำแหน่งของทารกอยู่ต่ำมากพร้อมที่จะคลอดออกมา ลมกรรมชวาตนั้นจะพัดหมุนทำให้ทารกพลิกหมุนกลับไปกลับมา ไม่สามารถคลอดได้ตามปกติ (ขุ.อุ.อ. ๑๘/๑๒๗)

ลมบ้าหมู: ลมชนิดหนึ่งซึ่งพัดอยู่บริเวณแคบ ๆ มีความรุนแรงไม่มากนัก มักหอบเอาของเป็นวงขึ้นไปบนอากาศ, อาการหมดสติเป็นครั้งคราว ลักมีอาการชักเกร็ง น้ำลายเป็นฟอง มือเท้ากำ เป็นผลเนื่องจากสมองทำงานผิดปรกติ ดังปรากฏว่า *“ภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ฯลฯ ต่อการบรรลุธรรม ลมบ้าหมูพัดอยู่บนอากาศ ซัดนกที่กำลังบินอยู่ในอากาศ เมื่อมันถูกลมบ้าหมูซัด เท้าไปทางหนึ่ง ปีกไปทางหนึ่ง ศีรษะไปทางหนึ่ง ตัวไปทางหนึ่ง ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต เวลาเช้า ครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านหรือนิคม ไม่รักษากายวาจาจิต ไม่ตั้งสติให้มั่นคง ไม่สำรวมอินทรีย์ เธอเห็นมาตุคามนุ่งห่มไม่เรียบร้อยในที่นั้น ราคะก็รบกวนจิตของเธอเพราะเห็นมาตุคามนุ่งห่มไม่เรียบร้อย...”*(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๕/๒๗๑

ลมปราณ: ลมหายใจ (น.) เช่น ทำงานเหน็ดเหนื่อยแทบจะสิ้นลมปราณ, วิธีกำหนดดูความคล่องของลมหายใจเข้าออกว่าฤกษ์ดีหรือฤกษ์ร้าย เรียกว่า จับลมปราณ ดังปรากฏว่า *“อัคคิเวสสนะ เราจึงมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญฌานอันไม่มีลมปราณเถิด’ เราก็กลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออกทั้งทางปากและทางจมูกเมื่อเรากลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออกทั้งทางปากและทางจมูก ลมก็ออกทางหูทั้ง ๒ ข้าง มีเสียงดังอู้ๆ ลมที่ช่างทองสูบอยู่มีเสียงดังอู้ ๆ แม้ฉันใด”*(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๘/๔๑๒, ว่า *“ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญฌานอันไม่มีลมปราณเถิด”*(ม.มู.(ไทย) ๑๓/๓๓๓/๔๐๑, ว่า *“ภารทวาชะ เราจึงมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญฌานอันไม่มีลมปราณเถิด’ เราก็กลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออกทั้งทางปากและทางจมูก เมื่อเรากลั้น*

SAMPLE

ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากและทางจมูกลมก็ออกทางหูทั้ง ๒ ข้าง มีเสียงดังอู้ ๆ ลมที่ช่างทองสูบอยู่มีเสียงดังอู้ ๆ แม้ฉันใด" (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๘๑/๖๐๗

ลมปัสสาสะ: ลมหายใจออก ดังปรากฏว่า *"ลมอัสสาสะ(ลมหายใจเข้า) และลมปัสสาสะ(ลมหายใจออก) เป็นกายสังขาร วิตกและวิจารเป็นวจีสังขาร สัญญาและเวทนาเป็นจิตตสังขาร"* (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๓/๕๐๓, ว่า *"ราหุล เมื่ออานาปานสติอันบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ลมอัสสาสะ(หายใจเข้า) ลมปัสสาสะ(หายใจออก) ครั้งสุดท้ายที่ปรากฏชัด ย่อมดับไปที่ไม่ปรากฏชัด ยังไม่ดับไป"*(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๑/๑๓๓, ว่า *"เชื่อมต่อไว้ด้วยโครงกระดูก เกี่ยวร้อยไว้ด้วยด้ายคือเส้นเอ็น ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถได้ เพราะมีมหาภูตรูป ๔ ชีวิตินทรีย์ ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ และวิญญาณเป็นต้นเกี่ยวเนื่องกัน"*(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๗๐/๔๓๘

ลมรำเพย: ลมชนิดหนึ่งพัดอ่อน ๆ เรื่อย ๆ มักพากลิ่นหอมของดอกไม้มาด้วย ดังปรากฏว่า *"....ยามต้องลมรำเพยพัดก็โชยกลิ่นหอมระรื่นฟุ้งขจรไป ระงมไปด้วยเสียงหงส์และนกกะเรียน นกจักรพาก มาส่งเสียงร้องไพเราะจับใจ"*(ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๕๐/๒๒๒

ลมเวรัมภา: ลมพายุ, ลมหัวด้วน, ลมร้าย พัดบ้านเรือนและต้นไม้หมด คล้ายกับลมบ้าหมูหรือเพชรหึง, ลมพัดด้วยอำนาจเวรกรรม เหมือนวัมภวาต ดังปรากฏว่า *"นกแร้งมิคาโลปะไม่เชื่อฟังคำสอนของแร้งอปรัณณะพ่อผู้เฒ่า บินผ่านลมกาละไป ตกอยู่ในอำนาจลมเวรัมภา (ลมกรด)"*(ขุ.ชา.ฉกฺก(ไทย) ๒๗/๓๗/๒๓๔, ว่า *"สัตว์ที่บินเลยไปไม่อาจจะบินกลับได้อีกเลย นกแร้งตกอยู่ในอำนาจของลมเวรัมภา ได้ถึงความพินาศแล้ว"*(ขุ.ชา.ฉกฺก(ไทย) ๒๗/๗/๓๐๑

อธิบายเพิ่มเติม ;- เป็นลมที่พัดแรงมาก พัดอยู่ในอากาศเบื้องบน ซัดนกที่บินอยู่ในอากาศนั้น ทำให้เท้าขาดไปข้างหนึ่ง ซัดปีกขาดไปทางหนึ่ง ซัดศีรษะขาดไปทางหนึ่ง ตัวขาดไปอีกทางหนึ่ง ดังในเวรัมภสูตรว่า..."ลมเวรัมภะพัดอยู่บนอากาศ ซัดนกที่กำลังบินอยู่ในอากาศ เมื่อมันถูกลมบ้าหมูซัด เท้าไปทางหนึ่ง ปีกไปทางหนึ่ง ศีรษะไปทางหนึ่ง ตัวไปทางหนึ่ง ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต เวลาเช้า ครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านหรือนิคมไม่รักษากายวาจาจิต ไม่ตั้งสติให้มั่นคง ไม่สำรวมอินทรีย์ เธอเห็นมาตุคามนุ่งห่มไม่เรียบร้อยในที่นั้น ราคะก็รบกวนจิตของเธอเพราะเห็นมาตุคามนุ่งห่มไม่เรียบร้อย เธอถูกราคะรบกวนจิต จึงบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ ภิกษุพวกหนึ่งนำจีวรของเธอไป พวกหนึ่งนำบาตรไป พวกหนึ่งนำผ้านิสีทนะไป พวกหนึ่งนำกล่องเข็มไปเปรียบเหมือนนกถูกลมเวรัมภาซัดไปฉะนั้น"

SAMPLE

ลมหายใจเข้า: ลมที่สูดเข้าไปทางปากหรือจมูกเข้าไปสู่ปอด หรือที่ว่าเรียกว่า ลมอัสสาสะ ใช้คู่กับลมปัสสาสะ หรือลมหายใจออก ดังมีปรากฏว่า *“ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ของพระผู้มีพระภาคผู้มีพระทัยมั่นคง ผู้คงที่ ไม่มีแล้ว พระมุนีผู้ไม่หวั่นไหว ทรงมุ่งใฝ่สันติ ปรินิพพานเสียแล้ว พระองค์ผู้มีพระทัยไม่หดหู่ ทรงอดกลั้นเวทนาได้ มีพระทัยหลุดพ้นแล้ว ดุจดวงประทีปที่เคยโชติช่วงดับไปฉะนั้น”*(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๒๒/๑๖๘, ว่า *“ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกของผู้เข้าจตุตถฌานดับไป”*(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๔/๓๕๘, ว่า *“อัคคิเวสสนะ เราจึงมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญฌาน อันไม่มีลมปราณเถิด’ เราก็กลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออกทั้งทางปากและทางจมูก เมื่อเรากลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออกทั้งทางปากและทางจมูก ลมก็ออกทางหูทั้ง ๒ ข้าง มีเสียงดังอู้ ๆ”*(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๘/๔๑๒, ว่า *“วาโยธาตุที่เป็นภายในเป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรูปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา คือ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งเป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา นี้เรียกว่าวาโยธาตุที่เป็นภายใน”* (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๗/๑๒๘, ว่า *“อาตมภาพก็กลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปาก และทางจมูก เมื่ออาตมภาพกลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากและทางจมูก ลมก็ออกทางหูทั้ง ๒ ข้าง มีเสียงดังอู้ ๆ”*(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๓/๔๐๑, (ม.อุ.(ไทย) ๑๓/๔๘๑/๖๐๗, ว่า “*เรากล่าวลมหายใจเข้าลมหายใจออกนี้ว่า เป็นกายชนิดหนึ่งในบรรดากายทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น สมัยนั้น ภิกษุจึงชื่อว่า พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอยู่”*(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๙/๑๘๙, ว่า “*อุปาทินนกรูปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา คือ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งเป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา นี้เรียกว่าวาโยธาตุที่เป็นภายใน*”” ((ไทย) ๑๔/๓๕๒/๔๐๗, ว่า *“เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพาน ท่านพระอนุรุทธะได้กล่าวคาถา พร้อมกับการเสด็จปรินิพพานว่า ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ของพระผู้มีพระภาค ผู้มีพระทัยมั่นคง ผู้คงที่ ไม่มีแล้ว”*(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๑/๒๖๑

ลมอัสสาสะ: (ดู **ลมหายใจเข้า** ดังปรากฏว่า “ลมอัสสาสะ(ลมหายใจเข้า) และลมปัสสาสะ(ลมหายใจออก) เป็นกายสังขารวิตกและวิจารเป็นวจีสังขาร สัญญาและเวทนาเป็นจิตตสังขาร”(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๓/๕๐๓, ว่า *“ราหุล เมื่ออานาปานสติอันบุคคลเจริญแล้ว*

SAMPLE

อย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ลมอัสสาสะ(หายใจเข้า) ลมปัสสาสะ(หายใจออก) ครั้งสุดท้ายที่ปรากฏชัด ย่อมดับไปที่ไม่ปรากฏชัด ยังไม่ดับไป"(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๑/๑๓๓

ลมอัสสาสะปัสสาสะ: ลมหายใจเข้า-ออก ดังปรากฏว่า *"พระองค์ผู้ทรงมีฌาน ทรงยินดีลมอัสสาสะปัสสาสะ(ในที่นี้หมายถึงผลสมาบัติ) ทรงมีจิตตั้งมั่นดีภายใน ดำเนินไปก็ทรงมีจิตตั้งมั่น ประทับยืนก็ทรงมีจิตตั้งมั่น บรรทมก็ทรงมีจิตตั้งมั่น ประทับนั่งก็ทรงมีจิตตั้งมั่น ทรงสำรวมแล้วในทวารทั้งปวง นี้เป็นสมบัติของพระองค์ผู้ทรงพระนามว่านาค"* (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๓/๕๐๑, ว่า *"ปฏิปักขธรรม ๑๐ ประการนี้ ปฏิปักขธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ*

๑. ความเป็นผู้ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่ เป็นปฏิปักษ์ต่อผู้ยินดีในความสงัด

๒. การเจริญสุภนิมิต เป็นปฏิปักษ์ต่อผู้เจริญอสุภนิมิต

๓. การดูมหรสพที่เป็นข้าศึก เป็นปฏิปักษ์ต่อผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย

๔. ความใกล้ชิดมาตุคาม เป็นปฏิปักษ์ต่อพรหมจรรย์

๕. เสียง เป็นปฏิปักษ์ต่อปฐมฌาน

๖. วิตกวิจาร เป็นปฏิปักษ์ต่อทุติยฌาน

๗. ปีติ เป็นปฏิปักษ์ต่อตติยฌาน

๘. ลมอัสสาสะปัสสาสะ เป็นปฏิปักษ์ต่อจตุตถฌาน

๙. สัญญาและเวทนา เป็นปฏิปักษ์ต่อสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

๑๐. ราคะ โทสะ และโมหะ เป็นปฏิปักขธรรม"(องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๒/๑๕๙, ว่า *"ปีติของผู้เข้าตติยฌานดับไป ลมอัสสาสะปัสสาสะของผู้เข้าจตุตถฌานดับไป รูปสัญญาของผู้เข้าอากาสานัญจายตนะดับไป..."*(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๓/๓๐๑, ว่า *"ปีติพระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นปฏิปักษ์ต่อตติยฌาน ฯลฯ ลมอัสสาสะปัสสาสะ ตรัสว่าเป็นปฏิปักษ์ต่อจตุตถฌาน ฯลฯ รูปสัญญา ตรัสว่าเป็นปฏิปักษ์ต่อผู้เข้าอากาสานัญจายตนสมาบัติ..."*(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๒๕/๘๖๑

อธิบายเพิ่มเติม ;- อัสสาสะ แปลว่า ลมหายใจ, ความเบาใจ, ความอบอุ่น อัสสาสะ หมายถึง การหายใจคล่อง, หายใจโปร่งโล่งสะดวกหรือราบรื่น จึงทำให้เกิดความเบาใจ สบายใจ เชื่อมั่นตนเอง ปัสสาสะ แปลว่า ลมหายใจออก อัสสาสะ นิยมใช้คู่กัน อัสสาสะปัสาสะ จึงแปลว่า ลมหายใจเข้าออก เช่น ใช้ว่า อานาปานัสสติ ก็คือการใช้สติกหนดลมอัสสาสะปัสสาสะหรือลมหายใจเข้าออก

ลยะ: มาตราวัดอย่างหนึ่ง ดีดนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง เป็น ๑ ขณะ ๑๐ ขณะ เป็น ๑ ลยะ ๑๐ ลยะ เป็น ๑ ขณลยะ ๑๐ ขณลยะ เป็น ๑ ครู่ (อภิธา.ฏี.คาถา ๖๖-๖๗), เสียงที่

SAMPLE

ประสานกันทั้งร้องทั้งดนตรี, จังหวะ ดังปรากฏว่า *“ขณะหนึ่ง เป็นสภาวะสำเร็จแล้ว ลยะหนึ่งเป็นสภาวะสำเร็จแล้ว มุหุตตะหนึ่งก็เป็นสภาวะสำเร็จแล้วใช่ไหม”*(อภิ.ก (ไทย) ๓๗/๗๒๒/๗๗๐

ลสุณทายกเถราปทาน: ประวัติในอดีตชาติของพระลสุณทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายกระเทียมแด่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่เกิดในทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๙/๑๖๒)

ลหุกาบัติ: อาบัติเบา คือ อาบัติที่มีโทษเล็กน้อย ได้แก่ อาบัติถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต ดังมีปรากฏว่า *“ภิกษุ ๒ รูป ต้องลหุกาบัติ(อาบัติเบา)ล้วน ภิกษุเหล่านั้นมีความเห็นในลหุกาบัติล้วนว่าเป็นอาบัติสังฆาทิเสส รูปหนึ่งปิดไว้ รูปหนึ่งไม่ได้ปิดไว้ รูปใดปิดไว้สงฆ์พึงให้รูปนั้น แสดงอาบัติทุกกฏ พึงปรับภิกษุทั้ง ๒ รูปตามธรรม”*(วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๑/๒๘๐, (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๑/๒๘๑, ว่า *“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ต้องลหุกาบัติแล้ว เธอพึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่ง ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษาทั้งหลายนั่งกระโหย่ง ประนมมือแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่าน ผมต้องอาบัติชื่อนี้ ผมแสดงคืนอาบัตินั้น”*(วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๓๙/๓๖๓, ว่า *“รู้จักลหุกาบัติ รู้จักครุกาบัติ”*(องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๕/๑๗๑, (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๖/๑๗๓, (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๗/๑๗๔, (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๘/๑๗๔ ; *ตรงข้ามกับ* ครุกาบัติ

ลหุปัญญาสูตร: พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาฉับพลัน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาฉับพลัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๖๖/๕๘๑)

ลหุสัญญา: การหมายรู้ว่าเบา ดังปรากฏว่า *“สมัยใด ตถาคตตั้งกายไว้ในจิตหรือตั้งจิตไว้ในกาย ก้าวลงสู่สุขสัญญา (ความหมายรู้ว่าสบาย) และลหุสัญญา (ความหมายรู้ว่าเบา) ในกายอยู่ สมัยนั้น กายของตถาคตย่อมเบากว่า อ่อนกว่า ควรแก่การงานกว่า และผุดผ่องกว่า”*(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๔/๔๑๔

อธิบายเพิ่มเติม ;- เป็นการตั้งกายไว้ในจิตหรือตั้งจิตไว้ในกาย คู่กับสุขสัญญา (ความหมายรู้ว่าสบาย) น้อมจิตอธิษฐานด้วยอำนาจกายครั้นหยั่งลงสู่สุขสัญญาและลหุสัญญาแล้วก็ไปยังพรหมโลกได้ด้วยกายที่ปรากฏอยู่ พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ใน อโยคุฬวรรคที่ ๓ อรรถกถาอโยคุฬสูตรที่ ๒ ว่า คำว่า สุขสัญญา และลหุสัญญา หมายถึงสัญญาที่เกิดพร้อมกับอภิญญาจิต จริงอยู่ สัญญานั้น เพราะประกอบด้วยสุข

SAMPLE

สงบ จึงชื่อว่าสุขสัญญา และเพราะไม่มีความประพฤติชักช้าเพราะกิเลส จึงชื่อว่าลหุสัญญา

ละมั่ง: ชื่อกวางขนาดกลางชนิดหนึ่ง ดังปรากฏว่า *“ด้วยกลิ่นควันไฟนั้นของเขา พวกละมั่งถูกยุงรบกวน จึงได้เข้าไปอยู่ใกล้พราหมณ์ผู้ก่อไฟรมควันตลอดฤดูฝน”*(ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๓๐/๒๗๘, (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๓๑/๒๗๘, (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๓๒/๒๗๘, (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๓๓/๒๗๘, (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๓๓/๒๗๙, ว่า *“ละมั่งตัวใด พระองค์ติดตามไปจนถึงซอกเขา ในตอนแรก เพราะอาศัยความบากบั่นของละมั่งตัวนั้นซึ่งมีจิตไม่ย่อท้อ พระองค์จึงยังทรงพระชนม์อยู่ได้”*(ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๔๐/๔๒๐, (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๔๑/๔๒๐, (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๔๔/๔๒๐, ว่า “ขอเดชะพระมหาราช ผู้ประเสริฐกว่าคนผู้กล้าหาญ ถ้าพระองค์ยังทรงลังเลที่จะฆ่าเนื้อละมั่งผู้สหายอยู่ พระองค์พร้อมทั้งพระโอรส พระธิดา และพระมเหสี จะต้องตกเวตตรณีนรกของพญายม”(ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๔๗/๔๒๑

อธิบายเพิ่มเติม ;- ชื่อกวางขนาดกลาง ตัวสีน้ำตาลอ่อน คอยาวกว่ากวางชนิดอื่น ตัวผู้เขาโค้งปลายชี้มาด้านหน้า ตัวเมียไม่มีเขา ลูกเกิดใหม่มีจุดขาว กินหญ้าและใบไม้ เป็นสัตว์สงวนของไทย ละองและละมั่งเป็นสัตว์ชนิดเดียวกัน ละอง คือตัวผู้ ละมั่งคือตัวเมีย บางครั้งชาวบ้านก็เรียกทั้งตัวผู้และตัวเมียว่าละมั่ง

ละองและละมั่งเป็นกวางขนาดกลาง เล็กกว่ากวางป่า ลักษณะทั่วไปใกล้เคียงกวางบาราซิงกาที่มีสายเลือดใกล้ชิดกัน เป็นกวางที่รูปร่างสวยงามมาก ความสูงที่หัวไหล่ประมาณ ๑๑๐ เซนติเมตร ความยาวหัว-ลำตัว ๑๕๐-๑๘๐ เซนติเมตร หนัก ๑๕๐ กิโลกรัม หางยาว ๒๐-๓๐ เซนติเมตร ไม่มีวงก้น คอค่อนข้างเรียว ขนกลางสันหลังสีดำ ในฤดูร้อนขนมีสีน้ำตาลแดง แต่ในฤดูหนาวสีจะเปลี่ยนเป็นน้ำตาลเข้ม ละองค่อนข้างสีเข้มกว่าละมั่งเล็กน้อย ขนหยาบ โดยเฉพาะบริเวณคอของละอง

ละองมีเขาโค้งยาวไปด้านหลังแล้วตีวงม้วนมาด้านหน้า เขาบางตัวอาจยาวถึง ๒ เมตร มีกิ่งสั้น ๆ ที่ปลายเขา ส่วนใหญ่มี ๑๒ กิ่ง แต่บางตัวอาจมีมากถึง ๒๐ กิ่ง ผลัดเขาปีละครั้ง เขาจะโตเต็มที่เมื่ออยู่ในฤดูผสมพันธุ์ ส่วนละมั่งตัวเล็กกว่าละอง และไม่มีเขา

ละองและละมั่งมีสามพันธุ์ ได้แก่พันธุ์อินเดีย หรือพันธุ์อัสสัม หรือพันธุ์มานิเปอร์ (C. e. eldii) พบในจังหวัดมานิเปอร์ของอินเดีย พันธุ์พม่า (C. e. thamin) พบในประเทศพม่า ตัวใหญ่กว่าพันธุ์อินเดีย และพันธุ์ไทย (C. e. siamensis) มีเขาแตกกิ่งมากที่สุด พบในประเทศไทยและจีน เคยมีผู้จำแนกละมั่งในเกาะไหหลำเป็น

SAMPLE

อีกชนิดย่อยหนึ่งคือ พันธุ์ไหหลำ (C. e. hainanus) พันธุ์นี้เขาจะเล็กและไม่แตกกิ่ง แต่ปัจจุบันถือว่าเป็นพันธุ์เดียวกับพันธุ์ไทย

ลักขณชาดก : ชาดกว่าด้วยเนื้อชื่อลักขณะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาเนื้อโพธิสัตว์สอนลูกเนื้อ ๒ ตัวให้รักษาฝูงเนื้อ ลูกตัวหนึ่งชื่อลักขณะนำฝูงเนื้อให้รอดพ้นอันตราย เพราะตนเป็นผู้มีศีล ส่วนลูกเนื้ออีกตัวหนึ่งชื่อกาฬะ ทำฝูงเนื้อตาย ระหว่างเดินทาง เพราะถูกมนุษย์ฆ่า เพราะตนไม่มีศีล จึงได้กล่าวให้หมู่ญาติดูลูกทั้ง ๒ ที่แตกต่างกัน (ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๑/๕)

ลักขณสุญญะ: ความว่างด้วยธรรมที่เป็นลักษณะ ดังปรากฏว่า *“ลักขณสุญญะ เป็นอย่างไร คือ ลักษณะ ๒ ประการ ได้แก่ ๑. พาลลักษณะ (ลักษณะคนพาล) ๒. บัณฑิตลักษณะ (ลักษณะบัณฑิต) พาลลักษณะ เป็นธรรมว่างจากบัณฑิตลักษณะ บัณฑิตลักษณะ เป็นธรรมว่างจากพาลลักษณะ”*(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๘

ลักขณสูตร: พระสูตรว่าด้วยลักษณะคนพาลและบัณฑิต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนพาลมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด บัณฑิตมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด ปัญญาเมื่อใช้เป็นประจำจึงงดงาม (คือทั้งคนพาลและบัณฑิตย่อมปรากฏเพราะจริตของตนของตน) แล้วทรงแสดงลักษณะคนพาลและบัณฑิตอย่างละ ๓ ประการดังนี้ ลักษณะคนพาล คือการประพฤติทุจริต ๓ ได้แก่ กายทุจริตวจีทุจริตและมโนทุจริต ส่วนลักษณะบัณฑิตคือการประพฤติสุจริต ๓ ได้แก่ กายสุจริตวจีสุจริตและมโนสุจริต ดังนั้น เธอทั้งหลายจึงควรประพฤติเว้นธรรมของคนพาล และถือประพฤติปฏิบัติธรรมของบัณฑิต(องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒/๑๔๐)

ลักขณสูตร: พระสูตรว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายเป็นบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเอง ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายทราบความเป็นมาของลักษณะมหาบุรุษของพระองค์ ตรัสถึงมหาบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓๒ ประการ มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน เป็นต้น ย่อมมีคติเพียง ๒ อย่าง เท่านั้น คือ (๑) ถ้าอยู่ครองเรือนจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ (๒) ถ้าออกบวชจักได้เป็นพระพุทธเจ้า และตรัสถึงสาเหตุที่พระองค์ทรงได้ลักษณะแต่ละประการ เช่นลักษณะที่ ๑ มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน เพราะทรงสมาทานในกุศลกรรมบถ ๑๐ สมาทานมั่นคงในสุจริต ๓ ในการจำแนกทาน ในการสมาทานศีล ๕ รักษาอุโบสถ เกื้อกูลมารดาบิดา สมณะพราหมณ์ ความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และกุศลธรรมอันยั่งยืน เพราะทรงทำ สั่งสมพอกพูนกรรมเหล่านี้ทำให้ไพบูลย์ยิ่งขึ้น จึงทรงได้ลักษณะเช่นนี้ ท้ายพระสูตรนี้ ท่านพระโบราณาจารย์กล่าว

SAMPLE

คาถาประพันธ์ลักษณะมหาบุรุษทั้ง ๓๒ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตรนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิต (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙๘/๑๕๙)

ลักขณะ, เนื้อ: ชื่อของลูกเนื้อตัวหนึ่ง ซึ่งเป็นพี่น้องร่วมท้องกับเนื้อชื่อกาพะ ทั้งสองเป็นลูกของพญาเนื้อโพธิสัตว์ ดังปรากฏว่า *“พญาเนื้อโพธิสัตว์เห็นลูกทั้ง ๒ กำลังมา จึงกล่าวกับหมู่ญาติว่า ประโยชน์๑ย่อมมีแก่ผู้มีศีล ผู้กระทำการต้อนรับเป็นปกติ เธอจงดูลูกเนื้อชื่อลักขณะ ที่หมู่ญาติแวดล้อมกลับมา และจงดูลูกเนื้อชื่อกาพะนี้ที่เสื่อมจากหมู่ญาติ”* (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑/๕)

ลักขณะ,ภิกษุ: ชื่อของพระเถระรูปหนึ่งสมัยพุทธกาล พักอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏในตอนเช้า ได้เข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ร่วมกับพระมหาโมคคัลลานเถระ ดังปรากฏว่า *“สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ท่านพระลักขณะกับพระมหาโมคคัลลานะพักอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ ครั้นเวลาเช้า พระมหาโมคคัลลานะครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปหาพระลักขณะจนถึงที่อยู่ เชิญชวนว่า “ท่านลักขณะ มาเถิด พวกเราจะไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ด้วยกัน” พระลักขณะรับคำแล้ว”*(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๘/๒๒๑, (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๘/๒๒๒, (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๘/๒๒๓, ((ไทย) ๑/๒๓๐/๒๔๔

ลักษณะ ๓๒: ลักษณะพระรูปกายของพระผู้มีพระภาคถึงพร้อมด้วย พระรัศมีแห่งพระสรีระอันนำความเลื่อมใสมารอบด้าน ๓๒ ประการ ดังปรากฏว่า “ภิกษุทั้งหลาย มหาบุรุษสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓๒ ประการ มีคติเพียง ๒ อย่างเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ

๑. ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขตทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต

๒. ถ้าออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ไม่มีกิเลสในโลก”(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๒/๔๒๘

อธิบายเพิ่มเติม ;- ลักษณะของมหาบุรุษมี ๓๒ ประการ มาในมหาปทานสูตร แห่งทีฆนิกาย มหาวรรค และลักขณสูตร แห่งทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค พระสุตตันตปิฎก โดยย่อ คือ

๑. สุปติฏฐิตปาโท มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน

SAMPLE

๒. เหฏฐาปาทตเลสุ จกฺกานิ ชาตานิ ลายพื้นพระบาทเป็นจักร

๓. อายตปณฺหิ มีส้นพระบาทยาว (ถ้าแบ่ง ๔, พระชงฆ์ตั้งอยู่ในส่วนที่ ๓)

๔. ทีฆงฺคุลิ มีนิ้วยาวเรียว (หมายถึงนิ้วพระหัตถ์และพระบาทด้วย)

๕. มุทุตลนหตฺถปาโท ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม

๖. ชาลหตฺถปาโท ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจตาข่าย

๗. อุสฺสงฺขปาโท มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ อัฐิข้อพระบาทตั้งลอยอยู่หลังพระบาท กลับกลอกได้คล่อง เมื่อทรงดำเนินผิดกว่าสามัญชน

๘. เอณิชงฺโฆ พระชงเรียวดุจแข้งเนื้อทราย

๙. ฐิตโก ว อโนนมนฺโต อุโภหิ ปาณิตเลหิ ชณฺณุกานิ ปรามสติ เมื่อยืนตรง พระหัตถ์ทั้ง ๒ ลูบจับถึงพระชานุ

๑๐. โกโสหิตวตฺถคุยฺโห มีพระคุยหะเร้นอยู่ในฝัก

๑๑. สุวณฺณวณฺโณ มีฉวีวรรณดุจสีทอง

๑๒. สุขุมจฺฉวิ พระฉวีละเอียด ธุลีละอองไม่ติดพระกาย

๑๓. เอเกกโลโม มีเส้นพระโลมาเฉพาะขุมละเส้นๆ

๑๔. อุทฺธคฺคโลโม เส้นพระโลมาดำสนิท เวียนเป็นทักษิณาวัฏ มีปลายงอนขึ้นข้างบน

๑๕. พฺรหฺมุชุคตฺโต พระกายตั้งตรงดุจท้าวมหาพรหม

๑๖. สตฺตุสฺสโท มีพระมังสะอูมเต็มในที่ ๗ แห่ง (คือ หลังพระหัตถ์ทั้ง ๒, และหลังพระบาททั้ง ๒, พระอังสาทั้ง ๒, กับลำพระศอ)

๑๗. สีหปุพฺพฑฺฒกาโย มีส่วนพระสรีรกายบริบูรณ์ (ล่ำพี) ดุจกึ่งท่อนหน้าแห่งพญาราชสีห์

๑๘. ปีตนฺตรโส พระปฤษฎางค์ราบเต็มเสมอกัน

๑๙. นิโคฺรธปริมณฺฑโล ส่วนพระกายเป็นปริมณฑล ดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร (พระกายสูงเท่ากับวาของพระองค์)

๒๐. สมวฏฺฏกฺขนฺโธ มีลำพระศอกลมงามเสมอตลอด

๒๑. รสคฺคสคฺคี มีเส้นประสาทสำหรับรับรสพระกระยาหารอันดี

๒๒. สีหหนุ มีพระหนุดุจคางแห่งราชสีห์ (โค้งเหมือนวงพระจันทร์)

๒๓. จตฺตาฬีสทนฺโต มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ (ข้างละ ๒๐ ซี่)

๒๔. สมทนฺโต พระทนต์เรียบเสมอกัน

๒๕. อวิรทนฺโต พระทนต์เรียบสนิทมิได้ห่าง

๒๖. สุสุกฺกทาโฐ เขี้ยวพระทนต์ทั้ง ๔ ขาวงามบริสุทธิ์

SAMPLE

๒๗. ปหูตชิวฺโห พระชิวหาอ่อนและยาว (อาจแผ่ปกพระนลาฏได้)

๒๘. พฺรหฺมสโร กรวิกภาณี พระสุรเสียงดุจท้าวมหาพรหม ตรัสมีสำเนียงดุจนกการเวก

๒๙. อภินีลเนตฺโต พระเนตรดำสนิท

๓๐. โคปขุโม ดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพิ่งคลอด

๓๑. อุณณา ภมุกนฺตเร ชาตา มีอุณาโลมระหว่างพระโขนง เวียนขวา เป็นทักษิณาวรรต

๓๒. อุณฺหิสสีโส มีพระเศียรงามบริบูรณ์ดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

ลักษณะของคนพาล: สมบัติเฉพาะตัว, เครื่องหมาย, เครื่องแสดง, คุณสมบัติ, เครื่องประกอบลักษณะของคนพาล(คนที่สักแต่ว่ามีชีวิตด้วยการหายใจเข้าออก ไม่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา) ดังปรากฏว่า *"ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะของคนพาล เครื่องหมายของคนพาล ความประพฤติไม่ขาดสายของคนพาล ๓ ประการนี้ ลักษณะของคนพาล ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ คนพาลในโลกนี้*

๑. ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว ๒. ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว ๓. ชอบทำแต่กรรมชั่ว"(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๔๖/๒๙๑

อธิบายเพิ่มเติม ;- ลักษณะของคนพาล มี ๓ อย่าง คือ

๑. ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว หมายถึง ประกอบมโนทุจริต ๓ คือ (๑) อภิชฌา เพ่งเล็งอยากได้ของเขา(๒) พยาบาท ความคิดปองร้าย (๓) มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด (ม.อุ.อ. ๓/๒๔๖/๑๕๒, องฺ.ติก.อ.๒/๓/๗๙)

๒. ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว หมายถึง ประกอบวจีทุจริต ๔ คือ (๑) มุสาวาท พูดเท็จ (๒) ปิสุณาวาจาพูดส่อเสียด (๓) ผรุสวาจา พูดคำหยาบ (๔) สัมผัปปลาปะ พูดเพ้อเจ้อ (ม.อุ.อ. ๓/๒๔๖/๑๕๒,องฺ.ติก.อ. ๒/๓/๗๙)

๓. ชอบทำแต่กรรมชั่ว หมายถึง ประกอบกายทุจริต ๓ คือ (๑) ปาณาติบาต ฆ่าสัตว์ (๒) อทินนาทาน ลักทรัพย์ (๓) กาเมสุมิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม (ม.อุ.อ. ๓/๒๔๖/๑๕๒, องฺ.ติก.อ. ๒/๓/๗๙); *ตรงข้ามกับ* ลักษณะของบัณฑิต

ลักษณะของบัณฑิต: สมบัติเฉพาะตัว, เครื่องหมาย, เครื่องแสดง, คุณสมบัติ, เครื่องประกอบของบัณฑิต (คนที่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา) ดังปรากฏว่า *"ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะของบัณฑิต เครื่องหมายของบัณฑิต ความประพฤติไม่ขาดสายของบัณฑิต ๓ ประการนี้ ลักษณะของบัณฑิต ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ บัณฑิตในโลกนี้*

๑. ชอบคิดแต่เรื่องดี

๒. ชอบพูดแต่เรื่องดี

SAMPLE

๓. ชอบทำแต่กรรมดี" (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๓/๒๙๙

อธิบายเพิ่มเติม ;- ลักษณะของบัณฑิตมี ๓ อย่าง คือ

๑. ชอบคิดแต่เรื่องดี หมายถึง ประกอบด้วยมโนสุจริต ๓ คือ (๑) อนภิชฌา ไม่โลภอยากได้ของเขา (๒) อพยาบาท ไม่พยาบาทปองร้ายเขา (๓) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม

๒. ชอบพูดแต่เรื่องดี หมายถึง ประกอบด้วยวจุริต ๔ คือ (๑) เว้นจากพูดเท็จ (๒) เว้นจากพูดส่อเสียด (๓) เว้นจากพูด คำหยาบ (๔) เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ ๓. ชอบทำแต่กรรมดี หมายถึง ประกอบด้วยกายสุจริต ๓ คือ (๑) เว้นจากฆ่าสัตว์ (๒) เว้นจากลักทรัพย์ (๓) เว้นจากประพฤติผิดในกาม

ลักษณะโค: สมบัติเฉพาะตัว, เครื่องหมาย, เครื่องแสดง, คุณสมบัติของโค (วัว) จัดอยู่ในคุณสมบัติข้อหนึ่งในคุณสมบัติ ๑๑ ประการของนายโคบาลผู้สามารถจะเลี้ยงฝูงโคให้เพิ่มขึ้นได้ ดังมีปรากฏว่า *"นายโคบาลในโลกนี้ ๑.ไม่รู้รูปโค ๒.ไม่ฉลาดในลักษณะโค ...ฯลฯ"*(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๔๖/๓๗๖

ลักษณะมนต์: ลักษณะของวิชาแขนงหนึ่ง ดังปรากฏว่า *"พออุ้มพระกุมารผู้ประเสริฐไว้แล้ว อสิตฤๅษีผู้เรียนจบลักษณะมนตร์ ก็ตรวจพิจารณาลักษณะ มีจิตเลื่อมใส ได้เปล่งวาจาว่า พระกุมารนี้ไม่มีผู้อื่นเยี่ยมกว่า เป็นผู้สุงสุดในบรรดาสัตว์ ๒ เท้า"* (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๙๖/๖๖๕

อธิบายเพิ่มเติม ;- มนต์ ในคัมภีร์พระเวท หมายถึงบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า ซึ่งรวบรวมเป็นหมวด ๆ เรียกชื่อว่า ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท

ลักษณะมหาบุรุษ: สมบัติเฉพาะตัว, เครื่องหมาย, เครื่องแสดง, คุณสมบัติ, เครื่องประกอบ ลักษณะของคนที่เป็นบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ผู้มีบุญญาธิการมาก, ศาสตร์ว่าด้วยลักษณะของบุคคลสำคัญมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น อันมีอยู่ในคัมภีร์พราหมณ์ ซึ่งเรียกว่ามนตร์ เฉพาะส่วนที่ว่าด้วยผู้เป็นพระพุทธเจ้า อันนำความเลื่อมใสมารอบด้าน ๓๒ ประการ ดังปรากฏว่า *"อัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ จบไตรเพทพร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ รู้ตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์ และการทำนายลักษณะมหาบุรุษ อาจารย์ยกย่องและตัวเขาก็ยอมรับในวิชชา ประการอันเป็นของอาจารย์ของตนว่ารู้เท่ากันกับที่อาจารย์รู้"* (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘, (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๘/๘๙, (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๗/๑๐๖, (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๘/๑๐๖, ((ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕, ว่า *"ขอเดชะ โปรดพอพระทัยเถิด พระราชโอรสของพระองค์ที่เสด็จอุบัติขึ้นเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ นับว่าเป็นลาภอันประเสริฐของพระองค์ผู้ได้พระราชโอรสเช่นนี้อยู่*

SAMPLE

ในราชตระกูล เพราะพระราชกุมารนี้สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ที่เป็นเหตุให้มหาบุรุษมีคติ" (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔/๑๖, (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕/๑๖, (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖/๒๐, ว่า *"ภิกษุทั้งหลาย มหาบุรุษ สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓๒ ประการ มีคติเพียง ๒ อย่างเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ*

๑. ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขตทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต

๒. ถ้าออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ไม่มีกิเลสในโลก"(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙๙/๑๕๙, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๕๙, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๓/๑๖๔ ดู **ลักษณะ ๓๒**

ลัชชวะ: ความละอาย เป็นธรรมข้อหนึ่งในธรรม ๒ อย่างกับอาชชวะ ในทางอภิธรรมกล่าวไว้ว่า ลัชชวะ คือความละอายด้วยสิ่งที่ควรละอาย ละอายต่อการประพฤติปาปธรรมอกุศลธรรม(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๒/๕๐, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๓/๕๑, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๔/๕๓, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๔

ลัทธิ: ความเชื่อถือ, ความรู้และประเพณีที่ได้รับและปฏิบัติสืบต่อกันมา ดังปรากฏว่า *"อกิริยวาทะ คือลัทธิที่ถือว่าทำแล้วไม่เป็นอันทำ หมายถึง ลัทธิที่ถือว่า การกระทำทุกอย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดี ทำชั่วก็ไม่ได้ชั่ว เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรม (ที.สี.อ.๑๖๖/๑๔๕)เป็นลัทธิของปูรณะ กัสสปะ"*(ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๕/๕๓, ว่า *"นัตถิกวาทะ ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย หมายถึง ลัทธิที่ถือว่า ไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง (ที.สี.อ. ๑๖๘/๑๔๖)เป็นลัทธิของมักขลิโคศาล"* (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๗/๕๔, ว่า *"อุจเฉทวาทะ ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ เป็นลัทธิของอชิตะ เกสกัมพล"*(ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๐/๕๖, ว่า *"นัตถิกวาทะ ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เป็นลัทธิของปกุธะ กัจจายนะ"*(ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๓/๕๗, ว่า *"ลัทธิอื่นว่างจากสมณะทั้งหลายผู้รู้ทั่วถึง สุภัททะถ้าภิกษุเหล่านี้เป็นอยู่โดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย"*(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒, ว่า *"ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ สมณพราหมณ์ทั้งหมด มีวาทะ(หลักการ)อย่างเดียวกัน มีศีล(ข้อปฏิบัติ)อย่างเดียวกัน มีฉันทะ(ลัทธิ) อย่างเดียวกัน มีอัชโฌสานะ๑(จุดหมาย)อย่าง*

SAMPLE

เดียวกัน หรือหนอ”(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๖/๒๙๒, ว่า *“ถ้าคำของท่านศาสดานี้เป็นจริง ในลัทธินี้กรรมที่เราไม่ได้ทำเลยชื่อว่าเป็นอันทำแล้ว พรหมจรรย์ที่เราไม่ได้อยู่ประพฤติเลย ชื่อว่าเป็นอันอยู่ประพฤติแล้ว แม้เราทั้งสองชื่อว่าเป็นผู้เสมอ ๆ กัน และถึงความเท่าเทียมกันในลัทธินี้”* (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๕/๙๘, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๔/๒๖๑, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๙, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๐/๓๐๗

ลัทธิกีดกันบาป: ลัทธิลัทธิหนึ่ง ดังที่ปรากฏว่า *“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ ที่บริบูรณ์เป็นอย่างไรที่ไม่บริบูรณ์เป็นอย่างไร” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ปริพาชกเหล่านั้นได้ส่งเสียงอื้ออึงขึ้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณโคดมมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ทรงหยุดลัทธิของพระองค์ไว้ ทรงเปิดโอกาสให้ถามลัทธิคนอื่นได้”* (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๖/๓๘

ลัทธิของศาสดาอื่น: คำสอนของศาสนาอื่นนอกจากพระพุทธศาสนา ไม่ใช่คำสอนของพระพุทธศาสนา ไม่ใช่จุดหมายในทางพระพุทธศาสนา ไม่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลส ไม่ทำให้มีการบรรลุธรรม มีพระโสดาบันเป็นต้น ดังปรากฏว่า *“ภิกษุทั้งหลาย สมณะที่ ๑ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๒ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้ สมณะที่ ๓ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้ สมณะที่ ๔ก็มีอยู่ในธรรมวินัยนี้ ลัทธิของศาสดาอื่นว่างเปล่าจากสมณะทั้งหลายผู้รู้ทั่วถึง เธอทั้งหลายจงบันลือสีหนาทโดยชอบอย่างนี้แล”*(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๙/๑๓๓

อธิบายเพิ่มเติม ;- ลัทธินอกพระพุทธศาสนา ๓ (บาลีเรียกว่า ติตถายตนะ แปลว่า แดนเกิดลัทธิ, ชุมนุมหรือประมวลแห่งลัทธิ

๑.ปุพเพตกเหตุวาท (ลัทธิกรรมเก่า คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบจะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อน

๒. อิสสรนิมมานเหตุวาท (ลัทธิพระเป็นเจ้า คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้ เรียกสั้นๆ ว่า อิศวกรณวาท หรือ อิศวรนิรมิตวาท

๓. อเหตุอปัจจัยวาท (ลัทธิเสี่ยงโชค คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุหาปัจจัยมิได้ คือ ถึงคราวก็เป็นไปเอง เรียกสั้นๆ ว่า อเหตุวาท

ทั้งสามลัทธินี้ ไม่ชอบด้วยเหตุผล ถูกยันเข้า ย่อมอ้างการถือสืบๆ กันมา เป็นลัทธิประเภท อกิริยาหากยึดมั่นถือตามเข้าแล้ว ย่อมให้เกิดโทษ คือ ไม่เกิดฉันทะ และความพยายาม ที่จะทำการที่ควรทำและเว้นการที่ไม่ควรทำ

SAMPLE

ลัทธิเดียรถีย์: ความเชื่อถือของนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา ถือเป็นลัทธิที่ว่างเปล่าจากคุณความดี โดยที่สุดแม้แต่คุณความดีที่จะให้ไปเกิดในสวรรค์ ดังมีปรากฏว่า *“ท่านพระโคดม เมื่อเป็นอย่างนี้ ลัทธิเดียรถีย์ก็เป็นลัทธิที่ว่างเปล่าจากคุณความดี โดยที่สุดแม้แต่คุณความดีที่จะให้ไปเกิดในสวรรค์”*(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๖/๒๑๘, ว่า *“เหล่าชนที่ถือลัทธิเดียรถีย์นอกจากศาสนานี้ ยึดมั่นทิฏฐิทั้งหลาย ไม่รู้แจ้งธรรม ไม่ฉลาดในธรรม”*(ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๘๓/๕๘๕, ว่า *“ลัทธิเดียรถีย์ ความถือขัดแย้ง ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่าเป็นจริงเห็นปานนี้ จนถึงทิฏฐิ ๖๒ นี้ชื่อว่าการกำหนดด้วยอำนาจทิฏฐิ”* (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๘/๑๓๗

ลัทธิถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ:การอาบน้ำล้างเท้า เป็นความเชื่อที่ปรารถนาความบริสุทธิ์ของสัตว์ด้วยน้ำ ถือการลงอาบน้ำชำระร่างกายทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้าเป็นประจำด้วยความเชื่อที่ว่าน้ำจะชำระร่างกายให้บริสุทธิ์หมดจด ดังที่ปรากฏว่า *“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สังครวพราหมณ์อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี เขามีลัทธิถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ปรารถนาความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ถือการลงอาบน้ำชำระร่างกายทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้าเป็นประจำ ข้าพระองค์ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดอนุเคราะห์เสด็จเข้าไปหาสังครวพราหมณ์ถึงที่อยู่ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”*(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๗/๒๙๙

ลัทธิอาจารย์: ความเชื่อถือของนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามความเชื่อของอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง ดังที่ปรากฏว่า *“ภัคควะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง เราจึงเข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า ‘ทราบว่า ท่านทั้งหลายบัญญัติทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างจริงหรือ”*(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๗/๒๗, ว่า *“ภัคควะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากเทพเหล่าขิฑฑาปโทสิกะ”* (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๑/๓๐,((ไทย) ๑๑/๔๓/๓๑, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๔/๓๒, ว่า *“ท่านพระอานนท์ เรื่องที่ข้าพเจ้าทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันในเวลานี้ของดไว้ก่อนเถิด เรื่องนั้นท่านพระอานนท์จักฟังได้ในภายหลังโดยไม่ยาก ดีละ ขอท่าน พระอานนท์จงแสดงธรรมีกถาในลัทธิอาจารย์ของตนให้แจ่มแจ้งเถิด”*(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๔/๒๖๑, (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗๑/๓๒๐

ลัมพกะ, ภูเขา: ภูเขาลูกหนึ่งอยู่ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ เมื่อพระสารีบุตรได้เล่าประวัติในอดีตชาติของตน ดังปรากฏว่า *“ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อลัมพกะ (ใกล้ภูเขา*

SAMPLE

ลัมพกะนั้น) เขาสร้างอาศรม และสร้างบรรณศาลาไว้อย่างดีเพื่อข้าพเจ้า" (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘/๕๒๘, (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๔๑/๒๖, (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑/๒๑๖

ลา, สัตว์: ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายม้าแต่ตัวเล็กกว่า หูยาว ปลายหางเป็นพู่ ขนแผงคอสั้นตั้งตรง ดังปรากฏว่า *"ภิกษุทั้งหลาย ลาติดตามฝูงโคไปข้างหลังร้องว่า "แม้ตัวเราก็เป็นโค แม้ตัวเราก็เป็นโค" แต่มันไม่มีสีเหมือนโค ไม่มีเสียงเหมือนโค ไม่มีรอยเท้าเหมือนโคมันเพียงแต่ติดตามไปข้างหลังเท่านั้น"* (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๘๓/๓๐๙

ลาชเทวธีตาวัตถุ: เรื่องลาชเทพธิดา พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ลาชเทพธิดาว่า หากบุคคลทำบุญ ก็ควรทำบุญนั้นบ่อย ๆ ควรทำความพอใจในบุญนั้น เพราะการสั่งสมบุญนำสุขมาให้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘)

ลาภครหชาดก: ชาดกว่าด้วยวิธีการหลอกลวงเพื่อแสวงหาลาภ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์แสดงโทษในการแสวงหาลาภให้พวกศิษย์ฟังว่า คนที่ต้องการลาภไม่บ้าก็ทำเหมือนเป็นบ้า ไม่ใช่คนส่อเสียดก็ทำเหมือนเป็นคนส่อเสียด ไม่ใช่นักฟ้อนก็ทำเหมือนเป็นนักฟ้อน ไม่ใช่คนตื่นข่าวก็ทำเหมือนเป็นคนตื่นข่าว ย่อมได้ลาภในบุคคลที่หลงงมงาย นี้เป็นคำสอนสำหรับพวกเธอ พวกศิษย์ฟังคำอาจารย์แล้วจึงติเตียนวิธีการแสวงหาลาภว่า น่าติเตียนการได้ยศและการได้ทรัพย์สำหรับเลี้ยงชีวิตซึ่งเป็นเหตุให้ประสพความพินาศหรือประพฤติไม่เป็นธรรมถึงแม้พวกเราจะเป็นนักบวชถือบิณฑบาตเลี้ยงชีพ การเลี้ยงชีพอย่างนี้แหละยังดีกว่าการหาเลี้ยงชีพโดยไม่ชอบธรรม (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๐๙/๑๔๔)

ลดาเทพธิดา, ชื่อ: เทพธิดาองค์หนึ่งมีความรุ่งเรือง เป็นธิดาของท้าวเวสสวัณมหาราช ต่างเป็นนางบาทปริจาริกาของท้าวสักกเทวราช ดังปรากฏว่า *"ลดาเทพธิดา สัชชาเทพธิดา ปวราเทพธิดาอัจฉิมุดีเทพธิดาและสุดาเทพธิดา ผู้มีความรุ่งเรือง เป็นธิดาของท้าวเวสสวัณมหาราช ต่างเป็นนางบาทปริจาริกาของท้าวสักกเทวราช ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ทรงสิริ งดงามอยู่ด้วยคุณธรรม"* (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๖/๕๑

ลาภมทะ: ความเมาในลาภ เป็นความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยลาภ ดังปรากฏว่า *"ลาภมทะ เป็นไฉน ความเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยลาภ นี้เรียกว่า ลาภมทะ"* (อภิ.วิ(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๗

ลาภมัจฉริยะ: ตระหนี่ลาภ (เป็นข้อที่ ๓ ในมัจริยะ ๕) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑

ลาภสักการสิโลกปฏิสังยุตตวิตักกะ:ความตรึก,ความคิด, ความนึกเกี่ยวด้วยลาภสักการะและชื่อเสียง ดังปรากฏว่า *"ลาภสักการสิโลกปฏิสังยุตตวิตักกะ เป็นไฉน ความตรึก ความตรึกโดย*

SAMPLE

อาการต่าง ๆ ความดำริผิดที่อาศัยเรือน ปรารภลาภสักการะและชื่อเสียง นี้เรียกว่า ลาภสักการสิโลกปฏิสังยุตตวิตักกะ”(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๘๙/๕๖๐

ลาภสักการะ: ของที่จะได้, การได้สิ่งของที่คนเขานำมาให้ ดังปรากฏว่า *“บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภ๒สักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขามีใจยินดี มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่บุคคลผู้ บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขามีใจยินดี มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ”*(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๘/๔๑, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๐/๔๒, (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๕/๔๔, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๖/๔๕, ว่า *“ภิกษุทั้งหลาย ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย เป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ ซึ่งไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า ‘เราทั้งหลายจักละลาภสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้น ลาภสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตของเราทั้งหลายตั้งอยู่’ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้”* (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๗/๒๖๕, (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๘/๒๖๖, (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๐/๒๖๘, (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๑/๒๖๘, ว่า *“ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตประพฤติพรหมจรรย์นี้มิใช่เพื่อจะลวงคน มิใช่เพื่อเกลี้ยกล่อมคน มิใช่เพื่ออานิสงส์คือลาภสักการะและชื่อเสียง มิใช่เพื่ออานิสงส์คือการอวดอ้างวาทะ มิใช่เพื่อให้คนรู้ว่า ‘คนจงรู้จักเราด้วยอาการอย่างนี้’แท้จริง ตถาคตประพฤติพรหมจรรย์นี้เพื่อสำรวมระวัง เพื่อละ เพื่อคลายกำหนัดเพื่อดับทุกข์”*((ไทย) ๒๑/๒๕/๔๑, (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๘/๑๑๒, ว่า *“เธอทั้งหลายในธรรมวินัยนี้พึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักไม่เป็นคนมักมาก ไม่เป็นคนมีจิตคับแค้น ไม่เป็นคนไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาตเสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามแต่จะได้ เราจักไม่ตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อให้คนอื่นรู้จัก เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง เราจักไม่วิ่งเต้น ไม่ขวนขวาย ไม่พยายามเพื่อให้คนอื่นรู้จัก เพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง เราจักอดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิวกระหาย ต่อการถูกเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวน ต่อถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่าง ๆ จักเป็นผู้อดกลั้นเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์ กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิต”*(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๘

ลาภะ: ของที่ได้, การได้ จัดอยู่ในโลกธรรม ๘ คือ มีลาภ เสื่อมลาภ ดังปรากฏว่า *“เพราะอาศัยตัณหาปริเยสนา (การแสวงหา) จึงมี เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ (การได้) จึงมี เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะ (การกำหนด) จึงมี”*(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑, ว่า

SAMPLE

“อานนท์ ข้อที่เรากล่าวเช่นนี้ว่า ‘เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะจึงมี’ เธอพึงทราบเหตุผลที่อาศัยลาภะ วินิจฉยะจึงมี ดังต่อไปนี้ ก็ถ้าลาภะไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง เมื่อลาภะไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะลาภะหมดไป วินิจฉยะจะปรากฏได้หรือ”(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๐/๖๓, ((ไทย) ๑๐/๑๑๑/๖๓, ว่า *“ธรรม ๙ ประการที่ควรละ คืออะไร คือ ธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุ ๙ ได้แก่*

๑. เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา (การแสวงหา) จึงเป็นไป

๒. เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ(การได้) จึงเป็นไป

๓. เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะ (การกำหนด) จึงเป็นไป”(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๒๑

ลาภานุตตริยะ: การได้ที่ยอดเยี่ยม เช่น การได้ศรัทธาในพระพุทธเจ้า, ได้ดวงตาเห็นธรรม หรือการได้อริยทรัพย์ (ข้อที่ ๓ ใน อนุตริยะ ๖) คือการมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมได้ศรัทธาในพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต การได้นี้ยอดเยี่ยมกว่าการได้ ทั้งหลาย ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมได้ศรัทธาในพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๗/๓๒๘, (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔, (องฺ.ฉกฺก(ไทย) ๒๒/๘/๔๒๐, (องฺ.ฉกฺก(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๗๑, (องฺ.ฉกฺก(ไทย) ๒๒/๑๔๐/๖๔๒

ลาเภนลาภังนิชิคีสนตา: การเอาลาภแลกลาภ, การแลกเปลี่ยนลาภด้วยลาภ ดังปรากฏว่า *“ลาเภนลาภังนิชิคีสนตา เป็นไฉน ? ภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียง ผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ นำอามิสที่ได้จากข้างนี้ไปให้ข้างโน้น หรือที่ได้จากข้างโน้นไปให้ข้างนี้การแสวงหา การเสาะแสวงหา การเสาะแสวงหาบ่อย ๆ กิริยาที่แสวงหา กิริยาที่เสาะแสวงหา กิริยาที่เสาะแสวงหาบ่อย ๆ ซึ่งอามิสด้วยอามิส มีลักษณะเช่นว่านี้นี้เรียกว่า ลาเภน ลาภัง นิชิคีสนตา”*(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๖๕/๕๕๔

อธิบายเพิ่มเติม ;- ภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียง ผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ นำอามิสที่ได้จากข้างนี้ไปให้ข้างโน้น หรือที่ได้จากข้างโน้นไปให้ข้างนี้การแสวงหา การเสาะแสวงหา การเสาะแสวงหาบ่อย ๆ กิริยาที่แสวงหา กิริยาที่เสาะแสวงหา กิริยาที่เสาะแสวงหาบ่อย ๆ ซึ่งอามิสด้วยอามิส มีลักษณะเช่นว่านี้นี้เรียกว่า ลาเภน ลาภัง นิชิคีสนตา

SAMPLE

ลาสิกขา: ปฏิญญาตนเป็นผู้อื่นจากภิกษุต่อหน้าภิกษุด้วยกัน หรือต่อหน้าบุคคลอื่นผู้เข้าใจความ แล้วละเพศภิกษุเสีย ถือเพศที่ปฏิญญานั้น, ละเพศภิกษุสามเณร, สึก ดังปรากฏว่า *“สมัยนั้นแล โอรสเจ้าลิจฉวีพระนามว่าสุนักขัตตะลาสิกขา จากพระธรรมวินัยนี้ได้ไม่นาน เธอได้กล่าวในชุมชน ณ กรุงเวสาลีอย่างนี้ว่า “สมณโคดมไม่มีญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์”* (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๖/๑๔๑

อธิบายเพิ่มเติม ;- คำลาสิกขาที่ใช้ในบัดนี้ คือ ตั้ง “นโม ฯลฯ” ๓ จบ แล้วกล่าวว่า **“สิกฺขํ ปจฺจกฺขามิ. คิหีติ มํ ธาเรถ”** (ว่า ๓ ครั้ง) แปลว่า **“กระผมลาสิกขา, ขอท่านทั้งหลายจงทรงจำกระผมไว้ว่าเป็นคฤหัสถ์”** (คิหีติ ออกเสียงเป็น (คิ-ฮี-ติ)

ลำเจียก: ชื่อเรียกต้นไม้ตัวผู้ของเตยทะเล ดังปรากฏว่า “ในป่านี้มีต้นไม้จำนวนมาก คือสาละ กุ่ม หว้า โพธิ ไทร มะขาง โศก ราชพฤกษ์ แคฝอย ย่านทราย จิก และลำเจียก มีกลิ่นหอมหวลน่ายวนใจ”(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๖๑/๑๒๘

อธิบายเพิ่มเติม ;- ต้นตัวผู้ของเตยทะเล (Pandanus odoratissimus L.) ในวงศ์ Pandanaceae ขอบใบและกาบหุ้มดอกมีหนาม ดอกมี กลิ่นหอม, ปาหนัน ก็เรียก, พายัพเรียก เกี๋ยงคำ

ลำดับ: อันดับ, เรียงกันตามตำแหน่งหน้าหลัง, การเรียงกันไว้ให้เป็นระเบียบตามตำแหน่ง เช่น นั่งตามลำดับ เข้าแถวตามลำดับไหล่ เรียงตามลำดับอักษร ดังปรากฏว่า *“ทรงเข้าจตุตถฌานออกจากจตุตถฌานแล้วได้ปรินิพพานในลำดับ”* ในที่นี้หมายถึง ลำดับ หมายถึงลำดับ ๒ประการ คือ ลำดับแห่งฌาน ลำดับแห่งการพิจารณา (สำ.ส.อ.๑/๑๘๖/๒๑๒) (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๖๐

ลำไส้ใหญ่ : ลำไส้ส่วนที่ต่อจากลำไส้เล็กและไปสุดสิ้น ที่ทวารหนัก มีหน้าที่ดูดซึมน้ำจากกากอาหารที่ย่อยและดูดซึมจากลำไส้เล็กแล้ว ซึ่งทำให้กากอาหารงวดเป็นอุจจาระ, ชื่ออาการอย่างหนึ่ง ในอาการ ๓๒ ในกายนี้ ดังคำที่พระผู้มีพระภาตรัสว่า ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๙/๒๕๕)

ลิง,ลิงกาฬพาหุ : ชื่อสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมหลายชนิด ลักษณะคล้ายคน แขนขายาว ตีนหน้าและตีนหลังใช้จับเกาะได้ มีทั้งชนิดที่มีหาง เช่น วอก และชนิดที่ไม่มีหาง เช่น กอริลลา ชื่อลิงตัวหนึ่ง ทำให้พระราชกุมารหวาดกลัว มีปรากฏในกาฬพาหุชาดก ที่(นกราธโพธิสัตว์กล่าวว่า) ลิงกาฬพาหุกระดิกหู กลอกหน้ากลอกตา ทำให้พระราชกุมารหวาดกลัวอยู่บ่อย ๆ มันจะทำตนเองให้อดข้าวและน้ำ,ในมักกฎสูตร กล่าวถึงลิงติดดังไว้,ใน รามเณ

SAMPLE

ยยกเถรคาถา พระ รามเณยยกเถระกล่าวไว้ว่า เจ้ามารร้ายเอ๋ย จิตของเรานั้นไม่หวั่นไหว ในเพราะเสียงจ้อกแจ้กของฝูงนกกระจาบและเสียงกู่ก้องของฝูงลิง เพราะจิตของเรายินดีในเอกัคคตารมณ์, ใน กุณาลชาดก กล่าวถึงฝูงลิงมีอยู่ที่ ณ หิมพานต์ไว้ด้วย,ในอุปสีวคาถา ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตขอตนสมัยที่เกิดบวชเป็นดาบสไว้มีฝูงสัตว์มากมายอยู่ใกล้อาศรม ดังคำว่า ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หมาใน เสือดาว ลิง กินนร ปรากฏอยู่ใกล้อาศรมของข้าพเจ้า ((ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๑๖/๑๘๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๖/๑๓๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๓/๒๑๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๙/๓๒๑,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๔,๓๒/๑๒๖/๖๗๑,๓๓/๑๒๖/๗๔๓)

ลิจฉวิกุมารกสูตร: พระสูตรว่าด้วยเจ้าลิจฉวีกุมาร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ในเวลากลางวัน ขณะทรงพักผ่อน ณ โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง เจ้าลิจฉวีกุมารหลายองค์เข้าเฝ้าถวายอภิวาทแล้ว ต่างนั่งนิ่งประคองอัญชลีอยู่ เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหานามะ เดินพักผ่อนอยู่ในป่ามหาวัน เห็นเจ้าลิจฉวีกุมารต่างพากันนั่งนิ่งประคองอัญชลีอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาค จึงเข้าเฝ้าถึงที่ประทับ เปล่งอุทานว่า เจ้าวัชชีจักเจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เพราะอะไร เธอจึงกล่าวอย่างนี้ เจ้ามหานามะกราบทูลว่า เมื่อก่อน เจ้าลิจฉวีเหล่านี้ดุร้าย หยาบคาย แต่บัดนี้ เจ้าลิจฉวีเหล่านี้ต่างนั่งนิ่งประคองอัญชลีอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุลบุตรที่เป็นกษัตริยาธิราช ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วก็ตาม เป็นผู้ปกครองรัฐ ซึ่งรับมรดกจากบิดาก็ตาม เป็นอัครเสนาบดีก็ตาม เป็นผู้ใหญ่ก็ตาม เป็นหัวหน้าคณะก็ตาม เป็นใหญ่เฉพาะตระกูลก็ตาม ย่อมได้รับความเจริญฝ่ายเดียว ไม่ได้รับความเสื่อม เพราะมีธรรม ๕ คือ สักการะ บูชาบุคคล ๕ จำพวก คือ (๑) มารดาบิดา (๒) บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ (๓) เพื่อนชาวนาและเพื่อนร่วมงาน(๔)เทวดาผู้รับพลีกรรม และ (๕) สมณพราหมณ์ ด้วยโภคทรัพย์ ที่ได้มาด้วยความขยัน เมื่อบุคคลเหล่านั้นได้รับการสักการะ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจงาม และกุลบุตรเมื่อได้รับความอนุเคราะห์แล้วย่อมมีแต่ความเจริญอย่างเดียวไม่มีความเสื่อมเลย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๔)

ลิจฉวี, ราชา,เจ้า, กษัตริย์ :กษัตริย์ที่ปกครองแคว้นวัชชี *ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ* ทำสงครามกับพวกเจ้าลิจฉวีแล้ว พ่ายแพ้ ภายหลังท้าวเธอทรงระดมพลยกไปรบจนได้ชัยชนะ หรือดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า ในกรุงเวสาลี ชายาของเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งประพฤตินอกใจพระสวามี เจ้าลิจฉวีผู้นั้นตรัสกับหญิงนั้นดังนี้ว่า เอาละเธอจงงดเว้น ถ้าไม่เช่นนั้นฉันจะทำโทษเธอ นางแม้จะถูกว่ากล่าวอย่างนี้ก็ไม่เชื่อ,ในมหาวรรค กล่าวถึง พวกเจ้าลิจฉวีชาวกรุงเวสาลี เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ โกฏิคาม

,ในกลิงครสูตรกล่าวถึงเจ้าลิจฉวีขยันมาก ใช้ขอนไม้หนุนศีรษะ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในปัจจุบันพวกกษัตริย์ลิจฉวีทรงใช้พระเขนยไม้หนุนพระเศียรและพระบาท เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรในการศึกษาศิลปะ,ในสีหสูตรกล่าวว่า เจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียงเป็นจำนวนมาก นั่งประชุมกันในสันถาคาร กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า กล่าวสรรเสริญพระธรรม กล่าวสรรเสริญพระสงฆ์โดยประการต่าง ๆ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๑/๒๔๖, ขุ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๘๒/๓๐, ๓/๖๘๒/๓๑,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๙/๑๐๕, ๕/๒๘๙/๑๐๖, ๕/๒๙๐/๑๐๘, ๕/๒๙๐/๑๐๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๐/๓๑๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๒๒๖; ดู*วัชชี*

ลุแก่โทษ : บอกความผิดของตนเพื่อขอความกรุณา หมายถึงสารภาพผิดยอมให้ลงโทษตามแต่จะเห็นสมควร (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ลิจฉวีกุมาร : กุมารชาวลิจฉวี ดังคำในวาลสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ลิจฉวีกุมารจำนวนมากฝึกยิงลูกศรอยู่ในสัณฐาคารให้เข้าทางช่องดาลเล็กๆ จากที่ไกล ติดต่อกันได้ ไม่ผิดพลาดหรือดังคำในลิจฉวิกุมารกสูตรที่กล่าวถึงเจ้าลิจฉวีกุมารหลายพระองค์ถือธนูที่ขึ้นสาย มีฝูงสุนัขแวดล้อมเดินเที่ยวไปในป่ามหาวัน ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งอยู่ที่โคนไม้ต้นหนึ่ง จึงวางธนูที่ขึ้นสายไว้แล้ว ปล่อยฝูงสุนัขไป ณ ที่สมควร พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค หรือดังคำว่า เจ้าลิจฉวีกุมารเหล่านี้ก็แย่งชิงเอาไปกินถีบหลังกุลสตรีบ้าง กุลกุมารีบ้าง แต่บัดนี้ เจ้าลิจฉวีกุมารเหล่านี้ต่างนั่งนิ่งประคองอัญชลีอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาค (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๕/๖๒๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕)

ลิจฉวีบุตร : บุตรชาวลิจฉวี มักกล่าวถึงสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ดังคำในปาฏิกสูตรที่ฝ่ายภัคควโคตรปริพาชกก็เลือกนั่งณ ที่สมควรแห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งต่ำกว่าได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหลายวันมาแล้ว สุนักขัตตะลิจฉวีบุตร (โอรสของเจ้าลิจฉวี) ได้มาหาข้าพระองค์ถึงที่อยู่ ได้บอกข้าพระองค์ว่า ท่านภัคควะ บัดนี้ข้าพเจ้าบอกคืนพระผู้มีพระภาคแล้ว ข้าพเจ้าไม่อยู่อุทิศพระผู้มีพระภาคเรื่องที่สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร กล่าวแล้วนั้นเป็นจริงหรือพระพุทธเจ้าข้า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒/๑,๑๑/๓๕/๒๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๔/๑๕๓)

ลิจฉวีวัตถุ: เรื่องเจ้าลิจฉวี พระผู้มีพระภาคทรงปรารภพวกเจ้าลิจฉวีที่แย่งหญิงผู้งดงามในเมืองจนถึงขั้นชกต่อยกัน จึงตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ความโศกเกิดจากความยินดี ภัยก็เกิดจากความยินดี ผู้พ้นจากความยินดีได้เด็ดขาด ย่อมไม่มีความโศกและภัยจากที่ไหนเลย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๔/๙๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความยินดี หมายถึงความยินดีในกามคุณ ๕ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๑๓๕)

SAMPLE

ลิตตชาดก : ชาดกว่าด้วยลูกสกาเคลือบยาพิษ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นักเลงสกาโพธิสัตว์หาอุบายใช้ยาพิษเคลือบลูกสกาไว้ เมื่อนักเลงสกาโกงเล่นพนันสกาแพ้แล้วกลับอมลูกสกาทุกที เมื่อเขาอมโดยไม่ได้พิจารณา ยาพิษออกฤทธิ์แล้วทำให้เขาสลบ พระโพธิสัตว์จึงช่วยชีวิตไว้ และสอนไม่ให้ทำอย่างนี้อีก วิสัยคนโกงมักหาโอกาสทำความผิดเสมอโดยคิดว่าคนอื่นไม่รู้เท่าทันตน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙๑/๓๘)

ลุมพินีวัน : ชื่อสวนเป็นที่ประสูติของพระพุทธเจ้า เป็นสังเวชนียสถานหนึ่งในสี่แห่ง ตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์ และกรุงเทวทหะ บัดนี้อยู่ที่เขตประเทศเนปาล ห่างจากเขตแดนประเทศอินเดียไปทางเหนือประมาณ ๖ กิโลเมตรครึ่ง พระสิทธัตถะประสูติที่สวนนี้เมื่อวันเพ็ญเดือน ๖ ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี (มีปราชญ์คำนวณว่าตรงกับวันศุกร์ ปีจอ เวลาใกล้เที่ยง) ดังคำในนาลกสูตรที่เทวดาทั้งหลายกล่าวตอบอสีตฤาษีดังนี้ว่า พระโพธิสัตว์ผู้เป็นรัตนะอันประเสริฐ ไม่มีผู้เปรียบเทียบ ได้บังเกิดแล้วในมนุษยโลก ที่ป่าลุมพินีวัน ในคามชนบทของเจ้าศากยะทั้งหลายเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๘๙/๖๖๓) ; ดู สังเวชนียสถาน

ลูกดาล : เหล็กสำหรับไขดาลประตู มีรูปเป็นมุมฉาก ๒ ทบ ดังคำในจูฬวรรคที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตลูกดาล ๓ ชนิด คือลูกดาลโลหะ ลูกดาลไม้ ลูกดาลเขาสัตว์ ใครๆก็เปิดเข้าไปได้ วิหารทั้งหลายคุ้มกันไม่ได้ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตลิ่มยนต์ หรือดังคำในพักกุลัตเถรัจฉริยัพภูตสูตรว่า ท่านพระพักกุละถือลูกดาลเข้าไปยังวิหารทุกๆหลัง แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด วันนี้จักเป็นวันปรินิพพานของเรา หรือดังคำในฉันนสูตรที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระฉันนะออกจากที่หลีกเร้นแล้ว ถือลูกดาลเดินเข้าออกวิหารกล่าวว่า ขอท่านทั้งหลาย จงตักเตือน พร่ำสอน แสดงธรรมีกถาแก่ผม พอที่ผมจะเห็นธรรมได้ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๙๖/๙๓, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๒/๒๔๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๑)

ลูกถวิน : ลูกกลมๆที่ผูกติดสายประคดเอว, ห่วงร้อยสายประคด, ห่วงร้อยสายประคด ดังคำในจูฬวรรคที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตลูกถวิน พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ลูกถวินชนิดต่างๆ ทำด้วยทอง ทำด้วยเงินคนทั้งหลายตำหนิ ประณามโพนทะนา หรือดังคำในปริวารว่า ลูกถวินที่สมควรมี ๑๑ ชนิด (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๗๘/๖๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๑/๔๙๔)

SAMPLE

ลูขปฏิบัติ : ประพฤติปอน, ปฏิบัติเศร้าหมอง คือใช้ของเศร้าหมอง ไม่ต้องการความสวยงาม (หมายถึงของเก่าเรียบๆสีปอนๆแต่สะอาด) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ลูขัปปมาณิกา : ผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ ชอบผู้ที่ประพฤติปอน ครองผ้าเก่า อยู่เรียบๆ ง่ายๆ หมายถึงผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง,เป็นคำที่กล่าวไว้ในรูปสูตร(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๙) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า ลูขัปปมาณิกา หมายถึงความเศร้าหมองแห่งจีวร คือ จีวรที่หยาบ จีวรเก่า และจีวรปะเย็บหลายครั้ง และความเศร้าหมองแห่งบาตรคือบาตรที่มีรอยปุ่มหลายแห่ง(องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๖๕/๓๕๕, องฺ.จตุกฺก.ฎีกา (บาลี) ๒/๖๕/๓๘๘)

ลูกบุญธรรม : ลูกของคนอื่นที่เอามาเลี้ยงเป็นลูกของตัว,เป็น ๑ ในลูก ๓ ประเภท ดังคำในปัณฑรกนาคราชชาดกที่พญาครุฑเมื่อจะให้ชีวิตแก่ปัณฑรกนาคราชจึงกล่าวว่า เอาเถิด ท่านผู้มีลิ้นสองแฉกวันนี้ท่านจงพ้นจากการถูกฆ่า ธรรมดาลูกมี ๓ ประเภท คือ (๑) ลูกศิษย์ (๒) ลูกบุญธรรม (๓) ลูกในไส้ อย่างอื่นหามีไม่ ท่านจงยินดีเถิด (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๒๘๓/๕๘๑)

ลูกม้าอัสดร : ลูกม้าดี,เป็นลูกที่เกิดจากพ่อม้ากับแม่ลา ดังคำในเทวทัตตสูตรและ อจิรปักกันตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า ผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ดอกอ้อฆ่าต้นอ้อ ลูกม้าอัสดรฆ่าแม่ม้าฉันใด สักการะย่อมฆ่าคนชั่ว ฉันนั้น (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๕/๑๘๐,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๓/๒๕๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๗/๑๑๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า แม่ม้าอัสดร หมายถึงแม่ลาซึ่งเป็นสัตว์วงศ์เดียวกับม้า (รูปร่างคล้ายม้าแต่ตัวเล็กกว่า) ผสมพันธุ์กับพ่อม้า ตั้งครรภ์ขึ้น พอถึงเวลาคลอดไม่สามารถคลอดได้ ยืนเอาเท้ากระทืบพื้นอยู่จนต้องผ่าท้องนำลูกออก เพราะถูกผ่าท้องแม่ลาจึงตาย (ลูกที่เกิดจากแม่ลากับพ่อม้า) เรียกว่าม้าอัสดร (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๖๘/๓๕๗)

ลูกมือ : ผู้ทำการตามคำแนะนำของหัวหน้า เช่น ลูกมือทำกับข้าว ดังคำในพรมหชาลสูตรที่กล่าไว้ว่า ชาวประมง หรือลูกมือชาวประมง ผู้ชำนาญ ใช้แหตาถี่ทอดลงหนองน้ำเล็ก ๆ เขาคิดว่า บรรดาสัตว์ตัวใหญ่ในหนองน้ำแห่งนี้ทั้งหมดถูกแหครอบเอาไว้ อยู่ในแหนี้ เมื่อผุดขึ้นก็ผุดอยู่ในแหนี้ ติดอยู่ในแหนี้ ถูกครอบเอาไว้ เมื่อผุดขึ้นก็ผุดอยู่ในแหนี้ หรือดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรที่กล่าวไว้ว่า ช่างกลึง หรือลูกมือช่างกลึงผู้มีความ

SAMPLE

ชำนาญ เมื่อชักเชือกยาวก็รู้ชัดว่า เราชักเชือกยาว เมื่อชักเชือกสั้น ก็รู้ชัดว่า เราชักเชือกสั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๖/๔๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๓/๓๐๔)

ลูกสะใภ้ : หญิงซึ่งเป็นเมียของลูกชาย ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า มารดาของพระสุทิน เรียกอดีตภรรยาของท่านพระสุทินมาสั่งว่า ลูกหญิง เธอจงแต่งกายด้วยอาภรณ์ที่ลูกสุทินเคยรักใคร่ชอบใจ ลูกสะใภ้รับคำสั่งแม่ผัวแล้ว หรือดังคำว่า หญิงแม่เรือนนั่งอยู่ที่ประตูเรือน ลูกสะใภ้นั่งอยู่ที่ประตูห้องนอน หรือดังคำในวิมานวัตถุ อุฬารวิมาน ที่เทพธิดาตอบว่า ชาติก่อนดิฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ในมนุษยโลก เป็นลูกสะใภ้อยู่ในตระกูลทุศีล (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๓/๒๒, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๐/๒๔๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๘๙/๖๐)

ลูบไล้ : ใช้มือลูบไปทั่ว ๆ เช่น เอามือลูบไล้ไปทั่วตัว, ทาบาง ๆ ให้ทั่ว เช่น ใช้ครีมลูบไล้ใบหน้า หรือดังคำในเมถุนสูตรที่กล่าวไว้ว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารีอย่าง ถูกต้อง ไม่ประพฤติกิจสองต่อสอง กับมาตุคาม แต่ยังยินดีการ ลูบไล้ การขัดถู การให้อาบน้ำ และการนวดฟั้นของมาตุคาม เขาชอบใจ ติดใจ และถึงความปลื้มใจกับการทำเช่นนั้น แม้นี้ก็ชื่อว่า เป็นความขาด ความทะลุ ความด่าง และความพร้อยแห่งพรหมจรรย์ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๐/๘๓)

เลขสูตร: พระสูตรว่าด้วยบุคคลกับรอยขีด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๓ จำพวก คือ (๑) บุคคลที่เปรียบเหมือนรอยขีดบนแผ่นหิน หมายถึงบุคคลผู้มีปกติโกรธแล้วโกรธนาน (๒) บุคคลที่เปรียบเหมือนรอยขีดบนแผ่นดิน หมายถึงบุคคลผู้มีความโกรธ แต่โกรธอยู่ไม่นาน (๓) บุคคลที่เปรียบเหมือนรอยขีดในน้ำ หมายถึงบุคคลผู้แม้จะถูกว่าด้วยคำหนัก ๆ ด้วยคำหยาบ ก็ยังสมานไมตรีกลมเกลียวปรองดองกันอยู่ได้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๓/๓๘๑)

เลฑฑุบาต : ระยะโยนหรือขว้างก้อนดินตก,ระยะโยนหรือขว้างก้อนดินไปตก ดังคำในมหาวิภังค์ที่อธิบายว่า คำว่า หรือไม่บอกมอบหมาย ไปเสีย ความว่า ภิกษุไม่บอกมอบหมายภิกษุ สามเณรหรือคนวัด เดินล่วงเลฑฑุบาต ของบุรุษมีกำลังปานกลางไป ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๑/๒๙๓, วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๖๖/๑๓๗)

วิสุทธิมรรคอธิบายว่า คำว่า เลฑฑุบาตร หมายถึงเท่ากับระยะโยนหรือขว้างก้อนดินไปตก(ดู วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๓๑/๗๖)

เล่นหัว : หยอกล้อกัน ดังคำในเมถุนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารีอย่างถูกต้อง ไม่ประพฤติกิจสองต่อสองกับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีการลูบไล้ การขัดถู การให้อาบน้ำและการนวดฟั้นของมาตุคามแต่ยังสัพยอกเล่นหัวหัวเราะร่ากับมาตุคาม (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๐/๘๓)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เล่นหัว ในที่นี้หมายถึงการพูดล้อเล่น (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๕๐/๑๘๕)

เลศ : 1. เลศ คือ ข้ออ้าง,อาการ, ลักษณะ, หรือข้อเทียบเคียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่พอจะยกขึ้นอ้างเพื่อผูกเรื่องใส่ความ ดังคำเมตติยะและพระภุมมชกะใส่ความแก่พระทัพพมัลลบุตรในมหาวิภังค์ว่าภิกษุทั้งหลายสอบถามพระเมตติยะและพระภุมมชกะ เมื่อถูกสอบถามจึงได้รับสารภาพเรื่องนั้น ภิกษุทั้งหลายถามว่า พวกท่านอ้างเอาบางส่วนแห่งอธิกรณ์เรื่องอื่นเป็นเลศใส่ความพระทัพพมัลลบุตรด้วยอาบัติปาราชิกหรือ,ในมหาวิภังค์กล่าวเลศไว้ว่า เลศมี ๑๐ อย่างได้แก่เลศคือชาติกำเนิด ๑ เลศคือชื่อ ๑ เลศคือตระกูล ๑ เลศคือรูปลักษณ์ ๑ เลศคืออาบัติ ๑ เลศคือบาตร ๑ เลศคือจีวร ๑ เลศคือพระอุปัชฌาย์ ๑ เลศคือพระอาจารย์ ๑ เลศคือเสนาสนะ ๑ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๙๑/๔๓๑,๒/๓๙๔/๔๓๔)

2. ในภาษาไทยโดยทั่วไป หมายถึงอาการที่แสดงอย่างมีความหมายซ่อนเร้นให้รู้กันในที (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) มักใช้ควบคู่กับ “นัย” ว่า เลศนัย หรือดังคำว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ก็กีดกันอาสนะเอาไว้โดยอ้างเลศ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๖/๑๓๓)

เลศนัย : การพูดหรือแสดงอาการเป็นชั้นเชิงให้รู้ในที,กิริยาอาการที่จะยกขึ้นเป็นข้ออ้างใส่ความได้ เช่น พูดเป็นเลศนัย ขยิบตาให้รู้เป็นเลศนัยว่าให้หยุดพูด ดังคำในเสริสสกวิมาน และเสรีสกเปตวัตถุ ที่เทพบุตรกล่าวไว้ว่า เขาเป็นคนซื่อตรง ไม่คดโกง ไม่โอ้อวด ไม่เจ้าเล่ห์ไม่พูดมีเลศนัยเขาทำแต่กรรมดี ตั้งอยู่ในธรรมเช่นนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๗๐/๑๖๑,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๔๖/๒๗๔)

เลอะเลือน : หลง ๆ ลืม ๆ, ฟั่นเฟือน, เช่น พอแก่ตัว ความจำเลอะเลือน ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่าเมื่อพระสูตรและพระอภิธรรมเลอะเลือนไปแล้ว พระวินัยยังไม่เสื่อมสูญ พระศาสนาย่อมดำรงอยู่ได้ หรือดังคำในตติยอนาคตภยสูตรที่กล่าวไว้ว่า กุลบุตรเหล่านั้นก็ จักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา โดยนัย นี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัย เลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๑/๓๐๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๔)

เล่าเรียน : ท่องบ่น เช่น เล่าเรียนคาถาอาคม, ศึกษาหาความรู้ เช่น เขาเล่าเรียนมา อย่าไปเถียงเขา, เรียกเงินที่ต้องชำระเพื่อศึกษาหาความรู้ว่า ค่าเล่าเรียน ดังคำในอลคัททูปมสูตรที่กล่าวไว้ว่า โมฆบุรุษเหล่านั้นเล่าเรียนธรรม มุ่งจะข่มขู่ผู้อื่น และมุ่งจะเปลื้องตนจากคำนินทาว่าร้าย ย่อมไม่ได้รับประโยชน์แห่งธรรมนั้น หรือดังคำในตายนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตายนเทพบุตรครั้นกล่าวดังนี้แล้วได้อภิวาทเรา กระทำประทักษิณ

SAMPLE

แล้วหายตัวไป ณ ที่นั้นเอง เธอทั้งหลาย จงศึกษา เล่าเรียน ทรงจำตายนคาถาไว้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๙/๒๕๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๙/๙๕)

เลิศรส : ยอดทางรส, มีรสยอดเยี่ยม เช่นให้อาหารที่มีรสอร่อยมาก ดังคำในรสุตตมทายิกาวิมาน ที่นารีผู้ถวายอาหารเลิศรส เป็นผู้ประเสริฐในหมู่นระและนารีทั้งหลาย นางตั้งใจถวายสิ่งที่น่ารัก จึงได้ทิพยสถานที่น่าเจริญใจเช่นนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๖๕/๕๘)

เลียบเคียง : พูดอ้อมค้อมหาทางให้เขาถวายของ,หาทางใช้คำพูดหรือแสดงอาการกรายเข้าไปใกล้ ๆ เพื่อหยั่งเชิงเขาดู เช่น เลียบ ๆ เคียง ๆ เพื่อจะขอยืมเงิน ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า กฐินไม่เป็นอันกรานด้วยผ้าที่พูดเลียบเคียงได้มา หรือดังคำในพรหมชาลสูตร มัชฌิมศีล ที่กล่าวไว้ว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการพูดหลอกลวงและการพูดเลียบเคียงเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูดหลอกลวง เลียบเคียง หว่านล้อม พูดและเล็ม ใช้ลาภต่อลาภ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๘/๑๔๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐/๘)

เลี้ยง : ดูแล, เอาใจใส่, บำรุง ดังคำในมหาวิภังค์ว่า นายสาฬหะหลานของนางวิสาขามิคารมาตาคิดว่า การที่เราเตรียมอาหารถวายภิกษุณีสงฆ์ก็เพราะแม่เจ้าสุนทรีนันทา จึงสั่งให้เลี้ยงดูภิกษุณีสงฆ์แล้วเข้าไปทางสำนักภิกษุณี , ปรนปรือด้วยอาหารการกินเป็นต้น เช่น เลี้ยงลูก, เลี้ยงดู ดังคำในสิงคาลกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ ข้อที่ ๑ ว่า ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๖๕๖/๓, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒)

เลี้ยงง่าย : ดำรงชีวิตโดยง่าย เป็นอยู่ง่าย หมายถึงกินง่าย ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มักน้อย สันโดษ ความขัดเกลา ความกำจัดกิเลส อาการน่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียร โดยประการต่างๆ หรือดังคำในสุตธรรสูตร ที่กล่าวถึงภิกษุผู้ทรงสุตะว่าเป็นผู้มีธุระน้อย มีกิจน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษในบริขารแห่งชีวิตหรือดังคำในเมตตาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าควรเป็นผู้สันโดษ เลี้ยงง่าย มีกิจน้อย มีความประพฤติเบา มีอินทรีย์สงบ มีปัญญารักษาตน ไม่คะนอง ไม่ยึดติดในตระกูลทั้งหลา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙/๒๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๖/๑๖๖,๒๒/๙๗/๑๖๗,๒๒/๙๘/๑๖๘,๒๕/๑๔๔/๕๓๓)

เลี้ยงชีพชอบ : สัมมาอาชีวะ หมายถึงประกอบสัมมาอาชีพ,ในธัมมสังคณีอธิบายว่า ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำ การไม่ประกอบการไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งมิจฉาชีพ การเลี้ยงชีพชอบ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค, เป็น ๑ ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ข้อ ๕ ดังคำว่า พระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้วสำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ

SAMPLE

(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/๔๐๒/๓๓๕,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๐๑/๙๔, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒)

เลี้ยงชีพผิดทาง : ประพฤติสิ่งที่ไม่เหมาะสมหมายถึงทำสิ่งที่ไม่เหมาะแก่ภาวะของตน ประพฤติผิดทำนองคลองธรรม ดังคำในพรหมชาลสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้คือ ทำนายอวัยวะหรือดังคำในสุภสูตรที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน (ที.สี.(ไทย)๙/๒๑/๘,๙/๒๒/๙,๙/๒๓/๙,๙/๒๔/๙,๙/๒๕/๑๐,ที.สี.(ไทย)๙/๔๕๑/๑๙๙)

เลี้ยงยาก : ดำรงชีวิตโดยยาก เป็นอยู่โดยยาก หมายถึงกินยาก เลือกกินอาหารแต่ที่ตนชอบ หรือดังคำในมหาวิภังค์ที่ ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงตำหนิพระสุทินโดยประการต่างๆแล้ว ได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก บำรุงยาก มักมาก ไม่สันโดษ ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน หรือดังคำว่า ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงตำหนิท่านพระฉันนะโดยประการต่างๆแล้วได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก,ในกัตถีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเป็นผู้เลี้ยงยากนี้แลเป็นความเสื่อมในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้ว (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙/๒๘,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๕/๒๘๒, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๕/๑๘๘)

เลือกเฟ้น : คัดเอาแต่ที่ดีเด่น, คัดเอาแต่ที่ต้องการ แปลมาจากคำว่าวิจัย เช่น เลือกเฟ้นธรรม เลือกเฟ้นข้าราชการดีเด่น ดังคำในมหานิทเทสที่อธิบายไว้ว่า คำว่า เมื่อเลือกเฟ้น ได้แก่เมื่อเลือกเฟ้น คือเลือกสรร ชี้ขาด เทียบเคียงพิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อเลือกเฟ้นคือ เลือกสรร ชี้ขาด เทียบเคียงพิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ... (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๒/๒๒๑)

เลือกให้ : พิจารณาแล้วจึงให้ ดังคำในสาธุสูตรที่เทวดาตนหนึ่งกล่าวในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า ทานที่ให้แก่บุคคลผู้ได้ธรรมแล้วก็ยิ่งเป็นการดี อนึ่งแม้ทานที่บุคคลเลือกให้ก็เป็นทานให้ประโยชน์สำเร็จได้ ทานที่บุคคลเลือกให้ พระสุคตทรงสรรเสริญแล้ว หรือดังคำในสัปปุริสทานสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสัปปุริสทาน ๘ ในข้อที่ ๖ ว่า สัตบุรุษย่อมเลือกให้ (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๓/๔๑, องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๓๗/๒๙๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เลือกให้ ในที่นี้หมายถึงเลือกสิ่งที่ไม่ดีออก แล้วถวายแต่สิ่งที่ดีด้วยการแสวงหาปฏิคาหกคือพระทักขิไณยบุคคลและการตั้งความปรารถนาว่า ถวายแก่ท่านรูปนี้จักมีผลมากถวายแก่ท่านรูปนี้จักไม่มีผลมาก (องฺ.อฏฺ.ก.อ.(บาลี) ๓/๓๗/๒๕๖-๒๕๗)

เลื่อมใส : มีความเชื่อถือ เช่น เลื่อมใสศาสนา, มีจิตยินดี, เห็นชอบด้วย, เช่น เลื่อมใสในความรู้ความสามารถ เลื่อมใสในแนวการประพฤติปฏิบัติของเขา ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรที่ท้าวเวสวัณมหาราชประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยักษ์ชั้นสูงที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๖/๒๑๙,๑๑/๒๘๖/๒๓๓)

เลื่อมใสในธรรม : ศรัทธาเชื่อถือในพระธรรมของพระพุทธเจ้า หมายถึงเลื่อมใสที่เกิดขึ้นแก่ชนทั้งหลายผู้ระลึกถึงพระธรรมคุณโดยนัยเป็นต้นว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ดังคำในจูฬสีหนาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ความเลื่อมใสในศาสดา ๒. ความเลื่อมใสในธรรม ๓. ความเป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ๔.ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตผู้ประพฤติธรรมร่วมกันเป็นที่รักเป็นที่พอใจ ของเราทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ทรงเห็นทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบตรัสไว้แล้ว หรือดังคำในรูปสูตรที่กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม,ในบุคคลบัญญัติอธิบายไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นศีล สมาธิ ปัญญาแล้วถือเอาประมาณในศีลเป็นต้นนั้นแล้ว เกิดความเลื่อมใส บุคคลนี้เรียกว่า ผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๐/๑๓๔, ๑๒/๑๘๗/๒๐๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๕/๖๙, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๒/๒๐๕)

เลื่อมใสในศาสดา : ศรัทธาเชื่อถือในพระพุทธเจ้า,ไม่เคลือบแคลงสงสัย น้อมใจเชื่อ เลื่อมใสในศาสดา หมายถึงเลื่อมใสที่เกิดขึ้นแก่ชนทั้งหลายผู้ระลึกถึงพระพุทธคุณโดยนัยเป็นต้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๗/๒๐๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เลื่อมใสในพระศาสดา หมายถึงศรัทธาเลื่อมใสในศาสดาในที่นี้หมายถึงเชื่อถือว่าพระสรีระของพระพุทธเจ้าประดับด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ เชื่อพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้าที่สามารถรู้อดีตอนาคต และปัจจุบัน (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๐๕/๘๕)

โล่ : เครื่องปิดป้องศัตราวุธ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำด้วยโลหะหรือหนังดิบ ด้านหลังมีที่จับ, มักใช้คู่กับดาบหรือหอก,โดยปริยายหมายถึงการเอาคนหรือสิ่งอื่นต่างโล่เพื่อกันความเสียหายแก่ตัว; สิ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงโล่สำหรับมอบแก่ผู้ชนะการแข่งขันกีฬาเป็น

SAMPLE

ต้น ดังคำในอังคุมาลสูตรที่กล่าวไว้ว่า โจรองคุลิมาลถือดาบและโล่ผูกสอดแล่งธนูไว้พร้อม ติดตามพระผู้มีพระภาคไปทางเบื้องพระปฤษฎางค์ หรือดังคำในทุติยโยธาชีวสูตรที่กล่าวไว้ว่า นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้ถือดาบและโล่ผูกสอดธนูและแล่งแล้วเข้าสู่สมรภูมิ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๘/๔๒๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๖/๑๓๑)

โลก : แผ่นดินเป็นที่อาศัย, หมู่สัตว์ผู้อาศัย ดังคำในโรหิตัสสสูตรที่โรหิตัสสเทพบุตร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์สามารถหรือหนอที่จะทรงรู้ ทรงเห็น หรือทรงถึงที่สุดแห่งโลก ที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติด้วยการไป(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๕/๗๓) ;โลก มี ๓ อย่าง คือ ๑. สังขารโลก โลกคือสังขาร ๒. สัตวโลก โลกคือหมู่สัตว์ ๓.โอกาสโลก โลกคือแผ่นดิน; อีกนัยหนึ่ง ๑. มนุษยโลก โลกมนุษย์ ๒. เทวโลกโลกสวรรค์ ทั้ง ๖ ชั้น ๓. พรหมโลก แผ่นดิน, โดยปริยายหมายถึงหมู่มนุษย์ เช่น ให้โลกนิยม; ส่วนหนึ่งแห่งสกลจักรวาล เช่น มนุษยโลก เทวโลก พรหมโลก โลกพระอังคาร; (ภูมิ) ดาวเคราะห์ดวงหนึ่ง มีขนาดใหญ่เป็นอันดับ ๕ในระบบสุริยะ เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ลักษณะอย่างรูปทรงกลม ดังคำว่า ตถาคตเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เผยแผ่อำนาจไปในโลก (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๘/๑๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า โลก หมายถึงสังขารโลก สัตวโลก โอกาสโลก (ตามนัย วิ.อ.(บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘)

โลกของพรหม ที่อยู่ของพรหม หมายถึงวิมานของพรหม ดังคำในพรหมเทวสูตร พรหมโลกของพรหมนั้นอยู่ไกลจากที่นี้ นางพราหมณี อาหารของพรหมไม่ใช่เช่นนี้ ท่านไม่รู้จักทางของพรหม ทำไมจึงบ่นถึงพรหม หรือดังคำว่า ท้าวสหัมบดีพรหมยืนอยู่ในอากาศ ได้กล่าวกับนางพราหมณีมารดาของท่านพระพรหมเทพว่าพรหมโลกของพรหมนั้นอยู่ไกลจากที่นี้ นางพราหมณี อาหารของพรหมไม่ใช่เช่นนี้ ท่านไม่รู้จักทางของพรหม ทำไมจึงบ่นถึงพรหม (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๔/๒๓๖)

โลกจินตาสูตร: พระสูตรว่าด้วยการคิดเรื่องโลก พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มีชายคนหนึ่งนั่งคิดเรื่องโลกอยู่ริมสระโบกขรณี เขาเห็นกองทัพ ๔ เหล่าเข้าไปสู่ก้านบัวจึงคิดว่า ตัวเองบ้า ฟุ้งซ่าน เห็นสิ่งที่ไม่มีในโลก พอนำเรื่องนั้นไปบอกหมู่ชน หมู่ชนก็พากันกล่าวว่า เขาเป็นบ้าแน่ ความจริงเขาไม่บ้า เพราะเขาเห็นพวกอสูรที่พ่ายแพ้สงครามต่อเทวดาแล้วพากันหนีกลับเมืองอสูรทางก้านบัวนั้นจริงๆ แล้วพระองค์ได้ตรัสห้ามมิให้คิดเรื่องโลก เช่นการคิดว่า โลกเที่ยง หรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด เพราะไม่มีประโยชน์ แต่ตรัสสอนให้คิดเรื่องอริยสัจ ๔ เพราะมีประโยชน์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๑/๖๒๒)

SAMPLE

โลกทั้งสอง : โลกนี้และโลกหน้า,ภพนี้และภพหน้า ดังคำในสิงคาลกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนมีมิตรชั่ว มีเพื่อนชั่ว มีมารยาทและความประพฤติชั่ว ย่อมเสื่อมจากโลกทั้งสอง คือ จากโลกนี้และจากโลกหน้า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๖)

โลกทิพย์ : โลกที่อยู่ของเทวดา,โลกสวรรค์ หมายถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังคำในลักขณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะกรรมนั้น(เช่นทรงยินดีในสัจจะในธรรม ในการฝึก ในความสำรวม)ในความสะอาดมหาบุรุษจึงไปสู่โลกทิพย์ เสวยสุขและสมบัติที่น่าเพลิดเพลินยินดี จุติจากโลกทิพย์แล้ว เสด็จมาในโลกนี้อีกทรงเหยียบปฐพีด้วยพระบาททั้งสองอันราบเสมอกัน หรือดังคำในอุมมาทันตีชาดกที่อภิปารกเสนาบดีกราบทูลพระราชาว่า เทวดาทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์และพระพรหมบรรลุถึงโลกทิพย์ด้วยธรรมที่ตนประพฤติดีแล้ว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๓/๑๖๕,๑๑/๒๐๕/๑๖๗,๑๑/๒๒๑/๑๘๐,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๑๒๓/๒๔)

โลกเที่ยง : โลกคือหมู่สัตว์ เที่ยงแท้ ไม่แตกสลายไป,เป็นข้อ ๑ ในสัสสตวาทะ (ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง) ดังคำว่า เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างขาจึงพูดอย่างนี้ว่า อัตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ดุจยอดภูเขาดุจเสาระเนียด หรือดังคำในสัมปสาทนียสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องสัสสตวาทะ(ลัทธิที่ถือว่าอัตตาและโลกเที่ยง)ก็นับว่ายอดเยี่ยม (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๑/๑๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๖/๑๑๖)

โลกธรรม : ธรรมที่มีประจำโลก, ธรรมดาของโลก, ธรรมที่ครอบงำสัตวโลกและสัตวโลกก็เป็นไปตามมัน ในทางพระพุทธศาสนา มี ๘ ประการ คือ ๑. มีลาภ ๒. เสื่อมลาภ ๓. มียศ ๔. เสื่อมยศ ๕. สรรเสริญ ๖.นินทา ๗. สุข ๘. ทุกข์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๗/๓๔๘,๑๑/๓๕๘/๔๐๗,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๔/๑๗๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๒/๒๘๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕/๒๐๒,๒๓/๖/๒๐๔)

โลกธัมมสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยโลกธรรม(สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โลกธรรม ๘ คือ (๑) ลาภ (๒) เสื่อมลาภ (๓) ยศ (๔) เสื่อมยศ (๕) นินทา (๖) สรรเสริญ (๗) สุข (๘) ทุกข์ ย่อมหมุนไปตามโลก และโลกก็หมุนไปตามโลกธรรม ๘ แล้วตรัสว่า โลกธรรม ๘ ในหมู่มนุษย์ล้วนไม่เที่ยง ไม่มั่นคง มีความแปรผันเป็นธรรมดา แต่ท่านผู้มีปัญญาดี มีสติ รู้โลกธรรม ๘ นี้แล้วย่อมพิจารณาเห็นว่า มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ยินดีต่ออิฏฐารมณ์ ไม่ยินร้ายต่ออนิฏฐารมณ์ ท่านรู้ทางที่ปราศจากธุลี ไม่มีความเศร้าโศก เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ย่อมรู้แจ้งชัดโดยถูกต้อง (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕/๒๐๒)

โลกธัมมสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยโลกธรรม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โลกธรรม ๘ ย่อมหมุนไปตามโลกและโลกก็หมุนไปตามโลกธรรม ๘ เหมือนกับในปฐมโลกธัมมสูตร

SAMPLE

แล้วตรัสว่า โลกธรรม ๘ นี้เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับและพระอริยะผู้ได้สดับแต่มีผลต่างกัน คือ ปุถุชนไม่รู้เท่าทันตามความเป็นจริงว่า โลกธรรมนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว แต่โลกธรรมเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรเป็นธรรมดา จึงถูกโลกธรรมนั้นครอบงำย่ำยีจิต ทำให้เกิดความขัดเคือง เมื่อได้รับส่วนที่เป็นอนิฏฐารมณ์ และเกิดความยินดี เมื่อได้รับส่วนที่เป็นอิฏฐารมณ์ ในที่สุดจึงไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนพระอริยะรู้เท่าทันโลกธรรม ๘ นั้นตามความเป็นจริง ในที่สุดจึงพ้นจากทุกข์ได้ (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๖/๒๐๔)

โลกธาตุ : แผ่นดิน; จักรวาลหนึ่งๆ ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า ทวยเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมสดับเสียงของเหล่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดีแล้วก็กระจายข่าวว่านั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงประกาศแล้วณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มารพรหม หรือใครๆในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้เพียงครู่เดียวเท่านั้น เสียงป่าวประกาศได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้ทั้งหมื่นโลกธาตุนี้ ก็สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างอันเจิดจ้า หาประมาณมิได้ก็ปรากฏในโลก ล่วงเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย หรือในท้ายพรหมชาลสูตรที่กล่าวไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวยยากรณภาษิตนี้จบลง โลกธาตุที่ประกอบด้วย ๑๐,๐๐๐ จักรวาลได้หวั่นไหวแล้วแล (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๗/๒๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๙/๔๗, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๐/๑๔๙,๑๐/๒๙๘/๒๓๒,๑๐/๓๓๑/๒๕๙,๑๐/๓๓๓/๒๖๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๑/๑๒๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๕/๓๖๘,๑๒/๓๔๑/๓๗๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๙/๑๖๗)

โลกธาตุมีหมื่นจักรวาล : จักรวาลที่มี หนึ่งหมื่นจักรวาล แปลมาจากคำว่า ๑๐ สหัสสีโลกธาตุ" บางทีใช้ว่า โลกธาตุ ดังที่ปรากฏในมหาสมยสูตร ดังคำในอปทานที่กล่าวไว้ว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า(พระนามว่าปทุมุตตระ) เสด็จดับขันธปรินิพพาน โลกธาตุมีหมื่นจักรวาลหวั่นไหวแล้ว หมู่ชนและเทวดาจำนวนมากประชุมกันแล้ว หรือดังคำว่า พระชินเจ้าผู้พระศาสดา เสด็จเหาะขึ้นในนภากาศแล้วทรงเนรมิตภูเขาสิเนรุราชให้เป็นที่จงกรมที่รื่นรมย์ทวยเทพในโลกธาตุมีหมื่นจักรวาลนมัสการพระตถาคตแล้วกระทำการบูชาพุทธเจ้าในสำนักของพระชินเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๒/๑๘๑,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๙/๕๕๗,๓๓/๑๒/๕๕๘,๓๓/๗๑/๕๖๕,๓๓/๘๐/๕๗๗,๓๓/๘๑/๕๗๗,๓๓/๘๔/๕๗๘,๓๓/๙๑/๕๗๙)

ในอังคุตตรนิกาย มีอธิบายว่า คำว่า ๑๐ โลกธาตุ ในที่นี้เท่ากับหมื่นจักรวาล ซึ่งตรงกับ ๑๐ สหัสสีโลกธาตุ ในมหาปทานสูตร (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๓/๒๙๓) และดูรายละเอียดใน อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๕-๓๐๗

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า โลกธาตุ ในที่นี้หมายถึงโลกธาตุขนาดเล็กที่เรียกว่าสหัสสีโลกธาตุ ประกอบด้วยจักรวาล ๑,๐๐๐ จักรวาล ๑,๐๐๐ โลกธาตุ = ๑,๐๐๐,๐๐๐ จักรวาล (๑,๐๐๐ โลกธาตุ x ๑,๐๐๐ จักรวาล) (ม.มู.อ. ๒/๓๓๕/๑๖๑,องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๑/๒๓๔)

โลกนาถ : ผู้เป็นที่พึ่งของโลก หมายถึงพระพุทธเจ้า ดังคำในเถรคาถาที่ พระปาราปริยเถระผู้เป็นสมณะ มีจิตแน่วแน่เป็นอารมณ์เดียว ชอบสงัด นั่งเจริญฌานอยู่ในป่าใหญ่ ในฤดูดอกไม้ผลิ ได้มีความคิดว่า เมื่อพระโลกนาถซึ่งเป็นบุรุษผู้สูงสุด ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ความประพฤติของภิกษุทั้งหลายได้เป็นอย่างหนึ่ง บัดนี้ เมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว ย่อมปรากฏเป็นอีกอย่างหนึ่ง หรือดังคำในอปทานว่า หมู่เทวดาได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน ณ ที่นั้นว่า แม้พวกเราก็จักสร้างพระสถูปถวายพระโลกนาถผู้คงที่บ้าง หรือดังคำที่พระธาตุปูชกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนกล่าวว่า เมื่อพระโลกนาถพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้าได้นำพวกญาติของข้าพเจ้ามาทำการบูชาพระธาตุ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๒๑/๔๒๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๘/๑๓๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๐๔/๑๔๙)

โลกนิรุตติ : ภาษาชาวโลก หมายถึงคำพูดใช้สื่อสารกันในโลก ดังคำในโปฏฐปาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ จิตตะ หัตถิสารีบุตรว่า ในเวลาที่มีการได้อัตตภาพที่หยาบ ก็ไม่นับว่ามีการได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจและการได้อัตตภาพที่มีรูป มีเพียงการได้อัตตภาพหยาบเท่านั้น ....จิตตะ เหล่านี้แลเป็นโลกสมัญญา (ชื่อที่ชาวโลกใช้เรียก) เป็นโลกนิรุตติ(ภาษาของชาวโลก) เป็นโลกโวหาร (โวหารของชาวโลก) เป็นโลกบัญญัติ (บัญญัติของชาวโลก) ซึ่งตถาคตก็ใช้อยู่แต่ไม่ยึดถือ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๐/๑๙๕)

โลกบัญญัติ : บัญญัติของชาวโลก หมายถึงข้อความที่กำหนดขึ้นใช้ในโลก ดังคำที่ปรากฏในโปฏฐปาทสูตรว่า (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๐/๑๙๕)

โลกบาล : ผู้คุ้มครองโลก, ผู้เลี้ยงรักษาโลกให้ร่มเย็น, ท้าวโลกบาล ๔; ดู *จาตุมหาราช*

หัวหน้าเทวดาในชั้นจาตุมหาราช มีหน้าที่รักษาโลกในทิศทั้ง ๔ เรียกเต็มว่า ท้าวจตุโลกบาล หรือ ท้าวจัตุโลกบาล คือ ๑. ท้าวธตรฐ จอมภูต หรือจอมคนธรรพ์ รักษาโลกด้านทิศบูรพาหรือทิศตะวันออก ๒. ท้าววิรุฬหก จอมเทวดา หรือจอมกุมภัณฑ์ รักษาโลกด้านทิศทักษิณหรือทิศใต้ ๓. ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค รักษาโลกด้านทิศประจิมหรือทิศตะวันตก ๔. ท้าวกุเวร จอมยักษ์ รักษาโลกด้านทิศอุดรหรือทิศเหนือ ดังคำในสัมพุลาชาดกที่พระนางสัมพุลาถูกปีศาจผู้ทารุณเห็นแก่อามิสข่มเหงตกอยู่ในอำนาจของศัตรู ก็เศร้าโศกรำพันถึงแต่พระสวามีเท่านั้น การที่รากษสจะกินเราถึงกระนั้น ก็หาใช่เป็นความทุกข์ของเราไม่ เราทุกข์อยู่แต่ว่า พระลูกเจ้าจะเข้าพระทัย

SAMPLE

ผิดเทพเจ้าทั้งหลายเห็นจะไม่มีอยู่แน่ ท้าวโลกบาลทั้งหลายชะรอยจะไม่มีในโลกนี้แน่นอน หรือดังคำในอปทานที่กล่าไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ต่างช่วยกันยกเตียงที่พระโคตมีเถรีนอนสงบนิ่งขึ้นตั้งบนเรือนยอดที่ประเสริฐ สำเร็จด้วยทองคำล้วน งดงามน่ายินดี ท้าวโลกบาลทั้ง ๔๑ ต่างก็ใช้บ่ารองรับเรือนยอดไว้ เทวดาที่เหลือมีท้าวสักกเทวราชเป็นต้น ก็เข้าช่วยรับเรือนยอดด้วย ก็เรือนยอดทั้งหมดมี ๕๐๐ หลัง วิสสุกรรมเทพบุตรได้เนรมิตขึ้น (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๓๑๐/๕๘๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖๒/๔๒๒)

โลกบาลธรรม : ธรรมคุ้มครองโลกคือปกครองควบคุมใจมนุษย์ไว้ให้อยู่ในความดี มิให้ละเมิดศีลธรรมและให้อยู่กันด้วยความเรียบร้อยสงบสุข ไม่เดือดร้อนสับสนวุ่นวาย มี ๒ คือ *๑.หิริ* ความละอายบาป ละอายใจต่อการทำความชั่ว *๒. โอตตัปปะ* ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อความชั่วและผลของกรรมชั่ว ดังคำที่มีปรากฏในจริยสูตรและสุกกธัมมสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมฝ่ายขาว ๒ ประการย่อมคุ้มครองโลก ธรรมฝ่ายขาว ๒ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑.หิริ ๒. โอตตัปปะ (ดูประกอบใน องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๙/๖๓,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๒/๓๙๐)

โลกปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องโลก ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วได้ทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงชื่อว่าโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่ชื่อว่าโลก เพราะจะต้องแตกสลาย ได้แก่อายตนะภายใน ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยแตกสลาย (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๒/๗๕)

โลกมนุษย์ : มนุษย์โลก หมายถึงโลกที่มีมนุษย์อาศัย,แผ่นดินที่มีมนุษย์(ผู้มีจิตใจสูง)อยู่อาศัย ซึ่งอยู่ร่วมกันสัตว์ ดังคำในชนวสภสูตรที่ชนวสภยักษ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์คือพิมพิสาร ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์คือพิมพิสารครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๗ ที่ข้าพระองค์เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับท้าวเวสวัณมหาราช จุติจากสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชนี้แล้วสามารถไปเกิดเป็นพระราชาในโลกมนุษย์หรือดังคำในพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า ในกาลที่พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า ทรงเสด็จจำพรรษาที่สรณนคร พระขีณาสพประมาณ ๑,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ ต่อมา ในกาลที่พระพุทธเจ้า เสด็จลงจากเทวโลกมายังโลกมนุษย์ พระขีณาสพประมาณ๑๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ (ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๒๘๐/๒๑๑,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๗/๖๖๖)

ในมหานิทเทสอธิบายว่า เป็น ๑ ในโลก ๑๒ ชนิด ดังคำว่า โลกนรก โลกในกำเนิดเดรัจฉาน โลกในเปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก เทวโลก นี้ตรัสเรียกว่า โลก (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๒/๔๘๘)

SAMPLE

โลกมีที่สุด : โลกมีขอบเขตกำจัด ทั้งเบื้องบน เบื้องล่างตามขวาง มีสัณฐานกลม, เป็น ๑ ในอันตานันติกวาทะ ๔ ดังคำในพรหมชาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจว่าโลกมีที่สุด เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า โลกนี้มีที่สุด มีสัณฐานกลม เพราะเหตุไร เพราะเราอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่นจึงเข้าใจว่าโลกมีที่สุด เพราะการบรรลุคุณวิเศษนี้ เราจึงรู้อาการที่โลกนี้มีที่สุดและมีสัณฐานกลม (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๔/๒๒, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖๙/๒๙๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๗/๑๓๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๖/๒๙๘,๑๗/๖๐๗/๓๗๕,๑๗/๖๖๑/๓๘๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๓/๒๑๗,๒๔/๙๕/๒๒๓,๒๔/๙๖/๒๒๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๒/๒๑๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ที่สุด ในที่นี้หมายถึงขอบเขตของโลก ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง และตามขวาง ซึ่งเป็นข้อที่ยกขึ้นโต้แย้งกันว่า โลกมีขอบเขตกำจัด หรือไม่มีขอบเขตจำกัด (ที.สี.อ. (บาลี) ๕๔/๑๐๖)

โลกไม่เที่ยง : โลกที่ยั่งยืน ไม่เป็นของมั่นคง แปรผันไปเป็นธรรมดา ดังคำในพรหมชาลสูตรที่กล่าวไว้ว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารภอะไร จึงมีวาทะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น จึงเข้าใจว่าโลกไม่มีที่สุด เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า โลกนี้ไม่มีที่สุด หาที่สุดไม่ได้ หรือดังคำในอนันตวาสูตรที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรเพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า ‘โลกไม่มีที่สุด ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเป็นหลักฯลฯ “ ... มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า” (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕/๒๒, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๗/๒๑๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๕/๒๙๗,๑๗/๖๐๗/๓๗๕,๑๗/๖๐๘/๓๗๖,๑๗/๖๐๙/๓๗๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๙/๑๙๕,๒๙/๖๙/๒๑๒,๒๙/๘๐/๒๓๘,๒๙/๑๑๗/๓๔๔)

โลกไม่มีที่สุด : แผ่นดินไม่มีขอบเขตจำกัด ดังคำในพรหมชาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ดังคำในปัญจัตตยสูตรที่ว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวยืนยันอย่างนี้

SAMPLE

ว่า อัตตาและโลกมีทั้งที่สุดและไม่มีที่สุด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง หรือดังคำในอนันตวาสูตรดังที่กล่าวมาแล้ว หรือดังคำในจินตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าคิดเป็นบาปอกุศลจิตว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด หรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคต๒เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๓/๒๑, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗/๓๖, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๗/๒๙๘,๑๗/๖๐๗/๓๗๕,๑๗/๖๖๑/๓๘๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๗๘/๕๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่มีที่สุด หมายถึงไม่มีขอบเขตจำกัด (ที.สี.อ.(บาลี) ๕๔/๑๐๖)

โลกวัชชะ : อาบัติที่เป็นโทษทางโลก คือคนสามัญที่มิใช่ภิกษุทำเข้าก็เป็นความผิดความเสียหาย เช่น โจรกรรม ฆ่ามนุษย์ ทุบตีกัน ด่ากัน เป็นต้น; บางทีว่าเป็นข้อเสียหายที่ชาวโลกเขาติเตียนถือว่าไม่เหมาะสมกับสมณะ เช่น ดื่มสุรา เป็นต้น; เทียบ *ปัณณัตติวัชชะ* โทษทางโลก, อาบัติที่เป็นโทษทางโลก, ข้อเสียหายที่ชาวโลกติเตียนว่าไม่เหมาะสมกับสมณะ คือ สิ่งที่ภิกษุหรือคนทั่วไปที่ไม่ใช่ภิกษุทำ ก็เป็นความผิดความเสียหายเหมือนกัน เช่น ทำโจรกรรม ฆ่ามนุษย์ ทะเลาะวิวาท ดังคำในปริวารที่กล่าวไว้ว่า พระวินัยธรเมื่อไม่รู้คัมภีร์ปริวาร ไฉนจะวินิจฉัยธรรมได้ ความเคลือบแคลงของพระวินัยธรที่เกิดในวิบัติ วัตถุ บัญญัติ อนุบัญญัติ บุคคล เอกโตบัญญัติ อุภโตบัญญัติ โลกวัชชะ และปัณณัตติวัชชะย่อมขาดสิ้นไปด้วยคัมภีร์ปริวาร (วิ.ป.(ไทย) ๘/๕๐๑/๗๒๑)

โลกวิทู : ผู้รู้แจ้งซึ่งโลก คือพระพุทธเจ้า (พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น) ทรงรู้แจ้งโลก คือทรงรู้แจ้งสภาวะแห่งโลกคือสังขารทั้งหลาย ทรงทราบอัธยาศัยสันดานของสัตวโลกที่เป็นไปต่างๆ ทำให้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้ผลดี (ข้อ ๕ ในพุทธคุณ ๙) ส่วนมากคำว่าโลกวิทูมักแปลออกว่า รู้แจ้งโลก ดังคำมหาวิภังค์ว่า ท่านพระโคดมผู้เจริญนั้นมีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบเพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะเสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค (ดูประกอบใน วิ.มหา.(ไทย) ๘/๑/๑)

อรรถกถาอธิบายคำว่า โลกวิทู ว่ารู้แจ้งโลก เพราะทรงรู้แจ้งโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก วิธีปฏิบัติให้ลุถึงความดับโลก (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) และทรงรู้แจ้งโลกทั้ง ๓ คือ สังขารโลก สัตวโลก โอกาสโลก (ตามนัย วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๑/๒๗๐-๔๐๐)

SAMPLE

โลกาธิปเตยยะ : ความเป็นใหญ่แห่งโลก หมายถึงการถือเสียงชาวโลกเป็นใหญ่,เป็นข้อ ๒ ในอธิปเตยยะ ๓ มีปรากฏในอาธิปเตยยสูตร กล่าวถึงโลกาธิปเตยยะไว้ แต่เมื่อแปลภาษาไทยใช้ว่า โลกาธิปไตย (อง.ติก.(บาลี) ๒๐/๔๐/..., อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๓) ; ดู *โลกาธิปไตย*

โลกาธิปไตย : การถือโลกเป็นใหญ่,เป็นข้อ ๒ ในอธิปไตย ๓ ดังคำ**ใน**อาธิปเตยยสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ดังคำว่า ภิกษุนั้นเห็นประจักษ์ว่า ความเพียรที่เราเริ่มไว้แล้วจักไม่ย่อหย่อนสติที่ตั้งมั่นแล้วจักไม่เลอะเลือนกายที่สงบแล้วจักไม่กระสับกระส่าย จิตที่ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่ เธอทำโลกเท่านั้นให้เป็นใหญ่ ละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละกรรมที่มีโทษ บำเพ็ญกรรมที่ไม่มีโทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าโลกาธิปไตย (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๓)

โลกิยะ, โลกียะ, โลกีย์ : เกี่ยวกับโลก,ทางโลก, ของโลก,เนื่องในโลก, เรื่องของชาวโลก, ธรรมดาโลกยังอยู่ ในภพสาม, ยังเป็นกามาวจรรูปาวจร หรืออรูปาวจร ดังคำในวังคีสสูตรที่พระวังคีสเถระกล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก พระองค์ทรงรู้แจ้งอริยธรรม ทั้งที่เป็นโลกุตตระและโลกิยะ ทรงทราบเญยยธรรมทั้งหมด หรือดังคำอธิบายในสามัญญผลสูตรที่ว่า อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป ๕ ข้อแรกเป็นโลกียะ (โลกียอภิญญา) ข้อสุดท้ายเป็นโลกุตตระ โดยปริยายหมายถึงที่เกี่ยวกับกามารมณ์ เช่น เรื่องโลกีย์ (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔-๒๔๘/๗๗-๘๔,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๕๖/๕๘๓,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; คู่กับ *โลกุตตระ*

โลกิยฌาน : ฌานโลกีย์, ฌานอันเป็นวิสัยของโลก, ฌานของผู้มีจิตยังไม่เป็นโลกุตตระ, ฌานที่ปุถุชนได้ **(**พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

โลกิยธรรม : ธรรมเรื่องโลกิยะ, ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก,สภาวะเนื่องในโลก ได้แก่ขันธ์ ๕ ที่ยังมีอาสวะทั้งหมด ดังคำในโวหารกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า พระโวหารของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เมื่อตรัสโลกิยธรรมก็เป็นโลกิยะ เมื่อตรัสโลกุตตรธรรมก็เป็นโลกุตตระใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๒/๓๓๔) ; คู่กับ *โลกุตตรธรรม*

โลกิยวิมุตติ : วิมุตติที่เป็นโลกีย์ คือหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายที่ข่มได้ในขณะที่จิตแน่วแน่เป็นครั้งคราว, ความพ้นอย่างโลกๆ ไม่เด็ดขาด ไม่สิ้นเชิงกิเลสและความทุกข์ยังกลับครอบงำได้อีก ได้แก่วิมุตติ ๒ อย่างแรก คือ*ตทังควิมุตติ* และ *วิกขัมภนวิมุตติ* **(ดูประกอบใน** ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๑๑/๒๗๘-๒๘๐, อง.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๔๒๐,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู*วิมุตติ, โลกุตตรวิมุตติ*

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายถึงภิกษุผู้เป็นสมยวิมุต ว่าหมายถึงภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นด้วยสมยวิมุตติ (ความหลุดพ้นชั่วคราว) ซึ่งหมายถึงสมาบัติ ๘ เป็นโลกิยวิมุตติ เพราะหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายที่ข่มได้ในขณะที่จิตแน่วแน่เป็นครั้งคราวตรงข้ามกับภิกษุผู้เป็นอสมยวิมุตคือ ภิกษุขีณาสพผู้หลุดพ้นด้วยอสมยวิมุตติ (ความหลุดพ้นที่ไม่ขึ้นต่อสมัยคือยั่งยืนเรื่อยไป) (อง.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๔๙/๕๘)

โลกว่าง : โลกเปล่า หมายถึงว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา มีปรากฏในสุญญตโลกสูตร ที่พระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า ‘โลกว่าง โลกว่าง ด้วยเหตุเพียงเท่าไร หนอ จึงตรัสว่า ‘โลกว่าง’ พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อานนท์ เพราะว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ฉะนั้นจึงเรียกว่า ‘โลกว่าง’ แล้วตรัสอีกว่า อานนท์ อะไรเล่าว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา คือ จักขุเป็นธรรมว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา รูปว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จักขุวิญญาณเป็นธรรมว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จักขุสัมผัสเป็นธรรมว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนาที่เกิดเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นธรรมว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา โสตะ ฯลฯ สัททะ ฯลฯ ฆานะ ฯลฯ คันธะ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ รส ฯลฯกาย ฯลฯ โผฏฐัพพะ ฯลฯ มโนเป็นธรรมว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ธรรมารมณ์เป็นธรรมว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา มโนวิญญาณเป็นธรรมว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา มโนสัมผัสเป็นธรรมว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาแม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นธรรมว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ‘โลกว่าง” (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๕/๗๘, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๘,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๘/๓๑๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๖/๕๒๕, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๔/๑๐๔)

โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ : ความเห็นอันสัมปยุตด้วยโลกวาทะ,เป็นข้อที่ ๑๔ ในทิฏฐิ ๑๖ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ มีความยึดมั่นด้วยอาการ ๘ อย่าง คือ ความยึดมั่นถือมั่นว่า “อัตตาและโลกเที่ยง” ชื่อว่าโลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ ทิฏฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุก็ไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุก็เป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและวัตถุ นี้เป็นโลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ เป็นอาการที่ ๑ โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิเป็นมิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่เป็นทิฏฐิ ความยึดมั่นถือมั่นว่า “อัตตาและโลกไม่เที่ยง” ชื่อว่าโลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ ฯลฯ ความยึดมั่นถือมั่นว่า “อัตตาและโลกเที่ยงก็มี ไม่เที่ยงก็มี” ฯลฯ “อัตตาและโลกเที่ยงก็ไม่ใช่ ไม่เที่ยงก็ไม่ใช่” ฯลฯ “อัตตาและโลกมี

SAMPLE

ที่สุดก็มี” ฯลฯ “อัตตาและโลกไม่มีที่สุดก็มี” ฯลฯ “อัตตาและโลกมีที่สุดก็มี ไม่มีที่สุดก็มี” ฯลฯ ความยึดมั่นถือมั่นว่า “อัตตาและโลกมีที่สุดก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่” ชื่อว่าโลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ ทิฏฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุก็ไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุก็เป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและวัตถุนี้เป็นโลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ เป็นอาการที่ ๘ โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิเป็นมิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่เป็นทิฏฐิ,มีอธิบายอีกว่า โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๘ อย่าง เป็นภวทิฏฐิก็มีเป็นวิภวทิฏฐิก็มี (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๗/๒๒๔,๓๑/๑๔๘/๒๒๗)

โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐินิทเทส : แสดงโลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ อธิบายอุทเทสที่ ๑๔ คือ โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า “โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๘ ประการ เป็นอย่างไร” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้ดังนี้

ท่านจำแนกโลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิที่มีความยึดมั่นด้วยอาการ ๘ ประการ คือ (๑) อัตตาและโลกเที่ยง (๒) อัตตาและโลกไม่เที่ยง (๓) อัตตาและโลกเที่ยงและไม่เที่ยง (๔) อัตตาและโลกเที่ยงก็มิใช่ ไม่เที่ยงก็มิใช่ (๕) อัตตาและโลกมีที่สุด (๖) อัตตาและโลกไม่มีที่สุด (๗) อัตตาและโลกมีที่สุดและไม่มีที่สุด (๘) อัตตาและโลกมีที่สุดก็มิใช่ไม่มีที่สุดก็มิใช่ แต่ละอาการ มีใจความแบ่งเป็น ๗ ส่วนเหมือนในอัตตานุทิฏฐิ ในที่นี้ขอแสดงส่วนที่ต่างกันเป็นตัวอย่าง ๑ อาการ ดังนี้

ส่วนที่ ๑ อธิบายคำว่า “โลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ”

ความยึดมั่นถือมั่นว่า “อัตตาและโลกเที่ยง” ชื่อว่าโลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ

ส่วนที่ ๒ อธิบายคำว่า “ทิฏฐิและวัตถุ”

ทิฏฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุก็ไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุก็เป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและวัตถุนี้เป็นโลกวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ เป็นอาการที่ ๑ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๗/๒๒๔)

โลกวาทะ : คำพูดเรื่องโลก, ถ้อยคำชาวโลก; ลัทธิเกี่ยวกับโลก, ความเห็นเกี่ยวกับโลก หมายถึงความเห็นผิดที่ปรารภโลก เช่น เห็นผิดว่าโลกเที่ยงเป็นต้น ดังคำในสัลเลขสูตร ที่พระมหาจุนทะทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีทิฏฐิหลายประการในโลกเกี่ยวกับอัตตวาทะ บ้าง เกี่ยวกับโลกวาทะ บ้าง เมื่อภิกษุมนสิการเพียงเบื้องต้น ก็ละสลัดทิ้งทิฏฐิเหล่านั้น ได้อย่างนั้นหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จุนทะ มีทิฏฐิหลายประการในโลกเกี่ยวกับอัตตวาทะบ้าง เกี่ยวกับโลกวาทะบ้าง เมื่อภิกษุเห็นอารมณ์เป็นที่เกิดขึ้น เป็นที่หมักหมม และเป็นที่ท่องเที่ยวแห่งทิฏฐิเหล่านั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ก็ละสลัดทิ้งทิฏฐิเหล่านั้นได้,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงโลกวาทอยู่กับคำอื่น คือ โลกวาทปฏิสัง

SAMPLE

ยุตตทิฏฐิ (ความเห็นอันสัมปยุตด้วยโลกวาทะ) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๑/๗๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๖/๑๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โลกวาทะ หมายถึงมิจฉาทิฏฐิที่ปรารภโลก เช่น เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงเป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๘๑/๑๙๔)

โลกโวหาร : โวหารของชาวโลก หมายถึงสำนวนคำพูดที่ใช้กันของชาวโลก ดังคำในโปฏฐปาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จิตตะ เปรียบเหมือนนมสดมาจากแม่โค นมส้มมาจากนมสด เนยข้นมาจากนมส้ม เนยใสมาจากเนยข้น หัวเนยใสมาจากเนยใส ในเวลาที่ยังเป็นนมสดก็ไม่นับว่าเป็นนมส้ม ไม่นับว่าเป็นเนยข้น ไม่นับว่าเป็นเนยใส ไม่นับว่าเป็นหัวเนยใส ยังเป็นนมสดเท่านั้น ฯลฯ จิตตะ เหล่านี้แลเป็นโลกสมัญญา (ชื่อที่ชาวโลกใช้เรียก) เป็นโลกนิรุตติ (ภาษาของชาวโลก) เป็นโลกโวหาร (โวหารของชาวโลก) เป็นโลกบัญญัติ (บัญญัติของชาวโลก) ซึ่งตถาคตก็ใช้อยู่แต่ไม่ยึดถือ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๐/๑๙๕)

โลกสมัญญา : ชื่อที่ชาวโลกใช้เรียก, ชื่อที่มีผู้ยกย่องหรือตั้งให้ เช่น พระพุทธเจ้าได้รับสมัญญาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ศาสดาของศาสนาเชนได้รับสมัญญาว่า มหาวีระ เพราะเป็นผู้มีความกล้าหาญมาก ดังคำในโปฏฐปาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า ในเวลาที่มีการได้อัตตภาพที่ไม่มีรูปก็ไม่นับว่ามีการได้อัตตภาพหยาบและการได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจ มีเพียงการได้อัตตภาพที่ไม่มีรูปเท่านั้น จิตตะเหล่านี้แลเป็นโลกสมัญญา (ชื่อที่ชาวโลกใช้เรียก) เป็นโลกนิรุตติ (ภาษาของชาวโลก) เป็นโลกโวหาร (โวหารของชาวโลก) เป็นโลกบัญญัติ (บัญญัติของชาวโลก) ซึ่งตถาคตก็ใช้อยู่แต่ไม่ยึดถือ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๐/๑๙๕)

โลกสมุทยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเกิดแห่งโลก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดแห่งทุกข์ ได้แก่เพราะอาศัยอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิด ความประจวบธรรม ๓ หมวดนั้นเป็นผัสสะ และเพราะผัสสะ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด ความดับแห่งทุกข์ ได้แก่เพราะตัณหาดับไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ จากนั้นก็ดับไปตามลำดับนี้ คือ ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๗/๑๒๑)

โลกสวรรค์ : โลกของเทวดา, เมืองฟ้า, เป็นโลกที่สัตว์ทำกุศลกรรมไปเกิด ดังคำในมหาวิภังค์เทวทหสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริตมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ ชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือดังคำใน

SAMPLE

มาตุโปสกสูตรที่กล่าวไว้ว่า บุคคลใดเลี้ยงมารดาและบิดาโดยชอบธรรม บัณฑิตย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นขณะที่ยังอยู่ในโลก ครั้นจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์ หรือดังคำใน สัมภวชาดกที่กล่าวไว้ว่าพระองค์ย่อมทรงเป็นที่รักแห่งหมู่พระญาติ และทรงรุ่งโรจน์ในหมู่มิตร ทรงมีพระปรีชา เมื่อพระวรกายแตกทำลายไปจะทรงเข้าถึงโลกสวรรค์ หรือดังคำในอุมมาทันตีชาดกที่อภิปารกเสนาบดีกราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้จอมชน บุญกรรมอันนำให้ถึง โลกสวรรค์ของข้าพระองค์ ขอพระองค์อย่าทรงทำอันตรายเลย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๗, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘/๒๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๕/๒๙๗,ขุ.ชา. ทุก.(ไทย) ๒๗/๘๘/๘๗,ขุ.ชา.ติงฺสติ.(ไทย) ๒๗/๑๗๗/๕๖๖,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๙๓/๑๘)

โลกสันนิวาส : การอยู่ร่วมกันของสัตว์โลก, การอยู่ด้วยกันมนุษยโลก, การอยู่ร่วมกันในโลก ดังคำในอธิปเตยยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเห็นประจักษ์ว่า เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสครอบงำ ชื่อว่าถูกทุกข์ครอบงำ มีทุกข์อยู่ตรงหน้า ทำอย่างไร การทำที่สุดกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงปรากฏ ก็เราบวชแล้วอย่างนี้พึงคิดเรื่องกาม เรื่องปองร้าย เรื่องเบียดเบียน โลกสันนิวาส(การอยู่ร่วมกันของสัตว์โลก)นี้ใหญ่ ก็ในโลกสันนิวาสใหญ่มีสมณพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ มีตาทิพย์ รู้จิตของบุคคลอื่น สมณพราหมณ์เหล่านั้นมองเห็นได้แม้จากที่ไกล แม้อยู่ใกล้ก็ไม่ปรากฏ รู้จิต(ของบุคคลอื่น)แม้ด้วยจิต(ของตน) หรือดังคำในฐานสูตรที่กล่าวว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ประสบความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ หรือความเสื่อมเพราะโรค ย่อมไม่พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ‘โลกสันนิวาสนี้เป็นอย่างนี้เองการได้อัตภาพนี้เป็นอย่างนั้นในโลกสันนิวาสตามความเป็นจริง ในการได้อัตภาพตามความเป็นจริง โลกธรรม ๘ คือ (๑) ได้ลาภ (๒) เสื่อมลาภ (๓) ได้ยศ (๔) เสื่อมยศ(๕) นินทา (๖) สรรเสริญ (๗) สุข (๘) ทุกข์ หมุนเวียนไปตามโลก และโลกก็หมุนเวียนไปตามโลกธรรม ๘ หรือดังคำในเตมียชาดกที่เตมิยกุมารกล่าวไว้ว่าในโลกสันนิวาสที่มีชราและมรณะเป็นธรรมดานั้น จะเพลิดเพลินไปทำไม จะเล่นหัวไปทำไม หรือในมหานิทเทสอธิบายโลกสันนิวาสไว้หลายนัยเช่นว่า พระผู้มีพระภาคทั้งหลายตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า โลกสันนิวาสอันไฟลุกโชนแล้ว จึงทรงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่สัตว์ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๒/๒๘๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๗/๒๐๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๗/๑๗๙,๓๑/๑๑๘/๑๘๑)

โลกสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยโลก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า โลกเกิดเมื่ออะไรเกิด โลกเชยชิดกับอะไร โลกยึดถืออะไร และโลกเดือดร้อนเพราะอะไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกเกิดเมื่ออายตนะ ๖ เกิด โลกทำความ

เชยชิดและยึดถืออายตนะ ๖ จึงต้องเดือดร้อนเพราะอายตนะ ๖ (สำ.สำ.(ไทย) ๑๕/๗๐/๗๗)

โลกสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ไม่เกิดประโยชน์แก่ชาวโลก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า ธรรมเหล่าไหนเมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ธรรม ๓ ประการ เมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความ อยู่ไม่ผาสุก คือ (๑) โลภธรรม (ธรรมคือโลภะ) (๒) โทสธรรม (ธรรมคือโทสะ) (๓) โมหธรรม (ธรรมคือโมหะ) พระองค์ได้ตรัสสรุปว่า โลภะ โทสะ และโมหะเกิดขึ้นภายในตนย่อมทำร้ายบุรุษผู้มีจิตเลวทราม เหมือนขุยไผ่กำจัดต้นไผ่ ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๔/๑๖๗)

โลกสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยโลก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงความเกิดและความดับแห่งโลก(หมู่สัตว์)ว่า เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิด เมื่อธรรม ๓ ประการข้างต้นนั้นประจวบกัน ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาเป็นต้นจึงมี นี้เป็นความเกิดแห่งโลก ส่วนความดับแห่งโลก เริ่มจากตัณหาดับ แล้วชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงดับตามลำดับ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๔/๙๐)

โลกสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยผู้รู้โลก ท่านพระสารีบุตรถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านเจริญธรรมอะไรจึงมีอภิญญามาก ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๔/๒๕๒)

โลกสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยพระตถาคตเป็นอริยะในโลก พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสัจ ๔ เป็นของพระตถาคตซึ่งเป็นพระอริยะในโลก ฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัจ(สิ่งจริงแท้ของพระอริยะ) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๘/๖๑๐)

โลกสูตร[๖] : พระสูตรว่าด้วยโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตตรัสรู้โลก (หมายถึง ทำทุกขอริยสัจให้ประจักษ์ด้วยอรหัตตมัคคญาณ) พรากจากโลก ตรัสรู้เหตุเกิดแห่งโลก ละเหตุเกิดแห่งโลก ตรัสรู้ความดับแห่งโลก ทำให้ประจักษ์ซึ่งความดับแห่งโลก ตรัสรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก บำเพ็ญข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก แล้วตรัสว่าความหมายของตถาคต ๔ คือชาวโลกจึงเรียกว่า ตถาคต (๑) เพราะรู้แจ้งรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟังอารมณ์ที่ได้ทราบ (หมายถึงกลิ่นรสและสัมผัสเพราะเป็นสภาวะที่บุคคลถึงแล้วจึงกำหนดได้) และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง (หมายถึงธรรมารมณ์มีสุขและทุกข์เป็นต้น) (๒) เพราะตรัสรู้ในราตรีใด ปรินิพพานในราตรีใด ย่อมภาษิต กล่าว แสดงคำใด คำนั้นทั้งหมดเป็นจริงอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างอื่น (๓) เพราะกล่าวอย่างใด ก็ทำอย่าง

SAMPLE

นั้น ทำอย่างใด ก็กล่าวอย่างนั้น (๔) เพราะทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ (องฺ. จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓/๓๗)

โลกสูตร[๗] : พระสูตรว่าด้วยสัตว์โลก พระผู้มีพระภาคเมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา ประทับนั่งโดย บัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่เป็นเวลา ๗ วันทอดพระเนตรเห็นหมู่สัตว์กำลังเดือดร้อนด้วยความทุกข์มากมาย และถูกความเร่าร้อนหลากหลายที่เกิดจากราคะบ้าง เกิดจากโทสะบ้างเกิดจากโมหะบ้างรุมแผดเผาอยู่ แล้วทรงเปล่งอุทานว่า สัตว์โลกนี้เกิดความเร่าร้อน ถูกทุกขเวทนากระทบแล้ว กล่าวทุกขเวทนาว่าเป็นของตน เพราะสัตว์โลกนี้สำคัญสิ่งใดว่าเที่ยง สิ่งนั้นกลับเป็นอย่างอื่น สัตว์โลกมีภาวะไม่มั่นคง ติดอยู่ในภพ หมกมุ่นอยู่ในภพ เพลิดเพลินอยู่ในภพ ภพที่สัตว์โลกเพลิดเพลินจัดเป็นภัย ภัยที่สัตว์โลกกลัวจัดเป็นทุกข์ บุคคลต้องบำเพ็ญพรหมจรรย์นี้เท่านั้น เพื่อละภพให้ได้ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๐/๒๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงมัคคพรหมจรรย์ (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๓๐/๒๒๒,๔๒/๒๙๘)

โลกสูตร[๘] : พระสูตรว่าด้วยโลก พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าพระองค์เองเป็นผู้ตรัสรู้โลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลกได้แล้ว จึงทรงพรากจากโลกได้ คำว่า โลกในสูตรนี้หมายถึงทุกข อริยสัจ นอกจากนี้ได้ทรงอธิบายความหมายของคำว่า “ตถาคต” ที่ชาวโลกเรียกกันว่า เพราะตรัสรู้อายตนะ ๖ ประการ เพราะตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะพูดอย่างไรทำอย่างนั้น หรือทำอย่างไร พูดอย่างนั้น และเพราะเห็นถ่องแท้ เป็นผู้ประเสริฐสุด หาผู้เปรียบมิได้ ทั้งในมนุษย์โลกพร้อมทั้งเทวโลก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒/๔๙๕, ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑๑๒/๔๑๐)

โลกหน้า : ภพหน้า ดังคำในสามัญญผลสูตรที่ครูอชิตะ เกสกัมพลตอบพระเจ้าอชาตศัตรูว่า มหาบพิตร ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงก็ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิดาไม่มีคุณมารดาไม่มีคุณสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น ก็ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก หรือดังคำที่พระกุมารกัสสปะกล่าวแก่พระเจ้าปายาสิว่า บพิตร พระองค์ก็เช่นเดียวกันทรงโง่เขลา ไม่ฉลาดนั่นแหละ แสวงหาโลกหน้าโดยไม่ถูกวิธี หรือดังคำที่อุตตรมาณพให้ทานแล้วอุทิศอย่างนี้ว่า ด้วยผลทานนี้ ข้าพเจ้าขออยู่ร่วมกับเจ้าปายาสิในโลกนี้เท่านั้น อย่าได้อยู่ร่วมกันอีกในโลกหน้าเลย (ที.สี.(ไทย) ๙/๖๕/๒๗,๙/๑๗๑/๕๖,๙/๑๘๐/๕๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๘/๓๖๑,๑๐/๔๓๙/๓๗๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๑/

SAMPLE

๓๘๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๔/๙๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๑/๑๐๖,๑๔/๑๓๖/๑๗๕,๑๔/๓๙๓/๔๔๖)

โลกักขายิกะ : เรื่องโลก, เป็นเรื่องที่ ๒๖ ในบรรดาติรัจฉานกถาต่าง ๆ ดังคำในมหาวิภังค์ที่ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าหมู่บ้านในเวลาวิกาล นั่งในที่ชุมนุม สนทนาติรัจฉานกถาต่างๆ คือ (๑) ราชกถา เรื่องพระราชาฯลฯ (๒๖) โลกักขายิกะ เรื่องโลก(๒๗) สมุททักขายิกะ เรื่องทะเล (๒๘) อิติภวาภวกถา เรื่องความเจริญและความเสื่อม,ในติรัจฉานกถาสูตร ปฐมกถาวัตถุสูตร ก็กล่าวทำนองเดียวกัน มีอธิบายโลกักขายิกะ เรื่องโลกไว้ว่า โลกนี้ใครสร้าง เทพชื่อโน้นสร้าง กาขาวเพราะกระดูกขาว นกตะกรุมแดงเพราะเลือดแดง ชื่อว่าเรื่องโลก ซึ่งกล่าวไว้ในอรรถกถากถาวัตถุสูตร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๘/๕๙๙,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๙/๑๕๒)

โลกัตถจริยา : ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก, พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่โลก, ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก คือทรงอาศัยพระมหากรุณา เสด็จไปประกาศพระศาสนาเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนในถิ่นฐานแว่นแคว้นต่างๆเป็นอันมากและประดิษฐานพระศาสนาไว้เพื่อประโยชน์สุขแก่ชุมชนภายหลังตลอดกาลนาน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *พุทธจริยา*

โลกันตคมนสูตร : พระสูตรว่าด้วยการถึงที่สุดแห่งโลก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่กล่าวว่า บุคคลพึงรู้ พึงเห็นและพึงถึงที่สุดแห่งโลกได้ด้วยการไป ผู้ยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกแล้วจะทำที่สุดแห่งทุกข์ไม่ได้ แล้วเสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปยังพระวิหาร ภิกษุเหล่านั้นจึงเรียนให้ท่านพระอานนท์ช่วยอธิบายอุทเทสนั้น ซึ่งท่านพระอานนท์ได้กล่าวตำหนิว่า เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ท่านทั้งหลายกลับละเลยพระองค์เสียแล้วจะมาถามผม เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เมื่อมีต้นไม้ใหญ่มีแก่น ก็มองข้ามรากและลำต้นไปเสีย แล้วได้อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสโดยย่อนั้น หมายถึงบุคคลผู้มีความหมายรู้และกำหนดหมายโลกว่าเป็นโลกด้วยอายตนะภายใน ๖ ซึ่งอายตนะภายใน ๖ เหล่านั้นเรียกว่าโลก ภิกษุเหล่านั้นได้ฟังคำอธิบายเช่นนั้นก็นำไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ซึ่งพระองค์ได้ตรัสสรรเสริญท่านพระอานนท์ว่า อานนท์เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้หากเธอทั้งหลายจะพึงถามเนื้อความนี้กับเรา ถึงเราเองก็พึงตอบเนื้อความนั้นอย่างนั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๖/๑๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **โลก** หมายถึงโลกจักรวาล และคำว่า **โลก** ในที่นี้หมายถึงสังขารโลก (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๖/๓๘)

SAMPLE

โลกันตนรก : นรกที่สุดของโลก,เป็นสถานที่มืดมิดเป็นนิตย์ มัวเป็นหมอก ปราศจากแสงเดือนแสงตะวัน มีแต่ความทุกข์มืดมนอนธการ,เป็นแดนหรือภูมิที่เชื่อกันว่าผู้ทำบาปจะต้องไปเกิดและถูกลงโทษ, โดยปริยายหมายถึงแดนที่มีแต่ความทุกข์ทรมาน ดังคำในอันธการสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย โลกันตนรกมีแต่ความทุกข์มืดมนอนธการ มัวเป็นหมอก สัตว์ในนรกนั้นไม่ได้รับประโยชน์จากแสงสว่างของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ที่มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก,ในมหานารทกัสสปชาดก ท่านนารทฤๅษีกล่าวบรรยายถึงโลกันตนรกไว้ว่า ในโลกันตนรกนั้นมืดมิดที่สุด ไม่มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ โลกันตนรกนั้นมืดมิดอยู่เป็นนิตย์ น่ากลัว กลางคืนกลางวันไม่ปรากฏ ผู้ต้องการทรัพย์ ใครเล่าจะพึงเที่ยวไปในสถานที่นั้นได้,ในพุทธวงศ์กล่าวอีกว่า พื้นแผ่นดินพร้อมทั้งเทวโลกสว่างไสว โลกันตนรกจำนวนมากที่ไม่เชื่อมติดกันและความมืดอันหนาทึบถูกขจัดไปในกาลนั้น เพราะเห็นปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๖/๖๒๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๐๖/๓๘๔,๑๓๐๗/๓๘๕,๑๓๑๑/๓๘๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๗/๕๕๖)

โลกันตริกนรก : นรกที่อยู่ระหว่างที่สุดแห่งโลก,เป็นสถานที่มืดมิดอยู่เป็นนิตย์ แต่จะสว่าง ๔ ครั้ง เมื่อคราวที่พระโพธิสัตว์ก้าวลงสู่ครรภ์ ประสูติ ตรัสรู้และแสดงธรรมจักร ดังคำในปฐมตถาคตอัจฉริยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อพระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต มีสติสัมปชัญญะ เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างโอฬารประมาณไม่ได้เกิน เลยอานุภาพของเทวดาทั้งหลายย่อมปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ แม้แต่โลกันตริกนรกซึ่งเปิดตลอด ไม่มีอะไรปิดกั้น มืดมิด มองไม่เห็นอะไร ที่แสงสว่างแห่งดวงจันทร์และ ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ยังส่องไป ไม่ถึงแต่แสงสว่างโอฬารประมาณไม่ได้ล่วงเลยอานุภาพของเทวดาทั้งหลายย่อมปรากฏในโลกันตริกนรกนั้นแม้พวกสัตว์ที่เกิดในโลกันตริกนรกนั้นจำกันและกันได้เพราะแสงสว่างนั้น ว่า ท่านผู้เจริญ ทราบว่า สัตว์แม้เหล่าอื่นที่เกิดในที่นี้มีอยู่ นี้เป็นเหตุอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏประการที่ ๑ ย่อมปรากฏเพราะความปรากฏของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๗/๑๙๕) ; โลกันตนรก ก็เรียก

โลกาธิปไตย : ความถือโลกเป็นใหญ่,การทำชาวโลกให้เป็นใหญ่แล้วไม่ทำความชั่ว ชื่อว่าโลกาธิปไตย หมายถึงการถือความนิยมหรือเสียงกล่าวว่าของชาวโลกเป็นสำคัญ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ จะทำอะไรก็มุ่งจะเอาใจหมู่ชน หาความนิยม ทำตามที่เขานิยมกัน หรือคอยแต่หวั่นกลัวเสียงกล่าวว่า, พึงใช้แต่ในทางดีหรือในขอบเขตที่เป็นความดี คือ เคารพเสียงหมู่ชน (ข้อ ๒ ในอธิปไตย ๓),ในอาธิปเตยยสูตรอธิบาย

SAMPLE

โลกาธิปไตยแนวบรรพชิตไว้ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า เธอทำโลกเท่านั้นให้เป็นใหญ่ ละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละกรรมที่มีโทษ บำเพ็ญกรรมที่ไม่มีโทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าโลกาธิปไตย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๒)

โลกามิส: เหยื่อแห่งโลก,เครื่องล่อใจให้ติดอยู่ในโลก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส, เครื่องล่อใจให้ติดอยู่ในโลก ได้แก่กามคุณ ๕ คือรูป, เสียง,กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนาน่าใคร่น่าพอใจ ดังคำในนิวาปสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ เข้าไปหากามคุณ ๕ ที่มารล่อไว้ซึ่งเป็นโลกามิสแล้วลืมตัวบริโภคกามคุณ ๕ เมื่อเข้าไปหากามคุณ ๕ นั้น ลืมตัวบริโภคกามคุณ ๕ ก็มัวเมา เมื่อมัวเมาก็ประมาทเมื่อประมาทก็ถูกมารทำอะไร ๆ ได้ตามใจชอบในกามคุณ ๕ นั้น เมื่อเป็นเช่นนี้สมณพราหมณ์พวกที่ ๑ นั้นก็ไม่พ้นจากอำนาจของมารไปได้ หรือดังคำในโปตลิยสูตรที่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดี อริยสาวกก็อย่างนั้นเหมือนกัน เห็นประจักษ์ชัดดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกามทั้งหลายว่า มีอุปมาด้วยผลไม้ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามเหล่านั้นมีอยู่มากยิ่ง ครั้นเห็นโทษของกามนี้ตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้แล้วจึงเว้นอุเบกขาที่มีอารมณ์ต่างกันที่อิงอาศัยอารมณ์ต่างกันแล้ว เจริญอุเบกขาที่มีอารมณ์เดียว ที่อิงอาศัยอารมณ์เดียวซึ่งเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งความถือมั่นโลกามิสโดยประการทั้งปวง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖๗/๒๘๙,๑๒/๒๖๗/๒๘๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๘/๔๖, ๑๓/๔๒/๔๓,๑๓/๗๖/๗๒,๑๔/๕๘/๖๓,๑๔/๓๐๖/๓๗๑,๑๕/๓/๔,๑๕/๑๐๐/๑๐๖,๑๕/๑๕๓/๑๙๕,๒๕/๓๗๘/๑๕๐,๒๗/๑๖๖/๑๐๙) ; *โลกามิษ* ก็เขียน

โลกายตศาสตร์ : ชื่อหนึ่งของลัทธิปรัชญาฝ่ายวัตถุนิยมของ อินเดีย ถือว่าโลกนี้เกิดจากการรวมตัวกันเองของวัตถุธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ชีพหรือชีวิตเป็นเพียงผลิตผลของวัตถุธาตุที่รวมตัวกันนั้น คนเราเกิดครั้งเดียว ตายแล้วขาดสูญ ไม่มีโลกหน้า จึงควรแสวงหากามสุขเสียแต่วันนี้ พรุ่งนี้เราอาจตาย, เป็นคัมภีร์ว่าด้วยเรื่องราวที่เหลือเชื่อ ถ้าบุคคลเชื่อคัมภีร์นี้แล้วจะไม่อยากทำบุญ, ลัทธินี้ทางพระพุทธศาสนาจัดเป็นอุจเฉททิฐิ แปลว่าความเห็นว่าตายแล้วสูญ ดังคำว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาเช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ พยากรณ์ว่าฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก ฯลฯ วิชาฉันทลักษณ์และโลกายตศาสตร์,หรือดังคำในพรหมายุสูตรที่กล่าวไว้ว่า พราหมณ์ชื่อพรหมายุอาศัยอยู่ในกรุงมิถิลาเป็นคนชรา เป็นคนแก่ เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับจนมีอายุ

SAMPLE

ถึง ๑๒๐ ปีนับแต่เกิด ฯลฯ นาญโลกายตศาสตร์ และลักษณะมหาบุรุษ หรือดังคำในสิปปสูตรที่บางพวกกล่าวว่า ศิลปะว่าด้วยโลกายตศาสตร์เลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย (ที.สี.(ไทย)๙/๒๕/๑๐,๙/๒๐๙/๗๑,๙/๒๕๖/๘๘,๙/๓๐๓/๑๑๓,๙/๓๑๑/๑๑๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๓/๔๗๑,๑๓/๔๒๖/๕๓๕,๑๓/๔๗๓/๕๙๘,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๕๙/๒๒๕,๒๐/๖๐/๒๒๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙๒/๓๑๗,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒๙/๒๒๗); จารวาก ก็เรียก

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โลกายตศาสตร์ ในที่นี้หมายถึงวิตัณฑวาทศาสตร์ คือ ศิลปะแห่งการเอาชนะผู้อื่นในเชิงวาทศิลป์ โดยการอ้างทฤษฎีและประเพณีทางสังคมมาหักล้างสัจธรรม มุ่งแสดงให้เห็นว่าตนฉลาดกว่า มิได้มุ่งสัจธรรมแต่อย่างใด (ที.สี.อ.(บาลี) ๒๕๖/๒๒๒,ม.ม.อ. (บาลีป ๒/๓๘๓/๒๖๒)

โลกายติกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะทูลถามปัญหา ๔ ข้อ คือ

๑. สิ่งทั้งปวงมีหรือ ๒. สิ่งทั้งปวงไม่มีหรือ

๓. สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกันหรือ ๔. สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกันหรือ

พระองค์ตรัสว่า ปัญหานี้เป็นโลกายตะ เป็นส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ นั้น แสดงธรรมโดยสายกลางเป็นต้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยสังขารทั้งหลายจึงมี อันเป็นเหตุให้พราหมณ์นั้นเลื่อมใส ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๘/๙๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **คัมภีร์โลกายตะ** หมายถึงคัมภีร์ที่ว่าด้วยศิลปะแห่งการเอาชนะผู้อื่นโดยการอ้างทฤษฎีและประเพณีทางสังคมมาหักล้างสัจธรรม มุ่งแสดงให้เห็นว่าตนเองฉลาดกว่า มิได้มุ่งถึงสัจธรรมแต่อย่างใด (สำ.นิ.อ. ๒/๔๘/๘๖)

โลกายติกสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ผู้ชำนาญคัมภีร์โลกายัต คือพราหมณ์ผู้ชำนาญคัมภีร์โลกายัต ๒ คนเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า ท่านปูรณะ กัสสปะ และนิครนถ์ นาฏบุตร เป็นสัพพัญญู เห็นสิ่งทั้งปวง ปฏิญญาญาณทัสสนะอย่างเบ็ดเสร็จว่า เมื่อเราเดิน ยืน หลับและตื่นอยู่ ญาณทัสสนะได้ปรากฏอยู่ตลอดเวลา และเขาก็กล่าวว่า เรารู้เห็นโลกอันไม่มีที่สุดด้วยญาณอันไม่มีที่สุด ท่านทั้ง ๒ นี้ ต่างพูดอวดความรู้กัน ต่างพูดขัดแย้งกัน ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรื่องที่คนทั้ง ๒ พูดอวดความรู้กันนั้นพักไว้ก่อน แล้วทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารแก่พราหมณ์ทั้ง ๒ ว่า เปรียบเหมือนบุรุษ ๔ คน ยืนอยู่ ๔ ทิศ ต่างมีฝีเท้าวิ่งได้เร็วและก้าวได้เร็ว พวกเขาต่างมีฝีเท้าเร็วเช่นนี้ เปรียบเหมือนนายขมังธนู ถือธนูไว้มั่น ศึกษามาเจนจบ ฝีมือช่ำชอง ผ่านการประลองฝีมือมาแล้ว พึงใช้ลูกธนูชนิดเบา ๆ ยิงเงาตาลด้าน

SAMPLE

ขวางให้ผ่านไปได้โดยไม่ยาก และยิงได้รวดเร็วกว่าการก้าวเท้าดังที่กล่าวมา เปรียบเหมือนบุรุษเดินจากมหาสมุทรด้านทิศตะวันออกถึงมหาสมุทรด้านทิศตะวันตก ถ้าบุรุษยืนอยู่ในทิศใด ๆ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจะเดินไปถึงที่สุดโลก แล้วงดกิน ดื่ม เคี้ยว และลิ้ม งดถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ งดหลับและพักผ่อน เขามีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี เดินไปได้ตลอด ๑๐๐ ปี ยังไปไม่ถึงที่สุดโลกเลย จะพึงตายเสียก่อนในระหว่าง เพราะเราจะไม่กล่าวว่า บุคคลพึงรู้ พึงเห็น พึงถึงที่สุดโลกได้ด้วยการวิ่งไปเช่นนี้ แต่เราก็ไม่กล่าวว่า บุคคลยังไม่ถึงที่สุดโลกจะทำที่สุดทุกข์ได้ ทรงแสดงต่อไปอีกว่า กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เรียกว่า โลก ในอริยวินัย ภิกษุบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน และเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้ว เราเรียกว่าถึงที่สุดโลกแล้ว อยู่ในที่สุดโลก คนพวกอื่นกล่าวถึงภิกษุนั้นว่า ยังเกี่ยวข้องกับโลก สลัดตนออกจากโลกไม่ได้ แม้เราก็กล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน ส่วนภิกษุบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ อาสวะทั้งหลายของเธอหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา เราเรียกว่า ถึงที่สุดโลกแล้ว อยู่ในที่สุดโลก และข้ามพ้นตัณหาเครื่องข้องในโลกได้แล้ว (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๘/๕๑๕)

โลกายัต,โลกายตะ, คัมภีร์ :ติตถิยศาสตร์ คือ ศาสตร์ของพวกเจ้าลัทธิต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยเหตุไร้ประโยชน์ ดังคำในขุททกวัตถุที่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเรียนโลกายัต รูปใดเรียนต้องอาบัติทุกกฏ หรือดังคำในโลกายติกสูตรที่กล่าวถึงพราหมณ์ผู้ชำนาญคัมภีร์โลกายัต หรือดังคำในโลกายติกสูตรที่ พราหมณ์ผู้รอบรู้คัมภีร์โลกายตะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฯลฯ นั่ง ณ ที่สมควร ทูลถามว่า ท่านพระโคดม สิ่งทั้งปวงมีหรือ” “พราหมณ์ ข้อที่ว่า ‘สิ่งทั้งปวงมี’ นี้ เป็นโลกายตะข้อที่ ๑” “ท่านพระโคดม ก็สิ่งทั้งปวงไม่มีหรือ” “พราหมณ์ ข้อที่ว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่มี’ นี้ เป็นโลกายตะข้อที่ ๒” “ท่านพระโคดม สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกันหรือ” “พราหมณ์ ข้อที่ว่า ‘สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน’ นี้ เป็นโลกายตะข้อที่ ๓” “ท่านพระโคดม ก็สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกันหรือ” “พราหมณ์ ข้อที่ว่า ‘สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกัน’ นี้เป็นโลกายตะข้อที่ ๔ ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า ‘เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ อนึ่งเพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้” (วิ.จู.

SAMPLE

(ไทย) ๗/๒๘๖/๗๒, ๗/๒๙๓/๑๘๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๘/๙๕องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๘/๕๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โลกายัต หมายถึงติตถิยศาสตร์ คือ ศาสตร์ของพวกเจ้าลัทธิต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยเหตุไร้ประโยชน์ เช่น เรื่องสรรพสิ่งไม่บริสุทธิ์ เป็นเดน สรรพสิ่งบริสุทธิ์ ไม่เป็นเดน กาขาว นกยางดำ เป็นต้น (วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๘๖/๓๑๗)

โลกิยทุกะ : หมวด ๒ ที่เป็นโลกิยะ เช่น สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะ สภาวธรรมที่เป็นโลกุตตระ แล้วอธิบายว่า สภาวธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤต ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร ได้แก่ รูปขันธ์ ฯลฯวิญญาณขันธ์ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นโลกิยะ มรรคผลของมรรคที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นโลกุตตระหรือดังคำในปัฏฐานว่า ข้อความในโลกิยทุกะและโลกุตตรทุกะ พึงขยายสหชาตวาร ฯลฯ ปัญหาวารให้พิสดาร (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๑๐๐/๒๗๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๑๑/๓๑๑)

โลกิยทุติยฌาน : ฌานที่ ๒ ซึ่งมีองค์ ๓ อันเป็นโลกิยะ ซึ่งเป็นภาวะที่จิตสงบแน่วแน่เนื่องมาจากการเพ่งอารมณ์, ทุติยฌาน ได้แก่ ฌานที่ ๒ มีองค์ ๓ คือ ละวิตก(การตรึก) วิจาร(การตรอง) เสียได้ คงอยู่แต่ปีติ(คือความอิ่มใจ) และสุข(ความสบายใจอันเกิดแต่วิเวกคือความเงียบ) อันเกิดแต่สมาธิกับเอกัคตา,เป็นฌานที่ ๒ ในฌานทั้ง ๔ นี้จัดเป็นรูปฌาน เป็นรูปสมาบัติ มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ สงเคราะห์เข้าในรูปาวจรภูมิ ดังคำในวจีเภทกถา กถาวัตถุที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า การเปล่งวาจาของผู้เข้าโลกิยทุติยฌาน ฯลฯ ตติยฌาน ฯลฯ จตุตถฌานมีอยู่ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็กล่าวปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๙/๒๙๖)

โลกิยธรรม : ธรรมระดับโลกิยะ หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นโลกีย์ ได้แก่ทุกขสัจและสมุทัยสัจ ดังคำในกถาวัตถุที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า พระโวหารของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเมื่อตรัสโลกิยธรรมก็เป็นโลกิยะ เมื่อตรัสโลกุตตรธรรมก็เป็นโลกุตตระใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวยอมรับ หรือดังคำใน อรูเปรูปกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า การสลัดออกจากกาม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นเนกขัมมะ โดยมีพระประสงค์ว่า กามยังมีอยู่ในเนกขัมมะ อาสวะยังมีอยู่ในอนาสาวะ โลกิยธรรมยังมีอยู่ ในโลกุตตรธรรมใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๒/๓๓๔,๓๗/๕๒๖/๕๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โลกิยธรรม หมายถึงสัจจ ๒ ข้อแรก โลกิยธรรม ดังคำว่า สัจจะ ๒ คือ ทุกขสัจและสมุทยสัจ เป็นโลกิยธรรม ส่วนอีก ๒ คือ มัคคสัจและนิโรธสัจ เป็นโลกุตตรธรรม (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๒๑๕/๑๓๒-๑๓๓) และมีอธิบายอีกว่า ทุกขสัจและสมุทยสัจ เป็นอารมณ์ของปรามาส เพราะเป็นโลกิยธรรม ส่วนนิโรธสัจ

SAMPLE

และมัคคสัจ เป็นโลกุตตรธรรม จึงไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๒๑๕/๑๓๒-๑๓๓)

โลกิยปฐมฌาน : ฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา ซึ่งเป็นโลกิยะ ดังคำในกถาวัตถุ วจีเภทกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า การเปล่งวาจาของผู้เข้าโลกิยปฐมฌานมีอยู่ใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๙/๒๙๖)

โลกิยปัญญา : ความรอบรู้อันเป็นโลกีย์, ความรู้ทั่วอย่างชาวโลก, ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคิดระดับโลกิยะ,เป็นข้อ ๑ ในทุกมาติกา อันได้แก่ โลกิยปัญญา โลกุตตรปัญญาหรือดังคำในทุกนิทเทสที่ขยายความว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า โลกิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า โลกุตตรปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

โลกิยศีล : ศีลระดับโลกิยะ,ข้อบัญญัติทางพระพุทธศาสนาที่กำหนดการปฏิบัติกายและวาจา เช่น ศีล ๕ ศีล ๘, การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยที่เป็นระดับโลกีย์, ดังคำในกถาวัตถุ ทวีหิสีเลหิกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรค เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยโลกิยศีลใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวยอมรับ หรือดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า เมื่อโลกิยศีลดับไปแล้ว มรรคจึงเกิดขึ้นใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๘๗/๖๔๐,๓๗/๕๘๙/๖๔๓); *(ดู ทศพิธราชธรรม และ ราชธรรม)*;

โลกิยสมาบัติ : สมาบัติอันเป็นโลกียะ หมายถึงฌานสมาบัติ ๘ คือรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ อันเป็นโลกียะ, เป็นภาวะที่จิตสงบประณีตขั้นโลกีย์, คุณวิเศษที่เกิดจากการที่จิตเพ่งอารมณ์จนแน่วแน่ระดับโลกิยะ, เป็นการบรรลุคุณวิเศษชั้นสูงด้วยอำนาจของการเข้าสมาธิที่เป็นโลกิยะ ดังคำในกถาวัตถุ วจีเภทกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า การเปล่งวาจาของผู้เข้าโลกิยสมาบัติมีอยู่ใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๙/๒๙๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โลกิยสมาบัติ หมายถึงเจโตวิมุตติชั่วคราว (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๕๙/๑๗๔)

โลกิยะ : เกี่ยวกับโลก, ทางโลก, ธรรมดาโลก, ของโลก, ตรงข้ามกับ โลกุตระ, เช่น โลกิยธรรม เรื่องโลกิยะ, โดยปริยายหมายถึงที่เกี่ยวกับกามารมณ์ เช่น เรื่องโลกีย์ ดังคำในเมตตาสหคตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเมตตาเจโตวิมุตติว่ามีสุภวิโมกข์เป็นอย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกิยะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้หรือดังคำในกิมพิลเถรคาถาที่พระกิมพิลเถระกล่าวว่า พระศากยบุตรทั้งหลายปรารภความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว บากบั่นมุ่งมั่นเป็นนิตย์ ละความ

SAMPLE

ยินดีที่เป็นโลกิยะมายินดีอยู่ด้วยความยินดีในธรรม หรือดังคำในกถาวัตถุ ทวีหิสีเลหิก ถาที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรค เป็นผู้บริบูรณ์ด้วย สัมมากัมมันตะที่เป็นโลกิยะฯลฯสัมมาอาชีวะที่เป็นโลกิยะใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าว ยอมรับ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๕/๑๗๘, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๕๖/๓๕๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/ ๕๘๘/๖๔๒)

อรรถกถาอธิบายโลกิยะเปรียบเทียบกับโลกุตตระไว้ว่า สติปัฏฐานอย่างไหนเป็น โลกิยะ อย่างไหนเป็นโลกุตตระ เมื่อไม่รู้ก็จะน้อมญาณของตนเข้าไปในฐานที่ละเอียด แล้วปักใจอยู่ในสติปัฏฐานที่เป็นโลกิยะเท่านั้นจึงไม่สามารถให้สติปัฏฐานส่วนที่เป็นโล กุตตระเกิดขึ้นได้ (องฺ.เอกาทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๗/๓๙๕)

โลกียจิต : จิตที่เป็นโลกีย์ ดังคำในอภิสมยกถาที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า คำว่า การตรัสรู้ อธิบายว่า ตรัสรู้ด้วยอะไร คือ ตรัสรู้ด้วยจิตตรัสรู้ด้วยจิตหรือถ้าอย่างนั้น บุคคลผู้ไม่มี ญาณ ก็ตรัสรู้ได้ บุคคลผู้ไม่มีญาณตรัสรู้ไม่ได้ ตรัสรู้ด้วยญาณ ... ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ ได้ด้วยโลกียจิตที่เป็นปัจจุบันและญาณนะซิ ตรัสรู้ด้วยโลกียจิตที่เป็นปัจจุบันและ ญาณไม่ได้(แต่)ตรัสรู้ได้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบันและญาณในขณะแห่งโลกุตตรมรรค (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๕๗๓)

โลกียสุข : ความสุขอย่างโลกีย์, ความสุขที่เป็นวิสัยของโลก, ความสุขที่ยังประกอบด้วยอาสวะ เช่น กามสุข มนุษยสุข ทิพยสุข ตลอดจนถึงฌานสุข และวิปัสสนาสุข(พจนานุกรม พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

โลกุตตรกถา : ว่าด้วยโลกุตตรธรรม, เรื่องว่าด้วยโลกุตตรธรรม แบ่งเป็น ๒ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑

คำปุจฉาว่า “ธรรมเหล่าไหนเป็นโลกุตตระ” ท่านวิสัชนาว่า สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน ธรรมเหล่านี้เป็นโลกุตตระ

ตอนที่ ๒

ท่านนำคำว่า “โลกุตตระ” มาจำแนกด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ชื่อว่าโลกุตตระแต่ละ ประการ รวม ๖๕ ประการ เช่น ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นแต่โลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะ ข้ามไปจากโลก เป็นต้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๓/๕๑๑)

โลกุตตรกุศล : กุศลที่เป็นโลกุตตระ, กุศลเหนือโลก, กุศลที่พ้นวิสัยของโลก หมายถึงกุศลจิตที่เป็นโล กุตตระ,เป็นการอธิบายธรรมข้อ ๑ ในภาวนา ๓ ดังคำว่า การเจริญธรรมที่เป็นโล กุตตรกุศล แล้วขยายความว่า การเจริญธรรมที่เป็นรูปาวจรกุศลอย่างหยาบก็มี ปาน

SAMPLE

กลางก็มี ประณีตก็มี การเจริญธรรมที่เป็นอรูปาวจรกุศลอย่างหยาบก็มี ปานกลางก็มี ประณีตก็มี การเจริญธรรมที่เป็นโลกุตตรกุศลประณีตอย่างเดียว (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๖/๒๖)

โลกุตตรทุกะ : หมวด ๒ เกี่ยวกับโลกุตตระ ดังคำในกุศลทุกะที่กล่าวไว้ว่า อวิคตปัจจัยมี ๒ วาระ (ย่อ เหมือนกับข้อความในโลกิยทุกะและโลกุตตรทุกะ พึงขยายสหชาตวารฯลฯ ปัญหาวารให้พิสดาร) หรือดังคำว่า อวิคตปัจจัยมี ๕ วาระ (ย่อ เหมือนกับข้อความในโลกิยทุกะและโลกุตตรทุกะพึงขยายสหชาตวาร ฯลฯ ปัญหาวารให้พิสดาร) (อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๑๑/๓๑๑,๔๔/๑๕/๓๑๒)

โลกุตตรญาณ : ญาณพ้นจากโลก,ความรู้เหนือโลก,ญาณพ้นวิสัยของโลก, เป็นความสามารถหยั่งรู้เป็นพิเศษเหนือโลกหมายถึงปรีชาหยั่งรู้หรือกำหนดรู้ที่เกิดจากอำนาจสมาธิอันเป็นโลกุตตระ หมายถึงมัคคญาณและผลญาณ ดังคำในกถาวัตถุ ญาณกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า ญาณที่มีวัตถุ ๑๒ เป็นโลกุตตระใช่ไหม พระปรวาทีตอบยอมรับ เมื่อถูกถามอีกว่า โลกุตตรญาณมี ๑๒ ใช่ไหม ก็กล่าวปฏิเสธ เมื่อถูกถามย้ำอีกว่า โลกุตตรญาณมี ๑๒ ใช่ไหม ก็กล่าวยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๗๖/๙๐๕) ; คู่กับ *โลกิยะ*

อรรถกถาอธิบายเกี่ยวกับโลกุตตรญาณไว้ว่า ที่พระปรวาทีมีความเห็นว่า ในมัคคจิตแต่ละดวง มีญาณที่ทำหน้าที่รับรู้ ๑๒ ประการ (ในมัคคจิตหนึ่งๆ มี ๓ ญาณ คือ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ รวมเป็น ๑๒ ญาณ) ซึ่งต่างกับความเห็นของสกวาทีที่เห็นว่า ในมัคคจิตแต่ละดวง มีสัจจญาณอย่างเดียว จึงไม่ยอมรับว่ามี ๑๒ ญาณ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๘๗๖/๓๑๓)

โลกุตตรตติยฌาน : ฌานที่ ๓ ที่เป็นโลกุตตร ดังคำในกถาวัตถุ วจีเภทกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า การเปล่งวาจาของผู้เข้าโลกุตตรตติยฌาน ฯลฯ จตุตถฌานมีอยู่ใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๑/๒๙๘)

โลกุตตรธรรม : ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก,ธรรมคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ และนวโลกุตตรธรรม, สภาวะพ้นโลก มี ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑, ดังคำในเอสุการีสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แต่เราบัญญัติโลกุตตรธรรมอันเป็นอริยะว่าเป็นทรัพย์ของบุคคล เมื่อเขาระลึกถึงวงศ์ตระกูลเก่าอันเป็นของมารดาบิดา อัตภาพเกิดในวงศ์ตระกูลใดๆ ก็นับตามวงศ์ตระกูลนั้นๆ ถ้าอัตภาพเกิดในตระกูลกษัตริย์ก็นับว่า เป็นกษัตริย์ ถ้าอัตภาพเกิดในตระกูลพราหมณ์ก็นับว่า เป็นพราหมณ์ ถ้าอัตภาพเกิดในตระกูลแพศย์ก็นับว่า เป็นแพศย์ ถ้าอัตภาพเกิดในตระกูลศูทรก็นับว่า เป็นศูทร หรือดังคำในอาณิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในอนาคต เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ล้ำลึก มีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง ภิกษุ

SAMPLE

ทั้งหลายจักไม่ตั้งใจฟังให้ดีไม่เงี่ยหูฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้ทั่วถึง และไม่ให้ความสำคัญธรรมว่า ควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ หรือดังคำที่พระคุตตาเถรีกล่าวไว้ว่า การกระทำโลกุตตรธรรมให้ประจักษ์แก่ตนนี้นับว่าเป็นการประกาศพระคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระพุทธสาวก,ในปฏิสัมภิทามรรค โลกุตตรกถา กล่าวอธิบายโลกุตตระไว้อย่างมากมาย และขึ้นหัวข้อว่าด้วยโลกุตตรธรรม มีอธิบายว่า ธรรมเหล่าไหนเป็นโลกุตตระ (คือ) สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน ธรรมเหล่านี้เป็นโลกุตตระและอธิบายโลกุตระไว้เช่นชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นแต่โลกชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นจากโลก ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามไปจากโลก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๑/๕๕๒,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๙/๓๑๗,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๘/๙๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘/๒๕๕๗,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๖๑/๕๘๑,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๓๒/๗๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๓/๕๑๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๒/๓๓๔,๓๗/๕๒๖/๕๖๖) ; คู่กับ *โลกิยธรรม*

โลกุตตรปฐมฌาน : องค์ฌานที่หนึ่ง (เป็นโลกุตตระ เป็นอริยะ ไม่ทั่วไปแก่ปุถุชนทั้งหลาย) ของพระอริยะผู้เข้าอรูปฌานที่ ๑ คือ อากาสานัญจายตนะ (ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ หรือภพของผู้เข้าถึงฌานนี้) มีปรากฏในวจีเภทกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สก. การเปล่งวาจาของผู้เข้าโลกุตตรปฐมฌานมีอยู่ใช่ไหม ปร. (หมายถึงภิกษุในนิกายปุพพเสลิยะ (อภิ.ปญฺจ.อ. ๓๒๖/๑๘๓)) ใช่ สก. การเปล่งวาจาของผู้เข้าโลกุตตรทุติยฌานมีอยู่ใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ สก. การเปล่งวาจาของผู้เข้าโลกุตตรปฐมฌานมีอยู่ใช่ไหม ปร. ใช่ สก. การเปล่งวาจาของผู้เข้าโลกุตตรตติยฌาน ฯลฯ จตุตถฌานมีอยู่ใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๓๑/๒๙๘)

โลกุตตรปัญญา : ปัญญาอันประเสริฐ; ปัญญาอันบริสุทธิ์; ปัญญาอันสูงสุด สามารถกำจัดกิเลสได้; ในทุกนิทเทส ท่านหมายถึงปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ดังมีข้อความปรากฏว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า โลกิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า โลกุตตรปัญญา (๑) ปัญญาทั้งหมดชื่อว่า เกนจิวิญเญยยปัญญา และชื่อว่า นเกนจิวิญเญยยปัญญา (๒) ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า สาสวปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อนาสวปัญญา (๓) ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า อาสววิปปยุตตสาสวปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อาสววิปปยุตตอนาสวปัญญา (๔) (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๐), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในปฏิสัมภิทากถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ปร.

SAMPLE

(หมายถึงภิกษุในนิกายอันธกะ (อภิ.ปญฺจ.อ. ๔๓๒/๒๑๒)) ท่านไม่ยอมรับว่า “ญาณทั้งปวงเป็นปฏิสัมภิทา” ใช่ไหม สก. ใช่ ปร. โลกุตตรปัญญามีอยู่ โลกุตตรปัญญานั้นไม่เป็นปฏิสัมภิทาใช่ไหม สก. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ ปร. ดังนั้น ญาณทั้งปวงจึงเป็นปฏิสัมภิทา (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๓๓/๔๖๓)

โลกุตตรมรรค : หนทางอันประเสริฐเหนือโลก สามารถนำสู่ความดับกิเลสได้เด็ดขาดแล้วบรรลุสู่โลกุตตรผล มีปรากฏในมหาสุญญสูตร ซึ่งเป็นการสนทนาระหว่างองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากับท่านพระอานนท์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้พอใจการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ยินดีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะประกอบเนือง ๆ ซึ่งความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ชอบคณะ ยินดีคณะ บันเทิงอยู่ในคณะ จักบรรลุเจโตวิมุตติซึ่งเกิดขึ้นตามสมัย อันน่ายินดี หรือโลกุตตรมรรค ซึ่งมิได้เกิดขึ้นตามสมัย อันไม่กำเริบได้ เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้หลีกออกจากคณะ อยู่ตามลำพังผู้เดียว พึงหวังบรรลุเจโตวิมุตติ ซึ่งเกิดขึ้นตามสมัย อันน่ายินดี หรือโลกุตตรมรรค ซึ่งมิได้เกิดขึ้นตามสมัย อันไม่กำเริบ (๑๐ ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๘๖/๒๒๓)

โลกุตตระ : เหนือโลก, พ้นโลก, มิใช่วิสัยของโลก ในโกสัมพิยสูตร ท่านหมายถึงฌาน ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...นี้คือญาณที่ ๑ ที่เป็นอริยะ เป็นโลกุตตระ ไม่ทั่วไปแก่ปุถุชนทั้งหลาย ซึ่งภิกษุนั้นบรรลุแล้ว (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๙๓/๕๓๔), ในมหาจัตตารีสกสูตร ก็ใช้ในความหมายเดียวกัน ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... สัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรคเป็นอย่างไร คือ ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ สัมมาทิฏฐิ องค์แห่งมรรคของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วย อริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี้เป็นสัมมาทิฏฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ ยังสัมมาทิฏฐิให้ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุนั้น เป็นสัมมาวายามะ...(ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในมหาสุญญสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...ภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นผู้มีสัมปชัญญะในอัสมิมานะในอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ ที่ละได้แล้วนั้น ด้วยอาการอย่างนี้ ธรรมเหล่านี้เนื่องมาจากกุศลโดยส่วนเดียว ไกลจากข้าศึก เป็นโลกุตตระ อันมารผู้มีบาปหยั่งลงไม่ได้ อานนท์ เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ สาวกพิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงควรติดตามศาสดาอย่างใกล้ชิด”... (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๙๑/๒๒๙), นอกจากนั้น ยังมีปรากฏในโลกุตตรกถา ดังข้อความว่า ธรรมเหล่าไหนเป็นโลกุตตระ (คือ) สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน ธรรมเหล่านี้เป็นโลกุต

SAMPLE

ตระ ... ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามพ้นโลก ... ข้ามพ้นแต่โลก ...ข้ามพ้นจากโลก ... ข้ามไปจากโลก ...ล่วงพ้นโลก ...ล่วงพ้นโลกอยู่ ...เป็นอดิเรกในโลก ...ข้ามที่สุดโลก ... สลัดออกแต่โลก ...สลัดออกจากโลก ...สลัดไปจากโลก ...สลัดออกแล้วจากโลก ... สลัดออกแล้วแต่โลก ...สลัดออกไปแล้วจากโลก ...ไม่ตั้งอยู่ในโลก ...ไม่ดำรงอยู่ในโลก ...ไม่ติดอยู่ในโลก ...ไม่เปื้อนในโลก ...ไม่เปื้อนแล้วในโลก ...ไม่ถูกโลกทำให้เปื้อนแล้ว ...ไม่ฉาบแล้วในโลก ...ไม่ถูกโลกฉาบแล้ว ...หลุดไปในโลก ...หลุดไปจากโลก ...พ้น จากโลก ...หลุดพ้นไปแต่โลก ...หลุดพ้นไปจากโลก ...ไม่เกี่ยวข้องในโลก ...ไม่ เกี่ยวข้องด้วยโลก ...ไม่เกี่ยวข้องแต่โลก ...พรากออกในโลก ...พรากออกแต่โลก ... พรากออกจากโลก ...หมดจดแต่โลก ...หมดจดจากโลก ...หมดจดกว่าโลก ...สะอาด แต่โลก ...สะอาดจากโลก ...สะอาดกว่าโลก ...ออกแต่โลก ...ออกจากโลก ...ออกไป จากโลก ...กลับแต่โลก ...กลับจากโลก ...กลับไปจากโลก ...ไม่ข้องในโลก ...ไม่ยึดใน โลก...ไม่พัวพันในโลก ...ตัดโลกขาด ...ตัดโลกขาดแล้ว ...ให้โลกระงับ ...ให้โลกระงับ แล้ว ...ไม่กลับมาสู่โลก ...ไม่เป็นคติของโลก ...ไม่เป็นวิสัยของโลก ...ไม่เป็นสาธารณะ ของโลก ...ปราศจากโลก ...ไม่เวียนมาสู่โลก ...ละโลก ...ไม่ให้โลกเกิด ...ไม่เยื่อใยโลก ...นำโลก ...กำจัดโลก ...ไม่อบโลกให้งาม ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะล่วงโลก ครอบงำโลก ตั้งอยู่ ฉะนี้แล (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๓/๕๑๑), และมีปรากฏใน อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๖๓๓/ ๖๙๓, อภิ.ป. (ไทย) ๔๕/๔๖/๙๐,๔๕/๗๗/๑๓๔

โลณผลสูตร : พระสูตรว่าด้วยผลกรรมกับก้อนเกลือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใดพึงกล่าวว่า บุคคล นี้ทำกรรมไว้อย่างใด เขาต้องเสวยกรรมนั้นอย่างนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น การอยู่ประพฤติ พรหมจรรย์ย่อมมีไม่ได้ โอกาสที่ทำให้สิ้นสุดทุกข์ ย่อมไม่ปรากฏ ส่วนผู้ใดพึงกล่าวว่า บุคคลนี้ทำกรรมที่ต้องเสวยผลไว้อย่างใด เขาต้องเสวยผลของกรรมนั้นอย่างนั้น เมื่อ เป็นเช่นนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมมีได้ โอกาสที่ทำให้สิ้นสุดทุกข์ย่อม ปรากฏ แล้วตรัสว่า บุคคลที่ทำบาปกรรมแม้เพียงเล็กน้อย แต่บาปกรรมก็นำเขาไปสู่ นรกได้ คือ คนที่ไม่เจริญกาย ศีล จิต และปัญญา มีคุณน้อย มีอัตภาพน้อย มักอยู่ เป็นทุกข์ เพราะผลกรรมเล็กน้อย เปรียบเหมือนบุคคลใส่ก้อนเกลือลงในขันใบน้อย น้ำในขันเล็กน้อยนั้นเค็ม ดื่มกินไม่ได้ ส่วนบุคคลที่ทำบาปกรรมเพียงเล็กน้อย แต่ บาปกรรมให้ผลในปัจจุบันเท่านั้น ไม่ให้ผลแม้แต่น้อย ในอัตภาพที่ ๒ ไม่ต้องพูดถึงผล มาก คือ คนที่เจริญกาย ศีล จิต และปัญญา แล้วมีคุณไม่น้อย มีอัตภาพใหญ่ เปรียบ เหมือนบุคคลใส่ก้อนเกลือลงในแม่น้ำคงคา เพราะในแม่น้ำคงคานั้นมีห้วงน้ำใหญ่ น้ำ นั้นจึงไม่เค็ม ดื่มกินได้ แล้วตรัสอีกว่า บุคคลที่ทำบาปกรรมแม้เพียงเล็กน้อย แต่ บาปกรรมก็นำเขาไปสู่นรกได้ คือคนที่ไม่เจริญกาย ศีล จิต และปัญญา มีคุณน้อย มี

SAMPLE

อัตภาพน้อย มักอยู่เป็นทุกข์ เพราะผลกรรมเล็กน้อย เปรียบกับบางคนถูกจองจำเพราะทรัพย์กึ่งกหาปณะบ้าง หนึ่งกหาปณะบ้าง ร้อยกหาปณะบ้าง เพราะขัดสน มีสมบัติน้อย มีโภคะน้อย เจ้าของแกะสามารถที่จะฆ่า จองจำ หรือเผาคนลักแกะ หรือทำตามที่ตนปรารถนาได้ ส่วนบุคคลที่ทำบาปกรรม เพียงเล็กน้อย บาปกรรมให้ผลในปัจจุบัน ไม่ให้ผลแม้แต่น้อยในอัตภาพที่ ๒ ไม่ต้องพูดถึงผลมาก คือ คนที่เจริญกาย ศีล จิต และปัญญา มีคุณไม่น้อย มีอัตภาพใหญ่ เปรียบกับบางคนที่ไม่ถูกจองจำเพราะทรัพย์กึ่งกหาปณะบ้าง หนึ่งกหาปณะบ้าง ร้อยกหาปณะบ้าง เพราะมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก เจ้าของแกะไม่สามารถที่จะฆ่า จองจำ หรือเผาคนลักแกะหรือทำตามที่ตนปรารถนาได้ แล้วตรัสว่า ผู้ใดพึงกล่าวว่า บุคคลทำกรรมไว้อย่างใด ก็ต้องเสวยกรรมนั้นอย่างนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมมีไม่ได้ โอกาสที่ทำให้สิ้นสุดทุกข์ย่อมไม่ปรากฏ ส่วนผู้ใดพึงกล่าวว่า บุคคลนี้ทำกรรมที่ต้องเสวยผลไว้อย่างใด เขาต้องเสวยผลของกรรมนั้นอย่างนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมมีได้ โอกาสที่ทำให้สิ้นสุดทุกข์ย่อมปรากฏ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๖)

โลณโสวีรกะ, ยาดอง : ชื่อของยาดองชนิดหนึ่ง เป็นยาที่ปรุงด้วยส่วนประกอบนานาชนิด เช่น มะขามป้อมสด สมอพิเภก ธัญชาติทุกชนิด ถั่วเขียว ข้าวสุก ผลกล้วย หน่อหวาย การเกด อินทผลัม หน่อไม้ ปลา เนื้อ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือ โดยใส่เครื่องยาเหล่านี้ในหม้อปิดฝามิดชิด เก็บดองไว้ ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน เมื่อยานี้สุกได้ที่แล้ว จะมีรสและสีเหมือนผลหว้า เป็นยาแก้โรคลม โรคไอ โรคเรื้อน โรคผอมเหลือง (ดีซ่าน) โรคริดสีดวงเป็นต้น ในกาลภายหลังภัต คือเที่ยงวันไปก็ฉันได้ (วิ.อ. ๑/๑๙๒/๕๑๘) มีปรากฏในเภสัชชขันธกะ เรื่องคุฬาทิอนุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตน้ำอ้อยงบเป็นต้น ดังข้อความว่า สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคลมในท้อง จึงดื่มยาดองโลณโสวีรกะ โรคลมสงบลง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุไข้ฉันยาดองโลณโสวีรกะได้ตามสบาย แต่ผู้ไม่เป็นไข้ต้องเจือน้ำฉันอย่างน้ำปานะ” (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๓/๖๙)

โลดทะนง : ชื่อของไม้สมุนไพร ในประเทศไทย เรียกว่า โลดทะนงแดง มีชื่อเรียกต่างๆ ตามท้องถิ่น เช่น ทะนง รักทะนง (นครราชสีมา), นางแซง (อุบลราชธานี), โลดทะนงแดง (บุรีรัมย์), ดู่เบี้ย ดู่เตี้ย (เพชรบุรี), ทะนงแดง (ประจวบคีรีขันธ์), ข้าวเย็นเนิน หัวยาเข้าเย็นเนิน (ราชบุรี ประจวบคีรีขันธ์), หนาดคำ (ภาคเหนือ) เป็นต้น มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า Trigonostemon reidioides (Kurz) Craib (ชื่อพ้องวิทยาศาสตร์ Baliospermum reidioides Kurz) จัดอยู่ในวงศ์ยางพารา (EUPHORBIACEAE) มี

SAMPLE

ปรากฏในสุธาโภชนชาดก ว่าด้วยอาหารทิพย์ ซึ่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงข้อความสนทนาระหว่างหิรีเทวีเทพธิดากับโกสิยดาบส ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...ณ ที่ใกล้อาศรมนี้มีหมู่ไม้นานาชนิดผลิดอกออกผลจำนวนมาก คือ มะม่วง มะหาด ขนุน ทองกวาว มะรุม อีกทั้งโลดทะนง บัวบก การะเกด จันทน์กระพ้อ และหมากหอมก็ผลิดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๖๐/๑๒๘)

โลภ : ความอยากได้ เป็นกิเลสที่สำคัญที่พระภิกษุควรละให้ได้ มีปรากฏในโลภสูตร ว่าด้วยโลภะ ดังมีข้อความว่า แท้จริง พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว พระสูตรนี้พระอรหันต์กล่าวไว้แล้ว ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้๑ “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละธรรมอย่างหนึ่งได้ เราขอรับรองความเป็น อนาคามีของเธอทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งคืออะไร ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละธรรมอย่างหนึ่งคือโลภะ(ความอยากได้)ได้ เราขอรับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย”... (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑/๓๔๕), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในโลภปริญญาสูตร ว่าด้วยการกำหนดรู้โลภะ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้แล้ว ในพระสูตรนั้น จึงตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า โลภะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้โลภไปสู่ทุคติ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้งย่อมละโลภะนั้นได้เพราะรู้โดยชอบ ครั้นละได้แล้ว จึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ไม่ว่าในกาลไหนๆ...(ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙/๓๕๓), และยังมีปรากฏใน ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๒๒๑, ๒๕/๘๘/๔๕๖

โลภธรรม : ธรรมคือความโลภ ซึ่งเป็นอุปกิเลสแห่งจิต มีปรากฏในจูฬทุกขักขันธสูตร ว่าด้วยกองทุกข์ สูตรเล็ก ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วสิ้นกาลนานอย่างนี้ว่า ‘โลภะเป็นอุปกิเลสแห่งจิต โทสะเป็นอุปกิเลสแห่งจิตโมหะเป็นอุปกิเลสแห่งจิต’ เมื่อเป็นเช่นนั้น บางคราวโลภธรรมยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้บ้าง โทสธรรมยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้บ้าง โมหธรรมยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้บ้าง... (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๗๕/๑๗๗),นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในปุริสสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า... “มหาบพิตร ธรรม ๓ ประการ เมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ...๑. โลภธรรม (ธรรมคือโลภะ) ... ๒. โทสธรรม (ธรรมคือโทสะ)... ๓. โมหธรรม (ธรรมคือโมหะ) เมื่อเกิดขึ้นภายใน(จิต)ของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก ... (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๓/๑๓๐,๑๕/๑๓๔/๑๖๗), นอกจากนั้น ยังมีปรากฏในจตุโปสถิยชาดก (ขุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๒๗/๓๒๕), กามสุตตนิทเทส (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕/๒๑,๒๙/๑๕๖/๔๓๕,๒๙/๑๙๕/๕๖๘)

SAMPLE

โลภปริญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้โลภะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้ไม่รู้ชี้ถึงโลภะ ยังกำหนดรู้โลภะไม่ได้ ยังไม่คลายความพอใจในโลภะนั้น ยังละโลภะไม่ได้ ก็ยังไม่อาจสิ้นทุกข์ได้ ภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้รู้ชี้ถึงโลภะ กำหนดรู้โลภะได้ คลายความพอใจในโลภะนั้นได้ ละโลภะได้แล้ว จึงอาจสิ้นทุกข์ได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙/๓๕๓)

โลภสูตร : พระสูตรว่าด้วยโลภะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละธรรมอย่างหนึ่งคือโลภะ(ความอยากได้)ได้ เราขอรับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย แล้วตรัสสรุปว่า โลภะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้โลภไปสู่ทุคติ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้งย่อมละโลภะนั้นได้เพราะรู้โดยชอบ ครั้นละได้แล้ว จึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ไม่ว่าในกาลไหน ๆ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑/๓๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เห็นแจ้ง หมายถึงเห็นอุปาทานขันธ์ ๕ โดยความไม่เที่ยง เป็นต้น (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑/๔๙)

โลภะ : ความโลภ, ความอยากได้; เป็นกิเลสในใจ มีปรากฏในมหาโควินทสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...สนังกุมารพรหมตรัสตอบด้วยคาถาว่า ‘โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) นิกติ (การโกง) โทพภะ (การประทุษร้ายมิตร) กทริยตา๑(ความตระหนี่) อติมานะ (ความดูหมิ่น) อุสุยา (ความริษยา) อิจฉา (ความปรารถนา) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ปรเหฐนา (การเบียดเบียนผู้อื่น) โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย)...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในธัมมทายาทสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บรรดาธรรมเหล่านั้น โลภะและโทสะเป็นบาป มัชฌิมาปฏิปทามีอยู่เพื่อละโลภะและโทสะ เป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน... (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑,๑๒/๘๙/๘๓,๑๒/๑๗๕/๑๗๗), และยังมีปรากฏในสัปปุริสสูตร ภิกษุทั้งหลาย นี้ชื่อว่าธรรมของอสัตบุรุษ ส่วนสัตบุรุษย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ‘เพราะความเป็นผู้มีตระกูลสูง ธรรมคือโลภะย่อมไม่ถึงความสิ้นไป ธรรมคือโทสะย่อมไม่ถึงความสิ้นไป หรือธรรมคือโมหะย่อมไม่ถึงความสิ้นไป แม้ถ้าภิกษุไม่ใช่เป็นผู้ออกจากตระกูลสูงบวชแล้ว แต่เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เธอก็เป็นผู้ควรบูชา ควรสรรเสริญ ในหมู่ภิกษุนั้น’ เพราะความเป็นผู้มีตระกูลสูงนั้นสัตบุรุษนั้นจึงทำข้อปฏิบัติเท่านั้นไว้ในภายใน แล้วไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ภิกษุทั้งหลาย นี้ชื่อว่าธรรมของสัตบุรุษ (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๐๕/๑๒๖), นอกจากนั้น ยังมีปรากฏในนันทวิสาลสูตร (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๙/๑๒๑), ปุริสสูตร (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๓/๑๓๐), โลกสูตร (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๔/๑๖๗), และนิทานสูตร (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๖)

SAMPLE

โลภะที่วิปปยุตจากทิฏฐิ : โลภะ คือความอยากได้ที่ปราศจากทิฏฐิ คือความเห็น เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะอาศัยสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะเกิดขึ้น มีปรากฏในพระอภิธรรมที่ว่าด้วยปัจจยานุโลม วิภังควาร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะอาศัยสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สัมปยุตด้วยคันถะเกิดขึ้น โลภะและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยโลภะซึ่งวิปปยุตจากทิฏฐิเกิดขึ้น ปฏิฆะและจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่สหรคตด้วยโทมนัสเกิดขึ้น (อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๔๖/๓๕๑,๔๒/๕๕/๓๕๖,๔๒/๗๐/๓๖๓), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏใน อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๔๖/๓๑๑,๔๓/๖๓/๓๒๓,๔๓/๗๓/๓๒๗

โลมชาติ : เป็นคำราชาศัพท์หมายถึงขนที่เกิดตามร่างกายทั่วไป ในพรหมายุสูตร ท่านหมายถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงสะดุ้งกระทั่งเกิดโลมชาติชูชัน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...เมื่อประทับนั่งในละแวกบ้าน ไม่ทรงครั่นคร้าม ไม่ทรงหวั่นไหว ไม่ทรงขลาด ไม่ทรงสะดุ้ง ทรงปราศจากโลมชาติชูชัน ทรงพอพระทัยในวิเวก เมื่อทรงรับน้ำล้างบาตร ไม่ทรงชูบาตรขึ้นรับ ไม่ทรงลดบาตรลงรับ ไม่ทรงยื่นบาตรคอยรับ ไม่ทรงแกว่งบาตรคอยรับ... (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๗/๔๗๙)

โลมสกังคิยเถรคาถา : ภาษิตของพระโลมสกังคิยเถระ,คาถาของพระโลมสกังคิยเถระ ท่านพระโลมสกังคิยเถระกล่าวไว้ว่า เราจะใช้อกฝ่าหญ้าแพรก หญ้าคา หญ้าดอกเลา หญ้าแฝก หญ้ามุงกระต่าย และหญ้าปล้องเพิ่มพูนวิเวก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๗/๓๑๓)

โลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตร :พระสูตรว่าด้วยทรงแสดงเรื่องผู้มีราตรีเดียวเจริญแก่พระโลมสกังคิยะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ท่านพระโลมสกังคิยะ ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ตามที่ท่านพระโลมสกังคิยะทูลขอ ท่านพระโลมสกังคิยะได้รับฟังภัทเทกรัตตสูตรจากจันทนเทพบุตรว่า ภัทเทกรัตตสูตรเป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ขอให้ศึกษาเล่าเรียนและจดจำไว้ จะมีประโยชน์มากและจันทนเทพบุตรได้ท่องคาถาอุทเทสให้ฟัง พระเถระครั้นฟังแล้วจึงออกเดินทางมาเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงได้ทรงแสดงอุทเทสและวิภังค์แห่งอุทเทสให้ฟังอีก ดังที่ตรัสไว้ในภัทเทกรัตตสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระโลมสกังคิยะมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๘๖/๓๔๓)

โลมสกังคิยะ, พระ :เป็นชื่อเรียกพระเถระองค์หนึ่ง โดยเรียกตามลักษณะกายของท่านซึ่งมีขนกายนิดหน่อย ส่วนนามเดิมของท่าน คือ อังคเถระ มีปรากฏในโลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตรว่าด้วยทรงแสดงเรื่องผู้มีราตรีเดียวเจริญแก่พระโลมสกังคิยะ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

SAMPLE

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล ท่านพระโลมสกังคิยะ อยู่ที่นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ขณะนั้น เมื่อราตรีผ่านไป จันทนเทพบุตร มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วนิโครธาราม เข้าไปหาท่านพระโลมสกังคิยะถึงที่อยู่ แล้วยืน ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับท่านพระโลมสกังคิยะอย่างนี้ (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๘๖/๓๔๓) นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในกังเขยยสูตร (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๐)

โลมสกัสสปชาดก : ชาดกว่าด้วยโลมสกัสสปฤาษี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรปุโรหิตชื่อโลมกัสสปะ เมื่อสหายของตนคือพรหมทัตราชกุมาร ครองราชสมบัติ ท่านไม่ปรารถนาตำแหน่งปุโรหิต จึงออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์ บำเพ็ญสมณธรรมได้อภิญญาและสมาบัติ แต่ถูกท้าวสักกะผู้กลัวเดชแห่งตบะกลัวจะเสียตำแหน่งท้าวสักกะจึงมาหลอกลวงพระเจ้าพรหมทัตว่า ถ้าได้โลมกัสสปฤาษี มาทำพิธีบูชายัญให้จะทำให้ไม่แก่ไม่ตาย จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาจึงใช้ให้เสยอำมาตย์ไปนิมนต์โดยบอกว่าจะให้ยศให้ตำแหน่ง แต่ท่านกัสสปะฤาษีไม่ยอมรับ โดยบอกว่าสู้การบิณฑบาตเลี้ยงชีพไม่ได้ มีความสุขกว่า จึงไม่ยอมมา ท้าวสักกะมาบอกอุบายให้พระราชาส่งพระราชธิดาผู้เลอโฉมไปนิมนต์โดยบอกว่าถ้ามาทำพิธีบูชายัญให้จะให้พระธิดาเป็นรางวัล เมื่อฤาษีเห็นพระราชธิดา เพราะไม่มีได้สำรวมอินทรีย์จึงถูกความกำหนัดปฏิพัทธ์รักใคร่ครอบงำจิตใจ ยอมรับปากที่จะทำพิธีให้ เมื่อพระโพธิสัตว์กำลังจะเริ่มพิธีบูชายัญฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมากนั้น มหาชนที่มีความละอายต่างกล่าวกันว่า กรรมอย่างนี้ไม่เหมาะแก่ท่านฤาษี ท่านทำไปเพื่ออะไร แล้วร้องไห้คร่ำครวญว่า ดวงจันทร์มีกำลัง ดวงอาทิตย์มีกำลัง สมณพราหมณ์ก็มีกำลัง ฝั่งสมุทรก็มีกำลัง แต่สตรีมีกำลังยิ่งกว่ากำลัง เพราะพระราชธิดาจันทวดีกำลังจะใช้โลมกัสสปะฤาษีบูชายัญ ชื่อวาชเปยยะเพื่อพระราชบิดาของพระนาง โลมกัสสปฤาษีได้ฟังดังนั้นเกิดความสลดใจจึงกล่าวว่า กรรมที่ทำเพราะความโลภซึ่งมีกามเป็นเหตุเป็นกรรมที่เผ็ดร้อน เราค้นหารากเหง้าของกรรมนั้น จักตัดราคะพร้อมทั้งเครื่องผูก ท่านติเตียนกามแล้ว สรรเสริญตบะ ได้ถวายพระราชธิดาพร้อมทั้งแว่นแคว้นคืนแก่พระราชา ได้เจริญฌานให้เกิดขึ้นแล้วสอนพระราชาให้ตั้งอยู่ในธรรม แล้วกลับเข้าป่าหิมพานต์ไป ผู้ปฏิบัติที่ขาดความสำรวมคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ถูกกิเลสครอบงำ และเป็นไปตามอำนาจกิเลส (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๖๐/๓๑๐)

โลมสติยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโลมสติยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัปนี้ ท่านได้บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสวรรค์เป็นเวลานาน ในชาติ

SAMPLE

สุดท้ายนี้ ได้บวชในพระพุทธศาสนาและได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒๕/๓๒๑)

โลมหังสชาดก : ชาดกว่าด้วยการอยู่ในป่าที่น่าสะพรึงกลัว มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นักบวชชีเปลือยโพธิสัตว์ เมื่อทดลองดูตบะของลัทธิภายนอกแล้วเห็นว่าไม่ใช่ทางบรรลุธรรม ได้ติเตียนการปฏิบัตินั้นว่า เราเร่าร้อนแล้วเปียกชุ่ม อยู่ในป่าอันน่าสะพรึงกลัวผู้เดียว เปลือยกายไม่ได้ผิงไฟ เป็นมุนีขวนขวายในการแสวงหาพรหมจรรย์ จึงหันกลับมาประพฤติตามทางที่ถูกต้อง (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙๔/๓๙)

โลมหังสนบรรยาย :ตามรูปศัพท์ หมายถึง การบรรยายที่ทำให้เกิดขนลุกชูชันขึ้น เป็นชื่อแห่งพระธรรมเทศนาที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแสดงแก่พระนาคสมาละ ในมหาสีหนาทสูตร ดังมีข้อความปรากฏว่า...ท่านพระนาคสมาละได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ เพราะได้ฟังธรรมบรรยายนี้ ข้าพระองค์จึงเกิดขนลุกชูชันขึ้นแล้ว ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “นาคสมาละ เพราะเหตุนั้น เธอจงจำไว้ว่า ‘ธรรมบรรยายนี้ชื่อว่าโลมหังสนบรรยาย”... (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๖๒/๑๖๕)

โลมหังสบัณฑิต : ชื่อของพระโพธิสัตว์ซึ่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงในสมัยพระชาติที่พระองค์ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี พระองค์ทรงเกิดเป็นโลมหังสบัณฑิต หรือมหาโลมหังสบัณฑิต มีปรากฏในจริยาปิฎก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ในภพที่เราเป็นโลมหังสบัณฑิต เป็นอุเบกขาปรมัตถบารมี ๒๖ บารมีของเรา ๑๐ ประการนี้ เป็นส่วนแห่งพระโพธิญาณอันเลิศ บารมีที่เกินกว่า ๑๐ ไม่มี และบารมีที่หย่อนกว่า ๑๐ ก็ไม่มี เราบำเพ็ญบารมีทุกอย่าง ไม่ยิ่งไม่หย่อน เป็นบารมี ๑๐ ประการฉะนี้แล (ขุ.จริย. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๘)

โลลชาดก : ชาดกว่าด้วยโทษของความโลเล มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นกพิราบโพธิสัตว์อาศัยอยู่ใกล้โรงครัว มีกาตัวหนึ่งมาขออาศัยอยู่ด้วย โดยกาตั้งใจว่าถ้ามีโอกาสจะขโมยเนื้อในโรงครัวกิน ก่อนจะรับปากให้อยู่ นกพิราบได้เตือนกาว่าไม่ให้ไปขโมยของในโรงครัวมากิน แต่กาไม่เชื่อฟัง วันหนึ่ง กาแกล้งป่วยไม่ยอมออกไปหากิน เห็นพ่อครัวเผลอจึงโฉบลงไปคาบชิ้นเนื้อที่เขาเอาฝาชีครอบไว้ ทำให้ฝาชีมีเสียงดังกริกขึ้น พ่อครัวได้ยินเสียงจึงเข้ามาปิดประตูแล้วจับกาถอนขนจนหมดเหลือไว้แต่ตรงศีรษะเหมือนหงอน แล้วเอาน้ำเปรียงผสมขิงบดและพริกไทยทาตัวแล้วโยนไว้ในรัง เมื่อนกพิราบโพธิสัตว์กลับมาเห็นเข้าจึงเยาะเย้ยว่า นกยางอะไรมีหงอน เข้าไปอยู่ในรังกาได้อย่างไร กาเพื่อนเราเป็นสัตว์ดุร้ายให้รีบลงมาข้างล่างเสีย การ้องตอบว่า เราไม่ใช่นกยาง เราเป็นกาโลเลเพื่อนท่าน เพราะไม่เชื่อฟังคำของท่านจึงเดือดร้อน พระโพธิสัตว์กล่าวว่า เจ้า

SAMPLE

จะต้องเดือดร้อนเช่นนี้ ไม่อีกนาน เพราะเจ้าชอบขโมยเขากิน อาหารของมนุษย์ไม่ใช่สิ่งที่นกกาจะกินได้ง่าย ว่าแล้วก็บินไปอยู่ที่อื่นเพราะเห็นว่าที่อยู่ไม่ปลอดภัย ฝ่ายกาก็ได้แต่นอนทอดถอนใจอดอาหารตายอยู่ในรังนั่นเอง มีคนและสัตว์เป็นจำนวนมากที่ต้องมาตายเสียก่อนวัยอันควร ก่อนที่จะได้ทำคุณงามความดี เพราะตนเองตกอยู่ในอำนาจของปาก ไม่สามารถอดกลั้นความอยากไว้ได้ จึงประกอบอกุศลกรรมประสพเคราะห์กรรมไม่มีที่สิ้นสุด(ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๗๐/๑๓๖)

โลลุทายิเถรวัตถุ : เรื่องพระโลลุทายีเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า คนที่มีการศึกษาน้อยนี้ ย่อมแก่ไปเปล่าเหมือนโคพลิพัท เขาเจริญแต่เนื้อหนัง ส่วนปัญญาหาเจริญไม่ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๕๒/๗๙)

โลลุทายีวัตถุ : เรื่องพระโลลุทายี พระผู้มีพระภาคทรงปรารภพระโลลุทายีผู้เล่าเรียนธรรมเพียงเล็กน้อยและไม่ท่องบ่น จึงตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า มนตร์ มีการไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน เรือนมีความไม่ขยันหมั่นเพียรเป็นมลทิน ผิวพรรณมีความเกียจคร้าน เป็นมลทิน ผู้รักษามีความประมาท เป็นมลทิน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๑/๑๐๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มนตร์ หมายถึงปริยัติและศิลปะ เมื่อไม่ท่องบ่น และไม่เอาใจใส่ ก็เสื่อมสูญ หรือหายไปได้ คำว่า ไม่ขยันหมั่นเพียร หมายถึงไม่เอาใจใส่ดูแลหรือไม่บูรณะซ่อมแซมบ้านเรือน คำว่า ความเกียจคร้าน หมายถึงการไม่หมั่นชำระร่างกายและอวัยวะส่วนอื่นๆ ให้สะอาดทำให้มีผิวพรรณมัวหมอง คำว่า ความประมาท สำหรับคฤหัสถ์ หมายถึงประมาทในทรัพย์สมบัติ เช่น สัตว์เลี้ยง สำหรับบรรพชิต หมายถึงไม่คุ้มครองอินทรีย์ทวารทั้ง ๖ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๓)

โลสกชาดก : ชาดกว่าด้วยคนโลเลต้องเศร้าโศก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์สอนธรรมแก่ศิษย์จำนวนมาก นายมิตตวินทุกะผู้เป็นศิษย์ไม่สนใจการศึกษาเล่าเรียน ชอบหนีไปเที่ยวจนถูกจับด้วยข้อหาขโมยแพะ อาจารย์จึงติเตียนโทษฐานไม่รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ที่ควรทำและไม่ควรทำทำให้ประสพกับความเดือนร้อน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๑/๑๗)

โลหกุมภิชาดก : ชาดกว่าด้วยสัตว์ในโลหกุมภีนรก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นานมาแล้ว เปรต ๔ ตน ที่ต้องการประกาศความทุกข์ของตนให้ผู้อื่นทราบ เพื่อไม่ต้องการให้ใครถือเอาเป็นแบบอย่างที่พวกตนเคยทำไว้เพราะเป็นชู้กับภรรยาของชาวบ้านเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์เกิดเป็นลูกเศรษฐี สมัยนั้น พระราชาในฟังเสียงนั้น ยามค่ำคืน จึงถามฤาษีพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ออกบวชเป็นฤาษีได้ทำนายเสียงของเปรต ๔ ตน ให้แก่พระเจ้าพรหมทัตผู้บรรทมไม่หลับเพราะนึกถึงแต่ภรรยาของชาวบ้านจึงได้ยินเสียงเปรตในเวลากลางคืนได้สดับ และปลอบพระทัยไม่ให้กลัวจะไม่มีอันตรายแก่

พระราชาและราชสัมบัติแต่อย่างใด ท่านได้กราบทูลให้พระราชาสดับว่า เปรตตนที่หนึ่งที่ร้องว่า ทุ มันมีความประสงค์จะกล่าวว่า พวกเราเมื่อโภคะมีมากมายแต่ไม่ได้ให้ทาน ไม่ได้ทำบุญสร้างที่พึ่งให้แก่ตนเองเลย จึงต้อมามีชีวิตอยู่อย่างชั่วช้าเช่นนี้ ตนที่สองกล่าวว่า ส ประสงค์จะกล่าวว่า พวกเราไหม้อยู่ในนรกทั้งหมดหกหมื่นปีเต็มแล้ว เมื่อไรหนอจึงจะสิ้นสุดกันเสียที เปรตตนที่สามกล่าวว่า น มันต้องการกล่าวว่า เพื่อนยาก ไม่มีที่สุดหรอก ที่สุดจักมีแต่ที่ไหน ที่สุดไม่ปรากฏแน่ เพราะว่าในสมัยนั้น พวกเราได้ทำกรรมชั่วไว้มากเหลือเกิน เปรตตนที่สี่กล่าวว่า โส มันต้องการกล่าวว่า เราพ้นไปจากที่นี้แล้ว ถ้าได้เกิดเป็นมนุษย์เมื่อไร จะรู้จักถ้อยคำของผู้ขอ จะสมาทานศีลและทำกุศลให้มาก พวกมันแต่ละตัวกล่าวจบก็จมลงในโลหกุมภีนรกต่อไปอีกสามหมื่นปีกว่าจะกลับมาขึ้นมาถึงปากหม้ออีกสามหมื่นปีกรรมชั่วทุกชนิดที่ทำแล้วให้ความทุกข์ยาวนานยากที่จะแก้ไข บัณฑิตชนจึงไม่ควรหลงใหลหรือยินดีกับการทำชั่วเลย (ขุ.ชา. จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๕๓/๑๖๗)

โลหกุมภี, นรก : เป็นชื่อของนรกที่มีลักษณะเป็นเหมือนหม้อต้มโลหะร้อนแดง หม้อโลหะนี้มีขนาดเท่าภูเขา ภายในมีน้ำโลหะเดือดพล่านเพราะไฟ สัตว์ในนรกนี้เคยด่าบริภาษสมณะผู้มีศีลและบางพวกก็พ้นจากกาฬสุตตนรกแล้วมาเสวยทุกข์ต่อยังนรกนี้ ศัพท์นี้มีปรากฏในเทวทูตสูตรที่ ๖ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...นายนิรยบาลจับเขา เอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลง เอามีดเฉือน ฯลฯ จับเขาเอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลง ทุ่มลงในโลหกุมภี อันร้อนแดง ลุกเป็นแสงไฟ เขาถูกต้มเดือดจนตัวพองในโลหกุมภีนั้น บางครั้งลอยขึ้น บางครั้งจมลง บางครั้งลอยขวาง เขาเสวยทุกขเวทนากล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อนอยู่ในโลหกุมภีอันร้อนแดงนั้น...(อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๑๙๔), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในสังกิจจชาดก ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...คนผู้ฆ่าบิดาเช่นนั้นจะต้องหมกไหม้อยู่ในโลหกุมภีนรก และนายนิรยบาลทั้งหลายจะใช้หอกแทงเขาผู้ถูกต้มจนไม่มีหนัง ทำให้ตาบอด ให้กินปัสสาวะและอุจจาระเป็นอาหารแล้วกดคนเช่นนั้นให้จมลงในน้ำกรด...(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๘/๕๐,๒๘/๑๒๔/๕๒,๒๘/๔๖๕/๒๕๓,๒๘/๔๖๗/๒๕๔), พาลปัณฑิตสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๙๕), และในเทวทูตสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๖๗/๓๑๔)

โลหธาตุ : เป็นแร่ธาตุชนิดหนึ่งเรียกว่าธาตุโลหะ (metal) โลหะทรานซิชันเป็นต้นฉบับของโลหะ ธาตุโลหะเป็นธาตุที่มีสถานะเป็นของแข็ง (ยกเว้นปรอท ที่เป็นของเหลว) มีผิวที่มันวาว นำความร้อน และไฟฟ้าได้ดี มีจุดเดือดและจุดหลอมเหลวสูง (ช่วงอุณหภูมิระหว่างจุดหลอมเหลวกับจุดเดือดจะต่างกันมาก) ได้แก่ โซเดียม (Na) เหล็ก (Fe) แคลเซียม (Ca) ปรอท (Hg) อะลูมิเนียม (Al) แมกนีเซียม (Mg) สังกะสี (Zn) ดีบุก (Sn) เป็นต้น มีปรากฏในมโหสธชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...มีความรู้ในการใช้

SAMPLE

โลหธาตุ มีเครื่องประดับครบครันมีธงทิวสลอน ช้างและม้า สมบูรณ์ดีด้วยผู้เชี่ยวชาญศิลป์ ตั้งมั่นด้วยเหล่าทหารผู้แกล้วกล้า... (ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๕๙๒/๒๗๔)

โลหิจจพราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อโลหิจจะ ผู้มีความเห็นอันลามก แต่อาศัยกัลยาณมิตร คือ โรสิกกัลบกผู้เป็นอุบาสกและได้สนทนาปัญหากับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ภายหลังจึงประกาศตนเป็นอุบาสก มีปรากฏในโลหิจจสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า ...โลหิจจพราหมณ์ ปกครองหมู่บ้านสาลวติกา ซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์ เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย (ส่วนพิเศษ)...(ที.สี. (ไทย) ๙/๕๐๑/๒๒๑,๙/๕๐๒/๒๒๑,๙/๕๐๓/๒๒๑,๙/๕๐๔/๒๒๒,๙/๕๐๕/๒๒๒), และมีปรากฏในโลหิจจสูตร (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๐)

โลหิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโลหิจจะ พระผู้มีพระภาคตรัสเป็นแบบสนทนาถาม-ตอบแก่โลหิจจพราหมณ์ผู้มีความเห็นผิด ขณะทรงแวะพัก ณ หมู่บ้านสาลวติกา (หมู่บ้านที่มีต้นสาละเป็นรั้ว) แคว้นโกศล ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จเป็นพรหมไทย(ส่วนพิเศษที่พระราชาประทาน) ให้โลหิจจพราหมณ์ปกครอง โดยทรงแสดงพระสูตรนี้เป็นการซักถามไล่เลียงแบบถามนำ ในที่สุดโลหิจจพราหมณ์ ต้องตอบตามที่ทรงประสงค์ แล้วทรงสรุปคำตอบเหล่านั้นเป็นคำแก้ไขความเห็นผิดของโลหิจจพราหมณ์เอง พระผู้มีพระภาคตรัสถามโลหิจจพราหมณ์ว่า จริงหรือไม่ ที่มีคนพูดว่า ท่านโลหิจจพราหมณ์มีความเห็นว่า สมณพราหมณ์จะพึงบรรลุกุศลธรรม เมื่อบรรลุแล้วไม่ควรสอนคนอื่น เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้ ผู้ที่บอกถือว่ายังมีความโลภ เหมือนผู้ติดเครื่องจองจำเก่าออกแล้ว สร้างเครื่องจองจำใหม่ขึ้นมาแทน เราเรียกข้อเปรียบเทียบอย่างนี้ว่า เป็นความโลภอันชั่วร้าย ดังนั้นจึงไม่ควรมีความโลภ โลหิจจพราหมณ์กราบทูลว่า จริง ทรงซักถามต่อว่า ท่านปกครองหมู่บ้านสาลวติกาแล้วมีคนกล่าวว่า โลหิจจพราหมณ์ปกครองหมู่บ้านนี้ ควรได้รับผลประโยชน์แต่เพียงผู้เดียว ไม่ควรแบ่งให้แต่ผู้อื่น ผู้กล่าวอย่างนี้จะชื่อว่าทำความเดือดร้อนให้แก่คนผู้อาศัยท่านเลี้ยงชีพหรือไม่

ทูลตอบว่า ทำความเดือดร้อน

“ทำความเดือดร้อนให้จะชื่อว่าหวังประโยชน์หรือไม่หวังประโยชน์”

“ไม่หวังประโยชน์”

“ผู้ไม่หวังประโยชน์ มีจิตเมตตา หรือคิดเป็นศัตรู”

“คิดเป็นศัตรู”

“คิดเป็นศัตรู เป็นมิจฉาทิฏฐิหรือสัมมาทิฏฐิ”

SAMPLE

"เป็นมิจฉาทิฏฐิ"

"ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ เรากล่าวว่า มีคติ ๒ อย่าง คือ หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในนรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน"

นอกจากนี้ ทรงยกเอาการปกครองแคว้นโกศลและแคว้นกาสีของพระเจ้าปเสนทิโกศลมาซักถามไล่เลียงอย่างเดียวกับกรณีของโลหิจจพราหมณ์จนโลหิจจพราหมณ์ยอมรับว่า ถ้าไม่แบ่งผลประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น ก็จะมีข้อบกพร่องในด้านคุณธรรม จนจบลงที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ จึงทรงสรุปว่า ความเห็นที่ว่า สมณะหรือพราหมณ์ควรบรรลุกุศลธรรม แต่ไม่ควรบอกผู้ใดนั้น ก็ถือว่าไม่แบ่งผลประโยชน์แก่ผู้อื่น จัดเป็นมิจฉาทิฏฐิเช่นเดียวกัน

จากนั้น ทรงแสดงว่า ศาสดามี ๓ ประเภท ซึ่งสมควรถูกทักท้วง ทั้งการทักท้วงของผู้ถูกทักท้วงศาสดาเห็นปานนั้น ก็จัดว่าจริงแท้ เป็นธรรมไม่มีโทษ

ศาสดา ๓ ประเภท คือ

๑. ศาสดาที่ไม่ได้บรรลุธรรม แต่ไปสอนสาวก ก็จะทำให้สาวกไม่เชื่อถือ เปรียบเหมือนบุรุษสวมกอดสตรีที่หันหลังให้ ศาสดาผู้นี้สมควรถูกทักท้วง

๒. ศาสดาที่ไม่ได้บรรลุธรรม แต่ไปสอนสาวกทั้งสาวกก็เชื่อถือ เปรียบเหมือนคนที่ไม่บำรุงของตน แต่กลับไปบำรุงนาของผู้อื่น ศาสดาผู้นี้ สมควรถูกทักท้วง

๓. ศาสดาที่ได้บรรลุธรรม แล้วไปสอนสาวก แต่สาวกไม่ตั้งใจฟัง ไม่เชื่อถือ เปรียบเหมือนคนผู้ตัดเครื่องจองจำเก่าออกแล้ว สร้างเครื่องจองจำใหม่ขึ้นมาแทน ศาสดาผู้นี้ก็สมควรถูกทักท้วง

ส่วนศาสดาที่ไม่สมควรถูกทักท้วงคือตถาคต เพราะตถาคตบรรลุรูปฌานจนถึงบรรลุคุณวิเศษอันยอดเยี่ยมแล้วสอนสาวกให้บรรลุคุณวิเศษอันยอดเยี่ยมด้วย ศาสดาผู้นี้ เป็นผู้ไม่สมควรถูกทักท้วง ครั้นพระผู้มีพระภาค ตรัสเรื่องศาสดาทั้ง ๔ ประเภท ทำให้โลหิจจพราหมณ์สว่างขึ้น ถึงกับกล่าวออกมาด้วยปีติว่า ข้าพระองค์กำลังจะตกเหวคือนรก แต่พระองค์ช่วยไว้ได้ทัน ครั้นแล้วชมเชยภาษิตและแสดงตนเป็นอุบาสกในที่สุด (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๐๑/๒๒๑)

โลหิจจสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยโลหิจจพราหมณ์ สมัยที่ท่านพระมหากัจจานะอยู่ ณ กุฏีป่า เขตเมืองมักกรกฏะ แคว้นอวันตี มาณพศิษย์ของโลหิจจพราหมณ์จำนวนมากเข้าไปหาท่านแล้วเดินรอบกุฏี เล่นกระโดด ปล้ำกัน ส่งเสียงอื้ออึงเซ็งแซ่ว่า สมณะศีรษะโล้นเหล่านี้เป็นคนรับใช้ เป็นคนวรรณะต่ำ เกิดจากบาทของท้าวมหาพรหมอันชาวภารตะเหล่านี้สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมแล้ว ลำดับนั้น ท่านพระมหากัจจานะได้กล่าวกับมาณพเหล่านั้นว่า เหล่าพราหมณ์ผู้ระลึกถึงธรรมดั้งเดิมได้ เป็นผู้มีศีล

สูงสุดและคุ้มครอง รักษาทวารทั้งหลายดีแล้ว เพราะครอบงำความโกรธได้ เป็นผู้ยินดีในธรรมและฌาน ส่วนพราหมณ์ผู้ละเลยธรรมเหล่านี้แล้วยังสำคัญว่า เราสาธยายมนตร์ เมาเพราะโคตร ถูกความโกรธครอบงำ มีอาชญาในตนมาก ประพฤติผิดในสัตว์ทั้งที่สะดุ้งกลัวและไม่สะดุ้งกลัว ประพฤติไม่สม่ำเสมอ การสมาทานวัตรทั้งปวง คือ การไม่กิน การนอนบนพื้นดิน การอาบน้ำเวลาเช้าและพระเวท ๓ ของพราหมณ์ผู้ไม่คุ้มครองทวารนั้นย่อมไร้ผล เหมือนคนได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจในความฝัน ฉะนั้น หนังเสือที่หยาบ การมุ่นผม การไม่ชำระฟัน มนตร์ ศีลและพรตเป็นตบะของพราหมณ์ การหลอกลวง ไม้เท้าที่คดและการใช้น้ำลูบหน้า ข้อวัตรที่พรรณนามาเหล่านี้พวกพราหมณ์ทำเพราะต้องการอามิส ส่วนจิตที่ตั้งมั่นดีแล้วย่อมผ่องใส ไม่ขุ่นมัว อ่อนโยนในสัตว์ทั้งปวง นั้นเป็นทางเพื่อถึงความเป็นพรหม

มาณพได้ฟังเช่นนั้นก็โกรธเคือง ไม่พอใจ เข้าไปหาโลหิจจพราหมณ์แล้วกล่าวว่า พระมหากัจจานะกล่าวข้อนขอด คัดค้านมนตร์ของพราหมณ์ทั้งหลายโดยส่วนเดียว โลหิจจพราหมณ์ได้ฟังคำของพวกมาณพเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้แล้วก็โกรธเคือง ไม่พอใจ แต่ก็ได้คิดว่า เป็นการไม่สมควรหากเราจะด่า เหน็บแนม บริภาษพระมหากัจจานะ เพียงเพราะฟังคำของพวกมาณพฝ่ายเดียว จึงพามาณพเหล่านั้นเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะแล้วถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลชื่อว่าไม่คุ้มครองทวารและชื่อว่าคุ้มครองทวาร ท่านพระมหากัจจานะจึงกล่าวว่า ผู้เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู เป็นต้นที่น่ารักแล้วย่อมยินดีในอายตนะภายนอก ๖ ที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในอายตนะภายนอก ๖ ที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีความคิด ๒ ทาง และไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง ชื่อว่าไม่คุ้มครองทวาร ส่วนบุคคลผู้มีนัยตรงกันข้าม ชื่อว่าผู้คุ้มครองทวาร เมื่อท่านพระมหากัจจายนะกล่าวจบ โลหิจจพราหมณ์ถึงกับกล่าวว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ แล้วกล่าวชื่นชมและขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ พร้อมกล่าวเชิญว่า ขอท่านกัจจานะจงเข้าไปสู่โลหิจจตระกูล เหมือนดังที่เข้าไปสู่ตระกูลอุบาสกในเมืองมักกรกฏะ เหล่ามาณพหรือมาณวิกาในโลหิจจตระกูลจักไหว้ ลุกรับ ถวายอาสนะหรือน้ำแก่ท่าน อันจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่พวกเขาตลอดกาลนาน สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๐

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **ภารตะ** หมายถึงพวกกุฏุมพี (สำ.สฬา.อ. ๓/๑๓๒/๔๙) คำว่า **ธรรมและฌาน** ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และสมาบัติ ๘ (สำ.สฬา.อ. ๓/๑๓๒/๕๐)

โลหิตกสิณ : เป็นชื่อของอารมณ์กสิณ คือการกำหนดสีแดงเป็นอารมณ์ เป็นหนึ่งในบรรดากสิณ ๑๐ ได้แก่ ปฐวีกสิณ(กสิณคือดิน) อาโปกสิณ (กสิณคือน้ำ) เตโชกสิณ (กสิณคือไฟ)

SAMPLE

วาโยกสิณ (กสิณคือลม) นีลกสิณ (กสิณคือสีเขียว) ปีตกสิณ (กสิณคือสีเหลือง) โลหิตกสิณ (กสิณคือสีแดง) โอทาตกสิณ (กสิณคือสีขาว) อากาสกสิณ (กสิณคือความว่าง) วิญญาณกสิณ (กสิณคือวิญญาณ) มีปรากฏในทสุตตรสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า.. ธรรม ๑๐ ประการที่ควรเจริญ คืออะไร คือ กสิณายตนะ๑ (บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์) ๑๐ ได้แก่ ... ๖. บุคคลหนึ่งจำปีตกสิณ (กสิณคือสีเหลือง)ได้ ...๗. บุคคลหนึ่งจำโลหิตกสิณ (กสิณคือสีแดง)ได้ ...๘. บุคคลหนึ่งจำโอทาตกสิณ (กสิณคือสีขาว)ได้ ...๑๐. บุคคลหนึ่งจำวิญญาณกสิณ (กสิณคือวิญญาณ)ได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่มีสอง ไม่มีประมาณ...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๐), นอกจากนี้ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕๐/๒๙๘, องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๔๓/๕๒,๒๐/๔๔๔/๕๒,๒๐/๔๔๕/๕๒,๒๐/๔๔๖/๕๒, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐, และ อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๒๙/๒๙๕, ๓๗/๔๓๒/๔๖๓

โลหิตวาสี : เป็นหนึ่งในบรรดาเทพ ๑๐ หมู่ ได้แก่ สมานะ มหาสมานะ มานุสะ มานุสุตตมะ ขิฑฑาปทูสิกะ มโนปทูสิกะ หริ โลหิตวาสี ปารคะ และมหาปารคะผู้มียศก็มา มีปรากฏในมหาสมยสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า ...เทพอีก (๑๐ หมู่) คือ สมานะ มหาสมานะ มานุสะ มานุสุตตมะ ขิฑฑาปทูสิกะ มโนปทูสิกะ หริ โลหิตวาสี ปารคะ และมหาปารคะผู้มียศก็มา... (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙

โลหิตาภิชาติ : เป็นหนึ่งในอภิชาติ (ในที่นี้หมายถึงการกำหนดหมายชนเป็นชั้น เป็นกลุ่ม เช่นหมู่คนที่ประพฤติอย่างนี้ๆ กำหนดเรียกอย่างนี้ๆ (ที.สี.อ. ๑๖๘/๑๔๗) หรือหมายถึงชาติกำเนิด (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๕๗/๑๓๙, องฺ.ฉกฺก.ฎีกา ๓/๕๗/๑๕๐)) ทั้ง ๖ ได้แก่ กัณหาภิชาติ (ชาติดำ) นีลาภิชาติ (ชาติเขียว) โลหิตาภิชาติ (ชาติแดง) หลิททาภิชาติ (ชาติเหลือง) สุกกาภิชาติ (ชาติขาว) และปรมสุกกาภิชาติ (ชาติขาวยิ่ง) มีปรากฏในฉฬภิชาติสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปูรณะ กัสสปะบัญญัติอภิชาติ ๖ จำพวก คือ ๑. บัญญัติกัณหาภิชาติ (ชาติดำ) ๒. บัญญัตินีลาภิชาติ (ชาติเขียว) ๓. บัญญัติโลหิตาภิชาติ (ชาติแดง) ๔. บัญญัติหลิททาภิชาติ (ชาติเหลือง) ๕. บัญญัติสุกกาภิชาติ (ชาติขาว) ๖. บัญญัติปรมสุกกาภิชาติ (ชาติขาวยิ่ง) (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๓)

โลหิตุปปาทกรรม : กรรมคือการทำให้โลหิตห้อ หมายถึง การทำพระโลหิตของพระพุทธเจ้าให้ห้อ เป็นหนึ่งในบรรดาอนันตริยกรรม ๕ (ดูในหมวดกรรม) มีปรากฏในกุสลติกะ ปัญหาวาร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อรหันตฆาตกรรมเป็นปัจจัยแก่อรหันตฆาตกรรม ... โลหิตุปปาทกรรม ฯลฯ โลหิตุปปาทกรรมเป็นปัจจัยแก่โลหิตุปปาทกรรม ฯลฯ สังฆ

SAMPLE

เภทกรรมเป็นปัจจัยแก่สังฆเภทกรรม ฯลฯ นิยตมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยแก่นิยตมิจฉาทิฏฐิโดยอุปนิสสยปัจจัย นิยตมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยแก่มาตุฆาตกรรมโดยอุปนิสสยปัจจัย ... (อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๔๒๓/๒๗๕, นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในมิจฉัตตนิยตติกะ ปัญหาวาร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ... มาตุฆาตกรรมเป็นปัจจัยแก่มาตุฆาตกรรมโดยอุปนิสสยปัจจัย มาตุฆาตกรรม ฯลฯ ปิตุฆาตกรรม ฯลฯ อรหันตฆาตกรรม ฯลฯ โลหิตุปปาทกรรม ฯลฯ สังฆเภทกรรม ฯลฯ เป็นปัจจัยแก่มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลแน่นอนโดยอุปนิสสยปัจจัย (พึงทำเป็นจักกนัย) มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลแน่นอน โดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๔๕/๕๐๗)

อักษร ว จำนวน ๑,๐๑๙ ศัพท์

วกชาดก : ชาดกว่าด้วยหมาในมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท้าวสักกะโพธิสัตว์จำแลงกายเป็นแพะเข้าไปทดลองตบะหมาในที่ถูกน้ำท่วมติดเกาะก้อนหินใหญ่อยู่ไปไหนไม่ได้เลยแกล้งทำเป็นสมาทานอุโบสถศีลนอนอยู่ เมื่อมันเห็นแพะจำแลง เพราะความหิวจึงเกิดความคิดว่า กินแพะก่อนแล้วค่อยรักษาอุโบสถศีลวันหลัง มันทำลายตบะของมันแล้วไล่กัดแพะวนรอบก้อนหินนั้นจนเหนื่อยก็ไม่สามารถไล่ทันได้ จึงกลับไปนอนอยู่ที่เดิม ท้าวสักกะแสดงพระองค์ให้เห็นแล้วได้ติเตียนมันว่า คนที่มีอัธยาศัยทุพพลภาพไม่มีประโยชน์อะไรที่จะรักษาอุโบสถ ว่าแล้วก็กลับไปยังที่อยู่ คนบางคนในโลกนี้ก็มีลักษณะอย่างหมาในนั้นเหมือนกัน สมาทานข้อวัตรปฏิบัติอย่างเพลา ทำตนกลับกลอก เหมือนหมาในกลับกลอกเพราะแพะเป็นเหตุ การที่คนเราจะปฏิบัติธรรมให้สมบูรณ์บริบูรณดีนั้นได้ต้องมีสิ่งที่อำนวยความสะดวกหลายอย่างเช่น บุคคลสะดวกมีครูอาจารย์และกัลยาณมิตรพร้อม สถานที่สบายไม่ใกล้ไม่ไกลจากสถานที่บิณฑบาตนัก อาหารก็สบายพอเหมาะหาได้ไม่ยากจนเกินไป และได้รับธรรมที่ถูกจริตอารมณ์อยู่เสมอ สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยเกื้อกูลแก่การปฏิบัติ แต่ถ้ายังหิวอยู่แม้สมาทาน ข้อวัตรปฏิบัติแล้วก็ตามก็ไม่สามารถรักษาไว้ได้ ผู้ปฏิบัติจึงควรประพฤติให้พอเหมาะแก่อัธยาศัยของตน (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๔๘/๑๕๔)

วกุลปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระวกุลปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่๙๑ ท่านได้นำดอกพิกุลไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในกัปที่ ๗๔ ท่านได้เกิดเป็นพระราชาผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙/๓๙๔)

SAMPLE

วงกต, ภูเขา : ชื่อของภูเขา ในสมัยองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า โกนาคมนะ เป็นชื่อของภูเขาเวปุลละ ปรากฏในเวปุลลปัพพตสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... เรื่องเคยมีมาแล้ว ภูเขาเวปุลละนี้ได้ชื่อว่าวงกต สมัยนั้นหมู่มนุษย์ได้ชื่อว่า เผ่าโรหิตัสสะ มนุษย์เผ่าโรหิตัสสะมีอายุประมาณ ๓ หมื่นปี มนุษย์เผ่าโรหิตัสสะ ขึ้นภูเขาวงกตใช้เวลา ๓ วัน ลงก็ใช้เวลา ๓ วัน... สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๓/๒๓๐

วงค์โอกกากราช : ชื่อวงศ์ตระกูลต้นกำเนิดของศากยวงศ์ มีปรากฏในนันทาเถริยาปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ดุจเป็นสิ่งสำคัญของชาวโลกที่เขาบูชากัน เป็นที่ดึงดูดแห่งนัยนา เป็นที่ก่อเกิดการสรรเสริญบุญ เป็นที่ชื่นชมแห่งวงศ์โอกกากราช...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๙๒/๔๘๑)

วงศ์โสตถิยสกุล : โสตถิยสกุลเป็นวงศ์ของอุททาลกดาบส ถือเป็นวงศ์สกุลของพราหมณ์สกุลหนึ่ง มีปรากฏในอุททาลกชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... เมื่อทุกคนมีความสงบเยือกเย็นย่อมไม่มีทั้งคนดีและคนชั่ว เมื่อเป็นเช่นนั้นท่านจะประพฤติให้เสียความเป็นพราหมณ์วงศ์แห่งโสตถิยสกุลทำไม...(ขุ.ชา.ปกิณฺณก. (ไทย) ๒๗/๗๕/๔๓๕)

วงศ์โอกกากราช : เป็นชื่อวงศ์ในอดีตชาติของพระโสณโกฬิวิสเถระ ซึ่งในชาตินั้นท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดินในแว่นแคว้น มีฤทธิ์มาก มีพระนามว่าโอกกากราช โดยพระโคตร มีปรากฏในโสณโกฬิวิสเถราปทาน ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า... กษัตริย์องค์หนึ่งจึงนำพระเชษฐกัญญานั้นมาสมสู่อยู่ด้วยกัน ความเกิดแห่งวงศ์โอกกากราชจักแยกกันในครั้งนั้น... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๔/๑๗๒)

วจีกรรม : กรรมคือการพูด, การกระทำทางวาจา ได้แก่ เจตนา ๒๐ เป็นฝ่ายกามาวจรกุศล ๘ และเป็นฝ่ายอกุศล ๑๒ ที่ไม่เกี่ยวกับการยึดถือเป็นต้นทางกายทวาร แต่เกี่ยวกับการเปล่งวาจาที่เกิดขึ้นทางวจีทวาร ในสามัญญผลสูตร ท่านหมายถึง วจีกรรมที่เป็นกุศล คือ วจีสุจริต ๔ ได้แก่ สิกขาบท ดังมีข้อความปรากฏตอนหนึ่งว่า...เมื่อบวชแล้วอย่างนี้สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์...สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ประกอบด้วยกายกรรมและวจีกรรมอันเป็นกุศล มีอาชีวะบริสุทธิ์ สมบูรณ์ด้วยศีล คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย...(ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๓/๖๕), (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๐/๑๗๐), (ที.สี. (ไทย)๙/๔๕๐/๑๙๙), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในภยเภรวสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๖/๓๕), อุปาลิวาทสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕,๑๓/๑๑๐/๑๒๑,๑๓/๒๖๔/๓๑๑), และยังมีปรากฏในอุปักกิเลสสูตร ว่าด้วยอุปกิเลส หมายถึง การพูดกันด้วยดีมีเมตตาเป็นธรรมข้อหนึ่งในบรรดาสาราณียธรรม ๖ ในสูตรนี้กล่าวถึงเมื่อครั้งที่ ท่านพระอนุรุทธะได้เข้าไปหาท่านพระนันทิยะและท่านพระกิมพิละ เข้าไปเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ซึ่งประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ดังข้อความตอนหนึ่ง

SAMPLE

ว่า... “ขอประทานวโรกาส ข้าพระองค์ทั้งหลายยังสามัคคีกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ มองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่ พระพุทธเจ้าข้า” “เธอทั้งหลายเป็นผู้สามัคคีกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมกับน้ำ มองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่อย่างไร” “ขอประทานวโรกาส ข้าพระองค์มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอ ที่ได้อยู่กับเพื่อนพรหมจารีเช่นนี้’ ข้าพระองค์ตั้งมั่นกายกรรมอันประกอบด้วยเมตตา ตั้งมั่นวจีกรรมอันประกอบด้วยเมตตา และตั้งมั่นมโนกรรมอันประกอบด้วยเมตตา ในท่านเหล่านี้ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ข้าพระองค์มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘ทางที่ดี เราควรเก็บความนึกคิดของตนแล้ว (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๓๙/๒๘๑,๑๔/๒๙๘/๓๕๗,๑๔/๔๓๑/๔๙๐)

วจีทัณฑะ : ทัณฑะทางวาจา เป็นหนึ่งในบรรดา ๓ ทัณฑะ (ได้แก่ กายทัณฑะ วจีทัณฑะ และมโนทัณฑะ) ตามทัศนะของทีฆตปัสสี นิครนถ์ นาฏบุตร ซึ่งเป็นอย่างเดียวกันกับกรรม ๓ (กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม) ในพระพุทธศาสนา มีปรากฏในอุปาลิวาทสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ... “ท่านพระโคดม นิครนถ์ นาฏบุตรบัญญัติทัณฑะในการทำกรรมชั่ว ในการประพฤติกรรมชั่วไว้ ๓ ประการ คือ (๑) กายทัณฑะ (๒) วจีทัณฑะ (๓) มโนทัณฑะ”...(ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๖/๕๔,๑๓/๖๑/๕๙)

วจีทุจจริตสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยวจีทุจริต (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสโทษแห่งวจีทุจริตและอานิสงส์แห่งวจีสุจริตอย่างละ ๕ ว่า โทษแห่งทุจริต ๕ คือ (๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมติเตียนได้ (๓) กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป (๔) หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วตรัสว่า อานิสงส์แห่งสุจริต ๕ คือ (๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองไม่ได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ (๓) กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๔) ไม่หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมบังเกิดในสุคติ โลกสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๓/๓๘๕)

วจีทุจจริตสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยวจีทุจริต สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสโทษแห่งมโนทุจริตทั้ง ๓ และอานิสงส์แห่งมโนสุจริตทั้ง ๓ อย่างละ ๕ ว่า โทษแห่งทุจริต ๕ คือ (๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมติเตียน (๓) กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป (๔) เสื่อมจากสัทธรรม(กุศลกรรมบถ๑๐) (๕) ตั้งอยู่ในอสัทธรรม(อกุศลกรรมบถ ๑๐) แล้วตรัสว่า อานิสงส์แห่งสุจริต ๕ คือ (๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองไม่ได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ (๓) กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๔) เสื่อมจากอสัทธรรม (๕) ตั้งอยู่ในสัทธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๗/๓๘๗)

วจีทุจริต : ความประพฤติชั่วทางวาจา ได้แก่ การพูดเท็จ พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ และพูดส่อเสียด; เป็นหนึ่งในทุจริต ๓ (กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต) มีปรากฏใน

SAMPLE

เวรัญชกัณฑ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ เพราะเราสอนไม่ให้ทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ตลอดถึงการไม่ให้ทำบาปอกุศลธรรมต่างๆ ข้อที่เขากล่าวหาเรานั้นมีมูลอยู่ แต่ไม่ใช่ที่ท่านกล่าวถึง”... (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕/๓,๑/๙/๔,๑/๑๓/๗), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในสามัญญผลสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ‘หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก... (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๖/๘๓,๙/๒๔๗/๘๓,๙/๔๗๘/๒๑๐,๙/๔๗๘/๒๑๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในอุทุมพริกสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๓/๕๒), อัคคัญญสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๖/๙๙), สัมปสาทนียสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๘/๑๑๙),ภยเภรวสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๓/๔๒), และอากังเขยยสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๖๘/๖๑)

วจีโมเนยยะ : เป็นหนึ่งใน ๓ โมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี) ได้แก่ ๑. กายโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางกาย) ๒. วจีโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางวาจา) ๓. มโนโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางใจ)) มีปรากฏในสังคีติสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔)

วจีสมาจาร : ความประพฤติทางวาจา มีปรากฏในสักกปัญหสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ‘จอมเทพ เรากล่าววจีสมาจารไว้ ๒ อย่าง คือ วจีสมาจารที่ควรเสพและวจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น บรรดาวจีสมาจาร ๒ อย่างนั้น วจีสมาจารใดบุคคลรู้ว่า ‘เมื่อเราเสพวจีสมาจารนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง’ วจีสมาจารเช่นนี้เป็นวจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ บรรดาวจีสมาจาร ๒ อย่างนั้น วจีสมาจารใดบุคคลรู้ว่า ‘เมื่อเราเสพวจีสมาจารนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น’ วจีสมาจารเช่นนี้เป็นวจีสมาจารที่ควรเสพ...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๔/๒๙๐, ๑๑/๓๐๕/๒๖๗,๑๓/๓๕๙/๔๔๔,๑๓/๓๖๑/๔๔๖, มีปรากฏใน เสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร ว่าด้วยธรรมที่ควรเสพและธรรมที่ไม่ควรเสพ ซึ่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายในพระเชตวันมหาวิหาร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า เรากล่าววจีสมาจาร(ความประพฤติทางวาจา) ไว้ ๒ ประการ คือ ๑. วจีสมาจารที่ควรเสพ ๒. วจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ วจีสมาจารทั้ง ๒ ประการนั้นเป็นวจีสมาจารที่ตรงข้ามกันและกัน เรากล่าวมโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) ไว้ ๒ ประการ คือ ๑. มโนสมาจารที่ควรเสพ ๒. มโนสมาจารที่ไม่ควรเสพ มโนสมาจารทั้ง ๒ ประการนั้นเป็นมโนสมาจารที่ตรงข้ามกันและกัน (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๐๙/๑๓๖, ๑๔/๑๑๒/๑๓๙), ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๓,๒๔/๔๔/๙๖

SAMPLE

วจีสมาจารที่ควรเสพ : ความประพฤติทางวาจาที่ควรเสพ (คำว่าเสพ ในที่นี้หมายถึง การนึกหน่วง รู้ เห็น พิจารณา อธิษฐานจิต น้อมใจเชื่อ ประคองความเพียร ตั้งสติไว้ ตั้งจิตไว้ กำหนดรู้ด้วยปัญญา รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ละธรรมที่ควรละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง (องฺ.เอกก.อ. ๑/๕๓/๖๑-๖๒) ได้แก่ วจีสมาจารที่เสพแล้วอกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้นและกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง มีปรากฏในสักกปัญหสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ‘จอมเทพ เรากล่าววจีสมาจารไว้ ๒ อย่าง คือ วจีสมาจารที่ควรเสพและวจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น บรรดาวจีสมาจาร ๒ อย่างนั้น วจีสมาจารใด บุคคลรู้ว่า ‘เมื่อเราเสพวจีสมาจารนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง’ วจีสมาจารเช่นนี้เป็นวจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ บรรดาวจีสมาจาร ๒ อย่างนั้น วจีสมาจารใดบุคคลรู้ว่า ‘เมื่อเราเสพวจีสมาจารนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น’ วจีสมาจารเช่นนี้เป็นวจีสมาจารที่ควรเสพ... (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๔/๒๙๐)

วจีสมาจารบริสุทธิ์ : ความประพฤติทางวาจาที่บริสุทธิ์ หมายถึงภิกษุไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ไม่กล่าวดูหมิ่นใครๆ หรือไม่ กล่าวถากถางเยาะเย้ยภิกษุใดๆ (ม.มู.อ. ๒/๔๑๘/๒๒๓) มีปรากฏในมหาอัสสปุรสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘เราทั้งหลายจักมีวจีสมาจารบริสุทธิ์ ปรากฏ เปิดเผย ไม่บกพร่องและสำรวมระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นด้วยความเป็นผู้มีวจีสมาจารบริสุทธิ์นั้น’ บางทีเธอทั้งหลายจะมีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราทั้งหลายเป็นผู้มีหิริโอตตัปปะแล้ว มีกายสมาจารและวจีสมาจารบริสุทธิ์แล้ว พอละด้วยกิจเพียงเท่านี้ เราทั้งหลายทำกิจเสร็จแล้ว...(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๑๘/๔๕๓)

วจีสังขาร : สภาพปรุงแต่งวาจา คือ วิตก วิจาร (ที.ม.อ. ๒๘๘/๒๕๕, ที.ม.ฏีกา ๒/๒๘๘/๒๖๔) หรือวจีสัญเจตนา คือ ความจงใจทางวาจา (องฺ.ติก.อ. ๒/๒๓/๑๐๑) มีปรากฏในชวนสภสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...บุคคลบางคนในโลกนี้มีกายสังขาร๒อย่างหยาบ ยังไม่สงบระงับ มีวจีสังขารอย่างหยาบยังไม่สงบระงับ มีจิตตสังขารอย่างหยาบยังไม่สงบระงับ ต่อมา เขาฟังธรรมของพระอริยะ มนสิการโดยแยบคาย ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เขาอาศัยการฟังธรรมของพระอริยะ อาศัยการมนสิการโดยแยบคาย อาศัยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๒๐,๑๐/๒๘๘/๒๒๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในมหาเวทัลลสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๗/๔๙๕,๑๒/๔๖๓/๕๐๓), กุกกุรวติกสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๑/๗๙), ภูมิชสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/

SAMPLE

๒๕/๕๐),ทุติยกามภูสูตร (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๔๗/๓๘๒,๑๘/๓๔๗/๓๘๓,๑๘/๓๔๗/๓๘๔)

วจีสัญเจตนา : ความจงใจทางวาจา (อง.ติก.อ. ๒/๒๓/๑๐๑), ในอรรถกถา ท่านอธิบายว่า ความจงใจทางวาจา ที่เป็นปัจจัยให้เกิดกรรม ได้แก่ วจีกรรม มี ๒๐ ประการคือ กามาวจรกุศล ๘ อกุศล ๑๒ สุขเกิดขึ้นเพราะกุศลกรรม ๘ ประการเป็นปัจจัย ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอกุศลกรรม ๑๒ ประการเป็นปัจจัย (อง.จตุกฺก.อ.๒/๑๗๑/๓๙๒) มีปรากฏในเจตนาสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อกายมีอยู่ สุขทุกข์ภายในย่อมเกิดขึ้น เพราะกายสัญเจตนาเป็นเหตุ เมื่อวาจามีอยู่ สุขทุกข์ภายในย่อมเกิดขึ้น เพราะวจีสัญเจตนาเป็นเหตุ หรือเมื่อใจมีอยู่ สุขทุกข์ภายในย่อมเกิดขึ้น เพราะมโนสัญเจตนาเป็นเหตุ คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย...(อง.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๓๙), นอกจากนี้ ก็มีปรากฏในรูปังกัมมันติกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... สกวาที. พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “อานนท์ เมื่อกายมีอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายในจึงเกิดขึ้น เพราะกายสัญเจตนา(ความจงใจทางกาย) เป็นเหตุ หรือว่าเมื่อวาจามีอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายในจึงเกิดขึ้น เพราะวจีสัญเจตนา (ความจงใจทางวาจา) เป็นเหตุ หรือว่า เมื่อใจมีอยู่ สุขและทุกข์อันเป็นภายใน จึงเกิดขึ้น เพราะมโนสัญเจตนา(ความจงใจทางใจ) เป็นเหตุ”๑ มีอยู่จริงมิใช่หรือ ปรวาที. ใช่ สก. ดังนั้น ท่านจึงไม่ควรยอมรับว่า “รูปเป็นกรรม” สก. รูปเป็นกรรมใช่ไหม ปร. ใช่ สก. พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย กายสัญเจตนา ๓ อย่าง เป็นกายกรรมฝ่ายอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก วจีสัญเจตนา ๔ อย่าง เป็นวจีกรรมฝ่ายอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก มโนสัญเจตนา ๓ อย่าง เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก ภิกษุทั้งหลาย กายสัญเจตนา ๓ อย่าง เป็นกายกรรมฝ่ายกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก วจีสัญเจตนา ๔ อย่าง เป็นวจีกรรมฝ่ายกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก มโนสัญเจตนา ๓ อย่าง เป็นมโนกรรมฝ่ายกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก” มีอยู่จริงมิใช่หรือ ปร. ใช่ สก. ดังนั้น ท่านจึงไม่ควรยอมรับว่า “รูปเป็นกรรม” สก. รูปเป็นกรรมใช่ไหม ปร. ใช่... (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๓๙/๕๘๔)

วจีสุจริต : ความประพฤติชอบด้วยวาจา ตรงกันข้ามกับวจีทุจริตให้ผลในทางที่ดี มีปรากฏในสามัญญผลสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์’...(ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๖/๘๓,๙/๒๔๗/๘๓,๙/๔๗๘/๒๑๐,๙/๔๗๘/๒๑๑), นอกจากนี้ ยังมี

SAMPLE

ปรากฏในอุทุมพริกสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๓/๕๒), อัคคัญญสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๖/๑๐๐,๑๑/๑๓๗/๑๐๐,๑๑/๑๕๘/๑๑๙), ในภยเภรวสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๓/๔๒),วัตถูปมสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๖๘/๖๑), และในกันทรสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕/๑๘)

วจีโสเจยยะ : ความสะอาดทางวาจา เป็นหนึ่งในโสเจยยะ ๓ ได้แก่๑. กายโสเจยยะ ความสะอาดกาย ๒. วจีโสเจยยะ ความสะอาดวาจา ๓. มโนโสเจยยะ ความสะอาดใจ (ในอังคุตตรนิกาย ติกกนิบาต มีอธิบายในเรื่องความสะอาดทางวาจาว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เว้นขาดจากการพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่าความสะอาดวาจา องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๑/๓๖๗) มีปรากฏในสังคีติสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...โสเจยยะ(ความสะอาด) ๓ คือ ๑. กายโสเจยยะ (ความสะอาดทางกาย) ๒. วจีโสเจยยะ (ความสะอาดทางวาจา) ๓. มโนโสเจยยะ (ความสะอาดทางใจ)... (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓)

วชิรญาณ : เป็นการเปรียบพระปัญญาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นดุจเพชรซึ่งท่านเชนตปุโรหิตปุตตเถระ ได้กล่าวไว้ในเชนตปุโรหิตปุตตเถรคาถา ดังข้อความปรากฏว่า...พระธรรมซึ่งเป็นเครื่องกำจัดกรรมให้สิ้นสุดอันพระพุทธเจ้าแสดงแล้ว เพื่อทำลายรากเหง้าอวิชชา ให้ตกไปด้วยวชิรญาณ เมื่อการยึดถือวิญญาณทั้งหลายปรากฏขึ้น... (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๑๙/๔๑๒)

วชิรปาณี, ยักษ์ : ผู้มีมือเป็นเพชร หรือผู้ถือวชิระ (มีความหมายเดียวกันกับวชิรหัตถ์) ในอรรถกถาท่านอธิบายว่า ยักษ์วชิรปาณี ในที่นี้หมายถึงท้าวสักกเทวราช (ม.มู.อ. ๒/๓๕๗/๑๘๕) มีปรากฏใน อัมพัฏฐสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ยักษ์วชิรปาณีถือค้อนเหล็กใหญ่มีไฟลุกโชติช่วงยืนอยู่ในอากาศเบื้องบนอัมพัฏฐมาณพ คิดว่า ‘หากอัมพัฏฐมาณพนี้ถูกพระผู้มีพระภาคตรัสถามปัญหาอันชอบธรรมถึง ๓ ครั้ง แต่ไม่ยอมตอบ เราจะทุบศีรษะของเขาให้แตกเป็น ๗ เสี่ยง ณ ที่นี้แหละ’ พระผู้มีพระภาคและอัมพัฏฐมาณพเท่านั้นที่มองเห็นยักษ์วชิรปาณีตนนั้น...(ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๑/๙๔, และในจูฬสัจจกสูตรก็มีเนื้อหาคล้ายกัน (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๕๗/๓๙๔)

วชิระ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นอานิสงส์ส่วนหนึ่งจากการถวายเข็มแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวชิระนี้ ได้แก่ พระสูจิทายกเถระ มีปรากฏในสูจิทายกเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ พระนามว่าวชิระ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๒/๒๔๑)

SAMPLE

วชิรานคร : ชื่อเมืองซึ่งเป็นที่เก็บบาตร ไม้เท้า และจีวรของพระผู้มีพระภาค มีปรากฏในธาตุภาชนียกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... บาตร ไม้เท้า และจีวรของพระผู้มีพระภาค อยู่ที่วชิรานคร สบงอยู่ที่กุลฆรนคร ผ้าปัจจัตถรณะอยู่ที่สีลนคร(กรุงกบิลพัสดุ์) ...(ขุ. พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๓/๗๒๕)

วชิราภิกษุณี ภิกษุณีชื่อวชิรา มีปรากฏในวชิราสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...ลำดับนั้น มารผู้มีบาปประสงค์จะให้วชิราภิกษุณีเกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า และประสงค์จะให้เคลื่อนจากสมาธิ จึงเข้าไปหาวชิราภิกษุณีถึงที่นั่งพักแล้วได้กล่าวกับวชิราภิกษุณีด้วยคาถา... (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๗), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในอัตตทัณฑสุตตนิทเทส ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...นางวชิราภิกษุณีได้กล่าวคำนี้กับมารผู้ชั่วช้าว่า มารเอ๋ย ทิฏฐิของเจ้าเชื่อใครหนอว่าเป็นสัตว์ ร่างกายที่เป็นกองแห่งสังขารล้วน ๆ นี้บัณฑิตจะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลย...(ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๗)

วชิราวุธ : เป็นชื่ออาวุธของพระอินทร์ มีปรากฏในมหาสมยสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อสุรพวกที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร เป็นผู้พ่ายแพ้ต่อพระอินทร์ผู้ถือวชิราวุธ อสุรเหล่านั้นมีฤทธิ์ มียศ เป็นพี่น้องของท้าววาสวะ...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๙/๒๖๖), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในมหารถวิมาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ท่านนั้นผู้อันหมู่เทพดุริยางค์ปลุกเร้าให้เกิดปีติโสมนัส อันทวยเทพทั้งหลายบูชาอยู่ บันเทิงใจอยู่ ดังพระอินทร์ผู้ทรงวชิราวุธ ...(ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๐๓๖/๑๒๘)

วชิราสูตร : พระสูตรว่าด้วยวชิราภิกษุณี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มารประสงค์จะให้วชิราภิกษุณีเกิดความกลัวเป็นต้นจึงเข้าไปหาแล้วถามว่า ใครสร้างสัตว์ ผู้สร้างสัตว์อยู่ที่ไหน สัตว์เกิดขึ้นที่ไหน สัตว์ดับที่ไหน นางวชิราภิกษุณีกล่าวว่า จะเรียกกองแห่งสังขารนี้ว่าสัตว์ไม่ได้ เมื่อมีขันธ์ การสมมติว่าสัตว์จึงมี เหมือนคำว่ารถ มีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน อนึ่ง ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไป นอกจากทุกข์ ไม่มีอะไรเกิด ไม่มีอะไรดับ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๗)

วชิรี, พระกุมารี : พระกุมารีผู้เป็นที่รักยิ่งของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีปรากฏในปิยชาติกสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระนางมัลลิกาเทวีได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงที่ประทับแล้ว ได้ทูลถามพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า “ข้าแต่มหาราช ทูลกระหม่อมเข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร พระกุมารีพระนามว่าวชิรี เป็นที่รักของทูลกระหม่อมใช่ไหม เพคะ” พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสตอบว่า “ใช่แล้ว มัลลิกา วชิรีกุมารีเป็นที่รักของเรา” ...(ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๗/๔๓๙)

SAMPLE

วชิรูปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลที่มีจิตเหมือนเพชร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๓ จำพวก คือ (๑) บุคคลที่มีจิตเหมือนแผลเก่า หมายถึงผู้มักโกรธ ถูกเขาว่ากล่าวเพียงเล็กน้อยก็ขัดใจโกรธเคือง เหมือนแผลเก่าที่ถูกไม้หรือกระเบื้องกระทบทำให้เกิดความเจ็บปวดมากขึ้น (๒) บุคคลที่มีจิตเหมือนฟ้าแลบ หมายถึงผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามเป็นจริง เหมือนคนตาดีเห็นรูปได้ในขณะฟ้าแลบในเวลากลางคืนที่มืดมิด (๓) บุคคลที่มีจิตเหมือนเพชร หมายถึงผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เหมือนแก้วมณีหรือหินบางชนิดที่เพชรจะทำลายไม่ได้เป็นไม่มี (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๕/๑๗๓)

วฏชาลิกาวิหาร :ชื่อเรียกวิหารแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ใกล้ภูเขาสังเขยยกะ มหิสวัตถุชนบทในอรรถกถา ท่านอธิบายว่าเป็นวิหารที่ตั้งอยู่ในป่าไทรย้อย (องฺ.อฏฺ.อ. ๓/๘/๒๑๖) มีปรากฏในอุตตรวิปัตติสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ท่านพระอุตตระอยู่ที่วฏชาลิกาวิหาร ใกล้ภูเขาสังเขยยกะ มหิสวัตถุชนบท ณ ที่นั้นแล ท่านพระอุตตระเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย ทางที่ดี ภิกษุพึงพิจารณาเห็นวิบัติของตนตามกาลอันควร ทางที่ดี ภิกษุพึงพิจารณาเห็นวิบัติของผู้อื่นตามกาลอันควร...(องฺ.อฏฺ. (ไทย) ๒๓/๘/๒๐๙)

วฏังสกิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวฏังสกิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายดอกช้างน้าวแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๓๑๔)

วฏังสกี, พระมเหสี :เป็นพระนามพระมเหสีของพระมหาสัตว์ผู้ซึ่งต่อมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีปรากฏในสุมนพุทธวงศ์ ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า ...มีนางสนมกำนัล ๖,๓๐๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าฏังสกี พระราชโอรสพระนามว่าอนูปมะ... (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๓/๖๑๑)

วฏังสปราสาท : ปราสาทหลังหนึ่งของพระมหาสัตว์ผู้ซึ่งต่อมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ในบรรดาปราสาท ๓ หลัง คือจันทปราสาท สุจันทปราสาท และวฏังสปราสาท มีปรากฏในสุมนพุทธวงศ์ ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า ...พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือจันทปราสาท สุจันทปราสาท และวฏังสปราสาท... (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๒/๖๑๑)

วณิชชสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้การค้าขายขาดทุนหรือได้กำไร พระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามถึงเหตุที่ทำให้การค้าขายขาดทุนหรือได้กำไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเหตุที่ทำให้การค้าขายขาดทุนหรือได้กำไรตามลำดับ ได้แก่ (๑) คนที่ปวารณาว่าจะถวายปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่านประสงค์แล้วไม่ถวาย ถ้าเขากลับมา

SAMPLE

เกิดเป็นมนุษย์ประกอบการค้าขายใดๆ ก็จะขาดทุน (๒) คนที่ปวารณาว่าจะถวายปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่านประสงค์ แต่ถวายไม่ตรงตามที่ท่านประสงค์ ถ้าเขากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ประกอบการค้าขายใดๆ ก็ไม่ได้กำไรตามที่ประสงค์ (๓) คนที่ปวารณาว่าจะถวายปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่านประสงค์ และได้ถวายตามที่ท่านประสงค์ ถ้าเขากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ประกอบการค้าขายใดๆ ก็ได้กำไรตามที่ประสงค์ (๔) คนที่ปวารณาว่าจะถวายปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่านประสงค์ แต่ได้ถวายเกินกว่าที่ท่านประสงค์ ถ้าเขากลับมาเกิดเป็นมนุษย์ประกอบการค้าขายใด ๆ ก็ได้กำไรเกินความคาดหมาย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๙/๑๒๔)

วณิชชาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการค้าขายที่อุบาสกไม่ควรประกอบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ คือ (๑) การค้าขายศัสตราวุธ (เพราะอาวุธเป็นเหตุให้ทำความผิดก่อโทษแก่ผู้อื่นได้) (๒) การค้าขายสัตว์ (เพราะทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพ) (๓) การค้าขายเนื้อ(เพราะเนื้อเป็นเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์) (๔) การค้าขายของมึนเมา (เพราะของมึนเมาเป็นเหตุให้มีการดื่มแล้วเกิดความประมาท) (๕) การค้าขายยาพิษ (เช่น ตนเองให้ทำยาพิษ แล้วค้าขายยาพิษนั้น) (เพราะยาพิษเป็นเหตุให้ผู้ดื่มกินหรือสัมผัสได้รับอันตราย) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๙๕)

วณิพก : คนขอทานโดยร้องเพลงขอ มีปรากฏในกูฏทันตสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงประกอบด้วยคุณลักษณะ ๘ ประการ คือ...ทรงมีพระราชศรัทธา ทรงเป็นทายก ทรงเป็นทานบดี มิได้ทรงปิดประตู ทรงเป็นดุจโรงทานของสมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพก และยาจก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เนืองๆ...(ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๓,๙/๓๔๔/๑๔๐,๙/๓๔๔/๑๔๑), นอกจากนี้ มีปรากฏในปายาสิสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...เจ้าปายาสิทรงเริ่มให้ทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพก และพวกยาจก แต่ในทานนั้นท้าวเธอประทานโภชนะเห็นปานนี้ คือ ปลายข้าวมีน้ำผักดองเป็นกับ ได้ประทานผ้าเนื้อหยาบมีชายขอดเป็นปมๆ...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๓๙/๓๖๙), และยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๘/๗๙, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๔/๑๑๒, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๔๓๕, และใน ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๙๖/๒๑๕,๗๒๕/๒๘๖,๘๗๔/๑๐๓

วธรปริพาชก : เป็นหนึ่งในบรรดาปริพพาชกมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน ได้แก่ อันนภารปริพาชก วธรปริพาชก สกุลุทายีปริพาชก และปริพาชกท่านอื่นๆ อาศัยอยู่ในปริพาชการาม ริมฝั่งแม่น้ำสิปปินี เขตกรุงราชคฤห์ มีปรากฏในปริพพาชกสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์

SAMPLE

สมัยนั้นแล ปริพาชกหลายท่านที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน อาศัยอยู่ในปริพาชการามริมฝั่งแม่น้ำสิปปินี คือ อันนภารปริพาชก วรธรปริพาชก สกุลุทายีปริพาชก และปริพาชกท่านอื่นๆ ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน...(องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๐/๔๖)

วนโกรัณฑิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวนโกรัณฑิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ใช้ดอกช้างน้าวบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๒/๙๖)

วนเจดีย์ : พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายว่า หมายถึงชายป่าที่ต้องนำเครื่องพลีกรรมไปสังเวย ป่าสุภควันและป่าที่ตั้งศาลเป็นที่สถิตของเทวดาเป็นต้น (ม.มู.อ. ๑/๔๙/๑๒๙) มีปรากฏในภยเภรวสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พราหมณ์ เรานั้นได้มีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรอยู่ในเสนาสนะเช่นนี้ คือ อารามเจดีย์ วนเจดีย์ รุกขเจดีย์อันน่าสะพรึงกลัว น่าขนพองสยองเกล้า...(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๙/๔๐)

วนเทวดา : พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายว่า หมายถึง เทวดาผู้สถิตอยู่ในป่าอันธวันและป่าสุภควันเป็นต้น (ม.มู.อ. ๒/๔๖๙/๒๗๙) มีปรากฏในจูฬธัมมสมาทานสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พวกอารามเทวดา วนเทวดา รุกขเทวดา และพวกเทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้ อันเป็นโอสถหญ้าและต้นไม้เจ้าป่า ผู้เป็นมิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิต ของเทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้นต่างก็พากันมาปลอบโยนอย่างนี้...(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๘/๕๑๐)

วนนิมิต : นิมิตคือป่า เป็นหนึ่งในบรรดานิมิตที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอนุญาตในการกำหนดเขตสีมา ได้แก่ ปัพพตนิมิต (นิมิตคือภูเขา) ปาสาณนิมิต (นิมิตคือแผ่นหิน) วนนิมิต (นิมิตคือป่า) รุกขนิมิต (นิมิตคือต้นไม้) มัคคนิมิต (นิมิตคือหนทาง) วัมมิกนิมิต (นิมิตคือจอมปลวก) นทีนิมิต (นิมิตคือแม่น้ำ) อุทกนิมิต (นิมิตคือน้ำ) มีปรากฏในอุโปสถขันธกะ สีมานุชานนา ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... ในเบื้องต้น พึงทักนิมิต คือ ปัพพตนิมิต (นิมิตคือภูเขา) ปาสาณนิมิต (นิมิตคือแผ่นหิน) วนนิมิต (นิมิตคือป่า) รุกขนิมิต (นิมิตคือต้นไม้) มัคคนิมิต (นิมิตคือหนทาง) วัมมิกนิมิต (นิมิตคือจอมปลวก) นทีนิมิต (นิมิตคือแม่น้ำ) อุทกนิมิต (นิมิตคือน้ำ) ...(วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕)

วนปัตถสูตร : พระสูตรว่าด้วยการอยู่ป่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยมีพระประสงค์ให้มองเห็นเหตุผลและประโยชน์ของการอยู่ป่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเหตุผลในการอยู่ป่า ๔ ประการ คือ

SAMPLE

๑. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใดแล้ว แสวงหาปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตได้ยาก และสติที่ยังไม่ปรากฏ ก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็ยังไม่สิ้นไป ภิกษุไม่ควรอยู่ในป่านั้น

๒. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใดแล้ว แสวงหาปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตได้ง่าย แต่สติที่ยังไม่ปรากฏ ก็ไม่ปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ไม่ตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไป ก็ยังไม่สิ้นไป ภิกษุไม่ควรอยู่ในป่านั้น

๓. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใดแล้ว แสวงหาปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตได้ยาก แต่สติที่ยังไม่ปรากฏกลับปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นกลับตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปกลับสิ้นไป ภิกษุควรอยู่ในป่านั้น

๔. เมื่อภิกษุเข้าไปอยู่ในป่าใดแล้ว แสวงหาปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตได้ง่าย และสติที่ยังไม่ปรากฏกลับปรากฏ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่นกลับตั้งมั่น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปกลับสิ้นไป ภิกษุควรอยู่ในป่านั้น

หลังจากนั้น พระองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุนำเหตุผล ๔ ประการนี้ ไปปรับใช้กับการอยู่ในบ้าน นิคม เมือง แว่นแคว้น หรือบุคคลอย่างเดียวกับการอยู่ป่านี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙๐/๒๐๔)

วนโรปสูตร : พระสูตรว่าด้วยการปลูกป่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่าบุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่าไหนชนเหล่าไหนชื่อว่าตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล และไปสวรรค์แน่นอน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุญย่อมเจริญแก่ชนผู้ปลูกสวนปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำบ่อน้ำและให้ที่พักอาศัย ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไปสวรรค์แน่นอน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑)

วนวัจฉเถรคาถา : ภาษิตของพระวนวัจฉเถระ,คาถาของพระวนวัจฉเถระ ท่านพระวนวัจฉเถระกล่าวไว้ว่า ภูเขาหินหลากหลายมีสีดังเมฆครึ้ม งามเรืองรอง แหล่งน้ำเย็นใสสะอาด ดารดาษด้วยแมลงค่อมทอง ช่างชวนให้เรารื่นรมย์ใจเสียจริง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๓/๓๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า แมลงค่อมทอง หมายถึงจำพวกแมลงทับ (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๓/๘๙)

วนวัจฉเถรคาถา๒ : ภาษิตของพระวนวัจฉเถระ,คาถาของพระวนวัจฉเถระ ท่านพระวนวัจฉเถระกล่าวว่า ภูเขาหินอันกว้างใหญ่ไพศาล มีน้ำไหลใสสะอาด มีฝูงค่างและฝูงเนื้อฟานคลาคล่ำ ดารดาษไปด้วยน้ำและสาหร่ายเหล่านั้นย่อมทำให้เรารื่นรมย์ใจยิ่งนัก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๓/๓๔๔)

SAMPLE

วนวัจฉเถรสามเณรคาถา :ภาษิตของสามเณรของพระวนวัจฉเถระ,คาถาของสามเณรของพระวนวัจฉเถระ, ท่านสามเณรของพระวนวัจฉเถระกล่าวไว้ว่า พระอุปัชฌาย์ได้กล่าวกับเราว่า สีวกะ เราจะไปจากที่นี่ กายเราอยู่บ้าน (แต่)ใจเราอยู่ป่า แม้ลุกไม่ไหว เราก็จะไป ผู้รู้แจ้งหาข้องอยู่ไม่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๔/๓๐๘)

วนวัจฉเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระวนวัจฉเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัปนี้ ท่านได้บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ จุติจากชาตินั้นแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ จุติจากสวรรค์ได้ไปเกิดเป็นนกพิราบ อยู่ในป่าชอบไปหาภิกษุผู้ประพฤติธรรมอยู่ในป่าเป็นประจำ ได้ทั้งอาหารและได้ฟังพระธรรมเทศนาอยู่เสมอ จุติจากชาตินั้นแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้ไปเกิดในตระกูลพราหมณ์ในกรุงกบิลพัสดุ์ ออกบวชในพระพุทธศาสนา ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๕๑/๓๒๕)

วนวาสีติสสเถรวัตถุ : เรื่องพระวนวาสีติสสเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้ได้ลาภเป็นอย่างหนึ่ง ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงนิพพานเป็นอีกอย่างหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า รู้ชัดข้อปฏิบัติทั้งสองนี้แล้ว ไม่พึงยินดีสักการะ แต่พึงเพิ่มพูนวิเวก(ให้ต่อเนื่อง) (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สักการะ ในที่นี้หมายถึงปัจจัย ๔ (จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร) คำว่า วิเวก หมายถึงความสงัด มี ๓ คือ (๑) กายวิเวก ความสงัดกาย (๒) จิตตวิเวก ความสงัดใจ (๓) อุปธิวิเวก ความสงัดอุปธิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๘๑)

วนสวหยะ, เมือง : ตามในอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า เมืองวนสวหยะ มีอีก ๒ ชื่อ คือ (๑) ปวนนคร (๒) วนสาวัตถี (ขุ.สุ.อ. ๒/๑๐๑๓-๑๘/๔๓๐) เมืองวนสวหยะมีปรากฏในวัตถุกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ทุกคนเกล้าชฎาและครองหนังเสือ อภิวาทพราหมณ์พาวรีและทำประทักษิณแล้ว ต่างออกเดินทาง มุ่งหน้าไปทางทิศอุดร สู่สถานเป็นที่ตั้งแคว้นอุพกะ เมืองมาหิสสติในกาลนั้น กรุงอุชเชนี เมืองโคนัทธะ เมืองเวทิสา เมืองวนสวหยะ กรุงโกสัมพี เมืองสาเกต กรุงสาวัตถีอันอุดม ... (ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑๘/๗๔๑)

วนิทธะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :พระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่า วนิทธะ เป็นชื่อในอดีตชาติของพระสันธิตเถระ มีปรากฏในสันธิตเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ในกัปที่ ๑๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวนิทธะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๙/๓๘๔)

SAMPLE

วปกาสสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ควรหลีกออกจากหมู่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ ไม่สันโดษด้วย (๑-๔) จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช (แต่ละอย่าง) ตามแต่จะได้ (๕) มากด้วยความดำริในกาม ไม่ควรหลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ส่วนภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ควรหลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๗/๒๐๗)

วมนสูตร : พระสูตรว่าด้วยแพทย์ให้ยาสำรอก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แพทย์ทั้งหลายย่อมให้ยาสำรอก เพื่อบำบัดอาพาธอันมีดีเป็นสมุฏฐานบ้าง มีเสลดเป็นสมุฏฐานบ้าง มีลมเป็นสมุฏฐานบ้าง ยาสำรอกนี้มีสรรพคุณอยู่ แต่ใช้ได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง ตรัสว่า เราจักแสดงยาสำรอกอันเป็นของพระอริยะที่ใช้ได้ผลแน่นอน มิใช่ไร้ผล ซึ่งสัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิด ความแก่ ความตาย เป็นธรรมดาอาศัยแล้วย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ ความตาย ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดาย่อมพ้นจากโสกะเป็นต้นได้ คือ ผู้มีสัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ย่อมสำรอกมิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิได้ สำรอกบาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้นเป็นปัจจัยได้และกุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นเป็นปัจจัย (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๙/๒๕๓)

วยธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา แล้วตรัสว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๗๙/๒๖๗)

วยธัมมสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้ขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อ เพื่อจะได้ฟังแล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๙๑/๒๗๑)

วยธัมมสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับออยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้เข้ามาเฝ้าว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๐๓/๒๗๖)

วยลักษณะ : เป็นหนึ่งในบรรดาลักษณะ ๓ ประการ ได้แก่ ๑. อุปปาทลักษณะ (ลักษณะความเกิดขึ้น) ๒. วยลักษณะ (ลักษณะความเสื่อม) ๓. ฐิตัญญถัตตลักษณะ (ลักษณะแปร

SAMPLE

ผันเมื่อยังตั้งอยู่) มีปรากฏในสุญญกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อุปปาทลักษณะ เป็นธรรมว่างจากวยลักษณะและฐิติญญัตตลักษณะ วยลักษณะ เป็นธรรมว่างจากวยลักษณะและฐิติญญัตตลักษณะ ฐิติญญัตตลักษณะ เป็นธรรมว่างจากอุปปาทลักษณะและวยลักษณะ ...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๘)

วยะ : ความเสื่อมไป เป็นหนึ่งในบรรดาธรรม ๑๐ ประการที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในราคเปยยาล ดังมีข้อความปรากฏว่า... ธรรมเหล่านี้อยู่ในราคเปยยาล พระผู้มีพระภาคตรัสโดยเทียบเคียงกับโอปัมมสูตร ทรงประสงค์ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ อภิญญา(รู้ยิ่ง) ปริญญา(การกำหนดรู้) ปริกขยา(ความสิ้น) ปหานะ(การละ) ขยะ(ความสิ้นไป) วยะ(ความเสื่อมไป) วิราคะ(ความคลายไป) นิโรธะ(ความดับไป) จาคะ(ความสละ) ปฏินิสสัคคะ(ความสละคืน) ...(อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๘๖/๔๑๑)

วยานุปัสสนา : การพิจารณาเห็นความเสื่อมไป มีปรากฏในสุตมยญาณนิทเทส ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนิจจานุปัสสนาควรรู้ยิ่ง ทุกขานุปัสสนา ... อนัตตานุปัสสนา ... นิพพิทานุปัสสนา ... วิราคานุปัสสนา ... นิโรธานุปัสสนา ... ปฏินิสสัคคานุปัสสนา ... ขยานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความสิ้นไป) ... วยานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความเสื่อมไป) ... วิปริณามานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความแปรผัน) ... อนิมิตตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต) ... อัปปณิหิตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่มีที่ตั้ง)...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖, ๓๑/๒๒/๓๑)

วรณะ, พระ : ในปทุมพุทธวงศ์ ปรากฏนามว่าเป็นพระอุปัฏฐาก ของพระศาสดาพระนามว่าปทุม ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...พระสาลเถระและพระอุปสาลเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าวรณะเป็นพระอุปัฏฐากของพระปทุมพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่... (ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๑/๖๓๒, ส่วนในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ ปรากฏนามว่าเป็นพระอุปัฏฐาก ของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...พระนิสภเถระและพระอโนมเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าวรณะเป็นพระอุปัฏฐาก ของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี...(ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๒/๖๒๗)

วรณา, เมือง : เป็นชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากแม่น้ำกัททมทหะ มีปรากฏในสมจิตตวรรค ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัจจานะอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำกัททมทหะ เขตเมืองวรณา ครั้งนั้น พราหมณ์อารามทัณฑะเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจพอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควร... (อง. ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๘๒)

SAMPLE

วรตระ, ปริพาชก : เป็นหนึ่งในบรรดาปริพพาชกมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน ได้แก่ ปริพาชกชื่ออันนภาระ ปริพาชกชื่อวรตระ ปริพพาชกชื่อสกุลุทายี และปริพาชกเหล่าอื่นล้วนมีชื่อเสียง อาศัยอยู่ในปริพาชการาม ริมฝั่งแม่น้ำสิปปินี เขตกรุงราชคฤห์มีปรากฏในมหาสกุลุทายิสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแตเขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้นแล ปริพาชกผู้มีชื่อเสียงจำนวนมาก คือ ปริพาชกชื่อ อันนภาระ ปริพาชกชื่อวรตระ ปริพาชกชื่อสกุลุทายี และปริพาชกเหล่าอื่นล้วนมีชื่อเสียง อาศัยอยู่ในอารามของปริพาชกอันเป็นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง...(ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๗/๒๗๘), แต่ในสมณสัจจสูตรปรากฏชื่อว่าวรธรสกุลุทายี ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้นแล ปริพาชกหลายท่านที่มีชื่อเสียงหลายท่าน คือ อันนภาระ วรธรสกุลุทายี และปริพาชกท่านอื่นๆ ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันอาศัยอยู่ในปริพาชการาม ริมฝั่งแม่น้ำสิปปินี... (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๔)

วรทัสสนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวรทัสสนะเป็นอดีตชาติของพระกุสุมาสนิยเถระ มีปรากฏในกุสุมาสนิยเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ในกัปลำดับต่อจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวรทัสสนะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๓/๒๘๖)

วรรณสมบัติ : ความถึงพร้อมด้วยผิวพรรณ มีปรากฏในอตีตติกะ ปัญหาวาร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลเมื่อปรารถนาจักขุสมบัติที่เป็นอนาคต ฯลฯ เมื่อปรารถนาโสตสมบัติ ... ฆานสมบัติ ... ชิวหาสมบัติ ... กายสมบัติ ...วรรณสมบัติ ... สัททสมบัติ ... คันธสมบัติ ... รสสมบัติ ... โผฏฐัพพสมบัติ ฯลฯ ขันธ์ที่เป็นอนาคตจึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ จักขุสมบัติที่เป็นอนาคต ฯลฯ วรรณสมบัติ ฯลฯ โผฏฐัพพสมบัติ ฯลฯ ขันธ์ที่เป็นอนาคตเป็นปัจจัยแก่ศรัทธาที่เป็นปัจจุบัน...(อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๘/๕๖๓, ๔๑/๙/๕๕๔), ในสนิทัสสนทุกะ ปัญหาวาร (อภิ.ป. (ไทย) ๔๒/๓๙/๑๒๖), และในอุปาทาทุกะ ปัญหาวาร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยจักขุสมบัติ ฯลฯ กายสมบัติ วรรณสมบัติ สัททสมบัติ คันธสมบัติ รสสมบัติ และโภชนะแล้วให้ทาน ฯลฯ ทำลายสงฆ์ จักขุสมบัติ ฯลฯ กายสมบัติ วรรณสมบัติ สัททสมบัติ คันธสมบัติ รสสมบัติ และโภชนะเป็นปัจจัยแก่ศรัทธา ฯลฯ ผลสมาบัติโดยอุปนิสสยปัจจัย... (อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๙๘/๒๓๔)

วรรณะ : โดยทั่วไป หมายถึง ผิวพรรณ, สี, เพศ, ชนิด, พวก, เหล่า, หนังสือ, คุณความดี, ความยกย่องสรรเสริญ; ตรงกับภาษาบาลีว่า วณฺณ ซึ่งในอรรถกถาแห่งอาฏานาฏิยสูตร ท่านอธิบายไว้ว่า วัณณศัพท์ ย่อมปรากฏในความว่า ผิว สรรเสริญ ตระกูล เหตุ สัญ

SAMPLE

ฐาน ประมาณ รูปายตนะ เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง หมายถึงชนชั้นที่จัดแบ่งออกไปตามหลักศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า วรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร; มีปรากฏในพรหมชาลสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า.. 'ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติ(เคลื่อน)จากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้น จึงมาเกิดในภพนี้' เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้... (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑/๑๒,๙/๓๒/๑๓,๙/๓๓/๑๔,๙/๓๓/๑๕,๙/๒๔๔/๘๒), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๒/๑๑๙,๑๐/๑๙๗/๑๔๗,๑๐/๒๘๒/๒๑๓,๑๐/๒๘๔/๒๑๕), และในอุทุมพริกสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๒/๕๑,๑๑/๙๔/๗๐,๑๑/๙๕/๗๐)

วรรณะกษัตริย์ : วรรณะกษัตริย์เป็นชนชั้นที่จัดแบ่งออกไปตามหลักศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า วรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร; มีปรากฏในสิกขาบทวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ชื่อว่า เลศคือชาติกำเนิด อธิบายว่า ภิกษุผู้โจทก์ได้เห็นภิกษุผู้เป็นวรรณะกษัตริย์ ต้องอาบัติปาราชิก ครั้นเห็นภิกษุอีกรูปหนึ่งผู้เป็นวรรณะกษัตริย์จึงโจทว่า "ข้าพเจ้าเห็นภิกษุผู้เป็นวรรณะกษัตริย์ต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ท่านไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร ท่านร่วมอุโบสถ ปวารณาหรือสังฆกรรมไม่ได้"... (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙๕/๔๓๔)

วรรณะงดงาม : มีผิวพรรณงดงาม หมายถึงวรรณะของเหล่าเทพ มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางกองกำลังไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่ และด้วยกองทัพนาคหมู่ใหญ่ เมื่อราตรีผ่านไป มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาคิชฌกูฏ...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๕/๒๑๙,๑๑/๒๘๕/๒๓๓)

วรรณะทิพย์ : มีผิวพรรณทิพย์, วรรณะทิพย์เป็นหนึ่งในฐานะทั้ง ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ ในลักขณสูตร ท่านหมายถึงวรรณะของพระตถาคตในอดีตชาติ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้น ด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ จุติจากเทวโลกนั้น

SAMPLE

แล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษ...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๔,๑๑/๒๔๐/๑๙๖)

วรรณะที่เป็นทิพย์ : มีผิวพรรณที่เป็นทิพย์, วรรณะที่เป็นทิพย์ เป็นหนึ่งในฐานะ ๕ ได้แก่ อายุ วรรณะ สุขะ ยศ และอธิปไตยที่เป็นทิพย์ ซึ่งผู้ที่เป็นทายกจะพึงได้หลังจากละโลกนี้ไปแล้ว มีปรากฏในสุมนสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มี สุมนา คือ เทวดาผู้เคยเป็นทายก ย่อมข่มเทวดา ผู้ไม่เคยเป็นทายกด้วยฐานะ ๕ ประการ คือ ๑. อายุที่เป็นทิพย์ ๒. วรรณะที่เป็นทิพย์ ๓. สุขที่เป็นทิพย์ ๔. ยศที่เป็นทิพย์ ๕. อธิปไตยที่เป็นทิพย์... (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๓๑/๔๖)

วรรณะพราหมณ์ : วรรณะพราหมณ์เป็นชนชั้นที่จัดแบ่งออกไปตามหลักศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า วรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร; มีปรากฏในสิกขาบทวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ...ชื่อว่า เลศคือชาติกำเนิด อธิบายว่า ภิกษุผู้โจทก์ได้เห็นภิกษุผู้เป็นวรรณะพราหมณ์ ต้องอาบัติปาราชิก ครั้นเห็นภิกษุอีกรูปหนึ่งผู้เป็นวรรณะพราหมณ์ จึงโจทว่า “ข้าพเจ้าเห็นภิกษุผู้เป็นวรรณะพราหมณ์ต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ท่านไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร ท่านร่วมอุโบสถ ปวารณาหรือสังฆกรรมไม่ได้”... (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙๕/๔๓๕

วรรณะแพศย์ : วรรณะแพศย์เป็นชนชั้นที่จัดแบ่งออกไปตามหลักศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า วรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร; มีปรากฏในสิกขาบทวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ...ชื่อว่า เลศคือชาติกำเนิด อธิบายว่า ภิกษุผู้โจทก์ได้เห็นภิกษุผู้เป็นวรรณะแพศย์ต้องอาบัติปาราชิกครั้นเห็นภิกษุอีกรูปหนึ่งผู้เป็นวรรณะแพศย์จึงโจทว่า “ข้าพเจ้าเห็นภิกษุผู้เป็นวรรณะแพศย์ต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ท่านไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร ท่านร่วมอุโบสถปวารณาหรือสังฆกรรมไม่ได้”... (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙๕/๔๓๕

วรรณะศูทร : วรรณะศูทรเป็นชนชั้นที่จัดแบ่งออกไปตามหลักศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า วรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร; มีปรากฏในสิกขาบทวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ...ชื่อว่า เลศคือชาติกำเนิด อธิบายว่า ภิกษุผู้โจทก์ได้เห็นภิกษุผู้เป็นวรรณะศูทรต้องอาบัติปาราชิก ครั้นเห็นภิกษุอีกรูปหนึ่งผู้เป็นวรรณะศูทรจึงโจทว่า “ข้าพเจ้าเห็นภิกษุผู้เป็นวรรณะศูทรต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ท่านไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร ท่านร่วมอุโบสถ ปวารณาหรือสังฆกรรมไม่ได้”... (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙๕/๔๓๕

วรุณ, ท้าวเทวราช : เป็นอดีตชาติของพระเอกาสนิยเถระ มีปรากฏในเอกาสนิยเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เกิดเป็นท้าวเทวราชมีนามว่าวรุณ พร้อม

SAMPLE

ด้วยยาน พลทหารและพาหนะ เข้าไปบำรุงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๑/๒๖๖)

วรุณ, พระเจ้าจักรพรรดิ :เป็นอดีตชาติของพระเอกสัญญกเถระ มีปรากฏในเอกสัญญกเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ในกัปที่ ๔๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าวรุณ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๐/๒๑๘), ในกุมุททายกเถราปทาน เป็นอดีตชาติของพระกุมุททายกเถระ ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...ในกัปที่ ๑๑๖ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ มีพระนามว่าวรุณ มีพลานุภาพมาก...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๖/๓๒๖, ส่วนในคัณฐิปุปผิยเถราปทาน เป็นอดีตชาติของพระคัณฐิปุปผิยเถระ ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...ในกัปที่ ๔๑ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าวรุณะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๕/๒๙๐

วรุณ,ท้าว : ชื่อของเทพนาคราช ผู้เป็นบิดาของพระยานาคธตรฐผู้มีฤทธิ์ ณ ภายใต้แม่น้ำยมุนา มีปรากฏในภูริทัตตชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...แม้พวกเทพเจ้าเหล่านี้ คือ ท้าวธาดา วิธาดา วรุณ กุเวร โสมะ พระยม พระจันทร์ พระวายุ และพระอาทิตย์ ต่างก็บูชายัญโดยวิธีการต่าง ๆ และให้สิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่างแก่พวกพราหมณ์ผู้สาธยาย... (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๙๐๗/๓๒๓)

วรุณ,พญานาค : เป็นอดีตชาติของพระมหาโมคคัลลานเถระ มีปรากฏในมหาโมคคัลลานเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเกิดเป็นพญานาคมีนามว่าวรุณ เนรมิตรูปได้ตามที่ต้องการ แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ อาศัยอยู่ในทะเลใหญ่... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๗๖/๕๙)

วรุณชาดก : ชาดกว่าด้วยมาณพหักไม้กุ่ม มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์ตำหนิคนผู้เกียจคร้าน ทำงานไม่ถูกเวลาย่อมเดือดร้อน เหมือนเด็กหนุ่มลูกศิษย์ของท่าน ในเวลาที่เพื่อน ๆ หาฟืนตนเองแอบไปนอนหลับ เมื่อถึงเวลาเพื่อนกลับจึงรีบไปหาฟืน แต่หาที่ไหนไม่ทันจึงขึ้นหักกิ่งไม้กุ่มสดที่ตนนอนหลับใต้ต้นนั้นแหละ เพราะความรีบร้อนทำให้กิ่งไม้หักทิ่มตาบอดไปข้างหนึ่ง (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๑/๓๐)

วรุณเทพ, พระเจ้าจักรพรรดิ : เป็นอดีตชาติของพระสยนทายกเถระ มีปรากฏในสยนทายกเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ในกัปที่ ๕๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวรุณเทพ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๙๑/๑๘๐)

วรุณอุบาสก : ในเรวตพุทธวงศ์ ปรากฏนามว่าเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...วรุณอุบาสกและสรภอุบาสกเป็น

SAMPLE

อัครอุปัฏฐาก ปาลาอุบาสิกาและอุปปาลาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา...(ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๓/๖๑๗), ส่วนในสุมนพุทธวงศ์ปรากฏนามว่าเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... วรุณอุบาสกและสรณอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก จาลาอุบาสิกาและอุปจาลาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา...(ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๘/๖๑๒)

วรุณะ : ชื่อของเทพ ๑๐ หมู่ (พวกหนึ่ง) ได้แก่ อาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณา มีปรากฏในมหาสมยสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... เวลานั้น เทพ (๑๐ หมู่) คือ อาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณา๑ เป็นผู้มียศก็มาด้วย เทพทั้ง ๑๐ หมู่นี้แบ่งเป็น ๑๐ พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย... (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗,๑๐/๓๔๐/๒๖๘)

วรุณะ, พระ : ชื่อของพระเถระผู้เป็นอุปัฏฐากของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี มีปรากฏในสารีปุตตเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... พระสาวกนามว่าวรุณะ ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี ห่มผ้าเฉวียงบ่า แล้วทูลถามพระองค์ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๓๘/๔๐)

วรุณะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :เป็นอดีตชาติของพระสีหาสนทายกเถระ มีปรากฏในสีหาสนทายกเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ในกัปที่ ๗๐ ถ้วนนับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ มีพระนามว่าวรุณะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ทรงเป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑/๑๐๓,๖๐/๑๑๑)

วรุณะ, พระโอรส : ชื่อของพระโอรสของของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ในอดีต มีปรากฏในเรวตพุทธวงศ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...มีนางสนมกำนัล ๓,๓๐๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสุทัสสนา พระราชโอรสพระนามว่าวรุณะ...(ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๘/๖๑๖)

วรุณะ, พราหมณ์ : เป็นอดีตชาติของพระสัพพผลทายกเถระ มีปรากฏในสัพพผลทายกเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เป็นพราหมณ์มีนามว่าวรุณ เรียนจบมนตร์แล้วละทิ้งบุตร ๑๐ คน เข้าป่า...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๑/๒๑๐)

วรุณะ, ยักษ์ : ชื่อของยักษ์ตนหนึ่ง มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ คือใคร คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ ภารทวาชะ ๑ ปชาบดี ๑ จันทนะ ๑ กามเสฏฐะ ๑ กินนุฆัณฑุ ๑ นิฆัณฑุ ๑ ปนาทะ ๑ โอปมัญญะ ๑ เทวสูตะ ๑ มาตลิ ๑ จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ นโฬราชา ๑ ชโนสภะ ๑ สาตาคิระ ๑ เหมวตะ ๑ ปุณณกะ ๑ กรติยะ ๑ คุฬหะ ๑ สิวกะ ๑ มุจลินทะ ๑ เวส

SAMPLE

สามิตตะ ๑ ยุคันธระ ๑ โคปาละ ๑ สุปปเคธะ ๑ หิริ ๑ เนตติ ๑ มันทิยะ ๑ ปัญจาล จันทะ ๑ อาฬวกะ ๑ ปชุนนะ ๑ สุมนะ ๑ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

วรุณาราม : ชื่อของอารามที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีปรากฏในเรวตพุทธวงศ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระมหาวีรชินเจ้าพระนามว่าเรวตะทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักร ประทับอยู่ที่วรุณาราม...(ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๐/๖๑๖)

วลัย : กำไลมือ, ทองกร; ของที่เป็นวงกลม, วงกลม. ในขุททกวัตถุ ท่านหมายถึงเครื่องประดับมือดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สมัยนั้นพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้เครื่องประดับหู ... ใช้สร้อยสังวาล ...ใช้สร้อยคอ ... ใช้เครื่องประดับเอว ... ใช้วลัย ... ใช้สร้อยตาบ ... ใช้เครื่องประดับข้อมือ ...ใช้แหวนสวมนิ้วมือ คนทั้งหลายจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ฯลฯเหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม”...(วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๔๕/๗, ๗/๒๔๕/๘, ๗/๒๙๓/๘๑)

วลัยไพที : ประกอบด้วยสองคำ คือ วลัย ของที่เป็นวงกลม ในขณะที่ไพที ในที่นี้หมายถึงแท่นที่รองเครื่องบูชา (ขุ.อป.อ. ๑/๑๒/๑๒๕) เมื่อรวมกันก็ได้แก่แท่นที่รองเครื่องบูชาที่มีลักษณะกลม มีปรากฏในพุทธาปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... (ที่ปราสาทนั้น) แบ่งพื้นที่เป็นหน้ามุขระเบียง หน้าต่าง ไว้อย่างดี มีพวงอุบะหอมที่น่ารื่นรมย์ใจ ห้อยย้อย จากวลัยไพทีและบานประตูข่ายทั้ง ๔ ด้าน...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒/๓)

วลาหก, ม้าหลวง,วลาหกอัศวราช : พลาหกก็เรียก ท่านอธิบายไว้ในอรรถกถาพาลปัณฑิตสูตรว่าเป็นพญาม้า มีความสง่างามสีหมอกเหมือนกลุ่มวลาหกขาวในสรทกาลอันคาดด้วยสายฟ้า มีเท้าแดง ปากแดง มีร่างประกอบด้วยข้อลำล้วนสนิทแนบเนียน เหมือนกลุ่มแสงดวงจันทร์ มีศีรษะคล้ายศีรษะกา เพราะประกอบด้วยศีรษะมีสีดำ เหมือนคอกา และเหมือนมณีแกมแก้วอินทนิล มีเส้นผมสลวยเหมือนหญ้าปล้อง เพราะประกอบไปด้วยเส้นผมที่มีปอยละเอียดเหยียดตรงคล้ายกับหญ้าปล้องที่เขาบรรจงวางเรียงไว้ เหาะไปในอากาศได้ มาจากตระกูลม้าสินธพ; มีปรากฏในพาลปัณฑิตสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อีกประการหนึ่ง ม้าแก้ว ซึ่งเป็นม้าขาว ศีรษะดำ มีขนปกดุจหญ้าปล้อง มีฤทธิ์ เหาะไปในอากาศได้ ชื่อพญาม้าวลาหก ย่อมปรากฏแก่พระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิครั้นทอดพระเนตรเห็นม้าแก้วนั้น จึงมีพระทัยโปรดปรานว่า ‘ท่านผู้เจริญพาหนะคือม้านี้ถ้าได้นำไปฝึกก็จะเป็นสัตว์ที่เป็นมงคลแน่แท้’... ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๐๔, ส่วนในโคมยปิณฑสูตรมีปรากฏคำว่าม้าวลาหกอัศวราช ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...มีม้าต้น ๘๔,๐๐๐ ม้า ซึ่งมีเครื่องประดับทำด้วยทอง คลุมด้วยข่ายทอง มีม้าวลาหกอัศวราชเป็นหัวหน้า มีรถทรง ๘๔,๐๐๐ คัน มีเครื่องประดับทำด้วยทอง

SAMPLE

มีธงทำด้วยทอง คลุมด้วยข่ายทอง มีเวชยันตราชรถเป็นประธาน...(สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๙๖/๑๘๕)

วลาหก,พวก : ชื่อของเทพพวกหนึ่ง ได้แก่ เทพสีตะ (ความหนาว) เทพอุณหะ (ความร้อน) เทพอัพภะ (หมอก) เทพวาตะ (ลม) และเทพวัสสะ (ฝน) มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก มีปรากฏในเทสนาสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... เทพพวกวลาหก เป็นอย่างไร คือ เทพทั้งหลายที่เป็นสีตวลาหกก็มี ที่เป็นอุณหวลาหกก็มี ที่เป็นอัพภวลาหกก็มี ที่เป็นวาตวลาหกก็มี ที่เป็นวัสสวลาหกก็มี ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เราเรียกว่าเทพพวกวลาหก" (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕๐/๓๖๙,๑๗/๕๕๑/๓๖๙)

วลาหกสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนเมฆ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมฆมี ๔ ชนิด คือ (๑) เมฆที่คำรามแต่ไม่ให้ฝนตก (๒) เมฆที่ให้ฝนตกแต่ไม่คำราม (๓) เมฆที่ไม่คำรามและไม่ให้ฝนตก (๔) เมฆที่คำรามและให้ฝนตก แล้วตรัสว่า บุคคลเปรียบเหมือนเมฆมี ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่คำรามแต่ไม่ให้ฝนตก หมายถึงผู้ชอบพูดแต่ไม่ทำ (๒) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่ให้ฝนตกแต่ไม่คำราม หมายถึงผู้ชอบทำแต่ไม่พูด (๓) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่ไม่คำราม และไม่ให้ฝนตก หมายถึงผู้ไม่พูดและไม่ทำ (๔) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่คำรามและให้ฝนตก หมายถึงผู้ชอบพูดและชอบทำ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๑/๑๕๔)

วลาหกสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนเมฆ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลเปรียบเหมือนเมฆ ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่คำราม แต่ไม่ให้ฝนตก หมายถึงผู้เรียนธรรมคือนวังคสัตถุศาสน์ แต่ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (๒) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่ให้ฝนตกแต่ไม่คำราม หมายถึงผู้ไม่เรียนธรรม แต่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (๓) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่ไม่คำรามและไม่ให้ฝนตก หมายถึงผู้ไม่เรียนธรรมและไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (๔) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่คำรามและให้ฝนตก หมายถึงผู้เรียนธรรมและรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๒/๑๕๕)

วลาหกัสสชาดก : ชาดกว่าด้วยความปลอดภัยเกิดจากม้าวลาหก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาม้าวลาหกโพธิสัตว์ช่วยพวกพ่อค้าสำเภาแตกให้พ้นอันตรายจากพวกนางยักษิณีที่หลอกจักพวกมนุษย์สำเภาแตกไปขึ้นเกาะนั้นกินเป็นอาหาร โดยพวกมันจะแปลงกายเป็นมนุษย์ผู้หญิงหลอกเป็นสามีก่อน ต่อเมื่อมีมนุษย์พวกใหม่สำเภาแตกไปขึ้นเกาะ พวกนางจักนำมนุษย์พวกเก่าไปขังคุกไว้แล้วนำมาปรุงอาหารจนหมดสิ้น พ่อค้าสำเภาที่ฉลาดสังเกตเห็นอาการนั้น กลางคืนจึงพาบริวารของตน ๒๕๐ คนหนีไป ม้าวลาหก

SAMPLE

โพธิสัตว์ท่องเที่ยวไปบนหลังมหาสมุทรเห็นเข้าจึงช่วยเหลือแล้วนำไปส่งยังบ้านเมืองของตน ส่วนที่ไม่หนี ๒๕๐ คนนั้น ก็ตกเป็นอาหารของนางยักษ์จนหมดสิ้น เรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงอุปมาให้พุทธบริษัทเห็นว่า ผู้ที่ไม่ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าย่อมประสพกับความวิบัติ เหมือนพวกพ่อค้าที่ไม่เชื่อว่ามียักษิณี ส่วนผู้ที่ทำตามคำสอนย่อมประสพความสวัสดี เหมือนพวกที่เชื่อแล้วหนีไปย่อมประสพความสวัสดี (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๙๑/๘๘)

วสภเถรคาถา : ภาษิตของพระวสภเถระ,คาถาของพระวสภเถระ ท่านพระวสภเถระเมื่อจะติเตียนความปรารถนาเลวทราม จึงได้กล่าวว่า บุคคลผู้ลวงโลกย่อมฆ่าตนก่อน ภายหลังจึงฆ่าผู้อื่น บุคคลผู้ลวงโลกนั้นย่อมฆ่าตนได้ง่าย เหมือนพรานนกหาอุบายฆ่านกด้วยนกต่อ ท่านสุชัมบดี บุคคลผู้มีวรรณะภายนอกไม่ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะพราหมณ์ต้องมีวรรณะภายใน ผู้ใดมีกรรมชั่ว ผู้นั้นแลเป็นคนชั้นต่ำ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๓๙/๓๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีวรรณะภายนอก หมายถึงวรรณะ คือ คุณสมบัติมีศีลเป็นต้น (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๔๐/๔๐๒)

วสภอุบาสก : เป็นอุบาสกผู้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระมีปรากฏในปทุมุตตรพุทธวงศ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อุคครินทอุบาสกและวสภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก อินทวรีอุบาสิกาและคัณฑีอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา...(ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๕/๖๓๘)

วสภะ, ภูเขา : ชื่อของภูเขา อันเป็นที่ตั้งของอาศรมของพระรโหสัญญิกเถระ ในอดีตชาติที่ท่านเกิดเป็นพราหมณ์ อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีปรากฏในรโหสัญญิกเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่าวสภะ เขาได้สร้างอาศรมไว้สำหรับข้าพเจ้าที่เชิงภูเขานั้น... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๔/๒๙๗)

วสลสูตร : พระสูตรว่าด้วยลักษณะคนเลว พราหมณ์ผู้กำลังประกอบพิธีบูชายัญอยู่ ได้ด่าพระผู้มีพระภาคที่เสด็จผ่านไปในพิธีนั้นว่า “คนหัวโล้น คนเลว” เหตุที่ พราหมณ์ด่าเช่นนั้นเพราะมีความเชื่อว่าการเห็นสมณะหรือคนมีศีรษะโล้นในขณะประกอบพิธีมงคลนั้นถือว่าไม่เป็นมงคลทำให้เสียฤกษ์ พระองค์ตรัสตอบถึงลักษณะของคนเลวแก่พราหมณ์นั้นว่า คนมักโกรธ ผูกอาฆาต ลบหลู่คุณคน เห็นผิด ชอบเบียดเบียนสัตว์ ไม่มีความเอ็นดูเพื่อนมนุษย์ ฆ่าสัตว์ เที่ยวปล้นสะดม ลักขโมยทรัพย์ของผู้อื่นเป็นต้น ถือว่าเป็นคนเลว แล้วตรัสสรุปว่า คนจะชื่อว่า เป็นคนเลวหรือคนดีเพราะชาติกำเนิดก็หามิได้ จะชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หามิได้ แต่ชื่อว่าเป็นคนเลวหรือคนดี ก็

SAMPLE

เพราะกรรม ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๕/๕๒๘,ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๑๑๖/๑๘๐)

วสวัตดี : ชื่อของจอมเทพของหมู่เทพในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี มีปรากฏในเกวัฏฏสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...แต่พวกเทพชั้นยามา ฯลฯ เทพบุตรชื่อสุยาม ฯลฯ พวกเทพชั้นดุสิต ฯลฯ เทพบุตรชื่อสันดุสิต ฯลฯ พวกเทพชั้นนิมมานรดี ฯลฯ เทพบุตรชื่อสุนิมมิต ฯลฯ พวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ เทพบุตรชื่อวสวัตดีซึ่งยิ่งใหญ่และสำคัญกว่าพวกเราคงจะทราบ'...(ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙๑/๒๑๗,๙/๔๙๒/๒๑๗)

วสวัตดีเทวราช, ชื่อ, วสวัตตีเทพบุตร : วสวัตตีเทพบุตรเป็นจอมเทพของหมู่เทพในสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี มีปรากฏกัณฐกวิมาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พวกนางแต่งองค์ด้วยเครื่องประดับทั้งมวลประดับด้วยพวงดอกไม้ต่าง ๆ บำเรอท่านผู้มีฤทธิ์มากให้รื่นรมย์ท่านรื่นเริงบันเทิงใจ ดังท้าววสวัตดีเทวราช... (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๗๙/๑๔๗), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในจันทนสูตร (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๔๒/๓๖๙)

วสสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้จิตตกอยู่ในอำนาจ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทำจิตไว้ในอำนาจ และไม่เป็นไปตามอำนาจของจิต เพราะประกอบด้วยธรรม ๗ คือ (๑) ฉลาดในสมาธิ (๒) ฉลาดในการเข้าสมาธิ (คือฉลาดเลือกอาหารและฤดูที่เหมาะแก่การเจริญสมาธิ) (๓) ฉลาดในการให้สมาธิตั้งอยู่ได้ (๔) ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๕) ฉลาดในความพร้อมแห่งสมาธิ (๖) ฉลาดในอารมณ์แห่งสมาธิ (๗) ฉลาดในอภินิหารแห่งสมาธิ (คือฉลาดในการเจริญสมาธิในขั้นปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ตามลำดับ จนเกิดความชำนาญแล้วเข้าสมาธิขั้นสูงขึ้นไป (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๖๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในอารมณ์แห่งสมาธิ หมายถึงฉลาดในการเว้นธรรมที่ไม่เป็นอุปการะแก่สมาธิแล้วเลือกเจริญแต่ธรรมที่เป็นสัปปายะและเป็นอุปการะโดยรู้ว่า นี้เป็นอารมณ์ที่เป็นเครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนด นี้คืออารมณ์ที่เป็นไตรลักษณ์ (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี)๓/๒๔/๑๐๙)

วสสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้จิตตกอยู่ในอำนาจ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระสารีบุตรทำจิตไว้ในอำนาจ และไม่เป็นไปตามอำนาจของจิต เพราะประกอบด้วยธรรม ๗ เหมือนในปฐมวสสูตร (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๑/๖๑)

วสี : ความชำนาญ ได้แก่ วสี ๕ คือ ความชำนาญแคล่วคล่องในฌาน ๕ ประการ วสี ๕ คือ ๑. อาวัชชนวสี ความชำนาญในการนึกถึงปฐมฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา ๒. สมาปัชชนวสี ความชำนาญในการเข้าฌาน คือ ให้ฌานจิตเกิดได้ ณ สถานที่ และขณะตามที่ปรารถนา ๓. อธิษฐานวสี ความชำนาญในการให้ฌานจิตเกิด

SAMPLE

ดับสืบต่อนานมากน้อย ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารถนา ๔. วุฏฐานวสี ความชำนาญในการออกจากฌานได้ ณ สถานที่ และขณะตามที่ปรารถนา ๕. ปัจจเวกขณวสี ความชำนาญในการนึกถึงองค์ฌานแต่ละองค์ได้ ณ สถานที่และ ขณะ ตามที่ปรารถนา ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้กล่าวชอบ พึงกล่าวชมภิกษุรูปใดว่า ‘เป็นผู้ถึงวสี (ความชำนาญ) ถึงบารมี(ความสำเร็จ)ในอริยศีล เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยสมาธิ เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยปัญญา เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยวิมุตติ’...(ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๖/๑๑๔)

วสุนธรา, แผ่นดิน : เป็นชื่อของแผ่นดิน มีปรากฏในจัมเปยยชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ขอเดชะพระมหาราช ถึงท้องฟ้าจะพึงถล่มทะลาย น้ำทะเลจะพึงเหือดแห้ง แผ่นดินซึ่งมีนามว่าภูตธาราและวสุนธราจะพึงม้วนเข้า และภูเขาสิเนรุศิลาล้วนจะพึงถอนขึ้นทั้งรากก็ดี ถึงอย่างนั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็จะไม่พึงพูดเท็จ...(ขุ.ชา.วีสติ. (ไทย) ๒๗/๒๕๖/๕๑๕)

วสุปราสาท : ชื่อของปราสาทขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เมื่อครั้งยังครองเพศฆราวาส เป็นหนึ่งในบรรดาปราสาท ๓ หลัง คือนันทปราสาท วสุปราสาท และยสุตตรปราสาท มีปรากฏในปทุมุตตรพุทธวงศ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือนันทปราสาท วสุปราสาท และยสุตตรปราสาท...(ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๗/๖๓๒)

วอ : ชื่อของยานชนิดหนึ่ง, เป็นยานมีหลังคารูปเรือน กันแดดและคุ้มฝนได้ คนนั่งนั่งราบ มีคานสำหรับหาม มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระสนมทั้งหลายของท้าวมหาราชนั้นก็ขึ้นสู่ยานเหล่านั้น ตามห้อมล้อมไปทุกทิศ ยานช้าง ยานม้า ยานทิพย์ ปราสาท และวอ บังเกิดแก่ท้าวมหาราชผู้มียศ ท้าวเธอทรงมีเมืองหลายเมืองที่สร้างในอากาศ คือ เมืองอาฏานาฏา เมืองกุสินาฏา เมืองปรกุสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกุสิฏนาฏา...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๖,๑๑/๒๙๑/๒๔๐), มีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๖๓/๔๖๓,๒๘/๑๘๕๒/๔๗๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๙/๓๑๓,๓๒/๗๒/๕๘๙,๓๒/๑๔๓/๕๙๙), ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๒/๑๘๗,๓๓/๗๖/๓๔๖,๓๓/๘๓/๑๓๐

วักกลิ, พระ, ภิกษุ : ชื่อพระภิกษุในสมัยพุทธกาล เป็นผู้ยินดีในรูป องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทำให้เบื่อหน่ายในรูปจนบรรลุพระอรหัตในที่สุด จนได้รับเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา มีปรากฏในวักกลิเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ครั้งนั้น พระชินเจ้าทรงทราบว่า ข้าพเจ้ายินดีในพระรูป จึงได้ตรัสสอนข้าพเจ้าว่า ‘อย่าเลย วักกลิ ทำไม เธอจึงยินดีในรูปที่ชนพาลชอบเล่า (ขุ.อป. (ไทย)

SAMPLE

๓๓/๕๓/๒๔๔,๓๓/๕๘/๒๔๕), และมีปรากฏในทุติยวรรค (องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๘/๒๗)

วักกลิ, มาณพ : ชื่อมาณพคนหนึ่งในสมัยพุทธกาล เป็นผู้ยินดีในรูป องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทำให้เบื่อหน่ายในรูปจนบรรลุพระอรหัตในที่สุด จนได้รับเอตทัคคะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา มีปรากฏในวักกลิเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...มาณพผู้นี้จักมีนามว่าวักกลิ ตามโคตรเป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต เป็นพระสาวกของพระศาสดา'... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๔/๒๔๓)

วักกลิเถรคาถา : ภาษิตของพระวักกลิเถระ,คาถาของพระวักกลิเถระ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามพระวักกลิว่า เธอ เมื่ออยู่ในป่าใหญ่เป็นสถานที่ลำบาก หาปัจจัยได้ยาก ถูกโรคลมรบกวน จักทำอย่างไรละภิกษุ พระวักกลิเถระ ได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์จักแผ่ปีติสุขอันไพบูลย์ไปทั่วร่างกาย ครอบงำแม้ปัจจัยที่เศร้าหมอง อยู่ในป่าใหญ่ จะเจริญสติปัฏฐาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ และโพชฌงค์ ๗ อยู่ในป่าใหญ่ ข้าพระองค์พอได้เห็นเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ผู้ปรารภความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว มีความบากบั่นมั่นคงเป็นนิตย์ มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน มีความเห็นร่วมกัน จึงจักอยู่ในป่าใหญ่ เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้ฝึกพระองค์แล้ว มีพระหฤทัยตั้งมั่น จักเป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนอยู่ในป่าใหญ่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๕๐/๓๙๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เพื่อนพรหมจารี หมายถึงผู้ประพฤติพรหมจรรย์,ผู้ประพฤติธรรมมีเว้นจากเมถุนเป็นต้น

วักกลิเถรวัตถุ : เรื่องพระวักกลิเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระวักกลิเถระว่า ภิกษุผู้มากด้วยความปราโมทย์ เลื่อมใสในพุทธศาสนา พึงบรรลุสันตบท อันเป็นธรรมเข้าไปสงบระงับสังขาร เป็นสุข (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๑/๑๕๑)

วักกลิเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวักกลิเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายภัตตาหารและไตรจีวรแด่พระพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ พร้อมด้วยพระสงฆ์ และได้ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีศรัทธา ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในกาลภายหน้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘/๒๔๑)

วักกลิสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระวักกลิ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ท่านพระวักกลิได้กล่าวกับภิกษุผู้อุปัฏฐากว่า พวกท่านจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า พระวักกลิอาพาธ เป็นไข้หนัก พักอยู่ที่โรงช่างหม้อ ขอพระผู้มีพระภาคโปรด

SAMPLE

อาศัยความอนุเคราะห์เสด็จไปเยี่ยมเธอถึงที่อยู่เถิด ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมกราบทูลอย่างนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ ได้เสด็จเข้าไปเยี่ยมถึงที่อยู่แล้วได้ตรัสถามว่า เธอยังสบายดี ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้น อาการทุเลาปรากฏ อาการกำเริบไม่ปรากฏหรือ เมื่อท่านพระวักกลิกราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่สบาย จะเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนามีแต่กำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย อาการกำเริบปรากฏ อาการทุเลาไม่ปรากฏ เธอไม่รำคาญ ไม่ทุรนทุรายบ้างหรือ

พระวักกลิ : ความจริง ข้าพระองค์รำคาญ ทุรนทุรายมาก

พระผู้มีพระภาค : เธอติเตียนตนเองโดยศีลได้หรือไม่

: ไม่ได้

: เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะรำคาญ ทุรนทุรายไปทำไม

: เพราะข้าพระองค์ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคนานแล้ว แต่ร่างกายของข้าพระองค์ไม่มีกำลังพอที่จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้

: อย่าเลย วักกลิ จะมีประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง

: ไม่เที่ยง

: ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

: เป็นทุกข์

: ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

: ไม่ควรเลย

: เหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก และเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ท่านพระวักกลิได้ให้อุปัฏฐากอุ้มท่านขึ้นเตียงแล้วหามไปยังวิหารกาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ

ในคืนนั้น พระผู้มีพระภาคสั่งให้ภิกษุไปบอกพระวักกลิว่า เมื่อคืนนี้ เทวดาองค์หนึ่งได้กราบทูลพระองค์ว่า พระวักกลิคิดเพื่อหลุดพ้น อีกองค์กราบทูลว่า พระวักกลินั้นหลุดพ้นดีแล้ว จิตหลุดพ้นได้แน่ ทั้งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับตัวท่านว่า อย่ากลัวเลย วักกลิ ความตายอันไม่ต่ำช้าจักมีแก่เธอ การตายของเธอจะไม่เลวทราม ท่านพระ

SAMPLE

วักกลิหลังจากฟังแล้วจึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น พวกท่านจงกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์ไม่เคลือบแคลงขันธ์ ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ความพอใจ ความกำหนัด หรือความรักใครในสิ่งนั้นไม่มีแก่ข้าพระองค์ หลังจากภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้วจากไปไม่นาน ท่านพระวักกลิก็ได้นำศัสตรามาฆ่าตัวตาย

เมื่อภิกษุเหล่านั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วได้กราบทูลตามนั้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปยังวิหารกาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิพร้อมด้วยภิกษุจำนวนมากได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระวักกลินอนคอบิดอยู่บนเตียง และครั้งนั้น ก็ได้ปรากฏกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปตามทิศต่างๆ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กลุ่มควันกลุ่มหมอกที่ลอยไปตามทิศต่าง ๆ นั่นคือมาร กำลังค้นหาวิญญาณของวักกลิด้วยคิดว่า วิญญาณของวักกลิกุลบุตรสถิตอยู่ที่ไหน ซึ่งความจริง พระวักกลิไม่มีวิญญาณสถิตอยู่ ปรินิพพานแล้ว (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗)

วักกะ : วักกะ โบราณแปลว่า ม้าม และแปลคำว่า ปิหกะ ว่า “ไต” แต่ในที่นี้ แปล วักกะ ว่า “ไต” และแปล ปิหกะ ว่า “ม้าม” อธิบายว่า ไต ได้แก่ ก้อนเนื้อ ๒ ก้อน มีขั้วเดียวกัน รูปร่างคล้ายลูกสะบ้าของเด็ก ๆ หรือคล้ายผลมะม่วง ๒ ผลที่ติดอยู่ในขั้วเดียวกัน มีเอ็นใหญ่รึงรัดจากลำคอลงไปถึงหัวใจแล้วแยกออก ห้อยอยู่ทั้ง ๒ ข้าง (ขุ.ขุ.อ. ๔๓-๔๔); พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้บทนิยามของ “ไต” ไว้ว่า “อวัยวะคู่หนึ่งของคนและสัตว์ อยู่ในช่องท้องใกล้กระดูกสันหลัง ทำหน้าที่ขับของเสียออกมากับน้ำปัสสาวะ” Buddhadatta Mahathera, A. Concise Pali-English Dictionary; Rhys Davids. T.W. Pali-English Dictionary, ให้ความหมายของคำว่า “วักกะ” ตรงกันว่า “ไต” (Kidney) มีปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๑๐/๑๐๖)

วัคคุมุทา,แม่น้ำ : ชื่อของแม่น้ำแห่งหนึ่ง เขตกรุงเวสาลี ในปาราชิกกัณฑ์ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...มิคลัณฑิกะรับจ้างเอาบาตรและจีวรจึงฆ่าภิกษุมากมาย ถือดาบเปื้อนเลือดเดินไปถึงแม่น้ำวัคคุมุทา เมื่อตาเถนมิลัณฑิกะกำลังล้างดาบเปื้อนเลือดอยู่ ได้มีความกังวลใจ เดือดร้อนใจว่า ไม่ใช่ลาภของเราหนอ เราไม่มีลาภหนอ เราได้ชั่วแล้วหนอ...(วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๖๒/๑๓๕), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๓/๑๗๗,๑/๑๙๔/๑๗๘,๑/๑๙๔/๑๗๙, ในปาจิตตียกณฑ์ (วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๗/๒๕๒), ในสังคีตินิทาน(วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๓๙/๓๘๐), ในนกัตถปัญญัตวาร (วิ.ป. (ไทย) ๘/๖/๘,๘/๖๑/๕๐,๘/๑๙๑/๑๗๘), และในยโสชสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วพากันลุกจากที่นั่ง ถวายอภิวาทแล้วทำประทักษิณ เก็บเสนาสนะ ถือบาตรและจีวรเที่ยวจาริกไปทางแคว้นวัช

SAMPLE

ชี เที่ยวจาริกไปโดยลำดับจนถึงแคว้นวัชชีแล้วไปที่แม่น้ำวัคคุมุทา สร้างกุฎีมุงด้วยใบไม้ เข้าอยู่จำพรรษาใกล้ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา ...(ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๒๑๕)

วัคคุมุทาตีริยภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุอยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุผู้อยู่ริมฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทา พูดอวดอุตริมนุสสธรรมที่ไม่มีในตนของกันและกันแก่คฤหัสถ์เพื่อปากท้อง จึงตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุเหล่านั้นว่า การกลืนกินก้อนเหล็กแดงที่ร้อนดุจเปลวเพลิง ยังดีกว่าการที่ภิกษุผู้ทุศีล ไม่สำรวม บริโภคอาหารที่ชาวบ้านเขาถวาย (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐๘/๑๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า ข้อความนี้หมายถึงการที่บุคคลกลืนกินก้อนเหล็กแดงที่ร้อนดุจเปลวเพลิงนั้นส่งผลให้ได้รับทุกขเวทนา ถึงตาย เพียงชาตินี้เท่านั้น แต่การที่ภิกษุผู้ทุศีลบริโภคข้าวที่ชาวบ้านถวายด้วยศรัทธานั้น ทำให้ตกนรก หลายร้อยชาติ ดังนั้น การกลืนกินก้อนเหล็กแดงที่ร้อนนั้นจึงดีกว่าการที่ภิกษุผู้ทุศีลบริโภคข้าวชาวบ้าน (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๑๑๒)

วังคชนบท : ชื่อของชนบทแห่งหนึ่ง ในเมืองสาวัตถี ซึ่งเป็นภูมิลำเนาเดิมของพระวังคีสเถระ มีปรากฏในวังคีสเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...เพราะข้าพเจ้าเกิดที่วังคชนบทและเป็นใหญ่ในถ้อยคำ ข้าพเจ้าจึงได้ชื่อว่าวังคีสะ เพราะฉะนั้น ถึงแม้ชื่อของข้าพเจ้าจะเป็นเลิศ ก็เป็นชื่อสมมติตามโลก... (ขุ.อป. ๓๓/๑๒๒/๓๐๖)

วังคันตปุตตอุปเสนเถรคาถา :ภาษิตของพระวังคันตปุตตอุปเสนเถระ,คาถาของพระวังคันตปุตตอุปเสนเถระ ท่านพระวังคันตปุตตอุปเสนเถระ กล่าวคำเป็นต้นว่า ภิกษุพึงอยู่เสนาสนะอันสงัด ปราศจากเสียงอื้ออึงที่สัตว์ร้ายอาศัยอยู่ เพราะการหลีกเร้นเป็นเหตุ พึงเก็บผ้าจากกองขยะ จากป่าช้า และตรอกน้อยตรอกใหญ่นั้น ทำเป็นผ้านุ่ง ผ้าห่ม แล้วใช้จีวรที่เศร้าหมอง ภิกษุพึงคุ้มครองทวาร สำรวมระวังทำใจให้เคารพเอื้อเฟื้อแล้ว เที่ยวบิณฑบาตตามลำดับสกุล ตามลำดับตรอก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๗๗/๔๓๙)

วังคันตพราหมณ์ : ชื่อของบิดาในอดีตชาติของพระจุนทเถระ มีปรากฏในจุนทเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... เขาจักบังเกิดในกำเนิด(มนุษย์)เป็นพราหมณ์มีการศึกษามีปัญญาเป็นบุตรสุดที่รักของวังคันตพราหมณ์กับนางสารีพราหมณี... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๖/๑๘๖)

วังคีสเถรคาถา : ภาษิตของพระวังคีสเถระ,คาถาของพระวังคีสเถระ ท่านพระวังคีสเถระบวชแล้วใหม่ ๆ ได้เห็นหญิงหลายคน ล้วนแต่งตัวงดงาม พากันไปวิหาร ก็เกิดความกำหนัดยินดี เมื่อจะบรรเทาความกำหนัดยินดีนั้นได้กล่าวคำเป็นต้นว่า ความตรึกกับความคะนองอย่างเลวทรามเหล่านี้ ย่อมเข้าครอบงำเราผู้ออกบวชเป็นบรรพชิต บุตรของคนสูงศักดิ์ได้ศึกษาวิชายิงธนูคราวละมากๆ มาอย่างเชี่ยวชาญ ยิงลูกธนูไปรอบๆ ตัวโดยไม่

SAMPLE

ผิดพลาด ถึงแม้หญิงจะมามากยิ่งไปกว่าหญิงเหล่านี้ ก็จะเบียดเบียนเราไม่ได้แน่นอน เพราะเราได้เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมเสียแล้วด้วยว่า เราได้สดับทางเป็นที่ให้ถึงนิพพานนี้ เบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ดวงอาทิตย์ ใจของเรายินดีแล้วในทางนั้นแน่นอน ฯลฯ ผู้ใดละความยินดี ยินร้าย และความตรึกเกี่ยวกับบ้านเรือนได้ทั้งหมด หมดตัณหา ไม่มีกิเลสไม่พึงก่อตัณหาดุจป่าในที่ไหน ๆ ผู้นั้นชื่อว่าเป็นภิกษุ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๑๘/๕๓๘)

วังคีสเถรวัตถุ : เรื่องพระวังคีสเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดรู้การจุติและการอุบัติ ของสัตว์ทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เราเรียกผู้นั้น ซึ่งเป็นผู้ไม่ติดข้องไปดีแล้ว และตรัสรู้แล้วว่า พราหมณ์ ผู้ใดมีคติที่เทวดาคนธรรพ์ และมนุษย์ ก็รู้ไม่ได้ เราเรียกผู้นั้นซึ่งเป็นอรหันตขีณาสพว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑๙/๑๖๗)

วังคีสเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวังคีสเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้ถวายทานและผ้าครอง แล้วได้ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้กล่าวสดุดีเกียรติคุณของพระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในภพน้อยภพใหญ่เป็นอันมาก ในชาติ สุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๖/๓๐๒)

วังคีสสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระวังคีสะ สมัยที่ท่านพระวังคีสะอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พึ่งได้บรรลุอรหัต ขณะเสวยวิมุตติสุขได้กล่าวว่า คราก่อน เรามัวเมากาพย์กลอน ครั้นได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเกิดศรัทธา ได้ฟังพระธรรมเกี่ยวกับเรื่องขันธ์ อายตนะ ธาตุ ที่พระองค์ทรงแสดงจึงบวช พระมุนีได้ตรัสรู้พระโพธิญาณ เพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก การที่เรามาในสำนักของพระองค์นี้ช่างดีนัก เราได้บรรลุวิชชา ๓ โดยลำดับ ได้ทำตามคำสอนของพระองค์ รู้ขันธสันดานที่เราเคยอยู่ในกาลก่อน ทิพพจักขุญาณของเราหมดจดแล้ว เราเป็นผู้สำเร็จวิชชา ๓ บรรลุอิทธิวิธิญาณ ฉลาดในเจโตปริยญาณ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๐/๓๒๑)

วังคีสสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพุทธพจน์ตรัสแก้ความสงสัยของพระวังคีสะ คือท่านพระวังคีสเถระผู้เคยมีชื่อเสียงด้านการทำนายคติของมนุษย์ผู้ตายไป สามารถทำนายได้ว่า ใครไปเกิดในภพใดภูมิใด แต่เมื่อได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถูกพระองค์ถามถึงคติหรือภูมิของพระขีณาสพ ก็ตอบไม่ได้ จึงยอมเข้ามาบวชในพระธรรมวินัยนี้ เพื่อจะเรียนวิธีทำนายคติพระขีณาสพ โดยมีพระนิโครธกัปปเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ ต่อมาพระอุปัชฌาย์ปรินิพพานจึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงการปรินิพพานของพระอุปัชฌาย์

SAMPLE

พระองค์ตรัสแก้ความสงสัยของท่านว่า นิโครธกัปปะปรินิพพานแล้วดับตัณหาได้แล้ว (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๔๕/๕๘๐,ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๓๔๖-๓๖๑/๑๖๒-๑๗๐)

วังคีสะ, พระ, ภิกษุ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรพราหมณ์ในพระนครสาวัตถี ได้ศึกษาไตรเพท จนมีความชำนาญเป็นที่พอใจของอาจารย์ จึงได้เรียนมนตร์พิเศษชื่อฉวสีสมนตร์ สำหรับพิสูจน์ศีรษะซากศพ เอานิ้วเคาะหัวศพก็ทราบว่าผู้นั้นตายแล้วไปเกิดเป็นอะไรที่ไหน ท่านมีความชำนาญในมนตร์นี้มาก ต่อมาได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้แสดงความสามารถของตน แต่เมื่อเคาะศีรษะของผู้ปรินิพพานแล้วไม่สามารถบอกคติได้ ด้วยความอยากเรียนมนตร์เพิ่มอีก จึงขอบวชในพระพุทธศาสนา ไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหัต ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางมีปฏิภาณ ดังคำในนิกขันตสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระวังคีสะยังเป็นภิกษุใหม่บวชได้ไม่นานถูกใช้ให้เฝ้าวิหาร หรือดังคำว่า วังคีสะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้มีปฏิภาณ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๙/๓๐๓,๑๕/๒๑๑/๓๐๖,๑๕/๒๑๙/๓๒๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๑๒/๒๘)

วังคีสะ, พราหมณ์ : พราหมณ์หนุ่ม ชาววังคชนบท ศึกษาไตรเพท จนเป็นที่พอใจของอาจารย์ ก่อนที่จะพบพระสารีบุตร และบวชในที่สุด ดังคำในวังคีสเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงประวัติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเกิดที่วังคชนบทและเป็นใหญ่ในถ้อยคำ ข้าพเจ้าจึงได้ชื่อว่าวังคีสะเพราะฉะนั้น ถึงแม้ชื่อของข้าพเจ้าจะเป็นเลิศก็เป็นชื่อสมมติตามโลก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๗/๓๐๕,๓๓/๑๒๙/๓๐๗)

วังคีสะ,พราหมณ์ : 1.ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ชาวเมืองหงสวดี พบพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระและได้บำเพ็ญทานแก่พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ ดังคำว่า ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ชาวกรุงหงสวดี ประชาชนสมมติว่าเป็นผู้ประเสริฐรู้แจ้งพระเวททุกคัมภีร์ มีนามว่าวังคีสะ มีวาทะที่เป็นประโยชน์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๕/๓๐๔)

วังสะ, แคว้น : ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่แห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่ในเขตมัชฌิมชนบท ทางทิศใต้ของแคว้นโกศล ทางทิศตะวันตกของแคว้นกาสี และทางทิศเหนือของแคว้นอวันตี นครหลวงชื่อ*โกสัมพี* อยู่บนฝั่งใต้ของแม่น้ำยมุนา ในสมัยพุทธกาลวังสะเป็นแคว้นที่รุ่งเรืองและมีอำนาจมากแคว้นหนึ่ง มีราชาปกครองพระนามว่าพระเจ้าอุเทน ดังคำในชนวสภสูตร ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ตำหนักอิฐ ในนาทิกคาม ได้ทรงพยากรณ์เหล่าชนผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัย(อุบาสกอุบาสิกา) ที่ล่วงลับดับชีพไปแล้วในแคว้นรอบๆ คือ แคว้นกาสี แคว้นโกศล แคว้นวัชชี แคว้นมัลละ แคว้นเจตี แคว้นวังสะ แคว้นกุรุ แคว้นปัญจาละ แคว้นมัจฉะ และแคว้นสุรเสนะ ในเรื่องการอุบัติ หรือดังคำว่า พระราชาพระองค์ใดพึงครองราชย์ เป็นอิสราธิบดี(เป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือกว่าผู้อื่น)แห่งชนบทใหญ่ ๑๖ แคว้นที่สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการเหล่านี้คือ

SAMPLE

อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะสุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระกัมโพชะ การครองราชย์ของพระราชาพระองค์นั้นยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ มีปรากฏในอุโปสถสูตรและวิตถตุโปสถสูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๓/๒๐๕,๑๐/๒๗๔/๒๐๕,๑๐/๒๗๕/๒๐๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๗,๒๓/๔๓/๓๑๐,๒๓/๔๕/๓๑๕)

วัจกุฏี : ส้วม, ที่ถ่ายอุจจาระสำหรับภิกษุสามเณร ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ท่านราหุลหาที่นอนไม่ได้จึงไปนอนในวัจกุฏี ครั้นเวลาใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคทรงตื่นบรรทมเสด็จไปวัจกุฏี ครั้นถึงแล้วจึงทรงพระกาสะแม้ท่านราหุลก็กระแอมรับ,ในอุปัชฌายวัตตกถา กล่าวไว้ว่า ถ้าบริเวณ ชุ้ม โรงฉัน โรงไฟ วัจกุฏีรก พึงปัดกวาด,ในมหาวรรคสอนวิธีปฏิบัติไว้ว่า ผู้ใดเห็นหม้อน้ำดื่ม หม้อน้ำใช้ หรือหม้อน้ำในวัจกุฏีว่างเปล่าก็ตักน้ำตั้งไว้,ในขุททกวัตถุกล่าวไว้ว่าภิกษุทั้งหลายถ่ายอุจจาระในที่แจ้งต้องลำบากเพราะความร้อนบ้าง เพราะความหนาวบ้าง ฯลฯ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตวัจกุฏี (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐/๒๓๘,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๕, ๔/๖๗/๙๑, ๔/๗๘/๑๑๐, ๔/๗๙/๑๑๕,วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๖/๒๕๙,วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๙๑/๗๖)

วัจฉโคตตเถรคาถา : ภาษิตของพระวัจฉโคตตเถระ,คาถาของพระวัจฉโคตตเถระ ท่านพระวัจฉโคตตเถระกล่าวไว้ว่า เราซึ่งได้วิชชา ๓ มักเพ่งถึงนิพพานอันเป็นธรรมประณีต ฉลาดในอุบายสำหรับสงบใจ ได้บรรลุประโยชน์ตน ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๒/๓๔๔)

วัจฉโคตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยวัจฉโคตรปริพาชก วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ท่านพระโคดม โลกเที่ยงหรือ หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราไม่พยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ จึงทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก เมื่อถูกถามจึงตอบปัญหาเหล่านี้ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระสมณโคดม เมื่อถูกถามจึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ฉะนั้น พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเมื่อถูกถามจึงตอบปัญหาเหล่านี้ ส่วนตถาคตไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ ไม่พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือไม่พิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ฉะนั้น ตถาคตเมื่อถูกถามจึงไม่พยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ จากนั้น วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ แล้วถามปัญหานั้นกับท่านพระมหาโมคคัลลานะ ซึ่งท่านก็

SAMPLE

ได้ตอบโดยนัยแห่งพระผู้มีพระภาค วัจฉโคตรปริพาชกชื่นชมยินดีภาษิตว่าน่าอัศจรรย์จริง ที่อรรถกับอรรถพยัญชนะกับพยัญชนะของพระศาสดากับพระสาวกเทียบเคียงกันได้ เหมือนกันไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๗/๔๘๘)

วัจฉโคตตสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อว่าวัจฉโคตร วัจฉโคตรปริพาชกเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลว่า ข้าพเจ้าฟังมาว่า พระสมณโคดมตรัสว่า ควรให้ทานแก่เรา และสาวกของเราเท่านั้น จึงจะมีผลมาก ไม่ควรให้ทานแก่คนเหล่าอื่น เพราะไม่มีผลมาก คำพูดอย่างนี้ เป็นการกล่าวตู่พระองค์หรือไม่หนอ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การกล่าวเช่นนั้น เป็นการกล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริง เพราะคนห้ามผู้อื่นที่ให้ทานอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้ทำอันตรายแก่วัตถุ ๓ อย่าง คือ (๑) ทำอันตรายแก่บุญของทายก(ผู้ให้) (๒) ทำอันตรายแก่ลาภของปฏิคาหก (ผู้รับ) (๓) ในเบื้องต้น ตัวเขาเองย่อมถูกกำจัดถูกทำลาย แล้วตรัสว่า แต่เรากล่าวว่า แม้แต่การที่บุคคลเทน้ำล้างภาชนะลงที่หมู่สัตว์ซึ่งอาศัยอยู่ที่บ่อน้ำครำหรือที่โสโครก ด้วยตั้งใจว่า หมู่สัตว์ที่อาศัยอยู่ในที่นั้น จงเลี้ยงชีพด้วยน้ำล้างภาชนะ เป็นต้น เรากล่าวกรรมที่มีการเทน้ำล้างภาชนะเป็นต้นเหตุว่าเป็นที่มาแห่งบุญ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงในหมู่มนุษย์ เรากล่าวทานที่ให้แก่ผู้มีศีลว่ามีผลมาก เพราะผู้นั้นละนิวรณ์ ๕ ได้ และประกอบด้วยสีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ และวิมุตติญาณทัสสนขันธ์อันเป็นของพระอเสขะ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๘/๒๒๑)

วัจฉโคตร, ปริพาชก,วัจฉโคตรปริพาชก : ชื่อนักบวชเปลือยกาย เป็นคนไม่มีมารยาท เลียมือ เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งไว้ ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง ไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ ไม่รับอาหารจากปากหม้อ ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ ไม่รับอาหารคร่อมธรณีประตู ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้ ไม่รับอาหารคร่อมสาก ไม่รับอาหารของคน ๒ คนที่กำลังบริโภค ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์ไม่รับอาหารของหญิงผู้กำลังให้บุตรดื่มนม ไม่รับอาหารของหญิงที่คลอเคลียชายไม่รับอาหารที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่รับอาหารในที่เลี้ยงสุนัข ไม่รับอาหารในที่มีแมลงวันไต่ตอมเป็นกลุ่มๆ ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยาดอง ... มีปรากฏในมหาสัจจกสูตรที่ สัจจกะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ท่านนันทะวัจฉโคตร ท่านกิสะ สังกิจจโคตร ท่านมักขลิ โคสาล ก็ท่านเหล่านี้เป็นอเจลก(ประพฤติเปลือยกาย),ในจูฬวัจฉโคตตสูตรกล่าวไว้ว่า ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรอาศัยอยู่ในอารามของปริพาชกชื่อเอกบุณฑริก,ในมหาวัจฉโคตตสูตร กล่าวไว้ว่าปริพาชกผู้นี้ออกบวช ดังคำว่า วัจฉโคตรปริพาชกได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ภายหลังท่านพระวัจฉโคตรได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งบรรดา

พระอรหันต์ทั้งหลาย,ในรูปอัญญาณสูตร กล่าวไว้ว่าเขาได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคในเรื่องความไม่รู้รูปเป็นต้น มีปรากฏในวัจฉโคตตสังยุต (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๖๕/๔๐๒, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๕/๒๑๕,๑๓/๑๙๓/๒๒๘,สี.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๗/๓๗๕,๑๗/๖๐๘/๓๗๖,๑๗/๖๐๙/๓๗๖,๑๗/๖๑๐/๓๗๗)

วัจฉดาบส : ชื่อดาบสคนหนึ่ง ที่เป็นชู้กับกินนรี ดังคำในมโหสธชาดก ที่นกแขกเต้าบัณฑิตยกอุทาหรณ์อย่างอื่นมากล่าวอีกว่า มีกินนรีชื่อรัตนวดี แม้เธอก็ได้ร่วมรักกับวัจฉดาบส มนุษย์ได้ร่วมรักกับนางเนื้อก็มี ในความใคร่ มนุษย์หรือสัตว์ไม่มีต่างกัน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๖๒๕/๒๗๙)

วัจฉนขชาดก : พระสูตรว่าด้วยวัจฉนขดาบส ดาบสโพธิสัตว์ถูกเพื่อนเศรษฐีชาวเมืองพาราณสีชักชวนให้สึกออกมาบริโภคกาม และยินดีที่จะแบ่งทรัพย์สมบัติที่มีอยู่มากมายนี้ให้ แต่ท่านกลับกล่าวโทษของกามและโทษของการครองเรือนให้เพื่อนฟังว่า คนที่ไม่มีความมานะพยายามก็อยู่ครองเรือนไม่ได้ คนไม่พูดมุสาก็อยู่ครองเรือนไม่ได้ คนปล่อยวางอาชญาคือไม่ลงโทษคนอื่นก็อยู่ครองเรือนไม่ได้ เมื่อเช่นนี้ใครเล่าจะครองเรือน ที่ให้เกิดความยินดีได้แสนยากที่บอกพร่องได้ง่าย เมื่อกล่าวจบก็อำลาเพื่อนกลับเข้าไปอยู่ในป่าตามเดิม บ้านเรือนที่ปกครองไม่ดี มีแต่นำความทุกข์มาให้ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๖๙/๑๑๐)

วัจฉนขะ,ดาบส : ชื่อดาบสคนหนึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ ชาวเมืองพาราณสี เกิดในตระกูลพรรหมณ์เจริญวัยแล้ว เกิดบวชเป็นดาบสอยู่ป่าหิมพานต์ ภายหลังเศรษฐีชาวเมืองพาราณสีมาบำรุง แล้วเกิดเป็นสหายกัน จึงมองเห็นว่า การบวชเป็นทุกข์ อยากให้สึกออกมาแล้วแบ่งสมบัติให้กึ่งหนึ่ง ดังคำในวัจฉนขชาดกที่เศรษฐีกรุงพาราณสีชวนวัจฉนขดาบสโพธิสัตว์บริโภคกามว่าพระคุณเจ้าวัจฉนขะเรือนทั้งหลายที่มีเงินทองบริบูรณ์ มีโภชนาหารมากมาย เป็นเรือนที่มีความสุข ซึ่งพระคุณเจ้าไม่ต้องขวนขวายก็ฉัน ดื่ม และนอนได้เลย (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๖๙/๑๑๐)

วัจฉปาลเถรคาถา : ภาษิตของพระวัจฉปาลเถระ,คาถาของพระวัจฉปาลเถระ ท่านพระวัจฉปาลเถระกล่าวว่า พระโยคาวจรมีปกติเห็นเนื้อความทั้งสุขุมและละเอียดยิ่งนัก มีปัญญาฉลาดเฉียบแหลม ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนอยู่เสมอ ปฏิบัติตามศีลของพระพุทธเจ้าเป็นอาจิณ พึงบรรลุนิพพานได้โดยไม่ยาก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๑/๓๒๙)

วัจฉะ : ชื่อย่อ หมายถึงวัจฉโคตตปริพาชก ดังคำในกถาวัตถุ ที่กล่าวไว้ว่า วัจฉโคตรปริพาชกได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม คฤหัสถ์บางคนผู้ยังละคิหิสังโยชน์ไม่ได้ หลังจากตายแล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ มีอยู่หรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

SAMPLE

วัจฉะ คฤหัสถ์ผู้ยังละคิหิสังโยชน์ยังไม่ได้ หลังจากตายแล้ว ย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ไม่มีเลย (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๐๘/๗๕๘)

วัชชีปุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุวัชชีบุตร ภิกษุวัชชีบุตรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี แล้วกราบทูลว่า สิกขาบท ๑๕๐ ถ้วน(สมัยนั้น มีสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้มีเพียง ๑๕๐ ข้อ) ที่ต้องยกแสดงเป็นข้อ ๆ ทุกกึ่งเดือน ข้าพระองค์ไม่สามารถศึกษาในสิกขาบทนี้ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เธอจะสมาทานศึกษาในสิกขา ๓ ได้ไหม เมื่อภิกษุกราบทูลว่า ได้ พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เธอจงศึกษาในสิกขา ๓ เมื่อเธอศึกษาไตรสิกขา ก็จะทำให้ละราคะ โทสะ โมหะ ได้ เพราะละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้ว ก็จะไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ไม่ประพฤติสิ่งที่เลวทรามอีก ต่อมา ภิกษุรูปนั้น ก็ได้ประพฤติปฏิบัติตามที่ทรงสอน ก็ได้รับผลอย่างนั้นจริง (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๐)

วัชชสูตร : พระสูตรว่าด้วยโทษ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า โทษ ๒ อย่าง คือ (๑) โทษที่ให้ผลในภพนี้ คือบางคนเห็นพระราชารับสั่งให้จับโจรผู้มักประพฤติชั่วแล้วให้ลง โทษทัณฑ์นานาชนิด เช่น เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยไม้ตะบองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งหูและจมูกบ้าง เขาคิดว่า ถ้าเราพึงทำกรรมชั่วเช่นนั้น พระราชาพึงรับสั่งให้จับเราแล้วลงโทษทัณฑ์นานาชนิด เขากลัวโทษที่ให้ผลในภพนี้ ไม่เที่ยวแย่งชิงสิ่งของคนอื่น (๒) โทษที่ให้ผลในภพหน้า คือ บางคนเห็นประจักษ์ดังนี้ว่า ผลของกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต เป็นผลที่เลวทราม เป็นทุกข์ ซึ่งบุคคลจะต้องได้รับในภพหน้าแน่นอน ก็ถ้าเราพึงประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ความชั่วบางอย่างนั้น พึงเป็นเหตุให้เราหลังจากตายแล้ว ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เขากลัวโทษที่ให้ผลในภพหน้า จึงละกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต บำเพ็ญกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต บริหารตนให้บริสุทธิ์ เหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราจักกลัวโทษที่ให้ผลในภพนี้และภพหน้า จักเป็นคนขลาดต่อโทษ มีปกติเห็นโทษโดยความเป็นของน่ากลัว บุคคลที่ขลาดต่อโทษ มีปกติเห็นโทษโดยความเป็นของน่ากลัว พึงหวังเหตุแห่งความหลุดพ้นจากโทษ (หมายถึง มรรค ๔ ผล ๔) ทั้งมวลได้ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑/๕๗)

วัชชสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่มีโทษและที่ไม่มีโทษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่มีโทษและธรรมที่ไม่มีโทษแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า *ธรรมที่มีโทษ* คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ *ธรรมที่ไม่มีโทษ* คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๔/๓๓๔)

SAMPLE

วัชชิตเถรคาถา :ภาษิตของพระวัชชิตเถระ ,คาถาของพระวัชชิตเถระ ท่านพระวัชชิตเถระระลึกชาติก่อนของตนได้ จึงได้กล่าวว่า เราเป็นปุถุชนมืดมนอยู่ เมื่อไม่เห็นอริยสัจ จึงได้ท่องเที่ยววนเวียนไปมาในคติทั้งหลายตลอดกาลนาน เรานั้นไม่ประมาทแล้ว กำจัดกรรมกิเลสที่ได้ชื่อว่าสงสารได้แล้ว เราตัดคติทั้งปวงขาดแล้ว บัดนี้ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๑๕/๓๗๑)

วัชชิยมาหิตคหบดี :คหบดีชื่อว่าวิชชิยมาหิตะ เป็นชาวกรุงจำปา เคยไปเข้าสนทนากับพวกอัญเดียรถีย์จนทำให้พวกอัญเดียรถีย์คอตก ซบเซา สามารถข่มพวกอัญเดียรถีย์ได้ จนพระผู้มีพระภาคตรัสชม ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ริมฝั่งสระคัคคราโบกขรณีเขตกรุงจำปา ครั้งนั้นวัชชิยมาหิตคหบดีออกจากกรุงจำปาแต่ยังวัน เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาค แต่ยังไม่ใช่เวลา วัชชิยมาหิตคหบดีเข้าไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกสมัยนั้นแล พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกกำลังร่วมประชุมกัน ส่งเสียงเอ็ดอึง นั่งสนทนากันถึงติรัจฉานกถา มีประการต่างๆ มีปรากฏในวัชชิยมาหิตสูตร ซึ่งในท้ายสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีธุลีคือกิเลสในนัยน์ตาน้อยตลอดกาลนานแม้ภิกษุนั้นก็พึงข่มอัญเดียรถีย์ปริพาชกทั้งหลายได้อย่างแนบเนียน โดยชอบธรรมอย่างนี้เหมือนวัชชิยมาหิตคหบดีข่มได้แล้ว (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๔/๒๒๐)

วัชชิยมาหิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยวัชชิยมาหิตคหบดี วัชชิยมาหิตคหบดีออกจากกรุงจำปาเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาค เห็นว่า ยังไม่ใช่เวลาที่จะเฝ้าพระผู้มีพระภาค และเยี่ยมเยือนภิกษุทั้งหลายผู้อบรมจิต ทางที่ดี เราควรจะเข้าไปยังอารามของอัญเดียรถีย์ปริพาชก แล้วไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว อัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นจึงถามคหบดีนั้นว่า พระสมณโคดมทรงติเตียนตบะทั้งหมดกล่าวโทษผู้มีตบะ เลี้ยงชีพเศร้าหมอง(หมายถึงประกอบทุกกรกิริยา ดำรงชีวิตอย่างฝืดเคือง ทรมานตนให้ลำบาก) โดยส่วนเดียว จริงหรือ วัชชิยมาหิตคหบดีตอบว่า พระผู้มีพระภาคจะได้ทรงติเตียนตบะทั้งหมดก็หามิได้ จะได้กล่าวโทษผู้มีตบะทุกคนผู้เลี้ยงชีพเศร้าหมองโดยส่วนเดียวก็หามิได้ พระผู้มีพระภาคทรงติเตียนตบะที่ควรติเตียน สรรเสริญตบะที่ควรสรรเสริญ เมื่อทรงติเตียนสิ่งที่ควรติเตียน สรรเสริญสิ่งที่ควรสรรเสริญ จึงชื่อว่าวิภัชชวาที(มีปกติตรัสจำแนก) ในเรื่องนี้พระผู้มีพระภาคมิใช่เอกังสวาที(มีปกติตรัสโดยส่วนเดียว) เมื่อปริพาชกคนหนึ่งกล่าวกับวัชชิยมาหิตคหบดีว่า พระสมณโคดมผู้ที่ท่านสรรเสริญ เป็นผู้แนะนำในทางฉิบหาย(หมายถึงให้สัตว์ถึงความพินาศ) เป็นผู้ไม่มีบัญญัติ(หมายถึงไม่สามารถบัญญัติอะไรหรือบัญญัตินิพพานที่ไม่สามารถจะเห็นประจักษ์ได้) จึงกล่าวว่า แม้ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้า

กล่าวกับท่านทั้งหลายโดยชอบธรรม พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติว่า นี้กุศล นี้อกุศลพระผู้มีพระภาคเมื่อทรงบัญญัติกุศลและอกุศลอย่างนี้ จึงชื่อว่าทรงมีบัญญัติ มิใช่ผู้ทรงแนะนำในทางฉิบหาย ไม่ใช่ผู้ไม่มีบัญญัติ วัชชิยมาหิตคหบดีทราบว่าปริพาชกเหล่านั้นนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา โต้ตอบไม่ได้ จึงลุกจากที่นั่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลเรื่องที่สนทนาปราศรัยกับอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นแด่พระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบทุกประการ พระผู้มีพระภาคได้ประทานสาธุการแก่วัชชิยมาหิตคหบดีว่า ท่านสามารถข่มโมฆบุรุษเหล่านั้นได้อย่างแนบเนียนตามกาลอันควร โดยชอบธรรม แล้วตรัสว่า เราไม่กล่าวตบะทั้งหมดว่า ควรบำเพ็ญ หรือไม่ควรบำเพ็ญ ควรสมาทาน หรือไม่ควรสมาทาน เราไม่กล่าวความมุ่งมั่น(หมายถึงทำความเพียรเป็นหลักใหญ่) ทั้งหมดว่า ควรมุ่งมั่น หรือไม่ควรมุ่งมั่น เราไม่กล่าวการสละคืนทั้งหมดว่า ควรสละคืน หรือไม่ควรสละคืน เราไม่กล่าวความหลุดพ้นทั้งหมดว่า ควรหลุดพ้น หรือไม่ควรหลุดพ้น พระองค์ทรงอธิบายต่อไปว่า ตบะใด เมื่อบุคคลบำเพ็ญอยู่ อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมไป ตบะเช่นนั้น เรากล่าวว่า ไม่ควรบำเพ็ญ ส่วนตบะใด เมื่อบุคคลบำเพ็ญอยู่ อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมไป กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น ตบะเช่นนั้น เรากล่าวว่า ควรบำเพ็ญ แม้การสมาทาน ความมุ่งมั่น การสละคืน และความหลุดพ้นก็พึงทราบโดยนัยนี้ เมื่อวัชชิยมาหิตคหบดีลุกจากอาสนะถวายอภิวาททำประทักษิณแล้วหลีกไปไม่นาน พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ภิกษุเป็นผู้มีธุลีคือกิเลสในดวงตาน้อยตลอดกาลนาน แม้ภิกษุนั้นก็พึงข่มอัญเดียรถีย์ปริพาชกทั้งหลายได้อย่างแนบเนียนโดยชอบธรรมอย่างนี้เหมือนวัชชิยมาหิตคหบดีข่มได้แล้ว (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๔/๒๒๐)

วัชชี, แคว้น, ชนบท : ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่แห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่บนฝั่งทิศตะวันออกของแม่น้ำคันธกะ อยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นมัลละ ทางทิศเหนือของแคว้นมคธ นครหลวงชื่อ เวสาลีแคว้นวัชชีปกครองด้วยระบอบสามัคคีธรรม พวกกษัตริย์ที่ปกครองเรียกว่ากษัตริย์ลิจฉวี (นอกจากพวกลิจฉวีแล้วยังมีพวกวิเทหะซึ่งปกครองอยู่ที่เมืองมิถิลา แต่ในสมัยพุทธกาลมีอำนาจน้อย)แคว้นวัชชีรุ่งเรืองเข้มแข็งและมีอำนาจมากตอนปลายพุทธกาลได้กลายเป็นคู่แข่งกับแคว้นมคธ แต่หลังพุทธกาลไม่นานก็เสียอำนาจแก่มคธ เพราะอุบายทำลายสามัคคี ของวัสสการพราหมณ์ ดังคำในมหาวิภังค์ว่าวัชชีชนบทเกิดข้าวยากหมากแพงประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระดูกขาวเกลื่อน ยากที่พระอริยะจะบิณฑบาตยังชีพได้,ในวัชชีสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ

หัตถิคาม แคว้นวัชชีครั้งนั้น อุคคคหบดีชาวบ้านหัตถิคามเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถึงที่ประทับ,ในถปติสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นเขตติดต่อกับแคว้นมัลละ,ในวัสสการสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวัชชีอปริหารียธรรม ๗ ข้อ เช่น ในข้อที่ ๖ ตรัสว่า พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ในแคว้นวัชชีของชาววัชชีทั้งในเมืองและนอกเมือง และไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรมที่เคยให้ เคยกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป,ในจูฬวรรค ช่วงสังคายนา ครั้งที่ ๒ กล่าวไว้ว่า ท่านพระยสกากัณฑกบุตรเที่ยวจาริกอยู่ในแคว้นวัชชี ไปถึงกรุงเวสาลี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๐/๒๐,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๗/๒๕๒๗/๔๔๖/๓๙๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๑/๗๗,๑๐/๑๓๒/๗๗,๑๐/๑๓๓/๗๘,๑๐/๑๓๔/๘๐,๑๐/๑๓๔/๗๙,๑๐/๑๓๔/๘๐,๑๒/๓๕๐/๓๘๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๔/๓๒๖,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๕/๑๕๑,๑๘/๓๓๐/๓๔๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๘๐/๒๓๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๑/๓๒)

วัชชี, เจ้า, พวก, ชาว : ผู้อยู่ในแคว้นวัชชี ระดับเจ้าได้เจ้าวัชชีบุตร หรือเจ้าลิจฉวีบุตร และคนอยู่ในปกครองแบบวัชชีธรรม หรือดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่า พระราชาแห่งแคว้นมคธ พระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร มีพระประสงค์จะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี รับสั่งว่า เราจะโค่นล้มพวกวัชชีผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ ให้พินาศย่อยยับ ดังคำในลิจฉวิกุมารกสูตร ที่เจ้าลิจฉวีนามว่ามหานามะเดินพักผ่อนอยู่ในป่ามหาวันได้เห็นเจ้าลิจฉวีกุมารเหล่านั้นผู้ต่างนั่งนิ่งประคองอัญชลีอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาคจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควรได้เปล่งอุทานว่า เจ้าวัชชีจักเจริญ เจ้าวัชชีจักเจริญ หรือดังคำในราชอปริหานิยธรรม ที่กล่าวไว้ เช่น ข้อที่ ๑ ว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสถามว่า อานนท์ เธอได้ยินไหมว่า พวกเจ้าวัชชีหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินว่าพวกเจ้าวัชชีหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า อานนท์ พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ประชุมกันมากครั้ง หรือดังคำในจูฬโคสิงคสูตรที่กล่าวไว้ว่า เทพชั้นภุมมะได้ฟังเสียงของยักษ์ชื่อทีฆปรชนแล้วได้ประกาศ(ต่อไป)ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เป็นลาภของชาววัชชี ประชาชนชาววัชชีได้ดีแล้ว ที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่ และกุลบุตร ๓ ท่านนี้ คือท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะและท่านพระกิมิละก็มาพักอยู่ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๑/๗๗,๑๐/

SAMPLE

๑๓๒/๗๗,๑๐/๑๓๓/๗๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖/๕,๑๑/๑๑/๑๐,๑๑/๑๕/๑๓,๑๑/๑๖/๑๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓//๓๓๑/๓๖๐, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕)

วัชชีธรรม : ธรรมของเจ้าวัชชี เรียกว่าราชอปริหานิยธรรม ในมหาปรินิพพานสูตร และวัสสการสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่ามี ๗ ประการ คือ (๑) พวกเจ้าวัชชียังหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ประชุมกันมากครั้ง (๒) พวกเจ้าวัชชียังพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกัน เลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึงทำ (๓) พวกเจ้าวัชชียังไม่บัญญัติสิ่งที่มิได้บัญญัติไว้ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้แล้วถือปฏิบัติมั่นในวัชชีธรรมที่วางไว้เดิม(๔)พวกเจ้าวัชชียังสักการะเคารพ นับถือ บูชาเจ้าวัชชีผู้มีพระชนมายุมากของชาววัชชีและสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง (๕) พวกเจ้าวัชชียังไม่ฉุดคร่าขืนใจกุลสตรีหรือกุลกุมารีให้อยู่ร่วมด้วย(๖)พวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพนับถือบูชาเจดีย์ในแคว้นวัชชีของชาววัชชีทั้งในเมืองและนอกเมืองและไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรมที่เคยให้เคยกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป (๗) พวกเจ้าวัชชียังจัดการรักษา คุ้มครองป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลายโดยชอบธรรมด้วยตั้งใจว่า ทำอย่างไร พระอรหันต์ที่ยังไม่มา พึงมาสู่แว่นแคว้นของเรา และท่านที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๙,๒๓/๒๑/๓๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วัชชีธรรมที่วางไว้เดิม หมายถึงประเพณีที่สืบต่อกันมานาน เช่น จับผู้ต้องสงสัยว่าเป็นโจร ผู้จับจะไม่ สอบสวนเอง แต่จะส่งให้ฝ่ายสอบสวน ฝ่ายสอบสวนสืบสวนแล้วรู้ว่าไม่ใช่ก็ปล่อย ถ้ายังสงสัยก็ส่งต่อขึ้นไป ตามลำดับชั้น บางกรณีอาจส่งถึงเสนาบดี บางกรณีอาจส่งถึงพระราชาเพื่อทรงวินิจฉัย (ที.ม.อ.(บาลี) ๑๓๔/๑๑๘)

วัชชีบุตร, ภิกษุ : ชื่อภิกษุพวกหนึ่งชาวเมืองเวสาลีแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ ละเมิดธรรมวินัย ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า พวกภิกษุวัชชีบุตรชาวกรุงเวสาลีหลายรูป ยังไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ พากันเสพเมถุนธรรม(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓/๓๑,๑/๖๗/๕๔),เป็นต้นเหตุแห่งการสังคายนา ครั้งที่ ๒ หรือดังคำว่า พวกภิกษุวัชชีบุตรชาวกรุงเวสาลีประมาณ ๕๐๐ รูป เป็นพระบวชใหม่ไม่รอบรู้พระธรรมวินัย ภิกษุเหล่านั้นจับสลากเพราะเข้าใจว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัยนี้เป็นสัตถุศาสน์ ครั้งนั้นแล พระเทวทัตทำลายสงฆ์แล้วพาภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปเดินทางไปทางคยาสีสประเทศ ,ในสัตตสติกขันธกะ กล่าวไว้ว่า มื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปได้ ๑๐๐ ปี ภิกษุวัชชีบุตรทั้งหลายชาวกรุงเวสาลี แสดงวัตถุ ๑๐ ประการในกรุงเวสาลี คือ ๑. สิงคิโลณกัปปะ (เก็บเกลือไว้ในเขนง แล้วฉันกับอาหารรสไม่เค็มได้) ๒.ทวังคุลกัปปะ (ฉันอาหารเมื่อเงาเลยเวลาเที่ยงไป ๒ องคุลีได้) ๓. คามันตรกัปปะ (เข้าบ้าน

ฉันอาหารที่ไม่เป็นเดนได้) ๔. อาวาสกัปปะ(ทำอุโบสถแยกกันในอาวาสที่มีสีมาเดียวกันได้)๕.อนุมติกัปปะ(ทำสังฆกรรม ในเมื่อภิกษุทั้งหลายยังมาไม่พร้อม แล้วขออนุมัติภายหลังได้) ๖. อาจิณณกัปปะ(ประพฤติตามแบบที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์เคยประพฤติมาได้) ๗. อมถิตกัปปะ(ฉันนมสดที่แปรไปแล้ว แต่ยังไม่เป็นนมเปรี้ยวได้) ๘. ชโลคิ(ดื่มสุราอ่อน ๆ ได้) ๙. อทสกนิสีทนะ(ใช้ผ้ารองนั่งไม่มีชายได้) ๑๐. ชาตรูปรชตะ(รับทองรับเงินได้)หรือดังคำในวัชชีปุตตสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวันเขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้นภิกษุวัชชีบุตร๑รูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓, ๗/๔๔๖/๓๙๔, ๗/๔๔๖/๓๙๕, ๗/๔๔๙/๔๐๐, ๗/๔๕๒/๔๐๕,สี.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๙/๓๓๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๑)

วัชชีปุตตกเถรคาถา : ภาษิตของพระวัชชีบุตรเถระ,คาถาของพระวัชชีบุตรเถระ ท่านพระวัชชีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า เราอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว เหมือนกับท่อนไม้ที่เขาทิ้งไว้ในป่า คนหมู่มากปรารถนาจะเป็นเช่นอย่างเรา เหมือนสัตว์นรกพากันปรารถนาไปสวรรค์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๒/๓๒๖)

วัชชีปุตตกภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุผู้เป็นโอรสของเจ้าวัชชี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุผู้เป็นโอรสของเจ้าวัชชีว่า การบวชเป็นของยาก ความยินดีในการบำเพ็ญธรรมก็เป็นของยาก เรือนที่ครอบครองไม่ดี ก่อให้เกิดทุกข์ การอยู่ร่วมกับคนเสมอกันเป็นทุกข์การเดินทางไกล ก็เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น บุคคลจึงไม่ควรเป็นผู้เดินทางไกลและไม่ควรให้ทุกข์ติดตามได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐๒/๑๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การบวช ที่ชื่อว่า เป็นของยาก เพราะจะต้องสละโภคสมบัติน้อยใหญ่และเครือญาติแล้วมอบกายถวายชีวิต ในพระศาสนานี้จึงจะบวชได้ คำว่า เรือนที่ครอบครองไม่ดี ก่อให้เกิดทุกข์ หมายถึงผู้ครองเรือนจะต้องปฏิบัติราชกิจของพระราชาหรือกิจของอิสรชน จะต้องสงเคราะห์ชนข้างเคียง และให้ทานแก่สมณพราหมณ์ เพราะฉะนั้น การครองเรือนจะให้สมบูรณ์เต็มที่เป็นไปได้ยาก ถ้าครองเรือน ไม่ดี ก็ก่อให้เกิดทุกข์ได้ (ขุ.ธ.อ. (บาลี)๗/๙๘) คำว่า การเดินทางไกล หมายถึงการท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ (ขุ.ธ.อ. (บาลี)๗/๙๙)

วัชชีปุตตเถรคาถา :ภาษิตของพระวัชชีบุตรเถระ,คาถาของพระวัชชีบุตรเถระ ท่านพระวัชชีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า ท่านพระอานนท์โคตมโคตร ท่านจงเข้าไปยังสุมทุมพุ่มไม้ กำหนดนิพพานไว้ในใจ เพ่งฌานไปเถิด และอย่าประมาท เสียงวิพากษ์วิจารณ์ของคนจะช่วยอะไรท่านได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๙/๓๔๖)

SAMPLE

วัชชีปุตตเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวัชชีบุตรเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายพวงผลไม้ทั้งหมดแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสหัสสรังสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๙/๓๔๓)

วัชชีปุตตสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยภิกษุวัชชีบุตร สมัยที่ภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่งอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง เขตกรุงเวสาลี คราวนั้น ในกรุงเวสาลีมีการละเล่นมหรสพตลอดทั้งคืน เธอได้ฟังเสียงดนตรีก้องกังวานเช่นนั้นก็คร่ำครวญว่า เราอยู่ในป่าคนเดียว ดุจท่อนไม้ที่เขาทิ้งไว้ในป่า ใครหนอจะเลวกว่าเราในราตรีเช่นนี้ เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านอยู่ในป่าคนเดียว ดุจท่อนไม้ที่เขาทิ้งไว้ในป่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมากรักท่าน ดุจสัตว์นรกยินดีต่อผู้ที่จะไปสวรรค์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๙/๓๓๐)

วัชชีสูตร : พระสูตรว่าด้วยคหบดีชาวแคว้นวัชชี อุคคคหบดีชาวบ้านหัตถิคามเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ หัตถิคาม แคว้นวัชชี แล้วทูลถามปัญหาว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกไม่ปรินิพพานและบางพวกปรินิพพานในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะมีรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูเป็นต้นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ สัตว์ผู้ยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูป เสียงเป็นต้นนั้น จึงเกิดมีตัณหา ยังมีอุปาทาน(ความยึดมั่น) จึงไม่ปรินิพพาน ส่วนผู้มีนัยตรงกันข้าม ย่อมปรินิพพาน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๕/๑๕๑)

วัชฌมาณพ : ชื่อมาณพคนหนึ่ง ที่ละธรรม ประพฤติชั่วเป็นชู้ ดังคำในสีลวีมังสชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าทุชัจจมาณพ สุชัจจมาณพ นันทมาณพสุขวัจฉนมาณพ วัชฌมาณพ และอัทธุวสีลมาณพนั้น มีความต้องการหญิงสาว จึงพากันละธรรมเสีย (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๑๖๐)

วัฏฏกชาดก[๑] : ชาดกว่าด้วยนกคุ่มโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นกคุ่มโพธิสัตว์ ในขณะที่ยังเป็นลูกนกนอนอยู่ในรัง ขนปีกยังไม่ขึ้น กำลังขายังไม่มี เกิดไฟไหม้ป่าขึ้น ไหม้ลุกลามมาจากทุกทิศ ใกล้จะถึงรังของตน ทั้งมารดาบิดาและนกอื่น ๆ ก็หนีไฟไปจนสิ้น เมื่อจะห้ามไฟป่าที่ไหม้มาใกล้จะถึงรังของตน ได้ระลึกหาที่พึงอย่างอื่นไม่ได้จึงได้ระลึกถึงคุณของบารมีทั้งหลายมีศีลเป็นต้นที่พระพุทธเจ้าในปางก่อนทั้งหลายบำเพ็ญมาแล้วด้วย ระลึกถึงธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าในปางก่อนตรัสรู้แล้วด้วย และสัจจะคือความจริงที่มีอยู่ในตนด้วยแล้วตั้งสัจจะอธิษฐานกล่าวความจริงว่า ปีกของเรามีอยู่แต่ยังบินไม่ได้ เท้าทั้ง ๒ ของเราก็มี แต่ก็ยังเดินไม่ได้ และมารดาบิดาของเราก็หนีภัยออกไปหมดแล้ว ไฟป่าเอ๋ย เจ้าจงถอยไปกลับไปเสียเถิด เมื่อท่านได้ทำสัจจกิริยาอย่างนี้ไฟได้

SAMPLE

ดับลง การได้บำเพ็ญบารมีคือคุณงามความดีไว้ในปางก่อน ย่อมสามารถเป็นที่พึงอาศัยของบุคคลในยามคับขันได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๕/๑๕)

วัฏฏกชาดก[๒] : ชาดกว่าด้วยนกกระจาบ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นกกระจาบโพธิสัตว์บอกวิธีที่รอดชีวิตมาได้แก่พวกญาติว่า ตนทำเป็นอดอาหารจนร่างกายซูบผอม เมื่อพ่อค้าไม่ต้องการ พอนายพรานเผลอวางไว้นอกกรงจึงบินหนีมา ผู้ที่จะประสพผลสำเร็จหรือบรรลุคุณวิเศษได้ ต้องมีความคิดคำนึงและมีความอดทนอดกลั้น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๘/๔๘)

วัฏฏกชาดก[๓] : ชาดกว่าด้วยนกคุ่มโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นกคุ่มโพธิสัตว์เห็นกาผอมตัวหนึ่งจึงถามถึงสาเหตุว่าทั้งที่กามีอาหารดีๆ อันเป็นของมนุษย์เช่นเนยใสและน้ำมันเป็นต้น แต่ร่างกายดูผอมมากไป ได้ฟังว่า เหตุที่กาผอมเพราะชอบไปขโมยเขากินจึงมีใจหวาดสะดุ้งอยู่ตลอดเวลา จึงได้บอกวิธีที่จะทำให้อ้วนแก่กาว่า ให้กินอาหารเท่าที่มีหาได้ง่าย ไม่ต้องไปหากินไกล ไม่ไปลักขโมยเขากิน เพราะคนมีความมักน้อย เป็นคนมีความสุข ไม่กังวลเรื่องหาอาหาร กินอาหารที่พอเหมาะพอประมาณก็จะดำเนินชีวิตให้เกิดความสุขได้ แต่กามีนิสัยโลเล ชอบขโมยเขากินจึงไม่สามารถที่จะทำตามได้นิสัยที่เคยชิน ชอบทำตามใจตนเองไม่รู้จักประมาณในการบริโภค เป็นเหตุนำความทุกข์มาให้ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๒๘/๒๕๒)

วัฏฏกโปตกจริยา : ว่าด้วยจริยาของลูกนกคุ่ม พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นลูกนกคุ่มยังอ่อน ขนปีกยังไม่งอก เมื่อไฟป่าลุกลามมาใกล้ ไม่มีทางหนีจึงตั้งสัจจะอ้างเอาคุณศีล ระลึกถึงธรรม และระลึกถึงพระพุทธเจ้าในอดีตชาติเป็นที่พึ่ง ทำให้ไฟนั้นดับไป (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๗๒/๗๖๗)

วัฏฏทุกข์ : ทุกข์ในวัฏฏสังสาร หมายถึงทุกในการเวียนว่ายตายเกิด อยู่ในวัฏฏะ คือกรรม กิเลส วิบาก ดังคำในวิตักกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ข้ามวัฏฏทุกข์อันเป็นยาพิษ ผู้น้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา ผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกายสุดท้ายนั้นแล เรากล่าวว่า เป็นผู้ละมาร เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งชรา ดังคำในปาราปริยเถรคาถา ที่พระปาราปริยเถระกล่าวไว้ว่า เราละผัสสายตนะ ๖ ได้แล้ว คุ้มครองสำรวมระวังทวาร ๖ ด้วยดี กำจัดสรรพกิเลสอันเป็นมูลรากแห่งวัฏฏทุกข์ได้หมดแล้ว จึงหมดสิ้นอาสวะ หรือดังที่พระมาลุงกยปุตตเถระกล่าวไว้ว่า ท่านมีสติประพฤติอยู่อย่างนี้ก็ฉันนั้น เมื่อไม่ก่อวัฏฏทุกข์อย่างนี้ ท่านกล่าวว่าอยู่ใกล้นิพพาน หรือดังคำว่า จิต เมื่อก่อน ท่านแนะนำเราว่าท่านจงเจริญมรรคมีองค์ ๘ ที่นำสัตว์ออกจากวัฏฏทุกข์ หยั่งถึงความสิ้นทุกข์ทั้งมวล ชำระล้างกิเลสได้หมดสิ้น เพื่อบรรลุนิพพานให้ได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๘/๓๘๖, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๖/๓๔๕,๒๖/๘๐๗/๔๗๔,๒๖/๑๑๑๘/๕๒๑)

SAMPLE

วัฏฏสงสาร : การเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะ, วังวนแห่งสงสาร คือท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดอยู่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ดังคำในมาตาปุตตสูตรว่า กามคุณ ๕ นี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ซึ่งน่ารื่นรมย์ใจ ย่อมปรากฏในรูปสตรี เหล่าชนผู้ถูกกาโมฆะ(ห้วงน้ำคือกาม) พัดไม่กำหนดรู้กาม ย่อมมีกาล (แห่งวัฏฏะ) คติและภพน้อยภพใหญ่ในวัฏฏสงสารเป็นเบื้องหน้า หรือดังคำในจิตตสัมภูตชาดก ว่า นางทิฏฐมังคลิกากล่าวว่า ก็ยักษ์ทั้งหลายได้กระทำบุตรของดิฉันให้เป็นอย่างนี้ส่วนพระคุณเจ้าผู้ประพฤติพรหมจรรย์อย่าโกรธบุตรดิฉันเลย พระคุณเจ้าผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร ดิฉันขอถึงพระคุณเจ้าเท่านั้นเป็นที่พึ่งที่ระลึกเป็นบาทเบื้องต้น หรือดังคำที่พระเขมาเถรีกล่าวไว้ว่า หม่อมฉันขอนอบน้อมพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เสด็จข้ามวัฏฏสงสารได้แล้ว หม่อมฉันขอนอบน้อมพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงประทานอมตธรรม หม่อมฉันขอนอบน้อมพระองค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๙๖, ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๗/๔๗๒,๒๗/๑๙/๔๗๒,๒๗/๔๔/๔๗๗,๓๓/๓๖๒/๔๓๕,๓๓/๓๘๗/๔๓๙)

วัฏฏะ : การวนเวียน, การเวียนเกิดเวียนตาย, การเวียนว่ายตายเกิด, ความเวียนเกิด หรือวนเวียน ด้วยอำนาจกิเลสกรรม และวิบาก เช่น กิเลสเกิดขึ้นแล้วให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้ว ย่อมได้รับผลของกรรม เมื่อได้รับผลของกรรมแล้วกิเลสก็เกิดอีก แล้วทำกรรม แล้วเสวยผลกรรม หมุนเวียนต่อไป หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยประการต่างๆ เพื่อสำรอกราคะเพื่อสร่างความเมา เพื่อดับความกระหาย เพื่อถอนความอาลัย เพื่อตัดวัฏฏะ เพื่อความสิ้นตัณหา เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อดับทุกข์ เพื่อนิพพาน หรือดังคำในมหาปทานที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บัดนี้ เรามีพระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระบิดา พระนางมายาเทวีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด กรุงกบิลพัสดุ์เป็นราชธานี พระผู้มีพระภาคผู้สุคตได้ตรัสเรื่องนี้แล้วจึงเสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปยังพระวิหาร เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นได้สนทนาเรื่องที่ค้างไว้ต่อไปดังนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ที่พระตถาคตทรงมีฤทธิ์มาก ทรงมีอานุภาพมาก ทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาลผู้ปรินิพพานแล้ว ผู้ตัดธรรมเครื่องเนิ่นช้าได้แล้ว ผู้ตัดทางได้แล้ว ผู้ตัดวัฏฏะได้แล้ว ผู้ล่วงทุกข์ทั้งปวงได้แล้ว ทั้งโดยพระชาติ พระนาม พระโคตร พระชนมายุ คู่พระอัครสาวก และการประชุมพระสาวก หรือดังคำในสรสูตร ที่เทวดาทูลถามว่า ความแล่นไปจะหยุดที่ไหน วัฏฏะไม่หมุนวนที่ไหน นามและรูปดับไม่เหลือที่ไหน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม ตั้งอยู่ไม่ได้ที่ใด ความแล่นไปย่อมหยุดที่นี้ วัฏฏะไม่หมุนวนที่นี้ นามและรูปดับไม่เหลือที่นี้ หรือดังคำในอุปาทานปริปวัตตนสูตรว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง สมณะหรือ

SAMPLE

พราหมณ์เหล่านั้นชื่อว่าไม่มีวัฏฏะเพื่อความปรากฏอีก หรือดังในอุทกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่าอุทกดาบส รามบุตรกล่าววาจาอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ถึงเวทแน่นอน เราเป็นผู้ชนะวัฏฏะทั้งปวงแน่นอน รากเหง้าแห่งทุกข์ที่ใครๆ ขุดไม่ได้ เราขุดได้แล้วแน่นอน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘/๒๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๔/๔๔,๙/๑๔๕/๔๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓/๖,๑๐/๑๓/๗,๑๐/๑๔/๘,๑๐/๑๔/๙,๑๒/๒๔๘/๒๖๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๗/๓๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๓,๑๗/๕๗/๘๘,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๓/๗๖,๑๘/๑๐๓/๑๑๔) ; ดู *ไตรวัฏฏ์*

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วัฏฏะ หมายถึงสังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิด (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๑๖/๑๐๒)

วัฑฒกปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง เป็นที่ประทับของพระสิขีโพธิสัตว์ ก่อนที่จะออกผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านามว่าสิขี ดังคำในสิขีพุทธวงส์ว่า กรุงชื่อว่าอรุณวดี กษัตริย์พระนามว่าอรุณเป็นพระชนกพระเทวีพระนามว่าประภาวดีเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุวัฑฒกปราสาท คิริปราสาท และวาหนปราสาท (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๙๙)

วัฑฒกีสูกรชาดก : ชาดกว่าด้วยสุกรชื่อวัฑฒกี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์เห็นสุกรของช่างไม้ที่ถูกปล่อยเข้าป่าเพราะตัวโตแล้วเขาเลี้ยงไม่ไหว มันไปเห็นฝูงสุกรป่าถูกเสือโคร่งมาจับไปกินเป็นประจำ จึงไปรวบรวมฝูงสุกรป่าสู้กับเสือโคร่งที่ชฎิลโกงเลี้ยงไว้และฝึกสอนให้ล่าสัตว์ จนได้รับชัยชนะด้วยความสามัคคี และด้วยความกล้าหาญของมัน สามารถทำลายเสือโคร่งได้ จึงให้คำสรรเสริญ และถูกยกย่องให้เป็นหัวหน้า แม้รุกขเทวดาโพธิสัตว์ได้เห็นเหตุการณ์การต่อสู้นั้นแล้วยังกล่าวชมว่า เราขอนอบน้อมฝูงสุกรที่มาประชุมพร้อมกันเราเพิ่งเห็นด้วยตาตัวเองซึ่งมิตรภาพที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน จึงกล่าวสรรเสริญฝูงสุกรที่มีเขี้ยวเป็นกำลังที่เอาชนะเสือโคร่งได้ และพ้นมรณภัยได้ด้วยความสามัคคี ผู้น้อยที่อ่อนกำลังกว่าแต่มีปัญญาและมีความสามัคคีกันย่อมสามารถเอาชนะศัตรูที่มีกำลังกว่าแต่ขาดปัญญาความรอบคอบได้ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๙๗/๑๔๒)

วัฑฒคหบดี : ชื่อคหบดีคนหนึ่ง สมัยพระเจ้าเอกราช แห่งปุปผวดี, เป็น ๑ ในคหบดี ๔ ที่ถูกเชิญให้ไปร่วมที่เดียวกัน เพื่อบูชายัญ ดังคำจันทกุมารชาดก ที่พระราชาตรัสว่า พวกท่านจงไปบอกพวกคหบดีคือปุณณมุขคหบดีภัททิยคหบดี สิงคาลคหบดีและวัฑฒคหบดีเถิดว่า ได้ยินว่า พวกท่านจงรวมกันเป็นหมู่อยู่ในที่เดียวกัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๙๑/๓๓๖)

SAMPLE

วัฑฒเถรคาถา : ภาษิตของพระวัฑฒเถระ,คาถาของพระวัฑฒเถระ ท่านพระวัฑฒเถระกล่าวคำว่า ทราบว่า โยมมารดาของเราดีแท้ ได้ชี้ให้เราเห็นประตักอันเป็นคำสั่งสอน ซึ่งเราได้ถูกท่านผู้ให้กำเนิด พร่ำสอน ฟังคำมาแล้ว ก็ได้ปรารภความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ได้บรรลุสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม เราเป็นพระอรหันต์ ผู้ควรแก่ทักษิณา บรรลุวิชชา ๓ เห็นอมตธรรม ชนะเสนามารได้แล้ว อยู่อย่างไม่มีอาสวะ อาสวะที่มีแก่เราทั้งภายในและภายนอก เราถอนได้หมดสิ้นแล้ว และจะเกิดขึ้นไม่ได้อีก โยมมารดาเป็นหญิงผู้มีความแกล้วกล้า ได้กล่าวเนื้อความนี้แก่เรา แม้เมื่อเราเป็นบุตรของท่านผู้ไม่มีกิเลสกิเลสอันเปรียบเหมือนหมู่ไม้ในป่าก็ย่อมไม่มีแก่ท่านแน่ ทุกข์เราทำให้สิ้นสุดแล้ว อัตภาพนี้มีเป็นครั้งสุดท้าย สังสารวัฏคือความเกิดและความตายหมดสิ้นแล้ว บัดนี้ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๓๕/๓๙๖)

วัฑฒปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง เป็นที่ประทับของพระอโนมทัสสี ก่อนที่จะออกผนวช ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี ดังคำในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าจันทวดี กษัตริย์พระนามว่ายสวาเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายโสธราเป็นพระชนนีของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสิริปราสาท อุปสิริปราสาท และวัฑฒปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๒๗)

วัฑฒมาตุเถรีคาถา : ภาษิตของพระวัฑฒมาตาเถรี,คาถาของพระวัฑฒมาตาเถรี ท่านพระวัฑฒมาตาเถรีเมื่อจะกล่าวตักเตือนพระวัฑฒเถระ จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่า ลูกวัฑฒะ กิเลสดุจหมู่ไม้ในป่า ในโลก อย่าได้มีแก่พ่อไม่ว่าในกาลไหนๆ เลย ลูกเอ๋ย ลูกอย่าได้เป็นผู้มีความทุกข์ร่ำไปเลยลูกวัฑฒะ พระมุนีทั้งหลาย ไม่หวั่นไหว ตัดความสงสัยเสียได้เป็นผู้เย็น ถึงความฝึกฝนแล้วเป็นผู้ไม่มีอาสวะอยู่อย่างสบาย ลูกวัฑฒะ พ่อพึงพอกพูนมรรค ซึ่งเป็นทางที่ท่านผู้แสวงหาคุณเหล่านั้นประพฤติกันมาแล้ว เพื่อบรรลุญาณทัสนะ เพื่อทำที่สุดทุกข์ (พระวัฑฒะเถระ กล่าวตอบว่า) โยมมารดาบังเกิดเกล้า โยมกล้ากล่าวคาถานี้แก่ลูก โยมมารดา ลูกเข้าใจว่า กิเลสดุจหมู่ไม้ในป่าของโยมมารดาคงไม่มีแน่ละ พระเถรีกล่าวว่า ลูกวัฑฒะ สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งเลวประณีต และปานกลาง กิเลสดุจหมู่ไม้ในป่าในสังขารเหล่านั้นของโยมแม่อณูหนึ่งก็ดี ขนาดอณูหนึ่งก็ดี ไม่มีเลย เมื่อโยมแม่ไม่ประมาทเพ่งอยู่ อาสวะหมดสิ้นแล้ว โยมแม่บรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๐๔/๕๘๘)

SAMPLE

วัฑฒมานเถรคาถา : ภาษิตของพระวัฑฒมานเถระ,คาถาของพระวัฑฒมานเถระ ท่านพระวัฑฒมานเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุพึงมีสติพยายามละภวราคะเหมือนคนพยายามใช้ศัสตรา ตัดเครื่องประหารที่ชื่อว่าโอมัฏฐะ เมื่อศีรษะถูกไฟไหม้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๐/๓๑๗)

วัฑฒิธรรม : หลักความเจริญ(ของอารยชน) ดังคำในวัฑฒีสูตร ที่พระผู้พระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวิกาเมื่อเจริญด้วยวัฑฒิธรรม(หลักความเจริญ) ๕ประการ(คือ ๑.เจริญด้วยศรัทธา ๒.เจริญด้วยศีล ๓.เจริญด้วยสุตะ (การฟัง)๔.เจริญด้วยจาคะ(ความเสียสละ)๕.เจริญด้วยปัญญา) ย่อมเจริญด้วยวัฑฒิธรรมอันประเสริฐเป็นผู้ถือเอาสิ่งที่เป็นสาระและถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกายไว้ได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๓/๓๓๓) ; ดู *อริยวัฑฒิ*

วัฑฒิสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยสาวกเมื่อเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ ๕ คือ (๑) ศรัทธา ความเชื่อ (๒) ศีลรักษากายวาจาให้เรียบร้อย (๓) สุตะ สดับตรับฟังหาความรู้ (๔) จาคะ เสียสละ (๕) ปัญญา รอบรู้ ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญอย่างประเสริฐ เป็นผู้ถือเอาสิ่งที่เป็นสาระและถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกาย (ขุ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๑๑๑)

วัฑฒิสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยสาวิกาเมื่อเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญ ๕ เหมือนในปฐมวัฑฒิสูตร ชื่อว่าย่อมเจริญด้วยธรรมเป็นเหตุเจริญอย่างประเสริฐ และถือเอาสิ่งที่เป็นสาระและถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๔/๑๑๒)

วัฑฒิสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยสาวกชื่อว่าเป็นผู้เจริญด้วยความเจริญอันประเสริฐ มีปกติรับเอาสิ่งที่เป็นสาระ และมีปกติรับเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกาย เพราะเจริญด้วยความเจริญ ๑๐ คือ เจริญด้วย (๑) นาและสวน (๒) ทรัพย์และข้าวเปลือก (๓) บุตรและภรรยา (๔) ทาส กรรมกร และคนใช้ (๕) สัตว์สี่เท้า (๖) ศรัทธา (๗) ศีล (๘) สุตะ (๙) จาคะ(๑๐) ปัญญา (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๔/๑๖๒)

วัฑฒีสูตร : พระสูตรว่าด้วยอริยสาวิกาผู้เจริญด้วยวัฑฒิธรรม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวิกาชื่อว่าเจริญด้วยวัฑฒิธรรม เป็นผู้ถือเอาสิ่งที่เป็นสาระและถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกายไว้ได้ ด้วยวัฑฒิธรรม(หลักความเจริญ) ๕ ประการ คือ (๑) เจริญด้วยศรัทธา (๒) เจริญด้วยศีล (๓) เจริญด้วยสุตะ (๔) เจริญด้วยจาคะ (๕) เจริญด้วยปัญญา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๓/๓๓๓)

วัฑฒลิจฉวี, ราชา : เจ้าลิจฉวีชื่อว่าวัฑฒะ ถูกพระเมตติยะและพระภุมมชกะเสี้ยมสอนให้ทำการโจทพระทัพพมัลลบุตรด้วยอาบัติปฐมปาราชิกเป็นต้นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติการลงโทษคว่ำบาตร ดังคำในจูฬวรรค ที่กล่าวไว้ว่า เจ้าวัฑฒลิจฉวีเป็นสหายของพระ

SAMPLE

เมตติยะและพระภุมมชกะ ครั้งนั้น เจ้าวัทฒลิจฉวีได้เข้าไปหาพระเมตติยะและพระภุมมชกะถึงที่พัก หรือดังคำว่า เจ้าวัฑฒลิจฉวีสใส่ความพระทัพพะ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๖๕/๔๔, ๗/๒๖๕/๔๕, ๗/๗/๒๖๕/๔๖, ๗/๒๖๖/๔๖, ๗/๒๖๖/๔๗,๗/๔๙๓/๘๕)

วัณณมทะ : ความเมาเพราะอาศัยผิวพรรณและคุณความดี,เป็นข้อ ๑๒ ในขุททกวัตถุ ๗๓, ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธง เพราะอาศัยความยกย่อง นี้เรียกว่าวัณณมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๘)

วัณณมัจฉริยะ : ความตระหนี่วรรณะ,ตระหนี่วรรณะ, ตระหนี่วรรณะ คือหวงผิวพรรณ ไม่พอใจให้คนอื่นสวยงามหรือหวงคุณวัณณะ ไม่พอใจให้ใครมีคุณความดีมาแข่งตน, เป็นข้อ ๔ ในมัจฉริยะ ๕ (คือ๑.อาวาสมัจฉริยะ (ความตระหนี่อาวาส) ๒. กุลมัจฉริยะ(ความตระหนี่ตระกูล) ๓.ลาภมัจฉริยะ (ความตระหนี่ลาภ) ๔.วัณณมัจฉริยะ(ความตระหนี่วรรณะ) ๕.ธัมมมัจฉริยะ(ความตระหนี่ธรรม),ในมัจฉริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มัจฉริยะ (ความตระหนี่) ๕ ประการนี้,ในวิภังค์อธิบายมัจฉริยะว่า ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความหวงแหน ความเหนียวแน่น ความปกปิด ความมีจิตหวงแหนวรรณะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๕๕๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๓/๕๖๑)

วัณณาโรหชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้มีผิวพรรณและทรวดทรงต่างกัน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์ เห็นเหตุที่สุนัขจิ้งจอกอยากจะกินเนื้อราชสีห์และเสือโคร่ง มันจึงพยายามยุยงให้สัตว์ทั้ง ๒ ทะเลาะกัน โดยยุยงเรื่องผิวพรรณ รูปร่าง ชาติตระกูล กำลังกาย และความเพียรก็ไม่ใครประเสริฐไปกว่ากัน ไม่น่าจะต้องมาอยู่ด้วยกัน หรือไม่ก็น่าจะมีใครคนหนึ่งเป็นใหญ่กว่า แต่สัตว์ทั้งสองรู้ทัน ต่างก็ไต่ถามกันและกันว่าเรื่องเป็นอย่างไร ได้พูดตามสุนัขจิ้งจอกว่าจริงไหม พญาราชสีห์จึงได้ให้สติเพื่อนว่าไม่ให้หลงเชื่อคำยุยงของผู้อื่น เพราะคนที่เชื่อคนอื่นแล้วระแวงมิตรแตกจากมิตรนั้นย่อมประสพเวรภัยได้ความลำบากมาก ส่วนคนที่ไม่ประมาท ระแวงการทำลายมิตรคอยจับผิดอยู่เสมอ ผู้นั้นหาใช่มิตรไม่ ส่วนคนที่ถูกผู้อื่นยุให้แตกกันมิได้ ไม่มีความระแวงในมิตรคนใด ย่อมอยู่อย่างปลอดภัย เหมือนบุตรนอนแนบอกมารดา ผู้นั้นนับว่าเป็นมิตรแม้ สุนัขจิ้งจอกพยายามทำลายมิตรแต่มิตรรู้ทันตนเองจึงต้องหนีไปอยู่ที่อื่น (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๖๐/๒๑๐)

วัณณุปถชาดก : ชาดกว่าด้วยการบำเพ็ญความเพียรเหมือนขุดหาน้ำกลางทะเลทราย มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า บุคคลผู้ไม่เกียจคร้านย่อมประสพผลสำเร็จตามที่ปรารถนา เหมือนหัวหน้าพ่อค้าเกวียนโพธิสัตว์เดินทางไปค้าขายผ่านทางกันดารในทะเลทราย ขาดน้ำกลางทะเลทราย จึงค้นหาสถานที่ที่มีน้ำ เห็นกอหญ้าที่ขึ้นสดชื่นอยู่พิจารณาดูรู้ว่าเป็น

SAMPLE

ที่มีน้ำจึงให้บริวารขุดลงไป บริวารเกิดความท้อถอยจึงพูดให้กำลังใจจนสามารถ ขุดได้น้ำขึ้นมาเลี้ยงทั้งคนและโค ทำให้รอดพ้นความตายได้ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๒/๒)

วัณณกสิณ : กสิณที่ใช้เพ่งประเภทที่มีสี หมายถึงกสิณที่เพ่งวัตถุมีสีต่างๆ ๔ อย่าง คือ *นีลํ* สีเขียว, *ปีตํ* สีเหลือง,*โลหิตํ* สีแดง, *โอทาตํ* สีขาว ดูประกอบในทีฆนิกาย กสิณายตนะ ๑๐ ประการ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วัณณกสิณ (กสิณที่ใช้เพ่งประเภทที่มีสี) มี ๔ อย่าง คือ (๑) นีลํ (สีเขียว) (๒) ปีตํ (สีเหลือง) (๓) โลหิตํ (สีแดง) (๔) โอทาตํ (สีขาว) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๔๗/๑๕) ; ดู *กสิณ*

วัณณการกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวรรณการกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเป็นช่างทาสี ได้ระบายสีผ้าที่เจดีย์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ให้มีสีต่าง ๆ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในกัปที่ ๒๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๔๐๓)

วัณณนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุณีผู้สรรเสริญ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง (๑-๔) สรรเสริญคนที่ควรติเตียน ติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ แสดงความเลื่อมใสในฐานะไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส แสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใส (๕) ทำศรัทธาไทยให้ตกไป (การที่ไม่ถือเอาส่วนเลิศจากบิณฑบาตที่เขาถวายด้วยศรัทธาเสียก่อนแล้วจึงให้แก่คนอื่นในภายหลัง) ย่อมดำรงอยู่ในนรก ส่วนภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๖/๑๙๕)

วัตตขันธกะ : ชื่อขันธกะที่ ๘ แห่งคัมภีร์จุลวรรค วินัยปิฎก ว่าด้วย*วัตร*ประเภทต่างๆ มีปรากฏในวัตตขันธกะ หรือดังคำว่า รวมเรื่องที่มีในวัตตขันธกะ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๕๖/๒๒๒,๗/๓๘๒/๒๖๗)

วัตตกถา : เรื่องวัตร มักใช้ต่อท้านคำอื่น เช่น อุปัชฌายวัตตกถา สัทธิวิหาริกวัตตกถา ดูประกอบใน วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๔/๗๙, ๗/๖๗/๘๘)

วัตตบท : ข้อที่ถือปฏิบัติประจำ ดังคำในปฐมเทวสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้สมาทานวัตตบท ๗ ประการอย่างบริบูรณ์ เพราะสมาทานวัตตบท ๗ ประการ จึงได้เป็นท้าวสักกะ วัตตบท ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑.เราพึงเลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต ๒.เราพึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต ๓. เราพึงพูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต ๔. เราไม่พึงพูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต ๕. เราพึงมีใจปราศจากความ

SAMPLE

ตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการบริจาคเป็นประจำ มีมือชุ่มเป็นนิตย์ ยินดีในการเสียสละ ควรที่ผู้อื่นจะขอยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต ๖.เราพึงพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต ๗.เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะกำจัดโดยฉับพลันทันที ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อนได้สมาทานวัตตบท๗ ประการนี้อย่างบริบูรณ์ เพราะสมาทานวัตตบท ๗ ประการจึงได้เป็นท้าวสักกะ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วัตตบท หมายถึงข้อที่ถือปฏิบัติประจำที่ทำให้มฆมาณพได้เป็นท้าวสักกะจอมเทพ มี ๗ อย่าง คือ (๑) มาตาเปติภโร (เลี้ยงมารดาบิดา) (๒) กุเลเชฏฐาปจายี (เคารพผู้ใหญ่ในตระกูล) (๓) สณฺหวาโจ (พูดคำสุภาพอ่อนหวาน) (๔) อปิสุณวาโจ หรือ เปสุเณยฺยปฺปหายี (ไม่พูดส่อเสียดพูดสมานสามัคคี) (๕) ทานสวิภาครโต หรือ มจฺเฉรวินโย (ยินดีในการแจกทาน ปราศจากความตระหนี่) (๖) สจฺจวาโจ (มีวาจาสัตย์) (๗) อโกธโน หรือ โกธาภิภู (ไม่โกรธ ระงับความโกรธได้) (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๖๓/๓๔๘)

วัตตเภท : ความแตกแห่งวัตร หมายความว่าละเลยวัตร, ละเลยหน้าที่ คือไม่ทำตามข้อปฏิบัติที่กำหนดไว้ เช่นภิกษุผู้กำลังประพฤติมานัต หรือกำลังอยู่ปริวาส ละเลยวัตรของตน พระอรรถกถาจารย์ปรับอาบัติทุกกฏ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

วัตถทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวัตถทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านเกิดเป็นพญาครุฑ เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เสด็จไปยังภูเขาคันธมาทน์จึงแปลงกายเป็นมาณพเข้าไปเฝ้าถวายผ้าผืนหนึ่งแด่พระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๒๐๙)

วัตถสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยผ้าท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ข้าพเจ้าประสงค์จะอยู่ด้วยโพชฌงค์ข้อใดก็อยู่ได้เหมือนพระราชาหรือมหาอำมาตย์ประสงค์จะนุ่งห่มผ้าคู่ใด ๆ ก็นุ่งห่มได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๕/๑๑๗)

วัตถิกรรม : การผูกรัดที่ทวารหนัก ผูกรัดหัวริดสีดวงงอกที่ทวารหนัก ท่านสันนิษฐานว่า อาจจะหมายถึงการสวนทวารเบาก็ได้ ดังคำที่อธิบายวัตถิกรรมไว้ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ทราบว่า พระผู้มีพระภาคทรงห้ามผ่าตัดด้วยศัสตรา จึงเลี่ยงให้ทำการบีบหัวริดสีดวง หรือดังคำว่า เรื่องทรงห้ามทำวัตถิกรรม (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๙/๗๙,๕/๓๐๕/๑๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วัตถิกรรม คือการใช้หนังหรือผ้าผูกรัดที่ทวารหนักเพื่อรัดหัวริดสีดวง (วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๗๙/๑๗๗)

SAMPLE

วัตถุ : 1.เรื่อง, สิ่งของ, ข้อความ, ที่ดิน; ที่ตั้งเรื่อง หมายถึงบุคคลผู้เป็นที่ตั้งแห่งการทำกรรมของสงฆ์เช่นในการอุปสมบทคนที่จะบวชเป็นวัตถุแห่งการให้อุปสมบท เช่น คำว่าปัญจาพาธวัตถุ ในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า ในแคว้นมคธเกิดโรคระบาดขึ้น ๕ชนิดคือ (๑) โรคเรื้อน (๒) โรคฝี (๓) โรคกลาก (๔) โรคมองคร่อ (๕) โรคลมบ้าหมู หรือดังคำในอุทุมพริกสูตรที่กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้บำเพ็ญตบะระรานสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า ก็ไฉนผู้นี้ เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง กินไปหมดทุกอย่าง หรือดังคำในเจตนาสูตรที่กล่าวไว้ว่า ใจอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นจึงไม่มี เขตฯลฯ วัตถุฯลฯ อายตนะ ฯลฯ อธิกรณะอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น จึงไม่มี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๘๘/๑๔๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๑/๔๒,๑๑/๖๗/๔๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๔๐)

2. เหตุ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ที่พระสารีบุตรอธิบายว่า สมุทยสัจเป็นอกุศล มัคคสัจเป็นกุศล นิโรธสัจเป็นอัพยากฤต ทุกขสัจเป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี สัจจะ ๓ นี้ ท่านสงเคราะห์เข้ากับสัจจะ ๑ สัจจะ ๑ ท่านสงเคราะห์เข้ากับสัจจะ ๓ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒/๔๓๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วัตถุ ในที่นี้หมายถึงกุศล อกุศล อัพยากฤต ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๒/๒๓๒)

วัตถุ ๑๐ : เรื่องที่เป็นต้นเหตุ, ข้อซึ่งเป็นที่ตั้งหรือเป็นจุดเริ่มต้นเรื่อง, ข้อปฏิบัติ ๑๐ ประการของพวกภิกษุวัชชีบุตร ชาวเมืองเวสาลี ที่ผิดเพี้ยนย่อหย่อนทางพระวินัย แปลกจากสงฆ์พวกอื่น เป็นเหตุปรารภให้มีการสังคายนาครั้งที่ ๒ เมื่อพ.ศ. ๑๐๐ มีดังนี้ *๑. สิงคิโลณกัปปะ* เรื่องเกลือเขนง ถือว่า เกลือที่เก็บไว้ในเขนง (ครั้งนั้นภิกษุเก็บเกลือไว้ในเขนงความหมายคือ รับประเคนไว้ค้างคืนแล้ว) เอาออกผสมอาหารฉันได้ *๒.ทวังคุลกัปปะ* เรื่องสองนิ้ว ถือว่า เงาแดดบ่ายเลยเที่ยงเพียง ๒ นิ้ว ฉันอาหารได้ *๓. คามันตรกัปปะ* เรื่องเข้าละแวกบ้าน ถือว่า ภิกษุฉันแล้ว ห้ามอาหารแล้ว ปรารภว่าจะเข้าละแวกบ้านเดี๋ยวนั้น ฉันโภชนะเป็นอนติริตตะได้ *๔. อาวาสกัปปะ* เรื่องอาวาส ถือว่า ภิกษุในหลายอาวาสที่มีสีมาเดียวกันแยกทำอุโบสถต่างหากกันได้ *๕. อนุมติกัปปะ* เรื่องอนุมัติ ถือว่า ภิกษุยังมาไม่พร้อมทำสังฆกรรมไปพลาง ภิกษุที่มาหลังจึงขออนุมัติก็ได้ ๖. *อาจิณณกัปปะ* เรื่องที่เคยประพฤติมา ถือว่า ธรรมเนียมใดอุปัชฌาย์อาจารย์เคยประพฤติมาแล้วควรประพฤติตามอย่างนั้น *๗. อมถิตกัปปะ* เรื่องไม่กวน ถือว่า น้ำนมสดแปรไปแล้วแต่ยังไม่เป็นทธิคือนมส้ม ภิกษุฉันแล้วห้ามอาหารแล้ว ดื่มน้ำนมอย่างนั้นอันเป็นอนติริตตะได้ *๘. ชโลคิง ปาตุง*ถือว่า สุราอย่างอ่อน ไม่ให้เมา ดื่มได้*๙. อทสกัง นิสีทนัง* ถือว่า ผ้านิสีทนะไม่มีชายก็ใช้ได้ *๑๐. ชาตรูปรชตัง* ถือว่าทองและ

SAMPLE

เงินเป็นของควร รับได้กรณีวัตถุ ๑๐ ประการนี้จัดเป็นวิวาทาธิกรณ์ใหญ่เรื่องหนึ่ง (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓)

วัตถุกาม : พัสดุอันน่าใคร่ ได้แก่กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอันน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าชอบใจ ดังคำในสูจิโลมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อกุศลวิตกเป็นอันมาก เกิดจากความเยื่อใยคือตัณหา เกิดขึ้นในตนแล้วแผ่ซ่านไปในวัตถุกามทั้งหลาย เหมือนย่านไทรเกิดจากลำต้นไทรแล้วแผ่ซ่านไปในป่า หรือดังคำในหัตถปาลชาดกที่พระราชบิดาเมื่อทรงพร่ำสอนพระกุมารตามอัธยาศัย จึงตรัสว่า หัตถิบาลลูกรัก เจ้าจงเล่าเรียนวิทยาแสวงหาทรัพย์ ปลูกฝังบุตรธิดาให้ดำรงอยู่ในเหย้าเรือน แล้วจงเสวยคันธารมณ์ รสารมณ์ และวัตถุกามทั้งปวงเถิด,ในมหานิทเทสอธิบายว่า เป็น ๑ ในกาม ๒ คือ กิเลสกาม และวัตถุกาม และอธิบายวัตถุกามไว้ว่า วัตถุกาม คืออะไรคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ เครื่องปูลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงชาย แพะ แกะไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง หมู่บ้าน นิคม ราชธานี แคว้นชนบท กองพลรบ คลังหลวงและวัตถุที่น่ายินดีอย่างใดอย่างหนึ่ง (เหล่านี้) ชื่อว่าวัตถุกาม (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๗/๓๔๐,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๔๐/๕๒๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑/๑,๒๙/๓/๗,๒๙/๖/๒๔,๒๙/๗/๓๔,๒๙/๙/๔๔,๒๙/๕๘/๑๙๓,๒๙/๘๐/๒๔๐,๒๙/๙๒/๒๘๖,๒๙/๑๗๖/๕๐๑) ; ดู *กาม*

วัตถุตตมทายิกาวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดแก่หญิงผู้ถวายผ้าเนื้อดีเยี่ยม เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดแก่หญิงผู้ตั้งใจถวายผ้าเนื้อดีเยี่ยม (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒๗//๕๓)

วัตถุนานัตตญาณนิทเทส : แสดงวัตถุนานัตตญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๑๕ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งคำปุจฉา ดังนี้

คำปุจฉาว่า “พระโยคาวจรกำหนดธรรมทั้งหลายที่เป็นภายในอย่างไร” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้เป็นบทมาติกา ๖ บท ดังนี้

พระโยคาวจร

๑. กำหนดจักขุที่เป็นภายใน ๒. กำหนดโสตะที่เป็นภายใน
๓. กำหนดฆานะที่เป็นภายใน ๔. กำหนดชิวหาที่เป็นภายใน
๕. กำหนดกายที่เป็นภายใน ๖. กำหนดมโนที่เป็นภายใน

จากนั้นท่านยกบทมาติกามาอธิบายทีละบท เช่น (๑) พระโยคาวจรกำหนด จักขุที่เป็นภายใน ได้แก่ กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะอวิชชา” กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะตัณหา” กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะกรรม” กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะอาหาร” กำหนดว่า “จักขุเกิดเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔” กำหนดว่า “จักขุเกิดแล้ว” กำหนดว่า “จักขุมาร่วมกันแล้ว” กำหนดว่า “จักขุไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักไม่มี”

SAMPLE

กำหนดจักขุโดยความเป็นของมีที่สุด คือ กำหนดว่า “จักขุไม่ยั่งยืน ไม่เที่ยง มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา” กำหนดว่า “จักขุไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา”

กำหนดจักขุโดยความไม่เที่ยง ... (เหมือนกับคำว่า พิจารณาเห็น ในอุทเทส ที่ ๗ ตอนที่ ๒ ต่างกันแต่เปลี่ยนคำว่า พิจารณาเห็น เป็นคำว่า กำหนด เท่านั้น) เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ พระโยคาวจรกำหนดจักขุที่เป็นภายใน อย่างนี้

บทมาติกาอีก ๕ บทก็มีรูปแบบเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๖/๑๐๙)

วัตถุวิบัติ : วิบัติโดยวัตถุคือบุคคลหรือวัตถุซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสังฆกรรมนั้นๆขาดคุณสมบัติ ทำให้สังฆกรรมเสีย ใช้ไม่ได้ เช่น ในการอุปสมบทผู้อุปสมบทอายุไม่ครบ ๒๐ ปี หรือมีเรื่องที่เป็นความผิดร้ายแรง เช่น ฆ่าบิดามารดาหรือเป็นปาราชิกเมื่อบวชเป็นภิกษุคราวก่อน หรือไปเข้ารีตเดียรถีย์ทั้งเป็นภิกษุหรือเป็นสตรี ดังนี้เป็นต้น ดังคำในปริวารที่กล่าวไว้ว่า บุคคล ๕ จำพวก ไม่ควรให้อุปสมบท คือ ๑. มีกาลบกพร่อง ๒. มีอวัยวะบกพร่อง ๓. มีวัตถุวิบัติ ๔. มีการกระทำอันเสียหาย ๕. ไม่บริบูรณ์ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๕/๔๖๔)

วัตถุสมบัติ : ความถึงพร้อมแห่งวัตถุ,ความสมบูรณ์โดยบุคคลหรือวัตถุซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการทำสังฆกรรมนั้นๆ มีคุณสมบัติถูกต้อง ทำให้สังฆกรรมใช้ได้ไม่บกพร่องในด้านนี้ เช่น ในการอุปสมบท ผู้ขอบวชเป็นชายมีอายุครบ ๒๐ ปี ไม่เป็นมนุษย์วิบัติ เช่นถูกตอนไม่ได้ทำความผิดร้ายแรงเช่น ฆ่าบิดามารดาไม่ใช่คนทำความเสียหายในพระพุทธศาสนาอย่างหนัก เช่นปาราชิก เมื่อบวชคราวก่อน ดังนี้เป็นต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

วัตถุปุเรชาตะ : คำว่า **ปุเรชาตปัจจัย** สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดก่อน หมายถึง ปัจจัยที่เป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นก่อนปัจจุปบันซึ่งเป็นนามธรรม แล้วทำอุปการะแก่ปัจจุปบันนั้นในขณะที่ปัจจัยนี้กำลังเป็นไปอยู่ ปุเรชาตปัจจัยมี ๑๑ อย่าง คือ วัตถุปุเรชาตะ ๕ อารัมมณปุเรชาตะ๕ และหทัยวัตถุ๑ แต่ถ้าจำแนกโดยจำนวนหลักใหญ่ ๆ แล้ว มี ๒ อย่าง คือ ๑. วัตถุปุเรชาตปัจจัย ๒. อารัมมณปุเรชาตปัจจัย องค์ประกอบของปุเรชาตปัจจัยนี้ ได้แก่ รูปอย่างเดียว ไม่เกี่ยวกับนาม ดังมีรายละเอียด ดังนี้

๑. **ปัจจัย** ได้แก่ นิปผันนรูป ๑๘ ที่เป็นปัจจุบัน

SAMPLE

๒. **ปัจจยุปบัน** ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ เจตสิก ๕๐ (เว้นอภิญญา ๒ คือ ทิพพจักขุ ทิพพโสตะ หรืออิทธิวิธิ และอัปปมัญญา) ของบุคคลผู้เกิด ในปัญจโวการภูมิ

๓. **ปัจจนีกะ**ได้แก่ สภาวธรรมเหล่านี้คือ จิต ๗๖ ดวง (เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ และมโนธาตุ ๓) เจตสิก ๕๒ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป ซึ่งทำหน้าที่เป็นอารัมมณปุเรชาตปัจจัย และที่กำลังอยู่ในช่วงที่มิได้ทำหน้าที่เป็นอารัมมณปุเรชาตปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๗/๘๘๙,๔๐/๖๔/๘๓๒,๔๐/๑๐๕/๗๖๐,๔๐/๔๒๔/๒๗๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๘/๕๐๙,๔๑/๕๖/๓๙๔,๔๑/๕๗/๓๔๘,๔๑/๗๕/๔๔๗,๔๑/๘๖/๒๑๐, ๔๑/๙๓/๒๘๘)

วัตถุสัมมุขตา : ความพร้อมหน้าวัตถุ คือยกเรื่องที่เกิดนั้นขึ้นวินิจฉัย,ในจูฬวรรคอธิบายวัตถุสัมมุขตาไว้ในสัมมุขาวินัยตอนหนึ่งว่าสัมมุขาวินัย วิธีระงับอธิกรณ์ ในที่พร้อมหน้า คือต้องพร้อมทั้ง ๔ พร้อม คือ (๑) พร้อมหน้าสงฆ์ ได้แก่ ภิกษุเข้าร่วม ประชุมครบองค์ประชุมตามที่กำหนดไว้แต่ละกรณี (๒) พร้อมหน้าบุคคลได้แก่คู่กรณี หรือบุคคลที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นอยู่พร้อมหน้า (๓) พร้อมหน้าวัตถุ ได้แก่ ยกเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นมาวินิจฉัย (๔) พร้อมหน้าธรรม ได้แก่ วินิจฉัยถูกต้องตามธรรมวินัย ดูเทียบ วิ.จู. (ไทย) ๖/๑๘๕-๒๑๒/๒๑๘-๒๔๓ ; ดู *สัมมุขาวินัย*

อรรถกถาอธิบายสัมมุขาวินัยในเรื่องวัตถุสัมมุขตาไว้ว่า สัมมุขาวินัย วิธีตัดสินในที่พร้อมหน้าสงฆ์ พร้อมหน้าบุคคล พร้อมหน้าวัตถุ และพร้อมหน้าธรรม (กงฺขา.อ. (บาลี) ๓๓๘-๓๓๙)

วัตถุสูตร : พระสูตรว่าด้วยที่พึ่ง สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นที่พึ่งของมนุษย์ อะไรเป็นเพื่อนที่ยอดเยี่ยม หมู่สัตว์บนพื้นดินอาศัยอะไรเลี้ยงชีวิต พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุตรเป็นที่พึ่งของมนุษย์ทั้งหลาย ภรรยาเป็นเพื่อนที่ยอดเยี่ยม หมู่สัตว์บนพื้นดินอาศัยฝนเลี้ยงชีวิต (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๔/๖๙)

วัตถูปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยข้ออุปมาด้วยผ้า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองและมีอุปมาอุปไมยแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ซึ่งมีสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ผู้ถือลัทธินหานสุทธิ(เชื่อว่าความบริสุทธิมีได้เพราะการอาบน้ำลอยบาป)นั่งฟังอยู่ด้วย จึงทรงแสดงธรรมให้เหมาะกับอัธยาศัยของเขา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าจิตเศร้าหมอง ก็หวังได้ว่าจะต้องไปสู่ทุคติ เหมือนผ้าสกปรกที่ช่างย้อมนำไปใส่ลงในน้ำย้อมสีต่าง ๆ ก็หวังได้ว่าผ้านั้นย้อมได้ไม่ดี สีไม่สดใส ส่วนจิตที่ไม่เศร้าหมองก็ตรงกันข้ามจากนี้ พร้อมกับทรงอธิบายว่า เหตุที่จิตเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลส ๑๖ ประการ คือ

SAMPLE

๑. อภิชฌาวิสมโลภะ ความโลภไม่สม่ำเสมอ ๒. พยาบาท ความคิดปองร้ายผู้อื่น

๓. โกธะ	ความโกรธ	๔. อุปนาหะ	ความผูกโกรธ
๕. มักขะ	ความลบหลู่คุณท่าน	๖. ปฬาสะ	ความตีเสมอ
๗. อิสสา	ความริษยา	๘. มัจฉริยะ	ความตระหนี่
๙. มายา	ความมีมารยา	๑๐. สาเถยยะ	ความโอ้อวด
๑๑. ถัมภะ	ความหัวดื้อ	๑๒. สารัมภะ	ความแข่งดี
๑๓. มานะ	ความถือตัว	๑๔. อติมานะ	ความดูหมิ่นเขา
๑๕. มทะ	ความมัวเมา	๑๖. ปมาทะ	ความประมาท

แล้วตรัสสอนว่า เมื่อภิกษุรู้ชัดว่า อุปกิเลสแต่ละประการเป็นเครื่องเศร้าหมองของจิต ก็จะละอุปกิเลสประการนั้น ๆ ได้ เมื่อละได้จะเกิดความเลื่อมใสอย่างแน่วแน่ในพระรัตนตรัย แล้วจะได้ความรู้แจ้งอรรถ ความรู้แจ้งธรรม และความปราโมทย์ที่ได้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย เมื่อมีความปราโมทย์ก็จะมีปีติ เมื่อมีปีติ จิตก็สงบ เมื่อจิตสงบ กายก็สงบ เมื่อกายสงบ ความสุขก็เกิดขึ้น เมื่อความสุขเกิดขึ้น จิตก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิ ภิกษุผู้เป็นอย่างนี้ แม้จะฉันอาหารที่ประณีต ก็ไม่เป็นอันตรายแก่มรรคผลเลย เหมือนผ้าที่สกปรกเปรอะเปื้อน ถ้าซักด้วยน้ำที่สะอาด ก็ทำให้สะอาดหมดจดได้ หรือทองคำที่อยู่ตามธรรมชาติ ก็สามารทำให้เป็นทองคำบริสุทธิ์ได้ด้วยเบ้าหลอม และจิตของภิกษุผู้มีสมาธิเช่นนั้นจะมีเมตตา มุทิตา กรุณา และอุเบกขาแผ่ไปตลอดทิศต่าง ๆ สามารถรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ตามความเป็นจริง อันเป็นเหตุให้อาสวะสิ้นไปและสามารถบรรลุอรหัตตผลได้ ภิกษุผู้เช่นนี้แลชื่อว่าผู้อาบสะอาดแล้วด้วยการอาบสะอาดภายใน

สุนทริกภารทวาชพราหมณ์นั่งฟังอยู่ไม่ห่างจากพระองค์ได้ยินเช่นนั่นก็เข้าใจว่าพระองค์ทรงสรรเสริญลัทธิของตนจึงทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังแม่น้ำพหุกาเพื่อสรงน้ำหรือ เมื่อตรัสตอบปฏิเสธ จึงทูลต่อว่า แม่น้ำพหุกาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์เป็นบุญสถานสำหรับทำพิธีลอยบาป ทำให้เกิดความสะอาดบริสุทธิ์ พระองค์จึงตรัสว่า คนที่ทำกรรมชั่วไว้แล้ว ถึงจะไปอาบน้ำที่ไหน ก็หาทำให้เกิดความสะอาดบริสุทธิ์ได้ไม่ แล้วตรัสสอนให้อาบน้ำในศาสนาของพระองค์ ด้วยการทำตนดังนี้ คือ

๑. ทำความปลอดภัยในสัตว์ทั้งปวง	๒. ไม่พูดเท็จ
๓. ไม่เบียดเบียนสัตว์	๔. ไม่ลักทรัพย์
๕. มีศรัทธา	๖. ไม่ตระหนี่

SAMPLE

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ได้ประกาศตนอุบาสก ทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ และได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในกาลต่อมา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๐/๖๒)

วัตร : กิจพึงกระทำ, หน้าที่, ธรรมเนียม,ความประพฤติ, ข้อปฏิบัติ จำแนกออกเป็น๑. กิจวัตร ว่าด้วยกิจที่ควรทำ (เช่นอุปัชฌายวัตร สัทธิวิหาริกวัตร อาคันตุกวัตร) ๒. จริยาวัตร ว่าด้วยมารยาทอันควรประพฤติ (เช่น ไม่ทิ้งขยะทางหน้าต่างหรือทิ้งลงนอกฝานอกกำแพงไม่จับวัตถุอนามาส) ๓.วิธีวัตร ว่าด้วยแบบอย่างที่พึงกระทำ (เช่น วิธีเก็บบาตร วิธีพับจีวร วิธีเปิดปิดหน้าต่างตามฤดู วิธีเดินเป็นหมู่) ดังคำในเจโตขีลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า ด้วยศีล วัตร ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจักเป็นเทพหรือเทพตนใดตนหนึ่ง หรือดังคำในโคลิสสานิสูตรว่า ภิกษุชื่อโคลิสสานิ เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร มีมารยาททรามนั่งอยู่ในท่ามกลางสงฆ์ ด้วยกรณียกิจบางอย่าง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๖/๒๐๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๙/๗๖,๑๓/๘๐/๗๘,๑๓/๑๗๓/๑๙๕,๑๓/๒๔๒/๒๘๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๘/๓๓๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๑/๒๔๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๙/๓๐๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๖/๓๔๙,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๗๒/๕๕๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๓๔/๓๑๓,๓๓/๑๓/๖๙๗ ; วัตรส่วนมากในวัตตขันธกะ

วัตรบท : บทคือวัตร, หลักปฏิบัติ หรือข้อที่ถือปฏิบัติประจำ ๗ ข้อ ที่ทำให้มฆมาณพได้เป็นท้าวสักกะหรือพระอินทร์คือ ๑.*มาตาเปติภโร* เลี้ยงมารดาบิดา ๒. *กุเลเชฏฐูปจายี* เคารพผู้ใหญ่ในตระกูล๓. *สณฺหวาโจ* พูดคำสุภาพอ่อนหวาน๔. *อปิสุณวาโจ* หรือ *เปสุเณยฺยปฺปหายี* ไม่พูดส่อเสียด พูดสมานสามัคคี ๕. *ทานสวิภาครโต* หรือ *มจฺเฉรวินย* ชอบเผื่อแผ่ให้ปัน ปราศจากความตระหนี่ ๖.*สจฺจวาโจ* มีวาจาสัตย์ ๗. *อโกธโน* หรือ *โกธาภิภู* ไม่โกรธ ระงับความโกรธได้ หรือดังคำในปาฏลิสูตรที่ นักบวชเปลือยชื่อกฬารมัชฌกะอยู่ที่วัชชีคาม เขตกรุงเวสาลี ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภ๑และถึงความเป็นผู้เลิศด้วยยศ๒ เขาถือสมาทานวัตรบท ๗ ประการ มี เราพึงเป็นคนเปลือย ไม่นุ่งห่มผ้าตลอดชีวิต เป็นต้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑/๒๕๕๓)

วัตรปฏิบัติ : การปฏิบัติตามหน้าที่, การทำตามข้อปฏิบัติที่พึงกระทำเป็นประจำ,ความประพฤติที่เป็นไปตามขนบธรรมเนียมแห่งเพศ ภาวะหรือวิถีดำเนินชีวิตของตน ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า ภิกษุณีหลายรูปจำพรรษาในวัดใกล้หมู่บ้านแห่งหนึ่ง มีวัตรปฏิบัติสมบูรณ์ มีอิริยาบถงดงาม แต่มีผ้าไม่ดี มีแต่จีวรเก่าๆ ได้เดินทางไปกรุงสาวัตถี หรือดังคำในมหาสีหนาทสูตที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กัสสปะ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่าผู้มีอายุ เรื่องที่ทำให้พวกเรามีวัตรปฏิบัติไม่ตรงกันจงงดไว้ แต่ใน

SAMPLE

เรื่องที่ตรงกันวิญญูชนเมื่อซักไซ้ไล่เลียงสอบสวน หรือดังคำในวัตถูปมสูตรว่า ผัคคุณฤกษ์ เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ อุโบสถเป็นวันศักดิ์สิทธิ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์วัตรปฏิบัติสมบูรณ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ มีกรรมสะอาด (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๓๘๘๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๕/๑๖๒, ม.ม.(ไทย) ๙/๓๘๕/๑๖๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓๑/๗๙/๖๘)

วัน : 1.ระยะเวลาตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นถึงพระอาทิตย์ตก ซึ่งตามปกติถือตามกำหนด ๑๒ ชั่วโมง, กลางวัน ก็เรียก;ระยะเวลา ๒๔ ชั่วโมง ที่โลกหมุนตัวเองครบรอบหนึ่ง อย่างที่ถือกันมาแต่เดิมว่าตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นถึงพระอาทิตย์ขึ้นใหม่ในวันถัดไปหรืออย่างที่นิยมถือกันในปัจจุบันตามคติสมัยใหม่ว่า ตั้งแต่เที่ยงคืนหนึ่งถึงเที่ยงคืนถัดไป; การที่เรียกว่า *วัน* นั้น เพราะถือเอาเวลาพระอาทิตย์ซึ่งเรียกว่าตะวันขึ้น จนถึงตะวันตกเป็นกำหนด คือมาจากคำว่า*ตะวัน*นั่นเอง (คล้ายกับระยะเวลา*เดือน*หนึ่ง ที่ถือตามการโคจรของพระจันทร์ ซึ่งมีชื่อว่าเดือน) ดังคำที่เวรัญชพราหมณ์กล่าวว่า ขอท่านพระโคดมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต หรือดังคำในมหาวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า อีกนานเพียงไร สารีบุตรจะกลับมา พระอานนท์กราบทูลว่า อีก ๙ หรือ ๑๐ วันจึงจะกลับมา พระพุทธเจ้าข้า (วิ.ภิกฺขุ.(ไทย) ๑/๑๕/๘,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๑/๓)

2. ป่า, ดง, สวน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

วันเข้าพรรษา : ช่วงวันอยู่จำพรรษา ๓ เดือนของภิกษุสามเณร,วันที่อยู่ประจำวัด ๓ เดือน ในฤดูน้ำ วันเข้าพรรษา มี ๒ ประเภท คือ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เรียกว่า พรรษาต้น หรือตั้งแต่วันแรม ๑ ค้ำ เดือน ๙ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เรียกว่าพรรษาหลัง ดังคำในวัสสูปนายิกขันธกะ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย วันเข้าพรรษานี้มี ๒ วัน คือวันเข้าพรรษาต้น ๑ วันเข้าพรรษาหลัง ๑ เมื่อพระจันทร์เพ็ญเสวยฤกษ์อาสาฬหะล่วงไปแล้ววันหนึ่ง พึงเข้าจำพรรษาต้น เมื่อพระจันทร์เพ็ญเสวยฤกษ์อาสาฬหะล่วงไปแล้วเดือนหนึ่งพึงเข้าจำพรรษาหลังภิกษุทั้งหลายวันเข้าพรรษามี ๒ วันเหล่านี้แล หรือดังคำในชนวสภสูตรที่ชนวสภยักษ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญเมื่อหลายวันมาแล้ว ในคืนเพ็ญวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันเข้าพรรษา พวกเทพชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้นนั่งประชุมกันในสุธัมมาเทวสภา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘๔/๒๙๓, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๒/๒๑๒)

วันทนวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้กราบไหว้สมณะ มีเรื่องกล่าวไว้ว่านางเห็นสมณะทั้งหลายผู้มีศีลจึงไหว้เท้า ทำใจให้เลื่อมใส อนึ่ง ดิฉันปลื้มใจ ได้ประคองอัญชลีเพราะบุญนั้น หลังจากตายแล้วจึงทำให้ได้รับวิมานนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๑๙/๙๕)

SAMPLE

วันทนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการถวายบังคม สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ท้าวสักกะและท้าวสหัมบดีพรหมเสด็จเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แกล้วกล้า ผู้ชนะสงครามแล้ว ทรงปลงภาระลงแล้ว ผู้ไม่มีหนี้ ขอพระองค์โปรดลุกขึ้น เสด็จจาริกไปในโลก อนึ่ง ดวงพระทัยของพระองค์หลุดพ้นดีแล้ว เหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ฉะนั้นท้าวสหัมบดีพรหมตรัสค้านว่า พระองค์ไม่ควรถวายบังคมพระตถาคตอย่างนี้แต่ควรจะถวายบังคมว่า ข้าแต่พระองค์ผู้แกล้วกล้า ผู้ชนะสงคราม ผู้นำหมู่ ผู้ไม่มีหนี้ ขอพระองค์โปรดลุกขึ้น เสด็จจาริกไปในโลก ขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกเถิด เพราะจักมีผู้รู้ธรรม (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๓/๓๘๓)

วันทนาสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยการไหว้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า การไหว้ ๓ คือ (๑) การไหว้ทางกาย (๒) การไหว้ทางวาจา (๓) การไหว้ทางใจ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๕/๓๙๙)

วันปวารณา : วันเดือน ๑๕ ค่ำเดือน ๑๑ เรียกว่าวันปวารณา หรือวันมหาปวารณา คือหลังจากอยู่ร่วมกันมาตลอดพรรษา ภิกษุหรือภิกษุณีทั้งหลายประชุมกัน และแต่ละรูปกล่าวคำเปิดโอกาสหรือเชิญชวนแก่ที่ประชุมเริ่มด้วยรูปที่เป็นผู้ใหญ่ที่สุดว่า “สงฺฆ อาวุโส ปวาเรมิ ทิฏฺเฐนวา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา, วทนฺตุ มำอายสฺมนฺโต อนุกมฺปำ อุปาทาย, ปสฺสนฺโตปฏิกริสฺสามิ” (เธอทั้งหลาย ฉันปวารณาต่อสงฆ์ ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ฟังก็ดี ด้วยสงสัยก็ดี ขอเธอทั้งหลายจงอาศัยความกรุณาว่ากล่าวฉัน ฉันเห็นอยู่ จักทำคืน ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้จำพรรษาแล้วปวารณาด้วยเหตุ ๓ สถานคือ ด้วยได้เห็น ด้วยได้ยิน ด้วยนึกสงสัย การปวารณานั้น จักเป็นวิธีที่เหมาะสมเพื่อว่ากล่าวซึ่งกันและกัน เป็นวิธีออกจากอาบัติ เป็นวิธีเคารพพระวินัยของภิกษุเหล่านั้น หรือดังคำว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า วันนี้เป็นวันปวารณา ถ้าสงฆ์พร้อม กันแล้ว สงฆ์พึงปวารณา ภิกษุผู้เถระพึงห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง นั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวกับสงฆ์อย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย กระผมขอปวารณาต่อสงฆ์ ด้วยได้เห็นก็ดี ด้วยได้ยินก็ดี ด้วยนึกสงสัยก็ดี ขอท่านทั้งหลายได้ช่วยอนุเคราะห์ว่ากล่าวตักเตือนกระผม เมื่อกระผมทราบจักได้แก้ไขต่อไป หรือดังคำในมหาโควินทสูตร ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหลายวันมาแล้ว ในคืนเพ็ญวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันปวารณา พวกเทพชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้นนั่งประชุมกันในสุธัมมาเทวสภา หรือดังคำในอานาปานัสสติสูตรที่ว่า ก็สมัยนั้น ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ คืนดวงจันทร์เต็มดวง ในวันปวารณา พระผู้มีพระภาคทรงมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ประทับนั่ง ณ ที่กลางแจ้ง (วิ.

SAMPLE

ม.(ไทย) ๔/๒๐๙/๓๓๔,๔/๒๑๐/๓๓๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๔/๒๒๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๕/๑๘๔)

วันปาฏิหาริยปักษ์ : วันแห่งปักษ์ที่พึงหวนกลับไปนำมารักษาซ้ำทุกปีๆ, เป็นชื่อวิธีรักษาอุโบสถแบบหนึ่งสำหรับคฤหัสถ์ เรียกตามกำหนดระยะเวลาที่ตั้งไว้สำหรับรักษาประจำปี แต่ระยะเวลาที่กำหนดนั้นอรรถกถาทั้งหลายมีมติแตกต่างกันไปหลายแบบหลายอย่าง จนบางแห่งบอกว่าพึงเลือกตามมติที่พอใจ เพราะความสำคัญอยู่ที่การตั้งใจรักษาด้วยจิตปสาทะให้เต็มอิ่มสมบูรณ์ (เช่น มติหนึ่งว่าคืออุโบสถที่รักษาประจำต่อเนื่องตลอดไตรมาสแห่งพรรษา ถ้าไม่สามารถ ก็รักษาตลอดเดือนหนึ่งระหว่างวันปวารณาทั้งสอง คือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ถ้าไม่สามารถ ก็รักษาครึ่งเดือนถัดจากวันปวารณาแรกคือตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นต้นไปตลอดกาฬปักษ์ คือตลอดข้างแรม, แต่มติหนึ่งว่ารักษา ๕ เดือน คือตั้งแต่ก่อนพรรษา ๑ เดือน ตลอดพรรษา ๓ เดือนกับหลังพรรษาอีก ๑ เดือน, อีกมติหนึ่งว่ารักษา ๓ เดือน คือเดือน ๘ เดือน ๑๒และเดือน ๔, อีกมติหนึ่งว่าคือ ๔ วันก่อนและหลังวันอุโบสถปกติ ได้แก่วัน ๑๓ ๑ ๗ และ ๙ ค่ำ มติท้ายนี้กลายเป็นมีวันรับ-วันส่ง ซึ่งจะสับสนกับปฏิชาครอุโบสถ), ปาฏิหาริยปักษ์นี้บางทีก็เรียกว่า ปาฏิหาริยอุโบสถ ซึ่งเป็นอย่างหนึ่งใน อุโบสถ ๓ ประเภท ของคฤหัสถ์ ดังคำในลขุมาวิมานที่เทพธิดาองค์หนึ่งกล่าวไว้ว่า ดิฉันเข้าจำอุโบสถศีล ซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำและ ๘ ค่ำแห่งปักษ์และตลอดวันปาฏิหาริยปักษ์ หรือดังคำในเรวตีเปตวัตถุว่า ดิฉันจักปลูกสวนไม้ดอกไม้ผล จักตัดทางเข้าไปในสถานที่ที่เดินลำบาก ขุดบ่อน้ำ และตั้งน้ำดื่มไว้ด้วยใจที่ผ่องแผ้ว จักเข้าจำอุโบสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ทุกวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ ตลอดวันปาฏิหาริยปักษ์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๗๙/๓๒,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๓๓/๒๘๗, ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๑๕/๔๔๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๑๓/๒๖๒,๒๘/๕๒๖/๒๖๔,๒๘/๕๓๔/๒๖๕,๒๘/๕๔๓/๒๖๖,๒๘/๕๕๒/๒๖๘,๒๘/๕๕๙/๒๖๘); ดูอุโบสถ

วันอุโบสถ : วันพระจันทร์เพ็ญ-พระจันทร์ดับสำหรับพระสงฆ์คือ วันจันทร์เพ็ญ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ) และวันจันทร์ดับ (แรม ๑๕ ค่ำ หรือ ๑๔ ค่ำเมื่อเดือนขาด), วันถือศีลอุโบสถสำหรับคฤหัสถ์ คือ วันพระได้แก่ วันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ วันจันทร์เพ็ญ และวันจันทร์ดับ ดังคำในสามัญญผลสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของหมอชีวก โกมารภัจเขตกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวน ๑,๒๕๐ รูป สมัยนั้นแล ในคืนวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถของเดือนที่ ๔ ซึ่งเป็นเดือนที่มีดอกโกมุทบานสะพรั่ง หรือดังคำในมหาสุทัสสนสูตรว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงสนานพระ

SAMPLE

เศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ เสด็จขึ้นสู่ปราสาทหลังงาม ปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ หรือดังคำในอุโปสถสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตาในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น นางวิสาขามิคารมาตาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับในวันอุโบสถนั้น ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๓/๑๘๓,๑๐/๒๘๒/๒๑๒,๑๐/๒๙๓/๒๒๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๓/๖๒,๑๑/๘๕/๖๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๑/๘๘,๑๔/๘๕/๙๖,๑๔/๑๔๕/๑๘๔,๑๔/๔๐๖/๔๖๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๗๙) ; ดู *อุโบสถ*

วัปปเถรคาถา : ภาษิตของพระวัปปเถระ,คาถาของพระวัปปเถระ ท่านพระวัปปเถระกล่าวไว้ว่า ผู้เห็นธรรมย่อมเห็นทั้งผู้เห็นธรรมและผู้ไม่เห็นธรรม ผู้ไม่เห็นธรรมย่อมไม่เห็นทั้งผู้ไม่เห็นธรรมและผู้เห็นธรรม (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๑/๓๒๕)

วัปปศากยะ, เจ้า : เจ้าศากยะนามว่าวัปปะ เป็นสาวกของนิครนถ์ อยู่เมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เคยสนทนาธรรมกับพระมหาโมคคัลลานะ และสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค แล้วหันมานับถือพระรัตยตรัย ดังคำที่ เจ้าวัปปศากยะ สาวกนิครนถ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์ ต้องการกำไร เข้าคบหานิครนถ์ผู้โง่ก็ไม่ได้กำไรทั้งเหน็ดเหนื่อย ลำบากใจยิ่งขึ้นไป ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพระองค์นี้จักโปรยความเลื่อมใสในพวกนิครนถ์ผู้โง่เสียในที่ลมพัดจัดหรือลอยเสียในแม่น้ำอันมีกระแสเชี่ยวข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคชัดเจนไพเราะยิ่งนัก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๙๒)

อรรถกถาอธิบายว่า เจ้าวัปปศากยะองค์นี้ เป็นพระเจ้าอาของพระพุทธเจ้า เป็น ๑ ใน ๓ คนที่เป็นสาวกชั้นแนวหน้าของนิครนถ์ นาฏบุตร คือ อุบาลีคหบดีในเมืองนาลันทา เจ้าวัปปะ ศากยะในกรุงกบิลพัสดุ์ และสีหเสนาบดีในกรุงเวสาลี (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๙๕/๔๑๔,องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๓/๑๒/๒๓๑)

วัปปสูตร : พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าวัปปะ พระมหาโมคคัลลานะกล่าวกับเจ้าวัปปศากยะสาวกนิครนถ์ว่า บุคคลพึงเป็นผู้สำรวมกาย วาจา ใจ เพราะอวิชชาสำรอกไป วิชชาเกิดขึ้น ท่านเห็นฐานะอันเป็นเหตุให้อาสวะที่เป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนาพึงไปตามบุคคลในสัมปรายภพหรือไม่

เจ้าวัปปะตรัสว่า ข้าพเจ้าเห็นฐานะคือ บุคคลพึงทำบาปกรรมไว้ในปางก่อน ซึ่งยังให้ผลไม่หมด อาสวะที่เป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนา พึงไปตามบุคคลในสัมปรายภพที่มีบาปกรรมนั้นเป็นเหตุ

พระมหาโมคคัลลานะกับเจ้าวัปปะสนทนาเรื่องค้างไว้เท่านี้ ในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังหอฉันประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ตรัสถามพระมหาโมคคัลลานะ

SAMPLE

ว่า พวกเธอนั่งประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร และเรื่องอะไรที่พวกเธอสนทนากันค้างไว้

เมื่อพระมหาโมคคัลลานะกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับเจ้าวัปปะว่า ถ้าท่านพึงยอมรับข้อที่ควรยอมรับจะคัดค้านข้อที่ควรคัดค้านต่อเรา และท่านไม่รู้ความหมายแห่งภาษิตของเราข้อใด ท่านพึงซักถามเราในข้อนั้นยิ่งขึ้นไปว่า พุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร เนื้อความแห่งพระพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร เราพึงสนทนากันในเรื่องนี้ได้ เมื่อเจ้าวัปปะยอมรับตามนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่า อาสวะที่ก่อให้เกิดทุกข์ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนเกิดขึ้นเพราะการกระทำทางกาย วาจา ใจ เป็นปัจจัย และเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เมื่อบุคคลเว้นขาดจากการกระทำทางกาย วาจา ใจและเพราะสำรอกอวิชชา ทำให้วิชชาเกิดขึ้น แล้วอาสวะเหล่านั้น ย่อมไม่มีแก่เขา เขาไม่ทำกรรมใหม่ด้วย รับผลกรรมเก่าแล้วทำให้สิ้นไปด้วย นี้คือข้อปฏิบัติที่ทำให้กิเลสสิ้นไป ท่านเห็นฐานะอันเป็นเหตุให้อาสวะอันเป็นปัจจัยแห่งทุกขเวทนาซึ่งจะพึงไปตามบุคคลในสัมปรายภพนั้นหรือไม่ เมื่อเจ้าวัปปะกราบทูลว่า ไม่เห็น จึงตรัสว่า ภิกษุมีจิตหลุดพ้นโดยชอบอย่างนี้ ย่อมบรรลุธรรมเป็นเครื่องอยู่เนืองนิตย์ ๖ คือ เธอเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ย่อมรู้ชัดว่า เราเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ย่อมรู้ชัดว่า เราเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ย่อมรู้ชัดว่า หลังจากตายแล้ว เวทนาทั้งปวงที่ไม่น่าเพลิดเพลิน ไม่น่ายินดี ในโลกนี้จักสงบเย็นลง เจ้าวัปปะได้ชื่นชมยินดีพระภาษิตแล้วแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๙๒)

วัปปะ, ฤๅษี : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่งในคณะปัญจวัคคีย์ เป็นพระอรหันต์รุ่นแรก ดังคำว่า พระผู้พระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรนั้นแล้ว ฤๅษีปัญจวัคคีย์เหล่านั้น พร้อมด้วยหมู่พรหมและเทวดาประมาณ ๑๘ โกฏิ ได้บรรลุธรรมในการประชุมครั้งแรก สมัยต่อมาฤๅษีปัญจวัคคีย์ทั้งหมด คือโกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะและอัสสชิพร้อมด้วยหมู่พรหมและเทวดาประมาณ ๑๘ โกฏิอันพระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้วิเศษโดยลำดับ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒/๕๕๔)

วัปปมงคล : พิธีแรกนาขวัญ คือพิธีเริ่มไถนาเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวในนา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

วัมมิกนิมิต : นิมิตคือจอมปลวก เป็น ๑ ในนิมิต ๘ ชนิด ของทรงอนุญาตสมมติสีมา ดังคำว่า ในเบื้องต้นพึงทักนิมิต คือ ปัพพตนิมิต (นิมิตคือภูเขา) ปาสาณนิมิต (นิมิตคือแผ่นหิน)

SAMPLE

วนนิมิต (นิมิตคือป่า)รุกขนิมิต (นิมิตคือต้นไม้) มัคคนิมิต(นิมิตคือหนทาง)วัมมิกนิมิต (นิมิตคือจอมปลวก)นทีนิมิต(นิมิตคือแม่น้ำ)อุทกนิมิต(นิมิตคือน้ำ) ครั้นทักนิมิตแล้ว ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕)

วัมมิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยจอมปลวกปริศนา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบแก่ท่านพระกุมารกัสสปะ ณ วัดพระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงตอบปัญหา ๑๕ ข้อของเทวดา ที่ท่านพระกุมารกัสสปะนำมาทูลถาม เทวดาองค์หนึ่งถามปริศนาธรรมกับท่านพระกุมารกัสสปะที่ป่าอันธวันว่า มีจอมปลวกแห่งหนึ่ง พ่นควันในเวลากลางคืน ลุกโพลงในเวลากลางวัน พราหมณ์ให้สุเมธนำศัสตราไปขุดดู สุเมธขุดพบลิ่มสลัก พบอึ่ง พบทางสองแพร่ง พบหม้อกรองน้ำด่าง พบเต่า พบเขียงหั่นเนื้อ พบชิ้นเนื้อ และหลังจากที่ให้ท่านทำลายสิ่งต่าง ๆ ข้างต้นแล้วเมื่อมาพบนาค พราหมณ์กลับสั่งว่านาคจงดำรงอยู่เถิด เธออย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความนอบน้อมนาค และกล่าวสรุปว่า ขอให้นำปริศนาธรรม ๑๕ ข้อนี้ไปทูลถามพระผู้มีพระภาค เพราะไม่มีผู้ใดสามารถตอบปริศนาธรรมนี้ได้ นอกจากพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบปัญหา ๑๕ ข้อ ที่ท่านพระกุมารกัสสปะนำมาทูลถาม สรุปความได้ดังนี้ คือ

๑. ร่างกาย ชื่อว่าจอมปลวก

๒. การที่บุคคลทำงานในเวลากลางวัน ตรึกตรองในเวลากลางคืน ชื่อว่าการพ่นควันในเวลากลางคืน

๓. การที่บุคคลตรึกตรองบ่อย ๆ ในเวลากลางคืนแล้วทำงานด้วยกายและวาจาในเวลากลางวัน ชื่อว่าการลุกโพลงในเวลากลางวัน

๔. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าพราหมณ์

๕. พระภิกษุผู้เป็นเสขะ ชื่อว่าสุเมธ

๖. ปัญญาอันประเสริฐ ชื่อว่าศัสตรา

๗. การปรารภความเพียร ชื่อว่าการขุด

๘. อวิชชา ชื่อว่าลิ่มสลัก

๙. ความคับแค้นใจเนื่องจากความโกรธ ชื่อว่าอึ่ง

๑๐. วิจิกิจฉา ชื่อว่าทางสองแพร่ง

๑๑. นิวรณ์ ๕ ชื่อว่าหม้อกรองน้ำด่าง

๑๒. อุปาทานขันธ์ ๕ ชื่อว่าเต่า

SAMPLE

๑๓. กามคุณ ๕ ชื่อว่าเขียงหั่นเนื้อ

๑๔. นันทิราคะ ชื่อว่าชิ้นเนื้อ

๑๕. ภิกษุผู้เป็นพระขีณาสพ ชื่อว่านาค

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระกุมารกัสสปะมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๙/๒๖๗)

วัย : ส่วนแห่งอายุ, ระยะของอายุ, เขตอายุนิยมแบ่งเป็น ๓ วัย คัมภีร์วิสุทธิมรรคจัดดังนี้ ๑. *ปฐมวัย* วัยต้น ๓๓ ปี คืออายุ ๑ ถึง ๓๓ ปี ๒. *มัชฌิมวัย* วัยกลาง ๓๔ ปี คืออายุ ๓๔ ถึง ๖๗ ปี ๓. *ปัจฉิมวัย* วัยปลาย ๓๓ ปี คือ อายุ ๖๘ ปี ถึง ๑๐๐ ปี ดังคำในมหาวิภังค์ที่เวรัญชพราหมณ์กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคไว้ว่า พระสมณโคดมไม่ยอมไหว้ ไม่ลุกรับพวกพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ผู้ล่วงกาลผ่านวัยหรือไม่เชื้อเชิญให้นั่ง หรือดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า ภิกษุณีสุนทรีนันทาบวชตั้งแต่วัยสาวมีรูปงามน่าดู น่าชม เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา ขยัน ไม่เกียจคร้าน และดูประกอบในอรกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ปัจจุบันนี้ ผู้มีอายุยืนจะอยู่ได้ ๑๐๐ ปี น้อยกว่านั้นก็มีมากกว่านั้นก็มี ส่วนคนที่อยู่ได้ถึง ๑๐๐ ปี จะอยู่ได้ ๓๐๐ ฤดูเท่านั้น คือฤดูหนาว ๑๐๐ ฤดูร้อน ๑๐๐ ฤดูฝน ๑๐๐ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒/๓,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๒,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๔/๑๖๙)

วัลลิการผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวัลลิการผลทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายผลไม้แด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่า สุมนะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๖/๑๒๘)

วัลลิผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวัลลิผลทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายผลไม้แด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ(พระนามว่าสิขี) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๕๖๘)

วัลลิผลทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายแตงโม เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผลแตงโมแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๖๑-๔๖๘/๖๔)

วัลลิยเถรคาถา : ภาษิตของพระวัลลิยเถระ ,คาถาของพระวัลลิยเถระ ท่านพระวัลลิยเถระกล่าวไว้ว่า ฝนตกลงมา เสียงดังกระหึ่มคล้ายเสียงเพลงอันไพเราะ กุฏีของเราสบาย มุงบังมิดชิดดี ในกุฏีนั้น เราอยู่อย่างผู้ไม่ประมาท ถ้าต้องการจะตกก็จงตกลงมาเถิดฝน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๓/๓๒๒)

SAMPLE

วัลลิยเถรคาถา๒ : ภาษิตของพระวัลลิยเถระ,คาถาของพระวัลลิยเถระ ท่านพระวัลลิยเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า ลิงเข้าไปในกระท่อมมี ๕ ประตู พยายามเวียนเข้าออกทางประตูเนืองๆ จงหยุดนิ่ง อย่าวิ่งไปนะเจ้าลิง เพราะเจ้าอาศัยเรือนคืออัตภาพไม่ได้ เหมือนดังกาลก่อน เจ้าถูกเราข่มไว้ด้วยปัญญาแล้ว จักไปไกลไม่ได้เลย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๕/๓๔๙)

วัลลิยเถรคาถา๓ : ภาษิตของพระวัลลิยเถระ,คาถาของพระวัลลิยเถระ ท่านพระวัลลิยเถระเมื่อจะถามพระเวณุทัตตเถระ จึงได้กล่าวว่า กิจใดอันบุคคลผู้มีความเพียรมั่น มุ่งที่จะตรัสรู้ พึงทำกิจนั้น เราจักทำไม่ให้พลาด เชิญท่านดูความเพียร ความบากบั่นของเราเถิด (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๗/๓๕๙)

วสวดี,วสวัตตี : ชื่อของพระยามาร,เป็นเทพที่ยิ่งใหญ่กว่าชั้นสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น ดังคำในเกวัฏฏสูตรที่เธอจึงเข้าไปหาเทพบุตรชื่อวสวัตดีแล้วถามว่า ท่านผู้มีอายุมหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมดับสนิทที่ไหน(ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๒/๒๑๗) ; ดู *วสวัตตี*

วัสสการพราหมณ์ : พราหมณ์ผู้เป็นมหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ อยู่ในสมัยต้นพุทธกาลจนถึงหลังพุทธกาล เคยเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังราชอปริหานิยธรรม ภายหลังพุทธกาล พระเจ้าอชาตศัตรู ส่งไปทำลายความสามัคคีของเจ้าวัชชี ทำให้แคว้นวัชชีเสียอำนาจแก่มคธ เพราะอุบายทำลายสามัคคีของวัสสการพราหมณ์ ดังคำว่า วัสสการพราหมณ์มหาอมาตย์มคธรัฐไปตรวจราชการ เข้าไปหาเจ้าพนักงานป่าไม้ถึงที่พัก หรือดังคำในมหาปรินิพพานสูตรและวัสสการสูตรว่า พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร รับสั่งเรียกวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แคว้นมคธมาตรัสว่ามาเถิดพราหมณ์ ท่านจงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ(คือที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์) แล้วได้ฟังราชอปริหานิยธรรมที่พระผู้มีพระภาคสนทนากับพระอานนท์,เป็นผู้ที่ขยันทำงานอย่างยิ่ง ดังคำใน โคปกโมคคัลลานสูตรว่า วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธเที่ยวตรวจราชการในกรุงราชคฤห์ ได้เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่ทำงานของโคปกโมคคัลลานพราหมณ์แล้วได้สนทนาปราศรัย หรือดังคำในวัสสการสูตร วัสสการพราหมณ์อยู่กรุงราชคฤห์กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม พวกข้าพเจ้าบัญญัติบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการว่าเป็นมหาบุรุษผู้มีปัญญามาก,ในปาฏลิปาลิยสูตร กล่าวว่าเป็นอำมาตย์ที่สร้างเมืองปาฏลีบุตรคู่กับอำมาตย์สุนีธะว่า สมัยนั้นสุนีธะและวัสสการะผู้เป็นมหาอำมาตย์แห่งมคธรัฐ กำลังสร้างเมืองปาฏลิคามเพื่อป้องกันพวกวัชชี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๗/๗๖,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๖/๑๐๐,๕/๒๘๖/๑๐๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๓/๗๘,๑๐/๑๓๒/๗๗,๑๐/

SAMPLE

๑๓๓/๗๘,๑๐/๑๓๕/๘๑,๑๐/๑๕๒/๙๕,๑๐/๑๕๒/๙๖,๑๐/๑๕๓/๙๖,๑๐/๑๕๓/๙๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๙/๘๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๕/๕๕,๒๑/๑๘๓/๒๕๙,๒๑/๑๘๗/๒๖๘, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๓๓, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๔)

วัสสการสูตร : พระสูตรว่าด้วยวัสสการพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ วัสสการพราหมณ์ ผู้เป็นมหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธเข้าเฝ้าแล้วกราบทูลเรื่องที่พวกตนบัญญัติบุคคลว่าเป็นมหาบุรุษผู้มีปัญญามาก เพราะมีธรรม ๔ คือ (๑) เป็นพหูสูตแห่งเรื่องที่ฟังนั้น ๆ รู้เนื้อความแห่งภาษิตนั้นๆ (๒) มีสติ ระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดแม้นานได้ (๓) เป็นคนขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำของคฤหัสถ์ (๔) ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้นๆ สามารถทำได้ สามารถจัดได้ พระผู้มีพระภาคไม่ทรงยินดีและไม่ทรงคัดค้าน แต่ทรงบัญญัติบุคคลว่าเป็นมหาบุรุษผู้มีปัญญามาก เพราะประกอบด้วยธรรม ๔ คือ (๑) ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก ให้คนหมู่มากตั้งอยู่ในอริยธรรมที่ควรรู้ (๒) ปรารถนาจะตรึกตรองเรื่องใด ก็ตรึกตรองเรื่องนั้น ไม่ปรารถนาจะตรึกตรองเรื่องใด ก็ไม่ตรึกตรองเรื่องนั้น ถึงความเชี่ยวชาญในจิตในแนวทางแห่งการตรึกตรองทั้งหลาย (๓) เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก (๔) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ วัสสการพราหมณ์กราบทูลว่า น่าอัศจรรย์จริง พระโคดมตรัสเรื่องนี้ไว้ดียิ่งนัก พวกข้าพเจ้าจะทรงจำพระโคดมไว้ว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านกล่าววาจาแสดงความเห็นด้วยในเรื่องนี้ และเราจักเฉลยว่า เราเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ นั้นจริง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๕/๕๕)

วัสสการสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยวัสสการพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ วัสสการพราหมณ์ผู้เป็นมหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วทูลถามปัญหา ๔ ข้อดังนี้ (๑) อสัตบุรุษจะพึงรู้จักอสัตบุรุษได้หรือว่า บุคคลนี้เป็นอสัตบุรุษ (๒) อสัตบุรุษจะพึงรู้จักสัตบุรุษได้หรือว่า บุคคลนี้เป็นสัตบุรุษ (๓) สัตบุรุษพึงรู้จักสัตบุรุษได้หรือว่า บุคคลนี้เป็นสัตบุรุษ (๔) สัตบุรุษพึงรู้จักอสัตบุรุษได้หรือว่า บุคคลนี้เป็นอสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหา ๔ ข้อ คือ (๑) ข้อที่อสัตบุรุษพึงรู้จักอสัตบุรุษว่าบุคคลนี้เป็นอสัตบุรุษเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ (๒) ข้อที่อสัตบุรุษพึงรู้จักสัตบุรุษว่าบุคคลนี้เป็นสัตบุรุษเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ (๓) ข้อที่สัตบุรุษพึงรู้จักสัตบุรุษว่าบุคคลนี้เป็นสัตบุรุษเป็นเรื่องที่เป็นไปได้(๔) ข้อที่สัตบุรุษพึงรู้จักอสัตบุรุษว่าบุคคลนี้เป็นอสัตบุรุษเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ วัสสการพ

SAMPLE

ราหมณ์ได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วลุกจากที่นั่งจากไป(องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๘๗/๒๖๘)

วัสสการสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยวัสสการพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ วัสสการพราหมณ์ผู้เป็นมหาอำมาตย์ของแคว้นมคธไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า พระเจ้าอชาตศัตรูมีประสงค์จะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชีที่มีพวกเจ้าวัชชีผู้มีฤทธิ์ (หมายถึงพร้อมเพรียงกัน) มีอานุภาพมาก(หมายถึงได้รับการฝึกฝนศิลปะต่าง ๆ เช่น ศิลปะการฝึกช้าง เป็นต้น) พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ที่ยืนถวายงานพัดอยู่ถึงเรื่องอปริหานิยธรรม ๗ ของเจ้าวัชชีแล้วได้ตรัสเล่าให้วัสสการพราหมณ์ฟังว่า ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ ณ สารันททเจดีย์ แสดงราชอปริหานิยธรรมแก่พวกเจ้าวัชชี และเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังมีอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ นี้อยู่ และใส่ใจอปริหานิยธรรม ๗ นี้อยู่ วัสสการพราหมณ์กราบทูลว่า พวกเจ้าวัชชี มีอปริหานิยธรรมเพียงข้อเดียว ก็พึงหวังได้ความเจริญไม่มีความเสื่อมเลยไม่จำต้องมีทั้ง ๗ ข้อ พระเจ้าอชาตศัตรูไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชี นอกจากจะใช้วิธีปรองดองทางการทูต หรือทำให้แตกสามัคคีกัน ชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วทูลลากลับ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๓๒)

วัสสภัญญชนบท : ชื่อชนบทหนึ่ง หมายถึงคนผู้เป็นอุกกละ เกิดในตระกูลวัสสโคตรและตระกูลภัญญโคตร ยึดถือทิฏฐิเป็นมูล ดังคำในนิรุตติปถสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ชนชาวอุกกลชนบท กับชนชาววัสสภัญญชนบททั้ง ๒ พวกนั้นเป็นผู้มีอเหตุกวาทะเป็นผู้มีอกิริยวาทะเป็นผู้มีนัตถิกวาทะ ก็ได้สำคัญว่าหลักการ ๓ ประการ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติไม่ควรติเตียนไม่ควรคัดค้าน หรือดังคำในสัพพมัตถีติกถา อภิธรรมปิฎก ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ชนชาวอุกกลชนบทกับชนชาววัสสภัญญชนบททั้ง ๒ พวกเป็นผู้ถืออเหตุกวาทะเป็นผู้ถืออกิริยวาทะ เป็นผู้ถือนัตถิกวาทะ ได้สำคัญหลักการ ๓ ประการ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ ว่าไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะกลัวถูกนินทา ใส่โทษและถูกคัดค้าน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๒/๑๐๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๕/๒๙๖/๒๑๕)

วัสสวลาหก, พวก : ชื่อเทพพวก ๑ ในเทพวลาหก ๓ จำพวก,เป็นพวกเทพที่ให้ฝนตก ดังคำในวลาหกสังยุต เทสนาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพพวกวลาหก เป็นอย่างไร คือ เทพทั้งหลายที่เป็นสีตวลาหกก็มี ที่เป็นอุณหวลาหกก็มี ที่เป็นอัพภวลาหกก็มี ที่เป็นวาตวลาหกก็มี ที่เป็นวัสสวลาหกก็มี หรือ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕๐/๓๖๙,๑๗/๕๖๒/๓๗๑,๑๗/๕๖๓/๓๗๑,๑๗/๕๖๔/๓๗๑)

SAMPLE

วัสสวลาหกเทพบุตร : ชื่อเทพวลาหกผู้ทำให้เกิดฝน ดังคำในวัสสสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วัสสวลาหกเทพบุตรเป็นผู้ประมาท นี้เป็นอันตรายของฝนประการ ที่ ๔ ซึ่งพวกหมอดูรู้ไม่ได้ สายตาของพวกหมอดูหยั่งไม่ถึง (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๗/๓๓๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เพราะวัสสวลาหกเทพบุตรมัวเล่นกีฬาอยู่ จึงไม่ให้ฝนตกในฤดูกาล ถือเป็นอันตรายของฝน (อง.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๙๗/๘๑-๘๒)

วัสสวลาหกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเทพพวกวัสสวลาหก มีเนื้อความอธิบายว่า ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ฝนมีได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะหากเทพพวกวัสสวลาหกอยากให้มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๖/๓๗๓)

วัสสสูตร๑ : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยฝนตก พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์และศีลที่พระอริยะชอบใจ ไหลไปถึงฝั่งแล้วเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ เหมือนฝนตกบนยอดเขา น้ำไหลไปตามที่ลุ่มก็ทำให้ซอกเขา ลำธาร ห้วย จนถึงมหาสมุทร เต็มเปี่ยม ฉะนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๔/๕๕๕)

วัสสสูตร๒ : พระสูตรว่าด้วยอันตรายของฝน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อันตรายของฝน ซึ่งพวกหมอดูรู้ไม่ได้ สายตาของพวกหมอดูหยั่งไม่ถึง ๕ ข้อ คือ (๑) เตโชธาตุ(กองไฟใหญ่)กำเริบบนอากาศทำให้เมฆกระจายไป (๒) วาโยธาตุกำเริบบนอากาศทำให้เมฆกระจายไป (๓) อสุรินทราหูใช้ฝ่ามือรับน้ำแล้วทิ้งลงในมหาสมุทร (๔) วัสสวลาหกเทพบุตรเป็นผู้ประมาท(มัวเล่นกีฬาอยู่ จึงไม่ให้ฝนตกในฤดูกาล ถือเป็นอันตรายของฝน) (๕) พวกมนุษย์ไม่ดำรงอยู่ในธรรม (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๗/๓๓๗)

วัสสานะ, วัสสานฤดู : กาลฝน, ฤดูฝน (แรม ๑ค่ำ เดือน ๘ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน๑๒) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *มาตรา*

วัสสะ, ปริพาชก : ชื่อปริพาชก เกิดในตระกูลวัสสโคตร เป็นชาวอุกกลชนบท ดังคำในปริพพาชกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปริพาชกชื่อวัสสะและภัญญะ ผู้อยู่ในอุกกลชนบท เป็นอเหตุกวาทะอกิริยวาทะ นัตถิกวาทะ สำคัญธรรมบท ๔ ประการนี้ว่าไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะกลัวการนินทา การกระทบกระทั่ง และการกล่าวให้ร้าย (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๔๙)

วัสสังวุตถสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อยู่จำพรรษาในกรุงสาวัตถีภิกษุผู้จำพรรษาในกรุงสาวัตถีเดินทางไปยังกรุงกบิลพัสดุ์แล้วแสดงธรรมแก่เจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ว่า พระอริยบุคคลแต่ละชั้น คือพระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกทาคามีและพระโสดาบันมี

SAMPLE

จำนวนมากน้อยกว่ากันตามลำดับ เช่น พระอรหันต์น้อยกว่าพระอนาคามี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๘/๕๗๑)

วัสสิกสาฎก, ผ้า : **ผ้าอาบน้ำฝน** ดังคำในวิสาขาวัตถุว่า นางวิสาขามิคารมาตากราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า หม่อมฉันประสงค์จะถวายผ้าวัสสิกสาฎก ถวายอาคันตุกภัต ถวายคมิกภัต เป็นต้น (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๑, ๕/๓๕๑/๒๒๔, ๕/๓๕๒/๒๒๕) ; ดู *ผ้าจำนำพรรษา*

วัสสูปนายิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเข้าพรรษา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การเข้าพรรษาของภิกษุ ๒ อย่าง คือ (๑) การเข้าพรรษาต้น (เริ่มตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑) (๒) การเข้าพรรษาหลัง (เริ่มตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือน ๙ ถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๐/๖๔)

วัสสูปนายิกะ : การเข้าจำพรรษา หมายถึงวันเข้าพรรษา ดังคำในวัสสูปนายิกขันธกะ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการเข้าจำพรรษา หรือดังคำในวัสสูปนายิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การเข้าพรรษา ๒ อย่างนี้การเข้าพรรษา ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑.การเข้าพรรษาต้น ๒.การเข้าพรรษาหลัง (องฺ.ทุก.(ไทย) ดู *จำพรรษา*

วางทัณฑาวุธ : ไม่ถือท่อนไม้ หมายถึงไม่เที่ยวถือไม้หรือศัสตราไปเพื่อทำร้ายผู้อื่น ดังคำในพรหมชาลสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ หรือดังคำว่า บุคคลนั้นบวชแล้วอย่างนี้ ถึงความเป็นผู้มีสิกขาและสาชีพ แห่งภิกษุทั้งหลาย ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู หวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๘/๓, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๗๘/๒๐๙)

วาจา,วาจางาม : คำพูด, ถ้อยคำ,พูดคำไพเราะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖/๑๔,๑๑/๑๗/๑๔,๑๑/๑๘/๑๔,๑๑/๑๙/๑๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๙/๑๔๘,๑๒/๒๙๐/๓๒๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๔/๑๘๔,๑๓/๒๖๒/๓๐๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔/๒๕๔๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๘/๘๔,๑๕/๑๓๙/๑๗๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๗/๑๔๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๓๓๘,๒๓/๖๒/๓๕๘,๒๓/๗๘/๓๙๕1)

วาจาชอบ : *สัมมาวาจา* เป็น ๒ ในองค์อริยมรรค ๘ ดังคำในปัจจยสูตรที่ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ ๑.สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) ๒.สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)๓.สัมมาวาจา(วาจาชอบ)๔.สัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ)๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)๖.สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘.สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) หรือดังคำในสัมมาทิฏฐิกสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลในโลกนี้ ตั้งจิตไว้ชอบ กล่าววาจาชอบ

SAMPLE

ทำการงานทางกายที่ชอบ มีความขวนขวายมาก ได้ทำกรรมอันเป็นบุญไว้ในชีวิตอันน้อยในโลกนี้ เขามีปัญญา หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสวรรค์ หรือดังคำว่า ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นการไม่ทำ การไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งวจีทุจริต ๔ การกล่าววาจาชอบ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค ชื่อว่าสัมมาวาจา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๗/๕๓,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๑/๔๒๙,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๕/๒๙๙/๙๔)

วาจาชั่ว,วาจาชั่วหยาบ : คำหยาบ,คำพูดหยาบ ในวินัย หมายถึงถ้อยคำพาดพิงทวารหนักทวารเบาและเมถุน ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ท่านพระอุทายีพาหญิงเหล่านั้นชมวิหาร พูดชมบ้าง พูดติบ้าง ขอบ้างอ้อนวอนบ้าง ถามบ้าง ถามซ้ำบ้าง บอกบ้าง สอนบ้าง ด่าบ้าง พาดพิงทวารหนักทวารเบาของหญิง ภายหลัง พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์ เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามท่านพระอุทายีว่า อุทายี ทราบว่า เธอพูดเกี้ยวมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบจริงหรือ ท่านทูลรับว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า หรือดังคำในทุฏฐุลลวาจาสิกขาบทที่ว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็นทรงบัญญัติสังฆาทิเสสแก่ภิกษุผู้พูดเกี้ยวมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบ ณ ที่ไหน หรือดังคำในกกจูปมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนพระผัคคุนะไว้ตอนหนึ่งว่า เธอควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบ และจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิตไม่มีโทสะ หรือดังคำในสมณมุณฑิกสูตร อุคคาหมานปริพาชก สมณมุณฑิกาบุตรได้กล่าวกับช่างไม้ชื่อปัญจกังคะว่า ช่างไม้ เราบัญญัติรุษบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ(คือ(๑) ไม่ทำกรรมชั่วทางกาย (๒) ไม่กล่าววาจาชั่ว (๓) ไม่ดำริความดำริชั่ว (๔) ไม่ประกอบอาชีพชั่ว ว่า เป็นผู้มีกุศลเพียบพร้อม มีกุศลยอดเยี่ยม เป็นสมณะผู้บรรลุธรรมชั้นสูงที่ควรบรรลุ ไม่มีใครสู้วาทะได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๘๓/๓๑๕, วิ.ป.(ไทย) ๑๐/๑๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๔/๒๓๕,๑๒/๒๓๒/๒๔๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๑/๓๐๘) ;ดูทุฏฐุลลวาจา

วาจาเท็จ : คำเท็จ,คำพูดเท็จ ดังคำในสุภาสิตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลพึงกล่าววาจาจริง ไม่พึงกล่าววาจาเท็จเป็นที่สี่ หรือดังคำในเจติยราชชาดกที่ดาบสถวายธรรมแก่พระราชาว่าขอถวายพระพรพระเจ้าเจติยะก็ถ้าพระองค์ตรัสวาจาสัตย์ พระองค์จะดำรงอยู่เช่นเดิม ถ้าพระองค์ยังตรัสวาจาเท็จอยู่ พระองค์จะประทับอยู่ที่แผ่นดิน(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๓/๓๐๙,ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย)๒๗/๔๗/๒๙๓,๒๗/๕๓/๒๙๓,๒๗/๕๕/๒๙๔,๒๗/๕๗/๒๙๔)

SAMPLE

วาจาส่อเสียด : คำสอเสียด,คำพูดส่อเสียด ดังคำในมหาธัมมสมาทานสูตร ที่กล่าวถึงการสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากในอนาคตไว้ตอนหนึ่งว่า บางคนในโลกนี้มีสุขบ้าง มีโสมนัสบ้าง จึงเป็นคนเว้นขาดจากวาจาส่อเสียด และเพราะการเว้นขาดจากการพูดส่อเสียดเป็นปัจจัย เขาจึงเสวยสุขโสมนัส หรือดังคำในกลหวิวาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และวาจาส่อเสียด มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก การทะเลาะ การวิวาท ประกอบในความตระหนี่มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก เมื่อการวิวาทเกิดขึ้นแล้วก็มีวาจาส่อเสียดเกิดขึ้น,ในมหานิทเทสอธิบายวาจาส่อเสียดไว้อย่างละเอียดว่า คำว่า ความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด อธิบายว่า คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด ฟังจากข้างนี้แล้วไปบอกคนข้างโน้นเพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไปบอกคนข้างนี้เพื่อทำลายคนหมู่โน้น ด้วยวิธีนี้ ก็ทำคนที่สามัคคีให้แตกแยก หรือสนับสนุนผู้ที่แตกแยกกันแล้ว ชอบการแบ่งพวกแบ่งเหล่า ยินดีการแบ่งพวกแบ่งเหล่า สนุกกับการแบ่งพวกแบ่งเหล่า พูดแต่เรื่องก่อให้เกิดการแบ่งพวกแบ่งเหล่า นี้ตรัสเรียกว่าความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด อีกนัยหนึ่ง บุคคลย่อมนำวาจาส่อเสียดเข้าไปด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ๑. ด้วยประสงค์ให้ตนเป็นที่รัก ๒. ด้วยประสงค์ให้เขาแตกกัน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๘๑/๕๒๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๖๙/๗๐๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๙/๒๗๐, ๒๙/๙๗/๒๙๙,๒๙/๑๔๙/๓๙๙,๒๙/๑๖๔/๔๖๐,๒๙/๑๗๖/๕๐๓)

วาจาสัตย์ : คำจริง,คำพูดจริงดังคำในมหาวรรคที่ว่าพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ประพฤติธรรม ประพฤติสงบ ประพฤติพรหมจรรย์ กล่าววาจาสัตย์ มีศีล มีกัลยาณธรรม หรือดังคำในปฐมเทวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพชั้นดาวดึงส์กล่าวถึงนรชนผู้เลี้ยงมารดาและบิดามีปกติประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล เจรจาแต่คำอ่อนหวาน สมานมิตร ละคำส่อเสียด ประกอบในอุบายกำจัดความตระหนี่ มีวาจาสัตย์ครอบงำความโกรธได้นั้นแลว่าเป็นสัตบุรุษ หรือดังคำในสุภาสิตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลพึงกล่าววาจาสัตย์ ไม่พึงกล่าววาจาเหลาะแหละ หรือดังคำในเจติยราชชาดกที่ดาบสกล่าวธรรมถวายพระราชาว่า ขอถวายพระพรพระเจ้าเจติยะ ก็ถ้าพระองค์ตรัสวาจาสัตย์ พระองค์จะดำรงอยู่เช่นเดิม ถ้าพระองค์ยังตรัสวาจาเท็จอยู่ พระองค์จะประทับอยู่ที่แผ่นดิน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๙๐/๑๔๕, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๖,๒๕/๔๕๖/๖๐๓,ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย)๒๗/๔๗/๒๙๓,๒๗/๕๑/๒๙๓,๒๗/๕๓/๒๙๓,๒๗/๕๕/๒๙๔,๒๗/๕๗/๒๙๔)

SAMPLE

วาจาสุภาษิต : คำสุภาษิต,คำพูดที่กล่าวไว้ดี หมายถึงถ้อยคำที่สัตบุรุษมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นตรัสไว้ ดังคำในสุภาสิตสูตรที่พระผู้พระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน วาจาประกอบด้วยองค์ ๔อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. กล่าวแต่วาจาสุภาษิตอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาทุพภาษิต ๒.กล่าวแต่วาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม๓. กล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาอันไม่เป็นที่รัก๔. กล่าวแต่วาจาจริงอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาเหลาะแหละ แล้วตรัสท้ายสูตรอีกว่า สัตบุรุษทั้งหลายกล่าววาจาสุภาษิตว่าเป็นวาจาสูงสุด ต่อมาพระวังคีสเถระกล่าวไว้ว่า บุคคลพึงกล่าววาจาที่ไม่เป็นเหตุทำตนให้เดือดร้อน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น วาจานั้นเป็นวาจาสุภาษิตแท้ หรือดังคำในสาลิเกทารชาดกที่ (พญานกแขกเต้าให้โอวาทว่า) ข้าพเจ้าได้กินและดื่มในที่อยู่ของท่าน แต่ในเพื่อนบ้านของท่านไม่น่ายินดีนัก ท่านโกสิยะ ขอท่านจงให้อภัยทานในเหล่าสัตว์ผู้วางอาชญาแล้ว และจงเลี้ยงดูบิดามารดาผู้แก่เฒ่าเถิด (พราหมณ์มีใจยินดีเปล่งอุทานว่า) วันนี้ โชคได้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ที่เห็นนกตัวประเสริฐกว่านกทั้งหลาย เราได้ฟังวาจาสุภาษิตของนกแขกเต้าแล้ว จักทำบุญให้มาก (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๓/๓๐๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๕๑/๔๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๕๔/๖๐๓, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๖/๓๑๒,๒๖/๓๔๗/๓๙๘,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๖/๔๒๕)

วาจาสูตร : พระสูตรว่าด้วยองค์แห่งวาจาสุภาษิตพระผู้มีพระภาคตรัสว่าวาจาสุภาษิต ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑) พูดถูกกาล (๒) พูดคำจริง (๓) พูดคำอ่อนหวาน (๔) พูดคำประกอบด้วยประโยชน์ (๕) พูดด้วยเมตตาจิต (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘)

วาจาหยาบ,วาจาหยาบคาย : คำหยาบ,คำพูดหยาบ,ถ้อยคำที่กระด้างไม่ไพเราะ ดังคำในอักโกสสูตรที่อักโกสกภารทวาชพราหมณ์ได้สดับมาว่า ได้ยินว่าพราหมณ์ภารทวาชโคตร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในสำนักของพระสมณโคดมแล้ว จึงโกรธ ไม่พอใจ เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้ว ด่าบริภาษพระผู้มีพระภาคด้วยวาจาหยาบคายอันมิใช่วาจาของสัตบุรุษ,ในอสุรินทกสูตร ก็กล่าวทำนองเดียวกัน,ในสุนทรีสูตร กล่าวไว้ว่า คนทั้งหลาย(คนพาล) ในกรุงสาวัตถีเห็นภิกษุทั้งหลายแล้วด่า บริภาษ เกรี้ยวกราดเบียดเบียนด้วยวาจาหยาบคายที่ไม่ใช่ของสัตบุรุษ,ในมหานิทเทส มีอธิบายว่า คำว่า แม้ถูกด่าก็ไม่พึงกล่าววาจาหยาบ อธิบายว่า ถูกประทุษร้าย ถูกด่าคือ ถูกเสียดสี ถูกเหยียดหยาม ถูกติเตียน ถูกว่าร้าย ก็ไม่พึงว่ากล่าวตอบผู้ที่ว่ากล่าวไม่พึงด่าตอบผู้ที่ด่าไม่พึงโกรธตอบผู้ที่โกรธ ไม่พึงบาดหมางตอบผู้ที่บาดหมาง ด้วยถ้อยคำหยาบ ถ้อยคำกระด้าง และพระผู้มีพระภาคตรัสอีกว่า ภิกษุนั้นในธรรมวินัยนี้ แม้ถูก

SAMPLE

ด่าก็ไม่พึงกล่าววาจาหยาบ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๕, ๑๕/๑๘๙/๒๖๘,๑๕/๒๕๐/๓๖๔,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๘/๒๔๗, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๖/๖๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าวาจาหยาบ หมายถึงวาจาหยาบคาย เช่น ด่ากันด้วยคำหยาบว่า ท่าน เป็นทาส เป็นคนชั่ว เป็นจัณฑาลและเป็นช่างสาน เป็นต้น (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๕/๑๓)

วาชเปยยะ,วาชเปยยะ, ชื่อยัญ :1.ชื่อยัญอย่าง๑ ในยัญ ๕ ของพราหมณ์ อันได้แก่ มหายัญ ๕ ประการของพราหมณ์ ได้แก่ อัสวเมธ คือ การฆ่าม้าบูชายัญ, บุรุษเมธ คือ การฆ่าคนบูชายัญ, สัมมาปาสะ คือ การทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอดบ่วง ไม้ตกที่ไหน ทำพิธีบูชายัญที่นั้น, วาชเปยยะ คือ การดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัยชนะ, นิรัคคละ คือ ยัญไม่มีลิ่มหรือกลอน, คือ ทั่วไปไม่มีขีดขั้นจำกัด การฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญ อนึ่ง มหายัญ ๕ ประการนี้เดิมทีเดียว เป็นหลักสงเคราะห์ที่ดีงาม แต่พราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบูชายัญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตนดังคำ ในยัญญสูตรและอุชชยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหายัญที่มีกิริยามากเหล่านั้น คือ อัสวเมธ บุรุษเมธ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคฬะไม่มีผลมาก หรือดังคำใน ที่กล่าวว่า พระนางจันทวดีได้ใช้ฤาษีชื่อโลมสกัสสปะซึ่งมีตบะสูงบูชายัญชื่อ วาชเปยยะ เพื่อประโยชน์แก่พระบิดาได้ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๒๐/๑๓๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๙/๖๕,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๖๖/๓๑๑,)

2.คำอ่อนหวาน,คำพูดอ่อนหวาน หมายถึงน้ำคำควรดื่น,ถ้อยคำดูดดื่มใจ, ความมีปิยวาจาเป็นที่ดูดดื่มใจคน เช่น เรียกว่า ‘พ่อ’ ‘ลุง’ ดังคำในเมตตาสูตรและเมตตาภาวนาสูตรที่กล่าวว่า พระราชาผู้ทรงธรรมเช่นกับฤาษี ทรงชนะใจหมู่สัตว์ทั่วแผ่นดินด้วยราชธรรม ทรงบูชายัญ คือ สัสสเมธะ ปุริสเมธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ และนิรัคคฬะ เสด็จเที่ยวไป (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑/๑๙๕,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๐๖/๕๗๐, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๒๙๗)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า วาชเปยยะ คือการดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัยชนะ (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙, องฺ.จตุกฺก.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๙/๓๗๑-๓๗๒)

อนึ่ง ยัญทั้ง ๕ นี้มีความหมายตรงกันข้ามกับมหายัญ ๕ ประการของพราหมณ์ โดย ๔ ยัญแรก (สัสสเมธะ ปุริสเมธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ) หมายถึงหลักสงเคราะห์ที่ดีงามของพระราชา (ราชสังคหวัตถุ) จัดเป็น ส่วนเหตุ ยัญที่ ๕ (นิรัคคฬะ) จัดเป็นส่วนผล ยัญทั้ง ๕ นั้น มีความหมายดังนี้ (๑) สัสสเมธะ หมายถึงความฉลาดในการสงเคราะห์พสกนิกรด้วยการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร มีความหมาย ตรงกันข้ามกับอัศวเมธะ(การฆ่าม้าบูชายัญ) ของพราหมณ์

SAMPLE

(๒) ปุริสเมธะ หมายถึงความฉลาดในการ บำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ มีความหมายตรงกันข้ามกับปุริสเมธะ (การฆ่าคนบูชายัญ) ของพราหมณ์ (๓) สัมมาปาสะ หมายถึงความมีอัธยาศัยดุจบ่วงคล้องใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวไม่เก็บภาษีเป็นเวลา ๓ ปี เป็นต้น มีความหมายตรงกันข้ามกับสัมมาปาสะ (การทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอดบ่วง ไม้ตกที่ไหนทำพิธีบูชายัญที่นั้น)ของพราหมณ์(๔) วาชเปยยะ หมายถึง ความมีปิยวาจาเป็นที่ดูดดื่มใจคน เช่น เรียกว่า ‘พ่อ’ ‘ลุง’ (๕) รัคคหะ หมายถึงบ้านเมืองสงบสุข ปราศจาก โจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน เป็นผลที่เกิดจาก ๔ ประการแรก มีความหมายตรง กันข้ามกับนิรัคคหะของพราหมณ์ซึ่งหมายถึงการฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญไม่จำกัด (องฺ.อฏฺ.ก.อ. (บาลี) ๓/๑/๒๑๓, ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๒๗/๑๐๖-๑๐๘, องฺ.อฏฺ.ก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑/๒๔๙-๒๕๒, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๙/๓๗๑-๓๗๒)

วาชเปยะ, วาชไปยะ : “วาจาดูดดื่มใจ”,“น้ำคำควรดื่ม”, ความรู้จักพูด คือ รู้จักทักทายปราศรัย ใช้วาจาสุภาพนุ่มนวลประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี ความเชื่อถือและความนิยมนับถือ (ข้อ ๔ ในราชสังคหวัตถุ ๔) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

วาตมิคชาดก : ชาดกว่าด้วยเนื้อสมัน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ทรงติเตียนเนื้อสมันตัวหนึ่งที่ติดในรสหญ้าทาน้ำผึ้ง ที่นายอุทยานหลอกทาเอาไว้แล้วโปรยเป็นทางเข้ามาถึงพระราชฐานชั้นใน ทั้งที่อยู่ในป่าแต่ก็ยอมติดตามคนเฝ้าสวนไปจนถึงพระลานหลวงว่า ไม่มีสภาพใดที่จะเลวทรามยิ่งกว่าความอยากในรส รสเป็นสภาวะที่เลวทรามกว่าที่อยู่อาศัย เลวกว่าความสนิทสนม เนื้อสมันอยู่ในป่ายังถูกคนเฝ้าสวนชื่อสัญชัยหลอกมาอยู่ในอำนาจได้เพราะรส (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๔/๖)

วาตวลาหก, พวก : เทพให้เกิดลม,เป็นเทพองค์ ๑ ในเทพมันทวลาหกะ ๓ ดังคำในวาตวลาหกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ เทพพวกวาตวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทพเหล่านั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตนเอง เมื่อนั้นเพราะอาศัยความตั้งใจของเทพเหล่านั้น ลมจึงมี ภิกษุ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มีลมในกาลบางคราว,ในมหาสมยสูตร กล่าวว่าเคยเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำว่า เทพพวกมันทวลาหกะมีพระนักษัตรนำหน้ามา,ในเทสนาสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพพวกวลาหก เป็นอย่างไร คือ เทพทั้งหลายที่เป็นสีตวลาหกก็มี ที่เป็นอุณหวลาหกก็มี ที่เป็นอัพภวลาหกก็มี ที่

SAMPLE

เป็นวาตวลาหกก็มี ที่เป็นวัสสวลาหกก็มี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕๐/๓๖๙,๑๗/๕๖๒/๓๗๑,๑๗/๕๖๓/๓๗๑,๑๗/๕๖๔/๓๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เทพพวกมันทวลาหกะ ในที่นี้หมายถึงเทพ ๓ องค์ คือ (๑) วาตวลาหกเทพบุตร (๒) อัพภวลาหกเทพบุตร (๓) อุณหวลาหกเทพบุตร (ที.ม.อ.(บาลี) ๓๓๙/๓๐๕)

วาตวลาหกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเทพพวกวาตวลาหก ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ลมมีได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะเทพพวกวาตวลาหกอยากให้มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๕/๓๗๓)

วาตสมะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสัมมุขาถวิกเถระดังคำในสัมมุขาถวิกเถราปทาน ที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า เมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์ประสูติ ข้าพเจ้าพยากรณ์นิมิตและทำหมู่ชนให้เย็นใจว่า พระโพธิสัตว์นี้จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลกพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพอประสูติแล้วเท่านั้น ก็ทรงเหลียวดูทิศทั้งปวง แล้วทรงเปล่งอาสภิวาจา นี้เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ข้าพเจ้าทำหมู่ชนให้เกิดสังเวชแล้วชมเชยพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วบ่ายหน้าหลีกไปทางทิศตะวันออก ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าชมเชยพระพุทธเจ้าไว้ จึงไม่รู้ได้พบทุคติเลยนี้เป็นผลแห่งการชมเชย ในกัปที่ ๘๕ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวาตสมะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๘/๒๘๔)

วาตสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิ(ความเห็น)ว่า ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ตก มั่นคงดุจเสาระเนียด จึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบโดยลำดับแล้ว จึงตรัสว่า อริยสาวกผู้ละความสงสัยนี้ได้แล้ว จึงละความสงสัยแม้ในทุกข์ ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ในความดับทุกข์ และแม้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับทุกข์ได้ ชื่อว่าเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ในวันข้างหน้า (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๐๖/๒๗๘)

วาตสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ตก มั่นคงดุจเสาระเนียด จึงเกิดขึ้นได้ แล้วตรัสถามโดยนัยเป็น

SAMPLE

ต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบโดยลำดับแล้วจึงตรัสว่า อริยสาวกผู้ละความสงสัยนี้ได้แล้ว จึงละความสงสัยแม้ในทุกข์ ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ในความดับทุกข์ และแม้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับทุกข์ได้ ชื่อว่าเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ในวันหน้า (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒๔/๓๐๔)

วาตัคคสินธวชาดก : ชาดกว่าด้วยม้าสินธพชื่อวาตัคคะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ม้าสินธพโพธิสัตว์ชื่อวาตัคคะถูกนางลาหลงรักด้วยอำนาจราคะ นางจึงส่งลูกชายของนางไปขอร้องให้ม้าสินธพโพธิสัตว์มาหา แต่เมื่อม้าสินธพมาหาแล้ว นางกลับแสดงมารยาไว้ตัวจนเกินงาม พระโพธิสัตว์จึงกลับไปไม่ปรารถนาจะอภิรมย์ด้วย นางลาถึงกับตรอมใจซูบผอมไม่กินอาหาร ลูกชายจึงถามว่าเมื่อพญาม้ามาหาแล้วทำไมแม่จึงไล่ให้หนีกลับไป นางบอกลูกชายว่า เป็นหญิงจะยอมให้ชายเชยชิดเสียแต่แรกพบก็จะเสียชื่อเสียงหมด ลูกเอ๋ย เพราะเหตุนี้ แม่จึงไว้ตัวทำให้ม้าสินธพนั้นหนีไป แม่คิดว่าเขาคงจะมาอีกแต่เขากลับไม่มาแม่จึงต้องตรอมใจอย่างที่ลูกเห็นนี้แหละ หญิงผู้ที่ไม่ปรารถนาชายมียศศักดิ์ เกิดในตระกูลสูงที่เขาชักนำมาให้แล้ว จะเสียใจไปนานแสนนาน เหมือนแม่ลาชื่อภัททลีเสียใจเพราะคิดถึงม้าสินธพชื่อวาตัคคะ เป็นสตรีไว้ตัวพองามจึงงาม ไว้ตัวเกินงามจะอดคนเชยชม (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๔๖/๑๓๐)

วาตัคคะ, ม้าสินธพ : ชื่อม้าสินธพตัวหนึ่ง เป็นม้าโพธิสัตว์ เป็นม้าที่ทำให้แม่ลาหลงรัก แล้วเกิดเป็นโรคผอมเหลือง ดังคำในวาตัคคสินธวชาดก (ลูกลาได้เข้าไปหาแม่ลาแล้วถามว่า)แม่เป็นโรคผอมเหลืองไม่ใยดีอาหารเพราะม้าตัวใด ม้านั้นคือตัวนี้มาภักดีแล้ว บัดนี้เพราะเหตุไร แม่จึงให้ม้านั้นหนีไปเสียเล่า (แม่ลาได้ฟังคำของลูกจึงกล่าวว่า)ก็ถ้าความเชยชิดเกิดมีแต่แรกพบชื่อเสียงของสตรีจะเสียหายเพราะเหตุนั้น ลูกเอ๋ยแม่จึงทำให้ม้านั้นหนีไป (พระศาสดาได้ตรัสว่า)หญิงใดไม่ปรารถนาชายมียศศักดิ์ เกิดในตระกูลสูงที่เขาชักนำมาแล้ว จะเสียใจไปนานแสนนาน เหมือนภัททลีแม่ลาเสียใจเพราะคิดถึงม้าสินธพที่ชื่อวาตัคคะ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๔๘/๑๓๐)

วาทศาสตร์ : ศาสตร์ว่าด้วยการเอาชนะผู้อื่นด้วยเชิงวาทะ ดังคำในวังคีสเถราปทานที่พระ วังคีสเถระกล่าวถึงประวัติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเกิดเป็นครั้งสุดท้าย มีอายุได้ ๗ ขวบเป็นผู้รู้แจ้งพระเวททุกคัมภีร์ แกล้วกล้าในวาทศาสตร์ มีเสียงไพเราะ มีถ้อยคำวิจิตรสามารถย่ำยีวาทะของผู้อื่นได้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๑/๓๐๖)

วาทศิลป์ : ศิลปะในการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารให้ประทับใจ ดังคำในภูริทัตตชาดกที่ (สุทัศนกุมารกล่าวว่า)ท่านพราหมณ์แม้อาตมาก็มิได้ดูหมิ่นท่านด้วยวาทศิลป์ แต่ท่านกล้าลวงประชาชนด้วยนาคที่ปราศจากพิษ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๗๙/๓๑๙,๒๘/๘๘๐/๓๑๙)

SAMPLE

วาทะ : คำพูด, ถ้อยคำ; ลัทธิ, ความเห็น ดังคำว่า พระหัตถกศากยบุตรเป็นนักโต้วาทะ เมื่อท่านเจรจากับพวกเดียรถีย์ ปฏิเสธแล้วรับ รับแล้วปฏิเสธ เอาเรื่องหนึ่งมากล่าวกลบเกลื่อนอีกเรื่องหนึ่ง กล่าวเท็จทั้งที่รู้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑๘๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙/๑๑,๙/๓๐/๑๑,๙/๓๑/๑๓,๙/๓๒/๑๓,๙/๓๒/๑๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๖/๑๖๔,๑๐/๓๖๖/๒๙๒,๑๐/๓๖๖/๒๙๓,๑๐/๔๑๐/๓๔๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๙/๓๑๘,๑๒/๔๖๘/๕๐๙)

วาทะขัดแย้ง : คำพูดขัดคอ, ถ้อยคำชวนให้เกิดการทะเลาะ ดังคำในอปัณณกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่ง มีวาทะขัดแย้งโดยตรงกับสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกเขากล่าวอย่างนี้ว่า ความดับสนิทแห่งภพมีอยู่โดยประการทั้งปวงท่านทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร หรือดังคำที่พระปุสสเถระกล่าวว่า ในกาลภายหน้า ภิกษุทั้งหลายส่วนมากจักเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ลบหลู่คุณท่าน หัวดื้อ โอ้อวด ริษยาและมีวาทะขัดแย้งกัน(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๔/๙๗,๑๓/๑๐๐/๑๐๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๕๔/๔๙๖)

วาทะว่าคนถ่อย : คำพูดว่าคนถ่อย ดังคำในอุทาน ที่ภิกขุภิกษุ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระปิลินทวัจฉะร้องเรียกภิกษุทั้งหลายด้วยวาทะว่าคนถ่อย พระพุทธเจ้าข้า (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๖/๒๒๐)

วาทัตถิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ผู้ต้องการโต้วาทะพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม้จะมีสมณพราหมณ์ผู้ต้องการโต้วาทะมาจากทิศทั้ง ๔ เพื่อโต้วาทะกับภิกษุผู้รู้เห็นอริยสัจ ๔ ภิกษุนั้นย่อมไม่สะทกสะท้าน เหมือนเสาหินยาว ๑๖ ศอกที่ปักลงข้างล่าง ๘ ศอก อยู่ข้างบน ๘ ศอก ถึงจะถูกพายุฝนจากทิศทั้ง ๔ พัดอย่างรุนแรงก็ไม่สั่นสะเทือน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๐/๖๒๐)

วาทีสูตร : พระสูตรว่าด้วยนักพูด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นักพูด ๔ จำพวก คือ (๑) นักพูดที่จนด้านอรรถ แต่ไม่จนด้านพยัญชนะ (๒) นักพูดที่จนด้านพยัญชนะ แต่ไม่จนด้านอรรถ (๓) นักพูดที่จนทั้งด้านอรรถและด้านพยัญชนะ (๔) นักพูดที่ไม่จนทั้งด้านอรรถและด้านพยัญชนะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๐/๒๐๘)

วานร : ลิง, ในภาษาบาลี แปลความว่า คนหรือ ดังคำในกุฏิทูสกชาดก (นกขมิ้นโพธิสัตว์กล่าวกับลิงว่า) วานร ศีรษะ มือ และเท้าของท่านเหมือนของมนุษย์ เมื่อเป็นเช่นนั้นเพราะเหตุไรหนอ เรือนของท่านจึงไม่มี ดังคำในสัมพหุลสูตรที่เทวดาองค์หนึ่งว่าภิกษุทั้งหลายไม่ติดในที่อยู่ เที่ยวไปเป็นหมู่เหมือนฝูงวานร ไปสู่แคว้นมคธและแคว้นโกศลบางพวกก็ไปสู่แคว้นวัชชี (สำ.ส.(ไทย) ๒๒๔/๒๓๖), หรือดังคำในจูฬกุณาลชาดกที่พระโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่าแท้จริงจิตของหญิงเหมือนจิตของวานร ขึ้นๆลงๆ เหมือนเงา

SAMPLE

ต้นไม้ หัวใจของหญิงหวั่นไหวไม่หยุดนิ่ง กลับกลอกเหมือนล้อเกวียนที่กำลังหมุนไป ,ในภิสชาดกกล่าวไว้ว่า ในกาลนั้น ปาลิเลยยะได้เป็นช้าง วานรที่ถวายน้ำผึ้งได้เป็นวานรตัวประเสริฐ กาฬุทายีได้เป็นท้าวสักกะ พวกเธอจงทรงจำชาดกไว้อย่างนี้หรือดังคำในมหากปิชาดก ที่พรามหณ์คนหนึ่งกล่าวไว้ว่า วานรตัวหนึ่งมีหางคล้ายหางโค ท่องเที่ยวไปมาตามซอกเขาเป็นประจำ ไต่ไปตามกิ่งไม้กัดกินผลไม้อยู่ได้มาถึงสถานที่นั้น (ขุ.ชา.จตุกก.(ไทย) ๒๗/๘๑/๑๗๓,ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๔/๓๗๔, ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๐๑/๔๓๙,ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๑๙๔/๕๖๘)

วานรชาดก : ชาดกว่าด้วยวานรโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาวานรโพธิสัตว์คิดหาอุบายเอาตัวรอดจากจระเข้ได้ด้วยปฏิภาณของตน เนื่องจากเหตุที่ถูกจระเข้หลอกจะพาไปหากินผลไม้ในเกาะกลางแม่น้ำ โดยให้ขี่หลังไป เมื่อถึงกลางแม่น้ำ จระเข้จะดำลงในน้ำ จึงสอบถามดูได้ความว่าจะนำหัวใจไปให้ภรรยาของตนที่กำลังแพ้ท้องกิน จึงได้บอกจระเข้ว่าไม่ได้เอาหัวใจมาด้วย เอาแขวนไว้ที่ต้นมะเดื่อ ให้จระเข้พากลับไปที่ฝั่ง เมื่อไปถึงฝั่งแล้วจึงกระโดดขึ้นไปอยู่บนกิ่งมะเดื่อได้ร้องบอกให้จระเข้รู้ว่า ผลไม้ที่นี่ดีกว่าผลไม้ที่เกาะกลางแม่น้ำ คนที่ไม่รู้ทันเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน ย่อมตกอยู่ในอำนาจของศัตรู ส่วนคนที่รู้เท่าทันย่อมเอาตัวรอดได้ ผู้ที่มีสติมั่นคง มีเชาว์ปัญญาเมื่อประสพอันตรายแล้วย่อมรักษาตัวรอดได้(ขุ.ชา.จตุกก.(ไทย) ๒๗/๑๖๕/๑๙๐)

วานรินทชาดก : ชาดกว่าด้วยพญาวานรพันศัตรู มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาวานรโพธิสัตว์ไปติดเกาะกลางแม่น้ำแต่ก็เอาตัวรอดได้ด้วยปัญญาของตน ด้วยการลวงเหยียบศีรษะจระเข้กระโดดข้ามฝั่งกลับมาได้ จนจระเข้ต้องกล่าวชมว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ คือ (๑)สัจจะ พูดความจริงว่าจะกระโดดก็กระโดดจริง (๒) ธรรมะ มีปัญญาพิจารณาเหตุผล ว่าถ้ากระโดดจะสามารถเหยียบศีรษะจระเข้ได้ (๓) ธิติ มีความเพียรไม่ย่อหย่อน ไม่ขาดตอน พยายามที่จะเอาตัวรอดให้ได้ (๔) จาคะ ยอมสละตน กระโดดไปให้จระเข้งับ แต่จระเข้งับไม่ได้ จึงเอาตัวรอดได้ ย่อมครอบงำศัตรูที่ตนพบเห็นได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๕๗/๒๔)

วานปรัสถ์ : ผู้อยู่ป่า, เป็นธรรมเนียมของพราหมณ์ว่า ผู้ที่ครองเรือน มีครอบครัวเป็นหลักฐาน ครั้นลูกหลานเติบโตก็จัดแจงให้มีครอบครัว ตนเองชราลง ก็เข้าป่าจำศีลถือพรตบำเพ็ญตบะต่อไป(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ,เขียน *วนปรัสถะ* บ้างก็มี; ดู *อาศรม*

ว่านหางช้าง : ชื่อไม้ล้มลุกชนิดหนึ่งใบเป็นแผ่นคล้ายพัดด้ามจิ้วหรือขนปลายหางช้าง บางครั้งเรียกว่าว่านหางช้าง ดังคำในเวสสันตรชาดกที่พรรณนาป่ามหาวันไว้ว่า ว่านหางช้าง

SAMPLE

อังกาบ เถาพลุ และมะลิซ้อน มีดอกแย้มบานต้นทองกวาวเครือมีดอกบานสะพรั่งขึ้นอยู่ตามต้นไม้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๔/๕๐๔)

วามกฤษี,วามกะ, ฤษี : ชื่อฤษีตนหนึ่ง ที่ได้บำเพ็ญทาน และบูชายัญ ดังคำในทานมหัปผลสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ฯลฯ ทั้งมิใช่ให้ทานด้วยคิดว่า เราจักให้ทานและจำแนกทานนี้เหมือนเหล่าฤษีในปางก่อน คืออัฏฐกฤษี วามกฤษีวามเทวฤษี เวสสามิตตฤษี ยมทัคคิฤษี อังคีรสฤษี ภารทวาชฤษีวาเสฏฐฤษี กัสสปฤษี และภคุฤษี ได้บูชามหายัญแล้ว (ขุ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๙๑),ในจังกีสูตรกล่าวไว้ว่า เป็นหนึ่งผู้แต่งมนตร์ของพวกพราหมณ์ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภารทวาชะ ฤษีทั้งหลายผู้เป็นบุรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือ ฤษีอัฏฐกะ ฤษีวามกะ ฤษีวามเทพ ฤษีเวสสามิตตะ ฤษียมตัคคิ ฤษีอังคีรสะฤษีภารทวาชะ ฤษีวาเสฏฐะ ฤษีกัสสปะ ฤษีภคุ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนตร์ เป็นผู้บอกมนตร์ที่พราหมณ์ทั้งหลายในปัจจุบันนี้ขับตาม (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มหายัญในที่นี้หมายถึงการตระเตรียมมหาทานซึ่งประกอบไปด้วยอาหารและเภสัชต่าง ๆมีเนยใส เนยข้น นมส้ม น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๕๒/๑๘๖)

วามโคตตกุมาร : ชื่อพระกุมารพระองค์หนึ่ง สมัยพระเจ้าเอกราช แห่งปุบผวดี ดังคำในจันทกุมารชาดก ที่พระราชาตรัสว่า ขอพวกท่านจงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย คือ จันทกุมาร สุริยกุมาร ภัททเสนกุมาร สูรกุมาร และวามโคตตกุมารเถิดว่า ได้ยินว่า พวกท่านจงรวมกันเป็นหมู่ในที่เดียวกันเพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๘๘/๓๓๖)

วามเทวฤษี, ฤษี :ชื่อฤษีคนหนึ่งผู้ได้บำเพ็ญทาน ดังคำว่า บางคนให้ทานด้วยคิดว่า ‘เราให้ทานและจำแนกทานนี้ เหมือนเหล่าฤษีในปางก่อน คือ อัฏฐกฤษี วามกฤษี วามเทวฤษี เวสสามิตตฤษี ยมคัคคิฤษี งคีรสฤษี ภารทวาชฤษี วาเสฏฐฤษี กัสสปฤษี และภคุฤษี ได้บูชามหายัญ แล้ว ฉะนั้น (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๙๑,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๐, ที.ม.(ไทย)๙/๒๘๕/๑๐๔,๙/๒๘๖/๑๐๕,๙/๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓)

วามนิกา, ช้างพัง : ชื่อช้างพังตัวหนึ่ง หมายถึงพังค่อม ดังคำในจูฬหัตถิปโทปมสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีช้างพังทั้งหลายชื่อว่าวามนิกา(พังค่อม)ที่มีรอยเท้าใหญ่ ในป่าเป็นที่อยู่ของช้าง รอยเท้านี้จะพึงเป็นรอยเท้าช้างพังเหล่านั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๑/๓๒๒)

วายามะ : ความพยายาม เป็น๑ ในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นส่วนหนึ่งของสมาธิ ดังคำว่า การรู้แจ้งด้วยการเจริญทิฏฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ สมาธิ ในฐานะทั้ง ๓ นี้เป็นมัคคสัจ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔/๔๓๘)

SAMPLE

วายุบุตร, วิทยาธร :ชื่อวิทยากรผู้ประพฤติเป็นชู้กับภรรยาของยักษ์ทานพ ดังคำในสมุคคชาดก ที่พระโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่า ท่านก็คนหนึ่งละ และภรรยาสุดที่รัก ซึ่งท่านซ่อนไว้ในผอบแก้วข้างใน ท่านรักษาหล่อนไว้ในท้องในกาลทุกเมื่อ หล่อนกำลังอภิรมย์อยู่กับวิทยาธรชื่อวายุบุตรในท้องนั้น (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๙๐/๓๑๖)

วาโย : 1.ชื่อเทพหมู่หนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพระมีพระภาค ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ มีปรากฏในมหาสมยสูตร ดังคำว่า เวลานั้น เทพ (๑๐ หมู่) คืออาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณา เป็นผู้มียศก็มาด้วย (ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

2.ชื่อธาตุอย่างหนึ่ง อยู่ในมหาภูตรูป ดังคำในมูลปริยายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชนบางคนในโลกนี้ ...หมายรู้วาโย(ลม)โดยความเป็นวาโย ครั้นหมายรู้วาโยโดยความเป็นวาโยแล้วกำหนดหมายซึ่งวาโย กำหนดหมายในวาโย กำหนดหมายนอกวาโย กำหนดหมายวาโยว่าเป็นของเรา ยินดีวาโย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เรากล่าวว่า ‘เพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้’(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒/๓)

วาโยกสิณ : การเพ่งลมเป็นอารมณ์ หมายถึงกรรมฐานที่ใช้วาโยคือลมเป็นอารมณ์ในการบริกรรม ,เป็น ๑ ในกสิณ ๑๐ ดังคำในกสิณายตนะ (บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์) ๑๐ ข้อที่ ๔ ว่า บุคคลหนึ่งจำวาโยกสิณ(กสิณคือลม)ได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่มีสอง ไม่มีประมาณ หรือคำใน สมาธิ ๘ อย่าง ข้อที่ ๔ ว่า สมาธิที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งวาโยกสิณ(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๖/๓๖๑,๑๑/๓๖๐/๔๒๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๐/๒๙๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๔๓/๕๒,๒๐/๔๔๔/๕๒,๒๐/๔๔๕/๕๒,๒๐/๔๔๖/๕๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๙/๒๙๕)

วาโยธาตุ : ธาตุลม, สภาวะที่มีลักษณะพัดไปมา, ภาวะสั่นไหว เคร่งตึง ค้ำจุน; ในร่างกายนี้ ส่วนที่ใช้กำหนดเป็นอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจ, อย่างนี้เป็นการกล่าวถึงวาโยธาตุในลักษณะที่คนสามัญทั่วไปจะเข้าใจได้และที่จะให้สำเร็จประโยชน์ในการเจริญกรรมฐานแต่ในทางพระอภิธรรมวาโยธาตุเป็นสภาวะพื้นฐานที่มีอยู่ในรูปธรรมทุกอย่าง ได้แก่ภาวะสั่นไหว เคร่งตึง ค้ำจุน ดังคำว่า ภิกษุจึงเข้าสมาธิถึงขั้นที่จิตตั้งมั่นจนเห็นทางไปเทวโลก ครั้นแล้วเธอเข้าไปหาพวกเทพชั้นจาตุมหาราชิกา แล้วถามว่าท่านผู้มีอายุ มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมดับสนิทที่ไหน,ในสังคีตสูตร กล่าวว่า เป็น ๑ ในธาตุ ๔ คือ (๑) ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) (๒) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) (๓) อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) (๔) วาโยธาตุ (ธาตุลม) (ที.ปา.(ไทย) ๙/

SAMPLE

๔๘๗/๒๑๖,๙/๔๘๘/๒๑๗,๙/๔๘๙/๒๑๗,๙/๔๙๐/๒๑๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗,๑๑/๓๒๕/๓๒๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๕/๓๓๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๗/๑๒๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๐/๑๑๙,๑๔/๑๒๕/๑๖๒) ; ดู *ธาตุ, รูป ๒๘*

วาโยธาตุที่เป็นภายนอก : ธาตุลมภายนอกจากตนเอง ดังคำในวิภังค์ที่ว่า ความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ความเคร่งตึงแห่งรูป เป็นภายนอกตนที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ ซึ่งเป็นภายนอกตน เช่น ลมตะวันออก ลมตะวันตก ลมเหนือ ลมใต้ ลมมีฝุ่นละออง ลมไม่มีฝุ่นละออง ลมหนาวลมร้อน ลมอ่อน ลมแรง ลมดำ ลมบน ลมกระพือปีก ลมปีกครุฑ ลมใบกังหันลมพัดโบกหรือความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมาธรรมชาติเครื่องค้ำจุนรูปเป็นภายนอกตนที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือซึ่งเป็นภายนอกตนแม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่าวาโยธาตุที่เป็นภายนอก (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๖/๑๓๗)

วาโยธาตุที่เป็นภายใน : ธาตุลมที่อยู่ภายในตน ดังคำในวิภังค์ว่า ความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ธรรมชาติเครื่องค้ำจุนรูปเป็นภายในตนมีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน เช่น ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมศัสตราลมมีดโกน ลมเพิกหัวใจ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรือความพัดไปมาธรรมชาติที่พัดไปมา ธรรมชาติเครื่องค้ำจุนรูปเป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือซึ่งเป็นภายในตน แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่าวาโยธาตุที่เป็นภายใน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๖/๑๓๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๗/๑๒๘)

วาร : วันหนึ่งๆ ในสัปดาห์, ครั้ง, เวลากำหนด (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

วารณเถรคาถา : ภาษิตของพระวารณเถระ,คาถาของพระวารณเถระ ท่านพระวารณเถระเมื่อประทานโอวาทแก่พระวารณเถระ จึงได้ตรัสว่า ในหมู่มนุษย์นี้ นรชนผู้ใดผู้หนึ่งเบียดเบียนสัตว์อื่น นรชนนั้นย่อมเสื่อมจากความสุข ในโลกทั้งสอง คือ โลกนี้และโลกหน้า ส่วนนรชนใดมีจิตเมตตา ช่วยเหลือสัตว์ทุกหมู่เหล่า นรชนเช่นนี้นั้นย่อมประสบบุญมาก บุคคลควรศึกษาคำสุภาษิต การเข้าไปนั่งใกล้สมณะ การอยู่ผู้เดียวในที่ลับและธรรมเป็นเครื่องสงบระงับจิต (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๓๗/๓๗๖)

วาระ : ครั้งคราว, เวลาที่กำหนดสำหรับผลัดเปลี่ยน ดังคำในมหาสีหนาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราเป็นอเจลก... กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑ วัน กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๒ วัน ฯลฯกินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๗ วัน ถือการบริโภคอาหารตามวาระ ๑๕ วันต่อมื้อเช่นนี้ อยู่ด้วยประการอย่างนี้ หรือดังคำในจูฬอัสสปุรสูตรที่พระผู้มี

SAMPLE

พระภาคตรัสว่า เราไม่กล่าวว่าบุคคลผู้บริโภคภัตตามวาระมีความเป็นสมณะ ด้วยอาการเพียงการบริโภคภัตตามวาระ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๕๘,๑๒/๔๓๗/๔๖๖)

วารี : 1.น้ำ ดังคำในกิงฉันทชาดก ที่เทพธิดาองค์หนึ่งกล่าวไว้ว่า ธารน้ำจากแนวป่า ก่อตัวเป็นห้วงวารีสีเขียวและธารน้ำอันเป็นที่ปลื้มใจแห่งพวกนาคเป็นจำนวนมากไหลมาท่วมข้าพเจ้าด้วยห้วงวารี หรือดังคำในมาคันทิยสุตตนิทเทส ที่อธิบายคำเกี่ยวกับน้ำไว้ว่า น้ำ ตรัสเรียกว่า เอละ น้ำ ตรัสเรียกว่า อัมพุ ดอกบัว ตรัสเรียกว่า อัมพุชะ ก้านขรุขระ ตรัสเรียกว่ามีหนาม น้ำ ตรัสเรียกว่า วารี ดอกบัวเกิดในน้ำ ตรัสเรียกว่า วาริชะ น้ำ ตรัสเรียกว่า ชละ เปือกตมตรัสเรียกว่า โคลนตมดอกบัวเกิดในน้ำ อยู่ในน้ำ (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๑๓/๕๔๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๐/๒๓๙)

2.ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ดังคำที่พระอุเทนเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อปทุม ข้าพเจ้าสร้างอาศรมสร้างบรรณศาลาอย่างดีไว้ ... ต้นอโศก ต้นวารี และต้นสะเดา มีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓๙/๖๙๘)

วาระจิต : ขณะจิต,หมายถึงจิตแต่ละครั้ง แต่ละคราว ดังคำในวีมังสกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ตรวจสอบ เมื่อไม่รู้วาระจิตของผู้อื่น พึงพิจารณาตรวจสอบตถาคตในธรรม ๒ ประการ คือ (๑) ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งทางตา(๒) ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งทางหู หรือดังในสจิตตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุเป็นผู้ไม่ฉลาดในวาระจิตของผู้อื่น เมื่อเป็นเช่นนั้นเธอทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตของตน หรือดังคำในปทุฏฐจิตตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากำหนดวาระจิตของบุคคลผู้มีจิตถูกประทุษร้ายบางคนในโลกนี้ด้วยใจ จึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า ถ้าบุคคลนี้ตายในขณะนี้ จะถูกไหม้ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะจิตของเขาถูกประทุษร้าย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๗/๕๒๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๑/๑๑๐,๒๔/๕๒/๑๑๒,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๙/๓๖๓)

ว่าร้ายพระอริยะ : ด่าบริภาษพระอริยะ,ใส่ความกล่าวโทษพระอรหันต์ ในที่นี้ส่วนมากกล่าวถึงภิกษุที่ด่าพระอริยะ ดังคำในอักโกสกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารี ว่าร้ายพระอริยะ พึงหวังได้โทษ ๕ ประการ คือ ๑. ต้องอาบัติปาราชิก หรือตัดธรรมเป็นเครื่องปิดกั้น ๒. ต้องอาบัติเศร้าหมองกองใดกองหนึ่ง ๓.เป็นโรคร้ายแรง ๔. หลงลืมสติมรณภาพ ๕. หลังจากมรณภาพแล้ว ย่อมไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรก,ในพยสนสูตร กล่าวถึงโทษของการว่าร้ายพระอริยะไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใดก็ตามด่าบริภาษ๑เพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ว่าร้ายพระอริยะ เป็นไปได้ ที่ภิกษุนั้นจะถึงความพินาศอย่าง ๑ ใน ๑๑ อย่าง คือ ๑. ไม่บรรลุ

SAMPLE

ธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ ๒. เสื่อมจากธรรมที่ได้บรรลุแล้ว ๓.สัทธรรมของภิกษุนั้นย่อมไม่ผ่องแผ้ว ๔. เป็นผู้เข้าใจผิดว่าได้บรรลุสัทธรรม๕.เป็นผู้ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ๖. ต้องอาบัติที่เศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง ๗.บอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ ๘. เป็นโรคร้ายแรง ๙. ถึงความวิกลจริต หรือจิตฟุ้งซ่าน ๑๐.หลงลืมสติมรณภาพ ๑๑. หลังจากมรณภาพแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๒๙,๒๒/๒๑๑/๓๕๔,อง.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๖/๓๙๗)

วารุณะ : ชื่อเทพหมู่หนึ่งที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูปผู้เป็นอรหันต์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ดังคำในมหาสมยสูตรว่า เวลานั้น เทพ (๑๐ หมู่) คือ อาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณา เป็นผู้มียศก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

วารุณิทูสกชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้มีปัญญาทรามทำสุราให้เสียมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เศรษฐีโพธิสัตว์ชาวกรุงพาราณสี ติเตียนลูกศิษย์ของตนผู้คิดจะปรุงสุราให้มีรสดีจึงเอาเกลือไปใส่ในไหสุรา จนทำให้สุราเสียหาย เมื่อคนโง่คิดจะทำประโยชน์แต่ก็มักจะทำประโยชน์ให้เสียหาย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๗/๒๐)

วาลวีชนี, พัด : พัดโบก ในสมัยพุทธกาล กล่าวไว้ว่า พัดกับแส้ขนจามรีถือเป็นเครื่องราชกกุธภัณฑ์อย่างหนึ่งในเบญจราชกกุธภัณฑ์ ดังคำในชาณุสโสณิพราหมณสูตรว่า พระอานนท์เห็นพราหมณ์ชื่อชาณุสโสณิออกจากกรุงสาวัตถีด้วยรถเทียมด้วยม้าขาวล้วน นัยว่าม้าที่เทียมเป็นม้าขาว เครื่องประดับขาว ตัวรถขาว ประทุนขาว เชือกขาว ด้ามประตักขาว ร่มขาว ผ้าโพกขาว ผ้านุ่งขาว รองเท้าขาวและพัดวาลวีชนี (พัดหรือแส้ขนจามรี) ก็ขาว ชนทั้งหลายเห็นท่านแล้วพากันพูดอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ยานประเสริฐหนอ รูปของยานก็ประเสริฐหนอ หรือดังคำในภูริทัตตชาดกที่ ใครมีปัญญาประเสริฐ มีพัดวาลวีชนีอย่างดีเยี่ยม ที่บุคคลประคองไว้บนเศียรทั้ง ๒ ข้าง หรือดังคำในอปทานที่พระมหากัจจายนเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า พระเจดีย์(วิหารที่ประทับ)ชื่อว่าปทุมะ ของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นที่พึ่งพระนามว่าปทุมุตตระ ข้าพเจ้าให้ทำแผ่นศิลาไว้ภายใต้แล้วใช้ทองคำไล้ทาแผ่นศิลานั้น และได้กั้นฉัตรซึ่งทำด้วยรัตนะแล้ว ถือพัดวาลวีชนีพัดถวายพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของสัตว์โลก ผู้คงที่ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔/๒๕๔๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๗๑/๓๓๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๑๔๔)

วาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยปลายขนทราย พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า การแทงตลอดอริยสัจ ๔ ยากกว่าการใช้ปลายขนทรายซึ่งแตกเป็น ๗ เสี่ยงแทงเข้าที่ปลายขนทราย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๕/๖๒๘)

SAMPLE

วาลิการาม: ชื่อวัดหนึ่งในเมืองเวสาลีแคว้นวัชชี เป็นที่ประชุมทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ชำระวัตถุ ๑๐ ประการที่เป็นเสี้ยนหนามพระธรรมวินัยดังคำในสัตตสติกขันธกะที่ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้ปรึกษากันต่อไปดังนี้ว่า วาลิการามเป็นที่น่ารื่นรมย์ เงียบสงบไม่อึกทึก พวกเราน่าจะระงับอธิกรณ์นี้ที่วาลิการาม ครั้งนั้น ภิกษุผู้เถระทั้งหลาย ประสงค์จะวินิจฉัยอธิกรณ์นั้นพากันเดินทางไปวาลิการามลำดับนั้นท่านพระเรวตะประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจา(วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๗/๔๑๓)

วาโลทกชาดก : ชาดกว่าด้วยลากินน้ำหาง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อำมาตย์โพธิสัตว์แสดงสภาพธรรมดาของผู้ต่ำและผู้สูงถวายพระเจ้าพรหมทัตให้ทรงทราบตามความจริงที่พวกลากินน้ำหางมีรสน้อยซึ่งเป็นกากเดนของลูกจันทน์ที่เขาคั้นเอาน้ำหัวมีรสประณีตให้ม้าสินธพกินแล้ว จัดเป็นน้ำชั้นเลวก็แสดงอาการเมาให้ปรากฏ ส่วนม้าสินธพอาชาไนยแม้ดื่มน้ำหัวมีรสประณีตก็มิได้แสดงอาการเมาให้ปรากฏ คนผู้มีคุณธรรมย่อมไม่แสดงอาการสูง ๆ ต่ำ ๆ ให้ปรากฏ ส่วนผู้ต่ำต้อยน้อยคุณธรรมนั้นมักแสดงอาการที่ไม่น่าดูให้ปรากฏ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๖๕/๘๑)

วาสนา : อาการกายวาจา ที่เป็นลักษณะพิเศษของบุคคล ซึ่งเกิดจากกิเลสบางอย่าง และได้สั่งสมอบรมมาเป็นเวลานานจนเคยชินติดเป็นพื้นประจำตัว แม้จะละกิเลสนั้นได้แล้ว แต่ก็อาจจะละอาการกายวาจาที่เคยชินไม่ได้ เช่น คำพูดติดปาก อาการเดินที่เร็วหรือเดินต้วมเตี้ยม เป็นต้น ท่านขยายความว่าวาสนา ที่เป็นกุศล ก็มี เป็นอกุศล ก็มีเป็นอัพยากฤต คือเป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ก็มี ที่เป็นกุศลกับอัพยากฤตนั้น ไม่ต้องละแต่ที่เป็นอกุศลซึ่งควรจะละนั้นแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่จะเป็นเหตุให้เข้าถึงอบาย กับส่วนที่เป็นเหตุให้เกิดอาการแสดงออกทางกายวาจาแปลกๆต่างๆ ส่วนแรก พระอรหันต์ทุกองค์ละได้ แต่ส่วนหลัง พระพุทธเจ้าเท่านั้นละได้ พระอรหันต์อื่นละไม่ได้ จึงมีคำกล่าวว่า พระพุทธเจ้าเท่านั้นละกิเลสทั้งหมดได้พร้อมทั้งวาสนา; ในภาษาไทยคำว่า *วาสนา* มีความหมายเพี้ยนไปกลายเป็นอำนาจบุญเก่า หรือกุศลที่ทำให้ได้รับลาภยศ

วาสนานคร : ชื่อเมืองหนึ่งของพญานาค ล้วนด้วยทองคำ,เป็นที่อยู่ของพญานาค ดังคำในวิธุรชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภพนาคนั้นเขาเรียกว่า โภควดีนครบ้าง วาสนานครบ้าง หิรัญวดีนครบ้างเป็นเมืองนิรมิตล้วนแต่ทองคำ สำเร็จแก่พญานาคผู้สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทุกอย่าง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๗๐/๓๙๖)

วาสภคาม,วาสภะ, หมู่บ้าน :ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง แคว้นกาสี และมีพระเถระองค์หนึ่งในการกสงฆ์ผู้ทำ*สังคายนาครั้งที่* ๒ เป็น ๑ ในภิกษุ ๔ รูป ดังคำในสัตตสติกขันธกะ ที่ท่านพระเรวตะจึงประกาศให้สงฆ์ทราบว่า สงฆ์จึงคัดเลือกภิกษุชาวปราจีน ๔ รูป คือ ท่านพระ

SAMPLE

สัพพกามี ท่านพระสาฬหะ ท่านพระอุชชโสภิตะ และท่านพระวาสภคามิกะ และภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะอีก ๔ รูป คือ ท่านพระเรวตะ ท่านพระสัมภูตสาณวาสี ท่านพระยสกากัณฑกบุตรและท่านพระสุมนะหรือดังคำในมหาวรรคว่า ภิกษุกัสสปโคตรทูลรับสนองพระพุทธดำรัสแล้วลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วกลับไปสู่วาสภคาม หรือดังคำว่าในแคว้นกาสี มีหมู่บ้านชื่อวาสภคาม ภิกษุชื่อกัสสปโคตรอยู่ประจำในอาวาสในที่นั้น หรือดังคำในอภิชชมานเปตวัตถุ (โกลิยมหาอำมาตย์ของพระเจ้าพิมพิสารถามเปรตตนหนึ่งว่า)ท่านเปลือยกายเหมือนกับเปรตครึ่งท่อน เปรตนั้นกล่าวว่า ข้าพเจ้าจักไปยังบ้านจุนทัฏฐิละ ซึ่งอยู่ในระหว่างวาสภคามกับกรุงพาราณสี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๘๐/๒๖๐, ๒๖๓, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๖/๔๑๒, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๘๘/๒๒๙)

วาสภคามิกะ, ภิกษุ: พระภิกษุรูปหนึ่งชาวคณะปราจีน จำนวน ๔ รูป, ท่านได้รับญัตติจากคณะภิกษุปาเฐยยะมีพระเรวตะเป็นหัวหน้าให้เป็นผู้ระงับอธิกรณ์ด้วยอุพพาหิวิธี ในสัตตสติก ขันธกะ ทุติยภาณวาร ญัตติกรรมวาจา เป็นกรณีกำลังตัดสินอธิกรณ์ที่มีเสียงเซ็งแซ่เกิดขึ้น ไม่มีที่สิ้นสุด จนไม่มีใครฟังได้ว่าเรื่องอะไร สงฆ์จึงคัดเลือกภิกษุชาวปราจีน ๔ รูป คือ ท่านพระสัพพกามี ท่านพระสาฬหะ ท่านพระอุชชโสภิตะ และภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะอีก ๔ รูป คือ ท่านพระเรวตะ ท่านพระสัมภูตสาณวาสี ท่านพระยสกากัณฑกบุตร และท่านพระสุมนะ ต่อมา ท่านพระเรวตะประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา ขอมติจากสงฆ์ว่า พึงแต่งตั้งภิกษุชาวปราจีน ๔ รูป ภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะอีก ๔ รูป เพื่อระงับอธิกรณ์นี้ด้วยอุพพาหิกวิธี (วิ.จุ.(ไทย)๗/๔๕๖/๔๑๒)

วาสวเนสี: ชื่อเทพว่าวาสวเนสี, เทพตนหนึ่งในเทพ ๑๐ หมู่ในมหาสมยสูตร ในมหาสมยสูตร การประชุมของเทวดา กล่าวถึงเหล่าผู้มาชุมนุม ซึ่งเทพวาสวเนสีก็ร่วมอยู่ในนี้ด้วยว่า พระอินทร์ผู้เป็นท้าวสักกะ ผู้เป็นท้าวปุรินททะ ท้าววาสวะ ประเสริฐกว่าเหล่าเทพวสุก็มา เทพทั้ง ๑๐ หมู่นี้แบ่งเป็น ๑๐ พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย เทพอีก (๑๐ หมู่) คือ สหภู ผู้รุ่งเรืองดังเปลวไฟ อริฏฐกะ โรชะ ผู้มีรัศมีดังสีดอกผักตบ วรุณะ สหธรรม อัจจุตะ อเนชกะ สุเลยยะ รุจิระ และวาสวเนสีก็มา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๘)

วาสวะ: สมัญญานามของท้าวสักกะ, นามที่พระผู้มีพระภาคเรียกท้าวสักกะว่า วาสวะ

SAMPLE

ในสักกปัญหสูตร ปัญหาของเทวดา เรื่องโคปกเทพบุตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท้าวสักกะจอมเทพเป็นพระคาถาว่า“วาสวะ พระองค์ทรงปรารถนาสิ่งใดไว้ในพระทัย ก็โปรดถามปัญหานั้นกับอาตมภาพเถิด อาตมภาพจะแก้ปัญหานั้นให้ถึงที่สุดแด่พระองค์” ท้าวสักกะผู้วาสวะ ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่าอื่นอีกจำนวนมากต่างก็มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร จงเป็นผู้ไม่ถูกลงโทษ จงเป็นผู้ไม่มีศัตรู จงเป็นผู้ไม่ถูกเบียดเบียน จงเป็นผู้ไม่จองเวรกันอยู่เถิด’ แต่เพราะมีอะไรเป็นเครื่องผูกมัดเล่า พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน ยังจองเวรกันอยู่” ท้าวเธอได้ทูลถามปัญหาอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “เพราะมีอิสสา(ความริษยา) และมัจฉริยะ(ความตระหนี่) เป็นเครื่องผูกมัด พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน จองเวรกันอยู่” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๖/๒๘๔)

วาสิชฏสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยด้ามมีด พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความสิ้นไปแห่งอาสวะย่อมมีแก่บุคคลผู้รู้อยู่ เห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ ความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ ๕ และความดับแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง หากภิกษุไม่ประกอบภาวนาเนือง ๆ ถึงปรารถนาว่า ขอจิตของเราพึงหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น จิตของเธอก็ไม่สามารถหลุดพ้นได้เลย เพราะเธอไม่ได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ เปรียบเหมือนแม่ไก่ ไม่ทับ ไม่กก ไม่ฟักไข่ของตนให้ดี ถึงจะปรารถนาว่า ขอลูกของเราพึงทำลายกระเปาะไข่ด้วยปลายเล็บเท้า หรือด้วยจะงอยปากออกมาโดยความสวัสดีเถิด ลูกไก่ก็ไม่สามารถทำลายกระเปาะไข่ออกมาโดยความสวัสดีได้ ส่วนภิกษุผู้ประกอบภาวนาอยู่เนือง ๆ ถึงจะไม่มีความปรารถนาอย่างนั้น จิตของเธอก็หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่นได้ เหมือนแม่ไก่ ทับ กก ฟักไข่อย่างดี ถึงจะไม่มีความปรารถนา ลูกไก่ก็สามารถทำลายกระเปาะไข่ออกมาโดยความสวัสดีได้ ช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้ไม่รู้ว่า วันนี้ เมื่อวานนี้ หรือวันก่อน ด้ามมีดของเราสึกไปเท่านี้ ที่แท้เมื่อด้ามมีดสึกไปแล้ว จึงจะรู้ได้ว่า สึกไปแล้วแม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเมื่อประกอบภาวนาเนือง ๆ ก็ไม่รู้ว่า วันนี้ เมื่อวานนี้ หรือวันก่อน ๆ อาสวะของเราสิ้นไปประมาณเท่านี้ ถึงอย่างนั้น เมื่ออาสวะสิ้นไปแล้ว เธอก็รู้ว่า สิ้นไปแล้ว(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๑/๑๙๒)

วาสิฏฐีเถรีคาถา : ภาษิตของพระวาสิฏฐีเถรี,คาถาของพระวาสิฏฐีเถรี ท่านพระวาสิฏฐีเถรีกล่าวว่า เรากระทบกระเทือนใจเพราะความเศร้าโศกถึงบุตร มีจิตฟุ้งซ่าน ไม่รู้สึกตัว เปลือยกายและมีผมรุงรัง เที่ยวร้องไห้ไปตามที่ต่าง ๆ ได้เที่ยวไปตามถนน กองขยะ ในป่าช้า

SAMPLE

ในตรอกใหญ่ตรอกน้อย อด ๆ อยากๆ ถึง ๓ ปี ภายหลัง ได้พบพระสุคตผู้ฝึกคนที่ยังไม่ได้ฝึก ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ไม่เกิดความกลัวแต่ที่ไหนๆ กำลังเสด็จไปยังกรุงมิถิลา กลับได้สติแล้วเข้าไปถวายบังคม พระโคดมพระองค์นั้น ได้ทรงพระกรุณาแสดงธรรมโปรดเรา เราฟังธรรมของพระองค์แล้วบวชเป็นบรรพชิต เพียรพยายามในคำสอนของพระศาสดา ได้ทำให้แจ้งซึ่งบทธรรมอันปลอดโปร่ง ถอนและละความโศกทั้งหมดได้แล้ว เพราะเรากำหนดรู้วัตถุคืออุปาทานขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นเหตุเกิดแห่งความโศกทั้งหลายได้ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๓๓/๕๗๗)

วาสิทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวาสิทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายมีดเล่มหนึ่งแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าสิทธัตถะ) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๔๐๖)

วาสุทัตตเทพบุตร: เทพบุตรนามว่าวาสุทัตตะ, ผู้กล่าวคาถาในสำนักของพระผู้มีพระภาคที่อุปมาผู้ละกามราคะดังดับไฟไหม้ศีรษะ

ใสวาสุทัตตสูตร เรื่องวาสุทัตตเทพบุตร ผู้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค ว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละกามราคะ เหมือนบุคคลถูกแทงด้วยหอก มุ่งถอนหอกออก เหมือนบุคคลถูกไฟไหม้อยู่บนศีรษะ มุ่งดับไฟ ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละสักกายทิฏฐิ เหมือนบุคคลถูกแทงด้วยหอก มุ่งถอนหอกออกเหมือนบุคคลถูกไฟไหม้อยู่บนศีรษะ มุ่งดับไฟ ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๗/๑๐๓)

วาสุทัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยวาสุทัตตเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน วาสุทัตตเทพบุตรกราบทูลว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละกามราคะ เหมือนคนถูกแทงด้วยหอกมุ่งถอนหอก หรือเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะมุ่งดับไฟ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละสักกายทิฏฐิ เหมือนคนถูกแทงด้วยหอกมุ่งถอนหอก หรือเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะมุ่งดับไฟ ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๗/๑๐๓)

วาสุเทพ, พระเจ้า: พระราชาพระนามว่าวาสุเทพ, พระองค์ผู้ทรงเศร้าโศกเสียใจถึงพระโอรสที่ทิวงคต แต่ระงับความโศกนั้นได้เพราะฟังคำของฆฏบัณฑิต

ในกัณหเปตวัตถุ ฆฏบัณฑิตกราบทูลพระเจ้าพระเจ้าวาสุเทพผู้ทรงเสียพระทัยถึงพระโอรสที่ทิวงคต ว่า พระองค์ผู้กัณหโคตร หากพระองค์ทรงทราบ ตามที่พระองค์ทรงพร่ำสอนบุคคลอื่น เหตุไฉน พระองค์จึงทรงกรรแสงถึงพระราชโอรส ที่ทิวงคตไป

SAMPLE

ตั้งนาน จนถึงวันนี้เล่า พระเจ้าวาสุเทพตรัสว่า เธอมาช่วยรดเราผู้เร่าร้อนให้สงบ ดับความกระวนกระวายทั้งหมด เหมือนคนใช้น้ำราดดับไฟที่ติดเปรียง เราผู้ซึ่งเธอช่วยถอนลูกศรคือความโศกขึ้นได้แล้ว เย็น สงบแล้ว จะไม่เศร้าโศก ไม่ร้องไห้ เพราะได้ฟังคำของเธอ (ขุ.เป.(ไทย)๒๖/๒๒๒/๒๐๓)

วาเสฏฐมาณพ: มาณพชื่อวาเสฏฐะ, ชาวบ้านมนสากฏะ แคว้นโกศล, ผู้เป็นเพื่อนกันและถกเถียงกันกับภารัทวาชมาณพเรื่องทางและมิใช่ทาง ทางตรงหรือนำออก

ในเตวิชชสูตร ว่าด้วยเรื่องทางและไม่ใช่ทาง เป็นเรื่องถกเถียงกันของสองสหายหนุ่มชื่อ วาเสฏฐมาณพกับภารัทวาชมาณพ เรื่องทางและไม่ใช่ทาง โดยวาเสฏฐมาณพกล่าวอย่างนี้ว่า “ทางที่โปกขรสาติพราหมณ์บอกไว้เท่านั้นเป็นทางตรง เป็นทางเดินตรงไป เป็นทางนำออก นำผู้เดินตามไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมได้” ฝ่ายภารัทวาชมาณพกล่าวว่า “ทางที่ตารุกขพราหมณ์บอกไว้เท่านั้นเป็นทางตรง เป็นทางเดินตรงไป เป็นทางนำออก นำผู้เดินตามไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมได้” สหายทั้งสองยอมกันไม่ได้ จึงพากันไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ตรัสว่า "พวกพราหมณ์ทั้งหลาย บัญญัติทางไว้ต่างกันก็จริง ถึงกระนั้นทางทั้งปวงก็ล้วนเป็นทางนำออก นำผู้เดินตามไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมได้ เปรียบเหมือนในที่ใกล้หมู่บ้านหรือนิคม ถึงจะมีทางอยู่หลายเส้นทางก็จริง ถึงกระนั้นทุกเส้นทางก็มาบรรจบกันที่กลางหมู่บ้านนั่นเอง (ที.สี.(ไทย)๙/๕๒๐/๒๓๐,๙/๕๒๑/๒๓๐,๙/๕๒๑/๒๓๑,๙/๕๒๒/๒๓๑)

วาเสฏฐฤษี: ฤษีชื่อว่าวาเสฏฐะ, ผู้ให้ทานและจำแนกทาน, ผู้แสดงอานิสงส์ของทานว่า จิตย่อมผ่องใส จะเกิดความชื่นชม โสมนัส

ในทานมหัปผลสูตร ว่าด้วยทานที่มีผลมากและทานที่ไม่มีผลมาก เมื่อท่านพระสารีบุตรพร้อมด้วยอุบาสกชาวกรุงจัมปาเหล่านั้นเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีได้ไหม ทานชนิดเดียวกันที่บุคคลบางคนในโลกนี้ ถวายแล้วไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก แต่ที่บุคคลบางคนในโลกนี้ถวายแล้วกลับมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ส่วนบุคคลบางคนในโลกนี้ ฯลฯ ทั้งมิใช่ให้ทานด้วยคิดว่า ‘เราจักให้ทานและจำแนกทานนี้เหมือนเหล่าฤษีในปางก่อน คือ อัฏฐกฤษี วามกฤษีวามเทวฤษี เวสสามิตตฤษี ยมทัคคิฤษี อังคีรสฤษี ภารทวาชฤษีวาเสฏฐฤษี กัสสปฤษี และภคุฤษี ได้บูชามหายัญแล้ว’ แต่ให้ทานด้วยคิดว่า ‘เมื่อเราให้ทานนี้ จิตย่อมผ่องใส จะเกิดความชื่นชม โสมนัส ฯลฯ” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารีบุตร บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทานอย่างมีใจเยื่อใย ให้ทานอย่างมีจิต

SAMPLE

ผูกพัน ให้ทานอย่างมุ่งหวังสั่งสมบุญ ให้ทานด้วยคิดว่า ‘เราละโลกนี้ไปแล้วจักบริโภคผลทานนี้’ เขาจึงให้ทานนั้น คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอมเครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ สารีบุตรเธอเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ควรให้ทานเช่นนั้นหรือไม่” “ควรให้ พระพุทธเจ้าข้า” (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๒/๙๑)

วาเสฏฐสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาณพชื่อวาเสฏฐะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบแก่วาเสฏฐมาณพ ณ ราวป่าอิจฉานังคละ ใกล้หมู่บ้านชื่ออิจฉานังคละ วาเสฏฐมาณพกับภารทวาชมาณพสนทนากันเรื่องเหตุที่ทำให้ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ ภารทวาชมาณพเห็นว่า บุคคลผู้มีชาติกำเนิดมาดีทั้งฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ดีตลอด ๗ ชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้ เมื่ออ้างถึงชาติตระกูล จึงจะชื่อว่าเป็นพราหมณ์ ส่วนวาเสฏฐมาณพเห็นว่าผู้มีศีลและถึงพร้อมด้วยวัตรจึงจะชื่อว่าเป็นพราหมณ์ มาณพทั้งสองไม่สามารถจะตกลงกันได้จึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค โดยวาเสฏฐมาณพเป็นผู้ทูลถามว่า บุคคลจะชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะชาติกำเนิดหรือเพราะกรรม พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า ต้นไม้และสัตว์ต่าง ๆ เช่น แมลง สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์น้ำแตกต่างกันไปตามกำเนิด แต่มนุษย์ไม่แตกต่างกันโดยกำเนิด คือ ผม ศีรษะ ใบหู นัยน์ตา ใบหน้า จมูก เป็นต้นไม่แตกต่างกัน การเรียกกันในหมู่มนุษย์เป็นการเรียกกันตามบัญญัติ มนุษย์จึงไม่ใช่พราหมณ์เพราะกำเนิด แต่เป็นพราหมณ์เพราะกรรม และได้ตรัสในตอนท้ายว่า ตบะ พรหมจรรย์ สัญญมะและทมะเป็นคุณธรรมสูงสุดของพราหมณ์ แต่ถ้าบุคคลใดถึงพร้อมด้วยวิชชา ๓ เป็นผู้สงบ สิ้นภพใหม่แล้ว บุคคลนั้นเป็นทั้งพรหมและท้าวสักกะ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว วาเสฏฐมาณพและภารทวาชมาณพต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ พร้อมกับประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๔/๕๗๒)

วาเสฏฐสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยอุบาสกชื่อว่าวาเสฏฐะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ตรัสกับวาเสฏฐอุบาสกว่า อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ที่บุคคลอยู่จำแล้วย่อมมีผลานิสงส์มาก แล้วตรัสถึงอานิสงส์แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ เหมือนในวิตถตุโปสถสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ วาเสฏฐอุบาสกทูลถามว่าหากญาติและสาโลหิตที่เป็นที่รักของตนหรือคนเหล่าอื่น จะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทรก็ตาม อยู่จำอุโบสถ การอยู่จำอุโบสถพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนานแก่ชนเหล่านั้นหรือ ทรงตอบว่า ใช่ แล้วตรัสย้ำว่า แม้หากชาวโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เมื่อ

SAMPLE

รักษาอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ก็จะได้รับอานิสงส์เช่นเดียวกัน อย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้หากต้นสาละใหญ่ๆ พึงอยู่จำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ การอยู่จำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนานแก่ต้นสาละใหญ่ ๆ เหล่านั้น จะป่วยกล่าวไปไยถึงผู้เกิดเป็นมนุษย์เล่า (อง.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๔/๓๑๒)

วาเสฏฐสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยวาเสฏฐมาณพทูลถามปัญหา, วาเสฏฐมาณพ และภารทวาชมาณพได้สนทนากันว่า “คนจะชื่อว่า พราหมณ์ ต้องปฏิบัติอย่างไร” ภารทวาชมาณพกล่าวว่าต้องมีชาติตระกูลบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายบิดาและมารดา ส่วน วาเสฏฐมาณพกล่าวว่า ต้องมีศีล มีวัตรสมบูรณ์ เมื่อต่างฝ่ายต่างยืนยันในเหตุผล ของตน ตกลงกันไม่ได้ จึงเข้าไปทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงตอบด้วยอุปมามากมายแต่สรุปใจความว่า คนจะเป็นพราหมณ์หรือไม่ มิใช่เพราะชาติกำเนิด แต่เพราะกรรมต่างหาก เมื่อจบเทศนา มาณพพร้อมทั้งสหายได้ประกาศตน เป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๙๙/๖๔๔)

วาเสฏฐะ: ผู้ประเสริฐ, พระนามของเจ้ามัลละกษัตริย์ผู้ครองกรุงกุสินารา, สมัญญานามของเจ้ามัลละทั้งหลายผู้ครองกุสินารา

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงมหาสุทัสสนสูตร โปรดให้พระอานนท์ไปแจ้งข่าวการปรินิพพานแก่เจ้ามัลละ ณ กรุงกุสินารา ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลว่า พระผู้มีพระภาคอย่าได้ปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกิ่งเช่นนี้ เมืองใหญ่เหล่าอื่นยังมีอยู่ เช่น กรุงจัมปากรุงราชคฤห์ กรุงสาวัตถี เมืองสาเกต กรุงโกสัมพี กรุงพาราณสี ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปรินิพพานในเมืองเหล่านี้เถิด ขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาลผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระตถาคต มีอยู่มากในเมืองเหล่านั้น ท่านเหล่านั้นจะทำการบูชาพระสรีระของพระตถาคต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ เธออย่ากล่าวอย่างนั้น อย่าพูดอย่างนั้นว่า‘กุสินาราเป็นเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกิ่ง’ ไปเถิด อานนท์ เธอจงเข้าไปกรุงกุสินาราแจ้งแก่เจ้ามัลละทั้งหลายผู้ครองกรุงกุสินาราว่า ‘วาเสฏฐะทั้งหลาย พระตถาคตจะปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรี วันนี้ ท่านทั้งหลายจงรีบออกไป จงรีบออกไป จะได้ไม่เสียใจในภายหลังว่า ‘พระตถาคตปรินิพพานในเขตบ้านเมืองของพวกเรา พวกเรา (กลับ) ไม่ได้เฝ้าพระตถาคต เป็นครั้งสุดท้าย” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปยังกรุงกุสินาราแจ้งข่าวเพียงผู้เดียว (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๐/๑๕๙,๑๐/๒๑๑/๑๕๙,๑๐/๒๒๖/๑๗๐,๑๐/๒๒๘/๑๗๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๔/๙๑,๑๑/๑๒๕/๙๒,๑๑/๑๒๖/๙๒,๑๑/๑๓๐/๙๖)

SAMPLE

วาเสฏฐะ, ตระกูล : ชื่อของตระกูลอุปสัมบัน, เป็นคำด่าเปรียบตระกูลที่สูงด้วยคำตระกูลต่ำ ในปาจิตติยกัณฑ์ กล่าวเสียดสีด้วยตระกูลชั้นต่ำ ปรับอาบัติปาจิตตีย์ เมื่ออุปสัมบันต้องการจะด่า ต้องการจะสบประมาท ต้องการจะทำให้อุปสัมบันเก้อเขิน กล่าวกับอุปสัมบันตระกูลชั้นสูงด้วย(คำบ่งถึง)ตระกูลชั้นต่ำ คือ กล่าวกับอุปสัมบันตระกูลโคตมะ กับอุปสัมบันตระกูลโมคคัลลานะ กับอุปสัมบันตระกูลกัจจายนะ กับอุปสัมบันตระกูลวาเสฏฐะว่า “ท่านเป็นคนตระกูลโกสิยะ ท่านเป็นคนตระกูลภารทวาชะ” ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุก ๆ คำพูด (วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๘/๒๐๗,๒/๒๗/๒๑๖,๒/๓๙/๒๒๘)

วาเสฏฐะ,พราหมณ์,มาณพ: พราหมณ์ชื่อวาเสฏฐะ,ผู้ร่วมกับญาติและบริวารทำบุญกุศลในพระพุทธเจ้า

ในเสลเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเสลเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ท่านเป็นเจ้าของถนนอยู่ในกรุงหงสวดี เรียกประชุมบรรดาญาติและบริวารของตนแล้ว แจ้งว่า พวกเราทั้งหมดนี้มาประชุม รวมเป็นพวกเดียวกันแล้ว จักทำบุญกุศลในพระพุทธเจ้าผู้เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม ญาติและบริวารต่างชื่นชมแล้ว ท่านได้อานิสงส์รื่นรมย์อยู่ในเทวโลกตลอด ๓๐,๐๐๐ กัป เป็นใหญ่ในหมู่เทวดา ครองเทวสมบัติตลอด ๕๐๐ ชาติ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ และได้เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบูลย์นับชาติไม่ถ้วน ในรัชสมบัติในมนุษยโลกนี้ มีพวกญาติเป็นบริวาร ในภพสุดท้ายที่มาถึงนี้ มีพราหมณ์ชื่อวาเสฏฐะ(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๓๒/๖๑๑,๑๓/๔๕๔/๕๗๒)

วาเสฏฐะ, ฤษี: ฤษีชื่อวาเสฏฐะ, ผู้เป็นหนึ่งในพวกฤษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ ในเกณิยชฎิลวัตถุ เรื่องเกณิยชฎิลผู้คิดจะถวายอะไรหนอไปถวายพระสมณโคดม ทราบว่า พวกฤษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือฤษีอัฏฐกะ ฤษีวามกะ ฤษีวามเทวะ ฤษีเวสสามิตตะ ฤษียมตัคคิ ฤษีอังคีรส ฤษีภารทวาชะ ฤษีวาเสฏฐะ ฤษีกัสสปะ ฤษีภคุ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนต์ สอนมนต์ที่พวกพราหมณ์ในเวลานี้สวด สอน ซึ่งบทมนต์เก่าที่ท่านสวด ฤษีเหล่านั้นงดฉันในเวลาวิกาล เช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วสั่งให้เตรียมน้ำดื่มเป็นอันมากให้คนหาบไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พระโคดม โปรดรับน้ำดื่มของข้าพระองค์ด้วยเถิด” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เกณิยะ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงถวายแก่ภิกษุทั้งหลาย” เกณิยชฎิลได้นำน้ำดื่มมากมายประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยตนเอง วันต่อมาเกณิยชฎิลได้ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์หมู่ใหญ่ มีจำนวน ๑,๒๕๐ รูป พระผู้มี

SAMPLE

พระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ(วิ.ม.(ไทย)๕/๓๐๐/๑๓๐, ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๕/๑๐๔,๙/๒๘๖/๑๐๕,๙/๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓)

วาเสฏฐะ, สามเณร, พระ: ชื่อสามเณรรูปหนึ่ง, ผู้มีชาติเป็นพราหมณ์, ผู้มีตระกูลเป็นพราหมณ์, ผู้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่ร่มเงาประสาทบุพพาราม กรุงสาวัตถี, ผู้เป็นพระเถระนามว่าวาเสฏฐะได้รับตำแหน่งพระอุปัฏฐาก สมัยปทุมพุทธเจ้า

ในอัคคัญญสูตร ว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก เรื่องสามเณรชื่อวาเสฏฐะและสามเณรชื่อภารทวาชะผู้เป็นสหายกันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อฟังธรรมีกถาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคจึงกับสหายทั้งสองว่า “วาเสฏฐะและภารทวาชะ เธอทั้งสองมีชาติเป็นพราหมณ์ มีตระกูลเป็นพราหมณ์ ออกจากตระกูลของพราหมณ์ บวชจากตระกูลพราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลาย ไม่ด่า ไม่บริภาษเธอทั้งหลาย สองสหายทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมด่า ย่อมบริภาษข้าพระองค์ทั้งหลายเต็มรูปแบบ ว่า ‘วรรณะที่ประเสริฐที่สุดคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งสองพึงทราบเถิดว่า ‘ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า’ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๑/๘๓,๑๑/๑๑๒/๘๓, ๓๓/๒๓/๖๓๘

วาเสฏฐะ,อุบาสก: อุบาสกชื่อว่าวาเสฏฐะ,อุบาสกผู้ฟังธรรมีกถาเรื่องอุโบสถศีลว่ามีผลมาก เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ในวาเสฏฐสูตร เรื่องอุบาสกชื่อว่าวาเสฏฐะ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวันเขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้น อุบาสกชื่อว่าวาเสฏฐะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสกับอุบาสกว่า “วาเสฏฐะ อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลมาก ฯลฯ ไม่ถูกนินทา ย่อมเข้าถึงสวรรค์” แม้หากชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ พึงอยู่จำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ การอยู่จำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ นี้ พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนานแก่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ (อง.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๔๔/๓๑๒)

วาหนปราสาท: ปราสาทชื่อพาหนะ, เป็นหนึ่งในปราสาท ๓ หลัง คือ นารีปราสาท ยสวดีปราสาท, ประสาทของปทุมุตตรพุทธเจ้าสมัยครองฆราวาส ๙,๐๐๐ ปี

ในปทุมุตตรพุทธวงศ์ พระประวัติของพระปทุมุตตรพุทธเจ้าในอดีต สมัยของพระองค์มีกรุงชื่อว่าหงสวดี กษัตริย์พระนามว่าอานนท์เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุชาดาเป็นพระชนนีของพระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระพระองค์ทรงครองฆราวาส

SAMPLE

อยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือนารีปราสาท พาหนปราสาท และยสวดีปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าวสุลทัตตา พระราชโอรสพระนามว่าอุตตระ พระองค์เป็นผู้สูงสุดแห่งบุรุษ ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกจากปราสาทไปผนวชทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วัน จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๔๓,๓๓/๑๖/๖๙๓)

วาหนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวาหนะ, ผู้ในอดีตชาติได้ทำจิตใจให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๑๕ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิวาหนะ

กล่าวในมหาปริวารเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระมหาปริวารเถระ ท่านเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่าได้ทำจิตให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ ผู้คงที่ ได้ถวายผ้าทิพย์แด่พระศาสดาจึงพร้อมทั้งอำมาตย์และบริวารชน ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ อย่างมั่นคง ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ พระนามว่าวาหนะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๙/๒๖๒)

วาหุนสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระวาหุนะ พระวาหุนะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ฝั่งสระคัคครา โบกขรณี เขตกรุงจัมปา ทูลถามว่า พระตถาคตทรงสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากธรรมเท่าไร จึงมีพระหทัยปราศจากแดนอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากธรรม ๑๐ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และกิเลส จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ เปรียบเหมือนดอกอุบล ดอกปทุม ดอกปุณฑริก ที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นจากน้ำ ไม่ติดอยู่กับน้ำ ฉะนั้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๑/๑๘๐)

วาหุนะ, พระ: พระภิกษุชื่อว่าวาหุนะ, ผู้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่ฝั่งสระคัคราโบกขรณี กรุงจัมปา ทูลถามเรื่องธรรมเครื่องหลุดพ้น ๑๐ ประการ

ในวาหุนสูตร กล่าวถึงพระวาหุนะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระตถาคตทรงสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากธรรมเท่าไรหนอ จึงมีพระหทัยปราศจากแดน ๑ อยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "วาหุนะ ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากธรรม ๑๐ ประการ คือ (๑) ตถาคตสลัด ปราศจาก หลุดพ้นจากรูป จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ (๒) ปราศจาก หลุดพ้นจากเวทนาฯ (๓) ปราศจาก หลุดพ้นจากสัญญา ฯ (๔) ปราศจาก หลุดพ้นจากสังขาร ฯ (๕) ปราศจาก หลุดพ้นจากวิญญาณ ฯ (๖) ปราศจาก หลุดพ้นจากชาติ ฯ (๗) ปราศจาก หลุดพ้นจากชรา ฯ (๘) ปราศจาก หลุดพ้นจากมรณะ ฯ (๙) ปราศจาก หลุดพ้นจากทุกข์ ฯ (๑๐)

SAMPLE

ปราศจาก หลุดพ้นจากกิเลส ฯ จึงมีใจปราศจากแดนอยู่ องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๑/๑๘๐)

วิกขัมภนปหาน: การละกิเลสได้ด้วยข่มไว้ด้วยฌาน, การชำระกิเลสด้วยการข่ม

ในมหาโมคคัลลานเถรคาถา กล่าวถึงพระเถระทั้งหลาย เมื่อจะสรรเสริญท่านพระสารีบุตร จึงได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า เชิญท่านดู ท่านพระสารีบุตร มีคุณน่าดู น่าชม หลุดพ้นได้ด้วยวิกขัมภนปหานและสมุจเฉทปหานทั้ง๒ส่วนมีจิตตั้งมั่นดีภายใน (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๑๘๕/๕๓๓)

วิกขัมภนสุญญะ: ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุข่ม, ข่มด้วยความว่าง

ในสุญญกถา กล่าวถึงกามฉันทะเป็นธรรมที่บุคคลข่มไว้ด้วยเนกขัมมะ และเป็นธรรมว่างจากเนกขัมมะ จากพยาบาทฯ ด้วยอพยาบาท และเป็นธรรมว่างจากอพยาบาท จากถีนมิทธะ ฯ ด้วยอาโลกสัญญา และเป็นธรรมว่างจากอาโลกสัญญา จากอุทธัจจะ ฯ ด้วยอวิกเขปะ และเป็นธรรมว่างจากอวิกเขปะ จากวิจิกิจฉา ฯ ด้วยธัมมววัตถาน และเป็นธรรมว่างจากธัมมววัตถาน จากอวิชชา ฯ ด้วยญาณ และเป็นธรรมว่างจากญาณ จากอรติ ฯ ด้วยปามุชชะ และเป็นธรรมว่างจากปามุชชะ นิวรณ์ ฯ ด้วยปฐมฌาน และเป็นธรรมว่างจากปฐมฌาน กิเลสทั้งปวงเป็นธรรมที่บุคคลข่มไว้ด้วยอรหัตตมรรค และเป็นธรรมว่างจากอรหัตตมรรค นี้ชื่อว่าวิกขัมภนสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๘/๕๒๙)

วิกตานันทะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: ในเอกวันทนิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเอกวันทนิยเถระ สัยพระพระเวสสภูพุทธเจ้า พระเอกวันทนิยเถระ ท่านมีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ถวายอภิวาทพระเวสสภูพุทธเจ้า ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไปเราได้ทำกรรมใดในกาลนั้น ด้วย กรรมนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๔ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระนามว่าวิกตานันทะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๐/๓๙๘)

วิกนะ,ภูเขา: ชื่อภูเขา อยู่ใกล้ภูเขาหิมพานต์, พระจัมปกปุปผิยเถระเคยปฏิบัติอินทรีย์

ในจัมปกปุปผิยเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระจัมปกปุปผิยเถระ ว่าในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อวิกนะ ณ ท่ามกลางภูเขาลูกนั้น มีพระสมณะผู้อบรมอินทรีย์ดีแล้ว อาศัยอยู่ ท่านได้เห็นพระองค์ผู้สงบระงับ จึงมีใจผ่องใส ได้ถือดอกจำปา ๓ ดอก โปรยลงบูชา ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓/๔๑๗)

SAMPLE

วิกัณณกชาดก : ชาดกว่าด้วยกามคุณเช่นกับชนัก พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์รับสั่งให้เลี้ยงปลาและเต่าที่มาติดตามฟังเสียงดนตรีในเวลาที่พระองค์เสด็จประพาสทางน้ำ แต่มีจระเข้ตัวหนึ่งมากินปลาเหล่านั้นจึงรับสั่งให้เจ้าหน้าที่เอาชนักแทงให้หนีไป เจระเข้ถูกชนักปักหลังได้รับความทุกข์ทรมานเพราะติดใจในรสอาหารเคล้าเสียงกลอง คนที่หลงใหลติดใจในกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เรียกว่าเหยื่อสำหรับโลก อนุวัตตามอำนาจจิตย่อมเดือดร้อน เขาย่อมเดือดร้อนแม้อยู่ในท่ามกลางหมู่ญาติและมิตรสหายเหมือนจระเข้ที่ติดตามฝูงปลาและเต่าถูกชนักแทงหลัง ฉะนั้น (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๖๕/๑๐๙)

วิกัป: ชื่อภูเขา อยู่ใกล้ภูเขาหิมพานต์, พระจัมปกปุปผิยเถระเคยปฏิบัติอินทรีย์ในจัมปกปุปผิยเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระจัมปกปุปผิยเถระ ว่าในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อวิกนะ ณ ท่ามกลางภูเขาลูกนั้น มีพระสมณะผู้อบรมอินทรีย์ดีแล้ว อาศัยอยู่ ท่านได้เห็นพระองค์ผู้สงบระงับ จึงมีใจผ่องใส ได้ถือดอกจำปา ๓ ดอก โปรยลงบูชา ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓/๔๑๗)

วิกาล: เวลาที่ห้ามใช้เฉพาะแต่ละเรื่อง ในที่นี้หมายถึงผิดเวลาที่กำหนดไว้ คือ ตั้งแต่หลังเที่ยงวันจนถึงเวลาอรุณขึ้น
ในอัตตันตปสูตร กล่าวถึงคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้เกิดภายหลังในตระกูลใดตระกูลหนึ่งฟังธรรมนั้นแล้วได้ศรัทธาในตถาคตแล้วพิจารณาเห็นว่า ‘ฆราวาส (การอยู่ครองเรือน) คับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาปลอดโปร่ง ทางที่ดีเราควรจะปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต’เขาได้ละกองโภคทรัพย์น้อยใหญ่และเครือญาติน้อยใหญ่แล้ว ครองผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเขาละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ไม่ฉันตอนกลางคืน เว้นขาดจากการฉันในเวลาวิกาล(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๘ ,ที.สี.อ.(บาลี) ๑๐/๗๕)

วิกาลโภชนสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๔๙/๖๔๖)

SAMPLE

วิคคาหิกกถาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกล่าวทุ่มเถียงแก่งแย่งกัน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายไม่พึงกล่าวทุ่มเถียงแก่งแย่งกันว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่ผมรู้ทั่วถึง เป็นต้น แต่พึงกล่าวเรื่องอริยสัจ ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๙/๕๘๙)

วิคตปัจจัย: จิตและเจตสิกที่ปราศจากการคั่นด้วยดี
ในติกปัฏฐาน ปัจจยนิทเทส กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่ปราศจากไปไม่มีระหว่างคั่นด้วยดี เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่เป็นปัจจุบันโดยวิคตปัจจัย(อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๓/๑๓,๔๐/๗๔/๓๙,๔๐/๑๙๐/๙๘,๔๐/๒๒๕/๑๒๐,๔๐/๓๕๐/๒๑๘)

วิคติจฉชาดก : ชาดกว่าด้วยการนอบน้อมท่านผู้หมดความต้องการ ฤๅษีโพธิสัตว์ได้โต้วาทะกับปริพาชกจนปริพาชกพ่ายแพ้หนีไป เพราะหมดปฏิภาณในการต่อสู้ และท่านได้แสดงธรรมแก่มหาชนว่า คนที่ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนเห็นก็ดีหรือสิ่งที่ตนไม่เห็นก็ดี เราเข้าใจว่าเขายังจะต้องท่องเที่ยวไปอีกนานแสนนานและเข้าใจว่าเขาจะไม่ได้สิ่งที่เขาปรารถนาเลย คนย่อมไม่พอใจสิ่งที่ตนได้มาและดูหมิ่นสิ่งที่ตนได้มาแล้ว เพราะความปรารถนาของคนไม่มีที่สิ้นสุด เพราะเหตุนั้นเราจึงทำความนอบน้อมท่านผู้ที่หมดความปรารถนาแล้ว (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๘๘/๑๑๕)

วิฆาสาทชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้บริโภคอาหารที่เป็นเดน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ท้าวสักกะโพธิสัตว์จำแลงกายเป็นนกแขกเต้ามาสอนฤๅษี ๗ พี่น้องที่ละกามออกบวชแล้ว แต่ไม่สนใจปฏิบัติธรรม ไม่ทำความเพียร ไม่บำเพ็ญโยคะ เอาแต่มัวเมาในการเล่นสนุกสนานไปวัน ๆ นกแขกเต้าปลอมเรียกฤๅษีเหล่านี้ว่าเป็นคนกินเดนช่างพากันอยู่ละอายจริงหนอ ซ้ำยังได้รับคำสรรเสริญในปัจจุบันและตายไปแล้วยังจะไปเกิดในสวรรค์อีก พวกฤๅษีเข้าใจว่านกสรรเสริญจึงเรียกกันมาดู นกแขกเต้าบอกว่าไม่ได้สรรเสริญแต่กำลังติเตียนว่าพวกท่านเป็นพวกที่กินอาหารเหลือทิ้ง ไม่ใช่คนกินเดน พวกฤๅษียังยืนยันว่าพวกตนบวชมานานถึง ๗ ปีแล้วพากันเลี้ยงชีวิตด้วยอาหารที่เป็นเดนของสัตว์ร้าย มีราชสีห์ และเสือโคร่งเป็นต้น มาเลี้ยงชีวิต เพราะพวกฤๅษีจะไปเที่ยวหาเนื้อที่เหลือเดนสัตว์เอามาต้มซุบกินนอกจากกินผลไม้ นกแขกเต้าจึงว่า พวกท่านเป็นคนกินเดนที่เขาทิ้ง ที่สัตว์ทิ้งแล้ว ไม่ใช่คนกินเดนเหลือ คือไม่ใช่คนที่กินของเหลือจากที่เขาถวายสมณะผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบแล้ว เมื่อนกแขกเต้าปลอมว่าฤๅษีเหล่านั้นให้ได้อาย ได้รู้สำนึกแล้วก็บินกลับไปยังที่อยู่ของตน กรรมที่ทำจนเคยชินแม้กรรมใหญ่ก็มองเห็นเป็นเรื่องเล็กน้อย กรรมเล็กน้อยจึงมองไม่เห็น จึงทำกรรมเหตุไปอบายได้โดยง่ายเพราะมองเห็นเป็นเรื่องเล็กน้อยไป ส่วนบัณฑิตย่อมติเตียนและปรับปรุงตนเองอยู่

SAMPLE

เสมอแม้ในเรื่องที่คิดว่าเล็กน้อย เหตุความผิดพลาดจึงเกิดขึ้นได้ยาก (ขุ.ชา.ฉกฺก. (ไทย) ๒๗/๑๒๒/๒๕๑)

วิจฉิททกสัญญา: กำหนดหมายซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน

ตัวอย่างในสังคีติสูตร เรื่องอนุรักขนาปธาน กล่าวว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ตามรักษาสมาธินิมิต ที่ชัดดีซึ่งเกิดขึ้นแล้ว คืออัฏฐิกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน) ปุฬุวกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด) วินีลกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ) วิปุพพกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปริออก) วิจฉิททกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน) อุทธุมาตกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๐/๒๘๕,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๒๔๑/๑๙๓,องฺ.เอก.ไทย)๒๐/๔๖๓/๕๐,๒๐/๔๖๔/๕๐,๒๐/๔๖๕/๕๐,๒๐/๔๖๖/๕๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔/๒๖, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๓๘/๓๘๖)

วิจฉิททกสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิจฉิททกสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีวิจฉิททกสัญญา(ความหมายรู้ซากศพที่ขาดจากกันเป็นท่อน ๆ)ย่อมมีผลมาก แล้วทรงอธิบายคำว่า มีผลมาก ด้วยการตรัสพระสูตรย่อย ๕ สูตร ในลักษณะเดียวกัน ดังแสดงไว้ในอัฏฐิกมหัปผลสูตรที่ ๑ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๑/๑๙๓)

วิจักขณะ: เทพชื่อวิจักขณะ, เทพอีก ๑๐ หมู่ในมหาสยสูตรที่มาชุมนุมกัน

ในมหาสยสูตร กล่าวถึงเทพทั้ง ๑๐ หมู่แบ่งเป็น ๑๐ พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย เทพอีก (๑๐ หมู่) คือ สุกกะ กรุมหะ อรุณะ เวฆนสะ โอทาตคัยหะผู้เป็นหัวหน้า วิจักขณะ สทามัตตะ หารคชะ มิสสกะผู้มียศ และปชุนนเทวราชผู้บันดาลฝนให้ตกทั่วทุกทิศก็มา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

วิจาร: ความตรองอารมณ์, เป็นองค์หนึ่งใน ๕ ของปฐมฌาน (๑) วิตก (๒) วิจาร (๓) ปีติ (๔) สุข (๕) เอกัคคตา

ตัวอย่างในมหาสุทัสสนสูตร เรื่องเจริญฌานสมาบัติ กล่าวถึงพระเจ้ามหาสุทัสสนะเสด็จเข้าไปในเรือนยอดมหาวิยูหะ ประทับนั่งบนบัลลังก์ทอง ทรงสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วทรงบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกและวิจารสงบระงับ ทรงบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่ง ผุดขึ้น ไม่มีวิตกวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ทรงบรรลุตติยฌาน ที่พระ

SAMPLE

อริยะสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ทรงบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๑/๑๙๔,๑๐/๓๖๐/๒๘๗,๑๐/๓๖๑/๒๘๘,๑๐/๓๖๒/๒๘๙,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๑,๑๑/๑๔๘/๑๐๘,๑๑/๑๘๔/๑๔๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๔/๔๙๓,๑๒/๔๖๓/๕๐๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓/๑๖)

วิจารณญาณ: ญาณเครื่องไตร่ตรอง, คุณสมบัติของพ่อค้าอุบาสก

ในเสรีสกเปตวัตถุ เรื่องพวกพ่อค้าผู้กล่าวว่า พวกข้าพเจ้าต้องการทรัพย์ หวังกำไร จึงพากันไปยังสินธุประเทศ และโสวีระประเทศ แล้วจักประกอบกรรมที่ได้รับรองไว้ตามสมควร มีการเสียสละอย่างบริบูรณ์ กระทำการบูชาเสรีสกเทพบุตรอย่างโอฬาร เทพบุตรกล่าวพวกพ่อค้าว่าอย่าได้ทำการบูชาเสรีสกเทพบุตรเลย สิ่งดีที่ท่านทั้งหลายพูดถึงทั้งหมด จักมีแก่พวกท่าน ท่านทั้งหลายจงงดเว้นกรรมชั่วและจงตั้งใจประกอบตามธรรม ในหมู่พ่อค้าเกวียนนี้ มีอุบาสกผู้เป็นพหูสูต มีศีลและวัตร มีศรัทธา มีจาคะ มีศีลเป็นที่รักอย่างยิ่ง สันโดษ มีความรู้ มีวิจารณญาณ (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๖๔๒/๒๗๓,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๖๖/๑๖๑

วิจารที่เป็นวิบาก: ความตรองที่เป็นผล, ในปฏิสนธิขณะ วิจารที่เป็นวิบากเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจารโดยวิปากปัจจัย

ในติกปัฏฐาน กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจารโดยวิปากปัจจัย ได้แก่ วิจารที่เป็นวิปากเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจารโดยวิปากปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ วิจารที่เป็นวิบากเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจารโดยวิปากปัจจัย(อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๑๗/๙๙)

วิจิกิจฉา,วิจิกิจฉาที่เป็นอดีต: ความลังเลสงสัย, เป็นหนึ่งในนิวรณ์ ๕ เครื่องกั้นกุศลธรรมที่ต้องละ ตัวอย่างในสามัญญผลสูตร เรื่องอุปมานิวรณ์ ๕ กล่าวถึงการละอภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) ในโลก มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา ละความมุ่งร้ายคือพยาบาท มีจิตไม่พยาบาท มุ่งประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุ่งร้ายคือ พยาบาท (ความคิดร้าย) ละถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) ปราศจากถีนมิทธะ กำหนดแสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ ละอุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ) เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ภายใน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ข้ามวิจิกิจฉาได้แล้ว ไม่มีวิจิกิจฉาในกุศลธรรมอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา(ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๗/๗๔,ที.สี.(ไทย)๙/๔๕๘/๒๐๑,๙/๕๔๘/

SAMPLE

๒๔๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘,๑๐/๓๘๒/๓๑๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๐/๔๘,๑๑/๓๐๕/๒๖๔,๑๑/๓๑๕/๓๐๒,๑๑/๓๔๘/๓๖๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๕/๑๑๒,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๙๑/๒๐๐)

วิจิกิจฉานิวรณ์: นิวรณ์คือความลังเลสงสัย, เครื่องกั้นความดีคือความลังเลสงสัย

ตัวอย่างในกามสุตตนิทเทส ระบุถึงอันตรายที่ไม่ปรากฏ คือ นิวรณ์ ๕ ได้แก่ กามฉันทนิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม คือความพอใจในกาม) พยาบาทนิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม คือความคิดปองร้าย) ถีนมิทธนิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมคือความหดหู่และเซื่องซึม) อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมคือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) วิจิกิจฉานิวรณ์ (สิ่งกั้นจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรมคือความลังเลสงสัย) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๑,๑๓/๔๖๗/๕๙๐,ขุ.ม.ไทย)๒๙/๕/๑๗,๒๙/๖/๒๕,๒๙/๑๕๖/๔๓๒,๒๙/๑๙๕/๕๖๔,๓๔/๑๑๖๗/๒๙๗,๓๗/๓๑๘/๒๗๓,๓๗/๖๐๕/๖๖๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑/๓๙๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๕/๓๒๐)

วิจิกิจฉานุสัย : อนุสัยคือความลังเลสงสัย, กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคือความลังเลสงสัย, เป็นหนึ่งในนิวรณ์ ๕

ตัวอย่างในมหาวรรค เรื่องปริหานิกถา ที่สกวาทีถามปรวาทีว่า กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย มานานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย ภวราคานุสัย (และ) อวิชชานุสัยของพระอรหันต์มีอยู่ใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๗,๑๑/๓๕๗/๓๙๙,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๑๑/๑๗, ๒๓/๑๒/๑๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๘/๑๔๒,๓๗/๕๕๕/๖๐๔,อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๗/๕๓๔,๓๘/๑๘/๕๔๒,๓๘/๒๙/๕๕๓,๓๘/๗๐/๕๙๗)

วิจิกิจฉาปริยุฏฐาน:กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือวิจิกิจฉา

ตัวอย่างในกังขากถา เรื่องความสงสัย ท่านสกวาที(สก.) ถามปรวาที (ปร.) ว่า ความสงสัยของพระอรหันต์มีอยู่ใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า (ปร.) ใช่ สก. ถามว่า วิจิกิจฉา วิจิกิจฉาปริยุฏฐาน วิจิกิจฉาสังโยชน์ วิจิกิจฉานิวรณ์ของพระอรหันต์มีอยู่ใช่ไหม ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น สก. ถามว่า วิจิกิจฉานุสัยกับวิจิกิจฉาปริยุฏฐานเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม ปร.ตอบว่า ใช่ สก. ถามว่า วิจิกิจฉากับวิจิกิจฉาปริยุฏฐานเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น สก. ถามว่า วิจิกิจฉากับวิจิกิจฉาปริยุฏฐานเป็นอย่างเดียวกันใช่ไหม ปร.ตอบว่า ใช่ สก. ถามว่า วิจิกิจฉานุสัยกับวิจิกิจฉาปริ

SAMPLE

ยุฏฐานเป็นอย่างเดียวกันใช่ไหม ปร.ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๘/๒๗๓,๓๗/๖๐๕/๖๖๓,๓๗/๗๐๐/๗๔๘)

วิจิกิจฉาภายใน: ความลังเลสงสัยภายในตนของเราว่ามีอยู่หรือไม่มีอยู่, พิจารณาเห็นธรรมภายในตนของเราว่าวิจิกิจฉามีอยู่, พิจารณาเห็นธรรมภายในตนของเราว่าวิจิกิจฉาไม่มีอยู่ ในมหาสติปัฏฐานสูตร เรื่องธัมมานุปัสสนานิทเทส แสดงการเห็นธรรมในธรรมภายในตน ว่า ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในตนอยู่ พิจารณาถึงนิวรณ์ข้อว่าด้วยวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ว่า วิจิกิจฉา ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า 'วิจิกิจฉาภายในของเรามีอยู่' หรือเมื่อวิจิกิจฉาภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า 'วิจิกิจฉาภายในของเราไม่มีอยู่' การเกิดขึ้นแห่งวิจิกิจฉาที่ยังไม่ เกิดขึ้นมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้น แล้วมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และวิจิกิจฉาที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น (วิ.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๒/๓๑๗)

วิจิกิจฉาสังโยชน์: สังโยชน์คือความลังเลสงสัย, กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคือวิจิกิจฉา ในนิกเขปกัณฑ์ ทุกนิกเขปะ สัญโญชนโคจฉกะ ให้ความหมายวิจิกิจฉาสังโยชน์ ว่า ปุถุชนย่อมเคลือบแคลงสงสัยในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขาในส่วนอดีต ในส่วนอนาคต ในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ความเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะที่เคลือบแคลง ความคิดเห็นไปต่าง ๆ ความตัดสินอารมณ์ไม่ได้ ความเห็นเป็นสองทาง ความเห็นเหมือนทางสองแพร่ง ความสงสัย ความไม่สามารถถือเอาโดยส่วนเดียวได้ ความคิดส่ายไป ความคิดพร่าไป ความไม่สามารถหยั่งลงถือเอาเป็นยุติได้ความกระด้างแห่งจิต ความลังเลใจ มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าวิจิกิจฉาสังโยชน์(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘/๑๔,๒๓/๙/๑๕,๒๓/๑๐/๑๖, อภิ.สงฺ.๓๔/๑๑๒๓/๒๘๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๑๘/๒๗๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๒๗๔,๔๒/๑๐๔/๓๒๔)

วิจิโกสี, พระมเหสี: พระมเหสีพระนามว่าวิจิโกสี, พระมเหสีของกษัตริย์ ธัมมทัสสี ในธัมมทัสสีพุทธวงศ์ กล่าวถึงพระประวัติของพระธัมมทัสสีพุทธเจ้าในมัณฑกัปนี้ว่า กรุงชื่อว่าสรณะ มีกษัตริย์พระนามว่าสรณะเป็นพระชนก มีพระเทวีพระนามว่าสุนันทาเป็นพระชนนี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือ อรชปราสาท วิรชปราสาท และสุทัศน ปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม มีพระมเหสีนามว่าวิจิโกสี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๕/๖๖๘)

SAMPLE

วิจิตรตระการตา: เครื่องประดับราชรถที่สวยงาม, พระเจ้าสัมภูตบัณฑิตสั่งให้เจ้าพนักงานเตรียมราชรถประดับอย่างอลังการวิจิตรตระการ

ในจิตตสัมภูตชาดก เรื่องจิตตบัณฑิตกับพระเจ้าสัมภูตบัณฑิต เมื่อพระเจ้าสัมภูตะรับสั่งให้พวกราชบุรุษเตรียมกระบวนว่าพวกพนักงานจงเทียมราชรถที่ตกแต่งสวยงามเย็บปักอย่างวิจิตรตระการตา จงผูกสายรัดสัปคับช้าง สวมเครื่องประดับคอ ให้ชาวพนักงานนำกลอง ตะโพน และสังข์มา และจงเทียมราชยานที่เร็ว วันนี้ เราจักไปสู่อาศรมที่เราเห็นฤาษีนั่งอยู่ ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๙/๔๗๔)

วิชชา: ความรู้, วิชชา ๓ ได้แก่ (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๒) จุตูปปาตญาณ ความหยั่งรู้จุติ(ตาย) และ อุปัติ(เกิด) ของสัตว์ (๓) อาสวักขยญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ วิชชา ๘ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ ญาณที่เป็นตัววิปัสสนา (๒) มโนมยิทธิ มีฤทธิ์ทางใจ (๓) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ (๔) ทิพพโสตหูทิพย์ (๕) เจโตปริยญาณ ปรีชากำหนดรู้จิตผู้อื่นได้ (๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึก ชาติได้ (๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ หรือเรียกว่าจุตูปปาตญาณ (๘) อาสวักขยญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สิ้น อาสวะ และวิชชาในปฏิจจสมุปบาทเป็นเหตุเกิดของสังขาร ฯลฯ

ตัวอย่างในสามัญญผลสูตร เรื่องหมอชีวก โกมารภัจ สมัยนั้น หมอชีวก โกมารภัจ นั่งนิ่งอยู่ ณ ที่ไม่ไกลจากพระเจ้า อชาตศัตรู เวเทหิบุตร ท้าวเธอตรัสถามหมอชีวก โกมารภัจ ว่า “สหายชีวก ทำไม ท่านจึงนิ่งอยู่เล่า” หมอชีวก โกมารภัจ ทูลตอบว่า ขอเดชะ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ฯลฯ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวน ๑,๒๕๐ รูป พระองค์โปรดเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เมื่อเสด็จเข้าไปเฝ้า พระทัยของพระองค์จะเบิกบานเลื่อมใส (ที.สี.(ไทย)๙/๑๕๗/๕๐,๙/๑๙๐/๖๔,๙/๒๓๔/๗๗,๙/๒๕๕/๘๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๙/๓๓,๑๐/๖๒/๓๕,๑๐/๑๕๙/๑๐๓,๑๐/๒๘๘/๒๒๒,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖/๕,๑๑/๑๐๗/๗๘,๑๑/๑๔๐/๑๐๒)

วิชชา ๓: ความรู้แจ้งในญาณ ๓ คือ (๑) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (๒) จุตูปปาตญาณ (๓) อาสวักขยญาณ

ในเอกกปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงบุคคลผู้เป็นเตวิชชะ ได้แก่ บุคคลผู้ประกอบด้วยวิชชา ๓ ได้แก่ (๑) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (๒) จุตูปปาตญาณ (๓) อาสวักขยญาณ ชื่อว่าผู้เป็นเตวิชชะ (อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๒๐/๑๕๒)

SAMPLE

วิชชาภาคิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นส่วนแห่งวิชชา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมอันเป็นส่วนแห่งวิชชา ๖ คือ (๑) อนิจจสัญญา สัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง (๒) อนิจเจ ทุกขสัญญา สัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยง(๓) ทุกเขอนัตตสัญญา สัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์(๔)ปหานสัญญาสัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นการละกิเลส (๕) วิราคสัญญาสัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นวิราคะ (๖) นิโรธสัญญา สัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นนิโรธ (ความดับแห่งกิเลส) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๕/๔๘๓)

วิชชาและจรณะ: ความรู้, พุทธคุณข้อที่ ๓, คุณลักษณะของพระพุทธเจ้า

ตัวอย่างในเวรัญชกัณฑ์ เรื่องเวรัญชพราหมณ์ ผู้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเฬรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ท่านพระโคดมผู้เจริญนั้น มีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ ฯ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑/๒๕๔๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๒๕๖๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๗/๒๒๑,๑๑/๒๗๗/๒๒๒,๑๑/๒๘๑/๒๒๕,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๒/๒๕๓,๑๕/๑๙๓/๒๗๒, ๑๖/๔๑/๘๔,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๑/๒๓๒,๒๐/๖๔/๒๔๗)

วิชชาและวิมุตติ,วิชชาวิมุตติ: ความรู้และความหลุดพ้น, ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้วควรทำให้แจ้ง, ผลญาณ และสัมปยุตตธรรมที่เหลือ

ตัวอย่างในกุณฑลิยสูตร ว่าด้วยกุณฑลิยปริพาชก ซึ่งปริพาชกเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่ประทับอยู่ ณ ป่าอัญชนวัน สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตเมืองสาเกต ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ท่านพระโคดม ข้าพเจ้าเที่ยวไปในอาราม เข้าไปหาบริษัท เมื่อข้าพเจ้าบริโภคอาหารเช้าเสร็จแล้ว ในเวลาหลังอาหารเดินเที่ยวไปทางอารามสู่อาราม ทางอุทยานสู่อุทยาน ณ ที่นั้น ข้าพเจ้าเห็นสมณพราหมณ์ พวกหนึ่งกำลังกล่าวกถาซึ่งมีวิธีเปลื้องวาทะเป็นอานิสงส์และมีวิธีโต้วาทะเป็นอานิสงส์ ส่วนท่านพระโคดมมีอะไรเป็นอานิสงส์อยู่” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “กุณฑลิยะ ตถาคตมีวิชชาและวิมุตติเป็นผลานิสงส์”(สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๗/๑๒๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๔/๓๗๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๕,๓๑/๔๐/๖๐๖,๓๑/๔๑/๖๐๗)

วิชชาสมบัติ: ความพร้อมแห่งวิชชา, การมีความรู้,คุณอันยอมเยี่ยม

SAMPLE

ตัวอย่างในอัมพัฏฐสูตร เรื่องวิชชาและจรณะ อัมพัฏฐมาณพทูลถามท่านพระโคดมว่า “ท่านพระโคดม ก็จรณะนั้นเป็นอย่างไร วิชชานั้นเป็นอย่างไร” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อัมพัฏฐะ ในวิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยม เขาไม่อ้างชาติ ไม่อ้างตระกูล หรือไม่อ้างความถือตัวว่า ท่านคู่ควรกับเราหรือท่านไม่คู่ควรกับเรา แต่ในที่ที่มีอาวาหมงคล วิวาหมงคล หรืออาวาหมงคลและวิวาหมงคล เขาจึงอ้างชาติ อ้างตระกูล หรืออ้างความถือตัวว่า ท่านคู่ควรกับเราหรือท่านไม่คู่ควรกับเรา(ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๘/๑๐๐,๙/๒๗๙/๑๐๑,๙/๒๘๐/๑๐๑,๙/๒๘๐/๑๐๒)๓๒/๗๕/๒๗๒)

วิชชาสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิชชา ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อวิชชาเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ความเกิดแห่งขันธ์ ๕ ความดับแห่งขันธ์ ๕ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นี้เราเรียกว่าอวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๔/๒๐๘)

วิชชาสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยวิชชา ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า วิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลชื่อว่ามีวิชชาเป็นอย่างไร พระองค์จึงตรัสตอบว่า วิชชา ได้แก่ความรู้ในอริยสัจ ๔ และความรู้นี้เองเป็นเหตุทำให้บุคคลชื่อว่ามีวิชชา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๘/๖๐๓)

วิชชาสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยวิชชา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุชื่อว่า (๑) *มีองค์ไม่สมบูรณ์* เพราะมีศรัทธา แต่ไม่มีศีล *มีองค์สมบูรณ์* เพราะมีศรัทธา และมีศีล (๒) *มีองค์ไม่สมบูรณ์* เพราะมีศรัทธา มีศีล แต่ไม่เป็นพหูสูต *มีองค์สมบูรณ์* เพราะมีศรัทธา มีศีล และเป็นพหูสูต (๓) *มีองค์ไม่สมบูรณ์* เพราะเป็นพหูสูต แต่ไม่เป็นพระธรรมกถึก มีองค์สมบูรณ์ เพราะเป็นพหูสูต และเป็นพระธรรมกถึก (๔) *มีองค์ไม่สมบูรณ์* เพราะเป็นพระธรรมกถึก แต่ไม่เข้าไปสู่บริษัท *มีองค์สมบูรณ์* เพราะเป็นพระธรรมกถึก และเข้าไปสู่บริษัท (๕) *มีองค์ไม่สมบูรณ์* เพราะเข้าไปสู่บริษัท แต่ไม่แกล้วกล้าแสดงธรรม มีองค์สมบูรณ์ เพราะเข้าไปสู่บริษัท และแกล้วกล้าแสดงธรรม (๖) *มีองค์ไม่สมบูรณ์* เพราะแกล้วกล้าแสดงธรรม แต่ไม่ทรงวินัย มีองค์สมบูรณ์ เพราะแกล้วกล้าแสดงธรรม และทรงวินัย (๗) *มีองค์ไม่สมบูรณ์* เพราะทรงวินัย แต่ระลึกชาติก่อนไม่ได้หลายชาติ มีองค์สมบูรณ์ เพราะทรงวินัย และระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ (๘) *มีองค์ไม่สมบูรณ์* เพราะระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ แต่ไม่เห็นหมู่สัตว์ด้วยตาทิพย์ มีองค์สมบูรณ์ เพราะระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ และเห็นหมู่สัตว์ด้วยตาทิพย์ (๙) *มีองค์ไม่สมบูรณ์* เพราะเห็นหมู่สัตว์ด้วยตาทิพย์ แต่ไม่ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ มีองค์สมบูรณ์ เพราะเห็นหมู่สัตว์ด้วยตาทิพย์ และทำให้เจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ

SAMPLE

อันไม่มีอาสวะ(๑๐) *มีองค์สมบูรณ์* เพราะมีศรัทธา มีศีล เป็นพหูสูต เป็นพระธรรมกถึก เข้าไปสู่บริษัท แกล้วกล้าแสดงธรรม ทรงวินัย ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ เห็นหมู่สัตว์ด้วยตาทิพย์ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐/๑๕)

วิชชาสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยวิชชา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชาเป็นประธานแห่งการเข้าถึงอกุศลธรรมทั้งหลาย จากนั้น อหิริกะและอโนตตัปปะก็มีตามมาด้วย คือ (๑) ผู้มีอวิชชาไม่เห็นแจ้ง ย่อมมีมิจฉาทิฏฐิ (๒) ผู้มีมิจฉาทิฏฐิ ย่อมมีมิจฉาสังกัปปะ (๓) ผู้มีมิจฉาสังกัปปะ ย่อมมีมิจฉาวาจา (๔) ผู้มีมิจฉาวาจา ย่อมมีมิจฉากัมมันตะ (๕) ผู้มีมิจฉากัมมันตะ ย่อมมีมิจฉาอาชีวะ (๖) ผู้มีมิจฉาอาชีวะ ย่อมมีมิจฉาวายามะ (๗) ผู้มีมิจฉาวายามะ ย่อมมีมิจฉาสติ (๘) ผู้มีมิจฉาสติ ย่อมมีมิจฉาสมาธิ (๙) ผู้มีมิจฉาสมาธิ ย่อมมีมิจฉาญาณะ (๑๐) ผู้มีมิจฉาญาณะ ย่อมมีมิจฉาวิมุตติ และตรัสว่า วิชชาเป็นประธานแห่งการเข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลายจากนั้นหิริและโอตตัปปะก็มีตามมาด้วย

คือ (๑) ผู้มีวิชชาเห็นแจ้ง ย่อมมีสัมมาทิฏฐิ (๒) ผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมมีสัมมาสังกัปปะ (๓) ผู้มีสัมมาสังกัปปะย่อมมีสัมมาวาจา (๔) ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมมีสัมมากัมมันตะ (๕) ผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมมีสัมมาอาชีวะ (๖) ผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมมีสัมมาวายามะ (๗) ผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมมีสัมมาสติ (๘) ผู้มีสัมมาสติ ย่อมมีสัมมาสมาธิ (๙) ผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมมีสัมมาญาณะ (๑๐) ผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมมีสัมมาวิมุตติ (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๕/๒๔๗)

วิชชาสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยวิชชา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อวิชชา(ความไม่รู้)เป็นหัวหน้าแห่งความถึงพร้อมแห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย อหิริกะ(ความไม่อายบาป) และอโนตตัปปะ(ความไม่กลัวบาป)เป็นไปตาม ภิกษุทั้งหลาย ส่วนวิชชา(ความรู้)เป็นหัวหน้าแห่งความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย หิริ(ความอายบาป) และโอตตัปปะ(ความกลัวบาป)เป็นไปตาม (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๐/๓๘๘)

วิชชาอันเป็นเสขะ: วิชชาอันเป็นที่ศึกษา, ความรู้อันเป็นเสขะ, ธรรมอันเป็นปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งสังขาร

ในปัจจยสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขารกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดปัจจัยอย่างนี้ รู้ชัดความเกิดแห่งปัจจัยอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งปัจจัยอย่างนี้ รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งปัจจัยอย่างนี้ เมื่อนั้นอริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยทัศนะบ้าง ผู้ถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสขะบ้าง บรรลุกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะผู้มี ปัญญาเพิกถอนกิเลสบ้าง ดำรงอยู่ใกล้ประตูอมต

SAMPLE

นิพพานบ้างประกอบด้วยวิชชาอันเป็นเสขะบ้าง (สำ.น.(ไทย) ๑๖/๒๗/๕๔,๑๖/๒๘/๕๖,๑๖/๓๓/๗๒,๑๖/๕๐/๙๘)

วิชยเถรคาถา : ภาษิตของพระวิชยเถระ,คาถาของพระวิชยเถระ ท่านพระวิชยเถระกล่าวไว้ว่า ท่านผู้สิ้นอาสวะแล้ว ไม่ติดในอาหาร มีสุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ และอัปปณิหิตวิโมกข์ ทั้ง ๓ เป็นอารมณ์ ไม่ทิ้งร่องรอยไว้ให้เป็นที่รู้ได้ เหมือนนกไม่ทิ้งร่องรอยไว้ในอากาศ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๒/๓๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุญญตวิโมกข์ ความหลุดพ้นด้วยความว่างเพราะไม่มีกิเลสมีราคะเป็นต้น คำว่า อนิมิตตวิโมกข์ ความหลุดพ้นเพราะไม่ถือนิมิตในสังขารเป็นต้น คำว่า อัปปณิหิตวิโมกข์ ความหลุดพ้นเพราะไม่มีนิมิตที่จะถืออาเอาด้วยอำนาจราคะเป็นต้น (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๐๐)

วิชยสูตร : พระสูตรว่าด้วยการพิจารณาเอาชนะความสวยงามของร่างกาย ,พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ร่างกายที่ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ มีแต่สิ่งปฏิกูลไหลออกทางทวารทั้ง ๙ ไม่น่าดู ไม่น่าชม คนมีปัญญาพิจารณาแล้ว ย่อมคลายความกำหนัดในร่างกายนั้นได้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๙๕/๕๔๖)

วิชยาเถรีคาถา : ภาษิตของพระวิชยาเถรี,คาถาของพระวิชยาเถรี ท่านพระวิชยาเถรีเปล่งอุทานว่า เราบังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ จึงไม่ได้ความสงบใจ ต้องเข้าออกจากที่อยู่ถึง ๔-๕ ครั้ง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๙/๕๘๒)

วิชยาภิกษุณี: ภิกษุณีชื่อวิชยา, ภิกษุณีผู้ชนะมารด้วยการละกิเลสกาม ๕ อย่าง

ในวิชยาสูตร เรื่องวิชยาภิกษุณี ซึ่งนางผจญมารและเอาชนะมารผู้มีบาปที่ประสงค์จะให้เกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า และประสงค์จะให้เคลื่อนจากสมาธิ มารเข้าไปหานางกล่าวว่า เธอยังสาวมีรูปงาม และฉันเองก็ยังหนุ่มแน่น มาเถิดน้องนาง เรามาร่วมบรรเลงดนตรีเครื่องห้า ให้สำเริงสำราญกันเถิด ทันใดนั้น วิชยาภิกษุณีได้มีความคิดว่า “นี่คือมารผู้มีบาป” จึงได้กล่าวคาถาว่า มาร รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะซึ่งเป็นที่รื่นรมย์ใจ เราขอมอบให้ท่านผู้เดียว เราไม่ต้องการสิ่งนั้น เราอึดอัดระอาด้วยกายเน่านี้ ที่มีแต่จะแตกทำลายเปื่อยพังไป กามตัณหาเราถอนได้แล้ว ความมืดในสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในรูปภพ ที่ดำรงอยู่ในอรูปภพและในสมาบัติอันสงบทั้งปวง เราก็กำจัดได้หมดแล้ว มารผู้มีบาปเป็นทุกข์เสียใจว่า จึงหายตัวไป ณ ที่นั้นเอง(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๕/๒๒๐)

วิชยาสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิชยาภิกษุณี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มารประสงค์จะให้วิชยาภิกษุณีเกิดความกลัวเป็นต้นจึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า เธอยังสาวมีรูปงาม และฉันก็ยังหนุ่มแน่น เรามาร่วมบรรเลงดนตรีเครื่องห้า ให้สำเริงสำราญกัน

SAMPLE

เถิด นางวิชยาภิกษุณีกล่าวว่า เราขอมอบรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่รื่นรมย์ใจให้ท่านผู้เดียว เราอึดอัดระอาด้วยกายเน่าที่มีแต่จะแตกทำลายนี้ กามตัณหาเราถอนได้แล้ว ความมืดในสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในรูปภพ อรูปภพและในสมาบัติ เราก็กำจัดได้หมดแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๕/๒๒๐)

วิชัมภิตา : ความบิดกาย, เป็นหนึ่งในเอกกมาติกา ๗๓

ในเอกกนิทเทส กล่าวว่า ความบิดกาย กิริยาที่บิดกาย การโน้มกายไปข้างหน้า การโน้มกายมาข้างหลัง การโน้มกายไปรอบ ๆ การตั้งกายให้สูงขึ้น ความไม่สำราญทางกาย นี้เรียกว่าวิชัมภิตา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๕๘/๕๕๒)

วิชัยอำมาตย์: อำมาตย์ชื่อว่าวิชัย, ชาวแคว้นวิเทหะ, อำมาตย์ผู้ใหญ่หนึ่งในสองท่าน คือ (๑) สุนามอำมาตย์ (๒) อลาตเสนาบดีอำมาตย์, อำมาตย์ผู้ยินด้วยด้วยการจัดราชยานให้พร้อมสรรพ

ตัวอย่างในมหานารทกัสสปชาดก พระมหานารทกัสสปะทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี กล่าวถึง พระราชาของชาวแคว้นวิเทหะ ทรงพระนามว่าอังคติ ทรงมีพระราชยานพระราชทรัพย์มากมาย ทรงมีพลนิกายเหลือที่จะคณานับ พระองค์รับสั่งให้ประชุมเหล่าอำมาตย์และอำมาตย์ผู้ใหญ่อีก ๓ นาย คือ (๑) วิชัยอำมาตย์ (๒) สุนามอำมาตย์ (๓) อลาตเสนาบดีอำมาตย์ พระเจ้าวิเทหะตรัสถามอำมาตย์ ๓ นายนั้นทีละคนว่าท่านทั้งหลายจงกล่าวตามความพอใจของตน ๆ ว่า ในคืนวันเพ็ญเดือน ๔ นี้ ดวงจันทร์แจ่มจรัส กลางคืนวันนี้ เราทั้งหลายจะพึงพักอยู่ ตลอดฤดูกาลเช่นนี้ ด้วยความยินดีอะไร เมื่อนั้นอลาตเสนาบดีอำมาตย์ได้กราบทูลแด่พระราชาว่า “ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพึงจัด ราชยาน กองพลช้าง กองพลม้า กองพลเสนา ที่ยินดีร่าเริงแล้ว ให้พร้อมสรรพ"(ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๑๕๕/๓๖๓,๒๘/๑๑๖๒/๓๖๔,๒๘/๑๑๖๕/๓๖๕,๒๘/๑๒๒๐/๓๗๒,๒๘/๑๓๔๓/๓๙๐)

วิชา: ความรู้, คำยกย่องพระตถาคตว่าห่างไกลจากเดรัจฉานวิชา, วิชาหลายหลากมีวิชาหมองู, วิชาดูอวัยวะ เป็นต้น

ในมหาศีล ปุถุชนเมื่อกล่าวยกย่องตถาคต ก็จะพึงกล่าวว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่น ที่สมณพราหมณ์เลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำนายอวัยวะ ทำนายโชคลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ พิธีพลีกรรมด้วยเลือด วิชาดูอวัยวะ วิชาดูพื้นที่ วิชาการปกครอง วิชาทำเสน่ห์ เวทมนตร์ไล่ผี วิชาตั้งศาลพระภูมิ วิชาหมองู วิชาทายอายุ วิชาป้องกันลูกศร วิชาว่าด้วยเสียงสัตว์ร้อง ฯลฯ(ที.สี.(ไทย)๙/๒๑/๘,๙/๒๕/๑๐,๙/๒๐๕/๗๐,๙/๒๐๙/

SAMPLE

๗๑,(ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๑๔/๑๒๐)ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๔/๑๗๔,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๙๑/๑๒๒, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๓๑๗)

วิชากฎหมาย: ศิลปะที่ยกกล่าวกันในอันตรากถา, คำตอบของภิกษุบางพวกว่าวิชากฎหมายเลิศกว่าศิลปะอื่น ๆ

ในสิปปสูตร เรื่องการสนทนาเกี่ยวกับศิลปะ ที่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี เมื่อภิกษุจำนวนมากประชุมพร้อมกันในมณฑป ได้สนทนาอันตรากถาขึ้นว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ใครรู้จักศิลปะบ้าง ใครศึกษาศิลปะอะไรมาบ้าง ศิลปะชนิดไหนเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย” บางพวกกล่าวว่า “ศิลปะว่าด้วยช้างเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย” ฯลฯ บางพวกกล่าวว่า “ศิลปะว่าด้วยโลกายตศาสตร์เลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย” บางพวกกล่าวว่า “ศิลปะว่าด้วยวิชากฎหมายเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย” (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒๙/๒๒๗)

วิชาเกฏุภศาสตร์:คัมภีร์ว่าด้วยวิชาการกวี, วิชาหนึ่งที่ศิษย์ของพระสารีบุตรชำนาญ

ในสารีปุตตเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ ที่พระอานนทเถระขอให้ท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟังประวัติ ในอดีตของพระเถระว่า พระสารีบุตรเถระบรรลุสาวกบารมีญาณแล้วได้อุทานขึ้นว่า ข้าพเจ้าเป็นดาบสชื่อสุรุจิ มีศีล สมบูรณ์ด้วยข้อวัตร มีปกติเพ่งฌาน ข้าพเจ้ามีศิษย์ ๑,๐๒๔ คน ทั้งหมดนั้น เป็นพราหมณ์ มีชาติตระกูล มียศปรนนิบัติข้าพเจ้าอยู่ ศิษย์ของข้าพเจ้าเข้าใจตัวบท (หลักไวยากรณ์) ฉลาดในการพยากรณ์ สำเร็จวิชาทำนายลักษณะ วิชาอิติหาสศาสตร์ และไตรเพทอันเป็นธรรมของตน พร้อมทั้งวิชานิฆัณฑุศาสตร์ และวิชาเกฏุภศาสตร์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗๖/๓๑, ขุ.อป.อ.(บาลี)๑/๑๗๖/๒๖๓)

วิชาเขียนหนังสือ: วิชาที่ภิกษุณีสอนเขียนหนังสือ, ข้อเหตุหนึ่งที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติในอาบัติ ๕ อย่าง

ในปาจิตติยกัณฑ์ อนาปัตติวาร ภิกษุณีไม่ต้องอาบัติในกรณีต่อไปนี้ คือ (๑) ภิกษุณีสอนวิชาเขียนหนังสือ (๒) ภิกษุณีสอนการท่องจำ (๓) ภิกษุณีสอนพระปริตรเพื่อคุ้มครอง (๔) ภิกษุณีวิกลจริต (๕) ภิกษุณีต้นบัญญัติ(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๐๑๖/๒๖๐, ๓/๑๐๒๐/๒๖๓)

วิชาดูดาวฤกษ์: การพยากรณ์ดาวฤกษ์, การดูดาวนักษัตรโคจรถูกหรือผิดทาง, วิชาการดูการโคจรของจันทรคราส สุริยคราส, วิชาเดรัจฉานวิชาของสมณพราหมณ์

ในสูจิมุขีสูตร เรื่องสุจิมุขีปริพาชิกา นางถามพระสารีบุตรผู้อยู่วิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ว่า ท่านเงยหน้าฉันหรือ’ ท่านก็ตอบว่า ‘เรามิได้เงยหน้าฉัน’ “น้องหญิง ก็สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะดิรัจฉานวิชา คือวิชาดู

SAMPLE

พื้นที่ สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกได้ว่า ก้มหน้าฉัน สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือ วิชาดูดาวดูฤกษ์ สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกได้ว่า เงยหน้าฉัน(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๔๑/๓๔๘)

วิชาดูพื้นที่: วิชาดูทิศทาง, วิชาดูตำแหน่งการปลูกสร้าง, การฮวงจุ้ย, วิชาเดรัจฉานวิชาของสมณพราหมณ์, ความรู้เรื่องอันเป็นคุณเป็นโทษของทำเลที่ตั้งบ้านเรือนและเรือกสวนไร่นาเป็นต้น

ในสุจิมุขีสูตร เรื่องสุจิมุขีปริพาชิกา ผู้เข้าไปหาพระสารีบุตร ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ครั้นในเวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ อาศัยเชิงฝาแห่งหนึ่งฉันบิณฑบาตนั้น ครั้งนั้น ปริพาชิกาชื่อสุจิมุขี เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่แล้วได้ถามว่า“สมณะ ทำไมท่านจึงก้มหน้าฉันเล่า” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “น้องหญิง เรามิได้ก้มหน้าฉัน” สมณะ ก็บัดนี้ท่านฉันอย่างไรเล่า” พระสารีบุตรตอบว่า“น้องหญิง ก็สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะดิรัจฉานวิชา คือวิชาดูพื้นที่ สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกได้ว่า ก้มหน้าฉัน (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๔๑/๓๔๘,ที.สี.อ.(บาลี)๒๑/๘๘)

วิชาดูอวัยวะ: วิชาทายอวัยวะ, วิชาพยากรณ์อวัยวะ, วิชาเดรัจฉานวิชาของสมณพราหมณ์,

ในสุจิมุขีสูตร เรื่องสุจิมุขีปริพาชิกา ผู้เข้าพบพระสารีบุตรที่วิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ถามพระสารีบุตรว่า ท่านมองดูทิศน้อยฉันหรือ’ ท่านก็ตอบว่า ‘เรามิได้มองดูทิศน้อยฉัน’ ก็สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูอวัยวะ สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกได้ว่า มองดูทิศน้อยฉัน น้องหญิง เรานั้นมิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูพื้นที่ คือ วิชาดูดาวดูฤกษ์ คือเป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร คือวิชาดูอวัยวะ (แต่) เราแสวงหาภิกษาโดยชอบธรรมแล้วจึงฉัน”(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๔๑/๓๔๘)

วิชาทำนายลักษณะ: วิชาพยากรณ์ลักษณะร่างกาย, วิชาทำนายรูปร่างหน้าตา, วิชาทำนายโหงเฮ้ง ,คัมภีร์ประกาศลักษณะของหญิงและบุรุษชาวโลกทั้งหมดมีทุกข์และสุข

ในสารีปุตตเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ พระอานนทเถระกล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระเถระทั้งหลาย ท่านได้กล่าวถึงพระสารีบุตรเถระบรรลุสาวกบารมีญาณแล้วได้อุทานขึ้นว่า ศิษย์ของข้าพเจ้าเข้าใจตัวบท (หลักไวยากรณ์) ฉลาดในการพยากรณ์ วิชาอิติหาสศาสตร์ ไตรเพทอันเป็นธรรมของตน พร้อมทั้งวิชานิฆัณฑุศาสตร์ วิชาเกฏุภศาสตร์ และ สำเร็จวิชาทำนายลักษณะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗๖/๓๑)

SAMPLE

วิชานิฆัณฑุศาสตร์: คัมภีร์ประกาศชื่อต้นไม้และภูเขาเป็นต้น

ในสารีปุตตเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ พระอานนทเถระกล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระเถระทั้งหลาย ท่านได้กล่าวถึงพระสารีบุตรเถระบรรลุสาวกบารมีญาณแล้วได้อุทานขึ้นว่า ศิษย์ของข้าพเจ้าเข้าใจตัวบท (หลักไวยากรณ์) ฉลาดในการพยากรณ์ วิชาอิติหาสศาสตร์ วิชาเกฏุภศาสตร์ สำเร็จวิชาทำนายลักษณะ และไตรเพทอันเป็นธรรมของตนพร้อมทั้งวิชานิฆัณฑุศาสตร์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗๖/๓๑)

วิชายิงธนู: คัมภีร์ยิงธนู, ความรู้การยิงธนู

ในนิกขันตสูตร เรื่องผู้ออกบวช กล่าวถึงพระวังคีสะอยู่ที่อัคคาฬวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี กับท่านพระนิโครธกัปปะผู้เป็นอุปัชฌาย์ ว่า สมัยนั้น ท่านพระวังคีสะยังเป็นภิกษุใหม่บวชได้ไม่นาน ถูกใช้ให้เฝ้าวิหารพระวังคีสะไม่ยินดีสตรีจำนวนมากเข้าไปยังอารามเที่ยวดูที่อยู่ของภิกษุทั้งหลาย เพราะได้เห็นสตรีเหล่านั้น ความกำหนัดรบกวนจิต พระวังคีสะบรรเทาความไม่ยินดีแล้ว จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า ความตรึกกับความคะนองอย่างเลวทรามเหล่านี้ กำลังเข้าครอบงำเราผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต บุตรของคนสูงศักดิ์ได้ศึกษาวิชายิงธนูคราวละมาก ๆ อย่างเชี่ยวชาญยิงลูกธนู ๑,๐๐๐ ลูก ไปรอบ ๆ ตัว ถึงแม้หญิงจะมามากกว่าลูกธนูจำนวนนั้น (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๙/๓๐๓)

วิชาสูญฝี: คาถานะสูญ มนต์มหาสูญของพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ใช้สำหรับสูญฝีและโรคอื่น ๆ การสูญฝีด้วยการใช้พระคาถาพระพุทธเจ้าเจ้า ๕ พระองค์ คือ (๑) พระกกุสันธะ (๒) พระโกนาคมนะ (๓) พระกัสสปะ (๔) พระโคดม คือพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน (๕) พระศรีอริยเมตไตรย ได้แก่ "นะสูญ โมสูญ พุทสูญ ธาสูญ ยะสูญ สัพพะฝีทั้งมูล สูญด้วยนะโมพุทธายะ" พระคาถานี้นอกจากจะใช้สูญฝีแล้ว ยังจะใช้รักษาโรคร้ายได้หลายอย่างที่เกิดแต่การอักเสบในตัวเอง ไม่ว่าจะบังเกิดขึ้นในส่วนใดของร่างการ ถ้าเป็นฝีภายนอกท่านว่าให้ใช้ปูนแดงวงรอบฝีไว้ ในขณะที่เอาปูนแดงวงรอบฝีนั้น ก็ให้ภาวนาพระคาถาบทนี้ แต่ถ้าเป็นฝีภายในก็ต้องใช้อำนาจจิตและสมาธิที่เข้มข้นขึ้น
อ้างอิง : นวดแผนไทย โดย ชาญวิทย์ ปรัชญาพณิชพัฒนา ๓๒/๓๗/๓๘๕

วิชาอิติหาสศาสตร์: คัมภีร์ชี้แจงคำพูดที่ท่านกล่าวว่า อิติห อาสา

ในสารีปุตตเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ พระอานนทเถระกล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระเถระทั้งหลาย ท่านได้กล่าวถึงพระสารีบุตรเถระบรรลุสาวกบารมีญาณแล้วได้อุทานขึ้นว่า ศิษย์ของข้าพเจ้าเข้าใจตัวบท (หลัก

SAMPLE

ไวยากรณ์) ฉลาดในการพยากรณ์ วิชาเกฏุภศาสตร์ วิชาอิติหาสศาสตร์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗๖/๓๑)

วิชิตชัย, พระราชา: พระราชาพระนามว่าวิชิตชัย, พระราชาในกรุงเกตุมวดี

ในโตเทยยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระโตเทยยเถระ ท่านเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเกิดเป็น)พระราชาพระนามว่าวิชิตชัย ในกรุงเกตุมดี เป็นเมืองชั้นเลิศ เป็นผู้แกล้วกล้า เต็มเปี่ยมด้วยความกล้าหาญ ประทับอยู่ท่ามกลางกรุง (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๒๔/๖๘๔)

วิชิตปราสาท: ปราสาทหนึ่งในสามหลังของพระเจ้านารทะ กรุงธัญญวดี

ในนารทพุทธวงศ์ กล่าวถึงพระประวัติในอดีตชาติของพระนารทพุทธเจ้า ว่า ท่านได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแม้พระองค์นั้นแล้ว ก็ทำใจให้ยินดีอย่างยิ่ง ได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้ยิ่งขึ้นไป สมัยนั้น กรุงชื่อว่าธัญญวดี กษัตริย์พระนามว่าสุเทพ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าอโนมา เป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ ชิตปราสาท วิชิตปราสาท และอภิรามปราสาท (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๙/๖๓๗)

วิชิตเสนเถรคาถา : ภาษิตของพระวิชิตเสนเถระ,คาถาของพระวิชิตเสนเถระ ท่านพระวิชิตเสนเถระกล่าวไว้ว่า เราจะคล้องจิตของเจ้าไว้ เหมือนควาญช้างกักช้างไว้ที่ประตูเมือง เราจะไม่ชักนำเจ้าซึ่งเป็นข่ายแห่งกามเกิดในร่างกาย ให้เป็นไปในกรรมชั่ว เจ้าถูกเราคล้องไว้จะไปไม่ได้ เหมือนช้างไม่ได้ช่องประตู หมดทางไป แน่ะจิตผู้ชั่วช้า ก็เจ้าผู้ดื้อด้านจะพอใจในกรรมชั่ว เที่ยวไปเสมอๆ มิได้ ควาญช้างผู้มีกำลังเข้มแข็ง ย่อมบังคับช้างที่จับได้ใหม่ ยังไม่ได้ฝึก ทั้งไม่ต้องการ(จะให้ฝึก)ด้วย ให้อยู่ในอำนาจได้ ฉันใด เราจะบังคับเจ้าให้อยู่ในอำนาจได้ ฉันนั้น สารถีมือหนึ่ง เก่งในการฝึกม้าให้ดี ย่อมฝึกม้าให้รอบรู้ได้ ฉันใด เราตั้งอยู่ในพละ ๕ จะฝึกเจ้าให้ได้ ฉันนั้น จักใช้สติผูกเจ้าไว้ จะคอยเอาใจใส่ฝึกเจ้า เจ้าจิตเอ๋ย เจ้าถูกบังคับให้ทำธุระด้วยความเพียรแล้ว จะไปไกลจากอารมณ์ภายในนี้ไม่ได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๕๕/๓๙๙)

วิชิตเสนะ, พระโอรส: เจ้าชายพระนามว่าวิชิตเสนะ, พระราชโอรสของพระเจ้ากัสสปะพุทธเจ้าในอดีตชาติ

ในกัสสปพุทธวงศ์ กล่าวถึงพระประวัติในอดีตชาติของพระกัสสปพุทธเจ้า ครั้งนั้นพระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๒,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือหังสปราสาท ยสปราสาท และสิริจันทปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๘,๐๐๐ นาง พรหมทัตต

พราหมณ์นั้นเป็นพุทธบิดา นางพราหมณีชื่อว่าธนวดีเป็นมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะพระมเหสีพระนามว่ารุจิเทวี พระราชโอรสพระนามว่า วิชิตเสนะ (ขุ.พุทฺธ.ไทย)๓๓/๒๗/๖๐๐/๓๓,๒๐/๖๓๗,๓๓/๓๕/๗๑๖)

วิชิตเสนา, พระมเหสี: พระมเหสีพระนามว่าวิชิตเสนา, พระมเหสีของพระเจ้านารทะ กรุงธัญญวดี ในนารทพุทธวงศ์ กล่าวถึงพระประวัติในอดีตชาติของพระนารทพุทธเจ้า พระองค์ทำใจให้ยินดีอย่างยิ่งและ ได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้ยิ่งขึ้นไป สมัยนั้น กรุงชื่อว่าธัญญวดี กษัตริย์พระนามว่าสุเทพ เป็นพระชนกพระเทวีพระนามว่าอโนมา เป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือชิตปราสาท วิชิตปราสาท และอภิรามปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าวิชิตเสนาพระราชโอรสพระนามว่านันทุตตระ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๐/๖๓๗)

วิชิตเสนาอุบาสิกา: อุบาสิกาชื่อวิชิตเสนา, อุบาสิกาผู้เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระกัสสปพุทธเจ้า ในกัสสปพุทธวงศ์ กล่าวถึงพระประวัติในอดีตชาติของพระกัสสปพุทธเจ้า ว่า สมัยนั้น พระองค์มีสุมังคลอุบาสกและฆฏิการอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก วิชิตเสนาอุบาสิกา และภัททาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีพระวรกายสูง ๒๐ ศอก มีพระรัศมีเปล่งปลั่งดังสายฟ้าในอากาศ ดุจดวงจันทร์ทรงกลด (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๔๐/๗๑๖)

วิชิตะ, กษัตริย์: กษัตริย์พระนามว่าวิชิตะ, กษัตริย์ในอดีตชาติคือพระปุสสพุทธเจ้า,กษัตริย์ผู้สละราชสมบัติออกผนวช

ในปุสสพุทธวงศ์กล่าวถึงพระประวัติในอดีตชาติของพระปุสสพุทธเจ้าในมัณฑกัป สมัยนั้น พระองค์เป็นกษัตริย์มีนามว่าวิชิตะ สละราชสมบัติเป็นอันมาก แล้วออกผนวชในสำนักของพระองค์ แม้พระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ พระองค์นั้น ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของชาวโลก ทรงพยากรณ์เราว่า ‘ในกัปที่ ๙๒ จากกัปนี้ไป ผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้า’ พระตถาคตได้เสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ที่น่ารื่นรมย์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๘/๖๘๑)

วิชิตาวี, กษัตริย์:กษัตริย์พระนามว่าวิชิตาวี,พระองค์ผู้ได้รับโกญฑัญญพุทธพยากรณ์ว่าจักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก

ในโกณฑัญญพุทธวงศ์ กล่าวถึงพระประวัติในอดีตชาติของพระโกณฑัญญพุทธเจ้า ว่า ครั้งนั้น พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์มีนามว่าวิชิตาวี แผ่ความเป็นใหญ่ไปโดยมี

มหาสมุทรสาครเป็นขอบเขต ได้อังคาสภิกษุประมาณ ๑๐,๐๐๐ โกฏิ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้ปราศจากมลทิน พร้อมด้วยพระผู้ทรงเป็นที่พึ่งอันเลิศของสัตว์โลก ให้อิ่มหนำด้วยอาหารอันประณีต แม้พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะพระองค์นั้น ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ก็ทรงพยากรณ์เราว่า ในกัปอันนับประมาณมิได้นับจากกัปนี้ไป พระองค์จักเป็นพุทธเจ้าในโลก (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๙/๕๙๗)

วิญญัติ: การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมาย, การสื่อความหมาย มี ๒ อย่าง คือ กายวิญญัติ ให้รู้ความหมายด้วยกาย เช่นพยักหน้า กวักมือ วิญญัติ การให้รู้คามหมายทางวาจา คือ พูด บอกกล่าว

ในวิญญัตติสีลันติกถา เรื่องวิญญัติเป็นศีล ท่านสกวาที (สก.)ถามปรวาทีว่า วิญญัติเป็นศีลใช่ไหม ปรวาที (ปร.) ตอบว่า ใช่ สก. ถามว่า วิญญัติเป็นเจตนาเครื่องเว้นจากการฆ่าสัตว์ใช่ไหม ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ เจตนาเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทใช่ไหม ปร.ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๐๑/๖๕๕)

วิญญาณ: ความรู้แจ้งอารมณ์, ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในและภายนอกกระทบกัน,จิต, วิญญาณ ๖, วิญญาณในขันธ์ ๕, วิญญาณในปฏิจจสมุปบาท

ตัวอย่างในโพธิกถา ปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลม กล่าวถึงวิญญาณว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ปฏิจจสมุปบาทโดยปฏิโลม เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ในพรหมชาลสูตร ทิฏฐิ ๖๒ อันตานันติกวาทะ ๔ กล่าวว่า สมณพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงว่า ‘สิ่งที่เรียกว่าตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้เรียกว่าอัตตา เป็นของไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ส่วนสิ่งที่เรียกว่าจิต ใจ วิญญาณนี้เรียกว่าอัตตา เป็นของเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว’(วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๒, ๔/๑/๓, ๔/๒/๓, ๔/๒/๔, ๔/๓/๕, ๔/๓/๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙/๒๐,๙/๘๙/๓๖,๙/๒๓๔/๗๘,๙/๒๓๕/๗๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๗/๓๒,๑๐/๕๗/๓๓,๑๐/๕๘/๓๓,๑๐/๖๐/๓๔)

วิญญาณ ๕: ปัญจวิญญาณ, วิญญาณ ๕ ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ และกายวิญญาณ

ในติกปัฏฐาน ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นวิบากโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ อาวัชชนจิตเป็น

SAMPLE

ปัจจัยแก่วิญญาณ ๕ โดยอนันตรปัจจัย ขันธ์ที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะอนุโลมของพระอรหันต์เป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาของท่านผู้ออกจากนิโรธเป็นปัจจัยแก่ผลสมาบัติโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๕๖/๘๘๒,๔๐/๙๗/๗๕๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๒๒/๔๘๔,๔๓/๑๒๔/๔๘๕)

วิญญาณ ๕ มีวัตถุเกิดก่อน มีอารมณ์เกิดก่อน : วัตถุปรากฏขึ้น อารมณ์ปรากฏเพราะใส่ใจ วิญญาณ ๕ ก็เกิดตาม

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวถึงวิญญาณ ๕ มีวัตถุเกิดขึ้น มีอารมณ์เกิดขึ้น อธิบายว่าเมื่อวัตถุเกิดขึ้น เมื่ออารมณ์เกิดขึ้น วิญญาณ ๕ ก็เกิดขึ้น วิญญาณ ๕ มีวัตถุเกิดก่อน มีอารมณ์เกิดก่อน อธิบายว่า เมื่อวัตถุเกิดก่อน เมื่ออารมณ์เกิดก่อน วิญญาณ ๕ ก็เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๒/๔๙๖

วิญญาณ ๕ มีวัตถุเกิดขึ้น มีอารมณ์เกิดขึ้น: วัตถุปรากฏขึ้น อารมณ์ปรากฏขึ้นเพราะใส่ใจ วิญญาณ ๕ ก็เกิดตาม

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวถึง วิญญาณ ๕ มีวัตถุเกิดขึ้น มีอารมณ์เกิดขึ้น อธิบายว่า เมื่อวัตถุเกิดขึ้น เมื่ออารมณ์เกิดขึ้น วิญญาณ ๕ ก็เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๒/๔๙๖)

วิญญาณ ๕ มีวัตถุต่างกัน มีอารมณ์ต่างกัน: วัตถุอารมณ์ของวิญญาณ ๕ เป็นใหญ่เฉพาะตัว เช่น ตาก็เป็นใหญ่ของตาไม่รับรู้ทางหู เป็นต้น

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวถึง วิญญาณ ๕ มีวัตถุต่างกัน มีอารมณ์ต่างกัน อธิบายว่า วัตถุและอารมณ์ของจักขุวิญญาณเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุและอารมณ์ของโสตวิญญาณก็เป็นอย่างหนึ่ง วัตถุและอารมณ์ของฆานวิญญาณก็เป็นอย่างหนึ่ง วัตถุและอารมณ์ของชิวหาวิญญาณก็เป็นอย่างหนึ่ง วัตถุและอารมณ์ของกายวิญญาณก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๒/๔๙๗)

วิญญาณ ๕ มีวัตถุเป็นภายใน มีอารมณ์เป็นภายนอก : วิญญาณ ๕ รับรู้อารมณ์ภายในภายนอกบรรจบกัน

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวว่า วิญญาณ ๕ มีวัตถุเป็นภายใน มีอารมณ์เป็นภายนอก อธิบายว่า วัตถุของวิญญาณ ๕ เป็นภายใน อารมณ์ของวิญญาณ ๕ เป็นภายนอก วิญญาณ ๕ ก็เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๒/๔๙๖)

วิญญาณ ๕ มีวัตถุไม่แตกดับ มีอารมณ์ไม่แตกดับ: วิญญาณ ๕ เกิดในเวลาที่วัตถุและอารมณ์ไม่แตกดับ

SAMPLE

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวถึง วิญญาณ ๕ มีวัตถุไม่แตกดับ มีอารมณ์ไม่แตกดับ อธิบายว่า เมื่อวัตถุยังไม่แตกดับ เมื่ออารมณ์ยังไม่แตกดับ วิญญาณ ๕ ก็เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๒/๔๙๗)

วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นโดยไม่สับลำดับกัน :วิญญาณ ๕ เกิดขึ้นโดยสับลำดับกัน

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวถึง วิญญาณ ๕ จะเกิดขึ้นโดยไม่สับสนกันก็หาไม่ นั้น คือ วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นตามลำดับของกันและกัน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๔/๔๙๗)

วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นในลำดับของกันและกัน: วิญญาณ ๕ เกิดขึ้นโดยไม่ลำดับกัน คือต่างคนต่างเกิดตามอำนาจของตน

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวถึง วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นในลำดับของกันและกัน อธิบายว่า โสตวิญญาณไม่เกิดขึ้นในลำดับที่จักขุวิญญาณเกิด แม้จักขุวิญญาณก็ไม่เกิดขึ้นในลำดับที่โสตวิญญาณเกิด ฯลฯ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๕/๔๙๘)

วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน :วิญญาณ ๕ เกิดต่างขณะกัน

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวถึง วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน อธิบายว่า วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นในขณะเดียวกัน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๔/๔๙๘)

วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นเพราะไม่มนสิการ:วิญญาณ ๕ เกิดขึ้นเพราะมีมนสิการอยู่

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวถึง วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นเพราะไม่มนสิการ อธิบายว่า เมื่อมนสิการอยู่ วิญญาณ ๕ ก็เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๔/๔๙๗)

วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นเพราะไม่ใส่ใจ :วิญญาณ ๕ เกิดขึ้นเพราะมีการใส่ใจ

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวว่า วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นเพราะไม่ใส่ใจ อธิบายว่า เมื่อใส่ใจอยู่ วิญญาณ ๕ ก็เกิดขึ้น (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๔/๔๙๗)

วิญญาณ ๕ ไม่มีความผูกใจ : ไม่มีความผูกมัดในใจในวิญญาณ ๕

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวถึง วิญญาณ ๕ ไม่มีความผูกใจ อธิบายว่า ความนึกความคิด ความพิจารณา หรือความทำไว้ในใจไม่มีแก่วิญญาณ ๕ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๖/๔๙๘)

วิญญาณ ๕ ไม่เสวยอารมณ์ของกันและกัน:วิญญาณ ๕ มีความเป็นใหญ่ในตัวเอง ไม่ทำหน้าที่ผิดกัน

ในญาณวิภังค์ เอกกนิทเทส กล่าวถึงวิญญาณ ๕ ไม่เสวยอารมณ์ของกันและกัน อธิบายว่าโสตวิญญาณไม่เสวยอารมณ์ของจักขุวิญญาณจักขุวิญญาณก็ไม่เสวยอารมณ์ของโสตวิญญาณ เป็นต้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๓/๔๙๗)

วิญญาณกสิณ: กสิณคือวิญญาณ, เป็นหนึ่งในกสิน ๑๐, เป็นหนึ่งในอารมณ์กัมมัฏฐาน ๔๐

SAMPLE

ตัวอย่างในทสุตตรสูตร กล่าวถึงธรรม ๑๐ ประการที่ควรเจริญ หนึ่งในธรรม ๑๐ ประการที่ควรเจริญ คือวิญญาณกสิณ กสิณคือวิญญาณ ที่บุคคลหนึ่งจำได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่มีสอง ไม่มีประมาณที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๖/๓๖๒,๑๑/๓๖๐/๔๓๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๐/๒๙๘,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๒/๓๐,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๔๓/๕๒,๒๐/๔๔๔/๕๒,๒๐/๔๔๕/๕๒,๒๐/๔๔๖/๕๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

วิญญาณกับบุคคล :วิญญาณการรับรู้กับตัวบุคคลต่างกัน

มหาวรรค ปุคคลกถา สกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.) ว่า วิญญาณกับบุคคลเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม ปรวาที (ปร.) ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๑๘/๑๗,๓๗/๓๓/๒๕)

วิญญาณกับสังขาร :การรับรู้กับการปรุงแต่งเป็นอย่างเดียวกัน

ในมหาวรรค ปุคคลกถา กล่าวถึง สกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.)ว่า ท่านหยั่งรู้วิญญาณได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดุจหยั่งรู้สังขารได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ (ดังนั้น) วิญญาณกับสังขารจึงเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม ปรวาที (ปร.) ตอบว่า ใช่(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓/๒๕)

วิญญาณใกล้ : วิญญาณขันธ์, วิญญาณที่คู่กับวิญญาณอื่น

ในขันธวิภังค์ วิญญาณขันธ์ กล่าวถึงวิญญาณใกล้ ว่า วิญญาณที่เป็นอกุศลเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่เป็นอกุศลวิญญาณที่เป็นกุศลเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่เป็นกุศล วิญญาณที่เป็นอัพยากฤตเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่เป็นอัพยากฤต วิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขม-สุขเวทนาเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติ วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณของผู้เข้าสมาบัติ วิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่า วิญญาณใกล้(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๓๑/๑๖)

วิญญาณไกล : วิญญาณขันธ์, วิญญาณที่คู่กับวิญญาณอื่น

ในขันธวิภังค์ วิญญาณขันธ์ กล่าวถึง วิญญาณไกล ว่า วิญญาณที่เป็นอกุศลเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นกุศลและอัพยากฤต วิญญาณที่เป็นกุศลและอัพยากฤตเป็น

SAMPLE

วิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นอกุศล วิญญาณ ที่เป็นกุศลเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นอกุศลและอัพยากฤต วิญญาณที่เป็นอกุศลและอัพยากฤตเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นกุศล วิญญาณที่เป็นอัพยากฤตเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นกุศลและอกุศล ฯลฯ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๓๑/๑๕)

วิญญาณขันธ์: กองวิญญาณ, วิญญาณขันธ์, วิญญาณในขันธ์ ๕ คือ (๑) รูปขันธ์ (กองรูป) (๒) เวทนาขันธ์ (กองเวทนา) (๓) สัญญาขันธ์ กองสัญญา) (๔) สังขารขันธ์ (กองสังขาร) (๕) วิญญาณขันธ์ (กองวิญญาณ)

ตัวอย่างในขันธวิภังค์ วิญญาณขันธ์ อธิบายว่า วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ วิญญาณที่เป็นอดีต วิญญาณที่เป็นอนาคตวิญญาณที่เป็นปัจจุบัน วิญญาณที่เป็นภายในตน วิญญาณที่เป็นภายนอกตนวิญญาณหยาบ วิญญาณ ละเอียด วิญญาณชั้นต่ำ วิญญาณชั้นประณีต วิญญาณไกลหรือวิญญาณใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่า วิญญาณขันธ์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๐, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๘๖/๙๘,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๘/๖๗,๑๗/๘๒/๑๓๗, อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๖๓/๓๘,๓๔/๑๔๐/๕๑, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๖/๑๓, อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๐/๖,๓๖/๑๙๕/๔๗,๓๖/๒๓๐/๕๙,๓๖/๓๐๖/๗๙)

วิญญาณขันธ์ ๑: วิญญาณขันธ์ที่เกิดขึ้นในสมัย มีจิต มโน เป็นต้น

ในจิตตุปปาทกัณฑ์ กล่าวถึงวิญญาณขันธ์ ๑ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น คือ จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ และมโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้ชื่อว่าวิญญาณขันธ์ ๑ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๑๕/๔๘)

วิญญาณจริยา: จริยาในวิญญาณ, วิญญาณหนึ่งในสามของจริยา คือ (๑) วิญญาณจริยา (๒) อัญญาณจริยา (๓) ญาณจริยา

ในจริยานานัตตญาณนิทเทส แสดงจริยานานัตตญาณ กล่าวถึง วิญญาณจริยา ว่า ความคิดเพื่อดูรูปทั้งหลายอันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา จักขุวิญญาณที่เป็นแต่เพียงเห็นรูป ชื่อว่าวิญญาณจริยา มโนธาตุอันเป็นวิบากที่ขึ้นสู่อารมณ์ ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะได้เห็นรูปแล้ว มโนวิญญาณธาตุอันเป็นวิบาก ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะขึ้นสู่รูปแล้ว ความคิดเพื่อฟังเสียงอันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา โสตวิญญาณที่เป็นแต่เพียงฟังเสียง ชื่อว่าวิญญาณจริยา มโนธาตุอันเป็นวิบากที่ขึ้นสู่อารมณ์ ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะได้ฟังเสียงแล้ว ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติไม่มีราคะ ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติไม่มี

SAMPLE

โทสะ ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติไม่มีโมหะ ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติไม่มีมานะ ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติไม่มีทิฏฐิ ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติไม่มีอุทธัจจะ ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติไม่มีวิจิกิจฉา ชื่อว่าวิญญาณจริยา เพราะประพฤติไม่มีอนุสัย ฯลฯ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖๘/๑๑๔)

วิญญาณชั้นต่ำ วิญญาณชั้นประณีต : คุณลักษณะของวิญญาณขันธ์, วิญญาณอกุศลเป็นวิญญาณชั้นต่ำ, วิญญาณที่เป็นกุศลเป็นวิญญาณชั้นประณีต

ในขันธวิภังค์ วิญญาณขันธ์ กล่าวถึงวิญญาณที่เป็นอกุศล, กุศล,ที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา, ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา, วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติ เป็นวิญญาณชั้นต่ำ วิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เหล่านี้เป็นวิญญาณชั้นต่ำ ส่วนวิญญาณที่เป็นกุศลและอัพยากฤต, วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา, วิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา, วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติ วิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นวิญญาณชั้นประณีต (อภิ.ว.(ไทย) ๓๕/๓๐/๑๕)

วิญญาณฐิติ: ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ ๗ , วิญญาณฐิติ ๔

ในมหานิทานสูตร กล่าวถึงวิญญาณฐิติ ๗ ประการ คือ (๑) มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกะบางพวก (๒) มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นพรหมกายิกาเกิดในปฐมฌานและเหล่าสัตว์ผู้เกิดในอบาย ๔ (๓) มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ พวกเทพชั้นอาภัสสระ (๔) มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นสุภกิณหะ (เทพที่เต็มไปด้วยความงดงาม) (๕) มีสัตว์ทั้งหลายผู้บรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘อากาศหาที่สุดมิได้’ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนด นานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง (๖) มีสัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘วิญญาณหาที่สุด (๗) มีสัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ และวิญญาณฐิติ ๔ ได้แก่ ขันธ์ ๔ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๗/๗๒,๑๐/๑๒๘/๗๔, (สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๕๔/๒๙๙)ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๘,๑๑/๓๓๒/๓๓๕,๑๑/๓๕๗/๓๙๘, ๑๕/๒๑๖/๓๑๖,สงฺ.ข.(ไทย)๑๗/๕๔/๗๗,องฺ.สตฺตก. (ไทย)๒๓/๔๔/๖๗,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๑๒๙/๕๒๓,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๕๕/๔๘๖)

SAMPLE

วิญญาณที่เข้าถึงรูป:วิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์, วิญญาณที่มีรูปเป็นที่ตั้ง จึงเข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่

ในอุปยสูตร เรื่องความเข้าถึง ที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสความเข้าถึง ไม่ใช่ความหลุดพ้น ความไม่เข้าถึง เป็นความหลุดพ้น วิญญาณที่เข้าถึงรูป เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ ฯลฯ (สง.ข.(ไทย) ๑๗/๕๔/๗๖) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘

วิญญาณที่เข้าถึงสังขาร: สังขารที่มีรูปเป็นอารมณ์, สังขารที่มีรูปเป็นที่ตั้ง จึงเข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่

ในอุปยสูตร เรื่องความเข้าถึง ที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสความเข้าถึง ไม่ใช่ความหลุดพ้น ความไม่เข้าถึง เป็นความหลุดพ้น วิญญาณที่เข้าถึงสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งเข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ (สง.ข.(ไทย) ๑๗/๕๔/๗๖) ๑๑/๓๑๑/๒๘๘

วิญญาณที่เป็นกุศล : วิญญาณที่มีวิบาก มีผลที่ปราถนา น่ายินดี น่าพอใจ มีสุขเป็นกำไร

ในมหาวรรค ปุคคลกถา กล่าวถึง สกวาที (สก.) เพราะอาศัยวิญญาณที่เป็นกุศล จึงบัญญัติบุคคลที่เป็นกุศลใช่ไหมปรวาที (ปร.) ตอบว่า ใช่ สก. ถามว่า วิญญาณที่เป็นกุศลมีผลมีวิบาก มีผลน่าปรารถนา มีผลน่ายินดี มีผลน่าพอใจ มีผลเยือกเย็น มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบากใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๑๐๑/๕๗)

วิญญาณที่เป็นปัจจุบัน : วิญญาณที่เกิดอยู่ เป็นอยู่ ตั้งอยู่, วิญญาณที่ยังไม่ดับไป, วิญญาณที่ยังไม่ดับสูญไป

ในขันธวิภังค์ วิญญาณขันธ์ กล่าวถึงวิญญาณที่เป็นปัจจุบัน ว่า วิญญาณใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบันได้แก่ จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ นี้เรียกว่า วิญญาณที่เป็นปัจจุบัน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๗/๑๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๔/๑๘๐)

วิญญาณที่เป็นภายนอกตน :วิญญาณของสัตว์อื่น บุคคลอื่น ที่เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล, วิญญาณที่มีตัณหาและทิฏฐิเฉพาะตนของคนอื่น

ในขันธวิภังค์ วิญญาณขันธ์ กล่าวถึง วิญญาณที่เป็นภายนอกตน ว่า วิญญาณใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ได้แก่จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ นี้เรียกว่า วิญญาณที่เป็นภายนอกตน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๘/๑๔)

SAMPLE

วิญญาณที่เป็นภายในตน :วิญญาณที่เกิดในตน มีเฉพาะตน มีวิญญาณที่มีตัณหาและทิฏฐิที่ยึดถือ ได้แก่ขันธ์ ๕

ในขันธวิภังค์ วิญญาณขันธ์ กล่าวถึง วิญญาณที่เป็นภายในตน ว่า วิญญาณใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ได้แก่ จักขุวิญญาณ ฯลฯมโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณที่เป็นภายในตน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๘/๑๔)

วิญญาณที่เป็นโลกุตตระ: วิญญาณที่อยู่พ้นโลก, วิญญาณที่เหนือประสาทสัมผัส, วิญญาณของพระอริยสาวก

ในโวหารกถา เรื่องพระโวหาร ท่านสกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.) ว่า พระโวหารของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเป็นโลกุตตระใช่ไหม ปรวาที (ปร.) ตอบว่า ใช่ สก. ถามว่า พระโวหารของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า กระทบโสตะที่เป็นโลกุตตระไม่กระทบโสตะที่เป็นโลกิยะ รับรู้ได้ด้วยวิญญาณที่เป็นโลกุตตระ รับรู้ไม่ได้ด้วยวิญญาณที่เป็นโลกิยะ พระอริยสาวกรับรู้ได้ แต่ปุถุชนรับรู้ไม่ได้ใช่ไหม ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๔๗/๓๒๙)

วิญญาณที่เป็นอกุศล: วิญญาณที่วิบาก มีผลที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ายินดี มีผลเร้าร้อน เป็นทุกข์

ในมหาวรรค ปุคคลกถา สกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.) ว่า วิญญาณที่เป็นอกุศลมีผล มีวิบาก มีผลไม่น่าปรารถนา มีผลไม่น่ายินดีมีผลไม่น่าพอใจ มีผลเร่าร้อน มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบากใช่ไหม ปรวาที (ปร.) ตอบว่า ใช่(อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๑๐๒/๕๘)

วิญญาณที่เป็นอดีต: วิญญาณขันธ์ที่เป็นอดีต, วิญญาณอดีตที่ดับไปแล้ว หายไปแล้ว แปรผันไปแล้ว สูญไปแล้ว

ในขันธวิภังค์ วิญญาณขันธ์ กล่าวถึง วิญญาณที่เป็นอดีต วิญญาณใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้วถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณและมโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณที่เป็นอดีต (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๗/๑๔, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๔/๑๘๐,๓๗/๒๘๗/๑๘๗

วิญญาณที่เป็นอนาคต : วิญญาณอนาคตที่ยังไม่เกิด ยังไม่มี ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิดยังไม่บังเกิดขึ้น ยังไม่ปรากฏ,วิญญาณขันธ์

SAMPLE

ในขันธวิภังค์ วิญญาณขันธ์ กล่าวถึง วิญญาณที่เป็นอนาคต วิญญาณใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อมที่เป็นอนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณนี้เรียกว่า วิญญาณที่เป็นอนาคต (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๗/๑๔, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๔/๑๘๐,๓๗/๒๘๗/๑๘๗)

วิญญาณธาตุ: ธาตุคือความรู้อารมณ์, วิญญาณในธาตุ ๖

ตัวอย่างในติตถายตนะสูตร กล่าวถึงธรรมที่แสดงไว้ว่า “ธาตุ ๖ ประการ” ใคร ๆ ข่มไม่ได้ ไม่มัวหมอง ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้แจ้งคัดค้านเพราะอาศัยอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น ธาตุ ๖ ประการนี้ คือ ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน)อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) วาโยธาตุ (ธาตุลม) อากาสธาตุ (ธาตุอากาศ) วิญญาณธาตุ (ธาตุวิญญาณ) เพราะอาศัยคำที่เรากล่าวไว้ว่า ธรรมที่เราแสดงไว้ว่า “ธาตุ ๖ ประการนี้” ใคร ๆ ข่มไม่ได้ ไม่มัวหมอง ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกสมณ-พราหมณ์ผู้รู้แจ้งคัดค้าน เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๕/๓๒๔,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๐๐/๑๑๘, ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๓๔๔/๔๐๓,๑๔/๓๘๖/๔๓๘,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔/๑๖, ๑๗/๔๕/๖๓,๑๗/๕๓/๗๖,๑๗/๕๔/๗๗,สำ.ข.(ไทย)๑๘/๓๔๔/๓๗๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๒/๒๔๑, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๙/๒๓๔)

วิญญาณนิมิต: นิมิตในวิญญาณ, การพิจารณาวิญญาณนิมิตความเป็นภัย

ในมหาวรรค ญาณกถา ญาณัตตยนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า พระโยคาวจรเมื่อพิจารณาเวทนานิมิต สัญญานิมิต สังขารนิมิต วิญญาณนิมิต จักขุ เมื่อพิจารณาชรามรณนิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต (ขุ.ปา.(ไทย)๓๑/๗๙/๑๓๔)

วิญญาณเป็นบุคคล : วิญญาณคือตัวตน บุคคล เรา เขา

ในมหาวรรค ปุคคลกถา กล่าวถึงสกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.) ว่า วิญญาณเป็นบุคคล บุคคลอาศัยวิญญาณ บุคคลเป็นอื่นจากวิญญาณ วิญญาณอาศัยบุคคลใช่ไหม ปรวาที (ปร.) ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘/๓๒)

วิญญาณเป็นอนัตตา: วิญญาณไม่ใช่ตัวตน เรา เขา

ในอกาทสมวรรค อิทังทุกขันติกถา สกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.) ว่า เมื่อเปล่งวาจาว่า “เวทนาเป็นอนัตตา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอนัตตา” แต่ญาณว่า “วิญญาณเป็นอนัตตา” ไม่ดำเนินไปใช่ไหม ท่านปรวาที (ปร.) ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๑๙/๖๗๖)

SAMPLE

วิญญาณพร้อมด้วยอาหาร:กรรมวิญญาณ, วิญญาณที่สหรคตด้วยตัณหาและทิฏฐิที่มีความแปรผันเป็นอารมณ์พร้อมด้วยปัจจัยมีอวิชชาและอโยนิโสมนสิการ เป็นต้น

ในพืชสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสวิญญาณพร้อมด้วยอาหารว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเห็นวิญญาณฐิติ ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหมือนปฐวีธาตุ พึงเห็นความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลินเหมือนอาโปธาตุ พึงเห็นวิญญาณพร้อมด้วยอาหาร เหมือนพืช ๕ ชนิด คือ (๑) พืชเกิดจากเหง้า (๒) พืชเกิดจากลำต้น (๓) พืชเกิดจากตา (๔) พืชเกิดจากยอด (๕) พืชเกิดจากเมล็ด (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๔/๗๗, สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๕๓/๒๙๙)

วิญญาณไม่เที่ยง: วิญญาณไม่ถาวร, วิญญาณไม่เป็นอมตะ

ในเอกาทสมวรรค อิทังทุกขันติกถา กล่าวถึงสกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.) ถึงเรื่องวิญญาณไม่เที่ยงว่า เมื่อเปล่งวาจาว่า “เวทนาไม่เที่ยง สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยง” ญาณว่า “วิญญาณไม่เที่ยง” จึงดำเนินไปใช่ไหม ปรวาที (ปร.) ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๑๙/๖๗๖)

วิญญาณไม่มีที่สุด :วิญญาณัญจายตนฌาน, ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

ในฌานวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ กล่าวถึงวิญญาณไม่มีที่สิ้นสุดว่า เพราะก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง จึงได้บรรลุวิญญาณัญจายตนะโดยบริกรรมว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๖๑๐/๔๑๑)

วิญญาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิญญาณ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า วิญญาณเป็นปัจจัยแห่งนามรูป เหมือนต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลงลึกและแผ่ไปรอบ ๆ รากย่อมดูดอาหารไปเลี้ยงลำต้น ต้นไม้ย่อมเจริญ ตรงกันข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ นามรูปย่อมไม่หยั่งลง เพราะนามรูปดับ สฬายตนะเป็นต้นจึงดับ เหมือนต้นไม้ใหญ่ที่ถูกตัดรากถอนโคน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๙/๑๑๒)

วิญญาณสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยวิญญาณ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า วิญญาณ ๖ มีจักขุวิญญาณเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๐/๒๙๑)

วิญญาณสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยวิญญาณ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย จักขุวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา)ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น โสตวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางหู) ฯลฯ ฆานวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางจมูก)... ชิวหาวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น)... กายวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางกาย) ... มโนวิญญาณ

SAMPLE

(ความรู้อารมณ์ทางใจ) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่นผู้ใด ฯลฯ ตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ธรรมเหล่านี้ของผู้ใด ฯลฯ ตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ผู้ใดฯลฯ จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๔/๓๒๒)

วิญญาณสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยวิญญาณ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ...แห่งจักขุวิญญาณ ฯลฯ เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ฯลฯ ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ... แห่งมโนวิญญาณ ฯลฯ เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ... แห่งจักขุวิญญาณ ฯลฯ เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ ฯลฯ ความดับ ... แห่งมโนวิญญาณ ฯลฯ เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๑๔/๓๒๙)

วิญญาณสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยวิญญาณ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในจักขุวิญญาณ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ฉันทราคะในโสตวิญญาณ ฯลฯ ฉันทราคะในฆานวิญญาณ ... ฉันทราคะในชิวหาวิญญาณ ... ฉันทราคะในกายวิญญาณ ... ฉันทราคะในมโนวิญญาณ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ ประการนี้ได้เมื่อนั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงานปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๔/๓๓๖)

วิญญาณหยาบ วิญญาณละเอียด :วิญญาณหยาบเป็นวิญญาณที่เป็นอกุศล, วิญญาณละเอียดเป็นวิญญาณที่เป็นกุศลและอัพยากฤต

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ วิญญาณขันธ์ กล่าวถึงวิญญาณหยาบวิญญาณละเอียดว่าวิญญาณที่เป็นอกุศลเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณที่เป็นอัพยากฤตเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นวิญญาณหยาบวิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณหยาบ ส่วนวิญญาณที่เป็นกุศลและอัพยากฤตเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณละเอียด (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๙/๑๔)

วิญญาณหาที่สุดมิได้: ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์,ภพของผู้เข้าฌาน

SAMPLE

ในอัฏฐกนาครสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงคหบดีชาวอัฏฐกนคร เกี่ยวกับวิญญาณัญจายตนะว่า ภิกษุล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” อยู่ ภิกษุนั้นพิจารณาเห็นดังนี้ ย่อมรู้ชัดว่า ‘แม้วิญญาณัญจายตนฌานนี้แล ก็ถูกปรุงแต่งแล้ว ก็สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ปรุงแต่งขึ้นในธรรมนั้นแล้ว ย่อมบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย หากยังไม่บรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ก็จะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์ เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ด้วยความยินดีเพลิดเพลินในธรรมนั้น ๆ จักปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๖/๔๓๐)

วิญญาณอัญญาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยความไม่รู้ในวิญญาณ ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทิฏฐิที่ว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยงเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทิฏฐินั้น คือความไม่รู้ในวิญญาณ ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๑๑/๓๗๘)

วิญญาณอันบริสุทธิ์: วิญญาณที่รู้ว่า ‘สุข’ บ้าง รู้ว่า ‘ทุกข์’ บ้าง รู้ว่า ‘อทุกขมสุข’บ้าง ในธาตุวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิญญาณอันบริสุทธิ์ว่า วิญญาณอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง เหลืออยู่ บุคคลย่อมรู้เรื่องอะไร ๆได้ด้วยวิญญาณนั้น คือรู้ว่า ‘สุข’ บ้าง รู้ว่า ‘ทุกข์’ บ้าง รู้ว่า ‘อทุกขมสุข’ บ้างเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนาจึงเกิด บุคคลนั้นเมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่า ‘เราเสวยสุขเวทนาอยู่’ รู้ชัดว่า ‘เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นนั่นแลดับ สุขเวทนาที่เกิดเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นก็ดับคือสงบไป’ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๕๔/๔๐๘)

วิญญาณอัปปัจจักขกัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยความไม่เห็นประจักษ์ในวิญญาณ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ตรัสว่า วัจฉะ เพราะความไม่เห็นประจักษ์ในวิญญาณเพราะความไม่เห็นประจักษ์ในเหตุเกิดแห่งวิญญาณ เพราะความไม่เห็นประจักษ์ใน ความดับแห่งวิญญาณ เพราะความไม่เห็นประจักษ์ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่ง วิญญาณ ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้จึงเกิดขึ้นในโลกว่า ‘โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง ฯลฯหรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่’ วัจฉะ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า ‘โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือโลกไม่มีที่สุดชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก หรือหลังจากตายแล้ว

SAMPLE

ตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่" (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๑/๓๘๓)

วิญญาณอาศัยบุคคล : บุคคลเป็นที่อาศัยของวิญญาณ, อยู่ในบทสนทนากับของ สกวาที (สก.) กับ ปรวาที (ปร.)

ในปุคคลกถา กล่าวถึง สก. กล่าวกับ ปร. ว่า ท่านจงรับนิคคหะ ว่า หากท่านหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า "วิญญาณอาศัยบุคคล" ท่านกล่าวคำขัดแย้งใดในตอนต้นนั้นว่า "ข้าพเจ้ายอมรับว่า ข้าพเจ้าหยั่งรู้บุคคลได้โดยสัจฉิกัฏฐปรมัตถ์ แต่ไม่ยอมรับว่า วิญญาณอาศัยบุคคล" คำนั้นของท่านผิด (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘/๓๒)

วิญญาณัญจายตนกิริยา: กิริยาอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

ตัวอย่างในติกปัฏฐาน ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นวิบากและพิจารณามรรค พิจารณากุศลที่เคยสั่งสมไว้ดีแล้ว พิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น เห็นแจ้งขันธ์ที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่เป็นวิบากด้วยเจโตปริยญาณ อากาสานัญจายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนกิริยาโดยอารัมมณปัจจัย พระอรหันต์เห็นแจ้งจักษุโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯ เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงโสตทิพย์ ฯ ปฏิสนธิ จุติ และนิพพานด้วยเจโตปริยญาณ อากาสานัญจายตนกิริยาเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนกิริยาโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๙๓/๗๔๙, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๙๔/๗๔๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๑๐/๒๖๐, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๘/๓๔๑)

วิญญาณัญจายตนกุศล: กุศลอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

ในติกปัฏฐาน วิญญาณัญจายตนกุศล สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้วพิจารณากุศลนั้น พิจารณากุศลที่สั่งสมไว้ดีแล้ว ออกจากฌานแล้วพิจารณาฌาน พระเสขะพิจารณาโคตรภู พิจารณาโวทาน ออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พิจารณากิเลสที่ละได้ ข่มได้ รู้กิเลสที่เคยเกิดขึ้น เห็นแจ้งขันธ์ที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ยินดีเพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินขันธ์นั้น ราคะจึงเกิดขึ้น ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น รู้จิตของบุคคลผู้มีความพรั่งพร้อมด้วยจิตที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากด้วยเจโตปริยญาณ อากาสานัญจาย

SAMPLE

ตนกุศลเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนกุศลโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๙๓/๗๔๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๐๔/๒๕๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๖/๓๓๙)

วิญญาณัญจายตนฌาน: ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์, ฌานขั้นที่ ๒ ของอรูปฌาน ๔

ตัวอย่างในโปฏฐปาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงปริพาชกชื่อโปฏฐปาทะ พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องแก่โปฏฐปาทปริพาชกว่า ภิกษุล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ สัจสัญญาอันละเอียดประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌานที่มีอยู่ก่อนจะดับไป สัจสัญญาอันละเอียดประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนฌานจะเกิดขึ้นแทน ภิกษุนั้นมีสัจสัญญาอันละเอียดประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนฌานในตอนนั้น สัญญาอย่างหนึ่งเกิดเพราะการศึกษา สัญญาอีกอย่างหนึ่งดับเพราะการศึกษาอย่างนี้ นี้จัดเป็นการศึกษาอย่างหนึ่ง (ที.สี.(ไทย)๙/๔๑๓/๑๗๙, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๗/๗๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๘/๗๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๙/๗๖)

วิญญาณัญจายตนฌานปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องวิญญาณัญจายตนฌานพระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวไว้ว่า ที่เรียกกันว่า ‘วิญญาณัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน’ วิญญาณัญจายตนฌานเป็นอย่างไร ผมนั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า ‘ภิกษุในธรรมวินัย นี้ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวงบรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘วิญญาณหาที่สุดมิได้’ นี้เรียกว่า ‘วิญญาณัญจายตนฌาน’ ผมนั้นล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘วิญญาณหาที่สุดมิได้’ เมื่อผมอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการประกอบด้วยอากาสานัญจายตนฌานก็ปรากฏขึ้น ผู้มีอายุทั้งหลาย ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาหาผมด้วยฤทธิ์แล้วได้ตรัสว่า ‘โมคคัลลานะผู้เป็นพราหมณ์ โมคคัลลานะผู้เป็นพราหมณ์ เธออย่าประมาทวิญญาณัญจายตนฌาน จงดำรงจิตไว้ในวิญญาณัญจายตนฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในวิญญาณัญจายตนฌาน จงตั้งจิตให้มั่นในวิญญาณัญจายตนฌาน’ ต่อมาผมนั้นล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่าวิญญาณหาที่สุดมิได้’ ก็บุคคลเมื่อจะพูดให้ถูก พึงพูดว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้ว ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่ บุคคลเมื่อจะพูดให้ถูก พึงพูดถึงผมว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้ว ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๓๗/๓๕๓)

SAMPLE

วิญญาณัญจายตนธาตุ: ธาตุที่กำหนดวิญญาณเป็นอารมณ์, วิญญาณัญจายตนธาตุอาศัยอากาสานัญจายตนสมาบัติ จึงปรากฏ ได้, เป็นหนึ่งในธาตุ ๗ ประการ

ในสัตตธาตุ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธาตุ ๗ แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า (๑) อาภาธาตุ ธาตุคือแสงสว่าง ซึ่งเป็นชื่อของอาโลกกสิณ (๒) สุภธาตุ ฌานพร้อมทั้งอารมณ์ที่เกิดขึ้นเพราะบริกรรมโดยเพ่งสุภกสิณ สุภธาตุอาศัย ความไม่งามจึงปรากฏได้ (๓) อากาสานัญจายตนธาตุ ธาตุที่กำหนดอากาศ คือความว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ (๔) วิญญาณัญจายตนธาตุ ธาตุที่กำหนดวิญญาณเป็นอารมณ์ (๕) อากิญจัญญายตนธาตุ ธาตุที่กำหนดความไม่มีอะไรเหลือเป็นอารมณ์ (๖) เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ ธาตุที่เข้าถึงภาวะที่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (๗) สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ ความดับขันธ์ ๔ ขันธ์ เป็นชื่อของนิโรธสมาบัติ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๙๕/๑๘๐, ขุ.ม.อ.(บาลี) ๗/๙๗)

วิญญาณัญจายตนพรหม: พรหมที่เกิดด้วยอำนาจวิญญาณัญจายตนะ

ในมูลปริยายสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงถึงวิญญาณัญจายตนพรหมว่า 'เพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้' หมายรู้วิญญาณัญจายตนพรหมโดยความเป็นวิญญาณัญจายตนพรหม ครั้นหมายรู้วิญญาณัญจายตนพรหมโดยความเป็นวิญญาณัญจายตนพรหมแล้ว กำหนดหมายซึ่งวิญญาณัญจายตนพรหม กำหนดหมายในวิญญาณัญจายตนพรหม กำหนดหมายนอกวิญญาณัญจายตนพรหม กำหนดหมายวิญญาณัญจายตนพรหมว่าเป็นของเรา ยินดีวิญญาณัญจายตนพรหม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔/๒๕๔๙)

วิญญาณัญจายตนภพ: ภพอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์,ภพที่สัตว์ได้วิญญาณัญจายตนะมาเกิด

ในเนวสัญญานาสัญญายตนกถา เรื่องวิญญาณัญจายตภพ ตามที่สกวาที (สก.) กล่าวถึงปรวาที (ปร.) ว่า วิญญาณัญจายตนภพ ฯลฯ อากิญจัญญายตนภพ เป็นภพที่มีขันธ์ ๔ แต่ท่านไม่ยอมรับว่า “ในอากิญจัญญายตนภพ สัญญามีอยู่” ใช่ไหม ปร.ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๘๖/๓๙๕)

วิญญาณัญจายตนภูมิ: ภูมิอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์, ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าวิญญาณัญจายตนะ ผู้อุบัติในวิญญาณัญจายตนภูมิ

ในสังขารูปปัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงถึงภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธาประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า ‘เทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภูมิมีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มีความสุขมาก’ ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความเป็น

SAMPLE

ผู้อยู่ร่วมกับเทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภูมิ' ภิกษุทั้งหลาย มรรคนี้ ปฏิปทานี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในเทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภูมินั้น (มุ.อุป.(ไทย)๑๔/๑๗๓/๒๑๓)

วิญญาณัญจายตนวิบาก: วิบากจิตของวิญญาณัญจายตนะกุศลจิต, วิบากอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

ในติกปัฏฐาน วิปากติกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงวิญญาณัญจายตนวิบากว่า สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นวิบากโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่บุคคลเห็นแจ้งขันธ์ที่เป็นเหตุให้เกิดวิบากโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ยินดีเพลิดเพลิน เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินขันธ์นั้น ราคะจึงเกิดขึ้น ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้น เมื่อกุศลและอกุศลดับไปแล้วจิตตุปบาทที่เป็นวิบากจึงเกิดขึ้นโดยเป็นตทารมณ์ อากาสานัญจายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนวิบากโดยอารัมมณปัจจัย ฯลฯ อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๕๓/๘๑๙, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๙๓/๗๔๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๖/๓๔๐, อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๔๗/๒๖๗)

วิญญาณัญจายตนวิบากและกิริยา:วิบากและกิริยาอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

ในติกปัฏฐาน เรื่องที่กล่าวถึงกุศลธรรมเป็นปัจจัยแก่อัพยากตธรรม ด้วยอำนาจของอารัมมณปัจจัยอย่างหนึ่งว่า อากาสานัญจายตนกุศล เป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนวิบากและกิริยา ด้วยอำนาจของอารัมมณปัจจัย อากิญจัญญายตนกุศล เป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากและกิริยา ด้วยอำนาจของอารัมมณปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๐๖/๒๕๙)

วิญญาณัญจายตนสมาบัติ:สมาบัติกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

ตัวอย่างในมหาปรินิพพานสูตรเรื่องพุทธปรินิพพานกล่าวถึงวิญญาณัญจายตนสมาบัติว่า พระผู้มีพระภาคทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน ทรงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌาน ทรงเข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌาน ทรงเข้าอากาสานัญจายตนสมาบัติ ออกจากอากาสานัญจายตนสมาบัติ ทรงเข้าวิญญาณัญจายตนสมาบัติออกจากวิญญาณัญจายตนสมาบัติทรงเข้าอา

กิญจัญญายตนสมาบัติ ออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ(ที.ปา.(ไทย)๑๐/๒๑๙/๑๖๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๖/๒๖๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖/

SAMPLE

๑๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘/๒๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒/๓๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๓/๑๙๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๒/๓๗๔)

วิญญาณัญจายตนสัญญา:สัญญาอันกำหนดวิญญาณัญจายตนะหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

ตัวอย่างในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวว่า อนุปุพพนิโรธ ความดับไปตามลำดับ ๙ ประการ ว่า (๑) กามสัญญาของผู้เข้าปฐมฌานดับไป(๒) วิตก วิจารของผู้เข้าทุติยฌานดับไป (๓) ปีติของผู้เข้าตติยฌานดับไป (๔) ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกของผู้เข้าจตุตถฌานดับไป (๕) รูปสัญญาของผู้เข้าอากาสานัญจายตนฌานดับไป (๖) อากาสานัญจายตนสัญญาของผู้เข้าวิญญาณัญจายตนฌานดับไป (๗) วิญญาณัญจายตนสัญญาของผู้เข้าอากิญจัญญายตนฌานดับไป (๘) อากิญจัญญายตนสัญญาของผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานดับไป (๙) สัญญาและเวทนาของผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธดับไป นี้แล คือธรรมหมวดละ ๙ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้วพวกเราทั้งหมดนี้ แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๔/๓๕๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๔/๑๑๓, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๒๕/๘๖๑)

วิญญาณัญจายตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิญญาณัญจายตนฌาน ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่า วันนี้ ผมล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวงเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน(ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) โดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้อยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าวิญญาณัญจายตนฌานอยู่ หรือเข้าวิญญาณัญจายตนฌานแล้ว หรือว่าออกจากวิญญาณัญจายตนฌานแล้ว จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการและมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๗/๓๔๕)

วิญญาณัญจายตนะ: ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

ตัวอย่างในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงทิฏฐิ ๖๒ อุจเฉทวาทะ กล่าวถึงวิญญาณัญจายตนฌานว่า สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นว่า ‘ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านพูดถึงนั้นมีจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อัตตานี้ไม่ใช่ขาดสูญเด็ดขาดเพราะเหตุเพียงเท่านี้ ยังมีอัตตาอื่นที่ถึงชั้น อากิญจัญญายตนะโดยกำหนดว่าไม่มีอะไร เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง ท่านยัง

ไม่รู้ไม่เห็น แต่เรารู้เราเห็น อัตตานั้นหลังจากตายแล้ว จะขาดสูญพินาศไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อัตตาจึงขาดสูญเด็ดขาด' สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์อย่างนี้ (ที.สี.(ไทย)๙/๘๙/๓๖,ที.สี.(ไทย)๙/๙๐/๓๖, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๔/๑๑๓,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๒/๒๕๑, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑๗/๓๖๐,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๖๑๑/๔๑๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๒๙/๒๙๕,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๓๒/๔๖๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๕๓/๘๑๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๒/๒๗๒)

วิญญาณัญจายตนะที่เป็นอดีต: ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

ในอตีตารัมมณติกะ ปัญหาวาร อารัมมณปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์โดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลพิจารณาวิญญาณัญจายตนะที่เป็นอดีต พิจารณาเนวสัญญานาสัญญายตนะ พิจารณาอิทธิวิธญาณที่เป็นอดีตซึ่งมีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ พิจารณาเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ พระอริยะพิจารณากิเลสที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งละได้แล้ว (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๐/๕๗๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๓/๕๗๗)

วิญญาณัญจายตนะที่เป็นอนาคต:ฌานอันกำหนดวิญญาณที่เป็นอนาคตหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์

ในติกปัฏฐาน อตีตารัมมณติกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์โดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่บุคคลพิจารณาวิญญาณัญจายตนะที่เป็นอนาคตพิจารณาเนวสัญญานาสัญญายตนะ พิจารณาอิทธิวิธญาณที่เป็นอนาคตซึ่งมีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ พิจารณาเจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ เห็นแจ้งขันธ์ที่เป็นอนาคตซึ่งมีอดีตธรรมเป็นอารมณ์โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๐/๕๗๕)

วิญญาณัฏฐิติ: ภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ

ในโปสาลมาณวกปัญหา โปสาละมาณพกล่าวกับองค์ผู้สักกะว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สักกะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณของบุคคลผู้ไม่มีรูปสัญญา ผู้ละรูปกายได้ทั้งหมด ผู้พิจารณาทั้งภายในและภายนอกเห็นว่าไม่มีอะไร บุคคลผู้เป็นเช่นนั้น ควรแนะนำอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โปสาละ ตถาคตรู้ยิ่งซึ่งวิญญาณัฏฐิติทั้งหมด รู้จักบุคคลนั้นผู้ดำรงอยู่ ผู้น้อมไปแล้ว ผู้มีอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้นเป็นที่มุ่งหมาย (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๗/๖๓, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๑๒๑/๗๗๑, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๓/๒๘๙)

วิญญาณาหาร: อาหารคือวิญญาณ, เป็นหนึ่งในอาหาร ๔ ชนิด

ตัวอย่างในทสุตตรสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงอาหารที่เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้วหรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิดและเป็นธรรม ๔ ประการที่

SAMPLE

ควรกำหนดรู้ ได้แก่ (๑) กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว ทั้งหยาบและละเอียด (๒) ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ (๓) มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือมโนสัญเจตนา (๔) วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๑/๑๗,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๒/๑๙,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๓/๑๒๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗/๓๑,อภิ.สง.(ไทย)๓๔/๗๓/๔๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๙๖/๒๑๗)

วิญญาณูปาทานขันธ์: อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ

มหาสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา กล่าวถึงทุกข์โดยย่อว่า อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ คือ รูปูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือรูป เวทนูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือเวทนา สัญญูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสัญญา สังขารูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสังขาร วิญญาณูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ เรียกว่าทุกขอริยสัจ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๙/๓๒๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๘๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๐๖/๓๓๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๖/๙๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๙/๑๑๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๓๑/๔๙๐, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๒/๓๔,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๘/๖๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๖/๘๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๒/๑๓๔)

วิญญานัญจายตนฌาน: ฌานที่กำหนดวิญญาณอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์, ฌานขั้นที่ ๒ ของอรูปฌาน ๔

ในอนาถปิณฑิโกวาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิญญาณัญจายตนฌาน ว่า ท่านพึงสำเหนียกในเรื่องนี้อย่างนี้ว่า ‘เราจักไม่ยึดมั่นวิญญาณัญจายตนฌานและอากิญจัญจายตนที่อาศัยวิญญาณัญจายตนฌานของเราจักไม่มี (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๘๖/๔๓๘)

วิญญานัญจายตนสัญญา: ความหมายรู้วิญญาณัญจายตนะ, สัญญาอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์, เป็นหนึ่งในความดับไปแห่งสังขารตามลำดับ ๑๐ ประการ

ตัวอย่างรโหคตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึง วิญญาณัญจายตนสัญญาว่า เรากล่าวความดับไปแห่งสังขารตามลำดับ คือ (๑) เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาก็ดับไป (๒) เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารก็ดับไป (๓) เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติก็ดับไป (๔) เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกก็ดับไป (๕) เมื่อเข้าอากาสานัญจายตนฌาน รูปสัญญาก็ดับไป (๖) เมื่อเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน อากาสานัญจายตนสัญญาก็ดับไป (๗) เมื่อเข้าอากิญจัญญายตนฌาน วิญญาณัญจายตนสัญญาก็ดับไป (๘) เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อากิญจัญญายตนสัญญาก็ดับไป (๙) เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนาก็ดับไป (๑๐) ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ราคะ

SAMPLE

ย่อมดับไป โทสะย่อมดับไป โมหะ ย่อมดับไป (สำ.ส.(ไทย)๑๘/๒๕๙/๒๘๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๒๖๓/๒๙๐, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๘/๔๒)

วิญญานัญจายตนะ: ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์, เป็นการบริกรรมอรูปฌานโดยอุปนิสสยปัจจัย

ในติกปัฏฐาน กล่าวถึงอรูปฌานที่บริกรรมวิญญานัญจายตนว่า บริกรรมอากาสานัญจายตนะเป็นปัจจัยแก่อากาสานัญจายตนะโดยอุปนิสสยปัจจัย บริกรรมวิญญานัญจายตนะเป็นปัจจัยแก่วิญญานัญจายตนะโดยอุปนิสสยปัจจัย บริกรรมอากิญจัญญายตนะเป็นปัจจัยแก่อากิญจัญญายตนะโดยอุปนิสสยปัจจัย บริกรรมเนวสัญญานาสัญญายตนะเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนะโดยเป็นอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๒๓/๒๗๒) ไม่มีคำว่า เพราะเขียนเป็น ภิกษุไม่ใส่ใจความสำคัญว่าแผ่นดิน ไม่ใส่ใจความสำคัญว่าอากาสานัญจายตนะ ใส่ใจอยู่อย่างเดียว คือ ความสำคัญว่าวิญญาณัญจายตนะเท่านั้น จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และน้อมไปในความสำคัญว่าวิญญาณัญจายตนะ

วิญญู: ผู้รู้วิเศษ, ผู้เพ่งเห็นธรรมที่ให้ถึงความเสรี, ผู้อิสระจากตัณหาและทิฏฐิ, ผู้เที่ยวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด

ในขัคควิสาณสุตตนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าววิญญู ว่า ผู้เกี่ยวข้อง ๒ อย่าง คือ (๑) ความเกี่ยวข้องด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความเกี่ยวข้องด้วยอำนาจทิฏฐิ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละความเกี่ยวข้องด้วยอำนาจตัณหา สลัดทิ้งความเกี่ยวข้องด้วยอำนาจทิฏฐิได้แล้ว จึงไม่เกี่ยวข้องในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ตระกูล หมู่คณะ อาวาส ลาภ ยศ ไม่เกี่ยวข้องในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รสฯ โดยสลัดออก ไม่เกี่ยวข้อง มีใจเป็นอิสระ (จากความเกี่ยวข้อง) อยู่ อุปมาเนื้อในป่า มิได้ถูกผูกมัดไว้ ย่อมไปหาอาหารได้ตามความพอใจฉันใด วิญญูชน เมื่อเพ่งเห็นธรรมที่ให้ถึงความเสรี จึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด ฉันนั้น (ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๒๕/๔๑๗)

วิฏฏะ: ผู้รับใช้ท้าวจาตุมหาราช, ผู้มีมายา, ผู้หลอกลวง, ผู้โอ้อวด

ในมหาสมยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการประชุมของเทวดา กล่าวถึงท้าวจตุมหาราช เรื่องผู้รับใช้ท้าวจาตุมหาราชชื่อ วิฏฏะ ว่า ท้าวธตรฐอยู่ทางทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหกอยู่ทางทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์อยู่ทางทิศตะวันตก ท้าวกุเวรอยู่ทางทิศเหนือ ท้าวจาตุมหาราชนั้น มีแสงสว่างส่องไปโดยรอบทั่วทั้ง ๔ ทิศ สถิตอยู่ในป่า เขตกรุงกบิลพัสดุ์ พวกผู้รับใช้ของท้าวจาตุมหาราชเหล่านั้น เป็นพวกมีมายา หลอกลวง โอ้

SAMPLE

อวดก็มาด้วย พวกผู้รับใช้ที่มีมายา คือ กุเฏณฑุ เวเฏณฑุ วิฏู วิฏูฏะ จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุฆัณฑุ และ นิฆัณฑุก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๗/๒๖๕)

วิฏู ผู้รับใช้ท้าวจาตุมหาราช, ผู้มีมายา, ผู้หลอกลวง, ผู้โอ้อวด

ในมหาสมยสูตร การประชุมของเทวดา พระผู้มีพระภาคตรัสถึงท้าวจตุมหาราช เรื่องผู้รับใช้ท้าวจาตุมหาราชชื่อ วิฏู ว่า ท้าวธตรฐอยู่ทางทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหกอยู่ทางทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์อยู่ทางทิศตะวันตก ท้าวกุเวรอยู่ทางทิศเหนือ ท้าวจาตุมหาราชนั้นมีแสงสว่างส่องไปโดยรอบทั่วทั้ง ๔ ทิศ สถิตอยู่ในป่า เขตกรุงกบิลพัสดุ์ พวกผู้รับใช้ของท้าวจาตุมหาราชเหล่านั้น เป็นพวกมีมายา หลอกลวง โอ้อวดก็มาด้วย พวกผู้รับใช้ที่มีมายา คือ กุเฏณฑุ เวเฏณฑุ วิฏู วิฏูฏะ จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุฆัณฑุ และ นิฆัณฑุก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๗/๒๖๕)

วิฑูฑภวัตถุ : เรื่องเจ้าชายวิฑูฑภะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า มฤตยูย่อมฉุดคร่านรชนผู้มีใจติดข้องอยู่ในอารมณ์ต่างๆ ผู้มัวแต่เลือกเก็บดอกไม้อยู่ เหมือนห้วงน้ำใหญ่พัดพาเอาชาวบ้านที่หลับไหลไป ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๗/๔๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มฤตยู หมายถึงความตาย (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๒๕) คำว่าดอกไม้ ในที่นี้หมายถึงกามคุณ ๕ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๒๔)

วิฑูฑภะ, เสนาบดี: เสนาบดีนามว่าวิฑูฑภะ, เสนาบดีของพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ครองแคว้นโกศลเมืองหลวงนามว่าสาวัตถี,เสนาบดีผู้นำความไปบอกพระเจ้าสัญชัยให้เข้าเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลเรื่องการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาค

ในกัณณกัตถลสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ‘พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ว่า ‘ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นสัพพัญญู มีปกติเห็นธรรมทั้งปวง จักปฏิญญาญาณทัสสนะอย่างเบ็ดเสร็จ เหตุนี้เป็นไปไม่ได้’ ชนเหล่าใดกล่าวอย่างนี้ ชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จหรือ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผลหรือ ไม่มีบ้างหรือที่คำกล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อ ๆ กันมาจะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “มหาบพิตร ชนเหล่าใดกล่าวอย่างนี้ว่า ‘พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ว่า ‘ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นสัพพัญญู มีปกติ ชนเหล่านั้น ไม่ชื่อว่าพูดตรงตามที่อาตมภาพกล่าวแล้ว ชื่อว่ากล่าวตู่อาตมภาพด้วยคำเท็จ ขอถวายพระพร” พระเจ้าปเสนทิโกศลรับสั่งเรียกเสนาบดีชื่อวิฑูฑภะมาตรัสว่า “เสนาบดี ใครหนอกล่าวเรื่องนี้ภายในพระราชวัง” วิฑูฑภเสนาบดีกราบทูลว่า “ข้าแต่มหาราช พราหมณ์ชื่อสัญชัย อากาสโคตรกล่าว พระเจ้าข้า” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๘/๔๖๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๗/๔๔๐)

SAMPLE

วิตก: ความตรึก, องค์ที่หนึ่งในปฐมฌาน

ตัวอย่างในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสทิฏฐิ ๖๒ ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ กล่าวถึงวิตกในฐานะองค์ปฐมฌานว่า สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านพูดถึงนั้นมีจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อัตตานี้ไม่ใช่จะบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้ เพราะเหตุเพียงเท่านี้ เพราะเหตุไร เพราะกามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปรเป็นธรรมดา เพราะกามนั้นผันแปรไปเป็นอื่น ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ และความคับแค้นใจจึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่อัตตานี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขเกิดจากวิเวกอยู่ จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม’ (ที.สี.(ไทย)๙/๙๕/๓๗,ที.สี.(ไทย)๙/๙๖/๓๘,ที.สี.(ไทย)๙/๒๒๖/๗๕,ที.สี.(ไทย)๙/๒๒๘/๗๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๑/๑๙๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๘/๒๘๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๘/๒๘๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๐/๒๘๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๘/๑๐๘)

วิตกจริต: คิดกังวล, คิดฟุ้งซ่าน, คิดวิตกล่วงหน้า, เป็นหนึ่งในจริต ๖, แก้วิตกด้วยอานาปานสติ ในตุวฏกสุตตนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าววิตกจริต ว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า “บุคคลนี้มีราคจริต บุคคลนี้มีโทสจริต บุคคลนี้มีโมหจริต บุคคลนี้มีวิตกจริต บุคคลนี้มีสัทธาจริต บุคคลนี้มีญาณจริต” พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสอสุภกถาแก่บุคคลราคจริต ตรัสการเจริญเมตตาแก่บุคคลโทสจริต ย่อมทรงแนะนำบุคคลโมหจริตให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียน การไต่ถาม การฟังธรรมตามกาล การสนทนาธรรมตามกาล การอยู่ร่วมกับครู ย่อมตรัสอานาปานสติแก่บุคคลวิตกจริต ตรัสบอกนิมิตที่น่าเลื่อมใส หรือเพ่งกสิณ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๖/๔๓๐)

วิตกที่หยาบ: คือ อกุศลวิตก มี ๓ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ตรงกันข้ามกับวิตกที่ละเอียด คือ ญาติวิตก ความตรึกถึงญาติ ชนปทวิตก ความตรึกถึงชนบท อมราวิตก ความตรึกถึงเทพเจ้า

ในเมฆิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิตกที่หยาบว่า พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า วิตกที่หยาบและวิตกที่ละเอียด เป็นไปแล้ว ทำใจให้ฟุ้งซ่าน บุคคลผู้มีจิตสับสน ไม่รู้วิตกแห่งใจเหล่านี้ ย่อมแล่นไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ ส่วนผู้ที่เพียรระวัง มีสติอยู่เสมอ รู้เท่าทันวิตกที่เกิดแก่จิตเหล่านี้ ย่อมสำรวมระวัง บุคคลผู้ตรัสรู้แล้วเท่านั้น ย่อมละวิตกที่เป็นไปแล้วทำใจให้ฟุ้งซ่านได้โดยไม่เหลือ (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๑/๒๓๖,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๓๑/๒๕๒, ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๓๑/๒๕๒)

SAMPLE

วิตกวิจาร: ความตรึกและความตรอง, องค์แห่งปฐมฌาน (นัยพระสูตร)
ตัวอย่างในมหาทุกขักขันธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงถึงวิตกวิจารที่ระงับไปว่า ภิกษุบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เมื่อวิตกวิจารสงบระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌาน ฯลฯ ภิกษุย่อมไม่คิดมุ่งเบียดเบียนตน เรากล่าวว่าความไม่คิดมุ่งเบียดเบียนกันเป็นคุณแห่งเวทนาทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๓/๑๗๕,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๒๕๙/๒๘๕,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๒๖๕/๒๙๒,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๔๘/๓๘๒,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๕๐/๓๘๘,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๒/๑๕๙,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๘, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๑/๔๑๗, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๗๗/๕๐๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๒๕/๘๖๑)

วิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยทรัพย์เครื่องปลื้มใจ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ อะไรที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำสุขมาให้ อะไรเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งปวง ชีวิตของใครเป็นชีวิตที่ประเสริฐ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำสุขมาให้ สัจจะเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งปวง ชีวิตของผู้มีปัญญาย่อมเป็นชีวิตที่ประเสริฐ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๓/๘๐)

วิตถตธนสูตร : พระสูตรว่าด้วยอริยทรัพย์โดยพิสดาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทรัพย์ ๗ คือ (๑) สัทธาธนะหมายถึงอริยสาวกมีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคต(๒) สีลธนะ หมายถึงมีศีล ๕ (๓) หิริธนะ หมายถึงมีหิริ ละอายต่อทุจริตและการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย (๔) โอตตัปปธนะ หมายถึงมีโอตัปปะ สะดุ้งกลัวต่อทุจริตและการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย (๕) สุตธนะ หมายถึงเป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายแล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ (๖) จาคธนะ หมายถึงมีใจปราศจากความตระหนี่ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน (๗) ปัญญาธนะ หมายถึงมีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์ได้โดยชอบ แล้วตรัสว่าบัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้มีทรัพย์ ๗ นี้ว่า เป็นคนไม่ขัดสน และชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖/๙)

วิตถตพลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพละโดยพิสดาร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายว่า พละ ๗ คือ (๑) สัทธาพละ หมายถึงอริยสาวกมีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (๒) วิริยพละ หมายถึงปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคงไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ (๓) หิริพละ หมายถึงมีหิริ คือ ละอายต่อทุจริต และการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย (๔)

SAMPLE

โอตตัปปพละ หมายถึงมีโอตตัปปะ สะดุ้งกลัวต่อทุจริตและการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย (๕) สติพละ หมายถึงมีสติประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดแม้นานได้ (๖) สมาธิพละ หมายถึงสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานจนกระทั่งบรรลุจตุตถฌานตามลำดับ (๗) ปัญญาพละ หมายถึงมีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์ได้โดยชอบแล้วตรัสอีกว่า ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตมีพละ ๗ นี้แล้ว ย่อมอยู่เป็นสุข เลือกเฟ้นธรรมโดยแยบคาย เห็นแจ้งอรรถด้วยปัญญา ย่อมมีความหลุดพ้นแห่งใจเหมือนความดับไปแห่งประทีป (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔/๕)

วิตถตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเสขพละโดยพิสดาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เสขพละ ๕ เหมือนในสังขิตตสูตร แล้วตรัสอธิบายเสขพละแต่ละประการ ดังนี้ (๑) สัทธาพละ หมายถึงอริยสาวกมีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคต (๒) หิริพละ หมายถึงอริยสาวกมีหิริ ละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต และการประกอบบาปอกุศลธรรม (๓) โอตตัปปพละ หมายถึงอริยสาวกมีโอตตัปปะ สะดุ้งกลัวต่อทุจริตทั้ง ๓ และการประกอบบาปอกุศลธรรม (๔) วิริยพละ หมายถึงอริยาสาวกปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็งบากบั่นไม่ทอดธุระในกุศลธรรม (๕) ปัญญาพละ หมายถึงอริยสาวกมีปัญญา พิจารณาเห็นความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ(บริสุทธิ์อยู่ห่างไกลจากกิเลสด้วยการละคือข่มไว้และตัดขาด) ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ แล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายสำเหนียกในเสขพละ ๕ นั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒/๒)

วิตถตสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพละโดยพิสดาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พละ ๕ เหมือนในสังขิตตสูตร แล้วตรัสอธิบายพละแต่ละประการดังนี้ (๑) สัทธาพละ หมายถึงอริยสาวกมีศรัทธา เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคต (๒) วิริยพละ หมายถึงอริยสาวกปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็งบากบั่นไม่ทอดธุระในกุศลธรรม (๓) สติพละ หมายถึงอริยสาวกเป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญาเครื่องรักษาตน (๔) สมาธิพละ หมายถึงอริยสาวกเป็นผู้บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน (๕) ปัญญาพละ หมายถึงอริยสาวกมีปัญญา ที่พิจารณาเห็นความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗)

วิตถตุโปสถสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุโบสถโดยพิสดาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลานิสงส์มากเหมือนในสังขิตตุโปสถสูตร และทรง

SAMPLE

เปรียบเทียบให้เห็นว่า การรักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ มีผลมากกว่าพระราชาที่ครองราชย์เป็นอิสราธิบดีใน ๑๖ แคว้น คือ อังคะ มคธ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ ที่สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ นี้ การครองราชย์ของพระราชาพระองค์นั้นยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ (หมายถึงอานิสงส์แห่งอุโบสถที่แบ่งเป็น ๑๖ ส่วน แล้วเอาส่วน ๑ ใน ๑๖ ส่วนนั้นมาแบ่งเป็นอีก ๑๖ แล้ว เอาส่วนหนึ่งจาก ๑๖ ส่วนที่แบ่งครั้งที่ ๒ นั้นมาแบ่งเป็น ๑๖ ส่วนอีกครั้งหนึ่ง เป็นครั้งที่ ๓ ส่วน ๑ ใน ๑๖ ส่วนที่แบ่งครั้งที่ ๓ นี้จัดเป็นเสี้ยวที่ ๑๖) แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ เพราะราชสมบัติของมนุษย์ เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย แล้วตรัสอีกว่า (๑) ๕๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๕๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช (๒) ๑๐๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์ (๓) ๒๐๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นยามา ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา (๔) ๔๐๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดุสิต ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต (๕) ๘๐๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นนิมมานรดี ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมนานรดี (๖) ๑,๖๐๐ ปี ของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เป็นไปได้ที่สตรีหรือบุรุษบางคนรักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ หลังจากตายแล้ว พึงไปเกิดร่วมกับเทวดาในชั้นต่าง ๆ ดังกล่าวมามีเทวดาชั้นจาตุมหาราช เป็นต้น แล้วตรัสอีกว่า บุคคลไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงลักทรัพย์ ไม่พึงพูดเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา พึงงดเว้นจากเมถุนที่เป็นความประพฤติไม่ประเสริฐ ไม่พึงบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ไม่พึงทัดทรงดอกไม้ลูบไล้ของหอม และพึงนอนบนเตียง บนพื้น หรือบนที่ที่ปูลาดไว้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า อุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าผู้ถึงที่สุดทุกข์ทรงประกาศไว้ ทรัพย์ คือ แก้วมุกดาและแก้วมณีเป็นต้นเท่าที่มีอยู่ เท่าที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรและแสงแห่งดวงจันทร์ หมู่ดาวทั้งหมดยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ฉะนั้น สตรีหรือบุรุษมีศีล รักษาอุโบสถ ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไร ไม่ถูกนินทาย่อมเข้าถึงสวรรค์ (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๖)

วิตถารสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยพิสดาร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลจัดว่าเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ครบทั้ง ๕ จัดว่าเป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุปหัจจปริ

SAMPLE

นิพพายี พระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน พระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี พระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่ากันตามลำดับ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๕/๒๙๕)

วิตถารสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยพิสดาร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลจัดว่าเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ครบทั้ง ๕ จัดว่าเป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน พระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี พระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่ากันตามลำดับ ที่มีผลต่างกันเพราะอินทรีย์ต่างกัน บุคคลต่างกันเพราะผลต่างกัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๖/๒๙๖)

วิตถารสูตร (ตติย) :พระสูตรว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยพิสดาร (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลจัดว่าเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ครบทั้ง ๕ จัดว่าเป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน พระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี พระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่ากันตามลำดับ และตรัสว่าการเจริญอินทรีย์ไม่เป็นหมันเลย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๗/๒๙๘)

วิตถารสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาโดยพิสดาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปฏิปทา ๔ คือ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา คือ บางคนโดยปกติเป็นคนมีราคะ มีโทสะ และมีโมหะแรงกล้า เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะเป็นประจำ และมีอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา อ่อน เพราะมีอินทรีย์ทั้ง ๕ อ่อนจึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า (๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ มีความหมายเหมือนปฏิปทาที่ ๑ ต่างกันเพียงเป็นผู้มีอินทรีย์ทั้ง ๕ แก่กล้าและบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว (๓) สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา คือ บางคนโดยปกติเป็นคนไม่มีราคะ ไม่มีโทสะ และไม่มีโมหะแรงกล้า ไม่เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะเป็นประจำ และมีอินทรีย์ทั้ง ๕ อ่อน เพราะมีอินทรีย์ทั้ง ๕ อ่อนจึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า (๔) สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ มีความหมายเหมือนปฏิปทาที่ ๓ ต่างกันเพียงเป็นผู้มีอินทรีย์ทั้ง ๕ แก่กล้า และบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๖)

SAMPLE

วิตถารสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยกรรมและวิบากแห่งกรรมโดยพิสดาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กรรมที่พระองค์ทรงทำให้แจ้ง ๔ เหมือนในสังขิตตสูตรที่ ๑ ตรัสอธิบายกรรมทั้ง ๔ ตามลำดับดังนี้ (๑) *กรรมดำมีวิบากดำ* หมายถึงผู้ปรุงแต่งสังขาร ๓ ที่มีความเบียดเบียนแล้วเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน ถูกผัสสะที่มีความเบียดเบียนกระทบเข้า ย่อมเสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียนเป็นทุกข์โดยส่วนเดียว เหมือนพวกสัตว์นรก (๒) *กรรมขาวมีวิบากขาว* หมายถึงผู้ปรุงแต่งสังขาร ๓ ที่ไม่มีความเบียดเบียน แล้วเข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน ถูกผัสสะที่ไม่มีความเบียดเบียนกระทบเข้า ย่อมเสวยเวทนาที่ไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุขโดยส่วนเดียวเหมือนเทพชั้นสุภกิณหะ (๓) *กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว* หมายถึงผู้ปรุงแต่งสังขาร ๓ ที่มีความเบียดเบียน ที่ไม่มีความเบียดเบียนระคนกันไป แล้วเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนที่ไม่มีความเบียดเบียน ถูกผัสสะที่มีความเบียดเบียน ไม่มีความเบียดเบียน กระทบเข้า ย่อมเสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียน ไม่มีความเบียดเบียน มีสุขและทุกข์ระคนกันไป เหมือนมนุษย์ เทวดาบางพวก (หมายถึงเทวดาชั้นจาตุมหาราช ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี) และวินิปาติกะบางพวก (หมายถึงเวมานิกเปรต ได้แก่ เปรตผู้อยู่ในวิมานเสวยสุขและทุกข์สลับกันไป) (๔) *กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม* หมายถึงเจตนา (เจตนาในอริยมรรค ที่เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน) ที่ละกรรมดำมีวิบากดำ กรรมขาวมีวิบากขาว กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาวเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๓๓/๓๔๖)

วิตักกสังขารสัณฐาน: ที่ตั้งแห่งเหตุของวิตก, ลักษณะรูปทรงการปรุงแต่งวิตก

ในวิตักกสัณฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงถึงวิตักกสังขารสัณฐานว่า เมื่อภิกษุนั้นมนสิการถึงวิตักกสังขารสัณฐานแห่งวิตกแม้เหล่านั้นวิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะ โทสะ โมหะ ยังเกิดขึ้นอีก ภิกษุนั้นควรกดฟันด้วยฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้จิตข่มคั้นจิต ทำจิตให้เร่าร้อน เมื่อเธอกดฟันด้วยฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้จิตข่มคั้นจิต ทำจิตให้เร่าร้อน เธอย่อมละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๑๙/๒๒๙, ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๒๑๙/๔๒๐)

วิตักกสัณฐานสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัณฐานแห่งวิตก พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมยแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะทรงปรารภภิกษุผู้ขวนขวายในอธิจิต พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิธีพิจารณานิมิตหรือเหตุ อันเป็นที่ตั้งแห่งวิตก ๕ ประการ คือ

SAMPLE

๑. เมื่อพิจารณานิมิตใดอกุศลวิตกเกิดขึ้น ให้เปลี่ยนไปพิจารณานิมิตอื่นซึ่งเป็นฝ่ายกุศล

๒. ถ้าขณะพิจารณานิมิตที่เป็นฝ่ายกุศลนั้นอยู่ อกุศลวิตกยังเกิดขึ้นได้อีก ก็ให้พิจารณาถึงโทษของอกุศลวิตกเหล่านั้น

๓. แม้เมื่อพิจารณาถึงโทษของอกุศลวิตกเหล่านั้นอยู่ ถ้าอกุศลวิตกเหล่านั้นยังเกิดขึ้นได้อีก ก็ให้เลิกพิจารณาถึงอกุศลวิตกเหล่านั้นเสีย

๔. แม้เมื่อเลิกพิจารณาถึงอกุศลวิตกเหล่านั้นแล้ว ถ้าอกุศลวิตกเหล่านั้นยังเกิดขึ้นได้อีก ก็ให้พิจารณาถึงฐานหรือที่ตั้งแห่งเหตุเกิดของอกุศลวิตกเหล่านั้น

๕. แม้เมื่อพิจารณาถึงฐานหรือที่ตั้งแห่งเหตุเกิดของอกุศลวิตกเหล่านั้นอยู่ ถ้าอกุศลวิตกเหล่านั้นยังเกิดขึ้นได้อีก ก็ให้ใช้ฟันกดฟัน ใช้ลิ้นกดเพดานให้แน่น ใช้จิตข่มขี่บีบคั้นจิต ทำจิตให้เร่าร้อน

และทรงอธิบายว่า เมื่อภิกษุพิจารณานิมิตหรือเหตุ ๕ ประการที่เหมาะสม ตามเวลาอันสมควรดังกล่าวมาจนเกิดความชำนาญในวิถีทางแห่งวิตก คือ สามารถพิจารณาถึงวิตกที่ประสงค์ และสามารถที่จะไม่พิจารณาถึงวิตกที่ไม่ประสงค์ได้ โดยวิธีนี้ก็จะตัดตัณหา คลายเครื่องผูกคือสังโยชน์ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะละมานะได้โดยชอบ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๑๖/๒๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **นิมิตหรือเหตุ** หมายถึงอารมณ์กัมมัฏฐาน ๓๘ ประการ ตามนัยพระบาลี (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๒๑๖/๔๑๕)

วิตักกสูตร : พระสูตรว่าด้วยการตรึกถึงอริยสัจ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายไม่พึงตรึกถึงอกุศลวิตก ๓ ประการ คือ (๑) กามวิตก(ความตรึกในทางกาม) (๒) พยาบาทวิตก(ความตรึกในทางพยาบาท) (๓) วิหิงสาวิตก(ความตรึกในทางเบียดเบียน) แต่พึงตรึกถึงอริยสัจ ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๗/๕๘๗)

วิตักกสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยวิตก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๓ ประการ (ฝ่ายอกุศล) คือ (๑) กามวิตก (๒) พยาบาทวิตก (๓) วิหิงสาวิตก และตรัสว่า ธรรม ๓ ประการ (ฝ่ายกุศล) คือ (๑) เนกขัมมวิตก (๒) อพยาบาทวิตก (๓) อวิหิงสาวิตก (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๙/๖๓๐)

วิตักกสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยวิตก ๒ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสวิตก ๒ ประการ ได้แก่ (๑) เขมวิตก หมายถึงความตรึกที่ประกอบด้วยเมตตา กรุณา และมุทิตา หรือหมายถึงอพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก (๒) วิเวกวิตก หมายถึงกายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก หรือหมายถึงตทังควิเวก วิกขัมภนวิเวก สมุจเฉทวิเวก ปฏิปัสสัทธิวิเวกและ

SAMPLE

นิสสรณวิเวกได้เกิดแก่พระองค์ จากนั้นทรงสอนให้ภิกษุยินดีพอใจความสงัด และความไม่เบียดเบียน เพื่อทำให้เขมวิตกและวิเวกวิตกเกิดขึ้นแก่ตน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๘/๓๘๕,ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๓๘/๑๖๔-๑๖๘)

วิตักกสูตร[๙] : พระสูตรว่าด้วยอกุศลวิตก ๓ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อกุศลวิตก ๓ ประการ ได้แก่ (๑) วิตกเรื่องไม่ต้องการให้ใครดูหมิ่น (๒) วิตกเรื่องลาภสักการะ (๓) วิตกเรื่องความเอ็นดูในบุคคลอื่น บุคคลผู้มีอกุศลวิตก ๓ ประการนี้ถือว่ายังเป็นผู้อยู่ห่างไกลจากความสิ้นสังโยชน์ ส่วนผู้ที่ละอกุศลวิตกทั้ง ๓ ประการนี้ได้ ย่อมควรบรรลุอรหัตตผล (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๐/๔๔๓)

วิถีทางแห่งวิตก: ความตรึกในการละบาปอกศุล, ความตรึกในการละตัณหาคลายสังโยชน์, ความตรึกในการกำจัดทุกข์ ละมานะได้

ในวิตักกสัณฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงผู้ชำนาญวิถีทางแห่งวิตก ว่า เมื่อภิกษุอาศัยนิมิตใดแล้ว มนสิการนิมิตใด วิตกอันเป็นบาปอกุศลซึ่งประกอบด้วยฉันทะบ้าง ประกอบด้วยโทสะบ้าง ประกอบด้วยโมหะบ้างย่อมเกิดขึ้น เมื่อเธอมนสิการนิมิตอื่นซึ่งประกอบด้วยกุศลนอกจากนิมิตนั้น เธอย่อมละวิตกอันเป็นบาปอกุศลเหล่านั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า ‘ผู้ชำนาญในวิถีทางแห่งวิตก เธอหวังวิตกใดก็จักตรึกถึงวิตกนั้นได้ ไม่หวังวิตกใดก็จักไม่ตรึกถึงวิตกนั้นได้ ตัดตัณหาได้แล้วคลายสังโยชน์ได้แล้ว ทำที่สุดทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะได้โดยชอบ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๒๑/๒๓๒)

วิทยาธร: ผู้ร่ายเวทย์ชื่อโฆรมนต์, ผู้มีฤทธิ์สำเร็จจากวิชชา, ผู้ร่ายเวทย์หายตัวได้, ผู้ร่ายวิชชาแล้วเหาะไปได้ แสดงพลช้างบ้าง แสดงพลม้าบ้าง แสดงพลรถบ้าง แสดงพลราบบ้าง แสดงกองทัพตั้งประชิดกันต่าง ๆ บ้าง ในกลางอากาศบ้าง

ตัวอย่างในอโยฆรชาดก เรื่องของพระโพธิสัตว์กล่าวถึงวิทยาธร สมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า สุเมธะ ว่า ท่านเป็นวิทยาธรสัญจรไปในอากาศ ถือหอกอันคมเหาะไปในท้องฟ้า และกล่าวถึงการเอาชนะมัจจุราชไม่ได้ ว่า วิทยาธรทั้งหลาย เมื่อร่ายเวทย์ชื่อโฆรมนต์ ย่อมหายตัวไปได้ด้วยโอสถทั้งหลาย แต่จะร่ายเวทย์ไม่ให้พญามัจจุราชเห็นหาได้ไม่ เพราะเหตุนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงมีความคิดว่า จะประพฤติธรรม ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ ผู้มีปกติประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุคติ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๘๔/๕๓๗, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๕๗๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓/๑๘๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๗/๓๔๔)

วิเทหรัฐ,วิเทหะ, รัฐ: ชื่อแคว้นหนึ่งในชมพูทวีป นครหลวงชื่อมิถิลา ตั้งริมฝั่งแม่น้ำคงคา ตรงข้ามแคว้นมคธ เป็นดินแดนของวัชชีถิ่นหนึ่ง

SAMPLE

ในธาตุภาชนียกถา ว่าด้วยการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เรื่องที่กล่าวถึงวิเทหรัฐที่ประดิษฐานผ้ากรองน้ำของพระผู้มีพระภาคว่า พระมหาโคดมชินเจ้าผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่กรุงกุสินารา พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ บาตร ไม้เท้า และจีวรของพระผู้มีพระภาค อยู่ที่วชิรานคร สบงอยู่ที่กุลฆรนคร ผ้าปัจจัตถรณะอยู่ที่สีลนคร (กรุงกบิลพัสดุ์) ผ้าธมกรกและประคดเอวอยู่ที่กรุงปาตลีบุตร ผ้าอาบน้ำอยู่ที่กรุงจัมปา พระอุณณาโลมอยู่ที่แคว้นโกศล ผ้ากาสาวพัสตร์อยู่ที่พรหมโลก ผ้าโพกอยู่ที่ดาวดึงส์ รอยพระบาทอันประเสริฐอยู่ที่หินเหมือนมีอยู่ที่กัจฉตบุรี ผ้านิสีทนะอยู่ที่อวันตีชนบท ผ้าลาดอยู่ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ไม้สีไฟอยู่ที่กรุงมิถิลา มีดและกล่องเข็มอยู่ที่กรุงอินทปัตถ์ ผ้ากรองน้ำอยู่ที่วิเทหรัฐ ในกาลนั้น (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๖/๗๒๖)

วิเทหะ, แคว้น: ชื่อแคว้นหนึ่งในชมพูทวีป เมืองหลวงชื่อมิถิลา เป็นดินแดนของวัชชี ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ตรงกันข้ามแคว้นมคธ, แคว้นที่นายโคบาลต้อนฝูงโคข้ามน้ำไปถึงความพินาศเพราะความไม่ฉลาด

ตัวอย่างจูฬโคปาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงนายโคบาลผู้ไม่ฉลาด กล่าวถึงแคว้นวิเทหะ ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เมืองอุกกเจลา แคว้นวัชชี ได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว นายโคบาลชาวแคว้นมคธ เป็นคนโง่มาแต่กำเนิด ในสารทสมัยซึ่งเป็นเดือนท้ายแห่งฤดูฝน มิได้พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำคงคา ต้อนฝูงโคให้ข้ามไปสู่ฝั่งเหนือของชาวแคว้นวิเทหะ ณ สถานที่ที่มิใช่ท่า ครั้งนั้น ฝูงโคว่ายเข้าไปในวังน้ำวนกลางแม่น้ำคงคา ถึงความพินาศในแม่น้ำนั้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๐/๓๘๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๓/๔๗๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๔/๔๗๒)

วิเทหะ, เศรษฐี: เศรษฐีชื่อวิเทหะ, เศรษฐีวิเทหะในอดีตชาติเคยเป็นสามีของพระภัททกาปิลานีเถรี ในกรุงหงสวดีสมัยปทุมุตตรพุทธเจ้า

ในภัททกาปิลานีเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระภัททกาปิลานีเถรี พระเถรีประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ จากนี้ไป หม่อมฉัน เป็นภริยาของเศรษฐีชื่อว่าวิเทหะ มีรัตนะมาก ในกรุงหงสวดี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๕/๔๘๗)

วิธา: ความถือตัว, มานะ, ชื่อสูตรว่าวิธา

สังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงวิธา ความถือตัว ๓ ประการ คือ (๑) เสยโยหมัสมีติ วิธา ถือตัวว่าเป็นผู้เลิศกว่าเขา (๒) สทิโสหมัสมีติ วิธา ถือตัวว่าเราเป็นผู้เสมอเขา

SAMPLE

(๓) หีโนหมัสมีติ วิธา ถือตัวว่าเราเป็นผู้ด้อยกว่าเขา ในวิธาสูตร ว่าด้วยมานะ กล่าวถึงสมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงที่ละมานะ (ความถือตัว) ๓ ประการในอดีต อนาคต ปัจจุบันได้ก็เพราะโพชฌงค์ ๗ ประการ มีสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงเจริญ ทำให้มากแล้ว(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๕, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๒/๑๕๕)

วิธาดา,ท้าว: ท้าวนามว่าวิธาดา, เทพเจ้าผู้บูชายัญแก่พราหมณ์ผู้สาธยายเวท

ในภูริทัตตชาดก พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นภูริทัตต์ กล่าถ้อยคำที่ผิดและกล่าวถึงท้าววิธาดาบูชายัญแก่พราหมณ์ผู้สาธยายเวท ว่า พี่สุโภคะ ยัญและพระเวททั้งหลายในโลก ที่พวกพราหมณ์ประกอบขึ้น มิใช่ของเล็กน้อย เพราะฉะนั้น ผู้ติเตียนพราหมณ์ผู้ที่ไม่ควรติเตียน ชื่อว่าย่อมละเลยทรัพย์เครื่องปลื้มใจและธรรมของสัตบุรุษ พวกพราหมณ์ถือการสาธยาย (เวท) พวกกษัตริย์ปกครองแผ่นดิน พวกแพศย์ยึดเกษตรกรรมและพวกศูทรยึดการรับใช้ วรรณะทั้ง ๔ นี้เข้าถึงการงานตามที่อ้างมาแต่ละอย่าง กล่าวกันว่า มหาพรหมผู้มีอำนาจสร้างขึ้นไว้ แม้พวกเทพเจ้าเหล่านี้ คือ ท้าวธาดา วิธาดา วรุณ กุเวร โสมะ พระยม พระจันทร์ พระวายุ และพระอาทิตย์ ต่างก็บูชายัญโดยวิธีการต่าง ๆ และให้สิ่งที่น่าใคร่ทุกอย่างแก่พวกพราหมณ์ผู้สาธยายเวทนั้น (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๙๐๗/๓๒๓)

วิธาสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยมานะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มานะ(ความถือตัว)มี ๓ ประการ คือ (๑) มานะว่าเราเลิศกว่าเขา (๒) มานะว่าเราเสมอเขา (๓) มานะว่าเราด้อยกว่าเขา พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละมานะเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๒/๙๔)

วิธาสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยมานะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ทั้งปวงสามารถละมานะ(ความถือตัว)ได้ก็เพราะเจริญโพชฌงค์ ๗ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๒/๑๕๕)

วิธีการนับปักษ์: วิธีคำนวณดิถีตามปักษ์, การคิดคำนวณหาวันขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๑๕ ค่ำ

ในปักขคณนาทิอุคคหณานุชานนา ว่าด้วยทรงอนุญาตให้เรียนวิธีนับปักษ์เป็นต้น เรื่องที่กล่าวถึงวิธีการนับปักษ์ ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เมืองโจทนาวัตถุ เสด็จกลับมายังกรุงราชคฤห์อีกเช่นเดิม สมัยนั้น พวกชาวบ้านถามภิกษุทั้งหลายที่กำลังเที่ยวบิณฑบาตในเมืองนั้นว่า “พระคุณเจ้าวันนี้กี่ค่ำ” ภิกษุทั้งหลายตอบอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย พวกอาตมาไม่รู้” พวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “แม้เพียงการนับปักษ์พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้ยังไม่รู้ ไฉนจะรู้

ความดีอะไร ๆ อย่างอื่นเล่า” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เรียนวิธีการนับปักษ์” ต่อมา ภิกษุทั้งหลายได้มีความคิดดังนี้ว่า “ภิกษุรูปไหนหนอ ควรเรียนวิธีการนับปักษ์ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุทุก ๆ รูป เรียนวิธีการนับปักษ์ (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๕๖/๒๓๙)

วิธีการอนุมาน: การคาดคะเน, ความคาดหมาย, การคิดคำนวณคาดหมาย

ในสัมปสาทนียสูตร พระสารีบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า แม้ข้าพระองค์จะไม่มีเจโตปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน แต่ข้าพระองค์ก็รู้วิธีการอนุมาน เปรียบเหมือนเมืองชายแดนของพระเจ้าแผ่นดินมีรากฐานมั่นคง มีกำแพงแข็งแรง มีป้อมค่ายแข็งแรง มีประตูเดียวนายประตูของเมืองนั้นเป็นคนเฉลียวฉลาด หลักแหลม ห้ามคนที่ไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่รู้จักเข้าไปได้ เขาเดินสำรวจดูหนทางตามลำดับรอบเมืองนั้น ไม่เห็นรอยต่อหรือช่องกำแพง โดยที่สุดแม้เพียงที่ที่พอแมวลอดออกได้ เขาย่อมรู้ว่า ‘สัตว์ใหญ่ทุกชนิดเมื่อจะเข้าหรือออกเมืองนี้ก็จะเข้าหรือออกทางประตูนี้เท่านั้น แม้ฉันใด วิธีการอนุมาน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๓/๑๐๔, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๘/๒๓๑)

วิธุรชาดก : ชาดกว่าด้วยวิธุรบัณฑิตบำเพ็ญปัญญาบารมี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ชื่อวิธุระผู้สอนอรรถธรรม แด่พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะแห่งกรุงอินทปัตถ์ แคว้นกุรุ พระนางวิมลาเทวี มเหสีของพญานาควรุณได้ฟังกิตติศัพท์ของวิธุรบัณฑิตแล้วอยากจะฟังธรรมของท่าน จึงออกอุบายลวงพญานาคผู้สวามีว่าแพ้ท้องอยากจะกินหัวใจของวิธุรบัณฑิต พญานาควรุณจึงขอให้นางอิรันทตีบุตรีไปเที่ยวแสวงหาชายหนุ่มที่สามารถนำหัวใจของวิธุรบัณฑิตมายังนาคพิภพได้แล้วจะยกนางให้เป็นภรรยา เมื่อปุณณกยักษ์ เสนาบดีผู้หลงรักนางอิรันทตีมาเป็นเวลานานได้ทราบข่าวจึงรับอาสาจะไปนำหัวใจของวิธุรบัณฑิตมาให้ได้ จากนั้นจึงเหาะไปที่กรุงอินทปัตถ์ แล้วท้าพนันเล่นสกากับพระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะว่า ถ้าตนแพ้ก็จะยกลูกแก้ววิเศษให้ แต่ถ้าพระองค์แพ้ก็จะต้องยกวิธุรบัณฑิตให้ข้าพระองค์ ผลการเล่นพนันสกาปรากฏว่าพระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะทรงพ่ายแพ้จึงต้องยกวิธุรบัณฑิตให้แก่ปุณณกยักษ์เสนาบดีตามสัญญา

วิธุรบัณฑิตได้ขอร้องปุณณกยักษ์เสนาบดีให้พักอยู่ที่กรุงอินทปัตถ์ต่ออีกเป็นเวลา ๓ วัน เพื่อจะได้แสดงราชวสตีธรรม (คุณสมบัติของความเป็นข้าราชการที่ดี) แก่ บุตร ธิดา วงศาคณาญาติและมิตรสหายที่กำลังรับราชการ หรือมีความประสงค์จะเข้ารับ

SAMPLE

ราชการในราชสำนักของพระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะ เพื่อให้นำไปประพฤติปฏิบัติสำหรับเตรียมตัวเป็นข้าราชการที่ดีต่อไป เมื่อครบกำหนด ๓ วันแล้ววิธุรบัณฑิตจึงไปทูลลาพระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะ ออกเดินทางไปกับปุณณกยักษ์เสนาบดี

ปุณณกยักษ์เสนาบดีให้วิธุรบัณฑิตจับหางม้าสินธพมโนมัยพาเหาะไปจนถึงกาฬคิรีบรรพตแล้วคิดหาอุบายต่าง ๆ นานา ที่จะฆ่าวิธุรบัณฑิตแล้วควักเอาเฉพาะหัวใจไป แต่วิธุรบัณฑิตได้แสดงสาธุนรธรรม ให้ปุณณกยักษ์เสนาบดีฟังจนยอมล้มเลิกความตั้งใจที่จะฆ่า จากนั้นจึงพาวิธุรบัณฑิตเหาะไปมอบให้แก่พญานาควรุณถึงนาคพิภพ โดยปลอดภัยวิธุรบัณฑิตได้แสดงธรรมแก่พญานาควรุณและพระนางวิมลาเทวี ทำให้ทั้ง ๒ พระองค์ทรงพอพระทัยเป็นอย่างมาก จึงทำสักการะนานัปการแก่วิธุรบัณฑิต แล้วรับสั่งให้ปุณณกยักษ์เสนาบดีและนางอิรันทดีผู้ภรรยานำวิธุรบัณฑิตไปส่งที่กรุงอินทปัตถ์ แคว้นกุรุ พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะทรงรับสั่งให้มีงานมหรสพที่กรุงอินทปัตถ์เป็นเวลา ๑ เดือน เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองการกลับมาของวิธุรบัณฑิต วิธุรบัณฑิตได้แสดงธรรมแก่ประชาชน ถวายอนุสาสน์แด่พระเจ้าธนัญชัยโกรัพยะ ให้บำเพ็ญบุญมีให้ทานและรักษาอุโบสถศีลเป็นต้นจนตลอดชีวิตแล้วไปสู่เทวโลก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๔๖/๓๙๑)

วิธีบรรพชา: กรรมวิธีบรรพชา, มนตร์และอาจาระที่เป็นเหตุให้ อัสสลายนมาณพเรียนไตรเพทแล้วภายหลังจึงบรรพชาประพฤติศึกษาอยู่

ในอัสสลายนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงกล่าวถึงวิธีบรรพชาที่อัสสลายนมาณพได้ประพฤติมาแล้ว ว่า บรรดาพราหมณ์ได้กล่าวกับอัสสลายนมาณพว่า “พ่ออัสสลายนะ พระสมณโคดมนี้ ทรงบัญญัติความบริสุทธิ์ที่ทั่วไปแก่วรรณะ ๔ จำพวก พ่ออัสสลายนะจงไปเจรจาโต้ตอบกับพระสมณโคดมในคำนั้นเถิดพ่ออัสสลายนะได้ประพฤติวิธีบรรพชามาแล้วอัสสลายนมาณพก็ได้กล่าวกับพราหมณ์เหล่านั้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ทราบว่า พระสมณโคดมเป็นธรรมวาที ที่บุคคลจะพึงเจรจาโต้ตอบได้ยาก ข้าพเจ้าไม่สามารถจะเจรจาโต้ตอบกับพระสมณโคดมในคำนั้นได้” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๑/๕๐๒,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๔๐๑/๒๙๓)

วิธีโสมยาคะ: บูชาด้วยการดื่มน้ำโสม

ภูริทัตตชาดก พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นภูริทัตต์ กล่าวถ้อยคำที่ผิดว่า เทวดาผู้ประเสริฐ มีฤทธิ์มาก เรืองยศ เป็นเสนาบดีของท้าววาสวะในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ กำจัดมลทินด้วยวิธีโสมยาคะ (บูชาด้วยการดื่มน้ำโสม) ได้เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๙๑๔/๓๒๔)

SAMPLE

วิธีอนุมาน: วิธีคาดคะเน, วิธีคาดหมาย, วิธีเก็งความจริง

ในสิปปสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงถึงศิลปะที่เลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย ว่า บางพวกกล่าวว่า “ศิลปะว่าด้วยการคำนวณด้วยวิธีคิดในใจเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย” บางพวกกล่าวว่า“ศิลปะว่าด้วยการคำนวณด้วยวิธีอนุมานด้วยสายตาเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย” (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒๙/๒๒๗)

วิธุรบัณฑิต : บุตรแห่งจันทพราหมณ์, อำมาตย์ชื่อวิธุรบัณฑิต (คนเดียวกันกับวิธุรพราหมณ์) ต่อมาได้เป็นราชเสวกของพระเจ้าธนัญชัยโกรพยราช ผู้ทรงครองราชย์ในกรุงอินทปัตตะแคว้นกุรุ, วิธุรบัณฑิตได้รับตำแหน่งผู้ถวายอรรถธรรม, ผู้ดำรงตำแหน่งอรรถธรรมานุสาสน์ ท่านเป็นผู้มีถ้อยคำไพเราะ มีวาจาฉลาด มีปัญญาหาผู้เสมอเหมือนมิได้, นักปราชญ์ประจำราชสำนักธนัญชัย

ในวิธุรชาดก เรื่องนี้กล่าววิธุรบัณฑิตบำเพ็ญปัญญาบารมี เรื่องโทหฬกัณฑ์ ความแพ้ท้องของวิมลามเทวีมเหสีของพญานาคราชที่พระนางได้สดับคุณกถาของพระวิธุรบัณฑิตใคร่จะสดับธรรมกถาของท่าน จึงทรงดำริว่า หากเราจะทูลว่า หม่อมฉันใคร่จะฟังธรรมกถาของพระวิธุรบัณฑิต พญานาคราช ขอได้โปรดเชิญมาในนาคพิภพนี้เถิด และนางก็ยังปรารถนาดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตมาโดยชอบธรรม นางนาควิมลามเหสีแสดงตนเป็นไข้มีอาการผิวพรรณเหลือง ซูบผอม มีกำลังน้อย เมื่อก่อนผิวพรรณของเธอมิได้เป็นเช่นนี้เลย พญานาคราชจึงขอให้เธอบอกเวทนาในร่างกายของเธอเป็นเช่นไร นางนาควิมลาทูลตอบว่า ชื่อว่าความแพ้ท้องเป็นธรรมดาของมารดาทั้งหลายในหมู่มนุษย์ พระองค์ผู้ประเสริฐสุดในหมู่นาค หม่อมฉันปรารถนาอย่างยิ่งซึ่งดวงหทัยของวิธุรบัณฑิตที่นำมาได้โดยชอบธรรม พระเจ้าข้า”(ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๔๗/๓๙๑, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๔๘/๓๙๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๕๐/๓๙๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๕๑/๓๙๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๕๓/๓๙๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๗๗/๓๙๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๔๐/๔๐๘,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๔๑/๔๐๘)

วิธุรพราหมณ์: พราหมณ์ชื่อวิธุระ (คนเดียวกับวิธุรบัณฑิต) ที่กล่าวมาข้างต้น

ในสัมภวชาดก สัมภวกุมาร พระราชาโกรัพยะตรัสถามปัญหากับพราหมณ์สุจีรตะถึงการที่เราทั้งหลาย จะไม่ถูกนินทาในโลกนี้ ละไปแล้วก็จะไม่ถูกนินทา และพึงถึงความมียศในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอย่างไร ท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้าปรารถนาจะกระทำตามอรรถและธรรม ท่านพราหมณ์ เราปรารถนาจะกระทำตามอรรถและธรรม ขอท่านจงบอกอรรถและธรรมนั้นด้วยเถิด สุจีรตพราหมณ์ไม่สามารถจะทูลตอบปัญหาได้ ว่า ขอเดชะพระขัตติยราช พระองค์ทรงปรารถนาจะกระทำตามอรรถและธรรมใด

SAMPLE

อรรถและธรรมนั้น ใครอื่นนอกจากวิธุรพราหมณ์ หาควรที่จะกล่าวชี้แจงไม่ พระราชาทรงประสงค์จะส่งสุจีรตพราหมณ์ไปยังสำนักวิธุรพราหมณ์ จงนำทองคำแท่งนี้ไปด้วย พึงมอบทองคำแท่งนี้กระทำให้เป็นเครื่องบูชา สำหรับคำสอนอรรถและธรรม และได้รับคำตอบจากสัมภวกุมารผู้มีปัญญาว่า พระราชาไม่ควรลืมตน ไม่ควรประพฤติ "อธรรม" ไม่ควรหยั่งลงไปในลัทธิที่ผิด ไม่พึงประกอบในสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๒/๕๖๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๓/๕๖๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๔/๕๖๒)

วิธุรอำมาตย์: อำมาตย์ชื่อวิธุระ, อำมาตย์ของพระเจ้ายุธิฏฐิละ ผู้ฝักใฝ่ในธรรม ผู้ปรารถนาที่จะถวายทักษิณาแด่พราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต

ในทสพราหมณชาดก เรื่องนี้กล่าวถึงการจำแนกตระกูลพราหมณ์ ๑๐ ตระกูล กล่าวถึงพระเจ้ายุธิฏฐิละ ผู้ทรงฝักใฝ่ในธรรม ได้ตรัสกับวิธุรอำมาตย์ว่า เธอจงแสวงหาพราหมณ์ผู้มีศีล ผู้เป็นพหูสูต ผู้เว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรจะบริโภคโภชนะของเรา สหาย เราจะถวายทักษิณาในเขตที่เราถวายทานแล้วมีผลมาก วิธุรอำมาตย์กราบทูลว่า พราหมณ์ทั้งหลายผู้มีศีล เป็นพหูสูต ผู้เว้นจากเมถุนธรรม ซึ่งสมควรจะบริโภคโภชนะของพระองค์หาได้ยาก พระเจ้าข้า (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๒๒/๔๕๘)

วิธุระ, พระ: อัครสาวกของพระกกุสันธะพุทธเจ้า, ผู้แสดงธรรมไม่มีใครเสมอเหมือน, ผู้รู้จัดเจนในการแสดงธรรม

ในมารตัชชนียสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพระวิธุระผู้หาใครแสดงธรรมเสมอเหมือนมิได้ ว่า อดีตกาล เราเป็นมารชื่อทูสี มีน้องสาวชื่อกาลี ท่านเป็นบุตรของน้องสาวเรา ท่านเป็นหลานชายของเรา ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ พระองค์ทรงมีคู่พระอัครสาวกชื่อว่าวิธุระและสัญชีวะ ในบรรดาพระสาวกของพระกกุสันธะผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่าที่มีอยู่ ไม่มีสาวกองค์ใดที่จะเสมอด้วยท่านพระวิธุระในการแสดงธรรม ด้วยเหตุนี้ ท่านพระวิธุระจึงมีชื่อว่า ‘วิธุระ วิธุระ’ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๗/๕๔๖)

วิธูปนทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวิธูปนทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายพัดเล่มหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติ วินิบาต นรก ถึง ๑๐๐,๐๐๐ กัป ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๑๘๘)

SAMPLE

วิธูปนทายิกาวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายพัดสี่เหลี่ยมเป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ตั้งใจถวาย พัดสี่เหลี่ยมแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๕๗-๕๖๔/๖๖)

วิธูรบัณฑิต: ชื่อพระโพธิสัตว์สมัยเสวยชาติเป็นวิธูรบัณฑิต,หนึ่งในบัณฑิตทั้งหลายคือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอสีติมหาสาวก พระสาวกอื่นของพระตถาคต และบัณฑิตมีสุเนตตศาสดา มหาโควินทศาสดา (พระวิธูรบัณฑิต) สรภังคดาบส พระมโหสธ สุตโสมบัณฑิตพระเจ้านิมิราช อโยฆรกุมาร และ อกิตติบัณฑิต

ในสโมธานกถา กถาว่าด้วยการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า “การบำเพ็ญบารมีอันเป็นธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้ จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ ในภพที่เราเป็นมโหสถ ผู้เป็นทรัพย์ของรัฐ กุณฑล ตัณฑิละ และนกกระทา บารมีเหล่านี้เป็นปัญญาอุปบารมี ๗ ในภพที่เราเป็นวิธูรบัณฑิตและสุริยพราหมณ์ มาตังคพราหมณ์ ผู้เป็นศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้ง ๒ นี้ เป็นปัญญาบารมี ๘ (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๗, ขุ.ขุ.(มหามกุฏ) ๓๙/๖/๑๗๕)

วินยธรสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของพระวินัยธร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ คือ (๑) รู้จักอาบัติ (คือรู้อาบัติที่แสดงไว้ในสิกขาบทและสิกขาบทวิภังค์) (๒) รู้จักอนาบัติ (คือสามารถวินิจฉัยเรื่องที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับอาบัติ แต่ไม่ถึงกับต้องอาบัติ เช่น นางภิกษุณีอุบลวรรณาถูกข่มขืน ท่านไม่ยินดี จึงไม่ต้องอาบัติ) (๓) รู้จักลหุกาบัติ(คือรู้ว่าอาบัติ ๕ อย่าง คือ ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาษิต จะพ้นได้ด้วยวินัยกรรมเบา คือ การแสดงอาบัติ) (๔) รู้จักครุกาบัติ (คือรู้ว่า อาบัติสังฆาทิเสสจะพ้นได้ด้วยวินัยกรรมหนักคืออุฏฐานวิธี ระเบียบออกจากอาบัติ ๔ อย่าง คือ ปริวาส มานัต อัพภาน และปฏิกัสสนา และรู้ว่า อาบัติปาราชิก ไม่สามารถจะพ้นได้ด้วยวินัยกรรมอะไร) (๕) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระ และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ใน สิกขาบททั้งหลาย (๖) ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ได้โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก และ(๗) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เป็นวินัยธรได้ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๕/๑๗๑)

วินยธรสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของพระวินัยธร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ เป็นวินัยธรได้ เหมือนในปฐมวินยธรสูตร ต่างกันเฉพาะข้อ ๕ ว่า ... (๕) ทรงจำปาติโมกข์ทั้งสองได้ดี จำแนกได้ดี ให้เป็นไปได้ดีโดยพิสดาร วินิจฉัยได้ดีโดยสูตร โดยอนุพยัญชนะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๖/๑๗๒)

SAMPLE

วินยธรรสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของพระวินัยธร (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ เป็นวินัยธรได้ เหมือนในปฐมวินยธรสูตร ต่างกันเฉพาะข้อ ๕ ว่า ...(๕) เป็นผู้ตั้งมั่นไม่ง่อนแง่นในวินัย(หนักแน่นมั่นคงและมั่นใจในเรื่องที่ตนวินิจฉัยไว้ดีแล้ว ไม่กวัดแกว่งโอนเอียงคล้อยตามความคิดของผู้อื่น) (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๗/๑๗๓)

วินยธรสูตร (จตุตถ) : พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของพระวินัยธร (สูตรที่ ๔) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ เป็นวินัยธรได้ เหมือนในปฐมวินยธรสูตร ต่างกันเฉพาะข้อ ๕ ว่า ... (๕) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง เป็นต้น (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๘/๑๗๔)

วินยธรโสภณสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยเหตุให้พระวินัยธรสง่างาม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ เป็นวินัยธร ย่อมสง่างาม เหมือนในปฐมวินัยธรสูตรทุกประการ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๙/๑๗๕)

วินยธรโสภณสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยเหตุให้พระวินัยธรสง่างาม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ เป็นวินัยธร ย่อมสง่างาม เหมือนในปฐมวินัยธรสูตรต่างกันเฉพาะข้อ ๕ ว่า ... (๕) ทรงจำปาติโมกข์ทั้งสองได้ดี จำแนกได้ดี ให้เป็นไปได้ดี โดยพิสดาร วินิจฉัยได้ดีโดยสูตร โดยอนุพยัญชนะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๐/๑๗๖)

วินยธรโสภณสูตร (ตติย) :พระสูตรว่าด้วยเหตุให้พระวินัยธรสง่างาม (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ เป็นวินัยธร ย่อมสง่างาม เหมือนในปฐมวินยธรสูตรต่างกันเฉพาะข้อ ๕ ว่า ... (๕) เป็นผู้ตั้งมั่นไม่ง่อนแง่นในวินัย (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๑/๑๗๗)

วินยธรโสภณสูตร (จตุตถ) :พระสูตรว่าด้วยเหตุให้พระวินัยธรสง่างาม (สูตรที่ ๔) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ เป็นวินัยธร ย่อมสง่างาม เหมือนในปฐมวินยธรสูตร ต่างกันเฉพาะข้อ ๕ว่า ... (๕) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง เป็นต้น (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๒/๑๗๘)

วินยวาที: ผู้กล่าวถึงวินัยที่มีการสำรวม,ผู้กล่าวอ้างอิงพระวินัย, ผู้ถือพระวินัย

ปัญหาพยากรณ์ กล่าวถึงเรื่องพระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ ว่า ถ้าแม้เรื่องปัจจุบัน เป็นเรื่องจริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์เรื่องปัจจุบันนั้น ถ้าแม้เรื่องปัจจุบัน เป็นเรื่องจริง แท้ ทั้งประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้นตถาคตก็รู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น จุนทะ ด้วยเหตุนี้ เพราะตถาคตเป็นกาลวาที ภูตวาที อัตถวาที ธัมมวาที วินยวาที ในธรรมทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฉะนั้น

SAMPLE

ชาวโลกจึงเรียกว่า ‘ตถาคต’(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๘/๑๔๖, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๐/๒๗๘, (ขุ.จู.อ.(บาลี) ๘๓/๖๔)

วินัย: พระวินัยปิฎก, ระเบียบข้อบังคับ, บัญญัติ

ในสิกขาบทวิภังค์ การถามปัญหาวินัย ว่า ภิกษุณีขอโอกาสในพระสูตรแต่ถามพระวินัยหรือพระอภิธรรม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ขอโอกาสในพระวินัย แต่ถามพระสูตรหรือพระอภิธรรม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ขอโอกาสในพระอภิธรรม แต่ถามพระสูตรหรือพระวินัย ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ในพรหมชาลสูตร จูฬศีล กล่าวถึงการอิงวินัยว่า พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ คือ ตรัสถูกเวลา ตรัสคำจริง ตรัสอิงประโยชน์ ตรัสอิงธรรม ตรัสคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะ แก่เวลา ตรัสอิงวินัย (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๒๒๑/๓๘๐,ที.สี.(ไทย)๙/๙/๔,ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๖,ที.สี.(ไทย)๙/๒๕๑/๘๕,ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๔/๑๔๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๘/๑๓๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๘/๑๓๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๘/๑๓๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๖/๑๔๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๖/๑๒๘, องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๑๓๑/๒๐)

วินัยกรรม: กรรมวิธีทางวินัย เช่นปริวาสกรรม, อุกเขปนียกรรม

ในอุปาลิเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ พระเถระกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุชาตะ ในกรุงหงสวดี มีกองทรัพย์ ๘๐ โกฏิ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นอันมาก เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงมนตร์ จบไตรเพท สำเร็จในคัมภีร์พยากรณ์ลักษณะ คัมภีร์อิติหาสะ และไตรเพท อันเป็นธรรมของตน ข้าพระองค์ฉลาดในวิธีข่ม ในการกระทำคืน ในฐานะที่ควรและฐานะที่ไม่ควร ในการเรียกภิกษุผู้ถูกลงโทษกลับเข้าหมู่ และในการช่วยให้ภิกษุออกจากอาบัติ ถึงความสำเร็จในการกระทำทางวินัยกรรมทุกอย่าง(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๒๐/๗๙)

วินัยของพระสุคต: พระวินัยที่พระสุคตทรงแสดง ซึ่งมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน

ตัวอย่างในทุติยอุปปาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความเกิดขึ้นแห่งธรรม ว่า ธรรม ๘ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น เว้นวินัยของพระสุคต ย่อมไม่เกิดขึ้น ธรรม ๘ ประการ (มรรค มีองค์ ๘) คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ (๘) สัมมาสมาธิ ในสุคตวินยสูตร ว่าด้วยพระสุคตและวินัยของพระสุคต กล่าวถึงความเกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก ว่า พระสุคตหรือวินัยของพระสุคต เมื่อดำรงอยู่ในโลกพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์

SAMPLE

เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๕/๑๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๑/๑๒๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๓๐/๓๔๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๐/๒๒๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๒๓/๒๗๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๒๔/๒๗๘,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๒๕/ ๒๗๘,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๒๖/๒๗๙ (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๘ และดู องฺ.จตุกฺก (แปล) ๒๑/๑๖๐/๒๒๒-๒๒๕)

วินัยของพระอริยะ : วิธีปฏิบัติของพระอริยะ, รูปแบบการดำเนินชีวิตของพระอริยะ เช่น บุคคลเห็นความผิดเป็นความผิดแล้วแก้ไขให้ถูกต้องและสำรวมต่อไป
ในขุททกวัตถุ เจ้าวัฑฒลิจฉวีพร้อมกับโอรสและชายา มิตรอมาตย์ญาติสาโลหิตกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า หม่อมฉันได้กระทำความผิด เพราะความโง่เขลาเบาปัญญาที่ได้ใส่ความพระทัพพมัลลบุตรด้วยสีลวิบัติที่ไม่มีมูล ขอพระผู้มีพระภาคจงให้อภัยโทษแก่หม่อมฉัน เพื่อความสำรวมต่อไปเถิด พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “เอาเถิด การที่ท่านได้ทำความผิดเพราะความโง่เขลาเบาปัญญาที่ได้ใส่ความพระทัพพมัลลบุตรด้วยสีลวิบัติที่ไม่มีมูล เพราะเหตุที่เห็นความผิดเป็นความผิดแล้วแก้ไขให้ถูกต้อง ข้อนั้นเรารับ เพราะการที่บุคคลเห็นความผิดเป็นความผิดแล้ว แก้ไขให้ถูกต้องและสำรวมต่อไป นี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยะ”(วิ.จู.(ไทย)๗/๒๖๖/๔๘, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๕๔) (ไม่มี)๗/๓๔๐/๑๘๘,

วินัยธร: ผู้ทรงจำพระวินัยปิฎก
ในปสาทกรธัมมวรรค หมวดว่าด้วยธรรมที่ทำให้เกิดความเลื่อมใส พระวินัยธรผู้ทรงความเลื่อมใส นำลาภมาให้จากความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ความเป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ความเป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็นวัตร ความเป็นธรรมกถึก ความเป็นวินัยธร ความเป็นพหูสูต ความเป็นผู้มั่นคง ความถึงพร้อมด้วยอากัปกิริยา ความถึงพร้อมด้วยบริวารที่ดี ความเป็นผู้มีบริวารมาก ความเป็นกุลบุตร ความเป็นผู้มีรูปผิวพรรณงาม ความเป็นผู้เจรจาไพเราะ ความเป็นผู้มักน้อย ความเป็นผู้มีอาพาธน้อยทั้งหมดนี้ เป็นชื่อเรียกลาภนั่นเอง (องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/ ๓๖๖/๔๖,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๓๖๗/๔๖,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๓๖๘/๔๖,องฺ.เอก.(ไทย) ๒๐/๓๖๙/๔๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๙/๑๐๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๐/ ๑๐๙,องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๕๑/๑๓๐)

วินัยธร, ภิกษุ: พระภิกษุผู้ไต่สวนอาบัติท่ามกลางสงฆ์,ผู้พิจารณาอธิกรณ์,ภิกษุผู้มีคุณสมบัติ๗ ประการ คือ (๑) รู้จักอาบัติ(๒) รู้จักอนาบัติ (๓) รู้จักลหุกาบัติ (๔) รู้จักครุกาบัติ (๕)

SAMPLE

มีศีล (๖) ผู้ได้ฌาน ๔ (๗) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

ในอัญญวาทกสิกขาบท การกลบเกลื่อนของพระฉันนะ เมื่อพระฉันนะประพฤติไม่เหมาะสม ถูกพระวินัยธรไต่สวนอาบัติท่ามกลางสงฆ์ กลับนำเอาเรื่องอื่นมากล่าวกลบเกลื่อนอีกเรื่องหนึ่งว่า “ใครต้อง ต้องอะไร ต้องในเรื่องอะไร ต้องอย่างไร พวกท่านกล่าวถึงใคร กล่าวเรื่องอะไร” บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ ตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนท่านพระฉันนะถูกพระวินัยธรไต่สวนอาบัติท่ามกลางสงฆ์ กลับนำเอาเรื่องอื่นมากล่าวกลบเกลื่อนอีก ครั้นภิกษุเหล่านั้นจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามพระฉันนะ ว่า ฉันนะ เมื่อเธอถูกไต่สวนอาบัติท่ามกลางสงฆ์ กลับนำเอาเรื่องอื่นมากล่าวกลบเกลื่อนอีกหรือ พระฉันนะทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า โมฆบุรุษ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๙๔/๒๘๑, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๗๕/๑๗๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๗๖/๑๗๓)

วินัยปิฎก: หมวดพระวินัย, ประมวลสิกขาบทสำหรับภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ แบ่งเป็น ๓ หมวด ๕ คัมภีร์ (อักษรย่อว่า อา.ปา.ป.จุ.ป.)

ในอุปาลิเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ พระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุชาตะ ในกรุงหงสวดี มีกองทรัพย์ ๘๐ โกฏิ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นอันมาก เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงมนตร์ จบไตรเพท สำเร็จในคัมภีร์พยากรณ์ลักษณะ คัมภีร์อิติหาสะ และไตรเพท อันเป็นธรรมของตน ข้าพระองค์ถึงความสำเร็จในวินัย เป็นเหมือนภิกษุผู้แสวงคุณผู้มีชื่อเสียง ไม่มีภิกษุรูปอื่นจะเสมอเหมือนข้าพระองค์ ข้าพระองค์ทรงจำคำสั่งสอนไว้ได้ ในวินัยปิฎกทั้งสิ้นนี้ คือ ในวินัย หมายถึงอุภโตวิภังค์, ในขันธกะ หมายถึงมหาวรรคและจุลวรรค ในปริจเฉท ๓ คือ ในสังฆาทิเสส ๓ หมวดเป็นข้อกำหนด ๓ ประการของพระวินัยธร ผู้จะตัดสินอธิกรณ์ จะต้องตรวจดูว่าต้องอาบัติสังฆาทิเสส ในข้อกำหนดไหน ใน ๓ ประการนั้น เช่น นางภิกษุณี เรียกนางภิกษุณีอื่นที่ถูกภิกษุณีสงฆ์ยกออกจากหมู่โดยชอบธรรม ชอบด้วยวินัย และปาจิตตีย์ ๓ หมวด ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ โดยสถานใดสถานหนึ่ง ในข้อกำหนด ๓ ประการ เช่น ภิกษุเก็บอดิเรกจีวรไว้เกิน ๑๐ วันแล้ว (๑) มีความสำคัญว่าเกิน ๑๐ วันแล้ว ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑๙/๗๘, ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๕๑๗/๓๔๑, (ดู วิ.มหา. (แปล) ๒/๔๖๘/๔)

วินิจฉยมหามัตตวัตถุ : เรื่องมหาอำมาตย์ผู้พิพากษา คือภิกษุทั้งหลายเห็นมหาอำมาตย์ผู้พิพากษารับสินบนแล้วตัดสินคดี จึงกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระองค์ตรัสเนื้อความไว้ว่า ผู้ที่ตัดสินคดีโดยผลีผลาม ไม่ชื่อว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ส่วนผู้ใดเป็นบัณฑิต

SAMPLE

วินิจฉัยคดี เหตุแห่งคดีทั้งที่เป็นจริงและไม่เป็นจริงทั้งสอง พิพากษาผู้อื่นโดยไม่ผลีผลาม โดยเที่ยงธรรม โดยสม่ำเสมอ ผู้มีปัญญา มีธรรมคุ้มครองนั้น เราเรียกว่าผู้ตั้งอยู่ในธรรม (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๖/๑๑๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ตัดสินคดีโดยผลีผลาม หมายถึงดำรงอยู่ในอคติ ๔ มีฉันทาคติเป็นต้นแล้วตัดสินคดีโดยมุสาวาท เช่น ทำผู้ ไม่ใช่เจ้าของทรัพย์ให้เป็นเจ้าของทรัพย์ หรือทำผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ไม่ให้เป็นเจ้าของทรัพย์ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๓๙)

วินิจฉยะ: วินิจฉัย, การกำหนด, การพิจารณา, การสืบสวน

ในทสุตตรสูตร พระสารีบุตรแสดงธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุที่ควรละ ๙ ประการได้แก่ (๑) เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา การแสวงหา จึงเป็นไป (๒) เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะการได้ จึงเป็นไป (๓) เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะ การกำหนด จึงเป็นไป (๔) เพราะอาศัยวินิจฉยะ ฉันทราคะ ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ จึงเป็นไป (๕) เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะ ความหมกมุ่นฝังใจ จึงเป็นไป (๖) เพราะอาศัยอัชโฌสานะ ปริคคหะ การยึดถือครอบครอง จึง เป็นไป (๗) เพราะอาศัยปริคคหะ มัจฉริยะ ความตระหนี่ จึงเป็นไป (๘) เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ ความหวงกั้น จึงเป็นไป (๙) เพราะอาศัยอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ที่เกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่งการวิวาท การกล่าวขึ้นเสียงว่า ‘มึง มึง’ และการพูดเท็จ จึงเป็นไป (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓/๖๑, (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๙/๖๓, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๐/๖๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๒๑)

วินิจฉัย: พิจารณา, สืบสวนอธิกรณ์, วินิจฉัย ๔ ประการ คือ (๑) ญาณวินิจฉัย ได้แก่ รู้การตกลงใจว่าเป็นสุขหมั่นประกอบความสุขภายใน (๒) ตัณหาวินิจฉัย ได้แก่ ตัณหาวินิจฉัย ๑๐๘ (๓) ทิฏฐิวินิจฉัย ได้แก่ ทิฏฐิ ๖๒ (๔) วิตักกวินิจฉัย ได้แก่ ฉันทะที่เป็นเหตุเกิดแห่งวิตก

ในตัณหามูลกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุประการหนึ่งใน ๙ ประการ คือ (๑) เพราะอาศัยตัณหา การแสวงหาจึงเกิดขึ้น (๒) เพราะอาศัยการแสวงหา การได้จึงเกิดขึ้น (๓) เพราะอาศัยการได้ การวินิจฉัยจึงเกิดขึ้น(๔) เพราะอาศัยการวินิจฉัย ฉันทราคะ จึงเกิดขึ้น ในทุติยวินยธรโสภณสูตร เหตุให้พระวินัยธรสง่างาม กล่าวถึงธรรมประการหนึ่งใน ๗ ประการ เป็นพระวินัยธร ย่อมสง่างาม คือ ทรงจำปาติโมกข์ทั้งสองได้ดี จำแนกได้ดี ให้เป็นไปได้ดีโดยพิสดาร วินิจฉัยได้ดีโดย

SAMPLE

สูตร โดยอนุพยัญชนะ (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒๓/๔๘๑,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๘๐/๑๗๖,องฺ.นวก.อ.(บาลี)๓/๒๓/๓๐๔)

วินิบาต: โลกของสัตว์ที่ไร้อำนาจ, ภูมิของสัตว์ที่ช่วยตัวเอง ไม่ได้, แดนที่ตกต่ำ, ภพแห่งความเสื่อมถอย

ในอุทุมพริกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสความบริสุทธิ์ที่ถึงยอดและถึงแก่น กล่าวถึงวินิบาตที่บุคคลจะได้รับว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับนิโครธว่า เขาผู้รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า ‘หมู่สัตว์ผู้เจริญเหล่านี้ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๖/๘๓,ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๗/๘๓,ที.สี.(ไทย)๙/๒๙๑/๑๐๗,ที.สี.(ไทย)๙/๓๘๒/๑๖๑, ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๕/๕๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๙/๙๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๘/๑๐๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๙/๑๐๓,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๓/๕๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๖/๙๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๘/๑๑๙)

วินิบาตนรก: ภพของสัตว์ที่ไร้อำนาจ, ภูมิของสัตว์เสื่อมถอย, แดนที่พระวิธูปนทายกเถระได้ถวายวีชนีแด่พระปทุมตรพุทธเจ้าแล้วได้อานิสงส์ไม่ตกวินิบาตนรก ๑๐๐,๐๐๐ กัป

ในวิธูปนทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระวิธูปนทายกเถระ พระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่าข้าพเจ้าได้ถวายพัดวีชนีเล่มหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ทำจิตของตนให้เลื่อมใส ประนมมืออภิวาทพระพุทธเจ้าแล้วมุ่งหน้าหลีกไปทางทิศเหนือ พระศาสดาทรงจับพัดวีชนีแล้ว ประทับยืนอยู่ในท่ามกลางหมู่ภิกษุ ได้ตรัสพระคาถาว่า ด้วยการถวายพัดวีชนีเล่มนี้และด้วยการตั้งจิตไว้มั่น ผู้นี้จักไม่ตกวินิบาตนรกถึง ๑๐๐,๐๐๐ กัป ดังนี้(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗/๕๒๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๖/๕๐๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๘/๒๑๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๐/๓๕๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓๕/๑๘๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๔๗/๑๔๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๒/๓๙๐)

วินิปาติกะ: เวมานิกเปรตที่พ้นจากอบายภูมิ ๔, เวมานิกเปรต ได้แก่ เปรตผู้อยู่ในวิมาน เสวยสุขและทุกข์สลับกันไป บางตนข้างแรม เสวยทุกข์ ข้างขึ้นเสวยสุข บางตนกลางคืนเสวยสุข กลางวันเสวยทุกข์ เวลาเสวยสุขอยู่ในวิมานมีร่างสวยเป็นทิพย์สวยงาม แต่เวลาจะเสวยทุกข์ก็ต้องออกจากวิมานนี้ไป และร่างกายก็กลายเป็นร่างที่น่าเกลียดน่ากลัว

ในกุกกุรวติกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสวินิปาตกะ ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขารที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง เขาครั้นปรุงแต่งแล้วย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง

SAMPLE

ผัสสะที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าโลกที่มีความเบียดเบียนนั้นบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างกระทบเข้า ย่อมเสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง มีสุขและทุกข์ระคนกัน เหมือนมนุษย์เทวดาบางพวก และวินิปาติกะบางพวก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๗/๗๒,ที่.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๘/๗๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๑/๓๕๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๗/๓๙๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๒๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๘๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๓/๓๔๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๔/๖๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๔๑/๗๘๕,ที.ม.อ.(บาลี)๑๒๗/๑๐๙, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี)๒/๒๓๓/๔๔๑)

วินิพันธสูตร : พระสูตรว่าด้วยกิเลสเครื่องผูกใจ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กิเลสเครื่องผูกจิตที่เป็นเหตุให้จิตของภิกษุไม่น้อมไป เพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนืองๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร ๕ คือ ภิกษุยังไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน และความอยาก (๑) ในกาม (๒)ในกาย (หมายถึงนามกายของตน หรืออัตภาพของตน) (๓) ในรูป(หมายถึงร่างกายของผู้อื่นและรูปที่ไม่เกี่ยวเนื่องกับอินทรีย์) (๔) ภิกษุฉันอาหารตามความต้องการจนอิ่มเกินไปแล้วมัวแต่นอน (๕) ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์โดยหวังเป็นเทพเจ้า (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๖/๓๔๘)

วินิพันธา: กิเลสเครื่องผูกใจ, เครื่องผูกมัดใจ ๕ อย่าง

ในสังคีติหมวด ๕ พระสารีบุตรกล่าวถึงวินิพันธา กิเลสเครื่องผูกใจ ๕ คือ (๑) เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด (๒) เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกาย (๓) เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในรูป (๔) ฉันอาหารตามความต้องการจนอิ่มเกินไป ประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการเอกเขนก ความสุขในการหลับอยู่ (๕) ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่ง ว่า ‘ด้วยศีล วัตร ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจะเป็นเทพเจ้า หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง’ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๐๙)

วินีลกชาดก : ชาดกว่าด้วยกาวินีลกะมีเนื้อความอธิบายไว้ว่าพระเจ้าวิเทหราชโพธิสัตว์ทอดพระเนตรลูกหงส์ ๒ ตัว นำลูกกาชื่อวินีลกะไปทางอากาศด้วยการคาบปลายไม้ตัวละข้างให้ลูกกาจับตรงกลางบินไปในอากาศ แต่เจ้ากาวินีลกะ กลับเปรียบเทียบว่าลูกหงส์ทั้งสองที่นำตนไปเหมือนม้าอาชาไนยนำพระวิเทหะเสด็จไป ตนเองเหมือนพระเจ้าวิเทหะที่ประทับบนราชรถเสด็จไป เมื่อไปถึงที่อยู่ของพญาหงส์ผู้บิดา ได้กราบเรียนความคิดของกาวินีลกะให้ทราบ พญาหงส์จึงตำหนิเจ้ากาวินีลกะซึ่งเป็นลูกชายที่เกิดกับนางกาว่าไม่เหมาะสมที่เจ้าจะคิดอย่างนั้น เพราะมารดาของเจ้าเป็นแต่

SAMPLE

เพียงนางกา แต่พี่ของเจ้าทั้งสองเกิดจากนางหงส์ เจ้าจึงไม่มีศักดิ์เทียบลูกที่เกิดจากหงส์โดยสมบูรณ์ได้ แล้วได้ส่งเจ้ากาวินีลกะให้ไปอยู่กับนางกาที่เป็นแม่ของมันซึ่งอาศัยอยู่ใกล้หมู่บ้าน โดยการนำไปหย่อนลงไปไว้บนกองขยะเมืองวิเทหะ การเลียนแบบบุคคลอื่นทั้งที่ตนไม่มีคุณสมบัติเพียงพอ ก็สามารถทำให้คนประสพความพินาศได้ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๖๘)

วินีลกสัญญา: กำหนดหมายซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ, เป็นหนึ่งในสัญญา ๖ ประการในการตามรักษาสมาธินิมิต

สังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวอนุรักขนาปธานในวินีลกสัญญาในสัญญา ๖ ประการในการตามรักษาสมาธินิมิตว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ตามรักษาสมาธินิมิต ที่ชัดดีซึ่งเกิดขึ้นแล้ว คือ (๑) อัฏฐิกสัญญา กำหนดหมายซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน (๒) ปุฬุวกสัญญา กำหนดหมายซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด (๓) วินีลกสัญญา กำหนดหมายซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ (๔) วิปุพพกสัญญา กำหนดหมายซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปริออก (๕) วิจฉิททกสัญญา กำหนดหมายซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน (๖) อุทธุมาตกสัญญา กำหนดหมายซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด นี้เรียกว่า อนุรักขนาปธาน(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๐/๒๘๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๔๐/๑๙๓,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๖๓/๕๐,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๖๔/๕๐,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๖๕/๕๐,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๖๖/๕๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔/๒๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๓๘/๓๘๖)

วินีลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยวินีลกสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีวินีลกสัญญา(ความหมายรู้ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ) ย่อมมีผลมาก แล้วทรงอธิบายคำว่า มีผลมาก ด้วยการตรัสพระสูตรย่อย ๕ สูตร ในลักษณะเดียวกัน ดังแสดงไว้ในอัฏฐิกมหัปผลสูตรที่ ๑ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๐/๑๙๓)

วินีลกะ, กา: กาวินีลกะผู้อาศัยอยู่ในซอกเขา, กาผู้กล่าวเปรียบเทียบม้าอาชาไนยกับหงส์ ๒ ตัว ในวินีลกชาดก พระโพธิสัตว์กาวินีลกะ กำลังไปทางอากาศ เห็นพระเจ้ากรุงวิเทหะประทับบนรถซึ่งเทียมด้วยม้าสินธพ ๔ ตัว จึงกล่าวว่า ม้าอาชาไนยกำลังพาพระเจ้าวิเทหะ ผู้ครองกรุงมิถิลาเสด็จไป เหมือนหงส์ ๒ ตัวกำลังพาเราผู้ชื่อวินีลกะไป พ่อพญาหงส์ได้ฟังเรื่องที่ลูกทั้ง ๒ เล่าให้ฟัง ก็โกรธตวาดลูกกาวินีลกะว่า นี่เจ้าวินีลกะ เจ้ามาอยู่อาศัยซอกเขา อันมิใช่พื้นเพเดิมของเจ้า เจ้าจงไปอยู่อาศัยชายหมู่บ้านเถิด ที่นั่นเป็นที่อยู่อาศัยของแม่เจ้า (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๙/๖๘, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๐/๖๘)

วิบัติ,วิบัติของอุบาสก: ความเสื่อมแห่งอุบาสก ๗ ประการ

SAMPLE

ในวิปัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความวิบัติของอุบาสก ๗ ประการ คือ (๑) อุบาสกใดละเลยการเยี่ยมเยียนภิกษุผู้อบรมตน (๒) ทอดทิ้งการฟังอริยธรรม (๓) ไม่ศึกษาในอธิศีล (๔) ไม่มีความเลื่อมใสยิ่งขึ้นในภิกษุทั้งหลาย (๕) ไม่ปรารถนาฟังสัทธรรมอย่างไม่คอยคิดโต้แย้ง (๖) แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ (๗) ไม่ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน อุบาสกผู้เสพธรรม ๗ ประการ อันเป็นเหตุแห่งความเสื่อมที่เราแสดงดีแล้วนี้แล ย่อมเสื่อมจากสัทธรรม(วิ.ป.(ไทย)๘/๑/๒,วิ.ป.(ไทย)๘/๒/๔,วิ.ป.(ไทย)๘/๗/๙,วิ.ป.(ไทย)๘/๗/๑๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๘/๑๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑๘/๓๖๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑๙/๓๖๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๐/๓๖๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๓๐/๒๐๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗/๒๐๗, ๒๓/๘/๒๐๙, องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๔๖)

วิบาก: ผลแห่งกรรม, ผลโดยตรงของกรรม, ผลดีผลร้ายที่เกิดแก่ตน เช่นผลบิณฑบาต ๒ ครั้งสุดท้ายที่ถวายแด่พระผู้มีพระภาค,คัมภีร์ฝ่ายอภิธรรมวิบากคือวิบากจิต

ในมหาปริพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ ว่า เธอพึงช่วยบรรเทาความร้อนใจของนายจุนทกัมมารบุตรอย่างนี้ว่า' ผู้มีอายุจุนทะ การที่พระตถาคตเสวยบิณฑบาตของท่านเป็นมื้อสุดท้ายแล้วปรินิพพานท่านจะได้รับอานิสงส์ ความดีงามก็จะได้โดยง่าย เรื่องนี้เราได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคและจำได้ว่า 'บิณฑบาต ๒ คราว มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน คือ (๑) บิณฑบาตที่พระตถาคตเสวยแล้วตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ (๒) บิณฑบาตที่พระตถาคตเสวยแล้วปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ บิณฑบาต ๒ คราวนี้มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า ยิ่งกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ' (ที.สี.(ไทย)๙/๖๕/๒๗,ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๑/๕๖,ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๐/๕๙,ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๐/๖๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๗/๑๔๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๗/๑๔๗,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕/๒๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๗/๑๖๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๘/๑๔๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๓/๖๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๑/๑๒๓)

วิบากกรรม: ผลกรรม, ผลแห่งการกระทำ เช่นวิบากกรรมของพระวิปัสสีราชกุมารที่เห็นไกล ๑ โยชน์

ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเหตุที่ทรงได้พระสมญาว่าวิปัสสี พระเจ้าพันธุมาโปรดให้พวกพราหมณ์โหราจารย์นุ่งห่มผ้าใหม่ทรงเลี้ยงดูให้อิ่มหนำด้วยสิ่งที่ต้องการทุกอย่าง แล้วรับสั่งให้ตั้งพี่เลี้ยงนางนมแก่พระวิปัสสีราชกุมาร หญิงพวกหนึ่งให้พระราชกุมารเสวยน้ำนม พวกหนึ่งให้ทรงสนาน พวกหนึ่งคอยอภิบาล พวกหนึ่ง

SAMPLE

คอยอุ้ม ตั้งแต่ประสูติมา พระวิปัสสีราชกุมารทรงมีทิพยจักษุอันเกิดจากวิบากกรรมที่เป็นเหตุให้มองเห็นไกลได้ตลอด ๑ โยชน์โดยรอบ ทั้งกลางวันและกลางคืน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙/๒๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๒/๔๓๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒/๒๖,ข.ชา.(ไทย)๒๗/๓๔๖/๕๓๐)

วิบากขาว: กรรมที่มีผลเป็นสุขอันเกิดจากเว้นอกุศลกรรม, กุศลกรรม, ผลที่เป็นสุขของกุศลธรรม , กรรมสุจริตของวรรณะ ๔

ในอัคคัญญสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับวาเสฏฐะและภารทวาชะถึงความบริสุทธิ์แห่งวรรณะ ๔ ว่า (๑) แม้กษัตริย์ (๒)แม้พราหมณ์ (๓) แม้แพศย์ (๔) แม้ศูทร บางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตไม่พยาบาท เห็นชอบ ธรรมเหล่าใดเป็นกุศล นับว่าเป็นกุศล ไม่มีโทษ นับว่าไม่มีโทษ ควรประพฤติ นับว่าควรประพฤติ สามารถเป็นอริยธรรม นับว่าสามารถเป็นอริยธรรม เป็นธรรมขาว มีวิบากขาว ที่วิญญูชนสรรเสริญ ธรรมเหล่านั้นปรากฏอย่างชัดเจนในวรรณะ ๔ นี้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๕/๘๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๘๐, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๔/๓๔๙, ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๑๕/๔๘)

วิบากซึ่งเป็นอัพยากฤต: ผลที่เกิดเป็นอัพยากฤต

ติกติกปัฏฐาน กุศลติกะ สภาวธรรมที่เป็นวิบากซึ่งเป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นวิบากซึ่งเป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย มี ๓ วาระ สภาวธรรมที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากซึ่งเป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากซึ่งเป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย มี ๓ วาระ (อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๙๒/๗๘๑)

วิบากซึ่งมีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์:ผลที่เกิดขึ้นมีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์, อารมณ์คือวิบากที่เป็นอนาคตธรรม

ติกปัฏฐาน ปัญหาวาร สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย มีอย่างเดียว คือ นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบากซึ่งมีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์โดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๖/๕๘๔)

วิบากดำ: กรรมที่มีผลเป็นทุกข์, ผลที่เป็นทุกข์ของอกุศลกรรม, อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีวิบากดำ เป็นเหตุให้เกิดในอบาย เช่นการกระทำของวรรณะ ๔

ในอัคคัญญสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความบริสุทธิ์แห่งวรรณะ ๔ กับวาเสฏฐะและภารทวาชะ วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ (๑) กษัตริย์ (๒) พราหมณ์ (๓) แพศย์ (๔) ศูทร ว่า

SAMPLE

บางคนในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตพยาบาท เห็นผิด ธรรมเหล่าใดเป็นอกุศล นับว่าเป็นอกุศล มีโทษ นับว่ามีโทษ ไม่ควรประพฤติ นับว่าไม่ควรประพฤติ ไม่สามารถเป็นอริยธรรม นับว่าไม่สามารถเป็นอริยธรรม เป็นธรรมดำ มีวิบากดำ ที่วิญญูชนติเตียน ธรรมเหล่านั้นปรากฏอย่างชัดเจนในศูทรวรรณะ ๔ นี้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๕/๘๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๑/๗๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๒/๓๔๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๓/๓๔๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๔/๓๔๙, (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๘๑/๗๗)

วิบากเผ็ดร้อน: ผลกรรมที่สาหัส, ความทุกข์ทรมานแรงกล้าของผู้ประพฤติพรหมจรรย์

ในมหาสุญญตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับอานนท์ ว่า บรรดาอุปัทวะทั้ง ๓ ประการนั้น อุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์นี้มีวิบากเป็นทุกข์ มีวิบากเผ็ดร้อนกว่าอุปัทวะของอาจารย์และอุปัทวะของศิษย์ เป็นไปเพื่อความตกต่ำเพราะการประพฤติวัตรไม่เป็นมิตรกับเรา อานนท์ เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายจงประพฤติต่อเราด้วยวัตรของมิตรเถิด อย่าประพฤติต่อเราด้วยวัตรของศัตรูเลย ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่เธอทั้งหลาย ตลอดกาลนาน(ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๕/๒๓๒)

วิบากแห่งกรรม: กรรมวิบาก, ผลแห่งกรรม เช่น ฤทธิ์ที่เกิดแด่พระเจ้ามหาสุทัสสนะเพราะวิบากแห่งกรรม ๓ อย่าง

ตัวอย่างในมหาสุทัสสนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสการเจริญฌานสมาบัติ กล่าวถึงพระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงดำริดังนี้ว่า ‘เหตุที่เรามีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ในเวลานี้ เป็นผลเป็นวิบากแห่งกรรมอะไรหนอ’ ทรงดำริดังนี้ว่า เหตุที่เรามีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ในเวลานี้เป็นผลเป็นวิบากแห่งกรรม ๓ อย่าง คือ (๑) การให้ (๒) การข่มใจ (๓) การสำรวมแล้วจึงเสด็จเข้าไปยังเรือนยอดมหาวิยูหะประทับยืนที่พระทวาร ทรงเปล่งพระอุทานว่า ‘กามวิตกเอ๋ย เจ้าจงหยุด จงกลับเพียงแค่นี้เถิด พยาบาทวิตกเอ๋ย เจ้าจงหยุด จงกลับเพียงแค่นี้เถิด(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๐/๑๙๓,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๑/๑๙๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๙๘/๔๓๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๗/๑๒๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๔/๓๙๗)

วิบากแห่งกรรมที่มีทุกข์เป็นวิบาก: ผลกรรมที่มีทุกข์, วิบากแห่งกรรมคือทุกข์

ในกรรมกถา คำกล่าวถึงวิบากแห่งกรรมที่มีทุกข์เป็นวิบาก ว่า กรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากมีอยู่ วิบากแห่งกรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากก็มีอยู่ กรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากมีอยู่ (แต่) วิบากแห่งกรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากไม่มีอยู่ กรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากมีอยู่ วิบากแห่ง

SAMPLE

กรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากก็จักมี กรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากมีอยู่ (แต่)วิบากแห่งกรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากจักไม่มี(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๔/๓๙๘)

วิบากแห่งกุศลกรรม: ผลกรรมแห่งกุศลกรรม, ความมีอยู่แห่งผลกุศลกรรม

ในกรรมกถา คำกล่าวถึงวิบากแห่งกุศลกรรมว่า กุศลกรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกุศลกรรมก็ได้มีแล้ว กุศลกรรมได้มีแล้ว (แต่)วิบากแห่งกุศลกรรมไม่ได้มีแล้ว กุศลกรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกุศลกรรมก็มีอยู่ กุศลกรรมได้มีแล้ว (แต่)วิบากแห่งกุศลกรรมไม่มีอยู่ กุศลกรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกุศลกรรมก็จักมี กุศลกรรมได้มีแล้ว (แต่)วิบากแห่งกุศลกรรมจักไม่มี กุศลกรรมมีอยู่ วิบากแห่งกุศลกรรมก็มีอยู่ กุศลกรรมมีอยู่ (แต่)วิบากแห่ง กุศลกรรมไม่มีอยู่ กุศลกรรมมีอยู่ วิบากแห่งกุศลกรรมก็จักมี กุศลกรรมมีอยู่ กุศลกรรมจักมี วิบากแห่งกุศลกรรมก็จักมี กุศลกรรมจักมี (แต่) วิบากแห่งกุศลกรรมจักไม่มี (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๔/๓๙๘)

วิบากแห่งอกุศล: ผลแห่งอกุศล, ผลแห่งการกระทำจากอกศุล, ผลโดยตรงของกรรมอกุศล

ในวิปาโกวิปากธัมมธัมโมติกถา สกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.) ว่า อกุศลกับวิบากแห่งอกุศลเป็นอันเดียวกัน กุศลกับวิบากแห่งกุศลเป็นอันเดียวกันใช่ไหม ปรวาที (ปร) ตอบว่า ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๐๑/๕๓๓)

วิปจิตัญญู: คนที่มีสติปัญญาปานกลาง เป็นสัมมาทิฏฐิ, บุคคลที่บรรลุธรรมเมื่อเขาอธิบายเนื้อความโดยพิสดารก็สามารถบรรลุพระอรหัตตผลได้ อุปมาบัวปริ่มน้ำ จะบานในวันพรุ่ง

ในอุคฆฏิตัญญูสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลผู้เข้าใจได้ฉับพลัน ๔ จำพวก ซึ่งปรากฏอยู่ในโลก คือ (๑) อุคฆฏิตัญญู ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน (๒) วิปจิตัญญู ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ (๓) เนยยะ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ (๔) ปทปรมะ ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๓/๓๘๐)

วิปฏิสาร: ความเดือดร้อน, โทมนัส ความร้อนใจ เช่น ความร้อนใจจากการประพฤติผิดศีล

ในติกปัฏฐาน ปัญหาวาร กล่าวถึงวิปฏิสาร ความเดือดร้อนว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาโดยอารัมมณปัจจัย ได้แก่ บุคคลมีจิตสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้ว กลับมีวิปฏิสาร โทมนัสจึงเกิดขึ้น เมื่อฌานที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเสื่อมแล้ว กลับมีวิปฏิสาร โทมนัสจึงเกิดขึ้น เพราะปรารภขันธ์ที่สัมปยุตด้วยอ

SAMPLE

ทุกขมสุขเวทนา ขันธ์ที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาจึง เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๓๙/๖๖๔,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๑/๖๖๗)

วิปปยุต: แยกกัน, ปัจจัยโดยแยกต่างหากกัน, เป็นปัจจัยในปฏิสนธิขณะ

ในคติกถา เรื่องปฏิสนธิขณะ เบญจขันธ์เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ องค์ประกอบแห่งชีวิต ๓ ประการ คือ (๑) อายุ (๒) ไออุ่น (๓) วิญญาณ ๑ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามและรูปเป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๑๔ ประการ คือ ขันธ์ ๕, มหาภูตรูป ๔, ชีวิตสังขาร ๓, นาม ๑ , รูป ๑ นี้ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ อรูปขันธ์ ๔ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๓ ประการ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๒๘ ประการนี้ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๒/๓๙๓,ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๒๓๒/๒๐๑,ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๒/๒๐๑, ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๓๒/๒๐๑)

วิปปยุตตเจตนา: เจตนาที่แยกต่างหากกัน, ปราศจากเจตนา

ในติกปัฏฐาน นกัมมปัจจัย เป็นต้น กล่าวถึงวิปยุตตเจตนา ว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะอาศัยสภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะเกิดขึ้น เพราะนกัมมปัจจัย ได้แก่ วิปปยุตตเจตนาอาศัยขันธ์ที่วิปปยุตจากอาสวะเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๖๒/๒๓๕)

วิปปยุตตปัจจัย: ปัจจัยที่ต่างหากกัน, ปัจจัยที่แยกกัน, ไม่ประกอบด้วยปัจจัย

ในทุกปัฏฐาน เรื่องที่กล่าวถึงวิปปยุตตปัจจัย ว่า สภาวธรรมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุโดยวิปปยุตตปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและปัจฉาชาตะ สหชาตะ ได้แก่ เหตุเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ เหตุเป็นปัจจัยแก่กฏัตตารูปโดยวิปปยุตตปัจจัย เหตุเป็นปัจจัยแก่หทัยวัตถุโดยวิปปยุตตปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๐/๑๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๗๘/๔๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๙๐/๙๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๐๗/๑๐๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๖๔๔/๖๒๗, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๔/๑๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๙๒/๒๑๔,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๐๒/๒๙๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๒๗/๑๐๗,(อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๓๘/๑๙,๔๒/๑๑๕/๖๓)

SAMPLE

วิปปวาสะ: การอยู่ปราศ, การที่ภิกษุผู้อยู่ปริวาสนั้นอยู่รูปเดียว ในปาริวาสิกวัตต เรื่องที่กล่าวถึงรัตติเฉท เหตุให้ขาดราตรี ๓ อย่าง พระอุบาลีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับครั้นแล้วได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “รัตติเฉทของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมีเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รัตติเฉทของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมี ๓ อย่าง คือ (๑) สหวาสะ (การอยู่ร่วมกัน) (๒) วิปปวาสะ (การอยู่ปราศ) (๓) อนาโรจนา (การไม่บอก)๒ อุบาลี รัตติเฉทของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมี ๓ อย่างนี้แล (วิ.จู.(ไทย)๖/๘๓/๑๖๔,๖/๙๒/๑๘๕,วิ.อ. ๓/๘๓/๒๖๖)

วิปริณามทุกขตา:สภาวทุกข์คือความแปรผันไป, ความเป็นทุกข์ที่แปรปรวน

ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงทุกขตา ๓ ประการ คือ (๑) ทุกขทุกขตา สภาวทุกข์คือทุกข์ (๒) สังขารทุกขตา สภาวทุกข์คือสังขาร (๓) วิปริณามทุกขตา สภาวทุกข์คือความแปรผันไป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๖)

วิปริณามสุญญะ: ว่างด้วยธรรมที่แปรผัน, ว่างด้วยธรรมที่เกิดจากความแปรปรวน

ในสุญญกถา นิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวถึงวิปริณามสุญญะ ว่ารูปที่เกิดแล้วเป็นธรรมว่างตามสภาวะ รูปที่ดับไปเป็นธรรมแปรผันและว่างเวทนาที่เกิดแล้วเป็นธรรมว่างตามสภาวะ เวทนาที่ดับไปเป็นธรรมแปรผันและว่างสัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ ภพที่เกิดแล้วเป็นธรรมว่างตามสภาวะ ภพที่ดับไปเป็นธรรมแปรผันและว่าง นี้ชื่อว่าวิปริณามสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๘/๕๒๗)

วิปริณามานุปัสสนา: การพิจารณาเห็นความแปรผัน, การพิจารณาเห็นความแปรปรวน

ในญาณกถา สุตมยญาณนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวถึงวิปริณามนุปัสสนาว่า อนิจจานุปัสสนาควรรู้ยิ่ง ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏินิสสัคคานุปัสสนา ขยานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความสิ้นไป วยานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความเสื่อมไป วิปริณามานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความแปรผัน (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘/๒๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒/๓๑)

วิปัตติสัมปทาสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิบัติและสัมปทา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิบัติ ๓ คือ (๑) *สีลวิบัติ* หมายถึงคนที่ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ (๒) *จิตตวิบัติ* หมายถึงคนที่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท (๓) *ทิฏฐิวิบัติ* หมายถึงคนเป็นมิจฉาทิฏฐิ เห็นวิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล การบูชายัญไม่มีผล เป็นต้น แล้วก็ว่า เพราะวิบัติ ๓ นั้น สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วตรัสอีกว่า สัมปทา ๓ คือ (๑) *สีลสัมปทา* หมายถึงคนที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น (๒) *จิตตสัมปทา* หมายถึงคนที่ไม่

SAMPLE

เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ไม่มีจิตพยาบาท (๓) *ทิฏฐิสัมปทา* หมายถึงคนเป็นสัมมาทิฏฐิ เห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้ว มีผล การบูชายัญมีผล เป็นต้น แล้วตรัสว่า เพราะสัมปทา ๓ นั้น สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๘/๓๖๑)

วิปัตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิบัติและสมบัติของอุบาสก พระผู้มีพระภาคตรัสว่าวิบัติของอุบาสกและสมบัติของอุบาสกมีอย่างละ ๗ โดยตรัสว่า ธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่อุบาสก คือ (๑) ละเลยการเยี่ยมเยียนภิกษุ (๒) ทอดทิ้งการฟังสัทธรรม (๓) ไม่ศึกษาในอธิศีล (หมายถึงศีล ๕ และศีล ๑๐) (๔) ไม่มีความเลื่อมใสมากในภิกษุผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะ และผู้เป็นมัชฌิมะ(๕) ฟังธรรมอย่างคอยคิดโต้แย้ง เพ่งโทษ (๖) แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ (๗) ทำอุปการะนอกศาสนาก่อน(คือให้เครื่องไทยธรรมแก่เดียรถีย์ก่อนแล้วจึงถวายแก่ภิกษุในภายหลัง) แล้วตรัสว่า ธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่อุบาสก คือ (๑) ไม่ละเลยการเยี่ยมเยียนภิกษุ (๒)ไม่ทอดทิ้งการฟังสัทธรรม (๓) ศึกษาในอธิศีล (๔) มีความเลื่อมใสมากในภิกษุผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะและผู้เป็นมัชฌิมะ (๕) ฟังธรรมอย่างไม่คอยคิดโต้แย้งไม่เพ่งโทษ (๖) ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ (๗) ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๔๖)

วิปัลลาส: ความคลาดเคลื่อน, ความผิดเพี้ยน เช่น เห็นสิ่งไม่เที่ยงว่าเที่ยง เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในวิปัลลาสกถา ความคลาดคลื่อน เรียกว่า วิปัลลาส มี ๓ คือ (๑) สัญญาวิปัลลาส ความหมายรู้ผิด (๒) จิตตวิปัลลาส ความคิดผิด (๓) ทิฏฐิวิปัลลาส ความเห็นผิด สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุขในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาว่าอัตตา ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๖/๓๙๙)

วิปัลลาสกถา : ว่าด้วยวิปัลลาส,หมายถึงความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงเช่น สัญญาวิปัลลาส แปลว่า ความหมายรู้คลาดเคลื่อน

ท่านพระสารีบุตรนำพระพุทธพจน์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวิปัลลาส และนวิปัลลาส (ตรงกันข้ามกับวิปัลลาส) ทั้งส่วนที่เป็นอุทเทสและส่วนที่เป็นนิทเทส มาแสดงไว้ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาส ๔ ประการนี้ คือ

๑. สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง

๒. สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข

๓. สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาสในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาว่าอัตตา

๔. สัญญาวิปัลลาส จิตตวิปัลลาส ทิฏฐิวิปัลลาสในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

SAMPLE

วิปัลลาสทั้ง ๔ ประการนี้จัดเป็นอกุศลธรรม ส่วนนวิปัลลาส ๔ ประการ จัดเป็นกุศลธรรม มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๔๙/๕๘) ต่อจากนั้น ท่านสรุปจำแนกอริยบุคคลผู้ละวิปัลลาสแต่ละประการได้ไว้ ดังนี้ ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ(โสดาบันบุคคล) ละวิปัลลาสประการที่ ๑ และที่ ๓ ได้ ส่วนวิปัลลาสที่ ๒ และที่ ๔ ละได้เฉพาะทิฏฐิวิปัลลาส (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๖/๓๙๙)

วิปัลลาสสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิปลาส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัญญาวิปลาส จิตวิปลาสและทิฏฐิวิปลาสในสิ่ง ๔ คือ (๑) ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง (๒) ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข (๓) ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา (๔) ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม แล้วตรัสอีกว่า สัญญาไม่วิปลาส จิตไม่วิปลาส และทิฏฐิไม่วิปลาสในสิ่งทั้ง ๔ ประการ ดังกล่าวข้างต้น แล้วตรัสคาถาสรุปใจความว่า เหล่าสัตว์ผู้ถูกมิจฉาทิฏฐิทำลายมีจิตซัดส่าย สำคัญผิดหมายรู้ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงหมายรู้ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข หมายรู้ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา หมายรู้ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าติดอยู่ในเครื่องประกอบของมารไม่มีความเกษมจากโยคะประสบกับความเกิดและความตาย
ท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๙/๗๙)

วิปัสสนา: ความเห็นแจ้ง, การเห็นความเป็นจริงของสภาวธรรม,วิปัสสนาภาวนาหรือวิปัสสนากรรมฐาน คือการพิจารณาเพื่อให้เกิดความเห็นแจ้ง เช่น การพิจารณาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มีการพิจาณากายในกาย เป็นต้น, การพิจารณาตามไตรลักษณ์ นิพพิทานุปัสสนา พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย วิราคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด นิโรธานุปัสสนา พิจารณาเห็นความดับกิเลส ปฏินิสสัคคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส
ตัวอย่างในอากังเขยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความหวัง ว่า ภิกษุพึงหวังว่า ‘เราพึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพและเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย’ ภิกษุนั้นพึงทำศีลให้บริบูรณ์ หมั่นประกอบธรรมเครื่องสงบใจภายในตน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่าง ภิกษุพึงหวังว่า ‘เราพึงได้จีวร บริโภคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร’ พึงหวังว่า ญาติสาโลหิต๓เหล่าใดผู้ล่วงลับไปแล้ว มีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงเราอยู่ ประกอบด้วยวิปัสสนาเพิ่มพูนเรือนว่าง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๒/๓๖๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๕/๕๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๙/๖๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๔/๓๖๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๒/๔๙๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๗/๒๓๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๓๑/๔๙๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๕๐/๕๐๓,ส.ส.(ไทย)๑๘/๓๔๘/๓๘๔, ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๖๕/๑๖๙)

วิปัสสนากถา : เรื่องว่าด้วยวิปัสสนา หมายถึงกถาว่าด้วยวิปัสสนา แบ่งเป็น ๓ ตอน ดังนี้

SAMPLE

ตอนที่ ๑

กล่าวถึงความเป็นไปไม่ได้และความเป็นไปได้ คำว่า “ความเป็นไปไม่ได้” ในที่นี้หมายถึงการที่ภิกษุพิจารณาเห็นสังขารว่าเที่ยง เห็นสังขารว่าเป็นสุข เห็นธรรมว่าเป็นอัตตา และเห็นนิพพานว่าเป็นทุกข์ ทำให้ไม่สามารถบรรลุผลที่จะพึงมีพึงได้ตามลำดับอีก ๓ ประการ คือ (๑) อนุโลมขันติ (วิปัสสนาญาณ) (๒) สัมมัตตนิยาม (โลกุตตรมรรค) (๓) โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผล ส่วนคำว่า “ความเป็นไปได้” มีนัยตรงกันข้าม แต่ละฝ่ายมีองค์ธรรมสำหรับจำแนก ๔ ประการ จัดเป็นคู่ ๆ ได้ ๔ คู่ ดังนี้

ธรรมของฝ่ายที่เป็นไปไม่ได้ ธรรมของฝ่ายที่เป็นไปได้

คู่ที่ ๑ เห็นสังขารว่าเที่ยง เห็นสังขารว่าไม่เที่ยง

คู่ที่ ๒ เห็นสังขารว่าเป็นสุข เห็นสังขารว่าเป็นทุกข์

คู่ที่ ๓ เห็นธรรมว่าเป็นอัตตา เห็นธรรมว่าเป็นอนัตตา

คู่ที่ ๔ เห็นนิพพานว่าเป็นทุกข์ เห็นนิพพานว่าเป็นสุข

รายละเอียดของแต่ละคู่มี ดังนี้

คู่ที่ ๑

ธรรมของฝ่ายที่เป็นไปไม่ได้ ภิกษุทั้งหลาย (๑) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารบางอย่างโดยความเที่ยงจักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ (อนุโลมิกขันติ คือ ข้อพินิจที่เกื้อกูลแก่การบรรลุอริยสัจ ๔ หรือเหมาะแก่คำสอน (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๘๘-๘๙/๑๕๕) ขันติ ในที่นี้หมายถึงปัญญา หรือวิปัสสนาญาณ มิใช่หมายถึงความอดทน (เทียบ ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๖/๔๔๔,อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๗๖๘/๔๔๐) (๒) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยอนุโลมขันติ จักหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม(หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘) (๓) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผล

ส่วนธรรมของฝ่ายที่เป็นไปได้มีนัยตรงกันข้าม

คู่ที่ ๒

ธรรมของฝ่ายที่เป็นไปไม่ได้ ภิกษุทั้งหลาย (๑) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารบางอย่างโดยความเป็นสุข จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ (๒) ... (เหมือนในคู่ที่ ๑)

ส่วนธรรมของฝ่ายที่เป็นไปได้มีนัยตรงกันข้าม

คู่ที่ ๓

SAMPLE

ธรรมของฝ่ายที่เป็นไปไม่ได้ ภิกษุทั้งหลาย (๑) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมบางอย่างโดยความเป็นอัตตา จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ (๒) ... (เหมือนในคู่ที่ ๑)

ส่วนธรรมของฝ่ายที่เป็นไปได้มีนัยตรงกันข้าม

คู่ที่ ๔

ธรรมของฝ่ายที่เป็นไปไม่ได้ ภิกษุทั้งหลาย (๑) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้พิจารณา เห็นนิพพานโดยความเป็นทุกข์ จักเป็นผู้ประกอบด้วยอนุโลมขันติ (๒) ... (เหมือน ในคู่ที่ ๑)

ส่วนธรรมของฝ่ายที่เป็นไปได้มีนัยตรงกันข้าม

ตอนที่ ๒

ท่านอธิบายการได้อนุโลมขันติและการหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ตามลำดับ ดังนี้

คำปุจฉาว่า “ภิกษุได้อนุโลมขันติด้วยอาการเท่าไร หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามด้วยอาการเท่าไร” ท่านวิสัชนาว่า ภิกษุได้อนุโลมขันติด้วยอาการ ๔๐ ประการ หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามด้วยอาการ ๔๐ ประการ

คำปุจฉาว่า “ภิกษุได้อนุโลมขันติด้วยอาการ ๔๐ ประการ หยั่งลงสู่สัมมัตต-นิยามด้วยอาการ ๔๐ ประการ อย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเนื้อหาเป็น ๒ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑

แสดงการเห็นเบญจขันธ์โดยอาการต่าง ๆ รวม ๔๐ ประการ เช่น ภิกษุเห็นเบญจขันธ์โดยความไม่เที่ยง ๑ โดยความเป็นทุกข์ ๑ โดยความเป็นโรค ๑ โดยความเป็นดังหัวฝี ๑

ส่วนที่ ๒

แสดงผลแห่งการพิจารณาเห็นเบญจขันธ์โดยอาการ(สภาวะ) แต่ละอย่าง เช่น ภิกษุเมื่อเห็นเบญจขันธ์โดยความไม่เที่ยง ย่อมได้อนุโลมขันติ เมื่อเห็นว่า “ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานเที่ยง” ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม

ภิกษุเมื่อเห็นเบญจขันธ์โดยความเป็นทุกข์ ย่อมได้อนุโลมขันติ เมื่อเห็นว่า “ความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานสุข” ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม

ตอนที่ ๓

ท่านสงเคราะห์สภาวะแต่ละอย่างในจำนวน ๔๐ อย่างเข้ากับอนุปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่งในจำนวน ๓ อย่าง คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา และอนัตตานุปัสสนา เช่น

SAMPLE

คำว่า โดยความไม่เที่ยง ได้แก่ อนิจจานุปัสสนา

คำว่า โดยความเป็นทุกข์ ได้แก่ ทุกขานุปัสสนา

ในที่สุดท่านสรุปด้วยคำปุจฉาว่า “ภิกษุผู้ได้อนุโลมขันติด้วยอาการ ๔๐ ประการนี้ ผู้หยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามด้วยอาการ ๔๐ ประการนี้ มีอนิจจานุปัสสนา เท่าไร มีทุกขานุปัสสนาเท่าไร มีอนัตตานุปัสสนาเท่าไร” แล้ววิสัชนาว่า มีอนิจจานุปัสสนา ๕๐ อย่าง มีทุกขานุปัสสนา ๑๒๕ อย่าง มีอนัตตานุปัสสนา ๒๕ อย่าง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๖/๕๙๖)

วิปัสสนาญาณ: ญาณในวิปัสสนา, ญาณที่นับเข้าในวิปัสสนาหรือที่เป็นวิปัสสนา คือเป็นความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวธรรมทั้งหลายตามเป็นจริง

ในสุภสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิปัสสนาญาณว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ รู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘กายของเรานี้ คุมกันเป็นรูปร่าง ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากบิดามารดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมสด ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบ ต้องนวดเฟ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา วิญญาณของเราอาศัยและเนื่องอยู่ในกายนี้’ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๔/๗๗,๙/๔๗๒/๒๐๕)

วิปัสสนาพละ: พละคือวิปัสสนา, กำลังแห่งวิปัสสนา, ความไม่หวั่นไหวเพราะนิจจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา เป็นต้น

ในพลกถา เรื่องที่กล่าวถึงวิปัสสนาพละ ว่า เพราะไม่หวั่นไหวเพราะนิจจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะสุขสัญญาด้วยทุกขานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะอัตตสัญญาด้วยอนัตตานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะนันทิด้วยนิพพิทานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะราคะด้วยวิราคานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะสมุทัยด้วยนิโรธานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะอาทานะด้วยปฏินิสสัคคานุปัสสนา ชื่อว่าวิปัสสนาพละ เพราะไม่หวั่นไหวไม่กวัดแกว่ง ไม่เอนเอียงเพราะอวิชชา เพราะกิเลสที่ประกอบด้วยอวิชชาและเพราะขันธ์ นี้ชื่อว่าวิปัสสนาพละ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๔/๕๑๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘๓/๑๔๒)

วิปัสสี: พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอดีต, พระพุทธเจ้าองค์ที่ ๑ ในจำนวน ๗ องค์

SAMPLE

ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย นับจากกัปนี้ถอยหลังไป ๙๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔/๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗/๒๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐/๒๑, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๑/๒๒)

วิปัสสี,พระพุทธเจ้า: พระวิปัสสีพุทธเจ้าที่อุบัติขึ้นในกัปที่ ๙๑ นับจากนี้, องค์ที่หนึ่งในพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์, องค์ที่ ๑๙ ในพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์

ตัวอย่างในวิปัสสีสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่พระวิหารเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ก่อนแต่ตรัสรู้เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า‘โลก (สัตว์โลก) นี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จุติ และอุบัติ ก็บุคคลไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ เมื่อไรจึงจะพ้นจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ได้’(วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๘/๑๑,วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙/๑๑, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๔/๒๕๕๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๖๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๔๑๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒/๕๔๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓/๕๕๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕/๔๖๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖/๕๕๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗/๔๕๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๙/๔๖๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๙/๔๘๔)

วิปัสสีกุมาร: ราชกุมารพระนามว่าวิปัสสี , พระโอรสของพระเจ้าพันธุมาพระบิดากับพระนางพันธุมดีเทวีพระมารดา กรุงพันธุมดี ราชธานีของพระเจ้าพันธุมา, พระราชกุมารทอดเนตรเทวทูต ๔

ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิปัสสีราชกุมาร ว่า พระเจ้าพันธุมาพระบิดาทรงพระดำริที่ประสงค์ให้วิปัสสีกุมารครองราชย์ จึงรับสั่งให้บำรุงบำเรอพระวิปัสสีราชกุมารด้วยกามคุณ ๕ มากขึ้น จะไม่เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อเวลาล่วงไปอีกหลายปีหลายร้อยปีหลายพันปี พระวิปัสสีราชกุมารรับสั่งเรียกนายสารถีมาให้เทียมยานพาหนะคันงาม ๆ เราจะไปอุทยานชมภูมิประเทศที่สวยงาม พระองค์ทอดพระเนตรเห็นคนชรา เจ็บ ตาย พระองค์สลดพระทัย และทอดพระเนตรสมณะ ทรงดำริว่า ที่ชื่อว่าบรรพชิต เพราะการประพฤติธรรมเป็นความดี การประพฤติสม่ำเสมอเป็นความดี การทำกุศลเป็นความดี การทำบุญเป็นความดี การไม่เบียดเบียนเป็นความดี และการอนุเคราะห์หมู่สัตว์เป็นความดี (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๖/๒๔)

วิปัสสีพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในกัปที่ ๙๑ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระวิปัสสีพุทธเจ้าประสูติ ในกรุงพันธุมดี พระชนกพระนาม

SAMPLE

ว่าพันธุมา พระชนนีพระนามว่าพันธุมดี พระมเหสีพระนามว่าสุทัสสนา พระโอรสพระนามว่าสมวัตตขันธ์ ครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงออกผนวชด้วยราชพาหนะคือรถ บำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นแคฝอย พระองค์ทรงเป็นผู้นำ ทรงประกาศพระธรรมจักร ให้ราชบุตรและบุตรปุโรหิตทั้ง ๒ ได้บรรลุธรรมการบรรลุธรรมครั้งที่ ๑ บอกจำนวนไม่ได้ ต่อมาพระองค์ผู้มีพระยศนับไม่ได้ทรงประกาศอริยสัจ ๔ ในนครนั้น เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ กุลบุตรประมาณ ๘๔,๐๐๐ บวชตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ผู้มีพระจักษุทรงแสดงธรรมแก่เขาเหล่านั้นผู้มาถึงอาราม เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทานธรรมทานตามอุปนิสัย จึงประทับยืนตรัสโดยอาการทั้งปวง แม้บรรพชิตเหล่านั้นก็ได้บรรลุธรรมอันประเสริฐ จึงชื่อว่าได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ มีการประชุมพระขีณาสพผู้ปราศจากมลทิน มีจิตสงบระงับ คงที่ ๓ ครั้งภิกษุประมาณ ๖,๘๐๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ ภิกษุประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ ภิกษุประมาณ ๘๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ พระขันธเถระและพระติสสนามเถระเป็นคู่อัครสาวก พระอโศกเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระจันทาเถรีและพระจันทมิตตาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา ปุนัพพสุมิตตอุบาสกและนาคอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก สิริมาอุบาสิกาและอุตตราอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย๘๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระองค์พร้อมทั้งสาวก ทรงแสดงแสงสว่าง แสดงอมตบท ทรงรุ่งเรืองดังกองเพลิงเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระฤทธิ์และบุญอันประเสริฐ พระลักษณะมีลายจักรที่สวยงาม ทุกอย่างล้วนอันตรธานไปหมดแล้ว สังขารทั้งปวงเป็นสภาพว่างเปล่าหนอ พระวีรเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ทรงเป็นนระผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่สุมิตตาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่สุมิตตารามนั้น สูงถึง ๗ โยชน์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๘๕)

วิปัสสีโพธิสัตว์, พระ: พระโพธิสัตว์พระนามว่าวิปัสสี หนึ่งในพระโพธิสัตว์ ๗ องค์ คือ (๑) พระสิขีโพธิสัตว์ (๒) พระเวสสภูโพธิสัตว์ (๓) พระกกุสันธโพธิสัตว์ (๔) พระโกนาคมนโพธิสัตว์ (๕) พระกัสสปโพธิสัตว์ (๖) โคตมโพธิสัตว์

ในปฏิสัมภิทากถา พระสารีบุตรกล่าวว่า สัตตโพธิสัตตวาร วาระว่าด้วยพระโพธิสัตว์ ๗ พระองค์ หนึ่งในนี้คือพระวิปัสสีโพธิสัตว์ ว่า ภิกษุทั้งหลาย จักษุเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “สมุทัย สมุทัย” ภิกษุทั้งหลาย จักษุเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นิโรธ นิโรธ” ในเวยยากรณ์ของ

SAMPLE

พระวิปัสสีโพธิสัตว์ มีธรรม ๑๐ มีอรรถ ๑๐ มีนิรุตติ ๒๐ มีญาณ ๔๐(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๓/๔๙๖)

วิปัสสีราชกุมาร: พระราชกุมารพระนามว่า วิปัสสี, ราชโอรสของพระเจ้าพันธุมา, พระราชกุมารผู้ได้รับการพยากรณ์จากพราหมณ์โหราจารย์ว่า มีคติเป็น ๒ คือ (๑) ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม (๒) ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคแสดงเรื่องพระวิปัสสีราชกุมาร ว่า เมื่อพระวิปัสสีราชกุมารประสูติแล้วได้รับการพยากรณ์จากพราหมณ์โหราจารย์ว่า มหาบพิตร โปรดพอพระทัยเถิด พระราชโอรสของพระองค์ที่เสด็จอุบัติขึ้นเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ นับว่าเป็นลาภอันประเสริฐของพระองค์ผู้ได้พระราชโอรสเช่นนี้อยู่ในราชตระกูลเพราะพระราชกุมารนี้สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ที่เป็นเหตุให้ มหาบุรุษมีคติ ๒ อย่าง ไม่เป็นอย่างอื่น คือ (๑) ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์ (๒) ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๙/๒๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๒/๒๙)

วิปัสสีสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้าครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ได้มีความคิดคำนึงว่า โลกนี้ถึงความคับแค้นจึงเกิด แก่ ตาย จุติและอุบัติ บุคคลเมื่อไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์คือชราและมรณะนี้ ย่อมพ้นจากทุกข์ไม่ได้ แล้วทรงดำริเป็นต้นว่า เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี เพราะทรงมนสิการโดยแยบคายจึงได้ทรงรู้แจ้งปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ด้วยพระปัญญาว่า เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี จากนั้นจักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยฟังมาก่อนได้เกิดขึ้นแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔/๑๐)

วิปากจิต: จิตที่เป็นผลของกรรม, กุศลวิปากจิต, อกุศล วิปากจิต

ในอาเนญชกถา ว่าด้วยอาเนญชสมาธิ (จตุตถฌานจิต) พระสกวาที คือพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้มีการซักถามพระปรวาทีคือพวกภิกษุนิกายอุตตราปถกะ ดังข้อความว่า เรื่องวิปากจิต สก. ว่า พระอรหันต์ดำรงอยู่ในวิปากจิต ปรินิพพานมิใช่หรือ ท่านตอบว่า ปร. ใช่ ท่าน สก. ถามว่า หากพระอรหันต์ดำรงอยู่ในวิปากจิต ปรินิพพานท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า“พระอรหันต์ดำรงอยู่ในอาเนญชสมาธิ

SAMPLE

ปรินิพพาน” ท่าน สก. ถามว่า พระอรหันต์ดำรงอยู่ในอาเนญชสมาธิ ปรินิพพานใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๖/๙๒๖)

วิปากธัมมธัมมปัญญา: ผลของปัญญาในธรรม, ผลของปัญญาที่เกิดในธรรม, ปัญญาที่รู้ธรรมเป็นผล ในติกนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลในภูมิ ๔ (กามภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิ) ชื่อว่า วิปากธัมมธัมมปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๗๒/๕๐๕)

วิปากปัจจัย: ปัจจัยที่เป็นผล, ผลที่เป็นปัจจัยแก่กันและกันเกิดขึ้น เช่น อโลภะเป็นวิบากเป็นปัจจัยแก่อโทสะ

ตัวอย่างในปัจจยนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า วิปากปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๔ ที่เป็นวิบาก ซึ่งไม่เป็นรูป เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยวิปากปัจจัย อีกนัยหนึ่งคือ วิปากปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นวิบาก คือถึงความสุก และหมดกำลังลง กล่าวคือ นามขันธ์ ๔ ที่เป็นวิบาก เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ด้วยอำนาจของวิปากปัจจัย วิปากปัจจัย หรือ สภาวธรรมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นเหตุโดยวิปากปัจจัยได้แก่ อโลภะที่เป็นวิบากเป็นปัจจัยแก่อโทสะ อโมหะโดยวิปากปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๔/๑๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๗๓/๓๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๖๓๑/๖๐๒, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๖๔๒/๖๒๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๓/๑๖๔,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๓/๑๕๓, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๖๒/๓๙๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๙๐/๒๑๔,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๑๖/๙๘, อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๓๔/๑๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๑๒/๖๑)

วิปากปัญญา: ผลของปัญญา, ปัญญาเป็นผลในภูมิ, ปัญญาในวิปากธรรมในภูมิ ๔ ได้แก่ (๑)กามภูมิ (๒)รูปภูมิ (๓)อรูปภูมิ (๔)โลกุตตรภูมิ

ในติกนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นวิบากในภูมิ ๔ (กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ โลกุตตรภูมิ) ชื่อว่า วิปากปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๗๒/๕๐๕)

วิปากวัฏ: การวนเวียนเกิดจากผลกรรม, การเวียนเกิดกามภพ รูปภพ อรูปภพ, ภพน้อยภพใหญ่เพราะไม่ละตัณหา

ในมหาวิยูหสุตตนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวถึงวิปากวัฏ เกี่ยวกับในภพน้อยภพใหญ่ คือ ผู้ยังไม่คลายตัณหา คือ ไม่ปราศจากตัณหา ไม่สละตัณหา ไม่คายตัณหา ไม่เปลื้องตัณหา ไม่ละตัณหา ไม่สลัดทิ้งตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ คือ ในกรรมวัฏและวิปากวัฏ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในกรรมวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวัฏเป็น

SAMPLE

เครื่องเกิดในอรูปภพ ในวิปากวัฏเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในภพต่อไป ในคติต่อไป ในการถือกำเนิดต่อไป ในปฏิสนธิต่อไป ในการบังเกิดของอัตภาพต่อไป รวมความว่ายังไม่คลายตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓๖/๓๗๕)

วิปากสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่มีทุกข์ และที่มีสุขเป็นวิบาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่มีทุกข์เป็นวิบากและธรรมที่มีสุขเป็นวิบากแก่เธอทั้งหลายเมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงตรัสว่า*ธรรมที่มีทุกข์เป็นวิบาก*คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ *ธรรมที่มีสุขเป็นวิบาก* คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๘/๓๓๖)

วิปุพพกสัญญา: กำหนดหมายซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่แตกปริออก ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงวิปุพพกสัญญาในเรื่อง อนุรักขนาปธาน ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ตามรักษาสมาธินิมิต ที่ชัดดีซึ่งเกิดขึ้นแล้ว คืออัฏฐิกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน) ปุพฺพกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด) วินีลกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ) วิปุพพกสัญญา (กำหนดหมาย ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปริออก) วิจฉิททกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน) อุทธุมาตกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด) นี้เรียกว่า อนุรักขนาปธาน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๐/๒๘๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔/๒๕, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๓๗/๓๘๖)

วิปุลบรรพต,ภูเขาทอง: ภูเขาทองชื่อวิปุลบรรพต, ภูเขาที่พระพุทธเจ้าอุปมากองกระดูกด้วยกัปของคนในกัปหนึ่งเท่าภูเขาในอดีตชาติของนางสุเมธา ในสุเมธาเถรีคาถา พระสุเมธาเถรีกล่าวถึง วิปุลบรรพต,ภูเขาทอง พระสุเมธาเถรีได้กล่าวภาษิตว่า เราเป็นธิดาของพระอัครมเหสีพระเจ้าโกญจะกรุงมันตาวดี ชื่อว่าสุเมธา ผู้ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ทำตามคำสั่งสอน ทำให้เกิดเลื่อมใสแล้ว ท่านโปรดทรงระลึกถึงมหาสมุทรทั้ง ๔ ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงนำมาเปรียบเทียบด้วยน้ำตา น้ำนมและเลือดโปรดทรงระลึกถึงกองกระดูกในกัปหนึ่งของบุคคลคนหนึ่งเทียบเท่าภูเขาวิปุลบรรพต (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๙๙/๖๓๖)

วิปุลปัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาไพบูลย์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้วเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาไพบูลย์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๖๐/๕๗๙)

วิปุละ, กษัตริย์: กษัตริย์พระนามว่าวิปุละ, พระชนกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ

SAMPLE

ในเรวตพุทธวงศ์ พระประวัติในอดีตชาติของพระเรวตพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ ได้มีพระชินเจ้าทรงเป็นผู้นำพระนามว่าเรวตะ ไม่มีผู้เปรียบปาน ไม่มีผู้เทียมเท่า ผู้สูงสุด สมัยนั้น ในกรุงชื่อว่าสุธัญญกะ กษัตริย์พระนามว่าวิปุละเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าวิปุลาเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๖/๖๑๖)

วิปุละ, ภูเขา: ชื่อของภูเขาในกรุงราชคฤห์, ภูเขาลูกหนึ่งในห้าลูกที่ล้อมรอบกรุงราชคฤห์ คือ ภูเขาเวภาระ, วิปุละ, ปัณฑวะ, คิชฌกูฏ, อิสิคิลิ, คำอุปมาสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลก

ในนานาติตถิยสาวกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงมาณวคามิยเทพบุตร ที่ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค ว่า คนพูดกันว่า บรรดาภูเขาในกรุงราชคฤห์ ภูเขาวิปุละเยี่ยมที่สุด บรรดาภูเขาที่ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์ ภูเขา เสตบรรพตเยี่ยมที่สุด บรรดาสิ่งที่ลอยอยู่ในอากาศ ดวงอาทิตย์เยี่ยมที่สุด บรรดาห้วงน้ำทั้งหลาย สมุทรเยี่ยมที่สุด บรรดาดวงดาวทั้งหลาย ดวงจันทร์เยี่ยมที่สุด แต่บัณฑิตกล่าวว่าพระพุทธเจ้าเลิศกว่ามนุษย์และเทวดา (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๑/๑๒๖)

วิปุลา, พระเทวี: พระเทวีพระนามว่าวิปุลา, มเหสีของพระเจ้าวิปุละ, พระชนนีของพระเรวตพุทธเจ้า

ในเรวตพุทธวงศ์ พระประวัติในอดีตชาติของพระเรวตพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ ได้มีพระพุทธเจ้า พระนามว่าเรวตะ ไม่มีผู้เปรียบปาน ไม่มีผู้เทียมเท่า ผู้สูงสุด สมัยนั้น กรุงชื่อว่าสุธัญญกะ กษัตริย์พระนามว่าวิปุละเป็นพระชนก พระเทวีของพระองค์พระนามว่าวิปุลาเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๖/๖๑๖)

วิพภันตกวัตถุ : เรื่องภิกษุผู้กระสันจะสึก พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่บริษัท ๔ ว่า บุคคลใดออกจากอาลัยแล้ว มีใจน้อมไปในป่า พ้นจากป่า(คำว่า ป่า หมายถึงตบะ ตโปวนะ) แล้วยังแล่นเข้าไปสู่ป่า(คำว่า ป่าหมายถึงตัณหาคือเครื่องผูกให้อยู่ครองเรือน) นั้นอีก ท่านทั้งหลายจงดูบุคคลนั้น เขาพ้นจากเครื่องผูก ยังแล่นไปสู่เครื่องผูกตามเดิม (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๔๔/๑๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาลัย หมายถึงความเป็นอยู่อย่างคฤหัสถ์ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๑๔)

วิพากษ์วิจารณ์คำพูด: การพูดที่ว่า ผู้นั้นพูดเรื่องอะไร ผู้นี้จะรู้อะไร, เป็นหนึ่งในห้าประการที่ทำให้เข้าถึงสัมมัตตนิยามไม่ได้

ในปฐมสัมมัตตนิยามสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลประกอบด้วยธรรมอันเป็นเหตุ ๕ ประการ แม้ฟังสัทธรรมอยู่ ก็ไม่อาจหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม (อริยมรรคมีองค์

SAMPLE

๘) ในกุศลธรรมทั้งหลายได้ คือ (๑) วิพากษ์วิจารณ์คำพูด (๒) วิพากษ์วิจารณ์ผู้พูด (๓) วิพากษ์วิจารณ์ตน (๔) เป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน คือมีจิตไม่แน่วแน่ฟังธรรม (๕) มนสิการโดยไม่แยบคาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๕๑/๒๔๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๕๒/๒๕๐, องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๕๑/๕๙)

วิภพ: อุจเฉททิฏฐิ หรือวิภวทิฏฐิ, สมณะหรือพราหมณ์บางพวกถือว่าความหลุดพ้นจากภพจะมีได้ก็ด้วยอุจเฉททิฏฐิ

ในโลกสูตร ว่าด้วยสัตว์โลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา สมัยนั้น พระองค์ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่เป็นเวลา ๗ วัน ตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวถึงการออกจากภพด้วย วิภพ เราถือว่าสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหาได้ออกจากภพไม่ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๐/๒๓๐, ๒๕/๘๖๓/๗๐๗, ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๓๐/๒๒๔,ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๘๖๓/๓๙๐)

วิภวตัณหา: ความทะยานอยากในวิภพ, ราคะที่ประกอบด้วยอุจเฉททิฏฐิ,ความอยากให้ดับสูญ

ในปัญจวัคคิยกถา ว่าด้วยภิกษุปัญจวัคคีย์ พระผู้มีพระภาคตรัสทุกขสมุทยอริยสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีกประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ‘เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนาจึงมี’ ก็ถ้าตัณหาทั้ง ๓ ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง เมื่อตัณหาไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะตัณหาดับไป ปริเยสนาจะไม่ปรากฏ (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๔/๒๑,ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๐๕/๑๘๒, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑๒/๖๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๒๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๓/๓๗๓, ม.มู.(ไทย)๑๒/๙๑/๘๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๓/๑๒๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๐/๕๐๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๔/๔๒๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๒/๓๕,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๑/๔๔,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๐๓/๑๙๙)

วิภวทิฏฐิ: ความเห็นเนื่องด้วยวิภพ,อุจเฉททิฏฐิ คือเห็นว่าอัตตาและโลกขาดสูญ

ตัวอย่างในจูฬสีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสทิฏฐิ ๒ ประการนี้ คือ (๑) ภวทิฏฐิ (๒) วิภวทิฏฐิ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งยึดติด เข้าถึง เกาะติดภวทิฏฐิ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ยินร้ายต่อวิภวทิฏฐิ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งยึดติด เข้าถึง เกาะติดวิภวทิฏฐิ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ยินร้ายต่อภวทิฏฐิ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดความเกิดความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดทิฏฐิ ๒ ประการนี้ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีราคะ มีโทสะ มีโมหะ มีตัณหา มีอุปาทาน เป็นผู้ไม่รู้

SAMPLE

แจ้ง เป็นผู้ยินดียินร้าย พอใจในธรรมอันเป็นเหตุให้เนิ่นช้ายินดีในธรรมอันเป็นเหตุให้เนิ่นช้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘พวกเขาไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ อุปายาท ฯ ไปได้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๒,ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๐๔/๑๗๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๒/๑๓๖,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๐/๑๒๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๒/๑๐๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๔๘/๒๒๕,อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๒๑/๓๓๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๙๖/๕๖๒)

วิภังค์: การจำแนกเนื้อความให้พิสดาร,การขยายความ, การอธิบายเนื้อหา

ในภัทเทกรัตตสูตร ผู้มีราตรีเดียวเจริญ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า เราจักแสดงอุทเทสและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ ว่า บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันละไปแล้ว และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็เป็นอันยังไม่มาถึง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๒/๓๑๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๗๖/๓๒๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๗๙/๓๓๐,ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๒๗๒/๑๗๔)

วิภังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกปฏิจจสมุปบาท พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทแก่ภิกษุทั้งหลายทรงอธิบายองค์แห่งปฏิจจสมุปบาทแต่ละองค์เป็นต้นว่า **ชรา ได้แก่**ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ **มรณะ** ได้แก่ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ **ชาติ** ได้แก่ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิดเฉพาะ ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒/๓)

วิภังคสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกอริยมรรค พระผู้มีพระภาคทรงแสดงจำแนกอริยมรรคมีองค์ ๘ แล้วทรงอธิบายแต่ละองค์ว่าหมายถึงอะไร เช่น ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา จัดว่าเป็นสัมมาทิฏฐิเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘/๑๐)

วิภังคสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกสติปัฏฐาน พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกสติปัฏฐาน ๔ แล้วอธิบายถึงการเจริญสติปัฏฐาน ๔ พร้อมกับตรัสถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นปฏิปทาที่ให้การเจริญสติปัฏฐานสำเร็จ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๖/๒๖๒)

SAMPLE

วิภังคสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัทธินทรีย์ได้แก่การเชื่อปัญญาตรัสรู้ของตถาคต วิริยินทรีย์ได้แก่การปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อเข้าถึงกุศลธรรม สตินทรีย์ได้แก่ความเป็นผู้ประกอบด้วยสติปัญญาเครื่องรักษาตน ระลึกถึงสิ่งที่ตนทำได้ สมาธินทรีย์ได้แก่ความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว ปัญญินทรีย์ได้แก่ความเป็นผู้มีปัญญาสามารถมองเห็นความเกิดดับของสิ่งทั้งปวงได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๗)

วิภังคสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัทธินทรีย์ได้แก่การเชื่อปัญญาตรัสรู้ของตถาคต วิริยินทรีย์ได้แก่การปรารภความตามแนวของสัมมัปปธาน ๔ สตินทรีย์ได้แก่ความเป็นผู้มีสติโดยการระลึกตามแนวของสติปัฏฐาน ๔ สมาธินทรีย์ได้แก่ความเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวตามแนวของฌาน ๔ ปัญญินทรีย์ได้แก่ความเป็นผู้มีปัญญาสามารถมองเห็นความเกิดดับของสิ่งทั้งปวงได้ตามแนวของอริยสัจ ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๘๙)

วิภังคสูตร[๑] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สุขินทรีย์ได้แก่ความสุขทางกายเป็นต้น ทุกขินทรีย์ได้แก่ความทุกข์ทางกายเป็นต้น โสมนัสสินทรีย์ได้แก่ความสุขทางใจเป็นต้น โทมนัสสินทรีย์ได้แก่ความทุกข์ทางใจเป็นต้น อุเปกขินทรีย์ได้แก่การได้รับอารมณ์กลาง ๆ ทั้งทางกายและทางใจ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๖/๓๑๓)

วิภังคสูตร[๒] (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สุขินทรีย์ได้แก่ความสุขทางกายเป็นต้น ทุกขินทรีย์ได้แก่ความทุกข์ทางกายเป็นต้น โสมนัสสินทรีย์ได้แก่ความสุขทางใจเป็นต้น โทมนัสสินทรีย์ได้แก่ความทุกข์ทางใจเป็นต้น อุเปกขินทรีย์ได้แก่การได้รับอารมณ์กลาง ๆ ทั้งทางกายและทางใจ และอินทรีย์ทั้ง ๓ นี้ย่นลงเป็น ๓ คือ สุขินทรีย์และโสมนัสสินทรีย์ เป็นสุขเวทนา ทุกขินทรีย์และโทมนัสสินทรีย์ เป็นทุกขเวทนา อุเปกขินทรีย์ เป็นอทุกขสุขเวทนา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๗/๓๑๔)

วิภังคสูตร[๓] (ตติย) :พระสูตรว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สุขินทรีย์ได้แก่ความสุขทางกายเป็นต้น ทุกขินทรีย์ได้แก่ความทุกข์ทางกายเป็นต้น โสมนัสสินทรีย์ได้แก่ความสุขทางใจเป็นต้น โทมนัสสินทรีย์ได้แก่ความทุกข์ทางใจเป็นต้น อุเปกขินทรีย์ได้แก่การได้รับอารมณ์กลาง ๆ ทั้งทางกายและทางใจ และอินทรีย์ทั้ง ๓ นี้ย่นลงเป็น ๓ คือ สุขินทรีย์และโสมนัสสินทรีย์ เป็นสุขเวทนา ทุกขินทรีย์และโทมนัสสินทรีย์ เป็นทุกขเวทนา อุเกขินทรีย์ เป็นอทุกขสุขเวทนา แล้วทรงขยายเวทนา ๓ ออกเป็นอินทรีย์ ๕ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๘/๓๑๕)

SAMPLE

วิภังคสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกอิทธิบาท พระผู้มีพระภาคตรัสอิทธิบาทแก่ภิกษุทั้งหลาย เป็นต้นว่า ฉันทะที่ย่อหย่อนนักได้แก่ฉันทะที่ประกอบด้วยความเกียจคร้าน ฉันทะที่ต้องประคับประคองเกินไป ได้แก่ฉันทะที่ประกอบด้วยอุทธัจจะ ฉันทะที่หดหู่ในภายใน ได้แก่ฉันทะที่ประกอบด้วยถีนมิทธะ ฉันทะที่ซ่านไปในภายนอก ได้แก่ฉันทะที่ฟุ้งไปเพราะปรารภกามคุณ ๕ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๖)

วิภัชชพยากรณียปัญหา: ปัญหาที่ควรแยกตอบ, หนึ่งในปัญหาพยากรณ์ ๔ ประการ

ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวปัญหาพยากรณ์ ๔ ประการ คือ (๑) เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว (๒) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม (๓) วิภัชชพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ (๔) ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ควรงดตอบ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๓/๗๐)

วิภัชชวาที: ผู้มีปกติตรัสจำแนก, ผู้ไม่กล่าวเหมารวมเป็นเอกังสวาที

ในวัชชิยมาหิตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวัชชิยมาหิตคหบดีตอบอัญเดียรถีย์ปริพาชกว่า “ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคจะได้ทรงติเตียนตบะทั้งหมดก็หามิได้ จะได้กล่าวโทษผู้มีตบะทุกคนผู้เลี้ยงชีพเศร้าหมองโดยส่วนเดียวก็หามิได้ พระผู้มีพระภาคทรงติเตียนตบะที่ควรติเตียน สรรเสริญตบะที่ควรสรรเสริญเมื่อทรงติเตียนสิ่งที่ควรติเตียน สรรเสริญสิ่งที่ควรสรรเสริญ จึงชื่อว่าวิภัชชวาทีมีปกติตรัสจำแนก ในเรื่องนี้พระผู้มีพระภาคมิใช่เอกังสวาที มีปกติตรัสโดยส่วนเดียว (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๔/๒๒๑)

วิภัตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกปฏิสัมภิทา พระสารีบุตรกล่าวให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท่านอุปสมบทได้กึ่งเดือน ทำให้แจ้งปฏิสัมภิทา ๔ โดยเหตุ โดยพยัญชนะ พร้อมทั้งได้บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายโดยวิธีต่าง ๆ ผู้มีความเคลือบแคลงสงสัยพึงถามเรา เราพอใจที่จะตอบข้อสงสัย พระศาสดาของเราทั้งหลายผู้ทรงฉลาดดีในธรรมทั้งหลายประทับอยู่ตรงหน้าเราทั้งหลายแล้ว ปฏิสัมภิทา ๔ คือ (๑) อัตถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ(๒) ธัมมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในธรรม (๓) นิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ (๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๒)

วิเภทกพีชิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวิเภทกพีชิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัป ท่านได้ถวายเมล็ดพืชเครือเถาว์แด่พระพุทธเจ้าพระนาม

SAMPLE

ว่ากกุสันธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๗๕)

วิมลโกณฑัญญเถรคาถา :ภาษิตของพระวิมลโกญญเถระ,คาถาของพระวิมลโกญญเถระ ท่านพระวิมลโกญญเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้เกิดจากนางทุมะกับพระเจ้าปัณฑรเกตุผู้ครองเศวตฉัตร ลดธงเสียได้ ใช้ธงชัยนั้นแหละกำจัดมานะมีประการหลากหลาย เป็นดุจลดธงผืนใหญ่ลงเสียได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๔/๓๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นางทุมะ หมายถึงนางอัมพปาลี คำว่า พระเจ้าปัณฑรเกตุ หมายถึงพระเจ้าพิมพิสาร คำว่า ลดธง หมายถึงมานะ คำว่า ธงชัย หมายถึงปัญญานั่นเอง (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๔/๒๒๗)

วิมลเถรคาถา : ภาษิตของพระวิมลเถระ,คาถาของพระวิมลเถระ ท่านพระวิมลเถระกล่าวไว้ว่า พื้นปฐพีฉ่ำชื่นด้วยน้ำฝน ลมเจือละอองฝนก็โชยพัด ทั้งสายฟ้าก็แลบอยู่ทั่วท้องฟ้า (แต่) วิตกทั้งหลายระงับไป จิตของเราตั้งมั่นดีแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๐/๓๒๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วิตก หมายถึงการตรึกถึงกามคุณเป็นต้น (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๕๐/๑๙๑)

วิมลเถรคาถา๒ : ภาษิตของพระวิมลเถระ,คาถาของพระวิมลเถระ ท่านพระวิมลเถระกล่าวไว้ว่า ผู้ปรารถนาความสุขที่ยั่งยืน พึงเว้นปาปมิตรเสียให้ไกล คบหาแต่คนดี และพึงอยู่ในโอวาทของท่าน บุคคลเกาะท่อนไม้เล็ก ๆ ย่อมจมลงในมหาสมุทร ฉันใด บุคคลแม้มีความเป็นอยู่ดีอาศัยคนเกียจคร้านก็จมลงในสังสารวัฏได้ ฉันนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลควรเว้นคนเกียจคร้านมีความเพียรย่อหย่อนเสีย บุคคลพึงอยู่ร่วมกับเหล่าบัณฑิตผู้สงัดเป็นอริยะ มีใจเด็ดเดี่ยว เข้าฌานอยู่ปรารภความเพียรเป็นนิตย์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๖๔/๓๘๒)

วิมลปราสาท: ปราสาทชื่อวิมล, หนึ่งในปราสาทสามหลังของพระปิยทัสสีพุทธเจ้าสมัยครองฆราวาส ในปิยทัสสีพุทธวงศ์ พระประวัติในอดีตชาติของพระปิยทัสสีพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ ได้มีพระสยัมภูพระนามว่าปิยทัสสี ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก มีพระยศยิ่งใหญ่ สมัยนั้น กรุงชื่อว่าสุธัญญะ กษัตริย์พระนามว่าสุทัตตะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุจันทาเป็นพระชนนี ของพระศาสดาพระนามว่าปิยทัสสีพระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุนิมมลปราสาท วิมลปราสาท และคิริคูหาปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๖/๖๕๙)

วิมละ: ผู้ไม่มีมลทิน, พระนามของพระตถาคตเจ้า

SAMPLE

ในสมณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงกับภิกษุทั้งหลายว่า คำว่า สมณะ,พราหมณ์, เวท คู, อภิสักกะ, นิมมละ, วิมละ, ญาณี, วิมุตตะ เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้า (อง.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๘๕/๔๑๐)

วิมละ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิมละในอดีตชาติได้ปูลาดกระจกบนปราสาท ๗ ชั้นแด่พระปทุมุตตรพุทธเจ้า ได้อานิสงส์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในกรุงเรณุวดี

ในราหุลเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระราหุลเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ข้าพเจ้าได้ปูลาดกระจกบนปราสาท ๗ ชั้น ถวายแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ประทับยืนในท่ามกลางหมู่ภิกษุได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า เราจักพยากรณ์อุบาสกผู้ทำที่นอนนี้ให้โชติช่วงแล้ว ดุจกระจกเงาที่ปูลาดไว้อย่างดี ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าวเถิด ปราสาททอง ปราสาทเงิน หรือปราสาทแก้วไพฑูรย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่น่าชอบใจ จักบังเกิดแก่อุบาสกนั้น อุบาสกนั้นจักเป็นจอมเทพครองเทวสมบัติ ๖๔ ชาติ จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิติดต่อกัน ๑,๐๐๐ ชาติ ในกัปที่ ๒๑ (นับจากกัปนี้ไป) อุบาสกนั้นจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิมละ มีกรุงนามว่าเรณุวดี มีปราสาทชื่อว่าสุทัสสนะ วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตให้ ประกอบด้วยเรือนยอดอย่างดี ประดับประดาด้วยรัตนะ ๗ ประการ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๘/๓๗๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๔/๑๑๒)

วิมละ, สหายของยสะ: สหายของยสกุลบุตร, คนหนึ่งใน ๕ คนของสหายสะ, ลูกเศรษฐี ในกรุงพาราณสี

ในปัพพัชชากถา ว่าด้วยเรื่องการบรรพชาของสหาย ๔ คนของยสกุลบุตร คือ วิมละ สุพาหุ ปุณณชิ ควัมปติ ท่านเป็นบุตรของตระกูลเศรษฐีใหญ่ในกรุงพาราณสี ได้ทราบข่าวว่า“ยสกุลบุตรโกนผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว” จึงได้บวชตาม จึงเป็นมหาสาวกองค์หนึ่งในอสีติมหาสาวก (วิ.ม.(ไทย)๔/๓๐/๓๗)

วิมลา, นางนาค:นางนาคกัญญานามว่าวิมลา, นางผู้ขอประทานโทษต่อพระชินเจ้า, นางได้รับการยกย่องว่าผู้ประเสริฐกว่านางนาคกัญญาทั้งหลาย

ในอุปปลวัณณาเถริยาปทาน พระอุบลวรรณาเถรีเล่าประวัติในอดีตชาติของตนว่า หม่อมฉันถึงความสำเร็จแห่งฤทธิ์ ขอประชุมชนผู้เลื่อมใสในศาสนาของพระชินเจ้าและชนที่ข้าพเจ้าได้ทำความผิดให้เท่าที่มีอยู่ จงยกโทษให้ข้าพเจ้า เฉพาะพระพักตร์ของพระชินเจ้า ครั้งนั้น บริษัททั้งหมดมีความพิศวงยิ่งนัก จึงได้พากันประนมมือเหนือศีรษะ พูดว่า พระแม่เจ้าจึงมีความบากบั่น มีฤทธิ์ หาสิ่งใดเปรียบปานมิได้ ใน

SAMPLE

กัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไปครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นนางนาคกัญญามีนามว่าวิมลา หมู่นาคยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐกว่าพวกนางนาคกัญญา(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๐๘/๔๔๒)

วิมลา, พระมเหสี: มเหสีพระนามว่าวิมลา, มเหสีของพระเจ้าปิยทัสสี

ในปิยทัสสีพุทธวงศ์พระประวัติในอดีตชาติของพระปิยทัสสีพุทธเจ้าต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ สมัยนั้น กรุงชื่อว่าสุธัญญะ กษัตริย์พระนามว่าสุทัตตะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่า สุจันทาเป็นพระชนนีของพระศาสดาพระนามว่าปิยทัสสี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือ สุนิมมลปราสาท วิมลปราสาท และคิริคูหาปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าวิมลา พระราชโอรสพระนามว่ากัญจนาเวฬะ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๗๕/๓๙๖, ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๗/๖๕๙)

วิมลาเถรีคาถา : ภาษิตของพระวิมลาเถรี,คาถาของพระวิมลาเถรี ท่านพระวิมลาเถรีผู้เคยเป็นหญิงคณิกากล่าวไว้ว่า เรามัวเมาด้วยผิวพรรณรูปสมบัติ ความสวยงาม บริวารยศ และเป็นผู้มีจิตกระด้างอย่างยิ่งด้วยความเป็นสาว ดูหมิ่นหญิงอื่นประดับร่างกายนี้ให้วิจิตรงดงามสำหรับลวงชายโง่ ได้ยืนอยู่ที่ประตูเรือนหญิงแพศยา ดุจนายพรานเนื้อวางบ่วงดักเนื้อไว้ เราอวดเครื่องประดับต่างๆเป็นอันมากและอวดอวัยวะที่ควรปกปิดให้ปรากฏ กระซิกกระซี้ ได้ทำมายาหลายอย่างให้ชายจำนวนมากลุ่มหลง วันนี้ เรานั้นปลงผมห่มผ้าสังฆาฏิ บวช เที่ยวบิณฑบาต แล้วมานั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ ได้ฌานที่ไม่มีวิตก ได้ตัดกิเลสเป็นเหตุเกาะเกี่ยวทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ได้ทั้งหมดทำอาสวะทั้งปวงให้สิ้นไป เป็นผู้เย็น ดับสนิทแล้ว ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๒/๕๖๗

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หญิงแพศยา หมายถึงหญิงโสเภณี (ขุ.เถรี.อ. (บาลี) ๗๒/๙๘) คำว่า ฌานที่ไม่มีวิตก หมายถึงทุติยฌาน (ขุ.เถรี.อ. (บาลี) ๗๕/๑๐๐)

วิมังสา : ความไตร่ตรอง,ปัญญาความรู้ชัด,ความไม่หลงงมงาย,ความเลือกเฟ้นธรรม ,สัมมาทิฏฐิ, ปฏิปทาเพื่อละฉันทะ

ตัวอย่างในอุณณาภพราหมณสูตร เรื่องอุณณาภพราหมณ์ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี พราหมณ์ชื่ออุณณาภะเข้าไปหาท่านพระอานนท์ ได้เรียนถามท่านว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อต้องการอะไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า เราประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อละฉันทะ พราหมณ์ถามว่า ท่านอานนท์มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อละฉันทะนั้นอยู่หรือ อานนท์ตอบว่า มีอยู่ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วย

SAMPLE

วิริยสมาธิปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิ-ปธานสังขาร นี้แลคือมรรค นี้คือปฏิปทาเพื่อละฉันทะนั้น (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๗/๔๐๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๖/๒๕,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๔๒/๓๔๗,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๕๕/๓๕๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๑๑/๗๖๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๓/๓)

วิมังสาธิบดี : อธิบดีแห่งวิมังสา, ไตร่ตรองอย่างถ่องแท้

ในปัจจยตากถา เรื่องราวที่กล่าวถึงการสนทนากันระหว่าง สกวาที (สก.)กับปรวาที (ปร.) โดย สก.ถามว่า วิมังสาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรมมิใช่หรือ ปร. ตอบ ใช่ สก. ถามว่า หากวิมังสาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรม ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “วิมังสาธิบดีเป็นปัจจัยโดยอธิปติปัจจัย เป็นปัจจัยโดยสหชาตปัจจัย” ท่าน สก. ถามว่า วิมังสาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรมและเป็นอินทรีย์มิใช่หรือ ปร. ตอบว่า ใช่ สก. กล่าวว่า หากวิมังสาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรมและเป็นอินทรีย์ ดังนั้นท่านจึงควรยอมรับว่า “วิมังสาธิบดีเป็นปัจจัยโดยอธิปติปัจจัย เป็นปัจจัยโดยอินทรียปัจจัย” (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๑๔/๗๖๓, อภิ.ก.(ไทย)๔๐/๓/๓

วิมังสาสมาธิปธานสังขาร: สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์

ตัวอย่างในชนวสภสูตร การเจริญอิทธิบาท ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสถึง ‘พวกเทพชั้นดาวดึงส์ผู้เจริญเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น ทรงบัญญัติอิทธิบาท ๔ ประการนี้ ก็เพียงเพื่อเพิ่มพูนความสำเร็จ เพื่อให้ชำนาญในเรื่องความสำเร็จ เพื่อพลิกแพลงให้เกิดความสำเร็จ คือ (๑) เจริญอิทธิบาท คือ ฉันทสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากฉันทะ และความเพียรสร้างสรรค์ (๒) เจริญอิทธิบาท คือ วิริยสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์ (๓) เจริญอิทธิบาท คือ จิตตสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์ (๔) เจริญอิทธิบาท คือ วิมังสาสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๗/๒๑๘,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๖/๒๗๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๘๙/๒๐๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๑๓/๓๗๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๑๗/๓๘๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๑/๓๘๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๓/๓๙๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๗๖/๓๙๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๒/๔๙๓)

วิมังสิทธิบาท : ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือวิมังสา

ในอิทธิปาทวิภังค์ มีบทนิทิเทสกล่าวถึง วิมังสิทธิบาท ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฌานที่เป็นโลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฏฐิ เพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้น สงัดจากกาม บรรลุปฐมฌานที่เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่

SAMPLE

ในสมัยใด ในสมัยนั้น ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า วิมังสิทธิบาท สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยวิมังสิทธิบาท (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๖๑/๓๕๓)

วิมาน: ที่เล่น, ที่อยู่ของเหล่าเทวดาซึ่งถือว่าเป็นสถานที่อันประเสริฐ, ที่สถิตของเทพสวรรค์, เรือนทิพย์ของเทพ, เรือนเนรมิตรของเทพ

ตัวอย่างในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิมานว่า สมัยหนึ่ง เมื่อล่วงไปนาน ๆ โลกนี้กลับฟื้นขึ้น เมื่อโลกกำลังฟื้นขึ้นวิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า เวลานั้น สัตว์ผู้จุติจากชั้นอาภัสสรพรหมโลกเพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศอยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน (ที.สี.(ไทย)๙/๓๙/๑๖,ที.สี.(ไทย)๙/๔๐/๑๗,ที.สี.(ไทย)๙/๔๑/๑๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๔๐/๓๗๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๔๑/๓๗๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๔๑/๓๗๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๘/๒๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๙/๘๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๘/๙๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑๓/๕๕๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๗/๒๔๕)

วิมานของพรหม: วิมานของสัตว์ผู้ไปเกิดเมื่อโลกพินาศลงและเจริญขึ้น, วิมานในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ

ในปาฏิกสูตร ทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิมานพรหมว่า สมัยหนึ่งเมื่อล่วงไปนาน ๆ โลกนี้พินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศ เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนานสมัยหนึ่ง เมื่อล่วงไปนาน ๆ โลกนี้กลับเจริญขึ้น เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้นวิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า เวลานั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งผู้จุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสระ เพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ มาเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๘/๒๘)

วิมานตั่ง: อาสนะวิมานคือตั่ง, อาสนะมีลักษณะแข็งสำหรับรองนั่ง

ในปฐมปีฐวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระถามว่าเทพธิดาผู้ประดับองค์ทรงมาลัย ทรงภูษาสวยงาม มีวิมานตั่งทองคำของเธอช่างโอ่อ่า ล่องลอยไปในที่ต่าง ๆ ได้รวดเร็วสมใจปรารถนา เธอเปล่งรัศมีสว่างไสว ดังสายฟ้าแลบออกจากกลีบเมฆ เพราะบุญอะไรผิวพรรณเธอจึงงามได้ผลอันพึงปรารถนา และได้โภคะน่าพอใจ เช่นนี้ เทพธิดาตอบว่า ฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ได้ถวายตั่ง แด่บรรดาภิกษุผู้เพิ่ง

มาถึง ได้กราบไหว้ ประคองอัญชลี และถวายทานตามกำลังทรัพย์เพราะบุญนั้น เทพธิดาจึงได้ผิวพรรณงาม ได้ผลอันพึงปรารถนา และได้โภคะน่าพอใจเช่นนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑/๑)

วิมานทอง: วิมานทองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์, วิมานที่เกิดจากอานิสงส์ที่ถวายสิ่งของแด่พระสงฆ์ในเรือนของตน

ในสุจินติตเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสุจินติตเถระ ท่านเป็นชาวนาอยู่ในกรุงหงสวดี เลี้ยงชีพด้วยกสิกรรม เลี้ยงดูบุตรภรรยาด้วยกสิกรรมนั้น ท่านได้นำภิกษุทั้งหลาย ผู้ได้รับมอบหมายจากพระสงฆ์ ไปยังเรือนของตนแล้วถวายสิ่งของที่ท่านตระเตรียมไว้ในเรือนแด่ภิกษุสงฆ์ ด้วยกรรมที่ท่านได้ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่นท่านละกายมนุษย์แล้ว จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีวิมานทองเปล่งปลั่งสูง ๖๐ โยชน์ กว้าง ๓๐ โยชน์อันกรรมสร้างไว้อย่างสวยงามเพื่อท่าน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๖๖/๖๗๖)

วิมานพรหม: วิมานพรหมชั้นอาภัสสร, วิมานอันว่างเปล่า, วิมานของสัตว์ที่จุติจากอาภัสสรพรหมโลกไปเกิดที่วิมานพรหมนี้

ในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โลกเมื่อล่วงไปนาน ๆ กลับฟื้นขึ้น เมื่อโลกกำลังฟื้นขึ้น วิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า เวลานั้นสัตว์ผู้จุติจากชั้นอาภัสสรพรหมโลก เพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศอยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐/๑๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๑/๑๗)

วิมุตตะ: หลุดพ้น, หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ในสมณสูตร ว่าด้วยพระนามของพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า คำว่า สมณะ, พราหมณ์, เวทคู, ภิสักกะ, นิมมละ, วิมละ, ญาณี, และ คำว่า วิมุตตะ เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘๕/๔๑๐)

วิมุตตานุตตริยะ: การหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม

ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าว อนุตตริยะ ๓ ประการ คือ (๑) ทัสสนานุตตริยะ การเห็นอันยอดเยี่ยม (๒) ปฏิปทานุตตริยะ การปฏิบัติอันยอดเยี่ยม (๓) วิมุตตานุตตริยะ การหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๓)

SAMPLE

วิมุตตายตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุแห่งวิมุตติ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหตุแห่งวิมุตติ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของภิกษุที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะที่ยังไม่ได้บรรลุ เหตุแห่งวิมุตตินั้น มี ๕ คือ (๑) พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารี ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดงธรรม(อริยสัจ ๔) (๒) ภิกษุแสดงธรรมโดยพิสดารตามที่ได้เล่าเรียนมาแก่ชนเหล่าอื่น (๓) ภิกษุสาธยายธรรมโดยพิสดารตามที่ได้เล่าเรียนมา (๔) ภิกษุตรึกตรองใคร่ครวญธรรมตามที่ได้เล่าเรียนมา (๕) ภิกษุเล่าเรียนสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี ใส่ใจดี ทรงไว้ดี รู้แจ้งดีด้วยปัญญา เมื่อภิกษุไม่ประมาท ไม่ละเหตุ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ สามารถรู้แจ้งอรรถ(รู้ความหมายแห่งบาลีคือพุทธพจน์ว่า ศีลมาในที่นี้ สมาธิมาในที่นี้ ปัญญามาในที่นี้) รู้แจ้งธรรม(รู้บาลี เช่น ทรงจำบาลีที่ให้รู้ความหมายได้อย่างถูกต้อง) ด้วยเหตุทั้ง ๕ นี้อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จะได้ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข และสมาธิ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๖/๓๒)

วิมุตตายตนะ: การรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม มีปราโมทย์ มีปีติ มีความสุข

ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวว่า พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดงธรรมแก่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ครูและท่านเหล่านี้รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ตามที่พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดงแก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้เป็นวิมุตตายตนะประการที่ ๑ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๒/๓๑๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๘๔)

วิมุตติ: ความหลุดพ้น, ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระมีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยศีล เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสมาธิ เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยปัญญา เราและเธอทั้งหลายได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยวิมุตติ เราและเธอทั้งหลายถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๖/๑๓๓, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๒/๓๗๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๐/๓๐๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๖/๓๑๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๖/๓๖๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๐/๔๖๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙/๑๑๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๒/๑๙๕)

วิมุตติกถา: เรื่องวิมุตติ, เรื่องความหลุดพ้น, เรื่องอกุปปธรรม

SAMPLE

ตัวอย่างในกถาสูตร ว่าด้วยกถาเครื่องขัดเกลากิเลส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เจริญอานาปานสติกัมมัฏฐานอยู่ ไม่นานนัก ย่อมบรรลุอกุปปธรรม หนึ่งในธรรม ๕ ประการนี้ ข้อที่เกี่ยวข้องกับวิมุตติกถา ความว่า เป็นผู้ได้กถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่ง เป็นสัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต คือ อัปปิจฉกถา สันตุฏฐิกถา ปวิเวกกถา อสังสัคคกถา วีริยารัมภกถา สีลกถา สมาธิกถา ปัญญากถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๐/๑๖๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑/๔๒๗,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๓/๔๓๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๐/๗๘,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๑/๒๓๔)

วิมุตติของเราไม่กำเริบ: ธรรมที่ไม่กำเริบ คือผู้ที่เมื่อได้สมาธิแล้ว สมาบัตินั้นจะไม่เสื่อม ได้แก่พระอริยบุคคลทั้งหมด, อกุปปธรรม

ในติกนิบาต ทุติยวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสคาถาประพันธ์ว่า ญาณในความสิ้นกิเลสย่อมเกิดขึ้นแก่พระเสขะ ผู้กำลังศึกษาและปฏิบัติตามทางสายตรงก่อน ลำดับต่อจากนั้นอัญญินทรีย์จึงเกิดขึ้น ต่อจากอัญญินทรีย์นั้น ญาณว่า 'วิมุตติของเราไม่กำเริบ' เพราะภวสังโยชน์สิ้นไป ย่อมเกิดขึ้นแก่ท่านผู้หลุดพ้นด้วยอรหัตตผล ผู้คงที่ (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๖๒/๔๑๘)

วิมุตติขันธ์: กองวิมุตติ, หมวดธรรมว่าด้วยวิมุตติ คือการทำจิตให้หลุดพ้นจากอาสวะ เช่น ปหานะ การละ สัจฉิกิริยา การทำให้แจ้ง

ตัวอย่างในมหาขันธกะ อุปสัมปาเทตัพพปัญจกะ ว่าด้วยองค์ ๕ แห่งภิกษุผู้ควรให้อุปสมบท เรื่องภิกษุประกอบด้วยองค์ ๕ กัณหปักษ์ ฝ่ายดำ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่พึงให้อุปสมบท ไม่พึงให้นิสสัย ไม่พึงใช้สามเณรอุปัฏฐาก คือ (๑) ไม่ประกอบด้วยสีลขันธ์อันเป็นอเสขะ (๒) ไม่ประกอบด้วยสมาธิขันธ์อันเป็นอเสขะ (๓) ไม่ประกอบด้วยปัญญาขันธ์อันเป็นอเสขะ (๔) ไม่ประกอบด้วยวิมุตติขันธ์อันเป็นอเสขะ (๕) ไม่ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนขันธ์อันเป็นอเสขะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๓, วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๔, วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๕, วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๕/๑๓๑, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๓/๑๕๘, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๔/๑๖๒, วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๖/๔๗๘,วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๖/๔๗๙,วิ.ป.(ไทย)๘/๔๕๔/๖๓๗,วิ.ป.(ไทย)๘/๔๕๔/๖๓๘)

วิมุตติญาณ: ญาณคือวิมุตติ,ปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสที่อริยมรรคตัดขาดแล้ว, คือ ญาณ ๔ ได้แก่ (๑) วิปัสสนาญาณ (๒) มรรคญาณ (๓) ผลญาณ (๔) ปัจจเวกขณญาณ

SAMPLE

ในอาสวักขยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสวิมุตติญาณ ว่า ญาณในความสิ้นกิเลสย่อมเกิดขึ้นแก่พระเสขะผู้กำลังศึกษาและปฏิบัติตามทางสายตรงก่อน ลำดับต่อจากนั้นอัญญินทรีย์จึงเกิดขึ้น ต่อจากอัญญินทรีย์นั้น วิมุตติญาณอันสูงสุดและญาณในความสิ้นกิเลส ย่อมเกิดขึ้นแก่ท่านผู้หลุดพ้นด้วยอรหัตตผลว่า “สังโยชน์ทั้งหลายสิ้นไปแล้ว’ (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๐๒/๔๘๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖๔/๑๐๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๑๘/๔๔๙,อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๔๑๘/๒๐๘)

วิมุตติญาณทัสสนกถา: เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติ, ผู้มีอกุปปธรรม ๕ ประการ

ตัวอย่างในกถาสูตร ว่าด้วยกถาเครื่องขัดเกลากิเลส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เจริญอานาปานสติกัมมัฏฐานอยู่ ไม่นานนัก ย่อมบรรลุอกุปปธรรม (ธรรมไม่กำเริบ) คือ (๑) เป็นผู้มีธุระน้อย มีกิจน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษในบริขารแห่งชีวิต (๒) เป็นผู้มีอาหารน้อย หมั่นประกอบความไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง (๓) เป็นผู้มีการหลับน้อย หมั่นประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ (๔) เป็นผู้ได้กถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่ง เป็นสัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต คือ อัปปิจฉกถา สันตุฏฐิกถา ปวิเวกกถา อสังสัคคกถา วิริยารัมภกถา สีลกถา สมาธิกถา ปัญญากถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก (๕) พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว (ขุ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๐/๑๖๑,๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑/๔๒๗,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๓/๔๓๓, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๑/๒๓๔)

วิมุตติญาณทัสสนขันธ์: กองวิมุตติญาณทัสสนะ, กองแห่งความรู้และความเห็นในวิมุตติ, องค์ ๕ แห่งภิกษุผู้ควรให้อุปสมบท สุกกปักษ์ ๕ ประการ

ในมหาขันธกะ อุปสัมปาเทตัพพปัญจกะ ว่าด้วยองค์ ๕ แห่งภิกษุผู้ควรให้อุปสมบท สุกกปักษ์ ฝ่ายขาว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ พึงให้อุปสมบท พึงให้นิสสัย พึงใช้สามเณรอุปัฏฐาก คือ (๑) ประกอบด้วยสีลขันธ์อันเป็นอเสขะ (๒) ประกอบด้วยสมาธิขันธ์อันเป็นอเสขะ (๓) ประกอบด้วยปัญญาขันธ์อันเป็นอเสขะ (๔) ประกอบด้วยวิมุตติขันธ์อันเป็นอเสขะ (๕) ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนขันธ์อันเป็นอเสขะ (วิ.ม.(ไทย)๔/๘๔/๑๒๔,วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๕, วิ.ม.(ไทย)๔/๘๕/๑๓๑, วิ.ม.(ไทย)๔/๘๕/๑๓๒, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐๓/๑๕๘,วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๖/๔๗๙,วิ.ป.(ไทย)๘/๔๕๔/๖๓๗,วิ.ป.(ไทย)๘/๔๕๔/๖๓๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๘๖,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๖๙)

SAMPLE

วิมุตติญาณทัสสนสัมปทา: ความถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ, ความถึงพร้อมด้วยความรู้และความเห็นในวิมุตติ

ในทุติยสัมปทาสูตร ว่าด้วยสัมปทา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมปทา ๕ ประการ คือ (๑) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (๒) สมาธิสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยสมาธิ (๓) ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา (๔) วิมุตติสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยวิมุตติ (๕) วิมุตติญาณทัสสนสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๒/๑๖๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๖๓/๒๗๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๖๔/๒๗๑)

วิมุตติญาณทัสสนะ: ความรู้และความเห็นในวิมุตติ, ญาณที่เกิดขึ้นถัดจากการบรรลุมรรคผลด้วยมัคคญาณและผลญาณเพื่อพิจารณามรรคผล, พิจารณากิเลสที่ละได้แล้วและเหลืออยู่ รวมทั้งพิจารณานิพพาน

ในมหาสุญญตสูตร ผู้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุนั้นใส่ใจว่า ‘เราจักพูดเรื่องเห็นปานนี้ คือ เรื่องความมักน้อย เรื่องความสันโดษ เรื่องความสงัด เรื่องความไม่คลุกคลีกัน เรื่องการปรารภความเพียรเรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา เรื่องวิมุตติ เรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ‘ ซึ่งเป็นเรื่องขัดเกลากิเลสอย่างยิ่ง เป็นสัปปายะแก่ความเป็นไปแห่งจิต๒ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่งเพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๖/๓๖๙,องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑/๓๑๘, สํ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๔/๒๐๘, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๘๙/๒๒๗, สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๔/๑๑๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๗/๒๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๘/๒๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๙/๒๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๐/๒๓, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๕/๑๓๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑/๓๙๐,๒๔/๑/๓,๒๔/๒/๓๙๑)

วิมุตติญาณนิทเทส : แสดงวิมุตติญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๑๓ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉาดังนี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายวิมุตติญาณด้วยอุปกิเลสที่มรรค ๔ แต่ละมรรคตัดได้โดยเด็ดขาด ซึ่งแบ่งเป็น ๔ กลุ่ม ดังนี้

๑. อุปกิเลสที่โสดาปัตติมรรคตัดได้โดยเด็ดขาด ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย

๒. อุปกิเลสที่สกทาคามิมรรคตัดได้โดยเด็ดขาด ได้แก่ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ที่เป็นส่วนหยาบๆ

SAMPLE

๓. อุปกิเลสที่อนาคามิมรรคตัดได้โดยเด็ดขาด ได้แก่ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ที่เป็นส่วนละเอียด ๆ

๔. อุปกิเลสที่อรหัตตมรรคตัดได้โดยเด็ดขาด ได้แก่ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย

ในที่นี้ขอแสดงความเต็มแห่งวิมุตติญาณประการที่ ๑ เป็นตัวอย่าง ดังนี้

อุปกิเลสของตน คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัยเป็นกิเลสที่โสดาปัตติมรรคตัดได้โดยเด็ดขาดแล้ว จิตจึงชื่อว่าหลุดพ้นแล้ว หลุดพ้นดีแล้วจากอุปกิเลส ๕ ประการนี้ พร้อมด้วยกิเลสที่กลุ้มรุมจิต ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้วิมุตตินั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสที่อริยมรรคตัดขาดแล้ว ชื่อว่าวิมุตติญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๔/๑๐๔)

วิมุตติธรรม: ธรรมคือวิมุตติ, ธรรมคือความหลุดพ้น,วิมุตติธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ในโมรชาดก นกยูงทองโพธิสัตว์เมื่อจะผูกมนต์เพื่อรักษาป้องกันตัวก่อนออกหากินได้กล่าวคาถานี้ว่า ดวงตาของโลกนี้ เป็นเจ้าแห่งแสงสว่างอย่างเอก ทอแสงเรืองรองสว่างไปทั่วปฐพี อัสดงคตแล้ว เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระอาทิตย์นั้น ซึ่งทอแสงเรืองรองสว่างไปทั่วปฐพี วันนี้ ข้าพเจ้าได้ท่านคุ้มครองแล้ว พึงอยู่เป็นสุขตลอดคืน พราหมณ์เหล่าใดถึงฝั่งแห่งพระเวทในธรรมทั้งมวล ขอพราหมณ์เหล่านั้นจงรับความนอบน้อมของข้าพเจ้า และขอจงคุ้มครองข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ขอนอบน้อมพระโพธิญาณของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้หลุดพ้นแล้ว และขอนอบน้อมวิมุตติธรรมแห่งพระพุทธเจ้าผู้หลุดพ้นแล้วเหล่านั้น นกยูงนั้นเจริญพระปริตรนี้แล้วจึงอยู่ในที่อยู่ของตน (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๗/๖๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๘/๖๗)

วิมุตติปาริสุทธิ: ความบริสุทธิ์ในวิมุตติ, ความบริสุทธิ์ด้วยวิมุตติ

สาปุคิยาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า องค์ความเพียรเพื่อปาริสุทธิ ๔ ประการ คือ (๑) องค์ความเพียรเพื่อสีลปาริสุทธิ (๒) องค์ความเพียรเพื่อจิตตปาริสุทธิ (๓) องค์ความเพียรเพื่อทิฏฐิปาริสุทธิ (๔) องค์ความเพียรเพื่อวิมุตติปาริสุทธิ (องฺ.จตุกฺก(ไทย) ๒๑/๑๙๔/๒๙๐)

วิมุตติรส: รสคือความหลุดพ้น, รสแห่งความหลุดพ้น,อมตนิพพาน

ในปาติโมกขัฏฐุปนะ ขันธกะ อิมัสมิงธัมมวินเยอัฏฐังจฉริยะ พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบวิมุตติรสกับมหาสมุทรว่า ธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือวิมุตติรส (ความหลุด

SAMPLE

พ้น) เหมือนมหาสมุทร มีรสเดียว คือ รสเค็ม ข้อที่ธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือวิมุตติรส (ความหลุดพ้น) นี้เป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏในธรรมวินัยที่ภิกษุทั้งหลายพบเห็นแล้วต่างพากันยินดีในธรรมวินัยนี้ (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๘๕/๒๘๔,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๓๕/๔๔,องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๓๕/๔๓๖,องฺ.เอก.(ไทย)๒๓/๑๙/๒๕๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๐/๑๗๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๔๙/๔๐๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๘/๕๘๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๔๐/๔๐๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๙๘/๖๐๗,อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑๐/๑๒๓,อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๑/๑๒๖)

วิมุตติวิสุทธิ: ความหมดจดแห่งความหลุดพ้น, หนึ่งในองค์แห่งความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ที่ควรเจริญ ๙ ประการ ซึ่งพระสารีบุตรแสดงไว้

ในทสุตตรสูตร พระสารีบุตรแสดงว่า ธรรม ๙ องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ประการที่ควรเจริญ (๑) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือสีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล (๒) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือจิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต (๓) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือทิฏฐิวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ (๔) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือกังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย (๕) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง (๖) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน (๗) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ (๘) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปัญญาวิสุทธิ ความหมดจดแห่งปัญญา (๙) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือวิมุตติวิสุทธิ ความหมดจดแห่งความหลุดพ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๑๘)

วิมุตติสัมปทา: ความถึงพร้อมด้วยวิมุตติ

ตัวอย่างในทุติยสัมปทาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมปทา ๕ ประการ คือ (๑) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (๒) สมาธิสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยสมาธิ (๓) ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา (๔) วิมุตติสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยวิมุตติ (๕) วิมุตติญาณทัสสนสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๒/๑๖๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๖๓/๒๗๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๖๔/๒๗๑)

วิมุตติสารธรรม: ธรรมที่เป็นแก่นสารคือวิมุตติ

SAMPLE

ในสารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารธรรมธรรมที่เป็นแก่นสาร ๔ ประการ คือ (๑) สีลสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสารคือศีล (๒) สมาธิสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสารคือสมาธิ (๓) ปัญญาสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสารคือปัญญา (๔) วิมุตติสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสารคือวิมุตติ (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๐/๒๑๓)

วิมุตติสุข: ความสุขเกิดความหลุดพ้น, ความสุขคือวิมุตติ เช่นพระพุทธเจ้าเสวยวิมุตติสุขหลังตรัสรู้ ๗ วันที่ต้นศรีมหาโพธิ์เพื่อพิจารณาปฏิจจสมุปบาท

ในปฐมโพธิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่เป็นเวลา ๗ วัน ครั้นล่วงไป ๗ วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้นแล้ว ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นโดยอนุโลมอย่างละเอียด ตลอดปฐมยามแห่งราตรี (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๑, วิ.ม.(ไทย) ๔/๔/๗, ๔/๕/๘, วิ.ม.(ไทย) ๔/๖/๙, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๒/๔๓๐, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑/๑๗๑,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒/๑๗๓,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓/๑๗๔,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๔/๑๗๖)

วิโมกข์: ธรรมเครื่องหลุดพ้น

ตัวอย่างในบทภาชนีย์ กล่าวถึงวิโมกข์ หนึ่งในธรรมที่ชื่อว่า อุตตริมนุสสธรรม นั่นคือ ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะมรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส ความยินดี ในเรือนว่าง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๐/๒๕๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๙/๗๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๔/๑๒๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๙/๓๕๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๑๗, ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๖/๕๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๘/๑๔๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๕/๕๐๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๘/๒๙๔)

วิโมกข์ ๘: ความหลุดพ้น ๘ ประการ, โลกุตตระ

ในนิทเทส เอกกปุคคลบัญญัติ เรื่องที่กล่าวถึงบุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกายทุกกาล ทุกสมัย แต่อาสวะทั้งหลายของเขาย่อมสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอสมยวิมุตตะ แม้พระอริยบุคคลทั้งหมดก็ชื่อว่าผู้เป็นอสมยวิมุตตะในอริยวิโมกข์ วิโมกข์ ๘ ประการ คือ (๑) บุคคลผู้มีรูป เห็นรูปทั้งหลาย (๒) บุคคลผู้มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก (๓) บุคคลผู้น้อมใจไปว่า ‘งาม‘(๔) บุคคลบรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘อากาศ หาที่สุดมิได้’ อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง (๕) บุคคลล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘วิญญาณหาที่สุดมิได้’ อยู่ (๖) บุคคลล่วง

SAMPLE

วิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า 'ไม่มีอะไร' อยู่ (๗) บุคคลล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ (๘) บุคคลล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑/๑๔๙,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๒/๑๔๙,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๒๔/๑๕๓,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๒๕/๑๕๓,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๒๖/๑๕๓,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๙๕/๑๗๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๗๐/๖๒๔,อภิ.ปญจ.อ.(บาลี)๒/๓๗)

วิโมกขกถา : เรื่องว่าด้วยวิโมกข์ หมายถึงกถาว่าด้วยวิโมกข์ แบ่งเป็นอุทเทสและนิทเทสได้ ดังนี้

อุทเทส

ท่านพระสารีบุตรนำพระพุทธพจน์ที่ว่าด้วยวิโมกข์มาแสดงเป็นอุทเทสว่า ภิกษุทั้งหลาย วิโมกข์ มี ๓ ประการนี้ คือ

๑. สุญญตวิโมกข์ ๒.อนิมิตตวิโมกข์

๓. อัปปณิหิตวิโมกข์

วิโมกข์ มี ๖๘ ประการ คือ

๑. สุญญตวิโมกข์ ๒.อนิมิตตวิโมกข์

๓. อัปปณิหิตวิโมกข์ ๔.อัชฌัตตวุฏฐานวิโมกข์

๕. พหิทธาวุฏฐานวิโมกข์ ๖.ทุภโตวุฏฐานวิโมกข์

๗-๑๐.วิโมกข์ ๔ ประการจากอัชฌัตตวุฏฐานวิโมกข์

๑๑-๑๔. วิโมกข์ ๔ ประการจากพหิทธาวุฏฐานวิโมกข์

๑๕-๑๘. วิโมกข์ ๔ ประการจากทุภโตวุฏฐานวิโมกข์

๑๙-๒๒. วิโมกข์ ๔ ประการอนุโลมตามอัชฌัตตวุฏฐานวิโมกข์

๒๓-๒๖. วิโมกข์ ๔ ประการอนุโลมตามพหิทธาวุฏฐานวิโมกข์

๒๗-๓๐. วิโมกข์ ๔ ประการอนุโลมตามทุภโตวุฏฐานวิโมกข์

๓๑-๓๔. วิโมกข์ ๔ ประการระงับจากอัชฌัตตวุฏฐานวิโมกข์

๓๕-๓๘. วิโมกข์ ๔ ประการระงับจากพหิทธาวุฏฐานวิโมกข์

๓๙-๔๒. วิโมกข์ ๔ ประการระงับจากทุภโตวุฏฐานวิโมกข์

๔๓. ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุผู้ได้รูปฌาน ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย

๔๔. ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุผู้ไม่มีความหมายรู้ว่ารูปภายในเห็นรูปภายนอก

๔๕.ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะภิกษุเป็นผู้น้อมไปในอารมณ์ว่างามเท่านั้น

๔๖.อากาสานัญจายตนสมาบัติวิโมกข์

๔๗.วิญญาณัญจายตนสมาบัติวิโมกข์

SAMPLE

๔๘.อากิญจัญญายตนสมาบัติวิโมกข์

๔๙. เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติวิโมกข์

๕๐. สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติวิโมกข์

๕๑. สมยวิโมกข์ ๕๒.อสมยวิโมกข์

๕๓. สามยิกวิโมกข์ ๕๔.อสามยิกวิโมกข์

๕๕. กุปปวิโมกข์ ๕๖.อกุปปวิโมกข์

๕๗. โลกิยวิโมกข์ ๕๘.โลกุตตรวิโมกข์

๕๙. สาสวิโมกข์ ๖๐.อนาสวิโมกข์

๖๑. สามิสวิโมกข์ ๖๒.นิรามิสวิโมกข์

๖๓. นิรามิสานิรามิสตรวิโมกข์ ๖๔. ปณิหิตวิโมกข์

๖๕. อัปปณิหิตวิโมกข์ ๖๖.ปณิหิตปฏิปัสสัทธิวิโมกข์

๖๗. สัญญุตตวิโมกข์ ๖๘.วิสัญญุตตวิโมกข์

๖๙. เอกัตตวิโมกข์ ๗๐.นานัตตวิโมกข์

๗๑. สัญญาวิโมกข์ ๗๒.ญาณวิโมกข์

๗๓. สีติสิยาวิโมกข์ ๗๔.ฌานวิโมกข์

๗๕. อนุปาทาจิตตวิโมกข์

ข้อสังเกต ตัวเลขบอกจำนวนวิโมกข์นี้ขัดแย้งกัน กล่าวคือ หัวข้อระบุไว้ ๖๘ ประการ แต่จำนวนจริงมีถึง ๗๕ ประการ อรรถกถาอธิบายว่า มีจำนวน ๗๕ ประการจริง แต่มีวิโมกข์ที่มีชื่อซ้ำกัน ๗ ประการ คือ วิโมกข์ที่ ๑-๓ เหมือน ที่พระผู้มีพระทรงแสดงไว้ข้างต้น วิโมกข์ที่ ๔-๖ รวมอยู่ในวิโมกข์ที่ ๗-๑๘ วิโมกข์ ที่ ๖๕ ซ้ำกับวิโมกข์ข้างต้น รวมเป็นวิโมกข์ที่มีชื่อซ้ำกัน ๗ ประการ ท่านให้ลบ ออกไป ให้นับเพียงชื่อเดียว จึงเหลือวิโมกข์ ๖๘ ประการตามหัวข้อ

นิทเทส

ท่านพระสารีบุตรนำวิโมกข์ต่าง ๆ ในอุทเทสมาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับในที่นี้ขอนำคำอธิบาย วิโมกข์ ๕ ประการสุดท้าย ได้แก่ สัญญาวิโมกข์ ญาณวิโมกข์ สีติสิยาวิโมกข์ ฌานวิโมกข์ และอนุปาทาจิตตวิโมกข์ มาแสดง เป็นต้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐๙/๓๔๖)

วิโมกขวิวัฏ: การสละได้ย่อมหลีกไป, หลีกเลี่ยงด้วยการสละ

ในวิโมกขกถา นิทเทส คำว่า วิโมกขวิวัฏ ได้แก่ สัญญาวิวัฏ เจโตวิวัฏ จิตตวิวัฏ ญาณวิวัฏ วิโมกขวิวัฏ สัจจวิวัฏ พระโยคาวจรเมื่อหมายรู้ย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏ เมื่อคิดย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเจโตวิวัฏ เมื่อรู้แจ้งย่อมหลีก

SAMPLE

ไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าจิตตวิวัฏ เมื่อกระทำญาณย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าญาณวิวัฏ เมื่อสละย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏ ย่อมหลีกไปในสภาวะแท้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสัจจวิวัฏ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๐/๓๙๐)

วิโมกขวิวัฏฏญาณ: ปัญญาในความสละ, ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยการสละ

ในฉวิวัฏฏญาณนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า ปัญญาในความสละ ชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณ ว่า ปัญญาในความสละ ชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณ พระโยคาวจรสละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ เพราะฉะนั้น ปัญญาในความสละ จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณ สละพยาบาทด้วยอพยาบาท เพราะฉะนั้น ปัญญาในความสละ จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณ สละถีนมิทธะด้วยอาโลกสัญญา เพราะฉะนั้น ปัญญาในความสละ จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณ สละอุทธัจจะด้วยอวิกเขปะ เพราะฉะนั้น ปัญญาในความสละ จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณ สละวิจิกิจฉาด้วยธัมมวัตถาน เพราะฉะนั้น ปัญญาในความสละ จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณสละกิเลสทั้งปวงด้วยอรหัตตมรรค เพราะฉะนั้น ปัญญาในความสละ จึงชื่อว่าวิโมกขวิวัฏฏญาณ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๙๙/๑๕๘)

วิโมกขสมาบัติ: สมาบัติคือวิโมกข์, การเข้าถึงวิโมกข์

ในมหาโมคคัลลานเถรคาถา ภาษิตของพระมหาโมคคัลลานเถระ ท่านเมื่อจะอนุเคราะห์พราหมณ์มิจฉาทิฏฐิ หลานชายพระสารีบุตรเถระจึงได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า พราหมณ์ เชิญท่านไหว้พระมหากัสสปะผู้สงบระงับงดเว้นจากการกระทำความชั่ว อยู่แต่ในเสนาสนะที่สงัด เป็นมุนี เป็นทายาทของพระพุทธองค์ผู้ประเสริฐ อนึ่ง ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดเป็นพราหมณ์สืบเชื้อสายพราหมณ์ติดต่อกันมาทั้งหมดถึง ๑๐๐ ชาติ เพียบพร้อมด้วยความรู้ ถึงแม้จะพึงเป็นผู้เล่าเรียนมนต์ จบไตรเพท การเรียนสำเร็จวิชาเป็นต้นนั้นของผู้นั้น ในเวลาเช้า ภิกษุเช่นใดเข้าวิโมกขสมาบัติ ๘ ทั้งอนุโลมและปฏิโลม ออกจากสมาบัตินั้นแล้ว จึงเที่ยวไปบิณฑบาต (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๑๘๑/๕๓๓)

วิโมกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิโมกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิโมกข์ (ภาวะที่จิตหลุดพ้นจากสิ่งรบกวนและน้อมดิ่งไปในอารมณ์นั้น ๆ) ๘ คือ บุคคล (๑) มีรูป(ได้รูปฌานที่เกิดจากอาการทำบริกรรมในรูปภายในตน) เห็นรูปทั้งหลาย (๒) มีอรูปสัญญาภายในเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (๓) มีใจน้อมไปว่า งาม เท่านั้น(๔) บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง (๕) ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดย

SAMPLE

ประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้อยู่ (๖) ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่าไม่มีอะไรอยู่ (๗) ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ (๘) ล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๓๖๘)

วิโมกข์แห่งการรู้แจ้งที่เป็นไปตามวิโมกข์: ความหลุดพ้นแห่งการรู้แจ้งที่เป็นไปตามความหลุดพ้น

ในวิโมกขกถา นิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และอนัตตา มากด้วยน้อมใจ ความสงบ และความรู้ วิโมกข์อะไรเป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามวิโมกข์นั้นมีเท่าไร เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย มีรสเป็นอย่างเดียวกันชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่ามีรสเป็นอย่างเดียวกัน ในเวลารู้แจ้ง วิโมกข์อะไรเป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งการรู้แจ้งที่เป็นไปตามวิโมกข์นั้นมีเท่าไร เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย มีรสเป็นอย่างเดียวกันชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าอย่างไร ชื่อว่าการรู้แจ้ง (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๔/๓๗๘)

วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามวิโมกข์ ความหลุดพ้นแห่งภาวนาที่เป็นไปตามความหลุดพ้น ในวิโมกขกถา นิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มากด้วยความน้อมใจ ความสงบ ความรู้ เชื่อวิโมกข์อะไรเป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามวิโมกข์นั้นมีเท่าไร เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย มีรสเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าอย่างไร ใครเจริญ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๔/๓๗๗)

วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามสุญญตวิโมกข์: ความหลุดพ้นแห่งภาวนาที่เป็นไปตามความหลุดพ้นด้วยความว่าง

ในวิโมกขกถา นิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา มากด้วยความรู้ สุญญตวิโมกข์เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามสุญญตวิโมกข์นั้นมี ๒ ประการ เป็นสหชาตปัจจัยเป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย มีรสเป็นอย่างเดียวกันชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่ามีรสเป็นอย่างเดียวกัน ผู้ใดปฏิบัติโดยชอบผู้นั้นย่อมเจริญ การเจริญวิโมกข์ย่อมไม่มีแก่ผู้ปฏิบัติผิด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๔/๓๗๘,๓๑/๒๒๕/๓๘๐)

วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามอนิมิตตวิโมกข์: ความหลุดพ้นแห่งภาวนาที่เป็นไปตามความหลุดพ้นด้วยไม่ถืออนิมิต

SAMPLE

ในวิโมกขกถา นิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง มากด้วยความน้อมใจเชื่อ อนิมิตตวิโมกข์เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามอนิมิตตวิโมกข์นั้นมี ๒ ประการ เป็นสหชาตปัจจัย ฯลฯ มีรสเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่ามีรสเป็นอย่างเดียวกัน ผู้ใดปฏิบัติโดยชอบ ผู้นั้นย่อมเจริญ การเจริญวิโมกข์ย่อมไม่มีแก่ผู้ปฏิบัติผิด (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๔/๓๗๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๕/๓๗๙)

วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามอัปปณิหิตวิโมกข์: ความหลุดพ้นแห่งภาวนาที่เป็นไปตามความหลุดด้วยไม่ทำความปรารถนา ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเป็นนามรูปโดยความเป็นทุกข์ คือหลุดพ้นด้วยเห็นทุกขตาแล้วถอนความปรารถนาเสียได้

ในวิโมกขกถา นิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ มากด้วยความสงบ อัปปณิหิตวิโมกข์เป็นใหญ่ วิโมกข์แห่งภาวนาที่เป็นไปตามอัปปณิหิตวิโมกข์นั้นมี ๒ ประการ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย มีรสเป็นอย่างเดียวกัน ชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่ามีรสเป็นอย่างเดียวกัน ผู้ใดปฏิบัติโดยชอบ ผู้นั้นย่อมเจริญ การเจริญวิโมกข์ย่อมไม่มีแก่ผู้ปฏิบัติผิด (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๔/๓๗๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๕/๓๘๐)

วิโมกขันติกนาม: พระนามในลำดับการบรรลุอรหัตตผล

ในติสสเมตเตยยสุตตนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า คำว่า พระผู้มีพระภาค นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม พระนามในลำดับการบรรลุ อรหัตตผล เป็นสัจฉิกาบัญญัติ บัญญัติที่เกิดเพราะทรงรู้แจ้งอรหัตตผล ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย พร้อมกับการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ที่โคนต้นโพธิ์รวมความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมตเตยยะ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๔/๒๔๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๔๐๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๘/๕๘๑, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๑๐/๖๒๐)

วิรชปราสาท: ปราสาทนามว่าวิรชปราสาท, ปราสาทหนึ่งในสามหลังของพระเจ้าธัมมทัสสีพุทธเจ้าสมัยครองฆราวาส ๘,๐๐๐ ปี, พระองค์มีมเหสีพระนามว่า วิจิโกลี

ในธัมมทัสสีพุทธวงศ์ ว่าด้วยพระประวัติของพระธัมมทัสสีพุทธเจ้า ในมัณฑกัปนั้นแล พระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสีอุบัติขึ้น เมื่อตนได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ก็ทำจิตให้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้ยิ่งขึ้นไป สมัยนั้น กรุงชื่อว่าสรณะ กษัตริย์พระนามว่าสรณะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุนันทาเป็นพระชนนีของพระศาสดาพระนามว่าธัมมทัสสี

SAMPLE

พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ อรชปราสาท วิรชปราสาท และสุทัศนปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีนามว่าวิจิโกสี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๔/๖๖๘)

วิรวิปุปผิยเถราปทาน : ประวัติของพระวิรวิปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้นำดอกท้าวยายม่อม ไปบูชาพระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๔๐๙)

วิรัทธสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้พลาดอริยมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่าพลาดอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ผู้ปรารภอริยมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่าปรารภอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๓/๓๒)

วิรัทธสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้พลาดโพชฌงค์ ๗ ชื่อว่าพลาดอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ผู้ปรารภโพชฌงค์ ๗ ชื่อว่าปรารภอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๙/๑๓๒)

วิรัทธสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้พลาดสติปัฏฐาน ๔ ชื่อว่าพลาดอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ผู้ปรารภสติปัฏฐาน ๔ ชื่อว่าปรารภอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๙/๒๕๗)

วิรัทธสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่บุคคลพลาด พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้พลาดอิทธิบาท ๔ ชื่อว่าพลาดอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ผู้ปรารภอิทธิบาท ๔ ชื่อว่าปรารภอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๑๔/๓๗๘)

วิราคกถา : เรื่องว่าด้วยวิราคะ,กถาว่าด้วยวิราคะ แบ่งเป็นอุทเทสได้ ๒ อุทเทส คือ

อุทเทส

อุทเทสที่ ๑ วิราคะชื่อว่ามรรค อุทเทสที่ ๒ วิมุตติชื่อว่าผล

นิทเทส

ท่านนำอุทเทสทั้งสองมาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับดังนี้

อุทเทสที่ ๑

คำปุจฉาว่า “วิราคะชื่อว่ามรรค เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

SAMPLE

ส่วนที่ ๑ แบ่งเป็น ๔ ขณะ คือ ขณะแห่งโสดาปัตติมรรค ขณะแห่งสกทาคามิมรรค ขณะแห่งอนาคามิมรรค และขณะแห่งอรหัตตมรรค มีรูปแบบหลักดังนี้

ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค

วิราคะที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิเพราะมีสภาวะเห็น ย่อมคลายจากมิจฉาทิฏฐิ คลายจากกิเลสที่เป็นไปตามมิจฉาทิฏฐินั้น คลายจากขันธ์และจากสรรพนิมิตภายนอก วิราคะมีวิราคะ(นิพพาน) เป็นอารมณ์ มีวิราคะเป็นโคจร รวมลงในวิราคะ ตั้งอยู่ในวิราคะ ดำรงอยู่ในวิราคะ

คำว่า “วิราคะ” ท่านอธิบายว่า วิราคะมี ๒ อย่าง คือ (๑) นิพพานเป็นวิราคะ (๒) ธรรมทั้งปวงที่เกิดเพราะมีนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นวิราคะ

เพราะเหตุนั้น มรรคจึงเป็นวิราคะ องค์มรรค ๗ ที่เป็นสหชาติ ย่อมถึงความเป็นวิราคะ เพราะเหตุนั้น วิราคะจึงเป็นมรรค พระพุทธเจ้า และสาวก ย่อมถึงนิพพานซึ่งเป็นทิศที่ไม่เคยไปด้วยมรรคนี้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่ามรรคมีองค์ ๘ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น ล้ำเลิศ เป็นประธาน สูงสุด และประเสริฐกว่ามรรค ของสมณพราหมณ์จำนวนมากผู้ถือลัทธิอื่น เพราะเหตุนั้น มรรคมีองค์ ๘ จึงประเสริฐกว่ามรรคทั้งหลาย

วิราคะชื่อว่าสัมมาสังกัปปะเพราะมีสภาวะตรึกตรอง ฯลฯ วิราคะชื่อว่าสัมมาสมาธิ ฯลฯ (มีรูปแบบเหมือนข้างต้น ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น)

ในขณะแห่งมรรคอื่นอีก ๓ ขณะ ก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

ส่วนที่ ๒ ท่านนำธรรม ๕๔ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณ ที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๖) มาจำแนกความหมายของวิราคะ เช่น

วิราคะคือความเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ วิราคะคือความตรึก ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ ฯลฯวิราคะคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ

อุทเทสที่ ๒

คำปุจฉาว่า “วิมุตติชื่อว่าผล เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑ แบ่งเป็น ๔ ขณะ คือ ขณะแห่งโสดาปัตติผล ขณะแห่งสกทาคามิผล ขณะแห่งอนาคามิผล และขณะแห่งอรหัตตผล มีรูปแบบเหมือนในอุทเทสที่ ๑ ต่างกันแต่องค์ธรรมคือเปลี่ยนจากวิราคะเป็นวิมุตติเท่านั้น

ส่วนที่ ๒ เหมือนในอุทเทสที่ ๑ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๔)

วิราคธรรม : ธรรมคือความคลายกำหนัด, การสิ้นตัณหา, การดับทุกข์, นิพพาน

SAMPLE

ในอัคคัปปสาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสความเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ กล่าวถึงธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งหรือธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งมีประมาณเท่าใด วิราคะ ความคลายกำหนัด คือ ความสร่างความเมา ความดับความกระหาย ความถอนอาลัย ความตัดวัฏฏะ ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ นิพพาน บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่า ธรรมเหล่านั้น บุคคลผู้เลื่อมใสในวิราคธรรม ชื่อว่าเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ และวิบากที่เลิศย่อมมีแก่บุคคลผู้เลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๙๐/๔๖๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๒๗/๓๐๗,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๗๒/๙๐๒,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๕๔)

วิราคสัญญา: กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต, การกำหนดหมายความคลายกำหนัด

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัส ภิกขุอปริหานิยธรรมว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังมีอปริหานิยธรรมทั้ง คือ ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญวิราคสัญญา กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๐/๘๗,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๒/๓๑๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๙/๓๓๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๑/๓๓๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๗/,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๕๖/๑๙๗,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๕๓/๕๐,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๕๔/๕๐,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๕๕/๕๐,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๕๖/๕๐)

วิราคสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิราคสัญญา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่ปราศจากราคะ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะและความสิ้นโมหะ) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๖/๑๙๗)

วิราคสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามถึงประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ ให้ตอบว่า เพื่อสำรอกราคะ ถ้าถูกถามต่อไปอีกว่า มีมรรคและปฏิปทาเพื่อสำรอกราคะอยู่หรือ ให้ตอบว่า มี คืออริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๘/๒๕๖)

วิราคะ: ความคลายกำหนัด, ดับตัณหา, ดับทุกข์

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๔ ข้อว่าด้วย ภาวนาปธาน พระสารีบุตรกล่าวว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เจริญสติสัมโพชฌงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้ ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเฟ้นธรรม เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร เจริญปีติสัมโพชฌงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือ

SAMPLE

ความอิ่มใจ เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ นี้เรียกว่า ภาวนาปธาน (วิ.ม.(ไทย)๔/๑/๒, วิ.ม.(ไทย)๔/๒/๔, วิ.ม.(ไทย)๔/๓/๖, วิ.ม.(ไทย)๔/๗/๑๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๗/๓๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๐/๒๘๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗/๒๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๔/๔๓๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๓๗/๔๐๗, วิ.อ.(บาลี) ๓/๑/๔)

วิราคานุปัสสนา: การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด

ในสุตมยญาณนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวอนุปัสสนา ว่า อนิจจานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ควรรู้ยิ่ง ทุกขานุปัสสนา การพิจารณาเห็นทุกข์ อนัตตานุปัสสนา การพิจารณาเห็นอนัตตานิพพิทานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย วิราคานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด ควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๕๓๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙/๑๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒/๓๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๖/๓๕๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๒/๓๗๔)

วิราคานุปัสสนาญาณ: ญาณคือการพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด

ในวิโมกขกถา นิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวสัญญาวิโมกข์ว่า อนิจจานุปัสสนาญาณ ญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พ้นจากนิจจสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ ทุกขานุปัสสนาญาณ ญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ พ้นจากสุขสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ อนัตตานุปัสสนาญาณ ญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา พ้นจากอัตตสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณคือการพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย พ้นจากนันทิสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ วิราคานุปัสสนาญาณ ญาณคือการพิจารณาเห็นความคลายกำหนัดพ้นจากราคสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

วิราคานุปัสสนายถาภูตญาณ: ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด

ในวิโมกขกถา นิทเทส พระสารีบุตรได้อธิบาย ญาณวิโมกข์ว่า อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณ ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าเที่ยง เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ทุกขานุปัสสนายถาภูตญาณ ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าสุข

SAMPLE

เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ อนัตตานุปัสสนายถาภูตญาณ ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าอัตตา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ นิพพิทานุปัสสนายถาภูตญาณ ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่านันทิ ความยินดี เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ วิราคานุปัสสนายถาภูตญาณ ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความคลายกำหนัดพ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าราคะ ความกำหนัด เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑๕/๓๕๗)

วิริยบารมี: การบำเพ็ญความเพียร, การทำวิริยะให้เต็มเปี่ยม

ในพุทธาปทาน พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า มีเนื้อหาที่ท่านเล่าไว้สรุปว่า พระอานนทเถระ ผู้เป็นมุนีชาวแคว้นวิเทหะ น้อมกายลงทูลถามพระตถาคตผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารว่า ได้ทราบว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้ามีอยู่ พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเหล่านั้นผู้เป็นนักปราชญ์ ทรงอุบัติขึ้นเพราะเหตุอะไร พระองค์ตรัสตอบว่า เราสอบถามบัณฑิตทั้งหลาย บำเพ็ญปัญญาบารมีแล้ว บำเพ็ญวิริยบารมีแล้ว สำเร็จขันติบารมีแล้วบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๕/๑๑, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๓๖/๕๘๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๓๗/๕๘๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๓๙/๕๘๕)

วิริยปรมัตถบารมี: การบำเพ็ญวิริยะอย่างยวดยิ่ง, การทำวิริยะที่ผ่านขั้นปกติบารมี ผ่านขั้นอุปบารมี สมัยเสวยชาติต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์

ในสโมธานกถา ว่าด้วยการสรุปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ การบำเพ็ญบารมีอันเป็นธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้ จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ คือ ในภพที่เราเป็นวิธูรบัณฑิตและสุริยพราหมณ์มาตังคพราหมณ์ ผู้เป็นศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้ง ๒ นี้ เป็นปัญญาบารมี ๘ ในภพที่เราเป็นพระราชาผู้มีศีล มีความเพียร เป็นผู้ก่อเกิดสัตตุภัสตชาดก บารมีนี้แลเป็นปัญญาปรมัตถบารมี ๙ ในภพที่เราเป็นพระราชา ผู้มีความบากบั่น เป็นวิริยปรมัตถบารมี ๑๐ (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

วิริยพละ: กำลังคือวิริยะ, หนึ่งในพละ ๔ คือ สติพละ กำลังคือสติ สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา เป็นหนึ่งในพละ ๗ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพล

ในสาเกตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระธรรมเทศนาที่เมืองสาเกตว่า เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอัญชนวัน สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตเมืองสาเกต ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสถามว่า “ภิกษุ

SAMPLE

ทั้งหลาย เหตุที่อินทรีย์ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นพละ ๕ ประการ และที่พละ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นอินทรีย์ ๕ ประการ มีอยู่ คือ สิ่งใดเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรีย์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๙๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๑/๓๓๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๓/๓๒๕, ม.อุ.(ไทย)๒๐/๑๕๗/๔๐๔,ม.อุ.(ไทย)๒๐/๑๕๘/๔๐๔,ม.อุ.(ไทย)๒๐/๑๕๙/๔๐๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๓/๒๑๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๓/๒๒๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๖๑/๓๗๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑/๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒/๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔/๔๑๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๑/๑๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓/๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔/๕,๒๓/๕/๔๓๙)

วิริยสมาธิ: ความเพียรในสมาธิ, สมาธิที่ประกอบด้วยวิริยะ, จิตตสมาธิและวีมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน เป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ

ในปฐมอิทธิปาทสูตร ว่าด้วยอิทธิบาท พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งเจริญทำให้มากซึ่งธรรม ๕ ประการ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร๑ (๒) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร (๓) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร (๔) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวีมังสาสมาธิและปธานสังขาร (๕) ความขะมักเขม้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๗/๑๑๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๘/๑๑๖,องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๘๙-๔๐๑/๔๔๕)

วิริยสมาธิปธานสังขาร: สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์, ธรรมที่ให้เกิดความเจริญด้วยอายุ ๔ ประการ

ในจักกวัตติสูตร เรื่องความเจริญด้วยอายุและวรรณะ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายจงประพฤติธรรมอันเป็นโคจร ซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน ประพฤติธรรมอันเป็นโคจร ซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน จักเจริญด้วยอายุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์ (๒) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์ (๓) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากจิตตสมาธิและความเพียรสร้างสรรค์ (๔) เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์ เพราะเจริญ ทำอิทธิบาท ๔

SAMPLE

ประการนี้ให้มาก เมื่อมุ่งหวัง เธอจะพึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๖/๒๗๗, (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๘๙/๒๐๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๑๓/๓๗๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๑๗/๓๘๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๑/๓๘๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๓/๓๙๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๗๖/๓๙๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๒/๔๙๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๒/๕๐๘)

วิริยสัมโพชฌงค์: ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร, องค์ที่ ๓ ของโพชฌงค์ ๗ ประการ ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัส ภิกขุอปริหานิยธรรม ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังมีอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่ และใส่ใจอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ ประการนี้อยู่ หนึ่งในอปริหานิยธรรม คือ วิริยสัมโพชฌงค์ ความว่า ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๒,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๑/๑๑๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๐/๒๘๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๐/๓๓๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗/๒๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๐/๑๙๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๓/๑๑๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๔/๑๑๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๒/๑๖๓)

วิริยสัมโพชฌงค์ภายใน: องค์แห่งการตรัสรู้คือวิริยะภายใน, ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร, องค์ที่ ๓ แห่งโพชฌงค์ ๗ ประการ

ในธัมมานุปัสสนา หมวดโพชฌงค์ บทนี้กล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ โพชฌงค์ ๗ อยู่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อวิริยสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า ‘วิริยสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่’ หรือเมื่อวิริยสัมโพชฌงค์ภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า ‘วิริยสัมโพชฌงค์ภายในของเราไม่มีอยู่’ การเกิดขึ้นแห่งวิริยสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้นและความเจริญบริบูรณ์แห่งวิริยสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๒)

วิริยะ: ความเพียรปฏิบัติ, ความขยันปฏิบัติ, ความหมั่นปฏิบัติ

ในปาสราสิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องที่พระองค์เสด็จเข้าไปศึกษาปฏิบัติในสำนักอาฬารดาบสกาลามโคตรว่า อาฬารดาบส กาลามโคตร ถามปัญหากับอุทกดาบสรามบุตรว่า เราเข้าไปหาอุทกดาบส รามบุตรแล้วถามว่า ‘ท่านรามะ ท่านประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียง เท่าไร’ เมื่อเราถามอย่างนี้ อุทกดาบส รามบุตรจึงประกาศเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติแก่เรา เราจึงคิดว่า ‘มิใช่แต่อุทกดาบส รามบุตรเท่านั้นที่มีศรัทธา แม้เราก็มีศรัทธา มิใช่

SAMPLE

แต่อุทกดาบส รามบุตรเท่านั้นที่มีวิริยะ แม้เราก็มีวิริยะ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗๗/๓๐๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๖/๗๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๗/๓๙๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๕/๖๐๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๔/๑๑๑,สำ.น.(ไทย)๑๖/๑๕๐/๒๔๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๕/๓๒๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๒๐/๓๓๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๒๒/๓๓๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๒๗/๔๐๑)

วิริยาธิบดี : ความเป็นใหญ่ในวิริยะ, อธิบดีคือวิริยะ

ในปัจจยตากถา ว่าด้วยความเป็นปัจจัย พระสากวาทีคือพดระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้มีการซักถามพระปรวาทีคือพวกภิกษุนิกายอุตตราปถกะ ดังข้อความว่า สกวาที (สก.) ถาม ปรวาที (ปร.)ว่า วิริยาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรมมิใช่หรือ ปร. ตอบว่า ใช่ สก. กล่าวว่า หากวิริยาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรม ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “วิริยาธิบดีเป็นปัจจัยโดยอธิปติปัจจัย เป็นปัจจัยโดยสหชาตปัจจัย” ท่าน สก. ถามว่า วิริยาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรมและเป็นอินทรีย์มิใช่หรือ ท่านตอบว่า ปร. ใช่ ท่าน สก. กล่าวว่า หากวิริยาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรมและเป็นอินทรีย์ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “วิริยาธิบดีเป็นปัจจัยโดยอธิปติปัจจัย เป็นปัจจัยโดยอินทรียปัจจัย” ท่าน สก. กล่าวว่า วิริยาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรมและเป็นองค์แห่งมรรคมิใช่หรือ ท่าน ปร. ตอบว่า ใช่ ท่าน สก. กล่าวว่า หากวิริยาธิบดีเป็นอธิบดีแห่งสหชาตธรรมและเป็นองค์แห่งมรรค ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “วิริยาธิบดีเป็นปัจจัยโดยอธิปติปัจจัย เป็นปัจจัยโดยมัคคปัจจัย” วิริยาธิบดีเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยวิริยะและรูปที่มีธรรมอันสัมปยุตด้วยวิริยะนั้นเป็นสมุฏฐานโดยอธิปติปัจจัย (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๑๒/๗๖๑, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๓/๓)

วิริยารัมภกถา: เรื่องการปรารภความเพียร

ในสัมโพธิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพวก อัญเดียรถีย์ปริพาชกถามอย่างนี้ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลายอะไรเป็นเหตุแห่งการเจริญธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งสัมโพธิ’ เธอทั้งหลายควรตอบพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ภิกษุเป็นผู้ได้กถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่ง ที่เป็นสัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต คือ อัปปิจฉกถา เรื่องความมักน้อย สันตุฏฐิกถา เรื่องความสันโดษ ปวิเวกกถา เรื่องความสงัด อสังสัคคกถา เรื่องความไม่คลุกคลี วิริยารัมภกถา เรื่องการปรารภความเพียร (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑/๔๒๖,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๓/๔๓๓, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๐/๗๘, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๑/๒๓๔)

วิริยารัมภญาณ: ญาณในการปรารภความเพียร,ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป

SAMPLE

ในวิริยารัมภญาณนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าววิริยารัมภญาณ ว่า ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ เป็นอย่างไร คือ ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ เพื่อความดำรงมั่น ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งอรหัตตมรรคที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘๙/๑๔๙)

วิริยารัมภญาณนิทเทส : แสดงวิริยารัมภญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๓๘ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรนำสัมมัปปธาน ๔ ประการมาจำแนกวิริยารัมภญาณ ดังนี้

๑. ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ

๒. ... เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ

๓. ... เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ

๔. ... เพื่อความดำรงมั่น ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ

ลำดับต่อไป ท่านนำธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ (หมวดภาวนาที่ ๕ ใน สุตมยญาณที่ ๔) มาจำแนกด้วยวิริยารัมภญาณ ๔ ประการข้างต้น เป็นคู่ ๆ คู่ละ ๔ ประการ แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายอกุศล ๒ ประการ และฝ่ายกุศล ๒ ประการ เช่น

คู่ที่ ๑ ฝ่ายอกุศล ๒ ประการ ได้แก่

๑. ปัญญาในการประคองจิตที่ไม่หดหู่และจิตที่ส่งไป เพื่อป้องกันกามฉันทะที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ

๒. ... เพื่อละกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ

ฝ่ายกุศล ๒ ประการ ได้แก่

๓. ... เพื่อทำเนกขัมมะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ

๔. ... เพื่อความดำรงมั่น ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งเนกขัมมะที่เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าวิริยารัมภญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘๙/๑๔๙)

วิริยารัมภะ: ปรารภความเพียร, ความเพียรมุ่งมั่น,อัปปมาทะ

ในอาสีวิโสปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การใช้มือและเท้าพยายามไป นั้นเป็นชื่อของ วิริยารัมภะ ปรารภความเพียร (สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๙)

SAMPLE

วิริยิทธิบาท : ธรรมที่เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จคือวิริยะ, ธรรมข้อที่ ๒ แห่งอิทธิบาท ๔

ในอิทธิปาทวิภังค์ วิริยิทธิบาท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญฌานที่เป็น โลกุตตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์ให้ถึงนิพพาน เพื่อละทิฏฐิ เพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้น สงัดจากกาม บรรลุปฐมฌานที่เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคนี้เรียกว่า วิริยิทธิบาท สภาวธรรมที่เหลือชื่อว่าสัมปยุตด้วยวิริยิทธิบาท (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๕๙/๓๕๓)

วิริยินทรีย์: อินทรีย์คือวิริยะ, ผู้เป็นธัมมานุสารี, ความไม่ประมาท, หนึ่งในอินทรีย์ ๕

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๕ กล่าวถึงอินทรีย์ ๕ คือ (๑) สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา (๒) วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ (๓) สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ (๔) สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ (๕) ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา อีกประการหนึ่ง ธรรมเหล่านี้ คือ สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา ย่อมมีแก่ผู้นั้น บุคคลนี้เราเรียกว่า เป็นธัมมานุสารี เรากล่าวว่า ‘ภิกษุแม้นี้ต้องทำกิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท’ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๑๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๘๒, (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๒/๒๑๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๗/๒๘๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๙๐,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๙/๓๐๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๑/๒๑๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๒/๒๒๗)

วิรุฬหะ: พระนามของท้าวมหาราช, ผู้ประจำอยู่ทิศใต้จากภูเขาสิเนรุ, หัวหน้าพวกกุมภัณฑ์, มีพระโอรสมากมายในพระนามเดียวว่า อินทะ

ในอาฏานาฏิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศใต้จากภูเขาสิเนรุนี้ไป ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่ ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรุฬหะ ทรงเป็นหัวหน้าของพวกกุมภัณฑ์ มีกุมภัณฑ์แวดล้อม ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง ‘แม้โอรสของท้าววิรุฬหะจะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน คือ ทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก’ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๙/๒๒๓)

วิรุฬหะ, ท้าวมหาราช: ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรุฬหะ , พระองค์เป็นหัวหน้าพวกกุมภัณฑ์, พระองค์พระโอรสหลายองค์ในนามเดียว คือ อินทะ

อาฏานาฏิยสูตร ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรุฬหะ ทรงเป็นหัวหน้าพวกกุมภัณฑ์ มีกุมภัณฑ์แวดล้อม ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง สดับมาว่า ‘แม้โอรสของท้าววิรุฬหะจะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน คือ ทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ

SAMPLE

ต่างมีพลังมาก' ท้าววิรุฬหะและพระโอรสเหล่านั้น เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๙/๒๓๗)

วิรูปักข์, พญางู, ท้าวมหาราช: พญางูนามว่าวิรูปักข์, หนึ่งในพญางู ๔ ตระกูล, ท้าววิรูปักษ์มหาราชผู้ประจำทิศตะวันตก ประทับนั่งผินพระพักตร์ไป ทางทิศตะวันออก มีพวกเทพอยู่เบื้องหน้า, ผู้เป็นหนึ่งในท้าวจาตุมมหาราช

ตัวอย่างในขุททกวัตถุภิกษุรูปรูปหนึ่งไม่ได้แผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูลนี้ เพราะถ้าภิกษุนั้นแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูลนี้ ภิกษุนั้นจะไม่ถูกงูกัดถึงแก่มรณภาพ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูลนี้เพื่อคุ้มครองตน เพื่อรักษาตน เพื่อป้องกันตน วิธีแผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์ มีพญางู ๔ ตระกูลเป็นต้นนี้ คือ เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญางูวิรูปักษ์ เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญางูเอราปถะ เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญางู ฉัพยาบุตร เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญางู กัณหาโคตมกะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๐/๒๓๘,อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๗/๑๑๑,(วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๑/๑๔, วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๑/๑๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๕/๙๒)

วิโรจนชาดก : ชาดกว่าด้วยคนถูกเยาะเย้ยว่ารุ่งเรือง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาไกรสรราชสีห์กล่าวถึงสุนัขจิ้งจอกที่พยายามเลียนแบบตนโดยการนอนอย่างราชสีห์ ตื่นขึ้นสะบัดกาย มองดูทิศ หอนสามคาบ และกระโดดลงจากหน้าผาหวังจะให้ตกลงบนกระพองช้างซับมันแล้วจะกัดให้ตายเพื่อจะได้กินเนื้อช้าง แต่พลาดไปตกลงที่ใกล้เท้าช้าง จึงถูกช้างเหยียบกระโหลกศีรษะแตกกระจายถึงแก่ความตาย พระโพธิสัตว์กล่าวเยาะเย้ยว่า มันสมองของเจ้าทะลักออกมา กระหม่อมของเจ้าก็ถูกทำลาย ซี่โครงของเจ้าก็หักหมด วันนี้เจ้าช่างรุ่งโรจน์เหลือเกินนะ คนที่ไม่มีบารมี ไม่มีความสามารถ แม้จะพยายามเลียนแบบบุคคลอื่นก็ไม่ประสพผลสำเร็จ แต่กลับจะประสพกับความพินาศอยู่ร่ำไป (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๔๓/๕๘)

วิโรจนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิ์พระนามว่าวิโรจนะ, พระองค์ผู้หักกิ่งไม้สาละแล้วนำดอกไม้พร้อมช่อถวายแด่พระผู้มีพระภาค, พระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิโรจนะ ๓ ชาติ

ในผลทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระผลทายกเถระ ท่านกล่าวว่า ท่านหักกิ่งไม้สาละแล้วนำดอกมาพร้อมทั้งช่อ เข้าไปเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ถวายดอกไม้ชั้นดีเยี่ยม ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่พบทุคติ

SAMPLE

เลย นี้เป็นผลแห่งการถวายดอกไม้ และในกัปที่ ๙ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ มีพระนามว่าวิโรจนะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๔/๓๐๓)

วิลามาลา, **พระเจ้าจักรพรรดิ:**พระเจ้าจักรพรรดิ์พระนามว่าวิลามาลา,พระองค์ผู้มีจิตเลื่อมใสในดอกไม้ซึกที่ห้อมล้อมด้วยพุทธานุภาพ, พระองค์ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ ๒๕ ชาติ พระนามว่าวิลามาลา

ในเสเรยยกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเสเรยยกเถระ ท่านกล่าวว่า ท่านหยิบดอกไม้ซึก โยนขึ้นไป (บูชา) ในอากาศ ด้วยพุทธานุภาพ ดอกไม้ซึกทั้งหลายห้อมล้อมอยู่โดยประการทั้งปวง ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น ท่านถูกกุศลมูลตักเตือนแล้ว จึงไม่ไปเกิดยังทุคติเลย ตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในกัปที่ ๑,๐๑๕ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๕ ชาติ มีพระนามว่าวิลามาลา มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘/๒๗๗)

วิโลกนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิโลกนะ, พระองค์ทำหมู่ชนให้เลื่อมใส เกิดความสังเวช ชมเชยผู้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค, พระองค์ได้รับอานิสงส์ ในกัปที่ ๘๑ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิโลกนะ

ในสัมมุขาถวิกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสัมมุขาถวิกเถระ ท่านกล่าวว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพอประสูติแล้วเท่านั้น ก็ทรงเหลียวดูทิศทั้งปวง แล้วทรงเปล่งอาสภิวาจา นี้เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ข้าพเจ้าทำหมู่ชนให้เกิดสังเวชแล้ว ชมเชย ถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วบ่ายหน้าหลีกไปทางทิศตะวันออก ในกัปที่ ๘๑ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิโลกนะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๒/๒๘๕)

วิวัฏฏกัป: กัปฝ่ายเจริญ, ช่วงระยะเวลาที่โลกกลับฟื้นขึ้นมาใหม่

ตัวอย่างในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสทิฏฐิ ๖๒ สัสสตวาทะ ๔ มูลเหตุที่ ๒ ว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารภอะไรจึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยง สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป บ้าง ๒ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๓ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๔ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๕ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๑๐ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ว่า ‘ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะมี

SAMPLE

อาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้’ เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๒/๑๓,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๓/๑๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๔/๘๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๕/๘๒, (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๒/๕๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๖/๑๑๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๗/๑๑๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๒/๔๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๘/๑๔๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔/๑๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๗/๓๐๔,วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๒/๑๕๘)

วิวัฏฏฐายี: ช่วงระยะเวลาที่โลกเจริญแล้วทรงอยู่, ช่วงระยะเวลาที่มหาเมฆซึ่งให้กัปพินาศเกิดอีกจนถึงดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เกิดอีก, กัปหนึ่งในสี่กัป คือ- สังวัฏฏกัป -สังวัฏฏฐายีกัป -วิวัฏฏกัป - วิวัฏฏฐายีกัป

ในกัปปสูตร ว่าด้วยกัป พระผู้มีพระภาคตรัสถึง อสงไขยกัป ๔ ประการนี้ คือ (๑) ในเวลาที่สังวัฏฏกัปดำเนินไป ไม่มีใครกำหนดนับได้ว่า จำนวนเท่านี้ หลายปี จำนวนเท่านี้ ๑๐๐ ปี จำนวนเท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี หรือ จำนวนเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี (๒) ในเวลาที่สังวัฏฏฐายีกัปดำเนินไป ฯลฯ (๓) ในเวลาที่วิวัฏฏกัปดำเนินไป ฯลฯ (๔) ในเวลาที่วิวัฏฏฐายีกัปดำเนินไป ไม่มีใครกำหนดนับได้ว่า จำนวนเท่านี้หลายปี จำนวนเท่านี้ ๑๐๐ ปี จำนวนเท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี หรือจำนวนเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี (องฺ.จตุกฺก(ไทย) ๒๑/๑๕๖/๒๑๗,องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๕๖/๓๘๔,องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๑๕๖-๑๕๘/๔๒๑, วิสุทฺธิ. ๒/๔๐๖/๕๖)

วิวัฏฏนานุปัสสนา: การพิจารณาเห็นอุบายที่จะหลีกไป,สภาวะที่เป็นของแท้ควรรู้ยิ่ง มีวิวัฏฏนานุปัสสนา เป็นต้น

ในสุตมยญาณนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวถึงสภาวะที่เป็นของแท้ควรรู้ยิ่ง ได้แก่อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏินิสสัคคานุปัสสนา ขยานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความสิ้นไป วยานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความเสื่อมไป วิปริณามานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความแปรผัน อนิมิตตานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต อัปปณิหิตานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความไม่มีที่ตั้ง สุญญตานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความว่าง อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ยถาภูตญาณทัสสนะ การรู้เห็นตามความเป็นจริง อาทีนวานุปัสสนา การพิจารณา

SAMPLE

เห็นโทษ ปฏิสังขานุปัสสนา การตามพิจารณา วิวัฏฏนานุปัสสนา การพิจารณาเห็นอุบายที่จะหลีกไป (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘/๒๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒/๓๒)

วิวัฏฏะ: ตอน (ขัณฑ์) ของผ้าที่อยู่ตรงกลางซึ่งเย็บผ้ามณฑลและอัฑฒมณฑลเข้าด้วยกัน ในจีวรขันธกะ ฉินทกจีวรานุชานนา พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญพระอานนท์ พระองค์ทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นบัณฑิต ภิกษุทั้งหลาย อานนท์ มีปัญญามาก ที่เข้าใจความหมายที่เรากล่าวย่อ ๆ ได้อย่างพิสดาร เธอทำผ้ากุสิบ้างทำผ้าอัฑฒกุสิบ้าง ทำผ้ามณฑลบ้าง ทำผ้าอัฑฒมณฑลบ้าง ทำผ้าวิวัฏฏะบ้างทำผ้าอนุวิวัฏฏะบ้าง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๔)

วิวาทมูล: มูลเหตุแห่งวิวาท ๖ ประการ ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงวิวาทมูล ๖ ประการ คือ (๑) เป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธไว้ ภิกษุใดเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธไว้ ภิกษุนั้นอยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่ยำเกรงในพระศาสดา ไม่มีความยำเกรงในพระธรรม ในพระสงฆ์ (๒) เป็นผู้ลบหลู่ ตีเสมอ ฯลฯ (๓) เป็นผู้ริษยา มีความตระหนี่ ฯลฯ (๔) เป็นผู้โอ้อวด มีมายา ฯลฯ (๕) เป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ (๖) เป็นผู้ยึดมั่นทิฏฐิของตน มีความถือรั้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๕/๓๒๒)

วิวาทมูลสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยมูลเหตุแห่งวิวาท (สูตรที่ ๑) ๑ พระอุบาลีทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า มูลเหตุแห่งวิวาทมีเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มูลเหตุแห่งวิวาท มี ๑๐ ประการ คือ ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ (๑-๑๐) มีเนื้อความเหมือนวิวาทสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๒/๙๔)

วิวาทมูลสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยมูลเหตุแห่งวิวาท (สูตรที่ ๒) พระอุบาลีทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า มูลเหตุแห่งวิวาทมีเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มูลเหตุแห่งวิวาท มี ๑๐ ประการ คือ ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ (๑) แสดงอนาบัติว่า เป็นอาบัติ (๒) แสดงอาบัติว่า เป็นอนาบัติ (๓) แสดงอาบัติเบาว่า เป็นอาบัติหนัก (๔) แสดงอาบัติหนักว่า เป็นอาบัติเบา (๕) แสดงอาบัติชั่วหยาบ(หมายถึงปาราชิก ๔ และสังฆาทิเสส ๑๓) ว่าไม่เป็นอาบัติชั่วหยาบ (๖) แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่าเป็นอาบัติชั่วหยาบ (๗) แสดงอาบัติมีส่วนเหลือ(หมายถึงสังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต) ว่า เป็นอาบัติไม่มีส่วนเหลือ(หมายถึงปาราชิก ๔) (๘) แสดงอาบัติไม่มีส่วนเหลือว่า เป็นอาบัติมีส่วนเหลือ (๙) แสดงอาบัติที่ทำคืนได้ว่า เป็นอาบัติที่ทำคืนไม่ได้ (๑๐) แสดงอาบัติที่ทำคืนไม่ได้ว่า เป็นอาบัติที่ทำคืนได้ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๓/๙๕)

SAMPLE

วิวาทมูลสูตร : พระสูตรว่าด้วยมูลเหตุแห่งวิวาท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มูลเหตุแห่งวิวาท ๖ คือ (๑) มักโกรธ ผูกโกรธ (๒) ลบหลู่ ตีเสมอ (๓) ริษยา ตระหนี่ (๔) โอ้อวด มีมายา (๕) ปรารถนาชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ (๖) ยึดมั่นทิฏฐิของตน มีความดื้อรั้น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก แล้วตรัสว่า ธรรมแต่ละประการนั้นเป็นมูลเหตุให้ภิกษุเกิดความไม่เคารพ ไม่ยำเกรงในพระรัตนตรัย ไม่ทำสิกขาให้บริบูรณ์และเป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาทขึ้นในสงฆ์ ซึ่งเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อมิใช่สุขแก่คนหมู่มาก เพื่อมิใช่ประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และทรงสอนให้ปิดกั้นมูลเหตุเหล่านี้มิให้ยึดเยื้อต่อไป (อง.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๖/๔๘๔)

วิวาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้เกิดวิวาทขึ้นในสงฆ์ พระอุบาลี เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้ภิกษุทั้งหลายเกิดความบาดหมางกัน ทะเลาะ แก่งแย่ง และวิวาทกันขึ้นในสงฆ์ แล้วอยู่ไม่สำราญ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เหตุปัจจัยให้ภิกษุทั้งหลายเกิดความบาดหมางกัน ทะเลาะ แก่งแย่ง และวิวาทกันขึ้นในสงฆ์ แล้วอยู่ไม่สำราญ มี ๑๐ คือ ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ (๑) แสดงอธรรมว่า เป็นธรรม (๒) แสดงธรรมว่า เป็นอธรรม (๓) แสดงสิ่งที่มิใช่วินัยว่า เป็นวินัย (๔) แสดงวินัยว่า สิ่งที่มิใช่วินัย (๕) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้กล่าวไว้ว่าตถาคตได้ภาษิตไว้ ได้กล่าวไว้ (๖) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้ภาษิตไว้ ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้กล่าวไว้ (๗) แสดงกรรมที่ตถาคตไม่ได้ประพฤติมาว่า ตถาคตได้ประพฤติมา (๘) แสดงกรรมที่ตถาคตได้ประพฤติมาว่า ตถาคตไม่ได้ประพฤติมา (๙) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตได้บัญญัติไว้ (๑๐) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๑/๙๓)

วิวาทาธิกรณ์: การทะเลาะวิวาท, การเถียงกันว่า นี้เป็นธรรมวินัย นี้ไม่ใช่ธรรมวินัยเป็นต้น, อธิกรณ์หนึ่งในสี่ คือ (๑)วิวาทาธิกรณ์ (๒) อนุวาทาธิกรณ์ (๓)อาปัตตาธิกรณ์ (๔) และกิจจาธิกรณ์

ในสิกขาบทวิภังค์ มีคำอธิบายอธิกรณ์ ๔ อย่าง คือ (๑) วิวาทาธิกรณ์ ได้แก่ การเถียงกันว่า นี้เป็นธรรมวินัย นี้ไม่ใช่ธรรมวินัยเป็นต้น (๒) อนุวาทาธิกรณ์ ได้แก่ การโจทกันด้วยศีลวิบัติ อาจารวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ หรืออาชีววิบัติ (๓) อาปัตตาธิกรณ์ ได้แก่ การต้องอาบัติ การปรับอาบัติและแก้ต่างให้พ้นอาบัติ (๔) กิจจาธิกรณ์ ได้แก่ กิจธุระของสงฆ์ เช่น อปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรม ญัตติจตุตถกรรม มีการสวดปาติโมกข์เป็นต้น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๖/๔๒๐, (วิ.ภิกฺขุนี) ๓/๙๙๖/๒๔๘, วิ.ป.(ไทย)

SAMPLE

๘/๒๗๕/๓๗๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๙๓/๓๙๒,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๙๖/๓๙๖,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๙๗/๓๙๖, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๖/๕๕)

วิวาห์: การแต่งงาน, เป็นคำที่พระชนก พระชนนีของนางสุเมธาเถรีในอดีตชาติเกลี้ยกล่อมให้นางแต่งงานเป็นเอกอัครมเหสีของพระเจ้าอนิกรัต

ในสุเมธาเถรีคาถา ว่าด้วยภาษิตพระสุเมธาเถรี ท่านกล่าวว่า เราเป็นธิดาของพระอัครมเหสีพระเจ้าโกญจะกรุงมันตาวดี ชื่อว่าสุเมธา ผู้ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ทำตามคำสั่งสอน ทำให้เกิดเลื่อมใสแล้ว เจ้าหญิงสุเมธามีศีล กล่าวธรรมได้วิจิตร เป็นพหูสูต ถูกแนะนำในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เข้าเฝ้าพระชนกและพระชนนี กราบทูลว่า ขอพระชนกพระชนนีทั้ง ๒ พระองค์ โปรดตั้งพระทัยสดับคำของลูก ลูกยินดีอย่างยิ่งในนิพพาน ภพถึงแม้ว่าจะเป็นทิพย์ก็ไม่ยั่งยืน จะกล่าวไปใยถึงกามทั้งหลายซึ่งเป็นของว่างเปล่า มีความยินดีน้อย มีความคับแค้นมาก จากนั้น พระชนก พระชนนีกล่าวว่า ลุกขึ้นเถิด ลูกรัก จะเศร้าโศกไปทำไม พ่อแม่ได้ยกลูกให้พระเจ้าอนิกรัต ผู้ทรงสง่างามในพระนครวารณวดีแล้ว ลูกจักเป็นเอกอัครมเหสีของพระเจ้าอนิกรัต ศีล พรหมจรรย์ บรรพชาทำได้ยากนะลูกรัก อำนาจในแคว้นของพระเจ้าอนิกรัต ทรัพย์ ความเป็นใหญ่ โภคะ สุขในราชสกุลนี้ ถ้าลูกปรารถนาแล้ว ก็จักอยู่ในเงื้อมมือของลูก ลูกก็ยังเป็นสาว จงบริโภคกามทั้งหลายเถิด ลูกจงวิวาห์เสียนะลูกนะ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๖๖/๖๓๑)

วิวาหมงคล: พิธีแต่งงาน, พิธีแต่งงานที่ฝ่ายหญิง มาอยู่บ้านฝ่ายชาย

ตัวอย่างในอนาถปิณฑิกวัตถุ อนาถบิณฑิกคหบดีได้กล่าวกับเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ดังนี้ว่า “เมื่อข้าพเจ้ามาคราวก่อน ท่านทำธุระเสร็จก็สนทนาปราศรัยกับข้าพเจ้าผู้เดียว เวลานี้ท่านมีท่าทีวุ่นวาย สั่งทาสและกรรมกรว่า ‘พวกท่านจงตื่นแต่เช้าตรู่ ต้มข้าว หุงข้าว ต้มแกงช่วยกันจัดเตรียมแกงอ่อม’ ท่านคงจะมีงาน อาวาหมงคล วิวาหมงคล มหายัญพิธีหรือจะทูลเชิญพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ พร้อมด้วยกองทัพมาเลี้ยงอาหารใน เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ตอบว่า ข้าพเจ้าไม่มีงานอาวาหมงคลหรือวิวาหมงคลทั้งไม่ได้ทูลเชิญเสด็จพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐพร้อมด้วยกองทัพมาเลี้ยงอาหารในวันพรุ่งนี้ ที่จริงข้าพเจ้าจะประกอบมหายัญพิธี คือ นิมนต์พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เพื่อเจริญกุศลในวันพรุ่งนี้” (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๒/๒๓๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๒/๒๔๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๗/๔๙๒,วิ.จู.(ไทย)๗/๓๐๔/๑๑๑,ที.สี.(ไทย)๙/๒๖/๑๐,ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๐/๗๑,ที.สี.(ไทย)๙/๒๗๘/๑๐๐, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๖๒๙/๒๘๐)

SAMPLE

วิเวก: ความสงบ, สภาวะที่วิตก วิจาร ปีติ สุขเกิดจากวิเวก, พระเจ้ามหาสุทัสสนะเข้าปฐมฌานแล้วได้วิเวก

ตัวอย่างในมหาสุทัสสนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการเจริญฌานสมาบัติ ว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะเสด็จเข้าไปในเรือนยอดมหาวิยูหะ ประทับนั่งบนบัลลังก์ทอง ทรงสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วทรงบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกและวิจารสงบระงับ ทรงบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก วิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ทรงบรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ทรงบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่(ที.สี.(ไทย) ๙/๙๕/๓๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๒๖/๗๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๒๗/๗๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๙/๑๐๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๑๓/๑๗๘)

วิเวกกถา : เรื่องว่าด้วยวิเวก หมายถึงกถาว่าด้วยวิเวก แบ่งเป็นอุทเทสและนิทเทสได้ อย่างละ ๔ ดังนี้

อุทเทสที่ ๑

ท่านพระสารีบุตรนำพระพุทธพจน์ที่มีเนื้อหาประกอบด้วยส่วนที่เป็นอุทเทสและส่วนที่เป็นนิทเทส มาแสดงไว้เป็นอุทเทส รวม ๒ วาระ ดังนี้

วาระที่ ๑

ภิกษุทั้งหลาย การงานที่ต้องทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง การงานนั้น ทั้งหมด บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้ การงานที่ต้องทำด้วยกำลังนี้ บุคคลย่อมทำได้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้ฉันใด ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้นเหมือนกัน

คำปุจฉาว่า “ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างไร” คำวิสัชนาว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาทิฏฐิที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เจริญสัมมาสังกัปปะ ... สัมมาวาจา ... สัมมากัมมันตะ ... มมาอาชีวะ ... สัมมาวายามะ ... สัมมาสติ เจริญสัมมาสมาธิ ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๙/๔๒)

วาระที่ ๒

ภิกษุทั้งหลาย พืชคามและภูตคามเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พืชคามและภูตคามเหล่านั้น ทั้งหมด อาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ พืชคามและภูตคามเหล่านี้ ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์อย่างนี้ แม้ฉันใด ภิกษุอาศัย

SAMPLE

ศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลายอย่างนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน

คำปุจฉาว่า “ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่งอริยมรรค มีองค์ ๘ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย อย่างไร” คำวิสัชนาเหมือนในวาระที่ ๑ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๕๐/๔๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒/๕๗๗)

วิเวกชสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฐมฌานมีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่า ผมสงัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วเข้าปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ แต่ไม่ได้คิดว่า เราเข้าปฐมฌานอยู่ เข้าปฐมฌานแล้ว หรือออกจากปฐมฌานแล้ว จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการและมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๒/๓๔๒)

วิเวกธรรม : ธรรมคือวิเวก,ธรรมคือความสงัด,อมตนิพพาน หมายถึง ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท ดังคำในสุตตนิบาตที่โธตกทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอพระองค์ทรงพระกรุณาตรัสสอนวิเวกธรรม ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้ ดังคำในจูฬนิทเทสอธิบายว่า คำว่า วิเวกธรรม ที่ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้งได้ อธิบายว่า อมตนิพพานตรัสเรียกว่า วิเวกธรรม ได้แก่ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมดเป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๗๒/๗๕๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๔/๑๖๘)

วิเวกสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสงัด สมัยที่ภิกษุรูปหนึ่งพักผ่อนอยู่ในที่พักกลางวัน ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล ได้ตรึกถึงอกุศลวิตกซึ่งอิงอาศัยการครองเรือน เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านต้องการความสงัดจึงเข้าป่า แต่ใจของท่านกลับพล่านไปภายนอก ท่านจงกำจัดความพอใจในคน เมื่อท่านปราศจากความกำหนัดแล้วจักมีความสุข ท่านมีสติ ทำไมไม่ละความยินดี ขอให้ท่านระลึกถึงธรรมของสัตบุรุษ เพราะธุลีคือกิเลสประดุจบาดาลข้ามได้ยาก ความกำหนัดในกามอย่าครอบงำท่านเลย นกที่เปื้อนฝุ่นย่อมสลัดละอองธุลีที่แปดเปื้อนให้ตกไป ฉันใด ภิกษุผู้มีความเพียร มีสติ ย่อมสลัดละอองธุลีคือกิเลส ที่แปดเปื้อนให้ตกไป ฉันนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๑๓๒๓)

วิสภาคสุญญะ : ความว่างด้วยธรรมที่ต่างกลุ่มกัน ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า วิสภาคสุญญะเป็นอย่างไร คือ อายตนะภายใน ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับอายตนะภายนอก ๖ และ

SAMPLE

เป็นธรรมว่าง อายตนะภายนอก ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับหมวดวิญญาณ ๖ และเป็นธรรมว่าง หมวดผัสสะ ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับหมวดเวทนา ๖ และ เป็นธรรมว่าง หมวดเวทนา ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับหมวดสัญญา ๖ และเป็นธรรมว่าง หมวดสัญญา ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับหมวดเจตนา ๖ และเป็นธรรมว่างนี้ชื่อว่าวิสภาคสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๓๒)

วิสมโลภะ : ความโลภจัด,ความโลภที่รุนแรงในฐานะแม้ที่ควรจะได้ ดังคำในอัคคัญญสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๕๐๐ ปี ธรรม ๓ ประการ คือ อธัมมราคะ วิสมโลภะ และมิจฉาธรรม ก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๑/๗๒,๑๑/๑๐๒/๗๓,๑๑/๑๐๕/๗๖)

วิสมสูตร : พระสูตรว่าด้วยกรรมที่ไม่สม่ำเสมอเป็นเหตุให้ตกนรก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บริษัท ๒ จำพวก คือ (๑) *บริษัทที่ไม่เรียบร้อย* หมายถึงบริษัทที่มีกรรมที่ไม่เป็นธรรม ไม่เป็นวินัย รุ่งเรืองเป็นไป บริษัทที่มีกรรมที่เป็นกรรมเป็นวินัย ไม่รุ่งเรืองเป็นไป (๒) *บริษัทที่เรียบร้อย* หมายถึงบริษัทที่มีกรรมที่เป็นธรรม ที่เป็นวินัย รุ่งเรืองเป็นไป บริษัทที่มีกรรมที่ไม่เป็นธรรมไม่เป็นวินัย ไม่รุ่งเรืองเป็นไป (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๙/๓๙๖)

วิสวันตชาดก : ชาดกว่าด้วยตายเสียดีกว่าดูดพิษกลับคืนเข้าไป มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า หมองูโพธิสัตว์บังคับให้งูดูดพิษที่กัดคนไปแล้ว แต่งูไม่ยอมโดยให้เหตุผลว่า พิษที่คายออกแล้วน่าขยะแขยงเหลือเกิน ยินดียอมตายที่จะให้ดูดพิษคืนมา ทำไม่ได้และไม่ยอมทำ หมองูจึงช่วยชีวิตของบุรุษนั้นด้วยการพอกยาและร่ายมนตร์ สิ่งที่ทำแล้วทำคืนไม่ได้ ดีก็เป็นอันดี ชั่วก็เป็นอันชั่ว รอรับผลอย่างเดียว (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๖๙/๒๙)

วิสสาสโภชนชาดก : ชาดกว่าด้วยภัยเกิดจากคนผู้คุ้นเคยกัน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เศรษฐีโพธิสัตว์ได้แสดงธรรมแก่บริษัทของตนไม่ให้ไว้วางใจในคนที่ไม่คุ้นเคย แม้คนคุ้นเคยก็ไม่พึงไว้วางใจ เพราะอาจนำความเดือดร้อนมาให้ เหมือนราชสีห์ที่ไปหลงรักแม่เนื้อไปแสดงความรักกันอยู่ใกล้คอกโคที่เจ้าของเขาไปสร้างไว้ในป่า ทำให้ฝูงแม่โคนมหวาดกลัวน้ำนมจึงใส คนเลี้ยงโคจึงจับแม่เนื้อป่ามาย้อมขนด้วยยาพิษแล้วปล่อยไป ราชสีห์ไม่ได้พิจารณาไปเลียขนนางเข้าจึงถึงความตาย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙๓/๓๙)

วิสสุกรรม : ชื่อเทพบุตรชั้นดาวดึงส์ชำนาญการก่อสร้าง,เป็นชื่อสั้นๆ ที่ท้าวสักกะเรียกใช้ ดังคำในสักกปัญหสูตรที่ ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบพระราชดำริของพระเจ้ามหาสุทัสสนะจึงมีเทวบัญชาเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาตรัสว่า มาเถิด สหายวิสสุกรรม เธอจงไป

SAMPLE

สร้างพระนิเวศน์ชื่อธรรมปราสาทถวายพระเจ้ามหาสุทัสสนะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๖/๑๙๐)

วิสสุกรรมเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรชั้นดาวดึงส์ชำนาญการก่อสร้าง เนรมิต ประสาท นคร เมือง อาศรม เป็น เรียกชื่อสั้นๆ วิสสุกรรม เรียกเต็มว่า วิสสุกรรมเทพบุตร ทำหน้าที่เนรมิตปราสาทตามที่ท้าวสักกะมีเทวบัญชาเช่นเนรมิตให้พระพุทธเจ้าพระนามว่า สุเมธะ เนรมิตปราสาทให้พระเจ้ามหาสุทัสสนะ พระเจ้าจักรพรรดิยโสชะ เป็นต้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๖/๑๙๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๗/๑๗๑,๓๒/๔๕/๖๖๐,๓๒/๗๖/๑๑๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๘/๑๒๒,๓๓/๔๐/๑๒๓,๓๓/๗๑/๘๗,๓๓/๗๓/๘๘,๓๓/๗๕/๘๘,๓๓/๙๒/๑๔๗,๓๓/๑๐๗/๗๔๑)

วิสังโยคะ : ความพราก มี ๔ ประการ มีปรากฏในสังคีติสูตร และทสุตตรสูตร คือ (๑) กามโยควิสังโยคะ (ความพรากจากกามโยคะ) (๒) ภวโยควิสังโยคะ (ความพรากจากภวโยคะ) (๓) ทิฏฐิโยควิสังโยคะ (ความพรากจากทิฏฐิโยคะ) (๔) อวิชชาโยควิสังโยคะ (ความพรากจากอวิชชาโยคะ),ในโยคสูตร อธิบายถึงความพรากไว้ทั้ง ๔ ประการ โดยละเอียดสรุปได้ว่า (๑) บางคนรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดกามทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดกามทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนัดเพราะกาม ความเพลิดเพลินเพราะกาม ความเยื่อใยเพราะกาม ความหมกมุ่นเพราะกาม ความกระหายเพราะกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความติดเพราะกาม ความอยากเพราะกามย่อมไม่เกิดขึ้นในกามทั้งหลาย นี้เรียกว่า ความพรากจากกามโยคะ (๒) บางคนรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษและ เครื่องสลัดภพทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดภพทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนัดเพราะภพ ความเพลิดเพลินเพราะภพ ความเยื่อใยเพราะภพ ความหมกมุ่นเพราะภพความกระหายเพราะภพ ความเร่าร้อนเพราะภพ ความติดเพราะภพ ความอยากเพราะภพย่อมไม่เกิดขึ้นในภพทั้งหลาย นี้เรียกว่า ความพรากจากภวโยคะ (๓) รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดทิฏฐิทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับคุณ โทษ และเครื่องสลัดทิฏฐิทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนัดเพราะทิฏฐิ ความเพลิดเพลินเพราะทิฏฐิ ความเยื่อใยเพราะทิฏฐิ ความหมกมุ่นเพราะทิฏฐิความกระหายเพราะทิฏฐิ ความเร่าร้อนเพราะทิฏฐิ ความติดเพราะทิฏฐิ ความอยากเพราะทิฏฐิย่อมไม่เกิดขึ้นในทิฏฐิทั้งหลาย นี้เรียกว่า ความพรากจากทิฏฐิโยคะ (๔) รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่อง

SAMPLE

สลัดผัสสายตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดผัสสายตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริงความไม่รู้ ความไม่หยั่งรู้ย่อมไม่เกิดขึ้นในผัสสายตนะ ๖ ประการ นี้เรียกว่า ความพรากจากอวิชชาโยคะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๒,๑๑/๓๕๔/๓๗๗,องฺ. จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๘)

วิสัตติกา : ตัณหาดุจตาข่าย, ตัณหาที่ซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ,เป็นชื่อตัณหา ดังคำว่า ตัณหาตรัสเรียกว่าวิสัตติกา ดังคำในธรรมบทว่า ตัณหาดุจตาข่ายชื่อว่าวิสัตติกา ไม่มีแก่พระพุทธเจ้าพระองค์ใดเพื่อนำไปในภพไหน ๆพวกท่านจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้มีพระญาณหาที่สุดมิได้ ผู้ไม่มีร่องรอย ไปด้วยร่องรอยอะไรเล่า,ในมหานิทเทสอธิบายไว้ว่า คำว่าวิสัตติกา อธิบายว่า ตัณหาชื่อว่าวิสัตติกา เพราะมีความหมายอย่างไร ตัณหาชื่อว่าวิสัตติกา เพราะแผ่ไป ชื่อว่าวิสัตติกาเพราะซ่านไป ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะขยายไป ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะครอบงำ ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะสะท้อนไป ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะเป็นตัวการให้พูดผิด ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะมีรากเป็นพิษ ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะมีผลเป็นพิษ ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะเป็นตัวการให้บริโภคสิ่งมีพิษ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๐/๘๙, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๘/๓๑๗, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๗๕/๖๘๗,๒๕/๘๖๔/๗๐๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๗,๒๙/๓/๑๑,๒๙/๙๒/๒๘๘,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๒๒/๑๓๒,๓๐/๒๓/๑๓๖,๓๐/๓๕/๑๗๒,๓๐/๓๖/๑๗๓)

วิสัยตรรกะ : ขอบเขตของความรู้ที่สามารถเข้าใจได้ด้วยการใช้เหตุผล,แนวแห่งเหตุผล ดังคำในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น พระวิปัสสีพุทธเจ้ามีพระรำพึงดังนี้ว่า ทางที่ดี เราควรแสดงธรรม แต่ทรงพระดำริว่า ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยากรู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่ใช่วิสัยตรรกะ ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖,๑๐/๖๗/๓๘)

อรรถกถาอธิบายแนวของตรรกศาสตร์ของนักตรรกะ มี ๔ ประการ คืออนุมานจากข้อมูลที่เป็นประสบการณ์ อนุมานโดยการระลึกชาติ อนุมานจากประสบการณ์ภายในของตน และอนุมานโดยใช้เหตุผลล้วน ๆ (ที.สี.อ. (บาลี) ๓๔/๙๘)

วิสัยหชาดก : ชาดกว่าด้วยวิสัยหเศรษฐี วิสัยหเศรษฐีโพธิสัตว์ถูกท้าวสักกะแกล้งบอกให้เลิกให้ทานเสีย เพราะกลัวว่าบารมีของเศรษฐีจะทำให้ตนหมดอำนาจในสวรรค์ จึงลงมาบอกให้เลิกให้ทานโดยให้เหตุผลว่าทรัพย์จะหมด แต่ท่านเป็นผู้มั่นคงในทาน จึงไม่ยอมเลิกและยังจะให้เรื่อยไป โดยให้เหตุผลว่าการห้ามให้ทานนั้นเป็นอธรรมของอนารยชน อารยชนเขาจะไม่ห้ามกัน ถ้าท่านหมดศรัทธาเมื่อใดก็ขออย่าให้มีทรัพย์เหลืออยู่ แต่ถ้ายังมีศรัทธาอยู่ก็ขอให้ทรัพย์เพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น ถ้ายังมีชีวิตอยู่ก็จะให้

SAMPLE

เรื่อยไป ถ้าตายแล้วจะให้อย่างไร ท่านเองมีปกติอย่างนี้ และจะไม่ลืมการให้เด็ดขาด ท้าวสักกะไม่สามารถห้ามศรัทธาของท่านเศรษฐีได้จึงบันดาลทรัพย์ให้เพิ่มมากกว่าที่มีอยู่เดิมและสั่งให้ทำบุญให้ทานให้เต็มที่ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๕๗/๑๘๘)

วิสัยหเศรษฐี : เศรษฐีคนหนึ่ง ชาวกรุงพาราณสี มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ผู้ยินดีในการให้ทาน แม้มีเทพมาตักเตือนให้หยุดให้ทาน ก็ไม่หยุดที่จะให้ทาน เศรษฐีผู้นี้ให้สร้างโรงทานในที่ ๖ แห่ง คือที่ประตูเมืองทั้ง ๔ ประตู ท่ามกลางพระนครและที่ประตูนิเวศน์ของตน แล้วบำเพ็ญทาน บริจาคทรัพย์วันละหกแสนทุกวัน พระโพธิสัตว์และยาจกทั้งหลาย ย่อมมีภัตตาหารเป็นเช่นเดียวกัน เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นให้ทานกระทำชมพูทวีปทั้งสิ้นให้มีงอนไถอันยกขึ้นแล้วคือไม่ต้องทำไร่ไถนา ภพของท้าวสักกะก็กัมปนาทหวั่นไหวด้วยอานุภาพของการให้ทาน บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวเทวราชแสดงอาการร้อน ท้าวสักกะทรงดำริว่า ใครหนอประสงค์จะให้เราเคลื่อนจากที่ จึงทรงพิจารณาใคร่ครวญอยู่ ทรงเห็นท่านมหาเศรษฐี จึงทรงพระดำริว่า วิสัยหเศรษฐีนี้แผ่ไปกว้างขวางยิ่งนัก ให้ทานกระทำชมพูทวีปทั้งสิ้นให้ไม่ต้องทำไร่ไถนา ชะรอยจักให้เราเคลื่อนจากที่แล้วเป็นท้าวสักกะเสียเองด้วยทานแม้นี้ เราจักทำทรัพย์ของเขาให้ฉิบหายเสียกระทำเศรษฐีนั่นให้เป็นคนขัดสนจนให้ทานไม่ได้ จึงบันดาลทรัพย์ทั้งปวง แม้แต่ข้าวเปลือก น้ำมันน้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น จนชั้นที่สุดแม้ทาสและกรรมกรให้อันตรธานหายไป พวกคนผู้จัดทานมาบอกท่านเศรษฐีว่า ข้าแต่นาย โรงทานขาดหายไป พวกข้าพเจ้าไม่เห็นอะไร ๆ ในที่ที่เก็บไว้ ท่านเศรษฐีกล่าวว่า พวกท่านจงนำทรัพย์สำหรับจับจ่ายไปจากที่นี้ อย่าตัดขาดทานเสียเลย แล้วเรียกภรรยามาพูดว่า นางผู้เจริญ เธอจงให้ทานดำเนินไป ภรรยาค้นหาจนทั่วเรือนไม่พบแม้แต่กึ่งมาสก จึงกล่าวว่า ข้าแต่นาย ดิฉันไม่เห็นอะไรๆ อื่น ยกเว้นผ้าที่เราทั้งหลายนุ่งห่มอยู่ ว่างเปล่าไปทั่วทั้งเรือน ท่านเศรษฐีให้เปิดประตูห้องเก็บรัตนะ ๗ ก็ไม่เห็นอะไร ๆแม้ทาสและกรรมกรอื่นๆ ก็ไม่ปรากฏยกเว้นเศรษฐีกับภรรยา มหาสัตว์เรียกภรรยามาอีกแล้วกล่าวว่า นางผู้เจริญ เราไม่อาจตัดขาดการให้ทาน เธอจงค้นหาให้ทั่วนิเวศน์ พิจารณาดูของบางอย่าง ขณะนั้น คนหาบหญ้าคนหนึ่ง ทิ้งเคียวคาน และเชือกมัดหญ้าไว้ระหว่างประตูแล้วหนีไป ภรรยาของเศรษฐีเห็นดังนั้น จึงได้นำมาให้โดยพูดว่า ข้าแต่นาย เว้นสิ่งนี้ ดิฉันไม่เห็นของอย่างอื่น พระมหาสัตว์กล่าวว่า นางผู้เจริญ ธรรมดาหญ้าเราไม่เคยเกี่ยวตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ แต่วันนี้ เราจักเกี่ยวหญ้านำมาขายแล้วให้ทานตามสมควร เพราะกลัวการให้ทานจะขาด จึงถือเอาเคียว คาน และเชือกออกจากพระนครไปยังที่มีหญ้าแล้วเกี่ยวหญ้าคิดว่า หญ้าฟ่อนหนึ่งจักเป็นของพวกเรา และจักให้ทานด้วยหญ้าฟ่อนหนึ่ง จึงมัดหญ้าเป็น ๒ ฟ่อน คล้องที่คาน

SAMPLE

ถือเอาไปขายที่ประตูเมือง ได้มาสกมาแล้วได้ให้ส่วนหนึ่งแก่พวกยาจก แต่พวกยาจกมีมากด้วยกัน เมื่อพวกเขาร้องขอว่า ให้ข้าพเจ้าบ้าง จึงได้ให้ส่วนแม้นอกนี้ไปอีกวันนั้น จึงไม่มีอาหารพร้อมทั้งภรรยา ให้เวลาล่วงผ่านไป โดยทำนองนี้ ล่วงไป ๖ วัน ครั้นวันที่ ๗ เมื่อ เศรษฐีนั้นกำลังนำหญ้ามา เป็นผู้อดอาหารมา ๗ วันทั้งเป็นสุขุมาลชาติพอเมื่อแสดงอาทิตย์กระทบหน้าผาก นัยน์ตาทั้งสองข้างก็พร่างพราย เศรษฐีนั้นไม่อาจดำรงสติไว้ได้ จึงล้มทับหญ้าลงไป ท้าวสักกะเมื่อไม่อาจทรงห้ามวิสัยหเศรษฐี จึงตรัสถามว่า ท่านให้ทานเพื่อประโยชน์อะไร วิสัยหเศรษฐีทูลว่า ข้าพระบาทมิได้ปรารถนาความเป็นท้าวสักกะ หรือความเป็นพระพรหม แต่ปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ จึงให้ทาน ท้าวสักกะได้ทรงสดับคำนั้นแล้วดีพระทัยจึงเอาพระหัตถ์ลูบหลังเมื่อพระโพธิสัตว์พอถูกท้าวสักกะทรงลูบหลังในขณะนั้นนั่นเองสรีระทั้งสิ้นก็เต็มบริบูรณ์และด้วยอานุภาพของท้าวสักกะ กำหนดเขตแห่งทรัพย์สมบัติทั้งหมดของพระโพธิสัตว์นั้นก็กลับเป็นไปตามปกติอย่างเดิมท้าวสักกะตรัสว่าท่านมหาเศรษฐีจำเดิมแต่นี้ไป ท่านจงสละทรัพย์ ๑๒ แสนให้ทานทุกวันเถิด แล้วประทานทรัพย์หาประมาณมิได้ไว้ในเรือนของพระโพธิสัตว์นั้น ทรงส่งพระโพธิสัตว์แล้ว เสด็จไปเทวสถานของพระองค์ ดังคำในวิสัยหชาดกที่ท้าวสักกะเสด็จมายืนอยู่ในอากาศ ได้ตรัสกับวิสัยหเศรษฐีโพธิสัตว์ว่า ท่านวิสัยหเศรษฐี เมื่อก่อนท่านได้ให้ทานก็เมื่อท่านให้ทานอยู่อย่างนั้นโภคะทั้งหลายของท่านก็สิ้นไปเป็นธรรมดา ตั้งแต่นี้ไป ถ้าท่านจะไม่พึงให้ทาน โภคะทั้งหลายของท่านผู้งดให้ทานก็จะพึงดำรงอยู่ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๕๗/๑๘๘)

วิสัยแห่งจักขุวิญญาณ : อารมณ์แห่งวิญญาณทางตา หมายถึงเขตที่ตาเห็นได้,อยู่ในภาวะที่มองเห็น, ขอบที่เห็นได้ ดังคำในกถาวัตถุที่กล่าวไว้ว่า ปฐวีธาตุเป็นรูป เป็นรูปายตนะ เป็นรูปธาตุ เป็นสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว เป็นวิสัยแห่งจักขุวิญญาณ กระทบที่จักษุ มาสู่คลองจักษุ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๖๕/๔๙๕)

วิสัยแห่งตรรกะ : ดู วิสัยตรรกะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗)

วิสัยแห่งมาร : ขอบเขตของมาร หมายถึงสิ่งที่อยู่ในอำนาจของพญามาร ในที่นี้หมายถึงกาม(ซึ่งหมายถึงความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความใคร่ ความรักใคร่),กามสัญญาดังคำในอาเนญชสัปปายสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย กามไม่เที่ยง เป็นของว่างเปล่า เท็จ มีความเลือนหายไปเป็นธรรมดา ลักษณะของกามนี้ เป็นความล่อลวง เป็นที่บ่นถึงของคนพาล กามที่มีในภพนี้ และกามที่มีในภพหน้า กามสัญญา(ความกำหนด

SAMPLE

หมายในกาม) ที่มีในภพนี้ และกามสัญญาที่มีในภพหน้า ทั้ง ๒ ประการนั้น เป็นบ่วงแห่งมารเป็นวิสัยแห่งมาร เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นโคจรแห่งมาร ในกามนี้มีบาปอกุศลทางใจเหล่านี้ คือ อภิชฌาบ้าง พยาบาทบ้าง สารัมภะ(ความแข่งดี)บ้าง กามเหล่านั้นนั่นเอง ย่อมก่ออันตรายให้แก่อริยสาวกผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๖/๗๓)

วิสาขปัญจาลบุตร, พระ :ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่งอยู่ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี ท่านผู้นี้ เป็นผู้กล่าวธรรมีกถาประกอบด้วยวาจาไพเราะ สละสลวยปราศจากโทษ นับเนื่องเข้าในวาจาที่ให้เข้าใจเนื้อความ ไม่อิงอาศัย เดิมชื่อวิสาขะ ภายหลังได้ชื่อว่าปัญจาลบุตร เพราะเป็นบุตรของพราหมณีชื่อว่าปัญจาละ มีปรากฏในวิสาขสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสชมพระวิสาขปัญจาลบุตรไว้ว่าชนทั้งหลายจะไม่รู้จักคนผู้ไม่พูดว่ามีเชื้อเป็นพาลหรือเป็นบัณฑิต แต่ย่อมรู้จักคนผู้พูด ผู้แสดงอมตบท (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๑/๓๓๓)

วิสาขปัญจาลิบุตร :ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่งชาวกรุงเวสาลี ผู้กล่าวธรรมีกถา ด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้ เกี่ยวเนื่องกับนิพพาน ไม่อิงอาศัยวัฏฏะ ภิกษุทั้งหลายก็พากันชื่นชม แม้พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านวิสาขปัญจาลิบุตรว่า ดีจริงดีจริง วิสาขะ ดีเหลือเกินที่เธอชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้ เกี่ยวเนื่องกับนิพพาน ไม่อิงอาศัยวัฏฏะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๘/๗๘) ; เขียนเป็นวิสาขปัญจาลบุตร ก็มี

วิสาขปัญจาลีปุตตเถรคาถา :ภาษิตของพระวิสาขปัญจาลีบุตรเถระ,คาถาของพระวิสาขปัญจาลีบุตรเถระ ท่านพระวิสาขปัญจาลีบุตรเถระ เมื่อจะบอกลักษณะของพระธรรมกถึกแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงได้กล่าวว่า (พระธรรมกถึกประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้ คือ) (๑) ไม่พึงยกตน (๒) ไม่ข่มผู้อื่น (๓) ไม่พึงมองดูด้วยความเหยียดหยาม (๔) ไม่พึงกระทบกระทั่งท่านผู้ถึงฝั่งนิพพาน (๕) ไม่พึงกล่าวคุณความดีของตนในที่ชุมชน ไม่ฟุ้งซ่าน กล่าวแต่พอประมาณ มีวัตรดีงาม พระธรรมกถึกนั้นมักเห็นเนื้อความอันสุขุมและละเอียดยิ่งนัก มีปัญญาเฉลียวฉลาด ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนอยู่เสมอ ปฏิบัติตามศีลของพระพุทธเจ้าเป็นอาจิณ พึงได้นิพพานไม่ยากเลย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐๙/๓๗๐)

วิสาขฤกษ์ : ฤกษ์เดือน ๖,เป็นวันพระจันทร์เต็มดวง ในพุทธวงศ์ สุเมธกถากล่าวถึงการตรัสรู้ธรรมในวันพระจันทร์เต็มดวง วิสาขฤกษ์ไว้ว่า ทั้งที่ฝนไม่ตกเลย (แต่)น้ำในแม่น้ำ กลับเอ่อขึ้นจากแผ่นดินในขณะนั้น แม้ในวันนี้ น้ำในแม่น้ำนั้นก็เอ่อขึ้นจากแผ่นดิน ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน หมู่ดาวนพเคราะห์และหมู่ดาวนักษัตร เปล่งประกายสว่าง

SAMPLE

ทั่วท้องฟ้า ดวงจันทร์ประกอบด้วยวิสาขฤกษ์แจ่มจรัส ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๙๕/๕๗๙)

วิสาขสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสดงธรรมของพระวิสาขปัญจาลิบุตร พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี วิสาขปัญจาลิบุตรกล่าวธรรมีกถาชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายในหอฉันเห็นชัดด้วยวาจาสละสลวย ให้รู้ความหมายได้ เกี่ยวเนื่องกับนิพพาน ไม่อิงอาศัยวัฏฏะ ในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่เร้น เข้าไปยังหอฉัน ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใครหนอได้กล่าวธรรมีกถาเช่นนั้น เมื่อทรงได้รับคำตอบว่า วิสาขปัญจาลิบุตร จึงตรัสชมเชยท่านที่ได้กล่าวธรรมีกถาเช่นนั้น (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๘/๗๘)

วิสาขสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพระวิสาขะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ได้ทรงยกย่องท่านพระวิสาขปัญจาลบุตรว่า ท่านพระวิสาขปัญจาลบุตรสามารถแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาประกอบด้วยวาจาไพเราะ สละสลวยปราศจากโทษ นับเนื่องเข้าในวาจาที่ให้เข้าใจเนื้อความ ไม่อิงอาศัยวัฏฏะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๑/๓๓๓)

วิสาขอุบาสก,วิสาขะ, อุบาสก :1.อุบาสกคนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ เป็นสามีของนางธัมมทินนา บรรลุธรรมอนาคามิผล ภายหลังนางธรรมทินนาผู้เป็นภรรยา ออกบวชแล้วบรรลุอรหัตผล และได้สนทนาธรรมกัน ดังคำในจูฬเวทัลลสูตร อุบาสกชื่อวิสาขะเข้าไปหาภิกษุณีชื่อธัมมทินนาถึงที่อยู่ น้อมไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร แล้วได้ถามธัมมทินนาภิกษุณีว่า แม่เจ้าขอรับ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สักกายะ สักกายะ ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าสักกายะ ธัมมทินนาภิกษุณีตอบว่า ท่านวิสาขะ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือรูป) (๒) เวทนูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือเวทนา) (๓) สัญญูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือสัญญา) (๔) สังขารูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือสังขาร) (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ) ท่านวิสาขะ อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าสักกายะ วิสาขอุบาสกชื่นชม อนุโมทนาภาษิตของธัมมทินนาภิกษุณีว่า ดีละ แม่เจ้า (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๐/๕๐๐) ; ดูประกอบในธัมมทินนาเถรีวัตถุ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๒๑/๑๖๗)

2.ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง เป็นอัครอุปัฏฐากเบื้องขวา สมัยพระพุทธเจ้านามว่ามังคละ ดังคำว่า นันทอุบาสกและวิสาขอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ) (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๐๖

SAMPLE

3.ชื่ออุบาสกคนหนึ่งเป็นอัครอุปัฏฐากเบื้องขวา สมัยพระพุทธเจ้านามปุสสะ ดังคำว่า ธนัญชัยอุบาสกและวิสาขอุบาสก เป็นอัครอุปัฏฐาก(ของพระพุทธเจ้านามว่าปุสสะ) (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๘๔)

วิสาขา, นางพราหมณี : ชื่อพราหมณีคนหนึ่ง ผู้เป็นพุทธมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ แห่งกรุงเขมวดี เป็นภรรยาของอัคคิทัตตพราหมณ์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๔/๗๐๔)

วิสาขา, พระมเหสี :ชื่อมเหสีคนหนึ่ง ของอัตถทัสสีราชกุมาร แห่งกรุงโสภณะ เป็นมารดาของเสลกุมาร วิสาขาผู้นี้เป็นมเหสีของอัตถทัสสีราชกุมาร ก่อนที่จะผนวช ดังคำว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คืออมรคิปราสาท สุรคิปราสาท และคิริพาหนาปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าวิสาขา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๖๔)

วิสาขา, พระมารดา : ดู วิสาขา, นางพราหมณี

วิสาขาเถรีคาถา : ภาษิตของพระวิสาขาเถรี,คาถาของพระวิสาขาเถรี ดังคำในเถรีคาถาที่พระวิสาขาเถรี รับพระพุทธโอวาทแล้ว ได้กล่าวว่า ท่านทั้งหลาย จงทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่บุคคลทำแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง จงรีบล้างเท้าทั้งสอง แล้วนั่ง ณ ที่อันสมควรเถิด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑ภ/๕๕๕)

วิสาขามหาอุบาสิกา,วิสาขาอุบาสิกา : ชื่อยกย่องนางวิสาขาที่เรียกขานกัน ดังคำในวิหารวิมาน ที่เทพธิดากล่าวไว้ว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ นางวิสาขามหาอุบาสิกา สหายของดิฉันอยู่ในกรุงสาวัตถี ได้จัดสร้างมหาวิหารถวายสงฆ์ ดิฉันได้เห็นอาคาร และการบริจาคทรัพย์จำนวนมากอุทิศสงฆ์ เป็นที่พอใจของดิฉันเช่นนั้น จึงเลื่อมใสแล้วอนุโมทนาในบุญนั้น ,ในอปทาน พระเขมาเถรีกล่าวถึงหญิง ๗ คนเคยเป็นพี่น้องกัน ของพระเจ้ากาสีพระนามว่ากิกี ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ดังคำว่า (๑) พระนางสมณี (๒) พระนางสมณคุตตา (๓) พระนางภิกษุณี (๔) พระนางภิกขุทาสิกา (๕)พระนางธรรมา (๖) พระนางสุธรรมา (๗) พระนางสังฆทาสิกา (พระราชธิดาทั้ง ๗ นั้นได้กลับชาติมาเกิด) คือ หม่อมฉัน ๑ พระอุบลวรรณาเถรี ๑พระปฏาจาราเถรี ๑ พระกุณฑลเกสีเถรี ๑พระกีสาโคตมีเถรี ๑พระธรรมทินนาเถรี ๑ และคนที่ ๗ เป็นวิสาขามหาอุบาสิกา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๓๖/๘๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๐/๔๕๘,๓๓/๗๑/๔๖๕,๓๓/๑๑๕/๔๗๐,๓๓/๓๒๑/๔๓๐,๓๓/๔๓๕/๔๓๕,๓๓/๔๘๖/๔๕๒,๓๓/๒๒/๖๕๙)

วิสาขามิคารมาตา, อุบาสิกา :ชื่อมหาอุบาสิกาสำคัญในครั้งพุทธกาล เป็นธิดาของธนัญชัยเศรษฐีและนางสุมนา เกิดที่เมืองภัททิยะในแคว้นอังคะ ได้บรรลุโสดาปัตติผลตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ ต่อมาได้ย้ายตามบิดามาอยู่ที่เมืองสาเกต ในแคว้นโกศล แล้วได้สมรสกับนาย

ปุณณวัฒน์ บุตรชายมิคารเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถี และย้ายไปอยู่ในตระกูลฝ่ายสามี นางสามารถกลับใจมิคารเศรษฐี บิดาของสามี ซึ่งนับถือนิครนถ์ ให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา มิคารเศรษฐีนับถือนางมากและเรียกนางวิสาขาเป็นแม่ นางวิสาขาจึงได้ชื่อใหม่อีกชื่อหนึ่งว่า *มิคารมาตา*(มารดาของมิคารเศรษฐี) นางวิสาขาได้อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์อย่างมากมายและได้ขายเครื่องประดับ เรียกชื่อว่า*มหาลดาปสาธน์* ซึ่งมีค่าสูงยิ่ง อันประจำตัวมาตั้งแต่แต่งงาน นำเงินมาสร้างวัดถวายแด่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์คือ *วัดบุพพาราม มิคารมาตุปราสาท* ณ พระนครสาวัตถี นางวิสาขามีบุตรหลานมากมายล้วนมีสุขภาพดีแทบทั้งนั้น แม้ว่านางจะมีอายุยืนถึง ๑๒๐ ปี ก็ดูไม่แก่ และเป็นบุคคลที่ได้รับความนับถืออย่างกว้างขวางในสังคม ได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่าเป็นเอตทัคคะในบรรดาทายิกาทั้งปวง (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๑, ๓/๖๕๖/๒, ๓/๖๕๖/๓, ๓/๖๖๔/๑๐,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๙/๒๑๙, ๕/๓๔๙/๒๒๐, ๕/๒๕๐/๒๒๐, ๕/๒๕๐/๒๒๒,๕/๓๕๑/๒๒๔, ๕/๓๕๒/๒๒๕, ๕/๓๕๕/๒๒๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๙/๓๒,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๘๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๔,๒๐/๗๑/๒๗๙,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๙/๒๐๔,๒๕/๕๒/๒๘๔,๒๕/๗๘/๓๓๙) ;ดู *บุพพาราม, ตุลา*

วิสาขาวัตถุ : เรื่องนางวิสาขา พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีอันจะต้องตาย เมื่อเกิดมาแล้ว ควรสร้างกุศลไว้ให้มากเหมือนช่างดอกไม้ร้อยพวงมาลัยไว้เป็นจำนวนมากจากกองดอกไม้ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๕๓/๔๓)

วิสาขาวัตถุ๒ : เรื่องนางวิสาขา พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่นางวิสาขามิคารมาตาผู้เศร้าโศกเพราะหลานสาวชื่อสุทัตตีเสียชีวิตว่า ความโศกเกิดจากความรัก ภัยก็เกิดจากความรัก ผู้พ้นจากความรักได้เด็ดขาด ย่อมไม่มีความโศกและภัยจากที่ไหนเลย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๓/๙๘)

วิสาขาสหายิกาวัตถุ : เรื่องหญิงสหายของนางวิสาขา พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่หญิงประมาณ ๕๐๐ คนว่า เมื่อโลกลุกเป็นไฟอยู่เป็นนิตย์ ทำไมจึงมัวหัวเราะร่าเริงกันอยู่ เล่าเธอทั้งหลายถูกความมืดปกคลุม ไฉนไม่แสวงหาดวงประทีปกันเล่า (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๖/๗๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โลกลุกเป็นไฟ หมายถึงโลกสันนิวาส (โลกคือหมู่สัตว์) ถูกไฟ ๑๑ กอง คือ ราคะ โทสะ โมหะ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส แผดเผาอยู่เป็นนิตย์ คำว่า ความมืด หมายถึงอวิชชา คำว่า ดวงประทีป หมายถึงแสงสว่างคือญาณ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๘๕) ; ดู วิ.ม. (ไทย)๔/๕๔/๖๓, สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๘/๒๗ ประกอบ

SAMPLE

วิสาขาสูตร : พระสูตรว่าด้วยทรงแสดงอุโบสถแก่นางวิสาขา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับนางวิสาขาว่า อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลานิสงส์มาก แล้วตรัสถึงอานิสงส์แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ เหมือนในวิตถตุโปสถสูตร (อง.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๓/๓๐๙)

วิสาขาสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยนางวิสาขา (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับนางวิสาขาว่า มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) ต้องตื่นก่อนนอนทีหลังสามีนั้น คอยรับใช้ ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พูดคำไพเราะต่อเขา (๒) เป็นที่เคารพของสามี คือมารดา บิดา หรือสมณพราหมณ์ (๓) ขยันไม่เกียจคร้านในการงานเหล่านั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงาน (๔) รู้จักการงานที่คนในบ้านสามี คือ ทาส คนใช้ หรือกรรมกร ว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำ รู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือ ทรุดลง และแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร (๕) รักษาคุ้มครองสิ่งที่สามีหามาได้ เป็นทรัพย์ ข้าว เงิน หรือทอง ก็ตาม ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมยไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ (๖) เป็นอุบาสิกา ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ (๗) มีศีลคือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความ ประมาท (๘) มีจาคะ คือ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดร่วมกับเทวดาเหล่ามนาปกายิกา (อง.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๗/๓๒๒)

วิสาขาสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยนางวิสาขา คือพระผู้มีพระภาคทรงปรารภเรื่องที่นางวิสาขามิคารมาตาอุบาสิกา ผู้มีกิจธุระที่จะเข้าเฝ้าพระราชาแต่ไม่มีโอกาสจะเข้าเฝ้าได้ ทรงเปล่งอุทานแสดงโทษแห่งความไม่เป็นอิสระ และอานิสงส์แห่งความอิสระซึ่งมี ๒ ประการ คือ (๑) ความอิสระที่เป็นโลกิยะ ได้แก่ ความเป็นพระราชา เป็นต้น (๒) ความอิสระที่เป็นโลกุตตระ ได้แก่ นิโรธ กล่าวคือความดับทุกข์ที่เกิดจากการบรรลุมรรคผล (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๙/๒๐๔,ขุ.อุ.อ. ๑๙/๑๖๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความเป็นอิสระ มี ๒ อย่าง คือ (๑) ความอิสระอันเป็นโลกิยะ ได้แก่ความเป็นพระราชา เป็นต้น และ ความมีจิตอิสระที่เกิดจากฌานและอภิญญา (๒) ความอิสระอันเป็นโลกุตตระ ได้แก่ความอิสระที่เกิดจากนิโรธซึ่งมีเหตุมาจากการบรรลุมรรคและผล ในที่นี้หมายถึงความอิสระที่เกิดจากนิโรธ เป็นความอิสระที่ก่อให้เกิดสุขอย่างแท้จริง เพราะไม่ต้องหวั่นไหวต่อโลกธรรม และเพราะมีสภาวะที่ไม่ต้องกลับเป็นทุกข์ได้อีก(ขุ.อุ.อ. (บาลี)๑๙/๑๖๗)

SAMPLE

วิสาขาสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยนางวิสาขา คือพระผู้มีพระภาคทรงปรารภนางวิสาขาผู้เศร้าโศกเสียใจเพราะหลานตาย ทรงให้สตินางว่า ผู้มีสิ่งเป็นที่รัก ย่อมมีทุกข์ มีสิ่งเป็นที่รักมากก็มีทุกข์มาก มีสิ่งเป็นที่รักน้อยก็มีทุกข์น้อย ทรงเปล่งอุทานมีใจความว่า ความโศก ครั่ำครวญ และความทุกข์ ย่อมเกิดขึ้นจากสิ่งเป็นที่รัก เมื่อไม่มีรัก ก็ไม่มีความโศก ครั่ำครวญ และความทุกข์ ดังนั้น เมื่อไม่ต้องการเศร้าโศก จึงไม่ควรยึดถือสิ่งเป็นที่รัก (ขุ. อุ.(ไทย) ๒๕/๗๘/๓๓๙)

วิสาณา, ราชธานี : ชื่อราชธานีแห่งหนึ่งซึ่งเป็นเมืองอยู่ทางทิศเหนือที่ท้าวเวสสวัณ ทรงเป็นหัวหน้าของพวกยักษ์ มียักษ์แวดล้อม ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง ปกครองภายในราชธานี มีห้วงน้ำชื่อธรณี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเมฆ เกิดฝนตก ในวิสาณาราชธานีนั้น มีสภาชื่อภคลวดี เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์ มีต้นไม้ทั้งหลายผลิผลเป็นนิจ ดารดาษด้วยหมู่นกชนิดต่างๆ มีเสียงร้องของนกยูง นกกระเรียน และเสียงขับกล่อมจากนกดุเหว่า มีเสียงร้องของนกชีวัญชีวกะ และนกโอฏฐวจิตตกะ มีไก่ป่า มีประตูเข้า-ออก ๑๒ ประตู มียักษ์เฝ้าแต่ละประตู ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรที่ท้าวเวสสวัณกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ท้าวกุเวรมหาราช มีราชธานีชื่อวิสาณา ฉะนั้น มหาชนจึงเรียกท้าวกุเวรมหาราชว่า ท้าวเวสสวัณ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗,๑๑/๒๙๑/๒๔๑)

ในอรรถกถาอธิบายถึงราชธานีวิสาณาไว้ตอนหนึ่งว่า ยักษ์ผู้ครองเมืองแต่ละตนแยกกันทำหน้าที่ดูแล รักษาผลประโยชน์ของเมืองนั้นและแจ้งข่าวแก่ยักษ์ผู้เฝ้าประตูในทิศต่าง ๆ ๑๒ ทิศ ของวิสาณาราชธานี เพื่อให้นำไปถวายแก่ท้าวเวสสวัณ (ที.ปา.อ. ๒๘๑/๑๕๙, ที.ปา.ฏีกา ๒๘๑/๑๙๘)

วิสารทสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้แกล้วกล้า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามย่อมเป็นผู้แกล้วกล้า อยู่ครองเรือนเพราะประกอบด้วยกำลัง ๕ ประการ คือ (๑) กำลังรูป (๒) กำลังทรัพย์ (๓) กำลังญาติ (๔) กำลังบุตร (๕) กำลังศีล (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐๔/๓๒๗)

วิสารทสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้แกล้วกล้า พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมเป็นเหตุให้อุบาสกอยู่ครองเรือนอย่างไม่แกล้วกล้า และธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสกอยู่ครองเรือนอย่างแกล้วกล้า ฝ่ายละ ๕ เช่นธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสกอยู่ครองเรือนอย่างแกล้วกล้า คือ ๑. เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ๒. เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ๓. เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม ๔. เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ ๕. เป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุ แห่งความประมาท (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๒/๒๘๘)

SAMPLE

วิสารทสูตร๓ : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้อุบาสิกาเป็นผู้ไม่แกล้วกล้าและผู้แกล้วกล้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสิกาประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ไม่แกล้วกล้าอยู่ครองเรือน คือ อุบาสิกาเป็นผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ส่วนอุบาสิกาประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมเป็นผู้แกล้วกล้าอยู่ครองเรือนคือ อุบาสิกาเป็นผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๕/๓๕๒)

วิสาลักขิวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางสุนันทาอุบาสิกาผู้มีตาโต เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางสุนันทาอุบาสิกา (ธิดา ของช่างดอกไม้ในกรุงราชคฤห์) เป็นวิมานอันสวยงามวิจิตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้ปฏิบัติธรรมจนบรรลุโสดาปัตติผล รักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ ได้ถวายผ้า อาหาร เสนาสนะ และประทีปแด่สงฆ์ และได้นำพวงมาลาไปบูชาพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเป็นนิตย์ เรื่องนี้ท้าวสักกะเป็นผู้ถาม แล้วตรัสบอกแก่ท่านพระวังคีสเถระ ต่อมาพระเถระได้แจ้งแก่พระธรรมสังคาหกาจารย์ ในที่ประชุมปฐมสังคายนา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๖๖/๗๕)

วิสาสะ,วิสสาสะ : 1. ความคุ้นเคย, ความสนิทสนม การถือว่าเป็นกันเอง, ในทางพระวินัย การถือเอาของของผู้อื่นที่จัดว่าเป็นการถือวิสาสะ ๕ ประการ คือ ๑. เคยเห็นกันมา ๒. เคยคบกันมา๓. เคยบอกอนุญาตไว้ ๔. เขายังมีชีวิตอยู่ ๕. รู้ว่า เมื่อเราถือเอาแล้วเขา(ผู้เป็นเจ้าของ)จะพอใจ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุ ๒ รูปเป็นเพื่อนกัน ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้าน เมื่อภิกษุเจ้าหน้าที่กำลังแจกของขบเคี้ยวแก่สงฆ์ ภิกษุรูปที่เป็นเพื่อนรับเอาส่วนแบ่งของเพื่อนไปแล้วถือวิสาสะฉันส่วนแบ่งของภิกษุนั้น หรือดังคำในมหาวรรคว่า ในระหว่างทาง ภิกษุผู้รับฝากถือเอาเองเพราะวิสาสะกับผู้รับ อย่างนี้ชื่อว่าถือเอาไม่ถูกต้อง แต่ถือเอาเพราะวิสาสะกับผู้ฝาก ชื่อว่าถือเอาถูกต้อง,ในมหาวรรคอธิบายถึงคุณสมบัติไว้ว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ อย่างถือวิสาสะได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔๖/๑๑๒,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๗๘/๒๕๓, ๕/๓๗๘/๒๕๔, ๕/๓๗๘/๒๕๕,๕/๓๕๖/๒๒๙), บัดนี้นิยมเขียน *วิสาสะ*

2. ความนอนใจ ดังพุทธดำรัสว่า ภิกษุเธอยังไม่ถึงความสิ้นอาสวะแล้วอย่าได้ถึง*วิสสาสะ* (ความนอนใจ) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

วิสิขากถา : เรื่องตรอก เป็นเรื่องที่ ๒๒ ในติรัจฉาน ๒๘ ที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าหมู่บ้านในเวลาวิกาล นั่งในที่ชุมนุม สนทนาดิรัจฉานกถาต่างๆ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๘/๕๙๙, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐)

SAMPLE

วิสุทธิ : ความบริสุทธิ์,ความหมดจด,การชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ด้วยการบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆไปโดยลำดับ จนบรรลุจุดหมายคือพระนิพพาน มี ๗ ขั้น (ในที่นี้ ได้ระบุธรรมที่มีความหมายของแต่ละขั้นตามที่แสดงไว้ใน*อภิธัมมัตถสังคหะ*)คือ *(๑) สีลวิสุทธิ* ความหมดจดแห่งศีล(ได้แก่ ปาริสุทธิศีล ๔) *(๒) จิตตวิสุทธิ*ความหมดจดแห่งจิตต์ (ได้แก่ สมาธิ ๒คือ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ) *(๓) ทิฏฐิวิสุทธิ* ความหมดจดแห่งทิฏฐิ(ได้แก่ นามรูปปริคคหญาณ) *(๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ* ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย (ได้แก่ปัจจัยปริคคหญาณ) *(๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ* ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องรู้เห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง(ได้แก่ สัมมสนญาณ ขึ้นสู่อุทยัพพยญาณ เป็นตรุณวิปัสสนา เกิดวิปัสสนูปกิเลส แล้วรู้เท่าทันว่า อะไรใช่ทาง อะไรมิใช่ทาง) *(๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ*ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน(ได้แก่วิปัสสนาญาณ ๙ นับแต่อุทยัพพยญาณที่ผ่านพ้นวิปัสสนูปกิเลสแล้ว เกิดเป็นพลววิปัสสนา เป็นต้นไปจนถึงอนุโลมญาณ) *(๗) ญาณทัสสนวิสุทธิ* ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ(ได้แก่ มรรคญาณ ๔ มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น แต่ละขั้น ๑๖ ดังคำในอปทาน ที่พระเขมาเถรีกล่าวไว้ว่า หม่อมฉันเป็นผู้ฉลาดในวิสุทธิทั้งหลาย คล่องแคล่วในกถาวัตถุ รู้แจ้งนัยแห่งพระอภิธรรม เชี่ยวชาญในศาสนา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗๗/๔๓๗),ในสังคีติสูตร กล่าวไว้ว่า วิสุทธิ มี ๓ ประการ คือ สีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ และทิฏฐิวิสุทธิ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๗) ; ดู *ปาริสุทธิศีล ๔, สมาธิ ๒, วิปัสสนาญาณ ๙, ญาณ*

วิสุทธิเทพ : เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่พระอรหันต์ (ข้อ ๓ ในเทพ ๓) กล่าวคือ พระตถาคต สาวกของพระตถาคต พระอรหันตขีณาสพ พระปัจเจกพุทธเจ้า ดังคำในเถรคาถาที่พระวังคีสเถระกล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้สูงสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ ข้าพระองค์ขอกราบไหว้ท่านพระนิโครธกัปปเถระผู้เป็นวิสุทธิเทพ เป็นอนุชาตบุตร มีความเพียรมาก เป็นผู้ประเสริฐ ทั้งเป็นโอรสของพระองค์ผู้ประเสริฐนั้น,ในจูฬนิทเทสกล่าวว่า เทพ ๓จำพวก คือ๑. สมมติเทพ ๒. อุบัติเทพ ๓. วิสุทธิเทพ และอธิบายวิสุทธิเทพไว้ว่าหมายถึงพระตถาคต สาวกของพระตถาคต พระอรหันตขีณาสพ และพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า เหล่านี้เรียกว่าวิสุทธิเทพ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๘๘/๕๔๙,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๑๙/๓๔๗)

วิสุทธิปวารณา, วัน : การปวารณาความบริสุทธิ์ หมายถึงบอกความบริสุทธิ์ของตน ดังคำที่พระวังคีสเถระสรรเสริญพระผู้มีพระภาค ณ ที่เฉพาะพระพักตร์ว่า ในวัน ๑๕ ค่ำซึ่งเป็นวันวิสุทธิปวารณาวันนี้ มีภิกษุ ๕๐๐ รูปมาประชุมกัน ล้วนเป็นผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกคือ

SAMPLE

สังโยชน์ได้ขาด ไม่มีทุกข์สิ้นภพสิ้นชาติแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๓,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๔๓/๕๔๒)

วิเสสภาคินีปัญญา :ปัญญาฝ่ายวิเศษ,เป็นข้อที่ ๓ ในปัญญา ๔ คือ หานภาคินีปัญญา ฐิติภาคินีปัญญา วิเสสภาคินีปัญญา นิพเพธภาคินีปัญญา ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายว่า สัญญามนสิการที่ไม่สหรคตด้วยวิตกครอบงำ...ชื่อว่าวิเสสภาคินีปัญญา,สัญญามนสิการที่สหรคตด้วยอุเบกขาครอบงำ...ชื่อว่าวิเสสภาคินีปัญญา,สัญญามนสิการที่สหรคตด้วยอทุกขมสุขเวทนาครอบงำ...ชื่อว่าวิเสสภาคินีปัญญา,สัญญามนสิการที่สหรคตด้วยอากาสานัญจายตนะครอบงำ...ชื่อว่าวิเสสภาคินีปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๙/๕๑๑)

คำว่า วิเศษ หมายถึงอิสระจากวิตก เป็นสัญญาและการทำไว้ในใจที่ว่างใจเป็นกลาง (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๙/๕๑๑)

วิเสสภาคิยสมาธิ : สมาธิฝ่ายวิเศษ เป็นข้อที่ ๓ ในสมาธิ ๔ คือ (๑) หานภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายเสื่อม) (๒) ฐิติภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายดำรง) (๓) วิเสสภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายวิเศษ) (๔) นิพเพธภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายชำแรกกิเลส) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๗)

คำว่า วิเศษ หมายถึงสมาธิได้บรรลุนิพพานปัจจุบัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๙/๒๕๒

วิเสสภาคิยสัญญา :สัญญาฝ่ายวิเศษ,เป็นข้อที่ ๓ ในสัญญา ๔ คือ(๑) หานภาคิยสัญญา (๒) ฐิติภาคิยสัญญา (๓) วิเสสภาคิยสัญญา (๔) นิพเพธภาคิยสัญญา ดังคำในนิพพานสูตรที่ ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านอานนท์ สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นหานภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายเสื่อม) ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นฐิติภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายดำรง) ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นวิเสสภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายวิเศษ) ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นนิพเพธภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายชำแรกกิเลส) ท่านอานนท์ นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่นิพพานในปัจจุบัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๙/๒๕๒)

วิหค : นก ดังข้อความในชาดกที่ว่า เมื่อใดต้นไม้มีผลบริบูรณ์ เมื่อนั้นเหล่าวิหคก็พากันมาจิกกินผลไม้นั้น ครั้นรู้ว่า เมื่อผลวาย ต้นไม้สิ้นไปแล้ว ก็พากันจากต้นไม้นั้นไปตัวละทิศละทาง (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๒๑/๓๐๔)

วิหตาภาส, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของจัมปกปุปผิยเถระ ดังคำในจัมปกปุปผิยเถราปทาน ที่พระจัมปกปุปผิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าผู้มีตบะ ได้เก็บดอกจำปา ๗ ดอกใส่ไว้ในกระจาด ข้าพเจ้าถือดอกไม้เหล่านั้นไปบูชาพระญาณของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเวสสภู เพราะผลแห่งการบูชาพระญาณ ทำให้ไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๙ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าวิห

SAMPLE

ตาภาส สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๓๐๐)

วิหาร : 1.วัด, ที่อยู่ของพระสงฆ์ ดังคำในมหาวิภังค์อธิบายว่า ชื่อว่าวิหาร ได้แก่ที่อยู่ซึ่งโบกฉาบภายในหรือภายนอกหรือโบกฉาบทั้งภายในภายนอก,ในมหาวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรพชาอาศัยเสนาสนะคือควงไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะ คือควงไม้นั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๖๗/๔๐๓,๑/๓๗๑/๔๐๖,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๗/๑๔,๒/๔๙๓/๑๖,๒/๑๓๖/๓๑๐,วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๓/๑๐๒, ๔/๑๒๘/๑๙๗,ที.สี.(ไทย)๙/๓๕๐/๑๔๗,๙/๓๖๒/๑๕๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑/๒๔,๑๓/๔๑๒/๕๑๖)

2. คำว่าวิหาร ในภาษาไทยปัจจุบัน หมายถึงที่ประดิษฐานพระพุทธรูป, คู่กับ โบสถ์ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ในกรณีใช้ต่อท้ายคำอื่น หมายถึงการพักผ่อน เช่น ทิวาวิหาร ว่า การพักผ่อนในเวลากลางวัน ดังคำในมหาวรรค กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังอุตตรกุรุทวีป ทรงนำบิณฑบาตจากทวีปนั้นมาเสวยที่ริมสระอโนดาต ประทับพักกลางวัน ณ ที่นั้น (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๓/๕๓)

วิหารกาฬศิลา : ชื่อวิหารแห่งหนึ่งอยู่ใกล้ภูเขาอิสิคิลิ เขตกรุงราชคฤห์ เป็นสถานที่พระโคธิกเถระอยู่ก่อนที่จะได้บรรลุอรหัตผล,เป็นสถานที่ที่โคธิกกุลบุตรนำศัสตรามา ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแตเขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ท่านพระโคธิกะอยู่ที่วิหารกาฬศิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ,หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังวิหารกาฬศิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิ พร้อมด้วยภิกษุจำนวนมาก ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระโคธิกะนอนคอบิดอยู่บนเตียง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๙/๒๐๕,๑๕/๒๑๘/๓๑๘)

วิหารทาน : การถวายวิหาร ดังคำในสามัญญผลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ยัญของบุคคลผู้มีจิตเลื่อมใส ถึงพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ นี้เป็นยัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ กว่านิตยทานที่ทำสืบกันมาและกว่าวิหารทานนี้,การถวายวิหารหรือการสร้างวัดเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาดำรงมั่น ดังคำที่สุเมธาเถรีกล่าวไว้ว่า การสร้างอารามถวายสงฆ์เป็นวิหารทานนั้นเป็นเหตุเป็นแดนเกิด(แห่งทิพยสมบัติตามที่กล่าวมาแล้ว) ข้อนั้นเป็นมูล และเป็นความเกษมในพระศาสนาเป็นเหตุตั้งมั่น (พร้อมด้วยธรรมครั้งที่ ๑),ในอปทาน พระสุเมธาเถรีกล่าวถึงว่าตนเองได้ถวายวิหารทาน ดังคำว่า หม่อมฉันเป็นหญิงสหายกัน ๓ คน ได้ถวายวิหารทาน

SAMPLE

(ที.สี.(ไทย) ๙/๓๕๑/๑๔๗,๙/๓๕๒/๑๔๗,๙/๓๕๓/๑๔๘,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๒๓/๖๔๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒/๓๖๕)

วิหารธรรม : ธรรมเป็นเครื่องอยู่ ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า วิหารธรรม มี ๓ ประการ คือ (๑) ทิพพวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของเทพ) (๒) พรหมวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม)(๓) อริยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ),ในอุปาลิเถราปทาน กล่าวถึงวิหารธรรมอยู่ท้ายคำอื่นไว้ว่า พระธรรมราชามีสุญญตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่อันว่าง) อนิมิตตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีนิมิต)อัปปณิหิตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีความตั้งปรารถนา) อาเนญชวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่หวั่นไหว) นิโรธวิหารธรรม๒(ธรรมเป็นเครื่องอยู่คือความดับ) นี้เป็นธรรมกุฎี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๘/๔๑๔, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๙/๑๙๐,๑๓/๑๗๒/๑๙๓,๑๓/๓๓๓/๔๐๓,๑๓/๔๘๑/๖๐๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖๑/๒๐๘,๑๔/๑๘๗/๒๒๔,๑๔/๑๘๙/๒๒๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓๘/๘๒)

วิหารวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้อนุโมทนาการถวายวิหาร เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้อนุโมทนาการถวายวิหาร(สหายของนางวิสาขามหาอุบาสิกา)ชาวกรุงสาวัตถี เพราะได้อนุโมทนาการสร้างวิหารถวายสงฆ์ เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๒๙/๘๔)

วิหารสมาบัติ : สมาบัติคือวิหารธรรม คือสมาบัติเป็นเครื่องอยู่อันเป็นโลกียะ หรือเป็นโลกุตตระ ในมหาโคสิงคสูตร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านโมคคัลลานะ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ(ของตน) และไม่ยอมอยู่ในอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเช้า ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นในเวลาเช้า,ในกถาวัตถุ กล่าวถึงวิหารสมาบัติอยู่ท้ายคำอื่น เช่น อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๐/๓๖๓,๑๒/๓๓๘/๓๗๐,๑๒/๓๔๔/๓๗๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๕๕๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๕/๘๒๘/๕๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วิหารสมาบัติ ในที่นี้หมายถึงสมาบัติเป็นเครื่องอยู่อันเป็นโลกียะ หรือเป็นโลกุตตระ (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๓๘/๑๖๑)

วิหารสมาปัตตัฏฐญาณ :ญาณในสภาวะแห่งวิหารสมาบัติ, ปัญญาในวิหารสมาบัติต่าง ๆ ชื่อว่าวิหารสมาปัตตัฏฐญาณ, หมายถึงปัญญาในอนิมิตตวิหารสมาบัติ อัปปณิหิตวิหารสมาบัติและสุญญตวิหารสมาบัติ, เป็นมาติกาข้อที่ ๓๑ ในบรรดามาติกา ๗๓, ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายไว้ว่า พระโยคาวจรเมื่อพิจารณานิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต เพ่งเฉยความเป็นไปแล้วนึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีนิมิตแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ นี้ชื่อว่าอนิมิตตวิหาร

SAMPLE

สมาบัติ เมื่อพิจารณาปณิธิโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อมเพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีปณิหิตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ นี้ชื่อว่าอัปปณิหิตวิหารสมาบัติ เมื่อพิจารณาอภินิเวสโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อมเพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับเป็นสุญญตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ นี้ชื่อว่าสุญญตวิหารสมาบัติ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๑/๓,๗๘/๑๓๑,๗๙/๑๓๕)

วิหารสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยวิหารธรรม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขณะที่พระองค์ทรงอยู่ด้วยวิหารธรรมทำให้ทรงรู้ชัดว่า ความเสวยอารมณ์มีเพราะปัจจัยเหล่านี้ คือ (๑) มิจฉามรรค (๒) อริยมรรคมีองค์ ๘ (๓) ฉันทะ (๔) วิตก (๕) สัญญา (๖) ฉันทะ วิตกและสัญญาเป็นธรรมไม่สงบ (๗) ฉันทะ วิตกและสัญญาที่เป็นธรรมสงบ (๘) การไม่บรรลุฐานะที่ควรบรรลุ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑/๑๖)

วิหารสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยวิหารธรรม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขณะที่พระองค์ทรงอยู่ด้วยวิหารธรรมทำให้ทรงรู้ชัดว่า ความเสวยอารมณ์มีเพราะปัจจัยเหล่านี้ คือ (๑) มิจฉามรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นธรรมสงบ (๒) อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นธรรมสงบ (๓) ฉันทะที่เป็นธรรมสงบ (๔) วิตกที่เป็นธรรมสงบ และ(๕) สัญญาที่เป็นธรรมสงบเข้ามา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๒/๑๗)

วิหารหังสาราม :ชื่อวัดแห่งหนึ่ง เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ แห่งกรุงหงสวดี ดังคำในกาพุทายีเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลอำมาตย์ในกรุงหงสวดี เป็นผู้นำมาซึ่งความเลื่อมใส น่าชม มีทรัพย์ และมีธัญญาหารเหลือล้น ข้าพเจ้าเข้าไปยังวิหารหังสาราม ไหว้พระตถาคตพระองค์นั้น ได้ฟังธรรมที่ไพเราะ และทำสักการะแด่พระองค์ผู้คงที่,ในอภยเถราปทาน พระอภยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนในเมื่อกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไปไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเป็นบุตรของพราหมณ์ในกรุงหงสวดี เรียนจบพระเวททั้งหมด เข้าใจไวยากรณ์ เมื่อเที่ยวเดินพักผ่อน ได้ไปถึงพระวิหารหังสาราม ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ล้ำเลิศภายหลังออกบวช (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๔/๓๑๔,๒๐๒/๓๑๘)

วิหารัฏฐญาณ : ญาณในสภาวะแห่งวิหารธรรม,เป็นมาติกาข้อที่ ๒๙ ในบรรดามาติกา ๗๓ หมายถึงปัญญาในอนิมิตตวิหาร อัปปณิหิตวิหาร และสุญญตวิหาร ดังคำว่า ปัญญาในวิหารธรรมต่าง ๆ ชื่อว่าวิหารัฏฐญาณ (ญาณในสภาวะแห่งวิหารธรรม),ในญาณัตตยนิทเทส แสดงญาณ ๓ อย่าง ปัญญาในวิหารธรรมต่าง ๆ ชื่อว่าวิหารัฏฐญาณ (ญาณในสภาวะแห่งวิหารธรรม) มีอธิบายไว้ว่า พระโยคาวจรเมื่อพิจารณานิมิตโดยความเป็น

SAMPLE

ภัย ถูกต้องแล้วๆ (ซึ่งสังขารนิมิตด้วยญาณ) ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่าอนิมิตตวิหาร เมื่อพิจารณาปณิธิ (ความตั้งมั่น) โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ (ซึ่งปณิธิด้วยญาณ) ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ นี้ชื่อว่าอัปปณิหิตวิหาร เมื่อพิจารณาอภินิเวส (ความยึดมั่น) โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ (ซึ่งอภินิเวสด้วยญาณ) ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตวิหาร (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๕/๓,๗๘/๑๓๑)

วิหาราธิคมที่สงบ : ญาณในอรณวิหาร หมายถึงอรณวิหารญาณ ดังมาติกา ในปฏิสัมภิทามรรคข้อที่ ๓๓ ที่กล่าวไว้ว่า ทัสสนาธิปไตย วิหาราธิคมที่สงบ และปณีตาธิมุตตตาปัญญา ชื่อว่าอรณวิหารญาณ (ญาณในอรณวิหาร), ในอรณวิหารญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า คำว่าวิหาราธิคมที่สงบ อธิบายว่า สุญญตวิหารชื่อว่าวิหาราธิคมที่สงบ อนิมิตตวิหารชื่อว่าวิหาราธิคมที่สงบ อัปปณิหิตวิหารชื่อว่าวิหาราธิคมที่สงบ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๓/๓, ๘๒/๑๔๐)

วิหิงสา : การเบียดเบียน, การทำร้าย เช่น ใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ ศัสตรา หรือเชือกอย่างใดอย่างหนึ่งเบียดเบียนสัตว์ หรือความเบียดเบียน กิริยาที่เบียดเบียน ความรังแก กิริยาที่รังแก ความเกรี้ยวกราด กิริยาที่กระทบกระทั่งอย่างรุนแรง ความเข้าไปเบียดเบียนสัตว์, เป็นข้อที่ ๓ ในวิตก ๓ ดังคำในมหาสทัสสนสูตรที่พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงเปล่งอุทานว่า กามวิตกเอ๋ย เจ้าจงหยุด จงกลับเพียงแค่นี้เถิด พยาบาทวิตกเอ๋ย เจ้าจงหยุด จงกลับเพียงแค่นี้เถิด วิหิงสาเอ๋ย เจ้าจงหยุด จงกลับเพียงแค่นี้เถิด, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๐/๑๙๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๑/๓๑๒,๑๑/๓๒๖/๓๒๕,๑๑/๓๕๕/๓๘๓,๑๑/๓๕๖/๓๙๑,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๙๕/๑๐๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๓/๔๒๙,๒๒/๑๑๓/๖๓๔,๒๒/๒๐๐/๓๔๑,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๗๙๕/๔๗๒,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๒/๑๔๑)

วิฬาลิทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวิฬาลิทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายมันมือเสือแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๔๒๗)

วิหิงสาธาตุ : ธาตุคือวิหิงสา,ธาตุคือความเบียดเบียน,เป็นข้อที่ ๓ ในอกุศลธาตุ ๓ คือ(๑) กามธาตุ (ธาตุคือกาม) (๒) พยาปาทธาตุ (ธาตุคือพยาบาท) (๓) วิหิงสาธาตุ (ธาตุคือวิหิงสา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๑/๖๓๒), ในวิภังค์อธิบายวิหิงสาไว้ว่า ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นใน

SAMPLE

อารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ มิจฉาสังกัปปะที่ประกอบด้วยวิหิงสา นี้เรียกว่าวิหิงสาธาตุ, บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ ศัสตรา หรือเชือกอย่างใดอย่างหนึ่งเบียดเบียนสัตว์ ความเบียดเบียน กิริยาที่เบียดเบียน ความรังแก กิริยาที่รังแก ความเกรี้ยวกราด กิริยาที่กระทบกระทั่งอย่างรุนแรง ความเข้าไปเบียดเบียนสัตว์อื่นเห็นปานนี้ นี้เรียกว่าวิหิงสาธาตุ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๑)

วิหิงสาวิตก : ความตรึกในทางเบียดเบียน,ความคิดในทางทำลายหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ,เป็นข้อ ๓ ในอกุศลวิตก ๓ คือ (๑) กามวิตก (ความตรึกในทางกาม) (๒) พยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท) (๓) วิหิงสาวิตก (ความตรึกในทางเบียดเบียน),ในติกนิทเทส แห่งวิภังค์อธิบายไว้ว่า ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริผิด ที่เกี่ยวด้วยความเบียดเบียน นี้เรียกว่าวิหิงสาวิตก,วิหิงสาวิตกชื่อว่าวิหิงสาธาตุ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐,๑๑/๓๑๐/๒๘๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖/๒๕,๑๒/๒๐๖/๒๑๘,๑๒/๓๔๗/๓๗๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๙/๒๒๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๑/๓๓๒,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๒/๓๔๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๐/๕๖๙,๓๕/๙๑๒/๕๗๐)

วิหิงสาสัญญา : ความกำหนดหมายในทางเบียดเบียน,ความหมายรู้ความเบียดเบียน, เป็นข้อที่๓ ในอกุศลสัญญา ๓ คือ (๑) กามสัญญา (ความกำหนดหมายในทางกาม) (๒) พยาปาทสัญญา (ความกำหนดหมายในทางพยาบาท) (๓) วิหิงสาสัญญา (ความกำหนดหมายในทางเบียดเบียน),ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า วิหิงสาสัญญา เป็นไฉน ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ ที่เกี่ยวด้วยความเบียดเบียน นี้เรียกว่า วิหิงสาสัญญา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๐/๒๔๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๔/๕๙๗,๒๒/๗๕/๕๙๘,๒๒/๑๑๐/๖๓๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๐๗/๖๐๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๑/๕๖๙, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๘๙/๗๓๖)

วิเหสกกรรม : กรรมแห่งการทำให้ลำบาก, การลงโทษภิกษุผู้ทำสงฆ์ให้ลำบาก คือภิกษุประพฤติไม่สมควร สงฆ์เรียกตัว มาถามกลับนิ่งเฉยไม่ตอบ สงฆ์จึงสวดประกาศการที่เธอทำตัวเช่นนั้น ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามท่านพระฉันนะว่า ฉันนะ ทราบว่า เธอเมื่อถูกไต่สวนอาบัติท่ามกลางสงฆ์ กลับนิ่งเฉย ทำสงฆ์ให้ลำบากจริงหรือ ท่านพระฉันนะทูลรับว่า จริง พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า ฯลฯ โมฆบุรุษ ไฉนเธอเมื่อถูกไต่สวนอาบัติท่ามกลางสงฆ์ จึงนิ่ง ทำสงฆ์ให้ลำบากเล่า โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ฯลฯ ครั้นทรงตำหนิแล้วได้ทรงแสดงธรรมีกถารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุ

SAMPLE

ทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงลงวิเหสกกรรม แก่ภิกษุฉันนะ ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงลงวิเหสกกรรมอย่างนี้ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๖/๒๘๓,๒/๑๐๐/๒๘๕)

วิเหสา : ความเบียดเบียน,ในวิภังค์อธิบายความหมายของคำว่าวิเหสาไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยศัสตรา ด้วยเชือก อย่างใดอย่างหนึ่ง ความบีบคั้น ความรบกวนความเบียดเบียน ความเบียดเบียนหนักขึ้น การทำให้เดือดร้อน การทำให้เดือดร้อนอย่างหนัก การทำร้ายสัตว์อื่น มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าวิเหสา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๕/๕๔๐, ๓๕/๙๒๖/๕๘๐)

วีชกะ, ทาส : ชื่อคนรับใช้ของพระเจ้าวิเทหะ แห่งกรุงมิถิลา เป็นผู้ระลึกชาติได้ เป็นลูกกุมภทาสีขัดสนยากจน อยู่ในกรุงมิถิลา ตั้งมั่นอยู่ในความประพฤติชอบ ให้อาหารกึ่งหนึ่งแก่ผู้ปรารถนา และได้เล่ากรรมเก่าในสมัยที่ตนเกิดเป็นภาวเศรษฐีอยู่เมืองสาเกต ยินดีในการบริจาคทานแก่พระเจ้าวิเทหะทรงทราบ ดังคำในมหานารทกัสสปชาดก ตอนหนึ่งว่า พระเจ้าวิเทหะได้ตรัสถามนายวีชกะนั้นว่า สหาย เจ้าร้องไห้ทำไม เจ้าได้ฟังได้เห็นอะไรมาหรือ เจ้าได้รับทุกขเวทนาอะไร จงบอกให้เราทราบเถิด นายวีชกะได้ฟังพระราชดำรัสของพระเจ้าวิเทหะแล้วได้กราบทูลให้ทรงทราบดังนี้ว่า ข้าแต่มหาราชข้าพระองค์ไม่มีทุกขเวทนาเลย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๐๒/๓๖๙)

วีณา, ชื่อ : 1.ชื่อเทพธิดาน้อยองค์หนึ่ง เล่นพิณ เป็น ๑ ในเหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ มีปรากฏในทาสีวิมาน ที่เทพธิดาองค์หนึ่ง กล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานเถระว่า ท้าวสักกเทวราชผู้ทรงอำนาจเชิญดิฉันมา เหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ ช่วยกันปลุกเร้าดิฉัน ให้เกิดปีติโสมนัส ได้แก่ เทพบุตรมีนามว่าอาลัมพะ คัคคระ ภีมะ สาธุวาที ปสังสิยะ โปกขระ และสุผัสสะ เหล่าเทพธิดาน้อยๆ มีนามว่า วีณา โมกขา นันทา สุนันทา โสณทินนา สุจิมหิตา อลัมพุสา มิสสเกสีและบุณฑริกา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๖/๓๐)

2.พิณ มีปรากฏในวีณาถูณชาดก (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๖๓/๑๐๙)

วีณาถูณชาดก : ชาดกว่าด้วยชายค่อมนอนขดเหมือนคันพิณ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เศรษฐีโพธิสัตว์ชาวเมืองพาราณสีได้ไปขอธิดาเศรษฐีชาวชนบทมาเป็นลูกสะใภ้ ก่อนวันไปรับตัววันหนึ่ง นางได้หนีไปกับชายหลังค่อมคนหนึ่งซึ่งนางเข้าใจว่าคนค่อมเป็นคนมีบุญเพราะรูปร่างเหมือนโคอุสภะที่มีโหนกขึ้นบนหลัง เพราะนางได้เห็นโคตัวหนึ่งในบ้านของนางได้รับสักการะมาก สอบถามจากพี่เลี้ยงทราบว่าเป็นโคอุสภะจึงคิดว่าชายค่อมข้างบ้านเป็นคนมีบุญจึงหอบผ้าหนีตามไป โดยเดินทางกันทั้งคืน รุ่งเช้าชายค่อมกลับเป็นโรคลมบ้าหมูนอนขดอยู่ข้างทาง พระโพธิสัตว์กำลังเดินทางไปรับนางมาเป็นสะใภ้ ไป

SAMPLE

พบกลางทางจำนางได้จึงสอบถามได้ความว่านางคิดว่าคนค่อมเป็นคนมีบุญจึงหนีมาด้วย แต่นี่กลับมานอนขดเหมือนพิณสายขาด พระโพธิสัตว์ชี้แจงให้นางเข้าใจว่า คนค่อมผู้โง่เขลาแถมยังเตี้ยต่ำต้อยผู้นี้เป็นผู้นำไม่ได้ แล้วให้นางอาบน้ำแต่งตัวรับไปสู่ตระกูล แต่งให้เป็นสะใภ้ของตน การให้ความรู้ที่ถูกต้องตั้งแต่ต้นเป็นสิ่งที่ควรทำเป็นอย่างยิ่ง เพราะการให้ความรู้ที่ผิด ๆ ไปย่อมให้ผู้นั้นถือปฏิบัติผิดด้วย เพราะการเสพคุ้นย่อมมีอิทธิพลต่อผู้เสพเสมอ คบคนพาลก็เป็นพาล คบบัณฑิตก็พลอยเป็นบัณฑิตด้วย (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๖๓/๑๐๙)

วีโณปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยพิณ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทะ ราคะ โทสะ โมหะหรือแม้ความกระทบกระทั่งในใจในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้นพึงเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ผู้นั้นพึงห้ามจิตจากรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้นนั้น โคที่ลงลุยข้าวกล้าที่สมบูรณ์ มีคนเฝ้าประมาท ย่อมถึงความเมามันเลินเล่อแม้ฉันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ก็ฉันนั้น เมื่อไม่ทำความสำรวมในผัสสายตนะ ๖ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ ที่มาประจวบกัน ย่อมถึงความมัวเมาประมาทในกามคุณ ๕ แต่หากโคตัวลงลุยข้าวกล้าถูกคนเฝ้าจับสนตะพาย กระหน่ำตีอย่างหนัก ย่อมไม่ต้องการลงลุยข้าวกล้าอีกแม้ฉันใด ภิกษุผู้ข่มขู่จิตในผัสสายตนะ ๖ ดีแล้วก็ฉันนั้น จิตของเขาย่อมสงบนิ่งอยู่ภายใน ตั้งมั่น เป็นหนึ่งผุดขึ้น เปรียบเหมือนพระราชาผู้ไม่เคยสดับเสียงพิณ ได้สดับเสียงพิณแล้วถามว่านั่นเสียงอะไร เมื่อราชบุรุษทูลว่าเสียงพิณ จึงให้เขาไปนำพิณนั้นมา แล้วตรัสห้ามราชบุรุษผู้นำพิณมาถวายว่า เราไม่ต้องการพิณนี้ จงนำพิณที่มีเสียงเหมือนที่เราเคยฟังนั้นมา เมื่อราชบุรุษกราบทูลว่า ขึ้นชื่อว่าพิณมีเครื่องประกอบมากมาย พิณที่นายช่างประกอบดีแล้วด้วยราง หนัง คัน ลูกบิด สาย ไม้ดีดพิณและความพยายามของคนที่เหมาะสมจึงจะเปล่งเสียงได้ พระองค์จึงผ่าพิณนั้นเป็นชิ้นเล็ก ๆ แล้วเผาให้เป็นเถ้าโปรยไปในลมพายุหรือลอยในแม่น้ำที่มีกระแสเชี่ยวแล้วตรัสว่า พิณนี้เลวทราม สิ่งที่ชื่อว่าพิณล้วนเลวทราม เพราะพิณนี้ทำให้คนประมาท หลงใหลจนเกินขอบเขตแม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น ย่อมค้นหาขันธ์ ๕ ตลอดคติแห่งขันธ์ ๕ ที่มีอยู่ เมื่อภิกษุนั้นค้นหาขันธ์ ๕ ความถือว่าเรา ของเรา มีเรา ของภิกษุนั้นย่อมไม่มี (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๖/๒๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **ฉันทะ** ในที่นี้หมายถึงตัณหาที่มีกำลังอ่อน แรกเกิด ไม่สามารถทำให้กำหนัดได้ คำว่า **ราคะ** ในที่นี้หมายถึงตัณหาที่มีกำลังที่เกิดขึ้นต่อมาทำให้เกิดความกำหนัดได้ (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๖ /๑๒๔)

SAMPLE

วีตมละ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระโกรัณฑปุปผิยเถระที่ท่านกล่าวไว้โกรัณฑปุปผิยเถราปทานตอนหนึ่ง เพราะการใช้ดอกหงอนไก่บูชาพระพุทธเจ้านามว่าวิปัสสี ทำให้ไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๗ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าวีตมละ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘/๓๗๖)

วีตราคสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมของผู้ปราศจากราคะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เถระย่อมไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่เคารพของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) เป็นผู้ไม่ปราศจากราคะ (๒) เป็นผู้ไม่ปราศจากโทสะ (๓) เป็นผู้ไม่ปราศจากโมหะ (๔) เป็นผู้ลบหลู่คุณท่าน (๕) เป็นผู้ตีเสมอ ส่วนภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมเป็นที่รัก และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๒/๑๕๐)

วีตโสกเถรคาถา : ภาษิตของพระวีตโสกเถระ,คาถาของพระวีตโสกเถระ ท่านพระวีตโสกเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า ช่างกัลบกเข้ามาหาเรา ด้วยคิดว่า จักตัดผมของเรา เราจึงรับเอากระจกจากช่างกัลบกนั้นมาส่องดูร่างกาย ร่างกายได้ปรากฏเป็นสภาพว่างเปล่า ความบอด ความมืดได้สิ้นไป กิเลสดุจผ้าขี้ริ้วทั้งปวง เราตัดขาดด้วยดีแล้ว บัดนี้ ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๙/๓๕๙)

วีถิสัมมัชชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระวีถิสัมมัชชกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ใช้ธงบูชาพระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕/๓๑๙)

วีมังสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ตรวจสอบ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นธรรมบรรยายแบบสาธกโวหารแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสให้ภิกษุทั้งหลายพิจารณาตรวจสอบพระองค์ในธรรม ๒ ประการ คือ

๑. ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางตา ๒. ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางหู

เมื่อพิจารณาตรวจสอบในธรรม ๒ ประการนี้แล้ว ก็จะรู้ว่าตถาคตไม่มีธรรมที่เศร้าหมอง ซึ่งเกิดจากตาและหูนั้นเลย แต่มีธรรมที่ผ่องแผ้ว เพราะพระองค์ไม่มีภัย ไม่เสพกาม เหตุสิ้นตัณหา และทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุผู้ตรวจสอบทูลถามพระองค์ตามแนวการพิจารณาตรวจสอบข้างต้นทุกประการได้ พร้อมกับทรงสรุปว่า เมื่อผู้ใดพิจารณาตรวจสอบและสอบถามพระองค์ตามวิธีดังกล่าว แม้สมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกก็ไม่อาจทำศรัทธาของผู้นั้นที่มีในพระองค์ให้หวั่นไหวได้

SAMPLE

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๗/๕๒๕)

วีมังสาสมาธิ : สมาธิที่เกิดจากวีมังสา ดังคำในปฐมอิทธิปาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งเจริญทำให้มากซึ่งธรรม ๕ ประการ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คืออรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญ ๑.อิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร ๒.อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร ๓. อิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร ๔.อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวีมังสาสมาธิและปธานสังขาร ๕. ความขะมักเขม้น (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๗/๑๑๕,๒๒/๖๘/๑๑๖)

วีมังสาสมาธิปธานสังขาร :สมาธิที่เกิดจากวีมังสาและความเพียรสร้างสรรค์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๖,๑๘/๓๗๘/๔๕๗,อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๙๘/๔๗,๒๐/๓๙๙/๔๗,๒๐/๔๐๐/๔๗,๒๐/๔๐๑/๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉันทสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะ ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) คำว่า ฉันทสมาธิปธานสังขาร หมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะ และความเพียรที่มุ่งมั่น วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวีมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน กล่าวคือ วีมังสาสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากวีมังสา ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น คำว่า วีมังสาสมาธิปธานสังขาร หมายถึงสมาธิที่เกิดจากวีมังสาและความเพียรที่มุ่งมั่น หมายถึงความเพียรสร้างสรรค์ (อง.เอก ก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๘/๔๔๕)

วีรกชาดก : ชาดกว่าด้วยกาวีรกโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า กาน้ำชื่อวีรกะโพธิสัตว์ห้ามมิให้กาบกชื่อสวิฏฐกะเอาอย่างตนในการหากินในทะเล แต่กาบกไม่เชื่อ จึงติดสาหร่ายตาย เมื่อนางกาเมียของเจ้ากาสวิฏฐกะถามว่าเห็นสามีของผู้ขับร้องได้เสียงไพเพราะมีขนคอสวยเหมือนคอนกยูงบ้างไหม กาโพธิสัตว์บอกว่า กาสวิฏฐกะเมื่อทำตามอย่างนกที่มีปกติเที่ยวหากินทั้งทางน้ำและทางบก กินปลาดิบอยู่เป็นนิตย์ ถูกสาหร่ายพันคอตายเสียแล้ว คนดื้ออวดตัวว่าเก่ง เลียนแบบผู้มีความชำนาญ มักประสพความวิบัติเสมอ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๗/๙๓)

วีรกษัตริย์ : กษัตริย์ผู้กล้า ดังคำในอัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิว่า มีพระราชบุตรมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญมีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๘/๘๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓/๑๖,๑๐/๓๔/๑๖,๑๐/๓๖/๒๐,

SAMPLE

ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๑/๖๐,๑๑/๑๐๖/๗๘,๑๑/๑๙๙/๑๕๙,๑๑/๒๐๒/๑๖๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๔/๔๗๓)

วีรกะ, กา : ชื่อกาตัวหนึ่ง เป็นเพื่อนของนกสวิฏฐะ กาตัวนี้มีปกติหากินทั้งทางบกและทางน้ำ ดังคำในชาดกที่นางกาเมียของกาสวิฏฐกะไม่เห็นกาสวิฏฐกะกลับมาจึงถามกาวีรกโพธิสัตว์ว่า ท่านวีรกะ ท่านเห็นนกชื่อสวิฏฐกะ ผัวข้าพเจ้าที่ร้องด้วยเสียงอันไพเราะมีสร้อยคอสีคล้ายสร้อยคอนกยูงบ้างไหม (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๗/๙๓)

วีรณัตถัมภกะ, ป่าช้า : ชื่อป่าช้าแห่งหนึ่ง ณ นิคมของชาวถูลู ชื่ออุตตรกา ในชุมชนชาวถูลู,เป็นที่ทิ้งศพของนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะ ซึ่งตายด้วยโรคอลสกะ ดังคำในปาฏิกสูตรที่กล่าวไว้ว่า โกรักขัตติยะได้ตายด้วยโรคอลสกะ แล้วไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกา ซึ่งต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท และคนนำศพนั้นไปทิ้งที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗/๘,๘/๙)

วีรเถรคาถา : ภาษิตของพระวีรเถระ,คาถาของพระวีรเถระ ท่านพระวีรเถระกล่าวไว้ว่า พระวีรเถระผู้ฝึกได้ยาก ถูกพระศาสดาผู้ฝึกทรงฝึกแล้ว เป็นผู้สันโดษ ปราศจากความสงสัย ชนะกิเลสได้แล้ว ปราศจากความขนพองสยองเกล้า มีจิตคงที่ ดับสนิทแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘/๓๐๖)

วีรเถระ,พระ : ชื่อพระเถระรูปหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี เป็นลูกของอำมาตย์ ภายหลังออกบวชบรรลุอรหัตผล ท่านรูปนี้ บังเกิดในตระกูลอำมาตย์ของพระเจ้าปเสนทิ ในกรุงสาวัตถี คนทั้งหลายขนานนามท่านว่า วีระ ท่านเจริญวัยแล้ว ประกอบด้วยคุณทั้งหลาย มีความสมบูรณ์ด้วยพละและชวนะเป็นต้นสมชื่อ เป็นผู้กล้าหาญในสงคราม เมื่อมารดาบิดาจัดหาภรรยาให้ โดยการทำความผูกพัน ก็ได้บุตรคนเดียวเท่านั้น อันเหตุแห่งบุรพกรรมตักเตือนอยู่เห็นโทษในกามทั้งหลายและในสงสารเกิดความสลดใจ บวชแล้วเพียรพยายามอยู่ ได้เป็นผู้มีอภิญญา ๖ ต่อกาลไม่นานเลย ก็ภรรยาเก่า (ของท่าน) ประสงค์จะให้พระเถระสึก พยายามประเล้าประโลม โดยนัยต่าง ๆ ในระหว่าง ๆ วันหนึ่งไปถึงที่ท่านพักในกลางวันเริ่มแสดงมายาหญิง มีเล่ห์มายาเป็นต้น ท่านพระวีระคิดว่าหญิงคนนี้ เป็นคนโง่แท้หนอ ประสงค์จะประเล้าประโลมเรา อุปมาดุจมีความประสงค์ให้เขาสิเนรุราชสั่นสะเทือน ด้วยลมปีกของลิ่นไรฉะนั้น เมื่อจะแสดงความที่กิริยาของหญิงนั้น ไม่มีประโยชน์ จึงกล่าวว่า พระวีรเถระผู้ฝึกได้ยาก ถูกพระศาสดาผู้ฝึกทรงฝึกแล้ว เป็นผู้สันโดษ ปราศจากความสงสัย ชนะกิเลสได้แล้ว ปราศจากความขนพองสยองเกล้า มีจิตคงที่ ดับสนิทแล้ว หญิงนั้นฟังคำนั้นแล้ว คิดว่า เมื่อพระเถระผู้เป็นสามีของเรา ปฏิบัติได้เช่นนี้ การอยู่ครองเรือนของเราจะมีประโยชน์อะไร

SAMPLE

เกิดความสลดใจ บวชในสำนักนางภิกษุณีทั้งหลาย เป็นผู้มีวิชชา ๓ ต่อกาลไม่นานเลย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘/๓๐๕)

วีราเถรีคาถา(ธีราเถรี) : ภาษิตของพระวีราเถรี(ในหนังสือเป็นเขียนเป็นธีราเถรี),คาถาของพระวีรเถระ พระธีราเถรีอีกรูปหนึ่ง(รับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวภาษิตนี้ว่า) ธีราภิกษุณีผู้อบรมอินทรีย์แล้วด้วยธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ ย่อมชนะมาร พร้อมทั้งเสนามาร แล้วดำรงไว้ซึ่งกายที่มีในภพสุดท้าย (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๗/๕๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มาร หมายถึงกิเลสมาร คำว่า เสนามาร หมายถึง วัตถุกาม (ขุ.เถรี.อ. (บาลี) ๗/๑๖)

วิริยพละ : กำลังคือความเพียร ,ในวิตถตสูตร กล่าวถึงวิริยพละไว้ว่าหมายถึงอยู่ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ดังคำอสังขตสังยุต กล่าวไว้ว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญวิริยพละฯลฯ นี้เราเรียกว่าทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมฯลฯ,ในอังคุตตรนิกาย กล่าวไว้ว่า ภิกษุเจริญสัทธาพละ ... เจริญวิริยพละ ... เจริญสติพละ ...เจริญสมาธิพละ ... เจริญปัญญาพละ... (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๐๗/๔๗,๒๐/๔๐๘/๔๗,๒๐/๔๐๙/๔๗,๒๐/๔๑๐/๔๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒/๔)

วิริยสมาธิปธานสังขาร:สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์,สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรที่มุ่งมั่น หมายถึงความเพียรสร้างสรรค์ ดังคำในอสังขตสังยุต กล่าวว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม เป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขารนี้เราเรียกว่าทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมฯลฯ,ในอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า ภิกษุเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร...เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร ... เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร ... เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร ... (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๖,๑๘/๓๗๗/๔๕๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๙๘/๔๗,๒๐/๓๙๙/๔๗,๒๐/๔๐๐/๔๗,๒๐/๔๐๑/๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วิริยสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากวิริยะ ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) คำว่า วิริยสมาธิปธานสังขาร หมายถึงสมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรที่มุ่งมั่น ฉันทสมาธิ จิตตสมาธิ และวีมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน กล่าวคือ วิริยสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากวิริยะ ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น คำว่า วิริยสมาธิปธานสังขาร หมายถึงสมาธิที่เกิด

SAMPLE

จากวิริยะและความเพียรที่มุ่งมั่น หมายถึงความเพียรสร้างสรรค์ (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๘/๔๔๕)

วีริยสัมโพชฌงค์ : ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร, เป็นข้อที่ ๓ ในสัมโพชฌงค์ ๗ ดังคำในอสังขตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ฯลฯ เจริญวีริยสัมโพชฌงค์ฯลฯ เจริญปีติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ฯลฯ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๑๒/๔๘,๒๐/๔๑๓/๔๘,๒๐/๔๑๔/๔๘,๒๐/๔๑๕/๔๘)

วีริยารัมภกถา : เรื่องการปรารภความเพียร,เป็นข้อที่ ๕ ในกถาวัตถุ ๑๐ คือ อัปปิจฉกถา สันตุฏฐิกถา ปวิเวกกถา อสังสัคคกถา วีริยารัมภกถา สีลกถา สมาธิกถา ปัญญากถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา ดังคำในทุติยเสขสูตร ที่กล่าวถึงธรรม ๕ เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะในข้อที่ ๕ ว่า ภิกษุผู้เป็นเสขะได้กถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่ง เป็นสัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต คือ อัปปิจฉกถา สันตุฏฐิกถา ปวิเวกกถา อสังสัคคกถา วีริยารัมภกถา สีลกถา สมาธิกถา ปัญญากถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้ไม่ลำบาก ไม่ละการหลีกเร้น ประกอบความสงบใจภายใน นี้เป็นธรรมประการที่ ๕ เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๐/๑๖๑,๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๓/๖๙/๑๕๒)

วีริยินทรีย์ : อินทรีย์คือความเพียร,เป็นข้อที่ ๒ ในอินทรีย์ ๕ คือ (๑) สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือความเชื่อ (๒) วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือความเพียร (๓) สตินทรีย์ อินทรีย์คือความระลึกได้ (๔) สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือความตั้งจิตมั่น (๕) ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือความรู้ทั่วชัด (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐) ดังคำในอินทริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เจริญสัทธินทรีย์ เจริญวีริยินทรีย์ เจริญสตินทรีย์ เจริญสมาธินทรีย์ เจริญปัญญินทรีย์ ฯลฯ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๐๒/๔๗,๒๐/๔๐๓/๔๗,๒๐/๔๐๔/๔๗,๒๐/๔๐๕/๔๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๓/๔๐๔)

วีสติวรรค : สงฆ์พวกที่กำหนดจำนวน ๒๐ รูป (ทำอัพภานได้) ดังคำในจัมเปยยขันธกะ กล่าวไว้ว่า เรื่องสงฆ์มี ๕ ประเภท คือ (๑) สงฆ์จตุวรรค (กำหนดจำนวน ๔ รูป) (๒) สงฆ์ปัญจวรรค (กำหนดจำนวน ๕ รูป) (๓) สงฆ์ทสวรรค (กำหนดจำนวน ๑๐ รูป) (๔) สงฆ์วีสติวรรค (กำหนดจำนวน ๒๐ รูป) (๕) สงฆ์อติเรกวีสติวรรค (กำหนดจำนวนเกิน ๒๐รูป) (วิ.ม.(ไทย) ๕๓๘๘/๒๗๖) ; ดู *วรรค*

SAMPLE

วุฏฐาน : การออก เช่น ออกจากฌาน ออกจากอาบัติสังฆาทิเสส เป็นต้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๓/๘๘๖,๔๐/๔๕/๖๖๙,๔๐/๔๖/๖๗๐,๔๐/๔๗/๖๗๐,๔๐/๕๖/๘๒๒,๔๐/๙๗/๗๕๓,๔๐/๔๑๗/๒๖๔,๔๐/๔๑๘/๒๖๕,๔๐/๔๒๓/๒๗๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๒/๓๔๔)

วุฏฐานมูลกกัลลิตสุตตาทิสัตตกะ : พระสูตรว่าด้วยพระสูตร ๗ สูตร มีวุฏฐานมูลกกัลลิตสูตรเป็นต้น กล่าวคือ วุฏฐานมูลกกัลลิตสูตร ว่าด้วยการออกและความพร้อมในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ (๑) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๒) บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ (๓) บางคนไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ และไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (๔) บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ และฉลาดในความพร้อมในสมาธิ ส่วนอีก ๖ สูตร คือ วุฏฐานมูลกอารัมมณสูตร วุฏฐานมูลกโคจรสูตร วุฏฐานมูลกอภินีหารสูตร วุฏฐานมูลกสักกัจจสูตร วุฏฐานมูลกสาตัจจสูตร วุฏฐานมูลกสัปปายการีสูตร พึงเทียบเคียงกับสูตรที่ ๕-๑๐ ในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๘๙-๖๙๕/๔๐๑)

วุฏฐานวิธี : กัมมวาจาวิธี ระเบียบเป็นเครื่องออกจากอาบัติ หมายถึงระเบียบวิธีปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้จะเปลื้องตนจากอาบัติหนักขั้นสังฆาทิเสส, มีทั้งหมด ๔ อย่างคือ ปริวาส มานัต อัพภาน และ ปฏิกัสสนา ดังคำในสัมมาวัตตนสูตร ข้อที่ ๘ ว่า (ภิกษุ) ไม่พึงให้ประพฤติวุฏฐานวิธีเพราะตำแหน่งเดิมนั้น (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๙๐/๔๑๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มานัต เป็นชื่อวุฏฐานวิธี คือระเบียบปฏิบัติในการออกจากอาบัติสังฆาทิเสส แปลว่า นับ หมายถึงนับ ราตรี ๖ ราตรี ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ถ้าปกปิดไว้ ต้องอยู่ปริวาสเท่าวันที่ปกปิดก่อน จึงจะขอมานัตได้ แต่ถ้าไม่ได้ปกปิดไว้ สามารถขอมานัตได้ แล้วประพฤติมานัต ๖ ราตรี คำว่า อัพภาน เป็นชื่อวุฏฐานวิธีที่เป็นขั้นตอนสุดท้าย ภิกษุผู้ประพฤติมานัตครบ ๖ ราตรีแล้ว ขออัพภานจากสงฆ์ ๒๐ รูป เมื่อสงฆ์สวดอัพภานแล้ว ถือว่าภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสนั้นบริสุทธิ์ สมควรอยู่ ร่วมกับภิกษุสงฆ์ต่อไป (กงฺขา.อ. ๑๗๘-๑๗๙)

คำว่า วุฏฐานวิธี หมายถึงได้แก่วิธีปฏิบัติสำหรับผู้จะเปลื้องตนออกจากอาบัติสังฆาทิเสส มี ๔ อย่าง คือ ปริวาส มานัต อัพภาน และปฏิกัสสนา (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๙๘/๖๓)

วุฏฐานะที่เป็นกามาวจร :การออกที่เป็นกามาวจร (จิต(ปุถุชน) ออกจากร่างไปอุบัติในกามภูมิ) ดังคำในปัฏฐาน กามาวจรทุกะที่กล่าวไว้ว่า จุติจิตที่ไม่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่เป็นกามาวจร ภวังคจิตที่ไม่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่อาวัชชนจิต ขันธ์ที่ไม่เป็น

SAMPLE

กามาวจรเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่เป็นกามาวจรโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๑๒/๕๔๙)

วุฏฐานะที่เป็นปริตตะ :วุฏฐานที่เป็นปริตตะ คำว่า ปริตตะ หมายถึงกามาวจร ซึ่งเป็นการออกที่เป็นกามาวจร โดยไม่มีปัจจัยอื่นมาคั่น (จิต(ปุถุชน) ออกจากร่างไปอุบัติในกามภูมิ มีอบายภูมิ ๔ มนุสสภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖) ดังคำในปัฏฐาน ปริตตติกะ ที่กล่าวไว้ว่า จุติจิตที่เป็นมหัคคตะเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่เป็นปริตตะโดยอนันตรปัจจัย ภวังคจิตที่เป็นมหัคคตะเป็นปัจจัยแก่อาวัชชนจิตโดยอนันตรปัจจัย ขันธ์ที่เป็นมหัคคตะเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่เป็นปริตตะโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๖๒/๔๓๙)

วุฏฐานะที่เป็นมหัคคตะ : วุฏฐานที่เป็นรูปาวจร หมายถึงการออกที่เป็นรูปาวจรโดยไม่มีปัจจัยอื่นมาคั่น (จิต) ของผู้มีฌาน) ออกจากร่างไปอุบัติในรูปภูมิ) ดังคำในปัฏฐาน ปริตตติกะ ที่กล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่เป็นปริตตะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ จุติจิตที่เป็นปริตตะเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่เป็นมหัคคตะโดยอนันตรปัจจัย ขันธ์ที่เป็นปริตตะเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่เป็นมหัคคตะโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๖๑/๔๓๙)

วุฏฐานะที่เป็นรูปาวจร :การออกที่เป็นรูปาวจร โดยไม่มีปัจจัยอื่นมาคั่น (จิต) ของผู้ได้รูปฌาน) ออกจากร่างไปอุบัติในรูปภูมิ) ดังคำในปัฏฐาน รูปาวจรทุกะ ที่กล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ จุติจิตที่ไม่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่เป็นรูปาวจรโดยอนันตรปัจจัย ขันธ์ที่ไม่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่เป็นรูปาวจรโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๕๑/๕๗๔)

วุฏฐานะที่เป็นอรูปาวจร :การออกที่เป็นอรูปาวจร โดยไม่มีปัจจัยอื่นมาคั่น (จิตของผู้ได้อรูปฌาน) ออกจากร่างไปอุบัติในรูปภูมิ) ดังคำในปัฏฐาน อรูปาวจรทุกะ ที่กล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอรูปาวจรโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ จุติจิตที่ไม่เป็นอรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่เป็นอรูปาวจรโดยอนันตรปัจจัย ขันธ์ที่ไม่เป็นอรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่เป็นอรูปาวจรโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๘๔/๕๙๔)

วุฏฐานะที่มีปีติ :การออกที่มีปีติคือความอิ่มใจ ดังคำในปัฏฐาน สัปปีติกทุกะ ที่กล่าวไว้ว่า จุติจิตที่ไม่มีปีติเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่มีปีติ อาวัชชนจิตเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่มีปีติ ขันธ์ที่ไม่มีปีติเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีปีติ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๕๗/๕๐๖)

วุฏฐานะที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ :การออกที่มีอรูปฌานเป็นอารมณ์ โดยไม่มีปัจจัยอื่นมาคั่น ดังคำในปัฏฐาน ปริตตารัมมณติกะ ที่กล่าวไว้ว่า ภวังคจิตที่มีปริตตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่

SAMPLE

อาวัชชนจิตที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย ขันธ์ที่มีปริตตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย หรือดังคำในปัฏฐาน ปริตตารัมมณติกะ ที่กล่าวไว้ว่า ผลปัจจเวกขณะเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ นิพพานปัจจเวกขณะเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ ผลเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๐/๔๗๒,๔๑/๒๒/๔๗๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มหัคคตะ แปลว่า ถึงความเป็นใหญ่ มหัคคตจิต หมายถึงจิตที่ถึงฌานสมาบัติ,อารมณ์ที่ถึงความเป็นใหญ่ชั้นรูปาวจรและอรูปาวจร เพราะมีผลที่สามารถข่มกิเลสได้ และหมายถึง ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และปัญญาอันยิ่งใหญ่ (อภิ.สง.อ.(บาลี) ๑๒/๙๒)

วุฏฐานะที่มีวิตก : การออกที่มีวิตก โดยไม่มีปัจจัยอื่นมาคั่น ดังคำในปัฏฐาน สวิตักกทุกะ กล่าวไว้ว่า ขันธ์ที่ไม่มีวิตก ซึ่งเกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่มีวิตกซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอนันตรปัจจัย จุติจิตที่ไม่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่มีวิตก ภวังคจิตที่ไม่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่อาวัชชนจิต ขันธ์ที่ไม่มีวิตกเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีวิตกโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๒๓/๔๘๔)

วุฏฐานะที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ : การออกที่มีธรรมที่เป็นอดีตเป็นอารมณ์ ดังคำในปัฏฐาน อตีตารัมมณติกะ ที่กล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์โดยอนันตรปัจจัย ได้แก่อิทธิวิธญาณที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๒๗/๕๘๐)

วุฏฐานะที่ไม่เป็นกามาวจร : การออกที่ไม่ประกอบด้วยกามาวจร โดยไม่มีปัจจัยอื่นมาคั่น ดังคำในปัฏฐาน กามาวจรทุกะ ที่กล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่จุติจิตที่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่เป็นกามาวจรอาวัชชนจิตเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ไม่เป็นกามาวจรโดยอนันตรปัจจัยขันธ์ที่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่ไม่เป็นกามาวจรโดยอนันตรปัจจัย บริกรรมปฐมฌานเป็นปัจจัยแก่ปฐมฌานโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๒๑๑/๕๔๙)

วุฏฐานะที่ไม่สหรคตด้วยสุข : การออกที่ไม่ประกอบด้วยสุข ดังคำในปัฏฐาน สุขสหคตทุกะ ที่กล่าวไว้ว่า ภวังคจิตที่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่ภวังคจิตที่ไม่สหรคตด้วยสุข กุศลและอกุศลที่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่ไม่สหรคตด้วยสุข กิริยาเป็นปัจจัย

SAMPLE

แก่วุฏฐานะ ผลเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๗๑/๕๑๖)

วุฏฐานะที่สหรคตด้วยอุเบกขา : การออกที่ประกอบด้วยอุเบกขา ดังคำในปัฏฐาน อุเปกขาสหคตทุกะ ที่กล่าวไว้ว่า กุศลและอกุศลที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะที่สหรคตด้วยอุเบกขา กิริยาเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะ ผลเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๘๘/๕๓๐)

วุฏฐาปนสมมติ :สมมติให้เป็นผู้บวชให้กุลธิดา คือการแต่งตั้งให้ทำหน้าที่เป็นอุปัชฌาย์ ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตวุฏฐาปนสมมติแก่ภิกษุณีผู้มีพรรษาครบ ๑๒ แล้ว หรือดังคำว่า ภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุณีนี้มีพรรษาครบ ๑๒ แล้ว ขอวุฏฐาปนสมมติต่อสงฆ์ ถ้าสงฆ์พร้อมแล้วพึงให้วุฏฐาปนสมมติแก่ภิกษุณีชื่อนี้ผู้มีพรรษาครบ ๑๒ แล้ว นี่เป็นญัตติ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๑๔๐/๓๓๕, ๓/๑๑๔๖/๓๓๙)

วุฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยฝน สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า บรรดาสิ่งที่งอกขึ้น พืชประเสริฐ บรรดาสิ่งที่ตกไป ฝนประเสริฐ บรรดาสัตว์ที่เดินได้ โคประเสริฐ บรรดาชนผู้พูดได้ บุตรเป็นผู้ประเสริฐ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรดาสิ่งที่งอกขึ้น ความรู้ประเสริฐที่สุด บรรดาสิ่งที่ตกไป ความไม่รู้ประเสริฐที่สุด บรรดาสัตว์ที่เดินได้ พระสงฆ์ประเสริฐที่สุด บรรดาชนผู้พูดได้ พระพุทธเจ้าประเสริฐที่สุด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๔/๘๑)

วุฏฐานสมมติ :วุฏฐานสมมติ แปลว่าสมมติการบวช หมายถึงการรับรองให้บวชได้ กรรมชนิดนี้ ภิกษุณีสงฆ์จะให้แก่ สิกขมานาผู้ศึกษาประพฤติตามธรรม ๖ ข้อ ครบ ๒ ปี วุฏฐานสมมติถือเป็นประกาศนียบัตรรับรองให้ บวชเป็นภิกษุณีได้ ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์ให้วุฏฐานสมมติแก่สิกขมานาผู้ได้ศึกษาสิกขาในธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปีแล้ว (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๘๔/๓๐๒)

วุฑฒบุคคล : บุคคลผู้เจริญแล้วหมายถึงผู้ใหญ่,คนมีอายุ ดังคำในภัลลาติยชาดก พระราชาตรัสถามว่าก็อายุของพวกเจ้ามีประมาณเท่าไรหนอเพื่อนรัก หากพวกเจ้ารู้ก็จงบอก เจ้าทั้ง ๒ อย่าได้หวั่นไหว จงบอกอายุแก่เรา ตามที่ได้ยินได้ฟังมาจากวุฑฒบุคคล หรือจากตำรา (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๐๕/๕๐๕)

วุฑฒปัพพชิตสุมนาเถรีคาถา:ภาษิตของพระสุมนาเถรีผู้บวชเมื่อแก่,คาถาของพระสุมนาเถรีผู้บวชเมื่อแก่ ท่านพระสุมนาเถรีผู้บวชเมื่อแก่รับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวว่า สุมนาผู้เฒ่า

SAMPLE

เธอจงใช้ท่อนผ้าทำจีวรนุ่งห่ม แล้วพักผ่อนตามสบายเถิด เพราะเธอมีราคะสงบระงับแล้ว เป็นผู้เย็น ดับสนิทแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๖/๕๕๖)

วุฑฒปัพพชิตสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้บวชเมื่อแก่ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่หาได้ยากในภิกษุผู้บวชเมื่อแก่ ๕ คือ (๑) เป็นผู้ละเอียด (๒) เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมารยาท (๓) เป็นพหูสูต (๔) เป็นธรรมกถึก (๕) เป็นวินัยธร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๙/๑๐๘)

วุฑฒปัพพชิตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้บวชเมื่อแก่ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่หาได้ยากในภิกษุผู้บวชเมื่อแก่ ๕ คือ (๑) เป็นผู้ว่าง่าย (๒) เป็นผู้คงแก่เรียน (๓) เป็นผู้รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ (๔) เป็นธรรมกถึก (๕) เป็นวินัยธร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๐/๑๐๙)

วุฑฒิ : ความเจริญ, ดังคำในวุฑฒิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายวุฑฒิ ๓ ประการ คือ (๑)สัทธาวุฑฒิ (ความเจริญด้วยศรัทธา) (๒) สีลวุฑฒิ (ความเจริญด้วยศีล) (๓) ปัญญาวุฑฒิ (ความเจริญด้วยปัญญา) (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๐/๓๘๗) ; ธรรมเป็นเครื่องเจริญ, ธรรมเป็นเหตุให้ถึงความเจริญ มี ๔ อย่างคือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ คบหาสัตบุรุษ (๒) สัทธัมมัสสวนะ ฟังสัทธรรม (๓) โยนิโสมนสิการ ทำในใจโดยแยบคาย (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, เรียกและเขียนเป็น วุฒิ บ้างวุฑฒิธรรม บ้าง วุฒิธรรม บ้าง, ในบาลีเรียกว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อปัญญาวุฑฒิหรือ ปัญญาวุฒิ คือเพื่อความเจริญแห่งปัญญา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๘)

วุฑฒิชะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ดังคำในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระกกุสันธพุทธเจ้ามีภิกษุวุฑฒิชะ เป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๒๕๔๘)

วุฑฒิสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ ทำให้เกิดความเจริญ ไม่มีความเสื่อม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๘/๑๔๙)

วุฑฒิสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยวุฑฒิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วุฑฒิ ๓ คือ (๑) สัทธาวุฑฒิ เจริญด้วยศรัทธา (๒) สีลวุฑฒิ เจริญด้วยศีล) (๓) ปัญญาวุฑฒิ เจริญด้วยปัญญา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๐/๓๘๗)

เวขณสสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อเวขณสะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่เวขณสปริพาชก ณ วัดพระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี เพราะทรงปรารภคำอุทานของเขาซึ่งทำทีเปล่งอุทานให้พระองค์ได้ยิน เวขณสปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนากับพระองค์พอสมควรแล้วก็ได้

SAMPLE

เปล่งอุทานขึ้นว่า นี้เป็นวรรณะสูงสุด พระผู้มีพระภาคตรัสถามความหมายของวรรณะสูงสุด เขาก็ทูลแต่คำเดิม พระองค์จึงตรัสเปรียบเทียบว่าเวขณสปริพาชกใช้คำพูดเลื่อนลอย เหมือนชายหนุ่มรักหญิงงามแต่ไม่รู้ว่าเป็นนางกษัตริย์ นางพราหมณี นางแพศย์ หรือนางศูทรไม่รู้จักชื่อตระกูล ลักษณะและที่อยู่ ในที่สุดเขาก็ยอมอธิบายถวายว่า หมายถึงอัตตาที่ยั่งยืน(เป็นอมตะ) หลังจากตายแล้ว มีวรรณะเหมือนแก้วไพฑูรย์อันงามตามธรรมชาติ บริสุทธิ์ แปดเหลี่ยม ที่นายช่างเจียระไนอย่างดีแล้ววางไว้ที่ผ้ากัมพลเหลือง ส่องแสงสว่างเป็นประกาย พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงสิ่งที่ส่องสว่างกว่านั้น คือ หิ่งห้อย ประทีปน้ำมัน กองไฟใหญ่ ดาวประกายพรึก ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เทวดาผู้มีแสงสว่างกว่าดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ โดยทรงชี้ให้เห็นว่า แต่ละอย่างล้วนส่องแสงสว่างยิ่งกว่าวรรณะที่เขากล่าวถึง จากนั้นได้ตรัสถึงกามคุณ ๕ กามสุข และความสุขอันเลิศกว่ากามสุข เวขณสปริพาชกทูลว่า ตรัสดีแล้ว แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นการยากที่เวขณสปริพาชกจะรู้จักความสุขอันเลิศกว่ากามสุข มีเพียงพระอรหันตขีณาสพเท่านั้นที่จะรู้ได้ เวขณสปริพาชกได้ฟังเช่นนั้นก็โกรธ จึงกล่าวหาพระองค์ว่า ตรัสถึงพระอรหันตขีณาสพโดยไม่รู้จริง พระองค์จึงตรัสท้าทายให้เขาเข้ามาปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์แล้วจะรู้ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว เวขณสปริพาชกมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ พร้อมกับประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะจนตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗๘/๓๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุขอันเลิศกว่ากาม หมายถึงนิพพาน (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๘๐/๒๐๒)

เวขณสะ, ปริพาชก : ชื่อปริพาชกคนหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี เป็นผู้ได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคในเรื่องวรรณะ ๒ ดังคำในเวขณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า กัจจานะ ทำไมท่านจึงกล่าวอย่างนี้ว่า นี้เป็นวรรณะสูงสุด นี้เป็นวรรณะสูงสุด วรรณะสูงสุดนั้นเป็นอย่างไร เวขณสปริพาชกทูลตอบว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม วรรณะใดไม่มีวรรณะอื่นยิ่งกว่า หรือประณีตกว่า วรรณะนั้นเป็นวรรณะสูงสุด หลังจบการสนทนาแล้ว ปริพาชกชื่อเวขณสะแสดงตนเป็นอุบาสก(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗๘/๓๓๑)

เวคฬิงคะ, นิคม : ชื่อสถานที่เมืองโบราณ ซึ่งเป็นนิคมมั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ มีคนมาก มีพลเมืองหนาแน่น สมัยพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะเคยประทับอยู่ มีปรากฏอยู่ในแคว้นโกศล ดังคำในฆฏิการสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เรื่องเคยมีมาแล้ว ณ สถานที่แห่งนี้มีนิคมชื่อเวคฬิงคะ เป็นนิคมมั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ มีประชากรมาก มีพลเมืองหนาแน่น พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

SAMPLE

ทรงอาศัยเวคฬิงคนิคมอยู่ ได้ยินว่าที่นี้เคยเป็นอารามของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ พระองค์นั้นมาก่อน ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสสอนภิกษุสงฆ์ ณ ที่นี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๒/๓๓๗)

เวฬนสะ : เทพหมู่หนึ่งที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อคราวประชุมใหญ่ของเหล่าเทวดา มีปรากฏในมหาสมยสูตร ดังคำว่า เทพอีก (๑๐ หมู่) คือ สุกกะ กรุมหะ อรุณะ เวฬนสะ โอทาตคัยหะผู้เป็นหัวหน้า วิจักขณะ สทามัตตะ หารคชะ มิสสกะผู้มียศ และปชุนนเทวราชผู้บันดาลฝนให้ตกทั่วทุกทิศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

เวจกุฎี : ส้วมพระ หมายถึงสถานที่ถ่ายปัสสาวะอุจจาระของพระสงฆ์ เรียกสั้นๆ เวจ ในที่นี้กล่าวถึงสถานที่ปลดทุกข์ของพระพุทธเจ้า ดังคำที่พระเวจจกทายกเถระ เมื่อกล่าวอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าเลื่อมใส ได้ถวายเวจกุฎีหลังหนึ่งด้วยมือของตน แด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่ เพราะถวายเวจกุฎีนั้น ทำให้ไม่พบทุคติเลย และได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓/๒๑๘,๓๓/๑๔/๒๑๘,๓๓/๑๕/๒๑๘)

เวจจกทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเวจจกทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายเวจกุฎีแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓/๒๑๘)

เวชยันตปราสาท : ปราสาทชื่อเวชยันต์ ของท้าวสักกเทวราช ชั้นดาวดึงส์ สูง ๑๐๐ ชั้น แต่ละชั้นมีกุฏาคารเรือนยอด ๗๐๐ หลัง แต่ละหลังมีนางอัปสร ๗ องค์ และนางเทพอัปสรแต่ละองค์ มีเทพธิดาบำเรอ ๗ องค์ ดังคำในจูฬตัณหาสังขยสูตรที่ท้าวสักกะตรัสแก่พระมหาโมคคัลลานเถระว่า สงครามระหว่างเทวดากับอสูรได้ประชิดกันแล้ว ในสงครามนั้นพวกเทวดาชนะ พวกอสูรแพ้ ข้าพเจ้าชนะ เทวาสุรสงครามเสร็จสิ้นแล้ว กลับจากสงครามนั้นแล้วได้สร้างเวชยันตปราสาท เวชยันตปราสาทมี ๑๐๐ ชั้น ในชั้นหนึ่ง ๆ มีกูฏาคาร(เรือนมียอด) ๗๐๐ หลัง ในกูฏาคารหลังหนึ่ง ๆ มีนางอัปสร ๗ องค์ นางอัปสรองค์หนึ่งๆ มีเทพธิดาบำเรอ ๗ องค์,ในอภิชชมานเปตวัตถุ กล่าวว่าเป็นสถานที่รื่นรมย์ของคนที่ทำบุญไว้ตายแล้วในสุคติโลกสวรรค์,ในทุติยสักกนมัสสนสูตร กล่าวไว้ว่า ท้าวสักกะจอมเทพขณะเสด็จลงจากเวชยันต์ปราสาท ทรงประนมมือนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอยู่ , ในมหาโมคคัลลานเถรคาถา กล่าวถึงพระมหาโมคคัลลานเถระทำให้เวชยันตปราสาทไหวไว้ตอนหนึ่งว่า ภิกษุใดมีพลังฤทธิ์กล้าแข็ง ได้ทำเวชยันตป

SAMPLE

ราสาทให้ไหวด้วยปลายนิ้วเท้า ทั้งทำเทพทั้งหลายให้สลดใจ ดังคำในวิธุรชาดกที่ปุณณกยักษ์ทูลว่า ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรสวนสวรรค์ คือ ปารุสกวัน จิตรลดาวัน มิสกวัน นันทวัน และเวชยันตปราสาทที่ธรรมชาติได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๒/๔๒๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๔/๓๘๔,๑๕/๒๖๖/๓๘๘,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๐๒/๒๓๑,๒๖/๔๐๒/๒๓๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๒๓/๔๐๔)

เวชยันต์ราชรถ :รถประจำพระองค์ของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ดังคำในมหาสุทัสสนสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงมีเมืองขึ้น ๘๔,๐๐๐ เมือง มีกรุงกุสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง ฯลฯ มีเวชยันต์ราชรถเป็นรถพระที่นั่ง, ราชรถที่เรา (หมายถึงพระเจ้ามหาสุทัสสนะ) ใช้คันเดียวเท่านั้น คือเวชยันต์ราชรถ, ในโคมยปิณฑสูตร กล่าวถึงพระกษัตริย์แห่งกรุงกุสาวดี ทรงเวชยันตราชรถ ดังคำว่า มีรถทรง ๘๔,๐๐๐ คันมีเครื่องประดับทำด้วยทอง มีธงทำด้วยทอง คลุมด้วยข่ายทอง มีเวชยันตราชรถเป็นประธาน บรรดาราชรถ ๘๔,๐๐๐ คันนั้น ราชรถที่เราทรงในสมัยนั้นมีคันเดียวเท่านั้น คือเวชยันตราชรถ,,ในคุตติลวิมาน กล่าวไว้ว่า ท้าวสักกเทวราชรับสั่งให้มาตลีเทพสารถีนำเวชยันต์ราชรถลงมารับคุตติลาจารย์ไปยังเทวโลกเพื่อให้ดีดพิณถวาย, ในชาดก กล่าวถึงมาตลีเป็นคนขับเวชยันตราชรถ ดังคำว่า มาตลีเทพสารถีได้ขึ้นสู่เวชยันตราชรถอันรุ่งเรือง เช่นกับเครื่องอุปกรณ์ มีหงอนอันสำเร็จด้วยทอง ชมพูนุท โชติช่วงดุจดวงตะวัน ประดับตบแต่งอย่างงดงาม(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๓/๑๙๕,๑๐/๒๖๖/๑๙๘,๑๐/๒๖๗/๑๙๙,๑๐/๒๖๘/๒๐๑,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๖/๑๘๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒๘/๕๓,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๗๕/๑๓๑) ; บางแห่งเขียน **เวชยันต์ราชรถ** ก็มี

เวฏฐทีปกะ : ชื่อเมืองหนึ่งใน ๑๐ เมืองที่มากรุงกุสินารา เพื่อขอพระบรมสารีริกธาตุไปบูชา เมื่อได้รับแบ่งแล้ว ก็นำพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองที่เมืองของตน ดังคำว่า พราหมณ์ผู้ครองกรุงเวฏฐทีปกะ ได้สดับว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพาน ในกรุงกุสินารา จึงส่งทูตไปถึงพวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา, พราหมณ์ผู้ครองกรุงเวฏฐทีปกะ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงเวฏฐทีปกะ,ในการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ในพุทธวงศ์ กล่าวว่า เมืองเวฏฐทีปกะได้รับพระบรมสารีริกธาตุทะนานหนึ่ง ดังคำว่า ทะนานหนึ่งอยู่ที่กรุงเวฏฐทีปกะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗,๑๐/๒๓๙/๑๗๙,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓/๗๒๔)

เวฏฐัมพรีเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง ในบรรดาเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ต่าง ๆ เทพบุตรองค์นี้ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ที่พระเชตวันทูลถามปัญหา ดังคำว่า พวกเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ต่างๆเป็นจำนวนมาก คืออสมเทพบุตร สหลีเทพบุตร นิก

SAMPLE

เทพบุตร อาโกฏฐกเทพบุตร เวฏฐัมพรีเทพบุตร มาณวคามิยเทพบุตร มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วพระเวฬุวันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ และผู้นี้ได้กล่าวคำว่า ในกาลไหนๆ สุนัขจิ้งจอกสัตว์เล็กๆ ชั้นเลว จะแสดงจริตกริยาให้เสมอราชสีห์ไม่ได้เลย ครูของหมู่คณะเป็นคนเปลือย มักพูดคำเท็จ มีพฤติกรรมน่าระแวงสงสัย จะเทียบกับสัตบุรุษไม่ได้เลย ภายหลังถูกมารเข้าสิงได้ทูลถามอีกว่า สัตว์เหล่าใดประกอบด้วยการกีดกันบาปด้วยตบะ รักษาความสงบสงัด ติดอยู่ในรูป เพลิดเพลินในเทวโลก สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าสั่งสอนโดยชอบเพื่อปรโลกโดยแท้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปใดๆ จะอยู่ในโลกนี้หรือโลกหน้า และแม้จะอยู่ในอากาศมีรัศมีรุ่งเรืองก็ตามที นมุจิมาร รูปทั้งหมดนั้นท่านก็สรรเสริญแล้ววางดักไว้ เหมือนบุคคลใช้เหยื่อล่อฆ่าปลาฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๔)

เวณฑุสูตร : พระสูตรว่าด้วยเวณฑุเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เวณฑุเทพบุตรกราบทูลว่า ชนที่นั่งใกล้พระสุคต มอบตนไว้ในศาสนา ไม่ประมาทตามศึกษาอยู่ ย่อมจะถึงความสุขได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้เพ่งพินิจ ตามศึกษาในบทคำสอนของเรา ไม่ประมาท ย่อมไม่ไปสู่อำนาจของมัจจุราช (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๓/๑๐๐)

เวเฏณฑุ : ชื่อเทพองค์หนึ่งผู้เป็นคนรับใช้ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ อยู่ในพวกเทพผู้มีมายา มีชื่อปรากฏในคราวประชุมใหญ่ของเทวดา ที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำว่า พวกผู้รับใช้ของท้าวจาตุมหาราชเหล่านั้น เป็นพวกมีมายา หลอกลวง โอ้อวดก็มาด้วย พวกผู้รับใช้ที่มีมายา คือ อกุเฏณฑุ เวเฏณฑุ วิฏู วิฏฺฏะ จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุฆัณฑุและนิฆัณฑุก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๗/๒๖๕)

เวณฑุเทพบุตร : ชื่อเทพองค์หนึ่งที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ เชตวัน และทูลถามปัญหาว่า ชนเหล่าใดนั่งใกล้พระสุคตมอบตนไว้ในศาสนาของพระโคดม ไม่ประมาท ตามศึกษาอยู่ ชนเหล่านั้นถึงความสุขแล้วจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า (เวณฑุ) ชนเหล่าใดเป็นผู้เพ่งพินิจ ตามศึกษาในบทคำสอนที่เรากล่าวไว้แล้ว ชนเหล่านั้นไม่ประมาทตลอดเวลา ไม่พึงไปสู่อำนาจแห่งมัจจุ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๓/๑๐๐)

เวณฑู : ชื่อเทพหมู่หนึ่ง ในบรรดาเทพ ๑๐ หมู่ที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ที่ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำว่า เทพ (๑๐ หมู่) คือ เวณฑู สหลี และเทพ ๒ หมู่ คือ อสมะ และยมะก็มา เทพผู้อาศัยพระจันทร์ มีพระจันทร์นำหน้ามา เทพผู้อาศัยพระอาทิตย์ มีพระอาทิตย์นำหน้ามา เทพพวกมันทวลาหกะ มีพระนักษัตร

นำหน้ามา พระอินทร์ผู้เป็นท้าวสักกะ ผู้เป็นท้าวปุรินททะ ท้าววาสวะ ประเสริฐกว่าเหล่าเทพวสุ ก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

เวตตรณีนรก : ชื่อนรกแห่งหนึ่ง มีปรากฏในสถานที่พญายมปกครอง ในยมโลก ดังคำใน สรภมิคชาดก ที่พระราชาตรัสแก่ท้าวสักกะว่า เราและชาวชนบทก็ดี ลูกเมียและหมู่สหายก็ดี จะต้องตกเวตตรณีนรกของพญายมก็ตามที เราไม่ควรจะฆ่าผู้ที่ให้ชีวิตแก่เราเลย(ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๔๗/๔๒๑,๒๗/๑๔๘/๔๒๑)

เวท : 1. ญาณ ๔ คือโสดาปัตติมรรค,สกทาคามิมรรค,อนาคามิมรรค,อรหัตตมรรค ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ใด ลอยบาปธรรมเสีย ไม่ตวาดผู้อื่นว่าหึ หึ ไม่มีกิเลสดุจน้ำฝาด สำรวมตนเรียนจบพระเวท อยู่จบพรหมจรรย์ หรือดังคำที่พรหมายุพราหมณ์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาค ด้วยคาถาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลเป็นพราหมณ์ได้อย่างไร เป็นผู้จบเวท ได้อย่างไร เป็นผู้มีวิชชา ๓ได้อย่างไร บัณฑิตเรียกบุคคลผู้มีความสวัสดีว่า อะไร (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔/๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๓/๔๘๗)

2.คำว่า เวท หมายถึงเวท ๕ ดังคำในสกลิกสูตร เทวดาตนหนึ่งกล่าวว่า พราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ทรงเวททั้ง ๕ มีตบะ ประพฤติธรรมอยู่อย่างสม่ำเสมอตั้ง ๑๐๐ ปี แต่จิตของพราหมณ์เหล่านั้นก็ไม่หลุดพ้นโดยชอบ เพราะพราหมณ์เหล่านั้นมีสภาพจิตต่ำ จึงไม่ถึงจุดจบ๓(แห่งความตาย) (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๘/๕๓) อีกนัยหนึ่ง หมายถึงไตรเพท ที่เรียกกันว่า เวท ๓ ประการ คือฤคเวท,ยชุรเวท,สามเวท

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๘/๕๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๓/๑๑๔,๑๘/๒๒๘/๒๑๘,๑๘/๒๕๑/๒๗๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕/๒๕๕๒,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๓/๔๑๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จบเวท หมายถึงบรรลุนิพพานด้วยเวทกล่าวคือมัคคญาณทั้ง ๔ (โสดาปัตติมัคคญาณ สกทาคามิมัคค ญาณ สกทาคามิมัคคญาณ อนาคามิมัคคญาณ อรหัตตมัคคญาณ) (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๔/๕๗)

คำว่า เวททั้ง ๕ ได้แก่ พระเวท ๕ คือ (๑) อิรุเวทหรือฤคเวท (๒) ยชุรเวท (๓) สามเวท (๔) อาถรรพเวท(๕) อิติหาสะ (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๓๘/๗๘, สำ.ฏีกา (บาลี) ๑/๓๘/๑๒๓) อีกนัยหนึ่ง คำว่า เวท หมายถึงคัมภีร์ ๓ ข้างต้น คือ ฤคเวท(อิรุเวท) ยชุรเวท และสามเวท(ส่วนอาถรรพเวท ปรากฏ ภายหลังจากการปรากฏของพระสูตรนี้) (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๓/๒๖๒, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๕๖/๒๒๒)

เวทคู : สมัญญาภิกษุ,ชื่อของภิกษุ หมายถึงภิกษุผู้รู้แจ้งบาปอกุศลธรรม,ถึงที่สุดแห่งความรู้ทั้งหลาย ดังคำพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรียกว่า สมณะบ้าง

SAMPLE

พราหมณ์บ้าง นหาตกะบ้าง เวทคูบ้าง โสตติยะบ้าง อริยะบ้าง อรหันต์บ้าง,ในมหาอัสสปุรสูตรอธิบายความหมายไว้ว่า ภิกษุชื่อว่าเวทคู เป็นอย่างไร คือบาปอกุศลธรรม ที่ก่อให้เกิดความเศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีวิบากเป็นทุกข์ ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไป ภิกษุนั้นรู้แจ้งแล้วภิกษุชื่อว่าเวทคูเป็นอย่างนี้, ในเวทคูสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลชื่อว่าเวทคู เพราะรู้ธรรม ๗ ประการ คือ ๑.สักกายทิฏฐิ ๒. วิจิกิจฉา ๓. สีลัพพตปรามาส ๔.ราคะ ๕. โทสะ ๖.โมหะ ๗.มานะ,ในมหานิทเทสอธิบายว่า ชื่อว่าเวทคู เพราะถึงที่สุดแห่งความรู้ทั้งหลาย ชื่อว่าเวทคู เพราะถึงที่สุดด้วยความรู้ทั้งหลาย ชื่อว่าเวทคู เพราะรู้แจ้งธรรม ๗ ประการ คือ ๑.เป็นผู้รู้แจ้งสักกายทิฏฐิ ๒. เป็นผู้รู้แจ้งวิจิกิจฉา ๓. เป็นผู้รู้แจ้งสีลัพพตปรามาส ๔.เป็นผู้รู้แจ้งราคะ ๕. เป็นผู้รู้แจ้งโทสะ ๖. เป็นผู้รู้แจ้งโมหะ ๗. เป็นผู้รู้แจ้งมานะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๔/๔๖๒,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๕/๔๑๐,๒๓/๙๐/๑๘๒,ขุ.ม.(ไทยป ๒๙/๒๗/๑๑๓)

เวทคูสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ได้ชื่อว่าเวทคู พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลได้ชื่อว่าเวทคู เพราะรู้ธรรม ๗ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะ (๕) โทสะ (๖) โมหะ (๗) มานะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๙๐/๑๘๒)

เวทนา : การเสวยอารมณ์,ความรู้สึก, เป็นข้อหนึ่งในปัจจยาการ ๑๒,ข้อที่ ๒ ในอุปาทานขันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ดังคำว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี,หรือดังคำในมหาปทานสูตรที่พระโพธิสัตว์ดำริว่า เพราะทรงมนสิการโดยแยบคายจึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อเวทนา(ความรู้สึก)มี ตัณหาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี,ในบางครั้งคำว่า เวทนา อยู่ท้ายคำอื่น หมายถึง เวทนา ๓ อย่าง คือ ๑. สุขเวทนา(ความรู้สึกสุข) ๒. ทุกขเวทนา(ความรู้สึกทุกข์) ๓.อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๒, ๔/๑/๓, ๔/๒/๔, ๔/๓/๕, ๔/๓/๖,๙/๑๔๔/๔๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๗/๓๒,๑๐/๕๘/๓๓,๑๐/๖๐/๓๔,๑๐/๖๑/๓๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙,๑๑/๑๐๙/๘๐,๑๑/๑๙๖/๑๕๘,๑๑/๓๐๕/๒๖๖)

เวทนา ๑ : ความรู้สึก, ความเสวยอารมณ์ ที่เรียกว่าเวทนา ๑ เพราะเป็นองค์ธรรมแต่ละวาระแต่ละส่วน เช่น ผัสสะ ๑ เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑ จิต ๑ เวทนาขันธ์ ๑ สัญญาขันธ์ ๑ สังขารขันธ์ ๑ วิญญาณขันธ์ ๑ มนายตนะ ๑ มนินทรีย์ ๑ มโนวิญญาณธาตุ ๑ ธัมมายตนะ ๑ และธัมมธาตุ ๑ ดังคำในธัมมสังคณี กุศลบท กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ โกฏฐาสวาร อธิบายไว้ว่า ความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อัน

SAMPLE

เกิดแต่เจโตสัมผัสในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าเวทนา ๑ (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๕๘/๓๘, ๓๔/๑๐๘/๔๗)

เวทนา ๖ : ความรู้สึก, การเสวยอารมณ์ทางอายตนะ ๖ อันได้แก่ ๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา) ๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู) ๓. ฆานสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก) ๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น) ๕. กายสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย) ๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๙๗/๙๒)

เวทนากัมมัฏฐาน : กัมมัฏฐานที่ประกอบด้วยเวทนา หมายถึงกัมมัฏฐานที่ประกอบด้วยโสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา ดังหัวข้อธรรมที่กล่าวไว้ในสักกปัญหสูตรตอนหนึ่งในเรื่องเวทนากัมมัฏฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า จอมเทพ เรากล่าวโสมนัสไว้ ๒ อย่างคือ โสมนัสที่ควรเสพและโสมนัสที่ไม่ควรเสพ กล่าวโทมนัสไว้ ๒ อย่าง คือ โทมนัสที่ควรเสพและโทมนัสที่ไม่ควรเสพ และกล่าวอุเบกขาไว้ ๒ อย่าง คือ อุเบกขาที่ควรเสพและอุเบกขาที่ไม่ควรเสพ,มีอธิบายเกี่ยวกับเวทนากัมมัฏฐานที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ท้าวสักกะสรุปความได้ว่า บรรดาโสมนัส ๒ อย่างนั้น โสมนัสใดบุคคลรู้ว่า เมื่อเราเสพโสมนัสนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง โสมนัสเช่นนี้เป็นโสมนัสที่ไม่ควรเสพ โสมนัสใดบุคคลรู้ว่า เมื่อเราเสพโสมนัสนี้แลอกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น โสมนัสเช่นนี้เป็นโสมนัสที่ควรเสพ ในโสมนัสนั้น โสมนัสใดมีวิตก มีวิจาร และโสมนัสใดไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร บรรดาโสมนัส ๒ อย่างนั้น โสมนัสที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร ประณีตกว่า บรรดาโทมนัส ๒ อย่างนั้น โทมนัสใดบุคคลรู้ว่า เมื่อเราเสพโทมนัสนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง โทมนัสเช่นนี้เป็นโทมนัสที่ไม่ควรเสพ โทมนัสใดบุคคลรู้ว่า เมื่อเราเสพโทมนัสนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น โทมนัสเช่นนี้เป็นโทมนัสที่ควรเสพ ในโทมนัสนั้น โทมนัสใดมีวิตก มีวิจาร และโทมนัสใดไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร บรรดาโทมนัส ๒ อย่างนั้น โทมนัสที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร ประณีตกว่า บรรดาอุเบกขา ๒ อย่างนั้น อุเบกขาใดบุคคลรู้ว่า เมื่อเราเสพอุเบกขานี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง' อุเบกขาเช่นนี้เป็น อุเบกขาที่ไม่ควรเสพ อุเบกขาใดบุคคลรู้ว่า เมื่อเราเสพอุเบกขานี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น อุเบกขาเช่นนี้เป็นอุเบกขาที่ควรเสพ ในอุเบกขานั้น อุเบกขาใดมีวิตก มีวิจาร และอุเบกขาใดไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร บรรดาอุเบกขา ๒

อย่างนั้น อุเบกขาที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร ประณีตกว่า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๙3-๒๖๒/๒๘๗-๒๘๙)

เวทนาเก่า : ความรู้สึกเดิม,ความเสวยอารมณ์ที่มีอยู่เก่า ดังคำในสัพพาสวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันบิณฑบาตไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่าโดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เรา แล้วจึงบริโภคอาหาร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓,๑๒/๔๒๒/๔๕๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๗/๔๘๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๕/๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๗/๖๑,๒๑/๑๕๙/๒๒๑, อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗๘/๑๖๕)

เวทนาใกล้ : การเสวยอารมณ์ที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาใกล้ กับเวทนาที่เป็นอกุศลเป็นต้น, ความเสวยอารมณ์อันใกล้ ดังคำในขันธวิภังค์ที่อธิบายว่า เวทนาใกล้ เป็นไฉน เวทนาที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอกุศล เวทนาที่เป็นกุศลเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นกุศล เวทนาที่เป็นอัพยากฤตเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอัพยากฤต ทุกขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับทุกขเวทนา สุขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับอทุกขมสุขเวทนา เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาของผู้เข้าสมาบัติ เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าเวทนาใกล้ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๓/๖)

เวทนาไกล : คุณลักษณะของเวทนาขันธ์, เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เวทนาไกล ใกล้ คือเวทนาขันธ์ที่เป็นไปในภูมิ ๔ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และโลกุตตรภูมิ

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ เวทนาไกลคือ เวทนาที่เป็นอกุศล เป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นกุศลและอัพยากฤต เวทนาที่เป็นกุศลและอัพยากฤตเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอกุศล เวทนาที่เป็นกุศลเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอกุศลและอัพยากฤต เวทนาที่เป็นอกุศลและอัพยากฤตเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นกุศล เวทนาที่เป็นอัพยากฤตเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นกุศลและอกุศล เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอัพยากฤต ทุกขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากทุกขเวทนาสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา

SAMPLE

ทุกขเวทนาและ อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนาและทุกขเวทนา สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากอทุกขมสุขเวทนา เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาไกลจากเวทนาของผู้เข้าสมาบัติ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาไกลจากเวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ ประการนี้แล เรียกว่า เวทนาไกล (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๓/๖,อภิ.วิ.อ.(บาลี)๘/๑๔)

เวทนาขันธ์: กองเวทนา, การเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข, ขันธ์ที่ ๒ ในขันธ์ ๕ ขันธ์

ในจิตตุปปาทกัณฑ์ กุศลบท กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ โกฏฐาสวาร เวทนาขันธ์ เป็นลักษณะเป็นความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัสในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าเวทนาขันธ์ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๒๙๙,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๘๖/๙๘,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๒/๑๓๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖/๒๘,อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๖๐/๓๘,อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๓๗/๕๑, อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๗/๕,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๗๙/๔๑,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๙๔/๔๗,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๒๒๙/๕๙,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๓๐๖/๗๙)

เวทนาขันธ์ ๑: กองเวทนา, สุขเวทนา, การเสวยอารมณ์สุข, ขันธ์ที่ ๒ ในขันธ์ ๕ ขันธ์

ในจิตตุปปาทกัณฑ์ กุศลบท กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ โกฏฐาสวาร เวทนาขันธ์ ๑ คือความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัสในสมัยนั้น (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๑๒/๔๗)

เวทนาชั้นต่ำ เวทนาชั้นประณีต : เวทนาชั้นต่ำได้แก่ เวทนาอกุศล, เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศล, ทุกขเวทนา, เวทนาชั้นประณีต ได้แก่อัพยากฤต, ทุกขเวทนา

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ เวทนาขันธ์ เวทนาอกุศลเป็นเวทนาชั้นต่ำ เวทนาที่เป็นกุศลและอัพยากฤตเป็นเวทนาชั้นประณีต เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นเวทนาชั้นต่ำ เวทนาที่เป็นอัพยากฤตเป็นเวทนาชั้นประณีต ทุกขเวทนาเป็นเวทนาชั้นต่ำ สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาชั้นประณีต สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเวทนาชั้นอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาชั้นประณีต เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาชั้นต่ำ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาชั้นประณีต เวทนาที่เป็นอารมณ์ของ

SAMPLE

อาสวะเป็นเวทนาชั้นต่ำเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาชั้นประณีต (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๒/๕)

เวทนาที่เกิดจากดี: การเสวยอารมณ์จากอวัยวะชื่อดี, ธรรมของสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ ๑ ใน ๕ ประการ ทำให้มีการเจ็บไข้น้อย

ในสมณสุขุมาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมของสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ ๕ ประการ ข้อที่ ๓ คือ (๑) เวทนาที่เกิดจากดี (๒) เวทนาที่เกิดจากเสมหะ (๓) เวทนาที่เกิดจากลม (๔) เวทนาที่เกิดจากไข้สันนิบาต (๕) เวทนาที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล (๖) เวทนาที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน (๗) เวทนาที่เกิดจากการพากเพียรเกินกำลัง (๙) เวทนาที่เกิดจากผลกรรม ส่วนมากไม่เกิดแก่เธอ เธอจึงมีความเจ็บไข้น้อย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๔/๑๘๑)

เวทนาที่เกิดจากเสมหะ: การเสวยอารมณ์จากอาการเสมหะ, ธรรมของสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ ๑ ใน ๕ ประการ ทำให้มีการเจ็บไข้น้อย

ในสมณสุขุมาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมของสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ ๕ ประการ ข้อที่ ๓ คือ (๑) เวทนาที่เกิดจากดี (๒) เวทนาที่เกิดจากเสมหะ (๓) เวทนาที่เกิดจากลม (๔) เวทนาที่เกิดจากไข้สันนิบาต (๕) เวทนาที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล (๖) เวทนาที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน (๗) เวทนาที่เกิดจากการพากเพียรเกินกำลัง (๙) เวทนาที่เกิดจากผลกรรม ส่วนมากไม่เกิดแก่เธอ เธอจึงมีความเจ็บไข้น้อย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๔/๑๘๑)

เวทนาที่เป็นปัจจุบัน : สุขเวทนา, ทุกขเวทนา, อทุกขมสุขเวทนา

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ เวทนาใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า เวทนาที่เป็นปัจจุบัน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙/๔)

เวทนาที่เป็นภายนอกตน:เวทนาขันธ์ที่เป็นไปในภูมิ ๔ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และโลกุตตรภูมิ

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ เวทนาใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ได้แก่สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า เวทนาที่เป็นภายนอกตน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๐/๕, อภิ.วิ.อ.(บาลี)๘/๑๔)

เวทนาที่เป็นภายในตน: เวทนาขันธ์ที่เป็นไปในภูมิ ๔ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และโลกุตตรภูมิ

SAMPLE

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ เวทนาใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนาและ อทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า เวทนาที่เป็นภายในตน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐/๔,อภิ.วิ.อ.(บาลี)๘/๑๔)

เวทนาที่เป็นโลกิยะ: เวทนาที่ยังเกี่ยวข้องกับโลกียธรรม, เวทนาที่ยังไม่ข้ามพ้นจากโลกียะ, การเสวยอารมณ์ที่เป็นโลกิยะ

ในทวีหิสีเลหิกถา สกวาที (สก.) ถาม ปรวาที (ปร.) ว่า บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรคเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยผัสสะที่เป็นโลกิยะเวทนาที่เป็นโลกิยะ สัญญาที่เป็นโลกิยะ เจตนาที่เป็นโลกิยะ จิตที่เป็นโลกิยะ สัทธาที่เป็นโลกิยะ วิริยะที่เป็นโลกิยะ สติที่เป็นโลกิยะ สมาธิที่เป็นโลกิยะปัญญาที่เป็นโลกิยะใช่ไหม ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๘๗/๖๔๑)

เวทนาที่เป็นอดีต : เวทนาขันธ์ที่เป็นไปในภูมิ ๔ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และโลกุตตรภูมิ

ตัวอย่างในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ เวทนาที่เป็นอดีต เวทนาใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้วถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีตได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า เวทนาที่เป็นอดีต (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙/๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๔/๑๘๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๗/๑๘๗)

เวทนาที่เป็นอนาคต : เวทนาขันธ์ที่เป็นไปในภูมิ ๔ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และโลกุตตรภูมิ

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ เวทนาใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่า เวทนาที่เป็นอนาคต (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙/๔)

เวทนาที่สั่งสม : การสั่งสมเวทนา, เป็นกถาที่สกวาที (สก.) กับปรวาที(ปร.) ถามปัญหากันว่า เวทนากับเวทนาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน เป็นต้น

ในกัมมูปจยกถา ว่าด้วยกรรมที่สั่งสม สกวาที (สก.) ถาม (ปร.) ว่า ผัสสะกับผัสสะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน เวทนากับเวทนาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน สัญญากับสัญญาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน เจตนากับเจตนาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน จิตกับจิตที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน สัทธากับสัทธาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน วิริยะกับวิริยะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน สติกับสติที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน สมาธิกับสมาธิที่

SAMPLE

สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน ปัญญากับปัญญาที่สั่งสม เป็นคนละอย่างกัน ราคะกับราคะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน อโนตตัปปะกับ อโนตตัปปะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม ปร.ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๓๗/๗๘๑)

เวทนาธาตุ: เวทนาขันธ์, เวทนาขันธ์ที่ภิกษุละได้ย่อมหลุดพ้นไป

ตัวอย่างในอุปยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสภิกษุทั้งหลายว่า ความกำหนัดในรูปธาตุ เวทนาธาตุ สังขารธาตุ สัญญาธาตุ ภิกษุละได้แล้ว อารมณ์จึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณก็ไม่มี วิญญาณที่ไม่มีที่ตั้งนั้น หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ อีกต่อไป” (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓/๑๒,๑๗/๔/๑๖, ๑๗/๔๕/๖๓, ๑๗/๕๓/๗๕

เวทนานานัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงความต่างแห่งเวทนา เช่น จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส เป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๘/๑๗๑)

เวทนานานัตตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยความต่างแห่งเวทนา (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงความต่างแห่งเวทนา เช่น จักขุสัมผัสเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุธาตุ จักขุสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส จักขุสัมผัสไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัสสชาเวทนา จักขุธาตุไม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัส เป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๙/๑๗๒)

เวทนานิมิต: นิมิตในเวทนาขันธ์, นิมิตเวทนาที่พระโยคาวจรพิจารณาอย่างถูกต้องแล้วเห็นความเสื่อม

ในญาณัตตยนิทเทส พระโยคาวจรเมื่อพิจารณาเวทนานิมิต ชรามรณนิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๙/๑๓๔)

เวทนานุปัสสนา: เวทนาในสติปัฏฐาน ๔, การเสวยอารมณ์สุข ทุกข์ อทุกขมสุขเวทนาด้วยการพิจารณาอย่างมีจิตตั้งมั่นโดยชอบ

ตัวอย่างในชนวนสภสูตร ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุนั้นเมื่อพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตมั่นโดยชอบ ย่อมผ่องใส

SAMPLE

โดยชอบในเวทนานุปัสสนา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๙/๒๒๓,๑๐/๓๘๐/๓๑๓,๑๐/๓๘๐/๓๑๔)

เวทนาในเวทนา: พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่, ๑ ใน สติปัฏฐาน ๔, ผู้ควรเจริญธรรมานุปัสสนา ๖

ตัวอย่างในธัมมานุปัสสีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสผู้ควรเจริญธรรมานุปัสสนา ๖ ประการ คือ (๑) ความเป็นผู้ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๖) ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๘/๖๓๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๐/๑๐๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๕/๑๑๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๓/๓๐๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๐/๓๑๓)

เวทนาปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องเวทนา ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า เวทนามีเท่าไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า เวทนามี ๓ ประการ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๐/๓๓๙)

เวทนาเป็นบุคคล : การพิจารณาเห็นบุคคลว่าบุคคลอาศัยเวทนา, บุคคลเป็นอื่นจากเวทนา, เวทนาอาศัยบุคคล

ในปุคคลกถา สกวาที (สก.) ถาม ปรวาที (ปร.) ว่า เวทนาเป็นบุคคล บุคคลอาศัยเวทนา บุคคลเป็นอื่นจากเวทนา เวทนาอาศัยบุคคล ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘/๓๒)

เวทนาสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยเวทนา (สูตรที่ ๑) คือพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้มีจิตเป็นสมาธิย่อมรู้ชัด เวทนา ๓ ประการ ได้แก่ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา พร้อมทั้งเหตุเกิด เหตุดับ และข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับเวทนา และบรรลุนิพพานได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๒/๔๐๕

เวทนาสูตร (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยเวทนา (สูตรที่ ๒) คือพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่พิจารณาเห็นสุขเวทนาว่าเป็นทุกข์ เห็นทุกขเวทนาว่าเป็นดุจลูกศร เห็นอทุกขสุขเวทนาว่าเป็นสภาวะอันสงบ ชื่อว่าผู้รู้เห็นโดยชอบ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๓/๔๐๖)

เวทนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยเวทนา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า เวทนา ๖ มีจักขุสัมผัสสชาเวทนาเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๒/๒๙๓)

SAMPLE

เวทนาสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเวทนา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ คือ (๑) สุขเวทนา ความรู้สึกสุข (๒) ทุกขเวทนา ความรู้สึกทุกข์ (๓) อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๙/๒๙)

เวทนาสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยเวทนา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เวทนามี ๓ ประการ คือ (๑) สุขเวทนา ความรู้สึกสุข (๒) ทุกขเวทนา ความรู้สึกทุกข์ (๓) อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละเวทนาเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๙/๙๘)

เวทนาสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยเวทนา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายควรเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๕/๒๗๒)

เวทนาโสขุมมญาณ: รู้ความละเอียดแห่งเวทนา, รู้ความประณีตแห่งเวทนาว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

ในโสขุมมสูตร ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยเวทนาโสขุมมญาณ ไม่เห็นญาณอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าเวทนา โสขุมมญาณนั้น และไม่ปรารถนาเวทนาโสขุมมญาณอย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าเวทนาโสขุมมญาณนั้น ภิกษุใดรู้แดนเกิดแห่งเวทนาขันธ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ภิกษุนั้นแลเห็นชอบ สงบ ยินดีในสันติบท ชนะมารพร้อมทั้งเสนามาร ธำรงร่างกายชาติสุดท้ายไว้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖/๒๘)

เวทนาหยาบ, เวทนาละเอียด : เวทนาที่หยาบ ได้แก่เวทนาที่เป็นอกุศล, เวทนาที่ละเอียด ได้แก่เวทนาที่เป็นอัพยากฤตและเป็นกุศล

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ เวทนาที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาหยาบ เวทนาที่เป็นกุศลและอัพยากฤตเป็นเวทนาละเอียดเวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นเวทนาหยาบ

เวทนาที่เป็นอัพยากฤตเป็นเวทนาละเอียด ทุกขเวทนาเป็นเวทนาหยาบ สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาละเอียด สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเวทนาหยาบ อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาละเอียด เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาหยาบ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาละเอียดเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาหยาบ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาละเอียด (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๑/๕)

SAMPLE

เวทนาใหม่: การบริโภคปัจจัย ๔, ข้อพิจารณาปัจจัยสี่เรื่องอาหารบิณฑบาตที่กำจัดเวทนาใหม่ไม่ให้เกิดขึ้น

ในปาสาทิกสูตร เหตุแห่งการอนุญาตปัจจัยสี่ข้อบิณฑบาต ว่า จุนทะ เราอนุญาตบิณฑบาตแก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ด้วยคิดว่า 'เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๒/๑๔๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๒๒/๔๕๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๗/๔๘๐, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๙/๒๒๑,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๗๘/๑๖๕) ๑๔/๗๕/๘๐ ไม่มีคำนี้

เวทนาอัญญาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยความไม่รู้ในเวทนา ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดทิฏฐิที่ว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยงเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทิฏฐินั้น คือความไม่รู้ในเวทนา ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๘/๓๗๖)

เวทนาอาศัยบุคคล : การพิจารณาเวทนาที่อาศัยบุคคล, เวทนาที่เป็นบุคคล

ในมหาวรรค ปุคคลกถา สกวาที (สก.) ถาม ปรวาที (ปร.) ว่า เวทนาเป็นบุคคล บุคคลอาศัยเวทนา บุคคลเป็นอื่นจากเวทนา เวทนาอาศัยบุคคล ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘/๓๒)

เวทัพพชาดก : ชาดกว่าด้วยพราหมณ์ชื่อเวทัพพะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เป็นศิษย์ของพราหมณ์ผู้รู้มนตร์เรียกฝนแก้ว ๗ ประการได้ ขอร้องอาจารย์ไม่ให้ร่ายมนต์พร่ำเพรื่อ แต่อาจารย์ไม่ฟัง จึงเป็นเหตุให้ถูกโจรฆ่าตาย เพราะเรียกทรัพย์มาให้อีกไม่ได้ และเพราะทรัพย์ที่เรียกให้ครั้งแรกนั้น พวกโจรจึงฆ่ากันตายหมด ผู้ที่แสดงความสามารถไม่ถูกกาลถูกเวลา และผู้ที่แสวงหาประโยชน์ในทางที่ไม่ชอบ มักประสพกับความพินาศ(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๘/๒๐)

เวทนียธรรม: เวทนาธรรม, การพิจารณาเห็นเวทนาว่าสุข หรือ ทุกข์ หรืออทุกขมสุข

ในมหาเวทัลลสูตร เรื่องเวทนียธรรมกับอายุสังขารว่าเป็นอันเดียวกันหรือไม่ อายุสังขารกับเวทนียธรรม ไม่เป็นอันเดียวกัน (ถ้า) อายุสังขารกับเวทนียธรรมเป็นอันเดียวกันแล้ว การออกจากสมาบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ก็ไม่พึงปรากฏ แต่เพราะอายุสังขารกับเวทนียธรรมต่างกัน การออกจากสมาบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ จึงปรากฏ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๗/๔๙๕,ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๕๗/๒๕๘)

เวทนูปาทานขันธ์: อุปาทานขันธ์คือเวทนา,ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือเวทนา, ทุกขสัจ

SAMPLE

ตัวอย่างมหาสติปัฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสการพิจารณาเวทนาขันธ์ ว่า เวทนูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือเวทนาเป็นทุกข์ เรียกว่า ทุกขอริยสัจ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๙/๓๒๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๘๐,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๒/๓๔,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๘/๖๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๖/๘๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๒/๑๓๔)

เวทมนตร์: คาถาอาคม, มนตร์ที่ยกย่องพระตถาคตของปุถุชนว่าทรงงดเว้นจากเดรัจฉานวิชา มีเวทมนตร์ เป็นต้น

ในพรหมชาลสูตร และสามัญญผลสูตร มหาศีล ปุถุชนเมื่อกล่าวยกย่องตถาคต ว่าพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา มีวิชาทำเสน่ห์ เวทมนตร์ไล่ผี เป็นต้น (ที.สี.(ไทย)๙/๒๑/๘,๙/๒๐๕/๗๐),๒๗/๘๓/๔๓๖)

เวทวิทยา: ความรู้เรื่องเวทมนต์, วิชาเวทมนต์, มนต์คาถา

ในวีสตินิบาต หัตถิปาลชาดก หัตถิปาลกุมารกล่าวคาถาว่า เวทวิทยาเป็นของไม่จริง ลาภคือทรัพย์มีสภาพเป็นอันเดียวก็หาไม่ ชนทั้งหลายห้ามความชราได้เพราะลาภคือบุตรก็หาไม่ สัตบุรุษกล่าวยกย่องการปล่อยวางคันธารมณ์และรสารมณ์ ผลสำเร็จย่อมมีได้ เพราะการกระทำของตน (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๔๑/๕๒๙)

เวทัพพพราหมณ์: พราหมณ์ชื่อเวทัพพะ, พราหมณ์ผู้ถูกโจรฆ่าแล้วถึงความฉิบหาย

ในเวทัพพชาดก พราหมณ์ชื่อเวทัพพะ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์คิดถึงเรื่องคนที่ปรารถนาความเจริญโดยวิธีที่ไม่สมควร ได้ประสบความพินาศใหญ่หลวง ว่า ผู้ใดปรารถนาประโยชน์โดยอุบายอันไม่แยบยล ผู้นั้นย่อมเดือดร้อน เหมือนโจรชาวแคว้นเจตะฆ่าเวทัพพพราหมณ์แล้วถึงความพินาศทั้งหมด (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๘/๒๐)

เวทัลลกถา: กถาที่เจือด้วยญาณประกอบด้วยเวท, กถาแห่งความเจริญที่แสดงและเสื่อมที่ไม่ได้แสดงในอนาคต

ในตติยอนาคตภยสูตร ว่าด้วยภัยในอนาคต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ไม่แสดงอภิธัมม กถา ไม่แสดงเวทัลลกถา ถลำลงสู่ธรรมดำก็จักไม่รู้ตัว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๕,องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๗๙/๔๐)

SAMPLE

เวทัลละ: หนึ่งในนวังคสัตถุศาสน์, พระสูตรแบบถาม-ตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้ และความพอใจ เช่น จูฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนียสูตร และมหาปุณณมสูตร

ตัวอย่างในปฐมธัมมวิหารีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลผู้อยู่ด้วยธรรมว่า ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า 'ผู้อยู่ด้วยธรรม ผู้อยู่ด้วยธรรม' ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้อยู่ด้วยธรรม ด้วยเหตุเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม และเวทัลละ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙/๑๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๘/๒๕๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖/๒๕๕๓, (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๓/๑๒๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๔/๑๒๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๕๕/๒๕๓, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๔/๒๒๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๘/๒๗๓)

เวทางคศาสตร์: ศาสตร์เกี่ยวกับเรื่ององค์ของเวท, เวทางคศาสตร์ของพราหมณ์ มี ๖ ศาสตร์ คือ (๑) ศึกษา คือ วิธีออกเสียงคำในพระเวทให้ถูกต้อง (๒) ไวยากรณ์ (๓) ฉันท์ (๔) เชยติส คือดาราศาสตร์ (๕) นิรุกติ คือกำเนิดของคำ และ (๖) กัลปะ คือ วิธีจัดทำพิธี, ศาสตร์ที่ศิษย์ของนิมิตตพยากรณ์เถระถึงความสำเร็จทั้ง ๖ สาขานี้

ในนิมิตตพยากรณียเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระนิมิตตพยากรณียเถระ พระนิมิตตพยากรณียเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เข้าป่าหิมพานต์บอกมนตร์อยู่ ศิษย์ ๕๔,๐๐๐ คน ได้อุปัฏฐากข้าพเจ้า ศิษย์เหล่านั้นล้วนเป็นนักศึกษาจบไตรเพท ถึงความสำเร็จในเวทางคศาสตร์ ๖ สาขา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๐/๑๑๔,พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ หน้า ๗๗๓)

เวทิการกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเวทิการกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านมีจิตเลื่อมใสได้สร้างแท่นบูชาถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ในกัปที่ ๑๑๖ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๒ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๓๐๘)

เวทิการกเถราปทาน[๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระเวทิการกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายไพที(แท่นบูชา)แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๑/๘๖)

SAMPLE

เวทิทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเวทิทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้สร้างแท่นบูชาไว้ที่ต้นโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในกัปที่ ๑๑ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙/๔๐๒)

เวทิยกะ, ภูเขา: ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง อยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพราหมณ์อัมพสัณฑ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ, ภูเขาที่ท้าวสักกะนำพาเทพชั้นไตรตรึงส์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่นี่

ในสักกปัญหสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละที่ภูเขาเวทิยกะ ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสัณฑ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เวลานั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงเกิดความขวนขวายเพื่อจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทรงมีความดำริดังนี้ว่า “บัดนี้ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ณ ที่ไหนหนอ” เมื่อทอดพระเนตรเห็นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละ ที่ภูเขาเวทิยกะ จึงรับสั่งเรียกพวกเทพชั้นดาวดึงส์มาตรัสว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละที่ภูเขาเวทิยกะ ทางที่ดี ชาวเราควรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น” (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๔/๒๗๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๕/๒๗๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๖/๒๗๔)

เวเทหดาบส: ดาบสชื่อเวเทหะ, ดาบสผู้กล่าวตอบปัญหาพระโพธิสัตว์ผู้กล่าวแต่ธรรม ไม่พอใจใน 'อธรรม'

ในคันธารชาดก คันธารดาบสโพธิสัตว์ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ต่อว่าวิเทหดาบสว่า ท่านเวเทหดาบส ข้าพเจ้ากล่าวธรรม ข้าพเจ้าไม่พอใจ 'อธรรมเลย' บาปย่อมไม่แปดเปื้อนข้าพเจ้าผู้กล่าวธรรม วิเทหดาบสกล่าวตอบว่า แม้หากวาจาจะมีประโยชน์มาก แต่ผู้อื่นได้รับความขัดเคืองใจ เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง วาจานั้นบัณฑิตก็ไม่ควรจะกล่าว (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๘/๒๖๙)

เวเทหิกา, หญิงแม่เรือน: นางเวเทหิกาเป็นหญิงแม่เรือน, นางมีสาวใช้ชื่อกาลีที่ทดลองใจนายหญิงว่าจะเรียบร้อยตามกิตติศัพท์หรือไม่

ในกกจูปมสูตร นางเวเทหิกาบันดาลโทสะ ว่า ในกรุงสาวัตถีนี้แล ได้มีหญิงแม่เรือนชื่อเวเทหิกา เธอเป็นคนเรียบร้อย เจียมตน ใจเย็น และเธอมีสาวใช้ชื่อกาลีเป็นคนขยันไม่เกียจคร้าน จัดการงานดี’ ต่อมา สาวใช้ชื่อกาลีได้ทดลองนายหญิงดู’ วันรุ่งขึ้นนางกาลีก็แกล้งตื่นสาย หญิงแม่เรือนชื่อเวเทหิกาได้ตวาดสาวใช้ชื่อกาลีว่า ‘เฮ้ย นาง

กาลี' นางกาลีขานรับว่า 'อะไรเจ้าค่ะ นายหญิง' นางเวเทหิกาถามว่า 'เฮ้ย ทำไมจึงตื่นสาย' นางกาลีตอบว่า 'ไม่มีอะไรเจ้าค่ะ' นางจึงกล่าวอีกว่า 'เฮ้ย นางชาติชั่ว เมื่อไม่มีอะไร ทำไมจึงตื่นสาย' แล้วโกรธ ไม่พอใจ ทำหน้านิ่วคิ้วขมวด (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๖/๒๓๗)

เวธัญญา, พวกศากยะ:ชื่อเจ้าศากยะหมู่หนึ่งนามว่า เวธัญญา มีปราสาทอยู่ในแคว้นสักกะ, พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในประสาทเวธัญญานี้

ในปาสาทิกสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทในอัมพวันของพวกเจ้าศากยะนามว่า เวธัญญาแคว้นสักกะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๖๔/๑๒๕)

เว้นจากเมถุน: ข้องดเว้นที่ให้เข้าถึงพรหมโลกอันเป็นอมตะได้, คำตอบของสนังกุมารพรหมต่อมหาโควินทพราหมณ์ที่ให้งดเว้นอธรรมข้อนี้

ในมหาโควินทสูตรสนังกุมาพรหมตอบปัญหาแก่มหาโควินทพราหมณ์ว่า 'พราหมณ์ในหมู่มนุษย์ สัตว์ผู้ละความยึดถือว่าเป็นของเรา เป็นผู้อยู่ผู้เดียว ผู้น้อมใจไปในกรุณา ผู้ไม่มีกลิ่นชั่วร้าย เว้นจากเมถุน สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมนี้ และศึกษาอยู่ในธรรมนี้ จึงจะถึงพรหมโลกอันเป็นอมตะได้' (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๙/๒๔๗)

เวนเตยยะ, พญาครุฑ: พญาครุฑชื่อเวนเตยยะ เป็นอดีตชาติของนกกุณาละผู้สนทนากับปุณณมุขนกดุเหว่าขาวเรื่องชู้

ในกุณาลชาดก นกกุณาละได้กล่าวกับปุณณมุขนกดุเหว่าขาวตัวหายจากไข้ซึ่งหายจากความป่วยไข้ไม่นานนั้นอย่างนี้ว่า "เราได้เห็นมาแล้ว ปุณณมุขะเพื่อนเอ๋ย เราได้เห็นนางกัณหา มีบิดา ๒ คน มีผัว ๕ คน ยังมีจิตปฏิพัทธ์ในชายคนที่ ๖ ซึ่งเป็นคนเปลี้ย เหมือนผีหัวขาด ก็แลในเรื่องนี้ ยังมีคำกล่าวเป็นคาถาไว้อีกส่วนหนึ่งว่า ครั้งนั้น นางล่วงละเมิด (นอกใจ) สามีทั้ง ๕ คน เหล่านี้ คือ ๑. ท้าวอัชชุนะ ๒. ท้าวนกุละ ๓. ท้าวภีมเสน ๔. ท้าวยุธิฏฐิละ ๕. ท้าวสหเทพ แล้วได้กระทำลามกกับชายเตี้ยค่อม ลักษณะเดียวกับเรื่องนี้ นกกุณาละกล่าวกับปุณณมุขะ ว่า เพื่อนเอ๋ย พระเทวีนามว่ากากวดี อยู่ ณ ท่ามกลางมหาสมุทร เป็นภรรยาของพญาครุฑนามว่าเวนเตยยะ ได้กระทำลามกกับคนธรรพ์นามว่า นฏกุเวร (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๙๐/๑๔๐)

เวนสาขชาดก : ชาดกว่าด้วยต้นไม้ป้องกันภัยไม่ได้ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์รู้อัธยาศัยของพรหมทัตกุมารผู้เป็นศิษย์ว่าเป็นคนหยาบช้า ต่อไปภายหน้าถ้าได้ครองราชสมบัติจักอยู่ได้ไม่นาน จึงสอนตั้งแต่ต้นที่มาเป็นศิษย์ ไม่ให้ประมาทขาดสติ เพราะความสุขเกษมสำราญ ความมั่งคั่งร่ำรวยไม่ใช่เป็นของมีอยู่ตลอดไป จึงควรสร้างแต่กรรมดีไว้คนทำกรรมใดไว้ก่อนย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดีย่อม

SAMPLE

ได้รับผลดี คนทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว คนหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น แต่พระกุมารไม่เชื่อฟัง เมื่อได้ครองราชสมบัติแล้วทรงหลงเชื่อต่อคำยุยงของพวกอำมาตย์ จึงกรีฑาทัพไปเที่ยวยึดบ้านเมืองต่าง ๆ ไว้ในอำนาจได้ ๑๐๑ เมือง แต่ไม่สามารถยึดเมืองตักกสิลาได้ จึงควักพระเนตรปลงพระชนม์ พระราชาเหล่านั้นเอาพระเนตรบูชาเทวดาประจำต้นไทร เอาลำไส้พันรอบต้นไทรแล้วเอาเลือดเจิมต้นไทรหวังจะให้เทวดาโปรดปราน แต่เทวดาโกรธจึงมาควักนัยน์ตาของพระองค์ไปข้างหนึ่ง วันหนึ่งในขณะที่กำลังบรรทมพักผ่อนกลางวันใต้ต้นไทรนั้นเพื่อทรงตรองหาอุบายเข้าโจมตีเมืองตักกสิลา นกแร้งตัวหนึ่งคาบกระดูกศพบินมาเกาะกินเนื้อที่ยอดไทรแล้วปล่อยกระดูกซึ่งมีปลายแหลมหล่นลงมาถูกนัยน์ตาข้างที่เหลือ ทำให้พระองค์ได้รับทุกข์ทรมานมากจึงนึกถึงคำสอนของอาจารย์ทิศาปาโมกข์ ว่าอาจารย์สอนไว้เป็นความจริงทุกประการ คนทำดีย่อมได้รับผลดี คนทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ทรงครำ่ครวญถึงพระมเหสีสุดที่รักจนสิ้นพระชนม์ไปเกิดในนรก ลาภ ยศ เกียรติ ทรัพย์สมบัติ หรือคนผู้เป็นใหญ่รอบข้างไม่สามารถป้องกันนรกให้เราได้ กุศลที่เราทำเท่านั้นจะช่วยกันนรกให้เราได้ (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๔/๒๐๑)

เวนาคปุรสูตร : พระสูตรว่าด้วยหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเวนาคปุระ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมกับภิกษุหมู่ใหญ่ เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อเวนาคปุระ พราหมณ์และคหบดีชาวเวนาคปุระ ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จออกผนวชและตรัสรู้แล้ว เสด็จมาเวนาคปุระโดยลำดับ จึงพากันเข้าเฝ้า บางพวกถวายอภิวาท บางพวกได้สนทนาปราศรัย บางพวกประนมมือไหว้ บางพวกประกาศชื่อและโคตร บางพวกนั่งนิ่ง หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าเวนาคปุระชมเชยพระฉวีวรรณอันผ่องใสของพระองค์ กราบทูลว่า พระองค์คงหาที่นอนสูง ที่นอนใหญ่ยัดด้วยนุ่นและสำลี อันอ่อนนุ่ม อันสมควรแก่สรีระของพระองค์ได้โดยไม่ยาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่นอนเช่นนั้น บรรพชิตหาได้ยาก และได้มาแล้วก็ไม่สมควร (แก่บรรพชิต) แต่ที่นอนสูง ที่นอนใหญ่ ที่เราได้ตามปรารถนาโดยไม่ยาก มี ๓ อย่าง คือ (๑) *ที่นอนสูง ที่นอนใหญ่ อันเป็นทิพย์* หมายถึงสถานที่ที่เราผู้บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน จงกรมอยู่ ยืนอยู่ นั่งอยู่ หรือนอนอยู่ (๒) *ที่นอนสูง ที่นอนใหญ่ อันเป็นของพรหม* หมายถึงที่ที่เรานั่งขัดสมาธิตั้งกายตรงดำรงสติมั่นแล้วมีเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิตแผ่ไปทุกทิศในที่ทุกสถาน จงกรมอยู่ ยืนอยู่ นั่งอยู่ หรือนอนอยู่ (๓) *ที่นอนสูง ที่นอนใหญ่ อันเป็นอริยะ* หมายถึงสถานที่ที่เรานั่งขัดสมาธิตั้งกายตรงดำรงสติมั่นแล้วรู้ชัดว่า เราละราคะ โทสะ โมหะได้เด็ดขาดแล้ว จงกรมอยู่ ยืนอยู่ นั่งอยู่ หรือนอนอยู่ เมื่อเทศนาจบ วัจฉโคตรพราหมณ์ชื่นชมพระ

SAMPLE

ภาษิตแล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๔/๒๔๖)

เวนาคปุระ, หมู่บ้าน: หมู่บ้านชื่อเวนาคปุระ, หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเวนาคปุระ, หมู่บ้านในแคว้นโกศล หมู่บ้านที่พระผู้มีพระภาคเสด็จประทับ

ในเวนาคปุรสูตร พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมกับภิกษุหมู่ใหญ่ เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อเวนาคปุระ พราหมณ์และคหบดีชาวเวนาคปุระได้ทราบว่า พระผู้มีพระภาคได้เสด็จถึงเวนาคปุระโดยลำดับแล้ว ท่านพระสมณโคดมนั้นมีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า 'แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ฯ' จึงพากันเข้าเฝ้าพระองค์ พราหมณ์วัจฉโคตรชาวเวนาคปุระผู้นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ อินทรีย์ของท่านพระโคดมผ่องใสยิ่งนัก พระฉวีวรรณบริสุทธิ์ผุดผ่อง ดังผลพุทราสุกที่มีในสารทกาล (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๔/๒๔๖)

เวไนยสัตว์: ผู้น้อมใจใฝ่ธรรมของพระผู้มีพระภาค, ผู้สามารถแนะนำสั่งสอนได้, บุคคลผู้มีระดับสติปัญญาดีดังดอกบัวเหล่าที่ ๓ ใน ๔ เหล่า, เหล่าสัตว์ที่จะแนะนำให้บรรลุอรหัตตมรรคได้

ในกังขาเรวตเถรคาถา ภาษิตของพระกังขาเรวตเถระ ท่านพระกังขาเรวตเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า เชิญท่านดูพระปัญญาของพระตถาคตทั้งหลาย ผู้ประทานแสงสว่างและประทานดวงตา ย่อมชื่อว่าทรงกำจัดความสงสัยของเหล่าเวไนยสัตว์ ผู้พากันมาเฝ้าเสียได้ เหมือนแสงไฟที่เจิดจ้าในเวลาค่ำคืน ฉะนั้น (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓/๓๐๔,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๔๓/๒๕,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๔๙/๒๖,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒/๕๕๔,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๐/๒๙๑,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๔/๖๘๔, ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓๗/๒๙๔,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๒๘/๒๕๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๘๗/๓๑๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๘๘/๓๑๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๕๓/๔๘๘,ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๙๙/๓๑๕)

เวปจิตติ, ท้าว, อสูร: ชื่อท้าวเวปจิตติจอมอสูร ทำสงครามสู้รบกับท้าวสักกะจอมเทพชั้นไตรตรึงส์แต่พ่ายแพ้ต่อท้าวสักกะ

ในยวกลาปิสูตร สงครามระหว่างเทวดากับอสูร กล่าวถึงท้าวเวปจิตติจอมอสูรรับสั่งเรียกพวกอสูรมาตรัสว่า ถ้าเมื่อสงครามระหว่างเทวดากับอสูรรบประชิดกัน พวกอสูรพึงชนะ พวกเทวดาพึงพ่ายแพ้ เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงจองจำท้าวสักกะจอมเทพนั้นด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอ แล้วนำมายังเมืองอสูรในสำนักของเรา ฝ่ายท้าวสักกะจอมเทพก็รับสั่งเรียกพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มาตรัสว่า ถ้าเมื่อ

SAMPLE

สงครามระหว่างเทวดากับอสูรประชิดกัน พวกเทวดา พึงชนะ พวกอสูรพึงพ่ายแพ้ เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงจองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูรนั้นด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอแล้วนำมายังเทวสภาชื่อสุธรรมมาในสำนักของเรา ผลปรากฏว่า สงครามครั้งนั้น พวกเทวดาชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้ ต่อมา พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ได้จองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูรด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ รวมทั้งเครื่องผูกคอ แล้วนำมายังเทวสภาชื่อสุธรรมมาในสำนักของท้าวสักกะจอมเทพ (สำ.ส.(ไทย) ๑๘/๒๔๘/๒๖๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๙/๒๖๗)

เวปจิตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยท้าวเวปจิตติ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน ท้าวเวปจิตติจอมอสูรรับสั่งพวกอสูรว่า ถ้าเมื่อสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน พวกอสูรชนะ พวกเทพพ่ายแพ้ ท่านทั้งหลายพึงจองจำท้าวสักกะจอมเทพด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕แล้วนำมายังเมืองเรา ฝ่ายท้าวสักกะรับสั่งเทพชั้นดาวดึงส์ว่า ถ้าเมื่อสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน พวกเทพชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้ ท่านทั้งหลายพึงจองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูร ด้วยเครื่องจองจำทั้ง ๕ แล้วพึงนำมายังสภาชื่อสุธรรมาของเรา และเมื่อพวกเทพชนะ เทพชั้นดาวดึงส์จึงจองจำท้าวเวปจิตติจอมอสูรนำมายังสภา ท้าวเวปจิตติจอมอสูรได้ด่าบริภาษท้าวสักกะด้วยวาจาหยาบคาย อันมิใช่วาจาของสัตบุรุษ

มาตลีเทพบุตรได้ทูลถามท้าวสักกะว่าพระองค์ได้ทรงสดับถ้อยคำอันหยาบคายต่อหน้าของท้าวเวปจิตติจอมอสูรยังทรงอดทนได้เพราะความกลัวหรือเพราะไม่มีกำลัง

ท้าวสักกะตรัสตอบว่า เราอดทนถ้อยคำอันหยาบคาย ได้เพราะความกลัว หรือเพราะไม่มีกำลังก็หาไม่ ด้วยว่า วิญญูชนเช่นเราจะพึงโต้ตอบกับคนพาลทำไม

มาตลีเทพบุตร :คนพาลพึงทำลายได้ทุกสิ่ง ถ้าเราไม่กีดกันไว้เสียก่อน เพราะฉะนั้น ธีรชนพึงกีดกันพวกคนพาลไว้ ด้วยอาชญาอย่างรุนแรง

ท้าวสักกะ : ผู้ใดรู้ว่าคนอื่นโกรธ เป็นผู้มีสติ สงบใจไว้ได้ เราเห็นว่า การสงบใจไว้ได้ของผู้นั้น เป็นการกีดกันพวกคนพาลไว้ได้

มาตลีเทพบุตร: ข้าพระองค์เห็นคุณและโทษในความอดกลั้นนี้ว่า เมื่อใด คนพาลย่อมเข้าใจบุคคลนั้นว่า ผู้นี้ย่อมอดกลั้นต่อเราเพราะความกลัว เมื่อนั้น เขาก็ยิ่งข่มขี่ผู้นั้น เหมือนโคตัวที่มีกำลังข่มขี่โคตัวที่แพ้ให้หนีไป ฉะนั้น

ท้าวสักกะ : บุคคลจะเข้าใจว่า คนนี้อดกลั้นต่อเราได้ เพราะความกลัวหรือไม่ก็ตามที ประโยชน์อื่นที่ยิ่งกว่าขันติไม่มี บุคคลใดเป็นคนแข็งแรง อดกลั้นต่อผู้อ่อนแรง

SAMPLE

กว่าได้ ความอดกลั้นของบุคคลนั้น บัณฑิตกล่าวว่าเป็นขันติอย่างยิ่ง เพราะว่าบุคคลผู้อ่อนแรงจำต้องอดทนอยู่เอง บัณฑิตกล่าวถึงกำลังของบุคคลผู้ไม่เข้มแข็งว่าไม่ใช่กำลัง เพราะไม่มีบุคคลใดกล่าวโต้ตอบบุคคลผู้มีกำลัง และมีธรรมคุ้มครองแล้ว ผู้ใดโกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ผู้นั้นย่อมเลวกว่าผู้โกรธ เพราะการโกรธตอบนั้น บุคคลผู้ไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้รู้ว่าผู้อื่นโกรธแล้วเป็นผู้มีสติสงบใจไว้ได้ ชื่อว่าประพฤติประโยชน์ทั้งฝ่ายตนและผู้อื่น แต่ชนส่วนมากมักจะเข้าใจว่า ผู้รักษาประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นเป็นคนโง่

ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะนั้นอาศัยผลบุญของพระองค์เสวยราชสมบัติอันใหญ่ยิ่ง ยังพรรณนาคุณของขันติและโสรัจจะไว้ ข้อที่พวกเธอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวชอบแล้ว เป็นผู้อดทนและสงบเสงี่ยมได้ นี้จะพึงงดงามในธรรมวินัยนี้โดยแท้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๐/๓๖๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เครื่องจองจำทั้ง ๕ ได้แก่ เครื่องจองจำอวัยวะ ๕ ส่วน คือ มือ ๒ เท้า ๒ ลำคอ ๑ (สำ.ส.อ. (บาลี)๑/๒๕๐/๓๒๕)

เวปุลลบรรพต,เวปุลละ, ภูเขา: ภูเขาชื่อเวปุลละ, เป็นภูเขาลูกหนึ่งในภูเขาห้าลูก ในกรุงราชคฤห์แคว้นมคธ, หนึ่งในปัญจคิรีมหานคร

ในวิธุรชาดก ปุณณกยักษ์ขึ้นเวปุลลบรรพตซึ่งเป็นภูเขาศิลาล้วน เป็นที่อาศัยอยู่ของหมู่กินนร เที่ยวแสวงหาแก้วมณีดวงประเสริฐอยู่ จึงได้เห็นแก้วมณีนั้น ชื่อ มโนหรจินดา ในท่ามกลางยอดเขา ครั้นได้เห็นแก้วมณีอันมีรัศมีผุดผ่อง เป็นแก้วมณีที่ประเสริฐสุด สามารถนำทรัพย์มาให้ได้ดังใจมุ่งหมาย รุ่งโรจน์โชติช่วงอยู่กับหมู่แก้วบริวารเป็นอันมาก สว่างไสวอยู่ดังสายฟ้าในอากาศ จึงได้ถือแก้วไพฑูรย์ชื่อว่า มโนหรจินดา นั้น ขึ้นขี่หลังม้าอาชาไนยเหาะไปในอากาศกลางหาว (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๓๘๓/๓๙๘,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๕/๒๖๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๓/๑๗๐,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๓๓/๒๒๓,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๔๓/๒๓๐,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๒๔/๓๖๘)

เวปุลลปัพพตสูตร : พระสูตรว่าด้วยภูเขาเวปุลละ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ เชาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏมีระยะยาวนานจนภูเขาเวปุลละมีชื่อตั้งหลายชื่อ คือ มีชื่อว่าปาจีนวังสะ ในสมัยพระกกุสันธะพุทธเจ้าซึ่งพวกมนุษย์มีอายุประมาณ ๔ หมื่นปี มีชื่อว่าวงกต ในสมัยพระโกนาคมนะพุทธเจ้าซึ่งพวกมนุษย์มีอายุประมาณ ๓ หมื่นปี มีชื่อว่าสุปัสสะ ในสมัยพระกัสสปะพุทธเจ้าซึ่งพวกมนุษย์มีอายุประมาณ ๒ หมื่นปี และมีชื่อว่าเวปุลละเหมือนเดิม ในสมัยเราซึ่งพวกมนุษย์มีอายุน้อยเพียง ๑๐๐ ปี ชื่อภูเขานี้เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย มนุษย์เหล่านั้นตายกัน

SAMPLE

ไปเรื่อย พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ได้ปรินิพพานเรื่อย เหตุนั้น สังขารทั้งหลายจึงไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นใจ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๓/๒๓๐)

เวภฬิงคะ, แคว้น: แคว้นชื่อเวภฬิงคะ,แคว้นที่อดีตชาติที่ฆฏิกาเทพบุตรเคยเป็นช่างปั้นหม้ออาศัยอยู่ ในฆฏิการสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามฆฏิการเทพบุตรว่า ท่านกล่าววาจาลึกซึ้ง ที่รู้ได้ยาก เข้าใจให้ดีได้ยาก ท่านรู้ธรรมของใคร จึงกล่าววาจาเช่นนี้ได้ ฆฏิการเทพบุตรทูลตอบว่า เมื่อก่อนข้าพระองค์เป็นช่างหม้อ ปั้นหม้ออยู่ในแคว้นเวภฬิงคะ เป็นผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดา เป็นอุบาสกของพระกัสสปพุทธเจ้า เว้นขาดจากเมถุนธรรม ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีอามิส ได้เคยเป็นคนหมู่บ้านเดียวกันกับพระองค์ ทั้งเคยเป็นสหายของเราในกาลก่อน ข้าพระองค์รู้จักภิกษุ ๗ รูปเหล่านี้ ผู้หลุดพ้นแล้ว สิ้นราคะและโทสะแล้ว ข้ามพ้นตัณหาที่ซ่านไปในโลกได้ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๐/๖๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๕/๑๑๕)

เวภารบรรพต,เวภาระ,ภูเขา: ภูเขาชื่อเวภาระ, ภูเขาลูกหนึ่งในห้าลูก ใกล้กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ, ภูเขาเป็นที่ประชุมครั้งที่ ๒ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตร

ในสิทธัตถพุทธวงศ์ พระประวัติของพระสิทธัตถพุทธเจ้า สมัยพระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ มีการประชุมสาวก ๓ ครั้ง มีสาวกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ ในกาลที่พระพุทธเจ้า ผู้ไม่มีใครเสมอเหมือน ประทับอยู่ที่เวภารบรรพต สาวกประมาณ ๙๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ เมื่อพระองค์เสด็จจากคามนิคมและแว่นแคว้นหลีกจาริกไป สาวกประมาณ ๘๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๕/๖๗๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๙/๖๔๐) ๑/๓๘๒/๔๑๔,๖/๑๙๑/๓๐๒,๑๐/๑๘๐/๑๒๘,๑๔/๑๓๓/๑๗๐ ไม่มีคำนี้

เวภาระ, กรุง: กรุงชื่อเวภาระ, กรุงที่วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตขึ้น, กรุงนี้เป็นทองคำล้วน ประดับด้วยรัตนชาตินานาชนิด

ในสิทธัตถพุทธวงศ์ พระประวัติของพระสิทธัตถพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ พระองค์ใดเราได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแม้พระองค์นั้นแล้ว ก็ทำจิตให้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้ยิ่งขึ้นไป สมัยนั้น กรุงชื่อว่าเวภาระ กษัตริย์พระนามว่าอุเทนเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุผัสสาเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือโกกาสปราสาท อุปลปราสาท และโกกนุทปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๘,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่า

SAMPLE

สุมนา พระราชโอรส พระนามว่าอนุปมะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๓/๖๗๓, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๒/๑๔๗)

เวภาระ, ชื่อ: ภูเขาชื่อเวภาระ, ภูเขาลูกหนึ่งในภูเขาห้าลูกในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ, ภูเขาทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ในถ้ำสัตตบรรณคูหา

ในสิริวัฑฒเถรคาถา ภาษิตของพระสิริวัฑฒเถระ ท่านพระเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นบุตรของพระพุทธองค์ผู้คงที่ หาผู้เสมอเหมือนมิได้ ไปเข้าฌานอยู่ตามซอกเขา เหมือนสายฟ้าแลบส่องลอดเข้าไป ตามช่องเขาที่ชื่อเวภาระและปัณฑวะ (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๔๑/๓๑๘)

เวภาระ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเวภาระ, พระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ในกัปที่ ๒๕, พระองค์เป็นช่างดอกไม้ชื่ออสิตะ ได้อานิสงส์เพราะยกดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้า

ในสุกตาเวฬิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสุกตาเวฬิยเถระ พระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าเป็นช่างดอกไม้มีนามว่าอสิตะ ยังไม่ทันถึงพระราชา ก็ได้เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้ทรงเป็นผู้นำ ข้าพเจ้ามีจิตร่าเริงเบิกบาน ได้ยกขึ้นบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๒๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็น พระเจ้าจักรพรรดิ์พระนามว่าเวภาระ มีกำลังมาก มี พลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๖/๓๙๗)

เวมานิกเปรต: นางเวมานิกเปรตผู้หัวล้าน, นางเป็นหญิงเปลือย

ตัวอย่างในขัลลาฏิยเปติวัตถุ นางเปรตศีรษะล้าน วันหนึ่งหัวหน้าพ่อค้าถามนางเวมานิกเปรตตนหนึ่งว่า ท่านเป็นใครกันเล่า อยู่แต่ภายในวิมาน ไม่ออกมาข้างนอกเลย นางผู้เจริญ เชิญท่านออกมาเถิด ข้าพเจ้าจะขอชมท่านผู้มีฤทธิ์มาก นางเวมานิกเปรตตอบว่า ดิฉันเป็นหญิงเปลือยกาย มีแต่ผมปิดบังไว้ กระดากอายที่จะออกไปข้างนอก (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๕๘/๑๗๗, ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๓๔๖/๒๒๒)

เวยยากรณ์: พระสูตรที่ไม่มีคาถา, เป็นลักษณะร้อยแก้วล้วน เช่นคัมภีร์อภิธรรมปิฎก, เป็นลักษณะคำถามคำตอบ, เป็นองค์หนึ่งในนวังคสัตถุศาสน์

ในปัญจวัคคิยกถา เวยยากรณ์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ความรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ รอบ ๑๒ อาการอย่างนี้ หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า “ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็น

SAMPLE

ชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวยยากรณ์นี้อยู่ ธรรมจักษุ ๒ อันปราศจากธุลีปราศ จากมลทินได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา” (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๖/๒๔, วิ.ม.(ไทย)๔/๒๔/๓๑, วิ.ม.(ไทย)๔/๕๔/๖๕, สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๕๐/๓๘๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๐/๔๘๕,สารตฺถ.ฏีกา ๓/๑๖/๒๒๐,วิ.อ. ๑/๒๖)

เวยยากรณภาษิต: พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคที่ตรัสเป็นร้อยแก้วหรือเป็นคำถามคำตอบ เช่น คำถามของพระอานนท์เรื่องธรรมบรรยายชื่ออะไร พระองค์ตรัสตอบว่า สังคามวิชัย เป็นต้น

ตัวอย่างในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเวยยากรณภาษิตนี้จบลง ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคโลกธาตุที่ประกอบด้วย ๑๐,๐๐๐จักรวาลได้หวั่นไหว จากการที่ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ธรรมบรรยายนี้มีชื่อว่าอะไร พระพุทธเจ้าข้า” พระองค์ตรัสตอบว่า “อานนท์ เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ว่า ข่ายแห่งประโยชน์ (อรรถชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งธรรม (ธรรมชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ (พรหมชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งทิฏฐิ (ทิฏฐิชาละ) ก็ได้ตำราพิชัยสงคราม (สังคามวิชัย) อันยอดเยี่ยมก็ได้” (ที.สี.(ไทย)๙/๑๔๙/๔๗,ที.สี.(ไทย)๙/๒๕๓/๘๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๕/๑๐๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๕/๑๓๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๖/๑๓๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๒/๒๐๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๑/๓๐๐,ทีปา.(ไทย)๑๑/๑๖๓/๑๒๔,ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๕/๒๐๑,ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๓/๒๑๖)

เวยยากรณะ: ภาษิตที่เป็นร้อยแก้วล้วน, ภาษิตที่เป็นคำถามคำตอบ, องค์หนึ่งในนวังคสัตถุศาสตร์, ธรรมที่ให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้ไม่นานเพราะไม่ได้แสดง

ในเวรัญชกัณฑ์เหตุเป็นปัจจัยทำให้พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี และพระพุทธเจ้าเวสสภู ดำรงอยู่ไม่นาน เพราะพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสภู ทรงผ่อนคลายที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก เวยยากรณะ ของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์จึงมีน้อย ไป (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙/๑๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๓๘/๒๕๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๙๒/๒๓๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖/๑๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐๗/๑๖๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๓/๑๒๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๔/๑๒๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๐๐/๑๗๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๕๕/๒๕๓)

เวยยาวัจจกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเวยยาวัจจกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นไวยาวัจกรขวนขวายในกิจทุกอย่างในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๑/๒๔๖)

เวร: ความแค้นเคือง, ความปองร้ายกัน,ความคิดร้ายตอบแก่ผู้ทำร้าย

ในมหาสีหนาทสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสถึงคุณลักษณะของสมณะและของพราหมณ์ที่แท้ว่า ภิกษุผู้เจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียน ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง ว่าพราหมณ์บ้าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๗/๑๖๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๘/๑๖๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๘/๑๖๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๙/๑๖๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๒/๑๙๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๗/๒๕๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๗/๒๘๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๓๗/๒๗๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๗๑/๓๑๗)

เวรสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยภัยเวร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกคหบดีที่มาเข้าเฝ้าว่า เมื่อใด อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ได้ และประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ เมื่อนั้น อริยสาวก เมื่อหวังอยู่ก็ควรพยากรณ์ตนเองได้ว่า เรามีนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาตสิ้นแล้ว เป็นโสดาบัน (ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘) ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ และดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย ย่อมประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้าง ในสัมปรายภพบ้าง ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้าง ส่วนผู้ไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น ย่อมไม่ประสพภัยเวรที่เป็นไปในปัจจุบันบ้าง ที่เป็นไปในสัมปรายภพบ้าง ทั้งไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัสทางใจบ้าง แล้วตรัสว่า อริยสาวกประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ คือ อริยสาวก (๑-๓) มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ (๔) มีศีลที่พระอริยะใคร่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๗/๔๘๖)

เวรสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยภัยเวร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด อริยสาวกระงับภัยเวร ๕ ได้ และประกอบด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ เมื่อนั้น อริยสาวกนั้น เมื่อหวังอยู่ ก็ควรพยากรณ์ตนเองได้ว่า เรามีนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาตสิ้นแล้ว เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความ

SAMPLE

แน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้าซึ่งมีเนื้อหาสาระเหมือนในปฐมเวรสูตร (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๘/๔๘๙)

เวรสูตร : พระสูตรว่าด้วยภัยเวร พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า อุบาสกผู้ละภัย(คือสิ่งที่ทำให้จิตสะดุ้ง) เวร(หมายถึงอกุศลกรรมและบุคคลผู้ก่อเวร) ๕ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ (๕) ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย ยังไม่ได้ ชื่อว่าผู้ทุศีล และจะไปเกิดในนรก คือ เป็นผู้ล่วงละเมิดศีล ๕ ส่วนอุบาสกผู้ละภัยเวร ๕ ได้ ชื่อว่ามีศีล และจะไปเกิดในสุคติ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๔/๒๙๐)

เวรหัญจานิโคตร, พราหมณี:พราหมณีชื่อเวรหัญจานิโคตร, ท่านมีลูกศิษย์ชื่อมาณพผู้ถามปัญหากับท่านพระอุทายีเกิดความเลื่อมใสในพระอุทายีนิมนต์ฉันภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น

เวรหัญจานิสูตร เวรหัญจานีพราหมณี กล่าวถึงท่านพระอุทายีอยู่ ณ สวนมะม่วงของโตเทยยพราหมณ์ เขตเมืองกามัณฑะ ครั้งนั้น มาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณีเวรหัญจานิโคตรเข้าไปหาท่านพระอุทายีถึงที่อยู่ ท่านพระอุทายีชี้แจงให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ ฯ ลุกขึ้นจากอาสนะเข้าไปหาพราหมณีเวรหัญจานิโคตรถึงที่อยู่แล้วได้กล่าวกับพราหมณีเวรหัญจานิโคตรดังนี้ ว่า “ขอแม่เจ้าผู้เจริญโปรดทราบ พระอุทายีแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน” พราหมณีเวรหัญจานิโคตรกล่าวว่า “พ่อมาณพ ถ้าเช่นนั้น เธอจงนิมนต์พระอุทายีตามคำของฉัน เพื่อฉันภัตตาหารในวันพรุ่งนี้” (สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๓๓/๑๖๔)

เวรหัญจานิสูตร : พระสูตรว่าด้วยเวรหัญจานีพราหมณี ท่านพระอุทายีอยู่ ณ สวนมะม่วงของโตเทยยพราหมณ์ เขตเมืองกามัณฑะได้ชี้แจงให้มาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณีเวรหัญจานิโคตรเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา มาณพนั้นหลังจากฟังแล้วก็ได้ไปเล่าให้พราหมณีเวรหัญจานิโคตรฟัง ซึ่งนางได้ให้นิมนต์พระอุทายีมาฉันภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น ท่านพระอุทายีรับนิมนต์แล้ว ตอนเช้า จึงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังนิเวศน์ของนาง หลังฉันเสร็จ เมื่อนางขอให้แสดงธรรม ก็กล่าวเพียงว่ายังมีเวลา ในเพราะการนิมนต์ครั้งที่ ๓ หลังฉันเสร็จ เมื่อนางเรียนถามว่า เมื่อมีอะไร พระอรหันต์จึงบัญญัติสุขและทุกข์ เมื่อไม่มีอะไร พระอรหันต์จึงไม่บัญญัติสุขและทุกข์ ท่านพระอุทายีจึงตอบว่า เมื่อมีอายตนะภายใน ๖ พระอรหันต์จึงบัญญัติสุขและทุกข์ เมื่อไม่มี ก็ไม่บัญญัติสุขและทุกข์และนางได้กล่าวชมท่านพระอุทายีโดยนัยแห่งภารทวาชสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๓/๑๖๔)

SAMPLE

เวรัญชกสูตร : พระสูตรว่าด้วยชาวเมืองเวรัญชา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบตอบปัญหาแก่พวกพราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเวรัญชา ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อตอบปัญหา ชาวเมืองเวรัญชาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วถามปัญหาเรื่องเหตุที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก และเหตุที่ทำให้สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระองค์ก็ทรงตอบในแนวเดียวกันกับสาเลยยกสูตรเมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ชาวเมืองเวรัญชาต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ พร้อมกับประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะจนตลอดชีวิต (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๔/๔๘๐)

เวรัญชพราหมณ์: พราหมณ์ชื่อเวรัญชา, พราหมณ์ชาวเมืองเวรัญชา เมืองเวรัญชา อุตรกุรุทวีป, เวรัญชพราหมณ์ผู้กล่าวตำหนิพระผู้มีพระภาค, ในที่สุดก็แสดงตนเป็นอุบาสกนิมนต์พระองค์ให้อยู่จำพรรษาที่เมืองเวรัญชา

ในเวรัญชกัณฑ์ เรื่องเวรัญชพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของ นเฬรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เวรัญชพราหมณ์ได้ฟังข่าวว่า ท่านพระสมณโคดม ประทับอยู่ที่นั่น กล่าวตำหนิพระสมณโคดมว่า พระองค์ไม่ยอมไหว้ ไม่ลุกรับพวกพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ผู้ล่วงกาลผ่านวัยหรือไม่เชื้อเชิญให้นั่ง เรื่องที่ข้าพเจ้าได้ทราบมานั้นจริงทีเดียว การที่ท่านพระโคดมทำเช่นนั้นไม่สมควรเลย พระสมณโคดมตรัสว่า พราหมณ์นี้คือการเจาะกระเปาะไข่คืออวิชชาออกมาครั้งที่ ๓ ของเราเหมือนการเจาะออกจากกระเปาะไข่ของลูกไก่ พระผู้มีพระภาคทรงรับคำนิมนต์โดยดุษณีภาพ ครั้นเวรัญชพราหมณ์ทราบว่าพระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้วจึงลุกขึ้นจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วจากไป พราหมณ์นิมนต์พระโคดมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต และขอท่านพระโคดมพร้อมกับภิกษุสงฆ์ทรงรับคำนิมนต์ของข้าพระองค์ อยู่จำพรรษาที่เมืองเวรัญชาด้วยเถิด (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑/๑,วิ.มหา.(ไทย)๑/๒/๒,วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๕/๘,วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๒/๑๔,วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๓/๑๕, องฺ.อฏฺก.(ไทย)๒๓/๑๑/๒๑๙)

เวรัญชสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าทรงแก้ข้อสงสัยของเวรัญชพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเฬรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา เวรัญชพราหมณ์เข้าไปสนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า ข้อที่ตนทราบว่าพระสมณโคดมไม่ไหว้ ไม่ลุกรับพราหมณ์ผู้แก่เฒ่า ไม่เชื้อเชิญให้นั่งนั้นเป็นความจริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรายังไม่เห็นใครในโลกไหน ๆ ที่เราควรจะไหว้ ลุกรับ หรือ

SAMPLE

เชื้อเชิญให้นั่ง เพราะถ้าเราไหว้ผู้ใด ศีรษะของผู้นั้นก็จะขาดตกไป เวรัญชพราหมณ์กล่าวหาพระผู้มีพระภาคด้วยคำกล่าวหา ๘ คือ พระสมณโคดม (๑) เป็นคนไม่มีรส (๒) เป็นคนไม่มีสมบัติ (๓) สอนไม่ให้ทำ (๔) สอนให้ทำลาย (๕) เป็นคนช่างรังเกียจ (๖) เป็นคนช่างกำจัด (๗) เป็นคนช่างเผาผลาญ (๘) เป็นคนไม่ผุดไม่เกิด

พระผู้มีพระภาคทรงยอมรับคำกล่าวหาทั้ง ๘ ว่ามีอยู่ในพระองค์จริง แล้วทรงแสดงความหมายของคำกล่าวหาทั้ง ๘ ในอีกความหมายหนึ่ง คือ (๑) ข้อกล่าวว่าเป็นคนไม่มีรส มีมูลอยู่ เพราะตถาคตละรสคือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ได้หมดสิ้นแล้ว (๒) ข้อกล่าวว่า เป็นคนไม่มีสมบัติ มีมูลอยู่ เพราะตถาคตละสมบัติคือรูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ได้หมดสิ้นแล้ว (๓) ข้อกล่าวว่า สอนไม่ให้ทำ มีมูลอยู่ เพราะตถาคตสอนไม่ให้ทำทุจริต ๓ ตลอดถึงไม่ให้ทำบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ (๔) ข้อกล่าวว่า สอนให้ทำลาย มีมูลอยู่ เพราะตถาคตสอนให้ทำลายราคะโทสะและโมหะ ตลอดถึงให้ทำลายบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ (๕) ข้อกล่าวว่า เป็นคนช่างรังเกียจ มีมูลอยู่ เพราะตถาคตรังเกียจทุจริต ๓ ตลอดถึงรังเกียจบาปอกุศลธรรมต่างๆ (๖) ข้อกล่าวว่า เป็นคนช่างกำจัด มีมูลอยู่ เพราะตถาคตแสดงเพื่อกำจัดราคะโทสะและโมหะ ตลอดถึงแสดงธรรมเพื่อกำจัดบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ (๗) ข้อกล่าวว่า เป็นคนช่างเผาผลาญ มีมูลอยู่ เพราะตถาคตตรัสถึงบาปอกุศลธรรมคือทุจริต ๓ ว่าเป็นสิ่งที่ควรเผาผลาญ (๘) ข้อกล่าวว่า เป็นคนไม่ผุดไม่เกิด มีมูลอยู่ เพราะตถาคตเรียกคนที่ละการอยู่ในครรภ์ และการเกิดใหม่ได้หมดสิ้นว่า เป็นคนไม่ผุดไม่เกิด แล้วทรงย้อนถามว่า ลูกไก่ที่ใช้ปลายเล็บเท้าหรือจะงอยปากทำลายกระเปาะไข่ออกมาได้ก่อนลูกไก่ตัวอื่นควรเรียกว่า “ตัวพี่” หรือ “ตัวน้อง” เมื่อพราหมณ์ทูลตอบว่า ควรเรียกว่า “ตัวพี่” เพราะมันแก่กว่าตัวอื่น จึงตรัสว่า พระองค์ก็เช่นเดียวกัน ในขณะที่หมู่สัตว์ ถูกกระเปาะไข่คืออวิชชาห่อหุ้มอยู่ พระองค์ผู้เดียวได้ทำลายกระเปาะไข่คืออวิชชาสำเร็จอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมได้ก่อน จึงเป็นพี่ใหญ่ ผู้ประเสริฐสุดของโลก แล้วทรงแสดงขั้นตอนวิธีทำลายอวิชชา คือทรงปรารภความเพียร ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ จนได้บรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณในปฐมยาม บรรลุจุตูปปาตญาณในมัชฌิมยาม และบรรลุอาสวักขยญาณในปัจฉิมยาม เวรัญชพราหมณ์ได้แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (อง.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๑๙)

เวรัญชา,เมือง: ชื่อเมืองเวรัญชา อุตรกุรุทวีป, ชาวเมืองเวรัญชาเข้าเฝ้าทูลถามเรื่องสุคติโลกสวรรค์ที่บางคนไปถึงได้เพราะอะไร

SAMPLE

ตัวอย่างในเวรัญชกสูตร พวกพราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเวรัญชาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ บางพวกถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประนมมือต่อพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประกาศชื่อและโคตรในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกก็นั่งนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะความประพฤติไม่สม่ำเสมอ คือความประพฤติอธรรมเป็นเหตุ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑/๑,วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๕/๘,วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๖/๘, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๔/๔๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๓/๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๑/๒๑๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๙/๒๔๖)

เวรัมภสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนนกถูกลมบ้าหมูพัด พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำแล้ว ในที่สุดต้องบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ บริขารกระจัดกระจายไป ย่อมเป็นเหมือนนกถูกลมบ้าหมูพัดให้อวัยวะฉีกขาดกระจัดกระจายไป(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๕/๒๗๑)

เวรัมภะ, ลม: ลมที่พัดมาจาก ๔ ทิศพร้อม ๆ กัน ส่วนลมที่พัดมาจากทิศใดทิศหนึ่ง, ลมที่มีลักษณะเยือกเย็น

ในหัตถกสูตร หัตถกกุมารทูลถามถึงความสุขกับพระผู้มีพระภาค ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีในฤดูหนาวตั้งอยู่ในระหว่าง เป็นสมัยที่หิมะตกพื้นดินแข็ง แตกระแหงที่ลาดใบไม้บาง ใบไม้ทั้งหลายอยู่ห่างกัน ผ้ากาสายะ(ผ้าย้อมน้ำฝาด)เย็น และลมเวรัมภะ ที่เยือกเย็นก็กำลังพัด” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ว่า “อย่างนั้น กุมาร เราอยู่สุขสบายดีเราเป็นหนึ่งในบรรดาคนที่อยู่เป็นสุขในโลก” (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๕/๑๘๙,องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๕/๑๓๑)

เวริชาดก : ชาดกว่าด้วยการอยู่ร่วมกับคนเป็นคู่เวรกันเป็นทุกข์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า มหาเศรษฐีชาวกรุงพาราณสีหนีพวกโจรในระหว่างทางมาได้อย่างปลอดภัย จึงเปล่งอุทานว่า บัณฑิตไม่ควรอยู่ในที่ที่มีคนคู่เวรกันอยู่ เพราะเมื่อบุคคลอยู่ในระหว่างคนที่เป็นคู่เวรกัน เพียงคืนหนึ่งหรือสองคืนก็ตาม ย่อมอยู่อย่างเป็นทุกข์ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐๓/๔๒)

SAMPLE

เวโรจนอสุรินทสูตร : พระสูตรว่าด้วยท้าวเวโรจนะจอมอสูร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ท้าวเวโรจนะจอมอสูรตรัสว่า บุรุษควรพยายามไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ ประโยชน์อันงดงามอยู่ที่ความสำเร็จ ประโยชน์ทั้งหลายอันงดงามอยู่ที่ความสำเร็จ และท้าวสักกะตรัสว่า บุรุษควรพยายามไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ ประโยชน์ทั้งหลายอันงดงามอยู่ที่ความสำเร็จ ประโยชน์อื่นที่ยิ่งกว่าขันติไม่มี (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๔/๓๗๑)

เวโรจนะ: ชื่อของบุตรของพลิอสูร ๑๐๐ ตน ชื่อเวโรจนะ สวมเกราะทุกตน

ในมหาสมยสูตร การประชุมของเทวดา พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุตรของพลิอสูร ๑๐๐ ตนที่ชื่อว่าเวโรจนะ ทุกตนต่างสวมเกราะเข้มแข็งเข้าไปใกล้ราหูจอมอสูร แล้วกล่าวว่า ‘ขอความเจริญจงมีแก่ท่าน บัดนี้ ถึงเวลาที่ท่านควรเข้าไป สู่ป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย’ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๙/๒๖๗)

เวลัฏฐบุตร: เจ้าลัทธิชื่อสัญชัยเวลัฏฐบุตร, สัญชัยปริพาชก, เจ้าลัทธิหนึ่งในหกสำนักในกรุงราชคฤห์ มีศิษย์มาก พระสารีบุตรพระโมคคัลลานะก็เคยเป็นศิษย์ของท่าน

ในมหาปรินิพพานสูตร สุภัททปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ สมณพราหมณ์ที่เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นอาจารย์ มีชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ประชาชนยกย่องกันว่าเป็นคนดีได้แก่ ปูรณะกัสสปะ มักขลิโคศาล อชิตะเกสกัมพล ปกุธะกัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร นิครนถ์นาฏบุตร เจ้าลัทธิเหล่านั้นทั้งหมดรู้ตามที่ตนกล่าวอ้าง หรือไม่ได้รู้ตามที่ตนกล่าวอ้าง หรือบางพวกรู้ บางพวกไม่รู้” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “สุภัททะ อย่าเลย เรื่องที่เธอถามว่า ‘เจ้าลัทธิเหล่านั้นทั้งหมดรู้ตามที่ตนกล่าวอ้าง หรือไม่รู้ตามที่ตนกล่าวอ้าง หรือบางพวกรู้บางพวกไม่รู้’ อย่าได้สนใจเลย เราจะแสดงธรรมแก่เธอว่า อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ หาได้ในธรรมวินัยใด แม้สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ หาได้ในธรรมวินัยนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๓/๑๖๑)

เวลัฏฐสีสะ, ภิกษุ: ภิกษุชื่อว่าเวลัฏฐะสีสะ ผู้ฉันโภชนะที่เก็บสะสมไว้

ในสันนิธิการกสิกขาบท พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ฉันของเคี้ยวหรือของฉันที่เก็บสะสมไว้ ณ ที่ไหน ตอบว่า ทรงบัญญัติ ณ พระนคร เวสาลี ถามว่า ทรงปรารภใคร ตอบว่า ทรงปรารภท่านพระเวลัฏฐสีสะ ถามว่า เพราะเรื่องอะไร ตอบว่า เพราะเรื่องที่ท่านพระเวลัฏฐสีสะฉันโภชนะที่เก็บสะสมไว้ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๙๑/๖๗)

เวลาที่สมควร: เวลาที่เหมาะสมที่เจ้าศากยะทั้งหลายกราบทูลพระผู้มีพระภาคกำหนด

SAMPLE

ในเสขปฏิปทาสูตร เจ้าศากยะทั้งหลายกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายปูลาดท้องพระโรงด้วยเครื่องลาดทั่วทุกแห่ง ให้ปูลาดอาสนะ ตั้งหม้อน้ำ ตามประทีปน้ำมันแล้ว ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงกำหนดเวลาที่สมควร ณ บัดนี้เถิด พระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังท้องพระโรงพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงล้างพระบาทแล้วเสด็จเข้าไปสู่ท้องพระโรงประทับนั่งพิงเสากลาง จากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์เห็นชัด ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาตลอดราตรี แล้วรับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า ‘อานนท์ เธอจงชี้แจงเสขปฏิปทา (ปฏิปทาที่เป็นมงคล) ให้แจ่มแจ้ง แก่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์เถิด เราเมื่อยหลังจะขอพักสักหน่อย” (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕/๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒/๒๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๙/๖๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๕๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๗/๒๗๑)

เวลาเที่ยง: เวลากลางวันตอนเที่ยง, ช่วงเวลาสิบสองนาฬิกาที่พระสารีบุตรกล่าวถึงภิกษุทำจิตให้อยู่ในอำนาจของตน

ในมหายมกวรรค มหาโคสิงคสูตร พระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกับท่านพระสารีบุตรว่า “ท่านสารีบุตร พวกเราทั้งหมดตอบตามปฏิภาณของตน บัดนี้ ผมขอถามท่านสารีบุตรในข้อนั้นว่า ‘ป่าโคสิงคสาลวัน เป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ ราตรีแจ่มกระจ่างไม้สาละบานสะพรั่งทั่วทุกต้นกลิ่นดุจกลิ่นทิพย์ย่อมฟุ้งไป ท่านสารีบุตร ป่าโคสิงคสาลวันจะพึงงามด้วยภิกษุเช่นไร” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ท่านโมคคัลลานะ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ทำจิตให้อยู่ในอำนาจ (ของตน) และไม่ยอมอยู่ในอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเช้า ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นในเวลาเช้า หวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติใดในเวลาเที่ยง ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นในเวลาเที่ยง” (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๘/๓๗๐)

เวลาเที่ยงวัน: เวลาที่อุบาสกผู้มีบุตรน้อยคนเดียวตายจากไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคในเวลาเที่ยงวัน

ในเอกปุตตกสูตร อุบาสกมีบุตรน้อยคนเดียวกล่าวถึงบุตรน้อยคนเดียวของอุบาสกคนหนึ่งผู้น่ารัก น่าพอใจ ได้ตายจากไป เมื่อนั้น อุบาสกจำนวนมากมีผ้าเปียก ผมเปียก เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับในเวลาเที่ยงวัน พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามอุบาสกเหล่านั้น อุบาสกทั้งหลายกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บุตรน้อยคนเดียวของข้าพระองค์ ผู้น่ารัก น่าพอใจ ได้ตายจากไปเพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์

SAMPLE

ทั้งหลายจึงมีผ้าเปียก ผมเปียก เข้ามาที่นี่ในเวลาเที่ยงวัน พระพุทธเจ้าข้า” (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๗/๑๙๘)

เวลามพราหมณ์: พราหมณ์ชื่อเวลามะ, พราหมณ์ผู้ให้ทานเศร้าหมอง ไม่เคารพทาน

ในเวลามสูตร เวลามพราหมณ์ กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านอนาถปิณฑิกคหบดีว่า “ท่านคหบดี ในตระกูลของท่านยังให้ทานอยู่หรือ” อนาถบิณฑิกคหบดีกราบทูลว่า “ในตระกูลของข้าพระองค์ยังให้ทานอยู่ พระพุทธเจ้าข้า แต่ทานนั้นแลเป็นของเศร้าหมอง เป็นปลายข้าวกับน้ำผักดอง” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหฤบดี บุคคลให้ทานเศร้าหมอง หรือประณีตก็ตาม ถ้าให้ทานนั้นโดยไม่เคารพ แม้แต่บริวารของผู้ให้ทานนั้น คือ บุตร ภรรยา ทาส คนใช้ หรือกรรมกรก็ไม่ตั้งใจฟังด้วยดี ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะผลกรรมที่ตนได้กระทำโดยไม่เคารพ” (อง.นวก.(ไทย)๒๓/๒๐/๔๗๒)

เวลามสูตร : พระสูตรว่าด้วยเวลามพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสถามท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า ท่านคหบดี ในตระกูลของท่านยังให้ทานอยู่หรือ เมื่อท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีกราบทูลว่า ยังให้ทานอยู่ แต่ทานนั้นเป็นของเศร้าหมอง เป็นปลายข้าวกับน้ำผักดอง จึงตรัสว่า บุคคลให้ทานจะเศร้าหมองหรือประณีตก็ตาม ถ้าให้ทานนั้นโดยไม่เคารพ ไม่นอบน้อม ไม่ให้ด้วยมือของตนเอง ให้ทานเหมือนจะทิ้ง(คือให้ทานอย่างต่อเนื่องให้ทานเหมือนต้องการจะทิ้ง) ไม่เห็นผลที่จะตามมาให้ทาน(คือไม่เชื่อกรรมและผลกรรมแต่ก็ให้ทาน) ในตระกูลที่ทานนั้น ๆ บังเกิดผล เขาไม่น้อมจิตไปเพื่อบริโภคอาหารอย่างดี เพื่อนุ่งห่มผ้าอย่างดี เพื่อใช้ยานอย่างดี และเพื่อบริโภคกามคุณ ๕ อย่างดี แม้แต่บริวารของเขา คือ บุตร ภรรยา ทาส คนใช้ หรือกรรมกร ก็ไม่ตั้งใจฟังด้วยดี ไม่ตั้งใจใฝ่รู้ เพราะผลกรรมที่ตนได้กระทำไว้โดยไม่เคารพ บุคคลให้ทานจะเศร้าหมองหรือประณีตก็ตาม เขาให้ทานนั้นโดยเคารพ นอบน้อม ให้ด้วยมือของตนเอง ไม่ให้ทานเหมือนจะทิ้ง เห็นผลที่จะตามมาให้ทาน ในตระกูลที่ทานนั้น ๆ บังเกิดผล เขาน้อมจิตไปเพื่อบริโภคอาหารอย่างดี เพื่อนุ่งห่มผ้าอย่างดี เพื่อใช้ยานอย่างดี และเพื่อบริโภคกามคุณ ๕ อย่างดี แม้แต่บริวารของเขา คือ บุตร ภรรยา ทาส คนใช้ หรือกรรมกร ก็ตั้งใจฟังด้วยดี ตั้งใจใฝ่รู้ เพราะผลกรรมที่ตนได้กระทำไว้โดยเคารพ แล้วตรัสเล่าเรื่องการถวายทานของเวลามพราหมณ์ (ที่ชื่อว่าเวลามะ เพราะมีคุณสมบัติมากมาย ไร้ขอบเขต เช่น เพียบพร้อมด้วยชาติ โคตร รูปร่าง ลักษณะ โภคสมบัติ ศรัทธา และปัญญา) ในอดีตกาลเป็นตัวอย่างแก่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า เวลามพราหมณ์นั้นได้ให้ทานเป็นมหาทาน ๙ อย่าง คือ (๑) ถาดทองคำเต็มด้วยรูปิยะ ๘๔,๐๐๐ ถาด (๒) ถาดรูปิยะเต็มด้วยทองคำ ๘๔,๐๐๐

SAMPLE

ถาด (๓) ถาดสำริดเต็มด้วยเงิน ๘๔,๐๐๐ ถาด (๔) ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือก พร้อมด้วยเครื่องประดับ (๕) รถ ๘๔,๐๐๐ คัน พร้อมด้วยเครื่องประดับ (๖) แม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว พร้อมด้วยภาชนะสำริดสำหรับรองรับน้ำนม (๗) หญิงสาว ๘๔,๐๐๐ คน พร้อมด้วยเครื่องประดับ (๘) บัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ บัลลังก์ พร้อมด้วยเครื่องประดับ (๙) ผ้า ๘๔,๐๐๐ พับ ล้วนแต่เนื้อละเอียด แล้วตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า ท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า เวลามพราหมณ์ ผู้ให้ทานเป็นมหาทาน เป็นคนอื่นแน่แท้ แต่ท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น เพราะเวลามพราหมณ์ผู้ให้ทานเป็นมหาทาน ในสมัยนั้น ก็คือเรานั่นเอง แต่ในทานนั้น ไม่มีใครเป็นพระทักขิไณยบุคคล ใคร ๆ ก็ชำระทักษิณานั้นให้หมดจดไม่ได้(คือไม่มีพระพุทธเจ้า ไม่มีสาวกเช่นพระสารีบุตรนั้นเลย ที่จะเป็นปฏิคาหกสามารถทำให้ทักษิณามีผลเลิศได้) การเชิญผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิผู้เดียวให้บริโภค มีผลมากกว่าการที่เวลามพราหมณ์ได้ให้ทานเป็นมหาทาน การเชิญบุคคลผู้เป็นสกทาคามีผู้เดียวให้บริโภค มีผลมากกว่า การเชิญผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิตั้งร้อยให้บริโภค การเชิญบุคคลผู้เป็นอนาคามีผู้เดียวให้บริโภค มีผลมากกว่าการเชิญบุคคลผู้เป็นสกทาคามีตั้งร้อยให้บริโภคการเชิญบุคคลผู้เป็นอรหันต์ผู้เดียวให้บริโภค มีผลมากกว่าการเชิญบุคคลผู้เป็นอนาคามีตั้งร้อยให้บริโภค การเชิญพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์เดียวให้บริโภค มีผลมากกว่าการเชิญบุคคลผู้เป็นอรหันต์ตั้งร้อยให้บริโภค การเชิญพระพุทธเจ้าให้บริโภค มีผลมากกว่าการเชิญพระปัจเจกพุทธเจ้าตั้งร้อยให้บริโภค การเชิญภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้บริโภคมีผลมากกว่าการเชิญ

พระพุทธเจ้าให้บริโภค การสร้างวิหารอุทิศถวายสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ มีผลมากกว่าการเชิญภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้บริโภคการมีจิตเลื่อมใสถึง

พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ มีผลมากกว่าการสร้างวิหารอุทิศถวายสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ การมีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบท คือ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย มีผลมากกว่าการมีจิตเลื่อมใสถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ การเจริญเมตตาจิตอย่างน้อยชั่วสูดดมกลิ่นหอม มีผลมากกว่าการมีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบท คือ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น การเจริญอนิจจสัญญาชั่วลัดนิ้วมือเดียว มีผลมากกว่าการเจริญเมตตาจิตอย่างน้อยชั่วสูดดมกลิ่นหอม (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๐/๔๗๐)

เวลายังเช้า: เวลาที่คนเกียจคร้านมักอ้าง เช่นว่า ยังเช้าเกินไป, เป็นหนึ่งเวลาที่คนเกียจคร้านมักอ้าง ๖ ประการ

ในสิงคาลกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงโทษแห่งความเกียจคร้าน ๖ ประการ ว่า (๑) มักอ้างว่า ‘หนาวเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน (๒) มักอ้างว่า ‘ร้อนเกินไป’ แล้วไม่ทำ

SAMPLE

การงาน (๓) มักอ้างว่า ‘เวลาเย็นเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน (๔) มักอ้างว่า ‘เวลายังเช้าเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน (๕) มักอ้างว่า ‘หิวเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน (๖) มักอ้างว่า ‘กระหายเกินไป’ แล้วไม่ทำการงาน เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศ ผัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๓/๒๐๕)

เวลาเย็น: เวลาที่ราชสีห์ซ่อนตัวอยู่ในป่าแล้วออกมาในเวลาเย็น

ตัวอย่างในปาฏิกสูตร เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภัคควะกล่าวกับนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรดังนี้ว่า ‘ท่านปาฏิกบุตร เรื่องเคยมีมาแล้ว คือ ราชสีห์เจ้าแห่งสัตว์ป่า คิดว่า ‘ทางที่ดี เราพึงอาศัยป่าทึบบางแห่งซ่อนตัวอยู่ ครั้นซ่อนตัวอยู่ในป่าทึบนั้นแล้ว พึงออกจากที่ซ่อนในเวลาเย็น ครั้นออกจากที่ซ่อนแล้ว พึงบิดกาย ครั้นบิดกายแล้วพึงเหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ ครั้นเหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศแล้ว พึงบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง ครั้นบันลือสีหนาท ๓ ครั้งแล้ว จึงออกไปหากิน เรานั้นล่าหมู่เนื้อตัวล่ำสัน กินเนื้อนุ่ม ๆ แล้วกลับมาซ่อนตัวอยู่ตามเดิม’(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗/๒๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘/๒๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๘/๓๗๐, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔๙/๑๖๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๕/๒๐๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๕/๔๑๙)

เวลาวิกาล: เวลาเมื่อเที่ยงวันล่วงไปจนถึงอรุณขึ้น,เวลาบ่าย, เวลากลางคืน

ในวิกาลโภชนสิกขาบท ว่าด้วยการฉันโภชนะในเวลาวิกาล พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ถามพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ว่า “พวกท่านฉันอาหารในเวลาวิกาลหรือ” พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ตอบว่า “ใช่ ขอรับ” พวกภิกษุฉัพพัคคีย์พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์จึงฉันภัตตาหารในเวลาวิกาลเล่า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า 'โมฆบุรุษ' ไฉนพวกเธอจึงฉันภัตตาหารในเวลาวิกาลเล่า จึงทรงบัญญัติว่า ภิกษุใดเคี้ยวของเคี้ยว หรือฉันของฉันในเวลาวิกาล ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๔๙/๔๐๕,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๑๓/๖๐๓,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๘๖๖/๑๗๔, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๐๗๙/๒๙๘, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๐๙๖/๓๐๙, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๑๒๕/๓๒๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๓/๓๒๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑๑/๔๔๗, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๓/๑๘๓)

เวลาอันสมควร: เวลาที่เหมาะสมแก่การมอบทรัพย์มรดกให้ลูก,เวลาที่ลูกเจริญเติบโตมีความรับผิดชอบดีแล้วจึงมอบมรดกให้

SAMPLE

ในสิงคาลกสูตร ฉทิสาปฏิจฉาทนกัณฑ์ ว่าด้วยการปิดป้องทิศ ๖ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา (๔) หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้ (๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖๗/๒๑๓)

เวลาอาหาร: เวลาในช่วงฉันเช้าของพระสงฆ์, เวลาที่อยู่ในช่วงเช้า หรือก่อนเที่ยงวัน

ในอุปาลิวาทสูตร เรื่องวาทะของคหบดีชื่ออุบาลี นิครนถ์นาฏบุตรพร้อมกับบริษัทนิครนถ์เป็นจำนวนมาก อาศัยอยู่ที่เมืองนาลันทา ต่อมา นิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสี ออกเที่ยวหาอาหารในเมืองนาลันทากลับจากเที่ยวหาอาหารภายหลังเวลาอาหารแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงปาวาริกัมพวัน พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับนิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีซึ่งยืนอยู่ที่นั้นแลว่า “ตปัสสี ที่นั่งมีอยู่ ถ้าท่านประสงค์ ก็จงนั่งเถิด” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว นิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีจึงเลือกนั่ง ณ ที่สมควร ที่ใดที่หนึ่งซึ่งต่ำกว่า (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓)

เวลุวผลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเวลุวผลิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัป ท่านได้ถวายผลมะตูมแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕/๗๗)

เวสวัณ, ท้าว,เวสวัณมหาราช: ท้าวมหาราชนามว่า เวสวัณ ผู้จับนางเรวดีโยนลงอุสสทนรกเพราะไม่ให้ทาน

ในเรวตีวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่นันทิยะอุบาสกผู้เป็นสามีของนางเรวดี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ญาติมิตรและสหายผู้มีใจดี ย่อมยินดีต้อนรับ บุคคลผู้ร้างแรมไปนาน แล้วกลับมาจากที่ไกลโดยสวัสดีว่า “มาแล้ว” ฉันใด บุญทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ย่อมต้อนรับเฉพาะบุคคลผู้ทำบุญไว้แล้ว ซึ่งจากโลกนี้ไปสู่โลกหน้า เหมือนญาติต้อนรับญาติที่รักผู้กลับมา ยักษ์บริวารของท้าวเวสวัณปรารถนาจะจับนางเรวดีโยนลงไปในอุสสทนรกจึงกล่าวว่า กล่าวว่า จงลุกขึ้น นางเรวดีผู้แสนจะชั่วช้า มีปกติไม่ให้ทาน ประตูนรกเปิดแล้ว พวกเราจะนำเจ้าไปโยนลงนรก อันเป็นสถานที่ทอดถอนใจของเหล่าสัตว์นรก ผู้มีความทุกข์ทรมานทนทุกข์อยู่ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๖๒/๑๐๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๔๖/๑๕๗, (ที.ปา.(ไทย)๑๐/๒๙๑/๒๒๖, อง.อฏฐก.(ไทย)๒๓/๘/๒๑๐)

เวสสภู,พระพุทธเจ้า: พระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู,พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมปุพเพนิวาสว่า พระองค์อุบัติขึ้นในกัปที่ ๓๑

SAMPLE

ตัวอย่างในมหาปทานสูตร เรื่องเกี่ยวกับปุพพเพนิวาส พวกภิกษุกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ถึงกาลอันสมควรที่พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงธรรมีกถาอันเกี่ยวกับ ปุพเพนิวาส ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้วจะได้ทรงจำไว้ พระพุทธเจ้าข้า พระองค์รัสว่า “ถ้าอย่างนั้น เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” ภิกษุทั้งหลาย ในกัปที่ ๓๑ นั้นเอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔/๒๕๔๕,วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๘/๑๑,วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙/๑๑,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖/๒๕๕๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕/๔๗๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๑/๓๘๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓/๕๔๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๓/๓๓๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๗/๔๑๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๙/๒๐๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๑/๒๐๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๑/๒๙๙)

เวสสภูพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระเวสสภูพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในกัปที่ ๓๑ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระเวสสภูพุทธเจ้าประสูติในกรุงอโนมะ พระชนกพระนามว่าสุปปติตะ พระชนนีพระนามว่ายสวดี พระมเหสีพระนามว่าสุจิตตา พระโอรสพระนามว่าสุปปพุทธะ ครองฆราวาสอยู่ ๖,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะคืออวอทอง บำเพ็ญเพียรอยู่ ๖ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นอ้อยช้างใหญ่ พระเวสสภูพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ทรงประกาศพระธรรมจักรแล้ว เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ เมื่อพระนราสภะผู้เจริญที่สุดในโลก เสด็จจาริกไปในแว่นแคว้น เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๗๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ เมื่อพระองค์ทรงกระทำปาฏิหาริย์บรรเทาทิฏฐิอันสำคัญ เทวดาและมนุษย์ในโลกพร้อมทั้งเทวโลกในหมื่นจักรวาลมาประชุมกัน เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๖๐ โกฏิ ได้เห็นความมหัศจรรย์ที่ไม่เคยมีเป็นเหตุให้ขนพองสยองเกล้าแล้วบรรลุธรรม มีการประชุมแห่งพระขีณาสพผู้ปราศจากมลทิน มีจิตสงบระงับ ผู้คงที่ ๓ ครั้ง ภิกษุประมาณ ๘๐,๐๐๐ รูป ได้มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ ภิกษุประมาณ ๗๐,๐๐๐ รูป ได้มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ ภิกษุประมาณ ๖๐,๐๐๐ รูปมาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ พระโสณเถระและพระอุตตรเถระเป็นคู่อัครสาวก พระอุปสันตเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระรามาเถรีและพระสมาลาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา โสตถิกอุบาสกและรัมมอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก โคตมีอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๖๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๖๙๕)

SAMPLE

เวสสภูโพธิสัตว์, พระ: พระโพธิสัตว์พระนามว่าเวสสภู, พระโพธิสัตว์องค์ที่ ๒ ต่อจากพระวิปัสสีโพธิสัตว์ในพระโพธิสัตว์ ๗ พระองค์

ในสัตตโพธิสัตตวาร วาระว่าด้วยพระโพธิสัตว์ ๗ พระองค์ หนึ่งในนั้นกล่าวถึงพระเวสสภูโพธิสัตว์ว่า ว่าภิกษุทั้งหลาย จักษุเกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “สมุทัย สมุทัย” ภิกษุทั้งหลาย จักษุเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า “นิโรธ นิโรธ” ในเวยยากรณ์ของพระวิปัสสีโพธิสัตว์มีธรรม ๑๐ มีอรรถ ๑๐ มีนิรุตติ ๒๐ มีญาณ ๔๐ จักษุเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระสิขีโพธิสัตว์ จักษุเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วแก่พระเวสสภูโพธิสัตว์ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๓/๔๙๖)

เวสสภูสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระเวสสภูพุทธเจ้าครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ได้มีความคิดคำนึงว่า โลกนี้ถึงความคับแค้นจึงเกิด แก่ ตาย จุติและอุบัติ บุคคลเมื่อไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์คือชราและมรณะนี้เป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖/๑๔)

เวสสันดร: พระโพธิสัตว์เวสสันดร, ผู้บำเพ็ญทานบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต, พระโอรสของพระเจ้าสัญชัยกับพระนางผุสดีในกรุงเชตุดร, พระองค์เกิดในกลางถนนของพ่อค้าในเวสสันดรชาดก พระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีชาติสุดท้าย ในกัณฑ์หิมพานต์ พระศาสดาตรัสเนื้อความนี้ว่าพระนางผุสดีนั้น จุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นแล้ว มาบังเกิดในตระกูลกษัตริย์ ได้ทรงอยู่ร่วมกับพระเจ้าสัญชัยในกรุงเชตุดร พระนางผุสดีทรงครรภ์ถ้วนทศมาสแล้ว เมื่อทรงทำประทักษิณพระนคร ได้ประสูติเราในท่ามกลางถนนของพวกพ่อค้า เราเกิดที่ถนนของพวกพ่อค้า ฉะนั้น เราจึงชื่อว่า เวสสันดร (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๖๖๗/๔๔๙,ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑๐/๕๔๗/๒๘๗)

เวสสันดรและเวลามพราหมณ์: พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทานบารมีเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต, พระโพธิสัตว์ในภพที่เป็นพระเวสสันดรและเวลามพราหมณ์ได้บำเพ็ญอุปบารมี

ในสโมธานกถา สรุปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ว่า การบำเพ็ญบารมีอันเป็นธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้ จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ คือ การบำเพ็ญทานในภพที่เป็นพระเจ้าสิวิราช ผู้ประเสริฐเป็นทานบารมี ๑ ในภพที่เราเป็นเวสสันดรและเวลามพราหมณ์เป็นทานอุปบารมี ๒ ในภพที่เราเป็นอกิตติดาบ

SAMPLE

สอดอาหารนั้น เป็นทานอุปบารมี ในภพที่เราเป็นพญาไก่ป่า สีลวนาคและพญากระต่าย เป็นทานปรมัตถบารมี ๓ (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๖)

เวสสันตรชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีชาติสุดท้าย มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรงประสูติในวันที่พระราชบิดาทรงทำประทักษิณพระนคร และพระราชมารดากำลัง เสด็จชมร้านตลาด จึงทรงได้นามว่า เวสสันดร พระองค์ทรงพอพระทัยในการบริจาคทานโดยที่สุดแม้ร่างกายและชีวิตก็ทรงพอพระทัยที่จะบริจาคให้เป็นทานได้ เมื่อพระเวสสันดรเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วได้บริจาคพญาช้างปัจจัยนาคให้แก่พราหมณ์ ๘ คนที่มาทูลขอ ทำให้ชาวเมืองโกรธแค้นจึงรวมตัวกันขับไล่ให้ไปอยู่ที่เขาวงกต แต่ก่อนที่จะเสด็จไปก็ทรงบริจาคสัตตสดกมหาทาน(มหาทานอย่างละ ๗๐๐ เช่น บริจาคช้าง ๗๐๐ ตัว,ม้า รถ สตรี โคนม ทาสหญิง ทาสชาย ก็อย่างละ ๗๐๐ เช่นกัน) แม้ในขณะที่กำลังเสด็จออกจากพระนครก็มีผู้มาขอราชรถพร้อมทั้งม้าทรง พระองค์ก็ทรงบริจาคให้เป็นทานอีก พระเวสสันดรทรงพาพระนางมัทรี พระโอรส และพระธิดาดำเนินด้วยพระบาท ผ่านเมืองเจตราชไปถือเพศเป็นฤาษีอยู่ ณ บรรณศาลาที่เขาวงกต เสวยผลหมากรากไม้เป็นอาหาร เวลาผ่านไป ๗ เดือน พราหมณ์ขอทานชื่อชูชกได้เดินทางไปขอพระโอรสและพระธิดา คือ ชาลีและกัณหาเพื่อนำไปเป็นทาสรับใช้ พระองค์พระราชทานให้ วันรุ่งขึ้นท้าวสักกเทวราชแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี พระองค์ก็พระราชทานให้อีก พราหมณ์ชูชกพา ๒ กุมาร เดินทางไปถึงเมืองเชตุดร พระเจ้าสัญชัยทรงเห็นเข้า จึงโปรดให้นำพระราชทรัพย์มาไถ่พระราชนัดดาทั้ง ๒ ไว้ ต่อมาได้ให้พระราชนัดดานำทางไปรับพระเวสสันดรกลับพระนคร เมื่อพระเวสสันดรเสด็จกลับมาถึงพระนคร ฝนแก้ว ๗ ประการได้ตกลงมาทั่วพระนคร พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงบริจาคมหาทานและรักษาอุโบสถศีลตลอดพระชนมายุ หลังจากสวรรคตแล้วจึงไปสู่สวรรค์ชั้นดุสิต (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๕๕/๔๔๗)

เวสสันตรจริยา : ว่าด้วยพระจริยาของพระเวสสันดร พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเวสสันดรเป็นพระโอรสของพระเจ้าสัญชัย กรุงเชตุดร ได้พระราชทานช้างปัจจยนาคแก่พราหมณ์ชาวเมืองกาลิงคะ จึงถูกชาวเมืองขับไล่ ทรงบริจาคมหาทานก่อนเสด็จไปเมื่ออยู่ป่าก็พระราชทานบุตรทั้ง ๒ คือพระชาลีและพระกัณหาแก่พราหมณ์ชูชกผู้ไปขอ และพระราชทานพระมเหสีคือพระมัททีแก่ท้าวสักกะที่แปลงเป็นพราหมณ์ไปขอเพราะปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๖๗/๗๓๖)

SAMPLE

เวสสันตรชาดก: เรื่องราวของพระโพธิสัตว์เวสสันดร, พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญทานบารมี ๓๐ ทัศ, เวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ มีกัณฑ์ทศพร เป็นต้น นครกัณฑ์เป็นที่สุด

ในเวสสันดรชาดก พระโพธิสัตว์เวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีชาติสุดท้าย ในชาดกนี้ พระศาสดาตรัสเมื่อประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงปรารภฝนโบกขรพรรษ (ฝนดุจน้ำตกในใบบัวมีสีแดง ผู้ต้องการให้เปียกจึงเปียก) ให้เป็นเหตุ ตรัสเวสสันดรชาดกแก่ภิกษุทั้งหลาย ๑๓ กัณฑ์ คือ กัณฑ์ทศพร, หิมพานต์, ทานกัณฑ์, วนปเวศน์, ชูชก, จลพบ, มหาพน, กุมาร, มัทรี,สักบรรพ,มหาราช,ฉกษัตริย์ และนครกัณฑ์ (ขุ.ชา.(ไทย)๓๓/๒๓๕/๓๒๒,ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑๐/๕๔๗/๒๘๗)

เวสสามิต, ภูเขา: ภูเขาชื่อเวสสามิต, ภูเขาที่ยักษ์ ๕๐๐ ตนอาศัยอยู่

ในมหาสมยสูตร การประชุมของเทวดา ยักษ์ ๕๐๐ ตนอยู่ที่ภูเขาเวสสามิต มีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๕/๒๖๓)

เวสสามิตตฤาษี: ฤาษีคนหนึ่งในเหล่าฤาษีที่ให้ทานและจำแนกทาน บูชามหายัญ

ในทานมหัปผลสูตร ทานที่มีผลมาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ทั้งมิใช่ให้ทานด้วยคิดว่า ‘เราหุงหากินเองได้ ชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้ จะไม่ให้ทานแก่ชนเหล่านี้ผู้หุงหากินเองไม่ได้ ไม่ควร’ แต่ให้ทานด้วยคิดว่า ‘เราให้ทานและจำแนกทานนี้ เหมือนเหล่าฤาษีในปางก่อน คือ อัฏฐกฤาษี วามกฤาษี วามเทวฤาษี เวสสามิตตฤาษี ยมคัคคิฤาษี อังคีรสฤาษี ภารทวาชฤาษี วาเสฏฐฤาษี กัสสปฤาษี และภคุฤาษี ได้บูชามหายัญแล้ว ฉะนั้น’ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๙๑)

เวสสามิตตะ, ฤาษี: ฤาษีชื่อว่าเวสสามิตตะ ผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์, ผู้แต่งมนต์ สอนมนต์ บอกมนต์ได้ถูกต้อง

ในเกณิยชฏิลวัตถุ เกณิยชฏิลคิดว่า “เราจะนำอะไรหนอไปถวายพระสมณโคดม” คิดต่อไปว่า “พวกฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือฤาษีอัฏฐกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทวะ ฤาษีเวสสามิตตะ เป็นต้น ซึ่งเป็นผู้แต่งมนต์ สอนมนต์ที่พวกพราหมณ์ในเวลานี้สวด บอกได้ถูกต้องตามที่ท่านบอกไว้ ฤาษีเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ฉันอาหารในราตรี ฤาษีเหล่านั้นยินดีน้ำดื่มอย่างนี้แม้พระสมณโคดมก็ไม่ฉันอาหารในราตรี ก็น่าจะยินดีน้ำดื่มอย่างนี้บ้าง แล้วสั่งให้เตรียมน้ำดื่มเป็นอันมากให้คนหาบไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค เกณิยชฏิลผู้ยืน กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พระโคดม โปรดรับน้ำดื่มของข้าพระองค์ด้วยเถิด” พระองค์ตรัสว่า “เกณิยะ ท่านจงถวายแก่ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุทั้งหลายยำเกรงอยู่จึงไม่ยอมรับประเคน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย

พวกเธอจงรับประเคนฉันเถิด” ครั้งนั้น เกณิยชฎิลได้นำน้ำดื่มมากมายประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยตนเอง กระทั่งพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว ห้ามภัตตาหารแล้วทรงละพระหัตถ์จากบาตร จึงได้นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่สมควร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๐)

เวสสามิตตา, ยักษ์: ยักษ์ชื่อเวสสามิตตา, ยักษ์ตนหนึ่งในบรรดายักษ์มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์

ในอาฏานาฏิยสูตร ภาณวารที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสถึง ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ มุจลินทะ ๑ เวสสามิตตะ ๑ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

เวสสามิตร, ฤาษี: ฤาษีชื่อเวสสามิตร ผู้เป็นบูรพาจารย์ ผู้ผูกมนต์ ผู้บอกมนต์ ขับกล่อมมนต์

ในอัมพัฏฐสูตร เรื่องฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อัมพัฏฐะ เธอก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน พวกฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพราหมณ์ คือ ฤาษีอัฏฐกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทวะ ฤาษีเวสสามิตร ฯลฯ ซึ่งเป็นผู้ผูกมนตร์ บอกมนตร์ที่พวกพราหมณ์ในเวลานี้ขับ ตามกล่อมตามซึ่งบทมนตร์เก่าที่ท่านขับไว้กล่อมไว้ รวบรวมไว้ กล่าวได้ถูกต้องตามที่ท่านกล่าวไว้ บอกได้ถูกต้องตามที่ท่านบอกไว้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๕/๑๐๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๖/๑๐๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๒๖/๒๓๓,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๒๗/๒๓๓)

เวสารัชชญาณ (๑) : ญาณเป็นเหตุให้แกล้วกล้า ๔ ประการ

ในเวสารัชชสูตรว่าด้วยญาณเป็นเหตุให้แกล้วกล้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตมีแล้วเป็นเหตุให้ปฏิญญา (ยืนยัน) ฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท คือ (๑) เราไม่เห็นนิมิตนี้ว่า “สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกจักทักท้วงเราด้วยคำพูดที่มีเหตุผลในธรรมนั้นว่า ‘ท่านปฏิญญา ว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านก็ยังไม่รู้” เราเมื่อไม่เห็นนิมิตแม้นี้จึงถึงความเกษมไม่มีความกลัว แกล้วกล้าอยู่ (๒) เราไม่เห็นนิมิตนี้ว่า ฯ ‘ท่านปฏิญญา ว่าเป็นพระขีณาสพอาสวะเหล่านี้ของท่านก็ยังไม่สิ้นไป”(๓)เราไม่เห็นนิมิตนี้ว่าฯ

‘อันตรายิกธรรมที่ท่านกล่าวไว้ไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้เสพได้จริง” (๔) เราไม่เห็นนิมิตนี้ว่า ‘ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้นไม่สำเร็จเพื่อความสิ้นทุกข์ โดยชอบแก่ผู้ทำตามได้จริง” (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๐/๑๔๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘/๒๕๕๖

SAMPLE

เวสารัชชญาณ (๒) : เวสารัชชญาณ คือ พระญาณอันเป็นเหตุให้ทรงแกล้วกล้า ไม่ครั่นคร้าม ๔ ประการ คือ (๑) สัมมาสัมพุทธ (๒) ขีณาสวปฏิญญา (๓) อันตรายิกธัมมวาทะ (๔) นิยยานิกธัมมเทสนา

ในติสสเมตเตยยสุตตนิทเทส พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งตถาคตพลญาณ ๑๐ เวสารัชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทธธรรม ๖ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาคทรงฉลาดในประเภทแห่งปัญญา ทรงมีญาณแตกฉานทรงบรรลุปฏิสัมภิทา ทรงบรรลุเวสารัชชญาณ ๔ เป็นผู้ทรงทสพลญาณ ทรงเป็นบุรุษองอาจ ทรงเป็นบุรุษดุจราชสีห์ ทรงเป็นบุรุษดุจนาค ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๔/๒๔๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๔๐๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๑/๕๑๓, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๑/๕๔๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๘/๕๘๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕/๕๔๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘/๕๖๑, ม.มู. ๑๒/๑๕๐/๑๑๐-๑๑๑)

เวสารัชชธรรม: ธรรมเป็นเหตุให้แกล้วกล้าของพระปิลินทวัจฉเถระที่ในอดีตชาติถวายมีดเล็กแด่พระอริยเจ้า

ในปิลินทวัจฉเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของปิลินทวัจฉเถระ พระเถระกล่าวถึงอานิสงส์ของการถวายมีดของเถระว่า ข้าพเจ้าได้ถวายมีดเล็กที่ทำอย่างสวยงาม เนื่องด้วยเครื่องผูกอย่างวิจิตรจำนวนมาก แก่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดและแก่สงฆ์แล้ว ได้รับอานิสงส์ซึ่งสมควรแก่ผลกรรมของข้าพเจ้า ๘ ประการ คือ ข้าพเจ้าเป็นผู้กล้า ๑ เป็นผู้ไม่มีความเดือดร้อน ๑ ถึงความสำเร็จในเวสารัชชธรรม ๑ เป็นผู้มีปัญญาเครื่องทรงจำ ๑ มีความเพียร ๑ ประคองใจไว้ได้ทุกเมื่อ ๑ ได้ญาณอันสุขุมเป็นเครื่องตัดกิเลส ๑ ได้ความบริสุทธิ์ไม่มีอะไรเทียมเท่าในที่ทั้งปวง ๑ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐๐/๓๐๓)

เวสารัชชสูตร : พระสูตรว่าด้วยญาณเป็นเหตุให้แกล้วกล้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เวสารัชชญาณ (ญาณเป็นเหตุให้แกล้วกล้า) ที่ตถาคตมีแล้วเป็นเหตุให้ปฏิญญาฐานะที่องอาจ (หมายถึงฐานะประเสริฐที่สุด ที่สูงสุด หรือฐานะของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดในกาลก่อน) บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักร(หมายถึงธรรมจักรอันประเสริฐ ๒ อย่าง คือ ปฏิเวธญาณ และเทสนาญาณ) ในบริษัท ๔ มี ๔ คือ เราไม่เห็นนิมิตว่า สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกจักทักท้วงเราด้วยคำพูดที่มีเหตุผลในธรรมนั้นว่า (๑) ท่านปฏิญญาว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่รู้ (๒) ท่านปฏิญญาว่าเป็นพระขีณาสพ อาสวะเหล่านี้ของท่านยังไม่สิ้นไป (๓)

SAMPLE

อันตรายิกธรรมที่ท่านกล่าวไว้ไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้เสพได้จริง (๔) ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้นไม่สำเร็จเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตามได้จริง เมื่อไม่เห็นว่า ใคร ๆ จะมาท้วงติงได้ในนิมิตทั้ง ๔ พระองค์จึงองอาจ ถึงความเกษม ไม่หวาดหวั่นต่อใคร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘/๑๓)

เวสาลี,กรุง: เมืองหลวงเวสาลี แคว้นวัชชี, เมืองหลวงของพระเจ้าลิจฉวี ที่มีปกครองแคว้นวัชชี, เมื่อพระชายาของเจ้าลิจฉวีประนอกใจหนีไปบวชภิกษุณี

ในนิทานวัตถุ สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการบวชให้สตรีผู้เป็นโจร ชายาเจ้าลิจฉวีกับภิกษุณีถุลลนันทา เมื่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ในกรุงเวสาลี ชายาของเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งประพฤตินอกใจพระสวามี เจ้าลิจฉวีตรัสกับนางว่า “เอาละ เธอจงงดเว้น ถ้าไม่เช่นนั้นฉันจะทำโทษเธอ” นางก็ไม่เชื่อ นางจึงเข้าไปหาภิกษุณีถุลลนันทาอวดของมีค่าแล้วขอบวช ภิกษุณีถุลลนันทารับเอาสิ่งของแล้วบวชให้นาง เจ้าลิจฉวีจึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงที่ประทับกราบทูลว่า ชายาของหม่อมฉันขโมยของมีค่าหนีมากรุงสาวัตถี ขอพระองค์จงทรงอนุญาตให้จับนาง พระเจ้า ปเสนทิโกศลตรัสว่า “ถ้านางบวชอยู่ในสำนักภิกษุณี ใคร ๆ ก็ทำอะไรไม่ได้ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ขอให้นางประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๓/๑๕, วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๔/๑๗,วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๐/๒๑, วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๐/๒๙, (วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๕๙/๑,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๔๗/๗๕,วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๗/๒๕๒,วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๒๑/๓๗๙,วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๖๓/๔๑๔,วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๖๙/๔๑๘,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๖๘๒/๓๐,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๘๘/๑๐๔)

เวสาลีสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยคหบดีชาวเมืองเวสาลี อุคคคหบดีชาวเมืองเวสาลีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลีแล้วทูลถามว่าอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกไม่ปรินิพพานและบางพวกปรินิพพานในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะมีรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู เป็นต้นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ สัตว์ผู้ยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูป เสียง เป็นต้นนั้น จึงเกิดมีตัณหา ยังมีอุปาทาน(ความยึดมั่น) จึงไม่ปรินิพพาน ส่วนผู้มีนัยตรงกันข้าม ย่อมปรินิพพาน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๔/๑๕๐)

เวสาลีสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงเวสาลี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ตรัสสอนอสุภกัมมัฏฐานแก่ภิกษุทั้งหลายแล้วทรงหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ขณะที่ภิกษุเหล่านั้นเจริญอสุภกัมมัฏฐานอยู่เกิดความรู้สึกอึดอัดเบื่อหน่าย รังเกียจร่างกายตัวเองจึงพากันฆ่าตัวตายเป็นจำนวนมาก

SAMPLE

เมื่อพระองค์เสด็จออกจากที่หลีกเร้นแล้วสังเกตเห็นว่าภิกษุสงฆ์น้อยลง หลังจากตรัสถามท่านพระอานนท์ ได้ทราบความแล้ว จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ ตรัสประกาศว่า อานาปานสติสมาธิเป็นธรรมที่สงบ ประณีต สดชื่น ทำให้อยู่เป็นสุขและทำให้บาปอกุศลหายไป (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๙/๙๘๕/๔๖๓)

เวหัปผลพรหม: พรหมเวหัปผลผู้นุ่งผ้าขาวประนมมือเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเนรมิตจงกรมแก้วในรตนจังกมนกัณฑ์ พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตที่จงกรมแก้ว กล่าวถึง นาค ครุฑ หรือแม้กินนร พร้อมด้วยเหล่าเทวดา คนธรรพ์ มนุษย์ และรากษส ต่างก็ได้เห็นพระศาสดา ผู้ทรงเกื้อกูล อนุเคราะห์สัตว์โลก เหมือนดวงจันทร์ลอยเด่นอยู่ในนภากาศ เหล่าอาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม และอกนิฏฐพรหม ต่างองค์ก็นุ่งผ้าขาวล้วนยืนประนมมือ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓/๒๕๔๘, ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๒๑/๕๕๙)

เวหัปผละ: ภูมิหนึ่งในพรหมโลกหรือพรหมภูมิ ๑๖ ชั้น, พระพรหมในชั้นที่บรรลุด้วยจตุตถฌาน, ที่สถิตแห่งพระพรหมผู้ได้รับผลแห่งฌานอันไพบูลย์, พรหมโลกชั้นที่ ๑๐ เป็นที่อยู่ของพระพรหมทั้งหลาย ผู้ได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างไพบูลย์ มีอายุแห่งพรหมประมาณ ๕๐๐ มหากัป

ในปฐมนานากรณสูตรที่ ๓ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคล ๔ จำพวก กับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัส และโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เขาชอบใจจตุตถฌานนั้น เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทวดาชั้นเวหัปผละ พวกเทวดาเวหัปผละมีอายุ ประมาณ ๕๐๐ กัป คนที่เป็นปุถุชนดำรงอยู่ในชั้นเวหัปผละนั้น จนสิ้นอายุ ให้ระยะเวลาที่เป็นกำหนดอายุของเทวดาเหล่านั้นหมดไปแล้ว ไปสู่นรกบ้าง ไปสู่กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง ไปสู่แดนเปรตบ้าง ส่วนสาวกของพระผู้มีพระภาคนั้นปรินิพพานในภพนั้นแล (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๓/๑๘๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๕/๑๙๓)

เวหัปผลา, เทพชั้น: รูปพรหมหรือรูปภูมิที่ ๑๐, พระพรหมในชั้นที่บรรลุด้วยจตุตถฌาน, ที่สถิตแห่งพระพรหมผู้ได้รับผลแห่งฌานอันไพบูลย์ มีอายุแห่งพรหมประมาณ ๕๐๐ มหากัป

ในจิตตัฏฐิติกถา สกวาที (สก.) ถาม ปรวาที (ปร.) ว่า เหล่าเทพชั้นจาตุมหาราช ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้น นิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ชั้นพรหมปาริสัชชา ชั้นพรหมปุโรหิตา ชั้นมหาพรหมา ชั้นปริตตาภา ชั้นอัปปมาณาภา ชั้นอาภัสสราชั้นปริตตสุภา ชั้นอัปปมาณสุภา ชั้นสุภกิณหา ชั้นเวหัปผลา ชั้นอวิหา ชั้นอตัปปา ชั้น

SAMPLE

สุทัสสา ชั้นสุทัสสี ชั้นอกนิฏฐา มีจิตดวงเดียวตั้งอยู่ได้จนตลอดอายุใช่ไหม ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

เวฬุฏฐสีสะ, ภิกษุ: ภิกษุชื่อว่าเวฬุฏฐสีสะ ผู้ตากข้าวสะสมไว้ฉันเอง นาน ๆ ครั้งจึงออกบิณฑบาต เป็นที่มาของต้นบัญญัติว่า เก็บของเคี้ยวของฉัน ต้องปาจิตตีย์

ในสันนิธิการกสิกขาบท ว่าด้วยการสะสมโภชนะ ของพระเวฬุฏฐสีสะ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระเวฬุฏฐสีสะ พระอุปัชฌาย์ของท่านพระอานนท์อยู่ในป่า ท่านเที่ยวบิณฑบาตได้มากมาย เอาข้าวสุกเปล่าไปตากแห้งเก็บไว้ที่อาราม คราวที่ต้องการภัตตาหารก็นำมาแช่น้ำแล้วฉัน นาน ๆ จึงจะเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ภิกษุทั้งหลายได้กล่าวกับท่านว่า ทำไมนาน ๆ ท่านจึงเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน บรรดาภิกษุผู้มักน้อย จึงพากันตำหนิ ประณาม ว่า ไฉนท่านจึงฉันโภชนะที่เก็บสะสมไว้เล่า แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท ว่า ก็ ภิกษุใดเคี้ยวของเคี้ยวหรือฉันของฉันที่เก็บสะสมไว้ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๕๒/๔๐๗)

เวฬุกชาดก : ชาดกว่าด้วยงูเวฬุกะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤาษีโพธิสัตว์สอนลูกศิษย์ตนหนึ่งไม่ให้นำลูกงูมาเลี้ยง แต่ฤาษีตนนั้นไม่เชื่อฟังจึงถูกงูกัดตาย ผู้ที่ไม่ฟังคำตักเตือนคำของผู้หวังดีย่อมประสพความพินาศ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๓/๑๘)

เวฬุกะ, งู: งูชื่อเวฬุกะ, งูที่นอนอยู่ในปล้องไม้ไผ่, ผู้เป็นบิดาฤาษีถูกกำจัด นอนตายอยู่

ในเวฬุกชาดก ว่าด้วยงูเวฬุกะ ดาบสโพธิสัตว์สั่งให้ทำการเผาดาบสที่ถูกงูกัดตายแล้ว จึงกล่าวสอนหมู่ฤาษีว่า ผู้ใดที่คนอื่นผู้มีจิตเกื้อกูล อ่อนโยน กล่าวสอนอยู่ ไม่กระทำตามคำสอนของบุคคลผู้หวังความเจริญ ผู้อนุเคราะห์ด้วยเหตุอันเป็นประโยชน์ ผู้นั้นย่อมถูกกำจัด นอนตายอยู่ เหมือนฤาษีผู้เป็นบิดาของงูเวฬุกะ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๔๓/๑๘,ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๒/๔๓/๑๔)

เวฬุกัณฏกะ,เมือง: เมืองที่ถูกสร้างกำแพงล้อมรอบโดยใช้ไม้ไผ่, เมืองหนามไผ่ ในแคว้นอวันตี, เมืองที่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะพร้อมภิกษุสงฆ์บริวารฉันภัตตาหารเช้าของ

อุบาสิกานันทมาตา

ในนันทมาตาสูตร ว่าด้วยอริยธรรมของนันทมาตาอุบาสิกา พระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะ จาริกไปในทักขิณาคีรีชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ในเวลาใกล้รุ่ง นันทมาตาอุบาสิกาชาวเมืองเวฬุกัณฏกะลุกขึ้นสวดปารายนสูตรเป็นทำนองสรภัญญะ ภิกษุสงฆ์มีท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะเป็นประธาน

SAMPLE

ยังไม่ทันฉันอาหารเช้า ก็ได้เดินทางมาถึงเมืองเวฬุกัณฏกะ นันทมาตาอุบาสิกาจึงถวายภัตตาหารในนิเวศน์ของคุณแม่นันทมาตาอุบาสิกานั้น (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๓/๙๒,องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๕๓/๑๘๗)

เวฬุกัณฏกีนันทมาตา: อุบาสิกาชื่อเวฬุกัณฏกีผู้ได้ฌาน ๔, ชาวเมืองเวฬุกัณฏกะ แคว้นอวันตี ผู้เป็นแบบอย่างอุบาสิกาที่ใคร ๆ ปรารถนาอยากเป็น

ในอายาจนสูตร ว่าด้วยความปรารถนาโดยชอบ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุผู้มีศรัทธา เมื่อปรารถนาโดยชอบพึงปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘ขอให้เราเป็นเช่นกับพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเถิด’ สารีบุตรและโมคคัลลานะนี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานของภิกษุสาวกของเรา ภิกษุณีผู้มีศรัทธา ‘ขอให้เราเป็น เช่นกับภิกษุณีเขมาและภิกษุณีอุบลวรรณาเถิด’ อุบาสกผู้มีศรัทธา ‘ขอให้เราเป็นเช่นกับจิตตคหบดีและหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีเถิด’ อุบาสิกาผู้มีศรัทธา ‘ขอให้เราเป็นเช่นกับอุบาสิกาขุชชุตตราและอุบาสิกาเวฬุกัณฏกีนันทมาตาเถิด’ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๖/๒๔๘)

เวฬุกัณฏกีนันทมาตา, อุบาสิกา: อุบาสิกาชื่อเวฬุกัณฏกีนันทมาตาผู้ได้ฌาน ๔, ชาวเมืองเวฬุกัณฏกะ (เมืองหนามไผ่), ผู้เป็นแบบอย่างของผู้ปรารถนาอยากเป็น

ในอายาจนวรรค อุบาสิกาผู้มีศรัทธา ผู้ใดเมื่อปรารถนาโดยชอบพึงปรารถนาอย่างนี้ว่า “ขอให้เราเป็นเช่นกับอุบาสิกาขุชชุตตราและอุบาสิกาเวฬุกัณฏกีนันทมาตาเถิด” ขุชชุตตราและเวฬุกัณฏกีนันทมาตานี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานของอุบาสิกาสาวิกาของเรา (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๓๔/๑๑๗)

เวฬุกัณฑกะ, เมือง: เมืองชื่อเวฬุกัณฑกะ, เมืองที่นางนันทมาตาอุบาสิกาชาวเมืองเวฬุกัณฑกะถวายทานอันเลิศแก่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะพร้อมด้วยบริวาร

ในทานสูตร ว่าด้วยองค์แห่งทักษิณาทาน พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี อุบาสิกาชื่อนันทมาตา ชาวเมืองเวฬุกัณฑกะ ถวายทักษิณาในหมู่ภิกษุมีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นประธาน พระผู้มีพระภาคได้ทรงเห็นอุบาสิกานั้น ตรัสว่า อุบาสิกาชื่อนันทมาตาชาวเมืองเวฬุกัณฑกะนั้น ถวายทานอันประกอบด้วยองค์ ๖ ในหมู่ภิกษุมีสารีบุตรและโมคคัลลานะเป็นประธาน ทักษิณาอันประกอบด้วยองค์ ๖ คือ ‘ห้วงบุญ ห้วงกุศลมีประมาณเท่านี้ นำความสุขมาให้ มีอารมณ์ดีเลิศ มีวิบากเป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ’ มิใช่ทำได้ง่าย ‘เป็นกองบุญใหญ่ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้’ บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ มีศรัทธา มีใจพ้นแล้วบูชายัญอย่างนี้ ย่อมเข้าถึงโลกที่ปราศจากความเบียดเบียนเป็นสุข (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๒/๓๗/๔๘๖)

SAMPLE

เวฬุทวารคาม: หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเวฬุทวาระ แคว้นโกศล, หมู่บ้านที่พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมบรรยายที่ควรน้อมเข้ามาในตน

ในเวฬุทวาเรยยสูตร ว่าด้วยพราหมณ์และคหบดีชาว เวฬุทวารคาม พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อเวฬุทวาระ พวกพราหมณ์และคหบดีชาวเวฬุทวารคามได้ฟังข่าวว่า “พระสมณโคดมเป็นศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เสด็จจาริกอยู่ในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงเวฬุทวารคามโดยลำดับ จึงเข้าเฝ้าขอฟังธรรม พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสธรรมบรรยายที่ควรน้อมเข้ามาในตน คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติผิดในกาม เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๓/๕๐๑)

เวฬุทวาเรยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์และคหบดีชาวเวฬุทวารคาม พราหมณ์และคหบดีชาวเวฬุทวารคามเข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ทำอย่างไรผู้อยู่ครองเรือนหลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสวรรค์ พระองค์ได้ตรัสสอนว่า ผู้อยู่ครองเรือนพึงประพฤติตามสัทธรรม(ธรรมของคนดี) ๗ คือ (๑) งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (๒) งดเว้นจากการลักทรัพย์ (๓) งดเว้นจากการประพฤติล่วงเกินภรรยาผู้อื่น (๔) งดเว้นจากการพูดเท็จ (๕) งดเว้นจากการพูดส่อเสียด (๖) งดเว้นจากการพูดคำหยาบ (๗) งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ และพึงประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น อันจะเป็นเหตุให้พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุคติ และวินิบาต เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ และจะสำเร็จสัมโพธิแน่นอน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๐)

เวฬุวคาม: หมู่บ้านเวฬุวคาม กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี, หมู่บ้านที่พระผู้มีพระภาคจำพรรษา

ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงเวฬุวคาม พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ตามความพอพระทัยในอัมพปาลีวันแล้ว รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “มาเถิด อานนท์ เราจะไปยังเวฬุวคามกัน” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงเวฬุวคาม ประทับอยู่ในเวฬุวคามนั้น รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจำพรรษารอบกรุงเวสาลีตามที่ที่มีเพื่อน ตามที่ที่มีคนเคยพบเห็นกัน ตามที่ที่มีคนเคยคบกัน ส่วนเราจะจำพรรษาในเวฬุวคามนี้” (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๓/๑๐๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗/๑๙, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๗๕/๒๒๒)

SAMPLE

เวฬุวคาม, หมู่บ้าน: หมู่บ้านชื่อเวฬุวคาม เขตกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี, หมู่บ้านที่ทสมะอุบาสกเข้าพบพระอานนท์เพื่อถามปัญหาธรรมอันเป็นเอก

ในอัฏฐกนาครสูตร ว่าด้วยคหบดีชาวอัฏฐกนคร คหบดีชาวอัฏฐกนครชื่อว่าทสมะ ได้เดินทางไปถึงเมืองปาตลีบุตร ได้เข้าไปพบภิกษุรูปหนึ่งที่กุกกุฏาราม ถามพระอานนท์เพื่อพบท่านทราบว่า ท่านพระอานนท์นี้อยู่ที่เวฬุวคาม เขตกรุงเวสาลี จึงได้เข้าไปพบท่านที่นั่น ได้ถามท่านพระอานนท์ว่า "ธรรมอันเป็นเอกที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว มีอยู่หรือไม่หนอ เป็นอย่างไร พระอานนท์ตอบว่า มีอยู่ ได้แก่ (๑) ผู้สงบระงับจากกาม สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ (๒) เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุข อันเกิดจากสมาธิอยู่ (๓) เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน (๔) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ภิกษุบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ (อ.เอก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๖)

เวฬุวัน: ป่าไผ่, สวนไผ่, สวนชื่อเวฬุวันตั้งอยู่ในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ, พระวิหารแห่งแรกในพระพุทธศาสนา, สถานที่ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ ในวันเพ็ญเดือนมาฆมาส

ในสิกขาบทที่ ๑๐ นิทานวัตถุ เรื่องภิกษุณีฉัพพัคคีย์ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อแก่กระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น มีงานมหรสพบนยอดเขา พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์พากันไปดูมหรสพบนยอดเขา พวกชาวบ้านจึงตำหนิ ประณามโพนทะนา ว่าทำไมพวกภิกษุณีจึงไปดูการฟ้อนรำบ้าง การขับร้องบ้าง การประโคมดนตรีบ้าง เหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโภคกามเล่า” พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงบัญญัติ ว่า "ก็ภิกษุณีใดไปดูการฟ้อนรำ การขับร้อง หรือการประโคมดนตรีต้องอาบัติปาจิตตีย์" (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๘๓๓/๑๕๒, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๙๖๙/๒๓๔, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๙๗๓/๒๓๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๐/๑๒๘, (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๒/๑๙๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๙๙/๔๙๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๐๒/๘๔๐)

เวฬุวัน, อาราม: อารามในสวนไผ่ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ, พระอารามที่พระผู้มีพระภาคแสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ในวันเพ็ญเดือนมาฆะ

SAMPLE

ตัวอย่างในโสณสูตร ว่าด้วยโสณคหบดีบุตร พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น บุตรของคหบดีชื่อโสณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทูลถามถึงการถือตัวตน พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “โสณะ ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง พิจารณาเห็นว่า ‘เราเลิศกว่าเขา’ หรือพิจารณาเห็นว่า ‘เราเสมอเขา’ หรือพิจารณาเห็นว่า ‘เราด้อยกว่าเขา’ด้วยรูปที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ที่เป็นเช่นนี้มิใช่อะไร นอกจากการไม่เห็นความเป็นจริง” (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๙/๖๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๐/๗๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๓,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๑/๓๔๗ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๐๙/๔๔๑, วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๑๗/๔๔๙,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๐๘/๓๒,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๘๒/๑๐๗,วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๓๖/๑๕๖,วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๐๓/๒๘๗)

เวฬุวัน, อุทยาน: สวนไผ่ ในกรุงราชคฤห์ที่พระเจ้าพิมพิสาร จอมทัพแห่งแคว้นมคธทรงถวายแด่พระผู้มีพระภาคเป็นอารามแห่งแรก,อารามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์

ในพิมพิสารสมาคมกถา เรื่องทรงรับพระเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรก พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐ ทรงนำของเคี้ยวของฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยพระองค์เอง เมื่อพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จแล้ว จึงประทับนั่ง ณ ที่สมควร ทรงดำริว่า “พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนหนอ ที่แห่งใดอยู่ไม่ไกลและไม่ใกล้จากหมู่บ้านนัก คมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสงัด เสียงไม่อึกทึก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำกรรมลับของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น” จึงมีพระราชดำริว่า อุทยานเวฬุวันของเรานี้เป็นไปตามพระประสงค์ดังกล่าวข้างต้นนี้ อย่ากระนั้นเลย เราพึงถวายอุทยานเวฬุวันแด่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคารหลั่งน้ำน้อมถวายแด่พระผู้มีพระภาคด้วยพระราชดำรัสว่า “หม่อมฉันขอถวายสวนเวฬุวันนั่นแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคทรงรับอารามแล้ว ทรงชี้แจงให้พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐเห็นชัด ให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา แล้วเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับเสด็จกลับ ต่อมาพระพุทธองค์ ได้ทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนั้นเป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม” (วิ.ม.(ไทย)๔/๕๙/๗๑, ๔/๖๒/๗๗, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๘๔/๒๙๒)

เวฬุวัน, ป่าเขตเมืองกชังคละ: พระเวฬุวันที่พระผู้มีพระภาคตรัสมหาปัญหาสูตรที่ ๒ เมื่อพระองค์ประทับอยู่ ณ เวฬุวัน เขตเมืองกชังคละนิคม กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

SAMPLE

ในทุติยมหาปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาใหญ่ สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน ใกล้กชังคลนิคมครั้งนั้น อุบาสกชาวกชังคละเป็นอันมากเข้าไปหาภิกษุณีชาวกชังคละถึงที่อยู่ ได้เรียนถามภิกษุณีชาวเมืองกชังคละดังนี้ว่า “ข้าแต่แม่เจ้า พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในมหาปัญหาสูตรทั้งหลายว่า ‘ปัญหา ๑ อุทเทส ๑ ไวยากรณ์ เนื้อความแห่งพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อนี้ จะพึงเห็นได้โดยพิสดารอย่างไรหนอ ภิกษุณีชาวเมืองกชังคละกล่าวว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเช่นนี้ เพราะทรงอาศัยว่า ภิกษุเมื่อเบื่อหน่ายโดยชอบ คลายกำหนัดโดยชอบ หลุดพ้นโดยชอบ มีปกติเห็นที่สุดโดยชอบ บรรลุประโยชน์โดยชอบในธรรม ๑ ประการแล้ว จึงเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๘/๖๔)

เวฬุวัน, วิหาร : พระวิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ, พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามการผ่าตัดริดสีดวงทวารด้วยศัสตราเมื่อครั้งประทับอยู่ในพระวิหารนี้

ในสัตถกัมมปฏิกเขปกถา ว่าด้วยการทรงห้ามทำสัตถกรรม คือการผ่าตัดริดสีดวงทวาร พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีตามพระอัธยาศัยแล้ว เสด็จจาริกไปทางกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นริดสีดวงทวาร นายแพทย์อากาสโคตรกำลังทำการผ่าตัดด้วยศัสตรา ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะ เสด็จเข้าไปทางที่อยู่ของภิกษุนั้น นายแพทย์เห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาแต่ไกล จึงกราบทูลว่า“พระโคดมผู้เจริญโปรดเสด็จมาทอดพระเนตรวัจมรรคของภิกษุรูปนี้ เหมือนปากเหี้ย” พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริถึงผลกรรมว่า “โมฆบุรุษนี้เยาะเย้ยเรา” จึงเสด็จกลับจากที่นั้นแล้วรับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่าในวิหารหลังโน้นมีภิกษุเป็นไข้หรือภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “มีอยู่ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนั้นอาพาธเป็นโรคอะไร” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ภิกษุนั้นเป็นริดสีดวงทวาร นายแพทย์อากาสโคตรกำลังทำการผ่าตัดด้วยศัสตรา พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “การกระทำของโมฆบุรุษนั้นไม่สมควรไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย ไฉน โมฆบุรุษนั้นจึงให้ทำการผ่าตัดด้วยศัสตราในที่แคบเล่า ในที่แคบมีผิวเนื้ออ่อน แผลหายยาก ผ่าตัดลำบาก ภิกษุทั้งหลาย การทำอย่างนี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส” ครั้นทรงตำหนิแล้ว แสดงธรรมมีกถารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงให้ผ่าตัดด้วยศัสตราในที่แคบ รูปใดให้ผ่าตัด ต้องอาบัติถุลลัจจัย” (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๔/๗๐, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๕/๗๓, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๙/๗๘, วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๖/๑๗๙,สำ.นิ.(ไทย)

SAMPLE

๑๖/๗๐/๑๔๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๕/๕๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๓/๒๕๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๗/๒๖๘,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๖/๑๙๑)

เวียนว่าย: การเกิดในภพใหม่ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง, ครูมักขลิโคศาล เจ้าลัทธินัตถิกวาทที่ถือความไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ไม่ใช่เพราะตนทำและไม่มีใครทำให้

ในสามัญญผลสูตร พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสถามเจ้าลัทธิครูมักขลิโคศาลว่า อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พนักงานเชิญธง ฯ ท่านโคศาล จะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่ ครูมักขลิโคศาล ตอบว่า ‘มหาบพิตร ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ไม่ใช่เพราะการกระทำของตนและไม่ใช่เพราะการกระทำของผู้อื่น ไม่ใช่เพราะการกระทำของมนุษย์ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะ ทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน ย่อมเสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ อนึ่ง กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ กรรม ๑ กรรมกึ่ง ปฏิปทา ๖ อันตรกัป ๖ อภิชาติ ๖ ปุริสภูมิ ๘ อาชีวก ๔,๙๐๐ ปริพาชก ๔,๙๐๐ นาควาส ๔,๙๐๐ อินทรีย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓๐๐ รโชธาตุ ๓๖ สัญญีครรภ์ ๗ อสัญญีครรภ์ ๗ นิคัณฐีครรภ์ ๗ เทวดา ๗ มนุษย์ ๗ ปีศาจ ๗ สระ ๗ ตาไม้ไผ่ ๗ ตาไม้ไผ่ ๗๐๐ เหวใหญ่ ๗ เหวน้อย ๗๐๐ มหาสุบิน ๗ สุบิน ๗๐๐ มหากัป๗ ๘,๔๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง ไม่มีความสมหวังในความปรารถนาว่า เราจักอบรมกรรมที่ยังไม่ให้ผลให้ให้ผล หรือสัมผัสกรรมที่ให้ผลแล้วจักทำให้หมดสิ้นไปด้วยศีลพรตตบะหรือพรหมจรรย์นี้ ไม่มีสุขทุกข์ที่ทำให้สิ้นสุดลงได้ จำนวนเท่านั้นเท่านี้’ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๖)

เวียนว่ายตายเกิด: การเกิดครั้งใหม่, การเกิดในภพใหม่, การกลับเกิดกลับตาย, พระผู้มีพระภาคตรัสสั่งภิกษุทั้งหลายว่าอย่าประมาท จะละการเวียนว่ายตายเกิด กล่าวคือ ทุกข์ได้

ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงการเวียนว่ายตายเกิด พระสุคตศาสดาได้ตรัสว่า “วัยของเราแก่หง่อม ชีวิตของเราเหลือน้อย เราจะจากพวกเธอไป เราทำที่พึ่งแก่ตนแล้ว พวกเธอจงอย่าประมาท มีสติ มีศีลบริสุทธิ์ มีความดำริมั่นคงดี รักษาจิตของตนไว้ ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้ ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๘/๑๓๒,ที.ม.(ไทย)๙/๑๖๙/๕๖

SAMPLE

แวดวงกษัตริย์ :หมู่กษัตริย์, ชุมชนกษัตริย์, เหล่ากอกษัตริย์ เริ่มตั้งแต่มหาสมมต, กษัตริย์, ราชา ดังคำในจักกวัตติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ครั้งนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันปรับทุกข์กันว่า ท่านผู้เจริญ บาปธรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทัณฑาวุธจักปรากฏทางที่ดี พวกเราควรสมมต(แต่งตั้ง)สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียนขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบพวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้นั้น

ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงดงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า ‘มาเถิด ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบเถิด และพวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่ท่าน’ สัตว์ผู้นั้นรับคำแล้ว ได้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ และสัตว์เหล่านั้นก็ได้แบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้นั้น วาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุที่สัตว์นั้นอันมหาชนสมมต(แต่งตั้ง)ฉะนั้น คำแรกว่า ‘มหาสมมต มหาสมมต’ จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลายฉะนั้น คำที่ ๒ ว่า ‘กษัตริย์ กษัตริย์’ จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม ฉะนั้น คำที่ ๓ ว่า ‘ราชา ราชา’ จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวงกษัตริย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่นมีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้นไม่มีแก่สัตว์ที่มิใช่พวกเดียวกันมีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๑/๙๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า แวดวง แปลจากคำว่า มณฺฑล ซึ่งอรรถกถาให้ความหมายว่า คณะ(หมู่) เช่น คำว่า พฺราหฺมณคณสฺส แปลว่าหมู่ของพราหมณ์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๓๒/๕๖)

แวดวงพราหมณ์ : หมู่พราหมณ์, ชุมชนพราหมณ์, เหล่ากอพราหมณ์ หมายถึงชุมชนผู้บำเพ็ญเพียรลอยได้ และบำเพ็ญฌาน, เริ่มตั้งแต่พราหมณ์, ฌานกา อัชฌายกา ดังคำในจักกวัตติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้น สัตว์บางพวกได้มีความคิดอย่างนี้ว่า‘ท่านผู้เจริญ บาปธรรมเกิดขึ้นในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทัณฑาวุธจักปรากฏ การขับไล่จักปรากฏ ทางที่ดี พวกเราควรลอยบาปอกุศลธรรมทิ้งเสียเถิด สัตว์เหล่านั้นจึงได้พากันลอยบาปอกุศลธรรมนั้นทิ้งไป เพราะ

สัตว์ทั้งหลายพากันลอยบาปอกุศลธรรมทิ้งไป ฉะนั้นคำแรกว่า ‘พราหมณ์ พราหมณ์’ จึงเกิดขึ้นพราหมณ์เหล่านั้นจึงสร้างกระท่อมมุงด้วยใบไม้ไว้ในราวป่าแล้ว บำเพ็ญฌานอยู่ในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้นั้น พราหมณ์เหล่านั้นไม่มีการหุงต้ม ไม่มีการตำข้าวพากันเที่ยวไปยังหมู่บ้านตำบลและเมืองแสวงหาอาหาร เพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็นเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า พวกเขาได้อาหารแล้วก็บำเพ็ญฌานอยู่ในกระท่อมมุงด้วยใบไม้ในราวป่านั่นเทียวอีก หมู่มนุษย์พบเขาแล้วจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญสัตว์เหล่านี้สร้างกระท่อมมุงด้วยใบไม้ในราวป่าแล้ว บำเพ็ญฌานอยู่ในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้นั้น พวกเขาไม่มีการหุงต้ม ไม่มีการตำข้าวพากันเที่ยวไปยังหมู่บ้านตำบลและเมืองแสวงหาอาหาร เพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น เพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้าพวกเขาได้อาหารแล้วมาบำเพ็ญฌานอยู่ในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้ในราวป่าอีก เพราะพวกเขาบำเพ็ญฌานอยู่ คำที่ ๒ ว่า ‘ฌายกา ฌายกา’ จึงเกิดขึ้นในจำนวนสัตว์เหล่านั้น สัตว์บางพวก เมื่อไม่บรรลุฌานนั้นในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้ ในราวป่า จึงเที่ยวไปยังหมู่บ้านที่ใกล้เคียงกันและนิคมที่ใกล้เคียงกัน พากันทำคัมภีร์อยู่มนุษย์ทั้งหลายเห็นเขาแล้วจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ สัตว์เหล่านี้ไม่ได้บรรลุฌานนั้นในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้ในราวป่า จึงเที่ยวไปยังหมู่บ้านที่ใกล้เคียงกันและนิคมที่ใกล้เคียงกัน พากันทำคัมภีร์อยู่ ชนเหล่านี้ไม่บำเพ็ญฌาน’ เพราะชนเหล่านี้ ไม่บำเพ็ญฌาน ในบัดนี้ คำที่ ๓ ว่า ‘อัชฌายกา อัชฌายกา’ จึงเกิดขึ้นสมัยนั้น คำว่า ‘อัชฌายกา’ นั้นถือกันว่าเป็นคำเลว แต่ในสมัยนี้ คำว่า ‘อัชฌายกา’นั้นถือกันว่าประเสริฐ ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวงพราหมณ์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มิใช่พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๘,๑๑/๑๓๓/๙๘)

แวดวงสมณะ : หมู่สมณะ, ชุมชนสมณะ, เหล่ากอสมณะ หมายถึงคนที่มาหมู่กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทรออกบวชหาความสงบ ดังคำในจักกวัตติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วาเสฏฐะและภารทวาชะ มีสมัยที่กษัตริย์ติเตียนธรรมของตนจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยประสงค์ว่า เราจักเป็นสมณะ พราหมณ์ติเตียนธรรมของตนจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยประสงค์ว่า เราจักเป็นสมณะ แพศย์ติเตียนธรรมของตนจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยประสงค์ว่า เราจักเป็นสมณะ แม้ศูทรก็ติเตียนธรรมของตนจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยประสงค์ว่า เราจักเป็นสมณะ จึงได้เกิดมีแวดวงสมณะจากแวดวงทั้งสี่นี้ขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่

SAMPLE

สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มิใช่พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้นไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๕/๙๙)

แว่นแคว้น : 1.แผ่นดินซึ่งมีขอบเขตเป็นปริมณฑล เช่น แว่นแคว้นมคธ แว่นแคว้นโกศล ดังคำในมหาวรรค ความปรารถนาของพระเจ้าพิมพิสารข้อ ๒ ที่ว่า ขอพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพึงเสด็จมาสู่แว่นแคว้นของหม่อมฉันนั้น นี้เป็นความปรารถนาของหม่อมฉันประการที่ ๒ พระพุทธเจ้าข้า บัดนี้ความปรารถนานั้นของหม่อมฉันสำเร็จแล้ว (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๗/๖๘, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘,๙/๒๗๗/๙๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๔/๘๐,๑๐/๑๖๑/๑๐๗,๑๐/๒๗๖/๒๐๗,๑๐/๒๗๗/๒๐๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒,๑๑/๙๐/๖๗,๑๑/๒๘๒/๒๓๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๘/๒๘๖)

2.อายตนะทั้งภายในและภายนอก คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และรูป เสียงกลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ ดังคำในธรรมบท ลกุณฏกภัททิยวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่ากษัตราธิราชทั้ง๒พระองค์ได้ฆ่าชาวแว่นแคว้นพร้อมเจ้าพนักงานแล้ว ดำเนินชีวิตเป็นพราหมณ์ อยู่อย่างไร้ทุกข์ ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๙๔/๑๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า แว่นแคว้น หมายถึงอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ (ขุ.ธ.อ. ๗/๙๒)

แว่นธรรม : กระจกส่องธรรม หมายถึงธรรมเป็นเครื่องส่องดูตนเองจนสามารถพยากรณ์ตนได้ คือ อริยมรรคญาณ มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจะแสดงหลักธรรมที่ชื่อว่าแว่นธรรมเป็นเครื่องมือให้อริยสาวกมีไว้เมื่อประสงค์ก็จะพึงพยากรณ์ตนได้ด้วยตนเองว่า เราหมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในนรก หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในแดนเปรต หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในอบาย ทุคติและวินิบาตแล้ว เราเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า,ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวไว้ว่ามี ๔ ประการ คือพระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ๑. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค ๒. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดี

SAMPLE

แล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ๓. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่าพระสงฆ์ สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติสมควรได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคลพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลีเป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ๔. ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่างไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ นี้แลคือหลักธรรมที่ชื่อว่าแว่นธรรม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๘/๑๐๓,๑๐/๑๕๙/๑๐๓,๑๐/๑๕๙/๑๐๔)

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า แว่นธรรม หมายถึงธรรมเป็นเครื่องส่องดูตนเองจนสามารถพยากรณ์ตนได้ ในที่นี้ ได้แก่ อริยมรรคญาณ (ที.ม.ฎีกา ๑๕๘/๑๗๕)

โวการ : ความแผกผัน, ภาวะหลากหลาย, เป็นคำที่นิยมใช้ในพระอภิธรรมและคัมภีร์อรรถาธิบาย เช่น อรรถกถาเป็นต้น ในความหมายว่า ความหลากหลายหรือความเป็นไปต่างๆแห่งขันธ์หรือขันธ์ที่ผันแปรหลากหลายเป็นไปต่างๆ โดยนัยหมายถึง *ขันธ์* นั่นเอง,มักใช้แสดงลักษณะของ “ภพ” ซึ่งจำแนกได้เป็น ๓ ประเภท คือ *เอกโวการภพ*ภพที่มีขันธ์เดียว ได้แก่ อสัญญีภพ (มีรูปขันธ์เท่านั้น) *จตุโวการภพ* ภพที่มีสี่ขันธ์ ได้แก่ อรูปภพ (มีแต่นามขันธ์ ๔คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ)*ปัญจโวการภพ* ภพที่มีห้าขันธ์ ได้แก่กามภพ และรูปภพที่นอกจากอสัญญีภพ (ในพระสุตตันตปิฎก มีเฉพาะนิทเทสและปฏิสัมภิทามัคค์ เท่านั้น ที่ใช้คำว่า โวการ หมายถึงขันธ์) ดังในมหานิทเทสว่า ... เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ... (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๑๒, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำว่า โวการ หมายถึงขันธ์ (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๕/๙๗)

โวกกมนธรรม : ธรรมที่ล้าหลัง,ธรรมย่อหย่อน หมายถึงนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่เจริญก้าวหน้า ดังในธัมมทายาทสูตร ที่ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวเรื่องนี้ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ด้วยเหตุเท่าไรหนอ เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก สาวกทั้งหลายไม่สนใจศึกษาวิเวก เมื่อพระศาสดาประทับอยู่อย่างมีวิเวก สาวกทั้งหลายในพระธรรมวินัยนี้สนใจศึกษาวิเวก ไม่ละธรรมทั้งหลายที่พระศาสดาตรัสว่าควรละ เป็นผู้มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อน เป็นผู้นำในโวกกมนธรรม ทอดธุระในปวิเวก หรือดังคำในทุกนิบาตว่า บริษัทใดในธรรมวินัยนี้มีพวกภิกษุเถระ ไม่มักมาก ไม่ย่อหย่อน หมดธุระในโวกกมนธรรม เป็นผู้นำในปวิเวก ปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง หมู่คนรุ่นหลังพากัน

SAMPLE

ตามอย่างพวกภิกษุเถระเหล่านั้น แม้หมู่คนรุ่นหลังนั้นก็ไม่มักมาก ไม่ย่อหย่อนหมดธุระในโวกกมนธรรม เป็นผู้นำในปวิเวก ปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึงเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง บริษัทนี้เรียกว่าบริษัทที่มีหัวหน้ายอดเยี่ยม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๑/๒๙,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๕/๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า โวกกมนธรรม ในที่นี้หมายถึงนิวรณ์ ๕ ประการ คือ (๑) กามฉันทะ(ความพอใจในกาม) (๒) พยาบาท (ความคิดร้าย) (๓) ถีนมิทธะ(ความหดหู่และเซื่องซึม) (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ(ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) (๕) วิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๓๑/๑๑๐, องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๕๓)

โวฏฐัพพนะ การตัดสินอารมณ์ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *วิถีจิต*

โวทาน : ความบริสุทธิ์, ความผ่องแผ้ว,การชำระล้าง, การทำให้สะอาด, ธรรมที่อยู่ในวิเสสภาคคือในฝ่ายข้างวิเศษ ได้แก่ธรรมจำพวกที่ทำให้เจริญงอกงามดียิ่งขึ้นไปจนปลอดพ้นจากประดาสิ่งมัวหมองบริสุทธิ์บริบูรณ์ เช่น โยนิโสมนสิการ กุศลมูล สมถะและวิปัสสนาตลอดถึงนิพพาน มีปรากกในโวทานญาณนิทเทส แสดงญาณในโวทาน หรือคำในปัฏฐานว่า พระเสขะพิจารณาโคตรภู พิจารณาโวทาน ออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรค พระเสขะหรือปุถุชนเห็นแจ้งกุศลโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา หรือดังคำว่า พระอริยะออกจากมรรคแล้ว พิจารณามรรค พิจารณาผล พิจารณานิพพานนิพพานเป็นปัจจัยแก่โคตรภู โวทาน และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๘/๒๔๑, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๐๔/๒๕๘, ๔๐/๑๐/๘๘๓,๔๐/๑๒/๘๘๔,๔๐/๑๓/๘๘๖,๔๐/๑๙/๘๙๑,๔๐/๔๕/๖๖๙,๔๐/๔๗/๖๗๐,๔๐/๕๓/๘๑๘,๔๐/๕๔/๘๑๙,๔๐/๕๕/๘๒๐,๔๐/๕๖/๖๗๖, ๔๐/๖๘/๘๓๘) ; ตรงข้ามกับ *สังกิเลส*

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า สังกิเลสธรรมเป็นธรรมที่ควรละ ส่วนโวทานธรรมเป็นธรรมที่ละ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๔๔/๗๘)

โวทานจริยา : ความประพฤติด้วยความผ่องแผ้ว เป็นข้อ ๕ ในความประพฤติ ๘ ดังคำว่า ๕. ความประพฤติสัมมาอาชีวะ ชื่อว่าโวทานจริยา(ความประพฤติด้วยความผ่องแผ้ว) ,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า ความประพฤติสัมมาอาชีวะ ชื่อว่าโวทานจริยา (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๑/๔๐๑, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๕๘๖)

โวทานญาณนิทเทส : แสดงญาณในโวทาน อธิบายโวทานญาณโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า “ญาณในโวทาน (ความผ่องแผ้ว) ๑๓ ประการ อะไรบ้าง” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้มีสาระสำคัญแบ่งเป็น ๔ ตอนดังนี้

ตอนที่ ๑

SAMPLE

ท่านจำแนกภาวะที่เป็นเหตุให้จิตผ่องแผ้ว(ไม่ฟุ้งซ่าน) ๖ ประการ ควบคู่ไป กับผลของเหตุ ๖ ประการ รวมเป็น ๖ คู่ ๑๒ ประการ และนับผลรวมของเหตุ และผล ๖ คู่นั้นอีก ๑ ประการ รวมเป็น ๑๓ ประการ เหตุแต่ละประการนั้น ต่างกัน ส่วนผลแต่ละประการเหมือนกัน ได้แก่ จิตไม่ฟุ้งซ่าน ดังต่อไปนี้

เหตุและผลคู่ที่ ๑ จิตที่แล่นไปตามอตีตารมณ์ ตกไปข้างฝ่ายฟุ้งซ่าน พระโยคาวจรละจิตนั้นแล้วตั้งจิตไว้ในฐานหนึ่ง (คำว่า “ฐาน” ในที่นี้ หมายถึงที่ที่ลมหายใจกระทบ เช่น ปลายจมูก) จิตจึงไม่ฟุ้งซ่าน

เหตุและผลคู่ที่ ๒ จิตหวังอนาคตารมณ์ถึงความกวัดแกว่ง พระโยคาวจรเว้นจิตนั้นแล้วน้อมจิตไปในฐานเดียวกันนั้น จิตจึงไม่ฟุ้งซ่าน

เหตุและผลคู่ที่ ๓ จิตหดหู่ ตกไปข้างฝ่ายเกียจคร้าน พระโยคาวจรยกจิต นั้นไว้แล้วละความเกียจคร้าน จิตจึงไม่ฟุ้งซ่าน

เหตุและผลคู่ที่ ๔ จิตที่มีความเพียรกล้า ตกไปข้างฝ่ายอุทธัจจะ พระโยคาวจรข่มจิตนั้นแล้วละอุทธัจจะ จิตจึงไม่ฟุ้งซ่าน

เหตุและผลคู่ที่ ๕ จิตน้อมรับ ตกไปข้างฝ่ายกำหนัด พระโยคาวจรรู้ทันจิต นั้นแล้วละความกำหนัด จิตจึงไม่ฟุ้งซ่าน

เหตุและผลคู่ที่ ๖ จิตผละออก ตกไปข้างฝ่ายพยาบาท พระโยคาวจรรู้ทัน จิตนั้นแล้วละพยาบาท จิตจึงไม่ฟุ้งซ่าน

ในที่สุดท่านสรุปเป็นประการที่ ๑๓ ว่า จิตบริสุทธิ์ผุดผ่องถึงสภาวะเดียว ด้วยเหตุและผล ๖ คู่นี้

ลำดับต่อไป ท่านยกคำว่า สภาวะเดียว ในประการที่ ๑๓ มาตั้งเป็นคำ ปุจฉาว่า สภาวะเดียว เป็นอย่างไร แล้ววิสัชนาว่า ธรรมที่มีสภาวะเดียว มี ๘ ประการ คือ (๑) ความปรากฏแห่งการบริจาคทาน (๒) ความปรากฏแห่งสมถนิมิต (๓) ความปรากฏแห่งลักษณะความเสื่อม (๔) ความปรากฏแห่งความดับ (๕) ความปรากฏแห่งการบริจาคทานของบุคคลผู้น้อมไปในจาคะทั้งหลาย (๖) ความปรากฏแห่งสมถนิมิตของบุคคลผู้ประกอบในอธิจิตทั้งหลาย (๗) ความปรากฏแห่ง ลักษณะความเสื่อมของบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาทั้งหลาย (๘) ความปรากฏแห่งความดับของพระอริยบุคคลทั้งหลาย

ท่านสรุปว่า จิตที่ถึงสภาวะเดียวด้วยธรรม ๔ ประการแรก เป็นจิตที่มีปฏิปทาหมดจดผ่องใส เจริญงอกงามด้วยอุเบกขา และถึงความร่าเริงด้วยญาณ

SAMPLE

คำสรุปของท่านทำให้เห็นว่าธรรมที่มีสภาวะเดียว ๘ ประการนั้น แท้จริงแล้วย่อลงได้เป็น ๔ ประการ คือ ตั้งแต่ประการที่ ๕-๘ ย่อรวมเข้ากับประการที่ ๑-๔ ตามลำดับ เพราะเป็นส่วนขยายของประการนั้น ๆ

ตอนที่ ๒

มีธรรม ๒๙ ประการ คือ สมาบัติ ๘ ประการ มหาวิปัสสนา ๑๗ (เว้นปฏินิสสัคคานุปัสสนา) และมรรค ๔

(ดูรายละเอียดในหมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๕ หมวดที่ ๒-๔)

ท่านนำธรรมแต่ละประการใน ๒๙ ประการนั้นมาจำแนกโดยตั้งเป็นคำปุจฉาว่า มีอะไรเป็นเบื้องต้น มีอะไรเป็นท่ามกลาง มีอะไรเป็นที่สุด แล้ววิสัชนาตามลำดับ โดยเริ่มจากปฐมฌานเป็นต้นไป เช่น การจำแนกปฐมฌาน โดยแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑

ท่านตั้งคำปุจฉาว่า “อะไรเป็นเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน อะไรเป็นท่ามกลางแห่งปฐมฌาน อะไรเป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน” แล้ววิสัชนาว่า “ความหมดจดแห่งปฏิปทาเป็นเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน ความเพิ่มพูนอุเบกขาเป็นท่ามกลางแห่งปฐมฌาน ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน”

ส่วนที่ ๒

ท่านนำคำวิสัชนาแต่ละประการในส่วนที่ ๑ มาตั้งเป็นคำปุจฉาอีกว่า มีลักษณะเท่าไร แล้ววิสัชนาตามลำดับ มีใจความว่า

ความหมดจดแห่งปฏิปทาเป็นเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน มีลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑. จิตหมดจดจากอันตรายแห่งฌานนั้น

๒. จิตดำเนินไปสู่สมถนิมิตอันเป็นท่ามกลาง เพราะเป็นจิตหมดจด

๓. จิตแล่นไปในสมถนิมิตนั้น เพราะเป็นจิตดำเนินไปแล้ว

ท่านสรุปว่า ปฐมฌานมีความงามในเบื้องต้นและถึงพร้อมด้วยลักษณะอย่างนี้

ความเพิ่มพูนอุเบกขาเป็นท่ามกลางแห่งปฐมฌาน มีลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑. เพ่งเฉยจิตที่หมดจดอยู่

๒. เพ่งเฉยจิตที่ดำเนินไปในสมถะ

๓. เพ่งเฉยความปรากฏในสภาวะเดียว

ท่านสรุปว่า ปฐมฌานมีความงามในท่ามกลางและถึงพร้อมด้วยลักษณะอย่างนี้

ความร่าเริงเป็นที่สุดแห่งปฐมฌาน มีลักษณะ ๔ ประการ (มีความหมายเหมือนภาวนาหมวดที่ ๕ ในสุตมยญาณที่ ๔)

SAMPLE

ท่านสรุปว่า ปฐมฌานมีความงามในที่สุดและถึงพร้อมด้วยลักษณะอย่างนี้ แล้วสรุปรวมประเด็นว่า จิตที่ถึงความเป็นไป ๓ ประการ มีความงาม ๓ ประการ ถึงพร้อมด้วยลักษณะ ๑๐ ประการอย่างนี้ เป็นจิตที่ถึงพร้อมด้วยวิตก วิจาร ปีติ สุข การอธิษฐานจิต สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และถึงพร้อมด้วยปัญญา

การจำแนกธรรมอีก ๒๘ ประการก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

ตอนที่ ๓

ท่านนำคาถาบทหนึ่งมาตั้งเป็นมาติกา ดังนี้

นิมิต ลมหายใจเข้าหายใจออก
ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว
เพราะไม่รู้ธรรม ๓ ประการ จึงไม่ได้ภาวนา
นิมิต ลมหายใจเข้าหายใจออก
ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว
เพราะรู้ธรรม ๓ ประการ จึงได้ภาวนา

จากนั้น ท่านนำคำในคาถามาตั้งเป็นคำปุจฉาแบบปริศนาธรรมว่า “ธรรม ๓ ประการนี้ (คือ นิมิต ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก) ไม่เป็นอารมณ์แห่งจิตดวงเดียว เป็นธรรมไม่ปรากฏ จิตไม่ฟุ้งซ่าน ประธานปรากฏ ให้ประโยคสำเร็จและบรรลุผลวิเศษ เป็นอย่างไร” แล้ววิสัชนาโดยอุปมาและอุปไมย มีใจความว่า ต้นไม้ที่วางไว้บนพื้นดินที่ราบเรียบ คนใช้เลื่อยตัดต้นไม้นั้น ตั้งสติไว้ที่ฟันเลื่อย ที่ถูกต้นไม้ ไม่ใส่ใจถึงฟันเลื่อยที่มาหรือไป ฟันเลื่อยนั้นจะไม่ปรากฏก็หามิได้ ประธาน ปรากฏ ให้ประโยคสำเร็จและบรรลุผลวิเศษ ในทำนองเดียวกัน นิมิตที่ผูกจิตไว้ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่วางไว้บนพื้นดินที่ ราบเรียบ ลมหายใจเข้าหายใจออก เปรียบเหมือนฟันเลื่อย ภิกษุนั่งตั้งสติไว้มั่นที่ปลายจมูกหรือที่ริมฝีปาก ไม่ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าหายใจออกนั้น ลมหายใจเข้าหายใจออกจะไม่ปรากฏก็หามิได้ ประธานปรากฏ ให้ประโยคสำเร็จและบรรลุผลวิเศษ ลำดับต่อไป ท่านนำคำในอุปมาและอุปไมยมาอธิบาย รวม ๓ คำ คือ

๑. คำว่า “ประธาน” ได้แก่ กายและจิตที่ควรแก่การงานของภิกษุผู้มีความเพียร

๒. คำว่า “ประโยค” ได้แก่ การที่ภิกษุผู้มีความเพียร ละอุปกิเลสได้ ทำให้วิตกสงบไป

๓. คำว่า “ผลวิเศษ” ได้แก่ ความสิ้นไปแห่งสังโยชน์และอนุสัยของภิกษุ ผู้มีความเพียร

ตอนที่ ๔

SAMPLE

ท่านนำคาถามาตั้งเป็นบทมาติกาอีกว่า บุคคลใดภาวนาอานาปานสติดีแล้ว บริบูรณ์แล้ว อบรมแล้วตามลำดับ ตามสภาวะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ บุคคลนั้น ย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนดวงจันทร์พ้นจากหมอก ฉะนั้น จากนั้น ท่านนำคำในคาถามาอธิบายทีละคำ รวม ๑๒ คำ คือ

๑. อานะ ๒.อปานะ

๓. บริบูรณ์ ๔.ภาวนา...ดีแล้ว

๕. อบรมแล้วตามลำดับ๖.ตามสภาวะ

๗. พระพุทธเจ้า ๘.ทรงแสดงไว้

๙. บุคคลนั้น ๑๐.โลก

๑๑. ให้สว่างไสว ๑๒.เหมือนดวงจันทร์พ้นจากหมอก

ในที่นี้ขอนำคำอธิบายคำว่า “อบรมแล้วตามลำดับ” มาแสดงเป็นตัวอย่าง ดังนี้ คำว่า “อบรมแล้วตามลำดับ” ท่านอธิบายว่า ภิกษุอบรมอานาปานสติข้อต้นๆ ด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว ก็ชื่อว่าอบรมอานาปานสติข้อหลัง ๆ ตามลำดับ อบรมอานาปานสติข้อต้น ๆ ด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว ก็ชื่อว่าอบรมอานาปานสติ ข้อหลัง ๆ ตามลำดับ ฯลฯ (มี ๓๒ ประการ ตามหลักอานาปานสติ ๑๖ คู่ ๓๒ ประการ ดูอานาปานสติในอุทเทสที่ ๓๒ แห่งญาณกถา) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๘/๒๔๑)

โวทานิยธรรม : ธรรมที่ทำให้ผ่องแผ้ว หมายถึงสมถะและวิปัสสนา ดังคำในโปฏฐปาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โปฏฐปาทะ เราแสดงธรรมเพื่อละการได้อัตตภาพที่หยาบว่า พวกท่านปฏิบัติตามนั้นแล้วก็จะละสังกิเลสิกธรรม ได้ และโวทานิยธรรม จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น จะทำให้แจ้งความบริบูรณ์ความไพบูลย์แห่งปัญญาด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน บางคราวท่านมีความเห็นอย่างนี้ว่าเราพอจะละสังกิเลสิกธรรมได้และโวทานิยธรรมจะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๙/๑๙๐,๙/๔๓๐/๑๙๑,๙/๔๓๑/๑๙๑,๙/๔๓๒/๑๙๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่ทำให้จิตผ่องแผ้ว ได้แก่ สมถวิปัสสนา (ที.สี.อ.(บาลี) ๔๒๙/๓๑๕)

โวโรปิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ฆ่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลแม้ฟังพระสัทธรรมอยู่ก็ไม่อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้ มี ๖ คือ (๑) ฆ่ามารดา (๒) ฆ่าบิดา (๓) ฆ่าพระอรหันต์ (๔) ทำโลหิตุปบาท (๕) ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน(๖) มีปัญญาทราม แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลฟังพระสัทธรรมอยู่อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้ ๖ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ฉกก.(ไทย) ๒๒/๘๗/๖๑๒)

SAMPLE

โวสสัคคะ : ความสละ ดังคำในสังคีติสูตรว่าภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เจริญสติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้) ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะอาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ... หรือดังคำในมหาสกุลุทายีสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อีกประการหนึ่ง เราได้บอกข้อปฏิบัติแก่สาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลายของเราผู้ปฏิบัติตามเจริญโพชฌงค์(องค์ธรรมแห่งการตรัสรู้) ๗ ประการคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธน้อมไปในโวสสัคคะ (ความสละ) ๒. เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ฯลฯ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๓, ๑๔/๔๐๕/๔๖๐,๑๕/๑๒๙/๑๕๓,๑๙/๒/๓,๑๙/๓/๔,๑๙/๔๙/๔๓,๑๙/๖๓/๔๘,๒๑/๑๔/๒๕,๓๑/๒๒/๕๗๘

โวหาร : ถ้อยคำ, สำนวนพูด, ชั้นเชิง หรือกระบวนแต่งหนังสือหรือพูด ดังคำในทีฆนขสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อัคคิเวสสนะ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ย่อมไม่ทะเลาะวิวาททุ่มเถียงกับใคร ๆโวหารใดที่ชาวโลกนิยมพูดกันก็ไม่ยึดมั่นกล่าวไปตามโวหารนั้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑/๓๖,๑๓/๒๐๕/๒๔๓,๑๓/๔๖๗/๕๘๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๘/๑๑๖,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๖/๙๓,๑๖/๔๗/๙๔)

โวหารปถสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยครรลองแห่งโวหาร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลหลังจากตายแล้วไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น (๒) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าได้ฟัง (๓) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ (๔) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคล หลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๗/๓๓๕)

โวหารปถสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยครรลองแห่งโวหาร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคล หลังจากตายแล้วไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) กล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น (๒) กล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง (๓) กล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ (๔) กล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคล หลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๘/๓๓๖)

โวหารปถสูตร® (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยครรลองแห่งโวหาร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ๔ คือ (๑) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น (๒) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าได้ฟัง (๓) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ (๔) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิต บริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย และประสพบุญเป็นอันมาก ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒๗/๓๔๑)

SAMPLE

โวหารปถสูตร[๒] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยครรลองแห่งโวหาร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ๔ คือ (๑) กล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น (๒) กล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง (๓) กล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ (๔) กล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิต บริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย และประสพบุญเป็นอันมาก ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒๘/๓๔๒)

โวหารสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยโวหาร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนริยโวหาร ๔ คือ กล่าว (๑) สิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น(๒) สิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าได้ฟัง (๓) สิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ (๔) สิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๐/๓๖๘)

โวหารสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยโวหาร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยโวหาร ๔ คือ กล่าว (๑) สิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น (๒) สิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง (๓) สิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ (๔) สิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๑/๓๖๙)

โวหารสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยโวหาร (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนริยโวหาร ๔ คือ กล่าว (๑) สิ่งที่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น (๒) สิ่งที่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง (๓) สิ่งที่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ (๔) สิ่งที่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ ในสูตรที่ ๔ ตรัสว่า อริยโวหาร ๔ คือ กล่าว (๑) สิ่งที่ได้เห็นว่าได้เห็น (๒) สิ่งที่ได้ฟังว่าได้ฟัง (๓) สิ่งที่ได้ทราบว่าได้ทราบ (๔) สิ่งได้ที่รู้ว่าได้รู้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๒/๓๖๙)

ไวพจน์ : คำที่มีรูปต่างกันแต่มีความหมายคล้ายกัน, คำสำหรับเรียกแทนกัน เช่นคำว่า *มทนิมฺมทโน* เป็นต้น เป็นไวพจน์ของ *วิราคะ* คำว่า *วิมุตติ วิสุทธิ สันติอสังขตะ วิวัฏฏ์* เป็นต้น เป็นไวพจน์ของ*นิพพาน* ดังนี้เป็นต้น ดังคำในมหาวิภังค์ว่า คำที่เป็นไวพจน์ ของพระพุทธ คำที่เป็นไวพจน์ของพระธรรม คำที่เป็นไวพจน์ของพระสงฆ์ คำที่เป็นไวพจน์ของสิกขา คำว่า ไวพจน์ ในที่นี้ หมายเอาคำที่มีรูปต่างกัน มีความหมายต่างกัน แต่หมายถึงสิ่งเดียวกัน, หมายถึง คำที่ใช้แทนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ฯลฯ สมณะ เชื้อสายพระศากยบุตร (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๓/๔๐, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ไวยากรณ์ : 1. ระเบียบของภาษา, วิชาว่าด้วยระเบียบแห่งภาษา ดังคำในอัมพัฏฐสูตรว่า เวลานั้น อัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ จบไตรเพทพร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ รู้ตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์ หรือดังคำในพรหมายุสูตรว่า สมัยนั้น แล พราหมณ์ชื่อพรหมายุอาศัยอยู่ในกรุงมิถิลาเป็นคนชรา เป็นคนแก่ เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับจนมีอายุถึง ๑๒๐ ปีนับแต่เกิด รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิ

SAMPLE

ฆัณฑุศาสตร์เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๑,๑๓/๔๗๓/๕๙๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๗/๖๐,๒๔/๒๘/๖๕)

2. พุทธพจน์ที่เป็นข้อความร้อยแก้ว คือเป็นจุณณิยบทล้วน ไม่มีคาถาเลย (ข้อ ๓ ในนวังคสัตถุศาสน์) ดังคำในเถรคาถาที่พระวังคีสเถระกล่าวไว้ว่า พระดำรัสของพระองค์นี้มีไวยากรณ์สมบูรณ์ พระองค์ทรงมีพระปัญญาตรงไปตรงมาตรัสไว้อย่างถูกต้อง ข้าพระองค์ก็เรียนมาดีแล้ว การถวายบังคมที่ข้าพระองค์ถวายอย่างนอบน้อมนี้เป็นครั้งสุดท้าย(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๘๑/๕๔๘)หรือดังคำว่าพระสูตรที่ชื่อเวยยากรณะ (องค์คุณหนึ่งของนวังคสัตถุศาสน์) ท่านก็ประดิษฐานไว้ถึง ๒๕๐ สูตร เพื่อทดสอบเหล่าสมณศากยบุตร ขอท่านทั้งหลายเหล่าอื่นจากผู้ที่กล่าวแล้วนั้น จงมีน้ำหนึ่งใจเดียวกันชมเชยพระสูตรอันมีความบันเทิงเป็นส่วนสุดในวรรคอันแสดงหนทางปฏิบัติต่าง ๆ โดยลำดับเถิด(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๘/๑๓๒) ; เทียบ *คาถา 2.*; ดู *จุณณิยบท*

ในอรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า เวยยากรณ์ ในที่นี้หมายถึงพระสูตรที่ไม่มีคาถา ประกอบด้วยคำถามคำตอบ (สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๖/๒๒๐) เป็นองค์อันหนึ่งในนวังคสัตถุศาสน์ ดังคำว่า เวยยากรณะ ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ที่เหลือ (วิ.อ.(บาลี) ๑/๒๖,ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๓๘/๑๓, ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๓๓/๑๕๙)

ไวยากรณ์ภาษิต : ข้อความร้อยแก้ว ไม่มีคาถา ดังคำในโกกาลิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสว่าภิกษุ หนึ่งเกวียนเมล็ดงาของชาวโกศลมีอัตรา ๒๐ ขารี๑ ล่วงไปแล้ว ๑๐๐,๐๐๐ ปี บุรุษจึงนำเมล็ดงาออกจากเกวียนนั้นหนึ่งเมล็ด เมล็ดงาหนึ่งเกวียนของชาวโกศลซึ่งมีอัตรา ๒๐ ขารีนั้นจะพึงหมดไปโดยทำนองนี้เร็วกว่า...ภิกษุ โกกาลิกภิกษุไปเกิดในปทุมนรก เพราะมีจิตผูกอาฆาตในสารีบุตรและโมคคัลลานะ พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีก หรือดังคำในทวยตานุปัสสนาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมแยกออกเป็น ๒ คู่โดยชอบเนือง ๆ อย่างนี้ ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ พึงหวังผลอย่าง ๑ ใน๒ อย่าง คืออรหัตตผลในปัจจุบันหรือความเป็นพระอนาคามี เมื่อยังมีอุปาทานขันธ์เหลืออยู่ พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๓,๒๔/๗๒๙/๗๖๓)

SAMPLE

ไวยาวัจกร : ผู้ทำกิจธุระแทนสงฆ์, ผู้ช่วยขวนขวายทำกิจธุระ, ผู้ช่วยเหลือรับใช้พระ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า อุบาสกคนหนึ่งมีธุระไปที่วัด ท่านพระอุปนันทศากยบุตรจึงกล่าวกับทูตว่า อุบาสกนี้เป็นไวยาวัจกรของภิกษุทั้งหลาย (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๓๗/๖๓)

ไวยาวัจจะ : การขวนขวายช่วยทำกิจธุระ,การช่วยเหลือรับใช้,การขวนขวายช่วยเหลือ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นชื่อ ๑ ในพรหมจรรย์หมายถึงความประพฤติประเสริฐ มีนัย ๑๐ ประการ คือ ทาน (การให้) ไวยาวัจจะ (การขวนขวายช่วยเหลือ) ปัญจสีละ (ศีลห้า) อัปปมัญญา (การประพฤติพรหมวิหารอย่างไม่มีขอบเขต) เมถุนวิรัติ(การงดเว้นจากการเสพเมถุน)สทารสันโดษ(ความยินดีเฉพาะคู่ครองของตน)วิริยะ(ความเพียร)อุโปสถังคะ(องค์อุโบสถ)อริยมรรค(ทางอันประเสริฐ)และศาสนา (พระพุทธศาสนา)ในที่นี้หมายถึงศาสนา (ที. สี.อ. (บาลี) ๑๙๐/๑๖๐-๑๖๒) อีกแห่งหนึ่งอธิบายว่า เป็น ๑ ในความประพฤติประเสริฐ มีนัย ๑๒ ประการ คือ (๑) ทาน การให้ (๒) ไวยาวัจจะ การขวนขวายช่วยเหลือ (๓) ปัญจสิกขาบท ศีลห้า (๔) พรหมวิหาร การประพฤติพรหมวิหาร (๕)ธรรม เทศนา (๖) เมถุนวิรัติ การงดเว้นจากการเสพเมถุน (๗) สทารสันโดษ ความยินดีเฉพาะคู่ครองของตน (๘) อุโปสถังคะ องค์อุโบสถ (๙) อริยมรรค ทางอันประเสริฐ (๑๐) ศาสนาที่รวมไตรสิกขา (๑๑) อัธยาศัย (๑๒) วิริยะ ความเพียร (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๕๕/๓๖๒-๓๖๔)

ไวยาวัจมัย : สำเร็จด้วยการขวนขวาย,เป็นข้อ ๖ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *เวยยาวัจจมัย*

อักษรอวรรค ศ **จำนวน ๑๒๕ ศัพท์**

ศตมวาร : วาระที่ ๑๐๐, ครั้งที่ ๑๐๐; ในภาษาไทย นิยมใช้ในประเพณีทำบุญอุทิศแก่ผู้ล่วงลับ โดยมีความหมายว่าวันที่ ๑๐๐ หรือวันที่ครบ ๑๐๐ เช่น ในข้อความว่า “บำเพ็ญกุศลศตมวาร”, ทั้งนี้ มีคำที่มักใช้ในชุดเดียวกันอีก ๒ คำคือ สัตมวาร (วันที่ ๗ หรือวันที่ครบ๗) และ ปัญญาสมวาร (วันที่ ๕๐ หรือวันที่ครบ ๕๐); อนึ่ง “ศตมวาร” (วารที่ ๑๐๐) นี้ เป็นคำจากภาษาสันสกฤตตรงกับคำบาลีว่า “สตมวาร” ไม่พึงสับสนกับ “สัตมวาร” (วารที่ ๗) ที่มาจากคำเต็มในภาษาบาลีว่า “สตฺตมวาร” (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ศพ : ซากผี, ร่างคนที่ตายแล้ว ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร กายานุปัสสนา ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้าซึ่งตายแล้ว ๑ วัน ตายแล้ว ๒ วัน หรือตายแล้ว ๓ วัน เป็นศพขึ้นอืด ศพเขียวคล้ำ

SAMPLE

ศพมี น้ำเหลืองเยิ้ม แม้ฉันใด ภิกษุนั้นนำกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบให้เห็นว่า ถึงกายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วง พ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ ฉันนั้น หรือดังคำในปาฏิกสูตรว่า โกรักขัตติยะได้ตายด้วยโรคอลสกะ แล้วไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกา ซึ่งต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท และคนนำศพนั้นไปทิ้งที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๐๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗/๘,๑๑/๘/๙,๑๑/๙/๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๐)

ศพเขียวคล้ำ : ซากศพที่ตายมา ๑ วันแล้ว ดังคำในกายคตาสติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเห็นซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ซึ่งตายแล้ว ๑ วัน ตายแล้ว ๒ วัน หรือตายแล้ว ๓ วัน เป็นศพขึ้นอืด ศพเขียวคล้ำ ศพมีน้ำเหลืองเยิ้มแม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณากายนี้เข้าไปเปรียบเทียบว่า แม้กายนี้ก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๙)

ศรัทธา : ความเชื่อ, ความเชื่อถือ,ความเลื่อมใส ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระสุนทรเป็นชาวกรุงราชคฤห์ บวชด้วยศรัทธา เดินไปตามถนน หญิงคนหนึ่งเห็นเข้า ได้กล่าวกับท่านว่า ท่านนิมนต์รอสักครู่ ดิฉันจะไหว้ หรือดังคำในมหาวิภังค์ว่า คหบดีผู้เป็นอุปัฏฐากของพระอัชชุกะ ในกรุงเวสาลี มีบุตร ๑ คนหลาน ๑ คน ต่อมา เขาสั่งเสียท่านพระอัชชุกะว่า ท่านพึงบอกที่ฝังทรัพย์แก่เด็กผู้มีศรัทธาเลื่อมใส ในจำนวนเด็ก ๒ คนนี้ แล้วถึงแก่กรรม (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๗๒/๕๙, ๑/๑๕๘/๑๓๑, วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๕, ๔/๘๕/๑๓๓, ๔/๑๐๓/๑๕๘, ๔/๑๐๓/๑๕๙, ๔/๑๐๔/๑๖๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๑/๕,๙/๑๒/๖,๙/๑๓/๖,๙/๑๔/๖,๙/๑๕/๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๑/๔๑,๑๐/๑๓๘/๘๔,๑๐/๒๐๒/๑๕๐) ; ดู *สัทธา*

ศรัทธาจริต : จริตคือศรัทธา,เป็น ๑ ในจริต ๖ ดังคำในมหานิทเทสที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลนี้มีราคจริต บุคคลนี้มีโทสจริต บุคคลนี้มีโมหจริต บุคคลนี้มีวิตกจริตบุคคลนี้มีสัทธาจริต บุคคลนี้มีญาณจริต (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐) ; สัทธาจริต ก็เขียน

ศรัทธาไทย : ของที่เขาถวายด้วยศรัทธา; ทำศรัทธาไทยให้ตกไป คือทำให้ของที่เขาถวายด้วยศรัทธาเสื่อมเสียคุณค่าหรือหมดความหมายไป,ส่วนเลิศจากบิณฑบาตที่คนเหล่าอื่นถวายด้วยศรัทธา หมายความว่าปฏิบัติต่อสิ่งที่เขาถวายด้วยศรัทธา โดยไม่สมควรแก่ศรัทธาของเขา หรือโดยไม่เห็นความสำคัญแห่งศรัทธาของเขา เช่นภิกษุเอาอาหารบิณฑบาตที่เขาถวายโดยตั้งใจทำบุญ ไปทิ้งเสีย หรือไปให้แก่คฤหัสถ์โดยยังมิได้ฉันด้วยตนเองก่อน ดังคำในวัณณนาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้

SAMPLE

เช่น ในข้อที่ ๕ ทำศรัทธาไทยให้ตกไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๖/๑๙๕,๒๒/๑๑๗/๑๙๖,๒๒/๑๑๘/๑๙๗,๒๒/๑๑๙/๑๙๘)

ศรัทธาเป็นเสาระเนียด : ความเชื่อ ความเลื่อมใสที่ตั้งมั่น,ความศรัทธาที่ไม่คลอนแคลน ดังคำในอปทานที่พระอุบาลีเถระกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าไว้ว่า พระองค์ทรงปราบเหล่าเดียรถีย์ทรงกำจัดมารพร้อมทั้งเสนามาร ทรงขจัดความมืดมนอนธการแล้ว ได้ทรงสร้างนครคือพระธรรมไว้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ในนครคือพระธรรมนั้น พระองค์มีศีลเป็นปราการ มีพระญาณเป็นซุ้มประตู มีศรัทธาเป็นเสาระเนียด และมีความสังวรเป็นนายประตู (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓๕/๘๑)

ศราทธ์ : การทำบุญให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) (ต่างจาก *สารท*)

ศราทธพรต : พิธีทำบุญอุทิศแก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว; *ศราทธพรตคาถา* หรือ*คาถาศราทธพรต* หมายถึง คาถาหมวดหนึ่ง (มีร้อยแก้วนำเล็กน้อย) ที่พระสงฆ์ใช้สวดรับเทศน์ ในงานพระราชพิธีเผาศพในประเทศไทย แต่บัดนี้ใช้กันกว้างออกไปแม้ในพิธีราษฎร์ที่จะจัดให้เป็นการใหญ่ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ศรี : มิ่งขวัญ, ราศี, อาการที่น่านิยม ดังคำในเวสสันตรชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระราชาเป็นสัญลักษณ์ของแผ่นดิน ภัสดาเป็นศรีสง่าของสตรี หรือดังคำในหานิทเทสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ได้ยินเสียงที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่งว่า เจริญแล้ว กำลังเจริญ เต็มขาว ไม่เศร้าโศก ใจดี ฤกษ์ดี มงคลดี มีสิริ หรือว่าเจริญศรีก็พากันถือการได้ยินเสียงเห็นปานนี้ว่า เป็นมงคล (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๔๑/๔๗๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๕/๑๐๖) ; ดู *สิริ*

ศรีอารยเมตไตรย : พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ซึ่งจะอุบัติขึ้นในภายหน้า หลังจากสิ้นศาสนาพระโคดมแล้วในคราวที่มนุษย์มีอายุยืน ๘๐,๐๐๐ ปีนับเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๕ แห่งภัทรกัปนี้, เรียกว่า *พระศรีอริยเมตไตรย* หรือเรียกสั้นๆ ว่า *พระศรีอารย์*บ้าง, พระนามเดิมในภาษาบาลีว่า“เมตฺเตยฺย”; ดู *พระพุทธเจ้า ๕*

ศักดิ์ : อำนาจ, ความสามารถ, กำลัง, ฐานะ ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคทรงตื่นบรรทมเวลาใกล้รุ่ง ทรงเล็งจักษุทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ได้ทอดพระเนตรเห็นทวยเทพเป็นจำนวนมากกำลังยึดครองที่ดินในปาฏลิคามคือ ทวยเทพมีศักดิ์ใหญ่ยึดครองที่ดินในประเทศใด จิตของพวกพระราชาและราชมหาอมาตย์ผู้สูงศักดิ์ต่างน้อมเพื่อสร้างนิเวศน์ในประเทศนั้น หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีอายุยืน ผิวพรรณงดงามและมีศักดิ์มากกว่า ส่วนผู้

SAMPLE

เกิดภายหลังมีอายุสั้น ผิวพรรณทรามและมีศักดิ์น้อยกว่า (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๖/๑๐๐, ที.สี.(ไทย) ๙/๔๓/๑๗)

ศักดินา : อำนาจปกครองที่นา หมายความว่าพระมหากษัตริย์พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านาย และขุนนางเป็นต้น ถือนาได้มีกำหนดจำนวนไร่เป็นเรือนหมื่นเรือนพันตามฐานานุรูปการพระราชทานให้ถือศักดินานั้น เป็นเครื่องเทียบยศและเป็นเครื่องปรับผู้ก้ำเกิน หรือเป็นเครื่องปรับผู้ถือศักดินานั่นเอง เมื่อทำผิด (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ศัตรู : ข้าศึก, ปรปักษ์, เช่น ศัตรูจากภายนอกประเทศ เพลี้ยเป็นศัตรูพืช, ผู้จองเวร เช่น ๒ ตระกูลนี้เป็นศัตรูกันมาหลายชั่วคนแล้ว ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าเบื้องต้นภิกษุมีศีลไม่ด่างพร้อย มีมารยาทสงบเสงี่ยมศัตรูตำหนิไม่ได้โดยธรรม เพราะไม่มีความผิดที่จะตำหนิได้ หรือดังคำในอันตรามลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายธรรม ๓ ประการนี้เป็นมลทินภายใน เป็นอมิตรภายในเป็นศัตรูภายในเป็นเพชฌฆาตภายใน เป็นข้าศึกภายใน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๗๘/๓๗๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๙/๕๑,๙/๕๐๙/๒๒๔,๙/๕๑๐/๒๒๕,๙/๕๑๑/๒๒๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๗/๒๘๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๕/๑๖๗,๑๑/๒๘๒/๒๓๐,๑๑/๒๙๒/๒๔๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๘/๔๕๖)

ศัลยแพทย์ : แพทย์ทางการผ่าตัด ดังคำในสมณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งใดอันยอดเยี่ยม ที่ผู้จบเวท ผู้เป็นศัลยแพทย์พึงบรรลุ ...สิ่งนั้น ๆ เราบรรลุแล้ว หรือดังคำในพราหมณธัมมยาคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรานี้แลเป็นพราหมณ์ผู้ควรแก่การขอ ขวนขวายในธรรมทานตลอดเวลา ทรงไว้ซึ่งอัตภาพสุดท้าย เป็นศัลยแพทย์ ผ่าตัดกิเลสผู้เชี่ยวชาญเธอทั้งหลายเป็นบุตร ผู้เนื่องในอกของเรา คือเกิดแต่ปาก เกิดแต่ธรรมธรรมสร้างสรรค์ไว้ จงเป็นธรรมทายาทเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทเลย หรือดังคำในอปทานที่พระเอกาสนเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ดาบสครั้นปูลาดอาสนะเสร็จแล้วประนมมือเหนือศีรษะ ประกาศถึงความโสมนัสแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้ทรงเป็นผู้นำขอพระองค์ผู้เป็นดังศัลยแพทย์ผู้ถอนลูกศรผู้เยียวยาความเดือดร้อนได้โปรดประทานการเยียวยาแก่ข้าพระองค์ ผู้ถูกความกำหนัดครอบงำด้วยเถิด (อง.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๕/๔๑๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๑/๓๗)

ศักดิ์สิทธิ์ : มีอำนาจ (ศักดิ์) ให้สำเร็จ (สิทธิ์),ขลัง, มีกำลังอำนาจที่จะทำให้เป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้หรือให้สำเร็จผลได้จริง ดังคำในวัตถูปมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผัคคุณฤกษ์เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ อุโบสถเป็นวันศักดิ์สิทธิ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์

SAMPLE

วัตรปฏิบัติสมบูรณ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธิ์ มีกรรมสะอาด หรือดังคำในชาดกที่ (พราหมณ์เนสาทะกล่าวว่า) เมื่อเรากำลังอาบน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ของโลกซึ่งขังอยู่ที่ท่าน้ำปยาคะ มีภูตอะไรมาฉุดเราลงสู่แม่น้ำยมุนาอันลึก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๙๓/๓๒๑)

ศัพท์ : เสียง, คำ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า เวรัญชพราหมณ์ได้ฟังข่าวว่าท่านพระมณโคดม เป็นศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูลประทับอยู่ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเหรุยักษ์เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐รูป ท่านพระโคดมผู้เจริญนั้นมีกิตติศัพท์อันงามขจรไป หรือดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า พวกภิกษุณีอันเตวาสินีของภิกษุณีถุลลนันทาอยู่คลุกคลีกัน มีความประพฤติเลวทราม มีกิตติศัพท์ในทางเสื่อมเสียมีชื่อเสียงไม่ดี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๒๑/๖๓), คำยากที่ต้องแปล, คำยากที่ต้องอธิบาย ดังคำว่า นิรุตติปฏิสัมภิทาปัญญาแตกฉานในนิรุตติ ปรีชาแจ้งในภาษา ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ (องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๗๒/๑๘๓-๑๘๔)

ศัสตรา : ของมีคมเป็นเครื่องแทงฟัน เช่น ดาบ หอกฉมวก หลาว ค้อน หิน มีด ดังคำในมหาวิภังค์ พระบัญญัติว่า ก็ ภิกษุใดจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิตหรือแสวงหาศัสตราอันจะพรากกายมนุษย์นั้น แม้ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้ หรือดังคำว่า ที่ชื่อว่าศัสตรา ได้แก่ เครื่องประหารมีคมข้างเดียว มีคม ๒ ข้าง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๗/๑๓๙, ๑/๑๗๒/๑๔๑,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๓๖/๗๑๕, วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๐/๑๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๒/๙,๙/๑๗๔/๕๘,๙/๒๐๖/๗๐,๙/๒๕๘/๘๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓/๑๖,๑๐/๓๔/๑๖,๑๐/๓๖/๒๐,๑๐/๓๗/๒๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๑/๖๐,๑๑/๙๓/๗๐,๑๑/๙๔/๗๐,๑๑/๙๕/๗๐)

ศัสตราคม : ของมีคม หมายถึงสิ่งมีคมข้างเดียว หรือมีคม ๒ ข้าง เช่น ดาบ หอกฉมวก หลาว ค้อน หิน มีด ดังคำที่สัญชัยเวลัฏฐบุตรกล่าวไว้ว่า ในสภาวะ ๗ กองนั้น ไม่มีผู้ฆ่า ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฆ่า ไม่มีผู้ฟัง ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฟัง ไม่มีผู้รู้ ไม่มีผู้ทำให้คนอื่นรู้ ใครก็ตามแม้จะเอาศัสตราคมตัดศีรษะใคร ก็ไม่ชื่อว่าปลงชีวิตใครได้ เพราะเป็นเพียงศัสตราแทรกผ่านไประหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้นเอง (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๔/๕๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๔)

ศัสตราเครื่องปลงชีวิต : ของมีคมที่ใช้ฆ่า หมายถึงอาวุธที่ทำลายชีวิต ดังคำในปุณโณวาทสูตรที่พระปุณณะกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตชนบทจักปลงชีวิตข้าพระองค์ด้วยศัสตราที่คมในเรื่องนี้ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่าพระสาวก ทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นอึดอัด ระอา รังเกียจอยู่ด้วยร่างกายและ

SAMPLE

ชีวิต แสวงหาศัสตราเครื่องปลงชีวิตก็มีอยู่เราได้ศัสตราเครื่องปลงชีวิตที่ไม่ได้แสวงหาเลย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙๖/๔๕๐)

ศัสตราวุธ : ของมีคมเป็นเครื่องฟันแทง, อาวุธต่าง ๆ ดังคำในพรหมชาลสูตรว่า พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอายมีความเอ็นดูมุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ หรือดังคำในปโลกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ มนุษย์ทุกวันนี้ยินดีด้วยความยินดีที่ไม่ชอบธรรมถูกความโลภที่ไม่สม่ำเสมอครอบงำประกอบด้วยธรรมผิดมนุษย์เหล่านั้นยินดีด้วยความยินดีที่ไม่ชอบธรรม ถูกความโลภที่ไม่สม่ำเสมอครอบงำ ประกอบด้วยธรรมผิดต่างหยิบฉวยศัสตราวุธอันคมเข่นฆ่ากันและกัน(ที.สี.(ไทย)๙/๘/๓,๙/๑๙๔/๖๕,๙/๙/๔๐๑/๑๗๐,๙/๔๕๑/๑๙๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๘/๒๙๖,๑๐/๔๑๙/๓๕๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๖/๑๖๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๒/๓๒๓,๑๒/๔๑๑/๔๔๖,๑๒/๔๔๑/๔๗๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๗/๒๒๐)

ศากยกุมาร : กุมารวงศ์ศากยะ, เจ้าชายวงศ์ศากยะ ดังคำในจูฬวรรคว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณอนุปิยนิคมของพวกมัลลกษัตริย์ครั้งนั้น พวกศากยกุมารที่มีชื่อเสียงออกผนวชตามพระผู้มีพระภาคผู้ทรงผนวชแล้ว (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๐/๑๖๗, ๗/๓๓๑/๑๗๑, ๗/๓๓๑/๑๗๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๕/๙๑)

ศากยตระกูล : ชื่อตระกูลหนึ่ง เมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ท่านพระสมณโคดมเป็นศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล ประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเพรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป หรือดังคำว่า พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐได้ทรงสดับข่าวว่า ท่านพระสมณโคดม เป็นศากยบุตรเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เสด็จถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ประทับอยู่ณ ควงต้นไทรต้นหนึ่งชื่อสุประดิษฐเจดีย์ในสวนตาลหนุ่ม เขตกรุงราชคฤห์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑, วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๕/๖๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๕/๘๗,๙/๒๕๗/๘๙,๙/๓๐๑/๑๑๑,๙/๓๐๒/๑๑๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๗/๘๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๔/๔๘๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๓/๕๓๑,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๙/๒๒๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๑)

ศากยธิดา : ลูกหญิงในวงศ์กษัตริย์วงศ์หนึ่ง เมืองกบิลพัสดุ์, เรียกผู้หญิงเกิดในศากยตระกูลว่าศากยธิดา ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า ภิกษุณีรู้อยู่ว่าพอทอดธุระว่า เราจะไม่ทักท้วงภิกษุณีผู้ต้องธรรมคือปาราชิกด้วยตนเอง จะไม่บอกแก่หมู่คณะ เธอย่อมไม่เป็นสมณะหญิง ไม่เป็นเชื้อสายศากยธิดา หรือดังคำในสักกปัญหสูตรที่เทพบุตรกล่าวว่าในกรุงกบิลพัสดุ์นี้ ได้มีศากยธิดานามว่าโคปิกาผู้เลื่อมใสในพระพุทธเลื่อมใสในพระ

SAMPLE

ธรรมเลื่อมใสในพระสงฆ์ ผู้รักษาศีลให้บริบูรณ์หน่ายความรู้สึกเป็นหญิง อบรมความรู้สึกเป็นชาย หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๖๖/๑๒, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๓/๒๘๐)

ศากยบุตร : ลูกชายในวงศ์กษัตริย์วงศ์หนึ่ง เมืองกบิลพัสดุ์, เรียกชายเกิดในศากยตระกูลว่าศากยบุตร ดังคำว่า เจ้าพนักงานป่าไม้คิดว่า พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้ ประพฤติธรรม ประพฤติสงบ ประพฤติพรหมจรรย์ พูดจริงมีศีล มีกัลยาณธรรม แม้แต่พระเจ้าแผ่นดินยังทรงเลื่อมใสมาก หรือดังคำในปาฏิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราได้รู้ความรำพึงของสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรด้วยใจ จึงกล่าวกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรว่า โมฆบุรุษ แม้คนเช่นเธอก็ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะศากยบุตรอยู่หรือ หรือดังคำในสิคาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้อที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ผู้ปฏิญาณว่าเป็นศากยบุตร ได้อัตภาพเช่นนี้เป็นการดียิ่งนัก (วิ.มหา.(ไทย)๑/๘๖/๗๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๕/๘๗,๙/๒๕๗/๘๙,๙/๓๐๑/๑๑๑,๙/๓๐๒/๑๑๒,ที.ปา.(ไทย) ๑/๗/๗, ๑๑/๒๗๗/๒๒๑,๑๑/๒๘๗/๒๓๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๒/๙๕,๑๓/๒๐๗/๒๔๕,๑๓/๒๙๓/๓๔๙,๑๓/๓๔๘/๔๒๓,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๓/๓๒๓)

ศากยมุนี : พระนามพระพุทธเจ้าผู้มีเชื้อสายศากยวงศ์ ดังคำในปริวารว่า พระอังคีรสศากยมุนี ทรงเป็นผู้อนุเคราะห์แก่หมู่สัตว์ทุกถ้วนหน้า พระองค์ผู้ทรงอุดมกว่าสรรพสัตว์ดุจราชสีห์ทรงแสดงพระไตรปิฎกคือพระสุตตันตะ พระอภิธรรม พระวินัย ซึ่งมีคุณมาก หรือดังคำในฉัตตมาณวกวิมานที่พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงวิธีถึงสรณคมน์แก่ฉัตตมาณพจึงตรัสว่า บรรดาผู้กล่าวสอนในหมู่มนุษย์ ผู้ใดเป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นพระศากยมุนี จำแนกพระธรรม สำเร็จกิจที่จะต้องทำแล้ว ถึงฝั่งพระนิพพาน พรั่งพร้อมด้วยพละและวิริยะเธอจงถึงผู้นั้นผู้เป็นพระสุคตเพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึกเถิด หรือดังคำในพุทธวงศ์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คำสั่งสอนของเราผู้เป็นศากยมุนี กว้างขวางรู้กันโดยมาก เจริญแพร่หลายงอกงามดี บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ในโลกนี้(วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๕๗/๓๔๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๘๖/๑๐๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๙/๗๑๙)

ศากยราชตระกูล : กษัตริย์ศากยะ, พระเจ้าแผ่นดินวงศ์ศากยะ ดังคำที่เจ้าศากยะทั้งหลายกล่าวไว้ว่า ขอพระผู้มีพระภาคโปรดใช้สอยห้องพระโรงนั้นก่อนเถิด พระพุทธเจ้าข้า พระองค์ทรงใช้สอยห้องพระโรงก่อนแล้ว เจ้าศากยราชทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์จักใช้สอยในภายหลัง การใช้สอยของพระองค์นั้นพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่เจ้าศากยะทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์สิ้นกาลนาน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๓/๒๔)

SAMPLE

ศากยวงศ์ : เชื้อสายพวกศากยะ ดังคำในจูฬวรรคว่า สมัยนั้น พระเจ้าภัททิยศากยะครองราชสมบัติของชาวศากยวงศ์ พระองค์ทรงเป็นพระสหายของเจ้าอนุรุทธศากยะหรือดังคำในอัมพัฏฐสูตรที่กล่าวถึงอัมพัฏฐมาณพพูดกดศากยวงศ์ว่าเป็นคนรับใช้ครั้งที่ ๑ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๐/๑๖๙,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๓/๙๐,๙/๒๖๔/๙๑,๙/๒๖๕/๙๑,๙/๒๖๖/๙๒)

ศากยะ, คนชาติ : คนเชื้อสายศากยะ หมายถึงคนเชื้อชาติศากยะ ดังคำในอัมพัฏฐสูตรที่อัมพัฏฐมาณพกล่าวว่า ท่านพระโคดม คนชาติศากยะดุร้าย หยาบช้า วู่วาม พูดพล่าม เป็นคนรับใช้ ไม่ยอมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมพวกพราหมณ์ การที่คนชาติศากยะซึ่งเป็นคนดุร้าย หยาบช้า วู่วาม พูดพล่าม เป็นคนรับใช้ ไม่ยอมสักการะ เคารพนับถือ บูชานอบน้อมพวกพราหมณ์ เป็นการไม่เหมาะไม่ควรเลย (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๔/๙๑,๙/๒๖๕/๙๑,๙/๒๖๖/๙๒)

ศากยะ, เจ้า : ชื่อวงศ์กษัตริย์วงศ์หนึ่งในเมืองกบิลพัสดุ์ เรียกว่า ศากยวงศ์, เรียกกษัตริย์ในวงศ์นี้ว่า ศากยะ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้น พระเจ้ามหานามศากยะมีเภสัชเหลือเฟือ หรือดังคำในอัมพัฏฐสูตรที่ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “อัมพัฏฐะ พวกเจ้าศากยะได้ทำผิดอะไรต่อเธอ เขาทูลตอบว่า ท่านพระโคดม ครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าเดินทางไปกรุงกบิลพัสดุ์ด้วยธุระของพราหมณ์โปกขรสาติผู้เป็นอาจารย์ เข้าไปที่ท้องพระโรงของพวกศากยะเวลานั้น พวกศากยะและศากยกุมารจำนวนมาก กำลังนั่งใช้นิ้วมือสะกิดหยอกล้อกันอยู่บนอาสนะสูง ในท้องพระโรง เห็นจะหัวเราะเยาะข้าพเจ้าเป็นแน่ ไม่มีใครเชื้อเชิญให้ข้าพเจ้านั่งเลย (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๐๕/๔๔๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๕/๙๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๘,๑๘/๒๔๓/๒๔๕)

ศากยะ, ตระกูล : ตระกูลศากยะ, เหล่ากอพวกศากยะ ดังคำในสารีปุตตเถรมาตุเปติวัตถุที่ (นางเปรตตอบแก่พระสารีบุตรว่า) เมื่อก่อนในชาติอื่น ๆ ดิฉันเกิดในตระกูลศากยะ เป็นมารดาของท่าน ดิฉันเข้าถึงเปตวิสัย ถูกความหิวกระหายครอบงำ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๑๗/๑๘๗)

ศากยะ, พวก : ชื่อกษัตริย์พวกหนึ่ง ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าโอกกากราช ซึ่งเป็นผู้สร้างและครองกรุงกบิลพัสดุ์ พระพุทธเจ้าก็เป็นกษัตริย์วงศ์นี้; *ศากยะ* เป็นคำสันสกฤต เรียกอย่างบาลีเป็น *สักกะ* บ้าง,*สักยะ* บ้าง, *สากิยะ* บ้าง; *ศากยะ* หรือ*สักกะ* นี้ ใช้เป็นคำเรียกชื่อถิ่นหรือแคว้นของพวกเจ้าศากยะด้วย มีปรากฏในอัมพัฏฐสูตร หรือดังคำในอัคคัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วาเสฏฐะและภารทวาชะพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบว่า พระสมณโคดมเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูลที่เท่าเทียมกัน

SAMPLE

ดังนี้ ก็พวกศากยะยังต้องตามเสด็จพระเจ้าปเสนทิโกศลอยู่ตลอดเวลา และพวกเจ้าศากยะยังต้องกระทำการนอบน้อมการอภิวาท การต้อนรับอัญชลีกรรม และสามีจิกรรมในพระเจ้าปเสนทิโกศลอยู่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๕/๙๑,๙/๒๖๖/๙๒,๙/๒๖๗/๙๒,๙/๒๖๗/๙๓,๙/๒๗๓/๙๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๗/๘๗) ; ดู *สักกชนบท*

ศาล : องค์กรที่มีอำนาจพิจารณาพิพากษาอรรถคดีในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์, ที่ชำระชี่น ศาลแพ่ง ศาลอาญา ดังคำในสิงคาลกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คหบดีบุตรการหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. ผู้ชนะย่อมก่อเวร๒. ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป ๓.เสียทรัพย์ทันตาเห็น ๔.ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาลก็เชื่อถือไม่ได้๕.ถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วยเพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔) ; ที่สิงสถิตของเทวดา เทพารักษ์ หรือเจ้าผี เป็นต้น เช่น ศาลเทพารักษ์ ศาลเจ้า ดังเช่นคำว่า ป่าสุภควันและป่าที่ตั้งศาลเป็นที่สถิตของเทวดาเป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๑๒๙)

ศาลพระภูมิ : ที่สถิตของเทพารักษ์ประจำพื้นที่และสถานที่ ทำด้วยไม้เป็นเรือนหลังคาทรงไทยตั้งอยู่บนเสาเดียว ปัจจุบันทำด้วยปูนเป็นรูปปราสาทก็มี ดังคำในพรหมชาลสูตรและสุภสูตรที่กล่าวไว้ว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ ทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนตร์ขับผีตั้งศาลพระภูมิ ทำกะเทยให้เป็นชาย (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑/๘,๙/๒๗/๑๐,๙/๒๐๕/๗๐,๙/๒๑๑/๗๒,๙/๔๕๑/๑๙๙)

ศาลสถิตยุติธรรม : เป็นคำรวมที่ใช้เรียกศาลยุติธรรมทั้งปวง ดังคำในอปทานที่พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ว่า พระราชาเจ้านครนั้นพึงรับสั่งให้สร้างถนนสี่แยก ทางแยก ร้านตลาดจัดสรรไว้เป็นอย่างดี สร้างศาลสถิตยุติธรรมเป็นที่ตัดสินคดีความไว้ในนครนั้น เพื่อป้องกันอริราชศัตรู เพื่อจะรู้ช่องทาง(ดีร้าย) เพื่อดูแลรักษากำลังพล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๒๗/๘๐)

ศาลา : อาคารทรงไทย ปล่อยโถง ไม่กั้นฝา ใช้เป็นที่พักหรือเพื่อประโยชน์การงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ศาลาวัด ศาลาที่พัก ศาลาท่าน้ำ, โดยปริยายหมายถึงอาคารหรือสถานที่บางแห่ง ใช้เพื่อประโยชน์การงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ศาลาพักร้อน ศาลาสวดศพ ดังคำในธาตุวิภังคสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมคธ ถึงกรุงราชคฤห์แล้วเสด็จเข้าไปหานายช่างหม้อชื่อภัคควะถึงที่อยู่ แล้วได้ตรัสว่า ภัคควะถ้าท่านไม่หนักใจ เราขอพักในศาลาสักคืนหนึ่ง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔๒/๔๐๑)

SAMPLE

ศาลาคนไข้ : ที่ปฐมพยาบาล หมายถึงห้องพยาบาล ดังคำในปฐมเคลัญญสูตรว่า ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปยังศาลาคนไข้แล้ว ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลาย (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๕/๒๗๗,๑๘/๒๕๖/๒๘๐)

ศาลาถกแถลง : กุตูหลสาลา,ที่พบปะสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้กัน หมายถึงสถานที่สมณพราหมณ์ผู้เป็นเดียรถีย์ต่างพวกมาแสดงทรรศนะตามลัทธิของตน,การประชุมสนทนาประกาศลัทธิ ทำให้ประชาชนทราบว่า คนนี้พูดอะไร คนนี้ประกาศอะไร เป็นต้น ดังคำในโปฏฐปาทสูตรว่า โปฏฐปาทปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องที่พวกข้าพระองค์สนทนากันในวลานี้ของดไว้ก่อน เรื่องนี้พระองค์จะทรงสดับเมื่อใดก็ได้ในภายหลัง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันก่อน ๆ พวกสมณพราหมณ์ผู้มีลัทธิต่างกันได้มาชุมนุมกันที่ศาลาถกแถลง ตั้งประเด็นสนทนากันเรื่องอภิสัญญานิโรธ หรือดังคำในมหาสกุลุทายิสูตรว่า สกุลุทายีปริพาชกทูลตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องที่ข้าพระองค์ทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันในเวลานี้ ของดไว้ก่อนเถิด เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคจะทรงสดับได้ในภายหลังโดยไม่ยาก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันก่อนๆพวกสมณพราหมณ์ผู้มีลัทธิต่างกันได้มาชุมนุมกันที่ศาลาถกแถลง ได้สนทนากัน มีปรากฏในกุตูหลสาลาสูตร (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๑๑/๑๗๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๘/๒๘๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๘/๔๙๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ศาลาถกแถลง หมายถึงสถานที่ที่สมณ พราหมณ์ผู้เป็นเดียรถีย์ต่างพวกมาแสดงทรรศนะตามลัทธิของตน (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๑/๓๐๔) อีกนัยหนึ่ง หมายถึงการประชุมสนทนาประกาศลัทธิ ทำให้ประชาชนทราบว่า คนนี้พูดอะไร คนนี้ประกาศอะไร เป็นต้น (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๓๘/๑๗๓) อีกแห่งหนึ่งมีอธิบายว่า คำว่า ศาลาถกแถลง แปลจากคำบาลีว่า โกตุหลสาลา อรรถกถาแก้ว่า กุตูหลายนฺติ กุตูหลสาลา นาม ปจฺเจกสาลา นตฺถิ ยตฺถ ปน นานาติตฺถิยา สมณพฺราหฺมณา นานาวิธํ กถํ ปวตฺเตนฺติ, สา พหุนฺนํ อยํ กึ วทติ, อยํ กึ วทตีติ กุตูหลุปฺปตฺติฏฺฐานโต กุตูหลสาลาติ วุจฺจติ ไม่มีศาลาที่มีชื่ออย่างนี้โดยเฉพาะ แต่เป็นสถานที่ที่สมณพราหมณ์ผู้เป็นเดียรถีย์ต่างพวกมาแสดงทรรศนะตามลัทธิของตน ชื่อกุตูหลสาลาเพราะเป็นที่เกิดการโต้เถียงกันว่า ท่านนี้พูดอย่างไร ท่านนี้พูดอย่างไร (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๔๑๘/๑๗๖)

ศาลาที่พัก : สถานที่พัก, ที่พักอาศัย ดังคำในกุลฆรณีสูตร ที่เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นกล่าวไว้ว่า ชนทั้งหลายต่างประชุมสนทนากันที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ ในศาลาที่พักในสภาและข้างๆถนน พวกเขาต่างพูดถึงดิฉันและท่านอย่างไรหนอ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๘/๓๓๐)

SAMPLE

ศาลาบำรุงภิกษุไข้ : ที่พักอุปัฏฐากภิกษุอาพาธ ดังคำในคิลานสูตรที่ว่า ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็น เสด็จเข้าไปที่ศาลาบำรุงภิกษุไข้ ได้ทรงเห็นภิกษุรูปหนึ่งผู้ทุพพลภาพ เป็นไข้ แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ ได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลาย (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๑/๒๐๑)

ศาลาประตูกลาง : ชื่อศาลาแห่งหนึ่ง ณ เขตเมืองนาลันทา เป็นศาลาที่อุปาลิคหบดีสร้างไว้ เพื่อเป็นที่ต้อนรับแขกผู้มาเยือน ดังคำในอุปาลีวาทสูตรว่า นายประตูรับคำแล้วเข้าไปหาอุบาลีคหบดีเรียนว่า ท่านขอรับ นิครนถ์ นาฏบุตรพร้อมกับบริษัทนิครนถ์เป็นจำนวนมาก ยืนรออยู่นอกซุ้มประตู เขาต้องการพบท่าน อุบาลีคหบดีกล่าวว่า นายประตูเพื่อนรัก ถ้าเช่นนั้นท่านจงปูอาสนะไว้ที่ศาลาประตูกลางนายประตูรับคำแล้ว ปูอาสนะไว้ที่ศาลาระตูกลางเสร็จแล้ว เข้าไปหาอุบาลีคหบดีเรียนว่า ท่านขอรับ อาสนะปูไว้ที่ศาลาประตูกลางเสร็จแล้ว ขอท่านจงกำหนดเวลาที่สมควร ณ บัดนี้เถิด (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๒/๖๙)

ศาลาเรือนยอด : อาคารที่มีหลังคาเป็นเครื่องยอดแบบต่าง ๆ เช่น แบบมณฑป แบบยอดปรางค์ แบบยอดปราสาท แบบยอดมงกุฎ แบบยอดเจดีย์ ดังคำในอัตถิราคสูตรและ อุณณาภพราหมณสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เรือนยอด หรือศาลาเรือนยอดมีหน้าต่างด้านทิศเหนือทิศใต้หรือทิศตะวันออก พอดวงอาทิตย์ขึ้น แสงสว่างที่เข้าทางหน้าต่าง จะพึงส่องไปที่ไหน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ส่องไปที่ฝาด้านทิศตะวันตก พระพุทธเจ้าข้า (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๔/๑๒๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๒/๓๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ศาลาเรือนยอด ในที่นี้หมายถึงศาลาที่มีช่อฟ้า ๒ ตัว (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๖๔/๑๓๐),ในอรรถกถาอีกแห่งหนึ่งอธิบายว่า (ศาลาเรือนยอด) หมายถึงพระคันธกุฎีของพระผู้มีพระภาคที่พรั่งพร้อมด้วยศิลปะ ถูกสร้างหลังคาทรงกลมงามสง่าคล้ายหงส์ มีเรือนยอดกล่าวคือเรือนที่มีหลังคาทรงสูงอยู่ภายในอีกชั้นหนึ่ง (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๒/๔๓๐, องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๕/๑๓๑)

ศาสดา : ผู้อบรมสั่งสอน, เป็นพระนามอย่างหนึ่งที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้า ดังคำในพุทธคุณ ๙ ในข้อที่ว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น .... เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ; ปัจจุบันใช้เรียกผู้ตั้งศาสนาโดยทั่วไป, ในพุทธกาล**ครูทั้ง ๖** คือ ปูรณกัสสป มักขลิโคสาลอชิตเกสกัมพล ปกุธกัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร และนิครนถนาฏบุตร ถ้าเรียกตามบาลี ก็เป็นศาสดา ๖ดังคำในจูฬวรรคว่า ศาสดาบางท่านในโลกนี้มีศีลไม่บริสุทธิ์ แต่ปฏิญญาว่า เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ศีลของเราบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๔/๑๗๖) (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๗/๕๐,๙/๑๕๗/๕๐,๙/๑๙๐/๖๔,๙/

SAMPLE

๒๕๕/๘๗,๙/๒๕๗/๘๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๓,๑๐/๒๑๖/๑๖๔, ๑๐/๒๑๗/๑๖๖,๑๐/๓๓๔/๒๖๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖/๕,๑๑/๑๐๗/๗๘,๑๑/๑๖๖/๑๒๖)

ศาสดาบางคน : ผู้อบรมสั่งสอน มี ๓ ประเภท มีปรากฏในโลหิจจสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โลหิจจะ ศาสดา ๓ ประเภทเหล่านี้แล สมควรถูกทักท้วง ทั้งการทักท้วงของผู้ทักท้วงศาสดาเห็นปานนี้ก็จัดว่าจริง แท้ เป็นธรรม ไม่มีโทษ หรือดังคำในสังขธมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ศาสดาบางคนในโลกนี้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ผู้ฆ่าสัตว์ทั้งหมดต้องไปอบาย ตกนรก ผู้ลักทรัพย์ทั้งหมดต้องไปอบาย ตกนรก ผู้ประพฤติผิดในกามทั้งหมดต้องไปอบาย ตกนรก ผู้พูดเท็จทั้งหมดต้องไปอบาย ตกนรก (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙๓/๒๓๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๐/๔๐๘)

ศาสดาอื่น : เจ้าลัทธิอื่น เช่น นิครนถ์ นาฏบุตร ดังคำในมหาวรรคที่สีหเสนาบดีกล่าวไว้ว่า พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ว่า ควรให้ทานแก่เราเท่านั้น ไม่ควรให้ทานแก่ศาสดาอื่น ควรให้ทานแก่สาวกของเราเท่านั้นไม่ควรให้ทานแก่สาวกของศาสดาอื่น ทานที่ให้แก่เราเท่านั้นมีผลมาก ทานที่ให้แก่ศาสดาอื่นไม่มีผลมาก ทานที่ให้แก่สาวกของเราเท่านั้นมีผลมาก ทานที่ให้แก่สาวกของศาสดาอื่นไม่มีผลมาก หรือดังคำในพหุธาตุกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ รู้ชัดว่าเป็นไปไม่ได้ที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิพึงนับถือศาสดาอื่น แต่เป็นไปได้ที่ปุถุชนพึงนับถือศาสดาอื่น (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๓/๑๑๔, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๗/๔๔๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๘/๑๖๗)

ศาสตร์ : ตำรา, วิชา ระบบวิชาความรู้, มักใช้ประกอบหลังคำอื่น เช่น นิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ ดังคำในพรหมายุสูตรที่กล่าวไว้ว่า สมัยนั้นแล พราหมณ์ชื่อพรหมายุอาศัยอยู่ในกรุงมิถิลา เป็นคนชรา เป็นคนแก่ เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับจนมีอายุถึง ๑๒๐ ปีนับแต่เกิด รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๓/๔๗๑)

ศาสตราวุธเครื่องย่ำยีศัตรูคือศีล : ศีลกำจัดกิเลส หมายถึงศีล ๕ ศีล ๑๐ จตุปาริสุทธิศีล ดังคำในพุทธวงศ์ว่า พระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ ทรงประทานโลคือสติปัฏฐาน ๔ หอกคือญาณอันคมกล้าดาบอย่างดี คือธรรมและศาสตราวุธเครื่องย่ำยีศัตรูคือศีลไว้ให้ ประทานภูษาคือวิชชา ๓พวงมาลัยสำหรับสวมศีรษะคือผล ๔ เครื่องอาภรณ์คืออภิญญา ๖ และดอกไม้เครื่องประดับคือพระธรรม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔๖/๗๑๗)

ศาสนทูต : ทูตทางศาสนา หมายถึงพระผู้ประกาศธรรมทางพระพุทธศาสนา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *โมคคัลลีบุตรติสสเถระ*

ศาสนธรรม : คำสั่งสอนในศาสนา เช่น ศาสนิกชนควรปฏิบัติตามศาสนธรรมในศาสนาของตน ดังคำในพหุชนหิตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนทั้งหลายผู้ปฏิบัติตามอริยมรรค ที่

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคผู้ทรงนำหมู่เวไนยชนออกจากภพ ผู้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่าทรงแสดงไว้ดีแล้ว เป็นผู้ไม่ประมาทในศาสนธรรมของพระสุคต ย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ในอัตภาพนี้ได้ หรือดังคำในอัคคิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนทั้งหลายผู้หมั่นอบรมตนในศาสนธรรม ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งกลางวันและกลางคืน หมั่นเจริญอสุภสัญญาเป็นนิตย์ ย่อมทำไฟคือราคะให้ดับลงได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๕/๔๕๑,๒๕/๙๓/๔๖๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘๔/๔๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๕/๔,๓๓/๖๘/๑๔๓,๓๓/๑๓๒/๕๓๗)

ศาสนวงศ์ : วงษ์ทางศาสนา หมายถึงเชื้อสายทางศาสนา ผู้สืบทอดทางศาสนา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *สาสนวงส์*

ศาสนา : คำสอน, คำสั่งสอน; ปัจจุบันใช้หมายถึงลัทธิความเชื่อถืออย่างหนึ่งๆพร้อมด้วยหลักคำสอน ลัทธิ พิธี องค์การและกิจการทั่วไปของหมู่ชนผู้นับถือลัทธิความเชื่อถืออย่างนั้นๆ ทั้งหมด ดังคำในภัททาลิสูตร ที่กล่าวว่า ตั้งแต่นั้นมา ท่านพระภัททาลิไม่กล้าเผชิญพระพักตร์พระผู้มีพระภาคตลอด ๓ เดือนเต็มเหมือนภิกษุผู้ไม่บำเพ็ญสิกขาในศาสนาของพระศาสดาให้บริบูรณ์ หรือดังคำในอัคคิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านจงบำรุงด้วยข้าวและน้ำ และด้วยปัจจัยอื่น แก่พระขีณาสพผู้ประกอบด้วยคุณทั้งปวงผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้มีความคะนองอันสงบแล้วเพราะศาสนานั้นเป็นเขตบุญของผู้แสวงบุญ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๔/๑๕๑,๑๓/๑๘๓/๒๑๒,๑๓/๓๖๙/๔๕๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๕,๑๕/๑๙๗/๒๘๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๑/๖๑,๑๘/๗๒/๖๑,๑๘/๗๓/๖๑,๑๘/๗๑/๖๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๐๓/๔๒๘)

ศาสนูปถัมภก : ผู้ทะนุบำรุงศาสนา ถ้าใช้แก่พระมหากษัตริย์ เรียกว่า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ศิริธรรม : ธรรมอันเป็นสิริ หมายถึงธรรมที่เป็นศรี คือโลกุตตรธรรม ดังคำในโกนาคมนพุทธวงศว่าพระพุทธเจ้านามว่าโกนาคมนะพระองค์ทรงประกาศศิริธรรมทุกอย่างล้วน

อันตรธานไปหมดแล้ว สังขารทั้งปวงเป็นสภาพว่างเปล่าหนอ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๘/๗๑๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ศิริธรรม ได้แก่ โลกุตตรธรรม (ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๒๘/๓๗๗)

ศิลปกรรม : สิ่งที่เป็นศิลปะ,สิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นเป็นศิลปะเช่นงานประติมากรรมงานสถาปัตยกรรมจัดเป็นศิลปกรรม ดังคำในภริยาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภรรยาใดมุ่งจะยักยอกทรัพย์แม้มีจำนวนน้อยที่สามีประกอบศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรมได้มา ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่า ภรรยาดุจนางโจรหรือดังคำในเวสสันตรชาดกที่ (ชูชกกล่าวว่า) พราหมณี ศิลปกรรมหรือทรัพย์ และข้าวเปลือกของฉันไม่มีที่ไหน ฉันจักนำทาส

SAMPLE

หรือทาสีมาให้แก่เธอผู้เจริญได้ ฉันจักอุปถัมภ์บำรุงเธอ เธออย่าได้โกรธเคืองเลย (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๓, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๓๔/๔๘๖)

ศิลปวิทยา : ศิลปะและวิชาการ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ทะเลาะกับพวกภิกษุผู้มีศีลดีงาม กล่าวเสียดสีภิกษุผู้มีศีลดีงาม ด่า สบประมาทด้วยชาติกำเนิดบ้าง ด้วยชื่อบ้าง ด้วยตระกูลบ้าง ด้วยหน้าที่การงานบ้าง ด้วยศิลปวิทยาบ้าง ... ด้วยคำด่าที่หยาบบ้าง หรือดังคำในสุธาโภชนชาดกที่ (โกสิยดาบสกล่าวว่า) นรชนทั้งหลายผู้ประกอบด้วยศิลปวิทยา มารยาท และความรู้ เป็นผู้ชำนาญการงานของตน ถูกเธอทอดทิ้งให้เหินห่างย่อมไม่ได้อะไรแม้แต่น้อย (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๓,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๓๘/๑๒๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๔/๑๒๙,๒๙/๑๕๓/๔๒๐)

ศิลปวิทยาชั้นต่ำ : วิชาช่างจักสาน เป็นต้น, เป็น ๑ ในศิลปวิทยา ๒ คือ (๑) ศิลปวิทยาชั้นต่ำ (๒ลปวิทยาชั้นสูง ดังคำในมหาวิภังค์อธิบายว่า ที่ชื่อว่า ศิลปวิทยาชั้นต่ำ ได้แก่ วิชาช่างจักสาน วิชาช่างหม้อ วิชาช่างหูกวิชาช่างหนัง วิชาช่างกัลบก อีกอย่างหนึ่ง ศิลปวิทยาที่เขาเย้ยหยัน เหยียดหยามเกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆ นี้จัดเป็นศิลปวิทยาชั้นต่ำ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๓)

ศิลปวิทยาชั้นสูง : วิชานับ วิชาคำนวณ เป็นต้น, เป็น ๑ ในศิลปวิทยา ๒ คือ (๑) ศิลปวิทยาชั้นต่ำ (๒ลปวิทยาชั้นสูง ดังคำในมหาวิภังค์อธิบายว่า ที่ชื่อว่า ศิลปวิทยาชั้นสูง ได้แก่วิชานับ วิชาคำนวณ วิชาเขียน อีกอย่างหนึ่งศิลปวิทยาที่เขาไม่เย้ยหยัน ไม่เหยียดหยาม ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆ นี้จัดเป็นศิลปวิทยาชั้นสูง (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๓)

ศิลปศาสตร์ : ตำราว่าด้วยวิชาความรู้ต่างๆ มี ๑๘ ประการ เช่นตำราว่าด้วยการคำนวณ ตำรายิงธนู เป็นต้น อันได้มีการเรียนการสอนกันมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล; ๑๘ ประการนั้นมีหลายแบบ ยกมาดูแบบหนึ่งจากคัมภีร์โลกนิติและธรรมนิติ ได้แก่ *๑. สุติ* ความรู้ทั่วไป *๒. สัมมุติ* ความรู้กฎธรรมเนียม *๓.สังขยา* วิชาคำนวณ *๔. โยคา* การช่างการยนตร์ *๕. นีติ* วิชาปกครอง (คือความหมายเดิมของ *นิติศาสตร์* ในชมพูทวีป) *๖. วิเสสิกา* ความรู้การอันให้เกิดมงคล *๗. คันธัพพา* วิชาร้องรำ *๘.คณิกา* วิชาบริหารร่างกาย *๙. ธนุพเพธา*วิชายิงธนู (*ธนุพเพทา* ก็ว่า) *๑๐. ปูรณา*วิชาบูรณะ *๑๑.ติกิจฉา* วิชาบำบัดโรค(แพทยศาสตร์) *๑๒. อิติหาสา* ตำนานหรือประวัติศาสตร์ *๑๓. โชติ* ความรู้เรื่องสิ่งส่องสว่างในท้องฟ้า (ดาราศาสตร์)*๑๔. มายา* ตำราพิชัยสงคราม *๑๕. ฉันทสา* วิชาประพันธ์ *๑๖. เกตุ* วิชาพูด *๑๗. มันตา*วิชาเวทมนตร์ *๑๘. สัททา* วิชาหลักภาษาหรือไวยากรณ์, ทั้ง ๑๘ อย่างนี้โบราณเรียกรวมว่า *สิปปะ* หรือ *ศิลปะ*ไทยแปล

SAMPLE

ออกเป็น *ศิลปศาสตร์* (ตำราว่าด้วยศิลปะต่างๆ); แต่ในสมัยปัจจุบัน ได้แยกความหมาย *ศิลปะ* กับ *ศาสตร์* ออกจากกัน คือ *ศิลปะ* หมายถึง วิทยาการที่มีวัตถุประสงค์ตรง*ความงาม* เช่นดุริยางคศิลป์ นาฏศิลป์ และจิตรกรรม เป็นต้น*ศาสตร์* หมายถึง วิทยาการที่มีวัตถุประสงค์ตรง*ความจริง* เช่น คณิตศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ เป็นต้น ดังคำในปฐมปัตถนาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราเป็นผู้ได้ศึกษาสำเร็จดีในศิลปศาสตร์ของกษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว เช่นศิลปศาสตร์เรื่องช้าง ม้า รถ ธนู หรือดาบ ไฉน เราจะไม่ปรารถนาราชสมบัติเล่า (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๕/๒๑๘-๒๑๙) ; (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

ศิลปะ : ฝีมือ, ความฉลาดในฝีมือ, ฝีมือทางการช่าง, การแสดงออกมาให้ปรากฏอย่างงดงามน่าชม, วิชาที่ใช้ฝีมือ, วิชาชีพต่างๆ ดังคำในสามัญญผลสูตรที่ว่า ชีวกโกมารภัจคิดว่าคนที่ไม่มีศิลปะจะเข้าพึ่งราชสกุลนี้ได้ยาก อย่ากระนั้นเลย เราควรเรียนศิลปวิทยาไว้ หรือดังคำในลักขณสูตรว่า มหาบุรุษทรงปรารถนาอยู่ว่า ทำอย่างไร ชนทั้งหลายจะพึงรู้ ในเรื่องศิลปะ ในเรื่องวิชาในเรื่องจรณะ ในเรื่องกรรมได้อย่างแจ่มชัดโดยพลัน ศิลปะเป็นต้นใดที่ไม่เป็นไปเพื่อความเดือดร้อนแก่ใครๆจะทรงบอกศิลปะเป็นต้นนั้น ทันทีด้วยทรงหวังว่า เขาจะไม่ต้องลำบากนาน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๘/๑๘๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๔/๑๗๔,๑๑/๒๑๕/๑๗๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๖๘,๑๒/๑๗๘/๑๗๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๓/๔๑๖,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๕/๒๔๒, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๙/๒๒๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒,๙/๑๖๕/๕๓,๙/๑๖๗/๕๔,๙/๑๗๐/๕๖)

ศิลปะธนู : วิชายิงธนู ดังคำในอิสสัตถสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ศิลปะธนู กำลัง และความเพียร มีอยู่ในชายใด พระราชาผู้ทรงการยุทธ์พึงชุบเลี้ยงชายหนุ่มผู้เช่นนั้น ม่พึงชุบเลี้ยงชายหนุ่มผู้ไม่กล้าหาญ เพราะเหตุแห่งชาติ,ในสุวัณณสามชาดก กล่าวถึงพระเจ้าปิลยักษ์เก่งวิชายิงธนูยิ่ง ดังคำว่า เราเป็นคนเชี่ยวชาญในศิลปะธนู เลื่องลือว่าเป็นผู้มีความสามารถยิงธนู ที่ต้องใช้กำลังคนถึง ๑,๐๐๐ คนได้ แม้ช้างที่มาถึงระยะที่ลูกศรยิงก็ไม่พึงพ้นเราไปได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๗๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๓๐๐/๒๓๐,๒๘/๓๒๒/๒๓๓,๒๘/๓๔๑/๒๓๖)

ศิลา : หิน ดังคำในมหาวิภังค์ว่า แผ่นศิลาหนาแตกออกเป็น๒ เสี่ยงจะประสานให้สนิทเป็นเนื้อเดียวกันอีกไม่ได้ หรือดังคำในปาสาณสูตรว่า มารผู้มีบาปต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาค จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วกลิ้งศิลาขนาดใหญ่ลงไปในที่ใกล้พระผู้มีพระภาค (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๒/๑๔๒, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๗/๑๘๗)

SAMPLE

ศิลาวดี, นคร : ชื่อนครหนึ่งในสักกชนบท แคว้นสักกะ ดังคำในสัมพหุลสูตรและสมิทธิสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นครศิลาวดี แคว้นสักกะ สมัยนั้นภิกษุหลายรูปเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาค (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๗/๒๐๑,๑๕/๑๕๘/๒๐๓)

ศิษย์ : ผู้ศึกษาวิชาความรู้จากครูหรืออาจารย์, คู่กับ ครู หรืออาจารย์, ผู้อยู่ในความคุ้มครองดูแลของอาจารย์ เช่น ศิษย์วัด, โดยปริยายหมายถึงผู้ที่ศึกษาหาความรู้จากตำราของผู้ใดผู้หนึ่งแล้วนับถือ ผู้นั้นเป็นเสมือนครูบาอาจารย์ของตน ดังคำในมหาวรรคว่า คนทั้งหลายเห็นพวกภิกษุก็พากันโจทว่า พระมหาสมณะเสด็จมาสู่พระคิริพชนคร ของชาวมคธ ทรงนำปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของสัญชัยไปหมดแล้ว บัดนี้ยังจักทรงนำใครไปอีกเล่า หรือดังคำในพรหมชาลสูตรว่า แม้สุปปิยปริพาชก ก็ได้เดินทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา พร้อมด้วยพรหมทัตมาณพผู้เป็นศิษย์เช่นเดียวกัน หรือดังคำในอัมพัฏฐสูตรว่า อัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์จบไตรเพท (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๓/๗๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๑/๑,๙/๒/๑,๙/๓/๒,๙/๔/๒,๙/๒๕๖/๘๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๖/๒๑,๑๑/๒๗/๒๒,๑๑/๒๙/๒๓,๑๑/๓๐/๒๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๗/๓๐๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗๗/๓๓๐,๑๓/๓๕๕/๔๓๖,๑๓/๓๘๔/๔๗๒)

ศีรษะ : หัว (เป็นคำสุภาพที่ใช้แก่คน) ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบแก่เวรัญชพราหมณ์ว่า พราหมณ์ เรายังไม่เห็นใครไม่ว่าในโลกไหนๆในบริษัทไหนๆ ที่เราควรจะไหว้ ลุกรับหรือเชื้อเชิญให้นั่ง เพราะว่าตถาคตไหว้ ลุกรับหรือเชื้อเชิญผู้ใดให้นั่ง ศีรษะของผู้นั้นจะต้องขาดตกไป หรือดังคำในมหาวรรคว่า ชฎิลอุรุเวลกัสสปะได้ซบศีรษะลงแทบพระบาทพระผู้มีพระภาคกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพเจ้าพึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒/๓,วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๑/๖๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖/๑๔,๑๑/๑๗/๑๔,๑๑/๑๘/๑๕,๑๑/๑๙/๑๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๗/๓๙๔,๑๒/๕๑๒/๕๕๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗,๑๓/๓๑๔/๓๗๙,๑๓/๓๓๒/๔๐๑,๑๓/๓๓๓/๔๐๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๕/๒๐๒)

ศีรษะโล้น : ศีรษะที่โกนเกรียนทั้งศีรษะ, ผู้โกนหัวจนโล้นหมดสิ้น, คุณลักษณะที่อ้างว่าเป็นสมณะแต่ไม่ระงับบาป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไม่ถือว่าสมณะ

ในหัตถกวัตถุ เรื่องหัตถกภิกษุ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระหัตถกะผู้พูดจาเหลาะแหละ และตัดสินความเป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะว่า ผู้ไม่มีวัตร พูดจาเหลาะแหละ แม้มีศีรษะโล้น ก็ไม่ชื่อว่าสมณะ ผู้เต็มไปด้วยความปรารถนา และความอยากได้ จะเป็นสมณะได้อย่างไร ส่วนผู้ใดระงับบาปน้อยใหญ่ลงได้โดยสิ้นเชิง และ

SAMPLE

เพราะเหตุที่ระงับบาปทั้งหลายได้นี้เอง เขาจึงเรียกผู้นั้นว่า สมณะ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๖๔/๑๑๔)

ศีล: ข้อบังคับรักษากายกรรม วจีกรรมให้เป็นปกติ, เครื่องมือถึงแก่นแห่งการกีดกันบาปด้วยตปะ, ‘ผู้สำรวมด้วยศีลสังวร, เครื่องครอบงำย่ำยีความไม่ยินดีด้วยการทำศีลให้บริบูรณ์ เพิ่มพูนเรือนว่าง

ตัวอย่างในอุทุมพริกสูตร เรื่องการถึงความบริสุทธิ์เพียงเปลือก พระผู้มีพระภาคตรัสถึงยอดและแก่นแห่งการกีดกันบาปด้วยตบะกับนิโครธว่า บุคคลผู้บำเพ็ญตบะสำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ คือ (๑) ไม่ทำชีวิตให้ตกล่วงไป (๒) ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ (๓) ไม่พูดเท็จ (๔) ไม่เสพกามคุณ ก็เพราะเขาเป็นผู้บำเพ็ญตบะ เขารักษาศีลให้ยิ่ง ไม่กลับมาเป็นคฤหัสถ์ดี ถ้าภิกษุพึงหวังว่า เราพึงข่มความไม่ยินดี (ในกุศลธรรม) และความยินดี (ในกามคุณ ๕) พึงจะเอาชนะความขลาดกลัว พึงได้ฌาน ๔ ซึ่งเป็นอภิเจตสิก เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก พึงบรรลุวิโมกข์ที่สงบ เป็นอรูปฌาน เพราะก้าวล่วงรูปาวจรฌานด้วยนามกาย’ ภิกษุนั้นพึงทำศีลให้บริบูรณ์ (ที.สี.(ไทย)๙/๗/๓,ที.สี.(ไทย)๙/๒๗/๑๐,ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๕,ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๓/๖๕,ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๔/๖๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓/๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓/๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔/๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔/๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๐/๔๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๔/๑๘๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๕/๑๘๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๗๖/๖๗)

ศีลขันธ์: กองศีล, กลุ่มศีล เช่น กลุ่มศีล ๕, ศีล ๘, ศีล ๒๒๗

ตัวอย่างในติกปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงบุคคลที่ควรสักการะ เคารพแล้วจึงเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เหนือกว่าตนในด้านศีล สมาธิ ปัญญา เพราะบุคคลเช่นนี้คิดว่า “เราจักได้บำเพ็ญศีลขันธ์ (กองศีล) สมาธิขันธ์ (กองสมาธิ) ปัญญาขันธ์ (กองปัญญา) ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์หรือจักอนุเคราะห์ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในที่นั้น ๆ” เพราะฉะนั้น บุคคลเช่นนี้ควรสักการะ เคารพแล้วจึงเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๑๒๓/๑๗๙) ๑๓/๒๔๓/๒๘๘, ๒๕/๕๙/๔๑๓,๒๙/๑๕๐/๔๑๐,๒๙/๑๖๐/๔๔๙ ไม่มีคำนี้,

ศีลคุณ: คุณแห่งศีล, คุณประโยชน์ของศีล, คุณค่าของศีล เช่นศีลคุณอันยอดเยี่ยมของพระพระเรวตะพุทธเจ้า

ในเรวตพุทธวงศ์ ประวัติของพระเรวตพุทธเจ้า กล่าวถึงพระสุมนะพุทธเจ้าว่า ได้มีพระชินเจ้าทรงเป็นผู้นำพระนามว่าเรวตะ มีพระขีณาสพที่มาเข้าเฝ้าพระองค์เพื่อทูล

SAMPLE

ถามพระอาการประชวรของพระองค์ ครั้งนั้นมีเทวดาและมนุษย์จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน กล่าวว่า เราเป็นพราหมณ์มีนามว่าอติเทพ ได้เข้าเฝ้าเรวตะพระพุทธเจ้าแล้วถึงพระองค์เป็นสรณะ ได้กล่าวสดุดีศีลคุณ สมาธิคุณ และปัญญาคุณอันยอดเยี่ยมของพระองค์ แล้วได้ทูลถวายผ้าห่มแด่พระองค์ตามกำลัง พระเรวตะพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกก็ทรงพยากรณ์เราว่า ในกัปอันประมาณมิได้นับจากกัปนี้ไปพราหมณ์นี้จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๖๑๔,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๗๙/๗๖๘)

ศีลจริยาวัตร: ข้อปฏิบัติด้วยการประพฤติในศีล, ความงดงามแห่งการปฏิบัติในศีล เช่น ศีลจริยาวัตรของพระนางมัทรี

ในเวสสันตรจริยา เรื่องที่กล่าวว่า ท้าวสักกะทรงแปลงร่างเป็นพราหมณ์เสด็จลงจากเทวโลกมาขอพระนางมัทรีเทวีผู้มีศีลจริยาวัตรงดงามจากพระเวสสันดร พระองค์มีความดำริแห่งใจผ่องใสจับพระหัตถ์พระนางมัทรีแล้วมอบให้ด้วยการหลั่งน้ำ (ทักขิโณทก) ได้ให้พระนางมัทรีแก่พราหมณ์นั้น เมื่อเราให้พระนางมัทรี หมู่เทวดาในท้องฟ้าพากันเบิกบาน (พลอยยินดี) ในกาลนั้น แผ่นดิน ภูเขาสิเนรุราช และราวป่าก็ไหวไปทั่วแล้ว(ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๑๕/๗๔๒)

ศีลที่เป็นกุศล: ศีลที่ไม่มีโทษ, ศีลที่เป็นไปเพื่อความไม่เก้อเขิน ไม่ร้อนใจ, หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ คือ (๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ (๒) อินทรียสังวรศีล ศีลความสำรวมอินทรีย์ (๓) อาชีวปาริสุทธิศีล ศีลคือความสำรวมในอาชีวะ (๔) ปัจจยสันนิสิตศีล ศีลที่เกี่ยวกับการพิจารณาปัจจัย ๔, ศีลเพื่อเจริญสติปัฏฐาน

ในสีลสูตร ว่าด้วยศีลที่เป็นกุศล เมื่อครั้งท่านพระอานนท์และท่านพระภัททะอยู่ ณ กุกกุฏาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร พระภัททะเข้าไปหาพระอานนท์ ได้ถามท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสศีลที่เป็นกุศลเหล่านี้ไว้ ทรงมีพระประสงค์อะไร พระอานนท์ตอบว่า พระภาคตรัสศีลที่เป็นกุศลเหล่านี้ไว้ ก็เพียงเพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการเท่านั้น คือ (๑) กายานุปัสสนาสติปักฏฐาน พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๒) เวทนานุปัสสนา พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย (๓) จิตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นจิตในจิต (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ดังนี้ (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๘๗/๒๔๕,สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๘๗-๓๘๘/๓๐๒)

SAMPLE

ศีลที่เป็นปริตตะ: ศีลน้อย,ศีลเพียงเล็กน้อย,การรักษาศีลไม่เข้มแข็งในติกปัฏฐาน ปริตตติกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นปริตตะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นปริตตะโดยอุปนิสสยปัจจัยมีปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่เป็นปริตตะแล้ว ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำวิปัสสนาให้เกิดขึ้น มีมานะถือทิฏฐิอาศัยศีลที่เป็นปริตตะ อาศัยปัญญา ความปรารถนา สุขทางกาย เสนาสนะแล้ว ให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำวิปัสสนาให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๗๒/๔๔๔)

ศีลที่เป็นภายในตน:ศีลที่มีอยู่ภายในตน, ศีลที่ตนปฏิบัติได้ครบถ้วน, ศีลที่อาศัยทำทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ เป็นต้น

ในติกปัฏฐาน อัชฌัตตติกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นภายในตนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นภายในตนโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่เป็นภายในตนแล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌาน วิปัสสนา มรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะ ถือทิฏฐิ บุคคลอาศัยศีลที่เป็นภายในตน อาศัยปัญญา ราคะ ความปรารถนา สุขทางกาย ทุกข์ทางกาย อุตุ โภชนะ อาศัยเสนาสนะแล้วให้ทาน ทำสมาบัติ ให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๔/๖๐๔)

ศีลที่เป็นรูปาวจร: ศีลของผู้ที่ให้ทานและรักษาศีล ๕ยังเป็นกามาวจรภูมิ, ศีลของผู้ที่รักษาศีล ๘ หรือศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ นับว่าผู้นั้นมีกายหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมีใจจมอยู่ในกาม

ในทุกปัฏฐาน รูปาวจรทุกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจรโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่เป็นรูปาวจรแล้ว ทำฌานที่เป็นรูปาวจรให้เกิดขึ้น ทำอภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น และอาศัยศีลที่เป็นรูปาวจร อาศัยปัญญาแล้ว ทำฌานที่เป็นรูปาวจร ทำอภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๕๒/๕๗๔)

ศีลที่เป็นโลกิยะ :ศีลที่เป็นไปเพื่อมีความสุขในการดำรงชีวิตเป็นอานิสงส์และมีโภคทรัพย์เป็นอานิสงส์ ต่างจากศีลที่เป็นโลกุตระมีนิพพานเป็นอานิสงส์คือศึกษาศีลสิกขาเพื่อนิพพาน

ในทุกปัฏฐาน โลกิยทุกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นโลกิยะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่เป็นโลกิยะแล้วให้ทาน ทำวิปัสสนาให้เกิดขึ้น ทำอภิญญาให้เกิดขึ้น ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะถือทิฏฐิอาศัยศีลที่เป็นโลกิยะ เสนาสนะแล้วให้ทาน (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๕๖/๑๙๑)

ศีลที่เป็นอดีต: ศีลที่รักษาในอดีต, ศีลที่เคยรักษาสมบูรณ์, ศีลที่เป็นปัจจัยส่งผลมาแต่อดีตทำสมาบัติให้เกิดขึ้นในปัจจุบัน

SAMPLE

ในติกปัฏฐาน อตีตติกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นอดีตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นปัจจุบันโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่เป็นอดีตแล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌานให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนา มรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะ ถือทิฏฐิ อาศัยศีลที่เป็นอดีต อาศัยปัญญา ราคะ ความปรารถนา สุขทางกาย ทุกข์ทางกายแล้ว ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๘/๕๖๓)

ศีลที่เป็นอรูปาวจร: ศีลที่มีนิพพานเป็นอานิสงส์ คือศึกษาศีลสิกขาเพื่อนิพพาน, ศีลคือ มรรค ผลแห่งมรรค และอสังขตธาตุ (คือนิพพาน), ศีลที่เป็นจิตและเจตสิกธรรมของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ หรือผู้เกิดแล้วหรือผู้อยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม อันท่องเที่ยวอยู่ในระหว่างภูมินี้ อันนับเนื่องอยู่ในระหว่างภูมินี้ คือ เบื้องต่ำกำหนดเอาเหล่าเทวดาผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพเป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพเป็นที่สุด

ในทุกปัฏฐาน อรูปาวจรทุกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นอรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจรโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่เป็นอรูปาวจรแล้วให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌานที่ไม่เป็นอรูปาวจรให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนา มรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะ ถือทิฏฐิ อาศัยศีลที่เป็นอรูปาวจร อาศัยปัญญาแล้วให้ทาน ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๘๕/๕๙๕)

ศีลที่พระอริยะใคร่: ศีลที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล ไม่ขาด ไม่ด่างพร้อย, ศีลที่พระอริยะปรารถนา แม้เกิดในภพอื่นก็ไม่สละศีลนี้

ในจุนทีสูตร เรื่องประมาณของศีล ศีลที่พระอริยะใคร่ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าศีลเหล่านั้น บุคคลผู้ทำศีลที่พระอริยะใคร่ให้บริบูรณ์ ชื่อว่าทำสิ่งที่เลิศให้บริบูรณ์ และวิบากที่เลิศย่อมมีแก่บุคคลผู้ทำสิ่งที่เลิศให้บริบูรณ์ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า บุญที่เลิศ คืออายุ วรรณะ เกียรติยศ สุข และพละ ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้เลื่อมใส ผู้รู้ธรรมที่เลิศโดยความเป็นธรรมที่เลิศ ผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้เลิศ ซึ่งเป็นทักขิไณยบุคคลชั้นเยี่ยม ผู้เลื่อมใสในพระธรรมที่เลิศอันเป็นที่คลายความกำหนัด เป็นที่สงบระงับ นำสุขมาให้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๕๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๔/๔๘๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๗/๗๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๙/๓๐๑,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๓๒/๑๙)

SAMPLE

ศีลที่พระอริยะชอบใจ: ศีลที่ประกอบด้วยมรรคและผล, ศีลไม่ขาด ไม่ด่างพร้อย, ศีลที่ระงับบาปอกุศล , ศีลของผู้ไม่ขัดสน ไม่สูญเปล่า

ตัวอย่างในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๔ บุคคลผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ ท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อทรงยินดีกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์ จึงได้ตรัสคาถาเหล่านี้ ในเวลานั้นว่า ผู้ใดมีศรัทธาในพระตถาคตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว มีศีลงาม เป็นศีลที่พระอริยะชอบใจและสรรเสริญมีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๗,(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๖๐/๓๘๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๙๗/๔๘๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๙๙/๔๙๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๔/๕๐๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๙/๕๑๓, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๓๔๙)

ศีลที่พระอริยะปรารถนา:ศีลที่อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรมที่เป็นองค์แห่งโสดาปัตติผล ๔, ศีลอันเป็นฐานแห่งมรรคเป็นไปเพื่อสมาธิ

ในปัญจเวรภยสูตร อริยสาวกผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะปรารถนา กล่าวคือ อันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ อันตัณหาและทิฏฐิถูกต้องไม่ได้ เป็นไปเพื่อสมาธิ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๔๑/๘๖)

ศีลที่มีทั้งวิตกและวิจาร:ศีลที่ยังมีความตรึกและความตรอง, ศีลที่ยังอาศัยองค์ฌาน, ศีลที่ทำมรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น

ในติกปัฏฐาน เรื่องที่กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่มีทั้งวิตกและวิจารแล้ว ทำฌานที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารให้เกิดขึ้น ทำมรรค ทำอภิญญา ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น อาศัยศีลที่มีทั้งวิตกและวิจาร มีความปรารถนาแล้วทำฌานที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารให้เกิดขึ้น ทำมรรค ทำอภิญญา ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๐๒/๘๑)

ศีลที่มีปริตตะเป็นอารมณ์:ศีลที่เป็นของเล็กน้อย, ศีลที่ยังเป็นปริตตะคือเป็นกามาวจร ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม, ศีลที่เป็นธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์, ศีลที่เป็นธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุ, ศีลที่เป็นธรรมที่มีมรรคเป็นใหญ่,ศีลที่ทำมรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น

ในติกปัฏฐาน ปริตตารัมมณติกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์โดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่มีปริตตะเป็นอารมณ์แล้วทำฌานที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ให้

SAMPLE

เกิดขึ้น ทำมรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น อาศัยศีลที่มีปริตตะเป็นอารมณ์ ปัญญา ราคะ สุขทางกาย ทุกข์ทางกายแล้วทำฌานที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น ทำมรรคฯลฯ อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๕/๔๗๕)

ศีลที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์:ศีลที่เป็นของใหญ่, ศีลที่เป็นธรรมที่เป็นของใหญ่, ศีลที่เป็นมหัคคตะ คือ เป็นรูปฌานหรืออรูปฌาน, ธรรมที่ไม่มีประมาณ คือเป็นโลกุตตรธรรม ได้แก่ มรรค, ผล, นิพพาน, ศีลที่ทำฌานที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น

ในติกปัฏฐาน ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์โดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์แล้วทำฌานที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนา อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะถือทิฏฐิอาศัยศีลที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ ทำปัญญา ราคะ ความปรารถนาแล้ว ทำฌานที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๖/๔๗๕)

ศีลที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์:ศีลที่เป็นสภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะคือไม่มีประมาณ, ศีลที่เป็นมรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สามัญญผล ๔ และนิพพาน, ศีลที่ทำมรรค อภิญญา สมาบติให้เกิดขึ้น

ในติกปัฏฐาน กล่าวถึงสภาวธรรมที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์โดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์แล้วทำฌานที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น ทำมรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้นอาศัยศีลที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ ปัญญาแล้ว ทำฌานที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น ทำมรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๗/๔๗๖)

ศีลที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสอง:ศีลที่เป็นจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโลภ วิปปยุตจากทิฏฐิ ๔ จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยวิจิกิจฉา จิตตุปบาทที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ กุศลในภูมิ ๓ วิบากในภูมิ ๓ อัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น,ศีลที่ทำวิปัสสนา มรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น

ในติกปัฏฐานกล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองโดย ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองแล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌานให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนา อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะ ถือทิฏฐิ อาศัยศีลที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนี้ (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๗/๕๐๘)

SAMPLE

ศีลที่ไม่เป็นกามาวจร: ศีลที่ไม่ข้องในกาม คือ มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือศีลที่ไม่เกิดในกามาวจร

ในทุกปัฏฐาน เรื่องที่กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจรโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่เป็นกามาวจรแล้วทำฌานให้เกิดขึ้น ทำมรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น อาศัยศีลที่ไม่เป็นกามาวจร อาศัยปัญญาแล้วทำฌานที่ไม่เป็นกามาวจรให้เกิดขึ้น ทำมรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๑๔/๕๕๐)

ศีลที่ไม่เป็นอรูปาวจร: ศีลที่ไม่เป็นอรูปาวจร หรือไม่เป็นอรูปภพ คือภพที่เป็นอรูปาวจร หรือ ไม่เป็นรูปจิต หรือ ไม่เป็นอรูปฌาน ๔ คือ (๑) อากาสานัญจายตนะ (๒) วิญญาณัญจายนตะ (๓) อากิญจัญญายตนะ (๔)เนวสัญญานาสัญญยตนะ, ศีลที่วิปัสสนา มรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น

ในทุกปัฏฐาน เรื่องที่กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่เป็น อรูปาวจรเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจรโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่เป็นอรูปาวจรแล้วให้ทานสมาทานศีล รักษาโบสถ ทำฌานที่ไม่เป็นอรูปาวจรให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนา มรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะ ถือทิฏฐิ อาศัยศีลที่ไม่เป็นอรูปาวจรให้เกิดขึ้น(อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๒๘๖/๕๙๖)

ศีลที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร:ศีลที่เป็นสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร, ศีลที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ อันเป็นที่เกิดแห่งสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารแล้วรูปทั้งหมดและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าไม่มีทั้งวิตกและวิจาร, ศีลที่ทำฌานที่ไม่มีวิตกวิจารเกิดขึ้น

ในติกปัฏฐานเรื่องที่กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารแล้วทำฌานที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารให้เกิดขึ้น ทำมรรค ทำอภิญญา ทำสมาบัติให้เกิดขึ้นอาศัยศีลที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารให้เกิดขึ้น(อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๐๔/๘๕)

ศีลที่ไม่มีปีติ: ศีลที่ไม่มีความซาบซ่าน, ศีลที่ไม่มีความอิ่มเอิบ, ศีลที่ไม่มีความดื่มด่ำในใจ อันยังผลให้รู้สึกสุขสบายทั้งต่อกายและจิต จัดแบ่งออกตามอาการที่ปรากฏมี ๕ คือ (๑) ขุททกาปีติ (๒) ขณิกาปีติ (๓) โอกกันติกาปีติ (๔) อุพเพคาปีติ (๕) ผรณาปีติ, ศีลที่ทำฌาน วิปัสสนา มรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น

SAMPLE

ในทุกปัฏฐาน เรื่องที่กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่มีปีติเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีปีติ โดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่มีปีติ ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถด้วยจิตที่ไม่มีปีติ ทำฌานที่ไม่มีปีติ ทำวิปัสสนา มรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะ ถือทิฏฐิ อาศัยศีลที่ไม่มีปีติเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๖๐/๕๐๗)

ศีลที่ไม่มีวิตก: ศีลที่ไม่มีความตรึก ตริ, ศีลที่ไม่มีการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์หรือปักจิตลงสู่อารมณ์, ศีลที่ทำมรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น

ในติกปัฏฐานเรื่องที่กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารแล้วทำฌานที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารให้เกิดขึ้น ทำมรรค ทำอภิญญา ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น อาศัยศีลที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร สุตะ จาคะ ปัญญา วิตกแล้วทำฌานที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๒๖/๔๘๖)

ศีลที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร:ศีลที่ไม่มีความตรึกมีเพียงความตรอง, ศีลที่ทำให้มรรค อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น

ในติกปัฏฐานเรื่องที่กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารแล้วทำฌานที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารให้เกิดขึ้น ทำมรรค ทำอภิญญา ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น อาศัยศีลที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร สุตะ จาคะ ปัญญา วิตกแล้วทำฌานที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารให้เกิดขึ้น ทำมรรค ทำอภิญญา ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๐๓/๘๓)

ศีลที่ไม่สหรคตด้วยสุข:ศีลที่ไม่ไปกับสุข, ศีลที่ไม่เป็นไปกับสุข, ศีลที่ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น

ในทุกปัฏฐาน สุขสหคตทุกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่สหรคตด้วยสุขเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่สหรคตด้วยสุขโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่สหรคตด้วยสุขแล้วให้ทานสมาทานศีล ด้วยจิตที่ไม่สหรคตด้วยสุข ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะ ถือทิฏฐิอาศัยศีลที่ไม่ สหรคตด้วยสุข ปัญญา ราคะ ความปรารถนา สุขทางกาย ทุกข์ทางกาย อุตุ โภชนะ เสนาสนะและสุขแล้วให้ทานด้วยจิตที่ไม่สหรคตด้วยสุข ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๗๓/๕๑๗)

ศีลที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขา:ศีลที่ไม่ไปกับอุเบกขา, ศีลที่ไม่ไปพร้อมกับอุเบกขา, ศีลทำวิปัสสนา มรรค สมาบัติให้เกิดขึ้น

ในทุกปัฏฐาน อุเปกขาสหคตทุกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขาโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่

SAMPLE

บุคคลอาศัยศรัทธาที่ไม่ สหรคตด้วยอุเบกขาแล้วให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถ ด้วยจิตที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขา ทำฌานที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขา วิปัสสนา มรรค ทำสมาบัติให้เกิดขึ้นมีมานะ ถือทิฏฐิ อาศัยศีลที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขาเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๑๙๐/๕๓๑)

ศีลที่สหรคตด้วยปีติ: ศีลที่ไปร่วมกับปีติ, ศีลที่ประกอบด้วยปีติ, ศีลที่ทำวิปัสสนา มรรค สมาบัติให้เกิดขึ้น

ในติกปัฏฐาน ปีติติกะ ปัญหาวาร กล่าวถึงสภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลมีจิตสหรคตด้วยปีติอาศัยศรัทธาที่สหรคตด้วยปีติแล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌานที่สหรคตด้วยปีติให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนาให้เกิดขึ้น ทำมรรคให้เกิดขึ้น ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะ ถือทิฏฐิ มีจิตสหรคตด้วยปีติอาศัยศีลที่สหรคตด้วยปีติเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๓/๑๔๕)

ศีลที่สหรคตด้วยอุเบกขา:ศีลที่เป็นพร้อมกับอุเบกขา, ศีลที่อาศัยความปรารถนาแล้วให้ทานเกิดขึ้น

ในติกปัฏฐานเรื่องที่กล่าวถึงสภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขาเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขาโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลมีจิตสหรคตด้วยอุเบกขาอาศัยศรัทธาที่สหรคตด้วยอุเบกขาแล้วให้ทาน ทำอภิญญาให้เกิดขึ้น ถือทิฏฐิ มีจิตสหรคตด้วยอุเบกขาอาศัย ศีลที่สหรคตด้วยอุเบกขา อาศัยความปรารถนาแล้วให้ทาน (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๕/๑๔๘)

ศีลที่ให้ผลไม่แน่นอน: ศีลที่ให้ผลไม่คงที่, ศีลที่ให้ผลตามโอกาส, ศีลที่ให้ผลตามเหตุปัจจัย, ศีลที่อาศัยปัญญา ความสุขหรือไม่สุขให้ผล

ในทุกปัฏฐาน เรื่องที่กล่าวถึงสภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้นโดยปกตูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลอาศัยศรัทธาที่ให้ผลไม่แน่นอนแล้ว ให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถ ทำฌาน วิปัสสนา อภิญญา สมาบัติให้เกิดขึ้น มีมานะ ถือทิฏฐิ อาศัยศีลที่ให้ผลไม่แน่นอน ทำปัญญา ราคะ ความปรารถนาสุขทางกาย ทุกข์ทางกาย เสนาสนะแล้วให้ทาน ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๓๖/๖๒๖)

ศีลบารมี: บำเพ็ญศีล, รักษาศีล, ปฏิบัติในศีล

ในพุทธาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เรื่องที่พระตถาคตบันดาลเมฆฝนคือพระธรรมให้ตกลง ด้วยอำนายฝนนี้ ชนทั้งหมดจงเป็นผู้ไม่มีอาสวะ ผู้ที่ประชุมกันอยู่ในที่นี้ และผู้มีคุณต่ำสุด จงเป็นพระโสดาบัน ส่วนเราให้ทานที่ควรให้แล้ว บำเพ็ญ

SAMPLE

ศีลบารมีอย่างเต็มเปี่ยม สำเร็จเนกขัมมบารมีแล้วบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๔/๑๑, ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๙/๗๔๗)

ศีลปรมัตถบารมี: ศีลที่บำเพ็ญอันถึงความอุกฤษฏ์, ศีลที่รักษาขั้นสูงสุด, ศีลที่บำเพ็ญสมัยเป็นพระโพธิสัตว์นามว่าสังขปาลบัณฑิต

ในขุททกนิกาย พุทธวงศ์ บทว่า สีลํ ปูเรตฺวา อเสสโต ความว่า อันผู้บำเพ็ญศีลของพระโพธิสัตว์ มีอาทิอย่างนี้ คือ สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมทั้งกายวาจา สำรวมอินทรีย์ รู้จักประมาณในกาลบริโภค มีอาชีพบริสุทธิ์ ควรบำเพ็ญบารมี อันมีประเภทเป็นศีลบารมี ศีลอุปบารมี ศีลปรมัตถบารมี ยังศีลทั้งปวงให้บริบูรณ์ คือให้ถึงพร้อมด้วยชอบ โดยไม่มีส่วนเหลือ (ขุ.พุทธ.(มหามกุฏ) ๗๔/๓๖/๕๖๒, ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๖)

ศีลเป็นปราการ: ศีลเป็นกำแพงเมืองคือธรรม,พระอุบาลีเถรในอดีตชาติใช้เป็นกำแพงเมืองคือพระธรรม

ในอุปาลิเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ พระอุบาลีเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า พระองค์ทรงปราบเหล่าเดียรถีย์ ทรงกำจัดมารพร้อมทั้งเสนามาร ทรงขจัดความมืดมนอนธการแล้ว ได้ทรงสร้างนครคือพระธรรมไว้ ในนครคือพระธรรมนั้น พระองค์มีศีลเป็นปราการ มีพระญาณเป็นซุ้มประตู มีศรัทธาเป็นเสาระเนียด และมีความสังวรเป็นนายประตู (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๓๕/๘๑)

ศีลมัย: ความสำเร็จแห่งศีล, ความพร้อมแห่งศีล, ศีลที่พระเถรีบำเพ็ญสมัยเป็นนางสุมิตตาภรรยาของสุเมธบัณฑิต

ในทสสหัสสเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเถรี ๑๐,๐๐๐ รูป เมื่อประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ใน ๔ อสงไขย และอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระมหาวีรพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกรทรงเป็นผู้นำวิเศษ ทรงพยากรณ์ว่า ‘สุเมธบัณฑิตกับนางสุมิตตา มีสุขและทุกข์ร่วมกัน’ คือ สุเมธบัณฑิตจะเป็นสามีของหม่อมฉันทั้งปวง ในการพบกันในอนาคตแห่งหม่อมฉันทั้งหลาย หม่อมฉันผู้เป็นภรรยาทั้งหมดของท่าน เป็นคนน่ารัก พูดจาไพเราะ ข้าแต่พระมหามุนี ทานมัย ศีลมัย ภาวนามัยทั้งปวงหม่อมฉันทั้งหลายบำเพ็ญดีแล้ว หม่อมฉันทั้งหลายเสียสละวัตถุทานทุกอย่างนี้ตลอดกาลนาน (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๑๕/๕๐๘)

ศีลมีที่สุด: การล่วงละเมิดศีลเหตุเพราะลาภ เพราะยศ เพราะอวัยวะ เพราะชีวิต

ในสีลมยญาณนิทเทส แสดงสีลมยญาณ พระสารีบุตรกล่าวศีลมีที่สุด ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ล่วงละเมิดสิกขาบทตามที่ได้สมาทานไว้ เพราะลาภ ยศ อวัยวะ ชีวิตเป็น

SAMPLE

เหตุ เพราะ ลาภ ยศ อวัยวะ ชีวิตเป็นปัจจัย เพราะ ลาภ ยศ อวัยวะ ชีวิตเป็นตัวการณ์ ชื่อว่ามีที่สุด ศีลดังกล่าวนี้ เป็นศีลขาด ทะลุ ด่าง พร้อย ไม่เป็นไท ท่านผู้รู้ไม่สรรเสริญถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความปราโมทย์ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งปีติ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งปัสสัทธิ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสุข ไม่เป็นที่ตั้งแห่งสมาธิ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งถาภูตญาณทัสสนะไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อระงับเพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ศีลนี้ชื่อว่ามีที่สุด (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๘/๕๗)

ศีลไม่ขาด: ศีลที่บริสุทธิ์, ศีลของผู้รักษาดี, ศีลของผู้สำรวมยึดมั่นสาราณียธรรมข้อที่ ๕

ในโกสัมพิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสาราณียธรรม ๖ ประการ อันเป็นเสน่ห์ สร้างความสามัคคีในหมู่คณะ คือ ข้อที่ ๕ คือ เป็นผู้มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง สาราณียธรรมแม้นี้ ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กันเพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๒/๕๓๒) ๒๒/๑๐๕/๑๘๓

ไม่มีคำนี้

ศีลไม่มีที่สุด: ศีลไม่มีลาภเป็นที่สุด, ศีลไม่มียศเป็นที่สุด, ศีลไม่มีญาติเป็นที่สุด, ศีลที่ไม่มีอวัยวะเป็นที่สุด, ศีลที่ไม่มีชีวิตเป็นที่สุด, ศีลที่ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ

ในสีลมยญาณนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงศีลไม่มีที่สุดว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ แม้ความคิดที่จะล่วงละเมิดสิกขาบทตามที่ได้ สมาทานไว้ เพราะลาภ ยศ ญาติ อวัยวะ ชีวิต เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เป็นตัวการณ์ ก็ไม่เกิดขึ้น ศีลดังกล่าวนี้เป็นศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน เป็นที่ตั้งแห่งความปราโมทย์ เป็นที่ตั้งแห่งปีติ เป็นที่ตั้งแห่งปัสสัทธิเป็นที่ตั้งแห่งความสุข เป็นที่ตั้งแห่งสมาธิ เป็นที่ตั้งแห่งยถาภูตญาณทัสสนะ(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๘/๕๘)

ศีลและจรณะ: ข้อบังคับและข้อปฏิบัติ, ศีลและจรณะของดาบสผู้มีปัญญาดีเป็นที่ระลึกถึงฝันได้

ในพกพรมชาดก พระโพธิสัตว์สมัยเสวยชาติกัปปะ อันเตวาสิกของท่านได้รู้แล้วว่าท่านเป็นดาบสผู้มีปัญญาดี ท่านมีพรต ศีลและจรณะอันใด ก็ระลึกถึงพรต ศีลและ

จรณะเก่าของท่านได้ เหมือนนอนหลับ ฝันไปตื่นขึ้นแล้ว ระลึกถึงฝันนั้นได้ (ขุ.ชา. (มหามกุฏ) ๕๙/๑๐๔๑/๓๐๗) ๒๗/๑๑๐/๒๔๘, ๒๗/๑๑๑/๒๔๘ ไม่คำนี้

ศีลและปัญญา: คุณลักษณะของผู้ฉลาด ย่อมไม่ตระหนกตกใจ ดังกระต่ายตื่นตูมได้ง่ายเพราะไม่รู้แจ้ง ส่วนผู้เป็นปราชญ์ มีศีลและปัญญา ย่อมไม่ตระหนกตกใจเชื่ออะไรง่าย ๆ

ในทุททุภายชาดก ว่าด้วยกระต่ายตื่นตูม กระต่ายกล่าวกับราชสีห์โพธิสัตว์ว่า ข้าพเจ้าอยู่ที่ใด ที่นั้นมีเสียงดังสนั่น แม้ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบว่า เสียงดังสนั่นนั้นเป็นเสียงอะไร พระศาสดาตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า กระต่ายได้ยินเสียงผลมะตูมหล่นเสียงดังสนั่น ก็วิ่งหนีไป ฝูงสัตว์ฟังคำของกระต่ายก็กลัวตัวสั่น พวกคนโง่เขลา ยังไม่ทันรู้เรื่องนั้นแจ่มแจ้ง ฟังคนอื่นโจษขาน ก็พากันตื่นตระหนก พวกเขาเชื่อคนอื่นง่าย ส่วนคนเหล่าใดเป็นนักปราชญ์ เพียบพร้อมด้วยศีลและปัญญา ยินดีในความสงบ และเว้นไกลจากการกระทำชั่ว คนเหล่านั้นหาเชื่อคนอื่นง่ายไม่ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๘๘/๑๗๔)

ศีลและวัตร: ข้อบังคับและจริยาวัตร, ศีลและวัตรอันเป็นที่รักของเทวดาผู้คุ้มครอง, ศีลคือปาริสุทธิศีล ๔ ประการ วัตรคือธุดงควัตร ๑๓ ประการ

ในสารีปุตตสุตตนิทเทส พระสารีบุตรเถระถามถึงความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรว่า ภิกษุพึงประกอบด้วยศีลและวัตรเช่นไรคือตั้งไว้อย่างไรมีประการอย่างไร เปรียบเทียบได้กับอะไร ความบริสุทธิ์แห่งศีลและวัตรเป็นอย่างไร เป็นศีลและวัตรก็มี เป็นวัตรแต่ไม่ใช่ศีลก็มี เป็นศีลและวัตร เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์สมบูรณ์ด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ความสำรวม ความสังวรการไม่ล่วงละเมิดในสิกขาบทเหล่านั้น นี้ชื่อว่าศีล การสมาทาน ชื่อว่าวัตร ชื่อว่าศีล เพราะมีความหมายว่า สังวรชื่อว่าวัตร เพราะมีความหมายว่าสมาทาน นี้เรียกว่าศีลและวัตร

(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๔/๙๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๒/๖๗,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๒๑๔/๕๔๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๕/๑๐๖,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๖/๕๗๔,ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๒๑๔/๒๙๔)) (เป็นกรณีเช่นนี้ มากภายในเล่ม ช่วยปรับให้เรียบร้อยด้วย)

ศีลและสมาธิ: การรักษากายกรรมวจีกรรมและมีความตั้งจิตมั่นอันหาสิ่งใดทัดเทียมได้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ

ในติสสพุทธวงศ์ ประวัติของพระติสสพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของโลก ผู้ทรงอนุเคราะห์ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงขจัดความมืดได้แล้ว ทรงมีพระฤทธิ์ ศีลและ

SAMPLE

สมาธิอันหาสิ่งทัดเทียมมิได้ ทรงถึงความสำเร็จในธรรมทั้งปวงแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักร เทวดาและมนุษย์ ๑๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓/๖๗๕)

ศีลวัตร: การปฏิบัติ, กุศลที่ทำไว้ในอดีตชาติ, ศีลวัตรเก่าของพกพรหมที่ให้น้ำแก่คนกระหายน้ำในฤดูร้อน

ตัวอย่างในพกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พกพรหม ท่านสำคัญอายุใดว่ายาว ก็อายุนั้นสั้น ไม่ยาวเลย พรหม เรารู้อายุ ๑๐๐,๐๐๐ นิรัพพุทของท่านได้ดี พกพรหมกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าอะไรเป็นศีลวัตรเก่าแก่ของข้าพระองค์หนอ ขอพระองค์จงตรัสบอกศีลวัตร ซึ่งข้าพระองค์ควรรู้แจ้งด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้อที่ท่านให้มนุษย์เป็นอันมาก ผู้กระหายน้ำซึ่งถูกแดดแผดเผาในฤดูร้อนได้ดื่มน้ำนั้นเป็นศีลวัตรเก่าแก่ของท่านเรายังระลึกได้อยู่ ประดุจหลับแล้วตื่นขึ้นฉะนั้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๐๙,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๕/๒๓๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗/๗๘, (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๓/๑๒๗, (ข.ม.(ไทย) ๒๙/๓๔/๑๒๙, (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๘/๑๓๘, (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๒๒/๓๕๑, (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๓๔/๓๗๐,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๔๘/๒๐๐, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๔๙/๒๐๘)

ศีลวิบัติ: ความวิบัติแห่งศีล, ความทุศีล, การได้รับลงโทษ ๕ ประการ มีความเสื่อมโภคทรัพย์เป็นต้น มีการหลงลืมสติตายเป็นที่สุด

ตัวอย่างในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงโทษของคนทุศีล ๕ ประการ คือ (๑) บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติในโลกนี้ ย่อมถึงความเสื่อมโภคทรัพย์ (๒) กิตติศัพท์อันชั่วของบุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติย่อมกระฉ่อนไป (๓) ผู้ทุศีล มีศีลวิบัติจะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ ย่อมไม่แกล้วกล้า เก้อเขินเข้าไป (๔) บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมหลงลืมสติตาย นี้เป็นโทษประการ (๕) บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๙/๙๓,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๙/๙๔, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๐/๙๔, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๐/๙๕,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๓๒/๓๗๙, ขุ.อิติ.๒๕/๓๓/๓๘๐, ขุ.อุ.๒๕/๗๖/๓๓๒, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๓)

ศีลสมบูรณ์: ผู้สมบูรณ์ปาติโมกขสังวรศีล, ผู้พร้อมด้วยอาจารและอโคจร, ผู้มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลาย,พระผู้มีพระภาคตรัสให้ภิกษุทั้งหลายมีศีลสมบูรณ์

ตัวอย่างในสัมปันนสีลสูตร ว่าด้วยผู้มีศีลสมบูรณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเถิด เมื่อเธอทั้งหลายเป็นผู้มีศีล

SAMPLE

สมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์ สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษเล็กน้อยสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย จะมีกิจอะไรที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปอีกเล่า (ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๔/๕๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒/๒๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑/๓๓,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๑๓/๕๗๔, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๐๓/๖๒๒, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๒๓/๖๒๔, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๒๙/๖๒๕)

ศีลอุโบสถ: ศีลที่เข้าจำอุโบสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ๑ ๑๕ ค่ำและ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ตลอดวันและราตรีหนึ่ง,ศีลอุโบสถที่นางอุตตรารักษา

ในอุตตราวิมาน พระมหาโมคคัลลานเถระถามนางอุตตราว่า นางเทพธิดา เธอมีผิวพรรณงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอยู่ ดุจดาวประกายพรึก เพราะบุญอะไรผิวพรรณเธอจึงงามเช่นนี้ ผลอันพึงปรารถนาจึงสำเร็จแก่เธอในวิมานนี้ นางตอบว่า เมื่อดิฉันยังครองเรือนอยู่ มิได้มีความริษยา ความตระหนี่ ความตีเสมอ ดิฉันมีนิสัยไม่มักโกรธ ประพฤติตามคำสั่งสามี และไม่ประมาทในการรักษาศีลอุโบสถเป็นนิตย์ ดิฉันเข้าจำอุโบสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ๑ ๑๕ ค่ำและ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ และตลอดปาฏิหาริย์ปักษ์ ดิฉันสำรวมระวังในศีลตลอดเวลา และแจกจ่ายทานด้วยความเคารพ จึงได้ครอบครองวิมานนี้ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๘/๒๒)

ศึกษา: ศึกษาด้วยความสำรวม ความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอธิสีลสิกขา ความคิดไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา ความเห็น ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา, เมื่อรู้ เมื่อเห็น เมื่อได้ยิน ฯ ชื่อว่าศึกษา

ในสีลมยญาณนิทเทส พระโยคาวจรนึกถึงสิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อภิจิตตสิกขา และอภิปัญญาสิกขานี้ ชื่อว่าศึกษา เมื่อรู้ ชื่อว่าศึกษา เมื่อเห็น ชื่อว่าศึกษา เมื่อพิจารณา ชื่อว่าศึกษา เมื่ออธิษฐานจิต ชื่อว่าศึกษา เมื่อน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา ชื่อว่าศึกษา เมื่อประคองความเพียร ชื่อว่าศึกษา เมื่อตั้งสติไว้มั่น ชื่อว่าศึกษา เมื่อตั้งจิตไว้มั่น ชื่อว่าศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา ชื่อว่าศึกษา เมื่อรู้ยิ่ง ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ชื่อว่าศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่าศึกษา เมื่อละธรรมที่ควรละ ชื่อว่าศึกษา เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าศึกษา เมื่อเจริญธรรมที่ควรให้เจริญ ชื่อว่าศึกษา (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๙/๙๕,(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๒/๖๔, (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๗๐/๒๖๗)

ศึกษาธรรม: ศึกษาในอธิสีลสิกขา ในอธิจิตตสิกขา และศึกษาในอธิปัญญาสิกขา

ในโธตกมาณวกปัญหา ว่าด้วยปัญหาของโธตกมาณพ โธตกมาณพทูลถามพระผู้มีพระภาค ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพระองค์มุ่งหวังจะรับฟังพระ

SAMPLE

วาจาของพระองค์อย่างยิ่ง บุคคลฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว ศึกษาธรรมเป็นเหตุดับกิเลสเพื่อตน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โธตกะ ถ้าเช่นนั้น เธอผู้มีปัญญารักษาตน มีสติ จงทำความเพียรในที่นี้แล บุคคลได้ฟังเสียงจากที่นี้แล้ว พึงศึกษาธรรมเป็นเหตุดับกิเลสเพื่อตนด้วยอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และศึกษาอธิปัญญาสิกขา (ขุ.สุต.(ไทย)๒๕/๑๐๖๘/๗๕๓,ขุ.จู. (แปล) ๓๐/๓๑/๑๕๙)

ศึกษาไปตามลำดับ:ศึกษาในสิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เหมือนฝั่งมหาสมุทรจากตื้นไปหาลึก

ในปหาราทสูตร ท้าวปหาราทะจอมอสูรที่ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ในธรรมวินัยนี้มีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏเท่าไรที่ภิกษุทั้งหลายพบเห็นแล้วต่างพากันยินดีในธรรมวินัย พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ปหาราทะ ในธรรมวินัยนี้ มีธรรมที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ ๘ ประการ คือ (๑) มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการบำเพ็ญไปตามลำดับมีการปฏิบัติไปตามลำดับ (๒) สาวกทั้งหลายของเราย่อมไม่ละเมิดสิกขาบทที่เราบัญญัติไว้ (๓) สงฆ์ทั้งหลายไม่อยู่ร่วมกับผู้ทุศีล (๔) เป็นสมณศากยบุตร เหมือนมหานทีทุกสาย (๕) แม้หากภิกษุจำนวนมากปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุก็ไม่ทำให้นิพพานพร่องหรือเต็มได้ (๖) ธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือ วิมุตติรส เหมือนมหาสมุทรมีรสเดียวคือ รสเค็ม (๗) ธรรมวินัยนี้มีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิด คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ (๘) ธรรมวินัยนี้เป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่ คือ พระโสดาบัน บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล พระสกทาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล พระอนาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล พระอรหันต์ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล เหมือนมหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาติมิติมิงคละ (องฺ.อฏฺ.(ไทย)๒๓/๑๙/๒๔๘, องฺ.อฏฺ.(ไทย)๒๓/๒๐/๒๕๕,องฺ.อฏฺ.อ.(บาลี) ๓/๑๙/๒๔๔)

ศูทร: วรรณะที่ ๔ ใน ๔ วรรณะ, ศูทร์ทำหน้าที่บริการ ๓ วรรณะแรก, อัมพัฏฐมาณพกล่าวว่าเป็นคนบำเรอพวกวรรณะพราหมณ์

ตัวอย่างในอัมพัฏฐสูตร อัมพัฏฐมาณพพูดกดศากยวงศ์ว่าเป็นคนรับใช้ ไม่เคารพวรรณะพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อัมพัฏฐะ แม้นางนกไส้ยังพูดได้ตามปรารถนาในรังของตน ก็นั่นกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นถิ่นของพวกศากยะ ท่านอัมพัฏฐะ ไม่น่าจะกินแหนงแคลงใจเพราะเรื่องเล็กน้อยเพียงเท่านี้” อัมพัฏฐะมาณพกล่าวว่า “ท่านพระโคดม วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร ในวรรณะ

SAMPLE

ทั้ง ๔ นี้ แท้จริงแล้ว ๓ วรรณะ คือ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร เป็นคนบำเรอของพราหมณ์ การที่คนชาติศากยะซึ่งเป็นคนดุร้าย หยาบช้า วู่วาม พูดพล่าม เป็นคนรับใช้ ไม่ยอมสักการะ เคารพ นับถือ บูชานอบน้อมพวกพราหมณ์ เป็นการไม่เหมาะไม่ควรเลย (ที.สี.(ไทย)๙/๒๖๖/๙๒, ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๔/๑๐๔, ที.สี.(ไทย)๙/๔๒๖/๑๘๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๕๓๔/๒๓๖,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๕/๘๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๔/๙๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๕/๙๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๑/๓๖๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๔/๗๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/ ๓๑๘/๓๘๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๘/๔๖๓)

ศูทรกับแพศย์ : ศูทร เป็นวรรณะที่ ๔ ทำหน้าที่บริการวรรณะอื่นๆ , แพศย์เป็นวรรณะที่ ๓ ทำหน้าที่การ พาณิชย์, ศูทรกับแพศย์ตอบไม่ได้ว่าเป็นบุคคลเดียวกันหรือไม่ เพราะ ปรวามี (ปร.) ตอบ สกวาที (สก.) ว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ในปุคคลกถา บทสนทนาของ สก. กับ ปร. โดย สก. ถาม ปร. ว่า แพศย์กับพราหมณ์เป็นบุคคลคนเดียวกันใช่ไหม ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น สก. ถามว่า บุคคลบางคนเป็นศูทรแล้วเป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์มีอยู่ใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ สก.ถามว่า ศูทรกับแพศย์เป็นบุคคลคนเดียวกันใช่ไหม ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๕/๔๙)

ศูทรหนุ่ม: คนวรรณะศูทรที่หนุ่ม, คำกล่าวยืนยันว่า แม้จะเป็นศูทรหนุ่มที่ไม่เป็นผู้ศึกษาแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ไม่ชุบเลี้ยงและต้องการคนเช่นนั้น

ในอิสสัตถสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลพระพุทธองค์ถึงเรื่องผู้ไม่ได้ศึกษาว่า ถ้ากษัตริย์หนุ่มเป็นผู้ไม่ได้ศึกษา ไม่ได้ฝึกปรือ ไม่มีความชำนาญ ไม่ได้ประลองการยิง เป็นคนขลาด หวาดสะดุ้ง มักวิ่งหนี มาอาสา พระองค์พึงชุบเลี้ยงคนนั้นหรือ และพระองค์พึงต้องการคนเช่นนั้นหรือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่พึงชุบเลี้ยงคนนั้น และข้าพระองค์ไม่ต้องการคนเช่นนั้นเลย ถ้าพราหมณ์หนุ่มเป็นผู้ไม่ได้ศึกษามาอาสา ถ้าแพศย์หนุ่มเป็นผู้ไม่ได้ศึกษามาอาสา ถ้าศูทรหนุ่มเป็นผู้ไม่ได้ศึกษามาอาสา พระองค์พึงชุบเลี้ยงคนนั้นหรือ และพระองค์พึงต้องการคนเช่นนั้นหรือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่พึงชุบเลี้ยงคนนั้น และข้าพระองค์ไม่ต้องการคนเช่นนั้นเลย (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๖๘)

ศูนย์รวม: การรวมกันของสิ่งทั้งหลาย, คำอุปมาชุมสายแม่น้ำไหลมารวม, คำอุปมาจุดรวมของมหาสมุทรกับการเจริญบุญของผู้บูชา

ในสลสูตร พระพุทธเจ้าทรงทำอนุโมทนาแก่เกณิยชฎิลด้วยพระคาถาเหล่านี้ว่า “การบูชาไฟเป็นการบูชายัญอันประเสริฐว่าด้วยเรื่องฉันท์ สาวิตรีฉันท์เป็นฉันท์อันดับแรก

SAMPLE

พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย สมุทรสาครเป็นศูนย์รวมแห่งแม่น้ำทั้งหลาย ดาวนักษัตรทั้งหลาย มีดวงจันทร์เด่นสกาว มวลความร้อนมีดวงอาทิตย์เป็นเจ้า หมู่ชนผู้มุ่งแสวงบุญอยู่มีพระสงฆ์เท่านั้น เป็นทางเจริญแห่งบุญแท้จริงของผู้บูชา"(ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๐๐/๔๙๙)

เศรษฐี: คนรวย, คนมั่งมี,คนมีทรัพย์สินมากมาย, คุณลักษณะของมหาบุรุษ คติของเจ้าชายสิตถัตถะถ้าเป็นพระราชาจะมีบริวารมากมาย มีเศรษฐี ราชองครักษ์ เป็นต้น

ในลักขณสูตร ลักษณะของจักรบนพื้นฝ่าพระบาท กล่าวถึงมหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อเป็นพระราชา จะทรงมีบริวารมาก คือ มีพราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ อำมาตย์ บริษัท ราชา เศรษฐี กุมารเป็นบริวาร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๔/๑๖๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๘/๑๘๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๔/๑๙๑)

เศรษฐีอัมพัฏฐโคตร: เศรษฐีตระกูลอัมพัฏฐโคตร ผู้รับราชเทวีเป็นทาสีในตระกูล

ในกุมมาสปิณฑิชาดก พระราชาตรัสกับพระราชเทวีถึงความงดงามของนางว่า นี่พระราชธิดาผู้แสนดีของพระเจ้าโกศล พระนางงดงามท่ามกลางหมู่นารี เหมือนเทพอัปสร พระนางได้กระทำกรรมดีอะไรไว้ เพราะเหตุไรเล่า พระนางจึงมีพระฉวีวรรณงดงามยิ่งนัก พระราชเทวีทูลว่า ขอเดชะจอมกษัตริย์ หม่อมฉันได้เกิดเป็นทาสีรับใช้ผู้อื่นแห่งตระกูลเศรษฐีอัมพัฏฐโคตร สำรวมแล้ว เลี้ยงชีพโดยชอบธรรม มีศีล ไม่เหลียวดูความชั่ว ในกาลครั้งนั้น หม่อมฉันได้ถวายข้าว ที่คดมาเพื่อตนแก่ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต หม่อมฉันเองปลื้มใจ ดีใจ กรรมของหม่อมฉันนั้นมีผลเช่นนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๕๒/๒๘๒)

เศร้าโศก: ลำบากใจ ครั่ำครวญ ตีอกพร่ำเพ้อ ถึงความหลงใหลว่า เขามีชัยชนะ เราปราชัย เขาได้ลาภ เราไม่ได้ลาภ เขามียศ เราไม่มียศ เขาได้ความสรรเสริญ เราได้แต่การนินทา เขามีสุข เรามีทุกข์ การเศร้าโศกกับคนที่ล่วงลับไปแล้ว

ในปิฏฐธีตลิกเปตวัตถุ เรื่องเปรตตุ๊กตาแป้ง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ไม่ตระหนี่ ควรทำเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นอารมณ์ คือ ปรารภบุรพชนผู้ล่วงลับไปแล้ว หรือเทวดาผู้สิงอยู่ในเรือน หรือท้าวมหาราชทั้ง ๔ ผู้รักษาโลก มีบริวารยศ คือ ท้าวกุเวร ท้าวธตรฐ ท้าววิรูปักษ์ และท้าววิรูฬหก แล้วพึงถวายทาน ท่านเหล่านั้นเป็นผู้อันบุคคลบูชาแล้ว และทายกก็ไม่ไร้ผล การร้องไห้ ความเศร้าโศก หรือความร่ำไห้ ครั่ำครวญอย่างอื่นใด ไม่ควรทำเลย เพราะการร้องไห้เป็นต้นนั้นไม่เป็นประโยชน์

SAMPLE

แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว (ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๗/๑๐๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๔/๒๖๑,ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๑๒/๑๖๙, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๑๘/๖๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๒/๒๐๐)

เศร้าหมอง: ความไม่ผ่องแผ้ว, ความมีมลทิน, ผลความเศร้าหมองทำให้เสวยทุกข์ในอบาย คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสุรกาย

ในจูฬกาลอุปาสกวัตถุ เรื่องจูฬกาลอุบาสก พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาเรื่องความเศร้าหมองแก่จูฬกาลอุบาสก ว่า ตนทำบาปกรรมเอง ก็เศร้าหมองเอง ตนไม่ทำบาปกรรมเอง ก็บริสุทธิ์เอง ความบริสุทธิ์ และไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้(ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๐/๑๐๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๑/๒๒๓,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๖๕/๘๔, อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๑๔/๖๗๘, อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๑๕/๔๔๐, อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๖๔/๔๙๙, อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๙๕/๗๘๔,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๒๓)

เศวตกุญชร, ช้าง: ช้างเผือกของพระเจ้าปเสนทิโกศล, ช้างที่งดงามมีอวัยวะสมบูรณ์

ในนาคสูตร พระเศวตกุญชรของพระเจ้าปเสนทิโกศล ขึ้นจากท่าน้ำปุพพโกฏฐกะ เพราะเสียงดนตรีใหญ่ที่เขาตีประโคม เหล่าชนเห็นช้างนั้นแล้วจึงกล่าวชมอย่างนี้ว่า “นาคของพระราชาช่างงามยิ่งนัก นาคของพระราชาช่างน่าดู นาคของพระราชาช่างน่าเลื่อมใส นาคของพระราชามีอวัยวะสมบูรณ์”(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๓/๔๙๘)

เศวตฉัตร: ฉัตรสีขาว, ฉัตรสีเงิน, เป็นหนึ่งในราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการ คือ (๑) พัดวาลวีชนี (๒) กรอบพระพักตร์ (๓) พระขรรค์ (๔) เศวตฉัตร (๕) ฉลองพระบาท

ในมหาปทานสูตร พระโพธิสัตว์ ๑๖ ประการ ซึ่งข้อที่ ๑๕ ความว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ครู่หนึ่ง ทรงยืนได้ อย่างมั่นคงด้วยพระบาททั้งสองที่เสมอกัน ทรงผินพระพักตร์ไปทาง ทิศเหนือ ทรงดำเนินไป ๗ ก้าว ขณะที่หมู่เทวดากั้นเศวตฉัตรตามเสด็จ ทอดพระเนตรไปยังทิศต่าง ๆ แล้ว ทรงเปล่งพระอาสภิวาจา (วาจาอย่างองอาจ)ว่า ‘เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก’ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๑/๑๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๗/๒๔๐,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๙/๑๙๙,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๖๙๔/๖๖๔, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๙๕/๖๖๕,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๖๔/๓๒๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๗๒/๔๕, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๗๒/๑๙๔, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๒๒/๗๕, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๘๘๔/๔๗๙)

เศียร: ศีรษะ, ใช้แสดงความเคารพด้วยเศียรเกล้า, ภิกษุณีใช้ให้บุรุษคนหนึ่งไปกราบเท้าพระอานนท์ด้วยเศียรเกล้าเพื่ออนุเคราะห์ภิกษุณีอาพาธรูปหนึ่ง

ในภิกขุนีสูตร ว่าด้วยภิกษุณี พระอานนท์อยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้น ภิกษุณีรูปหนึ่ง เรียกชายคนหนึ่งให้ไปกราบเท้าท่านด้วยเศียรเกล้าตามคำของเรา

SAMPLE

เรียนว่า ‘ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภิกษุณีชื่อนี้อาพาธ มีทุกข์ เป็นไข้หนัก นางขอกราบเท้าพระคุณเจ้าอานนท์’ และจงเรียนอย่างนี้ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอโอกาส ขอพระคุณเจ้าอานนท์ได้โปรดอนุเคราะห์เข้าไปหาภิกษุณีนั้นยังสำนักของภิกษุณีด้วยเถิด” บุรุษนั้นรับคำเข้าไปหาท่านพระอานนท์ กราบเท้าท่านพระอานนท์ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภิกษุณีชื่อนี้อาพาธ มีทุกข์ เป็นไข้หนัก นางขอกราบเท้าพระคุณเจ้าอานนท์ด้วยเศียรเกล้าได้โปรดอนุเคราะห์ เข้าไปหาภิกษุณีนั้นยังสำนักของ ภิกษุณีด้วยเถิด” ท่านพระอานนท์รับโดยดุษณีภาพ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๙/๒๒๒)

เศียรเกล้า: ศีรษะ, การแสดงความเคารพด้วยเศียรเกล้า, การกราบพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า

ในอุตตราวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางอุตตรา พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาว่า เทพธิดา เธอมีผิวพรรณงามยิ่งนักเปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอยู่ ดุจดาวประกายพรึก เพราะบุญอะไรผิวพรรณเธอจึงงามเช่นนี้ นางตอบว่า เพราะบุญที่ได้ทำไว้สมัยเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ขอท่านพึงถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า (แล้วกราบทูล)ตามคำของดิฉันว่า “อุตตราอุบาสิกาถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า พระพุทธเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ดิฉันว่าจะได้บรรลุสามัญผลขั้นใดขั้นหนึ่งนั้นไม่น่าอัศจรรย์เท่ากับที่ทรงพยากรณ์ดิฉันว่า จะได้บรรลุสกทาคามิผลเลย”(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๐/๒๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๙/๒๒๐,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๓๖/๒๓, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๙๕/๑๔๙)

โศก: ชื่อพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่งในป่าอันน่ารื่นรมใกล้อาศรมของโกสิยดาบส

ในสโมธานชาดก พระบรมศาสดาตรัสพระคาถาว่า นางหิรีเทวีเทพธิดานั้น ได้รับอนุมัติอย่างแน่นอนจากโกสิยดาบสผู้มีอานุภาพรุ่งเรือง จึงได้เข้าไปยังอาศรมอันน่ารื่นรมย์ ในป่านี้มีต้นไม้จำนวนมาก คือ สาละ กุ่ม หว้า โพธิ ไทร มะซาง โศก ราชพฤกษ์ แคฝอย ย่านทราย จิก และลำเจียก มีกลิ่นหอมหวล น่ายวนใจ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๖๑/๑๒๘)

SAMPLE

อักษรอวรรค ส จำนวน ๒,๗๗๙ ศัพท์

สกจิตตนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสกจิตตนิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเคยสร้างพระสถูปไม้ไผ่ถวายพระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๐๒)

สกทาคามิผล: พระอริยบุคคลชั้นสกทาคามิผล, เป็นหนึ่งในสามัญญผล ๔, ภิกษุผู้เป็นโสดาบันมนสิการอุปาทานขันธ์ ๕ โดยแยบคายแล้วทำให้แจ้งสกทาคมิผลนี้ได้

ตัวอย่างในสีลวันตสูตร ท่านโกฏฐิตะถามท่านสารีบุตรว่า ธรรมเหล่าไหน อันภิกษุผู้เป็นโสดาบันควรมนสิการโดยแยบคาย ขอรับ ท่านสารีบุตรตอบว่า “อุปาทานขันธ์ ๕ ประการนี้ อันภิกษุแม้ผู้เป็นโสดาบันก็ควรมนสิการโดยแยบคาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พึงทำให้แจ้งสกทาคามิผล อนาคามิผล (ถึง) อรหัตตผล” (ที.สี.(ไทย)๙/๕๑๑/๒๒๕, ที.สี.(ไทย)๙/๕๑๒/๒๒๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๓/๓๔๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๙/๔๒๘,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๒๒/๒๑๖,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๒๓/๒๑๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๕/๓๕, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๘๘/๒๙๙)

สกทาคามิผลสมาบัติ: พระอริยบุคคลชั้นสกทาคามีบรรลุผลสมาบัติ, พระอริยบุคคลชั้นสกทาคามีย่อมเข้าผลสมาบัติของตน ๆ ได้, สิ่งที่ควรรู้ยิ่ง ๘ ประการ

ในสุตมยญาณนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง ได้แก่ โสดาปัตติมรรคควรรู้ยิ่ง โสดาปัตติผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง สกทาคามิมรรคควรรู้ยิ่ง สกทาคามิผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง อนาคามิมรรคควรรู้ยิ่ง อนาคามิผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง อรหัตตมรรคควรรู้ยิ่ง อรหัตตผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๙/๒๖)

สกทาคามิผลสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๒/๕๗๗)

สกทาคามิมรรค: พระอริยบุคคลชั้นสกทาคามิมรรค, หนึ่งในพระอริยบุคคลแปดจำพวก, สิ่งที่ควรรู้ยิ่ง ๗ อย่าง

ในสุตมยญาณนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงสิ่งที่ควรยิ่ง ๗ อย่าง ได้แก่ โสดาปัตติมรรคควรรู้ยิ่ง โสดาปัตติผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง สกทาคามิมรรคควรรู้ยิ่ง สกทาคามิผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง อนาคามิมรรคควรรู้ยิ่ง อนาคามิผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง อรหัตตมรรคควรรู้ยิ่ง อรหัตตผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๙/๒๖, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒/๓๒,

SAMPLE

ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๑/๓๗๒, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๒/๓๗๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๙๑/๔๐๕, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๖๓/๗๑๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๘๑๐/๘๔๖)

สกทาคามี: อริยบุคคลชั้นสกทาคามีผู้ละสังโยชน์ ๓ ข้อแรก คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส ได้หมดสิ้น และทำราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง จักกลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวแล้วจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

มหาลิสูตร อริยมรรคมีองค์แปด อริยผล ๔ เจ้าโอฏฐัทธลิจฉวีทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมที่ดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคมุ่งจะบรรลุนั้นคืออะไร” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มหาลิ ภิกษุเป็นสกทาคามี เพราะละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง บรรเทาราคะโทสะและโมหะให้เบาบางได้ มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ธรรมนี้แลดีกว่าและประณีตกว่าที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๓/๑๕๖, ม.ม.(ไทย) ๑๒/๓๕๒/๓๘๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๙/๑๙๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๗/๑๘๖, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๖, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๑/๑๖๘,๒๐/๘๗/๓๑๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๘๘/ ๓๑๕,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๘๙/๓๑๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓๑/๒๐๐)

สกทาคามี, พระอริยบุคคล:พระอริยบุคคลชั้นสกทาคามี, พระอริยบุคคลผู้ละสังโยชน์สามข้อแรกได้และทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาลง, พระอริยบุคคลผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล งดเว้นจากเมถุนซึ่งเป็นธรรมของชาวบ้านท่านถึงแก่กรรมแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่าเป็นสกทาคามีบุคคลเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต, บุคคลหนึ่งในห้าจำพวกมีความสำเร็จในโลกนี้

ในสักกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับอุบาสกอุบาสิกาชาวแคว้นสักกะทั้งหลาย ว่าส่วนสาวกของเราในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีวามเพียร อุทิศกายและใจปฏิบัติตามที่เราพร่ำสอนอยู่ตลอด ๑๐ ปี พึงเป็นผู้เสวยความสุขย่างแน่นอนอยู่ตลอด ๑๐๐ ปีก็มี ๑๐,๐๐๐ ปีก็มี ๑๐๐,๐๐๐ ปีก็มี และสาวกของเรานั้นแลเป็นสกทาคามีก็มีเป็นอนาคามีก็มี เป็นโสดาบันไม่ปฏิบัติผิดพลาดก็มี ไม่จำเป็นต้องพูดถึง ๑๐ ปี (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๖/๑๐๑, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๓/๑๔๑, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๔/๑๔๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๕/๑๖๔)

สกลิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสะเก็ดหิน สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ มัททกุจฉิ สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตกรุงราชคฤห์ สะเก็ดหินกระทบพระบาททำให้พระองค์ได้รับทุกขเวทนาทางพระวรกายอย่างหนัก แต่ก็ทรงมีพระสติสัมปชัญญะทรงอดกลั้นไว้ได้ แล้วทรงสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรัศว์เบื้องขวา พวกเทวดาส

SAMPLE

ตุลลปกายิกาประมาณ ๗๐๐ องค์ได้เข้าไปเฝ้าแล้วกราทูลว่า พราหมณ์ผู้ทรงเวททั้ง ๕๒ มีตบะ ประพฤติธรรมอย่างสม่ำเสมอตั้ง ๑๐๐ ปี แต่จิตของพราหมณ์เหล่านั้นก็ไม่หลุดพ้นโดยชอบ เพราะพวกเขามีสภาพจิตต่ำ จึงไม่ถึงจุดจบ(แห่งความตาย) บุคคลผู้มีมานะย่อมไม่มีการฝึกตน บุคคลผู้มีจิตไม่มั่นคงย่อมไม่มีการรู้ บุคคลผู้ประมาทอยู่ในป่าคนเดียวย่อมไม่ถึงจุดจบแห่งความตาย บุคคลละมานะได้แล้ว มีใจมั่นคงดี มีใจดี หลุดพ้นในธรรมทั้งปวง ไม่ประมาท อยู่ในป่าคนเดียว ย่อมบรรลุพระนิพพานได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๘/๕๐)

สกลิกสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสะเก็ดหิน สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ มัททกุจฉิ สถานที่พระราชทานอภัย แก่หมู่เนื้อ เขตกรุงราชคฤห์ ถูกสะเก็ดหินกระทบพระบาททำให้เกิดทุกขเวทนาทางพระวรกายอย่างหนัก แต่ทรงมีพระสติสัมปชัญญะ กลั้นทุกขเวทนานั้นได้แล้วรับสั่งให้ปูผ้าสังฆาฏิ ๔ ชั้น ทรงสำเร็จสีหไสยา โดยพระปรัศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ มารเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ท่านนอนด้วยความซึมเซา หรือมัวเมาคิดกาพย์กลอนอะไรอยู่ ประโยชน์ของท่านมีไม่มาก ท่านอยู่ ณ ที่นอน ที่นั่งอันสงัดแต่ผู้เดียว ตั้งหน้าแต่จะหลับ ทำไมท่านยังหลับอยู่เล่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราไม่ได้นอนด้วยความซึมเซา ทั้งมิได้มัวเมาคิดกาพย์กลอน เราบรรลุประโยชน์แล้ว ไม่มีความเศร้าโศก อยู่บนที่นอน ที่นั่งอันสงัดแต่ผู้เดียว นอนคำนึงถึงสัตว์ด้วยความเอ็นดู แม้เหล่าชนที่มีลูกศรเสียบอกอยู่ก็ยังหลับได้ ทำไมเราผู้ปราศจากลูกศรแล้วจะหลับไม่ได้เล่า เราเดินไปก็ไม่หวาดหวั่น ถึงหลับอยู่ก็มิได้กลัวเกรง กลางคืนและกลางวันไม่ทำให้เราเดือดร้อน เราไม่พบเห็นความเสื่อมอะไร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๙/๑๘๙)

สกิงสัมมัชชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสกิงสัมมัชชกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ท่านได้กวาดลานต้นโพธิ์ซึ่งเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไปเกิดในชาติใด ๆ ก็ไม่เคยป่วยเป็นโรคผิวหนังเลย และไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๓๑)

สกุณชาดก : ชาดกว่าด้วยนกโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นกหัวขวานโพธิสัตว์ แกล้งทวงบุญคุณกับราชสีห์ในคราวที่ตนเคยช่วยนำกระดูกที่ติดคอออกมาให้ แต่ไม่ได้รับการตอบแทน กลับถูกราชสีห์ทวงบุญคุณว่าในขณะที่อยู่ในปากนั้น ตนไม่งับปากให้ถึงแก่ความตาย นับว่าเป็นบุญคุณมากแล้ว จึงติเตียนราชสีห์ว่าเป็นสัตว์ไม่รู้คุณของผู้อื่น การคบหากับคนอกตัญญูไม่รู้คุณของคนอื่นจะมีประโยชน์อะไร แม้บุญคุณที่ทำกันต่อหน้ายังระลึกไม่ได้ บัณฑิตทั้งหลายจะไม่ริษยาหรือว่ากล่าวแต่อย่างใด แต่จะค่อย ๆ

SAMPLE

หลีกลี้หนีหน้าเขาจนหมดสิ้นว่าแล้วก็บินหนีไปที่อื่น ความกตัญญูกตเวทีเป็นคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานของความเป็นคนดี สัตบุรุษทั้งหลายจึงควรพอกพูนความกตัญญูกตเวทีไว้ เพราะเป็นเครื่องรองรับความดีไว้ได้ทั้งหมด (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๖/๑๕)

สกุณชาติ: นกสกุณต่างๆ,นกนานาพันธุ์ที่มาจับกิ่งไม้สาละซึ่งเป็นผลจากบุพกรรมที่ถวายพวงมาลัยดอกสาละแด่พระผู้มีพระภาค

ในมัญชิฏฐกวิมาน วิมานแก้วผลึกสีแดงที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายดอกสาละแด่พระผู้มีพระภาค พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เธอรื่นรมย์อยู่ด้วยดนตรีเครื่องห้าที่เทพบุตรและเทพธิดาประโคมอยู่อย่างไพเราะ ในวิมานแก้วผลึกแดงซึ่งมีพื้นดารดาษด้วยทรายทอง เธอยืนที่โคนต้นสาละใด ๆ ก็ตาม ต้นสาละนั้น ๆ ก็น้อมกิ่งโปรยดอกลงมา ป่าไม้สาละเป็นที่อาศัยของเหล่าสกุณชาติ นี้เป็นผลของกรรมอันใดเล่า เทพธิดาตอบว่า เมื่อดิฉันเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ เป็นหญิงรับใช้อยู่ในตระกูลเจ้านาย ได้น้อมพวงมาลัยดอกสาละ ซึ่งประดิษฐ์ไว้อย่างดี เข้าไปถวายพระพุทธเจ้าด้วยมือทั้งสองของตน ดิฉันจึงสร่างโศก หมดโรคภัย มีความสุข รื่นเริง บันเทิงใจอยู่เป็นนิตย์ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๙๒/๗๙)

สกุณัคฆิชาดก : ชาดกว่าด้วยเหยี่ยวนกเขาหลงกลนกมูลไถ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า นกมูลไถโพธิสัตว์ออกหากินในต่างแดน ถูกเหยี่ยวนกเขาจับได้ แต่ก็แก้ไขเอาตัวรอดได้ด้วยปัญญาของตน โดยแกล้งพูดว่าที่เราเสียทีแก่ศัตรูเพราะไม่เชื่อฟังคำสอนของบิดาให้หากินอยู่แต่ในถิ่นของตน เหยี่ยวนกเขาหลงกลจึงปล่อยให้นกมูลไถหลุดไปแล้วโฉบลงมาใหม่ด้วยความเร็วเพราะโกรธที่ถูกท้าทาย เมื่อเหยี่ยวนกเขาโฉบลงมาใกล้ถึงตัว นกมูลไถจึงหลบลงใต้มูลไถ ทำให้เหยี่ยวนกเขายั้งตัวไม่ทันอกกระแทกกับมูลไถอย่างแรงถึงแก่ความตาย เมื่อเหยี่ยวนกเขาตายแล้ว นกมูลไถจึงออกมายืนเหยียบอกของเหยี่ยวนกเขาพลางเปล่งอุทานว่า เรานั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุบาย ยินดีแล้วในการหากินในถิ่นของบิดา เห็นประโยชน์ของตนอยู่ เป็นผู้ปราศจากศัตรูย่อมเบิกบานใจ ผู้ที่ไม่ตั้งอยู่ในโอวาทของผู้ปรารถนาดีย่อมเดือดร้อน หากปราศจากอุบายย่อมประสพภัยพิบัติเสมอ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๓๕/๗๒)

สกุณัคฆิสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหยี่ยว พระผู้มีพระภาคทรงยกเรื่องในอดีตขึ้นแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า นกมูลไถเที่ยวหากินนอกถิ่นจึงถูกเหยี่ยวจับได้ แต่พอเที่ยวหากินในถิ่นของตน เหยี่ยวก็ไม่สามารถจับได้ ภิกษุทั้งหลายก็เหมือนกันไม่ควรเที่ยวไปในแดนอื่น อันหมายถึงกามคุณ ๕ เพราะจะทำให้มารได้ช่อง แต่ควรเที่ยวไปในแดนที่เป็นของบิดาตน อันหมายถึงสติปัฏฐาน ๔ มารจึงจะไม่ได้ช่อง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๒/๒๑๗)

SAMPLE

สกุณี,นก: นางนก, นางนกชื่อกุณฑลินีผู้ทำกิจอันประเสริฐ ๒ อย่าง คือ (๑) การได้ลาภที่ยังไม่ได้ (๒) การตามรักษาลาภที่ได้แล้ว

ในเตสกุณชาดก พระราชาตรัสถามราชธรรมกับนางนกกุณฑลินีว่า แม่กุณฑลินี สกุณีผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของผู้มีบรรดาศักดิ์ เจ้าคงจะเข้าใจปัญหาว่า กิจอะไรบุคคลผู้ประสงค์จะครอบครองราชสมบัติกระทำแล้วเป็นกิจอันประเสริฐนางนกกุณฑลินีกราบทูลว่า ขอเดชะเสด็จพ่อ มีเหตุอยู่ ๒ ประการเท่านั้น ที่ประโยชน์สุขทั้งปวงดำรงมั่นอยู่ได้ คือ การได้ลาภที่ยังไม่ได้ ๑ การตามรักษาลาภที่ได้แล้ว ๑ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔/๕๙๗)

สกุล: ตระกูล, วงศ์, เชื้อสาย, เผ่าพันธุ์ , เหล่ากอ, เชื้อชาติผู้ดี เช่น เป็นคนมีสกุล ผู้ดีมีสกุล สกุลผู้มีพรหมและบุรพาจารย์

ในพรหมสูตร ว่าด้วยสกุลที่มีพรหม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีพรหม บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีบุรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีบุรพเทพ บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่ามีอาหุไนยบุคคล (องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๖๓/๑๐๗, (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๑/๒๙)

สกุลา, พระภคินี: พระภคินีนามว่าสกุลา, พี่นางนามว่าสกุลา

ในกัณณกัตถลสูตร กล่าวถึง พระภคินีทรงพระนามว่าโสมา และพระภคินีทรงพระนามว่าสกุลา ได้ฝากคำทูลถามพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้ากับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า “ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์จงทรงถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าถึงพระสุขภาพว่า ความมีพระโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ อยู่สำราญ เพคะ” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มหาบพิตร ขอพระภคินีโสมาและพระภคินีสกุลาจงทรงพระสำราญเถิด” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๕/๔๖๐)

สกุลา, ภิกษุณี: ภิกษุณีนามว่าสกุลา, ภิกษุณีผู้เลิศในทางตาทิพย์

ในสกุลาเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสกุลาเถรี พระสกุลาเถรี ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ หม่อมฉันเกิดเป็นนางกษัตริย์ในกรุงหงสวดี มีนามว่านันทนา มีรูปสวย รวยทรัพย์ น่าเอ็นดู มีสิริ เป็นธิดาของมหาราชพระนามว่าอานันทะ งดงามอย่างยิ่ง เป็นภคินีต่างมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ หม่อมฉันได้ฟังพุทธดำรัสนั้นแล้ว มีความร่าเริง ถวายทานแด่พระศาสดาและบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ได้ปรารถนาทิพยจักษุ

SAMPLE

ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป พระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโอกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก สตรีผู้นี้จักมีนามว่าสกุลา (อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๒/๓๐, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๓๑/๔๗๓)

สกุลาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสกุลาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเกิดเป็นพระภคินีต่างพระมารดากับพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดาเกิดความเลื่อมใส และเห็นพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งภิกษุณีรูปหนึ่งในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้มีทิพยจักษุ ท่านจึงถวายทานแล้วปรารถนาตำแหน่งนั้น ในภัทรกัปนี้ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ท่านเป็นปริพาชิกา ได้นำน้ำมันไปตามประทีป บูชาพระเจดีย์ของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ในภพสุดท้ายนี้ ได้เกิดในตระกูลพราหมณ์มีทรัพย์มาก พบพระศาสดาแล้วเกิดความเลื่อมใส ได้บรรพชาในพระพุทธศาสนา ไม่นานก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ และได้ตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้มีทิพยจักษุ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓๑/๔๗๓)

สกุลาเถรีคาถา : ภาษิตของพระสกุลาเถรี,คาถาของพระสกุลาเถรี ท่านพระสกุลาเถรี กล่าวไว้ว่า เมื่อเรายังอยู่ในเรือน ฟังธรรมของภิกษุแล้ว ได้เห็นนิพพานซึ่งเป็นธรรมปราศจากกิเลสดุจธุลี เป็นทางถึงความสุข ไม่จุติ เรานั้นละบุตรธิดา ทรัพย์ และข้าวเปลือก โกนผมแล้วบวชเป็นบรรพชิต เป็นสิกขมานาอยู่ เจริญมรรคเบื้องสูง จึงละราคะ โทสะ และอาสวะทั้งหลายที่ประกอบด้วยราคะและโทสะนั้นได้ อุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้วระลึกชาติก่อนได้ชำระทิพยจักษุที่อบรมแล้วอย่างดีให้หมดมลทินได้ เห็นสังขารทั้งหลายเป็นอนัตตาอันเกิดแต่เหตุ มีสภาวะทรุดโทรมโดยความเป็นอนัตตาแล้วละอาสวะทั้งปวงได้ จึงเป็นผู้เย็นดับสนิทแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๙๗/๕๗๑)

สกุลุทายี, ปริพาชก: ปริพาชกชื่อว่าสกุลทายี, ปริพาชกคนหนึ่งที่มีชื่อเสียงอยู่ในอารามที่ให้เหยื่อแก่นกยูง ในกรุงราชคฤห์

ตัวอย่างในมหาสกุลุทายิสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่อสกุลุทายี ปริพาชกผู้มีชื่อเสียงจำนวนมาก คือ ปริพาชกชื่ออันนภาระ ปริพาชกชื่อวรตระ ปริพาชกชื่อสกุลุทายี และปริพาชกเหล่าอื่นล้วนมีชื่อเสียง อาศัยอยู่ในอารามของปริพาชกอันเป็นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง ครั้นเวลาเช้าพระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ พระผู้มีพระภาคได้มีพระดำริว่า “ยังเช้าเกินไปที่จะเที่ยวบิณฑบาตในเขตกรุงราชคฤห์ ทางที่ดี เราควรเข้าไปหาสกุลุทายีปริพาชก จนถึง

SAMPLE

อารามของปริพาชกอันเป็นที่ให้เหยื่อแก่นกยูง” (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓๗/๒๗๘, ม.ม. (ไทย)๑๓/๒๖๙/๓๑๗, องฺ.จตุกฺก(ไทย)๒๑/๓๐/๔๖, องฺ.จตุกฺก(ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๔)

สโกสกโกรัณฑทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสโกสกโกรัณฑทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านนำดอกหงอนไก่ไปบูชารอยพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๕๓๕)

สคาถกสูตร : พระสูตรว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญมีอบายเป็นผล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น บุคคลผู้ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำหลังจากตายแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๖/๒๗๒)

สคาถกสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยตรัสองค์คุณของพระโสดาบันที่มีคาถา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมเป็นพระโสดาบัน ไม่มีความตกต่ำ และจะสำเร็จสัมโพธิในวันหน้า แล้วตรัสคาถาเป็นต้นว่า ชีวิตของเขาย่อมไม่สูญเปล่า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๗/๕๗๐)

สคาถาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเทศนาที่มีคาถา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม้ในอดีต แม้ในอนาคต และแม้ในปัจจุบัน สัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลวก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลว เหมือนคูถรวมกับคูถ มูตรรวมกับมูตรเป็นต้น แล้วตรัสว่า ป่าคือกิเลสเกิดเพราะการคลุกคลี ย่อมขาดไปเพราะการไม่คลุกคลี บุคคลเกาะท่อนไม้เล็กย่อมจมลงในห้วงน้ำใหญ่ ฉันใด สาธุชนอาศัยคนเกียจคร้านย่อมจมลง ฉันนั้น เพราะฉะนั้น จึงควรคบบัณฑิตผู้สงบปรารภความเพียร (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๐/๑๘๙)

สคารวสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อว่าสคารวะ พราหมณ์ชื่อว่าสคารวะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ สนทนาปราศรัยแล้วนั่ง ณ ที่ สมควร ทูลถามว่า อะไรเป็นฝั่งนี้ (หมายถึงโลกิยธรรม) อะไรเป็นฝั่งโน้น (หมายถึงโลกุตตรธรรม) พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า (๑) มิจฉาทิฏฐิเป็นฝั่งนี้ สัมมาทิฏฐิเป็นฝั่งโน้น (๒) มิจฉาสังกัปปะเป็นฝั่งนี้ สัมมาสังกัปปะเป็นฝั่งโน้น (๓) มิจฉาวาจาเป็นฝั่งนี้ สัมมาวาจาเป็นฝั่งโน้น (๔) มิจฉากัมมันตะเป็นฝั่งนี้ สัมมากัมมันตะเป็นฝั่งโน้น (๕) มิจฉาอาชีวะเป็นฝั่งนี้ สัมมาอาชีวะเป็นฝั่งโน้น (๖) มิจฉาวายามะเป็นฝั่งนี้ สัมมาวายามะเป็นฝั่งโน้น (๗) มิจฉาสติเป็นฝั่งนี้ สัมมาสติเป็นฝั่งโน้น (๘) มิจฉาสมาธิเป็นฝั่งนี้ สัมมาสมาธิเป็นฝั่งโน้น (๙) มิจฉาญาณะเป็นฝั่งนี้ สัมมาญาณะเป็นฝั่งโน้น (๑๐) มิจฉาวิมุตติเป็นฝั่งนี้

SAMPLE

สัมมาวิมุตติเป็นฝั่งโน้นแล้วตรัสคาถาประพันธ์สรุปใจความได้ว่า ในหมู่มนุษย์ เหล่าชนผู้ไปถึงฝั่งโน้น(หมายถึงนิพพาน) มีจำนวนน้อย ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้เลาะไปตามฝั่งนี้ (หมายถึงสักกายทิฏฐิ) ทั้งนั้น ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรม ในธรรม(คือมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑)ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ ชนเหล่านั้นจักข้ามพ้นวัฏฏะ อันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก จักถึงฝั่งโน้น บัณฑิตละธรรมดำ(หมายถึงอกุศลธรรม คือกายทุจริตเป็นต้น) แล้วพึงเจริญธรรมขาว(หมายถึงกุศลธรรมคือกายสุจริตเป็นต้น) ออกจากวัฏฏะมาสู่วิวัฏฏะ(หมายถึงนิพพาน) ละกามทั้งหลายแล้วเป็นผู้หมดความกังวล พึงปรารถนาความยินดียิ่งในวิเวก(หมายถึงกายวิเวกจิตตวิเวกและอุปธิวิเวก (ความสงัดจากกิเลส) ที่ยินดีได้ยากยิ่ง บัณฑิตพึงชำระตนให้ผ่องแผ้วจากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งหลาย บัณฑิตเหล่าใดอบรมจิตโดยชอบในองค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ทั้งหลายไม่ถือมั่น ยินดีในนิพพานเป็นที่สละความถือมั่น บัณฑิตเหล่านั้นสิ้นอาสวะแล้ว มีความรุ่งเรือง ดับสนิทแล้วในโลก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๗/๒๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วัฏฏะ หมายถึงวัฏฏะ(วงเวียน) ๓ คือ (๑) กิเลสวัฏฏะ ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน (๒) กัมมวัฏฏะ ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ (๓) วิปากวัฏฏะ ประกอบด้วยวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปอุปปัตติภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕)

สคารวสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อว่าสคารวะ พราหมณ์ชื่อสคารวะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ สนทนาปราศรัยแล้วนั่ง ณ ที่ สมควร ทูลถามว่า อะไรเป็นฝั่งนี้ อะไรเป็นฝั่งโน้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า (๑) ปาณาติบาตเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากปาณาติบาตเป็นฝั่งโน้น (๒) อทินนาทานเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากอทินนาทานเป็นฝั่งโน้น (๓) กาเมสุมิจฉาจารเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจารเป็นฝั่งโน้น (๔) มุสาวาทเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากมุสาวาทเป็นฝั่งโน้น (๕) ปิสุณาวาจาเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากปิสุณาวาจาเป็นฝั่งโน้น (๖) ผรุสวาจาเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากผรุสวาจาเป็นฝั่งโน้น (๗) สัมผัปปลาปะเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากสัมผัปปลาปะเป็นฝั่งโน้น (๘) อภิชฌาเป็นฝั่งนี้ อนภิชฌาเป็นฝั่งโน้น (๙) พยาบาทเป็นฝั่งนี้ อพยาบาทเป็นฝั่งโน้น (๑๐) มิจฉาทิฏฐิเป็นฝั่งนี้ สัมมาทิฏฐิเป็นฝั่งโน้น แล้วตรัสสรุปด้วยคาถาเหมือนในสคารวสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖๙/๓๐๔)

สคารวะ, พราหมณ์: พราหมณ์ชื่อสคารวะ, พราหมณ์ผู้พร้อมไปด้วยความเคารพ, พราหมณ์ผู้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าอะไรคือฝั่งนี้ อะไรคือฝั่งโน้น

SAMPLE

ในสคารวสูตร ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อว่าสคารวะ พราหมณ์ชื่อว่าสคารวะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า“ท่านพระโคดม อะไรหนอเป็นฝั่งนี้ อะไรเป็นฝั่งโน้น” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พราหมณ์ (๑) ปาณาติบาตเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากปาณาติบาตเป็นฝั่งโน้น (๒) อทินนาทานเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากอทินนาทานเป็นฝั่งโน้น (๓) กาเมสุมิจฉาจารเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจารเป็นฝั่งโน้น (๔) มุสาวาทเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากมุสาวาทเป็นฝั่งโน้น (๕) ปิสุณาวาจาเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากปิสุณาวาจาเป็นฝั่งโน้น (๖) ผรุสวาจาเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากผรุสวาจาเป็นฝั่งโน้น (๗) สัมผัปปลาปะเป็นฝั่งนี้ เจตนางดเว้นจากสัมผัปปลาปะเป็นฝั่งโน้น (๘) อภิชฌาเป็นฝั่งนี้ อนภิชฌา(ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) เป็นฝั่งโน้น (๙) พยาบาทเป็นฝั่งนี้ อพยาบาท(ความไม่คิดร้าย) เป็นฝั่งโน้น (๑๐) มิจฉาทิฏฐิเป็นฝั่งนี้ สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ) เป็นฝั่งโน้น (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๗/๒๖๙, อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖๙/๓๐๔)

สงฆ์: คณะ, พระสงฆ์, หมู่สงฆ์,ภิกษุสงฆ์,สาวกของพระผู้มีพระภาค, สงฆ์สาวกของสมณโคดมผู้บรรลุถึงความเลิศด้วยลาภยศ

ในปาสาทิกสูตร เรื่องพรหมจรรย์ที่ไม่บริบูรณ์ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับนายจุนทะ ว่า จุนทะ เท่าที่มีศาสดาเกิดขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้ เรายังไม่เห็นศาสดาอื่นแม้ผู้เดียวที่บรรลุถึงความเลิศด้วยลาภและความเลิศด้วยยศเหมือนเราเลย อนึ่ง เท่าที่มีสงฆ์หรือคณะเกิดขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้ เรายังไม่เห็นสงฆ์ หรือ คณะอื่นแม้หมู่เดียว ที่บรรลุถึงความเลิศด้วยลาภและความเลิศด้วยยศ เหมือนภิกษุสงฆ์เลย (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๘๔/๓๒, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๐๖๓/๒๘๘, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๐๖๔/๒๘๘, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๘/๑๓๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๖/๑๖๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๒/๒๕๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๖/๑๓๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๘/๑๓๙, ,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๗๙/๑๓๙, , ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๐/๑๓๙)

สงฆ์สองฝ่าย: ภิกษุสงฆ์กับภิกษุณีสงฆ์, สงฆ์สองฝ่ายที่ให้สตรีผู้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา

ในสิกขาบทวิภังค์ สงฆ์ ๒ ฝ่ายในครุธรรม ๘ ประการ คือข้อที่ ๔ ว่า ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถาน ๓ คือ ได้เห็น ได้ฟัง หรือได้นึกสงสัย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชาไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต ข้อที่ ๕ ว่า ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้วพึงประพฤติปักขมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต ข้อที่ ๖ ว่า ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่ายให้แก่สิกขมานาที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อ

SAMPLE

ตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕๐/๓๒๓) ๑๔/๓๘๐/๔๒๙ ไม่มีคำนี้

สงฆ์สาวก: คณะสาวก, หมู่สาวก, สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค, อริยบุคคล ๔ คู่ ๘ บุคคล ควรแก่สักการะ เป็นต้น

ในอัคคัปปสาทสูตร พระสงฆ์สาวกของตถาคต ได้แก่ พระอริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก เรากล่าวว่าเลิศกว่าหมู่หรือคณะเหล่านั้น บุคคลผู้เลื่อมใสในสงฆ์ ชื่อว่าเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ และวิบากที่เลิศย่อมมีแก่บุคคลผู้เลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๔/๕๔)

สงสาร: การเวียนว่ายตายเกิด, การเวียนตายเกิดเพราะตัณหา, การเกิดในภพใหม่, สงสารที่ไม่ข้ามพ้นเพราะความไม่รู้ ไม่เข้าใจปฏิจจสมุปบาท

ตัวอย่างในปฐมชนสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำคนให้เกิด เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรเล่าทำคนให้เกิด อะไรเล่าของคนนั้นย่อมพล่านไป อะไรเล่าเวียนว่ายในสงสาร อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของคนนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าตัณหาทำคนให้เกิด จิตของคนนั้นย่อมพล่านไป สัตว์เวียนว่ายในสงสาร ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของคนนั้น(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๕/๖๙, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๖/๗๐, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๗/๗๐, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๖๐/๑๑๓, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๒๔/๒๑๕, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๒๕/๒๑๖, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๖/๒๑๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๙๙/๑๘๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๐๐/๑๙๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๓/๒๙๓)

สงสารวัฏ: การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่าง ๆ ของสัตว์โลกด้วยอำนาจกิเลส กรรม วิบาก

ในปิลินทวัจฉเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปิลินทวัจฉเถระ พระเถระกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นคนเฝ้าประตูอยู่ที่กรุงหงสวดี ได้รวบรวมโภคสมบัติเก็บไว้ในเรือนมากมายนับไม่ถ้วน ข้าพเจ้าได้คิดอย่างนี้ว่า โภคสมบัติของเรามีมาก ภายในบุรีของเราก็มั่งคั่ง แม้พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน พระนามว่าอานนท์ ก็ทรงเชื้อเชิญเรา พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ เป็นพระมุนีเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลกนี้ เราจักถวายทานแด่พระศาสดา พระมหามุนีทรงพระนามว่าปทุมุตตระทรงรู้แจ้งโลก ผู้สมควรรับเครื่องบูชา พระองค์ประสงค์จะช่วยเหลือข้าพเจ้าให้ข้ามพ้นสงสารวัฏจึงทรงรับไว้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๕๗๙) ๒๕/๕๖/๓๐๒,๒๕/๗๓๕/๖๗๕ ไม่มีคำนี้

SAMPLE

สงสารสาคร: คำอุปมาด้วยสงสารสาครอันเป็นมหันตทุกข์, ห้วงน้ำคือการเวียนว่ายตายเกิดอันเป็นทุกข์

ในเขมาเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเขมาเถรี พระเถรีกล่าวว่า พระชินเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป หม่อมฉันเกิดในตระกูลเศรษฐี มีความรุ่งเรืองด้วยรัตนะต่าง ๆ ในกรุงหงสวดี เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความสุขมาก หม่อมฉันเข้าไปเฝ้าพระมหาวีระพระองค์นั้นแล้ว ได้ฟังพระธรรมเทศนา แต่นั้นหม่อมฉันเกิดความเลื่อมใส ได้ถึงพระชินเจ้าเป็นสรณะ สัตว์ทั้งหลายพลัดพรากจากประโยชน์ เพราะไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้า จึงประสบมหันตทุกข์อยู่ในสงสารสาคร ในกาลใดหม่อมฉันยังมิได้มาเข้าเฝ้าพระองค์ หม่อมฉันขอแสดงโทษนั้น (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๖๔/๔๓๕)

สงัด: ความสงบ, ความวิเวก, ความปราศจากสิ่งรบกวน, เสนาสนะที่ไม่พลุกพล่านด้วยเหล่าคฤหัสถ์และบรรพชิต

ในมหาสีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพรหมจรรย์มีองค์ ๔ องค์ที่ ๔ คือ เราเป็นผู้ประพฤติสงัด และเป็นผู้ประพฤติสงัดอย่างยอดเยี่ยม ในมหาโคสิงคสูตรกล่าวถึงท่านพระมหากัสสปะตอบปัญหาพระสารีบุตรถึงความงดงามด้วยภิกษุ ว่า “ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ตนเองอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ฯ ตนเองเป็นผู้สงัดและกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้สงัด ป่าโคสิงคสาลวันพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๕/๑๕๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๖/๓๖๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๐/๒๗๙, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๒๖/๓๙๔)

สงัดจากกาม: การปฏิบัติสมาธิที่สงัดจากกามทั้งหลายอยู่, การระงับอกุศลธรรมทั้งหลายบรรลุปฐมฌาน, ภิกษุผู้เพียบพร้อมด้วยศีล สงัดจากกาม

ในมหาสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา พระผู้พระภมีตรัสถึงสัมมาสมาธิ ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๒/๓๓๗, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๕/๒๙๘, องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๖/๔๒๗)

สจักขุ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดพระนามว่าสจักขุ, พระองค์ผู้ในอดีตชาติได้บอกทางแก่คนหลงทาง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๒ ชาติ

ในมัคคสัญญกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระมัคคสัญญกเถระ พระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า สาวกทั้งหลายของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เที่ยวไปในป่า หลงทางจึงเที่ยวไปในป่าใหญ่เหมือนคนตาบอด บุตรของพระ

SAMPLE

มุนีเหล่านั้นระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ ทรงเป็นผู้นำ หลงทางอยู่ในป่าใหญ่ ข้าพเจ้า ลงจากวิมานแล้ว ได้ไปยังสำนักของภิกษุ บอกทางให้และได้ถวายโภชนาหารแก่ภิกษุเหล่านั้น ในกัปที่ ๑๐๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๒ ชาติ มีพระนามว่าสจักขุ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๐/๒๗๒)

สจิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ฉลาดในวาระจิตของตน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า หากภิกษุเป็นผู้ไม่ฉลาดในวาระจิตของผู้อื่น เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตของตน คือ เปรียบเหมือนสตรีหรือบุรุษที่ยังหนุ่มสาว มีปกติชอบแต่งตัว ส่องดูเงาหน้าของตนในกระจกเงาหรือในภาชนะน้ำที่ใส ถ้าเห็นธุลีหรือจุดดำที่หน้าก็พยายามขจัดธุลีหรือจุดดำนั้นเสีย หากไม่เห็นก็ดีใจว่า เป็นลาภของเรา หน้าของเราสะอาดเกลี้ยงเกลา ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นมีการพิจารณาที่เป็นอุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลายว่า (๑) เรามีอภิชฌา(ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา)อยู่โดยมากหรือไม่ (๒) เรามีจิตพยาบาทอยู่โดยมากหรือไม่ (๓) เรามีถีนมิทธะกลุ้มรุมอยู่โดยมากหรือไม่ (๔) เรามีจิตฟุ้งซ่านอยู่โดยมากหรือไม่(๕) เรามีความสงสัยอยู่โดยมากหรือไม่(๖) เรามักโกรธอยู่โดยมากหรือไม่ (๗) เรามีจิตเศร้าหมองอยู่โดยมากหรือไม่ (๘) เรามีกายกระสับกระส่ายอยู่โดยมากหรือไม่ (๙) เราเกียจคร้านอยู่โดยมากหรือไม่ (๑๐) เรามีจิตไม่ตั้งมั่นอยู่โดยมากหรือไม่ ทรงแสดงว่า ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้ว่า (๑) เรามีอภิชฌาอยู่โดยมาก (๒) เรามีจิตพยาบาทอยู่โดยมาก (๓)เรามีถีนมิทธะกลุ้มรุมอยู่โดยมาก(๔) เรามีจิตฟุ้งซ่านอยู่โดยมาก (๕) เรามีความสงสัยอยู่โดยมาก(๖) เรามักโกรธอยู่โดยมาก (๗) เรามีจิตเศร้าหมองอยู่โดยมาก (๘)เรามีกายกระสับกระส่ายอยู่โดยมาก (๙) เราเกียจคร้านอยู่โดยมาก (๑๐) เรามีจิตไม่ตั้งมั่นอยู่โดยมาก เปรียบเหมือนบุคคลที่ถูกไฟไหม้ผ้าหรือศีรษะแล้วพึงทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อดับไฟนั้น ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้น ควรทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านั้น ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า (๑) เราไม่มีอภิชฌาอยู่โดยมาก (๒) เรามีจิตไม่พยาบาทอยู่โดยมาก (๓) เราปราศจากถีนมิทธะอยู่โดยมาก (๔) เราไม่มีจิตฟุ้งซ่านอยู่โดยมาก (๕) เราข้ามพ้นความสงสัยแล้วอยู่โดยมาก (๖) เราไม่โกรธอยู่โดยมาก (๗) เรามีจิตไม่เศร้าหมองอยู่โดยมาก (๘) เรามีกายไม่กระสับกระส่ายอยู่โดยมาก (๙) เราปรารภความเพียรอยู่โดยมาก (๑๐) เรามีจิตตั้งอยู่โดยมาก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๑/๑๑๐)

SAMPLE

สณมานสูตร : พระสูตรว่าด้วยเสียงป่าครวญ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า ป่าส่งเสียงเป็นประหนึ่งว่าครวญครางในขณะที่ฝูงนกพักร้อนในตอนเที่ยงวัน เรากลัวเสียงครวญครางนั้นยิ่งนัก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ป่าส่งเสียงเป็นประหนึ่งว่าครวญครางในขณะที่ฝูงนกพักร้อนในตอนเที่ยงวัน เรายินดีเสียงครวญครางนั้นยิ่งนัก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕/๑๔)

สดับธรรม: การฟังธรรม, การฟังธรรมเกิดศรัทธาแล้วออกบวช

ในสามัญญผลสูตร ผลแห่งความเป็นสมณะที่ประณีตกว่าที่ผ่านมา คหบดี บุตรคหบดี หรืออนุชน (คนผู้เกิดภายหลัง) ในตระกูลใดตระกูลหนึ่งได้สดับธรรมนั้นแล้วเกิดศรัทธาในตถาคต เมื่อมีศรัทธาย่อมตระหนักว่า ‘การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางแห่งธุลีการบวชเป็นทางปลอดโปร่งการที่ผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดีเราควรโกนผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต’(ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๑/๖๔,ที.สี.(ไทย)๙/๔๕๐/๑๙๘)

สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ :ฟังมาโดยตรงจากพระพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้าประทานให้โดยพระองค์เอง

ในมนาปทายีสูตร อุคคคหบดีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า ‘ผู้ให้ของที่น่าพอใจย่อมได้ของที่น่าพอใจ’ ก็เนื้อสุกรอย่างดี เป็นที่น่าพอใจของข้าพระองค์ ขอพระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์รับเนื้อสุกรอย่างดีของข้าพระองค์นั้นด้วยเถิด” พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์รับแล้ว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๔/๗๐)

สตจักษุ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสตจักษุ, พระองค์ในอดีตชาติถวายประทีปแด่พระปมุตตรพุทธเจ้า ในกัปที่ ๓,๔๐๐ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสตจักษุ ในปัญจทีปกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปัญจทีปกเถระ พระเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่าข้าพเจ้าเชื่อสนิทในพระสัทธรรมของ

พระพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงอนุเคราะห์สัตว์ทั้งปวง จึงได้เป็นผู้มีความเห็นตรง ข้าพเจ้าได้ถวายประทีป แวดล้อมไว้ที่ต้นโพธิ์ ข้าพเจ้าเชื่ออยู่ จึงทำการบูชาด้วยประทีปไว้ ในกัปที่ ๓,๔๐๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าสตจักษุ มีเดชมาก มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๕/๑๙๕)

สตตวิหารธรรม:ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นนิตย์ของพระขีณาสพ, ธรรม ๖ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

SAMPLE

ในทสุตตรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรม ๖ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น เรียกว่า สตตวิหารธรรม ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นนิตย์ของพระขีณาสพ ได้แก่ (๑) เห็นรูปทางตาแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ (๒) ฟังเสียงทางหู ...(๓) ดมกลิ่นทางจมูก...(๔) ลิ้มรสทางลิ้น ...(๕) ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ...(๖) รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๘/๓๒๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๖/๓๙๔)

สตธรรมพราหมณ์: พราหมณ์ชื่อสตธรรม, พราหมณ์ผู้ละทิ้งธรรม, พราหมณ์ผู้มีชีวิตอยู่โดยอธรรม ในสตธัมมชาดก เรื่องสตธรรมมาณพ อาหารที่เราบริโภคแล้วนั้นเป็นของน้อยด้วย เป็นเดนด้วย และเขาได้ให้อาหารนั้นแก่เราโดยยากแสนยากด้วย เรานั้นเกิดเป็นพราหมณ์ เพราะเหตุนั้น อาหารที่เราบริโภคเข้าไปแล้วจึงได้อาเจียนออกมา พระศาสดาทรงแสดงเรื่องอดีตนี้แล้ว ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดละทิ้งธรรม มีชีวิตอยู่โดยอธรรม ผู้นั้นย่อมไม่เพลิดเพลินยินดีลาภแม้ที่ตนได้มาแล้ว เหมือนสตธรรมพราหมณ์ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๕๘/๗๙)

สตธัมมชาดก : ชาดกว่าด้วยสตธรรมมาณพ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า บุรุษจัณฑาลโพธิสัตว์แบ่งอาหารให้แก่สตธรรมมาณพ ผู้ถือตัวจัดเพราะชาติตระกูล ที่ไม่ยอมบริโภคอาหารร่วมกันตั้งแต่แรกที่ออกเดินทางไกลมาด้วย ต่อเมื่อค่ำแล้วทนความหิวไม่ไหวจึงไปแย่งอาหารเหลือเดนคนจัณฑาลมากิน เขาบริโภคแล้วอาเจียรออกมาหมด เพราะรังเกียจในความเป็นคนจัณฑาล สตธรรมมาณพเกิดความละอายใจจึงหนีเข้าป่าไปตายอย่างน่าอนาถ ผู้ที่ละทิ้งธรรม มีชีวิตอยู่โดยอธรรม ย่อมไม่เพลิดเพลินยินดีลาภที่ตนได้มาเหมือนสตธรรมมาณพ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๕๗/๗๘)

สตปัตตชาดก : ชาดกว่าด้วยมาณพเข้าใจผิดนกกระไน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ชาวนาโพธิสัตว์ เป็นชาวนาแต่ประกอบอาชีพโจรกรรมด้วย คอยดักปล้นคนเดินทางที่ผ่านเข้ามาในดงมีโจรบริวารประมาณ ๕๐๐ คน วันหนึ่งในขณะที่ดักรอปล้นมาณพผู้หนึ่งอยู่ ได้เห็นกิริยาที่นางสุนัขจิ้งจอกมาขัดขวางโดยไม่ยอมให้เขาเดินทางไปในดงนั้น แต่มีนกกระไนมาบอกให้เข้าไปได้ เขาเข้าใจว่า นกเป็นมิตรจึงกล่าวสรรเสริญและขอบคุณ แต่ไล่สุนัขจิ้งจอกไปแล้วเดินตามทางที่นกกระไนบอก พระโพธิสัตว์ให้คนของตนไปจับตัวมาสอบถามได้ความว่า ขณะที่เขาออกจากบ้านมานั้น มารดาเขาป่วยหนัก เขาไปเก็บหนี้ต่างหมู่บ้าน กำลังจะเดินทางกลับบ้าน จึงมาถูกท่านจับตัวไว้เสียก่อน พระโพธิสัตว์จึงชี้แจงให้เขาทราบว่า นางสุนัขจิ้งจอกนั้นเป็นมารดาของท่าน จึงพยายามที่จะห้ามท่านไม่ให้เข้ามาในดง แต่นกกระไนตัวนั้นเป็นนกที่เราส่งไปลวงเจ้า เจ้ากลับเข้าใจว่าเป็นมิตร เจ้าช่างโง่จริง เจ้ากลับไปเสียเถอะแล้วให้ปล่อยตัวไป เด็กหนุ่มไม่เชื่อสุนัข

SAMPLE

จิ้งจอกที่ปรารถนาดี แต่ไปเชื่อนกกระไนที่หลอกลวง คนบางคนในโลกนี้ก็เหมือนอย่างนั้น เมื่อมีผู้ปรารถนาดีกล่าวสอนอยู่ ก็ไม่ยอมรับคำสอน กลับไปยกย่องสรรเสริญปัจจามิตรจึงประสพความเดือดร้อน (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๘๕/๑๓๙)

สตรังสิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสตรังสิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเป็นพราหมณ์เรียนจบมนตร์ ได้ไปยืนไหว้และกล่าวสรรเสริญคุณพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘/๑๘๙)

สตรังสี, พระ: พระภิกษุนามว่าสตรังสี, พระอรหันตนามว่าสตรังสี, พระภิกษุผู้ในอดีตชาติได้ถวายอัญชลีและชมเชยพระพุทธเจ้า

ในสตรังสิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสตรังสิยเถระ พระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคผู้เป็นผู้สูงสุดแห่งบุรุษ เสด็จขึ้นภูเขาสูงแล้วประทับนั่งอยู่ ข้าพเจ้าได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ประนมมือแล้วชมเชยพระองค์ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกว่า พระมหาวีรพุทธเจ้าพระองค์นี้ ทรงประกาศธรรมอันประเสริฐ มีหมู่ภิกษุแวดล้อม รุ่งเรืองดังกองไฟ ผู้ใดได้ถวายอัญชลีและชมเชยพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ผู้นั้นจักเป็นธรรมทายาทของพระองค์ เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต จักเป็นพระอรหันต์มีนามว่าสตรังสี ข้าพเจ้ามีอายุ ๗ ขวบ ก็ได้บวชเป็นบรรพชิต มีนามว่าสตรังสี (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๕/๑๙๐, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๖/๑๙๐)

สตรังสี, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสตรังสี, ผู้ในอดีตชาติได้ถวายบัลลังก์แก้วแด่พระสยัมภูพุทธเจ้า

ในมณิปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระมณิปูชกเถระ พระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า แม่น้ำสายหนึ่งไหลผ่านไปภายในภูเขาหิมพานต์ พระสยัมภูพุทธเจ้าประทับอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนั้น ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ประคองบัลลังก์แก้วอันวิจิตรด้วยดี เป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ บูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้แก้วมณีบูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย และในกัปที่ ๑๒ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ มีพระนามว่าสตรังสี (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๗/๓๔๔)

สตรังสี, พระปัจเจกพุทธเจ้า:พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสตรังสี, พระองค์ผู้ในอดีตชาติได้ถวายผลไม้แด่พระสยัมภูพุทธเจ้า

SAMPLE

ในอัมพฏผลทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพฏผลทายกเถระ พระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่าพระผู้มีพระภาค พระนามว่าสตรังสี ผู้เป็นพระสยัมภู ทรงประสงค์วิเวก ได้เสด็จออกโคจรบิณฑบาต ข้าพเจ้าถือผลไม้อยู่ ได้เห็นพระองค์ผู้องอาจกว่านรชน จึงเข้าเฝ้า มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ถวายผลมะกอกในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายผลไม้ไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๕๖๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๒/๕๓๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๖/๑๐๘, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘๕/๑๙๗, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐๔/๒๓๒)

สตรี: เพศหญิง, อุปมาสตรีแรกรุ่นที่มักแต่งตัวกับภิกษุที่พยายามละบาปอกุศล

ในอนุมานสูตร เรื่องอุปมาสตรีแรกรุ่นที่ชอบแต่งตัวกับการปฏิบัติธรรมของภิกษุว่า สตรีหรือบุรุษแรกรุ่นชอบแต่งตัว ส่องดูใบหน้าของตนในกระจกเงา ถ้าพบไฝหรือฝ้าที่ใบหน้านั้นย่อมพยายามที่จะกำจัดไฝหรือฝ้านั้นนั่นแล หากไม่พบก็จะพอใจว่า ‘เป็นโชคของเราจริง ๆ ใบหน้าของเราหมดจด’ แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าพิจารณาอยู่ย่อมเห็นชัดบาปอกุศลธรรมเหล่านี้แม้ทั้งหมดที่ยังละไม่ได้ ก็ควรพยายามเพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านี้แม้ทั้งหมดนั่นแล (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๘๔/๑๙๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๖/๓๖๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๘/๕๒๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๑,๑๔/๑๓๐/๑๖๗, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๕/๒๓๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๖๔/๓๑๒,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๒,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๖๕/๔๓๓)

สตสหัสพรหม: พรหมจำนวนหนึ่งแสน, พรหมที่ผ่องใสไพโรจน์น้อมจิตไปอยู่ทั่วแสนโลกธาตุ

ในสังขารูปปัตติสูตร ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า‘สตสหัสสพรหมมีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขเป็นกำลัง’ สตสหัสสพรหมน้อมจิตแผ่ไปตลอด ๑๐๐,๐๐๐ โลกธาตุอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วในชั้นสตสหัสสพรหมนั้น ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ เปรียบเหมือนแท่งทองชมพูนุทที่เขา หลอมด้วยความชำนาญดีในเบ้าของช่างทองผู้ฉลาดแล้ววางไว้บนผ้ากัมพลเหลืองย่อมส่องแสงเรืองไพโรจน์ แม้ฉันใด สตสหัสสพรหมก็ฉันนั้นเหมือนกัน (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖๘/๒๑๑)

สตานุสาริญาณ: ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้เป็นเหตุให้ระลึกชาติได้, พระพุทธเจ้ามีสตานุสาริญาณ ปรารภอดีตกาลยาวนานได้

ในปาสาทิกสูตร ปัญหาพยากรณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับนายจุนทะ ว่า จุนทะเป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘พระสมณโคดม ปรารภอดีตกาลยาวนานแล้วบัญญัติญาณทัสสนะอันไม่มีขอบเขตไว้ แต่หาได้ปรารภอนาคตกาล

ยาวนานแล้วบัญญัติญาณทัสสนะอันไม่มีขอบเขตไว้ไม่ ทำไมจึงกล่าวอย่างนั้น กล่าวอย่างนั้นเพราะเหตุไร' อัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นเข้าใจญาณทัสสนะที่มีความหมายอย่างหนึ่งว่า ทรงบัญญัติรวมเข้ากับญาณทัสสนะที่มีความหมายอีกอย่างหนึ่งเหมือนคนโง่ ไม่เฉียบแหลมฉะนั้น ตถาคตมีสตานุสาริญาณ ปรารภอดีตกาลยาวนานได้ คือ ตถาคตระลึกได้ตลอดขอบเขตเท่าที่ประสงค์และตถาคตมีญาณที่เกิดจากการตรัสรู้ ปรารภอนาคตกาลยาวนานได้ว่า 'ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก' (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๗/๑๔๕,ที.ปา.อ.(บาลี)๑๘๗/ ๑๐๓)

สตารหคาถา: คาถามีค่าหนึ่งร้อย, คาถาที่พระเจ้าสุตโสมขอฟังจากพราหมณ์เรื่องการคบกับสัตบุรุษ ในมหาสุตโสมชาดก พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ตรัสว่า หม่อมฉันผู้ดำรงอยู่แล้วในความเป็นใหญ่ในแคว้นของตน ได้ทำการนัดหมายใดไว้กับพราหมณ์ เพื่อจะเปลื้องการนัดหมายนั้นกับพราหมณ์ ก็จักเป็นผู้รักษาความสัตย์หวนกลับมาอีก พระศาสดาจึงตรัสว่า พระเจ้าสุตโสมนั้นทรงพ้นจากเงื้อมมือของโจรโปริสาทแล้ว ได้เสด็จไปตรัสกับพราหมณ์นั้นว่า ท่านพราหมณ์ ข้าพเจ้าขอฟังสตารหคาถา พราหมณ์ดูคัมภีร์ กราบทูลว่า ท่านสุตโสม การสมาคมกับสัตบุรุษ ครั้งเดียวเท่านั้นก็คุ้มครองผู้นั้นได้ การสมาคมกับอสัตบุรุษแม้มากครั้งก็คุ้มครองไม่ได้ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๔๑๐/๑๖๕)

สติ: ความระลึกได้, นึกได้, การควบคุมใจไว้กับกิจ, การระลึกได้ในสติปัฏฐาน ๔

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึง หลักธรรมที่ชื่อว่าแว่นธรรม ว่า ภิกษุผู้มีสติ ในธรรมวินัยนี้ ได้แก่ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (ที.สี.(ไทย)๙/๙๗/๓๘, ที.สี.(ไทย)๙/๙๘/๓๘,ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๖/๗๓,ที.สี.(ไทย)๙/๒๓๐/๗๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๑/๑๙๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๐/๔๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๐/๕๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๙/๘๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๙/๑๒๑

สติกำลัง: สติกำลังที่มี, ตามสติกำลัง, การเคารพบูชาผู้มาจากทิศทั้งสี่ตามสติกำลังด้วยเข้าใจว่าเขาเป็นคนรับใช้เรา

ในอัมพัฏฐสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงทางเสื่อม ๔ ประการแห่งวิชชาสมบัติและจรณสมบัติ หนึ่งในสี่นั้น ความว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เมื่อยังไม่บรรลุวิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันยอดเยี่ยมนี้ ไม่สามารถจะหาผลไม้ที่หล่นบริโภค

SAMPLE

ได้ ไม่สามารถหาเหง้า ราก และผลไม้บริโภคได้ ทั้งไม่สามารถจะบูชาไฟได้ จึงสร้างเรือนมีประตู ๔ ด้านไว้ที่หนทางใหญ่สี่แพร่งแล้วพักอยู่ด้วยตั้งใจว่า เราจะบูชาท่านผู้ที่เดินทางมาจากทิศทั้ง ๔ ตามสติกำลัง ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เขาต้องเป็นคนรับใช้ของท่านที่เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะโดยแท้ ข้อนี้เป็นทางเสื่อมประการที่ ๔ แห่งวิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันยอดเยี่ยม (ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๐/๑๐๒,ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๑/๑๐๓)

สติตั้งมั่น: สติกำลังที่มี, ตามสติกำลัง, การเคารพบูชาผู้มาจากทิศทั้งสี่ตามสติกำลังด้วยเข้าใจว่าเขาเป็นคนรับใช้เรา

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึง ภิกขุอปริหานิยธรรม ๗ ประการ ข้อที่ ๖ ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังมีสติตั้งมั่น (ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๐/๑๐๒, ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๑/๑๐๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๕)

สติตั้งมั่นในกาย: เจริญกายคตาสติกัมมัฏฐาน, หมั่นทำความเพียรในกิจที่ควรทำ ไม่ทำกิจที่ไม่ควรทำ , คำสอนของพระผู้มีพระภาคตรัสอนภิกษุชาวเมืองภัททิยะทำเขียงเท้า

สติกำลังที่มี, ตามสติกำลัง, การเคารพบูชาผู้มาจากทิศทั้งสี่ตามสติกำลังด้วยเข้าใจว่าเขาเป็นคนรับใช้เรา

ภัททิยภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุชาวเมืองภัททิยะ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุชาวเมืองภัททิยะผู้ขวนขวายในการประดับเขียงเท้าว่า ภิกษุเหล่าใดละทิ้งกิจที่ควรทำแต่กลับทำกิจที่ไม่ควรทำอาสวะทั้งหลายย่อมเจริญแก่ภิกษุเหล่านั้น

ผู้ถือตัวจัด มัวแต่ประมาท ส่วนภิกษุเหล่าใดมีสติตั้งมั่นในกายเป็นนิตย์ ภิกษุเหล่านั้นหมั่นทำความเพียรในกิจที่ควรทำไม่ทำกิจที่ไม่ควรทำ อาสวะทั้งหลายของเธอผู้มีสติสัมปชัญญะ ย่อมถึงการสูญสิ้นไป (ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๐/๑๐๒,ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๑/๑๐๓, ขุ.ธ.๒๕/๒๙๓/๑๒๔) (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๙๐)

สติที่สั่งสม : สติกำลังที่มี, ตามสติกำลัง, การเคารพบูชาผู้มาจากทิศทั้งสี่ตามสติกำลังด้วยเข้าใจว่าเขาเป็นคนรับใช้เรา

กัมมูปจยกถา ว่าด้วยกรรมที่สั่งสม สกวาที (สก.)ถาม ปรวาที (ปร.) ว่า สติกับสติที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม ปร.ตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๐/๑๐๒, ที.สี.(ไทย)๙/๒๘๑/๑๐๓, อภิ.๓๗/๗๓๗/๗๘๑)

สตินทรีย์ : อินทรีย์คือสติ, สติในอินทรีย์, มีสติสำรวมในอินทรีย์, คุณสมบัติของผู้เป็นธัมมานุสารี, ธรรมที่พระตถาคตทั้งหลายประกาศแล้ว,เป็นหนึ่งในอินทรีย์ ๕

SAMPLE

ตัวอย่างในกีฏาคิริสูตร พระผู้มีพระภาคประกาศตถาคตธรรมทั้งหลายแล้ว ควรเพื่อพินิจโดยประมาณด้วยปัญญาของผู้นั้น ธรรมเหล่านี้ คือ สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา ย่อมมีแก่ผู้นั้น บุคคลนี้เราเรียกว่า เป็นธัมมานุสารี (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๑๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๘๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๒/๒๑๑,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๓๗๗/๔๕๗,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๗/๒๘๖,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๙,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๙๐,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๙/๓๐๐,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๐๒/๔๗)

สติในกาย : อานาปานสติ, มีสติรู้สึกตัวในทุกการเคลื่อนไหวของกายจากอิริยาบถใหญ่ ยืน เดิน นั่ง นอน ไปจนอิริยาบถย่อย กิน ดื่ม ถ่าย อย่ามองเห็นเป็นตัวเรา หรือ นายนั้นนายนี้ ติดไปตามสมมุติ, มีสติเห็นรูป, มีสติฟังเสียง, มีสติดมกลิ่น, มีสติลิ้มรส,มีสติสัมผัส เช่น กุมารน้อยเห็นรูปแล้วติดใจหรือขัดเคือง

ในมหาตัณหาสังขยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงกุมารน้อยเห็นรูปทางตาแล้วกำหนัดในรูปที่น่ารัก ขัดเคืองในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้มีสติในกายไม่ตั้งมั่น และมีจิตเป็นกามาวจรอยู่ (ฝ่ายอกุศล) ไม่รู้ชัดถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งบาปอกุศลธรรมตามความเป็นจริง (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๐๙/๔๔๕,ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๐๙/๒๑๘)

สติบริสุทธิ์ : องค์ฌานอุเบกขา, การบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีสุขและทุกข์

ตัวอย่างในเทวหสูตร ลักษณะของการเข้าจตุตถฌาน คือ การละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ภิกษุบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ความพยายามที่มีผล ความเพียรที่มีผล เป็นอย่างนี้ บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เขา ชอบอยู่กับจตุตถฌานนั้นโดยมาก ไม่เสื่อม เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทวดาชั้นเวหัปผละ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖/๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๖/๓๖๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๑/๔๑๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖)

สติปัญญา : เครื่องกั้นมาร, การชนะมารร้ายได้ด้วยสติปัญญา, คุณสมบัติของสมิทธิเถระผู้มีสติปัญญา

ในสมิทธิเถรคาถา ภาษิตของพระสมิทธิเถระ ท่านพระสมิทธิเถระได้กล่าวคาถาไว้ว่า เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา มีสติปัญญาเจริญ มีจิตมั่นคงดีแล้ว

SAMPLE

เจ้ามารร้ายเอ๋ย เจ้าจงบันดาลรูปแปลกประหลาดต่าง ๆ ตามใจชอบเถิด จะไม่อาจทำให้เราสะทกสะท้านได้เลย (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๔๖/๓๒๐, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๐/๓๓๙)

สติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน : สติที่ประกอบด้วยญาณเป็นเครื่องคุ้มครองทวาร, มีสติในการทำในคำที่พูดในจิตที่คิด

ตัวอย่างในอันธกวินทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงผู้ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน ผู้ระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดแม้นานได้ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เป็นไปเพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เป็นไปเพื่อเจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๐๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๑๔/๑๙๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔/๑๘, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๓/๔/๗, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๓/๒๐/๓๐,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๔/๔๘)

สติปัฏฐาน : ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ, การปฏิบัติมีสติเป็นประธาน, สติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาติปัฏฐานธัมมานุปัสสนาติปัฏฐาน

ตัวอย่างในมหาสติปัฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสการเจริญสติปัฏฐาน ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๒/๓๐๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๓/๑๐๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๗/๑๓๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๙๖/๑๕๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๐๖/๑๐๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๗/๑๒๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๑/๑๖๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒/๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓/๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๗/๒๙๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๕/๔๔,ที.ม.อ.(บาลี) ๓๗๓/๓๖๘, ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๑๐๖/๒๕๓)

สติปัฏฐานกถา : เรื่องว่าด้วยสติปัฏฐาน หมายถึงกถาว่าด้วยสติปัฏฐาน แบ่งเป็นอุทเทสและ นิทเทส ดังนี้

อุทเทส

ท่านพระสารีบุตรนำพระสูตรที่ว่าด้วยสติปัฏฐาน ๔ มาแสดงเป็นอุทเทสโดยแบ่งเป็นอุทเทสย่อย ๔ อุทเทส มีใจความ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ สติปัฏฐาน ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ...

SAMPLE

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ...

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙๐/๑๕๑)

นิทเทส

ท่านนำอุทเทสทั้ง ๔ อุทเทสมาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ ดังนี้

อุทเทสที่ ๑

คำปุจฉาว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ อย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยนำองค์ธรรมต่าง ๆ รวม ๑๒ ประการ คือ (๑) กองปฐวีธาตุ (๒) กองอาโปธาตุ (๓) กองเตโชธาตุ (๔) กองวาโยธาตุ (๕) กองผม (๖) กองขน (๗) กองผิว (๘) กองหนัง (๙) กองเนื้อ (๑๐) กองเอ็น (๑๑) กองกระดูก (๑๒) กองไขกระดูก มาจำแนกความหมายของการพิจารณาเห็นกายในกาย รวม ๑๒ ประการ เช่น

ภิกษุบางรูป พิจารณาเห็นกองปฐวีธาตุโดยความไม่เที่ยง ไม่ พิจารณาเห็นโดยความเที่ยง พิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็นสุข พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาเห็นโดยความเป็น อัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนัด ไม่กำหนัด ย่อมทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด ย่อมสละคืน ไม่ยึดถือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนัด ย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะได้ ภิกษุพิจารณาเห็นกายด้วยอาการ ๗ ประการนี้ กายย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นกายนั้นด้วยสตินั้นและด้วย ญาณนั้น เพราะเหตุนั้น จึงเรียกการพิจารณาเห็นกายในกายว่า สติปัฏฐานภาวนา

ลำดับต่อไป ท่านนำคำว่า “ภาวนา” มาอธิบายเหมือนในภาวนาหมวดที่ ๕ ในสุตมยญาณที่ ๔ แห่งญาณกถา มหาวรรค

อุทเทสที่ ๒

คำปุจฉาว่า “ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ อย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยนำองค์ธรรม ๙ ประการ คือ (๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา (๔) จักขุสัมผัสสชาเวทนา (๕) โสตสัมผัสสชาเวทนา (๖) ฆานสัมผัสสชาเวทนา (๗) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (๘) กายสัมผัสสชาเวทนา (๙) มโนสัมผัสสชาเวทนา มาจำแนกความหมายของการพิจารณาเห็นเวทนาใน เวทนาทั้งหลาย รวม ๙ ประการ เช่น ภิกษุบางรูป พิจารณาเห็นสุขเวทนาโดยความไม่เที่ยง ไม่พิจารณา เห็น

SAMPLE

โดยความเที่ยง...(เหมือนในอุทเทสที่ ๑) ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาด้วยอาการ ๗ ประการนี้ เวทนาย่อมปรากฏ ไม่ใช่ สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนานั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนั้น จึงเรียกการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายว่า สติปัฏฐานภาวนา

ลำดับต่อไป ท่านนำคำว่า “ภาวนา” มาอธิบายเหมือนในอุทเทสที่ ๑

อุทเทสที่ ๓

คำปุจฉาว่า “ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ อย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยนำองค์ธรรม ๒๒ ประการ คือ (๑) จิตมีราคะ (๒) จิตปราศจากราคะ (๓) จิตมีโทสะ (๔) จิตปราศจากโทสะ (๕) จิตมีโมหะ (๖) จิตปราศจากโมหะ (๗) จิตหดหู่ (๘) จิตฟุ้งซ่าน (๙) จิตเป็นมหัคคตะ (๑๐) จิตไม่เป็นมหัคคตะ (๑๑) จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า (๑๒) จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า (๑๓) จิตตั้งมั่น (๑๔) จิตไม่ตั้งมั่น (๑๕) จิตหลุดพ้น (๑๖) จิตไม่หลุดพ้น (๑๗) จักขุวิญญาณ (๑๘) โสตวิญญาณ (๑๙) ฆานวิญญาณ (๒๐) ชิวหาวิญญาณ (๒๑) กายวิญญาณ (๒๒) มโนวิญญาณ มาจำแนกความหมาย ของการพิจารณาเห็นจิตในจิต รวม ๒๒ ประการ เช่น ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นจิตมีราคะโดยความไม่เที่ยง ... (เหมือนในอุทเทสที่ ๑) ภิกษุพิจารณาเห็นจิตด้วยอาการ ๗ ประการนี้ จิตย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นจิตนั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนั้น จึงเรียกการพิจารณาเห็นจิตในจิตว่า สติปัฏฐานภาวนา

ลำดับต่อไป ท่านนำคำว่า “ภาวนา” มาอธิบายเหมือนในอุทเทสที่ ๑

อุทเทสที่ ๔

คำปุจฉาว่า “ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ อย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เว้นกาย เว้นเวทนา เว้นจิตแล้ว พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายที่เหลือจากนั้นโดยความไม่เที่ยง ... (เหมือนในอุทเทสที่ ๑) ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายด้วยอาการ ๗ ประการนี้ ธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏ ไม่ใช่สติ สติปรากฏด้วย เป็นตัวระลึกด้วย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายนั้นด้วยสตินั้นและด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนั้น จึงเรียกการพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ทั้งหลายว่า สติปัฏฐานภาวนา ลำดับต่อไป ท่านนำคำว่า “ภาวนา” มาอธิบายเหมือนในอุทเทสที่ ๑ อุทเทสที่ ๔ นี้ มีองค์ธรรมประการเดียวเท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๔/๕๙๒)

สติปัฏฐานเป็นป้อม : เครื่องกั้นอกุศลคือสติปัฏฐาน, ป้อมปราการคือสติปัฏฐาน, การตั้งสติดังป้อมปราการ

SAMPLE

ในอุปาลิเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ สมัยพระปทุมุตรพุทธเจ้า พระเถระ ฯ กล่าวว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ในนครคือพระธรรมนั้น พระองค์มีศีลเป็นปราการ มีพระญาณเป็นซุ้มประตู มีศรัทธาเป็นเสาระเนียด และมีความสังวรเป็นนายประตู ข้าแต่พระมุนี พระองค์มีสติปัฏฐานเป็นป้อม มีพระปัญญาเป็นชุมทาง มีอิทธิบาทเป็นถนนสี่แยก ธรรมวิถี พระองค์ก็ทรงสร้างไว้ดีแล้ว (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๓๖/๘๑)

สติปัฏฐานเป็นอริยะ : อริยะคือสติปัฏฐาน, ถือสติปัฏฐานเป็นอริยะ, สติปัฏฐานคือความแท้จริงอย่างยิ่ง, เป็นอนิมิตตารมณ์ มีอัปปณิหิตเป็นอารมณ์

ในอริยันติกถา สกวาที (สก.) ถาม ปรวาที (ปร.)ว่า สติปัฏฐานเป็นอริยะ มีสุญญตะเป็นอารมณ์ใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ สก.ถามว่า กำลังของพระตถาคตคือปรีชาหยั่งรู้ตามความเป็นจริงในฐานะและอฐานะเป็นอริยะ มีสุญญตะเป็นอารมณ์ใช่ไหม ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น สก. ถามว่า สติปัฏฐานเป็นอริยะ มีอนิมิตตะเป็นอารมณ์ มีอัปปณิหิตะเป็นอารมณ์ใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๕๘/๓๔๗)

สติปัฏฐานสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยสติปัฏฐาน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสังขตธรรม ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๐/๔๕๐)

สติปัฏฐานสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสติปัฏฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิปทา ๓ คือ (๑) *อาคาฬหปฏิปทา* (ปฏิปทาอย่างหยาบ) ได้แก่ บุคคลผู้มีวาทะว่า โทษในกามทั้งหลายไม่มี เขาย่อมตกเป็นเหยื่อในกามทั้งหลาย (๒) *นิชฌามปฏิปทา* (ปฏิปทาอย่างเหี้ยมหาญ) ได้แก่ บุคคลที่ประพฤติตนเป็นคนเปลือย ไร้มารยาท เลียมือ เขาเชิญให้มารับภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุดก็ไม่หยุด เป็นต้น (๓) *มัชฌิมาปฏิปทา* (ปฏิปทาอย่างกลาง) ได้แก่ ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกาย ...พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา ...พิจารณาเห็นจิตในจิต ...พิจารณาเห็นธรรมในธรรม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๔๐๒)

สติปัฏฐานสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานเพื่อรู้ยิ่งราคะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ภิกษุควรเจริญ เพื่อรู้ยิ่งราคะ มี ๔ คือ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ (๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ แต่ละอย่างล้วนมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗๔/๓๘๙)

SAMPLE

สติเป็นเครื่องรักษา : สติเป็นเครื่องรักษาทวาร, สติในอินทรียสังวร, ถือสติเป็นธรรมรักษาตน

ในอันธกวินทสูตร หมู่บ้านอันธกวินทะ อานนท์กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงยังพวกภิกษุใหม่ บวชได้ไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยให้สมาทาน ให้ตั้งมั่นให้ดำรงอยู่ในธรรม ให้ดำรงอยู่ ในอินทรีย์สังวรศีลว่า 'ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย มีสติเป็นเครื่องรักษา มีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน มีใจรักษาดีแล้ว ประกอบด้วยจิต ที่มีสติเป็นเครื่องรักษาอยู่' (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๑๔/๑๙๓, องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๔/๔๘)

สติเป็นผาลและประตัก : สติเป็นเครื่องระลึกของบุคคลหรือบุคคลระลึกถึงประโยชน์ที่ทำไว้นานแล้วเป็นต้นได้ด้วยตนเอง, สตินั้นมีความไม่หลงลืมเป็นลักษณะ, สติเป็นคติของกุศลธรรมทั้งหลาย ระลึกพร้อมอยู่ หรือให้อารมณ์ทั้งหลายปรากฏขึ้นอยู่, ผาลย่อมตามรักษาไถและไปข้างหน้าของไถนั้นเป็นดังสติที่ระลึกและนำหน้า

ในขุททกนิกาย สุตนิบาต เรื่องปฏักแสดงภัยคือการแทงแก่โคพลิพัททั้งหลาย ย่อมไม่ให้หยุด และย่อมห้ามไปนอกทาง ฉันใด สติก็ฉันนั้น แสดงอยู่ซึ่งภัยในอบาย แก่โคพลิพัทคือวิริยะ ย่อมไม่ให้จมอยู่ในความเกียจคร้าน ย่อมห้ามอโคจรทั้งหลายกล่าวคือการกามคุณ ครั้นห้ามแล้วย่อมให้ประกอบในกรรมฐาน และย่อมห้ามการไปนอกทาง เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า สติเป็นผาลและปฏักของเรา (ขุ.สุ.(มหามกุฏ)๒๕/๗๗/๕๑๘)

สติพลสูตร : พระสูตรว่าด้วยสติพละ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พละ ๔ คือ (๑) สติพละ กำลังคือสติ (๒) สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ (๓) อนวัชชพละ กำลังคือกรรมที่ไม่มีโทษ (๔) สังคหพละ กำลังคือการสงเคราะห์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๔/๒๑๕)

สติพละ : กำลังคือ สติ, มีสติเป็นกำลัง, กำลังแห่งสติ, สติในพละและอินทรีย์ ๕ , หนึ่งในพละ ๕ ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงเหตุที่อินทรีย์ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นพละ ๕ ประการ และที่พละ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นอินทรีย์ ๕ ประการ คือ สิ่งใดเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งใดเป็นสตินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้น เป็นสตินทรีย์ สิ่งใดเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละสิ่งนั้นเป็นสมาธินทรีย์ สิ่งใดเป็นปัญญินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทรีย์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๙๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๑/๓๓๕,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๗๗/๔๕๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๓/๓๒๕,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๖๓/

๔๐๔,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๐๗/๔๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๐๘/๔๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๐๙/๔๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๑๐/๔๗)

สติมั่นคง : สติคงที่, สติหนักแน่น, สติระวังในปัจจัย ๔, ผู้อยู่ในอริยวงศ์ ในอริยวังสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุผู้มีสติมั่นคงว่า ภิกษุสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวร ตามแต่จะได้ ไม่แสวงหาอันไม่สมควรเพราะจีวรเป็นเหตุ ไม่ได้จีวรก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตน ข่มผู้อื่นเพราะความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้นั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยจีวร ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๘/๔๔) ๑๓/๑๗๓/๑๙๘ ไม่มีคำนี้

สติวินัย : ถึงความไพบูลย์แห่งสติแล้ว, ควบคุมสติได้, มีสติสำรวมอินทรีย์,ให้สติแก่ผู้ถูกใส่ความ ในสมถขันธกะ สติวินัย พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทราบว่า ภิกษุเมตติยะและภิกษุภุมมชกะใส่ความทัพพมัลลบุตรด้วยสีลวิบัติที่ไม่มีมูล จริงหรือ” ภิกษุทั้งหลายทูลรับว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” พระองค์ครั้นทรงตำหนิแล้ว ทรงแสดงธรรมีกถา รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า "ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงให้สติวินัยแก่ทัพพมัลลบุตรผู้ถึงความไพบูลย์แห่งสติแล้วขอสติวินัยกับสงฆ์”(วิ.ม.(ไทย)๕/๔๐๓/๒๙๓, วิ.ม.(ไทย)๕/๒๙๔,๔๐๔/๒๙๔, วิ.ม.(ไทย)๕/๔๐๔/๒๙๕, วิ.ม.(ไทย)๕/๔๐๖/๒๙๖, วิ.จู.(ไทย)๖/๑๙๓/๓๐๘, วิ.จู.(ไทย)๖/๑๙๔/๓๐๙,วิ.จู.(ไทย)๖/๑๙๕/๓๐๙,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๗๕/๓๗๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๙๔/๓๙๔,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๙๖/๓๙๕)

สติสัมปชัญญสูตร : พระสูตรว่าด้วยผลแห่งสติสัมปชัญญะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อไม่มีสติสัมปชัญญะ หิริและโอตตัปปะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีหิริและโอตตัปปะ อินทรียสังวรย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีอินทรียสังวร ศีลย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีศีลสัมมาสมาธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติแล้ว สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ เมื่อมีสติสัมปชัญญะ หิริและโอตตัปปะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีหิริและโอตตัปปะ อินทรียสังวรย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีอินทรียสังวร ศีลย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีศีล สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุ

SAMPLE

สมบูรณ์ เมื่อมีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมถึงความสมบูรณ์ (อง.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๑/๔๐๕)

สติสัมปชัญญะ : ความระลึกได้และความรู้ตัวเสมอ, มีสติสัมปชัญญะในอินทรีย์, คุณสมบัติของความเป็นสมณะ,

ในสามัญญผลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสผลแห่งความเป็นสมณะที่ประณีตกว่าที่ผ่านมาว่า เมื่อบวชแล้วอย่างนี้ สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยมารยาทและโคจร (การเที่ยวไป) เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อยสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ประกอบด้วยกายกรรมและวจีกรรมอันเป็นกุศล มีอาชีวะบริสุทธิ์ สมบูรณ์ด้วยศีล คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย สมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ (และ) เป็นผู้สันโดษ (ที.สี.ไทย)๙/๙๗/๓๘,ที.สี.ไทย)๙/๑๙๓/๖๕,ที.สี.ไทย)๙/๒๑๔/๗๓,ที.สี.ไทย)๙/๒๑๗/๗๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗/๑๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๐/๑๐๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๔/๑๐๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๙/๑๑๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๐/๔๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๐/๒๔๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๗/๒๗๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๓/๓๕๗)

สติสัมโพชฌงค์ : ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้, ธรรมเครื่องละอาสวะ, ธรรมเครื่องเจริญกำจัดอาสวะ, เป็นข้อหนึ่งโพชฌงค์ ๗ ประการ

ตัวอย่างในสัพพาสวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอาสวะที่ต้องละด้วยการเจริญ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เจริญสติสัมโพชฌงค์ ที่อาศัยวิเวก (ความสงัด) อาศัยวิราคะ(ความคลายกำหนัด) อาศัยนิโรธ(ความดับ) น้อมไปในการสละ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ เจริญปีติสัมโพชฌงค์ เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ซึ่งเมื่อไม่เจริญอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่อเธอเจริญอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ย่อมไม่มีแก่เธอ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๙/๘๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๕/๓๒๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๑/๑๑๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๐/๒๘๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๐/๓๓๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๗/๓๙๗, (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗/๒๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๑๔/๔๖๘,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๓๗๗/๔๕๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๓/๑๑๒) หรือ

ตัวอย่างในตุวฏกสุตตนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวว่า สติสัมโพชฌงค์ คือสติเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ธรรม เอกายนมรรค สติที่เป็นทางเอก นี้แหละ ตรัสเรียกว่าสติบุคคลนั้นผู้ประกอบ ประกอบพร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมแล้วด้วยสตินี้ ภิกษุนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ผู้มีสติ (ขุ.ม.(ไทย)

SAMPLE

๒๙/๑๕๑/๔๑๖,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๙/๖๑๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๑๐/๖๑๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒/๒๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๙/๒๗,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๗/๓๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๗๗/๑๒๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๗/๔๐๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๙/๔๐๗,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๔๖๗/๓๕๘)

สติสัมโพชฌงค์ภายใน : องค์ธรรมแห่งการตรัสรู้คือสติ, การมีสติเห็นชัดทั้งภายในภายนอก, การมีสติรู้ชัดเหตุที่เกิดและไม่เกิด

ในมหาสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ โพชฌงค์ ๗ อยู่ คือ เมื่อสติสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า ‘สติสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่’ หรือเมื่อสติสัมโพชฌงค์ภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า ‘สติสัมโพชฌงค์ภายในของเราไม่มีอยู่’ การเกิดขึ้นแห่งสติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งสติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว มีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๕/๓๒๑)

สติสุปัฏฐิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีสติตั้งไว้ดี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๕ คือ (๑) เข้าไปตั้งสติไว้ภายใน (๒) พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย ด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับแห่งธรรมทั้งหลาย (๓) กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร(๔) กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (๕) พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง ที่ภิกษุหรือภิกษุณี เจริญทำให้มากแล้วบรรลุผล ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จะบรรลุอนาคามิผล (อง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๒/๒๐๒)

สติสูตร๑ : พระสูตรว่าด้วยผู้มีสติสัมปชัญญะพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลาแล้วทรงอธิบายลักษณะของผู้มีสติสัมปชัญญะเป็นต้นว่า ผู้มีสติ ได้แก่ผู้ปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ ผู้มีสัมปชัญญะ ได้แก่ผู้มีความรู้สึกตัวในการก้าวไปถอยกลับเป็นต้นตลอดเวลา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๖๘/๒๑๑)

สติสูตร๒ : พระสูตรว่าด้วยผู้มีสติสัมปชัญญะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลาแล้วทรงอธิบายลักษณะของผู้มีสติสัมปชัญญะเป็นต้นว่า ผู้มีสติได้แก่ผู้ปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ ผู้มีสัมปชัญญะ ได้แก่ผู้มีความรู้สึกตัวในการก้าวไป ถอยกลับเป็นต้นตลอดเวลา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๑/๒๕๘)

SAMPLE

สติสูตร๓ : พระสูตรว่าด้วยผู้มีสติ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงเป็นผู้มีสติอยู่ตลอดเวลา แล้วทรงอธิบายลักษณะของผู้มีสติเป็นต้นว่า ผู้มีสติ ได้แก่ผู้ปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ (ส.ม.(ไทย) ๑๙/๔๑๐/๒๖๘)

สตุลลปกายิกา, เทวดา : เทวดาผู้เทิดทูนธรรมของสัตบุรุษ, เทวดาผู้มีธรรมของสัตบุรุษ ได้แก่ ศีล ๕, ศีล ๑๐, สติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น

ในสัพภิสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี กล่าวถึง ราตรีหนึ่ง พวกเทวดาสตุลลปกายิกา จำนวนมากมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ เทวดาองค์หนึ่ง ได้กล่าวคาถานี้ว่า บุคคลควรสมาคมกับพวกสัตบุรุษเท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษบุคคลรู้แจ้งสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อมเป็นผู้ประเสริฐ ไม่เป็นผู้ตกต่ำ ย่อมได้ปัญญา หาได้ปัญญาจากคนอันธพาลอื่นไม่ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๑/๓๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๒/๓๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๓/๔๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๔/๔๓,สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๓๑/๕๔,สำ.ส.อ. (บาลี)๑/๓๑/๕๕)

สเตกิจฉา : อาบัติที่แสดงได้,อาบัติที่แสดงตก,ความผิดที่แก้ไขได้,เรื่องราวที่ไม่ร้ายแรง, คุณสมบัติพระอุบาลีผู้เลิศในฝ่ายพระวินัยสงฆ์

ในรตนจังกมนกัณฑ์ พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตที่จงกรมแก้ว กล่าวถึงท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคผู้ทรงความรุ่งเรือง ทรงเกิดความกรุณาในสรรพสัตว์ให้แสดงธรรมโปรดสรรพสัตว์ ตรัสสรรเสริญว่า พระอุบาลีเถระผู้ฉลาดในอาบัติ อนาบัติ และสเตกิจฉา พระศาสดาทรงสรรเสริญตั้งไว้ว่า เป็นผู้เลิศในฝ่ายพระวินัย (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๖๑/๕๖๔)

สโตการิญาณนิทเทส : แสดงญาณในการทำสติ อธิบายสโตการิญาณโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรจำแนกสโตการิญาณด้วยอานาปานสติ (สติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก) มี ๓๒ ประการ จัดเป็นคู่ได้ ๑๖ คู่ ซึ่งถือว่าเป็นบทมาติกา ดังนี้

ภิกษุในที่นี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกาย ตรงดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ภิกษุนั้นมีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก คือ

๑. เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว
เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว

๒. เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น
เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น

๓. สำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวงหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวงหายใจออก”

SAMPLE

๔. สำเหนียกว่า “เราระงับกายสังขารหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เราระงับกายสังขารหายใจออก”
๕. สำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้ปีติหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้ปีติหายใจออก”
๖. สำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้สุขหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้สุขหายใจออก”
๗. สำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้จิตตสังขารหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้จิตตสังขารหายใจออก”
๘. สำเหนียกว่า “เราระงับจิตตสังขารหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เราระงับจิตตสังขารหายใจออก”
๙. สำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้จิตหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เรากำหนดรู้จิตหายใจออก”
๑๐. สำเหนียกว่า “เราทำจิตให้บันเทิงหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เราทำจิตให้บันเทิงหายใจออก”
๑๑. สำเหนียกว่า “เราตั้งจิตไว้หายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เราตั้งจิตไว้หายใจออก”
๑๒. สำเหนียกว่า “เราเปลื้องจิตหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เราเปลื้องจิตหายใจออก”
๑๓. สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงหายใจออก”
๑๔. สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นความคลายออกได้หายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นความคลายออกได้หายใจออก”
๑๕. สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นความดับไปหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นความดับไปหายใจออก”
๑๖. สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า”
สำเหนียกว่า “เราพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก”

ลำดับต่อไป ท่านนำคำในบทมาติกามาอธิบายทีละคำ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑

ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุในที่นี้” จนถึงคำ “มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก” ในที่นี้ขอแสดงแต่คำที่สำคัญ คือ คำว่า “มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก” เป็น ตัวอย่าง ดังนี้

SAMPLE

คำว่า “มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก” ท่านอธิบายว่า ภิกษุทำสติโดย อาการ ๓๒ ประการ คือ เมื่อภิกษุรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจเข้ายาว สติย่อมตั้งมั่น ชื่อว่าเป็นผู้ทำสติด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น เมื่อภิกษุรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจออกยาว สติย่อมตั้งมั่น ชื่อว่าเป็นผู้ทำสติด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น ฯลฯ (มี ๓๒ ประการ ตามหลักอานาปานสติ ๑๖ คู่ ๓๒ ประการ)

ตอนที่ ๒

ตั้งแต่บทมาติกาคู่ที่ ๑-๑๖ แบ่งเป็น ๔ จตุกกนิทเทส นิทเทสละ ๔ คู่ โดยอธิบายรายละเอียดตามลำดับ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖๓/๒๕๔)

สถลมารค : ทางบก, ขบวนเดินทางทางบก,การสัญจรทางบก

ในกัณฑกสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้น เจ้าลิจฉวีผู้มีกิตติศัพท์เลื่องลือจำนวนมากได้พากันจัดขบวนพยุหยาตราทางสถลมารค เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังป่ามหาวัน ท่านพระเถระ มีพระปาละ ท่านพระอุปปาละ ท่านพระกักกฏะ ท่านพระกฬิมภะ ท่านพระนิกฏะ ท่านพระกฏิสสหะ ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า “เจ้าลิจฉวีผู้มีกิตติศัพท์เลื่องลือจำนวนมาก ได้พากันจัดขบวนพยุหยาตราทางสถลมารค เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคยังป่ามหาวัน ก็พระผู้มีพระภาคตรัสว่าฌานมีเสียงเป็นปฏิปักษ์ ทางที่ดีเราทั้งหลายควรจะเข้าไปยังโคสิงคสาลวนทายวัน เป็นผู้เงียบเสียง ไม่พลุกพล่านอยู่ผาสุก” (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๒/๑๕๘)

สถานที่ทำการลับของมนุษย์ :สถานอันปราศจากผู้คนไปมา, ป่าละเมาะที่เงียบสงัด, ป่าเงียบที่คนอาศัยทำกิจกรรมกันสองคน

ในอุทุมพริกสูตร กล่าวถึงการทำให้แจ้งที่สุดซึ่งพรหมจรรย์ ท่านนิโครธกราบทูลพระผู้มีพระภาค ว่า ข้าพระองค์ได้ยินปริพาชกผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้เป็นอาจารย์และผู้เป็นปาจารย์พูดสืบกันมาว่า “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายได้มีแล้วในอดีตกาล ท่านเหล่านั้นเสด็จมาพบปะสมาคมกันแล้ว มีพระสุรเสียงดังอื้ออึงอยู่ มักทรงสนทนาถึงดิรัจฉานกถาต่าง ๆ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจรฯลฯ เรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ๆ เหมือนข้าพระองค์กับอาจารย์พูดคุยกันในบัดนี้ก็หามิได้ พระผู้มีพระภาคทั้งหลาย ทรงใช้สอยเสนาสนะเป็นป่าละเมาะ และป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้นเหมือนพระผู้มีพระภาคในบัดนี้” (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๖/๒๒๐)

SAMPLE

สถานที่น่ารื่นรมย์ : อารามอันวิจิตร, ป่าอันวิจิตร, สระโบกขรณีที่สร้างอย่างดี, สถานที่ที่พระอรหันต์ทั้งหลายอาศัยอยู่

ในรามเณยยกสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “สถานที่เช่นไรหนอเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์” พระผู้มีพระภาคตรัสด้วยพระคาถาว่า อารามอันวิจิตร ป่าอันวิจิตร สระโบกขรณีที่สร้างอย่างดี ยังไม่ถึงเศษ ๑ ส่วน ๑๖ แห่งภูมิสถานอันรื่นรมย์ของมนุษย์ พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ในที่ใด เป็นบ้านหรือเป็นป่า เป็นที่ลุ่มหรือเป็นที่ดอนก็ตาม ที่นั้นเป็นภูมิสถานที่น่ารื่นรมย์ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๖๑/๓๘๑)

สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ :ป่ามฤคทายวัน, ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน, เขตอภัยทานสัตว์, ป่าที่แสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์, ป่าสารนาถ กรุงพาราณสี แคว้นกาสี

ปัญจวัคคิยกถา พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะกระจายข่าวว่า “นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน (สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ) เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก ให้หมุนกลับไม่ได้” (วิ.ม.(ไทย) ๑๕/๑๔๙/๑๘๙)

สถานที่ให้เหยื่อกระแต : ป่าที่อาศัยของกระแต, ป่านาลันทา กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ, นางธนัญชานีกล่าวระลึกถึงพระพุทธเจ้าเมื่อพระองค์ประทับอยู่ป่าแห่งนี้

ตัวอย่างในธนัญชานีสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น นางพราหมณีชื่อธนัญชานี ของพราหมณ์ภารทวาชโคตรคนหนึ่ง เป็นผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ครั้งหนึ่ง นางธนัญชานีพราหมณี กำลังนำภัตรเข้าไปเพื่อพราหมณ์ภารทวาชโคตร ก้าวเท้าพลาดจึงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา สัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ดังนี้(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๒/๑๘๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๕/๑๘๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๙/๒๐๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๗/๒๖๓)

สถานที่ให้เหยื่อนกยูง : สถานที่อาศัยอยู่ของนกยูง, สวนนกยูง, ส่วนป่านกยูงใกล้กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

ในอุทุมพริกสูตร ลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ พระผู้มีพระภาคทรงสดับถ้อยคำสนทนาระหว่างสันธานคหบดีกับนิโครธปริพาชกนี้ด้วยทิพพโสตธาตุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

SAMPLE

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏแล้ว เสด็จเข้าไปยังสถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณี สุมาคธา เสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่นั้น นิโครธปริพาชกเห็นพระผู้มีพระภาค ณ สถานที่ให้เหยื่อนกยูง ฯ จึงห้ามบริษัทของตนว่า “ท่านทั้งหลายโปรดเงียบเสียงหน่อย อย่าส่งเสียงอื้ออึง พระองค์โปรดเสียงเบา ทรงได้รับการอบรมในเรื่องเสียงเบาตรัสสรรเสริญเสียงเบาถ้าว่าพระสมณโคดมจะพึง เสด็จมาสู่บริษัทนี้ไซร้ พวกเราจะพึงทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง” (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๔/๓๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๕/๓๘)

สถานที่อันมัจจุราชมองไม่เห็น :สถานที่มัจจุราชมาไม่ถึง, เครื่องป้องกันมัจจุราช คือ กายตั้งมั่น จิตตั้งมั่น สติตั้งมั่น

ใน โสณเถรวรรค รวมพระสูตรที่มีในวรรค พุทธอุทาน ว่า ภิกษุมีกายที่ตั้งมั่น มีจิตที่ตั้งมั่น กำลังยืน เดิน นั่ง หรือนอนก็ตาม ก็ดำรงสตินี้ไว้มั่น เธอพึงได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย ครั้นได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายแล้ว พึงถึงสถานที่ที่มัจจุราชมองไม่เห็น (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๕๐/๒๗๘)

สถานภาพ : สถานะของตนเอง เช่น โสด สมรส, ฐานะของสมาชิกในสังคม เช่นเป็นพระสงฆ์ เป็นคฤหัสถ์, การทำหน้าที่ของตนต่อคนอื่นหรือการงาน เช่น เป็นครู นักเรียน นายจ้าง ลูกจ้าง เป็นต้น

ในอปัณณกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุกทิฏฐิกับ อเหตุกทิฏฐิ ที่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย มีวาทะอย่างนี้ ว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มี ความสามารถของมนุษย์ ไม่มีความพยายามของมนุษย์ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน ย่อมเสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ คือ (๑) กัณหาภิชาติ ผู้มีชาติดำ (๒) นีลาภิชาติ ผู้มีชาติเขียว (๓) โลหิตาภิชาติ ผู้มีชาติแดง (๔) หลิททาภิชาติ ผู้มีชาติเหลือง (๕) สุกกาภิชาติ ผู้มีชาติขาว (๖) ปรมสุกกาภิชาติ ผู้มีชาติขาวที่สุด (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๐/๑๐๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๗/๒๖๕,ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๐๐/๙๐, ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๗)

สถาปนา : แต่งตั้งไว้, ให้ดำรงอยู่ในตำแหน่งหน้าที่, ยกย่องให้อยู่ในสถานะอันสมควร, ตั้งไว้ในพระนามอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น นางสิริมา หญิงผู้เลอโฉม

SAMPLE

ในสิริมาวิมาน พระวังคีสะประสงค์จะให้นางสิริมาเทพธิดาประกาศบุญกรรมที่นางได้ทำไว้ในครั้งก่อนจึงถามนางด้วยคาถาเหล่านี้ว่า เทพธิดา เธอมีมวลเทพห้อมล้อม สักการะเธอจุติมาจากคติ ไหนจึงมาถึงสุคติภพนี้ หรือว่าเธอได้ทำตามคำสอนของพระศาสดาพระองค์ไหน หากเธอเป็นสาวิกาของพระพุทธเจ้าจริง ขอจงบอกอาตมาเถิด สิริมาเทพธิดาตอบว่า ดิฉันเป็นพระสนมของพระราชาผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ มีพระสิริ อยู่ในพระนครซึ่งสถาปนาไว้เป็นอย่างดีท่ามกลางขุนเขา มีความชำนาญอย่างยิ่งในการฟ้อนรำ ขับร้อง ชาวเมืองราชคฤห์ได้พากันเรียกขานดิฉันว่า สิริมา (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๔๒/๒๕, (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๘๖/๔๓๗)

สถูป : สถูปเจดีย์, สิ่งที่ก่ออิฐถือปูนเป็นสถูป, เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระสารีริกธาตุ พระบรมธาตุ พระธาตุ, พระเมาลี พระอุรังคธาตุ เป็นต้น

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงถูปารหบุคคล ที่มหาชนพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่างที่พวกเขาปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกระเบียบดอกไม้ ของหอม หรือจุรณ จักอภิวาท หรือจักทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นถูปารหบุคคล ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า ‘นี้เป็นสถูปของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น’ พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๕/๑๕๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๖/๑๕๓) (๑๔/๔๑/๕๐ ไม่มีคำนี้)

สถูปดิน : สถูปที่ทำด้วยดิน, ดินก่อเป็นสถูปบรรจุกระดูก, เจดีย์ดินบรรจุกระดูกของปู่สุชาตกุมาร

ในโคณเปตวัตถุ เรื่องลูกสอนพ่อด้วยโคที่ตายแล้ว กุฏุมพีผู้เป็นบิดาถามสุชาตกุมารว่าเจ้าเป็นบ้าไปแล้วหรือ จึงเกี่ยวหญ้าสดแล้วเพ้อร้องเรียกโคแก่ซึ่งตายแล้วว่า จงกิน จงกิน โคตายแล้ว ลุกขึ้นกินหญ้าและน้ำไม่ได้หรอก เจ้าเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญาเหมือนคนโง่อื่น ๆ สุชาตกุมารกล่าวว่า โคตัวนี้ยังมีเท้าครบทั้ง ๔ เท้า มีหัว มีตัว พร้อมทั้งหางและนัยน์ตาคงอยู่ตามเดิม ลูกจึงคิดว่า โคตัวนี้พึงลุกขึ้น ส่วนคุณปู่ไม่ปรากฏกระทั่งมือ เท้า กาย และศีรษะ คุณพ่อมาร้องไห้ถึงกระดูกของคุณปู่ที่บรรจุไว้ในสถูปดิน จะไม่เป็นคนโง่หรือ (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๔๙/๑๗๕)

สทามัตตะ : เทพตนหนึ่งในจำนวนเทพ ๑๐ หมู่ ผู้ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย

ในมหาสมยสูตร การประชุมของเทวดา พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเทพอีก ๑๐ หมู่ คือ สุกกะ กรุมหะ อรุณะ เวฆนสะ โอทาตคัยหะผู้เป็นหัวหน้า วิจักขณะ สทามัตตะ หารคชะ มิสสกะผู้มียศ และปชุนนเทวราชผู้บันดาลฝนให้ตกทั่วทุกทิศก็มา เทพทั้ง

๑๐ หมู่นี้แบ่งเป็น ๑๐ พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

สทารสันโดษ : ยินดีในภรรยาของตน, ผู้พึงพอใจในภรรยาของตนเท่านั้น, ผู้ไม่ปรารถนาล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่น

ในมิคสาลาสูตร ว่าด้วยอุบาสิกาชื่อว่ามิคสาลา สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อนรักของบิดาดิฉัน ชื่อว่าอิสิทัตตะ ถึงไม่ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ถือสทารสันโดษ (ยินดีด้วยภรรยาของตน) แม้เขาถึงแก่กรรมแล้ว พระผู้มีพระภาคก็ทรงพยากรณ์ว่าเป็นสกทาคามีบุคคล เกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๕/๑๖๔)

สทิโสหมัสมีติ วิธา :ถือตัวว่าเราเป็นผู้เสมอเขา, ถือตัวว่าเท่าเทียมเขา, ถือตัวว่าไม่น้อยหน้าเขา

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๓ พระสารีบุตรกล่าวถึงวิธา ความถือตัว ๓ ประการ คือ (๑) เสยโยหมัสมีติ วิธา ถือตัวว่าเราเป็นผู้เลิศกว่าเขา (๒) สทิโสหมัสมีติ วิธา ถือตัวว่าเราเป็นผู้เสมอเขา (๓) หีโนหมัสมีติ วิธา ถือตัวว่าเราเป็นผู้ด้อยกว่าเขา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕)

สถายมานสูตร : พระสูตรว่าด้วยเด็กหนุ่มกล่าวถากถางผู้อื่น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ทอดพระเนตรเห็นเด็กหนุ่มเหล่านั้นเดินคุยถากถางผู้อื่นอยู่ ทรงเปล่งอุทานว่า คนฟั่นเฟือน ยกตนว่าเป็นบัณฑิต เอาแต่พูด ยื่นปากพูดตามที่ตัวปรารถนา แต่ไม่ยอมรับรู้เรื่องที่ทะเลาะกันอย่างไร้ยางอาย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๙/๒๗๖)

สนทนา : พูดคุยกันกับคนอื่น ๆ ๒ คนบ้าง ๓ คนบ้าง, เจรจากัน ๒ ฝ่ายบ้าง ๓ ฝ่ายบ้าง ถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

ในคหปติวรรค อุปาลิวาทสูตร พระผู้มีพระภาคทรงย้อนถามปัญหากับคหบดีว่า “คหบดี ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร นิครนถ์ในโลกนี้ป่วย มีทุกข์ เป็นไข้หนัก ถูกห้ามใช้น้ำเย็น ใช้แต่น้ำร้อน เมื่อเขาไม่ได้น้ำเย็นจะต้องตาย นิครนถ์ นาฏบุตรบัญญัติว่านิครนถ์ผู้นี้จะไปเกิด ณ ที่ไหน” อุบาลีคหบดีทูลตอบว่า “เหล่าเทพที่ชื่อว่ามโนสัตว์มีอยู่ เขาย่อมเกิดในหมู่เทพนั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาเป็นผู้มีใจผูกพันตายไป” “คหบดี ท่านจงใส่ใจแล้วชี้แจงดูที ทำไมคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลัง ของท่านจึงไม่สัมพันธ์กันเล่า คหบดี ท่านกล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะยึดมั่นคำสัตย์แล้วสนทนากัน เราทั้ง ๒ จงมาสนทนากันในเรื่องนี้เถิด” “ท่านผู้เจริญ พระผู้มีองค์ตรัสอย่างนี้ก็ถูก ถึงกระนั้น ในการทำกรรมชั่ว ในการ

SAMPLE

ประพฤติกรรมชั่ว กายทัณฑะเท่านั้นมีโทษมากกว่า มิใช่วจีทัณฑะ หรือมโนทัณฑะเลย”(ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๒/๖๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๔/๖๒)

สนทนาธรรม : สนทนาเกี่ยวกับธรรม, สนทนาเรืองธรรมเรื่องวินัย ปุพเพนิวาส

ในมหาปทานสูตร พระประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ เรื่องเกี่ยวกับปุพเพนิวาส สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่กเรริกุฏี ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ภายหลังภิกษุหลายรูปกลับจากบิณฑบาต ฉันอาหารเสร็จแล้วนั่งประชุมกันที่หอนั่งใกล้กเรริมณฑป สนทนาธรรมอันเกี่ยวกับปุพเพนิวาสว่า “ปุพเพนิวาสมีได้เพราะเหตุอย่างนี้ ๆ”(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑/๑)

สนทนาปราศรัย : เจรจากันของภิกษุสงฆ์หรือคฤหัสถ์, การคุยกันถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เป็นธรรม, การสนทนากันเพื่อให้ใจได้ระลึกถึงกัน

ในอาฏานาฏิยสูตร ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ลุกจากที่ประทับถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วอันตรธาน (หายตัว) ไป ณ ที่นั้นเอง แม้พวกยักษ์เหล่านั้นก็ลุกจากที่นั่ง บางพวกก็ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับพระผู้มีพระภาคแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกประกาศชื่อและโคตรแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกอันตรธานไปเสียเฉย ๆ ณ ที่นั้นเอง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๔/๒๓๒, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๑/๓๓๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๑๔/๓๘๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๙/๔๔๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗/๑๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๗/๕๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๕/๑๔๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๖/๑๔๔)

สนทนาปราศัยพอเป็นที่บันเทิงใจ :สนทนากันด้วยการกล่าวถึงรอบ ๆ ที่ผ่านมา, การกล่าวถึงเพื่อให้ยังใจให้ระลึกนึกถึงเรื่องราวในอดีตของกันและกัน, คำกล่าวเริ่มเรื่องเพื่อยังใจให้มีปีติก่อน

ในสังคารวสูตร สังคารวพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุปัจจัยให้มนตร์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ในกาลบางคราว และอะไรเป็นเหตุปัจจัยให้มนตร์แม้ที่ไม่ได้สาธยายมาเป็นเวลานาน ก็แจ่มแจ้งได้ในกาลบางคราว ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ได้สาธยายเลย” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ สมัยใด บุคคลมีใจถูกกามราคะกลุ้มรุม ถูกกามราคะครอบงำอยู่ และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัดกามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว สมัยนั้น บุคคลย่อมไม่รู้ ย่อมไม่เห็นตามความเป็นจริงซึ่ง

SAMPLE

ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย มนตร์แม้ที่สาธยาย มาเป็นเวลานาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ไม่ได้สาธยายเลย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๓/๓๒๔), องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๐/๒๘๕)

สนมนารี : เหล่านารีผู้สวยงาม,นางขัตติยกัญญาพาผู้ปรนเปรอท้าวเธอ,สนมนารีทรงเครื่องประดับล้วนเป็นทองคำ มีเรือนร่างเฉิดโฉม ประดับด้วยอลังการนานาชนิด เพริศพริ้งดังสาวสวรรค์ เป็นที่โปรดปรานของท้าวโสตถิเสน

ในสัมพุลาชาดก พระสสุรดาบสตรัสถามพระนางสัมพุลาผู้มีอินทรีย์เหี่ยวแห้งว่า พญาช้าง ๗๐๐ เชือกซึ่งมีทหารถืออาวุธอย่างเข้มแข็งขับขี่ และนายขมังธนูอีก ๑,๖๐๐ นายเฝ้ารักษาตลอดคืนตลอดวัน แม่นางผู้เจริญ พระนางยังจะพบศัตรูชนิดไหนอีก พระนางสัมพุลากราบทูลว่าขอเดชะพระบิดาพระราชบุตรของพระองค์ทอดพระเนตรเห็นนางสนมนารีผู้ประดับตบแต่งเรือนร่าง มีผิวพรรณงามดังกลีบปทุม รุ่นกำดัด มีเสียงไพเราะดังนางพญาหงส์และทรงสดับเสียงหัวเราะขับกล่อมประโคม บัดนี้ พระลูกเจ้าหาเป็นดังเช่นก่อนไม่ (พระโอรสมีใจให้นางสนมนารีเหล่านั้น) พระสสุรดาบสตรัสสอนพระราชโอรสโสตถิเสนว่า หญิงผู้เกื้อกูลชายผู้เป็นสามีหาได้ยากยิ่ง สามีผู้เกื้อกูลหญิงผู้เป็นภรรยาก็หาได้ยาก เจ้าผู้จอมชน พระนางสัมพุลาเป็นภรรยาผู้เกื้อกูลต่อเจ้าและเป็นผู้มีศีล เจ้าจงประพฤติต่อพระนางสัมพุลาอย่างยุติธรรมเถิด (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๒๖/๕๘๗)

สนังกุมาร, พรหม : พระพรหมนามว่าสนังกุมาร, พระพรหมผู้กล่าวคาถาว่า กษัตริย์เป็นตระกูลที่ประเสริฐสุด ผู้มีวิชชาและจรณะคือผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาของมนุษย์

ในเสขปฏิปทาสูตร พรหมชื่อสนังกุมาร ได้กล่าวคาถานี้ว่า ‘ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ “พรหมชื่อสนังกุมารกล่าวคาถานั้นไว้ชอบ ไม่ใช่ไม่ชอบ กล่าวไว้ถูกต้อง ไม่ใช่ไม่ถูกต้อง มีประโยชน์ ไม่ใช่ไม่มีประโยชน์ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นด้วยแล้ว” จากนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า “ดีละ ดีละ อานนท์ ดีจริง อานนท์ เธอได้กล่าวเสขปฏิปทาแก่เจ้าศากยะทั้งหลาย ผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์” (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐/๓๔)

สนังกุมารพรหม : พรหมชื่อว่าสนังกุมาร, พรหมผู้มีวรรณะงดงามยิ่ง เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วฝั่งแม่น้ำสัปปินี, พรหมผู้กล่าวคาถาว่า กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุดในตระกูล ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ จัดว่าประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์

ตัวอย่างในสนังกุมารสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสัปปินี เขตกรุงราชคฤห์ เมื่อราตรีผ่านไป สนังกุมารพรหมมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่ว

ฝั่งแม่น้ำสัปปินี เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กล่าวคาถานี้ในที่ประทับของพระผู้มีพระภาคว่า ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ จัดว่าประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ พระศาสดาทรงพอพระทัย สนังกุมารพรหมทราบว่า “พระศาสดาของเราทรงพอพระทัยแล้ว” จึงถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณแล้วหายตัวไป ณ ที่นั้นเอง (ที.สี.(ไทย)๙/๒๗๗/๙๙,ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๔/๒๑๕,๑๐/๒๘๔/๒๑๖,๑๐/๒๘๕/๒๑๖,๑๐/๒๘๕/๒๑๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๐๒,สี.ส. (ไทย)๑๕/๑๘๒/๒๕๓,องฺ.เอกาทส. (ไทย) ๒๔/๑๐/๔๐๘)

สนังกุมารสูตร : พระสูตรว่าด้วยสนังกุมารพรหม สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสัปปินี เขตกรุงราชคฤห์ สนังกุมารพรหมเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนพระองค์ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ จัดว่าประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ (สี.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๒/๒๕๓)

สนิทัสสนสัปปฏิฆรูป : รูปที่เห็นได้และสัมผัสได้, รูปที่มองเห็นและสัมผัสได้, รูปที่เป็นหนึ่งในสามของรูปสังคหะ

ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงรูปสังคหะ ๓ คือ (๑) สนิทัสสนสัปปฏิฆรูป รูปที่เห็นได้และสัมผัสได้ (๒) อนิทัสสนสัปปฏิฆรูป รูปที่เห็นไม่ได้ แต่สัมผัสได้ (๓) อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป รูปที่เห็นไม่ได้และสัมผัสไม่ได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘)

สนิทานสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อกุศลวิตกทั้ง ๓ คือ (๑) กามวิตก (๒) พยาบาทวิตก (๓) วิหิงสาวิตก ย่อมเกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุ เช่น กามวิตกเกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุ คือ กามสัญญา(ความหมายรู้กาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามธาตุ กามสังกัปปะ(ความดำริในกาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสัญญา กามฉันทะ(ความพอใจในกาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสังกัปปะ กามปริฬาหะ(ความเร่าร้อนเพราะกาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามฉันทะ กามปริเยสนา(การแสวงหากาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามปริฬาหะ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เมื่อแสวงหากาม พยาบาทและวิหิงสา ย่อมปฏิบัติผิดทางกาย วาจาและใจ เหมือนบุรุษวางคบหญ้าที่ติดไฟไว้ป่าหญ้าแห้งแล้วไม่รีบดับ สัตว์ที่อาศัยหญ้าและไม้อยู่พึงถึงความพินาศย่อยยับ สมณะหรือพราหมณ์หากไม่รีบละ บรรเทา ทำให้สิ้นไปให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งอกุศลสัญญาที่เกิดขึ้นไม่สม่ำเสมอ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ มีความอึดอัด ความคับแค้น ความเร่าร้อน ในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วย่อมไปทุคติ และกุศลวิตก ๓ คือ (๑) เนกขัมมวิตก(ความตรึกในการออกบวช) (๒) อพยาบาทวิตก(ความตรึกในความไม่พยาบาท) (๓) อวิหิงสาวิตก(ความตรึกในความไม่เบียดเบียน)ก็เกิดขึ้น

SAMPLE

เพราะมีเหตุในลักษณะตรงกันข้ามจากกามวิตกเป็นต้นนั้น และอริยสาวกผู้ได้สดับก็ย่อมมีนัยตรงกันข้ามจากปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๒)

สบง : ผ้านุ่งภายในจีวรของภิกษุสงฆ์, ผ้าผืนที่ใช้นุ่งชั้นในจีวร, ผ้าที่พระสารีบุตรนุ่งแล้วนั่งโคนต้นไม้เพื่ออนุเคราะห์เทพบุตร

ในในอัมพวิมาน พระโมคคัลลานะถามเทพบุตรว่า เพราะบุญอะไรท่านจึงมีผิวพรรณงามเช่นนี้ เทพบุตรนั้นดีใจที่พระมหาโมคคัลลานเถระถาม จึงตอบปัญหาผลกรรมไปตามที่พระเถระถามว่าเมื่อพระอาทิตย์กำลังแผดแสงในเดือนท้ายฤดูร้อน ข้าพเจ้าเป็นคนรับจ้างรดน้ำสวนมะม่วงของคนเหล่าอื่น ขณะนั้น พระสารีบุตรซึ่งเหน็ดเหนื่อยกาย แต่ใจมิได้เหน็ดเหนื่อย ได้เดินมาทางสวนมะม่วงนั้น จึงได้กล่าวว่า ขอโอกาสเถิด ขอรับ กระผมขอนิมนต์ให้ท่านสรงน้ำ ข้อนั้นจะนำความสุขมาให้กระผม พระคุณเจ้าสารีบุตรวางบาตรจีวรไว้ เหลือผ้าสบงผืนเดียว นั่งที่ร่มเงาโคนต้นไม้ เพื่ออนุเคราะห์ข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส นำน้ำใสมาถวายให้ท่าน ซึ่งมีผ้าสบงผืนเดียวสรงที่ร่มเงาโคนต้นไม้ เพราะเหตุนี้ จึงมีวรรณะงดงาม (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๑๕๔/๑๔๔)

สไบ : ผ้าสำหรับเฉวียงบ่า, ผ้าที่อุบาลีคหบดีใช้เมื่อนั่งประนมมือหันไปทางพระผู้มีพระภาคเพื่อประกาศตนเป็นอุบาสก

ในอุบาลีวาทสูตร อุบาลีคหบดีประกาศตนเป็นพุทธสาวกว่า เมื่อนิครนถ์กล่าวว่าใคร ๆ ก็รู้ว่าอุบาลีคหบดีเป็นสาวกของนิครนถ์นาฏบุตร นาฏบุตร จากนั้น อุบาลีคหบดีลุกจากอาสนะพาดสไบเฉวียงบ่า ประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ พูดกับนิครนถ์ นาฏบุตรว่า “ท่านขอรับ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟังการกล่าวสรรเสริญพระคุณของพระผู้มีพระภาคของข้าพเจ้าผู้เป็นสาวก” ว่า “ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นปราชญ์ ปราศจากโมหะ ทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงจิตได้ ทรงชำนะมารไม่มีทุกข์ มีจิตเสมอด้วยดี มีมารยาทเจริญ มีพระปัญญาดี ทรงข้ามกิเลสอันปราศจากความเสมอและ ปราศจากมลทินได้" ดังนั้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๕/๗๒)

สปริวารฉัตตทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสปริวารฉัตตทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เกิดความเลื่อมใสโยนร่มขึ้นไปในอากาศเพื่อเป็นพุทธบูชา เพราะ ผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในกัปที่ ๑๐๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมากถึง ๓๖ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๒/๔๙๕)

สปริวาราสนเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสปริวาราสนเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระพุทธเจ้า

พระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๑๙๔)

สปริวาริยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสปริวาริยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านมีจิตเลื่อมใสได้สร้างแท่นบูชาด้วยไม้แก่นจันทน์ ถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ในกัปที่ ๑๑๕ ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕/๓๐๙)

สพรหมกสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยมารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มารดาบิดาเป็นพรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตร เพราะมีอุปการะมากแก่บุตร มารดาบิดานั้นที่ชื่อว่า พรหม เพราะมีพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ มีเมตตาเป็นต้น ที่ชื่อว่า บุรพเทพ เพราะไม่คำนึงถึงความผิดที่บุตรทำ พร้อมที่จะให้อภัย หวังความเจริญแก่บุตร ที่ชื่อว่า บุรพาจารย์ เพราะเป็นอาจารย์คนแรกที่สอนลูกให้รู้จักนั่ง ยืน เดิน นอน ตลอดถึงสอนให้ลูกรู้จักพูด ที่ชื่อว่า อาหุไนยบุคคล เพราะเป็นผู้ควรแก่ปฏิการคุณที่บุตรพึงทำตอบแทน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕,ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑๐๖/๓๗๙-๓๘๔)

สพรหมกสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสกุลที่มีพรหม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สกุลที่มีบุตรบูชามารดาบิดาว่าเป็นสกุลที่มีพรหม มีบูรพาจารย์และมีอาหุไนยบุคคล เพราะคำว่า พรหม บูรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคล เป็นชื่อของมารดาบิดา เพราะท่านทั้งสองมีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยงและแสดงโลกนี้แก่บุตร(องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓)

สภา : สถานที่ประชุม, สถานที่ประชุมของรัฐ เรียกรัฐสภา, องค์กรที่ตั้งขึ้นในรูปแบบสภา เช่น สภาสตรีแห่งชาติ, สภามหาวิทยาลัย สภาวิจัยแห่งชาติ, สภานิสิต, สถานที่มีสัตบุรุษ

ในโขมทุสสสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพราหมณ์และคหบดีชาวโขมทุสสนิคมด้วยพระคาถาว่า ที่ใดไม่มีสัตบุรุษ ที่นั้นไม่ชื่อว่าสภา คนเหล่าใดไม่กล่าวธรรม คนเหล่านั้นไม่ชื่อว่าสัตบุรุษ เพราะพวกสัตบุรุษละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้ว จึงกล่าวธรรมอยู่ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๑๒/๑๓๙, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๘/๓๐๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๘/๓๓๐,๑๕/๒๕๐/๓๖๔,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๘/๑๗๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๑/๘๐/๑๒๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙/๓๗๕,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๙๘/๑๗๐,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๙๙/๑๗๑)

สภาคสุญญะ : ความว่างด้วยธรรมที่เป็นกลุ่มเดียวกัน เช่น อายตนะภายใน ภายนอก ๖ เป็นธรรมกลุ่มเดียวกันและเป็นธรรมว่าง

SAMPLE

ในสุญญกถา นิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงสภาคสุญญะ ว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นธรรมกลุ่มเดียวกันและเป็นธรรมว่าง อายตนะภายนอก ๖ เป็นธรรมกลุ่มเดียวกันและเป็นธรรมว่าง หมวดวิญญาณ ๖ เป็นธรรมกลุ่มเดียวกันและเป็นธรรมว่าง หมวดผัสสะ ๖ เป็นธรรมกลุ่มเดียวกันและเป็นธรรมว่าง หมวดเวทนา ๖ เป็นธรรมกลุ่มเดียวกันและเป็นธรรมว่าง หมวดสัญญา ๖ เป็นธรรมกลุ่มเดียวกันและเป็นธรรมว่าง หมวดเจตนา ๖ เป็นธรรมกลุ่มเดียวกันและเป็นธรรมว่าง นี้ชื่อว่าสภาคสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๘/๕๓๒)

สภาคาบัติ : แสดงอาบัติที่มีวัตถุเสมอกัน เช่น ภิกษุ ๒ รูปต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะฉันโภชนาหารในเวลาวิกาลเหมือนกัน, อาบัติที่ภิกษุต้องเพราะความผิดเดียวกัน

ในอาปัตติอาวิกรณวิธิ เรื่องแสดงสภาคาบัติ พวกภิกษุฉัพพัคคีย์แสดงสภาคาบัติ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงแสดงสภาคาบัติ รูปใดแสดงต้องอาบัติทุกกฏ” ตัวอย่างพวกภิกษุฉัพพัคคีย์รับการแสดงสภาคาบัติ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงรับการแสดงสภาคาบัติ รูปใดรับ ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๖๙/๒๕๖, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๗๑/๒๕๘, ๔/๑๗๑/๒๕๙, วิ.ม.(ไทย)๔/๒๒๑/๓๔๙,วิ.อ.(บาลี) ๓/๑๖๙/๑๔๐)

สภาชื่อสุธรรมา, สภาชื่อสุธัมมา : ที่ประชุมของเทพทั้งหลายชื่อสุธรรมมา, สภาที่ตั้งอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้นามมาจากชื่อของพระนางสุธรรมมา ซึ่งเป็น ๑ ในชายาทั้ง ๔ ของพระอินทร์มัฆวาน พระอินทร์ซึ่งจุติมาจากสัตบุรุษนามว่า มัฆมาณพ มีลักษณะเป็นวิมานแก้วที่รุ่งเรืองด้วยแก้วไพฑูรย์, สภาสุธรรมมาเทพนี้เกิดขึ้นจากผลบุญอันยิ่งใหญ่ของพระอินทร์เมื่อครั้งยังเป็นมัฆมาณพ และพระนางสุธรรมมาซึ่งในครั้งนั้นเกิดร่วมชาติกับพระอินทร์ในฐานะภรรยานามว่าสุธรรมมา

ในมณิกัณฑ์ อานุภาพแก้วมณี ปุณณกยักษ์กราบทูลพระองค์ว่า ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรสภาชื่อสุธรรมา ต้นปาริฉัตรที่มีดอกบานสะพรั่ง และพญาช้างเอราวัณซึ่งมีอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ธรรมชาติได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้ในปัญจุโบสถิกชาดก พระนางสุเมธาทรงโสมนัส จึงตรัสถามท้าวสักกะว่า พระดาบสผู้มีดวงตาแจ่มใส กล่าววาจาเป็นที่น่าชื่นใจท่านเป็นใครกันแน่มาถึงที่นี้ จงประกาศตนให้ดิฉันทราบ ท้าวสักกะตรัสว่า หมู่เทพมาประชุมพร้อมกันที่สภาชื่อสุธรรมาถวายบังคมท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นคือข้าพเจ้าท้าวสักกสหัสสนัยน์ได้มายังสำนักของพระนาง (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๔๒๔/๔๐๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๒๑/๔๔๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๐๔/๔๕๕)

SAMPLE

สภาพ : สภาพที่เป็นอยู่อย่างไรก็ทำอย่างนั้น ไม่ปิดบัง เช่น อริยสาวกต้องอาบัติเช่นนั้นก็รีบแสดง เปิดเผย ทำให้ชัดเจนอาบัตินั้นในสำนักศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีที่เป็นวิญญูชนทั้งหลาย แล้วก็สำรวมระวังต่อ (นปุเนวํ กริสฺสามิฯ)

ในโกสัมพิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลผู้มีทิฏฐิ เป็นผู้มีสภาพอย่างไร ว่า การออกจากอาบัติเช่นใดย่อมปรากฏ อริยสาวกต้องอาบัติเช่นนั้น ก็รีบแสดงเปิดเผย ทำให้ชัดเจนอาบัตินั้นในสำนักศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีที่เป็นวิญญูชนทั้งหลาย ครั้นแสดงเปิดเผย ทำให้ชัดเจนแล้วก็สำรวมระวังต่อไป เด็กอ่อนที่นอนหงาย มือหรือเท้าถูกถ่านไฟแล้วก็ชักมือหรือเท้ากลับทันที แม้ฉันใด บุคคลผู้มีทิฏฐิ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน

ในกัณณกัตถลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสภาพที่เป็นเหตุ ทั้งตรัสสภาพอันเป็นผลตอบปัญหาของพระเจ้าปเสนทิโกศลที่ถามว่า เทวดามีจริงหรือพระพุทธเจ้าข้า พระองค์ตอบว่า เทวดาเหล่าใดมีความเบียดเบียน คือมีทุกข์ เทวดาเหล่านั้นมาสู่โลกนี้ เทวดาเหล่าใดไม่มีความเบียดเบียน คือไม่มีทุกข์ เทวดาเหล่านั้นไม่มาสู่โลกนี้ (ไม่มาอุบัติ) (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๙๖/๕๓๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๐/๔๖๖)

สภาพที่เป็นเหตุ : สภาพที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ มีปกติเห็นธรรมทั้งปวงในคราวเดียวกัน เหตุนี้เป็นไปไม่ได้”

ในกัณณกัตถลสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสภาพที่เป็นเหตุ ทั้งยังตรัสสภาพที่เป็นผลว่า “ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ มีปกติเห็นธรรมทั้งปวงในคราวเดียวกัน เหตุนี้เป็นไปไม่ได้” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๘/๔๖๒)

สภาพมืดมิด : สภาพมืดมิดที่ไม่มีมากั้นแสงสว่างอันเกิดจากอานุภาพอันน่าอัศจรรย์ในกาลที่พระผู้มีพระภาคประสูติ

ในอัจฉริยพภูตธัมมสูตร พระอานนท์กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีภาคว่า ‘อานนท์ เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่าง เจิดจ้าหาประมาณมิได้ ปรากฏขึ้นในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เกินกว่าเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย แม้ในช่องว่างระหว่างโลก ซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิด หรือที่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ส่องแสงไปไม่ถึง ก็มีแสงสว่างเจิดจ้า หาประมาณมิได้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๗/๒๔๑)

สภาวจิตที่มีอารมณ์เดียว : สภาวะเอกัคคตาจิต, สภาวจิตที่เข้าสู่องค์ฌานที่มีเอกัคคตารมณ์, สภาวจิตที่มีอารมณ์ดิ่งและนิ่ง

SAMPLE

ในวิโมกขกถา นิทเทส กล่าวถึงวิโมกข์ ๔ อนุโลมตามอัชฌัตตวุฏฐานวิโมกข์ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตาจิต (จิตที่มีอารมณ์เดียว) เพื่อประโยชน์แก่การได้ปฐมฌาน ฯลฯ เพื่อประโยชน์แก่การได้ทุติยฌาน ฯลฯ เพื่อประโยชน์แก่การได้ตติยฌาน วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตาจิต เพื่อประโยชน์แก่การได้จตุตถฌานนี้ชื่อว่า วิโมกข์ ๔ อนุโลมตามอัชฌัตตวุฏฐานวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑๑/๓๕๐) ๑๙/๒๘/๒๙ (ไม่มีคำนี้)

สภาวทุกข์ : สภาวะคือทุกข์, ทุกข์ที่เป็นไปตามสภาวะ, สภาวทุกข์นี้ละได้ด้วยการเจริญมรรคมีองค์ ๘ ประการ

ในทุกขตาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสภาวทุกข์ทั้ง ๓ ประการนี้ ในทุกขปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องทุกข์ ชัมพุขาทกปริพาชกถามว่า “ท่านสารีบุตร ที่เรียกกันว่า ‘ทุกข์ ทุกข์’ ทุกข์มีเท่าไร” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ผู้มีอายุ สภาวทุกข์มี ๓ ประการนี้ คือ (๑) สภาวทุกข์ คือทุกข์ (๒) สภาวทุกข์ คือสังขาร (๓) สภาวทุกข์ คือความแปรผันไป” (สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๒๗/๓๔๕, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๖๕/๙๖

สภาวธรรม : ธรรมที่เป็นสภาวะ, ธรรมที่เป็นไปตามสภาพการณ์ธรรมชาติ, สภาวธรรมอันสูงสุด

ในโกสัมพิยสูตร กล่าวถึง ผู้ที่ถึงฝั่ง ไม่ยึดมั่น เสร็จกิจ หมดอาสวะ ย่อมพอใจเพราะความสิ้นอายุ ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๗ ประการนี้ ตรวจสอบสภาวธรรมดีแล้ว ด้วยการทำให้แจ้งโสดาปัตติผล อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการนี้ ย่อมเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยโสดาปัตติผลแล” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ในอธิมุตตเถรคาถา ผู้บรรลุสภาวธรรมชั้นสูงสุด ไม่มีความเยื่อใยในโลกทั้งมวล เมื่อจะตายก็ไม่เศร้าโศก เหมือนคนที่พ้นจากเรือนที่ถูกไฟไหม้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๐/๕๓๖, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๑๒/๔๖๑)

สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ : สภาวธรรมที่เป็นรูปธรรม ได้ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ และโผฏฐัพพายตนะ

ในนิกเขปกัณฑ์ ติกนิกเขปะ สนิทัสสนติกะ สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ได้แก่ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ และโผฏฐัพพายตนะ สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้นี้ สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑ อายตนะ ๙ และธาตุ ๙ ต่างจากสภาวธรรมที่เห็นได้และกระทบได้ ได้แก่ รูปายตนะ (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๐๕๗/๒๗๐,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๔๓๙/๓๕๔,

SAMPLE

อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๐๙/๒๖,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๗๖/๔๐,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๒๑๑/๕๒, อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๒๗๖/๗๐,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๓๘๘/๙๖,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๔๙๑/๑๒๖, อภิ.ธา.(ไทย)๔๑/๑/๖๓๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๒๓๙/๖๐๒)

สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ : สภาวธรรมที่เป็น เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในนิกเขปกัณฑ์ ติกนิกเขปะ สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมายตนะและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๑๐๕๘/๒๗๐, อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๑๔๔๐/๓๕๔,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๑๐/๒๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๒๓๗/๖๐๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๕/๕๑/๒๕๑)

สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอน : อนันตริยกรรม ๕ ได้แก่ มาตุฆาต, ปิตุฆาต, อรหันตฆาต, โลหิตุบาท สังฆเภท, มิจฉาทิฏฐิ

ในนิกเขปกัณฑ์ ทุกนิกเขปะ ปิฏฐิทุกะ นิยตทุกะ สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอน ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ มิจฉาทิฏฐิที่ให้ผลแน่นอน และมรรค ๔ ที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ ในสังคหาสังคหปทนิทเทส ทุกะ กล่าวว่า สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจร สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอน สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ และธาตุ ๒ สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ และธาตุ ๑๖ และสภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนอาศัยสภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๓ อาศัยขันธ์ ๑ ที่ให้ผลแน่นอนเกิดขึ้น อาศัยขันธ์ ๒ (อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๑๒๙๗/๓๒๗,อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๑๖๑๑/๓๘๗,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๖๙/๓๘,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๒๒๗/๕๗,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๓๐๕/๗๗,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๔๐๘/๑๐๑,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๔๕๕/๑๑๖,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๕๑๗/๑๓๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๓๐/๖๒๒)

สภาวธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน : ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘, เว้นธาตุที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งเป็นสภาวธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน

ในสังคหาสังคหปทนิทเทส ติกะ พระสารีบุตรกล่าวถึงสภาวธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน ได้แก่ เว้นธาตุที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งออกจากขันธ์แล้ว สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘

ในวิปปยุตเตนสังคหิตาสังหิตปทนิทเทสทุกะกล่าวถึงสภาวธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ และ ธาตุ ๒ (อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๐๐/๒๕,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๗๐/๓๘, อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๔๙๐/๑๒๕,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๕๑๘/๑๓๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๕/๕๐/๒๗๙)

SAMPLE

สภาวธรรมเป็นเครื่องพิจารณา : คุณลักษณะปัญญาของพระโคดมที่มีปัญญาล้ำเลิศ, พระปัญญาของพระองค์เป็นเครื่องพิจารณาพร้อมสรรพ, พระองค์มีปัญญาเป็นใหญ่

พระปัญญาของพระโคดมที่มีปัญญาปรากฏ กล่าวคือ พระโคดมมีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ มีพระญาณเป็นเครื่องปรากฏ มีปัญญาดังธงชัย มีปัญญาดังธงนำหน้า มีปัญญาเป็นอธิบดี มีความเลือกเฟ้นธรรมมาก มีความเลือกเฟ้นทั่วไปมาก มากด้วยปัญญาเครื่องพิจารณามีธรรมเป็นเครื่องพิจารณาพร้อม มีธรรมเป็นเครื่องอยู่แจ่มแจ้ง ทรงประพฤติในธรรมนั้น มีพระปัญญามาก หนักอยู่ด้วยปัญญา โน้มไปในปัญญา โอนไปในปัญญา เงื้อมไปในปัญญา น้อมไปในปัญญา มีปัญญาเป็นใหญ่ (ขุ.จู.(มหามกุฏ) ๖๗/๕๙๗/๔๖๔) ๓๗/๗๑๕/๗๖๓ ไม่มีคำนี้

สภาวธรรมเป็นเหตุเสื่อม : กามราคะและพยาบาทซึ่งมีอยู่ในกามภพเท่านั้น

ในปริหานิกถา ว่าด้วยความเสื่อม วาทยุตติปริหานิ ว่าด้วยหลักการโต้วาทะในเรื่องความเสื่อม สกวาที (สก.) ถาม ปรวาที (ปร.)ว่า สภาวธรรมเป็นเหตุเสื่อมของพระอรหันต์ในโอกาสทั้งปวงมีอยู่ใช่ไหม ปร.ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ธา.(ไทย) ๓๗/๒๓๙/๑๐๙,อภิ.ปญจ.อ.(บาลี)๒๓๙/๑๖๒)

สภาวธรรมสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา : ได้แก่ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ที่สัมปยุตตด้วยทุกขเวทนานี้

ธรรมสัมปยุตด้วยสุขเวทนา ได้แก่ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ อันสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา เว้นทุกขเวทนานั้น ในกามาวจรจิตอันเป็นที่เกิดแห่งทุกขเวทนา สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา (อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๗๙/๒๐,๓๖/๒๑๐/๕๑,๓๖/๒๕๘/๖๖,๓๖/๓๓๙/๘๖,๓๖/๓๗๐/๙๓,๓๖/๔๓๗/๑๐๘,๓๖/๔๕๑/๑๑๓,๓๖/๔๗๔/๑๒๑)

สภาวะ : ความเป็นเอง, สภาพการณ์, ลักษณภาวะ, สภาวะแห่งธรรม เช่นการบำเพ็ญกุศลธรรมเพื่อบรรลุสภาวะอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ

ในมหาตัณหาสังขยสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามสาติภิกษุว่า ดูก่อนสาติ วิญญาณนั้นเป็นอย่างไร สาติภิกษุทูลตอบว่า “สภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ เสวยวิบากแห่งกรรมทั้งหลายทั้งส่วนดีและส่วนชั่วในที่ นั้น ๆ เป็นวิญญาณ พระพุทธเจ้าข้า” ในสูตรนี้กล่าวอีกว่า “สภาวะที่เรียกว่า ‘เวทนา เวทนา’ ได้แก่ สภาวะเสวยอารมณ์ สภาวะเสวยอารมณ์ เหตุนั้น จึงเรียกว่า ‘เวทนา’ สภาวะเสวยอารมณ์สุขบ้าง ทุกข์บ้าง อทุกขมสุขบ้าง เหตุนั้น สภาวะเสวยอารมณ์นี้จึงเรียกว่า ‘เวทนา” ในมหามาลุงกยสูตร กล่าวว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีอยู่ในปฐมฌานนั้นโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดุจโรค เป็นดุจหัวฝี (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๙๘/๔๓๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/

SAMPLE

๔๕๐/๔๘๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๓/๑๔๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐/๓๕,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๓๒/๖๕,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๔๘/๙๕,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๑๓/๒๙๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๗/๖๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๖/๑๑๐)

สภาวะ ๗ กอง : กองแห่งธาตุดิน กองแห่งธาตุน้ำ กองแห่งธาตุไฟ กองแห่งธาตุลม กองสุข กองทุกข์ กองชีวะ กองเหล่านี้ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ตามลักษณะของนัตถิกวาทะ ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยของครูปกุธกัจจายตนะ

ในสามัญญผลสูตร ลัทธิของครูปกุธกัจจายนะ พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร เข้าไปหาครูปกุธะ กัจจายนะ ได้ถามครูปกุธะกัจจายนะว่า ‘อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมาย มีพลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พนักงานเชิญธง เป็นต้น ท่านจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่’ ครูปกุธะ กัจจายนะตอบว่า ‘มหาบพิตร สภาวะ ๗ กอง คือ กองแห่งธาตุดิน กองแห่งธาตุน้ำ กองแห่งธาตุไฟ กองแห่งธาตุลม กองสุข กองทุกข์ กองชีวะ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืน มั่นคงดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่ผันแปรไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน สภาวะ ๗ กองนั้น ไม่มีผู้ฆ่า ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฆ่า ไม่มีผู้ฟัง ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฟัง ไม่มีผู้รู้ ไม่มีผู้ทำให้คนอื่นรู้ ใครก็ตามแม้จะเอาศัสตราคมตัดศีรษะใคร ก็ไม่ชื่อว่าปลงชีวิตใครได้ เพราะเป็นเพียงศัสตราแทรกผ่านไประหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้นเอง’ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๔/๕๗, (ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๔/๕๘)

สภาวะกำหนดหมาย : สัญญา, การกำหนดได้หมายรู้ว่า สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว เป็นต้น

ในมหาเวทัลลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสัญญา สภาวะกำหนดหมาย คือ กำหนดหมายสีเขียวบ้าง กำหนดหมายสีเหลืองบ้าง กำหนดหมายสีแดงบ้าง กำหนดหมายสีขาวบ้าง เหตุนั้น สภาวะกำหนดหมาย สภาวะกำหนดหมาย จึงเรียกว่า สัญญา (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๐/๔๙๐)

สภาวะเดียว : สภาวะที่คงที่ ไม่แปรผันไป ต่างจากสภาวะต่าง ๆ ที่แปรผันไป

ในสัลเลขัฏฐญาณนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงสภาวะเดียวว่า เนกขัมมะชื่อว่าสภาวะเดียว อพยาบาทชื่อว่าสภาวะเดียว อาโลกสัญญาชื่อว่าสภาวะเดียว อวิกเขปะชื่อว่าสภาวะเดียว ธัมมวัตถานชื่อว่าสภาวะเดียว ญาณชื่อว่าสภาวะเดียว ปามุชชะชื่อว่าสภาวะเดียว ปฐมฌานชื่อว่าสภาวะเดียว อรหัตตมรรคชื่อว่าสภาวะเดียว (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘๘/๑๔๘,ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๘๘/๓๔๐)

สภาวะต่าง ๆ : สภาวะที่คงที่ ไม่แปรผันไปต่าง ๆ ตรงกันข้ามกับสภาวะเดียวที่คงที่ไม่แปรผันไป (ไม่มีคำว่าต่าง ๆ)

SAMPLE

ในสัลเลขัฏฐญาณนิทเทส แสดงสัลเลขัฏฐญาณ พระสารีบุตรกล่าวถึงสภาวะต่าง ๆ ว่า กามฉันทะชื่อว่าสภาวะ ต่าง ๆ พยาบาทชื่อว่าสภาวะต่าง ๆถีนมิทธะชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ อุทธัจจะ ชื่อว่าสภาวะ ต่าง ๆ วิจิกิจฉาชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ อวิชชาชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ อรติชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ นิวรณ์ชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ กิเลสทั้งปวงชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘๘/๑๔๘,ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๘๘/๓๔๐)

สภาวะแต่ละอย่าง :สภาวะราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ มักขะ มีสภาวะต่างกัน

ในสัลเลขัฏฐญาณนิทเทส ญาณในอรรถแห่งธรรมเครื่องขัดเกลา พระสารีบุตรกล่าวถึงสภาวะแต่ละอย่าง คือราคะ (ความกำหนัด) เป็นสภาวะอย่างหนึ่ง โทสะ (ความประทุษร้าย) เป็นสภาวะอย่างหนึ่ง โมหะ (ความหลง) เป็นสภาวะอย่างหนึ่ง โกธะ (ความโกรธ) อุปนาหะ (ความผูกโรธ) มักขะ (ความลบหลู่) ปฬาสะ (ความตีเสมอ) อิสสา (ความริษยา) มัจฉริยะ (ความตระหนี่) มายา (มารยา) สาเฐยยะ (ความโอ้อวด) ถัมภะ (ความหัวดื้อ) สารัมภะ (ความแข่งดี) มานะ (ความถือตัว) อติมานะ (ความดูหมิ่นท่าน) มทะ (ความมัวเมา) ปมาทะ (ความประมาท) กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง อภิสังขารทั้งปวง กรรมอันเป็นเหตุให้ สัตว์ไปสู่ภพทั้งปวง เป็นสภาวะอย่างหนึ่ง (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘๘/๑๔๘)

สภาวะที่เบียดเบียน : สภาวะที่ทำร้าย, สภาวะที่บีบบังคับด้วยกาม, สภาวะที่ทำให้ตนเดือดร้อนจากกาม

ในสุภากัมมารธีตุเถรีคาถา พระเถรีกล่าวถึงกามเป็นสภาวะที่เบียดเบียน มีภัยเป็นไปกับด้วยความคับแค้น เป็นเสี้ยนหนาม และกามนั้น มีสภาวะหมกมุ่น ไม่เรียบร้อย เป็นเหตุลุ่มหลงมาก เราอย่าร่วมด้วยกามทั้งหลายซึ่งช่วยอะไรไม่ได้เลยกามทั้งหลายเป็นศัตรู เป็นผู้ฆ่า อุปมาด้วยกองไฟ นำแต่ทุกข์มาให้ (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๕๔/๖๑๓)

สภาวะที่ปัจจัยอะไรปรุงแต่งไม่ได้ : นิพพาน, สภาวะที่กิเลสหมดสิ้นแล้ว

ปสาทพหุลพราหมณวัตถุ เรื่องพราหมณ์ผู้เลื่อมใสมาก พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า พราหมณ์ เธอจงพยายามตัดกระแสให้ขาด จงบรรเทากามทั้งหลายให้ได้ เธอรู้ความสิ้นไปแห่งสังขารทั้งหลายแล้ว ก็จะรู้แจ้งสภาวะที่ปัจจัยอะไรปรุงแต่งไม่ได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๓/๑๕๒, ขุ.ธ.อ. (บาลี)๘/๙๒)

สภาวะที่ไม่ยั่งยืน : ความไม่แน่นอน, ความเปลี่ยนแปลง,ความไม่คงที่, ความเกิดในหมู่เทพในภพที่ไม่เที่ยง

ในสุเมธาเถรีคาถา พระสุเมธาเถรีได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า เราเป็นธิดาของพระอัครมเหสีพระเจ้าโกญจะกรุงมันตาวดี ชื่อว่าสุเมธา ผู้ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ทำตามคำสั่งสอนทำให้เกิดเลื่อมใสแล้ว เจ้าหญิงสุเมธามีศีล กล่าวธรรมได้วิจิตร เป็นพหูสูต

SAMPLE

ถูกแนะนำในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเข้าเฝ้าพระชนกและพระชนนี กราบทูลว่า “ขอพระชนกพระชนนีทั้ง ๒ พระองค์ โปรดตั้งพระทัยสดับคำของลูก ว่า ความเกิดในหมู่เทพในภพที่ไม่เที่ยง เป็นสภาวะที่ไม่ยั่งยืน พวกคนเขลาย่อมไม่สะดุ้งกลัวต่อการที่จะต้องเกิดบ่อย ๆ สัตว์ทั้งหลายย่อมได้อบาย ๔ กันง่าย ส่วนคติ ๒ ได้กันลำบาก เหล่าสัตว์ที่เข้าถึงอบาย ในนรกไม่มีการบวชนะเพคะ (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๕๗/๖๓๐)

สภาวะที่หมกมุ่น : อารมณ์ที่น่าใคร่, คำกล่าวของพระวังคีสเถระ ผู้สอนตัวเองไม่ให้หลงไหลกับสตรีทั้งหลาย

ในวังคีสเถรคาถา พระวังคีสเถระบวชแล้วใหม่ ๆ ได้เห็นหญิงหลายคน ล้วนแต่งตัวงดงาม พากันไปวิหาร ก็เกิดความกำหนัดยินดี เมื่อจะบรรเทาความกำหนัดยินดีนั้น ได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่าท่านผู้เป็นสาวกของพระโคดม ท่านจงละความเย่อหยิ่งเสีย และจงละทางแห่งความเย่อหยิ่งให้หมด เพราะผู้ที่ตกอยู่ในสภาวะที่หมกมุ่น อยู่ในทางแห่งความเย่อหยิ่ง จะต้องเดือดร้อนเป็นเวลานาน (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓๕๔/๖๑๓)

สภาวะรู้แจ้ง : วิญญาณสภาวะที่รู้แจ้ง เรื่องสุข ทุกข์ อทุกขมสุข

ในมหาเวทัลลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสภาวะที่เรียกว่า ‘วิญญาณ วิญญาณ’ คือ “สภาวะรู้แจ้ง สภาวะรู้แจ้ง คือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งอทุกขมสุขบ้าง เหตุนั้น สภาวะรู้แจ้ง สภาวะรู้แจ้ง จึงเรียกว่า วิญญาณ”(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๙/๔๘๙)

สภาวะเสวยอารมณ์ : เวทนาการเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ อทุกขมสุข

ในมหาเวทัลลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสภาวะที่เรียกว่า ‘เวทนา เวทนา’ สภาวะเสวยอารมณ์ สภาวะเสวยอารมณ์ คือ เสวยอารมณ์สุขบ้าง เสวยอารมณ์ทุกข์บ้าง เสวยอารมณ์อทุกขมสุขบ้าง เหตุนั้น สภาวะเสวยอารมณ์ สภาวะเสวยอารมณ์จึงเรียกว่า ‘เวทนา” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๐/๔๙๐)

สภาวะอย่างนี้ : อัตภาพนี้ อัตภาพที่ได้มีตัณหาเป็นเพื่อน ไม่พ้นไปจากสังสารวัฏ

ในตัณหุปปาทสูตร พระผู้มีพระภาคถึงเหตุเกิดแห่งตัณหา ๔ ประการ เมื่อจะเกิดแก่ภิกษุ ย่อมเกิดขึ้นได้ บุคคลมีตัณหาเป็นเพื่อนเที่ยวไปตลอดกาลยาวนาน ย่อมไม่ล่วงพ้นสังสารวัฏ ที่มีสภาวะอย่างนี้และสภาวะอย่างอื่น ภิกษุรู้โทษนี้ รู้ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ พึงเป็นผู้ไม่มีตัณหา ไม่มีความถือมั่น มีสติสัมปชัญญะอยู่ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙/๒๕๕๘, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๙/๒๘๗)

สภาวะอย่างนี้และสภาวะอย่างอื่น :สภาวะแห่งความเป็นมนุษย์และความเป็นสัตว์อื่นที่เหลือจากความเป็นมนุษย์ด้วยอำนาจคติอวิชชา

SAMPLE

ในทวยตานุปัสสนาสูตร พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า อวิชชานั่นแลเป็นคติของสัตว์ทั้งหลาย ผู้เข้าถึงชาติ มรณะ และสังสารวัฏ ซึ่งมีสภาวะอย่างนี้และสภาวะอย่างอื่นอยู่บ่อย ๆ อวิชชาคือความหลงมัวเมาอย่างใหญ่หลวงนี้ เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายจมปลักอยู่สิ้นกาลนาน สัตว์เหล่าใดทำลายอวิชชาด้วยวิชชาแล้ว สัตว์เหล่านั้นย่อมไม่เข้าถึงภพใหม่อีก (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๗๓๕/๖๗๕,ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๗๓๕/๓๓๘)

สภิยกัจจานสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระสภิยกัจจานะ วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสภิยกัจจานะผู้อยู่ ณ พระตำหนักอิฐในหมู่บ้านญาติกะแล้วถามว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหรือ ไม่เกิดอีกหรือ เกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือ จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ เมื่อท่านพระสภิยกัจจานะตอบว่า พระผู้มีพระภาคก็ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ จึงถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระสมณโคดมไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้น ท่านพระสภิยกัจจานะตอบว่า เหตุและปัจจัยเพื่อการบัญญัติว่าตถาคตมีรูปหรือไม่มีรูป ตถาคตมีสัญญาหรือไม่มีสัญญา หรือตถาคตมีสัญญาก็มิใช่ไม่มีสัญญาก็มิใช่ นั้นผิดหมดทุกอย่าง บุคคลเมื่อจะบัญญัติตถาคตนั้นว่า ตถาคตมีรูปหรือไม่มีรูปเป็นต้น พึงบัญญัติด้วยอะไร วัจฉโคตรปริพาชกเมื่อรู้ว่าท่านพระสภิยกัจจานะบวชมาเพียง ๓ พรรษา จึงกล่าวชมเชยว่า การพยากรณ์เท่านี้ของท่านไพเราะยิ่งนัก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๒๐/๔๙๔)

สภิยกัจจายนะ, พระ : พระสภิยกัจจายนะ, ผู้ตอบปัญหาวัจฉโคตรปริพาชกที่ถามว่า ตายแล้วเกิดหรือไม่, ผู้บังเกิดในเรือนมีตระกูล

ในสภิยสูตร วัจฉโคตรปริพาชก ถามปัญหา พระสภิยกัจจานะ สมัยหนึ่ง ท่านพระสภิยกัจจานะอยู่ ณ ที่พักซึ่งก่อสร้างด้วยอิฐใกล้ บ้านญาติวัจฉโคตรปริพาชกได้เข้าไปหาท่าน ได้ถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกหรือ ? ท่านพระสภิยกัจจานะตอบว่า ปัญหาข้อนี้เป็นปัญหาที่พระผู้มีพระ ภาค ไม่ทรงพยากรณ์ วัจฉปริพาชกถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เกิดอีกหรือ ? ท่านตอบว่า แม้ปัญหาข้อนี้ก็เป็นปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ วัจฉปริพาชก ถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่ เกิดอีกก็มีหรือ ท่านตอบว่า ปัญหาข้อนี้ เป็นปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ วัจฉปริพาชกถามว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้หรือ ? ท่าน แม้ปัญหาข้อนี้ก็เป็นปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ (สำ.ส.(ฉบับหลวง ๒๕๒๕) ๑๘/๘๐๓/๔๐๐)

สภิยเถรคาถา : ภาษิตของพระสภิยเถระ,คาถาของพระสภิยเถระ ท่านพระสภิยเถระแสดงธรรมว่า ชนเหล่าอื่นย่อมไม่รู้ว่า พวกเรากำลังย่อยยับอยู่ในโลกนี้ บรรดาชนเหล่านั้น ชนเหล่า

SAMPLE

ใดรู้แจ้งอยู่ ความทะเลาะวิวาทกันย่อมระงับได้จากสำนักของชนเหล่านั้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๗๕/๓๘๔)

สภิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสภิยปริพาชกทูลถามปัญหา สภิยปริพาชกเที่ยวไปในสำนักของเจ้าลัทธิทั้งหลาย เช่น ปูรณะ กัสสปะ มักขลิ โคศาล เป็นต้น เพื่อถามปัญหาที่ตนเรียนมาจากเทวดา แต่ไม่มีเจ้าลัทธิใดตอบได้ ภายหลังได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามปัญหาเป็นชุด ๆรวม ๕ ชุดชุดละ ๔ คำถามคือคำถามชุดที่ ๑ ทูลถามดังนี้

บุคคลบรรลุอะไรจึงเรียกว่า ภิกษุ ปฏิบัติอย่างไรจึงเรียกว่า ผู้สงบ ปฏิบัติอย่างไรจึงเรียกว่า ผู้ฝึกตน รู้อย่างไรจึงเรียกว่า พุทธะ

พระผู้มีพระภาคทรงตอบว่า ผู้ข้ามพ้นความสงสัย ละความเสื่อมและความเจริญอยู่จบพรหมจรรย์ สิ้นภพใหม่ เรียกว่า ภิกษุ ผู้วางเฉยในอารมณ์ทั้งปวง ข้ามพ้นโอฆะได้ มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน เรียกว่า ผู้สงบ ผู้อบรมอินทรีย์ได้ เรียกว่า ผู้ฝึกตนได้ ผู้รู้ชัดสังสารวัฏ ปราศจากกิเลส บรรลุภาวะที่สิ้นสุดการเกิด เรียกว่า พุทธะ

ปัญหาชุดที่ ๒-๕ พร้อมทั้งพระดำรัสตอบนั้น มีแนวการถาม และการตอบเช่นเดียวกันนี้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๑๕/๖๑๘)

สภิยอุบาสก : อุบาสกชื่อว่าสภิยะ, ท่านเกิดในวรรณะไวศยะ เมืองราชคฤห์ โดยมารดาท่านเป็นปริพาชิกา,ท่านอุปัฏฐากของปทุมุตรพุทธเจ้าร่วมกับอสมอุบาสก,อุบาสกผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุม

ในปทุมพุทธวงศ์ พระประวัติพระปทุมพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า อโนมทัสสีในคราวที่พระปทุมพุทธเจ้าทรงเข้าจำพรรษาในป่าใหญ่ ภิกษุประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเกิดเป็นราชสีห์ เป็นเจ้าแห่งฝูงเนื้อได้เห็นพระชินเจ้า ซึ่งกำลังเจริญวิเวกธรรมอยู่ในป่าใหญ่ ได้รับพยากรณ์ว่าพญาราชสีห์นี้ จักเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต มีพระราธาเถรีและพระสุราธาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่าต้นอ้อยช้างใหญ่ สภิยอุบาสกและอสมอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก รุจิอุบาสิกาและนันทรามาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๓/๖๓๒)

สภิยะ, พระ : พระภิกษุชื่อว่าสภิยะ, ท่านเกิดในวรรณะไวศยะ เมืองราชคฤห์ โดยมารดาท่านเป็นปริพาชิกา, ผู้จะเป็นอุปัฏฐากของพระวิชิตราชที่จะเป็นพระพุทธเจ้าตามคำพยากรณ์ของพระปุสสพุทธเจ้า

ในปุสสพุทธวงศ์ พระประวัติของพระปุสสพุทธเจ้า ในมัณฑกัป พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมพระนามว่าปุสสะ สมัยนั้น ท่านเป็นกษัตริย์มีนามว่าวิชิตะ สละราชสมบัติเป็นอันมาก แล้วออกผนวชในสำนักของพระองค์ แม้พระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ

SAMPLE

พระองค์นั้น ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของชาวโลก ทรงพยากรณ์เราว่า 'ในกัปที่ ๙๒ จากกัปนี้ไป ผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้า' มีพระสุรักขิตเถระและพระธรรมเสนเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าสภิยะเป็นพระอุปัฏฐากของพระปุสสพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๙/๖๘๔)

สภิยะ,ชื่อคน : คนชื่อสภิยะ, ท่านเกิดในวรรณะไวศยะ เมืองราชคฤห์ โดยมารดาท่านเป็นปริพาชิกา, ผู้ทูลถามถึงผู้จบเวทกับพระผู้พระมีพระภาค

ในมาคันทิยสุตตนิทเทส พระผู้มีพระภาคตอบ ปัญหาสภิยะว่า บุคคลวิจัยเวททั้งหมดของสมณพราหมณ์ที่มีอยู่ เป็นผู้ปราศจากราคะในเวทนาทั้งปวง ก้าวล่วงเวททั้งปวงแล้ว ชื่อว่าผู้จบเวท (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๐/๒๓๗)

สมชีวิตา : เลี้ยงชีวิตโดยชอบ, ดำรงชีวิตที่ใช้จ่ายพอเหมาะพอควร ไม่ใช้จ่ายเกินรายรับ

ในทีฆชาณุสูตร โกฬิยบุตรชื่อว่าทีฆชาณุ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวโกฬิยะชื่อว่ากักกรปัตตะ เขตกรุงโกฬิยะ ครั้งนั้น โกฬิยบุตรชื่อว่าทีฆชาณุได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า สมชีวิตา เป็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า กุลบุตรในโลกนี้รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า 'ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ' เป็นต้น เรียกว่า สมชีวิตา(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๔/๓๔๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๕/๓๔๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๕/๓๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๖/๓๘๙)

สมชีวีสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอกัน (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เภสกฬามฤคทายวัน เขตกรุงสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ ในเวลาเช้า ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของนกุลปิตาคหบดี ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ นกุลปิตาคหบดีและนกุลมาตาคหปตานี ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว กราบทูลว่า พวกข้าพระองค์ไม่เคยคิดที่จะประพฤติน้อกใจกันและกันไหนเลยจะประพฤติน้อกใจด้วยกาย พวกข้าพระองค์ปรารถนาจะพบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดีและคหปตานี ถ้าสามีและภรรยาปรารถนาจะพบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ทั้ง ๒ ฝ่ายพึงมีธรรม ๔ เสมอกัน คือ (๑) มีศรัทธาเสมอกัน (๒) มีศีลเสมอกัน (๓) มีจาคะเสมอกัน (๔) มีปัญญาเสมอกัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๕/๙๓)

สมชีวีสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอกัน (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเรื่องผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอกันแก่ภิกษุทั้งหลาย มีเนื้อหาเหมือนในปฐมสมชีวีสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๖/๙๔)

SAMPLE

สมญานาม : คำสถาปนาให้เป็นผู้สูงศักดิ์ เช่น กษัตริย์, พระนามที่ตั้งให้ตามความเป็นเลิศในด้านนั้น ๆ

ในมธุรสูตร พระมหากัจจานะอยู่ ณ ป่าคุนธาวัน เขตกรุงมธุรา พระเจ้ามธุระ อวันตีบุตร ถวายพระพรพระองค์ว่า “มหาบพิตร วาทะที่พวกพราหมณ์กล่าวว่า ‘วรรณะที่ประเสริฐที่สุดคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว เป็นทายาทของพรหม’ นั่นเป็นคำโฆษณาในโลกนี้เท่านั้น มหาบพิตร พระองค์ทรงเข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร กษัตริย์ในโลกนี้พึงตัดช่องย่องเบา ปล้นเรือนหลังเดียว ถ้าราชบุรุษทั้งหลายจับเขาได้แล้ว พึงแสดงว่า ‘ขอเดชะ ผู้นี้เป็นโจรประพฤติผิดต่อพระองค์ พระองค์ทรงประสงค์จะลงพระราชอาชญาสถานใดแก่โจรนั้น ขอจงทรงโปรดให้ลงพระราชอาชญาสถานนั้นเถิด’ พระองค์จะพึงโปรดให้ทำอย่างไรกับโจรนั้น” พระเจ้ามธุระ อวันตีบุตร ตรัสว่า “พระคุณเจ้ากัจจานะ โยมก็ต้องให้ประหาร ให้ผ่าอก ให้เนรเทศ หรือทำตามสมควรแก่เหตุ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสมญานาม ว่ากษัตริย์ของเขาเมื่อก่อนนั้นหายไปแล้ว (บัดนี้) เขาได้ชื่อว่า ‘เป็นโจรเท่านั้น’ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๑/๓๘๘)

สมณโคดม : สมณโคตร, ตระกูลเดิมของพระพุทธเจ้า,พระองค์ทรงอดกลั้นสะเก็ดหินที่ทุกขเวทนาทางพระวรกายที่กล้าแข็งอย่างหนัก เผ็ดร้อน

ตัวอย่างในสกลิกสูตร ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ มัททกุจฉิ สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตกรุงราชคฤห์ พวกเทวดาสตุลลปกายิกาประมาณ ๗๐๐ องค์ มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วมัททกุจฉิ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับได้เปล่งอุทานนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระสมณโคดมเป็นบุรุษดุจนาคจริง ก็แลพระสมณโคดมมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นทุกขเวทนาทางพระวรกายที่กล้าแข็งอย่างหนัก เผ็ดร้อน อันไม่สบายพระทัย ที่เกิดขึ้นแล้วไว้ได้ เพราะความที่พระองค์เป็นบุรุษดุจนาค ไม่ทรงเดือดร้อน” (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๘/๕๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒/๓๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๔/๓๔๘)

สมณจีวร : จีวรของสมณะ, จีวรของพระภิกษุสงฆ์, ผ้าห่มคลุมชั้นบนสุดของภิกษุ,ลักษณะจีวร๗ ขัณฑ์ ๙ ขัณฑ์

ในเรื่องภิกษุณีถุลลนันทา ภิกษุณีถุลลนันทาให้สมณจีวรแก่พวกครูนักฟ้อนบ้าง พวกนักฟ้อนบ้าง พวกกระโดดไม้ค้ำบ้าง พวกมายากลบ้างพวกตีกลองบ้าง กล่าวว่า “พวกท่านจงกล่าวพรรณนาคุณของดิฉันในชุมนุมชน” พวกครูนักฟ้อนบ้าง ฯ ลฯ กล่าวว่า “แม่เจ้าถุลลนันทาเป็นพหูสูต เป็นนักพูด แกล้วกล้า สามารถกล่าวธรรมีกถา พวกท่านจงถวาย จงกระทำ(สักการะ)แก่เธอ” ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุ

SAMPLE

ทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงพระบัญญัติว่า ก็ภิกษุณีใดให้สมณจีวรแก่ชาวบ้าน แก่ปริพาชก หรือปริพาชิกาต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๙๑๘/๒๐๕)

สมณธรรม : ธรรมเครื่องสงบ, ผู้ปฏิบัติธรรมมุ่งเอาพระนิพพาน, สมณะธรรมมี 5 ประการ คือ (๑) ความอดทน (๒) ปัญญา (๓) ศีล (๔) ความเพียร (๕) นิพพาน

ตัวอย่างในอุปาลิวาทสูตร อุบาลีคหบดีประกาศตนเป็นพุทธสาวกว่า “ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นปราชญ์ ปราศจากโมหะ ทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงจิตได้ ทรงชำนะมาร ไม่มีทุกข์ มีจิตเสมอด้วยดี มีมารยาทเจริญ มีพระปัญญาดี ทรงข้ามกิเลสอันปราศจากความเสมอ (และ) ปราศจากมลทินได้ ทรงเจริญสมณธรรมสำเร็จแล้ว ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๓/๕๕,(ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๖/๗๒,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗/๑๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๘๗/๙๑,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๓๓/๑๖๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๔/๗๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๑/๑๖๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๒/๑๖๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๓/๑๖๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๔/๑๖๙)_๑/๔๐๕/๔๓๖, ไม่มีในคำนี้

สมณบริขาร : ของใช้ที่จำเป็นสำหรับสมณะ, ของใช้ที่สำคัญต้องใช้ประจำ เช่น มีดโกน บาตร จีวร เป็นต้น

ในมหาสุทัสสนสูตร พระเจ้ามหาสุทัสสนะ เมื่อธรรมปราสาทและสระธรรมโบกขรณีสร้างสำเร็จแล้ว ได้ทรงเลี้ยงสมณพราหมณ์ทั้งหลายให้เอิบอิ่มด้วยสมณบริขารและพราหมณบริขาร ตามที่ต้องการทุกอย่างแล้ว เสด็จขึ้นสู่ธรรมปราสาท (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๕๙/๑๙๓)

สมณบริษัท : หมู่ภิกษุสงฆ์, คณะพระภิกษุสงฆ์, กลุ่มสมณะ, ชุมนุมสมณะ, ผู้มีศีลเข้าบริษัทนี้ย่อมไม่เก้อเขิน

ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงโทษของคนทุศีล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกอุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลิคามมาตรัสว่า “คหบดีทั้งหลาย ศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล มีโทษ ๕ ประการนี้ ๑ ใน ๕ ข้อที่ ๓ คือ บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติจะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัท ก็ตาม ย่อมไม่แกล้วกล้า เก้อเขินเข้าไป (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๙/๙๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๐/๙๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๒/๑๑๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๒/๑๑๙,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๗/๓๔๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓๐/๑๙๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๖๙/๓๗๑,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๑/๑๙๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๔/๒๐๕,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๒/๖๐๙)

สมณบัณฑิต : พระสงฆ์ผู้เป็นบัณฑิต, พระภิกษุในพระพุทธศาสนา, พระสงฆ์สาวกผู้ปฏิบัติดีแล้ว, ผู้ละเอียดอ่อน, ผู้โต้ตอบวาทของผู้อื่นได้อย่างแหลมคม

SAMPLE

ในจูฬหัตถิปโทปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ข้าพเจ้าเห็นสมณบัณฑิตบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้ละเอียดอ่อน โต้ตอบวาทะของผู้อื่นได้ประหนึ่งว่ายิงขนเนื้อทราย สมณบัณฑิตเหล่านั้นดูเหมือนว่าเที่ยวทำลายทิฏฐิทั้งหลายของผู้อื่นด้วยปัญญาของตน พอได้สดับว่า 'พระสมณโคดมจักเสด็จเที่ยวไปยังหมู่บ้าน หรือนิคมชื่อโน้น' ก็พากันคิดผูกปัญหาด้วยตั้งใจว่าถามปัญหานี้ พระสมณโคดมนั้น จักตอบอย่างนี้ พวกเราจักยกวาทะ อย่างนี้ขึ้นแก่พระองค์ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๙/๓๑๙)

สมณปทุสะ : สมณะผู้ประพฤติไม่มี, ผู้ประทุษร้ายพระสงฆ์, สมณะแกลบ, ผู้ไม่เห็นอาบัติของตน, ผู้มักประทุษร้ายผู้อื่น

ในการัณฑวสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงกำจัดบุคคลนี้ออกไป คนชนิดนี้ต้องขับออก เป็นบุตรนอกคอก ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในธรรมวินัยนี้ มีการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตรและจีวรเหมือนภิกษุผู้เจริญอื่น ๆ ตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลายยังไม่เห็นอาบัติของเขา แต่เมื่อใด ภิกษุเห็นอาบัติของเขา เมื่อนั้น ภิกษุย่อมรู้จักเขาอย่างนี้ว่า 'ผู้นี้เป็นผู้ประทุษร้ายสมณะ เป็นสมณะแกลบ เป็นสมณะหยากเยื่อ'ครั้นรู้จักเขาอย่างนี้แล้ว จึงนาสนะเขาออกไป ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะคิดว่า 'ภิกษุนี้อย่าได้ประทุษร้ายภิกษุที่ดีอื่น ๆ'(องฺ.อฏฐก.(ไทย)๑๑/๓๑๔/๒๙๘)

สมณปริพาชก : ปริพาชกผู้เป็นสมณะ, นักบวชคนใดคนหนึ่งอยู่ในลัทธิปริพาชก ยกเว้นภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร และสามเณรี

ในสิกขาบทวิภังค์ อุบาสกกับภิกษุณีถุลลนันทาที่พิพาทกันเรื่องโรงเก็บของ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์ ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุณีถุลลนันทาเป็นผู้ชอบก่อคดีพิพาท จริงหรือ พวกภิกษุทูลรับว่า "จริง พระพุทธเจ้าข้า" พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า "การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย" แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดง พระองค์พระบัญญัติว่า ก็ภิกษุณีใดก่อคดีพิพาทกับคหบดี กับบุตรคหบดี กับทาส หรือกับกรรมกร โดยที่สุดกระทั่งกับสมณปริพาชก ภิกษุณีนี้ต้องธรรมคือสังฆาทิเสสที่ชื่อว่าปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๖๘๐/๒๘)

สมณปุณฑริกะ : สมณะเหมือนดอกบุณฑริก, สมณะผู้ใช้ผ้านุ่งห่มสีขาว

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๔ พระสารีบุตรกล่าวถึงบุคคล ๔ อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ (๑) สมณอจละ สมณะผู้ไม่หวั่นไหว (๒) สมณปทุมะ สมณะเหมือนดอกปทุม (๓) สมณ

SAMPLE

ปุณฑริกะ สมณะเหมือนดอกบุณฑริก (๔) สมเณสุ สมณสุขุมาละ สมณะผู้ละเอียดอ่อน ในหมู่สมณะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๔/๒๙๘)

สมณพราหมณ์ : สมณะ คือบุคคลที่สละโลกออกบวช พราหมณ์ คือบุคคลที่ถือกำเนิดในสกุลพราหมณ์ มีความสนใจทางศาสนาและปรัชญายิ่งกว่าความรู้อื่นใด เป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่องในสังคม อรรถกถาชื่อ ปปัญจสูทนี ได้วิเคราะห์ความหมายของคำว่า “สมณะ” และ “พราหมณ์” ไว้ว่า “พึงทราบว่า บุคคลเป็นสมณะเพราะสงบจากบาป เป็นพราหมณ์เพราะลอยบาปเสียได้

ในมหาปทานสูตร กฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์หนึ่งในสิบหกประการตามข้อที่สอง คือ เวลาที่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิด หรือที่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ส่องแสงไปไม่ถึง ก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้น ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๑/๕,ที.สี.(ไทย)๙/๑๒/๖,ที.สี.(ไทย)๙/๑๓/๖,ที.สี.(ไทย)๙/๑๔/๖,ที.สี.(ไทย)๙/๑๕/๖,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘/๑๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒/๑๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๙/๑๓๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๓/๑๖๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐/๑๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑/๑๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒/๑๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔/๑๙)

สมณพราหมณสูตร : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชราและมรณะ ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณและสังขาร ไม่รู้ความเกิด ไม่รู้ความดับและไม่รู้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะเป็นต้นเหล่านั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๓/๒๑)

สมณพราหมณสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสทุติยสมณพราหมณสูตรนี้เหมือนกับปฐมสมณพราหมณสูตร ต่างเพียงตรัสสูตรนี้ในลักษณะถาม-ตอบในตอนต้นของสูตรเท่านั้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔/๒๒)

SAMPLE

สมณพราหมณสูตร[๑] พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดชราและมรณะ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร ไม่รู้ชัดความเกิด ไม่รู้ชัดความดับ ไม่รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะเป็นต้นนั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๙/๕๖)

สมณพราหมณสูตร[๒] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดชราและมรณะ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร ไม่รู้ชัดความเกิด ไม่รู้ชัดความดับ ไม่รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะเป็นต้นนั้น ย่อมก้าวล่วงชราและมรณะไปไม่ได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๐/๕๗)

สมณพราหมณสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๑/๒๑๒)

สมณพราหมณสูตร[๔] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ที่ไม่รู้ความเกิด ความตั้งอยู่ไม่ได้ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๒/๒๑๓)

สมณพราหมณสูตร[๖] : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ยังไม่รู้คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัด

SAMPLE

ออกจากลาภสักการะและความสรรเสริญตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๔/๒๗๙)

สมณพราหมณสูตร[๗] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ยังไม่รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากลาภสักการะและความสรรเสริญตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๕/๒๗๙)

สมณพราหมณสูตร[๘] (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ลาภสักการะและความสรรเสริญตามความเป็นจริง ไม่รู้ความเกิด ไม่รู้ความดับ ไม่รู้ปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ไม่สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ตามความเป็นจริง ย่อมจัดว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ สามารถทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๖/๒๘๐)

สมณพราหมณสูตร[๙] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เวทนามี ๓ สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากเวทนาตามความเป็นจริง ไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ เป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์และไม่ทำให้แจ้งประโยชน์ของความเป็นสมณะ หรือประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดความเกิดเป็นต้นมีนัยตรงกันข้าม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๕/๓๐๗)

สมณพราหมณสูตร[๑๐] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตะวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เวทนา ๓ ประการ คือ๑. สุขเวทนา๒. ทุกขเวทนา ๓. อทุกขมสุขเวทนา แล้วตรัสอธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย

SAMPLE

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากเวทนา ๓ ประการนี้ตามความเป็นจริงฯลฯทำให้แจ้ง ... ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๖/๓๐๘)

สมณพราหมณสูตร[๑๑] (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดเวทนา ความเกิด ความดับและปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา ฯลฯ รู้ชัดเวทนา ฯลฯ ทำให้แจ้ง ... ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๗/๓๐๘)

สมณพราหมณสูตร[๑๒] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง ไม่ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๖/๒๘๕)

สมณพราหมณสูตร[๑๓] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น ความเกิด ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งอินทรีย์นั้นตามความเป็นจริง ไม่ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๗/๒๘๕)

สมณพราหมณสูตร[๑๔] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๖ มีกายินทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง ไม่ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์ ส่วนผู้รู้ชัดก็มีนัยตรงกันข้าม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๙/๓๐๗)

สมณพราหมณสูตร[๑๕] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดอินทรีย์ ๖ มีกายินทรีย์เป็นต้น ความเกิด ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งอินทรีย์นั้นตามความเป็นจริง ไม่ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์ ส่วนผู้รู้ชัดก็มีนัยตรงกันข้าม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๐/๓๐๘)

สมณพราหมณสูตร[๑๖] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ มีสุขินทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง ไม่ชื่อว่าเป็น

SAMPLE

สมณพราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์ ส่วนผู้รู้ชัดก็มีนัยตรงกันข้าม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๔/๓๑๑)

สมณพราหมณสูตร[๑๗] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ สูตรที่ ๒พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดอินทรีย์ ๕ มีสุขินทรีย์เป็นต้น ความเกิด ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งอินทรีย์นั้นตามความเป็นจริง ไม่ชื่อว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่ได้รับประโยชน์จากความเป็นสมณพราหมณ์ ส่วนผู้รู้ชัดก็มีนัยตรงกันข้าม (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๐๕/๓๑๒)

สมณพราหมณสูตร[๑๘] (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ล้วนต้องรู้แจ้งอริยสัจ ๔ นี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๕/๕๘๕)

สมณพราหมณสูตร [๑๙](ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสมณพราหมณ์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ที่จะประกาศสิ่งที่ตนรู้แจ้ง ต้องประกาศอริยสัจ ๔ นี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๖/๕๘๖)

สมณพราหมณสูตร[๒๐] : พระสูตรว่าด้วยผู้ควรยกย่องว่าเป็นสมณะและพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์ไม่ทรงยกย่องสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้คุณของโลกโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกไปจากโลก โดยความเป็นเครื่องสลัดออก ทั้งไม่ทำให้แจ้งคุณของความเป็นสมณะและคุณของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน แต่ทรงยกย่องสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้คุณของโลกโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกไปจากโลก โดยความเป็นเครื่องสลัดออกตามความเป็นจริง ทั้งทำให้แจ้งคุณของความเป็นสมณะและคุณของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๗/๓๕๐

สมณพราหมณสูตร[๒๑] : พระสูตรว่าด้วยสมณะหรือพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสยกย่องภิกษุ ผู้รู้แจ้งอริยสัจตามความเป็นจริงว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ เป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๓/๔๘๑)

สมณมุณฑิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่ออุคคาหมานะ สมณมุณฑิกาบุตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ณ วัดพระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี เพราะทรงปรารภข้อบัญญัติเรื่องคุณสมบัติของผู้เป็นสมณะของอุคคาหมานปริพาชก ซึ่งช่างไม้ชื่อปัญจกังคะนำเข้าไปทูล ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะได้นำเรื่องที่อุคคาหมานปริพาชกกล่าวว่า บุคคลผู้ไม่ทำชั่ว ไม่กล่าวชั่วไม่คิดชั่ว และไม่ประกอบอาชีพชั่ว เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยกุศลยอดเยี่ยม เป็นผู้บรรลุธรรมชั้นสูง

SAMPLE

ที่ควรบรรลุ ไม่มีใครสู้วาทะได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง เด็กอ่อนที่ไม่เคยทำชั่ว กล่าวชั่ว คิดชั่วและประกอบอาชีพชั่ว ก็จะเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยกุศลยอดเยี่ยม เป็นผู้บรรลุธรรมชั้นสูงที่ควรบรรลุ ไม่มีใครสู้วาทะได้ จากนั้น พระองค์ทรงแสดงเสขธรรม(ธรรมที่บุคคลควรรู้) ๑๖ ประการ คือ

๑. ศีลที่เป็นอกุศล เป็นสิ่งที่บุคคลควรรู้

๒. ศีลที่เป็นอกุศล มีสมุฏฐานมาจากจิตที่ประกอบด้วยราคะ โทสะ โมหะ

๓. ศีลที่เป็นอกุศลดับไปโดยไม่เหลือ เพราะการละกายทุจริต เจริญกายสุจริต ละวจีทุจริต เจริญวจีสุจริต ละมโนทุจริต เจริญมโนสุจริต ละมิจฉาอาชีวะ เจริญสัมมาอาชีวะ

๔. บุคคลผู้ปฏิบัติตามปธาน ๔ ประการ อันได้แก่สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวนาปธาน และอนุรักขนาปธาน ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับแห่งศีลที่เป็นอกุศล

๕. ศีลที่เป็นกุศล เป็นสิ่งที่บุคคลควรรู้

๖. ศีลที่เป็นกุศล มีสมุฏฐานมาจากจิตที่ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ

๗. ศีลที่เป็นกุศลดับไปโดยไม่เหลือ เพราะรู้ชัดเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง

๘. บุคคลผู้ปฏิบัติตามปธาน ๔ ประการ อันได้แก่สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวนาปธานและอนุรักขนาปธาน ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับแห่งศีลที่เป็นกุศล

๙. ความดำริที่เป็นอกุศล ได้แก่ความดำริในกาม ความดำริในการพยาบาท และความดำริในการเบียดเบียน

๑๐. ความดำริที่เป็นอกุศล มีสมุฏฐานมาจากสัญญา ๓ ประการ อันได้แก่ สัญญาในกาม สัญญาในพยาบาท และสัญญาในการเบียดเบียน

๑๑. ความดำริที่เป็นอกุศลดับไปโดยไม่เหลือ เพราะสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานได้

๑๒. บุคคลผู้ปฏิบัติตามปธาน ๔ ประการ อันได้แก่สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวนาปธาน และอนุรักขนาปธาน ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับแห่งความดำริที่เป็นอกุศล

๑๓. ความดำริที่เป็นกุศล ได้แก่ความดำริในเนกขัมมะ ความดำริในความไม่พยาบาท ความดำริในความไม่เบียดเบียน

๑๔. ความดำริที่เป็นกุศล มีสมุฏฐานมาจากสัญญา ๓ ประการ อันได้แก่ สัญญาในเนกขัมมะ สัญญาในความไม่พยาบาท สัญญาในความไม่เบียดเบียน

SAMPLE

๑๕. ความดำริที่เป็นกุศลดับไปโดยไม่เหลือ เพราะได้บรรลุทุติยฌาน

๑๖. บุคคลผู้ปฏิบัติตามปธาน ๔ ประการ อันได้แก่สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวนาปธาน และอนุรักขนาปธาน ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับแห่งความดำริที่เป็นกุศล

และทรงแสดงอเสขธรรมอีก ๑๐ ประการ พร้อมกับตรัสสรุปว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยอเสขธรรม ๑๐ ประการนี้แล จึงเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยกุศลยอดเยี่ยม เป็นผู้บรรลุธรรมชั้นสูงที่ควรบรรลุ ไม่มีใครสู้วาทะได้

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๐/๓๐๗)

สมณมุณฑิกา, ชื่อคน : ปริพาชกชื่อว่าสมณมุณฑิกา, นางบรรลุอรัตตผลที่ควรบรรลุ, บุตรของนางชื่ออุคคาหมานะ, ชาวเมืองสาวัตถี, บุตรของนางผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ สมบูรณ์ด้วยกุศล

ในสุทธัฏฐกสุตตนิทเทส ปริพาชกชื่ออุคคาหมานะผู้เป็นบุตรแห่งนางปริพาชิกาชื่อสมณมุณฑิกา กล่าวอย่างนี้ว่า “ช่างไม้เอ๋ย เราบัญญัติบุรุษบุคคล ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เป็นสมณะสมบูรณ์ด้วยกุศล เพียบพร้อม มีกุศลยอดเยี่ยม บรรลุถึงอรหัตตผลอันอุดมที่ควรบรรลุ เป็นสมณะไม่มีใครสู้ได้ ธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ย่อมไม่ทำกรรมชั่วช้าทางกาย (๒) ไม่กล่าววาจาชั่วช้า (๓) ไม่ดำริความดำริชั่วช้า (๔) ไม่ประกอบอาชีพชั่วช้า (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๕/๑๐๗, ๒๙/๑๓๓/๓๖๘)

สมณมุณฑิกาบุตร : บุตรของนางชื่อสมณมุณฑิกา, บุตรของสมณะโล้น, บุตรผู้กล่าวว่า เราบัญญัติบุรุษบุคคล ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการว่า เป็นผู้มีกุศลเพียบพร้อม มีกุศลยอดเยี่ยม บรรลุถึงอรหัตตผลอันอุดมที่ควรบรรลุ (๑) ย่อมไม่ทำกรรมชั่วช้าทางกาย (๒) ไม่กล่าววาจาชั่วช้า (๓) ไม่ดำริความดำริชั่วช้า (๔) ไม่ประกอบอาชีพชั่วช้า

ในสมณมุณฑิกสูตร ปริพาชกชื่ออุคคาหมานะ สมณมุณฑิกาบุตร เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ปริพาชกชื่ออุคคาหมานะ สมณมุณฑิกาบุตรกับปริพาชกประมาณ ๕๐๐ คน พร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ อาศัยอยู่ในอารามของพระนางมัลลิกาเทวีชื่อเอกศาลา ซึ่งแวดล้อมด้วยต้นมะพลับ อันเป็นที่ประชุมแสดงลัทธิ ครั้งนั้น ช่างไม้ชื่อ ปัญจกังคะ ออกจากกรุงสาวัตถีเพื่อเข้าไปหาอุคคาหมานปริพาชก สมณมุณฑิกาบุตร สนทนาธรรมเรื่องธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ย่อมไม่ทำกรรมชั่วช้าทางกาย (๒) ไม่กล่าววาจาชั่วช้า (๓) ไม่ดำริความดำริชั่วช้า (๔) ไม่ประกอบอาชีพชั่วช้า (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๖๐/๓๐๗)

SAMPLE

สมณวาทะ : วาทะของสมณะ, วาทะที่เป็นธรรม, วาทะของผู้มีสติสมบูรณ์

ในติตถายตนสูตร บุคคลยึดถือกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนโดยความเป็นแก่นสาร ย่อมไม่มีความพอใจหรือความพยายามว่า “สิ่งนี้ควรทำ หรือสิ่งนี้ไม่ควรทำ” ก็เมื่อไม่ได้กรณียกิจและอกรณียกิจโดยจริงจังมั่นคง ดังมากล่าวนี้ สมณวาทะที่เป็นธรรม เป็นของเฉพาะตัว ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้มีสติฟั่นเฟือน ไม่มีเครื่องป้องกัน สำหรับข่มโดยชอบธรรมของเราต่อสมณพราหมณ์เหล่านั้นผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๒/๒๓๙)

สมณศากยบุตร : บุตรของสมณศากยะ (สกฺกยปุตฺโต), เหล่ากอของสมณพุทธโคดม เช่น พระอานนท์เป็นศากยบุตร ไม่ยินดีในเงินและทอง

ในมณิจูฬกสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น พวกข้าราชบริพารนั่งประชุมกันในราชบริษัทภายในพระราชวัง ได้สนทนากันขึ้นว่า “ทองและเงินสมควรแก่สมณศากยบุตรหรือสมณศากยบุตรยินดีทองและเงินได้หรือรับทองและเงินได้หรือ” สมัยนั้น ผู้ใหญ่บ้านชื่อมณิจูฬกะนั่งอยู่ในบริษัทนั้นขณะนั้น ได้กล่าวกับบริษัทนั้น ดังนี้ว่า “นายอย่าได้กล่าวอย่างนี้ ทองและเงินไม่สมควรแก่สมณศากยบุตร สมณศากยบุตรไม่ยินดีทองและเงิน ไม่รับทองและเงิน สมณศากยบุตรห้ามแก้วมณีและทอง ปราศจากทองและเงิน” (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๑/๓๔๙,ส.ส.(ไทย)๑๘/๓๖๒/๔๑๕,อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๖/๒๒๖)

สมณสัจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัจจะที่เป็นเหตุให้ไม่สำคัญตนว่าเป็นสมณะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ในตอนเย็น เสด็จไปยังอารามของปริพาชก ผู้มีชื่อเสียง คือ อันนภาระ วรธร สกุลุทายี และปริพาชกผู้มีชื่อเสียงอื่น ๆ ซึ่งกำลังประชุมสนทนากัน ณ ริมฝั่งแม่น้ำสิปปินี แล้วได้ร่วมสนทนากับปริพาชกเหล่านั้น ปริพาชกเหล่านั้นกราบทูลว่า ณ สถานที่นี้ พวกเราตั้งประเด็นขึ้นสนทนากันว่า สัจจะของพราหมณ์เป็นอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสัจจะของพราหมณ์ ๔ ที่ทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามคือ(๑) พราหมณ์(หมายถึงพระขีณาสพ) กล่าวว่า สัตว์ทั้งปวงไม่ควรถูกฆ่า ชื่อว่าพูดจริง เพราะการพูดนั้น จึงไม่สำคัญตนว่าเป็นสมณะ ว่าเป็นพราหมณ์ ว่าประเสริฐกว่าเขา ว่าเป็นผู้เสมอเขา ว่าเป็นผู้ด้อยกว่าเขา และรู้สัจจะในข้อปฏิบัตินั้น จึงปฏิบัติเพื่อความเอ็นดู อนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย (๒) พราหมณ์กล่าวว่า กาม (หมายถึงวัตถุกามและกิเลสกาม) ทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ชื่อว่าพูดจริง ... จึงปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับกามทั้งหลาย (๓) พราหมณ์กล่าวว่า ภพทั้งปวง (หมายถึงกามภพ รูปภพ และอรูปภพ) ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็น

SAMPLE

ธรรมดา ชื่อว่าพูดจริง ... จึงปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับภพทั้งหลาย (๔) พราหมณ์กล่าวว่า ไม่มีเราเป็นที่กังวลของใคร ๆ ในที่ไหน ๆ และไม่มีผู้อื่นเป็นที่กังวลของเราในที่ไหน ๆ ชื่อว่า พูดจริง ... จึงปฏิบัติเพื่อปฏิปทาไม่ให้กังวล (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ในข้อความนี้ว่า “ไม่มีเราเป็นที่กังวลของใคร ๆ ในที่ไหน ๆ และไม่มีผู้อื่นเป็นที่กังวลของเราในที่ไหน ๆ) หมายถึงสุญญตา ๔ เงื่อน คือ (๑) เพราะไม่มีอัตตาของเรา (๒) อัตตาของเราจึงไม่เป็นที่กังวลของผู้อื่น (๓) เพราะไม่มีอัตตาของผู้อื่น (๔) อัตตาของผู้อื่นจึงไม่เป็นกังวลของเรา (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๘๕/๔๐๕-๔๐๖)

สมณสัญญา : ความสำคัญว่าเป็นสมณะ, การกำหนดหมายรู้ที่เกิดขึ้นแก่สมณะว่า (๑) รามีเพศต่างจากคฤหัสถ์ (๒) ชีวิตของเราเนื่องด้วยผู้อื่น (๓) มารยาทอย่างอื่นที่เราควรทำมีอยู่

ในสมณสัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสมณสัญญา ๓ ประการนี้ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้วย่อมให้ธรรม ๗ ประการบริบูรณ์ สมณสัญญา ๓ ประการ คือ (๑) เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์ (๒) ชีวิตของเราเนื่องด้วยผู้อื่น (๓) มารยาทอย่างอื่นที่เราควรทำมีอยู่ ธรรม ๗ ประการนั้น คือ (๑) เป็นผู้มีปกติทำต่อเนื่อง ประพฤติต่อเนื่องเป็นนิตย์ในศีลทั้งหลาย (๒) เป็นผู้ไม่มีอภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๓) เป็นผู้ไม่มีพยาบาท ความคิดร้าย (๔) เป็นผู้ไม่มีมานะ ความถือตัว (๕) เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา (๖) เป็นผู้มีการพิจารณาปัจจัยทั้งหลายอันเป็นบริขารแห่งชีวิตว่า ‘ปัจจัยเหล่านี้มีประโยชน์เช่นนี้’ แล้วจึงบริโภค (๗) เป็นผู้ปรารภความเพียร (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๐๑/๒๔๒,องฺ.ทสก.อ.(บาลี)๓/๑๐๑/๓๗๒)

สมณสัญญาสูตร :พระสูตรว่าด้วยสมณสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณสัญญา ๓ ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมให้ธรรม ๗ บริบูรณ์ แล้วทรงอธิบายว่า *สมณสัญญา ๓* คือ สมณสัญญาว่า (๑) เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์ (๒) ชีวิตของเราเนื่องด้วยผู้อื่น (๓) มารยาทอย่างอื่นที่เราควรทำมีอยู่ *ธรรม ๗* คือ ภิกษุ (๑) มีปกติทำต่อเนื่องประพฤติต่อเนื่องเป็นนิตย์ในศีลทั้งหลาย (๒) ไม่มีอภิชฌา (๓) ไม่มีพยาบาท (๔) ไม่มีมานะ (๕) เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา (๖) มีการพิจารณาปัจจัยทั้งหลายอันเป็นบริขารแห่งชีวิตว่า ปัจจัยเหล่านี้มีประโยชน์เช่นนี้ แล้วจึงบริโภค (๗) ปรารภความเพียร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๑/๒๔๒)

สมณอจละ : สมณะผู้ไม่หวั่นไหว, ผู้มั่นคงในกุศลธรรม, ๑ ใน ๔ บุคคล ๔ จำพวก

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๔ พระสารีบุตรกล่าวถึงบุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) สมณอจละ สมณะผู้ไม่หวั่นไหว (๒) สมณปทุมะสมณะเหมือนดอกปทุม (๓) สมณปุณฑริกะ

SAMPLE

สมณะเหมือนดอกบุณฑริก (๔) สมเณสุ สมณสุขุมาละ สมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๔/๒๙๘)

สมณะ : นักบวช, ผู้สงบ, พระนามของพระผู้มีพระภาค, ผู้ไม่เบียดเบียนผู้อื่น, พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์, ๑ ใน ๔ ของเทวทูต ๔

ในมหาปทานสูตร พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงแสดงปาติโมกข์ ในที่ประชุมสงฆ์ที่กรุงพันธุมดีราชธานี ว่า 'ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๑/๑๑,ที.สี.(ไทย)๙/๓๒/๑๓,ที.สี.(ไทย)๙/๓๓/๑๔,ที.สี.(ไทย)๙/๓๔/๑๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๐/๕๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๕/๙๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๕/๙๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๑/๑๑๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๒/๑๑๘, (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗/๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒/๑๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓/๑๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๖๑/๔๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๙/๑๓๓)

สมณะ ศากยบุตร : บุตรในวงศ์ของสมณศากยะ,บุตรของสมณพุทธโคดม,พระภิกษุในพระพุทธศาสนา

ในปาฏิกสูตร ลิจฉวีบุตรได้เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคถึงที่อยู่ พระองค์ตรัสกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ดังนี้ว่า 'โมฆบุรุษ แม้คนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะศากยบุตรอยู่หรือ' เขาได้กล่าวว่า ไฉนพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกข้าพระองค์ว่า โมฆบุรุษ แม้คนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะศากยบุตรอยู่หรือ พระองค์ตรัสว่า 'สุนักขัตตะ เธอเข้าไปหานักบวชเปลือยกสารมัชฌกะแล้วถามปัญหา เขาถูกถามปัญหาแล้วไม่สามารถตอบปัญหาของเธอให้ถูกต้องได้ จึงแสดงความโกรธความขัดเคือง เธอจึงคิดว่า 'เราได้รุกรานสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ชั้นดีแล้ว ขอความผิดนั้นอย่าได้มีเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เราตลอดกาลนานเลยมิใช่หรือ' 'ใช่ พระพุทธเจ้าข้าล' (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓/๑๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๓/๑๔๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๖/๑๔๔)

สมณะ, พระนาม,ชื่อ : พระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า, สมณะเป็นพะนามหนึ่งในหลาย ๆ พระนามของพระผู้มีพระภาค

ในสมณสูตร ว่าด้วยพระนามของพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพระนามของพระผู้มีพระภาคว่า (๑) คำว่า สมณะ เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) คำว่า พราหมณ์ เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๓) คำว่า เวทคู เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๔) คำว่า ภิสักกะ เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๕) คำว่า นิมมละ เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๖) คำว่า วิมละ เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๗) คำว่า ญาณี เป็นพระนามของพระ

SAMPLE

ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๘) คำว่า วิมุตตะ เป็นพระนามของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘๕/๔๑๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘๖/๑๘๑)

สมณะผู้ดำรงอยู่ในมรรค : สมณะผู้ปฏิบัติตามมรรค, ๑ ใน ๔ ของสมณะที่มีในโลกนี้ ในจุนทสูตร นายจุนทกัมมารบุตรทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคว่า ในโลกนี้สมณะมีกี่จำพวก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า จุนทะ สมณะมีอยู่ ๔ จำพวก คือ (๑) สมณะผู้ชนะกิเลสทั้งปวงด้วยมรรค (๒) สมณะผู้แสดงมรรคแก่ชนเหล่าอื่น (๓) สมณะผู้ดำรงอยู่ในมรรค (๔) สมณะผู้ประทุษร้ายมรรค(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๘๔/๕๒๑)

สมณะผู้ประทุษร้ายมรรค :สมณะผู้ไม่ปฏิบัติตามมรรค, ๑ ใน ๔ ของสมณะที่มีในโลก ในจุนทสูตร นายจุนทะทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคว่า ในโลกนี้มีสมณะอยู่กี่จำพวก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า จุนทะ สมณะมีอยู่ ๔ จำพวก คือ (๑) สมณะผู้ชนะกิเลสทั้งปวงด้วยมรรค (๒) สมณะผู้แสดงมรรคแก่ชนเหล่าอื่น (๓) สมณะผู้ดำรงอยู่ในมรรค (๔) สมณะผู้ประทุษร้ายมรรค (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๘๔/๕๒๑)

สมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ : พระขีณาสพและพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดังคำในปุตตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า (๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีคนขอร้องเท่านั้นจึงใช้สอยจีวรมาก ไม่มีใครขอร้องย่อมใช้สอยจีวรแต่น้อย มีคนขอร้องเท่านั้นจึงฉันบิณฑบาตมาก ไม่มีใครขอร้องย่อมฉันบิณฑบาตแต่น้อย มีคนขอร้องเท่านั้นจึงใช้สอยเสนาสนะมาก ไม่มีใครขอร้องย่อมใช้สอยเสนาสนะแต่น้อย มีคนขอร้องเท่านั้นจึงบริโภคคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารมาก ไม่มีใครขอร้องย่อมบริโภคคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารแต่น้อย (๒) เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายที่อยู่ด้วยกันย่อมแสดงออกทางกาย วาจา และใจต่อเธอเป็นกิริยาที่น่าชอบใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่น่าชอบใจเป็นส่วนน้อย น้อมนำเข้าไปแต่สิ่งที่น่าชอบใจเท่านั้น สิ่งที่ไม่น่าชอบใจมีน้อย (๓) เวทนาที่มีดีเป็นสมุฏฐานก็ดี มีเสมหะเป็นสมุฏฐานก็ดี มีลมเป็นสมุฏฐานก็ดี เกิดเพราะสันนิบาตก็ดี เกิดเพราะฤดูแปรผันก็ดี เกิดเพราะการบริหารไม่สม่ำเสมอก็ดี เกิดเพราะความแก่ก็ดี เกิดเพราะผลกรรมก็ดี ส่วนมากย่อมไม่เกิดแก่เธอ (๔) เธอมีความเจ็บไข้น้อย จึงเป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่งซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก และ (๕) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน,ในสมณสุขุมาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ชื่อว่าเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ ดังเนื้อความในปุตตสูตร,ในท้ายสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงผู้ใดว่า เป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่

SAMPLE

สมณะ บุคคลนั้นคือเรานั่นเอง ที่บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูกต้องพึงกล่าวว่า เป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๔/๑๘๐)

สมณะผู้แสดงมรรคแก่ชนเหล่าอื่น :ภิกษุที่รู้ว่านิพพานเป็นบรมธรรมแล้วบอก เปิดเผยนิพพานธรรมในธรรมวินัยนี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบัญญัติเรียกภิกษุผู้ตัดความสงสัยได้แล้วเป็นมุนี ไม่มีตัณหาทำให้หวั่นไหวนั้นว่าเป็นสมณะจำพวกที่ ๒ ผู้แสดงมรรค,เป็นสมณะที่ ๒ ในสมณะ ๔ จำพวก ดังคำในจุนทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จุนทะ สมณะมีอยู่ ๔ จำพวกไม่มีสมณะจำพวกที่ ๕ เราถูกท่านถามต่อหน้าอย่างนี้ ก็จะชี้แจงให้ท่านทราบ สมณะ ๔ จำพวกนั้น คือ ๑.สมณะผู้ชนะกิเลสทั้งปวงด้วยมรรค ๒.สมณะผู้แสดงมรรคแก่ชนเหล่าอื่น ๓. สมณะผู้ดำรงอยู่ในมรรค ๔.สมณะผู้ประทุษร้ายมรรค (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๔/๕๒๑)

สมณะพราหมณ์ :สมณะและพราหมณ์(เคยมีการสันนิษฐานว่าอาจแปลได้อีกอย่างหนึ่งว่า พราหมณ์ผู้เป็นสมณะหรือพราหมณ์ผู้ถือบวช แต่หลักฐานไม่เอื้อ) ดังคำในเภสัชชวัตถุขันธกะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูก่อนกัจจานะ ทั่วโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ทั่วทุกหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ เราไม่เล็งเห็นผู้ที่บริโภคน้ำอ้อยงบนั้นแล้วจะย่อยได้ดี ยกเว้นตถาคตหรือสาวกของตถาคต เธอจงทิ้งน้ำอ้อยงบนั้นในที่ปราศจากของเขียวหรือในที่ที่ไม่มีตัวสัตว์ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๔/๙๕)

สมณะภายนอก : นักบวชนอกจากพระพุทธศาสนา ในที่นี้มุ่งอธิบายถึงสมณะผู้ดำรงอยู่ในอริยมรรคและอริยผลภายนอกพระพุทธศาสนาไม่มี ดังคำในสุภัททปริพาชกวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของสุภัททปริพาชกว่า ไม่มีรอยเท้าในอากาศ ไม่มีสมณะภายนอก หมู่สัตว์เป็นผู้ยินดีในปปัญจธรรม แต่พระตถาคตทั้งหลาย ไม่มีปปัญจธรรม ไม่มีรอยเท้าในอากาศ ไม่มีสมณะภายนอก ไม่มีสังขาร ที่เที่ยงแท้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีความหวั่นไหว (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๔/๑๑๑,๒๕/๒๕๕/๑๑๑)

คำว่า ไม่มีสมณะภายนอก หมายถึงไม่มีสมณะผู้ดำรงอยู่ในอริยมรรคและอริยผลภายนอกพระพุทธศาสนา(ขุ.ธ.อ.(บาลี)2/๒๕๕/๒๘๑)

สมณะโล้น : นักบวชที่นับถือพระพุทธศาสนา, เป็นคำเรียกของคนนอกพระพุทธศาสนากล่าวถึงพระพุทธเจ้า, เป็นคำเรียกคนวรรณะพราหมณ์ที่ดูหมิ่นคนที่นับถือพุทธศาสนา ดังคำในอัคคัญญสูตรที่พวกพรามหณ์ด่าบริภาษสามเณรชื่อวาเสฏฐะและสามเณรชื่อภารทวาชะไว้ตอนหนึ่งว่า วรรณะที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว วรรณะที่ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำพราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตรเป็นโอรส เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม

SAMPLE

เกิดจากพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพระพรหม เจ้าทั้งสองมาละวรรณะที่ประเสริฐที่สุด เข้าไปอยู่ในวรรณะที่เลวทราม คือสมณะโล้นเป็นคนรับใช้ เป็นคนวรรณะต่ำ (กัณหโคตร)เป็นเผ่าของมาร เกิดจากพระบาทของพระพรหม ไม่เป็นความดี ไม่เป็นการสมควรเลย, ในธนัญชานีสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อนางธนัญชานีพราหมณีกล่าวว่า นะโม ตัสสะ เป็นต้น ๓ จบ พราหมณ์ภารทวาชโคตรได้กล่าวกับนางธนัญชานีพราหมณีดังนี้ว่า ก็หญิงถ่อยคนนี้กล่าวคุณของสมณะโล้นนั้น อย่างนี้อย่างนี้, ในอุทปานสูตร กล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเดินทางผ่านถูนคาม ชาวถูนคามผู้เป็นพราหมณ์และคหบดีใช้หญ้าและแกลบถมจนเต็มปากบ่อด้วยตั้งใจว่า สมณะโล้นเหล่านั้นอย่าได้น้ำดื่ม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๔,๑๕/๑๘๗/๒๖๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๙/๓๑๗)

สมณวัตต์ : ดู *สมณวัตร*

สมณวัตร : หน้าที่ของสมณะ, กิจที่พึงทำของสมณะ, ข้อปฏิบัติของสมณะ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

สมณวิสัย : วิสัยของสมณะ, ลักษณะที่เป็นอยู่ของสมณะ, ลักษณะที่เป็นอยู่ของผู้สงบ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สมณสัญญา : ความสำคัญว่าเป็นสมณะ,ความกำหนดใจไว้ว่าตนเป็นสมณะ,ความสำนึกในความเป็นสมณะของตน ดังคำในสมณสัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมณสัญญา ๓ ประการนี้ (คือ (๑) เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์ (๒) ชีวิตของเราเนื่องด้วยผู้อื่น (๓) มารยาทอย่างอื่นที่เราควรทำมีอยู่) ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้วย่อมให้ธรรม ๗ ประการ(คือ (๑) มีปกติทำต่อเนื่อง ประพฤติต่อเนื่องเป็นนิตย์ในศีลทั้งหลาย (๒) ไม่มีอภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) (๓) ไม่มีพยาบาท (ความคิดร้าย) (๔) ไม่มีมานะ (ความถือตัว) (๕)เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา (๖)มีการพิจารณาปัจจัยทั้งหลายอันเป็นบริขารแห่งชีวิตว่า ปัจจัยเหล่านี้มีประโยชน์เช่นนี้ แล้วจึงบริโภค (๗) ปรารภความเพียร)บริบูรณ์

อรรถกถา สมณสัญญา คือความกำหนดหมายรู้ที่เกิดขึ้นแก่สมณะ (องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๐๑/๓๗๒)

สมณสารูป : เหมาะแก่พระ(สมณสารุปฺป), ความประพฤติอันสมควรของสมณะ,ที่สมควรแก่พระ(ใช้กิริยามารยาทเป็นต้น) ที่สมควรแก่พระ,กิริยามารยาทเป็นต้น ที่สมควรแก่สมณะ เช่น ภิกษุพูดจาควรมีสมณสารูป ดังคำที่กล่าวถึงสมณสารูป (สมณสารุปฺป) ไว้ในมหาวรรคว่าเหมาะสมแก่พระตอนหนึ่งว่า จีวรเป็นผ้าที่ต้องตัด เศร้าหมองเพราะศัสตรา เหมาะแก่สมณะ และพวกโจรไม่ต้องการ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๔)

SAMPLE

สมณี, พระธิดา : ชื่อพระธิดาคนโตของพระเจ้ากิกี กรุงพาราณสี มีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่ยังเป็นกุมารีเพลิดเพลินยินดีอุปัฏฐากพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ เป็นอดีตชาติของพระเขมาเถรีดังคำในเขมาเถรียาปทาน ที่ท่านพระเขมาเถรีกล่าวไว้ว่าหม่อมฉันเป็นธิดาคนโตของพระองค์มีนามปรากฏว่าสมณี ได้ฟังธรรมของพระชินเจ้าผู้เลิศแล้วพอใจการบรรพชาแต่พระชนกนาถมิได้ทรงอนุญาตให้หม่อมฉันทั้งหลายบวช ครั้งนั้น หม่อมฉันทั้งหลาย ไม่เกียจคร้าน ครองเรือนอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๑๗/๔๒๙)

สมณีคุตตา, พระเถรี : ชื่อราชกัญญาคนที่ ๒ ของของพระเจ้ากิกี กรุงพาราณสี มีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่ยังเป็นกุมารีเพลิดเพลินยินดีอุปัฏฐากพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ แม้อยากจะบวช แต่พระชนกไม่ได้อนุญาต,เป็นอดีตชาติของพระอุบลวรรณาเถรี ดังคำในอุปปลวัณณาเถริยาปทาน ที่ท่านพระเถรีกล่าวไว้ว่า หม่อมฉันเป็นธิดาคนที่ ๒ ของพระองค์ มีนามปรากฏว่า สมณีคุตตา ได้ฟังธรรมของพระชินเจ้าผู้เลิศแล้ว พอใจการบรรพชา แต่พระชนกนาถมิได้ทรงอนุญาตให้หม่อมฉันทั้งหลายบวช ครั้งนั้น หม่อมฉันทั้งหลายไม่เกียจคร้านครองเรือนอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๓๑/๔๔๕)

สมณุทเทส : สามเณร ดังคำในมหาวิภังค์ ที่ชื่อว่า สมณุทเทส พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงสามเณร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๓๐/๕๔๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๓/๑๑๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๒/๔๙๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๖/๔๑๔)

สมณุปัฏฐาก, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของ พุทธุปัฏฐายิกเถระ ดังคำในพุทธุปัฏฐายิกเถราปทานที่พระเถระกล่าวถึงอดีตของตนไว้ว่าครั้งนั้น ข้าพเจ้า (และ)บิดาของข้าพเจ้า (ก็มีชื่อว่าเวธัมภินีด้วย) บิดาจูงมือข้าพเจ้าพาไปมอบถวายแด่พระมหามุนีพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของโลก เหล่านี้ทรงมุ่งหมายข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเลื่อมใสได้บำรุงพระพุทธเจ้าเหล่านั้นโดยเคารพด้วยมือทั้ง ๒ ของตน เพราะการบำรุงในครั้งนั้น ทำให้ไปเกิดในสุคติ ไม่ได้พบทุคติเลย ในกัปที่ ๒๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิ ๔ ชาติ พระนามว่าสมณุปัฏฐาก มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๑/๔๕๐)

สมเณสุ สมณสุขุมาละ : ชื่อเรียกสมณะจำพวกที่ ๔ ในบุคคลอีกนัยหนึ่ง คือ (๑) สมณอจละ(สมณะผู้ไม่หวั่นไหว) (๒) สมณปทุมะ (สมณะเหมือนดอกปทุม) (๓) สมณปุณฑริกะ(สมณะเหมือนดอกบุณฑริก)(๔) สมเณสุ สมณสุขุมาละ (สมณะผู้ละเอียดอ่อน ในหมู่สมณะ) มีปรากฏในสังคีติสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๔/๒๙๘)

สมณุทเทส, สมณุเทศ สมติงส สามเณร ; ดู **สมณุทเทส**

SAMPLE

สมดึงส-, สมติงส : สามสิบถ้วน, ครบสามสิบ, สามสิบเต็มพอดี (สม [เท่า,ถ้วน, พอดี] + ตึส [สามสิบ]) มีปรากฏในมหาวรรค สมติงสวิเรจนกถา ว่าด้วยพระผู้มีพระภาคเสวยพระโอสถถ่าย ๓๐ ครั้ง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๖/๑๙๔) บางแห่งมักมาในคำว่า สมดึงสบารมี หรือสมติงสบารมีแปลว่า บารมี ๓๐ ครบถ้วนในภาษาเก่าที่มักพูดว่า “บารมีสามสิบทัศ” นั้น ได้ให้ถือกันไปพลางว่า“ทัศ” แปลว่า “ถ้วน” แต่พอจะสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นการพูดคำซ้อน กล่าวคือ“สิบ” ในภาษาไทย ตรงกับคำพระว่า “ทัศ”(ทัศ คือ ทศ, บาลีเป็น ทส, แปลว่า สิบ)และบารมีที่มีจำนวนรวมเป็น ๓๐ นั้นแท้จริงแล้วมิใช่ว่ามีบารมี ๓๐ อย่าง แต่เป็นบารมีสิบคือทัศ ๓ ชุด ได้แก่ ทัศบารมี ทัศอุปบารมี และทัศปรมัตถบารมีเมื่อพูดว่า “บารมีสามสิบทัศ” จึงคล้ายกับบอกว่า บารมีสามสิบนี้ ที่ว่า ๓๐ นั้น คือ ๓ ทัศ (ขอให้สังเกตตัวอย่างข้อความในคัมภีร์ที่กล่าวถึง “สมดึงสบารมี” คือ บารมี ๓ ทัศ เช่นใน อป.อ.๑/๑๒๓ ที่ว่า“ทสปารมีทสอุปปารมีทสปรมตฺถปารมีนิวเสน สมตึสปารมี” ซึ่งเหมือนในภาษาไทยพูดว่า “บารมี ๓๐ ถ้วน คือ ๓ ทัศ...”) (พจนานุกรมพระพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ;ดู *บารมี*

สมถนิมิต : นิมิตคือสมถะ,นิมิตแห่งสมถะ หมายถึงความสงบหรืออารมณ์ที่เกิดจากความสงบ ,เป็นข้อที่ ๒ ในนิมิต ๒ (คือ (๑) สมถนิมิต (นิมิตแห่งสมถะ) (๒) ปัคคหนิมิต (นิมิตแห่งความเพียร),ในกายสูตรกล่าวไว้ว่า อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำสมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำสมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ คือ สมถนิมิต๑ อัพยัคคนิมิต๒มีอยู่ การทำมนสิการโดยแยบคายในนิมิตเหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำสมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำสมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๓)

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า สมถนิมิต เป็น ๑ ในนิมิต ๔ อย่าง คือ สมถนิมิต วิปัสสนานิมิต มัคคนิมิต และผลนิมิต (สารตฺถ.ฏีกา(บาลี) ๓/๒๔๓/๓๕๓)

สมถพละ : กำลังคือสมถะ,พละคือสมถะ,กำลังสมถะในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายสมถพละเป็นอย่างไรไว้ว่า ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ ชื่อว่าสมถพละ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอพยาบาท ชื่อว่าสมถพละ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอาโลกสัญญา ชื่อว่าสมถพละ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งอวิกเขปะ ชื่อว่าสมถพละ ฯลฯ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า ชื่อว่าสมถพละ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจออก ชื่อว่าสมถพละ และอธิบายความหมายไว้ว่า ชื่อว่าสมถพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะนิวรณ์ด้วย

SAMPLE

ปฐมฌาน ชื่อว่าสมถพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะวิตกวิจารด้วยทุติยฌาน ชื่อว่าสมถพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะปีติด้วยตติยฌาน ชื่อว่าสมถพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะสุขและทุกข์ด้วยจตุตถฌาน ชื่อว่าสมถพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะรูปสัญญา ปฏิฆสัญญานานัตตสัญญา ด้วยอากาสานัญจายตนสมาบัติ ชื่อว่าสมถพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะอากาสานัญจายตนสัญญาด้วยวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ชื่อว่าสมถพละเพราะไม่หวั่นไหวเพราะวิญญาณัญจายตนสัญญาด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัติ ชื่อว่าสมถพละ เพราะไม่หวั่นไหวเพราะอากิญจัญญายตนสัญญา ด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ชื่อว่าสมถพละ เพราะไม่หวั่นไหว ไม่กวัดแกว่ง ไม่เอนเอียงเพราะอุทธัจจะ เพราะกิเลสที่ประกอบด้วยอุทธัจจะ และเพราะขันธ์ นี้ชื่อว่าสมถพละ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๘,๓๑/๘๓/๑๔๑)

สมถสมาธิ : สมาธิของสมถะ,อุบายสงบใจแห่งความสงบ, สมาธิระดับโลกุตตระ คือโลกุตตรสมาธิที่ตัดกิเลสได้เด็ดขาด ดังคำในสิริมาวิมาน สิริมาเทพธิดาตอบว่า ดิฉันครั้นฟังธรรมอันเป็นทางไม่ตาย ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง เป็นคำสอนของพระตถาคตเจ้าผู้หาใครเลิศยิ่งกว่ามิได้ สำรวมในศีลทั้งหลายอย่างเคร่งครัดเป็นอันดี มั่นอยู่ในธรรมที่พระพุทธเจ้าผู้เลิศกว่านรชนทรงแสดงไว้แล้ว ครั้นรู้ทางที่ปราศจากกิเลสประดุจธุลีซึ่งปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง อันพระตถาคตเจ้าผู้หาใครเลิศยิ่งกว่ามิได้ทรงแสดงไว้แล้ว ได้สัมผัสสมถสมาธิ ในอัตภาพนั้นเอง การได้สัมผัสสมถสมาธินั้นแหละ เป็นภาวะแน่นอนอย่างยิ่งสำหรับดิฉัน,เป็น ๑ ในสมาธิ ๒ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๕/๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมถสมาธิ คือ โลกุตตรสมาธิที่ตัดกิเลสได้เด็ดขาด (ขุ.วิ.อ. (บาลี)๑๔๕/๙๒)

สมถสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสงบแห่งจิต ตรัสว่า หากภิกษุเป็นผู้ไม่ฉลาดในวาระจิตของผู้อื่น เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตของตน เปรียบเหมือนสตรีหรือบุรุษที่ยังหนุ่มสาว มีปกติชอบแต่งตัว ส่องดูเงาหน้าของตนในกระจกเงาหรือในภาชนะน้ำที่ใส ถ้าเห็นธุลีหรือจุดดำที่หน้าก็พยายามขจัดธุลีหรือจุดดำนั้นเสีย หากไม่เห็นก็ดีใจว่า เป็นลาภของเรา หน้าของเราสะอาดเกลี้ยงเกลา ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นมีการพิจารณาที่เป็นอุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลายว่า เราได้ความสงบแห่งจิตภายในหรือไม่ได้ เราได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งหรือไม่ได้ ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราได้ความสงบแห่งจิตภายใน แต่ไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ภิกษุนั้นควรตั้งมั่นในความสงบแห่งจิตภายในแล้วทำความเพียรเพื่อความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งเถิด สมัยต่อมา ภิกษุนั้นได้ทั้งความสงบแห่งจิตภายใน และความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราได้

SAMPLE

ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง แต่ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายใน ภิกษุนั้นควรตั้งมั่นอยู่ในความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งแล้วทำความเพียรเพื่อความสงบแห่งจิตภายในเถิด สมัยต่อมา ภิกษุนั้นได้ทั้งความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง และความสงบจิตภายใน ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่ รู้อย่างนี้ว่า เราไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายใน และความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งภิกษุนั้นควรทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อได้กุศลธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุคคลที่ถูกไฟไหม้ผ้าหรือศีรษะแล้วพึงทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อดับไฟนั้น ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้น ควรทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อได้กุศลธรรมเหล่านั้น สมัยต่อมา ภิกษุนั้น ได้ทั้งความสงบแห่งจิตภายใน และความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้อย่างนี้ว่า เราได้ความสงบแห่งจิตภายในและความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ควรตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมเหล่านั้นแล้วทำความเพียรเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายให้ยิ่งขึ้นไป

จากนั้น พระองค์ทรงแสดงต่อไปว่า จีวรมี ๒ ชนิด คือ จีวรที่ควรใช้สอยและจีวรที่ไม่ควรใช้สอย บิณฑบาตมี ๒ อย่าง คือ บิณฑบาตที่ควรฉัน และบิณฑบาตที่ไม่ควรฉัน เสนาสนะมี ๒ อย่าง คือ เสนาสนะที่ควรอยู่อาศัย และ เสนาสนะที่ไม่ควรอยู่อาศัย บ้านและนิคมมี ๒ อย่าง คือ บ้านและนิคมที่ควรอยู่อาศัย และบ้านและนิคมที่ไม่ควรอยู่อาศัย ชนบทและประเทศมี ๒ อย่าง คือ ชนบทและประเทศที่ควรอยู่อาศัย และชนบทและประเทศที่ไม่ควรอยู่อาศัย บุคคลมี ๒ ประเภท คือ บุคคลที่ควรคบ และบุคคลที่ไม่ควรคบ อนึ่ง บรรดาจีวรเป็นต้นดังกล่าวมา แต่ละประเภท เมื่อภิกษุรู้ว่าเราใช้สอยแล้ว อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อมไป ก็ไม่ควรใช้สอย ส่วนจีวรเป็นต้นนั้นที่เราใช้สอยแล้ว อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญขึ้น ก็ควรใช้สอย (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๔/๑๑๖)

สมถะ : ความสงบ, อุบายเครื่องสงบใจ,การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ, ในบางครั้ง สมถะ อยู่ท้ายคำอื่น เช่นอธิกรณสมถะ, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ คือ (๑) สมถะ (การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ) (๒) วิปัสสนา(ความเห็นแจ้ง) (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๕๔/๗๓๖, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖,๑๑/๓๕๒/๓๖๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๗/๒๓๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๓๑/๔๙๐,๑๔/๔๕๐/๕๐๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๕๙/๘๘,อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๒/๗๖,๒๐/๑๗๓/๑๒๗,๒๐/๒๓๑/๑๓๗,อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๘)

อรรถกถาอธิบายว่า สมถะ หมายถึงสมาบัติที่เป็นพื้นฐานแห่งวิปัสสนา (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔) คำว่า สมถะ บางครั้งพระโยคาวจร ก็จะใช้สมถะเป็นฐานใน

SAMPLE

การบำเพ็ญวิปัสสนาจนได้บรรลุอรหัตตผล (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๐, องฺ.นวก.อ. (บาลี) ๓/๔๕/๓๑๖)

สมถะและวิปัสสนา : การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิและความเห็นแจ้ง หมายถึงอุบายเครื่องทำใจให้สงบและปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง กล่าวคือสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ดังคำในโคตมเถรคาถา ที่ท่านโคตมเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตควรแสดงตนให้เป็นเหมือนคนโง่และคนใบ้ ไม่ควรพูดมากในท่ามกลางสงฆ์ ท่านไม่พึงว่าร้ายใคร พึงเว้นการกระทบกระทั่ง ควรสำรวมในพระปาติโมกข์ และรู้จักประมาณในการขบฉัน เป็นผู้ฉลาดในการเกิดขึ้นแห่งจิตที่กำหนดนิมิตไว้ดีแล้ว ประกอบสมถะและวิปัสสนาตามกาลอันสมควรเนือง ๆ หรือดังคำในปฏิสัมภิทามรรคตอนหนึ่งว่า พระโยคาวจรตั้งจิตมั่นแล้วย่อมเห็นแจ้งฉันใด เมื่อเห็นแจ้งก็พึงตั้งจิตมั่นฉันนั้น ทั้งสมถะและวิปัสสนาได้เกิดขึ้นในขณะนั้น มีส่วนเสมอกันดำเนินไปคู่กัน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๘๔/๔๔๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒/๒๑,๓๑/๑๙/๒๗,๓๑/๑/๔๑๓,๓๑/๕/๔๑๙)

สมนันตรปัจจัย : สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างคั่น ด้วยดี ดังคำในกถาวัตถุ อธิบายไว้ว่า สมนันตรปัจจัย ได้แก่ จักขุวิญญาณธาตุและสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแก่มโนธาตุและสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยมโนธาตุนั้นโดยสมนันตรปัจจัย(อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๙/๔๖๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๕/๕,๔๐/๗๔/๓๘,๔๐/๘๑/๔๒,๔๐/๑๙๐/๙๗,๔๐/๓๕๐/๒๑๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘๗/๒๘๒,๔๒/๒/๑๔,๔๒/๓๘/๑๒๖,๔๒/๑๕๕/๑๙๑)

สมนุปัสสนาสูตร :พระสูตรว่าด้วยการพิจารณาเห็น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ย่อมพิจารณาเห็นตนเป็นไปต่างกัน โดยเขาเหล่านั้นย่อมพิจารณาเห็นอุปาทานขันธ์(กองอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น)ทั้ง ๕ หรือเห็นเพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่ามีอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ การพิจารณาเห็นอย่างนี้ ชื่อว่ายังยึดมั่นถือมั่นว่าเราเป็น เมื่อเป็นเช่นนั้น อินทรีย์ ๕ คือ (๑) จักขุนทรีย์(อินทรีย์คือจักขุปสาท) (๒) โสตินทรีย์(อินทรีย์คือโสตปสาท) (๓) ฆานินทรีย์(อินทรีย์คือฆานปสาท) (๔) ชิวหินทรีย์(อินทรีย์คือชิวหาปสาท) (๕) กายินทรีย์(อินทรีย์คือกายปสาท) ย่อมเกิดขึ้นได้ อันเป็นเหตุให้ใจมี ธรรมทั้งหลายมีอวิชชาธาตุมี เมื่อปุถุชนผู้ไม่ได้สดับถูกความเสวยอารมณ์ซึ่งเกิดจากอวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว จึงมีความยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็นบ้าง เราเป็นนี้บ้าง เราจักเป็นและจักไม่

SAMPLE

เป็นบ้าง เราจักมีรูปและจักไม่มีรูปบ้าง เราจักมีสัญญาและจักไม่มีสัญญาบ้าง เราจักมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่บ้าง อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ได้เพราะการพิจารณาเห็นนั้นแล ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับละอวิชชาในอินทรีย์ วิชชาจึงเกิดขึ้น เพราะอวิชชาคลายไป เพราะวิชชาเกิดขึ้น อริยสาวกนั้นจึงไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็นเป็นต้น (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๔๗/๖๕)

สมเด็จ : เป็นคำยกย่อง หมายความว่ายิ่งใหญ่ หรือประเสริฐสมถะ ธรรมเป็นเครื่องสงบระงับจิต,ธรรมยังจิตให้สงบระงับจากนิวรณูปกิเลส, การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ (ข้อ ๑ ในกรรมฐาน ๒ หรือ ภาวนา ๒)

สมถกัมมัฏฐาน :กัมมัฏฐานคือสมถะ,งานฝึกจิตให้สงบ,เพ่งอารมณ์กัมมัฏฐาน ๓๘ ประการซึ่งเป็นสมาธิที่ชำนาญคล่องแคล่วในอารมณ์สมถกัมมัฏฐานที่ได้ขยายให้กว้างใหญ่ไพบูลย์ ,เป็นพื้นฐานให้บรรลุเจโตวิมุตติ หมายถึงผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานจนได้อรูปสมาบัติ และใช้สมถะเป็นพื้นฐานในการบำเพ็ญวิปัสสนาจนได้บรรลุอรหัตตผล(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ;ดู *กัมมัฏฐาน, สมถะ*

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมถกัมมัฏฐาน หมายถึงการบำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย ได้เจโตวิมุตติขั้นอรูปสมาบัติ และสิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๓๑๒/๑๘๒)

สมถขันธกะ : ชื่อขันธกะที่ ๔ แห่งจุลวรรคในพระวินัยปิฎก ว่าด้วยวิธีระงับอธิกรณ์ ดังคำที่ปรากฏในจูฬวรรค (วิ.จู.(ไทย) ๗/๑๘๙๕/๒๙๕)

สมถภาวนา : การเจริญการฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ, การเจริญสมถกัมมัฏฐานทำจิตให้แน่วแน่เป็นสมาธิ,การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ (ฝึกสมาธิ) ดูประกอบใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๒/๒๔๒, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๔; ดู *ภาวนา*

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในภาวนา ๒ อย่าง คือ (๑) สมถภาวนา (การเจริญการฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ) (๒) วิปัสสนาภาวนา (การเจริญปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๗๘/๒๘)

สมถยานิก : ผู้มีสมถะเป็นยาน หมายถึงผู้เจริญสมถกรรมฐาน จนได้ฌานก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาต่อ

สมถวิธี วิธีระงับอธิกรณ์ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *อธิกรณสมถะ***สมถวิปัสสนา** สมถะและวิปัสสนา

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมถยานิกะ หมายถึงพระอนาคามี ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานจนได้ฌานก่อน (สมถยานิกะ) แล้ว จึงเจริญวิปัสสนา (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๖๙/๓๙๐),ในอรรถกถาธรรมบทอธิบายว่า เป็น ๑ ในบุคคล ๑๐๘ จำพวก คือ บุคคล ๑๐๘ จำพวก ได้แก่ พระโสดาบัน ๓ จำพวก คือ (๑) เอกพีชี (๒) โกลังโกละ

SAMPLE

(๓) สัตตักขัตตุปรมะ พระสกทาคามี ๓ จำพวก คือ (๑) ผู้บรรลุผลในกามภพ (๒) ผู้บรรลุผลในรูปภพ (๓) ผู้บรรลุผลในอรูปภพ รวมพระโสดาบัน ๓ จำพวก และพระสกทาคามี ๓ จำพวก นับโดยปฏิปทา ๔ ประการ จึงได้บุคคล ๒๔ จำพวก (๖ x ๔ = ๒๔) รวมกับพระอนาคามี ๔ ชั้น คือ ชั้นอวิหา ชั้นอตัปปา ชั้นสุทัสสา ชั้นสุทัสสี อีกชั้นละ ๕ จำพวก (๔ x ๕ = ๒๐) และพระอนาคามีชั้นอกนิษฐคามีอีก ๔ จำพวก (๒๐ + ๔ = ๒๔) เป็นบุคคล ๔๘ จำพวก (๒๔ + ๒๔ = ๔๘) รวมกับพระอรหันต์ ๒ จำพวก คือ (๑) สุขวิปัสสก (๒) สมถยานิก เป็นบุคคล ๕๐ จำพวก (๔๘ + ๒ = ๕๐) รวมกับพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในมรรคอีก ๔ จำพวก เป็นบุคคล ๕๔ จำพวก (๕๐ +๔ = ๕๔) บุคคลเหล่านี้มี ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายสัทธาธุระ ๕๔ จำพวก และฝ่ายปัญญาธุระ ๕๔ จำพวก จึงเป็นพระอริยบุคคล ๑๐๘ จำพวก (๕๔ + ๕๔ = ๑๐๘) (ขุ.ขุ.อ. ๖/๑๕๙-๑๖๐) นี้คือนัยโดยพิสดาร ส่วนนัยโดยย่อ ได้แก่ บุคคล ๘ จำพวก คือ (๑) พระโสดาบัน (๒) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล (๓) พระสกทาคามี (๔) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล (๕) พระอนาคามี (๖) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล (๗) พระอรหันต์ (๘) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๐)

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า สมถยานิก เป็น ๑ ในวิธีการเจริญกัมมัฏฐานคือวิธีของท่านผู้เป็นสมถยานิกะ(ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน)และวิธีของท่านผู้เป็นวิปัสสนายานิกะ(ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน) (องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐๐/๙๒) (ไทย) ๒๓/๘๖/๑๘๑)

สมถวิปัสสนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยสมถะและวิปัสสนา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสังขตธรรม ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่ สมถะและวิปัสสนา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกาย คตาสติสูตรในวรรคนี้

(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๗/๔๔๙)

สมนุภาสนา การสวดสมนุภาสน์, สวดประกาศห้ามไม่ให้ถือรั้นการอันมิชอบ มีปรากฏในปริวารสมุฏฐานสีสสังเขป แต่อยู่หน้าคำอื่น ในเรื่องสมนุภาสนาสมุฏฐาน (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๖๑/๓๕๑) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สมบัติ : ความถึงพร้อม, ความครบถ้วน,ความสมบูรณ์

1. สิ่งที่ได้ ที่ถึง ด้วยดี, เงินทองของมีค่า, สิ่งที่มีอยู่ในสิทธิอำนาจของตน, ความพรั่งพร้อมสมบูรณ์ ดังคำในลักขณสูตรที่กล่าวว่า มหาบุรุษจึงไปสู่โลกทิพย์ เสวยสุขและสมบัติที่น่าเพลิดเพลินยินดี ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๓/๑๖๕)

SAMPLE

สมบัติ ๓ ได้แก่ *มนุษยสมบัติ* สมบัติในขั้นมนุษย์ *สวรรคสมบัติ* สมบัติในสวรรค์ (*เทวสมบัติ* หรือ *ทิพยสมบัติ* ก็เรียก) และ *นิพพานสมบัติ* สมบัติคือนิพพาน (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๕๓/๕๘,องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๘๑, องฺ.ทุก.ฏีกา (บาลี) ๒/๕๓/๕๗)

2. ความครบถ้วนของสังฆกรรม เช่น อุปสมบท เป็นต้น ที่จะทำให้สังฆกรรมนั้นถูกต้อง ใช้ได้ มีผลสมบูรณ์ มี ๔ คือ ๑. *วัตถุสมบัติ* วัตถุถึงพร้อม เช่น ผู้อุปสมบทเป็นชายอายุครบ ๒๐ ปี ๒. *ปริสสมบัติ* บริษัทคือที่ประชุมถึงพร้อม สงฆ์ครบองค์กำหนด ๓. *สีมาสมบัติ* เขตชุมนุมถึงพร้อม เช่นสีมามีนิมิตถูกต้องตามพระวินัยและประชุมทำในเขตสีมา ๔. *กรรมวาจาสมบัติ* กรรมวาจาถึงพร้อม สวดประกาศถูกต้องครบถ้วน (ข้อ ๔ อาจแยกเป็น ๒ ข้อ คือเป็น ๔. *ญัตติสมบัติ* ญัตติถึงพร้อม คือคำเผดียงสงฆ์ถูกต้อง ๕. *อนุสาวนาสมบัติ* อนุสาวนาถึงพร้อม คือคำหารือตกลงถูกต้อง รวมเป็นสมบัติ ๕) (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๘๒/๗๐๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๑/๑๘๐,๑๑/๒๒๔/๑๘๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๑/๓๕๘,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๙/๓๓๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๐/๒๑๐, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๙/๒๔,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘/๑๗๑) ; เทียบ *วิบัติ*

สมบัติของอุบาสก ๕ :คุณสมบัติอุบาสก,ความพร้อมที่อุบาสกพึงมี ๕ คือ (๑)มีศรัทธา(๒) มีศีลบริสุทธิ์ (๓) ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล (๔) ไม่แสวงหาเขตบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา (๕) ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา (ข้อ ๕ แปลทับศัพท์ว่า ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน (ทำบุพการในพระศาสนานี้), แบบเรียนว่า บำเพ็ญบุญแต่ในพุทธศาสนา)(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ผู้ถือมงคลตื่นข่าว หมายถึงบุคคลผู้ประกอบด้วย (๑) ทิฏฐมงคล (เชื่อว่ารูปเป็นมงคล) (๒) สุตมงคล (เชื่อว่าเสียงเป็นมงคล) (๓) มุตมงคล (เชื่อว่ากลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นมงคล) กล่าวคือต่างก็มีความเชื่อที่ แตกต่างกันไปว่า “สิ่งนี้ ๆ เป็นมงคล อะไร ๆ จักสำเร็จได้ด้วยสิ่งนี้ ๆ”,อีกแห่งหนึ่งอธิบายว่า ถือมงคลตื่นข่าว หมายถึงถือว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นมงคล (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๙๒-๙๕/๑๕๕) (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๕/๖๗)

สมบัติแห่งกายกรรม : ความถึงพร้อมทางกาย, ความสมบูรณ์ทางกาย,กายกรรมสมบูรณ์ หมายถึง กายสุจริต ความประพฤติดีทางกาย ๓ ประการ คือ (๑) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความ ละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ (๒)เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่น ซึ่งอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่าที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย (๓) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามคือไม่เป็นผู้

SAMPLE

ประพฤติล่วงในสตรีทั้งหลายที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุดแม้แต่สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้(องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๗/๓๕๙,๒๔/๒๑๘/๓๖๓)

สมบัติแห่งมโนกรรม : ความถึงพร้อมทางใจ,ความสมบูรณ์ทางใจ,มโนกรรมสมบูรณ์ หมายถึงมโนสุจริต ความประพฤติดีทางใจ ๓ ประการ คือ (๑) เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ทำอย่างไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา (๒) เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท คือไม่มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด (๓) เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้ว มีผล การเซ่นสรวงมีผล ฯลฯ สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๗/๓๕๙,๒๔/๒๑๘/๓๖๓)

สมบัติแห่งวจีกรรม : ความถึงพร้อมทางวาจา, ความสมบูรณ์ทางวาจา,วจีกรรมสมบูรณ์ หมายถึงวจีสุจริต ความประพฤติดีทางวาจา ๔ ประการ คือ (๑) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คืออยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนักถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านรู้สิ่งใดจงกล่าวสิ่งนั้น บุคคลนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่า ไม่รู้ หรือรู้ก็กล่าวว่า รู้ ไม่เห็นกล่าวว่า ไม่เห็น หรือเห็นก็กล่าวว่าเห็น ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง (๒) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอก ฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกันชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกันพูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ ความสามัคคี (๓) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือกล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ (๔) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๗/๓๕๙,๒๔/๒๑๘/๓๖๓)

สมบูรณ์ด้วยทัสสนะ : ทัสสนะดีงาม, ความถึงพร้อมด้วยความเห็น,ทัสสนะถูกต้อง สมบูรณ์ ครบถ้วน ในที่นี้หมายถึงผู้มีทัสสนะถูกต้อง ซึ่งก็คือพระโสดาบัน ดังคำในสุมนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สมบูรณ์ด้วยทัสสนะ เป็นบัณฑิต ย่อม

SAMPLE

ข่มผู้ตระหนี่ได้ด้วยเหตุ ๕ ประการคืออายุ วรรณะ สุข ยศ และโภคทรัพย์ เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์ หรือดังคำในปราภวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยทัสสนะอันประเสริฐพิจารณาเห็นทางแห่งความเสื่อมในโลก ดังกล่าวมานี้แล้ว ท่านย่อมคบโลกที่เจริญแน่นอน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๑/๔๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๕/๕๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมบูรณ์ด้วยทัสสนะ หมายถึงความมีทัสสนะสมบูรณ์ของผู้เป็นพระโสดาบัน (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๓๑/๑๙)

สมบูรณ์ด้วยปัญญา : ปัญญาสมบูรณ์,มีปัญญา หมายถึงความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้งความคิดค้นความใคร่ครวญ,ปัญญาของผู้เป็นอริยะ,ปัญญาของพระอรหันต์และพระพุทธเจ้า ดังคำในภยเภรวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ว่า เรามิใช่เป็นผู้โง่เขลาเบาปัญญา เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา พระอริยะเหล่าใดเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบเราเป็นผู้หนึ่งในบรรดาพระอริยะเหล่านั้น หรือดังคำในมหาสีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมบูรณ์ด้วยสมาธิ สมบูรณ์ด้วยปัญญา พึงยินดีอรหัตตผลในปัจจุบันนั่นแล (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘/๔๐,๑๒/๑๔๙/๑๔๘) ; ดู ปัญญา ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๕๔)

สมบูรณ์ด้วยศีล : ครบถ้วน บริบูรณ์ด้วยศีล,ในสามัญญผลสูตร หมายถึงมีศีลทั้งจูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีลบริบูรณ์ เช่น พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้าอชาตศัตรูว่า มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธและ ศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ภิกษุละ เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ รับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย เป็นคนสะอาดอยู่ ฯลฯ มหาบพิตร ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ ย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากการสำรวมในศีลเลย (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๔/๖๕) หรือดังคำในสิงคาลกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ เมื่อบุคคลสะสมโภคทรัพย์อยู่ดังตัวผึ้งสร้างรัง โภคทรัพย์ของเขาก็ย่อมเพิ่มพูนขึ้น ดุจจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้นฉะนั้น,ในวนโรปสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหล่าชนดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้วย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน,ในรถวินีตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปไหนหนอที่ภิกษุเพื่อนพรหมจารีในท้องถิ่นยกย่องอย่างนี้ว่า ตนเอง

SAMPLE

เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล และกล่าวสีลสัมปทากถา(เรื่องความสมบูรณ์ ด้วยศีล)แก่ภิกษุทั้งหลาย(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๓/๒๑๗,สี.ส.(ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล คำว่า ศีล ในที่นี้หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ ประการ [คือ (๑) ศีลคือการสังวรในพระ ปาติโมกข์ (๒) ศีลคือการสำรวมอินทรีย์ ๖ (๓) ศีลคือการพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ (๔) ศีลคือการเลี้ยง ชีวิตด้วยความบริสุทธิ์] (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๕๒/๕๔)

สมบูรณ์ด้วยสมาธิ : สมาธิสมบูรณ์,มีสมาธิ หมายถึง, สมาธิของผู้เป็นอริยะ,ปัญญาของพระอรหันต์และพระพุทธเจ้า ดังคำในภยเภรวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ชาณุสโสณิพราหมณ์ว่า เรามิใช่เป็นผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตไม่ดิ้นรนกวัดแกว่งเข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิพระอริยะเหล่าใดเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ เข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ เราเป็นผู้หนึ่งในบรรดาพระอริยะเหล่านั้น,ในมหาสีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมบูรณ์ด้วยสมาธิ สมบูรณ์ด้วยปัญญา พึงยินดีอรหัตตผลในปัจจุบันนั่นแล (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๗/๓๙,๑๕๐/๑๕๐),ในรถวินีตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปไหนหนอที่ภิกษุเพื่อนพรหมจารีในท้องถิ่นยกย่องอย่างนี้ว่า ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ และกล่าวสมาธิสัมปทากถา(เรื่องความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ)แก่ภิกษุทั้งหลาย(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ คำว่า สมาธิ ในที่นี้หมายถึงสมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๕๒/๕๔)

สมพงศ์ : การร่วมวงศ์หรือตระกูลกัน,ร่วมวงศ์กันได้ ลงกันได้ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สมเพช : สลดใจ ทำให้เกิดความสงสาร ดังคำในจูฬวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพระเทวทัตตอนหนึ่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตทำเลียนแบบเรา จะเสียชีวิตอย่างน่าสมเพชเหมือนลูกช้างเคี้ยวกินเหง้าบัวเปื้อนโคลนตมแล้วจึงล้มไป เพราะทำเลียนแบบช้างใหญ่ที่ขุดดินเคี้ยวกินเหง้าบัวเล่นอยู่ในสระใหญ่ ฉะนั้น (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๔๖/๒๐๗-๒๐๘) แต่ตามหลักภาษาตรงกับ สังเวช

สมโพธิ : การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สมโภค : การกินร่วม ดังคำในกัมมักขันธกะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นสงฆ์จงลงอุกเขปนีย กรรมภิกษุฉันนะเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ

SAMPLE

ห้ามสมโภค กับสงฆ์ หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงบอกภิกษุผู้อยู่ในอาวาสต่อๆไปว่า ภิกษุชื่อฉันนะถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ ห้ามสมโภคกับสงฆ์ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๔๖/๘๖) ; ดู *กินร่วม*

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า สมโภค หมายถึงการคบหากันและการให้หรือรับอามิส กินร่วมกัน อยู่ร่วมกัน นอนร่วมกัน (สารตฺถ. ฏีกา (บาลี) ๓/๑๓๐/๓๒๔-๓๒๕)

สมโภช : งานฉลองในพิธีมงคลเพื่อความรื่นเริงยินดี ดังคำที่อปทานที่พระเอกสังขิยเถระกล่าวไว้ว่า ได้มีงานสมโภชต้นมหาโพธิ์ ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี มหาชนมาชุมนุมกันบูชาต้นมหาโพธิ์ที่ประเสริฐ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔/๖๐)

สมภพ: การเกิด,การเจริญเติบโตของทารก, ความเจริญโดยลำดับแห่งสัตว์ผู้บังเกิดแล้ว,ขันธ์ ๕ ใช้เป็นราชาศัพท์ว่า พระราชสมภพ และ พระบรมราชสมภพ ดังคำในปุริสคติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงคติ ของบุรุษ ๗ ประการ เช่น ภิกษุในธรรมวินัยนี้ปฏิบัติด้วยคิดอย่างนี้ว่า ถ้ากรรมไม่มีแล้ว อัตภาพของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรม จักไม่มี อัตภาพของเราก็จักไม่มี เรายอมละเบญจขันธ์ที่มีอยู่เป็นอยู่ได้ ย่อมได้อุเบกขา เธอไม่ติดใจในภพ ไม่ติดใจในสมภพเห็นทางที่สงบอย่างยิ่ง ด้วยปัญญาอันชอบ หรือดังคำในจูฬรถวิมาน พระมหากัจจายนเถระกล่าวแก่พระราชาว่า พระศาสดาผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ทรงสมภพในราชวงศ์ ของพระเจ้าโอกกากราช ในชนบทด้านทิศตะวันออก พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานเสียแล้ว,ในมตกภัตตชาดก รุกขเทวดาโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่มหาชนว่า ถ้าเหล่าสัตว์พึงรู้อย่างนี้ว่า การเกิดและสมภพ นี้เป็นทุกข์ สัตว์ไม่ควรฆ่าสัตว์ เพราะผู้ฆ่าสัตว์ย่อมเศร้าโศก (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๕/๑๐๐,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๐๒/๑๒๓,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๘/๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่ติดใจในสมภพ ในที่นี้หมายถึงไม่ติดใจในขันธ์ ๕ ในอนาคต,และคำว่า สมภพ ในที่นี้หมายถึงความเจริญโดยลำดับแห่งสัตว์ผู้บังเกิดแล้ว (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๑๘/๒๓๕) (องฺ.สตฺตก.อ.๓/๕๕/๑๙๐)

สมภาร : เครื่องประกอบ, ความดีหรือความชั่วที่ประกอบหรือสะสมไว้ (เช่นในคำว่า สมภารกรรม และสมภารธรรม) ในภาษาไทย ใช้เป็นคำเรียกพระที่เป็นเจ้าอาวาส ดังคำในโคสีสนิกเขปกเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าออกจากประตูอารามแล้ว ได้ลาด(ทอด)ไม้จันทน์เหลืองไว้ (เพื่อให้สงฆ์เดิน) ข้าพเจ้าได้เสวยกรรมของตน เพราะผลแห่งการลาดไม้จันทน์เหลือง ในครั้งนั้น โอ กุศลสมภารเล็กน้อยที่ข้าพเจ้าทำไว้ในบุญเขตที่ดี (กลับ) ให้ผลมาก กุศลสมภารอื่นไม่ถึงเสี้ยวแห่งกุศลสมภารที่ข้าพเจ้าทำไว้ในพระสงฆ์เลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๔๕๖) ; ดู *สัมภาระ*

SAMPLE

สัมภาระ : สิ่งของต่าง ๆ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้และเสบียงซึ่งสะสมรวบรวม หรือดังคำในปริวาร กล่าวไว้ว่า ผ้าทำด้วยสัมภาระเจือกัน (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๐๘/๕๗๙) หรือจัดเตรียมไว้เพื่อภาระ ต่าง ๆ เช่น โคนันทิวิสาลจึงลากสัมภาระอันหนักไปได้ ทั้งยังทำให้พราหมณ์ได้ทรัพย์อีกด้วย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๘/๑๒) หรือเตรียมสัมภาระสำหรับขนไป ดังคำในวัสสูปนายิกขันธกะ กล่าวไว้ว่า วิหารของสงฆ์หักพัง อุบาสกคนหนึ่งได้ตัดเครื่องทัพพสัมภาระทิ้งไว้ในป่า อุบาสกนั้นได้ส่งทูตไปในสำนักภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าพระคุณเจ้าทั้งหลาย จะพึงขนเครื่องทัพพสัมภาระนั้นมาได้ กระผมขอถวายเครื่องทัพพสัมภาระนั้น หรือดังคำในสุตตนิบาต กสิภารทวาชพราหมณ์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ท่านปฏิญญาว่าเป็นชาวนา แต่ข้าพเจ้าไม่เห็นสัมภาระแห่งการไถของท่านเลย ท่านผู้เป็นชาวนาข้าพเจ้าถามแล้ว ขอจงบอก ข้าพเจ้าจะรู้สัมภาระแห่งการไถของท่านได้อย่างไร (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๙๙/๓๑๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑๘) ; การเกื้อหนุน, การเลี้ยงดู ดังคำในอรรถกถาอธิบายว่า คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร คือเภสัช ๕ ชนิด ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย (วิ.อ. (บาลี) ๒/๒๙๐/๔๐, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๒/๒๙๐/๓๙๓) เป็นสัมภาระของชีวิต คอยประคับประคองชีวิตให้ดำรงอยู่นาน (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๙๑/๓๙๗, ม.มู.ฏีกา (บาลี) ๑/๒๓/๒๑๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมภาระ บางครั้งก็ใช้เป็นเครื่องเกื้อหนุน เช่น ยารักษาโรค เป็นสัมภาระของชีวิต คอยประคับประคองชีวิตให้ดำรงอยู่นาน (วิ.อ. (บาลี) ๒/๒๙๐/๔๐-๔๑, ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๙๑/๓๙๗,ม.มู ฏีกา (บาลี) ๑/๒๓/๒๑๓)

สมมติ : การรู้ร่วมกัน, การตกลงกัน, การมีมติร่วมกัน หรือยอมรับร่วมกัน; การที่สงฆ์ประชุมกันตกลงมอบหมายหรือแต่งตั้งภิกษุให้ทำกิจหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น สมมติภิกษุเป็นผู้ให้โอวาทภิกษุณี สมมติภิกษุเป็นภัตตุเทศก์ เป็นต้น ; ในภาษาไทยใช้ในความหมายว่า ตกลงกัน ดังคำในมหาวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ใช้กัปปิยภูมิที่สงฆ์สมมติ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกัปปิยภูมิ ๔ ชนิด (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๕/๑๒๐)

สมมติญาณ : ญาณโดยสมมติ,ความรู้ที่ทำให้รู้สมมติ, ญาณที่รู้สมมติบัญญัติ เช่น รู้บุคคล รู้ความจริงโดยสมมติซึ่งมีปรากฏในปฏิสัมภิทากถา ที่พระสกวาทีถามปรวาทีว่า สมมติญาณเป็นปฏิสัมภิทาใช่ไหม พระปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ พระสกวาทีจึงถามอีกว่า สมมติญาณเป็นปฏิสัมภิทาใช่ไหม พระปรวาที ก็ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๒/๔๖๒,๓๗/๔๓๔/๔๖๔)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมมติญาณ หมายถึงญาณที่รู้สมมติบัญญัติ เช่น รู้บุคคล รู้ความจริงโดยสมมติ (อภิ.ปญฺจ.อ. ๔๓๔/๔๖๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ญาณของพระอริยะบางอย่างไม่จัดเป็นปฏิสัมภิทาญาณ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๔๓๒/๒๑๒)

สมมติเถระ : พระเถระโดยสมมติ,ภิกษุที่มีอายุมาก, เป็น ๑ ในพระเถระ ๓ มีอธิบายว่า ท่านผู้มีชื่อว่าเถระอย่างนี้ คือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ที่ชื่อว่า พระเถระ ก็ดี คนทั้งหลายเห็นนักบวช เช่นสามเณรเป็นต้น ที่บวชเวลามีอายุมากแล้ว เรียกขานว่า พระเถระ พระเถระ ก็ดี นี้ชื่อว่าสมมติเถระ ดังคำว่า เถระ ๓ คือ (๑) ชาติเถระ (พระเถระโดยชาติ) (๒) ธัมมเถระ (พระเถระโดยธรรม) (๓) สมมติเถระ (พระเถระโดยสมมติ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙)

สมมติเทพ : เทวดาโดยสมมติ คือโดยความตกลงหรือยอมรับร่วมกันของมนุษย์ ได้แก่ พระราชา พระราชเทวีพระราชกุมาร, ดังคำในมหาวรรค ทีฆาวุกุมารกราบทูลแด่พระเจ้าพรหมทัตว่า ข้าพระองค์ไม่อาจจะถวายชีวิตแด่สมมติเทพได้ องค์สมมติเทพต่างหากควรพระราชทานชีวิตแก่ข้าพระองค์ หรือดังคำในองคุลิมาลสูตร กล่าวไว้ว่า หมู่ชนจำนวนมากประชุมกันอยู่ที่ประตูพระราชวังของพระเจ้าปเสนทิโกศล ส่งเสียงดังอื้ออึงว่า ข้าแต่สมมติเทพ ในแคว้นของพระองค์มีโจรชื่อองคุลิมาล เป็นคนหยาบช้า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ชอบฆ่าคน ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย,เป็นข้อ ๑ ในเทพ ๓ คือ (๑) สมมติเทพ เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระราชา พระราชกุมาร พระราชเทวี (๒) อุปัตติเทพ เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ เทวดาชั้นจาตุมหาราช เป็นต้น (๓) วิสุทธิเทพ เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ พระตถาคต สาวกของพระตถาคต พระอรหันต ขีณาสพ พระปัจเจกพุทธเจ้า (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๒/๓๕๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๐/๔๒๕,ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๑๙/๓๘๗-๓๘๘)

สมมติบัญญัติ : บัญญัติโดยสมมติ เช่น ชื่อและโคตร ดังคำในวาเสฏฐสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราเรียกบุคคลผู้ระลึกถึงอดีตชาติได้ เห็นสวรรค์และนรก ถึงความสิ้นไปแห่งชาติแล้วว่า เป็นพราหมณ์ อันที่จริง นามและโคตรที่เขากำหนดให้กันนั้น เป็นเพียงสมมติบัญญัติในโลก นามและโคตรปรากฏอยู่ได้ เพราะรู้ตามกันมา ญาติสาโลหิตกำหนดไว้ในการเกิดนั้น ๆ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๑)

สมมติสัจจะ : จริงโดยสมมติ คือ โดยความตกลงหมายรู้ร่วมกันของมนุษย์เช่น นาย ก. นาย ข. ช้าง ม้า มด โต๊ะหนังสือ พ่อ แม่ ลูก เพื่อน เป็นต้น ซึ่งเมื่อกล่าวตามสภาวะ หรือโดยปรมัตถ์แล้ว ก็เป็นเพียงสังขาร หรือนามรูป หรือขันธ์ ๕ เท่านั้น ดังคำในกถาวัตถุ ที่พระปรวาทีกล่าวว่า ผู้เข้าสมาบัติที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์มีญาณอยู่ และปฐวีกสิณ

SAMPLE

เป็นสมมติสัจจะใช่ไหม พระสกวาทีตอบว่า ใช่ พระปรวาทีจึงกล่าวว่า หากผู้เข้าสมาบัติที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์มีญาณอยู่ และปฐวีกสิณเป็นสมมติสัจจะ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่าสมมติญาณมีสัจจะเท่านั้นเป็นอารมณ์ไม่มีธรรมอื่นเป็นอารมณ์ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๔/๔๖๔) ; ตรงข้ามกับ *ปรมัตถสัจจะ*

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมมติสัจจะ เป็น ๑ ในสัจจะ ๒ คือ สมมติสัจจะ และปรมัตถสัจจะ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๔๓๔/๒๑๒)

สมมติสันติ : สันติโดยสมมติ, ความสงบด้วยการสมมติ หมายถึงความสงบแห่งทิฏฐิ ๖๒ ดังคำในมหานิทเทสที่กล่าวถึงสันติไว้ว่า สันติ ๓ อย่าง คือ (๑) อัจจันตสันติ(ความสงบโดยส่วนเดียว) (๒) ตทังคสันติ(ความสงบด้วยองค์นั้นๆ) (๓) สมมติสันติ(ความสงบโดยสมมติ) สมมติสันติ เป็นอย่างไร คือ ความสงบแห่งทิฏฐิ ๖๒ เรียกว่า สมมติสันติ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙/๘๘)

สมยวิมุต : หลุดพ้นด้วยสมยวิมุตติ (ความหลุดพ้นชั่วคราว) ซึ่งหมายถึง สมาบัติ ๘ เป็นโลกิยวิมุตติ เพราะหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายที่ข่มได้ ในขณะที่จิตแน่วแน่เป็นครั้งคราว ในที่นี้หมายถึงบุคคลผู้หลุดพ้นจากกิเลสชั่วคราว ดังคำในปฐมสมยวิมุตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ (คือ (๑) ความเป็นผู้ไม่ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ไม่ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ไม่ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว) ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นสมยวิมุต,ในปุคคลบัญญัติ กล่าวไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย ทุกกาล ทุกสมัย และอาสวะ ทั้งหลายของเขาย่อมสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่าผู้เป็นสมยวิมุตตะ(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๙/๒๔๖,๒๒/๑๕๐/๒๔๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑/๑๔๙)

สมยวิมุตตสูตร: พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้เป็นสมยวิมุต มี ๒ สูตร เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สมยวิมุตตสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๕ คือ (๑) ชอบการงาน (๒) ชอบการพูดคุย (๓) ชอบการนอนหลับ (๔) ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ไม่พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นสมยวิมุต (หลุดพ้นชั่วคราว หมายถึงสมาบัติ ๘ อันเป็นโลกิยวิมุต) แล้วตรัสว่า ธรรม ๕ ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นสมยวิมุต (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๙/๒๔๖)

สมยวิมุตตสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๕ คือ (๑) ชอบการงาน (๒) ชอบการพูดคุย (๓) ชอบการนอนหลับ (๔) ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย และ(๕) ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้

SAMPLE

เป็นสมยวิมุต แล้วตรัสว่า ธรรม ๕ ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นสมยวิมุต (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๐/๒๔๗)

สมยสูตร : **มี ๔ สูตร แปลและเนื้อหาต่างกัน คือ**

1.สมยสูตร พระสูตรว่าด้วยพวกเทวดาประชุมกัน สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เทวดาจากสิบโลกธาตุได้มาประชุมกัน กล่าวในสำนักของพระองค์เป็นต้นว่า ภิกษุเหล่านั้นตัดกิเลสดุจตะปูตรึงจิตได้แล้ว ตัดกิเลสดุจลิ่มสลักได้แล้ว และถอนกิเลสดุจเสาเขื่อนได้แล้ว จึงไม่หวั่นไหว เป็นผู้หมดจด ปราศจากมลทิน มีจักษุ ฝึกตนดีแล้ว เป็นผู้ประเสริฐ ประพฤติธรรมอยู่ บุคคลทั้งหลายผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ จักไม่ไปสู่อบายภูมิ ละร่างกายอันเป็นของมนุษย์แล้ว จักบังเกิดเป็นเทวดาโดยสมบูรณ์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๗/๔๘)

2.สมยสูตร พระสูตรว่าด้วยสมัยที่ควรบำเพ็ญเพียร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมัยที่ไม่ควรบำเพ็ญเพียร ๕ คือ (๑) สมัยที่เป็นคนแก่ถูกชราครอบงำ (๒) สมัยที่เป็นคนอาพาธ ถูกพยาธิครอบงำ (๓) สมัยที่มีภิกษาหาได้ยาก ข้าวกล้าเสียหาย บิณฑบาตได้ยาก ซึ่งไม่สะดวกแก่การแสวงหาเลี้ยงชีพ (๔) สมัยที่มีภัย มีการปล้นสะดม ชาวบ้านอพยพหนี (๕) สมัยที่สงฆ์แตกแยกกัน ทำให้ชาวบ้านที่ยังไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใส หรือที่เลื่อมใสแล้วก็กลายเป็นอื่นไป ส่วนสมัยที่ควรบำเพ็ญเพียร มีนัยตรงกันข้าม (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๙๓)

3.สมยสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยสมัยที่ควรพบผู้เจริญภาวนา (สูตรที่ ๑) ภิกษุรูปหนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า สมัยที่ควรเข้าไปพบภิกษุผู้เจริญภาวนาทางใจมีเท่าไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า มี ๖ สมัย คือ (๑) สมัยที่จิตถูกกามราคะครอบงำแล้วไม่รู้อุบายเครื่องสลัดกามราคะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง (๒) สมัยที่จิตถูกพยาบาทครอบงำแล้วไม่รู้อุบายเครื่องสลัดพยาบาทที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง (๓) สมัยที่จิตถูกถีนมิทธะครอบงำแล้วไม่รู้อุบายเครื่องสลัดถีนมิทธะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง (๔) สมัยที่จิตถูกอุทธัจจกุกกุจจะครอบงำแล้วไม่รู้อุบายเครื่องสลัดอุทธัจจกุกกุจจะที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง (๕) สมัยที่จิตถูกวิจิกิจฉาครอบงำแล้วไม่รู้อุบายเครื่องสลัดวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง (๖) สมัยที่ไม่รู้ไม่เห็นนิมิตซึ่งเป็นที่สิ้นอาสวะโดยลำดับ สำหรับผู้อาศัยมนสิการอยู่ เมื่อภิกษุเข้าไปหาภิกษุผู้เจริญภาวนาทางใจแล้ว เล่าความเป็นไปให้ฟัง ภิกษุผู้เจริญภาวนาทางใจนั้นก็จะแสดงธรรมแก่เธอเพื่อละนิวรณ์ ๕ เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗/๔๖๒)

4.สมยสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยสมัยที่ควรพบผู้เจริญภาวนา (สูตรที่ ๒) พระมหากัจจานะกล่าวถึงสมัยที่ควรเข้าไปพบภิกษุผู้เจริญภาวนาทางใจแก่พระเถระหลาย

SAMPLE

รูปผู้อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ผู้นั่งประชุมกันในโรงฉันแล้วมีความเห็นไปคนละทางว่า ท่านสดับมาเฉพาะพระพักตร์ว่ามี ๖ สมัย เนื้อความเหมือนในปฐมสมยสูตร พระเถระกล่าวว่า สมัยทั้ง ๖ นั้น ผมสดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ว่าเป็นสมัยที่ควรเข้าไปพบภิกษุผู้เจริญภาวนาทางใจ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๘/๔๖๕)

สมรภูมิ : ที่ร่วมตาย, สนามรบ ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า พระมเหสีของพระเจ้าทีฆีติโกศลราชทรงมีพระครรภ์ พระนางเกิดอาการแพ้ท้องเช่นนี้ คือ ในยามรุ่งอรุณ พระนางปรารถนาจะทอดพระเนตรกองทหารประกอบด้วยองค์ ๔ ผู้สวมเกราะยืนอยู่ในสมรภูมิ,ในนาคสูตรและอักขมสูตร กล่าวไว้ว่า ช้างของพระราชาในโลกนี้เข้าสู่สมรภูมิ,ในปฐมโยธาชีวสูตร กล่าวไว้ว่า นักรบอาชีพบางคนในโลกนี้พอเห็นฝุ่นฟุ้งขึ้นเท่านั้นก็หยุดนิ่งหวั่นไหว ไม่สามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๘/๓๔๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๔/๑๗๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๑๒๖,๒๒/๗๖/๑๓๑,๒๒/๑๓๙/๒๒๔)

สมลังกตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรวรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสุปาริจริยเถระที่ท่านกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่าข้าพเจ้าได้ทราบพระดำรัสที่แสดงอมตธรรมของพระพุทธเจ้า(นามว่าปทุม) ก็มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ปรบมือแล้วจึงเข้าไปบำรุง ข้าพเจ้าเห็นผลแห่งการบำรุงพระศาสดา ที่ข้าพเจ้าประพฤติดีแล้ว ใน ๓๐,๐๐๐ กัป ข้าพเจ้าจึงไม่ไปเกิดในทุคติเลย ในกัปที่ ๑๒๙ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าสมลังกตะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๓๒๘)

สมวัตตขันธ์, พระโอรส : ชื่อพระราชโอรสของวิปัสสีราชกุมารกับพระนางสุทัสสนา แห่งกรุงพันธุวมดี ซึ่งมีพระเจ้าพันธุมะปกครอง,ทรงเป็นนัตตาของพระเจ้าพันธมะและพระนางพันธุมดี,พระโอรสผู้นี้ มีอายุราว๘,๐๐๐ ปี ดังคำว่า วิปัสสีราชกุมาร ทรงครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือนันทปราสาท สุนันทปราสาท และสิริมาปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นางล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสุทัสสนาพระราชโอรสพระนามว่าสมวัตตขันธ์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๖๘๘)

สมสีสกถา : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่สงบและเป็นประธาน คำว่า สมสีสกถา แปลว่า กถาว่าด้วยธรรมที่สงบและเป็นประธาน สาระสำคัญของกถานี้เหมือนในสมสีสัฏฐญาณนิทเทสแห่งญาณกถา มหาวรรค (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๓/๕๙๐)

สมสีสัฏฐญาณนิทเทส :แสดงสมสีสัฏฐญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๓๖ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

SAMPLE

ในอุทเทสที่ว่า “ปัญญาในความไม่ปรากฏแห่งธรรมทั้งปวง เพราะตัดขาดโดยชอบและดับไปชื่อว่าสมสีสัฏฐญาณ (ญาณในอรรถแห่งธรรมที่สงบและเป็นประธาน)” ท่านพระสารีบุตรอธิบายความหมายของคำ รวม ๖ คำ ดังนี้

๑.คำว่า “ธรรมทั้งปวง” ได้แก่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยากตธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม อปริยาปันนธรรม

๒.คำว่า “เพราะตัดขาดโดยชอบ” ท่านอธิบายโดยนำธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ (ดูหมวดภาวนาที่ ๕ แห่งสุตมยญาณที่ ๔) มาจำแนกการตัดอกุศลขาดโดยชอบด้วยกุศล เช่น พระโยคาวจรตัดกามฉันทะขาดโดยชอบด้วยเนกขัมมะ

อีก ๓ คำ คือ “ดับไป” “ไม่ปรากฏ” “สงบ” ก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่สำนวนเท่านั้น เช่น (๑) พระโยคาวจรดับกามฉันทะได้ด้วยเนกขัมมะ (๒) เมื่อพระโยคาวจรได้เนกขัมมะ กามฉันทะย่อมไม่ปรากฏ (๓) เนกขัมมะ ชื่อว่าสงบ เพราะละกามฉันทะได้

๖. คำว่า “เป็นประธาน” หมายถึงกิเลสที่มีอิทธิพลเหนือธรรมแต่ละอย่าง มี ๑๓ ประการ เช่น (๑) ตัณหามีความกังวลเป็นประธาน ฯลฯ (๑๓) นิโรธมีสังขารเป็นประธาน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘๗/๑๔๖)

สมสีสี : บุคคลผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับสิ้นชีวิต คือบรรลุอรหัตตผลในขณะเดียวกับที่สิ้นชีวิต ดังคำในปุคคลบัญญัติที่กล่าวไว้ว่า ความสิ้นอาสวะและความสิ้นชีวิตของบุคคลใดไม่ก่อนไม่หลัง บุคคลนี้เรียกว่าผู้เป็นสมสีสี (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖/๑๕๒); นี้เป็นความหมายหลักตามพระบาลี แต่ในมโนรถปูรณี อรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย ให้ความหมาย *สมสีสี* ว่าเป็นการสิ้นอาสวะพร้อมกับสิ้นอย่างอื่นอันใดอันหนึ่งใน ๔ อย่างและแสดงสมสีสีไว้ ๔ ประเภท คือ ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับหายโรค เรียกว่า *โรคสมสีสี* ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับที่เวทนาซึ่งกำลังเสวยอยู่สงบระงับไปเรียกว่า *เวทนาสมสีสี* ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับการสิ้นสุดของอิริยาบถอันใดอันหนึ่ง เรียกว่า *อิริยาบถสมสีสี* ผู้สิ้นอาสวะพร้อมกับการสิ้นชีวิต เรียกว่า*ชีวิตสมสีสี*; อย่างไรก็ดี ในอรรถกถาแห่งปุคคลบัญญัติ เป็นต้น แสดงสมสีสีไว้ ๓ ประเภท และอธิบายต่างออกไปบ้าง ไม่ขอนำมาแสดงในที่นี้ เพราะจะทำให้ฟั่นเฝือ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สมอไทย : ชื่อสมอชนิดหนึ่ง ในสกุล *Terminalia* วงศ์ Combretaceae ใช้ทำยาได้ ขนาดเท่าหัวแม่มือ ลูกมนยาว เปลือกเขียว เช่น สมอไทย ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ ลูกพิลังคะดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน รับ

SAMPLE

ประเคนแล้วเก็บไว้ได้จนตลอดชีพ (วิ.ม.(ไทย) ๕/-๖๓/๔๗, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๘๓/๔๙๓)

สมอพิเภก : ชื่อสมอชนิดหนึ่ง ใช้ทำยาได้ดังคำในโสมนัสสชาดกที่พระราชกุมารกราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะพระองค์ผู้สมมติเทพ ดาบสผู้นี้มีของเก็บรวบรวมไว้หลายชนิด เช่นสมอพิเภก รากไม้ และผลไม้นานาชนิด เธอไม่ประมาท เฝ้ารักษาคุ้มครองสิ่งของเหล่านั้นไว้เพราะเหตุนั้น หม่อมฉันจึงร้องเรียกเธอว่าเป็นคหบดี (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๑๙/๕๐๘)

สมังคี : ผู้พรั่งพร้อม, ผู้พร้อม (ด้วย...), ผู้ประกอบ (ด้วย...); มักใช้เป็นบทท้ายในคำสมาส เช่น กุศลสมังคี (ผู้ประกอบด้วยกุศล) โทสสมังคี (ผู้ประกอบด้วยโทสะ) มรรคสมังคี (ผู้ประกอบด้วยมรรค คือ ตั้งอยู่ในมรรค เช่น ในโสดาปัตติมรรค) ผลสมังคี (ผู้ประกอบด้วยผล คือ ได้บรรลุผล เช่น ถึงโสดาปัตติผล เป็นโสดาบัน เป็นต้น) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาอธิบายถึงคำว่า สมังคี ในบทท้ายคำสมาส ไว้ในคำว่า สัทธานุสารี คือ ผู้แล่นไปตามศรัทธา ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลมีสัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต(ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) เรียกว่า มัคคสมังคีบุคคลชั้นต้น (ปฐมมัคคสมังคี) หรือผู้พรั่งพร้อมด้วยโสดาปัตติมรรค (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒, ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๕๒/๑๗๕)

สมัตตสูตร : มี ๒ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.สมัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานครบบริบูรณ์ ท่านพระสารีบุตรถามท่านพระอนุรุทธะว่า ที่เรียกว่าพระอเสขะนี้เป็นอย่างไร ท่านพระอนุรุทธะตอบว่าเพราะได้เจริญสติปัฏฐานครบทั้ง ๔ จึงเรียกว่าพระอเสขะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๓/๒๕๑)

2.สมัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำฤทธิ์บริบูรณ์ให้สำเร็จ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พราหมณ์ทั้งในอดีตอนาคต ปัจจุบันสามารถทำฤทธิ์บริบูรณ์ให้สำเร็จได้ ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๑๘/๓๘๑)

สมัตตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสปริวาริยเถระ ดังคำในสปริวาริยเถราปทาน ที่ท่านอธิบายไว้ว่า ข้าพเจ้าทำแท่นบูชาด้วยไม้จันทน์ถวายธูปและของหอมที่สมควรแก่พระสถูป(พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ) ข้าพเจ้าเมื่อเกิดในภพใดๆ คือจะเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตามในภพนั้นๆ ไม่เห็นความต่ำต้อยของตนเลย นี้เป็นผลแห่งบุพกรรมในกัปที่ ๑๑๕ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติมีพระนามว่าสมัตตะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙/๓๐๙)

SAMPLE

สมันตจักขุ : จักษุรอบคอบ, ตาเห็นรอบได้แก่พระสัพพัญญุตญาณ อันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ ปรีชาหยั่งรู้สิ่งทั้งปวง ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นคุณสมบัติพิเศษของพระพุทธเจ้า ดังคำในมหานิทเทสอธิบายไว้ว่า พระสัพพัญญุตญาณ ตรัสเรียกว่า สมันตจักขุ พระผู้มีพระภาคทรงประกอบ ประกอบพร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมแล้วด้วยพระสัพพัญญุตญาณ(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐),ข้อ ๕ ในจักขุ ๕ คือ ๑. มังสจักขุ (ตาเนื้อ) ๒. ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) ๓. ปัญญาจักขุ (ตาปัญญา) ๔. พุทธจักขุ (ตาพระพุทธเจ้า) ๕. สมันตจักขุ (ตาเห็นรอบ) (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๘/๓๘๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๗๐/๗๕๕,๒๕/๑๐๗๖/๗๕๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๑/๕๕,๒๙/๑๕๖/๔๒๔, ๒๙/๑๙๑/๕๔๑,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๓๒/๑๖๓,๓๐/๓๕/๑๗๘) ; สมันตจักษุ ก็เขียน

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมันตจักขุ ตาเห็นรอบ คือทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณอันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๓๗/๗๔-๗๕)

สมันตจักษุ, พระเจ้าจักรพรรดิ : 1.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพันธุชีวกเถระ ดังคำในพันธุชีวกเถระที่ท่านกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าใช้ด้ายร้อยดอกชบาแล้วบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่ได้พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๗ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสมันตจักษุเป็นจอมมนุษย์ มียศใหญ่ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๓๑๗)

2.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระทีปทายกเถระ ดังคำในทีปทายกเถราปทาน ที่ท่านกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นเทพบุตร ลงมายังแผ่นดิน มีใจเลื่อมใส ได้ถวายประทีป ๕ ดวง ด้วยมือทั้ง ๒ ของตนในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้ถวายประทีปไว้ในครั้งนั้นจึงไม่ได้พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายประทีป ในกัปที่ ๕๕ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งมีนามว่าสมันตจักษุ เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖/๔๒๖)

สมันตจักษุ : ดู สมันตจักขุ

สมันตฉทนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอุมาปุปผิยเถระ ที่ท่านกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ได้ถือดอกสามหาวไปบูชาพระพุทธเจ้า ดอกสามหาวทั้งหมดมียอดรวมกัน ขั้วชี้ขึ้นข้างบน ดอกย้อยลงข้างล่าง ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น ข้าพเจ้าจึงได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดุสิต ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่ได้พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๕๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง

SAMPLE

พระนามว่าสมันตฉทนะ ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๔๘๓)

สมันตธรณะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของปุปผธารกเถระ ดังคำในปุปผธารกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้านุ่งผ้าเปลือกไม้ ห่มหนังสัตว์ อภิญญา๕ บังเกิดแล้ว ลูบคลำดวงจันทร์ได้ ข้าพเจ้าได้เห็นพระศาสดาพระนามว่าวิปัสสี จึงยกดอกแคฝอยขึ้นบูชาพระองค์ ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป เพราะใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่ได้พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการยกดอกไม้ขึ้นบูชา ในกัปที่ ๘๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าสมันตธรณะ เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๔๕๓)

สมันตเนมิ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอสนโพธิยเถระ ดังคำในอสนโพธิยเถราปทาน ที่ท่านพระเถระ กล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้ามีอายุ ๗ ขวบ ก็ได้พบพระผู้มีพระภาค (พระนามว่าติสสะ)ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี เบิกบาน ได้ปลูกต้นโพธิ์อันอุดมถวายพระผู้มีพระภาคพระนามว่าติสสะ ต้นไม้งอกขึ้นบนแผ่นดิน โดยนามบัญญัติว่าอสนะ ข้าพเจ้าบำรุงต้นโพธิ์ชื่ออสนะอันอุดมนี้ตลอด ๕ ปี ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ปลูกต้นโพธิ์ไว้ในครั้งนั้น จึงไม่ได้พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการปลูกต้นโพธิ์ ในกัปที่ ๗๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ๗ ชาติมีพระนามว่าสมันตเนมิ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๐/๒๐๑)

สมันตปาสาทิกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :1.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระติปุปผิยเถระ ดังคำในติปุปผิยเถราปทาน ที่ท่านกล่าวไว้ว่า เมื่อก่อน ข้าพเจ้าเป็นพรานเนื้ออาศัยอยู่ในป่าใหญ่ดงทึบ เห็นต้นแคฝอยมีใบเขียวสด จึงโปรยดอกไม้ ๓ ดอก บูชา (ซึ่งเป็นต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี) ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเก็บใบแคฝอยแห้งไปทิ้งในภายนอกแล้วอภิวาทต้นแคฝอย เหมือนอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้บูชาต้นโพธิ์ไว้ จึงไม่ได้พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาต้นโพธิ์ ในกัปที่ ๓๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๓ ชาติ พระนามว่าสมันตปาสาทิกะมีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๒๔๓)

2.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระหัตถิทายกเถระ ดังคำในหัตถทายกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าไว้ว่า ข้าพเจ้าได้ถวายช้างเชือกซึ่งประเสริฐมีงางอนงาม ควรเป็นราชพาหนะแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ข้าพเจ้าบรรลุสันติบทอันเป็นประโยชน์สูงสุดซึ่งยอดเยี่ยม เพราะข้าพเจ้าได้ถวายช้างแด่พระผู้

SAMPLE

มีพระภาค ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายช้างไว้ในครั้งนั้น จึงไม่ได้พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายช้าง ในกัปที่ ๗๘ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ พระนามว่าสมันตปาสาทิกะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔/๓๗๙)

สมันตวรณะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอาธารทายกเถระ ดังคำในอาธารทายกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าถวายเชิงบาตรแด่พระผู้มีพระภาค พระนามว่าสิขี ข้าพเจ้าได้ครองพื้นแผ่นดินนี้ไว้หมดทั้งสิ้น ในกัปที่ ๒๗ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติ พระนามว่าสมันตวรณะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๒/๓๗๖)

สมันตาโอทนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอัฑฒเจลกเถระ ดังคำในอัฑฒเจลกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นคนเข็ญใจ ถึงอาการน่าสงสารอย่างยิ่ง ได้ถวายผ้าครึ่งผืนแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าติสสะ ข้าพเจ้าครั้นถวายผ้าครึ่งผืนแล้วบันเทิงอยู่ในสวรรค์ตลอด ๑ กัป และในกัปทั้งหลายที่เหลือ ข้าพเจ้าได้ทำกุศลไว้แล้ว ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป เพราะได้ถวายผ้าไว้ในครั้งนั้น จึงไม่ได้พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผ้า ในกัปที่ ๕๑ (นัปจากกัปนี้ไป) ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิ พระนามว่าสมันตาโอทนะ เป็นใหญ่ในหมู่ชน(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๒๔๐)

สมัย : คราว, เวลา ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควงต้นสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเฬรุยักษ์ เขตเมืองเวรัญชาพร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑) ; ลัทธิ เช่นดาบสอโนมะเชี่ยวชาญในลัทธิสมัยของตน ดังคำในเหมกเถราปทาน ที่พระเหมกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นดาบสชื่ออโนมะ แกล้วกล้าในลัทธิสมัยของตน ฉลาดในการโต้ตอบไปได้ทั้งบนพื้นดินและในอากาศฉลาดในลางร้ายลางดี(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๕/๖๗๕) ; การประชุม ดังเช่นคราวประชุมใหญ่ของเหล่าเทวดา มีปรากฏในมหาสมยสูตร กล่าวถึงการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๑/๒๕๙); การตรัสรู้ มีปรากฏในอภิสมยสังยุต ที่กล่าวไว้ว่า การตรัสรู้ธรรมมีประโยชน์ยิ่งใหญ่อย่างนี้ การได้ธรรมจักษุมีประโยชน์ยิ่งใหญ่อย่างนี้ หรือดังคำที่กล่าวถึงการตรัสรู้ในอภิสมยวรรคหมวดว่าด้วยการรู้ยิ่ง (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๔/๑๖๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๑/๖๓๔)

สมัยที่ควรเข้าไปพบภิกษุผู้เจริญภาวนาทางใจ : เวลาที่ถูกนิวรณ์ ๕ ครอบงำและไม่รู้ไม่เห็นนิมิต หมายถึงเวลาถูกบาปอกุศลธรรมครอบงำเจริญภาวนาไม่ก้าวหน้าควรที่จะหา

SAMPLE

กัลยาณมิตรภิกษุผู้เจริญภาวนาทางใจ ดังคำในปฐมสมยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ สมัยที่ควรเข้าไปพบภิกษุผู้เจริญภาวนาทางใจ ๖ ประการนี้ (๑) สมัยที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีจิตถูกกามราคะ กลุ้มรุม ถูกกามราคะครอบงำอยู่ (๒) สมัยที่ภิกษุมีจิตถูกพยาบาท(ความคิดร้าย)กลุ้มรุม ถูกพยาบาทครอบงำอย (๓) สมัยที่ภิกษุมีจิตถูกถีนมิทธะ(ความหดหู่และเซื่องซึม)กลุ้มรุม ถูกถีนมิทธะครอบงำอยู่ (๔)สมัยที่ภิกษุมีจิตถูกอุทธัจจกุกกุจจะ(ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ)กลุ้มรุม ถูกอุทธัจจกุกกุจจะครอบงำอยู่(๕) สมัยใดภิกษุมีจิตถูกวิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย)กลุ้มรุมถูกวิจิกิจฉาครอบงำอยู่ (๖) สมัยที่ภิกษุไม่รู้ไม่เห็นนิมิตซึ่งเป็นที่สิ้นอาสวะโดยลำดับสำหรับผู้อาศัยมนสิการอยู่ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๗/๔๖๒,๒๒/๒๘/๔๖๕)

สมัยที่ควรบำเพ็ญเพียร : เวลาเป็นหนุ่มสาว แข็งแรง เศรษฐกิจดี หมู่คนสามัคคีและหมู่สงฆ์สามัคคี ดังคำในสมยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยที่ควรบำเพ็ญเพียร ๕ ประการนี้ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ยังเป็นคนหนุ่มแน่น มีผมดำสนิท ประกอบด้วยความเป็นหนุ่มกำลังเจริญ ดำรงอยู่ในปฐมวัย (๒) มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุ สำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร (๓) มีภิกษาหาได้ง่าย ข้าวกล้าดี บิณฑบาตได้ง่าย สะดวกแก่การแสวงหาเลี้ยงชีพ (๔) คนทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือน น้ำนมกับน้ำ มองกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่ (๕) สงฆ์พร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน มีอุทเทสที่ สวดร่วมกัน อยู่ผาสุก เมื่อสงฆ์พร้อมเพรียงกันจึงไม่มีการด่ากัน ไม่มีการบริภาษกัน ไม่มีการใส่ร้ายกัน ไม่มีการทอดทิ้งกันหมู่คนที่ยังไม่เลื่อมใสในสงฆ์นั้นก็เลื่อมใสและหมู่คนที่เลื่อมใสแล้วก็เลื่อมใสยิ่งขึ้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๙๓)

สมัยที่ถวายจีวร : กลางเดือน ๑๑ ถึงกลางเดือน ๔ คือเมื่อยังไม่ได้กรานกฐิน กำหนดเอาเดือนท้ายแห่งฤดูฝน(คือกลางเดือน๑๑ถึงกลางเดือน ๑๒) เมื่อกรานกฐินแล้ว มีกำหนดเวลา๕ เดือน(แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๒ ถึงกลางเดือน ๔) ดังคำในมหาวิภังค์อธิบายไว้ว่า ที่ชื่อว่าสมัยที่ถวายจีวร คือ เมื่อยังไม่ได้กรานกฐิน กำหนดเอาเดือนสุดท้ายแห่งฤดูฝน เมื่อกรานกฐินแล้ว มีกำหนดเวลา ๕ เดือน ภิกษุคิดว่า เป็นสมัยที่ถวายจีวร พึงฉันได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๑๘/๓๗๖,๒/๒๒๗/๓๘๔,๒/๓๐๐/๔๔๒

สมัยที่ทำจีวร : ช่วงเวลาทำจีวร,กาลทำจีวร ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า ที่ชื่อว่าสมัยที่ทำจีวร คือ เมื่อภิกษุกำลังทำจีวร ภิกษุคิดว่า เป็นสมัยที่ทำจีวร พึงฉันได้, ที่ชื่อว่าสมัยที่ทำจีวร คือเมื่อภิกษุกำลังทำจีวร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๑๘/๓๗๗,๒/๒๒๗/๓๘๕,๒/๓๐๐/๔๔๒)

SAMPLE

สมา ปฏิปทา : ข้อปฏิบัติที่ระงับ หมายถึงข้อปฏิบัติเพื่อระงับอกุศลวิตก, ข้อที่ ๔ ในปฏิปทา ๔ อีกนัยหนึ่ง (คือ (๑) อักขมา ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ไม่อดทน) (๒) ขมา ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่อดทน) (๓) ทมา ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ข่มใจ) (๔) สมา ปฏิปทา(ข้อปฏิบัติที่ระงับ), ในปฐมขมสูตร และทุติยขมสูตร อธิบายความหมายไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่ยินดีกามวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สงบทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มีไม่ยินดีพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ... ไม่ยินดีวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น... ไม่ยินดีบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละ บรรเทาทำให้สงบ ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี นี้เรียกว่าสมาปฏิปทา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๔/๒๓๐,๒๑/๑๖๕/๒๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมา ปฏิปทา หมายถึงอกุสลวิตักกวูปสมนปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเพื่อระงับอกุศลวิตก) (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๖๔/๓๘๙)

สมาคม,สมาคมบิดามารดา : การคบค้า หมู่คน, การประชุม, การเข้าร่วมพวกร่วมคณะ คณะผู้ปฏิบัติร่วมกัน ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น สมาคม หนึ่งในกรุงสาวัตถีเตรียมภัตตาหารพร้อมจีวรไว้ถวายสงฆ์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๕๗/๑๗๙,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๘๔/๓๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๒/๒๓๐,๑๑/๒๙๒/๒๔๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๗/๗๗,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๘/๒๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๕๕/๓๘๐),ในอปทานกล่าวถึงสมาคมบิดามารดาไว้ ดังที่พระผลทายกเถระกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าวางดอกอุบล ๕ กำไว้บนหลังของข้าพเจ้า ประสงค์จะบูชายัญ ในสมาคมบิดามารดาพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี มีหมู่ภิกษุห้อมล้อมเสด็จมาทำทิศทั้งปวงให้สว่างไสว อามิสใดที่ข้าพเจ้าตระเตรียมไว้ มีอยู่ในเรือนของตนข้าพเจ้าเลื่อมใสได้ถวายอามิสนั้นแด่พระพุทธเจ้าด้วยมือทั้ง ๒ ของตน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๗/๒๘๖) ; การคบค้า เช่นผู้คบค้าสมาคมกับคนพาลย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน(ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๗/๙๗) หรือดังคำว่า คนผู้ชอบหลับอยู่เสมอ ชอบสมาคม ไม่ขยันหมั่นเพียร เกียจคร้านโกรธง่ายนั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๖/๕๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมาคม หมายถึงหมู่ชนคือคณะผู้ปฏิบัติธรรม หมายถึงสมาคม (วิ.อ.(ไทย) ๒/๖๕๗/๒๔๙)

สมาจาร : ความประพฤติที่ดี; มักใช้ในความหมายที่เป็นกลางๆ ว่า ความประพฤติ โดยมีคำอื่นประกอบขยายความ เช่น สมาจารขันธกะ กายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร ปาปสมาจาร เป็นต้น (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๐/๔๒๒, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๒๓/๓๕) ในบางครั้งใช้ขยายบุคคล ดังคำที่อธิบายถึงบุคคลผู้หมดหวังไว้ตอนหนึ่งว่า บางคนโลกนี้

SAMPLE

เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันเลวทราม ไม่สะอาด มีสมาจารอันคนอื่นระลึกด้วยความรังเกียจ มีการงานอันปกปิด มิใช่สมณะแต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ มิใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ปฏิญญาว่าประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เน่าใน ชุ่มด้วยราคะ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๙๑/๑๖๗)

สมาทปกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสมาทปกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ชักชวนอุบาสกร่วมกันทำปะรำถวายสงฆ์ ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๙ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔/๓๓๕)

สมาทปนา : การให้สมาทาน หรือชวนให้ปฏิบัติ คืออธิบายให้เห็นว่าเป็นความจริง ดีจริง จนใจยอมรับที่จะนำไปปฏิบัติ; เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของการสอนที่ดี (ข้อก่อนคือ *สันทัสสนา*, ข้อต่อไปคือ *สมุตเตชนา*),เป็นข้อที่ ๒ ในลีลาการสอนหรือเทศนาวิธี ๔ คือ (๑) สันทัสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด (๒) สมาทปนา ชวนให้ อยากรับเอาไปปฏิบัติ (๓) สมุตเตชนา เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า (๔) สัมปหังสนา ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง (มาในภาษาบาลีมากแห่ง วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๒-๒๔,๒๙๐/๑๓-๔,๒๒๒, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๘๓/๗๒-๓, วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๙,๘๙-๙๐,๑๐๕,๑๓๒,๑๓๗/๒๕,๑๐๖-๗,๑๒๐,๑๔๖,๑๕๐,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๗๐,๒๗๖,๒๘๐-๑,๒๘๘,๒๙๔,๒๙๘,๓๓๗/๓๘,๔๕,๕๐,๕๒, ๖๕,๗๔,๘๑,๑๓๙, วิ.จู. (ไทย) ๖/๓๓,๑๙๒/๔๓-๔,๒๒๕, วิ.จู.(ไทย)๗/๒๖๐, ๒๖๘-๙,๔๐๔,๔๔๕/๒๑,๓๓-๔,๒๓๗,๒๘๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๔,๓๕๘/๑๔๐,๑๕๐, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑-๒, ๑๙๔/๘๗-๙,๑๑๗-๘, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔,๒๙๙/๒๒,๑๘๙, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๕๒,๒๕๕-๖,๒๘๙/๒๑๕-๒๑๗, ๒๕๓-๔, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒,๒๘๕,๓๗๑/๑๘,๒๖๑,๓๕๕, สํ.ส. ๑๕/๑๕๒-๓,๑๕๕,๑๘๕,๒๔๑/๑๓๕-๘,๑๘๗,๒๕๓, สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔๑/๒๖๕, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๑/๗๗, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๓/๑๑๔, องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๒,๒๔,๗๘,๔/๑๕๖,๑๘๐,๒๗๓,๒๙๖, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๓/๑๕๒, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๖๑,๗๑-๕/๒๐๓,๒๑๒-๕, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๓๒๓)

สมาทาน : การรับเอาถือเอาเป็นข้อปฏิบัติ,การถือปฏิบัติ เช่น สมาทานศีล คือรับเอาศีลมาปฏิบัติ สมาทานธุดงค์ คือรับเอาธุดงค์ข้อต่างๆ มาปฏิบัติ หรือสมาทานสิกขาบท คือรับเอาสิกขาบทมาปฏิบัติ ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ปรารถนาเข้าเฝ้า ได้ละทิ้งสันถัตพากันสมาทานอารัญญิกธุดงค์ ปิณฑปาติกธุดงค์ และบังสุกูลิกธุดงค์,ในสามัญญผลสูตร กล่าวถึงสำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อม

SAMPLE

ด้วยมารยาทและโคจร(การเที่ยวไป) เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อยสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๖๖/๙๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๓/๖๕,๙/๓๕๒/๑๔๗,๙/๓๘๗/๑๖๓,๙/๓๘๘/๑๖๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔/๒๖,๑๓/๗๘/๗๖,๑๓/๙๓/๙๗,๑๓/๑๗๓/๒๐๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒/๒๒,๒๑/๒๕๙/๓๗๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๗/๔๗๑)

สมาทานประพฤติธรรม : ถือเอารับเอาหิริและโอตตัปปะมาปฏิบัติ ดังคำในมหาอัสสปุรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หมู่ชนรู้จักเธอทั้งหลายว่า สมณะ สมณะ เธอทั้งหลายเมื่อเขาถามว่า ท่านทั้งหลายเป็นใคร ก็ปฏิญญาว่า เราทั้งหลายเป็นสมณะ เมื่อเธอทั้งหลายนั้น ผู้มีชื่ออย่างนี้ มีปฏิญญาอย่างนี้ ก็ควรสำเหนียกว่า เราทั้งหลายจักสมาทานประพฤติธรรม ที่ทำให้เป็นสมณะและเป็นพราหมณ์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๕/๔๕๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมาทานประพฤติธรรม คำว่า ธรรม โดยทั่วไปหมายถึงไตรสิกขา คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา แต่ในที่นี้ทรงมุ่งแสดงหิริและโอตตัปปะ (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๑๕/๒๒๐)

สมาทานวัตร : ประพฤติวัตร เกี่ยวกับการอยู่ปริวาสธรรม หรือการออกจากอาบัติสังฆาทิเสส เป็นวิธีสมาทานปริวาส ดังคำในมหาวรรค กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงสมาทานปริวาสอย่างนี้ ภิกษุผู้อยู่ปริวาสพึงเข้าไปหาภิกษุรูปหนึ่ง ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งนั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าสมาทานปริวาส ปริวาสย่อมเป็นอันสมาทานแล้ว หรือกล่าวว่า ข้าพเจ้าสมาทานวัตร วัตรย่อมเป็นอันสมาทานแล้ว,ในมหารถวิมาน กล่าวถึงสมาทานวัตรหมายถึงรับปฏิบัติเกี่ยวกับการให้ทาน,ถือวัตรปฏิบัติตามธรรมเนียมของพราหมณ์ เช่น บูชาไฟ อาบน้ำล้างบาป ดังคำในนันทุตตราเถรีคาถา พระนันทุตตราเถรีกล่าวถึงประวัติก่อนบวชว่า เราบูชาไฟ ไหว้ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และเทวดาไปยังท่าน้ำแล้วลงดำน้ำ สมาทานวัตรมากมาย โกนศีรษะครึ่งหนึ่ง นอนบนแผ่นดิน ไม่บริโภคอาหารในเวลากลางคืน (วิ.จู.(ไทย) ๖/๘๕/๑๖๕, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๓๗/๑๒๙, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๘/๕๗๐) ; ดู ขึ้นวัตร

สมาทานวิรัติ : การเว้นด้วยการสมาทาน คือ ได้สมาทานศีลไว้ก่อนแล้ว เมื่อประสบเหตุที่จะให้ทำความชั่ว ก็งดเว้นได้ตามที่สมาทานนั้น,การงดการเว้นด้วยการสมาทาน (ข้อ ๒ ในวิรัติ ๓) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สมาทานศีล : การรับศีลไปปฏิบัติ ดังเช่นในจูฬวรรค นกกระทาได้ให้ลิงกับช้างสมาทานศีล ๕ ทั้งตนเอง ก็รักษาศีล ๕ สหายทั้ง ๓ นั้นต่างเคารพยำเกรง ดำเนินชีวิตอยู่อย่างเสมอภาคกันหลังจากสิ้นชีวิตได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์,ในเถรีคาถา พระปุณณาเถรี กล่าวแก่

SAMPLE

พราหมณ์ว่า ท่านจงถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ผู้คงที่ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกเถิด จงสมาทานศีลข้อนั้นแหละจะเป็นความหลุดพ้นแก่ท่าน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๕, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๔๙/๕๙๕)

สมาทานศีลวัตร : รับเอาศีลอุโบสถและวัตรไปปฏิบัติ ดังคำในจริยาปิฎก ที่ภูริทัตตนาคราช กล่าวไว้ว่า เราได้เห็นทวยเทพ ผู้เพียบพร้อมด้วยความสุขโดยส่วนเดียว จึงสมาทานศีลวัตรเพื่อต้องการจะไปยังสวรรค์นั้นเราชำระร่างกาย บริโภคอาหารพอเป็นเครื่องเลี้ยงชีพ แล้วนอนบนยอดจอมปลวก อธิษฐานองค์ ๔ ประการว่าผู้ใดพึงทำกิจด้วยผิวก็ดี หนังก็ดี เนื้อก็ดี เอ็นก็ดี กระดูกก็ดี ผู้นั้นจงนำอวัยวะที่เราให้นี้ไปเถิด (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒/๗๔๗)

สมาทานศึกษา : ถือเอารับเอาสิกขาที่เรียกว่าอธิสีลสิกขาอธิจิตตสิกขาและอธิปัญญาสิกขามาปฏิบัติ หรือรับเอาสิกขาบทมาปฏิบัติ ดังคำในภัททาลิสูตร ที่กล่าวว่า ท่านพระภัททาลิได้ประกาศความไม่สามารถใน(การรักษา)สิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ (และ)ให้ภิกษุสงฆ์สมาทานศึกษาอยู่ ตั้งแต่นั้นมา ท่านพระภัททาลิไม่กล้าเผชิญพระพักตร์พระผู้มีพระภาคตลอด ๓ เดือนเต็ม เหมือนภิกษุผู้ไม่บำเพ็ญสิกขาในศาสนาของพระศาสดาให้บริบูรณ์,ในคณกโมคคัลลานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ ในกาลใดภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ในกาลนั้น ตถาคตย่อมแนะนำเธอให้ยิ่งขึ้นไปว่า มาเถิด ภิกษุเธอจงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๔/๑๕๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๕/๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมาทานศึกษา หมายถึง สิกขา ในที่นี้หมายถึงอธิสีลสิกขา(การศึกษาอบรมในเรื่องศีล) อธิจิตตสิกขา(การศึกษาอบรมในเรื่องสมาธิ) และอธิปัญญาสิกขา(การศึกษาอบรมในเรื่องปัญญา) (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๓/๓๐๗)

สมาทานศึกษาในสิกขาทั้งหลาย : รับเอาถือเอาปฏิบัติสิกขาที่เหมาะแก่ภาวะของตนๆ ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ในคำว่า สมาทานศึกษาในสิกขาทั้งหลาย นั้น สิกขา เป็นไฉน สิกขา ๔ คือ (๑) สิกขาของภิกษุ เรียกว่า ภิกขุสิกขา (๒) สิกขาของภิกษุณี เรียกว่าภิกขุนีสิกขา (๓) สิกขาของอุบาสก เรียกว่า อุปาสกสิกขา (๔) สิกขาของอุบาสิกา เรียกว่า อุปาสิกาสิกขาเหล่านี้เรียกว่า สิกขา ภิกษุสมาทานในสิกขาเหล่านี้ทั้งหมดด้วยการสมาทานทุกอย่าง ไม่ให้มีส่วนเหลือประพฤติอยู่ในสิกขาเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า สมาทานศึกษาในสิกขาทั้งหลาย (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑๖/๓๘๙)

สมาทานสิกขา : ถือเอารับเอาสิกขาที่เรียกว่าสิกขา อันได้แก่ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขาและอธิปัญญาสิกขา,หมายถึงทำสิกขา ๓ ให้บริบูรณ์ ดังคำในโคตมเถรคาถา ที่พระโคตมเถระกล่าว

SAMPLE

ไว้ว่า มิตรดี ๑ การสมาทานสิกขาให้บริบูรณ์ ๑ การเชื่อฟังครูทั้งหลาย ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะในศาสนานี้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๘๘/๔๔๑)

สมาทานสิกขาบท : รับเอาถือเอาสิกขาบทที่เรียกว่าศีล ๕ มีการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น, หมายถึงรักษาศีล ๕ ไม่ให้ขาดและไม่ให้บกพร่อง ดังคำในเปตวัตถุที่พระกัปปิตกภิกษุถวายพระพรแก่พระเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งว่า วันนี้ ขอมหาบพิตรจงมีพระหฤทัยเลื่อมใสถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกถึง อนึ่งจงทรงศึกษาสมาทานสิกขาบท ๕ ประการ ไม่ให้ขาดและไม่ให้บกพร่อง คือ ของดเว้นจากการฆ่าสัตว์พลันเว้นขาดจากการถือเอาสิ่งที่เจ้าของไม่ได้ให้ในโลกไม่ดื่มน้ำเมา ไม่กล่าวเท็จและยินดีเฉพาะภรรยาของตน (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๙๒/๒๖๓)

สมาธิ : ความมีใจตั้งมั่น, ความตั้งมั่นแห่งจิต, การทำให้ใจสงบแน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน,ภาวะที่จิตตั้งเรียบแน่วอยู่ในอารมณ์คือสิ่งอันหนึ่งอันเดียว ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ความตั้งอยู่ ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่าสมาธิ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๓๓/๓๔๓), มักใช้เป็นคำเรียกง่ายๆ สำหรับอธิจิตตสิกขา (ข้อ ๒ ในไตรสิกขา, ข้อ ๔ ในพละ ๕, ข้อ ๖ ในโพชฌงค์ ๗),ในธัมมสังคณีและวิภังค์ให้ความหมายของสมาธิไว้ว่า ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค, ความตั้งมั่นแห่งจิต ฯลฯ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สมาธิ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๐/๒๕๖,ที.ม.(ไทย) ๙/๙๖/๓๘,๙/๒๒๘/๗๖,๙/๒๒๙/๗๖,๙/๒๓๔/๗๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๑/๘๘,๑๐/๑๔๒/๙๙,๑๐/๑๔๓/๙๙,๑๐/๑๔๗/๙๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๘/๑๐๘,อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๒๘๗/๙๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๔๖/๓๔๘) ; ดู เอกัคคตา,อธิจิตตสิกขา

สมาธิ ๒ : คือ ๑. อุปจารสมาธิ สมาธิจวนเจียน หรือสมาธิเฉียดๆ ๒. อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ มีปรากฏในกถาวัตถุที่กล่าวเพียงหัวข้อว่า สมาธิ ๒ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๘๗/๖๔๐) 2.คือ สมาธิ ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) โลกิยสมาธิ (๒) โลกุตตรสมาธิ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๓/๖๕)

อรรถกถาขยายความว่า สมาธิ ๒ หมายถึงอุปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิ,ในบางแห่ง สมาธิ ๒ หมายถึงมัคคสมาธิ และผลสมาธิ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๓๔/๑๒๒, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๙๙/๓๗๐,ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๒๒)

SAMPLE

สมาธิ ๓ : คือ ๑. สุญญตสมาธิ ๒.อนิมิตตสมาธิ ๓. อัปปณิหิตสมาธิ ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า คำว่า สมาธิ ได้แก่ สุญญตสมาธิ อนิมิตตสมาธิ อัปปณิหิตสมาธิ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕) ; อีกหมวดหนึ่ง ได้แก่ ๑. ขณิกสมาธิ ๒.อุปจารสมาธิ ๓. อัปปนาสมาธิ

สมาธิกถา : เรื่องสมาธิ, ถ้อยคำที่ชักชวนให้ทำใจให้สงบตั้งมั่น,ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตมั่น (ข้อ ๗ ในกถาวัตถุ ๑๐ คือ อัปปิจฉกถา (เรื่องความมักน้อย) สันตุฏฐิกถา (เรื่องความสันโดษ) ปวิเวกกถา (เรื่องความสงัด) อสังสัคคกถา (เรื่องความไม่คลุกคลี) วีริยารัมภกถา (เรื่องการปรารภความเพียร) สีลกถา (เรื่องศีล) สมาธิกถา (เรื่องสมาธิ) ปัญญากถา (เรื่องปัญญา) วิมุตติกถา (เรื่องวิมุตติ) วิมุตติญาณทัสสนกถา (เรื่องความรู้ ความเห็นในวิมุตติ),ในกถาวัตถุ มีกล่าวถึงสมาธิกถา ว่าด้วยเรื่องสมาธิ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๖๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑/๔๒๗,๒๓/๓/๔๓๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๐/๗๘, 2๔/๖๙/๑๕๒, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๒๕๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๒๕/๖๘๒)

สมาธิขันธ์ : กองสมาธิ, หมวดธรรมจำพวกสมาธิ เช่น ฉันทะ วิริยะ จิตตะ ชาคริยานุโยคกายคตาสติ เป็นต้น,ในมหาวรรค กล่าวถึงสมาธิขันธ์ เป็นข้อ ๒ ในขันธ์ ๕ ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ พึงให้อุปสมบท พึงให้นิสสัยพึงใช้สามเณร อุปัฏฐากคือ(๑)ประกอบด้วยสีลขันธ์อันเป็นอเสขะ (๒) ประกอบด้วยสมาธิขันธ์อันเป็นอเสขะ (๓) ประกอบด้วยปัญญาขันธ์อันเป็นอเสขะ (๔) ประกอบด้วยวิมุตติขันธ์อันเป็นอเสขะ (๕) ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนขันธ์อันเป็นอเสขะ,ในสีลขันธวรรค สุภสูตร อธิบายสมาธิขันธ์ไว้อย่างละเอียด,ในสังคีติสูตร กล่าวไว้ว่าสมาธิขันธ์ เป็นข้อ ๒ ในธรรมขันธ์ ๔ คือ (๑) สีลขันธ์ (กองศีล) (๒) สีลขันธ์ (กองศีล) (๓) ปัญญาขันธ์ (กองปัญญา) (๔) วิมุตติขันธ์ (กองวิมุตติ) ,ในทสุตตรสูตรกล่าวว่าเป็นข้อ ๒ ในธรรมขันธ์ ๕ โดยเพิ่ม วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ (กองวิมุตติญาณทัสสนะ) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๓, ๔/๘๔/๑๒๔,๔/๘๔/๑๒๕,๔/๘๕/๑๓๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๓๒๖/๔๗๘,๓๒๖/๔๗๙,๘/๔๕๔/๖๓๗,๘/๔๕๔/๖๓๘,ที.สี.(ไทย)๙/๔๕๔/๒๐๐,๙/๔๗๑/๒๐๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๙๐,๑๑/๓๕๕/๓๘๖)

สมาธิคันธะ : กลิ่นสมาธิ,กลิ่นคือสมาธิ, เป็นกลิ่นที่ ๒ ในกลิ่น ๓ อย่าง คือ สีลคันธะ(กลิ่นคือศีล) สมาธิคันธะ(กลิ่นคือสมาธิ) ปัญญาคันธะ(กลิ่นคือปัญญา) (อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑๐/๑๒๓,๓๘/๑๑/๑๒๖,๓๘/๑๐/๓๔๐,๓๘/๑๑/๓๔๒)

สมาธิคุณ : คุณแห่งสมาธิ,คุณคือสมาธิ หมายถึงสมาธิทำให้มีคุณ ดังคำในพุทธวงศ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมัยนั้น เราเป็นพราหมณ์มีนามว่าอติเทพ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระ

SAMPLE

นามว่าเรวตะ แล้วถึงพระองค์เป็นสรณะได้กล่าวสดุดีศีลคุณ สมาธิคุณ และปัญญาคุณอันยอดเยี่ยมของพระองค์แล้วได้ทูลถวายผ้าห่มแด่พระองค์ตามกำลัง (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๑/๖๑๔)

สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์ : หมายถึงฉันทสมาธิและปธานสังขาร คำว่า ฉันทสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากความพอใจ และคำว่า ปธานสังขาร หมายถึง ความเพียรที่มุ่งมั่น ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์)เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์)เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์) ภิกษุนั้นย่อมอบรมข่มจิตทำให้เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงานในอิทธิบาท ๔ ประการ (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๑/๑๖๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความเพียรสร้างสรรค์ แปลมาจากคำว่า ปธานสังขาร สังขารซึ่งเป็นประธานเป็นชื่อหนึ่งของสัมมัปปธานที่ให้สำเร็จกิจ ๔ ประการ คือ (๑) สังวรปธาน (๒) ปหานปธาน (๓) ภาวนาปธาน (๔) อนุรักขนาปธาน,ฉันทสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะ ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน ในสูตรนี้ เป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ (ที.ม.อ.(บาลี) ๒๘๗/๒๕๒-๒๕๓,ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๘๙/๓๙๓)

สมาธิที่ประกอบด้วยอานาปานสติ : สมาธิที่มีสติกำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออก มีปรากฏในปฏิสัมภิทามรรค อานาปานัสสติกถา ดังคำในเมื่อพระโยคาวจรเจริญสมาธิที่ประกอบด้วยอานาปานสติอันมีวัตถุ ๑๖ ญาณเกินกว่า ๒๐๐ ย่อมเกิดขึ้น (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๕๒/๒๓๓)

สมาธิที่มีวิตกมีวิจาร : สมาธิระดับปฐมฌาน เรียกว่าสวิตักกสวิจารสมาธิ ดังคำในพาลปัณฑิตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรานั้นจึงได้เจริญสมาธิที่มีวิตกมีวิจารบ้าง ได้เจริญสมาธิที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจารบ้าง ได้เจริญสมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจารบ้าง ได้เจริญสมาธิที่มีปีติบ้าง ได้เจริญสมาธิที่ไม่มีปีติบ้าง ได้เจริญสมาธิที่สหรคตด้วยความสุขบ้าง ได้เจริญสมาธิที่สหรคตด้วยอุเบกขาบ้าง,เป็น ๑ ในสมาธิ ๓ อย่าง ที่มีปรากฏในกถาวัตถุ วิตักกานุปติตกถา ฌานันตริกกถา ที่กล่าวไว้ว่า สมาธิพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ๓ อย่าง คือ (๑) สมาธิที่มีวิตกมีวิจาร (๒) สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร (๓) สมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มี

SAMPLE

วิจาร (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๔๕/๒๙๐, สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๖๒/๖๑๔,๓๗/๘๒๒/๘๕๙)

สมาธิที่ไม่มีภาวะเป็นหนึ่งผุดขึ้น :สมาธิระดับตติยฌาน เป็นสมาธิที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ ดังคำในสมาธิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นมีสมาธิที่ไม่สงบ มีสมาธิที่ไม่ประณีต มีสมาธิที่ไม่ได้ด้วยความสงบระงับ มีสมาธิที่ไม่มีภาวะเป็นหนึ่ง ผุดขึ้น จักแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๐/๕๙๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมาธิที่ไม่มีภาวะเป็นหนึ่งผุดขึ้น หมายถึงสมาธิที่ไม่ชื่อว่า เอโกทิ อันเป็นสมาธิระดับทุติยฌานซึ่งปราศจากวิตก วิจาร มีแต่ปีติและสุขเกิดจากสมาธิ (เทียบ วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๑/๑๔๓-๑๔๔)

สมาธิที่ไม่มีวิตก : สมาธิระดับทุติยฌาน เรียกว่าอวิตักกสมาธิ ดังคำในอุทาน ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระสุภูติผู้กำลังนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงเข้าสมาธิที่ไม่มีวิตกอยู่ในที่ไม่ไกล (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๗/๓๐๓)

สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร : สมาธิระดับทุติยฌาน เรียกว่า อวิตักกวิจารสมาธิ,เป็นทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม,เป็น ๑ ในสมาธิ ๓ อย่าง คือ(๑) วิตักกสวิจารสมาธิ (สมาธิที่มีวิตกวิจาร) (๒) อวิตักกวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร) (๓) อวิตักกอวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร) หรือดังคำในวิตักกานุปติตกถา ที่กล่าวไว้ว่า สมาธิพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ๓อย่าง คือ (๑) สมาธิที่มีวิตกมีวิจาร(๒) สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร (๓) สมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร (สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๓๖๘/๔๔๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๖๒/๖๑๔)

สมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร : สมาธิระดับตติยฌาน เรียกว่า อวิตักกอวิจารสมาธิ,เป็นพื้นฐานให้การเจริญกัมมัฏฐานบรรลุถึงอสังขตธรรม, เป็น ๑ ในสมาธิ ๓ ดังคำในสวิตักกสวิจารสูตรที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม คืออะไร คือ สวิตักกสวิจารสมาธิ (สมาธิที่มีวิตกวิจาร) อวิตักกวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร) อวิตักกอวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร) นี้เราเรียกว่าทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ฯลฯ (สำ.สหา.(ไทย) ๑๘/๓๖๘/๔๔๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๖๒/๖๑๔)

สมาธิที่ไม่สงบ : สมาธิที่ไม่สงบจากกิเลสที่เป็นข้าศึกทั้งหลาย,สมาธิที่ยังไม่ระงับกิเลสธรรม หมายถึงจิตมีความฟุ้งซ่าน,จิตหวั่นไหว ดังคำในสมาธิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นมีสมาธิที่ไม่สงบ มีสมาธิที่ไม่ประณีต มีสมาธิที่ไม่ได้ด้วยความสงบระงับ มีสมาธิที่ไม่มีภาวะเป็นหนึ่งผุดขึ้น จักแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียว

SAMPLE

แสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๐/๕๙๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมาธิที่ไม่สงบ หมายถึงสมาธิที่ไม่สงบจากกิเลสที่เป็นข้าศึกทั้งหลาย (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๗๐/๑๕๒)

สมาธิที่สั่งสม : อุปจยสมาธิ,เป็นไวพจน์ของสมาธิ สัมปยุตด้วยจิต รับรู้อารมณ์ได้ หมายถึงสมาธิที่ได้บำเพ็ญมาตามลำดับ,สมาธิที่บำเพ็ญผ่านมา ดังคำในกถาวัตถุ ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีตอนหนึ่งว่า สมาธิกับสมาธิที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน ปัญญากับปัญญาที่สั่งสม เป็นคนละอย่างกัน ราคะกับราคะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกันฯลฯ อโนตตัปปะกับอโนตตัปปะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกันใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็ตอบว่า ไม่ควรกล่าวเช่นนี้ ซึ่งหมายถึงสมาธิและสมาธิที่สั่งสม เป็นอย่างเดียวกัน (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๓๗/๗๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กรรมและกรรมที่สั่งสมเป็นไวพจน์กัน สัมปยุตด้วยจิตและรับรู้อารมณ์ได้ ต่างกันในเวลาให้ผลเท่านั้น,ในทำทำนองเดียวกัน สมาธิและสมาธิที่สั่งสมก็เป็นไวพจน์กัน สัมปยุตด้วยจิต และรับรู้อารมณ์ได้ แต่ต่างกันในเวลาให้ผลเท่านั้น (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๗๓๗/๒๘๓)

สมาธินทรีย์ : อินทรีย์คือสมาธิ,เป็นข้อที่ ๔ ในอินทรีย์ ๕ อีกนัยหนึ่ง คือ (๑)สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา)(๒) วิริยินทรีย์(อินทรีย์คือวิริยะ) (๓) สตินทรีย์(อินทรีย์คือสติ) (๔) สมาธินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ) (๕) ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญา),ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายของสมาธินทรีย์ไว้ว่า ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้ชื่อว่าสมาธินทรีย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐,๑๑/๓๕๕/๓๘๒,ม.มู.(ไทย) ๑๓/๑๘๒/๒๑๑,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๗,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๗/๒๘๖,๑๙/๔๗๙/๒๘๙,๑๙/๔๘๐/๒๙๑,๑๙/๔๘๙/๓๐๐,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๐๒/๔๗,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๕/๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมาธินทรีย์ คือธรรมเป็นใหญ่คือสมาธิ เป็นข้อที่ ๔ ในอินทรีย์ ๕ คือ คือ (๑) สัทธินทรีย์ ธรรมที่เป็นใหญ่คือศรัทธา (๒) วิริยินทรีย์ ธรรมที่เป็นใหญ่คือวิริยะ (๓) สตินทรีย์ ธรรมที่เป็นใหญ่คือสติ (๔) สมาธินทรีย์ ธรรมที่เป็นใหญ่คือสมาธิ (๕) ปัญญินทรีย์ ธรรมที่เป็นใหญ่คือปัญญา (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๕/๒๔)

สมาธินิมิต : นิมิตคือสมาธิ,ภาพที่เกิดจากสมาธิ,หมายถึงสภาวะที่จิตแน่วแน่มีอารมณ์เดียว (เอกัคคตา) เป็นเหตุ,ในข้อที่ ๑ ในนิมิต ๓ ดังคำในนิมิตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการนิมิต ๓ ประการตามสมควรแก่เวลา

SAMPLE

คือ (๑) พึงมนสิการสมาธินิมิต ตามสมควรแก่เวลา (๒) พึงมนสิการปัคคหนิมิต ตามสมควรแก่เวลา (๓) พึงมนสิการอุเบกขานิมิต ตามสมควรแก่เวลาและตรัสอีกว่า ถ้าภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการเฉพาะสมาธินิมิตอย่างเดียว เป็นได้ที่จิตนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน,ในวิมุตตายตนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า ภิกษุเรียนสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดีแทงตลอดดีด้วยปัญญาเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่เธอได้เรียนสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๗/๔๑๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๖๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๓/๓๔๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๖/๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมาธินิมิต หมายถึงสภาวะที่จิตแน่วแน่มีอารมณ์เดียว (เอกัคคตา) เป็นเหตุ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๓/๒๕๕)

สมาธิปริกขารสูตร : พระสูตรว่าด้วยบริขารแห่งสมาธิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บริขารแห่งสมาธิ ๗ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ แล้วตรัสว่า สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว ซึ่งมีองค์ ๗ นี้แวดล้อม เรียกว่า อริยสัมมาสมาธิที่มีอุปนิสะบ้าง ว่า อริยสัมมาทิฏฐิที่มีบริขารบ้าง (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๕/๖๘)

สมาธิเป็นธรรมผุดขึ้น : สัมมัปปธาน (ความเพียรโดยชอบ) ที่ให้สำเร็จกิจ ๔ ดังคำในชาคริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ผู้ที่ตื่นอยู่มีสติสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่นเบิกบาน ผ่องใส พิจารณาธรรมโดยชอบตามกาลที่เหมาะสมมีสมาธิเป็นธรรมผุดขึ้น พึงกำจัดความมืดได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๗/๓๙๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมาธิเป็นธรรมผุดขึ้น หมายถึงสัมมัปปธานที่ให้สำเร็จกิจ ๔ (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๔๗/๑๙๙)

สมาธิพละ : กำลังคือสมาธิ, เป็นข้อที่ ๒ ในธรรม ๒ คือ (๑) สติพละ (กำลังคือสติ) (๒) สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ),ในสัทธาพลสูตร กล่าวไว้ว่า เป็นข้อที่ ๓ ในพละ ๔ คือ (๑) วิริยพละ (กำลังคือวิริยะ) (๒) สติพละ (กำลังคือสติ) (๓) สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ) (๔) ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา),เป็นข้อที่ ๖ ในพละ ๗ คือ สัทธาพละ(กำลังคือศรัทธา) วิริยพละ(กำลังคือวิริยะ) หิริพละ(กำลังคือหิริ) โอตตัปปพละ(กำลังคือโอตตัปปะ) สติพละ(กำลังคือสติ) สมาธิพละ(กำลังคือสมาธิ)ปัญญาพละ(กำลังคือปัญญา),ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายของคำว่าสมาธิพละไว้ว่า ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์

SAMPLE

สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้ชื่อว่าสมาธิพละที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๖,๑๑/๓๑๑/๒๙๐,๑๑/๓๓๑/๓๓๕,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๘,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๓/๓๒๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๐๗/๔๗,๒๐/๔๐๘/๔๗,๒๐/๔๐๙/๔๗,๒๐/๔๑๐/๔๗,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๒๘/๓๒) : ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๒/๑๒๗

สมาธิภาวนา : การเจริญสมาธิหมายถึงการสำรวมจิตตั้งมั่น,การสำรวมจิตเจริญสมาธิ ดังคำในสังคีติสูตรและสมาธิภาวนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมาธิภาวนา ๔ ประการนี้ คือสมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุข ในปัจจุบันสมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวถึงสมาธิภาวนาไว้ว่าเพื่ออธิบายสมาธิแต่ละอย่าง เช่น สมาธิ ๑ สมาธิ ๒ สมาธิ ๓ สมาธิ ๔ สมาธิ ๕ สมาธิ ๖ สมาธิ ๗ สมาธิ ๙ และสมาธิ ๒๑ (ที.ปา.(ไทย) ๙/๓๗๒/๑๕๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๗/๒๗๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๑/๖๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๑๗/๕๒๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๓/๖๕)

สมาธิภาวนามยญาณนิทเทส : แสดงสมาธิภาวนามยญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๓ ของญาณกถา ที่ยกมาตั้งเป็น คำปุจฉา ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรจำแนกสมาธิตามจำนวนตั้งแต่ ๑-๑๐ เช่น สมาธิ ๑ อย่าง ได้แก่ เอกัคคตาจิต สมาธิ ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) โลกิยสมาธิ (๒) โลกุตตรสมาธิ และจำแนกเหตุที่ให้ได้ชื่อว่าสมาธิ ๒๕ อย่าง เช่น ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีความหมายว่าสัทธินทรีย์เป็นต้นกำหนดถือเอา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๕)

สมาธิภาวนาสูตร :พระสูตรว่าด้วยสมาธิภาวนา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมาธิภาวนา ๔ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป (๑) เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบันได้บรรลุฌาน ๔ (๒) เพื่อได้ญาณทัสสนะ(ทิพพจักขุญาณ) คือได้มนสิการถึงอาโลกสัญญา อธิษฐานทิวาสัญญาว่ากลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน สละได้แล้ว ไม่มีเครื่องร้อยรัดอบรมจิตให้สว่าง(หมายถึงทำจิตให้สว่างด้วยทิพพจักขุญาณ)(๓)เพื่อสติสัมปชัญญะ คือได้รู้แจ้งเวทนา สัญญาวิตกที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป (๔) เพื่อความสิ้นอาสวะ คือได้เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งอุปาทานขันธ์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘)

สมาธิมูลกกัลลิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยความพร้อมในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ

๒.บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ

SAMPLE

๓.บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ

๔.บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิและฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๖๕/๓๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ หมายถึงสามารถทำจิตให้มีความร่าเริงได้ (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๒๔/๑๐๙)

สมาธิมูลกโคจรสูตร : พระสูตรว่าด้วยโคจรในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๗/๓๙๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในโคจรในสมาธิ หมายถึงฉลาดในการเว้นธรรมที่ไม่เป็นอุปการะแก่สมาธิแล้วเลือกเจริญแต่ธรรมที่เป็นสัปปายะและเป็นอุปการะโดยรู้ว่า “นี้คือกามารมณ์ที่เป็นนิมิต (เครื่องหมาย) สำหรับทำให้จิตกำหนด นี้คืออารมณ์ที่เป็นไตรลักษณ์” (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๒๐๙)

สมาธิมูลกฐิติสูตร : พระสูตรว่าด้วยการตั้งอยู่ในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๖๖๓/๓๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ หมายถึงสามารถตั้งจิตให้เป็นสมาธิได้ (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๒๔/๑๐๙)

สมาธิมูลกวุฏฐานสูตร :พระสูตรว่าด้วยการออกจากสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ

SAMPLE

๔.บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๔/๓๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในการออกจากสมาธิ ในที่นี้หมายถึงกำหนดเวลาที่จะออกจากสมาธิได้ (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๒๔/๑๐๙)

สมาธิมูลกสมาปัตติสูตร :พระสูตรว่าด้วยการเข้าสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการเข้าสมาธิ บุคคลจำพวกที่ ๔ ถือว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐ เป็นประธาน สูงสุด และยิ่งใหญ่ที่สุด เปรียบเหมือนนมสดจากแม่โค นมส้มจากนมสด เนยข้นจากนมส้ม เนยใสจากเนยข้น ยอดเนยใสจากเนยใส ยอดเนยใสชาวโลกถือว่าเป็นเลิศกว่านมเหล่านั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๒/๓๘๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในการเข้าสมาธิ หมายถึงฉลาดในการเลือกอาหารและฤดูที่เหมาะแก่การเจริญสมาธิ (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๒๔/๑๐๙)

สมาธิมูลกสักกัจจการีสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้ทำโดยเคารพในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ

๒. บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และทำโดยเคารพในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๙/๓๙๒)

สมาธิมูลกสัปปายการีสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ

๒. บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ

SAMPLE

๔. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๑/๓๙๓)

สมาธิมูลกสาตัจจการีสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๒. บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ

๓.บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๐/๓๙๒)

สมาธิมูลกอภินีหารสูตร :พระสูตรว่าด้วยอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิและฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๘/๓๙๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ หมายถึงฉลาดในการเจริญสมาธิขั้นปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ตามลำดับจนเกิดความชำนาญแล้วเข้าสมาธิขั้นสูงขึ้นไป (องฺ.ฉกฺก.อ. ๓/๒๔/๑๑๐)

สมาธิมูลกอารัมมณสูตร :พระสูตรว่าด้วยอารมณ์ในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๖/๓๘๙)

สมาธิสัมปทา : ความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ,ความถึงพร้อมด้วยสมาธิ หมายถึงแตกฉานเกี่ยวกับสมาธิ ในเรื่องสมาบัติ ๘ ดังคำในรถวินีตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระปุณณมันตานีบุตรว่า ตนเองเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ และกล่าวสมาธิสัมปทากถา(เรื่องความสมบูรณ์ด้วยสมาธิ)แก่ภิกษุทั้งหลาย,ในสาชีวสูตร กล่าวไว้ภิกษุที่ผู้ควรแก่สาชีพในข้อที่ ๒ ใน

SAMPLE

ธรรม ๕ ข้อไว้ว่า ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิ และตอบปัญหาที่ตั้งขึ้นถามในเรื่องสมาธิสัมปทาได้,ในทุติยสัมปทาสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นข้อ ๒ ในสัมปทา ๕ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๒/๑๖๓,๒๒/๑๖๓/๒๗๐,๒๒/๑๖๔/๒๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยสมาธิ คำว่า สมาธิ ในที่นี้หมายถึงสมาบัติ ๘ คือรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๕๒/๕๔)

สมาธิสัมโพชฌงค์ : ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น,ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือสมาธิ หมายถึงสมาธิที่มีทั้งวิตกและวิจาร, เป็นข้อที่ ๖ ในบรรดาสัมโพชฌงค์ ๗,ในวิภังค์อธิบายความหมายของคำว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ไว้ว่า จิตของภิกษุผู้มีกายสงบ ผู้มีความสุข ย่อมตั้งมั่น นี้เรียกว่าสมาธิสัมโพชฌงค์,และว่า สมาธิที่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี ที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี สมาธิที่มีทั้งวิตกและวิจาร ก็คือสมาธิสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานถึงสมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร ก็คือสมาธิสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งเพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน,และมีอธิบายถึงความหมายไว้ว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ นี้เรียกว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๖,๑๐/๓๘๕/๓๒๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๑/๑๑๒,๑๑/๓๑๐/๒๘๕,๑๑/๓๓๐/๓๓๑,๑๑/๓๕๗/๓๙๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗/๒๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๐/๑๙๒,๑๔/๑๕๑/๑๙๔,๑๔/๑๕๒/๑๙๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๖๖/๓๕๘,๓๕/๔๖๗/๓๕๙,๓๕/๔๖๙/๓๖๐,๓๕/๔๗๐/๓๖๓)

สมาธิสัมโพชฌงค์ภายใน : ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่นภายในตน หมายถึงสัมโพชฌงค์คือสมาธิที่มีภายในตนเอง ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า เมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า สมาธิสัมโพชฌงค์ภายในของเรามีอยู่หรือเมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ภายในไม่มีอยู่ก็รู้ชัดว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ภายในของเราไม่มีอยู่การเกิดขึ้นแห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมีได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัด เหตุนั้น และความเจริญบริบูรณ์แห่งสมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วมีได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๕/๓๒๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๘/๑๑๗)

สมาธิสารธรรม : ธรรมที่เป็นแก่นสารคือสมาธิ, เป็นข้อ ๒ ในบรรดาสารธรรม ๔ คือ(๑) สีลสารธรรม (ธรรมที่เป็นแก่นสารคือศีล) (๒) สมาธิสารธรรม (ธรรมที่เป็นแก่นสารคือสมาธิ) (๓)

SAMPLE

ปัญญาสารธรรม (ธรรมที่เป็นแก่นสารคือปัญญา) (๔) วิมุตติสารธรรม (ธรรมที่เป็นแก่นสารคือวิมุตติ) มีปรากฏในสารสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๐/๒๑๓)

สมาธิสุข : สุขที่เป็นอัปปนาสมาธิ หรืออุปจารสมาธิ,เป็น ๑ ในสมาธิ ๒ คือ (๑) สมาธิสุข (๒) อสมาธิสุข สุข ๒อย่างนี้แล บรรดาสุข ๒ อย่างนี้ สมาธิสุขเป็นเลิศ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๗๔/๑๐๔)

สมาธิสูตร : มี ๑๔ สูตร ชื่อและเนื้อหาต่างกันคือ ส่วนมากแปลว่าพระสูตรว่าด้วยสมาธิ

1.สมาธิสูตร พระสูตรว่าด้วยสมาธิ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ เพราะผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง โดยตรัสอธิบายความเกิดแห่งขันธ์ ๕ ว่า เพราะเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดขันธ์ ๕ ความเพลิดเพลินจึงเกิดขึ้น ความเพลิดเพลินในขันธ์ ๕ เป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลจึงมีอย่างนี้ แล้วตรัสอธิบายความดับแห่งขันธ์ ๕ ว่า เพราะไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดขันธ์ ๕ ความเพลิดเพลินในขันธ์ ๕ จึงดับ เพราะความเพลิดเพลินดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้จึงมีอย่างนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๑๗)

2.สมาธิสูตร พระสูตรว่าด้วยสมาธิ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด เพราะผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยว่าไม่เที่ยง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๙/๑๑๐)

3.สมาธิสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่น มีสติสัมปชัญญะ ย่อมรู้ชัดเวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา เหตุเกิดแห่งเวทนา นิพพานอันเป็นที่ดับแห่งเวทนา และทางดำเนินให้ถึงความสิ้นไปแห่งเวทนาเหล่านั้น และเพราะสิ้นเวทนา ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้หมดความหิว ปรินิพพานแล้ว (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๙/๒๗๐)

4.สมาธิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสัมมาสมาธิที่มีอุปนิสะ ที่มีบริขาร ได้แก่สภาวะจิตที่มีอารมณ์เดียว มีองค์แห่งอริยมรรคอีก ๗ องค์เป็นบริวาร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๘/๒๘)

SAMPLE

5.สมาธิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การเจริญสมาธิทำให้รู้ชัดอริยสัจ ๔ คือ (๑) ทุกข์ (๒) ทุกขสมุทัย(เหตุเกิดทุกข์) (๓) ทุกขนิโรธ(ความดับทุกข์) (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์) ตามความเป็นจริง (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๑/๕๘๓)

6.สมาธิสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) บางคนได้ความสงบแห่งจิตภายใน แต่ไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (๒) บางคนได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งแต่ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายใน (๓) บางคนไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายใน และไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (๔) บางคนได้ความสงบแห่งจิตภายใน และได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๒/๑๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความสงบแห่งจิตภายใน หมายถึงอัปปนาจิตตสมาธิในสันดาน (ความสืบต่อแห่งจิต คือกระแสจิตที่เกิดดับต่อเนื่องกันมา) ของตน คำว่า ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง หมายถึงวิปัสสนาญาณที่กำหนดรู้สังขาร วิปัสสนาญาณนั้นคือปัญญาอันยิ่ง และเป็นองค์เห็นแจ้งในธรรมคือเบญจขันธ์ (องฺ. จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๙๒/๓๖๖)

7.สมาธิสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) บางคนผู้ได้ความสงบแห่งจิตภายใน แต่ไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้แก่ ผู้ควรตั้งมั่นในความสงบแห่งจิตภายใน แล้วทำความเพียรเพื่อความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ต่อมา จึงได้ความสงบแห่งจิตภายใน และได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (๒) บางคนผู้ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง แต่ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายใน ได้แก่ ผู้ควรตั้งมั่นในความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง แล้วทำความเพียรเพื่อความสงบแห่งจิตภายใน ต่อมาจึงได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง และได้ความสงบแห่งจิตภายใน (๓) บางคนผู้ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายใน และไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้แก่ ผู้ควรทำความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขะมักเขม้น ความไม่ท้อถอย สติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่งเพื่อได้กุศลธรรมเหล่านั้น เป็นต้น เปรียบเหมือนบุคคลผู้มีผ้าที่ถูกไฟไหม้หรือมีศีรษะที่ถูกไฟไหม้ ทำความพอใจ ...ให้มีประมาณยิ่งเพื่อดับไฟที่ไหม้ผ้าหรือไฟที่ไหม้ศีรษะนั้น ๆ ต่อมา จึงได้ความสงบแห่งจิตภายใน และได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (๔) บางคนผู้ได้ความสงบแห่งจิตภายในและได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้แก่ ผู้ควรตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมเหล่านั้น แล้วทำความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะให้ยิ่งขึ้นไป(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๓/๑๔๑)

SAMPLE

8.สมาธิสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) บางคนผู้ได้ความสงบแห่งจิตภายใน แต่ไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง พึงเข้าไปหาบุคคลผู้ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง เรียนถามว่า ท่านผู้มีอายุ พึงมองสังขารอย่างไร พิจารณาสังขารอย่างไร เห็นแจ้งสังขารอย่างไร บุคคลผู้ถูกถามย่อมตอบเขาตามที่เห็นตามที่รู้ว่า พึงมองสังขารอย่างนี้ พิจารณาสังขารอย่างนี้ เห็นแจ้งสังขารอย่างนี้ ต่อมา จึงได้ความสงบแห่งจิตภายในและได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (๒) บางคนผู้ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งแต่ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายใน พึงเข้าไปหาบุคคลผู้ได้ความสงบแห่งจิตภายใน เรียนถามอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ พึงตั้งจิตไว้อย่างไร น้อมจิตไปอย่างไร ทำจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่งผุดขึ้นอย่างไร ชักจูงจิตให้เป็นสมาธิได้อย่างไร บุคคลผู้ถูกถามย่อมตอบเขาตามที่เห็นตามที่รู้ว่า พึงตั้งจิตไว้อย่างนี้ เป็นต้น ต่อมา จึงได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งและได้ความสงบแห่งจิตภายใน (๓) บางคนผู้ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายใน และไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง พึงเข้าไปหาบุคคลผู้ได้ความสงบแห่งจิตภายในและได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง เรียนถามอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ พึงตั้งจิตไว้อย่างไร น้อมจิตไปอย่างไร ทำจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่งผุดขึ้นอย่างไร ชักจูงจิตให้เป็นสมาธิได้อย่างไร พึงมองสังขารอย่างไร พิจารณาสังขารอย่างไร เห็นแจ้งสังขารอย่างไร บุคคลผู้ถูกถามย่อมตอบเขาตามที่เห็นตามที่รู้ว่า พึงตั้งจิตไว้อย่างนี้ เป็นต้น ต่อมา จึงได้ความสงบแห่งจิตภายใน และเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง (๔) บางคนผู้ได้รับความสงบแห่งจิตภายในและได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ควรตั้งอยู่ในกุศลธรรมเหล่านั้น แล้วทำความเพียรเพื่อความสิ้นอาสวะให้ยิ่งขึ้นไป (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๔/๑๔๒)

9.สมาธิสูตร พระสูตรว่าด้วยการเจริญสมาธิเพื่อให้ญาณเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายจงมีปัญญาเครื่องรักษาตน มีสติ เจริญอัปปมาณสมาธิ เพื่อให้เกิดญาณ ๕ คือ (๑) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่าสมาธินี้มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นวิบากต่อไป (๒) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่าสมาธินี้เป็นอริยะ ปราศจากอามิส (๓) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่าสมาธินี้คนเลวปฏิบัติไม่ได้ (๔) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่าสมาธินี้สงบ ประณีต ได้ด้วยความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น และมิใช่บรรลุได้ด้วยการข่มธรรมที่เป็นข้าศึก ห้ามกิเลสด้วยสสังขารจิต(จิตมีความเพียรพยายามซึ่งเป็นสมาธิที่สงบระงับกิเลสได้) (๕) ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ตนเองมีสติ เข้าและออกจากสมาธิได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗/๓๕)

SAMPLE

10.สมาธิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่เป็นไปไม่ได้ ๖ คือ (๑) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุมีจิตไม่เป็นสมาธิ จะได้อิทธิวิธิ คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ เป็นต้น (๒) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุจักได้ยินทิพพโสต คือได้ยินเสียง ๒ ชนิด ได้แก่เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ (๓) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุจักได้เจโตปริยญาณ คือ กำหนดรู้จิตของสัตว์และบุคคลอื่นได้ด้วยจิตของตน คือ จิตมีราคะก็รู้ว่ามีราคะ จิตปราศจากราคะก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ เป็นต้น (๔) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุจักได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ ได้แก่ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง เป็นต้น (๕) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุจักได้จุตูปปาตญาณ คือ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม(๖)เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุจักทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ แล้วตรัสว่า ฐานะที่เป็นไปได้ ๖ คือ เป็นไปได้ที่ภิกษุ ผู้มีจิตเป็นสมาธิจะบำเพ็ญธรรมทั้ง ๖ นั้นให้บริบูรณ์ได้ตามลำดับกันไป (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๐/๕๙๑)

11.สมาธิสูตร พระสูตรว่าด้วยการได้สมาธิของภิกษุ พระอานนท์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วทูลถามว่า เป็นไปได้หรือ ที่ภิกษุได้สมาธิโดยไม่ต้องมีสัญญาในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน(หมายถึงการบริกรรมดินเป็นอารมณ์กัมมัฏฐานโดยกำหนดว่า ดิน ดิน) ในธาตุน้ำว่าเป็นธาตุน้ำ ในธาตุไฟว่าเป็นธาตุไฟ ในธาตุลมว่าเป็นธาตุลม ในอากาสานัญจายตนฌานว่าเป็นอากาสานัญจายตนฌาน ในวิญญาณัญจายตนฌานว่าเป็นวิญญาณัญจายตนฌาน ในอากิญจัญญายตนฌานว่าเป็นอากิญจัญญายตนฌาน ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานว่าเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ในโลกนี้ว่าเป็นโลกนี้ ในโลกหน้าว่าเป็นโลกหน้า แต่ต้องมีสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าเป็นไปได้ เมื่อพระอานนท์ทูลถามว่า เป็นไปได้อย่างไร จึงตรัสตอบว่า เป็นไปได้อย่างนี้ คือ ภิกษุต้องเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้ว่า นี้ภาวะที่สงบ ประณีต(หมายถึงสมาธิในผลสมาบัติ) กล่าวคือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ และนิพพาน (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖/๙)

12.สมาธิสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยการได้สมาธิของภิกษุ (สูตรที่ ๑) ภิกษุหลายรูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วทูลถามว่า เป็นไปได้หรือ การที่ภิกษุได้สมาธิโดยไม่ต้องมีสัญญาในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน ในธาตุน้ำว่าเป็นธาตุน้ำ ในธาตุไฟว่าเป็นธาตุไฟ ในธาตุลมว่าเป็นธาตุลม ในอากาสานัญจายตนฌานว่าเป็นอากาสานัญจายตนฌาน ในวิญญาณัญจายตนฌานว่าเป็นวิญญาณัญจายตนฌาน ในอา

กิญจัญญายตนฌานว่าเป็นอากิญจัญญายตนฌาน ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานว่าเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ในโลกนี้ว่าเป็นโลกนี้ ในโลกหน้าว่าเป็นโลกหน้า ไม่ต้องมีสัญญาแม้ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจ แต่ต้องมีสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าเป็นไปได้ เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า เป็นไปได้อย่างไร จึงตรัสตอบว่า เป็นไปได้อย่างนี้ คือ ภิกษุเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้ว่า ภาวะที่สงบ ประณีต คือ คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับนิพพาน (องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘/๔๓๘)

13.สมาธิสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยการได้สมาธิของภิกษุ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปได้หรือ การที่ภิกษุได้สมาธิโดยไม่ต้องมีสัญญาในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน ในธาตุน้ำว่าเป็นธาตุน้ำ ในธาตุไฟว่าเป็นธาตุไฟ ในธาตุลมว่าเป็นธาตุลม ในอากาสานัญจายตนฌานว่าเป็นอากาสานัญจายตนฌาน ในวิญญาณัญจายตนฌานว่าเป็นวิญญาณัญจายตนฌานในอากิญจัญญายตนฌานว่าเป็นอา
กิญจัญญายตนฌาน ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานว่าเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ในโลกนี้ว่าเป็นโลกนี้ ในโลกหน้าว่าเป็นโลกหน้า ไม่ต้องมีสัญญาแม้ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจ แต่ต้องมีสัญญา เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์มีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก เป็นผู้นำ เป็นที่พึ่ง ขอพระองค์ทรงอธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ฟังแล้วจักทรงจำไว้ จึงตรัสว่า เป็นไปได้ เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า เป็นไปได้อย่างไร จึงตรัสตอบว่า เป็นไปได้อย่างนี้ คือ ภิกษุเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้ว่า ภาวะที่สงบ ประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ นิพพาน (องฺ.เอกกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙/๔๓๙)

1๓.สมาธิสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยการได้สมาธิของภิกษุ (สูตรที่ ๓) ภิกษุหลายรูปเข้าไปหาพระสารีบุตรถึงที่อยู่แล้วเรียนถามว่า เป็นไปได้หรือ การที่ภิกษุได้สมาธิโดยไม่ต้องมีสัญญาในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน ในธาตุน้ำว่าเป็นธาตุน้ำ ในธาตุไฟว่าเป็นธาตุไฟ ในธาตุลมว่าเป็นธาตุลม ในอากาสานัญจายตนฌานว่าเป็นอากาสานัญจายตนฌาน ในวิญญาณัญจายตนฌานว่าเป็นวิญญาณัญจายตนฌาน ในอากิญจัญญายตนฌานว่าเป็นอากิญจัญญายตนฌาน ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานว่าเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ในโลกนี้ว่าเป็นโลกนี้ ในโลกหน้าว่าเป็นโลกหน้า ไม่ต้องมีสัญญาแม้ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่

SAMPLE

แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจ แต่ต้องมีสัญญา พระสารีบุตรตอบว่า เป็นไปได้ เมื่อภิกษุทั้งหลายเรียนถามว่า เป็นไปได้อย่างไร จึงตอบว่า เป็นไปได้อย่างนี้ คือ ภิกษุเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้ว่า ภาวะที่สงบ ประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ นิพพาน (อง. เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๒๐/๔๔๑)

14.สมาธิสูตร (จตุตถ) : พระสูตรว่าด้วยการได้สมาธิของภิกษุ (สูตรที่ ๔) พระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปได้หรือ การที่ภิกษุได้สมาธิโดยไม่ต้องมีสัญญาในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน ในธาตุน้ำว่าเป็นธาตุน้ำ ในธาตุไฟว่าเป็นธาตุไฟ ในธาตุลมว่าเป็นธาตุลม ในอากาสานัญจายตนฌานว่าเป็นอากาสานัญจายตนฌาน ในวิญญาณัญจายตนฌานว่าเป็นวิญญาณัญจายตนฌาน ในอากิญจัญญายตนฌานว่าเป็นอากิญจัญญายตนฌาน ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานว่าเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ในโลกนี้ว่าเป็นโลกนี้ ในโลกหน้าว่าเป็นโลกหน้า ไม่ต้องมีสัญญาแม้ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจ แต่ต้องมีสัญญา เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบเรียนว่า กระผมทั้งหลายมาแต่ที่ไกลเพื่อจะรู้เนื้อความแห่งพระภาษิตนี้ในสำนักของพระสารีบุตร ขอพระสารีบุตรจงอธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตนั้น ภิกษุทั้งหลายได้ฟังแล้วจักทรงจำไว้ จึงกล่าวว่า เป็นไปได้ เมื่อภิกษุทั้งหลายเรียนถามว่า เป็นไปได้อย่างไร จึงตอบว่า เป็นไปได้อย่างนี้ คือ ภิกษุเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้ว่า ภาวะที่สงบ ประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ นิพพาน (อง.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑/๔๔๒)

สมานกาล : เวลาปัจจุบัน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สมานฉันท์ : มีฉันทะเสมอกัน, มีความพอใจร่วมกัน, พร้อมใจกัน, มีความต้องการที่จะทำการอย่างใดอย่างหนึ่งตรงกันหรือเสมอเหมือนกัน ในทางที่ร้ายหรือดีก็ได้, ในทางร้าย เช่น หญิงและชายที่มีสมานฉันท์ในการประกอบกาเมสุมิจฉาจาร (เป็นตัวอย่างที่ท่านใช้ในการอธิบายบ่อยที่สุด) และหมู่คนร้ายที่มีสมานฉันท์ในการทำโจรกรรม ส่วนในทางดี เช่น หมู่คนดีมีสมานฉันท์ที่จะไปทำบุญร่วมกัน เช่น ไปจัดปรับถนนหนทาง สร้างสะพาน ขุดสระ ปลูกสวนสร้างศาลาพักร้อน ให้ทาน รักษาศีล(ชา.อ.๑/๒๙๙ เป็นตัวอย่างเด่น) เด็กกลุ่มหนึ่งมีสมานฉันท์ที่จะบรรพชา ภิกษุหลายรูปมีสมานฉันท์ที่จะถือปฏิบัติธุดงค์ข้อนั้นข้อนี้, คนผู้มีสมานฉันท์ในทางร้ายนั้น ไม่ต้องใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณา เพียงชอบใจอยากทำก็ประกอบกรรมไปตามอำนาจของราคะ หรือโลภะ โทสะ และโมหะ ส่วนคนที่จะมีสมานฉันท์ในทางดีเบื้องแรกมองเห็นด้วยปัญญาแล้ว

SAMPLE

ว่ากรรมนั้นดีงามเป็นประโยชน์มีเหตุผลควรทำ จึงเกิดฉันทะคือความพอใจใฝ่ปรารถนาที่จะทำ โดยเข้าใจตรงกัน และพอใจเหมือนกัน ร่วมด้วยกัน ดังคำในลักขณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตรัสแต่วาจาอ่อนหวาน คือที่ส่งเสริมการไม่วิวาทกันที่ก่อให้เกิดสมานฉันท์ระหว่างผู้ที่แตกกัน ขจัดความทะเลาะของชุมชนทำให้สามัคคีกัน และทรงเพลิดเพลินบันเทิงอยู่กับผู้ที่ปรองดองกัน หรือดังคำในอปทาน ที่พระอุบลวรรณาเถรีกราบทูลว่า ข้าแต่พระมหาวีระ ผู้มีพระปัญญา ผู้ทรงพระรัศมีรุ่งเรือง หม่อมฉันเป็นธิดาของพระองค์ กรรมที่ทำได้ยาก ทำได้แสนลำบากจำนวนมากหม่อมฉันได้ทำแล้ว ข้าแต่พระมหาวีระ ผู้มีพระจักษุ หม่อมฉันมีผิวพรรณเหมือนสีดอกอุบล จึงมีนามว่าอุบลวรรณา เป็นธิดาของพระองค์ ขอกราบพระยุคลบาท พระราหุลเถระและหม่อมฉัน เกิดร่วมภพเดียวกันหลายร้อยชาติ เป็นผู้มีจิตสมานฉันท์กัน บังเกิดพร้อมกันร่วมชาติเดียวกัน เมื่อถึงภพสุดท้าย แม้เราทั้ง ๒ ก็ชื่อว่าเกิดร่วมภพเดียวกัน พระเถระนามว่าราหุลเป็นพระโอรส หม่อมฉันผู้มีนามว่าอุบลวรรณาเป็นธิดา(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๕/๑๙๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๙๑/๔๔๐) ; ดู *ฉันทะ*

สมานลาภสีมา :แดนมีลาภเสมอกัน ได้แก่เขตที่สงฆ์ตั้งแต่ ๒ อาวาสขึ้นไปทำกติกากันไว้ว่า ลาภเกิดขึ้นในอาวาสหนึ่งสงฆ์อีกอาวาสหนึ่งมีส่วนได้รับแจกด้วย(พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์); ดู *กติกา*

สมานไมตรี : เอื้อเฟื้อเสมอกัน,รักใคร่เสมอกัน,รักษาความเยื่อใยกัน ดังคำในเลขสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บางคนในโลกนี้แม้จะถูกว่าด้วยคำหนัก ๆ แม้จะถูกว่าด้วยคำหยาบแม้จะถูกว่าด้วยคำที่ไม่น่าพอใจก็ยังคงสมานไมตรีกลมเกลียวอยู่ ปรองดองกันอยู่รอยขีดที่น้ำย่อมขาดหายไปเร็ว ไม่ปรากฏอยู่นาน (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๓๓/๓๘๒,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๑๕/๑๗๕)

สมานสังวาส : มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมเสมอกัน, ผู้ร่วมสังวาส หมายถึงภิกษุสงฆ์ผู้สามัคคีร่วมอุโบสถสังฆกรรมกัน ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า สงฆ์ที่ชื่อว่า พร้อมเพรียงกัน คือมีสังวาสเสมอกัน อยู่ในสมานสังวาสสีมาเดียวกัน(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๘๖/๕๗๘) ; เหตุให้ภิกษุผู้แตกกันออกไปแล้วกลับเป็นสมานสังวาสกันได้อีก มี ๒ อย่างคือ (๑) ทำตนให้เป็นสมานสังวาสเองคือ สงฆ์ปรองดองกันเข้าได้ หรือภิกษุนั้นแตกจากหมู่แล้วกลับเข้าหมู่เดิม (๒) สงฆ์ระงับอุกเขปนียกรรมที่ลงโทษภิกษุนั้น แล้วรับเข้าสังวาสตามเดิม (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘๒/๒๘๖, ๔/๒๓๒/๓๗๒,วิ.จู.(ไทย) ๖/๘๐/๑๖๒,๖/๘๐/๑๖๓,๖/๘๗/๑๗๐,๖/๒๓๗/๓๖๐,๖/๒๓๘/๓๖๐)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมานสังวาส หมายถึงเขตแดนที่สงฆ์สมมติเพื่อเข้าร่วมอุโบสถปวารณาและสังฆกรรมอื่นด้วยกัน(ดู วิ.อ. (บาลี) ๑/๕๕/๒๗๘, กงฺขา.ฏีกา (บาลี) ๑๕๒,๑๕๕)

สมานสังวาสกภูมิ : พื้นที่อยู่ด้วยความเสมอกัน หมายถึงเขตที่สงฆ์อยู่ด้วยการมีสังวาสเสมอกัน ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งว่า ภิกษุ สมานสังวาสกภูมิมี ๒ อย่างนี้ คือ (๑) ภิกษุทำตนให้เป็นสมานสังวาสด้วยตนเอง (๒) สงฆ์พร้อมเพรียงกันรับภิกษุผู้ถูกลงอุกเขปนียกรรมเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ เพราะไม่ทำคืนอาบัติ หรือเพราะไม่สละทิฏฐิบาปเข้าหมู่ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๕/๓๔๐)

สมานสังวาสสีมา : แดนมีสังวาสเสมอกัน, เขตที่กำหนดความพร้อมเพรียงและสิทธิในการเข้าอุโบสถปวารณาและสังฆกรรมด้วยกัน ดังคำในมหาวรรค สีมานุชานนา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า นิมิตได้ระบุไว้โดยรอบเพียงใด ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงสมมติสมานสังวาสสีมา มีอุโบสถเดียวกัน ด้วยนิมิตเหล่านั้น นี่เป็นญัตติ หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย สมานสังวาสสีมา มีอุโบสถเดียวกันแห่งใดที่สงฆ์สมมติแล้ว สงฆ์ก็จงสมมติสีมานั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๙/๒๑๖, ๔/๑๔๓/๒๒๑,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๙๔/๒๘๒,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๒๙)

สมานะ : ชื่อหมู่เทพ, เป็นเทพหมู่หนึ่งที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พร้อมกับภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำในมหาสมยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพอีก (๑๐ หมู่) คือ สมานะ มหาสมานะ มานุสะ มานุสุตตมะ ขิฑฑาปทูสิกะ มโนปทูสิกะ หริ โลหิตวาสี ปารคะ และมหาปารคะผู้มียศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

สมานัตตตา : ความเป็นผู้มีตนเสมอ หมายถึง การทำตัวให้เข้ากันได้ ด้วยการร่วมสุขร่วมทุกข์ ไม่ถือตัว มีความเสมอภาค และวางตัวเหมาะสม,ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควรในที่นั้นๆ (ข้อ ๔ในสังคหวัตถุ ๔) ดังคำในลักขณสูตรที่กล่าวไว้ว่า มหาบุรุษทรงกระทำและประพฤติสังคหธรรมอย่างดีแก่คนหมู่มากคือ(๑) ทาน (๒) เปยยวัชชะ (๓) อัตถจริยา (๔) สมานัตตตาไปสู่สวรรค์ด้วยคุณที่ใครๆดูหมิ่นไม่ได้(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๐,๑๑/๒๑๑/๑๗๑,๑๑/๒๗๓/๒๑๘,๑๑/๓๑๓/๒๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑,๒๑/๒๕๖/๓๗๓,ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๗๘/๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมานัตตตา คือความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควร หมายถึงความประพฤติยำเกรงต่อผู้ใหญ่ทั้งหลาย (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๑๗๘/๑๙๗)

SAMPLE

สมานาจริยกะ : ภิกษุผู้ร่วมพระอาจารย์เดียวกัน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๑ ; พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สมานาสนิกะ : ผู้ร่วมอาสนะกัน หมายถึงภิกษุผู้มีพรรษารุ่นราวคราวเดียวกันหรืออ่อนกว่ากันไม่ถึง ๓ พรรษานั่งร่วมอาสนะเสมอกันได้; เทียบ *อสมานาสนิกะ* (ดูประกอบใน วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๐/๑๓๙; พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สมานุปัชฌายกะ : ภิกษุผู้ร่วมพระอุปัชฌายะเดียวกัน(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๑ ; พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สมาบัติ : การเข้าฌาน, ภาวะสงบประณีตซึ่งพึงเข้าถึง;สมาบัติมีหลายอย่าง เช่น ฌานสมาบัติ ผลสมาบัติ อนุปุพพวิหารสมาบัติเป็นต้น สมาบัติที่กล่าวถึงบ่อยคือ ฌานสมาบัติ กล่าวคือ สมาบัติ ๘ อันได้แก่ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ ถ้าเพิ่มนิโรธสมาบัติต่อท้ายสมาบัติ ๘ นี้ รวมเรียกว่า อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ ดังคำว่า ที่ชื่อว่า อุตตริมนุสสธรรม ได้แก่ ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติญาณทัสสนะ มรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส ความยินดีในเรือนว่าง,ในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า คำว่า สมาบัติ ได้แก่ สุญญตสมาบัติ อนิมิตตสมาบัติ อัปปณิหิตสมาบัติ (วิ.ม.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๐/๒๕๖,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๒๖/๓๔๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๑๓๐/๗๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๖,๑๒/๔๕๗/๔๙๕,๑๒/๕๐๗/๕๔๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๕/๑๑๔,๑๔/๑๐๘/๑๓๒,๑๔/๒๙๘/๓๕๗)

สมาปัตตัฏฐญาณ : ญาณในสภาวะแห่งสมาบัติ, ญาณในสภาวะแห่งวิหารสมาบัติ หมายถึงปัญญาในสมาบัติต่าง ๆ ปัญญาในวิหารสมาบัติต่าง ๆ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า ปัญญาในสมาบัติต่างๆ ชื่อว่าสมาปัตตัฏฐญาณ,ปัญญาในวิหารสมาบัติต่างๆชื่อว่าวิหารสมาปัตตัฏฐญาณ, เป็นญาณที่ ๓๐,๓๑ ในญาณ ๗๓ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๘/๑๓๑)

สมาปัตติกุสลตา : ความเป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาบัติ,เป็นข้อ ๑ ในสมาบัติ ๒ คือ (๑) สมาปัตติกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาบัติ) (๒) สมาปัตติวุฏฐานกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาบัติ),ในธัมมสังคณี อธิบายสมาปัตติกุสลตาไว้ว่า สมาบัติที่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี สมาบัติที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารก็มี สมาบัติที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารก็มี ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในสมาบัติแห่งสมาบัติเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในสมาบัติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๔,อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๓๓๘/๓๓๔)

สมาปัตติญาณ : ญาณในสมาบัติ ๘ ประกอบด้วย รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ดังคำในมหานิทเทส อธิบายไว้ว่า ญาณ ประสงค์เอากัมมัสสกตาญาณ สัจจานุโลมิกญาณ อภิญญาญาณ สมาปัตติญาณ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔)

SAMPLE

สมาปัตติมูลกกัลลิตสูตร :พระสูตรว่าด้วยการเข้าและความพร้อมในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในความพร้อมในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในความพร้อมในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในความพร้อมในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๔/๓๙๕)

สมาปัตติมูลกโคจรสูตร :พระสูตรว่าด้วยการเข้าและโคจรในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๖/๓๙๗)

สมาปัตติมูลกฐิติสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเข้าและการตั้งอยู่ในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๒/๓๙๔)

สมาปัตติมูลกวุฏฐานสูตร :พระสูตรว่าด้วยการเข้าและการออกจากสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในการออกจากสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในการออกจากสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในการออกจากสมาธิ

SAMPLE

(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๓/๓๙๕)

สมาปัตติมูลกสักกัจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเข้าและความเคารพในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ

๒. บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และทำโดยเคารพในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๘/๓๙๘)

สมาปัตติมูลกสัปปายการีสูตร :พระสูตรว่าด้วยการเข้าและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ

๒. บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๘๐/๓๙๙)

สมาปัตติมูลกสาตัจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเข้าและความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๒. บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๙/๓๙๙)

สมาปัตติมูลกอภินีหารสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเข้าและอภินิหารในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ

SAMPLE

๔. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในอภินิหารในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๗/๓๙๗)

สมาปัตติมูลกอารัมมณสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเข้าและอารมณ์ในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ

๑. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ

๒. บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ

๓. บางคนไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ และไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ

๔. บางคนฉลาดในการเข้าสมาธิ และฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๗๕/๓๙๖)

สมาปัตติลาภีบุคคล : บุคคลผู้ได้สมาบัติ ๘ หมายถึงได้รูปฌาน ๔ และได้อรูปฌาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า สมาปัตติลาภีบุคคล (บุคคลผู้ได้สมาบัติ) คำนึงถึงปฐมฌาน ที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเนิ่นช้าในการคำนึงถึง เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าอาวัชชนาวสี ฯลฯ สมาปัตติลาภีบุคคลเข้าฯลฯ อธิฏฐาน ฯลฯ ออกฯลฯ พิจารณาเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ ตามปรารถนา ไม่มีความเนิ่นช้าในการพิจารณา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าปัจจเวกขณาวส (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘๕/๑๔๔)

สมาปัตติวุฏฐานกุสลตา : ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาบัติ, เป็นข้อที่ ๒ ในธรรม ๒ คือ (๑) สมาปัตติกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาบัติ) (๒) สมาปัตติวุฏฐานกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาบัติ),ในธัมมสังคณี สมาปัตติกุสลตาทุกะ อธิบายสมาปัตติวุฏฐานกุสลตาไว้ว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในการออกจากอาบัติเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๔,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๓๓๗/๓๓๔)

สมาปัตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อกุศลธรรมเข้ามาได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อกุศลธรรมเข้ามาไม่ได้ตลอดเวลาที่ธรรม ๕ คือ (๑) ศรัทธา (๒) หิริ (๓) โอตตัปปะ (๔) วิริยะ (๕) ปัญญาในกุศลธรรมทั้งหลาย ยังตั้งมั่นอยู่ แต่เมื่อใดธรรม ๕ มีศรัทธาเป็นต้นนั้นเสื่อมไป ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นต้น กลุ้มรุมจิตอยู่ เมื่อนั้น อกุศลธรรมเข้ามาได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖/๘)

สม่ำเสมอ : เป็นประจำ,เสมอเป็นปรกติ เช่น มาประชุมสม่ำเสมอ ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า พวกคฤหัสถ์ผู้นุ่งห่มผ้าขาวก็ยังมีความเคารพยำเกรงประพฤติสม่ำเสมอในอาจารย์

SAMPLE

เพราะได้ศึกษาศิลปะอันเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต(วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๘/๑๘), เสมอตามกำหนด เช่น ส่งดอกเบี้ยสม่ำเสมอ; ราบเรียบ ดังคำที่กล่าวถึงกรรมที่ไม่สม่ำเสมอเป็นเหตุให้ตกนรก มีปรากฏในวิสมสูตร, ไม่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ดังคำในมหาปทานสูตร กล่าวไว้ว่า การประพฤติธรรมเป็นความดี การประพฤติสม่ำเสมอเป็นความดี การทำกุศลเป็นความดี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๓/๒๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๘/๓๙๖,๒๐/๑๕๓/๓๙๘)

สมิตนันทนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของยูถิกปุปผิยเถระ ดังคำในยูถิกปุปผิยเถราปทาน ที่ท่านกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าใช้มือทั้ง ๒ ประคองดอกคัดเค้าชั้นดี บูชาพระพุทธเจ้า(นามว่าปทุมุตตระ) ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น ข้าพเจ้าเสวยสมบัติแล้ว ไม่ไปเกิดในทุคติเลยตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในกัปที่ ๕๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าสมิตนันทนะ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๖/๓๖๗)

สมิตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธสัญญกเถระ ดังคำในพุทธสัญญกเถราปทานที่ท่านกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าเกิดเป็นภุมมเทวดา เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ผู้เลิศในโลก ทรงปลงพระชนมายุสังขาร แผ่นดินหมื่นจักรวาลทั้งสมุทรสาครก็ไหวแล้ว ช่างน่าอัศจรรย์ พระพุทธเจ้า ช่างน่าอัศจรรย์พระธรรมช่างน่าอัศจรรย์ การที่ข้าพเจ้าได้มาประจวบกับพระศาสดา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น แผ่นดินก็ไหวข้าพเจ้าประกาศพุทธานุภาพแล้ว จึงบันเทิงอยู่ในสวรรค์ตลอดหนึ่งกัป ในกัปที่เหลือ ข้าพเจ้าได้ทำกุศลไว้แล้ว ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ความทรงจำไว้ในครั้งนั้น จึงไม่ได้พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งความทรงจำในพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๑๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าสมิตะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๔/๒๗๑)

สมิติคุตตเถรคาถา :ภาษิตของพระสมิติคุตตเถระ,คาถาของพระสมิติคุตตเถระ ท่านพระสมิติคุตตเถระกล่าวไว้ว่า เราได้เสวยบาปกรรมที่เราทำเอาไว้ ในชาติอื่น ๆ ในปางก่อน ในอัตภาพนี้เอง เรื่องบาปกรรมอื่นจะไม่มีอีกต่อไป (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๑/๓๓๓)

สมิทธิ, พระ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง อยู่ ณ ตโปทาราม เขตกรุงราชคฤห์ คราวหนึ่งเมื่อบวชยังไม่นาน ได้ถูกเทวดาถามอุทเทสและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ แต่จำไม่ได้,ต่อมาได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามอุทเทสและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีเดียวเจริญ และได้สนทนาธรรมกับพระสารีบุตร พระอานนท์ และโปตลิบุตรปริพาชก ภายหลังได้บรรลุอรหัตผล (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๙/๓๓๐,๑๔/๒๙๘/๓๕๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐/๑๘,๑๕/๑๕๘/๒๐๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๕/๕๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๔/๔๖๒)

SAMPLE

สมิทธิชาดก : พระสูตรว่าด้วยเทพธิดาหลงรักพระสมิทธิโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤๅษีโพธิสัตว์ถูกนางเทพธิดาประเล้าประโลมด้วยกามคุณ แต่ท่านไม่ยินดีด้วย กลับแสดงธรรมให้นางฟังว่า เราไม่รู้วันตายของเราเลย เวลาตายยังถูกปิดบังอยู่ยังไม่ปรากฏ เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่บริโภคกาม มาเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงชีพอยู่ เวลาแห่งการปฏิบัติธรรมอย่าผ่านไปโดยไม่ได้ประโยชน์อะไรเลย ว่าแล้วท่านก็บิณฑบาตต่อไป ทำให้นางจนปัญญาอันตรธานไปทันที ผู้ที่ไม่เปิดช่องให้กิเลสเข้ามาครอบงำใจ ย่อมผ่านพ้นมารไปได้ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๓๓/๗๒)

สมิทธิเถรคาถา :ภาษิตของพระสมิทธิเถระ ,คาถาของพระสมิทธิเถระ ท่านพระสมิทธิเถระกล่าวไว้ว่า เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา มีสติปัญญาเจริญ มีจิตมั่นคงดีแล้ว เจ้ามารร้ายเอ๋ย เจ้าจงบันดาลรูปแปลกประหลาดต่างๆตามใจชอบเถิด แต่จะไม่อาจทำให้เราสะทกสะท้านได้เลย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๖/๓๒๐)

สมิทธิทุกขปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องทุกข์ ท่านสมิทธิได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันแล้วทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงชื่อว่าทุกข์ หรือการบัญญัติว่าทุกข์ พระผู้มีพระภาคทรงตอบโดยนัยแห่งปฐมสมิทธิมารปัญหาสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า มาร เป็นคำว่า ทุกข์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๗/๕๗)

สมิทธิมารปัญหาสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องมาร (สูตรที่ ๑) ท่านสมิทธิได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันแล้วทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงชื่อว่ามาร หรือการบัญญัติว่ามาร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ มีอยู่ในที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็มีอยู่ในที่นั้น หากอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นนั้นไม่มีในที่ใด มารหรือการบัญญัติว่ามารก็ไม่มีในที่นั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๕/๕๖)

สมิทธิโลกปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องโลก ท่านสมิทธิได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันแล้วทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงชื่อว่าโลกหรือการบัญญัติว่าโลก พระผู้มีพระภาคทรงตอบโดยนัยแห่งปฐมสมิทธิมารปัญหาสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า มาร เป็นคำว่า ทุกข์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๘/๕๘)

สมิทธิสัตตปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระสมิทธิทูลถามปัญหาเรื่องสัตว์ ท่านสมิทธิได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันแล้วทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงชื่อว่าสัตว์ หรือการบัญญัติว่าสัตว์ พระผู้มีพระภาคทรงตอบโดยนัยแห่งปฐมสมิทธิ

SAMPLE

มารปัญหาสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า มาร เป็นคำว่า สัตว์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๖/๕๗)

สมิทธิสูตร : มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สมิทธิสูตร พระสูตรว่าด้วยเรื่องวิตก พระสารีบุตรถามพระสมิทธิผู้เข้ามาสนทนาเรื่องสังกัปปวิตก (วิตกอันเป็นความดำริ)ของบุรุษ ซึ่งมีคำถามและคำตอบตามลำดับดังนี้

พระสารีบุตรถามว่า สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นอารมณ์ พระสมิทธิตอบว่า มีนามรูปเป็นอารมณ์

พระสารีบุตรถาม : สังกัปปวิตกต่างกันที่ไหน พระสมิทธิตอบ : ที่ธาตุ

พระสารีบุตรถาม : สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นเหตุเกิดพระสมิทธิตอบ : มีผัสสะเป็นเหตุเกิด

พระสารีบุตรถาม : สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นที่ประชุม พระสมิทธิตอบ : มีเวทนาเป็นที่ประชุม

พระสารีบุตรถาม :สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นประมุข พระสมิทธิตอบ : มีสมาธิเป็นประมุข

พระสารีบุตรถาม :สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นใหญ่ พระสมิทธิตอบ : มีสติเป็นใหญ่

พระสารีบุตรถาม : สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นยิ่ง พระสมิทธิตอบ : มีปัญญาเป็นยิ่ง

พระสารีบุตรถาม : สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นแก่นสาร พระสมิทธิตอบ : มีวิมุตติเป็นแก่นสาร

พระสารีบุตรถาม :สังกัปปวิตกมีอะไรเป็นที่หยั่งลง พระสมิทธิตอบ : มีนิพพานเป็นที่หยั่งลง

พระสารีบุตรกล่าวกับพระสมิทธิว่า ท่านสามารถตอบปัญหาของผมได้ทุกข้อ แต่ท่านอย่าทะนงตนด้วยการตอบปัญหานั้น (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๔/๔๖๒)

2.สมิทธิสูตร พระสูตรว่าด้วยพระสมิทธิ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตโปทาราม เขตกรุงราชคฤห์ เทวดาองค์หนึ่งได้กล่าวในสำนักของท่านพระสมิทธิว่า ท่านไม่บริโภคแต่ยังขอ ท่านบริโภคแล้วต้องไม่ขอ ท่านบริโภคแล้วจงขอเถิด กาลอย่าได้ล่วงท่านไป ท่านพระสมิทธิกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่รู้จักกาล เพราะกาลถูกปกปิดอยู่ ฉะนั้น ถึงข้าพเจ้าไม่บริโภคแต่ก็ยังขอ กาลอย่าได้ล่วงข้าพเจ้าไป ท่านเป็นนักบวชที่ยังหนุ่มแน่น มีผมดำ อยู่ในวัยแรกรุ่น ไม่เพลิดเพลินในกาม ขอท่านจงบริโภคกามอันเป็นของมนุษย์ อย่าละกามที่เห็นเฉพาะหน้าแล้ววิ่งไปหากามอันมีอยู่ตามกาลที่

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ธรรมเป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน อันนี้เป็นอย่างไร

ท่านพระสมิทธิไม่สามารถตอบได้ จึงได้เข้าไปกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค ซึ่งพระองค์ได้ตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายมีความหมายรู้ในสิ่งที่เรียกขาน ติดอยู่ในสิ่งที่เรียกขาน ไม่กำหนดรู้สิ่งที่เรียกขาน จึงตกอยู่ใต้อำนาจแห่งความตาย ส่วนภิกษุกำหนดรู้สิ่งที่เรียกขานแล้ว ไม่กำหนดหมายสิ่งที่เรียกขาน เพราะสิ่งที่เรียกขานนั้นไม่มีแก่เธอ ฉะนั้น เหตุที่จะเรียกขานท่านจึงไม่มี ผู้ถือตัวว่าเราเสมอเขา เราเลิศกว่าเขา หรือเราด้อยกว่าเขา ก็พึงทะเลาะกับเขา เพราะความถือตัวนั้น ผู้ไม่หวั่นไหวในความถือตัวทั้ง ๓ นั้นย่อมไม่มีความถือตัว บุคคลผู้ละบัญญัติได้แล้ว ไม่เข้าถึงวิมาน ตัดตัณหาในนามรูปได้ เทวดาและมนุษย์ถึงจะเที่ยวค้นหาก็ไม่พบบุคคลนั้น ผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกได้แล้ว ไร้ทุกข์หมดความกระหาย บุคคลไม่ควรทำบาปทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ ควรละกาม มีสติสัมปชัญญะ จึงจะไม่เสวยทุกข์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐/๑๘)

3.สมิทธิสูตร พระสูตรว่าด้วยพระสมิทธิ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นครศิลาวดี แคว้นสักกะ ท่านพระสมิทธิหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดว่า การที่เราได้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระศาสดา การที่เราได้บวชในพระธรรมวินัยอันพระศาสดาตรัสไว้ดีแล้ว การที่เราได้เพื่อนพรหมจารี ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม นั้นช่างดีจริงหนอ มารทราบเรื่องนั้นจึงเข้าไปหาท่านถึงที่อยู่แล้วได้ทำเสียงดังน่าสะพรึงกลัวน่าหวาดเสียว ประดุจแผ่นดินจะถล่ม

พระผู้มีพระภาคหลังจากทรงทราบเรื่องนั้นจึงตรัสว่า นั่นมิใช่แผ่นดินจะถล่ม นั่นคือมารมาเพื่อลวงให้เธอเข้าใจผิด เธอจงไปเถิด จงเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ในที่นั้น

ท่านพระสมิทธิรับพระดำรัสแล้วลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วจากไปถึง ๓ ครั้ง และในครั้งที่ ๓ ได้กล่าวกับมารว่า เราออกบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา เรารู้สติและปัญญาแล้ว จิตก็ตั้งมั่นดีแล้ว ท่านบันดาลรูปร่างให้น่ากลัวแค่ไหน ก็ทำให้เราหวั่นไหวไม่ได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๘/๒๐๓)

สมีติ, บุตรช่างทำรถ : ชื่อช่างทำรถคนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ ได้ถากกงล้อรถ ถากส่วนโค้ง หมดคด หมดกระพี้ มีแต่แก่นล้วน ๆ ตามที่อาชีวกคิด มีปรากฏในอนังคณสูตร ที่พระมหาโมคคัลลานกล่าวถึงให้พระสารีบุตรฟัง เป็นอุปมาให้กิเลสเพียงดังเนินออกจากใจ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๔)

SAMPLE

สมุคคชาดก : พระสูตรว่าด้วยหญิงในผอบแก้ว มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤๅษีโพธิสัตว์ผู้ได้ทิพยจักษุเห็นรากษสตนหนึ่งให้ภรรยานอนอยู่ในผอบแล้วกลืนลงไว้ในท้องของตนเพื่อจะรักษานางไม่ให้ยินดีต่อชายอื่น แต่นางกลับประพฤติผิดประเวณีร่วมอภิรมย์ยินดีกับวิทยาธรในผอบนั้น รากษสทราบความจริงจากฤๅษีแล้วเกิดความสลดใจ จึงว่าหญิงนี้ตนไม่อาจรักษาได้ ให้เต็มได้ยาก ลึกเหมือนบาดาล จึงปล่อยนางกับชายชู้ไป แล้วกลับได้ความสบายใจไม่ต้องเศร้าโศกเพราะไม่ต้องรักษาหญิงนั้น ถ้ามีโอกาส เวลา สถานที่ และมีคนชักชวน เป็นการยากที่จะห้ามคนชั่วไม่ให้ทำกรรมชั่ว บัณฑิตจึงไม่ควรใส่ใจ (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๘๗/๓๑๕)

สมุคคตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระโสภิตเถระ ดังคำในโสภิตเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวไว้ว่า พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงองอาจกว่านรชน ทรงแสดงอมตบทแก่หมู่ชนจำนวนมากอยู่ ครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ที่เปล่งออกด้วยอาสภิวาจาแล้วจึงประคองอัญชลีเป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เดียว ๓๒/๗/๒๙๔

สมุคฆาตสัปปายสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่การเพิกถอนความกำหนดหมาย มี ๒ สูตร แต่เนื้อหากัน คือ

1.สมุคฆาตสัปปายสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิปทาอันเป็นสัปปายะแก่การเพิกถอนความกำหนดหมายทั้งปวง ได้แก่การที่ภิกษุกำหนดหมายสิ่งใด กำหนดหมายในสิ่งใด กำหนดหมายเพราะสิ่งใด กำหนดหมายว่าสิ่งใดของเรา แต่สิ่งนั้นย่อมเป็นโดยอาการอื่น คือ สัตว์โลกก็ยังข้องอยู่ในภพ ถึงเปลี่ยนแปลงไปโดยอาการอื่น ก็ถือว่ายังยินดีภพอยู่ ส่วนภิกษุไม่กำหนดหมายอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยและสิ่งทั้งปวง ไม่กำหนดหมายในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นและไม่กำหนดหมายแม้ขันธ์ ธาตุและอายตนะเป็นต้น ชื่อว่าไม่ถือมั่นอะไร เมื่อไม่ถือมั่นก็ไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัว ย่อมดับได้ด้วยตนเอง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอันธภูตสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑/๓๒)

2.สมุคฆาตสัปปายสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันได้ทรงแสดงปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่การเพิกถอนความกำหนดหมายทั้งปวงแก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือ

SAMPLE

มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเที่ยงหรือไม่เที่ยงและภิกษุทั้งหลายก็ได้ทูลตอบโดยลำดับ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒/๓๔)

สมุคฆาตสารุปปสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความกำหนดหมาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิปทาอันสมควรแก่การเพิกถอนความกำหนดหมายทั้งปวง ได้แก่การที่ภิกษุไม่กำหนดหมายอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยและสิ่งทั้งปวง ไม่กำหนดหมายในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้น ไม่กำหนดหมายเพราะอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นและไม่กำหนดหมายว่าอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นของเรา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอาทิตตสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐/๓๐)

สมุจเฉทปหาน : การละด้วยการตัดขาด,การละกิเลสได้โดยเด็ดขาดด้วยอริยมรรค ดังคำในเถรคาถาที่พระโปฏฐิลเถระเมื่อจะสรรเสริญท่านพระสารีบุตรจึงได้กล่าวว่า เชิญท่านดู ท่านพระสารีบุตรมีคุณน่าดู น่าชม หลุดพ้นได้ด้วยวิกขัมภนปหานและสมุจเฉทปหานทั้ง ๒ ส่วน มีจิตตั้งมั่นดีภายใน(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๘๕/๕๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมุจเฉทปหาน หมายถึงละได้เด็ดขาด กล่าวคือละกิเลสได้เด็ดขาดด้วยมรรค๒(อนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค) ทั้งนี้เพราะพระอริยสาวกแม้จะบรรลุมรรค ๒ (โสดาปัตติมรรคและสกทาคามิมรรค) แล้ว แต่ก็ยังไม่บรรลุญาณหรือมรรคเบื้องสูง (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๓๗/๓๘๖)

ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายเป็นต้น อธิบายไว้ว่า เป็น ๑ ในปหานะ ๕ อย่าง คือ (๑) ตทังคปหานะ (ละกิเลสด้วยองค์นั้น ๆ) (๒) วิกขัมภนปหานะ (ละกิเลสด้วยการข่มไว้) (๓) สมุจเฉทปหานะ (ละกิเลสด้วยตัดขาด) (๔) ปฏิปัสสัทธิปหานะ (ละกิเลสด้วยสงบระงับ) (๕) นิสสรณปหานะ (ละกิเลสด้วยสลัดออกได้) (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๖/๔๐,ขุ.อิติ.อ. ๓๕/๑๒๖, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๒๕/๓๒๔-๓๒๕)

สมุจเฉทวิมุตติ : การหลุดพ้นด้วยตัดขาด ได้แก่ การพ้นจากกิเลสด้วยอริยมรรค กิเลสเหล่านั้นขาดเด็ดไป ไม่กลับเกิดขึ้นอีกเป็นโลกุตตรวิมุตติ, อริยมรรค ๔ เพราะพ้นจากกิเลสทั้งหลายที่ตนถอนขึ้นแล้ว ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่กล่าวถึงวิมุตติอยู่ท้ายคำว่า วิราคะที่ชื่อว่าวิชชาเพราะมีสภาวะรู้แจ้งวิราคะที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมีสภาวะสละ(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๘) (ข้อ ๓ ในวิมุตติ ๕) มีปรากฏในข้อที่ ๓ ในวิมุตติ ๕ ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่มีกล่าวถึงในเชิงอรรถหลายครั้ง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วิมุตติ หมายถึงสมุจเฉทวิมุตติ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๒๔๙) เป็นข้อที่๓ ในวิมุตติ ๕ ประการ คือ (๑) วิกขัมภนวิมุตติ (๒) ตทังควิมุตติ(๓) สมุจเฉทวิมุตติ (๔) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ (๕) นิสสรณวิมุตติ (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๓/๒๑)

สมุจเฉทวิรัติ การเว้นด้วยตัดขาดหมายถึงการเว้นความชั่วได้เด็ดขาดของพระอริยเจ้า เพราะไม่มีกิเลสที่จะเป็นเหตุให้ทำความชั่วนั้นๆ (ข้อ ๓ ในวิรัติ ๓) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สมุตเตชนา : การทำให้อาจหาญ คือเร้าใจให้แกล้วกล้า ปลุกใจให้คึกคัก เกิดความกระตือรือร้นมีกำลังใจแข็งขันมั่นใจที่จะทำให้สำเร็จไม่กลัวเหน็ดเหนื่อยหรือยากลำบาก; เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของการสอนที่ดี (ข้อก่อนคือ*สมาทปนา*, ข้อสุดท้ายคือ *สัมปหังสนา*),เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ให้สดชื่นร่าเริง (มาในบาลีมากแห่ง วิ.มหา.(บาลี) ๑/๒๒-๒๔,๒๙๐/๑๓-๔,๒๒๒,วิ.ภิกฺขุนี.(บาลี) ๓/๗๘๓/๗๒-๓,วิ.ม.(บาลี) ๔/๒๙,๘๙-๙๐,๑๐๕,๑๓๒,๑๓๗/๒๕,๑๐๖-๗,๑๒๐,๑๔๖,๑๕๐,วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๗๐,๒๗๖,๒๘๐-๑,๒๘๘,๒๙๔,๒๙๘,๓๓๗/๓๘,๔๕,๕๐,๕๒,๖๕,๗๔,๘๑,๑๓๙,วิ.จู. (บาลี) ๖/๓๓,๑๙๒/๔๓-๔,๒๒๕,วิ.จู.(บาลี)๗/๒๖๐,๒๖๘-๙,๔๐๔,๔๔๕/๒๑,๓๓-๔,๒๓๗,๒๘๒, ที.สี. (บาลี) ๙/๓๔๔,๓๕๘/๑๔๐,๑๕๐, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๑-๒, ๑๙๔/๘๗-๙,๑๑๗-๘, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔,๒๙๙/๒๒,๑๘๙, ม.มู. (บาลี) ๑๒/๒๕๒,๒๕๕-๖,๒๘๙/๒๑๕-๒๑๗,๒๕๓-๔,ม.ม.(บาลี)๑๓/๒๒,๒๘๕,๓๗๑/๑๘,๒๖๑,๓๕๕,สำ.ส.(บาลี)๑๕/๑๕๒-๓,๑๕๕,๑๘๕,๒๔๑/๑๓๕-๘,๑๘๗, ๒๕๓, สำ.นิ.(บาลี) ๑๖/๒๔๑/๒๖๕, สำ.ข. (บาลี) ๑๗/๘๑/๗๗, สำ.สฬา. (บาลี) ๑๘/๑๓๓/๑๑๔, อง.อฏฺฐก-นวก. (บาลี) ๒๓/๑๒,๒๔, ๗๘,๔/๑๕๖,๑๘๐,๒๗๓,๒๙๖, อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๙๓/๑๕๒, ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๖๑,๗๑-๕/๒๐๓,๒๑๒-๕, ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๑๐๔/๓๒๓) ; ในพระไตรปิฎก อธิบายไว้ว่า คำว่า สมุชเชตนา เป็นข้อที่ ๓ ในลีลาการสอนหรือ เทศนาวิธี ๔ คือ (๑) สันทัสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด (๒) สมาทปนา ชวนให้ อยากรับเอาไปปฏิบัติ (๓) สมุตเตชนา เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า (๔) สัมปหังสนา ปลอบชโลมใจ ให้สดชื่นร่าเริง

สมุททกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ใกล้ฝั่งสมุทร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ฤๅษีผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมจำนวนมากอาศัยอยู่ในกุฎีใบไม้ใกล้ฝั่งสมุทร เมื่อสงครามระหว่างพวกเทพกับอสูรประชิดกัน จึงคิดว่าพวกเทพดำรงอยู่ในธรรม พวกอสูรไม่ดำรงอยู่ในธรรม ภัยจากพวกอสูรพึงเกิดแก่พวกเรา พวกเราพึงเข้าไปหาท้าวสมพรแล้วขอภัย จึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า พวกฤๅษีมาขอภัย เมื่อท้าวสมพรกล่าวว่า ไม่มีการให้ภัยแก่พวกฤๅษีผู้ชั่วช้า ผู้คบหาท้าวสักกะ

SAMPLE

เราให้ภัยเท่านั้นแก่พวกท่าน พวกฤๅษีจึงกล่าวว่า ท่านให้ภัยแก่พวกเรา แต่พวกเราขอรับเอาแต่อภัยอย่างเดียว ส่วนภัยจงเป็นของท่าน บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว พ่อ ท่านหว่านพืชลงไปแล้ว ท่านจักต้องเสวยผลของมัน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๓)

สมุจเฉทสุญญะ : ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ตัดขาด,เป็นข้อที่ ๘ ในสุญญะ ๒๕ ข้อ มีปรากฏในปฏิสัมภิทามรรค ดังคำว่า สมุจเฉทสุญญะ เป็นอย่างไร คือ กามฉันทะเป็นธรรมที่บุคคลตัดขาดด้วยเนกขัมมะ และเป็นธรรมว่างจากเนกขัมมะ พยาบาทเป็นธรรมที่บุคคลตัดขาดด้วยอพยาบาท และเป็นธรรมว่างจากอพยาบาท ถีนมิทธะเป็นธรรมที่บุคคลตัดขาดด้วยอาโลกสัญญา และเป็นธรรมว่างจากอาโลกสัญญา อุทธัจจะเป็นธรรมที่บุคคลตัดขาดด้วยอวิกเขปะ และเป็นธรรมว่างจากอวิกเขปะ วิจิกิจฉาเป็นธรรมที่บุคคลตัดขาดด้วยธัมมววัตถานและเป็นธรรมว่างจากธัมมววัตถาน อวิชชาเป็นธรรมที่บุคคลตัดขาดด้วยญาณและเป็นธรรมว่างจากญาณ อรติเป็นธรรมที่บุคคลตัดขาดด้วยปามุชชะและเป็นธรรมว่างจากปามุชชะ นิวรณ์เป็นธรรมที่บุคคลตัดขาดด้วยปฐมฌานและเป็นธรรมว่างจากปฐมฌาน ฯลฯ กิเลสทั้งปวงเป็นธรรมที่บุคคลตัดขาดด้วยอรหัตตมรรค และเป็นธรรมว่างจากอรหัตตมรรค นี้ชื่อว่าสมุจเฉทสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๓๐)

สมุฏฐาน : ที่เกิด, ที่ตั้ง, เหตุ; ทางที่เกิดอาบัติ โดยตรงมี ๔ คือ (๑) ลำพังกาย (๒) ลำพังวาจา (๓) กายกับจิต (๔) วาจากับจิต และที่ควบกันอีก ๒ ก็คือ (๑) กายกับวาจา (๒) กายกับวาจากับทั้งจิต ดังคำในจูฬวรรคกล่าวไว้ว่า สมุฏฐานแห่งอาบัติ ๖ อย่าง เป็นมูลแห่งอาปัตตาธิกรณ์ คือ

๑. อาบัติเกิดทางกาย ไม่ใช่ทางวาจา ไม่ใช่ทางจิตก็มี

๒.อาบัติเกิดทางวาจา ไม่ใช่ทางกาย ไม่ใช่ทางจิตก็มี

๓.อาบัติเกิดทางกายกับวาจา ไม่ใช่ทางจิตก็มี

๔.อาบัติเกิดทางกายกับจิต ไม่ใช่ทางวาจาก็มี

๕.อาบัติเกิดทางวาจากับจิต ไม่ใช่ทางกายก็มี

๖. อาบัติเกิดทางกาย วาจา กับจิตก็มี

สมุฏฐานแห่งอาบัติ ๖ อย่างเหล่านี้ เป็นมูลแห่งอาปัตตาธิกรณ์ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑๘/๓๓๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๓/๓๑๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๙/๓๐๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๘/๔๔๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๙/๔๖๗,๓๗/๕๖๔/๖๑๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑/๒,๔๐/๓/๓,๔๐/๑๓/๑๐,๔๐/๑๕/๑๐,๔๐/๑๗/๑๑)

SAMPLE

สมุฏฐานจริยา : ความประพฤติด้วยความหมั่น,ความประพฤติสัมมากัมมันตะชื่อว่าสมุฏฐานจริยา,เป็นข้อที่ ๔ ในจริยา ๘ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้ว่า ความประพฤติ ๘ อย่าง คือ ๑. ความประพฤติสัมมาทิฏฐิ ชื่อว่าทัสสนจริยา (ความประพฤติด้วยความเห็น) ๒.ความประพฤติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าอภินิโรปนจริยา(ความประพฤติด้วยการปลูกฝังความดำริ) ๓. ความประพฤติสัมมาวาจา ชื่อว่าปริคคหจริยา (ความประพฤติด้วยการกำหนดสำรวมวจี๔ อย่าง) ๔. ความประพฤติสัมมากัมมันตะ ชื่อว่าสมุฏฐานจริยา(ความประพฤติด้วยความหมั่น)๕.ความประพฤติสัมมาอาชีวะ ชื่อว่าโวทานจริยา (ความประพฤติด้วยความผ่องแผ้ว) ๖. ความประพฤติสัมมาวายามะชื่อว่าปัคคหจริยา(ความประพฤติด้วยการประคองความเพียร)๗.ความประพฤติสัมมาสติ ชื่อว่าอุปัฏฐานจริยา(ความประพฤติด้วยการเข้าไปตั้งสติ)๘.ความประพฤติสัมมาสมาธิชื่อว่าอวิกเขปจริยา(ความประพฤติด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน) (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๐๑/๔๐๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๙๗/๓๒๐, ๓๑/๒๘/๕๘๖)

สมุตตมะ,พระเจ้าจักรพรรดิ: เขียนเป็นรมุตตะชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์ซึ่งเป็นอดีตชาติของติกัณณิปุปผิยเถระดังคำที่ท่านพระเถรกล่าวไว้ในติกัณณิปุปผิยเถราปทานว่า ข้าพเจ้าเป็นเทวดา มีเหล่านางเทพอัปสรห้อมล้อม ระลึกถึงบุพกรรมแล้ว จึงหวนระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ข้าพเจ้าทำจิตของตนให้เลื่อมใส ได้ประคองดอกอัญชัน ๓ ดอก บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ในกัปที่ ๗๓ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติพระนามว่ารมุตตมะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙/๓๕๕)

สมุททกัปปะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพันธุชีวกเถระ ดังคำที่ท่านพระเถระกล่าวไว้ในพันธุชีวกเถราปทานไว้ว่า ข้าพเจ้าแสวงหาดอกบัวงามในสระธรรมชาติ แต่ได้เห็นดอกชบาในที่ใกล้ ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ใช้มือทั้ง ๒ ประคองแล้ว เข้าเฝ้าพระมหามุนี แล้วบูชาพระโสภิตพุทธเจ้า ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๑๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งมีพระนามว่าสมุททกัปปะ ผู้เป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๓๔๘)

สมุททชา, มารดา : พระราชธิดา ของพระเจ้าวิเทหะ ในแคว้นวิเทหะ ภายหลังแต่งงานพระเจ้าธตรัฏฐะ ในนาคพิภพ ภายหลังมีลูกชื่อว่าภูริทัตตะ ดังคำในภูริทัตตชาดก ที่พระโพธิสัตว์ตรัสบอกว่าตนเป็นพญานาคว่าเราเป็นนาคผู้มีฤทธิ์เดช ยากที่ใคร ๆจะล่วงล้ำได้ ถ้าแม้ว่าเราโกรธแล้ว จะพึงขบกัดชนบทที่เจริญ ให้แหลกลาญไปได้ด้วยเดช เรามี

SAMPLE

มารดาชื่อสมุททชาและบิดาชื่อธตรัฏฐะ เราเป็นน้องคนเล็กของสุทัศนะ คนทั้งหลายรู้จักเราว่าภูริทัต (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๐๐/๓๐๗)

สมุททชาดก : ชาดกว่าด้วยสมุทร มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เทวดาประจำสมุทรโพธิสัตว์ เห็นกาซึ่งมาเที่ยวห้ามปลาและมังกรไม่ให้ดื่มน้ำทะเลมากเกินไปเพราะกลัวน้ำทะเลหมดจึงได้พูดว่าห้วงน้ำใหญ่นั้นจะลดลงหรือเต็มอยู่ก็ตามที ที่สุดของน้ำแห่งห้วงน้ำใหญ่นั้นที่บุคคลดื่มแล้วใคร ๆ ก็รู้ไม่ได้ ได้ยินว่าไม่มีใครดื่มน้ำในมหาสมุทรให้เหือดแห้งได้ ได้แปลงกายเป็นรูปน่ากลัวขับไล่กาให้หนีไป ความกลัวในสิ่งที่ไม่น่ากลัวและหาทางป้องรักษาไว้โดยไม่ถูกวิธีย่อมทำให้เสียเวลาเปล่าและไม่เกิดประโยชน์อันใด(ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๓๖/๑๕๑)

สมุทททัต,ภิกษุ :ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง เป็นพวกของพระเทวทัต ชาวกรุงราชคฤห์, เป็น ๑ ในภิกษุ ๔ ที่พระเทวทัตไปพบ,เป็นภิกษุพวกประพฤติตาม กล่าวสนับสนุนพระเทวทัต ก่อนที่พระเทวทัตจะทำสังฆเภท ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระเทวทัตเข้าไปหาพระโกกาลิกะ พระกฏโมรกติสสกะ พระขัณฑเทวีบุตร และพระสมุทททัต,ในภิกขุนีวิภังค์ กล่าวไว้ว่า เป็นผู้ให้การบวชสิกขมานา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๐๙/๔๔๑,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๙๒/๓๕๖,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๑๖๖/๓๕๑)

สมุททนินนสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร(สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๗/๖๐)

สมุททนินนสุตตปัญจกะ (ทุติยาทิ) : พระสูตรว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือน (๑) แม่น้ำยมุนา (๒) แม่น้ำอจิรวดี (๓) แม่น้ำสรภู (๔) แม่น้ำมหี และ (๕) แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหีไหลไปสู่สมุทร (ชื่อแม่น้ำแต่ละชื่อเป็นชื่อสูตรแต่ละสูตร) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘-๑๐๒/๖๐)

สมุททนินนสุตตปัญจกะ๓(ทุติยาทิ) มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันคือ

1.สมุททนินนสุตตปัญจกะ๓(ทุติยาทิ) พระสูตรว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือน (๑) แม่น้ำยมุนา

SAMPLE

(๒) แม่น้ำอจิรวดี (๓) แม่น้ำสรภู (๔) แม่น้ำมหี ๕ และ (๕) แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหีไหลไปสู่ทิศปราจีน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๒๒-๑๒๖/๖๗)

2.สมุททนินนสุตตปัญจกะ (ทุติยาทิ) พระสูตรว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีทุติยสมุททนินนสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือน (๑) แม่น้ำยมุนา (๒) แม่น้ำอจิรวดี (๓) แม่น้ำสรภู (๔) แม่น้ำมหี และ (๕) แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมหีไหลไปสู่สมุทร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๓๔-๑๓๘/๗๐)

สมุททนินนสูตร : มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สมุททนินนสูตร® (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙/๖๓)

2.สมุททนินนสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๒๑/๖๖)

3.สมุททนินนสูตร[๙] (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุดย่อมน้อมไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สมุทร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๓๓/๖๙)

สมุททฤษี : ชื่อฤษีตนหนึ่ง ที่ได้ล่วงวิสัยแห่งเปรตไปเกิดในพรหมโลก,เป็น ๑ ในบรรดาฤษี ๗ องค์ที่ประพฤติพรหมจรรย์แล้วไปเกิดในพรหมโลก ดังคำที่ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะทรงแสดงเหล่าดาบสผู้ล่วงภพแห่งเปรตได้แล้วบังเกิดในพรหมโลกด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ จึงตรัสว่า ฤษีทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ ๑.ยานหนฤษี ๒.โสมยาคฤษี ๓. มโนชวฤษี ๔. สมุททฤษี๕.มาฆฤษี ๖. ภรตฤษี ๗.กาลปุรักขิตฤษี กับฤษีอีก ๔ ตน คือ ๑.อังคีรสฤษี ๒.กัสสปฤษี ๓. กีสวัจฉฤษี๔. อกัตติฤษีออกบวชบำเพ็ญตบะล่วงพ้นกามาวจรภพได้แน่นอน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๓๔/๒๔๘)

สมุททวาณิชชาดก : พระสูตรว่าด้วยพ่อค้าทางเรือเดินทะเลมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า บัณฑิตช่างไม้โพธิสัตว์ออกเดินไปค้าขายทางทะเลพร้อมกับพ่อค้าจำนวนมาก แต่เรือแตกกลาง

SAMPLE

ทะเลจึงไปอาศัยอยู่ที่เกาะแห่งหนึ่ง เทวดาที่มีความปราถนาดีได้มาบอกว่าวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ จะเกิดพายุใหญ่น้ำท่วมเกาะให้รีบหนีไป แต่เทวดาที่เป็นมิจฉาทิฏฐิมาบอกว่าจะไม่มีเหตุการณ์ใดที่น่ากลัวไม่ต้องหนีไป พระโพธิสัตว์ไม่ประมาทได้ต่อเรือเตรียมการไว้ล่วงหน้าก่อนที่น้ำจะท่วม เมื่อถึงเวลานั้นก็พาผู้คนที่เชื่อตนหนีรอดไปก่อนได้ด้วยความไม่ประมาท ส่วนพวกที่ประมาทไม่ยอมหนีก็ถูกน้ำท่วมตายสิ้น (ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๒๕/๓๗๘)

สมุททสูตร : พระสูตรว่าด้วยสมุทร มี ๔ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สมุททสูตร พระสูตรว่าด้วยสมุทร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนน้ำในมหาสมุทร ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำ ๒-๓ หยดที่บุรุษวักขึ้น ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๐/๑๖๕)

2.สมุททสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนน้ำในมหาสมุทร ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำ ๒-๓ หยด ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๑/๑๖๖)

3.สมุททสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยสมุทร (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมุทรที่พวกปุถุชนผู้ไม่ได้สดับพากันกล่าวถึงนั่นเป็นเพียงแอ่งน้ำใหญ่ ไม่ใช่สมุทรในอริยวินัย ความจริง อายตนะภายใน ๖ จัดเป็นสมุทรในอริยวินัย กำลังของอายตนะภายใน ๖ นั้นเกิดจากอายตนะภายนอก ๖ ผู้อดกลั้นกำลังอันนั้นได้ จึงจะชื่อว่าข้ามสมุทรคืออายตนะภายใน ๖ ซึ่งมีทั้งคลื่น วังวน สัตว์ร้ายและผีเสื้อน้ำและชื่อว่าเป็นผู้ลอยบาป ข้ามถึงฝั่ง ดำรงอยู่บนบก ข้ามสมุทรที่น่ากลัว ซึ่งข้ามได้ยาก เป็นผู้จบเวท อยู่จบพรหมจรรย์ ถึงที่สุดแห่งโลก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๒๘/๒๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมุทร ในที่นี้หมายถึง อายตนะ ที่ชื่อว่าสมุทรเพราะให้เต็มได้ยาก หรือเพราะเป็นที่ผุดขึ้นแห่งกิเลส (สำ.สฬา.อ. ๓/๒๒๘/๕๗-๕๘) คำว่า ปุถุชน หมายถึงคนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานัปการ ปุถุชนมี ๒ ประเภท คือ อันธปุถุชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และกัลยาณปุถุชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว (ที.สี.อ. ๑/๗/๕๘-๘๙) คำว่า **ผู้ไม่ได้สดับ** ในที่นี้หมายถึงผู้ไม่มีปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

SAMPLE

(องฺ.เอกก.อ. ๑/๕๑/๕๔) คำว่า **คลื่น** ในที่นี้หมายถึง ความโกรธและความคับแค้น **วังวน** ในที่นี้หมายถึง กามคุณ ๕ **สัตว์ร้าย** ในที่นี้หมายถึง มาตุคาม คำว่า **ผีเสื้อน้ำ** ในที่นี้หมายถึง มาตุคาม คำว่า **ฝั่ง** ในที่นี้หมายถึง พระนิพพาน (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘)

4.สมุททสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยสมุทร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายโดยนัยแห่งสมุททสูตรในวรรคนี้ แล้วตรัสอีกว่า รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูเป็นต้นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ จัดว่าเป็นสมุทรในอริยวินัย โลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ในสมุทรนี้โดยมากเป็นผู้เศร้าหมอง ยุ่งเหยิงประดุจด้ายของช่างหูก เป็นปมประหนึ่งกระจุกด้าย เป็นดังหญ้าปล้องและหญ้ามุงกระต่าย ย่อมไม่พ้นจากอบาย ทุคติ วินิบาตและสงสารไปได้ ผู้คลายราคะ โทสะและอวิชชาได้แล้ว จึงจะข้ามสมุทรนี้ซึ่งมีทั้งคลื่น สัตว์ร้ายและผีเสื้อน้ำที่น่ากลัว ซึ่งข้ามได้ยาก ล่วงพ้นเครื่องข้อง ละมัจจุ ไม่มีอุปธิ ละทุกข์เพื่อไม่เกิดอีกต่อไป ถึงความดับ ไม่ถึงการนับและสามารถลวงมัจจุราชให้หลงได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๒๙/๒๑๘)

คำว่า อบาย ทุคติ วินิบาต ทั้ง ๓ คำนี้เป็นไวพจน์ของนรก แต่มีลักษณะต่างกันคือ อบาย หมายถึงสถานที่ที่ปราศจากความเจริญงอกงามหรือความสุข ทุคติ หมายถึงสถานที่ที่มีแต่ความทุกข์ วินิบาต หมายถึงสถานที่ที่สัตว์ผู้ทำความชั่วจะต้องตกไป (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๓/๕๐)

สมุททอุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง เป็นอัครอุบาสกเบื้องขวา มีอายุราวอยู่ในโลกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ของพระพุทธเจ้านามว่าสิทธัตถะ ดังคำในสิทธัตถพุทธวงศ์ว่า สุปปิยอุบาสกและสมุททอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ) (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๗๔)

สมุททักขายิกะ : เรื่องทะเล เป็นเรื่องที่ ๒๕ ในบรรดาดิรัจฉานกถาที่ภิกษุในทางพระพุทธศาสนา ไม่ควรกล่าว มีปรากฏในวินัยปิฎก มหาวิภังค์และมหาวรคค (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๘/๕๙๙,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐)

สมุททัตตะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ที่พระเทวทัตชวนให้ทำกรรมคือทำลายสงฆ์ ดังคำในจูฬวรรค กล่าวไว้ว่า พระเทวทัตเข้าไปหาพระโกกาลิกะ พระกฏโมรกติสสกะ พระขัณฑเทวีบุตร พระสมุททัตตะ ถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้วได้กล่าวกับท่านเหล่านั้นดังนี้ว่า มาเถิดท่านทั้งหลาย พวกเราจะทำลายสงฆ์ ทำลายจักร๒ของพระสมณโคดม (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๔๓/๑๙๘) ; สมุทททัต,ภิกษุ ก็เขียน

SAMPLE

สมุทยญาณ : ญาณในสมุทัย,ความรู้ในเหตุเกิด หมายถึงปัญญาในสภาวะที่ควรละ ชื่อว่าสมุทยญาณ , ปัญญาในสภาวะที่ควรละ ชื่อว่าสมุทยญาณ (ญาณในสมุทัย), เป็นข้อที่ ๕๗ ในญาณ ๗๓ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๘/๑๖๘)

สมุทยธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา มี ๖ สูตร แปลชื่อสูตรเหมือนกันทั้ง ๖ รูป แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สมุทยธัมมสูตร ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อวิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา วิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้มีวิชชาเป็นอย่างไร พระองค์จึงตอบว่า อวิชชา ได้แก่ความไม่รู้ขันธ์ ๕ ที่มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป มีทั้งความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา และความไม่รู้นี่เองที่เป็นเหตุให้บุคคลตกอยู่ในอวิชชา ส่วนวิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้มีวิชชามีนัยตรงกันข้าม (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๖/๒๒๑)

2.สมุทยธัมมสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรว่า อวิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชาเป็นอย่างไร ท่านพระสารีบุตรได้ตอบโดยนัยแห่งสมุทยธัมมสูตร (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๗/๒๒๓)

3.สมุทยธัมมสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรว่า วิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในวิชชาเป็นอย่างไร ท่านพระสารีบุตรได้ตอบโดยนัยแห่งสมุทยธัมมสูตร (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๘/๒๒๔)

4.สมุทยธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งมารสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘๐/๒๖๗)

5.สมุทยธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้ขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อ เพื่อจะได้ฟังแล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๙๒/๒๗๒)

๖.สมุทยธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับออยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้เข้ามาเฝ้าว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๐๔/๒๗๖)

สมุทยสัจ : สัจจะคือเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา คือความทะยานอยาก เช่น อยากได้นั่นได้นี่ อยากเป็นโน่นเป็นนี่ อยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่ (ข้อ ๒ ในอริยสัจ๔) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒/๕๕๔, อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๔๑/๑๓,๓๖/๑๙๘/๔๘,๓๖/๒๓๕/๖๐,๓๖/๓๒๑/๘๓,๓๖/๓๕๖/

SAMPLE

๙๐,๓๖/๔๐๙/๑๐๒,๓๖/๔๑๙/๑๐๕,๓๖/๔๖๑/๑๑๘,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๕๓/๓๓๖); ดู *ตัณหา*

สมุทยสัจจนิทเทส : แสดงสมุทยสัจ มีปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุกขสมุทยอริยสัจ เป็นอย่างไร คือ ตัณหานี้เป็นเหตุเกิดขึ้นในภพใหม่สหรคตด้วยความกำหนัดยินดี เป็นเหตุเพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ คือกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙)

สมุทยสัญญา : ความสำคัญคือเหตุให้เกิดทุกข์,สัญญาคือเหตุให้เกิดทุกข์ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค วิโมกขกถา นิทเทส กล่าวไว้ว่า วิราคานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด)พ้นจากราคสัญญาเพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ นิโรธานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความดับ) พ้นจากสมุทยสัญญาฯลฯ ปฏินิสสัคคานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความสละคืน) พ้นจากอาทานสัญญาเพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

สมุทยสูตร : มี ๕ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.สมุทยสูตร พระสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าปุถุชนผู้ไม่ได้สดับจึงไม่รู้ชัดความเกิดขึ้น ความดับ คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วจึงรู้ชัดความเกิดขึ้นตามความเป็นจริง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๔/๑๑)

2.สมุทยสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วจึงรู้ชัดความเกิดขึ้น ความดับ คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๕/๑๑๕)

3.สมุทยสูตร พระสูตรว่าด้วยความเกิดแห่งขันธ์ ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรว่า อวิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชาเป็นอย่างไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อวิชชา ได้แก่ความไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง และความไม่รู้นี้เองที่เป็นเหตุให้บุคคลตกอยู่ในอวิชชา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๓๑/๒๒๖)

4.สมุทยสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยความเกิดแห่งขันธ์ (สูตรที่ ๒) ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรว่า วิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในวิชชาเป็นอย่างไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า วิชชา ได้แก่ความรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง และความรู้นี่เองที่เป็นเหตุให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในวิชชา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๓๒/๒๒๗)

SAMPLE

5.สมุทยสูตร พระสูตรว่าด้วยความเกิดแห่งสติปัฏฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดและความดับแห่งกาย เวทนา จิต ธรรมถือว่าเป็นฐานแห่งการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เช่น ทำให้ได้พิจารณาว่า กายเกิดเพราะอาหารเกิด กายดับเพราะอาหารดับ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๘/๒๖๕)

สมุทร : ทะเล, ทะเลลึก; เรียกทะเลขนาดใหญ่ ซึ่งมีแผ่นดินโอบล้อมเป็นตอน ๆ ว่ามหาสมุทร ดังคำในจูฬวรรค กล่าวถึงสมุทรไว้ว่า (๑) ต่ำไปโดยลำดับ ไม่ลึกชันดิ่งไปทันที (๒) มีปกติคงที่ไม่ล้นฝั่ง (๓) ไม่อยู่ร่วมกับซากศพ ย่อมซัดซากศพขึ้นฝั่งจนถึงบนบก (๔) มหานทีทุกสาย คือคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหีไหลลงสู่สมุทร (๕) แม่น้ำสายใดสายหนึ่งในโลกที่ไหลรวมลงสู่สมุทร และสายฝนตกลงจากฟากฟ้า ก็ไม่ทำให้สมุทรพร่องหรือเต็มได้ (๖) มีรสเดียว คือ รสเค็ม (๗) มีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิด คือแก้วมุกดา แก้วมณี แก้ว ไพฑูรย์ สังข์ ศิลา ประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว (๘) เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาติมิ ปลาติมิงคละ ปลาติมิติมิงคละ ปลามหาติมิงคละ อสูร นาค คนธรรพ์ มีลำตัว ๑๐๐ โยชน์บ้าง ๒๐๐ โยชน์บ้าง ๓๐๐ โยชน์บ้าง ๔๐๐ โยชน์บ้าง ๕๐๐ โยชน์บ้าง (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๐, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๘/๒๒๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๑/๑๒๖,สำ.ฬา.(ไทย)๑๘/๒๒๘/๒๑๗,๑๘/๒๒๙/๒๑๗,๑๘/๒๒๘/๒๑๘,๑๘/๒๒๙/๒๑๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๒๑/๕๕๑,๒๕/๕๗๔/๖๓๙)

สมุทรคือภพ : ทะเลที่เป็นห้วงน้ำคือกามภพ รูปภพ และอรูปภพ ที่ให้สัตว์จมลง ต้องเวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏ ดังคำในอปทาน ที่พระกาฬุทายีเถระกล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคตอนหนึ่งว่า โอ พระชินเจ้าผู้ทรงช่วยหมู่สัตว์ ที่จมลงในสมุทรคือภพขึ้นมาได้ เมื่อหมู่สัตว์พร้อมทั้งมนุษย์ เทวดา และพรหม เกิดความสังเวชเช่นนี้แล้ว พระชินเจ้าได้ทรงสรรเสริญสาวก ผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายฝ่ายทำตระกูลให้เลื่อมใส (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๑/๓๑๓)

สมุทรวาร : วาระแห่งสมุทร หมายถึงพื้นน้ำแห่งสมุทร ดังคำที่เทพธิดากล่าวแก่สังขพราหมณ์ตอนหนึ่งว่า ท่านสังขพราหมณ์ ข้าพเจ้าเป็นเทพธิดา มีอานุภาพ มาท่ามกลางสมุทรวารนี้ มีความเอ็นดู จะมีจิตประทุษร้ายก็หาไม่ ข้าพเจ้ามาที่นี้ก็เพื่อประโยชน์แก่ท่านนั่นเอง ท่านสังขพราหมณ์ ในมหาสมุทรนี้ มีข้าว น้ำ ที่นอน ที่นั่ง และยานนานาชนิด ข้าพเจ้าจะมอบให้ท่านทุกอย่างตามที่ใจของท่านปรารถนา (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๔๓/๓๒๙)

สมุทรสาคร : ทะเล, ทะเลหลวง ดังคำที่พระรัฏฐบาลเถระกล่าวแก่พระเจ้าโกรัพยะตอนหนึ่งว่า อาตมาเห็นผู้คนที่มีทรัพย์ในโลก ได้ทรัพย์เครื่องปลื้มใจแล้วไม่ยอมให้(ใคร) เพราะ

SAMPLE

ความหลง ได้ทรัพย์แล้วเก็บสะสมไว้และปรารถนากามคุณยิ่งๆขึ้นไป พระราชาทรงกดขี่ ช่วงชิงเอาแผ่นดิน ทรงครอบครองแผ่นดินซึ่งมีสมุทรสาครล้อมรอบ ตลอดสมุทรสาครฝั่งนี้ ยังไม่ทรงพอ ยังปรารถนาจะครอบครองสมุทรสาครฝั่งโน้นอีก,ในเสลสูตรกล่าวไว้ว่า สมุทรสาครเป็นศูนย์รวมแห่งแม่น้ำทั้งหลาย (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๙/๔๙๖,๑๓/๔๐๐/๔๙๙, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๑/๑๗๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๗/๒๗๐,๓๒/๑๙๔/๓๓,๓๒/๕๕๙/๘๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๓๙)

สมุทัย : ต้นเหตุ,ที่เกิด, ที่เกิดแห่งทุกข์ หมายถึงเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา คือความทะยานอยาก เช่น อยากได้นั่นได้นี่ อยากเป็นโน่นเป็นนี่ อยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่ ดังคำในมหาวรรค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุปุพพิกถา คือ ทรงประกาศ ๑. ทานกถา๒.สีลกถา ๓. สัคคกถา ๔. กามาทีนวกถา ๕.เนกขัมมานิสังสกถา แก่พราหมณ์เพลัฏฐะนั้นผู้นั่งอยู่ ณ ที่สมควร เมื่อทรงทราบว่าพราหมณ์เพลัฏฐะนั้นมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์เบิกบานผ่องใสจึงทรงประกาศสามุกกังสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (ข้อ ๒ ในอริยสัจ ๔) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๔/๙๕, ที.สี.(ไทย)๙/๒๙๘/๑๐๙,๙/๓๕๕/๑๔๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๙/๓๓,๑๐/๗๕/๔๓,๑๐/๗๙/๔๔,๑๐/๘๓/๔๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๙/๖๕,๑๓/๓๙๕/๔๘๘,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔/๑๒,๑๖/๑๐/๑๖,๑๖/๖๕/๑๒๗) ; ดู *ตัณหา*

สมุทัยสัจ : สัจจะคือเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา คือความทะยานอยาก เช่น อยากได้นั่นได้นี่ อยากเป็นโน่นเป็นนี่ อยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่ (ข้อ ๒ ในอริยสัจ๔)(ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๔๓/๒๕,๒๖/๗๐๙/๘๒,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๕๒/๔๘๒); ดู ตัณหา

สมุนไพร : ผลิตผลธรรมชาติ ได้จาก พืช สัตว์ และแร่ธาตุ ที่ใช้เป็นยา หรือผสมกับสารอื่นตามตำรับยา เพื่อบำบัดโรค บำรุงร่างกาย หรือใช้เป็นยาพิษ เช่น กระเทียม น้ำผึ้ง รากดิน (ไส้เดือน) เขากวางอ่อน กำมะถัน ยางน่อง โล่ติ๊น (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗/๑๐,๙/๒๑๑/๗๒,๙/๔๕๑/๑๙๙)

สมุลแว้ง : ชื่อไม้ต้น เปลือกมีกลิ่นหอมร้อน ใช้ทำยาได้ ดังคำในเวสสันตรชาดก กล่าวไว้ว่า ณ ที่ใกล้สระนั้น มีชะเอมต้น ชะเอมเครือ กำยาน ประยงค์เนระพูสี แห้วหมู สัตตบุษย์ สมุลแว้ง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๙/๕๐๔)

สโมกขรณะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระนาคเกสริยเถระ ที่ท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ในนาคเกสริยเถราปทานตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเป็นพราน เห็นต้นบุนนาคมีดอกเป็นพวง ขึ้นอยู่ใกล้ทางเดิน จึงใช้มือทั้ง ๒ ประคอง กระทำอัญชลีไว้เหนือเศียรเกล้าแล้วได้บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ใน

SAMPLE

กัปที่ ๗๗ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระนามว่าสโมกขรณะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๔๐๘)

สโมคตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระตรณียเถระ ซึ่งท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ในตรณียเถราปทานตอนหนึ่งว่าข้าพเจ้ามีใจเลื่อมใสได้ร่วมมือช่วยกันสร้างสะพาน ที่ทางใหญ่ซึ่งไม่ราบเรียบ เพื่อต้องการให้ชาวโลกข้าม ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ร่วมสร้างสะพานไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการให้ร่วม(สร้าง)สะพาน ในกัปที่ ๕๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าสโมคตะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๔๔๐)

สโมตถกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสังฆปัฏฐากเถระ ซึ่งท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ในสังฆปัฏฐากเถราปทานตอนหนึ่งว่า ในสมัยพระผู้มีพระภาคนามว่าเวสสภู ข้าพเจ้าเป็นคนวัดมีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้อุปัฏฐากพระสงฆ์ ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการอุปัฏฐาก ในกัปที่ ๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ พระนามว่าสโมตถกะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๗/๓๔๖)

สโมทกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสัปปิทายกเถระ ซึ่งท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ในสัปปิทายกเถราปทานตอนหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าผุสสะ เสด็จดำเนินไปตามถนนเสด็จมาถึงสำนักของข้าพเจ้าโดยลำดับ ขณะนั้น ข้าพเจ้ารับบาตรแล้ว ได้ถวายเนยใสและน้ำมัน ข้าพเจ้าได้ถวายเนยใสและน้ำมันไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายเนยใสและน้ำมัน ในกัปที่ ๕๖ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าสโมทกะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๓๓๓)

สโมธานกถา : สรุปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ คาถาสรุป คือกล่าวสรุป บารมีที่พระผู้มีพระภาคขณะเป็นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญมาถึง ๓๐ ประการ โดยแยก เป็นระดับธรรมดาเรียกว่าบารมี มี ๑๐ ประการ เช่นการให้ทานทั่วไปเป็นต้น ระดับกลางเรียกว่าอุปบารมี มี ๑๐ ประการ เช่นบริจาคอวัยวะ และระดับสูง เรียกว่าปรมัตถบารมี เช่นการบริจาคชีวิต และท่านได้ให้ตัวอย่างไว้อย่างชัดเจนครบทุกบารมี (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๖)

สโมธานปริวาส : ปริวาสชื่อว่าสโมธาน หมายถึงปริวาสแบบประมวลเข้าด้วยกัน คือปริวาสที่ภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสสต่างคราว มีจำนวนวันปิดต่างกันบ้าง ไม่ต่างบ้าง ปรารถนาจะ

SAMPLE

ออกจาก อาบัตินั้น จึงอยู่ปริวาสโดยประมวลอาบัติและราตรีเข้าด้วยกัน จำแนกเป็น ๓ อย่าง คือ *(๑) โอธานสโมธาน* สำหรับอาบัติมากกว่าหนึ่งแต่ปิดไว้นานเท่ากัน เช่น ต้องอาบัติ ๒ คราว ปิดไว้คราวละ ๕ วันประมวลเข้าด้วยกัน อยู่ปริวาส ๕ วัน *(๒) อัคฆสโมธาน* สำหรับอาบัติมากกว่าหนึ่งและปิดไว้นานไม่เท่ากัน เช่น ต้องอาบัติ ๓ คราว ปิดไว้ ๓ วันบ้าง ๕ วันบ้าง ๗ วันบ้าง ประมวลเข้าด้วยกันอยู่ปริวาสเท่าจำนวนวันที่มากที่สุด (คือ ๗วัน) *(๓) มิสสกสโมธาน* สำหรับอาบัติที่ต่างวัตถุกัน (เช่น กายสังสัคคะก็มี ทุฏฐุลลวาจาก็มี สัญจริตตะก็มี) มีวันปิดเท่ากันบ้าง ไม่เท่ากันบ้าง ประมวลเข้าด้วยกัน อยู่ปริวาสรวมเป็นคราวเดียว ดังคำในจูฬวรรค พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงชักภิกษุอุทายีเข้าหาอาบัติเดิม เพื่ออาบัติ ๑ ตัว ชื่อสัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ ในระหว่าง ปิดไว้ ๕ วัน แล้วให้สโมธานปริวาส เพื่ออาบัติตัวก่อน (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๒๓/๒๒๔,๖/๑๒๕/๒๒๖,๖/๑๒๖/๒๒๗,,๖/๑๘๓/๒๙๓,๖/๑๘๔/๒๙๓,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๔)

สยนกถา : เรื่องที่นอน, เป็นเรื่องที่ ๑๐ ในบรรดาเรื่องดิรัจฉานกถา ๒๘ ที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าหมู่บ้านในเวลาวิกาล นั่งในที่ชุมนุม สนทนาดิรัจฉานกถา (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๑๙)

สยนทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสยนทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายที่นอนอันเลิศแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๑ ท่านได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๘/๑๗๙)

สยนทายกเถราปทาน๒ : ประวัติในอดีตชาติของพระสยนทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเคยถวายที่นอนแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้นท่านเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยโภคสมบัติหลายชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๑๙๐)

สยัมปฏิภาณิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสยัมปฏิภาณิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านใช้ปฏิภาณกล่าวสดุดีพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระด้วยความเลื่อมใส เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๕/๑๑๑)

สยัมปภะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระปัญจังคุลิยเถระ ซึ่งท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ในปัญจังคุลิยเถราปทานตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าได้ถือของหอมและพวงมาลัยไปยังสำนักพระชินเจ้า พระนามว่าติสสะ

SAMPLE

แต่ข้าพเจ้ามีศรัทธาน้อยในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ถวายเครื่องลูบไล้ด้วยนิ้วทั้ง ๕ ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ของหอมบูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งเครื่องลูบไล้ด้วยนิ้วทั้ง ๕ ในกัปที่ ๗๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสยัมปภะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ. อป.(ไทย) ๓๒/๕๓/๓๓๖)

สยัมปภา : รัศมีตนเอง,หมู่เทวดาที่มีแสงสว่างในตัว มีอยู่ในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น ซึ่งเป็นการกล่าวถึงคนที่เลี้ยงมารดาบิดาได้ไปเกิดอยู่ร่วมกับเทวดาชื่อว่าสยัมปภา ดังคำในธัมมิกสูตร ที่กล่าวไว้ว่า สาวกที่เป็นคฤหัสถ์นั้น ควรบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาโดยชอบธรรม ควรประกอบการค้าขายที่ชอบธรรมเป็นผู้ไม่ประมาทประพฤติวัตรแห่งคฤหัสถ์นี้อยู่ ย่อมไปเกิดในหมู่เทพที่ชื่อว่าสยัมปภา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๐๗/๕๙๔)

สยัมภูอัครบุคคล, พระ : บุคคลผู้เลิศนามว่าสยัมภู หมายถึงพระผู้เป็นเอง กล่าวคือพระพุทธเจ้า ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวไว้ว่า พระพุทธชินเจ้าผู้ทรงเป็นพระสยัมภูอัครบุคคลทรงพระสัทธรรม รับสั่งให้ลงตัชชนียกรรมที่กรุงสาวัตถี (วิ.จู.(ไทย) ๖/๗๔/๑๕๓)

สยัมภู : พระผู้เป็นเอง คือตรัสรู้สัจจะได้เอง โดยไม่มีใครสั่งสอน หมายถึงพระพุทธเจ้า ดังคำในมหานิทเทส กล่าวไว้ว่า คำว่า พระพุทธเจ้า ได้แก่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นพระสยัมภู ไม่มีครูอาจารย์ได้ตรัสรู้สัจจะในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน ด้วยพระองค์เอง (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๒/๕๕๑)

สรชิต, เทวดา : ชื่อเทวดาพวกหนึ่งที่มีปรากฏในความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ว่าคนที่เป็นนักรบ ตายในสนามรบจะได้ไปเกิดอยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต ดังคำในโยธาชีวสูตร ที่กล่าวไว้ว่า นักรบอาชีพคนใดอุตส่าห์พยายามในการสงคราม นักรบพวกอื่นสังหารนักรบอาชีพผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๕/๓๙๘,๑๘/๓๕๗/๔๐๐)

สรชิต, นรก : ชื่อนรกขุมหนึ่งที่เป็นที่เกิดของคนที่เป็นนักรบ เมื่อถูกฆ่าตายแล้ว จะได้ไปเกิดอยู่ในนรกชื่อว่าสรชิต ดังคำในโยธาชีวสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสให้นักรบเข้าใจว่า นักรบอาชีพคนใดอุตส่าห์พยายามในการสงคราม นักรบพวกอื่นสังหารนักรบอาชีพผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต’ ความเห็นของเขาเป็นมิจฉาทิฏฐิ และผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิเรากล่าวว่ามีคติอย่าง ๑ ใน ๒อย่าง คือนรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน” (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๕/๓๙๘,๑๘/๓๕๗/๔๐๐)

สรณคมน์ : การถึงสรณะ, การยึดเอาเป็นที่พึ่งที่ระลึก, หมายถึง การถึงรัตนะทั้งสาม (พระรัตนตรัย) คือ พระพุทธเจ้าพระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งที่ระลึก ดังคำในมหาวิภังค์

SAMPLE

กล่าวไว้ว่า คำว่า ภิกษุ มีอธิบายว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ขอ ชื่อว่า ภิกษุ เพราะอาศัยการเที่ยวขอ ชื่อว่าภิกษุ เพราะใช้ผืนผ้าที่ถูกทำให้เสียราคา ชื่อว่า ภิกษุเพราะเรียกกันโดยโวหาร ชื่อว่าภิกษุ เพราะการปฏิญญาตน ชื่อว่า ภิกษุ เพราะพระพุทธเจ้าทรงบวชให้ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๕/๓๓);เรียกว่า *สรณาคมน์* บ้างก็มี (ในภาษาไทย บางทีพูดว่า “ไตรสรณคมน์” หรือแม้แต่ “ไตรสรณาคมน์” ก็มี แต่ในคัมภีร์ทั้งหลาย ใช้เพียงว่า “สรณคมน์”)คำถึงสรณะ ว่าดังนี้: *“พุทฺธํ สรณํคจฺฉามิ”* (ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ), *“ธมฺมํ สรณ์ คจฺฉามิ”* (ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ), *“สงฺฆ์ สรณ์คจฺฉามิ”* (ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ);*“ทุติยมฺปิ พุทฺธ์ สรณ์ คจฺฉามิ”* (ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะแม้ครั้งที่ ๒),*“ทุติยมฺปิ ธมฺมํ สรณ์ คจฺฉามิ, ทุติยมฺปิสงฺฆ์ สรณ์ คจฺฉามิ”*; *“ตติยมฺปิ พุทฺธ์ สรณ์คจฺฉามิ”* (ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะแม้ครั้งที่ ๓), *“ตติยมฺปิ ธมฺมํ สรณ์คจฺฉามิ, ตติยมฺปิ สงฺฆ์ สรณ์ คจฺฉามิ”*การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ทำให้เรามีเครื่องนำทางในการดำเนินชีวิตมีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ มีแหล่งที่สาดส่องให้แสงสว่างแห่งปัญญา ทำให้เกิดความมั่นใจ อบอุ่นใจ ปลอดภัย หายหวาดกลัว หายขุ่นมัวเศร้าหมอง มีจิตใจเบิกบานผ่องใส เกิดความเข้มแข็งที่จะทำความดีงามทำประโยชน์ให้สำเร็จเป็นการได้กัลยาณมิตรสูงสุด ที่จะชี้นำให้หยุดยั้งถอนตนจากบาปให้ก้าวไปในกุศล พ้นจากอบายบรรลุภูมิที่สูงขึ้นไปจนถึงความสุขแท้ที่เป็นอิสระไร้ทุกข์ทั้งปวง ทั้งนี้ จะต้องมีศรัทธาถูกต้อง ที่ประกอบด้วยปัญญา นับถือโดยมีความรู้ความเข้าใจชัดเจนและมั่นใจ มิให้สรณคมน์นั้นเศร้าหมองด้วยความไม่รู้หรือเข้าใจผิดเพี้ยนหลงงมงายหรือไม่ใส่ใจ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๕๒/๑๔๗,๙/๓๕๓/๑๔๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๗/๓๖๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑/๒๕๔๔,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๘๓๘/๔๗๙,ขุ.เถร.(ไทย) ๓๒/๑๑๑/๑๓๖,๓๒/๑๑๒/๑๓๖,๓๒/๑๑๓/๑๓๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐/๒๑๙,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒/๕๙๒) ;ดู *รัตนตรัย*

สรณคมนอุปสัมปทา : วิธีอุปสมบทด้วยการเปล่งวาจาถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมและพระสงฆ์ เป็นสรณะ เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสาวกใช้อุปสมบทกุลบุตรในตอนปฐมโพธิกาลต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมแล้ว การบวชด้วยสรณคมน์ ก็ใช้สำหรับบรรพชาสามเณรสืบมา; *ติสรณคมนูปสัมปทา* ก็เรียก ดังคำในภิกขุวิภังค์และภิกขุนีวิภังค์กล่าวไว้ว่า ชื่อว่าภิกษุณีเพราะเป็นผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์,ในมหาวรรค กล่าวถึงปัพพัชชูปสัมปทากถา ว่าด้วยการบรรพชาและอุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๕/๓๓, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๘/๕,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔/๔๒) ; ดู *อุปสัมปทา*

SAMPLE

สรณคมนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสรณคมนิยเถระ มี ๔ เรื่อง แต่เนื้อหาเป็นคนละองค์กัน คือ

1.สรณคมนิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เป็นสรณะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๒๖๔)

2.สรณคมนิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๔๕๘)

3.สรณคมนิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้สมาทานไตรสรณคมน์ในขณะที่เรือกำลังจะอับปาง เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๕๓๙)

4.สรณคมนิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้รับสรณคมน์กับภิกษุรูปหนึ่งเมื่อเรือใกล้จะอับปาง เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙/๒๑๙)

สรณตรัย : ที่พึ่งทั้งสาม คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ดังคำในอปทาน ที่พระติสรณคมนิยเถระ กล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้ารับสรณะ ๓ แล้ว รักษาให้บริบูรณ์ด้วยกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ดีแล้วนั้นข้าพเจ้าจึงพ้นทุคติได้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๐/๑๓๖) ; ดู *รัตนตรัย, สรณคมน์*

สรณนคร : ชื่อนครแห่งหนึ่งที่พระพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสี เข้าไปประทับ,เป็นเมืองที่กษัตริย์พระนามว่าสรณะทรงปกครอง ซึ่งพระองค์ยังเป็นพระชนกแห่งพระพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสีอีกด้วย ดังคำในธัมมทัสสีพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า ในกาลที่พระธัมมทัสสีพุทธเจ้าทรงเสด็จจำพรรษาที่สรณนครพระขีณาสพประมาณ ๑,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกันเป็นครั้งที่ ๑ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖/๖๖๖)

สรณอุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง มีอายุประมาณ ๙๐,๐๐๐ ปี, เป็นอัครอุบาสกเบื้องขวา,เป็นอัครอุปัฏฐาก ของพระพุทธเจ้านามว่าสุมน ดังคำในสุมนพุทธวงศ์กล่าวไว้ว่า วรุณอุบาสกและสรณอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก จาลาอุบาสิกาและอุปจาลาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๘/๖๑๒)

SAMPLE

สรณะ : มี ๔ นัย กล่าวคือ

1.ที่พึ่ง ที่อาศัย ดังคำที่โปกขรสาติ ประกาศตนเป็นอุบาสกว่า ขอถึงท่านพระโคดม พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคดมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต(ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๐/๘๕,๙/๒๙๙/๑๑๐,๙/๓๐๔/๑๑๕,๙/๓๑๙/๑๒๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๖/๔๓,๑๐/๘๐/๔๕,๑๐/๘๔/๔๖,๑๐/๑๙๓/๑๔๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๐/๔๘,๑๓/๖๖/๖๓,๑๓/๘๒/๘๒)

2.ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ที่มีพระเจ้าสรณะปกครอง สมัยพระพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสี ดังคำในธัมมทัสสีพุทธวงศ์ตอนหนึ่งว่า กรุงชื่อว่าสรณะ กษัตริย์พระนามว่าสรณะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุนันทาเป็นพระชนนี ของพระศาสดาพระนามว่าธัมมทัสสี (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๓/๖๖๘)

3. ชื่อกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ผู้เป็นพระชนกของพระพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสี ปกครองกรุงสรณะ มีพระมเหสีนามว่า สุนันทา มีอายุประมาณ ๔,๐๐๐ ปี (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๓/๖๖๘)

4. ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสุจินติตเถระ ซึ่งท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ในสุจินติตเถราปทานตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเป็นพราน ได้ถวายเนื้อแด่พระพุทธเจ้านามว่าอัตถทัสสี ด้วยการถวายเนื้อนั้นและด้วยการตั้งจิตไว้มั่น ข้าพเจ้าได้รื่นรมย์อยู่ในเทวโลก ๑๑๕ กัปในกัปทั้งหลายที่เหลือ ข้าพเจ้าทำกุศลไว้ ด้วยการถวายเนื้อนั่นเอง และด้วยการระลึกถึงพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๑๖๐ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒ ชาติ มีพระนามว่าสรณะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๒๐๘)

สรณานิ, เจ้าศากยะ : ชื่อเจ้าศากยะองค์หนึ่ง มักเสวยน้ำจัณฑ์ ชาวกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ,เป็นอุบาสก ผู้ทรงถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะตลอดกาลนาน,เจ้าสรณานิศากยะได้สมาทานสิกขาบทในเวลาจะสวรรคต มีปรากฏในสังยุตตนิกาย มหาวรรค ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงพยากรณ์ท้าวเธอว่าเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า แต่เจ้าสรณานิศากยะถึงความท้อแท้ในสิกขา เสวยน้ำจัณฑ์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๒๙,๑๙/๑๐๒๑/๕๓๒)

สรณานิสักกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สรณานิสักกสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์เจ้าสรณานิศากยะซึ่งสวรรคตว่า เป็นโสดาบัน เจ้าศากยะหลายพระองค์ต่างตำหนิพระองค์เพราะเห็นว่าเจ้าสรณานิศากยะท้อแท้ในสิกขาและชอบเสวยน้ำจัณฑ์จะเป็นพระโสดาบันได้อย่างไร เจ้ามหานามศากยะจึงไปกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค

SAMPLE

พระองค์จึงทรงแสดงธรรม๔มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น อันเป็นลักษณะของผู้บรรลุธรรมและผู้พ้นจากนรกให้เจ้ามหานามศากยะฟัง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๒๙)

2.สรณานิสักกสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์เจ้าสรณานิศากยะซึ่งสวรรคตว่า เป็นโสดาบัน เป็นต้น แล้ว ทรงแสดงลักษณะของผู้บรรลุธรรมและผู้พ้นจากนรกให้พิสดารยิ่งขึ้น พร้อมกับตรัสว่า ถ้าธรรมในศาสนาไม่ดี ถึงสาวกจะปฏิบัติดี ก็เจริญงอกงามไม่ได้ เหมือนนาไม่ดี พืชก็เสีย แต่ถ้าธรรมในศาสนาดีและสาวกก็ปฏิบัติดี ย่อมเจริญงอกงามได้ เหมือนนาดี พืชก็เจริญงอกงาม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๒)

สรทสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมจักษุกับท้องฟ้าในสารทกาล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อท้องฟ้าแจ่มใสปราศจากเมฆหมอกในสารทกาล ดวงอาทิตย์ส่องแสงไปทั่วท้องฟ้า ขจัดความมืดมัวที่อยู่ในอากาศทั้งหลาย ส่องแสงอยู่ เปรียบเหมือนเมื่อธรรมจักษุ (บรรลุโสดาปัตติมรรคที่กำหนดรู้อริยสัจ ๔) ที่ปราศจากธุลี ปราศจากมลทินเกิดขึ้นแก่อริยสาวก พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งทัสสนะ อริยสาวกจึงละสังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส แล้วจึงออกจากอภิชฌาและพยาบาทได้บรรลุปฐมฌาน ถ้าพึงตายลงในขณะนั้น ก็จะไม่มีสังโยชน์ที่เป็นเหตุให้กลับมาเกิดในโลกนี้อีก (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘)

สรทะ, สรทกาล, สรทฤดู, สรทสมัย ฤดูท้ายฝน, ฤดูสารท, ฤดูใบไม้ร่วง(แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒) เป็นฤดูที่มีสภาพอากาศสดใสยามฝนตก ก็เป็นฝนเม็ดโต โดยทั่วไปอากาศโปร่งแจ่มใส ปราศจากเมฆหมอกดวงอาทิตย์ลอยเด่น แผดแสงกล้า ท้องฟ้าสว่างแจ่มจ้า ยามราตรี ดาวพระศุกร์ส่องแสงสกาว มีพุทธพจน์ตรัสถึงบ่อยครั้ง ในข้อความอุปมาอุปไมยต่างๆ ดังคำในสรทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อท้องฟ้าแจ่มใสปราศจากเมฆหมอกในสารทกาล ดวงอาทิตย์ส่องแสงไปทั่วท้องฟ้า ขจัดความมืดมัวที่อยู่ในอากาศทั้งหมด ส่องแสง แผดแสงและส่องสว่างอยู่ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘) ; *ดู มาตรา*

สรภปริพาชก : ปริพาชกชื่อว่าสรภะ ชาวกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เคยเข้ามาบวชในธรรมวินัยแล้วลาสิกขา เมื่อลาสิกขาไปแล้ว กล่าวอวดตนอย่างนี้ว่า ตนองรู้ทั่วถึงธรรมของเหล่าสมณศากยบุตรแล้วเพราะรู้ทั่วถึงธรรมของเหล่าสมณศากยบุตร เราจึงออกมา ถ้ามิเช่นนั้นแล้ว เราคงไม่ออกมาจากธรรมวินัยนั้น ภายหลังพระผู้มีพระภาคเสด็จไปหาสรภปริพาชกแล้ว ตรัสว่า สรภะ เราเองบัญญัติธรรมไว้สำหรับเหล่าสมณศากยบุตร สรภะ จงกล่าวเถิด ท่านรู้ทั่วถึงธรรมของเหล่าสมณศากยบุตรว่าอย่างไร ถ้าความรู้

SAMPLE

ของท่านยังไม่บริบูรณ์เราจักช่วยทำให้บริบูรณ์ แต่ถ้าความรู้ของท่านบริบูรณ์ เราจักพลอยยินดีด้วย แต่สรภปริพาชากกลับนั่งนิ่ง นิ่งเงียบ เก้อเขิน นั่งคอตก ก้มหน้า ซบเซา ไม่สามารถจะโต้ตอบเหล่าปริพาชก พากันใช้ปฏักคือวาจาทิ่มแทงสรภปริพาชกรอบด้าน พระผู้มีพระภาคได้ทรงบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง ณ อารามปริพาชกที่ริมฝั่งแม่น้ำสัปปินิกาแล้วทรงเหาะหลีกไป (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๕/๒๕๒)

สรภมิคชาดก : ชาดกว่าด้วยละมั่งทำคุณแก่พระราชา มีเนื้อความอธิบายว่า ละมั่งทองโพธิสัตว์ ได้ช่วยพระเจ้าพรหมทัตซึ่งเสด็จไปเที่ยวไล่ล่ายิงสัตว์แต่พลัดตกเหวลึกให้ขึ้นจากเหวมาได้และให้โอวาทสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในธรรม ให้รักษาศีล ๕ ต่อมา พระองค์ทรงระลึกนึกถึงคุณของพญาเนื้อจึงทรงอุทานด้วยพระทัยที่เต็มเปี่ยมด้วยปีติว่า เป็นคนต้องหวังร่ำไป คนฉลาดไม่ควรท้อแท้เราเห็นตัวเราเองเป็นตัวอย่างปรารถนาอย่างใดก็ได้อย่างนั้นในขณะที่ตกอยู่ในเหวลึกไม่ยอมย่อท้อพยายามจะหาทางขึ้นปรารถนาให้คนมาช่วยก็มีละมั่งทองมาช่วยเหลือ คนมีปัญญาแม้จะตกอยู่ในความทุกข์ก็ไม่ควรสิ้นหวังเพื่อจะบรรลุถึงความสุข เพราะว่าผัสสะมีอยู่มากมาย ทั้งที่มีประโยชน์แล้ไม่มีประโยชน์ ถึงจะไม่ได้คิดแล้วเป็นไปได้ก็มี สิ่งที่คิดแล้วพินาศไปก็มี ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย โภคะทั้งหลายสำเร็จได้เพราะคิดไม่มีเลย พวกอำมาตย์ได้ทราบต่างก็สรรเสริญในพระบารมีและคุณของละมังทองที่ช่วยชีวิตพระราชาของตน ท้าวสักกะประสงค์จะทดลองพระราชาว่ามีพระทัยระลึกถึงคุณของละมั่งทองจริงหรือไม่ยุให้ฆ่าละมังทอง บอกว่าถ้าไม่ฆ่า พระองค์พร้อมพระมเหสี พระโอรส ธิดา พร้อมทั้งชาวเมืองจะประสบความพินาศไปเกิดในเวตรณีนรกที่ทารุณ แต่พระราชายอมตายไม่ยอมทำลายมิตร ท้าวสักกะจึงสรรเสริญคุณของพระราชาและถวายพระพรให้มีพระชนมายุยั่งยืนนาน แล้วเสด็จกลับไป (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๓๔/๔๑๙)

สรภสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อสรภะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ สรภปริพาชกเพิ่งสึกออกมาจากพระธรรมวินัยไม่นาน เที่ยวบอกหมู่ชนในกรุงราชคฤห์ว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมของเหล่าสมณศากยบุตรแล้ว เพราะรู้ทั่วถึงธรรมของเหล่าสมณศากยบุตร เราจึงสึกออกมา ถ้ามิเช่นนั้นแล้ว เราคงไม่สึก เมื่อภิกษุฟังข้อความนั้นแล้ว จึงนำไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ แล้วทูลอาราธนาให้เสด็จไปอนุเคราะห์สรภปริพาชก พระผู้มีพระภาคทรงรับโดยดุษณีภาพ ครั้นถึงเวลาเย็น จึงได้เสด็จไปหาปริพาชกนั้นแล้ว ตรัสถามว่า ข้อความนั้นเป็นจริงหรือไม่ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามเช่นนั้นถึง ๓ ครั้ง สรภปริพาชกเป็นผู้นิ่งเงียบ ไม่สามารถโต้ตอบได้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับปริพาชกทั้งหลายว่า ผู้ที่กล่าวกับเราใน ๓ กรณีนี้ คือ (๑) ผู้ที่กล่าวว่า ท่านเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ไม่ได้ตรัสรู้ธรรม (๒) ผู้ที่กล่าว

SAMPLE

ว่า อาสวะทั้งหลายของท่านผู้ปฏิญาณตนว่าเป็นพระขีณาสพ แต่อาสวะยังไม่สิ้นไป (๓) ผู้ที่กล่าวว่า ธรรมที่ท่านแสดงไม่อำนวยประโยชน์เพื่อความสิ้นทุกข์แก่ผู้ปฏิบัติตาม ใน ๓ กรณี เมื่อถูกไต่ถาม ซักไซ้ไล่เลียงในธรรมนั้นตามหลักเหตุผล เป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้นั้นจะไม่เข้าถึงฐานะอย่างใดอย่างหนึ่ง ในฐานะ ๓ อย่าง คือ (๑) พูดกลบเกลื่อนหรือพูดนอกเรื่อง (๒) แสดงอาการโกรธ ขัดเคือง และไม่พอใจ (๓) นิ่งเงียบ ไม่สามารถโต้ตอบได้ เมื่อทรงบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วเสด็จหลีกไป ปริพาชกทั้งหลายใช้วาจาทิ่มแทงสรภปริพาชกโดยรอบด้าน (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๕/๒๕๒)

สรภอุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง เป็นอัครอุปัฏฐากเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าเรวตะ ดังคำในเรวตพุทธวงศ์ตอนหนึ่งว่า วรุณอุบาสกและสรภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก ปาลาอุบาสิกาและอุปปาลาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๑๗)

สรภังคชาดก : ชาดกว่าด้วยสรภังคดาบสแก้ปัญหา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสรภังคดาบส พิจารณาเห็นโทษในกาม ไม่ยอมรับตำแหน่งเสนาบดี จึงออกบวช ต่อมาได้ตอบปัญหา ท้าวสักกะ และได้มีบริวารเลื่อมใสออกบวชตามเป็นจำนวนมาก (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๕๐/๖๐๒)

สรภังคเถรคาถา : ภาษิตของพระสรภังคเถระ,คาถาของพระสรภังคเถระ ท่านพระสรภังคเถระได้กล่าวว่า เราได้ใช้มือหักต้นแขม ทำกระท่อมอยู่อาศัย เพราะเหตุนั้น เราจึงได้มีชื่อโดยสมมติว่าสรภังคะ วันนี้ เราไม่สมควรใช้มือทั้งสองหักต้นแขมอีก เพราะพระสมณโคดมผู้เรืองยศ ทรงบัญญัติสิกขาบททั้งหลายสำหรับพวกเราแล้ว เมื่อก่อน เราผู้ชื่อว่าสรภังคะไม่เคยได้เห็นโรค ครบบริบูรณ์ โรคนี้นั้นเราผู้ทำตามพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพได้เห็นแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๘๗/๔๒๒)

สรภังคโพธิสัตว์,สรภังคะ, ฤๅษี : นามของศาสดาคนหนึ่งในอดีตเป็นพระโพธิสัตว์ มีคุณสมบัติคือเป็นผู้ปราศจากราคะในกามทั้งหลาย ได้ประกาศคำสอน มีศิษย์จำนวนมากมาย ได้ตอบปัญหาแก่ท้าวสักกะ มีใจความว่า ในกาลบางคราว บุคคลฆ่าความโกรธเสียได้จึงไม่เศร้าโศก ฤๅษีทั้งหลายสรรเสริญการละความลบหลู่บุคคลควรอดทนคำหยาบคายที่ทุกคนกล่าว สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวความอดทนนั้นว่ายอดเยี่ยม ดังคำในสรภังคชาดกกล่าวไว้ว่า หมู่ฤๅษีกล่าวแนะนำว่า ฤๅษีตนนี้ชื่อสรภังคะ มีตบะ เว้นจากเมถุนธรรมตั้งแต่เกิดเป็นบุตรของปุโรหิตาจารย์ ได้รับการฝึกฝนมาเป็นอันดี (ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๕๙/๖๐๔,๒๗/๙๔/๖๑๑)

สรภัญญะ : [สะ-ระ-พัน-ยะ, สอ-ระ-พัน-ยะ]“การกล่าว[ธรรม] ด้วยเสียง” (หรือ“[ธรรม] อันพึงกล่าวด้วยเสียง”) คือ ใช้เสียงเป็นเครื่องกล่าวหรือบอกธรรมหมายความว่า แทนที่จะ

SAMPLE

กล่าวบรรยายอธิบายธรรมด้วยถ้อยคำ อย่างที่เรียกว่า “ธรรมกถา” ก็เอาเสียงที่ตั้งใจเปล่งออกไปอย่างประณีตบรรจง ด้วยจิตเมตตา และเคารพธรรม อันชัดเจนเรียบรื่นกลมกลืน สม่ำเสมอ เป็นทำนองไพเราะ นุ่มนวล ชวนฟัง มาเป็นสื่อ เพื่อนำธรรมที่มีอยู่เป็นหลัก หรือที่เรียบเรียงไว้ดีแล้ว ออกไปให้ถึงใจของผู้สดับ,สรภัญญะเป็นวิธีกล่าวธรรมเป็นทำนองให้มีเสียงไพเราะน่าฟังในระดับที่เหมาะสม ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแก่ภิกษุทั้งหลาย ตามเรื่องว่า (วิ.จู.๗/๑๙–๒๑/๘-๙)ครั้งหนึ่ง ที่เมืองราชคฤห์ มีมหรสพบนยอดเขา (คิริคคสมัชชะ) พวกพระฉัพพัคคีย์ไปเที่ยวดู ชาวบ้านติเตียนว่าไฉนพระสมณะศากยบุตรจึงได้ไปดูการฟ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรีเหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม เมื่อความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงได้ทรงประชุมสงฆ์ และบัญญัติสิกขาบทมิให้ภิกษุไปดูการฟ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี, อีกคราวหนึ่งพวกพระฉัพพัคคีย์นั้น สวดธรรมด้วยเสียงเอื้อนยาวอย่างเพลงขับ ชาวบ้านติเตียนว่าไฉนพระสมณะศากยบุตรเหล่านี้จึงสวดธรรมด้วยเสียงเอื้อนยาวเป็นเพลงขับ

เหมือนกับพวกเรา ความทราบถึงพระพุทธเจ้า ก็ทรงประชุมสงฆ์ชี้แจงโทษของการสวดเช่นนั้น และได้ทรงบัญญัติมิให้ภิกษุสวดธรรมด้วยเสียงเอื้อนยาวอย่างเพลงขับ, ต่อมา ภิกษุทั้งหลายขัดจิตข้องใจในสรภัญญะ จึงกราบทูลความแด่พระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสว่า“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสรภัญญะ”(อนุชานามิ ภิกฺขเว สรภญฺญ ˚.) มีเรื่องราวมากหลายที่แสดงว่าสรภัญญะนี้เป็นที่นิยมในพุทธบริษัท ดังตัวอย่างเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าว่า (วิ.ม.๕/๒๐/๓๓; ขุ.อุ.๒๕/๑๒๒/๑๖๕) เมื่อครั้งพระโสณะกุฏิกัณณะ ชาวถิ่นไกลชายแดนในอวันตีทักขิณาบถ เพิ่งบวชได้ ๑ พรรษา ก็ลาพระอุปัชฌาย์เดินทางมาเฝ้าที่พระเชตวนารามในกรุงสาวัตถี พอผ่านราตรีแรกได้พักผ่อนมาจนตื่น ใกล้รุ่งสว่าง พระพุทธเจ้าตรัสให้เธอกล่าวธรรมตามถนัด (ดังจะทรงดูว่าเธอได้ศึกษาเล่าเรียนมีความรู้มาเพียงใด) พระโสณะกุฏิกัณณะได้กล่าวพระสูตรทั้งหมดในอัฏฐกวรรค (๑๖ สูตร, ขุ.สุ.๒๕/๔๐๘–๔๒๓/๔๘๔–๕๒๓) เป็นสรภัญญะจบแล้ว พระพุทธเจ้าทรงอนุโมทนาประทานสาธุการว่า เธอได้เรียนมาอย่างดีเจนใจเป็นอย่างดี และทรงเนื้อความไว้ถูกถ้วนดี อีกทั้งเป็นผู้มีวาจางามสละสลวย คล่อง ไม่พลาด ทำอัตถะให้แจ่มแจ้ง, ในคัมภีร์บางแห่งกล่าวว่า สรภัญญะมีวิธีหรือทำนองสวดถึง ๓๒ แบบจะเลือกแบบใดก็ได้ตามปรารถนา (อง.ฏีกา.๓/๔๒๑/๙๕) แต่สรภัญญะนี้มิใช่การสวดเอื้อนเสียงยาวอย่างเพลงขับ (อายตกะคีตสร) ที่ทำเสียงยาวเกินไปจนทำให้อักขระเสีย คือผิดพลาดไป สรภัญญะมีลักษณะสำคัญที่ว่า ต้องไม่ทำให้อักขระผิดพลาดคลาดเคลื่อน แต่ให้บทและพยัญชนะกลมกล่อม ว่าตรงลงตัว ไม่คลุมเครือไพเราะ แต่ไม่มีวิการ (อาการผิดแปลกหรือไม่เหมาะสม) ดำรงสมณสารูปโดยนัยที่

กล่าวมา จึงถือว่าสรภัญญะเป็นวิธีแสดงและศึกษาหรือสอนธรรมอีกอย่างหนึ่ง เพิ่มจากวิธีอื่น เช่นธรรมกถา และการถามตอบปัญหา,บางทีก็พูดอย่างกว้างๆ รวมสรภัญญะเข้าเป็นธรรมกถาอย่างหนึ่ง ดังที่คัมภีร์ยุคหลังๆ บางแห่งบันทึกไว้ถึงธรรมกถา๒ แบบ คือ แบบที่ ๑ ภิกษุรูปแรกสวดตัวคาถาหรือพระสูตรเป็นสรภัญญะให้จบไปก่อน แล้วอีกรูปหนึ่งเป็นธรรมกถึกกล่าวธรรมอธิบายคาถาหรือพระสูตรที่รูปแรกสวดไปแล้วนั้นให้พิสดารแบบนี้เรียกว่า*สรภาณธรรมกถา* และแบบที่ ๒ สวดพระสูตรเป็นต้นนั้นไปอย่างเดียวตลอดแต่ต้นจนจบ เรียกว่า*สรภัญญธรรมกถา* (สำ.ฏีกา.๑/๓๙/๘๙);สรภัญญะนี้ เมื่อปฏิบัติโดยชอบ ตั้งเจตนากอปรด้วยเมตตา มีความเคารพธรรม กล่าวออกมา ก็เป็นทั้งธรรมทานและเป็นสัทททาน (ให้ทานด้วยเสียงหรือให้เสียงเป็นทาน) พร้อมทั้งเป็นเมตตาวจีกรรมในภาษาไทย เรียกทำนองอย่างที่สืบกันมาในการสวดคาถาหรือคำฉันท์ว่า สรภัญญะคือ สรภัญญะกลายเป็นชื่อของทำนองหนึ่งที่ใช้ในการสวดสรภัญญะ ดังคำในมหาวรรคที่กล่าไว้ว่า ท่านพระโสณะทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ได้สวดพระสูตรทั้งหมด ในอัฏฐกวรรค๒โดยทำนองสรภัญญะ (วิ.ม.(ไทย) ๕/-๕๘/๓๖)

สรภู, แม่น้ำ : แม่น้ำใหญ่สายสำคัญลำดับที่ ๔ ในมหานที ๕ ของชมพูทวีป ไหลผ่านเมืองสำคัญ คือ สาเกต, ปัจจุบัน สรภูไม่เป็นที่รู้จักทั่วไป มีชื่อในภาษาสันสกฤตว่าสรยู และไหลเข้าไปรวมกับแม่น้ำGhaghara ซึ่งเป็นแควหนึ่งของแม่น้ำคงคา จึงเรียกชื่อรวมเป็นGhagharaไปด้วย ดังคำในจูฬวรรคกล่าไว้ว่า มหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตนรวมเรียกว่ามหาสมุทร (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๐, ๗/๓๘๕/๓๘๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๒/๕๙,๑๙/๙๓/๕๙,๑๙/๙๔/๕๙,๑๙/๙๕/๕๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕/๒๙) ; ดู *มหานที ๕*

สรร : เลือก คัด ดังคำในตุวฏกสูตรที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุรู้ธรรมนี้แล้ว เลือกสรรอยู่ พึงเป็นผู้มีสติ ศึกษาทุกเมื่อ รู้ความดับกิเลสว่า เป็นความสงบแล้ว ไม่พึงประมาทในศาสนาของพระโคดม (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๔๐/๗๒๕)

สรรค์ : สร้าง ดังคำในสีลขันธวรรค ที่กล่าวไว้ว่า พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากคำส่อเสียด ... ตรัสแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี (ที.สี.(ไทย) ๙/๙/๔)

สรรพ : ทั้งปวง, ทั้งหมด, ทุกสิ่ง ดังคำในเปตวัตถุ กล่าวไว้ว่า บุรุษผู้มีรูปลักษณ์ดั่งเทพประดับอาภรณ์พร้อมสรรพ เข้าไปเฝ้าพระเจ้าสุรัฏฐ์แล้วได้กราบทูลดังนี้ว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระองค์เสด็จมาดีแล้วและก็มิได้เสด็จมาร้าย (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๗๑/๒๗๘)

SAMPLE

สรรพางค์ : ทุกๆ ส่วนแห่งร่างกาย, ร่างกายทุกๆ ส่วน ดังคำในอปทานที่พระนันทาเถรีกล่าวไว้ว่า แม่คนแสนสวยนอนพาดศีรษะบนตักหม่อมฉัน ของแข็งขนาดใหญ่ตกไปที่หน้าผากของนาง พร้อมกับของแข็งที่ตกมากระทบ รอยโปนก็ปรากฏขึ้น และทั้งหนองทั้งเลือดก็ไหลออกจากซากศพที่แตก แม้ใบหน้าที่แตกแล้วนั้น ก็มีกลิ่นคล้ายซากศพเน่าโชยออกมา ทั่วทั้งสรีระพองขึ้นเขียวคล้ำ แม่คนสวยมีสรรพางค์กายสั่นหายใจหอบถี่ๆ เสวยทุกข์ของตนอยู่ รำพันอย่างน่าสงสาร (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐๓/๔๘๒)

สรสูตร : พระสูตรว่าด้วยความแล่นไป สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งทูลถามว่า ความแล่นไปจะหยุดได้ที่ไหน วัฏฏะย่อมไม่หมุนวนที่ไหน นามรูปดับได้ที่ไหน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ความแล่นไปย่อมหยุดอยู่ วัฏฏะย่อมไม่หมุนวน นามรูปย่อมดับไม่เหลือ ในที่ที่ไม่มีดิน น้ำ ลม ไฟ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๗/๓๑)

สรรพนิมิตภายนอก : เครื่องหมายทุกอย่างภายนอกตน หมายถึงเค้ามูลทั้งหมด อันได้แก่ขันธ์ ๕ ดังคำในอนุสยสูตรที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระราหุลเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้เห็นอย่างไร อหังการ มมังการ และมานานุสัย จึงไม่มีในกายที่มีวิญญาณครองนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐/๓๐๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๕)

สรรพมิตตะ, พระ : ชื่อพระเถระรูปหนึ่งเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ กรุงพาราณสีที่พระเจ้ากิกีปกครอง ดังคำในกัสสปพุทธวงศ์ว่า พระเถระนามว่าสรรพมิตตะเป็นพระอุปัฏฐากของพระพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ(ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๘/๗๑๖)

สรรพางค์กาย : ทั่วร่างกาย, ทุกๆ ส่วนแห่งร่างกาย, ร่างกายทุกๆ ส่วน ดังคำในวิมานวัตถุ กล่าวไว้ว่า ท้าวสักกเทวราชตรัสสรรเสริญทานนั้นว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ ทานที่หญิงกำพร้าตั้งไว้ดีแล้วในพระคุณเจ้ามหากัสสปะ ทักษิณาสำเร็จผลแล้วด้วยไทยธรรมที่ได้มาจากผู้อื่นความเป็นเอกอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งนารีผู้งามทั่วสรรพางค์กาย (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๙๑/๓๓,ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๑๐๑/๖๑๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๐๔/๔๘๒)

สร้อยพระศอนพรัตน์ : สร้อยคอทำด้วยรัตนะ ๙ อย่าง หรือแก้ว ๙ อย่าง คือ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย ไพฑูรย์ ดังคำในเวสสันตรชาดก กล่าวไว้ว่า พระนางมัทรีทรงงดงามด้วยเครื่องประดับอย่างใดพระนางผุสดีสัสสุเทวีก็ทรงจัด
เครื่องประดับอย่างนั้น คือ พระธำมรงค์สุพรรณรัตน์ สร้อยพระศอนพรัตน์ส่งไปประทานแก่พระนางมัทรีราชสุณิสา(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๔๑๔/๕๕๖)

SAMPLE

สร้อยสังวาล : สร้อยเครื่องประดับชนิดหนึ่งใช้คล้องเฉวียงบ่าดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวไว้ว่า พระฉัพพัคคีย์ใช้เครื่องประดับชนิดต่าง ๆ คือ เครื่องประดับหู สร้อยสังวาล สร้อยคอ เครื่องประดับเอว,ในภูริทัตตชาดก กล่าวไว้ว่า พราหมณ์เนสาทะไปยังสำนักพระโพธิสัตว์ถามว่า ท่านชื่ออะไร มีนัยน์ตาแดง มือกผึ่งผายนั่งอยู่ในท่ามกลางป่าอันเต็มไปด้วยดอกไม้ นารี ๑๐ คนทรงเครื่องประดับสร้อยสังวาลทองคำ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๔๕/๗, ๗/๒๔๕/๘, ๗/๒๙๓/๘๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๙๗/๓๐๗)

สระฉัททันต์ : ชื่อสระใหญ่สระ ๑ ในสระทั้ง ๗ ในป่าหิมพานต์ คือ สระอโนดาด สระสีหปปาตะ สระรถการะ สระกัณณมุณฑะ สระกุณาลา สระฉัททันต์ สระมันทากินี,ในฉัททันตชาดก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราตถาคตได้มีอยู่ที่สระฉัททันต์นั้น เราตถาคตได้เป็นพญาช้างตัวประเสริฐในกาลนั้น เธอทั้งหลายจงจำชาดกไว้ด้วยประการฉะนี้(อง.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๖/๑๓๓,ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๑๓๗/๕๖๑)

สระน้ำคือธรรม : แอ่งหรือแหล่งที่บรรจุพระธรรมไว้ เป็นคำอุปมาเปรียบเทียบให้ถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะตรัสธรรมไว้หลากหลายให้คนเลือกนำไปประพฤติปฏิบัติ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาค ทรงสร้างสระน้ำคือธรรมไว้ ทรงประทานเครื่องลูบไล้คือศีล ทรงจัดผ้าคือธรรมไว้ เป็นเครื่องนุ่งห่ม ทรงแจกพวงมาลัยคือธรรม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔๓/๗๑๗)

สระน้ำอมฤต : ห้วงน้ำอมตะ หมายถึงนิพพาน ดังคำในพุทธวงศ์ ที่สุเมธพราหมณ์ กล่าวไว้ว่า เมื่อสระน้ำอมฤตมีอยู่ บุคคลไม่แสวงหาสระน้ำนั้น อันเป็นที่ชำระมลทินคือกิเลส นั้นก็ไม่ใช่ความผิดของสระน้ำอมฤต (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๔/๕๖๙)

สระโบกขรณี : สระบัว, ในภิกขุนีวิภังค์อธิบายไว้ว่า ที่ชื่อว่า สระโบกขรณี ได้แก่ สระน้ำที่ขุดไว้ ณ ที่ใดที่หนึ่งเพื่อให้คนทั้งหลายชมเล่น รื่นเริง (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๗๙/๒๓๙,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๙,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๒/๒๔๔,๘/๒๓๕/๒๙๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕๔/๑๕๖,๑๒/๓๕๔/๓๙๐,๑๒/๓๖๐/๓๙๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖/๔๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๗/๘๒,๑๔/๑๕๘/๒๐๕)

สระมุจลินท์ : สระใหญ่ในป่าหิมพานต์ ซึ่งขอบสระประกอบด้วยต้นจิก ดังคำในเวสสันตรชาดกที่พรานเจตราช กราบทูลพระเวสสันดรว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ถัดจากนั้นไป พระองค์จักทอดพระเนตรเห็นภูเขานาลิกะซึ่งเป็นศิลาล้วน คลาคล่ำไปด้วยฝูงนกนานาพันธุ์และหมู่กินนร ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือแห่งภูเขานาลิกะนั้น มีสระมุจลินท์ที่ดารดาษไปด้วยดอกบุณฑริก ดอกอุบลขาว และดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม (ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๘/๕๐๖,๒๘/๑๙๐๘/๔๘๓,๒๘/๒๐๓๔/๕๐๑,๒๘/๒๐๓๘/๕๐๒,๒๘/๒๐๔๘/๕๐๓,๒๘/๒๐๗๐/๕๐๕,๒๘/๒๐๗๗/๕๐๖,๒๘/๒๐๗๙/๕๐๖)

SAMPLE

สระอโนดาต : สระหินมีดอกไม้มีกลิ่นหอมนานาชนิด, ชื่อสระ ๑ ในสระทั้ง ๗ ในป่าหิมพานต์ ได้แก่ ๑. สระอโนดาต ๒. สระกัณณมุณฑะ ๓. สระรถการะ ๔. สระฉัททันตะ ๕. สระกุณาละ ๖. สระมัณฑากินี ๗. สระสีหัปปปาตะ,เป็นสระที่ยาวกว้างด้านละ ๕๐ โยชน์ ล้อมด้วยยอดเขา ๕ ลูก ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบความรำพึงในใจของชฎิลอุรุเวลกัสสปะด้วยพระทัย จึงเสด็จไปยังอุตตรกุรุทวีป ทรงนำบิณฑบาตจากทวีปนั้นมาเสวยที่ริมสระอโนดาตประทับพักกลางวัน ณ ที่นั้น,ในจูฬนิทเทสอธิบายไว้ว่า พญาหงส์พึงไปถึง ประสบ ได้เฉพาะสระใหญ่ที่มนุษย์สร้างไว้ สระอโนดาตหรือมหาสมุทร มีน้ำที่ไม่กระเพื่อม มีน้ำนับประมาณมิได้,ในอปทาน มีอธิบายไว้ว่า ณพื้นศิลาที่น่ารื่นรมย์ ใกล้สระอโนดาต โชติช่วงด้วยรัตนะต่างๆ ในละแวกป่ามีดอกไม้มีกลิ่นหอมนานาชนิด พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกมีหมู่ภิกษุหมู่ใหญ่ห้อมล้อมประทับนั่งที่ศิลาอาสน์นั้นทรงพยากรณ์บุพกรรมของพระองค์ (วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๓/๕๓, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๕/๓๕๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๔/๕๗๔)

อรรถกถาอธิบายว่า สระอโนดาต มีขนาดยาว กว้าง และลึก ๕๐ โยชน์ มีอาณาบริเวณโดยรอบ ๑๕๐ โยชน์ ตั้งอยู่ ในป่าหิมพานต์แวดล้อมด้วยยอดเขาทั้ง ๕ คือ สุทัสสนกูฏ จิตรกูฏ กาฬกูฏ คันธมาทนกูฏ และเกลาสกูฏ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๑/๒๗)

สรัสสดี, แม่น้ำ : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่ง ในประเทศอินเดีย,เป็นแม่น้ำสายที่ชาวบ้านพราหมณ์อาบน้ำล้างบาป ดังคำในวัตถุปมสูตรที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ว่า คนพาลมีกรรมชั่ว แม้จะไปยังแม่น้ำพาหุกา ท่าน้ำอธิกักกะ ท่าน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี ท่าน้ำปยาคะ และแม่น้ำพาหุมดี เป็นประจำก็ยังบริสุทธิ์ไม่ได้ (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘)

สร้างฉันทะ : สร้างความพอใจในกุศลคือความประสงค์จะทำยิ่งขึ้น, ทำความพอใจให้เกิดมีในการป้องกันและละบาปอกุศลธรรมและทำและรักษากุศลธรรมที่ที่มีอยู่ให้มีมากขึ้น ดังคำว่า สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น,ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า ความพอใจ การทำความพอใจ ความเป็นผู้ประสงค์จะทำ ความฉลาดความพอใจในธรรม นี้เรียกว่าฉันทะ ภิกษุทำฉันทะนี้ให้เกิด ให้เกิดด้วยดี ให้ตั้งขึ้นให้ตั้งขึ้นด้วยดี ให้บังเกิด ให้บังเกิดเฉพาะ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสร้างฉันทะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๒๒/๓๕๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘/๑๒,๑๙/๔๘๐/๒๙๐,๑๙/๘๒๕/๓๙๕,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๓๙๒/๓๒๙,๓๕/๓๙๗/๓๓๐,๓๕/๓๙๘/๓๓๐,๓๕/๔๐๓/๓๓๑)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า สร้างฉันทะ ในที่นี้หมายถึงสร้างความพอใจในกุศลธรรมคือความประสงค์จะทำยิ่งขึ้น (ม.ม.อ. ๒/๒๔๗/๑๗๗)

สราวะ : ถาด,ภาชนะปากแบน หมายถึงภาชนะใส่ของปากแบน,เป็นภาษาชาวบ้าน,เป็นภาษาท้องถิ่นเรียกถาดใส่ของ ดังคำในอรณวิภังคสูตรที่กล่าวว่า ภาชนะชนิดเดียวกันนั่นแหละในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘ปาติ’ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘ปัตตะ’ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘ปิฏฐะ’ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ‘สราวะ’ ภิกษุพูดด้วยความยึดมั่นถือมั่นโดยวิธีที่ชนทั้งหลายในท้องถิ่นนั้นๆ จะรู้จักภาชนะนั้น’ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๓๑/๓๙๗)

สริตัจเฉทนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของสัมมุขาถวิกเถระ ซึ่งท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ในสัมมุขาถวิกเถราปทานตอนหนึ่งว่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคนามว่าวิปัสสี ประกาศธรรม ข้าพเจ้าทำหมู่ชนให้เกิดสังเวช แล้วชมเชยพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วบ่ายหน้าหลีกไปทางทิศตะวันออก เพราะผลกรรมนั้น ในกัปที่ ๘๗ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสริตัจเฉทนะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ๗ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๖/๒๘๔)

สรีรธาตุ : ธาตุคือร่างกาย,หมายถึงร่างที่ตายแล้ว ดังคำในปริวีมังสนสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุนั้นเมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่มีกายเป็นที่สุด เมื่อเสวยเวทนาที่มีชีวิตเป็นที่สุด ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่มีชีวิตเป็นที่สุด รู้ชัดว่า หลังจากตายแล้ว การเสวยอารมณ์ทั้งหมด ไม่น่าเพลิดเพลินจักเย็น จักเหลืออยู่เพียงสรีรธาตุในโลกนี้เท่านั้น,หรือดังคำที่พระผู้มีพระผู้มีพระภาคตรัสว่าดูเถิดอานนท์ พุทธมารดาแม้ปรินิพพานแล้ว เหลือเพียงสรีรธาตุ เธอไม่ควรเศร้าโศกคร่ำครวญถึง (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘๐/๔๒๔)

สรีรยนต์ : กลไกคือร่างกาย หมายถึงร่างกายที่ดำเนินไปด้วยอิริยาบถ ๕ ดังคำในสรีรจักกสูตรที่เทวดาทูลถามว่าข้าแต่พระมหาวีรเจ้า สรีรยนต์ ๔ล้อ มีประตู ๙ ประตู เต็มไปด้วยของไม่สะอาดถูกโลภะประกอบไว้ เป็นเหมือนเปือกตม พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าเพราะตัดชะเนาะ เชือกหนัง ตัดความปรารถนาและความโลภอันเลวทราม และเพราะถอนตัณหาพร้อมทั้งรากได้ สรีรยนต์นั้นจักแล่นไปได้อย่างนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๙/๓๒,๑๕/๑๐๙/๑๒๐)

สรีระ : ร่างกาย,อัตตา, ดังคำในจูฬนวรรค กล่าวไว้ว่า การที่ท่านให้มาตุคามถวายอภิวาทพระสรีระของพระผู้มีพระภาคก่อน พระสรีระจึงเปียก เปื้อนน้ำตาของมาตุคามเหล่านั้นผู้ร้องไห้ หรือดังคำในชาลิยสูตร มัณฑิยปริพาชกและชาลิยปริพาชก ซึ่งเป็น

SAMPLE

ศิษย์ของพวกทารุปัตติกะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามว่า ท่านพระโคดม ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๘๓/๓๘๔, ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๖/๑๕๗,๙/๓๗๗/๑๕๗,๙/๓๗๗/๑๕๘,๙/๗๗๘/๑๕๙, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๙/๑๔๘,๑๐/๒๐๔/๑๕๒,๑๐/๒๐๕/๑๕๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๒/๑๓๓,๑๓/๑๒๗/๑๔๐,๑๓/๑๘๔/๒๑๓)

สราคสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มีราคะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้มีราคะ (๒) ผู้มีโทสะ (๓) ผู้มีโมหะ (๔) ผู้มีมานะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๖/๑๑๐)

สรีรัฏฐธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมประจำสรีระ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมประจำสรีระที่บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ ๑๐ คือ (๑) ความหนาว (๒) ความร้อน (๓) ความหิว (๔) ความกระหาย (๕) ปวดอุจจาระ (๖) ปวดปัสสาวะ(๗) สำรวมกาย (๘) สำรวมวาจา (๙) สำรวมอาชีพ (๑๐) ธรรมเป็นเครื่องปรุงแต่งภพ เป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๙/๑๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมเป็นเครื่องปรุงแต่งภพ หมายถึงกรรมที่เป็นเครื่องปรุงแต่งภพ คือกรรมดีแต่งให้เกิดภพใหม่ที่ดี กรรมชั่วแต่งให้เกิดภพใหม่ที่ไม่ดี (องฺ.ทสก.อ.๓/๔๙-๕๐/๓๕๐)

สลพปุปผิกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสลพปุปผิกาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้เกิดเป็นกินนรี ได้ถวายดอกช้างน้าวแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒/๓๘๘)

สลพปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสลพปุปผิยเถระ มี ๒ เรื่องแต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สลพปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสลพปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเกิดเป็นกินนรได้นำดอกช้างน้าวไปถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๔๒๙)

2.สลพปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสลพปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นกินนรอาศัยอยู่ในป่า ได้นำดอกช้างน้าวไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๕๔๙)

SAMPLE

สลหมัณฑปิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสลหมัณฑปิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัปนี้ ท่านได้นำดอกช้างน้าวไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ผู้ปรินิพพานแล้ว เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔๙/๖๔๓)

สลหมาลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสลหมาลิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเคยนำพวงดอกไม้ไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๓๗๔)

สลฬาคาร : สถานที่แห่งหนึ่งอยู่ในกรุงสาวัตถี ดังคำว่าสักกปัญหสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สลฬาคาร เขตกรุงสาวัตถี,เป็นที่อยู่ของพระอนุรุทธะ ดังคำที่กล่าวไว้ในสลฬาคารสูตรที่กล่าวไว้ว่า สมัยหนึ่ง ท่านพระอนุรุทธะอยู่ ณ สลฬาคาร เขตกรุงสาวัตถี ที่แสดงธรรมเกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ แก่ชาวบ้านสลฬาคาร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๒/๒๗๙,๑๙/๙๐๖/๔๓๘)

สลฬาคารสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเทศนาที่สลฬาคาร ท่านพระอนุรุทธะขณะอยู่ ณ สลฬาคารกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ จะลาสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ เหมือนการทดแม่น้ำคงคาให้ไหลกลับไปข้างหลัง(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๐๖/๔๓๘)

สลาก : กระดาษสำหรับจัดลำดับแบ่งปัน,หมายถึงสิ่งเช่นตั๋วตั๋วหรือแผ่นกระดาษเล็ก ๆ เป็นต้น ซึ่งทำเป็นเครื่องหมายกำหนดไว้ ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า เมืองเวรัญชาเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระดูกขาวเกลื่อน ยากที่พระอริยะจะบิณฑบาตยังชีพได้(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖/๘), เครื่องหมายหรือวัตถุที่ใช้ในการเสี่ยงโชค เช่น สลากภัต ก็ได้แก่อาหารที่เขาถวายสงฆ์โดยเขียนชื่อเจ้าภาพลงในกระดาษใบละชื่อ ม้วนรวมคละกันเข้าแล้วให้ภิกษุทั้งหลายจับตามลำดับพรรษากันมา หรือเขียนเลขหมายไว้ที่ของจำนวนหนึ่ง ภิกษุจับได้สลากของผู้ใดก็ได้รับอาหารของทายกนั้น,ดังคำในเอตทัคคะที่กล่าวไว้ว่า กุณฑธานะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้จับสลากได้ก่อน (อง. เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๑๑/๒๘); ป้ายบอกชื่อยา ใช้ปิดขวดยารักษาโรค เรียกว่า สลากยา, ฉลาก ก็ว่า

สลากภัต : ภัตตาหารที่นิมนต์ให้จับสลากแล้วถวาย(ตามสลาก), อาหารถวายตามสลาก หมายถึงเอาสังฆภัตอันทายกเข้ากันถวาย ต่างคนต่างจัดมา เป็นของต่างกัน เขามักทำในเทศกาลที่ผลไม้เผล็ดแล้วถวายพระ ด้วยวิธีจับสลาก,*จัดเป็นอดิเรกลาภ ดังคำใน*

SAMPLE

*มหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ สังฆภัตอุทเทสภัต นิมันตนภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปทิกภัต,ในจูฬวรรค พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสังฆภัต อุทเทสภัต นิมันตนภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปทิกภัต (วิ.ม.(ไทย)๔/๗๓/๑๐๑,๔/๑๒๘/๑๙๗,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๕/๑๕๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๖/๑๒๖,๓๓/๕๗/๑๒๖) ; ดู *สลาก*

สวดสมนุภาสน์ : สวดประกาศห้ามไม่ให้ถือรั้นการอันมิชอบ,การสวดสมนุภาสน์ คือสงฆ์ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปสวดประกาศห้ามภิกษุไม่ให้ถือรั้นการอันมิชอบ ดังคำในมหาวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายพึงสวดสมนุภาสน์ภิกษุนั้นอย่างนี้ คือภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้เพียรพยายามเพื่อทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียง ภิกษุนั้นไม่ยอมสละเรื่องนั้น ถ้าสงฆ์พร้อมแล้วก็พึงสวดสมนุภาสน์ภิกษุชื่อนี้เพื่อให้สละเรื่องนั้น นี่เป็นญัตติ ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้เพียรพยายามเพื่อทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียง ภิกษุนั้นไม่สละเรื่องนั้น สงฆ์สวดสมนุภาสน์เธอเพื่อให้สละเรื่องนั้นท่านรูปใดเห็นด้วยกับการสวดสมนุภาสน์ภิกษุชื่อนี้ เพื่อให้สละเรื่องนั้นเสีย ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้เพียรพยายาม เพื่อทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียง ภิกษุนั้นไม่สละเรื่องนั้น สงฆ์สวดสมนุภาสน์เธอเพื่อให้สละเรื่องนั้น ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการสวดสมนุภาสน์ภิกษุชื่อนี้เพื่อให้สละเรื่องนั้นเสีย ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วยท่านรูปนั้นพึงทักท้วง ภิกษุชื่อนี้ สงฆ์สวดสมนุภาสน์เพื่อให้สละเรื่องนั้นแล้ว สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งเป็นมติอย่างนี้ จบญัตติ ต้องอาบัติทุกกฏ จบกรรมวาจา ๒ ครั้ง ต้องอาบัติ ถุลลัจจัยจบกรรมวาจาครั้งสุดท้าย ต้องอาบัติสังฆาทิเสสเมื่อเธอต้องอาบัติสังฆาทิเสส อาบัติทุกกฏ(ที่ต้อง) เพราะญัตติ อาบัติถุลลัจจัย(ที่ต้อง) เพราะกรรมวาจา ๒ ครั้ง ย่อมระงับไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๑๑/๔๔๕, ๑/๔๑๑/๔๔๖,๑/๔๑๓/๔๔๖, ๑/๔๑๓/๔๔๗,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๕๖/๒๒๗, ๓/๙๕๖/๒๒๘, ๓/๙๕๗/๒๒๗, ๓/๙๕๗/๒๒๘, ๓/๙๕๘/๒๒๗, ๓/๙๕๘/๒๒๘)

สวนจิตรลดา : สวนไม้เถาหลากชนิด,สวนเครือเถาที่หลากด้วยไม้เถาต่าง ๆ,สวนในสวรรค์อันเป็นที่รวมแห่งไม้ทิพย์ชื่อจิตรลดา ดังคำในวิมานวัตถุ ทาสีวิมาน ที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามว่าเธอมีหมู่เทพนารีห้อมล้อม ดุจท้าวสักกเทวราชเที่ยวชมไปโดยรอบในสวนจิตรลดาอันน่ารื่นรมย์เปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอยู่ ดุจดาวประกายพรึก(ขุ.วิ.

(ไทย) ๒๖/๑๕๗/๒๙,๒๖/๖๖๗/๗๕,๒๖/๑๑๑๔/๑๓๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๔๒๐/๕๕๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐๕/๗๖)

สวนดอกบุณฑริก : สวนดอกบัวขาว,เป็นสวนในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังคำในตัณหาสังขยสูตรที่กล่าวไว้ว่า ท้าวสักกะจอมเทพกำลังเอิบอิ่มพร้อมพรั่งบำเรออยู่ด้วยทิพยดนตรี ๕๐๐ ชนิด ในสวนดอกบุณฑริกล้วน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๑/๔๒๒)

สวนเทพนันทวัน,สวนนันทวัน :ชื่อสวนของพระอินทร์ อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังคำในมหาสุวราชชาดกที่กล่าวไว้ว่า ท้าวสักกะครั้นประทานพร บันดาลให้ต้นไม้มีผลแก่นกแขกเต้าแล้ว พร้อมด้วยพระมเหสี ก็เสด็จหลีกไปยังสวนเทพนันทวัน(ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๒๙/๓๐๕),เป็น ๑ ใน ๔ แห่ง ได้แก่ นันทวัน ปารุสกวัน จิตรลดาวัน และมิสกวัน ดังคำในจักกวัตตราชสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายพระเจ้าจักรพรรดิทรงครองราชย์เป็นอิสสราธิบดีแห่งทวีปทั้ง ๔ หลังจากเสด็จสวรรคตแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ท้าวเธอทรงแวดล้อมด้วยหมู่นางอัปสร เพียบพร้อมบำเรอตนด้วยกามคุณ ๕ ประการที่เป็นทิพย์ สำราญพระทัยในสวนนันทวันที่ภพดาวดึงส์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑๒/๒๕๐,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๙๙๗/๔๘๘,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๓๙/๓๐๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๒๙/๔๓๑,๓๓/๓๓๐/๔๓๑,๓๓/๓๓๑/๔๓๑,๓๓/๓๓๓/๔๙๘,๓๓/๔๔๗/๔๔๗)

สวนไม้ดอก : ดอกไม้ปลูกในสวน ที่มีสระน้ำอยู่ในบริเวณ มีบัวบานอยู่ในสระ ดังคำในปฐมนาวาวิมานกล่าวไว้ว่าแม่น้ำหลายสายมีกระแสน้ำใสเย็นมากไปด้วยสวนไม้ดอก มีบัวขาวอยู่มากมาย (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๘/๙)

สวนลุมพินี : ชื่อสวนเป็นที่ประสูติของพระพุทธเจ้า เป็นสังเวชนียสถานหนึ่งในสี่แห่ง ตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์ และกรุงเทวทหะ บัดนี้เรียก *Rummindei* อยู่ที่ปาเดเรีย ในเขตประเทศเนปาล ห่างจากเขตแดนประเทศอินเดียไปทางเหนือประมาณ ๖ กิโลเมตร ครึ่ง พระสิทธัตถะประสูติที่สวนนี้ เมื่อวันเพ็ญเดือน๖ ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี (มีปราชญ์คำนวณว่าตรงกับวันศุกร์ ปีจอ เวลาใกล้เที่ยง) ดังคำในกาพุทายีเถราปทาน กล่าวไว้ว่า จ้าชายสิทธัตถะผู้ทรงเป็นผู้องอาจกว่านรชน ได้ประสูติแล้วที่สวนลุมพินี ที่รื่นรมย์เพื่อเกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่สัตว์โลกทั้งมวล,หรือดังคำในกถาวัตถุที่กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคประสูติที่สวนลุมพินี ตรัสรู้ที่ควงไม้โพธิ์ ทรงประกาศธรรมจักรที่กรุงพาราณสี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘๓/๓๑๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๐/๑๔๙)

สวนสาธารณะ : ที่ประชาชนทั่วไป,สถานที่ส่วนรวมของประชาชนทั่วไป, สถานที่ส่วนรวมที่คนทั่วไปเข้าไปในสอยได้ ดังคำว่า ที่ชื่อว่า สวนสาธารณะ ได้แก่ สวนที่สร้างขึ้นให้คนทั้งหลายชมเล่น รื่นเริง,หรือดังคำในเนมิราชชาดกที่วกล่าวว่า เทพบุตรตนนี้เคยเป็น

SAMPLE

คหบดี เป็นทานบดีอยู่ในกรุงสาวัตถี ได้สร้างสวนสาธารณะ บ่อน้ำ น้ำประปา และสะพานได้ปฏิบัติพระอรหันต์ผู้สงบเย็นด้วยความเคารพ (วิ.ภิกขุนี.(ไทย) ๓/๙๗๙/๒๓๙,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๒/๒๔๔,๘/๒๓๕/๒๙๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๑/๒๐๗,๒๘/๕๔๑/๒๖๖,๒๘/๕๕๐/๒๖๗,๒๘/๕๕๗/๒๖๘

ส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน :อดีต กับอนาคต,อีกนัยหนึ่งหมายถึงผัสสะและผัสสะสมุทัย ดังคำในสุตตนิบาตที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุนั้นชื่อว่า รู้ชัดส่วนสุดทั้ง ๒ ด้านแล้ว ไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยมันตา เราเรียกภิกษุนั้นว่าเป็นมหาบุรุษ,หรือดังคำว่า ส่วนสุด ๒ ด้าน ได้แก่ ผัสสะเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง ผัสสสมุทัยเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง ผัสสนิโรธอยู่ท่ามกลาง เป็นต้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๘๐๘/๖๙๕,๒๕/๑๐๔๗/๗๔๘,๒๕/๑๐๔๙/๗๔๘, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๑/๗๙),ในมหานิทเทสอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า คำว่า ส่วนสุด ได้แก่ ผัสสะ เป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง เหตุเกิดแห่งผัสสะเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง อดีตเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง อนาคตเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง สุขเวทนาเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง ทุกขเวทนาเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง นามเป็นส่วนสุดด้านหนึ่งรูปเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง อายตนะภายใน ๖ เป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง อายตนะภายนอก ๖ เป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง ความถือตัวเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง เหตุเกิดแห่งความถือตัวเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓/๖๒)

ส่วนท่ามกลาง : ปัจจุบัน,ปัจจุบันกาล หมายถึงมัชเฌ อันเป็นกลางระหว่างอดีตและอนาคต ดังคำว่า ผู้ใดรู้ชัดซึ่งส่วนสุดทั้ง ๒ ด้านแล้ว ไม่ยึดติดในท่ามกลางด้วยมันตา เราเรียกผู้นั้นว่าเป็นมหาบุรุษ,หรือดังคำในมหานิทเทสที่กล่าวไว้ว่า คำว่า ใครๆกำหนดไม่ได้ในส่วนท่ามกลาง อธิบายว่า ปัจจุบันกาล ตรัสเรียกว่า ส่วนท่ามกลาง (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖/๕๖๐)

สวนหลวง : สถานที่สาธารณะ,ที่มีผลไม้อยู่ในอุทยาน,สถานที่ปลูกผลไม้ของหลวง ดังคำในอปทานที่กล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าบินไปที่สวนหลวงคาบมะม่วงผลที่สุกดีมีเปลือกเหมือนทองคำน้อมเข้าไปถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓/๒๙๐)

สวนอันน่ารื่นรมย์ : สถานที่ไม้ดอกไม้ผลอันน่ารื่นรมย์ใจ ดังคำในวนโรปสูตรว่า ชนเหล่าใดปลูกสวนอันน่ารื่นรมย์ ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ,ในอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า ในชมพูทวีปนี้ สวนอันน่ารื่นรมย์ ป่าอันน่ารื่นรมย์ ภูมิประเทศอันน่ารื่นรมย์ สระโบกขรณีอันน่ารื่นรมย์มีจำนวนน้อยนัก ส่วนสถานที่ที่เป็นที่ดอนที่ลุ่ม ที่มีน้ำหลาก ที่มีตอไม้และหนาม ที่มีภูเขาสูงชันลาดต่ำมีจำนวนมากกว่า (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๓๖/๔๔)

SAMPLE

สวนานุตตริยะ : การฟังอันยอดเยี่ยม,การสดับที่ยอดเยี่ยม เช่น ได้สดับธรรมของพระพุทธเจ้า,เป็นข้อ ๒ ในอนุตตริยะ ๖ คือ (๑)ทัสสนานุตตริยะ (การเห็นอันยอดเยี่ยม)(๒) สวนานุตตริยะ(การฟังอันยอดเยี่ยม)(๓) ลาภานุตตริยะ (การได้อันยอดเยี่ยม)(๔) สิกขานุตตริยะ (การศึกษาอันยอดเยี่ยม)(๕) ปาริจริยานุตตริยะ (การบำรุงอันยอดเยี่ยม)(๖) อนุสสตานุตตริยะ(การระลึกอันยอดเยี่ยม),ในอนุตตริยสูตรอธิบายความหมายไว้ว่า สวนานุตตริยะ เป็นอย่างไร บุคคลใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ไปเพื่อฟังธรรมของตถาคตหรือสาวกของตถาคต ภิกษุทั้งหลาย การฟังนี้ของบุคคลนั้น เป็นการฟังที่ยอดเยี่ยมกว่าการฟังทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรมเพื่อทำให้แจ้งนิพพาน การที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่งไปเพื่อฟังธรรมของตถาคต หรือสาวกของพระตถาคต นี้เรียกว่าสวนานุตตริยะ(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๗/๓๒๘,๑๑/๓๕๖/๓๙๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘/๔๑๙,๒๒/๓๐/๔๗๑,๒๒/๑๔๐/๖๔๒)

สวรรค์ : แดนอันแสนดีเลิศล้ำด้วยกามคุณ ๕, โลกของเทวดา ตามปกติหมายถึงกามาพจรสวรรค์ (สวรรค์ที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม) ๖ ชั้น คือ *จาตุมหาราชิกาดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตดี* (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗๘/๑๔๙, ๑/๑๗๙/๑๔๙, ๑/๒๓๗/๒๕๓,๑/๒๔๘/๒๖๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒,๙/๑๖๕/๕๓,๙/๑๘๒/๖๑,๙/๒๙๘/๑๐๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒,๑๐/๑๙๗/๑๔๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๓/๕๒)

สวรรค์ชั้นไตรทศ : เทพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีอธิบายไว้ว่า “สิบ ๓ ครั้ง” คือ ๓๐ ตรงกับคำบาลีว่า “ติทส” ซึ่งในพระไตรปิฎกพบใช้เฉพาะในคำร้อยกรอง คือคาถา เป็นตัวเลขถ้วนตัดเศษ ของ ๓๓ (บาลี: เตตฺติส)ซึ่งเป็นจำนวนของคนคณะหนึ่งมีมฆมาณพเป็นหัวหน้าในตำนานที่ว่า พวกเขาทำบุญร่วมกัน เช่น ทำถนน สร้างสะพานขุดบ่อน้ำ ปลูกสวน ป่า สร้างศาลาที่พักคนเดินทาง ให้แก่ชุมชน และทำทาน ชวนชาวบ้านตั้งอยู่ในศีล เป็นต้น เมื่อตายแล้วได้เกิดในสวรรค์ที่เรียกชื่อว่า *ดาวดึงส์*อันเป็นสวรรค์ชั้นที่ ๒ ใน ๖ ชั้น ดังที่ในอรรถกถาอธิบายความหมายของ“ดาวดึงส์” ว่า คือ “แดนที่คน ๓๓ คน ผู้ทำบุญร่วมกัน ได้อุบัติ”, คำว่า “ติทส” ที่พบในพระไตรปิฎกหมายถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นพื้น แม้ว่าคัมภีร์ชั้นต่อมาบางแห่งจะอธิบายว่าหมายถึงเทวดาทั่วไปบ้างก็มี ดังคำในผลทายกวิมาน กล่าวไว้ว่า ผู้มีใจเลื่อมใสเมื่อจะถวายทานในหมู่ภิกษุผู้ปฏิบัติตรง ได้ถวายผลไม้เป็นประจำ จึงได้รับผลบุญอันไพบูลย์ผู้นั้นแหละไปสู่สวรรค์ชั้นไตรทศ และเสวยผลบุญอย่างไพบูลย์,สวรรค์ชั้นนี้เดิมทีเป็นวิมานของพวกอสูรดัง คำว่าบุรพเทพ (คืออสูรทั้งหลาย) ดื่มสุราชนิดใดแล้วเมามาย จุติจากสวรรค์ชั้นไตรทศ

SAMPLE

ยังสำคัญตนว่าเที่ยง เป็นไปกับด้วยอสูรมายา,ในสุธาโภชนชาดกกล่าวไว้ว่า มนุษย์เคยไปเยือนสวรรค์ชั้นนี้มาคนหลาย เช่นโกสิยดาบส ดังคำว่า มาตลีเทพบุตรประสงค์จะนำโกสิยดาบสไปยังเทวโลก จึงกล่าวว่าเชิญเถิด เชิญพระคุณเจ้ามาขึ้นรถเหาะไปสู่สวรรค์ชั้นไตรทศ ณ บัดนี้เถิด (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๖๔/๑๓๓, ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๕๘/๕๔๖,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๖/๑๓๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๙๕/๔๕๔) *ตรีทศ* ก็ว่า; เทียบ *ไตรทิพ*

สวรรค์ชั้นไตรทิพย์ :สวรรค์ชั้นดาวดึงส์,เป็นที่เกิดคนที่ทำบุญกุศลไว้ในโลกนี้ ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นนี้ดังคำว่าบัณฑิตผู้เจริญเหล่าใดผ่านชีวิตโลกนี้ไปถึงคราวใกล้ตาย ประพฤติธรรมในโลกนี้ บัณฑิตเหล่านั้นย่อมไปสู่สวรรค์ชั้นไตรทิพย์ หรือดังคำที่พระนางมัทรี ต่อพระเวสสันดรว่า พระองค์ ได้ทรงบำเพ็ญทานแก่พราหมณ์แล้ว แผ่นดินก็บันลือลั่นแก่พระองค์ กิตติศัพท์ของพระองค์บันลือไปถึงสวรรค์ชั้นไตรทิพย์ สายฟ้าก็แลบแปลบปลาบอยู่โดยรอบ(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)๒๘/๑๕๕/๑๐๙,๒๘/๒๗๑/๑๓๐,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๒๖๔/๕๓๓,๒๘/๒๒๘๔/๕๓๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙/๘,๓๒/๔๐๕/๖๓,๓๒/๔๑๕/๖๔)

สวรรคต : ไปสู่สวรรค์ หมายถึงตาย (ใช้สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน สมเด็จพระบรมราชินีสมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชและพระบรมราชวงศ์ที่ทรงได้รับพระราชทานฉัตร ๗ ชั้น) ดังคำในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า ทีฆาวุกุมารได้ทรงดำริดังนี้ว่า พระชนกได้ตรัสสั่งเราไว้เมื่อใกล้จะสวรรคตว่า พ่อทีฆาวุ เจ้าอย่าเห็นแก่ยาว อย่าเห็นแก่สั้น เวรย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่ระงับได้ด้วยการไม่จองเวร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๒/๓๕๐)

สวัสดิ์, สวัสดี : ความดีงาม, ความเจริญรุ่งเรือง, ความปลอดโปร่ง, ความปลอดภัยไร้อันตราย ดังคำในเทวธาวิตักกสูตรที่กล่าวไว้ว่า ชายคนหนึ่งผู้ปรารถนาประโยชน์ ต้องการจะเกื้อกูลประสงค์ความปลอดภัยแก่ฝูงเนื้อนั้น เขาเปิดทางที่ปลอดภัย มีความสวัสดี ไปได้ตามชอบใจของฝูงเนื้อ หรือดังคำว่า นายโคบาลนั้นต้อนเหล่าโคที่เป็นจ่าฝูงซึ่งเป็นผู้นำฝูงให้ข้ามไปก่อนโคเหล่านั้นว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดี (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๑๕/๒๒๔,๓๕๑/๓๘๕)

สวัสดิมงคล : มงคล คือความสวัสดี (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สวากขาตธรรม : ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สวิญญาณกะ : สิ่งที่มีวิญญาณ ได้แก่สัตว์ต่างๆ เช่น แพะ แกะ สุกร โค กระบือเป็นต้น ดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีตอนหนึ่งว่าเมื่อตรัสสังขารก็เป็นสังขาร เมื่อตรัสสภาวธรรมที่มิใช่สังขารก็เป็นสภาวธรรมที่มิใช่สังขาร เมื่อตรัสวิญญาณก็เป็นวิญญาณ เมื่อตรัส

SAMPLE

สภาวธรรมที่มิใช่วิญญาณก็เป็นสภาวธรรมที่มิใช่วิญญาณใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็ตอบปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๕๒/๓๓๕) ; เทียบ *อวิญญาณกะ*

สวิฏฐกะ, ทาส : ชื่อคน แต่เป็นชื่อที่เลว,เป็น ๑ ใน ๕ ชื่อที่เขาเย้ยหยันดูหมิ่น ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า ที่ชื่อว่า ชื่อที่เลว ได้แก่ ชื่ออวกัณณกะ ชื่อชวกัณณกะ ชื่อธนิฏฐกะ ชื่อสวิฏฐกะ ชื่อกุลวัฑฒกะ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อที่เขาเย้ยหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในท้องถิ่นนั้นๆ นี้จัดเป็นชื่อที่เลว (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๗/๒๑๕,๒/๓๙/๒๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ชื่อทั้ง ๕ นี้ คือ (๑) อวกัณณกะ (๒) ชวกัณณกะ (๓) ธนิฏฐกะ (๔) สวิฏฐกะ (๕) กุลวัฑฒกะ เป็นชื่อ ของพวกทาสถือเป็นชื่อชั้นต่ำ เป็นชื่อที่เลว (วิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕/๒๕๗)

สวิฏฐกะ, นก : ชื่อนกชนิดหนึ่ง เสียงอันไพเราะ มีสร้อยคอสีคล้ายสร้อยคอนกยูง มีปรากฏในวีรกชาดก มีเพื่อนเป็นนกชื่อว่าวีรกะ ภายหลังเมียนกรู้ว่าสามีตาย เพราะทำตามอย่างนกวีรกะ จึงถูกสาหร่ายพันคอตาย จากนกวีรกะ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๗/๙๓)

สวิฏฐสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระสวิฏฐะและมหาโกฏฐิตะ คราวหนึ่ง พระเถระ ๓ รูป คือ พระสวิฏฐะ พระมหาโกฏฐิตะ และพระสารีบุตรพักอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี สนทนากันถึงบุคคล ๓ จำพวก คือ กายสักขีบุคคล ทิฏฐิปัตตบุคคล(ผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไปบรรลุสัมมาทิฏฐิเข้าใจอริยสัจถูกต้อง) สัทธาวิมุตตบุคคล(ผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไปบรรลุด้วยศรัทธา) โดยพระสารีบุตรถามพระสวิฏฐะและพระมหาโกฏฐิตะว่าในบุคคล ๓ จำพวก ท่านชอบใจบุคคลจำพวกไหนซึ่งดียิ่งกว่าและประณีตกว่า พระสวิฏฐะตอบว่า ชอบใจสัทธาวิมุตตบุคคลซึ่งดียิ่งกว่าและประณีตกว่า เพราะสัทธินทรีย์ของท่านแก่กล้ายิ่งนัก พระมหาโกฏฐิตะตอบว่า ชอบใจกายสักขีบุคคลซึ่งดียิ่งกว่าและประณีตกว่า เพราะสมาธินทรีย์ของท่านแก่กล้ายิ่งนัก พระมหาโกฏฐิตะถามพระสารีบุตรว่า บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนั้น ท่านชอบใจบุคคลพวกไหน ซึ่งดียิ่งกว่าและประณีตกว่า พระสารีบุตรตอบว่า ชอบใจทิฏฐิปัตตบุคคลซึ่งดียิ่งกว่าและประณีตกว่า เพราะปัญญินทรีย์ของท่านแก่กล้ายิ่งนัก แล้วจึงได้กล่าวว่า พวกเราตอบปัญหาไปตามปฏิภาณของตน ๆ ควรที่พวกเราจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามปัญหานี้ จากนั้นพระเถระทั้ง ๓ พากันเข้าเฝ้าแล้วทูลถามปัญหานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การตอบปัญหาโดยนัยเดียวว่า บุคคลนี้ซึ่งดียิ่งกว่าและประณีตกว่า ไม่ใช่ทำได้ง่าย เพราะอาจเป็นไปได้ที่สัทธาวิมุตตบุคคล ปฏิบัติเพื่อความเป็นอรหันต์ กายสักขีบุคคล ทิฏฐิปัตตบุคคล เป็นสกทาคามีหรืออนาคามี เพราะอาจเป็นไปได้ที่กายสักขีบุคคลปฏิบัติเพื่อความเป็นอรหันต์ สัทธาวิมุตตบุคคล ทิฏฐิปัตตบุคคลเป็นสกทาคามี

SAMPLE

หรืออนาคามี เพราะอาจเป็นไปได้ที่ทิฏฐิปัตตบุคคลปฏิบัติเพื่อความเป็นอรหันต์ สัทธาวิมุตตบุคคล กายสักขีบุคคลเป็นสกทาคามีหรืออนาคามี ตรัสอีกว่า การตอบปัญหาโดยนัยเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนี้ บุคคลนี้ ดียิ่งกว่าและประณีตกว่าไม่ใช่จะทำได้ง่าย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๑/๑๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กายสักขีบุคคล หมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป เห็นประจักษ์กับตัว สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายแล้วทำให้แจ้งพระนิพพานภายหลัง (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๒๑/๙๘)

สวิฏฐะ, พระ : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี เป็นคู่กับพระโกฏฐิตะ และได้เคยสนทนากับพระสารีบุตรเถระ ดังคำว่า พระสวิฏฐะและท่านพระมหาโกฏฐิตะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ถามบุคคล ๓ จำพวก ภายหลังทั้ง ๓ รูป คือท่านพระสารีบุตร ท่านพระสวิฏฐะ และท่านพระมหาโกฏฐิตะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับทูลถามบุคคล ๓ จำพวก (คือ (๑) กายสักขีบุคคล(๒) ทิฏฐิปัตตบุคคล (๓) สัทธาวิมุตตบุคคล) จึงได้คำตอบเป็นที่คลายสงสัย ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในเรื่องนี้ การตอบปัญหาโดยนัยเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนี้ บุคคลนี้ดียิ่งกว่าและประณีตกว่าไม่ใช่จะทำได้ง่าย เพราะอาจเป็นไปได้ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๑/๑๖๖)

สวิตักกสวิจารสมาธิ : สมาธิที่มีทั้งวิตกและวิจาร,เป็นข้อที่ ๑ ในสมาธิ ๓ คือ สวิตักกสวิจารสมาธิ (สมาธิที่มีวิตกและวิจาร) อวิตักกวิจารมัตตสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร) อวิตักกาวิจารสมาธิ(สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๘/๔๔๘,๑๘/๓๗๗/๔๕๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๐๙,ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๓/๕๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๓๘/๕๓๑)

สวิตักกสวิจารสูตร : พระสูตรว่าด้วยสวิตักกสวิจารสมาธิ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสังขตธรรม ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่สวิตักกสวิจารสมาธิ(สมาธิที่มีวิตกวิจาร) อวิตักกวิจารสมาธิ(สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร)และอวิตักกอวิจารสมาธิ(สมาธิที่ไม่มีวิตกวิจาร) เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกายคตาสติสูตร (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๘/๔๔๙)

สสบัณฑิต : 1.ชื่อพระราชกุมารของพระเจ้าชัยทิศ ดังคำในชยัททิสชาดก ที่พระราชกุมารกล่าวแก่ยักษ์ว่า สสบัณฑิตนั้นสำคัญท้าวสักกเทวราชนี้ว่าเป็นพราหมณ์ จึงได้ให้สิงอยู่ในสรีระของตน ยักษ์ เพราะเหตุนั้นแล จันทิมเทพบุตรนั้นจึงมีรูปกระต่ายปรากฏอยู่ ซึ่งให้ความพอใจแก่ชาวโลกตราบจนทุกวันนี้

SAMPLE

2.ชื่อกระต่ายโพธิสัตว์ที่สละชีวิตโดดเข้ากองไฟเพื่อเป็นอาหารของพราหมณ์ ดังคำว่า ในกาลที่เราเป็นกระต่าย เที่ยวอยู่ในป่า มีหญ้า ใบไม้ ผักและผลไม้เป็นภักษา เว้นการเบียดเบียนผู้อื่น (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๙๓/๕๕๓,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

สสปัณฑิตจริยา : พระสูตรว่าด้วยจริยาของสสบัณฑิต พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นสสบัณฑิต(เป็นกระต่ายป่า) ได้สละชีวิตของตนกระโดด เข้ากองไฟ เพื่อเป็นอาหารของท้าวสักกะที่แปลงเป็นพราหมณ์มาขออาหารแต่ไม่ตาย(ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๕/๗๔๓)

สสปัณฑิตชาดก : ชาดกว่าด้วยกระต่ายบัณฑิตโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกระต่าย มีลิง สุนัขจิ้งจอกและนากเป็นสหาย อาศัยอยู่ในราวป่าที่เดียวกัน เมื่อวันรุ่งขึ้นจะถึงวันอุโบสถจึงชักชวนสหายทั้งสามให้สมาทานอุโบสถศีล นากได้ไปหาปลาตะเพียนแดงมาเก็บไว้ ๗ ตัวก่อนแล้วจึงนอนรักษาอุโบสถศีล สุนัขจิ้งจอกไปหาอาหารได้เนื้อย่าง พร้อมเหี้ยย่างและเนยใสหม้อหนึ่งที่ชาวนาทิ้งไว้ที่กระท่อมนาจึงเอามาเก็บไว้ ตั้งใจว่ารักษาศีลครบวันแล้วจักบริโภค ลิงได้มะม่วงสุกจากป่ามาเก็บไว้หลายลูก ส่วนกระต่ายกินหญ้าเป็นอาหารคิดหวั่นใจว่าเรากินหญ้าเป็นอาหารถ้ามียาจกมาขอทานเราก็ไม่มีอะไรจะให้ทาน ได้นอนรักษาศีลอุโบสถศีลอยู่ ท้าวสักกะจึงแปลงกายเป็นพราหมณ์มาทดลองสัตว์ทั้ง ๔ โดยไปขออาหารกับนากก่อน นากได้ให้ปลาตะเพียนแดง ๗ ตัว สุนัขจิ้งจอกได้ให้เนื้อย่างพร้อมทั้งเหี้ยย่างและหม้อนมส้ม ลิงได้ให้ผลมะม่วงที่ตนเก็บไว้ ส่วนกระต่ายไม่มีอาหารสะสมไว้เมื่อจะสละชีวิตของตนกระโดดเข้ากองไฟให้เนื้อเป็นทานแก่พราหมณ์จึงบอกว่า งา ถั่ว และข้าวสารของกระต่ายไม่มี ท่านจงบริโภคข้าพเจ้าที่สุกด้วยไฟนี้แล้วบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ในป่าเถิด ให้พราหมณ์ก่อไฟแล้วกระโดดเข้ากองไฟ แต่ไม่เป็นอันตราย ท้าวสักกะจึงแสดงตนให้ทราบและอนุโทนาต่อการกระทำของพระโพธิสัตว์พร้อมทั้งสหายและสอนให้สามัคคีกัน พร้อมทั้งนำเกียรติคุณของกระต่ายไปจารึกไว้ในภูเขาที่ดวงจันทร์ปรากฏมาจนทุกวันนี้ และจักอยู่ไปชั่วสิ้นกัป ผู้สละชีวิตเพื่อประพฤติธรรมย่อมได้รับความสรรเสริญและประสพผลสำเร็จตามที่ปรารถนา (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๖๑/๑๖๙)

สสังขารจิต : จิตที่ถูกกระตุ้นเตือน ในที่นี้หมายถึงจิตที่เป็นรูปาวจรกุศลจิตและอรูปาวจรกุศลจิต ดังคำทสุตตรสูตรที่กล่าวไว้ว่า ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้ สงบ ประณีต ได้ด้วย ความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น และมิใช่บรรลุได้ด้วยการข่ม(ธรรมที่เป็นข้าศึก) ห้ามกิเลส ด้วยสสังขารจิต หรือดังคำในสมาธิสูตรที่กล่าว

SAMPLE

ไว้ว่า ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้สงบ ประณีต ได้ด้วยความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น และมิใช่บรรลุได้ด้วยการข่มธรรมที่เป็นข้าศึก ห้ามกิเลสด้วยสสังขารจิต(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗/๓๖)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า **สสังขารจิต** แปลว่า จิตที่ถูกสังขารกระตุ้นเตือน ในที่นี้หมายถึงรูปาวจรกุศลจิต และอรูปาวจรกุศลจิต,และคำนี้มิใช่สมาธิระดับปฐมฌานที่เพียงแต่ข่มนิวรณ์ หรือห้ามกิเลสอื่นได้ด้วยสสังขารจิต คือ จิตที่มีความเพียรพยายามเท่านั้น แต่เป็นสมาธิที่สงบระงับกิเลสได้บรรลุได้โดยไม่ต้องเพียรพยายาม (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๗/๙,องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๗/๑๔) (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๕๕/๒๖๑-๒๖๒, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๕๕/๓๕๙, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๗/๙, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๗/๑๔)

สสังขารปรินิพพายี : ผู้ที่จะปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมากหมายถึงพระอนาคามีผู้จะปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียร,เป็นจำพวกที่ ๓ ในอนาคามี ๕ จำพวก,ในสีลสูตรอธิบายถึงพระอนาคามีไว้ตอนหนึ่งว่า หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายีและไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายีก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป,ในทุติยวิตถารสูตรและตติยวิตถารสูตรอธิบายว่า เป็นพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายีนั้น,เป็นพระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายีนั้น,ในสสังขารสูตรอธิบายไว้ว่าผู้สสังขารปรินิพพายี มี ๒ จำพวก คือ (๑) บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสสังขารปรินิพพายี ในปัจจุบัน (๒) บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสสังขารปรินิพพายีหลังจากตายแล้ว,ในปุคคลบัญญัติอธิบายไว้ว่า บุคคลผู้เป็นสสังขารปรินิพพายี เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอปปาติกะปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้นยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นโดยต้องใช้ความพยายามมากเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูงบุคคลนี้เรียกว่าผู้เป็นสสังขารปรินิพพายี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๘/๓๐๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖,๒๐/๘๙/๓๑๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๙/๒๓๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๑๖/๒๖,๒๓/๑๙/๒๘,๒๓/๕๕/๑๐๒,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๓๙/๑๕๖) ; *ดูอนาคามี*

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สสังขารปรินิพพายี หมายถึงพระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งบรรลุพระอรหัตปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก,เป็นพระอนาคามี ผู้บำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐานล้วน ๆ จนกิเลสสิ้นไปชื่อว่าปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๔/๒๑๐,องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๘๘/๒๔๓,องฺ.จตุกฺก.อ.๒/๑๖๙/๓๙๐)

สสังขารปรินิพพายีอนาคามีบุคคล :พระอนาคามีบุคคลผู้จะปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียร, บุคคลผู้เป็นอนาคามีบำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐานล้วนๆจนกิเลสสิ้นไปชื่อว่าปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก,เป็นจำพวกที่ ๓ ในอนาคามี ๕ จำพวก ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้ว่า บุคคล ๕ จำพวกไหนละโลกนี้แล้วจึงสำเร็จ คือ(๑) อันตราปรินิพพายีอนาคามีบุคคล (๒) อุปหัจจปรินิพพายีอนาคามีบุคคล (๓) อสังขารปรินิพพายีอนาคามีบุคคล (๔) สสังขารปรินิพพายีอนาคามีบุคคล(๕) อุทธังโสโตอกนิฏฐคามีอนาคามีบุคคล (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๑/๒๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สสังขารปรินิพพายีอนาคามีบุคคล หมายถึงพระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว ปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๒๔๓)

สสังสารปรินิพพายี : ผู้ปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมากหมายถึงพระอนาคามีผู้บำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐานล้วนๆจนกิเลสสิ้นไปชื่อว่าปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก เป็นบุคคล ๒ พวกแรกในบุคคล ๔ คือ(๑) บุคคลเป็นสสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน (๒) บุคคลเป็นสสังขารปรินิพพายีหลังจากตายแล้ว (๓) บุคคลเป็นอสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน (๔) บุคคลเป็นอสังขารปรินิพพายีหลังจากตายแล้ว มีปรากฏในสสังขารสูตรตอนหนึ่งว่า บุคคลเป็นสสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน เป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญา (ความจำได้หมายรู้)ว่าปฏิกูลในอาหารมีสัญญาว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสงสารทั้งปวงอยู่ เธอมีมรณสัญญาที่ตั้งมั่นดีอยู่ภายใน เธอเข้าไปอาศัยเสกขพละ๕ ประการนี้อยู่ คือสัทธาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ และอินทรีย์ ๕ ประการนี้ของเธอ คือสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมปรากฏแก่กล้า เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏแก่กล้า เธอจึงเป็นสสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน บุคคลเป็นสสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน เป็นอย่างนี้แล บุคคลเป็นสสังขารปรินิพพายีหลังจากตายแล้ว เป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสงสารทั้งปวงอยู่ และเธอมีมรณสัญญาที่ตั้งมั่นดีภายใน

SAMPLE

เธอเข้าไปอาศัยเสกขพละ๕ประการนี้อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ แต่อินทรีย์ ๕ ประการนี้ของเธอ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมปรากฏอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏอ่อน เธอจึงเป็นสสังขารปรินิพพายีหลังจากตายแล้ว บุคคลเป็นสสังขารปรินิพพายีหลังจากตายแล้ว (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๙/๒๓๕)

สสังขารภพ : ภพที่ใช้ความเพียรมาก ดังคำในกถาวัตถุ อันตราภวกถา ที่พระสกวาทีถามว่า เพราะท่านเข้าใจว่า อสังขารปรินิพพายีบุคคลมีอยู่ฯลฯ สสังขารปรินิพพายีบุคคลมีอยู่ จึงยอมรับว่า สสังขารภพมีอยู่ ใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็ตอบปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๐๙/๕๔๕)

สสังขารสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้เป็นสสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้เป็นสสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน คือ ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ มีมรณสัญญาตั้งมั่นดีภายใน อาศัยเสกขพละ ๕ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ วิริยพละ และปัญญาพละ และมีอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาแก่กล้า (๒) ผู้เป็นสสังขารปรินิพพายีหลังจากตายแล้ว มีความหมายเหมือนบุคคลที่ ๑ ต่างกันเพียงเป็นผู้มีเสกขพละ ๕ และอินทรีย์ ๕ อ่อน (๓) ผู้เป็นอสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน คือ ภิกษุผู้บรรลุฌาน ๔ อาศัยเสกขพละ ๕ และมีอินทรีย์ ๕ แก่กล้า (๔) ผู้เป็นอสังขารปรินิพพายีหลังจากตายแล้ว มีความหมายเหมือนบุคคลที่ ๓ ต่างกันเพียงเป็นผู้มีเสกขพละ ๕ และอินทรีย์ ๕ อ่อน (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๙/๒๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สสังขารปรินิพพายี หมายถึงพระอนาคามีผู้บำเพ็ญวิปัสสนากัมมัฏฐานล้วนๆ จนกิเลสสิ้นไป ชื่อว่าปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก คำว่า อสังขารปรินิพพายี หมายถึงพระอนาคามี ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานจนได้ฌานมาก่อน (สมถยานิกะ) แล้วจึงเจริญวิปัสสนา ชื่อว่าปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก (อง.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๖๙/๓๙๐)

สสังขาริก : เป็นไปกับด้วยการชักนำ,มีการชักนำใช้แก่จิตที่คิดดีหรือชั่วโดยถูกกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก มิใช่เริ่มขึ้นเอง จึงมีกำลังอ่อน ดังคำในธัมมสังคณีที่กล่าวไว้ว่า กามฉันทนิวรณ์เกิดขึ้นในจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโลภะ ๘ พยาปาทนิวรณ์เกิดขึ้นในจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโทมนัส ๒ ถีนมิทธนิวรณ์เกิดขึ้นในอกุศลที่เป็นสสังขาริก หรือดังคำว่า ญาณเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้สงบ ประณีต ได้ความสงบระงับ ได้บรรลุแล้วโดยความเป็นธรรมเอกผุดขึ้นและไม่ได้บรรลุโดยการข่มนิวรณ์ ห้ามกิเลสด้วยจิต

SAMPLE

ที่เป็นสสังขาริก (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๕๐๓/๓๖๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๐๔/๕๑๗) ; ตรงข้ามกับ อสังขาริก

สสีสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตจมหลุมคูถท่วมศีรษะเพศชาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตจมหลุ่มคูถท่วมศีรษะเพศชายว่าเปรตตนนี้เคยเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น (สं.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๒/๓๐๘)

สหชนิยะ, เมือง : ชื่อเมืองหนึ่ง อยู่แคว้นเจตี,พระควัมปติอาศัยอยู่ในพระนครนี้ เคยแสดงธรรมเรื่องอริยสัจ ๔แก่ภิกษุทั้งหลาย ดังคำในควัมปติสูตรที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้เถระหลายรูปอยู่ ณ เมืองสหชนิยะ แคว้นเจตี สมัยนั้น เมื่อภิกษุผู้เถระหลายรูปกลับจากบิณฑบาตภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งประชุมกันที่โรงกลม ได้สนทนากันเกี่ยวกับเรื่องอริยสัจ ๔ มีว่า ท่านทั้งหลาย ผู้ใดเห็นทุกข์ ผู้นั้นชื่อว่าเห็นทุกขสมุทัยบ้าง เห็นทุกขนิโรธบ้าง เห็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาบ้าง และพระควัมปติ ก็อธิบายเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย (สं.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๐/๖๑๑)

สหชเนตร : ดวงตาที่เกิดพร้อมกับการตรัสรู้ หมายถึงพระเนตรคือพระสัพพัญญุตญาณ อันสื่อหมายถึงพระพุทธเจ้า ดังคำในชตุกัณณิมาณวกปัญหา ที่ชตุกัณณิมาณวกทูลถามว่า ข้าแต่พระสหชเนตร ขอพระองค์โปรดตรัสบอกสันติบท ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมอันแท้จริงนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด,ในจูฬนิทเทสอธิบายไว้ว่า คำว่าข้าแต่พระสหชเนตร อธิบายว่า พระสัพพัญญุตญาณ ตรัสเรียกว่าพระเนตร พระเนตรและความเป็นพระชินเจ้าของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเกิดขึ้นในขณะเดียวกันไม่ก่อนไม่หลังกันที่โคนต้นโพธิ์ฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงมีพระนามว่าพระสหชเนตร รวมความว่า ข้าแต่พระสหชเนตร ขอพระองค์โปรดตรัสบอกสันติบท (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๐๓/๗๖๖,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๖๕/๒๔๘)

สหชาตธรรม : ธรรมที่เกิดพร้อมกัน หมายถึงธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก เกิดร่วมกัน ระคนกัน เกี่ยวเนื่องกัน เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกัน ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถา ที่กล่าวไว้ว่า ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันและกันเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร ไปร่วมกัน เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกันประกอบด้วยกัน ธรรมเหล่านั้นเป็นอาการและเป็นบริวารของอนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์นั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๗/๑๖๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๑๑/๗๖๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑/๓)

สหชาตปัจจัย: ขันธ์ ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นปัจจัยแก่กันและกัน

SAMPLE

ตัวอย่างในติกปัฏฐาน ปัจจยวิภังควาร ปัจจยนิทเทส สหชาตปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๔ ที่ไม่เป็นรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยสหชาตปัจจัย มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยสหชาตปัจจัยในปฏิสนธิขณะ นามรูป เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยสหชาตปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูป๑โดยสหชาตปัจจัย มหาภูตรูปเป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูปโดยสหชาตปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นรูปบางคราวเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปโดยสหชาตปัจจัย บางคราวไม่เป็นปัจจัยโดยสหชาตปัจจัย(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑๙/๓๖๖,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๖/๗,๔๐/๕๗/๒๙,๔๐/๗๓/๓๗,๔๐/๑๙๑/๙๘,๔๐/๒๑๒/๑๑๒, ๔๐/๒๒๙/๑๒๒, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๙/๑๖๓,๔๑/๑๒/๒๐๓,๔๑/๗๙/๒๐๔,๔๑/๘๕/๖๘)

สหชาตะ: เจตนาที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย

ในติกปัฏฐาน กุสลติกะ ปัญหาวาร สภาวธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตโดยกัมมปัจจัยมี ๒ อย่าง คือ สหชาตะและนานาขณิกะ สหชาตะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยกัมมปัจจัย นานาขณิกะ ได้แก่ เจตนาที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นวิบาก และกฏัตตารูปโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๒๗/๒๘๑, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๐/๘๙๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๕/๘๙๕, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๖/๘๙๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๘/๘๙๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๕๘/๖๗๗, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๗๐/๘๓๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๘๓/๘๕๖,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๑๕/๗๖๖, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๑๖/๗๖๗,

สหชาตาธิปติ: อธิบดีธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยอธิปติปัจจัย

ในติกปัฏฐาน กุสลติกะ ปัญหาวาร สภาวธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตโดยอธิปติปัจจัยมี ๒ อย่าง คือ อารัมมณาธิปติและสหชาตาธิปติ อารัมมณาธิปติ ได้แก่ พระอรหันต์ออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรคให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น สหชาตาธิปติ ได้แก่ อธิบดีธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยอธิปติปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกุศลและที่เป็นอัพยากฤตโดยอธิปติปัจจัย มีอย่างเดียว คือ สหชาตาธิปติ ได้แก่ อธิบดีธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยอธิปติปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๑/๘๘๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๒/๘๘๔,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๒/๖๖๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๓/๖๖๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๕๕/๘๒๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๙๕/๗๕๐,อภิ.ป.

SAMPLE

(ไทย) ๔๐/๙๖/๗๕๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๑๓/๒๖๑,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๑๔/๒๖๒, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๑๖/๒๖๓)

สหชาตินคร: เมืองสหชาติ, เมืองเล็ก ๆ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคง เป็นนิคมหนึ่งแห่งแคว้นเจตีย์, เมืองที่พระเรวตะหนีภิกษุทั้งหลายที่มีปัญหาอธิกรณ์จะเข้าพบให้ช่วยแก้ไข

ในสัตตสติก ขันธกะ ปฐมภาณวาร เรื่องพระเรวตะหนีภิกษุทั้งหลายที่เป็นอธิกรณ์ไปยังเมืองสหชาตนคร ว่า เมื่อครั้งที่พระเรวตะพักอยู่ที่เมืองโสเรยยะ ภิกษุทั้งหลายอยากได้พระเรวตะมาเป็นพรรคพวก ท่านพระเรวตะได้ยินดังนั้น จึงคิดว่า เรานั้นคลุกคลีกับภิกษุเหล่านั้นจะอยู่ไม่ผาสุก ถ้ากระไรเราควรไปเสียก่อน ลำดับนั้น ท่านพระเรวตะจึงเดินทางจากเมืองโสเรยยะไปเมืองสังกัสสะ จากเมืองอัคคฬปุระไปสู่สหชาตินคร ภิกษุผู้เถระทั้งหลายเดินตามไปพบท่านพระเรวตะที่สหชาตินคร(วิ.จู.(ไทย)๗/๔๕๑/๔๐๓, วิ.จู.(ไทย)๗/๔๕๓/๔๐๖, วิ.จู.(ไทย)๗/๔๕๘/๔๑๙, วิ.จู.(ไทย)๗/๔๕๘/๔๒๐)

สหชาติวัน, ป่า: ป่าสหชาติวัน, ป่าในแคว้นเจตีย์ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุที่มักโอ้อวดในฌาน ตัวอย่างในกัตถีสูตร พระมหาจุนทะอยู่ที่สหชาติวัน แคว้นเจตี ณ ที่นั้นแล ท่านพระมหาจุนทะได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ชอบกล่าวโอ้อวดในการได้บรรลุคุณวิเศษว่า ‘เราเข้าปฐมฌานก็ได้ ออกก็ได้ เข้าทุติยฌานก็ได้ ออกก็ได้เข้าตติยฌานก็ได้ ออกก็ได้ เข้าจตุตถฌานก็ได้ ออกก็ได้ เข้าอากาสานัญจายตนฌานก็ได้ออกก็ได้ เข้าวิญญาณัญจายตนฌานก็ได้ ออกก็ได้ เข้า อากิญจัญญายตนฌานก็ได้ออกก็ได้ เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานก็ได้ ออกก็ได้ เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธก็ได้ ออกก็ได้’ พระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตผู้ได้ฌาน ฉลาดในสมาบัติ ฉลาดในจิตของผู้อื่น ซักถาม สอบถาม ไล่เลียงภิกษุนั้น ภิกษุนั้นถึงความเป็นคนเปล่า ความไม่มีคุณ ความไม่เจริญ ความพินาศ ทั้งความไม่เจริญและความพินาศ (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๔/๕๒, ๒๔/๘๕/๑๘๗)

สหชีวินี,สหชีวินี, ภิกษุณี:สัทธิวิหารินี, ภิกษุณีผู้เป็นสัทธิวิหารินีที่ตนเป็นปวัตตินีคืออุปัชฌาย์บวชให้, ผู้บวชกับภิกษุณีถุลลนันทา ผู้ไม่อนุเคราะห์สหชีวินีข้อหาว่าโง่เขลา

ในคัพภินีวรรค สิกขาบทที่ ๘ เรื่องการไม่อนุเคราะห์สหชีวินีตลอด ๒ ปี ภิกษุณีถุลลนันทา เมื่อพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ภิกษุณีถุลลนันทา บวชให้สหชีวินีแล้วไม่อนุเคราะห์ทั้งไม่ให้ผู้อื่นอนุเคราะห์ตลอด ๒ ปี สหชีวนีผู้บวชเป็นภิกษุณีเหล่านั้นเป็นคนโง่เขลาไม่ฉลาด ไม่รู้จักสิ่งควรหรือไม่ควร บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย พากันตำหนิ ประณาม

SAMPLE

โพนทะนาว่า “ไฉนแม่เจ้าถุลลนันทาบวชให้สหชีวินีแล้วไม่อนุเคราะห์ ทั้งไม่ให้ผู้อื่นอนุเคราะห์ตลอด ๒ ปีเล่า” ภิกษุณีเหล่านั้นได้นำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์ รับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบททรงบัญญัติอาบัติปาจิตตีย์(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๔๘/๒๒๑, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๑๐๗/๓๑๖, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๑๐๙/๓๑๗,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒๑/๒๔๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒๑/๒๔๑,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒๔/๒๕๗,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๒๔/๒๕๘)

สหธรรม: ผู้มีธรรมพร้อมสรรพ์, ภิกษุผู้รู้ชัดในอริยสัจ ๔ ความเป็นจริง ย่อมไม่สะทกสะท้อนต่อสมณะหรือพราหมณ์ใด ๆ ด้วยสหธรรม

ในมหาสมยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเทพอีก ๑๐ หมู่ เทพสหธรรมเป็นหนึ่งในเทพ ๑๐ หมู่นี้ด้วย เทพทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง และในสีสปาวนวรรค เรื่องที่อุปมาที่ว่าเสาหินมีลำต้นปักไว้ลึก ฝังไว้ดี ฉันใด ก็ฉันนั้น ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งรู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ แม้หากสมณะหรือพราหมณ์ต้องการวาทะ แสวงหาวาทะ มาจากทิศตะวันออกด้วยคิดว่า ‘จักโต้วาทะกับภิกษุนั้น’ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุรูปนั้นจักสะทกสะท้านหรือหวั่นไหวต่อสมณะหรือพรหมณ์นั้นด้วยสหธรรม (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๐/๖๒๐)

สหธรรมมิก: ผู้ปฏิบัติธรรมร่วมกัน, ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา

ในสารีปุตตสุตตนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายได้กล่าวสหธรรมิก ว่า ภิกษุไม่พึงหวาดกลัวผู้ถือธรรมอื่น แม้เห็นอารมณ์น่าหวาดเสียวเป็นอันมากของผู้ถือธรรมอื่น เว้นสหธรรมมิก ๗ จำพวก ชนเหล่าใดก็ตามที่มิได้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ตรัสเรียกว่า ผู้ถือธรรมอื่น เพราะชนเหล่านั้นพึงถามปัญหากับภิกษุบ้าง พึงยกเรื่องขึ้นด่า บริภาษ แช่ง เสียดสี เบียดเบียน รังแก กดขี่ ข่มเหง ฆ่า เข่นฆ่า หรือทำการเข่นฆ่า ภิกษุได้เห็น หรือได้ยินอารมณ์อันน่าหวาดเสียวเป็นอันมากของชนผู้ถือธรรมอื่นเหล่านั้นแล้ว ไม่พึงหวั่นไหว ไม่พึงสั่นเทา ไม่พึงกระสับกระส่าย ไม่พึงหวาดเสียว ไม่พึงสะดุ้ง ไม่พึงครั่นคร้าม ไม่พึงเกรงกลัว ไม่พึงหวาดกลัว ไม่พึงถึงความสะดุ้ง ได้แก่ พึงเป็นผู้ไม่ขลาด ไม่หวาดเสียว ไม่สะดุ้ง ไม่หนี พึงเป็นผู้ละภัยและความหวาดกลัวได้แล้ว หมดความขนพองสยองเกล้าอยู่ รวมความว่า ภิกษุไม่พึงหวาดกลัวผู้ถือธรรมอื่นแม้เห็นอารมณ์น่าหวาดเสียวเป็นอันมากของผู้ถือธรรมอื่นเหล่านั้น(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๐/๕๘๖,ขุ.ม.อ.(บาลี) ๒๐๐/๔๖๔) ๒/๕๑๐/๓๕,๒/๑๗๐/๓๔๐, ๔/๑๙๓/๓๐๒ ไม่มีคำนี้

SAMPLE

สหภู: ชื่อเทพตนหนึ่งในเทพ ๑๐ หมู่, เทพผู้รุ่งเรืองดังเปลวไฟ

ในมหาสมยสูตร การประชุมของเทวดา พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเทพสหภู ผู้รุ่งเรืองดังเปลวไฟ ซึ่งเป็นหนึ่งในเทพ ๑๐ หมู่ ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๘)

สหรคต : เกิดร่วม ระคน สัมปยุต เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกัน เช่น ตัณหาสหรคตด้วยปิยสาตรูป

ในมหาสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา สมุทยสัจจนิทเทส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุกขสมุทยอริยสัจเกิดจากตัณหา ซึ่งตัณหานี้เป็นเหตุเกิดขึ้นในภพใหม่ สหรคตด้วยความกำหนัดยินดี เป็นเหตุเพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ก็ตัณหานี้แหละเมื่อเกิดขึ้น เกิดที่ไหน เมื่อตั้งอยู่ ตั้งอยู่ที่ไหน คือ ปิยรูปสาตรูปใดมีอยู่ในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ปิยรูปสาตรูปนี้เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ปิยรูปสาตรูปนี้(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๗๕/๕๐๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๐๑/๕๓๓,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๐๓/๗๕๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๖๘/๘๐๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๗๑/๘๑๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๗๓/๘๑๒)

สหลี: ชื่อเทพตนหนึ่ง, เทพหนึ่งในเทพ ๑๐ หมู่ผู้มาสู่ที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย

ในมหาสมยสูตร การประชุมของเทวดา พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสหลี หนึ่งในเทพ ๑๐ หมู่ คือ เวณฑู สหลี และเทพ ๒ หมู่ คือ อสมะ และยมะ เทพผู้อาศัยพระจันทร์ เทพผู้อาศัยพระอาทิตย์ เทพพวกมันทวลาหกะ พระอินทร์ผู้เป็นท้าวสักกะ ผู้เป็นท้าวปุรินททะ ท้าววาสวะ ประเสริฐกว่าเหล่าเทพวสุทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

สหลีเทพบุตร: ชื่อเทพบุตรคนหนึ่งผู้เป็นสาวกกล่าวสรรเสริญเจ้าลัทธิครูมักขลิโคศาลว่า ผู้กีดกันบาปได้ ไม่ทำบาปอีกแล้ว

นานาติตถิยสาวกสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ เทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ต่าง ๆ สหลีเทพบุตร เป็นต้น เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วพระเวฬุวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ อสมเทพบุตรยืนอยู่ กล่าวว่า ท่านปูรณะกัสสปะมองไม่เห็นบาปหรือบุญของตนในเพราะการตัด การฆ่า การโบย การเสื่อมทรัพย์ ท่านจึงบอกให้เบาใจเสีย สมควรที่จะยกย่องท่านว่าเป็นศาสดาในโลกนี้ ส่วนสหลีเทพบุตรได้กล่าวว่า ท่านมักขลิโคศาล สำรวมตน

SAMPLE

ดีแล้ว ด้วยการกีดกันบาปด้วยตบะ งดเว้นจากสิ่งที่มีโทษ พูดจริง เป็นผู้คงที่ ไม่ทำบาปแน่นอน(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๑/๑๒๔)

สหวาสะ: การอยู่ร่วมกัน, การอยู่ในที่มุงบังเดียวกันกับปกตัตตภิกษุ, องค์แห่งรัตติเฉทของภิกษุผู้ประพฤติมานัตและอยู่ปริวาส

ในปาริวาสิกขันธกะ ปาริวาสิกวัตตะ พระอุบาลีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่มควร กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “รัตติเฉท ของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมีเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อุบาลี รัตติเฉทของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมี ๓ อย่าง คือ (๑) สหวาสะ (การอยู่ร่วมกัน) (๒) วิปปวาสะ (การอยู่ปราศ) (๓) อนาโรจนา (การไม่บอก) อุบาลี รัตติเฉทของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมี ๓ อย่างนี้แล (วิ.จู.(ไทย)๖/๘๓/๑๖๔,วิ.จู.(ไทย)๖/๙๒/๑๘๕,วิ.อ.(บาลี)๓/๘๓/๒๖๖)

สหัมบดีพรหม, ท้าว:พระพรหมนามว่าท้าวสหัมบดี, พระพรหมผู้อาราธนาพระผู้มีพระภาคแสดงธรรม คืออาราธนาด้วยคำอาราธนาว่า พรหฺมา จ โลกาธิปติ สหมฺปติ กตฺอญฺชลี อนฺธิวรำ อยาจถ สนฺตีธ สตฺตาปฺปรชกฺขชาติกา เทเสตุ ธมฺมำ อนุกมฺปิมำ ปชำ

ตัวอย่างในพรหมยาจนกถา เรื่องการขอกราบอาราธนาของพระพรหม พระผู้มีพระภาคภายหลังตรัสรู้ ทรงมีพระทัยก็น้อมไปเพื่อการขวนขวายน้อย มิได้น้อมไปเพื่อแสดงธรรม เมื่อท้าวสหัมบดีพรหมทราบความดำริในพระทัยของพระผู้มีพระภาคด้วยใจของตน ดำริว่า “ท่านผู้เจริญเอ๋ย โลกจะฉิบหายหนอ โลกจะพินาศหนอ เพราะพระตถาคตน้อมพระทัยไปเพื่อการขวนขวายน้อย มิได้น้อมพระทัยไปเพื่อทรงแสดงธรรม” จึงหายไปจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค เปรียบประหนึ่งบุรุษมีกำลังเหยียดแขนออก หรือคู้แขนเข้าฉะนั้น แล้วห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งคุกเข่าเบื้องขวาลงบนแผ่นดิน ประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับพลางทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดแสดงธรรม ขอพระสุคตเจ้าได้ โปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ สัตว์เหล่านั้นย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้สดับธรรม เพราะจักมีผู้รู้ธรรม” แล้วพระผู้พระก็มีพระทัยแสดงธรรมบนฐานของกรุณาธรรม(วิ.ม.(ไทย)๔/๘/๑๒, วิ.ม.(ไทย)๔/๘/๑๓, ๔/๙/๑๕, วิ.ม.(ไทย)๔/๔๒/๕๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๘๒/๓๐๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๓๘/๔๐๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑/๓๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๘๙/๒๐๒,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๐/๑๒๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๘๔/๒๔๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๐๙/๒๖๗,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๒๗/๓๔๑)

SAMPLE

สหัมปติพรหมสูตร :พระสูตรว่าด้วยท้าวสหัมบดีพรหม พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อเราเกิดความรำพึงขึ้นว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นหยั่งลงสู่อมตะ(นิพพาน) มีอมตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความรำพึงของเราจึงหายตัวจากพรหมโลกมาทูลว่า เรื่องนี้เป็นอย่างนั้นจริง เพราะตนเคยเจริญอินทรีย์ ๕ นี้ จึงได้เกิดเป็นสหัมบดีพรหม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๗/๓๔๑)

สหัสสธาโลกธาตุ:โลกธาตุที่มี ๑,๐๐๐ จักรวาลมีความผันแปรดังท้าวมหาพรหม, อริยสาวกย่อมเบื่อหน่ายและกลายกำหนัดในความเป็นท้าวมหาพรหม

ในปฐมโกสลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ย่อมหมุนเวียนส่องทิศทั้งหลายให้สว่างอยู่ในที่ประมาณเท่าใด สหัสสธาโลกธาตุมีอยู่ในที่ประมาณเท่านั้น ใน สหัสสธาโลกธาตุนั้น มีดวงจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง มีดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง มีขุนเขาสิเนรุ ๑,๐๐๐ ลูก มีชมพูทวีป ๑,๐๐๐ มีอปรโคยานทวีป ๑,๐๐๐ มีอุตตรกุรุทวีป๑,๐๐๐ มีปุพพวิเทหทวีป ๑,๐๐๐ มีมหาสมุทร ๔,๐๐๐ มีท้าวมหาราช ๔,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นจาตุมหาราช ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ๑,๐๐๐ พรหมโลก ๑,๐๐๐ สหัสสธาโลกธาตุประมาณเท่าใด ท้าวมหาพรหม อันชาวโลกกล่าวว่า เป็นผู้เลิศในสหัสสธาโลกธาตุประมาณเท่านั้น ถึงกระนั้นท้าวมหาพรหมก็ยังมีความแปร มีความแปรผันไปได้ อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสหัสสธาโลกธาตุนั้น เมื่อเบื่อหน่ายใน สหัสสธาโลกธาตุนั้น ก็คลายกำหนัดในความเป็นท้าวมหาพรหมซึ่งเป็นเลิศไม่จำเป็นต้องพูดถึงภาวะที่ด้อยกว่า (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๙/๖๙)

สหัสสพรหม: พระพรหมผู้น้อมจิตไปใน ๑,๐๐๐ โลกธาตุ, ผู้มีอายุยืน, ผู้มีผิวพรรณผ่องใส, ผู้มีความสุขมาก,ชั้นพรหมโลก, ภิกษุรูปหนึ่งปรารถนาจะไปเกิดในชั้นสหัสสพรหม

ในสังขารูปปัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธาประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า ‘สหัสสพรหมมีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขมาก’ สหัสสพรหมน้อมจิตไป แผ่ไปอยู่ เปรียบเหมือนบุรุษมีนัยน์ตาดี วางผลละหุ่งผลหนึ่งไว้ในมือแล้วพิจารณาดู แม้ฉันใด สหัสสพรหมก็ฉันนั้นเหมือนกัน น้อมจิตแผ่ไปตลอด ๑,๐๐๐ โลกธาตุอยู่ แม้สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วในชั้นสหัสสพรหมนั้น ก็น้อมจิตแผ่ไปอยู่ ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับสหัสสพรหม’ เธอตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้น สังขารและวิหาร

SAMPLE

ธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในชั้นสหัสสพรหมนั้นได้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๖๕/๒๐๙)

สหัสสภิกขุนีสังฆสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุณีสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุณีสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูปว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น จักเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ จะสำเร็จสัมโพธิแน่นอน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๗/๕๑๐)

สหัสสรังสี, พระพุทธเจ้า: พระพุทธเจ้าพระนามว่าสหัสสรังสี, พระองค์ผู้รับผลไม้ที่อวฏผลิยเถระนำมาถวาย

ตัวอย่างในอวฏผลิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอวฏผลิยเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสหัสสรังสี ทรงเป็นพระสยัมภู ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ ทรงออกจากวิเวกแล้วเสด็จไปบิณฑบาต ท่านถือผลกล้วยอยู่ จึงได้ถวายผลกล้วยนั้น ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป จึงไม่พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายผลกล้วย (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๙/๓๔๓,ขุ.อป.(ไทย๓๓/๕๗/๑๙๒)

สหัสสราช, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสหัสสราช, พระองค์ผู้ในอดีตชาติได้ถวายน้ำและทำปีติให้เกิดขึ้น ในกัปที่ ๑๖๕ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่สหัสสราช ๓ ชาติ

ในอุทกปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอุทกปูชกเถระ พระเถระ ฯ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ท่านใช้ฝ่ามือกอบน้ำแล้วซัดขึ้นไปบนอากาศ พระพุทธเจ้าผู้มีความเพียรมาก ทรงประกอบด้วยพระกรุณา เป็นพระฤๅษี ทรงรับแล้ว พระศาสดาพระนามว่า ปทุมุตตระ ประทับยืนอยู่ในอากาศ ทรงทราบความคิดของท่าน จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า ด้วยผลแห่งการถวายน้ำและด้วยผลแห่งการทำปีติให้เกิดขึ้นนี้ ท่านจะไม่ไปเกิดในทุคติเลยแม้ตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป ด้วยกรรมนั้น ท่านละความชนะและความพ่ายแพ้ได้แล้ว บรรลุถึงฐานะที่ไม่หวั่นไหว ในกัปที่ ๑๖๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ มีนามว่า สหัสสราช (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒/๕๐๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๔/๒๕๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐๖/๑๖๕)

สหัสสาระ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า สหัสสาระ, พระองค์ผู้ในอดีตชาติได้บูชาพระแท่นสีหาสน์ ได้เสวยผลกรรมนั้น เป็นพระปิยชาติ ในกัปที่ ๙๑ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า สหัสสาระ

SAMPLE

ในสุมนาเวฬิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสุมนาเวฬิยเถระ พระเถระฯ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ชนทั้งปวงมาประชุมกันทำการบูชาใหญ่แด่พระผู้มีพระภาค ครั้งนั้น ท่านใส่ก้อนปูนขาวแล้ววางพวงมาลัยดอกมะลิไว้บูชาข้างหน้าพระแท่น สีหาสน์ ชนทั้งปวงมามุงดูดอกไม้ชั้นดีเยี่ยมด้วยคิดว่า ดอกไม้นี้ใครบูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด พระเถระฯ ได้เข้าถึงสวรรค์ชั้นนิมมานรดี ได้เสวยผลกรรมของตนที่ทำไว้ดีแล้ว ในครั้งก่อน พระเถระฯ เกิดในกำเนิดใด ๆ ย่อมเป็นที่รักของปวงชน นี้เป็นผลแห่งการบูชาด้วยดอกไม้ ในกัปที่ ๑๑ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่า สหัสสาระ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๑/๔๙๔)

สหัสสีโลกธาตุ: เหล่าเทวดาจาก ๑๐ โลกธาตุ อนึ่ง ๑๐ โลกธาตุในที่นี้เท่ากับหมื่นจักรวาล ซึ่งตรงกับ ๑๐ สหัสสีโลกธาตุ, หมายถึงพระองค์แสดงธรรมให้ได้ยินเสียง พร้อมกับเปล่งรัศมีจากสรีระกำจัดความมืดเกิดแสงสว่างได้ไกลถึง ๑,๐๐๐ จักรวาล

ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ๑๖ ประการ หนึ่งใน ๑๖ ข้อนี้คือ เวลาที่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้แต่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ส่องแสงไปไม่ถึง ในที่นั้น ๆ จึงรู้จักกันและกันว่า ‘ยังมีสัตว์อื่นเกิดในที่นี้เหมือนกัน’ และ ๑๐ สหัสสีโลกธาตุ นี้สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็ปรากฏขึ้นในโลก ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘/๑๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒/๑๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๑/๒๓๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๗/๒๔๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๘๑/๓๐๕,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๘๑/๓๐๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๖/๓๗๓, องฺ.ติก.อ.(บาลี)๒/๘๑/๒๓๒)

สหาย: เพื่อน, มิตร, สัตตบุรุษ

ในจูฬปุณณมสูตร พระผู้มีพระภาคแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปได้ที่สัตบุรุษพึงรู้จักอสัตบุรุษว่า ‘ผู้นี้เป็นอสัตบุรุษ’ สัตบุรุษเป็นผู้ประกอบด้วยสัทธรรม มีความภักดีต่อสัตบุรุษ มีความคิดอย่างสัตบุรุษ มีความรู้อย่างสัตบุรุษ มีถ้อยคำอย่างสัตบุรุษ มีการกระทำอย่างสัตบุรุษ มีทิฏฐิอย่างสัตบุรุษ ให้ทานอย่างสัตบุรุษ สัตบุรุษในโลกนี้ เป็นผู้มีศรัทธา มีหิริ มีโอตตัปปะ มีสุตะมาก ปรารภความเพียร มีสติตั้งมั่น มีปัญญา เป็นมิตร เป็นสหาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๐/๑๗๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๐,๑๓/๔๗๐/๕๙๕, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๑/๑๐๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๒/๑๐๗,

SAMPLE

ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๖/๒๔๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๕๓/๖๘,สำ.สฬ.(ไทย)๑๘/๓๔๕/๓๗๗,สำ.สฬ.(ไทย)๑๘/๓๕๑/๓๘๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๐)

สหายสัมปทา: สหายผู้เพียบพร้อมด้วยสีลขันธ์อันเป็นอเสขะ ด้วยสมาธิขันธ์อันเป็นอเสขะ ด้วยปัญญาขันธ์อันเป็นอเสขะ ด้วยวิมุตติขันธ์อันเป็นอเสขะ ด้วยวิมุตติญาณทัสสนขันธ์อันเป็นอเสขะ

ในขัคควิสาณสุตตนิทเทส พระปัจเจกสัมพุทธเจ้ากล่าวว่า เราสรรเสริญสหายสัมปทา ผู้ประเสริฐสุด หรือผู้เสมอกัน ผู้มีปัญญารักษาตน เที่ยวไปด้วยกันได้ เป็นสาธุวิหารี เป็นนักปราชญ์ ก็พึงประพฤติอยู่ผู้เดียว เหมือนนอแรด เหมือนพระราชาทรงละทิ้งแคว้นที่ทรงชนะแล้ว ทรงประพฤติอยู่ผู้เดียว ฉะนั้น(ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๓๓/๔๓๖)

สหายสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้เป็นเพื่อนกัน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงยกย่องภิกษุ ๒ รูปที่เป็นเพื่อนกันและเป็นสัทธิวิหาริกของท่านพระมหากัสสปะว่า ภิกษุ ๒ รูปนี้มีฤทธานุภาพมาก พวกเธอสามารถที่จะเข้าฌานสามาบัติที่ไม่เคยเข้าได้โดยง่ายและได้ทำให้แจ้งประโยชน์สูงสุดคือนิพพานแล้ว (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๖/๓๓๙)

สเหตุทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์พร้อมทั้งเหตุปัจจัย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ แม้เหตุปัจจัยที่ให้เกิดขันธ์ ๕ ก็เป็นทุกข์ ขันธ์ ๕ เกิดจากสิ่งที่เป็นทุกข์จักเป็นสุขได้อย่างไรเล่า จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๗/๑๙/๓๑)

สเหตุอนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตาพร้อมทั้งเหตุปัจจัย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ให้เกิดขันธ์ ๕ ก็เป็นอนัตตา ขันธ์ ๕ เกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา จักมีอัตตาได้อย่างไรเล่า จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๐/๓๒)

สเหตุอนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยงพร้อมทั้งเหตุปัจจัย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยที่ให้เกิดขันธ์ ๕ ก็ไม่เที่ยง ขันธ์ ๕ เกิดจากสิ่งที่ไม่เที่ยงจักเที่ยงได้อย่างไรเล่า จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘/๓๑)

SAMPLE

สฬายตนวิภังค์: การจำแยกอายตนะ ๖ ประการ เป็นภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เป็นต้น

ในสฬายตนวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ หมวด วิญญาณ ๖ หมวดผัสสะ ๖ มโนปวิจาร ๑๘ สัตตบท ๓๖ ในธรรมเหล่านั้น เธอทั้งหลายอาศัยธรรมนี้แล้ว จงละธรรมนี้เสีย และพึงทราบสติปัฏฐาน ๓ ที่พระอริยะเสพซึ่งเมื่อเสพอยู่ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อสั่งสอนคณะ พระอริยศาสดานั้นอันเราเรียกว่าเป็นสารถีผู้สามารถฝึกบุรุษที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมกว่าอาจารย์ผู้ฝึกทั้งหลาย นี้เป็นอุทเทสแห่งสฬายตนวิภังค์ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๔/๓๖๘)

สฬายตนวิภังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกอายตนะ ๖ ประการ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สฬายตนวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระองค์จะทรงแสดงสฬายตนวิภังค์ให้ฟัง เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงทรงยกหมวดธรรมต่อไปนี้ขึ้นแสดง ดังนี้

๑. อายตนะภายใน ๖ ๒. อายตนะภายนอก ๖

๓. วิญญาณ ๖ ๔. ผัสสายตนะ ๖

๕. มโนปวิจาร ๑๘ ประการ คือ

๑. บุคคลเห็นรูปทางตาแล้ว ย่อมนึกหน่วงรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส รูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส และรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาไว้ในใจ

๒. บุคคลฟังเสียงทางหูแล้ว ฯลฯ

๓. บุคคลดมกลิ่นทางจมูกแล้ว ฯลฯ

๔. บุคคลลิ้มรสทางลิ้นแล้ว ฯลฯ

๕. บุคคลถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว ฯลฯ

๖. บุคคลรู้แจ้งธัมมารมณ์ทางใจแล้ว ฯลฯ

ให้นึกหน่วงอย่างนี้ไปจนครบ ๑๘ ประการ คือ ความนึกหน่วงโสมนัส ๖ ความนึกหน่วงโทมนัส ๖ ความนึกหน่วงอุเบกขา ๖

๖. สัตตบท ๓๖ ประการ คือ

สัตตบททั้ง ๓๖ ประการนั้นพึงทราบโดยย่อดังนี้ คือ โสมนัสอาศัยเรือน ๖ โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ โทมนัสอาศัยเรือน ๖ โทมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ อุเบกขาอาศัยเรือน ๖ อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๖ และพึงทราบข้อปลีกย่อย ดังนี้

๖.๑ โสมนัสอาศัยเรือน ๖ ประการ คือ

SAMPLE

๑. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้พิจารณาเห็นการได้เฉพาะซึ่งรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ประกอบด้วยโลกามิส โดยความเป็นของอันตนได้เฉพาะ หรือหวนระลึกถึงรูปที่ตนเคยได้มาก่อน อันล่วงลับ ดับ แปรผันไปแล้ว

๒. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้พิจารณาเห็นการได้เฉพาะซึ่งเสียง ที่พึงรู้แจ้งทางหู ฯลฯ

๓. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้พิจารณาเห็นการได้เฉพาะซึ่งกลิ่น ที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ฯลฯ

๔. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้พิจารณาเห็นการได้เฉพาะซึ่งรส ที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ฯลฯ

๕. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้พิจารณาเห็นการได้เฉพาะซึ่งโผฏฐัพพะ ที่พึงรู้แจ้งทางกาย ฯลฯ

๖. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้พิจารณาเห็นการได้เฉพาะซึ่งธัมมารมณ์ ที่พึงรู้แจ้งทางใจ ฯลฯ

๖.๒ โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ ประการ คือ

๑. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่รูปทั้งหลายไม่เที่ยง เห็นความแปรผัน ความคลายกำหนัด และความดับตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า รูปในกาลก่อนก็ดี ในบัดนี้ก็ดี ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความผันแปรเป็นธรรมดา

๒. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่เสียงทั้งหลายไม่เที่ยง ฯลฯ

๓. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่กลิ่นทั้งหลายไม่เที่ยง ฯลฯ

๔. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่รสทั้งหลายไม่เที่ยง ฯลฯ

๕. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่โผฏฐัพพะทั้งหลายไม่เที่ยง ฯลฯ

๖. โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่ธัมมารมณ์ทั้งหลายไม่เที่ยง ฯลฯ

ส่วนโทมนัสอาศัยเรือน ๖ โทมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ อุเบกขาอาศัยเรือน ๖ และอุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๖ พึงทราบโดยการเปรียบเทียบกับโสมนัสอาศัยและโสมนัสอาศัยเนกขัมมะข้างต้นนั้นแล

๗. ศาสดา ๓ จำพวกที่เจริญสติปัฏฐานแล้วควรเป็นผู้สั่งสอนหมู่คณะ คือ

๑. ศาสดาในโลกนี้เป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูจึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขของเธอทั้งหลาย แต่สาวกของพระองค์ไม่ยอมรับฟัง ไม่ยอมรับรู้ ประพฤติเลี่ยงคำสอน ในข้อนั้น ศาสดาไม่ยินดี ไม่ชื่นชม ไม่โกรธ มีสติสัมปชัญญะ

SAMPLE

๒. ศาสดาในโลกนี้เป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูจึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขของเธอทั้งหลาย สาวกของพระองค์บางพวกไม่ยอมรับฟัง ไม่ยอมรับรู้ ประพฤติเลี่ยงคำสอน แต่บางพวกยอมรับรู้ ยอมรับฟัง ประพฤติตามคำสอน ในข้อนั้น ศาสดาไม่ยินดี ไม่ชื่นชม ไม่โกรธ มีสติสัมปชัญญะ

๓. ศาสดาในโลกนี้เป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูจึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขของเธอทั้งหลาย สาวกของพระองค์ยอมรับฟัง ยอมรับรู้ ประพฤติตามคำสอน ในข้อนั้น ศาสดาไม่ยินดี ไม่ชื่นชม ไม่โกรธ มีสติสัมปชัญญะ

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๔/๓๖๘)

2.สฬายตนวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเนื่องด้วยอายตนะ ๖ ว่า ผู้ไม่รู้ ผู้ไม่เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนาที่เกิดจากสัมผัส ๖ ย่อมยินดี หมกมุ่น ลุ่มหลง เห็นเป็นคุณ ฉะนั้น อุปาทานขันธ์ ๕ ตัณหา ความกระวนกระวาย ความเดือดร้อน ความเร่าร้อน จึงเจริญขึ้น เขาจึงเสวยทุกข์ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง ส่วนผู้รู้ ผู้เห็นมีนัยตรงกันข้ามและทรงอธิบายว่า สำหรับผู้รู้ ผู้เห็นตามความเป็นจริง อริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมเจริญขึ้น แม้ธรรมเหล่าอื่น คือสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ ก็ย่อมเจริญเต็มที่ด้วย สมถะและวิปัสสนาของเขาย่อมเคียงคู่กันไป จนสามารถกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้(ทุกข์) ละธรรมที่ควรละ(สมุทัย) เจริญธรรมที่ควรเจริญ(มรรค) ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง(นิโรธ) เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๒๘/๔๘๗)

สฬายตนะ: อายตนะ ๖, อินทรีย์ ๖ ได้แก่ ส่วนภายใน ตา หู จมูก ลิ้น กาย มโน ส่วนภายนอก รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์

ตัวอย่างในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี ผัสสะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี’ เพราะทรงมนสิการโดยแยบคาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า ‘เมื่อสฬายตนะ (อายตนะ ๖)มี ผัสสะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี’ จากนั้น ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี สฬายตนะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี’ เพราะทรงมนสิการโดยแยบคาย จึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า ‘เมื่อนามรูป (นามธรรมและรูปธรรม)มี สฬายตนะจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัยสฬายตนะจึงมี’ (วิ.ม.(ไทย)๔/๑/๒, วิ.ม.(ไทย)๔/๒/๔, วิ.ม.(ไทย)๔/๓/๕, ๔/๓/

SAMPLE

๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๗/๓๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๘/๓๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๖๐/๓๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๑/๓๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๕/๑๔๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๐๒/๔๓๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/ ๑๒๖/๑๖๔ สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑/๒,๑๖/๒/๔)

ส่อเสียด: ปิสุณาวาจา, พูดยุให้แตกสามัคคีกัน, พูดยุยงให้คนนั้นคนนี้เกลียดกัน, ต้องการให้ผู้อื่นแตกกันของภิกษุฉัพพัคคีย์

ปาจิตตียกัณฑ์ เปสุญญสิกขาบท การบัญญัติการกล่าวส่อเสียดแก่ภิกษุพระฉัพพัคคีย์ที่กล่าวยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกแยกกัน บาดหมางกัน วิวาทกัน พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิผู้พูดส่อเสียดว่า โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลาย ยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่พระฉัพพัคคีย์ เพราะส่อเสียด (วิ.มหา.(ไทย)๒/๓๘/๒๒๖)

สอุปาทิเสส: การยังมีอุปาทิเหลืออยู่, การยังมีความยึดมั่นอยู่, การทำสมาธิให้บริบูรณ์, การละสังโยชน์ ๕ ข้อแรกได้สามารถพ้นนรก

ในสอุปาทิเสสสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระสารีบุตรได้สนทนาปราศรัยกับอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น ผู้กำลังนั่งประชุมสนทนากันดังนี้ว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย บุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นสอุปาทิเสส (ยังมีอุปาทิเหลือ) เมื่อตายไป ล้วนไม่พ้นจากนรก ไม่พ้นจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ไม่พ้นจากเปรตวิสัย ไม่พ้นจากอบาย ทุคติ และวินิบาต ท่านพระสารีบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคในเรื่องนี้ พระองค์ตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิให้บริบูรณ์ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป เขาจึงเป็นอันตราปรินิพพายี นี้เป็นบุคคลจำพวก ที่ ๑ ผู้เป็นสอุปาทิเสส เมื่อตายไป ก็พ้นจากนรกได้ พ้นจากกำเนิด สัตว์ดิรัจฉานได้ พ้นจากเปรตวิสัยได้ พ้นจากอบาย ทุคติ และ วินิบาตได้ (อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๕)

สอุปาทิเสสนิพพาน,สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ: ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ, ผู้หลุดพ้นแล้วแต่อินทรีย์ ๕ ยังคงอยู่ ไม่ดับไป

ตัวอย่างในนิพพานธาตุสูตร เรื่องนิพพานธาตุ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ เพราะอินทรีย์ ๕ ที่ยังคงอยู่ ไม่ดับไป ภิกษุนั้นจึงประสบอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ เสวยสุขและทุกข์อยู่ ความสิ้นราคะ ความ

SAMPLE

สิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะของภิกษุนั้น เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๔๔/๓๙๒, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๒๘๓/๕๔๘)

สอุปาทิเสสสูตร : พระสูตรว่าด้วยสอุปาทิเสสบุคคล พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี พระสารีบุตรจะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีเห็นว่า ยังเช้านัก ทางที่ดีเราควรเข้าไปยังอารามของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก แล้วเข้าไปยังอาราม สนทนากับพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ฟังคำที่พวกอัญเดียรถีย์สนทนากันว่า บุคคลที่เป็นสอุปาทิเสส(ยังมีอุปาทิเหลือ) เมื่อตายไป ล้วนไม่พ้นจากนรก ไม่พ้นจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบาย ทุคติ และวินิบาต ท่านไม่ยินดีไม่คัดค้านภาษิตเช่นนั้น ลุกจากอาสนะจากไปด้วยคิดว่า เราจักรู้ชัดเนื้อความแห่งภาษิตนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค หลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลเรื่องราวดังกล่าวนั้นให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้เขลา ไม่เฉียบแหลมเป็นพวกไหน และพวกไหนจักรู้จักบุคคลผู้เป็นสอุปาทิเสสว่าเป็นสอุปาทิเสส หรือจักรู้จักบุคคลผู้เป็นอนุปาทิเสสว่าเป็นอนุปาทิเสส บุคคลผู้เป็นสอุปาทิเสส เมื่อตายไปก็พ้นจากนรกได้ พ้นจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย อบาย ทุคติ และวินิบาตได้ มี ๙ จำพวก คือ บุคคลบางคน (๑) ทำศีลและสมาธิให้บริบูรณ์ ทำปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป จึงเป็นอันตราปรินิพพายี (๒) ทำศีลและสมาธิให้บริบูรณ์ ... จึงเป็นอุปหัจจปรินิพพายี (๓) ทำศีลและสมาธิให้บริบูรณ์ ... จึงเป็นอสังขารปรินิพพายี (๔) ทำศีลและสมาธิให้บริบูรณ์ ทำปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป จึงเป็นสสังขารปรินิพพายี (๕) ทำศีลและสมาธิให้บริบูรณ์ ทำปัญญาพอประมาณ ... จึงเป็นอุทธังโสตอกนิฏฐคามี (๖) ทำศีลให้บริบูรณ์ ทำสมาธิและปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ และโมหะเบาบาง จึงเป็นสกทาคามีมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (๗) ทำศีลให้บริบูรณ์ ทำสมาธิและปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป จึงเป็นเอกพีชี เกิดเป็นมนุษย์อีกเพียงครั้งเดียว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (๘) ทำศีลให้บริบูรณ์ ทำสมาธิและปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป จึงเป็นโกลังโกละ ท่องเที่ยวไปสู่ตระกูล ๒ หรือ ๓ ตระกูล ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (๙) ทำศีลให้บริบูรณ์ ทำสมาธิและปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป จึงเป็นสัตตักขัตตุปรมะ ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์อย่างมาก ๗ ครั้ง ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๕)

สะเก็ดดิน: อาหารของสัตว์แรกกำเนิด, ลักษณะคล้ายดอกเห็ด มีรสอร่อย

SAMPLE

ในอัคคัญญสูตร ความปรากฏแห่งสะเก็ดดิน พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสะเก็ดดินว่า เมื่อง้วนดินของสัตว์เหล่านั้นหายไป สะเก็ดดินก็ปรากฏ สะเก็ดดินนั้นปรากฏลักษณะเหมือนดอกเห็ด สมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมิ้มซึ่งปราศจากโทษ สัตว์เหล่านั้นได้พากันบริโภคสะเก็ดดิน มีสะเก็ดดินนั้นเป็นภักษา มีสะเก็ดดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน สัตว์บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณงาม สัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทรามว่า ‘พวกเรามีผิวพรรณงามกว่าสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีผิวพรรณทรามกว่าพวกเรา’ เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย สะเก็ดดินจึงหายไป (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๓/๙๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๔/๙๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๒๘/๙๕)

สะเก็ดไม้โพธิ์: สะเด็ดไม้โพธิ์ที่มารดาบิดาของปุพินถูปิยเถระนำมาสร้างสถูปทอง เพื่อนมัสการทุกเช้าเย็นจนได้บรรลุพระอรหันต์

ในปุพินถูปิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระปุพินถูปิยเถระ พระเถระฯ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า พระเถระฯ ได้ไปยังแม่น้ำชื่อ อมริกา แล้วโกยทรายมาก่อเป็นพระเจดีย์ทราย ทำเป็นนิมิตว่า เจดีย์ของพระผู้มีพระภาคก็เป็นเช่นนี้ ท่านประนมมือนมัสการทุกเช้าเย็น สิ้นชีวิตที่นั้นแล้ว ได้ไปเกิดยังพรหมโลก เมื่อถึงภพสุดท้ายด้วยอำนาจของกุศลมูลตักเตือนแล้ว เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลที่มั่งคั่งในกรุงสาวัตถี มารดาบิดาของท่านเป็นผู้มีศรัทธา นับถือพระพุทธเจ้า ท่านทั้ง ๒ นั้นเห็นธรรมแล้วและได้ฟังธรรมแล้ว ประพฤติตนตามคำสอน ท่านทั้ง ๒ ถือสะเก็ดไม้โพธิ์ให้สร้างเป็นพระสถูปทอง นมัสการในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระศากยบุตร ทุกเช้าเย็น ได้ระลึกถึงเจดีย์ทรายนั่งบนอาสนะเดียว ได้บรรลุอรหัตตผลแล้ว (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๘๓/๑๗๘)

สะเก็ดหิน: เศษหินกลิ้งมากระทบพระบาทของพระผู้มีพระภาค, พระองค์ทรงทุกขเวทนาอย่างเผ็ดร้อน หายได้ด้วยการอดกลั้น มีสติสัมปชัญญะ

ในสกลิกสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ มัททกุจฉิ สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตกรุงราชคฤห์ เมื่อนั้น สะเก็ดหินกระทบพระบาทของผู้มีพระภาค พระองค์ทรงมีทุกขเวทนาทางพระวรกายที่กล้าแข็งอย่างหนัก เผ็ดร้อน อันไม่สบาย พระทัย พระองค์มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นทุกขเวทนานั้นไว้ได้ ไม่ทรงเดือดร้อน (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๘/๕๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๙/๑๘๙)

SAMPLE

สะคร้อ, ต้นไม้: ต้นไม้ที่มีกิ่งห้อยน้อมลงมาแต่ไม่หัก, ต้นไม้ที่ทำกำก็ได้ ทำล้อก็ได้ ทำดุมก็ได้ ทำงอนไถก็ได้ ทำกงก็ได้ ทำตัวรถก็ได้

ผันทนชาดก หมีกล่าวกับช่างไม้ว่า ต้นรังก็ดี ต้นตะเคียนก็ดี ต้นหูกวางก็ดี ต้นสีเสียดก็ดี ที่ไหนจะแข็งแกร่ง แต่ต้นไม้ที่มีนามว่าสะคร้อนั่นซิ เป็นไม้ที่แข็งแกร่งสำหรับกงรถ ทำดุม ทำล้อ ทำงอนช่างไม้ถามว่า ก็ต้นสะคร้อนั้น ใบก็ตาม ลำต้นก็ตามเป็นเช่นไร หมีบอกว่า ต้นไม้ใดที่กิ่งห้อยน้อมลงมาแต่ไม่หัก ทำกงรถได้ เป็นต้น ข้าพเจ้ายืนอยู่ที่โคนต้นไม้ใด ต้นไม้นั้นมีนามว่า สะคร้อ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๖/๓๙๙,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๗/๓๙๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๘/๓๙๙)

สะดุ้งต่ออาชญา:หวาดกลัวต่อการลงโทษ, หวั่นต่อการถูกทำร้าย โบย ตี เฆี่ยนด้วยแส้หวาย, สะดุ้งต่อการถูกจองจำ

อัตตันตปสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน และเป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เหล่าชนทั้งที่เป็นทาส คนรับใช้ คนงานของพระราชานั้นก็ย่อมสะดุ้งต่ออาชญา สะดุ้งต่อภัย มีหน้านองด้วยน้ำตาร้องไห้ ทำการงานอยู่ (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๕), (๓๖/๑๗๖/๒๐๘ ไม่มีคำนี้ และคำนี้ไม่น่าอยู่ในเขตอภิธรรม)

สะพานคือพระธรรม:คำอุปมาสะพานคือธรรม, อุปมาผู้ฉลาดข้ามฝั่งได้โดยพลัน,สะพานคืออริยมรรค

ในปาฏลิคามิยสูตร เรื่องประตูโคดมและท่าโคดมพระผู้มีพระภาคตรัสถึงผู้มีปัญญาข้ามพ้นโอฆะถึงฝั่งคือนิพพาน พระผู้มีพระภาคเสด็จไปทางแม่น้ำคงคา เวลานั้น แม่น้ำคงคามีน้ำเต็มเสมอตลิ่ง คนทั้งหลายผู้ปรารถนาจะข้ามฟาก บางพวกเที่ยวหาเรือ บางพวกเที่ยวหาแพ บางพวกผูกทุ่น (ทำสะพาน) พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ทรงหายไปจากฝั่งนี้แห่งแม่น้ำคงคา ไปปรากฏพระวรกายที่ฝั่งโน้น เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า พระองค์ จึงทรงเปล่งอุทานว่า คนพวกหนึ่งกำลังสร้างสะพาน ข้ามสระใหญ่ โดยมิให้แปดเปื้อนด้วยโคลนตม ขณะที่คนอีกพวกหนึ่งกำลังผูกทุ่นอยู่ ชนผู้ฉลาดได้ข้ามพ้นไปแล้ว (ขุ.อุ.(ไทย))๒๕/๗๖/๓๗๗) (๓๓/๓๑/๖๓๘ ไม่มีในข้อนี้)

สักกเทวราช, ท้าว:พระอินทร์, จอมเทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์, ท้าวโกสีย์, ท้าวเธอชื่นชมเหล่าเทพธิดาที่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ไม่หวั่นไหว

ในอิตถีวิมาน เทพธิดามีใจเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ เชื่อมั่นไม่หวั่นไหว หมดความสงสัย ได้รักษาสิกขาบท (ศีล) มิให้ขาด บรรลุอริยผลมีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า ไม่มีทุกข์ ท้าวสักกเทวราชตรัสชื่นชม

SAMPLE

เทพธิดาเหล่านั้นว่า แม่เทพธิดา เราขอแสดงความชื่นชมต่อบุญสมบัติและทิพยสมบัติของเธอนั้น และขอแสดงความยินดีต่อการมาดีของเธอเธอก็รุ่งเรืองด้วยธรรมและบริวารยศ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๕๕/๒๘, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๕๗/๒๙)

สักกเทวราชวัตถุ : เรื่องท้าวสักกะจอมเทพ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ท้าวสักกะจอมเทพและเหล่าเทวดาว่า การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรม ชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ชนะทุกข์ทั้งปวง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง หมายถึงบุคคลจะให้หรือเสียสละประโยชน์สุขส่วนตนเพื่อประโยชน์สุข ส่วนรวมได้ก็ต่อเมื่อได้ฟังธรรมจนรู้ว่าคุณประโยชน์ของการให้หรือการเสียสละว่าดีอย่างไรเสียก่อน จึงจะให้หรือเสียสละได้ หากไม่ได้ฟังธรรม การให้สิ่งอื่นจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย คำว่า รสแห่งธรรม ชนะรสทั้งปวง หมายถึงรสอื่น ๆ เช่น รสสุธาโภชน์ของเทวดา ยังเป็นปัจจัยให้สัตว์ต้องเสวยทุกข์ในสังสารวัฏ แต่รสแห่งพระธรรม คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และโลกุตตรธรรม ๙ ประการ เป็นรสแห่งความสุขที่ประเสริฐสุด คำว่า ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง หมายถึงความยินดีอื่น ๆ เช่น ความยินดีบุตร ธิดา ทรัพย์สิน สตรี หรือการขับร้อง ประโคมดนตรี ทั้งหมดล้วนเป็นปัจจัยให้เสวยทุกข์ในสังสารวัฏ แต่การแสดงธรรม การได้ฟังธรรม หรือการแนะนำธรรม ย่อมก่อให้เกิดปีติสุข และเป็นปัจจัยให้บรรลุอรหัตตผล สิ้นทุกข์ใน สังสารวัฏได้ คำว่า ความสิ้นตัณหา ชนะทุกข์ทั้งปวง หมายถึงอรหัตตผลที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสิ้นตัณหานั้นเป็นสภาวะ ที่ครอบงำตัดขาดทุกข์ในสังสารวัฏได้อย่างสิ้นเชิง (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๓๖-๓๘)

สักกนมัสสนสูตร : พระสูตรว่าด้วยการนอบน้อมของท้าวสักกะ มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันคือ

1.สักกนมัสสนสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะจอมเทพขณะเสด็จลงจากเวชยันต์ปราสาท ทรงประนมมือ นอบน้อมทิศทั้ง ๔ มาตลีเทพบุตรทูลถามว่า พราหมณ์ผู้จบไตรเพท กษัตริย์ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ และทวยเทพผู้มียศชั้นไตรทศ ย่อมนอบน้อมพระองค์ เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์ทรงนอบน้อมผู้ใด ท้าวสักกะตรัสว่า พราหมณ์ผู้จบไตรเพทเป็นต้นนั้นย่อมนอบน้อมท่านผู้ใด ซึ่งเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีจิตตั้งมั่นตลอดกาลนาน ผู้บวชแล้วโดยชอบ มีพรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้า คฤหัสถ์เหล่าใดเป็นผู้ทำบุญ มีศีล เป็นอุบาสก เลี้ยงดูภรรยาโดยธรรม เรานอบน้อมคฤหัสถ์และนักบวชเหล่านั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๔/๓๘๔)

SAMPLE

2.สักกนมัสสนสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะจอมเทพขณะเสด็จลงจากเวชยันต์ปราสาท ทรงประนมมือนอบน้อมพระผู้มีพระภาค มาตลีเทพบุตรทูลถามว่า เทวดาและมนุษย์ย่อมนอบน้อมพระองค์ เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์ทรงนอบน้อมผู้ใด ท้าวสักกะตรัสตอบว่า เรานอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดา ผู้มีพระนามไม่ต่ำต้อย บุคคลผู้กำจัดราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว สิ้นอาสวะ เป็นพระอรหันต์ และบุคคลผู้กำจัดราคะ โทสะ ก้าวล่วงอวิชชาได้ แต่ยังเป็นพระเสขะอยู่ ยินดีในธรรมอันเป็นเครื่องปราศจากการสั่งสม เป็นผู้ไม่ประมาท ตามศึกษาอยู่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๕/๓๘๖)

3.สักกนมัสสนสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระองค์ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะจอมเทพขณะเสด็จลงจากเวชยันต์ปราสาท ทรงประนมมือนอบน้อมภิกษุสงฆ์ มาตลีเทพบุตรทูลถามว่า นรชนผู้นอนทับกายอันเปื่อยเน่าเหล่านี้ นอบน้อมพระองค์ พวกเขาจมอยู่ในซากศพเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความหิวและความกระหาย เพราะเหตุไรหนอ พระองค์จึงทรงโปรดปรานท่านผู้ไม่มีเรือนเหล่านั้น ท้าวสักกะตรัสตอบว่า เราโปรดปรานมรรยาทของท่านเหล่านั้น เพราะท่านเหล่านั้นเป็นผู้ไม่มีความห่วงใยในบ้าน บุคคลผู้เก็บข้าวเปลือกของท่านเหล่านั้นไม่มี ท่านเหล่านั้นมีวัตรงาม แสวงหาอาหารที่ผู้อื่นทำเสร็จแล้ว เยียวยาอัตภาพด้วยอาหารนั้น เป็นนักปราชญ์ กล่าวคำสุภาษิต เป็นผู้สงบประพฤติสม่ำเสมอ พวกเทวดายังโกรธกับอสูร และสัตว์เป็นอันมากยังโกรธกัน แต่ท่านเหล่านั้นไม่โกรธ ดับ(ความโกรธ)ได้ เมื่อชนทั้งหลายยังมีความถือมั่น ท่านเหล่านั้นไม่ถือมั่น เหตุนั้น เราจึงนอบน้อมท่านเหล่านั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๖/๓๘๘)

สักกปัญหสูตร : พระสูตรว่าด้วยท้าวสักกะทูลถามปัญหา มี ๒ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกันคือ

1.สักกปัญหสูตร พระสูตรว่าด้วยท้าวสักกะทูลถามปัญหา ท้าวสักกะจอมเทพเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์แล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกไม่ปรินิพพานและปรินิพพานในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะมีรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูเป็นต้นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ผู้ยังเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูป เสียงเป็นต้นนั้นแล้วเกิดมีตัณหา ยังมีอุปาทาน ย่อมไม่ปรินิพพาน ส่วนผู้มีนัยตรงกันข้าม ย่อมปรินิพพาน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๘/๑๓๙)

2.สักกปัญหสูตร พระสูตรว่าด้วยปัญหาของท้าวสักกะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท้าวสักกะ ขณะประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละ ที่ภูเขาเวทิยกะ ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน

SAMPLE

พราหมณ์ชื่ออัมพสัณฑ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เพื่อทรงตอบปัญหาของท้าวสักกะ เนื้อหาของพระสูตรนี้มี ๒ ภาณวาร ภาณวารที่ ๑ อาจแบ่งย่อยเป็น ๔ ตอน คือ ตอนที่เป็นความนำ ตอนปัญจสิขะ คันธรรพบุตรบรรเลงเพลง ตอนท้าวสักกะ เข้าเฝ้า และตอนท้าวสักกะกราบทูลเรื่องโคปกเทพบุตร ภาณวารที่ ๒ อาจแบ่งย่อยเป็น ๒ ตอน คือ ตอนที่ท้าวสักกะทูลถามปัญหา และตอนที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามท้าวสักกะ ดังมีใจความสำคัญต่อไปนี้

ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละ ที่ภูเขาเวทิยกะ จึงทรงชักชวนเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ลงไปเฝ้าโดยรับสั่งให้ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรนำเสด็จ (เพราะเคยเข้าเฝ้ารับใช้พระผู้มีพระภาคบ่อย ๆ) เมื่อเสด็จถึง ถ้ำนั้น ทรงทราบว่าพระผู้มีพระภาคกำลังเข้าฌานอยู่ จึงรับสั่งให้ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรเข้าไปบรรเลงเพลงถวายก่อน ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรรับสนองเทวบัญชาแล้ว เข้าไปยืนในที่ไม่ใกล้นักและไม่ไกลนักจากจุดที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ โดยกะว่าเสียงพิณและเพลงขับของตนจะดังไปถึง แล้วบรรเลงพิณพร้อมกับขับเพลงที่เกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และพระอรหันต์ผสมผสานกับกามคุณ คือ ความรักของตนที่มีต่อเทพธิดาชื่อภัททาสุริยวัจฉสา พระผู้มีพระภาคตรัสชมเชยปัญจสิขะ คันธรรพเทพบุตรว่าบรรเลงพิณและ ขับเพลงได้ดี เสียงพิณกับเสียงเพลงเข้ากันดีมาก ตรัสถามว่า เนื้อเพลงนั้นแต่งเมื่อไร ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรกราบทูลว่า แต่งเมื่อพระองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ ขณะประทับ (เสวยวิมุตติสุข)อยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แต่งเพราะกำลังหลงรัก เทพธิดาภัททาสุริยวัจฉสา ธิดาของท้าวติมพรุ หัวหน้าคนธรรพ์ ท้าวสักกะจอมเทพเห็นได้โอกาสตรัสเรียกปัญจสิขะ คันธรรพเทพบุตรมารับสั่ง ให้กราบทูลขออนุญาตเข้าเฝ้า เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาต จึงเสด็จนำเหล่าเทพเข้าเฝ้า กราบทูลเรื่องโคปกเทพบุตรให้ทรงทราบ ทรงสรุปว่าเพราะทรงทราบเรื่องการปฏิบัติธรรมและผลแห่งการปฏิบัติธรรมของโคปกเทพบุตร จึงเสด็จมาเฝ้าเพื่อจะฟังธรรมเช่นนั้นบ้าง แล้วทูลขอโอกาสถามปัญหา เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตจึงทูลถามปัญหารวม ๑๔ ข้อ มีใจความสรุปได้ ๑๒ ข้อ ดังนี้

๑. ทูลถาม พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และหมู่สัตว์อื่น ๆจำนวนมากต่างตั้งความปรารถนาว่า ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่ถูกลงโทษ ไม่มีศัตรู ไม่ถูกเบียดเบียน ไม่จองเวรกัน แต่เพราะอะไรเล่าผูกมัดไว้ พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียนและจองเวรกันอยู่ ตรัสตอบ เพราะมีอิสสา (ความริษยา) และมัจฉริยะ (ความตระหนี่) ผูกมัดไว้

๒. ทูลถาม อิสสา และมัจฉริยะเกิดจากอะไร

SAMPLE

ตรัสตอบ เกิดจากอารมณ์เป็นที่รักและอารมณ์ไม่เป็นที่รัก ถ้าไม่มีอารมณ์เป็นที่รักและอารมณ์ไม่เป็นที่รัก ก็ไม่มีอิสสาและมัจฉริยะ

๓. ทูลถาม อารมณ์เป็นที่รัก และอารมณ์ไม่เป็นที่รักเกิดจากอะไร

ตรัสตอบ เกิดจากฉันทะ (ความพอใจ) ถ้าไม่มีฉันทะ ก็ไม่มีอารมณ์เป็นที่รักและอารมณ์ไม่เป็นที่รัก

๔. ทูลถาม ฉันทะเกิดจากอะไร

ตรัสตอบ เกิดจากวิตก (การตรึก การไตร่ตรอง) ถ้าไม่มีวิตก ก็ไม่มีฉันทะ

๕. ทูลถาม วิตกเกิดจากอะไร

ตรัสตอบ เกิดจากแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา (การคิดปรุงแต่งอารมณ์ต่าง ๆ ด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิของตน ๆ จนเกิดแง่หรือมุมมองต่างกันออกไป) ถ้าไม่มีแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา ก็ไม่มีวิตก

๖. ทูลถาม ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติตามข้อปฏิบัติอันสมควรและดำเนินไปสู่ความดับแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา

ตรัสตอบ โสมนัส (ความดีใจ) โทมนัส (ความเสียใจ) และอุเบกขา (ความวางเฉย) มีอย่างละ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ควรเสพและฝ่ายที่ไม่ควรเสพ ฝ่ายที่ควรเสพ ได้แก่ ฝ่ายที่เมื่อเสพแล้วทำให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมไป ส่วนฝ่ายที่ไม่ควรเสพ มีนัยตรงกันข้าม

อนึ่ง ในโสมนัส โทมนัส และอุเบกขาฝ่ายที่ควรเสพ ก็แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายที่มีวิตกและวิจาร และฝ่ายที่ไม่มีวิตกและไม่มีวิจาร ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ ฝ่ายที่ไม่มีวิตกและไม่มีวิจารประณีตกว่า

ภิกษุปฏิบัติอย่างนี้ ชื่อว่าปฏิบัติตามข้อปฏิบัติอันสมควร และดำเนินไปสู่ความ ดับแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา

๗. ทูลถาม ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมในปาติโมกข์

ตรัสตอบ กายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) วจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) และปริเยสนา (การแสวงหา) มีอย่างละ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ควรเสพและฝ่ายที่ไม่ควรเสพ ฝ่ายที่ควรเสพ ได้แก่ ฝ่ายที่เมื่อเสพแล้วทำให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมไป ส่วนฝ่ายที่ไม่ควรเสพ มีนัยตรงกันข้าม

ภิกษุปฏิบัติอย่างนี้ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมในปาติโมกข์

๘. ทูลถาม ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์

ตรัสตอบ อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ มีอย่างละ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ควรเสพ และฝ่ายที่ไม่ควรเสพ (คำอธิบายขยายความ ต่อจากนี้

SAMPLE

ท้าวสักกะจอมเทพเป็นผู้อธิบายตามที่เข้าพระทัยโดยทรงถือตามคำอธิบาย ของการปฏิบัติเพื่อสำรวมในปาติโมกข์เป็นแนว)

๙. ทูลถาม สมณพราหมณ์ทั้งหมดมีวาทะ (หลักการ) ศีล (ข้อปฏิบัติ) ฉันทะ (ลัทธิ) และอัชโฌสานะ (จุดหมาย) อย่างเดียวกันใช่หรือไม่

ตรัสตอบ ไม่ใช่อย่างเดียวกัน

๑๐.ทูลถาม เพราะเหตุไร

ตรัสตอบ เพราะโลกมีธาตุ (นิสัยใจคอ ความนิยม) หลากหลาย ในโลก ที่มีธาตุหลากหลายนี้ เหล่าสัตว์ยึดมั่นธาตุใด ๆ อยู่ ก็ย่อมยึดมั่นธาตุนั้น ๆ ด้วยเรี่ยวแรง และความยึดมั่นว่า นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง

๑๑.ทูลถาม สมณพราหมณ์ทั้งหมด มีความสำเร็จสูงสุด (หมดกิเลส) มีความเกษมจากโยคะสูงสุด (บรรลุนิพพาน) ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด (บรรลุอริยมรรค) มีที่สุดอันสูงสุด (ถึงนิพพาน) ใช่หรือไม่

ตรัสตอบ ไม่ใช่

๑๒.ทูลถาม เพราะเหตุไร

ตรัสตอบ เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นยังไม่สิ้นตัณหา ภิกษุทั้งหลายเท่านั้นเป็นผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา จึงมีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด และมีที่สุดอันสูงสุด

ท้าวสักกะจอมเทพทรงชื่นชมพระพุทธภาษิตแล้วกราบทูลว่า ตัณหาคือความหวั่นไหวเป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร ฉุดคร่าบุรุษ (คน) ให้ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ บุรุษ จึงเข้าถึงฐานะสูงบ้าง ต่ำบ้าง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามท้าวสักกะจอมเทพว่า ทรงจำได้หรือไม่ว่า เคยตรัสถามปัญหานี้กับสมณพราหมณ์เหล่าอื่นมาแล้ว ทูลตอบว่า จำได้ คือ เคยตรัสถามสมณพราหมณ์ที่เข้าพระทัยว่า เป็นผู้อยู่ป่า อยู่ในเสนาสนะอันสงัด แต่ไม่ทรง ได้รับคำตอบพอเขาทราบว่า พระองค์เป็นท้าวสักกะ กลับได้รับยกย่องนับถือ ยอมตนเป็นสาวกของพระองค์ แล้วทรงประกาศยืนยันว่าพระองค์บรรลุเป็นพระโสดาบันเพราะได้สดับพระธรรมเทศนาครั้งนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสถามต่อไปว่า ทรงจำได้หรือไม่ว่าทรงได้ความยินดีได้โสมนัสเช่นนี้มาก่อนแล้ว ทูลตอบว่า จำได้ คือ ทรงได้ความยินดีได้โสมนัสเมื่อพวกเทพรบชนะพวกอสูร แต่เป็นความยินดีเป็นโสมนัสที่เป็นทางมาแห่งทัณฑาวุธและ ศัสตราวุธ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ส่วนการได้ความยินดี การได้โสมนัส เพราะได้ฟังธรรมจาก

SAMPLE

พระผู้มีพระภาค ไม่เป็นทางมาแห่งทัณฑาวุธและศัสตราวุธ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด ... เพื่อนิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามต่อไปว่า ทรงเห็นประโยชน์อะไรจึงทรงประกาศเช่นนี้ ทูลตอบว่า ทรงเห็นประโยชน์ ๖ ประการ แล้วทรงอธิบายโดยละเอียด จบลงด้วยทรงใช้พระหัตถ์ตบแผ่นดิน ทรงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส. (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๔/๒๗๓)

สักกปัญหา: ปัญหาของท้าวสักกะ, พระผู้มีพระภาคไวยากรณ์ภาษิตแก่ท้าวสักกว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา

ตัวอย่างในสักกปัญหสูตร ท้าวสักกะจอมเทพได้ธรรมจักษุ ท้าวสักกะจอมเทพทรงใช้พระหัตถ์ตบปฐพี ทรงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า “ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสเวยยากรณภาษิตนี้แล้ว ธรรมจักษุอันปราศจากธุลีคือกิเลสปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแก่ท้าวสักกะจอมเทพและแก่เทวดาอื่นอีก ๘๐,๐๐๐ องค์ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาที่ท้าวสักกะจอมเทพอัญเชิญมาทูลถามแล้ว ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น เวยยากรณภาษิตนี้จึงมีชื่อว่า “สักกปัญหา” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๗๑/๓๐๐, สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔/๒๕๕๙)

สักกปุรินททะ, ท้าว: ท้าวสักกเทวราช, ท้าวโกสีย์เทวราช, ท้าวปุรินททะ เมื่อสมัยเป็นมนุษย์ได้ให้ทานในเมือง

ในตติยนาควิมาน วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะ บุรุษผู้เป็นบัณฑิตถามเทพบุตรตนหนึ่งว่าใครหนอ มีช้างเผือกปลอดเป็นยานทิพย์ มีเสียงดนตรีประโคมก็กึกก้อง มีบริวารเป็นอันมากบูชาอยู่ในอากาศ ท่านเป็นเทวดาหรือคนธรรพ์ หรือเป็นท้าวสักกปุรินททะ พวกเราไม่รู้จัก จึงขอถามท่าน เทพบุตรกล่าวตอบว่า ข้าพเจ้าไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่คนธรรพ์ ทั้งไม่ใช่ท้าวสักก ปุรินททะแต่ข้าพเจ้าเป็นเทพบุตรตนหนึ่งในบรรดาเหล่าเทพชาวสุธัมมา (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๙๗๗/๑๑๙)

สักกยักษ์: ยักษ์ชื่อว่าสักกะ, ยักษ์ผู้กล่าวกับพระผู้มีพระภาคว่าการสั่งคนอื่นไม่เหมาะแก่สมณะเช่นท่าน

ในสักกสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่บนภูเขาคิชกูฏ เขตกรุง ราชคฤห์ สักกยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วได้กราบทูลด้วยคาถาว่า การสั่งสอนคนอื่นนั้น ไม่เหมาะแก่สมณะเช่นท่าน ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้หมดแล้ว ผู้พ้นวิเศษแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สักกะ ธรรมเครื่องอยู่ร่วมกัน ย่อมเกิดด้วยเหตุอย่างใดอย่าง

SAMPLE

หนึ่ง คนมีปัญญาไม่ควรทำใจหวั่นไหวไปตามเหตุนั้น ถ้าคนมีใจผ่องใสแล้วสั่งสอนคนอื่น บุคคลนั้นย่อมไม่เป็นผู้เกี่ยวข้องด้วยเหตุนั้น นอกจากจะอนุเคราะห์เอ็นดู (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๖/๓๓๘)

สักกะ, เทพราชา, ท้าว, จอมเทพ:พระอินทร์, ท้าวสักกเทวราช, จอมเทพสักกะ, จอมเทพในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์, เทพผู้มีคุณสมบัติแสดงฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เช่นเปล่งรัศมีให้สว่างไพรสณฑ์ในอุรุเวลปาฏิหาริยกถา ปาฏิหาริย์ที่ ๓ เรื่องท้าวสักกะ ท้าวสักกะจอมเทพ เปล่งรัศมีงามยังไพรสณฑ์ทั้งสิ้นให้สว่างไสว ดุจกองไฟใหญ่ที่งามและประณีตกว่ารัศมีก่อน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วประทับยืน ณ ที่สมควร ขณะนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะได้มีความคิดดังนี้ว่า “พระมหาสมณะมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากจริง ถึงกับท้าวสักกะจอมเทพเข้ามาหาเพื่อฟังธรรม แต่ท้าวสักกะจอมเทพ ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่(วิ.ม.(ไทย)๔/๔๑/๕๑, วิ.ม.(ไทย)๔/๔๔/๕๔, วิ.ม.(ไทย)๔/๔๔/๕๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๕/๑๖๗, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๑๙๗,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒๒/๓๖๖,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๐๗๐/๗๕๕,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๐๗๖/๗๕๗,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๑๒๓/๗๗๒,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๒๑/๕๗๕,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๘๑/๕๘๔,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๖๗/๖๑๕, ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๓๘/๑๗๗,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๕๙/๒๓๐,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๒/๒๘๘,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๘๕/๒๙๘) , ๑๘/๑๑๘/๑๓๙,๑๘/๒๔๘/๒๖๖,๑๘/๓๔๑/๓๕๖, (ไม่มีคำนี้)

สักกวัตถุ : เรื่องท้าวสักกะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า การพบเห็นพระอริยะทั้งหลาย เป็นการดี การอยู่ร่วมกับพระอริยะก่อให้เกิดสุขทุกเมื่อ เพราะการไม่พบเห็นคนพาล บุคคลพึงอยู่เป็นสุขเนืองนิตย์ เพราะผู้คบค้าสมาคมกับคนพาล ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน การอยู่ร่วมกับคนพาล เป็นทุกข์ตลอดเวลา เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์มีแต่ความสุข เหมือนอยู่ในหมู่ญาติ เพราะฉะนั้นแล บุคคลควรคบผู้เป็นปราชญ์ มีปัญญา เป็นพหูสูต มีปกติเอาธุระ มีวัตร เป็นพระอริยะ เป็นสัตบุรุษ มีปัญญาดี เช่นนั้น เหมือนดวงจันทร์โคจรไปตามทางของดาวนักษัตร ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๖/๙๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีวัตร หมายถึงมีศีลวัตร และธุดงควัตร ๑๓ ประการ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๒๗)

สักกสูตร : มี ๓ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.สักกสูตร พระสูตรว่าด้วยสักกยักษ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่บนภูเขาคิชกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ สักกยักษ์เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า การสั่งสอนคนอื่นไม่เหมาะแก่สมณะเช่นท่าน ผู้ละกิเลสเครื่องร้อยรัดได้หมดแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม

SAMPLE

เครื่องอยู่ร่วมกันย่อมเกิดด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คนมีปัญญาไม่ควรหวั่นไหวไปตามเหตุนั้น บุคคลผู้มีใจผ่องใสแล้วสั่งสอนคนอื่นย่อมไม่เกี่ยวข้องด้วยเหตุนั้น นอกจากจะอนุเคราะห์เอ็นดู(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๖/๓๓๘)

๒.สักกสูตร พระสูตรว่าด้วยท้าวสักกะ ท่านพระมหาโมคคัลลานะหายตัวจากวัดพระเชตวันไปปรากฏ ณ เทวโลกชั้นดาวดึงส์อย่างรวดเร็ว เปรียบเหมือนบุรุษผู้แข็งแรงเพียงแต่เหยียดแขนหรือคู้แขนเท่านั้น ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพได้พาเทวดาเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะ ๔ ครั้ง และท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกับท้าวสักกะผู้เข้ามาหาทั้ง ๔ ครั้งนั้น ดังนี้

ครั้งที่ ๑ กล่าวว่า การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ถือว่าดีนัก เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ครั้งที่ ๒ กล่าวว่า การถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถี ฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค การถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ปฏิบัติตามได้และให้ผลได้ไม่เลือกกาลเวลา ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน การถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกและการถึงพร้อมด้วยศีลที่พระอริยะยินดี ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทแก่ตัว ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ ถือว่าดีนัก เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ครั้งที่ ๓ กล่าวว่า การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ถือว่าดีนัก เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์และสามารถครอบงำเทวดาเหล่าอื่นได้ ด้วยฐานะ ๑๐ ประการ คือ

๑. อายุทิพย์	๒. วรรณะทิพย์
๓. สุขทิพย์	๔. ยศทิพย์
๕. ความเป็นใหญ่ทิพย์	๖. รูปทิพย์
๗. เสียงทิพย์	๘. กลิ่นทิพย์

SAMPLE

๙. รสทิพย์ ๑๐. โผฏฐัพพะทิพย์

ครั้งที่ ๔ กล่าวว่า การถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรมและในพระสงฆ์ การถึงพร้อมด้วยศีลที่พระอริยะยินดีเป็นต้น ถือว่าดีนัก เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์และสามารถครอบงำเทวดาเหล่าอื่นได้ด้วยฐานะ ๑๐ ประการอย่างข้างต้นนั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๑/๓๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ท้าวสักกะได้พาเทวดาเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะ ๔ ครั้ง ครั้งละ ๕ เที่ยว คือ ในเที่ยวแรกพาเทวดาไปด้วย ๕๐๐ องค์ เที่ยวที่สองพาไป ๖๐๐ องค์ เที่ยวที่สามพาไป ๗๐๐ องค์ เที่ยวที่สี่พาไป ๘๐๐ องค์ และเที่ยวที่ห้าพาไป ๘๐,๐๐๐ องค์ รวม ๔ ครั้ง ครั้งละ ๕ เที่ยวเป็น ๒๐ ครั้ง

๓. สักกสูตร พระสูตรว่าด้วยอุบาสกอุบาสิกาชาวแคว้นสักกะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ได้ตรัสถามอุบาสกอุบาสิกาชาวแคว้นสักกะเป็นจำนวนมากที่ได้พากันเข้าไปเฝ้าในวันอุโบสถว่า ท่านทั้งหลายพากันรักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ บ้างหรือไม่ เมื่อได้รับคำกราบทูลว่า บางคราวข้าพระองค์ทั้งหลายก็รักษา แต่บางคราวก็ไม่ได้รักษา จึงตรัสว่า ไม่ใช่ลาภของท่านทั้งหลาย ที่เมื่อชีวิตมีภัยเพราะความโศก เพราะความตาย บางคราวท่านทั้งหลายพากันรักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ แต่บางคราวก็ไม่ได้รักษา

พระองค์จึงตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายเข้าใจเรื่องนี้อย่างไร บุคคลบางคนพึงแสวงหาทรัพย์ได้ตั้งแต่วันละกึ่งกหาปณะไปจนถึง ๑๐๐ กหาปณะด้วยการงานชอบ โดยไม่ทำอกุศลกรรมเลย ควรที่เรียกบุคคลเช่นนี้ว่าเป็นคนฉลาด มีความขยันหมั่นเพียรได้หรือไม่ เมื่อได้รับคำกราบทูลว่า ควร พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสถามว่า บุคคลเช่นนั้น เมื่อแสวงหาทรัพย์ได้วันละ ๑๐๐ กหาปณะ ๑,๐๐๐ กหาปณะ เก็บทรัพย์ที่ตนได้มาไว้ เป็นเวลา ๑๐๐ ปี จะพึงมีโภคสมบัติมากมายหรือไม่ เมื่อได้รับคำกราบทูลว่า มีมากมาย พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสถามว่า เขาจะพึงเสวยเฉพาะสุขอย่างเดียวตลอดคืนหนึ่ง วันหนึ่ง ครึ่งคืน หรือครึ่งวัน เพราะมีโภคสมบัติมากมายนั้นได้หรือไม่ เมื่อได้รับคำกราบทูลว่า ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสถามว่า เพราะเหตุไร ก็ได้รับคำกราบทูลว่า เพราะกามทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง ว่างเปล่า หลอกลวง มีความฉิบหายไปเป็นธรรมดา

ตรัสต่อไปว่า สาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจปฏิบัติตามที่เราพร่ำสอนอยู่ตลอดระยะเวลา ๑๐ ปี ลดหลั่นกันไปตามลำดับ จนถึง ๑ คืน ๑ วันแล้วพึงเป็นผู้เสวยความสุขอย่างแน่นอนเป็นเวลา ๑๐๐ ปีบ้าง ๑๐,๐๐๐ ปีบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ปีบ้าง และสาวกนั้น เป็นสกทาคามีก็มี เป็นอนาคามีก็มี เป็น

SAMPLE

โสดาบันไม่ปฏิบัติผิดพลาดก็มี เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่ลาภของท่านทั้งหลาย ที่เมื่อชีวิตมีภัยเพราะความโศก เพราะความตาย บางคราวท่านทั้งหลายพากันรักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ แต่บางคราวก็ไม่ได้รักษา เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว อุบาสกอุบาสิกาชาวแคว้นสักกะทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายจักรักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๖/๑๐๐)

สักกะ, แคว้น: แคว้นสักกะ, แคว้นชื่อตามดงไม้สักกะ, แคว้นอื่น ๆ นอกจาก ๑๖ แคว้น เมืองหลวงชื่อกบิลพัสดุ์ ใกล้กับเทวทหะ (รามคาม), แคว้นสักกะ เป็นจังหวัดมัชฌิมชนบท ในชมพูทวีป, แคว้นของพระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระราชบิดาของเจ้าชายสิทธัตถะซึ่งต่อมาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ตัวอย่างในนิสสัคคียกัณฑ์ เอฬกโลมโธวาปนสิกขาบท เรื่องพระฉัพพัคคีย์ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้พวกภิกษุณีให้ซักบ้าง ให้ย้อมบ้าง สางบ้าง ซึ่งขนเจียม พวกภิกษุณีซักย้อม สาง ซึ่งขนเจียม จึงละเลย อุทเทส ปริปุจฉา อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสหรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ทรงบัญญัติสิกขาบท ภิกษุใดใช้ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติให้ซัก ให้ย้อม หรือให้สางขนเจียม ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๗๖/๑๐๑,วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๐๙/๑๒๘,วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๕๘/๓๓๐,วิ.มหา.(ไทย)๒/๓๐๓/๔๔๕,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๘๑๐/๑๓๗, ๓/๑๐๕๔/๒๘๓) (๗/๔๐๒/๓๑๓, ๘/๔๐/๓๘,๘/๗๖/๕๙,๘/๑๐๐/๗๒,๘/๑๓๙/๙๒ ไม่มีคำนี้)

สักกัจจมูลกสาตัจจการีสุตตาทิทุกะ : พระสูตรว่าด้วยพระสูตร ๒ สูตร มีสักกัจจมูลกสาตัจจการีสูตรเป็นต้น สักกัจจมูลกสาตัจจการีสูตร ว่าด้วยทำโดยเคารพและผู้ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ๑. บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ ๒. บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ ๓. บางคนไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ และไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ ๔. บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ และทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

ส่วนอีก ๑ สูตร คือ สักกัจจมูลกสัปปายการีสูตร พึงเทียบเคียงกับสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้

สาตัจจมูลกสัปปายการีสูตร ว่าด้วยความเพียรต่อเนื่องและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌานมี ๔ จำพวก คือ

SAMPLE

๑. บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ

๒. บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๓. บางคนไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ

๔. บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๗/๗๑๔/๔๐๕)

สักกัจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเคารพ พระสารีบุตรหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดคิดคำนึงว่า ภิกษุสักการะ เคารพ อาศัยอะไรอยู่ จึงละอกุศล เจริญกุศลได้ แล้วมีความคิดว่า ภิกษุสักการะ เคารพ อาศัย (๑) พระศาสดา (๒) พระธรรม (๓) พระสงฆ์ (๔) สิกขา (๕) สมาธิ (๖) ความไม่ประมาท และ(๗) ปฏิสันถาร อยู่จึงละอกุศล เจริญกุศลได้ แล้วคิดอีกว่า ธรรมเหล่านี้ของเราบริสุทธิ์ผุดผ่อง ทางที่ดีเราควรจะไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ธรรมของเราก็จักบริสุทธิ์ และนับว่าบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น เปรียบเหมือนบุรุษได้ทองคำแท่งบริสุทธิ์ผุดผ่องและเขาคิดว่า ทองคำแท่งของเราบริสุทธิ์ผุดผ่อง ทางที่ดีเราควรจะนำไปเสนอแก่ช่างทอง ทองคำแท่งของเราไปถึงช่างทองแล้วจะบริสุทธิ์ และนับว่าบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น

ในเวลาเย็น พระสารีบุตรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลความคิดคำนึงให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคประทานสาธุการแล้ว ตรัสว่า ภิกษุสักการะ เคารพ อาศัยพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา สมาธิ ความไม่ประมาท และปฏิสันถารอยู่จึงละอกุศลเจริญกุศลได้ กราบทูลอีกว่า ข้าพระองค์รู้ชัดเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อนี้ ได้โดยพิสดารว่า (ตอนที่ ๑) เป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้ไม่มีความเคารพ (๑) ใน พระศาสดา จักมีความเคารพในพระธรรม (๒)...ในพระศาสดาและธรรม จักมีความเคารพในพระสงฆ์ (๓)...ในพระศาสดา พระธรรม และพระสงฆ์ จักมีความเคารพในสิกขา (๔)...ในพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ และสิกขา จักมีความเคารพในสมาธิ (๕) ...ในพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา และสมาธิ จักมีความเคารพในความไม่ประมาท (๖) ...ในพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา สมาธิ และความไม่ประมาท จักมีความเคารพในปฏิสันถาร

(ตอนที่ ๒) เป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้มีความเคารพ (๑) ในพระศาสดา จักไม่มีความเคารพในพระธรรม (๒) ... ในพระศาสดา และพระธรรม จักไม่มีความเคารพในพระสงฆ์ (๓) ...ในพระศาสดา พระธรรม และพระสงฆ์ จักไม่มีความเคารพในสิกขา (๔) ....ในพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ และสิกขา จักไม่มีความเคารพในสมาธิ (๕) ... ในพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา และสมาธิ จักไม่มีความเคารพในความไม่

SAMPLE

ประมาท (๖) ...ในพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา สมาธิ และความไม่ประมาท จักไม่มีความเคารพในปฏิสันถาร

(ตอนที่ ๓) เป็นไปได้ที่ผู้มีความเคารพ (๑) ในพระศาสดา จักมีความเคารพในพระธรรม (๒) ...ในพระศาสดา และพระธรรม จักมีความเคารพในพระสงฆ์ (๓) ... ในพระศาสดา พระธรรม และพระสงฆ์ จักมีความเคารพในสิกขา (๔) ...ในพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ และสิกขา จักมีความเคารพในสมาธิ (๕) ...ในพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา และสมาธิ จักมีความเคารพในความไม่ประมาท (๖) ... ในพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ สิกขา สมาธิ และความไม่ประมาท จักมีความเคารพในปฏิสันถาร เมื่อพระสารีบุตรกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคประทานสาธุการว่า สารีบุตร เธอทราบเนื้อความแห่งภาษิตที่เรากล่าวไว้โดยย่อนี้ได้โดยพิสดาร (องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๗๐/๑๕๐)

สักกายทิฏฐิ: ความเห็นว่าเป็นตัวของตน, ความเห็นเป็นเหตุถือตัวถือตน, ขันธ์ ๕, ข้อ ๑ ในสังโยชน์ ๑๐

ตัวอย่างในจูฬเวทัลลสูตร ภิกษุณีธรรมทินนาตอบปัญหาอุบาสกวิสาขะ ว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ยังไม่ได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้พบสัตบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูปบ้างพิจารณาเห็นรูปในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในรูปบ้าง จารณาเห็นเวทนา พิจารณาเห็นสัญญา พิจารณาเห็นสังขารทั้งหลาย พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีวิญญาณบ้างพิจารณาเห็นวิญญาณในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาณบ้าง สักกายทิฏฐิ เป็นอย่างนี้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๑/๕๐๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๙/๑๔๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๗/๙๘,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑/๒๕,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๙๗/๑๐๓,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๖/๓๒๘,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๘๒/๑๓๗,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๑๕๕/๒๔๖)

สักกายทิฏฐินิทเทส : แสดงสักกายทิฏฐิ สักกายทิฏฐินิทเทสอธิบายอุทเทสที่ ๔ คือ สักกายทิฏฐิ โดยวิธีปุจฉาและ วิสัชนา ซึ่งมีรายละเอียดเหมือนในอัตตานุทิฏฐิทุกประการ ต่างกันแต่ชื่อ คือ เปลี่ยนจากอัตตานุทิฏฐิ มาเป็นสักกายทิฏฐิเท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓๗/๒๑๒)

สักกายทิฏฐิปหานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละสักกายทิฏฐิ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า บุคคลเมื่อรู้ เห็นอย่างไร จึงละ

SAMPLE

สักกายทิฏฐิ(ความเห็นว่าเป็นตัวของตน)ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยโดยความเป็นทุกข์ จึงละสักกายทิฏฐิได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๖๖/๒๐๐)

สักกายทิฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยสักกายทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและเพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ สักกายทิฏฐิจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๕/๒๔๖)

สักกายนิโรธ: ความดับแห่งสักกายะ,ความดับกายของตน,ความดับขันธ์ ๕,ความไม่อาลัยในตัณหา, การสลัดออกอาสวะและความเร่าร้อนเพราะสักกายะ, การดับอุปาทานขันธ์

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๕ ภิกษุมนสิการสักกายะ จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในสักกายะ แต่เมื่อเธอมนสิการสักกายนิโรธ ความดับแห่งสักกายะ จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในสักกายนิโรธ จิตนั้นของเธอชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากสักกายะ เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะสักกายะเป็นปัจจัย เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น เรียกว่าธาตุที่สลัดสักกายะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๑/๓๑๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๐/๕๐๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๕๐/๕๗๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๓/๕๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๘/๒๕๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๐๐/๓๔๑)

สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา:การปฏิบัติตามอริยมรรคองค์ ๘ เพื่อดับอุปาทานขันธ์ ๕, มรรค์มีองค์ ๘ เพื่อสลัดออกตัณหาเหตุแห่งทุกข์

ในจูลเวทัลลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ (๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๐/๕๐๑) (๒๑/๓๓/๕๒ ไม่มีคำนี้)

สักกายนิโรธอันตะ:ส่วนสุดคือสักกายนิโรธ, ความสิ้นสุดแห่งการดับอุปาทานขันธ์ ๕, หนึ่งใน ๓ อันตะ

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๓ พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า สักกายนิโรธอันตะ มี ๓ คือ (๑) สักกายอันตะ ส่วนสุดคือสักกายะ(๒) สักกายสมุทยอันตะ

SAMPLE

ส่วนสุดคือสักกายสมุทัย (๓) สักกายนิโรธอันตะ ส่วนสุดคือสักกายนิโรธ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖)

สักกายปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องสักกายะ ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า สักกายะคืออะไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อุปาทานขันธ์ ๕ ชื่อว่าสักกายะ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งนิพพานปัญหาสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๘/๓๔๕)

สักกายสมุทัย: ความเกิดขึ้นแห่งสักกายะ, เหตุเกิดของสักกายะ คือ ตัณหา ๓

ในจูฬเวทัลลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘สักกายสมุทัย คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความ กำหนัด มีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ‘สักกายสมุทัย”(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๐/๕๐๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๒๔/๔๘๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๓/๕๒)

สักกายสูตร : พระสูตรว่าด้วยสักกายะพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สักกายะ ได้แก่อุปาทานขันธ์ ๕ เหตุเกิดแห่งสักกายะ ได้แก่ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติเพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์ คือ ตัณหา ๓ ความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๕/๒๐๑)

สักกายอันตะ: ส่วนสุดคือสักกายะ, ท้ายสุขของการถือตัวตัวตน, ที่สุดของอุปาทานขันธ์ ๕, หนึ่งใน ๓ อันตะ

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๓ พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า สักกายอันตะ ๓ คือ (๑) สักกายอันตะ ส่วนสุดคือสักกายะ (๒) สักกายสมุทยอันตะ ส่วนสุดคือสักกายสมุทัย (๓) สักกายนิโรธอันตะ ส่วนสุดคือสักกายนิโรธ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๖)

สักกายะ: อุปทานขันธ์ ๕ หมายถึงการถือตัวตน, การยึดถือว่าเป็นตัว

ตัวอย่างในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๕ กล่าวถึงภิกษุเมื่อมนสิการสักกายนิโรธ ความดับแห่งสักกายะ จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไป ในสักกายนิโรธ จิตนั้นของเธอชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากสักกายะ เธอหลุดพ้น แล้วจากอาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นซึ่งเกิดขึ้นเพราะสักกายะเป็นปัจจัย เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธาตุที่สลัดสักกายะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๑/๓๑๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/

SAMPLE

๓๘๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๖/๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๐/๕๐๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕/๓๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๓/๗๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๘/๑๑๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๐๕/๒๐๑,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๒๓๘/๒๓๙,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๒๘/๓๔๕,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๐๐/๘๓,ที.ปา.อ.(บาลี)๓๐๕/๑๘๖,ขุ.ม.อ.(บาลี)๑๓/๑๖๓)

สักการบูชา: บูชาด้วยเครื่องสักการะ ได้แก่ดอกไม้ ธูปเทียน, บูชาสักการะบุคคลที่เป็นทักขิไณยบุคคล,พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ควรสักการบูชา

ในรัชชุมาลาวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้สักการะเคารพพระพุทธเจ้า พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เธอมีผิวพรรณงดงามยิ่งนัก ขณะที่ดนตรีบรรเลงอยู่อย่างไพเราะ นางตอบว่า ดิฉันนั้น มีความภักดีมั่น ไม่หวั่นไหว เพราะมีความเห็นชอบเป็นปกติ ด้วยศรัทธาที่หยั่งรากลงแล้ว จึงได้เป็นธิดาที่แท้จริงของพระพุทธองค์ ผู้ที่ได้ทำบุญไว้แล้ว ย่อมมีความสุขทั้งโลกนี้ และโลกหน้าแน่นอน ผู้ปรารถนาจะสถิตอยู่ร่วมกับเทพชั้นดาวดึงส์เหล่านั้น ควรทำกุศลไว้ให้มาก เพราะว่าเหล่าชนผู้ที่ได้ทำบุญไว้แล้ว ย่อมพรั่งพร้อมด้วยโภคสมบัติ บันเทิงอยู่ในสวรรค์ พระตถาคตทั้งหลาย ทรงอุบัติขึ้นเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมากหนอ เป็นบ่อเกิดแห่งเนื้อนาบุญของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ที่ทายกทายิกาทั้งหลายทำสักการบูชาแล้ว (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘๕๖/๙๙)

สักการมทะ : ความเมาในสักการะ, ความต้องการเชิดชูตนดังธงด้วยเครื่องสักการะ, ความหลงไหลในสักการะ

ในเอกกนิทเทส ความเมา คือ กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยสักการะ นี้เรียกว่า สักการมทะ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๔๔/๕๔๗)

สักการสัมมานะ:การยกย่อง, การนับถือสูงสุด, พระราชาตรัสถามถึงเครื่องสักการะกับชฎิล

ในโสมนัสสจริยา พระราชาทรงปราบปรามปัจจันตชนบทสงบราบคาบแล้ว ได้ตรัสถามชฎิลโกงว่า พระผู้เป็นเจ้าสบายดีหรือ สักการสัมมานะยังเป็นไปแก่พระผู้เป็นเจ้าหรือ (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๖/๗๖๐)

สักการสูตร : พระสูตรว่าด้วยเครื่องสักการะ มี ๒ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.สักการสูตร พระสูตรว่าด้วยเครื่องสักการะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายได้รับสุขและทุกข์ ในบ้าน(หรือ)ในป่า ไม่ควรใส่ใจสุขและทุกข์นั้นว่ามีสาเหตุมาจาก

ตน หรือคนอื่น ผัสสะทั้งหลาย จะสัมผัสได้ก็เพราะอาศัยอุปธิ เมื่อไม่มีอุปธิ ผัสสะทั้งหลายจะสัมผัสได้อย่างไร (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๔/๑๙๓)

2.สักการสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้ถูกสักการะครอบงำจิต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมาธิของภิกษุใด ผู้มีปกติอยู่ด้วยความไม่ประมาทย่อมหวั่นไหวด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) ด้วยมีผู้สักการะ (๒) ด้วยไม่มีผู้สักการะ ภิกษุนั้นผู้เข้าฌาน มีความเพียรต่อเนื่อง พิจารณาเห็นด้วยปัญญาที่สุขุม ยินดีในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปาทาน นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกว่า สัตบุรุษ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๑/๔๔๔)

อรรถกถาอธิบายว่า พระองค์ทรงปรารภวาจาหยาบคายที่พวกอัญเดียรถีย์เที่ยวด่าพวกภิกษุ เพราะเกิดความริษยาที่เห็นพวกภิกษุมีลาภมากกว่า ทรงเปล่งอุทานแสดงความเป็นผู้มั่นคงหนักแน่นในสุขเวทนา กล่าวคือลาภสักการะ และทุกขเวทนา กล่าวคือคำด่าที่หยาบคาย (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑๔/๑๑๘-๑๑๙) คำว่า ธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปาทาน หมายถึงอรหัตตผลอันเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปาทาน ๔ ประการ คือ (๑) กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) (๒) ทิฏฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ) (๓) สีลัพพตุปาทาน (ความ ยึดมั่นในศีลและวัตร) (๔) อัตตวาทุปาทาน (ความยึดมั่นในอัตตวาทะ) (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๘๑/๒๘๖) และดู ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๕ ประกอบ

สักการะ: ไหว้ด้วยเครื่องสักการะ, กราบไหว้พร้อมด้วยเครื่องสักการะ, สิงคาลกมาณพไหว้ทิศทั้ง ๖ ตามคำสั่งลาก่อนตายของบิดา

ตัวอย่างในสิงคาลกสูตร สิงคาลกมาณพ กราบทูลผู้มีพระภาคว่า บิดาของข้าพระองค์ก่อนจะตาย ได้กล่าวไว้อย่างนี้ว่า ‘นี่แน่ะลูก เจ้าพึงไหว้ทิศทั้งหลาย’ ข้าพระองค์สักการะ เคารพ นับถือ บูชาคำของบิดา จึงลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคองอัญชลี ไหว้ทิศทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสให้ไหว้ทิศ ๖ ในอริยวินัยกันอย่างนี้ ว่า ทิศเบื้องหน้า บิดา มารดา ทิศทักษิณ ครูอาจารย์ เบื้องหลัง บุตรภรรยา ทิศเบื้องซ้าย มิตรสหาย ทิศเบื้องล่าง คนใช้ คนงาน และทิศเบื้องบน สมณพราหมณ์ คหบดีบุตร อริยสาวก ละ กรรมกิเลส (กรรมเครื่องเศร้าหมอง) ๔ ประการได้แล้ว ไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ และไม่ข้องแวะอบายมุข(ทางเสื่อม) ๖ ประการแห่งโภคะทั้งหลาย อริยสาวกนั้นเป็นผู้ปราศจากบาปกรรม ๔ ประการนี้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๓/๑๙๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๒/๒๓๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๒/๒๔๓, ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๐/๕๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑๐/๕๔๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๗/๗๕,ม.ม.(ไทย)

SAMPLE

๑๓/๑๖๘/๑๘๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๒/๑๙๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓๖/๒๗๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๓/๙๓)

สักการะ เคารพ นับถือ บูชา:การแสดงกิริยาเคารพ นับถือ, สักการบูชา, การให้ความนับถือด้วยกายกรรม

ในอุคคหสูตร อุคคหเศรษฐีกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ลูกสาวของข้าพระองค์เหล่านี้จักไปสู่ตระกูลสามี ขอพระผู้มีพระภาคทรงกล่าวสอนพร่ำสอนเด็กเหล่านี้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อพวกเขาตลอดกาลนานเถิด พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนกุมารีเหล่านั้นว่า เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ‘ชนเหล่าใด เป็นที่เคารพของสามี คือ บิดา มารดา หรือสมณพราหมณ์ เราทั้งหลายจักสักการะ เคารพ นับถือบูชาชนเหล่านั้น และต้อนรับท่านเหล่านั้น ผู้มาถึงแล้วด้วยอาสนะและน้ำ’ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๓/๕๒)

สักกุทานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเปล่งอุทานของท้าวสักกะ พระผู้มีพระภาคทรงอุทานว่า เทวดาทั้งหลายย่อมเคารพรักภิกษุ ผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ผู้เลี้ยงตน ไม่เลี้ยงคนอื่น ผู้คงที่ ผู้สงบ มีสติอยู่ทุกเมื่อ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๗/๒๒๒) ท้าวสักกะทรงเปล่งอุทานด้วยปีติโสมนัสที่เกิดขึ้นเพราะได้ถวายทานแก่พระมหากัสสปเถระ พระ ผู้มีพระภาคทรงปรารภเหตุนั้น ทรงเปล่งอุทานแสดงว่าผู้มีสัมมาปฏิบัติ ย่อมเป็น ที่รักของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๗/๒๑๒)

สักขลิกาทายิกาวิมาน : พระสูตรว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายน้ำตาลกรวดเป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายน้ำตาลกรวดแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๑๓/๖๗)

สักขิภัพพสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเป็นผู้เหมาะสมที่จะประจักษ์ชัด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมของภิกษุผู้ไม่อาจบรรลุความเป็นผู้เหมาะสมที่จะประจักษ์ชัดในธรรมนั้นๆ ในเมื่อมีเหตุ ธรรม ๖ ประการ คือ (๑) ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้เป็นธรรมฝ่ายเสื่อม (๒) ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้เป็นธรรมฝ่ายคงที่ (๓) ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้เป็นธรรมฝ่ายคุณวิเศษ (๔) ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้เป็นธรรมฝ่ายชำแรกกิเลส (๕) ไม่ทำความเคารพ (๖) ไม่ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ แล้วตรัสว่า ธรรมของภิกษุผู้อาจบรรลุความเป็นผู้เหมาะสมที่จะประจักษ์ชัดในธรรมนั้น ๆ ในเมื่อมีเหตุ มี ๖ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๑/๕๙๓)

สักขิสาวก: พระสาวกรูปหนึ่งที่ทันเห็นองค์พระพุทธเจ้า, ปัจฉิมสาวก, สุภัททปริพาชกผู้เป็นสักขิสาวก

SAMPLE

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึง สุภัททปริพาชกผู้ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วไม่นาน ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน รู้ชัดว่า 'ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป' สุภัททปริพาชกได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง และ สักขิสาวก องค์สุดท้ายของพระผู้มีพระภาค (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๕/๑๖๔,ที.ม.อ.(บาลี)๒๑๕/๑๙๘) ดูเทียบ ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๕/๑๗๔, ม.ม. ๑๓/๒๒๒/๑๙๕-๑๙๖, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๖/๒๘๑)

สักหลาด: ผ้าสำหรับลาดพื้นอันประณีตในกรุงกุสาวดี ราชธานีของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ในมหาสุทัสสนสูตร เรื่องบัลลังก์ที่ลาดด้วยผ้าสักหลาด กล่าวคือ เมืองขึ้น ๘๔,๐๐๐ เมืองของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ มีกรุงกุสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง ทรงมีปราสาท ๘๔,๐๐๐ องค์ มีธรรมปราสาทเป็นที่ประทับ ทรงมีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ หลัง มีเรือนยอดมหาวิยูหะเป็นที่ประทับทรงมีบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ บัลลังก์ เป็นบัลลังก์ทอง บัลลังก์เงิน บัลลังก์งา บัลลังก์แก้วบุษราคัม ลาดด้วยพรมขนสัตว์ชายยาว ลาดด้วยสักหลาด (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๓/๑๙๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๖/๑๙๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๗/๑๙๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๘/๒๐๐)

สัคคกถา: เรื่องที่กล่าวถึงสวรรค์, เรื่องราวของสวรรค์, ข้อหนึ่งในอนุปุพพิกถา ๕ ตัวอย่างในโสณโกฬิวิสวัตถุ พระผู้มีพระภาคทรงทราบด้วยพระทัยถึงความคิดคำนึงในจิตของกุลบุตรในหมู่บ้าน ๘๐,๐๐๐ คนนั้น จึงตรัสอนุปุพพิกถา คือ ทรงประกาศ (๑) ทานกถา เรื่องทาน (๒) สีลกถา เรื่องศีล (๓) สัคคกถา เรื่องสวรรค์(๔) กามาทีนวกถา เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม (๕) เนกขัมมานิสังสกถา เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๔๒/๔,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๘๔/๙๕,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๙๓/๑๑๔,วิ.ม.(ไทย)๕/๓๐๑/๑๓๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๕/๔๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๙/๔๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๓/๔๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๖๙/๖๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๒/๒๓๒,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๑/๒๕๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๒/๒๖๑,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๔๓/๒๕๖)

สังกมนทาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสังกมนทาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ๓ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ท่านได้อุทิศร่างกายให้พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ เสด็จเหยียบข้ามไป เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้ไปเกิดในสวรรค์ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๑/๓๗๐)

SAMPLE

สังกัปปราคชาดก : พระสูตรว่าด้วยราคะเกิดเพราะความดำริ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤๅษีโพธิสัตว์ผู้ได้ฌานโลกีย์ เข้ามาบิณฑบาตในเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตทอดพระเนตรเห็นแล้วเกิดความเลื่อมใส จึงนิมนต์ให้จำพรรษาในพระราชอุทยาน แล้วถวายความบำรุงเป็นประจำ ต่อเมื่อมีความจำเป็นจะเสด็จไปสงบศึกทางชายแดน จึงมอบหน้าที่ให้พระมเหสีคอยดูแลแทน วันหนึ่งเมื่อ พระโพธิสัตว์ชักช้ายังไม่มารับอาหารบิณฑบาต พระนางทรงสรงน้ำแล้วเอนพระองค์บนเตียงน้อยรอคอยพระโพธิสัตว์ กำลังเคลิ้มหลับได้ยินเสียงผ้าคากรองของดาบสที่เหาะมาทางอากาสจึงรีบลุกขึ้นโดยเร็ว ผ้าเนื้อเกลี้ยงที่นุ่งไว้หลวม ๆ จึงหลุดลงทันที พระโพธิสัตว์ไม่ทันสำรวมอินทรีย์ได้เห็นภาพความงามแห่งสรีระของพระเทวีจนหมดสิ้น กิเลสที่ข่มไว้ด้วยฌานมาเป็นเวลานานก็ฟุ้งขึ้น ฌานก็เสื่อมทันทีจึงลงที่ช่องหน้าต่าง เมื่อรับภิกษาแล้วไม่อาจนั่งฉันได้ ไม่สามารถจะเหาะได้ดังเดิม จึงเดินกลับบรรณศาลา ไม่ฉันอาหารนอนรำพึงถึงแต่ความงามของพระเทวีจนข้าวในบาตรบูด นอนซมอยู่ ๗ วัน พระราชาชนะศึกกลับมาทราบว่าดาบสไม่สบายจึงไปเยี่ยมถามถึงอาการป่วย พระดาบสกราบทูลให้ทราบถึงการป่วยของตนว่า ท่านเผลอไปไม่ได้คุ้มครองจิตด้วยวิธีที่ถูกต้อง จึงถูกลูกศรคือกิเลสอาบยาพิษคือราคะเสียดแทงเอา เกิดความเร่าร้อนไปทั่วสรรพางค์กาย ได้รับความทุกข์ทรมานเป็นอันมาก หลังจากกราบทูลให้พระราชาเข้าพระทัยแล้วจึงเข้าในบรรณศาลา เจริญฌานที่เสื่อมไปให้เกิดขึ้นใหม่ สอนพระราชาให้ครองราชโดยธรรมแล้วจึงเหาะเข้าป่าหิมพานต์ไป การขาดความสำรวมระวังทางทวารทั้งหลายเป็นทางเกิดแห่งกิเลส (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑/๑๒๐)

สังกัปปราคะ: ความกำหนัดที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจความดำริในวัตถุมีรูปที่งดงามเป็นต้น, กิเลสกามอีกชื่อหนึ่งในจำนวนชื่อเรียกกาม

ในนิพเพธิกสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาประพันธ์นี้ว่า สังกัปปราคะของบุรุษชื่อว่ากามอารมณ์ที่วิจิตรทั้งหลายในโลกไม่ชื่อว่ากาม สังกัปปราคะของบุรุษชื่อว่ากามอารมณ์ที่วิจิตรทั้งหลายในโลก ตั้งอยู่ตามสภาพของตนเท่านั้น แต่ธีรชนทั้งหลายย่อมกำจัดความพอใจ ในอารมณ์ที่วิจิตรเหล่านั้นได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๓/๕๗๒,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๑๓/๕๕๑)(องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๖๓/๑๔๘)

สังกัปปวิตก: วิตกอันเป็นความดำริ, ความคิดอันเป็นความดำริเกี่ยวกับธรรม ปัญญา นิพพาน

ในสมิทธิสูตร พระสารีบุตรได้กล่าวกับท่านพระสมิทธิดังนี้ว่า สังกัปปวิตก วิตกอันเป็นความดำริ ของบุรุษมีอะไรเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ท่านตอบว่า มีนามรูปเป็นอารมณ์ ขอรับสังกัปปวิตกเหล่านั้นมีอะไรเป็นยิ่ง’ ท่านก็ตอบว่า ‘มีปัญญาเป็นยิ่ง ขอรับ’

SAMPLE

สังกัปปวิตกเหล่านั้นมีอะไรเป็นแก่น ท่านก็ตอบว่า ‘มีวิมุตติเป็นแก่น ขอรับ’ สังกัปปวิตกเหล่านั้นมีอะไรเป็นที่หยั่งลง’ ท่านก็ตอบว่า ‘มีนิพพานเป็นที่หยั่งลง ขอรับ’ ดีละ ดีละ ท่านสมิทธิ ดีจริง ท่านสมิทธิ ท่านถูกเราถามปัญหาแล้วก็ตอบได้ แต่ท่านอย่าทะนงตนด้วยการแก้ปัญหานั้น (อง.นวก.(ไทย)๒๓/๑๔/๔๖๒)

สังกัปปะ: การรู้แจ้งด้วยการเจริญสังกัปปะ, มัคคสัจคือการเจริญความดำริ
ในยุคนัทธวรรค ทุติยสุตตันตนิทเทส สูตรนี้ กล่าวถึง การรู้แจ้งด้วยการเจริญทิฏฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ สมาธิ ในฐานะทั้ง ๓ นี่เป็นมัคคสัจ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๔/๔๓๘)

สังกัสสนคร,สังกัสสะ,เมือง: เมืองที่พระผู้มีพระภาคเสด็จลงดาวดึงสเทวโลกลงสู่โลกมนุษย์ที่ประตูเมืองสังกัสสนครในวันออกพรรษา, เมืองโบราณแห่งหนึ่งอยู่ในแคว้นปัญจาละ, เมืองหนึ่งตั้งอยู่ห่างจากเมืองสาวัตถีไปประมาณ ๙๐ ไมล์ ระหว่างเมืองลัคเนาว์กับเมืองอักรา, เมืองที่พระสารีบุตรเห็นพระผู้มีพระภาค
ในสารีปุตตสุตตนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวสรรเสริญความอัศจรรย์ใจแห่งพระพุทธคุณ ว่า พระศาสดาได้เสด็จจากภพดุสิตมาเป็นพระคณาจารย์ก่อนหน้านี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็น ทั้งไม่เคยได้ยินจากใคร ๆ ไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นด้วยตานี้ ด้วยอัตภาพนี้เลย คือ ในกาลใด พระผู้มีพระภาคเสด็จออกพรรษาที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ โคนไม้ปาริฉัตตกะในภพดาวดึงส์ อันหมู่เทวดาแวดล้อม เสด็จลงสู่สังกัสสนครทางบันไดแก้วมณีตรงกลาง เว้นการเห็นครั้งนี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นในกาลก่อนเลย (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๐/๕๓๕) ๑/๒๓/๑๕,๗/๔๕๑/๔๐๒, ๗/๔๕๘/๔๑๙ ไม่มีคำนี้

สังกาสนสูตร : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกอริยสัจ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อักษรพยัญชนะและการจำแนกในอริยสัจ ๔ นั้น หาประมาณมิได้ คือไม่สามารถอธิบายให้จบได้ด้วยอักษรเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๙/๖๐๓)

สังกิจจชาดก : พระสูตรว่าด้วยสังกิจจฤาษี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสังกิจจกุมารบุตรของปุโรหิต และเป็นสหายของพรหมทัตราชกุมารแห่งกรุงพาราณสี เมื่อทั้ง ๒ เจริญวัยแล้วได้เดินทางไปศึกษาศิลปศาสตร์ที่เมืองตักกสิลาด้วยกัน ต่อมาพรหมทัตราชกุมารมีความดำริที่จะปลงพระชนม์พระเจ้าพรหมทัตราชบิดา แม้สังกิจจกุมารจะทูลทัดทานไว้ แต่พรหมทัตราชกุมารก็ไม่ทรงเชื่อฟัง สังกิจจกุมารคิดว่า ไม่มีประโยชน์ที่จะอยู่ร่วมกับบุคคลเหล่านี้จึงออกบวชเป็นฤาษีไปบำเพ็ญฌานและ
อภิญญาอยู่ในป่าหิมพานต์ มีฤาษี ๕๐๐ เป็นบริวาร เมื่อได้ฌานและอภิญญาแล้ว จึง

SAMPLE

กลับมาแสดงเรื่องนรกและสวรรค์ที่ผู้ทำกรรมชั่วและกรรมดีจะพึงได้รับใน สัมปรายภพโปรดพรหมทัตราชกุมาร (ขุ.ชา.สฏฐี.(ไทย) ๒๘/๖๙/๔๕)

สังกิจจเถรคาถา : ภาษิตของพระสังกิจจเถระ,คาถาของพระสังกิจจเถระ ท่านพระสังกิจจเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า ในฤดูฝน ลมหัวด้วน ย่อมพัดพาเมฆหมอกไปได้ฉันใด สัญญาที่ประกอบด้วยวิเวกก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมดึงจิตของอาตมาไปสู่ที่วิเวก กายคตาสติกรรมฐานที่ประกอบด้วยความคลายกำหนัด ในร่างกาย เกิดขึ้นแก่อาตมาทันที เหมือนกาดำเกิดจากฟองไข่ เที่ยวอาศัยอยู่ในป่าช้า ภิกษุผู้ไม่มีคนอื่นคอยดูแลรักษา และไม่คอยดูแลรักษาคนอื่นนั้นแล ไม่มีความเยื่อใยในกามทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นสุข (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๙๗/๔๔๓)

สังกิจจฤาษี: ฤาษีชื่อสังกิจจะ, ฤาษีผู้ตอบปัญหาพระเจ้าพรหมทัตเรื่องกรรมอันเป็นบาป

ในสังกิจจชาดก เรื่องสังกิจจฤาษี พระเจ้าพรหมทัต ผู้เป็นพระราชาทรงวางเบญจกกุธภัณฑ์ไว้อย่างปกปิดแล้วเสด็จลงจากราชยาน ทรงดำเนินเข้าไปหาสังกิจจฤาษี ซึ่งนั่งอยู่ ณ ทายปัสสอุทยาน จึงทรงสอบถามถึงกรรมอันเป็นบาปว่า คนผู้ประพฤติล่วงธรรมทั้งหลาย เหมือนโยมผู้ประพฤติล่วงธรรม ละไปแล้วจะไปสู่คติอะไร ขอพระคุณเจ้าจงตอบเนื้อความที่โยมถามเถิด สังกิจจฤาษีได้กราบทูลพระราชาผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกาสี ซึ่งประทับนั่ง ณ ทายปัสสอุทยานว่า ขอพระองค์ทรงสดับคำของอาตมภาพ ผู้ใดพร่ำสอนบอกหนทางแก่คนเดินทางผิด ถ้าเขาพึงทำตามคำของผู้นั้น เขาก็ไม่พึงถูกหนามตำ ฉันใด ผู้ใด พร่ำสอนธรรมแก่ผู้ปฏิบัติผิดธรรม ถ้าเขาพึงทำตามคำสอนของท่านผู้นั้น เขาจะไม่พึงไปสู่ทุคติฉันนั้น เหมือนกัน (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๗๐/๔๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๗๓/๔๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๗๖/๔๖)

สังกิเลส : เครื่องเศร้าหมองใจ, ความเสื่อมเสีย, ความชั่ว, อารมณ์ของสังกิเลส คือ อารมณ์ของโลภะ ความติดข้อง

ในอมตารัมมณกถา สภาวธรรมมีอมตะ (นิพพาน) เป็นอารมณ์ สกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.) ว่า สังโยชน์มีอมตะเป็นอารมณ์ใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ สก. ถามว่า อมตะเป็นอารมณ์ของสังกิเลสใช่ไหม ปร.ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น สก. ถามว่า อมตะไม่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ ไม่เป็นอารมณ์ของคันถะ ไม่เป็นอารมณ์ของสังกิเลสมิใช่หรือ ปร.ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๖๓/๓๕๔, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๔๙/๕๙๕)

สังกิจจสามเณรวัตถุ : เรื่องสังกิจจสามเณร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปว่า ผู้มีศีล เพ่งพินิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าคนทุศีล ไม่มีจิตตั้งมั่นที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๐/๖๔)

SAMPLE

สังกิเลสิกธรรม: ธรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒

ตัวอย่างในโปฏฐปาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับโปฏฐปาทะ ว่า เราแสดงธรรมเพื่อละการได้อัตตภาพที่หยาบว่า 'พวกท่านปฏิบัติตามนั้นแล้วก็จะละสังกิเลสิกธรรม ได้และโวทานิยธรรม จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น จะทำให้แจ้งความบริบูรณ์ความไพบูลย์แห่งปัญญาด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน' บางคราวท่านมีความเห็นอย่างนี้ว่า 'เราพอจะ ละสังกิเลสิกธรรมได้และโวทานิยธรรมจะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น บุคคลจะทำให้แจ้งความบริบูรณ์ความไพบูลย์ แห่งปัญญาด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน แต่ว่าจะมีความเป็นอยู่ลำบาก'ก็เรื่องนี้ท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น แท้จริง ท่านจะละสังกิเลสิกธรรมได้และโวทานิยธรรมจะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น จะมีความปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สติ สัมปชัญญะ และอยู่เป็นสุข (ที.สี.(ไทย)๙/๔๒๙/๑๙๐,ที.สี.(ไทย)๙/๔๓๐/๑๙๑,ที.สี.(ไทย)๙/๔๓๑/๑๙๑,ที.สี.(ไทย)๙/๔๓๒/๑๙๑,ที.สี.อ.(บาลี) ๔๒๙/๓๑๕)

สังข์: อุปกรณ์เป่าออกเสียง, อุปกรณ์ออกเสียงสีขาว, คำอุปมาผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ขัด

ตัวอย่างในปายาสิสูตร อุปมาด้วยการเป่าสังข์ ท่านกัสสปะตอบคำถามพระเจ้าปายาสิว่า อาตมภาพจะยกอุปมาถวายพระองค์ให้สดับ คนฉลาดบางพวกในโลกนี้ เข้าใจความหมายแห่งถ้อยคำได้ด้วยอุปมาโวหาร ดังคนเป่าสังข์บอกชาวชนบทว่า 'ท่านทั้งหลาย นี้เป็นเสียงสังข์ น่าพอใจ น่ารักใคร่ น่าหลงใหล น่าติดใจ ไพเราะอย่างนี้' สังข์วางอยู่ ชาว ปัจจันตชนบทเหล่านั้นจับสังข์นั้นให้หงายขึ้นแล้วสั่งว่า 'พูดซิพ่อสังข์ พูดซิ พ่อสังข์' สังข์นั้นก็ไม่ส่งเสียง คนเป่าสังข์ได้มีความคิดดังนี้ว่า 'ชาวปัจจันตชนบทเหล่านี้ช่างโง่เขลาจริง ไฉนจึงแสวงหาเสียงสังข์โดยไม่ถูกวิธีอย่างนี้เล่า' ขณะที่ชาวปัจจันตชนบทเหล่านั้นกำลังมุงดูอยู่ เขาจึงหยิบสังข์ขึ้นมาเป่า ๓ ครั้งแล้วถือสังข์เดินไป ชาวปัจจันตชนบทเหล่านั้นพูดกันว่า 'ท่านทั้งหลาย เมื่อสังข์นี้มีคน มีความพยายาม และมีลมจึงส่งเสียงได้ เมื่อสังข์นี้ไม่มีคน ไม่มีความพยายาม และไม่มีลม ก็ส่งเสียงไม่ได้' (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๒๖/๓๕๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๕/๓๐๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๑/๕๙๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๗๕/๖๐๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓/๑๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๒/๑๒๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๗/๒๕๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๗/๒๙๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๔/๑๗๖)

สังขชาดก : พระสูตรว่าด้วยสังขพราหมณ์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสังขพราหมณ์ เป็นพ่อค้าทางเรือ ก่อนออกเดินทางไปค้าขายยังสุวรรณภูมิ ได้ถวาย

SAMPLE

ร่มและรองเท้าแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าก่อนออกเดินทางเมื่อออกเดินทางไปไม่นาน ประสพเหตุเรือแตกกลางทะเล คนอื่น ๆ ที่เอาแต่ตกใจไม่คิดหาทางแก้ไข จึงตกเป็นอาหารของปลาร้ายในทะเล ส่วนพระโพธิสัตว์และอุปัฏฐากของท่าน ก่อนที่เรือจะจมได้เอาน้ำมันทา แล้วกินน้ำตาลกรวดกับเนยใสจนเต็มอิ่มแล้ว ขึ้นยอดเสากระโดงเรือกำหนดทิศทางที่จะไปแล้วกระโดดสุดกำลัง พ้นอันตรายจากปลาร้ายแล้วว่ายน้ำอยู่ในทะเล ๗ วัน เมื่อถึงวันอุโบสถ ท่านอมน้ำทะเลบ้วนปากแล้วจึงอธิษฐานอุโบสถ ขณะนั้น นางมณีเมขลามาตรวจการณ์ในทะเลเห็นเข้าจึงนำอาหารทิพย์ไปให้ แต่ท่านไม่ยอมรับ สอบถามได้ความว่ากำลังรักษาอุโบสถ นางมีความศรัทธาที่ท่านได้ทำทานก่อนออกเดินทางและได้รักษาอุโบสถในวันอุโบสถ จึงได้เนรมิตรเรือบรรทุกรัตนชาติเต็มลำแล้วส่งพระโพธิสัตว์พร้อมด้วยอุปัฏฐากไปยังเมืองโมลินีบ้านเกิด เมื่อบุญที่ทำไว้แล้วให้ผล บุคคลย่อมพ้นจากภัยอุปสรรคปัญหาได้ที่ร้ายแรงได้และยังได้รับการช่วยเหลือจากคนดีอีก บุคคลจึงควรทำบุญให้มาก (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๓๙/๓๒๘)

สังขตธรรม: ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่ ขันธ์ ๕

ตัวอย่างในจูฬเวทัลลสูตร กล่าวถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสังขตธรรม พระผู้มีพระภาคทรงจัดขันธ์ ๓ ประการ เข้าในอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือว่าทรงจัดอริยมรรคมีองค์ ๘ เข้าในขันธ์ ๓ ประการ เพราะอะไรจึงเรียกว่าสังขาร เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่า ‘สังขาร’ ปรุงแต่งสังขตธรรม คือ รูปโดยความเป็นรูป เวทนาโดยความเป็นเวทนา สัญญาโดยความเป็นสัญญา สังขารโดยความเป็นสังขาร วิญญาณโดยความเป็นวิญญาณ เพราะปรุงแต่งสังขตธรรมจึงเรียกว่า ‘สังขาร’(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๒/๕๐๒,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๙/๑๒๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๘๗/๑๐๖,ข.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓/๒๓,ข.ป.(ไทย) ๓๑/๓๕/๔๙๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๔๓/๔๑๙,อภิ.สงฺ.(แปล) ๓๔/๑๐๘๙/๒๗๗)

สังขตธาตุ: ธาตุที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง, หนึ่งในธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ๒ อย่าง

ในทสุตตรสูตร ธรรม ๒ ประการที่ควรรู้ยิ่ง คือ ธาตุ ๒ ได้แก่ (๑) สังขตธาตุ ธาตุที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (๒) อสังขตธาตุ ธาตุที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๒/๓๗๑, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๔)

สังขตลักขณสูตร : พระสูตรว่าด้วยลักษณะที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สังขตลักษณะ (ลักษณะที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) แห่งสังขตธรรม (ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ๓ ประการ คือ (๑) ความเกิดขึ้นปรากฏ (๒) ความดับสลายปรากฏ (๓) เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรากฏ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๗/๒๐๘)

SAMPLE

สังขตลักษณะ,สังขตลักษณะแห่งสังขตธรรม: ลักษณะที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง, สภาวะที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

ในสังขตลักขณสูตร ลักษณะที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง กล่าวถึงสังขตลักษณะแห่งสังขตธรรม ลักษณะที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งแห่งธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ๓ ประการ คือ (๑) ความเกิดขึ้นปรากฏ (๒) ความดับสลายปรากฏ (๓) เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรากฏ เหตุนี้ บุคคลจึงเป็นสภาวะที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๗/๒๐๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๑๔/๙๔)

สังข์ทอง วัตถุแข็งสีขาว, คำอุปมาความเกลี้ยงเกลาดุจสังข์ขัด

ในอัมพปาลีเถรีคาถา ภาษิตของพระอัมพปาลีเถรี พระเถรีฯ ท่านได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า เมื่อก่อน ผมของเรามีสีดำเหมือนสีแมลงภู่ มีปลายผมงอน เดี๋ยวนี้ ผมเหล่านั้นกลายสภาพเป็นเหมือนป่านและปอเพราะชรา เมื่อก่อน คอของเราสวยงามนัก กลมเกลี้ยงเหมือนสังข์ทองขัดเกลาดีแล้วเดี๋ยวนี้ กลายเป็นงุ้มค่อมลงเพราะชรา พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสแต่วามจริง เป็นคำจริงแท้ ไม่แปรเป็นอย่างอื่น (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๖๒/๕๙๘)

สังข์ที่ขัดแล้ว: วัตถุสีขาว, วัตถุขาวเกลี้ยงเกลา, คำอุปมาความบริสุทธิ์ด้วยความเกลี้ยงเกลาของวัตถุ

ในอัตตันตปสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึง คหบดีหรือบุตรคหบดีผู้เกิดภายหลังในตระกูลใดตระกูลหนึ่งฟังธรรมนั้นแล้วได้ศรัทธาในตถาคต พิจารณาเห็นว่า ‘ฆราวาส (การอยู่ครองเรือน) คับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ที่ขัดแล้วนี้มิใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดีเราควรจะปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต’(อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๗)

สังขธมชาดก : ชาดกว่าด้วยการเป่าสังข์เกินไปทำให้เสียทรัพย์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า บุตรคนเป่าสังข์โพธิสัตว์ ห้ามบิดาไม่ให้เป่าสังข์มากเกินไป ในขณะที่กำลังเดินผ่านดง แต่บิดาไม่เชื่อ จึงถูกโจรปล้นทรัพย์ที่ได้มาจนหมดสิ้น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๖๐/๒๕)

สังขธมสูตร : พระสูตรว่าด้วยคนเป่าสังข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน ได้ตรัสถามผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรผู้เป็นสาวกของนิครนถนาฏบุตรว่า นิครนถนาฏบุตรแสดงธรรมแก่สาวกอย่างไร

เมื่อนายอสิพันธกบุตรกราบทูลว่า นิครนถนาฏบุตรแสดงธรรมแก่สาวกว่า บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกามและพูดเท็จต้องไปอบาย ตกนรก เพราะกรรมใดมีมาก กรรมนั้นจะเป็นตัวนำไป จึงตรัสว่า หากเป็นอย่างที่นิครนถนาฏบุตรกล่าว ก็

SAMPLE

จักไม่มีใครไปอบาย ตกนรกเลย เพราะในวันหนึ่ง เวลาที่บุคคลฆ่าสัตว์มีน้อยกว่าเวลาที่เขาไม่ได้ฆ่า ความจริง ศาสดาบางคนมีทิฏฐิว่า ผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกามและพูดเท็จต้องไปอบาย ตกนรก สาวกผู้เลื่อมใสศาสดานั้นย่อมมีทิฏฐิว่า แม้เราก็ต้องไปอบาย นรก เพราะเราเคยทำกรรมเหล่านั้น หากเขายังไม่ละคำพูด ไม่ละความคิด ไม่สละทิฏฐินั้น ย่อมตกนรกเหมือนถูกนำมาขังไว้ฉะนั้น ศาสดาบางคนตำหนิติเตียนกรรมเหล่านั้น แล้วสอนให้งดเว้นจากสิ่งเหล่านั้น สาวกผู้เลื่อมใสศาสดานั้นย่อมมีทิฏฐิว่า เราเคยทำกรรมเช่นนั้น กรรมเช่นนั้นไม่ดีเลย เราจะเป็นผู้เดือดร้อนเพราะกรรมนั้นเป็นปัจจัย ครั้นแล้วย่อมละบาปกรรม ปราศจากความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา ไม่พยาบาท ไม่หลง มีสัมปชัญญะ มีสติ มีเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิตและอุเบกขาจิตแผ่ไปทุกทิศ แผ่ไปตลอดโลก ทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน กรรมที่ทำพอประมาณในเมตตาเจโตวิมุตติเป็นต้นที่บุคคลอบรมแล้วอย่างนี้จะไม่เหลืออยู่ในรูปาวจรและอรูปาวจรเลย เปรียบเหมือนคนเป่าสังข์ผู้แข็งแรงพึงให้คนในทิศทั้ง ๔ ได้ยินเสียงโดยไม่ยาก เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ นายอสิพันธกบุตรได้กล่าวชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ว่า ชัดเจนไพเราะยิ่งนักเป็นต้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๐/๔๐๖)

สังขปาลจริยา : ว่าด้วยจริยาของสังขปาลนาคราช พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นสังขปาลนาคราชได้ยอมสละชีวิตของตนอธิษฐานจำอุโบสถศีลในทางสี่แพร่ง ได้ถูกพวกพรานผู้ดุร้ายแทง ๘ แห่งแล้วเอาหวายร้อยหามไป มิได้ทำความโกรธต่อพรานนั้น เพราะกลัวศีลขาด (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๘๕/๗๕๖)

สังขปาลชาดก : ชาดกว่าด้วยสังขปาลนาคราช มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าทุยโยธนะ ทรงให้ทานปรารถนาสมบัติในนาคพิภพ และเมื่อสมปรารถนากลับอึดอัดเพราะหาโอกาสทำบุญได้ยากจึงออกมารักษาอุโบสถศีลบนพื้นพิภพเพื่อให้ได้เป็นมนุษย์ตามเดิม (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๔๓/๖๑๘)

สังขปาลนาคราช: พระญานาคนามว่าสังขปาล, นาคราชผู้สถิตในนาคพิภพอันระงับความเศร้าโศก, นาคราชผู้มีผิวพรรณางดงาม มีอานุภาพนับไม่ได้

ในสังขปาลชาดก เรื่องสังขปาลนาคราช พระเจ้ากรุงพาราณสีตรัสกับอาฬารดาบสว่าท่านมีลักษณะคล้ายพระอริยะ มีดวงตาแจ่มใสเห็นจะเป็นคนบวชออกจากสกุล ออกจากเรือนบวชเสียเล่า อาฬารดาบสกราบทูลว่า อาตมาได้เห็นวิมานของพญาสังขปาลนาคราช ผู้มีอานุภาพมากด้วยตนเอง เพราะเชื่อวิบากอันยิ่งใหญ่แห่งบุญทั้งหลาย พญานาคสังขปาลละกล่าวว่า นาคพิภพนั้นมีภาคพื้นที่ไม่มีก้อนกรวด อ่อนนุ่มและงดงาม น่าเลื่อมใส เป็นสถานที่ระงับความเศร้าโศกของผู้ที่เข้าไป มีสระโบกขรณีที่ไม่

อากูล สีเขียวคราม เพราะแก้วไพฑูรย์ มีสวนมะม่วงที่น่ารื่นรมย์ยิ่งนักทั้ง ๔ ทิศ ติดผลอยู่เป็นนิตย์ตลอดฤดูกาล อาหารดาบสกราบทูลว่า ท่ามกลาง สวนมะม่วงทั้ง ๔ ทิศ มีนิเวศน์เลื่อมปภัสสรสร้างด้วยทองคำ มีเรือนยอดและห้องโอหาร สร้างด้วยแก้วมณีและทองคำ วิจิตรด้วยศิลปะอเนกประการ ซึ่งเนรมิตไว้ดีแล้วติดต่อกัน เต็มไปด้วยนางนาคกัญญาทั้งหลาย มหาบพิตร สังขปาลนาคราชผู้มีผิวพรรณไม่ทรามนั้น รีบขึ้นสู่ปราสาท ซึ่งมีอานุภาพนับไม่ได้ มีเสา ๑,๐๐๐ ต้น อันเป็นสถานที่อยู่ของภรรยาผู้เป็นมเหสีของเขา (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๖๒/๖๒๑)

สังขปาลบัณฑิต: บัณฑิตชื่อว่าสังขปาละ, บัณฑิตที่พระเจ้ากรุงพาราณสีสรรเสริญว่าคนมีปัญญา เป็นพหูสูต ควรคบ

ในสังขปาลชาดก พระเจ้ากรุงพาราณสีตรัสกับอาหารดาบสว่า ท่านมีลักษณะคล้ายพระอริยะ มีดวงตาแจ่มใส เห็นจะเป็นคนบวชออกจากสกุล ไฉนหนอท่านผู้มีปัญญาจึงสละทรัพย์และโภคะออกจากเรือนบวชเสียเล่า อาหารดาบสกราบทูลว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตรผู้เป็นเทพแห่งนรชน อาตมาได้เห็นวิมานของพญาสังขปาลนาคราชผู้มีอานุภาพมากด้วยตนเอง ครั้นเห็นแล้ว จึงได้บวช เพราะเชื่อวิบากอันยิ่งใหญ่แห่งบุญทั้งหลาย พระราชาตรัสว่า ชนเหล่าใดมีปัญญา เป็นพหูสูต คิดเหตุการณ์ได้เป็นอันมาก ชนเหล่านั้นควรคบโดยแท้ พระคุณเจ้าอาหาระ โยมได้ฟังเรื่องของนาคราชและของพระคุณเจ้าแล้ว จักทำบุญให้มาก อาหารดาบสกล่าวว่า ชนเหล่าใดมีปัญญาเป็นพหูสูต คิดเหตุการณ์ได้เป็นอันมาก ชนเหล่านั้นควรคบโดยแท้ ขอเดชะพระราชาพระองค์ทรงสดับเรื่องนาคราชและของอาตมาแล้ว ขอจงทรงบำเพ็ญบุญให้มากเถิด (ขุ.ชา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๖)

สังขปาละ, พญานาค: พญานาคนามว่าสังขปาล ผู้บำเพ็ญศีลบารมีแม้แทงจมูกด้วยหลาวก็ไม่โกรธ

สังขปาลจริยา เรื่องยจริยาของสังขปาลนาคราช สังขปาลนาคราชบำเพ็ญศีลบารมี กล่าวว่า พญานาคนามว่าสังขปาละ มีฤทธิ์มาก มีเขี้ยวเป็นอาวุธ มีพิษแรงกล้า มีลิ้น ๒ แฉก อยู่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง คับคั่งไปด้วยชนต่าง ๆ อธิษฐานองค์ ๔ ว่า ผู้ใดกระทำกิจที่ควรทำด้วยอวัยวะนี้ คือผิว หนัง เนื้อ เอ็น หรือกระดูก ผู้นั้นจงนำอวัยวะที่เราให้แล้วเท่านั้นไปเถิด พวกบุตรของนายพรานเป็นคนดุร้าย หยาบช้าได้แทงที่จมูก หางและกระดูกสันหลัง ยกใส่หาบแล้ว แต่ท่านไม่โกรธเคืองพวกบุตรนายพรานนี้เป็นศีลบารมี (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๘๕/๗๕๖)

สังขพราหมณ์: พราหมณ์นามว่าสังขะ, ผู้ขอร้องให้เทพธิดาเนรมิตเรือไม้กระดานไปเมืองโมพินีได้สำเร็จ

ในสังขชาดก เรื่องสังขพราหมณ์ สังขพราหมณ์ ผู้เป็นพหูสูต กล่าวกับเทพธิดาผู้มีใบหน้างาม รูปงาม สวมใส่เครื่องประดับทองคำเชิญถาดอาหารทองคำ มีศรัทธาและยินดีบอกเราว่า ขอเชิญท่านบริโภคอาหารเถิด เราตอบปฏิเสธเทพธิดาตนนั้น สังขพราหมณ์กล่าวกับเทพธิดาว่า ขอจงเนรมิตเรือที่ทำด้วยไม้กระดานไม่รั่ว ใช้ใบตะไคร่น้ำเป็นใบเรือ เพราะในกลางทะเลนี้ไม่ใช่ภาคพื้นแห่งยานอื่น ช่วยส่งข้าพเจ้าให้ถึงเมืองโมหินีในวันนี้เถิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพธิดานั้นปลื้มใจ ยินดีปรีดา ได้เนรมิตเรืออันงดงาม ณ ที่นั้น พาสังขพราหมณ์พร้อมทั้งอุปัฏฐากชายนำไปส่งถึงเมืองอันน่ารื่นรมย์ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๙/๓๒๘,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๓/๓๒๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๔/๓๒๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๖/๓๒๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๘/๓๒๙, ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๔๓/๗๔๕)

สังขพราหมณจริยา : ว่าด้วยจริยาของสังขพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่พระองค์เป็นสังขพราหมณ์เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทรงข้ามน้ำมา ดีใจ จึงถอดรองเท้าและร่มถวาย เพราะเหตุนั้นในชาตินี้จึงทรงเป็นผู้ละเอียดอ่อน มีคุณตั้งร้อยและได้รับความสุข (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๑/๗๒๘)

สังข์และบัณเฑาะว์:เครื่องดนตรีที่เป่าต้อนรับพระราชาเสด็จ

ในเตมิยชาดก นายสุนันทสารถีกราบทูลพระเจ้ากาสีว่า พระเตมีย์พระราชโอรสทรงถึงพร้อมด้วยองคาพยพ มีพระรูปสมบัติงดงามสมส่วน มีพระวาจาสละสลวย มีพระปัญญา ทรงดำรงอยู่ในทางสวรรค์ ถ้าพระแม่เจ้าทรงพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระราชโอรสของพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าขอทูลเชิญเสด็จพระแม่เจ้าไปให้ถึงสถานที่ซึ่งเป็นที่ประทับของพระเตมีย์ พระเจ้ากาสีทรงสดับคำของนายสุนันทสารถี จึงดำรัสสั่งให้เรียกมหาเสนคุตมา รีบให้ตระเตรียมเสด็จ ตรัสว่า เจ้าหน้าที่ทั้งหลายจงเทียมรถเทียมม้า ผูกเครื่องประคับช้าง จงประโคมสังข์และบัณเฑาะว์ ตีกลองหน้าเดียวเถิด (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๖๔/๑๙๓)

สังขะ, พระเจ้า, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังขะ ผู้อุบัติขึ้นในกรุงเกตุมดีราชธานี เมืองเอกหมู่เมือง ๘๔,๐๐๐ เมือง ในชมพูทวีป

ในจักกวัตติสูตร ความอุบัติของพระราชาพระนามว่าสังขะ ว่า เมื่อมนุษย์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ในชมพูทวีปนี้ จักมีเมือง ๘๔,๐๐๐ เมือง มีกรุงเกตุมดีราชธานีเป็นเมืองเอก เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี จักมีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังขะทรงอุบัติขึ้น ณ กรุงเกตุมดีราชธานี เป็นผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคง

SAMPLE

สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ ได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ ครั้งนั้น พระเจ้าสังขะ จักรับสั่งให้ยกปราสาทที่พระเจ้ามหาปนาทะโปรดให้สร้างไว้ แล้วประทับอยู่ ทรงสละบำเพ็ญทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพกและยาจกทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๖/๗๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๘/๗๙)

สังขะ, พราหมณ์: พราหมณ์นามว่าสังขะ, พราหมณ์ผู้ถอดรองเท้าแล้วกราบเท้าพระปัจเจกพุทธเจ้าและถวายร่ม เป็นทานอันบริบูรณ์

ในสังขพราหมณจริยา พราหมณ์นามว่าสังขะ ต้องการจะข้ามมหาสมุทรจึงเข้าไปยังปัฏฏนคาม ณ ที่นั้น ท่านได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้เอง ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ เดินสวนทางมาตามทางกันดาร จึงคิดถึงประโยชน์นี้ว่า บุญเขตนี้มาถึงสัตว์ผู้ต้องการบุญ ท่านครั้นคิดอย่างนี้แล้วจึงถอดรองเท้า กราบเท้าของท่านแล้ว ได้ถวายร่มและรองเท้า เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นผู้ละเอียดอ่อนเจริญสุขเป็นร้อยเท่า (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๑/๗๒๘)

สังขาตธรรม : ธรรมอันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว หมายถึง สภาพธรรมที่เกิดขึ้นเพราะมีสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น, สังขารทุกอย่างที่มีการปรุงแต่งขึ้นจากหลายๆ สิ่งรวมกัน,ปัจจัย เป็นเหตุทำให้เกิด เมื่อหมดเหตุปัจจัย สภาพธรรมนั้น ๆ ก็ดับ, สภาพธรรมที่มีการเกิดดับ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

ในอชิตมาณวปัญหานิทเทส พระอรหันตขีณาสพเรียกว่า ผู้มีสังขาตธรรม พระอรหันตขีณาสพ ผู้มี สังขาตธรรม คือ ผู้รู้ธรรม ผู้เทียบเคียงธรรม ผู้พิจารณาธรรม ผู้รู้แจ้งธรรม ผู้เห็นแจ้งธรรม ได้แก่ ผู้มีสังขาตธรรม คือ ผู้รู้ธรรม ผู้เทียบเคียงธรรม ผู้พิจารณาธรรม ผู้รู้แจ้งธรรม ผู้เห็นแจ้งธรรมว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ผู้มีสังขาตธรรม ว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ผู้มีสังขาตธรรม ว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ผู้มีสังขาตธรรม ว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี” ผู้มีสังขาตธรรมผู้รู้ธรรม ผู้เทียบเคียงธรรม ผู้พิจารณาธรรม ผู้รู้แจ้งธรรม ผู้เห็นแจ้งธรรม ว่า“สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” (ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๗/๖๒,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๑๕๖/๔๙๒)

สังขาน: การคำนวณด้วยวิธีอนุมานจากสายตา, การมองแล้วตัดสินด้วยสายตา, การตัดสินโดยประจักษ์

SAMPLE

ในพรหมชาลสูตร มหาศีล พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา เช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกพยากรณ์ว่าฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก จะมีความสงบร่มเย็น จะมีภัย จะมีโรค จะไม่มีโรค การคำนวณด้วยวิธีนับนิ้ว (มุททา) การคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา) การคำนวณด้วยวิธีอนุมานด้วยสายตา (สังขาน) วิชาฉันทลักษณ์และโลกายตศาสตร์(ที.สี.(ไทย)๙/๒๕/๑๐,ที.สี.(ไทย)๙/๒๐๙/๗๑)

สังขาร: สภาพที่ปรุงแต่ง,สภาพที่ปัจจัยทั้งหลายปรุงแต่งขึ้น, สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย, หนึ่งในขันธ์ ๕ ที่พิจารณาถึงความเกิดความดับ

ในมหาปทานสูตร เรืองการตรัสรู้ของพระโพธิสัตว์ เมื่อพระโพธิสัตว์ได้พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ไม่นานนัก จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น’จากนั้น ทรงพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ว่า “รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นอย่างนี้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๒, วิ.ม.(ไทย)๔/๑/๓, วิ.ม.(ไทย)๔/๒/๓,วิ.ม.(ไทย) ๔/๒/๔, วิ.ม.(ไทย)๔/๓/๕, วิ.ม.(ไทย)๔/๓/๖,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๖๓/๓๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๔/๑๐๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๕/๑๓๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๑/๑๕๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๗/๒๗๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๗/๔๐๒)

สังขารเก่า: รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เป็นอดีต ตรัสเรียกว่า สังขารเก่า

อัตตทัณฑสุตตนิทเทส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนไม่พึงยินดีสังขารเก่า ไม่พึงทำความพอใจสังขารใหม่ เมื่อสังขารเสื่อมไปก็ไม่พึงเศร้าโศก ไม่พึงติดอยู่กับกิเลสเครื่องเกี่ยวข้อง นรชนไม่พึงยินดี คือไม่พึงบ่นถึง ไม่พึงติดใจสังขารที่เป็นอดีต ด้วยอำนาจตัณหา ด้วยอำนาจทิฏฐิ คือ พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความยินดี ความบ่นถึง ความติดใจ ความถือ ความยึดมั่น ความถือมั่น รวมความว่า ไม่พึงยินดีสังขารเก่า (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๙/๕๑

สังขารใกล้ : สังขารอกุศลใกล้กับสังขารอกุศล, สังขารกุศลใกล้กับสังขารกุศล, สังขารที่เป็นอกุศลเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นอกุศล, สังขารที่เป็นกุศลเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นกุศล

ในขันธวิภังค์ สังขารใกล้ คือสังขารที่เป็นอกุศลเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นอกุศล สังขารที่เป็นกุศลเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นกุศล สังขารที่เป็นอัพยากฤตเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นอัพยากฤต สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารใกล้

SAMPLE

กับสังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา ฯลฯ สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เหล่านี้เรียกว่าสังขารใกล้ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๕/๑๓)

สังขารไกล : สังขารอกุศลไกลจากสังขารกุศลและอัพยากฤต, สังขารกุศลและอัพยากฤตไกลจากสุขารอกุศล, สังขารกุศลไกลจากสังขารอกุศลและอัพยากฤต

ในขันธวิภังค์ สังขารไกล คืออกุศลสังขารเป็นสังขารไกลจากกุศลสังขารและอัพยากตสังขาร กุศลสังขารและอัพยากตสังขารเป็นสังขารไกลจากอกุศลสังขาร กุศลสังขารเป็นสังขารไกลจากอกุศลสังขารและอัพยากตสังขาร อกุศลสังขารและอัพยากตสังขารเป็นสังขารไกลจากกุศลสังขาร อัพยากตสังขารเป็นสังขารไกลจากกุศลสังขารและอกุศลสังขาร กุศลสังขารและอกุศลสังขารเป็นสังขารไกลจากอัพยากตสังขาร สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารไกลจากสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา ฯลฯ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารไกลจากสังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าสังขารไกล (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๕/๑๒)

สังขารขันธ์: กองสังขาร, หนึ่งในขันธ์ ๕ ขันธ์,สังขารทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่าสังขารขันธ์

ตัวอย่างในโสขุมมญาณ ภิกษุใดรู้ความละเอียดแห่งรูปขันธ์ รู้แดนเกิดแห่งเวทนาขันธ์ รู้เหตุเกิดและที่ดับแห่งสัญญาขันธ์ รู้สังขารขันธ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ภิกษุนั้นแลเห็นชอบ สงบ ยินดีในสันติบท ชนะมารพร้อมทั้งเสนามาร ธำรงร่างกายชาติสุดท้ายไว้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๘๖/๙๘,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๘/๖๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๒/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖/๒๘, อภิ.สำ.(ไทย)๓๔/๖๒/๓๘,อภิ.สำ.(ไทย)๓๔/๑๓๙/๕๑,อภิ.สำ.(ไทย)๓๔/๑๔๘/๕๒,อภิ.สำ.(ไทย)๓๔/๑๕๕/๕๕,อภิ.สำ.(ไทย)๓๔/๑๕๘/๕๖,อภิ.สำ.(ไทย)๓๔/๑๖๒/๕๘)

สังขารคือชาติ: กัมมาภิสังขาร, สังขารที่ก่อเกิดในภพใหม่, ภพใหม่

ในอลคัททูปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุเป็นผู้รื้อเครื่องแวดล้อมได้แล้ว ได้แก่ ภิกษุละสังขารคือชาติ ซึ่งก่อภพใหม่ได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๕/๒๖๒)

SAMPLE

สังขารชั้นต่ำ, สังขารชั้นประณีต : อกุศลสังขารเป็นสังขารชั้นต่ำ, กุศลสังขารและอัพยากฤตเป็นสังขารชั้นประณีต

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ สังขารชั้นต่ำ สังขารชั้นประณีต ได้แก่ สังขารที่เป็นอกุศลเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารที่เป็นกุศลและอัพยากฤตเป็นสังขารชั้นประณีต สังขารที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารที่เป็นอัพยากฤตเป็นสังขารชั้นประณีต สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารชั้นประณีต สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารชั้นประณีต (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๔/๑๒)

สังขารที่เป็นปัจจุบัน : สังขารที่เกิดอยู่ เป็นอยู่ สังขารที่ตั้งขึ้น ปรากฏขึ้นแก่จักขุสัมผัส มโนสัมผัส

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ สังขารที่เป็นปัจจุบัน คือ สังขารเหล่าใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบันได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่มโนสัมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นปัจจุบัน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๑/๑๑)

สังขารที่เป็นภายนอกตน :สังขารของสัตว์อื่นที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตนเกิดในตน, สังขารของบุคคลอื่นที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตนเกิดในตน

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ สังขารที่เป็นภายนอกตน ได้แก่ สังขารเหล่าใดของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตนเกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ เจตนาที่เกิดแต่มโนสัมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นภายนอกตน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๒/๑๑)

สังขารที่เป็นภายในตน :สังขารของสัตว์นั้นที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ สังขารที่เป็นภายในตน คือสังขารเหล่าใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ เจตนาที่เกิดแต่มโนสัมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นภายในตน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๒/๑๑)

สังขารที่เป็นอดีต :สังขารที่ล่วงไปแล้ว,สังขารที่ดับไปแล้ว, สังขารที่สิ้นไปแล้ว

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ สังขารที่เป็นอดีต คือสังขารเหล่าใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุ

SAMPLE

สัมผัส เจตนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ชิวหาสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่กายสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่มโนสัมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นอดีต (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๑/๑๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๗/๑๘๗)

สังขารที่เป็นอนาคต :สังขารที่ยังไม่เกิด, สังขารที่ยังไม่ปรากฏ

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ สังขารที่เป็นอนาคต คือ สังขารเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อมที่เป็นอนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ เจตนาที่เกิดแต่มโนสัมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นอนาคต (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๑/๑๑)

สังขารธาตุ: ธาตุที่ปัจจัยปรุงแต่ง, ธาตุที่ประกอบด้วยปัจจัยเกิดขึ้น, ธาตุที่ต้องละเพื่อนิพพาน

ในอัตตทัณฑสุตตนิทเทส นรชนบังคับจิตให้กลับจากสังขารธาตุทั้งปวงนั้น น้อมจิตเข้าไปในอมตธาตุว่า “ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท เป็นธรรมชาติสงบประณีต” นั่นคือ นรชนพึงน้อมใจไปในนิพพาน อย่างนี้ (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓/๑๒,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔/๑๖,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๕/๖๓,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๓/๗๕, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๗/๕๐๖

สังขารนิมิต: เครื่องหมายสังขาร, นิมิตการปรุงแต่ง, นิมิตที่พระโยคาวจรพิจารณาความเสื่อมเพราะน้อมจิตไปนิพพาน

ในญาณัตตยนิทเทส พระโยคาวจรเมื่อพิจารณาเวทนานิมิต สัญญานิมิต สังขารนิมิต วิญญาณนิมิต จักขุ เมื่อพิจารณาชรามรณนิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อม (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๙/๑๓๔)

สังขารสูตร : พระสูตรว่าด้วยสังขาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้เป็นสสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน คือ ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ มีมรณสัญญาตั้งมั่นดีภายใน อาศัยเสกขพละ ๕ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ วิริยพละ และปัญญาพละ และมีอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาแก่กล้า (๒) ผู้เป็นสสังขารปรินิพพายีหลังจากตายแล้ว มีความหมายเหมือนบุคคลที่ ๑ ต่างกันเพียงเป็นผู้มีเสกขพละ ๕ และอินทรีย์ ๕ อ่อน (๓) ผู้เป็นอสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน คือ ภิกษุผู้บรรลุฌาน ๔ อาศัยเสกขพละ ๕ และมีอินทรีย์ ๕ แก่กล้า (๔) ผู้เป็นอสังขารปรินิพพายีหลังจาก

SAMPLE

ตายแล้ว มีความหมายเหมือนบุคคลที่ ๓ ต่างกันเพียงเป็นผู้มีเสกขพละ ๕ และอินทรีย์ ๕ อ่อน (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๓/๑๗๑)

สังขารโสขุมมญาณ:ญาณที่กำหนดลักษณะอันละเอียดอ่อนในสังขาร, ญาณที่ชื่อว่าภิกษุเห็นชอบ สงบ ชนะมารและเสนามาร

ในโสขุมมสูตร บุคคลผู้ประกอบด้วยสังขารโสขุมมญาณ ไม่เห็นสังขารโสขุมมญาณอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสังขารโสขุมมญาณนั้น และไม่ปรารถนาสังขาร สขุมมญาณอย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสังขารโสขุมมญาณนั้น ภิกษุใดรู้สังขารขันธ์โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ภิกษุนั้นแล ชื่อว่าเห็นชอบ สงบ ยินดีในสันติบท ชนะมารพร้อมทั้งเสนามารธำรงร่างกายชาติสุดท้ายไว้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖/๒๘)

สังขารหยาบ สังขารละเอียด : อกุศลสังขารเป็นสังขารหยาบ, กุศลและอัพยากฤตสังขารเป็นสังขารละเอียด

ในขันธวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ สังขารหยาบ สังขารละเอียด คือสังขารที่เป็นอกุศลเป็นสังขารหยาบ สังขารที่เป็นกุศลและอัพยากฤตเป็นสังขารละเอียด สังขารที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นสังขารหยาบ สังขารที่เป็นอัพยากฤตเป็นสังขารละเอียด สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารหยาบ สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารละเอียด สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสังขารหยาบ สังขารที่สัมปยุตด้วย อทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารละเอียด สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสังขารหยาบ สังขารของผู้เข้าสมาบัติเป็นสังขารละเอียด สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารหยาบ(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๓/๑๑)

สังขารอัญญาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยความไม่รู้ในสังขาร ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทิฏฐิที่ว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยงเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทิฏฐินั้น คือความไม่รู้ในสังขาร ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๑๐/๓๗๗)

สังขารอาศัยบุคคล: บุคคลที่เป็นที่อาศัยของสังขาร, คำถามของสกวาทีถามปรวาที

ในปุคคลกถา สกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.)ว่า เวทนาเป็นบุคคล บุคคลอาศัยเวทนา บุคคลเป็นอื่นจากเวทนา เวทนาอาศัยบุคคล สัญญาเป็นบุคคล บุคคลอาศัยสัญญา บุคคลเป็นอื่นจากสัญญา สัญญาอาศัยบุคคล สังขารเป็นบุคคล บุคคลอาศัยสังขาร บุคคลเป็นอื่นจากสังขาร สังขารอาศัยบุคคล วิญญาณเป็นบุคคล บุคคลอาศัย

SAMPLE

วิญญาณ บุคคลเป็นอื่นจากวิญญาณ วิญญาณอาศัยบุคคลใช่ไหม ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘/๓๒)

สังขารุเปกขาญาณ: ญาณหยั่งรู้ถึงขั้นเกิดคามวางเฉยในสังขาร, ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือรู้เท่าทันสภาวะของสังขารว่าที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นต้น เป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา

ในวิโมกขกถา นิทเทส บุคคลมนสิการสังขารุกเปกขาญาณโดยความไม่เที่ยง จิตออกจากนิมิต แล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีนิมิต เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ จิตออกจากความเป็นไป แล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีความเป็นไป เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา จิตออกจากนิมิตและความเป็นไป แล่นไปในนิพพานธาตุซึ่งเป็นความดับ ซึ่งไม่มีนิมิตและความเป็นไป (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๗/๓๘๔)

สังขารุเปกขาญาณนิทเทส : แสดงสังขารุเปกขาญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๙ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา สาระสำคัญของสังขารุเปกขาญาณนิทเทสนี้แบ่งเป็น ๔ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑

ท่านพระสารีบุตรนำสภาวธรรม ๑๕ ประการ(ที่เป็นฝ่ายลบในอาทีนวญาณ-นิทเทส)มาจำแนกสังขารุเปกขาญาณ แบ่งเป็น ๖ นัย ดังนี้

นัยที่ ๑ ประการที่ ๑ ปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไปจากความเกิดขึ้น พิจารณาและดำรงมั่นอยู่ ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ ...

นัยที่ ๒ ใช้คำขยายความว่า “เป็นทุกข์” เช่น ปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไปพิจารณาและดำรงมั่นอยู่ว่า “ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์” ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

นัยที่ ๓-๕ มีรูปแบบเหมือนกับนัยที่ ๒ ต่างกันแต่คำขยายความ คือ เป็น ทุกข์ เป็นภัย เป็นอามิส และเป็นสังขาร ตามลำดับ

นัยที่ ๖ ประการที่ ๑ ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร ญาณเพ่งเฉยสังขารเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ แม้ธรรม ๒ ประการนี้ คือ สังขารและ อุเบกขาก็เป็นสังขาร ญาณเพ่งเฉยสังขารเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสังขารุเปกขา-ญาณ ...

ตอนที่ ๒

ท่านตั้งคำปุจฉาถึงการน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาแบ่งเป็น ๔ ลำดับ ดังนี้

ลำดับที่ ๑ การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขา มีได้ด้วยอาการ ๘ ประการ

ลำดับที่ ๒ การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของปุถุชนมีได้ด้วยอาการ ๒ ประการ การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของพระเสขะมีได้ด้วยอาการ ๓ ประการ การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของท่านผู้ปราศจากราคะ มีได้ด้วยอาการ ๓ ประการ

SAMPLE

ลำดับที่ ๓ การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของปุถุชนมีได้ด้วยอาการ ๒ ประการ คือ ปุถุชนยินดีสังขารุเปกขา และเห็นแจ้งสังขารุเปกขา

การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของพระเสขะมีได้ด้วยอาการ ๓ ประการ คือ พระเสขะยินดีสังขารุเปกขา เห็นแจ้งสังขารุเปกขา และพิจารณาแล้วเข้าผลสมาบัติ

การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของท่านผู้ปราศจากราคะมีได้ด้วยอาการ ๓ ประการ คือ ท่านผู้ปราศจากราคะเห็นแจ้งสังขารุเปกขา พิจารณาแล้วเข้าผลสมาบัติ และ เพ่งเฉยในสังขารุเปกขาแล้วอยู่ด้วยสุญญตวิหารสมาบัติ อนิมิตตวิหารสมาบัติ หรืออัปปณิหิตวิหารสมาบัติ

ลำดับที่ ๔ เปรียบเทียบความเหมือนกับความต่าง เช่น การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของปุถุชน ของพระเสขะ และของท่านผู้ปราศจากราคะ มีความ เหมือนกัน คือ เห็นแจ้งสังขารุเปกขาโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา มีความต่างกัน คือ การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของปุถุชนและของพระเสขะ เป็นกุศล แต่ของท่านผู้ปราศจากราคะ เป็นอัพยากฤต

ตอนที่ ๓

สังขารุเปกขาญาณที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมถะมี ๘ ประการ แต่ละประการมีองค์ธรรมที่สำคัญ คือ พิจารณาองค์ธรรมที่เป็นข้าศึกต่อฌานสมาบัติแต่ละชั้นแล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อผลแต่ละอย่างตามลำดับ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ (๘ เป้าหมาย หรือ ๘ เพื่อ) เช่น

๑. ปัญญาที่พิจารณานิวรณ์แล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อต้องการได้ปฐมฌาน ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

สังขารุเปกขาญาณที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนามี ๑๐ ประการ แต่ละประการ มีองค์ธรรมที่สำคัญ คือ พิจารณาสภาวธรรม ๑๕ ประการแล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อผลแต่ละอย่างตามลำดับ คือ มรรค ๔ ผล ๔ สุญญตวิหารสมาบัติ และอนิมิตตวิหาร-สมาบัติ (เป้าหมาย ๑๐ ประการ หรือ ๑๐ เพื่อ) เช่น

๑. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ ความคับแค้นใจ แล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อต้องการได้โสดาปัตติมรรค ชื่อว่าสังขารุเปกขาญาณ

ตอนที่ ๔

ท่านแบ่งสังขารุเปกขาญาณเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายกุศล ๑๕ ประการ ฝ่าย อัพยากฤต ๓ ประการ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๔/๘๖)

สังขารูปปัตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งสังขาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าภิกษุในธรรมวินัยเป็นผู้มีธรรม ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญา จะอธิษฐานจิต

SAMPLE

ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ตั้งแต่เป็นกษัตริย์มหาศาลไปจนถึงพรหม ก็จะสำเร็จตามที่อธิษฐานและถ้าประสงค์จะเป็นพระอรหันต์ ก็จะสำเร็จได้ โดยทรงตรัสเน้นว่า ธรรมทั้ง ๕ ประการข้างต้นนี้เป็นทางที่จะทำให้เกิดเป็นขัตติยมหาศาล เกิดเป็นคหบดีมหาศาล เกิดเป็นเทพชั้นจาตุมมหาราช เกิดเป็นเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เกิดเป็นพรหมชั้นสหัสสพรหม เกิดเป็นพรหมชั้นปัญจสหัสพรหม เกิดเป็นพรหมชั้นทสสหัสสพรหม เกิดเป็นพรหมชั้นสตสหัสสพรหม เกิดเป็นพรหมชั้นอาภัสสรา เกิดเป็นเทพชั้นสุภกิณหา เกิดเป็นเทพชั้นอกนิฏฐา เกิดเป็นเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภูมิ เกิดเป็นเทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภูมิ เกิดเป็นเทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภูมิ เกิดเป็นเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ และเป็นทางให้บรรลุอรหัตตผล เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๐/๒๐๘)

สังขารูปาทานขันธ์:อุปาทานขันธ์คือสังขาร, การยึดติดในสังขารขันธ์, สังขารขันธ์เป็นหนึ่งอุปาทานขันธ์ ๕,ภาระ

ในภารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสังขารูปาทานอุปาทานคือรูป ในอุปาทานขันธ์ ๕ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือรูป (๒) เวทนูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือเวทนา (๓) สัญญูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสัญญา (๔) สังขารูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสังขาร (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ นี้เรียกว่าภาระ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๐,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๒/๓๔,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๔๘/๖๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๘๒/๑๓๔,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๐๓/๑๙๘)

สังขิตตธนสูตร : พระสูตรว่าด้วยอริยทรัพย์โดยย่อ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทรัพย์ ๗ คือ (๑) สัทธาธนะ ทรัพย์คือศรัทธา (๒) สีลธนะ ทรัพย์คือศีล (๓) หิริธนะ ทรัพย์คือหิริ (๔) โอตตัปปธนะ ทรัพย์คือโอตตัปปะ (๕) สุตธนะ ทรัพย์คือสุตะ (๖) จาคธนะ ทรัพย์คือจาคะ (๗) ปัญญาธนะ ทรัพย์คือปัญญา แล้วตรัสว่า บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้มีทรัพย์ ๗ นี้ว่า เป็นคนไม่ขัดสน และชีวิตของเขาไม่สูญเปล่า (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕/๘)

สังขิตตธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมโดยย่อ ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อเพื่อจะได้หลีกออกไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อท่านพระอานนท์ทูลตอบตามลำดับแล้ว จึงตรัสสรุปว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖

SAMPLE

สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๖/๗๘)

สังขิตตพลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพละโดยย่อ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พละ (กำลัง) ๗ คือ (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา (๒) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ (๓) หิริพละ กำลังคือหิริ (๔) โอตตัปปพละ กำลังคือโอตตัปปะ (๕) สติพละ กำลังคือสติ (๖) สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ (๗) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา แล้วตรัสอีกว่า ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตมีพละ ๗ นี้แล้ว ย่อมอยู่เป็นสุข เลือกเฟ้นธรรมโดยแยบคาย เห็นแจ้งอรรถด้วยปัญญา ย่อมมีความหลุดพ้นแห่งใจเหมือนความดับไปแห่งประทีป (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓/๔)

สังขิตตสูตร : มี ๙ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.สังขิตตสูตร พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาโดยย่อ พระผู้มีพระภาคพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปฏิปทา ๔ คือ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิบัติลำบากและรู้ได้ช้า (๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว (๓) สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า (๔) สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๑/๒๒๖)

2.สังขิตตสูตร พระสูตรว่าด้วยกรรมและวิบากแห่งกรรมโดยย่อ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กรรมที่พระองค์ทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ๔ คือ (๑) กรรมดำ (อกุศลกรรมบถ ๑๐) มีวิบากดำ (๒) กรรมขาว (กุศลกรรมบถ ๑๐) มีวิบากขาว (คือมีสุขเป็นผล นำสัตว์ให้เกิดในสวรรค์) (๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว (๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๒/๓๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **วิบากดำ** หมายถึงมีผลนำสัตว์ให้เกิดในอบาย ๔ คือ (๑) นรก (๒) กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) แดนเปรต (๔) อสุรกาย คำว่า **วิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว** หมายถึงมรรคญาณ คือหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคล ๔ เป็นเหตุทำให้หมดกรรม มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว ในที่นี้หมายถึงไม่ให้วิบากทั้ง ๒ อย่าง (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๓๒/๔๔๐)

3.สังขิตตสูตร พระสูตรว่าด้วยเสขพละโดยย่อ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เสขพละ ๕ คือ (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา (๒) หิริพละ กำลังคือหิริ (๓) โอตตัปปพละ กำลังคือโอตตัปปะ (๔) วิริยพละ

SAMPLE

กำลังคือวิริยะ (๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา แล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายสำเหนียกในเสขพละ ๕ นั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลายมีใจยินดีต่างชื่นชมพระพุทธภาษิตแล้ว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑/๑)

4.สังขิตตสูตร พระสูตรว่าด้วยพละโดยย่อ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พละ ๕ คือ (๑) สัทธาพละ (๒) วิริยพละ (๓) สติพละ (๔) สมาธิพละ (๕) ปัญญาพละ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓/๑๗)

5.สังขิตตสูตร พระสูตรว่าด้วยลักษณะธรรมวินัยโดยย่อ พระนางมหาปชาบดีโคตมีเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลีแล้ว ได้กราบทูลขอให้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ เพื่อหลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอรู้ธรรมเหล่าใดว่า ธรรมเหล่านี้ (๑) เป็นไปเพื่อความกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนัด (๒) เป็นไปเพื่อความประกอบไว้ ไม่เป็นไปเพื่อความพราก (๓) เป็นไปเพื่อการสะสม ไม่เป็นไปเพื่อการไม่สะสม (๔) เป็นไปเพื่อความมักมาก ไม่เป็นไปเพื่อความมักน้อย (๕) เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความสันโดษ (๖) เป็นไปเพื่อความคลุกคลีหมู่คณะ ไม่เป็นไปเพื่อความสงัด (๗) เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ไม่เป็นไปเพื่อปรารภความเพียร (๘) เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย เธอพึงทรงจำธรรมเหล่านี้ไว้โดยส่วนเดียวว่า นั่นไม่ใช่ธรรม นั่นไม่ใช่วินัย นั่นไม่ใช่สัตถุศาสน์ เธอรู้ธรรมเหล่าใดว่า ธรรมเหล่านี้ (๑) เป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อความกำหนัด (๒) เป็นไปเพื่อความพราก ไม่เป็นไปเพื่อความประกอบไว้ (๓) เป็นไปเพื่อการไม่สะสม ไม่เป็นไปเพื่อการสะสม (๔) เป็นไปเพื่อความมักน้อย ไม่เป็นไปเพื่อความมักมาก (๕) เป็นไปเพื่อความสันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ (๖) เป็นไปเพื่อความสงัด ไม่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีหมู่คณะ (๗) เป็นไปเพื่อปรารภความเพียร ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน (๘) เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก เธอพึงทรงจำธรรมเหล่านี้ไว้โดยส่วนเดียวว่า นั่นเป็นธรรม นั่นเป็นวินัย นั่นเป็นสัตถุศาสน์ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๓/๓๓๘)

6.สังขิตตสูตร พระสูตรว่าด้วยภิกษุทูลขอให้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วกราบทูลขอให้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ เพื่อหลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โมฆบุรุษบางพวก ย่อมเชื้อเชิญเราอย่างที่เขาทำกันมา และเมื่อเราแสดงธรรมแล้วก็คอยติดตามเราเรื่อยไป ภิกษุนั้นจึงทูลอีกว่า ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อตามวิธีที่ข้าพระองค์จะรู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งพระภาษิตของพระผู้มี

SAMPLE

พระภาคและจะเป็นทายาทแห่งพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค แล้วตรัสสอนให้ภิกษุนั้นสำเหนียกว่า จิตของเราจักตั้งมั่น ดำรงมั่นอยู่ด้วยดีในภายใน และบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วจักครอบงำจิตไม่ได้ เมื่อใด จิตของเธอตั้งมั่น ดำรงมั่นด้วยดีในภายในและบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วจักครอบงำจิตไม่ได้อยู่ เมื่อนั้น เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ จักเป็นธรรมอันเราเจริญทำให้มากแล้ว เมื่อใด สมาธินี้เป็นธรรมอันเธอเจริญทำให้มากแล้วอย่างนี้ เมื่อนั้น เธอพึงเจริญสมาธินี้ที่มีวิตกมีวิจารบ้าง เจริญสมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารบ้าง เจริญสมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจารบ้าง เจริญสมาธิที่มีปีติบ้าง เจริญสมาธิที่ไม่มีปีติบ้าง เจริญสมาธิที่มีความยินดีบ้าง เจริญสมาธิที่มีอุเบกขาบ้าง เมื่อใด สมาธินี้เป็นธรรมอันเธอเจริญดีแล้วอย่างนี้ เมื่อนั้น เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักพิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

เมื่อใด สมาธินี้เป็นธรรมอันเธอเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เมื่อนั้น เธอพึงเจริญสมาธินี้ที่มีวิตกมีวิจารบ้าง เจริญสมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารบ้าง เจริญสมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจารบ้าง เจริญสมาธิที่มีปีติบ้าง เจริญสมาธิที่ไม่มีปีติบ้าง เจริญสมาธิที่มีความยินดีบ้าง เจริญสมาธิที่มีอุเบกขาบ้าง

เมื่อใด สมาธินี้เป็นธรรมอันเธอเจริญแล้ว เจริญดีแล้วอย่างนี้ เมื่อนั้น เธอจะเดินไปที่ใด ๆ ก็เดินไปได้อย่างผาสุกในที่นั้น ๆ จะยืนอยู่ในที่ใด ๆ ก็ยืนอยู่ได้อย่างผาสุกในที่นั้น ๆ จะนั่งอยู่ในที่ใด ๆ ก็นั่งอยู่ได้อย่างผาสุกในที่นั้น ๆ จะนอนอยู่ในที่ใด ๆ ก็นอนอยู่ได้อย่างผาสุกในที่นั้น ๆ ภิกษุรูปนั้นลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาท ทำประทักษิณแล้วจากไปบำเพ็ญเพียร ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๖๓/๓๖๒)

7.สังขิตตสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยย่อ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลจัดว่าเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ครบทั้ง ๕ จัดว่าเป็นพระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน พระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี พระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่ากันตามลำดับ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๒/๒๙๓)

8.สังขิตตสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยย่อ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลจัดว่าเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ครบทั้ง ๕ จัดว่าเป็นพระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน

SAMPLE

พระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี พระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่ากันตามลำดับ ที่มีผลต่างกันเพราะอินทรีย์ต่างกัน บุคคลต่างกันเพราะผลต่างกัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๓/๒๙๔)

9.สังขิตตสูตร (ตติย) พระสูตรว่าด้วยผลแห่งอินทรีย์โดยย่อ (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลจัดว่าเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ครบทั้ง ๕ จัดว่าเป็นพระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน พระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี พระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่ากันตามลำดับ แล้วตรัสสรุปว่า ผู้บำเพ็ญมรรคย่อมได้บรรลุผล และตรัสว่า การเจริญอินทรีย์ไม่เป็นหมัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๔/๒๙๕)

สังขิตตุโปสถสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุโบสถโดยย่อ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ คือ อริยสาวกย่อมเห็นประจักษ์ว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย (๑) ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ตลอดชีวิต (๒) ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ตลอดชีวิต (๓) ละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ตลอดชีวิต (๔) ละเว้นขาดจากการพูดเท็จตลอดชีวิต (๕) ละเว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยตลอดชีวิต (๖) ฉันมื้อเดียว ไม่ฉันในเวลาวิกาลตลอดชีวิต (๗) ละเว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี ดูการละเล่น การทัดทรงประดับตกแต่งตลอดชีวิต (๘) ละเว้นขาดจากการนอนบนที่นอนสูงและใหญ่ นอนบนที่นอนต่ำตลอดชีวิต ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลานิสงส์มาก แม้เราก็ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากพฤติกรรมที่เป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ จากการพูดเท็จ จากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย จากการบริโภคในเวลาวิกาล จากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี ดูการละเล่น การทัดทรงประดับตกแต่ง จากการนอนบนที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ นอนบนที่นอนต่ำ อยู่ตลอดวันหนึ่งคืนหนึ่งในวันนี้ เพราะประพฤติเช่นนี้ เราชื่อว่าทำตามพระอรหันต์ทั้งหลายและอยู่จำอุโบสถ(องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๓)

สังเขป: ย่อความ,ใจความ, ย่นย่อ, เรื่องย่อ ๆ

ในคหปติวรรค กันทรกสูตร พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า นายเปสสะบุตรของควาญช้างเป็นคนเฉลียวฉลาด มีปัญญามาก ถ้านายเปสสะบุตรของควาญช้างจะพึงนั่งสักครู่เพียงชั่วเวลาที่เราจำแนกบุคคล ๔ ประเภทนี้โดยพิสดาร ก็จักได้รับประโยชน์อันใหญ่หลวง แต่ถึงจะฟังโดยสังเขปเพียงเท่านี้ นายเปสสะบุตรของควาญช้างก็ยังได้รับประโยชน์อันใหญ่หลวง กล่าวคือโสดาปัตติผล (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖/๒๕๕๐,ม.ม.อ.(บาลี)๒/๖/๗)

SAMPLE

สังเขยยกะ,ภูเขา: ภูเขาชื่อสังเขยยะ, ภูเขาลูกหนึ่งในมหิสวัตถุชนบท วฏชาลิกาวิหาร, ภูเขาที่พระอุตตระแสดงธรรมเรื่องวิบัติ

ในอุตตรวิปัตติสูตร เรื่องพระอุตตระแสดงธรรมเรื่องวิบัติ ว่าท่านพระอุตตระอยู่ที่วฏชาลิกาวิหาร ใกล้ภูเขาสังเขยยกะ มหิสวัตถุชนบท ณ ที่นั้นแล ท่านพระอุตตระเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า ทางที่ดี ภิกษุพึงพิจารณาเห็นวิบัติของตนและของผู้อื่นตามกาลอันควร ทางที่ดี ภิกษุพึงพิจารณาเห็นสมบัติของตนและของผู้อื่นตามกาลอันควร (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๘/๒๐๙)

สังคณิการามสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ชอบคลุกคลีด้วยหมู่คณะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่เป็นไปไม่ได้ ๖ คือ (๑) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ จักยินดีในปวิเวกตามลำพังได้ (๒) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่ยินดีในปวิเวกตามลำพัง จักถือเอานิมิตแห่งจิตได้ (๓) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่ถือเอานิมิตแห่งจิต จักบำเพ็ญสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์ได้ (๔) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่บำเพ็ญสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้ (๕) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่บำเพ็ญสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้ จักละสังโยชน์ได้ (๖) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ละสังโยชน์ไม่ได้แล้ว จักทำให้แจ้งนิพพานได้ แล้วทรงแสดงฐานะที่เป็นไปได้ ๖ คือ เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้ไม่ชอบคลุกคลีด้วยหมู่ จักบำเพ็ญธรรมทั้ง ๖ ประการนั้นให้บริบูรณ์ได้ตามลำดับกันไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๘/๕๘๗)

สังคม: กลุ่มคน, ชุมชน, บริษัท, คนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบกฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน, สภาพการณ์ที่เป็นไปตามแนวคิดของนักคิด เช่น สัสสตทิฏฐิ อุจเฉททิฏฐิ

ในสันทกสูตร บุคคลบางคนในโลกนี้ ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีความสามารถของมนุษย์ ไม่มีความพยายามของมนุษย์ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน ย่อมเสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๗/๒๖๕)

สังครวพราหมณ์: พราหมณ์ชื่อสังครวะ, พราหมณ์ผู้อาศัยอยู่ในเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล, พราหมณ์ผู้ถือความบริสุทธิ์ในการอาบน้ำเช้า-เย็น

SAMPLE

ใน สังครวสูตร สังครวพราหมณ์อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี มีลัทธิถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ถือการลงอาบน้ำชำระร่างกายทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้าเป็นประจำ พระภาคตรัสถามสังครวพราหมณ์ว่า ท่านถือความบริสุทธิ์ในการลงอาบน้ำชำระร่างกายทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้าเป็นประจำ จริงหรือ พราหมณ์กราบทูลว่า จริง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ถึงเวททั้งหลายนั่นแล อาบในห้วงน้ำคือธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย มีท่าคือศีล ไม่ขุ่นมัว อันสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญแล้ว มีตัวไม่เปียก ย่อมข้ามถึงฝั่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สังครวพราหมณ์ได้กราบทูลว่า พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ขอพระโคดมผู้เจริญ โปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๗/๒๙๙)

สังครวสูตร : พระสูตรว่าด้วยสังครวพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล สังครวพราหมณ์อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถีมีลัทธิถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ปรารถนาความบริสุทธิ์ด้วยน้ำ ลงอาบน้ำชำระร่างกายทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้าเป็นประจำ ท่านพระอานนท์เห็นเข้าจึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคเพื่อให้เสด็จไปโปรดเขา พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปหาเขาแล้วตรัสถามว่า ท่านเห็นประโยชน์อะไร จึงได้เชื่อลัทธิถือความบริสุทธิ์ด้วยน้ำนี้ เมื่อเขาทูลตอบว่า ข้าพระองค์ลอยบาปกรรมที่ทำตอนกลางวันด้วยการอาบน้ำตอนเย็น ลอยบาปกรรมที่ทำตอนกลางคืนนั้นด้วยการอาบน้ำตอนเช้า พระองค์จึงตรัสว่า บุคคลผู้ถึงเวทอาบในห้วงน้ำคือธรรมของสัตบุรุษ มีท่าคือศีล ไม่ขุ่นมัว อันสัตบุรุษสรรเสริญแล้ว มีตัวไม่เปียก ย่อมข้ามถึงฝั่ง เมื่อพระองค์ตรัสเช่นนั้น สังคารวพราหมณ์ก็เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๐๗/๒๙๙)

สังคหธรรม : ธรรมเครื่องสงเคราะห์, สังคหวัตถุ ๔, ธรรมที่อุปมาด้วยลิ่มสลักที่เป็นกระดุมล้อรถแล่นไปได้

ในสังคหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสังคหธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ทาน การให้ (๒) เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก (๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ (๔) สมานัตตตา การวางตนสม่ำเสมอ สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้ฉะนั้น ถ้าไม่พึงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดา ก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความเป็นใหญ่และเป็นผู้น่าสรรเสริญ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๑/๑๗๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๓/๒๑๘,(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๒/๕๑,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๘/๗๕๙)

SAMPLE

สังคหพละ: กำลังคือการสงเคราะห์, คุณสมบัติของพระโยคาวจรผู้ละนิวรณ์ ๕ ด้วยอำนาจเนกขัมมะ,หนึ่งในพละ ๔

ตัวอย่างในพลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสังคหพละ ว่าคือ สังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ ประการนี้ คือ (๑) ทาน การให้ (๒) เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก (๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ (๔) สมานัตตตา การวางตนสม่ำเสมอ ภิกษุทั้งหลาย การให้ธรรมเลิศกว่าการให้ทั้งหลาย การแสดงธรรมบ่อย ๆ แก่บุคคลผู้ต้องการจะฟัง เงี่ยโสตลงสดับเลิศกว่าวาจาเป็นที่รักทั้งหลาย การชักชวนคนที่ไม่มีศรัทธาให้ตั้งมั่นดำรงมั่นในสัทธาสัมปทา ชักชวนคนที่ไม่มีศีลให้ตั้งมั่น ดำรงมั่นในสีลสัมปทา ชักชวนคนที่มีความตระหนี่ให้ตั้งมั่นดำรงมั่นใน จาคสัมปทา ชักชวนคนที่มีปัญญาทรามให้ตั้งมั่น ดำรงมั่นในปัญญาสัมปทา เลิศกว่าการประพฤติประโยชน์ทั้งหลาย การที่พระโสดาบันมีตนเสมอกับพระโสดาบัน พระสกทาคามีมีตนเสมอกับพระสกทาคามี พระอนาคามีมีตนเสมอกับพระอนาคามี พระอรหันต์มีตนเสมอกับพระอรหันต์ เลิศกว่าความมีตนเสมอทั้งหลาย นี้เรียกว่า สังคหพละ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๓/๒๑๕,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๕/๔๓๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๔/๕๑๖)

สังคหวัตถุ: ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว,หลักการสงเคราะห์หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจกันไว้ได้, ธรรมอุปมาดังลิ่มสลักยึดเหนี่ยวใจให้สัมพันธ์กันเสมอ, คุณสมบัติของหัตถกอุบาสกชาวกรุงอาฬวีเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ

ในสังคหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสังคหวัตถุ ๔ ประการ คือ (๑) ทาน การให้ (๒) เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก (๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ (๔) สมานัตตตา การวางตนสม่ำเสมอ กล่าวคือ ทาน เปยยวัชชะ อัตถจริยาในโลกนี้และสมานัตตตาในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลกเหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้ฉะนั้น ถ้าไม่พึงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดา ก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความเป็นใหญ่และเป็นผู้น่าสรรเสริญ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๓/๒๙๕,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๕๑/๓๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๒/๕๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๕๖/๓๗๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๔/๒๖๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๗๘/๘๓, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๗๙/๘๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๘๐/๘๓)

สังคหวัตถุสูตร : พระสูตรว่าด้วยสังคหวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ คือ (๑) ทาน การให้ (๒) เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก (๓) อัตถจริยา การ

ประพฤติประโยชน์ (๔) สมานัตตตา การวางตนสม่ำเสมอ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๖/๓๗๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **สมานัตตตา** หมายถึง สุขทุกข์ที่เสมอกัน เพราะบางคนไม่หวังบุญแม้อย่างหนึ่งในทานเป็นต้น คือ หวังสุขและทุกข์อันเสมอกันว่า นั่งด้วยกัน นอนด้วยกัน กินด้วยกัน สำหรับคฤหัสถ์ก็พึงเสมอกันโดยชาติ สำหรับบรรพชิตก็พึงเสมอกันโดยศีล (อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๓๒๘)

สังคหสูตร : พระสูตรว่าด้วยสังคหวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ คือ (๑) ทาน การให้ (๒) เปยยวัชชะวาจาเป็นที่รัก (๓) อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ (๔) สมานัตตตา การวางตนสม่ำเสมอ แล้วตรัสคาถาสรุปใจความว่า ธรรม ๔ นี้ช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปได้ฉะนั้น ถ้าไม่พึงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดา ก็ไม่พึงได้การนับถือ หรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความเป็นใหญ่ และเป็นผู้น่าสรรเสริญ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๒/๕๐)

สังคามชิ, พระ: พระผู้ชนะสงครามคือกิเลสเครื่องข้อง,ผู้ชนะภรรยาเก่าอุ้มลูกน้อยที่ให้ท่านช่วยเลี้ยงดู ในสังคามชิสูตร เรื่องพระสังคามชิเถระ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระสังคามชิเดินทางมาเฝ้าพระผู้มีพระภาค อดีตภรรยาของท่านทราบข่าว จึงอุ้มลูกน้อยไปพบ กล่าวกับท่านพระสังคามชิว่า “ข้าแต่สมณะ ขอท่านจงเลี้ยงดูดิฉันผู้มีลูกน้อยเถิด” ๓ ครั้ง ท่านพระสังคามชิก็ได้นิ่งอยู่ นางจึงวางลูกไว้ข้างหน้าท่านแล้วเดินหนีไป นางไปแอบดูอยู่ในที่ไม่ไกลนัก พระสังคามชิไม่แลดูและไม่พูดกับเด็กน้อยนั้น เลย จึงคิดว่า “สมณะนี้ คงไม่ต้องการลูกน้อย”จึงอุ้มลูกน้อยเดินไป พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นนางมีอาการแปลกอย่างนั้นด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ จึงทรงเปล่งอุทานนี้ ผู้ไม่ใยดีอดีตภรรยาผู้มาหา ไม่เศร้าโศกถึงอดีตภรรยาผู้จากไป เราเรียกผู้ชนะสงคราม ผู้พ้นจากกิเลสเครื่องข้องแล้ว ว่าพราหมณ์ (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๘/๑๘๐)

สังคามชิสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระสังคามชิเถระ ท่านพระสังคามชินั่งพักกลางวันอยู่ใต้ต้นไม้แห่งหนึ่ง ครั้งนั้น อดีตภรรยาของท่านพระสังคามชิเข้าไปหาถึงที่พัก ได้กล่าวกับท่านพระสังคามชิ ดังนี้ว่า “ข้าแต่สมณะ ขอท่านจงเลี้ยงดูดิฉันผู้มีลูกน้อยเถิด” เมื่อนางกล่าวถึง ๓ ครั้ง อย่างนี้แล้ว ท่านพระสังคามชิได้นิ่งอยู่ ครั้งนั้น อดีตภรรยาของท่านพระสังคามชิจึงอุ้มลูกน้อยนั้นไปวางไว้ข้างหน้าท่านพระสังคามชิแล้วเดินหนีไป โดยพูดว่า“สมณะ นั่นลูกของท่าน จงเลี้ยงดูลูกนั้น ด้วยเถิด” ครั้งนั้น ท่านพระสังคามชิทั้งไม่แลดูและไม่พูดกับเด็กน้อยนั้นเลย ขณะนั้นอดีตภรรยาของท่านพระ

SAMPLE

สังคามชิไปแอบดูอยู่ในที่ไม่ไกลนัก ได้เห็นท่านทั้งไม่แลดูและไม่พูดกับเด็กน้อยนั้น จึงคิดว่า “สมณะนี้ คงไม่ต้องการลูกน้อย” จึงกลับออกจากที่นั้นแล้วอุ้มลูกน้อยเดินไป พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นอดีตภรรยาของท่านพระสังคามชิแสดงอาการแปลกอย่างนั้นด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ จึงทรงอุทานว่า ผู้ไม่ใยดีอดีตภรรยาผู้มาหา ไม่เศร้าโศกถึงอดีตภรรยาผู้จากไป เราเรียกผู้ชนะสงครามผู้พ้นจากกิเลสเครื่องข้องแล้วว่าพราหมณ์ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๘/๑๘๐)

สังคามวิชัย: ตำราพิชัยสงคราม, เรื่องการชนะสงคราม, ชื่อธรรมบรรยายที่ไม่ปรากฏมาก่อนในพรหมชาลสูตร ว่าด้วยไม่มีวัฏฏะเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมบรรยายที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ชื่อว่า ตำราพิชัยสงคราม (สังคามวิชัย) และธรรมบรรยายอื่น คือ ข่ายแห่งประโยชน์ (อรรถชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งธรรม (ธรรมชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ (พรหมชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งทิฏฐิ (ทิฏฐิ ชาละ) ก็ได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวยยากรณภาษิตนี้จบลง โลกธาตุที่ประกอบด้วย ๑๐,๐๐๐ จักรวาลได้หวั่นไหวแล้วแล (ที.สี.(ไทย)๙/๑๔๘/๔๗)

สังคามสูตร (ปฐม) : มี ๒ สูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสงคราม แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สังคามสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม ได้สดับเรื่องจากภิกษุทั้งหลายว่า พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทำสงครามชนะพระเจ้าปเสนทิโกศล จึงตรัสว่า พระเจ้าอชาตศัตรูมีสหายเลว มีเพื่อนเลว ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี ทรงพ่ายแพ้มาแล้วอย่างนี้จักบรรทมเป็นทุกข์ตลอดราตรี ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้พ่ายแพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ ผู้ละทั้งความชนะและความพ่ายแพ้ได้แล้ว มีใจสงบ ย่อมนอนเป็นสุข (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๔๖)

2.สังคามสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม ได้สดับเรื่องจากภิกษุทั้งหลายว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงชนะพระเจ้าอชาตศัตรู พร้อมทั้งจับเป็นเชลยศึกแล้วทรงดำริว่า ถึงแม้พระเจ้าอชาตศัตรูจะประทุษร้ายเรา แต่เธอก็ยังเป็นหลานเรา เราควรยึดพลช้าง พลม้า พลรถและพลเดินเท้าทั้งหมดของเธอแล้วปล่อยไป จึงตรัสว่า คนจะแย่งชิงได้เท่าที่จะแย่งชิงได้ เมื่อใด คนเหล่าอื่นมาแย่งชิงบ้าง เขาก็จะถูกชิงกลับไป เพราะบาปยังไม่ให้ผลเพียงใด คนพาลย่อมสำคัญบาปว่าเป็นของดีเพียงนั้น แต่เมื่อบาปให้ผล เขาย่อมประสบทุกข์ ผู้ฆ่าย่อมได้รับการฆ่าตอบ ผู้ชนะย่อมได้รับการชนะตอบ ผู้ด่าย่อมได้รับการด่าตอบ และผู้โกรธย่อมได้รับการโกรธตอบ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๖/๑๔๘)

สังคามาวจรชาดก : ชาดกว่าด้วยช้างเข้าสู่สงคราม มีเนื้อความอธิบายได้ว่า นายหัตถาจารย์โพธิสัตว์ได้พูดปลุกใจพญาช้างให้ฮึกเหิมในการเข้าทำลายข้าศึกจนพญาช้างเกิดกำลังใจ

SAMPLE

สามารถทำลายประตูเมืองเข้าไปยึดราชสมบัติมาถวายพระราชาได้การรู้จักให้กำลังใจและความฉลาดในอุบายวิธีสอนเป็นคุณสมบัติของคุณสมบัติของผู้นำ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๖๓/๘๐)

สังคารวพราหมณ์: พราหมณ์ชื่อสังคารวะ, พราหมผู้ทูลถามปัญหาถึงสาเหตุที่มนต์ที่สาธยายแล้วไม่แจ่มแจ้ง

ในสังคารวสูตร เรื่องสังคารวพราหมณ์ ณ กรุงสาวัตถี สังคารวพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้ทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนตร์ แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ไม่ได้สาธยายเลย พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลมีจิตถูกกามราคะกลุ้มรุม มีจิตถูกพยาบาทกลุ้มรุม มีจิตถูกถีนมิทธะกลุ้มรุม มีจิตถูกอุทธัจจกุกกุจจะกลุ้มรุม มีจิตถูกวิจิกิจฉากลุ้มรุมอยู่ และไม่รู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออกจากกามราคะที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง บุคคลนั้นก็จะไม่รู้ไม่เห็นแม้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตามความเป็นจริง มนตร์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานก็ไม่แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนตร์ที่ไม่ได้สาธยายเลย (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๖/๑๘๐, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๑/๒๓๒)

สังคารวสูตร : มี ๔ สูตร แปลชื่อต่างกัน พระสูตรว่าด้วยมาณพชื่อสังคารวะ ๑ สูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสังคารวพราหมณ์ ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สังคารวสูตร พระสูตรว่าด้วยมาณพชื่อสังคารวะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาและบรรยายโวหารแบบมีการถาม-ตอบแก่สังคารวมาณพ ณ สวนมะม่วงของพราหมณ์ชาวบ้านโตเทยยะ ใกล้บ้านปัจจลกัปปะ แคว้นโกศล สังคารวมาณพทูลถามว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้มีบารมีขั้นสุดท้ายเพราะรู้ยิ่งในปัจจุบัน ปฏิญญาอาทิพรหมจรรย์ ท่านพระโคดมจัดอยู่ในจำพวกไหน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีหลายจำพวกแตกต่างกัน คือ

จำพวกที่ ๑ ปฏิญญาเพราะฟังตามกันมา เช่น พวกพราหมณ์ผู้รู้ไตรเพท

จำพวกที่ ๒ ปฏิญญาเพราะความเชื่อ เช่น พวกนักตรรกะ นักอภิปรัชญา

จำพวกที่ ๓ ปฏิญญาเพราะรู้ธรรมด้วยปัญญาในธรรมที่ไม่เคยฟังมาก่อน

พระองค์จัดอยู่ในจำพวกที่ ๓ จากนั้นทรงเล่าประวัติของพระองค์ ตั้งแต่ทรงออกมหาภิเนษกรมณ์ บำเพ็ญเพียรจนถึงตรัสรู้ธรรมและทรงแสดงเทศนาโปรดพระปัญจวัคคีย์ จนได้ตรัสรู้ตามพระองค์

ในเรื่องที่ทรงเล่ามีการกล่าวถึงเทวดาหลายตอน ซึ่งสังคารวมาณพยอมรับว่า พระผู้มีพระภาคมีความเพียรไม่ย่อหย่อน มีความเพียรของสัตบุรุษ สมควรเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจริง แต่ไม่มั่นใจว่าที่ตรัสเล่าเรื่องเทวดานั้นเพราะทรงทราบ

SAMPLE

หรือเพราะคล่องปากจึงทูลถามว่า เทวดามีจริงหรือไม่ พระองค์ตรัสตอบว่า การจะรู้ว่าเทวดามีหรือไม่นั้น รู้ได้โดยฐานะ เมื่อสังคารวมาณพกราบทูลว่า การตอบเช่นนั้นเป็นการกล่าวเท็จ จึงตรัสว่า ผู้รู้เท่านั้นที่จะรู้ได้ เพราะเรื่องเทวดาเป็นคำที่ชาวโลกสมมติกันด้วยคำศัพท์ชั้นสูง

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว สังคารวมาณพมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ พร้อมกับประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๗๓/๕๙๘)

2.สังคารวสูตร พระสูตรว่าด้วยสังคารวพราหมณ์ สังคารวพราหมณ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้มนตร์ไม่แจ่มแจ้ง(เสื่อม) และเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้มนตร์แจ่มแจ้ง พระองค์ตรัสตอบว่า ถ้าถูกนิวรณ์ ๕ ครอบงำ และไม่รู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออก มนตร์ก็ไม่แจ่มแจ้ง ถ้าไม่ถูกนิวรณ์ ๕ ครอบงำและรู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออก มนตร์ก็แจ่มแจ้งได้ แล้วตรัสว่า โพชฌงค์ ๗ เป็นไปเพื่อผลแห่งวิชชา (ความรู้) และวิมุตติ (ความหลุดพ้น) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๖/๑๘๐)

3.สังคารวสูตร สังคารวพราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายชื่อว่าเป็นพราหมณ์ บูชายัญเองบ้าง ให้ผู้อื่นบูชาบ้าง ในหมู่พราหมณ์นั้น ผู้ใดบูชายัญเองและผู้ใดให้ผู้อื่นบูชายัญ คนเหล่านั้นทั้งหมดชื่อว่าปฏิบัติปุญญปฏิปทาที่เกิดแก่หลายสรีระคือยัญญาธิกรณ์ ส่วนบุคคลใดออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ฝึกตนเอง ทำตนเองให้สงบ ให้ดับเย็นสนิท บุคคลนั้นชื่อว่าปฏิบัติปุญญปฏิปทาที่เกิดแก่สรีระเดียวคือปัพพัชชาธิกรณ์

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นเราจะย้อนถามท่าน ท่านพึงตอบตามที่ท่านเข้าใจ ตถาคตเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์ แล้วตรัสอีกว่า ในข้อนี้เราปฏิบัติตามมรรคปฏิปทานี้ทำให้แจ้งประโยชน์อันสูงสุดแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม แม้ท่านทั้งหลายก็จงปฏิบัติตามที่ท่านทั้งหลายปฏิบัติแล้วทำให้แจ้งประโยชน์อันสูงสุดเถิด พระองค์ทรงแสดงธรรมไว้ และคนที่ได้ฟังก็ปฏิบัติตามเพื่อเป็นอย่างนั้น ผู้แสดงและผู้ปฏิบัติตามมีจำนวนมากกว่าร้อย มากกว่าพัน มากกว่าแสน เมื่อเป็นเช่นนั้น ปุญญปฏิปทาคือปัพพัชชาธิกรณ์ย่อมเกิดแก่สรีระเดียวหรือหลายสรีระ เมื่อพราหมณ์กราบทูลว่า ย่อมเกิดแก่หลายสรีระ

พระอานนท์ถามสังคารวพราหมณ์ถึงปฏิปทา ๒ นี้ ว่า ท่านชอบใจปฏิปทาอย่างไหน ซึ่งต้องใช้อุปกรณ์น้อยกว่า มีความวุ่นวายน้อยกว่า แต่มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า สังคารวพราหมณ์กล่าวกับพระอานนท์ว่า พระโคดมเป็นฉันใด พระ

SAMPLE

อานนท์ก็เป็นฉันนั้น ท่านทั้ง ๒ นี้ เราบูชาแล้ว และสรรเสริญแล้ว เมื่อถูกถามอย่างนั้นถึง ๓ ครั้ง ก็ยังพูดอย่างนั้นอยู่เหมือนเดิม

พระผู้มีพระภาคทรงดำริจะช่วยเหลือสังคารวพราหมณ์ จึงตรัสว่า วันนี้ พวกราชบุรุษสนทนากันในระหว่างการประชุมว่าอย่างไร เมื่อพราหมณ์กราบทูลว่า สนทนากันว่า ในกาลก่อน ภิกษุธรรมดามีจำนวนน้อย ภิกษุที่ได้บรรลุอุตตริมนุสสธรรมแสดงอิทธิปาฏิหาริย์มีจำนวนมาก แต่ทุกวันนี้ไม่เป็นเช่นนั้น พระองค์จึงทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง คือ (๑) *อิทธิปาฏิหาริย์* หมายถึงภิกษุบางรูปแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ (๒) *อาเทสนาปาฏิหาริย์* หมายถึงภิกษุบางรูปกล่าวดักใจได้โดยเครื่องหมายว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านกำลังคิดอย่างนี้ แม้หากเธอจะกล่าวดักใจหลายเรื่อง คำที่เธอกล่าวก็เป็นอย่างนั้นจริง (๓) *อนุสาสนีปาฏิหาริย์* หมายถึงภิกษุบางรูปพร่ำสอนอยู่ว่า จงตรึกอย่างนี้ จงมนสิการอย่างนี้ จงอย่าตรึกอย่างนี้ จงอย่ามนสิการอย่างนี้ จงละธรรมนี้ จงบรรลุธรรมนี้ ในปาฏิหาริย์ ๓ นี้ ท่านชอบใจปาฏิหาริย์ไหน ซึ่งงดงามและประณีตกว่า

สังคารวพราหมณ์กราบทูลว่า ปาฏิหาริย์ ๒ อย่างข้างต้น ปรากฏแก่เขาเหมือนภาพมายา แล้วยกย่องอนุสาสนีปาฏิหาริย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์สามารถแสดงปาฏิหาริย์ได้ทั้ง ๓ อย่าง เมื่อพราหมณ์ทูลถามด้วยความสงสัยว่า นอกจากพระองค์ ภิกษุอื่นแสดงได้หรือไม่ จึงตรัสว่า มีเป็นจำนวนหลายร้อยทีเดียว เมื่อพราหมณ์ทูลถามว่า มีอยู่ที่ไหน ตรัสตอบว่า มีอยู่ในหมู่ภิกษุนี้แหละ เมื่อเทศนาจบสังคารวพราหมณ์ชื่นชมพระภาษิตแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๑/๒๓๒)

4.สังคารวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับสังคารวพราหมณ์ที่เข้าเฝ้าว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้มนต์แม้ที่สาธยายมาเป็นเวลานานไม่แจ่มแจ้งได้ในกาลบางคราวมี ๕ สมัย คือ (๑) สมัยที่บุคคลมีจิตถูกกามราคะครอบงำ ทำให้ไม่รู้ ไม่เห็นประโยชน์ตน(คืออรหัตตผล) ประโยชน์ผู้อื่นและประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ตามความเป็นจริง แม้มนต์ที่สาธยายมาเป็นเวลานาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ เหมือนภาชนะที่มีน้ำเต็มด้วยครั่ง เป็นต้น คนมีตาดีก็มองไม่เห็นเงาหน้าของตนในภาชนะนั้นได้ตามความเป็นจริง (๒) สมัยที่บุคคลมีจิตถูกพยาบาทครอบงำ ทำให้ไม่รู้ ... ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ เหมือนภาชนะที่มีน้ำร้อนเพราะไฟเดือดพล่าน คนมีตาดีก็มองไม่เห็นเงาหน้าของตนในภาชนะนั้นได้ตามความเป็นจริง (๓) สมัยที่บุคคลมีจิตถูกถีนมิทธะครอบงำ ทำให้ไม่รู้ ... ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ เหมือน

SAMPLE

ภาชนะมีน้ำถูกสาหร่ายและแหนปกคลุมไว้ คนมีตาดีก็มองไม่เห็นเงาหน้าของตนในภาชนะนั้นได้ตามความเป็นจริง (๔) สมัยที่บุคคลมีจิตถูกอุทธัจจกุกกุจจะครอบงำ ทำให้ไม่รู้ ...ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ เหมือนภาชนะที่มีน้ำถูกลมพัดไหว เป็นคลื่น คนมีตาดีก็มองไม่เห็นเงาหน้าของตนในภาชนะนั้นได้ตามความเป็นจริง (๕) สมัยที่บุคคลมีจิตถูกวิจิกิจฉาครอบงำ ทำให้ไม่รู้ ไม่เห็นประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่นและประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ตามความเป็นจริง แม้มนต์ที่สาธยายมาเป็นเวลานาน ก็ไม่แจ่มแจ้งได้ เหมือนภาชนะที่มีน้ำขุ่นมัว เป็นต้น คนมีตาดีก็มองไม่เห็นเงาหน้าของตนในภาชนะนั้นได้ตามความเป็นจริง ส่วนเหตุปัจจัยที่ทำให้มนต์แม้ที่ไม่ได้สาธยายเป็นเวลานานแต่ก็ยังแจ่มแจ้ง มีนัยตรงกันข้าม จบเทศนา สังคารวพราหมณ์ชื่นชมพระภาษิตแล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๓/๓๒๔)

สังคารวะ, มาณพ: มาณพชื่อสังคารวะ, มาณพผู้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเรื่องยัญเป็นเหตุและบรรพชาเป็นเหตุ

ในสังคารวสูตร เรื่องสังคารวพราหมณ์ สังคารวพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลถามว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายชื่อว่าเป็นพราหมณ์ บูชายัญเองบ้างให้ผู้อื่นบูชาบ้าง ในหมู่พราหมณ์นั้น ผู้ใดบูชายัญเอง และผู้ใดให้ผู้อื่นบูชายัญ คนชื่อว่าปฏิบัติปุญญปฏิปทาที่เกิดแก่หลายสรีระคือยัญญาธิกรณ์ มียัญเป็นเหตุ ส่วนบุคคลใดออกจากเรือนแห่งตระกูลใดก็ตาม บวชเป็นบรรพชิต ฝึกตนเอง ทำตนเองให้สงบ ทำตนเองให้ดับเย็นสนิท เมื่อเป็นอย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า ปฏิบัติปุญญปฏิปทาที่เกิดแก่สรีระเดียวคือ ปัพพัชชาธิกรณ์ มีบรรพชาเป็นเหตุ (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๑/๒๓๒) ๑๓/๔๗๓/๕๙๘ ไม่มีคำนี้

สังคีตทิพย์: การร้องรำทำเพลงอันอัศจรรย์บรรเลงในอากาศ, การร้องรำประกอบเครื่องดนตรีอันเป็นทิพย์

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังควงไม้สาละคู่ ตรัสสั่งให้พระอานนท์ตั้งเตียงระหว่างต้นสาละทั้งคู่หันด้านพระเศียรไปทางทิศเหนือ พระองค์ทรงสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรัศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ ต้นสาละทั้งคู่ผลิดอกนอกฤดูกาลบานสะพรั่งเต็มต้น ดอกสาละเหล่านั้นร่วงหล่นโปรยปรายตกต้องพระสรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต ดอกมณฑารพ อันเป็นทิพย์ก็ร่วงหล่นจากอากาศโปรยปรายตกต้องพระสรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต ดนตรีทิพย์ก็บรรเลงในอากาศเพื่อบูชาพระตถาคต

SAMPLE

ทั้งสังคีตทิพย์ก็บรรเลงในอากาศเพื่อบูชาพระตถาคต (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๘/๑๔๘, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๙/๑๔๘)

สังคีติ: บอกประชุมสงฆ์, ประชุมสงฆ์เพื่อบอกนิสัย ๔ อกรณียกิจ ๔ แก่ภิกษุณี

ในภิกขุนี ขันธกะ ตติยภาณวาร เรื่องการวัดเงาเป็นต้น การวัดเงาแดดเพื่อบอกประมาณแห่งฤดู บอกส่วนแห่งวัน บอกสังคีติ สั่งภิกษุณีทั้งหลายว่า “พวกเธอพึงบอกนิสสัย ๓ และอกรณียกิจ ๘ แก่ภิกษุณีนี้” ภิกษุณีอุปสมบทจากสงฆ์ฝ่ายเดียว หลังจากที่อุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์แล้ว พึงวัดเงาแดด บอกประมาณฤดู บอกส่วนแห่งวัน บอกสังคีติ ประชุมสงฆ์ บอกนิสัย ๓ อกรณียกิจ ๘ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๒๕/๓๕๓, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๖/๓๗๒)

สังคีติกาจารย์, พระ: อาจารย์ผู้บอกธรรม, พระสังคีติกาจารย์ผู้รวบรวมพุทธวจนะ, อาจารย์ผู้บอกการประชุม,อาจารย์ผู้มาร่วมสวดพร้อมกันในการประชุมชำระพระไตรปิฎกให้เป็นแบบเดียวกัน

ในขัลลาฏิยเปตวัตถุ เรื่องนางเปรตศีรษะล้าน นางเวมานิกเปรต กล่าวถึงทักษิณาทานว่า ผ้านั้นถึงท่านจะหยิบยื่นให้ที่มือของดิฉันเอง ก็ไม่สำเร็จแก่ดิฉัน ถ้าในหมู่ชนนี้มีอุบาสกผู้มีศรัทธา เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอท่านจงให้อุบาสกนั้นนุ่งห่มผ้าที่ท่านจะให้ดิฉันแล้วอุทิศส่วนบุญให้ดิฉัน เมื่อทำอย่างนั้น ดิฉันจักถึงความสุข พรั่งพร้อมด้วยสมบัติตามปรารถนาทุกอย่าง พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า พ่อค้าเหล่านั้นให้อุบาสกนั้นอาบน้ำ ลูบไล้ด้วยของหอม ให้นุ่งห่มผ้าแล้วอุทิศส่วนบุญไปให้นางเวมานิกเปรตนั้น วิบากคืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม และน้ำดื่ม ก็เกิดขึ้นแก่นางเวมานิกเปรตนั้น นี้เป็นผลแห่งทักษิณา (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๖๓/๑๗๘)

สังคีติสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสังคายนา พระสูตรนี้ ท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ณ ท้องพระโรงหลังใหม่ ชื่ออุพภตกะของพวกเจ้ามัลละ เขตกรุงปาวา แคว้นมัลละโดยมีพระผู้มี พระภาคประทับอยู่ด้วย สาเหตุที่ท่านพระสารีบุตรแสดงพระสูตรนี้มีว่า ก่อนหน้านั้นเล็กน้อย นิครนถ์ นาฏบุตร หรือศาสดามหาวีระของศาสนาเชนได้ดับขันธ์ ณ กรุงปาวานี้ หลังจากศาสดาดับขันธ์ สาวกของท่านก็แตกสามัคคีกันเป็น ๒ ฝ่าย ท่านพระสารีบุตรจึงยกเหตุการณ์นี้ขึ้นปรารภว่า เป็นเพราะศาสดาสอนไว้ไม่ดี จึงทำให้สาวกตีความคำสอนแตกต่างกัน ส่วนพระธรรมวินัยของพระศาสนานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนไว้ดีแล้ว และเสนอให้เพื่อนพรหมจารีของท่านร่วมกันสังคายนาพระธรรมวินัยนี้ เพื่อให้ดำรงอยู่ได้นาน ไม่ควรทะเลาะวิวาทกันในเรื่องพระธรรมวินัย ในช่วงที่พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมัลละ พร้อม

SAMPLE

ด้วยภิกษุสงฆ์ ประมาณ ๕๐๐ รูป และทรงแวะพัก ณ สวนมะม่วงของนายจุนท กัมมารบุตร ทรงได้รับนิมนต์จากพวกเจ้ามัลละแห่งกรุงปาวาให้เสด็จไปประทับ เพื่อเป็นสิริมงคล ณ ท้องพระโรงอุพภตกะ ซึ่งเพิ่งสร้างเสร็จใหม่ ๆ ยังมิได้ใช้สอย ณ ที่นั้น พระองค์ ทรงแสดงธรรมแก่ผู้มาเฝ้าจนค่อนคืน ครั้นทรงแสดงธรรมจบลง และทรงอนุญาต ให้พวกเจ้ามัลละและชาวกรุงปาวากลับบ้านได้ จากนั้น ทรงมอบหมายให้ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายแทนพระองค์ แล้วทรงสำเร็จสีหไสยา ณ ที่ประทับนั่นเอง

ท่านพระสารีบุตรกล่าวปรารภการแตกสามัคคีของพวกนิครนถ์ หลังจาก นิครนถ์นาฏบุตร ผู้เป็นศาสดาดับขันธ์ไม่นาน ณ กรุงปาวานั่นเอง ว่าเป็นเพราะศาสดานั้นสอนธรรมไว้ไม่ดี ส่วนพระธรรมวินัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ดี จึงเป็นหน้าที่ของภิกษุทั้งหลายจะพร้อมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อให้ดำรงมั่นคงยืนนาน เพื่อประโยชน์สุขของคนทั้งหลายสืบไป

จากนั้น ท่านได้เสนอวิธีการสังคายนาโดยประมวลหลักธรรมทั้งหลายที่มีจำนวนหัวข้อเท่ากันรวมไว้เป็นหมวดเดียวกันคล้ายวิธีการของอังคุตตรนิกาย เช่น ประมวลหลักธรรมจำนวน ๑ ประการ เข้าเป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า ธรรมหมวดละ ๑ ประการ ประมวลหลักธรรมจำนวน ๒ ประการ เข้าเป็นหมวดหนึ่ง เรียกว่า ธรรมหมวดละ ๒ ประการ โดยทำนองนี้จนถึง ธรรมหมวดละ ๑๐ ประการ

ตัวอย่าง

ธรรมหมวดละ ๑ ประการ

- สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร
- สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้ด้วยสังขาร

ธรรมหมวดละ ๒ ประการ คือ

๑

๑. นาม ๒. รูป

๒

๑. อวิชชา ๒. ภวตัณหา

๓

๑. ภวทิฏฐิ ๒. วิภวทิฏฐิ

๔

๑. อหิริกะ ๒. อโนตัปปะ

ฯลฯ

SAMPLE

ธรรมหมวดละ ๓ ประการ คือ

๑ อกุศลมูล ๓

๑. อกุศลมูลคือโลภะ ๒. อกุศลมูลคือโทสะ

๓. อกุศลมูลคือโมหะ

๒ กุศลมูล ๓

๑. กุศลมูลคืออโลภะ ๒. กุศลมูลคืออโทสะ

๓. กุศลมูลคืออโมหะ

ฯลฯ

๑๐.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้มีข้อที่น่าสังเกต ดังนี้

๑. พระสูตรนี้ ถือเป็นผลงานที่สำคัญมากชิ้นหนึ่งของท่านพระสารีบุตร อัครสาวกฝ่ายขวา ผู้เลิศทางปัญญา และได้รับยกย่องว่า เป็นพระธรรมเสนาบดี ของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระธรรมราชา ผลงานที่สำคัญมากนอกจากพระสูตรนี้ที่ควรกล่าวถึง ได้แก่

๑. มหานิทเทส (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙)

๒. จูฬนิทเทส (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐)

๓. ปฏิสัมภิทามรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑)

๔. สัมมาทิฏฐิสูตร ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒)

๕. ทสุตตรสูตร (คือ พระสูตรที่ ๑๑ ในเล่มนี้)

๒. เหตุเกิดหรือความเป็นมาของพระสูตรนี้ อรรถกถาอธิบายไว้ว่า เป็นไปตามพระประสงค์ของพระผู้มีพระภาค คือ ทรงตรวจดูหมู่สัตว์ที่ควรโปรดตามพุทธกิจประจำวันนั้นแล้ว ทรงเห็นว่า วันนั้น เมื่อพระองค์ทรงมอบหมายให้ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมแทนพระองค์ พระเถระจะแสดงพระสูตรนี้และภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป จะบรรลุอรหัตตผล พระองค์จึงเสด็จนำภิกษุสงฆ์ไปประทับที่ท้องพระโรงนั้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๙๖/๑๖๓)

๓. พระสูตรนี้กับปาสาทิกสูตร (พระสูตรที่ ๖ ในเล่มนี้) ปรารภเหตุการณ์เดียวกัน คือ การแตกสามัคคีของพวกนิครนถ์ หลังจากนิครนถ์ นาฏบุตร ผู้เป็นศาสดาดับขันธ์ไปไม่นาน เหตุการณ์ในปาสาทิกสูตรน่าจะเกิดก่อน เพราะสังเกตจากพฤติกรรมและคำบอกเล่าของท่านพระจุนทะ สมณุทเทส เรื่องนิครนถ์ นาฏบุตร ดับขันธ์ ทำให้ท่านพระอานนท์เห็นเป็นข่าวใหญ่ สมควรนำขึ้นกราบทูลพระผู้มีพระภาค

SAMPLE

ได้และในพระสูตรนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายทำ สังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อให้ดำรงอยู่ได้นาน (ดูคำแนะนำปาสาทิกสูตร ประกอบ)

เหตุการณ์ในพระสูตรนี้ แม้จะเกิดทีหลัง แต่เนื่องจากห่างกันไม่นาน และสถานที่แสดงพระสูตรกับสถานที่ดับขันธ์ของนิครนถ์ นาฏบุตรเป็นที่เดียวกัน จึงอ้างซ้ำได้อีก และที่สำคัญ ท่านได้สนองพระดำริของพระผู้มีพระภาคที่ทรงแนะนำไว้ในปาสาทิกสูตร โดยเสนอวิธีการทำสังคายนาพระธรรมวินัยให้เห็นเป็นรูปธรรม ซึ่งพระผู้มีพระภาคก็ทรงรับรองว่าถูกต้อง เป็นผลงานที่ดี

จุดเด่นและสำคัญของพระสูตรนี้ คือ เป็นต้นแบบของการทำสังคายนาพระธรรมวินัยในสมัยต่อมา หลังจากท่านและพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว

๔. การรวบรวมพระธรรมวินัยไว้เป็นหมวดหมู่ตามลำดับจำนวนแบบสังคีติสูตรนี้ พระธรรมสังคาหกาจารย์ผู้ทำสังคายนาหลังพุทธปรินิพพาน ก็ได้นำไปใช้อย่างเห็น ได้ชัด คือ การจัดหมวดหมู่พระสูตรในอังคุตตรนิกาย ซึ่งเป็นประโยชน์แก่การศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างยิ่ง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๖/๒๔๖)

สังฆกรรม: กิจที่สงฆ์พึงทำโดยประชุมสงฆ์, กิจที่สงฆ์ทำโดยญัตติกรรม มีญัตติทุติยกรรม ญัตติจตุตถกรรม อปโลกน กรรม (บอกกล่าวกันในที่ประชุม)
ในสังฆาทิเสสกัณฑ์ ปฐมทุฏฐโทสสิกขาบท บทภาชนีย์ เป็นเรื่องการกล่าวโทษว่า ตนไม่เห็นโจทว่าได้เห็น ภิกษุผู้โจทก์นั้น ไม่เห็นภิกษุต้องอาบัติปาราชิก เช่นว่า “ข้าพเจ้าเห็นท่านต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ท่านไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร ท่านร่วมอุโบสถ ปวารณาหรือสังฆกรรมไม่ได้” ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ทุกๆ คำพูด (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๘๗/๔๒๐)

สังฆทาน: อาหารที่ถวายบิณฑบาตแก่พระสงฆ์, สิ่งของที่ถวายแก่ทักขิไณยบุคคล
ในทัททัลลวิมาน วิมานอันรุ่งเรืองที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายสังฆทาน ภัทราเทพธิดาผู้พี่สาวถามสุภัทราเทพธิดาซึ่งเป็นน้องสาวว่า เธอรุ่งเรืองด้วยรัศมี มีเกียรติยศบริวารยศ มีรัศมีรุ่งโรจน์เหนือเทพชั้นชาวดาวดึงส์ทั้งปวง เธอได้รับเกียรติยศเช่นนี้ ได้รับสุขไพบูลย์วิเศษเช่นนี้ ผิวพรรณงานปานนี้ จงบอกพี่ว่าด้วยบุญอะไร สุภัทราเทพธิดาตอบว่า ชาติก่อนดิฉันเลื่อมใส ได้ถวายอาหารบิณฑบาต ๘ ที่ เป็นสังฆทานแด่พระสงฆ์ ผู้เป็นทักขิไณยบุคคลด้วยมือทั้งสองของตน เพราะบุญนั้นผิวพรรณดิฉันจึงงามเช่นนี้ ฯลฯ และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๒๖/๖๙) ๑๓/๔๒๑/๕๓๐ ไม่มีคำนี้

สังฆบิดร: ผู้เป็นใหญ่ในหมู่สงฆ์, ผู้นำในหมู่สงฆ์, ผู้เป็นที่เคารพ นับถือในหมู่สงฆ์

SAMPLE

ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงภิกขุอปริหานิยธรรม ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู บวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๗/๓๘๐)

สังฆปริณายก: ผู้นำในหมู่สงฆ์, ผู้เป็นผู้ใหญ่ในหมู่สงฆ์, ผู้เป็นหัวหน้าในหมู่สงฆ์ เช่น สมเด็จพระสังฆราชของประเทศไทยมีคำลงท้ายว่า สังฆปริณายก

ในมหาปรินิพพานสูตร กล่าวถึงภิกขุอปริหานิยธรรมอันไม่เสื่อม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู บวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก และ สำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง แต่จะเสื่อมก็ต่อเมื่อ ไม่บูชาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู เป็นผู้บวชนาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๖/๘๒, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๗/๓๘๐)

สังฆปวารณา: สังฆกรรมประเภทสังฆปวารณา, การปวารณาต่อที่ประชุมสงฆ์ด้วยตั้งญัตติ, ปวารณาที่ทำโดยสงฆ์มีภิกษุ ๕ รูปขึ้นไป

ในเอกุตตริกนัย ติกวาร เรื่องที่กล่าวถึงสังฆอุโบสถและสังฆปวารณาย่อมสำเร็จแก่สงฆ์ ไม่สำเร็จแก่คณะและบุคคลมีอยู่ และปวารณาอีกอย่างหนึ่ง มี ๓ อย่าง คือ (๑) สังฆปวารณา ปวารณาที่ทำโดยสงฆ์มีภิกษุ ๕ รูปขึ้นไปด้วยการตั้งญัตติ คือประกาศแก่สงฆ์ก่อนแล้วภิกษุทั้งหลายจึงจะมีกล่าวคำปวารณาต่อไป (๒) คณปวารณา ปวาราณาที่ทำโดยคณะคือมีภิกษุ ๒-๔ รูป (๓) บุคคลปวารณา ปวารณาที่ทำโดยบุคคลคือมีภิกษุรูปเดียว (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๘)

สังฆภัต: อาหารถวายสงฆ์, ภัตตาหารถวายสงฆ์ทั้งหมด,อาหารที่บุคคลหรือสมาคมนำมาถวายแด่พระสงฆ์ในอารามพอแจกทั่วกัน, เป็นข้อหนึ่งในนิสสัย ๔, อติเรกลาภ

ในมหาขันธกะ ปณามิตกถา นิสสัย ๔ ข้อที่ ๑ ว่า บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ สังฆภัต อุทเทสภัต นิมันตนภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปทิกภัต

(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๘/๒๖๙,วิ.มหา.(ไทย)๒/๒๔๒/๓๙๙,วิ.ม.(ไทย)๔/๗๓/๑๐๑, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๒๘/๑๙๗,วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๐/๑๓, วิ.จู.(ไทย)๗/๒๕๐/๑๔, วิ.จู.(ไทย)๗/๒๗๓/๖๐, วิ.จู.(ไทย)๗/๒๙๓/๘๕, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๙๕/๘๓๐)

SAMPLE

สังฆเภท: ความแตกแยกแห่งสงฆ์, กรรมที่สงฆ์ทำสังฆกรรมแยกกัน สวดปาติโมกข์แยกกัน, การไม่ทำอุโบสถ ปวารณา และสังฆกรรมร่วมกัน,หนึ่งในอนันตริยกรรม ๕

ในสังฆเภทสูตร เหตุให้สงฆ์แตกกัน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบพระอุบาลีที่ทูลถามว่า สงฆ์จะเป็นผู้แตกกันด้วยเหตุแห่งธรรมวินัยนี้ คือ (๑) แสดงอธรรมว่า ‘เป็นธรรม’ (๒) แสดงธรรมว่า ‘เป็นอธรรม’ (๓) แสดงสิ่งที่มิใช่วินัยว่า ‘เป็นวินัย’ (๔) แสดงวินัยว่า ‘มิใช่วินัย’ (๕) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้กล่าวไว้ว่า ‘ตถาคตได้ภาษิตไว้ ได้กล่าวไว้’ (๖) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้ภาษิตไว้ ได้กล่าวไว้ว่า ‘ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้ กล่าวไว้’ (๗) แสดงกรรมที่ตถาคตไม่ได้ประพฤติมาว่า ‘ตถาคตได้ประพฤติมา’ (๘) แสดงกรรมที่ตถาคตได้ประพฤติมาว่า ‘ตถาคตไม่ได้ประพฤติมา’ (๙) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ว่า ‘ตถาคตได้บัญญัติไว้’ (๑๐) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้บัญญัติไว้ว่า ‘ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้’ ภิกษุเหล่านั้นแตกกัน แยกกัน ทำสังฆกรรมแยกกัน สวดปาติโมกข์แยกกันด้วยเหตุ ๑๐ ประการนี้ (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๑/๒๑๒, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๑/๒๑๓, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๑/๒๑๔, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๒/๒๑๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๗/๘๘, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๘/๓๖๒,ขุ.อิติ.อ.(บาลี)๑๘/๗๘)

สังฆเภทกรรม: กรรมที่ทำลายสงฆ์ให้แตกแยกกัน, กรรมที่ทำสงฆ์แยกสังฆกรรม, กรรมไม่ทำอุโบสถ ปวารณา และสังฆกรรมร่วมกัน,กรรมที่ให้ผลแน่นอน เป็นปกตูปนิสสยะ, หนึ่งในอนันตริยกรรม ๕

ในทุกปัฏฐาน นิยตทุกะ ปัญหาวาร อุปนิสสยปัจจัย สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนโดยอุปนิสสยปัจจัย มีอย่างเดียว คือ ปกตูปนิสสยะ ได้แก่ มาตุฆาตกรรมเป็นปัจจัยแก่มาตุฆาตกรรม ปิตุฆาตกรรม อรหันตฆาตกรรม โลหิตุปปาทกรรม สังฆเภทกรรม (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๒๓/๒๗๕,๔๐/๑๐๓/๗๕๘, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๕/๕๐๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๓๕/๖๒๖)

สังฆเภทกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ตรัสถามพระอานนท์ว่า อธิกรณ์ (หมายถึงการเถียงกันเกี่ยวกับพระวินัย) ระงับหรือยัง เมื่อพระอานนท์ทูลตอบว่า อธิกรณ์ยังไม่ระงับ เพราะพระพาหิยะ ซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของพระอนุรุทธะ มุ่งทำลายสงฆ์ฝ่ายเดียว พระอนุรุทธะยังไม่พูดอะไรสักคำเดียว จึงตรัสว่า เมื่อไร อนุรุทธะจะจัดการชำระอธิกรณ์ในท่ามกลางสงฆ์ อธิกรณ์ใดก็ตามที่เกิดขึ้น เธอทั้งหลายกับสารีบุตรและโมคคัลลานะจะต้องชำระอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้นให้ระงับไปมิใช่หรือ ตรัสว่า ภิกษุผู้เลวทราม ยินดีการทำลายสงฆ์ เพราะเล็งเห็นอำนาจประโยชน์ ๔ คือ ภิกษุผู้เลวทราม (๑) เป็นคนทุศีล

SAMPLE

มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด ไม่ใช่สมณะแต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ คือ มีความกังวลว่า ถ้าพวกภิกษุรู้ว่า ตนเป็นเช่นนั้น ก็จักพร้อมใจกันทำลายตนเสีย แต่ถ้าพวกภิกษุแตกแยกกันก็จักทำลายตนไม่ได้ จึงยินดีการทำลายสงฆ์ (๒) เป็นมิจฉาทิฏฐิ ประกอบด้วยอันตัคคาหิกทิฏฐิ (คือความเห็นที่ยึดเอาที่สุด คือ แล่นไปถึงที่สุดในเรื่องหนึ่ง ๆ มี ๑๐ เช่น โลกเที่ยง เป็นต้น) คือ มีความกังวลว่า ถ้าพวกภิกษุรู้ว่า ตนเป็นเช่นนั้น จักพร้อมใจกันทำลายตนเสีย แต่ถ้าพวกภิกษุแตกแยกกันก็จักทำลายตนไม่ได้ จึงยินดีการทำลายสงฆ์ (๓) เป็นมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ คือ มีความกังวลว่า ถ้าพวกภิกษุรู้ว่า ตนเป็นเช่นนั้น ก็จักพร้อมใจกันทำลายตนเสีย แต่ถ้าพวกภิกษุแตกแยกกันก็จักทำลายตนไม่ได้ จึงยินดีการทำลายสงฆ์ (๔) ปรารถนาลาภสักการะและชื่อเสียง มีความกังวลว่า ถ้าพวกภิกษุรู้ว่าตนเป็นเช่นนั้น ก็จักพร้อมใจกันไม่สักการะ ไม่บูชาตน แต่ถ้าพวกภิกษุแตกแยกกันก็จักทำสักการะ บูชาตน จึงยินดีการทำลายสงฆ์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๓/๓๕๙)

สังฆเภทปริสักกนวัตถุ :เรื่องความพยายามเพื่อทำลายสงฆ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระอานนท์ปรารภถึงพระเทวทัตว่า กรรมที่ไม่ดี และไม่มีประโยชน์แก่ตน ทำได้ง่าย ส่วนกรรมที่ดี และมีประโยชน์ ทำได้ยากอย่างยิ่ง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๓/๘๓)

สังฆเภทสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้สงฆ์แตกกัน มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สังฆเภทสูตร พระอุบาลีทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า สังฆเภท สงฆ์จะเป็นผู้แตกกันด้วยเหตุเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ จะเป็นผู้แตกกัน แยกกันทำสังฆกรรม แยกกันสวดปาติโมกข์ ด้วยเหตุ ๑๐ คือ (๑) แสดงอธรรมว่าเป็นธรรม (๒) แสดงธรรมว่าเป็นอธรรม (๓) แสดงสิ่งที่มิใช่วินัยว่าเป็นวินัย (๔) แสดงวินัยว่ามิใช่วินัย (๕) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตได้ภาษิตไว้ ได้กล่าวไว้ (๖) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้ภาษิตไว้ ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้ กล่าวไว้(๗) แสดงกรรมที่ตถาคตไม่ได้ประพฤติมาว่าตถาคตได้ประพฤติมา (๘) แสดงกรรมที่ตถาคตได้ประพฤติมาว่าตถาคตไม่ได้ประพฤติมา (๙) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ว่าตถาคตได้บัญญัติไว้ (๑๐) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้บัญญัติไว้ว่าตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๗/๘๘)

2.สังฆเภทสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ในเวลาเช้า วันอุโบสถ ท่านพระอานนท์ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ พระเทวทัตพบท่านพระอานนท์กำลังเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ จึงเข้าไปหาแล้วกล่าวกับท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า ท่านอานนท์ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เราจะทำอุโบสถ จะทำสังฆกรรมแยกจากพระผู้มี

SAMPLE

พระภาค แยกจากภิกษุสงฆ์ พระอานนท์กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า กรรมดี คนดีทำได้ง่าย กรรมดี คนชั่วทำได้ยาก กรรมชั่ว คนชั่วทำได้ง่าย กรรมชั่ว พระอริยะทั้งหลายทำได้ยาก (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๘/๒๗๕)

3.สังฆเภทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้น เพื่อไม่ใช่เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่ความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่ประโยชน์ เพื่อไม่ใช่เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เกิดขึ้นเพื่อความทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือสังฆเภท และตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อสงฆ์แตกกัน ย่อมมีความบาดหมางกัน มีการบริภาษกันมีการดูหมิ่นกัน และมีการขับไล่กัน ในเพราะสังฆเภทนั้น ชนทั้งหลายที่ยังไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใส และบางพวกที่เลื่อมใสแล้ว ก็ย่อมเป็นอื่นไป (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๓๖๑)

สังฆรักขิตเถรคาถา : ภาษิตของพระสังฆรักขิตเถระ,คาถาของพระสังฆรักขิตเถระ ท่านพระสังฆรักขิตเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้อยู่ในที่สงัดรูปนี้เห็นจะไม่คำนึงถึง คำสอนของพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงอนุเคราะห์สัตว์โลกด้วยประโยชน์สูงสุดเป็นแน่ เพราะเหตุนั้นแล จึงไม่สำรวมอินทรีย์อยู่ เหมือนแม่เนื้อลูกอ่อนในป่า (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๙/๓๔๒)

สังฆรักขิตเถรวัตถุ : เรื่องพระสังฆรักขิตเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระสังฆรักขิตเถระว่า คนเหล่าใดสำรวมจิต ที่เที่ยวไปไกล เที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีรูปร่างอาศัยอยู่ในถ้ำ คนเหล่านั้นจักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๗/๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เที่ยวไปไกล หมายถึงรับอารมณ์ที่อยู่ไกลได้ คำว่า เที่ยวไปดวงเดียว หมายถึงเกิดขึ้นทีละดวง ๆ ดวงหนึ่งดับ ดวงหนึ่งจึงเกิดขึ้น จะไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน คำว่า ไม่มีรูปร่าง หมายถึงไม่มีสัณฐาน ไม่มีสี เป็นต้น คำว่า อาศัยอยู่ในถ้ำ หมายถึงอาศัยอยู่ในมหาภูตรูป ๔ และหทัยรูป คำว่า เครื่องผูกแห่งมาร หมายถึงวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ) (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๑๒๖)

สังฆราชี: ความร้าวรานแห่งหมู่สงฆ์, ความบาดหมางแห่งสงฆ์, ความแตกแยกที่ไม่ถึงขั้นแยกสังฆกรรมกัน

ในสังฆเภท ขันธกะ อุปาลิปัญหา ปัญหาของพระอุบาลี กล่าวถึงสังฆราชี ว่า ฝ่ายหนึ่งมีภิกษุ ๒ รูป อีกฝ่ายหนึ่ง ก็มี ๒ รูป รูปที่ ๕ ประกาศให้จับสลากว่า ‘นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุศาสน์ พวกท่านจงจับสลากนี้ จงชอบใจสลากนี้’ อย่างนี้ก็จัดเป็นสังฆราชี แต่ไม่เป็นสังฆเภท (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๑/๒๑๒, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๑/๒๑๓, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๑/๒๑๔, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๑/๒๑๕)

SAMPLE

สังฆสามัคคี: ความสามัคคีแห่งหมู่สงฆ์, การยินยอมระงับอธิกรณ์เข้าหมู่สงฆ์, การทำสังฆกรรมร่วมกัน ไม่แยกฝ่ายแยกสงฆ์กัน

ในโกสัมพิกขันธกะ สังฆสามัคคีกถา เรื่องสังฆสามัคคี กล่าวว่า พวกภิกษุผู้ประพฤติตามภิกษุผู้ถูกลงอุกเขปนียกรรมเหล่านั้น รับเธอผู้ถูกลงอุกเขปนีย กรรมเข้าหมู่แล้ว เข้าไปหาพวกภิกษุผู้ลงอุกเขปนีย กรรมถึงที่อยู่กล่าวว่า ความบาดหมาง ความทะเลาะ ความขัดแย้ง ความวิวาท ความแตกแห่งสงฆ์ ความร้าวรานแห่งสงฆ์ ความแบ่งแยกแห่งสงฆ์ การทำสงฆ์ให้เป็นต่าง ๆ กันได้มีแล้วเพราะเรื่องใด ภิกษุรูปนั้น ผู้ต้องอาบัติถูกลงอุกเขปนียกรรมแล้ว เห็นอาบัติและสงฆ์รับเข้าหมู่แล้ว เอาละ พวกเราจะทำสังฆสามัคคี เพื่อระงับเรื่องนั้น (วิ.ม.(ไทย)๕/๔๗๕/๓๖๘, วิ.ม.(ไทย)๕/๔๗๕/๓๖๙, วิ.ม.(ไทย)๕/๔๗๕/๓๗๐, วิ.ม.(ไทย)๕/๔๗๖/๓๗๐,วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๓/๒๑๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๘/๘๙,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๙/๓๖๓)

สังฆสามัคคีสูตร : มี ๒ สูตร แปลชื่อสูตร และมีเนื้อหาต่างกัน คือ

1.สังฆสามัคคีสูตร พระสูตรว่าด้วยเหตุให้สงฆ์สามัคคีกัน พระอุบาลีทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า สังฆสามัคคี สงฆ์จะเป็นผู้สามัคคีกันด้วยเหตุเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ จะไม่แตกกัน ไม่แยกกันทำสังฆกรรม ไม่แยกกันสวดปาติโมกข์ ด้วยเหตุ ๑๐ คือ (๑) แสดงอธรรมว่า เป็นอธรรม (๒) แสดงธรรมว่า เป็นธรรม (๓) แสดงสิ่งที่มิใช่วินัยว่า มิใช่วินัย (๔) แสดงวินัยว่า เป็นวินัย (๕) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตไม่ได้ภาษิตไว้ ไม่ได้กล่าวไว้ (๖) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้ภาษิตไว้ ได้กล่าวไว้ว่า ตถาคตได้ภาษิตไว้ ได้กล่าวไว้ (๗) แสดงกรรมที่ตถาคตไม่ได้ประพฤติมาว่า ตถาคตไม่ได้ประพฤติมา (๘) แสดงกรรมที่ตถาคตได้ประพฤติมาว่า ตถาคตได้ประพฤติมา (๙) แสดงสิ่งที่ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตไม่ได้บัญญัติไว้(๑๐) แสดงสิ่งที่ตถาคตได้บัญญัติไว้ว่า ตถาคตได้บัญญัติไว้ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๘/๘๙)

๒.สังฆสามัคคีสูตร พระสูตรว่าด้วยการทำสงฆ์ให้สามัคคีกัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากเกิดขึ้น เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือสังฆสามัคคี ตรัสอีกว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อสงฆ์พร้อมเพรียงกัน ย่อมไม่มีความบาดหมางกัน ไม่มีการข่มขู่กัน ไม่มีการด่าว่ากัน และไม่มีการขับไล่กัน ในเพราะความสามัคคีของสงฆ์นั้น ชนทั้งหลายที่ยังไม่เลื่อมใส ก็เลื่อมใส ส่วนชนทั้งหลายที่เลื่อมใสแล้ว ก็เลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้นไป และตรัสไว้อีกว่า ความสามัคคีแห่งสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดสุข และบุคคลผู้อนุเคราะห์สงฆ์ผู้

SAMPLE

สามัคคีกันแล้ว ผู้ยินดีในความสามัคคีกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่พลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ย่อมบันเทิงในสวรรค์ตลอดกัป เพราะสมานสงฆ์ให้สามัคคีกัน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๙/๓๖๒)

สังฆโสภณ: ความงามแห่งหมู่สงฆ์, บุคคลผู้ทำหมู่ให้งาม, ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ในโสภณสูตร เรื่องบุคคลผู้ทำหมู่ให้งาม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้เฉียบแหลม ได้รับคำแนะนำดี แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมย่อมทำหมู่ให้งามในธรรมวินัยนี้ คือ (๑) ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้เฉียบแหลม ได้รับคำแนะนำดี แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมทำหมู่ให้งาม เหล่านี้แลชื่อว่า สังฆโสภณ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗/๒๕๕๕)

สังฆอุโปสถ: อุโบสถที่รักษาปรารภอริยบุคคล ๘ จำพวก, อุโบสถของพระสงฆ์มีภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป

ในอุโบสถสูตร สังฆอุโบสถและสังฆปวารณาย่อมสำเร็จแก่สงฆ์ ไม่สำเร็จแก่คณะและบุคคลมีอยู่ และการทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความเพียร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ระลึกถึงพระสงฆ์ว่า “พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก” เมื่อเธอระลึกถึงพระสงฆ์อยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้อริยสาวกนี้เราเรียกว่ารักษาสังฆอุโบสถ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๘, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๔,องฺ.ติก.อ.(บาลี)๒/๗๑/๒๑๘)

สังฆาฏนรก : นรกที่เป็นแผ่นเหล็กบดขยี้ร่างกาย, นรกสำหรับผู้ประพฤติผิดในกามเป็นส่วนมาก

ในสังกิจจชาดก ฤาษีโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาว่า คนผู้ประพฤติล่วงธรรมทั้งหลาย มีชีวิตไม่ราบรื่น ตายไปแล้วจะไปสู่คติใดในนรก ขอพระองค์ทรงสดับการกล่าวถึงนรกเหล่านั้น ว่า (๑) สัญชีวนรก (๒) กาฬสุตตนรก (๓) สังฆาฏนรก ส่วน โรรุวนรก ๒ คือ (๔. ชาลโรรุวนรก ๕. ธูมโรรุวนรก) (๖) ตาปนนรก (๗) ปตาปนนรก (๘) อเวจีมหานรก นรก ๘ ขุมเหล่านี้บัณฑิตกล่าวว่า ก้าวพ้นได้โดยยาก เกลื่อนกล่นไปด้วยเหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้า (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๘๓/๔๗, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๙๑๐/๙๓๙)

สังฆาฏิ, ผ้า, ผ้าห่มซ้อน: ผ้าทาบ,ผ้าคลุมกันหนาวที่ใช้ทาบบนจีวร, ผ้าที่ทับซ้อน ๔ ชั้นปูสำหรับสีหไสยาสน์ของพระผู้พระมีพระภาค

ในสังคีติสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่กรุงปาวา เมื่อพวกเจ้ามัลละแห่งกรุงปาวาเสด็จจากไปแล้วไม่นาน ทรงเหลียวดูหมู่ภิกษุผู้นั่งนิ่งแล้ว รับสั่งเรียกท่านพระสารีบุตรมาตรัสว่า “สารีบุตร ภิกษุสงฆ์ปราศจากถีนมิทธะ สารีบุตร จงแสดงธรรมีกถาแก่

SAMPLE

ภิกษุทั้งหลายเราเมื่อยหลัง จักขอพักสักหน่อย” ท่านพระสารีบุตรทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจากนั้น พระผู้มีพระภาคครับสั่งให้ปูสังฆาฏิซ้อนกัน ๔ ชั้น ทรงสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรัศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะทรงกำหนดพระทัยพร้อมจะเสด็จลุกขึ้น(วิ.ม.(ไทย)๔/๖๗/๘๘,วิ.ม.(ไทย)๕/๓๔๕/๒๑๔,ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๔/๗๓,ที.สี.(ไทย)๙/๔๕๕/๒๐๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๐/๒๔๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๘๗/๔๑๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒/๑๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๒/๑๘๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๕/๘๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๓/๑๒๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๘/๕๑,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๙/๑๘๙,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๙/๒๘๗,สำ.สหา.(ไทย)๑๘/๒๔๓/๒๔๗,๑๘/๒๕๕/๒๗๗,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๙๒/๔๖๕)

สังฆาฏิ ๔ ชั้น: ผ้าพาดทับจีวร, หนึ่งในผ้าไตรจีวร, ผ้าที่พระอานนท์ทับครึ่งสี่ชั้นปูให้พระผู้พระภาคประทับนั่ง

ในจุนทสูตร พระผู้มีพระภาคเสวยสูกรมัททวะแล้ว ได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรงลงพระบังคนหนัก ตรัสกับพระอานนท์ว่า เราจะไปยังกรุงกุสินารา พระผู้มีพระภาคทรงแวะลงข้างทาง เสด็จเข้าไปยังควงไม้ต้นหนึ่งแล้ว รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า อานนท์ เธอจงปูสังฆาฏิ ๔ ชั้นแก่เรา เราเหน็ดเหนื่อย จะนั่ง” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงปูสังฆาฏิ ๔ ชั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนพุทธอาสน์นั้นแล้วตรัสกับท่านพระอานนท์ดังนี้ ว่า “อานนท์ เธอจงนำน้ำดื่มมาเพื่อเรา เรากระหายจะดื่มน้ำ” (ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๕/๓๒๗)

สังฆาฏิกัณณสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้เกาะชายผ้าสังฆาฏิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าภิกษุจับชายผ้าสังฆาฏิแล้วเดินตามรอยเท้าเรา ติดตามไปข้างหลัง แต่ภิกษุนั้นมีความละโมบ กำหนัดยินดีอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาท คิดประทุษร้าย หลงลืมสติไม่รู้สึกตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น กระสับกระส่าย ไม่สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้ว ภิกษุนั้นก็ยังชื่อว่าอยู่ห่างไกลเรา เราก็ห่างไกลภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นยังไม่เห็นธรรม เมื่อไม่เห็นธรรมชื่อว่าไม่เห็นเรา ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าภิกษุอยู่ไกลเราถึง ๑๐๐ โยชน์ แต่ภิกษุนั้นไม่มีความละโมบ ไม่กำหนัดยินดีอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตไม่พยาบาท ไม่คิดประทุษร้าย มีสติตั้งมั่น มีความรู้สึกตัว มีจิตตั้งมั่น แน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้ว ภิกษุนั้นก็ชื่อว่าอยู่ใกล้เรา เราก็อยู่ใกล้ภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นเห็นธรรม เมื่อเห็นธรรม ชื่อว่าเห็นเรา (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๒/๔๖๕)

สังฆาเถรีคาถา : ภาษิตของพระสังฆาเถรี,คาถาของพระสังฆาเถรี ท่านพระสังฆาเถรี (รับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวว่า) เราละเรือน บุตร และสัตว์เลี้ยงซึ่งเป็นที่รัก บวชแล้ว ละ

SAMPLE

ราคะโทสะ และคลายอวิชชาเสีย ถอนตัณหาพร้อมทั้งมูลรากได้แล้ว เป็นผู้สงบระงับดับสนิทแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๘/๕๕๖)

สังฆาทิเสส: คำสอนที่พระอุบาลีเถระจำได้ในอดีตชาติ, อาบัติสังฆาทิเสสสำหรับภิกษุผู้ละเมิดในอุปาลิเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุชาตะ ในกรุงหงสวดี มีกองทรัพย์ ๘๐ โกฏิ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นอันมาก ข้าพระองค์ถึงความสำเร็จในวินัย เป็นเหมือนภิกษุผู้แสวงคุณผู้มีชื่อเสียง ไม่มีภิกษุรูปอื่นจะเสมอเหมือน ข้าพระองค์ทรงจำคำสั่งสอนไว้ได้ในวินัยปิฎกทั้งสิ้นนี้ คือ ในวินัย ในขันธกะ ในปริจเฉท ๓ คือ ในสังฆาทิเสส ๓ หมวดและปาจิตตีย์ ๓ หมวด ในหมวดที่ ๕๑ ข้าพระองค์ไม่มีความสงสัยอักขระ คือสระหรือแม้ในพยัญชนะเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑๙/๗๘)

สังฆาทิเสส,อาบัติ: ชื่อเรียกกองอาบัติ แปลว่าหมู่อาบัติที่ต้องการสงฆ์ทั้งในระยะเบื้องต้นและในระยะที่เหลือ, ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส จะออกจากอาบัตินั้นได้ต้องอาศัยสงฆ์ให้ปริวาส ให้มานัตชักกลับเข้าหาอาบัติเดิม และอัพภาน ในกรรมทั้งหมดนี้ขาดสงฆ์เสียแล้วก็ทำไม่สำเร็จ

ในทุฏฐุลลาโรจนสิกขาบท การบอกอาบัติชั่วหยาบ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระอุปนันทศากยบุตรทะเลาะกับพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ว่า อุปนนทะต้องอาบัติสังฆาทิเสสข้อจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน จึงขอสงฆ์อยู่ปริวาสเพื่อออกจากอาบัตินั้น สงฆ์ให้ท่านอยู่ปริวาส (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๓๗/๒๕๒, วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๗๒/๒๙๔, วิ.มหา.(ไทย)๑/๔๓๙/๔๗๐,(วิ.มหา.(ไทย)๒/๗๘/๒๖๙,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๖๘๐/๒๘, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๖๘๔/๓๓, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๖๙๒/๔๐, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๖๙๖/๔๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๔/๓๖๒,วิ.อ.(บาลี)๒/๒๓๗/๖)

สังฆานุสสติ: การระลึกถึงพระสงฆ์, ธรรมอันเป็นเอก, ธรรมเพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ในเอกธัมมบาลี ธรรมอันเป็นเอก ธรรมที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้เพื่อนิพพาน คือ ธัมมานุสสติ การระลึกถึงพระธรรม สังฆานุสสติ การระลึกถึงพระสงฆ์ สีลานุสสติ การระลึกถึงศีล จาคานุสสติ การระลึกถึงการบริจาค เทวตานุสสติ การระลึกถึงเทวดา อานาปานัสสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก มรณัสสติ การระลึกถึงความตาย กายคตาสติ สติอันไปในกาย อุปสมานุสสติ การระลึกถึงธรรมอันเป็นที่สงบ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๗/๓๒๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๖/๓๘๘,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๙๗/๓๗,๒๐/๔๗๓/๕๐, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๗๔/๕๐,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/

SAMPLE

๔๗๕/๕๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๙/๔๒๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๖/๔๖๐,องฺ.เอกก(ไทย) ๒๔/๑๑/๔๑๓,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๐๑/๒๓๗)

สังฆาราม: อารามของพระสงฆ์, สังฆารามที่พระสุเมธาเถรีในอดีตชาติสร้างถวายสงฆ์ ในสุเมธาเถรีคาถา ภาษิตพระสุเมธาเถรี ท่านพระเถรีได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า เราเป็นธิดาของพระอัครมเหสีพระเจ้าโกญจะกรุงมันตาวดี ชื่อว่า สุเมธา ผู้ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ทำตามคำสั่งสอน ทำให้เกิดเลื่อมใสแล้ว “เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าโกนาคมนะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก เมื่อสร้างสังฆารามเสร็จใหม่ ๆ ข้าพเจ้าได้เป็นหญิงรวมกับเพื่อนกัน ๓ คน ได้ถวายวิหารแด่สงฆ์ การสร้างอารามถวายสงฆ์เป็นวิหารทานนั้น เป็นเหตุเป็นแดนเกิด (แห่งทิพยสมบัติตามที่กล่าวมาแล้ว) ข้อนั้นเป็นมูล และเป็นความเกษมในพระศาสนา เป็นเหตุตั้งมั่น พร้อมด้วยธรรมครั้งที่ ๑ ข้อนั้นเป็นนิพพานสำหรับข้าพเจ้าผู้ยินดีแล้วในธรรม (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๕๒๐/๖๔๐,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๕๕๘/๔๓๖, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒/๒๘๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๔๙/๒๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๕๐/๒๓)

สังฆปัฏฐากเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสังฆปัฏฐากเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้อุปัฏฐากพระสงฆ์ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๗ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๓๔๕)

สังปวัตตะ, ภูเขา: ภูเขาลูกหนึ่งในแคว้นอวันตี, พระมหากัจจายนะเคยอาศัยอยู่ใกล้ภูเขานี้ ในหาลิททกานิสูตร เรื่องหาลิททกานิคหบดี พระมหากัจจานะอยู่ที่เรือนตระกูลใกล้ภูเขาสังปวัตตะแคว้นอวันตี คหบดีเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะถึงที่อยู่ ได้เรียนถามท่านว่า พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้ว่า ‘เพราะอาศัยธาตุต่าง ๆ ผัสสะต่าง ๆ จึงเกิด เพราะอาศัยผัสสะต่าง ๆ เวทนาต่าง ๆ จึงเกิด’ เป็นอย่างไร” ท่านพระมหากัจจานะตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้วรู้ชัดว่า ‘รูปอย่างนี้ น่าพอใจ’ เพราะอาศัยจักขุวิญญาณและผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนาจึงเกิด เพราะอาศัยจักขุวิญญาณและผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ทุกขเวทนาจึงเกิด เพราะอาศัยจักขุวิญญาณและผัสสะซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาจึงเกิดอีกประการหนึ่ง ภิกษุฟังเสียงทางหู ฯลฯ ดมกลิ่นทางจมูก ฯลฯ ลิ้มรสทางลิ้น ฯลฯถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วรู้ชัดว่า ‘ธรรมารมณ์อย่างนี้น่าพอใจ’(สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๓๐/๑๕๗)

SAMPLE

สังยมะ: ศีล,การสำรวม, การยับยั้ง, การงดเว้นจากบาปการเบียดเบียน, การควบคุตนฟังธรรมีกถาโดยเคารพ

ในกิงสีลสูตร การจะบรรลุประโยชน์สูงสุดต้องประพฤติเช่นไร ท่านพระสารีบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า นรชนมีปกติอย่างไร มีความประพฤติอย่างไร เพิ่มพูนการทำอะไรบ้าง จึงชื่อว่า พึงดำรงตนอยู่อย่างถูกต้องและบรรลุประโยชน์สูงสุดได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า นรชนควรเป็นผู้ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ไม่ริษยา และควรรู้จักกาลที่จะเข้าไปหาครูทั้งหลาย รู้จักขณะที่จะฟังธรรมีกถาที่ท่านกล่าว และตั้งใจฟังสุภาษิตอื่น ๆ จากท่านโดยเคารพ ควรลดมานะ นบนอบอ่อนน้อม เข้าไปยังสำนักของครูตามเวลาเหมาะสม ตั้งใจระลึกถึงอรรถ ธรรม สังยมะ พรหมจรรย์ พร้อมทั้งยึดถือปฏิบัติตามนั้น ดังนี้ (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๒๙/๕๗๕,ขุ.สุ.อ.(บาลี)๒/๓๒๙/๑๔๘)

สังโยคสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเกี่ยวข้องและความไม่เกี่ยวข้อง พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมบรรยายเรื่องความเกี่ยวข้อง คือ สตรีย่อมกำหนด (๑) ความเป็นสตรีภายในตน (๒) กิริยาของสตรี (๓) ท่าทางของสตรี (๔) ความไว้ตัวของสตรี (๕) ความพอใจของสตรี (๖) เสียงของสตรี (๗) เครื่องประดับของสตรี ครั้นเธอติดใจยินดียิ่งในความเป็นสตรีภายในตนเป็นต้นนั้นแล้วย่อมกำหนด (๑) ความเป็นบุรุษภายนอกตน (๒) กิริยาของบุรุษ (๓) ท่าทางของบุรุษ (๔) ความไว้ตัวของบุรุษ (๕) ความพอใจของบุรุษ (๖) เสียงของบุรุษ (๗) เครื่องประดับของบุรุษ ครั้นเธอติดใจยินดียิ่งในความเป็นบุรุษภายนอกเป็นต้นนั้นแล้วย่อมมุ่งหวังการเกี่ยวข้องภายนอกและมุ่งหวังสุขและโสมนัสที่จะเกิดขึ้นเพราะการเกี่ยวข้องนั้นเป็นปัจจัย สัตว์ทั้งหลายผู้ยินดียิ่งในความเป็นสตรีย่อมเป็นผู้เกี่ยวข้องกับบุรุษ สตรีล่วงพ้นความเป็นสตรีไปไม่ได้อย่างนี้ แม้บุรุษก็ย่อมกำหนดในทำนองเดียวกันกับสตรี คือ กำหนดเพศภาวะของตนมีความเป็นบุรุษภายในตนเป็นต้น และเพศภาวะของสตรี แล้วตรัสถึงธรรมบรรยายเรื่องความไม่เกี่ยวข้อง โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๑/๘๕)

สังโยคะ: สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ มี ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา

ในสัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุ ๓๐ รูป ว่าเมื่อใด พราหมณ์เป็นผู้ถึงฝั่งในธรรมทั้งสอง คือสมถะ และวิปัสสนา เมื่อนั้น สังโยคะทั้งหมดของเขาผู้รู้อยู่ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๔/๑๕๓,ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๓) ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๖๒, ขุ.ธ.อ.(บาลี)๘/๑๐๙ ขุ.ธ.อ.(บาลี)๘/๙๓)

SAMPLE

สังโยชน์: กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ ได้แก่ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามราคะ ความติดใจในกามคุณ (๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ (๖) รูปราคะ ความติดใจในรูปธรรม (๗) อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม (๘) มานะ ความถือว่าตัวเป็นนั่นเป็นนี่ (๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๑๐) อวิชชา ความไม่รู้จริง

ในมหาลิสูตร กล่าวถึงอริยผล ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเจ้าโอฏฐัทธลิจฉวีทูลถามเรื่องว่า ธรรมที่ดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคมุ่งจะบรรลุนั้นคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นโสดาบัน เพราะละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ ในวันข้างหน้า ธรรมนี้แลดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ ภิกษุเป็นสกทาคามี เพราะละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง บรรเทาราคะโทสะและโมหะให้เบาบางได้ ภิกษุไปบังเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ อย่าง ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ธรรมเหล่านี้แลทั้งดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ ดังนี้ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๒๓/๒๑๔, ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๓/๑๕๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๓/๒๐๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๔/๒๐๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๕/๒๐๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๗/๒๐๘,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๔/๑๑๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๕/๑๑๕, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๕/๑๔๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๘ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๑๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๔๖๐)

สังโยชน์คือทิฏฐิ: ความยึดถือ, ความเห็นผิด, การติดยึดในทางที่ผิดนำไปสู่ความพินาศ คลาดเคลื่อนในทุกปุคคลบัญญัติ เรื่องที่กล่าวถึงทิฏฐิ ความเห็นผิด ได้แก่ รกชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นอันเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความถือผิดทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิที่เป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยคลาดเคลื่อน นี้เรียกว่า ทิฏฐิวิบัติ (อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๖๒/๑๖๑)

สังโยชน์ซึ่งเป็นเหตุ: เครื่องข้องต่อพระนิพพาน, สภาวธรรมซึ่งเป็นเหตุทำให้อริยสาวกไม่มามาสู่โลกนี้อีก

ในสัญโญชนทุกะ เหตุทุกะ กล่าวถึงการอาศัยสภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์ซึ่งเป็นเหตุ อธิบายเพิ่มว่า ภิกษุทั้งหลาย ในหน้าสารท ท้องฟ้าแจ่ม ปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ส่องฟ้า ขจัดความมืดในอากาศสิ้น ทั้งสว่าง ทั้งสุกใส ทั้งรุ่งเรือง ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย

SAMPLE

เมื่อธรรมจักษุ ดวงตาคือปัญญาเห็นธรรม อันปราศจากธุลีไม่มีมลทิน (คือกิเลส) เกิดขึ้นแก่อริยสาวก ก็ฉันนั้นเหมือนกันพร้อมกับเกิดความเห็นขึ้นนั้น สังโยชน์ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส อริยสาวกย่อมละได้ ต่อไป เธอออกจากธรรมอีก ๒ ประการ คืออภิชฌา และพยาบาท เธอสงัดจากกาม จากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌาน อันมีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอริยสาวกทำกาลกิริยา (ตาย) ในสมัยนั้น สังโยชน์ซึ่งเป็นเหตุทำให้ อริยสาวกผู้ติดอยู่มาสู่โลกนี้อีก ย่อมไม่มี (อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๘๕/๘๓๔)

สังโยชน์ซึ่งเป็นอกุศล: สังโยชน์เป็นกิเลสอกุศลธรรม, สิ่งที่ผูกมัดเหล่าสัตว์ไว้ ในสังสารวัฏฏ์ ไม่ให้พ้นไปจากสังสารวัฏฏ์ ตราบใดที่ยังมีกิเลสอยู่ ย่อมไม่พ้นไปจาก การถูกผูกไว้ด้วยกิเลสประการนั้น ๆ ไม่ปล่อยให้เป็นกุศล ไม่ปล่อยให้ออกไปจากสังสารวัฏฏ์

ในสัญโญชนทุกะ สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์ซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์ซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย สภาวธรรมที่ไม่เป็นสังโยชน์ซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์ซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์และที่ไม่เป็นสังโยชน์ซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์ซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๓/๒๙๔)

สังโยชน์แต่ไม่เป็นทิฏฐิ: เครื่องผูกร้อยรัดคือกิเลสที่ไม่เป็นทิฏฐิ มี ๙ ประการ มี กามราคะ เป็นต้น มีอวิชชา เป็นที่สุด

ในทิฏฐิกถาอัสสาททิฏฐินิทเทส เรื่องที่เกี่ยวกับสังโยชน์แต่ไม่เป็นทิฏฐิ ได้แก่ (๑) กามราคสังโยชน์ กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคือกามราคะ (๒) ปฏิฆสังโยชน์ กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคือปฏิฆะ (๓) มานสังโยชน์ กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคือมานะ (๔) วิจิกิจฉาสังโยชน์ กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคือวิจิกิจฉา (๕) ภวราคสังโยชน์ กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคือภวราคะ (๖) อิสสาสังโยชน์ กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคืออิสสา (๗) มัจฉริยสังโยชน์ กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคือมัจฉริยะ (๘) อนุสัยสังโยชน์ กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคืออนุสัย (๙) อวิชชาสังโยชน์ กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพคืออวิชชา เหล่านี้เป็นสังโยชน์แต่ไม่เป็นทิฏฐิ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๙/๑๙๗)

สังโยชน์เบื้องต่ำ: สังโยชน์อย่างหยาบ เป็นไปในภพต่ำ, สังโยชน์ ๕ ข้อแรกใน ๑๐ ข้อ ได้แก่ (๑) สักกายทิฏฐิ, (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) กามราคะ (๕) ปฏิฆะ

ในสีหนาทวรรค สอุปาทิเสสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคล ๙ จำพวก พวกที่ ๑ คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิ ให้บริบูรณ์ มี

ปกติทำปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป เขาจึงเป็นอันตราปรินิพพายี ผู้เป็นสอุปาทิเสส เมื่อตายไป ก็พ้นจากนรกได้ พ้นจากกำเนิด สัตว์ดิรัจฉานได้ พ้นจากเปรตวิสัยได้ พ้นจากอบาย ทุคติ และ วินิบาตได้ ภิกษุเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพาน ในโลกนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๓/๑๕๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๓/๒๐๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๔/๒๐๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๕/๒๐๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๗/๒๐๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๔/๑๑๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๕/๑๔๓,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑๒/๔๕๗,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑๕/๒๓,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๓๖/๕๑๐)

สังโยชน์เบื้องสูง: เครื่องร้อยรัดคือกิเลส ๕ ข้อสุดท้ายใน ๑๐ ข้อ ได้แก่ (๑) รูปราคะ (๒) อรูปราคะ (๓) มานะ (๔) อุทธัจจะ (๑๐) อวิชชา

ในสัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุพึงตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พึงละสังโยชน์เบื้องสูง ๕ และพึงเจริญอินทรีย์ ๕ ให้ยิ่งขึ้นไป ภิกษุผู้ก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้อง ๕ ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ และทิฏฐิ ได้แล้ว เราเรียกว่า ผู้ข้ามโอฆะได้ บุคคลผู้เป็นสสังขารปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการ สิ้นไป เป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้นยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นโดยต้องใช้ความพยายามมากเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูงบุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสสังขารปรินิพพายี (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๗๐/๑๔๙,(อภิ.ป.(ไทย)๓๖/๓๖/๑๕๕,อภิ.ป.(ไทย)๓๖/๓๗/๑๕๕,อภิ.ป.(ไทย)๓๖/๓๘/๑๕๕,อภิ.ป.(ไทย)๓๖/๓๙/๑๕๖,อภิ.ป.(ไทย)๓๖/๔๐/๑๕๖,อภิ.ป.(ไทย)๓๖/๖๔/๑๖๑สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๕/๒๔, ขุ.ธ.อ.๘/๖๗))

สังโยชน์และทิฏฐิ: การยึดติดถือมั่นในตัวตน, การลูบคลำศีลและพรต

ในทิฏฐิกถา อัสสาททิฏฐินิทเทส เรื่องสังโยชน์และทิฏฐิ ได้แก่ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) สีลัพพตปรามาส เหล่านี้เป็นสังโยชน์และทิฏฐิ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๙/๑๙๗)

สังโยชนสูตร : มี ๕ สูตร คือ แปลชื่อพระสูตรว่าด้วยสังโยชน์ ๓ สูตร แต่แปลชื่อพระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ละสังโยชน์ได้ ๑ สูตร แปลชื่อว่า พระสูตรว่าด้วยผู้สิ้นสังโยชน์ ๑ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สังโยชนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สังโยชน์(สิ่งที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์) ๑๐ คือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ และอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ทรงอธิบายว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามฉันทะ ความพอใจในกาม (๕) พยาบาท ความคิดร้าย อุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ คือ (๑) รูปราคะ ความติดใจใน

อารมณ์แห่งรูปฌาน (๒) อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน (๓) มานะ ความถือตัว (๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๕) อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑)

2.สังโยชนสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าเมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหาย่อมเจริญและเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ต่อไป เหมือนประทีปน้ำมันที่คนคอยเติมน้ำมันและไส้ตลอดเวลา ตรงกันข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหาย่อมดับ เมื่อตัณหาดับ อุปาทานเป็นต้นจึงดับ เหมือนประทีปน้ำมันพึงดับไป เพราะเชื้อเก่าหมดไปและเชื้อใหม่ไม่มี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๓/๑๐๖

3.สังโยชนสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหาย่อมเจริญและเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ต่อไปเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๔/๑๐๗)

4.สังโยชนสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้สิ้นสังโยชน์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้เป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว ได้แก่โสดาบัน เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า (๒) ผู้เป็นสมณะเหมือนดอกปุณฑริก ได้แก่พระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป และบรรเทาราคะ โทสะ โมหะให้เบาบาง มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว ก็จะทำที่สุดทุกข์ได้ (๓) ผู้เป็นสมณะเหมือนดอกปทุม ได้แก่ ภิกษุเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป จะปรินิพพานในภพนั้น (๔) ผู้เป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ ได้แก่ ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๘/๑๓๔)

5.สังโยชนสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ละสังโยชน์ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้ยังละโอรัมภาคิยสังโยชน์ไม่ได้ ละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดไม่ได้ และละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพไม่ได้ คือพระสกทาคามี (๒) ผู้ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้ แต่ยังละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดไม่ได้ ละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพไม่ได้ คือพระอนาคามีผู้มุ่งไปสู่อกนิฏฐภพ (๓) ผู้ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ และละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดได้ แต่ยังละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพไม่ได้ คือ พระอนาคามีผู้ปรินิพพานในระหว่าง (๔) ผู้ละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดได้ และละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพได้ ได้แก่ พระอรหันต์ผู้หมดกิเลส (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๑/๒๐๐)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระอนาคามีผู้ปรินิพพานในระหว่าง หมายถึงพระอนาคามีผู้ละสังโยชน์ที่ได้ในอุปปัตติภพได้แล้ว แต่ยังละสังโยชน์ที่ได้เฉพาะในภพไม่ได้ (อง.จตุกก.อ.(บาลี) ๒/๑๘๑/๑๗๙–๓๘๐)

สังโยชนัปปหานาทิสุตตฉักกะ : พระสูตรว่าด้วยพระสูตร ๖ สูตร มีสังโยชนปหานสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๖ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามว่า ท่านทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในสมณโคดมเพื่ออะไร ให้ตอบว่า (๑) เพื่อการละสังโยชน์(สังโยชนปหานสูตร) (๒) เพื่อการถอนอนุสัย (อนุสยสมุคฆาตนสูตร) (๓) เพื่อการกำหนดรู้อัทธานะ(อัทธานปริญญาสูตร) (๔) เพื่อความสิ้นอาสวะ(อาสวักขยสูตร) (๕) เพื่อการทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ (วิชชาวิมุตติผลสัจฉิกิริยสูตร) (๖) เพื่อญาณทัสสนะ(ญาณทัสสนสูตร) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๒-๔๗/๔๐)

สังวร: ชื่อของสติ การสำรวม การระวัง การปิด การกั้น มี ๕ อย่าง คือ (๑) ปาติโมกขสังวร (สำรวมในปาติโมกข์) (๒) สติสังวร (สำรวมด้วยสติ) (๓) ญาณสังวร (สำรวมด้วยญาณ) (๔) ขันติสังวร (สำรวมด้วยขันติ) (๕) วิริยสังวร (สำรวมด้วยความเพียร)

ในสามัญญผลสูตร ลัทธิของครูสัญชัยเวลัฏฐบุตร ครูนิครนถ์ นาฏบุตรตอบปัญหาพระเจ้าอชาตศัตรูว่า ‘มหาบพิตร นิครนถ์ในโลกนี้สำรวมด้วยการสังวร ๔ อย่าง คือ (๑) เว้นน้ำดิบทุกอย่าง (๒)ประกอบกิจที่เว้นจากบาปทุกอย่าง (๓) ล้างบาปทุกอย่าง (๔) รับสัมผัสทุกอย่างโดยไม่ให้เกิดบาป นิครนถ์สำรวมด้วยการสังวร ๔ อย่างนี้ ดังนั้น บัณฑิตจึงเรียกว่า ผู้ถึงที่สุดแล้ว สำรวมแล้ว ตั้งมั่นแล้ว’ แต่พระองค์ไม่ชื่นชมไม่ตำหนิคำกล่าวของครูนิครนถ์นาฏบุตร ถึงไม่ชื่นชมไม่ตำหนิ แต่ก็ไม่พอใจ และไม่เปล่งวาจาแสดงความไม่พอใจออกมา เมื่อไม่ยึดถือ ไม่ใส่ใจคำกล่าวนั้น ก็ได้ลุกจากที่นั่งจากไป (ที.สี.ไทย)๙/๑๗๗/๕๘,๙/๑๗๗/๕๙,ที.สี.ไทย)๙/๑๙๓/๖๕,ที.สี.ไทย)๙/๔๕๐/๑๙๙,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๐/๔๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๒/๕๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๓/๕๒,(องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๘/๕๔๗,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๓๕/๓๘๒,ขุ.อิติ.(ไทย๒๕/๙๗/๔๗๑, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๑๑/๓๘๗,ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๓๕/๑๒๖, องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี)๓/๕๘/๑๓๙)องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๒๕/๓๒๓-๓๒๔)

สังวรชาดก : พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าสังวร โพธิสัตว์เป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัตได้ถวายโอวาทแก่สังวรกุมารให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม แม้เป็นพระโอรสองค์สุดท้าย แต่เพราะมีศีลจึงได้รับเลือกให้ครองราชสมบัติต่อจากพระบิดา ต่อมาพระองค์ได้ตรัสเล่าให้อุโสถกุมารสดับว่าที่เป็นเช่นนั้น เพราะพระองค์ทรงเชื่อฟังตั้งอยู่ในโอวาทของสมณะชีพราหมณ์ผู้สั่งสอน อุโบสถกุมารจึงสรรเสริญว่าพระองค์ทรงมีปัญญา มีคุณธรรมและ

SAMPLE

เพียบพร้อมด้วยหมู่ญาติและพระราชทรัพย์ ซึ่งก็เป็นความจริงเช่นนั้น (ขุ.ชา.เอกา ทสก.(ไทย) ๒๗/๙๗/๓๗๐)

สังวรในปาติโมกข์: การสำรวมในพระปาติโมกข์, การระวังในศีล, การระงับยับยั้งการล่วงละเมิดกายวาจา

ในสัมโพธิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามอย่างนี้ว่า 'ผู้มีอายุทั้งหลายอะไรเป็นเหตุแห่งการเจริญธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งสัมโพธิ' เธอทั้งหลายควรตอบนี้ว่า ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วย อาจาระและโคจรอยู่ มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เป็นเหตุประการที่ ๒ แห่งการ เจริญธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งสัมโพธิ (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑/๔๒๖,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒/๑๙๗,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓/๔๓๓,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑๓/๒๓๖)

สังวรปธาน: เพียรระวัง, เพียรสำรวม, เพียรปิดกั้นอกุศลธรรม, เป็นข้อที่หนึ่งในปธาน ๔

ในสังคีติสูตร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คืออภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) และโทมนัส (ความทุกข์ใจ) ครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมมนินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้จึงรักษา มนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ นี้เรียกว่า สังวรปธาน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๐/๒๘๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔/๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๙/๑๑๓)

สังวรสูตร : มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สังวรสูตร พระสูตรว่าด้วยความสำรวม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่สำรวม ได้แก่การที่ภิกษุเพลิดเพลินเชยชม ยึดติดรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูเป็นต้นที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ ภิกษุพึงทราบว่า เรากำลังเสื่อมจากกุศลธรรม มีความไม่โลภ ความไม่โกรธและความไม่หลงเป็นต้น ส่วนความสำรวม พึงทราบโดยนัยตรงกันข้าม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๘/๑๐๘)

2.สังวรสูตร พระสูตรว่าด้วยสังวรปธาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปธาน (ความเพียร) ๔ คือ (๑) สังวรปธาน (เพียรระวัง) ได้แก่ เห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ

SAMPLE

ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูก บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ แม้การได้ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ก็ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อความสำรวมในทำนองเดียวกันกับการเห็นรูปทางตา (๒) ปหานปธาน (เพียรละ) ได้แก่ไม่ยินดีกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ทั้งไม่ยินดีอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละบรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี (๓) ภาวนาปธาน (เพียรเจริญ) ได้แก่ เจริญสติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ (๔) อนุรักขนาปธาน (เพียรรักษา) ได้แก่ภิกษุตามรักษาสมาธินิมิตที่ชัดซึ่งเกิดขึ้นแล้ว คือ อัฏฐิกสัญญา ปุฬุวกสัญญา นีลกสัญญา วิปุพพกสัญญา วิจฉิททกสัญญา อุทธุมาตกสัญญา (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๔)

สังวสิตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังวสิตะ, พระองค์ผู้ในอดีตชาติได้ถวายน้ำหอมรดต้นมหาโพธิ์ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังวสิตะ

ในคันโธทกทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระคันโธทกทายกเถระ พระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ครั้งนั้น ได้มีการฉลองต้นมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ข้าพเจ้าได้ถือหม้อน้ำอันวิจิตร ได้ถวายน้ำหอมรดต้นมหาโพธิ์ มีอานิสงส์ช่างน่าอัศจรรย์ พระพุทธเจ้า พระธรรม การที่ข้าพเจ้าได้ประจวบกับพระศาสดา ร่างกายของข้าพเจ้าล้มตายลงไปแล้ว ข้าพเจ้าได้รื่นรมย์ในเทวโลก วิมานของข้าพเจ้ามี ๗ ชั้น สูงตระหง่าน นางเทพกัญญา ๑๐๐,๐๐๐ นางแวดล้อมข้าพเจ้าทุกเมื่อ ข้าพเจ้าไม่มีความเจ็บไข้ ไม่มีความเศร้าโศก ไม่ประสบความเร่าร้อนเลย นี้เป็นผลแห่งบุญกรรม ในกัปที่ ๒,๘๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังวสิตะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๑/๑๙๒)

สังวัฏฏกัป: กัปฝ่ายเสื่อม,ช่วงระยะเวลาที่โลกกำลังพินาศ,ชั่วระยะการระลึกชาติได้ถึงสังวัฏฏกัปบ้าง

ในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสงทิฏฐิ ๖๒ สัสสตวาทะ ว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป บ้าง ๒ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๓ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๔

สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๕ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๑๐ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง (ที.สี.(ไทย)๙/๓๒/๑๓, ที.สี.(ไทย)๙/๓๓/๑๔,ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๔/๘๒,ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๕/๘๒, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๒/๕๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๖/๑๑๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๗/๑๑๘, ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๒/๔๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๘/๑๔๖, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔/๑๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๘/๒๓๗,วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๒/๑๕๘)

สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป: สังวัฏกัปคือ กัปฝ่ายเสื่อม ช่วงระยะเวลาที่โลกกำลังพินาศ, วิวัฏฏกัป คือ กัปฝ่ายเจริญ ช่วงระยะเวลาที่โลกกลับฟื้นขึ้นมาใหม่

ในมหาวรรค อัตตันตปสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอด สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๐/๑๐๒/๓๔๔)

สังวัฏฏฐายีกัป: ช่วงระยะเวลาที่โลกอยู่ถัดจากความเสื่อมไป หรือหมายถึงตั้งแต่เปลวไฟที่ให้กัปพินาศดับลงจนถึงมีมหาเมฆเต็มบริบูรณ์ใน ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิจักรวาล

ในกัปปสูตร ว่าด้วยกัป พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอสงไขยกัป ว่า ในเวลาที่สังวัฏฏฐายีกัปดำเนินไป ไม่มีใครกำหนดนับได้ว่า จำนวนเท่านี้หลายปี จำนวนเท่านี้ ๑๐๐ ปี จำนวนเท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี หรือจำนวนเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๖/๒๑๖,องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๑๕๖-๑๕๘/๔๒๑,วิสุทฺธิ. ๒/๔๐๖/๕๕)

สังวัฏฏวิวัฏฏกัป: จำนวน ๗ มหากัป, จำนวนกัปที่ไม่กลับมาเกิดอีก ๗ สังวัฏฏวิวัฏฏกัปเพราะเจริญเมตตาพรหมวิหาร ๗ ปี

ในเมตตสูตร การเจริญเมตตา พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ากลัวบุญเลย คำว่า ‘บุญ’ นี้ เป็นชื่อของความสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจ เรารู้ชัดผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารักน่าพอใจของบุญที่เราทำไว้ตลอดกาลนาน เราเจริญเมตตาพรหมวิหารมาถึง ๗ ปี จึงไม่มาเกิดในโลกนี้อีกถึง ๗ สังวัฏฏวิวัฏฏกัป ทราบมาว่า เมื่อกัปพินาศไป เราบังเกิดอยู่ในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ เมื่อกัปเจริญขึ้นใหม่ เราบังเกิดอยู่ในพรหมวิมานที่ว่างเปล่า (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๒๒/๓๖๖,ขุ.อิติ.อ.(บาลี)๒๒/๘๖)

SAMPLE

สังวาลทองคำ: เครื่องประดับคล้องคอทองคำ, เครื่องประดับของนางนาคกัญญาที่ตามเสด็จพระเจ้ากาสี แห่งแคว้นกาสี

ตัวอย่างในจัมเปยยชาดก พระเจ้ากาสีเสด็จขึ้นสู่นาคนิเวศน์ ซึ่งมีหมู่นางนาคกัญญาตามเสด็จ ทรงพอพระทัย ประทับนั่งบนภัทรบิฐทองคำ มีพนักอิงฉาบไล้ด้วยจุรณแก่นจันทน์หอมซึ่งเป็นทิพย์ พระองค์เสวยและทรงรื่นรมย์อยู่ในนาคพิภพนั้นแล้ว ได้ตรัสกับพญานาคจัมเปยยะว่า ท่านมีวิมานอันประเสริฐเหล่านี้ ซึ่งรัศมีเปล่งปลั่งดังรัศมีดวงอาทิตย์ วิมานเช่นนี้ในมนุษยโลกไม่มี นาคราช เพื่อประสงค์อะไรอีก ท่านจึงยังบำเพ็ญตบะอยู่ นางนาคกัญญาเหล่านั้นสวมสังวาลทองคำ ใส่เสื้อผ้าสวยงาม มีองคุลีกลมกลึง มีฝ่ามือฝ่าเท้าแดง ผิวพรรณไม่ทรามเลย คอยประคองให้ท่านดื่มน้ำทิพย์ ความงามเช่นนี้ในมนุษยโลกไม่มี (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๗๐/๕๑๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๖๖/๑๒

สังวาลย์: สายรัดเอวผู้หญิง, เข็มขัดสตรี, พระเถรีเมขลทายิกาผู้ในอดีตชาติได้ถวายสังวาลที่สถูปที่ตนสร้าง

ตัวอย่างในเมขลทายิกาเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเมขลทายิกาเถรี พระเถรีประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า หม่อมฉันได้สร้างพระสถูป เพื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ หม่อมฉันได้ถวายสังวาล เพื่อนวกรรมสถูปของพระศาสดาและเมื่อมหาสถูปสำเร็จแล้ว หม่อมฉันเลื่อมใสต่อพระมุนี ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ได้ถวายสังวาลอีกด้วยมือทั้ง ๒ ของตนในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป หม่อมฉันได้ถวายสังวาลไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการสร้างพระสถูป (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๐/๓๖๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๑/๓๖๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๒/๓๖๘, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ น. ๘๑๘)

สังวาส: กรรมที่ทำร่วมกัน อุทเทส ปาติโมกข์ที่ยกขึ้นแสดงที่สวดร่วมกัน, ความมีสิกขาเสมอกัน, ภิกษุที่อาบัติปาราชิกมีโทษหาสังวาสมิได้

ตัวอย่างในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ บทภาชนีย์ สันถตภาณวาร เรื่องอาบัติเป็นปาราชิกที่ภิกษุต้องแล้ว เช่นเสพเมถุนธรรม รูปนั้นย่อมไม่เป็นสมณะไม่เป็นเชื้อสายพระศากยบุตร เปรียบเหมือนคนถูกตัดศีรษะ ไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้ โดยการต่อศรีษะเข้ากับร่างกายนั้น ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เป็นปาราชิก โทษคือ หาสังวาสมิได้ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๕๕/๔๓, วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๗๒/๑๔๒, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๐/๒๕๓,อุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๔๕/๒๖,วิ.มหา.(แปล) ๑/๕๕/๔๓)

สังวาสสูตร : มี ๒ สูตร ชื่อเหมือนกัน พระสูตรว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.สังวาสสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคเสด็จทางไกลระหว่างเมืองมธุรากับเมืองเวรัญชา แล้วเสด็จลงข้างทาง ประทับนั่งที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง คหบดีและคหปตานีเป็นจำนวนมากได้เดินทางไกล ได้เห็นพระผู้มีพระภาคแล้วพากันเข้าไปเฝ้า ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การอยู่ร่วมกันของสามีภรรยา ๔ คือ (๑) สามีผีอยู่ร่วมกับภรรยาผี คือ สามีเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มสุราและเมรัย เป็นผู้ทุศีล อยู่ครองเรือน แม้ภรรยาก็เป็นเช่นนั้น (๒) สามีผีอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา คือ สามีเป็นผู้มีคุณสมบัติเหมือนข้อ ๑ ส่วนภรรยาเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การดื่มสุราและเมรัย เป็นผู้มีศีล อยู่ครองเรือน (๓) สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาผี คือ สามีเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ การดื่มสุราและเมรัย เป็นผู้มีศีล อยู่ครองเรือน ส่วนภรรยาของเขาเป็นผู้มีคุณสมบัติตรงกันข้ามกับข้อ ๒ (๔) สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา คือ ทั้งสามีและภรรยามีคุณสมบัติตรงกันข้ามกับข้อ ๑ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘)

2.สังวาสสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การอยู่ร่วมกัน ๔ มีเนื้อหาเหมือนในปฐมสังวาสสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๔/๙๑)

สังวิคคัสสะ โยนิโส ปธานะ:ความเพียรโดยแยบคายของผู้มีความสลดใจ, ธรรมในสังคีติหมวด ๒ อย่าง

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๒ กล่าวถึงความสลดใจ ๒ ประการ คือ (๑) สังเวชนีเยสุ ฐาเนสุ สังเวคะ ความสลดใจในที่ที่ควรสลดใจ (๒) สังวิคคัสสะ โยนิโส ปธานะ ความเพียรโดยแยบคายของผู้มีความสลดใจ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๘)

สังเวคธรรม: ธรรมเครื่องทำใจให้สังเวช, ญาณที่มีความกลัวต่อภัยคือชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ในอบาย วัฏฏมูลกทุกข์ อาหารปริเยฏฐิมูลกทุกข์

ตัวอย่างในทุกนิบาต ปฐมวรรค ธรรม ๒ ประการ คือ (๑) ความมีสังเวคธรรมในฐานะที่ควรมีสังเวคธรรม (๒) ความเพียรโดยแยบคายแห่งบุคคลผู้มีสังเวคธรรม ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๒ ประการนี้แล ย่อมอยู่อย่างมีความสุขโสมนัสมากในปัจจุบัน และย่อมเริ่มประกอบความเพียรโดยแยบคาย เพื่อความสิ้นอาสวะ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีความเพียร มีปัญญารักษาตน พิจารณาเห็นชอบด้วยปัญญา ควรมีสังเวคธรรมในฐานะที่ควรมีสังเวคธรรมทีเดียว ภิกษุผู้มีความเพียร เป็นต้นดังกล่าว พึงถึงความสิ้นทุกข์ (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๓๗/๓๘๔,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๔๔/๗๖,ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๓๗/๑๓๑)

SAMPLE

สังเวคสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อความสังเวช พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย อัฏฐิกสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวชมาก (๑) ย่อมบรรลุอรหัตตผล หรือเป็นพระอนาคามี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๙๑)

สังเวช: ความสลดใจโดยธรรม, เครื่องเตือนใจให้เกิดความไม่ประมาท, ธรรมตัดกามสังโยชน์และกามพันธ์

ในสักกปัญหสูตร โคปกเทพบุตรผู้เป็นสาวกของพระโคดมตักเตือนคนธรรพ์ จึงเกิดความสังเวชว่า ‘เอาเถิด พวกเราจะเพียรพยายาม อย่าได้เป็นคนรับใช้ของผู้อื่นอีกเลย’ บรรดาคนธรรพ์เหล่านั้น คนธรรพ์ ๒ ตนระลึกถึงคำสอนของพระโคดมได้ จึงได้เริ่มตั้งความเพียร หน่ายความคิดในภพนี้ เห็นโทษในกาม ตัดกามสังโยชน์และกามพันธน์ อันเป็นโยคะที่ละได้ยากของมารผู้มีบาปก้าวล่วงเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ เพราะตัดกามคุณอันมีอยู่เสียได้ ประดุจช้างตัดบ่วงบาศได้ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๔/๒๘๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๙๓/๔๒๔,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๕๖๔/๕๑,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๕๖๕/๕๑,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๕๖๖/๕๑,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๕๖๗/๕๑)

สังเวชนียธรรม: ธรรมเครื่องสลดใจให้คิด, ความรู้สึกเตือนใจให้สำนึกหรือให้ฉุกคิด กระตุ้นใจถึงความตาย

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสังเวชนียธรรม ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด อีกไม่นานการปรินิพพานของตถาคตจะมี จากนี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน”(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๕/๑๓๑)

สังเวชนียสถาน: สถานที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช, สถานที่เนื่องด้วยพุทธประวัติที่ควรเข้าไปดูให้เห็นความสังเวช, สถานที่ยังใจให้สังเวชโดยธรรมตามกฎไตรลักษณ์

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล คือ (๑) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตประสูติในที่นี้’ (๒) ‘ตถาคต ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้’ (๓) ‘ตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้’ (๔) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคต ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้’ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๒/๑๕๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๒/๑๕๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑๘/๑๘๐)

สังเวชนียสูตร : พระสูตรว่าด้วยสังเวชนียสถาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สังเวชนียสถาน(สถานที่ที่ทำความสังเวชให้เกิดขึ้น) ซึ่งเป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยความระลึก ๔

SAMPLE

แห่ง คือ (๑) สถานที่ที่ตถาคตประสูติ (๒) สถานที่ที่ตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ (๓) สถานที่ที่ตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม (๔) สถานที่ที่ตถาคตเสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๘/๑๘๐)

สังเวชนียเยสุ ฐาเนสุ สังเวคะ:ความสลดใจในที่ที่ควรสลดใจ, ธรรมที่ควรสลดใจโดยธรรมตามกฎไตรลักษณ์

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๒ พระสารีบุตรกล่าวถึงความสังเวชในฐานะที่ควรสังเวชว่า (๑) สังเวชนียเยสุ ฐาเนสุ สังเวคะ ความสลดใจในที่ที่ควรสลดใจ (๒) สังวิคคัสสะโยนิโส ปธานะ ความเพียรโดยแยบคายของผู้มีความสลดใจ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๘)

สั่งสมสุตะ: ภิกษุผู้เป็นพหูสูต, ผู้สั่งสมการได้ยินได้ฟังมาก, ผู้คงแก่เรียน

ในทสุตตรสูตร ธรรมมีอุปการะมาก ข้อที่ ๕ ในธรรม ๘ ประการ คือ ภิกษุเป็นพหูสูต ทรงสุตะสั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมาก ซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงาม ในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๕ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๐๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๒๘, อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๓๑,อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๘/๓๕,อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๓/๘๓,อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๔๔/๙๗)

สังสวกะ: นรกคูถ ชื่อว่า สังสวกะ, นรกมีแต่อุจจาระ ปัสสาวะ สิ่งสกปรก มีกลิ่นเหม็นร้ายกาจ คละคลุ้งไปเล่า

ในเรวตีวิมาน นางเรวดีกล่าวว่า นางเป็นภรรยาของนันทิยอุบาสก รื่นรมย์ในวิมานของสามี ไม่ปรารถนาจะเห็นนรก นายนิรยบาล (ยักษ์) สองตนนั้นไม่ยอมเชื่อจึงพาตัวนางลงไปใกล้อุสสทนรกแล้วกล่าวว่า นาง บุญเจ้าไม่ได้ทำไว้ในมนุษยโลก เพราะคนตระหนี่ มักโกรธ มีบาปธรรม ย่อมไม่ได้อยู่ร่วมกับผู้เกิดในสวรรค์ นางเรวดีเห็นนายนิรยบาลสองตนพากันมาฉุดคร่าตน เพื่อจะโยนลงไปในคูถนรก ชื่อว่า สังสวกะ จึงถามถึงนรกนั้นว่า ทำไมหนอจึงปรากฏแต่อุจจาระ ปัสสาวะ สิ่งสกปรก เหตุไฉนอุจจาระนี้จึงมีกลิ่นเหม็นร้ายกาจ คละคลุ้งไปเล่า นายนิรยบาลตอบว่า นางเรวดี นรกที่เจ้าจะหมกไหม้อยู่หลายพันปีนี้ นางเรวดีจึงถามว่า ฉันทำกรรมชั่วอะไรไว้นายนิรยบาลตอบว่า เจ้าลวงสมณพราหมณ์และวณิพกพวกอื่น ด้วยการกล่าวเท็จนั่นแหละ

SAMPLE

บาปที่เจ้าทำไว้ เพราะบาปนั้นเจ้าจึงตกสังสวกนรกที่ลึก ๑๐๐ ชั่วคน (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๘๗๐/๑๐๒)

สังสัปปติปริยายสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุแห่งความกระเสือกกระสน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมบรรยาย(หมายถึงพระธรรมเทศนา) ที่แสดงเหตุแห่งความ กระเสือกกระสนแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า *ธรรมบรรยายที่แสดงเหตุแห่งความกระเสือกกระสน* คือ สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น คือ บุคคลผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น ย่อมกระเสือกกระสนด้วยกาย วาจา และใจ จึงทำให้กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม คติ และการอุบัติของเขาคดเคี้ยว สำหรับผู้มีคติและอุบัติคดเคี้ยว เรากล่าวว่ามีคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกมีทุกข์โดยส่วนเดียว หรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานที่มีปกติกระเสือกกระสน คือ งู แมงป่อง ตะขาบ พังพอน แมว หนู นกเค้าแมว หรือสัตว์ดิรัจฉานเหล่าอื่นเห็นมนุษย์แล้ว ย่อมกระเสือกกระสน การอุบัติของสัตว์ทั้งหลายย่อมมีได้เพราะกรรมที่มีแล้ว คือ สัตว์นั้นย่อมอุบัติด้วยกรรมที่ตนทำไว้ ผัสสะอันเป็นวิบากทั้งหลายย่อมถูกต้องสัตว์นี้ผู้อุบัติแล้ว แล้วตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของตนเป็นต้น คือบุคคลผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ มีการงดเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นไม่กระเสือกกระสนด้วยกายวาจาและใจ จึงทำให้กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม คติ และอุบัติของเขาตรง สำหรับบุคคลผู้มีคติและอุบัติตรง เรากล่าวว่ามีคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ เป็นคนมีสุขโดยส่วนเดียว หรือเป็นคนมีตระกูลสูง เช่น ตระกูลกษัตริย์มหาศาล เป็นต้น มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีเงินทองมาก มีทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจมาก มีทรัพย์และ ข้าวเปลือกมาก การอุบัติของสัตว์ทั้งหลายย่อมมีได้เพราะกรรมที่มีแล้วอย่างนี้ คือสัตว์นั้นย่อมอุบัติด้วยกรรมที่ตนทำไว้ ผัสสะอันเป็นวิบากย่อมถูกต้องสัตว์นี้ผู้อุบัติแล้ว (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๖/๓๕๓)

สังสารโมจกเปติวัตถุ : เรื่องนางเปรตสังสารโมจิกา เป็นเรื่องแสดง ผลแห่งการไม่ทำบุญให้ทานของหญิงคนหนึ่งในตระกูลสังสารโมจกะ ในแคว้นมคธ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๕/๑๘๔)

สังสารวัฏ: การเวียนเกิดในภพใหม่, การกลับมาเกิดอีก, การวนเวียนอยู่ในภพ

ในชฏาสูตร เรื่องความยุ่ง เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงความยุ่งว่า หมู่สัตว์ยุ่งทั้งภายใน ยุ่งทั้งภายนอก ถูกความยุ่งพาให้นุงนังแล้ว ใครพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า นรชนผู้มีปัญญา เห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหาร นั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ (ที.สี.(ไทย)

SAMPLE

๙/๑๖๘/๕๖, ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๐/๑๖๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๗/๓๗๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๙/๕๘๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓/๒๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๒/๒๗๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙/๑๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๐/๑๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๙/๘๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๙/๓๑๑)

สังสุสมาหตนรก: นรกที่สัตว์นรกต้องถูกแทงด้วยขอเหล็ก, นรกขุมหนึ่งในสามขุม คือ (๑) ฉผัสสายตนิกนรก (๒) ปัจจัตตเวทนียนรก

ในมารตัชชนียสูตร เรื่องมาร พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร มีท่านพระวิธุระเป็นปัจฉาสมณะ (ผู้ติดตาม) เสด็จเข้าสู่หมู่บ้านเพื่อบิณฑบาต ทูสีมารได้เข้าสิงเด็กคนหนึ่งแล้วเอาก้อนหินขว้างที่ศีรษะของท่าน พระวิธุระแตก เดินตามเสด็จไปข้างหลัง ๆ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชำเลืองดูเหมือนช้างชำเลืองดู แล้วตรัสว่า ‘ทูสีมารนี้ไม่รู้จักประมาณเลย’ ก็แล ทูสีมารเคลื่อนแล้วจากที่นั้น ได้ไปเกิดในมหานรก และมหานรกนั้นมี ๓ ชื่อ คือ (๑) ฉผัสสายตนิกนรก (๒) สังกุสมาหตนรก (๓) ปัจจัตตเวทนียนรก ครั้งนั้น พวกนายนิรยบาลเข้ามาหาเรา(ผู้เป็นทูสีมาร)แล้วบอกว่า ‘เมื่อใดหลาวเหล็กกับหลาวเหล็กมารวมกันที่กลางหทัยของท่าน เมื่อนั้น ท่านจะพึงรู้ว่า ‘เราไหม้อยู่ในนรกพันปีแล้ว เรานั้น หมกไหม้อยู่ในมหานรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี และหมกไหม้อยู่ในอุสสทนรกซึ่งเป็นบริวารแห่งมหานรกนั้น เสวยทุกขเวทนาหนักกว่าก่อนอีกหนึ่งหมื่นปี เรานั้นมีร่างกายเหมือนมนุษย์ มีศีรษะเป็นปลา’ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑๒/๕๕๐,ม.มู.อ.(บาลี)๒/๕๑๒/๓๒๙)

สังเสทชโยนิ: กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถ้าไคล, กำเนิดของชีวิตที่เกิดในที่ชื้นแฉะ, กำเนิดของชีวิตที่เกิดในโคลนตม, หนึ่งในกำเนิด ๔

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๔ พระสารีบุตรกล่าวถึง โยนิ กำเนิด ๔ คือ (๑) อัณฑชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่ (๒) ชลาพุชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์ (๓) สังเสทชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถ้าไคล (๔) โอปปาติกโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๓)

สังเสทชะ: กำเนิดของนาคที่เกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ, หนึ่งในกำเนิด ๔

ตัวอย่างในนาคสังยุต สุทธิกสูตร เรื่องกำเนิดนาคล้วน ๆ ว่า ที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กำเนิดของนาค ๔ ประเภทนี้ คือ (๑) นาคที่เป็นอัณฑชะ เกิดในไข่ (๒) นาคที่เป็นชลาพุชะ เกิดในครรภ์ (๓) นาคที่เป็นสังเสทชะ เกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้น

SAMPLE

แฉะ (๔) นาคที่เป็นโอปปาติกะ เกิดผุดขึ้น (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๔๒/๓๕๐,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๔๓/๓๕๐,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๔๖/๓๕๒,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๙๒/๓๕๘)

สัจจกถา : ว่าด้วยสัจจะ กถาว่าด้วยสัจจะ แบ่งเป็นนิทเทสได้ ๒ นิทเทส คือ (๑) ปฐมสุตตันตนิทเทส (๒) ทุติยสุตตันตนิทเทส เพื่ออธิบายพระสูตรที่ท่านนำมาแสดงเป็นอุทเทส ดังต่อไปนี้

อุทเทสที่ ๑

ท่านพระสารีบุตรนำพระสูตรที่ว่าด้วยสัจจะ ๔ ประการมาแสดงเป็นอุทเทส ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย สัจจะ ๔ ประการนี้ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น สัจจะ ๔ ประการที่เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น อะไรบ้าง คือ

๑. สัจจะว่า “นี้ทุกข์” เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น

๒. สัจจะว่า “นี้ทุกขสมุทัย” เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น

๓. สัจจะว่า “นี้ทุกขนิโรธ” เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น

๔. สัจจะว่า “นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา” เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๐/๓๗๕)

นิทเทสที่ ๑

๒.๑ ปฐมสุตตันตนิทเทส

ปฐมสุตตันตนิทเทสอธิบายอุทเทสที่ ๑ ของสัจจกถา โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา แบ่งเป็น ๔ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑

คำปุจฉาว่า “ทุกข์ ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาไว้มีใจความว่า สภาวะที่ทนได้ยากแห่งทุกข์ ๔ ประการ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น คือ สภาวะที่บีบคั้น ที่ปัจจัยปรุงแต่ง ที่ทำให้เดือดร้อน และที่แปรผัน

คำปุจฉาว่า “สมุทัยชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาไว้มีใจความว่า สภาวะแห่งสมุทัยที่เป็นเหตุเกิด ๔ ประการ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น คือ สภาวะที่ประมวลมา ที่เป็นเหตุเกิด ที่เกี่ยวข้อง และที่พัวพัน

คำปุจฉาว่า “นิโรธชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาไว้มีใจความว่า สภาวะที่เป็นความดับแห่งนิโรธ ๔ ประการ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น คือ สภาวะที่เป็นเครื่องสลัดออก ที่เป็นวิเวก ที่เป็นอสังขตะ และ ที่เป็นอมตะ

SAMPLE

คำปุจฉาว่า “มรรคชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาไว้มีใจความว่า สภาวะที่เป็นทางแห่งมรรค ๔ ประการ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น คือ สภาวะที่นำออก ที่เป็นเหตุ ที่เห็น และที่เป็นใหญ่

รวมเป็นอาการ ๑๖ ประการ

ตอนที่ ๒

คำปุจฉาและวิสัชนาในหัวข้อว่า “สัจจะ ๔ ประการมีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว” แบ่งเป็น ๔ นัย คือ

นัยที่ ๑ ลำดับที่ ๑ คำปุจฉาว่า “สัจจะ ๔ ประการมีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว พร้อมด้วยอาการเท่าไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า พร้อมด้วยอาการ ๔ ประการ คือ (๑) สภาวะที่เป็นของแท้ (๒) สภาวะที่เป็นอนัตตา (๓) สภาวะที่เป็นของจริง (๔) สภาวะที่รู้แจ้ง

สัจจะ ๔ ประการ ท่านสงเคราะห์เข้ากับอาการ ๔ ประการนี้ สัจจะใดท่านสงเคราะห์เข้าด้วยกัน สัจจะนั้นเป็นสภาวะเดียว พระโยคาวจรรู้แจ้งสัจจะที่เป็นสภาวะเดียว ด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนั้น สัจจะ ๔ ประการ จึงมีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว

ลำดับที่ ๒ ท่านนำคำวิสัชนาข้างต้นมาตั้งเป็นคำปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ รวม ๔ ประเด็น ดังนี้

๑. คำปุจฉาว่า “สัจจะ ๔ ประการ มีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว พร้อมด้วยสภาวะที่เป็นของแท้ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า พร้อมด้วยสภาวะที่เป็น ของแท้ ๔ ประการ คือ (๑) สภาวะที่ทนได้ยากแห่งทุกข์เป็นของแท้ (๒) สภาวะที่เป็นเหตุเกิดแห่งสมุทัย... (๓) สภาวะที่เป็นความดับแห่งนิโรธ... (๔) สภาวะที่เป็นทางแห่งมรรค...

สัจจะ ๔ ประการ ท่านสงเคราะห์เข้ากับอาการ ๔ ประการนี้ สัจจะใดท่านสงเคราะห์เข้าด้วยกัน สัจจะนั้นเป็นสภาวะเดียว พระโยคาวจรรู้แจ้งสัจจะที่เป็นสภาวะเดียว ด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนั้น สัจจะ ๔ ประการ จึงมีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว

คำปุจฉาและวิสัชนาอีก ๓ ประเด็น ก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่เปลี่ยนคำขยายความของสภาวะแห่งอริยสัจแต่ละประการจากคำว่า “เป็นของแท้” มาเป็น คำว่า “เป็นอนัตตา” “เป็นของจริง” “เป็นสภาวะที่รู้แจ้ง” ตามลำดับ

นัยที่ ๒ คำปุจฉาว่า “สัจจะ ๔ ประการมีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า

SAMPLE

สัจจะใดไม่เที่ยง สัจจะนั้นเป็นทุกข์ สัจจะใดเป็นทุกข์ สัจจะนั้นไม่เที่ยง สัจจะใดไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ สัจจะนั้นเป็นอนัตตา

สัจจะใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา สัจจะนั้นเป็นของแท้

สัจจะใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และเป็นของแท้ สัจจะนั้นเป็นของจริง

สัจจะใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นของแท้ และเป็นของจริง สัจจะนั้นท่านสงเคราะห์เข้าด้วยกัน สัจจะใดท่านสงเคราะห์เข้าด้วยกัน สัจจะนั้นเป็นสภาวะเดียว

นัยที่ ๓ คำปุจฉาว่า “สัจจะ ๔ ประการมีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว พร้อมด้วยอาการเท่าไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า พร้อมด้วยอาการ ๙ ประการ คือ (๑) สภาวะที่เป็นของแท้ (๒) ...ที่เป็นอนัตตา (๓) ...ที่เป็นของจริง (๔) ...ที่รู้แจ้ง (๕) ...ที่ควรรู้ยิ่ง (๖) ...ที่ควรกำหนดรู้ (๗) ...ที่ควรละ (๘) ...ที่ควรเจริญ (๙) ...ที่ควรทำให้แจ้ง

ลำดับต่อไป ท่านนำคำวิสัชนาที่ ๑-๔ มาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับดังนี้

๑. คำปุจฉาว่า “สัจจะ ๔ ประการมีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว พร้อมด้วยสภาวะที่เป็นของแท้ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า พร้อมด้วยสภาวะที่เป็นของแท้ ๙ ประการ คือ (๑) สภาวะที่ทนได้ยากแห่งทุกข์เป็นของแท้ ... (๑-๔ เหมือนใน นัยที่ ๑ ลำดับที่ ๒ ข้อที่ ๑) (๕) สภาวะที่ควรรู้ยิ่งแห่งอภิญญา... (๖) ...ที่ควรกำหนด รู้แห่งปริญญา... (๗) ...ที่ควรละแห่งปหานะ... (๘) ...ที่ควรเจริญแห่งภาวนา... (๙) สภาวะที่ควรทำให้แจ้งแห่งสัจฉิกิริยาเป็นของแท้

สัจจะ ๔ ประการ ท่านสงเคราะห์เข้ากับสภาวะที่เป็นของแท้พร้อมด้วย อาการ ๙ ประการนี้ สัจจะใดท่านสงเคราะห์เข้าด้วยกัน สัจจะนั้นเป็นสภาวะเดียว พระโยคาวจรรู้แจ้งสัจจะที่เป็นสภาวะเดียว ด้วยญาณเดียว เพราะเหตุนั้น สัจจะ ๔ ประการ จึงมีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว

คำปุจฉาและวิสัชนาอีก ๓ ประเด็น ก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่เปลี่ยนคำขยายความของสภาวธรรมแต่ละประการจากคำว่า “เป็นของแท้” มาเป็นคำว่า “เป็นอนัตตา” “เป็นของจริง” “เป็นสภาวะที่รู้แจ้ง” ตามลำดับ

นัยที่ ๔ คำปุจฉาว่า “สัจจะ ๔ ประการมีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว พร้อมด้วย (สภาวะ) อาการเท่าไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า พร้อมด้วยสภาวะ ๑๒ ประการ คือ (๑) สภาวะที่เป็นของแท้ (๒) ...ที่เป็นอนัตตา (๓) ...ที่เป็นของจริง (๔) ...ที่รู้แจ้ง (๕) ...ที่เป็นเครื่องรู้ยิ่ง (๖) ...ที่เป็นเครื่องกำหนดรู้ (๗) ...ที่เป็นธรรม (๘) ...เป็นของแท้ (๙) ...ที่รู้แล้ว (๑๐) ...ที่ควรทำให้แจ้ง (๑๑) ...ที่ถูกต้อง (๑๒) สภาวะที่ตรัสรู้

SAMPLE

ลำดับต่อไป ท่านนำคำวิสัชนาข้างต้นมาตั้งเป็นคำปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับดังนี้

คำปุจฉาว่า “สัจจะ ๔ ประการมีการรู้แจ้งด้วยญาณเดียว พร้อมด้วยสภาวะ ที่เป็นของแท้ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความเหมือนในตอนที่ ๑ คือ สภาวะแห่งอริยสัจ ๔ รวม ๑๖ อาการ

ตอนที่ ๓

ท่านตั้งคำปุจฉาและวิสัชนาถึงลักษณะแห่งสัจจะไว้ ๓ นัย มีใจความ ดังนี้

๑. สัจจะมีลักษณะ ๒ ประการ คือ สังขตลักษณะ และอสังขตลักษณะ

๒. สัจจะมีลักษณะ ๖ ประการ เช่น สัจจะที่ปัจจัยปรุงแต่งมีความเกิดขึ้น ปรากฏ

๓. สัจจะมีลักษณะ ๑๒ ประการ เช่น ทุกขสัจมีความเกิดขึ้นปรากฏ

ตอนที่ ๔

คำปุจฉาว่า “สัจจะ ๔ ประการ เป็นกุศลเท่าไร เป็นอกุศลเท่าไร เป็น อัพยากฤตเท่าไร” ท่านวิสัชนาว่า สมุทยสัจเป็นอกุศล มัคคสัจเป็นกุศล นิโรธสัจเป็นอัพยากฤต ทุกขสัจเป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี สัจจะ ๓ ประการนี้ ท่านสงเคราะห์เข้ากับสัจจะ ๑ ประการ สัจจะ ๑ ประการ ท่านสงเคราะห์เข้ากับสัจจะ ๓ ประการ ด้วยวัตถุ และด้วยปริยาย

จากนั้น ท่านนำคำวิสัชนามาตั้งเป็นคำปุจฉาว่า “เป็นได้อย่างไร” แล้ววิสัชนามีใจความว่า ทุกขสัจเป็นอกุศล สมุทยสัจเป็นอกุศล สัจจะ ๒ ประการนี้ ท่านสงเคราะห์เข้ากับสัจจะ ๑ ประการ ด้วยสภาวะเป็นอกุศล สัจจะ ๑ ประการ (ที่เป็นอกุศล) ท่านสงเคราะห์เข้ากับสัจจะ ๒ ประการ เป็นได้อย่างนี้

ทุกขสัจเป็นกุศล มัคคสัจเป็นกุศล สัจจะ ๒ ประการนี้ ท่านสงเคราะห์เข้ากับสัจจะ ๑ ประการ ด้วยสภาวะเป็นกุศล สัจจะ ๑ ประการ (ที่เป็นกุศล) ท่านสงเคราะห์ เข้ากับสัจจะ ๒ ประการ เป็นได้อย่างนี้

ทุกขสัจเป็นอัพยากฤต นิโรธสัจเป็นอัพยากฤต สัจจะ ๒ ประการนี้ ท่านสงเคราะห์ เข้ากับสัจจะ ๑ ประการ ด้วยสภาวะเป็นอัพยากฤต สัจจะ ๑ ประการ (ที่เป็น อัพยากฤต) ท่านสงเคราะห์เข้ากับสัจจะ ๒ ประการ เป็นได้อย่างนี้

อุทเทสที่ ๒

ท่านนำพระพุทธพจน์ส่วนที่ ๒ คือ ทุติยสุตตันตบาลี มาแสดงเป็นอุทเทส ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ก่อนตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ยังมิได้ตรัสรู้ ได้มีความคิด ดังนี้ว่า “อะไรหนอแล เป็นคุณแห่งรูป อะไรเป็นโทษแห่งรูป อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากรูป อะไรเป็นคุณแห่งเวทนา ... อะไรเป็นคุณแห่งสัญญา ... อะไรเป็นคุณแห่งสังขาร ...

SAMPLE

อะไรเป็นคุณแห่งวิญญาณ ... อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากวิญญาณ” เรานั้นได้มีความคิดอย่างนี้อีกว่า “สุขโสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้นเป็นคุณแห่งรูป รูปที่ไม่เที่ยง ที่เป็นทุกข์ ที่มีความแปรผันเป็นธรรมดา เป็นโทษแห่งรูป ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในรูป เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป สุขโสมนัสที่อาศัยเวทนาเกิดขึ้น... สุขโสมนัสที่อาศัยสัญญาเกิดขึ้น ... สุขโสมนัสที่อาศัยสังขารเกิดขึ้น ... สุขโสมนัสที่อาศัยวิญญาณเกิดขึ้น เป็นคุณแห่งวิญญาณ วิญญาณที่ไม่เที่ยงที่เป็นทุกข์ ที่มีความแปรผันเป็นธรรมดา เป็นโทษแห่งวิญญาณ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในวิญญาณ เป็นเครื่องสลัดออกจากวิญญาณ ฯลฯ

นิทเทสที่ ๒

๒.๒ ทุติยสุตตันตนิทเทส

ทุติยสุตตันตนิทเทสอธิบายพระสูตรในอุทเทสที่ ๒ ของสัจจกถา โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ท่านพระสารีบุตรนำข้อความในอุทเทสที่ ๒ มาจำแนกด้วยอริยสัจ ๔ ประการ โดยมีองค์ธรรมที่เป็นส่วนประกอบคือสุขโสมนัสที่อาศัยขันธ์ ๕ แต่ละขันธ์เกิดขึ้นตามลำดับ เช่น

๑. การรู้แจ้งด้วยการละสุขโสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้นว่า “นี้เป็นคุณของรูป” จัดเป็นสมุทยสัจ

๒. การรู้แจ้งด้วยการกำหนดรู้รูปที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาว่า “นี้เป็นโทษของรูป” จัดเป็นทุกขสัจ

๓. การรู้แจ้งด้วยการทำให้แจ้งธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ เป็นที่ละ ฉันทราคะในรูปว่า “นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป” จัดเป็นนิโรธสัจ

๔. การรู้แจ้งด้วยการเจริญทิฏฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะวายามะ สติ สมาธิในฐานะทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นมัคคสัจ

ลำดับต่อไป ท่านอธิบายคำว่า “สัจจะ” โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา มีใจความว่า ชื่อว่าสัจจะด้วยอาการ ๓ ประการ คือ (๑) ด้วยมีสภาวะแสวงหา (๒) ด้วยมีสภาวะกำหนด (๓) ด้วยมีสภาวะรู้แจ้ง

จากนั้น ท่านนำปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ประการมาจำแนกด้วยสัจจะ ๓ ประการข้างต้น โดยเริ่มจากชรามรณะไปหาอวิชชา เช่น

๑. ชื่อว่าสัจจะด้วยมีสภาวะแสวงหาอย่างนี้ว่า “ชรามรณะมีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกำเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด”

SAMPLE

๒. ชื่อว่าสัจจะด้วยมีสภาวะกำหนดอย่างนี้ว่า “ชรามรณะมีชาติเป็นเหตุ มีชาติเป็นเหตุเกิด มีชาติเป็นกำเนิด มีชาติเป็นแดนเกิด”

๓. ชื่อว่าสัจจะด้วยมีสภาวะรู้แจ้งอย่างนี้ว่า “ญาณรู้ชัดชรามรณะ เหตุเกิดแห่งชรามรณะ ความดับแห่งชรามรณะ ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ”

ลำดับต่อไป ท่านนำปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ประการมาจำแนกด้วยอริยสัจ ๔ ประการ แบ่งเป็น ๒ นัย คือ

นัยที่ ๑ ท่านจำแนกด้วยอริยสัจ ๔ ประการตามลำดับ เช่น ชรามรณะเป็น ทุกขสัจ ชาติเป็นสมุทยสัจ การสลัดออกจากชรามรณะและชาติเป็นนิโรธสัจ การรู้ชัดความดับแห่งชรามรณะและชาติเป็นมัคคสัจ

นัยที่ ๒ ท่านจำแนกให้เห็นว่าเป็นเหตุและผลของกันและกัน เช่น ชาติ เมื่อทำหน้าที่เป็นเหตุของชรามรณะก็เป็นสมุทยสัจ เมื่อทำหน้าที่เป็นผลของชรามรณะก็เป็นทุกขสัจ เช่น ชรามรณะเป็นทุกขสัจ ชาติเป็นทุกขสัจก็มี เป็นสมุทยสัจก็มี การสลัดออกจากชรามรณะและชาติทั้งสองเป็นนิโรธสัจ การรู้ชัดความดับแห่งชรา-มรณะและชาติทั้งสองเป็นมัคคสัจ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘/๔๒๗)

สัจจกะ นิครนถบุตร: เจ้าลัทธิสัจจกนิครถบุตร, ผู้อาศัยอยู่ในกรุงเวสาลี เป็นนักโต้วาทะ พูดยกตนว่าเป็นบัณฑิต ชนจำนวนมากยกย่องว่าเป็นผู้มีลัทธิดี

ในจูฬสัจจกสูตร สัจจกะนิครถบุตรกล่าวท้าทายว่า “สมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ ผู้ปฏิญญาตนว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อโต้ตอบวาทะกับเรา แล้วจะไม่พึงประหม่าไม่สะทกสะท้าน ไม่หวั่นไหว ไม่มีเหงื่อไหลจากรักแร้ เราไม่เห็นเลยแม้แต่คนเดียว หากเราโต้ตอบวาทะกับต้นเสาที่ไม่มีจิตใจ แม้ต้นเสานั้นโต้ตอบวาทะกับเรา ก็ต้อง ประหม่า สะทกสะท้าน หวั่นไหว ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงมนุษย์เลย ครั้นในเวลาเช้าสัจจกะ นิครนถบุตรเดินเที่ยวเล่นอยู่ในกรุง เวสาลี ได้เห็น ท่านพระอัสสชิเดินอยู่แต่ไกล ได้ถามว่า “ท่านพระอัสสชิ พระสมณโคดมแนะนำพวกสาวกอย่างไร และคำสั่งสอนของพระสมณโคดมที่เป็นไปใน พวกสาวกโดยส่วนมากเป็นอย่างไร” ท่านพระอัสสชิตอบว่า พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำสาวกทั้งหลาย และคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคที่เป็นไปในสาวกทั้งหลายโดยส่วนมากเป็นอย่างนี้ว่า ‘รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่อัตตา เวทนาไม่ใช่อัตตา สัญญาไม่ใช่อัตตา สังขารทั้งหลายไม่ใช่อัตตา วิญญาณไม่ใช่อัตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตา’ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๓/๓๘๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๔/๔๐๑)

SAMPLE

สัจจกิริยา: การทำสัจวาจา, การยึดถือคำสัตย์, การตั้งกิริยาถือความสัตย์
ตัวอย่างในวัฏฏกชาดก นกคุ่มโพธิสัตว์ กล่าวถึงนกคุ่มโพธิสัตว์เมื่อจะห้ามไฟป่า ระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าในอดีต ปรารภสัจจะที่มีอยู่ในตน เมื่อจะทำสัจจกิริยา จึงกล่าวว่า ปีกของเรามีอยู่แต่ยังบินไม่ได้ เท้าทั้ง ๒ ข้างของเรามีอยู่ก็ยังเดินไม่ได้ และมารดาบิดาของเราก็หนีภัยออกไปแล้ว นี่ไฟป่า เจ้าจงถอยกลับไปเถิด ศีล คุณ ความสัตย์ ความสะอาด และความเอ็นดู ยังมีอยู่ในโลก ด้วยความสัตย์นั้น เราจักทำสัจจกิริยาอันยอดเยี่ยม (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๕/๑๕,(ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๗๙/๗๖๘,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๘๒/๗๖๘,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๘๗/๗๖๙,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๐๑/๗๗๑,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๐๔/๗๗๑)

สัจจญาณ: ญาณคือความรู้ในสิ่งที่มีจริง, ปรีชากำหนดรู้ความ จริง, ความหยั่งรู้สัจ, ความรู้อริยสัจจ์ ๔ แต่ละอย่างตามภาวะที่เป็นจริงว่านี้ทุกข์ นี้สมุทัย นี่นิโรธ นี้มรรค, จำนวน ๓ รอบ ๑๒ อาการ หมายถึงสัจจญาณ กิจจญาณ กตญาณ เกิดขึ้นเวียนไปในอริยสัจ ๔ ข้อ ข้อละ ๓ รอบ (๔ x ๓ = ๑๒) รวมเป็น ๑๒ อาการ

ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระผู้มรพระภาคตรัสว่า
สัจจญาณ คือ ปัญญาที่รู้ความจริงในอริยสัจ ๔ ว่านี้ทุกข์ คือ สภาพธรรมที่มีจริงในขณะนี้ เป็นสภาพธรรมที่มีจริงในขณะนี้ที่เกิดขึ้นและดับไป ปัญญาที่รู้ความจริงในความเป็นทุกข์อริยสัจ เป็นสัจจญาณ เห็นถูกว่า สภาพธรรมที่มีจริงในขณะนี้เองที่เป็นทุกข์ นี่สมุทัย นี่นิโรธ และนี่มรรค (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๕,วิ.ม.๔/๑๖/๒๓) ๒๗/๓๒/๗๑ ไม่มีคำนี้

สัจจญาณจตุกกทวยนิทเทส :แสดงญาณในสัจจะ ๔ สองหมวด อธิบายอุทเทสที่ ๕๖-๖๓ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้ ท่านพระสารีบุตรจำแนกญาณในสัจจะ ๔ เป็น ๒ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ จำแนกสภาวะแห่งอริยสัจแต่ละข้อ ดังนี้

๑. สภาวะแห่งทุกข์ ได้แก่ สภาวะที่บีบคั้น ที่ปัจจัยปรุงแต่ง ที่ทำให้เดือดร้อน ที่แปรผัน ที่ควรกำหนดรู้

๒. สภาวะแห่งสมุทัย ได้แก่ สภาวะที่ประมวลมา ที่เป็นเหตุ ที่เกี่ยวข้อง ที่พัวพัน ที่ควรละ

๓. สภาวะแห่งนิโรธ ได้แก่ สภาวะที่เป็นเครื่องสลัดออก ที่เป็นวิเวก ที่เป็นอสังขตะ ที่เป็นอมตะ ที่ควรทำให้แจ้ง

SAMPLE

๔. สภาวะแห่งมรรค ได้แก่ สภาวะที่นำออก ที่เป็นเหตุ ที่เห็น ที่เป็นใหญ่ ที่ควรเจริญ

สรุป ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในสภาวะที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่าทุกขญาณ ปัญญา ในสภาวะที่ควรละ ชื่อว่าสมุทยญาณ ปัญญาในสภาวะที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่า นิโรธญาณ ปัญญาในสภาวะที่ควรเจริญ ชื่อว่ามัคคญาณ

หมวดที่ ๒ ท่านแสดงว่า ญาณของท่านผู้เพียบพร้อมด้วยมรรค ชื่อว่าทุกขญาณ ทุกขสมุทยญาณ ทุกขนิโรธญาณ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ จากนั้น ท่านนำญาณ ๔ ประการข้างต้นมาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๘/๑๖๘)

สัจจธรรม: ธรรมคือความจริง, ธรรมที่เป็นจริงตามที่เป็น

ในสุจจชชาดก พระราชาไม่ทรงสละสิ่งที่สละได้ง่าย พระราชเทวีตรัสกับอำมาตย์ว่า พระราชาเมื่อไม่พระราชทานภูเขาด้วยเพียงพระวาจา ชื่อว่าไม่ทรงสละสิ่งที่ควรสละได้ง่ายหนอ ฉันจะพึงให้อะไร พระราชาไม่พระราชทานภูเขาด้วยพระวาจา พระราชาตรัสว่า งานใดควรทำ พึงพูดถึงแต่งานนั้นเถิด งานใดไม่ควรทำ ก็อย่าพูดถึงงานนั้นเลย คนไม่ทำ เอาแต่พูด บัณฑิตย่อมรู้ทัน พระราชเทวีกราบทูลว่า ข้าแต่ราชบุตร พระองค์ดำรงอยู่ในสัจจธรรม ถึงแม้จะถูกเนรเทศก็ยังมีพระหฤทัยยินดีในสัจจธรรม (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๗๙/๔๖๐,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๘๐/๔๖๐,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๘๑/๔๖๐,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๘๒/๔๖๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๐/๑๖๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๙/๑๗๒) ๒๕/๘๔/๔๕๑ ไม่มีคำนี้

สัจจบารมี: การบำเพ็ญสัจจะ, การทำสัตยาธิษฐาน, การประกาศสัจจะ เช่น นกคุ่ม ซึ่งประกาศคุณสัจจะ ทำไฟให้ดับด้วยสัจจะ

ในวัฏฏกโปตกจริยา เรื่องจริยาของลูกนกคุ่ม นกคุ่มระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้พิชิตมาร ซึ่งมีในก่อน คำนึงถึงกำลังพระธรรม ได้กระทำสัจจกิริยา เพื่อฝนคือกำลังความสัตย์ว่า ปีกของเรามีอยู่ แต่ขนไม่มี เท้าของเรามีอยู่ แต่ยังเดินไม่ได้ มารดาและบิดาก็พากันบินออกไปแล้ว แน่ะไฟจงกลับไป(จงดับไปเสีย) พร้อมกับเมื่อเราทำสัจจกิริยา เปลวไฟที่ลุกโชติช่วงเว้นที่ไว้ ๑๖ กรีส เหมือนเปลวไฟที่จุ่มน้ำ บุคคลมีสัจจะเสมอเราไม่มี นี้เป็นสัจจบารมีของเรา (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๘๒/๗๖๘,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๙๑/๗๖๙,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๐๔/๗๗๑,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๔๖/๕๘๖,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๔๗/๕๘๖,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๔๙/๕๘๗)

SAMPLE

สัจจปฏิญญา: การแสดงตนด้วยสัจจะ, การยึดถือความจริง, การยอมรับคำสัตย์

ในมหาสุตโสมชาดก พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์เสด็จเข้าไปหากษัตริย์เกินกว่า ๑๐๐ พระองค์เหล่านั้นแล้ว ตรัสว่า พระองค์ทั้งหลายอย่าได้ประทุษร้ายต่อพระราชานี้ด้วยความเคียดแค้นว่า “เราทั้งหลายถูกพระเจ้ากัมมาสบาทเบียดเบียน ถูกร้อยฝ่ามือร้องไห้ มีหน้านองไปด้วยน้ำตา ขอพระองค์ทั้งหลายจงทรงรับสัตย์ปฏิญาณของหม่อมฉัน” กษัตริย์เหล่านั้นตรัสตอบว่า พวกหม่อมฉันจะไม่ประทุษร้าย ต่อพระราชาพระองค์นี้ด้วยความเคียดแค้น หม่อมฉันทั้งหลายขอรับสัจจปฏิญญาของพระองค์” (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๔๗๕/๑๗๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๓/๑๘๙)

สัจจปรมัตถบารมี: การบำเพ็ญบารมีที่สูงสุดด้วยการรักษาสัจจะ, การบำเพ็ญการรักษาสัจจะขั้นสูงสุด เช่น พระเจ้าสุตโสม รักษาสัจจะอย่างสูงด้วยการช่วยปล่อยกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์

ในสโมธานกถา สรุปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ พระผู้มีพระภาคผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า“การบำเพ็ญบารมีอันเป็นธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้ จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ ในภพที่เราเป็นสุปารบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ยังเรือให้ข้ามสมุทรจนถึงฝั่งด้วยสัจจะ และสมัยที่เป็นวานรข้ามกระแสแม่น้ำคงคาได้ด้วยสัจจะ ในภพที่เป็นสุตโสมราชา รักษาสัจจะอย่างสูง ช่วยปล่อยกษัตริย์ ๑๐๑ นี้เป็นสัจจปรมัตถบารมี ๑๗ (ขุ.ชา.ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๘)

สัจจวาจา: พูดคำจริง, วาจาที่เป็นจริง, การงดเว้นจากคำเท็จ

ตัวอย่างในอังคุลิมาลสูตร พระองคุลิมาลโปรดหญิงมีครรภ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “องคุลิมาล ถ้าเช่นนั้น เธอจงเข้าไปหาสตรีนั้นถึงที่อยู่แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ‘น้องหญิง ตั้งแต่อาตมภาพเกิดมา ไม่เคยรู้ว่าจงใจปลงชีวิตสัตว์เลย ด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่เธอ ขอความสวัสดีจงมีแก่ทารกในครรภ์ของเธอเถิด” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๑/๔๒๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๔๙/๒๑๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒๑/๓๓๘, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๔/๔๘๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๖/๔๘๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๒๐/๓๗๓,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๘๙/๗๖๙,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๙๑/๒๔๙,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๙๒/๒๕๐)

สัจจวาที : กล่าวเรื่องจริงที่อิงอริยสัจ,กล่าวในเวลาอันเหมาะสม, กล่าวสภาวะที่เป็นจริง, กล่าวตามที่ทรงกระทำมา, กล่าวเรื่องที่ไม่คลาดเคลื่อน, กล่าวเรื่องจริงแท้ไม่เป็นอย่างอื่น

ในปุคคลกถา ปรวาที (ปร.) ถาม สกวาที (สก.) ว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นสัจจวาที กาลวาที ภูตวาที ตถวาที อวิตถวาที อนัญญถวาที มิใช่หรือ สก. ตอบว่า ใช่ ปร.ถามว่า พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองมีอยู่” มีอยู่

SAMPLE

จริงมิใช่หรือ สก.ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๒๙/๑๐๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๑/๑๐๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๕/๑๐๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๗/๑๐๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๘/๑๐๘ขุ.จู.อ.(บาลี)๘๓/๖๔)

สัจจวิภังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกสัจจะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสว่า เมื่อพระองค์ประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ได้ประกาศพระธรรมจักรฯ อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้ คือ ทรง บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ อันได้แก่ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจและทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายขยายความโดยยกคำในอุทเทสขึ้นเป็นคำปุจฉาแล้ววิสัชนาไปเป็นลำดับดังนี้ คือ

๑. **ทุกขอริยสัจ** ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ อุปาทานขันธ์ ๕

๒. **ทุกขสมุทยอริยสัจ** ได้แก่ ตัณหาที่เป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่ เป็นเหตุให้เพลิดเพลินในอารมณ์ต่าง ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

๓. **ทุกขนิโรธอริยสัจ** ได้แก่ความสำรอกและความดับไปโดยไม่เหลือซึ่งตัณหา ความปล่อยวาง ความสละคืน ความพ้น ความไม่ติดอยู่

๔. **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๑/๔๑๖)

สัจจวิวัฏ: ปัญญาในสภาวะที่แท้, ญาณในการหลีกออกจากภาวะที่ไม่แท้ด้วยภาวะที่แท้, การย่อมหลีกไปในสภาวะแท้

ในญาณกถา ปัญญาในสภาวะแท้ ชื่อว่าสัจจวิวัฏฏญาณ คือ พระโยคาวจรเมื่อกำหนดรู้สภาวะที่บีบคั้น สภาวะที่ปัจจัยปรุงแต่งญาณกถา สภาวะที่ทำให้เดือดร้อน สภาวะที่แปรผันแห่งทุกข์ ย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น ปัญญาในสภาวะแท้ จึงชื่อว่าสัจจวิวัฏฏญาณ(ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐๐/๑๕๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๐/๓๙๐)

สัจจวิวัฏฏญาณ: ปัญญาในสภาวะที่แท้, ญาณเครื่องสลัดออกจากทุกข์

ในญาณกถา ปัญญาในสภาวะแท้ ชื่อว่าสัจจวิวัฏฏญาณ คือ พระโยคาวจรเมื่อกำหนดรู้สภาวะที่บีบคั้น สภาวะที่ปัจจัยปรุงแต่ง สภาวะที่ทำให้เดือดร้อน สภาวะที่แปรผันแห่งทุกข์ ย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น ปัญญาในสภาวะแท้ จึงชื่อว่าสัจจวิวัฏฏญาณ เมื่อละสภาวะที่ประมวลมา สภาวะที่เป็นเหตุ สภาวะที่เกี่ยวข้อง สภาวะที่พัวพันแห่ง

SAMPLE

สมุทัย ย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น ปัญญาในสภาวะแท้ จึงชื่อว่า สัจจวิวัฏฏญาณ เมื่อทำให้แจ้งสภาวะที่เป็นเครื่องสลัดออก สภาวะที่เป็นวิเวก สภาวะที่เป็นอสังขตะ สภาวะที่เป็นอมตะแห่งนิโรธ ย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น ปัญญาในสภาวะแท้ จึงชื่อว่า สัจจวิวัฏฏญาณ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐๐/๑๕๙)

สัจจสวหยปัณฑิตจริยา : พระสูตรว่าด้วยจริยาของบัณฑิตชื่อสัจจะ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นดาบสได้ตั้งสัจจอธิษฐานว่าจะช่วยรักษาสัตว์โลกไว้ ทำให้หมู่ชนสามัคคีกัน (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๗๑/๗๖๗)

สัจจสัญญกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัจจสัญญกเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้เป็นคนยากจน แต่ได้ไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่านเกิดในเทพบุรี ๓๐ กัป ในกัปที่ ๒๖ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๓๘๑)

สัจจสัญญา: การได้ความทรงจำในสัจจะ, ได้ความทรงจำว่าได้ฟังธรรมของพระศาสดาตายแล้วไปเกิดในรเทวโลก

ในสัจจสัญญกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสัจจสัญญกเถระ พระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเวสสภู มีหมู่ภิกษุแวดล้อม ทรงแสดงอริยสัจช่วยมหาชนให้สงบเย็น ข้าพเจ้าถึงความเป็นคนน่าสงสารอย่างยิ่ง ได้ไปสู่ที่ประชุม นั่งฟังธรรมของพระศาสดา ข้าพเจ้าครั้นฟังธรรมของพระศาสดานั้นแล้ว ตายแล้วได้ไปเกิดยังเทวโลก อยู่ในเทพบุรีนั้นตลอด ๓๐ กัป ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ความทรงจำไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งสัจจสัญญา (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๔/๓๘๑)

สัจจเสละ, พระ: พระเถรีชื่อเสลา, ชาวเมืองสาวัตถี, นางได้เห็นพระกัสสปพุทธเจ้าและได้ฟังธรรมจากพระองค์, นางทำอาสวะให้สิ้นแล้วบรรลุพระอรหัตผล

ในเสลาเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเสลาเถรี พระเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่าในภัทรกัปนี้ พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของพราหมณ์ พระนามว่ากัสสปะ ตามพระโคตร เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว หม่อมฉันเกิดในตระกูลอุบาสก ในกรุงสาวัตถี เห็นพระองค์ผู้ประเสริฐและฟังพระธรรมเทศนาแล้ว ถึงพรพระองค์เป็นที่พึ่ง และสมาทานศีล ด้วยกรรมที่หม่อมฉันได้ทำไว้ดีแล้วนั้น และด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น หม่อมฉันละกายมนุษย์แล้ว ฉันเกิดในตระกูลมหาเศรษฐี ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระสัทธรรมอันประกอบด้วยมัจจุบวชแล้ว ค้นคว้าอรรถธรรมทั้งปวง ทำอาสวะ

SAMPLE

ทั้งปวงให้สิ้นไปแล้ว ได้บรรลุอรหัตตผลโดยกาลไม่นานเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๒๐/๕๕๐, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๓๙/๒๘๔)

สัจจะ: คำสัตย์, คำที่เป็นจริง, คุณลักษณะของมหาบุรุษที่ทรงยินดีในสัจจะ

ตัวอย่างในลักขณสูตร กล่าวถึงลักษณะมหาบุรุษมีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน พระโบราณกเถระทั้งหลายกล่าวคาถาประพันธ์ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า “มหาบุรุษทรงยินดีในสัจจะ ในธรรม ในการฝึก ในความสำรวม ในความสะอาด ในศีลที่เป็นอาลัย ในอุโบสถกรรม ในความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ในกรรมอันไม่สาหัส ทรงสมาทานมั่น ทรงประพฤติอย่างรอบคอบ เพราะกรรมนั้น มหาบุรุษจึงไปสู่โลกทิพย์เสวยสุขและสมบัติที่น่าเพลิดเพลินยินดี จุติจากโลกทิพย์แล้ว เสด็จมาในโลกนี้อีก ทรงเหยียบปฐพีด้วยพระบาททั้งสองอันราบเสมอกัน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๖/๓๒๔,๑๐/๔๐๓/๓๓๘,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๓/๑๖๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๖/๒๖๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๓/๒๑๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๒๘/๕๓๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๔/๕๘๖,ที.ปา.อ.(บาลี) ๒๐๓/๑๑๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๔๘/๔๐๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๖๖/๔๑๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๖๘/๔๑๓,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๓/๘๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๗/๒๒๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๕/๒๗๖)

สัจจะ ๔: ของจริงแท้, ความจริง, คำสัตย์ ๔ ประการ คือ นี้ทุกข์ นี้สมุทัย นี้นิโรธ นี้มรรค

ในจตุกกมูลกนัย สัจจะ ๔ เว้นธาตุที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งออกจากขันธ์แล้ว สงเคราะห์เข้า ได้กับขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ ในสัจจกถา ท่าน ปร. ถาม ท่าน สก. ว่า ท่านไม่ยอมรับว่า “สัจจะ ๔ เป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง” ใช่ไหม ท่าน สก. ตอบว่า ใช่ ท่าน ปร. ถามว่า พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า สัจจะ ๔ อย่างนี้เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น สัจจะ ๔ คือ (๑) คำว่า นี้ทุกข์ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น (๒) คำว่า นี้สมุทัย (๓) คำว่า นี้ทุกขนิโรธ (๔) คำว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น สัจจะ ๔ อย่างนี้ เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น มีอยู่จริงมิใช่หรือ ท่าน สก. ตอบว่า ใช่ (อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๔๙/๑๔, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๕๒/๔๘๐, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๕๔/๔๘๕)

สัจจะ, ฆราวาสธรรม: ความจริง, ความสัตย์, ข้อที่หนึ่งในฆราวาสธรรม ๔ ประการ

ในวานรินทชาดก พญาวานรพันศัตรู กล่าวถึงจระเข้กล่าวถึงบุคคลที่ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ จึงปราบศัตรูได้ว่า พญาวานร ผู้ใดมีธรรม ๔ ประการนี้ คือ (๑) สัจจะ (๒) ธรรมะ (๓) ธิติ (๔) จาคะ เช่นกับท่าน ผู้นั้นย่อมครอบงำศัตรูที่ตนพบเห็นได้(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๕๗/๒๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๗/๑๐๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔๘/๑๐๔)

SAMPLE

สัจจะ, ดาบส: ดาบสชื่อว่าสัจจะ, ดาบสผู้รักษาสัตว์โลกด้วยคำสัจและให้สามัคคีกัน
สัจจสวหยปัณฑิตจริยา เรื่องจริยาของดาบสผู้เป็นบัณฑิตชื่อว่าสัจจะ ในกาลที่ท่านเป็นดาบสนามว่าสัจจะ ท่านรักษาสัตว์โลกไว้ด้วยคำสัจ ได้ทำหมู่ชนให้สามัคคีกันฉะนี้แล (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๗๑/๗๖๗)

สัจจะมีอย่างเดียว: สัจจะมีอย่างเดียวคือ นิพพาน, มรรคสัจ (มีองค์ ๘) เป็นเหตุนำสัตว์ออกจากทุกข์ ในจูฬวิยูหสุตตนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงสัจจะมีอย่างเดียว ว่า สัจจะนั้นมีอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีอย่างที่ ๒ นิพพาน คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับกิเลส ความเย็นสนิท ตรัสเรียกว่า สัจจะอย่างเดียวอีกนัยหนึ่ง มรรคสัจจะ เป็นสัจจะที่เป็นเหตุนำสัตว์ออกจากทุกข์ คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาคือ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ (๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ เรียกว่า สัจจะอย่างเดียว รวมความว่า เพราะสัจจะนั้นมีอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีอย่างที่ ๒ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๑๙/๓๔๗) ๒๕/๘๙๑/๗๑๔ ไม่มีคำนี้

สัจจังกิรชาดก : พระสูตรว่าด้วยความจริงที่ได้ยินมา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤาษีโพธิสัตว์ไม่สะทกสะท้านและไม่กลัวในการที่ตนถูกพระกุมารที่ท่านเคยช่วยชีวิตไว้ ในคราวที่พระองค์ถูกกระแสน้ำพัดมาประทุษร้ายเอา เพราะพระกุมารโกรธที่ฤาษีช่วยสัตว์ก่อนช่วยพระองค์จึงผูกโกรธไว้ เมื่อได้เป็นพระราชาแล้วจึงรับสั่งให้ฤาษีเข้าเฝ้าเพื่อลงโทษ แต่ท่านได้กล่าวในที่ประชุมว่า ขอนไม้ลอยน้ำยังประเสริฐกว่าคนประทุษร้ายมิตร คนที่ประทุษร้ายมิตรไม่ดีเลย อำมาตย์ทั้งหลายทราบความจริงว่า พระกุมารหายไปคราวนั้นได้ฤาษีช่วยเหลือเอาไว้ แต่พระกุมารกลับจ้องทำร้าย จึงพากันสำเร็จโทษพระราชาผู้อกตัญญูนั้นเสียแล้ว ขอร้องให้พระโพธิสัตว์ลาพรตมาเสวยราชสมบัติแทน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๓/๓๐)

สัจจาธิษฐาน: ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือสัจจะ, หนึ่งในธรรมาธิษฐาน หมวด ๔
ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๔ พระสารีบุตรกล่าวถึงอธิษฐาน คือธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ ประการ คือ (๑) ปัญญาธิษฐาน ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือปัญญา (๒) สัจจาธิษฐาน ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือสัจจะ (๓) จาคาธิษฐาน ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือจาคะ (๔) อุปสมาธิษฐาน ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคืออุปสมะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๙๐)

สัจจานุโลมิกจิต: จิตประกอบด้วยการอนุโลกตามสัจจะ, ผู้กินยาจากโรงพยาบาลต้องระวังหมากัด

SAMPLE

ในอภิสมยกถา เรื่องการตรัสรู้ คำว่าการตรัสรู้ ตรัสรู้ด้วยอะไร คือตรัสรู้ด้วยจิต ตรัสรู้ด้วยจิตหรือ ถ้าอย่างนั้น บุคคลผู้ไม่มีญาณ ก็ตรัสรู้ได้ บุคคลผู้ไม่มี ญาณตรัสรู้ไม่ได้ ตรัสรู้ด้วยญาณ ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยสัจจานุโลมิกจิตและญาณนะซิ ตรัสรู้ด้วยสัจจานุโลมิกจิตและญาณไม่ได้ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๙/๕๗๓)

สัจจานุโลมิกญาณ : ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ, ญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้อริยสัจ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ

ในจตุกกนิทเทส สัจจานุโลมิกญาณ ได้แก่ความสามารถ ความคิดอ่าน ความพอใจ ความกระจ่าง ความเพ่งพินิจ ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวธรรมอันเหมาะสมซึ่งมีลักษณะหรือว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง" ดังนี้บ้าง นี้เรียกว่าสัจจานุโลมิกญาณ (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๔/๒๒๔,(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๙๓/๕๐๙,อภิ.วิ.(แปล) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙)

สัจฉิกรณียธรรม: ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง มี ปุพเพนิวาส เป็นต้น มีความสิ้นไปแห่งอาสวะเป็นที่สุด

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๔ พระสารีบุตรกล่าวถึงสัจฉิกรณียธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ปุพเพนิวาส ควรทำให้แจ้งด้วยสติ (๒) การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ควรทำให้แจ้งด้วยจักษุ (๓) วิโมกข์ ๘ ควรทำให้แจ้งด้วยกาย (๔) ความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๑)

สัจฉิกรณียสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรทำให้แจ้ง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๔ คือ ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง (๑) ด้วยกายคือวิโมกข์ ๘ (๒) ด้วยสติคือ ปุพเพนิวาส (๓) ด้วยจักษุคือการจุติและการอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย (๔) ด้วยปัญญาคือความสิ้นอาสวะทั้งหลาย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๙/๒๗๓)

สัจฉิกาตัพพสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรทำให้แจ้ง และที่ไม่ควรทำให้แจ้ง มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สัจฉิกาตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ไม่ควรทำให้แจ้ง คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๔/๒๙๖)

สัจฉิกาตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่ควรทำให้แจ้งและธรรมที่ไม่ควรทำให้แจ้งแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า *ธรรมที่ไม่ควรทำให้แจ้ง* คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ *ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง* คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๘/๓๔๑)

สัจฉิกาบัญญัติ: บัญญัติที่ทำให้แจ้ง, เป็นพระนามของพระผู้มีพระภาคเจ้า

SAMPLE

ในปุราเภทสุตตนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงคำว่า พระผู้มีพระภาค นี้ เป็นวิโมกขันติกนาม เป็นสัจฉิกาบัญญัติ ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย พร้อมกับการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ที่โคนต้นโพธิ์ รวมความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ ก่อนดับขันธปรินิพพานพระอรหันต์ เป็นผู้คลายตัณหา(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๒/๒๑๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๔/๒๒๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๖/๒๒๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๔/๒๔๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๔๙/๔๐๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๑/๔๑๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๘๙/๕๓๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๘/๕๘๑,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๑๐/๖๒๐)

สัจฉิกิริยา: ทำให้แจ้ง, สภาวะที่ทำให้แจ้ง

ในสุตมยญาณนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงสภาวะที่รู้แห่งอภิญญาควรรู้ยิ่ง สภาวะที่พิจารณาแห่งปริญญา สภาวะที่สละแห่งปหานะ สภาวะที่มีรสเป็นอย่างเดียวกันแห่งภาวนา สภาวะที่ถูกต้องแห่งสัจฉิกิริยา สภาวะที่เป็นกองแห่งขันธ์ทั้งหลาย สภาวะที่ทรงไว้แห่งธาตุทั้งหลาย สภาวะที่ต่อแห่งอายตนะทั้งหลาย สภาวะที่ปัจจัยปรุงแต่งแห่งสังขตธรรม สภาวะที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่งแห่งอสังขตธรรมควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๓/๒๓, (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๔/๔๙๗)

สัจธรรม: ธรรมที่เป็นจริง, อริยสัจ ๔ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

ในสุเมธาเถรีคาถา มหานิบาต ภาษิตพระสุเมธาเถรี ท่านได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า เราเป็นธิดาของพระอัครมเหสีพระเจ้าโกญจะกรุงมันตาวดี ชื่อว่าสุเมธา ผู้ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ทำตามคำสั่งสอน ทำให้เกิดเลื่อมใสแล้ว พวกคนเขลาไม่สำรวมกายวาจาและใจ ทำแต่ความชั่ว พวกคนเขลาเหล่านั้นมีปัญญาทราม ไม่มีความคิด ยินดีแล้วในทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ ไม่รู้สัจธรรม ๔ ที่พระอริยะแสดงอยู่ จึงรู้อริยสัจไม่ได้ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๕๕/๖๓๐,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๑๗/๖๓๘,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๙๐๘/๑๐๙)

สัจปฏิญญา: ความมุ่งมั่นต่อสัตย์, การตั้งใจต่อสัตย์, การยินยอมต่อความสัตย์

ในอัมพสักขรเปตวัตถุ เปรตให้โอกาสแด่พระเจ้าอัมพสักขระลิจฉวี เขาบอกว่า เราจะเชื่อทุกสิ่งทุกอย่างที่เห็นด้วยตา ถ้าแม้นเราเห็นสิ่งนั้นแล้วไม่เชื่อ ก็ขอให้ลงโทษถอดยศเราเถิด ยักษ์ เปรตนั้นกราบทูลว่านี้ขอจงเป็นสัจปฏิญญาของพระองค์ต่อข้าพระองค์ พระองค์ได้ทรงฟังธรรมแล้ว จงทรงได้ความเลื่อมใสดีงาม ข้าพระองค์ต้องการทราบ มิได้มีจิตคิดประทุษร้าย จักขอกราบทูลถวายทุกเรื่องที่พระองค์ได้สดับแล้วบ้าง หรือไม่ได้สดับแล้วบ้าง แด่พระองค์ เท่าที่รู้มา (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๕๓๐/๒๕๒) ๒๘/๔๗๕/๑๗๘,๒๘/๔๗๖/๑๗๘ ไม่มีคำนี้

SAMPLE

สัจปฏิญาณ: ความมั่นในคำสัตย์, พระวาจาไม่เป็นสอง, วาจาไม่เหลวไหล ไม่ตรัสให้คลาดเคลื่อนแก่ใคร ๆ ตรัสตามความจริงแท้แน่นอน

ในลักขณสูตร ลักษณะพระโลมชาติเดี่ยวของมหาบุรุษว่า ในชาติก่อน ๆ มหาบุรุษมีสัจปฏิญาณ มีพระวาจาไม่เป็นสอง เว้นคำเหลวไหล ไม่ตรัสให้คลาดเคลื่อนแก่ใคร ๆ ตรัสตามความจริงแท้ แน่นอน มีพระอุณาโลมสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น เกิดในระหว่างพระโขนงและไม่มีพระโลมชาติเกิดในขุมเดียวกัน ๒ เส้นทั่วพระสรีระสะพรั่งด้วยพระโลมชาติเดี่ยว พระอุณาโลมตั้งอยู่ในตำแหน่งที่บ่งชัดว่า คนหมู่มากจะประพฤติตามพระองค์ผู้มีลักษณะเช่นนี้ มหาบุรุษแม้ทรงเป็นคฤหัสถ์ผู้เช่นนี้ มหาชนก็ประพฤติตามแม้ทรงเป็นพระพุทธเจ้า เป็นบรรพชิตผู้ยอดเยี่ยม(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๓๓/๑๙๐)

สัจวาจา: คำสัตย์, คำจริง, การตั้งคำสัตย์, การขอความสวัสดีให้เกิดขึ้นจากคำสัตย์นี้

ในสุวัณณสามชาดก มารดาบิดาของสุวรรณสามกล่าว ว่า ลูกสามผู้บำรุงเลี้ยงดูเราทั้ง ๒ ผู้ตาบอดนี้มาตายแล้ว บัดนี้ ใครเล่าจักให้เราทั้ง ๒ บริโภคมูลผลาผลไม้ในป่า มารดาได้เห็นสามกุมารผู้เป็นบุตรล้มคลุกฝุ่นอยู่ เป็นผู้อึดอัดเพราะความโศกถึงบุตร จึงได้กล่าวสัจวาจาว่าลูกสามนี้ได้เคยมีปกติประพฤติธรรมมาก่อน ด้วยสัจวาจานี้ ขอพิษของลูกสามจงเสื่อมหายไปสุวรรณสามโพธิสัตว์ได้กล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ชื่อว่าสามลุกขึ้นได้แล้วโดยความสวัสดี ขอท่านทั้งหลายจงอย่าคร่ำครวญไปนักเลย จงพูดกับข้าพเจ้าด้วยเสียงอันไพเราะเถิด(ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๘๑/๒๔๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๘๒/๒๔๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๘๓/๒๔๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๘๔/๒๔๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๘๕/๒๔๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๘๖/๒๔๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๘๗/๒๔๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๘๘/๒๔๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๘๙/๒๔๑)

สัจสัญญา: ความจำได้หมายรู้ว่าสัตย์, ความตั้งมั่นในคำสัตย์, ความสำคัญหรือความรู้สึกว่ามีปีติและสุขเป็นต้น เพราะเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง

ในโปฏฐปาทสูตร เรื่องสัญญามีเหตุมีปัจจัยเกิด-ดับ ภิกษุนั้นพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ ที่ตนละได้แล้ว ย่อมเกิดความเบิกบานใจ เมื่อเบิกบานใจก็ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น ภิกษุนั้นสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ กามสัญญา (ความจำได้หมายรู้เรื่องกาม) ของเธอ ที่มีอยู่ก่อนจะดับไป สัจสัญญาอันละเอียดมีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกจะเกิดขึ้นแทน สัญญาอย่างหนึ่งเกิดเพราะการศึกษา สัญญาอีกอย่างหนึ่งดับเพราะการศึกษาอย่างนี้ (ที.สี.(ไทย)๙/๔๑๓/๑๗๘, ที.สี.(ไทย)๙/๔๑๓/๑๗๙,ที.สี.อ.(บาลี)๔๑๓/๓๐๗)

SAMPLE

สัชชาเทพธิดา, ชื่อ:เทพธิดาสัชชา, นางบาทปริจาริกาของท้าวสักกเทวราช, เทพธิดาหนึ่งใน ๕ ผู้ลงสรงสนามน้ำเย็นในป่าหิมพานต์

ในลตาวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพธิดาชื่อลดา เทพธิดาชื่อสัชชาเทพธิดา มีความรุ่งเรือง เป็นธิดาของท้าวเวสสวัณมหาราชต่างเป็นนางบาทปริจาริกาของท้าวสักกเทวราช ทรงสิริ งดงามอยู่ด้วยคุณธรรม เทพธิดา ๕ คือนาลดาเทพธิดา สัชชาเทพธิดา ปวราเทพธิดา อัจฉิมุดีเทพธิดาและสุดาเทพธิดา ได้พากันไปสรงสนานยังแม่น้ำ มีกระแสน้ำเย็น ดารดาษด้วยดอกอุบลเป็นที่ปลอดภัย ซึ่งอยู่ในป่าหิมพานต์นี้ ครั้นสรงสนาน ณ ที่นั้นแล้ว เทพธิดาเหล่านั้นพากันร่าเริง ฟ้อนรำ ขับร้อง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๖/๕๑)

สัชฌสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อสัชฌะ สัชฌปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ กราบทูลว่า ข้าพระองค์อยู่ในกรุงราชคฤห์ชื่อว่าคิริพพชะ สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุผู้เป็นอรหันตขีณาสพไม่อาจล่วงละเมิดฐานะ ๕ เหมือนในสุตวาสูตรแล้วทูลถามว่า คำนี้ข้าพระองค์ได้สดับรับมาแล้วใส่ใจ ทรงจำไว้ได้ถูกต้องดีแล้ว ใช่ไหม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นจริงอย่างนั้น คราวก่อนและคราวนี้เราก็ยังกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นอรหันตขีณาสพ ไม่อาจล่วงละเมิดฐานะ ๙ คือ (๑-๕) เหมือนที่กล่าวแล้วในสุตวาสูตร (๖) ไม่อาจบอกคืนพระพุทธเจ้า(คือปฏิเสธว่าไม่ใช่พระพุทธเจ้า) (๗) ไม่อาจบอกคืนพระธรรม (๘) ไม่อาจบอกคืนพระสงฆ์ (๙) ไม่อาจบอกคืนสิกขา (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๘/๔๔๗)

สัชฌะ,ปริพาชก: ปริพาชกชื่อสัชฌะ, ผู้สดับธรรมจากพระพักตร์พระผู้มีพระภาค ณ กรุงราชคฤห์ ในสัชฌสูตร เรื่องปริพาชกชื่อสัชฌะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ปริพาชกชื่อสัชฌะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อข้าพระองค์อยู่ในกรุงราชคฤห์ อันมีชื่อว่าคิริพพชะนี้แล ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า ‘สัชฌะ ภิกษุใดเป็นอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้วทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นไม่อาจล่วงละเมิดฐานะ ๕ ประการ คือ (๑) ไม่อาจจงใจปลงชีวิตสัตว์(๒) ไม่อาจถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้อันเป็นส่วนแห่งความเป็นขโมย (๓) ไม่อาจเสพเมถุนธรรม (๔) ไม่อาจพูดเท็จทั้งที่รู้ (๕) ไม่อาจสะสมบริโภคกามเหมือนที่เคยเป็นคฤหัสถ์มาก่อน (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๘/๔๔๗)

SAMPLE

สัชฌายสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้สาธยายธรรม สมัยที่ภิกษุรูปหนึ่งอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล เมื่อก่อนสาธยายมากไป ต่อมา เธอไม่ค่อยสาธยาย เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่าไม่ได้ยินธรรมของเธอจึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า เหตุไร ท่านเมื่ออยู่กับภิกษุทั้งหลายจึงไม่สาธยายบทแห่งธรรม เพราะบุคคลฟังธรรมแล้ว ย่อมเลื่อมใส และสรรเสริญในปัจจุบัน ภิกษุนั้นกล่าวว่า ความพอใจในบทแห่งธรรมได้มีแล้วในกาลก่อน จนถึงเวลาที่เรามาอยู่กับผู้ปราศจากราคะ และเพราะตั้งแต่เรามาอยู่ร่วมกับผู้ปราศจากราคะ ผู้รู้ทั่วถึงรูป เสียง กลิ่น รสและโผฏฐัพพะแล้ว จึงได้ปล่อยวางอารมณ์นั้น ๆ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๐/๓๓๑)

สัญเจตนา: ความจงใจ, ความจงใจใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธัมมารมณ์

ในสัญเจตนาสูตร เรื่องสัญเจตนา พระผู้มีพระภาคตรัสถามราหุล ยว่าเธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปสัญเจตนา (ความจำนงรูป) เที่ยงหรือไม่เที่ยง “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ“สัททสัญเจตนา (ความจำนงเสียง) คันธสัญเจตนา (ความจำนงกลิ่น) รสสัญเจตนา (ความจำนงรส) โผฏฐัพพสัญเจตนา (ความจำนงโผฏฐัพพะ) ธัมมสัญเจตนา ความจำนงธรรมารมณ์ เที่ยงหรือไม่เที่ยง “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” “ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูปสัญเจตนา ในสัททสัญเจตนา ในคันธสัญเจตนา ในรสสัญเจตนา ในโผฏฐัพพสัญเจตนา ในธัมมสัญเจตนา รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๙๔/๒๙๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๔๐)

สัญเจตนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัญเจตนา มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สัญเจตนาสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า สัญเจตนา ๖ มีรูปสัญเจตนาเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น(สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๙๔/๒๙๔)

2.สัญเจตนาสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงสัญเจตนา ๖ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๑๘/๓๓๒)

สัญเจตนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในรูปสัญเจตนา นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ฉันทราคะในสัททสัญเจตนา ฯลฯ ฉันทราคะในคันธสัญเจตนา ... ฉันทราคะในรสสัญเจตนา ... ฉันทราคะในโผฏฐัพพสัญเจตนา ... ฉันทราคะในธัมมสัญเจตนา นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุ ฯลฯ ในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๘/๓๓๘)

SAMPLE

สัญเจตนิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยกรรมที่สัตว์เจตนาสั่งสม มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สัญเจตนิกสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะสัตว์ยังไม่รู้แจ้งวิบากกรรม เราจึงไม่กล่าวความสิ้นสุดแห่งกรรมที่มีเจตนาอันสัตว์ทำสั่งสมไว้ ก็วิบากนั้นเองที่สัตว์พึงเสวยในปัจจุบันก็มี ในอัตภาพถัดไปก็มี หรือในอัตภาพต่อๆ ไปก็มี เพราะสัตว์ยังไม่รู้แจ้งวิบากกรรม เราจึงไม่กล่าวการทำที่สุดแห่งทุกข์ของกรรมที่มีเจตนาอันสัตว์ทำสั่งสมไว้ ในข้อนั้นแล วิบัติคือโทษแห่งกายกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก ๓ วิบัติคือโทษแห่งวจีกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก ๔ วิบัติคือโทษแห่งมโนกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล มีทุกข์เป็น กำไร มีทุกข์เป็นวิบาก ๓

วิบัติคือโทษแห่งกายกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก ๓ คือ บางคนเป็นผู้ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม

วิบัติคือโทษแห่งวจีกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก ๔ คือ บางคนเป็นผู้ (๑) พูดเท็จ (๒) พูดส่อเสียด (๓) พูดคำหยาบ (๔) พูดเพ้อเจ้อ

วิบัติคือโทษแห่งมโนกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก ๓ คือ บางคนเป็นผู้ (๑) เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) มีจิตพยาบาท (๓) เป็นมิจฉาทิฏฐิ

เพราะวิบัติคือโทษแห่งกายกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล ๓ เพราะวิบัติคือโทษแห่งวจีกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล ๔ หรือเพราะวิบัติคือโทษแห่งมโนกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล ๓ สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้ว จึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เปรียบเหมือนแก้วมณีหกเหลี่ยมถูกโยนขึ้นสูงก็กลับลงมาตั้งอยู่ด้วยดีตามปกติ ฉะนั้น

แล้วจึงตรัสว่า เพราะสัตว์ยังไม่รู้แจ้งวิบากกรรม เราจึงไม่กล่าวความสิ้นสุดแห่งกรรมที่มีเจตนาอันสัตว์ทำสั่งสมไว้ ก็วิบากนั้นเองที่สัตว์พึงเสวยในปัจจุบันก็มี ในอัตภาพถัดไปก็มี หรือในอัตภาพต่อๆ ไปก็มี เพราะสัตว์ยังไม่รู้แจ้งวิบากกรรม เราจึงไม่กล่าวการทำที่สุดแห่งทุกข์ของกรรมที่มีเจตนาอันสัตว์ทำสั่งสมไว้ ในข้อนั้นแล สมบัติแห่งกายกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ๓ สมบัติแห่งวจีกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ๔ สมบัติแห่งมโนกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ๓

สมบัติแห่งกายกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ๓ คือ บางคนเป็นผู้ (๑) ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม

SAMPLE

สมบัติแห่งวจีกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ๔ คือ บางคนเป็นผู้ (๑) ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ (๒) ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด (๓) ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ (๔) ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ

สมบัติแห่งมโนกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ๓ คือ บางคนเป็นผู้ (๑) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) มีจิตไม่พยาบาท (๓) เป็นสัมมาทิฏฐิ

เพราะสมบัติแห่งกายกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล ๓ เพราะสมบัติแห่งวจีกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล ๔ หรือเพราะสมบัติแห่งมโนกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล ๓ สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เปรียบเหมือนแก้วมณี ๔ เหลี่ยมที่บุคคลโยนขึ้นข้างบน ตกลงมาทางเหลี่ยมใด ๆ ก็ตั้งอยู่ได้ตามเหลี่ยมที่ตกลงนั้น ๆ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๗/๓๕๗)

2.สัญเจตนิกสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะสัตว์ยังไม่รู้แจ้งวิบากกรรม เราจึงไม่กล่าวความสิ้นสุดแห่งกรรมที่มีเจตนาอันสัตว์ทำสั่งสมไว้ ก็วิบากนั้นเองที่สัตว์พึงเสวยในปัจจุบันก็มี ในอัตภาพถัดไปก็มี หรือในอัตภาพต่อ ๆ ไปก็มี เพราะสัตว์ยังไม่รู้แจ้งวิบากกรรม เราจึงไม่กล่าวการทำที่สุดแห่งทุกข์ของกรรมที่มีเจตนาอันสัตว์ทำสั่งสมไว้ ในข้อนั้นแล วิบัติคือโทษแห่งกายกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก ๓ วิบัติคือโทษแห่งวจีกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก ๔ วิบัติคือโทษแห่งมโนกรรมที่มีเจตนาเป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก ๓ แล้วจึงตรัสว่า เพราะสัตว์ยังไม่รู้แจ้งวิบากกรรม เราจึงไม่กล่าวความสิ้นสุดแห่งกรรมที่มีเจตนาอันสัตว์ทำสั่งสมไว้ ก็วิบากนั้นเองที่สัตว์พึงเสวยในปัจจุบันก็มี ในอัตภาพถัดไปก็มี หรือในอัตภาพต่อ ๆ ไปก็มี เพราะสัตว์ยังไม่รู้แจ้งวิบากกรรม เราจึงไม่กล่าวการทำที่สุดแห่งทุกข์ของกรรมที่มีเจตนาอันสัตว์ทำสั่งสมไว้ ในข้อนั้นแล สมบัติแห่งกายกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ๓ สมบัติแห่งวจีกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ๔ สมบัติแห่งมโนกรรมที่มีเจตนาเป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบาก ๓ ครั้นแล้วพระองค์ทรงอธิบายวิบัติและสมบัติทั้งสองฝ่ายเหมือนในปฐมสัญเจตนิกาสูตร (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๘/๓๖๒)

สัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ: อาบัติที่ภิกษุต้องเพราะจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน

ในสมุจจยขันธกะ สุกกวิสัฏฐิ เรื่องวิธีการออกจากอาบัติที่ต้องเพราะทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน พระอุทายี สมัยที่ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระอุทายีต้องอาบัติ ๑ ตัวชื่อสัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ ไม่ได้ปิดไว้ กระผมจะปฏิบัติอย่างไร ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

SAMPLE

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น สงฆ์จงให้มานัต ๖ ราตรี เพื่ออาบัติ ๑ ตัว ชื่อสัญเจตนิกาสุกกวิสัฏฐิ ไม่ได้ปิดไว้แก่ภิกษุอุทายี ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงให้มานัตอย่างนี้"(วิ.จู.(ไทย)๖/๙๗/๑๘๙,วิ.จู.(ไทย)๖/๙๗/๑๙๓,วิ.จู.(ไทย)๖/๙๘/๑๙๓,วิ.จู.(ไทย)๖/๙๙/๑๙๓)

สัญชยเถรคาถา : ภาษิตของพระสัญชยเถระ,คาถาของพระสัญชยเถระ, ท่านพระสัญชยเถระกล่าวไว้ว่า ตั้งแต่เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ความดำริอันต่ำทราม ประกอบด้วยโทษ ข้าพเจ้าไม่เคยรู้จักเลย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๘/๓๒๐)

สัญชยวัตถุ : เรื่องสัญชัยปริพาชก พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ชนเหล่าใดเห็นสิ่งที่ไม่มีสาระว่ามีสาระ และเห็นสิ่งที่มีสาระว่าไม่มีสาระ ชนเหล่านั้น ชื่อว่ามีความดำริผิดเป็นทางปฏิบัติ ย่อมไม่ประสบสิ่งที่มีสาระ ส่วนชนเหล่าใดที่รู้สิ่งที่มีสาระว่ามีสาระ และรู้สิ่งที่ไม่มีสาระว่าไม่มีสาระ ชนเหล่านั้น ชื่อว่ามีความดำริชอบเป็นทางปฏิบัติ ย่อมประสบสิ่งที่มีสาระ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑/๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สิ่งที่ไม่มีสาระ หมายถึงปัจจัย ๔ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ และธรรมเทศนาที่ส่งเสริมมิจฉาทิฏฐินั้น คำว่า สิ่งที่มีสาระ หมายถึงสัมมาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ และธรรมเทศนาที่ส่งเสริมสัมมาทิฏฐินั้น คำว่า สาระ ในที่นี้หมายถึงสีลสาระ สมาธิสาระ ปัญญาสาระ วิมุตติสาระ วิมุตติญาณทัสสนสาระ ปรมัตถสาระและนิพพาน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๐๑)

สัญชัย อากาสโคตร, พราหมณ์: พราหมณ์ชื่อสัญชัย อากาสโคตร, พราหมณ์ผู้กล่าวตู่พระผู้พระมีพระภาคในราชวังปเสนทิโกศล

ในกัณณกัตถลสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามเสนาบดีชื่อวิฑูฑภะ ใครหนอกล่าวไม่ตรงตามและกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคภายในพระราชวัง วิฑูฑภเสนาบดีกราบทูลว่า พราหมณ์ชื่อสัญชัย อากาสโคตร พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระดำรัสอย่างหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาเนื้อความบางอย่างตรัสไว้ แต่คนกลับเข้าใจพระดำรัสไปอีกอย่างหนึ่ง มีบ้างไหม พระผู้มีพระภาคยังทรงจำพระดำรัสที่ตรัสแล้วได้อยู่หรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อาตมภาพจำคำที่กล่าวแล้วได้ดีคือคำที่กล่าวไว้แล้วอย่างนี้ว่า ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ มีปกติเห็นธรรมทั้งปวงในคราวเดียวกัน เหตุนี้เป็นไปไม่ได้ พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสภาพที่เป็นเหตุ ทั้งยังตรัสสภาพที่เป็นผลว่า ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ มีปกติเห็นธรรมทั้งปวงในคราวเดียวกัน เหตุนี้เป็นไปไม่ได้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๘/๔๖๒)

สัญชัย: เจ้าลัทธิชื่อสัญชัย เวลัฏฐบุตร, ลัทธิตอบปัญหาหลบเลี่ยง

SAMPLE

ในสามัญญผลสูตร กล่าวถึงลัทธิของครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร ลัทธิที่หลบเลี่ยงไม่แน่นอน พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสถามท่านสัญชัยว่า อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ ท่านสัญชัยจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่ ครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร ตอบว่า ‘ถ้ามหาบพิตรตรัสถามอาตมภาพว่า โลกหน้ามีจริงหรือ หากอาตมภาพมี ความเห็นว่ามีจริง ก็จะทูลตอบว่ามีจริง แต่อาตมภาพมีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มิใช่ จะว่ามิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๙/๕๙, ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๓/๑๖๑)

สัญชัย เวลัฏฐบุตร: สัญชัย เวลัฏฐบุตร นายสัญชัย บุตรของช่างสาน, เจ้าลัทธิผู้ตอบปัญหาหลบเลี่ยง ตัวอย่างในจูฬสาโรปมสูตร เรื่องอุปมาด้วยแก่นไม้ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี พราหมณ์ชื่อปิงคลโกจฉะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าครูปูรณะกัสสปะ มักขลิโคสาล อชิตะเกสกัมพล ปกุธะกัจจายนะ สัญชัยเวลัฏฐบุตร นิครนถ์นาฏบุตร รู้อย่างชัดเจนตามปฏิญญาของตน ๆ หรือทุกคนไม่รู้อย่างชัดเจนเลย หรือว่าบางพวกรู้อย่างชัดเจน บางพวกไม่รู้อย่างชัดเจน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อย่าเลย พราหมณ์ จงงดไว้เถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ปิงคลโกจฉพราหมณ์ทูลสนองรับพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที่ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้อยู่ กลับมองข้ามแก่นไม้ จึงตัดนำไป กิจที่เขาจะต้องใช้แก่นไม้ทำจักไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขา (ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๙/๕๙,ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๐/๕๙,ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๑/๖๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๑๒/๓๔๙, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๘๙/๔๒๐,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๔๑๘/๔๙๑(ที.สี.อ.(บาลี)๑/๑๕๕/๑๓๒, ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๑๒/๑๔๑)๙/๑๕๕/๔๙,

สัญชัย, นาย: คนเฝ้าสวนชื่อสัญชัย, นายผู้นำเนื้อสมันมาสู่อำนาจเพราะรส
ในวาตมิคชาดก เรื่องเนื้อสมัน พระราชาทรงดำริว่า สภาวะที่เลวกว่าความอยากในรสไม่มี จึงตรัสว่า สภาวะอย่างอื่นที่จะเลวยิ่งกว่ารสทั้งหลายไม่มี รสเป็นสภาวะที่เลวกว่าที่อยู่อาศัย กว่าความสนิทสนม คนเฝ้าสวนชื่อสัญชัย นำเนื้อสมันที่อาศัยอยู่ในป่าทึบมาสู่อำนาจได้ก็เพราะรส (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๔/๖)

สัญชัย, พราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อสัญชัย ผู้คงแก่เรียน ทรงมนตร์ จบไตรเพท, เจ้าสำนักสัญชัยที่พระสารีบุตรอาศัยและได้พบพระอัสสชิเกิดความเลื่อมใสในสำนักนี้
ในสารีปุตตเถราปทาน พระสารีบุตรเถระ ผู้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์อยู่ในสำนักของพราหมณ์นามว่าสัญชัย พราหมณ์นามว่าอัสสชิ สาวกของพระองค์เที่ยวบิณฑบาตในครั้งนั้น ข้าพระองค์ได้เห็นท่าน มีจิตตั้งมั่นในความเป็นมุนี มีจิต

SAMPLE

สงบ เบิกบานดุจดอกปทุมที่แย้มบาน เพราะเห็นท่านผู้ฝึกฝนดีแล้ว จึงเกิดขึ้นว่า ท่านผู้นี้คงจะเป็นพระอรหันต์ เคลื่อนไหวกิริยาท่าทางน่าเลื่อมใส รูปงาม สำรวมดี คงจะเป็นผู้เห็นทางอมตะ ท่านแสดงธรรมว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุจะดับไปก็เพราะเหตุดับไป พระมหาสมณะมีปกติตรัสสอนอย่างนี้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๗๖/๔๔)

สัญชัยปริพาชก : ชื่อปริพาชกผู้เป็นอาจารย์ใหญ่คนหนึ่งในพุทธกาล ตั้งสำนักสอนลัทธิอยู่ในกรุงราชคฤห์ มีศิษย์มาก พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะเคยบวชอยู่ในสำนักนี้ ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะพร้อมด้วยศิษย์ ๒๕๐ คนพากันไปสู่สำนักพระพุทธเจ้า สัญชัยเสียใจเป็นลมและอาเจียนเป็นโลหิต; นิยมเรียกว่า*สญชัยปริพาชก* เป็นคนเดียวกับ*สัญชัยเวลัฏฐบุตร* คนหนึ่งใน*ติตถกร* หรือครูทั้ง ๖ มีปรากฏในมหาวรรค ดังคำว่า สัญชัยปริพาชกอาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยบริษัทปริพาชกหมู่ใหญ่จำนวน ๒๕๐ ท่าน ครั้งนั้น สารีบุตรและโมคคัลลานะประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในสำนักสัญชัยปริพาชก ได้ตั้งกติกากันไว้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๐/๗๒, ๔/๖๒/๗๖, ๔/๖๒/๗๗) ; สญชัย ก็เขียน

สัญชัยฤๅษี : ชื่อฤๅษีตนหนึ่ง เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสีไปแสดงธรรม ทำให้เทวดาและมนุษย์บรรลุธรรมเป็นจำนวนมาก มีปรากฏในธัมมทัสสีพุทธวงศ์ ดังคำว่า (พระพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสี) ทรงประกาศพระธรรมจักร เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ในกาลที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี ทรงแนะนำสัญชัยฤๅษี เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙๐ โกฏิได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓/๖๖๕)

สัญชัยเวลัฏฐบุตร, เจ้าลัทธิ :ชื่อเจ้าลัทธิ ๑ ใน ๖ คือ เจ้าลัทธิปูรณกัสสปะ เจ้าลัทธิมักขลิโคสาล เจ้าลัทธิอชิตเกสกัมพล เจ้าลัทธิปกุธกัจจายนะ เจ้าลัทธิสัญชัยเวลัฏฐบุตร เจ้าลัทธินิครนถ์นาฏบุตร มีอมราวิกเขปวาทะ ลัทธิที่หลบเลี่ยงไม่แน่นอน ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวไว้ว่า เจ้าลัทธิมักขลิโคสาล... เจ้าลัทธิอชิตเกสกัมพล... เจ้าลัทธิปกุธกัจจายนะ... เจ้าลัทธิสัญชัยเวลัฏฐบุตร... เจ้าลัทธินิครนถ์นาฏบุตรเข้าไปหาเศรษฐีถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้กล่าวกับเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ดังนี้ว่า คหบดี อาตมานี่แหละเป็นพระอรหันต์และมีฤทธิ์ ท่านโปรดให้บาตรแก่อาตมาเถิด,ในสามัญญผลสูตร กล่าวไว้ว่า พระเจ้าอชาตศัตรูเคยเฝ้าไปสนทนาธรรมด้วย (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๒/๑๙,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๙/๕๙) ; ดู สัญชัยปริพาชก

สัญชิกาบุตร, มาณพ : มาณพคนหนึ่ง ชาวเมืองสุงสุมารคิระ ในภัคคชนบท ที่พระเจ้าโพธิราชกุมารปกครอง,เป็นสหายรัก เป็นข้าราชบริพาร เป็นบุรุษที่พระเจ้าโพธิราชกุมาร ทรงรับสั่งไปให้นิมนต์พระพุทธเจ้า ณ เภสกฬามฤคทายวัน เมืองสุงสุมารคิระในภัคคชนบท

SAMPLE

เพื่อให้มาฉลองประสารทชื่อว่าโกกนุท พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ ดังคำว่า มาณพสัญชิกาบุตรทราบการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจากอาสนะ เข้าไปเฝ้าโพธิราชกุมาร ณ ที่ประทับ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๖๘/๔๙, ๗/๒๖๘/๕๐, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๔/๓๙๒)

สัญชีวชาดก : ชาดกว่าด้วยสัญชีวมาณพ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์ตำหนิลูกศิษย์ผู้ชุบชีวิตเสือโคร่งที่ตายแล้วให้กลับฟื้นคืนชีพขึ้นมา เมื่อเสือฟื้นแล้วกลับกินสัญชีวมาณพผู้ชุบชีวิตของมันเป็นอาหาร ท่านได้เตือนศิษย์ที่เหลือว่า ผู้ใดยกย่องและคบหากับคนชั่ว คนชั่วย่อมทำผู้นั้นให้เป็นเหยื่อ เหมือนเสือโคร่งที่สัญชีวมาณพทำให้ฟื้นขึ้น แล้วทำสัญชีวมาณพให้เป็นเหยื่อ การคบหาคนชั่วย่อมพาตัวให้เกิดร้อนเสมอ อนึ่ง การเรียนวิชาควรเรียนทั้งผูกและแก้ เมื่อถึงคราวคับขันจักสามารถเอาตัวรอดได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๕๐/๖๑)

สัญชีวนรก : นรกที่ตายแล้วฟื้น หมายถึงสัตว์นรกในนรกนี้ถูกสับถูกฟันเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยแล้วกลับฟื้นขึ้นมาบ่อยๆ,เป็น ๑ ในนรก ๘ ขุม คือ (๑) สัญชีวนรก (๒) กาฬสุตตนรก (๓) สังฆาฏนรก โรรุวนรก ๒ คือ (๔. ชาลโรรุวนรก ๕. ธูมโรรุวนรก)(๖) ตาปนนรก (๗) ปตาปนนรก (๘) อเวจีมหานรก,ในสังกิจจชาดกอธิบายไว้ว่า นรก ๘ ขุมเหล่านี้บัณฑิตกล่าวว่า ก้าวพ้นได้โดยยากเกลื่อนกล่นไปด้วยเหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้าแต่ละขุมๆ มีอุสสทนรก ๑๖ ขุมเป็นบริวาร (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๘๓/๔๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๙๑๐/๙๓๙)

ในพระไตรปิฎก มีกล่าวว่า มหานรกทั้ง ๘ ขุมนี้แต่ละขุม มีประตู ๔ ด้าน ประตูหนึ่ง ๆ มีอุสสุทนรก (นรกบริวาร) ด้านละ ๔ มหานรกขุมหนึ่งๆจึงมีอุสสทนรก ๑๖ แห่ง มหานรก ๘ ขุมมีอุสสทนรก ๑๒๘ รวมกับมหานรก ๘ เป็น ๑๓๖ ขุม (ขุ.ชา.อ. ๘/๘๓-๘๔/๑๑๑-๑๑๔) ดูการทำกรรมและวิธีเสวยผลกรรมต่างๆจากเนมิราชชาดก (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๒๑-๕๘๙/๑๖๖-๑๘๗) (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๙/๔๒๑-๕๘๙/๑๕๑-๒๐๙) และดูเทวทูตสูตรใน ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๖๑-๒๗๑/๒๓๐-๒๔๐, ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๒๖๑-๒๗๑/๑๖๗-๑๗๓)

สัญชีวมาณพ : ชื่อมาณพคนหนึ่ง เป็นคนเกียจคร้าน ชอบหลับนอน เรียนอยู่กับสหาย ๕๐๐ คน ในสำนักอาจารย์ทิสาปาโมกข์ เรียนมนต์ทำให้สัตว์ที่ตายแล้วฟื้นคืนชีพ ต่อมาไปกับเพื่อนไปป่า พบร่างเสือที่ตาย จึงอวดเพื่อนร่ายมนต์ ทำให้เสือตัวดังกล่าวฟื้นและกัดมาณพผู้นี้ถึงแก่ความตาย ดังคำในสัญชีวชาดกที่กล่าวไว้ว่า ผู้ใดยกย่องและคบหาคนชั่ว คนชั่วย่อมกระทำผู้นั้นให้เป็นเหยื่อเหมือนเสือโคร่งที่สัญชีวมาณพทำให้ฟื้นขึ้นแล้วทำสัญชีวมาณพให้เป็นเหยื่อ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๕๐/๖๑)

SAMPLE

สัญชีวะ, พระ : ชื่อพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่ากกุสันธะ ดังคำในมหาปทานสูตรและเวปุลลปัพพตสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระกกุสันธพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญได้แก่ พระวิธูระและพระสัญชีวะ,ในมารตัชชนียสูตรกล่าวไว้ว่า ท่านพระสัญชีวะอยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดีย่อมเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติด้วยความลำบากเล็กน้อย เรื่องเคยมีมาแล้วท่านพระสัญชีวะนั่งเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปศุสัตว์ พวกคนไถนาและพวกคนเดินทาง ได้เห็นท่านพระสัญชีวะนั่งเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง แล้วได้ปรึกษากันและเข้าใจว่าท่านมรณภาพ จึงหาหญ้า ไม้ และมูลโคมากองสุมกายท่านพระสัญชีวะ จุดไฟเผาแล้วจากไป เมื่อราตรีนั้นผ่านพ้นไปแล้ว ท่านพระสัญชีวะออกจากสมาบัตินั้นแล้วก็สลัดจีวร เวลาเช้าครองอันตรวาสกแล้วถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้าน พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปศุสัตว์พวกคนไถนาและพวกคนเดินทาง ได้เห็นท่านพระสัญชีวะเที่ยวบิณฑบาตแล้วได้ปรึกษากันว่า ท่านผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณะนี้นั่งมรณภาพแล้ว กลับฟื้นชีพคืนได้ ด้วยเหตุนี้ท่านพระสัญชีวะจึงมีชื่อว่าสัญชีวะ สัญชีวะ,ในอิทธิกถา กล่าวไว้ว่า ท่านพระสัญชีวะมีฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙/๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๗/๕๔๖,๓๑/๑๖/๕๗๐,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๔๓/๒๓๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๖/๕๗๐)

สัญญมะ : ความสำรวม คือการสำรวมกาย วาจา หมายถึงมีศีล, ดังคำว่า บุคคลเป็นพราหมณ์ได้เพราะกรรมนี้ คือ ตบะ พรหมจรรย์ สัญญมะ ทมะนี้ เป็นคุณธรรมสูงสุดของพราหมณ์, ในติกนิบาตรอธิบายสิ่งที่บัณฑิตบัญญัติว่า ทาน อหิงสา(ความไม่เบียดเบียน) สัญญมะ(ความสำรวม) ทมะ(การฝึกฝน) มาตาปิตุอุปัฏฐาน(การบำรุงมารดาบิดา) เป็นสิ่งที่สัตบุรุษบัญญัติไว้,ในนิธิกัณฑสูตรกล่าวว่าเป็นทรัพย์ที่จะติดตามไปตลอด คนอื่นลักไปไม่ได้ ดังคำว่า คนอื่นขนเอาไปไม่ได้ จะติดตามคนฝังตลอดไป ,ในอุภยัตถสูตรกล่าวไว้ว่าสัญญมะ ทำให้มีฤทธิ์มาก อานุภาพมาก,ในอุปสาฬหกชาดกกล่าวไว้ว่า เป็นคุณที่ไม่ตาย อยู่คู่กับโลก ดังคำว่า สัจจะ ธรรมะ อหิงสา สัญญมะ และทมะมีอยู่ในผู้ใด พระอริยะเจ้าทั้งหลายย่อมคบหาบุคคลเช่นนั้น (เพราะ) คุณธรรมชื่อว่าไม่ตายในโลก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๕/๒๐๗,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๖/๑๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๖๑/๑๑๓,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๗, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๖๑/๖๕๔,ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๓๘/๒๘๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๓/๖๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ชื่อว่าสัญญมะ เพราะมีศีล ชื่อว่า ทมะ เพราะฝึกอินทรีย์แล้ว (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๖๐/๓๑๗)

SAMPLE

สัญญา : การกำหนดหมาย, ความจำได้หมายรู้,คือ *หมายรู้ไว้* ซึ่ง รูป เสียงกลิ่น รส โผฏฐัพพะ และอารมณ์ที่เกิดกับใจว่า เขียว ขาว ดำ แดง ดัง เบาเสียงคน เสียงแมว เสียงระฆัง กลิ่นทุเรียน รสมะปราง เป็นต้น *และจำได้*คือ รู้จักอารมณ์นั้นว่าเป็นอย่างนั้นๆ ในเมื่อไปพบเข้าอีก (ข้อ ๓ ในขันธ์ ๕) มี ๖ อย่าง ตามอารมณ์ที่หมายรู้นั้นเช่น*รูปสัญญา* หมายรู้รูป *สัททสัญญา*หมายรู้เสียง เป็นต้น ดังคำในพรหมชาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มีทวยเทพชื่ออสัญญีสัตว์จุติ (เคลื่อน) จากชั้นนั้นเพราะเกิดสัญญาขึ้น ข้อที่สัตว์ผู้จุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ หรือดังคำในมโหสธชาดกที่กล่าวไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองแคว้นปัญจาละ เสด็จยาตราทัพมาพร้อมด้วยกองทัพทุกหมู่เหล่า กองทัพของพระเจ้าปัญจาละนั้นประมาณไม่ได้ มีกองช่างโยธา กองราบล้วนแต่ฉลาดในสงครามทุกอย่าง มีเสียงอึกทึกกึกก้อง เป็นสัญญาให้กันและกันรู้ได้ด้วยเสียงกลองและเสียงสังข์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๖๘/๒๘,๙/๗๕/๓๐,๙/๗๖/๓๑,๙/๗๗/๓๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๓/๓๕,๑๐/๑๒๗/๗๒,๑๐/๑๒๗/๗๓,๑๐/๑๒๘/๗๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๖/๓๓,๑๑/๑๕๙/๑๒๑,๑๑/๓๐๗/๒๗๙,๑๑/๓๔๔/๓๕๘,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๕๙๑/๒๗๔); ความหมายสามัญในภาษาบาลีว่า เครื่องหมาย ที่สังเกตความสำคัญว่าเป็นอย่างนั้นๆ,ในภาษาไทยมักใช้หมายถึง ข้อตกลง,คำมั่น ดังคำในมหาวิภังค์ที่ท้าวเธอทรงให้สัญญาที่จะถวายคนวัดแก่พระเถระแต่ทรงลืม เมื่อเวลาผ่านไปนานทรงระลึกได้ ตรัสถามมหาอมาตย์ผู้สนองราชกิจคนหนึ่ง(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๑๙/๑๔๐)

สัญญา ๑ : ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ นี้ชื่อว่าสัญญา ๑ (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๐๙/๔๗)

สัญญา ๖ : ความหมายรู้ หมายถึงความหมายรู้ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ ดังคำในอุปาทานปริปวัตตนสูตรที่กล่าวไว้ว่า สัญญา เป็นอย่างไร คือ สัญญา ๖ ประการนี้ ได้แก่ (๑) รูปสัญญา(ความหมายรู้รูป)(๒) สัททสัญญา(ความหมายรู้เสียง) (๓) คันธสัญญา(ความหมายรู้กลิ่น) (๔) รสสัญญา (ความหมายรู้รส) (๕) โผฏฐัพพสัญญา (ความหมายรู้โผฏฐัพพะ) (๖) ธัมมสัญญา(ความหมายรู้ธรรมารมณ์) นี้เรียกว่า สัญญา (สं.ข.(ไทย) ๑๗/๕/๘๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๙๗/๔๑๙)

สัญญา ๑๐ : ความกำหนดหมาย, สิ่งที่ควรกำหนดหมายไว้ในใจ มี ๑๐ อย่างคือ๑. *อนิจจสัญญา* กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร ๒. *อนัตตสัญญา*กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง ๓. *อสุภสัญญา* กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย ๔. *อาทีนวสัญญา* กำหนดหมายโทษแห่งกาย คือมีอาพาธต่างๆ ๕. *ปหานสัญญา* กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรม๖. *วิราคสัญญา* กำหนดหมายวิราคะคืออริยมรรคว่าเป็นธรรมอันสงบประณีต ๗. *นิโรธสัญญา* กำหนดหมายนิโรธ คืออริยผล

SAMPLE

ว่าเป็นธรรมอันสงบประณีต ๘. *สัพพโลเก อนภิรตสัญญา* กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง ๙. *สัพพสังขาเรสุ อนิฏฐสัญญา*กำหนดหมายความไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง ๑๐. *อานาปานัสสติ* สติกำหนดลมหายใจเข้าออก ดังคำในปฐมสัญญาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สัญญา ๑๐ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๖/๑๒๓)

สัญญาใกล้ : สัญญาอยู่ใกล้เคียงกัน หมายถึงอยู่ชิดกัน ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายสัญญาใกล้ว่า สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นอกุศล สัญญาที่เป็นกุศลเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นกุศล สัญญาที่เป็นอัพยากฤตเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นอัพยากฤต สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาของผู้เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าสัญญาใกล้ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๙/๑๐)

สัญญาไกล : สัญญาอยู่ไกลกัน หมายถึงอยู่ไกลห่างกัน ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายสัญญาไกลว่า สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นกุศลและอัพยากฤตสัญญาที่เป็นกุศลและอัพยากฤตเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอกุศล สัญญาที่เป็นกุศลเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอกุศลและอัพยากฤต สัญญาที่เป็นอกุศลและอัพยากฤตเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นกุศล สัญญาที่เป็นอัพยากฤตเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นกุศลและอกุศล สัญญาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอัพยากฤต สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็น

SAMPLE

สัญญาไกลจากสัญญาของผู้เข้าสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาไกลจากสัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะนี้เรียกว่าสัญญาไกล (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๙/๙)

สัญญาขันธ์ : กองสัญญา, กองคือความจำได้หมายรู้ ดังคำในวิภังค์ว่า สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ สัญญาที่เป็นอดีต สัญญาที่เป็นอนาคตสัญญาที่เป็นปัจจุบัน สัญญาที่เป็นภายในตน สัญญาที่เป็นภายนอกตน สัญญาหยาบ สัญญาละเอียด สัญญาชั้นต่ำ สัญญาชั้นประณีต สัญญาไกล หรือสัญญาใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่าสัญญาขันธ์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๖/๙๘,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๒/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖/๒๘,อภิ.สํ.(ไทย)๓๔/๖๑/๓๘,๓๔/๑๓๘/๕๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๔/๗,๓๕/๖๒/๔๒,๓๕/๑๖๗/๑๑๘,๓๕/๑๘๔/๑๔๕,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๘/๕)

สัญญาขันธ์ ๑ : ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ นี้ชื่อว่าสัญญาขันธ์ ๑ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๓/๔๘)

สัญญาชั้นต่ำ สัญญาชั้นประณีต : สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่เป็นกุศลและอัพยากฤตเป็นสัญญาชั้นประณีต สัญญาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่เป็นอัพยากฤตเป็นสัญญาชั้นประณีต สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาชั้นประณีตสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาชั้นต่ำสัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาชั้นประณีต สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาชั้นต่ำสัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาชั้นประณีต สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาชั้นประณีต (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘/๘)

สัญญาที่เป็นปัจจุบัน : สัญญาเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อมแต่สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจที่เป็นปัจจุบัน ดังคำในวิภังค์ว่า สัญญาใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏเกิดขึ้นเกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ สัญญาที่เกิดแต่มโนสัมผัส นี้เรียกว่าสัญญาที่เป็นปัจจุบัน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕/๗)

สัญญาที่เป็นภายนอกตน :สัญญาของสัตว์และบุคคลอื่นที่เกิดแต่สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ดังคำในวิภังค์ว่า สัญญาใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้นๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตนเกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ

SAMPLE

ได้แก่สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯสัญญาที่เกิดแต่มโนสัมผัส นี้เรียกว่าสัญญาที่เป็นภายนอกตน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๖/๘)

สัญญาที่เป็นภายในตน : สัญญาของสัตว์ที่เป็นภายในตน ที่เกิดแต่สัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ดังคำในวิภังค์ว่า สัญญาใดของสัตว์นั้นๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯสัญญาที่เกิดแต่มโนสัมผัส นี้เรียกว่าสัญญาที่เป็นภายในตน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๖/๗)

สัญญาที่เป็นโลกิยะ : ความจำได้หมายรู้ระดับโลกิยะ มีปรากฏในกถาวัตถุ ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีตอนหนึ่งว่า บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยมรรค เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยผัสสะที่เป็นโลกิยะ เวทนาที่เป็นโลกิยะ สัญญาที่เป็นโลกิยะ เจตนาที่เป็นโลกิยะ จิตที่เป็นโลกิยะสัทธาที่เป็นโลกิยะ วิริยะที่เป็นโลกิยะ สติที่เป็นโลกิยะ สมาธิที่เป็นโลกิยะปัญญาที่เป็นโลกิยะ พระปรวาทีก็ตอบปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๘๗/๖๔๑)

สัญญาที่เป็นอดีต : ความจำได้หมายรู้ที่ผ่านมา ดังคำในวิภังค์ว่า สัญญาใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้วถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่โสตสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่ชิวหาสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่กายสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่มโนสัมผัส นี้เรียกว่าสัญญาที่เป็นอดีต (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕/๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๗/๑๘๗)

สัญญาที่เป็นอนาคต : ความจำได้หมายรู้ที่ยังมาไม่ถึง ดังคำในวิภังค์ว่า สัญญาใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯสัญญาที่เกิดแต่มโนสัมผัส นี้เรียกว่าสัญญาที่เป็นอนาคต (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๕/๗)

สัญญาที่วิปริต : จำได้คลาดเคลื่อน, ความจำได้หมายรู้สิ่งที่ผิด,การรับรู้ที่ไม่ถูกต้อง หมายถึงสัญญาที่คลาดเคลื่อน เช่น กำหนดให้ต่างออกไปจากความเป็นจริงโดยประการต่าง ๆ ด้วยกิเลสเป็นเหตุเนิ่นช้า คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ที่มีกำลัง ดังคำที่สภิยปริพาชกสดุดีพระผู้มีพระภาคเฉพาะพระพักตร์ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ผู้มีปัญญาดุจแผ่นดิน พระองค์ทรงกำจัดมิจฉาทิฏฐิ ๓ และมิจฉาทิฏฐิ ๖๐ ที่อาศัยคัมภีร์เป็นหลักการของพวกสมณะลัทธิอื่นซึ่งอาศัยอักษรสื่อความหมาย และสัญญาที่วิปริต ทรงก้าวพ้นความมืดคือโอฆะได้แล้ว (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๔๔/๖๒๗)

SAMPLE

สัญญาที่สั่งสม : อุปจยสัญญา หมายถึงความจำได้หมายรู้ที่สั่งสมไว้ เป็นไวพจน์กัน ดังเช่น กรรมและกรรมที่สั่งสมเป็นไวพจน์กัน สัมปยุตด้วยจิต และรับรู้อารมณ์ได้ ต่างกันในเวลาให้ผลเท่านั้น มีปรากฏในกถาวัตถุ ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า ผัสสะกับผัสสะที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน เวทนากับเวทนาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน สัญญากับสัญญาที่สั่งสมเป็นคนละอย่างกัน... ใช่ไหม พระปรวาทีก็ตอบปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๓๗/๗๘๑,อภิ.ปญฺจ.อ. ๗๓๗/๒๘๓)

สัญญาธาตุ : ธาตุคือสัญญา,เป็น ๑ ในธาตุ ๕ คือรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ และวิญญาณธาตุ ดังคำในหลิททิกานิสูตร ที่พระมหากัจจายนเถระกล่าวแก่คหบดีไว้ว่า สัญญาธาตุเป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณ วิญญาณที่ผูกพันกับราคะในสัญญาธาตุ ตรัสเรียกว่าผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อยู่,ในอนิจจสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนัดจากรูปธาตุ ก็เป็นจิตที่หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนัดจากเวทนาธาตุฯลฯ ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนัดจากสัญญาธาตุ ฯลฯ,ในมาคันทิยสุตตนิทเทส ท่านพระมหากัจจายนะตอบว่า ท่านคหบดี รูปธาตุเป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณ วิญญาณที่ผูกพันไว้ด้วยราคะในรูปธาตุ ตรัสเรียกว่า การเที่ยวซ่านไปหาที่อาศัยเวทนาธาตุ ... สัญญาธาตุ ... สังขารธาตุ เป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณ วิญญาณที่ผูกพันไว้ด้วยราคะในสังขารธาตุ ตรัสเรียกว่า การเที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย,ในจูฬนิทเทส อธิบายไว้ว่า ความพอใจ ความกำหนัดความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นนอนเนื่องในสัญญาธาตุ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงละได้เด็ดขาดแล้วตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงชื่อว่าผู้ละห้วงน้ำคืออาลัยได้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๒,๑๗/๔/๑๖,๑๗/๔๕/๖๓,๑๗/๕๔/๗๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๙/๒๓๔,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๐/๒๕๗)

สัญญานานัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยความต่างแห่งสัญญา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงความต่างแห่งสัญญา เช่น รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๑/๑๗๓)

สัญญานิมิต : นิมิตคือสัญญา หมายถึงเครื่องหมายแห่งสัญญา มีปรากฏในปฏิสัมภิทามรรค ดังคำในญาณกถาที่อธิบายไว้ว่า พระโยคาวจรเมื่อพิจารณาเวทนานิมิตฯลฯ สัญญานิมิตฯลฯ สังขารนิมิต ฯลฯ วิญญาณนิมิตฯลฯ จักขุ ฯลฯ เมื่อพิจารณาชรามรณนิมิตโดย

SAMPLE

ความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิตนี้ชื่อว่าอนิมิตตวิหาร (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๙/๑๓๔)

สัญญาภพ : ภพคือสัญญา หมายถึงภพที่มีสัญญา เป็น ๑ ในสัญญา ๓ คือ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ที่อธิบายไว้ว่า สัญญาภพ (ภพที่มีสัญญา) ... อสัญญาภพ (ภพที่ไม่มีสัญญา)... เนวสัญญานาสัญญาภพ (ภพที่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่) ... ควรรู้ยิ่ง,ในวิภังค์อธิบายสัญญาภพว่าเป็นอุปปัตติภพ ดังคำว่า กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพเอกโวการภพ จตุโวการภพ และปัญจโวการภพ นี้เรียกว่า อุปปัตติภพ(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๔/๒๒๖,๒๙/๘๐/๒๓๙,๒๙/๘๗/๒๖๔,๒๙/๑๕๗/๔๔๑,๓๑/๕/๑๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๓๔/๒๒๑,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๖๗/๑๘,๓๖/๔๖๘/๑๒๐)

สัญญาภาวนา : การเจริญสัญญา หมายถึงการเจริญสัญญา ๑๐ ประการ, แนวความคิดความเข้าใจสำหรับใช้กำหนดพิจารณาในการเจริญกัมมัฏฐาน ได้แก่ (๑) อนิจจสัญญา (๒) อนัตตสัญญา (๓) อสุภสัญญา (๔) อาทีนวสัญญา (๕) ปหานสัญญา (๖) วิราคสัญญา *(๗) นิโรธสัญญา (๘) สัพพโลเก* อนภิรตสัญญา (๙) สัพพสังขาเรสุ อนิจจสัญญา (๑๐) อานาปานสติ ดังคำในมหานิทเทสที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔,๒๙/๘๔/๒๔๙,๒๙/๑๔๙/๔๐๔,๒๙/๑๕๑/๔๑๓,๒๙/๑๙๘/๕๘๑)

สัญญามนสิการ : การใส่ใจสัญญา หมายถึงการกระทำไว้ในใจโดยการกำหนดหมาย ดังคำในปฐมัชฌานปัญหาสูตร ที่พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวกับภิกษุทั้งหลายตอนหนึ่งว่า ผมนั้นสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เมื่อผมอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการ (การใส่ใจสัญญา) ประกอบด้วยกามก็ปรากฏขึ้น,แม้ในทุติยฌานจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระก็กล่าวว่าสัญญามนสิการปรากฏได้เช่นกัน ซึ่งเป็นมนสิการถึงทุติยฌานว่าไม่มีวิตก มีสัญญามนสิการคอยตักเตือนเพื่อให้บรรลุทุติยฌาน จึงออกจากปฐมฌาน,ในวิภังค์กล่าวไว้ว่า เป็นปัญญาฝ่ายเสื่อมและปัญญาฝ่ายวิเศษ ดังคำว่า สัญญามนสิการที่สหรคตด้วยกามครอบงำโยคาวจรบุคคลผู้ได้ปฐมฌาน ชื่อว่าหานภาคินีปัญญา... สัญญามนสิการที่ไม่สหรคตด้วยวิตกครอบงำ...ชื่อว่าวิเสสภาคินีปัญญา...สัญญามนสิการที่สหรคตด้วยวิญญาณัญจายตนะครอบงำโยคาวจรบุคคลผู้ได้อากิญจัญญายตนะชื่อว่า หานภาคินีปัญญา สติที่มีสภาวะสมควรแก่ธรรมนั้นตั้งมั่นชื่อว่า ฐิติภาคินีปัญญา สัญญามนสิการที่สหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายต

SAMPLE

นะครอบงำ...ชื่อว่าวิเสสภาคินีปัญญาสัญญามนสิการที่สหรคตด้วยนิพพิทา ประกอบด้วยวิราคะครอบงำ...ชื่อว่านิพเพธภาคินีปัญญา(สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๓๓๒/๓๕๐,๑๘/๓๓๓/๓๕๐,๑๘/๓๓๔/๓๕๐,๑๘/๓๓๕/๓๕๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๙/๕๑๑,๕๑๒)

สัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร :กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร, กำหนดหมายอาหารว่าปฏิกูล, ความจำได้หมายรู้อาหารว่าเป็นของปฏิกูล เช่นการกำหนดหมายอาหารว่า เมื่อลิ้มรสใด ย่อมเกิดความกำหนัดเป็นต้นขึ้นมา รสอย่างนั้นไม่พึงเสพ แต่เมื่อลิ้มรสใด ย่อมเกิดความเข้าใจว่า เป็นของปฏิกูลในอาหาร และย่อมอาศัยแรงกายเพราะรสที่ได้ลิ้มเป็นปัจจัยแล้วสามารถก้าวลงสู่อริยภูมิได้ หรือเมื่อบริโภคก็ย่อมมีการสิ้นกิเลสไป รสเห็นปานนั้นพึงเสพ,เป็นข้อที่ ๔ ในสัญญา ๕ เรียกว่าอาหาเร ปฏิกูลสัญญา,เป็นข้อที่ ๓ ในสัญญา ๗ เรียกว่าอาหาเร ปฏิกูลสัญญา ดังคำในสสังขารสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสงสารทั้งปวงอยู่,เป็นข้อ ๓ ในสัญญา ๙,เป็นข้อ ๓ ในสัญญา ๑๐ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๙/๒๓๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๑/๑๑๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๘/๗๕,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๙๓/๕๖๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๖/๑๒๓)

สัญญาวิปริต : ความจำคลาดเคลื่อน หมายถึงความจำแปรปรวนจนลืมนึกถึงกิริยาอาการของตน ดังคำในสุราปานชาดกที่เหล่าดาบสถูกพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นอาจารย์ถามจึงบอกเรื่องที่พวกตนดื่มสุราเมาแล้วพากันฟ้อนรำขับร้องว่า พวกกระผมได้พากันดื่ม พากันฟ้อนรำพากันขับร้องแล้วก็พากันร้องไห้ เพราะดื่มสุราที่ทำให้สัญญาวิปริต แต่ยังดีที่ไม่ได้กลายเป็นลิงให้เห็น,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายไว้ว่า สัตว์โลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มีสัญญาวิปริตว่าเป็นทุกข์ในนิโรธที่เป็นสุขใด ในนิโรธนั้นไม่มีญาณ เพราะมีสัญญาวิปริตว่าเป็นทุกข์ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๑/๓๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๘/๒๒๗)

สัญญาวิปลาส : ความหมายรู้ผิด หมายถึงความคลาดเคลื่อนของการรับรู้ หมายถึงการรับรู้สิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง การรับรู้สิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข การรับรู้สิ่งที่ไม่ใช่อัตตาว่าอัตตา การรับรู้สิ่งที่ไม่งามว่างาม ดังคำในวิปัลลาสสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ๔ ประการนี้ คือ (๑) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง (๒) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข (๓) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาสในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา (๔) สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาสในสิ่งที่ไม่งามว่างาม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๙/๗๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัญญาวิปลาส ความคลาดเคลื่อนของการรับรู้ หมายถึงการรับรู้สิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงเป็นต้น (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๓๔๖)

สัญญาวิปัลลาส : ความหมายรู้ผิด หมายถึงความหมายรู้ผิดในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงความหมายรู้ผิดในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ความหมายรู้ผิดในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาว่าอัตตา ความหมายรู้ผิดในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปัลลาส (ความหมายรู้ผิด) จิตตวิปัลลาส (ความคิดผิด) ทิฏฐิวิปัลลาส (ความเห็นผิด) ๔ ประการนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๖/๓๙๙)

สัญญาวิโมกข์ : ความหลุดพ้นเพราะสัญญา,หมายถึงสัญญาสมาบัติ ๗ อันได้แก่รูปฌาน ๔และอรูปฌาน ๓ ดังคำในอุปสีวมาณวกปัญหา ที่อุปสีวมาณพ ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลใดเป็นผู้ปราศจากราคะในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่นอาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติน้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ชั้นสูง บุคคลนั้นไม่หวั่นไหว ดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญายตนะนั้นได้หรือ,หรือดังคำในจูฬนิทเทสที่กล่าวไว้ว่า คำว่า น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ชั้นสูงอธิบายว่า สัญญาสมาบัติ ๗ ตรัสเรียกว่าสัญญาวิโมกข์,เป็นข้อที่ ๗๑ ในบรรดาวิโมกข์ ๗๕,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายไว้ว่า สัญญาวิโมกข์ เป็นอย่างไร คือ สัญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑๐ สัญญาวิโมกข์๑๐ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยอำนาจวัตถุ (และ) ด้วยปริยาย (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๗๘/๗๕๗,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๔๐/๑๘๔,๓๐/๔๑/๑๘๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๐๙/๓๔๘,๓๑/๒๑๔/๓๕๕)

ในพระไตรปิฎก อธิบายว่า สัญญาวิโมกข์ หมายถึงสัญญาสมาบัติ คุณธรรมชั้นสูงที่บุคคลบรรลุ มี ๗ ประการ ได้แก่ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๓ (ยกเว้นเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ) (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๔๐/๑๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัญญาวิโมกข์ ๑ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑๐ ด้วยอำนาจวัตถุ หมายถึงเป็นสัญญาวิโมกข์ ๑๐ ด้วยอำนาจ วัตถุ ๑๐ มีนิจจสัญญาเป็นต้น คำว่า สัญญาวิโมกข์ ๑๐ เป็นสัญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยปริยาย หมายถึงเป็นสัญญาวิโมกข์ ๑ ด้วยการพ้นจากสัญญานั้น (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๒๑๔/๑๘๓-๔)

สัญญาวิวัฏ : การปรับเปลี่ยนสัญญา คือได้อรูปาวจรฌาน ๔ (อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌานอากิญจัญญายตนฌาน และเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน)ดังคำในเอกกนิบาตที่กล่าวถึงมหาปันถกเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ฉลาดในสัญญาวิวัฏ, อีกนัยหนึ่ง หมายถึงการหลีกออกจากอกุศลด้วยสัญญา,ในญาณกถาอธิบายว่า พระโยคาวจรเมื่อหมายรู้ย่อมหลีกไป เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐๐/๒๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๐/๑๕๙,๓๑/๒๓๐/๓๙๐)

SAMPLE

สัญญาวิวัฏฏญาณ : ญาณในการหลีกออกจากอกุศลด้วยสัญญา ดังคำในมาติกาว่า ปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ ชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ,เป็นญาณที่ ๔๔ ในญาณ ๗๓ ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า ปัญญาที่มีเนกขัมมะเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากกามฉันทะด้วยสัญญา(ความหมายรู้) เพราะฉะนั้น ปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ ปัญญาที่มีอพยาบาทเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากพยาบาทด้วยสัญญา ... ปัญญาที่มีอาโลกสัญญาเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากถีนมิทธะด้วยสัญญา ... ปัญญาที่มีอวิกเขปะเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากอุทธัจจะด้วยสัญญา ... ปัญญาที่มีธัมมววัตถานเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากวิจิกิจฉาด้วยสัญญา ...ปัญญาที่มีญาณเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากอวิชชาด้วยสัญญา ... ปัญญาที่มีปามุชชะเป็นใหญ่ย่อมหลีกออกจากอรติด้วยสัญญา ...ปัญญาที่มีปฐมฌานเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากนิวรณ์ด้วยสัญญา ฯลฯ ปัญญาที่มีอรหัตตมรรคเป็นใหญ่ ย่อมหลีกออกจากกิเลสทั้งปวงด้วยสัญญา เพราะฉะนั้น ปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ จึงชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้นชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาที่มีกุศลธรรมเป็นใหญ่ ชื่อว่าสัญญาวิวัฏฏญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๕/๑๕๕)

สัญญาเวทยิตนิโรธ : การดับสัญญาและเวทนาเป็นสมาบัติเรียกเต็มว่าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ เรียกสั้นๆ ว่านิโรธสมาบัติ (ข้อ ๙ ในอนุปุพพวิหาร๙),เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๘ ในวิโมกข์ ๘ ดังคำว่า บุคคลล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๘,หรือดังคำที่กล่าวถึงพุทธปรินิพพานที่ว่า พระองค์ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ,เป็นข้อที่ ๙ ในอนุปุพพนิโรธ ๙ คือ (๑) กามสัญญาของผู้เข้าปฐมฌานดับไป (๒) วิตก วิจารของผู้เข้าทุติยฌานดับไป (๓) ปีติของผู้เข้าตติยฌานดับไป (๔) ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกของผู้เข้าจตุตถฌานดับไป (๕) รูปสัญญาของผู้เข้าอากาสานัญจายตนฌานดับไป(๖)อากาสานัญจายตนสัญญาของผู้เข้าวิญญาณัญจายตนฌานดับไป (๗) วิญญาณัญจายตนสัญญาของผู้เข้าอากิญจัญญายตนฌานดับไป (๘) อากิญจัญญายตนสัญญาของผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานดับไป(๙) สัญญาและเวทนาของผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ดับไป,ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า เพราะก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะได้โดยประการทั้งปวง โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ นี้ชื่อว่าวิโมกข์ข้อที่ ๘ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๙/๗๖,๑๐/๑๗๔/๑๒๒,๑๐/๒๑๙/๑๖๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๙/๓๕๑,๑๑/๓๔๓/

SAMPLE

๓๕๗,๑๑/๓๔๔/๓๕๘,๑๑/๓๕๘/๔๑๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๗๑/๒๙๔,๑๒/๓๒๓/๓๕๕,๑๒/๔๕๗/๔๙๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๘/๕๓๑) ; ดู นิโรธสมาบัติ

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัญญาเวทยิตนิโรธ หมายถึงสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนามี ๒ คืออสัญญาสมาบัติ และนิโรธสมาบัติ ที่เป็นอสัญญาสมาบัติมีแก่ปุถุชน ที่เป็นนิโรธสมาบัติ มีเฉพาะแต่พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ชำนาญในสมาบัติ ๘ แล้วเท่านั้นจึงจะเข้าได้,เป็นข้อที่ ๙ ในสมาบัติ หมายถึงอนุปุพพสมาบัติ ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ (ม.มู.อ. ๑/๑๔๘/๓๕๑, องฺ.ทสก.อ. ๓/๒๑/๓๒๙,(อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๗๓๕/๒๘๒)

สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ :ธาตุคือความดับสัญญาและเวทนา หมายถึงความดับขันธ์ ๔ ขันธ์ เป็นชื่อของนิโรธสมาบัติ สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุอาศัยนิโรธสมาบัติจึงปรากฏได้, เป็นธาตุที่ ๗ ในธาตุ ๗ คือ ๑. อาภาธาตุ ๒. สุภธาตุ ๓. อากาสานัญจายตนธาตุ ๔.วิญญาณัญจายตนธาตุ ๕.อากิญจัญญายตนธาตุ ๖.เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ ๗. สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ,ใน สัตตธาตุสูตรอธิบายถึงการปรากฏและการเข้าถึงไว้ว่า สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุอาศัยนิโรธสมาบัติจึงปรากฏได้, สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ เป็นนิโรธสมาบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๕/๑๘๐-๑๘๑)

สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ :สมาบัติด้วยการดับสัญญาและเวทนา, เป็นสมาบัติที่พระอนาคามีและพระอรหันต์เข้าได้ ดังคำในพุทธปรินิพพานกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ,ในจูฬเวทัลลสูตร กล่าวถึงสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติเกี่ยวกับการเข้าและการออก ดังคำที่วิสาขอุบาสกถาม-และภิกษุณีธัมมทินนาตอบตอนหนึ่งว่า “แม่เจ้าขอรับ การเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ เป็นอย่างไร” “ท่านวิสาขะ ภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ มิได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ เรากำลังเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ หรือเราเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว’ ที่แท้ จิตที่ท่านอบรมไว้ในเบื้องต้นอย่างนั้น ย่อมนำเข้าไปในภาวะนั้นได้เอง” “เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ธรรมเหล่าไหนที่ดับไปก่อน กายสังขาร วจีสังขาร หรือจิตตสังขาร” “เมื่อภิกษุเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ วจีสังขารดับไปก่อน จากนั้นกายสังขารจึงดับส่วนจิตตสังขารดับทีหลัง” “การออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ เป็นอย่างไร” “ภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ มิได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ เรากำลังออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติหรือเราออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติแล้ว’ ที่แท้ จิตที่ท่านอบรมไว้ในเบื้องต้นอย่างนั้น ย่อมนำเข้าไปในภาวะนั้นได้เอง” “เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ธรรมเหล่าไหน

SAMPLE

เกิดขึ้นก่อน กายสังขาร วจีสังขาร หรือจิตตสังขาร” “เมื่อภิกษุออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ จิตตสังขารเกิดขึ้นก่อน จากนั้นกายสังขารก็เกิดขึ้นส่วนวจีสังขารเกิดขึ้นทีหลัง”,ในกล่าวถึงคนที่เข้าสมาบัตินี้ไม่มีใครหรืออะไรมาทำร้ายได้ ดังคำว่า ท่านพระสัญชีวะอยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างเปล่าก็ดี ย่อมเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติด้วยความลำบากเล็กน้อย, แม้จะถูกไฟเผา ก็ไม่มีอันตรายเลย,ในวิภังค์กล่าวไว้ว่า เป็นสมาบัติข้อที่ ๙ ในสมาบัติ ๙ คือ ๑. ปฐมฌานสมาบัติ ๒. ทุติยฌานสมาบัติ ๓.ตติยฌานสมาบัติ ๔.จตุตถฌานสมาบัติ ๕. อากาสานัญจายตนสมาบัติ๖.วิญญาณัญจายตนสมาบัติ ๗.อากิญจัญญายตนสมาบัติ ๘. เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ๙.สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๙/๑๖๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒,๔๖๔/๕๐๔, ๑๒/๕๐๗/๕๔๖, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๐/๓๒๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๔๐๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๘/๕๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ หมายถึงสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนามี ๒ อย่างคือ อสัญญสมาบัติ และนิโรธ สมาบัติ ที่เป็นอสัญญสมาบัติมีแก่ปุถุชน ที่เป็นนิโรธสมาบัติมีเฉพาะแต่พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ชำนาญในสมาบัติ ๘ ข้างต้นแล้วเท่านั้น จึงจะเข้าได้,และมีอธิบายอีกว่า สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติเป็นเพียงความดับแห่งขันธ์ ๔ เท่านั้น จึงไม่เป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๗๓๕/๒๘๒,อภิ.ปญฺจ.อ. ๗๒๘-๗๒๙/๒๘๐-๒๘๑)

สัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัญญา มี ๑๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า สัญญา ๖ มีรูปสัญญาเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๓/๒๙๓)

2.สัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงสัญญา ๖ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๑๗/๓๓๑)

3.สัญญาสูตร เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ฉันทราคะในสัญญา ๖ มีรูปสัญญา นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดภิกษุ ฯลฯ ในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๗/๓๓๘)

4.สัญญาสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัญญาที่บุคคลเจริญมีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ (คืออนิพพาน) ๕ คือ (๑) อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร (๒) อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็น

SAMPLE

อนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง (๓) มรณสัญญา กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา(๔) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๕) สัพพโลเก อนภิรติสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๑/๑๑๐)

5.สัญญาสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัญญาที่บุคคลเจริญ มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ ๕ มีเนื้อความเหมือนในปฐมสัญญาสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๒/๑๑๑)

6.สัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสัญญาฝ่ายอกุศล คือ (๑) กามสัญญา (๒) พยาปาทสัญญา (๓) วิหิงสาสัญญา และตรัสสัญญาฝ่ายกุศล คือ (๑) เนกขัมมสัญญา (๒) อพยาปาทสัญญา (๓) อวิหิงสาสัญญา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๐/๖๓๑)

7.สัญญาสูตร พระสูตรว่าด้วยสัญญาที่เป็นอปริหานิยธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่าอปริหานิยธรรม ๗ คือ ภิกษุพึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญ (๑) อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร (๒) อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง (๓) อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย (๔) อาทีนวสัญญา กำหนดหมายความเป็นโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ (๕) ปหานสัญญา กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย (๖) วิราคสัญญา กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต (๗) นิโรธสัญญา กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๗/๔๒)

8.สัญญาสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัญญา ๗ คือ (๑) อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย (๒) มรณสัญญา กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา (๓) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๔) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (๕) อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร (๖) อนิจเจ ทุกขสัญญา กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร และ (๗) ทุกเข อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์ ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะได้ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๘/๗๕)

9.สัญญาสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายว่า สัญญา ๗ ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะได้ เพราะ (๑) ผู้เจริญอสุภสัญญาแล้วส่วนมาก จิตย่อมหดกลับ ไม่ออกไปรับการร่วมเมถุนธรรม อุเบกขาหรือ

SAMPLE

ความเป็นของปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ ถ้าจิตยังไหลไปตามการร่วมเมถุนธรรม ความเป็นของปฏิกูลยังตั้งอยู่ก็พึงทราบว่า เราไม่ได้เจริญอสุภสัญญาแล้ว คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายจึงไม่มีแก่เรา ภาวนาพละของเรายังไม่ถึงที่ แต่ถ้าผู้เจริญอสุภสัญญาแล้วส่วนมาก จิตย่อมหดกลับ ไม่ออกไปรับการร่วมเมถุนธรรม อุเบกขาหรือความเป็นของปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ พึงทราบว่า เราได้เจริญอสุภสัญญาดีแล้ว คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายจึงมีแก่เรา ภาวนาพละของเราถึงที่แล้ว (๒) ผู้เจริญมรณสัญญาแล้วส่วนมาก จิตย่อมหดกลับ ไม่ออกไปรับความติดใจในชีวิต อุเบกขาหรือความเป็นของปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ ถ้าจิตยังไหลไปตามความเป็นของไม่ปฏิกูลยังตั้งอยู่ก็พึงทราบว่า เราไม่ได้เจริญมรณสัญญาแล้ว คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย จึงไม่มีแก่เรา ภาวนาพละของเรายังไม่ถึงที่ แต่ถ้าผู้เจริญมรณสัญญาแล้วส่วนมาก จิตย่อมหดกลับ ไม่ออกไปรับความติดใจในชีวิต อุเบกขาหรือความเป็นปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ พึงทราบว่า เราได้เจริญมรณสัญญาดีแล้ว ... (๓) ผู้เจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาแล้วส่วนมาก จิตย่อมหดกลับ ไม่ออกไปรับตัณหาในรส อุเบกขาหรือความเป็นของปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ ถ้าจิตยังไหลไปตามความเป็นของไม่ปฏิกูลยังตั้งอยู่ก็พึงทราบว่า เราไม่ได้เจริญอาหาเร ปฏิกูลสัญญานี้แล้ว คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายจึงไม่มีแก่เรา ภาวนาพละของเรายังไม่ถึงที่ แต่ถ้าผู้เจริญอาหาเร ปฏิกูลสัญญาแล้วส่วนมาก จิตย่อมหดกลับ ไม่ออกไปรับตัณหาในรส อุเบกขาหรือความเป็นปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ พึงทราบว่า เราได้เจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญาดีแล้ว ... (๔) ผู้เจริญสัพพโลเก อนภิรตสัญญาแล้วส่วนมาก จิตย่อมหดกลับ ไม่ออกไปรับความวิจิตรของโลก อุเบกขาหรือความเป็นของปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ ถ้าจิตยังไหลไปตามความเป็นของไม่ปฏิกูลยังตั้งอยู่ก็พึงทราบว่า เราไม่ได้เจริญสัพพโลเกอนภิรตสัญญาแล้ว คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายจึงไม่มีแก่เรา ภาวนาพละของเรายังไม่ถึงที่ แต่ถ้าผู้เจริญสัพพโลเก อนภิรตสัญญาแล้วส่วนมาก จิตย่อมหดกลับ ไม่ออกไปรับความวิจิตรของโลก อุเบกขาหรือความเป็นปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ พึงทราบว่า เราได้เจริญสัพพโลเก อนภิรตสัญญาดีแล้ว ... (๕) ผู้เจริญอนิจจสัญญาแล้วส่วนมาก จิตย่อมหดกลับ ไม่ออกไปรับลาภสักการะและชื่อเสียง อุเบกขาหรือความเป็นของปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ ถ้าจิตยังไหลไปตามความเป็นของไม่ปฏิกูลก็ยังตั้งอยู่ก็พึงทราบว่า เราไม่ได้เจริญอนิจจสัญญาแล้ว คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายจึงไม่มีแก่เรา ภาวนาพละของเรายังไม่ถึงที่ แต่ถ้าผู้เจริญอนิจจสัญญาแล้วส่วนมาก จิตย่อมหดกลับ ไม่ออกไปรับลาภสักการะและชื่อเสียง อุเบกขาหรือความเป็นปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ พึงทราบว่า เราได้เจริญอนิจจสัญญาดีแล้ว ... (๖) ผู้เจริญอนิจเจ ทุกขสัญญาแล้วส่วนมาก สัญญาในความเฉื่อยชา ความเกียจคร้าน ความท้อถอย ความประมาท ใน

SAMPLE

การไม่เพิกถอนความเพียร และในการไม่พิจารณาปรากฏว่าเป็นภัยอันร้ายแรงเหมือนเพชฌฆาตผู้เงื้อดาบขึ้น ก็พึงทราบว่า เราไม่ได้เจริญอนิจเจ ทุกขสัญญาแล้ว คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายจึงไม่มีแก่เรา ภาวนาพละของเรายังไม่ถึงที่ แต่ถ้าผู้เจริญอนิจเจ ทุกขสัญญาแล้วส่วนมาก สัญญาในความเฉื่อยชา ความเกียจคร้าน ความท้อถอย ความประมาท ในการไม่เพิกถอนความเพียร และในการไม่พิจารณาปรากฏว่าเป็นภัยอันร้ายแรงเหมือนเพชฌฆาตผู้เงื้อดาบขึ้น พึงทราบว่า เราได้เจริญอนิจเจ ทุกขสัญญาดีแล้ว ... (๗) ผู้เจริญทุกเข อนัตตสัญญาแล้วส่วนมาก มีใจปราศจากอหังการ(ทิฏฐิที่มีความยึดถือว่าของเรา) มมังการ(ตัณหาคือความทะยานอยากว่าเป็นของเรา) และมานะ(คือมานะ ๙) ในร่างกายที่มีวิญญาณและในนิมิตภายนอกทั้งปวง ก้าวล่วงมานะ สงบแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว ถ้าใจไม่ปราศจากอหังการ มมังการ และมานะในร่างกายที่มีวิญญาณนี้ และในนิมิตภายนอกทั้งปวง ไม่ก้าวล่วงมานะ ไม่สงบ ไม่หลุดพ้นแล้ว พึงทราบว่า เราไม่ได้เจริญทุกเข อนัตตสัญญานี้ คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายจึงไม่มีแก่เรา ภาวนาพละของเรายังไม่ถึงที่ แต่ถ้าผู้เจริญทุกเข อนัตตสัญญาแล้วส่วนมาก มีใจปราศจากอหังการ มมังการ และมานะ ในร่างกายที่มีวิญญาณอยู่ภายใน และในนิมิตภายนอกทั้งปวง ก้าวล่วงมานะ สงบแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พึงทราบว่า เราได้เจริญทุกเข อนัตตสัญญาดีแล้ว คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายจึงมีแก่เรา ภาวนาพละของเราถึงที่แล้ว (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๙/๗๕)

10.สัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัญญาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมมีผลานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ(นิพพาน) มี ๙ คือ (๑) อสุภสัญญา (๒) มรณสัญญา (๓) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา (๔) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา (๕) อนิจจสัญญา (๖) อนิจเจ ทุกขสัญญา (๗) ทุกเข อนัตตสัญญา (๘) ปหานสัญญา (๙) วิราคสัญญา (อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๖/๔๖๔)

11.สัญญาสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัญญาที่บุคคลเจริญแล้วย่อมมีผลานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะมีอมตะเป็นที่สุด คือ (๑) อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย (๒) มรณสัญญา กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา (๓) อาหาเรปฏิกูลสัญญา กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๔) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (๕) อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร (๖) อนิจเจ ทุกขสัญญา กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร (๗) ทุกเข อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์ (๘) ปหานสัญญา กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย (๙) วิราคสัญญา กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรม

SAMPLE

ละเอียดประณีต (๑๐) นิโรธสัญญา กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๖/๑๒๓)

12.สัญญาสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย สัญญาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด คือ (๑) อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร(๒) อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง (๓) มรณสัญญา กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา (๔) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๕) สัพพโลเก อนภิรตสัญญากำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (๖) อัฏฐิกสัญญา กำหนดหมายซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน (๗) ปุพฺวกสัญญา กำหนดหมายซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด (๘) วินีลกสัญญา กำหนดหมายซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่างๆ (๙) วิจฉิททกสัญญา กำหนดหมายซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน (๑๐) อุทธุมาตกสัญญา กำหนดหมายซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๗/๑๒๔)

13.สัญญาสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วทูลถามว่า เป็นไปได้หรือ การที่ภิกษุได้สมาธิโดยไม่ต้องมีสัญญาในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน ในธาตุน้ำว่าเป็นธาตุน้ำ ในธาตุไฟว่าเป็นธาตุไฟ ในธาตุลมว่าเป็นธาตุลม ในอากาสานัญจายตนฌานว่าเป็นอากาสานัญจายตนฌาน ในวิญญาณัญจายตนฌานว่าเป็นวิญญาณัญจายตนฌาน ในอากิญจัญญายตนฌานว่าเป็นอากิญจัญญายตนฌาน ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานว่าเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ในโลกนี้ว่าเป็นโลกนี้ ในโลกหน้าว่าเป็นโลกหน้า ไม่ต้องมีสัญญาแม้ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจ แต่ต้องมีสัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เป็นไปได้ เมื่อพระอานนท์ทูลถามว่า เป็นไปได้อย่างไร จึงตรัสตอบว่า เป็นไปได้อย่างนี้ คือ ภิกษุเป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้ว่า ภาวะที่สงบ ประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ นิพพาน เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ พระอานนท์ชื่นชมพระภาษิตแล้วถวายอภิวาท ทำประทักษิณแล้วเข้าไปหาพระสารีบุตรถึงที่อยู่แล้วถามว่า เป็นไปได้หรือหนอ การที่ภิกษุได้สมาธิโดยไม่ต้องมีสัญญาในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน ในธาตุน้ำว่าเป็นธาตุน้ำ ในธาตุไฟว่าเป็นธาตุไฟ ในธาตุลมว่าเป็นธาตุลม ในอากาสานัญจายตนฌานว่าเป็นอากาสานัญจายตนฌาน ในวิญญาณัญจายตนฌานว่าเป็นวิญญาณัญจายตนฌาน ในอากิญจัญญายตนฌานว่าเป็นอา

SAMPLE

กิญจัญญายตนฌาน ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานว่าเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ในโลกนี้ว่าเป็นโลกนี้ ในโลกหน้าว่าเป็นโลกหน้า ไม่ต้องมีสัญญาแม้ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ และธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจ แต่ต้องมีสัญญา พระสารีบุตรตอบว่า เป็นไปได้ เมื่อพระอานนท์ถามว่าเป็นไปได้อย่างไร จึงเล่าว่า สมัยหนึ่ง ผมอยู่ที่ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถีนั้น ผมได้เข้าสมาธิโดยไม่มีสัญญาในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน ในธาตุน้ำว่าเป็นธาตุน้ำ เป็นต้น แต่ผมเป็นผู้มีสัญญา เมื่อถูกถามว่า ในสมัยนั้น ท่านเป็นผู้มีสัญญาอย่างไร จึงตอบว่าสัญญาอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแก่ผมว่า ความดับภพเป็นนิพพาน ความดับภพเป็นนิพพานสัญญาอย่างหนึ่งดับไป เปรียบเหมือนเมื่อไฟมีเชื้อกำลังไหม้อยู่ เปลวไฟอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เปลวไฟอย่างหนึ่งดับไป พระอานนท์กล่าวว่า น่าอัศจรรย์จริง การที่อรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะของพระศาสดาและพระสาวก เปรียบเทียบกันได้ เสมอกัน ไม่ผิดกันในบทอันเลิศ เมื่อสักครู่นี้ ผมเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้ทูลถามเนื้อความนี้แล้ว แม้พระผู้มีพระภาคก็ทรงตอบเหมือนที่ท่านสารีบุตรตอบทุกประการ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗/๓๙๘)

สัญญาโสขุมมญาณ : ญาณเป็นเครื่องกำหนดรู้ลักษณะละเอียดคือสัญญา, เป็นข้อที่ ๓ ในโสขุมมญาณ ๔ ดังคำว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยสัญญาโสขุมมญาณไม่เห็นญาณอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสัญญาโสขุมมญาณนั้นและไม่ปรารถนาสัญญาโสขุมมญาณอย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสัญญาโสขุมมญาณนั้น (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖/๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า โสขุมมญาณ หมายถึงญาณที่เป็นเครื่องกำหนดรู้ลักษณะละเอียด เช่น ลักษณะที่ไม่เที่ยง (อง.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๖/๒๙๔, อง.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๖/๓๐๑)

สัญญาหยาบ สัญญาละเอียด : สัญญาไม่ละเอียด หมายถึงสัญญาที่เกิดแต่ปฏิฆสัมผัส, สัญญาที่เป็นอกุศล,สัญญาที่เป็นกุศลและอกุศล,สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา,สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา,สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ,สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ,สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

สัญญาประณีต หมายถึงสัญญาที่เกิดแต่อธิวจนสัมผัส, สัญญาที่เป็นกุศลและอัพยากฤตเป็นสัญญาละเอียด,สัญญาที่เป็นอัพยากฤต,สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา, สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา,สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาละเอียด, สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาละเอียด,เป็นสัญญาอย่างหนึ่งในสัญญา มีปรากฏในสัญญาขันธ์ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๔/๗)

SAMPLE

ในวิภังค์อธิบายว่า สัญญาหยาบ สัญญาละเอียด ว่าหมายถึงสัญญาที่เกิดแต่ปฏิฆสัมผัส(คือสัมผัสที่เกิดทางปัญจทวาร) เป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่เกิดแต่อธิวจนสัมผัส(คือสัมผัสที่เกิดทางมโนทวาร)เป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่เป็นอกุศล เป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่เป็นกุศลและอัพยากฤตเป็นสัญญาละเอียดสัญญาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่เป็นอัพยากฤตเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาละเอียด สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาหยาบ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาละเอียด (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗/๘)

สัญญาอัญญาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยความไม่รู้ในสัญญา ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทิฏฐิที่ว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยงเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทิฏฐินั้น คือความไม่รู้ในสัญญา ในความเกิด ในความดับและในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสัญญา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๙/๓๗๖)

สัญญีครรภ์ : ครรภ์มีสัญญา มี ๗ อย่าง ซึ่งในนัตถิกวาทะอธิบายไว้ว่าหมายถึง อูฐ โค ลาแพะ สัตว์เลี้ยง มฤคและควาย ในสามัญญผลสูตร สันทกสูตร มหาทิฏฐิสูตร กล่าวถึงลัทธิของครูมักขลิ โคศาล ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ไว้ตอนหนึ่งว่า สัญญีครรภ์ ๗ อสัญญีครรภ์ ๗ นิคัณฐีครรภ์ ๖ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓)

สัญญีภพ : ภพมีสัญญา หมายถึงภพของสัตว์ที่มีขันธ์ ๔ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์และวิญญาณขันธ์, เป็น ๑ ในภพ ๓ คือ สัญญีภพ อสัญญีภพ หรือเนวสัญญีนาสัญญีภพ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๗/๑๑๙,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๔/๕๕)

อรรถกถาอธิบายถึงภพ ๓ ไว้ว่า สัญญีภพ อสัญญีภพ เนวสัญญีนาสัญญีภพ, (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๒๑/๓๗๖,อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๒๓๔/๑๙๘-๒๒๐, ขุ.ป.อ. ๑/๕/๙๗)

สัญญีวาทะ : วาทะมีสัญญา,ลัทธิว่ามีสัญญา,ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตายังมีสัญญาเหลืออยู่,ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตามีสัญญา มี ๑๖ ลัทธิ คำว่า สัญญา ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความจำได้หมายรู้ธรรมดา แต่หมายถึงภาวะที่เป็นความรู้สึกรู้ขั้นละเอียด,ในพรหมชาลสูตร กล่าวถึงสัญญีวาทะว่ามี ๑๖ ประการ คือ สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมบัญญัติว่า (๑) อัตตาที่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา (๒) อัตตาที่ไม่มีรูป

SAMPLE

ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา (๓) อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา (๔) อัตตาที่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีรูปก็มิใช่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมี สัญญา (๕) อัตตาที่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา (๖) อัตตาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา (๗) อัตตาทั้งที่มีที่สุดและไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมี สัญญา (๘) อัตตาที่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ ยั่งยืนหลังจากตายแล้วมีสัญญา (๙) อัตตาที่มีสัญญาอย่างเดียวกัน ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมี สัญญา (๑๐) อัตตาที่มีสัญญาต่างกัน ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา (๑๑) อัตตาที่มีสัญญาเล็กน้อย ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา (๑๒) อัตตาที่มีสัญญาหาประมาณมิได้ ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว มีสัญญา (๑๓) อัตตาที่มีสุขอย่างเดียว ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา (๑๔) อัตตาที่มีทุกข์อย่างเดียว ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา (๑๕) อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา (๑๖) อัตตาที่มีทุกข์ก็มิใช่ มีสุขก็มิใช่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา(ที.สี.(ไทย) ๙/๗๕/๓๐,๙/๗๗/๓๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒/๒๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๒/๒๒๑)

สัญญูปาทานขันธ์ : อุปาทานขันธ์คือสัญญา,ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นคือสัญญา,กองแห่งความยึดมั่นคือสัญญา, เป็นข้อที่ ๓ ในอุปาทานขันธ์ ๕ ดังคำว่า อุปาทานขันธ์ คือรูปูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป) เวทนูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา) สัญญูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา) สังขารูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร) วิญญาณูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ) ภิกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์,ในขันธสูตรอธิบายว่า สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกล หรือใกล้ก็ตาม ประกอบด้วยอาสวะ เกื้อกูลแก่อุปาทาน นี้เรียกว่า สัญญูปาทานขันธ์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๙๙/๓๒๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๐,๑๑/๓๕๕/๓๘๐, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔,๑๗/๔๘/๖๗,๑๗/๕๖/๘๑,๑๗/๘๒/๑๓๔)

สัญโญคาภินิเวส : ความยึดมั่นเพราะกิเลสเครื่องประกอบ ดังคำในญาณกถา ที่กล่าวไว้ว่า เมื่อละสัญโญคาภินิเวส ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งวิวัฏฏานานุปัสสนา ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าภาวนา เพราะมีความหมายว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้นไม่ล่วงเลยกัน,ในสีลมยญาณนิทเทสอธิบายไว้ว่า การละสัญโญคาภินิเวสด้วยวิวัฏฏานานุปัสสนา, ในสุตตันตนิทเทส อธิบายว่า อินทรีย์ ๕ ในวิวัฏฏานานุปัสสนา สลัดออกจากสัญโญคาภินิเวส(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๔,๓๑/๔๑/๖๓, ๓๑/๑๙๓/๓๐๙)

SAMPLE

สัญโญชนปหานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละสังโยชน์ ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงจะละสังโยชน์ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งอวิชชาปหานสูตรในวรรคนี้ ต่างเพียงเปลี่ยนคำว่า โดยความไม่เที่ยงจึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น เป็นคำว่า โดยความไม่เที่ยงจึงจะละสังโยชน์ได้ (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๕๔/๔๖)

สัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยปัญญา: ปัญญาในมรรคและปัญญาในผล ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่าสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

สัญโญชนสมุคฆาตสูตร : พระสูตรว่าด้วยการถอนสังโยชน์ ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงจะถอนสังโยชน์ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งอวิชชาปหานสูตรในวรรคนี้ ต่างเพียงเปลี่ยนคำว่า จึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น เป็นคำว่า จึงจะถอนสังโยชน์ได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๕๕/๔๖)

สัญโญชนสูตร : พระสูตรว่าด้วยสังโยชน์ มี ๕ สูตร แปลชื่อสูตรต่างกัน และเนื้อหาต่างกัน คือ

1.สัญโญชนสูตร พระสูตรว่าด้วยเครื่องประกอบไว้ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้ อะไรเป็นเหตุเที่ยวไปของโลกนั้น เพราะละอะไรได้ พระองค์จึงตรัสว่านิพพานพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกมีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องประกอบไว้ วิตกเป็นเหตุเที่ยวไปของโลก เพราะละตัณหาได้ เราจึงกล่าวว่านิพพาน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๔/๗๔)

2.สัญโญชนสูตร พระสูตรว่าด้วยสังโยชน์ ภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูปอยู่ ณ อัมพาฏกวัน เขตเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ หลังกลับจากบิณฑบาต ฉันภัตตาหารเสร็จแล้วนั่งสนทนากันว่า สังโยชน์ก็ดี ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ก็ดีมีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะ แล้วก็ให้คำตอบต่างกันไปว่า ธรรมเหล่านี้มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกันบ้าง ธรรมเหล่านี้มีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะบ้าง ลำดับนั้น จิตตคหบดีได้ยินเช่นนั้นจึงกล่าวว่า ธรรมเหล่านี้มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน เปรียบเหมือนโคดำกับโคขาวที่เขาผูกติดกันด้วยเชือกเส้นเดียวกัน การจะกล่าวว่า โคทั้ง ๒ นั้นเนื่องกัน ชื่อว่ากล่าวไม่ถูก เพราะมันไม่ได้เกี่ยวเนื่องกัน แต่โคทั้งสองนั้นถูกเขาผูกด้วยเชือกเส้นเดียวกัน เชือกนั้นเท่านั้นที่เกี่ยวเนื่องในโคทั้งสองนั้น อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น อายตนะภายใน ๖ ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะภายนอก ๖ และอายตนะภายนอก ๖ ก็ไม่เกี่ยวข้องกับอายตนะ

SAMPLE

ภายใน ๖ แต่เพราะอาศัยอายตนะทั้ง ๒ นั้น ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น เหตุนั้น อายตนะทั้ง ๒ จึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๓/๓๗๐)

3.สัญโญชนสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อละสังโยชน์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๒ คือ (๑) การเห็นธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์โดยความพอใจ (๒) การเห็นธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์โดยความเบื่อหน่าย แล้วตรัสอีกว่า บุคคลผู้เห็นธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์โดยความพอใจอยู่ ย่อมละราคะ โทสะ โมหะไม่ได้ บุคคลผู้ที่ยังละราคะ โทสะ โมหะไม่ได้ ย่อมไม่พ้นจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ และย่อมไม่พ้นจากความทุกข์ ส่วนบุคคลผู้เห็นธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์โดยความเบื่อหน่ายอยู่ย่อมละราคะ โทสะ โมหะได้ บุคคลผู้ละราคะ โทสะ โมหะได้แล้ว ย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ และย่อมพ้นจากความทุกข์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๑/๓๔๕)

4.สัญโญชนสูตร พระสูตรว่าด้วยกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๒ คือ (๑) การเห็นธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์โดยความพอใจ (๒) การเห็นธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์โดยความเบื่อหน่าย แล้วตรัสอีกว่า บุคคลผู้เห็นธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์โดยความพอใจอยู่ ย่อมละราคะ โทสะ โมหะไม่ได้ บุคคลผู้ที่ยังละราคะ โทสะ โมหะไม่ได้ ย่อมไม่พ้นจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ และย่อมไม่พ้นจากความทุกข์ ส่วนบุคคลผู้เห็นธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์โดยความเบื่อหน่ายอยู่ย่อมละราคะ โทสะ โมหะได้ บุคคลผู้ละราคะ โทสะ โมหะได้แล้ว ย่อมพ้นจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ และย่อมพ้นจากความทุกข์ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖/๖๒)

สัญโญชนสูตร พระสูตรว่าด้วยสังโยชน์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สังโยชน์ ๗ คือ (๑) อนุนยสังโยชน์ สังโยชน์คือความยินดี (หมายถึงกามราคสังโยชน์) (๒) ปฏิฆสังโยชน์ สังโยชน์คือความยินร้าย (๓) ทิฏฐิสังโยชน์ สังโยชน์คือความเห็นผิด (๔) วิจิกิจฉาสังโยชน์ สังโยชน์คือความลังเลสงสัย (๕) มานสังโยชน์ สังโยชน์คือความถือตัว (๖) ภวราคสังโยชน์ สังโยชน์คือความติดใจในภพ (๗) อวิชชาสังโยชน์ สังโยชน์คือความไม่รู้แจ้ง (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘/๑๔)

SAMPLE

สัญโญชนัปปหานสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อละสังโยชน์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๓/๔๘๕)

สัญโญชนิกาทิฏฐิ : ความเห็นเป็นเครื่องผูกสัตว์,เป็นทิฏฐิข้อที่ ๑๐ ในบรรดาทิฏฐิ ๑๖,ในสัญโญชนิกาทิทิฏฐินิทเทส แสดงสัญโญชนิกาทิทิฏฐิ อธิบายไว้ว่า สัญโญชนิกาทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๑๘ อย่าง อะไรบ้าง คือ ๑. การตกอยู่ในทิฏฐิ ๒. ความรกชัฏคือทิฏฐิ ๓. ความกันดารคือทิฏฐิ ๔. เสี้ยนหนามคือทิฏฐิ ๕. ความดิ้นรนคือทิฏฐิ ๖. สังโยชน์คือทิฏฐิ ๗. ลูกศรคือทิฏฐิ ๘. สมภพคือทิฏฐิ ๙. เครื่องกังวลคือทิฏฐิ ๑๐. เครื่องผูกคือทิฏฐิ ๑๑. เหวคือทิฏฐิ ๑๒. อนุสัยคือทิฏฐิ ๑๓.เหตุให้เดือดร้อนคือทิฏฐิ ๑๔. เหตุให้เร่าร้อนคือทิฏฐิ ๑๕. เครื่องร้อยรัดคือทิฏฐิ ๑๖. ความยึดถือคือทิฏฐิ ๑๗.ความยึดมั่นคือทิฏฐิ ๑๘.ความถือมั่นคือทิฏฐิ สัญโญชนิกาทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๑๘ อย่างนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๓/๒๒๒)

สัญโญชนิกาทิทิฏฐินิทเทส : แสดงสัญโญชนิกาทิทิฏฐิ อธิบายอุทเทสที่ ๑๐-๑๒ คือ สัญโญชนิกาทิฏฐิ เป็นต้น โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

อุทเทสที่ ๑๐ สัญโญชนิกาทิฏฐิ

คำปุจฉาว่า “สัญโญชนิกาทิฏฐิ มีความยึดมั่นด้วยอาการ ๑๘ ประการ เป็นอย่างไร” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาโดยนำปริยุฏฐานแห่งทิฏฐิ ๑๘ ประการในความนำของทิฏฐิกถา มาวิสัชนาเป็นอาการ ๑๘ ประการ

นิทเทสที่ ๑๑ และที่ ๑๒ ใช้ชื่อเดียวกัน คือ มานวินิพันธาทิฏฐิ แต่มีความหมายต่างกัน คือ นิทเทสที่ ๑๑ หมายถึงทิฏฐิที่ว่า “เป็นเรา” ส่วนนิทเทสที่ ๑๒ หมายถึงทิฏฐิที่ว่า “เป็นของเรา”

อุทเทสที่ ๑๑ มานวินิพันธาทิฏฐิว่า “เป็นเรา”

คำปุจฉาว่า “มานวินิพันธาทิฏฐิว่า “เป็นเรา” มีความยึดมั่นด้วยอาการ ๑๘ ประการ เป็นอย่างไร” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาโดยนำธรรม ๑๘ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๒ และที่ ๓ หมวดย่อยที่ ๑-๓) มาจำแนกมานวินิพันธาทิฏฐิเป็น ๑๘ ประการ

มานวินิพันธาทิฏฐิแต่ละประการมีสาระสำคัญแบ่งเป็น ๗ ส่วนเหมือนในอัตตานุทิฏฐิ ในที่นี้ขอแสดงส่วนที่ต่างกันเป็นตัวอย่างดังนี้

ส่วนที่ ๑ อธิบายคำว่า “มานวินิพันธาทิฏฐิ”

ความยึดมั่นถือมั่นว่า “จักขุเป็นเรา” จึงชื่อว่ามานวินิพันธาทิฏฐิว่า “เป็นเรา”

ส่วนที่ ๒ อธิบายคำว่า “ทิฏฐิและวัตถุ”

SAMPLE

ทิฏฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุก็ไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุก็เป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและวัตถุนี้เป็นมานวินิพันธาทิฏฐิว่า “เป็นเรา” เป็นอาการที่ ๑อุทเทสที่ ๑๒ มานวินิพันธาทิฏฐิว่า “ของเรา”

คำปุจฉาว่า “มานวินิพันธาทิฏฐิว่า “ของเรา” มีความยึดมั่นด้วยอาการ ๑๘ ประการ อะไรบ้าง” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้เหมือนในอุทเทสที่ ๑๑ ต่างกันแต่เปลี่ยนคำว่า “เป็นเรา” มาเป็นคำว่า “ของเรา” เท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๓/๒๒๒)

สัญโญชนิยธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ได้แก่รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายและธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ส่วนสังโยชน์ ได้แก่ฉันทราคะในอายตนะภายนอก ๖ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๒/๑๔๘)

สัญโญชนิยปัญญา : ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤต ในภูมิ ๓ คือกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรูปาวจรภูมิ ดังคำในวิภังค์อธิบายว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า สัญโญชนิยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

สัญโญชนิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สัญโญชนิยสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ)ในขันธ์ ๕ นั้นเป็นสังโยชน์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๐/๒๑๔)

2.สัญโญชนิยสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ได้แก่อายตนะภายใน ๖ ส่วนสังโยชน์ ได้แก่ฉันทราคะ(ความกำหนัดเพราะความพอใจ)ในอายตนะภายใน ๖ เหล่านั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๙/๑๒๔)

สัฏฐิกูฏเปตวัตถุ : เรื่องเปรตถูกค้อนต่อยศีรษะ มี ๒ เรื่อง และเนื้อหาคล้ายกัน คือ

1.สัฏฐิกูฏเปตวัตถุ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของชายคนหนึ่งชาวกรุงพาราณสี ผู้เรียนศิลปะดีดกรวดจากบุรุษ เปลี้ยดีดกรวด แล้วไปหัดดีด กรวดไปถูกพระเศียรของพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุเนตร ทำให้พระเศียรแตกและปรินิพพาน ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา เขาจึงถูกประชาชน ชาวเมืองลงประชาทัณฑ์จนถึงแก่ความตาย และไปเกิดในอเวจีมหานรก ถูกไฟนรก หมกไหม้เป็นเวลานาน แล้วมาเกิดเป็นเปรตเสวย

SAMPLE

ทุกขเวทนาถูกค้อนเหล็ก ๖๐,๐๐๐ ลูกกระหน่ำตีศีรษะตลอดเวลา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๐๖/๓๐๐)

2.สัฏฐิกูฏเปตวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ความรู้เกิดแก่คนพาลเพียงเพื่อทำลายถ่ายเดียว ความรู้ของคนพาลนั้น กำจัดคุณงามความดี ทำปัญญาของเขาให้ตกต่ำ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗๒/๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความรู้ ในที่นี้หมายรวมถึงศิลปะ ยศ ชื่อเสียง (ขุ.ธ.อ. ๓/๑๕๖)

สัณฐาคาร : ที่ประชุมของรัฐ, สถานที่ประชุมของประเทศ เรียกทางราชการว่ารัฐสภา ดังคำว่า พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา กำลังประชุมกันอยู่ที่สัณฐาคารด้วยราชกิจบางอย่าง,ในวาลสูตร กล่าวไว้ว่า ลิจฉวีกุมารจำนวนมากฝึกยิงลูกศรอยู่ในสัณฐาคารให้เข้าทางช่องดาลเล็กๆ จากที่ไกล ติดต่อกันได้ ไม่ผิดพลาด,ในอัตตันตปสูตร กล่าวไว้ว่า พระราชามหากษัตริย์ได้รับมูรธาภิเษก หรือว่าเป็นพราหมณมหาศาล เขาให้สร้างสัณฐาคารใหม่ทางทิศตะวันออกแห่งพระนครแล้วโกนผมและหนวด นุ่งหนังสัตว์ มีเล็บชโลมกายด้วยเนยและน้ำมัน เกาหลังด้วยเขามฤค เข้าไปสู่สัณฐาคารใหม่พร้อมด้วยมเหสีและพราหมณ์ผู้เป็นปุโรหิต(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๑/๑๕๙,๑๐/๒๒๖/๑๗๐,๑๐/๒๓๕/๑๗๖,๑๐/๓๑๗/๒๔๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๕/๖๒๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๕)

สัณฐาน : รูปทรง, ลักษณะ, เช่น โลกมีสัณฐานกลมอย่างผลส้ม พระอาทิตย์มีสัณฐานกลม ดังคำในวาเสฏฐสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่วาเสฏฐพราหมณ์ว่า เธอทั้งหลายรู้จักหญ้าและต้นไม้ แต่หญ้าและต้นไม้ก็ไม่ยอมรับว่าเป็นหญ้าเป็นต้นไม้ หญ้าและต้นไม้เหล่านั้นต่างมีรูปร่างสัณฐานสำเร็จมาแต่กำเนิด เพราะธรรมชาติของพวกมันต่างกัน แต่สำหรับมนุษย์ไม่มีความแตกต่างกัน ดังคำว่า รูปร่างสัณฐานของพวกสัตว์เหล่านี้ต่างกันตามกำเนิดมากมาย ฉันใด แต่ในหมู่มนุษย์ ไม่มีรูปร่างสัณฐานแตกต่างกันไปตามกำเนิดมากมาย ฉันนั้นคือผมก็ไม่แตกต่างกัน ศีรษะ ใบหู นัยน์ตา ใบหน้า จมูก ริมฝีปาก คิ้ว คอ บ่า ท้อง หลัง สะโพก อก ซอกอวัยวะ อวัยวะสืบพันธุ์ มือ เท้า นิ้วมือ เล็บ แข้ง ขาอ่อน ผิวพรรณ หรือเสียงก็ไม่แตกต่างกันในหมู่มนุษย์จึงไม่มีรูปร่างสัณฐานตามกำเนิดแตกต่างกันมากมายเหมือนในกำเนิดอื่น ๆ เลย หรือดังคำว่า สุริยเทพบุตรเป็นผู้ส่องแสง ทำความสว่างในที่มืดมิด มีสัณฐานเป็นวงกลม มีเดชสูง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๖/๕๗๕-๕๗๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๑/๙๗)

สัณฐานมทะ : ความเมาในความมีทรวดทรงงาม,เป็นธรรมข้อที่ ๒๖ ในเอกกมาติกา ๗๓ ข้อ ดังคำในวิภังค์อธิบายไว้ว่า ความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว

SAMPLE

ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธง เพราะอาศัยความมีทรวดทรงงาม นี้เรียกว่า สัณฐานมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๙)

สัณหวาจา : วาจาอ่อนหวาน,พูดอ่อนหวาน หมายถึงพูดไพเราะ พูดปลูกไมตรี ไม่พูดคำหยาบแก่คนอื่น, เป็นธรรมข้อ ๑ ในวจีสุจริต ๔ คือ (๑) สัจจวาจา (พูดจริง) (๒) อปิสุณาวาจา (พูดไม่ส่อเสียด) (๓) สัณหวาจา (พูดอ่อนหวาน) (๔) มันตภาสา (พูดด้วยปัญญา) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๙/๒๑๒,๒๑/๒๒๑/๓๓๘)

สัตตกทัมพปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัตตกทัมพปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายดอกกระทุ่มแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ พระองค์ องค์ละดอก เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๑/๔๐)

สัตตกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอปริหานิยธรรม ๗ ประการ มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สัตตกสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อปริหานิธรรม ๗ คือ ภิกษุพึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียวไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ยัง (๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง (๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์พึงทำ (๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่เรามิได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่เราบัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นในสิกขาบทที่บัญญัติไว้ (๔) สักการะ เคารพ นับถือ บูชาภิกษุผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู (หมายถึงรู้ราตรีนาน คือ บวชรู้แจ้งธรรมและเป็นพระขีณาสพก่อนพระสาวกอื่น) บวชมานาน เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปรินายก และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรฟัง (๕) ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหาอันก่อให้เกิดภพใหม่ที่เกิดขึ้น (๖) มุ่งหวังเสนาสนะป่า (๗) ตั้งสติมั่นไว้ภายในว่า ทำอย่างไรเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีลงาม ที่ยังไม่มา ขอให้มาและท่านที่มาแล้ว พึงอยู่อย่างผาสุก (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๓/๓๗)

2.สัตตกสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อปริหานิยธรรม ๗ คือ ภิกษุพึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเป็นผู้ (๑) ไม่ชอบการงาน (อรรถกถาอธิบายหมายถึงการหยุดพัก ทำกิจมีการทำจีวร ประคตเอว ผ้ากรองน้ำ ไม้กวาด และผ้าเช็ดเท้า หรืองานก่อสร้างต่าง ๆ เช่น ก่อสร้างวิหาร เป็นต้น ที่เป็นเหตุให้ละเลยต่อการบำเพ็ญคันถธุระและวิปัสสนาธุระหันมามุ่งบำเพ็ญสมณธรรม) ไม่ยินดีในการงาน ไม่หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการงาน (๒) ไม่ชอบการ

SAMPLE

พูดคุย (หมายถึงไม่มุ่งสนทนาเรื่องนอกธรรมวินัย เช่น เรื่องบุรุษ สตรี เป็นต้น แต่สนทนาเรื่องธรรม ถามปัญหา ตอบปัญหาเกี่ยวกับธรรมวินัย พูดน้อย พูดมีที่จบ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุผู้นั่งประชุม มีหน้าที่ ๒ อย่าง คือ (๑) สนทนาธรรม (๒) เป็นผู้นั่งอย่างพระอริยะ) ไม่ยินดีการพูดคุย ไม่หมั่นประกอบการพูดคุย (๓) ไม่ชอบการนอนหลับ ไม่ยินดีในการนอนหลับ ไม่หมั่นประกอบการนอนหลับ (๔) ไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ ไม่ยินดีการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ไม่มีความปรารถนาชั่ว ไม่ตกไปสู่อำนาจของความปรารถนาชั่ว (๖) ไม่มีมิตรชั่ว ไม่มีสหายชั่ว ไม่มีเพื่อนชั่ว (๗) ไม่หยุดเสียกลางคัน เพียงเพราะได้บรรลุคุณวิเศษชั้นต่ำ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๔/๓๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่ชอบการหลับนอน หมายถึงจะยืน เดินหรือนั่ง จะมีจิตตกภวังค์ เพราะร่างกายเจ็บป่วยก็ตาม ก็ไม่ถูกถีนมิทธะครอบงำ (องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี)๓/๒๔/๑๗๗)

3.สัตตกสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อปริหานิยธรรม ๗ คือ ภิกษุพึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังเป็นผู้ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) พหูสูต (คือเป็นปริยัตติพหูสูต แตกฉานในพระไตรปิฎก) (๕) ปรารภความเพียร (๖) มีสติตั้งมั่น (๗) มีปัญญา (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๕/๓๙)

สัตตกัมมปถสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๗ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีกรรมบถ ๗ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด (๖) เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ (๗) เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีกรรมบถ ๗ ส่วนสัตว์ผู้ไม่มีกรรมบถ ๗ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีกรรมบถ ๗ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๐/๒๐๒)

สัตตกัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยกรรม ๗ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) อสัตบุรุษ หมายถึงผู้ทำกรรม ๗ มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ (๒) อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ หมายถึงผู้ทำกรรม ๗ เหมือนบุคคลที่ ๑ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรม ๗ เหมือนกับตน (๓) สัตบุรุษ หมายถึงผู้เว้นขาดจากการทำกรรม ๗ นั้น มีการเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น (๔) สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ หมายถึงผู้เว้นขาดจากการทำกรรม ๗ และชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการทำกรรม ๗ เหมือนกับตน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๓/๓๒๒)

สัตตชฏิลสูตร : มี ๒ สูตร ชื่อและเนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.สัตตชฏิลสูตร พระสูตรว่าด้วยชฎิล ๗ คน สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นพวกชฎิล พวกนิครนถ์ พวกอเจลก พวกเอกสาฎก และพวกปริพาชก พวกละ ๗ คนมีขนรักแร้ เล็บและขนยาวเป็นต้นจึงตรัสถามว่า คนเหล่านี้เป็นพระอรหันต์หรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้รู้ดีไม่ควรไว้วางใจใครเพราะผิวพรรณและรูปร่าง เพราะการเห็นกันครู่เดียว เพราะนักบวชผู้ไม่สำรวมมักเที่ยวไปด้วยเครื่องบริขารของนักบวชผู้สำรวม นักบวชเหล่านั้นภายในไม่บริสุทธิ์ งามแต่ภายนอก แวดล้อมด้วยบริวารท่องเที่ยวไป ดุจตุ้มหูดินและเหรียญโลหะครึ่งมาสกหุ้มด้วยทองคำปลอมไว้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๒/๑๔๑)

2.สัตตชฏิลสูตร พระสูตรว่าด้วยนักบวชพวกละ ๗ คน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทในปุพพารามของนางวิสาขามิคารมาตา เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอกสาฎก๗ คน และปริพาชก ๗ คนผู้มีขนรักแร้ เล็บ และขนยาว ถือเครื่องบริขารต่าง ๆ เดินผ่านไปไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทอดพระเนตรเห็นชฎิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอกสาฎก ๗ คน และปริพาชก ๗ คนผู้มีขนรักแร้ เล็บ และขนยาวถือเครื่องบริขารต่าง ๆเดินผ่านไปไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค จึงเสด็จลุกจากที่ประทับนั่ง ทรงห่มพระภูษาเฉวียงพระอังสาข้างหนึ่ง ทรงจดพระชานุมณฑลเบื้องขวาลงที่พื้นดิน ทรงประคองอัญชลีไปทางนักบวชเหล่านั้น แล้วทรงประกาศพระนาม๓ ครั้งว่า ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าคือพระราชาปเสนทิโกศล ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าคือพระราชาปเสนทิโกศล ท่านเจ้าข้า ข้าพเจ้าคือพระราชาปเสนทิโกศล เมื่อนักบวชเหล่านั้นจากไปไม่นาน พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ สนทนาธรรม (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๒/๒๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า พระองค์ทรงปรารภเรื่องที่ราชบุรุษของพระเจ้าปเสนทิโกศลปลอมเป็นนักบวชทำหน้าที่สายลับ ทรงเปล่งอุทานแสดงว่าการกระทำเช่นนั้น เป็นเสมือนการหลอกลวงชาวโลกเพื่อปากท้องของตน นักบวชไม่ควรเป็นคนของใคร ไม่ควรมีผู้อื่นเป็นที่พึ่ง แต่ควรมีตนเป็นที่พึ่ง และไม่ควรแสดงธรรมเพราะต้องการทรัพย์ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๕๒/๓๕๘)

สัตตธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรม ๗ ประการที่เป็นเหตุให้บรรลุวิมุตติ พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุประกอบด้วยธรรม ๗ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) เป็นพหูสูต (๔) เป็นผู้หลีกเร้น(๕) ปรารภความเพียร (๖) มีสติ และ(๗) มีปัญญา ไม่นานนัก ก็จะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๐/๑๑๕)

SAMPLE

สัตตธาตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยธาตุ ๗ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธาตุ ๗ คือ (๑) อาภาธาตุอาศัยความมืดจึงปรากฏ (๒) สุภธาตุอาศัยความไม่งามจึงปรากฏ (๓) อากาสานัญจายตนธาตุอาศัยรูปสมาบัติจึงปรากฏ (๔) วิญญาณัญจายตนธาตุอาศัยอากาสานัญจายตนธาตุจึงปรากฏ (๕) อากิญจัญญายตนธาตุอาศัยวิญญาณัญจายตนธาตุจึงปรากฏ (๖) เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุอาศัยอากิญจัญญายตนธาตุจึงปรากฏ (๗) สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุอาศัยนิโรธสมาบัติจึงปรากฏ และธาตุเหล่านี้ คืออาภาธาตุ สุภธาตุ อากาสานัญจายตนธาตุ วิญญาณัญจายตนธาตุ อากิญจัญญายตนธาตุ เป็นสัญญาสมาบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุเป็นสังขาราวิเสสสมาบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้ สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุเป็นนิโรธสมาบัติที่บุคคลจะเข้าถึงได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๕/๑๘๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาภาธาตุ หมายถึงธาตุคือแสงสว่าง ซึ่งเป็นชื่อของอาโลกกสิณ ได้แก่ ฌานพร้อมทั้งอารมณ์ที่ทำให้ปีติเกิดขึ้น เพราะบริกรรมโดยเพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์ อาภาธาตุอาศัยความมืดจึงปรากฏได้ คำว่า สุภธาตุ หมายถึงฌานพร้อมทั้งอารมณ์ที่เกิดขึ้น เพราะบริกรรมโดยเพ่งสุภกสิณ สุภธาตุอาศัย ความไม่งามจึงปรากฏได้ (สำ.นิ.อ. ๒/๙๕/๑๕๑) คำว่า อากาสานัญจายตนธาตุ หมายถึงธาตุที่กำหนดอากาศ คือความว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์เป็นขั้นที่ ๑ ของอรูปฌาน อากาสานัญจายตนธาตุอาศัยรูปสมาบัติจึงปรากฏได้ (ขุ.ม.อ. ๗/๙๖) คำว่า วิญญาณัญจายตนธาตุ หมายถึงธาตุที่กำหนดวิญญาณเป็นอารมณ์ วิญญาณัญจายตนธาตุอาศัย อากาสานัญจายตนสมาบัติจึงปรากฏได้ คำว่า อากิญจัญญายตนธาตุ หมายถึงธาตุที่กำหนดความไม่มีอะไรเหลือเป็นอารมณ์ อากิญจัญญายตนธาตุ อาศัยวิญญาณัญจายตนสมาบัติจึงปรากฏได้ คำว่า เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ หมายถึงธาตุที่เข้าถึงภาวะที่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุอาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติจึงปรากฏได้ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๗) คำว่า สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ หมายถึงความดับขันธ์ ๔ ขันธ์ เป็นชื่อของนิโรธสมาบัติ สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุอาศัยนิโรธสมาบัติจึงปรากฏได้ (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๙๕/๑๕๒) คำว่า **เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ** หมายถึงธาตุที่เข้าถึงภาวะที่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุอาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติจึงปรากฏได้ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๗)

สัตตบท : บทของสัตว์ มี ๓๖ ประการคือ โสมนัสอาศัยเรือน ๖ โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ โทมนัสอาศัยเรือน ๖ โทมนัสอาศัยเนกขัมมะ ๖ อุเบกขาอาศัยเรือน ๖ อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๖ หมายถึงทางของสัตว์, ทางเป็นที่ไปของหมู่สัตว์ ดังคำในสฬายตน

SAMPLE

วิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ หมวดวิญญาณ ๖ หมวดผัสสะ ๖ มโนปวิจาร ๑๘ สัตตบท ๓๖,ในพระสูตรนี้อธิบายถึงโสมมัสอาศัยเรือน ๖ เช่น โสมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้พิจารณาเห็นการได้เฉพาะซึ่งรูป ที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา ประกอบด้วยโลกามิส โดยเป็นของอันตนได้เฉพาะ หรือหวน ระลึกถึงรูปที่ตนเคยได้มาก่อน โสมนัสเช่นนี้เราเรียกว่าโสมนัสอาศัยเรือน(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๔/๓๖๘,๑๔/๓๐๖/๓๗๑,๑๔/๓๐๙/๓๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัตตบท แปลว่าทางดำเนินไปของสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยวัฏฏะและวิวัฏฏะ ในที่นี้แบ่งออกเป็น ๒ คือ (๑) วัฏฏบท ทางดำเนินไปสู่วัฏฏะ ๑๘ ทาง (๒) วิวัฏฏบท ทางดำเนินไปสู่วิวัฏฏะ ๑๘ ทาง รวม วัฏฏบทกับวิวัฏฏบทเข้าด้วยกัน เรียกว่า สัตตบท ๓๖ ประการ (ม.อุ.อ. ๓/๓๐๔/๑๘๙)

สัตตบรรณ, ถ้ำ : ชื่อถ้ำที่ภูเขาเวภารบรรพต ในกรุงราชคฤห์ เป็นที่พระพุทธเจ้าเคยทรงทำนิมิตต์โอภาสแก่พระอานนท์ ดังคำว่า เราอยู่ที่ถ้ำสัตตบรรณ ข้างภูเขาเวภาระเขตกรุงราชคฤห์ และเป็นที่ทำ*สังคายนา*ครั้งแรก,ในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พระทัพพมัลลบุตรจัดสถานที่พัก คือถ้ำสัตตบรรณให้ภิกษุอาคันตุกะไปพัก หรือดังคำว่า ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างภูเขาเวภาระ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๑/๓๐๒, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๐/๑๒๘);เขียน *สัตตปัณณิคูหา* หรือ *สัตตบัณณคูหา* ก็มี

สัตตบรรณคูหา,ถ้ำ : ชื่อถ้ำที่ภูเขาเวภารบรรพต ในกรุงราชคฤห์ ซึ่งเป็นสถานที่พักที่พระทัพพมัลลบุตรจัดให้ภิกษุอาคันตุกะไปพักตามที่ร้องขอ ดังคำที่กล่าวถึงภิกษุเหล่านั้นจงใจอ้างที่ไกลๆว่า ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างภูเขาเวภาระ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๑/๓๐๒) ; สัตตบรรณ

สัตตปทุมิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัตตปทุมิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้นำดอกบัวไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๔๗๔)

สัตตปัณณิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัตตปัณณิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านนำต้นตีนเป็ดไปบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘/๕๕๕)

SAMPLE

สัตตปัตตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระนฬินเกสริยเถระ ดังคำในนฬินเกสริยเถราปทานที่ท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเป็นนกกาน้ำ ข้าพเจ้ามีใจผ่องใส จึงใช้จะงอยปาก คาบดอกบัวมาบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลกในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๗๓ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าสัตตปัตตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒/๔๐๙)

สัตตปัตตะ, วิมาน : ชื่อวิมานหลังหนึ่ง สูง ๖๐ โยชน์ กว้าง ๓๐ โยชน์ ซึ่งเกิดขึ้นแก่ช่างดอกไม้อยู่ในกรุงหงสวดี เลือกเก็บดอกบัวอยู่ เห็นพระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระทรงถึงความสำเร็จแห่งธรรมทั้งปวงพร้อมด้วยพระขีณาสพประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ รูป เด็ดดอกบัวที่ก้านแล้วโยนขึ้นไป (บูชา) ในอากาศในกาลนั้นดอกบัวเหล่านั้นได้ลอยกั้นอยู่เหนือพระเศียรด้วยพุทธานุภาพด้วยกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ดีแล้วนั้นและด้วยการตั้งเจตนาไว้มั่นข้าพเจ้าละกายมนุษย์แล้วได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ดังคำว่า ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นวิมานของข้าพเจ้าที่บุญกรรมสร้างไว้ อย่างสวยงาม เรียกชื่อว่าสัตตปัตตะสูง ๖๐ โยชน์ กว้าง ๓๐ โยชน์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๖/๕๑๙)

สัตตปาฏลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัตตปาฏลิยเถระ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ใช้ดอกแคฝอยบูชาพระพุทธเจ้า(พระนามว่าสิทธัตถะ) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๔๑๘)

สัตตปุตตขาทิกเปติวัตถุ : เรื่องนางเปรตกินลูกคราวละ ๗ ตน เป็นเรื่องแสดงผลแห่งการกล่าวเท็จทำนองเดียวกับเรื่องที่ ๖ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๕/๑๗๓)

สัตตมสูตร : สูตรที่ ๗ ว่าด้วยธรรมมีผลมาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลานิสงส์มาก เฉพาะในวินัยของพระสุคตเท่านั้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒๙/๒๘๐)

สัตตรสวัคคีย์,สัตตรสวัคคีย์,ภิกษุ : กลุ่ม ๑๗, หมู่ ๑๗ หมายถึงภิกษุพวกที่เป็นสหายกัน ๑๗ รูป ดังคำว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้นิ้วมือจี้ภิกษุรูปหนึ่งในกลุ่มพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ให้หัวเราะ,หรือดังคำว่า พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์เป็นสหายกัน ภิกษุเหล่านั้นเมื่อจะอยู่ก็อยู่ด้วยกัน เมื่อจะจากไปก็จากไปพร้อมกัน (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๘๗/๑๖๙,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๔/๒๙๕)

SAMPLE

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ๒/๑๒๔/๓๐๒,๒/๒๔๗/๔๐๔,๒/๓๓๐/๔๖๗,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๖/๑๓๓, ๗/๓๑๖/๑๓๔, ๗/๓๒๙/๑๖๒,วิ.ป.(ไทย) ๘/๖๘/๕๔,๘/๙๐/๖๖,๘/๑๐๖/๗๕)

สัตตวัสสานุพันธสูตร : พระสูตรว่าด้วยมารหาโอกาสทำลายพระพุทธเจ้าตลอด ๗ ปี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา มารคอยหาโอกาสถึง ๗ ปี ก็ยังไม่ได้โอกาส ภายหลังได้เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ท่านถูกความเศร้าโศกทับถมหรือ จึงมาซบเซาอยู่ในป่าอย่างนี้ ท่านเสื่อมจากทรัพย์สมบัติหรือ หรือว่ากำลังปรารถนาอะไรอยู่ ท่านได้ทำความเสียหายร้ายแรงอะไรไว้ในหมู่บ้านหรือ เพราะเหตุไรท่านจึงไม่เป็นมิตรกับชนทั้งปวงเล่า หรือว่าท่านเป็นมิตรกับใคร ๆ ไม่ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราขุดรากของความเศร้าโศกได้หมดแล้ว ไม่มีความเสียหาย ไม่เศร้าโศก เพ่งพินิจอยู่ เราตัดความติดแน่นคือความโลภในภพทั้งปวงไม่มีอาสวะ เพ่งพินิจอยู่ เมื่อมารกราบทูลว่า ชนเหล่าใดกล่าวถึงสิ่งใดว่า นี้ของเรา ทั้งยังกล่าวว่าของเรา ถ้าใจของท่านยังฝังอยู่ในสิ่งนั้น ท่านก็จะไม่พ้นจากเราไปได้ จึงตรัสว่า ชนเหล่าใดกล่าวถึงสิ่งใด สิ่งนั้นไม่มีแก่เรา ชนเหล่าใดกล่าว ชนเหล่านั้นไม่ใช่เรา ท่านจงรู้อย่างนี้ ท่านย่อมไม่เห็นแม้ทางของเรา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๐/๒๐๘)

สัตตวิญญาณัฏฐิติสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิญญาณฐิติ ๗ ประการ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิญญาณฐิติ (ที่ตั้งแห่งปฏิสนธิวิญญาณ) ๗ คือ (๑) มีสัตว์ผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์บางพวก เทวดาบางพวก และวินิปาติกะบางพวก (๒) มีสัตว์ผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ เทวดาชั้นพรหมกายิกาเกิดในปฐมฌานภูมิ (๓) มีสัตวผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ เทวดาชั้นอาภัสสระ (๔) มีสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ เทวดาชั้นสุภกิณหะ (๕) มีสัตว์ผู้บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน(๖) มีสัตว์ผู้บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน (๗) มีสัตว์ผู้บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๔/๖๗)

สัตตสัตตลิปุปผปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัตตสัตตลิปุปผปูชกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกับที่ ๓๑ ท่านได้ใช้ดอกมะลิบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๔๑๒)

สัตตสุริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยดวงอาทิตย์ ๗ ดวง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวัน เขตกรุงเวสาลี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลาย เป็นสภาวะไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่น่าชื่นชม นี้เป็นข้อควรเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง แล้วตรัสถึงธรรม มีอุปมา ๗ ข้อดังนี้ (๑) เปรียบเหมือนขุนเขาสิเนรุ ซึ่งมีขนาดยาวและ

SAMPLE

กว้างด้านละ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทรและสูงขึ้นไปจากมหาสมุทรด้านละ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ เมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว ฝนไม่ตกหลาย ๆ ปี เมื่อฝนไม่ตก พืชคาม ภูตคาม และติณชาติที่ใช้เป็นยา ป่าไม้ใหญ่ย่อมเฉา เหี่ยวแห้ง เป็นอยู่ไม่ได้ (๒) เปรียบเหมือนเมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๒ ปรากฏ ทำให้แม่น้ำน้อย หนองน้ำ ทุกแห่ง ระเหย เหือดแห้ง (๓) เปรียบเหมือนเมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๓ ปรากฏ ทำให้แม่น้ำสายใหญ่ ๆ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ทุกแห่ง ระเหย เหือดแห้ง (๔) เปรียบเหมือนเมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๔ ปรากฏ ทำให้แหล่งน้ำใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นที่ไหลมารวมกันของแม่น้ำเหล่านี้ คือ สระอโนดาต สระสีหปปาตะ สระรถการะ สระกัณณมุณฑะ สระกุณาลา สระฉัททันต์ สระมันทากินี ทุกแห่ง ระเหย เหือดแห้ง (๕) เปรียบเหมือนเมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๕ ปรากฏ ทำให้น้ำในมหาสมุทรลึก ๑๐๐ โยชน์ ไปจนถึง ๒๐๐ โยชน์ งวดลงตามลำดับ เหลืออยู่เพียง ๗ ชั่วต้นตาล ไปจนถึงน้ำในมหาสมุทรเหลืออยู่เพียงในรอยเท้าโค ในที่นั้นๆ (๖) เปรียบเหมือนเมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๖ ปรากฏ ทำให้แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุมีกลุ่มควันพวยพุ่งขึ้น (๗) เปรียบเหมือนเมื่อเวลาผ่านไปยาวนาน บางครั้งบางคราว ดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏ ทำให้แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุเกิดไฟลุกโชน เปลวไฟถูกลมพัดขึ้นไปจนถึงพรหมโลก ยอดเขาแม้ขนาด ๑๐๐ โยชน์จนถึง ๕๐๐ โยชน์ย่อมพังทะลาย แต่ไม่ปรากฏขี้เถ้าและเขม่า คล้ายกับเมื่อเนยใสถูกไฟเผาผลาญ ขี้เถ้าและเขม่าไม่ปรากฏ แล้วตรัสอีกว่า ในเรื่องนี้ ใครเล่าชื่อว่าเป็นผู้รู้และเชื่อว่า แผ่นดินใหญ่นี้และขุนเขาสิเนรุถูกไฟเผาผลาญ พินาศ ไม่เหลืออยู่ นอกจากอริยสาวกผู้มีบทอันเห็นแล้ว และทรงเล่าเรื่องครูสุเนตต์ให้ฟังว่า ครูสุเนตต์เป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยคน ได้แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลาย เพื่อความเป็นผู้เกิดร่วมกับเทวดาชั้นพรหมโลกเหล่าสาวกผู้รู้ชัดคำสอนอย่างดียิ่ง

หลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในสุคติพรหมโลก ส่วนเหล่าสาวกผู้ไม่รู้ชัดคำสอนอย่างดียิ่ง หลังจากตายแล้ว บางพวกได้ไปเกิดร่วมกับเทวดาชั้นกามาวจร ลดหลั่นกันมาตามลำดับจนถึงชั้นจาตุมหาราช บางพวกได้ไปเกิดร่วมกับขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล และคหบดีมหาศาล ส่วนครูสุเนตต์คิดว่า การที่เรามีคติในสัมปรายภพเสมอเหมือนกับเหล่าสาวกไม่สมควรเลย ทางที่ดีเราควรเจริญเมตตาให้ยิ่งขึ้น แล้วได้เจริญเมตตาจิตตลอด ๗ ปี ไม่มาสู่โลกนี้ตลอด ๗ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป เมื่อโลกเสื่อมครูสุเนตต์ได้เข้าถึงพรหมโลกชั้นอาภัสสรา เมื่อโลกเจริญได้เข้าถึงพรหมวิมานอันว่าง

เปล่า ในพรหมวิมานนั้น ครูสุเนตต์ เป็นพรหม เป็นมหาพรหม ถัดมาได้เป็นท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมเทพถึง ๓๖ ครั้ง ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ประกอบด้วยรัตนะ ๗ ตั้งหลายร้อยครั้ง เคยมีบุตรมากกว่าพันคน ล้วนแต่เป็นคนกล้าหาญชาญชัย ย่ำยีข้าศึกได้ ปกครองแผ่นดินนี้ อันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตโดยธรรม โดยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครูสุเนตต์ถึงจะมีอายุยืนนานก็ยังไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เพราะยังไม่หลุดพ้น ยังไม่แทงตลอดอริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และอริยวิมุตติ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๒)

สัตตสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่ติดอยู่ในกาม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคทรงปรารภหมู่มนุษย์ผู้หมกมุ่นในกามแล้ว ทรงเปล่งอุทานแสดงโทษแห่งกามและกิเลสทั้งหลาย ทรงเปล่งอุทานว่า สัตว์ทั้งหลายติดใจในกาม ข้องด้วยกิเลสเครื่องข้องในกาม ไม่เห็นโทษในสังโยชน์ ข้องในกิเลสเครื่องข้องคือสังโยชน์ จะพึงข้ามโอฆะอันกว้างใหญ่ไม่ได้เลย (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๓/๓๑๑)

สัตตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่ติดอยู่ในกาม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคทรงปรารภหมู่มนุษย์ผู้หมกมุ่นในกามแล้ว ทรงเปล่งอุทานแสดงโทษแห่งกามและกิเลส ทั้งหลาย ทรงเปล่งอุทานว่า สัตว์ทั้งหลายมืดมนเพราะกาม ถูกข่ายรัดรึงไว้แน่น ถูกเครื่องมุงบังคือตัณหาปกคลุมไว้ ถูกเครื่องผูกคือความประมาทผูกพันไว้ เหมือนปลาในข้องสัตว์เหล่านั้น จึงไปสู่ความแก่และความตายเหมือนลูกโคที่ยังไม่อดนม วิ่งตามแม่โคฉะนั้น (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๔/๓๑๒)

สัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ ท่านพระราธะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่าสัตว์นั้น ด้วยเหตุเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลผู้ข้องติดอยู่ในความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากในขันธ์ ๕ ชื่อว่าสัตว์ เปรียบเหมือนเด็กเล่นเรือนฝุ่นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรักในเรือนฝุ่น ก็ย่อมอาลัย อยากเล่น หวงแหน ยึดถือเรือนฝุ่น แต่เมื่อพวกเขาผู้ปราศจากความกำหนัดเป็นต้นเสียย่อมรื้อ ยื้อแย่ง ทำลายเรือนฝุ่นนั้นด้วยตนเอง แม้ฉันใด แม้เธอทั้งหลายก็ฉันนั้น จงรื้อ แยก กระจายออก ทำขันธ์ ๕ ให้ยินดีไม่ได้ ปฏิบัติเพื่อความสิ้นตัณหา ก็ความสิ้นตัณหาชื่อว่านิพพาน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๑/๒๕๔)

สัตตอุปปลมาลิกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัตตอุปปลมาลิกาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายดอกอุบล ๗ ดอก แด่พระพุทธเจ้า เพราะ ผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย เวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและ

SAMPLE

มนุษย์ เท่านั้น ในชาติสุดท้าย ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๑/๓๗๗)

สัตตักขัตตุปรมโสดาบัน : โสดาบันผู้เกิด ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง หมายถึงอริยบุคคลเวียนเกิดในสุคติภพอีกอย่างมากเพียง ๗ ครั้ง ก็จักบรรลุอรหัตตผล,โสดาบันผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการได้แล้ว เป็นผู้ไม่ตกไปในอบาย ๔ มีความแน่นอนที่จะตรัสรู้มรรค ๓ เบื้องสูง, เป็น ๑ ในโสดาบัน ๓ คือ (๑) เอกพีชีโสดาบัน (๒) โกลังโกลโสดาบัน (๓) สัตตักขัตตุปรมโสดาบัน ดังคำในทุติยาสิกขาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้นสมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นสัตตักขัตตุปรมโสดาบัน๑ ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์อย่างมาก ๗ ครั้งแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้,เป็น ๑ ในบุคคลสำเร็จ ๕ จำพวก ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๕ จำพวกไหนสำเร็จในโลกนี้ คือ (๑) สัตตักขัตตุปรมโสดาบัน (๒) โกลังโกลโสดาบัน (๓) เอกพีชีโสดาบัน (๔) พระสกทาคามี (๕) พระอรหันต์ในปัจจุบัน บุคคล ๕ จำพวกนี้สำเร็จในโลกนี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๔/๓๐๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๘/๓๑๕,๒๐/๘๙/๓๑๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๓/๑๔๑,๒๔/๖๔/๑๔๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๑/๒๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัตตักขัตตุปรมโสดาบัน หมายถึงผู้เกิด ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือ เวียนเกิดในสุคติภพอีกอย่างมากเพียง ๗ ครั้ง ก็จักบรรลุอรหัตตผล, สัตตักขัตตุปรมโสดาบัน เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็น เทวดาหรือมนุษย์ก็เกิดได้ไม่เกิน ๗ ครั้ง (องฺติก.อ. (บาลี) ๒/๘๓/๒๔๒,อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๓๑/๕๓,สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙๔/๓๑๔)

สัตตสติกขันธกะ : ชื่อขันธกะที่ ๑๒ แห่งจุลวรรคในพระวินัยปิฎก ว่าด้วยการสังคายนาครั้งที่ ๒ (วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓)

สัตตักขัตตุปรมะ : ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง,หมายถึงเกิด ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง ดังคำในสอุปาทิเสสสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิ พอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เขาจึงเป็นสัตตักขัตตุปรมะ ท่องเที่ยวไปในเทวดา และมนุษย์อย่างมาก ๗ ครั้ง ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ นี้เป็นบุคคล จำพวกที่ ๙ ผู้เป็นสอุปาทิเสสเมื่อตายไปก็พ้นจากนรกได้ พ้นจาก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานได้ พ้นจากอบาย ทุคติ และวินิบาตได้,ในปุคคลบัญญัติ อธิบายถึง บุคคลผู้เป็นสัตตักขัตตุปรมะไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ๑ในวันข้างหน้า บุคคลนั้นท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษยโลก ๗ ชาติแล้ว

SAMPLE

จึงจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสัตตักขัตตุปรมะ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๘,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๓๑/๑๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในพระโสดาบัน ๓ จำพวก คือ (๑) เอกพีชี (๒) โกลังโกละ (๓) สัตตักขัตตุปรมะ (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๐)

สัตตัพภันตรสีมา : สีมา ๗ อัพภันดร หมายถึงอพัทธสีมาชนิดที่กำหนดเขตแห่งสามัคคีขึ้นในป่า อันหาคนตั้งบ้านเรือนมิได้ โดยวัดจากที่สุดแนวแห่งสงฆ์ออกไปด้านละ ๗ อัพภันดรโดยรอบ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) คำนี้มีปรากฏในมหาวรรค แต่แปลออกศัพท์ว่าสีมา๗ อัพภันดร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าในป่าไม่มีหมู่บ้านชั่ว ๗ อัพภันดรโดยรอบ สีมานี้ในป่านั้นเป็นสมานสังวาส มีอุโบสถเดียวกัน(วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๗/๒๒๕)

สัตตัฏฐานสูตร : พระสูตรว่าด้วยฐานะ ๗ ประการ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ คือ (๑) รู้ชัดขันธ์ ๕ (๒) รู้ชัดความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ ๕ (๓) รู้ชัดความดับแห่งขันธ์ ๕ (๔) รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ (๕) รู้ชัดคุณของขันธ์ ๕ (๖) รู้ชัดโทษของขันธ์ ๕ (๗) รู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ แล้วเป็นผู้เพ่งพินิจ ๓ วิธี คือ (๑) เพ่งพินิจว่าเป็นธาตุ (๒) เพ่งพินิจว่าเป็นอายตนะ (๓) เพ่งพินิจว่าเป็นปฏิจจสมุปบาท เราเรียกว่าอุดมบุรุษ หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง อยู่จบพรหมจรรย์ แล้วตรัสอธิบายขันธ์ ๕ โดยเริ่มจากขันธ์ที่ ๑ ว่า **รูป** ได้แก่มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ เพราะอาหารเกิด รูปจึงเกิด เพราะอาหารดับ รูปจึงดับและอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับรูป เนื้อความจากนี้จนถึงวิญญาณพึงทราบโดยนัยแห่งอุปาทานปริปวัตตนสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๘๗)

สัตตัมพเจดีย์ : เจดียสถานแห่งหนึ่งที่นครเวสาลี แคว้นวัชชี ณ ที่นี้พระพุทธเจ้าเคยทำนิมิตต์โอภาสแก่พระอานนท์ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร เจติยสูตร และภูมิจาลสูตร ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า อานนท์ กรุงเวสาลีน่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์น่ารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์น่ารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ น่ารื่นรมย์ พหุปุตตเจดีย์น่ารื่นรมย์ สารันททเจดีย์น่ารื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์น่ารื่นรมย์อิทธิบาท ๔ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๑๒,๑๐/๑๖๗/๑๑๓,๑๐/๑๘๒/๑๒๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑/๒๕๕๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๒)

SAMPLE

สัตติบัญชร : เรือนระเบียบหอก, ชื่กรงทำด้วยหอก หมายถึงจัดวางกำลังพลหอกไว้รอบสัณฐานคารซึ่งจัดเป็นกองกำลังรอบในสุด มีปรากฏในอรรถกถาแห่งมหาปรินิพพานสูตรที่อธิบายการรักษาความปลอดภัยพระบรมสารีริกธาตุของเจ้ามัลละตอนหนึ่งว่า ในการอารักขาพระบรมสารีริกธาตุซึ่งประดิษฐานบนสัณฐาคารนั้น พวกเจ้ามัลละได้ทรงจัดวางกำลังอารักขาไว้เป็นชั้น ๆ โดยรอบ ดังนี้

๑. ทรงจัดวางกำลังพลหอกที่เรียกว่า สัตติบัญชร ไว้รอบสัณฐานคารซึ่งจัดเป็นกองกำลังรอบในสุด

๒. ทรงจัดวางกำแพงธนูที่เรียกว่า ธนูปราการ ถัดออกมาจากกำลังพลหอกธนูปราการ (กำแพงธนู) ประกอบด้วย

๒.๑ พลช้าง (ให้ยืนแถวชิดกันจนกระพองจดกระพอง)

๒.๒ พลม้า (ให้ยืนแถวชิดกันจนคอจดคอ)

๒.๓ พลรถ (ให้จอดแถวชิดกันจนดุมจดดุม)

๒.๔ พลราบ (ให้ยืนแถวชิดกันจนแขนจดแขน)

๒.๕ พลธนู (ให้ยืนแถวถือธนูขัดกันและกัน) ซึ่งจัดเป็นกองกำลังอารักขารอบนอกสุด (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๓๕/๒๑๔, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๒๓๕/๒๓๕,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สัตตาวาส : *ภพเป็นที่อยู่ของสัตว์,สถานที่อยู่อาศัยของสัตว์ทุกจำพวก มี ๙ เหมือนกับวิญญาณัฏฐิติ ๗* ต่างแต่เพิ่มข้อ ๕ เข้ามาเป็น ๕. สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีสัญญา ไม่เสวยอารมณ์คือพวกเทพชั้นอสัญญีสัตตพรหม, เลื่อนข้อ ๕,๖,๗ ออกไปเป็นข้อ ๖, ๗, ๘ แล้วเติมข้อ ๙.สัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ดังคำในอรหันตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้เลิศ ประเสริฐที่สุดในโลกกว่าสัตว์ในสัตตาวาสและภวัคคภพ, หรือดังคำในจูฬนิทเทสที่กล่าวไว้ว่า โลก ๙ คือสัตตาวาส ๙ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๑/๓๕๔,๑๑/๓๕๙/๔๒๐,ส.ข.(ไทย)๑๗/๗๗/๑๑๗,อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๔/๔๘๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๗/๖๔,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๔/๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัตตาวาส ๙ คือที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่วิญญาณัฏฐิติ ๗ อสัญญีสัตตภูมิ ๑ และเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ๑ รวมเป็น ๙ (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๑๐๔/๘๗),ในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า สัตตาวาส ๙ ได้แก่ ข้อ (๑-๔) ตรงกับวิญญาณฐิติ ๔ ข้อต้น, (๕) สัตว์บางพวก ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา เช่น เหล่าเทพอสัญญีสัตว์, ข้อ (๖-๘) ตรงกับวิญญาณฐิติ ข้อที่ ๕-๗, (๙) สัตว์บางพวกผู้เข้าถึงชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๒๑/๑๒๔)

SAMPLE

สัตตาหะ : สัปดาห์, เจ็ดวัน; มักใช้เป็นคำเรียกย่อ หมายถึง*สัตตาหกรณียะ* ดังคำในวัสสูปนายิกขันธกะ ที่กล่าวไว้ว่า เรื่องพักอยู่ ๒ - ๓ วันแล้วหลีกไปด้วยสัตตาหะกรณียะ (วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๘/๓๓)

สัตตาวาสสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตตาวาส พระผู้มีพระภาคทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตตาวาส (ภพเป็นที่อยู่ของสัตว์) มี ๙ คือ (๑) มีสัตว์ผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์บางพวก เทวดาบางพวก และวินิปาติกะบางพวก (๒) มีสัตว์ผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ เทวดาชั้นพรหมกายิกา เกิดในปฐมฌานที่ ๑ (๓) มีสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ เทวดาชั้นอาภัสสระ (๔) มีสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ เทวดาชั้นสุภกิณหะ(๕) มีสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา คือ เทวดาชั้นอสัญญีสัตตพรหม(๖) มีสัตว์ผู้บรรลุอากาสานัญจายตนฌานอยู่ โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง (๗) มีสัตว์ผู้ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานอยู่ โดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ (๘) มีสัตว์ผู้ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานอยู่ โดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร (๙) มีสัตว์ผู้ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๔/๔๘๑)

สัตตาหกรณียะ :"สัตตาหกรณียะ" คือธุระที่พึงทำเสร็จได้ในเวลา ๗ วัน หมายถึงธุระเป็นเหตุให้ภิกษุออกจากวัดไปค้างคืนที่อื่นได้ แต่ต้องกลับมาภายในเวลา ๗ วัน เป็นธุระที่ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกาส่งข่าวมานิมนต์ไป เช่นไปเพื่อพยาบาลภิกษุและภิกษุณีเป็นต้น(สหธรรมิก) หรือมารดาบิดา ไปเพื่อระงับเพื่อนภิกษุเป็นต้นผู้กระสันจะสึก ไปเพื่อกิจของสงฆ์ เช่นสร้างวิหารหรือซ่อมวิหารที่ชำรุด ไปกิจนิมนต์ ,ธุระเป็นเหตุให้ภิกษุออกจากวัดในระหว่างพรรษาได้ ๗ วันได้แก่ ๑. ไปเพื่อพยาบาลสหธรรมิกหรือมารดาบิดาผู้เจ็บไข้ ๒.ไปเพื่อระงับสหธรรมิกที่กระสันจะสึก ๓. ไปเพื่อกิจสงฆ์ เช่น ไปหาทัพพสัมภาระมาซ่อมวิหารที่ชำรุดลงในเวลานั้น ๔. ไปเพื่อบำรุงศรัทธาของทายกซึ่งส่งมานิมนต์เพื่อการบำเพ็ญกุศลของเขา และธุระอื่นจากนี้ที่เป็นกิจจะลักษณะอนุโลมตามนี้ได้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘๗/๒๙๖, ๔/๑๘๗-๒๐๒/๒๐๕-๒๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัตตาหกรณียะ แปลว่า ธุระที่จะพึงทำให้เสร็จได้ภายใน ๗ วัน หมายถึงธุระเป็นเหตุให้ภิกษุออกจากวัดไปค้างแรมที่อื่นได้ในระหว่างพรรษา เป็นเวลา ๗ วัน (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๘๗/๑๔๖)

SAMPLE

สัตตาหกาลิก : ของที่รับประเคนเก็บไว้ฉันได้ชั่ว ๗ วัน *หมายถึง*ของที่ภิกษุรับประเคนไว้แล้วฉันได้ภายใน ๗ วัน คือ เภสัชทั้ง ๕ ได้แก่ (๑) สัปปิ เนยใส (๒) นวนีตะ เนยข้น (๓) เตละ น้ำมัน (๔) มธุ น้ำผึ้ง (๕) ผาณิต น้ำอ้อย,เป็น ๑ ในกาลิก ๔ อย่าง ดังคำว่า กาลิกที่รับประเคนไว้ฉันมี ๔ อย่าง คือ (๑) ยาวกาลิก(เข้าถึงเที่ยง)(๒)ยามกาลิก(วันหนึ่งกับคืนหนึ่ง) (๓) สัตตาหกาลิก(๗ วัน) (๔) ยาวชีวิก(ไม่จำกัดเวลาวันตลอดชีวิต) ดังคำว่า ภิกษุฉันของที่เป็นยามกาลิก สัตตาหกาลิก และยาวชีวิก เมื่อมีเหตุผลที่สมควร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๓๙/๓๙๖,๒/๒๔๑/๓๙๘, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๓๙/๒๗๕,๓/๑๐๔๐/๒๗๖, ๓/๑๐๔๑/๒๗๖,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๕/๑๔๐, ๕/๓๐๕/๑๔๑,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๕) ; *ดูกาลิก*

สัตตาหปัพพชิตเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสัตตาหปัพพชิตเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ตั้งใจบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้เพียง ๗ วัน เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๖๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓/๔๔๘)

สัตติคุมพชาดก : ชาดกว่าด้วยนกแขกเต้าชื่อว่าสัตติคุมพะ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ลูกนกแตกเต้าชื่อสัตติคุมพะ พลัดพรากจากนกพี่ชายชื่อปุปผกะไม่อยู่ในสำนักโจรจึงเรียนรู้เรื่องโจรธรรม คือเรื่องปล้น เรื่องฆ่า วันหนึ่งมันเห็นพระเจ้าปัญจาละซึ่งเสด็จออกไปล่าสัตว์แต่พลัดหลงจากข้าราชบริภารไปประทับพักผ่อนอยู่ใต้ร่มไม้ไม่ใกลจากสำนักโจร มันจึงร้องบอกพวกโจร ร้องบอกพ่อครัวให้ไปจับพระปัญจาละปลงพระชนม์แล้วริบเอาทรัพย์สมบัติให้หมด พระราชาได้สดับเสียงนั้นตกพระทัยตื่นเร่งนายสารถีให้รีบขับรถหนีไปเมื่อไปถึงสำนักฤๅษีกลับได้สดับเสียงนกแขกเต้าปุปผกะร้องเชื้อเชิญด้วยผลไม้และน้ำดื่ม พระราชาทรงแปลกพระทัยว่าเป็นนกแขกเต้าเหมือนกันแต่จิตใจต่างกันจึงได้สอบถามดู นกแขกเต้าโพธิสัตว์ชื่อปุปผกะ กราบทูลว่า นกสัตติคุมพะนั้นเป้นน้องชายของตนแต่ไปอยู่ในสำนักโจรเรียนรู้แต่เรื่องโจรจึงมีจิตใจหยาบกระด้าง ส่วนตนเองนั้นถูกฤๅษีชุบเลี้ยงจึงมีจิตอ่อนโยน เรียนรู้แต่เรื่องเมตตากรุณา และได้แสดงธรรมแก่พระเจ้าปัญจาละ ถึงเรื่องการคบคนพาลและบัณฑิตว่ามีผลต่างกัน คบคนเช่นใดก็เป็นเช่นคนนั้น คบคนพาลก็พลอยเป็นคนพาล คบบัณฑิตก็พลอยเป็นบัณฑิต คบคนชั่วก็แปดเปื้อนด้วยความชั่ว เหมือใบไม้ห่อปลาเน่าย่อมกลายเป็นของมีกลิ่นเหม็นไป ส่วนคนที่คบหานักปราชญ์ชื่อเสียงก็พลอยฟุ้งไปเหมือนใบไม่ห่อกฤษณาถึงไม่เป็นของหอมมาก่อนก็กลายเป็นของหอมไปได้เช่นกัน คนจึงควรคบหาแต่คนดี (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๕๙/๔๙๗)

SAMPLE

สัตติคุมพะ, นกแขกเต้า : ชื่อนกแขกเต้าพาล, เป็นนกแขกเต้า ๒ ตัวที่เกิดเป็นพี่น้องกันแต่เจริญเติบโตในที่ต่างกันคือ นกปุปผกะอยู่กับท่านฤๅษี มีศีล และส่วนสัตติคุมพะอยู่ในกลุ่มโจร จึงเป็นพาล ดังคำในสัตติคุมพชาดกที่ พ่อครัวปติโกลัมพะได้ฟังคำพูดของลูกนกแขกเต้านั้นจึงออกไปดู รู้ว่าเป็นพระราชา ตกใจกลัว จึงกล่าวว่าเจ้าเป็นบ้าไปแล้วหรืออย่างไร สัตติคุมพะ พูดออกมาได้ ธรรมดาพระราชาทั้งหลายยากที่จะเข้าถึงพระองค์ได้เหมือนดังไฟที่ลุกโพลง นกแขกเต้าสัตติคุมพะกล่าวโต้ตอบพ่อครัวว่า ปติโกลัมพะ เมื่อท่านเมาคุยคำโตๆ ออกมา เมื่อมารดาของเราเปลือยกาย ท่านจึงรังเกียจโจรกรรมหรือหนอ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๑๖๔/๔๙๘)

สัตติปัณณิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัตติปัณณิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ใช้ดอกมะลิบูชาพระสรีระของพระพุทธเจ้า (พระนามว่าปทุมุตตระ) ในขณะที่มหาชนกำลังอัญเชิญออกไปถวายพระเพลิง เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๘/๑๐๐)

สัตติโลมเปรต : เปรตร่างมีขนเป็นหอกเพศชาย ดังคำในมหาวิภังค์ วินีตวัตถุ ที่พระมหาโมคคัลลานะกล่าวแก่พระลักษณะว่า ท่าน เมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏได้เห็นสัตติโลมเปรตเพศชายลอยในอากาศ (ขน)หอกเหล่านั้นของมันหลุดลอยขึ้นไปแล้วกลับตกลงที่ร่างของมันเองจนมันร้องครวญคราง กระผมมีความรู้สึกว่า น่าอัศจรรย์จริงไม่เคยปรากฏ ที่มีสัตว์เช่นนี้ มียักษ์เช่นนี้ มีเปรตเช่นนี้ มีการได้อัตภาพเช่นนี้อยู่,ในสัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เปรตนั้นเคยเป็นพรานล่าเนื้อในกรุงราชคฤห์ ฯลฯ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๙/๒๒๗, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๗/๓๐๖)

สัตติสตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยผู้ถูกหอก ๑๐๐ เล่มทิ่มแทง พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้ามีผู้เสนอให้ยอมรับการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ โดยถูกหอก ๑๐๐ เล่มทิ่มแทงวันละ ๓ เวลา รวมวันละ ๓๐๐ เล่ม เป็นเวลา ๑๐๐ ปี กุลบุตรผู้เห็นประโยชน์ควรยอมรับข้อเสนอนั้น เพราะการเวียนว่ายตายเกิดแล้วถูกประหารด้วยหอก ดาบ หลาว ขวาน ไม่รู้จะสิ้นสุดเมื่อไร เราไม่กล่าวว่า การรู้แจ้งอริยสัจตามข้อเสนอนั้นมีทุกข์โทมนัส แต่กล่าวว่า มีสุขโสมนัสเท่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๕/๖๑๖)

สัตติสูตร® : พระสูตรว่าด้วยหอก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาตนหนึ่งกราบทูลว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละกามราคะ เหมือนคนถูกแทงด้วยหอก มุ่งถอนหอก หรือเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะมุ่งดับไฟ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละสักกายทิฏฐิ เหมือนคนถูกแทงด้วยหอกมุ่งถอนหอก หรือเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะมุ่งดับไฟ ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑/๒๕)

SAMPLE

สัตติสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นหอกเพศชาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตรางมีขนเป็นหอกเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นพรานล่าเนื้อ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๗/๓๐๖)

สัตติสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยหอก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมตตาเจโตวิมุตติที่ภิกษุเจริญบำเพ็ญให้มากแล้ว ย่อมทำให้มารผู้คิดจะเบียดเบียนได้รับความลำบาก เหมือนบุรุษเอามือกำหอกที่คม ย่อมได้รับความลำบาก (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๗/๓๑๕)

สัตติสูละ, ชื่อนรก : ชื่อนรกขุมหนึ่ง เป็นสถานที่ที่พระราชานามว่าอัชชุนะไปเสวยกรรม มีศีรษะห้อยลง มีพระบาทชี้ฟ้า เหตุเพราะเบียดเบียนโคตมฤษี ดังคำในสรภังคชาดกที่กล่าวไว้ว่า พระเจ้าอัชชุนะทรงตกนรกชื่อสัตติสูละ ทรงมีพระเศียรห้อยลง พระบาทชี้ขึ้นเบื้องบน เพราะทรงเบียดเบียนพระอังคีรสโคตมฤาษีผู้มีขันติ มีตบะ ประพฤติพรหมจรรย์มาช้านาน (ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๗๒/๖๐๗)

สัตตุ : ข้าวคั่วผง, ขนมผง ขนมแห้งที่ไม่บูด เช่น ขนมที่เรียกว่าจันอับและขนมปัง เป็นต้น ดังคำในอภิชชมานเปตวัตถุ ที่กล่าวไว้ว่า มหาอำมาตย์ซึ่งปรากฏชื่อว่าโกลิยะ เห็นเปรตนั้นแล้วจึงได้ให้ข้าวสัตตุและผ้าสีเหลืองคู่หนึ่งแก่เปรต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๘๙/๒๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัตตุ หมายถึงข้าวตู คือข้าวตากคั่วแล้วตำเป็นผงเคล้ากับน้ำตาลและมะพร้าว (ขุ.เป.อ. (บาลี) ๓๘๙/๑๘๑)

สัตตุก้อน : ข้าวตู เสบียงเดินทางที่นางอมิตตตาพราหมณีของเฒ่าชูชกเตรียมให้ ดังคำในเวสสันตรชาดกที่กล่าวถึงพราหมณ์ชูชกได้กล่าวกับนางพราหมณีว่าพราหมณี เธอจงทำเสบียงเดินทางให้ฉัน ทั้งขนมงา ขนมเทียน สัตตุก้อน สัตตุผงและข้าวผอก เธอจงจัดให้ดี (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๔๓/๔๘๗)

สัตตุตตมะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระกักการุปุปผปูชกเถระ ดังคำในกักการุปุปผปูชกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นเทพบุตร บูชาพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขี ผู้ทรงเป็นผู้นำ ได้ประคองดอกฟักทิพย์บูชาพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า และในกัปที่ ๙ นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสัตตุตตมะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๓๒๑)

สัตตุผง : ข้าวตู,ข้าวตูผงและข้าวตูก้อน ซึ่งเป็นเสบียงเดินทางที่สองพ่อค้า คือ ตปุสสะ กับภัลลิกะถวายแด่พระพุทธเจ้า ขณะที่ประทับอยู่ใต้ต้นราชายตนะ(วิ.ม.(ไทย) ๔/๖/๑๐),ใน

SAMPLE

เวสสันตรชาดกกล่าวไว้ว่าเป็นข้าวผสมน้ำผึ้ง ดังคำที่ชูชกกล่าวแก่พราหมณเจตบุตรตอนหนึ่งว่า ก็ข้าวสัตตุผงที่ระคนด้วยน้ำผึ้งและข้าวสัตตุก้อนที่มีรสหวานอร่อยของเรานี้ ที่นางอมิตตตาได้จัดแจงให้ เราจะแบ่งให้แก่เจ้า หรือเป็นอามิสทานที่นิยมถวายพระสงฆ์ ดังคำในอปทานที่กล่าวไว้ว่า ชนทั้งปวงย่อมถวายอามิสคือสัตตุก้อน สัตตุผง น้ำ และข้าวแด่พระศาสดาและในสงฆ์ผู้เป็นเนื้อนาบุญอย่างยอดเยี่ยม(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๔๓/๔๘๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓-/๕๕/๑๗๔)

สัตถะ : เกวียน, ต่าง, หมู่เกวียน, หมู่พ่อค้าเกวียน มีปรากฏในเถยยสัตถสิกขาบท สิกขาบทว่าด้วยการเดินทางไกลร่วมกับพ่อค้าเกวียนผู้เป็นโจร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๐๗/๕๑๘)

สัตถกรรม : การผ่าตัด หมายถึงการใช้ศัสตราผ่าตัด มีปรากฏในมหาวรรค สัตถกัมมปฏิกเขปกถา เรื่องว่าด้วยการทรงห้ามทำสัตถกรรม(วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๘/๗๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัตถกรรม คือ การผ่าตัดด้วยศัสตรา การบ่งด้วยเข็มหรือหนาม การตัดด้วยกรรไกรหรือใช้เล็บหยิก ในที่ลับ (วิ.อ. ๓/๒๗๙/๑๗๗)

สัตถวาหะ : หัวหน้ากองเกวียน หมายถึงหัวหน้ากองเกวียนพาบริวารข้ามทางกันดาร, ผู้นำหมู่คณะ ดังคำในสีลสัมปันนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทรงคุณเห็นปานนี้นั้น เราเรียกว่า ศาสดา บ้าง สัตถวาหะ(ผู้นำหมู่คณะ) บ้าง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๔๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัตถวาหะ หมายถึงหัวหน้า กองเกวียนพาบริวารข้ามทางกันดาร (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘, สารตฺถ.ฏีกา. (บาลี)๑/๒๗๐-๔๐๐)

สัตถวาหะ, พระโอรส : ชื่อโอรสของพระโกนาคมนราชกุมารกับพระมเหสีพระนามว่ารุจิคัตตา แห่งกรุงชื่อว่าโสภวดี ซึ่งมีกษัตริย์พระนามว่าโสภะปกครอง และเป็นนัดดาของยัญญทัตตพราหมณ์และอุตตราพราหมณี ดังคำในโกนาคมนพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระโกนาคมนราชกุมารทรงครองฆราวาสอยู่ ๓,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือดุสิตปราสาท สันดุสิตปราสาท และสันตุฏฐปราสาท มีนางสนมกำนัล ๑๖,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่ารุจิคัตตา พระราชโอรสพระนามว่าสัตถวาหะ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๗๑๐)

สัตถุศาสน์ : คำสั่งสอนของพระศาสดา หมายถึงพระพุทธพจน์ อันได้แก่ (๑)สุตตะ(พระสูตรทั้งหลายรวมทั้งพระวินัยปิฎกและนิทเทส) (๒) เคยยะ(ข้อความร้อยแก้วผสมร้อยกรอง ได้แก่ พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด) (๓) เวยยากรณะ(ความร้อยแก้ว) (๔) คาถา (ข้อความร้อยกรอง) (๕) อุทาน(พระคาถาพุทธอุทาน)(๖) อิติวุตตกะ พระสูตรที่ตรัสอ้างอิง (๗) ชาตกะ (ชาดก ๕๕๐ เรื่อง) (๘) อัพภูตธรรม(เรื่องอัศจรรย์) (๙) เวทัลละ (พระสูตรแบบถาม-ตอบ) ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า คำว่า โดยสัตถุศาสน์ คือ โดยคำสั่ง

SAMPLE

สอนของพระชินเจ้า โดยคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๗๐/๑๖, ๓/๖๗๐/๑๗, ๓/๖๗๑/๑๖, ๓/๖๗๑/๑๗, ๓/๖๙๖/๔๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๘/๑๓๔,๑๐/๑๘๘/๑๓๕,๑๐/๑๘๘/๑๓๖,สํ.ข.(ไทย)๑๗/๘๒/๑๓๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๐/๒๕๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๓/๓๓๙) ; *ดูนวังคสัตถุศาสน์*

สัตถุสาสนสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตถุศาสน์ พระอุบาลีเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้ว กราบทูลขอให้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ เพื่อหลีกออกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาทมีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ธรรมเหล่าใดไม่เป็นไป (๑) เพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด (๒) เพื่อคลายกำหนัด (๓) เพื่อความดับ (๔) เพื่อความระงับ (๕) เพื่อรู้ยิ่ง (๖) เพื่อตรัสรู้ (๗) เพื่อนิพพาน เธอพึงทรงจำธรรมเหล่านั้นไว้ให้ดีว่า นี้ไม่ใช่ธรรม นี้ไม่ใช่วินัย นี้ไม่ใช่สัตถุศาสน์ แต่ถ้าธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เป็นต้น เธอพึงทรงจำธรรมเหล่านั้นไว้ให้ดีว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุศาสน์ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๓/๑๗๘)

สัตถุสูตร : พระสูตรว่าด้วยศาสดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ไม่รู้ชราและมรณะตามความเป็นจริง ไม่รู้ความเกิด ไม่รู้ความดับและไม่รู้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะตามความเป็นจริง ก็พึงแสวงหาศาสดาเพื่อรู้ชราและมรณะ รู้ความเกิด รู้ความดับและรู้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ ตามความเป็นจริง (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๓/๑๕๗)

สัตบุรุษ : คนสงบ, คนดี, คนมีศีลธรรม,คนที่ประกอบด้วยสัปปุริสธรรม,คนที่เป็นสัมมาทิฏฐิ,คนดีน่านับถือ มีคุณธรรม ประพฤติอยู่ในศีลในธรรม ดังคำในมูลปริยายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชน๑ในโลกนี้ผู้ยังไม่ได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับคำแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้พบสัตบุรุษทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๓/๒๕๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๑/๑๙๗, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒/๒,๑๒/๑๗/๑๘,๑๒/๒๐/๒๐,๑๒/๒๔๑/๒๕๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๐/๑๔๔,๑๓/๒๒๑/๒๕๙,๑๓/๓๕๒/๔๓๑,๑๓/๔๘๕/๖๑๓)

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัตบุรุษ โดยทั่วไป หมายถึงคนกตัญญูกตเวที เป็นนักปราชญ์ เป็นกัลยาณมิตร เป็นผู้มีความภักดีมั่นคง กระทำการช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากด้วยความเต็มใจ แต่ในที่นี้ หมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวก (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๘-๗๙/๖๐๘, ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๒/๒๒)

สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ :คนที่พร้อมด้วยอริยมรรค ๑๐ ประการ ดังคำในทุติยอสัปปุริสสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายว่า สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ ว่าหมายถึงบุคคลบางคนในโลกนี้

SAMPLE

เป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสมาธิ มีสัมมาญาณะ (รู้ชอบ) มีสัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ) บุคคลนี้เรียกว่า สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ,ในสิกขาปทสูตร อธิบายไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์และชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์และชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการลักทรัพย์ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามและชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จและชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดเท็จ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทและชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท บุคคลนี้เรียกว่าสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ ,ในอัสสัทธสูตรอธิบายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ตนเองเป็นผู้มีศรัทธาและชักชวนผู้อื่นให้มีศรัทธาตนเองเป็นผู้มีหิริและชักชวนผู้อื่นให้มีหิริ ตนเองเป็นผู้มีโอตตัปปะและชักชวนผู้อื่นให้มีโอตตัปปะ ตนเองเป็นพหูสูตและชักชวนผู้อื่นให้เป็นพหูสูต ตนเองมีสติตั้งมั่นและชักชวนผู้อื่นให้มีสติตั้งมั่น ตนเองเป็นผู้มีปัญญาและชักชวนผู้อื่นให้มีปัญญาบุคคลนี้เรียกว่าสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ,ในสัตตกัมมสูตร อธิบายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์และชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์และชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการลักทรัพย์ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามและชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จและชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดเท็จ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียดและชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดส่อเสียด ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบและชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดคำหยาบ ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อและชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อบุคคลนี้เรียกว่าสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ,ในทสกัมมสูตร อธิบายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์และชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ ตนเองเป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขาและชักชวนผู้อื่นให้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ตนเองเป็นผู้มีจิตไม่พยาบาทและชักชวนผู้อื่นให้มีจิตไม่พยาบาท ตนเองเป็นสัมมาทิฏฐิและชักชวนผู้อื่นให้เป็นสัมมาทิฏฐิบุคคลนี้เรียกว่า สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๖/๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐//๓๒๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๒/๓๒๒,๒//๒๐๓/๓๒๓,๒//๒๐๔/๓๒๔)

SAMPLE

สัตย์ : ความจริง, ความซื่อตรง, ความจริงใจ ดังคำในสุภาสิตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย ธรรมนี้เป็นของเก่าสัตบุรุษทั้งหลายตั้งมั่นแล้วในคำสัตย์ทั้งที่เป็นอรรถและเป็นธรรม(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๑๐) ;ดู *สัจจะ*

สัตยาธิษฐาน : การตั้งความจริงเป็นหลักอ้าง, ความตั้งใจกำหนดแน่วให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งโดยอ้างเอาความจริงใจของตนเป็นกำลังอำนาจ ดังคำในฆฏสูตร ที่พระมหาโมคคัลลานะกล่าวถึงการสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค แก่พระสารีบุตรตอนหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับผมว่า โมคคัลลานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ปรารภความเพียรอยู่ด้วยตั้งสัตยาธิษฐานว่า เนื้อและเลือดในร่างกายจงเหือดแห้งไปจะเหลืออยู่แต่หนังเอ็น กระดูกก็ตามทีเถิด ผลอันใดพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ (ถ้า)ไม่บรรลุผลนั้นแล้วก็จักไม่หยุดความเพียร ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ปรารภความเพียรเป็นอย่างนี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๗/๓๒๘) คำเดิมในคัมภีร์นิยมใช้ สัจกิริยา, สัตยาธิษฐานนี้ เป็นรูปสันสกฤต รูปบาลีเป็นสัจจาธิฏฐาน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู*สัจกิริยา, สัจจาธิฏฐาน 2*

สัตว์ : “ผู้ติดข้องในรูปารมณ์เป็นต้น” สิ่งที่มีความรู้สึกและเคลื่อนไหวไปได้เองรวมตลอดทั้งเทพ มาร พรหม มนุษย์เปรต อสุรกาย ดิรัจฉาน และสัตว์นรกในบาลีเพ่งเอามนุษย์ก่อนอย่างอื่น ดังคำในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้วจึงทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรม(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๒) , ไทยมักเพ่งเอาดิรัจฉาน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สัตว์เชื่อฟัง : สัตว์ที่ทำตาม หมายถึงช้างที่ตั้งใจ ใฝ่ใจ สำรวมใจ เงี่ยหูฟังเหตุการณ์ที่ควาญช้างให้ทำ ดังคำในนาคสูตรที่กล่าวถึงช้างเป็นสัตว์เชื่อฟังไว้ตอนหนึ่งว่า ช้างของพระราชาในโลกนี้ตั้งใจ ใฝ่ใจ สำรวมใจ เงี่ยหูฟังเหตุการณ์ที่ควาญช้างให้ทำคือเหตุการณ์ที่เคยทำหรือไม่เคยทำ,ในโสตสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นองค์ ๑ ในองค์ ๕ ของช้างที่เป็นราชพาหนะ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ช้างของพระราชาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการเป็นช้างควรแก่พระราชา ควรเป็นช้างต้น นับว่าเป็นราชพาหนะโดยแท้ องค์ ๕ ประการ คือ ช้างของพระราชาในโลกนี้ ๑.เป็นสัตว์เชื่อฟัง ๒. เป็นสัตว์ฆ่าได้ ๓. เป็นสัตว์รักษาได้ ๔. เป็นสัตว์อดทนได้ ๕. เป็นสัตว์ไปได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๔/๑๗๕)

สัตว์ดิรัจฉาน : สัตว์มีร่างกายเจริญโดยขวาง หมายถึงสัตว์เว้นจากมนุษย์ เช่นสุกร สุนัข วัว ควาย ดังคำในเอกกนิบาต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานมาเกิดในหมู่มนุษย์ มีจำนวนน้อยส่วนสัตว์ที่จุติจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปเกิดในนรกฯลฯ เกิด

SAMPLE

ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานฯลฯ เกิดในเปรตวิสัยมีจำนวนมากกว่า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๘/๑๐๓,๑๐/๑๕๙/๑๐๓,๑๐/๑๕๙/๑๐๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๕๑/๒๙๖,๑๔/๓๗๙/๔๒๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๑/๓๓๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๓๖/๔๔,๒๐/๓๓๗/๔๔,๒๐/๓๓๘/๔๔),ในภาษาไทยมักใช้เป็นคำด่า; *เดียรัจฉาน* ก็ใช้

อรรถกถาอธิบายถึงคำว่าสัตว์ดิรัจฉานเป็นคำด่า เป็น ๑ ในอักโกสวัตถุ ๑๐ อย่าง คือ (๑) เจ้าเป็นโจร (๒) เจ้าเป็นคนพาล (๓) เจ้าเป็นคนหลง (๔) เจ้าเป็นอูฐ (๕) เจ้าเป็นโค (๖) เจ้าเป็นลา (๗) เจ้าเป็นสัตว์นรก (๘) เจ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน (๙) เจ้าไม่ได้สุคติ (๑๐) เจ้าหวังได้แต่ทุคติเท่านั้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๑๓/๔๖)

สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีคือกิเลสในปัญญาจักษุน้อย : สัตว์ที่ไม่ได้เสพกิเลสวัตถุ ๑๐ คือ ๑. โลภะ(ความอยากได้) ๒. โทสะ(ความคิดประทุษร้าย) ๓.โมหะ(ความหลง)๔. มานะ(ความถือตัว) ๕. ทิฏฐิ(ความเห็นผิด) ๖. วิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) ๗. ถีนะ(ความท้อแท้) ๘. อุทธัจจะ(ความฟุ้งซ่าน) ๙. อหิริกะ (ความไม่ละอาย) ๑๐. อโนตตัปปะ (ความไม่เกรงกลัว) ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีคือกิเลสในปัญญาจักษุน้อยเหล่านั้นเป็นไฉน กิเลสวัตถุ ๑๐ เหล่านี้ สัตว์เหล่าใดไม่ส้องเสพ ไม่เจริญ ไม่ทำให้มาก ไม่เพิ่มพูนขึ้นแล้ว สัตว์เหล่านี้นั้นชื่อว่ามีธุลีคือกิเลสในปัญญาจักษุน้อย(อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๐/๕๒๘)

สัตว์ทั้งหลายที่มีอินทรีย์แก่กล้า :สัตว์ที่เจริญอินทรีย์ ๕ คือ ๑.สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา) ๒. วิริยินทรีย์(อินทรีย์คือวิริยะ) ๓. สตินทรีย์ (อินทรีย์คือสติ) ๔.สมาธินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ) ๕. ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญา) ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายที่มีอินทรีย์แก่กล้า เหล่านั้นเป็นไฉน อินทรีย์ ๕ เหล่านี้อันสัตว์เหล่าใดส้องเสพ เจริญทำให้มาก เพิ่มพูนขึ้นแล้ว สัตว์เหล่านี้นั้นชื่อว่าผู้มีอินทรีย์แก่กล้า (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๒/๕๒๘)

สัตว์ทั้งหลายที่มีอินทรีย์อ่อน :สัตว์ที่ไม่ได้เจริญอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์ เป็นต้น ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า อินทรีย์ ๕ เหล่านี้อันสัตว์เหล่าใดไม่ส้องเสพ ไม่เจริญ ไม่ทำให้มาก ไม่ทำให้เพิ่มพูนขึ้นแล้ว สัตว์เหล่านี้นั้นชื่อว่าผู้มีอินทรีย์อ่อน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๑/๕๓๘)

สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้า :สัตว์ไม่มีขา เช่น งู ไส้เดือน ดังคำในอัคคัปปสาทสูตร และอัปปมาทสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้ามีสองเท้า มีสี่เท้า หรือมีเท้ามากก็ตาม มีรูปหรือไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญา ไม่มีสัญญาหรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ตาม มีประมาณเท่าใด ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเรากล่าวว่าเลิศกว่าสัตว์มีประมาณ

SAMPLE

เท่านั้น (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๔๙,อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕/๒๘,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๐/๔๖๑)

สัตว์ทั้งหลายผู้ควรบรรลุธรรม : สัตว์ผู้ไม่มีเครื่องกั้นคือกรรม กิเลส และวิบากครอบงำ มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญา ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ควรบรรลุธรรม เหล่านั้นเป็นไฉน สัตว์เหล่านั้นใดไม่ประกอบด้วยเครื่องกางกั้นคือกรรม ไม่ประกอบด้วยเครื่องกางกั้นคือกิเลส ไม่ประกอบด้วยเครื่องกางกั้นคือวิบาก มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญา ควรที่จะหยั่งลงสู่มรรคคือสัมมัตตนิยามในสภาวธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย สัตว์เหล่านี้นั้นชื่อว่าผู้ควรบรรลุธรรม (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๗/๕๒๙)

สัตว์ทั้งหลายผู้ที่แนะนำให้เข้าใจได้ยาก : สัตว์ที่มีอาสวะชั่ว มีอนุสัยชั่ว มีจริตชั่ว มีอัธยาศัยชั่ว มีธุลีคือกิเลสในปัญญาจักษุมาก มีอินทรีย์อ่อน ชื่อว่าผู้มีอาการชั่ว และผู้มีอาการชั่วเช่นนี้แหละได้ชื่อว่าผู้แนะนำให้เข้าใจได้ยาก ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ที่แนะนำให้เข้าใจได้ยาก เหล่านั้นเป็นไฉน ก็สัตว์เหล่าใดมีอาการชั่ว สัตว์เหล่านั้นแลชื่อว่าผู้แนะนำให้เข้าใจได้ยาก (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๕/๕๒๘)

สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ควรบรรลุธรรม :สัตว์ผู้ถูกเครื่องกั้นคือกรรม กิเลส วิบากครอบงำ ขาดศรัทธา ฉันทะ มีปัญญาทราม ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ควรบรรลุธรรม เหล่านั้นเป็นไฉน สัตว์เหล่านั้นใดประกอบด้วยเครื่องกางกั้นคือกรรม ประกอบด้วยเครื่องกางกั้นคือกิเลส ประกอบด้วยเครื่องกางกั้นคือวิบาก เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีฉันทะ มีปัญญาทราม ไม่ควรที่จะหยั่งลงสู่มรรคคือสัมมัตตนิยาม ในสภาวธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย สัตว์เหล่านี้นั้นชื่อว่าผู้ไม่ควรบรรลุธรรม (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๖/๕๒๘)

สัตว์ทั้งหลายผู้อาการดี : สัตว์ผู้มีอาสยะ จริต และอัธยาศัยดี มีกิเลสน้อย อินทรีย์แก่กล้า ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีอาการดี เหล่านั้นเป็นไฉนสัตว์เหล่านั้นใดที่มีอาสยะดี มีจริตดี มีอัธยาศัยดี มีธุลีคือกิเลสในปัญญาจักษุน้อย มีอินทรีย์แก่กล้า สัตว์เหล่านั้นนี้ชื่อว่าผู้มีอาการดี (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๔/๕๒๘)

สัตว์นรก : สัตว์ผู้ทำบาปที่ไปเกิดและเสวยความทุกข์, สัตว์เสวยกรรมอยู่ในนรก,จัดเป็นโอปปาติกสัตว์ คือสัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ(ตาย) ก็หายวับไป ไม่ทิ้งซากศพไว้, ในภาษาไทย ใช้เป็นคำด่า ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ท่านเป็นอูฐ ท่านเป็นแพะ ท่านเป็นโคท่านเป็นลา ท่านเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ท่านเป็นสัตว์นรก ท่านไม่มีสุคติ หวังได้แต่ทุคติเท่านั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕/๒๐๔, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๑/๘๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๐/๓๑๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๙/๓๓๑,อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๓/๓๔๖)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายถึงสัตว์นรกเป็น ๑ ในคำที่ใช้ด่า ๑๐ อย่าง คือ คำด่าว่า (๑) เจ้าเป็นโจร (๒) เป็นคนพาล (๓) เป็นคนหลง (๔) เป็นอูฐ (๕) เป็นโค (๖) เป็นลา (๗) เป็นสัตว์นรก (๘) เป็นสัตว์ดิรัจฉาน (๙) เป็นคนไม่มีสุคติ (๑๐) เป็นคนหวังได้เฉพาะทุคติ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๕/๔๖)

สัตว์และสังขาร : สัตว์ที่มีสรีระรูปร่างเสวยอารมณ์ ดังคำในอปทาน ที่พระมหาปชาบดีโคตมีกล่าวว่า ในที่ใดไม่มีความแก่และความตาย ไม่มีการสมาคมกับสัตว์และสังขารซึ่งไม่เป็นที่รัก ไม่มีการพลัดพรากจากสัตว์และสังขารซึ่งเป็นที่รักที่นั้นนักปราชญ์กล่าวว่าเป็นอสังขตสถาน (สถานที่ที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๓/๔๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัตว์และสังขาร หมายถึงอารมณ์ของสิ่งอันเป็นที่รัก (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๓๒/๑๖๐)

สัตว์โลก : โลกคือหมู่สัตว์,เป็น ๑ ในโลก ๓ คือ สังขารโลก สัตวโลก โอกาสโลก ดังคำในปริวารที่กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงเห็นธรรมไม่มีที่สุด ทรงเกื้อกูลแก่สัตว์โลก ทรงเห็นวิเวก ได้ตรัสบอกสมุฏฐานทางกายไว้แล้ว (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๘๓/๓๘๑, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๗/๓๑,๑๐/๕๘/๓๓,๑๐/๖๙/๓๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๔,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๐/๙๖,๑๕/๙๑/๙๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑/๓๓,๑๘/๙๑/๙๒,๑๘/๓๕๘/๔๐๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๙/๒๖)

สัตว์ใหญ่ : 1.สัตว์ใหญ่ หมายถึงวัว ควาย แพะ แกะ เป็นต้นในที่นี้มีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร สัมปสาทนียสูตร นาลันทสูตร และอุตติยสูตรดังคำว่า นายประตูของเมืองนั้นเป็นคนเฉลียวฉลาด หลักแหลมห้ามคนที่ไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่รู้จักเข้าไปได้ เขาเดินสำรวจดูหนทางตามลำดับรอบเมืองนั้น ไม่เห็นรอยต่อหรือช่องกำแพงโดยที่สุดแม้เพียงที่ที่พอแมวลอดออกได้ เขาย่อมรู้ว่า สัตว์ใหญ่ทุกชนิดเมื่อจะเข้าหรือออกเมืองนี้ก็จะเข้าหรือออกทางประตูนี้เท่านั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๖/๙๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๓/๑๐๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๘/๒๓๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๕/๒๒๕)

2.หมายถึงสัตว์ที่อยู่ในสมองคน เป็นการเปรียบเทียบระหว่างสัตว์ ๒ ตัว ดังคำที่หมอชีวกกล่าวแก่เศรษฐีเมืองราชคฤห์ตอนหนึ่งว่า ชีวกโกมารภัจให้เศรษฐีคหบดีนอนบนเตียง มัดไว้กับเตียงแล้วถลกหนังศีรษะเปิดรอยประสานกระโหลก นำสัตว์มีชีวิตออกมา ๒ ตัว แสดงแก่ชาวบ้านว่า พวกท่านจงดูสัตว์มีชีวิต ๒ ตัวนี้ ตัวหนึ่งเล็ก อีกตัวหนึ่งใหญ่ พวกอาจารย์ที่กล่าวว่า เศรษฐีคหบดีจะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๕ คงจะมองเห็นสัตว์ตัวใหญ่มันจะเจาะกินมันสมองของเศรษฐีคหบดีในวันที่ ๕ เศรษฐีคหบดีถูกมันเจาะกินสมองก็จะถึงอนิจกรรม สัตว์ใหญ่ตัวนี้พวกอาจารย์เห็นถูกต้อง ส่วนพวกอาจารย์ที่กล่าวว่าเศรษฐีคหบดีจะถึงอนิจกรรมในวันที่ ๗ คงจะมองเห็นสัตว์ตัว

SAMPLE

เล็ก มันจะเจาะกินมันสมองของเศรษฐีคหดบีในวันที่ ๗ เศรษฐีคหบดีถูกมันเจาะกินสมองก็จะถึงอนิจกรรม สัตว์เล็กตัวนี้พวกอาจารย์เห็นถูกต้องแล้วให้ปิดแนวประสานกระโหลกเย็บหนังศีรษะแล้วทายาสมานแผล (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๒/๑๘๘)

สัททตัณหา : อยากได้เสียง,ความอยากได้เสียง, ความทะยานอยากได้เสียง, เป็นข้อที่ ๒ ในตัณหา ๖ คือ รูปตัณหา(อยากได้รูป) สัททตัณหา(อยากได้เสียง)คันธตัณหา(อยากได้กลิ่น)รสตัณหา(อยากได้รส)โผฏฐัพพตัณหา(อยากได้โผฏฐัพพะ) และธัมมตัณหา (อยากได้ธรรมารมณ์),ในวิภังค์ กล่าวว่าเป็นตัณหากาย ๖ ดังคำว่า ตัณหากาย ๖ เป็นไฉน ตัณหากาย ๖ คือ (๑) รูปตัณหา (ตัณหาในรูป) (๒) สัททตัณหา (ตัณหาในเสียง) (๓) คันธตัณหา (ตัณหาในกลิ่น) (๔) รสตัณหา (ตัณหาในรส) (๕) โผฏฐัพพตัณหา(ตัณหาในโผฏฐัพพะ) (๖) ธัมมตัณหา(ตัณหาในธรรม) เหล่านี้ชื่อว่าตัณหากาย ๖ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๑/๖๐,๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๘,๑๑/๓๕๖/๓๘๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๐๙/๓๒๕,๑๗/๓๒๙/๓๓๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๙๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๔๔/๖๐๐)

สัททธาตุ : ธาตุคือสัททารมณ์,ธาตุคือโสตปสาท หมายถึงสิ่งที่ทรงสภาวะของตนอยู่เองตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาลคือเสียง ในพาหิรธาตุนานัตตสูตร กล่าวว่าเป็นธาตุที่ ๒ ในธาตุ ๖ คือรูปธาตุสัททธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ ธัมมธาตุ, ในพหุธาตุกสูตร กล่าวว่า เป็นธาตุที่ ๕ ในธาตุ ๑๘ คือจักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาต,ในธาตุนานัตตสูตร กล่าวถึงความต่างแห่งธาตุว่าอยู่ในกลุ่มเดียวกันไว้ว่า โสตธาตุ (ธาตุคือโสตปสาท) สัททธาตุ (ธาตุคือสัททารมณ์)โสตวิญญาณธาตุ(ธาตุคือโสตวิญญาณ),ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า สัททะ (เสียง) ใดอาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ สัตว์นี้ เคยฟัง กำลังฟัง จักฟัง หรือพึงฟังเสียงที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ด้วยโสตะใด ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้ชื่อว่าโสตะบ้าง โสตายตนะบ้าง นี้ชื่อสัททธาตุบ้าง นี้เรียกว่า สัททธาตุ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๘๕/๑๖๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๘๔/๑๔๓,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๓๒/๑๑)

สัททนิมิต : นิมิตคือเสียง หมายถึงนิมิตเสียงของเสียงทั้งหลาย ในที่ไกล ในที่ใกล้ หยาบ ละเอียด ละเอียดยิ่ง ในทิศต่างๆ, เป็น ๑ ในนิมิต ๖ คือ รูปนิมิต คือสัททนิมิต คันธนิมิต รสนิมิต โผฏฐัพพนิมิต และธัมมนิมิต ดังคำในหลิททิกานิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความซ่านไปหาและความผูกพันกับที่อาศัย คือสัททนิมิต ... คันธนิมิต...รสนิมิต...

SAMPLE

โผฏฐัพพนิมิต... ธัมมนิมิต พระตถาคตละได้เด็ดขาด,ในมหานิทเทส พระมหากัจจายนะกล่าวแก่คหบดีตอนหนึ่งว่า ท่านคหบดี บุคคลผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย เป็นอย่างไรคือ ความเที่ยวซ่านไปหาและความผูกพันกับที่อาศัย คือ รูปนิมิต ... สัททนิมิต... คันธนิมิต... รสนิมิต ... โผฏฐัพพนิมิต ... ธัมมนิมิต ตรัสเรียกว่า ผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัยท่านคหบดี บุคคลผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย เป็นอย่างนี้แล,ในโสตธาตุวิสุทธิญาณนิทเทส กล่าวถึงภิกษุผู้เจริญอิทธิบาทไว้ว่า ภิกษุนั้นย่อมอบรมข่มจิต ทำให้เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงานในอิทธิบาท ๔ ประการนี้แล้ว ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายในที่ไกลบ้าง ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายในที่ใกล้บ้าง ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายหยาบบ้าง ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายละเอียดบ้างย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายละเอียดอย่างยิ่ง...(สำ.นิ.(ไทย) ๑๗/๓/๑๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๙/๒๓๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๓/๑๖๑)

สัททวิจาร : ความตรองถึงเสียง,ความตรองเกี่ยวกับเสียง,เป็นปิยรูปสาตรูป ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร ที่กล่าวไว้ว่า รูปวิจาร (ความตรองถึงรูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปวิจารนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิจารนี้ สัททวิจารเป็นปิยรูปสาตรูปในโลกฯลฯ,เป็นข้อที่ ๒ ในวิจาร ๖ คือ รูปวิจาร สัททวิจาร คันธวิจาร รสวิจาร โผฏฐัพพวิจาร ธัมมวิจาร,ในญาณกถากล่าวถึงสัททวิจารว่าควรรู้ยิ่ง ดังคำว่า รูปวิจาร (ความตรองเกี่ยวกับรูป) ควรรู้ยิ่ง สัททวิจาร (ความตรองเกี่ยวกับเสียง)... คันธวิจาร (ความตรองเกี่ยวกับกลิ่น)...รสวิจาร(ความตรองเกี่ยวกับรส)...โผฏฐัพพวิจาร(ความตรองเกี่ยวกับโผฏฐัพพะ)...ธัมมวิจาร(ความตรองเกี่ยวกับธรรมารมณ์)ควรรู้ยิ่ง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

สัททวิตก : ความตรึกถึงรูป,ความตรึกเกี่ยวกับเสียง,เป็นปิยรูปสาตรูป,เป็นข้อที่ ๒ ในวิตก ๖ คือ รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โผฏฐัพพวิตก ธัมมวิตก ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร ที่กล่าวไว้ว่า รูปวิตก(ความตรึกถึงรูป)เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิตกนี้ สัททวิตกเป็นปิยรูปสาตรูปในโลกฯลฯ,ในญาณกถา กล่าวถึงสัททวิตกว่าควรรู้ยิ่ง ดังคำว่า รูปวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับรูป) ควรรู้ยิ่ง สัททวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับเสียง) ...คันธวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับกลิ่น) ... รสวิตก(ความตรึกเกี่ยวกับรส)...โผฏฐัพพวิตก(ความตรึกเกี่ยวกับโผฏฐัพพะ)... ธัมมวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับธรรมารมณ์)ควรรู้ยิ่ง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

สัททสมบัติ : สมบัติคือเสียง หมายถึงสมบูรณ์ด้วยเสียง,เสียงดี เกิดขึ้นเพราะการให้ทานสมาทานศีล รักษาอุโบสถ ดังคำในปัฏฐาน ที่กล่าวไว้ว่า บุคคลเมื่อปรารถนาวรรณสมบัติที่ยัง

SAMPLE

ไม่เกิดขึ้น จึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ เมื่อปรารถนาสัททสมบัติที่ยังไม่เกิดขึ้น...คันธสมบัติ... รสสมบัติ ... โผฏฐัพพสมบัติ ... ขันธ์ที่ยังไม่เกิดขึ้นจึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘/๕๖๓,๔๑/๙/๕๕๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๓๙๘/๒๓๔)

สัททสัญเจตนา :ความจำนงในรูป,ความจำนงเสียง, เป็นปิยรูปสาตรูป ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร ที่กล่าวไว้ว่า รูปสัญเจตนา (ความจำนงในรูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปสัญเจตนานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปสัญเจตนานี้ สัททสัญเจตนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลกฯลฯ,ในสัญเจตนาสูตร กล่าวไว้ว่า สัททสัญเจตนาเป็นของไม่เที่ยง ,เป็นข้อที่ ๒ ในสัญเจตนา ๖(เจตนา ๖ ก็มี) คือ รูปสัญเจตนา สัททสัญเจตนา คันธสัญเจตนา รสสัญเจตนา โผฏฐัพพสัญเจตนา ธัมมสัญเจตนา,ในญาณกถาอธิบายสัททสัญเจตนาว่าควรรู้ยิ่ง ดังคำว่า รูปสัญเจตนา (ความจำนงรูป) ควรรู้ยิ่ง สัททสัญเจตนา (ความจำนงเสียง)...คันธสัญเจตนา (ความจำนงกลิ่น) ... รสสัญเจตนา (ความจำนงรส)... โผฏฐัพพสัญเจตนา (ความจำนงโผฏฐัพพะ)... ธัมมสัญเจตนา (ความจำนงธรรมารมณ์)ควรรู้ยิ่ง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๑,๑๐/๔๐๑/๓๓๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๓/๓๑๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๔/๒๙๔,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๖/๘๔,๑๗/๓๐๘/๓๒๔,๑๗/๓๒๘/๓๓๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙)

สัททสัญญา : ความกำหนดหมายรู้เสียง, ความจำในเสียง, สัญญาในเสียง, หนึ่งในสัญญา ๖ ตัวอย่างในมหาสติปัฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสัททสัญญาว่า เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหา เมื่อเกิดก็เกิดที่สัททสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่สัททสัญญานี้ และสัญญา ๖ นี้ควรรู้ยิ่ง คือ รูปควรรู้ยิ่ง เวทนาควรรู้ยิ่ง สัญญาควรรู้ยิ่ง สังขารควรรู้ยิ่ง วิญญาณควรรู้ยิ่ง จักขุควรรู้ยิ่ง โสตะ ... ฆานะ ... ชิวหา ... กาย ... มโน... รูป ... สัททะ ...คันธะ ... รส ... โผฏฐัพพะ ... ธรรมารมณ์ควรรู้ยิ่ง (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๐/๓๓๐, ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๑/๓๓๓,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๖/๘๔,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๕๗/๘๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๗/๓๒๔,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๒๗/๓๓๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๓/๕๗๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓/๑๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๓/๑๘๙)

สัททสัญญิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัททสัญญิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเคยเลื่อมใสในพระสุรเสียงของพระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๕๓๓)

สัททะ: เสียง, เสียงที่หูได้ยิน, หนึ่งในสัญญา ๖ คือ สัททสัญญา

SAMPLE

ตัวอย่างในรูปสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เสียงไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ผู้นี้เราเรียกว่า ‘สัทธานุสารี ก้าวลงสู่อริยมรรค หยั่งลงสู่ภูมิของสัตบุรุษ ผ่านภูมิของปุถุชนได้แล้ว ไม่ควรทำกรรมที่ทำแล้วไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือภูมิแห่งเปรตไม่สมควรตายตราบเท่าที่ยังไม่ทำให้แจ้งโสดาปัตติผล’(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๕๕/๑๙๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๐๓/๓๒๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๑๓/๓๒๙,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๒๓/๓๓๖,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๔/๔,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๕/๔,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๖/๔,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๔/๕,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓/๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๙/๔๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๖/๕๒๕,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๐/๑๘๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๓/๑๘๙)

สัททะที่เป็นภายนอก: ปัญญาในการกำหนดธรรมต่าง ๆ ที่เป็นภายนอก, เสียงที่หูได้ยิน, หนึ่งในอายตนะภายนอก

โคจรนานัตตญาณนิทเทส พระสารีบุตรแสดงโคจรนานัตตญาณว่า พระโยคาวจรกำหนดสัททะ (เสียง)ที่เป็นภายนอก คือ กำหนดว่า “สัททะเกิดเพราะอวิชชา กำหนดว่า สัททะเกิดเพราะตัณหา กำหนดว่า “สัททะเกิดเพราะกรรม” กำหนดว่า “สัททะเกิดเพราะอาหาร” กำหนดว่า “สัททะอาศัยมหาภูตรูป ๔” กำหนดว่า “สัททะเกิดแล้ว” กำหนดว่า “สัททะมาร่วมกันแล้ว” กำหนดว่า “สัททะไม่มีแล้วเกิดมี มีแล้วจักไม่มี” (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๖๗/๑๑๓)

สัททายตนะ: อายตนะคือเสียง, ที่เชื่อมต่อให้เกิดการได้ยิน, หนึ่งในอายตนะภายนอก

ตัวอย่างในอายตนวิภังค์ กล่าวถึงสัททายตนะ คือ เสียงใดอาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เช่น เสียงกลองเสียงตะโพน เสียงสังข์ เสียงบัณเฑาะว์ เสียงขับร้อง เสียงประโคม เสียงกรับ เสียงปรบมือ เสียงร้องของสัตว์ เสียงกระทบกันแห่งธาตุ เสียงลม เสียงน้ำ เสียงมนุษย์เสียงอมนุษย์ หรือเสียงแม้อื่นใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้มีอยู่ เช่น บุคคลเคยฟัง กำลังฟัง จักฟัง หรือพึงฟังเสียงใด ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ด้วยโสตะที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ นี้เรียกว่า สัททะบ้าง สัททายตนะบ้าง สัททธาตุบ้าง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๑๖๓/๑๑๖,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๒๓/๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒/๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๐/๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๑/๑๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๔/๑๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๑๐/๒๖๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๓๕/๒๘๙)

สัททารมณ์: อารมณ์คือสัททะ, อารมณ์ที่เสวยคือเสียง, การถือเสียงเป็นอารมณ์

SAMPLE

ในโสณโกฬิวิสวัตถุ กล่าวถึงอารมณ์ที่รับรู้ตามอายตนะ ๖ เช่น กล่าวถึงสัททารมณ์ว่า ถ้าสัททารมณ์ที่รุนแรงอันจะพึงรับรู้ทางหู มาปรากฏทางหูของภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วโดยชอบอย่างนี้ สัททารมณ์เหล่านั้นย่อมไม่ครอบงำจิตของภิกษุนั้นได้เลย จิตของภิกษุนั้นไม่ถูกอารมณ์ครอบงำ เป็นธรรมชาติมั่นคงหนักแน่น และภิกษุนั้นก็พิจารณาเห็นความเกิดดับของจิตนั้น (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๔๔/๑๑, วิ.ม.(ไทย)๕/๒๔๔/๑๒,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๙๙/๓๓๙)

สัทธรรม: ธรรมอันงาม หรือธรรมของสัตบุรุษ, คำสอนของพระผู้มีพระภาค, คำสอนอันจะพึงเล่าเรียน, ปฏิปทาอันจะต้องปฏิบัติ, ผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ,ผู้ประกอบด้วยสัทธรรม คือ สัตบุรุษในโลกนี้ เป็นผู้มีศรัทธา มีหิริ มีโอตตัปปะ มีสุตะมากปรารภความเพียร มีสติตั้งมั่น มีปัญญา

ตัวอย่างในจูฬปุณณมสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสถึงสัตบุรุษเป็นผู้ประกอบด้วยสัทธรรม มีความภักดีต่อสัตบุรุษ มีความคิดอย่างสัตบุรุษ มีความรู้อย่างสัตบุรุษ มีถ้อยคำอย่างสัตบุรุษ มีการกระทำอย่างสัตบุรุษ มีทิฏฐิอย่างสัตบุรุษ ให้ทานอย่างสัตบุรุษ(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๑/๑๓๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๔/๑๓๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๕/๑๓๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๐/๓๓๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๙/๘๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๓/๒๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕/๒๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔๕/๑๖๑,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๙๒/๑๐๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๑/๓๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๒/๑๐๙,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๓/๒๒)

สัทธสูตร : พระสูตรว่าด้วยอานิสงส์แห่งศรัทธา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุลบุตรผู้มีศรัทธา ย่อมได้รับอานิสงส์ ๕ คือ (๑) ย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากสัตบุรุษก่อน(๒) ย่อมได้รับการเข้าเยี่ยมจากสัตบุรุษก่อน (๓) ย่อมได้รับการต้อนรับจากสัตบุรุษก่อน (๔) สัตบุรุษย่อมแสดงธรรมแก่เขาก่อน (๕) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมเป็นที่พึ่งของคนหมู่มาก เหมือนต้นไทรใหญ่เป็นที่พึ่งของหมู่นก ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๘/๕)

สัทธัมมสัมโมสสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยเหตุเสื่อมแห่งพระสัทธรรม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุเสื่อมแห่งพระสัทธรรม ๕ คือ (๑) ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ (๒) ไม่เรียนธรรมโดยเคารพ (๓) ไม่ทรงจำธรรมโดยเคารพ (๔) ไม่ใคร่ครวญอรรถแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้วโดยเคารพ (๕) รู้อรรถรู้ธรรมแล้วไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๔/๒๕๒)

สัทธัมมสัมโมสสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยเหตุเสื่อมแห่งพระสัทธรรม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมเป็นเหตุเสื่อมแห่งพระสัทธรรม ๕ คือ (๑) ไม่เรียนธรรมคือ

SAMPLE

นวังคสัตถุศาสน์ มีสุตตะ เคยยะ เป็นต้น (๒) ไม่แสดงธรรมโดยพิสดารแก่ผู้อื่นตามที่ได้สดับได้เรียนมา (๓) ไม่บอกธรรมโดยพิสดารแก่ผู้อื่นตามที่ได้สดับได้เรียนมา (๔) ไม่สาธยายธรรมโดยพิสดารตามที่ได้สดับได้เรียนมา (๕) ไม่ตรึกตามไม่ตรองตาม ไม่เพ่งตามด้วยใจถึงธรรมตามที่ได้สดับได้เรียนมา แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๕๓)

สัทธัมมสัมโมสสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยเหตุเสื่อมแห่งพระสัทธรรม (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมเป็นเหตุเสื่อมแห่งพระสัทธรรม ๕ คือ (๑) เล่าเรียนพระสูตรที่เล่าเรียนกันมาไม่ดีด้วยบทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี (๒) เป็นผู้ว่ายาก (๓) เป็นพหูสูต แต่ไม่ถ่ายทอดสูตรแก่ผู้อื่นโดยเคารพ (๔) เป็นเถระมักมาก ย่อหย่อน ไม่สนใจปฏิบัติธรรม (๕) สงฆ์แตกแยกกัน แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๖/๒๕๕)

สัทธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัทธรรมพระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัทธรรม ๗ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) เป็นพหูสูต (๕) ปรารภความเพียร (๖)มีสติ (๗) มีปัญญา (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๙๔/๑๘๔)

สัทธัมมสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสัทธรรม และอสัทธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า *อสัทธรรม* คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น *สัทธรรม* คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๗/๒๙๒)

สัทธัมมสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยสัทธรรม และอสัทธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงสัทธรรมและอสัทธรรมแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า *อสัทธรรม* คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ *สัทธรรม* คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๑/๓๓๘)

สัทธัมมังอโสตุกัมยตา: ความไม่อยากฟังพระสัทธรรม, ความไม่ประสงค์ที่จะฟังคำสอนของพระผู้มีพระภาค

ในติกนิทเทสพระสารีบุตรกล่าวถึงสัทธัมมังอโสตุกัมยตาว่าสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เรียกว่า สัทธรรม ความไม่ต้องการจะฟัง ความไม่ต้องการจะสดับ ความไม่ต้องการจะเรียน ความไม่ต้องการจะทรงจำสัทธรรมนี้ นี้เรียกว่า สัทธัมมังอโสตุกัมยตา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๔/๕๘๕)

สัทธัมมัปปฏิรูปกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัทธรรมปฏิรูป พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทรงแสดงเหตุแห่งความเสื่อมและความเจริญแห่งสัทธรรมแก่ท่านพระมหากัสสปะว่า เหตุที่ทำให้สัทธรรมเสื่อมมี ๕ ประการ คือ

SAMPLE

๑. บริษัท ๔ ไม่เคารพยำเกรงในพระศาสดา
๒. บริษัท ๔ ไม่เคารพยำเกรงในพระธรรม
๓. บริษัท ๔ ไม่เคารพยำเกรงในพระสงฆ์
๔. บริษัท ๔ ไม่เคารพยำเกรงในสิกขา
๕. บริษัท ๔ ไม่เคารพยำเกรงในสมาธิ
ส่วนเหตุที่ทำให้สัทธรรมเจริญมี ๔ ประการ คือ
๑. บริษัท ๔ เคารพยำเกรงในพระศาสดา
๒. บริษัท ๔ เคารพยำเกรงในพระธรรม
๓. บริษัท ๔ เคารพยำเกรงในพระสงฆ์
๔. บริษัท ๔ เคารพยำเกรงในสิกขา
๕. บริษัท ๔ เคารพยำเกรงในสมาธิ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๖/๒๖๒)

สัทธัมมัสสวนะ: การฟังพระสัทธรรม, การฟังคำสอนของพระผู้มีพระภาค, ธรรมเป็นองค์เครื่องบรรลุโสดา
ในทุติยสารีปุตตสูตร ท่านพระสารีบุตรทูลตอบพระผู้มีพระภาคเรื่องสัทธัมมัสสวนะว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัปปุริสสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ เป็นองค์เครื่องบรรลุโสดา สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม เป็นองค์เครื่องบรรลุโสดา โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย เป็นองค์เครื่องบรรลุโสดา ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นองค์เครื่องบรรลุโสดา” (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๓/๓๗๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๑/๔๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๙/๓๖๘)

สัทธา: ความเชื่อ, ความเชื่อถือ, ความตั้งมั่น
ในเสขสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัทธาที่เป็นไปตามปัญญา วิริยะที่เป็นไปตามปัญญา สติที่เป็นไปตามปัญญา สมาธิที่เป็นไปตามปัญญาของอริยสาวกผู้มีปัญญา ย่อมตั้งมั่น”(ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๕/๗๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๗/๘๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๒๒/๓๓๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๐/๑๔/๓๗๗,อภิ.ย.(ไทย)๓๙/๑๑๐/๒๐๕,อภิ.ย.(ไทย)๓๙/๑๕๖/๒๓๗)

สัทธาจริต: จริตในการมีศรัทธา, ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ, ผู้น้อมจิตใจเลื่อมใสโดยง่าย, บุคคลประเภทหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ามีศรัทธาจริต
ในตุวฏกสุตตนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวว่า พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ได้ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสดุจธุลีน้อยในปัญญาจักขุ ผู้มีกิเลสดุจธุลีมากในปัญญาจักขุมีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ที่

SAMPLE

แนะนำให้รู้ได้ง่ายผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ยาก บางพวกเป็นผู้เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ก็มี บางพวกเป็นผู้ไม่เห็นโทษและภัยในปรโลกอยู่ก็มี พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า “บุคคลนี้มีราคจริต บุคคลนี้มีโทสจริต บุคคลนี้มีโมหจริต บุคคลนี้มีวิตกจริต บุคคลนี้มีสัทธาจริต บุคคลนี้มีญาณจริต” (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๖/๔๓๐)

สัทธาธนะ: ทรัพย์คือศรัทธา, มีศรัทธาเป็นทรัพย์, ทรัพย์ในทางศาสนาคือศรัทธา, ทรัพย์คือศรัทธาของพระผู้มีพระภาค

ตัวอย่างในธนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงทรัพย์ ๕ อย่างคือ (๑) สัทธาธนะ (ทรัพย์คือศรัทธา) (๒) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) (๓) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) (๔) จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) (๕) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา) สัทธาธนะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ นี้เรียกว่า สัทธาธนะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๐/๓๓๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๗/๓๙๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๗/๗๖,อง.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕/๘,อง.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖/๙,อง.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๗/๑๓)

สัทธาธิมุต: มุ่งมั่นด้วยศรัทธา, พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป พ้นด้วยศรัทธา, คำที่พระวักกลิเถระกล่าว ในอดีตชาติของตน

ในวักกลิเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระวักกลิเถระพระเถระนี้เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าหมอบลงแล้วจมลง(ดื่มด่ำ)ในสาคร คือพระอนันตคุณของพระตถาคตพระองค์นั้น เต็มเปี่ยมไปด้วยปีติ ได้กราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่พระมหามุนี ผู้เป็นพระฤๅษี ขอข้าพระองค์จงเป็นเช่นกับภิกษุผู้เป็นสัทธาธิมุต มุ่งมั่นด้วยศรัทธา ที่พระองค์ทรงตรัสชมเชยว่า เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีศรัทธา (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๑/๓๖๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๒/๓๗๔,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๖/๓๘๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๘/๒๔๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๑/๒๔๕,องฺ.ติก.อ.(บาลี)๒/๒๑/๙๘,องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑-๑๖๒)

สัทธานุสารี: ผู้แล่นไปตามศรัทธา คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุตข้อหนึ่งในทักขิเณยยบุคคล ๗ จำพวก

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๗ กล่าวถึงทักขิเณยยบุคคล บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา ๗ ประการ คือ (๑) อุภโตภาควิมุต ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน (๒) ปัญญาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา (๓) กายสักขี ผู้เป็นพยานในนามกายด้วยกาย (๔) ทิฏฐิปัตตะ ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ (๕) สัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา (๖) ธัมมานุสารี ผู้แล่นไปตามธรรม

SAMPLE

(๗) สัทธานุสารี ผู้แล่นไปตามศรัทธา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๐/๑๑๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๘/๒๖๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๒/๓๘๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๖/๑๕๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๒/๒๑๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๐๒/๓๒๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๓/๓๒๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๐๕/๓๒๓,(องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี)๓/๑๔/๑๖๒)

สัทธานุสารี, พระโสดาบัน: พระโสดาบันผู้แล่นไปตามศรัทธา,ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลมีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุตติ, เป็นข้อหนึ่งในบุคคลที่แตกต่างกันแห่งผล ๖ ประการ

ตัวอย่างในทุติยสังขิตตสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสถึงความแตกต่างแห่งผลย่อมมีเพราะความแตกต่างแห่งอินทรีย์ความแตกต่างแห่งบุคคลย่อมมีเพราะความแตกต่างแห่งผล ๖ ประการ คือ (๑) เป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ ประการนี้ครบถ้วนบริบูรณ์ (๒) เป็นพระอนาคามีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอรหันต์นั้น (๓) เป็นพระสกทาคามีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระอนาคามีนั้น (๔) เป็นพระโสดาบันเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสกทาคามีนั้น (๕) เป็นพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโสดาบันนั้น (๖) เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารีนั้น (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๘๒/๒๙๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๘๕/๒๙๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๙๔/๓๐๕,องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒)

สัทธาพลสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัทธาพละ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พละ ๔ คือ (๑) สัทธาพละ (๒) วิริยพละ (๓) สมาธิพละ (๔) ปัญญาพละ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๒/๒๑๔)

สัทธาพละ: กำลังคือศรัทธา, มีศรัทธาเป็นกำลัง, กำลังในศรัทธา, เป็นหนึ่งในพละ ๗ และหนึ่งในอสังขตธรรม

ตัวอย่างในอสังขตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัทธาพละอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ นี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๑/๓๓๕,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๗๗/๔๕๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑๓/๓๒๕,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๐๗/๔๗,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๐๘/๔๗,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๐๙/๔๗,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๑๐/๔๗,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๘๙/๕๐,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๙๐/๕๐,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๙๑/๕๐)

ศรัทธาและปีติ: ความเชื่อที่ตั้งมั่นและความยินดีที่เกิดขึ้น, ศรัทธาและปีติของพระเวสสภูพุทธเจ้าในอดีตชาติที่ศรัทธาและปีติในศาสนาของพระชินเจ้า

SAMPLE

ในเวสสภูพุทธวงศ์ เรื่องพระประวัติของพระเวสสภูพุทธเจ้า กล่าวว่า ในมัณฑกัปนั้นแล ได้มีพระชินเจ้าพระนามว่าเวสสภูตามพระโคตร พระองค์ประกาศในอดีตชาติว่าเราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารคุณ ตั้งมั่นอยู่ในวัตรและศีล แสวงหาสัพพัญญุตญาณยินดีในศาสนาของพระชินเจ้า เราทำศรัทธาและปีติให้เกิดขึ้น ไหว้พระพุทธเจ้าผู้พระศาสดา ปีติเกิดขึ้นแก่เราเพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณนั่นเอง (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๔/๖๙๗)

สัทธาวิมุต: ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา,ผู้อาศัยศรัทธาหลุดพ้น, เป็นหนึ่งในบุคคลและทักขิเณยยบุคคล ๗ จำพวก

ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญามีศรัทธาแก่กล้าและหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล ในสังคีติสูตร หมวด ๗ กล่าวถึงทักขิเณยยบุคคล บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณาวา สัทธาวิมุต เป็นข้อหนึ่งในวิมุติ ๗ จำพวก คือ (๑) อุภโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน) (๒) ปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) (๓) กายสักขี (ผู้เป็นพยานในนามกายด้วยกาย) (๔) ทิฏฐิปัตตะ (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ) (๕) สัทธาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) (๖) ธัมมานุสารี (ผู้แล่นไปตามธรรม) (๗) สัทธานุสารี(ผู้แล่นไปตามศรัทธา) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๐/๑๑๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๖/๑๕๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๒/๒๑๐,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๔๙/๙๒,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๑๔/๒๑,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๖/๑๐๗,องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑-๑๖๒)

สัทธาวิมุตตบุคคล:สัทธาวิมุตตบุคคลที่ดียิ่งกว่าและประณีตกว่า, สัทธินทรีย์ของบุคคลที่แก่กล้ายิ่งนัก, พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา, เป็นหนึ่งในบุคคล ๓ จำพวก

ในสวิฏฐสูตร ว่าด้วยพระสวิฏฐะและมหาโกฏฐิตะ ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระสวิฏฐะและท่านพระมหาโกฏฐิตะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวกับท่านพระสวิฏฐะดังนี้ว่า บุคคล ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ (๑) กายสักขีบุคคล (๒) ทิฏฐิปัตตบุคคล (๓) สัทธาวิมุตตบุคคล ในบุคคล ๓ จำพวกนี้แลมีปรากฏอยู่ในโลก ท่านชอบใจสัทธาวิมุตตบุคคลซึ่งดียิ่งกว่าและประณีตกว่า เพราะสัทธินทรีย์ของบุคคลนี้แก่กล้ายิ่งนัก (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๑/๑๖๖, (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๒๑/๙๘, องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑-๒)

SAMPLE

สัทธาวุฑฒิ: ความเจริญด้วยศรัทธา, การอาศัยศรัทธาให้เจริญ, ธรรมเป็นเครื่องเจริญด้วยศรัทธา, ธรรมคือศรัทธาเป็นเหตุให้ถึงความเจริญ

ในวุฑฒิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสวุฑฒิ ๓ ประการ คือ (๑) สัทธาวุฑฒิ ความเจริญด้วยศรัทธา (๒) สีลวุฑฒิ ความเจริญด้วยศีล (๓) ปัญญาวุฑฒิ ความเจริญด้วยปัญญา (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๔๐/๓๘๗)

สัทธาสัมปทา: ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา, สมบูรณ์ด้วยศรัทธา,มีความพร้อมในศรัทธา, ธรรมอันบุตรทำตอบแทนมารดาบิดาแท้จริง

สมจิตตวรรค กล่าวถึงการกระทำที่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำและทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาแท้จริง กล่าวคือ บุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดาผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทานตั้งมั่น (ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา) ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ ให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๔/๗๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๓๙/๓๘๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย(๒๑/๖๑/๑๐๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๖/๗๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๑/๑๖๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๔/๓๔๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๕/๓๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๖/๓๘๙)

สัทธาสูตร : พระสูตรว่าด้วยศรัทธา สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดากล่าวในสำนักของพระองค์ว่า ศรัทธาเป็นเพื่อนของบุรุษ หากว่าความไม่มีศรัทธาไม่ตั้งอยู่ ยศและเกียรติย่อมมีแก่เขา ผู้นั้นละทิ้งร่างกายแล้วย่อมไปสู่สวรรค์ บุคคลควรละความโกรธ สละมานะ ก้าวล่วงสังโยชน์ให้ได้ทุกอย่าง เพราะว่ากิเลสเป็นเครื่องข้องย่อมไม่รุมเร้าผู้ไม่ติดอยู่ในนามรูป ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนพาลมีปัญญาทราม ประกอบความประมาทอยู่เสมอ ส่วนคนฉลาดรักษาความไม่ประมาทไว้เหมือนคนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ ฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าประกอบความประมาทและอย่าประกอบความเชยชมยินดีในกามเลย เพราะผู้ไม่ประมาทแล้วเพ่งพินิจอยู่ ย่อมได้รับความสุขอย่างยิ่ง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๖/๔๗)

สัทธาสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยศรัทธา (สูตรที่ ๑) ในสูตรที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุ (๑) มีองค์ไม่สมบูรณ์ มีศรัทธา แต่ไม่มีศีล มีองค์สมบูรณ์ คือมีศรัทธาและมีศีล (๒) มีองค์ไม่สมบูรณ์ มีศีล แต่ไม่เป็นพหูสูต มีองค์สมบูรณ์ คือมีศีลและเป็นพหูสูต (๓) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ เป็นพหูสูต แต่ไม่เป็นธรรมกถึก มีองค์สมบูรณ์ คือ

SAMPLE

เป็นพหูสูตและเป็นธรรมกถึก (๔) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ เป็นธรรมกถึก แต่ไม่เข้าไปสู่บริษัท มีองค์สมบูรณ์ คือ เป็นธรรมกถึก และเข้าไปสู่บริษัท (๕) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ เข้าไปสู่บริษัท แต่ไม่แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท มีองค์สมบูรณ์ คือ เข้าไปสู่บริษัท และแกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท (๖) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท แต่ไม่บรรลุฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง มีองค์สมบูรณ์ คือ แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท และบรรลุฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง (๗) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ บรรลุฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง แต่ไม่ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ มีองค์สมบูรณ์ คือ บรรลุฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง และทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ แล้วตรัสว่า เมื่อใด ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) เป็นพหูสูต (๔) เป็นธรรมกถึก (๕) เข้าไปสู่บริษัท (๖) แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท (๗) บรรลุฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง (๘) บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เมื่อนั้น ภิกษุนั้นจึงมีองค์สมบูรณ์ ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ ดังกล่าว ชื่อว่าเป็นผู้ก่อให้เกิดความเลื่อมใสได้รอบด้าน(มีกายกรรมและวจีกรรมที่น่าเลื่อมใส) และเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง(คือบริบูรณ์ด้วยอาการของสมณะ ด้วยธรรมของสมณะ) (องฺ.อฏฺ.ฐก. (ไทย) ๒๓/๗๑/๓๗๙)

สัทธาสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยศรัทธา (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ (๑) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ มีศรัทธา แต่ไม่มีศีล มีองค์สมบูรณ์ คือ มีศรัทธาและมีศีล(๒) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ มีศีล แต่ไม่เป็นพหูสูต มีองค์สมบูรณ์ คือ มีศีล และเป็นพหูสูต (๓) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ เป็นพหูสูต แต่ไม่เป็นธรรมกถึก มีองค์สมบูรณ์ คือ เป็นพหูสูต และเป็นธรรมกถึก (๔) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ เป็นธรรมกถึก แต่ไม่เข้าไปสู่บริษัท มีองค์สมบูรณ์ คือเป็นธรรมกถึก และเข้าไปสู่บริษัท (๕) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ เข้าไปสู่บริษัท แต่ไม่แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท มีองค์สมบูรณ์ คือ เข้าไปสู่บริษัท และแกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท (๖) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท แต่ไม่ได้สัมผัสสันตวิโมกข์ (อรูปฌานที่พ้นได้อย่างสิ้นเชิง) ซึ่งไม่มีรูป มีองค์สมบูรณ์ คือ แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท และได้สัมผัสสันตวิโมกข์ ซึ่งไม่มีรูป (๗) มีองค์ไม่สมบูรณ์ คือ ได้สัมผัสสันตวิโมกข์ซึ่งไม่มีรูป แต่ไม่ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ มีองค์สมบูรณ์ คือได้สัมผัสสันตวิโมกข์ ซึ่งไม่มีรูป และทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ แล้วตรัสว่า เมื่อใด ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) เป็นพหูสูต (๔) เป็นธรรมกถึก (๕) เข้าไปสู่บริษัท (๖) แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท (๗) ได้สัมผัสสันตวิโมกข์ซึ่งไม่มีรูป (๘) บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เมื่อนั้น ภิกษุนั้นจึงมีองค์สมบูรณ์ ภิกษุ

ประกอบด้วยธรรม ๘ ดังกล่าว ชื่อว่าเป็นผู้ก่อให้เกิดความเลื่อมใสได้รอบด้าน และเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๒/๓๘๑)

สัทธินทรีย์: อินทรีย์คือศรัทธา, ความเป็นใหญ่ในศรัทธา, เป็นหนึ่งในอินทรีย์ ๕ ในฝ่ายคุณวิเศษในสังคีติสูตร หมวด ๕ กล่าวถึงอินทรีย์ ๕ อีกนัยหนึ่งที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ คือ (๑) สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา (๒) วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ (๓) สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ (๔) สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ (๕) ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๑๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๘๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๒/๒๑๑,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๓๗๗/๔๕๗,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗๗/๒๘๕,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗๙/๒๘๗,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๔๘๐/๒๘๙,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๔๘๙/๓๐๐,องฺ.เอก.(ไทย)๒๐/๔๐๒/๔๗)

สัทธิวิหาริก: ผู้อยู่ด้วยกัน, คำเรียกผู้ที่ได้รับอุปสมบทกับพระอุปัชฌาย์รูปนั้น, ธรรมที่ทำให้เจริญของอุปัชฌาย์กับสัทธิวิหาริก,ชื่อนครหลวงของแคว้นวังสะ อยู่ตอนใต้ของแม่น้ำยมุนา เรียกว่าโกสุม (ผู้หญิงเรียกว่า สัทธิวิหารินี)

ในอุปัชฌายวัตตกถา กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตอุปัชฌาย์ ว่า อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในสัทธิวิหาริกฉันบุตร สัทธิวิหาริกจักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอุปัชฌาย์ฉันบิดาเมื่อเป็นเช่นนี้ อุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริกจักมีความเคารพ ยำเกรง ประพฤติ กลมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ พระอุปัชฌาย์จะปฏิบัติต่อสัทธิวิหาริก คือ (๑) เอาธุระในการศึกษา (๒) สงเคราะห์ด้วยบาตร จีวร และบริขารอื่น ๆ (๓) ขวนขวายป้องกันหรือระงับความเสื่อมเสียเช่น ระงับความคิดจะสึก เปลื้องความเห็นผิด (๔) พยาบาลเมื่ออาพาธ (วิ.ม.(ไทย)๔/๖๕/๘๑,วิ.ม.(ไทย)๔/๖๖/๘๒,วิ.ม.(ไทย)๔/๖๗/๘๕,วิ.ม.(ไทย)๔/๖๗/๘๗,วิ.ม.(ไทย)๕/๓๖๕/๒๔๐,วิ.ม.(ไทย)๕/๓๖๕/๒๔๑,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๔๙/๒๔๓,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๔/๒๕๖,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๑๒๐/๑๔๑, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๖/๙๗, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๔/๘๕)

สัทธิวิหารินี, ภิกษุณี: สัทธิวิหาริกผู้หญิง คือ สัทธิวิหาริกในฝ่ายภิกษุณี, ผู้ที่อยู่ร่วมกันฝ่ายภิกษุณี

ในกุมารีภูตวรรค สิกขาบทที่ ๕ ว่าด้วยภิกษุณีมีพรรษาครบ ๑๒ เป็นปวัตตินี กล่าวคือ เมื่อภิกษุณีทั้งหลายมีพรรษาครบ ๑๒ แล้ว แต่สงฆ์ยังไม่ได้สมมติบวชให้กุลธิดา พวกเธอเป็นผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด ไม่รู้สิ่งที่ควรหรือไม่ควร แม้สัทธิวิหารินีก็เป็นผู้โง่เขลา บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนา พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิภิกษุทั้งหลายแล้วได้ทรงแสดงธรรมีกถาแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

SAMPLE

“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตวุฏฐาปนสมมติแก่ภิกษุณีผู้มีพรรษาครบ ๑๒ แล้ว ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงให้วุฏฐาปนสมมติ คือการแต่งตั้งให้ทำหน้าที่เป็นอุปัชฌาย์อย่างนี้” (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๑๔๐/๓๓๕)

สันดุสิต: แดนที่อยู่แห่งเทพผู้อิ่มเอิบด้วยสิริสมบัติของตน,ท้าวสันดุสิตผู้เป็นหัวหน้าเทพชั้นดุสิต , เทพที่ท้าวสักกกเทวราชตอบปัญหาภิกษุว่าคงทราบว่าธาตุ ๔ ดับสนิทที่ไหน

ในเกวัฏฏสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุผู้แสวงหาความดับของมหาภูตรูป ๔ ว่าดับสนิทที่ไหน ภิกษุจึงเข้าไปหาท้าวสักกเทวราชแล้วถามว่า ‘ท่านผู้มีอายุ มหาภูตรูป ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมดับสนิทที่ไหน’ ท้าวสักกเทวราชตอบว่า ‘แม้เราก็ไม่ทราบว่ามหาภูตรูป ๔ ดับสนิทไปเหมือนกัน แต่พวกเทพชั้นยามา เทพบุตรชื่อสุยาม พวกเทพชั้นดุสิต เทพบุตรชื่อสันดุสิต พวกเทพชั้นนิมมานรดี เทพบุตรชื่อสุนิมมิต พวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เทพบุตรชื่อวสวัตดีซึ่งยิ่งใหญ่และสำคัญกว่าพวกเราคงจะทราบ’ (ที.สี.(ไทย)๙/๔๙๑/๒๑๗)

สันดุสิตเทพบุตร: หัวหน้าเทพชั้นดุสิต, ชั้นที่มีพระโพธิสัตว์สถิตย์อยู่มากที่สุดและเป็นที่สถิตย์อยู่ภพสุดท้ายก่อนที่จะจุติมาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในภูมิมนุษย์นามว่า สันดุสิตเทพบุตร ในรตนจังกมนกัณฑ์ พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตที่จงกรมแก้ว ตรัสถึงท้าวสหัมบดีพรหมผู้เป็นใหญ่แห่งชาวโลกท้าวได้ประนมมือทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคว่า ขอพระองค์โปรดอนุเคราะห์หมู่สัตว์นี้แล้วแสดงธรรมเถิด และในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเป็นเทพอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต มีชื่อว่าสันดุสิตเทพบุตร (สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๔๒/๓๖๙, ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๖๖/๕๖๕)

สันดุสิตปราสาท: ปราสาทชื่อดุสิต, เป็นหนึ่งในปราสาท ๓ หลังของพระพุทธเจ้าโกนาคมนะสมัยครองฆราวาสอยู่

ในโกนาคมนพุทธวงศ์ประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะสมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ พระโกนาคมนะพุทะเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีธรรม ๑๐ ประการให้บริบูรณ์ ข้ามทางกันดารได้แล้ว ลอยมลทินทั้งปวงแล้ว ทรงบรรลุสัมโพธิญาณอันประเสริฐ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๓,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือดุสิตปราสาท สันดุสิตปราสาท และสันตุฏฐปราสาท มีนางสนมกำนัล ๑๖,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่ารุจิคัตตา พระราชโอรสพระนามว่า สัตถวาหะ (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๘/๗๑๐)

สันโดษ: ความยินดีหรือพอใจเท่าที่ตนมีอยู่หรือเป็นอยู่,ความยินดี ความพอใจ ในสิ่งซึ่งได้มาด้วยเรี่ยวแรง และความชอบธรรมของตน ตามที่มี ตามที่ได้ มีความรู้จักอิ่ม รู้จักพอ

SAMPLE

มักน้อย มี ๓ อย่างคือ ยถาลาภสันโดษ ยถาพลสันโดษ และยถาสารุปปสันโดษ เช่น สันโดษในปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น

ตัวอย่างในจูฬหัตถิปโทปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุนั้นเป็นผู้สันโดษด้วยจีวรพอคุ้มร่างกายและบิณฑบาตพออิ่มท้องเธอไป ณ ที่ใด ๆ ก็ไปได้ทันที นกมีปีกจะบินไป ณ ที่ใด ๆ ก็มีแต่ปีกของมันเป็นภาระบินไป แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรพอคุ้มร่างกายและบิณฑบาตพออิ่มท้อง เธอจะไป ณ ที่ใด ๆ ก็ไปได้ทันที ภิกษุนั้นประกอบด้วยอริยสีลขันธ์นี้แล้ว ย่อมเสวยสุขอันไม่มีโทษภายในทุกเมื่อ(ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๓/๖๑ที.สี.(ไทย),๙/๑๘๖/๖๓,ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๓/๖๕,ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๐/๑๗๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๔/๓๒๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๖/๓๖๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑๑/๔๔๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑/๑๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๘/๕๒๕,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๔/๒๒,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๐๒/๑๒๓)

สันโดษตามมีตามได้:ยินดีตามที่ได้, ยินดีในสิ่งของที่ได้มาอย่างเหมาะสม,ไม่ยินดีได้มาด้วยความเบียดเบียน, พระสารีบุตรเถระถูกผู้สันโดษแวดล้อมอยู่

ในสารีปุตตเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ ท่านพระเถระมีศิษย์และชุมนุมชนของพระผู้มีพระภาคที่พระองค์ทรงแนะนำดีแล้วให้ศึกษาดีแล้ว ฝึกฝนในอุบายเครื่องฝึกอันสูงสุดแวดล้อมอยู่ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นมักน้อย มีปัญญารักษาตน เป็นนักปราชญ์ ฉันอาหารแต่น้อย ไม่โลภ สันโดษตามมีตามได้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๐๖/๔๘)

สันโดษในบริขารแห่งชีวิต: มีธุระน้อย,มีกิจน้อย,เลี้ยงง่าย,ประพฤติตนเป็นผู้ท้องพร่องอยู่เสมอ, ประกอบตนด้วยชาครธรรม, เป็นหนึ่งในภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ

ตัวอย่างในสุตธรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ทรงสุตะ ผู้สันโดษในบริขารแห่งชีวิต เป็นหนึ่งในภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) เป็นผู้มีธุระน้อย มีกิจน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษในบริขารแห่งชีวิต (๒) เป็นผู้มีอาหารน้อย หมั่นประกอบความไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง (๓) เป็นผู้มีการหลับน้อย หมั่นประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ (๔) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจแทงตลอดดี ด้วยทิฏฐิ (๕) พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล เสพอานาปานสติกัมมัฏฐานอยู่ ไม่นานนัก ย่อมบรรลุอกุปปธรรม

SAMPLE

(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๖/๑๖๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๘/๑๖๘)

สันตกายเถรวัตถุ : เรื่องพระสันตกายเถระพระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้มีกายสงบ มีวาจาสงบ มีใจสงบ มีจิตตั้งมั่นดีแล้ว และเป็นผู้ละโลกามิสได้ เราเรียกว่าผู้สงบระงับ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๗๘/๑๕๐)

อรรถกถาอธิบายไว้ว่า คำว่า มีกายสงบ หมายถึงไม่มีความประพฤติชั่วทางกายมีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น คำว่า มีวาจาสงบ หมายถึงไม่มีความประพฤติชั่วทางวาจามีการพูดเท็จ เป็นต้น คำว่า มีใจสงบ หมายถึงไม่มีความประพฤติชั่วทางใจมีการเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น เป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๗๒)

สันตติมหามัตตวัตถุ : เรื่องสันตติมหาอำมาตย์ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า แม้บุคคลจะแต่งตัวแบบใดก็ตาม ถ้าเขาเป็นผู้สงบ ฝึกตนได้ เป็นผู้แน่นอนประพฤติพรหมจรรย์ ละเว้นการเบียดเบียนสรรพสัตว์ ประพฤติสม่ำเสมอ ควรเรียกบุคคลเช่นนั้นว่า พราหมณ์ สมณะ หรือภิกษุ ก็ได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๒/๗๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สงบ หมายถึงสงบจากกิเลสมีราคะเป็นต้น ฝึกตนได้ หมายถึงควบคุมอินทรีย์ทั้ง ๖ ได้ คำว่า เป็นผู้แน่นอน หมายถึงเป็นผู้แน่นอนในโลกุตตรมรรคทั้ง ๔ คำว่า “พราหมณ์ สมณะ ภิกษุ” ตามหลักการพุทธศาสนามีความหมายดังนี้ พราหมณ์ หมายถึง ผู้ลอยบาปได้ สมณะ หมายถึงผู้สงบระงับบาปได้ ภิกษุ หมายถึงผู้ทำลายกิเลสได้ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๖๘)

สันตบท: ทางปฏิบัติให้ถึงที่สุด, นิพพาน, ธรรมอันเข้าไปสงบระงับสังขารเป็นสุข

ในเมตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ป่าว่าผู้ฉลาดในประโยชน์มุ่งหวังบรรลุสันตบท ซึ่งเป็นธรรมเข้าไปสงบระงับสังขารเป็นสุข ควรบำเพ็ญกรณียกิจควรเป็นผู้อาจหาญ ซื่อตรง เคร่งครัด ว่าง่าย อ่อนโยน และไม่เย่อหยิ่ง(ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๑/๒๐,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๔๓/๕๓๓,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๖๘/๑๔๘,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๘๑/๑๕๑, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๑/๓๐๗,ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๙/๒๑๒)

สันตบทคือนิพพาน : ทางปฏิบัติให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์, นิพพาน, ทางอันเข้าไปสงบระงับสังขารเป็นสุข

ในจูฬวัจฉเถรคาถา ภาษิตของพระจูฬวัจฉเถระ ท่านพระจูฬวัจฉเถระได้กล่าวคาถาไว้ว่า ภิกษุที่มากด้วยความปราโมทย์ในธรรม อันพระพุทธเจ้าทรงประกาศแล้ว พึงบรรลุสันตบทคือนิพพานอันเป็นธรรมเข้าไปสงบระงับสังขารเป็นสุข (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๒๕/๔๖๒)

SAMPLE

สันตวิโมกข์: อรูปฌานที่พ้นได้อย่างสิ้นเชิง, การพ้นจากธรรมที่เป็นข้าศึก กล่าวคือนิวรณ์ ๕ ประการ และเพราะไม่เกี่ยวข้องในอารมณ์ เป็นต้น

ในโคลิสสานิสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุผู้ถืออารอยู่ป่าเป็นวัตรว่า ควรทำความเพียรในสันตวิโมกข์ ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌาน เพราะเมื่อมีคนถามปัญหาในสันตวิโมกข์ ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌานกับภิกษุผู้ถืออารอยู่ป่าเป็นวัตร ถ้าภิกษุผู้ถืออารอยู่ป่าเป็นวัตรถูกถามปัญหาในสันตวิโมกข์ ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌานแล้ว ตอบไม่ได้ จะมีผู้ติเตียนภิกษุนั้นได้ว่า 'จะมีประโยชน์อะไรกับการสมัครใจอยู่ป่าแต่ผู้เดียวสำหรับท่านผู้ถืออารอยู่ป่าเป็นวัตรนี้ แต่ถูกถามปัญหาในสันตวิโมกข์ ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌานแล้ว ตอบไม่ได้' จะมีผู้ติเตียนภิกษุนั้นได้ เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้ถืออารอยู่ป่าเป็นวัตร จึงควรทำความเพียรในสันตวิโมกข์ ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌานนี้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๓/๑๙๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๒/๒๐๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๒/๓๘๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๙/๒๕๕๗,องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๙/๓๒๐)

สันตวิโมกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยสันตวิโมกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุชื่อว่า *มีองค์ไม่สมบูรณ์* เพราะเป็นผู้มีศรัทธา แต่ไม่มีศีล เพราะเป็นผู้มีศีล แต่ไม่เป็นพหูสูต เพราะเป็นพหูสูต แต่ไม่เป็นธรรมกถึก เพราะเป็นธรรมกถึก แต่ไม่เข้าไปสู่บริษัท เพราะเข้าไปสู่บริษัท แต่ไม่เป็นผู้แกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท เพราะแกล้วกล้าแสดงธรรมแก่บริษัท แต่ไม่ทรงวินัย เพราะทรงวินัย แต่ไม่อยู่ป่าเป็นวัตรและไม่อยู่ในเสนาสนะอันสงัด เพราะอยู่ป่าเป็นวัตรและอยู่ในเสนาสนะอันสงัด แต่ไม่ได้สัมผัสสันตวิโมกข์(หมายถึงอรูปฌานที่พ้นได้อย่างสิ้นเชิง เพราะพ้นจากธรรมที่เป็นข้าศึกกล่าวคือนิวรณ์ ๕ และเพราะไม่เกี่ยวข้องในอารมณ์เป็นต้น) ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌานเสียได้ด้วยรูปกาย เพราะได้สัมผัสสันตวิโมกข์ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌานเสียได้ด้วยรูปกาย แต่ไม่ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ มีองค์สมบูรณ์ เพราะมีศรัทธา มีศีล เป็นพหูสูต เป็นพระธรรมกถึก เข้าไปสู่บริษัท แกล้วกล้าแสดงธรรม ทรงวินัย อยู่ป่าเป็นวัตรและอยู่ในเสนาสนะอันสงัด ได้สัมผัสสันตวิโมกข์ ซึ่งไม่มีรูปเพราะล่วงรูปฌานเสียได้ด้วยรูปกาย และทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙/๑๔)

สันตะวา: พันธุ์ไม้ชนิดหนึ่งมีดอกเส้นใบแบบร่างแห, พันธุ์ไม้ชนิดหนึ่งในป่าหิมพานต์

ในขุททกนิกาย ชาดก กล่าวถึงพันธุ์ไม้เป็นอันมาก มีต้นไม้หลากหลายขึ้นออกสะพรั่งเกิดขึ้นใกล้ขอบสระนั้นป่าหิมพานต์ คือ ตะไคร้ ถั่วเขียว ถั่วราชมาสสาหร่าย สันตะวา (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๔๕/๕๐๒)

SAMPLE

สันติ: ความสงบ,ความระงับดับหายหมดไปแห่งความพลุ่งพล่านเร่าร้อนกระวนกระวาย, ความระงับดับไปแห่งกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดความเร่าร้อนว้าวุ่น ขุ่นมัว, ความสงบระงับจากโลกามิส, นิพพาน, อนุปาทิเสสนิพพาน

ตัวอย่างในอุปนียสูตร เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ชีวิตถูกอะไรนำไป อายุจึงสั้น บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะควรทำอย่างไร ทำอะไรจะนำความสุขมาให้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชีวิตถูกชรานำเข้าไป อายุจึงสั้น บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ละโลกามิส มุ่งสู่สันติจึงนำสุขมาให้ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓/๔, สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๐/๑๐๖,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๓๓/๕๗๖,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙/๘๘,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๖๕/๒๔๗,สำ.ส.อ.(บาลี)๑/๓/๒๒,สำ.ส.อ.๑/๑๘๖/๒๑๓)

สันติธรรม: ธรรมคือที่สุดแห่งทุกข์ มี ๓ ประการ คือ (๑) อัจจันตสันติ ความสงบอย่างสิ้นเชิง (๒) ตทังคสันติ ความสงบด้วยองค์นั้น ๆ (๓) สัมมุติสันติ ความสงบโดยสมมติ แต่ในที่นี้หมายถึงอัจจันตสันติ กล่าวคือนิพพาน

ตัวอย่างในอุฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเตือนภิกษุทั้งหลาย ว่า เธอทั้งหลายจงลุกขึ้นเถิด จงนั่งเถิด ความหลับจะมีประโยชน์อะไรแก่เธอทั้งหลาย ผู้เร่าร้อนด้วยโรค คือกิเลสมีประการต่าง ๆ ถูกลูกศร คือราคะเป็นต้นทิ่มแทงจนย่อยยับอยู่ เธอทั้งหลายจงลุกขึ้นเถิด จงนั่งเถิด จงบากบั่นขยันศึกษาปฏิบัติเพื่อบรรลุสันติธรรมกันเถิด อย่าให้มัจจุราชรู้ว่า เธอทั้งหลายมัวแต่ประมาทลุ่มหลง แล้วบังคับให้หลงใหลอยู่ในอำนาจเลย (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๓๕/๕๗๗,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๖๐/๓๘๑,ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๓๓๕/๑๕๔)

สันติธรรม,ชื่อยัญ:ยัญที่โยงเข้ากับการฆ่าสัตว์, พวกพราหมณ์โยงลาภสักการะซึ่งไม่ปรากฏประมาณเท่านี้เข้ากับหมู่สัตว์ แล้วเชื่อมสันติธรรมกล่าวคือ ลัทธิธรรมของตนอันประกอบด้วยการฆ่าสัตว์แล้วร้อยกรองคัมภีร์ชื่อยัญญสูตรขึ้นไว้ ในภูริทัตตชาดก กล่าวถึง คำของพวกพราหมณ์น่าหัวเราะเยาะ ไม่ควรสวด ไม่เป็นความจริง พราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำเท็จไว้ก่อน เพราะเหตุแห่งสักการะพราหมณ์เหล่านั้น เมื่อลาภสักการะยังไม่ปรากฏขึ้น ก็ร้อยกรองยัญที่ชื่อว่า “สันติธรรม” โยงเข้ากับการฆ่าสัตว์ (บูชายัญ) (ขุ.ชา. ๒๘/๓๙๑/๓๒๗,ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๙๓๑/๗๑)

สันติบท: การปฏิบัติถึงที่สุดแล้ว, การถึงที่สุดแห่งทุกข์, นิพพาน

ในหัตถิทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระหัตถิทายกเถระ ท่านพระหัตถิทายกเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่าข้าพเจ้าได้ถวายช้างเชือกซึ่ง

ประเสริฐ มีงางอนงามควรเป็นราชพาหนะแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ

SAMPLE

ข้าพเจ้าบรรลุสันติบทอันเป็นประโยชน์สูงสุดซึ่งยอดเยี่ยม ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าจึงไม่พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายช้าง (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๐/๓๐๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖/๒๘,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๖๒/๔๑๘,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๖๓/๔๑๘,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๘๗/๔๕๕,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๙๒๒/๗๒๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๐/๔๑๐, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒/๓๗๙,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๐๔/๗๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑๗/๗๘,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๖/๒๙๔)

สันติวรบท: บทอันประเสริฐสงบ, บทแห่งความสิ้นทุกข์, บทแห่งความสงบสุข

ในกินติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า สันติวรบท บทอันประเสริฐสงบ ไม่มีบทอื่นยิ่งกว่า ที่ตถาคตรู้แล้วนี้ คือ ความรู้เหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖๑ ตามความเป็นจริง แล้วจึงหลุดพ้นได้ เพราะไม่ถือมั่นสันติวรบทที่ตถาคตรู้แล้วนี้นั้น คือ ความรู้เหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง แล้วจึงหลุดพ้นได้เพราะไม่ถือมั่น (ม.อุป.(ทไย)๑๔/๓๓/๔๓)

สันติสุข: ความสุขสงบ, นิพพาน

ในปิลินทวัจฉเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระ ปิลินทวัจฉเถระ อานิสงส์ของการถวายธูปแด่พระผู้มีพระภาคและพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๑๐ ประการ คือ เป็นผู้มีกลิ่นตัวหอมฟุ้ง ๑ มียศ ๑ มีปัญญาไว ๑ มีชื่อเสียง ๑ มีปัญญาเฉียบแหลม ๑ มีปัญญากว้างขวาง ๑ มีปัญญาร่าเริง ๑ มีปัญญาลึกซึ้ง ๑ มีปัญญาไพบูลย์ ๑ มีปัญญาแล่นไปเร็ว ๑ เพราะผลแห่งการถวายธูปนั้นข้าพเจ้าเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ได้บรรลุนิพพานซึ่งเป็นสันติสุข (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๐๔/๖๐๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๕๗/๔๖๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๒/๒๕๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๑๐/๓๐๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๔๕/๒๕๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๑๗/๔๑๖)

สันตุฏฐปราสาท: ปราสาทชื่อสันตุฏฐะ, ปราสาทหนึ่งในสามหลังของพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ

ในโกนาคมนพุทธวงศ์ พระประวัติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ สมัยนั้น พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๓,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ ดุสิตปราสาท สันดุสิตปราสาท และสันตุฏฐปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๓/๖๗๙)

สันตุฏฐสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสันโดษ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระมหากัสสปะเป็นผู้สันโดษ ไม่หลงติดใจ มองเห็นโทษและ

SAMPLE

ใช้ปัจจัย ๔ ได้อย่างเหมาะสม คือทั้งไม่ประกอบการแสวงหาผิดที่ไม่สมควร เพราะอยากได้ปัจจัยนั้น เมื่อไม่ได้ปัจจัยนั้นก็ไม่กระวนกระวาย หรือเมื่อได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หลง ไม่พัวพัน มองเห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ แล้วทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติตาม (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๔/๒๓๓)

สันตุฏฐอุบาสก: อุบาสกชื่อว่าสันตุฏฐิ, อุบาสกผู้ถึงกรรมไปเกิดเป็นโอปปาติกะเพราะสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ ประการ

ในตติยคิญชกาวสถสูตร พระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กกุฏอุบาสกในหมู่บ้านญาติกะถึงแก่กรรมแล้ว คติของเขาเป็นอย่างไร อภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร กพิภอุบาสกในหมู่บ้านญาติกะฯลฯ นิกตอุบาสกในหมู่บ้านญาติกะ ฯลฯ กฏิสสหอุบาสกในหมู่บ้านญาติกะ ...ตุฏฐอุบาสกในหมู่บ้านญาติกะ ... สันตุฏฐอุบาสกในหมู่บ้านญาติกะ ... ภัทท-อุบาสกในหมู่บ้านญาติกะ ... สุภัทท อุบาสกในหมู่บ้านญาติกะถึงแก่กรรมแล้วคติของเขาเป็นอย่างไร อภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ กกุฏอุบาสกถึงแก่กรรมแล้วไปเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๖/๕๐๘)

สันตุฏฐะ, อุบาสก: อุบาสกชื่อสันตุฏฐะ, อุบาสกผู้ถึงกรรมแล้ว เป็นโอปปาติกะเพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ ประการ

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสความไม่หวนกลับมาและจะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า ว่า อุบาสกสันตุฏฐะ มีคติเป็นอย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสกสันตุฏฐะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไปปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๖/๑๐๑, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๗/๑๐๒)

สันตุฏฐิกถา: เรื่องความสันโดษ, เรื่องความยินดีในสิ่งที่มีที่ได้ ตามกำลัง ตามสมควร, ความเสื่อมของภิกษุที่ไม่ได้ขัดเกลาด้วยสันตุฏฐิกถา

ในทุติยเสขสูตร ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ ข้อที่ ๕ คือ ภิกษุผู้เป็นเสขะไม่ได้กถาเป็นเครื่องขัดเกลา ไม่ได้กถาเป็นสัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต คือ สันตุฏฐิกถา เรื่องความสันโดษ ไม่ประกอบความสงบใจภายใน เป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๐/๑๖๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑/๔๒๖,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๓/๔๓๓,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๐/๗๘,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๓๑/๒๓๔)

SAMPLE

สันตุฏฐิตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยสันตุฏฐิตา,พระสูตรว่าด้วยความเป็นผู้สันโดษ พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมฝ่ายอกุศล คือ (๑) อสันตุฏฐิตา (๒) อสัมปชัญญะ (๓) มหิจฉตา และตรัสธรรมฝ่ายกุศล คือ (๑) สันตุฏฐิตา (๒) สัมปชัญญะ (๓) อัปปิจฉตา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๔/๖๓๕)

สันตุฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปัจจัยที่มีค่าน้อยหาได้ง่าย และไม่มีโทษ ๔ อย่าง คือ (๑) บังสุกุลจีวร (ผ้าที่ได้มาจากกองฝุ่น(๒) ปิณฑิยาโลปโภชนะ (โภชนะคือคำข้าวที่ได้มาด้วยกำลังปลีแข้ง) (๓) รุกขมูลเสนาสนะ (เสนาสนะคือโคนไม้) (๔) ปูติมุตตเภสัช (ยาดองน้ำมูตรเน่า) แล้วตรัสอีกว่า ปัจจัยทั้ง ๔ ประการนี้เป็นองค์ประกอบแห่งความเป็นสมณะอย่างหนึ่ง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒)

สันถวชาดก : ชาดกว่าด้วยการสนิทสนม มีเนื้อความเล่าสรุปได้ว่า ดาบสโพธิสัตว์ได้ตำหนิการบูชาไฟว่าไม่มีประโยชน์อะไร เพราะในคราวที่ท่านไปงานนิมนตร์ได้ข้าวปายาสพร้อมกับเนยใสมา ตั้งใจจะเอาไปบูชาพระพรหม จึงเอาเนยใสกับข้าวปายาสใส่ลงในกองเพลิงบูชาพระอัคนีภควา แต่ข้าวปายาสมีมันมาก ไฟจึงลุกโชนไหม้บรรณศาลาของท่านหมดทั้งหลัง ท่านตกใจกลัวที่บรรณศาลาถูกไฟไหม้จึงพูดว่า สิ่งอื่นที่จะชั่วช้าไปกว่าความสนิทสนมกับคนชั่วไม่มี ไฟที่เราให้อิ่มหนำด้วยข้าวปายาสกับเนยใสยังไหม้บรรณศาลาที่เราสร้างได้แสนยาก การสนิทสนมกับสัตบุรุษเป็นสิ่งที่ประเสริฐกว่า ว่าแล้วจึงเอาน้ำดับไฟ เอาไม้ฟาดแล้วเข้าป่าบำเพ็ญเพียรทางจิต เจริญอภิญญาสมาบัติให้เกิดขึ้น ความสนิทสนมทั้งโดยตัณหาหรือโดยฐานมิตรใคร ๆ ไม่ควรทำกับคนชั่วเลย เพราะนำความเดือดร้อนมาโดยส่วนเดียว (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๒๓/๖๙)

สันถวไมตรี: ไมตรีจิตที่มีต่อกัน, มิตรภาพสนิทใจ,การสมาคมกับมิตรสหาย, ความเป็นมิตรสนิทสนมกัน เช่น ต้อนรับด้วยสันถวไมตรี ทูตสันถวไมตรี

ในชุณหชาดก พราหมณ์เมื่อจะสนทนาจึงกล่าวกราบทูลพระเจ้าชุณหะว่า การสมาคมกับคนดีย่อมมีในมนุษย์ทั้งหลายบัณฑิตทั้งหลายไม่ทำการสมาคมหรือสันถวไมตรี ส่วนคนพาลทั้งหลายย่อมทำการสมาคมหรือสันถวไมตรี คุณเป็นอันมากที่ทำไว้ในคนพาลทั้งหลายก็เสื่อมสูญไปเองบ้างคนพาลทั้งหลายเป็นคนอกตัญญู ส่วนนักปราชญ์ทั้งหลายไม่ทำการสมาคมหรือสันถวไมตรี คุณความดีที่ทำไว้ในนักปราชญ์ทั้งหลายแม้เล็กน้อยก็ไม่เสื่อมสลายไป(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๑/๓๕๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๓/๓๕๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๕๙๙/๒๗๕)

SAMPLE

สันถัดหญ้า: เครื่องลาดสำหรับปูนั่ง, เครื่องปูนั่งเจือด้วยไหม, ที่นั่งลาดหญ้า, พระผู้มีพระภาคทรงลาดสันถัดหญ้าที่ศาลาของช่างหม้อ

ในธาตุวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงกุลบุตรชื่อปุกกุสาติ ผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาอุทิศเฉพาะพระผู้มีพระภาค เขาเข้าไปพักอยู่ในศาลาของนายช่างหม้อ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปหาท่านปุกกุสาติถึงที่อยู่แล้วได้ตรัสว่า “ถ้าเธอไม่หนักใจ เราขอพักในศาลาสักคืนหนึ่ง” ท่านปุกกุสาติตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ ศาลาของนายช่างหม้อกว้างขวาง เชิญท่านพักตามสบายเถิด” พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังศาลาของนายช่างหม้อ ทรงลาดสันถัดหญ้า ณ ส่วนข้างหนึ่ง แล้วประทับนั่งขัดสมาธิ ตั้งพระวรกายตรง ดำรงพระสติไว้เฉพาะหน้า พระองค์ประทับนั่งจนล่วงเลยราตรีไปมากแม้ท่านปุกกุสาติก็นั่งล่วงเลยราตรีไปเป็นอันมากเหมือนกัน (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๔๒/๔๐๑)

สันถัต, ผ้ารองนั่ง: ผ้ารองนั่งที่หล่อ, เครื่องลาด, เครื่องปูนั่งเจือด้วยไหม

ในโกสิยสิกขาบท สิกขาบทวิภังค์ พระผู้มีพระภาคตรัสตำหนิภิกษุฉัพพัคคีย์ว่าเป็นโมฆะบุรุษ ทำศรัทธาไทยให้ตกไป เพราะภิกษุฉัพพัคคีย์ให้ต้มตัวไหมจำนวนมากแก่เขา อ้างว่า ตนจะทำสันถัตผสมใยไหม (วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๔๔/๗๒,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๔๙/๗๖,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๕๔/๘๐,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๖๒/๘๖,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๖๗/๕๖๘/๙๓)

สันถัตเก่า: ที่นั่งปูลาดเก่า, เครื่องลาดนั่งเก่าเจือด้วยไหม, ผ้ารองนั่งที่หล่อ

ในนิสีทนสันถตสิกขาบท สิกขาบทวิภังค์ พระผู้มีพระภาคทรงพระบัญญัติว่า ภิกษุผู้ใช้ให้ทำสันถัตรองนั่ง พึงเอาสันถัตเก่า ๑ คืบสุคตโดยรอบมาปนเพื่อทำให้เสียสี ถ้าไม่เอาสันถัตเก่า ๑ คืบสุคตโดยรอบมาปนใช้ให้ทำสันถัตรองนั่งใหม่ ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๖๘/๙๓)

สันถัตขนเจียมดำล้วน: อาสนะผ้ารองนั่ง เบาะรองนั่ง ถ้าทำด้วยขนเจียมดำล้วน, เครื่องรองนั่งที่หล่อ, ภิกษุฉัพพัคคีย์ให้ทำสันถัตดำล้วนข่าวหน่อยหนึ่งที่ชายสันถัต

ในเทฺวภาคสิกขาบท พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ไม่เอาขนเจียมดำล้วน ๒ ส่วน ขนเจียมขาว ๑ ส่วน ขนเจียมแดง ๑ ส่วน มาปนแล้วให้ทำสันถัตใหม่ เรื่องที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ให้นำขนเจียมขาวหน่อยหนึ่งปนไว้ที่ชายสันถัตแล้วให้ทำสันถัตขนเจียมดำล้วนอย่างเดิม ในสุทธกาฬกสิกขาบท กล่าวว่า ภิกษุใช้ให้ทำสันถัตขนเจียมดำล้วน ต้องอาบัติ ๒ อย่าง คือ (๑) กำลังใช้ให้ทำ ต้องอาบัติทุกกฏ

SAMPLE

เพราะพยายาม (๒) เมื่อใช้ให้ทำเสร็จแล้ว ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๕/๓๕, วิ.ป.(ไทย)๘/๔๓/๓๙,วิ.ป.(ไทย)๘/๑๖๓/๑๓๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๖๐/๓๔๙)

สันถัตผสมใยไหม: อาสนะผ้ารองนั่ง เบาะรองนั่งที่ผสมใยไหม, เครื่องรองนั่งที่หล่อผสมใยไหม

ในโกสิยสิกขาบทพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ใช้ให้ทำสันถัตผสมใยไหม ณ เมืองอาฬวี ทรงปรารภพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ เรื่องที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าไปหาพวกช่างทอผ้าไหม กล่าวอย่างนี้ว่า “พวกท่านจงตัมตัวไหมจำนวนมาก ให้แก่พวกอาตมาบ้าง พวกอาตมาต้องการจะทำสันถัตผสมใยไหม” ดังนี้ และในโกสิยสิกขาบท ปรับอาบัติภิกษุผู้ใช้ให้ทำสันถัตผสมใยไหม ๒ อย่าง คือ (๑) กำลังใช้ให้ทำ ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะพยายาม (๒) เมื่อใช้ให้ทำเสร็จแล้ว ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ.ป.(ไทย)๘/๓๔/๓๕,วิ.ป.(ไทย)๘/๔๓/๓๙,วิ.ป.(ไทย)๘/๑๖๓/๑๓๐)

สันถันตรกัป: กัปที่โลกพินาศในระหว่างด้วยศาสตรา, กัปที่มีขึ้นได้แก่หมู่สัตว์ที่หนาด้วยโทสะ, หนึ่งในกัปสามกัป

กัปที่พินาศในระหว่างด้วยศาสตรา คือยังไม่ทันถึงสังวัฏฏกัป โลกก็พินาศเสียในระหว่าง ก็ชื่อว่าอันตรกัป มี ๓ อย่างคือ ทุพภิกขันตรกัป กัปที่โลกพินาศในระหว่างด้วยทุพภิกขภัย ๑ โรคันตรกัป กัปที่โลกพินาศในระหว่างด้วยโรค ๑ สัตถันตรกัป กัปที่โลกพินาศในระหว่างด้วยศาสตรา ๑ ในกัปเหล่านั้น ทุพภิกขันตรกัป มีขึ้นได้แก่หมู่สัตว์ที่หนาด้วยความโลภ โรคันตรกัป มีขึ้นได้แก่หมู่สัตว์ที่หนาด้วยความโมหะ สันถันตรกัป มีขึ้นได้แก่หมู่สัตว์ที่หนาด้วยโทสะ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๔/๗๕)

สันถาคาร: อาคารที่ประชุมราชกิจสำหรับราชตระกูล, อาคารที่พัก, อาคารเป็นที่สั่งการด้วยตนเอง

ในสีหสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวันเขตกรุงเวสาลี สมัยนั้นเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียงเป็นจำนวนมาก นั่งประชุมกันในสันถาคาร กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า กล่าวสรรเสริญพระธรรม กล่าวสรรเสริญพระสงฆ์โดยประการต่าง ๆ มีความหมาย ๒ นัย คือ นัยที่ ๑ หมายถึงอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักผ่อนสำหรับมหาชน อาคารนี้ถูกสร้างขึ้นที่ใจกลางเมือง คนที่อยู่รอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ สามารถมองเห็นได้ คนที่มาจาก ๔ ทิศ จะพักที่อาคารนี้ก่อนที่จะเข้าไปพักในที่สะดวกสำหรับตน นัยที่ ๒ หมายถึงอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อประชุมพิจารณาราชกิจสำหรับราชตระกูลในที่นี้หมายถึงนัยที่๒ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๒/๒๒๖,องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี)๓/๑๒/๒๒๙-๒๓๐)

สันถาร: การรับรอง, การต้อนรับ, การต้อนรับด้วยอามิสปฏิสันถารกับธัมมปฏิสันถาร

SAMPLE

ใน สันถารวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสสันถาร (การรับรอง) ๒ คือ (๑) อามิสสันถาร การรับรองด้วยอามิส (๒) ธัมมสันถาร การรับรองด้วยธรรม ในสันถาร ๒ อย่างนี้แล ธัมมสันถารเป็นเลิศ (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๕๒/๑๒๓)

สันทกสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อสันทกะ ท่านพระอานนท์แสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่สันทกปริพาชกพร้อมกับปริพาชกบริษัท ณ ถ้ำปิลักขะ เขตกรุงโกสัมพี ท่านพระอานนท์ชวนภิกษุทั้งหลายเข้าไปดูถ้ำปิลักขะ ในขณะที่สันทกปริพาชกกำลังนั่งสนทนาดิรัจฉานกถาอยู่กับปริพาชกบริษัท เห็นพระเถระกำลังเดินมาจึงบอกให้บริษัทเงียบ แล้วนิมนต์ให้ท่านแสดงธรรมให้ฟัง ท่านจึงอ้างพระดำรัสพระผู้มีพระภาคและแสดงลัทธิที่ไม่ใช่การประพฤติพรหมจรรย์แก่สันทกปริพาชก ๔ ลัทธิ คือ

๑. ลัทธิที่มีศาสดาเป็นอุจเฉทวาที(ถือว่าทุกสิ่งขาดสูญ) เช่นมีความเห็นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล

๒. ลัทธิที่มีศาสดาเป็นอกิริยวาที(ถือว่าทำแล้วไม่เป็นอันทำ) เช่นมีความเห็นว่า เมื่อบุคคลทำเองหรือใช้ให้ผู้อื่นทำ ก็ไม่จัดว่าทำบาป

๓. ลัทธิที่มีศาสดาเป็นนัตถิกวาที(ถือว่าไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย) เช่นมีความเห็นว่า ความเศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง บริสุทธิ์เอง

๔. ลัทธิที่มีศาสดาเป็นนัตถิกวาที เช่นมีความเห็นว่า สภาวะ ๗ กอง คือ (๑) กองธาตุดิน (๒) กองธาตุน้ำ (๓) กองธาตุไฟ (๔) กองธาตุลม (๕) กองสุข (๖) กองทุกข์ (๗) กองชีวะ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต

และแสดงพรหมจรรย์ที่ไม่น่าวางใจ ๔ ประการ คือ

๑. พรหมจรรย์ที่มีศาสดาตั้งตนเป็นสัพพัญญู ยืนยันว่ามีญาณทัสสนะทุกอิริยาบท แต่ช่วยตัวเองไม่ได้

๒. พรหมจรรย์ที่มีศาสดาเป็นผู้เชื่อถือการฟังตามกันมา ถือความจริงตามที่ฟังมา สอนธรรมด้วยการฟังตามกันมาและด้วยการอ้างตำรา

๓. พรหมจรรย์ที่มีศาสดาเป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา สอนตามปฏิภาณหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริง

๔. พรหมจรรย์ที่มีศาสดาเป็นคนเขลา งมงาย เมื่อถูกถามก็ตอบซัดส่ายไปมา

และได้กล่าวถึงพรหมจรรย์ที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ ซึ่งเป็นพรหมจรรย์มีผล คือ ฌาน ๔ วิชชา ๓ เมื่อสันทกปริพาชกได้รู้ว่า พระอรหันต์ไม่ละเมิดฐานะ ๕ คือ (๑) ไม่ฆ่าสัตว์ (๒) ไม่ลักทรัพย์ (๓) ไม่เสพเมถุนธรรม (๔) ไม่

SAMPLE

กล่าวเท็จทั้งที่รู้ (๕) ไม่บริโภคกาม และญาณทัสสนะของพระอรหันต์ก็มีปรากฏเฉพาะเวลาที่ท่านพิจารณา จึงกล่าวสรรเสริญว่า ในธรรมวินัยนี้ ไม่มีการยกย่องธรรมของตน ไม่มีการติเตียนธรรมของผู้อื่น แสดงธรรมมีเหตุผล แต่กลับมีผู้กำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้มาก ส่วนพวกอาชีวกยกย่องตนเองและติเตียนคนอื่น กลับบัญญัติว่ามีผู้กำจัดกิเลสและกองทุกข์ได้เพียง ๓ คน คือ (๑) นันทะ วัจฉะ (๒) กิสะ สังกิจจะ (๓) มักขลิ โคสาล จากนั้นสันทกปริพาชกได้อนุญาตให้บริษัทของตนไปประพฤติพรหมจรรย์ ในสำนักของพระผู้มีพระภาค (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๓/๒๖๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ถ้ำปิลักขะ เป็นถ้ำดิน ซึ่งชาวบ้านร่วมกันขุดให้เป็นอุโมงค์ใต้เนินดิน แล้วเอาเสาค้ำไว้ เอาใบไม้มุงทำเป็นเรือน ในฤดูฝนน้ำจะท่วม แต่ฤดูแล้งอาศัยอยู่ได้ พวกนิครนถ์อาศัยถ้ำนี้เป็นที่พัก (ม.ม.อ. ๒/๒๒๓/๑๖๓)

สันทกอุบาสก: อุบาสกชื่อสันทกะ, อุบาสกที่เป็นอุปัฏฐากพระสยัมภูพระนามว่าปิยทัสสี

ในปิยทัสสีพุทธวงศ์ พระประวัติในอดีตชาติของพระปิยทัสสีพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า สุชาตะ พระปิยทัสสีพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก หาผู้กระทบกระทั่งได้ยาก ไม่มีผู้เสมอเหมือน มีพระยศยิ่งใหญ่ พระสุชาตาเถรีและพระธรรมทินนาเถรีเป็นพระอัครสาวิกาต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นกุ่ม มีสันทกอุบาสกและธรรมิกอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๒/๖๕๙)

สันทกะ, ปริพาชก: ปริพาชกชื่อสันทกะ, นักบวชนอกศาสนาชื่อสันทกะมีบริวาร ๕๐๐ คนสนทนาด้วยเสียงดังเรื่องดิรัจฉานกถา

ในสันทกสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ปริพาชกชื่อสันทกะกับหมู่ปริพาชกประมาณ ๕๐๐ คน พร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่อาศัยอยู่ ณ ถ้ำปิลักขะ (ถ้ำไม้มะเดื่อ) เวลาเย็นพระอานนท์แจ้งภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า พวกเราจะเข้าไปยังบ่อน้ำฝนเซาะเพื่อจะดูถ้ำ ได้พบปริพาชก สันทกะกำลังสนทนาถึงดิรัจฉานกถาต่าง ๆ ด้วยเสียงอันดัง (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๓/๒๖๐)

สันทิฏฐิกธรรม: ธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นเอง

ในสันทิฏฐิกธัมมสูตร พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘สันทิฏฐิกธรรม สันทิฏฐิกธรรม’ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรื่องนี้ พระอานนท์ตอบว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้สงัดจากกาม บรรลุปฐมฌาน ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสันทิฏฐิกธรรมโดยปริยายแล้ว ภิกษุล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ อาสวะทั้งหลายของเธอ

SAMPLE

หมดสิ้นแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสสันทิฏฐิกธรรม โดยนิปปริยายแล้ว (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๔๖/๕๓๙,องฺ.นวก.อ.(บาลี) ๓/๔๖-๕๑/๓๑๖)

สันทิฏฐิกธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสันทิฏฐิกธรรม พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สันทิฏฐิกธรรม(หมายถึงธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะเห็นแจ้ง) ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ (๑) ภิกษุบรรลุปฐมฌาน (๒) ภิกษุบรรลุทุติยฌาน (๓) ภิกษุบรรลุตติยฌาน (๔) ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน (๕) ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน (๖) ภิกษุบรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน (๗) ภิกษุบรรลุอากิญจัญญายตนฌาน (๘) ภิกษุบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (๙) บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๖/๕๓๙)

สันทิฏฐิกนิพพาน: นิพพานที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นเอง, ความดับกิเลส

ในสันทิฏฐิกนิพพานสูตร พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘สันทิฏฐิกนิพพาน สันทิฏฐิกนิพพาน’ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระอานนท์ตอบว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้สงัดจากกาม บรรลุปฐมฌาน ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสสันทิฏฐิก นิพพานโดยปริยายแล้ว ภิกษุล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ อาสวะทั้งหลายของเธอหมดสิ้นแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสสันทิฏฐิกนิพพานโดยนิปปริยายแล้ว (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๔๗/๕๔๐,องฺ.นวก.อ.(บาลี) ๓/๔๖-๕๑/๓๑๖)

สันทิฏฐิกนิพพานสูตร :พระสูตรว่าด้วยสันทิฏฐิกนิพพาน พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สันทิฏฐิกนิพพาน(หมายถึงนิพพานคือความดับกิเลสที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นเอง) ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๗/๕๔๐)

สันทิฏฐิกสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ผู้ปฏิบัติพึงเห็นชัดด้วยตนเอง (สูตรที่ ๑) โมฬิยสีวกปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ธรรมอันผู้ปฏิบัติพึงเห็นชัดด้วยตนเองไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตนมีด้วยเหตุเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ท่านรู้ชัดโลภะที่อยู่ภายในว่า โลภะมีอยู่ภายในเรา รู้ชัดโลภะที่ไม่มีอยู่ในเรา ว่าโลภะไม่มีอยู่ในเรา หรือไม่ เมื่อได้รับคำทูลตอบว่า รู้ชัด จึงตรัสว่า นั่นแหละเป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นต้น แล้วตรัสถามโดยทำนองเดียวกันอีก ๕ คือ โทสะ โมหะ ธรรมที่ประกอบด้วยโลภะ ธรรมที่ประกอบด้วยโทสะ และธรรมที่ประกอบด้วยโมหะ

SAMPLE

แม้ปริพาชกก็กราบทูลโดยทำนองเดียวกันทุกครั้ง สีวกปริพาชกชื่นชมพระภาษิต แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๗/๕๑๔)

สันทิฏฐิกสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ผู้ปฏิบัติพึงเห็นชัดด้วยตนเอง (สูตรที่ ๒) พราหมณ์คนหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคเหมือนในปฐมสันทิฏฐิกสูตร เพียงแต่องค์ธรรมแตกต่างกันบางประการ คือ ราคะ โทสะ โมหะ เหตุเครื่องประทุษร้ายทางกาย เหตุเครื่องประทุษร้ายทางวาจา และเหตุเครื่องประทุษร้ายทางใจ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๘/๕๑๕)

สันธสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงแก่พระสันธะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ คิญชกาวสถาราม ในนาทิกคาม ได้ตรัสกับพระสันธะซึ่งเข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับว่า เธอจงเพ่ง(คิด) อย่างการเพ่งของม้าอาชาไนยเท่านั้น อย่าเพ่งอย่างการเพ่งของม้ากระจอก

พระองค์ทรงอธิบายว่า *การเพ่งของม้ากระจอก* คือธรรมดาม้ากระจอกถูกผูกไว้ใกล้รางข้าวเหนียว ย่อมเพ่งว่า ข้าวเหนียว เพราะถูกผูกไว้ใกล้รางข้าวเหนียว ไม่มีความคิดว่า วันนี้ สารถีผู้ฝึกม้าจะให้เราทำเหตุอะไร เราจะทำอะไรตอบแทนเขา ย่อมเพ่งว่า ข้าวเหนียว ฉันใด

บุรุษกระจอกบางคนก็ฉันนั้นไปสู่ป่าก็ดีไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี มีจิตถูกกามราคะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉากลุ้มรุมครอบงำอยู่ ไม่รู้วิธีสลัดกามราคะเป็นต้นที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง จึงทำกามราคะเป็นต้นเท่านั้นไว้ภายในแล้วเพ่งอย่างทั่วถึงเป็นนิตย์(หมายถึงเพ่งฌานต่าง ๆ อย่างทั่วถึง หรือเพ่งต่อเนื่องไม่ขาดตอน) ย่อมเพ่งโดยอาศัยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมบ้าง อาศัยอากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง อาศัยโลกนี้ โลกหน้าบ้าง อาศัยแม้รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจบ้าง

การเพ่งของม้าอาชาไนย คือธรรมดาว่าม้าอาชาไนยที่ดีที่ถูกผูกไว้ใกล้รางข้าวเหนียวย่อมไม่เพ่งว่า ข้าวเหนียว เพราะถูกผูกไว้ใกล้รางข้าวเหนียว ก็มีความคิดว่า วันนี้ สารถีผู้ฝึกม้าจะให้เราทำอะไร เราจะทำอะไรตอบแทนเขา ไม่เพ่งว่า ข้าวเหนียว เพราะม้าอาชาไนยที่ดีย่อมพิจารณาเห็นการถูกประตักแทง เหมือนคนเป็นหนี้คิดถึงหนี้ เหมือนคนถูกจองจำมองเห็นการจองจำ เหมือนคนเสื่อมทรัพย์นึกถึงความเสื่อมทรัพย์ เหมือนคนมีความผิดเล็งเห็นความผิด ฉันใด

บุรุษอาชาไนยผู้เจริญก็ฉันนั้น ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี ไม่มีจิตถูกกามราคะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉากลุ้มรุมครอบงำอยู่ รู้

SAMPLE

วิธีสลัดกามราคะเป็นต้นที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงแล้วย่อมเพ่งโดยไม่อาศัยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมบ้าง อาศัยอากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง อาศัยโลกนี้ โลกหน้าบ้าง อาศัยแม้รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจบ้าง แต่ย่อมเพ่ง(หมายถึงเพ่งผลสมาบัติ มีนิพพานเป็นอารมณ์)

ตรัสว่า เทวดาทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์ พรหม มนุษย์ย่อมนอบน้อม บุรุษอาชาไนยผู้เจริญซึ่งมีปกติเพ่งอย่างนี้แต่ที่ไกลทีเดียว เมื่อพระสันธะทูลถามว่า บุรุษอาชาไนยผู้เจริญซึ่งมีปกติเพ่งย่อมเพ่งอย่างไรเทวดาทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์ พรหม มนุษย์ จึงพากันนอบน้อมแต่ที่ไกลทีเดียว จึงตรัสว่า บุรุษอาชาไนยผู้เจริญมีสัญญาอย่างแจ่มแจ้งในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน ในธาตุน้ำว่าเป็นธาตุน้ำ ในธาตุไฟว่าเป็นธาตุไฟ ในธาตุลมว่าเป็นธาตุลม ในอากาสานัญจายตนฌานว่าเป็นอากาสานัญจายตนฌานวิญญาณัญจายตนฌานว่าเป็นวิญญาณัญจายตนฌาน ในอากิญจัญญายตนฌานว่าเป็นอากิญจัญญายตนฌาน ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานว่าเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ในโลกนี้ว่าเป็นโลกนี้ ในโลกหน้าว่าเป็นโลกหน้า มีสัญญาในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจบุรุษอาชาไนยผู้เจริญมีปกติเพ่งอย่างนี้แล ย่อมเพ่งโดยไม่อาศัยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมบ้าง อาศัยอากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง อาศัยโลกนี้ โลกหน้าบ้าง อาศัยแม้รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจบ้าง แต่ย่อมเพ่ง เทวดาทั้งหลายพร้อมทั้งพระอินทร์ พรหม มนุษย์ จึงพากันนอบน้อมแต่ที่ไกลทีเดียว (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙/๔๐๒)

สันธะ, พระ: พระชื่อสันธะ, ภิกษุผู้ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องเพ่งอย่างม้าอาชาไนย ไม่ใช่อย่างม้ากระจอก

ในสันธสูตร พระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงแก่พระสันธะ พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ ณ คิญชกาวสถาราม ในนาทิกคาม พระสันธะเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับท่านว่า สันธะ เธอจงเพ่ง อย่างการเพ่งของม้าอาชาไนยเท่านั้น อย่าเพ่งอย่างการเพ่งของม้ากระจอก (องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๙/๔๐๒)

SAMPLE

สันธาน, คหบดี: คหบดีชื่อสันธาน, ผู้รอเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้หลีกเร้นอยู่จึงแวะเข้าไปมหานิโครธปริพาชกก่อน

ในอุทุมพริกสูตร พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ปริพาชกชื่อนิโครธอาศัยอยู่ในปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกาพร้อมกับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ คน ครั้งนั้น คหบดีชื่อสันธาน ออกจากกรุงราชคฤห์เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคแต่ยังวัน คหบดีนั้นคิดว่า ยังมิใช่เวลาที่จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคก่อน เราควรเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๙/๓๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๑/๓๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๒/๓๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๓/๓๖)

สันธิตเถรคาถา :ภาษิตของพระสันธิตเถระ,คาถาของพระสันธิตเถระท่านพระสันธิตเถระเมื่อจะประกาศการบรรลุคุณวิเศษของตน จึงได้กล่าวว่า เรามีสติตั้งมั่นได้สัญญาอย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยพุทธานุสติ ณ โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์ สว่างไสวไปด้วยรัศมีสีเขียวงามสะพรั่ง ในกัปที่ ๓๑ แต่ภัททกัปนี้ไป เราได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว เพราะนำสัญญาที่เราได้ในครั้งนั้นมา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๑๗/๓๗๒)

สันธิตเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสันธิตเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเคยหวนระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ที่เคยประทับที่โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๓ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๓๘๓)

สันธิเภทชาดก : ชาดกว่าด้วยการทำลายมิตรไมตรี มีเนื้อความสรุปได้ว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ทรงแสดงโทษแห่งความเป็นคนหูเบาหลงเชื่อคำยุยงส่อเสียด ว่าทำให้เพื่อนต้องมาฆ่ากันตาย โดยทรงยกเรื่องราชสีห์และโคซึ่งเป็นสหายกัน แต่ต้องมาฆ่ากันตายเพราะเชื่อคำส่อเสียดของสุนัขจิ้งจอก เพราะสัตว์ทั้งสองมีตัวเมียก็ต่างกัน อาหารก็ต่างกัน แต่ต้องทะเลาะกันเพราะคำส่อเสียด เหตุที่เกิดการส่อเสียดเพราะสุนัขจิ้งจอกต้องการเนื้อสัตว์ทั้งสองเท่านั้น ที่ใดมีมือที่สาม ที่ใดมีคำส่อเสียด ที่นั้นมักมีแตกกันเสมอ และประสพกับความวิบัติได้เช่นกัน (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๙๓/๑๙๖)

สันนิฏฐาปกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสันนิฏฐาปกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายผลแฟงและน้ำดื่มแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๔๑ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๐/๑๗๖)

SAMPLE

สันนิบาต: นัยที่ ๑ คือ การประชุม, ที่ประชุม, นัยที่ ๒ คือ อาการโรคพาร์กินสัน, อาการสั่น ขณะนั่งนิ่ง ๆ หรืออยู่นิ่ง ๆ, โรคมือและเท้าสั่น, โรคคางสั่น ปากสั่น และลิ้นสั่น, มูลเหตุของทุกขเวทนา, ธรรมในบุคคลเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ

ในปุตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเวทนาที่มีดีเป็นสมุฏฐานก็ดี มีเสมหะเป็นสมุฏฐานก็ดี มีลมเป็นสมุฏฐานก็ดี เกิดเพราะสันนิบาตก็ดี เกิดเพราะฤดูแปรผันก็ดี เกิดเพราะการบริหารไม่สม่ำเสมอก็ดี เกิดเพราะความแก่ก็ดี เกิดเพราะผลกรรมก็ดี ส่วนมากย่อมไม่เกิดแก่เธอ เธอมีความเจ็บไข้น้อย จึงเป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน บุคคลเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ เป็นอย่างนี้แล (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๗/๑๓๓)

สันนิพพาปกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสันนิพพาปกะ, ในอดีตชาติพระองค์ได้ถวายพระแท่นสีหาสน์ด้วยผลกรรมนั้นได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิสันนิพพาปกะ

ในอาสนปัฏฐายกเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระอาสนปัฏฐายกเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตน ว่า ข้าพเจ้าเข้าป่าดงทึบที่เงียบสงัดไม่มีเสียงอื้ออึง ได้ถวายพระแท่นสีหาสน์ ถือดอกไม้กำหนึ่ง แล้วทำประทักษิณพระองค์เข้าไปเฝ้าพระศาสดาแล้ว บ่ายหน้าหลีกไปทางทิศเหนือด้วยผลกรรมนั้น ข้าพระองค์ทำตนให้ดับสนิทได้ ภพทั้งปวงข้าพระองค์ก็ถอนได้แล้ว ในกัป ๑๑๘ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพระองค์ได้ถวายทานไว้ครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการถวายพระแท่นสีหาสน์ ในกัปที่ ๑๐๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าสันนิพพาปกะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑/๒๕๗)

สันนิษฐาน: ลงความเห็นโดยการคาดคะเน, คาดการณ์,คาดคะเน, คาดเดา,คะเน, เทียบเคียงว่านี่เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคหรือไม่

ในมหาปเทสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงมหาปเทส ๔ ข้อที่ ๑ ว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุสาสน์ เธอทั้งหลายยังไม่พึงชื่นชม ยังไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของผู้นั้น พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว พึงสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัย ถ้าบทและพยัญชนะเหล่านั้น สอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า นี้มิใช่ดำรัสของพระผู้มีพระภาคนั้นแน่นอน และภิกษุนี้รับมาผิด เธอทั้งหลายพึงทิ้งคำนั้นเสีย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๐/๒๕๓)

SAMPLE

สัปปกเถรคาถา : ภาษิตของพระสัปปกเถระ,คาถาของพระสัปปกเถระ ท่านพระสัปปกเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า เมื่อใด นางนกยางมีขนขาวสะอาด ถูกความกลัวต่อเมฆดำ(ฝนฟ้าคะนอง) คุกคาม ปรารถนาจะกลับรัง จะบินเข้าสู่รัง เมื่อนั้น แม่น้ำอชกรณี ย่อมทำเราให้รื่นรมย์ เมื่อใด นางนกยางมีขนขาวสะอาด ถูกความกลัวต่อเมฆดำคุกคาม ไม่เห็นที่เร้นที่หลบภัย ย่อมเสาะหาที่เร้นที่หลบภัย เมื่อนั้น แม่น้ำอชกรณี ย่อมทำเราให้รื่นรมย์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๐๗/๓๙๐)

สัปปทาสเถรคาถา :ภาษิตของพระสัปปทาสเถระ,คาถาของพระสัปปทาสเถระ ท่านพระสัปปทาสเถระ กล่าวคำเป็นต้นว่า ตั้งแต่เราบวชมาได้ ๒๕ พรรษาไม่ได้ความสงบใจ แม้เพียงดีดนิ้วมือ เราไม่ได้เอกัคคตาจิต ถูกกามราคะรบกวน ประคองแขนคร่ำครวญ ไม่ยอมออกจากวิหารโดยคิดว่า ชีวิตจะมีประโยชน์อะไรสำหรับเรา เราจะนำศัสตรามา คนอย่างเรา จะบอกลาสิกขาทำไมเล่า ควรตายเสียเถิด (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๐๕/๔๐๙)

สัปปทาสเถรวัตถุ : เรื่องพระสัปปทาสเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้มีความเพียรมั่นคง แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียวประเสริฐกว่าผู้เกียจคร้าน ไม่มีความเพียรที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒/๖๕)

สัปปสูตร : พระสูตรว่าด้วยมารแปลงกายเป็นพญางู สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ มารต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพอง สยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระองค์จึงแปลงกายเป็นพญางูใหญ่มีกายเหมือนเรือลำใหญ่ที่ขุดด้วยซุงทั้งต้น มีพังพานเหมือนเสื่อลำแพนผืนใหญ่ สำหรับปูตากแป้งของช่างสุรา มีนัยน์ตาเหมือนถาดสำริดใบใหญ่ของพระเจ้าโกศล มีลิ้นแลบออกจากปากเหมือนสายฟ้าแลบในขณะที่เมฆกำลังกระหึ่ม มีเสียงหายใจเข้าหายใจออกเหมือนเสียงสูบของช่างทองที่กำลังพ่นลมอยู่เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มุนีผู้อาศัยเรือนว่างอยู่ สำรวมตนได้แล้วย่อมสละความอาลัยในอัตภาพเที่ยวไป สัตว์ที่สัญจรไปมาก็มาก สิ่งที่น่ากลัวก็มาก เหลือบและสัตว์เลื้อยคลานก็ชุกชุม แต่มหามุนีผู้อยู่ในเรือนว่าง ไม่หวั่นไหวเพราะสิ่งที่น่ากลัวเหล่านั้นแม้เพียงขนลุก ถึงแม้ท้องฟ้าจะแตก แผ่นดินจะไหว สัตว์ทั้งหลายจะสะดุ้งกลัวกันก็ตามที ถึงแม้หอกจะจ่ออยู่ที่อกก็ตามเถิด พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไม่ทรงป้องกันตัว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๒/๑๘๑)

สัปปโสณฑิก, เงื้อม: เงื้อมป่าชื่อสัปปโสณฑิกะ,เงื้อมที่ภิกษุบอกแก่พระทัพพมัลลบุตรที่ปูลาดอาสนะ เขตกรุงราชคฤห์

ในสมถขันธกะ สติวินัย กล่าวถึงพระทัพพมัลลบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า “ท่านทั้งหลายต้องการพักที่ไหนเล่า ข้าพเจ้าจะจัดแจงในที่ไหน” ภิกษุเหล่านั้นจงใจอ้างที่

SAMPLE

ไกล ๆ ว่า “ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ภูเขาคิชฌกูฏ ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่เหวสำหรับทิ้งโจร ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่กาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างภูเขาเวภาระ ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่เงื้อมสัปปโสณฑิกะใกล้สีตวัน” (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๑/๓๐๒)

สัปปโสณฑิกะ: เงื้อมชื่อสัปปโสณฑิกะ, เงื้อมที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ เขตกรุงราชคฤห์อันน่ารื่นรมย์

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอานุภาพของอิทธิบาท ๔ ประการว่า สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่โคตมนิโครธ เขตกรุงราชคฤห์ เราอยู่ที่เหวทิ้งโจร เขตกรุง ราชคฤห์ เราอยู่ที่ถ้ำสัตตบรรณ ข้างภูเขาเวภาระ เขตกรุงราชคฤห์ เราอยู่ที่กาฬศิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิ เขตกรุงราชคฤห์ เราอยู่ที่เงื้อมสัปปโสณฑิกะ ในสีตวัน เขตกรุงราชคฤห์ อันน่ารื่นรมย์ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๐/๑๒๘)

สัปปโสณฑิกะ,เงื้อมเขา: เงื้อมเขาชื่อสัปปโสณฑิกะ, เงื้อมที่ภิกษุทั้งหลายอ้างให้พระทัพพมัลลบุตรจัดให้ ใกล้สีตวัน เขตกรุงราชคฤห์

ในปฐมทุฏฐโทสสิกขาบท นิทานวัตถุ กล่าวถึงพระทัพพมัลลบุตร สงฆ์แต่งตั้งให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะและภัตตุทเทสกะแล้วสงฆ์เห็นด้วย ฉะนั้นจึงนิ่ง เมื่อภิกษุเหล่านั้นจงใจอ้างที่ไกลๆ ว่า “ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่ภูเขาคิชฌกูฏ ...ที่เหวสำหรับทิ้งโจร...ที่กาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ...ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างภูเขาเวภาระ...ที่เงื้อมเขาสัปปโสณฑิกะใกล้สีตวัน...ที่ซอกเขาโคตมกะ...ที่ซอกเขาตินทุกะ... ที่ซอกเขาตโปทกะ...ที่ตโปทาราม...ที่ชีวกัมพวัน...ท่านจงจัดแจงเสนาสนะให้พวกกระผมที่มัททกุจฉิมฤคทายวัน” (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๘๒/๔๑๔)

สัปปะ,ชื่องู: ชื่องู, งูชื่อสัปปะเพราะเลื้อยไป, อุปมาการเบี่ยงจากกามดังเดินเลี่ยงหัวงู

ในกามสุตตนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวว่า เหมือนคนเดินเลี่ยงหัวงู งู เรียกว่า สัปปะ งูชื่อว่าสัปปะ เพราะเลื้อยไป ชื่อว่าภุชคะ เพราะเลื้อยไป เพราะนอนพาดหัวบนขนด ชื่อว่าพิลาสยะ เพราะนอนในรู ชื่อว่าคุหาสยะ เพราะนอนในถ้ำ ชื่อว่าทาฏาวุธะ เพราะมีเขี้ยวเป็นอาวุธ ชื่อว่าโฆรวิสะ เพราะมีพิษร้ายแรงชื่อว่าทุชิวหา เพราะมีลิ้น ๒ แฉก ชื่อว่าทิรสัญญู เพราะลิ้มรสด้วยลิ้น ๒ แฉก บุรุษผู้ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ พึงเดินหลบ หลีกเลี่ยง เบี่ยงหนีหัวงู ฉันใด บุคคลผู้รักสุข เกลียดทุกข์ พึงหลบ หลีก เลี่ยง เบี่ยงหนีกามทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน รวมความว่า เหมือนคนเดินเลี่ยงหัวงู (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๙)

SAMPLE

สัปปายะ: อารมณ์ที่ก่อให้เกิดความเจริญ, ประโยชน์ที่ก่อให้เกิดความเจริญ, สบาย, สะดวกสบาย, สัปปายะ ๗ ประการ คือ (๑) อาวาสสัปปายะ (๒) โคจรสัปปายะ (๓) ภัสสสัปปายะ (๔) ปุคคลสัปปายะ (๕) โภชนะสัปปายะ (๖) อุตุสัปปายะ (๗) อิริยาปถสัปปายะ

ตัวอย่างในฉันโนวาทสูตร ท่านสารีบุตรกล่าวกับพระฉันนะผู้แจ้งว่า กระผม จักนำศัสตรามา กระผมไม่อยากมีชีวิตอยู่ พระสารีบุตรกล่าวว่า “ท่านฉันนะ อย่านำศัสตรามา ท่านจงรักษาตัวให้อยู่ต่อไปเถิด พวกเราต้องการให้ท่านรักษาตัวอยู่ต่อไป ถ้าท่านฉันนะไม่มีโภชนะที่เป็นสัปปายะ ผมจักแสวงหามาให้ ถ้าท่านฉันนะไม่มีเภสัชที่เป็นสัปปายะ ผมก็จักแสวงหามาให้ถ้าท่านฉันนะไม่มีพวกอุปัฏฐากผู้เหมาะสม ผมจักอุปัฏฐากเอง ท่านฉันนะอย่านำศัสตรามาเลย ขอท่านฉันนะจงรักษาตัวให้อยู่ต่อไปเถิด พวกเราต้องการให้ท่านฉันนะรักษาตัวอยู่ต่อไป” (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๖๓/๖๖,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๙๐/๔๔๓,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๑/๓๒,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๒/๓๔,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๘๗/๘๑,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๔๖/๑๘๐,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๒๒/๑๖๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๗๑/๕๙๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๒๓/๒๐๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๒๕/๒๐๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๐/๗๘,ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๖๔/๓๗)

สัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต: อาการเป็นที่สบายและเป็นอุปการะแก่การชักนำจิตเข้าสู่สมถะและวิปัสสนา “เจโตวิจรณสปปายา”, คุณสมบัติผู้มีมิตรดี สหายดี

ในสัมโพธิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสัปปายะแห่งความเป็นไปของจิตว่า ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังได้ข้อนี้ คือ จักเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจรอยู่ มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวังได้ข้อนี้ คือ จักเป็นผู้ได้กถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่ง ที่เป็นสัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑/๔๒๖, องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๓/๔๓๓, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๐/๗๘,องฺ.นวก.อ.(บาลี) ๓/๑/๒๘๕)

สัปปิทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัปปิทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายเนยใสและน้ำมันแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๖ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘/๓๓๒)

SAMPLE

สัปปิทายกเถราปทาน๒ : ประวัติในอดีตชาติของพระสัปปิทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านถวายเนยใสกับน้ำมันแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าทุติเทพ ผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุ พระอรหัต พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔/๓๘๗)

สัปปินิกา,แม่น้ำ: แม่น้ำชื่อสัปปินิกา, แม่น้ำอยู่ที่ใกล้สรภปริพาชก, แม่น้ำที่พระโมคคัลลานะเข้าฌานอาเนญชสมาธิ

ในวินีตวัตถุ กล่าวถึงเรื่องได้ยินเสียงช้างลงน้ำว่า สมัยนั้น พระมหาโมคคัลลานะเรียกภิกษุทั้งหลายมาบอกว่า “กระผมเข้าอาเนญชสมาธิที่ฝั่งแม่น้ำสัปปินิกาในตำบลนี้ ได้ยินเสียงโขลงช้างลงน้ำแล้วขึ้นจากน้ำส่งเสียงดังเหมือนนกกระเรียน” ภิกษุทั้งหลายพากันตำหนิ ประณาม โพนทนาว่า “ไฉนพระมหาโมคคัลลานะกล่าวอย่างนั้นเล่า ท่านกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรม”แล้วนำเรื่องนี้กราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๓๒/๒๔๖, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๕/๒๕๓)

สัปปุริสทาน: ทานของสัตบุรุษ, ทานที่สัตบุรุษให้ของที่สะอาด ประณีต ให้ตามกาลที่เหมาะสม

ในสัปปุริสทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสัปปุริสทาน ๘ ประการ คือ (๑) สัตบุรุษย่อมให้ของที่สะอาด (๒) สัตบุรุษย่อมให้ของที่ประณีตให้ (๓) สัตบุรุษให้ของตามกาล (๔) สัตบุรุษให้ของสมควร (๕) สัตบุรุษย่อมเลือกให้ (๖) สัตบุรุษย่อมให้เป็นนิตย์ (๗) สัตบุรุษกำลังให้ก็ทำจิตให้ผ่องใส (๘) สัตบุรุษครั้นให้แล้วก็ดีใจ อนึ่ง คือท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้เป็นเขตดี บริจาคอามิสมากมายก็ไม่เดือดร้อน บัณฑิตผู้มีปัญญา มีศรัทธา มีใจเสียสละ ย่อมเข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุข (องฺ.ปญจก.(ไทย)๒๒/๑๔๗/๒๔๔,องฺ.ปญจก.(ไทย)๒๒/๑๔๘/๒๔๔,องฺ.อฏฺ ฐก.(ไทย)๒๓/๓๗/๒๙๖)

สัปปุริสทานสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัปปุริสทาน พระผู้มีพระภาคตรัสสอนว่า อสัปปุริสทาน (การให้ทานของอสัตบุรุษ) ๕ คือ (๑) ให้โดยไม่เคารพ (๒) ให้โดยความไม่อ่อนน้อม (๓) ไม่ให้ด้วยมือตนเอง (๔) ให้ของที่เป็นเดน (๕) ไม่เห็นผลที่จะพึงมาถึงก็ให้ แล้วตรัสว่า สัปปุริสทาน (การให้ทานของสัตบุรุษ) ๕ คือ (๑) ให้ทานโดยเคารพ (๒) ให้ทานโดยความอ่อนน้อม (๓) ให้ทานด้วยมือตนเอง (๔) ให้ของที่ไม่เป็นเดน (๕) เห็นผลที่จะพึงมาถึงจึงให้ (องฺ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๘/๒๔๔)

สัปปุริสทานสูตร๒ : พระสูตรว่าด้วยสัปปุริสทาน พระผู้มีพระภาคตรัสสอนว่า สัปปุริสทานมี ๘ คือ สัตบุรุษ (๑) ย่อมให้ของที่สะอาด (๒) ย่อมให้ของที่ประณีต (๓) ย่อมให้ตามกาล (๔)

SAMPLE

ย่อมให้ของที่สมควร (๕) ย่อมเลือกให้ (คือเลือกสิ่งที่ไม่ดีออก แล้วถวายแต่สิ่งที่ดีด้วยการแสวงหาปฏิคาหกคือพระทักขิไณยบุคคลและตั้งความปรารถนาว่า ถวายแก่ท่านรูปนี้จักมีผลมาก ถวายแก่ท่านรูปนี้จักไม่มีผลมาก) (๖) ย่อมให้เป็นนิตย์ (๗) กำลังให้ก็ทำจิตให้ผ่องใส (๘) ครั้นให้แล้วก็ดีใจ (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๓๗/๒๙๖)

สัปปุริสธรรม: ธรรมที่ให้เป็นสัตบุรุษ, ธรรมของผู้ดี, คุณสมบัติของคนดี, เป็นธรรมข้อในสัปปุริสธรรม ๗

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๗ กล่าวถึง สัปปุริสธรรม ๗ ประการ คือ (๑) เป็นธัมมัญญู รู้จักเหตุ (๒) เป็นอัตถัญญู ผู้รู้จักผล (๓) เป็นอัตตัญญู ผู้รู้จักตน (๔) เป็นมัตตัญญู ผู้รู้จักประมาณ (๕) เป็นกาลัญญู ผู้รู้จักกาลเวลา (๖) เป็นปริสัญญู ผู้รู้จักชุมชน (๗) เป็นปุคคลัญญู ผู้รู้จักบุคคล (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๐/๓๓๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๗/๔๐๐)

สัปปุริสธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมของสัตบุรุษ และธรรมของอสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า *ธรรมของอสัตบุรุษ* คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น *ธรรมของสัตบุรุษ* คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๘/๒๙๒)

สัปปุริสธัมมสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรมของสัตบุรุษ และธรรมของอสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษแก่เธอทั้งหลายเมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า *ธรรมของอสัตบุรุษ* คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ *ธรรมของสัตบุรุษ* คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๒/๓๓๘)

สัปปุริสสังเสวะ: การคบหาสัตบุรุษ, การเสพสัตบุรุษ, การเป็นสหายกับสัตบุรุษ

ตัวอย่างในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๔ กล่าวถึงองค์แห่งการบรรลุโสดาบัน ๔ ประการ คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ (๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม (๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม กล่าวถึงธรรม ๓ ประการที่มีอุปการะมาก คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ (๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม (๓) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๓/๓๗๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๕, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๑/๔๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๙/๓๖๘)

สัปปุริสสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมของสัตบุรุษและธรรมของอสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะทรงพระประสงค์ให้เปรียบเทียบธรรมของอสัตบุรุษกับธรรมของสัตบุรุษแล้วจะได้เว้นธรรมของอ

SAMPLE

สัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงข้อเปรียบเทียบระหว่างธรรมของอสัตบุรุษและสัตบุรุษเป็นคู่ ๆ รวม ๒๖ คู่ คือ

๑. เป็นผู้มีตระกูลสูง ๒. เป็นผู้มีตระกูลใหญ่
๓. เป็นผู้มีตระกูลที่มีโภคะมาก ๔. เป็นผู้มีตระกูลที่มีโภคะโอฬาร
๕. เป็นผู้มีชื่อเสียง มียศ ๖. เป็นผู้มีปัจจัย ๔ มาก
๗. เป็นพหูสูต ๘. เป็นพระวินัยธร
๙. เป็นธรรมกถึก ๑๐. เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร
๑๑. เป็นผู้ถือการทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
๑๒. เป็นผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร
๑๓. เป็นผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร
๑๔. เป็นผู้ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร
๑๕. เป็นผู้ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร
๑๖. เป็นผู้ถือการนั่งเป็นวัตร
๑๗. เป็นผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้เป็นวัตร
๑๘. เป็นผู้ถือการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร
๑๙. เป็นผู้ได้ปฐมฌาน ๒๐. เป็นผู้ได้ทุติยฌาน
๒๑. เป็นผู้ได้ตติยฌาน ๒๒. เป็นผู้ได้จตุตถฌาน
๒๓. เป็นผู้ได้อากาสานัญจายตนฌาน
๒๔. เป็นผู้ได้วิญญาณัญจายตนฌาน
๒๕. เป็นผู้ได้อากิญจัญญายตนฌาน
๒๖. เป็นผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

อสัตบุรุษเมื่อมีธรรม ๒๖ ประการนี้แล้วมักจะยกตนข่มผู้อื่น ส่วนสัตบุรุษเมื่อมีธรรม ๒๖ ประการนี้แล้วก็หายกตนข่มผู้อื่นไม่ และยังมีธรรมสูงขึ้นไปอีก ๑ ประการ คือ สัญญาเวทยิตนิโรธ(การดับสัญญาและเวทนา) เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๕/๑๒๕)

สัปปุริสสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรมของอสัตบุรุษและสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อสัตบุรุษประกอบด้วยธรรม ๔ คือ (๑) แม้ไม่มีใครถามก็เปิดเผยข้อเสียของบุคคลอื่น (๒) แม้ถูกใครถามก็ไม่เปิดเผยข้อดีของบุคคลอื่น (๓) แม้ถูกใครถามก็ไม่เปิดเผยข้อเสียของตน (๔) แม้ไม่ถูกใครถามก็เปิดเผยข้อดีของตน ส่วนสัตบุรุษประกอบด้วยธรรม ๔ คือ (๑) แม้ถูกใครถามก็ไม่เปิดเผยข้อเสียของบุคคลอื่น (๒) แม้ไม่ถูกใครถามก็เปิดเผย

SAMPLE

ข้อดีของบุคคลอื่น (๓) แม้ไม่ถูกใครถามก็เปิดเผยข้อเสียของตน (๔) แม้ถูกใครถามก็ไม่เปิดเผยข้อดีของตน จากนั้น พระองค์ตรัสสอนภิกษุให้มีความละอาย มีความเกรงกลัวมากในภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา รวมถึงพวกคนวัดและสมณุทเทส (หมายถึงสามเณร) โดยทำตัวให้เป็นเหมือนภิกษุผู้บวชในวันแรก และเหมือนหญิงสะใภ้ที่ถูกนำมาสู่ตระกูลสามีในวันแรกมีความละอายและเกรงกลัวมากในแม่สามี พ่อสามี รวมถึงพวกทาสกรรมกร และคนรับใช้ ฉะนั้น แล้วทรงสรุปว่า ขอให้ภิกษุจงมีใจเหมือนหญิงสะใภ้ที่มาอยู่ใหม่ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๓/๑๑๘)

สัปปุริสสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตบุรุษย่อมเกิดมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก คือ แก่มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ มิตร อำมาตย์ และสมณพราหมณ์ เหมือนมหาเมฆที่ทำฝนให้ตกลงมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่คนหมู่มาก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๒/๖๖)

สัปปุริสสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยคุณประโยชน์ของสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูลย่อมเกิดเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก ๘ จำพวก คือ (๑) มารดาบิดา (๒) บุตรภรรยา (๓) ทาส กรรมกร (๔) มิตรและอำมาตย์ (๕) ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว (๖) พระราชา (๗) เหล่าเทวดา (๘) สมณพราหมณ์ แล้วตรัสอีกว่า การเกิดขึ้นของสัตบุรุษ เปรียบเหมือนก้อนเมฆฝนใหญ่ เมื่อตกลงมาทำให้ข้าวกล้าทั้งปวงเจริญงอกงาม ย่อมตกเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขแก่คนหมู่มาก (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๘/๒๙๗)

สัปปุริสานิสังสสูตร : พระสูตรว่าด้วยอานิสงส์ที่พึงได้จากสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลอาศัยสัตบุรุษแล้วพึงหวังได้อานิสงส์ ๔ คือ เจริญด้วย (๑) อริยศีล (๒) อริยสมาธิ (๓) อริยปัญญา (๔) อริยวิมุตติ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๒/๓๕๘)

สัปปุริสูปัสสยะ: การสมาคมกับสัตบุรุษ, การคบกับสัตบุรุษ, การมีสัตบุรุษเป็นสหาย
ในจักกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า จักร ๔ ประการนี้เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ผู้ประกอบแล้วเป็นไปได้ และถึงความเป็นใหญ่ ความไพบูลย์ในโภคะทั้งหลายต่อกาลไม่นานนัก คือ (๑) ปฏิรูปเทสวาสะ การอยู่ในถิ่นที่ดี (๒) สัปปุริสูปัสสยะ การสมาคมกับสัตบุรุษ (๓) อัตตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ (๔) ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๑/๕๐)

สัปเหร่อ: คนเก็บศพ, คนทำการเผาศพ, คนจัดการเก็บอัฐิศพ, เป็นคนจำพวกหนึ่งที่สตรีทั้งหลายติดตามเขาไปดังเถาวัลย์

SAMPLE

ในกุณาลชาดก กล่าวถึงลักษณะของสตรีทั้งหลายว่า ธรรมดาว่าบุรุษเป็นที่รักของหญิงไม่มี ไม่เป็นที่รักก็ไม่มี เพราะว่าหญิงทั้งหลายมีความต้องการทรัพย์ จึงยอมพัวพันด้วย เหมือนเถาวัลย์ที่เกี่ยวพันต้นไม้ ชายที่มีทรัพย์จะเป็นควาญช้าง คนเลี้ยงม้า คนเลี้ยงโค คนจัณฑาล สัปเหร่อ หรือคนล้างส้วมก็ตาม นารีทั้งหลายจะติดตามเขาไป (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๓๘/๑๕๒)

สัพพกามา, พระมเหสี: พระมเหสีพระนามว่าสัพพกามา, พระมเหสีของพระราชาพระนามว่าสิขีสมัยครองฆราวาส

ในสิขีพุทธวงศ์ กล่าวถึงพระประวัติในอดีตชาติของพระสิขีพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า สมัยนั้น มีกรุงชื่อว่าอรุณวดี มีกษัตริย์พระนามว่าอรุณเป็นพระชนก มีพระเทวีพระนามว่าประภาวดีเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง มีนางสนมกำนัล ๒๔,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสัพพกามาพระราชโอรสพระนามว่าอตุลละ ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงทรงราชพาหนะคือช้างออกผนวชแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือนเต็ม จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๗/๖๙๔)

สัพพกามี, ภิกษุ: พระภิกษุชื่อว่าสัพพกามี, พระสัพพกามีเถระผู้ปุจฉาปัญหาในการทำสังคายนาครั้งที่ ๒, พระเรวตเถระผู้วิสัชนาในการทำสังคายนาครั้งที่ ๒

ในสัตตสติก ขันธกะ ทุติยภาณวาร กล่าวถึงสงฆ์มุ่งจะวินิจฉัยอธิกรณ์ว่า สงฆ์ประสงค์จะวินิจฉัยอธิกรณ์นั้น จึงได้ประชุมกัน พระเรวตะประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า “ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าพวกเราจะระงับอธิกรณ์นี้ บางทีจะมีภิกษุผู้ถือว่าอธิกรณ์มีมูลรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ ถ้าสงฆ์พร้อมแล้วพึงระงับอธิกรณ์นี้ในที่ที่อธิกรณ์นี้เกิดขึ้น” ต่อมาภิกษุผู้เถระทั้งหลายพากันเดินทางไปกรุงเวสาลีเพื่อวินิจฉัยอธิกรณ์นั้น ครั้งนั้น ท่านพระสัพพกามีเป็นพระสังฆเถระทั่วสังฆมณฑล มีพรรษา ๑๒๐ นับแต่อุปสมบทมา เป็นสัทธิวิหาริกของท่านพระอานนท์ พักอยู่ในกรุงเวสาลี พระเรวตะบอกท่านพระสัมภูตสาณวาสี ดังนี้ว่า “ท่าน ผมจะไปวิหารที่ท่านพระสัพพกามีอยู่ ท่านเข้าไปหาท่านพระสัพพกามีก่อน แล้วเรียนถามวัตถุ ๑๐ ประการ” (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๕/๔๐๙, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๕/๔๑๐, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๕/๔๑๑, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๖/๔๑๒)

สัพพกามีเถรคาถา : ภาษิตของพระสัพพกามีเถระ,คาถาของพระสัพพกามีเถระ ท่านพระสัพพกามีเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า สัตว์สองเท้านี้ ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น เต็มไปด้วยซากศพต่าง

SAMPLE

ๆ หลั่งของไม่สะอาดออกทั่วทั้งร่างกาย ต้องบริหารอยู่ประจำ กามคุณ ๕ ย่อมลวงเบียดเบียนปุถุชน เหมือนนายพรานแอบใช้เครื่องดัก ดักเนื้อ เหมือนชาวประมงใช้เบ็ดตกปลา (และ)เหมือนพรานเนื้อใช้ตังดักลิง ส่วนผู้ใดเว้นขาดสตรีเหล่านั้น ผู้นั้นชื่อว่ามีสติ ก้าวล่วงตัณหาที่ช่านไปในโลกนี้ได้ด้วยดี เหมือนคนสลัดหัวงูจากเท้า เราเห็นโทษในกามทั้งหลายเห็นการออกบวชโดยความเกษม พรากจากกามเสียได้ทั้งหมดแล้วได้ถึงความสิ้นอาสวะ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๕๓/๔๑๖)

สัพพกิตติกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสัพพกิตติกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเป็นเป็นนักบวชนุ่งผ้าเปลือกไม้ เกิดความเลื่อมใสได้กล่าวคำสรรเสริญพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ไว้มาก เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐๔/๖๒๓)

สัพพคันธิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสัพพคันธิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายดอกไม้และของหอมแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๔๖๓)

สัพพทาฐิชาดก : ว่าด้วยสุนัขจิ้งจอกได้เป็นใหญ่กว่าสัตว์มีเขี้ยวงาทั้งปวง มีเนื้อความเล่าสรุปได้ว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์หาวิธีแก้กลอุบายของสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งที่มันไปแอบจำปฐวีวิชัย มนตร์คือมนตร์บังคับสัตว์ให้อยู่อำนาจของพราหมณ์ท่านหนึ่งที่ไปสาธยายอยู่ในป่าได้ มันได้บังคับให้สัตว์ป่าทั้งหมดอยู่ในอำนาจของมัน สถาปนาตนเองเป็นราชาสัตว์ชื่อสัพพทาฐะ แต่งตั้งนางสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งเป็นอัครมเหสี เวลาไปที่ใดมันพร้อมกับอัครมเหสีจักนั่งบนหลังราชสีห์ ให้ราชสีห์ยื่นอยู่บนหลังช้างสองเชือกเดินไป มันหลงอำนาจเมายศ เกิดมานะปรารถนาจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินเมืองพาราณสีจึงให้กองทัพสัตว์ทั้งปวงยกเข้าล้อมเมืองพาราณสี ส่งสาส์นไปว่าจักยอมมอบราชสมบัติให้หรือจะทำการรบ พระเจ้าพรหมทัตสั่งให้ปิดประตูพระนครแล้วให้พระโพธิสัตว์หาวิธีต่อสู้กับกองทัพสัตว์ พระโพธิสัตว์ขึ้นบนเชิงเทินสอบถามดูว่าจักทำการรบอย่างไร ได้ฟังว่าพญาสัพพทาฐะจักให้ราชสีห์แผดเสียงร้องให้ชาวเมืองพาราณสีตกใจกลัว ให้ถึงแก่ความตาย เพื่อจะยึดเอาราชสมบัติ ท่านจึงลงมาสั่งให้ชาวเมืองทั้งสินเอาแป้งถั่วเขียวถั่วราชมาสอุดหูเสียให้หมด แล้วจึงขึ้นไปกำแพงยุให้สุนัขจิ้งจอกสั่งให้พญาราชสีห์ตัวที่มันนั่งอยู่บนหลังนั้นแหละแผดเสียง มันไม่รู้กลอุบายของมนุษย์ ทั้งยังกระด้างเพราะมานะถือตัว จึงสั่งให้พญาราชสีห์แผดเสียงขึ้น บรรดาสัตว์ทั้งหมดต่างก็สะดุ้ง

SAMPLE

ตกใจกลัวแตกตื่นโกลาหลเพราะเสียงราชสีห์ พญาช้างสองเชือกก็ตกใจจึงขยับกายออกห่างกันสลัดพญาราชสีห์ที่อยู่บนกระพองของมันให้หลันลงมา พญาสุนัขจิ้งจอกก็หลนลงที่แทบเท้าช้าง ถูกเหยียบจนสมองเละร่างกายแหลกเหลว สุนัขจิ้งจอกถูกช้างเหยียบตาย เพราะนิสัยที่กระด้างและความอยากใหญ่อยากมีบริวารมากของมัน ฉันใด คนที่มีบริวารมาก ทั้งยังมีความประมาทย่อมพินาศเพราะบริวาร ฉันนั้นเหมือนกัน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๘๒/๑๑๔)

สัพพทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัพพทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะพร้อมด้วยพระสงฆ์ ๑๐๐,๐๐๐ องค์ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย รื่นรมย์อยู่ในเทวโลก ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕๖/๖๔๔)

สัพพปริญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้ไม่รู้ซึ้งถึงธรรมทั้งปวงยังกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงไม่ได้ยังไม่คลายความพอใจในธรรมทั้งปวงนั้น ยังละธรรมทั้งปวงไม่ได้ ก็ยังไม่อาจสิ้นทุกข์ได้ ภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้รู้ซึ้งถึงธรรมทั้งปวง กำหนดรู้ธรรมทั้งปวงได้ คลายความพอใจในธรรมทั้งปวงนั้นได้ละธรรมทั้งปวงได้ จึงอาจสิ้นทุกข์ได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗/๓๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่รู้ซึ้งถึงธรรมทั้งปวง หมายถึงไม่รู้ธรรมที่ควรรู้ทั้งปวงโดยนัยว่า “เหล่านี้คือขันธ์ ๕ เหล่านี้คืออายตนะ ๑๒ เหล่านี้คือธาตุ ๑๘ นี้คือทุกขอริยสัจ นี้คือทุกขสมุทัยสัจ” เป็นต้น คำว่า ยังกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงไม่ได้ หมายถึงยังไม่สามารถกำหนดรู้ธรรมด้วยญาตปริญญา ตีรณปริญญา และปหานปริญญาได้ คำว่า ยังละธรรมทั้งปวงไม่ได้ หมายถึงยังละกิเลสวัฏที่ควรละด้วยมัคคปัญญาไม่ได้ (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๗/๖๐)

สัพพผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัพพผลทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าสรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายผลไม้ต่าง ๆ แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๑/๒๑๐)

สัพพมิตตเถรคาถา : ภาษิตของพระสัพพมิตตเถระ,คาถาของพระสัพพมิตตเถระ ท่านพระสัพพมิตตเถระกล่าวไว้ว่า คนเกี่ยวข้องกับคน คนยินดีกับคน คนถูกคนเบียดเบียน และคนเบียดเบียนคน จะต้องการอะไรด้วยคนสำหรับเขา หรือสิ่งที่คนให้เกิด จงละคนที่เบียดเบียนคนเป็นอันมากไปเสีย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๔๙/๓๕๔)

สัพพมิตตะ, ภิกษุ: พระภิกษุชื่อว่าสัพพมิตตะ, พระภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากของพระกัสสปะพุทธเจ้า

SAMPLE

ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสปุพพเพนิวาส ว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้า มีภิกษุอโสกะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก พระสิขีพุทธเจ้ามีภิกษุเขมังกรเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก พระเวสสภูพุทธเจ้า มีภิกษุอุปสันตะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก พระกกุสันธพุทธเจ้ามีภิกษุวุฒิชะ เป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก พระโกนาคมนพุทธเจ้ามีภิกษุโสตถิชะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก พระกัสสปพุทธเจ้ามีภิกษุสัพพมิตตะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก บัดนี้ เรามีภิกษุอานนท์เป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๑/๒๕๔๘)

สัพพโลเก อนภิรตสัญญา: ความกำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง

ในปฐมสัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสัญญา ๗ ที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด คือ (๑) อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย (๒) มรณสัญญา กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา (๓) อาหาเร ปฏิกูลสัญญา กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร (๔) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง (๕) อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร (๖) อนิจเจ ทุกขสัญญา กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร (๗) ทุกเข อนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๒๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๐๓/๔๐๗, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๐๔/๔๐๗, องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๘/๗๕,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๔๙/๗๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๓๗/๓๘๕)

สัพพสังวร, พระเจดีย์: พระเจดีย์ชื่อสัพพสังวร,พระเจดีย์ที่พระสกุลาเถรีจุดน้ำมันบูชาสมัยปทุมุตตรพุทธเจ้า

ในสกุลาเถริยาปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระสกุลาเถรี พระสกุลาเถรีประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า สมัยพระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ หม่อมฉันเป็นปริพาชิกา ประพฤติอยู่ผู้เดียว เที่ยวภิกขาจารได้เพียงน้ำมัน มีใจผ่องใส ใช้น้ำมันนั้นตามประทีปบูชา พระเจดีย์ชื่อว่าสัพพสังวรของพระพุทธเจ้าผู้เลิศกว่าเทวดาและมนุษย์ด้วยกรรมที่หม่อมฉันได้ทำไว้ดีแล้วนั้นและด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น หม่อมฉันละกายมนุษย์แล้ว จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๔๙/๔๗๕)

สัพพสังหารกปัญหชาดก : ชาดกว่าด้วยการพูดของหญิง ๒ ประเภท มีเนื้อความที่ท่านเล่าสรุปได้ว่า มโหสธบัณฑิตโพธิสัตว์ชำระความเรื่องโจรลักเครื่องประดับโดยการให้นำ

เครื่องประดับแช่น้ำแล้วให้คนที่รู้กลิ่นดอกประยงค์มาดมดู ก็รู้ว่าหญิงผู้เป็นขโมยพูดเท็จที่บอกว่าเครื่องประดับของตนย้อมด้วยเครื่องหอมทุกชนิดส่วนหญิงผู้เป็นเจ้าของพูดจริงที่ว่านางเป็นคนยากจน นางไม่มีเครื่องหอมหลายอย่าง จึงย้อมเครื่องประดับของนางด้วยดอกประยงค์ทุกวัน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๐/๔๕)

สัพพสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งทั้งปวง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ที่ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง ได้แก่อายตนะภายใน ๖ เป็นคู่กับอายตนะภายนอก ๖ คือ ตาคู่กับรูป หูคู่กับเสียง จมูกคู่กับกลิ่น ลิ้นคู่กับรส กายคู่กับโผฏฐัพพะและใจคู่กับธรรมารมณ์ คำพูดของผู้ที่พูดว่า ข้าพเจ้าจักบอกเลิกสิ่งทั้งปวงแล้วบัญญัติสิ่งอื่นแทน นั้นคงเป็นเพียงคำพูดเท่านั้น เพราะพอถูกถามเข้าจริง เขาก็จะตอบไม่ได้ เกิดความอึดอัด เพราะเขาถูกถามในสิ่งอันมิใช่วิสัย (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓/๒๒)

สัพพัญญุตญาณ: ญาณคือความเป็นพระสัพพัญญู, พระปรีชาญาณหยั่งรู้สิ่งทั้งปวงในอดีต ปัจจุบัน อนาคต, คาถาภาษิตของพระเมตตชิเถระ

ในเมตตชิเถรคาถา ท่านพระเมตตชิเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคศากยบุตรผู้ทรงพระสิริพระองค์นั้น พระองค์ผู้ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณอันเลิศ ทรงแสดงนวโลกุตตรธรรมอันเลิศนี้ไว้เป็นอย่างดี (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๙๔/๓๓๗,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๕/๔๘๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๓๘/๕๐๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๑๙/๑๘๓,ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๓/๖๙๗)

สัพพัญญุตญาณนิทเทส :แสดงสัพพัญญุตญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๗๒-๗๓ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ในอุทเทสที่ว่า “สัพพัญญุตญาณของพระตถาคต” ท่านพระสารีบุตรอธิบายสัพพัญญุตญาณคู่กับอนาวรณญาณ มีใจความ ดังนี้

ท่านจำแนกสัพพัญญุตญาณและอนาวรณญาณด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ได้ชื่อ ทั้งสองนี้โดยแบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ ธรรมที่เป็นเหตุให้ได้ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณและอนาวรณญาณ มี ๒๔๒ ประการ แบ่งเป็น ๑๑ หมวด ได้แก่

หมวดที่ ๑ มี ๑ ประการ คือ สังขตธรรมกับอสังขตธรรม

หมวดที่ ๒ มี ๓ ประการ คือ (๑) ธรรมส่วนอนาคต (๒) ธรรมส่วนอดีต (๓) ธรรมส่วนปัจจุบัน

หมวดที่ ๓ มี ๖ ประการ คือ (๑) จักขุกับรูป (๒) โสตะกับสัททะ (๓) ฆานะกับคันธะ (๔) ชิวหากับรส (๕) กายกับโผฏฐัพพะ (๖) มโนกับธรรมารมณ์

SAMPLE

หมวดที่ ๔ มี ๒๐๒ ประการ คือ สภาวธรรมหลัก ได้แก่ สภาวะที่ไม่เที่ยง สภาวะที่เป็นทุกข์ สภาะที่เป็นอนัตตา กับธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรมที่ ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๒-๑๒) ที่นำมาขยายกับสภาวธรรมหลักนั้น เช่น สภาวะที่ไม่เที่ยง สภาวะที่เป็นทุกข์ สภาวะที่เป็นอนัตตาแห่งรูป ...แห่งเวทนา ... แห่งสัญญา ...แห่งสังขาร ...แห่งวิญญาณ

หมวดที่ ๕ มี ๕ ประการ คือ (๑) สภาวะที่ควรรู้ยิ่งแห่งอภิญญา (๒) สภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งปริญญา (๓) สภาวะที่ควรละแห่งปหานะ (๔) สภาวะที่ควรเจริญแห่งภาวนา (๕) สภาวะที่ควรทำให้แจ้งแห่งสัจฉิกิริยา

หมวดที่ ๖ มี ๕ ประการ คือ (๑) สภาวะที่เป็นกองแห่งขันธ์ (๒) สภาวะ ที่ทรงไว้แห่งธาตุ (๓) สภาวะที่เป็นบ่อเกิดแห่งอายตนะ (๔) สภาวะที่ปัจจัยปรุงแต่งแห่งสังขตธรรม (๕) สภาวะที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งแห่งอสังขตธรรม

หมวดที่ ๗ มี ๗ ประการ คือ (๑) กุศลธรรม (๒) อกุศลธรรม (๓) อัพยากตธรรม (๔) กามาวจรธรรม (๕) รูปาวจรธรรม (๖) อรูปาวจรธรรม (๗) อปริยาปันนธรรม

หมวดที่ ๘ มี ๔ ประการ คือ (๑) สภาวะที่ทนได้ยากแห่งทุกข์ (๒) สภาวะ ที่เป็นเหตุเกิดแห่งสมุทัย (๓) สภาวะที่เป็นความดับแห่งนิโรธ (๔) สภาวะที่เป็นทางแห่งมรรค

หมวดที่ ๙ มี ๔ ประการ คือ (๑) สภาวะแห่งปัญญาที่แตกฉานดีในอรรถ แห่งอัตถปฏิสัมภิทา (๒) ...ในธรรมแห่งธัมมปฏิสัมภิทา (๓) ...ในนิรุตติแห่งนิรุตติ-ปฏิสัมภิทา (๔) ...ในปฏิภาณแห่งปฏิภาณปฏิสัมภิทา

หมวดที่ ๑๐ มี ๔ ประการ คือ (๑) ญาณในความยิ่งและความหย่อนแห่ง อินทรีย์ (๒) ญาณในอาสยะและอนุสัยของสัตว์ (๓) ญาณในยมกปาฏิหาริย์ (๔) ญาณ ในมหากรุณาสมาบัติ

หมวดที่ ๑๑ มี ๑ ประการ คือ อารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

ในที่นี้ขอแสดงการจำแนกสัพพัญญุตญาณคู่กับอนาวรณญาณเป็นตัวอย่าง ๒ ข้อ ดังนี้

เหตุที่ ๑ ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะรู้สังขตธรรมและอสังขตธรรมทั้งปวง ไม่มีอะไรเหลือ ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะไม่มีเครื่องกั้นในญาณนั้น

ฯลฯ

เหตุที่ ๒๔๒ ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะรู้รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง ที่ถึง ที่แสวงหา ที่ตรองตามด้วยใจ แห่ง โลกพร้อมทั้งเท

SAMPLE

วโลก มารโลก พรหมโลก แห่งหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ตลอดทั้งหมด ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะไม่มีเครื่องกั้นในญาณนั้น

ท่านจำแนกพุทธญาณ ๑๔ ประการ ซึ่งเป็นชื่อของสมันตจักขุ เช่น

๑. ญาณในทุกข์ ชื่อว่าพุทธญาณ

ฯลฯ

๑๔.อนาวรณญาณ ชื่อว่าพุทธญาณ

พุทธญาณที่ ๘ ข้างต้นเป็นญาณที่เกิดขึ้นทั่วไปแก่สาวก ส่วนญาณอีก ๖ ประการ เกิดขึ้นได้เฉพาะพระผู้มีพระภาค

ตอนที่ ๒ ธรรมที่เป็นเหตุให้ได้ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณและอนาวรณญาณ มี ๑๓ ประการ แบ่งเป็น ๔ หมวด ได้แก่ หมวดที่ ๘-๑๑ ในตอนที่ ๑

ท่านนำธรรม ๑๓ ประการนั้นมาอธิบายว่าเป็นเหตุให้ได้ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณและอนาวรณญาณอีก แต่ปรับเปลี่ยนสำนวนใหม่ และจำแนกธรรมแต่ละข้อเป็น ๒ ประการ เช่น

ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะสภาวะที่ทนได้ยากแห่งทุกข์ พระตถาคต ทรงทราบแล้วตลอดทั้งหมด ที่มิได้ทรงทราบไม่มี ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะไม่มีเครื่องกั้นในญาณนั้น

ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะสภาวะที่ทนได้ยากแห่งทุกข์ พระตถาคตทรงทราบแล้ว ทรงเห็นแล้ว ทรงรู้แจ้งแล้ว ทรงทำให้แจ้งแล้ว ทรงถูกต้องแล้วตลอด ทั้งหมดด้วยพระปัญญา ที่มิได้ทรงถูกต้องด้วยพระปัญญาไม่มี ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะไม่มีเครื่องกั้นในญาณนั้น(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๙/๑๘๓)

สัพพัญญู: ผู้รู้ธรรมทั้งปวง, ผู้รู้ทั่วทั้งหมด,พระนามของพระพุทธเจ้า

ในนิคัณฐสูตร เมื่อพระอานนท์อยู่ที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เจ้าอภัยลิจฉวีและเจ้าบัณฑิตกุมารลิจฉวีพากันเข้าไปหาท่านแล้วถามท่านว่า นิครนถนาฏบุตรเป็นสัพพัญญู (ผู้รู้ทุกสิ่ง) มองเห็นทุกอย่างปฏิญญาญาณทัสสนะโดยไม่เหลือว่า ‘เมื่อเราเดิน ยืน หลับ และตื่น ญาณทัสสนะก็ปรากฏเป็นนิตย์’ เขาบัญญัติว่ากรรมเก่าสิ้นสุดเพราะตบะ (การบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก) บัญญัติการกำจัดเหตุได้เพราะไม่ทำกรรมใหม่ ด้วยเหตุนี้ เพราะกรรมสิ้นไป ทุกข์จึงสิ้นไป เพราะทุกข์สิ้นไป เวทนาจึงสิ้นไป เพราะเวทนาสิ้นไป ทุกข์ทั้งสิ้นจึงจักเป็นอันสลายไป การล่วงพ้นทุกข์ทั้งสิ้นย่อมมีได้ด้วยความบริสุทธิ์ที่ทำให้กิเลสสิ้นไป ซึ่งประจักษ์ชัดด้วยตนเองนี้ ในเรื่องนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า ความบริสุทธิ์ที่ทำให้กิเลสสิ้นไปมี ๓ ประการนี้ คือ (๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล (๒) ภิกษุในธรรมวินัยนี้

SAMPLE

เพียบพร้อมด้วยศีล สงัดจากกาม (๓) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติที่ไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไป (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๙/๑๘๒, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๕/๒๑๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒๙/๒๗๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๗๑/๓๑๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๗/๔๖๑, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๔/๒๕๔๙,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๕/๒๙๗, ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๕/๕๐๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๘/๔๐๘)

สัพพัตถคามินีสูตร :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงภูมิทั้งปวง ภิกษุทั้งหลายถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านบำเพ็ญธรรมอะไรจึงทำให้รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงภูมิทั้งปวง ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๕/๔๔๔)

สัพพัตถบัญญัติ: การบัญญัติที่ใช้ประโยชน์ทุกกรณี, การบัญญัติที่ใช้ได้ที่ทุกทั้งปวง

ปาราชิกกัณฑ์ กล่าวถึงคำถาม - คำตอบสถานที่บัญญัติเป็นต้นในปาราชิกกัณฑ์ ว่าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็นทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ณ ที่ไหน ทรงปรารภใคร เพราะเรื่องอะไร ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้น มีพระบัญญัติ พระอนุบัญญัติ อนุปปันนบัญญัติ สัพพัตถบัญญัติ ปเทสบัญญัติ สาธารณบัญญัติ อสาธารณบัญญัติ เอกโตบัญญัติ อุภโตบัญญัติอยู่หรือ ถาม : มีสัพพัตถบัญญัติ ปเทสบัญญัติอยู่หรือ ตอบ : มีสัพพัตถบัญญัติ (วิ.ป.(ไทย)๘/๑/๑,วิ.ป.(ไทย)๘/๒/๒,วิ.ป.(ไทย)๘/๗/๙,วิ.ป.(ไทย)๘/๘/๑๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๑/๒๑)

สัพพาสวสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุบายกำจัดอาสวะทั้งปวง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นกำจัดอุปกิเลสของตนให้หมดสิ้นไป พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า เราจะแสดงวิธีกำจัดอาสวะทั้งปวงให้ฟัง เมื่อภิกษุเหล่านั้นพร้อมจะรับฟัง จึงได้ตรัสวิธีกำจัดอาสวะทั้งปวงไว้ ๗ วิธี คือ

๑. อาสวะที่ต้องละด้วยทัสสนะ คือ ปุถุชนผู้ยังไม่ได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะหรือสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมและยังไม่ได้รับการแนะนำจากท่านเหล่านั้น จึงพิจารณาแต่ธรรมที่ไม่ควรพิจารณาอันเป็นเหตุให้เกิดอาสวะ ๓ ประการ อันได้แก่ (๑) กามาสวะ (อาสวะคือกาม) หมายถึงความกำหนัดในกามคุณ ๕ (๒) ภวาสวะ(อาสวะคือภพ) หมายถึงความกำหนัดในรูปภพและอรูปภพ (๓) อวิชชาสวะ(อาสวะคืออวิชชา) หมายถึงทิฏฐิ ๖ จึงต้องละอาสวะเหล่านี้ด้วยการพิจารณาโดยแยบคาย ด้วยปัญญาอันยิ่ง

๒. อาสวะที่ต้องละด้วยการสังวร คือ เมื่อภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย สำรวมระวังอินทรีย์ ๖ มิให้อาสวะและความเร่าร้อนเกิดขึ้นได้

SAMPLE

๓. อาสวะที่ต้องละด้วยการใช้สอย คือ เมื่อภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยจีวร อาหาร เสนาสนะและคิลานปัจจัยให้เหมาะสมกับความเป็นสมณะ จนอาสวะและความเร่าร้อนที่ทำให้คับแค้นไม่มี

๔. อาสวะที่ต้องละด้วยการอดกลั้น คือ เมื่อภิกษุพิจารณาโดยแยบคายและอดทนต่อความร้อน หนาว หิวกระหาย กระวนกระวาย การรบกวนของธรรมชาติและสัตว์เลื้อยคลาน ถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่าง ๆ และทุกขเวทนาในร่างกาย จนอาสวะและความเร่าร้อนไม่มี

๕. อาสวะที่ต้องละด้วยการเว้น คือ เมื่อภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วหลีกเลี่ยงสัตว์ดุร้าย สถานที่ที่ไม่ควรเที่ยวไป ไม่คบมิตรชั่ว จนอาสวะและความเร่าร้อนที่ทำให้คับแค้นไม่มี

๖. อาสวะที่ต้องละด้วยการบรรเทา คือ เมื่อภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วไม่รับกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก และบาปอกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแก่ตน แต่พยายามละมิให้เกิดขึ้นมาอีก จนอาสวะและความเร่าร้อนที่ทำให้คับแค้นไม่มี

๗. อาสวะที่ต้องละด้วยการเจริญคือ เมื่อภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ อาศัยวิเวก วิราคะ นิโรธ ซึ่งน้อมไปเพื่อความสละ จนอาสวะและความเร่าร้อนที่ทำให้คับแค้นไม่มี

และได้ตรัสสรุปไว้ว่า ความสิ้นอาสวะทั้งปวงจะมีได้เฉพาะผู้รู้ ผู้เห็นเท่านั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้วภิกษุทั้งหลายได้ยินดีชื่นชมและได้บรรลุผลตามประสงค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔/๑๗)

สัพพุปาทานปริญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเพื่อกำหนดรู้อุปาทานทั้งปวง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมเพื่อกำหนดรู้อุปาทานทั้งปวง ได้แก่เพราะอาศัยอายตนะภายใน และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิดขึ้นได้ เพราะธรรม ๓ ข้างต้นนั้นประจวบกันจึงเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนา ๖ จึงเกิด อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เพราะหลุดพ้น จึงรู้ชัดว่า เรากำหนดรู้อุปาทานได้แล้ว
(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๐/๔๙)

สัพพุปาทานปริยาทานสูตร (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยธรรมเพื่อครอบงำอุปาทานทั้งปวง (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทรงแสดงเนื้อหาสาระของสูตรนี้โดยนัยแห่งสัพพุปาทานปริญญาสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า เพราะ

SAMPLE

หลุดพ้น จึงรู้ชัดว่า เรากำหนดรู้อุปาทานได้แล้ว เป็นคำว่า เพราะหลุดพ้น จึงรู้ชัดว่าเราครอบงำอุปาทานได้แล้ว(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๑/๕๐)

สัพพุปาทานปริยาทานสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมเพื่อครอบงำอุปาทานทั้งปวง (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทรงแสดงเนื้อหาสาระของสูตรนี้โดยนัยแห่งสัพพุปาทานปริญญาสูตรในวรรคนี้ แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบตามลำดับ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งสัพพุปาทานปริญญาสูตร (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๒/๕๐)

สัพโพภวะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า สัพโพภวะ, พระองค์ผู้ในอดีตชาติได้พาพระพุทธเจ้าและหมู่ภิกษุส่งข้ามน้ำ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์พระนามสัพโพภวะ ๕ ชาติ

ในตรณิยเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระตรณิยเถระ พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอัตถทัสสี มีหมู่พระสาวกแวดล้อม เสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำคงคา แม่น้ำคงคามีน้ำเต็มเปี่ยมเสมอขอบฝั่ง กาดื่มกินได้ ข้ามได้ยาก ข้าพเจ้าพาพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์และหมู่ภิกษุส่งข้ามแล้ว ในกัปที่ ๑๑๘ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการพาพระพุทธเจ้าส่งข้าม(แม่น้ำ) ในกัปที่ ๑๑๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕ ชาติ พระนามว่าสัพโพภวะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๘/๓๗๒)

สัพโพภวะ,พระปัจเจกพุทธเจ้า: พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าสัพโพภวะ,ผู้ในอดีตชาติได้พาพระพุทธเจ้าและภิกษุข้ามแม่น้ำคงคา ได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าสัพโพภวะ

ในตรณิยเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระตรณิยเถระ เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าอัตถทัสสี มีหมู่พระสาวกแวดล้อม เสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำคงคา แม่น้ำคงคามีน้ำเต็มเปี่ยมเสมอขอบฝั่ง กาดื่มกินได้ ข้ามได้ยาก ข้าพเจ้าพาพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ และหมู่ภิกษุส่งข้าม ในกัปที่ ๑๑๘ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการพาพระพุทธเจ้าส่งข้าม(แม่น้ำ) ในกัปที่ ๑๑๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสัพโพภวะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๘/๓๗๒)

SAMPLE

สัพภิสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตบุรุษ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดากราบทูลว่า บุคคลควรสมาคม ควรทำความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษ เพราะรู้แจ้งสัทธรรมของสัตบุรุษแล้วย่อมประเสริฐ ไม่ตกต่ำ ย่อมได้ปัญญา ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมรุ่งเรือง ย่อมไปสู่สุคติ ย่อมดำรงอยู่ได้ตลอดไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลควรสมาคม ควรทำความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษเท่านั้น เพราะรู้แจ้งสัทธรรมของสัตบุรุษแล้วย่อมได้ปัญญา ไม่เศร้าโศก รุ่งเรือง ไปสู่สุคติ ดำรงอยู่ได้ และย่อมพ้นจากทุกข์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๑/๓๕)

สัพยอก: พูดเรื่องน่าหัวเราะ, พูดเล่นหัว, พูดตลกขบขัน , เป็นอาการความขาด ความด่างพร้อยแห่งพรหมจรรย์อย่างหนึ่ง

ในเมถุนสูตร พราหมณ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ท่านพระโคดม อะไรเล่าชื่อว่าเป็นความขาด ความทะลุความด่าง ความพร้อยแห่งพรหมจรรย์” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารีอย่างถูกต้อง ไม่ประพฤติกิจสองต่อสองกับมาตุคาม ทั้งไม่ยินดีการลูบไล้ การขัดถู การให้อาบน้ำ และการนวดฟั้นของมาตุคาม แต่ยังสัพยอก เล่นหัว หัวเราะร่ากับมาตุคาม (องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๐/๘๓,องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๕๐/๑๘๕)

สัพยาปัชฌสูตร : พระสูตรว่าด้วยกรรมที่มีความเบียดเบียน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลพึงทราบว่าเป็นคนพาล เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) มีกายกรรมที่มีความเบียดเบียน (๒) มีวจีกรรมที่มีความเบียดเบียน (๓) มีมโนกรรมที่มีความเบียดเบียน แล้วตรัสว่าบุคคลพึงทราบว่าเป็นบัณฑิต เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) มีกายกรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน (๒) มีวจีกรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน (๓) มีมโนกรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน ดังนั้น เธอทั้งหลายจึงควรประพฤติเว้นธรรมของคนพาล และถือประพฤติปฏิบัติธรรมของบัณฑิต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘/๑๔๖)

สัมปชัญญะ: ความรู้ตัว, รู้ตัวในการเห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรม และรู้ตัวในทุกอิริยาบถ

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสหลักธรรมที่ชื่อว่าแว่นธรรม คือ สัมปชัญญะว่า ภิกษุพึงมีสติสัมปชัญญะ นี้เป็นคำพร่ำสอนของเราสำหรับเธอทั้งหลาย ได้แก่ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ และ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำ

SAMPLE

ความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ ทำความรู้สึกตัวในการแลดู การเหลียวดู ทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า การเหยียดออก ทำความรู้สึกตัวในการครองสังฆาฏิ บาตร และจีวร ทำความรู้สึกตัวในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ทำความรู้สึกตัวในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง (ที.สี.(ไทย)๙/๔๒๙/๑๙๑,ที.สี.(ไทย)๙/๔๓๐/๑๙๑,ที.สี.(ไทย)๙/๔๓๑/๑๙๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๐/๑๐๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๕/๑๑๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๙/๒๒๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๙/๒๒๓,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๐/๕๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๙/๘๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๙/๑๒๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๔/๑๔๒)

สัมปชานมุสาวาท: กล่าวเท็จทั้งที่รู้,การปกปิดอาบัติที่ไม่ยอมเปิดเผยเมื่อสงฆ์ประกาศในปาติโมกขุทเทสานุชานนา

ในอุโปสถขันธกะ คำในปาติโมกขุทเทสานุชานนา ว่า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว สงฆ์พึงทำอุโบสถพึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง อะไรเป็นบุพพกิจของสงฆ์ ท่านทั้งหลายพึงบอก จงใส่ใจปาติโมกข์นั้น ท่านรูปใดมีอาบัติ ท่านรูปนั้นพึงเปิดเผย เมื่อไม่มีอาบัติพึงนิ่ง ด้วยความเป็นผู้นิ่ง ข้าพเจ้าจักทราบว่าท่านทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธิ์ ก็การสวดประกาศถึง ๓ ครั้ง ในบริษัทเช่นนี้เป็นเหมือนการเปิดเผยอาบัติของภิกษุแต่ละรูปที่ถูกถาม ก็เมื่อกำลังสวดประกาศถึงครั้งที่ ๓ ภิกษุใดระลึกได้ ยังไม่ยอมเปิดเผยอาบัติที่มีอยู่ สัมปชานมุสาวาทย่อมมีแก่ภิกษุรูปนั้น ท่านทั้งหลาย ก็สัมปชานมุสาวาท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นธรรมที่ทำอันตราย เพราะฉะนั้น ภิกษุต้องอาบัติแล้วระลึกได้ หวังความบริสุทธิ์ ก็พึงเปิดเผยอาบัติที่มีอยู่ เพราะเปิดเผยอาบัติแล้ว ความผาสุกย่อมมีแก่ภิกษุรูปนั้น (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๓๔/๒๐๙, วิ.มหา. (แปล) ๒/๒-๓/๑๘๖-๑๘๗)

สัมปทา: ความถึงพร้อม, ความถึงแห่งญาติ หรือความถึงพร้อมแห่งศรัทธา ศีล ปัญญา

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๕ กล่าวถึงสัมปทา ๕ คือ (๑) ญาติสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งญาติ (๒) โภคสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งโภคะ (๓) อาโรคยสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความไม่มีโรค (๔) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งศีล (๕) ทิฏฐิสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ และในสัมปทาสูตร สัมปทา ๓ ประการ คือ (๑) สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา (๒) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (๓) ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๖/๓๐๔,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑๘/๓๖๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑๙/๓๖๔,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๐/๓๖๖,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๓๙/๓๘๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๖/๗๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๑/

SAMPLE

๑๖๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๕/๓๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๖/๓๘๙,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๐๑/๓๖๘)

สัมปทาสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัมปทา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมปทา (ความถึงพร้อม) ๕ คือ (๑) สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา (๒) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (๓) สุตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยสุตะ (๔) จาคสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยจาคะ (๕) ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๖/๗๕)

สัมปทาสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสัมปทา (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมปทา มี ๕ คือ (๑) สัทธาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา (๒) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (๓) สุตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยสุตะ (๔) จาคสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยจาคะ (๕) ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๑/๑๖๓)

สัมปทาสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสัมปทา (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมปทา ๕ คือ (๑) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (๒) สมาธิสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยสมาธิ (๓) ปัญญาสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยปัญญา (๔) วิมุตติสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยวิมุตติ (๕) วิมุตติญาณทัสสนสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๒/๑๖๓)

สัมปทาสูตร[๑] (ปฐม :พระสูตรว่าด้วยสัมปทา (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมปทา ๘ คือ (๑) อุฏฐานสัมปทา (๒) อารักขสัมปทา (๓) กัลยาณมิตตตา (๔) สมชีวิตา (๕) สัทธาสัมปทา (๖) สีลสัมปทา (๗) จาคสัมปทา (๘) ปัญญาสัมปทา (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๕/๓๘๘)

สัมปทาสูตร[๒] (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสัมปทา (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมปทา ๘ คือ (๑) อุฏฐานสัมปทา หมายถึงเลี้ยงชีพด้วยการงานใด ๆ เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น มีปัญญาพิจารณาในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้จัดได้ (๒) อารักขสัมปทา หมายถึงรักษาคุ้มครองโภคทรัพย์นั้นด้วยคิดว่า ทำอย่างไร โภคทรัพย์เหล่านี้ของเราจึงจะไม่ถูกพระราชาริบ โจรไม่ลัก ไฟไม่ไหม้ น้ำไม่พัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักไม่ลักไป (๓) กัลยาณมิตตตา หมายถึงวางตัวเหมาะสม เจรจาสนทนากับคนในหมู่บ้านหรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคหบดี บุตรคหบดี คนหนุ่มหรือคนแก่ผู้เคร่งศีลก็ตาม ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา คอยศึกษาสัทธาสัมปทาเป็นต้นของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยสัทธาสัมปทาเป็นต้น ตามสมควร (๔) สมชีวิตา หมายถึงรู้ทางเจริญและทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้ว เลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก เปรียบเหมือนคนชั่งของยกตราชั่งขึ้นดูก็รู้ได้ ถ้ามีรายรับน้อยแต่เลี้ยงชีพอย่างฟุ่มเฟือย ก็จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่า ใช้จ่ายโภค

SAMPLE

ทรัพย์เหมือนคนกินผลมะเดื่อ ถ้ามีรายรับมาก แต่เลี้ยงชีพอย่างฝืดเคือง ก็จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่า จักตายอย่างไม่สมฐานะ แต่หากเขารู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีวิตแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก สัทธาสัมปทา หมายถึงเป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ...เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค สีลสัมปทา หมายถึงเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ... เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย จาคสัมปทา หมายถึงมีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน...ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทาน ปัญญาสัมปทา หมายถึงเป็นผู้มีปัญญา ...ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ แล้วตรัสสรุปคาถาใจความว่า คนขยันหมั่นเพียรในการทำงาน ไม่ประมาท รู้วิธีการเลี้ยงชีวิตแต่พอเหมาะ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ มีศรัทธา มีศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ไม่ตระหนี่ชำระทางแห่งประโยชน์ที่มีในภพหน้าอยู่เป็นนิตย์ ที่พระพุทธเจ้าผู้มีพระนามว่าสัจจะตรัสธรรม ๘ ดังกล่าวมานี้ เพื่อผู้ครองเรือนผู้มีศรัทธา อันเป็นเหตุนำสุขมาให้ในโลกทั้ง ๒ คือประโยชน์เกื้อกูลในภพนี้และสุขในภพหน้า จาคะบุญนี้ย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย อย่างนี้ (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๗๖/๓๘๙)

สัมปทาสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยสัมปทา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมปทา ๓ คือ (๑) สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา (๒) สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล(๓) ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๙/๓๘๗)

สัมปยุต: ประกอบด้วย, พร้อมด้วย, ร่วมด้วย เช่น สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุซึ่งเป็นกุศล ในเหตุสัมปยุตตทุกะ กล่าวถึงกุสลติกะ กุสลบท ปฏิจจวาร ปัจจยจตุกกนัย - เหตุปัจจัยว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย และสภาวธรรมที่เป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๒๕/๒๒๘,๔๔/๗๑/๒๔๔)

สัมปยุตด้วยผัสสะ: ประกอบด้วยผัสสะ, เกิดขึ้นพร้อมกับผัสสะ, เกิดร่วมกับผัสสะ เช่น เสียงสัมปยุตด้วยเวทนา

ในสัทโทวิปาโกติกถา เรื่องเสียงเป็นวิบาก สกวาทีถาม ปรวาทีว่า เสียงเป็นวิบากใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า เสียงมีสุขเวทนา มีทุกขเวทนา มีอทุกขมสุขเวทนา สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัมปยุตด้วยผัสสะสัมปยุตด้วยเวทนา สัมปยุตด้วยสัญญา สัมปยุตด้วยเจตนา สัมปยุต

SAMPLE

ด้วยจิต รับรู้อารมณ์ได้ มีความนึกถึง มีความผูกใจ มีความสนใจ มีความใฝ่ใจ มีความจงใจ มีความปรารถนา มีความตั้งใจใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๓๖/๖๙๕)

สัมปยุตด้วยเวทนา: ประกอบด้วยเวทนา, เกิดพร้อมกับเวทนา, มาร่วมกับเวทนา เช่น สัมปยุตด้วยสุขเวทนา

ในสัทโทวิปาโกติกถา เรื่องเสียงเป็นวิบาก สกวาที ถามปรวาทีว่า เสียงเป็นวิบากใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า เสียงมีสุขเวทนา มีทุกขเวทนา มีอทุกขมสุขเวทนา สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัมปยุตด้วยผัสสะสัมปยุตด้วยเวทนา สัมปยุตด้วยสัญญา สัมปยุตด้วยเจตนา สัมปยุตด้วยจิต รับรู้อารมณ์ได้ มีความนึกถึง มีความผูกใจ มีความสนใจ มีความใฝ่ใจ มีความจงใจมีความปรารถนา มีความตั้งใจใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๓๖/๖๙๕)

สัมปยุตด้วยสัญญา: ประกอบด้วยสัญญา, เกิดพร้อมกับสัญญา, มาร่วมกับสัญญา

ในสัทโทวิปาโกติกถา เรื่องเสียงเป็นวิบาก กล่าวถึง สกวาทีถามปรวาทีว่า เสียงเป็นวิบากใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า เสียงมีสุขเวทนา มีทุกขเวทนา มีอทุกขมสุขเวทนา สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัมปยุตด้วยผัสสะสัมปยุตด้วยเวทนา สัมปยุตด้วยสัญญา สัมปยุตด้วยเจตนา สัมปยุตด้วยจิต รับรู้อารมณ์ได้ มีความนึกถึง มีความผูกใจ มีความสนใจ มีความใฝ่ใจ มีความจงใจมีความปรารถนา มีความตั้งใจใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๓๖/๖๙๕)

สัมปยุตด้วยสุขเวทนา: ประกอบด้วยสุขเวทนา, เกิดพร้อมกับสุขเวทนา, มาร่วมกับสุขเวทนา

ในรูปังวิปาโกติกถา เรื่อง รูปเป็นวิบาก สกวาทีถาม ปรวาทีว่า รูปเป็นวิบากใช่ไหมปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า รูปมีสุขเวทนา มีทุกขเวทนา มีอทุกขมสุขเวทนา สัมปยุตด้วยสุขเวทนาสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัมปยุตด้วยผัสสะ สัมปยุตด้วยจิต รับรู้อารมณ์ได้ มีความนึกถึง มีความตั้งใจใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๖๕/๘๐๗)

สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา: ประกอบด้วยการไม่ทุกข์ไม่สุข, เกิดพร้อมกับการไม่ทุกข์ไม่สุข, มาร่วมกับอุเบกขาเวทนา

ในสัทโทวิปาโกติกถา เรื่องเสียงเป็นวิบาก สกวาทีถามปรวาทีว่า เสียงเป็นวิบากใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า เสียงมีสุขเวทนา มีทุกขเวทนา มีอทุกขมสุข

SAMPLE

เวทนา สัมปยุตด้วย สุขเวทนา สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัมปยุตด้วยผัสสะ สัมปยุตด้วยเวทนา สัมปยุตด้วยสัญญา สัมปยุตด้วยเจตนา สัมปยุตด้วยจิต รับรู้อารมณ์ได้ มีความนึกถึง มีความผูกใจ มีความสนใจ มีความใฝ่ใจ มีความจงใจมีความปรารถนา มีความตั้งใจใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๓๖/๖๙๕)

สัมปยุตตกิเลส: กิเลสที่มาพร้อมกับ,การเกิดขึ้นพร้อมกันของกเลส เช่นเหตุปัจจัยของกิเลสที่สัมปยุตตขันธ์ กิเลส และจิตสมุฏฐาน

ในกิเลสทุกะ ปัญหาวาร ปัจจยานุโลม วิภังควาร เหตุปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกิเลสโดยเหตุปัจจัยได้แก่ เหตุที่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตกิเลสโดยเหตุปัจจัย (พึงอ้างบทที่เป็นมูล) เหตุที่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยเหตุปัจจัย (พึงอ้างบทที่เป็นมูล) เหตุที่เป็นกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ กิเลส และจิตตสมุฏฐานรูปโดยเหตุปัจจัย ในกิเลสสัง กิเลสิกทุกะ ปัญหาวาร ปัจจยานุโลม วิภังควาร เหตุปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลสโดยเหตุปัจจัย ได้แก่ เหตุที่เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตกิเลสโดยเหตุปัจจัย (โดยนัยนี้ จึงมี ๔ วาระเหมือนกับกิเลสทุกะ) (อภิ.ป.ไทย)๔๓/๑๖/๓๖๐,อภิ.ป.ไทย)๔๓/๗๕/๓๙๓,อภิ.ป.ไทย)๔๓/๘๖/๓๙๘)

สัมปยุตตขันธ์: ขันธ์ที่ประกอบด้วย, ขันธ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกับ เช่น ขันธ์ที่เป็นเหตุที่เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกธรรม เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ทั้งหลาย ด้วยอำนาจของเหตุปัจจัย

ในสังกิลิฏฐติกะ ปัญหาวาร ปัจจยานุโลม วิภังควาร เหตุปัจจัย กล่าวถึงสังกิลิฏฐสังกิเลสิกธรรม เป็นปัจจัยแก่สังกิลิฏฐสังกิเลสิกธรรม ด้วยอำนาจของเหตุปัจจัย คือ เหตุที่เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกธรรม เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ทั้งหลาย ด้วยอำนาจของเหตุปัจจัย(อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๘/๘๘๐,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๑/๘๘๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๒/๘๘๔,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๐/๘๙๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๒๒/๘๙๔,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๓๘/๖๖๓,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๒/๖๖๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๓/๖๖๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๔/๖๖๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๕๑/๘๑๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๕๘/๖๗๗)

สัมปยุตตขันธ์ที่มีมรรคเป็นเหตุ: ขันธ์ที่ประกอบขึ้นกับมรรค, อธิปติธรรมที่เป็นมัคคเหตุกธรรม เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ทั้งหลายที่เป็นมัคคเหตุกธรรมและมัคคาธิปติธรรม

SAMPLE

ในมัคคารัมมณติกะ ปัญหาวาร กล่าวว่ามัคคเหตุกธรรม เป็นปัจจัยแก่มัคคเหตุกธรรม และมัคคาธิปติธรรม ด้วยอำนาจของอธิปติปัจจัยมีอย่างเดียว คือที่เป็น สหชาตาธิปติ ได้แก่ อธิปติธรรมที่เป็นมัคคเหตุกธรรม เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ทั้งหลายที่เป็นมัคคเหตุกธรรมและมัคคาธิปติธรรม ด้วยอำนาจของอธิปติปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๓๒/๕๓๕)

สัมปยุตตขันธ์ที่มีมรรคเป็นอธิบดี มรรคที่เป็นอธิบดีประกอบกับขันธ์, อธิปติธรรมที่เป็นมัคคารัมมณธรรม เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ทั้งหลายที่เป็นมัคคาธิปติธรรม

ในอธิปติปัจจัย กล่าวถึงมัคคารัมมณธรรม เป็นปัจจัยแก่มัคคาธิปติธรรม ด้วยอำนาจของอธิปติปัจจัย มีอย่างเดียว คือที่เป็น สหชาตาธิปติ ได้แก่ อธิปติธรรมที่เป็นมัคคารัมมณธรรม เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ทั้งหลายที่เป็นมัคคาธิปติธรรม ด้วยอำนาจของอธิปติปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๗/๕๓๓)

สัมปยุตตขันธ์ที่มีมรรคเป็นอารมณ์:มรรคที่เป็นอธิบดีประกอบกับขันธ์, อธิปติธรรมที่เป็นมัคคารัมมณธรรม เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ทั้งหลายที่เป็นมัคคาธิปติธรรม

ในอธิปติปัจจัย กล่าวถึงมัคคารัมมณธรรม เป็นปัจจัยแก่มัคคาธิปติธรรม ด้วยอำนาจของอธิปติปัจจัยมีอย่างเดียว คือที่เป็นสหชาตาธิปติ ได้แก่ อธิปติธรรมที่เป็นมัคคารัมมณธรรมเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ทั้งหลายที่เป็นมัคคาธิปติธรรม ด้วยอำนาจของอธิปติปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๗/๕๓๓)

สัมปยุตตคันถะ: คันถะที่ประกอบด้วยเหตุปัจจัย, คันถะธรรมที่เป็นเหตุปัจจัย, เหตุทั้งหลายที่เป็นคันถธรรม เป็นปัจจัยแก่ คันถะที่เป็นสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย

ในคันถทุกะ ปัญหาวาร ปัจจยานุโลม วิภังควาร เหตุปัจจัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นคันถะเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นคันถะโดยเหตุปัจจัยได้แก่ เหตุที่เป็นคันถะเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตคันถะโดยเหตุปัจจัย และคันถธรรม เป็นปัจจัยแก่คันถธรรม ด้วยอำนาจของเหตุปัจจัย คือ เหตุทั้งหลายที่เป็นคันถธรรม เป็นปัจจัยแก่คันถะที่เป็นสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย ด้วยอำนาจของเหตุปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๙/๓๓๘)

สัมปยุตตเจตนา: มรรคที่เป็นอธิบดีประกอบกับขันธ์, อธิปติธรรมที่เป็นมัคคารัมมณธรรม เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ทั้งหลายที่เป็นมัคคาธิปติธรรม

ในอธิปติปัจจัย กล่าวถึงมัคคารัมมณธรรม เป็นปัจจัยแก่มัคคาธิปติธรรม ด้วยอำนาจของอธิปติปัจจัย มีอย่างเดียว คือที่เป็น สหชาตาธิปติ ได้แก่ อธิปติธรรมที่เป็นมัคคารัมมณธรรม เป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์ทั้งหลายที่เป็นมัคคาธิปติธรรม ด้วยอำนาจของอธิปติปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๒๗/๕๓๓)

SAMPLE

สัมปยุตตปัจจัย : คำว่า **สัมปยุตตะ** หมายถึง สภาวธรรมที่ประกอบด้วยคุณลักษณะ ๔ อย่าง คือ เอกุปปาทะ (อุบัติขึ้นพร้อมกัน) เอกนิโรธะ(ดับพร้อมกัน) เอกาลัมพนะ(รับอารมณ์อย่างเดียวกัน) และ เอกวัตถุกะ (มีฐานที่ตั้งอย่างเดียวกัน) ลักษณะ ๔ อย่างที่กล่าวมานี้ ท่านเรียกว่า **สัมปโยคลักษณะ** สัมปยุตตธรรมเหล่านี้แลชื่อว่าปัจจัย

คำว่า **สัมปยุตตปัจจัย** แปลว่าสภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นการประกอบ คือสามารถทำอุปการะแก่ธรรมที่ประกอบกับตนด้วยอำนาจของสัมปโยค

ลักษณะ ๔ ประการประดุจอาหาร ๔ชนิด คือ นม เนย น้ำผึ้งและน้ำตาลซึ่งต่างก็ชูรสให้กันและกัน

สัมปยุตตปัจจัยมีองค์ประกอบ ดังนี้

๑. **ปัจจัย** ได้แก่ จิต เจตสิกทั้งหมด ทั้งที่เป็นไปในปวัตติกาล และปฏิสนธิกาล โดยเป็นปัจจัยให้กันและกัน

๒. **ปัจจยุปบัน** ได้แก่จิต เจตสิกทั้งหมด ทั้งที่เป็นไปในปวัตติกาล และปฏิสนธิกาล

๓. **ปัจจนีกะ** ได้แก่จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญัสัตตกัมมชรูปปวัตติกัมมชรูป

สัมปยุตตปัจจัยนี้เป็นไปได้ทั้งในช่วงปวัตติกาลและปฏิสนธิกาล แต่เป็นไปได้เฉพาะในปัจจุบันกาลและจัดอยู่ในประเภทสหชาตปัจจัย สามารถเป็นไปในภูมิทั้งหมด ยกเว้นเอกโวการภูมิ ดังคำในปัฏฐานที่กล่าวไว้ว่า สัมปยุตตปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๔ ที่ไม่เป็นรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยสัมปยุตตปัจจัย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๙/๓๖๖, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๙/๑๑,๔๐/๗๕/๔๐,๔๐/๑๙๐/๙๘,๔๐/๒๒๕/๑๒๐,๔๐/๒๗๕/๑๕๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๒๔/๑๐๕,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๒๐๕/๕๘๖)

สัมปยุตตเหตุ : เหตุที่สัมปยุต ดังคำในปัฏฐานที่กล่าวไว้ว่า สหชาตาธิปติได้แก่อธิบดีธรรมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตเหตุโดยอธิปติปัจจัย หรือดังคำว่า สหชาตะ ได้แก่เจตนาที่ไม่เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตเหตุโดยกัมมปัจจัยในปฏิสนธิขณะฯลฯ , เป็น ๑ ในเหตุ ๒ คือ (๑) สัมปยุตตเหตุ (๒) ปัจจยเหตุ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๒๑/๑๑,๔๒/๓๓/๑๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๒๐๕/๕๘๕)

สัมปยุตตอุปาทาน : อุปาทานที่สัมปยุต หมายถึงมีอุปาทาน โดยเหตุปัจจัย และโดยกัมมปัจจัย ดังคำในปัฏฐานที่กล่าวไว้ว่าสภาวธรรมที่เป็นอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอุปาทานโดยเหตุปัจจัย ได้แก่ เหตุที่เป็นอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตอุปาทานโดยเหตุปัจจัย หรือดังคำว่า สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอุปาทานโดยกัมมปัจจัย ได้แก่ เจตนาที่ไม่เป็นอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตอุปาทานโดยกัมมปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๗/๒๙๖,๔๓/๒๒/๒๙๙,๔๓/๙๘/๓๔๑)

SAMPLE

สัมปโยค : การประกอบกัน, การรวมกัน, การประกอบพร้อมกัน มีปรากฏในธาตุกถา สัมปโยควิปปโยคปทนิทเทส แสดงบทที่เป็นสัมปโยควิปปโยค (อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๒๒๘/๕๙)

สัมปรายภพ : ภพหน้า หมายถึงโลกหน้า ภพที่จะสัตว์จะไปเกิดหลังจากตายแล้ว (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๘/๔๖๓,๑๓/๓๙๑/๔๘๕,๑๓/๓๙๒/๔๘๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๐/๔๑๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๕/๑๔๕/๑๘๔,๑๕/๑๔๖/๑๘๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๔/๕๔๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๙๒)

สัมปรายิกัตถะ : ประโยชน์ภายหน้า, ประโยชน์ในโลกหน้า,ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป อันได้แก่ความมีจิตใจเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมความดี ทำให้ชีวิตนี้มีค่าและเป็นหลักประกันชีวิตในภพหน้า ซึ่งจะสำเร็จได้ด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ๑. *สัทธาสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ๒. *สีลสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยศีล ๓. *จาคสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยการบริจาค ๔. *ปัญญาสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยปัญญา ธรรม ๔ อย่างนี้เรียกเต็มว่า *สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกธรรม* มีข้อความธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ในทีฆชาณุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พยัคฆปัชชะ ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้าแก่กุลบุตรคือ(๑) สัทธาสัมปทา (๒) สีลสัมปทา (๓) จาคสัมปทา (๔) ปัญญาสัมปทา (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๒ ในประโยชน์ ๒ อย่าง คือ (๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ในโลกนี้) (๒) สัมปรายิกัตถะ(ประโยชน์ในโลกหน้า) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๘๙/๑๐๕),เป็น ๑ ในประโยชน์ ๓ อย่าง คือ (๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ในโลกนี้) (๒) สัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์ใน โลกหน้า) (๓) ปรมัตถะ (ประโยชน์ยอดเยี่ยม) (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๓๗/๖๙)

ฎีกาอธิบายว่า เป็น ๑ ในประโยชน์ ๓ อย่าง คือ (๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ(ประโยชน์ในโลกนี้) (๒) สัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์ในโลกหน้า) (๓) ปรมัตถะ (ประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน) (ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๑๖๐/๑๐๐)

สัมปหังสนา : การทำให้ร่าเริงหรือปลุกให้ร่าเริง คือ ทำบรรยากาศให้สนุก สดชื่นแจ่มใส เบิกบานใจให้ผู้ฟังแช่มชื่นมีความหวัง มองเห็นผลดีและทางสำเร็จ; เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของการสอนที่ดีตามแนวพุทธจริยา (ข้อก่อนคือ*สมุตเตชนา*),เป็น ๑ ในลีลาการสอน หรือเทศนาวิธี ๔ คือ (๑) สันทัสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด (๒) สมาทปนา ชวนให้ อยากรับเอาไปปฏิบัติ (๓) สมุตเตชนา เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า (๔) สัมปหังสนา ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง (มาในบาลีมากแห่ง วิ.มหา.๑/๒๒-๒๔,๒๙๐/๑๓-๔,๒๒๒,วิ.ภิกฺขุนี.๓/๗๘๓/๗๒-๓,วิ.ม.๔/๒๙,๘๙-๙๐,๑๐๕,๑๓๒,๑๓๗/๒๕,๑๐๖-๗,๑๒๐,๑๔๖,๑๕๐, วิ.ม.๕/๒๗๐,๒๗๖,๒๘๐-๑,๒๘๘,๒๙๔,๒๙๘,๓๓๗/

SAMPLE

๓๘,๔๕,๕๐,๕๒,๖๕,๗๔,๘๑,๑๓๙,วิ.จู.๖/๓๓,๑๙๒/๔๓-๔,๒๒๕, วิ.จู. ๗/๒๖๐, ๒๖๘-๙,๔๐๔,๔๔๕/๒๑,๓๓-๔,๒๓๗,๒๘๒,ที.สี. ๙/๓๔๔,๓๕๘/๑๔๐,๑๕๐, ที.ม. ๑๐/๑๖๑-๒,๑๙๔/๘๗-๙,๑๑๗-๘, ที.ปา. ๑๑/๓๔,๒๙๙/๒๒,๑๘๙, ม.มู. ๑๒/ ๒๕๒,๒๕๕-๖,๒๘๙/๒๑๕-๒๑๗,๒๕๓-๔,ม.ม. ๑๓/๒๒,๒๘๕,๓๗๑/๑๘,๒๖๑,๓๕๕, สำ.ส.๑๕/๑๕๒-๓,๑๕๕,๑๘๕,๒๔๑/๑๓๕-๘,๑๘๗, ๒๕๓, สำ.นิ. ๑๖/๒๔๑/๒๖๕, สำ.ข. ๑๗/๘๑/๗๗,สำ.สฬา.๑๘/๑๓๓/๑๑๔,องฺ.อฏฺฐก-นวก.๒๓/๑๒,๒๔,๗๘,๔/ ๑๕๖,๑๘๐,๒๗๓,๒๙๖, องฺ.ทสก. ๒๔/๙๓/๑๕๒, ขุ.อุ. ๒๕/๖๑,๗๑-๕/๒๐๓,๒๑๒-๕, ขุ.อิติ. ๒๕/๑๐๔/๓๒๓)

สัมปสาทนียสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเลื่อมใสยิ่งในพระผู้มีพระภาค พระสูตรว่าด้วยความเลื่อมใสยิ่งในพระผู้มีพระภาค กล่าวถึงท่านพระสารีบุตรมีความเลื่อมใสยิ่งจึงบันลือสีหนาทประกาศพุทธคุณด้วยอาสภิวาจา ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ในปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาฬันทา แคว้นมคธ ท่านพระสารีบุตรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกล่าวอาสภิวาจาว่า ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคว่าทรงมีปัญญาในด้านพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าสมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่น ทั้งในอดีตอนาคตและปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การที่เธอพูดอย่างนี้ ได้กำหนดรู้ด้วยใจของตนหรือว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีศีลอย่างนี้ ทรงมีธรรมอย่างนี้ ทรงมีปัญญาอย่างนี้ ทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ ทรงมีธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นอย่างนี้ ในเรื่องนี้ เธอไม่มีเจโตปริยญาณ ไฉนเธอจึงกล้ากล่าวอาสภิวาจาเช่นนี้เล่าพระสารีบุตรกราบทูลว่า ถึงข้าพระองค์จะไม่มีเจโตปริยญาณในเรื่องนี้ แต่ก็รู้ได้ด้วยวิธีอนุมานว่า พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น ทรงละนิวรณ์ ๕ มีพระทัยมั่นคงในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ จนได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

จากนั้น ท่านพระสารีบุตร กล่าวถึงเมื่อครั้งที่ตนเคยได้เข้าเฝ้าพระองค์เพื่อฟังธรรม แล้วพระองค์ได้ทรงแสดงธรรมอย่างยอดเยี่ยมทั้งฝ่ายดำฝ่ายขาว และฝ่ายที่มีส่วนเปรียบ ตนเองก็ได้รู้ยิ่งในธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทุกประการ และได้ถึงความสำเร็จในส่วนแห่งธรรมทั้งหลาย แล้วเลื่อมใสในพระรัตนตรัย

จากนั้น ท่านพระสารีบุตร ได้นำพระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นธรรมยอดเยี่ยมที่ตนเคยฟังมาแสดง จำนวน ๑๕ เรื่อง คือ

๑. เรื่องกุศลธรรมคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

๒. เรื่องการบัญญัติอายตนะ ๖

๓. เรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์ ๔

๔. เรื่องอาเทศนาปาฏิหาริย์ ๔ ประการ

SAMPLE

๕. เรื่องทัศนะสมาบัติ ๔ ประการ

๖. เรื่องบุคคลบัญญัติ ๗ จำพวก

๗. เรื่องปธาน กล่าวคือ โพชฌงค์ ๗ ประการ

๘. เรื่องปฏิปทา ๔ ประการ มี ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา เป็นต้น

๙. เรื่องมารยาทในการพูดเป็นต้น

๑๐. เรื่องวิธีสั่งสอน ๔ ประการ

๑๑. เรื่องการหยั่งลงสู่ความหลุดพ้นของบุคคลอื่น ๔ ประการ

๑๒.เรื่องสัสสตวาทะ ๓ ลัทธิ

๑๓.เรื่องความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้

๑๔.เรื่องความหยั่งรู้การจุติและการอุบัติ

๑๕.เรื่องการแสดงฤทธิ์ ๒ อย่าง

ท่านยังได้แสดงคุณของพระศาสดาอีก ๓ ประการ คือ

๑. บรรดาสิ่งที่กุลบุตรผู้ศรัทธา มีความเพียร มีเรี่ยวแรงจะพึงบรรลุ พระผู้มีพระภาคได้ทรงบรรลุครบบริบูรณ์แล้ว

๒. ไม่ทรงหมกหมุ่นกับกามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค

๓. ทรงได้ฌาน ๔ ที่อยู่เหนือกามาวจรจิต เป็นฌานที่ทรงใช้เพื่อดำรงอยู่อย่างเป็นสุขในปัจจุบัน

ท่านสรุปโดยประกาศความเชื่อมั่นว่า ถ้ามีผู้ถามท่านว่า มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นในอดีตกาล ในอาคตกาล และในปัจจุบันกาล ซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคบ้างหรือไม่ ท่านจะตอบว่า ไม่มี

ถ้าเขาถามว่าได้มีสมณะหรือพราหมณ์ในอดีตกาลซึ่งปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณเสมอกับพระผู้มีพระภาคบ้างหรือไม่ ท่านจะตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า จักมีสมณะหรือพราหมณ์ในอนาคตกาล ซึ่งมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณเสมอกับพระผู้มีพระภาคบ้างหรือไม่ ท่านจะตอบว่า มี แต่ถ้าเขาถามว่า จะมีสมณะหรือพราหมณ์ในปัจจุบัน ซึ่งจะมีปัญญาเสมอกับพระผู้มีพระภาคบ้างหรือไม่ ท่านจะตอบว่า ไม่มี เพราะท่านได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่าเป็นไปไม่ได้เลยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ จะทรงอุบัติขึ้นพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกัน และได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่ท่านพรรณนามานั้นถูกต้องหรือไม่ เป็นการกล่าวตู่พระองค์หรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองว่า ถูกต้อง มิได้กล่าวตู่พระองค์ ท่านพระมหาอุทายีซึ่งได้นั่งฟังโดยตลอด ได้กล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณว่า แม้ทรงมีคุณธรรมดังที่ท่าน

SAMPLE

พระสารีบุตรพรรณนามา พระองค์ไม่ทรงโอ้อวด ช่างน่าอัศจรรย์จริง ๆ พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้ท่านพระสารีบุตรกล่าวธรรมบรรยายนี้แก่พุทธบริษัทบ่อย ๆ เพื่อให้ผู้ที่ยังเคลือบแคลงสงสัยในพระองค์ จักละความเคลือบแคลงสงสัยไปได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๑-๑๖๓/๑๐๓-๑๒๔)

สัมปสาทนียะ : ความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ในที่นี้หมายถึงสัมปสาทนียสูตร พระสูตรว่าด้วยความเลื่อมใสยิ่งในพระผู้มีพระภาคด้วยการบันลือสีหนาทของพระสารีบุตร จัดเป็นเวยยากรณภาษิตที่พระสารีบุตรกล่าว ดังคำท้ายสูตรนี้ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระสารีบุตรว่า เพราะเหตุนี้แลสารีบุตร เธอพึงกล่าวธรรมบรรยายนี้แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเนืองๆ เถิด พวกโมฆบุรุษที่มีความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในตถาคตฟังธรรมบรรยายนี้แล้วจักละความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในตถาคตนั้นได้เพราะเหตุที่ท่านพระสารีบุตรประกาศความเลื่อมใสนี้เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ฉะนั้น เวยยากรณภาษิตนี้จึงมีชื่อว่าสัมปสาทนียะแล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๓/๑๒๔)

สัมปสาทิกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสัมปสาทิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๔๖๖)

สัมปันนสีลสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีศีลสมบูรณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุควรเดินสำรวม ยืนสำรวม นั่งสำรวม นอนสำรวม คู้เข้าสำรวม เหยียดออกสำรวม พิจารณาความเกิดและความดับแห่งธรรมขันธ์ทั่วภูมิอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งชั้นบน ชั้นกลางชั้นล่าง นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกภิกษุเช่นนั้น ผู้มีความเพียร ละกิเลสอยู่อย่างนี้ ประพฤติตนสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ผู้ศึกษาข้อปฏิบัติที่สมควรแก่ความสงบใจ มีสติทุกเมื่อว่า ‘ผู้อุทิศกายและใจต่อเนื่อง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๑๑/๔๙๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมขันธ์ หมายถึงเบญจขันธ์ (ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑๑๑/๔๑๐, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๒/๒๙๑) คำว่า ผู้ศึกษาข้อปฏิบัติที่สมควรแก่ความสงบใจ หมายถึงผู้ปฏิบัติบำเพ็ญให้เกิดญาณทัสสนวิสุทธิอันเป็นข้อปฏิบัติสมควรแก่อริยมรรค กล่าวคือ เจโตสมถะ เพราะสงบระงับกิเลสได้สิ้นเชิง (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑๑๑/๔๑๐)

สัมปันนสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ คือ ผู้เจริญอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรียเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘๙/๓๐๐)

SAMPLE

สัมปัสสนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นอดีตชาติของอนุโลมทายกเถระ ดังคำในอนุโลมทายกเถราปทานที่พระเถระกล่าวอดีตชาติของตนไว้ว่าข้าพเจ้าได้ทำแท่นบูชาที่ต้นโพธิ์ของพระมุนีพระนามว่าอโนมทัสสี ข้าพเจ้าใส่ก้อนปูนขาวแล้วปาดให้เกลี้ยงด้วยเกรียง(ของตนเอง)ด้วยผลกรรมคือการฉาบด้วยปูนขาวนี้ และด้วยการตั้งเจตนาไว้มั่น ข้าพเจ้าเป็นผู้มีสีหน้าผ่องใส เป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เดียว มีใจตั้งมั่นด้วยดี ทรงร่างกายอันมีในภพสุดท้ายอยู่ ในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในกัปที่ ๑๐๐ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสัมปัสสนะบริบูรณ์ไม่บกพร่อง มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๓๑๑)

สัมผัปปลาปสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้พูดเพ้อเจ้อและผู้เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในนรก ๔ คือ (๑) พูดเพ้อเจ้อ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้พูดเพ้อเจ้อ (๓) พอใจการพูดเพ้อเจ้อ (๔) สรรเสริญการพูดเพ้อเจ้อ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗๐/๓๘๖)

สัมผัปปลาปสูตร๒ : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๔๗/๖๔๕)

สัมผัปปลาป-อสัมผัปปลาปสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้พูดเพ้อเจ้อและผู้เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วย ธรรม ๓ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้พูดเพ้อเจ้อ (๓) เป็นผู้พอใจการพูดเพ้อเจ้อ และตรัสอีกว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ (๓) เป็นผู้พอใจการงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๗)

สัมผัปปลาปะ : พูดเพ้อเจ้อ,พูดเหลวไหล,พูดไม่เป็นประโยชน์ ไม่มีเหตุผล ไร้สาระไม่ถูกกาลถูกเวลา (ข้อ ๗ ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ (๑) ปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์) (๒) อทินนาทาน (ลักทรัพย์) (๓) กาเมสุมิจฉาจาร (ประพฤติผิดในกาม) (๔) มุสาวาท (พูดเท็จ) (๕) ปิสุณวาจา (พูดส่อเสียด) (๖) ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ) (๗) สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ) (๘) อภิชฌา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) (๙) พยาบาท (คิดร้าย) (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) ดังคำในจักกวัตติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย

SAMPLE

๕,๐๐๐ ปี ธรรม ๒ ประการคือ ผรุสวาจา(การพูดคำหยาบ) และสัมผัปปลาปะ(การพูดเพ้อเจ้อ)ก็แพร่หลายเมื่อธรรม ๒ ประการแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง,ในวจีทุจจริตสูตร กล่าวไว้ว่า ข้อที่ ๔ ในวจีทุจริต ๔ คือ ๑. มุสาวาท (พูดเท็จ) ๒. ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด) ๓. ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ) ๔. สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ)ในทุจจริตวิปากสูตร กล่าวไว้ว่า สัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งสัมผัปปลาปะอย่างเบาที่สุดย่อมอำนวยผลให้มีวาจาที่ไม่น่าเชื่อถือแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๘/๗๑,๑๑/๑๐๒/๗๓,๑๑/๓๑๓/๒๙๕,๑๑/๓๔๗/๓๖๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๔/๒๒๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๘/๒๑๒,๒๑/๒๒๑/๓๓๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖๗/๓๐๒,๒๔/๑๖๘/๓๐๔)

สัมผัปปลาปา เวรมณี :เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ,เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ,เว้นจากพูดเหลวไหลไม่เป็นประโยชน์, พูดคำจริง มีเหตุผล มีประโยชน์ ถูกกาลเทศะ (ข้อ ๗ ในกุศลกรรมบถ ๑๐),ในสังคีติสูตร กล่าวว่าเป็นข้อ ๔ ในอริยโวหาร ๔ คือ ๑. มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ) ๒. ปิสุณาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด) ๓. ผรุสาย วาจาย เวรมณี(เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ) ๔. สัมผัปปลาปา เวรมณี(เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ)(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๓/๒๙๖,๑๑/๓๔๗/๓๖๒)

สัมผัส : ความถูกต้อง, ความแตะต้อง, ความกระทบ, การถูกต้องที่ให้เกิดความรู้สึก, ความประจวบกันแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ มี ๖ เริ่มแต่ *จักขุสัมผัส*สัมผัสทางตา เป็นต้น จนถึง *มโนสัมผัส*สัมผัสทางใจ (เรียงตามอายตนะภายใน ๖) ดังคำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกจำพวกรับสัมผัส (ผัสสะ)๑ ทางผัสสายตนะ ๖ แล้วเกิดเวทนา (ความรู้สึก) เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดมีตัณหา (ความอยาก) (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๔/๔๕)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๕,๙/๑๗๗/๕๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๗/๓๒,๑๐/๑๑๔/๖๕,๑๐/๒๔๙/๑๘๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๓/๖๐,๑๓/๑๗๘/๒๐๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๑/๒๕๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๑/๒๙๒); *ผัสสะ* ก็เรียก

สัมผัสนิพพาน,สัมผัสพระนิพพาน : บรรลุนิพพาน หมายถึงเข้าสู่ทางพระนิพพาน ดังคำที่พระธรรมทินนาเถรีกล่าวว่า ผู้ที่เกิดฉันทะมีอัตภาพสุดท้ายก็พึงสัมผัสนิพพานด้วยใจ มีจิตไม่ปฏิพัทธ์ในกามทั้งหลาย หรือดังคำที่พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพระองค์ดื่มธรรม

SAMPLE

โอสถแล้วก็ถอนพิษได้ทั้งหมด ข้าพระองค์ได้สัมผัสพระนิพพาน ซึ่งไม่แก่ ไม่ตาย เป็นภาวะเย็นสนิท (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๒/๕๕๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙๕/๗๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๐/๙๗)

สัมผัสนิโรธ : ดับสัมผัส หมายถึงดับผัสสายตนะทั้ง ๖ แล้วเข้าสู่นิพพาน ดังคำที่พระธีราเถรี รับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวว่า ธีรา เธอจงสัมผัสนิโรธซึ่งเป็นความสงบระงับสัญญาอันเป็นสุขจงยินดีนิพพานที่ยอดเยี่ยม(ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๖/๕๕๓)

สัมผัสสชาสูตร พระสูตรว่าด้วยสัมผัสสชาเวทนา มี ๓ สูตร

สัมผัสสชาสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัมผัสสชาเวทนา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เวทนา ๖ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา) โสตสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู) ฆานสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น) กายสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย) และมโนสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งจักขุสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๖/๓๒๓)

สัมผัสสชาสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งเวทนา ๖ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งจักขุสูตร ในสังยุตนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๑๖/๓๓๐)

สัมผัสสชาสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในเวทนา ๖ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งจักขุสูตร ในสังยุตนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๖/๓๓๗)

สัมผัสสสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัมผัส มี ๔ สูตร

1.สัมผัสสสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า สัมผัส ๖ มีจักขุสัมผัสเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๙๑/๒๙๒)

2.**สัมผัสสสูตร** พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัมผัส ๖ คือ จักขุสัมผัส(ความกระทบทางตา) โสตสัมผัส(ความกระทบทางหู) ฆานสัมผัส(ความกระทบทางจมูก) ชิวหาสัมผัส(ความกระทบทางลิ้น) กายสัมผัส(ความกระทบทางกาย) และมโนสัมผัส(ความกระทบทางใจ) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น ผู้ที่ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้อย่างนี้ ชื่อว่าสัทธานุสารี

SAMPLE

เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งจักขุสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๕/๓๒๒)

3.สัมผัสสสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งสัมผัส ๖ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งจักขุสูตร ในสังยุตนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๑๕/๓๓๐)

4.สัมผัสสสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ฉันทราคะในสัมผัส ๖ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งจักขุสูตร ในสังยุตนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๒๕/๓๓๗)

สัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน :ถูกสัตว์เลื้อยคลาน เช่น งู ตะขาบ เบียดเบียน ดังคำในสัพพาสวสูตรและอาสวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการใช้จีวรเพื่อป้องกันไม่ให้สัตว์เลื้อยคลานเบียดเบียน ตอนหนึ่งว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยจีวรเพียงเพื่อป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ก่อให้เกิดความละอาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๘/๕๔๘)

สัมพริมายาสูตร : พระสูตรว่าด้วยมายาของจอมอสูร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวเวปจิตติผู้เจ็บไข้ ได้รับทุกข์ เห็นท้าวสักกะเสด็จมาเยี่ยมจึงตรัสว่า จงช่วยรักษาข้าพเจ้าด้วยเถิด เมื่อท้าวสักกะตรัสว่า เชิญบอกมายาของจอมอสูรให้ข้าพเจ้าทราบก่อน เมื่อพระองค์ถูกพวกอสูรทูลทัดทานว่าพระองค์อย่าตรัสบอกมายาของจอมอสูร จึงตรัสว่า ท่านท้าวมฆวาสุชัมบดีเทวราชบุคคลผู้มีมายาย่อมเข้าถึงนรกครบ ๑๐๐ ปี เหมือนจอมอสูร ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๙/๓๙๓)

สัมพลอุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุบาสกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ดังคำในติสสพุทธวงศ์ตอนหนึ่งว่า สัมพลอุบาสกและสิริอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๗๙)

สัมพละ, ภิกษุ : ชื่อพระภิกษุชาวชมพูทวีปรูปหนึ่งซึ่งเดินทางมาเผยแผ่พุทธศาสนายังเกาะตามพปัณณะ(ศรีลังกา) เป็นผู้เชี่ยวชาญพระวินัยปิฎก ดังคำว่า พระเถระผู้ประเสริฐมีปัญญามากเหล่านี้ คือพระมหินทะ พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ และพระภัททบัณฑิต เดินทางจากชมพูทวีปมาที่เกาะสิงหลนี้ ท่านเหล่านั้นสอนพระวินัยปิฎกที่เกาะตามพปัณณิ สอนนิกาย ๕ และปกรณ์ ๗ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๕,๘/๑๙๒/๑๘๐)

SAMPLE

สัมพหุลกุมารวัตถุ : เรื่องเด็กชายหลายคน พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่เด็กชายชาวเมืองสาวัตถีประมาณ ๕๐๐ คนที่กำลังตีงูในระหว่างทางว่า ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย ส่วนผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน ไม่ใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมได้รับความสุข (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓๑/๗๓)

สัมพหุลภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุหลายรูป มี ๕ เรื่อง คือ

1.สัมพหุลภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปว่า การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นเหตุนำสุขมาให้ การแสดงสัทธรรม เป็นเหตุนำสุขมาให้ ความสามัคคีของหมู่ เป็นเหตุนำสุขมาให้ ความเพียรของคนที่สามัคคีกัน เป็นเหตุนำสุขมาให้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๙๔/๙๓)

2.สัมพหุลภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายที่พูดจาคล่องแคล่วว่า เพราะเหตุเพียงการพูดจาคล่องแคล่ว หรือเพราะมีผิวพรรณงดงาม แต่ยังมีความริษยา ตระหนี่ และโอ้อวด บุคคลก็หาชื่อว่าคนดีได้ไม่ ส่วนผู้ตัดความริษยาเป็นต้นนี้ได้ ถอนขึ้นทำให้รากขาดแล้ว คายโทษได้แล้ว เป็นผู้มีปัญญา จึงจะชื่อว่า คนดี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๖๒/๑๑๔)

3.สัมพหุลภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าบุคคลพึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาตน เที่ยวไปด้วยกัน เป็นสาธุวิหารี เป็นนักปราชญ์ ครอบงำอันตรายทั้งปวงได้แล้ว พึงมีใจแช่มชื่น มีสติ เที่ยวไปกับสหายนั้นเถิด ถ้าบุคคลไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาตน เที่ยวไปด้วยกันได้ เป็นสาธุวิหารี เป็นนักปราชญ์ ก็พึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเถิด เหมือนพระราชาทรงละทิ้งแคว้นที่ทรงชนะแล้วทรงประพฤติอยู่ผู้เดียวและเหมือนช้างมาตังคะละทิ้งโขลงอยู่ตัวเดียวในป่าฉะนั้น การเที่ยวไปของบุคคลผู้เดียวเป็นความประเสริฐ เพราะคุณเครื่องความเป็นสหายไม่มีในคนพาล อนึ่ง บุคคลควรมีความขวนขวายน้อยเที่ยวไปผู้เดียว ไม่พึงทำความชั่วเหมือนช้างมาตังคะเที่ยวไปตัวเดียวในป่า ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๘/๑๓๕)

คำว่า สาธุวิหารี หมายถึงผู้เพียบพร้อมด้วยพรหมวิหารธรรม ๔ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิต นิโรธ ๑ (ขุ.จู. (แปล) ๓๐/๑๓๑/๔๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คุณเครื่องความเป็นสหาย หมายถึงคุณธรรมเหล่านี้ คือ จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล กถาวัตถุ ๑๐ ธุดงคคุณ ๑๓ วิปัสสนาญาณ มรรค ๔ ผล ๔ วิชชา ๓ อภิญญา ๖ อมตมหานิพพาน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๗/๑๔๓)

4. สัมพหุลภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย มีใจความสรุปได้ว่า ภิกษุผู้อยู่ด้วยเมตตา เลื่อมใสในพุทธศาสนา ก็จะพึงบรรลุสันตบท อันเป็นที่

SAMPLE

ระงับสังขารเป็นสุข ภิกษุ เธอจงวิดเรือนี้ เรือที่เธอวิดแล้วจักถึงเร็ว เธอตัดราคะ โทสะได้แล้ว ต่อจากนั้น ก็จักบรรลุนิพพาน ภิกษุพึงตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พึงละสังโยชน์เบื้องสูง ๕ และพึงเจริญอินทรีย์ ๕ ให้ยิ่งขึ้นไป ภิกษุผู้ก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้อง ๕ได้แล้ว เราเรียกว่า ผู้ข้ามโอฆะได้ ภิกษุ เธอจงเพ่งพินิจ และอย่าประมาท จงอย่าปล่อยจิตของเธอ ให้วนเวียนอยู่ในกามคุณ อย่าเผลอกลืนก้อนเหล็กแดง(ในนรก) อย่าเร่าร้อนคร่ำครวญอยู่ว่า นี่ทุกข์จริง ฌาน ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาก็ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีฌาน ผู้มีทั้งฌานและปัญญานั่นแล จึงนับว่าอยู่ใกล้นิพพาน ภิกษุผู้เข้าไปยังเรือนว่าง มีจิตสงบ เห็นแจ้งธรรมโดยชอบ ย่อมเกิดความยินดีที่ไม่ใช่เป็นของคนทั่วไป (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖๘/๑๔๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สันตบท หมายถึงนิพพาน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๖๖) คำว่า เรือ ในที่นี้หมายถึงอัตภาพ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๖๖) กิเลสเครื่องข้อง ๕ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ และทิฏฐิ (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๕/๒๔, ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๖๗) คำว่า กิเลสเครื่องข้อง ๕ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ และทิฏฐิ (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๕/๒๔, ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๖๗) คำว่า เรือนว่าง ในที่นี้หมายถึงการนั่งเจริญกัมมัฏฐานในที่สงัดแห่งใดแห่งหนึ่ง (ขุ.ธ.อ. (บาลี)๘/๖๘)

5.สัมพหุลภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุ ๓๐ รูปว่า เมื่อใดพราหมณ์เป็นผู้ถึงฝั่งในธรรมทั้งสอง เมื่อนั้น สังโยคะทั้งหมดของเขาผู้รู้อยู่ ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๔/๑๕๓) อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมทั้งสอง หมายถึงสมถะ และวิปัสสนา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๓) คำว่า สังโยคะ หมายถึงโยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) มี ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๓)

สัมพหุลภิกขุสูตร เรื่องภิกษุหลายรูป มี ๒ สูตร คือ

๑.สัมพหุลภิกขุสูตร เรื่องภิกษุหลายรูป ภิกษุหลายรูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วได้ทูลว่า เมื่อพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามพวกข้าพระองค์ว่า พวกท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อต้องการอะไร การที่พวกข้าพระองค์ตอบว่า เพื่อกำหนดรู้ทุกข์ นี้ชื่อว่าพูดตรงตามที่พระองค์ตรัสไว้หรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การตอบอย่างนี้ถูกต้องดีแล้ว แต่หากถูกถามว่า ก็ทุกข์ที่พวกท่านกำหนดรู้นั้นเป็นอย่างไร พึงตอบว่า อายตนะภายใน ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยที่เป็นทุกข์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๑/๗๔)

SAMPLE

๒. สัมพหุลภิกขุสูตร เรื่องภิกษุหลายรูป ภิกษุหลายรูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งอัญญตรภิกขุสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๔/๓๐๗)

สัมพหุลมหัลลกภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุแก่หลายรูป พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตัดป่า แต่อย่าตัดต้นไม้ เพราะภัยย่อมเกิดจากป่า เธอทั้งหลายครั้นตัดป่า และหมู่ไม้ในป่าแล้ว จงเป็นผู้ไม่มีป่าอยู่เถิด ตราบใด บุรุษยังไม่ตัดหมู่ไม้ในป่า แม้เพียงเล็กน้อยในสตรีทั้งหลาย ตราบนั้น เขาย่อมมีใจผูกพัน เหมือนลูกโคที่ยังดื่มนมมีใจผูกพันในแม่โคฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘๓/๑๒๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ป่า ในที่นี้หมายถึงกิเลสมีราคะ เป็นต้น คำว่า ภัย ในที่นี้หมายถึงภัยคือชาติ (การเกิด) เป็นต้น ที่เกิดจากป่าคือกิเลส คำว่า หมู่ไม้ในป่า หมายถึงกิเลสอื่น ๆ ที่ให้วิบาก หรือที่ให้เกิดในภพต่อ ๆ ไป (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๖๘)

สัมพหุลสีลาทิสัมปันนภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลเป็นต้นหลายรูป พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุด้วยเหตุเพียงมีศีลและวัตร แม้ด้วยความเป็นพหูสูต ด้วยการได้สมาธิ หรือด้วยการนอนในที่สงัด หรือด้วยการรู้ประจักษ์ว่าเราได้สัมผัสเนกขัมมสุข ที่ปุถุชนไม่เคยได้สัมผัส แต่ถ้าเธอยังไม่บรรลุความสิ้นอาสวะ ก็อย่าไว้วางใจ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๗๑/๑๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ศีล หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ (ปาติโมกขสังวรศีล อินทรียสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล ปัจจัยสันนิสิตศีล) คำว่า ความเป็นพหูสูต หมายถึงเรียนปิฎก ๓ (พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก) คำว่า สมาธิ หมายถึงสมาบัติ ๘ (รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔) คำว่า เนกขัมมสุข หมายถึงสุขของพระอนาคามี (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๕๒)

สัมพหุลสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุหลายรูป มี ๔ สูตร คือ

1.สัมพหุลสูตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นครศิลาวดี แคว้นสักกะ มารแปลงกายเป็นพราหมณ์ สวมชฎาใหญ่ นุ่งหนังเสือ เป็นคนแก่ หลังโกง หายใจเสียงดังครืดคราด ถือไม้เท้าไม้มะเดื่อ เข้าไปหาพวกภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ใกล้พระผู้มีพระภาคถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า พวกท่านยังหนุ่มแน่น มีผมดำสนิท อยู่ในวัยแรกรุ่น แต่ไม่เพลิดเพลินในกามคุณ ขอพวกท่านจงบริโภคกามอันเป็นของมนุษย์ อย่าละกามที่เห็นเฉพาะหน้าวิ่งไปหากามทิพย์อันมีอยู่ตามกาลเลย

ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า พวกเรามิได้ละกามที่เห็นเฉพาะหน้าแล้ววิ่งไปหากามทิพย์ แต่พวกเราละกามทิพย์แล้ววิ่งไปหาธรรมที่เห็นเฉพาะหน้า เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสว่า กามอันมีอยู่ตามกาลมีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งนัก ส่วน

ธรรมนี้เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน เมื่อภิกษุเหล่านั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว มารจึงสั่นศีรษะ แลบลิ้น ทำหน้าผากให้ย่นแล้วจากไป

พระผู้มีพระภาคหลังจากทราบเรื่องนั้นจึงตรัสว่า นั่นมิใช่พราหมณ์ นั่นคือมารผู้มีบาป มาเพื่อลวงพวกเธอให้หลงเข้าใจผิด ผู้ใดเห็นทุกข์ว่ามีกามเป็นต้นเหตุแล้ว ผู้นั้นจะพึงน้อมไปในกามได้อย่างไร บุคคลทราบอุปธิว่าเป็นเครื่องข้องในโลกแล้ว พึงศึกษาเพื่อกำจัดอุปธินั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๗/๒๐๑)

2.สัมพหุลสูตร สมัยที่ภิกษุหลายรูปอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล เธอเหล่านั้นอยู่จำพรรษาถ้วนไตรมาสแล้วก็หลีกไปสู่ที่จาริก เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นเมื่อไม่เห็นก็คร่ำครวญว่า ความเยื่อใยย่อมปรากฏเหมือนความไม่ยินดี เพราะเห็นอาสนะมากมายเงียบสงัด สาวกของพระสมณโคดมผู้มีถ้อยคำไพเราะ เป็นพหูสูต ไปที่ไหนกัน เทวดาอีกองค์ได้กล่าวว่า ภิกษุทั้งหลายไม่ติดในที่อยู่ เที่ยวไปเป็นหมู่ เหมือนฝูงวานร ไปสู่แคว้นมคธและแคว้นโกศล บางพวกก็ไปสู่แคว้นวัชชี (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๔/๓๒๖)

3.สัมพหุลสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) ภิกษุหลายรูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า เวทนามีเท่าไร ความเกิด ความดับและปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณ เป็นโทษและเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา ซึ่งพระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสตอบโดยนัยแห่งปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๕/๒๙๑)

4.สัมพหุลสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุเหล่านั้น แล้วตรัสตอบอธิบายเองโดยนัยแห่งทุติยอานันทสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๖/๒๙๒)

สัมพันธ์ : **1.** เกี่ยวข้อง, ผูกพัน, เนื่องกัน เช่น มีความสัมพันธ์กันในทางชู้สาว ดังคำในอุปาลิวาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดี ท่านจงใส่ใจแล้วชี้แจงดูที ทำไมคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลัง ของท่านจึงไม่สัมพันธ์กันเล่า หรือดังคำที่ฤๅษีกล่าวแก่พังพอนว่า นี่เจ้าพังพอนผู้เกิดในครรภ์ ท่านเชื่อมสัมพันธ์กับงูที่เป็นศัตรู ยังจะนอนแยกเขี้ยวอยู่ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๒/๖๐,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๙/๗๑)

2. ในทางอักขรวิธีภาษาบาลี หมายถึงมีต่างบทมาสนธิเชื่อมเข้าด้วยกัน เช่น *ตุณฺหิสฺส* หรือ *ตุณฺหสฺส* (= *ตุณฺหี +อสฺส*) ดังคำในจูฬนิทเทสที่กล่าวไว้ว่า คำว่า ว่า เป็นคำสนธิ เป็นคำเชื่อมบท เป็นคำที่ทำบทให้บริบูรณ์ เป็นความสัมพันธ์แห่งอักษร เป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะ คำว่า ว่า นี้เป็นคำเชื่อมบทหน้ากับบทหลังเข้า

ด้วยกัน (ขุ.จู.(ไทย) ๒๙/๑๔๗/๔๗๐); ในความหมายนี้ ตรงข้ามกับ *ววัตถิตะ* (พจนานุกรมพระพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สัมพาธสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยวิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบ พระอานนท์อยู่ ณ วัดโฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี เมื่อพระอุทายีเข้าไปหาแล้วถามว่า ปัญจาลจัณฑเทพบุตรได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้ทรงหลีกเร้นอยู่ ทรงเป็นพระมุนีผู้ประเสริฐ ตรัสรู้ฌานแล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีพระปัญญากว้างขวาง ได้ทรงรู้วิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบ ที่คับแคบเป็นอย่างไร วิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างไร

จึงตอบว่า ที่คับแคบ คือ กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ วิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างนี้ คือ ภิกษุ (๑) บรรลุปฐมฌาน และในปฐมฌานนั้น ยังมีที่คับแคบคือวิตกและวิจารที่ยังไม่ดับ (๒) บรรลุทุติยฌาน และในทุติยฌานนั้น ยังมีที่คับแคบคือปีติที่ยังไม่ดับ (๓) บรรลุตติยฌาน และในตติยฌานนั้น ยังมีที่คับแคบคืออุเบกขาและสุขที่ยังไม่ดับ (๔) บรรลุจตุตถฌาน และในจตุตถฌานนั้น ยังมีที่คับแคบคือรูปสัญญาที่ยังไม่ดับ (๕) บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน และในอากาสานัญจายตนฌานนั้น ยังมีที่คับแคบคืออากาสานัญจายตนสัญญาที่ยังไม่ดับ (๖) บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน และในวิญญาณัญจายตนฌานนั้น ยังมีที่คับแคบคือวิญญาณัญจายตนสัญญาที่ยังไม่ดับ (๗) บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน และในอากิญจัญญายตนฌานนั้น ยังมีที่คับแคบคืออากิญจัญญายตนสัญญาที่ยังไม่ดับ (๘) บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน และในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น ยังมีที่คับแคบคือเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญาที่ยังไม่ดับ (๙) บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว ก็จะทำให้อาสวะทั้งหลายสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา วิธีบรรลุช่องว่างในที่แคบประการที่ ๑-๘ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยปริยาย ส่วนประการที่ ๙ พระองค์ตรัสไว้โดยนิปปริยาย(หมายถึงวิธีที่บรรลุช่องว่าง คือการสิ้นอาสวะได้อย่างดีเยี่ยม เพราะเป็นวิธีที่ละที่คับแคบได้อย่างสิ้นเชิง) (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๒/๕๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **ปริยาย** ในที่นี้หมายถึงเหตุหนึ่ง ๆ หรือวิธีหนึ่ง ๆ กล่าวคือ ทรงแสดงว่า วิธีแต่ละอย่างต่างก็เป็นช่องว่างในที่แคบแต่ละอย่าง เช่น ปฐมฌาน มีช่องว่างในที่แคบคือกามคุณ ๕ และนิวรณ์ ๕ ทุติยฌาน มีช่องว่างในที่แคบคือวิตกและวิจาร (องฺ.นวก.อ. (บาลี)๓/๔๒/๓๑๕)

สัมพุทธะ : ท่านผู้ตรัสรู้เอง, พระพุทธเจ้า ดังคำในอกิตติชาดกที่ พระเจ้ากาลิงคะได้ตรัสกับพราหมณ์ปุโรหิตกาลิงคะดังนี้ว่า ท่านนั่นแหละเป็นสัมพุทธะ สัพพัญญูรู้เห็นเหตุทั้งปวง (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๗๘/๔๐๘)

SAMPLE

สัมพุลกัจจานเถรคาถา : ภาษิตของพระสัมพุลกัจจานเถระ,คาถาของพระสัมพุลกัจจานเถระ ท่านพระสัมพุลกัจจานเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า ฝนตกไปเถิด ฟ้าร้องครืน ๆ ไปเถิด และเราคนเดียวอยู่ในถ้ำที่น่ากลัว ถึงเราคนเดียวจะอยู่ในถ้ำที่น่ากลัว ก็ไม่มีความกลัว ความสะดุ้งหวาดเสียว หรือขนลุกขนพอง การที่เราคนเดียวอยู่ในถ้ำที่น่ากลัว ก็ไม่มีความกลัว ความสะดุ้งหวาดเสียว หรือขนลุกขนพอง นี้เป็นธรรมดา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘๙/๓๖๔)

สัมพุลาชาดก : ชาดกว่าด้วยความซื่อสัตย์ของพระนางสัมพุลา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชฤๅษี ประทานโอวาทแก่พระเจ้าโสตถิเสนพระราชโอรส ผู้ลุ่มหลงมัวเมาในสตรีอื่น ๆ จนลืมพระอัครมเหสีผู้เคยทุกข์ยากด้วยกันมาในป่า ให้ยกย่องให้เกียรติแก่พระนาง (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๒๙๗/๕๘๓)

สัมโพชฌงค์ : ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้, องค์ของผู้ตรัสรู้ มี ๗ ข้อ คือ *๑.สติ ๒. ธัมมวิจยะ* (การสอดส่องเลือกเฟ้นธรรม) *๓. วิริยะ ๔. ปีติ ๕. ปัสสัทธิ ๖.สมาธิ ๗. อุเบกขา* ดังคำในสัมปสาทนียสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตกาล ทรงละนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจทอนกำลังปัญญา มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง จึงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ,ในทสุตตรสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นธรรมที่ควรเจริญ มี ๗ ประการ คือ ๑.สติสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้)๒.ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเฟ้นธรรม) ๓.วิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร) ๔. ปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ)๕.ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ) ๖.สมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น) ๗.อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๓/๑๐๕,๑๑/๓๕๗/๓๙๗)

สัมโพชฌังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัมโพชฌงค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เจริญสติสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้) เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเฟ้นธรรม) เจริญวีริยสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร) เจริญปีติสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ) เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ) เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง) ฯลฯ (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๔๐๔)

SAMPLE

สัมโพธสุข : สุขที่เกิดจากการตรัสรู้ หมายถึงสุขในอริยมรรค ดังคำในนาคิตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นาคิตะ เราไม่ติดยศ และยศก็ไม่ติดเรา ผู้ใดแลไม่ได้ตามความปรารถนาไม่ได้โดยไม่ยาก ไม่ได้โดยไม่ลำบากซึ่งเนกขัมมสุข ปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธสุข ที่เราได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากนี้ ผู้นั้นชื่อว่ายินดีสุขที่ไม่สะอาด สุขในการนอนหลับ และสุขที่อิงอาศัยลาภสักการะและการสรรเสริญ(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๒/๔๙๕); ดู *โพธิปักขิยธรรม*

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมโพธสุข หมายถึงสุขในอริยมรรค (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๑๔๐/๑๓๓)

สัมโพธิ : การตรัสรู้ หมายถึงมรรค ๓ คือสกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค ที่สูงขึ้นไป ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารีบุตร ก็ภิกษุสงฆ์ยังไม่มีเสนียดไม่มีโทษ ไม่มีสิ่งมัวหมอง บริสุทธิ์ผุดผ่อง ดำรงอยู่ในสารคุณแท้จริงในภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ ผู้มีคุณธรรมอย่างต่ำก็ชั้นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๑/๑๔)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่นที.สี.(ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๐,๑๐/๑๕๗/๑๐๑,๑๐/๑๕๗/๑๐๒,๑๐/๑๕๘/๑๐๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๗/๕๙,๑๒/๒๔๘/๒๖๖,๑๒/๓๕๒/๓๘๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๙/๑๙๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๑๕/๔๖๙

สัมโพธิญาณ : ญาณคือความตรัสรู้, ญาณคือปัญญาตรัสรู้, มรรคญาณทั้ง ๔ มีโสดาปัตติมัคคญาณเป็นต้น ดังคำในมหานิทเทสที่กล่าวไว้ว่า อธิบายว่า ญาณในมรรคทั้ง ๔ ตรัสเรียกว่าสัมโพธิญาณ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๘/๕๘๒) หรือดังคำในอุปัญญาตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมโพธิญาณนั้นเราบรรลุได้ด้วยความไม่ประมาท ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะที่ยอดเยี่ยม เราก็บรรลุได้ด้วยความไม่ประมาท หรือดังคำในชาคริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุควรประพฤติธรรมเป็นเหตุให้ตื่น มีความเพียรมีปัญญารักษาตน มีปกติได้ฌาน ตัดสังโยชน์ในชาติและชราได้แล้ว ก็จะบรรลุสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๔/๑๑๔,๑๑/๑๕๕/๑๑๕,๑๑/๑๘๕/๑๔๓,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๐๔/๒๙๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕/๖๑, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๗/๓๙๘,๒๕/๑๑๐/๔๙๒)

สัมโพธิสุข : สุขจากการตรัสรู้, สุขที่เกิดจากความตรัสรู้, หมายถึงความสุขจากการตรัสรู้ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้มรรค,สุขในอริยมรรค ดังคำมหาสุญญตสูตร และยสสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นไปได้ ที่ภิกษุผู้หลีกออกจากคณะ อยู่ตามลำพังผู้เดียว พึงหวังเนกขัมมสุขปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุข จักเป็นผู้ได้สุขนั้น ตามปรารถนาได้โดย

SAMPLE

ไม่ยากโดยไม่ลำบาก หรือดังคำในจูฬนิทเทสที่กล่าวไว้ว่า ข้อที่ภิกษุใดหลีกออกจากคณะ อยู่ตามลำพังผู้เดียว ภิกษุนั้นพึงหวังเนกขัมมสุข ปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุขจักเป็นผู้ได้สุขนั้นตามปรารถนา ได้โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๖/๒๒๓,๒๓/๘๖/๔๑๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๐/๔๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมโพธิสุข หมายถึงความสุขจากการตรัสรู้ เพราะเป็นไปเพื่อตรัสรู้มรรค,คำว่า สัมโพธิสุข หมายถึงสุขในอริยมรรค (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๘๖/๑๑๔,ขุ.จู.อ. (บาลี) ๑๔๐/๑๓๓)

สัมโพธิสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัมโพธิ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกถามว่า อะไรเป็นเหตุแห่งการเจริญธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งสัมโพธิ เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้ จะตอบว่าอย่างไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงอธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตนั้นให้แจ่มแจ้งเถิด ภิกษุทั้งหลายฟังต่อจากพระผู้มีพระภาคแล้วจักทรงจำไว้ จึงตรัสเหตุแห่งการเจริญธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งสัมโพธิมี ๕ คือ ภิกษุ (๑) มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี (๒) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย (๓) ได้กถาเป็นเครื่องขัดเกลาอย่างยิ่งที่เป็นสัปปายะแห่งความเป็นไปของจิต(คือเป็นอุปการะแก่การชักนำจิตเข้าสู่สมถะและวิปัสสนา) คือ เรื่องความมักน้อย ความสันโดษ ความสงัด ความไม่คลุกคลี) การปรารภความเพียร ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และความรู้ความเห็นในวิมุตติ ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก (๔) ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม (๕) มีปัญญาเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ แล้วตรัสว่า ภิกษุดำรงอยู่ในเหตุแห่งการเจริญธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งสัมโพธิ ๕ นี้แล้วพึงเจริญธรรมอีก ๔ คือ (๑) เจริญอสุภะเพื่อละราคะ (๒)เจริญเมตตาเพื่อละพยาบาท (ความโกรธ) (๓) เจริญอานาปานสติเพื่อตัดวิตก (๔) เจริญอนิจจสัญญาเพื่อถอนอัสมิมานะ ให้ยิ่งขึ้นไป แล้วตรัสว่า อนัตตสัญญาจะปรากฏแก่ภิกษุผู้ได้อนิจจสัญญา ผู้ได้อนัตตสัญญาย่อมบรรลุนิพพานที่ถอนอัสมิมานะได้ในปัจจุบัน (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑/๔๒๕)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมโพธิ ในที่นี้หมายถึงมรรค ๔ คือโสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค(องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๗๓/๒๘๑, องฺ.ติก.ฏีกา (บาลี) ๒/๘๗/๒๓๕)

สัมโพสธะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระติกิจฉกเถระ ซึ่งท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ในติกิจฉกเถราปทานตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเป็นหมอ ศึกษาดีแล้ว อยู่ในกรุงพันธุมดีเป็นผู้นำความสุขมาให้แก่มหาชนผู้มีโรคภัย ได้ถวายยา (บำบัดไข้) พระสมณะผู้สำรวมอินทรีย์มีนามว่าอโศก ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี หายจากโรคด้วยยานั้นนั่นแล ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายยาไว้จึงไม่รู้จักทุคติเลยนี้เป็นผลแห่งการถวายยาในกัปที่ ๘ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีนามว่าสัพโพสธะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๓๔๕)

สัมภวกุมาร : ชื่อพระกุมารองค์หนึ่ง มีอายุ ๗ ขวบ ชาวเมืองอินทปัตถ์ แคว้นกุรุ ที่มีพระเจ้าธนัญชยโกรัพยะปกครอง เป็นพระโอรสของพระเจ้าธนัญชยโกรัพยะ สามารถแสดงธรรมแก่พราหมณ์สุจีรตะ ผู้เป็นอาจารย์ของพระราชาได้ มหาชนต่างบันลือโห่ร้องตบมือกระทำสาธุการพันครั้ง ยังการยกธงและการดีดนิ้วมือให้เป็นไป ทั้งซัดไปซึ่งวัตถุมีเครื่องประดับมือเป็นต้น ทรัพย์สินที่มหาชนซัดไปแล้วอย่างนี้ นับได้ถึงโกฏิ แม้พระราชาก็ทรงโปรดปรานพระราชทานยศใหญ่แก่สัมภวกุมาร ฝ่ายสุจีรตพราหมณ์ทำการบูชาด้วยทองคำพันลิ่มแล้วจารึกคำวิสัชนาปัญหาลงในแผ่นทองคำด้วยชาดกับหรดาล แล้วเดินทางไปยังอินทปัตตนครกราบทูลธัมมยาคปัญหาแด่พระราชา พระราชาทรงประพฤติในธรรมนั้นแล้วยังเมืองสวรรค์ให้แน่นบริบูรณ์ มีปรากฏในสัมภวชาดก ที่สัญชัยกุมารกล่าวสรรเสริญสัมภวกุมารไว้ตอนหนึ่งว่าสัมภวกุมารถึงยังเป็นเด็กก็ฉันนั้นเพราะประกอบด้วยปัญญาท่านยังไม่ได้ถามสัมภวกุมารก่อนแล้วอย่าเพิ่งเข้าใจเธอว่าเป็นเด็กพราหมณ์ ท่านถามสัมภวกุมารแล้วพึงรู้อรรถและธรรมได้ (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย)๒๗/๑๕๘/๕๖๔,๒๗/๑๖๐/๕๖๔,๒๗/๑๖๒/๕๖๔,๒๗/๑๖๔/๕๖๕,๒๗/๑๖๗/๕๖๕,๒๗/๑๖๙/๕๖๕,๒๗/๑๗๐/๕๖๕)

สัมภวชาดก : ชาดกว่าด้วยสัมภวกุมาร มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัมภวกุมารอายุ ๗ ขวบได้แสดงยาคธรรมแก่พราหมณ์สุจีรตะว่า ถ้าประโยชน์เกิดขึ้นควรทำเสียแต่วันนี้ ไม่ควรเดินทางผิด ไม่ควรประพฤติอธรรมเป็นต้น (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๑๓๘/๕๖๑)

สัมภเวสี : ผู้แสวงสมภพ *หมายถึงสัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด* ดังคำในเมตตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลก็

SAMPLE

ดี ภูตหรือสัมภเวสีก็ดี ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๕/๒๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๔๗/๕๓๔) ; ดู *ภูตะ*

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมภเวสี คือ สัตว์ที่เกิดในกำเนิดทั้ง ๔ ได้แก่ (๑) อัณฑชะ (เกิดจากไข่) (๒) ชลาพุชะ (เกิดจากครรภ์) (๓) สังเสทชะ (เกิดในเถ้าไคล) (๔) โอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) สัตว์จำพวกที่เป็นอัณฑชะ และชลาพุชะ ท่านเรียกว่า สัมภเวสี เพราะยังอยู่ในไข่และในครรภ์ ถ้าออกจาก ไข่และครรภ์แล้วไม่เรียกว่า สัมภเวสี แต่ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว สัตว์จำพวกที่เป็นสังเสทชะ และโอปปาติกะนั้น ท่านเรียกว่า สัมภเวสี ในขณะจิตแรกที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ ไป ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้ เกิดแล้ว (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๑/๒๖),ในอรรถกถาแห่งเมตตสูตร อธิบายไว้อีกว่า สัมภเวสี หมายถึงพระเสขะและปุถุชนผู้ยังต้องแสวงหาที่เกิดต่อไป เพราะยังละภวสังโยชน์ไม่ได้ อีกนัยหนึ่ง ในกำเนิด ๔ สัตว์ที่เกิดในไข่และเกิดในครรภ์ ถ้ายังไม่เจาะเปลือกไข่หรือคลอดจากครรภ์ออกมา ยังเรียกว่า สัมภเวสี ต่อเมื่อเจาะเปลือกไข่หรือคลอดออกมา เรียกว่า ภูต, พวกสังเสทชะ (เกิดที่ชื้นแฉะ) และพวกโอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) ในขณะจิตแรก ก็เรียกว่า สัมภเวสี ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ เป็นต้นไป เรียกว่า ภูต (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๙/๒๒๑)

สัมภาระ : สิ่งของต่างๆ, วัตถุ, วัสดุ,เครื่องใช้, องค์, ส่วนประกอบ, บริขาร,ปัจจัย, ความดีหรือความชั่วที่ประกอบหรือทำสะสมไว้ ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า อุบาสกคนหนึ่งได้ตัดเครื่องทัพพสัมภาระทิ้งไว้ในป่า อุบาสกนั้นได้ส่งทูตไปในสำนักภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าพระคุณเจ้าทั้งหลายจะพึงขนเครื่องทัพพสัมภาระนั้นมาได้ กระผมขอถวายเครื่องทัพพสัมภาระนั้น หรือดังคำในกสิภารทวาชสูตร ที่กสิภารทวาชพราหมณ์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าท่านปฏิญญาว่าเป็นชาวนา แต่ข้าพเจ้าไม่เห็นสัมภาระแห่งการไถของท่านเลย ท่านผู้เป็นชาวนา ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอจงบอกข้าพเจ้าจะรู้สัมภาระแห่งการไถของท่านได้อย่างไร (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๙๙/๓๑๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑๘) ; การประชุมเข้า ดังคำว่า ผ้าทำด้วยสัมภาระเจือกัน (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๐๘/๕๗๙)

สัมภูตเถรคาถา : ภาษิตของพระสัมภูตเถระ,คาถาของพระสัมภูตเถระ ท่านพระสัมภูตเถระกล่าวคำว่า ผู้ใดรีบในเวลาที่ควรช้า และช้าในเวลาที่ควรรีบ ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อมประสบทุกข์เพราะไม่จัดแจงโดยแยบคาย ประโยชน์ของเขาย่อมเสื่อมไป เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม เขาย่อมได้รับความตำหนิจากวิญญูชน และพลาดจากมิตรทั้งหลาย ผู้ใดช้าในเวลาที่ควรช้า และรีบในเวลาที่ควรรีบ ผู้นั้นเป็นบัณฑิตย่อมประสบสุขเพราะจัดแจงโดยอุบายที่แยบคาย ประโยชน์ของเขา ย่อมบริบูรณ์ เหมือนดวงจันทร์

SAMPLE

ข้างขึ้น เขาย่อมได้รับการยกย่องสรรเสริญ และไม่พลาดจากมิตรทั้งหลาย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๙๑/๓๘๗)

สัมภูตสาณวาสี, ภิกษุ :ชื่อพระเถระองค์หนึ่งในการกสงฆ์ ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวว่า ท่านพระสัมภูตสาณวาสี บอกท่านพระยสกากัณฑกบุตรว่าท่าน ท่านพระเรวตะรูปนี้ เป็นพหูสูต เชี่ยวชาญปริยัติ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๐/๔๐๐, ๗/๔๕๐/๔๐๑, ๗/๔๕๒/๔๐๓, ๗/๔๕๕/๔๐๙)

สัมเภชชสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยน้ำที่ไหลมาบรรจบกัน มี ๒ สูตร คือ

1.สัมเภชชสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนน้ำที่ไหลมาบรรจบกันหมดสิ้นไปมากกว่าน้ำ ๒-๓ หยดที่บุรุษช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๓/๖๓๕)

2.สัมเภชชสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อนเหมือนน้ำที่ไหลมาบรรจบกันซึ่งหมดสิ้นไปมากกว่าน้ำ ๒-๓ หยดที่เหลืออยู่ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๔/๖๓๖)

สัมเภชชอุทกสูตร : พระสูตรว่าด้วยแม่น้ำไหลมาบรรจบกัน มี ๒ สูตร คือ

1.สัมเภชชอุทกสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนน้ำในแม่น้ำทั้ง ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหีที่ไหลมาบรรจบกัน ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำ ๒-๓ หยด ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๖/๑๖๓)

2.สัมเภชชอุทกสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ของพระอริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ผู้รู้แจ้งที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก เหมือนน้ำในแม่น้ำทั้ง ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหีที่ไหลมาบรรจบกัน ส่วนความทุกข์ที่เหลือมีน้อย เหมือนน้ำ ๒-๓ หยด ดังนั้น การตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักษุจึงมีประโยชน์อย่างมากมาย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๗/๑๖๓)

สัมโภคนาสนา : ให้ฉิบหายเสียจากการกินร่วม, เป็นศัพท์ที่แปลจากคำว่า *ทัณฑกรรมนาสนา*(การให้ฉิบหายด้วยทัณฑกรรม คือ ลงโทษสามเณรผู้กล่าวตู่พระธรรมเทศนาโดยไล่จากสำนักและไม่ให้ภิกษุทั้งหลายคบด้วย ตามสิกขาบทที่ ๑๐ แห่งสัปปาณกวรรค ปาจิตติยกัณฑ์) ดูประกอบใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๒๕/๕๓๔

SAMPLE

สัมมติกา, กัปปิยภูมิ : กัปปิยภูมิที่สงฆ์สมมติ, คือกุฎีที่สงฆ์เลือกจะใช้เป็นกัปปิยกุฎีแล้วสวดประกาศด้วยญัตติทุติยกรรม เป็นข้อ ๔ ในกัปปิยภูมิ ๔ อย่าง คือ ๑. อุสสาวนันติกา (กัปปิยภูมิที่ประกาศให้รู้กันแต่เริ่มสร้าง)๒. โคนิสาทิกา(กัปปิยภูมิเคลื่อนที่ได้) ๓. คหปติกา (เรือนคหบดีที่เขาถวายให้เป็นกัปปิยภูมิ) ๔. สัมมติกา(กัปปิยภูมิที่สงฆ์สมมติ) (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๙๕/๑๒๐); ดู *กัปปิยภูมิ*

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมมติกา แปลว่า กัปปิยภูมิที่สงฆ์สมมติ ได้แก่ สถานที่หรือกุฎีที่ภิกษุทั้งหลายตกลงกันเลือก ใช้เป็นกัปปิยกุฎี สถานที่นั้นอาจเคยเป็นที่อยู่ของภิกษุมาก่อน โดยสวดประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า จะใช้ที่แห่งนี้เป็นกัปปิยกุฎีหรือเป็นกัปปิยภูมิ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๙๕/๑๘๒-๑๘๓)

สัมมติญาณ : ความรู้ในสมมติ,ญาณคือสมมติมีปรากฏในสังคีติสูตรและทสุตตรสูตร, เป็นข้อ ๔ ในญาณ ๔ คือ ๑. ธัมมญาณ(ความรู้ในธรรม)๒.อันวยญาณ(ความรู้ในการคล้อยตาม)๓. ปริยญาณ(ความรู้ในการกำหนดจิตของผู้อื่น)๔.สัมมติญาณ(ความรู้ในสมมติ),ในวิภังค์กล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๔ ในญาณวัตถุหมวดละ ๔ คือ ธัมมญาณ อันวยญาณ ปริจจญาณ สัมมติญาณ และอธิบายความหมายของคำว่าสัมมติญาณไว้ว่า ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า ธัมมญาณ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิในการนำนัยคือปัจจเวกขณญาณไปนั้น นี้เรียกว่าอันวยญาณ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ในจิตของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่นนั้น นี้เรียกว่าปริจจญาณ เว้นธัมมญาณอันวยญาณ ปริจจญาณแล้ว ปัญญาที่เหลือชื่อว่าสมมติญาณ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๕,๑๑/๓๕๔/๓๗๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๕๔/๔๙๑, ๓๕/๗๙๖/๕๑๑)

สัมมสนญาณ : ญาณหยั่งรู้ด้วยพิจารณานามรูปโดยไตรลักษณ์,ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์, ญาณที่พิจารณาหรือตรวจตรานามรูปหรือสังขาร มองเห็นตามแนวไตรลักษณ์ คือ รู้ว่า ไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน (ข้อ ๓ในญาณ ๑๖ คือ (๑) นามรูปปริจเฉทญาณ (ญาณกำหนดรู้นามและรูป) (๒) ปัจจยปริคคหญาณ (ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป) (๓) สัมมสนญาณ (ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์) (๔) อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ) (๕) ภังคานุ ปัสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความสลายเห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปหมด) (๖) ภยตูปัฏ ฐานญาณ (ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไปไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น) (๗) อาทีนวานุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ) (๘) นิพพิทา

SAMPLE

นุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย) (๙) มุญจิตุกัมยตาญาณ (ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น) (๑๐) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออก) (๑๑) สังขารุเปกขาญาณ (ญาณ อันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร ไม่ยินดียินร้ายต่อสังขารทั้งหลาย) (๑๒) สัจจานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลม ได้แก่การหยั่งรู้อริยสัจ) (๑๓) โคตรภูญาณ (ญาณหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชน เข้าสู่ภาวะอริยบุคคล) (๑๔) มัคคญาณ ญาณในอริยมรรค (ความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น) (๑๕) ผลญาณ ญาณในอริยผล (ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลชั้นนั้น ๆ) (๑๖) ปัจจเวกขณญาณ (ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน สำรวจรู้มรรคผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่และนิพพาน)) ดังคำในมาติกา ปฏิสัมภิทามรรค ที่กล่าวไว้ว่า ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันแล้วกำหนดไว้ ชื่อว่าสัมมสนญาณ (ญาณที่กำหนดนามธรรมและรูปธรรม) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๑, ๓๑/๔๘/๗๔)

สัมมสนญาณนิทเทส : แสดงสัมมสนญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๕ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉาดังนี้

สาระสำคัญของสัมมสนญาณนิทเทสแบ่งเป็น ๒ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑

ท่านพระสารีบุตรนำธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๒-๑๒) มาจำแนกสัมมสนญาณ วิธีการ จำแนกนั้นแตกต่างกัน แบ่งเป็น ๓ นัย แต่ละนัยมี ๒๐๑ รอบ แต่ละรอบมีรูปแบบ เหมือนกันต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น คือ

นัยที่ ๑ รอบที่ ๑

พระโยคาวจรกำหนดรูปทุกอย่างทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม เป็นภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม เลวก็ตาม ประณีต ก็ตาม มีในที่ไกลก็ตาม มีในที่ใกล้ก็ตาม กำหนดโดยความไม่เที่ยง การกำหนดนี้ชื่อว่าสัมมสนญาณอย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ การกำหนดนี้ชื่อว่าสัมมสน- ญาณอย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นอนัตตา การกำหนดนี้ชื่อว่าสัมมสนญาณอย่างหนึ่ง

นัยที่ ๒ รอบที่ ๑

SAMPLE

ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดว่า “รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะมีสภาวะสิ้นไป ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย ชื่อว่า เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร” ชื่อว่าสัมมสนญาณ

นัยที่ ๓ รอบที่ ๑

ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดรูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันว่า “ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อม ไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา” ชื่อว่า สัมมสนญาณ

ตอนที่ ๒

ท่านนำปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ประการมาจำแนกสัมมสนญาณโดยย้อนจากข้างปลายไปหาข้างต้น รวม ๑๑ รอบ แต่ละรอบมีรูปแบบเหมือนกัน ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น ดังนี้

รอบที่ ๑

ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดว่า “เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี เมื่อชาติไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี” ชื่อว่าสัมมสนญาณ

ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดในอดีตกาลก็ดี ในอนาคตกาลก็ดีว่า “เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี เมื่อชาติไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี” ชื่อว่าสัมมสนญาณ

ฯลฯ

รอบที่ ๑๑

ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี” ชื่อว่าสัมมสนญาณ

ปัญญาในการย่อแล้วกำหนดในอดีตกาลก็ดี ในอนาคตกาลก็ดีว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี” ชื่อว่าสัมมสนญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๗๔)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายไว้ว่า คำว่า สัมมสนญาณ คือญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดย ไตรลักษณ์ วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๖๒-๘๐๔/๒๕๐-๓๕๐)

สัมมสสูตร : พระสูตรว่าด้วยการพิจารณาปัจจัยภายใน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้สามารถรู้ได้ว่า ชราและมรณะมีอุปธิเป็นเหตุ เป็นเหตุเกิด เป็นกำเนิด เป็นแดนเกิด รู้ทั้งความเกิด ความดับและปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับแห่งชราและมรณะ ชื่อว่าผู้มีปกติประพฤติตามธรรมปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์โดยชอบ แล้วทรงสอนให้พิจารณาปัจจัยภายในอันเป็นปัจจัย

SAMPLE

เป็นเหตุให้เกิดทุกข์คืออุปธิ ตัณหาและรูป โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาเป็นต้น เพราะเมื่อพิจารณาเห็นความเกิดและความดับแห่งปัจจัยเหล่านี้ ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะและทุกข์ได้ (สำ. นิ.(ไทย) ๑๖/๖๖/๑๒๙)

สัมมัชชนเถรวัตถุ : เรื่องพระสัมมัชชนเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า ผู้ใดประมาทแล้วในกาลก่อน ภายหลังไม่ประมาท ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว ดุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๒/๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทำโลกนี้ให้สว่างไสว หมายถึงทำโลกคือขันธ์ ๕ เป็นต้น ให้สว่างด้วยมรรคญาณ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๓๔)

สัมมัตตธรรม : ธรรมที่ชอบ หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น มีปรากฏในมิจฉัตตสูตร หรือดังคำในมิจฉัตตสูตร แห่งทสกนิบาต ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยสัมมัตตธรรม(ธรรมที่ถูก) จึงมีการบรรลุสวรรค์และมรรคผล ไม่มีการพลาดจากสวรรค์และมรรคผล,ในเอกาทสมสูตร กล่าวไว้ว่า สัมมัตตธรรม มี ๑๐ ประการ เพิ่มสัมมาญาณและสัมมาวิมุตติ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑/๒๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๓/๒๔๕,๒๔/๑๓๓/๒๘๒)

สัมมัตตนิยตราสี : กองแห่งธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน, เป็นข้อ ๓ ในราสี ๓ คือ๑. มิจฉัตตนิยตราสี (กองแห่งธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน) ๒. สัมมัตตนิยตราสี(กองแห่งธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน)๓.อนิยตราสี(กองแห่งธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖)

สัมมัตตนิยาม : กำหนดความเป็นธรรมที่ถูก หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำในปฐมสัมมัตตนิยามสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ (คือ๑. ไม่วิพากษ์วิจารณ์คำพูด ๒. ไม่วิพากษ์วิจารณ์ผู้พูด ๓. ไม่วิพากษ์วิจารณ์ตน ๔. เป็นผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน คือมีจิตแน่วแน่ฟังธรรม ๕.มนสิการโดยแยบคาย) ฟังสัทธรรมอยู่เป็นผู้อาจหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย,ในอาวรณตาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ(คือ ๑. เป็นผู้ไม่ประกอบด้วยความเป็นผู้มีกรรมเป็นเครื่องกั้น ๒. เป็นผู้ไม่ประกอบด้วยความเป็นผู้มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น ๓.เป็นผู้ไม่ประกอบด้วยความเป็นผู้มีวิบากเป็นเครื่องกั้น ๔. เป็นผู้มีศรัทธา๕. เป็นผู้มีฉันทะ ๖. เป็นผู้มีปัญญา) ฟังสัทธรรมอยู่ อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้,ในอาสยานุสยญาณนิทเทส อธิบายไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องกั้น คือกรรม กิเลส วิบาก เป็นผู้มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญาดี อาจเข้าสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย เหล่านี้ชื่อว่าภัพพ

SAMPLE

สัตว์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๑/๒๔๙, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘๖/๖๑๐,๒๒/๘๗/๖๑๒,๒๒/๙๘/๖๒๑,๒๒/๑๐๑/๖๒๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๖/๕๙๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๑/๔๖๑,๓๗/๔๔๖/๔๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมมัตตนิยาม ในที่นี้หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๕๑/๕๙, สํ.ข.อ. (บาลี) ๒/๓๐๒-๓๑๑/๓๗๘),ในอรรถกถาแห่งปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า คำว่า **สัมมัตตนิยาม** หมายถึงโลกุตตรมรรค โดยวิเศษก็คือโสดาปัตติมรรค (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๓๖/๓๖๗)

สัมมัตตนิยามสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสัมมัตตนิยาม มี ๓ สูตร คือ

1.สัมมัตตนิยามสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้ฟังพระสัทธรรมไม่อาจหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม (หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘) ในกุศลธรรม ๕ คือ (๑) วิพากษ์วิจารณ์คำพูด(เช่น พูดว่า นั่นเรื่องอะไร) (๒) วิพากษ์วิจารณ์ผู้พูด (เช่น พูดว่า ผู้นั้นพูดเรื่องอะไร ผู้นี้จะรู้อะไร) (๓) วิพากษ์วิจารณ์ตน (เช่น พูดว่า เรารู้หรือว่าคำพูดของเรามีน้ำหนักที่น่าเชื่อถือได้แค่ไหนกัน) (๔) มีจิตฟุ้งซ่านไม่แน่วแน่ฟังธรรม (๕) มนสิการโดยไม่แยบคาย แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้ฟังพระสัทธรรมอาจหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๑/๒๔๙)

2.สัมมัตตนิยามสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้ฟังพระสัทธรรมไม่อาจหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม ในกุศลธรรมทั้งหลาย ๕ คือ (๑) วิพากษ์วิจารณ์คำพูด (๒) วิพากษ์วิจารณ์ผู้พูด (๓) วิพากษ์วิจารณ์ตน (๔) มีปัญญาทราม โง่เขลา เป็นคนเซอะ (๕) ถือตัวว่ารู้ในสิ่งที่ตนยังไม่รู้ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้ฟังพระสัทธรรมอาจหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๒/๒๕๐)

3.สัมมัตตนิยามสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้ฟังพระสัทธรรมไม่อาจหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม ในกุศลธรรมทั้งหลาย ๕ คือ (๑) ฟังธรรมอย่างลบหลู่คุณท่าน(๒) ฟังธรรมอย่างคิดแข่งดี คอยจับผิด (๓) มีจิตกระด้างในผู้แสดงธรรม (๔) มีปัญญาทราม โง่เขลา เป็นคนเซอะ (๕) ถือตัวว่ารู้ในสิ่งที่ตนยังไม่รู้ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลผู้ฟังพระสัทธรรมอาจหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๓/๒๕๑)

สัมมัตตะ : ความเป็นธรรมที่ถูก, ความเป็นถูก, ภาวะที่ถูก มี๑๐ อย่าง ๘ ข้อต้นตรงกับองค์มรรคทั้ง๘ ข้อ เพิ่ม ๒ ข้อท้าย คือ ๙. *สัมมาญาณ* รู้ชอบ ได้แก่ผลญาณ และปัจจเวกขณ

ญาณ ๑๐. *สัมมาวิมุตติ* หลุดพ้นชอบ ได้แก่พระอรหัตตผลวิมุตติ; เรียกอีกอย่างว่า *อเสขธรรม ๑๐*; ตรงข้ามกับ*มิจฉัตตะ ๑๐ มีปรากฏในสังคีติสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๖๓/๗๑๕)

สัมมัทธสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรารู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง จึงกล้ายืนยันว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๘/๓๐๗)

สัมมัปธานสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัมมัปปธาน พระผู้มีพระภาคตรัสปฏิปทา ๓ เหมือนในสติปัฏฐานสูตร ต่างกันเฉพาะมัชฌิมาปฏิปทา คือ ภิกษุสร้างฉันทะ ปรารภความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ... เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดแล้ว ... เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ... เพื่อความดำรงอยู่เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๔๐๓)

สัมมัปปธาน : ความเพียรชอบ,เป็นมัคคภาวนา,เป็นองค์ธรรมหมวด ๑ ในโพธิปักขิยธรรม ๓๗,ในสังคีติสูตร อธิบายไว้ว่า มี ๔ ประการ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ๑. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ๒.สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ๔.สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๕/๑๐๖,๑๑/๑๗๗/๑๓๘,๑๑/๓๐๖/๒๗๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๑, ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๕/๔๔,๑๔/๔๓/๕๑,๑๔/๑๔๗/๑๘๖,๑๔/๔๓๑/๔๙๐,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๑/๑๓๐); ดู *ปธาน,โพธิปักขิยธรรม*

สัมมัปปธานสูตร ความเพียรชอบ,สัมมัปปธานเพื่อรู้ยิ่งราคะ มี ๒ สูตร คือ

๑.สัมมัปปธานสูตร ความเพียรชอบ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสังขตธรรม ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่สัมมัปปธาน ๔ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกายคตาสติสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๑/๔๕๐)

๒.สัมมัปปธานสูตร สัมมัปปธานเพื่อรู้ยิ่งราคะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ภิกษุควรเจริญเพื่อรู้ยิ่งราคะ มี ๔ คือ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น (๑) เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (๒) เพื่อละบาปอกุศล

ธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (๔) เพื่อดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๗๕/๓๙๐)

สัมมา : โดยชอบ, ดี, ถูกต้อง, ถูกถ้วน,สมบูรณ์, จริง, แท้ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) มักใช้ประกอบกับศัพท์อื่น เช่น สัมมาทิฏฐิ สัมมาสัมโพธิญาณ สัมมาชีพ สัมมาคารวะ

สัมมากัมมันตะ :ทำการชอบ หรือการงานชอบ,กระทำชอบ ได้แก่ การกระทำที่เว้นจากความประพฤติชั่วทางกายสามอย่าง คือ ฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม คือ เว้นจาก*กายทุจริต ๓*(ข้อ ๔ ในมรรค ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ),สัมมาสังกัปปะ(ดำริชอบ),สัมมาวาจา (เจรจาชอบ),สัมมากัมมันตะ(กระทำชอบ),สัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ), สัมมาวายามะ (พยายามชอบ), สัมมาสติ(ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ(ตั้งจิตมั่นชอบ),ในธัมมสังคณี อธิบายว่า ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำ การไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งกายทุจริต ๓ การงานชอบ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้ชื่อว่าสัมมากัมมันตะ ,ในวิภังค์ อธิบายว่า เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการลักทรัพย์เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม นี้เรียกว่าสัมมากัมมันตะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๗๕/๑๕๗,๙/๓๙๓/๑๖๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/๔๐๒/๓๓๕,๑๐/๔๓๘/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๒,๑๑/๓๓๓/๓๔๐,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๐๑/๙๔, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒)

สัมมากัมมันตะที่เป็นอเสขะ :กระทำชอบที่เป็นของอริยบุคคลคือพระอรหันต์ ซึ่งเป็นธรรมระดับโลกุตตระของพระอรหันตขีณาสพ,เป็นข้อ ๔ ในอเสขธรรม ๑๐ และมีปรากฏในปฐมอเสขสูตรและทุติยอเสขสูตร(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๘/๓๖๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๑/๒๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อเสขะ หมายถึงธรรมที่เป็นผลและธรรมที่สัมปยุตด้วยธรรมเป็นผลนั้น เป็นธรรมระดับโลกุตตระของพระอเสขะ คือพระอรหันตขีณาสพ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๔๘/๒๕๒)

สัมมาญาณ : รู้ชอบ หมายถึงปัจจเวกขณญาณให้บรรลุอรหัตผล,ในตติยโมรนิวาปสูตร กล่าวว่าเป็นข้อ ๒ ในธรรม ๓ (คือ๑.สัมมาทิฏฐิ(เห็นชอบ) ๒. สัมมาญาณะ (รู้ชอบ)๓. สัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ)) ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้ แลย่อมมีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ลุล่วงถึงที่สุดและถึงที่สุดแห่งที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังคำในทสังคสูตรที่

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีสัมมาญาณ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีสัมมาญาณ,เป็นข้อ ๙ ในอเสขธรรม ๑๐ คือ ๘ ข้อข้างต้นตรงกับมรรค ๘ เพิ่มอีก ๒ ข้อ คือสัมมาญาณ (รู้ชอบ) และสัมมาวิมุตติ (พ้นชอบ) (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๓/๒๐๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๖/๓๙๔, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๙)

คำว่า สัมมาญาณะ หมายถึงสัมมาทิฏฐินั่นเอง ท่านตรัสไว้เพื่อให้องค์ธรรมครบบริบูรณ์ และธรรมทั้งหมดนี้ เป็นธรรมชั้นอรหัตตผล (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๑/๓๗๓),คำว่า สัมมาญาณ หมายถึงปัจจเวกขณญาณ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๒/๔๔/ ๒๖๗)

สัมมาญาณะ : ความรู้ชอบ ได้แก่ผลญาณ คือญาณอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากมรรคญาณ เช่น โสดาปัตติผล เป็นต้น และปัจจเวกขณญาณ (ข้อ ๙ ในสัมมัตตะ ๑๐),ในสัลเลขสูตร กล่าวไว้ว่า สัมมาญาณะ(ความรู้ชอบ) เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้มีความรู้ผิด,เป็นข้อ ๙ ในองค์คุณ ๑๐ ของพระอรหันต์,เป็นธรรมที่ดี มีปรากฏในสาธุสูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๘/๗๖,๑๒/๘๗/๗๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๔,๑๓/๒๖๘/๓๑๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๖/๒๗,๑๙/๑๐๒๒/๕๓๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๖/๓๙๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๖/๓๒๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๔/๒๔๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมมาญาณะ ในที่นี้หมายถึงปัญญาที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ของตนถูกต้อง ทั้งสัมมาทิฏฐิและสัมมาญาณะ ในพระสูตรนี้หมายถึงปัญญาเหมือนกัน แต่ทำหน้าที่ต่างกัน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๔๘/๒๕๒, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๑/๓๗๓)

สัมมาทัสสนะ : ความเห็นชอบ หมายถึงเห็นชอบ ที่ประกอบด้วยมรรคและผล เป็นข้อ ๕ ในธรรมที่ภิกษุผู้ใหม่ควรประพฤติปฏิบัติ ดังคำในอันธกวินทสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายพึงยังภิกษุเหล่านั้นให้สมาทานให้ตั้งมั่นให้ดำรงอยู่ในสัมมาทัสสนะ(ความเห็นชอบ)ว่าผู้มีอายุทั้งหลายมาเถิดขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิประกอบด้วยสัมมาทัสสนะ,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า บุคคลผู้มนสิการโดยความไม่เที่ยงจะรู้เห็นนิมิตตามความเป็นจริง เพราะรู้เห็นนิมิตตามความเป็นจริงนั้น ท่านจึงกล่าวว่าสัมมาทัสสนะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๔/๑๙๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๒)

สัมมาทิฏฐิ : ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔, เห็นชอบตามคลองธรรมว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้ง โลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ ในโลก เห็นถูกต้องตามที่เป็นจริงว่าขันธ์ ๕ ไม่เที่ยงเป็นต้น (ข้อ ๑ ในมรรค ๘),

SAMPLE

ในธัมมสังคณีอธิบายไว้ว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ นี้ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๒๐/๓๑),ในวิภังค์อธิบายว่า ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์)ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ หรือดังคำว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๓/๑๓๗,๙/๓๗๕/๑๕๗,๙/๓๙๓/๑๖๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๐/๒๒๔,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/๔๐๒/๓๓๕,๑๐/๔๑๔/๓๔๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑,๓๕/๒๐๖/๑๗๔)

สัมมาทิฏฐิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีความเห็นชอบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราได้เห็นเหล่าสัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริตไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และตรัสอีกว่า บุคคลในโลกนี้ ตั้งจิตไว้ชอบ กล่าววาจาชอบ ทำการงานทางกายที่ชอบ มีความขวนขวายมาก ได้ทำกรรมอันเป็นบุญไว้ในชีวิตอันน้อยในโลกนี้ เขามีปัญญา หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๑/๔๒๘)

สัมมาทิฏฐิที่เป็นอเสขะ :เห็นชอบของพระอริยบุคคลคือพระอรหันต์ ซึ่งเป็นธรรมระดับโลกุตตระของพระอเสขะ คือพระอรหันตขีณาสพ หมายถึงปัญญาที่ทำหน้าที่เห็นอารมณ์ของตนถูกต้อง ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นผลและธรรมที่สัมปยุตด้วยธรรมเป็นผลนั้น เป็นธรรมระดับโลกุตตระของพระอเสขะ ดังคำในสังคีติสูตร และปฐมอเสขสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิที่เป็นอเสขะ เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาสังกัปปะที่เป็นอเสขะ เป็นต้น,ในทุติยอเสขสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นข้อที่ ๑ ในธรรมที่เป็นอเสขะ ๑๐ คือ ๑.สัมมาทิฏฐิที่เป็นอเสขะ ๒. สัมมาสังกัปปะที่เป็นอเสขะ ๓.สัมมาวาจาที่เป็นอเสขะ ๔.สัมมากัมมันตะที่เป็นอเสขะ๕.

SAMPLE

สัมมาอาชีวะที่เป็นอเสขะ๖.สัมมาวายามะที่เป็นอเสขะ๗. สัมมาสติที่เป็นอเสขะ ๘. สัมมาสมาธิที่เป็นอเสขะ ๙. สัมมาญาณะที่เป็นอเสขะ๑๐.สัมมาวิมุตติที่เป็นอเสขะ(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๘/๓๖๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๑/๒๕๖,๒๔/๑๑๒/๒๕๗)

สัมมาทิฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเห็นชอบ มี ๓ สูตร คือ

1.สัมมาทิฏฐิสูตร ท่านพระสารีบุตรแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมมีการถาม-ตอบแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระสารีบุตรได้แสดงหัวข้อธรรมเหล่านี้ คือ

๑. อกุศลมูล ๓ ประการ คือ

๑. โลภะ ความอยากได้ ๒. โทสะ ความคิดประทุษร้าย

๓. โมหะ ความหลง

๒. **อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ**

แบ่งเป็นความประพฤติชั่วทางกาย ๓ ประการ คือ

๑. ปาณาติบาต ฆ่าสัตว์ ๒. อทินนาทาน ลักทรัพย์

๓. กาเมสุมิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม

แบ่งเป็นความประพฤติชั่วทางวาจา ๔ ประการ คือ

๑. มุสาวาท พูดเท็จ ๒. ปิสุณวาจา พูดส่อเสียด

๓. ผรุสวาจา พูดคำหยาบ ๔. สัมผัปปลาป พูดเพ้อเจ้อ

แบ่งเป็นความประพฤติชั่วทางใจ ๓ ประการ คือ

๑. อภิชฌา เพ่งเล็งอยากได้ของของผู้อื่น

๒. พยาบาท การคิดปองร้ายผู้อื่น

๓. มิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นผิด

๓. กุศลมูล ๓ ประการ คือ

๑. อโลภะ ความไม่อยากได้ ๒. อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย

๓. อโมหะ ความไม่หลง

๔. กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ

แบ่งเป็นความประพฤติดีทางกาย ๓ ประการ คือ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์

๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติผิดในกาม

แบ่งเป็นความประพฤติดีทางวาจา ๔ ประการ คือ

๑. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ

SAMPLE

๒. ปิสุณาย วาจาย เวรมณี เว้นจากการพูดส่อเสียด

๓. ผรุสาย วาจาย เวรมณี เว้นจากการพูดคำหยาบ

๔. สัมผัปปลาปา เวรมณี เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

แบ่งเป็นความประพฤติดีทางใจ ๓ ประการ คือ

๑. อนภิชฌา ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น

๒. อพยาบาท การไม่คิดปองร้ายผู้อื่น

๓. สัมมาทิฏฐิ มีความเห็นถูก

๕. อาหาร ๔ ประการ คือ

๑. กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว

๒. ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ

๓. มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือมโนสัญเจตนา

๔. วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ

๖. ทุกข์ ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รัก การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ เมื่อกล่าวโดยย่อก็ได้แก่อุปาทานขันธ์ ๕

๗. ชรา ได้แก่ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย

๘. มรณะ ได้แก่ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย

๙. ชาติ ได้แก่ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะของสัตว์ทั้งหลาย

๑๐. ภพ ๓ ประการ คือ

๑. กามภพ ภพที่เป็นกามวจร ๒. รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร

๓. อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร

๑๑. อุปาทาน ๔ ประการ คือ

๑. กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม

๒. ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ

๓. สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในศีลและวัตร

๔. อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา

๑๒. ตัณหา ๖ ประการ คือ

SAMPLE

๑. รูปตัณหา ความทะยานอยากในรูป

๒. สัททตัณหา ความทะยานอยากในเสียง

๓. คันธตัณหา ความทะยานอยากในกลิ่น

๔. รสตัณหา ความทะยานอยากในรส

๕. โผฏฐัพพตัณหา ความทะยานอยากในโผฏฐัพพะ

๖. ธัมมตัณหา ความทะยานอยากในธัมมารมณ์

๑๓. เวทนา ๖ ประการ คือ

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากความถูกต้องทางตา

๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากความถูกต้องทางหู

๓. ฆานสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากความถูกต้องทางจมูก

๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากความถูกต้องทางลิ้น

๕. กายสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากความถูกต้องทางกาย

๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดจากความถูกต้องทางใจ

๑๔. ผัสสะ ๖ ประการ คือ

๑. จักขุสัมผัส ความถูกต้องทางตา

๒. โสตสัมผัส ความถูกต้องทางหู

๓. ฆานสัมผัส ความถูกต้องทางจมูก

๔. ชิวหาสัมผัส ความถูกต้องทางลิ้น

๕. กายสัมผัส ความถูกต้องทางกาย

๖. มโนสัมผัส ความถูกต้องทางใจ

๑๕. อายตนะ ๖ ประการ คือ

๑. จักขวายตนะ อายตนะคือตา๒. โสตายตนะ อายตนะคือหู

๓. ฆานายตนะ อายตนะคือจมูก๔. ชิวหายตนะ อายตนะคือลิ้น

๕. กายายตนะ อายตนะคือกาย ๖. มนายตนะ อายตนะคือใจ

๑๖. นาม ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ และมนสิการ

๑๗. รูป ได้แก่มหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป ๒๔)

๑๘. วิญญาณ ๖ ประการ คือ

๑. จักขุวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา

๒. โสตวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู

๓. ฆานวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก

SAMPLE

๔. ชิวหาวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น

๕. กายวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย

๖. มโนวิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ

๑๙. สังขาร ๓ ประการ คือ

๑. กายสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งกาย

๒. วจีสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งวาจา

๓. จิตตสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งจิต

๒๐. อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์

๒๑. อาสวะ ๓ ประการ คือ

๑. กามาสวะ อาสวะคือกาม ๒. ภวาสวะ อาสวะคือภพ

๓. อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา

และท่านพระสารีบุตรได้แสดงให้ภิกษุทั้งหลายทราบถึงความเกี่ยวเนื่องของข้อธรรมเหล่านี้กับสัมมาทิฏฐิโดยสรุปว่า บุคคลผู้เป็นสัมมาทิฏฐิก็ได้แก่พระอริยสาวกผู้รู้ชัดอกุศลและรากเหง้าของอกุศล รู้ชัดกุศลและรากเหง้าของกุศลแล้วละราคานุสัย บรรเทาปฏิฆานุสัย ถอนทิฏฐานุสัยและมานานุสัยได้โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชาให้เกิดขึ้น เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน เมื่อท่านพระสารีบุตรแสดงสูตรนี้จบลง ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๙/๘๑)

2.สัมมาทิฏฐิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุปฏิบัติปฏิปทาที่ไม่ผิด และชื่อว่าได้สร้างเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะ ๔ คือ (๑) เนกขัมมวิตก ความตรึกปลอดจากกาม (๒) อพยาบาทวิตก ความตรึกปลอดจากพยาบาท (๓) อวิหิงสาวิตก ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน (๔) สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๒/๑๑๗)

3.สัมมาทิฏฐิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้เป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว หมายถึงภิกษุเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ (๒) ผู้เป็นสมณะเหมือนดอกปุณฑริก หมายถึงภิกษุเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น แต่เธอไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย (๓) ผู้เป็นสมณะเหมือนดอกปทุม หมายถึงภิกษุเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น และเธอได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย (๔) ผู้เป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ หมายถึงภิกษุมีคนขอร้องเท่านั้นจึงใช้สอยจีวร ฉัน

SAMPLE

บิณฑบาต ใช้สอยเสนาสนะ บริโภคคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารมาก ไม่มีใครขอร้อง ย่อมใช้สอยแต่น้อย ...เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่งแล้วจึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๙/๑๓๖)

สัมมาทิฏฐิอันเป็นของพระเสขะ : เห็นชอบพระอริยบุคคล ตั้นแต่โสดาปัตติมรรคขึ้นไป ซึ่งเป็นความเห็นชอบที่เกิดพร้อมกับผล ๓ และมรรค ๔ ดังคำในเสกขสูตรที่ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า พระเสขะ พระเสขะ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นพระเสขะ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิอันเป็นของพระเสขะ ฯลฯ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๓/๑๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมมาทิฏฐิอันเป็นของพระเสขะ ในที่นี้หมายถึงสัมมาทิฏฐิที่เกิดพร้อมกับผล ๓ และมรรค ๔ (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๑๓-๑๗/๑๙๕)

สัมมานะ : ความนับถือ, การยกย่อง, การให้เกียรติ ดังคำในมหานิทเทส ที่กล่าวไว้ว่า พวกเดียรถีย์ มีความประสงค์อย่างนี้ว่า พวกเราฆ่านางสุนทรีปริพาชิกาแล้ว ประกาศโทษพวกสมณศากยบุตร ก็จักเอาลาภ ยศ สักการะและสัมมานะกลับคืนมาได้ด้วยวิธีการอย่างนี้ หรือดังคำในโสมนัสสจริยาที่ พระราชาทรงปราบปรามปัจจันตชนบทสงบราบคาบแล้ว ได้ตรัสถามชฎิลโกงว่า พระผู้เป็นเจ้าสบายดีหรือ สักการสัมมานะยังเป็นไปแก่พระผู้เป็นเจ้าหรือ ชฎิลชั่วนั้นกราบทูลพระราชา โดยประการที่กุมารนั้นจะพึงถูกทำให้พินาศเสีย(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖/๗๖,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๖/๗๖๐) ; ตรงข้ามกับ *อวมานะ*, ดู *มานะ*

สัมมาปฏิบัติ : การปฏิบัติชอบ คือปฏิบัติชอบธรรม, ปฏิบัติถูกทำนองคลองธรรม,ดำเนินในมรรคมีองค์ ๘ ประการ(ปฏิบัติตามมรรค) มีปรากฏในปฐมปฏิปัตติสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมิจฉาปฏิบัติ (การปฏิบัติผิด) และสัมมาปฏิบัติ (การปฏิบัติชอบ) แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง และตรัสอธิบายไว้ว่า สัมมาปฏิบัติ ได้แก่ สัมมทิฏฐิ เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๑/๓๑)

สัมมาปฏิปทา : ข้อปฏิบัติถูก,ข้อปฏิบัติชอบหมายถึงปฏิปทาชอบ ดังคำในปฏิปทาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงมิจฉาปฏิปทา(ข้อปฏิบัติผิด) และสัมมาปฏิปทา(ข้อปฏิบัติถูก) แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว และตรัสอธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย สัมมาปฏิปทา เป็นอย่างไร คือเพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่าสัมมาปฏิปทา,ในปฐมปฏิปทาสูตร ตรัสว่า สัมมาปฏิปทา อะไรบ้าง คือ ๑.สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘.สัมมาสมาธิ นี้

SAMPLE

เรียกว่า สัมมาปฏิปทา (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓/๒๕๕๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓/๒๕,๑๙/๒๔/๒๖)

สัมมาปณิหิตจิต : จิตที่ตั้งไว้ชอบ หมายถึงจิตที่ตั้งถูกแนวกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นความประพฤติสม่ำเสมอคือความประพฤติธรรม ที่มีปรากฏอยู่ในโลก ดังคำในมหาลิสูตร เจ้าลิจฉวีพระนามว่ามหาลิทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดีและให้กรรมดีเป็นไป พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มหาลิ อโลภะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดีและให้กรรมดีเป็นไป อโทสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดีและให้กรรมดีเป็นไปอโมหะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดีและให้กรรมดีเป็นไป โยนิโสมนสิการ(การมนสิการโดยแยบคาย) เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดี และให้กรรมดีเป็นไป สัมมาปณิหิตจิต(จิตที่ตั้งไว้ถูก)แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทำกรรมดีและให้กรรมดีเป็นไป (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๗/๑๐๓)

สัมมาปริพพาชนียสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุควรละเว้นอยู่ในโลกโดยชอบ พระพุทธเนรมิตทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงข้อปฏิบัติของภิกษุว่า จะพึงละเว้นอยู่ ในโลกโดยชอบได้อย่างไร ทรงปรารภคำถามนั้นตรัส ๑๕ พระคาถามุ่งแสดงข้อ ปฏิบัติของพระขีณาสพว่า ภิกษุควรละขาดรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์ เป็นต้น ว่าเป็นมงคล กำจัดความกำหนัด กำจัดความส่อเสียดเป็นต้น ภิกษุผู้ปฏิบัติได้อย่างนี้ ชื่อว่าละเว้นอยู่ในโลกโดยชอบ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๖๒/๕๘๔)

สัมมาปาสะ : “บ่วงคล้องไว้มั่น”, ความรู้จักผูกผสานรวมใจประชาชน ด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวในพาณิชยกรรม เป็นต้น (ข้อ๓ ใน ราชสังคหวัตถุ ๔) ดังคำในเมตตสูตรและเมตตาภาวนาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระราชาผู้ทรงธรรมเช่นกับฤๅษีทรงชนะใจหมู่สัตว์ทั่วแผ่นดินด้วยราชธรรมทรงบูชายัญ คือ สัสสเมธะ ปุริสเมธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ และนิรัคคฬะ เสด็จเที่ยวไป (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๙/๖๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑/๑๙๕,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๐๖/๕๗๐)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า เป็น ๑ ในยัญทั้ง ๕ นี้มีความหมายตรงกันข้ามกับมหายัญ ๕ ประการของพราหมณ์ โดย ๔ ยัญแรก (สัสสเมธะ ปุริสเมธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ) หมายถึงหลักสงเคราะห์ที่ดีงามของพระราชา (ราชสังคหวัตถุ) จัดเป็นส่วนเหตุ ยัญที่ ๕ (นิรัคคฬะ) จัดเป็นส่วนผล ยัญทั้ง ๕ นั้น มีความหมายดังนี้ (๑) สัสสเมธะ หมายถึงความฉลาดในการสงเคราะห์พสกนิกรด้วยการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร มีความหมายตรงกันข้ามกับอัศวเมธะ(การฆ่าม้าบูชายัญ) ของพราหมณ์ (๒) ปุริสเมธะ หมายถึงความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จัก

SAMPLE

ส่งเสริมคนดีมีความสามารถ มีความหมายตรงกันข้ามกับปุริสเมธะ (การฆ่าคนบูชายัญ) ของพราหมณ์ (๓) สัมมาปาสะ หมายถึงความมีอัธยาศัยดุจบ่วงคล้องใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพเช่น ให้คนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวไม่เก็บภาษีเป็นเวลา ๓ ปี เป็นต้น มีความหมายตรงกันข้ามกับสัมมาปาสะ (การทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอดบ่วงไม้ตกที่ไหนทำพิธีบูชายัญที่นั้น)ของพราหมณ์(๔) วาชเปยยะ หมายถึงความมีปิยวาจาเป็นที่ดูดดื่มใจคน เช่น เรียกว่า ‘พ่อ’ ‘ลุง’ (๕) นิรัคคฬะ หมายถึงบ้านเมืองสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน เป็นผลที่เกิดจาก ๔ ประการแรก มีความหมายตรงกันข้ามกับนิรัคคฬะของพราหมณ์ ซึ่งหมายถึงการฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญไม่จำกัด

ต่อมาพราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบูชายัญ เพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน และมีความหมายแตกต่างออกไปดังนี้ อัสสเมธะ (การฆ่าม้าบูชายัญ) ปุริสเมธะ (การฆ่าคนบูชายัญ) สัมมาปาสะ (การทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอดบ่วง ไม้ตกที่ไหนก็ทำพิธีบูชายัญที่นั่น) วาชเปยยะ (การดื่มน้ำเมาเพื่อกล่อมจิตใจให้พร้อมที่จะบูชายัญ) นิรัคคฬะ (ยัญไม่มีลิ่มสลัก คือทั่วไปไม่มีขีดขั้นจำกัด หรือการฆ่าครบทุกอย่าง บูชายัญ) (องฺ.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๑/๒๑๓, ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๒๗/๑๐๖-๑๐๘, องฺ.อฏฺฐก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑/๒๔๙-๒๕๒, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๙/๓๗๑-๓๗๒)

สัมมาวัตตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยการประพฤติชอบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงตัสสปาปิยสิกากรรมแล้ว พึงประพฤติชอบในธรรม ๘ คือ (๑) ไม่พึงให้อุปสมบท (๒) ไม่พึงให้นิสสัย (๓) ไม่พึงใช้สามเณรอุปัฏฐาก (๔) ไม่พึงรับสมมติเป็นผู้สั่งสอนภิกษุณี (๕) แม้ได้รับสมมติแล้วก็ไม่พึงสั่งสอนภิกษุณี (๖) ไม่พึงรับสมมติอะไร ๆ จากสงฆ์ (๗) ไม่พึงดำรงอยู่ในตำแหน่งหัวหน้าอะไร ๆ (๘) ไม่พึงให้ประพฤติวุฏฐานวิธีเพราะตำแหน่งเดิมนั้น (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๙๐/๔๑๙)

สัมมาวาจา : เจรจาชอบ คือเว้นจาก*วจีทุจริต ๔ หมายถึงพูดคำสัตย์ พูดไม่ส่อเสียด พูดคำอ่อนหวาน พูดสิ่งมีสาระ* (ข้อ ๓ ในมรรค) ในพระไตรปิฎกอธิบายไว้ว่า สัมมาวาจาเป็นอย่างไร คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ,ในธัมมสังคณีอธิบายไว้ว่า ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำ การไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งวจีทุจริต ๔ การกล่าววาจาชอบ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้ชื่อว่าสัมมาวาจา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒,๙/๓๗๕/๑๕๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๓/๑๖๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/๔๐๒/๓๓๕,๑๐/๔๓๘/

๓๖๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๒,๑๑/๓๓๓/๓๔๐,อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๓๐๑/๙๔, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒)

สัมมาวาจาไม่คล้อยไปตามจิต :เจรจาชอบ ย่อมไม่เป็นตามจิต เพราะสัมมาวาจา ไม่ใช่เจตสิก ไม่เกิดพร้อมกับจิต มีปรากฏในกถาวัตถุ สีลังนจิตตานุปริวัตตีติกถา ว่าด้วยศีลไม่คล้อยไปตามจิต ดังคำที่พระสกวาทีถามว่า สัมมาวาจาไม่คล้อยไปตามจิตใช่ไหม พระปรวาทีก็ตอบยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๙๖/๖๕๐)

สัมมาวายามะ : เพียรชอบ,พยายามชอบ หมายถึงเพียรระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีให้เกิด เพียรรักษาความดีไว้, เพียรในที่๔ สถาน ได้แก่ *(๑) สังวรปธาน (๒) ปหานปธาน (๓) ภาวนาปธาน (๔) อนุรักขนาปธาน* (ข้อ ๖ ในมรรค),ในพระไตรปิฎกอธิบายไว้ว่า ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ฯลฯเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อทำบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ฯลฯสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิยโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่าสัมมาวายามะ,ในธัมมสังคณีอธิบายไว้ว่า การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวายความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ นี้ชื่อว่าสัมมาวายามะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๗๕/๑๕๗,๙/๓๙๓/๑๖๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๐/๒๒๔,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/๔๐๒/๓๓๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๓/๓๔๐,๑๑/๓๕๘/๔๐๗,๑๑/๓๖๐/๔๓๖,อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๒๒/๓๑, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒) ; ดู *ปธาน*

สัมมาวายามะที่เป็นอเสขะ :เพียรชอบของพระอริยบุคคล ซึ่งเป็นธรรมระดับโลกุตตระของพระอเสขะ คือพระอรหันตขีณาสพ, เป็นข้อ ๖ ในอเสขธรรม ๑๐ ประการ มีปรากฏในทสุตรสูตรและทุติยอเสขสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๒/๒๕๗)

สัมมาวิมุตติ : หลุดพ้นชอบ ได้แก่อรหัตตผลวิมุตติ หมายถึงธรรมที่ประกอบด้วยผลเว้นมรรค มีองค์ ๘ (ข้อ ๑๐ ในสัมมัตตะ ๑๐,ข้อ ๑๐ ในอเสขธรรม ๑๐, ข้อ ๑๐ ในสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ ๑๐,ข้อ ๑๐ ในองค์คุณ ๑๐),ในสัลเลขสูตร อธิบายไว้ว่า สัมมาวิมุตติ (ความหลุดพ้นชอบ) เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้มีความหลุดพ้นผิด, เป็นทางเพื่อความดับสนิทสำหรับบุคคลผู้มีความหลุดพ้นผิด ในชราสุตตนิทเทสอธิบายไว้ว่า สัมมาวิมุตติ เป็นเครื่องกำจัด ชำระล้าง และซักฟอกมิจฉาวิมุตติได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/

SAMPLE

๒๙๐/๒๒๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๕/๗๖,๑๒/๘๗/๗๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๔,๑๓/๒๖๘/๓๑๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๑/๑๘๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๓/๒๐๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๖/๒๗,๑๙/๑๐๒๒/๕๓๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๘/๑๖๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมมาวิมุตติ หมายถึงธรรมที่ประกอบด้วยผลเว้นมรรคมีองค์ ๘ (ขุ.ป.อ. ๒/๔๔/๒๖๗)

สัมมาสติ : ระลึกชอบ คือระลึกใน*สติปัฏฐาน ๔* หมายถึงสติ ความตามระลึก ความหวนระลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ นี้ชื่อว่าสัมมาสติ,(ข้อ ๗ ในมรรค),ในมหาสติปัฏฐานสูตร อธิบายไว้ว่า สัมมาสติเป็นไฉน ข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีความเพียร สัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ นี้เรียกว่าสัมมาสติ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๗๕/๑๕๗,๙/๓๙๓/๑๖๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๐/๒๒๔,๑๐/๒๙๐/๒๒๕,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/๔๐๒/๓๓๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๙,๑๑/๓๓๐/๓๓๒,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๒๓/๓๑, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒)

สัมมาสมาธิ : ตั้งจิตมั่นชอบ, จิตมั่นชอบคือสมาธิที่เจริญตามแนวของ *ฌาน ๔*,ในธัมมสังคณีอธิบายไว้ว่า ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้ชื่อว่าสัมมาสมาธิ,ในพระไตรปิฎกอธิบายไว้ว่าข้อที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไปแล้วบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารมีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่าสัมมาสมาธิ (ข้อ ๘ ในมรรค) (วิ.ม.(ไทย)๔/๑๓/๒๑,๔/๑๔/๒๒,ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๕/๑๕๗,๙/๓๙๓/๑๖๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๕,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/๔๐๒/๓๓๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๙,๑๑/

SAMPLE

๓๓๓/๓๔๐,๑๑/๓๕๕/๓๘๐,อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๒๔/๓๑,๓๔/๓๐๔/๙๕, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒-๑๗๓)

สัมมาสมาธิมีญาณ ๕ : ระลึกชอบ ที่ประกอบด้วยญาณที่เกิดขึ้นเฉพาะตน ๕ อันได้แก่ สมาธิมีสุขในปัจจุบันให้ผลในอนาคต สมาธิไกลจากกิเลส สมาธิที่คนมีปัญญาเสพ สมาธิสงบประณีต และตนเองมีสติเข้า-ออกสมาธิได้ ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายว่า ญาณเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากในอนาคต ญาณเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้ไกลจากกิเลส หาอามิสมิได้ ญาณเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้อันบุรุษผู้มีปัญญาทรามเสพไม่ได้ ญาณเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธิ นี้สงบ ประณีต ได้ความสงบระงับ ได้บรรลุแล้วโดยความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น และไม่ได้บรรลุโดยการข่มนิวรณ์ห้ามกิเลสด้วยจิตที่เป็นสสังขาริก ญาณเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ก็เรานั้นแลมีสติเข้าสมาธินี้มีสติออกจากสมาธินี้ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิมีญาณ ๕ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๕๕/๔๙๒, ๓๕/๘๐๔/๕๑๖) ; ดูประกอบใน ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๔

สัมมาสมาธิสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัมมาสมาธิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ คือ ไม่อดทนต่อ (๑) รูป (๒) เสียง (๓) กลิ่น (๔) รส (๕) โผฏฐัพพะ ย่อมไม่อาจบรรลุสัมมาสมาธิได้ ส่วนภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมเป็นผู้อาจบรรลุสัมมาสมาธิได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๓/๑๙๑)

สัมมาสมาธิอันเป็นของพระเสขะ : ตั้งจิตมั่นชอบ หมายถึงจิตมั่นชอบที่เกิดพร้อมกับผล ๓ และมรรค ๔ดังคำในเสกขสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิอันเป็นของพระเสขะ ฯลฯ ประกอบด้วยสัมมาสมาธิอันเป็นของพระเสขะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นพระเสขะ (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๓/๑๘)

สัมมาสังกัปปะ : ดำริชอบ คือ *(๑) เนกขัมมสังกัปปะ* ดำริจะออกจากกามหรือปลอดจากโลภะ *(๒) อัพยาปาทสังกัปปะ* ดำริในอันไม่พยาบาท *(๓) อวิหิงสาสังกัปปะ* ดำริในอันไม่เบียดเบียน (ข้อ ๒ ในมรรค), ในธัมมสังคณีอธิบายว่า ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะ นี้ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๗๕/๑๕๗,๙/๓๙๓/๑๖๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/๔๐๒/๓๓๕,๑๐/๔๓๘/๓๖๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๐/๓๓๒,๑๑/๓๓๓/๓๔๐, อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๒๑/๓๑)

สัมมาสังกัปปะที่เป็นอเสขะ :ดำริชอบของพระอริยบุคคล ซึ่งเป็นธรรมระดับโลกุตตระของพระอเสขะ คือพระอรหันตขีณาสพ, เป็นข้อ ๒ ในอเสขธรรม ๑๐ ประการ มีปรากฏในสังคีติสูตร ทสุตรสูตรและทุติยอเสขสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๕,๑๑/๓๖๐/๔๓๗)

SAMPLE

สัมมาสัมพุทธเจ้า, พระ :พระผู้ตรัสรู้โดยชอบและโดยพระองค์เอง หมายถึงพระผู้มีพระภาค ดังคำว่า ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น หรือดังคำในวิมานวัตถุว่า เทพธิดานั้นดีใจที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถาม จึงทูลตอบปัญหาผลกรรมตามที่พระผู้มีพระภาค(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑/๑, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๗/๑๒,๒๖/๑๓๘/๒๔)

สัมมาสัมพุทธสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มี ๒ สูตร คือ

1.สัมมาสัมพุทธสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระตถาคตหลุดพ้นแล้วเพราะเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับและไม่ถือมั่นขันธ์ ๕ บัณฑิตจึงเรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนภิกษุผู้หลุดพ้นด้วยปัญญาหลุดพ้นเพราะเบื่อหน่าย คลายกำหนัด ดับและไม่ถือมั่นขันธ์ ๕ เราเรียกว่าผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา เพราะพระตถาคตทำทางที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำให้รู้จักทางที่ไม่มีใครรู้จัก บอกทางที่ยังไม่มีใครบอกได้ เป็นผู้รู้จัก รู้แจ้งและฉลาดเรื่องทาง ส่วนเหล่าสาวกเป็นผู้ดำเนินตามทาง เป็นผู้ตามมาภายหลัง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๘/๙๒)

2.สัมมาสัมพุทธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง บัณฑิตจึงเรียกเราว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๓/๖๐๗)

สัมมาสัมพุทธะ :(พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น) เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คือรู้อริยสัจ ๔ โดยไม่เคยได้เรียนรู้จากผู้อื่นจึงทรงเป็นผู้เริ่มประกาศสัจจธรรมเป็นผู้ประดิษฐานพระพุทธศาสนา และจึงได้พระนามอย่างหนึ่งว่า *ธรรมสามี* คือเป็นเจ้าของธรรม (ข้อ ๒ ในพุทธคุณ ๙) (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๑๐๖/๖๐,๓๗/๒๓๖/๑๐๗,๓๗/๕๗๓/๖๒๗,๓๗/๕๗๓/๖๒๘,๓๗/๕๗๕/๖๓๐,๓๗/๕๘๘/๖๔๒,๓๗/๕๙๓/๖๔๘,๓๗/๘๗๓/๙๐๓)

สัมมาสัมพุทธเจดีย์ :เจดีย์เกี่ยวเนื่องด้วยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, เจดีย์ที่เป็นเครื่องเตือนจิตให้ระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *เจดีย์*

สัมมาสัมโพธิญาณ,สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม : ญาณเป็นเครื่องตรัสรู้เองโดยชอบ หมายถึงอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ดังคำในปุพเพสัมโพธสูตรที่กล่าวไว้ว่า เมื่อใดเรารู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ ประการนี้ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้นเราจึงปฏิญาณได้ว่า เป็นผู้ได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๖/๒๓,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๕/๒๐๗,๑๖/๑๑๖/๒๐๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๖/๓๙,๑๗/๕๖/๘๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓/๑๒,๑๘/๑๔/๑๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๘/๒๓๒,๑๙/๔๙๑/๓๐๒,๑๙/๔๙๘/๓๐๗,๑๙/๑๐๘๑/๕๙๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๗/๑๙๕)

SAMPLE

สัมมาอาชีวะ : เลี้ยงชีพชอบ, เลี้ยงชีวิตชอบ คือเว้นจากเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิด เช่น โกงเขาหลอกลวง สอพลอ บีบบังคับขู่เข็ญ ค้าคน ค้ายาเสพติด ค้ายาพิษ เป็นต้น (ข้อ ๕ ในมรรค),ในมหาสติปัฏฐานสูตรอธิบายว่า ข้อที่พระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ,ในธัมมสังคณีอธิบายไว้ว่า ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้น การไม่ทำ การไม่ประกอบ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งมิจฉาชีพ การเลี้ยงชีพชอบ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๑, ๔/๑๔/๒๒,ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๕/๑๕๗,๙/๓๙๓/๑๖๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๐/๒๒๔,๑๐/๓๒๙/๒๕๘,๑๐/๔๐๒/๓๓๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๙๖,๑๑/๓๓๐/๓๓๒,๑๑/๓๓๐/๓๓๒, อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๐๑/๙๔, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๒)

สัมมุขาถวิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสัมมุขาถวิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเคยพยากรณ์พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ในขณะประสูติใหม่ๆ ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า และได้ชมเชยพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เพราะผลแห่งกรรมนั้นท่านได้เสวยมนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติเป็นอันมากในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๑/๒๘๒)

สัมมุขีภาวสูตร : พระสูตรว่าด้วยความพร้อมแห่งธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความพร้อมแห่งธรรม ๓ ที่เป็นเหตุให้กุลบุตรผู้มีศรัทธาประสพบุญเป็นอันมาก คือ (๑) ความพร้อมแห่งศรัทธา (๒) ความพร้อมแห่งไทยธรรม (๓) ความพร้อมแห่งทักขิไณยบุคคล (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๑/๒๐๕)

สัมมุขาถวิกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสัมมุขาถวิกเถระ ดังคำในสัมมุขาถวิกเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนหนึ่งว่า เมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์ประสูติข้าพเจ้าพยากรณ์นิมิตและทำหมู่ชนให้เย็นใจว่า พระโพธิสัตว์นี้จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก ภายหลัง ข้าพเจ้าทำหมู่ชนให้เกิดสังเวชแล้วชมเชยพระผู้มีพระภาค ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าชมเชยพระพุทธเจ้าไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลยนี้เป็นผลแห่งการชมเชย ในกัปที่๙๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าสัมมุขาถวิกะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๔/๒๘๔)

สัมมุขาวินัย : ระเบียบอันพึงทำในที่พร้อมหน้า, วิธีระงับต่อหน้า ได้แก่ การระงับอธิกรณ์ในที่พร้อมหน้าสงฆ์ (*สังฆสัมมุขตา* คือภิกษุเข้าประชุมครบองค์สงฆ์), ในที่พร้อมหน้าบุคคล (*ปุคคลสัมมุขตา* คือ บุคคลที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นอยู่พร้อมหน้ากัน), ในที่พร้อมหน้าวัตถุ (*วัตถุสัมมุขตา* คือยกเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นวินิจฉัย), ในที่พร้อมธรรมวินัย(*ธัมมสัมมุข*

SAMPLE

ตา และ*วินยสัมมุขตา* คือนำเอาหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ตามพระธรรมวินัยมาใช้ปฏิบัติ ได้แก่วินิจฉัยถูกธรรม ถูกวินัย); สัมมุขาวินัย ใช้เป็นเครื่องระงับอธิกรณ์ได้ทุกอย่าง (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๘/๒๙๘,๖/๑๘๘/๒๙๙,๖/๒๒๘/๓๔๔,๖/๒๔๒/๓๖๘,๖/๒๔๒/๓๖๙, วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๔๕/๓๑๕,๘/๒๔๖/๓๑๗,๘/๒๔๖/๓๑๘,๘/๒๕๕/๓๓๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๘)

สัมมุขาวินัยปฏิรูป : ไม่ใช่ของแท้ของระเบียบอันพึงทำในที่พร้อมหน้า ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวไว้ว่า อธรรมวาทีบุคคล ยังธรรมวาทีบุคคลให้ยินยอม ให้พินิจ ให้เพ่ง ให้ใคร่ครวญ ให้แสดง ให้แสดงตามว่า นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตถุศาสน์ ท่านจงถือเอาข้อนี้ จงพอใจข้อนี้ ถ้าอธิกรณ์นั้นระงับอย่างนี้ ชื่อว่าระงับโดยไม่ชอบธรรม เป็นสัมมุขาวินัยปฏิรูป ฯลฯ อธรรมวาทีสงฆ์ ยังอธรรมวาทีสงฆ์ให้ยินยอม ให้พินิจ ให้เพ่ง ให้ใคร่ครวญให้แสดง ให้แสดงตามว่า “นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตถุศาสน์ ท่านจงถือเอาข้อนี้ จงพอใจข้อนี้” ถ้าอธิกรณ์นั้นระงับอย่างนี้ ชื่อว่าระงับโดยไม่ชอบธรรม เป็นสัมมุขาวินัยปฏิรูป (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๗/๒๙๖,๖/๑๘๗/๒๙๗,๖/๑๘๗/๒๙๘)

สัมโมทนียกถา : “ถ้อยคำเป็นที่บันเทิงใจ”, คำต้อนรับทักทาย, คำปราศรัย หมายถึงคำน่าบันเทิงใจสำหรับผู้กระทำกุศล;ปัจจุบันนิยมเรียกสุนทรพจน์ที่พระสงฆ์กล่าวว่าสัมโมทนียกถา ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวว่า สมาคมหนึ่งถวายสังฆภัต ท่านพระสารีบุตรเป็นพระสังฆเถระ ภิกษุทั้งหลายคิดว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้เถระกล่าวอนุโมทนาในโรงอาหารจึงปล่อยให้ท่านพระสารีบุตรอยู่รูปเดียว แล้วพากันจากไป ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรกล่าวสัมโมทนียกถาแก่คนเหล่านั้นแล้วตามไปทีหลังเพียงรูปเดียว หรือดังคำที่นกปุณณมุขะ เข้าไปหานกกุณาละจนถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้วกล่าวสัมโมทนียกถากับนกกุณาละ มีปรากฏในกุณาลชาดก (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๖๒/๒๒๙,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๙/๑๓๘)

สัมโมทมานชาดก : ชาดกว่าด้วยความร่าเริงบันเทิงใจ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญานกกระจาบโพธิสัตว์สอนนกทั้งหลายให้สามัคคีกันจนสามารถยกตาข่ายหนีนายพรานมาได้ จึงได้รับความบันเทิงใจ ต่อมานกเหล่านั้นเกิดการทะเลาะกัน ต่างอวดอ้างกันว่าตนเองเป็นผู้ที่มีความสามารถในการนำตาข่ายไปได้ พระโพธิสัตว์ห้ามไม่ฟังจึงพาบริวารของตนหนีไปอยู่ที่อื่นทำให้รอดพ้นอันตราย เพราะในขณะที่พระโพธิสัตว์พาบริวารหนีไปแล้ว นายพรานนกได้นำตายข่ายมาดักนกที่ชอบทะเลาะกันเหล่านั้น เมื่อต่างฝ่ายต่างเกี่ยงกันและกันให้ยกตาข่ายหนีไป นายพรานได้มายกตาข่ายนำนกเหล่านั้นไปให้ภรรยาปรุงเป็นอาหารอย่างร่าเริงใจ ที่เหลือก็ขายได้เงินอีกด้วย การทะเลาะแตก

SAMPLE

ความสามัคคีกันเป็นเหตุนำความพินาศมาให้ บุคคลไม่ควรทำแม้ในการไหน ๆ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๓/๑๔)

สัมโมหาภินิเวส :ความยึดมั่นเพราะความหลง ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่กล่าวไว้ว่า เมื่อละสัมโมหาภินิเวส(ความยึดมั่นเพราะความหลง)ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งยถาภูตญาณทัสสนะ ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน ... (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๓)

สัมฤทธิ์, บาตร : 1.ชื่อบาตรชนิดหนึ่ง ทำด้วยสัมฤทธิ์ซึ่งมีส่วนผสมกับทองแดงกับดีบุก คล้ายบาตรพระในปัจจุบัน ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้บาตรสัมฤทธิ์ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๒/๑๙)

2.สัมฤทธิ์ความสำเร็จดังคำในภิกขุนีวิภังค์ที่ภิกษุณีทั้งหลายได้กล่าวกับภิกษุณีเหล่านั้นดังนี้ว่าแม่เจ้าทั้งหลายจำพรรษาที่ไหน โอวาทสัมฤทธิ์ผลดีละหรือ ภิกษุณีเหล่านั้นตอบว่า แม่เจ้า ในอาวาสที่พวกเราจำพรรษาไม่มีภิกษุเลยโอวาทจักสัมฤทธิ์ผลดีจากที่ไหนกัน (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๔๖/๒๗๙)

สัมฤทธิผล : ผลสำเร็จ หมายถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้สำเร็จ ดังคำในมหาวิภังค์ที่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพวกภิกษุณีว่า “การสั่งสอนพวกภิกษุณีสัมฤทธิผลดีหรือ พวกภิกษุณีกราบทูลว่า การสั่งสอนจะสัมฤทธิผลได้แต่ที่ไหนกัน พระพุทธเจ้าข้า พระคุณเจ้าฉัพพัคคีย์แสดงธรรมีกถาเพียงเล็กน้อย แล้วให้วันเวลาผ่านไปด้วยการสนทนาเกี่ยวกับดิรัจฉานกถา แล้วส่งให้กลับ หรือดังคำในมหาทุกขักขันธสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นขยัน พากเพียร พยายามอยู่อย่างนี้ โภคสมบัติเหล่านั้น ย่อมสัมฤทธิผล เขากลับเสวยทุกข์โทมนัสอันมีเหตุมาจากการรักษาโภคสมบัติเหล่านั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔๔/๓๑๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๖๘,๑๒/๑๗๘/๑๗๙)

สัยหอำมาตย์ : ชื่ออำมาตย์คนหนึ่ง ชาวเมืองพาราณสี เป็นอำมาตย์ รับใช้พระราชาแห่งเมืองพาราณสีภายหลังเมื่อบุตรปุโรหิต ซึ่งเป็นเพื่อนร่วมกินร่วมนอนกับพระราชาตั้งแต่ยังพระโอรส ออกบวช ณ ป่าหิมพานต์ แล้วทำฌานและอภิญญาให้เกิด และพระราชาระลึกเพื่อนเก่าและต้องการจะมอบตำแหน่งปุโรหิต จึงได้ตรัสให้สัยหอำมาตย์ไป หาฤๅษี เพื่อนำพระราชาเสด็จไปพบท่านฤๅษี ณ ป่าหิมพานต์ ดังคำในสัยหชาดกและโลมสกัสสปชาดกที่กล่าวไว้ว่า ฤๅษีโลมสกัสสปะกล่าวกับสัยหอำมาตย์ว่า อาตมาไม่ปรารถนาแผ่นดินอันมีสมุทรเป็นขอบเขตมีสาครล้อมรอบประดุจต่างหู พร้อมกับคำนินทา ท่านจงทราบอย่างนี้เถิด สัยหอำมาตย์ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๓๗/๑๖๔,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๖๑/๓๑๐)

สัลลวดี, แม่น้ำ : แม่น้ำที่กันอาณาเขตมัชฌิมชนบท ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ดังคำในมหาวรรคกำหนดเขตปัจจันตชนบทและมัชฌิมชนบท ที่กล่าวไว้ว่า ทางทิศเหนือมีแม่น้ำสัลลวดี

SAMPLE

เป็นขอบเขต พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบทด้านในเป็นมัชฌิมชนบท (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๙/๓๘)

สัลลสูตร : พระสูตรว่าด้วยลูกศร, พระสูตรว่าด้วยธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส มี ๒ สูตร คือ

1.สัลลสูตรพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับเมื่อถูกทุกขเวทนาถูกต้องย่อมเศร้าโศกแล้วเสวยเวทนาทางกายและเวทนาทางใจ เปรียบเหมือนนายขมังธนูใช้ลูกศรยิงบุรุษคนหนึ่งซ้ำ ๒ ครั้ง บุรุษนั้นย่อมเสวยเวทนานั้น ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับเมื่อถูกทุกขเวทนาถูกต้องแล้วย่อมขัดเคือง ปฏิฆานุสัยในทุกขเวทนาย่อมไหลไปตามเขาผู้ขัดเคือง แต่ถึงจะถูกทุกขเวทนาถูกต้องแล้วเขาก็ยังเพลิดเพลินกามสุข เพราะเขาไม่รู้วิธีสลัดออกจากทุกขเวทนานอกจากกามสุข เมื่อเขาเพลิดเพลินกามสุข ราคานุสัยในสุขเวทนาย่อมไหลไปตาม เขาก็ยังไม่รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากเวทนานั้นตามความเป็นจริง เมื่อเขาไม่รู้ชัด อวิชชานุสัยในอทุกขมสุขเวทนาย่อมไหลไปตาม เขาจึงจัดเป็นผู้เสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา และเป็นผู้ประกอบด้วยกิเลสเสวยเวทนาเหล่านั้น ปุถุชนนี้จัดว่าเป็นผู้ประกอบด้วยชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสและเป็นผู้ประกอบด้วยทุกข์ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วมีนัยตรงกันข้าม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๔/๒๗๔)

2.สัลลสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรนี้แก่อุบาสกคนหนึ่งผู้เศร้าโศกเพราะบุตรตาย มีใจความว่า ชีวิตของสรรพสัตว์ดำเนินไปสู่ความตาย ทุกขณะ ไม่มีกิริยาอาการบ่งบอกให้ใครรู้ได้ว่าจะตาย มีกาลเวลาที่เป็นอยู่สั้นและประกอบด้วยทุกข์ ไม่มีวิธีที่จะหยุดยั้งความตายได้ แต่มีวิธีหยุดยั้งความเศร้าโศกได้ คือถอนลูกศรคือกิเลสนั้นเสีย (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๘๐/๖๔๑)

สัลเลขสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแก่ท่านพระมหาจุนทะที่ทูลถามเรื่องทิฏฐิและการสละทิฏฐิ ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระมหาจุนทะทูลถามว่า ทิฏฐิทั้งหลายในโลกนี้มีทั้งที่เกี่ยวกับอัตตวาทะและที่เกี่ยวกับโลกวาทะ เมื่อภิกษุพิจารณาเพียงเบื้องต้น(ที่เกิดหรือเหตุเกิดของทิฏฐิแต่ละอย่าง) ก็สละทิฏฐิเหล่านั้นได้อย่างนั้นหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นอารมณ์เป็นที่เกิดขึ้น เป็นที่หมักหมมและเป็นที่ท่องเที่ยว(คือปรากฏตัวออกมาทางวาจาและทางกาย) ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ก็สามารถสละทิ้งทิฏฐิเหล่านั้นได้ แล้วทรงแสดงธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส ๔๔ ประการ คือ

SAMPLE

๑. ความไม่เบียดเบียน ๒. การเว้นจากการฆ่าสัตว์
๓. การเว้นจากการลักทรัพย์ ๔. การประพฤติพรหมจรรย์
๕. การเว้นจากการพูดเท็จ ๖. การเว้นจากการพูดส่อเสียด
๗. การเว้นจากการพูดคำหยาบ๘. การเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ
๙. ความไม่เพ็งเล็งอยากได้ของของผู้อื่น ๑๐. ความไม่พยาบาท
๑๑. ความเห็นชอบ ๑๒. ความระลึกชอบ
๑๓. การเจรจาชอบ ๑๔. การทำชอบ
๑๕. การเลี้ยงชีวิตชอบ๑๖. ความพยายามชอบ
๑๗. การระลึกชอบ ๑๘. การตั้งจิตมั่นชอบ
๑๙. ความรู้ชอบ ๒๐. ความหลุดพ้นชอบ
๒๑. ความปราศจากความหดหู่และเซื่องซึม๒๒. ความไม่ฟุ้งซ่าน
๒๓. ความข้ามพ้นความสงสัย ๒๔. ความไม่โกรธ
๒๕. ความไม่ผูกโกรธ ๒๖. ความไม่ลบหลู่คุณท่าน
๒๗. ความไม่ตีเสมอ ๒๘. ความไม่ริษยา
๒๙. ความไม่ตระหนี่ ๓๐. ความไม่โอ้อวด
๓๑. ความไม่มีมารยา ๓๒. ความไม่ดื้อรั้น
๓๓. ความไม่ถือตัวจัด ๓๔. ความเป็นผู้ว่าง่าย
๓๕. ความเป็นผู้มีมิตรดี ๓๖. ความไม่ประมาท
๓๗. ความเชื่อ ๓๘. ความละอาย(บาป)
๓๙. ความเกรงกลัว(บาป) ๔๐. ความเป็นผู้ได้ฟังมามาก
๔๑. การปรารภความเพียร ๔๒. ความมีสติตั้งมั่น
๔๓. ความสมบูรณ์ด้วยปัญญา ๔๔. ความไม่ยึดมั่น

แล้วทรงตรัสว่า ธรรมเครื่องขัดเกลากิเลสทั้ง ๔๔ ประการก็ได้แก่วิธีคิดเพื่อขัดเกลากิเลสที่เกิดขึ้นแต่ละอย่าง เช่น เมื่อชนเหล่าอื่นเบียดเบียนกันอยู่ ภิกษุควรคิดอย่างนี้ว่า เราจะไม่เบียดเบียนกันเป็นต้น นี้ไม่ใช่สมาบัติ ๘ ตามที่ภิกษุบางรูปเข้าใจ แล้วได้ตรัสไว้ในตอนท้ายว่า จุนทะ เราได้แสดงเหตุแห่งธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส เหตุแห่งจิตตุปบาท เหตุแห่งการหลีกเลี่ยง เหตุแห่งการไปสู่ความเจริญ (และ)เหตุแห่งความดับสนิทไว้แล้วด้วยประการอย่างนี้ เราผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล เอื้อเอ็นดูอนุเคราะห์สาวกทั้งหลาย ได้ทำกิจที่ควรทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระจุนทะมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๑/๗๐)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **คำว่า อัตตวาทะ** หมายถึงมิจฉาทิฏฐิที่ปรารภอัตตา เช่น เห็นว่ารูปเป็นอัตตาเป็นต้น ส่วนคำว่า **โลกวาทะ** หมายถึงมิจฉาทิฏฐิที่ปรารภโลก เช่น เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงเป็นต้น (ม.มู.อ. ๑/๘๑/๑๙๔) คำว่า ธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส ๔๔ ประการเหล่านี้เป็นคุณเครื่องให้ถึงโลกุตรธรรมได้ แต่สมาบัติ ๘ นอกพุทธศาสนายังเป็นเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ (ม.มู.อ. ๑/๘๓/๑๙๙)

สัลเลขัฏฐญาณนิทเทส : แสดงสัลเลขัฏฐญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๓๗ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำ ปุจฉา ดังนี้

ในอุทเทสที่ว่า “ปัญญาในสภาวะแต่ละอย่าง สภาวะต่าง ๆ สภาวะเดียว และเดช ชื่อว่าสัลเลขัฏฐญาณ(ญาณในอรรถแห่งธรรมเครื่องขัดเกลา)” ท่านพระสารีบุตรอธิบายความหมายของคำ รวม ๔ คำ ดังนี้

๑. คำว่า “สภาวะแต่ละอย่าง” หมายถึงธรรมแต่ละอย่างในธรรม ๒๑ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ มักขะ ปฬาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาเถยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง อภิสังขารทั้งปวง กรรมอันเป็นเหตุให้สัตว์ไปสู่ภพทั้งปวง

๒. คำว่า “สภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว” ท่านอธิบายโดยนำธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ (หมวดภาวนาที่ ๕ ในสุตมยญาณที่ ๔) มาจำแนกเป็นสภาวะ ต่าง ๆ และสภาวะเดียว เป็นคู่ ๆ เช่น กามฉันทะชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ เนกขัมมะ ชื่อว่าสภาวะเดียว ฯลฯ กิเลสทั้งปวงชื่อว่าสภาวะต่าง ๆ อรหัตตมรรคชื่อว่าสภาวะเดียว

๓. คำว่า “เดช” ท่านจำแนกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายกุศล และฝ่ายอกุศล ฝ่ายละ ๕ ประการ ฝ่ายกุศล ได้แก่ (๑) เดชคือศีลเครื่องดำเนินไป (๒) เดชคือคุณ (๓) เดชคือปัญญา (๔) เดชคือบุญ (๕) เดชคือธรรม ส่วนฝ่ายอกุศลมีนัยตรงกันข้าม ท่านแสดงว่า เดชฝ่ายกุศลแต่ละประการทำให้เดชฝ่ายอกุศลแต่ละประการที่เป็นคู่ตรงกันข้ามสิ้นไป

๔. คำว่า “ธรรมเครื่องขัดเกลา” ท่านอธิบายโดยนำธรรมที่เป็นคู่ตรง กันข้าม ๓๗ คู่มาจำแนกเป็นธรรมเครื่องขัดเกลาคู่กับธรรมมิใช่เครื่องขัดเกลา เช่น กามฉันทะมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา เนกขัมมะเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา ฯลฯ กิเลส ทั้งปวงมิใช่ธรรมเครื่องขัดเกลา อรหัตตมรรคเป็นธรรมเครื่องขัดเกลา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘๘/๑๔๘)

สัสสตทิฏฐิ : ความเห็นว่าเที่ยง ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง ความเห็นว่าอัตตาและโลก เป็นสิ่งเที่ยงแท้ยั่งยืน คงอยู่ตลอดไป เช่น เห็นว่าคนและสัตว์ตายไปแล้ว ร่างกายเท่านั้นทรุด

SAMPLE

โทรมไป ส่วนดวงชีพหรือเจตภูตหรือมนัสเป็นธรรมชาติไม่สูญ ย่อมถือปฏิสนธิในกำเนิดอื่นสืบไป เป็นมิจฉาทิฏฐิอย่างหนึ่งดังคำในอเจลกัสสปสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กัสสปะ เมื่อเบื้องต้นมี(วาทะ)ว่า ผู้นั้นกระทำ ผู้นั้นเสวย(ทุกข์) ต่อมามีวาทะว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง อันนั้นเป็นสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) หรือดังคำในปาลิเลยยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชนีทิฏฐิ (ความเห็น) อย่างนี้ว่า อัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร ก็สัสสตทิฏฐิ(ความเห็นว่าเที่ยง)นั้นจัดเป็นสังขาร,ในสัสสตทิฏฐิสูตรกล่าวถึงทิฏฐิว่าโลกเที่ยง ; ตรงข้ามกับ *อุจเฉททิฏฐิ*(ข้อ ๑ ในทิฏฐิ ๒) (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗/๒๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๑/๑๓๓,๑๗/๒๑๔/๒๙๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๙/๔๙๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๑/๒๘๕,๒๙/๓/๒๘๙,๒๙/๑๑๒/๓๓๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓๘/๒๑๓, อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๓๒๒/๓๓๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๗/๕๖๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๕๐/๘๘๕)

สัสสตทิฏฐินิทเทส : แสดงสัสสตทิฏฐิ อธิบายอุทเทสที่ ๕ คือ สัสสตทิฏฐิ โดยวิธีปุจฉาและ วิสัชนา ซึ่งมีรายละเอียดคล้ายกับคำวิสัชนาในอัสสาททิฏฐิ ต่างกันแต่ลดอาการจาก ๒๐ อาการเหลือ ๑๕ อาการ เช่น ในการพิจารณาเห็นรูป ลดคำว่า “พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา” เหลือคำว่า “พิจารณาเห็นอัตตามีรูป พิจารณาเห็นรูปในอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาในรูป” เมื่อนำคำทั้ง ๓ นี้ไปหมุนกับขันธ์ ๕ แต่ละขันธ์ ก็จะได้อาการ ๑๕ ประการ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓๘/๒๑๓)

สัสสตทิฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกเที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า โลกเที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๔/๒๙๕)

สัสสตวาทะ : วาทะว่าเที่ยง คือมีวาทะว่าอัตตาและโลกเที่ยง เป็นสิ่งเที่ยงแท้ยั่งยืนตลอดไป มี ๔ ประการ(อยู่ในลำดับข้อที่๕-๘ ในลัทธิ ๖๒ แห่งพรหมชาลสูตร) คือ ๕.ลัทธิที่ถือว่าพระพรหมเที่ยง แต่พวกที่พระพรหมสร้างขึ้นมาไม่เที่ยง ๖. ลัทธิที่ถือว่าเทวดาพวกอื่นเที่ยง แต่พวกขิฑฑาปโทสิกา(พวกที่ต้องจุติเพราะชอบเล่นสนุก)ไม่เที่ยง๗. ลัทธิที่ถือว่า เทวดาพวกอื่นเที่ยง แต่พวกมโนปโทสิกา (พวกที่ต้องจุติเพราะคิดร้ายกันและกัน)ไม่เที่ยง ๘.ลัทธิที่ถือเอาตามที่คิดคาดคะเนด้วยเหตุผลว่าอัตตาฝ่ายจิตเที่ยงแต่อัตตาฝ่ายกายไม่เที่ยง,ในสัมปสาทนียสูตร กล่าวถึงสัสสตวาทะ ลัทธิที่ถือว่าอัตตาและโลกเที่ยง ไว้ว่ามี ๓ ประการ,ในกถาวัตถุอธิบายถึงสัสสตวาทะไว้ว่า ศาสดาที่บัญญัติอัตตาในปัจจุบันโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน และบัญญัติ

SAMPLE

อัตตาในภพหน้าโดยความเป็นของมีจริง โดยความเป็นของยั่งยืน (วาทะ)นี้เรียกว่า สัสสตวาทะ (วาทะว่าอัตตาและโลกเที่ยง) (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐/๑๑,๙/๓๕/๑๖,ที.สี.(ไทย) ๑๑/๑๕๖/๑๑๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๖/๑๐๖)

สัสสเมธะ, มหายัญ : ความฉลาดในการบำรุงข้าวกล้า, ปรีชาในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์เป็นสังคหวัตถุประการหนึ่งที่ผู้ปกครองบ้านเมืองจะพึงบำเพ็ญ (ข้อ ๑ในราชสังคหวัตถุ ๔) ดังคำในเมตตาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระราชาผู้ทรงธรรมเช่นกับฤาษีทรงชนะใจหมู่สัตว์ทั่วแผ่นดินด้วยราชธรรม ทรงบูชายัญ คือสัสสเมธะ ปุริสเมธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ และนิรัคคฬะ เสด็จเที่ยวไป (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑/๑๙๕)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า สัสสเมธะ หมายถึงความฉลาดในการสงเคราะห์พสกนิกรด้วยการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหารส่งเสริมการเกษตร มีความหมายตรงกันข้ามกับอัศวเมธะ(การฆ่าม้าบูชายัญ) ของพราหมณ์(องฺ.อฏฐก.อ. (บาลี) ๓/๑/๒๑๓, ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๒๗/๑๐๖-๑๐๘, องฺ.อฏฐก.ฎีกา (บาลี) ๓/๑/๒๔๙-๒๕๒)

สากมุฏฐิทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผักดอง เป็นเรื่องวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผักดอง ๑ กำแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๘๕-๔๙๒/๖๔)

สากลนคร : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ในแคว้นมัททะ ที่พระเจ้ามัททราชปกครอง เป็นเมืองเกิดของพระเขมาเถรีในอดีตชาติ ดังคำในเขมาเถริยาปทาน ที่พระเขมาเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า หม่อมฉันเป็นพระธิดาที่พอพระทัย รักใคร่ โปรดปรานของพระเจ้ามัททราชในสากลนครที่อุดมสมบูรณ์ พร้อมกับในกาลที่หม่อมฉันพอเกิดมานครนั้นได้มีแต่ความเกษมสำราญเพราะฉะนั้น นามว่าเขมาจึงเกิดขึ้นแก่หม่อมฉันโดยคุณ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๒๔/๔๓๐) ; สาคละ ก็เรียก

สากัจฉสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ควรสนทนาด้วย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุที่เพื่อนพรหมจารีควรสนทนา หมายถึงภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) สีลสัมปทา (๒) สมาธิสัมปทา (๓) ปัญญาสัมปทา (๔) วิมุตติสัมปทา (๕) วิมุตติญาณทัสสนสัมปทา และตอบปัญหาที่มาในเรื่องธรรม ๕ นั้นได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๕/๑๑๓)

สากัจฉสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ควรสนทนาด้วย พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุที่เพื่อนพรหมจารีควรสนทนาด้วย คือภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) สีลสัมปทา (๒) สมาธิสัมปทา (๓) ปัญญาสัมปทา (๔) วิมุตติสัมปทา (๕) วิมุตติญาณทัสสนะ และสามารถตอบปัญหาที่มาในเรื่องสีลสัมปทา เป็นต้นได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๓/๒๗๐)

SAMPLE

สากัจฉา : การพูดจา, การสนทนา ในมหาเวทัลลสูตร กล่าวถึงการพูดจาเพื่อการปรับกัมมัฏฐานให้เกิดความเหมาะสม ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมมาทิฏฐิซึ่งมีเจโตวิมุตติเป็นผล และมีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์ มีปัญญาวิมุตติเป็นผล และมีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์ เพราะมีองค์ธรรม ๕ ประการสนับสนุน คือ ๑. มีศีลสนับสนุน ๒. มีสุตะสนับสนุน ๓. มีสากัจฉาสนับสนุน ๔. มีสมถะสนับสนุน ๕. มีวิปัสสนาสนับสนุน,ในอนุคคหิตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สัมมาทิฏฐิ๑อันองค์ ๕ (คือ ศีล สุตะ สากัจฉา สมถะและวิปัสสนา) สนับสนุนแล้ว ย่อมมีเจโตวิมุตติเป็นผล มีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์ และมีปัญญาวิมุตติเป็นผลมีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์(ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕/๓๒)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า สากัจฉา ในที่นี้หมายถึงการสนทนาบอกความเป็นไปแห่งจิตของตน (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๕๒/๒๕๔, องฺ. ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๕/๑๐)

ฎีกาอธิบายถึงสากัจฉาเชิงเปรียบไว้ เป็นข้อ ๓ในองค์ ๕ ประการไว้ว่าเปรียบเหมือนกระบวนการปลูกมะม่วง คือ ศีล เปรียบเหมือนการทำร่องน้ำรอบต้นไม้ เพราะเป็นมูลเหตุให้สัมมาทิฏฐิเจริญ สุตะ เปรียบเหมือนการรดน้ำให้เหมาะแก่เวลา เพราะเพิ่มพูนภาวนา สากัจฉาเปรียบเหมือนการตัดแต่งกิ่งเพราะนำความยุ่งยากแห่งภาวนาออกไปได้ สมถะ เปรียบเหมือนการทำทำนบกั้นน้ำให้แข็งแรง เพราะทำภาวนาให้มั่นคงยิ่งขึ้น วิปัสสนาเปรียบเหมือนการใช้จอบขุดราก เพราะขุดรากตัณหามานะ และทิฏฐิได้ (องฺ.เอกก.ฏีกา (บาลี) ๑/๑๑/๙๓, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๕/๙-๑๒)

สากิยานี : เจ้าหญิงวงศ์ศากยะ ดังคำในจูฬวรรคที่ พระนางปชาบดีโคตมีผู้ยืนอยู่ ณที่สมควรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าหม่อมฉันจะปฏิบัติอย่างไรกับนางสากิยานีพวกนี้ พระพุทธเจ้าข้าภายหลังพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้พระนางปชาบดีโคตมีอุปสมบทภิกษุณี,ในนันทสูตร กล่าวถึงนางชนบทกัลยาณีสากิยานี มีเกสาที่เกล้าไว้เพียงครึ่งเดียวเหลียวมากล่าวกับเจ้าชายนันทะว่า ข้าแต่ทูลกระหม่อม ขอพระองค์รีบเสด็จกลับมา (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๔/๓๒๐,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๑)

สาเกต, เมือง : ชื่อมหานครแห่งหนึ่งอยู่ในแคว้นโกศลห่างจากเมืองสาวัตถี ๗ โยชน์ ธนัญชัยเศรษฐีบิดาของนาง*วิสาขา* ได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้าปเสนทิโกศล ให้เข้าตั้งถิ่นฐานและสร้างขึ้น เมื่อคราวที่ท่านเศรษฐีอพยพจากเมืองราชคฤห์มาอยู่ในแคว้นโกศลตามคำเชิญชวนของพระองค์ ดังคำว่า อติเรกจีวรเกิดขึ้นแก่ท่านพระอานนท์ ท่านต้องการจะถวายอติเรกจีวรนั้นแก่ท่านพระสารีบุตร แต่ท่านพระสารีบุตรอยู่ที่เมืองสา

SAMPLE

เกต หรือดังคำว่า พระภัททกาปิลานีเดินทางจากเมืองสาเกตไปถึงกรุงสาวัตถี ภิกษุณีถุลลนันทาได้ให้ที่พักแก่พระภัททกาปิลานี , ตามที่กำหนดกันได้ในปัจจุบัน ที่ตั้งของเมืองสาเกตอยู่ที่ฝั่งล่างของแม่น้ำฆาฆระ (Gh**ā**ghara,สาขาใหญ่สายหนึ่งของแม่น้ำคงคา) ตรงกับเมืองอโยธยา (Ayodhya)ห่างจากเมือง Kasia (กุสินารา) ตรงไปทางทิศตะวันตก ประมาณ ๑๗๐ กม. (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๑/๓,๒/๕๑๗/๔๑,๒/๖๐๐/๑๒๓,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๕๐/๒๒๒, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑๔/๑๗๘, ๔/๑๑๕/๑๗๙,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๖/๑๔๖,๕/๓๓๐/๑๘๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๐/๑๕๘,๑๐/๒๔๑/๑๘๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๙/๒๘๑,สํ.ม.(ไทย) ๑๕/๙๙/๑๐๔, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สาเกตชาดก : มี ๒ ชาดก คือ ชาดกที่ ๑และชาดกที่ ๒ แปลต่างกัน

1.สาเกตชาดก ชาดกว่าด้วยพระพุทธเจ้าครั้งเสวยเป็นบุตรพราหมณ์ชาวเมืองสาเกต มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า บุตรพราหมณ์โพธิสัตว์เมืองสาเกต เคยเกิดเป็นบิดามารดากัน ๓,๐๐๐ ชาติ แม้ชาติปัจจุบันเป็นพระพุทธเจ้าแล้วก็ยังมีความคุ้นเคยกับพราหมณ์ ๒ สามีภรรยานั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า คนที่มีจิตเลื่อมใสมีใจฝังแน่นในบุคคลใดพึงสนิทสนมในบุคคลนั้นแม้จะไม่เคยพบเห็นหน้ากันก่อนก็ตามความคุ้นเคยจึงเป็นเหมือนญาติสนิท (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๖๘/๒๘)

2.สาเกตชาดก ชาดกว่าด้วยทรงปรารภพราหมณ์ชื่อสาเกต มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เป็นบุตรพราหมณ์หลายร้อยชาติ ทำให้เกิดความรักความเยื่อใยเมื่อได้พบหน้ากันในชาติปัจจุบันที่พระพุทธองค์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธองค์จึงทรงแสดงเหตุแห่งความรักว่า ความรักนั้นเกิดด้วยเหตุ ๒ ประการคือ ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน และด้วยการเกื้อกูลกันและกันในปัจจุบัน เหมือนดอกอุบลเกิดในน้ำอาศัยน้ำและเปือกตม **ฉะ**นั้น (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๗๓/๑๑๑)

สาเกตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองสาเกต พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ ก็คือพละ ๕ และพละ ๕ ก็คือ อินทรีย์ ๕ เหมือนแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน ตรงกลางแม่น้ำนั้นมีเกาะ น้ำที่อยู่ทิศตะวันออกกับตะวันตกของเกาะนั้นชื่อว่าเนื่องเป็นกระแสเดียวกัน ส่วนน้ำที่อยู่ทิศเหนือกับทิศใต้นับได้ว่ามี ๒ กระแส (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๓/๓๒๕)

สาขนคร : เมืองกิ่ง, เมืองเล็ก ในมหาปรินิพพานสูตร พระอานนท์กล่าวหมายถึงเมืองกุสินารา ดังคำที่ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคอย่าได้ปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกิ่งเช่นนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๐/๑๕๘, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

SAMPLE

สาขเสนาบดี : เสนาบดีนามว่าสาขะ เป็นบุตรของอนุเศรษฐี กรุงราชคฤห์ และเป็นเด็กที่เกิดวันเดียวกับนิโครธกุมารที่ภรรยาเศรษฐีกรุงราชคฤห์นำมาเลี้ยงเป็นบุตร และเป็นเพื่อนของบุตรของภรรยาของช่างชุนที่อาศัยมหาเศรษฐีอยู่ มีชื่อว่าโปตติกะ เมื่อเจริญวัยแล้ว ภายหลังทั้ง ๓ ไปเรียนหนังสือที่เมืองตักกสิลา แต่โปตติกะไม่มีเงินเรียน จึงคอยเรียนจากนิโครธกุมาร ภายหลังเมื่อทั้ง ๓ เรียนจบแล้ว จึงเดินทางกลับมาถึงเมืองพาราณสี ระหว่างทางที่พัก นายโปติกะ ได้ยินไก่ ๒ ตัวที่นอนอยู่บนต้นไม้ทะเลาะกัน และไก่ตัวบนคุยว่า ผู้กินเนื้อของเราจะได้ทรัพย์ ๑ พัน ส่วนไก่ตัวล่างกล่าวว่า ผู้กินเนื้อกล้ามจะได้เป็นพระราชา ผู้กินเนื้อกลางๆ จะได้เป็นเสนาบดี และผู้กินเนื้อติดกระดูกจะได้เป็นขุนคลัง จึงจับไก่ตัวล่างนั้นไปฆ่าแล้ว ให้เนื้อกล้ามแก่พระโอรส เนื้อกลางๆ แก่สาขะ และตนเองกินเนื้อติดกระดูก แล้วเล่าเรื่องราวให้แก่คนทั้ง ๒ ฟังตั้งแต่ต้นจนจบ ภายหลัง เมื่อนิโครธกุมาร เป็นพระราชา และแต่งตั้งสาขะเป็นเสนาบดี และให้โปตติกะไปอยู่ด้วย รับใช้เป็นอุปัฏฐาก วันหนึ่ง พระราชารับสั่งให้ไปเชิญพ่อแม่มาอยู่ด้วย นายโปตติกะ จึงกลับไปยังเมืองราชคฤห์ และเล่าเรื่องราวให้ฟัง พร้อมเชิญให้พ่อแม่ของพระราชานิโครธไปอยู่ด้วย แต่ได้รับการปฏิเสธ และไปเชิญพ่อแม่ของตน ให้ไปอยู่ด้วยก็ได้รับการปฏิเสธเช่นกัน จึงกลับมาเมืองพาราณสี ผ่านบ้านของสาขเสนาบดี เพื่อจะขอพัก แต่เพื่อนสาขะให้บริวารทำร้ายเขา เพราะโกรธที่ไม่ให้ตนกินเนื้อกล้าม แล้วขับไล่ไป ภายหลังนายโปตติกะ จึงเข้าเฝ้าพระราชา ก็ได้รับการต้อนรับอย่างดี ส่วนสาขะเสนาบดี คิดว่านายโปตติกะจะทูลเรื่องราวที่เกิดขึ้นแก่พระราชาจึงรีบไปยังที่ประทับ และนายโปตติกะก็ทูลเรื่องที่เกิดขึ้นแก่พระราชา ดังคำในนิโครธชาดก ที่นายโปตติกะกราบทูลพระเจ้านิโครธว่า ขอเดชะพระเจ้านิโครธพระองค์ทรงเข้าพระทัยอย่างไร ตามที่สาขเสนาบดีกล่าวว่า เราไม่รู้จักมันเลยว่า มันผู้นี้เป็นใคร หรือเป็นคนสอดแนมของใคร พระเจ้านิโครธตรัสว่า เพื่อน เรื่องนี้เรายังไม่ทราบ ทั้งใคร ๆ ก็มิได้บอกเราถึงเรื่องที่สาขะได้กระทำการฉุดคร่าท่าน มีแต่ท่านได้บอกเรา ท่านส่งเสริมเพื่อนทั้งสอง คือ เราและสาขะให้มีอาชีพดีขึ้น คือ ท่านได้ให้อิสริยยศแก่พวกเราเป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ สมบัติเหล่านี้พวกเราได้มาก็เพราะท่าน (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๗๒/๓๓๔,๒๗/๗๓/๓๓๕,๒๗/๗๔/๓๓๕,๒๗/๘๑/๓๓๖)

สาขะ, เนื้อ : ชื่อเนื้อทรายตัวหนึ่ง ตัวมีปัญญาทราม อยากจะเป็นใหญ่เป็นผู้นำฝูง แต่ไม่มีภาวะผู้นำ แม้แต่เมียและลูกของตน ก็ไม่รับผิดชอบ เมื่อคราวมีภัยก็หนีไป ไม่คอยช่วยเหลือ ต่างจากเนื้อทรายชื่อว่านิโครธ เมื่อนำฝูงก็ทำให้บริวารปลอดภัย คราวหนึ่งเคยช่วยเหลือแม่เนื้อทรายท้องแก่ ผู้เป็นเมียของสาขะนั่นแหละให้พ้นภัย โดยยอมสละชีวิตของตนเข้าแลก แม่เนื้อทรายตัวนั้นกตัญญู ภายหลังแม่เนื้อทรายจึงกล่าว

SAMPLE

สอนลูกของตนว่า ลูกหรือผู้อื่นควรคบหาเนื้อชื่อนิโครธเท่านั้น ไม่ควรเข้าไปคบหาเนื้อชื่อสาขะ,ในอปทาน พระกุมารกัสสปเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าเคยเป็นลูกเนื้อชื่อว่าสาขะ ดังคำในกุมารกัสสปเถราปทานที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นลูกของเนื้อชื่อสาขะ ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของแม่เนื้อ ครั้งนั้น เมื่อข้าพเจ้ายังอยู่ในครรภ์ ถึงวาระที่จะต้องถูกฆ่า มารดาของข้าพเจ้าถูกเนื้อชื่อสาขะทอดทิ้ง จึงยึดเนื้อชื่อนิโครธเป็นที่พึ่ง (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒/๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๓/๒๕๙,๓๓/๑๖๔/๒๕๙,๓๓/๑๖๖/๒๖๐)

สาขัลยะ : ความมีวาจาอ่อนหวาน หมายถึงพูดไม่มีปม อ่อนหวาน ไม่เผ็ดร้อนต่อผู้อื่น ไม่กระทบกระทั่งผู้อื่น ไกลต่อความโกรธ เป็นไปเพื่อสมาธิ, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ คือ (๑) สาขัลยะ (ความมีวาจาอ่อนหวาน) (๒) ปฏิสันถาร (การต้อนรับ),ในวิภังค์อธิบายคำว่าอสาขัลยะ ซึ่งเป็นคำที่ตรงกันข้ามไว้ว่า วาจาใดเป็นปม หยาบคาย เผ็ดร้อนต่อผู้อื่น กระทบกระทั่งผู้อื่น ใกล้ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ บุคคลเป็นผู้พูดวาจาเช่นนั้น ความเป็นผู้มีวาจาไม่อ่อนหวาน ความเป็นผู้มีวาจาไม่ละมุนละมัย ความเป็นผู้มีวาจาหยาบ ในลักษณะดังกล่าวนั้น นี้เรียกว่าอสาขัลยะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๗/๑๒๖,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๔/๕๖๕)

สาคตเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสาคตเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านมีจิตเลื่อมใสชมเชยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านรื่นรมย์อยู่ในเทวโลกตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๑๕๒)

สาคตะ, พระ : , ภิกษุ :พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เกิดในตระกูลพราหมณ์ในพระนครสาวัตถี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดามีความเลื่อมใส ขอบวชแล้วทำความเพียรเจริญสมาบัติ ๘ ประการ จนมีความชำนาญในสมาบัติ ท่านเป็นต้นบัญญัติสุราปานสิกขาบท และเพราะเกิดความสังเวชในเหตุการณ์ที่เกิดกับตนครั้งนี้ จึงเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานจนได้สำเร็จพระอรหัต ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางเตโชธาตุสมาบัติ ดังคำว่าสาคตะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ฉลาดในเตโชธาตุ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๒/๓๐) หรือดังคำว่า พวกอุบาสกอุบาสิกาชาวกรุงโกสัมพีทราบข่าวว่าพระสาคตะต่อสู้กับนาคที่ท่าอัมพติตถะ,เป็นต้นบัญญัติในสุราปานสิกขาบท ดังคำที่ท่านพระสาคตะดื่มน้ำเมา,ในมหาวรรคกล่าวไว้ว่าท่านพระเถระเคยเป็นพุทธอุปัฏฐาน ดังคำว่าท่านพระสาคตะเป็นพระอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาค (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๒๖/๔๖๓,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๒, วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๐๔/๗๔, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๑๕๓)

SAMPLE

สาคร : ทะเล,สมุทร ดังคำว่า สาครล้อมรอบชมพูทวีป หรือกระแสแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สาคร ,ในสมุททชาดก กล่าวไว้ว่า ได้ยินว่า สาครอันใคร ๆ ไม่อาจดื่มให้หมดสิ้นไปได้ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๕๐๑/๗๒๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๖/๗๘,๑๑/๒๔๐/๑๙๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๔/๔๗๓,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๘/๓๕๙,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๓๘/๑๕๑)

สาคร, พระ : ชื่อพระสาวกองค์หนึ่ง สมัยพระพุทธเจ้านามว่าอัตถทัสสี ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้านามว่าอัตถีทัสสีปรินิพพานแล้ว พระเถระรูปนี้ที่ได้ช่วยเหลือยักษ์ให้สร้างพุทธสถูปบูชาพระธาตุ บำรุงพระสถูปชั้นเลิศของพระมุนีนามว่าอัตถทีสสีอยู่ ๕ ปี ครั้นสมัยพุทธกาลนี้ยักษ์ในครั้งนั้นได้มาเกิดเป็นพระปัจจุปัฏฐานสัญญกเถระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๔/๒๗๒)

สาคระ, กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์พระองค์หนึ่งเป็นพุทธบิดาของพระพุทธนามว่าอัตถทัสสี เป็นพระราชาปกครองเมืองโสภณะ มีพระมเหสีชื่อว่าสุทัสสนา มีปรากฏในอัตถทัสสพุทธวงศ์ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๔/๖๖๓)

สาคระ, พระ : ชื่อพระสาวกองค์หนึ่ง เป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ ดังคำว่า พระเถระนามว่าสาคระเป็นพระอุปัฏฐาก มีปรากฏในสุเมธพุทธวงศ์ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๔๘)

สาคละ,เมือง : ชื่อนครหลวงของแคว้น*มัททะ*ต่อมาภายหลังพุทธกาลได้เป็นราชธานีของพระเจ้ามิลินท์ กษัตริย์นักปราชญ์ที่ได้โต้วาทะกับพระนาคเสน, ปัจจุบันอยู่ในแคว้นปัญจาป; แคว้นมัททะนั้นบางคราบถูกเข้าใจสับสนกับแคว้น *มัจฉะ*ทำให้สาคละพลอยถูกเรียกเป็นเมืองหลวงของแคว้นมัจฉะไปก็มี ในมหาวิภังค์ วินีตวัตถุ กล่าวถึงเมืองสาคละไว้ว่า ภิกษุสัทธิวิหาริกของท่านพระทัพพหิกะ กรุงสาคละ อยากจะสึกจึงไปลักผ้าโพกของชาวร้านตลาดมาแล้ว ได้กล่าวกับท่านพระทัพพหิกะว่า กระผมไม่เป็นพระเสียแล้ว จักสึกล่ะ ขอรับ คุณทำผิดอะไรเล่า กระผมลักผ้าโพกของชาวร้านตลาด ท่านพระทัพพหิกะให้นำผ้านั้นมาตีราคา ราคาผ้าไม่ถึง ๕ มาสก ท่านพระทัพพหิกะกล่าวว่า เธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แล้วได้แสดงธรรมีกถาให้ฟัง ภิกษุนั้นยินดียิ่ง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓๑/๑๐๐, ๑/๑๖๑/๑๓๓)

สาชีพ : แบบแผนแห่งความประพฤติที่ดีทำให้มีชีวิตร่วมเป็นอันเดียวกัน,สิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ ได้แก่สิกขาบททั้งปวงที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ในพระวินัย อันทำให้ภิกษุทั้งหลายผู้มาจากถิ่นฐานชาติตระกูลต่างๆกัน มามีความเป็นอยู่เสมอเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวว่าภิกษุใดถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย ไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ เสพเมถุนธรรมโดยที่สุดแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้ คำว่า

SAMPLE

สิกขา ได้แก่ สิกขา ๓ อย่างคืออธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ในสิกขา ๓ สีลสิกขานี้ที่ทรงประสงค์เอาในความหมายนี้ ที่ชื่อว่า สาชีพ หมายถึงสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ ภิกษุศึกษาสาชีพนั้น เหตุนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยสาชีพ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๕/๓๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๘/๕๒๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๑๙,๑๔/๑๐๒/๑๒๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๖/๑๑๔,๒๒/๑๖๔/๒๗๑); มาคู่กับ *สิกขา*

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาอธิบายไว้ว่า คำว่า สาชีพ หมายถึงสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสำหรับภิกษุผู้อยู่ร่วมกัน ผู้ดำเนินชีวิตร่วมกัน มีความประพฤติเสมอกัน (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๙๒/๑๑๓) และดู วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๕

สาชีวสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ควรแก่สาชีพ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ เหมือนในสากัจฉสูตร และตอบปัญหาที่ตั้งขึ้นถามในเรื่องธรรม ๕ นั้นได้ จึงเป็นผู้ควรแก่สาชีพของเพื่อนพรหมจารี (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๖/๑๑๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **สาชีพ** หมายถึงถามปัญหาและตอบปัญหา เพราะเพื่อนพรหมจารีจะอยู่รวมกันได้ ก็ด้วยอาศัยความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกันมีข้อสงสัยก็ถามกัน แก้ปัญหาให้กัน (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๖๖/๓๓)

สาฏิยคาหาปกะ : ผู้ให้ถือผ้าสาฎก มุ่งหมายอธิบายให้ทราบถึงภิกษุที่สงฆ์ควรแต่งให้รับผ้าสาฎก เป็นการสมมติให้ภิกษุรูปหนึ่งทำหน้าที่รับผ้าสาฎก มีปรากฏในปัญจกนิบาต ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นสาฏิยคาหาปกะ ธรรม ๕ คือ ๑. ไม่ลำเอียงเพราะชอบ ๒.ไม่ลำเอียงเพราะชัง ๓. ไม่ลำเอียงเพราะหลง ๔.ไม่ลำเอียงเพราะกลัว ๕. รู้จักผ้าสาฎกที่รับแล้วและผ้าสาฎกที่ยังมิได้รับ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๓-๒๘๕/๔๐๒-๔๐๓)

สาฎก : ผ้า, ผ้าห่ม, ผ้าคลุม,ผ้าปิดแผล หมายถึงผ้านุ่งผ้าห่มที่พราหมณ์ชาวอินเดียใช้กัน ส่วนมากมีลักษณะสีขาว ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ทรัพย์ที่ไปในอากาศ คือ นกยูง นกคับแค นกกระทา นกกระจาบ ผ้าสาฎก ผ้าโพก หรือดังคำว่า ภิกษุรูปหนึ่งพบผ้าสาฎกถูกลมบ้าหมูพัดมา จึงเก็บไว้ด้วยตั้งใจจะนำคืนเจ้าของ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๖/๘๓,๑/๑๓๖/๑๐๖),ในบางครั้ง ใช้ต่อท้ายศัพท์อื่น เช่น ผ้าวัสสิกสาฎก คือผ้าอาบน้ำฝน ดังคำที่นางวิสาขามิคารมาตากราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า หม่อมฉันประสงค์จะถวายผ้าวัสสิกสาฎก หรือพราหมณ์ชื่อว่าจูเฬกสาฎก หมายถึงพราหมณ์ผู้มีผ้าห่มผืนเดียว (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๑,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๖/๖๗)

SAMPLE

สาฏิมัตติยเถรคาถา : ภาษิตของพระสาฏิมัตติยเถระ,คาถาของพระสาฏิมัตติยเถระ ท่านพระสาฏิมัตติยเถระเมื่อกล่าวสอนธรรมแก่เจ้าของเรือนนั้น จึงได้กล่าวว่า เมื่อก่อน ท่านมีศรัทธา (แต่)วันนี้ ท่านไม่มีศรัทธา สิ่งใดเป็นของท่าน ขอสิ่งนั้นจงเป็นของท่านตามเดิมเถิด เราไม่มีความทุจริต เพราะศรัทธาไม่เที่ยง คลอนแคลน ศรัทธานั้น เราเห็นมาแล้วอย่างนั้น คนทั้งหลายรักง่ายหน่ายเร็ว ในความรักและความหน่ายนั้น พระมุนีจะชนะได้อย่างไร คนทั้งหลายย่อมหุงอาหารไว้เพื่อมุนี ทุกตระกูล ตระกูลละเล็กละน้อย เราจะเที่ยวบิณฑบาตด้วยปลีแข้ง เพราะกำลังแข้งของเรายังมีอยู่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๔๖/๓๗๘)

สาณวาสี, ภิกษุ : ชื่อพระเถระองค์หนึ่ง ผู้จำพรรษาอยู่เมืองปาฏลีบุตร สมัยพุทธกาล ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า พระเถระหลายรูป คือ ท่านพระนีลวาสี ท่านพระสาณวาสี ท่านพระโคปกะ ท่านพระภคุ และท่านพระผลิกสันทานะอยู่ในกุกกุฏาราม เขตกรุงปาตลีบุตร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๖)

สาณะ, ผ้า : ชื่อผ้าปาน, เป็น ๑ ในจีวร ๖ ชนิดที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาต ในมหานิทเทส ตุวฏกสุตตนิทเทส ก็กล่าวถึงสาณะว่าเป็นผ้าชนิดหนึ่ง ดังคำว่า คำว่า ผ้า ได้แก่ จีวร ๖ ชนิด คือ๑. โขมะ(ผ้าเปลือกไม้) ๒. กัปปาสิกะ (ผ้าฝ้าย) ๓.โกเสยยะ (ผ้าไหม) ๔.กัมพละ (ผ้าขนสัตว์)๕. สาณะ (ผ้าป่าน)๖. ภังคะ (ผ้าที่ทำด้วยวัสดุผสมกัน) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๙/๒๐๐, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๙/๔๔๔,๒๙/๒๐๖/๖๐๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สาณะ เป็น ๑ ในผ้า(จีวร) ๖ ชนิด คือ โขมะ(จีวรผ้าเปลือกไม้) กัปปาสิกะ (จีวรผ้าฝ้าย) โกเสยยะ (จีวรผ้าไหม) กัมพละ (จีวรผ้าขนสัตว์) สาณะ (จีวรผ้าป่าน) ภังคะ (จีวรผ้าผสม) (วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๖๒-๔๖๓/๑๔๒)

สาณะ, ผ้าป่าน :ผ้าทำด้วยเปลือกป่าน, ผ้าป่าน ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตจีวร ๖ ชนิด คือ ๑. โขมะ (ผ้าเปลือกไม้) ๒. กัปปาสิกะ (ผ้าฝ้าย) ๓. โกเสยยะ (ผ้าไหม) ๔.กัมพล (ผ้าขนสัตว์) ๕. สาณะ (ผ้าป่าน)๖. ภังคะ(ผ้าที่ทำด้วยของผสมกัน) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๙/๒๐๐)

สาณัตติกะ อาบัติที่ต้องเพราะสั่ง คือ สั่งผู้อื่นทำ ตัวเองไม่ได้ทำ ก็ต้องอาบัติเช่น สั่งให้ผู้อื่นลักทรัพย์ เป็นต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สาตรูป : รูปเป็นที่ชื่นใจ,รูปที่น่ายินดี น่าต้องการ หมายถึงจักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และใจ หรือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ รวมถึงสัมผัส ๖ สัมผัสสชาเวทนา ๖ สัญญา ๖ สัญเจตนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ และวิจาร ๖ ดังคำว่า ก็ตัณหานี้แหละเมื่อเกิดขึ้น เกิดที่ไหน เมื่อตั้งอยู่ ตั้งอยู่ที่ไหน คือ ปิยรูปสาตรูปใด

SAMPLE

มีอยู่ในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ปิยรูปสาตรูปนี้เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ปิยรูปสาตรูปนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๖/๑๓๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕๕/๒๒๑) ; ดู *ปิยรูป*

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สาตรูป หมายถึงสภาวะที่น่าชื่นใจ เป็นส่วนอิฏฐารมณ์ที่เป็นเหตุให้เกิดตัณหา คำว่า สาตรูป คือรูปที่น่ายินดี น่าต้องการ (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๖๖/๑๓๕,อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๒๐๓/๑๑๙-๑๒๐)

สาตัจจมูลกสัปปายการีสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเพียรต่อเนื่องและผู้ทำสัปปายะในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌานมี ๔ จำพวก คือ

๑. บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ แต่ไม่ทำสัปปายะในสมาธิ

๒. บางคนทำสัปปายะในสมาธิ แต่ไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ

๓. บางคนไม่ทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ และไม่ทำสัปปายะในสมาธิ

๔. บางคนทำความเพียรต่อเนื่องในสมาธิ และทำสัปปายะในสมาธิ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๑๖/๔๐๖)

สาตาคิระ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง เป็นยักษ์ผู้มีฤทธิ์ มีผิวพรรณงดงาม เคยเดินทางมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย ณ ป่ามหาวัน, ในบรรดายักษ์ ๔๑ ตน ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร,ในภิสชาดกกล่าวถึงสาตาคิระ ได้เคยเกิดเป็นยักษ์ในสมัยนั้นด้วย ซึ่งในชาดกนี้ยังเป็นที่มาของการเกิดพระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์อีกด้วย ,ในมหาสมยสูตรกล่าวถึงภูเขาสาตาคีรียักษ์เป็นที่อยู่ของยักษ์ ๓,๐๐๐ ตน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๐๐/๔๓๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๕/๒๖๓)

สาตาคีรี, ภูเขา : ชื่อภูเขาลูกหนึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ เป็นที่อยู่ของยักษ์ ๓,๐๐๐ ตน มีปรากฏในมหาสมยสูตร ดังคำว่า ยักษ์ ๓,๐๐๐ ตนอยู่ที่ภูเขาสาตาคีรี ผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๕/๒๖๓)

สาติ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง เป็นบุตรชาวประมง กรุงสาวัตถี มีทิฏฐิชั่ว มีความเห็นผิด ดังคำในมหาตัณหาสังขยสูตร ที่กล่าวไว้ว่าภิกษุชื่อว่าสาติบุตรชาวประมง มีทิฏฐิชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า วิญญาณนี้นั่นแลมิใช่อื่น ท่องเที่ยวไป แล่นไป,ในท้ายพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทรงจำตัณหาสังขยวิมุตติโดยย่อของเรานี้ อนึ่ง เธอทั้งหลายจงทรงจำ

SAMPLE

สาติภิกษุบุตรชาวประมงว่า เป็นผู้ติดอยู่ในข่ายคือตัณหาและกองแห่งตัณหาใหญ่ (ม. ม.(ไทย) ๑๒/๓๙๖/๔๒๗,๑๒/๔๑๔/๔๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิฏฐิ ในที่นี้หมายถึงสัสสตทิฏฐิ (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๓๙๖/๒๑๒)

สาเถยยะ : โอ้อวด, ความโอ้อวดหลอกเขา มีปรากฏในวัตถูปมสูตร (ข้อ ๖ ในมละ๙ คือ๑.โกธะ (ความโกรธ)๒. มักขะ(ความลบหลู่คุณท่าน) ๓. อิสสา(ความริษยา)๔. มัจฉริยะ(ความตระหนี่)๕. มายา(ความเจ้าเล่ห์)๖.สาเถยยะ(ความโอ้อวด)๗.มุสาวาท(การพูดเท็จ)๘. ปาปิจฉตา(ความปรารถนาลามก)๙. มิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด), ข้อ ๑๐ ในอุปกิเลส ๑๖ คือ (๑) อภิชฌาวิสามโลภะ คิดเพ่งเล็งอยากได้ (๒) พยาบาท คิดร้ายเขา (๓) โกธะ ความโกรธ (๔) อุปนาหะ ความผูกโกรธ (๕) มักขะ ความลบหลู่ คุณท่าน (๖) ปลาสะ ความตีเสมอ (๗) อิสสา ความริษยา (๘) มัจฉริยะ ความตระหนี่ (๙) มายา มารยา (๑๐) สาเถยยะ ความโอ้อวดหลอกเขา (๑๑) ถัมภะ ความหัวดื้อ (๑๒) สารัมภะ ความแข่งดี (๑๓) มานะ ความถือตัว (๑๔) อติมานะ ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา(๑๕) มทะ ความมัวเมา (๑๖) ปมาทะ ความประมาท),ในทุกนิบาต กล่าวว่าเป็นธรรม ๒ คือ๑.มายา (มารยา)๒.สาเถยยะ (ความโอ้อวด),ในวิภังค์อธิบายความหมายของคำว่าสาเถยยะไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้โอ้อวดจัด ความโอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ภาวะที่โอ้อวด ความกระด้าง การพูดเป็นเหลี่ยมคู ภาวะที่กระด้างในบุคคลนั้น นี้เรียกว่าสาเถยยะ,ในวิภังค์ยังกล่าวอีกว่าเป็นข้อ ๔ วิวาทมูล ๖ คือ วิวาทมูล ๖ คือ๑. โกธะ(โกรธ) ๒. มักขะ(ลบหลู่คุณท่าน) ๓.อิสสา(ริษยา) ๔. สาเถยยะ(โอ้อวด) ๕. ปาปิจฉตา(ปรารถนาลามก) ๖.สันทิฏฐิปรมาสิตา (ยึดถือแต่ความเห็นของตน) (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓/๓๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๘๑/๑๓๐,๒๐/๒๓๒/๑๓๗,๒๐/๒๓๓/๑๓๗,๒๐/๒๓๔/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๐๔/๓๙๒,๒๑/๓๐๕/๓๙๒,๒๑/๓๐๖/๓๙๒,๒๑/๓๐๗/๓๙๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๔/๕๖๒,๓๕/๙๔๔/๕๙๙,๓๕/๙๖๑/๖๑๖) ; เขียน *สาไถย* ก็ได้

สาธก : อ้างตัวอย่างให้เห็นชัด,ยกตัวอย่างมาอ้างให้เห็น ดังคำในเตลปัตตชาดกที่พระศาสดาทรงประมวลเรื่องในอดีตมาสาธกตรัสว่า บุคคลเมื่อปรารถนาจะไปสู่ทิศทางที่ยังไม่เคยไป พึงตามรักษาจิตของตนด้วยสติ เหมือนบุคคลประคับประคองภาชนะที่มีน้ำมันเต็มเปี่ยมไม่ให้หก (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๙๖/๔๐)

สาธยาย,สาธยายธรรม :การท่อง, การสวด เช่นในมหาวิภังค์ กล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้สาธยายพร้อมกัน หรือดังคำในสังคีติสูตรที่กล่าวว่า ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร หรือดังคำในวสลสูตรที่กล่าวว่า พวกพราหมณ์ที่เกิดในตระกูลสาธยาย

SAMPLE

มนตร์ มีหน้าที่ร่ายมนตร์,ในปฐมธัมมวิหารีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอปล่อยให้วันคืนล่วงเลยไป ละการหลีกเร้นอยู่ ไม่ประกอบความสงบใจภายใน เพราะการสาธยายธรรมนั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่าเป็นผู้มากด้วยการสาธยายธรรม ไม่เรียกว่าเป็นผู้อยู่ด้วยธรรม (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๘/๒๓๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๒/๓๑๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๓/๑๖๑,๒๒/๑๕๕/๒๕๔,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๔๐/๕๓๒)

สาธยายมนตร์ : สวดมนต์ หมายถึงร่ายมนต์ ดังที่พราหมณ์มีหน้าที่คือการร่ายมนต์ ดังคำในพราหมณธัมมิกสูตรที่กล่าวไว้ว่า พราหมณ์สมัยก่อน ไม่มีสัตว์เลี้ยง ไม่สะสมเงินทอง ไม่มีสิ่งของต่าง ๆ พวกเขามีทรัพย์และธัญชาติคือการสาธยายมนตร์ รักษาขุมทรัพย์ที่ประเสริฐไว้ หรือดังคำในสุทธิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า บุคคลถึงจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด สาธยายมนตร์เป็นอันมาก แต่เป็นผู้เน่าและสกปรกภายในอาศัยการโกหกเลี้ยงชีพ ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๓/๒๗๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๘๘/๕๖๘)

สาธารณ์ : ทั่วไป, ทั่วไปแก่หมู่, ของส่วนรวม ไม่ใช่ของใครโดยเฉพาะ ดังคำในวิธุรชาดก ฆราวาสปัญหา ที่วิธุรบัณฑิตผู้มีคติ มีความเพียร มีปัญญาเห็นอรรถธรรม กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ได้กราบทูลแด่พระราชาว่า ผู้อยู่ครองเรือนไม่ควรคบหญิงสาธารณ์เป็นภรรยาไม่ควรบริโภคอาหารอันมีรสอร่อยแต่ผู้เดียว(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๕๑/๔๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หญิงสาธารณ์ หมายถึงภรรยาของคนอื่นทั่วไป ผู้ครองเรือนไม่พึงประทุษร้าย(เป็นชู้) ในภรรยาของคนอื่น (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๑๔๕๒/๒๒๖)

สาธารณบัญญัติ : ข้อบัญญัติทั่วไป,สิกขาบทที่ทรงบัญญัติทั่วไปทั้งแก่ภิกษุและภิกษุณี หมายถึงสิกขาบทมีกล่าวไว้ทั้งภิกขุวิภังค์และภิกขุนีวิภังค์

สาธารณบัญญัติ ได้แก่ บทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุสงฆ์บัญญัติไว้ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย จำนวน ๑๗๔ สิกขาบท ดังที่แสดงไว้แล้วในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาค ๑ และภาค ๒ ดังคำในจูฬวรรคที่พระมหาปชาบดีโคตมีทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระพุทธเจ้าข้า พวกหม่อมฉันจะปฏิบัติในสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “โคตมี พวกเธอจงศึกษาสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นสาธารณบัญญัติกับภิกษุทั้งหลาย เหมือนที่ภิกษุทั้งหลายศึกษากันฉะนั้น หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุทำอภิวาทมาตุคาม

SAMPLE

ตรัสวิธีปฏิบัติในสิกขาบทที่เป็นสาธารณบัญญัติและไม่เป็นสาธารณบัญญัติ,ในปริวาร กล่าวไว้ว่าเป็นข้อ ๓ ในบัญญัติ ๓ คือ ๑.สัพพัตถบัญญัติ ๒.ปเทสบัญญัติ ๓. สาธารณบัญญัติ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๕/๓๒๒, ๗/๔๓๖/๓๖๗,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑/๑,๘/๒/๒,๘/๒/๓,๘/๗/๙,๘/๓๒๓/๔๓๙)

ในพระไตรปิฎก อธิบายว่า เสขิยสิกขาบทที่เหลือเป็นสาธารณบัญญัติ คือ สิกขาบทที่ทรงบัญญัติทั่วไปทั้งแก่ภิกษุและภิกษุณี พึงทราบ โดยนัยที่แสดงไว้ในภิกขุวิภังค์ พระไตรปิฎกเล่ม ๒ ท่านละข้อความวรรคเหล่านี้ คือ (๒) อุชชัคฆิกวรรค (๓) ขัมภกตวรรค (๔) สักกัจจวรรค (๕) กพฬวรรค (๖) สุรุสุรุวรรค พึงทราบว่า ในเสขิยกัณฑ์ทั้งของ ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ มีจำนวนวรรคและสิกขาบทเท่ากัน (ดู วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๖-๖๕๔/๖๔๙-๗๓๙)

สาธารณสิกขาบท:สิกขาบทที่ทั่วไป,สิกขาบทที่ใช้บังคับทั่วกันหรือเสมอเหมือนกัน หมายถึง สิกขาบทสำหรับภิกษุณี ที่เหมือนกันกับสิกขาบทของภิกษุ เช่น ปาราชิก ๔ ข้อต้นในจำนวน ๘ ข้อของภิกษุณีเหมือนกันกับสิกขาบทของภิกษุ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ในพระไตรปิฎก คำว่าสาธารณสิกขาบท หมายถึงสิกขาบททั่วไป จึงไม่ได้อธิบายไว้ แต่อธิบายคำว่าอสาธารณสิกขาบทไว้หลายแห่ง เช่น วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๘/๕๑๒-๕๑๔ ; เทียบ *อสาธารณสิกขาบท*

สาธินราชชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าสาธินะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสาธินะ ครองราชสมบัติในกรุงมิถิลา เพราะบำเพ็ญกุศลมีการให้ทาน รักษาศีล เป็นต้นไว้มาก ท้าวสักกะจึงอัญเชิญให้เสด็จไปเสวยราชในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นเวลา ๗๐๐ ปี เมื่อจะสิ้นบุญรู้สึกไม่ยินดีในเสวยกามสวรรค์ ท้าวสักกะจึงเรียนให้ทราบว่าเพราะใกล้จะหมดบุญแล้วและเสนอจะให้อยู่ต่อด้วยอำนาจเทวดา ท่านได้กล่าวท้าวสักกะว่าสิ่งที่ได้มาเพราะผู้อื่นให้ย่อมไม่ยั่งยืน จะขอกลับไปโลกมนุษย์และทำบุญทำทานใหม่ แต่เมื่อพลับมาถึงเมืองมิถิลาไม่มีผู้ใดจำได้ จึงแสดงพระองค์ให้พระเจ้าสาธินะผู้เป็นหลานได้ทราบและนำไปดูพื้นต่าง ๆ ที่เคยสร้างอะไรไว้ พระเจ้าสาธินะจึงเชื่อและอำนวยให้ได้ทำบุญตามประสงค์ พระองค์ได้ถวายทานอยู่ ๗ วัน จึงสิ้นพระชนม์แล้วกลับไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อีก (ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๒๐๒/๔๕๕)

สาธินะ, พระราชา :ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง เมืองมิถิลา มีบุญบารมีมาก มีอีกชื่อหนึ่ง เรียกกันว่า พระเจ้าวิเทหะ พระราชาองค์นี้ไปเที่ยวชมสวรรค์ โดยมีมาตลีเทพบุตร เทพสารถีผู้มีฤทธิ์มากพาเยี่ยมชม ดังคำในสาธินราชชาดก ที่กล่าวไว้ว่า พระเจ้าวิเทหะทรงพระนามสาธินะ ผู้ครอบครองมิถิลานคร เสด็จประทับรถทิพย์ ซึ่งเทียมด้วยม้าอัสดร ๑,๐๐๐

SAMPLE

ตัวได้เสด็จไปในสำนักแห่งเทพ เทพครั้นเห็นพระราชาเสด็จมาก็ยินดีต้อนรับพระองค์ (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๒๐๕/๔๕๕)

สาธุ : “ดีแล้ว”, “ชอบแล้ว”, คำที่พระสงฆ์เปล่งออกมาเพื่อแสดงความเห็นชอบต่อการกระทำ ต่อเรื่องราวที่ดำเนินไป หรือต่อกิจกรรมในพิธีนั้นๆ, โดยนัย หมายถึงเปล่งวาจาแสดงความชื่นชม อนุโมทนาหรือเห็นชอบ, อีกนัยหนึ่ง มักใช้เป็นคำบอกแก่เด็กเพื่อให้แสดงความเคารพด้วยการทำกิริยาไหว้ (บางทีคำกร่อนลงเหลือเพียงพูดสั้นๆ ว่า “ธุ”) ดังคำในอุมมัคคสูตรที่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ โลกอันจิตนำไป อันจิตชักนำมา และบุคคลย่อมลุอำนาจจิตที่เกิดขึ้น ภิกษุนั้นชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคว่า สาธุ พระพุทธเจ้าข้าแล้วได้ทูลถามปัญหายิ่งขึ้นไป (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๖/๒๖๘)

สาธุชน : คนดี, คนที่มีคุณงามความดี,(ใช้ในการยกย่อง) คนมีกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมสะอาดบริสุทธิ์, คนที่ประพฤติสุจริต ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่าด้วยพระเดชแห่งพระบรมสารีริกธาตุนั้นแผ่นดินใหญ่นี้ประดับด้วยนักพรตผู้ประเสริฐพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระจักษุนี้ชื่อว่าอันสาธุชนสักการะกันดีแล้ว หรือดังคำในวิหารวิมานที่เทพธิดากล่าวว่า วิมานนี้กึกก้องไปด้วยดนตรีชนิดต่างๆ เหล่าเทพอัปสรก็ส่งเสียงเจื้อยแจ้ว แม้นรชนที่ฝันเห็นดิฉันแล้วต้องปลื้มใจ วิมานน่าอัศจรรย์ น่าทัศนา มีรัศมีสว่างไสวไปทุกทิศ เช่นนี้ บังเกิดเพราะกุศลกรรมของดิฉัน (ฉะนั้น)จึงควรแท้ที่สาธุชนจะทำบุญไว้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๐/๑๘๐,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๔๓/๘๖)

สาธุวาที, ชื่อ : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง, เป็น ๑ ในบรรดาดุริยเทพหกหมื่นองค์ ดังคำในทาสีวิมานที่เทพธิดาองค์กล่าวว่า ท้าวสักกเทวราชผู้ทรงอำนาจเชิญดิฉันมา เหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ ช่วยกันปลุกเร้าดิฉัน ให้เกิดปีติโสมนัส ได้แก่ เทพบุตรมีนามว่าอาลัมพะ คัคคระ ภีมะ สาธุวาที ปสังสิยะ โปกขระและสุผัสสะ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๖/๓๐,๒๖/๘๔๙/๙๘)

สาธุวิหารี : คนที่ได้ฌานมีปฐมฌานจนถึงนิโรธสมาบัติ หมายถึงผู้เพียบพร้อมด้วยพรหมวิหารธรรม ๔ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑, ในจูฬนิทเทสอธิบายสาธุวิหารีว่า ผู้เพียบพร้อมด้วยปฐมฌาน ชื่อว่าสาธุวิหารี ผู้เพียบพร้อมด้วยทุติยฌาน ฯลฯ ตติยฌาน ฯลฯ จตุตถฌาน ชื่อว่าสาธุวิหารี ผู้เพียบพร้อมด้วยเมตตาเจโตวิมุตติ ชื่อว่าสาธุวิหารี ผู้เพียบพร้อมด้วยกรุณาเจโตวิมุตติฯลฯ มุทิตาเจโตวิมุตติ ฯลฯ อุเบกขาเจโตวิมุตติ ชื่อว่าสาธุวิหารีผู้เพียบพร้อมด้วยอากาสานัญจายตนสมาบัติ ชื่อว่าสาธุวิหารีวิญญาณัญจายตนสมาบัติฯลฯ อากิญจัญญายตนสมาบัติฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติชื่อว่าสาธุวิหารี ผู้เพียบพร้อมด้วยนิโรธสมาบัติ ชื่อว่าสาธุวิหารี

SAMPLE

ผู้เพียบพร้อมด้วยผลสมาบัติ ชื่อว่าสาธุวิหารี (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๗/๒๗๙,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๕/๕๑๐,๒๕/๔๖/๕๑๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๓๑/๔๓๓,๓๐/๑๓๒/๔๓๕)

คนดี หมายถึงคนที่บำเพ็ญธรรมได้ฌานสมาบัติ ดังคำในมหาวรรคว่า ถ้าบุคคลพึงได้สหาย ผู้มีปัญญารักษาตน เที่ยวไปด้วยกันได้ เป็นสาธุวิหารี เป็นปราชญ์ครอบงำอันตรายทั้งปวงได้แล้ว พึงมีใจแช่มชื่น มีสติเที่ยวไปกับสหายนั้นถ้าบุคคลไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาตนเที่ยวไปด้วยกันได้ เป็นสาธุวิหารี เป็นนักปราชญ์ พึงประพฤติอยู่ผู้เดียว (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๔/๓๕๕)

จูฬนิทเทสอธิบายว่า สาธุวิหารี หมายถึงผู้เพียบพร้อมด้วยปฐมฌาน ฯลฯ ด้วยนิโรธสมาบัติ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๓๒/๒๖๙)

สาธุสีลชาดก : ชาดกว่าด้วยเลือกเอาผู้มีศีล มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์ถูกศิษย์ถามวิธีการเลือกบุตรเขยว่า ในคน 4 คน คือ คนรูปงาม คนอายุยืน คนมีชาติตระกูลสูงและคนมีศีลธรรมควรจะเลือกใคร ท่านได้ตอบศิษย์ว่า ร่างกายงามก็มีประโยชน์ เราขอนอบน้อมท่านผู้เจริญด้วยอายุ แม้ชาติตระกูลสูงก็มีประโยชน์เหมือนกัน แต่เราชอบใจคนมีศีล ลูกศิษย์ของท่านจึงเลือกชายหนุ่มผู้มีศีลเป็นลูกเขย (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๙๙/๙๐)

สาธุสูตร : มี ๓ สูตร ชื่อเหมือนกัน แต่แปลต่างกัน คือ สูตรที่ ๑ แปลอย่างหนึ่ง และสูตรที่ ๒ และ ๓ แปลเหมือนกัน

1.สาธุสูตร พระสูตรว่าด้วยผลสำเร็จแห่งทาน สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดากราบทูลว่า ทานสามารถให้ผลสำเร็จได้จริง แต่เพราะตระหนี่และประมาท บุคคลจึงไม่สามารถให้ทานได้ ผู้หวังบุญจึงจะให้ทานได้ คนที่สามารถแบ่งของน้อยให้ทานได้ย่อมมีค่าเป็นพันเท่า การให้ทานด้วยศรัทธาย่อมให้สำเร็จผลได้ นักปราชญ์กล่าวว่า การให้ทานกับการรบยากเท่ากัน การให้ทานแก่ผู้บรรลุธรรมแล้วนับว่าเป็นการดียิ่ง ทานที่บุคคลเลือกให้ย่อมให้สำเร็จผลได้ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลายนับว่าเป็นการดี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แม้บัณฑิตสรรเสริญทานที่ให้ด้วยศรัทธาก็จริง แต่ถึงกระนั้นบทแห่งธรรม ก็ยังประเสริฐกว่าทาน เพราะทำให้สัตบุรุษทั้งหลายได้บรรลุนิพพาน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๓/๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บทแห่งธรรม หมายถึงนิพพาน (สำ.ส.อ. ๑/๓๓/๖๑)

2..สาธุสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ดี และธรรมที่ไม่ดี พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า *ธรรมที่ไม่ดี* คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ (๙) มิจฉาญาณะ (๑๐) มิจฉาวิมุตติ *ธรรมที่ดี* คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ

SAMPLE

(๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณะ (๑๐) สัมมาวิมุตติ (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๔/๒๘๔)

3.สาธุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงธรรมที่ดีและธรรมที่ไม่ดีแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า *ธรรมที่ไม่ดี* คือ (๑) ปาณาติบาต (๒) อทินนาทาน (๓) กาเมสุมิจฉาจาร (๔) มุสาวาท (๕) ปิสุณาวาจา (๖) ผรุสวาจา (๗) สัมผัปปลาปะ (๘) อภิชฌา (๙) พยาบาท (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ *ธรรมที่ดี* คือ (๑) เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต (๒) เจตนางดเว้นจากอทินนาทาน (๓) เจตนางดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร (๔) เจตนางดเว้นจากมุสาวาท (๕) เจตนางดเว้นจากปิสุณาวาจา (๖) เจตนางดเว้นจากผรุสวาจา (๗) เจตนางดเว้นจากสัมผัปปลาปะ (๘) อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) (๙) อพยาบาท (ความไม่คิดร้าย) (๑๐) สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๐)

สานุเถรคาถา : ภาษิตของพระสานุเถระ,คาถาของพระสานุเถระ ท่านพระสานุเถระ กล่าวไว้ว่า โยมแม่ ชนทั้งหลายร่ำไห้ถึงคนที่ตายไปแล้ว หรือยังมีชีวิตอยู่ (แต่)หาไม่พบ โยมแม่ โยมยังแลเห็นอาตมามีชีวิตอยู่ ทำไมจึงร่ำไห้ถึงอาตมาเล่า โยมแม่ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๔/๓๑๙)

สานุบรรพต : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง เป็นที่อยู่อาศัยของพระโคสาลเถระ ดังคำในเถรวัตถุที่พระโคสาลเถระกล่าวไว้ว่า เราฉันข้าวมธุปายาส ใต้พุ่มไผ่ พิจารณาถึงความเกิดและความเสื่อมของขันธ์ทั้งหลายโดยเคารพ จะกลับไปสู่สานุบรรพตที่เราเคยอยู่ แล้วเพิ่มพูนวิเวกต่อไป (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๓/๓๑๑)

สาปุคะ, โกฬิยราชสกุล :ชื่อราชสกุลหนึ่ง ที่เป็นญาติของพระอานนท์ อยู่แคว้นโกฬิยะ ดังคำในสาปุคิยาสูตรว่า ท่านพระอานนท์อยู่ในนิคมของโกฬิยราชสกุลชื่อสาปุคะ แคว้นโกฬิยะ ครั้งนั้นแลโกฬิยบุตรชาวสาปุคิยนิคม๒จำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ท่านพระอานนท์ได้กล่าวกับโกฬิยบุตรชาวสาปุคิยนิคม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๔/๒๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นราชสกุลที่อยู่ในนิคมชื่อว่าสาปุคะ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๙๔/๔๑๓)

สาปุคิยาสูตร : พระสูตรว่าด้วยโกฬิยบุตรชาวสาปุคิยนิคม พระอานนท์ขณะอยู่ที่สาปุคิยนิคม แคว้นโกฬิยะ ได้แสดงธรรมแก่พวกชาวสาปุคิยนิคมจำนวนมาก เกี่ยวกับเรื่ององค์แห่งความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ ๔ คือ (๑) องค์ความเพียรเพื่อสีลปาริสุทธิ (ความบริสุทธิ์แห่งศีล) คือ ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขะมักเขม้น

SAMPLE

ความไม่ท้อถอย สติสัมปชัญญะในสีลปาริสุทธิว่า เราจักบำเพ็ญสีลปาริสุทธิที่ยังไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์ หรือประคับประคองสีลปาริสุทธิที่บริบูรณ์ในฐานะนั้น ๆ ด้วยปัญญา (๒) องค์ความเพียรเพื่อจิตตปาริสุทธิ (ความบริสุทธิ์แห่งจิต) คือ ความพอใจ ... สติสัมปชัญญะในจิตตปาริสุทธิว่า เราจักบำเพ็ญจิตตปาริสุทธิที่ยังไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์ หรือประคับประคองจิตตปาริสุทธิที่บริบูรณ์ในฐานะนั้นๆ ด้วยปัญญา (๓) องค์ความเพียรเพื่อทิฏฐิปาริสุทธิ(ความบริสุทธิ์แห่งทิฏฐิ) คือ ความพอใจ ... สติสัมปชัญญะในทิฏฐิปาริสุทธิว่า เราจักบำเพ็ญทิฏฐิปาริสุทธิที่ยังไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์ หรือประคับประคองทิฏฐิปาริสุทธิที่บริบูรณ์ในฐานะนั้นๆ ด้วยปัญญา (๔) องค์ความเพียรเพื่อวิมุตติปาริสุทธิ (คือประกอบด้วยองค์ความเพียรเพื่อสีลปาริสุทธิ จิตตปาริสุทธิ ทิฏฐิปาริสุทธิแล้ว ย่อมคลายจิตในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความกำหนัด ย่อมเปลื้องจิตในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเปลื้องแล้ว ย่อมถูกต้องสัมมาวิมุตติ) คือ ความพอใจ ... สติสัมปชัญญะในวิมุตติปาริสุทธิว่า เราจักบำเพ็ญวิมุตติปาริสุทธิที่ยังไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์ หรือประคับประคองวิมุตติปาริสุทธิที่บริบูรณ์ในฐานะนั้น ๆ ด้วยปัญญา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๔/๒๘๙)

สามกสูตร : พระสูตรว่าด้วยหมู่บ้านสามะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่วิหารชื่อโปกขรณีย์ ใกล้หมู่บ้านสามะ แคว้นสักกะ ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เทวดาองค์หนึ่งเข้าเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ปริหานิยธรรม (ธรรมเป็นเหตุแห่งความเสื่อม) ของภิกษุ ๓ คือ (๑) ความเป็นผู้ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ แล้วตรัสว่า ปริหานิยธรรมของภิกษุอีก ๓ คือ (๑) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๒) ความเป็นผู้ว่ายาก(๓) ความเป็นผู้มีปาปมิตร (มิตรชั่ว) แล้วตรัสสรุปว่า เพราะธรรม ๖ เหล่านี้ จึงทำให้ชนบางพวกในอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน เสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑/๔๕๐)

สามกุมาร : ชื่อกุมารคนหนึ่ง เป็นดาบสหนุ่มชื่อว่าสามะ(สาม) หมายถึงสุวรรณสามดาบส, เป็นพระโพธิสัตว์ผู้มีผิวพรรณดังทอง,เป็นลูกของปาริกาดาบสินีและทุกูลบัณฑิตผู้มีตาบอด ดังคำในชาดก ภาค ๒ บทนำตอนหนึ่งว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามดาบส เลี้ยงดูบิดามารดาผู้เป็นดาบสตาบอดอยู่ในป่า ต่อมาวันหนึ่งสุวรรณสามดาบสไปตักน้ำและถูกพระเจ้าปิลยักษ์ราชาแคว้นกาสี ยิงด้วยลูกศร ท่านได้ทูลถามพระเจ้าปิลยักษ์ว่า ยิงข้าพเจ้าทำไม พระองค์ตรัสตอบว่า เข้าใจผิดด้วยคิดว่าเจ้าเป็นคนไล่เนื้อให้หนีไป ก่อนจะสลบล้มลงไป ท่านได้ทูลขอร้องว่า ขอพระองค์โปรดช่วยเลี้ยงดูบิดามารดาแทนข้าพระองค์ด้วย พระเจ้าปิลยักษ์เข้าพระทัยว่าสุวรรณสามตายแล้ว จึงเสด็จไปนำบิดามารดาของสุวรรณสามมาดูศพเมื่อท่านทั้ง ๒ มาดูแล้วจำได้ว่า เป็น

SAMPLE

บุตรของตนจริงๆจึงพากันร้องไห้คร่ำครวญอย่างน่าเวทนา จากนั้นจึงได้ทำสัจกิริยาขอให้พิษร้ายออกจากร่างกายของสุวรรณสาม นอกจากนี้เทพธิดาอีกองค์หนึ่งก็มาช่วยทำสัจกิริยาด้วยเมื่อสุวรรณสามฟื้นจากสลบแล้วจำความต่าง ๆ ได้ จึงแสดงธรรมแก่พระเจ้าปิลยักษ์และให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ พระโพธิสัตว์ปรนนิบัติบิดามารดาจนท่านทั้ง ๒ สิ้น ชีวิตแล้วจึงได้ดับขันธ์ไปสู่พรหมโลก หรือดังคำในสุวัณณสามชาดก ที่พระเจ้าปิลยักษ์กล่าวแก่มารดาบิดาไว้ว่า ข้าพเจ้าได้ฆ่าสามกุมารผู้บำรุงบำเรอท่าน ผู้เห็นแก่กัลยาณธรรมที่ท่านกล่าวถึงแล้ว เขามีผมยาวดำสนิท มีปลายงอนช้อนขึ้นข้างบน ถูกข้าพเจ้าฆ่าแล้ว นอนอยู่ที่หาดทรายที่เปรอะเปื้อนไปด้วยเลือด (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๓๖๐/๒๓๖,๒๘/๓๖๒/๒๓๙,๒๘/๓๖๓/๒๓๙,๒๘/๓๖๔/๒๓๙,๒๘/๓๖๕/๒๓๙,๒๘/๓๘๑/๒๔๑,๒๘/๓๘๙/๒๔๑,๒๘/๓๙๗/๒๔๒,๒๘/๓๙๘/๒๔๒)

สามคาม, หมู่บ้าน : ชื่อหมู่บ้านที่มีข้าวฟ่างมากมาย,เป็นหมู่บ้านอยู่ในแคว้นสักกะ ดังคำในปาสาทิกสูตรว่า พระจุนทะ สมณุทเทสจำพรรษาอยู่ในกรุงปาวาได้เข้าไปหาท่านพระอานนท์ซึ่งอยู่ในสามคาม กราบท่านพระอานนท์แล้วนั่ง ณ ที่สมควรแล้วสนทนาธรรมกับพระอานนท์หรือดังคำในสามคามสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านสามคาม แคว้นสักกะสมัยนั้นแล นิครนถ์ นาฏบุตรได้ถึงแก่กรรมไม่นาน ที่กรุงปาวา เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์ นาฏบุตรนั้น นิครนถ์ทั้งหลายได้แตกกันเป็น ๒ ฝ่าย ต่างบาดหมางกันทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๕/๑๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๑/๕๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สามคาม หมายถึงชื่อหมู่บ้านที่มีข้าวฟ่างมากมาย (ที.ปา.อ. ๑๖๕/๙๖)

สามคามสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้านสามคาม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ท่านพระอานนท์และท่านพระจุนทะ สมณุทเทส ณ หมู่บ้านสามคามของชาวศากยะ แคว้นสักกะ เพราะทรงปรารภคำทูลของท่านพระอานนท์ เรื่องการแตกสามัคคีถึงขั้นวิวาทกันของพวกนิครนถ์ ท่านพระจุนทะ สมณุทเทสน้องชายของท่านพระสารีบุตรซึ่งจำพรรษาอยู่ในกรุงปาวาได้ทราบข่าวการดับขันธ์ของนิครนถนาฏบุตรและการแตกสามัคคีของพวกนิครนถ์ หลังจากนิครนถนาฏบุตรถึงแก่กรรมได้ไม่นานนัก จึงออกเดินทางมาหาท่านพระอานนท์ที่หมู่บ้านสามคาม ของชาวศากยะ ในแคว้นสักกะ เล่าเรื่องทั้งหมดให้ท่านพระอานนท์ฟัง พระเถระเห็นว่าเรื่องนี้จะเป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาธรรมที่สำคัญได้เรื่องหนึ่งจึงชวนท่านพระจุนทะเข้าเฝ้าถึงที่ประทับ พร้อมทั้งกราบทูลเรื่องราวตามที่ท่านพระจุนทะเล่าให้ฟังข้างต้นและทูลความคิดเห็นของท่านเองว่า

SAMPLE

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานไป ความวิวาทเช่นนี้อย่าได้เกิดขึ้นในสงฆ์เลย พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า เคยเห็นภิกษุ ๒ รูปวิวาทกันเพราะโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการที่พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายบ้างหรือไม่ เมื่อท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ไม่เคยเห็นภิกษุ ๒ รูปวิวาทกันเพราะโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการเลย แต่หลังพุทธปรินิพพาน อาจมีบุคคลที่อาศัยพระผู้มีพระภาคก่อการวิวาทขึ้นในสงฆ์ เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) เพราะอาชีวะอันเคร่งครัด (๒) เพราะปาติโมกข์อันเคร่งครัด พระองค์จึงตรัสว่า การวิวาทที่เกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ ประการนั้นเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่การวิวาทที่เกิดขึ้นเพราะมรรคหรือปฏิปทาเป็นเรื่องใหญ่ แล้วทรงแสดงข้อธรรมเหล่านี้ คือ

๑. มูลเหตุแห่งการวิวาท ๖ ประการ คือ

๑. ภิกษุเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ ไม่มีความเคารพยำเกรงพระรัตนตรัย ไม่ทำสิกขาให้บริบูรณ์

๒. ภิกษุเป็นผู้ลบหลู่ ตีเสมอ ฯลฯ

๓. ภิกษุเป็นผู้ริษยา มีความตระหนี่ ฯลฯ

๔. ภิกษุเป็นผู้โอ้อวด มีมารยา ฯลฯ

๕. ภิกษุเป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ

๖. ภิกษุเป็นผู้ยึดมั่นทิฏฐิของตนมีความถือรั้น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก ฯลฯ

๒. อธิกรณ์(เรื่องที่เกิดขึ้นแล้วสงฆ์จะต้องระงับ) ๔ ประการ คือ

๑. วิวาทาธิกรณ์ ๒. อนุวาทาธิกรณ์

๓. อาปัตตาธิกรณ์ ๔. กิจจาธิกรณ์

๓. อธิกรณสมถะ(การระงับอธิกรณ์ด้วยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง) ๗ ประการ คือ

๑. สัมมุขาวินัย ๒. สติวินัย

๓. อมูฬหวินัย ๔. ปฏิญญาตกรณะ

๕. เยภุยยสิกา ๖. ตัสสปาปิยสิกา

๗. ติณวัตถารกะ

๔. สารณียธรรม ๖ ประการ

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๑/๕๐)

สามเณร : เหล่ากอแห่งสมณะ,บรรพชิตในพระพุทธศาสนาผู้ยังมิได้อุปสมบทเพียงแต่รับบรรพชาด้วยไตรสรณคมน์ถือสิกขาบท ๑๐ และกิจวัตรบางอย่างตามปกติ มีอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ;พระราหุลเป็นสามเณรองค์แรกในพระพุทธศาสนา ดังคำใน

SAMPLE

จตุตถอนาคตภยสูตรว่า ในอนาคต หมู่ภิกษุจักอยู่คลุกคลีกับภิกษุณีนางสิกขมานา และเหล่าสามเณร หรือดังคำในวนวัจฉเถรสามเณรคาถาที่ท่านพระเถระกล่าวไว้ว่า สามเณรของท่านพระวนวัจฉเถระได้กล่าวว่า พระอุปัชฌาย์ได้กล่าวกับเราว่า สีวกะ เราจะไปจากที่นี่ กายเราอยู่บ้าน (แต่)ใจเราอยู่ป่า แม้ลุกไม่ไหว เราก็จะไป ผู้รู้แจ้งหาข้องอยู่ไม่ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๐/๑๔๗,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๔/๓๐๘)

สามเณรจาละ : ชื่อสามเณรองค์หนึ่ง ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรและพระขทิรวนิยเถระ ดังคำในขทิรวนิยเถรคาถา ท่านพระขทิรวนิยเถระได้กล่าวว่า สามเณรจาละ สามเณรอุปจาละ สามเณรสีสูปจาละ พวกเธอครองสติมั่นคงอยู่หรือเปล่าหลวงลุงของพวกเธอ ผู้เปรียบเหมือนนายขมังธนู ผู้สามารถยิงทะลวงปลายขนทรายได้ เพราะมีปัญญาหลักแหลมว่องไวรู้แจ้งตลอดมาถึงแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๒/๓๑๘)

สามเณรเปรต : เปรตในร่างสามเณร ลอยในอากาศ สังฆาฏิ บาตร ประคตเอวและร่างกายของมันถูกไฟ ดังคำในปาปสามเณรสูตรที่พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวแก่พระลักขณะว่า ได้เห็นสามเณรเปรตลอยขึ้นสู่กลางอากาศ สังฆาฏิของมันถูกไฟติดลุกโชน จนมันร้องครวญครางฯลฯ(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๐/๒๔๓, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๑/๓๑๑,๑๖/๒๒๒/๓๑๒)

สามเณรเปสกะ : *ผู้ใช้สามเณร* หมายถึงภิกษุผู้ได้รับสมมติ คือแต่งตั้งจากสงฆ์ ให้ทำหน้าที่เป็นผู้ใช้สามเณร, เป็นตำแหน่งหนึ่งในบรรดา *เจ้าอธิการแห่งอาราม ดังคำใน ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นสามเณรเปสกะ (ผู้ใช้สามเณร)ฯลฯ สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นสามเณรเปสกะ ฯลฯ ถึงแต่งตั้งแล้วก็ไม่พึงส่งไปฯลฯสงฆ์แต่งตั้งแล้วพึงส่งไป (อง.ปญฺจก.(ไทย)*๒๒/๒๗๓/๔๐๒,๒๒/๒๗๔/๔๐๒,๒๒/๒๗๕/๔๐๒,๒๒/๒๗๖/๔๐๒)

สามเณรวัตถุ : เรื่องสามเณร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ไม่มุ่งร้ายในหมู่คนผู้มุ่งร้าย ผู้สงบในหมู่คนผู้ชอบหาเรื่องใส่ตนผู้ไม่ถือมั่นในหมู่คนผู้ถือมั่นเราเรียกว่าพราหมณ์ อรรถกถาเรื่องนี้เล่าไว้ว่า มีเรื่องเล่าว่า พราหมณีคนหนึ่งจัดแจงอุทเทศภัตรไว้เพื่อภิกษุ ๔ รูป กล่าวกับพราหมณ์ว่า พราหมณ์ ท่านจงไปวิหาร เจาะจงนำพราหมณ์แก่ ๔ คนมา พราหมณ์นั้นไปวิหาร กล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงเจาะจงให้พราหมณ์ ๔ คนแก่ผม สามเณรผู้เป็นขีณาสพ ๔ รูป ซึ่งมีอายุ ๗ ปี คือ สังกิจจสามเณร บัณฑิตสามเณร โสปากสามเณร เรวตสามเณร ถึงแก่พราหมณ์นั้น ฯ พราหมณีแต่งตั้งอาสนะทั้งหลายควรแก่ค่ามากไว้ เห็นสามเณร ก็โกรธบ่นพึมพำอยู่ กล่าวว่าท่านไปวิหาร พาเด็ก ๔ คน แม้คราวหลานของตนซึ่งไม่สมควรมา จึงไม่ให้สามเณรเหล่านั้นนั่งบนอาสนะเหล่านั้น ลาดตั่งที่ต่ำๆ กล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงนั่งบนตั่งเหล่านั่น กล่าวว่า พราหมณ์ ท่านจงไปเลือกพราหมณ์แก่แล้วนำมา พราหมณ์ไปวิหาร พบ

SAMPLE

พระสารีบุตรเถระ เรียนว่า มาเถิดท่าน เราจักไปเรือนของเราทั้งหลาย นำมา ฯ พระเถระมาเห็นสามเณรทั้งหลาย ถามว่า พราหมณ์เหล่านี้ได้ภัตรแล้วหรือ เมื่อเขาตอบว่า ยังไม่ได้ จึงทราบความที่เขาจัดภัตรไว้เพื่อพราหมณ์ ๔ คนเท่านั้น กล่าวว่า พวกท่านจงนำบาตรของเรามา รับบาตรหลีกไป ฯ ฝ่ายพราหมณีถามว่า พราหมณ์นี้กล่าวอะไร เมื่อพราหมณ์ตอบว่า ท่านกล่าวว่าการที่พราหมณ์ผู้นั่งอยู่เหล่านั่นได้(ก่อน)จึงควร จงนำบาตรของเรามา รับบาตรของตนแล้วไป จึงกล่าวว่า พระเถระนั้นเห็นจะไม่ประสงค์จะฉัน ท่านจงรีบไปเลือกดูพราหมณ์อื่นแล้วนำมา พราหมณ์ไปพบพระมหาโมคคัลลานเถระ ก็กล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน นำมา ฯ แม้ท่านเห็นสามเณรทั้งหลาย ก็กล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน รับบาตรแล้วหลีกไป ฯ พราหมณีกล่าวกับพราหมณ์นั้นว่า พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประสงค์จะฉัน ท่านจงไปโรงสวดของพราหมณ์ นำพราหมณ์แก่คนหนึ่งมา ฝ่ายสามเณรทั้งหลายไม่ได้อะไรๆ ตั้งแต่เช้า ถูกความหิวบีบคั้นนั่งอยู่ ฯ อาสนะของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน เพราะเดชแห่งคุณของสามเณรเหล่านั้นฯท้าวเธอทรงใคร่ครวญอยู่ ก็รู้ความที่สามเณรเหล่านั้นนั่งหิวอยู่ตั้งแต่เช้า ทรงดำริว่า การที่เราไปในที่นั้นควร จึงแปลงเป็นพราหมณ์แก่คร่ำคร่าเพราะชรา ประทับนั่งอยู่บนอาสนะที่เลิศของพราหมณ์ทั้งหลาย ในโรงสวดของพราหมณ์นั้น ฯ พราหมณ์พอเห็นท้าวสักกะนั้น คิดว่า คราวนี้พราหมณีของเราจักพอใจ กล่าวว่า มาเถิดท่าน พวกเราจักไปเรือน ได้พาท้าวเธอไปเรือน ฯ พราหมณีพอเห็นท้าวสักกะนั้นเท่านั้น มีใจยินดี ลาดเครื่องลาดบนอาสนะ ๒ (ซ้อน) ในที่เดียวกัน กล่าวว่า พระผู้เป็นเจ้า เชิญท่านนั่งบนเครื่องลาดนี้เถิด ท้าวสักกะเสด็จเข้าไปเรือน ไหว้สามเณรทั้ง ๔ รูปด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ประทับนั่งโดยบัลลังก์ที่พื้นท้ายอาสนะของสามเณรเหล่านั้น ฯ ครั้งนั้น พราหมณีเห็นท้าวเธอ กล่าวกับพราหมณ์ว่า แย่จริง พราหมณ์ท่านนำมาแล้ว ท่านพาพราหมณ์บ้าแม้นั้นมา พราหมณ์นั้นเที่ยวไหว้สามเณรคราวหลานของตนได้ ประโยชน์อะไรด้วยพราหมณ์นี้ ท่านจงขับไล่พราหมณ์นี้ออกไป พราหมณ์แปลงนั้นถูกเขาจับที่คอบ้าง ที่มือบ้าง ที่รักแร้บ้าง ฉุดคร่าออกไปอยู่ ก็ไม่ปรารถนาแม้จะลุกขึ้น ฯ พราหมณีกล่าวกับพราหมณ์ผู้สามีนั้นว่า พราหมณ์ มาเถิด ท่านจงจับที่มือข้างหนึ่ง ฉันจักจับที่มือข้างหนึ่ง ทั้ง ๒ คนจับที่มือทั้ง ๒ โบยที่หลัง ช่วยกันฉุดคร่าไปไว้ภายนอกประตูเรือน ฯ ฝ่ายท้าวสักกะก็ประทับนั่งในที่ตนนั่งนั่นแล กวักพระหัตถ์แล้ว ฯ สามีภรรยาทั้ง ๒ นั้นกลับมาเห็นท้าวสักกะนั้นประทับนั่งอยู่อย่างเดิม ร้องด้วยความกลัว ปล่อยไปแล้ว ฯ ในขณะนั้น ท้าวสักกะให้เขารู้ความที่พระองค์เป็นท้าวสักกะ ฯ สามีภรรยาทั้ง ๒ ได้ถวายอาหารแก่สามเณรเหล่านั้น ฯ ชนแม้ทั้ง ๕ รับอาหารแล้ว รูปหนึ่งทำลายมณฑลช่อฟ้าไป ฯ รูปหนึ่ง

SAMPLE

ทำลายส่วนเบื้องหน้าแห่งหลังคาไป รูปหนึ่งทำลายส่วนเบื้องหลังแห่งหลังคาไป รูปหนึ่งดำลงในแผ่นดินไป ฝ่ายท้าวสักกะก็เสด็จออกไปโดยทางหนึ่ง ชนแม้ทั้ง ๕ ได้ไปสู่ที่ทั้ง ๕ ด้วยประการฉะนี้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๖/๑๖๑,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๔๐๖/๔๙๘-๕๐๐)

สามเณรสานุ : ชื่อสามเณรองค์หนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี เป็นบุตรของอุบาสิกาคนหนึ่ง เมื่ออยู่ในวัยหนุ่มคิดจะสึก จึงถูกยักษ์เข้าสิง ดังคำในสานุสูตรว่า สมัยนั้น บุตรของอุบาสิกาคนหนึ่งชื่อสานุ ถูกยักษ์เข้าสิง ครั้งนั้น อุบาสิกานั้นได้คร่ำครวญกล่าวว่า คนได้สดับคำของพระอรหันต์ทั้งหลายว่า ชนเหล่าใดเข้าอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการด้วยดีตลอดดิถีที่ ๑๔ ที่๑๕ และที่๘แห่งปักษ์ ทั้งตลอดปาฏิหาริยปักษ์ ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ ยักษ์ทั้งหลายย่อมเข้าสิงชนเหล่านั้นไม่ได้ เป็นการถูกต้องแล้ว บัดนี้ฉันเห็นแล้ว ในวันนี้ยักษ์เข้าสิงสามเณรสานุ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๙/๓๔๒)

สามเณรสีสูปจาระ :ชื่อสามเณรองค์หนึ่ง ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรและพระขทิรวนิยเถระ ดังคำในขทิรวนิยเถรคาถา ท่านพระขทิรวนิยเถระได้กล่าวว่า สามเณรจาละ สามเณรอุปจาละ สามเณรสีสูปจาละ พวกเธอครองสติมั่นคงอยู่หรือเปล่าหลวงลุงของพวกเธอ ผู้เปรียบเหมือนนายขมังธนู ผู้สามารถยิงทะลวงปลายขนทรายได้ เพราะมีปัญญาหลักแหลมว่องไวรู้แจ้งตลอดมาถึงแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๒/๓๑๘)

สามเณรสูตร : พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้ให้สามเณรอุปัฏฐาก มี ๒ สูตร คือ

1.สามเณรสูตร พระอุบาลีทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรมเท่าไรพึงให้สามเณรอุปัฏฐากได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๐ พึงให้สามเณรอุปัฏฐากได้ คือ ภิกษุ (๑-๓) มีเนื้อความเหมือนในอุพพาหิกาสูตร (๔) สามารถพยาบาลได้เองหรือใช้ให้ผู้อื่นพยาบาลสัทธิวิหาริกผู้เจ็บไข้ (๕) สามารถระงับได้เองหรือใช้ให้ผู้อื่นช่วยระงับความไม่ยินดี (๖) สามารถบรรเทาความรำคาญที่เกิดขึ้นได้เองโดยธรรม (๗) สามารถปลดเปลื้องความเห็นผิดที่เกิดขึ้นได้โดยธรรม (๘) สามารถให้สมาทานอธิศีล (๙) สามารถให้สมาทานอธิจิต (๑๐) สามารถให้สมาทานอธิปัญญา (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๖/๘๗)

2.สามเณรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ พึงให้สามเณรอุปัฏฐากได้ มีเนื้อความเหมือนในอุปสัมปาเทตัพพสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๓/๓๙๓)

สามเณรอุปจาละ : ชื่อสามเณรองค์หนึ่ง ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรและพระขทิรวนิยเถระ ดังคำในขทิรวนิยเถรคาถา ท่านพระขทิรวนิยเถระได้กล่าวว่า สามเณรจาละ สามเณรอุปจาละ สามเณรสีสูปจาละ พวกเธอครองสติมั่นคงอยู่หรือเปล่าหลวงลุงของพวกเธอ ผู้

SAMPLE

เปรียบเหมือนนายขมังธนู ผู้สามารถยิงทะลวงปลายขนทรายได้ เพราะมีปัญญาหลักแหลมว่องไวรู้แจ้งตลอดมาถึงแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๒/๓๑๘)

สามเณรี : สามเณรผู้หญิง, หญิงรับบรรพชาในสำนักภิกษุณี ถือสิกขาบท๑๐ เหมือนสามเณร ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า ที่ชื่อว่าปริพาชิกา ได้แก่ นักบวชหญิงคนใดคนหนึ่งผู้อยู่ในลัทธิปริพาชิกายกเว้นภิกษุณี สิกขมานาและสามเณรี หรือดังคำที่พระพักกุลเถระกล่าวไว้ว่า... ไม่รู้จักการแสดงธรรมแก่สามเณรีเลย (วิ.มหา.(ไทย) ๓/๙๑๘/๒๐๕,๓/๑๐๑๐/๒๕๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๑/๒๔๔)

สามเพท : ชื่อคัมภีร์ที่ ๓ ของพระเวท,ชื่อคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ในสมัยพระเวท มี ๓ คัมภีร์ คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู*ไตรเพท*

สามบัณฑิต : บัณฑิตชื่อสาม หมายถึงสุวรรณสามดาบส,ในที่นี้เป็นคำเรียกชื่อที่เจ้าปิลยักษ์ตรัสแก่มารดาบิดาของสุวรรณสามดาบส ดังคำในสุวัณณสามชาดกว่า พระราชา(ปิลยักษ์)นั้นทรงครั่ำครวญเป็นที่น่าสงสารอย่างมากว่า เราเข้าใจว่าจะเป็นผู้ไม่แก่และไม่ตาย เราได้เห็นสามบัณฑิตตาย วันนี้ จึงได้รู้ความแก่และความตายแต่ก่อนหาได้รู้ไม่ความตายจะไม่มาถึงเป็นไม่มี สามบัณฑิตถูกลูกศรอาบยาพิษเสียบแทงแล้ว ตอบโต้กับเราอยู่แท้ๆ ครั้นกาลล่วงเลยไปวันนี้เอง เขาพูดอะไร ๆ ไม่ได้เลย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๓๒๙/๒๓๕,๒๘/๓๓๐/๒๓๕)

สามแพร่ง : ทางที่แยกเป็น ๓ สาย เกิดจากทางสายหนึ่งมาบรรจบเป็นมุมฉากกับทางอีกสายหนึ่ง เรียกว่า ทางสามแพร่ง, โบราณถือว่าเป็นทางผีผ่าน ไม่เป็นมงคล เช่นไปทำพิธีเซ่นวักเสียกบาลที่ทางสามแพร่งดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า ภิกษุณีถุลลนันทายืนเคียงคู่กันบ้างสนทนากันบ้างพูดกระซิบข้างหูบ้างสองต่อสองกับชายในถนนบ้าง ตรอกตันบ้างทางสามแพร่งบ้าง ส่งภิกษุณีผู้เป็นเพื่อนกลับไปก่อนบ้าง หรือดังคำในติโรกุฑฑสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสอนุโมทนาพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐว่า พวกเปรตพากันมาสู่เรือนของตนบ้างยืนอยู่ที่ฝาเรือนด้านนอก บ้างยืนอยู่ที่ทางสี่แพร่ง สามแพร่งบ้างยืนพิงอยู่ที่บานประตูเมื่อมีข้าวและน้ำดื่มมากมาย เมื่อของเคี้ยวของกินถูกจัดเตรียมไว้แล้วญาติสักคนก็ไม่นึกถึงเปรตเหล่านั้นเพราะกรรมของสัตว์เหล่านั้นเป็นปัจจัย(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๕๐/๖๑๔, ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑/๑๕)

สามะ, หมู่บ้าน : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง แคว้นสักกะ พระผู้มีพระภาคเคยเสด็จประทับและตรัสสามกสูตรแก่เทวดาที่เข้าเฝ้า ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่วิหารชื่อโปกขรณีย์ ใกล้หมู่บ้านสามะ แคว้นสักกะ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๑/๔๕๐)

สามัคคี : ความพร้อมเพรียง, ความกลมเกลียว, ความมีจุดรวมตัวเข้าด้วยกันหรือมุ่งไปด้วยกัน (โดยวิเคราะห์ว่า อคฺเคน สิขเรน สงฺคตำ สมคฺคำ, สมคฺคภาโว สามคฺคี), คำเสริมที่มักมา

SAMPLE

ด้วยกันกับ*สามัคคี* คือ *สังคหะ* (ความยึดเหนี่ยวใจให้รวมกัน) *อวิวาท* (ความไม่วิวาทถือต่าง) และ*เอกีภาพ* (ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน); เมื่อบุคคลที่เกี่ยวข้องมาร่วมประชุมพรักพร้อมกัน เรียกว่า *กายสามัคคี* (สามัคคีด้วยกาย) เมื่อบุคคลเหล่านั้นมีความชื่นชมยินดีเห็นชอบร่วมกัน พอใจรวมเป็นอย่างเดียวกัน หรืออย่างภิกษุ แม้มิได้ไปร่วมประชุมทำสังฆกรรม แต่มอบให้ฉันทะ เรียกว่า *จิตสามัคคี* (สามัคคีด้วยใจ); ความพร้อมเพรียงแห่งสงฆ์ คือ *สังฆสามัคคี* เป็นหลักการสำคัญยิ่งในพระวินัย ที่จะดำรงพระพุทธศาสนา จึงมีพุทธบัญญัติหลายอย่างเพื่อให้สงฆ์มีวิธีปฏิบัติในการรักษาสังฆสามัคคีนั้น ส่วนการทำให้สงฆ์แตกแยก ก็คือการทำลายสงฆ์ เรียกว่า *สังฆเภท* ถือว่าเป็นกรรมชั่วร้ายแรง ถึงขั้นเป็น*อนันตริยกรรม* (ถ้ามีการทะเลาะวิวาทบาดหมางกีดกั้นกัน ไม่เอื้อเฟื้อกัน ไม่ร่วมมือกัน ไม่ปฏิบัติข้อวัตรต่อกัน ยังไม่ถือว่าสงฆ์แตกกัน แต่เป็นความร้าวรานแห่งสงฆ์ เรียกว่า *สังฆราชี* แต่เมื่อใดภิกษุทั้งหลายแตกแยกกันถึงขั้นคุมกันเป็นคณะ แยกทำอุโบสถ แยกทำปวารณาแยกทำสังฆกรรม แยกทำกรรมใหญ่น้อยภายในสีมา เมื่อนั้นเป็น*สังฆเภท*) ดังคำในธัมมเจติยสูตรที่พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า หม่อมฉันได้เห็นภิกษุทั้งหลายในพระธรรมวินัยนี้ สมัครสมานสามัคคีไม่วิวาทกันเข้ากันได้สนิทเหมือนน้ำกับน้ำนม มองดูกันและกันด้วยสายตาเปี่ยมด้วยความรักอยู่ หม่อมฉันไม่เห็นบริษัทอื่นที่สมัครสมานสามัคคีกันอย่างนี้นอกจากบริษัทนี้ หรือดังคำในกินติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่าเธอทั้งหลายมีความคิดอย่างนี้ในเราว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีความเอ็นดูแสวงหาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความอนุเคราะห์จึงทรงแสดงธรรม ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายในที่นี้ ด้วยความรู้ยิ่ง คือ สติปัฏฐาน ๔สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เธอทั้งหมดพึงเป็นผู้สามัคคีกันร่วมใจกัน ไม่วิวาทกัน ตั้งใจศึกษาในธรรมเหล่านั้น แต่เมื่อเธอทั้งหลายสามัคคีกัน ร่วมใจกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ จะพึงมีภิกษุ ๒ พวกที่มีวาทะต่างกันในอภิธรรมบ้าง หรือดังคำในมหามังคลชาดกที่พระโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่า ผู้ใดมีภรรยาซึ่งมีวัยเท่าๆ กัน สามัคคีกัน คล้อยตามกันเป็นผู้ใคร่ธรรม ให้กำเนิดลูกได้เป็นหญิงมีสกุล มีศีลมีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อสามี บัณฑิตทั้งหลายกล่าวการประพฤตินั้นในภรรยาทั้งหลายว่า เป็นความสวัสดีของผู้นั้น(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๘/๔๕๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๕/๔๔,๑๔/๔๐/๔๘,๑๔/๒๓๙/๒๘๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๘,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๙๔/๙๓,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๑๖๐/๓๔๙); หลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อให้สงฆ์มีสามัคคีเป็นแบบอย่าง ได้แก่

SAMPLE

สาราณียธรรม ๖ ส่วนหลักธรรมสำคัญสำหรับเสริมสร้างสามัคคีในสังคมทั่วไปได้แก่ *สังคหวัตถุ* ๔

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิธรรม ในที่นี้หมายถึงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๕/๑๙)

สามัคคีปวารณา : กรณีอย่างสามัคคีอุโบสถนั่นเอง เมื่อทำปวารณา เรียกว่าสามัคคีปวารณา และวันที่ทำนั้นก็เรียกวันสามัคคี,เป็น ๑ ในปวารณา ๓ ดังคำในปริวารว่า ปวารณามี ๓ อย่าง คือ ๑. ปวารณาในวัน ๑๔ ค่ำ ๒.ปวารณาในวัน ๑๕ ค่ำ ๓. สามัคคีปวารณา (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๘)

สามัคคีอุโบสถ :อุโบสถที่ทำขึ้นเป็นกรณีพิเศษเมื่อสงฆ์สองฝ่ายซึ่งแตกกันกลับมาปรองดองสมานกันเข้าได้ สามัคคีอุโบสถไม่กำหนดด้วยวันที่ตายตัว สงฆ์พร้อมเพรียงกันเมื่อใด ก็ทำเมื่อนั้นเรียกวันนั้นว่า วันสามัคคี,เป็น ๑ ในอุโบสถ ๓ ดังคำในปริวารว่า อุโบสถมี ๓ อย่าง คือ ๑.อุโบสถในวัน ๑๔ ค่ำ ๒.อุโบสถในวัน ๑๕ ค่ำ ๓. สามัคคีอุโบสถ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๘)

สามัญคุณ : คุณแห่งความเป็นสมณะ สมณกรรม ได้แก่การบำเพ็ญตบะ อันเป็นสิ่งที่ทำให้ความเป็นสมณะสมบูรณ์ ตามความเข้าใจของคนยุคนั้น ดังคำในมหาสีหนาทสูตรที่อเจลกัสสปะกราบทูลว่า ท่านพระโคดม การบำเพ็ญตบะที่นับว่าเป็นสามัญคุณ และเป็นพรหมัญคุณ ของสมณพราหมณ์แม้เหล่านี้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๔/๑๖๔,๙/๓๙๕/๑๖๕,๙/๓๙๖/๑๖๕,๙/๓๙๗/๑๖๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๔/๖๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สามัญคุณ หมายถึงสมณกรรม ได้แก่การบำเพ็ญตบะอันเป็นสิ่งที่ทำให้ความเป็นสมณะสมบูรณ์ ตามความเข้าใจของคนยุคนั้น (ที.สี.อ. (บาลี) ๓๙๔/๒๙๒)

สามัญ : **1.** ปรกติ, ธรรมดา, ทั่วๆ ไป ดังคำในพรหมชาลสูตรตอนหนึ่งว่า ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ ลักษณะโคอุสภะ ลักษณะโคสามัญ ลักษณะแพะ... (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๒/๙, **2.**ความเป็นสมณะ ดูประกอบในสามัญญผลสูตร (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘) ; มักเขียนสามัญญะ

สามัญชน : คนธรรมดาไม่ใช่เจ้า ดังคำในจังกีสูตร ที่จังกีพราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม เมื่อก่อนข้าพระองค์รู้อย่างนี้ว่า ‘พวกสมณะโล้นเหล่านี้เป็นสามัญชน เกิดจากพระบาทของพระพรหมเป็นกัณหชาติ(วรรณะศูทร) เป็นใครกันและจะรู้ทั่วถึงธรรมได้อย่างไร ท่านพระโคดมได้ทรงทำให้ข้าพระองค์เกิดความรักสมณะในหมู่สมณะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๕/๕๔๗)

SAMPLE

สามัญญลักษณะ :ลักษณะธรรมดา หมายถึงลักษณะที่เกิดขึ้นตามธรรมดา หมายถึงลักษณะที่เป็นสามัญคือร่วมกันหรือเสมอกัน ดูประกอบในสามัญญวรรค หมวดว่าด้วยสามัญญลักษณะ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๒-๒๙/๔๔๕) ; ดู *สามัญลักษณะ*

สามัญญกานิเถรคาถา :ภาษิตของพระสามัญญกานิเถระ,คาถาของพระสามัญญกานิเถระ ท่านพระสามัญญกานิเถระกล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ต้องการนิรามิสสุข ประพฤติให้สมควรแก่การได้ความสุขนั้น ย่อมได้ความสุข ผู้บำเพ็ญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางสายตรง ไม่คดเคี้ยว เพื่อบรรลุอมตบท ย่อมได้เกียรติคุณและเจริญยศ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๕/๓๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อมตบท หมายถึงธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง (ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๓๕/๑๕๔)

สามัญญผล : 1.ผลแห่งความเป็นสมณะ หมายถึงผลของการบวช,*ในสามัญญผลสูตร เรื่องผลการบวชหรือความเป็นสมณะ*พระผู้มีพระภาคทรงพิสูจน์ให้พระเจ้าอชาตศัตรูเห็นประจักษ์ว่า การบวชในพระพุทธศาสนามีผลดีอย่างไร โดยทรงจำแนกเป็นข้อ ๆ และทรงซักถามให้พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสตอบเป็นบางข้อดังนี้

๑. ตรัสถามว่า ถ้าคนที่เคยเป็นทาสหรือกรรมกรของพระเจ้าอชาตศัตรูออกบวชแล้วประพฤติตนดีงาม พระเจ้าอชาตศัตรูจะทรงเรียกร้องให้พระรูปนั้นสึกออกมารับใช้เป็นทาสหรือกรรมกรต่อไปอีกหรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่ทรงเรียกร้องให้สึก แต่กลับจะทรงแสดงความเคารพ จะทรงถวายปัจจัย ๔ และความคุ้มครองป้องภัยให้พระผู้มีพระภาคจึงทรงสรุปว่านี้แหละผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน

๒. ตรัสถามว่า ถ้าคนที่เคยทำนาของพระเจ้าอชาตศัตรูออกบวชแล้วประพฤติตนดีงาม พระเจ้าอชาตศัตรูจะทรงเรียกร้องให้สึกออกมาทำนาอย่างเดิมหรือไม่ ทูลตอบว่าไม่ แต่กลับจะทรงแสดงความเคารพ จะทรงถวายปัจจัย ๔ และความคุ้มครองป้องภัยให้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงสรุปว่านี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน๓. ตรัสต่อไปว่า เมื่อคหบดีหรือบุตรคหบดีฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคแล้วเกิดความเลื่อมใส จึงออกบวชแล้วประพฤติพรหมจรรย์สมบูรณ์ด้วยจูฬศีลมัชฌิมศีล และมหาศีล สำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มิให้บาปอกุศลเข้ามาท่วมทับใจ มีสติสัมปชัญญะ มีความสันโดษยินดีด้วยปัจจัย ๔ ตามมีตามได้ ออกป่าหาความสงัด บำเพ็ญสมาธิ ละกิเลสที่เรียกว่านิวรณ์ ๕ ได้ จึงได้บรรลุฌานที่ ๑ (ปฐมฌาน) นี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน ๆ

๔. ภิกษุผู้ได้ฌานที่๑ แล้ว เมื่อปฏิบัติธรรมต่อไปก็ได้ฌานที่ ๒ (ทุติยฌาน) นี้ก็เป็น

ผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน ๆ

๕. ภิกษุผู้ได้ฌานที่ ๒ แล้ว เมื่อปฏิบัติธรรมต่อไปก็ได้ฌานที่ ๓ (ตติยฌาน) นี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อนๆ

๖. ภิกษุผู้ได้ฌานที่ ๓ แล้ว เมื่อปฏิบัติธรรมต่อไปก็ได้ฌานที่ ๔ (จตุตถฌาน) นี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน ๆ

๗. ภิกษุผู้ได้ฌาน ๔ แล้ว เมื่อน้อมจิตไปเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณ (ญาณคือการเห็นแจ้ง) เธอก็สามารถเห็นแจ้งว่า กายนี้ไม่เที่ยง มีการแตกทำลายไปเป็นธรรมดา วิญญาณก็อาศัยอยู่ในกายนี้ เกี่ยวเนื่องอยู่ในกายนี้ นี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน ๆ

๘. ภิกษุผู้ได้ฌาน ๔ แล้ว เมื่อน้อมจิตไปเพื่อให้เกิดมโนมยิทธิญาณ (ญาณคือฤทธิ์ทางใจ) เธอก็สามารถเนรมิตกายอื่นขึ้นมาด้วยอำนาจจิต นี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน ๆ

๙. ภิกษุผู้ได้ฌาน ๔ แล้ว เมื่อน้อมจิตไปเพื่อให้เกิดอิทธิวิธญาณ (ญาณคือการแสดงฤทธิ์) เธอสามารถแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น คนเดียวแสดงให้เห็นเป็นหลายคนได้ นี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน ๆ

๑๐. ภิกษุผู้ได้ฌาน ๔ แล้ว เมื่อน้อมจิตไปเพื่อให้เกิดทิพพโสตธาตุญาณ (ญาณคือหูทิพย์) เธอก็สามารถได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือเสียงคนและเสียงทิพย์ได้ชัดเจนทั้งที่อยู่ใกล้และไกลนี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อนๆ

๑๑. ภิกษุผู้ได้ฌาน ๔ แล้ว เมื่อน้อมจิตไปเพื่อให้เกิดเจโตปริยญาณ (ญาณคือการกำหนดรู้จิตของผู้อื่น) เธอก็สามารถกำหนดรู้จิตของคนอื่นตลอดจนจิตของสัตว์ทั้งหลายได้ชัดเจน นี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน ๆ

๑๒. ภิกษุผู้ได้ฌาน ๔ แล้ว เมื่อน้อมจิตไปเพื่อให้เกิดปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ญาณคือการระลึกชาติได้) เธอก็สามารถระลึกชาติก่อน ๆ ได้ นี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน ๆ

๑๓. ภิกษุผู้ได้ฌาน ๔ แล้ว เมื่อน้อมจิตไปเพื่อให้เกิดทิพพจักขุญาณ (ญาณคือตาทิพย์) เธอก็สามารถมองเห็นหมู่สัตว์ทุก ๆ ชั้น ที่กำลังจุติ กำลังปฏิสนธิ นี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน ๆ

๑๔. ภิกษุผู้ได้ฌาน ๔ แล้ว เมื่อน้อมจิตไปเพื่อให้เกิดอาสวักขยญาณ (ญาณคือการ

SAMPLE

ทำลายอาสวะให้หมดไป) เธอก็สามารถรู้เห็นตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุแห่งทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ทางให้ถึงความดับทุกข์ (รู้อริยสัจ ๔) พร้อมกับรู้อย่างนี้ จิตของเธอก็หลุดพ้นจากอาสวะและอวิชชา เกิดความรู้ชัดว่า "การเกิดสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป" นี้ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน ๆ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘) ; *ดูสามัญญผลสูตร*

2.ผลแห่งความเป็นสมณะ,ในสังคีติสูตร ทสุตตรสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงสามัญญผลว่ามี ๔ คือ ๑. โสดาปัตติผล ๒. สกทาคามิผล ๓. อนาคามิผล ๔. อรหัตตผล,เป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง หรือดังคำในปฐมสามัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผลอรหัตตผล เหล่านี้เรียกว่าสามัญญผล(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗,๑๑/๓๕๔/๓๗๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๕/๓๔,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๖/๒๓,๒๖/๑๘๓/๓๒,๒๖/๑๘๔/๓๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๕๕๔,๓๑/๑๘๗/๒๙๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๒/๖๐๕,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๓/๕๙๒)

สามัญลักษณะ : 1. ลักษณะที่เป็นสามัญคือร่วมกันหรือเสมอกัน; คู่กับ *ปัจจัตตลักษณะ* 2. ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ; ในความหมายนี้ ดู *ไตรลักษณ์*

สามัญญผลสูตร : พระสูตรว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะพระพุทธศาสนา พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเป็นแบบการสนทนาธรรมถาม-ตอบแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ขณะประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของหมอชีวก โกมารภัจ เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ท่ามกลางภิกษุจำนวน ๑,๒๕๐ รูปในคืนวันขึ้น ๑๕ คำ เดือน ๑๒ สาเหตุที่ตรัสพระสูตรนี้ เพราะพระเจ้าอชาตศัตรูเข้าเฝ้าแล้วทูลถามว่า คนที่มีศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งสามารถนำมาประกอบอาชีพให้เกิดผลประจักษ์ นำผลนั้นมาบำรุงเลี้ยงบิดามารดาบุตรภริยา ญาติมิตรให้เป็นสุข และนำผลบางส่วนมาบำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ทั้งหลายก็ได้ผลอย่างสูงคือได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระผู้มีพระภาคจะทรงอธิบายให้เข้าใจได้ไหมว่า การบวชให้ผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เหมือนผลแห่งศิลปะดังกล่าว พระองค์ตรัสตอบว่า การบวชมีผลมากกว่า ในตอนต้น พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเล่าว่าได้เสด็จไปหาเจ้าลัทธิหรือครู ๖ คน คือ

๑. ครูปูรณะ กัสสปะ ผู้เห็นว่า ทำแล้วไม่เป็นอันทำ ซึ่งจัดเป็นพวกอกิริยวาทะ

๒. ครูมักขลิ โคศาล ผู้เห็นว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ซึ่งจัดอยู่ในพวกนัตถิกวาทะ

๓. ครูอชิตะ เกสกัมพล ผู้เห็นว่าอัตตาขาดสูญ ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล ซึ่งจัดอยู่ในพวก อุจเฉทวาทะ

SAMPLE

๔. ครูปกุธะ กัจจายนะ ผู้เห็นว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ซึ่งจัดอยู่ในพวกนัตถิกวาทะ

๕. ครูนิครนถ์นาฏบุตรผู้เห็นว่าการทรมานตนเองเป็นการเผากิเลส เห็นว่าชีวะเที่ยงซึ่งจัดอยู่ในพวกสัสสตวาทะ

๖. ครูสญชัย เวลัฏฐบุตร ผู้มีวาทะหลบเลี่ยงไม่แน่นอนตายตัว ซึ่งจัดอยู่ในพวกอมราวิกเขปวาทะ

หลังจากนั้นพระผู้มีพระภาคทรงพิสูจน์ให้พระเจ้าอชาตศัตรูเห็นประจักษ์ว่า การบวชในพระพุทธศาสนามีผลดีอย่างไร โดยทรงจำแนกเป็นข้อ ๆ และในบางข้อก็ทรงซักถามให้พระเจ้าอชาตศัตรูทูลตอบ ดังนี้

๑. ตรัสถามว่า ถ้าคนที่เคยเป็นทาส กรรมกร ชาวนา คหบดี ของพระองค์บวชแล้วประพฤติตนดีงาม พระองค์จะทรงเรียกร้องให้สึกหรือไม่ เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูทูลตอบว่า ไม่ทรงเรียกร้องให้สึก ทั้งยังถวายความอุปถัมภ์บำรุงอีกด้วย จึงทรงสรุปว่า นี้แหละเป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ได้ในปัจจุบัน

๒. เมื่อบวชแล้ว มีความสำรวมในปาฏิโมกข์ สมบูรณ์ด้วยศีล มีอินทรียสังวร มีสติสัมปชัญญะ และสันโดษที่เป็นอริยะ แล้วบำเพ็ญสมาธิจนสามารถบรรลุรูปฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน นี้แหละเป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ได้ในปัจจุบัน ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่ากลุ่มแรก อนึ่ง ในกลุ่มที่ ๒ นี้ก็ยังมีผลแห่งการบวชที่ดีและสำคัญในกลุ่มนี้อีก กล่าวคือ ผู้ได้บรรลุทุติยฌาน ก็ดีกว่าและสำคัญกว่าผู้ได้ปฐมฌาน เป็นต้น

๓. ผู้บวชแล้วบำเพ็ญตนจนได้บรรลุรูปฌาน ๔ แล้ว น้อมจิตไป ก็สามารถทำให้บรรลุวิชชา ๘ ประการ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ (๒) มโนมยิทธิ (ฤทธิ์ทางใจ) (๓) อิทธิวิธญาณ (ญาณคือการแสดงฤทธิ์) (๔) ทิพพโสตธาตุญาณ (ญาณคือหูทิพย์) (๕) เจโตปริยญาณ (ญาณคือการกำหนดรู้จิตของผู้อื่น) (๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ญาณคือการระลึกชาติได้) (๗) ทิพพจักขุญาณ (ญาณคือตาทิพย์) (๘) อาสวักขยญาณ ซึ่งผู้ที่บรรลุวิชชา ๘ ประการนี้ ก็ดีกว่า และสำคัญกว่า ๒ กลุ่มข้างต้นนั้น

อนึ่ง ในกลุ่มนี้ ยังมีผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ได้ที่ดีและสำคัญกว่ากัน ไปตามลำดับขึ้นที่ได้บรรลุดังนี้ กล่าวคือ ผู้ที่ได้บรรลุขั้นสูงสุด ก็ดีกว่าและสำคัญกว่าขั้นต่ำ ๆ เช่น ผู้ได้บรรลุมโนมยิทธิก็ดีกว่าและสำคัญกว่าวิปัสสนาญาณ

๔. เมื่อได้บรรลุอภิญญา ๖ สามารถรู้เห็นตามความเป็นจริง รู้อริยสัจ ๔ พร้อมกับรู้อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะและอวิชชา เกิดความรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป นี้

SAMPLE

ก็เป็นผลแห่งการบวชที่เห็นประจักษ์ได้ ทั้งดีกว่าและสำคัญกว่าผลข้อก่อน ๆ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘)

สามัญญสูตร มี ๓ สูตร แปลต่างกัน คือ สูตร ๑และ ๒ แปลว่า พระสูตรว่าด้วยความเป็นสมณะ

1.สามัญญสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สามัญญะ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ และสามัญญผล ได้แก่ผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๕/๓๔)

2.สามัญญสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สามัญญะ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ประโยชน์แห่งสามัญญะ ได้แก่ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๖/๓๕)

3.สามัญญสูตร พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เกื้อกูลแก่สมณะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เกื้อกูลแก่สมณะจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เกื้อกูลแก่สมณะ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๘/๖๔๒)

สามัญญะ : ความเป็นสมณะ หมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำในปฐมสามัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สามัญญะ เป็นอย่างไร คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ ๑. สัมมาทิฏฐิฯลฯ ๘.สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า สามัญญะ หรือดังคำในอนวัฏฐิตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพิจารณาเห็นว่า ๑. สังขารทั้งปวงจักปรากฏว่าเป็นของไม่มั่นคง ๒. ใจของเราจักไม่ยินดีในโลกทั้งปวง ๓. ใจของเราจักออกไปจากโลกทั้งปวง ๔. ใจของเราจักน้อมไปสู่นิพพาน ๕. สังโยชน์ทั้งหลายของเราจักถึงการละได้ ๖. เราจักเป็นผู้ประกอบด้วยสามัญญะอันยอดเยี่ยม(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๕/๓๔,๑๙/๓๖/๓๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๒/๖๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สามัญญะ ในที่นี้หมายถึงความเป็นสมณะ ได้แก่อริยมรรค (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๑๕๖)

สามัณฑกปริพาชก : ชื่อปริพาชกคนหนึ่งที่อยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตอุกกเจลนครแคว้นวัชชี เขาเข้าไปสนทนาธรรมกับพระสารีบุตร ดังคำในสามัณฑกสูตร ที่เขาถามว่า ท่านสารีบุตรที่เรียกกันว่านิพพาน นิพพาน นิพพานคืออะไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ผู้มีอายุ คือความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะและความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่านิพพาน

มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้นอยู่หรือ

มีมรรค มีปฏิปทาเพื่อรู้แจ้งนิพพานนั้นอยู่ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๓๐/๓๔๘)

สามัณฑกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสามัณฑกปริพาชก สามัณฑกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตอุกกเจลนคร แคว้นวัชชีแล้วถามว่า นิพพานคืออะไร เมื่อท่าน

SAMPLE

พระสารีบุตรตอบว่า ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ เรียกว่านิพพาน และมรรคและปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้น ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ จึงกล่าวว่า มรรคและปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้นดีจริง เราไม่ควรประมาทในมรรคและปฏิปทานั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๓๐/๓๔๘)

สามัณฑกานิ,ปริพาชก :ชื่อปริพาชกคนหนึ่ง ที่อยู่ ณ นาลกคาม แคว้นมคธ เขาเข้าหาพระสารีบุตรแล้วถามท่านว่า ท่านสารีบุตรอะไรหนอ เป็นเหตุให้เกิดสุข อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ผู้มีอายุ การเกิดเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ การไม่เกิดเป็นเหตุให้เกิดสุข เมื่อมีการเกิด ทุกข์นี้เป็นอันพึงหวังได้คือความหนาว ร้อน หิวกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ สัมผัสไฟ ถูกตีด้วยไม้ ถูกทำร้ายด้วยศัสตราทั้งญาติมิตรต่างก็พากันโกรธเคืองเขา เมื่อมีการเกิด ทุกข์นี้เป็นอันพึงหวังได้ เมื่อไม่มีการเกิด สุขนี้เป็นอันพึงหวังได้ มีปรากฏในปฐมสุขสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๕/๑๔๓,๒๔/๖๖/๑๔๔)

สามันตราช : พระราชาแคว้นใกล้เคียง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท)

สามาเถรีคาถา : ภาษิตของพระสามาเถรี,คาถาของพระสามาเถรี ท่านพระสามาเถรีกล่าวไว้ว่า เราบังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ จึงไม่ได้ความสงบใจ ต้องเข้าออกจากที่อยู่ถึง ๔-๕ ครั้งตั้งแต่ได้รับโอวาทของพระอานนทเถระแล้ว ในคืนที่ ๘ เรานั้นจึงถอนตัณหาได้

เราถูกทุกข์มากมายกระทบแล้วจึงยินดีในความไม่ประมาท บรรลุความสิ้นตัณหาได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๗/๕๖๐)

สามารถทำได้ : มีศักยภาพให้งานสำเร็จได้ ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เธอเห็นนาของชาวมคธซึ่งเขาพูนดินเป็นคันนาสี่เหลี่ยม ยาวทั้งด้านยาวและด้านกว้างคั่นระหว่างด้วยคันนาสั้นๆ เชื่อมกันเหมือนทางสี่แพร่งหรือ ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า เห็น พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า เธอสามารถทำจีวรของภิกษุให้มีรูปอย่างนั้นได้หรือ ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า สามารถทำได้ พระพุทธเจ้าข้า หรือดังคำในทุติยสัมปทาสูตร ที่อธิบายอุฏฐานสัมปทาไว้ว่า กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีพด้วยการงานใด จะเป็นกสิกรรม พาณิชยกรรม... ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้นสามารถทำได้ สามารถจัดได้ นี้เรียกว่าอุฏฐานสัมปทา (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๒/๕๒,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๔/๓๔๑,๒๓/๕๕/๓๔๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๓๒,๒๔/๑๘/๓๖,๒๔/๕๐/๑๐๘)

สามารถอธิบายเนื้อความให้แจ่มแจ้งได้ : กล่าวธรรมให้กระจ่างชัด ในที่นี้หมายถึงความถนัดเฉพาะบุคคลมุ่งหมายถึงท่านพระอานนท์ ดังคำในขิปปนิสันติสูตรที่พระอานนท์ถามเหตุให้ใคร่ครวญได้เร็ว และ ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านอานนท์เป็นพหูสูต เฉพาะท่าน

SAMPLE

อานนท์เท่านั้นที่จะสามารถอธิบายเนื้อความนี้ให้แจ่มแจ้งได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๙/๒๘๔,๒๒/๑๗๐/๒๘๕)

สามาวดี, อุบาสิกา : อุบาสิกาคนหนึ่ง เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอุเทน ได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่าเป็นผู้เลิศอยู่ด้วยเมตตา ในบั้นปลายชีวิตถูกไฟเผาตาย ดังคำว่า สามาวดีเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา,ในอุทาน กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี สมัยนั้นเมื่อพระเจ้าอุเทนเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ภายในพระราชวังถูกไฟไหม้ หญิง๕๐๐ คน มีพระนางสามาวดีเป็นหัวหน้าต่างเสียชีวิตทั้งหมด, ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายไว้ว่า อุตตราอุบาสิกามีฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ สามาวดีอุบาสิกามีฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๑๖/๓๒,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๐/๓๑๙, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖/๕๗๐)

สามาวตีวัตถุ : เรื่องพระนางสามาวดี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว บัณฑิตทราบความต่างกันระหว่างความไม่ประมาทกับความประมาทนั้น แล้วตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ย่อมบันเทิงใจในความไม่ประมาท ยินดีในทางปฏิบัติของพระอริยะทั้งหลาย บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์เหล่านั้น เพ่งพินิจ มีความเพียรต่อเนื่อง มีความบากบั่นมั่นคงเป็นนิตย์ ย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นสภาวะยอดเยี่ยม ปลอดจากโยคะ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความไม่ประมาท นี้เป็นชื่อของสติ คำว่า ทางแห่งอมตะ หมายถึงอุบายบรรลุอมตะ คำว่า อมตะ (ไม่ตาย) หมายถึงนิพพาน นิพพานนั้นแล ที่ชื่อว่าไม่แก่ ไม่ตาย เพราะไม่เกิด คำว่า ทางปฏิบัติของพระอริยะ หมายถึงโพธิปักขิยธรรม๓๗ ประการ มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น และโลกุตตร ธรรม ๙ ประการ คำว่า เพ่งพินิจ หมายถึงการเพ่งพินิจด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่มี ๒ อย่าง คือ อารัมมณูปนิชฌาน (การเพ่งอารมณ์ ได้แก่สมาบัติ ๘) และลักขณูปนิชฌาน (การเพ่งลักษณะ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค และผล) คำว่า โยคะ หมายถึงสภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพมี ๔ ประการ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๖๑- ๖๒, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๓,๑๐๙, ขุ.อุ.อ. (บาลี)๑๙/๑๖๗)

สามาอุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าโกนาคมนะ ดังคำในโกนาคมนพุทธวงศ์ว่าอุคคอุบาสกและโสมเทพอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากสีวลาอุบาสิกาและสามาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๔/๗๑๐)

SAMPLE

สามิทัตตเถรคาถา : ภาษิตของพระสามิทัตตเถระ,คาถาของพระสามิทัตตเถระ ท่านพระสามิทัตตเถระกล่าวไว้ว่า ขันธ์ ๕ เรากำหนดรู้แล้ว ขันธ์เหล่านั้นดำรงอยู่อย่างถูกตัดรากถอนโคนแล้ว การเวียนว่ายตายเกิดสิ้นไปแล้ว บัดนี้ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๐/๓๓๖)

สามิส : เจือด้วยอามิสคือเครื่องล่อ,ต้องขึ้นต่อวัตถุหรืออารมณ์ภายนอกมีปรากฏใน ปฏิสัมภิทามรรค ในวิโมกข์ ๗๕ ในข้อ ว่า สามิสวิโมกข์ ดังคำว่า วิโมกข์อันประกอบด้วยรูป นี้ชื่อว่าสามิสวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐๙/๓๔๘)

สามิสสุข สุขเจืออามิส, สุขที่ต้องอาศัยเหยื่อล่อ ได้แก่สุขที่เกิดจากกามคุณ(ข้อ ๑ ในสุข ๒) ดู ประกอบในทุกนิบาต ดังคำว่า เป็นข้อ ๑ ในความสุข ๒ คือ ๑. สุขที่อิงอามิส ๒.สุขที่ไม่อิงอามิส(องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๙/๑๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุขที่อิงอามิส หมายถึงสุขอาศัยเหยื่อล่อ เป็นสุขที่ทำให้ใจเศร้าหมองทำให้สัตว์อยู่ในวงจรแห่งวัฏฏะ (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๖๙/๖๑)

สามีจิกรรม : การชอบ, กิจชอบ, การกระทำที่สมควร, การแสดงความเคารพ ดังคำในครุธรรม ๘ ข้อ ว่า ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔๙/๓๒๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๗/๘๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๘/๔๖๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๗๗/๔๒๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๗/๒๗๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๑/๓๓๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๐๑/๖๕๕,๓๗/๖๐๓/๖๕๘)

สามีจิปฏิปนฺโน : (พระสงฆ์) เป็นผู้ปฏิบัติชอบ, ปฏิบัติสมควรได้รับสามีจิกรรมคือ ปฏิบัติน่าเคารพนับถือ (ข้อ ๔ ในสังฆคุณ ๙) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สามีเทวดา : สามีมีศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ ดังคำในปฐมสังวาสสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สามีเป็นผู้มีศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ ส่วนภรรยาเป็นผู้ทุศีล ตระหนี่ ชอบด่าว่าสมณพราหมณ์ภรรยานั้นชื่อว่าเป็นผีอยู่ร่วมกับสามีเทวดา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘)

สามีผี : สามีทุศีล ตระหนี่ ชอบด่าว่าสมณพราหมณ์ ดังคำในปฐมสังวาสสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สามีเป็นผู้ทุศีล ตระหนี่ ชอบด่าว่าสมณพราหมณ์ ส่วนภรรยาเป็นผู้มีศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ ภรรยานั้นชื่อว่าเป็นเทวดาอยู่ร่วมกับสามีผี(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘)

สามีภรรยา,สามีและภรรยา : ผัวเมีย หมายถึงชายและหญิงอยู่กันฉันสามีภรรยากัน ดังคำในมหาวิภังค์ว่า สมัยนั้น หญิงคนหนึ่งทะเลาะกับสามีเดินไปบ้านมารดา ภิกษุที่ใกล้ชิดตระกูลพูดชักจูงให้กลับคืนดีกัน หรือดังคำในอัสสลายนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัส

SAMPLE

ถามพราหมณ์ว่า ขัตติยกุมารในโลกนี้สำเร็จการอยู่ร่วมกับนางพราหมณี เพราะอาศัยการอยู่ร่วมเป็นสามีภรรยากันของคนทั้งสองนั้น จึงเกิดบุตรขึ้น บุตรที่เกิดจากนางพราหมณีกับขัตติยกุมารนั้น ซึ่งเหมือนมารดาก็ดี เหมือนบิดาก็ดี ควรจะเรียกว่ากษัตริย์หรือพราหมณ์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔๑/๓๗๗, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๙/๕๑๐),ในปฐมสังวาสสูตร มีทั้งเป็นสามีและภรรยาที่เป็นผี และเป็นสามีและภรรยาที่เป็นเทวดา ดังคำว่า สามีในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีใจถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินครอบงำ ด่าและติเตียนสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน แม้ภรรยาของเขาก็เป็นผู้ฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อเพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทรามมีใจถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินครอบงำด่าและติเตียนสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน สามีผีอยู่ร่วมกับภรรยาผี เป็นอย่างนี้แล หรือดังคำว่า สามีในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน ไม่ด่าและไม่ติเตียนสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน แม้ภรรยาของเขาก็เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ ไม่ด่าและไม่ติเตียนสมณพราหมณ์สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา เป็นอย่างนี้แล ส่วนอีก ๒ ประเภท คือ สามีผีอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา และสามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาผี มีอธิบายคำว่า ผี หมายถึงทุศีล ตระหนี่ ชอบด่าว่าสมณพราหมณ์ มีปรากฏในสามีและภรรยาคนใด ก็ทำให้คนผู้นั้นเป็นผีคำว่า เทวดา หมายถึงมีศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ มีปรากฏในสามีและภรรยาคนใด ก็ทำให้คนผู้นั้นเป็นเทวดา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๓/๙๐,๒๑/๕๖/๙๔)

สามุกกังสิกเทศนา,สามุกกังสิกธรรมเทศนา : พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นถือเอาเอง คือทรงเห็นด้วยพระสยัมภูญาณ(ตรัสรู้เอง) ได้แก่อริยสัจจเทศนา, ตามแบบเรียน แปลว่าธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง คือ ไม่ต้องปรารภคำถามเป็นต้นของผู้ฟัง ได้แก่เทศนาเรื่องอริยสัจ ดังคำในอัมพัฏฐสูตรว่า พระผู้มีพระภาคตรัสอนุปุพพีกถา คือทรงประกาศเรื่องทาน เรื่องศีลเรื่องสวรรค์ เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม และอานิสงส์ในการออกบวช แก่พราหมณ์โปกขรสาติซึ่งนั่งอยู่ ณ ที่สมควร เมื่อทรงทราบว่าพราหมณ์โปกขรสาติมีจิตควรบรรลุธรรม สงบ อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบานผ่องใส จึงทรงประกาศสามุกกังสิกเทศนา คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักษุอันไร้ธุลีคือกิเลส ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแก่พราหมณ์โปกขรสาติบนที่นั่งนั่นเองว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งหมดล้วนดับไป

SAMPLE

เป็นธรรมดา (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๘/๑๐๙,๙/๓๕๕/๑๔๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๕/๔๘๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๒๓๓,๒๓/๒๑/๒๕๘,๒๓/๒๒/๒๖๑,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๖,๔/๒๖/๓๓) หรือดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงทราบว่า ยสกุลบุตรมีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบานผ่องใส จึงทรงประกาศสามุกกังสิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักษุ อันปราศจากธุลีปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ยสกุลบุตร ณ อาสนะนั้นแลว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๗/๓๔, ๔/๒๙/๓๖, ๔/๓๐/๓๘, ๔/๓๑/๓๙, ๔/๓๖/๔๖, ๔/๕๖/๖๘,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๔, ๕/๒๘๔/๙๕, ๕/๒๙๓/๑๑๔, ๕/๒๙๘/๑๒๕, ๕/๒๙๘/๑๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สามุกกังสิกธรรมเทศนา หมายถึงพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงเห็นด้วยสยัมภูญาณ ไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น คือมิได้รับคำแนะนำจากผู้อื่น ทรงตรัสรู้ลำพังพระองค์เองก่อนใครในโลก (วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๙๓/๑๘๑)

สายโยค : สายรัด ใช้แก่ถุงต่างๆ เช่น ที่ประกอบกับถุงบาตรแปลกันว่า สายโยคบาตร (บาลีว่า *อัสวทฺธก*) มีปรากฏในอาโยคปัฏฏทายิกาวิมาน ที่กล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายสายโยคบาตรดังคำว่าดิฉันได้ถวายแผ่นผ้าสายโยคแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต ฯลฯ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๔๙/๖๖) ; บางแห่งแปล*อาโยค* คือผ้ารัดเข่า หรือสายรัดเข่า ว่าสายโยค ก็มี แต่ในพระวินัยปิฎก ไม่แปลเช่นนั้น ดังคำในปิลินทวัจฉเถราปทานที่ท่านเถระกล่าวถึงสมัยที่ตนเกิดเป็นเศรษฐีแล้วทำบุญตอนหนึ่งว่า จ้างช่างให้ทำยารักษาไข้ ยาหยอดตาไม้ป้ายยาตา กระบอกกรองน้ำลูกกุญแจ และกล่องลูกกุญแจ ซึ่งเย็บด้วยด้าย ๕ สี สายโยค กระบอกเป่าควันไฟ ตะเกียงตั้งคนโทน้ำ และผอบให้สมควร(แก่สมณบริโภค) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๕๘๑) (พจนานุกรมเขียน *สายโยก*)

สายสิญจน์ : เส้นด้ายสีขาวที่ใช้โยงในศาสนพิธีเพื่อเป็นสิริมงคลหรือเพื่อความคุ้มครองป้องกัน เป็นต้น เช่นที่พระถือในเวลาสวดมนต์ และที่นำมาวงรอบบ้านเรือนหรือบริเวณที่ต้องการความคุ้มครอง, ตามที่ปฏิบัติสืบกันมาใช้ด้ายดิบ นำมาจับทบเป็น ๓ หรือ ๙ เส้น, ถ้าพิจารณาตามรูปศัพท์ “สิญจน์”คือการรดน้ำ ซึ่งคงหมายถึงการรดน้ำในพิธีอภิเษก สายสิญจน์จึงอาจจะหมายถึงสายมงคลหรือสายศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสืบมาจากเส้นด้ายหรือสายเชือกที่ใช้ในพิธีอภิเษก,บางทีต้นเดิมของสายสิญจน์อาจมาจาก“ปริตฺตสุตฺต”(ปริตตสูตร-สายพระปริตร) ในคัมภีร์บาลีชั้นหลัง ซึ่งหมายถึงเส้นด้ายเพื่อความ

SAMPLE

คุ้มครองป้องกัน หรือเส้นด้ายในการสวดพระปริตร) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู*ปริตร, ปริตต์*

สามุทธระ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระยุธิกปุปผิยเถระ ดังคำในยุธิกปุปผิยเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน สรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าเที่ยวไปตามกระแสน้ำ ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ณ ที่นั้น ข้าพเจ้าได้เห็นพระสยัมภูพุทธเจ้า ผู้ดังต้นพญาไม้สาละมีดอกบานสะพรั่ง ข้าพเจ้าได้ถือดอกเข็มเข้าเฝ้าพระมหามุนี เพราะผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๖๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าสามุทธระ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๓๓๔)

สายกลาง : พอดี พอประมาณ หมายถึงไม่ดึงหรือหย่อน ไม่เอนไปที่สุดข้างใดข้างหนึ่ง ดังคำในปริวารว่า ก็พระวินัยธร ผู้เรืองนาม มีปัญญามาก ทรงสุตะ มีวิจารณญาณ ถามแนวทางของท่านบูรพาจารย์ในที่นั้น ๆ คิดแล้วให้เขียนข้อพิสดารและสังเขปนี้ไว้ในสายกลาง ตามแนวทางที่วางไว้ ซึ่งจะนำความสะดวกมาให้แก่เหล่าศิษย์ หรือดังคำในกัจจานโคตตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่สุดอย่างที่ ๑ นี้ คือ สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ที่สุดอย่างที่ ๒ นี้ คือ สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่ ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า'เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะน (วิ.ป.(ไทย) ๘/๕๐๑/๗๒๑, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕/๒๕,๑๖/๑๗/๒๘,๑๖/๑๘/๓๑,๑๖/๓๕/๗๕)

สายัณห์ : เวลาเย็น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สารกัป : ชื่อกัปหมายถึงกัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นองค์เดียว ชื่อว่าสารกัป (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *กัป*

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในชื่อกัป ๔ ดังคำว่า กัปมี ๔ คือ (๑) กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นองค์เดียว ชื่อว่าสารกัป (๒) กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๒ หรือ ๓ องค์ ชื่อว่าวรกัป (๓) กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๔ องค์ ชื่อว่ามัณฑกัป (๔) กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๕ องค์ ชื่อว่าภัทรกัป ในภัทรกัปนี้มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๕ องค์ คือ พระกกุสันธ พุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคดมพุทธเจ้า พระเมตเตยยพุทธเจ้า (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๒๒๕/๓๓๐)

SAMPLE

สารคันธาทิทาตาสุตตนวกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๙ สูตร มีสารคันธทาตาสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตรทั้ง ๙ สูตรนี้ โดยชื่อเดียวกัน แต่แบ่งเป็น ๙ สูตรตามวัตถุทานที่ให้ เช่น สารคันธทาตาสูตรที่ ๑ มีเนื้อหาสาระว่า ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้ว จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะบุคคลบางคนประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เมื่อได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงตั้งความปรารถนาว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น บุคคลนั้นจึงให้ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น เป็นต้น สูตรที่ ๒ บุคคลนั้นให้ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้ สูตรที่ ๓ บุคคลนั้นให้ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก สูตรที่ ๔ บุคคลนั้นให้ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด สูตรที่ ๕ บุคคลนั้นให้ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ สูตรที่ ๖ บุคคลนั้นให้ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก สูตรที่ ๗ บุคคลนั้นให้ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล สูตรที่ ๘ บุคคลนั้นให้ต้นไม้มีกลิ่นที่รส สูตรที่ ๙ บุคคลนั้นให้ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น หลังจากตายแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้นั้น ๆ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๔๑-๔๔๙/๓๖๕)

สารคันธาทิทานูปการสุตตนวุติกะ : พระสูตรว่าด้วยพระสูตร ๙๐ สูตร มีสารคันธทานูปการสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตรทั้ง ๙๐ สูตรนี้ โดยแบ่งเป็น ๙ กลุ่มใหญ่ โดยในแต่ละกลุ่มยังแบ่งเป็นสูตรย่อยอีกสูตรละ ๑๐ สูตร ดังนี้

สูตรที่ ๒๓–๓๒ สารคันธทานูปการสูตร ว่าด้วยผู้ให้วัตถุทานแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น ๑๐ สูตร พึงทราบเนื้อหาสาระทั้งหมดโดยนัยแห่งมูลคันธทานูปการสุตตทสกะ ในสังยุตนี้

สูตรที่ ๓๓–๔๒ เผคคุคันธทานูปการสูตร ว่าด้วยผู้ให้วัตถุทานแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้ ๑๐ สูตร พึงทราบเนื้อหาสาระทั้งหมดโดยนัยแห่งมูลคันธทานูปการสุตตทสกะ ในสังยุตนี้

สูตรที่ ๔๓–๕๒ ตจคันธทานูปการสูตร ว่าด้วยผู้ให้วัตถุทานแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก ๑๐ สูตร พึงทราบเนื้อหาสาระทั้งหมดโดยนัยแห่งมูลคันธทานูปการสุตตทสกะ ในสังยุตนี้

SAMPLE

สูตรที่ ๕๓–๖๒ ปปฏิกคันธทานูปการสูตร ว่าด้วยผู้ให้วัตถุทานแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด ๑๐ สูตร พึงทราบเนื้อหาสาระทั้งหมดโดยนัยแห่งมูลคันธทานูปการสุตตทสกะ ในสังยุตนี้

สูตรที่ ๖๓–๗๒ ปัตตคันธทานูปการสูตร ว่าด้วยผู้ให้วัตถุทานแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ ๑๐ สูตร พึงทราบเนื้อหาสาระทั้งหมดโดยนัยแห่งมูลคันธทานูปการสุตตทสกะ ในสังยุตนี้

สูตรที่ ๗๓–๘๒ ปุปผคันธทานูปการสูตร ว่าด้วยผู้ให้วัตถุทานแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก ๑๐ สูตร พึงทราบเนื้อหาสาระทั้งหมดโดยนัยแห่งมูลคันธทานูปการสุตตทสกะ ในสังยุตนี้

สูตรที่ ๘๓–๙๒ ผลคันธทานูปการสูตร ว่าด้วยผู้ให้วัตถุทานแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล ๑๐ สูตร พึงทราบเนื้อหาสาระทั้งหมดโดยนัยแห่งมูลคันธทานูปการสุตตทสกะ ในสังยุตนี้

สูตรที่ ๙๓–๑๐๒ รสคันธทานูปการสูตร ว่าด้วยผู้ให้วัตถุทานแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รส ๑๐ สูตร พึงทราบเนื้อหาสาระทั้งหมดโดยนัยแห่งมูลคันธทานูปการสุตตทสกะ ในสังยุตนี้

สูตรที่ ๑๐๓–๑๑๒ คันธคันธทานูปการสูตร ว่าด้วยผู้ให้วัตถุทานแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น ๑๐ สูตร พึงทราบเนื้อหาสาระทั้งหมดโดยนัยแห่งมูลคันธทานูปการสุตตทสกะ ในสังยุตนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๖๐-๕๔๙/๓๖๗)

สารณา : การให้ระลึก ได้แก่กิริยาที่สอบถามเพื่อฟังคำให้การของจำเลย, การสอบสวน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สารณียธรรม : ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึง มี ๖ อย่าง คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ๑. ตั้งมั่นเมตตากายกรรม๒ ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้า และลับหลัง แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน ๒. ตั้งมั่นเมตตาวจีกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ... ๓. ตั้งมั่นเมตตามโนกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง .... ๔. บริโภคโดยไม่แบ่งแยก๓ลาภทั้งหลายอันประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงบิณฑบาต (อาหารในบาตร) บริโภคกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีล ... ๕. มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ที่ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อ

SAMPLE

หน้าและลับหลัง ๖.มีอริยทิฏฐิ อันเป็นธรรมเครื่องนำออก เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ แก่ผู้ทำตาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและ ลับหลัง แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน มีปรากฏในสังคีติสูตรปฐมสารณียสูตร และทุติยสารณียสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑,๑๑/๓๕๖/๓๘๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑/๔๒๖)

สารณียสูตร พระสูตรว่าด้วยสารณียธรรม มี ๒ สูตร คือ

1.สารณียสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) ๖ คือ (๑-๓) ตั้งมั่นเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (๒) ตั้งมั่นในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (๔) บริโภคโดยไม่แบ่งแยกลาภทั้งหลาย (หมายถึงไม่แบ่งแยกอามิสโดยคิดว่า จะให้เท่านี้ๆ ไม่แบ่งแยกบุคคล โดยคิดว่า จะให้แก่คนนั้นไม่ให้แก่คนนี้) บริโภคร่วมกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (๕) มีศีลเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารียทั้งต่อหน้าและลับหลัง (๖) มีอริยทิฏฐิ(อริยมัคคสัมมาทิฏฐิ) เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑/๔๒๖)

2.สารณียสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน มี ๖ เหมือนในปฐมสารณียสูตร (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๒/๔๒๗)

สารณียสูตร : พระสูตรว่าด้วยสถานที่อันกษัตริย์และภิกษุพึงระลึกถึงตลอดชีวิต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สถานที่ที่กษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษก พึงระลึกถึงตลอดพระชนมชีพ มี ๓ แห่ง คือ (๑) สถานที่ประสูติ (๒) สถานที่ทรงได้รับมูรธาภิเษก (๓) สถานที่ทรงชนะสงครามครั้งใหญ่ พิชิตชัยสงคราม ครอบครองสนามรบไว้ได้ และตรัสว่า สถานที่ที่ภิกษุพึงระลึกถึงตลอดชีวิตมี ๓ แห่ง คือ (๑) สถานที่ปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสาวพัสตร์ออกบวช (๒) สถานที่รู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (๓) สถานที่บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒/๑๕๐)

สารถี, นาย : คนขับรถ, คนบังคับม้า, โดยปริยายหมายความว่า ผู้บังคับหรือฝึกหัด ในความว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ดังคำในจักกวัตติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปีพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรย จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะเสด็จไปดี รู้แจ้งโลกเป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึก

SAMPLE

ได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาค หรือดังคำในสมยสูตรที่เทวดาองค์หนึ่งกล่าวว่า นายสารถีถือบังเหียนม้าบังคับให้วิ่งไปตามทาง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๗/๗๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๔/๖๖,๑๒/๔๑๐/๔๔๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐/๑๐,๑๓/๒๕/๒๘,๑๓/๗๖/๗๓,๑๓/๒๐๗/๒๔๕,๑๔/๑๓/๑๘,๑๔/๒๑๘/๒๕๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๐๔/๓๖๘,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๑/๓๕๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๗/๔๙)

สารท, ฤดู,สารทฤดู : 1. อันเกิดมีหรือเป็นไปในสรทสมัย เช่น ดวงจันทร์ในฤดูใบไม้ร่วงอันนวลแจ่มสดใส ดังคำในมหาวรรคว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารท แม้ข้าวต้มที่ดื่มเข้าไปก็กลับอาเจียนออกมา หรือดังคำในอัปปมาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในสารทฤดู เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆดวงอาทิตย์อุทัยขึ้นสู่ท้องฟ้ากำจัดความมืดที่มีอยู่ในอากาศทั้งหมด ย่อมส่องแสง แผดแสงเจิดจ้า และแจ่มกระจ่าง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๐/๔๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕/๒๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔๖/๗๖,๑๙/๑๔๗/๗๖,๑๙/๑๔๘/๗๖)

2. เทศกาลทำบุญสิ้นเดือนสิบ เดิมเป็นฤดูทำบุญด้วยเอาข้าวที่กำลังท้อง (ข้าวรวงเป็นน้ำนม) มาทำยาคูและกวนข้าวปายาสเลี้ยงพราหมณ์เรียกว่า*กวนข้าวทิพย์* ส่วนผู้นับถือพระพุทธศาสนานำคตินั้นมาใช้ แต่เปลี่ยนเป็นถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ อุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติในปรโลก สำหรับชาวบ้านทั่วไปมักทำแต่กระยาสารท เป็นต้น(ต่างจาก *ศราทธ์*) (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฤดูสารท คือฤดูใบไม้ร่วง หรือดังคำว่า สารทะ คือ ฤดูใบไม้ร่วง (สาราทานีติ สรทมาเส วา นิพฺพตฺตานิ) ((วิ.อ.(บาลี) ๓/๒๖๐/๑๗๓,องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๖๒/๑๔๘)

สารทกาล : ฤดูใบไม้ร่วง, ฤดูสารท, เทศกาลทำบุญสิ้นเดือน ๑๐ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ในสารทกาลคือเดือนท้ายฤดูฝน เมื่ออากาศแจ่มใสไร้เมฆหมอก ดวงอาทิตย์ส่องนภากาศ มองดูได้ยาก เพราะมีแสงสะท้อนบาดตา หรือดังคำในมหาธัมมสมาทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในสารทกาลซึ่งเป็นเดือนท้ายแห่งฤดูฝนอากาศโปร่งปราศจากเมฆฝน ดวงอาทิตย์ลอยอยู่ในท้องฟ้ากำจัดความมืดในอากาศทั้งสิ้นย่อมส่องแสงสว่างเจิดจ้า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๘/๑๙๒, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๘๖/๕๒๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗๓/๓๒๓,๑๓/๒๗๙/๓๓๔,องฺ.องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๔/๒๔๘,๒๐/๙๕/๓๒๘,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๒,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๙/๗๘,๒๕/๒๘๕/๑๒๑

SAMPLE

สารทสมัย : สมัยหรือฤดูสารท, ฤดูใบไม้ร่วง, เดือน ๑๐ ดังคำในจูฬโคปาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นายโคบาลชาวแคว้นมคธ เป็นคนโง่มาแต่กำเนิด ในสารทสมัยซึ่งเป็นเดือนท้ายแห่งฤดูฝน มิได้พิจารณาฝั่งนี้และฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำคงคา ต้อนฝูงโคให้ข้ามไปสู่ฝั่งเหนือของชาวแคว้นวิเทหะ ณ สถานที่ที่มิใช่ท่า ครั้งนั้น ฝูงโคว่ายเข้าไปในวังน้ำวนกลางแม่น้ำคงคา ถึงความพินาศในแม่น้ำนั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๘/๒๒๐,๑๒/๓๕๐/๓๘๔)

สารธรรม : ธรรมที่เป็นแก่น หมายถึงวิมุตติ ความหลุดพ้น ดังคำในอานาปานัสสติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บริษัทนี้ไม่สนทนากัน บริษัทนี้เงียบเสียงสนทนากัน ดำรงอยู่ในสารธรรมอันบริสุทธิ์ ภิกษุสงฆ์บริษัทนี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณาทาน ควรแก่การทำอัญชลีเป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ภิกษุสงฆ์นี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่เขาถวายของน้อยแต่มีผลมาก,ในสารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สารธรรม (ธรรมที่เป็นแก่นสาร) ๔ ประการนี้ คือ ๑. สีลสารธรรม (ธรรมที่เป็นแก่นสารคือศีล) ๒.สมาธิสารธรรม (ธรรมที่เป็นแก่นสารคือสมาธิ) ๓. ปัญญาสารธรรม(ธรรมที่เป็นแก่นสารคือปัญญา) ๔. วิมุตติสารธรรม (ธรรมที่เป็นแก่นสารคือวิมุตติ),ในมหากัสสปสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ไม่เลี้ยงคนอื่นผู้รู้จักตนดี ผู้ฝึกฝนตนได้แล้วดำรงมั่นอยู่ในสารธรรมผู้สิ้นอาสวะแล้ว ผู้คายโทษได้แล้วเราเรียกว่า พราหมณ์(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๖/๑๘๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๐/๒๑๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖/๑๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สารธรรม หมายถึงวิมุตติสาระ (ขุ.อุ.อ. ๖/๖๖)

สารนาถ : ชื่อปัจจุบันของอิสิปตนมฤคทายวันใกล้นครพาราณสี สถานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา เคยเจริญรุ่งเรืองมากเป็นศูนย์กลางการศึกษาทางพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่ง มีเจดีย์ใหญ่สูง ๒๐๐ฟุต ถูกชาวฮินดูทำลายก่อน แล้วถูกนายทัพมุสลิมทำลายสิ้นเชิงใน พ.ศ.๑๗๓๘ (สารนาถมาจาก *สารังคนาถ*แปลว่า ที่พึ่งของเหล่ากวางเนื้อ) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สารมัณฑกัป : ชื่อกัป ในที่นี้ หมายถึง ๒ กัป คือ สารกัป และมัณฑกัป คำว่า สารกัป คือกัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นองค์เดียว คำว่า มัณฑกัป คือกัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๔ องค์, ในอรรถกถาอธิบายว่า กัปมี ๔ คือ (๑) กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นองค์เดียว ชื่อว่าสารกัป (๒) กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๒ หรือ ๓ องค์ ชื่อว่าวรกัป (๓) กัปที่มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๔ องค์ ชื่อว่ามัณฑกัป (๔) กัปที่มีพระ พุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๕ องค์ ชื่อว่าภัทรกัป ในภัทรกัปนี้มีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ๕ องค์ คือ พระกกุสันธ พุทธเจ้า

SAMPLE

พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคดมพุทธเจ้า พระเมตเตยยพุทธเจ้า (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๒๒๕/๓๓๐, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ;ดู *กัป*

สารสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยสารธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารธรรม ๔ คือ (๑) สีลสาระ แก่นสารคือศีล (๒) สมาธิสาระ แก่นสารคือสมาธิ (๓) ปัญญาสาระ แก่นสารคือปัญญา (๔) วิมุตติสาระ แก่นสารคือวิมุตติ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๐/๒๑๓)

สารสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยแก่นไม้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปัญญินทรีย์ที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้เลิศกว่าโพธิปักขิยธรรมคืออินทรีย์ ๔ ที่เหลือ เหมือนจันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๕/๓๓๙

สารัชชสูตร : พระสูตรว่าด้วยความแกล้วกล้าและความครั่นคร้าม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมเครื่องทำความแกล้วกล้าสำหรับภิกษุผู้เป็นเสขะ ๕ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) เป็นพหูสูต (๔) ปรารภความเพียร (๕) มีปัญญา(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๑/๑๗๕)

สารัชชสูตร [๒]: พระสูตรว่าด้วยความครั่นคร้ามและความแกล้วกล้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุครั่นคร้าม ๕ คือ (๑)ไม่มีศรัทธา (๒) ทุศีล (๓) มีสุตะน้อย (๔) เกียจคร้าน (๕) มีปัญญาทราม แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุแกล้วกล้า มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๘/๒๖๒)

สารัชชสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ครั่นคร้าม พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสกครั่นคร้าม ๕ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ (๕) ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้อุบาสกแกล้วกล้า ๕ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๑/๒๘๗)

สารัตถทีปนี : ชื่อคัมภีร์ฎีกาอธิบายความ_ในสมันตปาสาทิกา ซึ่งเป็นอรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎก พระสารีบุตรเถระแห่งเกาะลังกา เป็นผู้รจนาในรัชกาลของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖–๑๗๒๙) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สารัตถปกาสินี : ชื่อคัมภีร์อรรถกถาอธิบายความในสังยุตตนิกาย แห่งพระสุตตันตปิฎก พระพุทธโฆสาจารย์เรียบเรียงขึ้น โดยอาศัยอรรถกถาเก่าภาษาสิงหฬที่สืบมา แต่เดิมเป็นหลัก เมื่อ พ.ศ.ใกล้จะถึง ๑๐๐๐ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์); ดู *โปราณัฏฐกถา,อรรถกถา*

สารันททสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสดงอปริหานิยธรรมที่สารันททเจดีย์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สารันททเจดีย์ (คือสถานที่เป็นที่อยู่ของยักษ์ชื่อสารันททะ หรือสถานที่ทรงทำ

SAMPLE

นิมิตโอภาสแก่พระอานนท์) เขตกรุงเวสาลี ตรัสกับเจ้าลิจฉวีทั้งหลายว่า อปริหานิยธรรม ๗ คือ พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ยัง (๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง (๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึงทำ (๓) ไม่บัญญัติสิ่งที่มิได้บัญญัติไว้ (อรรถกถาอธิบายหมายถึงภาษี พลีกรรมหรืออาชญากรรม ที่ไม่เคยกระทำไว้ ก็จะไม่บัญญัติสิ่งนั้นเพิ่มขึ้น) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นในวัชชีธรรมที่วางไว้เดิม (อรรถกถาอธิบายหมายถึงประเพณีที่สืบต่อกันมานาน เช่น จับผู้ต้องสงสัยว่าเป็นโจร ผู้จับจะไม่สอบสวนเอง แต่จะส่งให้ฝ่ายสอบสวน ฝ่ายสอบสวนสืบสวนแล้ว รู้ว่าไม่ใช่ก็ปล่อย ถ้ายังสงสัยก็ส่งต่อขึ้นไป ตามลำดับชั้น บางกรณีอาจส่งถึงเสนาบดี บางกรณีอาจส่งถึงพระราชาเพื่อทรงวินิจฉัย) (๔) สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจ้าวัชชีผู้มีพระชนมายุมากของชาววัชชี และสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งที่ควรรับฟัง (๕) ไม่ฉุดคร่าขืนใจกุลสตรีหรือกุลกุมารีให้อยู่ร่วมด้วย (๖) สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ของชาววัชชีทั้งในเมืองนอกเมืองและไม่ละเลยการบูชาที่ชอบธรรมซึ่งเคยกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป (๗)จัดการรักษาคุ้มครอง ป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลายโดยชอบธรรมด้วยตั้งใจว่า “ทำอย่างไร พระอรหันต์ที่ยังไม่มา พึงมาสู่แว่นแคว้นของเรา และท่านที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุก” (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑)

สารันททสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สารันททเจดีย์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเวลาเช้า เจ้าลิจฉวีสนทนากันที่สารันททเจดีย์ถึงความปรากฏแห่งแก้วที่หาได้ยาก ๕ คือ (๑) ช้างแก้ว (๒) ม้าแก้ว (๓) มณีแก้ว (๔) นางแก้ว (๕) คหบดีแก้ว เมื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาจึงนิมนต์ให้เสด็จเข้าไปยังสารันททเจดีย์ พระองค์ตรัสถามถึงเรื่องที่กำลังสนทนากัน เมื่อเจ้าลิจฉวีกราบทูลให้ทรงทราบแล้วจึงทรงแสดงว่า ความปรากฏแห่งแก้ว ๕ ที่ทรงสนทนากันเป็นความปรากฏแห่งแก้วทางคดีโลก แล้วทรงแสดงความปรากฏแห่งแก้วทางคดีธรรมที่หาได้ยาก ๕ อันได้แก่ความปรากฏแห่งบุคคล ๕ จำพวก คือ (๑) พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) ผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ (๓) ผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตทรงประกาศไว้ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว(๔) ผู้รู้แจ้งธรรมวินัยที่ตถาคตทรงประกาศไว้ ซึ่งผู้อื่นแสดงแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๕) กตัญญูกตเวทีบุคคล (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๓/๒๓๗)

สารัมภชาดก : ชาดกว่าด้วยโคชื่อสารัมภะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า โคโพธิสัตว์ชื่อสารัมภะสอนพราหมณ์เจ้าของผู้พูดคำหยาบให้พ้นจากการพนัน ต่อมาภายหลังเมื่อพราหมณ์

พูดจาไพเราะจึงให้ท้าพนันลากเกวียนจนชนะได้ทรัพย์มากยิ่งขึ้น คนควรพูดแต่คำไพเราะอ่อนหวานเท่านั้น ไม่ควรพูดคำหยาบเลย การพูดไพเราะอ่อนหวานเป็นการดี การพูดคำหยาบไม่ดีเลยย่อมมีแต่เดือดร้อน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๘/๓๗)

สารันททเจดีย์ : เจดียสถานแห่งหนึ่งที่เมืองเวสาลี นครหลวงของแคว้นวัชชี ณ ที่นี้พระพุทธเจ้าเคยทำนิมิตต์โอภาสแก่พระอานนท์ บาลีเป็น *สารันททเจดีย์*ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า อานนท์ กรุงเวสาลีน่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์น่ารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์น่ารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ น่ารื่นรมย์ พหุปุตตเจดีย์น่ารื่นรมย์ สารันททเจดีย์น่ารื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์น่ารื่นรมย์ อิทธิบาท ๔ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็น ที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้๑ กัป๒ หรือเกินกว่า ๑ กัป หรือ ดังคำในเจติยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ กรุงเวสาลีน่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์น่ารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์น่ารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์น่ารื่นรมย์พหุปุตตกเจดีย์น่ารื่นรมย์ สารันททเจดีย์น่ารื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์ก็น่ารื่นรมย์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๕/๘๑,๑๐/๑๖๗/๑๑๒,๑๐/๑๖๗/๑๑๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๓/๒๓๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๒)

สารัมภะ : ความแข่งดี (ข้อ ๑๒ ในอุปกิเลส ๑๖ มีปรากฏในวัตถูปมสูตร),ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความแข่งดี ความแข่งดีตอบ กิริยาที่แข่งดี กิริยาที่แข่งดีตอบ ภาวะที่แข่งดีตอบ นี้เรียกว่า สารัมภะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๖/๗๓,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๓๒/๑๓๗,๒๐/๒๓๓/๑๓๗,๒๐/๒๓๔/๑๓๗,๒๐/๒๓๕/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๓/๑๔๗/๔๒๔,๒๓/๑๔๘/๔๒๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๘/๕๕๐)

สาราค : ราคะกล้า, ความกำหนัดย้อมใจ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สาราณียธรรม : ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง, ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำให้มีความเคารพกัน ช่วยเหลือกัน และสามัคคีพร้อมเพรียงกัน มี ๖ อย่าง คือ ๑. ตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร ๒. ตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร ๓. ตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณร ๔. แบ่งปันลาภที่ได้มาโดยชอบธรรม ๕. รักษาศีลบริสุทธิ์เสมอกับเพื่อนภิกษุสามเณร(มีสีลสามัญญตา) ๖. มีความเห็นร่วมกันได้กับภิกษุสามเณรอื่นๆ (มีทิฏฐิสามัญญตา) (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๔/๓๖๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๒/๔๒๗-๔๒๘, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๒/๕๓๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๔/๕๙,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๐/๑๐๖); *สารณียธรรม* ก็เขียน

SAMPLE

สารี : ชื่อนางพราหมณีผู้เป็นมารดาของพระสารีบุตร(พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

สาราทานาภินิเวส : ความยึดมั่นว่าเป็นแก่นสาร ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า เมื่อละสาราทานาภินิเวส (ความยึดมั่นว่าเป็นแก่นสาร)ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งอธิปัญญาธัมม วิปัสสนาย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน... หรือดังคำว่า การละสาราทานาภินิเวสด้วยอธิปัญญาธัมมวิปัสสนา ฯลฯ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๓,๓๑/๔๑/๖๓)

สารีบุตร, ปริพาชก : ชื่อพระสารีบุตรเถระ ก่อนบวชเป็นภิกษุ ท่านเกิดหมู่บ้านนาลกะ เป็นลูกของวังคันตพราหมณ์ หัวหน้าหมู่บ้าน กับนางพราหมณีชื่อว่าสารี จึงได้นามว่าสารีบุตร มีชื่อเดิมว่า อุปติสสะ เป็นสหายกับโกลิตะ เมื่อวันหนุ่ม ทั้งสองเที่ยวดูมหรสพที่ยอดเขาด้วยกัน คราวหนึ่งไปดูแล้วเกิดความสลดใจ คิดออกแสวงหาโมกขธรรม ต่อมาได้ไปบวชอยู่ในสำนักของสัญชัยปริพาชก แต่ก็ไม่บรรลุจุดมุ่งหมาย จนวันหนึ่งอุปติสสปริพาชก พบพระอัสสชิเถระขณะท่านบิณฑบาต เกิดความเลื่อมใสติดตามไปสนทนาขอถามหลักคำสอน ได้ฟังความย่อเพียงคาถาเดียวก็ได้ดวงตาเห็นธรรม กลับไปบอกข่าวแก่โกลิตะ แล้วพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า มีปริพาชกที่เป็นศิษย์ตามไปด้วยถึง ๒๕๐ คน ดังคำในมหาวรรคว่า โมคคัลลานปริพาชกได้กล่าวกับสารีบุตรปริพาชกว่า ท่านเราไปสำนักพระผู้มีพระภาคกันเถิด เพราะพระองค์เป็นศาสดาของเรา สารีบุตรปริพาชกกล่าวว่า ท่าน ปริพาชก ๒๕๐ คนเหล่านี้ อาศัยเราเห็นแก่เรา จึงอยู่ในสำนักนี้ เราบอกลาปริพาชกเหล่านั้นก่อน พวกเขาจักทำตามที่เขาเข้าใจ ต่อมา สารีบุตรและโมคคัลลานะพากันเข้าไปหาปริพาชกเหล่านั้นถึงที่อยู่ ได้กล่าวดังนี้ว่า ท่านทั้งหลาย พวกเราจะไปสำนักพระผู้มีพระภาค เพราะพระองค์เป็นศาสดาของพวกเรา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๐/๗๒, ๔/๖๐/๗๓, ๔/๖๐/๗๔, ๔/๖๑/๗๔, ๔/๖๒/๗๖, ๔/๖๒/๗๗)

สารีบุตร, พระ,ภิกษุ : อัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เกิดที่หมู่บ้านนาลกะ (บางแห่งเรียกนาลันทะ)ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์เป็นบุตรแห่งตระกูลหัวหน้าหมู่บ้านนั้นบิดาชื่อวังคันตพราหมณ์ มารดาชื่อสารีจึงได้นามว่า*สารีบุตร* แต่เมื่อยังเยาว์เรียกว่า *อุปติสสะ* มีเพื่อนสนิทชื่อ *โกลิตะ*ซึ่งต่อมาคือพระ*มหาโมคคัลลานะ* มีน้องชาย ๓ คนชื่อ จุนทะ อุปเสนะ และเรวตะ น้องหญิง ๓ คน ชื่อจาลา อุปจาลาและสีสุปจาลา ซึ่งต่อมาได้บวชในพระธรรมวินัยทั้งหมด เมื่ออุปติสสะและโกลิตะจะบวชนั้น ทั้งสองคนไปเที่ยวดูมหรสพที่ยอดเขาด้วยกัน คราวหนึ่งไปดูแล้วเกิดความสลดใจ คิดออกแสวงหาโมกขธรรม และต่อมาได้ไปบวชอยู่ในสำนักของสัญชัยปริพาชก แต่ก็ไม่บรรลุจุดมุ่งหมาย จนวันหนึ่งอุปติสสปริพาชก พบพระอัสสชิเถระขณะท่านบิณฑบาต เกิดความเลื่อมใสติดตามไปสนทนาขอถามหลักคำสอน ได้ฟังความย่อเพียงคาถาเดียวก็ได้ดวงตาเห็น

SAMPLE

ธรรม กลับไปบอกข่าวแก่โกลิตะ แล้วพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า มีปริพาชกที่เป็นศิษย์ตามไปด้วยถึง ๒๕๐ คน ได้รับเอหิภิกขุอุปสมบททั้งหมดที่เวฬุวัน เมื่อบวชแล้วได้ ๑๕ วัน พระสารีบุตรได้ฟังพระธรรมเทศนาเวทนาปริคคหสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ทีฆนขปริพาชก ณ ถ้ำสุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ ก็ได้บรรลุพระอรหัต ได้รับยกย่องเป็น*เอตทัคคะในทางมีปัญญามาก* และเป็นพระ*อัครสาวกฝ่ายขวา* ท่านได้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนา และได้รับการยกย่องเป็น*พระธรรมเสนาบดี* คำสอนของท่านปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอันมาก เช่นสังคีติสูตร และทสุตตรสูตร ที่เป็นแบบอย่างแห่งการสังคายนา เป็นต้น ท่านปรินิพพานก่อนพระพุทธเจ้าไม่กี่เดือนเมื่อจวนจะปรินิพพาน ท่านเดินทางไปโปรดมารดาของท่านซึ่งยังเป็นมิจฉาทิฐิให้มารดาได้เป็นพระโสดาบันแล้วปรินิพพานที่บ้านเกิด ด้วยปักขันทิกาพาธหลังจากปลงศพแล้วพระจุนทะน้องชายของท่านนำอัฐิธาตุไปถวายพระบรมศาสดา พระองค์ตรัสว่าให้ก่อสถูปบรรจุอัฐิธาตุของท่านไว้ ณ พระเชตวันเมืองสาวัตถี (อรรถกถาว่าท่านปรินิพพานในวันเพ็ญเดือน ๑๒ จึงเท่ากับ ๖ เดือนก่อนพุทธปรินิพพาน)พระสารีบุตรมีคุณธรรมและจริยาวัตรที่เป็นแบบอย่างหลายประการ เช่นเป็นผู้มีความกตัญญูสูง ดังได้แสดงออกเกี่ยวกับพระ*อัสสชิ* (นอนหันศีรษะไปทางที่พระอัสสชิพำนักอยู่) และ*ราธพราหมณ์* (ระลึกถึงบิณฑบาตหนึ่งทัพพีและรับเป็นอุปัชฌาย์แก่ราธะ) สมบูรณ์ด้วยขันติธรรมต่อคำว่ากล่าว (ยอมรับคำแนะนำแม้ของสามเณร ๗ ขวบ) เป็นผู้เอาใจใส่อนุเคราะห์เด็ก (เช่น ช่วยเอาเด็กยากไร้มาบรรพชา มีสามเณรอยู่ในความปกครองดูแลซึ่งเก่งกล้าสามารถหลายรูป) และเอาใจใส่คอยดูแลภิกษุอาพาธเป็นต้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๕/๙๐,๑๐/๑๔๕/๙๑, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๑/๑๐๓,๑๑/๑๔๓/๑๐๔,๑๑/๓๐๐/๒๔๙,๑๑/๓๐๒/๒๕๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๑/๒๙,๑๒/๕๗/๔๔,๑๒/๘๙/๘๑,๑๒/๒๕๖/๒๗๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๗/๑๗๗,๑๓/๔๔๕/๕๕๗,วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๘/๑๐, ๑/๑๘/๑๑, ๑/๑๘/๑๒, ๑/๑๘/๑๓, ๑/๔๓๓/๔๖๔,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๑/๓,๒/๖๐๐/๑๒๓,๒/๑๙๒/๓๕๖,๒/๒๐๔/๓๖๖,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๙/๙๗, ๔/๑๐๕/๑๖๕, ๔/๑๐๕/๑๖๘)

สารีปุตตโกฏฐิตสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ (สูตรที่ ๑) เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ท่านพระมหาโกฏฐิตะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรแล้วถามโดยนัยแห่งเขมาสูตรในวรรคนี้ ในตอนท้าย เมื่อท่านพระมหาโกฏฐิตะถามอีกว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น ท่านพระสารีบุตรจึงตอบว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคต

SAMPLE

เกิดอีกก็ดี ไม่เกิดอีกก็ดี เกิดอีกและไม่เกิดอีกก็ดี จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ก็ดี นี้เป็นสักแต่ว่าขันธ์ ๕ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๒/๔๗๘)

สารีปุตตโกฏฐิตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ (สูตรที่ ๒) เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ท่านพระมหาโกฏฐิตะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรแล้วเรียนถามโดยนัยแห่งเขมาสูตรในวรรคนี้ ในตอนท้าย เมื่อท่านพระมหาโกฏฐิตะถามอีกว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น ท่านพระสารีบุตรจึงตอบว่า ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดี ไม่เกิดอีกก็ดี เกิดอีกและไม่เกิดอีกก็ดี จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ก็ดี ย่อมมีแก่บุคคลผู้ไม่รู้ไม่เห็นขันธ์ ๕ เหตุเกิดขันธ์ ๕ ความดับขันธ์ ๕ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง แต่ทิฏฐิเช่นนั้นย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้รู้เห็นขันธ์ ๕ เป็นต้น ตามความเป็นจริง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๓/๔๗๙)

สารีปุตตโกฏฐิตสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ (สูตรที่ ๓) เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ท่านพระมหาโกฏฐิตะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรแล้วเรียนถามโดยนัยแห่งเขมาสูตรในวรรคนี้ ในตอนท้าย เมื่อท่านพระมหาโกฏฐิตะถามอีกว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น ท่านพระสารีบุตรจึงตอบว่า ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดี ไม่เกิดอีกก็ดี เกิดอีกและไม่เกิดอีกก็ดี จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ก็ดี ย่อมมีแก่บุคคลผู้ยังไม่ปราศจากราคะ(ความกำหนัด) ฉันทะ(ความพอใจ) ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อน ตัณหา(ความทะยานอยาก)ในขันธ์ ๕ แต่ทิฏฐิเช่นนั้นย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ปราศจากราคะเป็นต้นในขันธ์ ๕ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๔/๔๘๐)

สารีปุตตโกฏฐิตสูตร (จตุตถ) :พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิตะ (สูตรที่ ๔) เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะพักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ท่านพระมหาโกฏฐิตะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรแล้วเรียนถามโดยนัยแห่งเขมาสูตรในวรรคนี้

ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามอีกว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดี ไม่เกิดอีกก็ดี เกิดอีกและไม่เกิดอีกก็ดี จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ก็ดี ย่อมมีแก่บุคคลผู้ชื่นชม ยินดี บันเทิงในขันธ์ ๕ แต่ทิฏฐิเช่นนั้นย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่ชื่นชมเป็นต้นในขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง เมื่อท่านพระสารีบุตรถามบ้างว่า เหตุแม้อย่างอื่นที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น มีอยู่หรือ ท่านพระมหาโกฏฐิตะจึงตอบว่า มีอยู่ คือ ทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ดีเป็นต้น ย่อม

SAMPLE

มีแก่บุคคลผู้ชื่นชม ยินดี บันเทิงในภพ อุปาทานและตัณหา ผู้ไม่รู้ ไม่เห็นความดับภพ อุปาทานและตัณหา ตามความเป็นจริง แต่ทิฏฐิเช่นนั้นย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่ชื่นชม เป็นต้นในภพเป็นต้น ตามความเป็นจริง และเมื่อท่านพระสารีบุตรถามต่อไปอีกว่า เหตุแม้อย่างอื่นที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ปัญหานั้น มีอยู่หรือ ท่านพระมหาโกฏฐิตะจึงตอบว่า บัดนี้ท่านจะต้องการรู้ในปัญหานี้ ยิ่งไปกว่านี้อีกทำไมเล่า เพราะไม่มีธรรมเนียมที่จะอวดอ้างให้รู้ไปถึงภิกษุผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาแล้ว (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๕/๔๘๑)

สารีปุตตเถรคาถา : ภาษิตของพระสารีบุตรเถระ,คาถาของพระสารีบุตรเถระ ท่านพระสารีบุตรเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัตแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงได้กล่าวคำเป็นต้นว่าผู้ใดมีสติประพฤติเหมือนผู้สำรวมกาย เหมือนสัตบุรุษ ไม่ประมาท เหมือนผู้สำรวมความคิด ยินดีในการเจริญกรรมฐานไว้ภายใน มีจิตตั้งมั่นดีอยู่ผู้เดียว สันโดษ นักปราชญ์ทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่าเป็นภิกษุ ภิกษุ เมื่อฉันอาหารสดก็ตาม แห้งก็ตาม ไม่พึงฉันให้อิ่มเกินไป ไม่พึงฉันให้น้อยเกินไป พึงฉันแต่พอประมาณ พึงมีสติอยู่ พึงเลิกฉันก่อนอิ่ม ๔-๕คำ แล้วดื่มน้ำเท่านี้ก็เพียงพอเพื่ออยู่ผาสุกของภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยวมุ่งนิพพาน ฯลฯเรา ปรนนิบัติพระศาสดา ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ปลงภาระที่หนักได้ ถอนตัณหาที่นำไปสู่ภพได้ขาดแล้ว ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด นี้เป็นคำพร่ำสอนของเรา เราหลุดพ้นจากกิเลสและภพได้ทั้งหมดแล้วจะปรินิพพานละ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๘๑/๕๐๐)

สารีปุตตเถรภาคิเนยยวัตถุ : เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พราหมณ์ผู้เป็นหลานของพระสารีบุตรเถระว่า การบูชาของบุคคลผู้บูชาท่านที่อบรมตนดีแล้ว คนเดียว แม้เพียงครู่เดียวประเสริฐกว่าการบูชาของบุคคลผู้บูชาไฟในป่าเป็นเวลา ๑๐๐ ปี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๗/๖๓)

สารีปุตตเถรมาตุเปติวัตถุ : เรื่องนางเปรตอดีตมารดาพระสารีบุตรเถระ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งการไม่ทำบุญให้ทานของหญิงคนหนึ่งผู้เคยเป็นมารดาของท่านพระสารีบุตรเถระเมื่อชาติที่ ๕ นับจากชาตินี้ไป (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๑๖/๑๘๗)

สารีปุตตเถรมาตุลพราหมณวัตถุ : เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นลุงของพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พราหมณ์ผู้เป็นลุงของพระสารีบุตรเถระว่า การบูชาของบุคคลผู้บูชาท่านที่อบรมตนดี๑แล้ว คนเดียว แม้เพียงครู่เดียวประเสริฐกว่าการบูชาของบุคคลผู้บูชายัญด้วยทรัพย์จำนวน ๑,๐๐๐ กหาปณะทุกๆ เดือน ตลอด ๑๐๐ปี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๖/๖๓)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ท่านที่อบรมตนดี ในที่นี้หมายถึงพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันจนถึงพระอรหันตขีณาสพ (ขุ.ธ.อ. ๔/๙๙) คำว่า บูชายัญ หมายถึงให้ทานแก่มหาชน (ขุ.ธ.อ.๔/๙๗)

สารีปุตตเถรวัตถุ : เรื่องพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้คงที่ มีวัตรงาม ไม่ยินดียินร้าย เสมอด้วยแผ่นดิน เปรียบด้วยเสาเขื่อน (มีใจผ่องใส) เหมือนห้วงน้ำไร้เปือกตม สังสารวัฏย่อมไม่มีแก่ผู้เช่นนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๕/๕๙)

สารีปุตตเถรวัตถุ๒ : เรื่องพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุผู้อยู่ในป่า ๓๐ รูปว่า นรชนใดผู้ไม่ต้องเชื่อใคร รู้จักนิพพานที่ปัจจัยอะไรปรุงแต่งไม่ได้ ตัดรอยต่อ๑ แห่งการเกิดใหม่ ทำลายโอกาส แห่งการท่องเที่ยวไปในสงสาร คายความหวังแล้ว นรชนนั้นแล เป็นบุรุษสูงสุด (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๗/๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่ต้องเชื่อใคร ในที่นี้หมายถึงรู้แจ้งธรรมอย่างประจักษ์ชัดด้วยตนเอง ไม่ต้องรอสดับธรรมจากผู้อื่น (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๘๘/๓๓๙-๓๔๑) คำว่า รอยต่อ หมายถึงวัฏฏสนธิ (รอยต่อคือวัฏฏะ) สังสารสนธิ (รอยต่อคือสงสาร) คำว่า ทำลายโอกาส หมายถึงทำลายโอกาสที่จะเกิดอีกได้ เพราะสิ้นเชื้อพันธุ์คือกุศลกรรมและอกุศลกรรม(ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๖๖)

สารีปุตตเถรวัตถุ๓ : เรื่องพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภพระสารีบุตรซึ่งถูกพราหมณ์ทำร้าย จึงตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า พราหมณ์ไม่พึงทำร้ายพราหมณ์ ไม่พึงจองเวรพราหมณ์ผู้ทำร้ายนั้น น่าตำหนิพราหมณ์ผู้ทำร้ายพราหมณ์ พราหมณ์ที่จองเวรตอบนั้น น่าตำหนิยิ่งกว่า ข้อที่พราหมณ์ห้ามใจจากอารมณ์อันเป็นที่รักทั้งหลายได้ เป็นความประเสริฐไม่น้อยเลย ใจที่มีความเบียดเบียน กลับจากวัตถุใด ๆ ความทุกข์ก็ย่อมสงบระงับจากวัตถุนั้น ๆ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๙/๑๕๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อารมณ์อันเป็นที่รัก หมายถึงการเกิดขึ้นแห่งความโกรธของผู้มักโกรธ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๙)

สารีปุตตเถรวัตถุ๔ : เรื่องพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภพระสารีบุตร นอบน้อมทิศที่พระอัสสชิเถระอยู่ จึงตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลรู้แจ้งธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว จากอาจารย์ใด ควรนอบน้อมอาจารย์นั้นโดยเคารพเหมือนพราหมณ์๒นอบน้อมไฟที่บูชา ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๙๒/๑๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พราหมณ์ ในที่นี้หมายถึงพราหมณ์โดยชาติกำเนิด (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๐๒)

SAMPLE

สารีปุตตเถรวัตถุ[๕] : เรื่องพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ไม่มักโกรธ มีศีล มีวัตร ไม่มีตัณหาเครื่องฟูขึ้น ฝึกตนได้แล้ว มีสรีระเป็นร่างกายสุดท้าย เราเรียกว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๐/๑๕๙)

สารีปุตตเถรวัตถุ[๖] : เรื่องพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดไม่มีความหวัง ในโลกนี้และโลกหน้าปราศจากความหวัง ปราศจากโยคะ เราเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑๐/๑๖๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความหวัง (อาสา) หมายถึงตัณหา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๓๐)

สารีปุตตเถรสหายกพราหมณวัตถุ : เรื่องพราหมณ์ผู้เป็นเพื่อนของพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พราหมณ์ผู้เป็นเพื่อนของพระสารีบุตรเถระว่า การไหว้ท่านผู้ปฏิบัติตรง ประเสริฐกว่าการบูชายัญและการบวงสรวงใด ๆ ในโลก ที่ผู้หวังบุญทำอยู่ตลอดปี เพราะการบูชายัญและการบวงสรวงทั้งหมดนั้น มีค่าไม่ถึงหนึ่งในสี่ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๘/๖๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีค่าไม่ถึงหนึ่งในสี่ หมายถึงอานิสงส์ไม่ถึง ๑ ส่วนใน ๔ ส่วนแห่งผลที่เกิดจากการมีกุศลเจตนาคือจิต เลื่อมใสแล้วน้อมกายไหว้พระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติตรง (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑๐๑)

สารีปุตตเถรสัทธิวิหาริกวัตถุ : เรื่องสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุผู้เป็นศิษย์ของพระสารีบุตรว่า เธอจงตัดความรักของตน เหมือนตัดดอกบัวที่เกิดในสารทกาล จงเพิ่มพูนทางแห่งสันติเท่านั้น เพราะพระสุคตเจ้าแสดงนิพพานไว้แล้ว (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘๕/๑๒๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทางแห่งสันติ หมายถึงมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังสัตว์ให้ถึงนิพพาน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๗๒)

สารีปุตตเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเป็นดาบสชื่อสุรุจิ มีศิษย์ผู้ฉลาดจำนวน ๕๐๐ คน คอยปรนนิบัติทุกเมื่อ สร้างอาศรมอยู่ใกล้ภูเขาลัมพกะ ในป่าหิมพานต์ซึ่งคราคร่ำไปด้วยฝูงสัตว์นานาชนิด ท่านสุรุจิและศิษย์ชอบเข้าฌานและอยู่ด้วยเมตตา ต่อมาท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี และได้กล่าวชมพระญาณของพระพุทธเจ้าเป็นอันมาก เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้รับคำพยากรณ์ว่า ชีวิตจักรุ่งเรืองไม่มีที่สิ้นสุด ในชาติสุดท้าย จักได้บรรลุพระอรหัตและจักได้เป็นพระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม หลังจากท่านออกบวชแสวงหาโมกข-ธรรมจนได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ ท่านได้เป็นกำลังสำคัญ

SAMPLE

ของพระพุทธเจ้าในการประกาศพระศาสนาจนตลอดชีวิตของท่าน (ขุ.ธ.(ไทย) ๓๒/๑๔๑/๒๖)

สารีปุตตสัทธิวิหาริกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัทธิวิหาริกของพระสารีบุตร ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วกล่าวว่า สัทธิวิหาริกของท่านบอกคืนสิกขากลับไปเป็นคฤหัสถ์ ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ภิกษุไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ไม่รู้ประมาณในการบริโภค ไม่ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ ย่อมเป็นอย่างนี้ เป็นไปไม่ได้ที่เธอจักสืบต่อพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ได้ตลอดชีวิต ส่วนภิกษุผู้มีลักษณะตรงกันข้ามย่อมสามารถสืบต่อพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ได้ตลอดชีวิตและภิกษุชื่อว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ ได้แก่ผู้เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหูเป็นต้นแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์(อินทรีย์คือ ตา) โสตินทรีย์(อินทรีย์คือ หู) ฆานินทรีย์(อินทรีย์คือ จมูก) ชิวหินทรีย์(อินทรีย์คือ ลิ้น)และมนินทรีย์(อินทรีย์คือ ใจ) ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้ถูกธรรมที่เป็นบาปอกุศลคืออภิชฌา(ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา)และโทมนัส(ความทุกข์ใจ)ครอบงำได้ ภิกษุชื่อว่ารู้ประมาณในการบริโภคอาหาร ได้แก่ภิกษุผู้พิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันอาหาร ไม่ฉันเพื่อเล่น ไม่ฉันเพื่อมัวเมา ไม่ฉันเพื่อประดับ ไม่ฉันเพื่อตกแต่ง แต่ฉันเพียงเพื่อให้กายดำรงอยู่ได้ เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ภิกษุชื่อว่าประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ได้แก่ภิกษุผู้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ธรรม(ธรรมที่เป็นตัวขัดขวาง)ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน ตลอดปฐมยาม นอนดุจราชสีห์โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะหมายใจว่าจะลุกขึ้นตลอดมัชฌิมยาม แล้วลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมนิวรณ์ธรรมด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปัจฉิมยาม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๐/๑๔๑)

สารีปุตตสุตตนิทเทส : อธิบายสารีปุตตสูตร การอธิบายสารีปุตตสูตร ซึ่งว่าด้วยพระสารีบุตร ทูลถามปัญหา ข้อความในพระสูตรนี้เป็นคำถาม-ตอบระหว่างท่านพระสารีบุตรกับพระผู้มีพระภาค มี ๒๑ คาถา เป็นคำสรรเสริญพระพุทธคุณ ๒ คาถา เป็นคำถาม ๖ คาถา เป็นคำตอบของพระผู้มีพระภาค ๑๓ คาถา

คำสรรเสริญพระพุทธคุณ ๒ คาถา ท่านพรรณนาพระพุทธคุณตามความรู้สึกของท่าน แต่แฝงไว้ด้วยอรรถหลากหลาย เช่น คาถาที่ ๑ ว่า ดังนี้

พระศาสดาผู้มีพระสุรเสียงไพเราะอย่างนี้ได้เสด็จจากภพดุสิตมาเป็นพระคณาจารย์ ก่อนหน้านี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็น ทั้งไม่เคยได้ยินจากใคร ๆ เลย

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

SAMPLE

คำว่า ก่อนหน้านี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็น อธิบายว่า ก่อนหน้านี้ท่าน ไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคด้วยตานี้ ด้วยอัตภาพนี้เลย

คำว่า ก่อนหน้านี้ หมายถึงก่อนหน้าที่ท่านจะเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จออกพรรษาที่ปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ควงต้นปาริฉัตตกะในภพดาวดึงส์ อันหมู่เทวดาแวดล้อมเสด็จลงสู่สังกัสสนครทางบันไดแก้วมณีตรงกลาง นับแต่นี้ย้อนขึ้นไป ท่านไม่เคยเห็น

คำว่า พระศาสดาผู้มีพระสุรเสียงไพเราะอย่างนี้ ท่านอธิบายว่า พระศาสดามีพระสุรเสียงไพเราะ คือทรงเป็นผู้มีพระสุรเสียงอ่อนหวาน มีพระสุรเสียงเป็นที่ตั้งแห่งความรัก มีพระสุรเสียงดูดดื่มหทัย มีพระสุรเสียงเสนาะดุจเสียงนก การเวก พระสุรเสียงที่เปล่งออกจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคนั้นประกอบด้วยองค์ ๘ คือ

๑. สละสลวย ๒. เข้าใจง่าย

๓. ไพเราะ ๔. น่าฟัง

๕. กลมกล่อม ๖. ไม่แปร่ง

๗. ลึกล้ำ ๘. ก้องกังวาน

ท่านขยายความต่อไปมีใจความว่า เมื่อทรงพระประสงค์จะให้บริษัทใดได้ยินพระสุรเสียงของพระองค์ พระสุรเสียงจะไม่ดังออกไปพ้นบริษัทนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม มีปกติตรัสไพเราะดุจเสียงนกการเวก รวมความว่า พระศาสดาผู้มีพระสุรเสียงไพเราะอย่างนี้

คำว่า พระศาสดา อธิบายว่า พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงนำหมู่ ชื่อว่าพระศาสดา และได้ขยายความเพิ่มเติมด้วยอุปมาโวหารว่า

๑. บุคคลผู้นำหมู่เกวียน ย่อมนำหมู่เกวียนข้ามที่กันดาร ข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามออก ข้ามพ้นที่กันดารเพราะโจร ที่กันดารเพราะสัตว์ร้าย ที่กันดารเพราะ อดอยาก ที่กันดารเพราะขาดน้ำ ได้แก่ให้ถึงถิ่นที่ปลอดภัยฉันใด พระผู้มีพระภาคผู้ทรงนำหมู่ ย่อมทรงนำหมู่ข้ามที่กันดาร ข้าม คือ ข้ามขึ้น ข้ามออก ข้ามพ้นที่กันดารเพราะความเกิด ที่กันดารเพราะความแก่ ที่กันดารเพราะความเจ็บป่วย ที่กันดารเพราะความตาย ที่กันดารเพราะความเศร้าโศก ความ คร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ที่กันดารเพราะความ กำหนัด ที่กันดารเพราะความขัดเคือง ที่กันดารเพราะความจมลง ที่กันดารเพราะความถือตัว ที่กันดารเพราะทิฏฐิ ที่กันดารเพราะกิเลส ที่กันดารเพราะทุจริต ได้แก่ให้ถึงอมตนิพพานอันเป็นแดนเกษม ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น พระผู้มี-พระภาคจึงชื่อว่า ผู้ทรงนำหมู่อย่างนี้บ้าง

SAMPLE

๒. พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นผู้นำ เป็นผู้นำไปโดยวิเศษ เป็นผู้ตามแนะนำ ทรงให้รู้จักประโยชน์ ให้พินิจพิจารณา ให้เพ่งประโยชน์ ทรงทำให้เลื่อมใสได้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า ผู้ทรงนำหมู่อย่างนี้บ้าง

๓. พระผู้มีพระภาคทรงทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดพร้อม ตรัสบอกมรรคที่ยังมิได้ตรัสบอก ทรงรู้จักมรรค ทรงรู้มรรค ทรงฉลาดในมรรค และสาวกของพระองค์ผู้ดำเนินไปตามมรรคอยู่ในบัดนี้ จะเพียบพร้อมด้วยศีลาทิคุณในภายหลัง เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า ผู้ทรงนำหมู่อย่างนี้บ้าง

คำว่า พระคณาจารย์ อธิบายว่า

๑. ทรงเป็นอาจารย์แห่งหมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๒. ทรงเป็นศาสดาแห่งหมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๓. ทรงบริหารหมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๔. ทรงสั่งสอนหมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๕. ทรงตามสอนหมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๖. ทรงแกล้วกล้าเสด็จเข้าสู่หมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๗. หมู่คณะย่อมตั้งใจฟัง เงี่ยโสตลงฟังพระองค์ ตั้งจิตเพื่อความรู้ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๘. พระศาสดาทรงทำหมู่คณะให้ออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศล จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๙. ทรงเป็นพระคณาจารย์ของหมู่ภิกษุ...หมู่ภิกษุณี...หมู่อุบาสก...หมู่อุบาสิกา ...หมู่พระราชา....หมู่กษัตริย์...หมู่พราหมณ์...หมู่แพศย์...หมู่ศูทร...หมู่เทพ...หมู่พรหม จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

พระศาสดาทรงเป็นผู้นำหมู่ เป็นพระคณาจารย์ เป็นอาจารย์แห่งหมู่คณะ

คาถาที่ ๓-๘ เป็นคำถาม คือ

... ข้าพระองค์มีความต้องการ (ถาม) ปัญหา จึงมาเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่ทรงถูกกิเลสอาศัย เป็นผู้มั่นคง ไม่หลอกลวงเสด็จมาเป็นพระคณาจารย์ของคนเป็นอันมาก ผู้ยังผูกพันอยู่ในศาสนานี้

... เมื่อภิกษุเบื่อหน่ายใช้สอยที่นั่งอันว่างเปล่าในถ้ำแห่งภูเขา ที่โคนต้นไม้หรือที่ป่าช้า

... ภิกษุอยู่บนที่นอนที่นั่งอันไม่มีเสียงอื้ออึง เห็นอารมณ์ที่น่าหวาดเสียวเหล่าใดแล้วไม่พึงหวั่นไหวภิกษุ(อื่น)พึงหวั่นไหวร้องอยู่บนที่นอนสูงและใหญ่ ซึ่งเป็นที่มีอารมณ์ที่น่าหวาดเสียว

SAMPLE

... ภิกษุเมื่อจะไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป พึงปราบปรามอันตรายเท่าที่มีอยู่ในโลก บนที่นั่งที่นอนอันเงียบสงัด

... ภิกษุอบรมตนอยู่ พึงมีแนวทางแห่งถ้อยคำอย่างไร พึงมีโคจรในศาสนานี้อย่างไร พึงมีศีลและวัตรอย่างไร

... ภิกษุนั้นพึงสมาทานสิกขาอะไร จึงมีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้นมีปัญญารักษาตน มีสติกำจัดมลทินของตนได้ เหมือนช่างทองกำจัดมลทินทอง ฉะนั้น

คาถาที่ตรัสตอบ ๑๓ คาถา เช่น

... เราจักบอกความผาสุกและธรรมอันสมควรนั้น ของผู้เบื่อหน่าย ใช้สอยที่นั่งที่นอนอันสงัดผู้ปรารถนาสัมโพธิญาณ แก่เธอ ตามที่รู้

... ภิกษุผู้เป็นนักปราชญ์ มีสติประพฤติธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบ ไม่พึงกลัวภัย ๕ อย่าง คือ เหลือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน สัมผัสจากมนุษย์และสัตวสี่เท้า

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบ หมายถึง ศีลสังวร อินทรีย์สังวร โภชเนมัตตัญญุตา และ ชาคริยานุโยค

...ภิกษุไม่พึงหวาดกลัวผู้ถือธรรมอื่นแม้เห็นอารมณ์น่าหวาดเสียวเป็นอันมากของผู้ถือธรรมอื่นเหล่านั้นก็ไม่พึงหวาดกลัวอนึ่งภิกษุผู้หมั่นแสวงหากุศล พึงปราบปรามอันตรายอื่น ๆ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ผู้ถือธรรมอื่น หมายถึง พวกที่ไม่เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

... ภิกษุถูกผัสสะแห่งความเจ็บป่วยและความหิวกระทบแล้ว พึงอดกลั้นความหนาว หรือความร้อน ภิกษุนั้น ถูกผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้ว โดยอาการมากอย่าง ก็ไม่ให้โอกาส พึงทำความเพียรและความบากบั่นให้มั่นคง

... ภิกษุไม่พึงขโมย ไม่พึงพูดเท็จ พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งผู้สะดุ้งและผู้มั่นคง เมื่อใดภิกษุรู้แจ้งความขุ่นมัวแห่งใจ เมื่อนั้น เธอพึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า นี้เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ

ฯลฯ

คาถาคำตอบสุดท้ายของพระสูตรคือ

... ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตหลุดพ้นด้วยดีแล้ว พึงกำจัดความพอใจในธรรมเหล่านี้ ภิกษุนั้นเมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบตามกาลเป็นผู้มีธรรมเอกผุดขึ้น พึงกำจัดความมืด

SAMPLE

คาถาทั้งที่เป็นคำสรรเสริญพระพุทธคุณ ที่เป็นคำถาม และที่เป็นคำตอบซึ่งยกมาเป็นตัวอย่างพอมองเห็นแนวคำตอบปัญหานี้ ท่านพระสารีบุตรได้อธิบาย ขยายความโดยละเอียด น่าสนใจยิ่ง จึงควรอ่านให้ตลอด จะได้ความรู้อย่างกว้างขวาง การแนะนำพระสูตรในมหานิทเทสโดยสังเขปนี้ มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อนำ ประเด็นที่เห็นว่าน่าสนใจมาเสนอเพื่อให้เกิดฉันทะในการศึกษาคัมภีร์นี้โดยละเอียดต่อไป(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๐/๕๓๕)

สารีปุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระสารีบุตรว่า พระองค์แสดงธรรมโดยย่อก็ได้ โดยพิสดารก็ได้ ทั้งโดยย่อและโดยพิสดารก็ได้ แต่บุคคลผู้จะรู้ทั่วถึงธรรมนั้นหาได้ยาก

พระสารีบุตรกราบทูลให้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ โดยพิสดาร ทั้งโดยย่อและโดยพิศดาร เพราะจักมีผู้รู้ทั่วถึงธรรมได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายไม่พึงมีอหังการ มมังการ และมานานุสัยทั้งในกายที่มีวิญญาณและในนิมิตภายนอกทั้งปวง และพึงเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัยอยู่ เพราะเมื่อไม่มีอหังการเป็นต้นทั้งในกายที่มีวิญญาณและในนิมิตภายนอกทั้งปวงและเพราะเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติก็จักชื่อว่าเป็นผู้ตัดตัณหา ถอนสังโยชน์ ทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะรู้ยิ่งได้โดยชอบ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๓/๑๘๕)

สารีปุตตสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นเหตุให้จิตของพระสารีบุตรหลุดพ้น พระสารีบุตรตอบคำถามของพระมหาโมคคัลลานะว่า ในบรรดาปฏิปทาทั้ง ๔ เพราะอาศัยสุขาปฏิปทาขิปปาภิญญา จิตของท่านจึงหลุดพ้น ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๘/๒๓๔)

สารีปุตตสูตร[๓] :พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตรตอบปัญหาพระอานนท์ พระอานนท์เข้าไปหาพระสารีบุตรถึงที่อยู่แล้วถามว่า เป็นไปได้หรือหนอ การที่ภิกษุได้สมาธิโดยไม่ต้องมีสัญญาในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน ในธาตุน้ำว่าเป็นธาตุน้ำ ในธาตุไฟว่าเป็นธาตุไฟ ในธาตุลมว่าเป็นธาตุลม ในอากาสานัญจายตนฌานว่าเป็นอากาสานัญจายตนฌาน ในวิญญาณัญจายตนฌานว่าเป็นวิญญาณัญจายตนฌานในอากิญจัญญายตนฌานว่าเป็นอากิญจัญญายตนฌาน ในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานว่าเป็นเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ในโลกนี้ว่าเป็นโลกนี้ ในโลกหน้าว่าเป็นโลกหน้า แต่ต้องมีสัญญา พระสารีบุตรตอบว่า เป็นไปได้ เมื่อพระอานนท์ถามว่า เป็นไปได้อย่างไร จึงเล่าว่า สมัยหนึ่ง ผมอยู่ที่ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถีนั้น ผมได้เข้าสมาธิโดยไม่มีสัญญาในธาตุดินว่าเป็นธาตุดิน ในธาตุน้ำว่าเป็นธาตุน้ำ เป็นต้น แต่ผมเป็นผู้มีสัญญา เมื่อถูกถามว่า ในสมัยนั้นท่านต้องเป็นผู้มีสัญญาอย่างไร จึงตอบว่า สัญญาอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแก่ผมว่า ความดับ

SAMPLE

ภพเป็นนิพพาน ความดับภพเป็นนิพพาน สัญญาอย่างหนึ่งดับไป เปรียบเหมือนเมื่อไฟมีเชื้อกำลังไหม้อยู่ เปลวไฟอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เปลวไฟอย่างหนึ่งดับไป (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗/๑๑)

สารีปุตตสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตร พระสารีบุตรอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า หากภิกษุเป็นผู้ไม่ฉลาดในวาระจิตของผู้อื่น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ฉลาดในวาระจิตของตน คือ เปรียบเหมือนสตรีหรือบุรุษที่ยังหนุ่มสาว มีปกติชอบแต่งตัว ส่องดูเงาหน้าของตนในกระจกเงาหรือในภาชนะน้ำที่ใส ถ้าเห็นธุลีหรือจุดดำที่หน้าก็พยายามขจัดธุลีหรือจุดดำนั้นเสีย หากไม่เห็นก็ดีใจว่า เป็นลาภของเรา หน้าของเราสะอาดเกลี้ยงเกลา ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นมีการพิจารณาที่เป็นอุปการะมากในกุศลธรรมทั้งหลายว่า (๑) เรามีอภิชฌาอยู่โดยมากหรือไม่ (๒) เรามีจิตพยาบาทอยู่โดยมากหรือไม่ (๓) เรามี ถีนมิทธะกลุ้มรุมอยู่โดยมากหรือไม่ (๔) เรามีจิตฟุ้งซ่านอยู่โดยมากหรือไม่ (๕) เรามีความสงสัยอยู่โดยมากหรือไม่ (๖) เรามักโกรธอยู่โดยมากหรือไม่ (๗) เรามีจิตเศร้าหมองอยู่โดยมากหรือไม่ (๘) เรามีกายกระสับกระส่ายอยู่โดยมากหรือไม่ (๙) เราเกียจคร้านอยู่โดยมากหรือไม่ (๑๐) เรามีจิตไม่ตั้งมั่นอยู่โดยมากหรือไม่

ท่านแสดงว่า ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้ว่า เราเป็นผู้มีอภิชฌาอยู่โดยมาก เป็นต้น ควรทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านั้น เปรียบเหมือนบุคคลที่ถูกไฟไหม้ผ้าหรือศีรษะแล้วพึงทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อดับไฟนั้น ฉันใด ภิกษุนั้นก็ฉันนั้น ควรทำความพยายามอย่างยิ่ง มีสติและสัมปชัญญะเพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านั้น ถ้าภิกษุพิจารณาอยู่รู้ว่า เราเป็นผู้ไม่มีอภิชฌาอยู่โดยมาก เป็นต้น ควรตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมเหล่านั้นแล้วทำความเพียรให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อทำอาสวะทั้งหลายให้สิ้นไป (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๒/๑๑๒)

สารีปุตตสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตร สมัยที่ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้าปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา ด้วยวาจาชาวเมือง ที่สละสลวย ไม่หยาบคาย และภิกษุเหล่านั้นต่างก็ใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่ ท่านพระวังคีสะเห็นเช่นนั้นจึงสรรเสริญท่านว่า ท่านพระสารีบุตรเป็นนักปราชญ์ มีปัญญาลึกซึ้ง ฉลาดในทางและมิใช่ทาง มีปัญญามาก แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายโดยย่อก็ได้ โดยพิสดารก็ได้ เสียงที่เปล่งออกไพเราะเหมือนเสียงนกสาลิกา ปฏิภาณดีเยี่ยม เมื่อท่านแสดงธรรมอยู่ ภิกษุทั้งหลายต่างก็มีจิตร่าเริงเบิกบานด้วยเสียงที่น่ายินดี น่าฟัง ไพเราะจับใจ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๔/๓๑๐)

SAMPLE

สารีปุตตสูตร[๖] **:** พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตร ท่านพระสารีบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด พระองค์ตรัสว่า ถูกต้อง แล้วทรงแสดงธรรมเหมือนในอุปัฑฒสูตร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓/๔)

สารีปุตตสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตร (สูตรที่ ๑) ท่านพระอานนท์ถามท่านพระสารีบุตรว่า ธรรมอะไรที่เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคพยากรณ์หมู่สัตว์ว่าเป็นโสดาบัน ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๐/๔๙๓)

สารีปุตตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระสารีบุตรว่า องค์เครื่องบรรลุโสดาและผู้บรรลุโสดาเป็นอย่างไร พระเถระทูลตอบว่า องค์เครื่องบรรลุโสดา ได้แก่ (๑) สัปปุริสสังเสวะ การคบสัตบุรุษ (๒) สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม (๓) โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโสดา ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ และผู้บรรลุโสดา ได้แก่ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๑/๔๙๔)

สารีปุตตสูตร[๗] **:** พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันเขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าอยู่ในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระสารีบุตรแล้ว ทรงเปล่งอุทานว่า ภูเขาศิลาล้วนตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เพราะสิ้นโมหะ ย่อมไม่หวั่นไหวดุจภูเขา (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๔/๒๑๙)

สารีปุตตสูตร[๘] **:** พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้นท่านพระสารีบุตรผู้มีความปรารถนาน้อย สันโดษชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะปรารภความเพียร หมั่นประกอบอธิจิต นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรงอยู่ในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระสารีบุตร จึงทรงเปล่งอุทานว่า ผู้มีจิตมั่นคง ไม่ประมาท เป็นมุนี ศึกษาทางแห่งความเป็นมุนี ผู้คงที่ สงบ มีสติทุกขณะ ย่อมเป็นผู้ไม่เศร้าโศก (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๗/๒๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีจิตมั่นคง ในที่นี้หมายถึงประกอบด้วยอรหัตตผลจิตที่ยอดเยี่ยมกว่าจิตทั้งปวง คำว่า มุนี ในที่นี้หมายถึงพระขีณาสพที่ประกอบด้วยอรหัตตผลญาณที่เรียกว่า โมนะ คำว่า ทางแห่งความเป็นมุนี หมายถึงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๓๗/๒๗๒)

สารีปุตตสูตร[๙] **:** พระสูตรว่าด้วยพระสารีบุตรกล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ พระสารีบุตรเถระกล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ คือพระสารีบุตรเถระไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลสรรเสริญพระพุทธคุณ แล้วทูลถามปัญหาเรื่องคุณธรรมของภิกษุ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง

SAMPLE

คุณธรรมของภิกษุว่า ภิกษุควรเป็นผู้มีสติไม่หวาดกลัว มีความเพียร ไม่ลักขโมย ไม่ลุอำนาจโทสะ มีปีติ รู้จักประมาณในการบริโภคและสำรวมอินทรีย์ เป็นต้น ถ้าภิกษุมีคุณธรรมเหล่านี้ ก็จะสามารถทำสมาธิให้เกิดขึ้น และกำจัดความมืดคือโมหะได้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๖๒/๗๓๐)

สารีปุตตอุปสมสูตร : พระสูตรว่าด้วยการระงับกิเลสของพระสารีบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงพิจารณาถึงการระงับกิเลสลงได้หมดสิ้นของตน อยู่ในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระสารีบุตรแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานว่า ภิกษุผู้มีจิตสงบและระงับกิเลสได้ ตัดตัณหาที่นำไปสู่ภพได้ มีชาติสงสารสิ้นแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูกแห่งมาร (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๐/๒๕๑)

สารีริกธาตุ : ส่วนสำคัญแห่งพระพุทธสรีระซึ่งคงอยู่เป็นที่เคารพบูชาโดยเฉพาะพระอัฐิ, กระดูกของพระพุทธเจ้า และส่วนสำคัญอื่นๆ แห่งพระสรีระของพระองค์เช่น พระเกสา, มักใช้ว่า พระบรมสารีริกธาตุ; เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาลวโนทยาน เมืองกุสินารา และมีพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ที่มกุฏพันธนเจดีย์แล้ว ได้มีกษัตริย์ผู้ครองแคว้นต่างๆ ๖ กับมหาพราหมณ์เจ้าเมือง ๑ รวมเป็น ๗ นคร (คือ ๑. พระเจ้าอชาตศัตรู เมืองราชคฤห์ ๒. กษัตริย์ลิจฉวี เมืองเวสาลี๓. ศากยกษัตริย์เมืองกบิลพัสดุ์ ๔.ถูลีกษัตริย์ อัลลกัปปนคร ๕. โกลิยกษัตริย์ แห่งรามคาม ๖. มัลลกษัตริย์เมืองปาวา ๗. มหาพราหมณ์ เจ้าเมืองเวฏฐทีปกนคร) ส่งทูตมาขอส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุ, หลังจากเจรจากันนานและในที่สุดได้ฟังสุนทรพจน์ของโทณพราหมณ์แล้ว ทั้ง ๗ เมืองนั้น ร่วมกับมัลลกษัตริย์แห่งเมืองกุสินารา เป็น ๘พระนครได้ตกลงมอบให้โทณพราหมณ์เป็นผู้แบ่งพระบรมธาตุเป็น ๘ ส่วนเท่าๆ กัน ให้แก่พระนครทั้ง ๘ นั้นเสร็จแล้วโทณพราหมณ์ได้ขอตุมพะคือทะนานทองที่ใช้ตวงพระธาตุไปบูชา,ฝ่ายโมริยกษัตริย์ เมืองปิปผลิวัน ได้ทราบข่าว ก็ส่งราชทูตมาขอส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุ แต่ไม่ทัน จึงได้แต่พระอังคารไปบูชา, พระนครทั้ง ๘ ที่ได้ส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุ ก็ได้สร้างพระสถูปบรรจุ เป็นพระธาตุสถูป ๘ แห่ง โทณพราหมณ์ก็อัญเชิญตุมพะไปก่อพระสถูปบรรจุ เป็นตุมพสถูป ๑ แห่ง โมริยกษัตริย์ ก็อัญเชิญพระอังคารไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้ เป็นพระอังคารสถูป ๑ แห่ง รวมมีพระสถูปเจดียสถานในยุคแรกเริ่ม ๑๐ แห่ง ฉะนี้นอกจากนี้ คาถาสุดท้ายแห่งมหาปรินิพพานสูตร กล่าวความเพิ่มเติมอีกว่า ยังมีพระสารีริกธาตุอีกทะนานหนึ่งซึ่งพวกนาคราชบูชากันอยู่ในรามคามพระทาฐธาตุองค์หนึ่งอันเทพชาวไตรทิพย์บูชา (คือในพระจุฬามณีเจดีย์) อีกองค์หนึ่งอยู่ในคันธารบุรี อีกองค์หนึ่งอยู่ในแคว้นกาลิงคะ (คือองค์ที่

SAMPLE

ต่อไปยังลังกาทวีป) และอีกองค์หนึ่งพระยานาคบูชากันอยู่ ดังคำว่า พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระจักษุซึ่งเป็นบุคคลประเสริฐสุดมี ๘ ทะนาน ประชาชนบูชากันอยู่ในชมพูทวีป ๗ ทะนาน พระราชาเผ่านาคบูชาอยู่ในรามคาม ๑ ทะนาน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๐/๑๘๐) ; ดู *ทาฐธาตุ*

สารูป : เหมาะ, สมควร; ธรรมเนียมควรประพฤติในเวลาเข้าบ้าน, เป็นหมวดที่ ๑ แห่งเสขิยวัตร มี ๒๖ สิกขาบท เช่น พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักครองอันตรวาสกให้เรียบร้อย ดูประกอบใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๖/๖๕๐)

สาลกชาดก : ชาดกว่าด้วยสาลกวานร กุฎุมพีโพธิสัตว์เป็นพ่อค้าขายข้าวเปลือก ได้ช่วยเหลือรับฝากลิงฝึกเล่นกลของหมองูไว้ตัวหนึ่งเนื่องจากเจ้าของปรารถนาจะไปเที่ยวชมมหรสพในงานประจำปีตลอด ๗ วัน เมื่อครบกำหนดแล้วได้มาขอรับลิงกลับคืน แต่เขาเป็นคนอันธพาลได้เฆี่ยนตีมันต่อหน้าพระโพธิสัตว์ผู้ใจดีที่เลี้ยงดูมันทั้ง ๗ วัน เมื่อเจ้าของเผลอหลับ มันจึงปลดโว่ออกหนีขึ้นต้นไม้มะม่วงไป กินลูกมะม่วงสุกแล้วเอาเมล็ดปาศีรษะเจ้า เขาตื่นขึ้นพยายามอ้อนวอนให้มันลงมาแต่ไม่เป็นผลแม้จะใช้คำไพเราะอ่อนหวานแล้ว แถมยังโดนลิงว่าเอาว่า ท่านเข้าใจว่าเราเป็นสัตว์ใจดีมิใช่หรือ ทำไมจึงเอาเรียวไม้ไผ่เฆี่ยนเราเล่า เราพอใจที่อยู่ในป่ามะม่วงนี้แหละ ท่านจงกลับบ้านไปเสียเถิด ว่าแล้วก็เข้าป่าไป การลงอาชญาต่อผู้ที่ไม่มีความผิด โดยไม่มีสาเหตุ ย่อมไม่ได้รับความยินยอมจากผู้ถูกลงอาชญา ยังกลับได้รับความอาฆาตพยาบาทเพิ่มอีก บัณฑิตจึงพิจารณาให้รอบคอบก่อนจึงค่อยทำ กรรมโหดร้ายไม่ทำเสียเลยดีกว่า (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๙๘/๑๑๘)

สาลกวานร : ชื่อลูกตนหนึ่งที่หนีเจ้าของไปอยู่ป่ามะม่วง ดังคำในสาลกชาดกที่หมองูคิดจะจับลิง จึงเกลี้ยกล่อมลิงว่า พ่อสาลกวานร เจ้าเป็นลูกคนเดียวของพ่อและเจ้าจักได้เป็นใหญ่ในโภคะในตระกูลของพ่อ ลงมาจากต้นไม้เถิด มาเถิดลูกพ่อ เราจะพากันกลับบ้านเดี๋ยวนี้ ลิงได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่าท่านเข้าใจว่าเราเป็นสัตว์ใจดีมิใช่หรือ ไฉนจึงเฆี่ยนตีเราด้วยเรียวไผ่ เราพอใจอยู่ในป่ามะม่วงที่มีผลสุก ท่านจงกลับไปบ้านตามสบายเถิด (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๙๘/๑๑๘)

สาลวัน,สาลวัน, ป่า : ป่าไม้สาละ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้ ตถาคตจะปรินิพพานในระหว่างไม้สาละทั้งคู่ ในสาลวันของมัลละ อันเป็นทางเข้า (ด้านทิศใต้) กรุงกุสินารา มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไปยังแม่น้ำกกุธากัน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๕/๑๔๕,๑๐/๑๙๘/๑๔๗,๑๐/๒๐๐/๑๔๙,๑๐/๒๑๑/๑๕๙,๑๐/๒๑๒/๑๖๐,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๕๙,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๒/๒๓๗)

SAMPLE

สาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลาว่า ภิกษุผู้บวชใหม่ควรเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพราะแม้แต่ภิกษุผู้เป็นเสขะ(ผู้กำลังศึกษา)ยังไม่บรรลุอรหัตตผลและภิกษุผู้เป็นพระอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ก็ยังเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๐/๒๑๔)

สาลสูตร๒ : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านพราหณ์ชื่อสาลา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นเป็นโพธิปักขิยธรรม และในอินทรีย์เหล่านั้นปัญญินทรีย์เลิศที่สุด เหมือนพญาราชสีห์เลิศกว่าสัตว์ทั้งหลาย โดยพละกำลัง ความเร็ว ความกล้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๑/๓๓๕)

สาละ,สาละ, ดอก, ต้น, ไม้,สาละใหญ่, ต้นไม้:ไม้ยืนต้นชนิดหนึ่งของอินเดียพระพุทธเจ้าประสูติและปรินิพพานใต้ร่มไม้สาละ (เคยแปลกันว่า ต้นรัง) ดังคำในพรหมนิมันตนิกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่โคนต้นสาละใหญ่ในสุภควันใกล้เมืองอุกกัฏฐา ในสมัยนั้น พกพรหมมีทิฏฐิชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า พรหมสถานนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนไปเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้ ไม่เกิดไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ หรือดังคำในอัคคิวัจฉโคตตสูตรที่ว่า วัจฉโคตรปริพาชกได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม ต้นสาละใหญ่ ในที่ใกล้บ้านหรือนิคมกิ่ง ใบ เปลือกสะเก็ด และกระพี้ ของต้นสาละใหญ่นั้น จะหลุดร่วง กระเทาะไป เพราะเป็นของไม่เที่ยง สมัยต่อมา ต้นสาละใหญ่นั้น ก็ไร้กิ่ง ใบ เปลือก สะเก็ด และกระพี้ คงอยู่แต่แก่นล้วนๆ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘/๓,๑๐/๑๙๘/๑๔๗,๑๐/๑๙๘/๑๔๘,๑๐/๑๙๙/๑๔๘,๑๕/๑๖๖/๒๒๒,๑๐/๑๙๘/๑๔๘,๑๐/๑๙๙/๑๔๘,๒๘/๒๖๑/๑๒๘,๑๐/๑๙๕/๑๔๕,๑๐/๑๙๘/๑๔๗,๑๐/๒๓๕/๑๗๖,๑๐/๒๔๑/๑๘๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๒/๒๒)

สาลกุสุมิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสาลกุสุมิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ใช้ดอกสาละบูชาพระสรีระของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ บนจิตกาธาน เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๑๐๓)

สาลคาม : ชื่อตำบลหนึ่งในสักกชนบท (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สาลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสาลทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเกิดเป็นราชสีห์ ได้นำดอกสาละไปบูชาพระพุทธเจ้า (พระ

SAMPLE

นามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๐/๓๐๒)

สาลปุปผกะ : ของเคี้ยวที่ทำด้วยแป้งข้าวสาลี ปรุงด้วยของอร่อย ๔ ชนิด คือ เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ดังคำในมนาปทายีสูตรที่อุคคคหบดีได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า ผู้ให้ของที่น่าพอใจย่อมได้ของที่น่าพอใจ ก็ของเคี้ยวชื่อสาลปุปผกะเป็นที่น่าพอใจของข้าพระองค์ ขอพระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์รับขาทนียาหารของข้าพระองค์นั้นด้วยเถิด (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๔/๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สาลปุปผกะ หมายถึงของเคี้ยวที่ทำด้วยแป้งข้าวสาลีปรุงด้วยของอร่อย ๔ ชนิด คือเนยใสน้ำมัน น้ำผึ้งน้ำอ้อย (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๔๔/๒๕)

สาลปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสาลปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเป็นคนขายขนมได้ถวายอาหารบิณฑบาต และดอกสาละแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๔ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๔๐๐)

สาลพฤกษ์ : ต้นสาละ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สาลมัณฑปิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสาลมัณฑปิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้สร้างปะรำมุงด้วยดอกสาละถวายแด่พระพุทธเจ้า พระนามว่าปิยทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๐/๑๖๑)

สาลวดี, เด็กสาว : ชื่อหญิงสาวงาม ตำแหน่งนางงาม แห่งกรุงราชคฤห์ เป็นแม่ของหมอชีวกโกมารภัจ มีค่าตัว ๑๐๐ กหาปณะ เก่งการร่ายรำ ดังคำในมหาวรรคว่า ก็สมัยนั้น ในกรุงราชคฤห์ มีเด็กสาวชื่อสาลวดีมีรูปงาม น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง คณะกุฎุมพีชาวกรุงราชคฤห์จึงคัดเลือกเธอให้เป็นหญิงงามเมืองเมื่อเธอได้รับเลือกไม่นานนักก็เป็นผู้ชำนาญในการฟ้อนรำ ขับร้องและประโคมดนตรีคนทั้งหลายที่ต้องการจะพาเธอไปร่วมอภิรมย์ด้วย ต้องจ่ายค่าตัวถึงคืนละ ๑๐๐กหาปณะ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๗/๑๘๐)

สาลวติกา, หมู่บ้าน : ชื่อเขตปกครองตนเอง เป็นดินแดนมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์เป็นหมู่บ้านที่พระเจ้าปเสนทิโกศล

SAMPLE

พระราชทานแก่โลหิจจพราหมณ์ ดังคำว่าในโลหิจจสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงหมู่บ้านสาลวติกา สมัยนั้น โลหิจจพราหมณ์ปกครองหมู่บ้านสาลวติกา ซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมายมีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์ เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย (ส่วนพิเศษ) (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๐๑/๒๒๑,๙/๕๐๓/๒๒๑,๙/๕๐๘/๒๒๓,๙/๕๐๙/๒๒๓)

สาลวโนทยาน : สวนป่าไม้สาละ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สาลา, บ้านพราหมณ์ : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่งแคว้นโกศล พระผู้มีพระภาคเสด็จไปหมู่บ้านแห่งนี้ แล้วตรัสเหตุปัจจัยนำไปสุคติและทุคติ ดังคำในสาเลยยกสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลกับภิกษุหมู่ใหญ่ถึงบ้านพราหมณ์ชื่อสาลาของชาวโกศล,ในอปัณณกสูตรก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน แต่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการปฏิบัติไม่ผิด,ในสาลสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสถึงสติปัฏฐาน ๔ แก่ชาวหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลาแคว้นโกศล (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๙/๔๗๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๒/๙๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๐/๒๑๔,๑๙/๕๒๑/๓๓๕)

สาลิเกทารชาดก : ชาดกว่าด้วยนกแขกเต้าเลี้ยงพ่อแม่ พญานกแขกเต้าโพธิสัตว์ ไปคาบรวงข้าวสาลีจากไร่ของโกสิยพราหมณ์มาเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่เฒ่า แต่ไปติดบ่วงของพราหมณ์ เมื่อถูกพราหมณ์ถามว่าเหตุไรจึงทำอย่างนั้น เจ้ามีเวรมีกรรมกันไว้แต่เมื่อไร หรือมียุ้งฉางไว้หรืออย่างไร พญานกแขกเต้าตอบว่า ไม่ได้มียุ้งฉางแต่ได้นำรวงข้าวไปสร้างหนี้ใหม่ ใช้หนี้เก่า และฝังดินไว้ เศรษฐีไม่เข้าใจพญานกจึงอธิบายว่านำไปสร้างหนี้ใหม่คือเลี้ยงดูบุตรที่มีอยู่ นำไปใช้หนี้เก่าคือเลี้ยงดูพ่อแม่ นำไปฝังไว้คือเลี้ยงดูนกที่แก่ชราซึ่งมีอยู่ในที่นั้นจึงได้แสดงว่าธรรมเรื่องการใช้จ่ายทรัพย์ให้ฟังพราหมณ์พอใจ จึงยกนาข้าวสาลีให้ประมาณพันกรีสแล้วปล่อยไป (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑/๔๒๓)

สาลิตตกชาดก : ชาดกว่าด้วยศิลปะในการดีดก้อนกรวด อำมาตย์โพธิสัตว์ของพระเจ้ากรุงพาราณสีได้กราบทูลลาพระราชาไปเรียนศิลปวิทยา โดยให้เหตุผลว่า ศิลปะจะเป็นชนิดใดก็ตาม ก็สามารถให้สำเร็จประโยชน์ได้ทั้งนั้น ขอให้ดูเรื่องบุรุษง่อยดีดมูลแพะแล้วได้หมู่บ้านทั้ง ๔ ทิศเป็นรางวัล เป็นตัวอย่าง พระราชาเห็นด้วยจึงทรงอนุญาต ขึ้นชื่อว่าวิชาความรู้แล้วควรเรียนทั้งนั้น ใคร ๆ ไม่ควรเกียจคร้านที่จะเรียน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐๗/๔๔)

สาลิยชาดก : ชาดกว่าด้วยลูกนกสาลิกา บุตรกุฎุมพีโพธิสัตว์ถูกหมองูหลอกให้ขึ้นต้นไม้ไปจับงูในโพรงไม้โดยบอกว่าเป็นลูกนกสาลิกา แต่เมื่อเห็นว่าเป็นงูจึงโยนมาข้างล่างถูกหมองู

SAMPLE

และงูได้กัดหมองูถึงแก่ความตายทันที ท่านได้ติเตียนหมองูว่า คนที่ลวงเราให้ขึ้นไปจับงูเห่าโดยบอกว่าเป็นลูกนกสาลิกานั้น เป็นคนพร่ำสอนแต่สิ่งชั่ว ถูกงูกัดตายแล้วคนที่ต้องการทำร้ายคนอื่นที่เขาไม่ได้ทำร้ายตอบ คนนั้นย่อมถูกงูเหง่ากัดตายเหมือนหมองูคนนี้ คนที่ซัดฝุ่นไปทวนลม ฝุ่นย่อมกลับมากระทบเขาเหมือนชายคนนี้ถูกงูกัดตาย ผู้ใดประทุษร้ายผู้ที่ไม่ประทุษร้ายตอบ ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ไม่มีความผิด บาปย่อมกลับมาถึงคนโง่เขลานั้นเอง เหมือนผงธุลีที่คนซัดไปทวนลม ให้ทุกข์แก่ท่าน ทุกข์นั้นถึงตน (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๙๐/๒๑๖)

สาลิสสรดาบส : ชื่อดาบสคนหนึ่ง เป็นศิษย์ผู้ใหญ่ รับใช้สรภังคโพธิสัตว์ มีปรากฏในสรภังคชาดก ดังคำประชุมชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สาลิสสรดาบสคือสารีบุตร เมณฑิสสรดาบสคือกัสสปะ ปัพพตดาบสคืออนุรุทธะ เทวิลดาบสคือกัจจายนะ อนุสิสสดาบสคืออานนท์ กีสวัจฉดาบสคือโกลิตะ นารทดาบสคืออุทายีเถระ บริษัททั้งหลายคือพุทธบริษัท ส่วนสรภังคโพธิสัตว์คือเราตถาคต เธอทั้งหลายจงทรงจำชาดกไว้อย่างนี้แล(ขุ.ชา.จตฺตาลิส.(ไทย) ๒๗/๙๓/๖๑๑)

สาลูกชาดก : ชาดกว่าด้วยสุกรสาลูกะถูกเลี้ยงไว้ฆ่า มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า โคโพธิสัตว์ชื่อแดงใหญ่ (มหาโลหิต) สอนน้องชายชื่อแดงเล็ก(จุฬโลหิต) ไม่ให้อิจฉาสุกรสาลูกะที่เขาเลี้ยงด้วยอาหารอย่างดี ส่วนตนกินเพียงข้าวฟ่างและหญ้าแก่ ๆ ว่า เจ้าสุกรนั้นเขาเลี้ยงไว้ฆ่าอย่างเดียว และต่อมาไม่นานสุกรนั้นก็ถูกเขาฆ่าปรุงอาหารเลี้ยงแขกที่มาในงานแต่งงานของลูกสาวเจ้าของบ้าน ทำให้โคแดงเล็กสำนึกได้ว่า ต้นข้าวลีบที่เป็นอาหารของตนนั้นแหละประเสริฐกว่า (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๖/๑๔๔)

สาเลยยกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในหมู่บ้านสาละ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบตอบปัญหาแก่พราหมณ์และคหบดี ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา เพื่อตอบปัญหาของพราหมณ์และคหบดี พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระองค์ตรัสตอบว่าสัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะประพฤติอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ส่วนสัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ พร้อมกับประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนะตรัยเป็นสรณะจนตลอดชีวิต (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๓๙/๔๗๑)

SAMPLE

สาโลหิต : สายโลหิต, ผู้ร่วมสายเลือด ดังคำว่า ขณะนั้น มิตรอมาตย์ญาติสาโลหิตของเจ้าวัฑฒลิจฉวี ได้กล่าวกับเจ้าวัฑฒ ลิจฉวีดังนี้ว่า ท่านอย่าเศร้าโศก อย่าคร่ำครวญเลย พวกเราจะขอให้พระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ยกโทษให้ หรือดังคำในอากังเขยยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หากภิกษุพึงหวังว่า ญาติสาโลหิตเหล่าใดผู้ล่วงลับไปแล้ว มีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงเราอยู่ขอการระลึกถึงเราของญาติสาโลหิต เหล่านั้นพึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุนั้นพึงทำศีลให้บริบูรณ์ หมั่นประกอบธรรมเครื่องสงบใจภายในตน ไม่เหินห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่าง หรือดังคำในทุกขธัมมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสวา ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา มิตร อำมาตย์ญาติสาโลหิตก็ตาม พึงปวารณาภิกษุผู้ประพฤติอยู่อย่างนี้เพื่อให้ยินดียิ่งด้วยโภคทรัพย์ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๒๖/๔๗, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗,๑๒/๑๓๐/๑๒๐,๑๒/๔๖๘/๕๑๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๔/๒๕๔,๑๘/๓๕๒/๓๙๒,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๐/๘๙,๑๙/๔๑๔/๒๗๑,๑๙/๙๐๖/๔๓๘,๑๙/๑๐๑๒/๕๑๕,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๖/๒๙๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สาโลหิต หมายถึงผู้ร่วมสายเลือดเดียวกัน ได้แก่ ปู่ หรือตา เป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๗๒),ในอรรถกถาและฎีกาอังคุตตรนิกายอธิบายว่า คำว่า สาโลหิต หมายถึงผู้ร่วมสายเลือดเดียวกัน เช่นพี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว ลุง ป้า เป็นต้น (องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๗๖/๒๒๗) หรือญาติฝ่ายมารดา (องฺ.ติก.ฎีกา(บาลี) ๒/๗๖/๒๒๙)

สาวก,สาวกของตถาคต : ผู้ฟัง, ผู้ฟังคำสอน, ศิษย์ของพระพุทธเจ้า ดังคำในอุทุมพริกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเมื่อตถาคตหรือสาวกของตถาคตกำลังแสดงธรรมอยู่ ย่อมไม่คล้อยตามธรรมบรรยายที่ควรคล้อยตามอันมีอยู่นั่นเทียวข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้มีตบะ หรือดังคำในทุติยขตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บัณฑิตผู้เฉียบแหลม เป็นสัตบุรุษ ปฏิบัติชอบในสาวกของตถาคต ย่อมบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียนและประสพบุญเป็นอันมาก (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘๕/๑๖๒,๙/๓๘๗/๑๖๒,๙/๓๘๙/๑๖๓,๙/๓๙๑/๑๖๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๖/๔๖,๑๐/๑๖๘/๑๑๓,๑๐/๑๖๘/๑๑๔,๑๐/๑๖๘/๑๑๕,๑๐/๑๗๕/๑๒๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๑/๓๖,๑๑/๕๖/๓๘,๑๑/๖๒/๔๓,๑๑/๖๘/๔๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๒/๒๕๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๕/๕๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔/๖) ; คู่กับ*สาวิกา*

สาวกของนิครนถ์,สาวกของนิครนถ์ นาฏบุตร,สาวกนิครนถ์ : ผู้ฟัง ผู้ฟังคำสอน ศิษย์ของนิครนถ์ ในที่นี้ หมายถึงสาวกของนิครนถ์ (นักบวชเปลือย) เช่น สีหเสนาบดี ดังคำว่า สมัยนั้น เจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียงนั่งประชุมกันในสันถาคารกล่าวสรรเสริญพระพุทธ กล่าว

SAMPLE

สรรเสริญพระธรรม กล่าวสรรเสริญพระสงฆ์โดยประการต่าง ๆ สมัยนั้นสีหเสนาบดีสาวกของนิครนถ์นั่งอยู่ในที่ประชุมนั้นด้วย,เจ้าลัทธิอยู่เมืองปาวา ดังคำในปาสาทิกสูตรและสามคามสูตรว่า นิครนถ์นาฏบุตร ได้ถึงแก่กรรมไม่นานที่กรุงปาวา เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์ นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกเป็น ๒ พวก หรือดังคำในกุลสูตรที่กล่าวไว้ว่า ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร สาวกของนิครนถ์เข้าไปหานิครนถ์นาฏบุตรถึงที่อยู่ ไหว้แล้ว นั่ง ณ ที่สมควรนิครนถ์ นาฏบุตรได้กล่าวกับผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๐/๑๐๘, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๑/๕๐, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๑/๒๔๙,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๑/๔๑๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๕/๒๙๒)

สาวกเดียรถีย์ : ผู้ฟัง ผู้ฟังคำสอน ศิษย์ของเดียรถีย์ ดังคำในมหาสุญญตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า ถ้าภิกษุภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกาพระราชามหาอำมาตย์ของพระราชาเดียรถีย์ สาวกเดียรถีย์ เข้ามาหาตถาคตผู้มีโชค อยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ในที่นั้น ตถาคตย่อมมีจิตน้อมไปในวิเวก,ในธรรมบทพระผู้มีพระภาคตรัสแก่สาวกเดียรถีย์ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้เห็นสิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษและเห็นสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ ชื่อว่าถือมั่นมิจฉาทิฏฐิย่อมไปสู่ทุคติ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๗/๒๒๔,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๑๘/๑๓๒)

สาวกบริษัท : บริษัทคือสาวก ชุมชนผู้ฟังคำสอน (ของพระพุทธเจ้า) (ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา) ดังคำในมหาสีหนาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ก็บัดนี้ เราชรา แก่ เฒ่า ล่วงกาล ผ่านวัยไปโดยลำดับ เรามีอายุ ๘๐ ปี สาวกบริษัท ๔ ของเราในธรรมวินัยนี้มีอายุ ๑๐๐ ปี เป็นอยู่ได้ ๑๐๐ ปี มีสติ มีคติ มีธิติ อันยอดเยี่ยมและมีปัญญาเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง,ในอรักเขยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสาวกบริษัทผู้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ดังคำว่า สาวกบริษัทของเราหลายร้อย ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติฯลฯเราไม่เห็นนิมิตนี้ว่าสมณะพราหมณ์เทวดาพรหมหรือใครๆในโลกจักทักท้วงเราด้วยคำพูดที่มีเหตุผลในธรรมนั้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ สาวกบริษัทหลายร้อยของท่านมิได้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันเราเมื่อไม่เห็นนิมิตแม้นั้น จึงถึงความเกษมไม่มีความกลัว แกล้วกล้าอยู่ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๑/๑๖๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๘/๑๑๓)

สาวกบารมี : บารมีทำให้สำเร็จเป็นสาวก คือบรรลุธรรมเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ดังคำในนิธิกัณฑสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าบุคคลอาศัยมิตตสัมปทา ประกอบความเพียรโดยแยบคายก็จะเป็นผู้ชำนาญในวิชชาและวิมุตติทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้ ปฏิสัมภิทาวิโมกข์ สาวกบารมี ปัจเจกโพธิ และพุทธภูมิทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้, ในปฏิสัมภิทามรรคปุคคลวิเสสนิทเทส อธิบายว่า พวกที่เป็นพระอเสขะบรรลุปฏิสัมภิทา

SAMPLE

ก็มี ๒ จำพวก คือพวกหนึ่งบรรลุสาวกบารมี พวกหนึ่งไม่บรรลุสาวกบารมี พวกที่บรรลุสาวกบารมีเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกที่ไม่บรรลุสาวกบารมี และญาณของผู้บรรลุสาวกบารมีนั้นย่อมแตกฉาน, พวกที่เป็นพระอเสขะบรรลุปฏิสัมภิทาก็มี ๒ จำพวก คือ พวกหนึ่งบรรลุสาวกบารมี พวกหนึ่งเป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า พวกที่เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าพวกที่บรรลุสาวกบารมีนั้น และญาณของผู้เป็นพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้นย่อมแตกฉาน (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๕/๑๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘/๕๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สาวกบารมี หมายถึงบารมีที่ให้สำเร็จเป็นพระสาวก (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๘/๒๐๖)

สาวกปัญญาบารมี : ปัญญาบารมีของพระสาวก ในที่นี้หมายถึงพระสารีบุตร ดังคำในสารีปุตตเถรคาถาที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า พระเถระผู้ประพฤติตามพระธรรมจักร ที่พระศาสดาทรงให้เป็นไป มีปัญญามาก มีจิตตั้งมั่น เป็นผู้เสมอด้วยแผ่นดิน น้ำ และไฟ ไม่ยินดียินร้าย ภิกษุถึงที่สุดสาวกปัญญาบารมี มีความรู้มาก เป็นมหามุนี ไม่โง่เขลา ไม่ใช่เหมือนผู้โง่เขลา เป็นผู้เย็นอยู่เป็นนิตย์ เราปรนนิบัติพระศาสดา ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ปลงภาระที่หนักได้ ถอนตัณหาที่นำไปสู่ภพได้ขาดแล้ว ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด นี้เป็นคำพร่ำสอนของเรา เราหลุดพ้นจากกิเลสและภพได้ทั้งหมดแล้ว จะปรินิพพานละ (๒๖/๑๐๑๔/๕๐๖)

สาวกภาษิต : ธรรมที่สาวกกล่าว,คำพูดของพระสาวก, เป็นธรรมคำสอนทางศาสนา ดังคำในมหาวิภังค์ว่าที่ชื่อว่าธรรม ได้แก่พุทธภาษิต สาวกภาษิต ฤๅษีภาษิต เทวดาภาษิต ที่ประกอบด้วยอรรถ ที่ประกอบด้วยธรรม,ในอาณิสูตรคำสอนนอกพระพุทธศาสนา ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในอนาคตเมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ล้ำลึกมีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง ภิกษุทั้งหลายจักไม่ตั้งใจฟังให้ดีไม่เงี่ยหูฟังไม่เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้ทั่วถึงและไม่ให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจแต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ท่านผู้เชี่ยวชาญได้รจนาไว้ เป็นบทกวี มีอักษรวิจิตรมีพยัญชนะวิจิตร อยู่ภายนอก เป็นสาวกภาษิต ภิกษุเหล่านั้นกลับตั้งใจฟังด้วยดีเงี่ยหูฟัง เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อรู้ทั่วถึง และจักสำคัญธรรมว่า ควรเรียน ควรท่องจำให้ขึ้นใจ ฉันใดแต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ล้ำลึกมีเนื้อความลึกซึ้งเป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง ก็จักอันตรธานไป ฉันนั้น, ในตติยอนาคตภยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ข้อที่ ๔ ในภัยอนาคต ๕ ว่า ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญ

SAMPLE

ปัญญา เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตตรัสไว้ล้ำลึกมีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง ภิกษุเหล่านั้นไม่ตั้งใจฟังด้วยดีไม่เงี่ยโสตสดับ ไม่ตั้งใจใฝ่รู้ และไม่ให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ แต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ท่านผู้เชี่ยวชาญได้รจนาไว้เป็นบทกวีมีอักษรวิจิตรมีพยัญชนะวิจิตร อยู่ภายนอกเป็นสาวกภาษิตภิกษุเหล่านั้นกลับตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้ และให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือนวินัยจึงเลอะเลือนเพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๒๓๔, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๙/๓๑๘,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๘/๙๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๕)

อรรถกถาในอาณิสูตรและตติยอนาคตภยสูตร อธิบายว่า สาวกภาษิต หมายถึงภาษิตอันเหล่าสาวกของเจ้าลัทธิคนใดคนหนึ่งที่ไม่ได้ชื่อว่าเป็นพระพุทธสาวกได้ภาษิตไว้ คือเป็นภาษิตของเหล่าสาวกของเจ้าลัทธินอกพุทธศาสนา (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๘/๕๕)

สาวกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระสาวก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนสาวก ๔ รูปซึ่งมีอายุรูปละ ๑๐๐ ปี แต่ละรูประลึกย้อนหลังไปได้วันละ ๑๐๐,๐๐๐ กัป ถึงกระนั้น กัปที่พวกเธอระลึกไปไม่ถึงก็ยังมีอยู่มาก (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๓๐/๒๒๑)

สาวเทื้อ : สาวแก่, ทึนทึก ดังคำในมหาวิภังค์ว่า กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจรมีหญิงม่ายเป็นโคจรมีสาวเทื้อเป็นโคจร มีบัณเฑาะก์เป็นโคจรหรือมีภิกษุณีเป็นโคจร แม้เช่นนี้ก็ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติมิให้สงฆ์ยินดี หรือดังคำในอุสสังกิตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ (คือ๑. เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจร ๒.เป็นผู้มีหญิงหม้ายเป็นโคจร๓.เป็นผู้มีสาวเทื้อเป็นโคจร ๔. เป็นผู้มีบัณเฑาะก์เป็นโคจร ๕. เป็นผู้มีภิกษุณีเป็นโคจร) ย่อมเป็นที่รังเกียจสงสัยว่า เป็นภิกษุชั่ว แม้จะเป็นผู้มีอกุปปธรรม(เป็นพระอรหันต์) ก็ตาม(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๘๗/๑๓๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๒/๑๗๗)

อรรถกถาอธิบายว่า สาวเทื้อ หมายถึงสาวแก่ (มหลฺลิกกุมารี) (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๐๒/๔๖)

สาวนะ, สาวนมาส : เดือน ๙ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สาวพรหมจารี : หญิงที่ยังบริสุทธิ์ หมายถึงผู้บริสุทธิ์ไม่ผ่านการเสพสม ดังคำในสุภาชีวกัมพวนิกาเถรีคาถา ที่นักเลงเจ้าชู้กล่าวแก่พระเถรีว่า ดอกอุบลโผล่พ้นน้ำไม่มีมนุษย์ชมแล้วฉันใด แม่นางเป็นสาวพรหมจารีก็ฉันนั้น เมื่อส่วนเรือนร่างของแม่นางยังไม่มีใครเชยชมเลย

SAMPLE

แม่นางก็จักถึงความชราร่วงโรยไปเสียเปล่า ๆ หรือดังคำในกุกกุฏชาดก ที่แมวได้ฟัง ดังนั้นคิดหาอุบายใหม่กล่าวว่า ฉันจะเป็นภรรยาสาวของท่านที่พูดจาอ่อนหวานน่ารัก ขอท่านจงรับฉันผู้เลอโฉม ผู้เป็นสาวพรหมจารีไว้ ด้วยการรับอันดีงามเถิด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๘๑/๖๑๘,ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๖/๕๙/๒๓๘)

สาวัชชสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยกรรมที่มีโทษ พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า บุคคลพึงทราบว่าเป็นคนพาล เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) มีกายกรรมที่มีโทษ (๒) มีวจีกรรมที่มีโทษ (๓) มีมโนกรรมที่มีโทษ แล้วตรัสว่า บุคคลพึงทราบว่าเป็นบัณฑิต เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) มีกายกรรมที่ไม่มีโทษ (๒) มีวจีกรรมที่ไม่มีโทษ (๓) มีมโนกรรมที่ไม่มีโทษ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗/๑๔๕)

สาวัชชสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยกรรมที่มีโทษเป็นเหตุให้ตกนรก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลตกนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ๓ คือ (๑) กายกรรมที่มีโทษ (๒) วจีกรรมที่มีโทษ (๓) มโนกรรมที่มีโทษ ตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลขึ้นสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ๓ คือ (๑) กายกรรมที่ไม่มีโทษ (๒) วจีกรรมที่ไม่มีโทษ (๓) มโนกรรมที่ไม่มีโทษ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๘/๓๙๕)

สาวัชชสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มีแต่โทษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้มีแต่โทษ คือประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่มีโทษ (๒) ผู้มีโทษเป็นส่วนมาก คือประกอบด้วยกายกรรมเป็นต้นที่มีโทษเป็นส่วนมาก ไม่มีโทษเป็นส่วนน้อย (๓) ผู้มีโทษเป็นส่วนน้อย คือประกอบด้วยกายกรรม เป็นต้นที่ไม่มีโทษเป็นส่วนมาก ที่มีโทษเป็นส่วนน้อย (๔) ผู้ไม่มีโทษ คือประกอบด้วยกายกรรม เป็นต้นที่ไม่มีโทษ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๕/๒๐๓)

สาวัชชสูตร[๔] : พระสูตรว่าด้วยกรรมและทิฏฐิที่มีโทษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคล หลังจากตายแล้วไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) กายกรรมที่มีโทษ (๒) วจีกรรมที่มีโทษ (๓) มโนกรรมที่มีโทษ (๔) ทิฏฐิที่มีโทษ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลหลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๙/๓๕๕)

สาวัชชสูตร[๕] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่มีโทษ และที่ไม่มีโทษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า *ธรรมที่มีโทษ* คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น *ธรรมที่ไม่มีโทษ* คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๐/๒๘๗)

สาวัตถี,กรุง : นครหลวงของแคว้นโกศล;แคว้นโกศลตั้งอยู่ระหว่างภูเขาหิมาลัยกับแม่น้ำคงคาตอนกลาง อาณาเขตทิศเหนือจดเทือกเขาเนปาล ทิศตะวันออกจดแคว้นกาสี ต่อกับแคว้นมคธ ทิศใต้และทิศตะวันตกจดแม่น้ำคงคา; พระนครสาวัตถีเป็นศูนย์กลางการ

SAMPLE

เผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งพุทธกาล เป็นที่ที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษามากที่สุด รวมถึง ๒๕ พรรษา, บัดนี้เรียก *สะเหต-มะเหต* (*Sahet-Mahet,* ล่าสุด รื้อฟื้นชื่อในภาษาสันสกฤตขึ้นมาใช้ว่า ***śrāvasti*** คือศราวัสตี) ดังคำว่า สมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งจำวัดกลางวันในป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี หรือดังคำว่า ครั้งนั้น ภิกษุณีอุบลวรรณาพักอยู่ ณ กรุงสาวัตถี หรือดังคำว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๗๔/๖๔, ๑/๗๙/๖๙, ๑/๑๕๕/๑๒๔, ๑/๒๓๔/๒๔๙,๑/๒๖๙/๒๙๑, ๑/๒๘๓/๓๑๕,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๑/๙,๒/๔๙๗/๑๙,๒/๕๐๓/๒๖,๒/๕๐๘/๓๒, ๒/๕๑๕/๓๙,๒/๕๑๗/๔๑,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๑,๓/๖๘๒/๓๐) ; ดู *โกศล, เชตวัน, บุพพาราม*

สาวิกา : หญิงผู้ฟัง, หญิงผู้ฟังคำสอน, สาวกหญิง,ศิษย์ผู้หญิง ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนานางวิสาขามิคารมาตาว่าสตรีใดเมื่อให้ข้าวและน้ำก็เบิกบานใจมีศีลเป็นสาวิกาของพระสุคต ...สตรีนั้นอาศัยหนทางที่ไม่มีธุลี ไม่มีกิเลสยวนใจ ย่อมได้กำลังและอายุทิพย์ เธอผู้ประสงค์บุญ มีความสุข มีพลานามัย ย่อมปลื้มใจในชาวสวรรค์ตลอดกาลนาน หรือดังคำในมหาปรินิพพานสูตรที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระวาจานี้ไว้ว่า มารผู้มีบาป เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ภิกษุณีทั้งหลายผู้สาวิกาของเรายังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำไม่แกล้วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตน แต่ยังบอก แสดง บัญญัติกำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้หรือดังคำในมหาวัจฉโคตตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่วัจฉปริพาชกว่า ภิกษุณีทั้งหลายผู้เป็นสาวิกาของเรา ผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน มิใช่มีเพียง ๑๐๐ รูป ๒๐๐ รูป ๓๐๐ รูป ๔๐๐ รูป ๕๐๐ รูป ความจริงแล้วมีอยู่จำนวนมากทีเดียว (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๑/๒๒๕, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๔,๑๐/๑๖๘/๑๑๕,๑๐/๑๗๕/๑๒๓,๑๐/๑๗๖/๑๒๔, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๕/๒๓๐,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๒/๑๑๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๖/๒๔๘,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๑/๒๕,๒๖/๑๔๗/๒๖) ; คู่กับ *สาวก*

สาสนวงส์ : ชื่อหนังสือตำนานพระพุทธศาสนา ว่าด้วยเรื่องพระศาสนทูต ๙ สายที่พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระส่งไปประดิษฐานพระพุทธศาสนา ในดินแดนต่างๆ เมื่อเสร็จการสังคายนาครั้งที่ ๓ ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณ พ.ศ. ๒๓๕, แต่งโดยพระปัญญาสามี ในประเทศพม่า เมื่อจ.ศ.๑๒๒๓ (พ.ศ.๒๔๐๔), ข้อที่

SAMPLE

น่าสังเกตเป็นพิเศษ คือ สาสนวงส์นี้บอกว่า มหารัฐ ที่พระมหาธรรมรักขิตเถระไปประดิษฐานพระพุทธศาสนา คือดินแดนใกล้สยามรัฐ, อปรันตรัฐ ที่พระโยนกธรรมรักขิตเถระ เป็นพระศาสนทูตนำคณะไป สาสนวงส์ว่า ก็คือสุนาปรันตชนบท ที่พระปุณณะได้อาราธนาพระพุทธเจ้าเสด็จไปในพุทธกาล และว่าเป็นดินแดนส่วนหนึ่งในประเทศพม่าแถบฝั่งขวาของแม่น้ำอิรวดี ใกล้เมืองพุกาม (Pagan) แต่นักปราชญ์บางท่านอย่าง Dr. G.P. Malalasekera เห็นว่าสุนาปรันตะน่าจะเป็นดินแดนทางตะวันตกตอนกลางของประเทศอินเดียนั่นเองแถบรัฐ Gujarat ไปจนถึงแคว้นSindh ด้านปากีสถาน (สอดคล้องกับเรื่องในอรรถกถาที่ว่า พระพุทธศาสนาเสด็จไปที่นั่นผ่านแม่น้ำนัมมทา คือNarmada), ส่วน สุวรรณภูมิ สาสนวงส์ว่า ได้แก่รามัญรัฐ คือแคว้นมอญ ตั้งแต่หงสาวดี ลงมาถึงเมาะตะมะ โดยมีศูนย์กลางของสุวรรณภูมิ ที่เมืองหลวงชื่อสุธรรมนคร อันได้แก่สะเทิม(Thaton); ดู *โมคคัลลีบุตรติสสเถระ,ปุณณสุนาปรันตะ, สุวรรณภูมิ*

สาวิตติฉันท์ : ชื่อฉันท์อย่างหนึ่ง เป็นฉันท์ที่ใช้กล่าวนำ เป็นบทเริ่มต้นแห่งพระเวท ก่อนการบูชายัญ ดังคำในโกสิยชาดกที่ท้าวสักกะตรัสไว้ว่า เมื่อใดพราหมณ์ทั้งหลายเรียนพระเวท เรียนสาวิตติฉันท์ และเรียนยัญวิธีแล้วเที่ยวรับจ้างทำการบูชายัญ เมื่อนั้นสุนัขดำก็จะหลุดออกไป(กินเนื้อพราหมณ์เหล่านั้น),ในมหาวรรค์ พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาแก่เกณิยชฎิลว่า ยัญพิธีมีการบูชาไฟเป็นประธาน สาวิตตีฉันท์ (ขุ.ชา. ๒๗/๖๖/๓๘๔, วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๒) ; สาวิตรีฉันท์ ก็เขียน

ฎีกาอธิบายว่า พวกพราหมณ์เมื่อจะสวดสาธยายพระเวท ย่อมสวดสาวิตตีฉันท์ก่อน ฉันท์นี้จึงชื่อว่าเป็นบทนำ เป็นบทเริ่มต้นแห่งพระเวท (สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๓๐๐/๔๐๐)

สาวิตรีฉันท์ : ชื่อฉันท์อย่างหนึ่ง เป็นยอดแห่งฉันท์ทั้งหมด เป็นบทกล่าวนำ เป็นบทเริ่มต้นแห่งพระเวท มี ๓ บาท ๒๔ พยางค์ ดังคำในเสลสูตร ที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาแก่เกณิยชฎิลว่าการบูชาไฟเป็นการบูชายัญอันประเสริฐ ว่าด้วยเรื่องฉันท์ สาวิตรีฉันท์เป็นฉันท์อันดับแรก พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย สมุทรสาครเป็นศูนย์รวมแห่งแม่น้ำทั้งหลาย หรือดังคำในสุนทริกภารทวาชสูตรพราหมณ์ทูลถามดังนี้ว่า พราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลายด้วยกันเท่านั้นที่จะถามว่า ท่านเป็นพราหมณ์หรือไม่ (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้) ถ้าท่านเรียกตัวเองว่าพราหมณ์แต่มาสนทนากับเราผู้มิใช่พราหมณ์เพราะฉะนั้นเราจะถามท่านถึงเรื่องสาวิตรีฉันท์ ที่มี ๓ บาท ๒๔ พยางค์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๐/๔๙๙,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๖๑/๖๐๕,๒๕/๕๗๔/๖๓๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า สาวิตรีฉันท์ โดยทั่วไปหมายถึงบทสวดในคัมภีร์พระเวท แต่ในที่นี้พระพุทธองค์ทรงหมายเอาอริยสาวิตรี คือพุทธัง สรณัง คัจฉามิ, ธัมมัง สรณัง คัจฉามิ, สังฆัง สรณัง คัจฉามิ (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๔๖๑/๒๒๖)

สาสวสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่มีอาสวะ และที่ไม่มีอาสวะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า *ธรรมที่มีอาสวะ* คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น *ธรรมที่ไม่มีอาสวะ* คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๙/๒๘๗)

สาสวสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่มีอาสวะ และที่ไม่มีอาสวะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่มีอาสวะและธรรมที่ไม่มีอาสวะแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า *ธรรมที่มีอาสวะ* คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ *ธรรมที่ไม่มีอาสวะ* คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๓/๓๓๓)

สาสวะ : เป็นไปกับด้วยอาสวะ, ประกอบด้วยอาสวะ, มีอาสวะ, เป็นโลกิยะ มีปรากฏในสาสวสูตร หมายถึงธรรมที่มีอาสวะ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่มีอาสวะ อะไรบ้าง คือ ๑. มิจฉาทิฏฐิฯลฯ ๑๐.มิจฉาวิมุตติ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าธรรมที่มีอาสวะ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๙/๒๘๗)

สาสปสูตร : พระสูตรว่าด้วยเมล็ดผักกาด พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนนครที่มีความยาว กว้างและสูง อย่างละ ๑ โยชน์ เต็มไปด้วยเมล็ดผักกาด บุรุษหยิบเมล็ดผักกาดออกจากเมืองนั้น ๑๐๐ ปีเพียง ๑ เมล็ด ทำอยู่อย่างนั้นจนเมล็ดผักกาดหมด ถึงกระนั้น ก็ไม่สามารถเทียบกับอายุของกัปหนึ่งได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๙/๒๒๐)

สาสวปัญญา : ปัญญาที่มีอาสวะ หมายถึงปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายไว้ว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า สาสวปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่าอนาสวปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

สาหัตถิกะ : ทำด้วยมือของตนเอง หมายถึงลักด้วยมือของตนเอง เป็นอวหารอย่างหนึ่งใน ๒๕ อย่าง ที่พระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สาหัตถิกสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยนายสาหัตถิหะถามถึงหลักความเชื่อ หลานของมิคารเศรษฐีชื่อว่า สาหัตถิหะ และหลานของเปขุณิยะชื่อว่าโรหนะ พากันไปหาพระนันทกะ ถึงที่อยู่ ณ มิคารมาตาปราสาท เขตกรุงสาวัตถี พระนันทกะแสดงหลักความเชื่อ ๑๐ มีอย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมาเป็นต้น แก่คนทั้งสองว่า เมื่อท่านทั้งหลายรู้ด้วยตนเอง

SAMPLE

เท่านั้นว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นอกุศล เป็นธรรมมีโทษ ผู้รู้ติเตียน เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ แก่บุคคลผู้ถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้ว ก็ควรละธรรมเหล่านั้นเสีย

พระนันทกะถามคนทั้งสองว่า ธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลคือ โลภะ โทสะ และโมหะ มีอยู่หรือไม่ เมื่อได้ฟังคำตอบว่า มี จึงถามอีกว่า เราจะอธิบายคำว่า อภิชฌา พยาบาท และอวิชชาแต่ละอย่าง เพราะบุคคลผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา เป็นผู้โลภ บุคคลผู้มีจิตพยาบาท เป็นตัวร้าย บุคคลผู้ตกอยู่ในอวิชชาเป็นคนหลง จึงทำให้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น พูดเท็จ ชักชวนผู้อื่นเพื่อสิ่งที่ไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ จึงถามตามลำดับดังนี้ว่า ธรรมเหล่านี้ เป็นกุศลหรืออกุศล เป็นธรรมมีโทษหรือไม่มีโทษ เป็นธรรมที่ผู้รู้ติเตียนหรือผู้รู้สรรเสริญ เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อทุกข์ แก่บุคคลผู้ถือปฏิบัติบริบูรณ์หรือไม่ ก็ได้รับคำตอบตามลำดับดังนี้ว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล เป็นธรรมมีโทษ เป็นธรรมที่ผู้รู้ติเตียน เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่บุคคลผู้ถือปฏิบัติบริบูรณ์

พระนันทกะกล่าวอีกว่า ธรรมฝ่ายที่เป็นกุศล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ โดยนัยตรงกันข้ามกับธรรมฝ่ายอกุศล แล้วถามตอบกับนายสาฬหะและนายโรหนะในทำนองเดียวกันทุกประการ แล้วกล่าวอีกว่า พระอริยสาวกปราศจากอภิชฌา พยาบาท ไม่ลุ่มหลง มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคง มีจิตประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม ๔ แผ่ไปในที่ทุกแห่งอย่างไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ ก็จะทำให้รู้อริยสัจ ๔ ทำให้จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้ง ๓ มีกามาสวะเป็นต้น จึงรู้ชัด กล่าวอีกว่า เมื่อก่อน เรามีโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นสิ่งไม่ดี บัดนี้ โลภะเป็นต้นไม่มี นับว่าเป็นสิ่งที่ดี ซึ่งทำให้ไม่มีความทะยานอยาก ดับสนิทเยือกเย็น เสวยสุข มีตนเป็นประหนึ่งพรหมอยู่ในปัจจุบัน (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๔)

สาฬหสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเจ้าลิจฉวีพระนามว่าสาฬหะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เจ้าลิจฉวีพระนามว่าสาฬหะและเจ้าลิจฉวีพระนามว่าอภัยเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติการข้ามโอฆะเพราะเหตุ ๒ คือ สีลวิสุทธิ และการเกลียดตบะ ส่วนในธรรมวินัยนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า สีลวิสุทธิเป็นองค์ของสมณธรรมอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์ที่ถือการเกลียดตบะ(หมายถึงการรังเกียจบาปด้วยตบะคือการบำเพ็ญทุกกรกิริยาเพื่อย่างกิเลส) เป็นวาทะ ถือการเกลียดตบะเป็นสาระ ยึดมั่นการเกลียดตบะอยู่ ไม่สามารถข้ามโอฆะได้ สมณพราหมณ์ที่มีความไม่บริสุทธิ์ทางกาย ทางวาจา ทางใจ และมีอาชีพไม่บริสุทธิ์ ย่อมไม่ควรเพื่อญาณทัสสนะและความตรัสรู้ชั้นเยี่ยม เปรียบ

SAMPLE

เหมือนบุรุษใคร่จะข้ามแม่น้ำถือผึ่งเข้าป่า พอพบต้นรังใหญ่ ลำต้นตรง แต่เป็นไม้อ่อน ก็จะพึงตัดที่โคนและปลายแล้วลิดกิ่งและใบ ถากด้วยผึ่งเกลาด้วยมีด ขุดเป็นร่อง ขัดด้วยลูกหินแล้วปล่อยลงในน้ำ แล้วตรัสถามสาฬหลิจฉวีว่า บุรุษนั้นจะข้ามแม่น้ำนั้นได้หรือไม่ เมื่อเขากราบทูลว่า ไม่ได้ จึงตรัสถามว่า เพราะเหตุไร เมื่อเขากราบทูลว่า เพราะต้นรังนั้น บุรุษนั้นแต่งเกลี้ยงเกลาภายนอก แต่ภายในไม่เรียบร้อย บุรุษนั้นพึงหวังได้ว่า ไม้รังนั้นจะต้องจมน้ำ และบุรุษนั้นก็ต้องพินาศ

ตรัสว่า ส่วนสมณพราหมณ์ที่ไม่ถือการเกลียดตบะเป็นวาทะ ไม่ถือการเกลียดตบะเป็นสาระ ไม่ยึดมั่นการเกลียดตบะอยู่ ย่อมสามารถข้ามโอฆะได้ อนึ่ง สมณพราหมณ์ที่มีความบริสุทธิ์ทางกาย ทางวาจา ทางใจ และมีอาชีพบริสุทธิ์ ย่อมควรเพื่อญาณทัสสนะและความตรัสรู้ชั้นเยี่ยม เปรียบเหมือนบุรุษใคร่จะข้ามแม่น้ำถือผึ่งเข้าป่า พอพบต้นรังใหญ่ ลำต้นตรง แต่เป็นไม้อ่อน ก็จะพึงตัดที่โคนและปลายแล้วลิดกิ่งและใบ ถากด้วยผึ่ง เกลาด้วยมีด ขีดแต่งด้วยสิ่ว ทำภายในให้เรียบร้อย ขุดเป็นร่อง ขัดด้วยลูกหินทำให้เป็นเรือติดกรรเชียงและหางเสือแล้วปล่อยลงในน้ำ แล้วตรัสถามสาฬหลิจฉวีว่า บุรุษนั้นจะข้ามแม่น้ำนั้นได้หรือไม่ เมื่อเขากราบทูลว่า ได้ จึงตรัสถามว่า เพราะเหตุไร เมื่อเขากราบทูลว่า เพราะต้นรังนั้น บุรุษนั้นแต่งเกลี้ยงเกลาภายนอก และภายในเรียบร้อยดี ทำเป็นเรือติดกรรเชียงและหางเสือ บุรุษนั้นพึงหวังได้ว่า เรือจักไม่จม และบุรุษนั้นจะข้ามฝั่งได้โดยสวัสดี

ตรัสองค์ประกอบของนักรบอาชีพเปรียบเทียบกับองค์ประกอบของอริยสาวก มี ๓ คือ (๑) นักรบอาชีพยิงลูกศรได้ไกล เปรียบเหมือนอริยสาวกผู้มีสัมมาสมาธิ พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา (๒) นักรบอาชีพยิงไม่พลาด เปรียบเหมือนอริยสาวกผู้มีสัมมาทิฏฐิรู้ชัดทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ตามความเป็นจริง (๓) นักรบอาชีพทำลายกายขนาดใหญ่ได้ เปรียบเหมือนอริยสาวกผู้มีสัมมาวิมุตติทำลายอวิชชากองใหญ่ได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๖)

สาฬหภิกษุ,สาฬหะ, ภิกษุ : 1.ชื่อภิกษุรูปหนึ่งที่ได้รับการพยากรณ์ว่าเป็นพระอรหันต์ มีปรากฏในปฐมคิญชกาวสถสูตร ดังคำที่พระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญสาฬหภิกษุมรณภาพแล้ว คติของท่านเป็นอย่างไร อภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อานนท์ สาฬหภิกษุมรณภาพแล้วทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง

เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๔/๕๐๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑,๑๐/๑๕๗/๑๐๑)

2.ชื่อพระเถระองค์หนึ่งในการกสงฆ์ผู้ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ดังคำในจูฬวรรคว่า ท่านพระสาฬหะหลีกเร้นอยู่ที่สงัด เกิดความคิดคำนึงขึ้นในจิตอย่างนี้ว่า ภิกษุพวกไหนที่เป็นฝ่ายธรรมวาที ภิกษุชาวปราจีนหรือชาวเมืองปาเฐยยะ หรือดังคำว่า ท่านพระเรวตะจึงประกาศให้สงฆ์ทราบว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า เมื่อพวกเรากำลังวินิจฉัยอธิกรณ์นี้ มีเสียงเซ็งแซ่เกิดขึ้นไม่มีที่สิ้นสุดและไม่มีใครทราบความหมายแห่งถ้อยคำที่กล่าวแล้วได้แม้แต่เรื่องเดียว ถ้าสงฆ์พร้อมแล้วพึงระงับอธิกรณ์เรื่องนี้ด้วยอุพพาหิกวิธี สงฆ์จึงคัดเลือกภิกษุชาวปราจีน ๔ รูป คือ ท่านพระสัพพกามี ท่านพระสาฬหะ ท่านพระอุชชโสภิตะและท่านพระวาสภคามิกะ และภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะอีก๔ รูป คือท่านพระเรวตะ ท่านพระสัมภูตสาณวาสี ท่านพระยสกากัณฑกบุตรและท่านพระสุมนะ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๓/๔๐๗, ๗/๔๕๖/๔๑๒)

สาฬหมิการนัดดา : ชื่อชายหนุ่ม หลานชายของนางวิสาขา,เป็นชายที่ได้รับฟังหลักกาลามสูตรจากพระนันทกะดังคำในสาฬหสูตรที่ท่านพระนันทกะอยู่ที่ปราสาทของวิสาขามิคารมาตาในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น นายสาฬหะผู้เป็นหลานชายของมิคารเศรษฐีและนายโรหนะผู้เป็นหลานชายของเปขุณิยเศรษฐี เข้าไปหาท่านพระนันทกะถึงที่อยู่ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ท่านพระนันทกะได้กล่าวกับสาฬหมิการนัดดา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๔)

สาฬหะ, เจ้าลิจฉวี :ชื่อเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง อยู่กรุงเวสาลี เป็นสหายกับอภัยลิจฉวี ดังคำในสาฬหสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวันเขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีพระนามว่าสาฬหะและพระนามว่าอภัยเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วได้สนทนาธรรม และทูลถามการข้ามโอฆะ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสัมมาวิมุตติให้ฟัง(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๖)

สาฬหะ, นาย,สาฬหะ, หลานชายนางวิสาขา : ชายหนุ่ม ที่เป็นหลานของนางวิสาขา มีความหลงรักในภิกษุณีสุนทรีนันทา ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า นายสาฬหะหลานของนางวิสาขา มิคารมาตาประสงค์จะสร้างวิหารถวายภิกษุณีสงฆ์ นายสาฬหะหลานของนางวิสาขามิคารมาตาจึงเข้าไปแจ้งความประสงค์แก่ภิกษุณีว่า กระผมต้องการจะสร้างวิหารถวายภิกษุณีสงฆ์ ท่านทั้งหลายโปรดให้ภิกษุณีผู้ดูแลการก่อสร้างสัก ๑รูปเถิด ขอรับ(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๑, ๓/๖๕๖/๒, ๓/๖๕๖/๓,๓/๖๖๔/๑๐)

สาฬิสาอุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสี ดังคำว่าสุภัททอุบาสกและกฏิสสหอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก สาฬิสาอุบาสิกาและกฬิสสา

อุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระศาสดานามว่าธัมมทัสสี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๖๙)

สำนัก : อยู่, ที่อยู่, ที่พัก, ที่อาศัย, แหล่ง ดังคำในมหาวิภังค์ว่า สุทินกลันทบุตรได้รับการบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระพุทธเจ้า เมื่อบวชได้ไม่นาน ท่านพระสุทินได้ถือธุดงควัตรดังนี้ คือ อยู่ป่าเป็นวัตร ๑ เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ๑ ใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๑ เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเรือนเป็นวัตร ๑ พักอาศัยอยู่ใกล้หมู่บ้านชาววัชชีตำบลหนึ่ง หรือดังคำว่า ภิกษุรูปหนึ่งเป็นไข้อยู่กรุงโกสัมพี พวกญาติส่งทูตไปสำนักของภิกษุนั้นให้แจ้งข่าวว่า นิมนต์พระคุณท่านมาเถิด พวกเราจะอุปัฏฐาก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๐/๒๐,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๓/๑๐)

สำนักภิกษุณี : ที่อยู่ของภิกษุณี ที่พักของภิกษุณี ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุรูปหนึ่ง เพศกลับกลายเป็นหญิง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ มีพระพุทธานุญาตว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ถืออุปัชฌาย์เดิมให้ถืออุปสมบทเดิมนับพรรษาเดิมและให้อยู่ร่วมกับภิกษุณีทั้งหลายได้ เราอนุญาตให้ปลงอาบัติของภิกษุทั้งหลายที่ทั่วไปกับภิกษุณีทั้งหลายในสำนักภิกษุณี ดังคำในภิกขุนูปัสสยสูตรว่า ครั้นในเวลาเช้าท่านพระอานนท์ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังสำนักภิกษุณีแห่งหนึ่งนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๖๙/๕๗, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๑/๒๔๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๔)

สำนักอาจารย์ : ที่อยู่ของอาจารย์, ที่พักของอาจารย์ ดังคำในเกสีสูตรที่ เกสีสารถีผู้ฝึกม้าทูลตอบว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าม้าที่ควรฝึกของข้าพระองค์ฝึกไม่ได้ด้วยวิธีแบบสุภาพวิธีแบบรุนแรง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรง ข้าพระองค์จะฆ่ามันเสีย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะข้าพระองค์คิดว่าความเสียหายอย่าได้มีแก่สำนักอาจารย์ของเราเลย หรือดังคำในนาวาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ยังไม่เข้าใจธรรมอย่างแจ่มแจ้งก็ฉันนั้นไม่พิจารณาความหมายแห่งธรรมให้ถ่องแท้ในสำนักอาจารย์ผู้เป็นพหูสูต ตนเองยังไม่รู้แจ้งจริง ทั้งยังไม่หมดความสงสัย จะสามารถสอนผู้อื่นให้เพ่งพินิจธรรมได้อย่างไร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๖๙,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๒๓/๕๗๔)

สำรวม,สำรวมกาย : ระมัดระวัง, เหนี่ยวรั้ง, ระวังรักษาให้สงบเรียบร้อย เช่น สำรวมตา,สำรวมกาย, ไม่มีความคะนองมือและเท้า ดังคำในสามัญญผลสูตรที่กล่าวไว้ว่า เมื่อบวชแล้วเป็นผู้สำรวมกาย วาจา ใจ อยู่สันโดษด้วยอาหารพอประทังความหิวและผ้าพอคุ้มกายยินดียิ่งในความสงัด หรือดังคำในสูกรมุขเปตวัตถุ ที่ (เปรตนั้นตอบว่า) ท่านพระนารทะเมื่อก่อนข้าพเจ้าได้สำรวมกาย แต่ไม่ได้สำรวมวาจา เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงมี

SAMPLE

รูปร่างและผิวพรรณตามที่ท่านเห็นอยู่นั้น(ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๖/๕๔,๙/๑๗๗/๕๘,๙/๑๗๗/๕๙,๙/๑๙๓/๖๕,๙/๑๘๓/๖๑,๙/๑๘๖/๖๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๙/๑๘๒,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕/๑๖๘) ; ดู *สังวร*

สำรวมใจ : ระวังรักษาใจให้สงบเรียบร้อย หมายถึงคุ้มครองรักษาใจให้สงบนิ่ง ดังคำในรุกขสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด อริยสาวกตั้งใจ ใฝ่ใจ สำรวมใจ เงี่ยโสตสดับธรรมสมัยนั้น นิวรณ์ ๕ ประการย่อมไม่มีแก่เธอ โพชฌงค์ ๗ ประการย่อมถึงความเจริญเต็มที่ หรือดังคำในสูกรเปตวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลพึงรักษาวาจาพึงสำรวมใจและไม่พึงทำความชั่วทางกายพึงชำระกรรมบถทั้ง๓ประการนี้ให้หมดจดจะพึงพบทางที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้ หรือดังคำใน ปุราเภทสุตตนิทเทสที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า พระอรหันต์ฝึก คุ้มครอง รักษา สำรวมใจ และแสดงธรรมเพื่อสำรวมใจนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๙/๑๕๑,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘๑/๑๑๙,๒๙/๓๐/๒๘๒)

สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ : สำรวมระวังกายและวาจาให้เรียบร้อยในปาติโมกข์ หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดทางกายวาจาในสีลสิกขาบทที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาหลุดพ้นจากทุกข์ ดังคำในจูฬวรรค ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจรมีปกติเห็นภัยในโทษมีประมาณเล็กน้อย สมาทานศึกษา อยู่ในสิกขาบททั้งหลาย หรือดังคำในสีลวันตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วย อาจาระ(มารยาท)และโคจร(การเที่ยวไป) มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๓๑/๓๔๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๙/๑๘๖,๒๒/๑๑๐/๑๘๗,๒๒/๒๓๒/๓๗๔)

มีอธิบายไว้ว่า สังวรในปาติโมกข์ มีอรรถาธิบายแต่ละคำดังนี้คือ สังวร หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดทางกายวาจา ปาติโมกข์ หมายถึงสีลสิกขาบท ที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาหลุดพ้นจากทุกข์ (ปาติ=รักษา+โมกขะ=ความหลุดพ้น) (วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๔/๑๗)

สำรวมตา : ระวังรักษาตาให้สงบเรียบร้อย หมายถึงระวังรักษาจักษุทวาร ดังคำในมาคัณฑิยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มาคัณฑิยะ ตามีรูปเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในรูป อันรูปให้บันเทิงแล้ว ตานั้นตถาคตฝึกดีแล้ว คุ้มครองดีแล้ว รักษาดีแล้ว สำรวมดีแล้ว อนึ่ง ตถาคตย่อมแสดงธรรมเพื่อสำรวมตานั้น หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคว่า การสำรวมตา เป็นการดี การสำรวมหู เป็นการดี การสำรวมจมูก เป็นการดี การสำรวมลิ้น เป็นการดี หรือดังคำในมหานิทเทสว่า ตาชอบรูป ยินดีในรูป ชื่นชมในรูป พระอรหันต์ฝึก

SAMPLE

คุ้มครอง รักษาสำรวมตา และแสดงธรรมเพื่อสำรวมตานั้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๙/๒๔๗, ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖๐/๑๔๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๙๐/๒๘๒)

สำรวมในปาติโมกข์,สำรวมในพระปาติโมกข์ : ปาติโมกขสังวร, การไม่ล่วงละเมิดทางกายวาจาในปาติโมกข์ คือสีลสิกขาบท ที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาหลุดพ้นจากทุกข์ ดังคำว่า การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย,ในสักกปัญหสูตร อธิบายความสำรวมในปาติโมกข์ไว้สรุปความได้ว่า กายสมาจาร(ความประพฤติทางกาย) ไว้ ๒ อย่าง คือ กายสมาจารที่ควรเสพและกายสมาจารที่ไม่ควรเสพ ให้เลือกเสพกายสมาจารที่ควรเสพ ดังคำว่า กายสมาจารใดบุคคลรู้ว่า เมื่อเราเสพกายสมาจารนี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กายสมาจารเช่นนี้เป็นกายสมาจารที่ควรเสพ, วจีสมาจาร(ความประพฤติทางวาจา)ไว้ ๒ อย่างคือ วจีสมาจารที่ควรเสพและวจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ,ปริเยสนา(การแสวงหา)ไว้ ๒ อย่างคือปริเยสนาที่ควรเสพและปริเยสนาที่ไม่ควรเสพก็มีอธิบายแนวเดียวกันแล้วพระองค์ตรัสว่า จอมเทพ ภิกษุปฏิบัติอย่างนี้แล จึงจะชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมในปาติโมกข์หรือดังคำในอปทานที่พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าสำรวมในพระปาติโมกข์และในอินทรีย์ ๕ทรงพระวินัยทั้งหมดซึ่งเป็นบ่อเกิดรัตนะทั้งมวลไว้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๕/๙๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๔/๒๘๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๑๖๙)

สำรวมวาจา : สำรวม เคร่งครัด คุ้มครอง ปกปัก รักษา สังวร สงบวาจา, ระวังรักษาวาจาให้สงบ เรียบร้อยหมายถึงระมัดระวังการพูดดังคำในอัคคัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กษัตริย์ผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจอาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว หรือดังคำในมหานารทกัสสปชาดกที่นารทฤาษีกล่าวพระราชาทั้ง ๖ พระองค์ว่า มหาบพิตรจงสำคัญพระวรกายของพระองค์ว่าเป็นดังรถ มีใจเป็นนายสารถี กระปรี้กระเปร่ามีอวิหิงสาเป็นเพลา มีปริจาคะเป็นหลังคา มีการสำรวมเท้าเป็นกง มีการสำรวมมือเป็นดุม มีการสำรวมท้องเป็นน้ำมันหยอด มีการสำรวมวาจาเป็นความเงียบสนิท,ในมหานิทเทสอธิบายไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละการกล่าวเท็จ เว้นขาดจากการกล่าวเท็จได้แล้ว คือเป็นคนพูดจริงตั้งมั่นในความสัตย์ มีถ้อยคำมั่นคง เชื่อถือได้ ไม่กล่าวคำหลอกลวงชาวโลก ละวาจาส่อเสียด เว้นขาดจากวาจาส่อเสียดได้แล้ว ฟังจากข้างนี้แล้ว ไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ ฟังจากข้างโน้นแล้วไม่ไปบอกข้างนี้ เพื่อทำลายคนหมู่โน้นเป็นผู้สมานคนที่แตกแยกกัน หรือส่งเสริมคนที่มีประโยชน์ร่วมกัน มีความสามัคคีเป็นที่ชื่นชม ยินดี

SAMPLE

ในความสามัคคี รื่นเริงในสามัคคีธรรม เป็นผู้กล่าววาจาก่อให้เกิดความสามัคคี ละวาจาหยาบ เว้นขาดจากวาจาหยาบได้แล้ว วาจาใด ไร้โทษสบายหู น่ารัก จับใจ แบบชาวเมือง คนส่วนใหญ่ชอบใจ พอใจก็กล่าววาจาเช่นนั้น ละการพูดเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อได้แล้ว พูดถูกเวลา พูดจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย กล่าววาจาเป็นหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีต้นมีปลาย ประกอบด้วยประโยชน์ตามกาลอันสมควร ประกอบด้วยวจีสุจริต ๔กล่าววาจาปราศจากโทษ ๔ สถาน เป็นผู้งดแล้ว งดเว้นแล้ว เว้นขาดแล้ว ออกแล้วสลัดออกแล้ว หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้องแล้วกับเดรัจฉานกถา ๓๒ ประการ มีใจเป็นอิสระ (จากกิเลส) อยู่ภิกษุย่อมกล่าวกถาวัตถุ ๑๐ มีอัปปิจฉกถา(ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย) เป็นต้น ย่อมกล่าวสติปัฏฐานกถา สัมมัปปธานกถา อิทธิบาทกถา อินทริยกถา พลกถา โพชฌงคกถา มัคคกถา ผลกถา นิพพานกถา รวมความว่า บุคคล ... เป็นผู้สำรวมวาจานั้นแล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๘/๑๐๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๓๔/๓๘๙,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๕/๒๕๗)

สำรวมอินทรีย์ : อินทรียสังวร, ความคุ้มครอง กิริยาที่คุ้มครอง ความรักษา ความสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ระวังรักษาอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจให้เรียบร้อย,ในสักกปัญหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายสรุปความได้ว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ มีที่ควรเสพและที่ไม่ควรเสพ ให้เลือกเสพรูปเป็นต้นที่ควรเสพ ดังคำว่า เมื่อบุคคลเสพรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเช่นใด อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเช่นนี้เป็นรูปที่ควรเสพ, แม้เสียงเป็นต้น ก็มีอธิบายแนวเดียวกัน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๕/๒๙๑,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๙/๒๒๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๖/๕๘๗,๒๖/๙๗๕/๔๙๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑๗/๓๙๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เสพ มีความหมายตามบริบท เช่น เสพรูป หมายถึงเห็นรูป เสพเสียง หมายถึงฟังเสียง เสพกลิ่น หมายถึงดมกลิ่น เสพรส หมายถึงลิ้มรส เสพโผฏฐัพพะ หมายถึงถูกต้องโผฏฐัพพะ เสพธรรมารมณ์ หมายถึงนึกถึงธรรมารมณ์ (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๖๕/๓๕๑-๓๕๓)

สำรอก : ทำสิ่งที่ไม่ต้องการให้หลุดออกมา, นำออก, เอาออก เช่น สำรอกสี จิตสำรอกจากอาสวะ อวิชชาสำรอกไป (วิราคะ) ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยประการต่างๆ เพื่อสำรอกราคะ เพื่อสร่างความเมา เพื่อดับความกระหาย เพื่อถอนความอาลัย เพื่อตัดวัฏฏะ เพื่อความสิ้นตัณหา เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อดับทุกข์ เพื่อนิพพาน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘/๒๖)

สำเร็จสัมโพธิ : บรรลุมรรค ๓ ชั้นสูงขึ้นไปแน่นอน เพราะได้ปฐมมรรค(คือโสดาปัตติมรรค)แล้ว ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า อุบาสิกาสุชาดาเป็นพระโสดาบัน เพราะสังโยชน์ ๓

SAMPLE

ประการสิ้นไป ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๓/๒๐๕,๑๐/๒๗๔/๒๐๖,๑๐/๒๗๕/๒๐๖,๑๐/๒๗๗/๒๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมโพธิ ในที่นี้หมายเอา มรรค ๓ เบื้องสูง (สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค) (ที.สี.อ.(บาลี) ๓๗๓/๒๘๑)

สำเหนียก : ฟัง, คอยเอาใจใส่, กำหนดจดจำ,ศึกษา เช่นผู้ใหญ่สอนอะไร ก็ให้สำเหนียกไว้ให้ดี ดังคำว่า สำเหนียกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจออกสำเหนียกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจเข้า (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๕/๑๓๗, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๔/๒๓๕,๑๒/๔๑๕/๔๕๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๕/๔๓๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑/๒,๒๒/๒/๕,๒๒/๑๖/๑๖,๒๒/๓๓/๕๒)

สิกกาสมมติ : “สิกกาสมมติ” คือสงฆ์ประกาศอนุญาตให้ใช้สาแหรกได้เป็นกรณีพิเศษ “สาแหรก” คือ ภาชนะที่ทำด้วยหวายสำหรับหิ้วหรือหาบ ส่วนบนทำเป็นหูหิ้ว ส่วนล่างใช้ไม้ขัดกันเป็นสี่เหลี่ยมสำหรับวางกระจาด ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุรูปหนึ่งเป็นไข้ ขาดสาแหรกแล้วไม่สามารถนำบาตรไปได้ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สงฆ์ให้สิกกาสมมติแก่ภิกษุไข้ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๗๑/๕๗, ๗/๒๗๑/๕๘, ๗/๒๙๓/๘๕)

สิกขมานา : สามเณรีที่มีอายุครบ ๑๘ ปี ก่อนอุปสมบทเป็นภิกษุณีจะต้องรักษาสิกขาบท ๖ ประการ เป็นเวลา ๒ ปี ดังคำว่า ในกรุงเวสาลี เจ้าชายลิจฉวีทั้งหลายจับภิกษุให้เสพเมถุนธรรมกับสิกขมานา เธอทั้งสองยินดี พึงให้สึกเสียทั้งคู่ ทั้งสองไม่ยินดีไม่ต้องอาบัติ หรือดังคำว่า ภิกษุณีทั้งหลายบวชให้สิกขมานาผู้ไม่ได้ศึกษาสิกขาในธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปี สิกขมานาผู้บวชเป็นภิกษุณีเหล่านั้นโง่เขลาไม่ฉลาด ไม่รู้สิ่งที่ควรหรือไม่ควร,ในภิกขุนีวิภังค์ สิกขาบท ๖ ประการ คือ ๑. ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ โดยไม่ล่วงละเมิดตลอด ปี ๒. ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้ โดยไม่ล่วงละเมิดตลอด ๒ ปี ๓.ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ โดยไม่ล่วงละเมิดตลอด ๒ ปี ๔. ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากการพูดเท็จ โดยไม่ล่วงละเมิดตลอด ๒ ปี ๕.ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทโดยไม่ล่วงละเมิดตลอด ๒ ปี ๖. ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล โดยไม่ล่วงละเมิดตลอด ๒ ปี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๐/๗๒, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๑๘/๒๐๕, ๓/๑๐๑๐/๒๕๗, ๓/๑๐๗๗/๒๙๖, ๓/๑๐๗๗/๒๙๗,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๔/๒๕๕,๘/๒๒๕/๒๖๒,๘/๒๒๕/๒๖๓,๘/๒๒๕/๒๖๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๑/๒๔๔,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๙๙/๕๗๒)

SAMPLE

สิกขมานาเปรต : เปรตมีรูปเป็นสิกขมานา เปรตตนนี้อยู่กรุงราชคฤห์ ดังคำที่พระมหาโมคคัลลานะบอกให้พระลักษณะฟังว่าตนเองได้เห็นสิกขมานาเปรตลอยในอากาศสังฆาฏิ บาตร ประคตเอว และร่างกายของมันถูกไฟติดลุกโชน จนมันร้องครวญคราง, ในปาปสิกขมานาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เปรตนั้นเคยเป็นสิกขมานาชั่ว ในพระกัสสปพุทธเจ้า (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๐/๒๓๒, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๐/๓๑๑)

สิกขัตตยสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยไตรสิกขา (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา แล้วตรัสอีกว่า อธิสีลสิกขา หมายถึงภิกษุมีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย อธิจิตตสิกขา หมายถึงภิกษุบรรลุฌาน ๔ มีปฐมฌาน เป็นต้น อธิปัญญาสิกขา หมายถึงภิกษุรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๘)

สิกขัตตยสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยไตรสิกขา (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิกขา ๓ ต่างกันที่อธิปัญญาสิกขา คือ การทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๑/๓๑๙)

สิกขา : การศึกษา, การสำเหนียก, การเรียน, การฝึกฝนปฏิบัติ, การเล่าเรียนให้รู้เข้าใจ และฝึกหัดปฏิบัติให้เป็นคุณสมบัติที่เกิดมีขึ้นในตนหรือให้ทำได้ทำเป็น ตลอดจนแก้ไขปรับปรุงหรือพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไปจนถึงความสมบูรณ์; ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมพัฒนาบุคคล; **สิกขา ๓** คือ **๑.** *อธิสีลสิกขา* สิกขาคือศีลอันยิ่ง, อธิศีลอันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมพัฒนาศีลอย่างสูง (ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ เป็นศีล, ปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นอธิศีล; แต่ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ที่รักษาด้วยความเข้าใจ ให้เป็นเครื่องหนุนนำออกจากวัฏฏะ ก็เป็นอธิศีล) **๒.***อธิจิตตสิกขา* สิกขาคือจิตอันยิ่ง, อธิจิตอันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมพัฒนาจิตใจให้มีสมาธิเป็นต้นอย่างสูง (กุศลจิตทั้งหลายจนถึงสมาบัติ ๘ เป็นจิต, ฌานสมาบัติที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนา เป็นอธิจิต; แต่สมาบัติ๘ นั้นแหละ ถ้าปฏิบัติด้วยความเข้าใจมุ่งให้เป็นเครื่องหนุนนำออกจากวัฏฏะก็เป็นอธิจิต) **๓.** *อธิปัญญาสิกขา* สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง, อธิปัญญาอันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรมพัฒนาปัญญาอย่างสูง (ความรู้เข้าใจหลักเหตุผลถูกต้องอย่างสามัญ อันเป็นกัมมัสสกตาญาณคือความรู้จักว่าทุกคนเป็นเจ้าของแห่งกรรมของตน เป็น ปัญญา, วิปัสสนาปัญญาที่กำหนดรู้ความจริงแห่งไตรลักษณ์ เป็นอธิปัญญา; แต่โดยนัยอย่างเพลากัมมัสสกตาปัญญาที่โยงไปให้มองเห็นทุกข์ที่เนื่องด้วยวัฏฏะหรือแม้กระทั่งความรู้

SAMPLE

ความเข้าใจที่ถูกต้องในการระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ซึ่งจะเป็นปัจจัยหนุนให้ก้าวไปในมรรค ก็เป็นอธิปัญญา); สิกขา ๓ นี้ นิยมเรียกว่า *ไตรสิกขา* และเรียกข้อย่อยทั้งสามง่ายๆ สั้นๆ ว่า *ศีล สมาธิ ปัญญา* ดังคำว่า คำว่า สิกขา ได้แก่ สิกขา ๓ อย่าง คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๕/๓๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖/๗,๑๑/๓๐๕/๒๗๒,๑๑/๓๒๔/๓๑๙,๑๑/๓๕๕/๓๘๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๔/๑๕๑,๑๓/๑๕๑/๑๖๘,๑๓/๑๖๕/๑๘๕,๑๓/๑๘๓/๒๑๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๑๙)

สิกขาคารวตา : ความเคารพในสิกขา หมายถึงเคารพ ยำเกรงในสิกขา, เป็นข้อ ๔ ในคารวะ ๖ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ดังคำที่อธิบายไว้ว่า ภิกษุใดกระทำสิกขา ๓ ให้บริบูรณ์ ภิกษุนั้น ชื่อว่าเคารพในสิกขา ดูประกอบใน อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๔๕/๖๐๐) ; ดู *คารวะ*

สิกขากามบุคคล : บุคคลผู้ใคร่ศึกษา หมายถึงพระเถระผู้ใคร่ศึกษาที่ผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ และพระโมคคัลลีบุตร รวมเป็น ๕ รูป เป็นผู้นำพระวินัยสืบ ๆกันมาในชมพูทวีปอันมีสิริ ดังคำที่เป็นคำถาม-คำตอบที่กล่าวไว้ว่า

ถาม : สิกขาบทนี้ตั้งอยู่ในใคร

ตอบ : ตั้งอยู่ในสิกขากามบุคคล(บุคคลผู้ใคร่ศึกษา)

ถาม : ใครทรงเอาไว้

ตอบ : พระเถระทั้งหลายผู้ทรงจำปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ได้ทรงเอาไว้

ถาม : เป็นถ้อยคำของใคร

ตอบ : เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า(วิ.ป.(ไทย) ๘/๒/๕,๘/๘/๑๒,๘/๒๒/๒๕,๘/๒๐๒/๒๐๖)

สิกขาทุพพัลยสูตร :พระสูตรว่าด้วยเหตุท้อแท้ในสิกขา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เหตุท้อแท้ในสิกขามี ๕ คือ (๑) ฆ่าสัตว์(๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ (๕) การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย แล้วตรัสว่า เพื่อละเหตุความท้อแท้ในสิกขา ๕ ภิกษุควรเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๓/๕๔๘)

SAMPLE

สิกขานิสังสสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีสิกขาเป็นอานิสงส์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีสิกขา เป็นอานิสงส์ มีปัญญาเป็นเยี่ยม มีวิมุตติเป็นแก่นสาร มีสติเป็นใหญ่อยู่เถิด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายเป็นผู้มีสิกขาเป็นอานิสงส์ มีปัญญาเป็นเยี่ยมมีวิมุตติเป็นแก่นสาร มีสติเป็นใหญ่อยู่ พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามี (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๖/๓๙๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สิกขา ในที่นี้หมายถึงสิกขา ๓ คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา คำว่า ปัญญา ในที่นี้หมายถึงอธิปัญญาสิกขา คำว่า วิมุตติ ในที่นี้หมายถึงอรหัตตผล คำว่า สติเป็นใหญ่ หมายถึงมีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน ๔ (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๔๖/๑๙๔)

สิกขานิสังสสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยพรหมจรรย์มีสิกขาเป็นอานิสงส์พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พรหมจรรย์ที่พระองค์ทรงอยู่ประพฤติ ๔ คือ พรหมจรรย์ (๑) มีสิกขาเป็นอานิสงส์ (๒) มีปัญญาเป็นยอด (๓) มีวิมุตติเป็นแก่น (๔) มีสติเป็นอธิปไตย แล้วตรัสอธิบายพรหมจรรย์ ๔ ดังนี้ (๑) พรหมจรรย์มีสิกขาเป็นอานิสงส์คืออภิสมาจาริกสิกขา ที่ทรงบัญญัติแก่สาวกเพื่อความเลื่อมใสของคนทั้งหลาย และอาทิพรหมจริยกสิกขา ที่ทรงบัญญัติแก่สาวกเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์โดยชอบ เพราะสาวกไม่ทำสิกขานั้นให้ขาดทะลุ ด่าง พร้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท (๒) พรหมจรรย์มีปัญญาเป็นยอด คือ ใช้ปัญญาพิจารณาธรรมที่พระองค์ทรงแสดงเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ (๓) พรหมจรรย์มีวิมุตติเป็นแก่น คือ ธรรมที่ทรงแสดงเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นธรรมที่วิมุตติถูกต้องแล้ว (๔) พรหมจรรย์มีสติเป็นอธิปไตย คือตั้งสติไว้ดีภายในว่าเราจักบำเพ็ญอภิสมาจาริกสิกขาให้บริบูรณ์ หรือจักอนุเคราะห์อภิสมาจาริกสิกขาและอาทิพรหมจริยกสิกขาที่บริบูรณ์แล้ว ด้วยปัญญาในฐานะนั้นๆ บ้าง ว่าเราจักพิจารณาธรรมที่เราไม่ได้พิจารณาด้วยปัญญา หรือจักอนุเคราะห์ธรรมที่เราพิจารณาแล้วด้วยปัญญาในฐานะนั้นบ้างว่า เราจักถูกต้องธรรมที่เราไม่ได้ถูกต้องด้วยวิมุตติ หรือจักอนุเคราะห์ธรรมที่เราถูกต้องแล้วด้วยปัญญาในฐานะนั้นๆ บ้าง (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๔๕/๓๖๔)

สิกขานุตตริยะ : การศึกษาอันเยี่ยม ได้แก่ การฝึกอบรมในอธิศีล อธิจิตต์และอธิปัญญา (ข้อ ๔ ในอนุตตริยะ ๖ คือทัสสนานุตตริยะ การเห็นอันเยี่ยม สวนานุตตริยะ การฟังอันเยี่ยม ลาภานุตตริยะ การได้อันเยี่ยม สิกขานุตตริยะ การศึกษาอันเยี่ยม ปาริจริยานุตตริยะ การบำรุงอันเยี่ยม อนุสสตานุตตริยะ การระลึกอันเยี่ยม) มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในอนุตตริยสูตร กล่าวไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ศึกษาศิลปะเกี่ยวกับช้าง

SAMPLE

บ้าง ศึกษาศิลปะเกี่ยวกับม้าบ้าง ศึกษาศิลปะเกี่ยวกับรถบ้าง ศึกษาศิลปะเกี่ยวกับธนูบ้าง ศึกษาศิลปะเกี่ยวกับดาบบ้าง ศึกษาศิลปะชั้นสูงชั้นต่ำบ้าง หรือศึกษาศิลปะจากสมณะหรือพราหมณ์ผู้เห็นผิดปฏิบัติผิดบ้าง ภิกษุทั้งหลาย การศึกษานั้นมีอยู่ เราไม่กล่าวว่าไม่มี แต่ว่าการศึกษานี้ยังเป็นการศึกษาที่เลว ฯลฯ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ส่วนบุคคลใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ศึกษาอธิศีลบ้าง ศึกษาอธิจิตบ้าง ศึกษาอธิปัญญาบ้าง ในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ การศึกษานี้ของบุคคลนั้นเป็นการศึกษาที่ยอดเยี่ยมกว่าการศึกษาทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน การที่บุคคลมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ศึกษาอธิศีลบ้าง ศึกษาอธิจิตบ้าง ศึกษาอธิปัญญาบ้าง ในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ นี้เรียกว่าสิกขานุตตริยะ ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๗/๓๒๘,๑๑/๓๕๖/๓๙๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘/๔๒๐,๒๒/๓๐/๔๗๑,๒๒/๑๔๐/๖๔๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การบำเพ็ญไตรสิกขา (สีล,สมาธิ,ปัญญา) จัดเป็น สิกขานุตตริยะ ส่วนการศึกษาศิลปะอย่างอื่น เช่นศิลปะการฝึกช้าง หาใช่สิกขานุตตริยะไม่ (องฺ.ฉกฺก.อ.๓/๘-๙/๙๖)

สิกขาบท : ข้อที่ต้องศึกษา, ข้อศีล, ข้อวินัย, บทบัญญัติข้อหนึ่งๆ ในพระวินัยที่ภิกษุพึงศึกษาปฏิบัติ, ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ศีล ๓๑๑ แต่ละข้อๆเรียกว่า*สิกขาบท* เพราะเป็นข้อที่จะต้องศึกษา หรือเป็นบทฝึกฝนอบรมตนของสาธุชน อุบาสก อุบาสิกา สามเณรสามเณรี ภิกษุ และภิกษุณี ตามลำดับ มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๓/๖๕,๙/๓๕๒/๑๔๗,๙/๓๕๓/๑๔๘,๙/๔๐๐/๑๗๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๒,๑๐/๒๑๖/๑๖๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๑,๑๑/๓๑๕/๓๐๒,๑๑/๓๔๕/๓๕๙,ม.ม.(ไทย) ๑๒/๖๔/๕๖,๑๒/๖๙/๖๒)

สิกขาสมมติ :ข้อตกลงเรื่องข้อที่ควรศึกษา, ข้อตกลงยินยอมร่วมกันที่จะให้สิกขมานานั้นศึกษาในธรรม ๖ ข้อเป็นเวลา ๒ ปี หมายถึงความตกลงยินยอมของภิกษุณีสงฆ์ที่จะให้สามเณรีผู้มีอายุ ๑๘ปีเต็มแล้ว เริ่มรักษาสิกขาบท ๖ประการ ตลอดเวลา ๒ ปี ก่อนที่จะได้อุปสมบท, เมื่อภิกษุณีสงฆ์ให้สิกขาสมมติแล้ว สามเณรีนั้นได้ชื่อว่าเป็น *สิกขมานา* ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์ให้สิกขาสมมติในธรรม ๖ ข้อ เป็นเวลา ๒ ปีแก่สิกขมานา (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๗๗/๒๙๗)

SAMPLE

สิกขาปทสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิกขาบทเป็นเหตุให้เกื้อกูลและไม่เกื้อกูล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองแต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น หมายถึงบางคนผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ และดื่มสุราและเมรัย แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้น (๒) ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง หมายถึงบางคนผู้ไม่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น แต่ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น (๓) ผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น หมายถึงบางคนตนเองเป็นผู้ไม่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น และไม่ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น (๔) ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น หมายถึงบางคน ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น และชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๙/๑๔๘)

สิกขาปทสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสิกขาบท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) อสัตบุรุษ หมายถึงผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มสุราและเมรัย (๒) อสัตบุรุษยิ่งกว่าอสัตบุรุษ หมายถึงผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มสุราและเมรัย และชักชวนผู้อื่นให้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มสุราและเมรัย (๓) สัตบุรุษ หมายถึงผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น (๔) สัตบุรุษยิ่งกว่าสัตบุรุษ หมายถึงผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น และชักชวนผู้อื่นให้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๑/๓๒๐)

สิกขาปทสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสิกขาบท (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมแสดงกรรมที่พระองค์ทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ๔ ทรง อธิบายกรรม ๔ เหมือนในวิตถารสูตร แตกต่างกันเฉพาะประการที่ ๑ และ ๒ ดังนี้ แต่ละข้อมีความหมายดังนี้ (๑) กรรมดำมีวิบากดำ หมายถึงผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มสุราและเมรัย (๒) กรรมขาวมีวิบากขาว หมายถึงผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ ดื่มสุราและเมรัย (๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว หมายถึงผู้ปรุงแต่งสังขาร ๓ ที่มีความเบียดเบียน ไม่มีความเบียดเบียน ระคนกันไป แล้วเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน ที่ไม่มีความเบียดเบียน ถูกผัสสะที่มีความเบียดเบียน ไม่มีความเบียดเบียน กระทบเข้าย่อมเสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียน ไม่มีความเบียดเบียน มีสุขและทุกข์ระคนกันไป เหมือนมนุษย์ เทวดาบางพวก (หมายถึงเทวดาชั้น จาตุมหาราช ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี) และวินิปาติกะบางพวก (หมายถึง เปรตผู้อยู่ในวิมานเสวยสุขและทุกข์สลับกันไป) (๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและ

SAMPLE

ไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ได้แก่ เจตนา (หมายถึงเจตนาในอริยมรรคที่เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน) ที่ละกรรมดำมีวิบากดำ กรรมขาวมีวิบากขาว กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาวเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๕/๓๕๐)

สิกขาปทสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสิกขาบท (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กรรมที่พระองค์ทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว จึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ๔ และทรงอธิบายกรรม ๔ นั้นเหมือนในวิตถารสูตร แตกต่างกันเฉพาะ ประการที่ ๑ และ ๒ ดังนี้ (๑) กรรมดำมีวิบากดำ หมายถึงผู้ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ประทุษร้ายพระตถาคตให้พระโลหิตห้อขึ้น และทำสงฆ์ให้แตกกัน (๒) กรรมขาวมีวิบากขาว หมายถึงผู้มีอกุศลกรรมบถ ๑๐ มีงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๖/๓๕๑)

สิกขาและสาชีพ : คำว่า สิกขา หมายถึงสิกขา ๓ อย่าง คืออธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ในสิกขา ๓ นั้น อธิสีลสิกขานี้ที่ทรงประสงค์เอาในความหมายนี้ ที่ชื่อว่าสาชีพ หมายถึงสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ ภิกษุศึกษาสาชีพนั้น เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยสาชีพ ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุใดถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย ไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ หรือดังคำจูฬหัตถิปโทปมสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เขา (กุลบุตร) เมื่อบวชแล้วอย่างนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพเสมอด้วยภิกษุทั้งหลาย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๕/๓๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๒/๓๒๓,๑๒/๔๑๑/๔๔๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๒๕๕๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สิกขา หมายถึงไตรสิกขา คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา แต่ในที่นี้หมายเอาอธิสีลสิกขา สาชีพ หมายถึงสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสำหรับภิกษุผู้อยู่ร่วมกัน ผู้ดำเนินชีวิตร่วมกัน มีความประพฤติเสมอกัน (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๙๒/๑๑๓)

สิกขาสุตตาทิเปยยาลเอกาทสกะ :ว่าด้วยพระสูตร ๑๑ สูตรที่ละไว้มีสิกขาสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงสูตรทั้ง ๑๑ คือ สิกขาสูตร โยคสูตร ฉันทสูตร อุสโสฬหิสูตร อัปปฏิวานิสูตร อาตัปปสูตร วิริยสูตร สาตัจจสูตร สติสูตร สัมปชัญญสูตร อัปปมาทสูตรโดยนัยเดียวกัน เพียงแต่เปลี่ยนสาระไปตามชื่อสูตรนั้น ๆ เช่น บุคคลเมื่อไม่รู้ชราและมรณะตามความเป็นจริง พึงศึกษา ทำความเพียร ทำความพอใจ ทำความอุตสาหะ ทำความเพียรไม่ถอยกลับ ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส ทำความเพียรอย่างกล้าหาญ ทำความเพียรติดต่อ มีสติ มีสัมปชัญญะ

SAMPLE

มีความไม่ประมาท เพื่อรู้ชราและมรณะนี้ตามความเป็นจริง (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๓/๑๕๙)

สิกขาสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยไตรสิกขา (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิกขา ๓ คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ว่าเป็นที่รวมของสิกขาบท ๑๕๐ ถ้วน จากนั้น ทรงแสดงผลแห่งไตรสิกขาว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำศีลให้บริบูรณ์ ทำสมาธิและปัญญาพอประมาณ ต้องอาบัติเล็กน้อย แล้วออกจากอาบัตินั้น ๆ แล้ว แต่ภิกษุนั้น มีศีลประจำตัว และมีศีลมั่นคงในสิกขา ที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์(กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้ ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ ๑๐ ข้อ) ๓ สิ้นไป เธอจึงสำเร็จเป็นโสดาบัน จากนั้น เมื่อเธอทำราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบางก็จะสำเร็จเป็นพระสกทาคามี ภิกษุทำศีลและสมาธิให้บริบูรณ์แต่ทำปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นโอปปาติกะ(พระอนาคามีที่เกิดในสุทธาวาส)นิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก เมื่อเธอทำให้บริบูรณ์ในไตรสิกขาแล้ว ก็จะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน แล้วตรัสว่า ภิกษุผู้ทำได้เพียงบางส่วน ย่อมให้สำเร็จได้บางส่วน ภิกษุผู้ทำได้บริบูรณ์ย่อมให้สำเร็จได้บริบูรณ์ เรากล่าวว่าสิกขาบททั้งหลายไม่เป็นหมันเลย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒)

สิกขาสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยไตรสิกขา (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาว่าเป็นที่รวมของสิกขาบท ๑๕๐ ถ้วน แล้วตรัสผลแห่งไตรสิกขาว่า ภิกษุทำศีลให้บริบูรณ์ ทำสมาธิและปัญญาพอประมาณ มีคุณสมบัติเหมือนกับปฐมสิกขาสูตรทุกประการ เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป จึงสำเร็จเป็นสัตตักขัตตุปรมโสดาบัน(โสดาบันที่มีความแน่นอนที่จะตรัสรู้มรรค ๓ เบื้องบน เมื่อจะเกิดในภพใหม่ เป็นเทวดาหรือมนุษย์ ก็เกิดได้ไม่เกิน ๗ ครั้ง) โกลังโกลโสดาบัน (โสดาบันผู้เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดาหรือมนุษย์ ก็เกิดได้ ๒ หรือ ๓ ภพ ถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็เกิดในตระกูลที่มีทรัพย์สมบัติมาก) เอกพีชีโสดาบัน(โสดาบันที่เกิดอีกครั้งเดียวจะบรรลุอรหัตตผล) เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป และราคะ โทสะ โมหะเบาบาง จึงเป็นสกทาคามีมาสู่โลกนี้ อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ภิกษุทำศีลและสมาธิให้บริบูรณ์ แต่ทำปัญญาพอประมาณ และมีคุณสมบัติเหมือนกับข้างต้นทุกประการ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป เธอจึงเป็นอุทธังโสโตอกนิฏฐคามีอนาคามี สสังขารปรินิพพายีอนาคามี อสังขารปรินิพพายีอนาคามี อุปหัจจปรินิพพายีอนาคามี และอันตราปรินิพพายีอนาคามี (ดูรายละเอียดหมายของพระอนาคามีทั้ง ๕ ในอรรถ

กถาติกนิบาตร อังคุตตรนิกาย) แล้วตรัสว่า ภิกษุทำให้บริบูรณ์ในไตรสิกขา คืออธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ก็จะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ ภิกษุผู้ทำได้เพียงบางส่วนย่อมให้สำเร็จบางส่วน ภิกษุผู้ทำได้บริบูรณ์ย่อมให้สำเร็จได้บริบูรณ์ เรากล่าวว่า สิกขาบททั้งหลายไม่เป็นหมันเลย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๔)

สิกขาสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยไตรสิกขา (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิกขา ๓ คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ว่าเป็นที่รวมของสิกขาบท ๑๕๐ ถ้วน แล้วตรัสว่า ภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในไตรสิกขาก็จะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เมื่อยังไม่ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป ก็จะเป็นอนาคามี ๕ จำพวกตามลำดับ มีอันตราปรินิพพายีอนาคามี เป็นต้น เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป และเพราะราคะ โทสะและโมหะเบาบาง ก็จะเป็นพระสกทาคามี และเพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป จึงเป็นเอกพีชีโสดาบัน โกลังโกลโสดาบัน และสัตตักขัตตุปรมโสดาบัน แล้วตรัสว่า ภิกษุผู้ทำได้บริบูรณ์ ย่อมให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ภิกษุผู้ทำได้เพียงบางส่วนย่อมให้สำเร็จได้บางส่วน เรากล่าวว่าสิกขาบททั้งหลายไม่เป็นหมันเลย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๙/๓๑๗)

สิกขาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการลาสิกขาที่เป็นเหตุให้ได้รับฐานะที่น่าติเตียน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุหรือภิกษุณีบางรูปผู้บอกคืนสิกขา เพราะประกอบด้วยฐานะ ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธาในกุศลธรรม (๒) ไม่มีหิริในกุศลธรรม (๓) ไม่มีโอตตัปปะในกุศลธรรม (๔) ไม่มีวิริยะในกุศลธรรม (๕) ไม่มีปัญญาในกุศลธรรม ส่วนภิกษุหรือภิกษุณีบางรูป แม้ได้รับความทุกข์กายทุกข์ใจร้องไห้น้ำตานองหน้า ก็ยังประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ เพราะประกอบด้วยฐานะ ๕ คือ (๑) มีศรัทธาในกุศลธรรม (๒) มีหิริในกุศลธรรม (๓) มีโอตตัปปะในกุศลธรรม (๔) มีวิริยะในกุศลธรรม (๕) มีปัญญาในกุศลธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕/๗)

สิกขาสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยเหตุท้อแท้ในสิกขา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เหตุท้อแท้ในสิกขา มี ๕ มีเนื้อความเหมือนในสิกขาทุพพัลยสูตรแห่งสติปัฏฐานวรรคแล้วตรัสว่า เพื่อละความท้อแท้ในสิกขา ๕ นั้น ภิกษุพึงเจริญสัมมัปปธาน ๔ คือ ภิกษุสร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น (๑) เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น(๒) เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (๔) เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๓/๕๕๙)

SAMPLE

สิกขาสูตร[๓] : พระสูตรว่าด้วยเหตุท้อแท้ในสิกขา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เหตุท้อแท้ในสิกขามี ๕ มีเนื้อความเหมือนในสิกขาทุพพัลยสูตร แห่งสติปัฏฐานวรรคแล้วตรัสว่า เพื่อละเหตุท้อแท้ในสิกขา ๕ นั้น ภิกษุพึงเจริญอิทธิบาท ๔ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (๒) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (๓) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร(๔) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๘๓/๕๖๑)

สิขัณฑี : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง เป็นบุตรของมาตลีสังคาหกเทพบุตร, เป็นผู้ที่ภัททาสุริยวัจฉสาธิดาของท้าวติมพรุคันธรรพราชรักใคร่ ดังคำที่ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรกล่าวว่า ข้าพระองค์หลงรักภัททาสุริยวัจฉสา ธิดาของท้าวติมพรุคันธรรพราช แต่นางรักผู้อื่นคือหลงรักสิขัณฑีบุตรของมาตลีสังคาหกเทพบุตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๙/๒๗๗)

สิขาโมคคัลลานะ, พราหมณ์ : พราหมณ์ตระกูลโมคคัลลานโคตร ที่มีมวยผมใหญ่อยู่กลางกระหม่อมศีรษะ จึงมีชื่อว่าสิขา มีลูกศิษย์ชื่อว่าโสณกายนมาณพ เคยสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ มีปรากฏในโสณกายนสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๔/๓๔๘)

สิขี,สิขี, พระผู้มีพระภาค,พระพุทธเจ้า : พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอดีต ๗ พระองค์ ดังคำในมหาปทานสูตรที่กล่าวไว้ว่า นับจากกัปนี้ถอยหลังไป๓๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก,พระสิขีพุทธเจ้า มีพระชาติเป็นกษัตริย์,พระสิขีพุทธเจ้ามีพระโคตรว่าโกณฑัญญะ,พระสิขีพุทธเจ้ามีพระชนมายุประมาณ ๗๐,๐๐๐ ปี,พระสิขีพุทธเจ้ามีพระเจ้าอรุณะเป็นพระบิดา พระนางปภาวดีเทวีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด กรุงอรุณวดีเป็นราชธานีของพระเจ้าอรุณะ, พระสิขีพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นมะม่วง,พระสิขีพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวกเป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระอภิภูและพระสัมภวะ, พระสิขีพุทธเจ้ามีภิกษุเขมังกรเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก, พระสิขีพุทธเจ้า มีการประชุมพระสาวก ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูปครั้งที่ ๒ มีภิกษุ ๘๐,๐๐๐ รูป ครั้งที่ ๓ มีภิกษุ ๗๐,๐๐๐ รูป พระสาวกที่เข้าประชุมทั้ง ๓ ครั้ง ล้วนแต่เป็นพระขีณาสพ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๘/๑๑, ๑/๑๘/๑๒, ๑/๑๙/๑๑, ๑/๑๙/๑๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔/๒๕๔๕,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๕/๒๕๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๕, สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕/๒๕๕๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๑๕,๓๒/๒/๓๕๘,๓๒/๒/๔๕๒,๓๒/๓/๓๑๗,๓๒/๓/๕๓๓,๓๒/๕/๓๗๐,๓๒/๗/๒๐๓);ดู *พระพุทธเจ้า*

SAMPLE

สิขีพุทธวงศ์ : พระสูตรว่าด้วยพระประวัติของพระสิขีพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในกัปที่ ๓๑ นับถอยหลังจากกัปนี้ พระสิขีพุทธเจ้าประสูติในกรุงอรุณวดี พระชนกพระนามว่า อรุณะ พระชนนีพระนามว่าประภาวดี พระมเหสีพระนามว่าสัพพกามา พระโอรส พระนามว่าอตุลละ ครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวช ด้วยราชพาหนะคือช้าง บำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นกุ่มบก พระพุทธองค์ทรงประกาศพระธรรมจักร เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ เมื่อพระองค์ผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่คณะ เป็นผู้สูงสุดแห่งนระทรงแสดงธรรมแม้อื่นอีก เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙๐,๐๐๐โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ เมื่อพระองค์ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ในมนุษย์โลกพร้อมเทวโลก เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๐,๐๐๐ โกฏิได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ มีการประชุมแห่งพระขีณาสพ ผู้ปราศจากมลทิน มีจิตสงบระงับ ผู้คงที่ ๓ ครั้ง พระขีณาสพจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ มีพระขีณาสพจำนวน ๘๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกันเป็นครั้งที่ ๒ มีพระขีณาสพจำนวน ๗๐,๐๐๐รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ ภิกษุที่มาประชุมกันแม้นั้น ไม่แปดเปื้อนด้วยโลกธรรม พระอภิภูเถระและพระสัมภวเถระเป็นคู่อัครสาวกพระเขมังกรเถระเป็นพุทธ-อุปัฏฐาก พระสขิลาเถรีและพระปทุมาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา สิริวัฒฆอุบาสกและนันทอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก จิตตาอุบาสิกาและสุจิตตาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๗๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ทรงเป็นมุนีผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อัสสาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่อัสสารามนั้นสูงถึง ๓ โยชน์ ทรงเล่าต่อไปว่า ในครั้งนั้น พระองค์เป็นกษัตริย์พระนามว่าอรินทมะ ได้ถวายข้าวและน้ำเป็นอันมากแด่พระสิขีพุทธเจ้าและพระสงฆ์ ได้รับคำพยากรณ์ว่า จะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ในกาลภายหน้า (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๙๐)

สิขีโพธิสัตว์, พระ : ชื่อพระโพธิสัตว์นามว่าสิขีก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี, พระองค์เป็นชาติกษัตริย์ เกิดที่กรุงอรุณวดี มีพระเจ้าอรุณ พระนางปภาวดีเป็นพุทธบิดาและพุทธมารดา มีนางสนมกำนัล ๒๔,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสัพพกามา พระราชโอรสพระนามว่าอตุลละ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุวัฒฆกปราสาท คิริปราสาท และวาหนปราสาท (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔/๒๕๔๕, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕-๑๕-๖๙๓)

สิขีสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระสิขีพุทธเจ้าครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ได้

SAMPLE

มีความคิดคำนึงว่า โลกนี้ถึงความคับแค้นจึงเกิด แก่ ตาย จุติและอุบัติ บุคคลเมื่อไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์คือชราและมรณะนี้เป็นต้น เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนวิปัสสีสูตร(สูตรที่ ๔) (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕/๑๔)

สิคควะ, ภิกษุ : ชื่อพระเถระองค์หนึ่ง ผู้เป็นพระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา เป็นชาวชมพูทวีป ดังคำว่า พระเถระเหล่านี้ คือ พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ และพระโมคคัลลีบุตร รวมเป็น ๕ รูป เป็นผู้นำพระวินัยสืบ ๆกันมาในชมพูทวีปอันมีสิริ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๕,๘/๑๙๒/๑๘๐)

สิคาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุติดลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนสุนัขจิ้งจอกเป็นโรคเรื้อนจะไปอยู่ ณ ที่ไหน ๆ ก็ไม่พอใจ ไม่มีความสุข (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๔/๒๗๐)

สิคาลสูตร[๒] : พระสูตรว่าด้วยสุนัขจิ้งจอก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สุนัขจิ้งจอกแก่เป็นโรคเรื้อน อยากไปไหนก็ไป อยากยืนไหนก็ยืน อยากนั่งไหนก็นั่ง อยากนอนไหนก็นอน ลมเย็นย่อมพัดโชยให้มัน ข้อที่ภิกษุบางรูปผู้ปฏิญาณว่าเป็นศากยบุตร ได้อัตภาพเช่นนี้ เป็นการดียิ่งนัก เหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักไม่ประมาท (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๓/๓๒๓)

สิคาลสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสุนัขจิ้งจอก (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความกตัญญูกตเวทีบางอย่างยังมีในสุนัขจิ้งจอกแก่ แต่ไม่มีในภิกษุบางรูปผู้ปฏิญาณว่าเป็นศากยบุตรในธรรมวินัยนี้เลย เหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้กตัญญูกตเวที และอุปการะแม้เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำในเรา จักไม่สูญไป (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๔/๓๒๓)

สิง : อยู่, เข้าอยู่ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุรูปหนึ่งไปป่าช้า ถือเอาผ้าบังสุกุลที่ซากศพยังสดซึ่งมีเปรตสิงอยู่ในร่าง เปรตนั้นพูดกับภิกษุนั้นว่า อย่าเอาผ้าของเราไป ภิกษุไม่ใส่ใจถือเอาไป ทันใดนั้น ร่างนั้นลุกขึ้นติดตามภิกษุไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓๗/๑๐๖)

สิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ : สิ่งที่เจ้าของไม่ได้อนุญาต หมายถึงทรัพย์ที่เจ้าของหวงแหน, ของที่เจ้าของยังไม่สละ มีอธิบายสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ หมายถึง ทรัพย์ที่เจ้าของไม่ให้ ไม่สละ ไม่บริจาค ยังรักษาคุ้มครองอยู่ ถือกรรมสิทธิ์อยู่ เป็นทรัพย์ที่คนอื่นหวงแหน มีกล่าวไว้ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๔/๗๔, ๑/๙๒/๘๑)

SAMPLE

สิ่งของที่หวงแหน : สิ่งที่เจ้าของยังไม่สละ, ทรัพย์ที่เจ้าของยังถือกรรมสิทธิ์ ยังไม่บริจาค เช่น ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงินทอง ดังคำในทุติยอปุตตกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงินทอง สิ่งของที่หวงแหนอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทาส กรรมกร คนรับใช้ และผู้อาศัยที่มีอยู่ ทั้งหมดนั้นเขานำไปไม่ได้ จำต้องละทิ้งไว้ทั้งหมด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๕๙)

สิ่งควรเสพ : บุคคล จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ หมู่บ้าน นิคม ชนบท และประเทศ ที่เมื่อเข้าไปเสพแล้ว อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมไปกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น บุคคลเป็นต้นเช่นนี้แหละชื่อว่าสิ่งควรเสพ ดังคำในชนวสภสูตร ที่สนังกุมารพรหมตรัสแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ... รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นสิ่งควรเสพ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นสิ่งไม่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๒๑,๑๐/๒๙๖/๒๒๙,๑๐/๒๙๖/๒๓๐,๑๐/๓๐๒/๒๓๖,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖/๔๔๓)

สิงคะ : ความยั่วยวน ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายความหมายไว้ว่า ความยั่วยวน ความน่ารัก ความสวยสง่า ความเพริดพริ้ง ความมีเสน่ห์ ความไฉไล นี้เรียกว่าสิงคะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๕๒/๕๕๑)

สิงคาลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิงคาลกมาณพ พระผู้มีพระภาคตรัสเป็นบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบ แก่สิงคาลกมาณพ ขณะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ เพื่อทรงแนะนำให้เขาไหว้ทิศตามแบบอริยวินัย (แบบพุทธ) พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นสิงคาลกมาณพกำลังไหว้ทิศอยู่แต่เช้าตรู่ มีผมและผ้าเปียกปอน จึงตรัสถามเพื่อชวนสนทนาว่า กำลังทำอะไร เมื่อเขา กราบทูลว่า กำลังไหว้ทิศตามคำสั่งของบิดาก่อนบิดาจะตาย จึงตรัสว่า ในอริยวินัย เขาไม่ได้ไหว้ทิศกันแบบนี้ เขาทูลถามว่า ในอริยวินัย เขาไหว้ทิศกันอย่างไร

ตรัสตอบว่า พระอริยสาวกเว้นจากบาปกรรม ๑๔ ประการ คือ กรรม- กิเลส ๔ เหตุ ๔ ประการที่ให้ทำบาปกรรม และอบายมุข ๖ ประการ ชื่อว่า เป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งในโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ทรงอธิบายขยายความในภาคอุทเทสข้างต้น ดังนี้

๑. กรรมกิเลส ๔ ประการ ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร และมุสาวาท

๒. เหตุ ๔ ประการ ได้แก่ อคติ ๔ คือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยาคติ

๓. อบายมุข ๖ ประการ ได้แก่

SAMPLE

๓.๑ การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่ง ความประมาท

๓.๒ การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน

๓.๓ การเที่ยวดูมหรสพ

๓.๔ การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน

๓.๕ การคบคนชั่วเป็นมิตร

๓.๖ การเกียจคร้าน

จากนั้น ทรงอธิบายอบายมุข ๖ ประการนี้โดยละเอียด แล้วทรงอธิบายเรื่อง มิตร ๒ ประเภท คือ มิตรเทียม และมิตรแท้หรือมิตรมีใจดี ประเภทละ ๔ พวก แล้วทรงขยายความของมิตรแต่ละพวกทั้งฝ่ายมิตรเทียมและมิตรแท้พวกละ ๔ ๆ อีก รวมเรื่องมิตรทั้งหมดมี ๓๒ ประการ

จากนั้น ทรงอธิบายเรื่องการปิดป้องทิศ ๖ โดยทรงแบ่งบุคคล ๖ ประเภท ตามจำนวนทิศทั้ง ๖ ทิศ คือ บิดา-มารดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศ เบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องซ้ายทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่างและสมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบนและทรงแนะนำให้ปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ฝ่าย ละ ๕ ประการ (ยกเว้นหน้าที่ของสมณพราหมณ์ ซึ่งมี ๖ ประการ) เมื่อปฏิบัติได้ ครบถ้วนตามหน้าที่ของทิศนั้น ๆ แล้ว ก็ชื่อว่าเป็นผู้ไหว้ทิศตามแบบอริยวินัย หรือ แบบพุทธครบบริบูรณ์ ผู้ไหว้ทิศแบบนี้จะปิดป้องทิศได้สำเร็จ จบธรรมบรรยาย สิงคาลกมาณพมีความเลื่อมใสได้แสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๙๙)

สิงคาลกะ, คหบดีบุตร :ชื่อมาณพหนุ่ม เป็นบุตรคหบดี ชาวกรุงราชคฤห์ เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ทั้งคหบดีและภรรยาเป็นพระโสดาบัน แต่บุตรไม่มีศรัทธาในพระศาสนา เมื่อบิดามารดาแนะนำให้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคและพระมหาเถระมีท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ เป็นต้น ผู้เป็นบุตรมักตอบว่า เขาไม่มีกิจจะต้องไปหาสมณะเหล่านั้น การเข้าไปหาสมณะจะต้องไหว้ การน้อมตัวลงไหว้ทำให้เจ็บหลัง การนั่งคุกเข่าทำให้เจ็บเข่า การนั่งบนพื้นทำให้เสื้อผ้าแปดเปื้อน เศร้าหมอง เก่าเร็ว การเข้าไปนั่งใกล้ทำให้ต้องสนทนาพูดจากัน ซึ่งจะนำไปสู่ความสนิทสนม และจะต้องนิมนต์ให้รับจีวร บิณฑบาตเป็นต้น ซึ่งทำให้สิ้นเปลืองทรัพย์เปล่าๆ ด้วยเหตุนี้ บิดา-มารดาจึงเลิกแนะนำต่อมา เมื่อบิดาป่วยหนัก นอนซมอยู่บนเตียง ได้สั่งสิงคาลกมาณพก่อนตายให้หมั่นไหว้ทิศ ทั้งนี้โดยหวังว่า สิงคาลกมาณพคงไม่เข้าใจความหมาย และต้องไหว้ทิศอย่างที่คนทั่วไปไหว้ ซึ่งจะเป็นเหตุให้

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคหรือพระอริยสาวกเห็นเข้าแล้วจะช่วยแนะนำให้เข้าใจความหมายตามเจตนาของตนได้ ภายหลัง สิงคาลกมาณพ ได้สนทนาธรรมกับผู้มีพระภาค เรื่องการไหว้ในอริยวินัย เมื่อจบจึงแสดงตนเป็นอุบาสก นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต ดังคำในสิงคาลกสูตรที่กล่าวไว้ว่า สิงคาลกะ คหบดีบุตร ลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียกประคองอัญชลีไหว้ทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า(ทิศตะวันออก) ทิศเบื้องขวา(ทิศใต้) ทิศเบื้องหลัง(ทิศตะวันตก) ทิศเบื้องซ้าย(ทิศเหนือ) ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๙๙)

สิงคาลคหบดี : ชื่อคหบดีคนหนึ่ง ชาวเมืองบุปผวดี สมัยที่พระเจ้าเอกราช ผู้มีกรรมหยาบช้าปกครอง, เป็น ๑ ในคหบดี ๔ ที่จะถูกจับบูชายัญ ดังคำในจันทกุมารชาดกที่พระราชาเอกราชตรัสว่า พวกท่านจงไปบอกพวกคหบดี คือ ปุณณมุขคหบดี ภัททิยคหบดี สิงคาลคหบดี และวัฑฒคหบดีเถิดว่าได้ยินว่า พวกท่านจงรวมกันเป็นหมู่อยู่ในที่เดียวกันเพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๙๑/๓๓๖)

สิงคาลชาดก๑ : ชาดกว่าด้วยพราหมณ์เชื่อสุนัขจิ้งจอก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์ปลอบใจพราหมณ์ผู้เสียรู้สุนัขจิ้งจอกที่มันดื่มสุราจนเมามายแล้วออกจากพระราชฐานไม่ได้ มันของร้องให้พราหมณ์ช่วยอุ้มมันออกไปนอกเมืองโดยบอกว่าจะให้ทรัพย์ ๒๐๐ กหาปณะ เมื่อเขาช่วยอุ้มมันออกไปแล้ว มันให้เขาเอาผ้าขาวปูลงและบอกว่าจะให้ทรัพย์ แต่มันกลับถ่ายอุจจาระรดแล้วหนีไป เขาเสียใจที่เสียที่เสียรู้มัน เทวดาโพธิสัตว์ให้สติเขาว่า ท่านเชื่อหรือว่าสุนัขจิ้งจอกจะมีทรัพย์ตั้ง ๒๐๐ กหาปณะ คนที่มีศิลปะจะหาทรัพย์สัก ๑๐๐ กหาปณะยังหายาก คนที่ถูกหลอกเสียทรัพย์มามากแล้วก็เพราะความโลกของตน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๓/๔๗)

สิงคาลชาดก๒ : ชาดกว่าด้วยสุนัขจิ้งจอกโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาสุนัขจิ้งจอกโพธิสัตว์กล่าวตำหนินักเลงสุราผู้ต้องการเนื้อสุนัขจิ้งจอกเป็นกับแกล้ม จึงใช้อุบายลวงทำทีว่าเป็นคนนอนตายอยู่ในป่าช้า พญาสุนัขจิ้งจอกไปเห็นเข้าไม่รีบด่วนเข้าไปแต่พิจารณาดูโดยการไปสูดกลิ่นอยู่ทางใต้ลมก็รู้ว่า เขายังไม่ตาย จึงแกล้งไปคาบไม่พลองที่เขาถืออยู่ในมือ ไม้พลองก็ไม่หลุด จึงกล่าวติเตียนว่า เหตุที่ท่านนอนลวงทำเป็นคนตายนั้นรู้ยาก ไม้พลองของท่านเมื่อข้าพเจ้าคาบที่ปลายลากมาก็ไม่หลุดจากมือ นักเลงสุรารู้ว่าสุนัขจิ้งจอกรู้ทันตนจึงลุกขึ้นเอาไม้พลองขว้างใส่แต่ไม่ถูกจึงพูดส่งไปว่า ไปเถิดมึงคราวนี้กูพลาดไป สนุขจิ้งจอกจึงว่า ถึงเจ้าจะพลาดเรา แต่เจ้าไม่พลาดอุสสทนรกแน่นอน ว่าแล้วก็พาบริวารหลบเข้าป่าไป นักเลงสุราก็กลับมือเปล่า คนชั่วย่อมพยายามตะเกียกตะกายเพื่อทำลายคนอื่น โดยไม่กลัวต่อผลของความชั่วเลย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๔๒/๕๘)

SAMPLE

สิงคาลชาดก[๓] : ชาดกว่าด้วยสุนัขจิ้งจอกเข้าไปในซากช้าง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า สุนัขจิ้งจอกโพธิสัตว์ติดรสอาหาร จึงเข้าไปติดอยู่ในซากช้าง เห็นอาหารสมบูรณ์ไม่คิดจะไปที่อื่น จึงกินนอนอยู่ในนั้น ครั้นนานวันเข้า ซากช้างแห้งแข็งทวารทางเข้าออกจึงปิด อาหารก็หมด อากาศก็ร้อน ภายในก็มืดมิด เหมือนอยู่ในโลกกันตริกนรก ตัวสุนัขนั้นเหมือนก้อนแป้งในหม้อข้าว ต้องประสพทุกข์แทบปางตาย ต่อมาเมื่อฝนตก ทวารเปิดช่อง พอเห็นแสงสว่างคิดว่าตนรอดตายแล้วคราวนี้จึงถอยไปจนถึงส่วนหัวแล้วกระโจนออกมาทางทวารหนักของช้างด้วยกำลังที่มี ทำให้ขนหลุดหมดทั้งตัว นั่งมองดูตนเองเหมือนลอนตาล เกิดความสลดใจว่า ทุกข์นี้เกิดเพราะความโลภของเรา จึงกล่าวว่า ไม่เอาอีกแล้ว กูไม่เอาอีกแล้ว กูจะไม่เข้าไปในซากช้างอีกแล้ว เพราะเวลาที่อยู่ในซากช้างนั้นกูกลัวแทบตาย ว่าแล้วก็หนีเข้าป่าไปไม่ยอมเข้าใกล้ซากช้างตัวอื่นอีกเลย กิเลสที่เกิดภายใน คือความโลภ ความโกรธ ความหลง บุคคลไม่ควรให้พอกพูนขึ้น ควรหาทางข่มทันที ไม่ควรให้งอกงาม เพราะเป็นเหตุนำความทุกข์มาให้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๔๘/๖๐)

สิงคาลชาดก[๔] : ชาดกว่าด้วยเหตุที่ทำให้สุนัขจิ้งจอกตาย มีเนื้อความอธิบายว่า พญาราชสีห์โพธิสัตว์เห็นน้องชายทั้ง ๖ ตายเพราะความโง่เขลา ขาดปัญญาพิจารณา ที่น้องสาวคนสุดท้องบอกให้ฟังว่าขณะที่พวกพี่ ๆ ไม่อยู่ มีสุนัขจิ้งจอกหนุ่มมาเกี้ยวพาราสีนาง นางรังเกียจสุนัขจิ้งจอกนั้น ไม่อยากอยู่ดูหน้าคน อยากจะฆ่าตัวตาย พวกพี่ชายทั้ง ๖ ตัวฟังแล้วเกิดความโกรธเต็มกำลัง มองเห็นสุนัขจิ้งจอกนอนอยู่ในถ้ำแก้วผลึก ไม่ทันพิจารณาเข้าใจว่ามันนอนอยู่ที่กลางแจ้งจึงวิ่งไปโดยเร็วจะเข้าไปทำร้าย แต่ต้องอกแตกตายหมด เพราะอกกระแทกกับแท่งแก้วผลึกอย่างแรง พระโพธิสัตว์พี่ชายกลับมาเห็นเข้าเกิดความสลดใจจึงกล่าวว่า ผู้ทำการงานโดยไม่พิจารณา ทำด้วยความรีบร้อน การงานนั้นย่อมทำให้เดือดร้อน เหมือนบุคคลอมของร้อนเอาไว้ในปาก ว่าแล้วจึงบันลือสีหนาทให้สุนัขจิ้งจอกหัวใจแตกตาย (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๓/๖๒)

สิงคาลเถรคาถา :ภาษิตของพระสิงคาลเถระ,คาถาของพระสิงคาลเถระ ท่านพระสิงคาลเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุอยู่ในป่าเภสกฬาวัน พิจารณาแผ่นดินคืออัตภาพนี้ ด้วยเข้าใจว่า เป็นกระดูกล้วน เป็นอารมณ์ย่อมชื่อว่าเป็นทายาทของพระพุทธเจ้า เราเข้าใจว่า ท่านรูปนั้นเห็นจะละกามราคะได้เร็วพลันแน่แท้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘/๓๐๙)

สิงคาลมาตุเถริยาปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสิงคาลมาตาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เกิดความเลื่อมใสแล้วออกบวช มีความเคารพในพระรัตนตรัยอย่างแรงกล้าเห็นพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณี

SAMPLE

ทั้งหลายผู้น้อมไปในศรัทธา ท่านจึงปรารถนาตำแหน่งนั้น ท่านจุติจากอัตภาพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์ ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ ท่านเป็นมารดาของสิงคาลมาณพ ผู้มีความเห็นผิด ได้ฟังภาษิตของพระพุทธเจ้าที่สอนสิงคาลมาณพได้บรรลุโสดาปัตติผล จึงบวชในพุทธศาสนา ต่อมาไม่นานก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ และได้รับตำแหน่งผู้เลิศกว่า ภิกษุณีทั้งหลายผู้น้อมไปในศรัทธา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๒/๕๓๐)

สิงคาลมาณพ : มาณพหนุ่มชื่อสิงคาละ เป็นบุตรคหบดี ชาวกรุงราชคฤห์ ภายหลังมารดาฟังธรรมแล้วออกบวชบรรลุอรหัตผล ส่วนบิดาป่วย และสั่งเสียก่อนตายให้ไหว้ทิศ ๖ และฟังธรรมเรื่องการไหว้ตามอริยวินัย ได้แสดงตนเป็นอุบาสก นับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต ดังคำในสิงคาลมาตุเถริยาปทาน ที่ท่านพระเถรีกล่าวอดีตก่อนบวชตอนหนึ่งว่า หม่อมฉันเกิดในตระกูลเศรษฐี มีความเจริญรุ่งเรือง สั่งสมรัตนะไว้เป็นอันมาก ในกรุงราชคฤห์ ที่ประเสริฐสุด บุตรของหม่อมฉันชื่อสิงคาลมาณพ มีความเห็นผิดแล่นไปสู่มิจฉาทิฏฐิ มุ่งแต่การบูชาทิศ น้อมทิศต่าง ๆ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำวิเศษ เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังพระนคร ทอดพระเนตรเห็นเขาแล้ว ประทับยืนโอวาทที่หนทาง เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรม บุตรของหม่อมฉัน ส่งเสียงร้อง น่าประหลาดใจ บุรุษสตรี ๒โกฏิได้บรรลุธรรม ครั้งนั้น หม่อมฉันได้เข้าไปยังที่ประชุมนั้น ฟังภาษิตของพระสุคตแล้ว ได้บรรลุโสดาปัตติผล ออกบวชเป็นบรรพชิต ได้เห็นพระพุทธเจ้าเป็นปกติ เจริญพุทธานุสสติอยู่ไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตตผล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๗/๕๓๒,๓๓/๑๐๔/๕๓๓); ดู สิงคาลกะ, คหบดีบุตร

สิงคาลมาตา : พระมหาสาวิกาองค์หนึ่งเป็นธิดาเศรษฐีในพระนครราชคฤห์เจริญวัยแล้ว แต่งงาน มีบุตรคนหนึ่งชื่อสิงคาลกุมาร วันหนึ่งได้ฟังธรรมีกถาของพระศาสดา มีความเลื่อมใส (คัมภีร์อปทานว่า ได้ฟังสิงคาลกสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่บุตรของนาง ซึ่งว่าด้วยเรื่องอบายมุข มิตรแท้ มิตรเทียม ทิศ ๖เป็นต้น และได้บรรลุโสดาปัตติผล) ขอบวชเป็นภิกษุณี ต่อมาได้ไปฟังธรรมเทศนาที่พระศาสดาทรงแสดง นางคอยตั้งตาดูพระพุทธสิริสมบัติด้วยศรัทธาอันแรงกล้า พระพุทธองค์ทรงทราบดังนั้นก็ทรงแสดงธรรมให้เหมาะกับอัธยาศัยของนาง นางส่งใจไปตามกระแสพระธรรมเทศนาก็ได้บรรลุพระอรหัต ได้รับยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะในทางศรัทธาวิมุต ดังคำว่า สิงคาลมาตาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๗/๓๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๓/๕๓๒); *สิคาลกมาตา* หรือ *สิงคาลมาตา* ก็เรียก

สิงคิยะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง ผู้เป็นอนาคามี บังเกิดในพรหมโลกแล้วบรรลุอรหัตผล, เป็น ๑ ในภิกษุ ๗ รูป ดังคำในฆฏิการสูตร ที่ฆฏิการอุบาสกที่กราบทูลพระผู้มีพระภาคตอนหนึ่ง

ว่า ภิกษุ ๓ รูปเหล่านี้คือท่านอุปกะ ท่านผลคัณฑะ และท่านปุกกุสาติ ภิกษุอีก ๔ รูป คือท่านภัททิยะ ท่านขัณฑเทวะ ท่านพหุทันตีและท่านสิงคิยะ ภิกษุเหล่านั้นละทิ้งกายมนุษย์แล้วก้าวล่วงโยคะอันเป็นทิพย์ได้(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๐/๖๕,๑๕/๑๐๕/๑๑๕)

สิงคิวรรณ : ผ้าเนื้อเกลี้ยงสีดังทองสิงคีบุตรของมัลลกษัตริย์ ชื่อปุกกุสะถวายแด่พระพุทธเจ้าในวันที่จะปรินิพพาน มีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระอานนท์ได้น้อมคู่ผ้าเนื้อละเอียดสีทองน่าใช้คู่นั้นเข้าไปคลุมพระวรกายของพระผู้มีพระภาค พอท่านพระอานนท์น้อมเข้าไปคลุมพระวรกายของพระผู้มีพระภาค ผ้านั้นปรากฏสีเปล่งปลั่งเหมือนถ่านไฟที่ปราศจากเปลว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๕/๑๔๔)

สิงคี,ทอง : ชื่อทองชนิดหนึ่ง เป็นแร่ทองคำธรรมชาติ ลักษณะเป็นแท่ง เนื้อสุก ดังคำในมหาวรรค ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีพระฉวีวรรณเสมอด้วยสีลิ่มทองสิงคี หรือดังคำในวิตถตุโปสถสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทรัพย์ คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ทองสิงคีและทองคำตลอดถึงทองชื่อว่าหฏกะเท่าที่มีอยู่ในสถานที่ประมาณเท่านั้น และแสงดวงจันทร์ หมู่ดาวทั้งหมดยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๘/๗๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๙๐, องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๔๓/๓๑๒,๒๓/๔๕/๓๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สิงคี หมายถึงทองเนื้อสุก (ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๑๐๔๒/๓๒๙)

สิ่งต่ำทราม : กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อันน่าปรารถนา น่าใคร น่าพอใจ ดังคำในทหรภิกขุวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งว่า บุคคลไม่พึงเสพสิ่งต่ำทราม ไม่พึงอยู่ด้วยความประมาท (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๗/๘๕)

สิงหนาท : บันลือของราชสีห์ เป็นการเปรียบเทียบพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค องอาจดังพญาราชสีห์ เป็นการบรรลืออันเป็นที่น่าเกรงขามของคนทั้งปวง เหมือนเสียงของราชสีห์เป็นที่น่าเกรงขามของสัตว์ทั้งปวง มีปรากฏในมหาสีหนาทสูตร ว่าด้วยการบันลืออย่างองอาจดังพญาราชสีห์ (ดูประกอบใน ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘๑/๑๖๑,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดูสีหนาท

สิงหล, เกาะ : ชาวสิงหล, ชาวลังกา, ซึ่งมีหรืออยู่ในประเทศลังกา, ชนเชื้อชาติสิงหลหรือเผ่าสิงหลที่ต่างหากจากชนเชื้อชาติอื่น มีทมิฬเป็นต้น ในประเทศศรีลังกา ดังคำในปริวารที่กล่าวไว้ว่า พระมหินทะ พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ และพระภัททบัณฑิต เดินทางจากชมพูทวีปมาที่เกาะสิงหลนี้ ท่านเหล่านั้นสอนพระวินัยปิฎกที่เกาะตามพปัณณิ สอนนิกาย ๕ และปกรณ์ ๗ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๕); *สีหล* หรือ *สีหฬ* ก็เรียก

SAMPLE

สิถิล : พยัญชนะที่ออกเสียงเพลา (ถูกฐานของตนหย่อนๆ มีเสียงเบา) ได้แก่พยัญชนะที่ ๑ ที่ ๓ ในวรรคทั้ง ๕ คือ*ก, ค; จ, ช; ฏ, ฑ; ต, ท; ป, พ;* คู่กับ *ธนิต* (เทียบระดับเสียงพยัญชนะ ดูที่ *ธนิต*)(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สิ่งอันเป็นที่รัก : บุตร ทรัพย์สิน เงินทอง ในปิยชาติกสูตรนี้กล่าวถึงบุตรอันเป็นที่รัก ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รัก มีมาจากสิ่งอันเป็นที่รัก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๓/๔๓๔)

สิ่งอันมิใช่วิสัย : สิ่งที่เป็นไปไม่ได้,สิ่งที่อยู่เกินความสามารถที่บุคคลคนหนึ่งจะทำได้ หรือกระทำในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เช่น การฉุดดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ลงมา ดังคำในสัพพสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสิ่งทั้งปวงแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวง คือ (๑) จักขุกับรูป (๒) โสตะกับสัททะ (๓) ฆานะกับคันธะ (๔) ชิวหากับรส(๕) กายกับโผฏฐัพพะ (๖) มโนกับธรรมารมณ์ นี้เราเรียกว่า ‘สิ่งทั้งปวง’ ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ข้าพเจ้าจักบอกเลิกสิ่งทั้งปวงแล้วบัญญัติสิ่งอื่นแทน’ คำพูดของผู้นั้นคงเป็นเพียงคำพูดเท่านั้น ครั้นถูกถามเข้าก็คงตอบไม่ได้และถึงความลำบากอย่างยิ่ง ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขาถูกถามในสิ่งอันมิใช่วิสัย (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓/๒๒, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๓/๑๖๙,๑๙/๒๓๕/๑๗๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สิ่งอันมิใช่วิสัย ในที่นี้หมายถึงการทำในสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เช่นการเทินศิลาขนาดเท่าเรือนยอดข้ามน้ำลึก และการฉุดดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ลงมา เป็นสิ่งเป็นไปไม่ได้ (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๓/๕)

สิทธัตถพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระสิทธัตถพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในกัปที่ ๙๔ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระสิทธัตถพุทธเจ้าประสูติ ในกรุงเวภาระ พระชนกพระนามว่าอุเทน พระชนนีพระนามว่าสุผัสสา พระมเหสี พระนามว่าสุมนา พระโอรสพระนามว่าอนุปมะ ครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะคือวอทอง บำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือน จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นไม้กรรณิการ์สาวกแม้ของพระองค์ผู้มีพระเดชไม่มีอะไรเปรียบเทียบ ได้มีการบรรลุธรรม ๓ ครั้งเทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ ในกาลที่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงลั่นอมตเภรีที่ภีมรัฏฐนคร เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ ในกาลที่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงเป็นนระผู้สูงสุด ทรงแสดงธรรมที่เวภารบรรพต เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ มีการประชุมของพระขีณาสพผู้ปราศจากมลทิน ๓ ครั้งเหล่านี้ คือพระขีณาสพประมาณ ๑๐๐ โกฏิ ๑ ครั้ง พระ

SAMPLE

ขีณาสพประมาณ ๙๐ โกฏิ ๑ ครั้ง พระขีณาสพประมาณ ๘๐ โกฏิ ๑ ครั้ง พระสัมพลเถระและพระสุมิตตเถระเป็นคู่อัครสาวก พระเรวตเถระเป็นพุทธ-อุปัฏฐาก พระสีวลาเถรีและพระสุรามาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกาสุปปิยอุบาสกและสมุทท- อุบาสก เป็นคู่อัครอุปัฏฐาก รัมมาอุบาสิกาและสุรัมมาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้ มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะทรงเป็นมุนีผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อโนมาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่อโนมารามนั้น สูงถึง ๔ โยชน์ ทรงเล่าต่อไปว่าในครั้งนั้นพระองค์เป็นดาบสชื่อมงคลได้ถวายผลหว้าแด่พระพุทธเจ้า และได้รับคำพยากรณ์ว่าจะได้มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลภายหน้า (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๗๐)

สิทธัตถะ, พระพุทธเจ้า : พระนามพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง เสด็จอุบัติในโลก ในกัปที่ ๙๒ มีกล่าวถึงในอปทานหลายแห่ง ดังคำที่พระคันธมาลิยเถระ กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าได้ทำสถูปไม้หอมปกคลุมด้วยดอกมะลิ ทำให้สมควรแด่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของโลก เช่นกับทองคำที่ล้ำค่า ทรงรุ่งเรืองดุจต้นราชพฤกษ์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๒๔๒,๓๒/๓๙/๓๓๔,๓๒/๗๗/๔๙๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑/๑๓๖)

สิทธัตถกุมาร,สิทธัตถราชกุมาร : พระนามเดิมของพระพุทธเจ้า ก่อนเสด็จออกบรรพชา ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา คำว่า *สิทธัตถะ*แปลว่า มีความต้องการสำเร็จ หรือ สำเร็จตามที่ต้องการ คือสมประสงค์จะต้องการอะไรได้หมดทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธราเมื่อพระชนมายุ ๑๖ ปีเสด็จออกบรรพชาเมื่อพระชนมายุ ๒๙ ปีได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเมื่อพระชนมายุ ๓๕ ปี ปรินิพพานเมื่อพระชนมายุ ๘๐ ปี ดังคำในนาลกสูตรที่อสิตฤๅษีกล่าวสอนหลานชายของตนไว้ว่าพระสิทธัตถราชกุมารนี้ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้วกำลังทรงเผยแผ่ทางดำเนินสู่อมตธรรมเจ้าจงไปทูลสอบถามด้วยตนเองในสำนักของพระองค์จงประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเถิด(ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๐๒/๖๖๖)

สินไถ่ : เงินไถ่ค่าตัวทาส หมายถึงทาสที่เอาเงินไปซื้อ(ไถ่) มา เช่นในมหาวิภังค์ กล่าวถึงภรรยาสินไถ่ หรือในมหานิทเทสกล่าวถึงทาสก็เรียกว่าทาสสินไถ่ ดังคำว่า ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์(ทาสสินไถ่) ซึ่งเป็นทาสที่ ๒ในทาส ๔ จำพวก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๐๓/๓๔๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔/๑๔)

สิ้นตัณหา : ไม่มีตัณหา,หมดตัณหา คือกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา,ไม่มีความอยาก ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาตอบอุปกาชีวกว่า เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้ง

SAMPLE

ปวง รู้ธรรมทั้งปวง มิได้แปดเปื้อนในธรรมทั้งปวง ละธรรมทั้งปวงได้สิ้นเชิง หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา ตรัสรู้ยิ่งเอง หรือดังคำในตัณหาสังขยสูตร ที่กล่าวว่า ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง พิจารณาความหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาอยู่ในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑/๑๗,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๖/๓๑๕,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๙๐/๔๖๑)

สินธพ, ม้า : ม้าพันธุ์ดีเกิดที่ลุ่มน้ำสินธุ มีอธิบายว่า ม้าอาชาไนย เกิดมาจากม้าสินธพ ดังคำในอัตตทันตวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ม้าอัสดร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้างใหญ่ ที่ได้รับการฝึกหัดแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ หรือดังคำในโภชาชานียชาดก ที่ม้าสินธพชาติอาชาไนยโพธิสัตว์ กล่าวกับหมู่ญาติว่า ม้าสินธพชาติอาชาไนยที่ถูกยิงด้วยลูกศร แม้นอนตะแคงอยู่ ก็ยังประเสริฐกว่าม้ากระจอก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๓,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๓/๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ม้าอาชาไนย หมายถึงม้าที่เกิดในตระกูลม้าสินธพ หรือในตระกูลพญาม้าวลาหก (ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑๒) หรือม้ารู้เหตุที่ควรแลไม่ควร (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๔๓/๒๗๓)

สินธวสันทนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :พระนามพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของโขมทายกเถระ ดังคำในโขมทายกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นพ่อค้าอาศัยอยู่ในกรุงพันธุมดี ได้เลี้ยงดูภรรยาด้วยการค้าขายนั้น และปลูกพืชสมบัติ ข้าพเจ้าต้องการบุญกุศล จึงได้ถวายผ้าเปลือกไม้ผืนหนึ่ง แด่พระศาสดาทรงพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการถวายผ้าเปลือกไม้ ในกัปที่ ๒๗ นับจากกัปนี้ ข้าพเจ้าได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง พระนามว่าสินธวสันทนะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๗/๑๔๘)

สินธุ, ประเทศ : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ในอดีต เป็นเมืองขายสินค้า ที่พ่อค้าจากถิ่นต่างๆ เดินทางมาขายสินค้าของตน ดังคำในเสริสสกวิมาน ที่กล่าวไว้ว่า พ่อค้าเกวียนอยู่ในแคว้นมคธและแคว้นอังคะต้องการทรัพย์ หวังกำไรจึงบรรทุกสินค้ามามากพากันไปยังสินธุและโสวีระประเทศ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๓๔/๑๕๖,๒๖/๑๒๗๙/๑๖๓)

สินธุ,แคว้น : ชื่อแคว้นหนึ่ง ในอดีต เป็นแหล่งกระจายสินค้า ที่พ่อค้าจากต่างถิ่นมาขายสินค้า เป็นแคว้นที่พระอิสิทาสีเถรี เคยเกิดเป็นแพะที่แคว้นแห่งนี้ ดังคำใน อิสิทาสีเถรีคาถาที่พระอิสิทาสีเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ดิฉันนั้นตายจากกำเนิดวานรนั้นแล้ว เกิดในท้องแม่แพะตาบอด และเป็นง่อยอยู่ในป่า แคว้นสินธุพออายุได้ ๑๒ ปี พาเด็กขึ้นหลังไปถูกเด็กตัดอวัยวะสืบพันธุ์ ป่วยเป็นโรคหมู่หนอนชอนไชที่อวัยวะสืบพันธุ์ นี้เป็นผลกรรมที่ดิฉันเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๔๐/๖๒๗)

SAMPLE

สินธุมาณพ : ชื่อมานพคนหนึ่ง เป็นคนรับใช้ของอังกุรพาณิช มีปรากฏในอังกุรเปตวัตถุ ที่กล่าวไว้ว่า ชนย่อมยกย่องเราว่า อังกุรพาณิชนอนเป็นสุข สินธุมาณพเอ๋ย เพราะไม่เห็นเหล่าชนผู้ขอ เราจึงนอนเป็นทุกข์ ชนย่อมยกย่องเราว่า อังกุรพาณิชนอนเป็นสุข สินธุมาณพเอ๋ย เมื่อวณิพกมีน้อย เราจึงนอนเป็นทุกข์ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๙๕/๒๑๕)

สินบน : ทรัพย์สินหรือประโยชน์อื่นใดที่ให้แก่บุคคลเพื่อจูงใจให้ผู้นั้นกระทำการหรือไม่กระทำการอย่างใดในตำแหน่งไม่ว่าการนั้นชอบหรือมิชอบด้วยหน้าที่ดังคำที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุเว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลงหรือดังคำใน อุกโกฏนสูตร ที่กล่าวไว้ว่า (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๓/๓๒๕,๑๒/๔๑๑/๔๔๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๕/๖๕๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๘)

สิ้นบุญ : หมดบุญ ในที่นี้หมายถึงจุติ (ตาย) จากภพหนึ่งไปอีกภพหนึ่ง ดังคำในพรหมชาลสูตรที่กล่าวไว้ว่า สัตว์ผู้จุติจากชั้นอาภัสสรพรหมโลก เพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ ย่อมเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐/๑๗,๙/๔๑/๑๗)

สิ้นพระชนม์ : ตาย หมดอายุ ดังคำที่พระเทวทัตกล่าวแก่อชาตศัตรูกุมารว่า พระกุมาร เมื่อก่อนมนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืน บัดนี้มีอายุสั้น การที่พระองค์จะพึงสิ้นพระชนม์เมื่อยังเป็นพระกุมาร เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๓๙/๑๘๕)

สิ้นภวสังโยชน์ : หมดความติดใจในภพ,เป็นข้อ ๘ ในสังโยชน์ ๑๐ *๑.กามราคะ ๒. ปฏิฆะ ๓. มานะ ๔. ทิฏฐิ*(ความเห็นผิด) *๕. วิจิกิจฉา ๖. สีลัพพตปรามาส ๗. ภวราคะ* (ความติดใจในภพ) *๘. อิสสา* (ความริษยา) *๙.มัจฉริยะ* (ความตระหนี่) *๑๐. อวิชชา* ดังคำในอัคคัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใดเป็นภิกษุอรหันตขีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ผู้นั้นเรียกได้ว่าเป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลายในวรรณะ ๔ เหล่านั้น โดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรมเพราะธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า(ม.มู.(ไทย)๑๒/๘/๑๑,๑๒/๑๐/๑๓,๑๒/๒๔๘/๒๖๖,๑๒/๓๕๒/๓๘๖,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๗/๒๕๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๐/๒๑๕,๑๙/๔๗๔/๒๘๔,๑๙/๔๙๖/๓๐๖,๑๙/๕๐๓/๓๑๑)

คำว่า สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หมายถึงสังโยชน์ ๑๐ ประการ คือ (๑) กามราคะ (๒) ปฏิฆะ (๓) มานะ (๔) ทิฏฐิ (๕) วิจิกิจฉา (๖) สีลัพพตปรามาส (๗) ภวราคะ (๘) อิสสา (๙) มัจฉริยะ (๑๐) อวิชชา สังโยชน์เหล่านี้ เรียกว่าภวสังโยชน์ เพราะผูกพันหมู่สัตว์ไว้ในภพน้อยภพใหญ่ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๘/๔๗)

SAMPLE

สิ้นอาสวะ : ไม่มีอาสวะ หมายถึงทำให้กิเลสอาสวะทั้ง ๔ มีกามาสวะเป็นต้นสิ้นไป ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนเหล่าใดได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระชินะเช่นเรา หรือดังคำในเถรีคาถาที่กล่าวไว้ว่า พระภัททกาปิลานีเถรีก็ได้วิชชา ๓ เหมือนพระมหากัสสปะ ละมัจจุราชได้ ชนะมารพร้อมทั้งเสนามารได้แล้ว ยังทรงร่างกายที่มีในภพสุดท้ายอยู่ เราทั้ง ๒ เห็นโทษทางโลก แล้วออกบวช ฝึกฝนตน สิ้นอาสวะ เป็นผู้เย็น ดับสนิทแล้ว (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑/๑๗, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๖/๕๖๖)

สิเนรุ, ขุนเขา : ชื่อภาษาบาลีของภูเขาเมรุ ดังคำในจูฬนิกา ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ว่า อานนท์ สหัสสีโลกธาตุเท่าโอกาสที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรส่องทิศทั้งหลายให้สว่างรุ่งโรจน์ ในสหัสสีโลกธาตุนั้น มีดวงจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง มีดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง มีขุนเขาสิเนรุ ๑,๐๐๐ ลูก (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๖) ; ดู *เมรุ*

สิเนรุ, ภูเขา : ชื่อภาษาบาลีของภูเขาเมรุ *ดังคำในอาฏานาฏิยสูตร ที่ท้าวเวสสวัณมหาราชกล่าวไว้ว่า ชนทั้งหลายรู้จักห้วงน้ำนั้นว่าสมุทรที่เต็มด้วยน้ำ คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศตะวันออกจากภูเขาสิเนรุนี้ไป ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่(ที.ปา.(ไทย)* ๑๑/๒๘๑/๒๒๕,๑๑/๒๙๐/๒๓๘,๑๑/๒๙๑/๒๓๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑๓/๕๕๓,อง.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๖/๑๓๒,อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๖๙,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๘๖/๖๑๙)

สิเนรุปัพพตราชสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาสิเนรุ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีมากกว่าเมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนขุนเขาสิเนรุมากกว่าก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อน ที่เก็บมาจากขุนเขาสิเนรุนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๙/๖๓๑)

สิเนรุปัพพตราชสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยขุนเขาสิเนรุ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนขุนเขาสิเนรุที่หมดสิ้นไปมากกว่าก้อนหินขนาดเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่เหลืออยู่ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๒๐/๖๓๒)

สิบสองตำนาน : “สิบสองเรื่อง” คือ พระปริตรที่มีอำนาจคุ้มครองป้องกันตามเรื่องต้นเดิมที่เล่าไว้ ซึ่งได้จัดรวมเป็นชุดรวม ๑๒ พระปริตร; อีกนัยหนึ่งว่า “สิบสองปริตร” แต่ตามความหมายนี้ น่าจะเขียน *สิบสองตำนาณ* คือ สิบสองตาณ(ตาณ=ปริตต์,แผลงตาณเป็นตำนาณ)(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ;ดู *ปริตร, ปริตต์*

SAMPLE

สิปปมทะ : ความเมาในศิลปะ ในวิภังค์อธิบายว่า สิปปมทะ เป็นไฉน ความเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยศิลปะ นี้ เรียกว่า สิปปมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๙)

สิปปสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาเรื่องศิลปะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใดไม่อาศัยศิลปะเลี้ยงชีพ เป็นอยู่เรียบง่าย มุ่งบำเพ็ญประโยชน์ สำรวมอินทรีย์ หลุดพ้นแล้วในธรรม ทั้งปวงไม่ต้องแล่นไปในโอกะ ไม่มีการยึดถือว่าของเรา ไม่มีความหวัง กำจัดมารได้แล้ว เที่ยวไปผู้เดียว ผู้นั้นชื่อว่า ภิกษุ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๙/๒๒๖)

อรรถกถากล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงตำหนิพวกภิกษุที่สนทนาเรื่องศิลปะต่าง ๆ ว่าเป็นกิจไม่ควรทำ ทรงแนะให้ทำกิจ ๒ อย่าง เหมือนใน ปิณฑปาติกสูตร ทรงเปล่งอุทานแสดงว่าศิลปะทั้งมวลล้วนมิใช่ทางพ้นทุกข์ แต่ศีลเป็นต้นเป็นทางพ้นทุกข์ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๙/๒๑๗) คำว่า หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง หมายถึงหลุดพ้นจากภพเป็นต้น เพราะละสังโยชน์ทั้งหลายได้ด้วยอริยมรรค ๔ ประการ คำว่า ไม่ต้องแล่นไปในโอกะ หมายถึงไม่ต้องแล่นไปในอำนาจของอายตนะทั้ง ๖ ที่เรียกว่า “โอกะ” เพราะไม่ มีธรรมเครื่องแล่นไปคือตัณหา (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๙/๒๑๗)

สิปปินี, แม่น้ำ : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่ง เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นที่ตั้งอาศรมของปริพาชก เป็นสถานที่พระพุทธเจ้าได้สนทนาธรรมเรื่องธรรมบท ๔ กับเหล่าปริพาชก ณ ริมฝั่งแม่น้ำสิปปินี ดังคำในปริพพาชกสูตร ที่กล่าวว่า ปริพาชกหลายท่านที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน อาศัยอยู่ในปริพาชการาม ริมฝั่งแม่น้ำสิปปินี คืออันนภารปริพาชก วธรปริพาชก สกุลุทายีปริพาชก และปริพาชกท่านอื่นๆ ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐/๔๖,๒๑/๑๘๕/๒๖๔)

สิริ : ศรี, มิ่งขวัญ, มงคล, ความน่านิยม,ลักษณะดีงามที่นำโชคหรือต้อนรับเรียกมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๑๘/๒๔๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๒/๕๓๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๙/๘๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๒/๒๕,๒๖/๒๙๖/๔๗) ; ตรงข้ามกับ *กาฬกรรณี*

สิริกะ, ช้าง : ชื่อช้างทรงของพระกุมารนามว่าจันทนะ ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอัญชสะ แห่งเมืองเมืองหนึ่ง ซึ่งไม่ปรากฏนาม, ช้างตัวนี้อยู่ในตระกูลมาตังคะ ขณะที่พระกุมารจันทนะผู้มีกิริยาแข็งกระด้าง เพราะความมัวเมาในชาติตระกูล ในยศและในโภคะ กำลังตกมัน มีปรากฏใน อุปาลิเถราปทาน ที่พระอุบาลีเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพระองค์มีกำลังพลของตนห้อมล้อม ต้องการจะประพาสอุทยานจึงทรงช้างชื่อสิริกะออกจากนครไป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๕๔/๘๔)

สิริกาฬกัณณิชาดก : ชาดกว่าด้วยสิริกับกาฬกัณณี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า มโหสธบัณฑิต ได้ตอบคำถามเรื่องสิริกับกาฬกัณณีว่าอยู่ด้วยกันไม่ได้โดยทูลตอบคำถามที่พระเจ้าวิเทหะ

SAMPLE

ตรัสถามว่า พ่อมโหสธ เธอเชื่อหรือว่าหญิงที่มีรูปงาม มีกิริยามารยาทและมีความประพฤติเรียบร้อยที่จะไม่มีชายต้องการ มีอยู่หรือ ได้กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้าข้าพระองค์เชื่อ พระเจ้าข้า ชายคนนั้นคงเป็นคนต่ำต้อย เพราะสิริกับกาฬกัณณีเข้ากันไม่ได้เลยไม่ว่าในกาลไหน ๆ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๘๓/๘๖)

สิริกาฬกัณณิชาดก[๒] : ชาดกว่าด้วยสิริกับกาฬกัณณี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เศรษฐีโพธิสัตว์ชื่อสุจิบริวารได้สองถามเทพธิดาสองนางที่มาขอพักอาศัยในเรือนของท่าน แต่และนางได้บอกพฤติกรรมที่ตนชอบประพฤติอยู่เสมอให้ท่านเศรษฐีทราบ ท่านจึงไม่อนุญาตให้นางกาฬกัณณีเทพธิดาเข้ามาพักอาศัย แต่อนุญาตให้นางสิริเทพธิดาเท่านั้นเข้ามาพักได้ เพราะคนกาฬกัณณีเป็นคนรูปชั่ว ตัวดำ ไม่น่าดู ไม่น่ารักใคร่ เป็นคนโหดร้าย ใจบอด ไร้ปัญญา และหล่อนยังชอบหาบุรุษที่มีรูปชั่ว ตัวดำโหดร้าย ลบหลู่คุณคน ตีเสมอ แข่งดี ริษยา ตระหนี่ โอ้อวด ชอบทำทรัพย์ให้พินาศ มักโกรธ ผูกโกรธ ส่อเสียด ทำลายมิตรภาพ พูดจาหยาบคาย เช่นเดียวกับหล่อนด้วย ใครคบหาคนเช่นนั้นจะมีแต่ความเดือดร้อน ส่วนนางสิริเทพธิดานั้น เป็นคนรูปงาม จิตใจงาม และคบหาแต่บุคคลที่มีความประพฤติดีงาม ถ้าใครคบหาคนเช่นนี้จะมีแต่ความเจริญโดยส่วนเดียว การที่จะรับใครเข้ามาอาศัยร่มไม้ชายคา หรือจะแสดงความสงเคราะห์ใครควรพิจารณาให้ดีก่อน จะได้ไม่เกิดความเดือดร้อนใจในภายหลัง (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๔๐/๒๓๕)

สิริคือรูปสมบัติ : รูปสวยงาม หมายถึงมีรูปเป็นสิริ ดังคำในอุปปลวัณณาเถริยาปทาน ที่พระอุปปลวัณณาเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนหนึ่งไว้ว่า หม่อมฉันเป็นหญิงที่น่าปรารถนายิ่งนักด้วยสิริคือรูปสมบัติและโภคสมบัติ บุตรเศรษฐีทั้งหลายและบริวารของตนจำนวนมากต่างปรารถนา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๕๒/๔๔๗)

สิริจันทปราสาท : ชื่อประสาทหลังหนึ่งของพระกัสสปโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ในเมืองพาราณสีที่มีพระเจ้ากิกีปกครอง ดังคำในกัสสปพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๒,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือหังสปราสาท ยสปราสาท และสิริจันทปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๔/๗๑๕)

สิริชาดก : ชาดกว่าด้วยสมบัติเกิดขึ้นแก่ผู้มีบุญ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤๅษีโพธิสัตว์ให้นายควาญช้างผู้เป็นอุปัฏฐากของตนให้ได้กินเนื้อไก่ที่มีอานุภาพมาก ที่เขาเก็บได้จากถาดที่ลอยน้ำมา จนนายควาญช้างได้เป็นพระราชาและภรรยาของเขาก็ได้เป็นพระอัครมเหสี เพราะเมื่อมีข้าศึกยกทัพมาประชิดติดเมืองพระเจ้าพรหมทัตให้เขาแต่งตัวเป็นพระราชาออกรบแทน ส่วนพระราชาปลอมพระองค์เป็นทหารเลวปะปนไปกับทหาร แต่ถูกลูกศรถึงแก่สิ้นพระชนม์สนามรบ เขาทราบข่าวว่าพระราชาสิ้นพระชนม์แล้วจึง

SAMPLE

ให้ขนทรัพย์ออกมาประกาศแก่ทหารว่าถ้าใครอยากได้ทรัพย์ให้รบข้าศึกให้ได้ชัยชนะ ทหารทุกคนต่างเร่งทำศึกจนได้ชัยชนะ สามารถตัดศีรษะของพระราชาฝ่ายข้าศึกได้ เมื่อศึกษาสงบได้จัดการถวายพระเพลิงพระเจ้าพรหมทัตแล้ว ชาวเมืองจึงได้แต่งตั้งนายควาญเป็นพระราชา ภรรยาของเขาเป็นมเหสี ส่วนฤาษีโพธิสัตว์เป็นพระประจำตระกูลของเขา ในเรื่องอานุภาพแห่งบุญนี้ได้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ไม่มีบุญจะมีศิลปะวิชาความรู้หรือไม่ก็ตาม ขวนขวายรวบรวมทรัพย์ไว้เป็นจำนวนมาก ทรัพย์นั้นผู้มีบุญย่อมได้ใช้สอย สมบัติจำนวนมากล่วงเลยคนเหล่าอื่นไปเสีย ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้กระทำบุญไว้ในที่ทั้งปวงเท่านั้น แม้รัตนะทั้งหลายก็เกิดขึ้นในที่มิใช่บ่อเกิดแห่งรัตนะ อย่างเช่น ไก่ แก้วมณี ไม้เท้า และหญิงชื่อปุญญลักขณาเทวีเกิดขึ้นแก่อนาถบิณฑิกเศรษฐีผู้ไม่ทำบาป ทำแต่บุญไว้แล้ว (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๐๐/๑๔๓)

สิรินันทา, พระมเหสี : ชื่อพระมเหสีของสุชาตโพธิสัตว์ก่อนที่ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่าสุชาตะ แห่งกรุงสุมังคละ ที่มีพระเจ้าอุคคตะและเป็นพุทธบิดาปกครอง ดังคำในสุชาตพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีนางสนมกำนัล ๒๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม มีพระมเหสีพระนามว่าสิรินันทา (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๕๔)

สิรินาคาอุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุปัฏฐายิกาเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้านามว่าปุสสะ ดังคำในปุสสพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า ธนัญชัยอุบาสกและวิสาขอุบาสก เป็นอัครอุปัฏฐาก ปทุมาอุบาสิกาและสิรินาคาอุบาสิกา เป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ของของพระปุสสพุทธเจ้า) (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๘๔)

สิริปราสาท : 1.ชื่อประสาทหลังหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ประทับของพระอโนมทัสสีโพธิสัตว์ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แห่งกรุงจันทวดี ที่พระเจ้ายสวาปกครอง และรับสั่งให้สร้าง ดังคำในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่าจันทวดี กษัตริย์พระนามว่ายสวาเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายโสธราเป็นพระชนนี ของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ สิริปราสาท อุปสิริปราสาท และวัฑฒปราสาท ปราสาท (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๒๗)

2.ชื่อประสาทหลังหนึ่งของพระสุชาตโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านามว่าสุชาตะ แห่งกรุงสุมังคละ ที่มีพระเจ้าอุคคตะปกครองและเป็นพุทธบิดา ดังคำในสุชาตพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือสิริปราสาท อุปสิริปราสาท และจันทปราสาท (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๕๓)

SAMPLE

สิริมงคล : มงคลดีงาม,มิ่งขวัญ มิ่งมงคล ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวไว้ว่า สตรีผู้หนึ่งไม่มีครรภ์ นิมนต์ภิกษุทั้งหลายแล้วปูผ้ากล่าวว่า พระคุณเจ้าทั้งหลาย นิมนต์เหยียบผ้าเถิด ภิกษุทั้งหลายยำเกรงอยู่จึงไม่ยอมเหยียบ นางกล่าวว่า พระคุณเจ้าทั้งหลายนิมนต์เหยียบผ้าเพื่อเป็นสิริมงคล ภิกษุทั้งหลายยำเกรงอยู่จึงไม่ยอมเหยียบภายหลัง พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์ต้องการสิริมงคล ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ภิกษุที่ถูกขอเพื่อเป็นสิริมงคลเหยียบผืนผ้าได้,ในขุททกวัตถุ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พรตอบเพื่อความเป็นสิริมงคล แม้เวลาจาม ก็ให้พรกันได้ ดังคำที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย คนทั้งหลายต้องการความเป็นสิริมงคล ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวกคฤหัสถ์ให้พรว่าจงมีอายุยืน เราอนุญาตให้ภิกษุให้พรตอบว่า ท่านก็จงมีอายุยืน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๖๘/๕๒, ๗/๒๘๘/๗๓, ๗/๒๙๓/๘๗)

สิริมเถรคาถา : ภาษิตของพระสิริมเถระ,คาถาของพระสิริมเถระ ท่านพระสิริมเถระเมื่อจะติเตียนความเป็นปุถุชน จึงได้กล่าวว่า ถ้าตนมีจิตไม่ตั้งมั่น แม้ชนเหล่าอื่นจะสรรเสริญ ชนเหล่าอื่นก็สรรเสริญเปล่า เพราะตนมีจิตไม่ตั้งมั่น ถ้าตนมีจิตตั้งมั่นดีแล้ว แม้ชนเหล่าอื่นจะติเตียน ชนเหล่าอื่นก็ติเตียนเปล่า เพราะตนมีจิตตั้งมั่นดีแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๕๙/๓๕๖)

สิริมัณฑเถรคาถา : ภาษิตของท่านพระสิริมัณฑเถระ,คาถาของพระสิริมัณฑเถระ ท่านพระสิริมัณฑเถระกล่าวคำเป็นต้นว่าทุจริตที่ปิดบังไว้ย่อมรั่วรดที่เปิดเผยย่อมไม่รั่วรด เพราะฉะนั้น ควรเปิดเผยทุจริตที่ปิดไว้นั้นเสีย ทุจริตที่เปิดเผยนั้น จะไม่รั่วรดได้ด้วยอาการอย่างนี้ ฯลฯ บุคคลควรทำวันคืนไม่ให้ไร้ประโยน์ ด้วยการใส่ใจถึงวิปัสสนาไม่ว่าน้อยหรือมาก ชีวิตของผู้ที่ผ่านวันคืนไปเท่าใด ก็เป็นอันพร่องไปเท่านั้น วันคืนสุดท้าย ย่อมคืบคลานเข้าไปใกล้บุคคล ทุกอิริยาบถ คือยืน เดิน นั่ง หรือนอนเพราะฉะนั้น ท่านไม่พึงประมาทกาลเวลา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๔๗/๔๑๕)

สิริมา, นาง : หญิงโสเภณีคนหนึ่ง เป็นหญิงงามเมือง มีความสวยเป็นเลิศ เป็นน้องสาวของชีวกโกมารภัจ ชาวกรุงราชคฤห์ ภายหลังนางได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าได้บรรลุโสดาบัน จึงเลิกอาชีพโสเภณี ได้ตั้งสลากภัตร ๘ ที่ ถวายสงฆ์ทุกวัน ต่อมานางป่วยหนักเสียชีวิตแต่ยังสาว ตายแล้วได้ไปเกิดเป็นเทพธิดาอยู่ในวิมาน ดังคำในธัมมบทวัตถุที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่บริษัท ๔ ที่มุงดูศพนางสิริมาว่า จงดูอัตภาพที่ตกแต่งอย่างสวยงาม แต่มีกายเป็นแผล มีกระดูกเป็นโครงร่าง อันกระสับกระส่าย ที่มหาชนดำริหวังกันมาก,ในวิมานวัตถุกล่าวไว้ว่า พระวังคีสะประสงค์จะให้นางสิริมาเทพธิดาประกาศบุญกรรมที่นางได้ทำไว้ในครั้งก่อนจึงถามนาง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๗/๗๗,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๗/๒๓,๒๖/๑๔๒/๒๕)

SAMPLE

สิริมา, พระเทวี : ชื่อเทวีองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าชัยเสนะ แห่งกรุงกาสิกะ และเป็นพุทธมารดาของพระพุทธเจ้านามว่าปุสสะ ดังคำในปุสสพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่ากาสิกะ กษัตริย์พระนามว่าชัยเสนเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสิริมาเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๔/๖๘๓)

สิริมา, พระมเหสี : ชื่อมเหสีองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นพระเทวีของพระอโนทัสสีโพธิสัตว์ แห่งกรุงจันทวดี ซึ่งมีพระเจ้ายสวาปกครอง นางอยู่ครองเรือนกับพระอโนทัสสีโพธิสัตว์ ก่อนที่จะผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จนมีพระราชโอรสพระนามว่าอุปสาละ ดังคำในอโนมทัสสพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสิริปราสาท อุปสิริปราสาท และวัฑฒปราสาท มีนางสนมกำนัล ๒๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสิริมา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๒๗)

สิริมา,อุบาสิกา : 1.ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่งที่ถือศีลอุโบสถ ๘ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๙๑/๔๒๑,๒๓/๙๒/๔๒๑,๒๓/๙๓/๔๒๑,๒๓/๙๔/๔๒๑)

2.ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุบาสิกาเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าทีปังกร ดังคำในทีปังกรพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า ตปุสสอุบาสกและภัลลิกอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากสิริมาอุบาสิกาและโสณาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๕๙๕)

3.ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุบาสิกาเบื้องซ้าย ของพระพุทธเจ้านามว่าโกณฑัญญะ ดังคำในโกณฑัญญพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า โสณอุบาสกและอุปโสณอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากนันทาอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๒/๖๐๐)

4.ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุบาสิกาเบื้องซ้าย ของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะดังคำในสุเมธพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า อุรุเวลาอุบาสกและยสวาอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากยโสธราอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๔๙)

5.ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุบาสิกาเบื้องขวา ของพระพุทธเจ้านามว่าวิปัสสี ดังคำในวิปัสสีพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า ปุนัพพสุมิตตอุบาสกและนาคอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากสิริมาอุบาสิกาและอุตตราอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๑/๖๘๙)

สิริมาปราสาท : 1.ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ซึ่งเป็นประสาทที่พระเจ้านามว่าอุตตระ แห่งกรุงอุตตระให้ทรงขึ้นเพื่อให้เป็นประทับของมังคลโพธิสัตว์ ดังคำในมังคลพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า

SAMPLE

พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือยสวา ปราสาท สุจิมาปราสาท และสิริมาปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๐๕)

2.ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ซึ่งเป็นประสาทที่พระเจ้านามว่าพันธุมะ แห่งกรุงพันธุวดี ให้ทรงขึ้นเพื่อให้เป็นประทับของวิปัสสีโพธิสัตว์ ดังคำในวิปัสสีพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือนันทปราสาท สุนันทปราสาท และสิริมาปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๘๘)

สิริมาวัตถุ : เรื่องนางสิริมา พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่บริษัท ๔ ที่มุงดูศพนางสิริมาว่า จงดูอัตภาพที่ตกแต่งอย่างสวยงามแต่มีกายเป็นแผลมีกระดูกเป็นโครงร่างอันกระสับกระส่าย ที่มหาชนดำริหวังกันมาก ซึ่งไม่มีความยั่งยืนตั้งมั่น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๗/๗๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีกายเป็นแผล หมายถึงมีทวาร ๙ คำว่า มีกระดูกเป็นโครงร่าง หมายถึงมีกระดูก ๓๐๐ ท่อนเป็นโครงร่าง (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๕/๙๐)

สิริมาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่นางสิริมา เป็นการกล่าวถึงวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางสิริมา(หญิงนครโสเภณี กรุงราชคฤห์ น้องสาวของหมอชีวก โกมารภัจ และเป็นเพื่อนของนางอุตตรา ดังกล่าวข้างต้น) เป็นวิมานที่รุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี เพราะได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาคและได้บรรลุโสดาปัตติผลในคราวเดียวกับที่นางอุตตราบรรลุสกทาคามิผล หลังจากนั้นนางได้ถวายสลากภัตแด่สงฆ์วันละ ๘ ที่เป็นประจำ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๗/๒๓)

สิริมาอุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุบาสิกาเบื้องซ้าย ของพระพุทธเจ้านามว่าเวสสภู ดังคำในเวสสภูพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า โสตถิกอุบาสกและรัมมอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากโคตมีอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๗๐๐)

สิริมิตตเถรคาถา : ภาษิตของพระสิริมิตตเถระ,คาถาของพระสิริมิตตเถระท่านพระสิริมิตตเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า ภิกษุใดไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่มีมายาไม่ส่อเสียด ภิกษุนั้นผู้คงที่ละไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกด้วยข้อปฏิบัติตามที่กล่าวมานี้ ภิกษุใดไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่มีมายา ไม่ส่อเสียด ภิกษุนั้นคุ้มครองทวารไว้ได้ทุกเมื่อ ละไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกด้วยข้อปฏิบัติตามที่กล่าวมานี้ ฯลฯ ผู้ใดมีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ ทั้งมีความเห็นตรง พระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้เรียกผู้นั้นว่า เป็นผู้ไม่ขัดสน ชีวิตของเขาก็ไม่ไร้ประโยชน์ เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงควรประกอบศรัทธา ศีลความเลื่อมใสและความเห็นธรรมไว้เนือง ๆ (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๕๐๒/๔๒๕)

SAMPLE

สิริและปัญญา : ศรีและความรู้ หมายถึงมีสิริและมีความรู้รอบ ดังคำในสังขปาลชาดกที่กล่าวไว้ว่า อาฬารดาบสถามว่า พวกบุตรนายพรานได้เห็นท่านผู้สมบูรณ์ด้วยพลังและผิวพรรณที่หนทางที่เดินได้คนเดียว นาคราช ก็ท่านเป็นผู้เจริญแล้วด้วยสิริและปัญญายังบำเพ็ญตบะอยู่เพื่อประโยชน์อะไร(ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย)๒๗/๑๘๒/๖๒๕)

สิริและอลักขี, ชื่อ : ชื่อนก ในที่นี้หมายถึงนกชื่อว่าสิริและนกชื่อว่าอลักขี เป็นนกชื่อว่าเวสสันดรกล่าวถึง อยู่เมืองพาราณสี มีพระเจ้ากังสะปกครอง เป็นนกที่สนทนาธรรมกับมนุษย์ได้ ดังคำในเตสกุณาชาดกที่นกเวสสันดรกราบทูลพระราชาว่า ขอเดชะเสด็จพ่อเทพธิดาชื่อสิริและอลักขีถูกสุจิวารเศรษฐีถาม ได้ตอบว่า ดิฉันชื่นชมยินดีคนที่ขยันหมั่นเพียรและไม่ริษยา(ขุ.ชา.จตฺตาฬีสะ.(ไทย) ๒๗/๖/๕๙๖)

สิริวัฑฒ์, อำมาตย์ : ชื่ออำมาตย์คนหนึ่ง ของพระเจ้าปเสนทิโกศล กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล คราวหนึ่งได้ตามเสด็จพระราชา และได้ถวายรายงานพระราชาอย่างใกล้ชิด เป็นสหายสนิทของพระราชาอีกด้วย ดังคำในพาหิติกสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จขึ้นช้างเอกบุณฑริกออกจากกรุงสาวัตถีแต่ยังวันทอดพระเนตรเห็นท่านพระอานนท์กำลังเดินมาแต่ไกลได้รับสั่งเรียกอำมาตย์ชื่อสิริวัฑฒ์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๘/๔๔๒)

สิริวัฑฒเถรคาถา : ภาษิตของพระสิริวัฑฒเถระ,คาถาของพระสิริวัฑฒเถระ ท่านพระสิริวัฑฒเถระกล่าวว่า ภิกษุผู้เป็นบุตรของพระพุทธองค์ผู้คงที่ หาผู้เสมอเหมือนมิได้ ไปเข้าฌานอยู่ตามซอกเขาเหมือนสายฟ้าแลบส่องลอดเข้าไป ตามช่องเขาที่ชื่อเวภาระและปัณฑวะ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๑/๓๑๘)

สิริวัฑฒปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ซึ่งเป็นประสาทที่พระเจ้านามว่าสุทัตตะ แห่งกรุงชื่อว่าสุทัสสนะ ให้ทรงขึ้นเพื่อเป็นประทับของสุเมธโพธิสัตว์ ดังคำในสุเมธพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุจันทปราสาท กัญจนปราสาท และสิริวัฑฒปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๔๘)

สิริวัฑฒสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิริวัฑฒคหบดี สิริวัฑฒคหบดีป่วยหนักจึงให้คนไปอาราธนาท่านพระอานนท์มาเพื่อแสดงธรรม พระเถระจึงไปแสดงสติปัฏฐาน ๔ ให้ฟัง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๕/๒๕๒)

สิริวัฑฒอุบาสก : 1.ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง เป็นอุบาสกเบื้องซ้าย ของพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี ดังคำในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า นันทิวัฑฒอุบาสกและสิริวัฑฒอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๔/๖๒๗)

2.ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง เป็นอุบาสกเบื้องขวา เป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าสิขี ดังคำในสิขีพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า สิริวัฑฒอุบาสกและนันทอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๙๔)

SAMPLE

สิริวัฑฒะ, คหบดี : ชื่อคหบดีคนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ เป็นอุบาสก บรรลุธรรม คราวหนึ่ง ป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ส่งคนให้ไปบอกพระอานนท์ พระอานนท์มาเยี่ยม แสดงธรรมคือสติปัฏฐาน ๔ จากนั้น ท่านคหบดีกล่าวแก่พระอานนท์ว่า ท่านผู้เจริญ โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการใดที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ผมไม่เล็งเห็นโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการนั้นข้อใดข้อหนึ่งในตนที่ยังละไม่ได้ พระอานนท์จึงกล่าวว่า คหบดี เป็นลาภของท่านหนอ ท่านได้ดีแล้วหนอ อนาคามิผลท่านก็ทำให้แจ้งแล้ว (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๕/๒๕๒)

สิริอุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง เป็นอุบาสกเบื้องซ้าย ของพระพุทธเจ้านามว่าติสสะ ดังคำในติสสพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่าสัมพลอุบาสกและสิริอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๗๙)

สิรีเทวี, เทพธิดา : ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง เป็นบริวารของท้าวสักกะ คราวหนึ่งได้สนทนาธรรมกับโกสิยดาบส ดังคำในสุธาโภชนชาดก ที่กล่าวไว้ว่า สิรีเทพกัญญาตอบว่า ดิฉันชื่อสิรีเทวี ได้รับการบูชาจากหมู่มนุษย์ มีปกติไม่คบหาสัตว์ผู้มีใจชั่วทุกเมื่อมายังสำนักพระคุณเจ้าเพราะทะเลาะกันด้วยเรื่องอาหารทิพย์ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๓๖/๑๒๓, ๒๘/๒๘๐/๑๓๒,๒๘/๒๘๑/๑๓๒)

สิรีธระ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของรโหสัญญิกเถระ ดังคำในรโหสัญญิกเถราปทานที่ท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่าข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ผู้จบมนตร์ นั่ง ณ ที่สมควรแล้ว แสวงหาพุทธเวท ทำจิตให้เลื่อมใสในพระญาณ ข้าพเจ้าครั้นทำจิตให้เลื่อมใสในพระญาณนั้นแล้ว นั่งขัดสมาธิอยู่บนเครื่องลาดใบไม้ ได้สิ้นชีวิตลง ณ ที่นั้น ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ความทรงจำไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๗ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าสิรีธระ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๒๙๙)

สิรีมันตชาดก : ชาดกว่าด้วยปัญหาความมีสิริกับมีปัญญา มีเนื้อความอธิบายว่า มโหสธบัณฑิต ได้แสดงเหตุผลว่า ปัญญาประเสริฐกว่าสิริ เพราะว่าคนโง่ทำแต่กรรมชั่ว เข้าใจว่าอิสริยยศเท่านั้นประเสริฐ คนโง่เห็นแต่โลกนี้ ไม่เห็นโลกหน้า จึงยึดถือเอาแต่โทษในโลกทั้ง ๒ คนมีปัญญาน้อยได้รับความสุขย่อมัวเมา แม้ถูกความทุกข์กระทบย่อมหลงถูกความสุขและความทุกข์กระทบเข้าย่อมหวั่นไหวเหมือนปลาในฤดูร้อน คนโง่ถึงจะมีกำลังกายก็หายังประโยชน์ให้สำเร็จได้ไม่ พวกนายนิรยบาล ย่อมฉุดคร่าคนมีปัญญาทรามผู้คร่ำครวญถึงทรัพย์ที่ตนหามาได้ด้วยกรรมอันโหดร้ายไปสู่นรกที่มีเวทนาอันแรงกล้า น้ำในมหาสมุทรย่อมไม่ล้นฝั่งฉันใด ถ้อยคำของคนโง่ก็ฉันนั้น ในกาลบางครั้ง

SAMPLE

บางคราวถึงคนก็ไม่ล่วงเลยคนมีปัญญาไปได้ คนโง่มีปัญญาน้อยย่อมพูดเท็จ เพื่อคนอื่นก็ได้ เพื่อตนเองก็ได้ เขาย่อมถูกนินทาในสภา ภายหลังย่อมไปสู่ทุคติ คนมีปัญญาดุจแผ่นดินจะไม่พูดเหลาะแหละ เพื่อคนอื่นหรือเพื่อตนเอง เขาย่อมได้รับการบูชายกย่องในท่างกลางสภา ในภายหลังย่อมไปสู่สุคติ สิริย่อมละคนโง่ผู้ไม่จัดแจงการงาน มีความคิดเลวทราม มีปัญญาทรามไปเหมือนงูกรอกคราบเก่าทิ้ง คนโง่มียศเมื่อมีเหตุต่าง ๆ เกิดขึ้นก็เป็นทาสคนมีปัญญา บัณฑิตย่อมจัดการเหตุที่ลึกซึ้งได้ คนโง่ย่อมถึงความงวยงงในเหตุนั้น มโสธบัณฑิตสรรเสริญปัญญาต่อไปว่า แท้จริงปัญญาเท่านั้น สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ สิริเป็นที่ต้องการของคนโง่ผู้ยินดีในโภคะ ส่วนญาณของท่านผู้รู้ทั้งหลายชั่งไม่ได้ คนมีสิริล่วงเลยคนมีปัญญาไม่ได้ไม่ว่าในกาลไหน ๆ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๘๓/๔๘๔)

สิลายูปสูตร : พระสูตรว่าด้วยจิตเปรียบด้วยเสาหิน พระสารีบุตรและพระจันทิกาบุตร ขณะอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน(สถานที่สำหรับพระราชทานเหยื่อแก่กระแต) เขตกรุงราชคฤห์ พระจันทิกาบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายถึง ๓ ครั้งว่า พระเทวทัตกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด ภิกษุอบรมจิตด้วยจิต เมื่อนั้น ภิกษุนั้นควรพยากรณ์ว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

พระสารีบุตรกล่าวกับพระจันทิกาบุตรถึง ๓ ครั้งว่า พระเทวทัตไม่กล่าวกับภิกษุทั้งหลายอย่างนั้น แต่แสดงว่า เมื่อใด ภิกษุอบรมจิตดีด้วยจิต เมื่อนั้น ภิกษุนั้นควรพยากรณ์ว่า เรารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ภิกษุอบรมจิตดีด้วยจิต คือ ภิกษุอบรมจิตดีด้วยจิตว่า (๑) จิตของเราปราศจากราคะแล้ว (๒) จิตของเราปราศจากโทสะแล้ว (๓) จิตของเราปราศจากโมหะแล้ว (๔) จิตของเราไม่มีราคะเป็นธรรมดา (๕) จิตของเราไม่มีโทสะเป็นธรรมดา (๖) จิตของเราไม่มีโมหะเป็นธรรมดา (๗) จิตของเราไม่กลับมาในกามภพเป็นธรรมดา (๘) จิตของเราไม่กลับมาในรูปภพเป็นธรรมดา (๙) จิตของเราไม่กลับมาในอรูปภพเป็นธรรมดา แม้หากรูปอย่างหยาบที่พึงรู้แจ้งทางตา ผ่านมาทางคลองจักษุ แม้หากเสียงอย่างหยาบที่พึงรู้แจ้งทางหู ผ่านมาทางคลองโสตะ แม้หากกลิ่นอย่างหยาบที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ผ่านมาทางคลองฆานะ แม้หากรสอย่างหยาบที่พึงรู้แจ้งทางชิวหา ผ่านมาทางคลองชิวหา แม้หากโผฏฐัพพะอย่างหยาบที่พึงรู้แจ้งทางกาย ผ่านมาทางคลองกาย แม้หากธรรมารมณ์อย่างหยาบที่พึงรู้แจ้งทางใจ ผ่านมาทางคลองใจของภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นโดยชอบแล้วอย่างนี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ก็

ครอบงำจิตของเธอไม่ได้ จิตของเธอไม่ระคนกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์เหล่านั้น เป็นจิตตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว เปรียบเหมือนเสาหินยาว ๑๖ ศอก หยั่งลงไปในหลุม ๘ ศอก อยู่บนหลุม ๘ ศอก แม้ลมพายุอย่างแรงพัดมาจากทิศทั้ง ๔ ก็ไม่พึงทำให้เสาหินนั้นสั่นคลอน สะเทือนโอนเอนได้ เพราะหลุมลึกและเสาหินฝังไว้ดี (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๒๖/๔๘๔)

สิลิฏฐพจน์ : คำสละสลวย,คำไพเราะ,ได้แก่คำควบกับอีกคำหนึ่งเพื่อให้ฟังไพเราะในภาษา หาได้มีใจความพิเศษออกไปไม่ เช่น ในคำว่า “คณะสงฆ์”*คณะ* ก็คือ *สงฆ์* ซึ่งแปลว่าหมู่ หมายถึงหมู่แห่งภิกษุจำนวนหนึ่ง คำว่า *คณะ* ในที่นี้เรียกว่าเป็นสิลิฏฐพจน์ ในภาษาไทยเรียกว่า *คำติดปาก* ไม่ได้เพ่งเนื้อความ)(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สิสิระ, สิสิรกาล, สิสิรฤดู : ฤดูเยือก,ฤดูท้ายหนาว (แรม ๑ ค่ำ เดือน ๒ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *มาตรา*

สิลุจจยะ : พระนามพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสีหาสนทายกเถระ ดังคำในสีหาสนทายกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ทรงเป็นผู้นำเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดีได้ถวายพระแท่นสีหาสน์ ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ไหว้ต้นโพธิ์ที่ประเสริฐแล้ว ไม่ไปเกิดในทุคติเลยตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในกัปที่ ๑,๐๑๕ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ มีพระนามว่าสิลุจจยะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๓๔๒)

สิวกเถรคาถา : ภาษิตของพระสิวกเถระ,คาถาของพระสิวกเถระ ท่านพระสิวกเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า เรือนคืออัตภาพที่เกิดในภพนั้นๆ บ่อย ๆ เป็นของไม่เที่ยง เรามัวแสวงหานายช่างคือตัณหาผู้สร้างเรือน จึงได้ท่องเที่ยวไปสิ้นกาลมีประมาณเท่านี้ การเกิดบ่อยๆเป็นทุกข์ แน่ะนายช่างผู้สร้างเรือน บัดนี้ เราพบท่านแล้ว ท่านจะสร้างเรือนอีกไม่ได้ กลอนเรือนคือกิเลสของท่าน เราหักสิ้นแล้ว และช่อฟ้าคืออวิชชาแห่งเรือนที่ท่านสร้าง เราก็ทำลายแล้ว จิตของเรา เราทำให้สิ้นสุด จะดับในภพนี้เอง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘๓/๓๖๓)

สิวกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสิวกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายขนมกุมมาสแด่พระพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๗/๓๕๓)

SAMPLE

สิวกะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณมหาราช ปกครองดูแลโลกด้านทิศเหนือ มีตำแหน่งที่เป็นหัวหน้า เป็น ๑ ในบรรดายักษ์ ๔๑ ตน มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

สิวกยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่งที่อยู่กรุงราชคฤห์เป็นผู้ให้กำลังใจแก่สุทัตตเศรษฐี ขณะเกิดความมืดแล้วเปลี่ยนใจจะไม่ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ดังคำในสุทัตตสูตรที่กล่าวไว้ว่า สิวกยักษ์หายตัวไปได้ส่งเสียงให้ได้ยินว่า ท่านจงก้าวไปเถิดคหบดี ท่านจงก้าวไปเถิดคหบดี การก้าวไปของท่านประเสริฐ การถอยหลังไม่ประเสริฐเลย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๒/๓๔๖)

สิวเถระ : ชื่อพระเถระผู้มีปัญญา ฉลาดด้านพระวินัย ดังคำในปริวารที่กล่าวไว้ว่า พระจูฬเทวะผู้มีปัญญาและเชี่ยวชาญในพระวินัยและพระสิวเถระผู้มีปัญญาฉลาดในพระวินัย ทั้งหมดได้ประกาศพระวินัยปิฎกไว้ในเกาะตามพปัณณิ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖,๘/๘/๑๔,๘/๒๒/๒๖)

สิวเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง ผู้เป็นสาวกของเตียรถีย์ ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ เชตวัน แล้วทูลถามแก่พระผู้มีพระภาค ดังคำในสิวสูตร ที่เทพบุตรทูลถามว่า บุคคลควรสมาคมกับพวกสัตบุรุษเท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษ บุคคลรู้แจ้งสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้วย่อมเป็นผู้ประเสริฐ ไม่เป็นผู้ตกต่ำ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบสิวเทพบุตรด้วยคาถาว่า บุคคลควรสมาคมกับพวกสัตบุรุษเท่านั้น ควรทำความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษ บุคคลรู้แจ้งสัทธรรมของพวกสัตบุรุษแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๒/๑๐๙)

สิวบท : บทที่เกษม หมายถึงนิพพาน ดังคำในอปทานที่ ยโสธราภิกษุณีผู้อยู่ในสำนักของภิกษุณี ในนครที่น่ารื่นรมย์นั้น ได้มีความรำพึงอย่างนี้ว่า พระเจ้าสุทโธทนมหาราชและพระนางมหาปชาบดีโคตมีพระมหาเถระผู้มีชื่อเสียงและพระเถรีผู้มีฤทธิ์มากท่านเหล่านั้นล้วนนิพพานไปแล้วเหมือนเปลวประทีปหมดเชื้อดับไปฉะนั้น เมื่อพระโลกนาถยังทรงพระชนม์อยู่แม้เราก็จักบรรลุถึงสิวบท(นิพพาน) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๑๗/๔๙๖)

สิวสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิวเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณวัดพระเชตวัน สิวเทพบุตรกราบทูลว่า บุคคลควรสมาคมควรทำความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษ เพราะรู้แจ้งสัทธรรมของสัตบุรุษแล้วย่อมประเสริฐ ไม่ตกต่ำ ย่อมได้ปัญญา ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมรุ่งเรือง ย่อมไปสู่สุคติ ย่อมดำรงอยู่ได้ตลอดไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลควรสมาคมควรทำความสนิทสนมกับพวกสัตบุรุษเท่านั้น เพราะรู้แจ้งสัทธรรมของสัตบุรุษแล้วย่อมพ้นจากทุกข์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๒/๑๐๙)

SAMPLE

สิวิ, กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์ แห่งกรุงอริฏฐะ ซึ่งเป็นพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้านามว่าโคตมะ ได้บำเพ็ญทานบารมี ด้วยการบริจาคดวงตาให้แก่ท้าวสักกะ ซึ่งแปลงเป็นพราหมณ์ยาจกผู้ตาบอด ดังคำในสิวิราชจริยา ที่กล่าวไว้ว่า ในกาลที่เราเป็นกษัตริย์นามว่าสิวิ อยู่ในกรุงชื่ออริฏฐะ เรานั่งอยู่ในปราสาทที่ประเสริฐ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๕๑/๗๓๔)

สิวิราชจริยา : ว่าด้วยพระจริยาของพระเจ้าสิวิ พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเจ้าสิริราชเป็นกษัตริย์ในกรุงอริฏฐะ ทรงพิจารณา ถึงทานชนิดใดที่ยังไม่ได้บริจาค ทรงเห็นว่า ดวงตายังไม่ได้บริจาค จึงประกาศบริจาค ดวงตา ท้าวสักกะแปลงเพศเป็นพราหมณ์ตาบอดมาขอ ก็พระราชทานให้ เพราะปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ จึงทำให้พระองค์ได้ดวงตาใหม่กลับคืนมา (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๕๑/๗๓๔)

สีกา : สีกา คำที่พระภิกษุใช้เรียกผู้หญิงอย่างไม่เป็นทางการเลือนมาจาก *อุบาสิกา* บัดนี้ได้ยินใช้น้อย (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สีฆปัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาเร็ว พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาเร็ว (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๖๕/๕๘๐)

สีชมพู : สีแดงอ่อน สีแดงเจือขาว ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ สวมรองเท้าสีชมพูล้วน คนทั้งหลายจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนา หรือดังคำในวัตถูปมสูตรที่ภิกษุทั้งหลาย ช่างย้อมผ้าจะพึงนำผ้าที่สกปรก เปรอะเปื้อน ใส่ลงในน้ำย้อมสี คือ สีเขียว สีเหลือง สีแดง หรือสีชมพู ผ้าผืนนั้นจะพึงเป็นผ้าที่ย้อมได้ไม่ดี มีสีไม่สดใส (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๑๖/๑๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๐/๖๒)

สีดอกอุบล : สีเขียวอ่อน ดังคำในจตุโปสถิยชาดกที่พระราชาตรัสแก่วิธุรบัณฑิตตอนหนึ่งว่า ท่านผู้เป็นนักปราชญ์ ข้าพเจ้าพอใจการแก้ปัญหาของท่านนี้เป็นผ้าสีดอกอุบล ผุดผ่อง เนื้อละเอียดเสมือนควันไฟ หาค่ามิได้ ข้าพเจ้าขอมอบให้ท่านเพื่อบูชาธรรมหรือดังคำในอปทานที่พระสัตตอุปปลมาลิกาเถรีกล่าวถึงชีวประวัติตนว่า ผิวพรรณของหม่อมฉันเหมือนสีดอกอุบลและกลิ่นกายของหม่อมฉันก็หอมฟุ้งไปคล้ายกลิ่นหอมของดอกอุบล หรือดังคำที่พระอุบลวรรณาเถรีก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า หม่อมฉันมีผิวพรรณเหมือนสีดอกอุบล จึงมีนามว่าอุบลวรรณา เป็นธิดาของพระองค์ (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๓๔/๓๒๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๓/๓๗๙,๓/๓๙๐/๔๓๙)

สีดำล้วน : สีดำสนิท ดังภิกษุห่มจีวรสีดำล้วน ดังคำในมหาวรรค ที่กล่าวไว้ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์สวมรองเท้าสีเขียวล้วน ... สวมรองเท้าสีดำล้วน หรือดังคำในอปทานที่กล่าวถึงปราสาทว่าประกอบด้วยเรือนยอดชั้นเยี่ยม ประดับด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีดำล้วน (วิ.มหา.(ไทย) ๕/๒๔๖/๑๔, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๓)

SAMPLE

สีแดง : สีเลือดหรือสีชาด ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า กุฏีนั้นงดงามน่าดูน่าชม มีสีแดงเหมือนสีแมลงค่อมทอง หรือดังคำในกกจูปมสูตร ที่กล่าวว่า บุรุษถือเอาครั่งสีเหลือง สีเขียว หรือสีแดงเลือดนก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๔/๗๔, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๙/๒๔๑, ๑๒/๔๕๐/๔๙๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๗/๒๕๕,๑๓/๒๕๒/๓๐๐,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓/๓,๓๒/๑๖/๔)

สีตวนิยเถรคาถา : ภาษิตของพระสีตวนิยเถระ,คาถาของพระสีตวนิยเถระ ท่านพระสีตวนิยเถระกล่าวว่า ภิกษุผู้เข้าไปสู่ป่าสีตวันแล้ว ย่อมเป็นผู้โดดเดี่ยว สันโดษ มีจิตตั้งมั่น ชนะกิเลสได้แล้ว ปราศจากความขนพองสยองเกล้า มีปัญญา เจริญกายคตาสติ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖/๓๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เจริญกายคตาสติ หมายถึงกำหนดกายเป็นอารมณ์ (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๖/๖๙)

สีตะ : เย็น, หนาว (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สีตวลาหก, พวก : ชื่อเทพพวกหนึ่ง ที่อยู่ในจำพวกเทพวลาหก ดังคำในเทสนาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงเทพพวกวลาหกแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังฯลฯ เทพพวกวลาหก เป็นอย่างไร คือ เทพทั้งหลายที่เป็นสีตวลาหกก็มี ที่เป็นอุณหวลาหกก็มี ที่เป็นอัพภวลาหกก็มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕๐/๓๖๙,๑๗/๕๕๒/๓๗๐,๑๗/๕๕๓/๓๗๐,๑๗/๕๕๔/๓๗๐)

สีตวลาหกทานูปการสุตตทสกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตร มีสีตวลาหกทานูปการสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรนี้ โดยชื่อเดียวกัน แต่แบ่งเป็น ๑๐ สูตรตามวัตถุทานที่ให้ เช่น สีตวลาหกทานูปการสูตรที่ ๑ มีเนื้อหาสาระว่า ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน แล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้วได้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่เทพพวกสีตวลาหก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะบุคคลบางคนประพฤติสุจริตทางกาย วาจาและใจ เมื่อได้ฟังมาว่า เทพเทพพวกสีตวลาหก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงตั้งความปรารถนาว่า ไฉนหนอหลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพเทพพวกสีตวลาหก บุคคลนั้นจึงให้ข้าว หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพเทพพวกสีตวลาหก เป็นต้น สูตรที่ ๒ บุคคลนั้นให้น้ำ สูตรที่ ๓ บุคคลนั้นให้ผ้า สูตรที่ ๔ บุคคลนั้นให้ยาน สูตรที่ ๕ บุคคลนั้นให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ บุคคลนั้นให้ของหอม สูตรที่ ๗ บุคคลนั้นให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ บุคคลนั้นให้ที่นอน สูตรที่ ๙

SAMPLE

บุคคลนั้นให้ที่พัก สูตรที่ ๑๐ บุคคลนั้นให้เครื่องประทีป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕๒-๕๖๑/๓๗๐)

สีตวลาหกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเทพพวกสีตวลาหก ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ความหนาวมีได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะหากเทพพวกสีตวลาหกอยากให้มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๒/๓๗๑)

สีตวัน : ป่าหนาวเย็น ซึ่งเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ใจ เขตกรุงราชคฤห์ อยู่ไม่ไกลจากที่เงื้อมสัปปโสณฑิกะ ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าไปประทับแสดงนิมิตโอภาส แก่พระอานนท์ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราอยู่ที่เงื้อมสัปปโสณฑิกะ ในสีตวัน เขตกรุงราชคฤห์,เป็นสถานที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่สุทัตตะ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าสีตวัน เขตกรุงราชคฤห์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๐/๑๒๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๒/๓๔๖,)

สีตวัน,ป่า : ชื่อป่าหนาวเย็น เป็นที่บำเพ็ญเพียรของหมู่ภิกษุ เช่น พระโสณโกฬิวิสะไปบำเพ็ญเพียร หรือเป็นสถานที่พัก ดังคำว่า โสณโกฬิวิสะได้รับการบรรพชาอุปสมบทในพุทธสำนัก และเมื่อท่านอุปสมบทได้ไม่นาน พำนักอยู่ ณ ป่าสีตวัน ท่านปรารภความเพียรอย่างยิ่งเดินจงกรมจนเท้าทั้งสองแตก สถานที่เดินจงกรมเปื้อนเลือดดุจที่ฆ่าโค หรือดังในโสณสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระโสณะอยู่ที่ป่าสีตวัน เขตกรุงราชคฤห์ หรือดังคำว่า พระทัพพมัลลบุตรจัดเสนาสนะให้ภิกษุอาคันตุกะพัก ที่เงื้อมเขาสัปปโสณฑิกะใกล้สีตวัน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๓/๖, ๒๔๓/๘,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๐๕/๑๑๒, ๗/๓๒๙/๑๖๑, สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๙/๕๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๓)

สีติภาวสูตร : พระสูตรว่าด้วยสีติภาวะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุไม่อาจบรรลุสีติภาวะ(หมายถึงพระนิพพาน หรือธรรมเครื่องระงับกิเลส) อันยอดเยี่ยม ๖ คือ (๑) ไม่ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม(หมายถึงขณะที่จิตฟุ้งซ่านเพราะบำเพ็ญเพียรมากเกินไป เป็น) (๒)ไม่ประคองจิตในสมัยที่ควรประคอง (หมายถึงขณะที่จิตตกอยู่ในความเกียจคร้าน เพราะมีความเพียรย่อหย่อน เป็นต้น) (๓) ไม่ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรให้ร่าเริง (๔) ไม่วางจิตในสมัยที่ควรวาง (หมายถึงขณะที่จิตดำเนินดี คือหยั่งลงสู่ภาวนาวิธีที่ถูกต้อง) (๕) น้อมไปในธรรมที่เลว (๖) ยินดียิ่งในสักกายทิฏฐิ จากนั้น ทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุอาจบรรลุสีติภาวะอันยอดเยี่ยม ๖ คือ (๑) ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม (๒) ประคองจิตในสมัยที่ควรประคอง (๓) ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรให้ร่าเริง (๔) วางจิตในสมัยที่ควรวาง (๕) น้อมไปในธรรมที่ประณีต (๖) ยินดียิ่งในนิพพาน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๕/๖๐๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า**สมัยที่ควรให้ร่าเริง** หมายถึงขณะที่จิตดำเนินสม่ำเสมอ ขณะที่จิตปราศจากความยินดี ไม่ดำเนินไปในภาวนา เพราะมีความพยายามด้วยปัญญาน้อย หรือขณะที่จิตไม่บรรลุสุขคือความสงบ อนึ่งเมื่อทำจิตให้ร่าเริง ภิกษุต้องพิจารณาสังเวควัตถุมีชาติเป็นต้น (องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๘๕/๑๗๙)

สีติภาวะ : ภาวะเย็น,ภาวะที่เย็น หมายถึงนิพพาน หรือธรรมเครื่องระงับกิเลส ดังคำในสีติภาวสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ(คือ ๑.ข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม ๒.ประคองจิตในสมัยที่ควรประคอง ๓. ทำจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรให้ร่าเริง ๔. วางจิตในสมัยที่ควรวาง ๕. น้อมไปในธรรมที่ประณีต ๖.ยินดียิ่งในนิพพาน) เป็นผู้อาจทำให้แจ้งสีติภาวะ(สภาวะที่เย็น)อันยอดเยี่ยม (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๘๕/๖๐๙)

สีทองชมพูนุท : สีทองคำเนื้อบริสุทธิ์ เหลืองอร่าม ในอปทานกล่าวถึงพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระมีพระรัศมีดังสีทองชมพูนุท ดังคำว่า พระพุทธเจ้าผู้มีพระรัศมีดังสีทองชมพูนุทประมาณมิได้ ไม่มีใครเปรียบได้ ไม่มีใครเสมอด้วยพระรูป เสด็จจงกรมอยู่ในอากาศ ๓๒/๒๔/๑๒๕)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายไว้ว่า คำว่า ทองชมพูนุท หมายถึงทองคำเนื้อบริสุทธิ์ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๖๔/๑๙๑) ที่เรียกว่า ชมพูนุท เพราะเป็นทอง ที่เกิดขึ้นในแควของแม่น้ำมหาชมพู (องฺ.ติก.ฏีกา (บาลี) ๒/๖๔/๑๙๙)

สีเท้านกพิราบ : สีแดงปนเหลือง ซึ่งเป็นลักษณะผิวของเทพอัปสร ดังคำในนันทสูตร ที่กล่าวไว้ว่า นางอัปสรผู้มีสีเท้าเหมือนสีเท้านกพิราบประมาณ ๕๐๐ นาง กำลังมาสู่ที่เฝ้ารับใช้ท้าวสักกะจอมเทพ หรือดังคำในอุมมาทันตีชาดกที่กล่าวถึงความงามของนางว่ามีสีเท้าดุจสีเท้านกพิราบ ดังคำที่พระเจ้ากรุงสีพีตรัสว่า เราได้เห็นนางนุ่งผ้าสีแดงดุจสีเท้านกพิราบแล้วสำคัญว่าดวงจันทร์ขึ้น ๒ ดวง(ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๑,ขุ.ชา.ปญฺญาส. (ไทย) ๒๘/๖๒/๑๒)

สีนวล : สีขาวปนเหลืองเล็กน้อย หมายถึงผ่องเป็นยองใย, งามผุดผ่อง มักใช้เปรียบเทียบเรื่องวิปัสสนาญาณ ดังคำในสามัญญผลสูตรที่กล่าวว่า แก้วไพฑูรย์อันงดงามตามธรรมชาติมีแปดเหลี่ยม ที่เจียระไนดีแล้ว สุกใสเป็นประกายได้สัดส่วน มีด้ายสีเขียว เหลือง แดง ขาวหรือสีนวลร้อยอยู่ข้างใน ดุจร่างกายมีวิญญาณอยู่ฉะนั้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๕/๗๘, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๒/๓๐๐)

สีน้ำตาล : สีคล้ายสีน้ำตาลหม้อที่เคี่ยวแก่ไฟ ซึ่งเป็นการบรรยายลักษณะนัยน์ตาของเทพธิดา ณ ป่าหิมพานต์ว่ามีนัยน์ตาสีน้ำตาล ดังคำในวิมานวัตถุ ที่ สุดาเทพธิดาได้พูดกับลดาเทพธิดาว่า ข้าแต่พี่ผู้ทัดทรงพวงอุบล มีมาลัยแก้วประดับเทริด มีผิวพรรณเปล่งปลั่ง

SAMPLE

ดั่งทองคำ มีนัยน์ตาสีน้ำตาล มีผิวพรรณงดงาม ประดุจท้องฟ้า ไร้เมฆหมอก มีอายุยืน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๘/๕๑)

สี่แพร่ง : แยกทางบก ๔ สาย เป็นการบรรยายถึงการตัดจีวรเหมือนทาง ๔ แพร่ง ดังคำที่กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปทักขิณาคิรีชนบท ทอดพระเนตรเห็นนาของชาวมคธซึ่งเขาพูนดินเป็นคันนาสี่เหลี่ยมจตุรัส ก่อคันนายาวทั้งด้านยาวและด้านกว้างคั่นระหว่างด้วยคันนาสั้นๆเชื่อมกันเหมือนทางสี่แพร่ง ตามที่ซึ่งคันนาตัดผ่านกัน แล้วตรัสถามว่า เธอสามารถทำจีวรของภิกษุให้มีรูปอย่างนั้นได้หรือ ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า สามารถทำได้ พระพุทธเจ้าข้า หรือดังคำในติโรกุฑฑสูตรที่กล่าวถึงเปรตมาขอส่วนบุญที่ทางสี่แพร่ง ดังคำว่า พวกเปรตพากันมาสู่เรือนของตน บ้างยืนอยู่ที่ฝาเรือนด้านนอก บ้างยืนอยู่ที่ทางสี่แพร่ง สามแพร่งบ้างยืนพิงอยู่ที่บานประตู (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๓, ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑/๒๕)

สีมสัมเภท : สีมาสังกระกัน หมายถึงการทำเขตแดนให้ระคนปะปนกัน, การทลายขีดคั่นรวมแดน ในทางพระวินัย หมายถึงการที่สีมาก่ายเกยคาบเกี่ยวกัน คือเป็นสีมาสังกระ ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า เรื่องสีมาสังกระกัน ดังคำที่ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย สีมาที่ภิกษุเหล่าใดสมมติไว้ก่อนแล้วกรรมนั้นของภิกษุเหล่านั้นเป็นกรรมที่ถูกต้อง ไม่กำเริบ ควรแก่ฐานะ สีมาที่ภิกษุเหล่าใดสมมติในภายหลัง กรรมนั้นของภิกษุเหล่านั้นไม่ถูกต้อง กำเริบได้ ไม่ควรแก่ฐานะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๘/๒๒๖, ๔/๑๘๓/๒๘๙),(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *สีมาสัมเภท*

สีมันตริก : เขตคั่นระหว่างมหาสีมา กับขัณฑสีมาเพื่อมิให้ระคนกัน เช่นเดียวกับชานที่กั้นเขตของกันและกันในระหว่าง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สีมา : เขตกำหนดความพร้อมเพรียงสงฆ์,เขตชุมนุมของสงฆ์, เขตที่สงฆ์ตกลงไว้สำหรับภิกษุทั้งหลายที่อยู่ภายในเขตนั้นจะต้องทำสังฆกรรมร่วมกันแบ่งเป็น ๒ประเภทใหญ่คือ ๑. *พัทธสีมา* แดนที่ผูกได้แก่ เขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นเอง ๒.*อพัทธสีมา* แดนที่ไม่ได้ผูก ได้แก่ เขตที่ทางบ้านเมืองกำหนดไว้แล้วตามปกติของเขา หรือที่มีอย่างอื่นในทางธรรมชาติเป็นเครื่องกำหนด สงฆ์ถือเอาตามกำหนดนั้นไม่วางกำหนดขึ้นเองใหม่ ดังคำในมหาวรรค สีมานุชานนา ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตสีมา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕)

สีมามีฉายาเป็นนิมิต : สีมาที่ทำเงาอย่างใดอย่างหนึ่ง มีเงาภูเขาเป็นต้น เป็นนิมิตจัดเป็นสีมาวิบัติอย่างหนึ่ง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สีมาวิบัติ : ความเสียโดยสีมา, เสียเพราะเขตชุมนุม (ไม่ถูกต้องหรือไม่สมบูรณ์),สีมาใช้ไม่ได้ ทำให้สังฆกรรมซึ่งทำ ณ ที่นั้นวิบัติคือเสียหรือใช้ไม่ได้ (เป็นโมฆะ)ไปด้วย, คัมภีร์ปริวาร

SAMPLE

แสดงเหตุให้กรรมเสียโดยสีมา ๑๑ อย่าง ดังคำว่า สีมาวิบัติ ถาม : กรรมย่อมวิบัติโดยสีมาอย่างไร

ตอบ : กรรมย่อมวิบัติโดยสีมาด้วยอาการ ๑๑ อย่าง คือ ๑. สมมติสีมาเล็กเกิน ๒. สมมติสีมาใหญ่เกิน ๓. สมมติสีมามีนิมิตขาด ๔. สมมติสีมาใช้เงาเป็นนิมิต ๕. สมมติสีมาไม่มีนิมิต ๖. ภิกษุอยู่ภายนอกสีมาสมมติสีมา ๗.สมมติสีมาในแม่น้ำ๘.สมมติสีมาในทะเล ๙. สมมติสีมาในสระเกิดเอง ๑๐.คาบเกี่ยวสีมาด้วยสีมา ๑๑.ทับสีมาด้วยสีมา กรรมย่อมวิบัติโดยสีมาด้วยอาการ ๑๑ อย่างนี้ สังฆกรรมที่ทำในที่เช่นนี้ก็เท่ากับทำในที่มิใช่สีมานั่นเองจึงย่อมใช้ไม่ได้(วิ.ป.(ไทย)๘/๔๘๖/๗๐๓) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ;ดู *วิบัติ* (ของสังฆกรรม)

สีมาสมบัติ : ความพร้อมมูลโดยสีมา,ความสมบูรณ์แห่งเขตชุมนุม, สีมาซึ่งสงฆ์สมมติแล้วโดยชอบ ไม่วิบัติ ทำให้สังฆกรรมซึ่งทำให้สีมานั้นมีผลสมบูรณ์กล่าวคือ สีมาปราศจากข้อบกพร่องต่างๆ ที่เป็นเหตุให้สีมาวิบัติ สังฆกรรมซึ่งทำ ณ ที่นั้นจึงชื่อว่าทำในสีมา จึงใช้ได้ในข้อนี้ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *สมบัติ* (ของสังฆกรรม)

สีมาสังกระ : สีมาคาบเกี่ยวกัน, เป็นเหตุสีมาวิบัติอย่างหนึ่ง(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สีมาสัมเภท : การทำเขตแดนให้ระคนปะปนกัน, การทลายขีดคั่นรวมแดน **1.**ในทางพระวินัยหมายถึงการที่สีมาก่ายเกยคาบเกี่ยวกัน คือเป็นสีมาสังกระ; ดู*สีมาสังกระ* **2.** ในการเจริญเมตตาภาวนา (และเจริญพรหมวิหารข้ออื่นทุกข้อ) สีมาสัมเภท เป็นขั้นตอนสำคัญของความสำเร็จ กล่าวคือ เบื้องต้น ผู้ปฏิบัติเจริญเมตตาต่อบุคคลที่รักเคารพ เริ่มแต่เมตตาต่อตนเองเพื่อเอาตัวเป็นพยานแล้วขยายจากคนที่รักมาก (ตอนนี้ไม่รวมเพศตรงข้ามและคนที่ตายแล้ว) ออกไปยังคนที่รักที่พอใจ ต่อไปสู่คนที่เฉยๆเป็นกลางๆ จนกระทั่งคนที่เกลียดชังเป็นศัตรูหรือคนคู่เวร เมื่อใดทำใจให้เมตตาปรารถนาดีต่อคน ๔ กลุ่มได้เสมอกันหมด คือ ต่อตนเอง ต่อคนที่รัก ต่อคนที่เป็นกลางๆ และต่อศัตรูคนคู่เวร เมื่อนั้นเรียกว่าเป็น “สีมาสัมเภท”(คือเหมือนกำแพงที่กั้นพังทลายให้สี่แดนคือคนสี่กลุ่มนั้นรวมเข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียว) ลุถึงขั้นที่มีจิตเมตตาเป็นต้นเสมอกันหมดต่อสรรพสัตว์ทั่วสรรพโลกในแง่การปฏิบัติ เมื่อจิตหมดความแบ่งแยกรวมเรียบเสมอลงได้ ก็เกิดเป็นอุปจารสมาธิ และสีมาสัมเภทนั่นเองก็เป็นนิมิตสำหรับการเจริญพรหมวิหาร-ภาวนาผู้ที่เจริญเมตตาก็ดี เจริญกรุณาก็ดีเจริญมุทิตาก็ดี เมื่อเสพเจริญนิมิตนั้นไป ในที่สุดก็จะเกิดเป็นอัปปนาสมาธิเข้าถึงปฐมฌาน แล้วเสพเจริญนิมิตนั้นต่อไปอีก ก็จะเข้าถึงทุติยฌาน และตติยฌาน ตามลำดับ ต่อจากตติยฌานนั้นเขาเจริญอุเบกขาภาวนา จนกระทั่งมีจิตเป็นอุเบกขาต่อสรรพสัตว์เสมอกันได้เป็นสีมา

SAMPLE

สัมเภท และเสพเจริญนิมิตแห่งสีมาสัมเภทนั้นไปจนเกิดจตุตถฌานสำหรับบุคคลที่กล่าวมานี้ เมื่อมีจิตเป็นอัปปนาแล้วตั้งแต่ขั้นปฐมฌาน จะมีวิกุพพนา คือ เพราะจิตสงบปลอดโปร่งแคล่วคล่องและเป็นจริง ก็จึงสามารถแผกผันปรับแปรการแผ่เมตตาเป็นต้นนั้น ทั้งในแบบทั่วตลอดไร้ขอบเขตเป็นอโนธิโสผรณา ทั้งในแบบเจาะจงจำกัดขอบเขต เป็นโอธิโสผรณา และในแบบจำเพาะทิศจำเพาะแถบ เป็นทิสาผรณา ชื่อว่าเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยอัปปมัญญาธรรม(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู *แผ่เมตตา, วิกุพพนา,อโนธิโสผรณา, โอธิโสผรณา, ทิสาผรณา*

สีแมลงค่อมทอง : สีเขียวเหลืองทอง มีอธิบายไว้ว่า แมลงค่อมทอง คือแมลงปีกแข็ง ตัวเล็กกว่าแมลงทับ ปีกสีเขียวเหลืองทอง ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวถึงกุฏิดินที่พระฉัพพัคคีย์สร้างไว้ว่า พระธนิยกุมภการบุตรขยำโคลนก่อกุฏิดินล้วน และรวบรวมหญ้า ไม้และขี้วัวแห้งมาสุมไฟเผากุฏินั้นจนสุก กุฏินั้นงดงามน่าดูน่าชม มีสีแดงเหมือนสีแมลงค่อมทอง(เวลาลมพัด)ส่งเสียงเหมือนเสียงกระดึง,หรือดังคำที่บรรยายถึงผิวพรรณของพญานาคภูมิทัตว่ามีสีแมลงค่อมทอง ดังคำในภูริทัตตชาดกที่กล่าวว่า พราหมณ์เนสาทะพาพราหมณ์อลัมปายนะไป เห็นพญานาคภูริทัตนอนขนดอยู่บนจอมปลวกจึงชี้มือบอกว่าท่านจงจับนาคใหญ่นั้น จงส่งแก้วมณีนี้มาให้แก่เรานาคใหญ่นี้มีผิวพรรณดังสีแมลงค่อมทอง ศีรษะแดง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๔/๗๔, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๔๕/๓๑๔)

สีลกถา : เรื่องศีล หมายถึงถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล(ข้อ ๖ ในกถาวัตถุ ๑๐,ข้อ ๒ ในอนุปุพพิกถา ๕) มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๖/๓๒, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๔,๕/๒๘๔/๙๕,๕/๒๙๓/๑๑๔, ๕/๓๐๑/๑๓๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒,๑๐/๗๙/๔๔,๑๐/๘๓/๔๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๙/๖๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๐/๑๖๑,๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑/๔๒๗

สีลขันธ์ : กองศีล, หมวดธรรมว่าด้วยศีลเช่น กายสุจริต สัมมาอาชีวะ อินทรียสังวร โภชเนมัตตัญญุตา เป็นต้น (ข้อ๑ ในธรรมขันธ์ ๕) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๓, ๔/๘๔/๑๒๔, ๔/๘๕/๑๓๐, ๔/๘๕/๑๓๑,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๖/๔๗๘,๘/๓๒๖/๔๗๙,๘/๔๕๔/๖๓๗,๘/๔๕๔/๖๓๘,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๕๐/๑๙๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๙๐)

สีลขันธวรรค :วรรคว่าด้วยกองศีล หมายถึงตอนที่ ๑ ใน ๓ ตอนแห่งคัมภีร์ทีฆนิกาย พระสุตตันตปิฎก (ที.สี.(ไทย) ๑/๑/๑)

สีลคันธะ : กลิ่นศีล กลิ่นคือศีล,เป็น ๑ ในคันธะ ๓ คือ สีลคันธะ(กลิ่นคือศีล) สมาธิคันธะ(กลิ่นคือสมาธิ) ปัญญาคันธะ(กลิ่นคือปัญญา) มีปรากฏในยมก (อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๑๐/๑๒๓,๓๘/๑๑/๑๒๖,๓๘/๑๐/๓๔๐,๓๘/๑๑/๓๔๒)

SAMPLE

สีลธนะ : ทรัพย์คือศีล,เป็นข้อ ๒ ในธนะ ๗,อริยทรัพย์ ๗ คือ สัทธาธนะ (ทรัพย์คือศรัทธา) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) โอตตัปปธนะ(ทรัพย์คือโอตตัปปะ) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) ปัญญาธนะ(ทรัพย์คือปัญญา),ในธนสูตร กล่าวไว้ว่าสีลธนะเป็นอย่างไร คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย๓อันเป็นเหตุแห่งความประมาทนี้เรียกว่าสีลธนะ(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๑,๑๑/๓๓๐/๓๓๑,๑๑/๓๕๗/๓๙๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๗/๗๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕/๘,๒๓/๖/๙,๒๓/๗/๑๓)

สีลปาริสุทธิ : ความบริสุทธิ์คือศีล ดังคำในสาปุคิยาสูตรที่อธิบายไว้ว่า องค์ความเพียรเพื่อสีลปาริสุทธิ เป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีลฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่าสีลปาริสุทธิ,เป็นข้อ ๑ ในปาริสุทธิ ๔ คือ ๑. สีลปาริสุทธิ ๒. จิตตปาริสุทธิ ๓. ทิฏฐิปาริสุทธิ ๔. วิมุตติปาริสุทธิ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๔/๒๙๐)

สีลพยสนะ : ความวิบัติแห่งศีล,ความพินาศแห่งศีล,เป็นข้อ๑ในพยสนะ๕ คือ ๑. ญาติพยสนะ (ความวิบัติแห่งญาติ) ๒.โภคพยสนะ(ความวิบัติแห่งโภคะ) ๓. โรคพยสนะ (ความวิบัติเพราะโรค) ๔.สีลพยสนะ(ความวิบัติแห่งศีล) ๕. ทิฏฐิพยสนะ(ความวิบัติแห่งทิฏฐิ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๔๒/๕๙๖)

สีลมทะ : ความเมาในศีล ในวิภังค์อธิบายว่า สีลมทะ เป็นไฉนความเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยศีล นี้เรียกว่าสีลมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๙)

สีลมยญาณนิทเทส : แสดงสีลมยญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๒ ของญาณกถา โดยวิธีปุจฉาและ วิสัชนาดังนี้

สาระสำคัญของสีลมยญาณนิทเทสแบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ จำแนกศีลประเภทต่าง ๆ ดังนี้

ศีล ๕ ประเภท ได้แก่

๑. ปริยันตปาริสุทธิศีล (ศีลคือความบริสุทธิ์อันมีที่สุด) ได้แก่ ศีลของอนุปสัมบันผู้มีสิกขาอันมีที่สุด

๒. อปริยันตปาริสุทธิศีล (ศีลคือความบริสุทธิ์อันไม่มีที่สุด) ได้แก่ ศีลของอุปสัมบันผู้มีสิกขาอันไม่มีที่สุด

๓. ปริปุณณปาริสุทธิศีล (ศีลคือความบริสุทธิ์บริบูรณ์) ได้แก่ ศีลของกัลยาณปุถุชนผู้ประกอบกุศลธรรม บำเพ็ญธรรมซึ่งเป็นที่สุดของพระเสขะให้บริบูรณ์ ไม่อาลัยในกายและชีวิต สละชีวิตได้

SAMPLE

๔. อปรามัฏฐปาริสุทธิศีล (ศีลคือความบริสุทธิ์ที่ไม่ยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหาทิฏฐิ) ได้แก่ ศีลของพระเสขะ ๗ จำพวก

๕. ปฏิปัสสัทธิปาริสุทธิศีล (ศีลคือความบริสุทธิ์เพราะการสงบระงับ) ได้แก่ ศีลของสาวกพระตถาคตผู้เป็นขีณาสพ ของพระปัจเจกพุทธเจ้า และของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ศีล ๒ ประเภท ได้แก่

๑. ศีลมีที่สุด ๒. ศีลไม่มีที่สุด

ศีลมีที่สุด มี ๕ ประเภท ได้แก่

๑. ศีลมีลาภเป็นที่สุด ได้แก่ ศีลที่ขาดเพราะลาภ

๒. ศีลมียศเป็นที่สุด ได้แก่ ศีลที่ขาดเพราะยศ

๓. ศีลมีญาติเป็นที่สุด ได้แก่ ศีลที่ขาดเพราะญาติ

๔. ศีลมีอวัยวะเป็นที่สุด ได้แก่ ศีลที่ขาดเพราะอวัยวะ

๕. ศีลมีชีวิตเป็นที่สุด ได้แก่ ศีลที่ขาดเพราะชีวิต

ศีลดังกล่าวนี้ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ส่วนศีลไม่มีที่สุดมีนัยตรงกันข้าม

ลำดับต่อไป ท่านตั้งคำปุจฉาว่า “อะไรชื่อว่าศีล ศีลมีเท่าไร ศีลมีอะไรเป็นสมุฏฐาน ศีลเป็นที่รวมแห่งธรรมอะไร” แล้ววิสัชนา มีใจความว่า

เจตนาชื่อว่าศีล ความสำรวมชื่อว่าศีล ความไม่ล่วงละเมิดชื่อว่าศีล

ศีลมี ๓ ประเภท คือ (๑) กุศลศีล (๒) อกุศลศีล (๓) อัพยากตศีล

กุศลศีลมีกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน อกุศลศีลมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน อัพยากตศีล มีอัพยากตจิตเป็นสมุฏฐาน

ศีลเป็นที่รวมแห่งความสำรวม เป็นที่รวมแห่งความไม่ล่วงละเมิด เป็นที่รวมแห่งเจตนาที่เกิดในขณะแห่งความสำรวมและความไม่ล่วงละเมิดนั้น

ตอนที่ ๒ ท่านนำธรรม ๒ หมวดมาจำแนก แบ่งเป็น ๒ วิธีดังนี้

วิธีที่ ๑ ท่านนำธรรม ๒ หมวด คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และธรรม ที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ ประการ (ในหมวดภาวนาที่ ๕ แห่งสุตมยญาณที่ ๔) มาจำแนกด้วยธรรม ๒ ประการที่เป็นเหตุให้ได้ชื่อว่าศีล ได้แก่ (๑) ความสำรวมอกุศลกรรม (๒) ความไม่ล่วงละเมิดอกุศลกรรม รวมเป็นธรรมที่เป็นเหตุให้ได้ชื่อว่าศีล ๙๔ ประการ (๔๗ x ๒ = ๙๔) แบ่งเป็น ๒ นัย คือ

นัยที่ ๑ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ประการละ ๒ เหตุ รวม ๒๐ เหตุ เช่น ชื่อว่าศีล เพราะมีความหมายว่าสำรวมปาณาติบาต ชื่อว่าศีล เพราะมี ความหมายว่าไม่ล่วงละเมิดปาณาติบาต

SAMPLE

นัยที่ ๒ ธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ คู่ละ ๒ เหตุ รวม ๗๔ เหตุ เช่น ชื่อว่าศีล เพราะมีความหมายว่าสำรวมกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ ชื่อว่าศีล เพราะมีความหมายว่าไม่ล่วงละเมิดกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ

วิธีที่ ๒ ท่านนำธรรม ๒ หมวดข้างต้นรวม ๔๗ ประการมาหมุน ๔๗ รอบ แต่ละรอบมีธรรม ๑ ประการที่จำแนกเป็นศีล ๕ ประเภท คือ

๑. ปหานะ (การละ) ๒.เวรมณี (การเว้น)

๓. เจตนา (ที่เป็นข้าศึกต่ออกุศล) ๔.สังวร (ความสำรวม)

๕. อวีติกกมะ (ความไม่ล่วงละเมิด)

ตัวอย่าง รอบที่ ๑ แบ่งเป็น ๔ ลำดับ คือ

ลำดับที่ ๑ จำแนกเป็นศีล ๕ ประเภท ได้แก่

๑. การละปาณาติบาต ชื่อว่าศีล

๒. การเว้นปาณาติบาต ชื่อว่าศีล

๓. เจตนาที่เป็นข้าศึกต่อปาณาติบาต ชื่อว่าศีล

๔. ความสำรวมปาณาติบาต ชื่อว่าศีล

๕. ความไม่ล่วงละเมิดปาณาติบาต ชื่อว่าศีล

ลำดับที่ ๒ แสดงจุดประสงค์ของศีลไว้ดังนี้

ศีลดังกล่าวนี้ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เดือดร้อนใจ เพื่อปราโมทย์ เพื่อปีติ เพื่อปัสสัทธิ เพื่อโสมนัส เพื่อการปฏิบัติโดยเอื้อเฟื้อ เพื่อความเจริญ เพื่อทำให้มาก เพื่อเป็นเครื่องประดับ เพื่อเป็นเครื่องป้องกัน เพื่อเป็นเครื่องแวดล้อม เพื่อความ สมบูรณ์ เพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

ลำดับที่ ๓ จัดศีลเข้าในสิกขา ๓ ประการดังนี้

ความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวมแห่งศีลดังกล่าวนี้ ชื่อว่าอธิศีล จิตที่ตั้งอยู่ในความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวม ย่อมไม่ฟุ้งซ่าน ความบริสุทธิ์แห่งจิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอธิจิต พระโยคาวจรเห็นความบริสุทธิ์ด้วยความสำรวมโดยชอบ เห็นความบริสุทธิ์แห่งจิตที่ไม่ฟุ้งซ่านโดยชอบ ความบริสุทธิ์แห่งความเห็น(ทั้ง ๒ ประการนี้) ชื่อว่าอธิปัญญา

บรรดาความสำรวม ความไม่ฟุ้งซ่าน และความเห็นนั้น ความสำรวม ชื่อว่า อธิสีลสิกขา ความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา ความเห็น ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา

ลำดับที่ ๔ ท่านใช้คำกริยา ๑๕ คำแสดงเป็นอาการของการศึกษาตามลำดับ คือ นึกถึง รู้ เห็น พิจารณา อธิษฐานจิต น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา ประคองความเพียร ตั้งสติมั่น ตั้งจิตมั่น รู้ชัดด้วยปัญญา รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้ธรรมที่ควร กำหนดรู้

SAMPLE

ละธรรมที่ควรละ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง เจริญธรรมที่ควรเจริญ เช่น ภิกษุ เมื่อนึกถึง ชื่อว่าศึกษา เมื่อรู้ ชื่อว่าศึกษา เมื่อเห็น ชื่อว่าศึกษา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๗/๕๗)

สีลมยปัญญา : ปัญญาที่สำเร็จจากศีล,เป็นข้อ ๓ ในปัญญา ๓ คือ ทานมยปัญญา สีลมยปัญญา ภาวนามยปัญญา,ในวิภังค์อธิบายว่า สีลมยปัญญา เป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯ ความไม่หลงงมงายความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ปรารภศีลเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้รักษาศีล นี้เรียกว่า สีลมยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๙/๕๐๔)

สีลมัยบุญกิริยาวัตถุ : บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล, เป็นข้อ ๒ ในบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ๑. ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ(บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน)๒.สีลมัยบุญกิริยาวัตถุ(บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล)๓.ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙)

สีลมัย : สำเร็จด้วยศีล หมายถึงบุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล, ทำบุญด้วยการประพฤติดีงาม (ข้อ ๒ ในบุญกิริยาวัตถุ ๓ และ ๑๐) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ศีลมัย เป็น ๑ บุญกิริยาวัตถุ ๓ อย่าง คือ (๑) ทานมัย (๒) สีลมัย (๓) ภาวนามัย (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๒๗/๑๐๒)

สีลวเถรคาถา : ภาษิตของพระสีลวเถระ,คาถาของพระสีลวเถระ ท่านพระสีลวเถระแสดงธรรมไว้ มีอาทิว่า กุลบุตรในสัตว์โลกนี้ผู้ใคร่ประโยชน์ พึงศึกษาศีลนั่นแหละให้เป็นอันศึกษาดีแล้วในโลกนี้ เพราะศีลที่รักษาแล้วย่อมนำสมบัติทุกประเภทมาให้ได้ ผู้มีปัญญาเมื่อปรารถนาความสุข ๓ อย่าง คือ การสรรเสริญ ๑ การได้ความปลื้มใจ ๑ การตายไปแล้วบันเทิงในสวรรค์ ๑ ควรรักษาศีลฯ ลฯ ธีรชนตั้งมั่นดีในศีลย่อมได้รับชื่อเสียงในโลกนี้ และตายไปแล้ว ย่อมได้รับสุขโสมนัสในสวรรค์ย่อมได้รับสุขโสมนัสในที่ทั่วไป ศีลเท่านั้นเป็นเลิศในโลกนี้ ส่วนผู้มีปัญญาเป็นผู้สูงสุดทั้งในหมู่มนุษย์และหมู่เทวดา ชัยชนะก็เพราะศีลและปัญญา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๐๘/๔๔๕)

สีลวนาค : ช้างชื่อว่าสีลวะ เป็นชาติที่พระโพธิสัตว์ไปเกิดเป็นช้างสีลวะ ได้ช่วยพรานป่าหลงทางให้ออกป่า ภายหลังถูกพรานป่าคนนั้นกลับมาขอตัดงา ครั้งแรก ตัดครึ่งหนึ่ง ครั้งที่ ๒ ตัดอีกนิดหนึ่ง ครั้งที่ ๓ ตัดถึงโคน พอลับตาช้างนั้น พรานนั้นก็ถูกแผ่นดินสูบ ดังคำในสีลวนาคชาดก ที่รุกขเทวดาสถิตอยู่ในไพรสณฑ์นั้นในเวลาที่คนชั่วถูกแผ่นดินสูบจึงกล่าวว่า คนอกตัญญูคอยจับผิดอยู่เป็นนิตย์ถึงจะให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ทำให้เขาพึงพอใจไม่ได้,ในจริยาปิฎกอธิบายว่าเป็นพระชาติที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญทานปรมัตถบารมี ดังคำว่า ในภพที่เราเป็นพญาไก่ป่า สีลวนาคและพญากระต่าย เป็นทานปรมัตถบารมี (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๒/๓๐,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๖)

SAMPLE

สีลวัตร: วัตรของพระเจ้าสังวรคือการไม่ริษยาสมณะทั้งหลายผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่, วัตรคือการนอบน้อมสมณะเหล่านั้นโดยเคารพ, วัตรคือการกราบเท้าสมณะผู้คงที่ทั้งหลาย, สีลวัตรของพระเจ้าสังวรที่ยกย่องพระโอรสและญาติ, สีลวัตรของพระเจ้าสังวรที่ไม่ริษยาสมณะทั้งหลาย

ในสังวรชาดก พระอุโบสถกุมารตรัสกับสังวรกุมารถึงพระเจ้าสังวรว่า พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ ทรงทราบอยู่ถึงสีลวัตรของพระองค์ พระองค์ทรงยกย่องพระกุมารทั้งสอง พระญาติทั้งหลายพากันยอมรับพระองค์และพระองค์ทรงดำรงอยู่เหนือพระเจ้าพี่ผู้มีพระชาติเสมอกัน บรรดาพระญาติที่มาประชุมกันแล้วก็ไม่ล่วงเกินพระองค์ พระเจ้าสังวรตรัสถึงคุณของพระองค์เองว่า หม่อนฉันไม่ริษยาสมณะทั้งหลายผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ย่อมนอบน้อมสมณะเหล่านั้นโดยเคารพ ย่อมกราบเท้าสมณะผู้คงที่ทั้งหลาย (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๑/๔๗๔)

สีลวันตสูตร : มี ๓ สูตร แต่แปลต่างกัน คือ

1.สีลวันตสูตร พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้มีศีล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรพชิตผู้มีศีลซึ่งเข้าไปอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลอยู่ย่อมทำให้มนุษย์ทั้งหลายประสพบุญมากด้วยฐานะ ๓ คือ กาย วาจา และใจ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๕)

2.สีลวันตสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยบคาย เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้เข้าไปถามว่า ภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการธรรมเหล่าไหนโดยแยบคาย ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ควรมนสิการอุปาทานขันธ์ ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นความลำบากลำบาก เป็นความเจ็บไข้เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา จึงจะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผลและอรหัตตผลได้ ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้ถามอีกว่า ภิกษุผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามีและอรหันต์ควรมนสิการธรรมเหล่าไหนโดยแยบคาย ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ควรมนสิการอุปาทานขันธ์ ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แต่กิจที่จะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไป หรือการสั่งสมกิจที่ทำแล้วย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้เป็นอรหันต์และธรรมเหล่านี้ที่ภิกษุผู้เป็นอรหันต์เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบันและเพื่อสติสัมปชัญญะเท่านั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๕)

3.สีลวันตสูตร พระสูตรว่าด้วยบรรพชิตผู้มีศีล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เถระย่อมเป็นที่รัก เป็นที่เคารพของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีศีล สำรวมในปาติโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย (๒) เป็น

SAMPLE

พหูสูต ทรงความรู้ได้ยินได้ฟังมาก (๓) เป็นผู้มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะ (๔) เป็นผู้แคล่วคล่องในฌาน ๔ สำหรับอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก (๕) ได้บรรลุเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๖/๒๐๘)

สีลวิบัติ: เสียศีล, ศีลด่างพร้อย, สีลวิบัติในอธิสีล, อาจารวิบัติในอัชฌาจาร, ทิฏฐิวิบัติในอติทิฏฐิ

ในมหาขันธกะ อุปสัมปาเทตัพพฉักกะ กัณหปักษ์ ๔ กล่าวถึงภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๖ ไม่พึงให้อุปสมบท ไม่พึงให้นิสสัย ไม่พึงใช้สามเณรอุปัฏฐาก คือ (๑) เป็นผู้มีสีลวิบัติในอธิสีล (๒) เป็นผู้มีอาจารวิบัติในอัชฌาจาร (๓) เป็นผู้มีทิฏฐิวิบัติในอติทิฏฐิ (๔) เป็นผู้ได้ยินได้ฟังน้อย (๕) เป็นผู้มีปัญญาทราม (๖) มีพรรษาหย่อน ๑๐ (วิ.ม.(ไทย)๔/๘๕/๑๓๓, วิ.ม.(ไทย)๔/๘๕/๑๓๔, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๐๓/๑๕๙, วิ.ม.(ไทย)๔/๒๓๗/๓๘๐, วิ.จุ.(ไทย)๖/๖/๑๔,วิ.จุ.(ไทย)๖/๖/๑๕,วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๕/๓๒,วิ.จุ.(ไทย)๖/๑๕/๓๓,วิ.จุ.(ไทย)๖/๒๗/๕๕, วิ.จุ.(ไทย)๗/๒๖๖/๔๖)

สีลวิสุทธิ: ความหมดจดแห่งศีล, ความบริสุทธิ์แห่งศีล, ความสะอาดแห่งศีล, ศีลบริสิทธิ์, เป็นหนึ่งในธรรม คือองค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ ๙ ประการ

ในทสุตตรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมคือองค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ ๙ ประการ ได้แก่ (๑) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือสีลวิสุทธิ (๒) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือ จิตตวิสุทธิ (๓) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือ ทิฏฐิวิสุทธิ (๔) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือ กังขาวิตรณวิสุทธิ (๕) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (๖) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (๗) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือ ญาณทัสสนวิสุทธิ (๘) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปัญญาวิสุทธิ (๙) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือวิมุตติวิสุทธิ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๑๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๕๗/๒๗๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๗๖/๑๒๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๖/๒๙๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๒๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๗๐/๒๖๗)

สีลวีมังสกชาดก : มี ๒ ชาดก แปลชื่อชาดกเหมือนกัน คือชาดกว่าด้วยการพิจารณาอานิสงส์ของศีล

1.สีลวีมังสกชาดกมีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์ต้องการทราบว่าพระราชานับถือตนด้วยชาติตระกูลหรือด้วยศีล จึงทดลองไปลักของหลวงดู ถูกพระราชาจับได้และตำหนิโทษ ท่านจึงสรรเสริญคุณของศีลว่าเป็นสิ่งที่งาม เป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมในโลก

SAMPLE

แม้สัตว์ร้ายเวลามันไม่ทำอันตรายใคร คนก็ยกย่องมันว่ามีศีล เมื่อเห็นคุณของศีลอย่างนี้แล้ว จึงทูลลาพระราชาออกบวช (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๖/๓๖)

2.สีลวีมังสกชาดก มีเนื้อความอธิบายว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์ของพระเจ้าพรหมทัต ได้ทดลองศีลให้เห็นว่าเป็นสิ่งประเสริฐ โดยท่านทดลองขโมยของหลวงดูแล้วถูกจับได้ พระราชาจะสั่งลงโทษจึงกราบทูลความจริงให้ทรงทราบว่า ศีลเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมในโลก จากนั้นจึงกราบทูลขออนุญาตออกบวช ซึ่งพระราชาก็ทรงอนุญาต (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๑๘/๑๔๗)

สีลวีมังสชาดก : มี ๓ ชาดก แต่แปลความหมายต่างกัน คือ

1.สีลวีมังสชาดก ชาดกว่าด้วยการทดลองศีล มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์ได้ไปศึกษาวิชากับอาจารย์ทิศาปาโมกข์ ถูกอาจารย์ทดลองใจเพื่อจะดูพฤติกรรมของศิษย์จึงให้ไปลักทรัพย์ของผู้อื่นมาให้ โดยบอกว่าจะยกธิดาของตนให้เป็นภรรยา ศิษย์พวกอื่นหวังได้ธิดาของอาจารย์มาเป็นภรรยา จึงยอมประพฤติผิดธรรมไปลักทรัพย์ของผู้อื่น แต่พระโพธิสัตว์ไม่ไปโดยให้เหตุผลว่า สถานที่ลับในการทำชั่วไม่มี อาจารย์พอใจจึงยกธิดาให้เป็นภรรยา บางคนเพียงต้องการลาภอย่างหนึ่ง แต่ก็ยอมล่วงละเมิดธรรมประพฤติผิดศีล คนเหล่านั้นจะไม่ได้ลาภอย่างที่ตนปรารถนา เพราะประพฤติผิดธรรมตั้งแต่ต้น (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๗/๑๕๙)

2.สีลวีมังสชาดก ชาดกว่าด้วยการพิจารณาอานิสงส์ของศีล มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์ของพระเจ้าพรหมทัต อยากทราบว่าพระราชาและชาวเมืองยกย่องตนเพราะเป็นคนมีศีลเพราะยศตำแหน่ง จึงทดลองไปขโมยเงินหลวงที่เจ้าหน้าการเงินที่กำลังนับอยู่ ท่านทำอยู่อย่างนี้ ๒-๓ ครั้ง เจ้าหน้าที่การเงินทนไม่ได้จึงบอกให้ตำรวจจับ เพื่อพระราชาสอบสวน ได้กราบทูลให้ทราบความเป็นจริงว่าที่ทำนี้เป็นทดลองศีลและบัดนี้ได้รู้แล้วว่าศีลเป็นสิ่งสำคัญที่สุดแล้วทูลลาพระราชาออกบวช (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๑๗/๑๘๐)

3.สีลวีมังสชาดก ชาดกว่าด้วยการทดลองศีล มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์ผู้สอนอรรถธรรมแก่พระราชาต้องการจะทราบว่า พระราชานับถือตนเพราะความประพฤติดีมีศีลหรือเพราะการที่ตนการศึกษาเล่าเรียนมีความรู้มาก จึงทดลองหยิบเอากหาปณะจากที่นับเงินของเหรัญญิกไปถึง ๓ ครั้ง เขาจึงกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบเรื่อง พระราชาทรงสอบสวนเรื่องนั้นทันที ท่านจึงกราบทูลความสงสัยของตนว่าระหว่างความมีศีลกับมีการศึกษานั้นอย่างไหนประเสริฐกว่ากัน บัดนี้ทราบแล้วชาติตระกูลหรือผิวพรรณเป็นของเปล่าประโยชน์ ศีลเท่านั้นประเสริฐสุด คนไม่มีศีลถึงมีการศึกษาก็หาความเจริญมิได้ กษัตริย์หรือพ่อค้าประชาชนถ้าไม่ตั้งอยู่ในธรรม

SAMPLE

ตายไปแล้วก็เข้าถึงทุคติ คนทั่วไปถ้าประพฤติธรรมก็เสมอกันได้ในเทวโลก พระเวท ชาติตระกูล หรือพวกพ้องไม่สามารถจะให้ความสุขในสัมปรายภพได้ แต่ศีลของตนที่รักษาบริสุทธิ์ดีแล้ว นำมาความสุขในสัมปรายภพมาให้ได้ เมื่อทราบว่าศีลประเสริฐกว่าท่านจึงทูลลาพระเจ้าพรหมทัตออกบวช (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๖๕/๒๑๑)

สีลวุฑฒิ: ความเจริญด้วยศีล, ความเจริญแห่งศีล, ศีลข้อ ๒ ในวุฑฒิ ๓
ในวุฑฒิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสวุฑฒิ ๓ ประการ คือ (๑) สัทธาวุฑฒิ ความเจริญด้วยศรัทธา (๒) สีลวุฑฒิ ความเจริญด้วยศีล (๓) ปัญญาวุฑฒิ ความเจริญด้วยปัญญา (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๔๐/๓๘๗)

สีลสมบัติ : สมบัติแห่งศีล, ความถึงพร้อมแห่งศีล, ปัจจัยแห่งอานิสงส์ ๕ ประการ
ในปาฏลิคามวัตถุ เรื่อง ศีลสมบัติของผู้มีศีล ย่อมได้อานิสงส์ ๕ ประการ คือ (๑) ได้โภคทรัพย์ใหญ่หลวงมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ (๒) ได้กิตติศัพท์อันดีงามของบุคคลผู้มีศีล(๓) จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ ย่อมแกล้วกล้า ไม่เก้อเขินเข้าไป (๔) ย่อมไม่หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้วย่อมไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๕/๙๙)

สีลสังวร: สำรวมในปาติโมกข์, สำรวมในอาจาระและโคจร, ระมัดระวังในศีล, สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย
ในสารีปุตตสุตตนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบ คือ สีลสังวร กล่าวคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย พิจารณาเห็นความเน่าเสียภายใน ประพฤติธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบ คือสีลสังวรภายใน ไม่ทำลายกฎเกณฑ์ นี้ชื่อว่าธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบ คือ สีลสังวร (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙๙/๕๘๔)

สีลสัมปทา: ความถึงพร้อมด้วยศีล, คุณสมบัติอันแท้จริงของสมณะพราหมณ์, หนึ่งในสัมปทา ๓
ตัวอย่างในมหาสีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสการหลีกบาปด้วยตบะที่ไร้ประโยชน์ กล่าวถึงคุณสมบัติที่แท้จริงของสมณพราหมณ์ เป็นผู้นุ่งห่มผ้าป่าน นุ่งห่มผ้าแกมกัน อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือ ถือการลงอาบน้ำ มีสีลสัมปทา จิตสัมปทา หรือปัญญาสัมปทาก็ยังไม่เป็นอันสมณพราหมณ์นั้นอบรมทำให้แจ้ง ที่แท้ เขายังห่างไกลจากสามัญคุณและพรหมัญคุณ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๗/๑๖๖,ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๐/๑๗๐,ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๑/๑๗๐,ที.สี.(ไทย)๙/๔๐๑/๑๗๑,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๔/๒๕๗,ที.ปา.

SAMPLE

(ไทย)๑๑/๓๑๖/๓๐๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๐/๔๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๑/๔๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๒/๔๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๓/๔๔,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๔/๗๘)

สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๖ สูตร มีสีลสัมปทาสูตรเป็นต้น มี ๖ แห่ง และแปลเหมือนกันทั้ง ๖ แห่งคือ

1.สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า (๑) สีลสัมปทา(สีลสัมปทาสูตร) (๒) ฉันทสัมปทา(ฉันทสัมปทาสูตร) (๓) อัตตสัมปทา(อัตตสัมปทาสูตร) (๔) ทิฏฐิสัมปทา(ทิฏฐิสัมปทาสูตร) (๕) อัปปมาทสัมปทา(อัปปมาทสัมปทาสูตร)เป็นบุพนิมิต เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐-๕๔/๔๔)

2.สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า (๑) สีลสัมปทา(สีลสัมปทาสูตร) (๒) ฉันทสัมปทา(ฉันทสัมปทาสูตร) (๓) อัตตสัมปทา(อัตตสัมปทาสูตร) (๔) ทิฏฐิสัมปทา(ทิฏฐิสัมปทาสูตร) (๕) อัปปมาทสัมปทา(อัปปมาทสัมปทาสูตร)เป็นบุพนิมิต เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นจุดหมาย เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๗-๖๑/๔๖)

3.สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า (๑) สีลสัมปทา(สีลสัมปทาสูตร) (๒) ฉันทสัมปทา(ฉันทสัมปทาสูตร) (๓) อัตตสัมปทา(อัตตสัมปทาสูตร) (๔) ทิฏฐิสัมปทา(ทิฏฐิสัมปทาสูตร) (๕) อัปปมาทสัมปทา(อัปปมาทสัมปทาสูตร)เป็นธรรมอันเอกเพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๖๔-๖๘/๔๙)

4.สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า (๑) สีลสัมปทา(สีลสัมปทาสูตร) (๒) ฉันทสัมปทา(ฉันทสัมปทาสูตร) (๓) อัตตสัมปทา(อัตตสัมปทาสูตร) (๔) ทิฏฐิสัมปทา(ทิฏฐิสัมปทาสูตร) (๕) อัปปมาทสัมปทา(อัปปมาทสัมปทาสูตร)เป็นธรรมอันเอกเพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นจุดหมาย เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๗๑-๗๕/๕๑)

SAMPLE

5.สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่เห็นธรรมอันเอกอื่น นอกจาก (๑) สีลสัมปทา(สีลสัมปทาสูตร) (๒) ฉันทสัมปทา(ฉันทสัมปทาสูตร) (๓) อัตตสัมปทา (อัตตสัมปทาสูตร) (๔) ทิฏฐิสัมปทา(ทิฏฐิสัมปทาสูตร) (๕) อัปปมาทสัมปทา(อัปปมาทสัมปทาสูตร)ซึ่งเป็นธรรมอันเอก เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๗๘-๘๒/๕๔)

6.สีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะ พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๕ สูตรในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่เห็นธรรมอันเอกอื่น นอกจาก (๑) สีลสัมปทา(สีลสัมปทาสูตร) (๒) ฉันทสัมปทา(ฉันทสัมปทาสูตร) (๓) อัตตสัมปทา (อัตตสัมปทาสูตร) (๔) ทิฏฐิสัมปทา(ทิฏฐิสัมปทาสูตร) (๕) อัปปมาทสัมปทา(อัปปมาทสัมปทาสูตร)ซึ่งเป็นธรรมอันเอก เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นจุดหมาย เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๕-๘๙/๕๖)

สีลสัมปันนสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดสมบูรณ์ด้วยศีล สมบูรณ์ด้วยสมาธิ สมบูรณ์ด้วยปัญญา สมบูรณ์ด้วยวิมุตติ สมบูรณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะเป็นผู้กล่าวสอนให้รู้แจ้ง ชี้แจงให้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง เป็นผู้สามารถกล่าวบรรยายสัทธรรมให้เข้าใจง่าย การได้เห็นภิกษุเหล่านั้น รากล่าวว่ามีอุปการะมากการได้ฟัง(ธรรม)ภิกษุเหล่านั้น เรากล่าวว่ามีอุปการะมาก การได้เข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น เรากล่าวว่า มีอุปการะมาก การได้เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้น เรากล่าวว่ามีอุปการะมาก การได้ระลึกถึงภิกษุเหล่านั้น เรากล่าวว่ามีอุปการะมาก และการได้ออกบวชตามภิกษุเหล่านั้น เรากล่าวว่ามีอุปการะมาก นั่นเป็นเพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะเมื่อภิกษุเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ ภิกษุผู้ทรงคุณดังกล่าวนั้น สีลขันธ์ สมาธิขันธ์ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ แม้ที่ยังไม่บริบูรณ์ก็จะถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๔๘๒)

สีลสารธรรม: ธรรมที่เป็นแก่นสารคือศีล,ศีลที่ให้สำเร็จประโยชน์ที่เป็นแก่นสาร, เป็นหนึ่งในสารธรรม ๕ ประการ

ในสารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสาร ๔ ประการ คือ (๑) สีลสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสารคือศีล (๒) สมาธิสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสารคือสมาธิ (๓) ปัญญาสารธรรม ธรรมที่เป็นแก่นสารคือปัญญา (๔) วิมุตติสารธรรม

SAMPLE

ธรรมที่เป็นแก่นสารคือวิมุตติ(องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๕๐/๒๑๓,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๔๙-๑๕๐/๓๘๓)

สีลสูตร : มี ๑๐ สูตร ส่วนมากแปลว่า พระสูตรว่าด้วยศีล แต่ก็มีแปลต่างกันบ้าง เช่น พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มีศีล

1.สีลสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มีศีล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มีศีลสมบูรณ์ สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ปราศจากอภิชฌา พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ได้ ปรารภความเพียร มีสติตั้งมั่น มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิในอิริยาบถต่าง ๆ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน หรือตื่นอยู่ ชื่อว่า เป็นผู้ปรารภความเพียร อุทิศกายและใจ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒/๒๒)

2.สีลสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้ไม่บำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์ (๒) ผู้บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ แต่ไม่บำเพ็ญสมาธิปัญญาให้บริบูรณ์ (๓) ผู้บำเพ็ญศีล สมาธิให้บริบูรณ์ แต่ไม่บำเพ็ญปัญญาให้บริบูรณ์ (๔) ผู้บำเพ็ญศีล สมาธิ และปัญญาให้บริบูรณ์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๖/๒๐๕)

3.สีลสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) ผู้ไม่เคารพศีล สมาธิ ปัญญา ไม่ถือศีล สมาธิ ปัญญาเป็นใหญ่ (๒) ผู้เคารพศีล ถือศีลเป็นใหญ่ แต่ไม่เคารพสมาธิ ปัญญา และไม่ถือสมาธิ ปัญญาเป็นใหญ่ (๓) ผู้เคารพศีล สมาธิ และถือศีล สมาธิเป็นใหญ่ แต่ไม่เคารพปัญญา ไม่ถือปัญญาเป็นใหญ่ (๔) บุคคลผู้เคารพศีล สมาธิ ปัญญา ถือศีล สมาธิ ปัญญา เป็นใหญ่ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๗/๒๐๕)

4.สีลสูตร พระสูตรว่าด้วยศีลที่เป็นองค์ประกอบของภิกษุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ คือ ประกอบด้วย (๑) ศีล (๒) สมาธิ (๓) ปัญญา (๔) วิมุตติ(๕) วิมุตติญาณทัสสนะ ย่อมเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี และเป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๗/๑๘๕)

5.สีลสูตร พระสูตรว่าด้วยโทษแห่งความทุศีลและคุณแห่งความมีศีล พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า สำหรับผู้ทุศีลสัมมาสมาธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติ สะเก็ด เปลือก กระพี้

แม้แก่นของต้นไม้นั้น ย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ ส่วนผู้มีศีล สัมมาสมาธิ ย่อมมีเหตุบริบูรณ์ เมื่อมีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมถึงความบริบูรณ์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๘/๒๘๒)

6.สีลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของบุคคลผู้ทุศีล ๕ คือ (๑) เสื่อมโภคทรัพย์ (๒) กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป (๓) จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ ย่อมไม่แกล้วกล้า เก้อเขินเข้าไป (๔) หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วทรงแสดงอานิสงส์ของบุคคลผู้มีศีลสมบูรณ์ ๕ คือ (๑) มีโภคทรัพย์ (๒) กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๓) จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ ย่อมแกล้วกล้า ไม่เก้อเขินเข้าไป (๔) ไม่หลงลืมสติตาย(๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๓/๓๕๕)

7.สีลสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยศีลและทิฏฐิ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ศีลวิบัติและมิจฉาทิฏฐิเป็นเหตุให้ตกนรก และตรัสอีกว่า นรชนผู้มีปัญญาทราม ประกอบด้วยธรรม ๒ ประการนี้คือ ศีลวิบัติ และมิจฉาทิฏฐิหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในนรก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๒/๓๗๙)

8.สีลสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยศีลและทิฏฐิ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ศีลสมบัติและสัมมาทิฏฐิ เป็นเหตุให้ไปเกิดในสวรรค์ ตรัสอีกว่า นรชนผู้มีปัญญา ประกอบด้วยธรรม ๒ ประการนี้ คือศีลสมบัติ และสัมมาทิฏฐิหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๓/๓๘๐)

9.สีลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การคบหาสมาคมกับภิกษุผู้มีศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ เป็นเหตุให้ได้เจริญโพชฌงค์ ๗ ได้ และจะได้รับอานิสงส์ถึง ๗ ประการ เช่น ได้บรรลุอรหัตตผลในปัจจุบันเป็นต้น (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๔)

10.สีลสูตร พระสูตรว่าด้วยศีลที่เป็นกุศล ท่านพระภัททะถามท่านพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสศีลที่เป็นกุศลไว้เพื่ออะไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า เพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๗/๒๔๕)

สีลอุโบสถ: การรักษาศีลอุโบสถ, การรักษาศีล ๘, การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วด้วยการรักษาศีล

SAMPLE

ในอุโบสถสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสการทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อม มีได้ด้วยความเพียร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ระลึกถึงศีลของตนที่ไม่ขาด เป็นไปเพื่อสมาธิ เมื่อเธอระลึกถึงศีลของตนอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ เรียกว่า รักษาสีลอุโบสถ โดยอยู่ร่วมกับศีลและเพราะปรารภศีล จิตของเธอจึงผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ (องฺ.ทุก. (ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๔)

สีลัพพตปรามาส:ความยึดถือว่าบุคคลจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ด้วยศีลและวัตร, การถือว่าเพียงประพฤติศีลและวัตรให้เคร่งครัดก็พอที่จะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ไม่ต้องอาศัยสมาธิปละปัญญา, การถือศีลและวัตรที่งมงาย, การถือศีลและพรตโดยสักว่าทำตามกันไปอย่างงมงาย, ข้อ ๓ ในสังโยชน์ ๑๐, หนึ่งในสามของสังโยชน์เบื้องต่ำ,อุปมาเมฆหมอกบนท้องฟ้า ตัวอย่างในสรทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องธรรมจักษุกับท้องฟ้าในสารทกาล กล่าวถึงเมื่อท้องฟ้าแจ่มใสปราศจากเมฆหมอกในสารทกาล ดวงอาทิตย์ส่องแสงไปทั่วท้องฟ้า ขจัดความมืดมัวที่อยู่ในอากาศทั้งหมด กำลังส่องแสง แผดแสงและส่องสว่างอยู่ ฉันใด เมื่อธรรมจักษุที่ปราศจากธุลี ปราศจากมลทินเกิดแก่อริยสาวก พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งทัสสนะแล้ว อริยสาวกนั้นย่อมละสังโยชน์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย และสีลัพพตปรามาส ฉันนั้น (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๔๔/๑๐,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๔,๑๑/๓๑๕/๓๐๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒๙/๑๔๒,(องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๙๕/๓๒๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๕/๕๓๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๘๙/๖๑๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๙๐/๖๑๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๙๑/๖๑๖,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๖๗/๕๕๒,วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๖๕)

สีลัพพตปรามาสกายคันถะ:กายคันถะคือสีลัพพตปรามาส, เครื่องร้อยรัดกายคือสีลัพพตปรามาส ตัวอย่างในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๔ กล่าวถึงคันถะ เครื่องร้อยรัด ๔ ประการ คือ (๑) อภิชฌากายคันถะ กายคันถะคืออภิชฌา (๒) พยาปาทกายคันถะ กายคันถะคือพยาบาท (๓) สีลัพพตปรามาสกายคันถะ กายคันถะคือสีลัพพตปรามาส (๔) อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ กายคันถะคือความยึดถือว่าสิ่งนี้เท่านั้นจริง (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๓,อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๑๔๓/๒๙๒,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๘/๕๘๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑/๓๓๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๓๖/๓๔๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๐๓/๓๘๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๒/๑๐๗/๓๘๓)

สีลัพพตปรามาสที่เป็นอดีต:ความยึดถือว่าบุคคลจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ด้วยศีลและวัตรที่เป็นอดีต, การประพฤติศีลและวัตรให้เคร่งครัดก็พอที่จะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ที่ปีนอดีต

SAMPLE

ในสัพพมัตถีติกถา สกวาทีถามปรวาทีว่า วิจิกิจฉาที่เป็นอดีต สีลัพพตปรามาสที่เป็นอดีต กามราคะอย่างละเอียดที่เป็นอดีต พยาบาทอย่างละเอียดที่เป็นอดีตของพระอนาคามีมีอยู่ใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๙๑/๒๐๑)

สีลัพพตปรามาสสังโยชน์: สังโยชน์คือความถือมั่นในศีลและพรต, สีลัพพตปรามาสสังโยชน์และอวิชชาสังโยชน์อาศัยกามราคสังโยชน์เกิดขึ้น, สังโยชน์ที่อาศัยกันเกิดขึ้น

ตัวอย่างในปัจจยานุโลม วิภังควาร เหตุปัจจัย คือ สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์อาศัยสภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ ทิฏฐิสังโยชน์และอวิชชาสังโยชน์อาศัยกามราคสังโยชน์เกิดขึ้น สีลัพพตปรามาสสังโยชน์และอวิชชาสังโยชน์อาศัยกามราคสังโยชน์เกิดขึ้น มานสังโยชน์และอวิชชาสังโยชน์อาศัยกามราคสังโยชน์เกิดขึ้น อวิชชาสังโยชน์อาศัยกามราคสังโยชน์เกิดขึ้น อิสสาสังโยชน์และอวิชชาสังโยชน์อาศัยปฏิฆสังโยชน์เกิดขึ้นมัจฉริยสังโยชน์และอวิชชาสังโยชน์อาศัยปฏิฆสังโยชน์เกิดขึ้น อวิชชาสังโยชน์อาศัยปฏิฆสังโยชน์เกิดขึ้น ภวราคสังโยชน์และอวิชชาสังโยชน์อาศัยมานสังโยชน์เกิดขึ้นอวิชชาสังโยชน์อาศัยภวราคสังโยชน์เกิดขึ้น อวิชชาสังโยชน์อาศัยวิจิกิจฉาสังโยชน์เกิดขึ้น (ขุ.จู.(ไทย)๓๔/๑๑๒๔/๒๘๖, (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๒๗๔)

สีลัพพตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผลแห่งศีลและวัตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า ศีล วัตร ชีวิต พรหมจรรย์ และการบำบวง(คือการบนบาน เช่นสรวงบูชา) มีผลทุกอย่างหรือ พระอานนท์กราบทูลว่า ในกรณีนี้ จะตอบโดยแง่เดียวไม่ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เธอจงจำแนกตอบ พระอานนท์จำแนกตอบว่า เมื่อบุคคลนั้นประพฤติศีล วัตร ชีวิต พรหมจรรย์ และการบำบวงใดอยู่ อกุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป ศีล วัตร ชีวิต พรหมจรรย์ และการบำบวงนั้นชื่อว่าไม่มีผล แต่เมื่อบุคคลประพฤติศีล วัตร ชีวิต พรหมจรรย์ และการบำบวงใดอยู่ อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น ศีล วัตร ชีวิต พรหมจรรย์ และการบำบวงนั้นชื่อว่ามีผล พระผู้มีพระภาคทรงพอพระทัย พระอานนท์ทราบถึงอาการที่ทรงพอพระทัยจึงลุกจากที่นั่งถวายอภิวาทแล้วหลีกไป เมื่อพระอานนท์หลีกไปได้ไม่นาน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานนท์ยังเป็นพระเสขะ แต่ผู้ที่เสมอกับอานนท์ทางปัญญา มิใช่หาได้ง่าย (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๙/๓๐๓)

สีลัพพตุปาทาน: ความถือมั่นในศีลและพรต,ความยึดมั่นในศีลและพรต, การถือว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร, หลักความประพฤติ ข้อปฏิบัติ แบบแผน ระเบียบ วิธี ขนบธรรมเนียมประเพณี ลัทธิพิธีต่าง ๆ ถือว่าจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ โดยสักแต่ว่าทำ

SAMPLE

สืบ ๆ กันมา หรือปฏิบัติตาม ๆ กันไปอย่างงมงาย โดยนิยมว่าขลัง ว่าศักดิ์สิทธิ์ มิได้เป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลักความสัมพันธ์แห่งเหตุผล, หนึ่งในอุปาทาน ๔ ตัวอย่างในอุปาทานปัญหาสูตร ชัมพุขาทกปริพาชกถามพระสารีบุตรว่า “ท่านสารีบุตร ที่เรียกกันว่า ‘อุปาทาน อุปาทาน’ อุปาทานมีเท่าไร” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ผู้มีอายุ อุปาทานมี ๔ คือ (๑) กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม (๒) ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิหรือทฤษฎี (๓) สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในศีลและพรต (๔) อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่าอัตตา ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๓/๑๓๗, (สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๒๕/๓๔๓,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑๘/๓๖๒,อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๒๒๒/๓๐๘,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๘/๕๘๘)

สีลานิสังสชาดก : ชาดกว่าด้วยอานิสงส์ของศีล มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า เทวดาประจำสมุทรโพธิสัตว์ได้ช่วยเหลืออุบาสกผู้มีศรัทธา มีศีลและมีจาคะให้พ้นจากอันตรายในท่ามกลางมหาสมุทรโดยการให้พญานาคนิรมิตกายเป็นสำเภาทอง ประกาศรับผู้ รับเฉพาะผู้มีศีลเดินทางเข้าไปฝั่งทะเล เพราะไปค้าขายทางทะเลเกิดสำเภาแตกไปติดอยู่ที่เกาะพร้อมกับช่างกัลบกประจำตัว แต่เขาเป็นผู้ทุศีล เทวดาไม่ยอมให้ขึ้นเรือ อุบาสกจึงแผ่ส่วนบุญให้เขา เทวดาจึงยอมรับขึ้นสำเภาไปด้วย เมื่อนำส่งที่ถึงบ้านเกิดแล้ว เทวดาได้กล่าวถึงคุณของการสังสรรค์กับบัณฑิตว่า ดูเอาเถิด นี้แหละผลของศรัทธา ศีลและจาคะ พญานาคแปลงกายเป็นเรือนำอุบาสกผู้มีศรัทธาไปสู่ฝั่ง บุคคลพึงคบหาสัตบุรุษเท่านั้น พึงทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษ เพราะการอยู่ร่วมกับสัตบุรุษ นายช่างกัลบกจึงถึงความสวัสดี(ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๗๙/๘๕)

สีลานุสสติ: การระลึกถึงศีล, หนึ่งในอนุสสติ ๖

ตัวอย่างในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๖ กล่าวถึงอนุสสติฏฐาน ๖ ประการ ที่เป็นธรรมเอก คือ (๑) พุทธานุสสติ การระลึกถึงพระพุทธเจ้า (๒) ธัมมานุสสติ การระลึกถึงพระธรรม (๓) สังฆานุสสติ การระลึกถึงพระสงฆ์ (๔) สีลานุสสติ การระลึกถึงศีล (๕) จาคานุสสติ การระลึกถึงการบริจาค (๖) เทวตานุสสติ การระลึกถึงเทวดา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๗/๓๒๘, .ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๖/๓๘๙, องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๙๗/๓๗,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๗๓/๕๐,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๗๔/๕๐,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๗๕/๕๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๙/๔๒๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๒๖/๔๖๑,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๔๑๓,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๐๑/๒๓๗)

สีเลื่อมประภัสสร:สีเลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก, หนึ่งในสีของฉัพพัณณรังสี,อานิสงส์ที่พระนฬาคาริกเถระในอดีตชาติได้สร้างเรือนไม้อ้อถวายพระนารทพุทธเจ้า

SAMPLE

ในนฬาคาริกเถราปทาน กล่าวถึงอดีตชาติของท่านนฬาคาริกเถระ เมื่อสมัยพระสยัมภูปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ ท่านประทับอยู่ที่โคนไม้ ในครั้งนั้น ท่านได้สร้างเรือนไม้อ้อ มุงด้วยหญ้า แผ้วถางที่จงกรมแล้ว ได้ถวายแด่พระสยัมภู ด้วยอานิสงส์นี้ วิมานของท่านสูงลอยเด่น เหมือนสายรุ้ง วิมานของท่านมีเสา ๑,๐๐๐ ต้น มีสีเลื่อมประภัสสร (ไม่มีวิมานอื่นเสมอเหมือน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๕/๕๒๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๐/๕๐๙)

สีวก, ยักษ์: ยักษ์ชื่อสีวก, ยักษ์ที่หายตัวไปแต่ประกาศให้ได้ยินว่า ช้างแสนเชือก เป็นต้น ก็ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ที่ย่างไปของอนาถปิณฑิกเศรษฐี

ในเสนาสน ขันธกะ ทุติยภาณวาร กล่าวถึงอนาถบิณฑิกคหบดีเดินไปทางประตูป่าสีตวัน พวกอมนุษย์เปิดประตูให้ เมื่อท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเดินออกจากเมืองไปแล้ว แสงสว่างพลันหายไป ปรากฏความมืดแทน ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง อาการขนพองสยองเกล้าบังเกิดขึ้น แม้ครั้งที่ ๓ สีวกยักษ์ก็หายตัวอยู่แต่ประกาศให้ได้ยินเสียงว่า “ช้าง ๑ แสนเชือก ม้า ๑ แสนตัว รถม้าอัสดร ๑ แสนคัน สาวน้อยประดับต่างหู เพชร ๑ แสนคน ก็ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งการย่างเท้าไปก้าวหนึ่ง เชิญก้าวไปเถิด คหบดี ท่านก้าวไปดีกว่า อย่าถอยกลับเลย” (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๐๕/๑๑๒, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๐๕/๑๑๓)

สีวกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสีวกปริพาชก ปริพาชกชื่อโมฬิยสีวกะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันแล้วทูลถามว่า การที่สมณพราหมณ์บางพวกมีทิฏฐิอย่างนี้ว่า เมื่อบุคคลเสวยสุข ทุกข์หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์หรืออทุกขมสุขนั้นมีเหตุที่ได้ทำไว้ในปางก่อน พระองค์เห็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เวทนาบางอย่างมีดี มีเสลด มีลมและมีดีเสลดและลมรวมกันเป็นสมุฏฐาน เกิดจากการเปลี่ยนฤดู เกิดจากการบริหารกายไม่สม่ำเสมอ เกิดจากการถูกทำร้ายและเกิดจากผลกรรม เกิดขึ้นในกายนี้ก็มี การที่เวทนาบางอย่างซึ่งมีดีเป็นต้นเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ บุคคลพึงรู้ได้เองก็มี การที่เวทนาบางอย่างซึ่งมีดีเป็นต้นเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ ชาวโลกสมมติว่าเป็นความจริงก็มี ในข้อนั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดมีทิฏฐิว่า บุคคลเสวยสุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์หรืออทุกขมสุขนั้นมีเหตุที่ได้ทำไว้ในปางก่อน ย่อมแล่นไปหาสิ่งที่ตนเองรู้และแล่นไปหาสิ่งที่ชาวโลกสมมติว่าเป็นความจริง นั่นเป็นความผิดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ปริพาชกชื่อโมฬิยสีวกะได้กล่าวชื่นชมพระภาษิตของพระองค์พร้อมทั้งขอถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๙/๓๐๑)

SAMPLE

สีวถิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยป่าช้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของป่าช้า ๕ คือ (๑) ไม่สะอาด (๒) มีกลิ่นเหม็น (๓) มีภัย (๔) เป็นที่อยู่ของอมนุษย์ผู้ดุร้าย (๕) เป็นที่คร่ำครวญของคนจำนวนมาก แล้วตรัสว่า โทษของบุคคลผู้เปรียบด้วยป่าช้า ๕ คือ (๑) เป็นเหมือนป่าช้าที่ไม่สะอาด เพราะเขามีกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม ที่ไม่สะอาด (๒) เป็นเหมือนป่าช้าที่มีกลิ่นเหม็น เพราะกิตติศัพท์อันชั่วของเขาผู้มีกายกรรมเป็นต้นที่ไม่สะอาดย่อมกระฉ่อนไป (๓) เป็นเหมือนป่าช้าที่มีภัย เพราะเพื่อนพรหมจารีผู้มีศีลเป็นที่รักพากันเว้นห่างไกลเขามีกายกรรมเป็นต้นที่ไม่สะอาด (๔) เป็นเหมือนป่าช้าเป็นที่อยู่ของอมนุษย์ ผู้ดุร้าย เพราะเขาผู้มีกายกรรมเป็นต้นที่ไม่สะอาด อยู่ร่วมกันกับบุคคลที่เหมือนกัน (๕) เป็นเหมือนป่าช้าเป็นที่คร่ำครวญของคนจำนวนมาก เพราะเพื่อนพรหมจารีผู้มีศีลเป็นที่รักเห็นเขาผู้มีกายกรรมเป็นต้นที่ไม่สะอาดแล้ว ก็พากันหมดอาลัยเป็นธรรมดาว่า โอ ทุกข์จริงหนอ สำหรับเราที่จำต้องอยู่ร่วมกับบุคคลเช่นนี้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๔๙/๓๘๙)

สีวละ, พระโอรส: พระโอรสพระนามว่าสีวละ, พระโอรสของพระมังคลพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นฆราวาสในอดีตชาติ

ในมังคลพุทธวงศ์ ประวัติในอดีตชาติของพระมังคลพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ ผู้ทรงเป็นผู้นำ ทรงชูคบเพลิงคือพระธรรม กำจัดความมืดในโลก พระองค์เมื่อทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ ยสวาปราสาท สุจิมาปราสาท และสิริมาปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่ายสวดี พระราชโอรสพระนามว่าสีวละ พระชินเจ้าทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงทรงราชพาหนะคือม้าออกผนวชแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือนเต็ม จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๐/๖๐๕)

สีวลาอุบาสิกา: อุบาสิกานามว่าสีวลา, พระนางในอดีตชาติเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระโกนาคมนะพุทธเจ้า

ในโกนาคมนพุทธวงศ์ พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ พระองค์มีพระสมุททาเถรีและพระอุตตราเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นชาวโลกเรียกว่าต้นมะเดื่อ มีอุคคอุบาสกและโสมเทพอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มีสีวลาอุบาสิกาและสามาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๔/๗๑๐)

SAMPLE

สีวลิเถรวัตถุ : เรื่องพระสีวลีเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า ผู้ใดก้าวพ้นทางอ้อม ทางหล่ม สงสารและโมหะได้แล้ว ข้ามไปถึงฝั่งแล้ว เจริญฌานไม่หวั่นไหว หมดความสงสัย ดับเย็น เพราะไม่ถือมั่น เราเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑๔/๑๖๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทางอ้อม หมายถึงราคะ คำว่า ทางหล่ม หมายถึงกิเลส (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๓๕) คำว่า สงสาร หมายถึงสังสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด) (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๓๗)

สีวลี, กษัตริย์: กษัตริย์พระนามว่าสิวลี, ในอดีตชาติเป็นกษัตริย์สมัยที่โคตมพุทธเจ้าอุบัติขึ้น, สาวกของพระศาสดา

ในสีวลีเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสีวลีเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า สมัยพระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป พระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโอกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก ครั้งนั้น กษัตริย์องค์นี้จักมีนามว่าสีวลี เป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต เป็นสาวกของพระศาสดาพระองค์นั้น (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๖๘/๒๙๘)

สีวลี, พระ: พระสาวกชื่อพระสิวลี, ท่านอยู่ในท้องมารดาถึง ๗ ปี กับอีก ๗ วัน,เป็นบุตรของนางสุปปวาสา, ผู้ได้รับเอตทัคคะในทางมีลาภกว่าภิกษุสาวกทั้งหลาย

ในสีวลีเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระสีวลีเถระ ว่า สมัยพระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระศาสดาผู้ทรงบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ได้ตรัสสรรเสริญท่านในท่ามกลางบริษัทว่า ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสาวกของเรา ภิกษุชื่อว่าสีวลีนี้ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ที่มีลาภมาก (อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐๗/๒๗,(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๙๒/๓๐๒)

สีวลีเถรคาถา : ภาษิตของพระสีวลีเถระ,คาถาของพระสีวลีเถระ ท่านพระสีวลีเถระกล่าวไว้ว่า ความปรารถนาที่เราเข้าไปสู่กุฏี เฝ้าแสวงหาวิชชาและวิมุตติอันเป็นเครื่องถอนมานานุสัย ความดำรินั้นของเราสำเร็จแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๐/๓๒๕)

สีวลีเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสีวลีเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นกษัตริย์ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้ยินพระองค์ทรงสรรเสริญพระสาวกผู้มีลาภมาก ท่านจึงได้ถวายทานแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พร้อมด้วยพระสาวก แล้วปรารถนาตำแหน่งนั้น ในกัปที่ ๙๑ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ท่านเกิดเป็นคนรับใช้ของเศรษฐีใน

SAMPLE

กรุงพันธุมดี ได้นำนมส้มและน้ำผึ้งไปร่วมถวายแด่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ ในชาติต่อมา ได้เกิดเป็นกษัตริย์กรุงพาราณสี สั่งให้ล้อมเมืองของศัตรูไว้วันหนึ่ง เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านจึงไปตกนรกเป็นเวลานาน ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดเป็นโอรสของพระนางสุปปวาสา ธิดาแคว้นโกลิยะ เพราะวิบากกรรมในการล้อมประตูเมืองยังเหลือ ท่านจึงอยู่ในพระครรภ์ของพระมารดานานถึง ๗ ปี กับ ๗ วัน เมื่อประสูติแล้วได้อุปสมบทและได้บรรลุอรหัตตผลในวันนั้นเอง ท่านเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เลิศด้วยลาภ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๔/๒๙๖)

สีวิราชชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าสีวิ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าสีวิโพธิสัตว์ทรงบริจาคพระเนตรเป็นทานแก่ท้าวสักกะที่ปลอมพระองค์เป็นคนยากจนมาทูลขอ แม้พวกข้าราชการจะกราบทูลทัดทานไม่ให้บริจาคก็ตาม ให้บริจาคทรัพย์สมบัติอย่างอื่นแทน แต่พระองค์หายอมไม่ กลับบริจาคจนได้ ต่อมากลับได้พระเนตรทิพย์ด้วยอำนาจการตั้งสัจจะว่าแม้จะตาบอดเจ็บปวดทรมานก็ยังยินดีในการให้ทานท้าวสักกะจึงประทานตาทิพย์ให้ และทรงแนะนำให้ประชาชนยินดีในการบริจาคทาน คนที่สร้างความดีอยู่ตลอดเวลาไม่ต้องกลัวคำนินทาของใคร แต่เขาจะภูมิใจในแดนสวรรค์ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๕๒/๔๗๘)

สีไวยกะ, ผ้า: ผ้าชั้นดี, ผ้าที่พระเจ้าปัชโชติถวายแด่ชีวกโกมารภัฏ,ผ้าที่ชาวแคว้นอุตตรกุรุใช้ห่อศพไปทิ้งไว้ในป่าช้า พวกนกหัสดีลิงค์คาบซากศพพร้อมทั้งผ้านั้นไปที่ยอดเขาหิมาลัย ดึงผ้าออกแล้วกินซากศพ พวกนายพรานเห็นผ้านั้น จึงนำมาถวายพระเจ้าปัชโชติ

ในสิเวยยกทุสสยุคกถา พระเจ้าปัชโชตได้รับผ้าสีไวยกะ ๑ คู่ เป็นผ้าเนื้อดีเลิศประเสริฐสุดซึ่งมีชื่อเด่นเยี่ยมกว่าผ้าเป็นอันมาก คู่ผ้าหลายคู่ คู่ผ้าหลายร้อย คู่ผ้าหลายพัน คู่ผ้าหลายแสน ต่อมาพระเจ้าปัชโชตจึงทรงส่งผ้าสีไวยกะนั้น ๑ คู่ไปพระราชทานแก่ชีวกโกมารภัจ ชีวกโกมารภัจคิดว่า “พระเจ้าปัชโชตทรงส่งผ้าสีไวยกะ ๑ คู่นี้อันเป็นผ้าเนื้อดีเลิศซึ่งมีชื่อเด่นเยี่ยมกว่าผ้าเป็นอันมาก คู่ผ้าหลายคู่ คู่ผ้าตั้งหลายร้อยคู่ผ้าหลายพัน คู่ผ้าหลายแสน นอกจากพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐแล้ว ไม่มีใครอื่นเหมาะที่จะใช้คู่ผ้านี้เลย” (วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๕/๑๙๔, วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๖/๑๙๔, วิ.ม.(ไทย)๕/๓๓๗/๑๙๗, วิ.อ.(บาลี)๓/๓๓๕/๒๐๖)

สีสปาวนสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน พระผู้มีพระภาคทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมาแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายที่ทรงหยิบขึ้นมากับบนต้นไม้ อย่างไหนมากกว่ากัน เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า บนต้นไม้มากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ทรงรู้แต่มิได้ตรัสบอกเพราะไม่มีประโยชน์ก็มีมากเหมือนใบไม้บนต้น

SAMPLE

ส่วนสิ่งที่พระองค์ตรัสบอกเหมือนกับใบไม้ในกำมือ ซึ่งได้แก่อริยสัจ ๔ นี้ เพราะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓)

สีสปาวัน: ป่าต้นประดู่ลาย, ป่าสีปาวัน อยู่ในเขตกรุงโกสัมพี, ป่าแห่งนี้พระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบความรู้ที่เรามีดังใบไม้ในกำมือ แต่สิ่งที่ยังไม่รู้ดังใบไม้ที่อยู่ในป่า

ในสีสปาวนสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สีสปาวัน เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่เราหยิบขึ้นมากับใบที่อยู่บนต้น อย่างไหนจะมากกว่ากัน” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ใบที่อยู่บนต้นไม้นั้นแลมากกว่า ใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบที่พระองค์ทรงหยิบขึ้นมามีเพียงเล็กน้อย พระพุทธเจ้าข้า” พระองค์ตรัสว่า “สิ่งที่เรารู้แล้วแต่มิได้บอกเธอทั้งหลายก็มีมากเหมือนกัน” (สำ.ม.(ไทย)๒๐/๓๕/๑๘๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓)

สีสุปจาลาภิกษุณี: ภิกษุณีผู้บิณฑบาตในกรุงสาวัตถี, ภิกษุณีผู้อยู่ป่าอันธพวัน มารได้เข้าพบ กล่าวว่า ภิกษุณี เลื่อมใสในสมณะโล้น

ในสีสุปจาลาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สีสุปจาลาภิกษุณีครองอันตรวาสก จึงนั่งพักกลางวันที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง มารผู้มีบาปเข้าไปภิกษุณีถึงที่นั่งพัก ได้ถามภิกษุณีว่า “ท่านชอบใจลัทธิของใคร” ภิกษุณีตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ เราไม่ชอบใจลัทธิของใครเลย” มารผู้มีบาปกล่าวว่า “ท่านเป็นคนหัวโล้น ปรากฏตัวเหมือนสมณะ แต่ทำไมท่านจึงไม่ชอบใจลัทธิ ท่านประพฤติงมงาย” ภิกษุณีกล่าวกะมารว่า “เจ้าลัทธิภายนอกพระศาสนานี้ ย่อมจมอยู่ในทิฏฐิทั้งหลาย เราไม่ชอบใจธรรมของพวกเขา พวกเขาเป็นคนไม่ฉลาดในธรรม” (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๙/๒๒๕)

สีสุปจาลาสูตร : พระสูตรว่าด้วยสีสุปจาลาภิกษุณี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มารเข้าไปหาสีสุปจาลาภิกษุณีถึงที่อยู่เมื่อทราบว่านางไม่ชอบใจลัทธิของใคร จึงกล่าวว่า ท่านเจาะจงใครจึงปรากฏตัวเหมือนสมณะ ทำไมท่านจึงไม่ชอบใจลัทธิ ท่านประพฤติอย่างนี้เพราะความงมงายหรือ

นางสีสุปจาลาภิกษุณีกล่าวว่า เจ้าลัทธินอกศาสนานี้จมอยู่ในทิฏฐิ เราไม่ชอบใจธรรมพวกเขา พวกเขาไม่ฉลาดในธรรม พระพุทธเจ้าผู้ไม่มีบุคคลอื่นเปรียบ ครอบงำสิ่งทั้งปวง บรรเทามารได้ ไม่ปราชัยในที่ทุกสถาน พ้นจากกิเลส ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย มีพระจักษุ เห็นธรรมทั้งปวง บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นกรรม หลุดพ้น เป็นศาสดาของเรา เราชอบใจคำสอนของพระองค์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๙/๒๒๕)

SAMPLE

สีสูปจาลาเถรีคาถา : ภาษิตของพระสีสูปจาลาเถรี,คาถาของพระสีสูปจาลาเถรี ท่านพระสีสูปจาลาเถรีเมื่อจะกล่าวภาษิตที่มารกล่าวแก่ตนจึงได้กล่าวคำเป็นต้นแก่มารว่าภิกษุณี ผู้มีศีลสมบูรณ์ สำรวมอินทรีย์ดีแล้ว บรรลุบทอันสงบที่ใครทำให้เสียหายมิได้ มีสภาวะชื่นใจเทวดาชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี พากันไปจากภพสู่ภพตลอดกาล ติดอยู่ในกายตน ล่วงกายของตนไปไม่ได้ ก็แล่นไปหาชาติและมรณะ เราฟังคำสอนของพระองค์แล้ว ยินดีอยู่ในคำสอนได้บรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว กำจัดความเพลิดเพลินในกามทั้งปวง ทำลายกองแห่งความมืดได้แล้ว มารผู้ชั่วช้าเลวทราม ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า ท่านถูกเรากำจัดแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๖/๕๘๗)

สีเสียดเทศ: พันธุ์ไม้ชนิดหนึ่งในสระมุจลินทร์ในเวสสันดรชาดก มีผลทางยา คือแก้ท้องร่วง แก้บิด มูกเลือด ทาสมานแผล ใช้ใส่แผลเน่าเปื่อย ใส่แผลริดสีดวง ห้ามโลหิต ห้ามเลือดกำเดา แก้ลงแดง ทำยาอม ยาบ้วนปาก

ในมหาวนวัณณนา กล่าวถึงสระมุจลินทร์ในเวสสันดรชาดก ในสระนั้นมีดอกปทุมสีขาวดังผ้าโขมพัสตร์ น้ำในสระนี้ ถูกลมรำเพยพัด เกิดเป็นระลอกคลื่นกระทบฝั่ง มีหมู่แมลงโผบินเคล้าเกสรดอกไม้ที่แย้มบาน สีเสียดเทศ เต่าร้าง และผักทอดยอดมีอยู่มาก (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๔๖/๕๐๓)

สีแสด: สีส้มแกมเหลือง, สีที่คนตาบาดเพราะบริโภคกามมองไม่เห็น, หนึ่งในสีอุปมาคนตาบอดที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่มาคันทิยะ, อุปมาผู้บริโภคกามกับคนตาบอด

ในมาคัณฑิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสการเปรียบผู้บริโภคกามเหมือนคนตาบอด ว่าเขาไม่ได้เห็นรูปสีดำ รูปสีขาว รูปสีเขียว รูปสีเหลือง รูปสีแดง รูปสีแสดไม่ได้เห็นที่อันเสมอและไม่เสมอ ไม่ได้เห็นดวงดาว ไม่ได้เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เขาได้ฟังจากคนมีตาดีผู้กล่าวว่า ‘ท่านผู้เจริญ ผ้าขาวผ่องงดงามยิ่งนัก ไม่สกปรก สะอาด สะอ้าน’ เขาจึงเที่ยวแสวงหาผ้าขาว บุรุษผู้หนึ่งหรอกคนตาบอดโดยเอาผ้าเนื้อหยาบเปื้อนน้ำมันมาลวงคนตาบอดมาแต่กำเนิดนั้นว่า ‘พ่อคุณ ผ้าผืนนี้ เป็นผ้าขาวผ่องงดงามยิ่งนัก ไม่สกปรก สะอาด สะอ้าน เป็นของท่าน’ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๗/๒๕๕)

สีหโกตฤชาดก : ชาดกว่าด้วยตัวเหมือนราชสีห์แต่เสียงไม่เหมือน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาราชสีห์โพธิสัตว์ได้สอนลูกของตนที่เกิดแต่นางสุนัขจิ้งจอกไม่ให้บันลือเสียงในท่ามกลางหมู่ราชสีห์ว่า เจ้าอย่าบันลืออีกเลย จงเงียบเสียงอยู่แต่ในป่าเถิด เพราะว่าราชสีห์ตัวอื่น ๆ จะรู้จักเจ้าเพราะเสียงของเจ้านั้นแหละ เขาจะรังเกียจเอา การที่จะ

SAMPLE

รู้จักว่าคนนั้นมีชาติตระกูลมีการศึกษาหรือมีวิชาเพียงใดอาศัยการเจรจาก็พอจะรู้ได้ คนโอ้อวดมักไม่มีความรู้จริง (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๗๕/๘๔)

สีหจัมมชาดก : ชาดกว่าด้วยลาปลอมตัวเป็นราชสีห์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ชาวนาโพธิสัตว์รู้ทันลาที่เจ้าของมันเอาหนังราชสีห์มาสวมให้แล้วไปลงกินข้าวกล้าในท้องนา ทำให้คนเฝ้านาไม่กล้าเข้าไปไล่มันจึงไปตามชาวบ้านมาช่วยกันไล่ ต่างคนต่างมีไม้ มีอาวุธเข้าไปขับไล่ลากลัวตายจึงร้องออกมา ต่อเมื่อมันร้องออกมาพระโพธิสัตว์จึงรู้ว่าไม่ใช่ราชสีห์ จึงบอกพวกชาวนาให้ทราบ พวกเขาจึงไล่ตีมันจนตาย แล้วแกะเอาหนังราชสีห์ไป พ่อค้าเจ้าของลามาเห็นเข้าก็รู้ว่าที่ลาตายนี้เพราะเสียงร้องของมัน จึงทิ้งมันไว้แล้วหนีไป ผู้ที่ไม่มีอำนาจหรือไม่มีความสามารถจริงแม้จะพยายามเปล่งเสียงบอกอำนาจสักเพียงใดก็หาได้รับความไว้วางใจจากอื่นไม่ บางทีกลับมีอันตรายเสียอีก (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๗๗/๘๔)

สีหเถรคาถา : ภาษิตของพระศาสดาที่ตรัสสอนพระสีหเถระว่า สีหะ เธออย่าประมาทอยู่เลย อย่าเกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน จงบำเพ็ญกุศลธรรม ละฉันทราคะในอัตภาพเสียให้ได้โดยพลันเถิด (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๓/๓๓๓)

สีหนาท: การเปล่งเสียงดังของราชสีห์ด้วยความกรุณาต่อสัตว์ที่อ่อนแอเพื่อให้หลีกหนีไปเสียก่อน, การบันลืออย่างประเสริฐ องอาจเหมือนพญาราชสีห์, อุปมาที่พระผู้มีพระภาคตรัสชมพระสารีบุตรว่าบันลือสีหนาท

ในสัมปสาทนียสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการบันลือสีหนาทของพระสารีบุตร เมื่อครั้งที่พระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคว่า ‘ไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค’ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สารีบุตร เธอกล่าวอาสภิวาจา (วาจาอย่างองอาจ) อย่างสูง เธอถือเอาด้านเดียว บันลือสีหนาทว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า ‘ไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค’(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗/๒๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘/๒๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๒/๑๐๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๙/๔๙๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๕/๒๕๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘/๑๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๓/๕๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๑/๓๕๗,ที.ปา.อ.(บาลี) ๒๗/๑๒,ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๔๒/๖๕)

สีหนาทของตถาคต:อาการที่ตถาคตแสดงธรรมแก่บริษัทที่องอาจดังสีหนาท, อุปมาความอาจหาญแกล้วกล้า, คุณลักษณของของพระตถาคต

SAMPLE

ในสีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในเวลาเย็น พญาราชสีห์ออกจากที่อาศัยแล้ว บิดกาย ชำเลืองดูรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ บันลือสีหนาท ๓ ครั้งแล้วก็หลีกไปหากิน ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมันคิดว่า 'เราอย่าทำให้สัตว์เล็ก ๆ ที่หากินอยู่ในที่ไม่สม่ำเสมอต้องถูกฆ่าเลย' คำว่า สีหะ นี้ เป็นชื่อของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อาการที่ตถาคตแสดงธรรมแก่บริษัท เป็นสีหนาทของตถาคตแท้ (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๑/๔๓)

สีหนาทสูตร : มี ๓ สูตร แปลชื่อสูตรเหมือนกันว่า พระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาท แต่เนื้อหาแตกต่างกัน คือ

1.สีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกำลังของตถาคต ๖ ที่เป็นเหตุให้พระองค์ปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท กำลังของตถาคต ๖ นั้น คือ (๑) รู้ชัดฐานะโดยเป็นฐานะ และอฐานะโดยเป็นอฐานะตามความเป็นจริง (ฐานาฐานญาณ) (๒) รู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยฐานะโดยเหตุตามความเป็นจริง (กัมมวิปากญาณ) (๓) รู้ชัดความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้วแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ และการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิและสมาบัติตามความเป็นจริง (ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ) (๔) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) (๕) รู้ชัดจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม (จุตูปปาตญาณ) (๖) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ (อาสวักขยญาณ) ทรงแสดงอีกว่า ญาณ ๖ นั้น เมื่อมีคนมาทูลถามพระองค์ก็จะพยากรณ์แก่เขาได้ เพราะทรงรู้ชัดตามความเป็นจริง และญาณทั้ง ๖ นั้น ตรัสว่า เป็นของบุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ ไม่ตรัสว่า เป็นของบุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิ แล้วตรัสอีกว่าสมาธิเป็นมรรค (หมายถึงอุบายแห่งการบรรลุญาณ คือ มรรคมีองค์ ๘) อสมาธิเป็นกุมมรรค (คือมิจฉามรรค กล่าวคือทางผิดจากการบรรลุญาณทั้งหลาย มีมิจฉาทิฏฐิเห็นผิดเป็นต้น) **(อง.ฉกฺก.(ไทย)** ๒๒/๖๔/๕๗๙)

2.สีหนาทสูตร พระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี แล้วกราบทูลว่า ข้าพระองค์จำพรรษาอยู่ในกรุงสาวัตถีแล้ว ปรารถนาจะจาริกไปในชนบทบ้าง เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตแล้ว พระสารีบุตรลุกจากที่นั่งถวายอภิวาททำประทักษิณแล้วจากไป จากนั้นไม่นาน ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลว่า พระสารีบุตรกระทบข้าพระองค์แล้ว ไม่ยอมขอโทษก่อนจาริกไป พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งให้ภิกษุรูปหนึ่งไปตามพระสารีบุตรมา ในระหว่างนั้น พระมหาโมคคัลลานะและพระอานนท์เที่ยวประกาศในวิหารว่า เชิญท่านผู้มีอายุไปฟังพระสารีบุตรบันลือสีหนาท ณ เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค

SAMPLE

เมื่อพระสารีบุตรเข้ามาเฝ้าและทราบเรื่องแล้วจึงบันลือสีหนาทว่า ภิกษุที่ไม่ตั้งกายคตาสติไว้ในกายเท่านั้นที่กระทบเพื่อนพรหมจารีแล้ว ไม่ขอโทษก่อนจาริกไป แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยอุปมา ๙ ข้อ คือ ข้าพระองค์มีใจเสมอด้วย (๑) แผ่นดิน ที่ไม่อึดอัด ไม่ระอา หรือไม่รังเกียจสิ่งต่าง ๆ ที่ชนทั้งหลายทิ้งลงเหนือตน ซึ่งเป็นของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง เป็นมูตรบ้าง คูถบ้าง น้ำลายบ้าง หนองบ้าง เลือดบ้าง (๒) น้ำ ที่ไม่อึดอัด ไม่ระอา หรือไม่รังเกียจสิ่งต่าง ๆ ที่ชนทั้งหลายทิ้งลงเหนือตน ซึ่งเป็นของสะอาดบ้าง ...เลือดบ้าง (๓) ไฟ ที่ไม่อึดอัด ไม่ระอา หรือไม่รังเกียจสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเผา ซึ่งเป็นของสะอาดบ้าง ... เลือดบ้าง (๔) ลม ที่ไม่อึดอัด ไม่ระอา หรือไม่รังเกียจสิ่งต่าง ๆ ที่ตนพัด ซึ่งเป็นของสะอาดบ้าง ... เลือดบ้าง (๕) ผ้าเช็ดธุลี ที่ไม่อึดอัด ไม่ระอา หรือไม่รังเกียจสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเช็ด ซึ่งเป็นของสะอาดบ้าง ...เลือดบ้าง (๖) เด็กจัณฑาลผู้ชายหรือผู้หญิง หิ้วตะกร้า นุ่งผ้าชายขาด เมื่อเข้าไปสู่บ้านหรือนิคม ย่อมตั้งจิตนอบน้อมเท่านั้นเข้าไป (๗) ข้าพระองค์มีใจเสมอด้วยโคผู้มีเขาหัก สงบเสงี่ยมได้รับการฝึกมาดี เดินไปตามถนนหนทาง ตามทางแยกน้อยใหญ่ ไม่ดีดหรือขวิดใครๆ (๘) ข้าพระองค์ย่อมอึดอัด ระอา รังเกียจกายอันเปื่อยเน่านี้ เปรียบเหมือนสตรีหรือบุรุษที่ยังหนุ่มสาว มีปกติชอบแต่งตัว อาบน้ำ ดำหัวแล้ว พึงอึดอัด ระอา หรือรังเกียจซากงู ซากสุนัข หรือซากมนุษย์ ที่คล้องคอไว้ (๙) ข้าพระองค์ย่อมบริหารกายนี้ที่มีช่องน้อยช่องใหญ่ ไหลเข้าไหลออกอยู่ เปรียบเหมือนบุรุษประคองถาดมันข้นที่มีช่องน้อยใหญ่ น้ำไหลเข้าไหลออกได้ข้างล่าง

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุนั้นว่า โทษมาถึงเธอผู้เป็นคนพาล กล่าวตู่สารีบุตรด้วยคำที่ไม่เป็นจริง แต่เพราะเธอเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม เรายอมอดโทษนั้นแก่เธอ ข้อที่ภิกษุเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม ถึงความสำรวมต่อไป นี้เป็นความเจริญในอริยวินัย แล้วตรัสกับพระสารีบุตรว่า เธอจงอดโทษให้แก่โมฆบุรุษผู้นี้เถิด ก่อนที่ศีรษะของเขาจะแตกเป็น ๗ เสี่ยง เพราะโทษนั้น พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าพระองค์จะอดโทษแก่ท่านรูปนั้น ถ้าท่านรูปนั้นกล่าวกับข้าพระองค์ว่า ขอท่านผู้มีอายุนั้น จงอดโทษแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๔๕๑)

3.สีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในเวลาเย็น พญาราชสีห์ออกจากที่อาศัยบิดกาย ชำเลืองดูรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ บันลือสีหนาท ๓ ครั้งแล้วจึงออกไปหากิน เพราะคิดว่า เราอย่าทำให้สัตว์เล็ก ๆ ที่หากินอยู่ในที่ไม่สม่ำเสมอต้องถูกฆ่าเลย (เพราะมีความเอ็นดูต่อสัตว์เล็ก ๆ มีกำลังน้อยที่หากินอยู่ในที่ไม่ราบเรียบ ขรุขระ (วิ่งหนีไม่สะดวก) เมื่อมีความหวาดกลัว จะได้วิ่งหนีทัน) ครั้นแล้วทรงแสดงว่า คำว่า สีหะ

นี้ เป็นชื่อของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อาการที่ตถาคตแสดงธรรมแก่บริษัท เป็นสีหนาทของตถาคต กำลังของตถาคตที่ตถาคตประกอบแล้ว เป็นเหตุให้ปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักร(หมายถึงธรรมจักรอันประเสริฐ ๒ คือ ปฏิเวธญาณ หมายถึงญาณที่แสดงถึงพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า และเทสนาญาณ หมายถึงญาณที่แสดงถึงพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้า) ในบริษัท (๘ มีขัตติยบริษัท เป็นต้น) ๑๐ คือ ตถาคต (๑) รู้ชัดฐานะ(หมายถึงเหตุและปัจจัย) โดยเป็นฐานะและอฐานะโดยเป็นอฐานะตามความเป็นจริง (๒) รู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน โดยฐานะ โดยเหตุตามความเป็นจริง (๓) รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงภูมิทั้งปวง(หมายถึงคติที่ควรไปและคติที่ไม่ควรไป) ตามความเป็นจริง (๔) รู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิด(หมายถึงธาตุ ๑๘ มีจักขุธาตุเป็นต้น) มีธาตุที่แตกต่างกัน(หมายถึงธาตุที่มีลักษณะต่างกัน) ตามความเป็นจริง (๕) รู้ชัดว่าหมู่สัตว์เป็นผู้มีอัธยาศัยต่างกันตามความเป็นจริง (๖) รู้ชัดว่าสัตว์เหล่าอื่นและบุคคลเหล่าอื่นมีอินทรีย์แก่กล้าและอินทรีย์อ่อนตามความเป็นจริง (๗) รู้ชัดความเศร้าหมอง(ธรรมฝ่ายเสื่อม ได้แก่ กาม วิตก วิจาร และปีติ เป็นต้น) ความผ่องแผ้ว(ธรรมฝ่ายเจริญ ได้แก่ การสงัดจากกาม การระงับวิตกวิจาร การจางคลายไปแห่งปีติเป็นต้น) แห่งฌาน(คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน) วิโมกข์ (หมายถึง วิโมกข์๘) สมาธิ (สมาธิ ๓ คือ สมาธิที่มีวิตกและวิจาร สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร และสมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร) และสมาบัติ(หมายถึงอนุปุพพสมาบัติ ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑) และการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติตามความเป็นจริง (๘) ตถาคตระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง เป็นต้น (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) (๙) ตถาคตเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม (๑๐) ตถาคตทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓)

สีหปปาตะ,สระ: สระน้ำสีหปปาตะ, แหล่งน้ำใหญ่แหล่งหนึ่งในหลาย ๆ แหล่งที่ไหลมารวมกัน, อุปมาสระน้ำที่แห้งดังสังขารมีสภาวะไม่เที่ยง

ในสัตตสุริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสระสีหปปาตะว่า สมัยที่เวลาผ่านไปยาวนานบางครั้งบางคราว มีดวงอาทิตย์ดวงที่ ๔ ปรากฏ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ ๔ ปรากฏ แหล่งน้ำใหญ่ๆ ที่เป็นแดนไหลมารวมกันของแม่น้ำใหญ่ๆ เหล่านี้ คือ สระอโนดาด สระสีหปปาตะ สระรถการะ สระกัณณมุณฑะ สระกุณาลา สระฉัททันต์ สระมันทา

SAMPLE

กินี ทุกแห่ง ระเหย เหือดแห้ง ไม่มีน้ำ ฉันใด สังขารทั้งหลายก็ฉันนั้น เป็นสภาวะไม่เที่ยง ควรหลุดพ้นในสังขารทั้งปวง (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๓)

สีหพยัคฆ์: เสือราชสีห์, อุปมาความงดงามของพระนางสัม พุลาที่สว่างไสวในป่าที่สีหพยัคฆ์อาศัยอยู่

ในสัมพุลาชาดก เรื่องความซื่อสัตย์ของพระนางสัมพุลา กล่าวถึงยักษ์ทานพเห็นพระนางสัมพุลามีจิตปฏิพัทธ์ จึงกล่าวว่า แม่นางผู้มีลำขาอันกลมกลึง เธอเป็นใครยืนสั่นสะท้านอยู่แต่ผู้เดียวใกล้ ๆ ซอกเขา แม่นางผู้มีทรวดทรงอันงดงาม เธอเป็นใคร หรือเป็นกัลยาณีของใคร ส่องสว่างไสวไปทั่วป่าที่น่ารื่นรมย์ซึ่งเป็นที่ที่สีหพยัคฆ์อยู่อาศัย เราขอไหว้เธอ เราคือทานพขอนอบน้อมแก่เธอพระนางสัมพุลาตอบว่า ข้าพเจ้าชื่อสัมพุลาเป็นพระชายาของพระราชบุตรพระเจ้ากรุงกาสี ซึ่งประชาชนรู้จักพระองค์โดยพระนามว่า เจ้าชายโสตถิเสน (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๙๘/๕๘๓)

สีหสูตร : มี ๖ สูตร แต่แปลเหมือนกัน ก็มี ต่างกันก็มี กล่าวคือ

1.สีหสูตร พระสูตรว่าด้วยราชสีห์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มารเห็นพระองค์แวดล้อมด้วยบริษัทหมู่ใหญ่แสดงธรรมอยู่ เพื่อให้บริษัทหลงเข้าใจผิด จึงกราบทูลว่า ทำไมท่านจึงกล้าบันลือดุจราชสีห์ในท่ามกลางบริษัท คนที่พอจะต่อสู้กับท่านได้ก็ยังมี ท่านเข้าใจว่า เป็นผู้ชนะแล้วหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระตถาคตทั้งหลายเป็นมหาวีระ บรรลุทสพลญาณ ข้ามตัณหาอันเป็นเหตุซ่านไปในโลกได้แล้ว จึงกล้าบันลือในท่ามกลางบริษัท (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๘/๑๘๗)

2.สีหสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยพญาราชสีห์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสเปรียบเทียบราชสีห์กับพระองค์แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เวลาเย็นพญาราชสีห์ออกจากที่อาศัย บิดกายชำเลืองดูทั้ง ๔ ทิศ บันลือสีหนาท ๓ ครั้งแล้วออกไปหาเหยื่อ ส่วนมากสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้ยินเสียงพญาราชสีห์บันลือสีหนาท ต่างพากันกลัว หวาดหวั่นและสะดุ้ง แม้พญาช้างของพระมหากษัตริย์ซึ่งผูกไว้ด้วยเชือกอย่างมั่นคงในเมืองหลวง ตกใจกลัวจนกลั้นอุจจาระและปัสสาวะไม่ได้ ถึงกับทำลายเครื่องผูกหนีไป ฉันใด แม้ตถาคตก็มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากกว่าโลกพร้อมทั้งเทวโลกอย่างนั้นเหมือนกัน คือ ในขณะที่ตถาคตอุบัติขึ้นในโลก เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ได้โดยชอบด้วยตนเอง เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ ไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค แม้เทพทั้งหลายผู้มีอายุยืน มีวรรณะงดงาม มีความสุขมากสถิตอยู่ในวิมานสูงเป็นเวลานาน ได้สดับธรรมเทศนาของตถาคตที่ทรงแสดงว่า ขันธ์ ๕ ความเกิดขึ้นและความดับแห่งขันธ์ ๕ ไม่เที่ยงเป็นต้น ต่างก็พากัน

SAMPLE

กลัว หวาดหวั่นและสะดุ้งว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า ถึงพวกเราก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงที่ เกี่ยวเนื่องอยู่ในสักกายะ คือ ขันธ์ ๕ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๘)

3.สีหสูตร พระสูตรว่าด้วยพญาราชสีห์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรดาสัตว์ดิรัจฉาน พญาราชสีห์เป็นสัตว์มีฤทธิ์มาก เพราะในเวลาเย็น พญาราชสีห์ออกจากที่อาศัย บิดกาย ชำเลืองดูรอบๆ ทั้ง ๔ ทิศ บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วจึงออกไปหาเหยื่อ สัตว์ดิรัจฉานโดยมากที่ได้ฟังพญาราชสีห์บันลือสีหนาทย่อมกลัวหนีไป บรรดาชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ตถาคตเป็นผู้มีฤทธิ์มาก เพราะเมื่อใดตถาคตอุบัติในโลก เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค แสดงธรรมว่า สักกายะ (อุปาทานขันธ์ ๕) เป็นอย่างนี้ สักกายสมุทัย (เหตุเกิดสักกายะ) เป็นอย่างนี้ สักกายนิโรธ (ความดับสักกายะ) เป็นอย่างนี้ สักกายนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับสักกายะ) เป็นอย่างนี้ เมื่อนั้นพวกเทวดาที่มีอายุยืน ฟังธรรมเทศนาของตถาคตแล้วโดยมากย่อมกลัว หวาดหวั่น สะดุ้งว่า พวกเราเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงที่ แต่ได้สำคัญตนว่า เที่ยง ยั่งยืน คงที่ พวกเราเป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงที่ เกี่ยวเนื่องอยู่ในสักกายะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๓/๕๑)

5.สีหสูตร พระสูตรว่าด้วยพญาราชสีห์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พญาราชสีห์ออกจากที่อยู่แล้วบิดกายชำเลืองดูรอบๆ ทั้ง ๔ ทิศ บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วจึงหลีกไปหากิน แม้จะจับช้าง กระบือ โค เสือเหลือง หรือพวกสัตว์เล็ก ๆ มีกระต่ายและแมวเป็นต้น ก็จับได้แม่นยำ ไม่พลาด เพราะคิดว่า ช่องทางหากินของเราอย่าเสียไป และทรงแสดงต่อไปว่า คำว่า สีหะ เป็นชื่อของตถาคต อาการที่ทรงแสดงธรรมแก่บริษัทเป็นสีหนาท คือ แม้จะทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาโดยที่สุดแม้แก่คนขอทานและพรานนกก็ทรงแสดงโดยเคารพ เพราะพระตถาคตเป็นผู้หนักในธรรมเคารพธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๙/๑๖๘)

6.สีหสูตร พระสูตรว่าด้วยสีหเสนาบดี พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี สีหเสนาบดี ผู้เป็นสาวกของนิครนถ์ได้ยินเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง ซึ่งนั่งประชุมกันในสันถาคาร (หมายถึงอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อประชุมพิจารณาราชกิจสำหรับราชตระกูล) พากันสรรเสริญพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ แล้วคิดว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นต้องเป็นพระอรหันต์ จึงเข้าไปหานิครนถ์นาฏบุตรแล้วกล่าวว่า ข้าพเจ้าปรารถนาจะเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดม เมื่อถูกนิครนถ์นาฏบุตรกล่าวว่า ท่านเป็นผู้สอนให้ทำ ไฉน จึงจะเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดมผู้สอน

SAMPLE

ไม่ให้ทำเล่า เพราะพระสมณโคดมเป็นผู้สอนไม่ให้ทำ ย่อมแสดงธรรมเพื่อการไม่ให้ทำทั้งแนะนำสาวกตามแนวนั้น แล้วจึงเลิกล้มความตั้งใจที่จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค

แม้ครั้งที่ ๒ เมื่อสีหเสนาบดีได้ยินเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นประชุมกันในสัณฐาคารแล้วพากันสรรเสริญพระรัตนตรัย ก็มีความคิดที่จะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอีกจึงแจ้งให้นิครนถ์ นาฏบุตรทราบแล้วถูกห้ามและล้มเลิกความตั้งใจที่จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเหมือนครั้งแรก พอครั้งที่ ๓ เมื่อสีหเสนาบดีได้ฟังการกล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัยของเจ้าลิจฉวีเช่นนั้นจึงมีความคิดว่า ก็ พวกนิครนถ์เหล่านี้ เราจะบอกหรือไม่ก็ไม่มีประโยชน์ ทางที่ดี เราไม่ต้องบอกพวกนิครนถ์ แล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวาทกราบทูลเรื่องที่ตนทราบมาว่า พระสมณโคดมเป็นผู้สอนไม่ให้ทำ แสดงธรรมเพื่อการไม่ให้ทำ ทั้งแนะนำพวกสาวกตามแนวนั้น ข้อนั้นเป็นความจริงหรือไม่ เพราะตนไม่ประสงค์จะกล่าวตู่พระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคทรงยอมรับคำกล่าวหานั้นและทรงแสดงคำที่เขากล่าวหาพระองค์อีก ๗ ประการ รวมเป็น ๘ ประการ พร้อมทั้งแก้ข้อกล่าวหา ๘ คือ (๑) ข้อกล่าวหาว่า เป็นผู้สอนไม่ให้ทำ แสดงธรรมเพื่อการไม่ให้ทำ ทั้งแนะนำพวกสาวกตามแนวนั้น มีมูลอยู่ เพราะตถาคตสอนไม่ให้ทำทุจริต ๓ ตลอดถึงการไม่ให้ทำบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ (๒) ข้อกล่าวหาว่า เป็นผู้สอนให้ทำ แสดงธรรมเพื่อการให้ทำ ทั้งแนะนำพวกสาวกตามแนวนั้น มีมูลอยู่ เพราะตถาคตสอนให้ทำสุจริต ๓ ตลอดถึงการให้ทำกุศลธรรมต่าง ๆ (๓) ข้อกล่าวหาว่า เป็นผู้สอนให้ทำลาย แสดงธรรมเพื่อความทำลาย ทั้งแนะนำพวกสาวกตามแนวนั้น มีมูลอยู่ เพราะตถาคตสอนให้ทำลายราคะโทสะโมหะ ตลอดถึงให้ทำลายบาปอกุศลธรรมต่างๆ (๔) ข้อกล่าวหาว่า เป็นคนช่างรังเกียจ แสดงธรรมเพื่อความรังเกียจ ทั้งแนะนำพวกสาวกตามแนวนั้น มีมูลอยู่ เพราะตถาคตรังเกียจทุจริต ๓ ตลอดถึงรังเกียจบาปอกุศลธรรมต่างๆ (๕) ข้อกล่าวหาว่า เป็นคนช่างกำจัด แสดงธรรมเพื่อการกำจัด ทั้งแนะนำพวกสาวกตามแนวนั้น มีมูลอยู่ เพราะตถาคตแสดงธรรมเพื่อกำจัดราคะโทสะโมหะ ตลอดถึงแสดงธรรมเพื่อกำจัดบาปอกุศลธรรมต่างๆ (๖) ข้อกล่าวหาว่า เป็นคนช่างเผาผลาญ แสดงธรรมเพื่อความเผาผลาญ ทั้งแนะนำพวกสาวกตามแนวนั้น มีมูลอยู่ เพราะตถาคตกล่าวถึงบาปอกุศลธรรมคือทุจริต ๓ ว่าเป็นสิ่งที่ควรเผาผลาญ (๗) ข้อกล่าวหาว่า เป็นคนไม่ผุดไม่เกิด แสดงธรรมเพื่อความไม่ผุดไม่เกิด ทั้งแนะนำพวกสาวกตามแนวนั้น มีมูลอยู่ เพราะตถาคตเรียกคนที่ละการอยู่ในครรภ์และการเกิดใหม่ได้หมดสิ้นแล้วว่าเป็นคนไม่ผุดไม่เกิด (๘) ข้อกล่าวหาว่า เป็นคนเบาใจ แสดงธรรมเพื่อความเบาใจ ทั้งแนะนำพวกสาวกตามแนวนั้น มีมูลอยู่ เพราะตถาคตเป็นคนเบาใจด้วยความเบาใจอย่างยิ่ง แสดงธรรมเพื่อความเบาใจ

SAMPLE

ทั้งแนะนำพวกสาวกตามแนวนั้น สีหเสนาบดีเกิดความเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสกถึงรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอนุปุพพีกถา คือ ทานกถา สีลกถา สัคคกถา กามาทีนวกถา เนกขัมมานิสังสกถา จบลงด้วยสามุกกังสิกเทสนา ทำให้สีหเสนาบดีได้ธรรมจักษุว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา สีหเสนาบดีได้นิมนต์พระผู้มีพระภาคพร้อมภิกษุสงฆ์ไปฉันในวันรุ่งขึ้นแล้วได้สั่งให้คนเตรียมอาหารอันปรุงด้วยเนื้อสด เป็นเหตุให้พวกนิครนถ์พอทราบข่าว จึงพากันกอดแขนคร่ำครวญไปตามถนนโพนทะนาว่า วันนี้ สีหเสนาบดีฆ่าสัตว์เลี้ยงตัวอ้วน ๆ ทำอาหารเลี้ยงพระสมณโคดม พระสมณโคดมทั้งที่รู้อยู่ก็ยังฉันเนื้อที่เขาทำเจาะจงตนเอง สีหเสนาบดีทราบข่าวเช่นนั้นกล่าวว่า ช่างเถิด ท่านนิครนถ์เหล่านั้น ประสงค์จะตำหนิพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์มานาน แล้วจึงกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยเรื่องที่ไม่มีอยู่ ส่วนพวกเราไม่จงใจฆ่าสัตว์แม้เพราะเหตุแห่งชีวิตเลย หลังจากที่พระผู้มีพระภาคเสวยภัตตาหารเสร็จแล้ว ได้ทรงชี้แจงให้สีหเสนาบดีเห็นชัดด้วยธรรมีกถาแล้วเสด็จลุกจากอาสนะจากไป (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๒๒๖)

สีหเสนาบดี : สีหราชกุมาร ที่ได้นามว่าเสนาบดีเพราะได้รับเลือกให้เป็นผู้บัญชาการเหล่าทัพ เป็น ๑ ใน ๓ คนที่เป็นสาวกชั้นแนวหน้าของนิครนถ์ นาฏบุตร คือ อุบาลีคหบดีในเมืองนาลันทา เจ้าวัปปะ ศากยะในกรุงกบิลพัสดุ์ และสีหเสนาบดีในกรุงเวสาลี, ผู้ทูลถามถึงผลแห่งทานที่เห็นได้เองได้แก่อะไรบ้าง

ตัวอย่างในสีหเสนาปติสูตร เมื่อสีหเสนาบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองได้ไหม” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ได้ สีหะ” คือ (๑) ทายก ทานบดีย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง (๒) สัตบุรุษผู้สงบย่อมคบหาทายก ทานบดี (๓) กิตติศัพท์อันงามของทายก ทานบดีย่อมขจรไป (๔) ทายก ทานบดีจะเข้าไปสู่บริษัทใด ๆ ก็เป็นผู้แกล้วกล้า ไม่เก้อเขินเข้าไป (๕) ทายก ทานบดีหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองในภพหน้า” (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๐/๑๐๘, วิ.ม.(ไทย)๕/๒๙๐/๑๐๙, วิ.ม.(ไทย)๕/๒๙๑/๑๑๐, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๑/๑๑๐ , องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๔/๕๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๒/๒๒๖,องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี)๓/๑๒/๒๓๑) และดู วิ.ม.(แปล) ๕/๒๙๐-๒๙๔/๑๐๘-๑๑๖)

สีหเสนาปติสูตร : มี ๒ สูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสีหเสนาบดี เหมือนกัน แต่เนื้อหาแตกต่างกัน คือ

SAMPLE

1.สีหเสนาปติสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ตรัสกับสีหเสนาบดีว่า ผลแห่งทานที่พึงเห็นได้เอง ๕ คือ (๑) เป็นที่รักของคนทั้งหลาย (๒) สัตบุรุษย่อมคบหา (๓) กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป (๔) เป็นผู้องอาจในชุมชนต่าง ๆ (๕) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๔/๕๔)

2.สีหเสนาปติสูตร สีหเสนาบดีเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองได้ไหม

พระผู้มีพระภาคทรงย้อนถามว่า ท่านจงตอบปัญหาตามที่ท่านเข้าใจ มีคน ๒ คน คือ คนที่ไม่มีศรัทธา ตระหนี่ ถี่เหนียว ชอบด่าบริภาษ กับคนมีศรัทธา เป็นทานบดี ยินดีให้ทานสม่ำเสมอ ในคนทั้งสองนั้น ท่านเข้าใจว่าอย่างไร พระอรหันต์เมื่อจะอนุเคราะห์ พึงอนุเคราะห์ใครก่อน เมื่อจะเข้าไปหา พึงเข้าหาใครก่อน เมื่อจะรับทาน พึงรับทานของใครก่อน เมื่อจะแสดงธรรม พึงแสดงธรรมแก่ใครก่อน

สีหเสนาบดีทูลตอบว่า ในคนทั้งสองนั้น พระอรหันต์เมื่อจะอนุเคราะห์ พึงอนุเคราะห์คนมีศรัทธา เป็นทานบดี ยินดีให้ทานสม่ำเสมอ เมื่อจะเข้าไปหา พึงเข้าไปหาคนมีศรัทธา เป็นทานบดี ยินดีให้ทานสม่ำเสมอ เมื่อจะรับทาน พึงรับทานของคนมีศรัทธา เป็นทานบดี ยินดีให้ทานสม่ำเสมอ เมื่อจะแสดงธรรม พึงแสดงธรรมแก่คนมีศรัทธา เป็นทานบดี ยินดีให้ทานสม่ำเสมอ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า กิตติศัพท์อันงามของใครย่อมขจรไป ใครแกล้วกล้า เก้อเขิน เข้าไปยังบริษัท และใครหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ กิตติศัพท์อันงามของผู้มีศรัทธา ย่อมขจรไป คนมีศรัทธาย่อมแกล้วกล้า ไม่เก้อเขิน เข้าไปยังบริษัทและคนมีศรัทธา หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

สีหเสนาบดีกราบทูลว่า ผลแห่งทานที่พึงเห็นเอง ๖ พระผู้มีพระภาคตรัสบอกแล้วในผลแห่งทานที่จะเห็นเอง ๖ ข้าพระองค์ไม่เพียงแต่เชื่อพระผู้มีพระภาคเท่านั้น แต่ยังทราบอีกด้วย ส่วนผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองประการที่ ๗ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ว่า ทายกทานบดี หลังจากตายไปแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ข้าพระองค์ยังไม่ทราบ แต่ในข้อนี้ ข้าพระองค์เชื่อพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น คือ ทายก ทานบดี หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๗/๑๐๙)

สีหไสยา: นอนอย่างราชสีห์, นอนตะแคงขวา, นอนซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า, นอนมีสติสัมปชัญญะกำหนดใจถึงการลุกขึ้น

SAMPLE

ตัวอย่างในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จเข้าไปยังแม่น้ำกกุธา เสด็จลงสรงในแม่น้ำกกุธา ทรงดื่มแล้วเสด็จขึ้นไปยังอัมพวัน รับสั่งเรียก ท่านพระจุนทกะมาตรัสว่า “จุนทกะ เธอช่วยปูสังฆาฏิซ้อนกัน ๔ ชั้น เราเหน็ดเหนื่อยจะนอนพัก” ท่านพระจุนทกะทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ปูสังฆาฏิซ้อนกัน ๔ ชั้น พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสีหไสยา โดยพระปรัศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงกำหนดพระทัยพร้อมจะเสด็จลุกขึ้น ส่วนท่านพระจุนทกะนั่งเฝ้าอยู่เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคในที่นั้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๖/๑๔๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๘/๑๔๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๕/๑๙๗,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๐/๒๔๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒/๒๖,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๓๘/๕๑,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๓/๑๘๒,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๙/๑๘๙,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๒๔๓/๒๔๗,องฺ.สตฺตก.(ทไย)๒๓/๖๑/๑๑๗,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๕/๓๒๘,ที.ม.ฏีกา ๑๙๘/๒๑๖)

สีหไสยาสน์: นอนอย่างราชสีห์, บรรทมสีหไสยาสน์โดยพระปรัศว์เบื้องขวา วางพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ, นอนทรงทำอุฏฐานสัญญา ความกำหนดหมายว่าจะลุกขึ้นไว้ในพระหทัย

ตัวอย่างปฐมนหกปานสูตร พระผู้มีพระภาคทรงเรียกท่านพระสารีบุตรมาตรัสว่า ภิกษุสงฆ์ปราศจากถีนมิทธะ ความหดหู่และเซื่องซึมแล้ว เฉพาะเธอเท่านั้นที่จะอธิบายธรรมีกถาให้แจ่มแจ้งแก่ภิกษุทั้งหลายได้ เราเมื่อยหลัง จักเอนหลัง พระสารีบุตรได้ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ปูลาดสังฆาฏิทบ ๔ ชั้น บรรทมสีหไสยาสน์โดยพระปรัศว์เบื้องขวา ทรงวาง พระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงทำอุฏฐานสัญญา ความกำหนดหมายว่าจะลุกขึ้นไว้ในพระหทัย พระสารีบุตรได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า ผู้ใดผู้หนึ่งไม่มีศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่มีหิริ ... ไม่มีโอตตัปปะ ... ไม่มีวิริยะ ... ไม่มีปัญญาในกุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อกลางคืนหรือกลางวันของผู้นั้นผ่านไป เขาพึงหวังได้แต่ความเสื่อมอย่างเดียวในกุศลธรรมทั้งหลาย จะไม่มีความเจริญเลย (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๗/๑๔๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๘/๑๔๘,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๓๖๗/๔๐๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๐/๖)

สีหะ: พญาราชสีห์, สมัญญานามของตถาคต,อาการที่ตถาคตแสดงธรรมแก่บริษัท, สีหนาทของตถาคต

ตัวอย่างในสีหสูตร คำว่า สีหะ เป็นชื่อของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อาการที่ตถาคตแสดงธรรมแก่บริษัท เป็นสีหนาทของตถาคตแท้ คือ (๑) แม้จะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ (๒) แม้จะแสดงธรรมแก่ภิกษุณีทั้งหลาย ก็แสดงโดย

SAMPLE

เคารพ (๓) แม้จะแสดงธรรมแก่อุบาสกทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ (๔) แม้จะแสดงธรรมแก่อุบาสิกาทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ (๕) แม้จะแสดงธรรมแก่ปุถุชนทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ โดยที่สุดแม้จะแสดงแก่คนขอทานและพรานนก ก็แสดงโดยเคารพ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๙/๑๖๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๓/๗๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๔/๗๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๓/๓๙)

สีหะ, พระโอรส: พระโอรสพระนามว่าสีหะ, พระโอรสของพระเจ้าโสภิตะเมื่อครั้งครองฆราวาสในกรุงชื่อว่า สุธรรม, กษัตริย์พระนามว่าสุธรรม เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่า สุธรรมา

ในโสภิตพุทธวงศ์ประวัติในอดีตชาติของพระโสภิตพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ ในอดีตชาติพระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ กุมุทปราสาท นฬินีปราสาท และปทุมปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่า มกิลา พระราชโอรสพระนามว่า สีหะ (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๘/๖๒๑)

สีหะ, สามเณร: สามเณรสีหะเป็นหลานชายของท่านพระนาคิตะ, สามเณรผู้ขอให้เจ้าโอฏฐัทธลิจฉวีได้โอกาสเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ กูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี

ในมหาลิสูตร เจ้าโอฏฐัทธลิจฉวีประทับนั่งรอ เพื่อหวังเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ต่อมาสามเณรสีหะ เข้าไปหาท่านพระนาคิตะ เรียนถามพระกัสสปะผู้เจริญว่า พวกพราหมณ์ทูตชาวโกศลและชาวมคธจำนวนมาก เข้ามาที่นี่เพื่อจะขอเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แม้เจ้าโอฏฐัทธลิจฉวีพร้อมด้วยเจ้าลิจฉวีผู้เป็นบริวารหมู่ใหญ่ก็เสด็จมาขอโอกาสเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค สามเณรกล่าวว่า เมื่อหลายวันมาแล้ว เจ้าสุนักขัตตะลิจฉวีบุตรเข้าไปพบข้าพระองค์ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๖๒/๑๕๒,ที.สี.(ไทย)๙/๓๖๒/๑๕๓, ที.สี.(ไทย)๙/๓๖๓/๑๕๓,ที.สี.อ. (บาลี)๓๖๒/๒๗๘)

สีหาเถรีคาถา : ภาษิตของพระสีหาเถรี,คาถาของพระสีหาเถรี ท่านพระสีหาเถรีกล่าวว่า เมื่อก่อนเราได้ถูกกามราคะเบียดเบียนมีจิตฟุ้งซ่าน บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ เพราะไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ถูกกิเลสกลุ้มรุม มักเข้าใจกามว่าสวยงาม ตกอยู่ในอำนาจราคะ จึงไม่ได้ความสงบจิตผอมเหลืองและมีผิวพรรณไม่ผ่องใส ประพฤติ(พรหมจรรย์)อยู่ ๗ ปี มีแต่ทุกข์ ไม่ได้ความสุขทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะเหตุนั้น เราจึงถือเชือกเข้าไปสู่ราวป่า ด้วยคิดว่า จะผูกคอตายเสียในที่นี้ ดีกว่าที่จะกลับไปเป็นคฤหัสถ์อีกจึงทำบ่วงให้มั่น ผูกที่กิ่งไม้ แล้วสวมบ่วงที่คอ ทันใดนั้น จิตของเราก็หลุดพ้นจากกิเลส (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๗/๕๖๘)

SAMPLE

สีหาราม: สถานที่พระโสภิตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ในโสภิตพุทธวงศ์ ประวัติในอดีตชาติของพระโสภิตพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ พระโสภิตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่สีหาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓๐/๖๒๓)

สีหาสนทายกเถราปทาน : มี ๒ องค์ แต่แปลชื่อเรื่องว่า ประวัติในอดีตชาติของพระสีหาสนทายกเถระเหมือนกันแต่เนื้อหาเป็นคนละองค์กัน คือ

1.สีหาสนทายกเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ หลังจากที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ปรินิพพาน แล้ว ท่านได้สร้างอาสนะและตั่งสำหรับรองพระยุคลบาทถวาย เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ๙ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๑๐๒)

2.สีหาสนทายกเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านมีจิตเลื่อมใส ได้กราบไหว้ต้นโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในกัปที่ ๑,๕๐๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๓๔๑)

สีหาสนพีชิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสีหาสนพีชิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายงานพัดพุทธอาสน์ของพระพุทธเจ้า พระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗/๙๓)

สีหาสนิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสีหาสนิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายพระแท่นสีหาสน์แด่พระพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๒/๘๒)

สีเหลือง: สีเหลือง,สีของแก้วไพฑูรย์อันงดงามตามธรรมชาติแปดเหลี่ยม ที่เจียระไนดีแล้วสุกใส เป็นประกายได้สัดส่วนมีด้ายสีเขียว สีเหลือง,สีเครื่องประดับหนึ่งใน ๔ สีของมาณพชฎิลผู้ประพฤติพรหมจรรย์นั้น มีสีเขียว สีเหลือง สีแดง และสีขาว, อุปมาคนตาบอดแสวงหาสีที่สดสวยแม้ตนก็ไม่เคยเห็น

SAMPLE

ตัวอย่างในมาคัณฑิยสูตร เรื่องที่เปรียบผู้บริโภคกามเหมือนคนตาบอด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนตาบอดมาแต่กำเนิด เขาไม่ได้เห็นรูปสีดำ รูปสีขาว รูปสีเขียว รูปสีเหลือง รูปสีแดง รูปสีแสดไม่ได้เห็นที่อันเสมอและไม่เสมอ ไม่ได้เห็นดวงดาว ไม่ได้เห็นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เขาได้ฟังจากคนมีตาดีผู้กล่าวว่า ผ้าขาวผ่องงดงามยิ่งนักไม่สกปรก สะอาดสะอ้าน เขาจึงเที่ยวแสวงหาผ้าขาวนั้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๗/๒๕๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๒/๓๐๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๑/๖,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓/๓,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๖/๔)

สุกกธรรม: กุศลธรรม, ธรรมที่เป็นฝ่ายขาว,ธรรมบริสุทธิ์, ธรรมที่คุ้มครองโลก ได้แก่ หิริและโอตตัปปะ

ในสุกกธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสุกกธรรม คุ้มครองโลก ๒ ประการ คือ (๑) หิริ (๒) โอตตัปปะ ถ้าสุกกธรรม ๒ ประการนี้ไม่คุ้มครองโลก ในมนุษยโลกนี้ก็จะไม่ปรากฏให้รู้ว่าหญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นน้า หญิงนี้เป็นป้า หญิงนี้เป็นภรรยาของอาจารย์หรือหญิงนี้เป็นภรรยาของครู มนุษยโลกก็จะประพฤติสำส่อนกันไปหมด เหมือนอย่างพวกแพะ แกะ ไก่ สุกร สุนัข และสุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่สุกกธรรม ๒ ประการนี้ยังคุ้มครองโลกอยู่ (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๔๒/๓๙๐,ขุ.อิติ.อ.(บาลี)๔๒/๑๗๙)

สุกกธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมขาว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำธรรมฝ่ายขาวของพระเทวทัตให้ขาดสูญไป (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๓/๒๘๔)

สุกกธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมฝ่ายขาว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุกกธรรม ๒ ประการ ได้แก่ (๑) หิริ (๒) โอตตัปปะ เป็นธรรมคุ้มครองโลกให้อยู่เป็นสุข ถ้าโลกปราศจาก ธรรม ๒ ประการนี้ โลกก็จะได้รับผลคือความเดือดร้อน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๒/๓๙๐)

สุกกปักษ์: ปักษ์ฝ่ายสว่าง, ดวงจันทร์ข้างขึ้น, อุปมาการคบสัตบุรุษ

ในมหาสุตโสมชาดก กล่าวถึงโจรโปริสาทกราบทูลพระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์ว่า ในกาฬปักษ์ ดวงจันทร์ย่อมอ่อนแสงลงทุก ๆ วัน การสมาคมคบหาอสัตบุรุษ ย่อมเปรียบเสมือนดวงจันทร์ในข้างแรมฉันใด หม่อมฉันก็ฉันนั้นเหมือนกัน อาศัยพ่อครัวซึ่งเป็นคนชั่วเลวทรามได้ทำแต่บาปกรรมที่จะเป็นเหตุให้ไปทุคติ ในสุกกปักษ์ ดวงจันทร์ย่อมส่องแสงสว่างขึ้นทุก ๆ วันฉันใด ข้าแต่พระราชา การสมาคมคบหาสัตบุรุษก็เปรียบเสมือนดวงจันทร์ในข้างขึ้น ฉันนั้น (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๔๘๖/๑๘๐)

SAMPLE

สุกกสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมฝ่ายขาว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมฝ่ายขาว ๒ คือ (๑) หิริ ความละอายบาป (๒) โอตตัปปะ ความกลัวบาป (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๘/๖๓)

สุกกะ: ขาว, สะอาด, บริสุทธิ์, ชื่อของเทพอีก ๑๐ หมู่ รุ่งเรืองมายังประชุมที่ของภิกษุทั้งหลาย

ในมหาสมัยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเทพ ๑๐ หมู่ โดยแบ่งเป็น ๑๐ พวก ล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย เทพอีก ๑๐ หมู่นี้ คือ สุกกะ กรุมหะ อรุณะ เวฬนสะ โอทาตคัยหะผู้เป็นหัวหน้า วิจักขณะ สทามัตตะ หารคชะ มิสสกะผู้มียศและปชุนนเทวราช ผู้บันดาลฝนให้ตกทั่วทุกทิศก็มา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

สุกกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุกกาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเกิดในกรุงพันธุมดี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เกิดศรัทธาเลื่อมใสจึงออกบวชประพฤติธรรม และเป็นพระธรรมกถึก จุติจากอัตภาพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์ ในกัปที่ ๓๑ ได้บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี และพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ในภัทรกัปนี้ ได้บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ กกุสันธะ โกนาคมนะ และ กัสสปะ ทุกชาติล้วนเป็นพหูสูต และเป็นนักเทศก์ จุติจากอัตภาพนั้นแล้วไปเกิดในสวรรค์ ในชาติสุดท้ายนี้เกิดในตระกูลเศรษฐีกรุงราชคฤห์ ได้เห็นพุทธานุภาพ และได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดความเลื่อมใสจึงบวชในสำนักของพระธรรมทินนาเถรี ไม่นานก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๑/๕๓๔)

สุกกาเถรีคาถา : ภาษิตของพระสุกกาเถรี,คาถาของพระสุกกาเถรี ท่านพระสุกกาเถรีกล่าวไว้ว่า พวกมนุษย์เมืองราชคฤห์เหล่านี้ทำอะไรกัน มัวดื่มน้ำผึ้ง ดีดนิ้วมืออยู่ ไม่เข้าไปหาพระสุกกาเถรีผู้กำลังแสดง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอยู่เล่า ส่วนพวกคนที่มีปัญญา เข้าใจดื่มพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ซึ่งเป็นธรรมไม่นำกลับหลัง ทำผู้ฟังให้ชุ่มชื่น มีโอชะดุจบุคคลเดินทางไกลดื่มน้ำฝน พระสุกกาเถรีมีธรรมบริสุทธิ์ ปราศจากราคะ มีจิตตั้งมั่น ชนะมารพร้อมทั้งเสนามาร ยังทรงร่างกายที่มีในภพสุดท้ายอยู่ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๔/๕๖๓)

สุกกาภิกษุณี: ภิกษุณีชื่อว่าสุกกา, ภิกษุณีผู้แสดงอมตธรรมในกรุงราชคฤห์

ในปฐมสุกกาสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ภิกษุณีชื่อสุกกามีบริษัทหมู่ใหญ่แวดล้อมแสดงธรรมอยู่ ยักษ์ผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในสุกกาภิกษุณี ได้กล่าวคาถาในเวลานั้นว่า พวกมนุษย์ในกรุงราชคฤห์เหล่านี้ ทำอะไรกัน

SAMPLE

มัวดื่มน้ำผึ้ง นอนอยู่ ไม่เข้าไปนั่งใกล้สุกกาภิกษุณี ผู้แสดงอมตบทอยู่ ส่วนพวกคนที่มีปัญญา เข้าใจดื่มอมตบทนั้น ซึ่งเป็นธรรมไม่นำกลับหลัง ทำผู้ฟังให้ชุ่มชื่น มีโอชะ ดุจบุคคลเดินทางไกลดื่มน้ำฝน (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๓/๓๔๙,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๔/๓๕๐)

สุกกาภิชาติ: ชาติกำเนิดดี, คนเกิดในตระกูลสูง, หนึ่งในตระกูล ๖ ประการ
ในสังคีติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอภิชาติว่าการกำหนดหมายชนเป็นชั้น เป็นกลุ่ม เช่น หมู่คนที่ประพฤติอย่างนี้ ๆ ๖ ประการ คือ (๑) บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นกัณหาภิชาติ (เกิดในตระกูลต่ำ) ประพฤติธรรมดำ (๒) บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นกัณหาภิชาติ ประพฤติธรรมขาว (๓) บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นกัณหาภิชาติ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำ ไม่ขาว (๔) บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสุกกาภิชาติ (เกิดในตระกูลสูง) ประพฤติธรรมดำ (๕) บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสุกกาภิชาติ ประพฤติธรรมขาว (๖) บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสุกกาภิชาติ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำ ไม่ขาว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๙/๓๒๙, องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๗/๕๔๔,ที.สี.อ.(บาลี)๑๖๘/๑๔๗) (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๕๗/๑๓๙)

สุกกาสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยสุกกาภิกษุณี (สูตรที่ ๑) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ภิกษุณีชื่อสุกกาแสดงธรรมอยู่ในบริษัทหมู่ใหญ่ ยักษ์ผู้เลื่อมใสนางภิกษุณีนั้นจึงกล่าวในที่ต่าง ๆ ว่า พวกมนุษย์ในกรุงราชคฤห์นี้ทำอะไรกัน มัวดื่มน้ำผึ้ง มัวนอน ไม่เข้าไปนั่งใกล้สุกกาภิกษุณีผู้แสดงอมตบท ส่วนพวกคนที่มีปัญญา เข้าใจดื่มอมตบทนั้นซึ่งเป็นธรรมไม่นำกลับหลัง ทำผู้ฟังให้ชุ่มชื่น มีโอชะ ดุจบุคคลเดินทางไกลดื่มน้ำฝน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๓/๓๔๙)

สุกกาสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยสุกกาภิกษุณี (สูตรที่ ๒) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ อุบาสกคนหนึ่งได้ถวายโภชนาหารแก่สุกกาภิกษุณี ยักษ์ผู้เลื่อมใสในนางภิกษุณีนั้นจึงกล่าวในที่ต่าง ๆ ว่า อุบาสกนี้มีปัญญา ถวายโภชนาหารแก่สุกกาภิกษุณี ผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง ได้ประสบบุญมากหนอ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๔/๓๕๐)

สุกชาดก : ชาดกว่าด้วยลูกนกแขกเต้า มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญานกแขกเต้าโพธิสัตว์มีนกแขกเต้าเป็นบริวารจำนวนมาก อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ เมื่อแก่ชราแล้วสอนลูกชายผู้เลี้ยงดูตนไม่ให้ไปหากินผลมะม่วงสุกซึ่งรสอร่อยที่อยู่ในเกาะกลางทะเล แต่ลูกนกไม่เชื่อฟังบินไปหากินที่เกาะนั้น มันกินมากเกินไป ขากลับยังคาบผลมะม่วงมาฝากบิดามารดาด้วย เพราะกินมากทำให้มันง่วงจึงเผลอหลับตกลงไปในมหาสมุทร ถูกปลาฮุบกินเป็นอาหาร มารดาบิดาแก่ชราตาบอดเมื่อไม่เห็นลูกกลับมาก็รู้ว่าลูกของตนคงตกทะเลตายแล้ว และไม่นานนกโพธิสัตว์และภรรยาก็อดอาหารตาย การรู้จักประมาณ

SAMPLE

คือการไม่ติดอยู่ในรสอาหารเป็นการดี ทำให้อายุยืนสามารถอยู่บำรุงมารดาบิดาและบำเพ็ญกุศลได้อีกนานคนที่ไม่รู้จักประมาณคือติดในรสอาหารเป็นเหตุให้ทำอกุศลกรรมเพราะอาหารจะจมลงในอบายทั้ง ๔ ส่วนคนที่รู้จักประมาณจะไม่จมลง (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๓/๑๒๒)

สุกตาเวฬิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุกตาเวฬิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเป็นช่างดอกไม้ ได้นำพวงมาลัยไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๓๙๖)

สุกรขาตา, ถ้ำ: ถ้ำชื่อสุกร, ถ้ำที่พระสารีบุตรอาศัยอยู่, ถ้ำที่ตั้งอยู่ข้างทางขึ้นไปคันธกุฎี ณ ยอดเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

ในสูกรขตสูตร ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ถ้ำสุกรขาตา สมัยมีพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ถ้ำสุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระสารีบุตรมาตรัสถามว่า “สารีบุตร ภิกษุขีณาสพเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงระพฤตินอบน้อมอย่างยิ่งในตถาคตหรือในคำสอนของตถาคต” ท่านพระสารีบุตรทูลตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุขีณาสพเห็นธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม จึงประพฤตินอบน้อมอย่างยิ่งในพระตถาคตหรือในคำสอนของพระตถาคต” “ดีละ ดีละ สารีบุตร ภิกษุขีณาสพเห็นธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม จึงประพฤตินอบน้อมอย่างยิ่งในตถาคตหรือในคำสอนของตถาคต (ที.ม.(ไทย)๑๙/๕๒๘/๓๔๒)

สุกรสาลูกะ: ลูกสุกรสาลูกะ, คำอุปมาอาหารที่กินแล้วให้เดือดร้อน กินข้าวลีบยังดีกว่า

ในสาลูกชาดก โคมหาโลหิตโพธิสัตว์ได้กล่าวกับโคจูฬโลหิตผู้น้องว่า เจ้าอย่าปรารถนาเป็นเช่นสุกรสาลูกะเลย เพราะสุกรสาลูกะนี้กินอาหารที่ทำให้เดือดร้อน เจ้าอย่าทะเยอทะยานไปนัก จงกินต้นข้าวลีบเถิด นั่นเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้มีอายุยืน อีกไม่นานนัก ข้าราชสำนักพร้อมกับบริวารนั้นจะเป็นแขกมาที่นี้ ตอนนั้นเจ้าจะเห็นสุกรสาลูกะถูกตีด้วยสากนอนตายอยู่ พระศาสดาตรัสพระคาถานี้ว่า ครั้นเห็นสุกรสาลูกะถูกฆ่าด้วยสากนอนตายถูกชำแหละอยู่ โคแก่ทั้ง ๒ ได้คิดว่า ต้นข้าวลีบของพวกเราเท่านั้นประเสริฐที่สุด (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๖/๑๔๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๗/๑๔๔)

SAMPLE

สุข: ความสบายกาย สบายใจ, ความสุขที่ได้จากการฟังธรรม, ความสุขที่ได้จากการเรียนรู้,พระพุทธเจ้าส่งพระอรหันตสาวกไปเผยแผ่ศาสนาก็เพื่อความสุขทั้งแก่เทวดาและมนุษย์

ตัวอย่างในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคทรงส่งสาวกไปประกาศพระศาสนา เวลานี้ ในกรุงพันธุมดีมีภิกษุสงฆ์อยู่จำนวนมากถึง ๑๖๘,๐๐๐ รูปทางที่ดีเราควรประกาศให้ภิกษุทั้งหลายรู้ทั่วกันว่า 'ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน ในโลกนี้ยังมีเหล่าสัตว์ผู้มีธุลีในดวงตาเบาบาง สัตว์เหล่านั้นจะเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม เหล่าสัตว์ผู้ที่อาจจะรู้ทั่วถึงธรรมได้ยังมีอยู่ แต่เมื่อเวลาล่วงไปทุก ๆ ๖ ปี เธอทั้งหลายควรกลับมายังกรุงพันธุมดีราชธานี เพื่อแสดงปาติโมกข์' (ที.สี.(ไทย)๙/๗๖/๓๑,ที.สี.(ไทย)๙/๙๕/๓๗,ที.สี.(ไทย)๙/๙๖/๓๘,ที.สี.(ไทย)๙/๙๗/๓๘,ที.สี.(ไทย)๙/๙๘/๓๘,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๖/๔๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๖/๔๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๗/๔๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๘/๔๘,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๒/๕๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๔/๖๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๑)

สุขของปุถุชน: สุขอย่างหยาบ, สุขอันเกิดจากกาม, สุขอันเกิดแต่เมถุนธรรม

ในอรณวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสสุขโสมนัสที่อาศัยกามคุณ ๕ ประการ เป็นสุขที่เกิดแต่เมถุนธรรม เป็นสุขของปุถุชน ไม่ใช่สุขของพระอริยะ 'ภิกษุไม่พึงเสพ ไม่พึงเจริญ ไม่พึงทำให้มาก พึงกลัวสุขชนิดนี้' (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๒๘/๓๙๕, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๓๗/๓๙๙)

สุขของพระอริยะ:ความสุขที่สงัดจากกามและอกุศลทั้งหลาย, สุขที่เกิดจากความสงบ จากการรู้แจ้ง

ในอรณวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ ... บรรลุตติยฌาน ... บรรลุจตุตถฌาน ... สุขนี้เราเรียกว่า เนกขัมมสุข เป็นสุขอันเกิดจากความสงัด เป็นสุขเกิดจากความสงบ เป็นสุขเกิดจากการตรัสรู้ เรากล่าวว่า 'ภิกษุพึงเสพ พึงเจริญ พึงทำให้มาก ไม่พึงกลัวสุขชนิดนี้' (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๒๘/๓๙๕)

สุขของมนุษย์: สุขที่เจือด้วยอามิส, สุขที่เจือด้วยกาม, สุขแห่งอาชีพ, ความสุขจากการปฏิบัติธรรม

SAMPLE

ในกุกกุฬกถา เรื่องเถ้ารึง สกวาทีถามปรวาทีว่า สังขารทั้งปวงเป็นดุจเถ้ารึงโดยไม่จำกัดใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า สุขเวทนา สุขทางกาย สุขทางใจ ทิพยสุข สุขของมนุษย์ สุขในลาภ สุขในสักการะ สุขในการไป สุขในการนอน สุขในความมีอำนาจ สุขในความเป็นใหญ่สุขของคฤหัสถ์ สุขของสมณะ สุขมีอาสวะ สุขไม่มีอาสวะ สุขมีอุปธิ สุขไม่มีอุปธิ สุขเจืออามิส สุขไม่เจืออามิส สุขมีปีติ สุขไม่มีปีติ สุขในฌาน สุขอันเกิดจากวิมุตติ สุขในกาม สุขในเนกขัมมะ สุขอันเกิดจากวิเวก สุขอันเกิดจากความสงบ สุขอันเกิด จากความตรัสรู้ มีอยู่มิใช่หรือ ปรวาทีตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๓๘/๓๑๐)

สุขของสมณะ: สุขที่เกิดจากการได้ปัจจัย ๔, สุขที่เกิดจากการประพฤติพรหมจรรย์

ในสมณสุขสูตร พระผู้พระภาคตรัสสุขของสมณะ ๕ ประการ คือ (๑) สันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ (๒) สันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้ (๓) สันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้ (๔) สันโดษด้วยคิลานปัจจัย เภสัชชบริขารตามแต่จะได้ (๕) ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๒๘/๒๐๘)

สุขคือพระนิพพาน: ความสุขในพระนิพพาน, การทำนิพพานให้แจ้ง เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง, นิพพานเป็นสุข

ในนิพพานสุขสูตร พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย นิพพานนี้เป็นสุข นิพพานนี้เป็นสุข” เมื่อพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุทายีได้กล่าวกับท่านว่า “ท่านสารีบุตร ก็นิพพานนี้ไม่มีเวทนา จะเป็นสุขได้อย่างไร”ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า ผู้มีอายุ นิพพานที่ไม่มีเวทนานั่นแลเป็นสุข (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๓๔/๕๐๐)

สุขทางกาย: ความสุขทางทวารทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย, ความสุขที่ได้จากการสัมผัสทางกาย, เป็นหนึ่งในสุข ๒ อย่าง คือ สุขทางกาย กับ สุขทางใจ ตัวอย่างในสุขวรรคกล่าวถึงความสุข ๒ ประการ คือ (๑) สุขทางกาย (๒) สุขทางใจ บรรดาสุข ๒ อย่างนี้ สุขทางใจเป็นเลิศ ความสุขทางทวารทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งคู่กับเจโตสุขหรือสุขทางใจ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๕-๗๗/๑๐๒-๑๐๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๘/๓๑๐, อภิ.ป.ไทย)๔๐/๑๔/๘๘๗,อภิ.ป.ไทย)๔๐/๑๕/๘๘๘,อภิ.ป.ไทย)๔๐/๖๑/๘๒๙,อภิ.ป.ไทย)๔๐/๖๒/๘๓๑,อภิ.ป.ไทย)๔๐/๖๓/๘๓๒,อภิ.ป.ไทย)๔๐/๑๐๒/๔๐/๗๕๗,อภิ.ป.ไทย)๔๐/๑๐๓/๗๕๘,อภิ.ป.ไทย)๔๐/๑๐๔/๗๕๙)

สุขทางใจ: เจตสิกสุข, สุขไม่อิงอามิส, สุขที่เป็นเลิศ, สุขที่เป็นอิสระไม่ขึ้นต่อวัตถุ, หนึ่งในสุขสองอย่าง

SAMPLE

ตัวอย่างในสุขวรรค กล่าวถึงความสุข ๒ อย่าง คือ (๑) สุขทางกาย (๒) สุขทางใจ บรรดาสุข ๒ อย่างนี้ สุขทางใจเป็นเลิศคู่กับกายิกสุข คือ ความสุขทางทวารทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๕-๗๗/๑๐๒-๑๐๕,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๓๘/๓๑๐)

สุขทิพย์: สุขชั้นเลิศ, สุขแท้, สุขที่ล่วงเลยเหล่าเทพทั้งหลาย, หนึ่งในฐานะของเทพสิบอย่าง ในลักขณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สมาทานในกุศลธรรม ในการจำแนกทาน ในการสมาทานศีล ในการรักษาอุโบสถ ในความเกื้อกูลมารดา ในความเกื้อกูลบิดา ในความเกื้อกูลสมณะ ในความเกื้อกูลพราหมณ์ ในความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ทำกรรมนั้นให้ไพบูลย์แล้ว หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้นด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียง ทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๑/๑๖๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๙๖)

สุขที่ไม่อิงอามิส: สุขที่ไม่ต้องอาศัยเหยื่อล่อ, สุขที่ไม่ทำใจให้เศร้าหมองพ้นจากวงจรแห่งวัฏฏะ,สุขในปฐมฌาน ทุติยฌาน และตติยฌาน,สุขที่เกิดจากการตั้งมั่นในอริยวินัย

ในอิณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่นในอริยวินัย มีจิตประกอบด้วยหิริ มีโอตตัปปะ มีปัญญา และสำรวมในศีล เขาได้สุขที่ไม่อิงอามิส อุเบกขาตั้งมั่น ละนิวรณ์ ๕ ประการได้ ปราโมทย์ความเพียรเป็นนิตย์ บรรลุฌานทั้งหลายมีเอกัคคตาจิตปรากฏ มีปัญญารักษาตน มีสติ รู้ชัดเหตุนั้นตามความเป็นจริง ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวง จิตย่อมหลุดพ้นโดยชอบ เพราะไม่ถือมั่นโดยสิ้นเชิง (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๕/๕๑๑,องฺ.ทุก.อ.(บาลี)๒/๖๙/๖๑,องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี)๓/๔๕/๑๒๗)

สุขทุกข์: ความสบายกับความไม่สบาย, ทั้งสุขและทุกข์, สุขและทุกข์เกิดขึ้นเพราะการปรุงแต่งมโนสังขาร

ในเจตนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลปรุงแต่งมโนสังขารอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง บุคคลอื่นปรุงแต่งมโนสังขารของบุคคลนั้นอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นบ้าง บุคคลรู้สึกตัว ปรุงแต่งมโนสังขารอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นบ้าง บุคคลไม่รู้สึกตัว ปรุงแต่งมโนสังขารอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นบ้าง อวิชชาย่อมตกไปตามธรรมเหล่านี้ แต่เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ กายอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคล

SAMPLE

นั้นจึงไม่มี วาจาอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นจึงไม่มี ใจอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นจึงไม่มี เขต วัตถุ อายตนะ อธิกรณะอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น จึงไม่มี (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๑/๒๓๙)

สุขทุกขีสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕จึงเกิดมีทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๘/๓๑๐)

สุขธาตุ: ความสำราญทางกาย, ความสุขทางกาย, ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข, หนึ่งในสุขธาตุหกประการ

ในพหุธาตุกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เหตุที่ภิกษุรู้เห็นธาตุ ๖ ประการ จึงควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในธาตุ คือ (๑) สุขธาตุ ธาตุคือสุข (๒) ทุกขธาตุ ธาตุคือทุกข์ (๓) โสมนัสสธาตุ ธาตุคือโสมนัส (๔) โทมนัสสธาตุ ธาตุคือโทมนัส (๕) อุเปกขาธาตุ ธาตุคืออุเบกขา (๖) อวิชชาธาตุ ธาตุคืออวิชชา (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๒๕/๑๖๒, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๐/๑๓๙)

สุขในการนอนหลับ:ยินดีสุขที่ไม่สะอาด, สุขที่อิงอาศัยลาภสักการะและการสรรเสริญ

ในนาคิตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับนาคิตะว่า “นาคิตะ เราไม่ติดยศ และยศก็ไม่ติดเรา ผู้ใดแลไม่ได้ตามความปรารถนา ไม่ได้โดยไม่ยาก ไม่ได้โดยไม่ลำบากซึ่งเนกขัมมสุข ปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธสุข ที่เราได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากนี้ ผู้นั้นชื่อว่า ยินดีสุขที่ไม่สะอาด สุขในการนอนหลับ และสุขที่อิงอาศัยลาภสักการะและการสรรเสริญ” (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๓๐/๔๒)

สุขปฏิปทา ขิปปาภิญญา:สุขที่บรรลุฌาน ชนิดสุญญตะ, ปฏิบัติได้ง่าย รู้ได้เร็ว

ในสุญญตปฏิปทา โยคาวจรบุคคลเจริญฌานเป็นโลกุตระ อันเป็นเครื่องออกไปจากโลกนำไปสู่นิพพาน เพื่อละทิฏฐิ เพื่อบรรลุภูมิเบื้องต้น สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ชนิดสุญญตะ เป็นทุกขาปฏิปทาขิปปาภิญญา ชนิดสุญญตะ เป็นสุขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ เป็นสุขาปฏิปทาขิปปาภิญญา บรรลุทุติยฌาน บรรลุตติยฌาน บรรลุจตุตถฌาน บรรลุปฐมฌาน บรรลุปัญจมฌาน ชนิดสุญญตะ เป็นสุขปฏิปทาขิปปาภิญญา (อภิ.สงฺ.๗๖/๔๓๗/๑๑๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๒/๑๑๓)

SAMPLE

สุขปัตถนาสูตร :พระสูตรว่าด้วยผู้ปรารถนาความสุข คำว่า ความสุข ในพระสูตรนี้หมายถึง (๑) การได้การสรรเสริญ (๒) การได้โภคทรัพย์ (๓) การไปเกิดในสุคติ ทรงแสดงว่า เมื่อบัณฑิตปรารถนาความสุขทั้ง ๓ ประการนี้ ก็พึงรักษาศีล (ขุ.อิติ.(ไท) ๒๕/๗๖/๔๓๖)

สุขวิหาริชาดก :ชาดกว่าด้วยการอยู่เป็นสุข มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์มหาศาลเมื่อสิ้นมารดาบดาแล้วเห็นโทษในกามจึงสละแสดงธรรมแก่พระราชาเกี่ยวกับการอยู่เป็นสุขว่า ผู้ที่ไม่ต้องคุ้มครองผู้อื่น ไม่ต้องให้ผู้อื่นคุ้มครองและไม่หวังอยากได้กามคุณนั้นแหละอยู่เป็นสุข(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐/๔)

สุขเพียงเล็กน้อย:สุขในกาม, สุขไม่ถาวร, สุขดุจปลาไหลกลืนเบ็ด ที่เดือดร้อนภายหลัง ต่างจากสุขอันไพบูลย์

ในสุเมธาเถรีคาถา ภาษิตพระสุเมธาเถรีว่า เราเป็นธิดาของพระอัครมเหสีพระเจ้าโกญจะกรุงมันตาวดี ชื่อว่า สุเมธา ผู้ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ทำตามคำสั่งสอน ทำให้เกิดเลื่อมใสแล้ว นางกล่าวว่า โปรดอย่าละสุขอันไพบูลย์ เพราะเหตุแห่งกามสุขเพียงเล็กน้อย อย่าทรงเป็นดุจปลาใหญ่กลืนเบ็ด ต้องเดือดร้อนในภายหลัง โปรดอย่าทรงเป็นดุจสุนัขถูกล่ามโซ่หมุนไปหมุนมา เพราะกามทั้งหลายเลย เพราะกามทั้งหลายจักทำพระองค์ให้เป็นเหมือนคนจัณฑาลหิวจัด ได้สุนัขแล้วทำให้พินาศได้ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๑๐/๖๓๘)

สุขไพบูลย์: ความสุขอันเต็มเปี่ยม, ความสมบูรณ์แห่งสุข, ความสุขที่เกิดจากถวายทานแด่พระเรวตะที่น่าเจริญใจ

ในทัททัลลวิมาน พี่สาวถามสุภัทราเทพธิดาน้องสาวว่า พี่ถวายทานมากกว่าเธอ แต่กลับอุบัติในหมู่เทพชั้นต่ำกว่า ส่วนน้องถวายทานน้อยกว่า แต่ทำไมจึงได้รับสุขไพบูลย์วิเศษเล่า เทพธิดา พี่ถามแล้ว ขอเธอจงบอก นี้เป็นผลของกรรมอันใดเล่า สุภัทราเทพธิดาตอบว่า ชาติก่อนดิฉันได้พบภิกษุรูปหนึ่ง น่าเจริญใจ จึงได้นิมนต์ภิกษุรูปนั้น คือพระเรวตะ เป็นรูปที่ ๘ ให้ฉันภัตตาหาร พระเรวตเถระนั้นมุ่งจะอนุเคราะห์ให้เกิดประโยชน์แก่ดิฉัน จึงบอกดิฉันให้ถวายสงฆ์ ดิฉันได้ทำตามคำแนะนำของท่าน ทักษิณาของดิฉันนั้นถวายเป็นสังฆทาน มีผลประมาณมิได้ ส่วนทานของพี่ที่ถวายเป็นรายบุคคลนั้นมีผลไม่มาก (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๒๕/๖๘)

สุขภาพ: สุขภาพกายและสุขภาพจิต, เรื่องที่สุภมาณพโตเทยยบุตรถามท่านพระอานนท์ถึงสุขภาพ

ในสุภสูตร พระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานไปไม่นาน พระอานนท์พำนักอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สุภมาณพโตเทยยบุตร

SAMPLE

มีกิจธุระพำนักอยู่ในกรุงสาวัตถี สุภมาณพโตเทยยบุตรเรียกมาณพคนหนึ่งมาสั่งว่า “มานี่แน่ะพ่อหนุ่ม เธอจงเข้าไปหาพระสมณะชื่ออานนท์ แล้วเรียนถามถึงสุขภาพความมีโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญตามคำของเราว่า สุภมาณพโตเทยยบุตรถามท่านพระอานนท์ถึงสุขภาพ ความมีโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ และเธอจงเรียนว่าขอท่านพระอานนท์โปรดอนุเคราะห์สละเวลาเข้าไปเยี่ยมสุภมาณพโตเทยยบุตรบ้าง” (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๕/๑๙๗,ที.สี.(ไทย)๙/๔๔๖/๑๙๗,ที.สี.(ไทย)๙/๕๐๔/๒๒๒,ที.สี.(ไทย)๙/๕๐๕/๒๒๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๔/๑๕๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๔/๒๐๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๔/๓๖๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๔/๓๙๒,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๒๒/๓๒,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๘/๒๐๐)

สุขวัจฉนมาณพ: มาณพชื่อสุขวัจฉนะ, มาณพผู้ละธรรมเพราะต้องการหญิงสาว, หนึ่งในมาณพหกคนที่ต้องการหญิงสาว

ในสีลวีมังสชาดก พระศาสดาได้ตรัส ๒ พระคาถานี้ว่า ทุชัจจมาณพ สุชัจจมาณพ นันทมาณพ สุขวัจฉนมาณพ วัชฌมาณพ และอัทธุวสีลมาณพนั้น มีความต้องการหญิงสาว จึงพากันละธรรมเสีย ส่วนพราหมณ์ผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง มีปัญญา มีความก้าวหน้าในสัจจธรรม ตามรักษาธรรมอยู่ ละทิ้งอิตถีลาภเพราะเหตุอะไรเล่า (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๙/๑๖๐)

สุขวิหารธรรม: ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุข, ธรรมของพระผู้มีพระมีภาค, ธรรมที่ภิกษุอธรรมวาทีขอให้พระผู้มีพระภาคประกอบตาม

ตัวอย่างในโกสัมพิกวิวาทกถา พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุว่า “พวกเธออย่าบาดหมาง อย่าทะเลาะ อย่าขัดแย้ง อย่าวิวาทกันเลย ภิกษุฝ่าย อธรรมวาทีรูปนั้นได้กราบทูลอีกเป็นครั้งที่ ๒ ว่า ขอพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงเป็นธรรมสามีทรงโปรดรอไปก่อน ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงขวนขวายน้อย ประกอบตามสุขวิหารธรรมในปัจจุบันอยู่เถิด พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์จะปรากฏเพราะความบาดหมาง ความทะเลาะ ความขัดแย้ง และความวิวาทนั่งเอง” (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๕๗/๓๔๒, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๓๖/๒๗๗)

สุขวิหารสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๒ ประการ คือ (๑) ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๒) ความรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นเหตุให้อยู่เป็นสุข ไม่อึดอัด ไม่คับแค้น ไม่กระวนกระวายในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วย่อมไปสู่สุคติ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๙/๓๗๖)

SAMPLE

สุขวิหาริชาดก :ชาดกว่าด้วยการอยู่เป็นสุข มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์มหาศาลเมื่อสิ้นมารดาบดาแล้วเห็นโทษในกามจึงสละแสดงธรรมแก่พระราชาเกี่ยวกับการอยู่เป็นสุขว่า ผู้ที่ไม่ต้องคุ้มครองผู้อื่น ไม่ต้องให้ผู้อื่นคุ้มครองและไม่หวังอยากได้กามคุณนั้นแหละอยู่เป็นสุข(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐/๔)

สุขเวทนา: ความรู้สึกสุข, การเสวยสุขเวทนา

ในสังคีติสูตร หมวด ๓ กล่าวถึงเวทนา ๓ คือ (๑) สุขเวทนา ความรู้สึกสุข (๒) ทุกขเวทนาความรู้สึกทุกข์ (๓) อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๒/๗๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๓/๗๐, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๓/๓๗๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๓/๑๐๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๘/๔๐๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๘๓/๔๑๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๘๘/๙๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๘/๒๐๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๕/๒๔๓)

สุขเวทนามีอามิส:สุขเวทนาที่เจือด้วยอามิส, การกำหนดรู้ชัดว่าเสวยเวทนามีอามิส, หนึ่งในสติปัฏฐาน ๔

ในเวทนานุปัสสนานิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในตนอยู่ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนา เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนา เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนามีอามิส หรือเมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส เมื่อเสวยทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนามีอามิส หรือเมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส หรือเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๓๖๓/๓๒๐)

สุขเวทนาไม่มีอามิส:สุขเวทนาที่ไม่เจือด้วยอามิส, การเสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส, หนึ่งในสติปัฏฐาน ๔

ในเวทนานุปัสสนานิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในตนอยู่ ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนา เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนา เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนามีอามิส หรือเมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส เมื่อ

SAMPLE

เสวยทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนามีอามิส หรือเมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส หรือเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส(อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๓๖๓/๓๑๐)

สุขสมบัติ: สมบัติคือความสุข, ความถึงพร้อมด้วยความสุข, มีความสุขพร้อมสรรพ

ในอัฏฐารสเถรีสหัสสานมปทาน เรื่องอดีตชาติของพระเถรี ท่านประกาศว่า หม่อมฉันทั้งหลายได้รับทุกข์หลายอย่าง และสุขสมบัติหลายอย่าง ถึงความเป็นผู้บริสุทธิ์ ได้สมบัติทุกอย่าง ด้วยประการฉะนี้บุคคลผู้ถวายตนของตนแด่พระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพื่อต้องการบุญก็ย่อมพรั่งพร้อมด้วยสหาย บรรลุพระนิพพานซึ่งเป็นอสังขตะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๘๒/๕๑๗)

สุขสหคตปัญญา:ปัญญาที่สัมปยุตด้วยสุข, ปัญญาที่ประกอบด้วยสุข

ในญาณวิภังค์ ติกนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงปัญญา ๓ คือ ปัญญาที่สัมปยุตด้วยปีติชื่อว่า ปีติสหคตปัญญา ปัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขชื่อว่า สุขสหคตปัญญา ปัญญาที่สัมปยุตด้วยอุเบกขาชื่อว่า อุเปกขาสหคตปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๗๕/๕๐๖)

สุขสัญญา: ความหมายรู้ว่าเป็นสุข, ความหมายรู้ว่าสบาย

ในอโยคุฬสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตตั้งกายไว้ในจิตหรือตั้งจิตไว้ในกาย ก้าวลงสู่สุขสัญญา (ความหมายรู้ว่าสบาย) และลหุสัญญา (ความหมายรู้ว่าเบา) ในกายอยู่ สมัยนั้น กายของตถาคตย่อมเบากว่า อ่อนกว่า ควรแก่การงานกว่า และผุดผ่องกว่า ก้อนเหล็กที่ไฟเผาตลอดทั้งวันย่อมเบากว่า อ่อนกว่า ควรแก่การงานกว่า และผุดผ่องกว่า แม้ฉันใด สมัยใด ตถาคตตั้งกายไว้ในจิตหรือตั้งจิตไว้ในกาย ก้าวลงสู่สุขสัญญาและลหุสัญญาในกายอยู่ สมัยนั้น กายของตถาคตย่อมเบากว่า อ่อนกว่า ควรแก่การงานกว่า และผุดผ่องกว่า ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๓๔/๔๑๔,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๘/๔๕,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕๒/๘๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๖๗/๒๕๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

สุขสัมผัส: การสัมผัสเป็นสุข, สัมผัสด้วยความสบาย, การกระทบด้วยความสุข

ในอทันตอคุตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสุขสัมผัสว่า ในกาลใดที่บุคคลอบรมใจดีแล้ว ในอารมณ์ ๖ ประการอย่างนี้ ในกาลนั้นจิตของเขาถูกสุขสัมผัสหรือทุกขสัมผัสกระทบแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหวในที่ไหน ๆ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายครอบงำราคะ

SAMPLE

และโทสะได้แล้ว ย่อมเป็นผู้ถึงจุดจบแห่งความเกิดและความตาย (สำ.ส.(ไทย)๑๘/๙๔/๙๙)

สุขสามเณรวัตถุ : เรื่องสุขสามเณร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า คนไขน้ำ ย่อมไขน้ำ ช่างศร ย่อมดัดลูกศร ช่างไม้ ย่อมถากไม้ ผู้มีวัตรดีย่อมฝึกตน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๕/๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ผู้มีวัตรดี ในที่นี้หมายถึงคนที่ว่าง่าย สอนง่าย (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๕/๘๒)

สุขสูตร : มี ๓ สูตร แต่แปลความหมายต่างกัน คือ

1.สุขสูตร พระสูตรว่าด้วยความสุข พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้รู้ว่าเวทนาทั้งหมดทั้งที่เป็นภายในและภายนอกนี้ว่าล้วนเป็นทุกข์ มีความพินาศแตกสลายเป็นธรรมดา ถูกต้องความเสื่อมอยู่ ย่อมคลายความยินดีในเวทนาเหล่านั้นได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๐/๒๗๐)

2.สุขสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยเหตุให้เกิดสุขและทุกข์ (สูตรที่ ๑) พระสารีบุตรตอบว่า การเกิดเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ การไม่เกิดเป็นเหตุให้เกิดสุข เมื่อมีการเกิด ทุกข์เหล่านี้ก็ตามมา คือ ความหนาว ร้อน หิว กระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ สัมผัสไฟ ถูกตีด้วยไม้ ถูกทำร้ายด้วยศัสตรา ทั้งญาติมิตรต่างก็พากันโกรธเคืองเขา เมื่อไม่มีการเกิด สุขเหล่านี้ก็ตามา คือ ความไม่หนาว ไม่ร้อน ไม่หิว ไม่กระหาย ไม่ต้องปวดอุจจาระ (องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๕/๑๔๓)

3.สุขสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยเหตุให้เกิดสุขและทุกข์ (สูตรที่ ๒) ปริพาชกชื่อว่าสามัณฑกานิเข้าไปหาพระสารีบุตรที่ ณ นาลกคาม แคว้นมคธ ครั้นสนทนาปราศรัยแล้วได้เรียนถามว่า อะไรเป็นเหตุให้เกิดสุข อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ พระสารีบุตรตอบว่า ในธรรมวินัยนี้ ความไม่ยินดีเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ความยินดีเป็นเหตุให้เกิดสุข เมื่อไม่ยินดี ทุกข์เหล่านี้ก็ตามมา คือ บุคคลผู้ไม่ยินดี แม้จะเดินอยู่ ยืนอยู่ นั่งอยู่ นอนอยู่ ไปสู่บ้าน ไปสู่ป่า ไปสู่โคนไม้ ไปสู่เรือนว่าง ไปสู่ที่แจ้ง ไปสู่ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ก็ไม่ประสพความสุขสำราญ เมื่อมีความยินดี สุขเหล่านี้ก็ตามมา คือ บุคคลผู้ยินดี แม้จะเดินอยู่ ยืนอยู่ นั่งอยู่ นอนอยู่ ไปสู่บ้าน ไปสู่ป่า ไปสู่โคนไม้ ไปสู่เรือนว่าง ไปสู่ที่แจ้ง ไปสู่ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ก็ประสพความสุขสำราญ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๖/๑๔๔)

สุขโสมนัส: ความสุขทางใจ, ความสบายใจ, คุณทางใจ, สภาพที่สุขโสมนันอาศัยรูปเกิดขึ้น เป็นคุณในรูป

SAMPLE

ในมหาปุณณมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงคุณ โทษ และการสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ภิกษุนั้นได้ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากรูป อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากสัญญา อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากสังขาร อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากวิญญาณ” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ภิกษุ สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยรูปเกิดขึ้น นี้เป็นคุณในรูป สภาพที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษในรูป ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในรูป นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๗๙/๕๒๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๐/๙๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๕๕/๑๗๓,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๘๘/๑๐๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๕๓/๒๙๙,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๕๙/๓๐๗,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๑๕/๒๐๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๖/๓๘,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๓/๑๑,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๔/๑๑,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๓/๑๒)

สุขโสมนัสสสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้มีสุขโสมนัส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้มีสุขโสมนัสมากในปัจจุบันและเป็นผู้ปรารภเหตุแห่งธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะทั้งหลาย ๖ คือ (๑) ความยินดีในธรรม (๒) ความยินดีในภาวนา (๓) ความยินดีในการละ (๔) ความยินดีในปวิเวก (๕) ความยินดีในความไม่พยาบาท (๖) ความยินดีในธรรมที่ไม่เป็นเครื่องเนิ่นช้า (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๘/๖๐๑)

สุขหนอ: คำเปล่งอุทานของพระภัททิยะที่ไม่หวาดหวั่น ไม่ระแวง ไม่สะดุ้ง มีจิตอิสระดุจมฤคในป่า ควงไม้ หรือเรือนว่าง

ในภัททิยสูตร พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ ณ อนุปิยอัมพวัน พระภัททิยะ กาฬิโคธาบุตร อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่ควงไม้ก็ดี หรืออยู่ในเรือนว่างก็ดี ก็เปล่งอุทานเนือง ๆ ว่า ‘สุขหนอ สุขหนอ’ ภิกษุจำนวนมากได้ฟังท่านพระภัททิยะ ก็เปล่งอุทานเนือง ๆ ว่า ‘สุขหนอ สุขหนอ’ พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านว่า “จริงหรือ” ท่านพระภัททิยะกาฬิโคธาบุตรทูลตอบว่า “จริง พระพุทธเจ้าข้า” (ขุ.อุป.(ไทย)๒๕/๒๐/๒๐๖)

สุขะ: ความสบายกายสบายใจ, กรรมที่ให้ผลเป็นสุขของจุนทกัมมารบุตร, หนึ่งในธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่ผู้กราบไหว้ ผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ตัวอย่างในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคเสด็จไปยังควงไม้สาละคู่ ตรัสกับพระอานนท์ว่า บิณฑบาต ๒ คราว อะไรบ้าง คือ (๑) บิณฑบาตที่พระตถาคตเสวยแล้วตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ (๒) บิณฑบาตที่พระตถาคตเสวยแล้วปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ บิณฑบาต ๒ คราวนี้มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผล

SAMPLE

มากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า ยิ่งกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ' กรรมที่จุนทกัมมารบุตรสั่งสมไว้เป็นไปเพื่ออายุ เป็นไปเพื่อวรรณะ เป็นไปเพื่อสุขะเป็นไปเพื่อยศ เป็นไปเพื่อเกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่' อานนท์ เธอพึงช่วยบรรเทาความร้อนใจของจุนทกัมมารบุตรอย่างนี้" (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๗/๑๔๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๗/๙๕,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๐๙/๖๔,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๓๒๒/๕๒)

สุขัลลิกานุโยค: การหมกมุ่นในการเสพสุข, การยึดอยู่กาม, การถือคติสุขารมณ์

ในปาสาทิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสุขัลลิกานุโยค ว่า จุนทะ สุขัลลิกานุโยคนี้เป็นธรรมต่ำทราม เป็นของชาวบ้านเป็นของปุถุชน มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๓/๑๔๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๔/๑๔๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๕/๑๔๓,ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๘๓/๑๐๒)

สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา:ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า, หนึ่งในปฏิปทา ๔

ในสัมปสาทนียสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องปฏิปทานับว่ายอดเยี่ยม ๔ ประการ คือ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า(๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว (๓) สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า (๔) สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว บรรดาปฏิปทา ๔ ประการนั้น ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิปทานี้ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นข้อปฏิบัติต่ำทั้ง ๒ ส่วน คือ เพราะปฏิบัติลำบาก และเพราะรู้ได้ช้า ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิปทานี้ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นข้อปฏิบัติต่ำ เพราะปฏิบัติลำบาก สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิปทานี้ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นข้อปฏิบัติต่ำเพราะรู้ได้ช้า สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิปทานี้ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นข้อปฏิบัติประณีตทั้ง ๒ ส่วน คือ เพราะปฏิบัติสะดวก และเพราะรู้ได้เร็ว (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๒/๒๒๖)

สุขิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีความสุข พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เธอทั้งหลายพึงพิจารณาให้เห็นความสุขในสังสารวัฏที่สัตว์ได้รับ เพราะแม้เราก็เคยได้รับความสุขมาแล้ว (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๓๕/๒๒๕)

สุขินทรีย์: อินทรีย์คือสุขเวทนา, อินทรีย์คือความสุขกาย

SAMPLE

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๕ กล่าวถึงสุขินทรีย์ ๕ คือ (๑) สุขินทรีย์ อินทรีย์คือความสุขกาย (๒) ทุกขินทรีย์ อินทรีย์คือความทุกข์กาย (๓) โสมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือความสุขใจ (๔) โทมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือความทุกข์ใจ (๕) อุเปกขินทรีย์ อินทรีย์คืออุเบกขา(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๐/๓๑๐,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๒๗๐/๓๐๓,สํ.ส.ไทย)๑๙/๕๐๕/๓๑๒,สํ.ส.ไทย)๑๙/๕๑๐/๓๑๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.ส.(ไทย)๓๔/๔๕๒/๑๒๘,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๒๒๐/๑๙๙,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๕๔/๑๕,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๘๒/๔๑)

สุขุมบัณฑิต: บัณฑิตชื่อสุขุม,ฤๅษีบัณฑิตผู้สามารถพยากรณ์ปัญหาอันละเอียดสุขุมของพระราชาได้ ในสรภังคชาดก อนุสิสสดาบสลุกจากอาสนะ ขอโอกาสกับหมู่ฤๅษี กล่าวว่า ท้าวมัฆวาน สุชัมบดีเทวราช องค์ปุรินททะจอมเทพ ผู้เป็นใหญ่กว่าภูตพระองค์นั้น ทรงพระยศ ย่ำยีหมู่อสูร บรรดาฤๅษีเหล่านี้ผู้เป็นบัณฑิต ณ ที่นี่ ใครเล่าหนอถูกถามแล้วจักพยากรณ์ปัญหาอันละเอียดสุขุม ของพระราชาผู้เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ทั้ง ๓ พระองค์ และของท้าววาสวะจอมเทพได้ หมู่ฤๅษีได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงกล่าวแนะนำว่า ฤๅษีตนนี้ชื่อสรภังคะ มีตบะ เว้นจากเมถุนธรรมตั้งแต่เกิด เป็นบุตรของปุโรหิตาจารย์ ได้รับการฝึกฝนมาเป็นอันดี ท่านจักพยากรณ์ปัญหาทั้งหลายของพระราชาเหล่านั้นได้ (ขุ.ขา.(ไทย)๒๗/๕๗/๖๐๓)

สุขุมพญาปักษีทิชาชาติ:ชื่อพญาหงษ์สุขุม, หงษ์ที่ปฏิบัติธรรมแม้อยู่ในเงื้อมมือโจร, หนึ่งในหงษ์สองตัวที่พระราชาพอพระทัย

ในจูฬหังสชาดก นายพรานทูลถามมหาราช ว่า พญาหงส์ธตรัฏฐะทั้ง ๒ คือพญาหงส์สุมุขะกับพญาหงส์ธตรัฏฐะ เป็นอธิบดีแห่งหงส์ หงส์นี้เป็นราชาแห่งหงส์ทั้งหลาย ส่วนอีกตัวหนึ่งนี้เป็นเสนาบดี พระราชาผู้ทรงเป็นนราธิบดีทอดพระเนตรเห็นพญาหงส์นี้แล้ว จะทรงปรีดา ปลาบปลื้ม พอพระทัย จะพระราชทานพระราชทรัพย์ให้ท่าน เป็นจำนวนมากอย่างไม่ต้องสงสัย หงส์ทั้ง ๒ เหล่านี้ข้าพระองค์นำมา ตามคำของหงส์สุมุขะนั้น ความจริง ข้าพระองค์ได้อนุญาต ให้หงส์ทั้ง ๒ เหล่านี้อยู่ที่สระนั้นตามเดิม ก็สุมุขพญาปักษีทิชาชาติตัวนี้นั้น เป็นหงส์ประกอบอยู่ในธรรมอย่างยิ่ง แม้ตกอยู่ในเงื้อมมือของศัตรูอย่างนี้ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๕๕/๙๒)

สุขุมวิหค: วิหคชื่อสุขุม, สุขุมวิหคผู้รอดปลอดภัยเพราะอาศัยนายพราน

ในจูฬหังสชาดก พญาหงส์โพธิสัตว์กราบทูลพระราชาว่า ในคราวมีอันตรายอย่างนี้ความปลอดภัยได้มีแล้ว ด้วยว่านายพรานผู้นี้ หาได้ดำเนินการบางสิ่งบางอย่างในข้าพระองค์ทั้ง ๒ เหมือนศัตรูไม่ นายพรานค่อย ๆ ก้าวเข้าไปหาและได้ปราศรัยขึ้นก่อน

SAMPLE

ในกาลนั้น สุมุขวิหค (บัณฑิต) ผู้นี้แหละได้กล่าวตอบ นายพรานสดับคำของสุมุขวิหคนั้นแล้วจึงกลับเลื่อมใสจากนั้นจึงได้ปลดปล่อยข้าพระองค์จากบ่วง ก็การมาสู่สำนักของพระองค์ผู้ทรงพระเจริญนี้ สุมุขวิหคนั่นแหละปรารถนาทรัพย์เพื่อนายพรานผู้นี้ได้คิดแล้วเพื่อประโยชน์แก่เขา (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๖๘/๙๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๖๙/๙๕)

สุขุมาลชาติ: มีตระกูลผู้ดี, มีตระกูลสูง, มีลักษณะอย่างผู้ดี กิริยามารยาทเรียบร้อย, คุณลักษณะของเจ้าอนุรุทธะ, หนึ่งในเจ้าศากยะทั้งหก

ในสุขุมาลสูตร พระผู้พระมีพระภาคตรัสกับ ภิกษุทั้งหลายว่า เราเป็นผู้สุขุมาลชาติเป็นผู้สุขุมาลชาติอย่างยิ่ง พระราชบิดารับสั่งให้ขุดสระโบกขรณี (สระบัว) สระหนึ่งปลูกอุบล สระหนึ่งปลูกปทุม สระหนึ่งปลูกปุณฑริก ไว้เพื่อเราภายในที่อยู่ เราไม่ได้ใช้เฉพาะไม้จันทน์แคว้นกาสี (พาราณสี)เท่านั้น ผ้าโพกของเราก็ทำในแคว้นกาสีเสื้อก็ทำในแคว้นกาสี ผ้านุ่งก็ทำในแคว้นกาสี ผ้าห่มก็ทำในแคว้นกาสีทั้งคนรับใช้คอยกั้นเศวตฉัตรให้เราตลอดวันและคืนด้วยหวังว่า หนาว ร้อน ธุลี หญ้า หรือน้ำค้างอย่าได้กระทบพระองค์ท่าน เรานั้นมีปราสาทอยู่ ๓ หลัง คือ ปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูหนาวหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูร้อน หลังหนึ่งเป็นที่อยู่ในฤดูฝน เรานั้นได้รับการบำเรอด้วยดนตรีที่ไม่ใช่บุรุษบรรเลง ตลอด ๔ เดือนฤดูฝน วิ.จู.(ไทย)๗/๓๓๐/๑๖๘, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๕/๒๒๐,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓๐/๓๑๙,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๙/๑๙๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๗๕/๔๒๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๗๐/๔๖๕, ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๖๓/๖๐๒)

สุขุมาลชาติ, รูปลักษณะ:ผู้ไม่มีทุกข์, มีตระกูลผู้ดี, มีตระกูลสูง, มีลักษณะอย่างผู้ดี กิริยามารยาทเรียบร้อย, คุณลักษณะของนายยสกุลบุตร ลูกเศรษฐี ชาวเมืองพาราณสี

ในปัพพัชชากถา เรื่องกุลบุตรชื่อยสะเป็นลูกเศรษฐีเป็นผู้สุขุมาลชาติ ได้รับการบำเรอด้วยดนตรี ไม่มีบุรุษเจือปน ตลอด ๔ เดือน เมื่อ ยสกุลบุตรได้รับการบำเรออิ่มเอมเพียบพร้อมด้วยกามคุณ โทษจึงปรากฏแก่ยสกุลบุตร จิตตั้งอยู่ในความเบื่อหน่าย จึงเปล่งอุทานขึ้นว่า ที่นี่วุ่นวายหนอ ท่านผู้เจริญ ที่นี่ขัดข้องหนอ (วิ.ม.(ไทย)๔/๒๕/๓๑, (องฺ.ติก. (แปล) ๒๐/๓๙/๑๙๘, องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๙/๑๔๐)

สุขุมาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุขุมาลชาติ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าว่า พระองค์ทรงเป็นสุขุมาลชาติอย่างยิ่ง พระบิดารับสั่งให้ขุดสระโบกขรณีและให้สร้างปราสาท ๓ หลัง สำหรับ ๓ ฤดู เพื่อพระองค์ มีคนคอยรับใช้ทั้งกลางวันและกลางคืน ได้รับการบำรุงบำเรออย่างดี แม้จะเพียบพร้อมด้วยความสำเร็จอย่างนี้ยังคิดว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ตนเองเป็นผู้มีความแก่ ความเจ็บไข้และความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้

SAMPLE

เห็นคนอื่นแก่ เจ็บไข้ และตาย ก็อึดอัด ระอารังเกียจลืมตัว ไม่คิดว่า แม้ตัวเราก็จะเป็นเช่นนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้ ข้อนั้นไม่สมควรแก่พระองค์เลย เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ จึงละความมัวเมา ๓ คือ ความมัวเมาใน (๑) ความเป็นหนุ่มสาว (๒) ความไม่มีโรค (๓) ชีวิต ได้ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ มัวเมาในความเป็นหนุ่มสาวเป็นต้น ประพฤติทุจริต ๓ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้าเป็นภิกษุก็จะบอกลาสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๙/๑๙๘)

สุคต: พระนามของพระผู้มีพระภาค, พระองค์ผู้ตรัสว่าควรปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์

ในตติยอธัมมสูตร สิ่งที่ไม่เป็นธรรม กล่าวถึงบุคคลควรทราบทั้งสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นธรรมควรทราบทั้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน์ ครั้นทราบแล้ว ควรปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ พระผู้มีพระภาคผู้สุคตครั้นตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้วจึงเสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปยังพระวิหาร (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๕/๒๖๑,อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๒/๓๐๘)

สุคต, พระ: พระนามของพระผู้มีพระภาค, พระผู้เสด็จไปดี, ผู้ดำเนินไปดี, ผู้ให้ผลแก่ทานอันเลิศ ในทานสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า วิญญูชนผู้มีจิตเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์ผู้ประเสริฐ เมื่อทราบชัดทานและการจำแนกที่พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญว่า ยอดเยี่ยมอย่างยิ่ง ใครเล่าจะไม่ถวายทานในกาลอันสมควร ประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมนั้นย่อมสำเร็จแก่คน ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายแสดงธรรมและฝ่ายฟังธรรม ผู้มีจิตเลื่อมใสในคำสอนของพระสุคต และผู้ไม่ประมาทในคำสอนของพระสุคต(ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๙๘/๔๗๓)

สุคตจีวร: จีวรของพระสุคต, จีวรมีขนาดเท่าสุคตจีวร

ในนันทสิกขาบท พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ให้ทำจีวรมีขนาดเท่ากับสุคตจีวรณ ณ กรุงสาวัตถี ทรงปรารภท่านพระนันทะ เรื่องที่ท่านพระนันทะห่มจีวรมีขนาดเท่ากับสุคตจีวรทรงบัญญัติว่า ภิกษุให้ทำจีวรเท่ากับสุคตจีวร ต้องอาบัติ ๒ อย่าง คือ (๑) กำลังทำ ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะพยายาม (๒) เมื่อทำเสร็จแล้ว ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.ป.(ไทย)๘/๑๔๕/๙๕,วิ.ป.(ไทย)๘/๑๗๓/๑๕๔,วิ.ป.(ไทย)๘/๑๗๓/๑๕๕,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๖๐/๓๕๐)

สุคตวินยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระสุคตและวินัยของพระสุคต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระสุคตหรือวินัยของพระสุคตเมื่อดำรงอยู่ในโลก พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระสุคต คือตถาคตเกิดขึ้นในโลกนี้เป็น

พระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค วินัยของพระสุคต คือธรรมที่มีความงามในเบื้องต้นมีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุดและพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงครบถ้วน ที่พระสุคตทรงแสดงแล้วตรัสว่าธรรมที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม ๔ คือ ภิกษุ (๑) เล่าเรียนสูตรที่นำสืบทอดกันมาผิดและถ่ายทอดต่อไปอย่างผิด ๆ (๒) เป็นคนว่ายาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ (๓) เป็นพหูสูต เรียนจบคัมภีร์ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ไม่ถ่ายทอดสูตรแก่ผู้อื่นโดยเคารพ เมื่อภิกษุเหล่านั้น ล่วงลับไปแล้วสูตรก็ขาดรากฐาน ไม่มีที่พึงอาศัย (๔) เป็นเถระมักมาก ย่อหย่อน เป็นผู้นำในโอกกมนธรรม(นิวรณ์ ๕) ทอดธุระในปวิเวก(หมายถึงทอดทิ้งอุปธิวิเวก คือทอดทิ้งพระนิพพาน) ไม่ปรารภความเพียรเพื่อบรรลุธรรมชั้นสูงสุด หมู่คนรุ่นหลังก็พากันประพฤติตามอย่างภิกษุผู้เป็นเถระเหล่านั้น ต่อจากนั้นตรัสว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญหายไปแห่งพระสัทธรรม ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **คัมภีร์** คือคัมภีร์พระไตรปิฎก ๕ นิกาย ได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย (อง.ติก.อ.(บาลี) ๒/๒๐/๙๘)

สุคตศาสดา: พระศาสดา, พระสุคต, พระสัมมาสัมพุทธเจ้า, ผู้เสด็จมาถึงแล้ว

ในอนุพุทธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยศีล เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสมาธิ เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยปัญญา เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยวิมุตติ เราถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก” พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ได้ตรัสเวยยากรณภาษิตนี้แล้ว (อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑/๒๕๔๕)

สุคตะ,พระ: ขนาดมาตรวัด ยาว ๑๒ คืบ กว้าง ๗ คืบ โดยคืบพระสุคต, มาตราวัดขนาดสิ่งของที่ใช้ในครั้งพุทธกาล ๑ คืบพระสุคต เท่ากับ ๓ คืบของคนสัณฐานปานกลาง

ในวาสิฏฐีเถรีคาถา พระวาสิฏฐีเถรี ได้กล่าวภาษิตว่า เรากระทบกระเทือนใจเพราะความเศร้าโศกถึงบุตร มีจิตฟุ้งซ่าน ไม่รู้สึกตัว เปลือยกายและมีผมรุงรัง เที่ยวร้องไห้ไปตามที่ต่าง ๆ ได้เที่ยวไปตามถนน กองขยะ ในป่าช้า ในตรอกใหญ่ตรอกน้อย อด ๆ อยาก ๆ ถึง ๓ ปีภายหลัง ได้พบพระสุคตผู้ฝึกคนที่ยังไม่ได้ฝึก ไม่เกิดความกลัวแต่ที่

SAMPLE

ไหน ๆ กำลังเสด็จไปยังกรุงมิถิลา เรากลับได้สติแล้วเข้าไปถวายบังคม พระองค์ได้ทรงพระกรุณาแสดงธรรมโปรดเราเราฟังธรรมของพระองค์แล้วบวชเป็นบรรพชิต เพียรพยายามในคำสอนของพระศาสดา ได้ทำให้แจ้งซึ่งบทธรรมอันปลอดโปร่ง (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๓๕/๕๗๗)

สุคติ: ภพที่ดี, ภูมิที่สบาย, ผลรองรับกรรมที่ดี, สุคติ ๒ คือ (๑) ปฏิปัตติสุคติ คือการปฏิบัติดีด้วยจิตบริสุทธิ์ (๒) คติสุคติ คือคติหรือภูมิเป็นที่ไปอันเป็นสุข

ในเวรัญชกัณฑ์ กล่าวถึงสัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะมีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริตมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ ชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๗, วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๙๕/๓๓๗,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๓/๕๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๖/๑๐๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๘/๑๑๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๗๐/๖๓,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๘/๒๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๔/๓๓๖,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒/๑๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๔๗/๓๕๓,อง.เอก.(ไทย)๒๐/๔๔/๙,อง.เอก.(ไทย)๒๐/๑๖/๗๒,ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๗๐/๑๘๐)

สุคติพรหมโลก: โลกของพรหม, โลกแห่งความสุข, ผลการคลายกามฉันทะหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติพรหมโลก

ในมหาสุทัสสนสูตร พระผู้มีพระภาคทรงสรุปพระธรรมเทศนา กล่าวถึงพระเจ้ามหาสุทัสสนะเสด็จสู่พรหมโลก ว่า อานนท์ ต่อจากนั้นไม่นาน พระเจ้ามหาสุทัสสนะก็ได้สวรรคต ท้าวเธอทรงมีความรู้สึกขณะใกล้จะสวรรคตเหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดีผู้บริโภคโภชนะที่ชอบใจและก็ย่อมเมาในรสอาหาร ฉะนั้น พระเจ้ามหาสุทัสสนะเมื่อสวรรคตแล้วได้ไปเกิดในสุคติพรหมโลก(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๖๙/๒๐๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๘/๒๕๗)

สุคติภพ: ภพของนางสิริมา, นางผู้ชำนาญขับร้อง ฟ้อนรำ, นางชาวกรุงราชคฤห์

ในอิตถีวิมาน พระเถระถามนางเทพธิดาว่า เธอมีมวลเทพห้อมล้อม สักการะ เธอจุติมาจากคติไหนจึงมาถึงสุคติภพนี้หรือว่าเธอได้ทำตามคำสอนของพระศาสดาพระองค์ไหน หากเธอเป็นสาวิกาของพระพุทธเจ้าจริง ขอจงบอกอาตมาเถิด สิริมาเทพธิดาตอบว่า ดิฉันเป็นพระสนมของพระราชาผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ มีพระสิริ อยู่ในพระนครซึ่งสถาปนาไว้เป็นอย่างดีท่ามกลางขุนเขามีความชำนาญอย่างยิ่งในการฟ้อน

SAMPLE

รำ ขับร้อง ชาวเมืองราชคฤห์ได้พากันเรียกขานดิฉันว่า สิริมา(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๔๑/๒๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๗/๑๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๙๘๓/๓๓๕,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๔/๔๗๐)

สุคติภูมิ: ภูมิที่มีความสุขสบาย, ภพของมนุษย์ภูมิ, สวรรค์ ๖ ชั้น, ภพของรูปพรหมสิบหกชั้น, ภพของอรูปพรหมภูมิ,ผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัยและเป็นรัตตัญญู

ในชนวนสภสูตรเรื่องคำกราบทูลเลียบเคียงของพระอานนท์กล่าวถึงท่านพระอานนท์มีความคิดดังนี้ว่า “มีชาวมคธเหล่านี้จำนวนมาก เป็นผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัยและเป็นรัตตัญญูซึ่งล่วงลับดับชีพไปแล้ว แต่เพราะพระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ชาวอังคะและชาวมคธผู้เลื่อมใสในพระพุทธเลื่อมใสในพระธรรมเลื่อมใสในพระสงฆ์ ผู้รักษาศีลให้บริบูรณ์ที่ล่วงลับดับชีพไปแล้วเหล่านั้น แคว้นอังคะและแคว้นมคธ จึงดูประหนึ่งว่าว่างจากชาวอังคะและชาวมคธ ผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัยที่ล่วงลับดับชีพไปแล้ว การพยากรณ์คนเหล่านั้นพึงให้สำเร็จประโยชน์ได้(คือ)คนจำนวนมากพึงเลื่อมใส จากนั้นจะไปสู่สุคติภูมิ(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๖/๒๐๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๗/๒๐๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๗/๒๐๙)

สุคติโลกสวรรค์: ภพแห่งความสุขสบาย,ภูมิของผู้ประพฤติสุจริต,ภูมิหรือดินแดนที่มีอารมณ์เลิศด้วยดี เป็นที่อยู่ของเทวดาเหตุที่ทำให้มาเกิดเป็นเทวดาเพราะได้สร้างบุญกุศลไว้เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์

ในสามัญญผลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสวิชชา ๘ ประการ กล่าวถึงหมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริตกล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดพวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ (ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๖/๘๓,ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๗/๘๓,ที.สี.(ไทย)๙/๓๔๘/๑๔๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๐/๙๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๒/๑๕๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๖/๑๕๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๖/๑๕๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๙๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๔/๒๐๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๓๙/๔๗๒)

สุคนธชาติคือคุณ: ไม้มีกลิ่นหอม ๑๐ อย่าง คือ (๑) มูลคันธะ รากหอม (๒) สารคันธะ แก่นหอม (๓) เผคคุคันธะ กระพี้หอม (๔) ตจคันธะ เปลือกหอม (๕) ปัปปฏกคันธะ สะเก็ดหอม (๖) รสคันธะ ยางหอม (๗) ปัตตคันธะ ใบหอม (๘) ปุปผคันธะ ดอกหอม (๙) ผลคันธะ ผลหอม (๑๐) สัพพคันธะ หอมทุกอย่าง

SAMPLE

ในจูฬสุคันธเถราปทาน กล่าวถึงพระพุทธองค์ทรงมีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการเหมือนดวงจันทร์ซึ่งเป็นนักษัตรที่งาม ทรงสมบูรณ์ด้วยอนุพยัญชนะ เหมือนต้นพญาไม้สาละมีดอกบานสะพรั่ง ไม่ถูกโลกธรรมแปดเปื้อน เหมือนดอกบัวไม่เปื้อนด้วยน้ำ ประทับอยู่ดังกองไฟที่เผาเสี้ยนตอคือวาทะชั่ว พระองค์ทรงเป็นเหมือนยาบำบัดโรค ในที่ทั้งปวง ทรงทำลายยาพิษคือกิเลสให้พินาศ ทรงประดับด้วยสุคนธชาติคือคุณ เหมือนยอดเขาคันธมาทน์(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๘๔/๓๓๐)

สุคันธเถรคาถา :ภาษิตของพระสุคันธเถระ,คาถาของพระสุคันธเถระ ท่านพระสุคันธเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุบวชยังไม่ทันครบพรรษา มองเห็นธรรมว่าเป็นธรรมดีงาม บรรลุวิชชา ๓ แล้วได้ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๔/๓๑๒)

สุคันธเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุคันธเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัปนี้ ท่านได้สรรเสริญพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติเป็นอันมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๑/๒๒๙)

สุคันธะ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุคันธะ, พระเจ้าจักดพรรดิได้ถวายน้ำหอมประพรมบูชาพระวิปัสสีพุทธเจ้า ได้อานิสงส์เป็นพระสุคันธะจักรพรรดิ

ในคันโธทกิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระคันโธทกิยเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า เมื่อตนนั่งอยู่ในปราสาทที่ประเสริฐ ได้เห็นพระชินเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เสด็จดำเนินไปในที่ไม่ไกลปราสาท รัศมีของพระองค์สว่างไสว ในเมื่อดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้ว ท่านประคองน้ำหอม ประพรม (บูชา) พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด แล้วสิ้นชีวิตลง ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ประพรมน้ำหอมไว้ จึงไม่พบทุคติเลย ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าสุคันธะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๙/๒๘๑)

สุงสุมารคิระ, กรุง:ชื่อนครหลวงแห่งแคว้นภัคคะที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาที่ ๘, เมืองนี้มารใจบาปเข้าสิงในท้องในไส้ของพระโมคคัลลานะ

ตัวอย่างในมารตัชชนียสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการคุกคามของมาร เมื่อพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ เภสกฬาวันสถานที่ให้อภัยแก่หมู่เนื้อ เขตกรุงสุงสุมารคิระ ในแคว้นภัคคะ สมัยนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะเดินจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ถูกมารใจบาปเข้าสิงในท้องในไส้ ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า “ท้องเราเป็นเหมือนว่ามีก้อนหินหนัก ๆ และเป็นเช่นกระสอบที่บรรจุถั่วเหลืองเต็มเพราะเหตุไรหนอ” จึงลงจากที่จงกรมแล้วเข้าไปสู่วิหาร นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้วได้มนสิการโดยแยบคายเฉพาะตนพระ

SAMPLE

มหาโมคคัลลานะได้เห็นมารใจบาป เข้าสิงในท้องในไส้ แล้วจึงได้กล่าวกับมารใจบาปว่า “มาร ท่านจงออกมา ท่านจงออกมา ท่านอย่าเบียดเบียนพระตถาคตและสาวกของพระตถาคตเลย การเบียดเบียนนั้นอย่าได้มีเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์แก่ท่านตลอดกาลนาน” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๘๑/๑๘๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๖/๕๔๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๒๔/๓๙๒,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๖/๔๒๐,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑/๒๕๔๔,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๓๑/๑๕๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๓๐/๒๗๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๘/๓๒๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๖๑/๑๑๖)

สุงสุมารคิระ, เมือง:เมืองชื่อสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ, เมืองที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาปาจิตตีย์เพราะก่อไฟผิง

ตัวอย่างในโชติกสิกขาบท การก่อไฟผิง พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เภสกฬามฤคทายวัน เขตเมืองสุงสุมารคิระ แคว้นภัคคะ ครั้งนั้นในฤดูหนาว พวกภิกษุก่อไฟที่ขอนไม้ใหญ่ ขอนหนึ่งซึ่งมีโพรงแล้วผิง งูเห่าในโพรงไม้นั้น พอถูกไฟร้อน ได้เลื้อยออกมาไล่พวกภิกษุ ภิกษุทั้งหลายวิ่งหนีไปในที่นั้น ๆ บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉน ภิกษุทั้งหลายจึงก่อไฟผิงเล่า” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิภิกษุเหล่านั้นโดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์พระบัญญัติว่า ภิกษุใดต้องการผิงไฟ ก่อหรือใช้ให้ก่อไฟ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๕๐/๔๗๙,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๓๑/๗๐๘,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๓๒/๗๐๘,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๓๒/๗๐๙,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๓๒/๗๑๐, วิ.จุ.(ไทย) ๗/๒๖๘/๔๙)

สุงสุมารคีระ, นคร:นครสุงสุมารคีระ แคว้นภัคคะ, เมืองที่ภรรยาเตือนสามีว่าอย่าตายทั้งที่ยังมีความห่วงใย เป็นทุกข์

ในนกุลปิตุสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าเภสกฬามิคทายวันนครสุงสุมารคีระ แคว้นภัคคะ สมัยนั้น นกุลปิตาคหบดีมีความเจ็บไข้ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ครั้งนั้น นกุลมาตาคหปตานีได้กล่าวเตือนนกุลปิตาคหบดีว่า คหบดี ท่านอย่าได้ตายทั้งที่ยังมีความห่วงใยเลย เพราะการตายของผู้ที่ยังมีความห่วงใย เป็นทุกข์ และพระผู้มีพระภาคก็ทรงติเตียน (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๖/๔๓๖)

สุงสุมารชาดก : ชาดกว่าด้วยปัญญาของจระเข้ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาวานรโพธิสัตว์เอาตัวรอดจากจระเข้ได้ด้วยปัญญา โดยที่พญาวานรถูกจระเข้หลอกจะพาข้ามน้ำไปหากินที่ฝั่งโน้นแต่เมื่อไปถึงกลางแม่น้ำกลับจะนำดิ่งลงใต้น้ำสอบถามทราบความว่า ภรรยาแพ้ท้องต้องการกินหัวใจลิง จึงคิดเอารอดด้วยการบอกว่า หัวใจไม่ได้นำมาด้วย ฝากไว้ที่

SAMPLE

ต้นมะเดื่อ จระเข้หลงเชื่อนำมาส่งขึ้นฝั่ง เมื่อขึ้นฝั่งได้แล้ว พญาวานรจึงกล่าวว่า ท่านมีร่างกายใหญ่โตเสียเปล่าแต่ไม่มีปัญญาสมกับร่างกายเลย นี่จระเข้ ท่านถูกเราลวงแล้ว บัดนี้ท่านจงกลับไปที่อยู่ของท่านเสียเถิด ผู้มีปัญญาเมื่อประสพภัย อุปสรรคหรือปัญหาย่อมเอาตัวรอดได้เสมอ คนจึงควรแสวงหาปัญญา (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๑๕/๙๕)

สุจจชชาดก : ชาดกว่าด้วยพระราชาไม่ทรงสละสิ่งที่สละได้ง่าย มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต ทราบว่าพระมเหสีเป็นคนดี แต่ถูกพระราชาทอดทิ้งไม่แลเหลียวเอาพระทัยใส่ แต่กลับหลงใหลอยู่ในกามสุขส่วนพระองค์ประสงค์จะยกย่องพระนางให้ปรากกจึงแกล้งทูลขอของรางวัลกับพระนาง พระเทวีตรัสว่าเมื่อพระราชาไม่พระราชทานอะไรมา เราก็ไม่มีสิ่งใดที่ให้แก่พวกท่าน พระโพธิสัตว์จึงนัดแนะให้พระเทวีตรัสเรื่องนี้ต่อพระพักตร์พระราชา เมื่อพระเทวีตรัสแล้ว พระราชาจึงตรัสว่า งานใดควรทำ พึงพูดแต่งานนั้น งานใดไม่ควรทำ ก็อย่าพูดถึงงานนั้นเลย คนไม่ทำเอาแต่พูดบัณฑิตยิ่งรู้ทัน พระเทวีจึงทูลว่า ข้าแต่พระราชบุตรขอความนอบน้อมจงมีแด่พระองค์ พระองค์ดำรงอยู่ในสัจธรรม ถึงแม้จะถูกเนรเทศ ก็ยังมีพระทัยยินดีในสัจธรรม พระโพธิสัตว์ฟังพระเทวีตรัสคุณความดีของพระราชาอยู่อย่างนั้น เมื่อจะทูลสรรเสริญพระเทวีที่เป็นยอดภรรยาว่า หญิงใดเป็นภรรยาของสามีที่ยากจนก็พลอยจนด้วย เมื่อร่ำรวยก็พลอยร่ำรวยมีชื่อเสียงด้วย หญิงนั้นนับว่าเป็นภรรยาสุดประเสริฐของเขา ส่วนหญิงที่เป็นภรรยาของชายผู้มีเงินทองอยู่แล้วไม่น่าอัศจรรย์เลย (ขุ.ชา.จตุกก.(ไทย) ๒๗/๗๗/๑๗๒)

สุจฉวิ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิสุจฉวิ, พระจักรพรรดิ์ในอดีตชาติได้ทาน้ำมันที่แท่นไพทีต้นโพธิ์ ได้เป็นกษัตริย์ในกัปที่ ๒๔

ในเตลมักขิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเตลมักขิยเถระ ท่านพระเตลมักขิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้องอาจกว่านรชน เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ครั้งนั้น ข้าพเจ้าใช้น้ำมันทาที่แท่นไพทีแห่งต้นโพธิ์ ด้วยอานิสงส์ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทาน้ำมันไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการทาน้ำมัน ในกัปที่ ๒๔ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าสุจฉวิ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘/๔๒๕)

สุจริต: พระเจ้าจักรพรรดิสุจฉวิ, พระจักรพรรดิ์ในอดีตชาติได้ทาน้ำมันที่แท่นไพที ต้นโพธิ์ ได้เป็นกษัตริย์ในกัปที่ ๒๔

SAMPLE

ในเตลมักขิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเตลมักขิยเถระ ท่านพระเตลมักขิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้องอาจกว่านรชน เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ครั้งนั้น ข้าพเจ้าใช้น้ำมันทาที่แท่นไพทีแห่งต้นโพธิ์ ด้วยอานิสงส์ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทาน้ำมันไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการทาน้ำมัน ในกัปที่ ๒๔ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าสุจฉวิสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘/๔๒๕)

สุจริตธรรม: พระเจ้าจักรพรรดิสุจฉวิ, พระจักรพรรดิ์ในอดีตชาติได้ทาน้ำมันที่แท่นไพที ต้นโพธิ์ ได้เป็นกษัตริย์ในกัปที่ ๒๔

ในเตลมักขิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเตลมักขิยเถระ ท่านพระเตลมักขิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้องอาจกว่านรชน เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ครั้งนั้น ข้าพเจ้าใช้น้ำมันทาที่แท่นไพทีแห่งต้นโพธิ์ ด้วยอานิสงส์ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทาน้ำมันไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการทาน้ำมัน ในกัปที่ ๒๔ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าสุจฉวิ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘/๔๒๕)

สุจริตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุจริต มี ๔ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สุจริตสูตร ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน แล้วทูลถามว่าอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้วได้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะบุคคลบางคนประพฤติสุจริตทางกาย วาจาและใจ เมื่อได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงตั้งความปรารถนาว่าหลังจากตายแล้วขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพหลังจากตาย แล้วย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓๙/๓๖๓)

สุจริตสูตร ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้วได้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่เทพพวกวลาหก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะบุคคลบางคนประพฤติสุจริตทางกาย วาจาและใจ เมื่อได้ฟังมาว่า เทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่วลาหก มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมากจึงตั้งความปรารถนาว่า หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้

นับเนื่องในหมู่เทพพวกวลาหกแล้วให้วัตถุทานเพียง ๑ อย่างบรรดาวัตถุทาน ๑๐ อย่าง คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป หลังจากตายแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่เทพพวกวลาหก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕๑/๓๖๙)

3.สุจริตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุจริต ๔ คือ (๑) สัจจวาจา พูดจริง (๒) อปิสุณวาจา ไม่พูดส่อเสียด (๓) สัณหวาจา พูดอ่อนหวาน (๔) มันตภาสา พูดด้วยปัญญา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๙/๒๑๒)

4.สุจริตสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ผู้มีปัญญาประพฤติสุจริต ๓ ประการ ได้แก่ (๑) กายสุจริต (๒) วจีสุจริต (๓) มโนสุจริต เมื่อตายแล้วย่อมไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๕/๔๒๑)

สุจันทปราสาท : ชื่อประสาทหลังหนึ่ง แห่งกรุงเมขละ ที่พระโพธิสัตว์นามว่าสุมนะประทับอยู่ก่อนที่จะออกผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ ดังคำในสุมนพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือจันทปราสาท สุจันทปราสาท และวฏังสปราสาท, ชื่อประสาทหลังหนึ่ง, แห่งกรุงสุทัสสนะ ที่พระโพธิสัตว์สุเมธะประทับอยู่ก่อนที่จะออกผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ ดังคำว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุจันทปราสาท กัญจนปราสาท และสิริวัฑฒปราสาท,และชื่อประสาทหลังหนึ่งแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ที่พระโพธิสัตว์สิทธัตถะประทับอยู่ก่อนที่จะออกผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านามว่าโคตมะ ดังคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราครองฆราวาสอยู่ ๒๙ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือสุจันทปราสาท โกกนุทปราสาทและโกญจปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๑๑, ๓๓/๑๙/๖๔๘,๓๓/๑๔/๗๑๙)

สุจันทา, พระเทวี : พระเทวี ผู้เป็นมเหสีของพระเจ้าสุทัตตะ แห่งกรุงสุธัญญะ เป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี ดังคำในปิยทัสสีพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่าสุธัญญะ กษัตริย์พระนามว่าสุทัตตะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุจันทาเป็นพระชนนีของพระศาสดาพระนามว่าปิยทัสสี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๖๕๙)

สุจารุทัสสนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระปัจจาคมนิยเถระ ดังคำในปัจจาคมนิยเถราปทานที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นนกจักรพาก ได้เห็นพระพุทธเจ้า ผู้ปราศจากธุลีคือกิเลสเสด็จไปในอากาศ จึงคาบดอกสาละบูชาพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสีเพราะผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๑๗ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ พระนามว่าสุจารุทัสสนะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๒๐๕)

SAMPLE

สุจิตตา, พระมเหสี :พระเทวีผู้เป็นมเหสีของพระโพธิสัตว์เวสสภูก่อนที่จะผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นามว่าเวสสภู มีพระราชโอรสพระนามว่าสุปปพุทธะ ดังคำในเวสสภูพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่าเวสสภูโพธิสัตว์มีพระมเหสีพระนามว่าสุจิตตาพระราชโอรสพระนามว่าสุปปพุทธะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๙๙)

สุจิตตาอุบาสิกา :1.ชื่ออุบาสิกาผู้เป็นอัครอุบาสิกาเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ดังคำที่ปรากฏในปทุมุตตรพุทธวงศ์ว่า หัตถาอุบาสิกาและสุจิตตาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(บาลี) ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๖๔๔)

2. ชื่ออุบาสิกาผู้เป็นอัครอุบาสิกาเบื้องซ้ายของของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ดังคำที่ปรากฏในสิขีพุทธวงศ์ว่าจิตตาอุบาสิกาและสุจิตตาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๙๔)

สุจิตติ, อสูร : ชื่ออสูรตนหนึ่ง มีตำแหน่งเป็นหัวหน้า เดินทางเฝ้าพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำในมหาสมยสูตรที่กล่าวไว้ว่า พวกอสูรกาลกัญชะมีร่างน่ากลัวมาก พวกอสูรทานเวฆสะ สูรเวปจิตติ อสูรสุจิตติ อสูรปหาราทะและพญามารนมุจีก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๙/๒๖๗)

สุจินติตเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสุจินติตเถระ มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สุจินติตเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านเป็นพรานอยู่ที่ซอกภูเขา ได้ถวายเนื้อย่างแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านรื่นรมย์อยู่ในเทวโลกตลอด ๑,๕๐๐ กัป และได้ครองจักรพรรดิราชอีกหลายชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๒๐๗)

2.สุจินติตเถราปทานมีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายข้าวใหม่แด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เป็นประธาน เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษย-สมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๗/๔๗)

สุจินติยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ผู้เป็นอดีตชาติของพระเวยยาวัจจกเถระ ดังคำในเวยยาวัจจกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ได้มีการประชุมใหญ่แห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ข้าพเจ้าได้เป็นไวยาวัจกรขวนขวายในกิจทุกอย่าง ข้าพเจ้าไม่มีไทยธรรมที่จะถวาย แต่พระสุคตผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพราะผลแห่งความขวนขวาย ในกัปที่ ๘ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุจินติยะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๔/๒๔๖)

SAMPLE

สุจิปราสาท : ชื่อประสาทหลังหนึ่ง ในบรรดาปราสาท ๓ หลัง ซึ่งเป็นประสาทที่พระเจ้าสุนันทะแห่งกรุงรัมมวดีให้สร้างไว้เพื่อโกณฑัญญโพธิสัตว์ประทับก่อนที่จะผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าดังคำในโกณฑัญญพุทธวงศ์ไว้ว่าพระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือสุจิปราสาท สุรุจิปราสาทและสุภปราสาท (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๕๙๙)

สุจิมหิตา, ชื่อ : ชื่อเทพธิดาน้อย ในบรรดาเหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ ในภพดาวดึงส์ ดังคำในวิมานวัตถุที่ทาสีเทพธิดากล่าวไว้ว่า ท้าวสักกเทวราชผู้ทรงอำนาจเชิญดิฉันมา เหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ ช่วยกันปลุกเร้าดิฉัน ให้เกิดปีติโสมนัส ได้แก่เทพบุตรมีนามว่าอาลัมพะ คัคคระ ภีมะ สาธุวาที ปสังสิยะ โปกขระและสุผัสสะ เหล่าเทพธิดาน้อย ๆ มีนามว่า วีณา โมกขา นันทา สุนันทา โสณทินนา สุจิมหิตา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๗/๓๐)

สุจิมาปราสาท : ชื่อปราสาทหลัง ๑ ในบรรดาประสาท ๓ หลังที่ พระเจ้าอุตตระและพระนางอุตตราแห่งกรุงอุตตระทรงให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับของพระมังคลโพธิสัตว์ก่อนที่จะเสด็จออกผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านามมังคละ ดังคำในมังคลพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือยสวาปราสาท สุจิมาปราสาท และสิริมาปราสาท (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๐๕)

สุจิมุขี, ปริพาชิกา : ชื่อนักบวชหญิงคนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ พบพระสารีบุตรขณะบิณฑบาตจึงได้สนทนาถาม-ตอบ เรื่องก้มหน้าฉัน เงยหน้าฉัน มองดูทิศใหญ่ฉัน มองดูทิศน้อยฉัน ซึ่งพระสารีบุตรอธิบายให้ฟังว่า น้องหญิง ก็สมณพราหมณ์ที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะดิรัจฉานวิชา คือวิชาดูพื้นที่เรียกได้ว่า ก้มหน้าฉัน สมณพราหมณ์ที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือ วิชาดูดาวดูฤกษ์ เรียกได้ว่า เงยหน้าฉัน สมณพราหมณ์ที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร เรียกได้ว่ามองดูทิศใหญ่ฉัน สมณพราหมณ์ที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูอวัยวะ เรียกได้ว่ามองดูทิศน้อยฉัน น้องหญิง เรานั้นมิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูพื้นที่มิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูดาวดูฤกษ์ มิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร มิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูอวัยวะ (แต่)เราแสวงหาภิกษาโดยชอบธรรมแล้วจึงฉัน หลังจากนั้น นักบวชหญิงผู้นี้ได้บอกแก่ชาวกรุงราชคฤห์ พร้อมให้เหตุผลว่า ท่านสมณศากยบุตรทั้งหลายฉันอาหารที่ได้มาโดยชอบธรรม ไม่มีโทษ ขอเชิญท่านทั้งหลายถวายบิณฑบาตแก่สมณศากยบุตรทั้งหลายเถิด (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๑/๓๔๗)

SAMPLE

สุจิมุขีสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุจิมุขีปริพาชิกา ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ พระเวฬุวัน ในเวลาเช้า ได้ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ อาศัยเชิงฝาแห่งหนึ่งฉันบิณฑบาต ขณะนั้น ปริพาชิกาชื่อสุจิมุขี ได้เข้าไปถามเป็นต้นว่า ทำไมท่านจึงก้มหน้าฉันเล่า เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่า เรามิได้ก้มหน้าฉัน จึงถามอีกว่าก็บัดนี้ ท่านฉันอย่างไรเล่า

ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวตอบว่า สมณพราหมณ์ที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูพื้นที่ เรียกว่าก้มหน้าฉัน พวกที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูดาวดูฤกษ์ เรียกว่าเงยหน้าฉัน พวกที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร เรียกว่ามองดูทิศใหญ่ฉัน พวกที่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูอวัยวะ เรียกว่ามองดูทิศน้อยฉัน แต่เรานั้นมิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพอย่างนั้น เราแสวงหาภิกษาโดยชอบธรรมแล้วจึงฉัน สุจิมุขีปริพาชิกาเมื่อได้ฟังเช่นนั้นจึงเข้าไปกรุงราชคฤห์แล้วประกาศว่า ท่านสมณศากยบุตรทั้งหลายฉันอาหารที่ได้มาโดยชอบธรรม ไม่มีโทษ ขอเชิญท่านทั้งหลายถวายบิณฑบาตแก่สมณศากยบุตรทั้งหลายเถิด (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๑/๓๔๗)

สุจิวารเศรษฐี : ชื่อเศรษฐีคนหนึ่งที่ได้สนทนาธรรมกับนกเวสสันดรของพระราชานามว่า กังสะ กรุงพาราณสี ดังคำที่นกเวสสันดรกราบทูลพระราชาตอนหนึ่งว่า ขอเดชะเสด็จพ่อเทพธิดาชื่อสิริและอลักขี ถูกสุจิวารเศรษฐีถาม ได้ตอบว่า ดิฉันชื่นชมยินดีคนที่ขยันหมั่นเพียรและไม่ริษยา เดชะมหาราช ส่วนอลักขีเทพธิดาเป็นคนกาฬกัณณี หักกุศลจักร ย่อมชื่นชมยินดีคนริษยา คนใจร้าย มักทำลายกุศลกรรม (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๖/๕๙๖)

สุเจละ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระกัปปรุกขิยเถระ ดังคำในกัปปรุกขิยเถราปทานที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าได้ประดิษฐานต้นกัลปพฤกษ์คล้องผ้างดงามวิจิตรหลายผืนไว้ตรงหน้าพระสถูปอันประเสริฐที่สุดของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ข้าพเจ้าเกิดในกำเนิดใดๆคือจะเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตามในกำเนิดนั้นๆ ต้นกัลปพฤกษ์ประดิษฐาน ส่องแสงงดงามที่ประตูของข้าพเจ้า เพราะผลแห่งการประดิษฐานต้นกัลปพฤกษ์ไว้และในกัปที่ ๗นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิ ๘ ชาติมีพระนามว่าสุเจละสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๒/๑๖๖)

สุเจหะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :พระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสัพพคันธิยเถระ ดังคำในสัพพคันธิยเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งไว้ว่าข้าพเจ้าได้ถวายของหอมและดอกไม้แด่พระพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ผู้แสวงหา

SAMPLE

คุณอันยิ่งใหญ่ ได้ถวายผ้าไหมอย่างดีแด่พระองค์ผู้ชื่อตรง ในกัปที่ ๙๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายของหอมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย เพราะผลแห่งการถวายของหอม ในกัปที่ ๑๕ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าสุเจหะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๔๖๓)

สุชัจจมาณพ : มาณพคนหนึ่ง ที่ต้องการหญิง ประสงค์อิตถีลาภ จึงละธรรม ดังคำในสีลวีมังสชาดกที่พระศาสดาตรัสว่า ทุชัจจมาณพ สุชัจจมาณพ นันทมาณพ สุขวัจฉนมาณพ วัชฌมาณพ และอัทธุวสีลมาณพนั้น มีความต้องการหญิงสาว จึงพากันละธรรมเสีย ส่วนพราหมณ์ผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง มีปัญญา มีความก้าวหน้าในสัจจธรรมตามรักษาธรรมอยู่ละทิ้งอิตถีลาภเพราะเหตุอะไรเล่า (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๑๖๐)

สุชัมบดี, ชื่อ : ชื่อท้าวสักกะชื่อหนึ่ง เป็น ๑ ใน ๗ ชื่อของท้าวสักกะ, ท้าวสักกะ ที่ได้ชื่อว่าสุชัมบดี เพราะเป็นพระสวามีของนางสุชาดา ดังคำในเถรคาถาที่พระวสภเถระเมื่อจะติเตียนความปรารถนาเลวทราม จึงกล่าวว่า ท่านสุชัมบดี บุคคลผู้มีวรรณะภายนอกไม่ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะพราหมณ์ต้องมีวรรณะภายใน ผู้ใดมีกรรมชั่ว ผู้นั้นแลเป็นคนชั้นต่ำ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๔๐/๓๕๒),ในสังยุตตนิกาย ทุติยเทวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เป็นชื่อหนึ่งของท้าวสักกะ ท้าวสักกะมีชื่อที่รู้กันส่วนมาก ๗ ชื่อ คือ (๑) ท้าวมฆวาน เพราะเคยเกิดเป็นมนุษย์ ชื่อมฆมาณพ (๒) ท้าวปุรินททะ เพราะเคยให้ทานในกาลก่อน (๓) ท้าวสักกะ เพราะให้ทานโดยเคารพ (๔)ท้าววาสวะ เพราะให้ที่พักอาศัย (๕) ท้าวสหัสสักขะ เพราะคิดเนื้อความตั้งพันได้โดยครู่เดียว (๖) ท้าวสุชัมบดี เพราะเป็นพระสวามีของนางสุชาดา (๗) ท้าวเทวานมินทะ เพราะครองราชเป็นใหญ่กว่าเทพชั้นดาวดึงส์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๘/๓๗๖-๓๗๗)

มีอธิบายอีกว่า อีกนัยหนึ่ง มี ๒๐ ชื่อ คือ สักกะ ปุรินททะ เทวราชา วชิรปาณี สุชัมบดี สหัสสักขะ มหินทะ วชิราวุธ วาสวะ ทสสตนัย (สหัสสนัย) ติทิวาธิภู สุรนาถ วิชิรหัตถะ ภูตปัตยะ มฆวา โกสีย์ อินโท วัตรภู ปากสาสน์ วิโฑโช (ดูอภิธา. (บาลี) คาถา ๑๘-๑๙)

สุชัมบดี,ท้าว,สุชัมบดีเทวราช :ชื่อท้าวสักกะอีกชื่อหนึ่ง ดังคำในเวสสันดรชาดกที่กล่าวว่า สุชัมบดีเทวราช ครั้นตรัสพระดำรัสนี้จึงโปรดประทานพรแก่พระนางผุสดีแล้วทรงอนุโมทนา (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๖๗/๔๔๙)

สุชา, อสุรกัญญา,สุชาดา :ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นเทพธิดาของพวกอสูร ภายหลังท้าวสักกะพามาเป็นปชาบดี ดังคำในทุติยเทวสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงมีนางอสุรกัญญานามว่าสุชา เป็นปชาบดี เพราะเหตุนั้น จึงได้พระนามว่า ท้าวสุชัมบดี หรือดังคำในสักกุฑานสูตรที่กล่าวไว้ว่าท้าวสักกะจอมเทพมีพระ

SAMPLE

ประสงค์จะถวายบิณฑบาตแก่ท่านพระมหากัสสปะจึงทรงแปลงพระวรกายเป็นนายช่างหูกทอผ้าอยู่ นางสุชาดาอสุรกัญญากำลังกรอด้ายหลอด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๘/๓๗๖,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๗/๒๒๒)

สุชาดา : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง เป็นน้องสาวของนางวิสาขาตอนแรกไม่มีธรรม ภายหลังได้แต่งงานกับญาติของอนาถบิณฑิกเศรษฐี มีนิสัยชอบกล่าวเอะอะโวยวาย ดังคำในภริยาสูตร ที่อนาถบิณฑิกคหบดีกล่าวไว้ว่า นางสุชาดานี้ ข้าพระองค์พามาจากตระกูลมั่งคั่ง เป็นสะใภ้ในเรือน นางไม่เชื่อฟังแม่ผัว ไม่เชื่อฟังพ่อผัว ไม่เชื่อฟังสามี แม้แต่พระผู้มีพระภาค นางก็ไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชา ภายหลังจากที่นางสุชาดาฟังธรรมเรื่องภรรยา ๗ จำพวกแล้ว ก็กลับประพฤติธรรม เป็นอุบาสิกาที่ดีงาม (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒)

สุชาดา, พระเทวี : 1.ชื่อพระเทวี เป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุนันทะ แห่งกรุงรัมมวดี เป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้านามว่าโกณฑัญญะ ดังคำในโกณฑัญญพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่ารัมมวดีกษัตริย์พระนามว่าสุนันทะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุชาดา เป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๕๙๙)

2. ชื่อพระเทวี เป็นมเหสีของพระเจ้าอานนท์ แห่งกรุงหงสวดี เป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ ดังคำในปทุมุตตรพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่าหงสวดี กษัตริย์พระนามว่าอานนท์เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุชาดาเป็นพระชนนี ของพระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๔๓)

สุชาดา, อุบาสิกา : อุบาสิกา ชาวนาทิกคาม เป็นโสดาบันบุคคล หมู่บ้านญาติกะ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรและหมู่บ้านญาติกะที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสิกาสุชาดาเป็นพระโสดาบัน เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ ในวันข้างหน้า หรือดังคำว่า สุชาดาธิดาของเสนานีกุฎุมพีเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเราผู้ถึงสรณะก่อน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๖/๑๐๑,๑๐/๑๕๗/๑๐๑,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๔/๕๐๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๘/๓๒)

สุชาต, พระ : ภิกษุรูปหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี มีรูปงาม น่าดู น่าชม ประกอบด้วยผิวพรรณงามยิ่งนัก ดังคำในสุชาตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรนี้ย่อมงามด้วยสมบัติ ๒ ประการ คือ (๑) มีรูปงาม น่าดู น่าชม ประกอบด้วยผิวพรรณงามยิ่งนัก (๒) ได้ทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๙/๓๓๑)

SAMPLE

สุชาตกุมาร : เด็กชายคนหนึ่ง ผู้แกล้งเป็นบ้าเอาหญ้าให้โคที่ตายแล้วกิน เพื่อเป็นอุบายกล่าวสอนธรรมแก่บิดาที่เสียใจเพราะพ่อตาย ดังคำในโคณเปตวัตถุ ที่กล่าวว่า กุฎุมพีผู้เป็นบิดาถามสุชาตกุมารว่า) เจ้าเป็นบ้าไปแล้วหรือ จึงเกี่ยวหญ้าสด แล้วเพ้อร้องเรียกโคแก่ซึ่งตายแล้วว่า จงกิน จงกิน โคตายแล้ว ลุกขึ้นกินหญ้าและน้ำไม่ได้หรอก เจ้าเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญาเหมือนคนโง่อื่น ๆ ในท้ายชาดก สุชาตกุมารช่วยมารดาบิดาให้หายจากความเศร้าโศกได้ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๖/๑๗๕),ในสุชาตชาดก ก็กล่าวเนื้อหาไว้ทำนองเดียวกัน ดังคำที่กล่าวสรรเสริญสุชาตกุมารไว้ตอนหนึ่งว่า นรชนทั้งหลายผู้มีปัญญาจะเป็นผู้อนุเคราะห์ย่อมกระทำให้ผู้อื่นปราศจากความเศร้าโศกเหมือนสุชาตกุมารทำให้บิดาปราศจากความเศร้าโศก (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๓/๒๐๑)

สุชาตชาดก : ชาดกว่าด้วยสุชาตกุมารโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า สุชาตกุมารโพธิสัตว์หาวิธีสอนบิดาให้หายเศร้าโศกถึงปู่ที่ตายไปแล้วได้ โดยการเกี่ยวหญ้าให้โคที่ตายแล้วกิน แต่โคไม่กิน ท่านก็พยายามเขี้ยวเข็นอยู่ บิดามาเห็นเข้าจึงถามว่า ทำไมจึงเกี่ยวหญ้าสดไปให้โคที่ตายไปแล้วกิน โคที่ตายไปแล้วลุกขึ้นมากินข้าวกินน้ำไม่ได้หรอก สุชาตกุมารจึงพูดกับบิดาว่า โคที่ตายไปแล้วนี้ อวัยวะยังอยู่ครบ ผมเข้าใจว่า มันจะลุกขึ้นมากินอาหาร แต่ปู่ตายและถูกเผาไปตั้งนานแล้ว ผมยังเห็นพ่อไปร้องไห้ที่สถูปดินซึ่งใช้บรรจุอัฐิปู่ทุกวันเหมือนคนไร้สติ เป็นการกระทำที่ไร้ประโยชน์และเสียเวลาเปล่า ผู้เป็นบิดาได้สติจึงชมเชยบุตรชายว่ามีปัญญาที่ทำให้บิดาหายเศร้าโศกถึงปู่เหมือนคนเอาน้ำมารดพ่อผู้กำลังเร่าร้อนให้ประสพกับความร่มเย็น ปัญหาบางอย่างเราไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง จึงต้องอาศัยผู้มีปัญญาช่วยแก้ไขให้ (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๖/๒๐๐)

สุชาตพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระสุชาตพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในมัณฑกัป พระสุชาตพุทธเจ้าประสูติในกรุงสุมังคละ พระชนกพระนามว่าอุคคตะ พระชนนีพระนามว่าประภาวดี พระมเหสีพระนามว่าสิรินันทา พระโอรสพระนามว่าอุปเสนะ ครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะคือม้าบำเพ็ญเพียรอยู่ ๙ เดือนจึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นไผ่ใหญ่ พระองค์ทรงแสดงพระธรรมอันประเสริฐ

ในการแสดงธรรมครั้งที่ ๑ เทวดาและมนุษย์จำนวน ๘๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม

ครั้งที่ ๒ ในคราวที่พระสุชาตพุทธเจ้าผู้มีพระยศหาประมาณมิได้ เสด็จจำพรรษาในเทวโลก เทวดาและมนุษย์จำนวน ๓,๗๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม

ครั้งที่ ๓ ในคราวที่พระสุชาตพุทธเจ้า เสด็จเข้าไปยังสำนักของพุทธบิดา เทวดาและมนุษย์จำนวน ๖,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม

SAMPLE

มีการประชุมแห่งพระขีณาสพ ๓ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ พระขีณาสพล้วนบรรลุอภิญญาและพลธรรมประมาณ ๖,๐๐๐,๐๐๐ รูป เหล่านั้นมาประชุมกัน

ครั้งที่ ๒ ในกาลเมื่อพระชินเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงสเทวโลก มีพระขีณาสพประมาณ ๕,๐๐๐,๐๐๐ รูปมาประชุมกัน

ครั้งที่ ๓ พระอัครสาวกพร้อมด้วยพระขีณาสพประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ รูป ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นเข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้องอาจกว่านรชน พระสุทัสสนเถระและพระสุเทวเถระเป็นคู่อัครสาวกพระนารทเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระนาคาเถรีและพระนาคสมานาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา สุทัตตอุบาสกและจิตตอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐากสุภัททาอุบาสิกาและปทุมาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระชินพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่าสุชาตะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสลาราม พระเจดีย์ของพระศาสดาที่เสลารามนั้น สูงถึง ๓ คาวุต (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๕๐)

สุชาตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระสุชาต พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงยกย่องท่านพระสุชาตซึ่งกำลังเดินมาสู่วัดพระเชตวันว่า ท่านพระสุชาตมีความงามด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการ คือ (๑) รูปงาม น่าดูน่าชม ผิวพรรณผ่องใส (๒) บรรลุนิพพานอันเป็นประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๙/๓๓๑)

สุชาตะ, พระพุทธเจ้า : ชื่อพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง เสด็จอุบัติในมัณฑกัป ดังคำในสุชาตพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า ในมัณฑกัปนั้นแล ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ ทรงเป็นผู้นำ มีพระหนุดังคางราชสีห์หรือดังคำในอุททาลกปุปผิยเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะประทับอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคาข้าพเจ้าได้ถือดอกคูนไปบูชาพระองค์ ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๕๔๖,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๕๐,๓๓/๑/๖๕๖)

สุชาตะ, กุฎุมพี : ชื่อกุฎุมพีคนหนึ่งที่พระเจ้าโปริสารทกล่าวถึง เป็นลูกของตน แต่เพราะไม่ได้ชิ้นลูกหว้ากิน จึงต้องตาย ดังคำในมหาสุตโสมชาดก ที่กล่าวไว้ว่า พระราชาได้สดับดังนั้น เมื่อจะนำเรื่องเก่ามาแสดง จึงตรัสว่า กุฎุมพีชื่อว่าสุชาตะ ลูกที่เกิดกับตัวเขา ไม่ได้ชิ้นลูกหว้าเขาก็ตาย เพราะชิ้นลูกหว้านั้นหมดสิ้นไป ท่านกาฬะ เราก็เหมือนกัน บริโภคอาหารที่มีรสอร่อยที่สุด ถ้าไม่ได้เนื้อมนุษย์ เข้าใจว่าคงเสียชีวิตแน่ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๘๑/๑๖๐)

สุชาตะ, ชื่อ,พระราชกุมาร : ราชโอรสของพระเจ้าอัสสกะ คราวหนึ่งไปป่าล่าสัตว์ พบพระมหากัจจายนเถระ ได้สนทนาธรรม เกิดความเลื่อมใสพอได้ฟังคำเตือนสติอีกว่า พระองค์ทรง

ทราบเถิดว่า พระองค์ใกล้สวรรคต เหลืออีกไม่ถึง๕เดือน โปรดรีบเปลื้องตนเสียเถิด แล้วตรัสว่า ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้า กับทั้งพระธรรมที่ยอดเยี่ยมและพระสงฆ์ซึ่งเป็นที่พึ่งที่ระลึกของเทวดา และมนุษย์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก ภายหลังไปเกิดในสวรรค์แล้วกลับมาสนทนาธรรมกับพระมหากัจจายนเถระอีกดังคำในวิมานวัตถุที่เทพบุตรกล่าวแก่พระมหากัจจายนเถระว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ ชาติก่อนข้าพเจ้าเป็นราชโอรสนามว่าสุชาตะ และพระคุณเจ้าได้อนุเคราะห์ให้ข้าพเจ้าได้ตั้งอยู่ในความสำรวม (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๘๒/๑๒๐)

สุชาตะ, พระ : ชื่อพระสาวกรูปหนึ่ง ของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ แห่งกรุงหงสวดี คราวหนึ่งเที่ยวแสวงหาผ้าบังสุกุลที่กองหยากเหยือ ภายหลังได้ผ้าบังสุกุลที่คนรับจ้างทอดถวาย ดังคำในอปทานว่า สาวกของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระชื่อสุชาตะกำลังแสวงหาผ้าบังสุกุลที่กองหยากเหยือใกล้ถนน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๑/๑๗๑)

สุชาตะ, พราหมณ์ :1.ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ชาวกรุงหงสวดี มีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นอันมาก เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงมนตร์ จบไตรเพท สำเร็จในคัมภีร์พยากรณ์ ลักษณะ คัมภีร์อิติหาสะ และไตรเพท อันเป็นธรรมของตน ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔๑/๖๘)

2.ชื่อพราหมณ์โพธิสัตว์คนหนึ่งที่พระพุทธเจ้านามว่าโคตมะไปเสวยพระชาติเกิดพราหมณ์และได้บำเพ็ญทานถวายแก่พระพุทธเจ้านามว่าโสภิตะ ดังคำในโสภิตพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า เราเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุชาตะ เราได้อังคาส พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งสาวกให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๒/๖๑๙)

สุชาตะ,กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์ ที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน(โคตมะ) ไปเสวยพระชาติเกิดเป็นกษัตริย์ ดังคำในพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า เราเป็นกษัตริย์มีนามว่าสุชาตะ ละทิ้งโภคะเป็นอันมากแล้ว บวชเป็นฤาษี เมื่อเราบวชแล้ว พระพุทธเจ้า ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกเสด็จอุบัติขึ้น เพราะได้ฟังเสียงว่า พุทโธ ปีติจึงเกิดแก่เราผู้กำจัดมานะแล้ว ใช้มือทั้ง ๒ ประคองดอกมณฑารพ ดอกปทุม และดอกปาริฉัตตกะอันเป็นทิพย์เข้าเฝ้า เราถือดอกไม้นั้นกั้นเหนือพระเศียรใช้ดอกมณฑารพ บูชาพระชินเจ้าพระนามว่าติสสะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๙/๖๗๖)

สุชาตาชาดก : ว่าด้วยทรงปรารภนางสุชาดา มี ๒ ชาดก แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สุชาตาชาดก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ทรงหาอุบายสอนพระมารดาที่มักตรัสคำหยาบเสมอ มิให้ตรัสคำหยาบ โดยการเปรียบเทียบเสียงนกต้อยตีวิด และนกดุเหว่าให้ทรงสดับว่านกต้อยตีวิดรูปสวย แต่เสียงร้องไม่ไพเราะ ไม่เป็นที่ปรารถนาของใคร ส่วนนกดุเหว่าสีตัวดำไม่สวย แต่เสียงร้องไพเราะ เป็นที่ชอบ

ใจของชนเป็นจำนวนมาก บุคคลควรพูดคำสละสลวย คิดก่อนพูด พูดพอประมาณไม่ฟุ้งซ่าน ถ้อยคำของผู้ที่แสดงเป็นอรรถเป็นธรรมเป็นถ้อยอันไพเราะ เป็นคำที่เป็นสุภาษิต (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๕๕/๑๓๒)

2.สุชาตาชาดก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อำมาตย์โพธิสัตว์ได้กราบทูลพระราชา ขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่พระนางสุชาดาเทวีผู้พลั้งพลาดไป เพราะมีความประสงค์จะเอาพระทัยพระราชาในเวลาเสวยผลพุทราซึ่งเป็นผลไม้ที่พระนางเคยเร่ขายอยู่ก่อน ก่อนที่จะได้รับตำแหน่งอัครมเหสี จึงได้แกล้งทูลถามว่าพระราชาทรงเสวยผลอะไรที่เกลี้ยงเกลาสีแดงเหมือนเลือด ทำให้พระราชาทรงกริ้วไม่พอพระทัย จึงด่าว่าเจ้าไม่รู้จักผลไม้ประจำตระกูลของเจ้าหรือ รับสั่งให้ปลดพระนางจากตำแหน่ง พระโพธิสัตว์อำมาตย์จึงได้กราบว่าสตรีที่ได้ยศอาจทำความผิดเพราะความประมาทเลินเล่อได้ ขอพระองค์โปรดยกโทษให้แก่พระมเหสีด้วยเถิด อย่าถือโทษต่อพระนางเลย พระราชาทรงยอมตามที่อำมาตย์กราบทูลขอ ได้ประทานตำแหน่งแก่พระนางตามเดิม คนผู้ประมาทไม่ว่าบุรุษหรือสตรี ย่อมทำความผิดได้เสมอ คนจึงไม่ควรเป็นคนประมาท (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๑/๑๖๐)

สุชาตาเถรีคาถา : ภาษิตของพระสุชาดาเถรี ,คาถาของพระสุชาดาเถรี ท่านพระสุชาดาเถรีเปล่งอุทานว่า เราแต่งตัว นุ่งห่มผ้าอย่างดี สวมมาลัย ลูบไล้ด้วยจุรณแก่นจันทน์ ประดับด้วยอาภรณ์ทุกอย่าง มีหมู่สาวใช้แวดล้อม ใช้หมู่สาวใช้ให้ถือข้าว น้ำ ของเคี้ยว และของบริโภคมิใช่น้อย นำออกจากเรือนไปยังอุทยาน รื่นรมย์สนุกสนานในอุทยานนั้นแล้ว ขณะเดินกลับเรือนตน แวะเข้าไปในป่าอัญชันใกล้เมืองสาเกตเพื่อชมวิหารฯลฯและเราได้ฟังธรรมเทศนาของพระองค์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่แล้วก็ได้รู้แจ้งชัดสัจจะได้สัมผัสธรรมคืออมตบท ซึ่งปราศจากกิเลสดุจธุลีในที่นั้นนั่นเอง ต่อแต่นั้น ได้รู้แจ้งพระสัทธรรมแล้วบวชเป็นบรรพชิต ได้บรรลุวิชชา ๓ แล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไม่เปล่าปราศจากประโยชน์เลย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๔๕/๕๗๘)

สุญญกถา : ว่าด้วยความว่าง กถาว่าด้วยสุญญะ (ความว่าง) แบ่งเป็นอุทเทส (มาติกา)และนิทเทสได้อย่างละ ๒๕ ดังนี้

อุทเทส

ท่านพระสารีบุตรนำพระสูตรมาแสดงไว้เป็นอุทเทส มีสาระสำคัญ ดังนี้

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่กล่าวกันว่า “โลกว่าง โลกว่าง” ด้วยเหตุเท่าไรหนอ” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ เพราะว่างจากอัตตา หรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า “โลกว่าง” อานนท์ อะไรเล่าว่างจากอัตตา หรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา คือ จักขุเป็นธรรมว่างจากอัตตา หรือจาก สิ่ง

SAMPLE

ที่เนื่องด้วยอัตตา รูป... จักขุวิญญาณ... จักขุสัมผัส... สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนาที่เกิดเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ว่างจากอัตตา หรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ฯลฯ(องค์ธรรมที่ว่างจากอัตตา หรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา มี ๓๐ ประการ ดูหมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๑) มาติกา ๒๕

๑. สุญญสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่ว่าง)

๒. สังขารสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นสังขาร)

๓. วิปริณามสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่แปรผัน)

๔. อัคคสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเลิศ)

๕. ลักขณสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นลักษณะ)

๖. วิกขัมภนสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุข่ม)

๗. ตทังคสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับ)

๘. สมุจเฉทสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ตัดขาด)

๙. ปฏิปัสสัทธิสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุทำให้สงบระงับ)

๑๐. นิสสรณสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุสลัดออก)

๑๑. อัชฌัตตสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นภายใน)

๑๒.พหิทธาสุญญะ(ความว่างด้วยธรรมที่เป็นภายนอก)

๑๓.ทุภโตสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นภายในและภายนอก)

๑๔.สภาคสุญญะ(ความว่างด้วยธรรมที่เป็นกลุ่มเดียวกัน)

๑๕.วิสภาคสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่ต่างกลุ่มกัน)

๑๖. เอสนาสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่แสวงหา)

๑๗.ปริคคหสุญญะ(ความว่างด้วยธรรมที่กำหนด)

๑๘.ปฏิลาภสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่ได้)

๑๙.ปฏิเวธสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่รู้แจ้ง)

๒๐.เอกัตตสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นสภาวะเดียว)

๒๑.นานัตตสุญญะ(ความว่างด้วยธรรมที่เป็นสภาวะต่าง ๆ)

๒๒.ขันติสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่พอใจ)

๒๓.อธิษฐานสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่อธิษฐาน)

๒๔.ปริโยคาหนสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่หยั่งลง)

๒๕. ความว่างขั้นสูงสุดของความว่างทั้งปวง ที่บุคคลผู้มีสัมปชัญญะทำความเป็นไปแห่งกิเลสให้สิ้นไป

นิทเทส

SAMPLE

ท่านนำอุทเทส(มาติกา)ข้างต้นมาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ ดังนี้

๑. คำปุจฉาว่า “สุญญสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า จักขุเป็นธรรมว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความมั่นคง หรือจากความไม่แปรผันเป็นธรรมดา โสตะ... ฆานะ... ชิวหา... กาย... มโน...

๒. คำปุจฉาว่า “สังขารสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า สังขาร ๓ ได้แก่ (๑) ปุญญาภิสังขาร (๒) อปุญญาภิสังขาร (๓) อาเนญชาภิสังขาร

๑. ปุญญาภิสังขารเป็นธรรมว่างจากอปุญญาภิสังขารและอาเนญชาภิสังขาร

๒. อปุญญาภิสังขารเป็นธรรมว่างจากปุญญาภิสังขารและอาเนญชาภิสังขาร

๓. อาเนญชาภิสังขารเป็นธรรมว่างจากปุญญาภิสังขารและอปุญญาภิสังขาร

อีกนัยหนึ่ง สังขาร ๓ ได้แก่

๑. กายสังขาร ๒.วจีสังขาร

๓. จิตตสังขาร

อีกนัยหนึ่ง สังขาร ๓ ได้แก่

๑. สังขารส่วนอดีต ๒.สังขารส่วนอนาคต

๓. สังขารส่วนปัจจุบัน

สังขารทั้ง ๒ หมวดนี้มีวิธีการจำแนกเช่นเดียวกับสังขาร ๓ ประการแรก

๓. คำปุจฉาว่า “วิปริณามสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า รูปที่เกิดแล้ว เป็นธรรมว่างตามสภาวะ รูปที่ดับไปเป็นธรรมแปรผันและว่าง เวทนา... สัญญา... สังขาร ... วิญญาณ ...

๔. คำปุจฉาว่า “อัคคสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า ทางที่เลิศ ทางที่ประเสริฐ ทางที่วิเศษ คือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ นิพพาน ชื่อว่าอัคคสุญญะ

๕. คำปุจฉาว่า “ลักขณสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า ลักษณะ ๒ ประการ ได้แก่ (๑) พาลลักษณะ (๒) บัณฑิตลักษณะ

พาลลักษณะเป็นธรรมว่างจากบัณฑิตลักษณะ

บัณฑิตลักษณะเป็นธรรมว่างจากพาลลักษณะ

ลักษณะ ๓ ประการ ได้แก่

๑. อุปปาทลักษณะ (ลักษณะความเกิดขึ้น)

๒. วยลักษณะ (ลักษณะความเสื่อม)

๓. ฐิตัญญถัตตลักษณะ (ลักษณะความแปรผันเมื่อยังตั้งอยู่)

ลักษณะอีก ๓ ประการ ได้แก่

SAMPLE

๑. อุปปาทลักษณะเป็นธรรมว่างจากวยลักษณะและฐิตัญญถัตตลักษณะ

๒. วยลักษณะเป็นธรรมว่างจากอุปปาทลักษณะและฐิตัญญถัตตลักษณะ

๓. ฐิตัญญถัตตลักษณะเป็นธรรมว่างจากอุปปาทลักษณะและวยลักษณะ

ลำดับต่อไป ท่านนำธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณ ที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๒-๑๒) มาจำแนกด้วยลักษณะ ๓ ประการข้างต้น เช่น

๑. อุปปาทลักษณะแห่งรูปเป็นธรรมว่างจากวยลักษณะและฐิตัญญถัตตลักษณะ

๒. วยลักษณะแห่งรูปเป็นธรรมว่างจากอุปปาทลักษณะและฐิตัญญถัตตลักษณะ

๓. ฐิตัญญถัตตลักษณะแห่งรูปเป็นธรรมว่างจากอุปปาทลักษณะและ วยลักษณะ

๖. คำปุจฉาว่า “วิกขัมภนสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยนำธรรม ที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ (หมวดธรรมที่ควรเจริญ ในสุตมยญาณที่ ๔) มาจำแนกคำปุจฉานี้ เช่น กามฉันทะเป็นธรรมที่บุคคลข่มไว้ด้วยเนกขัมมะ และเป็นธรรมว่างจากเนกขัมมะ

๗. คำปุจฉาว่า “ตทังคสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยนำธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ มาจำแนกคำปุจฉานี้ เช่น กามฉันทะเป็นเป็นธรรมที่บุคคลละได้ด้วยเนกขัมมะ และเป็นธรรมว่างจากเนกขัมมะ

๘. คำปุจฉาว่า “สมุจเฉทสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยนำธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ มาจำแนกคำปุจฉานี้ เช่น กามฉันทะเป็นธรรมที่บุคคลตัดขาดด้วยเนกขัมมะ และเป็นธรรมว่างจากเนกขัมมะ

๙. คำปุจฉาว่า “ปฏิปัสสัทธิสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยนำธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ มาจำแนกคำปุจฉานี้ เช่น กามฉันทะเป็นธรรมที่บุคคลทำให้สงบระงับด้วยเนกขัมมะ และเป็นธรรมว่างจากเนกขัมมะ

๑๐. คำปุจฉาว่า “นิสสรณสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยนำธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ มาจำแนกคำปุจฉานี้ เช่น กามฉันทะเป็นธรรมที่บุคคล สลัดออกด้วยเนกขัมมะ และเป็นธรรมว่างจากเนกขัมมะ

๑๑. คำปุจฉาว่า “อัชฌัตตสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า จักขุที่เป็นอายตนะภายในเป็นธรรมว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความมั่นคง หรือจากความไม่แปรผันเป็นธรรมดา โสตะ... ฆานะ... ชิวหา... กาย... วิญญาณ...

๑๒. คำปุจฉาว่า “พหิทธาสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความตรงกันข้ามกับอัชฌัตตสุญญะ

๑๓. คำปุจฉาว่า “ทุภโตสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า ได้แก่ อัชฌัตตสุญญะกับพหิทธาสุญญะรวมกัน

SAMPLE

๑๔. คำปุจฉาว่า “สภาคสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่าอายตนะ ภายใน ๖ เป็นธรรมกลุ่มเดียวกันและเป็นธรรมว่าง อายตนะภายนอก ๖ เป็นธรรมกลุ่มเดียวกัน และเป็นธรรมว่าง ฯลฯ (องค์ธรรมที่ว่าง ต่อจากนี้ ได้แก่ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ และเจตนา ๖)

๑๕. คำปุจฉาว่า “วิสภาคสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่าอายตนะ ภายใน ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับอายตนะภายนอก ๖ และเป็นธรรมว่าง อายตนะภายนอก ๖ เป็นธรรมต่างกลุ่มกับหมวดวิญญาณ ๖ และเป็นธรรมว่าง ฯลฯ (องค์ธรรมที่ว่างต่อจากนี้ ได้แก่ (๑) อายตนะภายนอกกับวิญญาณ ๖ (๒) วิญญาณ ๖ กับผัสสะ ๖ (๓) ผัสสะ ๖ กับเวทนา ๖ (๔) เวทนา ๖ กับสัญญา ๖ (๕) สัญญา ๖ กับเจตนา ๖)

๑๖. คำปุจฉาว่า “เอสนาสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยนำธรรม ที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ มาจำแนกคำปุจฉานี้ เช่น เนกขัมมะที่บุคคลแสวงหาเป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ

๑๗-๑๙. ปริคคหสุญญะ ปฏิลาภสุญญะ และปฏิเวธสุญญะ มีนัยเดียวกับ คำว่า “เอสนาสุญญะ” เปลี่ยนแต่ความหมายของคำเท่านั้น เช่น

เนกขัมมะที่บุคคลกำหนด เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ

เนกขัมมะที่บุคคลได้ เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ

เนกขัมมะที่บุคคลรู้แจ้ง เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ

๒๐-๒๑. คำปุจฉาว่า “เอกัตตสุญญะ นานัตตสุญญะ เป็นอย่างไร” ท่าน วิสัชนาโดยนำธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่มาจำแนกเป็นสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว คือ ฝ่ายอกุศลเป็นสภาวะต่าง ๆ ฝ่ายกุศลเป็นสภาวะเดียว และฝ่าย กุศลว่างจากฝ่ายอกุศล เช่น

กามฉันทะเป็นสภาวะต่าง ๆ เนกขัมมะเป็นสภาวะเดียว เนกขัมมะที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ

๒๒-๒๔. ขันติสุญญะ อธิษฐานสุญญะ ปริโยคาหนสุญญะ มีนัยเดียวกับคำว่า “เอสนาสุญญะ” เปลี่ยนแต่ถ้อยคำเท่านั้น เช่น

เนกขัมมะที่บุคคลพอใจเป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ

เนกขัมมะที่บุคคลอธิษฐานเป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ

เนกขัมมะที่บุคคลหยั่งลงเป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ

๒๕. คำปุจฉาว่า “ความว่างขั้นสูงสุดของความว่างทั้งปวง คือ การที่บุคคล ผู้มีสัมปชัญญะทำความเป็นไปแห่งกิเลสให้สิ้นไป เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า ได้แก่ การที่บุคคลผู้มีสัมปชัญญะทำอกุศลให้สิ้นไปด้วยกุศลมีสาระสำคัญแบ่งเป็น๒ตอนคือ

SAMPLE

ตอนที่ ๑ ท่านนำหมวดธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่มาจำแนก เช่น

บุคคลผู้มีสัมปชัญญะในโลกนี้ย่อมทำความเป็นไปแห่งกามฉันทะให้สิ้นไปด้วยเนกขัมมะ

ตอนที่ ๒ ท่านนำอายตนะภายใน ๖ มาจำแนก เช่น

เมื่อบุคคลผู้มีสัมปชัญญะปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ความเป็นไปแห่งจักขุนี้ย่อมสิ้นไป และความเป็นไปแห่งจักขุอื่นก็ไม่เกิดขึ้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๖/๕๒๔)

สุญญตธรรม : ธรรมว่าด้วยความว่าง หมายถึงว่างจากราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ มักขะ ปฬาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาเถยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ มทะ ปมาทะ กิเลสทุกชนิด ทุจริตทุกทาง ความกระวนกระวายทุกอย่าง ความเร่าร้อนทุกสถาน ความเดือดร้อนทุกประการ อกุสลาภิสังขารทุกประเภท หรือดังคำที่พระยโสธราเถรีกล่าวไว้ว่า หม่อมฉันชื่อว่ายโสธรา ขอกราบพระยุคลบาท แล้วใช้ดอกบัวบานปิด ๑,๐๐๐ โลกธาตุไว้ เนรมิตเป็นพรหมแสดงสุญญตธรรมอยู่ กราบทูลว่า ข้าแต่พระวีระ ผู้มีพระจักษุ หรือดังคำใน ที่เหล่าพระเถรีกล่าวไว้ว่า พระเถรีเหล่านั้น กราบพระยุคลบาทของพระมุนีแล้ว แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ บางพวกแสดงแสงสว่าง บางพวกแสดงความมืด บางพวกแสดงอย่างอื่น บางพวกแสดงตนเป็นพรหม บางพวกเนรมิตที่จงกรมมีค่ามาก และเพศพระพรหม แสดงสุญญตธรรมอยู่ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๖/๒๔๖, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๔๑/๔๙๙, ๓๓/๒๕/๕๒๓),ในวิภังค์อธิบายว่า สุญญตธรรม คือ ฌาน (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๒๓/๒๑๔,๓๘๕,๒๔๕)

สุญญตธาตุ : ธาตุคือความว่าง ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า ประตูสู่วิโมกข์ ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อการนำออกจากโลก คือ ๑. การออกจากโลกมีได้ เพราะพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวง ทั้งโดยส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลายและเพราะจิตดำเนินไปในอนิมิตตธาตุ ๒. การออกจากโลกมีได้ เพราะทำใจให้อาจหาญในสังขารทั้งปวง และเพราะจิตดำเนินไปในอัปปณิหิตธาตุ ๓. การออกจากโลกมีได้ เพราะพิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงโดยความเป็นฝ่ายอื่นและเพราะจิตดำเนินไปใน สุญญตธาตุ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๙/๓๖๕)

สุญญตผัสสะ : สัมผัสว่าด้วยความว่าง เป็น ๑ ในผัสสะ ๓ คือ สุญญตผัสสะ อนิมิตตผัสสะ อัปปณิหิตผัสสะ หรือดังคำว่า นี้สุญญตผัสสะ นี้อนิมิตตผัสสะ นี้อัปปณิหิตผัสสะ,ในกถาวัตถุนิโรธสมาปัตติกถา อธิบายไว้ว่า ผัสสะทั้ง ๓ คือ (๑) สุญญตผัสสะ (๒) อนิมิตตผัสสะ (๓) อัปปณิหิตผัสสะ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓/๖๓, ๒๙/๘๖/๒๖๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๘/๔๙๐)

SAMPLE

สุญญตโลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยโลกว่าง ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ชื่อว่าโลกว่าง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกชื่อว่าว่าง เพราะว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา อันได้แก่ สิ่งเหล่านี้ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๕/๗๘)

สุญญตวิโมกข์ : หลุดพ้นด้วยสุญญตะ,ฌานที่ประกอบด้วยสุญญตวิโมกข์ หมายถึงสภาวะที่หลุดพ้นเพราะว่างจากราคะ โทสะ โมหะ ดังคำในเพพัฏฐสีสเถรวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ไม่มีการสั่งสม กำหนดรู้อาหารก่อนแล้วจึงบริโภค มีสุญญตวิโมกข์ และอนิมิตตวิโมกข์ เป็นอารมณ์ไม่ทิ้งทางไว้ให้เป็นที่รู้ได้เหมือนนกไม่ทิ้งทางไว้ในอากาศ ฉะนั้น เป็น ๑ ในวิโมกข์ ๓ คือ สุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์,ในวิโมกขกถาอธิบายไว้ว่า สุญญตวิโมกข์ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาดังนี้ว่า นามรูปนี้ว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา เธอไม่ทำอภินิเวส(ความยึดมั่น) ในนามรูปนั้น เพราะเหตุนั้น วิโมกข์ของภิกษุนั้นจึงเป็นวิโมกข์ที่เป็นสุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตวิโมกข์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๒/๕๗,๒๕/๙๓/๕๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๒/๓๓๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๓/๓๗๗,๓๑/๒๒๙/๓๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุญญตวิโมกข์ ความหลุดพ้นด้วยความว่างเพราะไม่มีกิเลสมีราคะเป็นต้น (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๐๐)

สุญญตวิหาร : อยู่ด้วยสุญญตะ ดังคำในญาณกถาที่พระสารีบุตรเถระอธิบายว่า เมื่อพิจารณาอภินิเวส (ความยึดมั่น) โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ (ซึ่งอภินิเวสด้วยญาณ) ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะนี้ชื่อว่าสุญญตวิหาร (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๘/๑๓๒)

สุญญตวิหารธรรม : ธรรมเป็นเครื่องอยู่อันว่าง, ธรรมเป็นเครื่องอยู่ด้วยสุญญตะ,เป็นธรรมข้อ ๑ ในวิหารธรรม ๓ ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระสัพพกามีตอบแก่พระเรวตเถระว่า ท่านเรวตะ เวลานี้ผมอยู่ด้วยสุญญตวิหารธรรมเป็นส่วนมาก,ผมก็ยังอยู่ด้วยสุญญตวิหารธรรมเป็นส่วนมาก แต่ผมบรรลุอรหัตตผลนานแล้ว หรือดังคำที่พระอุบาลีเถระกราบทูลว่า พระองค์มีสุญญตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่อันว่าง) อนิมิตตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีนิมิต)อัปปณิหิตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีความตั้งปรารถนา) (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๕/๔๑๐,๓๒/๕๓๘/๘๒)

SAMPLE

สุญญตสมาธิ : สมาธิที่พิจารณาเห็นความว่าง, เป็น ๑ ในสมาธิ ๓ คือ สุญญตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาเห็นความว่าง) อนิมิตตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาธรรมอันไม่มีนิมิต) อัปปณิหิตสมาธิ(สมาธิที่พิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา),ในสุญญตสมาธิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมคืออะไร คือ สุญญตสมาธิ (สมาธิพิจารณาความว่าง) อนิมิตตสมาธิ (สมาธิพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต) อัปปณิหิตสมาธิ (สมาธิพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา) นี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม,ในปฏิสัมภิทามรรคที่พระสารีบุตรเถระอธิบายว่าเป็นข้อ ๗ ในสมาธิ ๙ คือ ๑.รูปาวจรสมาธิอย่างต่ำ ๒. รูปาวจรสมาธิอย่างปานกลาง ๓. รูปาวจรสมาธิอย่างประณีต ๔. อรูปาวจรสมาธิอย่างต่ำ ๕. อรูปาวจรสมาธิอย่างปานกลาง ๖. อรูปาวจรสมาธิอย่างประณีต ๗. สุญญตสมาธิ (สมาธิพิจารณาเห็นความว่าง) ๘. อนิมิตตสมาธิ (สมาธิพิจารณาเห็นธรรมไม่มีนิมิต) ๙. อัปปณิหิตสมาธิ (สมาธิพิจารณาเห็นธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา) (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๓,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๙/๔๕๐,๑๘/๓๗๗/๔๕๔,อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๐๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๓/๖๗)

สุญญตสมาธิสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุญญตสมาธิ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสังขตธรรม ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่ สุญญตสมาธิ(สมาธิพิจารณาความว่าง)อนิมิตตสมาธิ (สมาธิพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต)และอัปปณิหิตสมาธิ(สมาธิพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา) เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกายคตาสติสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๙/๔๔๙)

สุญญตสมาบัติ : สมาบัติด้วยสุญญตะ, เป็นข้อ ๑ ในสมาบัติ ๓ คือ สุญญตสมาบัติ อนิมิตตสมาบัติ อัปปณิหิตสมาบัติ,ในวินัยปิฎก จูฬวรรค ท่านพระสัพพกามีกล่าวว่า ท่านเรวตะเมื่อก่อนคราวเป็นคฤหัสถ์ ผมได้ประพฤติสั่งสมสุญญตสมาบัติ ฉะนั้นเวลานี้ ผมก็ยังอยู่ด้วยสุญญตวิหารธรรมเป็นส่วนมากแต่ผมบรรลุอรหัตตผลนานแล้ว ดังคำที่พระอปราอุตตมาเถรี กล่าวไว้ว่า เราเจริญแล้วทั้งหมดตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ได้สุญญตสมาบัติและอนิมิตตสมาบัติเป็นประจำตามปรารถนา เราเป็นธิดาซึ่งเกิดแต่พระอุระของพระพุทธเจ้า ยินดีแล้วในนิพพานทุกเมื่อ,ในญาณกถาที่พระสารีบุตรเถระอธิบายว่า เมื่อพิจารณาอภินิเวสโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับเป็นสุญญตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตสมาบัติ, เมื่อพิจารณารูปาภินิเวสโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับเป็นสุญญตะแล้ว ย่อม

SAMPLE

เข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตสมาบัติ, เมื่อพิจารณาชรามรณาภินิเวสโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้วนึกถึงนิพพานอันเป็นความดับเป็นสุญญตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะ นี้ชื่อว่าสุญญตสมาบัติ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๕/๔๑๐,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๖/๕๖๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๘/๑๓๒)

สุญญตะ : ความว่าง หมายถึงฌานที่เป็นสุญญตะ, เป็น ๑ ในผัสสะ ๓ ดังคำในจูฬเวทัลลสูตร ที่พระธัมมทินนาภิกษุณีกล่าวแก่วิสาขอุบาสกว่า ผัสสะ ๓ อย่าง คือ (๑) ผัสสะชื่อสุญญตะ(ว่าง) (๒) ผัสสะชื่ออนิมิตตะ(ไม่มีนิมิต) (๓) ผัสสะชื่ออัปปณิหิตะ(ไม่มีที่ตั้ง) ย่อมถูกต้องภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ,ในข้อ ๓ ในธรรม ๓ คือ (๑) สุญญตะ(ความว่าง) (๒) อนิมิตตะ(ธรรมไม่มีนิมิต) (๓) อัปปณิหิตะ(ธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา),ในปฏิสัมภิทามรรคที่พระสารีบุตรเถระอธิบายว่า เป็นปัจจัยแห่งสมาธิ ดังคำว่า โคตรภูธรรม ๘ ประการ คือ (๑) มีอามิส (๒) ไม่มีอามิส (๓) มีที่ตั้ง (๔) ไม่มีที่ตั้ง (๕) เป็นสุญญตะ(๖) เป็นวิสุญญตะ (๗) เป็นวุฏฐิตะ (๘) เป็นอวุฏฐิตะ ๘ ประการเป็นปัจจัยแห่งสมาธิ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๔/๕๐๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๘๖/๔๑๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๐/๙๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุญญตะ ในที่นี้หมายถึงโคตรภูธรรมที่ประกอบด้วยนิกันติ,ในอรรถกถาวิภังค์อธิบายว่า สุญญตะ หมายถึงสุญญตะ ๒ อย่าง คือ (๑) สัตตสุญญตะ ว่างจากสัตว์ หมายถึงเบญจขันธ์ (๒) สังขารสุญญตะ ว่างจากสังขารทั้งปวง หมายถึงนิพพาน (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๖๐/๒๙๕,อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๓๕๗/๑๙๑)

สุญญตา : ความว่าง มีปรากฏในจูฬสุญญตสูตร พระสูตรว่าด้วยสุญญตา สูตรเล็ก (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗๖/๒๑๖,๑๔/๑๗๗/๒๑๗,๑๔/๑๗๙/๒๑๘,๑๔/๑๘๐/๒๑๙)

สุญญตาเจโตวิมุตติ : ความหลุดพ้นทางใจด้วยความว่าง หมายถึงหลุดพ้นโดยว่างจากราคะ โทสะ โมหะ เพราะพิจารณานามรูปโดยความเป็นอนัตตา ดังคำในมหาเวทัลลสูตรที่พระมหาโกฏฐิตเถระกล่าวแก่พระสารีบุตรไว้ว่า ท่านผู้มีอายุ ธรรมเหล่านี้ คืออัปปมาณาเจโตวิมุตติอากิญจัญญาเจโตวิมุตติ สุญญตาเจโตวิมุตติ อนิมิตตาเจโตวิมุตติ มีอรรถต่างกันมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น,ในสูตรนี้อธิบายว่า สุญญตาเจโตวิมุตติ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า สิ่งนี้ว่างจากตนบ้าง จากสิ่งที่เนื่องด้วยตนบ้างนี้เรียกว่าสุญญตาเจโตวิมุตติ,ในโคทัตตสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นข้อ ๑ ในเจโตวิมุตติ ๔ คือ (๑) อัปปมาณาเจโตวิมุตติ (๒) อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ (๓)

SAMPLE

สุญญตาเจโตวิมุตติ (๔) อนิมิตตาเจโตวิมุตติ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๙/๔๙๗,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๙/๓๘๕,๑๘/๓๔๙/๓๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุญญตาเจโตวิมุตติ คือความหลุดพ้นโดยว่างจากราคะ โทสะ โมหะ เพราะพิจารณานามรูปโดยความเป็นอนัตตา (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๕๙/๒๖๓, สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๙/๑๖๑)

สุญญตานุปัสสนา : การพิจารณาเห็นความว่าง,ในญาณกถาอธิบายว่า ความคิดเพื่อสุญญตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความว่าง) อันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ฯลฯ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘/๒๖,๓๑/๒๒/๓๑,๓๑/๒๑๖/๓๕๙,๓๑/๒๒๒/๓๗๔,๓๑/๒๒๗/๓๘๓)

สุญญตานุปัสสนาญาณ :ญาณคือการพิจารณาเห็นความว่าง มีกล่าวไว้ในวิโมกขกถา,ในปฏิสัมภิทามรรคที่พระสารีบุตรเถระ อธิบายว่า สุญญตานุปัสสนาญาณพ้น จากอุปาทาน ๓ คือ ๑. ทิฏฐุปาทาน ๒. สีลัพพตุปาทาน ๓. อัตตวาทุปาทาน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖,๓๑/๒๖๘/๓๑๔)

สุญญตานุปัสสนายถาภูตญาณ :ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความว่าง มีกล่าวไว้ในวิโมกขกถา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๕/๓๕๗)

สุญญตาวิหารธรรม : ธรรมคือการอยู่ด้วยสุญญตผลสมาบัติ ดังคำในในจูฬสุญญตสูตรที่พระอานนท์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์ได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า อานนท์ ปัจจุบันนี้ เราอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมโดยมาก ข้อนี้ข้าพระองค์ได้สดับมาดีแล้ว รับมาดีแล้ว ใส่ใจไว้ดีแล้ว ทรงจำไว้ดีแล้วหรือ พระพุทธเจ้าข้า หรือดังคำในปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีละ ดีละ สารีบุตร ได้ยินว่าเธออยู่ด้วยวิหารธรรมของมหาบุรุษเป็นส่วนมากในบัดนี้ เพราะวิหารธรรมของมหาบุรุษ๒นี้ก็คือสุญญตาเพราะฉะนั้น ถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมเป็นส่วนมาก (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗๖/๒๑๕,๑๔/๔๓๘/๔๙๙)

สุญญผัสสะ : สัมผัสคือความว่าง,เป็น ๑ ในผัสสะ ๓ คือ (๑) สุญญผัสสะ (๒นิมิตตผัสสะ (๓) อัปปณิหิตผัสสะ (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๔)

สุญญสุญญะ : ความว่างด้วยธรรมที่ว่าง,เป็นข้อ ๑ ในสุญญะ ๒๕ มีกล่าวไว้ในสุญญกถา ที่พระสารีบุตรเถระอธิบายความหมายของสุญญสุญญะไว้ว่า จักขุเป็นธรรมว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จากความเที่ยงจากความยั่งยืน จากความมั่นคง หรือจากความไม่แปรผันเป็นธรรมดา โสตะฯลฯ ฆานะ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ กาย ฯลฯ มโนเป็นธรรมว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความมั่นคง หรือจากความไม่แปรผันเป็นธรรมดา นี้ชื่อว่าสุญญสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๖)

SAMPLE

สุญญาคาร : เรือนว่าง หมายถึงสถานที่ว่าง สงบ เงียบ ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคได้เสด็จเข้าสุญญาคาร หรือดังคำในจูฬวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดี ตถาคตทั้งหลายย่อมยินดีในสุญญาคาร หรือดังคำใน ปิยาลผลทายกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าขึ้นสู่ปราสาทคือธรรม อันควรเป็นสุญญาคารที่ประเสริฐอยู่ในศาสนาของพระศากยบุตรตามความปรารถนา (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๕/๐,๗/๓๐๖/๑๑๗, ๗/๓๓๒/๑๗๒, ๗/๓๓๒/๑๗๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๙/๑๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุญญาคาร คือ สถานที่ว่าง โอกาสที่เงียบสงัด สถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญอานาปานสติกัมมัฏฐาน (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๔)

สุณิสา : หญิงสะใภ้ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร ที่กล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พวกเจ้ามัลละ โอรส สุณิสา และปชาบดีของพวกเจ้ามัลละพอสดับคำของท่านพระอานนท์ ทรงเศร้าเสียพระทัย เปี่ยมไปด้วยโทมนัส หรือมีกล่าวไว้ในปฐมสุณิสาวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงสะใภ้ เรื่องที่ ๑ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๑/๑๕๙,๑๐/๒๒๖/๑๗๐,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๘/๑๙)

สุณิสาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงสะใภ้ มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

๑.สุณิสาวิมาน (ปฐม) (เรื่องที่ ๑) เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงสะใภ้เรื่องที่ ๑ เป็นวิมานอันรุ่งเรืองในสวรรคชั้นดาวดึงส์ หญิงสะใภ้ในที่นี้คือหญิงชาวกรุงสาวัตถีได้เห็นภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งเกิดความเลื่อมใสได้แบ่งขนมถวายด้วยมือตนเอง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๘/๑๙)

๒.สุณิสาวิมาน (ทุติย) (เรื่องที่ ๒) เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงสะใภ้เรื่องที่ ๒ เป็นวิมานอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หญิงสะใภ้ในที่นี้เป็นชาวกรุงสาวัตถีได้เห็นภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ เกิดความเลื่อมใส ได้ถวายขนมกุมมาสด้วยมือตนเอง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๖/๒๐)

สุดาเทพธิดา, ชื่อ : ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง เป็นธิดาของท้าวเวสสวัณมหาราชในบรรดาธิดา ๕ (คือ ลดาเทพธิดา สัชชาเทพธิดา ปวราเทพธิดา อัจฉิมุดีเทพธิดาและสุดาเทพธิดา) เป็นนางบาทปริจาริกาของท้าวสักกเทวราช ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ทรงสิริ งดงามอยู่ด้วยคุณธรรม ก่อนที่จะไปเกิดในสวรรค์ มีประวัติกล่าวไว้ว่า เมื่อเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในมนุษยโลก เป็นสะใภ้ในตระกูลมั่งคั่งตระกูลหนึ่ง มีนิสัยไม่มักโกรธ ปฏิบัติตามคำสั่งของสามีเสมอ ไม่ประมาทในการรักษาอุโบสถศีล ประพฤติเกื้อกูลยำเกรงสามี (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๖/๕๑)

สุตกวี : กวีด้านสุตะ หมายถึงนักกวีด้านการประพันธ์สิ่งที่ฟังมา เป็นข้อ ๒ ในกวี ๔ ๑.จินตากวี ๒. สุตกวี ๓. อัตถกวี ๔. ปฏิภาณกวี (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๑/๓๔๓)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุตกวี คือ ผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์ตามที่ได้ฟังมา (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๒๑-๒๓๑/๔๔๐)

สุตตเปตวัตถุ : เรื่องหญิงผู้ถวายด้ายได้ไปอยู่กับเปรต เป็นเรื่องหญิงผู้ถวายด้ายได้ไปอยู่กับเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งการถวายผ้าแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ เมื่อก่อนพุทธกาล ชายหนุ่มคนหนึ่ง ชาวบ้านใกล้กรุงสาวัตถีได้อุปัฏฐากพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ต่อมามารดาได้สู่ขอหญิงสาวในตระกูลที่เสมอกันให้แต่งงาน แต่ชายหนุ่มถูกงูกัดเสียชีวิตเสียก่อน และได้ไปเกิดเป็นเวมานิกเปรต คิดถึงหญิงสาวที่มารดาสู่ขอให้แต่งงาน จึงทำอุบายให้นางได้ถวายผ้าแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์นั้น ด้วยผลแห่งบุญนั้นเขาจึงพานางไปอยู่ในวิมานของตนถึง ๗๐๐ ปี (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๔๑/๒๒๑)

สุตตรา,(ยสุตตรา) ชื่อ :ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นปาทจาริกาของท้าวสักกะ มีปรากฏในนาควิมาน ก่อนที่เกิดเป็นเทพธิดา ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่กรุงพาราณสี ได้ถวายผ้าคู่หนึ่งแด่พระองค์ ถวายอภิวาทพระยุคลบาทแล้วนั่งอยู่บนพื้นดิน มีจิตยินดีได้ทำอัญชลีแด่พระองค์แล้ว ดังคำว่า ดิฉันถึงแก่กรรมตั้งแต่อายุยังน้อย เคลื่อนจากอัตภาพนั้นแล้ว บังเกิดในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ มีบริวารยศ เป็นปชาบดีองค์หนึ่งของท้าวสักกะ มีนามว่ายสุตตรา ปรากฏไปทั่วทุกทิศ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๑๐/๘๒)

สุตตะ : สุตตะ ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะหรือสุตตันตะ ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่สารีบุตรว่าสารีบุตรพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสภู ทรงผ่อนคลายที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ ของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์จึงมีน้อยมิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวกไม่มีการแสดงปาติโมกข์,เป็นข้อ ๑ ในนวังคสัตถสาสน์ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙/๑๑,วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๙, ๔/๘๕/๑๓๖, ๔/๘๕/๑๓๗, ๔/๑๐๓/๑๖๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖/๑๐,๒๑/๑๐๒/๑๕๖,๒๑/๑๙๑/๒๗๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๑/๕๒๐)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อที่ ๑ ในนวังคสัตถุสาสน์ คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ คือ สุตตะ ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ หรือสุตตันตะ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๖/๒๘๒, วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖)

SAMPLE

สุตตันตนิทเทส : แสดงพระสูตร คือ อธิบายอุทเทสที่ ๑-๓ ของยุคนัทธกถา โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

อุทเทสที่ ๑

คำปุจฉาว่า “ภิกษุเจริญวิปัสสนามีสมถะนำหน้า เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนา ไว้ถึง ๗๗ ประการ โดยนำองค์ธรรม ๗๗ ประการ (เหมือนในอานันตริกสมาธิ-ญาณนิทเทสแห่งญาณกถา) มาจำแนกความหมายของคำปุจฉานี้ เช่น

ประการที่ ๑ มีองค์ธรรมคือเนกขัมมะ แบ่งเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑

ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจเนกขัมมะ เป็นสมาธิ ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้น โดยความ ไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา ด้วยประการดังนี้ สมถะจึงมี ก่อน วิปัสสนามีภายหลัง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญวิปัสสนามีสมถะ นำหน้า”

ส่วนที่ ๒

ท่านนำคำต่าง ๆ ในอุทเทสที่ ๑ มาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา มีใจความดังนี้

คำว่า “เจริญ” ท่านอธิบายว่า หมายถึงภาวนา ๔ ประการ (มีความหมายเหมือนในภาวนาหมวดที่ ๕ แห่งสุตมยญาณที่ ๔)

คำว่า “มรรคย่อมเกิด” ท่านอธิบายว่า มรรคที่ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิเพราะมี สภาวะเห็น ย่อมเกิด ... มรรคที่ชื่อว่าสัมมาสมาธิเพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ย่อมเกิด

คำว่า “เธอปฏิบัติ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น” ท่านอธิบายโดยใช้คำกริยา ๑๕ คำ แสดงเป็นอาการของการปฏิบัติ การเจริญ และการทำให้มากตามลำดับ (คำกริยา ๑๕ คำนี้เป็นชุดเดียวกันกับที่ใช้แสดงเป็นอาการของการศึกษาตามลำดับในสีลมยญาณนิทเทสแห่งญาณกถา) เช่น

ภิกษุนั้นเมื่อนึกถึง ชื่อว่าปฏิบัติ เมื่อรู้ ชื่อว่าปฏิบัติ

ภิกษุนั้นเมื่อนึกถึง ชื่อว่าเจริญ เมื่อรู้ ชื่อว่าเจริญ

ภิกษุนั้นเมื่อนึกถึง ชื่อว่าทำให้มาก เมื่อรู้ ชื่อว่าทำให้มาก

คำว่า “เมื่อเธอปฏิบัติมรรคนั้น ฯลฯ อนุสัยย่อมสิ้นไป” ท่านอธิบายว่า

๑. ภิกษุละสังโยชน์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้ อนุสัย ๒ ประการ คือ ทิฏฐานุสัย และวิจิกิจฉานุสัย สิ้นไปด้วยโสดาปัตติมรรค

๒. ภิกษุละสังโยชน์ ๒ ประการ คือ กามราคสังโยชน์และปฏิฆสังโยชน์ส่วนหยาบ ๆ ได้ อนุสัย ๒ ประการ คือ กามราคานุสัย และปฏิฆานุสัยส่วนหยาบ ๆ สิ้นไปด้วยสกทาคามิมรรค

SAMPLE

๓. ภิกษุละสังโยชน์ ๒ ประการ คือ กามราคสังโยชน์ และปฏิฆสังโยชน์ส่วนละเอียดๆ ได้ อนุสัย ๒ ประการ คือ กามราคานุสัย และปฏิฆานุสัยส่วนละเอียด ๆ สิ้นไปด้วยอนาคามิมรรค

๔. ภิกษุละสังโยชน์ ๕ ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาได้ อนุสัย ๓ ประการ คือ มานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัยสิ้นไปด้วยอรหัตตมรรค

ประการที่ ๒-๗๗ ก็มีรูปแบบเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น

อุทเทสที่ ๒

คำปุจฉาว่า “ภิกษุเจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑

ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลัง ด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า”

ส่วนที่ ๒ (เหมือนในอุทเทสที่ ๑)

ส่วนที่ ๓

ท่านนำธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวด ๒-๑๒) มาจำแนกการเจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้าตามวิธีการข้างต้น เป็น ๒๐๑ ประการ เช่น ประการที่ ๑ มีองค์ธรรมคือ รูป ดังนี้

ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นรูปโดยความไม่เที่ยง ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอนัตตาสภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลัง ด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า”

อุทเทสที่ ๓

คำปุจฉาว่า “ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

SAMPLE

ส่วนที่ ๑

ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยอาการ ๑๖ ประการ คือ (๑) ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์ (๒) ด้วยมีสภาวะเป็นโคจร (๓) ด้วยมีสภาวะละ (๔) ด้วยมีสภาวะสละ (๕) ด้วยมีสภาวะออกไป (๖) ด้วยมีสภาวะหลีกออกไป (๗) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมละเอียด (๘) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมประณีต (๙) ด้วยมีสภาวะ หลุดพ้น (๑๐) ด้วยมีสภาวะไม่มีอาสวะ (๑๑) ด้วยมีสภาวะเป็นเครื่องข้าม (๑๒) ด้วยมี สภาวะไม่มีนิมิต (๑๓) ด้วยมีสภาวะไม่มีปณิหิตะ (๑๔) ด้วยมีสภาวะเป็นสุญญตะ (๑๕) ด้วยมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน (๑๖) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมคู่กันเพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน

ส่วนที่ ๒

ท่านอธิบายการเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยอาการ ๑๖ ประการโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ เช่น เมื่อภิกษุละอุทธัจจะ จึงมีสมาธิคือความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน มีนิโรธเป็นอารมณ์ เมื่อภิกษุนั้นละอวิชชา จึงมี วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น มีนิโรธเป็นอารมณ์ ด้วยประการดังนี้ สมถะและวิปัสสนาจึงมีรสเป็นอย่างเดียวกัน เป็นคู่กัน ไม่ล่วงเลยกัน ด้วยมีสภาวะเป็น อารมณ์ ดังนี้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ภิกษุเจริญสมถะและวิปัสสนาคู่กันไป”

ส่วนที่ ๓ (เหมือนส่วนที่ ๒ ในอุทเทสที่ ๑) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔)

สุตตันตนิทเทส : แสดงพระสูตร อธิบายพระสูตรในอุทเทสที่ ๒ ของโพชฌังคกถา โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า “โพชฌงค์ในข้อว่า “ถ้าสติสัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่อย่างนี้” มีอยู่อย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า นิโรธปรากฏอยู่เพียงใด โพชฌงค์ในคำว่า “ถ้าสติ-สัมโพชฌงค์ของเรามีอยู่อย่างนี้” ก็มีอยู่เพียงนั้น เหมือนประทีปน้ำมันกำลังสว่างอยู่ เปลวไฟมีอยู่เพียงใด แสงก็มีอยู่เพียงนั้น แสงมีอยู่เพียงใด เปลวไฟก็มีอยู่เพียงนั้น

คำปุจฉาว่า “โพชฌงค์ในข้อว่า “สติสัมโพชฌงค์ของเรา ชื่อว่าหาประมาณมิได้อย่างนี้” มีอยู่อย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า กิเลสทั้งหลาย ได้แก่ กิเลสที่กลุ้มรุมจิตทั้งปวง สังขารที่ให้เกิดในภพใหม่มีประมาณ นิโรธชื่อว่าหาประมาณมิได้ เพราะมีสภาวะไม่หวั่นไหว เพราะมีสภาวะเป็นอสังขตธรรม นิโรธปรากฏเพียงใด โพชฌงค์ในข้อว่า “สติสัมโพชฌงค์ของเรา ชื่อว่าหาประมาณมิได้อย่างนี้” ก็มีอยู่เพียงนั้น

คำปุจฉาว่า “โพชฌงค์ในข้อว่า “สติสัมโพชฌงค์ของเรา ชื่อว่าเราปรารภเสมอดีแล้วอย่างนี้” มีอยู่อย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า กิเลสทั้งหลาย ได้แก่ กิเลสที่กลุ้มรุม จิตทั้งปวง สังขารที่ให้เกิดในภพใหม่ไม่มีความเสมอ นิโรธมีความเสมอเป็นธรรมดา

SAMPLE

เพราะมีสภาวะเป็นธรรมละเอียด เพราะมีสภาวะเป็นธรรมประณีต นิโรธปรากฏเพียงใด โพชฌงค์ในข้อว่า “สติสัมโพชฌงค์ของเรา ชื่อว่าเราปรารภเสมอดีแล้ว อย่างนี้” ก็มีอยู่เพียงนั้น

คำปุจฉาว่า “เมื่อเรากำลังเที่ยวไป ก็รู้ชัดสติสัมโพชฌงค์ที่ดำรงอยู่ว่า “ดำรงอยู่” ถ้าสติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไป ก็รู้ชัดว่า “สติสัมโพชฌงค์ของเราเคลื่อนไปเพราะปัจจัยนี้” เป็นอย่างไร สติสัมโพชฌงค์ดำรงอยู่ด้วยอาการเท่าไร สติสัมโพชฌงค์เคลื่อนไปด้วยอาการเท่าไร” ท่านวิสัชนาว่า สติสัมโพชฌงค์ดำรงอยู่ด้วยอาการ ๘ ประการ สติสัมโพชฌงค์เคลื่อนไปด้วยอาการ ๘ ประการ

ลำดับต่อไป ท่านนำคำวิสัชนาสุดท้ายมาตั้งเป็นคำปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับดังนี้

คำปุจฉาว่า “สติสัมโพชฌงค์ดำรงอยู่ด้วยอาการ ๘ ประการ อะไรบ้าง” ท่านวิสัชนาว่า (๑) สติสัมโพชฌงค์ดำรงอยู่ด้วยการนึกถึงนิพพานที่ไม่มีความเกิด (๒) ...ด้วยการไม่นึกถึงความเกิด (๓) ...ด้วยการนึกถึงนิพพานที่ไม่มีความเป็นไป (๔) ...ด้วยการไม่นึกถึงความเป็นไป (๕) ...ด้วยการนึกถึงนิพพานที่ไม่มีนิมิต (๖) ...ด้วยการไม่นึกถึงนิมิต (๗) ...ด้วยการนึกถึงนิโรธ (๘) ...ด้วยการไม่นึกถึงสังขาร

คำปุจฉาว่า “สติสัมโพชฌงค์เคลื่อนไปด้วยอาการ ๘ ประการ อะไรบ้าง” คำวิสัชนามีนัยตรงกันข้ามกับข้างต้น

คำอธิบายโพชฌงค์ข้อที่ ๒-๗ ก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑/๔๕๗)

สุตตันตะ : พระสูตร หมายถึงพระสุตตันตปิฎก ดังคำในจูฬวรรค ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้ทรงสุตตันตะควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ,ในปริวารกล่าวไว้ว่า พระองค์ผู้ทรงอุดมกว่าสรรพสัตว์ดุจราชสีห์ ทรงแสดงพระไตรปิฎก คือพระสุตตันตะ พระอภิธรรม พระวินัย ซึ่งมีคุณมาก (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๐/๑๒๓,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๕๗/๓๔๒, อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๕/๗๔)

สุตตุทเทสอุโบสถ : อุโบสถคือสุตตุทเทส, เป็นข้อ ๑ ในวิสุทธิ ๕ แม้อื่นอีก คือ ๑. สุตตุทเทสอุโบสถ ๒.ปาริสุทธิอุโบสถ ๓.อธิษฐานอุโบสถ ๔.สามัคคีอุโบสถ ๕. ปวารณา (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๘,๘/๓๒๕/๔๗๖)

สุตธนะ : ทรัพย์คือสุตะ,ข้อ ๕ ในธนะ ๗ ที่เรียกว่าอริยทรัพย์ ๗ คือ สัทธาธนะ (ทรัพย์คือศรัทธา) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) โอตตัปปธนะ(ทรัพย์คือโอตตัปปะ) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) ปัญญาธนะ(ทรัพย์คือปัญญา),ในธนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธนะ ๕ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สัทธาธ

SAMPLE

นะ (ทรัพย์คือศรัทธา) ๒. สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) ๓. สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) ๔.จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) ๕. ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา),ในสุตสูตร กล่าวไว้ว่า สุตธนะเป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุดประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ นี้เรียกว่าสุตธนะ(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๒/๑๘๑,๑๑/๓๓๐/๓๓๑,๑๑/๓๕๗/๓๙๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๗/๗๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕/๘,๒๓/๖/๙,๒๓/๗/๑๓)

สุตธรสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ทรงสุตะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ เจริญอานาปานสติกัมมัฏฐานอยู่ ไม่นานนัก ก็จะบรรลุอกุปปธรรม คือ (๑) มีกิจธุระน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษ (๒) มีอาหารน้อย ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง (๓) มีการหลับน้อย หมั่นประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ (๔) เป็นพหูสูต ทรงความรู้ ได้ยินได้ฟังมาก (๕) พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๖/๑๖๖)

สุตนชาดก : ชาดกว่าด้วยสุตนโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า คนยากจนโพธิสัตว์ชื่อสุตนะ เป็นคนเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่ชรา ได้รับอาสาพระเจ้าพรหมทัตนำอาหารไปให้ยักษ์กินก่อนไปได้ทูลขอฉลองพระบาท พระขรรค์ เศวตรฉัตรและถาดทองไปด้วย เมื่อไปถึงต้นไทรไม่ยอมเข้าเขตยักษ์ ได้กั้นเศวตรฉัตรถือพระขรรค์ยืนบนฉลองพระบาท นำถาดอาหารไปส่งให้ แม้ถูกยักษ์ร้องเชิญชวนก็ไม่ยอมเข้าไป แต่ได้สอนยักษ์ว่า ท่านละทิ้งประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่เพราะเห็นแก่ของเล็กน้อย เวลานี้มหาชนหวาดกลัวไม่มีใครกล้านำอาหารมาให้ท่าน ถ้าท่านจะกินเราอีกก็จะไม่มีใครนำอาหารมาให้ท่าน แต่ท่านจะกินเราไม่ได้ เพราะเรายืนอยู่บนฉลองพระบาท ใต้ร่มเศวตรฉัตร และก็จะใช้พระขรรค์ฟันเจ้าให้ขาดเป็นท่อน ยักษ์ไม่สามารถทำอะไรได้จึงได้คิดขอบคุณพระโพธิสัตว์และขอให้นำถาดทองของพระราชาพร้อมทั้งพระขรรค์และฉัตรกลับไปด้วย และขอให้กลับไปด้วยความสวัสดี ท่านก็ได้ให้พรแก่ยักษ์ให้เลิกฆ่าสัตว์และให้ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ได้ทรมานยักษ์ให้เลิกพยศร้ายและให้ตั้งอยู่ในศีลตลอดไป และท่านได้รับตำแหน่งเสนาบดี เลี้ยงดูมารดาบิดาเป็นสุขสืบมา (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๕/๒๕๗)

สุตนมาณพ : มาณพชื่อว่าสุตนะ เป็นพระโพธิสัตว์ เป็นหนุ่มที่เลี้ยงมารดา นำอาหารไปให้ยักษ์ภายหลังยักษ์ปล่อยตัว ดังคำในสุตนชาดกที่กล่าวไว้ว่า พ่อสุตนะ เนื้อความตามที่ท่านพูด เป็นประโยชน์แก่เราทีเดียว เราอนุญาตท่าน ขอให้ท่านจงกลับไปพบมารดาโดยความสวัสดีเถิด (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๒๕๘)

SAMPLE

สุตนุ, แม่น้ำ : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่ง อยู่ในกรุงสาวัตถี พระอนุรุทธะได้อยู่ริมฝั่งแม่น้ำสุตนุ แล้วสนทนาธรรมเรื่องสติปัฏฐาน ๔ กับภิกษุทั้งหลาย ดังคำในสุตนุสูตรว่า ท่านพระอนุรุทธะอยู่ใกล้ริมฝั่งแม่น้ำสุตนุ เขตกรุงสาวัตถี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๐๑/๔๓๔)

สุตนุสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ริมฝั่งแม่น้ำสุตนุ ภิกษุทั้งหลายถามท่านพระอนุรุทธะขณะอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำสุตนุว่า ท่านบำเพ็ญธรรมอะไรจึงได้บรรลุอภิญญา ๖ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๐๑/๔๓๔)

สุตบท : การยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงทั้ง ๕ แบบนี้ สรุปเรียกชื่อเป็นภาษาเฉพาะว่า ๑. แบบที่ ๑ เรียกว่า นิทานุทเทส ๒. แบบที่ ๒ เรียกว่า ปาราชิกุทเทส ๓. แบบที่ ๓ เรียกว่า สังฆาทิเสสุทเทส ๔. แบบที่ ๔ เรียกว่า อนิยตุทเทส ๕. แบบที่ ๕ เรียกว่า วิตถารุทเทส ดังคำในมหาวรรค ที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย การยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงนี้มี ๕ แบบ คือ ๑. ภิกษุยกนิทานขึ้นแสดงจบแล้ว พึงสวดอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบท นี้ เป็นการยกปาติโมกข์แบบที่ ๑ ๒. ยกนิทานขึ้นแสดง ยกปาราชิก ๔ ขึ้นแสดงจบแล้ว พึงสวดอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบท นี้เป็นการยกปาติโมกข์แบบที่ ๒ ๓. ยกนิทานขึ้นแสดง ยกปาราชิก ๔ ขึ้นแสดง ยกสังฆาทิเสส ๑๓ ขึ้นแสดงจบแล้ว พึงสวดอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบท นี้เป็นการยกปาติโมกข์แบบที่ ๓ ๔. ยกนิทานขึ้นแสดง ยกปาราชิก ๔ขึ้นแสดง ยกสังฆาทิเสส ๑๓ ขึ้นแสดง ยกอนิยต ๒ ขึ้นแสดงจบแล้ว พึงสวดอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบท นี้เป็นการยกปาติโมกข์แบบที่ ๔ ๕. ยกขึ้นแสดงโดยพิสดารทั้งหมด นี้เป็นการยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแบบที่ ๕ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๕๐/๒๒๘, ๔/๑๕๐/๒๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุตบท คือ การยกนิทานขึ้นแสดงสอบถามย้ำถึงความบริสุทธิ์ของแต่ละท่าน ในธรรมเหล่านั้น ๆ แล้วประกาศอุทเทสที่เหลือโดยสุตบทอย่างนั้นว่า ธรรม คือ ปาราชิก๔ ธรรมคือสังฆาทิเสส ๑๓ ธรรมคืออนิยต ๒ ธรรมคือนิสสัคคิยปาจิตตีย์ ๓๐ ธรรมคือปาจิตตีย์ ๙๒ ธรรมคือปาฏิเทสนียะ ๔ ธรรมคือเสขิยะ ๗๕ ธรรมคืออธิกรณสมถะ ๗ ท่านทั้งหลายได้ฟังแล้ว สิกขาบทของพระผู้มีพระภาคนั้นมีเท่านี้ มาในสูตร นับเนื่องในสูตร มาสู่วาระที่จะยกขึ้นแสดงเป็นข้อ ๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือน พวกเราทั้งหมด พึงพร้อมเพรียงกันร่วมใจกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาในพระสูตรนั้นเทอญ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๕๐/๑๓๑) สุตบทในอีก ๔ วิธีที่เหลือ มีนัยเหมือนกับวิธีที่ ๑ เพียงแต่ยกขึ้นแสดงจบตอนใดแล้วก็ไม่ต้องประกาศตอนนั้นไว้ในสุตบทอีก

SAMPLE

สุตมทะ : ความเมาในการสดับตรับฟัง ดังคำในอภิธรรมปิฎก วิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุตมทะ เป็นไฉน ความเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยการสดับตรับฟังมาก นี้เรียกว่าสุตมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๘)

สุตมยญาณนิทเทส : แสดงสุตมยญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๑ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

อุทเทสที่ ๑

คำปุจฉาว่า “ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมา ชื่อว่าสุตมยญาณ เป็นอย่างไร” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้ ดังนี้

๑. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “ธรรมเหล่านี้ควรรู้ยิ่ง” ปัญญารู้ชัดธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อว่าสุตมยญาณ

๒. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “ธรรมเหล่านี้ควรกำหนดรู้”...

๓. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “ธรรมเหล่านี้ควรละ”...

๔. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “ธรรมเหล่านี้ควรเจริญ”...

๕. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “ธรรมเหล่านี้ควรทำให้แจ้ง”...

๖. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “ธรรมเหล่านี้เป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม”...

๗. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “ธรรมเหล่านี้เป็นส่วนแห่งความตั้งอยู่”...

๘. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “ธรรมเหล่านี้เป็นส่วนแห่งคุณวิเศษ”...

๙. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “ธรรมเหล่านี้เป็นส่วนแห่งการชำแรกกิเลส”...

๑๐. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง”...

๑๑. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์”...

๑๒.การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”...

๑๓.การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “นี้ทุกขอริยสัจ”...

๑๔.การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “นี้ทุกขสมุทยอริยสัจ”...

๑๕.การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ”...

๑๖. การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจควรกำหนดรู้” ปัญญารู้ชัดธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อว่าสุตมยญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๗)

สุตมยปัญญา : ปัญญาที่เกิดจากการฟัง,เป็น ๓ ในปัญญา ๓ อีกนัยหนึ่ง คือ ๑.จินตามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด) ๒. สุตมยปัญญา(ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) ๓.ภาวนามยปัญญา(ปัญญาที่เกิดจากการอบรม),ในวิภังค์อธิบายความหมายของสุตมยปัญญาไว้ว่า สุตมยปัญญา เป็นไฉน ในการงานทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา ในวิชาทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา บุคคลได้

SAMPLE

ฟังจากผู้อื่น ได้กัมมัสสกตาญาณ หรือได้สัจจานุโลมิกญาณว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยงฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ได้ความสามารถ ความคิดอ่าน ความพอใจ ความกระจ่าง ความเพ่งพินิจและได้ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวธรรมอันเหมาะสม มีลักษณะเช่นว่านี้นี้เรียกว่าสุตมยปัญญา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๐๔)

สุตวันตสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ภิกษุผู้ได้สดับควรมนสิการโดยแยบคาย ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโกฏฐิตะอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ท่านพระมหาโกฏฐิตะได้เข้าไปถามว่า ภิกษุผู้ได้สดับควรมนสิการธรรมเหล่าไหนโดยแยบคาย ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ควรมนสิการอุปาทานขันธ์ ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น จึงจะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผลเป็นต้นได้ เนื้อหาสาระที่เหลือทั้งหมดเหมือนสีลวันตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๓/๒๑๗)

สุตวา, พระเจ้าจักรพรรดิ :1.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระธัมมสัญญกเถระ ดังคำในธัมมสัญญกเถราปทาน ที่ท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ได้มีการฉลองต้นมหาโพธิ์แห่งพระผู้มีพระภาค พระนามว่าวิปัสสี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงองอาจกว่านรชน ปรากฏเหมือนว่าประทับอยู่ที่ต้นโพธิ์ ทรงแสดงโดยย่อ และทรงแสดงโดยพิสดาร ทรงช่วยมหาชนให้สงบเย็น ข้าพเจ้าได้ฟังธรรมของพระองค์ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่ ถวายอภิวาทแทบพระบาทของพระศาสดาแล้ว บ่ายหน้าหลีกไปทางทิศเหนือ เพราะผลแห่งการฟังธรรม ในกัปที่ ๓๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งมีพระนามว่าสุตวา เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๔๖๕)

สุตวา : 1.ชื่อพระปัจเจกปัจเจกพุทธเจ้า ดังคำในอิสิคิลิที่กล่าวไว้ว่า พระสุตวาปัจเจกสัมพุทธเจ้า ได้อาศัยอยู่ที่ภูเขาอิสิคิลินี้มานานแล้ว (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๔/๑๗๑)

2.ชื่อปริพาชกคนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์อันมีชื่อว่าคิริพพชะ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ สนทนาปราศรัย ดังคำในสุตวาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุตวา คราวก่อนและคราวนี้ เราก็ยังกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุใดเป็นอรหันตขีณาสพ ... ภิกษุนั้นไม่อาจล่วงละเมิดฐานะ ๙ ประการ คือ ๑. ไม่อาจจงใจปลงชีวิตสัตว์ ๒. ไม่อาจถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้อันเป็นส่วนแห่งความเป็นขโมย ๓. ไม่อาจเสพเมถุนธรรม ๔.ไม่อาจพูดเท็จทั้งที่รู้ ๕. ไม่อาจสะสมบริโภคกามเหมือนที่เคยเป็นคฤหัสถ์มาก่อน ๖. ไม่อาจลำเอียงเพราะชอบ ๗. ไม่อาจลำเอียงเพราะชัง ๘. ไม่อาจลำเอียงเพราะหลง ๙. ไม่อาจลำเอียงเพราะกลัว นี้แล (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๗/๔๔๕)

SAMPLE

3.สุตวา เป็นกิริยากิตก์ แปลว่า ฟังแล้ว มีกล่าวไว้ในอัสสุตวาสูตร (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๕)

สุตวาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อสุตวา สุตวาปริพาชกเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ กราบทูลว่า ข้าพระองค์อยู่ในกรุงราชคฤห์ชื่อว่าคิริพพชะ สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุผู้เป็นอรหันตขีณาสพไม่อาจล่วงละเมิดฐานะ ๕ คือ (๑) ไม่อาจจงใจปลงชีวิตสัตว์ (๒) ไม่อาจถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้อันเป็นส่วนแห่งความเป็นขโมย (๓) ไม่อาจเสพเมถุนธรรม (๔) ไม่อาจพูดเท็จทั้งที่รู้ (๕) ไม่อาจสะสมบริโภคกามเหมือนที่เคยเป็นคฤหัสถ์มาก่อน คำนี้ข้าพระองค์สดับรับมาแล้วใส่ใจ ทรงจำไว้ได้ถูกต้องดีแล้ว ใช่ไหม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นจริงอย่างนั้น คราวก่อนและคราวนี้เราก็ยังกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นอรหันตขีณาสพไม่อาจล่วงละเมิดฐานะ ๙ คือ (๑-๕) เหมือนที่กล่าวแล้ว (๖) ไม่อาจลำเอียงเพราะชอบ (๗) ไม่อาจลำเอียงเพราะชัง (๘) ไม่อาจลำเอียงเพราะหลง (๙) ไม่อาจลำเอียงเพราะกลัว (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๗/๔๔๕)

สุตสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยสุตะ, เป็นข้อ ๓ ในสัมปทา ๕ คือ ๑. สัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ๒. สีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ๓. สุตสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยสุตะ) ๔.จาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยจาคะ) ๕.ปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา),ในทุกกถาสูตรอธิบายถึงสุตสัมปทาไว้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้เป็นพหูสูต เมื่อพูดเรื่องพาหุสัจจะ ก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธเคือง ไม่พยาบาท ไม่ขึ้งเคียด ไม่แสดงอาการโกรธ ขัดเคือง และไม่พอใจ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลผู้เป็นพหูสูตนั้นพิจารณาเห็นสุตสัมปทาในตนและได้ปีติปราโมทย์ที่มีสุตสัมปทานั้นเป็นเหตุฉะนั้นการพูดเรื่องพาหุสัจจะจึงเป็นเรื่องดีสำหรับบุคคลผู้เป็นพหูสูต (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๖/๗๕,๒๒/๙๑/๑๖๓,๒๓/๑๕๗/๒๖๑)

สุตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องที่ได้ฟังมา มี ๕ สูตร แปลชื่อสูตรเหมือนกัน ๔ สูตร ต่างกัน ๑ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน

1.สุตสูตร พระสูตรว่าด้วยเรื่องที่ได้ฟังมา ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลบางคนมีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจาและใจ เมื่อได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นอัณฑชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ ด้วยความปรารถนานั้น หลังจากตาย

SAMPLE

แล้ว เขาจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๘/๓๕๓)

2.สุตสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นชลาพุชะ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบโดยนัยแห่งสุตสูตรในสังยุตนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๙/๓๕๔)

3.สุตสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นสังเสทชะ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบโดยนัยแห่งสุตสูตรในสังยุต (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๕๐/๓๕๔)

4.สุตสูตร (จตุตถ) (สูตรที่ ๔) ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นโอปปาติกะ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบโดยนัยแห่งสุตสูตรในสังยุต (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๕๑/๓๕๕)

5.สุตสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ได้ฟัง วัสสการพราหมณ์ ผู้เป็นมหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ แล้วกราบทูลว่า คนมีวาทะ(หมายถึงลัทธิ ความเชื่อ เช่น นัตถิกวาทะ ลัทธิที่ถือว่า ไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือเศร้าหมอง) มีทิฏฐิว่า ผู้ใดผู้หนึ่งกล่าวถึง (๑) สิ่งที่ตนได้เห็น (๒) สิ่งที่ตนได้ฟัง (๓) สิ่งที่ตนได้รู้ (๔) สิ่งที่ตนได้รู้แจ้ง ย่อมไม่มีโทษเพราะการพูดถึงสิ่ง ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่กล่าวสิ่ง ๔ นั้นว่าเป็นสิ่งที่ควรกล่าวและไม่ควรกล่าว เมื่อบุคคลกล่าวถึง (๑) สิ่งที่ตนได้เห็น (๒) สิ่งที่ตนได้ฟัง (๓) สิ่งที่ตนได้รู้ (๔) สิ่งที่ตนได้รู้แจ้ง อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป สิ่งนั้นเป็นสิ่งไม่ควรกล่าว แต่เมื่อบุคคลกล่าวถึงสิ่งทั้ง ๔ นั้น อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญขึ้น สิ่งนั้นเป็นสิ่งควรกล่าว วัสสการพราหมณ์ได้ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วจากไป (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๓/๒๕๙)

สุตโสม, พระราชา : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง เป็นพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติที่รักษาสัจจะอย่างสูงช่วยปล่อยกษัตริย์ ๑๐๑ ได้บำเพ็ญสัจจปรมัตถบารมี ดังคำในจริยาปิฎกที่กล่าวไว้ว่า ในกาลที่เราเป็นพระเจ้าแผ่นดินนามว่าสุตโสม ถูกพระยาโปริสาทจับตัวไปได้ ระลึกถึงคำผัดเพี้ยนไว้กะพราหมณ์(โปริสาท) ภายหลังถูกปล่อยกลับไปยังเมืองของตนแล้วกลับมา ในการกลับมายังสำนักของพระยาโปริสาทนั้น เราไม่มีความสงสัยว่าจักถูกฆ่าหรือไม่ เราตามรักษาสัจจวาจา ยอมสละชีวิตเข้าไปหาพระยาโปริสาทบุคคลมีสัจจะ

SAMPLE

เสมอเราไม่มี นี้เป็นสัจจบารมีของเรา(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๗/๓๗๑/๑๕๘,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๐๕/๗๗๑,๓๓/๑๒๒/๗๗๘)

อรรถกถาอธิบายว่า พระเจ้ามหาสุตโสมโพธิสัตว์ทรงเป็นพระสหายร่วมสำนักเรียนกับพระเจ้าพรหมทัตและพระกุมารอื่นๆอีก ประมาณ ๑๐๑พระองค์ ต่อมาเมื่อแยกย้ายกลับบ้านเมืองของตนแล้ว พรหมทัตกุมารได้ครองเมือง พาราณสี แต่หลงผิดไปติดใจบริโภคเนื้อมนุษย์ทำให้ถูกเนรเทศ พระเจ้ามหาสุตโสม ต้องไปทรมานจนกลับใจ (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๓๗๘-๓๗๙)

สุตโสมจริยา : ว่าด้วยจริยาของพระเจ้าสุตโสม พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระเจ้าสุตโสมถูกโปริสาท(มนุษย์กินคน)จับตัวไปพื่อทำพลีกรรม แต่พระองค์ทรงระลึกถึงข้อที่ได้สัญญากับพราหมณ์คนหนึ่งจึงขออนุญาต โปริสาท(มนุษย์กินคน)นั้นกลับมาทำธุระก่อนแล้วจะกลับไป โปริสาท(มนุษย์กินคน) ไม่เชื่อ พระองค์จึงให้สัจจะว่า จะกลับมาเมื่อได้รับอนุญาตกลับไปทำธุระเสร็จแล้ว พระองค์ก็กลับมาอีก โปริสาท(มนุษย์กินคน)ยอมเชื่อและรับฟังคำสอน จนกลับตัวเป็นคนดีดังเดิม (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๐๕/๗๗๑)

สุตะ : การฟัง หมายถึงการศึกษาที่นำประโยชน์สุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ดังคำในวินัยปิฎกมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุเป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงสุตะ (จำสิ่งที่ได้เล่าเรียนมา) สั่งสมสุตะ (สั่งสมสิ่งที่ได้เล่าเรียนมา) เธอได้ยินได้ฟังธรรมอันงามในเบื้องต้นงามในท่ามกลางงามในที่สุดอันประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถะพร้อมทั้งพยัญชนะ ครบถ้วนบริบูรณ์มากทรงจำได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดแล้วด้วยทิฏฐิ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔๗/๓๒๐, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๔/๑๘๒,๑๑/๒๒๕/๑๘๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๙/๑๙๐,๑๓/๑๗๒/๑๙๔,๑๓/๔๓๗/๕๕๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๑/๒๐๘,๑๔/๑๗๕/๒๑๔,๑๔/๑๙๒/๒๓๐)

สุตาวุธ : อาวุธคือการฟัง เป็นข้อ ๑ ในอาวุธ ๓ คือ๑. สุตาวุธ(อาวุธคือสุตะ) ๒. ปวิเวกาวุธ(อาวุธคือปวิเวก)๓.ปัญญาวุธ(อาวุธคือปัญญา)(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑)

สุทธกสูตร : พระสูตรว่าด้วยองค์คุณล้วนของพระโสดาบัน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ คือ (๑) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ (๔) ความเป็นผู้มีศีลที่พระอริยชอบใจย่อมเป็นพระโสดาบัน ไม่มีความตกต่ำ และจะสำเร็จสัมโพธิในวันหน้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๒/๕๖๕)

สุทธสูตร : มี ๒ สูตร แปลชื่อสูตรต่างกันและเนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.สุทธสูตร พระสูตรว่าด้วยสติปัฏฐานล้วน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สติปัฏฐานมี ๔ ประการ คือ

๑. พิจารณาเห็นกายในกาย๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิต ๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรม

(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๑/๒๔๘)

2.สุทธสูตร พระสูตรว่าด้วยอินทรีย์ล้วน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๖ ประการ คือ

๑. จักขุนทรีย์ อินทรีย์คือจักขุปสาท

๒. โสตินทรีย์ อินทรีย์คือโสตปสาท

๓. ฆานินทรีย์ อินทรีย์คือฆานปสาท

๔. ชิวหินทรีย์ อินทรีย์คือชิวหาปสาท

๕. กายินทรีย์ อินทรีย์คือกาย

๖. มนินทรีย์ อินทรีย์คือใจ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๕/๓๐๕)

สุทธัฏฐกสุตตนิทเทส : อธิบายสุทธัฏฐกสูตร การอธิบายสุทธัฏฐกสูตร ซึ่งว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความหมดจด

ใจความสำคัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เราเห็นนรชนผู้หมดจดว่า เป็นผู้ไม่มีโรคอย่างยิ่ง

ความหมดจดย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น

บุคคลเมื่อรู้จริงอย่างนี้ ก็รู้แล้วว่าความเห็นนี้ยอดเยี่ยม

จึงเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นความหมดจด

เพราะฉะนั้น ย่อมเชื่อว่าความเห็นนั้นเป็นญาณ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า พระผู้มีพระภาคทรงเห็นนรชนผู้ถึงความปลอดโรค ถึงความเกษม ถึงธรรมเครื่องป้องกัน ถึงธรรมเครื่องปกป้อง ถึงธรรมเป็นที่พึ่ง เป็นที่เป็นไปในเบื้องหน้า ถึงความปลอดภัย ถึงความที่ไม่เกิดไม่ตาย เป็นที่ดับเย็น อันยอดเยี่ยม คือนิพพาน คำว่า ความหมดจดย่อมมีแก่นรชน เพราะความเห็น หมายความว่า ความสะอาดบริสุทธิ์ ความหลุดพ้น ย่อมมีได้เพราะการเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ

คำว่า ย่อมเชื่อว่าความเห็นนั้นเป็นญาณ หมายถึง เชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นญาณ เป็นมรรค เป็นทางนำออกจากทุกข์ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

SAMPLE

ถ้าความหมดจดย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น

หรือถ้านรชนนั้นละทุกข์ได้เพราะญาณ

นรชนผู้ยังมีอุปธินั้น ย่อมหมดจดเพราะมรรคอื่น (ก็ได้)

เพราะว่าทิฏฐิย่อมบ่งบอกถึงนรชนนั้นผู้พูดอย่างนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

ถ้านรชนถึงความบริสุทธิ์ หลุดพ้นจากทุกข์ได้ เพราะความเห็นหรือญาณ นรชนที่ยังมีอุปธิคือกิเลส แต่อวดอ้างว่าถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากทุกข์ได้ ก็ต้องถึงได้ เพราะมรรคอื่นนอกจากมรรคในธรรมวินัยนี้ คือ ไม่ใช่สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ มรรคอื่นนั้น คือทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่งในทิฏฐิ ๖๒ ซึ่งเป็นมรรคที่ผิด ปฏิปทาที่ผิด ไม่หมดจด นำออกจากทุกข์ไม่ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในรูปที่เห็น

เสียงที่ได้ยิน ศีลวัตร หรืออารมณ์ที่รับรู้โดยมรรคอื่น

พราหมณ์นั้นผู้ไม่เข้าไปติดในบุญและบาป ละตนได้

เรียกว่า ผู้ไม่ทำเพิ่มเติมในโลกนี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า พราหมณ์ ในที่นี้ หมายถึง พระอรหันต์ผู้ลอยธรรม ๗ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะ (๕) โทสะ (๖) โมหะ (๗) มานะ

พราหมณ์เช่นนี้ไม่ถือว่า การเห็นรูป ได้ยินเสียง เป็นมงคล ไม่ถือว่า คนจะบริสุทธิ์ได้ด้วยการประพฤติศีลวัตร

คำว่า พราหมณ์ผู้ไม่เข้าไปติดในบุญและบาป ละตนได้ เป็นผู้ไม่ทำเพิ่มเติมในโลกนี้ หมายความว่า ท่านไม่กลับมาเกิดในโลกนี้อีก เพราะท่านละบุญและบาปที่เป็นเหตุให้เกิดในภพได้แล้ว ละการยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตนหรืออัตตาถาวร ได้แล้ว ท่านจึงข้ามพ้นเขตแดน ๔ อย่าง

เขตแดน ๔ อย่าง คือ

๑. สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และกิเลสที่เป็นพวกเดียวกัน

๒. กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบ และกิเลสที่เป็นพวกเดียวกัน

SAMPLE

๓. กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างละเอียด และกิเลสที่เป็นพวกเดียวกัน

๔. รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย และกิเลสที่เป็นพวกเดียวกัน

พระอรหันต์ล่วงพ้นเขตแดนทั้ง ๔ นี้ ด้วยมรรค ๔ มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๓/๑๐๑)

สุทธัฏฐกสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความหมดจด ผู้พิจารณาเห็นความหมดจด ในที่นี้หมายถึงความบริสุทธิ์จากความยึดมั่นถือมั่นในอัตตาด้วยอำนาจตัณหาและมิจฉาทิฏฐิ คือทรงแสดงว่าบุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เพราะเป็นผู้พิจารณาเห็นความหมดจดด้วยมัคคญาณ เพราะลอยบาป ๗ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะ (๕) โทสะ (๖) โมหะ (๗) มานะ (ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๒๕/๑๐๔) เพราะ รู้ธรรมด้วยเวททั้งหลาย(หมายถึงรู้อริยสัจ ๔ ด้วยมัคคญาณ ๔) และเพราะเป็นผู้ข้ามพ้นกิเลส ไม่มีความกำหนัดในกามคุณ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๙๕/๖๙๒) (ดู ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๗๙๙-๘๐๒/๓๖๓-๓๖๔)

สุทธันตปริวาส : ชื่อการอยู่ปริวาสอย่างหนึ่ง ในปริวาส ๓ คือปริวาส มี ๓ อย่างคือ ปฏิจฉันนปริวาส สโมธานปริวาสและสุทธันตปริวาส, ปริวาสที่ภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสสหลายคราวด้วยกัน จำนวนอาบัติและวันที่ปิดได้บ้างอยู่ปริวาสไปจนกว่าจะเห็นว่าบริสุทธิ์ ดังคำในจูฬวรรคที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงให้สุทธันตปริวาสเพื่ออาบัติเหล่านั้น แก่ภิกษุนั้น,ในปริวารกล่าวไว้ว่าเป็นข้อ ๒ในปริวาส ๔ คือ ๑. ปฏิจฉันนปริวาส ๒. อัปปฏิจฉันนปริวาส ๓. สุทธันตปริวาส ๔. สโมธานปริวาส (วิ.จู. (ไทย) ๖/๑๕๖/๒๕๕,๖/๑๕๗/๒๕๕,๖/๑๕๘/๒๕๕,๖/๑๕๖/๒๕๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๑,๘/๓๒๔/๔๕๔)

สุทธาวาส : ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ หมายถึงที่เกิดของพระอนาคามี ๕ คือ อวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๘/๓๐๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๐/๑๖๓,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๓๕/๑๕๕,๓๖/๓๖/๑๕๕,๓๖/๓๗/๑๕๕,๓๖/๓๘/๑๕๕,๓๖/๓๙/๑๕๖,๓๖/๔๐/๑๕๖)

สุทธาวาส, เทวโลก : ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ หมายถึงพรหมโลก ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวไว้ว่า เทวดาชั้นสุทธาวาสตนหนึ่ง ทราบความคิดคำนึงในจิตของท่านด้วยจิต(ของตน) จึงหายไปจากเทวโลกชั้นสุทธาวาสแล้วมาปรากฏต่อหน้าท่านพระสาฬหะ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๓/๔๐๗)

SAMPLE

สุทธาวาส, พรหม, พรหมโลก :ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ที่เกิดของพระอนาคามี ได้แก่ พรหม ๕ ชั้นที่สูงสุดในรูปาวจร คือ อวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๗/๔๙,๒๑/๑๒๖/๑๙๔)

สุทธาวาสปัจเจกพรหม : ชื่อพรหมองค์หนึ่ง เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ กรุงสาวัตถี ได้ยืนพิงบานประตูคนละข้าง ดังคำในปมาทสูตรที่กล่าวไว้ว่า สุพรหมปัจเจกพรหม และสุทธาวาสปัจเจกพรหมเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับได้ยืนพิงบานประตูคนละข้าง,เป็นผู้แนะนำพรหมตนหนึ่งผู้ประมาทให้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคดังคำว่า สุพรหมปัจเจกพรหมและสุทธาวาสปัจเจกพรหม ให้พรหมนั้นสลดใจแล้วหายตัวไปณ ที่นั้นเองอนึ่งพรหมนั้นสมัยต่อมาได้ไปสู่ที่บำรุงของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๗/๒๔๔,๑๕/๑๗๘/๒๔๖,๑๕/๑๗๙/๒๔๖,๑๕/๑๙๓/๒๗๒)

สุทธิกปฏิสัมภิทาญาณนิทเทส : แสดงญาณในปฏิสัมภิทาล้วน อธิบายอุทเทสที่ ๖๔-๗๖ ของญาณกถาที่ยกมา ตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรจำแนกปฏิสัมภิทา ๔ คือ อัตถปฏิสัมภิทา ธัมมปฏิสัมภิทา นิรุตติปฏิสัมภิทา และปฏิภาณปฏิสัมภิทาเป็น ๑๐ นัย แต่ละนัยมีปฏิสัมภิทา ๔ ประการ แต่ใช้คำขยายความแห่งอรรถ ธรรม นิรุตติ และปฏิภาณ ต่างกัน เช่น

นัยที่ ๑

ญาณในอรรถ ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทาญาณ ญาณในธรรม ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทาญาณ ญาณในนิรุตติ ชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ญาณในปฏิภาณ ชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ

นัยที่ ๒-๑๐

ท่านเปลี่ยนคำว่า “ญาณ” มาเป็นคำว่า “ปัญญา” และเปลี่ยนคำขยายความของคำว่า อรรถ ธรรม นิรุตติ และ ปฏิภาณ ในแต่ละนัย เช่น คำขยายความของ คำว่าอรรถตั้งแต่นัยที่ ๒-๑๐ ดังนี้

ปัญญาในอรรถต่าง ๆ ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทาญาณ ...ในการกำหนดอรรถ ...ในการพิจารณาอรรถ ...ในการเข้าไปพิจารณาอรรถ ...ในประเภทแห่งอรรถ ...ในความปรากฏแห่งอรรถ ...ในความกระจ่างแห่งอรรถ ...ในความรุ่งเรืองแห่งอรรถ.. ปัญญาในการประกาศอรรถ ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทาญาณ

คำขยายความของคำว่า ธรรม นิรุตติ และ ปฏิภาณ ก็มีนัยเดียวกันนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๐/๑๗๐)

SAMPLE

สุทธิกภารทวาชะ, พระ :ชื่ออรหันต์องค์หนึ่ง เคยเป็นพราหมณ์ชาวกรุงสาวัตถี ภายหลังฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วออกบวชแล้วบรรลุเป็นอรหันต์ มีปรากฏในสุทธิกสูตร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๓/๒๗๓)

สุทธิกสูตร : มี ๑๐ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน

1.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยสุทธิกภารทวาชพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ สุทธิกภารทวาชพราหมณ์เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า พราหมณ์บางคนแม้เป็นผู้มีศีล บำเพ็ญตบะแล้วก็ยังหมดจดไม่ได้ ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะเท่านั้นจึงจะหมดจดได้ สัตว์อื่นจากนี้หมดจดไม่ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลถึงจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิดแล้วสาธยายมนตร์เป็นอันมาก แต่เป็นผู้เน่าและสกปรกภายใน อาศัยการโกหกเลี้ยงชีพ ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ ส่วนกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คนจัณฑาล และคนเทขยะ ผู้ปรารภความเพียร อุทิศกายและใจ มีความบากบั่นเป็นนิตย์ ย่อมถึงความหมดจดได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ สุทธิกภารทวาชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทแล้วตั้งใจบำเพ็ญเพียร ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๓/๒๗๒)

2.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยขันธ์ล้วน ๆ ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า ขันธ์ ๕ ที่จักเที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร เที่ยงเสมออยู่อย่างนั้น มีอยู่หรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ไม่มีเลย เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งโคมยปิณฑสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๘/๑๘๘)

3.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยกำเนิดนาคล้วน ๆ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กำเนิดของนาคมี ๔ ประเภท คือ

๑. นาคที่เป็นอัณฑชะ(เกิดในไข่)

๒. นาคที่เป็นชลาพุชะ(เกิดในครรภ์)

๓. นาคที่เป็นสังเสทชะ(เกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ)

๔. นาคที่เป็นโอปปาติกะ(เกิดผุดขึ้น) (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๒/๓๕๐)

4.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยกำเนิดครุฑล้วน ๆ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กำเนิดของครุฑมี ๔ ประเภท คือ

๑. ครุฑที่เป็นอัณฑชะ(เกิดในไข่)

๒. ครุฑที่เป็นชลาพุชะ(เกิดในครรภ์)

๓. ครุฑที่เป็นสังเสทชะ(เกิดในเถ้าไคลหรือที่ชื้นแฉะ)

SAMPLE

๔. ครุฑที่เป็นโอปปาติกะ(เกิดผุดขึ้น)

(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๙๒/๓๕๘)

5.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยเทพผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพล้วน ๆพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เทพทั้งหลายสถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่รากก็มี มีกลิ่นที่แก่นก็มี มีกลิ่นที่กระพี้ก็มี มีกลิ่นที่เปลือกก็มี มีกลิ่นที่สะเก็ดก็มี มีกลิ่นที่ใบก็มี มีกลิ่นที่ดอกก็มี มีกลิ่นที่ผลก็มี มีกลิ่นที่รสก็มี และมีกลิ่นที่กลิ่นก็มี เทพเหล่านี้เราเรียกว่าเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓)

6.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยเวทนาล้วน ๆพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เวทนามี ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๘/๓๐๙)

7.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยอินทรีย์ล้วน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๕ ประการ คือ ๑. สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือศรัทธา๒. วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ๓. สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ๔. สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ๕. ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๑/๒๘๒)

8.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยอินทรีย์ล้วน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๕ ประการ คือ ๑. สุขินทรีย์ อินทรีย์คือสุขเวทนา ๒. ทุกขินทรีย์ อินทรีย์คือทุกขเวทนา ๓. โสมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโสมนัสสเวทนา ๔. โทมนัสสินทรีย์ อินทรีย์คือโทมนัสสเวทนา ๕. อุเปกขินทรีย์ อินทรีย์คืออุเบกขาเวทนา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๑/๓๑๐)

9.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยอิทธิบาทล้วน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาทมี ๔ ประการ คือ ๑. อิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร ๒. อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร ๓. อิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร ๔. อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๖/๔๑๕)

10.สุทธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยอานาปานสติล้วน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เข้าไปสู่ป่าก็ดี โคนไม้ก็ดี เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติกำหนดลมหายใจเข้า-ออกเป็นต้น ชื่อว่าผู้เจริญอานาปานสติ ย่อมได้รับอานิสสงส์มาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๗๙/๔๕๖)

สุทโธทนวัตถุ : เรื่องพระเจ้าสุทโธทนะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาของพระองค์ว่า ภิกษุไม่พึงประมาทบิณฑบาตที่ตนยืนรับ พึงประพฤติสุจริตธรรม

SAMPLE

ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า พึงประพฤติสุจริตธรรม ไม่พึงประพฤติทุจริตธรรม ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๘/๘๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่พึงประมาทบิณฑบาตที่ตนยืนรับหมายถึงไม่พึงดูหมิ่นอาหารที่ต้องลุกขึ้นไปยืนรับตามลำดับตรอก ไม่เลือกรับเฉพาะบ้าน (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๒๙) คำว่า สุจริตธรรม หมายถึงภิกขาจริยธรรม คือ การเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอก ซึ่งตรงกันข้ามกับทุจริตธรรม คือ การเที่ยวบิณฑบาตในสถานที่อโคจร เช่น สถานที่ที่มีหญิงแพศยา เป็นต้น (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๓๐)

สุทโธทนศากยะ, ราชา : กษัตริย์ศากยวงศ์ซึ่งเป็นราชาผู้ครองแคว้นศากยะ หรือสักกชนบท ณ นครกบิลพัสดุ์ มีพระมเหสีพระนามว่าพระนางสิริมหามายา หรือ เรียกสั้นๆว่ามายา เมื่อพระนางมายาสวรรคตแล้วพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้เป็นพระมเหสีต่อมา พระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระราชบุตรองค์ที่ ๑ ของพระเจ้าสีหหนุเป็นพระราชบิดาของพระสิทธัตถะ เป็นพระอัยกาของพระราหุล และเป็นพระพุทธบิดา พระองค์สวรรคตในปีที่ ๕ แห่งพุทธกิจ ก่อนสวรรคต พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดให้ได้ทรงบรรลุอรหัตผลและได้เสวยวิมุตติสุข๗ วันก่อนปรินิพพาน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๖, ๔/๑๐๕/๑๖๗,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

สุทโธทนะ, พระบิดา : ชื่อพุทธบิดา อยู่กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ มีพระมเหสีชื่อสิริมหามายา มีพระโอรสชื่อว่า *สิทธัตถะ* แปลว่า “มีความต้องการสำเร็จ” หรือ“สำเร็จตามที่ต้องการ” ดังคำว่า พระเจ้าสุทโธทนะโปรดให้เชิญพราหมณ์ผู้จบไตรเพทจำนวน ๑๐๘ คนมาฉันโภชนาหารแล้วทำมงคลรับพระลักษณะ และขนานพระนามว่า “สิทธัตถะ”, ในบรรดาพราหมณ์ร้อยแปดคนนั้น พราหมณ์ที่เป็นผู้รับพระลักษณะมี ๘ คน คือ ราม ธัชลักขณ์ สุชาติมนตรี โภช สุยาม สุทัตต์ และโกณฑัญญะ ในแปดคนนี้ เจ็ดท่านแรกชูนิ้วขึ้น ๒ นิ้ว และพยากรณ์เป็น ๒ อย่าง คือ ถ้าทรงอยู่ครองฆราวาสจะทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช แต่หากออกผนวช จะเป็นพระพุทธเจ้าส่วนท่านที่ ๘ ซึ่งมีอายุน้อยที่สุด คือโกณฑัญญะ ชูนิ้วเดียว และพยากรณ์ว่าจะทรงเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๘๒,๓๓/๑๑/๖๖๗,๓๓/๑๑/๖๗๒,๓๓/๑๑/๗๐๓,๓๓/๑๒/๖๖๒,๓๓/๑๓/๕๙๘,๓๓/๑๓/๖๐๓,๓๓/๑๓/๖๑๔,๓๓/๑๓/๖๔๑,๓๓/๑๓/๖๕๗,๓๓/๑๓/๖๙๒) ; ดูมหาบุรุษลักษณะ; เทียบ อสิตดาบส

สุทัตตสูตร : มี ๒ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.สุทัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยคหบดีชื่อสุทัตตะ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน วาสุทัตตเทพบุตรกราบทูลว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละกามราคะ เหมือนคนถูกแทงด้วยหอกมุ่งถอนหอก หรือเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะมุ่งดับไฟ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพึงอยู่อย่างมีสติ เพื่อละสักกายทิฏฐิ เหมือนคนถูกแทงด้วยหอกมุ่งถอนหอก หรือเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้บนศีรษะมุ่งดับไฟ ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๒/๓๔๖)

2.สุทัตตสูตรพระสูตรว่าด้วยสุทัตตคหบดี พระผู้มีพระภาตรัสกับอนาถบิณฑิกเศรษฐี (สุทัตตะ) ว่า อริยสาวกผู้ให้โภชนะ ชื่อว่าให้ฐานะ ๔ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ แก่ปฏิคาหก มีเนื้อหาสาระเหมือนในสุปปวาสาสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๘/๙๗)

สุทัตตอนาถบิณฑิกคหบดี : ชื่อของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เดิมชื่อว่าสุทัตตะ เป็นชาวกรุงสาวัตถี ภายหลังจากได้บรรลุธรรมแล้ว ได้บริจาคสร้างวัดพระเชตวันมหาวิหาร ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้เลิศผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน ดังคำว่า สุทัตตอนาถบิณฑิกคหบดีเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน,ในภัลลิกาทิสูตร กล่าวไว้ว่า สุทัตตอนาถบิณฑิกคหบดี ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ คือ๑. ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพุทธเจ้า ๒.ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในธรรม ๓. ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในสงฆ์ ๔. อริยศีล ๕. อริยญาณ ๖.อริยวิมุตติ เป็นผู้เชื่อมั่น ในตถาคต เห็นอมตธรรม ทำให้แจ้งอมตธรรมอยู่ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๙/๓๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๒๐-๑๓๙/๔๖๑)

สุทัตตอุบาสก : 1.ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง หมู่บ้านญาติกะ เป็นอริยบุคคลชั้นสกทาคามี มีปรากฏในปฐมคิญชกาวสถสูตร ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระตำหนักอิฐ ในหมู่บ้านญาติกะ ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สุทัตตอุบาสกถึงแก่กรรมแล้ว คติของเขาเป็นอย่างไร อภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุทัตตอุบาสกถึงแก่กรรมแล้วได้เป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไปและบรรเทาราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางได้ มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๔/๕๐๕);ดูประกอบ ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑,๑๐/๑๕๗/๑๐

2.ชื่ออุบาสกคนหนึ่งผู้เป็นอัครอุปัฏฐากเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าสุชาตะ ดังคำในสุชาตพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า สุทัตตอุบาสกและจิตตอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๐/๖๕๕)

สุทัตตะ : ชื่อเดิมของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระพุทธเจ้าตรัสเรียกอนาถบิณฑิกคหบดีให้เข้าพบ ณ ป่าสีตะวัน เขตกรุงราชคฤห์ ดังคำว่า อนาถบิณฑิกคหบดีเดินเข้าไปยังป่าสีตวัน

SAMPLE

เช้ามืดวันนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นจงกรมที่กลางแจ้งได้ทอดพระเนตรเห็นท่านอนาถบิณฑิกคหบดีเดินมาแต่ไกล ครั้นแล้วจึงเสด็จลงจากที่จงกรมประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้ ครั้นแล้วได้ตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกคหบดีดังนี้ว่า มาเถิดสุทัตตะ จากนั้น ทรงแสดงอนุปุพพิกถาแก่อนาถบิณฑิกคหบดี เมื่อจบเทศนา อนาถบิณฑิกคหบดีได้บรรลุธรรมแสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิตแล้วนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์ไปฉันยังที่พัก กรุงราชคฤห์ ก่อนที่จะกลับมายังกรุงสาวัตถี สร้างวัดพระเชตะวันมหาวิหาร หรือดังคำในสุทัตตสูตร ที่กล่าวไว้มีเนื้อหาอย่างเดียวกัน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๐๕/๑๑๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๒/๓๔๖)

สุทัตตะ, กษัตริย์ : 1.ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง แห่งกรุงสุทัสสนะ เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ ดังคำในสุเมธพุทธวงศ์ที่กล่าวว่า กรุงชื่อว่าสุทัสสนะ กษัตริย์พระนามว่าสุทัตตะเป็นพระชนก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๔๘)

2. .ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง แห่งกรุงสุธัญญะ เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี ดังคำในปิยทัสสีพุทธวงศ์ที่กล่าวว่า กรุงชื่อว่าสุธัญญะ กษัตริย์พระนามว่าสุทัตตะเป็นพระชนก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๖๕๙)

3. ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง แห่งกรุงเมขละ เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ ดังคำในสุมนพุทธวงศ์ที่กล่าวว่า กรุงชื่อว่าเมขละ กษัตริย์พระนามว่าสุทัตตะเป็นพระชนก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๑๑)

สุทัตตะ, พระ : ชื่อพระสาวกผู้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสี ดังคำในธัมมทัสสีพุทธวงศ์ที่กล่าวว่า พระเถระนามว่าสุทัตตะเป็นพระอุปัฏฐาก ของพระศาสดานามว่าธัมมทัสสี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๖๙)

สุทัตตะ, อุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง ชาวนาทิกคาม เป็นพระอริยบุคคลชั้นสกิทาคามี มีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงนาทิกคาม ประทับอยู่ที่พระตำหนักอิฐ ในนาทิกคาม พระอานนท์ทูลถามว่า อุบาสกสุทัตตะที่ดับชีพในนาทิกคาม มีคติเป็นอย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสกสุทัตตะเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง มาสู่ภพนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑,๑๐/๑๕๗/๑๐๑) ; ดูประกอบ สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๔/๕๐๕

สุทัตตา : 1.ชื่อพระเทวีของกษัตริย์พระนามว่าสุทัตตะ แห่งกรุงสุทัสสนะ เป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ ดังคำในสุเมธพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระเทวีพระนามว่า

SAMPLE

สุทัตตาเป็นพระชนนีของพระชินเจ้าพระนามว่าสุเมธะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๔๘)

2.ชื่อพระเถรีองค์หนึ่ง เป็นอัครสาวิกาเบื้องซ้าย ของพระพุทธเจ้านามว่าติสสะ ดังคำในติสสพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระผุสสาเถรีและพระสุทัตตาเถรีเป็นพระอัครสาวิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๗๙)

สุทัศนนคร : 1.ชื่อพระนครที่พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระเสด็จปรินิพพาน ดังคำในปทุมุตตรพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่าพระนารทชินเจ้าผู้ประเสริฐ(พระปทุมุตตระ) เสด็จดับขันธปรินิพพานที่สุทัสสนนคร พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ สุทัศนนครนั้นสูง ๔ โยชน์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๓/๖๓๙)

2.ชื่อพระนครที่พระพุทธเจ้านามว่าสุเมธเสด็จไปแสดงธรรม ในการแสดงธรรมครั้งมีมีผู้บรรลุธรรม ๑๐๐ โกฏิ ดังคำในสุเมธพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า ในกาลที่พระชินเจ้าเสด็จเข้าไปยังสุทัศนนคร พระขีณาสพจำนวน ๑๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๘/๖๔๕)

สุทัสสนเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุทัสสนเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ใช้ดอกการะเกดบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๒๙๔)

สุทัสสนปราสาท : 1.ชื่อประสาทหลังหนึ่งของพระเรวตโพธิสัตว์ แห่งกรุงสุธัญญกะ ที่พระกษัตริย์นามว่าวิปุละให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับของพระเรวตโพธิสัตว์ ดังคำในเรวตพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๖,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุทัสสนปราสาท รัตนัคฆิปราสาท และอาเวฬปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๔/๖๖๘)

2.ชื่อประสาทหลังหนึ่งของพระธัมมทัสสีโพธิสัตว์ แห่งกรุงสรณะ ที่พระกษัตริย์นามว่าสรณะให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับของพระธัมมทัสสีโพธิสัตว์ ดังคำในธัมมทัสสีพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คืออรชปราสาท วิรชปราสาท และสุทัศนปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๔/๖๖๘)

สุทัสสนะ, กรุง : ชื่อกรุงแห่งหนึ่ง ที่กษัตริย์พระนามว่าสุทัตตะปกครอง ดังคำในสุเมธพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่าสุทัสสนะ กษัตริย์พระนามว่าสุทัตตะ เป็นพระชนก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๔๘)

SAMPLE

สุทัสสนะ, กษัตริย์ : 1.ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของเอกสังขิยเถระ ดังคำในเอกสังขิยเถราปทานที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ได้มีงานสมโภชต้นมหาโพธิ์ ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ข้าพเจ้าถือสังข์เป่าบูชาต้นโพธิ์ตลอดวันแล้วไหว้ต้นมหาโพธิ์ที่ประเสริฐเพราะผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๗๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชามีนามว่าสุทัสสนะ มีชัยชนะเป็นใหญ่ในชมพูทวีป มีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๑

2.ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระโคตมโพธิสัตว์ ดังคำในเวสสภูพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า เราเป็นกษัตริย์มีนามว่าสุทัสสนะ ทูลอาราธนาพระมหาวีรเจ้า แล้วถวายทานอันมีค่ามาก ได้บูชาพระชินเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ด้วยข้าวน้ำและผ้า (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๙๖)

สุทัสสนะ, ช่างดอกไม้ : ชื่อช่างดอกไม้ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระมุฏฐิปุปผิยเถระ ดังคำในมุฏฐิปุปผิยเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นช่างดอกไม้ มีชื่อว่าสุทัสสนะได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส ผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงองอาจกว่านรชน ข้าพเจ้ามีใจยินดี ถือดอกมะลิไปบูชา พระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๒๕๓)

สุทัสสนะ, ปราสาท : ชื่อประสาทหลังหนึ่ง ในกรุงเรณุวดี ยาว ๓๐๐ โยชน์ สี่เหลี่ยมจัตุรัส ของพระเจ้าจักรพรรดินามว่าวิมละ ที่วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตให้ ดังคำว่า มีกรุงนามว่าเรณุวดี ยาว ๓๐๐ โยชน์ สี่เหลี่ยมจัตุรัส มีปราสาทชื่อว่าสุทัสสนะ วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตให้ ประกอบด้วยเรือนยอดอย่างดี ประดับประดาด้วยรัตนะ ๗ ประการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๖/๑๑๓)

สุทัสสนะ, พระ : ชื่อพระเถระผู้เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี ดังคำว่า พระเถระผู้อุปัฏฐากนามว่าสุทัสสนะ มีฤทธิ์มาก รู้พระดำริของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี ผู้ศาสดามีภิกษุ ๘๐,๐๐๐ รูปแวดล้อมแล้ว เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกซึ่งประทับนั่งเป็นสุขอยู่ที่ชายป่า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖๒/๖๓๑) ๓๓/๖๖/๒๙๘

สุทัสสนะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า : ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ประทับอยู่ ณ ภูเขาลูกหนึ่งชื่อฉาปละ ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ ซึ่งพระจัมปกปุปผิยเถระ ได้ยกดอกจำปา ๗ ดอกขึ้นไว้เหนือศีรษะบูชาพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระสยัมภูดังคำในจัมปกปุปผิยเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อฉาปละ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุทัสสนะ ประทับอยู่ระหว่างภูเขา ข้าพเจ้าถือดอกจำปาเหาะไปทางอากาศ ได้เห็นพระพุทธเจ้า ขณะนั้น ข้าพเจ้าได้ยกดอกจำปา

SAMPLE

๗ ดอกขึ้นไว้เหนือศีรษะ บูชาพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระสยัมภู (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๕๒๗)

2.ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ประทับอยู่ ณ ภูเขาลูกหนึ่งชื่ออัจจละ ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ ซึ่งพระกุฏชปุปผิยเถระได้ถือดอกโมกใหญ่ทูลเกล้า บูชาพระสยัมภูพุทธเจ้า ดังคำในกุฏชปุปผิยเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวอดีตชาติของตนไว้ว่า ในที่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่ออัจจละ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุทัสสนะ ประทับอยู่ที่ระหว่างภูเขา ข้าพเจ้าถือดอกไม้ซึ่งเกิดที่ภูเขาหิมพานต์เหาะไป ณ ที่นั้น ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งนั้น ข้าพเจ้าถือดอกโมกใหญ่ทูลเกล้าบูชาพระสยัมภูพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗/๒๐๘)

สุทัสสนะ, พระราชา : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระมธุปิณฑิกเถระ ดังคำในมธุปิณฑิกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวอดีตชาติของตนไว้ว่า ในป่าใหญ่ดงทึบที่เงียบสงัดไม่มีเสียงอื้ออึง ข้าพเจ้าเห็นพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ข้าพเจ้ามีความปลื้มใจเป็นอันมาก ญาณได้เกิดขึ้นในขณะนั้น ข้าพเจ้าได้ถวายน้ำผึ้ง แด่พระศาสดาผู้เสด็จออกจากสมาธิแล้ว มีจิตผ่องใสจึงหมอบกราบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาค พระนามว่าสิทธัตถะแล้ว บ่ายหน้าหลีกไปทางทิศตะวันออก ในกัปที่ ๓๔ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชามีนามว่าสุทัสสนะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๒๔๔,๓๒/๔๓/๒๔๔)

สุทัสสนะ, มาณพ : ชื่อมาณพคนหนึ่ง ที่คนรับใช้ ทำหน้าที่จัดเครื่องเสวยของพระเจ้าปเสนทิโกศล ภายหลังกล่าวคาถาในเวลาที่พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระกระยาหารว่า มนุษย์ผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประมาณในโภชนะที่ได้แล้ว ย่อมมีเวทนาเบาบาง เขาย่อมแก่ช้า อายุก็ยั่งยืน ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศล มีพระวรกายเบา ดังคำในโทณปากสูตรที่กล่าวไว้ว่า มาณพชื่อสุทัสสนะ ยืนอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลรับสั่งเรียกสุทัสสนมาณพมาตรัสว่า มานี่สุทัสสนะ เจ้าจงเรียนคาถาในสำนักของพระผู้มีพระภาค แล้วจงกล่าวในเวลาที่เราเสวยกระยาหาร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๖)

สุทัสสนา, พระมเหสี : 1.ชื่อพระมเหสีของพระเวรตโพธิสัตว์ แห่งกรุงสุธัญญกะ ที่มีกษัตริย์พระนามว่าวิปุละปกครอง อยู่ใช้ชีวิตกับพระเวรตโพธิสัตว์ ประมาณ ๖,๐๐๐ ปีมีพระราชโอรสพระนามว่าวรุณะดังคำในเวรตพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์มีพระมเหสีพระนามว่าสุทัสสนา พระราชโอรสพระนามว่าวรุณะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๑๖,๓๓/๑๔/๖๖๓, ๓๓/๒๖/๖๘๘)

SAMPLE

2. ชื่อพระมเหสีของพระเจ้าสาคระ แห่งกรุงโสภณะ ภายหลังเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้านามว่าอัตถทัสสี ดังคำในอัตถทัสสีพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่าโสภณะ กษัตริย์พระนามว่าสาคระเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุทัสสนาเป็นพระชนนี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย๓๓/๑๔/๖๖๓)

3.ชื่อพระมเหสีของพระวิปัสสีโพธิสัตว์ แห่งกรุงพันธุมดี ที่มีกษัตริย์พระนามว่าพันธุมะปกครอง อยู่ใช้ชีวิตกับพระเรวตโพธิสัตว์ ประมาณ๘,๐๐๐พระราชโอรสพระนามว่าสมวัตตขันธ์ ดังคำในวิปัสสีพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระองค์มีพระมเหสีพระนามว่าสุทัสสนา พระราชโอรสพระนามว่าสมวัตตขันธ์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๖๘๘)

สุทัสสา : ชื่อเทพพวกจำพวกหนึ่ง หมายถึงท่านผู้บริสุทธิ์ อยู่ในชั้นสุทธาวาส, เป็นเทพผู้งดงามน่าทัศนา, เป็นจำพวกที่ ๓ ในสุทธาวาส ๕ คือ๑.อวิหา ๒.อตัปปา ๓. สุทัสสา ๔.สุทัสสี ๕.อกนิฏฐา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๘/๓๐๗)

สุทัสสา, เทพชั้น : ชื่อเหล่าเทพชั้นอนาคามีพวกหนึ่ง เป็นเทพผู้งดงามน่าทัศนา ดังคำในมหาปทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราพร้อมกับเหล่าเทพชั้นอวิหาและชั้นอตัปปาได้เข้าไปหาเหล่าเทพชั้นสุทัสสาถึงที่อยู่,ในกถาวัตถุอธิบายไว้ว่า เหล่าเทพชั้นสุทัสสา... ตั้งอยู่ได้ตลอด ๔,๐๐๐ กัป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๒/๕๓,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

สุทัสสาภพ : ภพชื่อสุทัสสา หมายถึงภูมิชั้นอนาคามี เป็นที่อยู่ของเทพผู้บริสุทธิ์ ดังคำในปุคคลบัญญัติที่กล่าวถึงอุทธังโสโตอกนิฏฐคามีไว้ว่าบุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น...จุติจากชั้นอตัปปาภพแล้วไปสู่ชั้นสุทัสสาภพ จุติจากชั้นสุทัสสาภพแล้วไปสู่ชั้นสุทัสสีภพ จุติจากชั้นสุทัสสีภพแล้วไปสู่ชั้นอกนิฏฐภพ ยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นในชั้นอกนิฏฐภพเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูงบุคคลนี้เรียกว่าอุทธังโสโตอกนิฏฐคามี (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๐/๑๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุทัสสาภพ หมายถึงอริยภูมิอันเป็นทิพย์ เรียกว่าสุทธาวาสภูมิ มี ๕ ภพ คือ อวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสีและอกนิฏฐา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๕)

สุทัสสี : ชื่อเทพจำพวกหนึ่ง หมายถึงท่านผู้บริสุทธิ์ อยู่ในชั้นสุทธาวาส,เป็นเทพผู้มองเห็นชัดเจนดี หรือผู้มีทัศนาแจ่มชัด, เป็นจำพวกที่ ๔ ในสุทธาวาส ๕ ชั้น คือ ๑.อวิหา ๒.อตัปปา ๓. สุทัสสา ๔.สุทัสสี ๕.อกนิฏฐา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๘/๓๐๗)

สุทัสสี, เทพ : ชื่อเหล่าเทพชั้นอนาคามีพวกหนึ่ง เป็นเทพผู้มองเห็นชัดเจนดี หรือผู้มีทัศนาแจ่มชัด ,ในกถาวัตถุอธิบายว่า เหล่าเทพชั้นสุทัสสี ตั้งอยู่ได้ตลอด ๘,๐๐๐กัป ดังคำในมหาปทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราพร้อมกับเหล่าเทพชั้นอวิหา ชั้นอตัปปาชั้นสุทัส

SAMPLE

สา และชั้นสุทัสสีได้เข้าไปหาเหล่าเทพชั้นอกนิฏฐาถึงที่อยู่ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๒/๕๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๗/๔๘๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

สุทัสสีภพ : ภพชื่อสุทัสสีหมายถึงภูมิชั้นอนาคามีเป็นที่อยู่ของเทพผู้บริสุทธิ์,ที่อยู่ของเทพผู้มองเห็นชัดเจนดี หรือผู้มีทัศนาแจ่มชัด,เป็นอริยภูมิอันเป็นทิพย์ ดังคำในปุคคลบัญญัติที่กล่าวถึงบุคคลผู้เป็นอุทธังโสโตอกนิฏฐคามีไว้ว่าบุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ประการสิ้นไป เป็นโอปปาติกะปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้น...จุติจากชั้นสุทัสสีภพแล้วไปสู่ชั้นอกนิฏฐภพยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นในชั้นอกนิฏฐภพเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูงบุคคลนี้ เรียกว่าอุทธังโสโตอกนิฏฐคาม (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๐/๑๕๖)

สุทายกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของอชินทายกเถระ ดังคำในอชินทายกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าเป็นคนคอยต้อนรับหมู่คณะ ได้เห็นพระพุทธเจ้า ข้าพระองค์ได้ถวายแผ่นหนังแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลก ด้วยผลกรรมนั้น เพราะผลแห่งการถวายหนังสัตว์ ในกัปที่ ๕๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุทายกะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๓๙๐)

สุทิน,ลูกชายเศรษฐี : ลูกเศรษฐี เกิด ณ หมู่บ้านกลันทคามไม่ห่างจากกรุงเวสาลี เมื่อเจริญวัยแล้วได้ฟังธรรมจากพุทธเจ้า เกิดศรัทธาอยาก อดข้าวจึงได้ออกบวช เมื่อบวชเป็นพระภิกษุ บิดามารดาจึงขอร้องให้มอบพันธุ์ จึงเสพเสพกับภรรยา จึงเป็นต้นบัญญัติแห่งปฐมปาราชิกสิกขาบท ดังคำในมหาวิภังค์ว่า สมัยนั้น ที่หมู่บ้านกลันทคามไม่ห่างจากกรุงเวสาลีมีบุตรชายเศรษฐีชาวกลันทคาม ชื่อสุทิน วันหนึ่ง เขามีธุระบางอย่างจึงเดินทางไปในกรุงเวสาลีกับเพื่อนๆขณะนั้นพระผู้มีพระภาคกำลังประทับนั่งแสดงธรรมห้อมล้อมด้วยบริษัทจำนวนมาก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๔/๑๗, ๑/๒๔/๑๘, ๒๔/๑๙, ๑/๓๙/๒๖, ๑/๓๙/๒๗)

สุทินกลันทบุตร, ภิกษุ :ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง เป็นบุตรเศรษฐี ณ หมู่บ้านกลันทคาม แห่งกรุงเวสาลี เป็นต้นบัญญัติแห่งปฐมปาราชิกสิกขาบท ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระสุทินกลันทบุตรกลับมากรุงเวสาลีจึงนำอาหาร ๖๐ สำรับไปถวาย ท่านสละอาหารทั้งหมดถวายภิกษุทั้งหลายแล้วครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านกลันทคามในตอนเช้า ดังคำในปริวารว่า เรื่องที่พระสุทินกลันทบุตรเสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๐/๒๑, วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๙/๓๗๘,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒/๒,๘/๑๘๘/๑๗๕)

SAMPLE

สุทินนา : ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง ดังคำในสุทินนาวิมานที่เทพธิดากล่าวไว้ว่า ชาวกรุงราชคฤห์รู้จักดิฉันในนามว่า สุทินนา ดิฉันเป็นอุบาสิกาอยู่ในกรุงราชคฤห์ เป็นผู้มีศรัทธาสมบูรณ์ด้วยศีล และยินดีแจกจ่ายทานทุกเมื่อ ดิฉันมีใจเลื่อมใสในพระอริยเจ้าผู้ปฏิบัติตรงจึงได้ถวายเครื่องนุ่งห่มอาหารเสนาสนะ และเครื่องตามประทีป ดิฉันเข้าจำอุโบสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ๑๕ค่ำและ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ และตลอดปาฏิหาริยปักษ์ดิฉันสำรวมระวังในศีลตลอดเวลา และแจกจ่ายทานด้วยความเคารพ จึงได้ครอบครองวิมานนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๖๒/๔๓)

สุทินนาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่นางสุทินนาอุบาสิกา เป็นเรื่องวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางสุทินนาอุบาสิกา เพราะได้ปฏิบัติธรรม รักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ และได้ถวายทานแด่พระอริยสงฆ์ด้วยความเคารพ นางจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ **(ขุ.วิ.(ไทย)** ๒๖/๒๕๘/๔๒)

สุเทพ, กษัตริย์ : 1.ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่งซึ่งเป็นพระพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าทีปังกร ครองราชย์ในกรุงรัมมวดี มีพระมเหสีนามว่าสุเมธา ดังคำในพุทธวงศ์ว่า เมืองชื่อว่ารัมมวดี กษัตริย์พระนามว่าสุเทพ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุเมธาเป็นพระชนนี ของพระศาสดาพระนามว่าทีปังกร (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๕๙๔)

2.ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่งซึ่งเป็นพระพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่านารทะ ครองราชย์ในกรุงธัญญวดี มีพระมเหสีนามว่าอโนมา ดังคำในพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าธัญญวดี กษัตริย์พระนามว่าสุเทพ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าอโนมา เป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๓๗)

สุธชะ, พระราชา : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของวีถิสัมมัชชกเถระ ดังคำในวีถิสัมมัชชกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เสด็จดำเนินไป ข้าพเจ้ามีจิตผ่องใส จึงกวาดถนนนั้น แล้วได้ยกธงขึ้นที่ถนนนั้น เพราะผลแห่งการยกธง(ถวายบูชา) ในกัปที่ ๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชาปรากฏพระนามว่าสุธชะ สมบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙/๓๒๐)

สุธรรม, กรุง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่งที่กษัตริย์นามว่าสุธรรมปกครองเป็นที่อุบัติแห่งพระพุทธเจ้านามว่าโสภิตะดังคำในพุทธวงศ์ว่ากรุงชื่อว่าสุธรรม กษัตริย์พระนามว่าสุธรรมเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุธรรมา เป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโสภิตะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๒๑)

SAMPLE

สุธรรม, กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่งแห่งกรุงสุธรรม ผู้เป็นพระพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าโสภิตะ มีพระมเหสีนามว่า สุธรรมา ดังคำในพุทธวงศ์ซ่า กรุงชื่อว่าสุธรรม กษัตริย์พระนามว่าสุธรรม เป็นพระชนกพระเทวีพระนามว่าสุธรรมา เป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโสภิตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๒๑)

สุธรรม, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่งมีความมักใหญ่ ได้ด่าจิตตคฤหบดี และถูกสงฆ์ลงปฏิสารณียกรรม ให้ไปขอขมาคฤหบดีนั้น นับเป็นต้นบัญญัติในเรื่องนี้ ดังคำในจูฬวรรคว่า ท่านพระสุธรรมเป็นพระนักก่อสร้าง รับภัตตาหารประจำในอาวาสของจิตตคหบดีเมืองมัจฉิกาสณฑ์ ทุกครั้งที่จิตตคหบดีต้องการนิมนต์สงฆ์คณะ หรือบุคคล ถ้ายังไม่เรียนให้ท่านสุธรรมทราบจะไม่นิมนต์ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๓๓/๖๕,๖/๓๓/๖๖,๖/๓๔/๖๖,๖/๓๔/๖๗)

สุธรรมเทพนคร : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะแสดงธรรม ดังคำในพุทธวงศ์ว่า พระชินเจ้าทรงแสดงธรรมที่สุธรรมเทพนคร ที่รื่นรมย์นั้น ทรงทำให้เทวดาประมาณ ๓,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖/๗๑๒)

สุธรรมมา, พระธิดา : ชื่อพระธิดาองค์หนึ่งของพระเจ้ากิกี สมัยพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ เป็นธิดาองค์ที่ ๖ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระธัมมทินนาเถรี แม้จะพอใจในบรรพชา แต่ไม่ได้รับอนุญาต จึงครองเรือน ๒๐,๐๐๐ ปี ดังคำในอปทานว่า พระเจ้ากาสีพระนามว่ากิกี ทรงเป็นใหญ่กว่านรชนในกรุงพาราณสีที่ประเสริฐสุด ทรงเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ หม่อมฉันเป็นธิดาคนที่ ๖ ของพระองค์ มีนามปรากฏว่าสุธรรมา ได้ฟังธรรมของพระชินเจ้าผู้เลิศแล้ว พอใจการบรรพชา แต่พระชนกนาถมิได้ทรงอนุญาตให้หม่อมฉันทั้งหลายบวช ครั้งนั้นหม่อมฉันทั้งหลายไม่เกียจคร้าน ครองเรือนอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๑/๔๗๐)

สุธรรมา, พระเทวี : ชื่อพระเทวีองค์หนึ่ง ผู้เป็นพระเทวีของพระเจ้าสุธรรม เป็นพระพุทธมารดาแห่งพระพุทธเจ้านามว่าโสภิตะ ดังคำในพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าสุธรรม กษัตริย์พระนามว่าสุธรรม เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุธรรมา เป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าโสภิตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๒๑)

สุธัญญกะ, กรุง : ดังคำในพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าสุธัญญกะ กษัตริย์พระนามว่าวิปุละเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าวิปุลาเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๑๖)

สุธัญญะ, กรุง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ที่กษัตริย์สุทัตตะปกครอง เป็นเมืองที่เสด็จอุบัติของพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี ดังคำในพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าสุธัญญะ กษัตริย์พระนามว่าสุทัตตะ

SAMPLE

เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุจันทาเป็นพระชนนี ของพระศาสดาพระนามว่าปิยทัสสี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๖๕๙)

สุธัมมเถรวัตถุ : เรื่องพระสุธัมมเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระสุธัมมเถระ ว่า ภิกษุพาลปรารถนาการยกย่องที่ตนไม่มีปรารถนาให้ภิกษุทั้งหลายตามแวดล้อมตน ปรารถนาความเป็นใหญ่ในอาวาส และปรารถนาเครื่องบูชาจากชาวบ้านทั้งหลาย ภิกษุพาลเกิดความดำริว่า “ขอให้คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้ง ๒ ฝ่าย จงเข้าใจว่า เราผู้เดียวทำกิจนี้ เราผู้เดียวพึงมีอำนาจในการงาน ไม่ว่ากิจการใหญ่หรือเล็ก” ความริษยา และความถือตัว จึงเกิดพอกพูนขึ้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗๓/๕๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปรารถนาการยกย่องที่ตนไม่มี หมายถึงไม่มีศรัทธาต้องการให้คนชมว่ามีศรัทธา ทุศีลต้องการให้คนชม ว่ามีศีล เป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๕๙) คำว่า ความริษยา ในที่นี้หมายถึงตัณหาที่เกิดในทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๖๐) คำว่า ความถือตัว ในที่นี้หมายถึงมานะ ๙ อย่าง (๑) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (๒) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา (๓) เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (๔) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (๕) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเสมอเขา (๖) เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (๗) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าเขา (๘) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าเสมอเขา (๙) เป็นผู้ด้อยกว่าเขา ถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๖๐) และดู ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๑/๙๖-๙๗

สุธัมมาเทวสภา : ชื่อที่ประชุมของเทวดา ในภพดาวดึงส์ หมายถึงที่ประชุมฟังธรรมของเหล่าเทวดา ดังคำในสักกปัญหสูตรว่า เมื่อครั้งที่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้นนั่งประชุมกันในสุธัมมาเทวสภา มีเทพบริษัทมากมายนั่งอยู่โดยรอบ มีท้าวจาตุมหาราชประทับอยู่ในทิศทั้ง ๔ นี้เป็นธรรมเนียมในการนั่งของท้าวจาตุมหาราช ข้างหลังถัดออกมาเป็นที่นั่งของข้าพระองค์ทั้งหลาย หรือมฆเทวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์เรื่องเคยมีมาแล้ว อันตรากถานี้เกิดขึ้นแล้วแก่เทพทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ผู้นั่งประชุมกัน ณ สภาชื่อสุธัมมา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๒/๒๑๒,๑๐/๒๘๒/๒๑๓,๑๐/๒๘๒/๒๑๔,๑๐/๒๙๔/๒๒๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๒/๓๗๗)

สุธาปิณฑิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุธาปิณฑิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่๙๔ท่านเคยใส่ปูนขาวในระหว่างแผ่นอิฐที่พระเจดีย์ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๓๘)

SAMPLE

สุธาโภชน์ : ข้าวที่สะอาดบริสุทธิ์ซึ่งเป็นอาหารของเทวดารสอาหารทิพย์ของเทวดาเช่น สุธาโภชน์ของเทวดายังเป็นปัจจัยให้สัตว์ต้องเสวยทุกข์ในสังสารวัฏ ดังคำในเถรคาถาที่ ท่านพระปริปุณณกเถระได้กล่าวว่า สุธาโภชน์ มีรสนับร้อยที่เราบริโภคแล้ว ยังไม่เทียบเท่านิพพานสุขที่เราได้บรรลุในวันนี้ เพราะนิพพานธรรมนั้นเป็นธรรมอันพระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเห็นนิพพานอันอะไรกำหนดมิได้ทรงแสดงไว้แล้ว,ในมหาสุตโสมชาดกกล่าวไว้ว่า พระอินทร์ทรงเสวยสุธาโภชน์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๑/๓๓๖,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๔๗๙/๑๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ข้าวที่สะอาดบริสุทธิ์ซึ่งเป็นอาหารของเทวดา (ขุ.เถร.อ. ๑/๙๑/๒๙๗)

สุธาโภชนชาดก : ว่าด้วยอาหารทิพย์ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคหบดีผู้มีทรัพย์มาก ได้บริจาคทานเป็นประจำทุกวัน เมื่อตายแล้วจึงไปบังเกิดเป็นท้าวสักกะ แม้บุตรของท่านอีก ๕ คน ก็ได้รับบริจาคทานเจริญรอยตาม เมื่อตายแล้วก็ไปบังเกิดเป็นเทพบุตร แต่บุตรคนที่ ๖ กลับเป็นคนตระหนี่ แม้จะมีทรัพย์มากก็ไม่ยอมบริจาคทาน ท้าวสักกะทรงเห็นว่าการกระทำของบุตรคนที่ ๖ เป็นการทำลายวงศ์ตระกูล จึงเสด็จมาจากเทวโลกพร้อมด้วยเทพบุตรทั้ง ๕ ผู้เป็นบุตร เพื่อทรงสอนบุตรคนที่๖ ให้ขจัดความตระหนี่และบริจาคทานต่อไป (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๙๒/๑๑๕)

สุธาโภชนาหาร : ชื่ออาหารรสเลิศที่พระเจ้าเจตราชจัดถวายพระเวสสันดร ดังคำว่า ข้าแต่มหาราช ขอเชิญพระองค์เสวยสุธาโภชนาหาร ข้าวสาลี ผักดอง เหง้ามัน น้ำผึ้ง และเนื้อเถิด พระองค์เป็นแขกที่ข้าพระองค์ทั้งหลายสมควรต้อนรับ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๘๗/๔๘๐)

สุนขชาดก : ชาดกว่าด้วยสุนัขฉลาดเอาตัวรอดได้ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า บุตรเศรษฐีโพธิสัตว์ได้บอกอุบายให้สุนัขตัวหนึ่งที่ถูกเขาจับมาแล้วเอาเชือกหนังล่ามไว้ให้กัดเชือกหนังที่ผูกล่ามตนไว้แล้วหนีไปว่า สุนัขที่ไม่กัดเชือกหนังนี้โง่จริง ธรรมบุคคลควรเปลื้องตนจากเครื่องผูก กินแล้วกลับบ้านเสีย สุนัขได้ฟังคำพระโพธิสัตว์จึงกล่าวขอบคุณว่า คำที่ท่านพูดนั้นยังฝังใจข้าพเจ้า และข้าพเจ้าจะรอจนกว่าคนที่จับข้าพเจ้ามาจะนอนหลับตกกลางคืนสุนัขนั้นก็กัดกินหนังที่ล่ามตนเองเสีย แล้วกลับบ้านไปอยู่กับเจ้าของเดิมทันที คนที่ประสพทุกข์หรือภัยต่าง ๆ ย่อมตกใจและหวาดสะดุ้ง ถ้าไม่ตั้งสติให้ดี ย่อมไม่มีปัญญาเห็นทางออก ต่อเมื่อมีผู้อื่นให้สติจึงเกิดปัญญาเอาตัวรอดมาได้ คนจึงควรมีกัลณมิตรเป็นเพื่อน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๘๔/๑๑๔)

SAMPLE

สุนทร,ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ ขณะเที่ยวบิณฑบาต ถูกหญิงแกล้งทำทีว่าไหน แล้วเลิกผ้าอมองคชาต ดังคำว่า พระสุนทรเป็นชาวกรุงราชคฤห์ บวชด้วยศรัทธา เดินไปตามถนน หญิงคนหนึ่งเห็นเข้า ได้กล่าวกับท่านว่า ท่านนิมนต์รอสักครู่ ดิฉันจะไหว้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๗๒/๕๙)

สุนทรสมุททเถรคาถา : ภาษิตของพระสุนทรสมุทรเถระ,คาถาของพระสุนทรสมุทรเถระ ท่าน พระสุนทรสมุทรเถระได้กล่าวว่า หญิงแพศยาตกแต่งร่างกาย นุ่งผ้าสวยงาม ทัดทรงดอกไม้ ลูบไล้ของหอม มีเท้าย้อมด้วยสีแดงได้สวมเขียงเท้า ยืนอยู่ นางได้ถอดเขียงเท้า ประนมมือไว้ข้างหน้า พูดเล้าโลมเราด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานว่า ท่านเป็นนักบวชที่ยังหนุ่มแน่น โปรดเชื่อฟังดิฉัน จงบริโภคกามที่เป็นของมนุษย์ ดิฉันจะมอบทรัพย์สมบัติให้ท่าน ดิฉันขอให้สัจจะแก่ท่าน ถ้าท่านไม่เชื่อ จะให้ดิฉันนำไฟมาทำการสบถต่อท่านก็ได้ ฯลฯ โยนิโสมนสิการก็เกิดขึ้นแก่เรา โทษก็ปรากฏ ความเบื่อหน่ายก็เกิดขึ้นพร้อม ต่อจากนั้น จิตของเราก็หลุดพ้น ท่านจงเห็นธรรมว่าเป็นธรรมดีงาม เราบรรลุวิชชา๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๕๙/๔๑๘)

สุนทรสมุททเถรวัตถุ : เรื่องพระสุนทรสมุทรเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่าผู้ใดในโลกนี้ละกามได้แล้วออกบวชเป็นบรรพชิตเป็นผู้สิ้นกามและภพ เราเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๑๕/๑๖๕)

สุนทริกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสุนทริกา แคว้นโกศล สุนทริกภารทวาชพราหมณ์บูชาไฟ บำเรอการบูชาไฟอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำแล้วคิดว่า ใครควรบริโภคข้าวปายาสที่เหลือจากการบูชานี้ ครั้นเห็นพระผู้มีพระภาคห่มผ้าคลุมพระวรกายตลอดพระเศียรประทับนั่งที่โคนต้นไม้จึงถือข้าวปายาสและคนโทน้ำเข้าไปเฝ้า แต่เมื่อเห็นพระองค์เปิดผ้าที่คลุมพระเศียรออกจึงเห็นเป็นสมณะโล้นไม่อยากเข้าไปหา พรันนึกได้ว่า พราหมณ์บางพวกเป็นคนโล้น จึงเข้าไปถามถึงชาติ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านอย่าถามถึงชาติ แต่จงถามถึงความประพฤติ ไฟย่อมเกิดจากไม้ บุคคลถึงแม้เกิดในตระกูลต่ำก็เป็นมุนี มีความทรงจำ เป็นผู้เฉลียวฉลาด กีดกันอกุศลธรรมได้ด้วยหิริ ฝึกตนด้วยสัจจะ ประกอบแล้วด้วยทมะ ถึงที่สุดเวท อยู่จบพรหมจรรย์ได้

สุนทริกภารทวาชพราหมณ์กราบทูลว่า เชิญพระองค์บริโภค เพราะพระองค์เป็นพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่ได้กล่าวคาถาเพื่ออาหาร นี้ไม่ใช่ธรรมเนียมของผู้เห็นธรรมเป็นต้น และเมื่อสุนทริกภารทวาชพราหมณ์เห็นข้าวปายาสที่ที่เขาเท

SAMPLE

ลงในน้ำมีเสียงดังจี่จี่ และเดือดเป็นควันคลุ้ง เหมือนผาลที่ร้อนตลอดทั้งวัน ที่บุคคลจุ่มลงในน้ำ ก็เกิดขนลุกชูชันเข้าไปเฝ้าอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านกำลังเผาไม้ อย่าสำคัญว่าตัวบริสุทธิ์ และการเผาไม้นี้เป็นของภายนอก ผู้ฉลาดไม่กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยการเผาไม้ ความบริสุทธิ์ด้วยการเผาไม้สามารถยังไฟให้โพลงภายในตนทีเดียว เราเป็นพระอรหันต์มีไฟอันโพลงแล้ว มีจิตตั้งไว้ชอบแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ มานะเป็นดุจภาระคือหาบของท่าน ความโกรธเป็นดุจควัน มุสาวาทเป็นดุจเถ้า ลิ้นเป็นดุจภาชนะเครื่องบูชา หทัยเป็นดุจที่ตั้งกองไฟ ตนที่ฝึกดีแล้ว เป็นความรุ่งเรืองของบุรุษ บุคคลผู้ถึงเวทแลอาบในห้วงน้ำคือธรรมของสัตบุรุษ มีท่าคือศีลไม่ขุ่นมัว อันสัตบุรุษสรรเสริญ มีตัวไม่เปียก ย่อมข้ามถึงฝั่ง สัจจะ ธรรม ความสำรวม พรหมจรรย์ การถึงธรรมอันประเสริฐ อาศัยในท่ามกลาง ท่านจงทำความนอบน้อมพระขีณาสพผู้ซื่อตรง ผู้มีธรรมเป็นสาระ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ สุนทริกภารทวาชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทแล้วตั้งใจบำเพ็ญเพียร ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๕)

สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ :ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ดังคำในวัตถูปมสูตรที่สุนทริกภารทวาชพราหมณ์กราบทูลว่า ท่านพระโคดม คนจำนวนมากถือกันว่า แม่น้ำพาหุกาให้ความบริสุทธิ์ได้ คนจำนวนมากถือกันว่า แม่น้ำพาหุกาเป็นบุญสถาน อนึ่ง คนจำนวนมากลอยบาปกรรมที่ตนทำแล้วในแม่น้ำพาหุกา ภายหลังเขาผู้นี้ได้บวชและบรรลุอรหัตผล ดังคำว่า สุนทริกภารทวาชพราหมณ์ ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้ว ไม่นานก็จากไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ท่านพระภารทวาชะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘)

2.ชื่อพราหมณ์คนหนึ่งชาวแคว้นโกศล บูชาไฟ เห็นพระผู้มีพระภาคจึงนำข้าวปายาสเข้าไปถวายแด่พระผู้มีพระภาค และได้ฟังธรรม ภายหลังออกบวชและบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ดังคำว่า สมัยนั้น สุนทริกภารทวาชพราหมณ์บูชาไฟ บำเรอการบูชาไฟอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสุนทริกา สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๕)

สุนทริกภารทวาชสูตร :พระสูตรว่าด้วยสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ พราหมณ์ชื่อว่าสุนทริกภารทวาชะได้ประกอบพิธีบูชาไฟด้วยเครื่องเซ่นครั้นเสร็จพิธีแล้วได้มองหาคนรับเครื่องเซ่นที่เหลือพลันเหลือบไปเห็นพระผู้มีพระภาคที่ประทับนั่งคลุมพระวรกายจนถึงพระเศียรที่โคนไม้ต้นหนึ่ง จึงนำเครื่องเซ่นไปด้วยตั้งใจจะถวาย แต่ครั้นพระองค์

SAMPLE

เปิดผ้าคลุมพระเศียรออก จึงกล่าวว่า “คนหัวโล้น” ตั้งใจจะหัน หลังกลับ พลันฉุกคิดขึ้นว่า อันที่จริงพราหมณ์บางพวกที่หัวโล้นก็มี จึงเข้าไปทูลถามถึงชาติตระกูล ตรัสว่าอย่าถามถึงชาติตระกูลเลย ควรถามถึงความประพฤติ จะก่อให้เกิดประโยชน์มากกว่า จากนั้นทรงแสดงคุณสมบัติของพราหมณ์มุนีว่า บุคคล แม้เกิดในตระกูลต่ำ แต่ประพฤติดีก็สามารถทำลายกิเลสได้ ผู้ทำลายกิเลสได้ย่อม ควรแก่เครื่องบูชา เมื่อพระองค์ทรงแสดงจบลงพราหมณ์เลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสก (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๕๗/๖๐๔)

สุนทริกา, แม่น้ำ : ชื่อแม่น้ำสายหนึ่ง แคว้นโกศล เป็นแม่น้ำสำหรับล้างบาปของพราหมณ์ดังคำในวัตถูปมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสตรัสกับสุนทริกภารทวาชพราหมณ์ว่า คนพาลมีกรรมชั่ว แม้จะไปยังแม่น้ำพาหุกา ท่าน้ำอธิกักกะ ท่าน้ำคยาแม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสดี ท่าน้ำปยาคะ และแม่น้ำพาหุมดี เป็นประจำ ก็ยังบริสุทธิ์ไม่ได้ แม่น้ำสุนทริกา ท่าน้ำปยาคะ แม่น้ำพาหุกา จักทำอะไรได้ จะพึงชำระคนผู้มีเวร ผู้ทำกรรมหยาบช้าผู้มีกรรมชั่วนั้นให้บริสุทธิ์ไม่ได้เลย,ในสุนทริกสูตรกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสุนทริกา แคว้นโกศล,ในสุนทริกภารทวาชสูตรกล่าวไว้ว่า สุนทริกภารทวาชพราหมณ์กำลังประกอบพิธีบูชาไฟบำเรอการบูชาไฟอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำสุนทริกา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๕/๒๗๕,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๕๗/๖๐๔)

สุนทรี, ชื่อคน : ชื่อหญิงสาว ลูกศิษย์ของพวกนิครนถ์ ที่ไปกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคว่าเสพสมกับนางภายหลังถูกฆ่าตายแล้วโยนความผิดใส่ร้ายพระพุทธศาสนา ดังคำว่า เดียรถีย์มีทิฏฐิอย่างนี้ มีความพอใจ มีความชอบใจมีลัทธิ มีอัธยาศัย มีความประสงค์อย่างนี้ว่า พวกเราฆ่านางสุนทรีปริพาชิกาแล้ว ประกาศโทษพวกสมณศากยบุตร ก็จักเอาลาภยศ สักการะและสัมมานะกลับคืนมาได้ด้วยวิธีการอย่างนี้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖/๗๖)

สุนทรีเถรีคาถา : ภาษิตของพระสุนทรีเถรี,คาถาของพระสุนทรีเถรี ท่านพระสุนทรีเถรี เมื่อจะประกาศความที่ตนตั้งใจจะออกบวชจึงได้กล่าวว่า บิดาของลูกกระทบกระเทือนใจ เพราะความเศร้าโศกถึงลูกชาย จึงละช้าง ม้า โค แก้วมณี แก้วกุณฑล และอุปกรณ์เรือนที่น่ารื่นรมย์นี้ออกบวชถึงลูกก็กระทบกระเทือนใจ เพราะความเศร้าโศกถึงพี่ชายมาก ก็จักออกบวชด้วย (มารดาเมื่อจะชักนำสุนทรีธิดาในทางเนกขัมมะ จึงได้กล่าวว่า) ลูกสุนทรี ขอความดำริของลูกจงสำเร็จตามที่ลูกปรารถนาเถิด ลูกเมื่อใช้สอยสิ่งเหล่านี้ คือก้อนข้าวที่พึงลุกขึ้นยืนรับการเที่ยวแสวงหาอาหาร และนุ่งห่มผ้าบังสุกุล จงเป็นผู้ไม่มีอาสวะในโลกหน้าเถิด (พระสุนทรีจึงกล่าวขออนุญาตพระภิกษุณีผู้เป็นอุปัชฌาย์ว่า) ข้าแต่แม่เจ้า ดิฉันเมื่อเป็นสิกขมานาก็ชำระทิพยจักขุให้หมดจดได้แล้วดิฉันระลึกรู้ถึงชาติก่อนที่เคยอยู่อาศัยมาได้ ข้าแต่แม่เจ้า ผู้มีคุณความดีเป็นผู้งามในหมู่พระเถรี

SAMPLE

เพราะอาศัยแม่ท่าน ดิฉันบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ข้าแต่แม่เจ้า โปรดอนุญาตเถิดเจ้าค่ะ ดิฉันประสงค์จะไปกรุงสาวัตถี จักบันลือสีหนาทในสำนักพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด (พระสุนทรีเถรีไปถึงกรุงสาวัตถีแล้ว เข้าไปยังพระวิหารได้เห็นพระศาสดาประทับนั่งอยู่บนธรรมาสน์ จึงพูดกับตนเองว่า) สุนทรี ท่านจงดูพระศาสดาผู้มีพระรัศมีดังทองคำ มีพระฉวีวรรณเรืองรองดังทองคำ ทรงฝึกเหล่าชนที่ใครๆ ฝึกไม่ได้ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ไม่มีภัยแต่ที่ไหนๆ (กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า) ขอพระองค์โปรดทอดพระเนตรหม่อมฉันผู้ชื่อว่าสุนทรี ซึ่งหลุดพ้นแล้ว ไม่มีอุปธิกิเลส ปราศจากราคะ ไม่เกาะเกี่ยว ไม่มีอาสวะ ทำกิจเสร็จแล้วมาเฝ้าอยู่ ฯลฯ (ลำดับนั้น พระศาสดาเมื่อจะชมเชยการมาเฝ้าของนาง จึงได้ตรัสว่า) สุนทรีผู้เจริญ เธอมาดีแล้ว มาไม่เลวเลย เพราะว่าผู้ที่ฝึกแล้วอย่างนี้ ปราศจากราคะ ไม่เกาะเกี่ยว ไม่มีอาสวะ ทำกิจเสร็จแล้ว ย่อมมากราบเท้าพระศาสดา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๑๓/๖๐๗)

สุนทรีนันทา, ธิดา : ชื่อธิดาคนหนึ่ง ในบรรดาธิดา ๓ คนของพราหมณี ที่ครั้งหนึ่ง เมื่อพ่อตายแล้วไปเกิดเป็นหงส์ทอง ภายหลังพราหมณีผู้เป็นแม่ กลับถอนขนหงส์หมดตัว และขนก็กลายเป็นขนสีขาว ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุณีถุลลนันทาเคยเป็นภรรยาของพราหมณ์คนหนึ่ง มีธิดา ๓ คน ชื่อนันทา นันทวดี สุนทรีนันทา ภิกษุทั้งหลาย ต่อมาพราหมณ์นั้นตายไปเกิดเป็นหงส์ตัวหนึ่ง มีขนเป็นทองคำล้วน หงส์นั้นมาสลัดขนทองคำให้แก่ธิดาเหล่านั้นคนละขน ต่อมาภิกษุณีถุลลนันทาคิดว่า หงส์ตัวนี้สลัดขนให้พวกเราคนละขนเท่านั้น จึงจับพญาหงส์ถอนขนจนหมด แต่ขนที่งอกขึ้นใหม่กลายเป็นสีขาว ในครั้งนั้น (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๙๓/๑๒๘)

สุนทรีนันทา,ภิกษุณี : ชื่อภิกษุณีรูปหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี เป็นที่รักของนายสาฬหะหลานของนางวิสาขามิคารมาตา เป็นต้นปฐมปาราชิกของภิกษุณีสงฆ์ มีปรากฏในภิกขุนีวิภังค์,ในปริวารกล่าวไว้ว่า เรื่องที่ภิกษุณีสุนทรีนันทามีความกำหนัดยินดีการถูกต้องกายกับชายผู้กำหนัด (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๖/๑, ๓/๖๕๖/๒, ๓/๖๕๖/๓, ๓/๖๕๖/๔, ๓/๖๙๙/๔๕, ๓/๗๐๔/๔๘,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๐๒/๒๐๓,๘/๒๑๑/๒๑๒,๘/๒๑๑/๒๑๓,๘/๒๔๗/๓๑๘,๘/๒๔๘/๓๒๕)

สุนทรีนันทาเถรีคาถา : ภาษิตของพระสุนทรีนันทาเถรี,คาถาของพระสุนทรีนันทาเถรี ท่านพระสุนทรีนันทาเถรีบรรลุพระอรหัตแล้วได้กล่าวว่า เมื่อเรานั้นไม่ประมาท ค้นคว้าอยู่โดยแยบคาย ได้เห็นร่างกายนี้ทั้งภายในและภายนอกตามความเป็นจริง ทีนั้น เราจึงเบื่อหน่ายในร่างกาย และคลายความกำหนัดในภายใน ไม่ประมาท ไม่เกาะเกี่ยวในสิ่งอะไร ๆ เป็นผู้สงบระงับ ดับสนิทแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๒/๕๖๙)

SAMPLE

สุนทรีปริพาชิกาวัตถุ : เรื่องปริพาชิกาชื่อสุนทรี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า คนที่ชอบกล่าวคำไม่จริง หรือคนที่ทำความชั่วแล้วกล่าวว่า 'ฉันไม่ได้ทำ' ต่างก็ตกนรก คน ๒ จำพวกนั้น ต่างก็มีกรรมชั่วตายไปแล้ว มีคติเท่าเทียมกันในโลกหน้า (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐๖/๑๒๘)

สุนทรีสูตร : พระสูตรว่าด้วยนางสุนทรีปริพาชิกา พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกมี ความริษยาที่เห็นลาภสักการะมากมายเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ จึง สร้างสถานการณ์โดยส่งนางสุนทรีปริพาชิกาไปพระเชตวันวิหารทุกวัน ภายหลังได้ จ้างวานให้คนฆ่านางแล้วโจษจันกล่าวหาว่าเป็นการกระทำของภิกษุสงฆ์ ภิกษุทั้งหลาย นำความกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสว่า เสียงโจษจันกล่าวหานั้นจักเงียบสงบไปภายในไม่เกิน ๗ วันนี้ แล้วทรงเปล่งอุทานแสดงคุณสมบัติของบัณฑิตว่าบัณฑิตต้องมีอธิวาสนขันติ (ขันติคือความอดกลั้น) สามารถอดกลั้นคำหยาบคายทั้งหลายได้ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๘/๒๔๖,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๓๘/๒๗๓-๒๘๐)

สุนักขัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเจ้าสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นแบบสนทนาธรรมถาม-ตอบและมีอุปมาอุปไมยแก่เจ้าสุนักขัตตะลิจฉวีบุตร ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี เพราะทรงปรารภคำถามของเจ้าสุนักขัตตะ เจ้าสุนักขัตตะทราบว่า มีภิกษุมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคและได้พยากรณ์อรหัตตผลของตน ณ เบื้องพระพักตร์ จึงเข้าเฝ้าและทูลถามว่า ภิกษุเหล่านั้นพยากรณ์อรหัตตผลถูกต้องตามความเป็นจริงหรือตามที่ตนเข้าใจเอาเองว่าได้บรรลุ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มีทั้ง ๒ พวก เมื่อทรงฟังการพยากรณ์ของพวกหลัง พระองค์ทรงคิดจะแสดงธรรมให้ฟัง นอกจากบางพวกที่แต่งปัญหาเข้ามาทูลถามเพื่อลองปัญญา พระดำริจะทรงแสดงธรรมก็เปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น จากนั้น ทรงแสดงกามคุณ ๕ และฐานะที่เป็นไปได้ ๗ ประการ แก่เจ้าสุนักขัตตะ ดังนี้

๑.บุรุษผู้น้อมใจไปในโลกามิส ไม่สนใจเรื่องอาเนญชสมาบัติ(สมาบัติที่ไม่หวั่นไหว) เปรียบเหมือนคนที่ห่างบ้านไปนาน พบคนที่มาจากบ้านนั้นแล้วพึงสอบถามถึงความเป็นไปของบ้านนั้น

๒. บุรุษผู้น้อมใจไปในอาเนญชสมาบัติ ไม่สนใจเรื่องโลกามิสเปรียบเหมือนใบไม้เหลืองที่หลุดจากขั้วแล้วไม่มีวันที่จะกลับมาเขียวสด

๓.บุรุษผู้น้อมใจไปในอากิญจัญญายตนสมาบัติ ไม่สนใจเรื่องอาเนญชสมาบัติ เปรียบเหมือนก้อนศิลาที่แตกออกเป็น ๒ เสี่ยง ย่อมยากที่จะเชื่อมกันให้สนิท

๔.บุรุษผู้น้อมใจไปในเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ไม่สนใจเรื่องอากิญจัญญายตนสมาบัติ เปรียบเหมือนคนที่บริโภคจนอิ่มหนำแล้วหยุด

SAMPLE

๕. บุรุษผู้น้อมใจไปในนิพพานโดยชอบ ไม่สนใจเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เปรียบเหมือนตาลยอดด้วนไม่อาจงอกงามได้อีก

๖.บุรุษผู้น้อมใจไปในนิพพานแล้ว ดูรูปอันไม่เป็นที่สบายตาเป็นต้น จึงถูกราคะครอบงำจิต ถึงความตาย(จากศาสนา)หรือทุกข์ปางตาย เปรียบเหมือนคนที่ถูกยิงด้วยลูกศร หมอมารักษาเขาจนพ้นขีดอันตรายแล้วสั่งห้ามของแสลงบางอย่างไว้ เขากลับคิดว่าหมอรักษาเราเป็นอย่างดีแล้วก็ละเลยของแสลงที่หมอสั่งห้ามจึงทำให้แผลนั้นอักเสบ แล้วเขาก็ถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย

๗. บุรุษผู้น้อมใจไปในนิพพานแล้ว ไม่ดูรูปอันไม่เป็นที่สบายตาเป็นต้น จึงไม่ถูกราคะครอบงำ ไม่ถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย เปรียบเหมือนคนที่ถูกยิงด้วยลูกศร หมอมารักษาเขาจนพ้นขีดอันตรายแล้วสั่งห้ามของแสลงบางอย่างไว้ เขาก็ไม่ละเลยของแสลงที่หมอสั่งห้ามจึงทำให้แผลนั้นหายสนิท

และได้ทรงอุปมาบุรุษกับอสรพิษว่า บุรุษผู้รักชีวิตยังไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ เมื่อพบอสรพิษ มีพิษกล้า จะไม่ยื่นมือให้อสรพิษ เพราะรู้จักพิษของมันดีฉันใด บุรุษผู้สำรวมในผัสสายตนะ ๖ รู้ดีว่า อุปธิเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์ จึงไม่น้อมกายหรือปล่อยใจไปในอุปธิฉันนั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว เจ้าสุนักขัตตะลิจฉวีมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๕/๖๑)

สุนักขัตตะ, ลิจฉวีบุตร, โอรสเจ้าลิจฉวี : ชื่อบุตรเจ้าลัจฉวี ชาวมัลละชื่ออนุปิยะ ในแคว้นมัลละ เข้ามาบวชในพระศาสนา แล้วก็สึกออกไป เพราะกล่าวตู่พระผู้มีพระภาค ภายหลังพระพุทธเจ้าตรัสแก่ภัคควะว่า ภัคควะ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เมื่อถูกเราต่อว่าอยู่อย่างนี้ได้หนีไปจากธรรมวินัยนี้แล้ว เหมือนผู้ควรเกิดในอบายกลับไปตกนรก ฉะนั้น ,ในมหาสีหนาทสูตรกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าด้านตะวันตกภายนอกพระนคร เขตกรุงเวสาลี สมัยนั้นแล โอรสเจ้าลิจฉวีพระนามว่าสุนักขัตตะลาสิกขาจากพระธรรมวินัยนี้ได้ไม่นาน เธอได้กล่าวในชุมชน ณ กรุงเวสาลี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒/๒,๑๑/๗/๘,๑๑/๙/๙,๑๑/๑๔/๑๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๖/๑๔๑)

สุนัขกัณณมุณฑกะ : ชื่อสุนัขดำ ในเปตโลก อยู่ในสระน้ำที่คอยกัดกินอวัยวะสัตว์ผู้เกิดในเปตโลก ดังคำในกัณณมุณฑเปติวัตถุ ที่พระเจ้าพาราณสีถามนางเวมานิกเปรตว่า ทันใดนั้นสุนัขชื่อกัณณมุณฑกะก็ขึ้นมาจากสระนั้น กัดอวัยวะน้อยใหญ่ของท่าน เมื่อใดท่านถูกสุนัขกัดกินเหลือแต่ร่างกระดูก เมื่อนั้น ท่านจึงลงสู่สระโบกขรณี ร่างกายก็กลับเป็นเหมือนเดิม (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๕๗/๒๒๓)

สุนัขจิ้งจอก : หมาจิ้งจอก,เป็นสัตว์กินเนื้อหรือซากสัตว์ ดังคำว่า ภิกษุเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้าซึ่งถูกกาจิกกินนกตะกรุม จิกกิน แร้งทึ้งกิน สุนัขกัดกิน สุนัขจิ้งจอกกัดกิน หรือ

SAMPLE

สัตว์เล็ก ๆ หลายชนิดกัดกินอย หรือดังคำในปาฏิกสูตรว่า มีสุนัขจิ้งจอกแก่ตัวหนึ่ง เจริญเติบโตด้วยการกินเนื้อที่เป็นเดนของราชสีห์เจ้าแห่งสัตว์ป่านั้นนั่นเอง อ้วนท้วน มีกำลัง หรือดังคำในจักกวัตติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุขัย ๑๐ ปี พวกเขาจักไม่มีจิตคิดเคารพยำเกรงว่า 'แม่' ว่า 'ป้า น้า' ว่า 'ป้าสะใภ้ น้าสะใภ้' ว่า 'ภรรยาของอาจารย์' หรือว่า'ภรรยาของครู' สัตว์โลกจักถึงความสมสู่ปะปนกันหมด เป็นเสมือน แพะแกะ ไก่สุกร สุนัขบ้าน และสุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘/๒๒,๑๑/๒๙/๒๓,๑๑/๓๐/๒๔,๑๑/๓๑/๒๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๒/๑๐๗,๑๒/๑๗๒/๑๗๓,๑๒/๕๐๘/๕๔๘,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๔/๒๐๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๔/๒๗๐,๑๖/๒๓๓/๓๒๓)

สุนันทดาบส : ชื่อดาบสคนหนึ่ง ชาวหงสวดี เป็นที่ผู้ให้ดอกไม้บังแดดแก่พุทธบริษัท สมัยพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ ซึ่งเป็นอดีตชาติชาติหนึ่งของพระอุบาลีเถระ ดังคำว่าพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักษุพระองค์นั้น ได้ทรงแสดงธรรมเป็นประโยชน์แก่พระบิดา มีชุมนุมชนอยู่โดยรอบตลอดหนึ่งโยชน์ ตามเวลานั้น ครั้งนั้น สุนันทดาบสได้รับสมมติจากหมู่ชน(ว่าเป็นเลิศ) ได้ใช้ดอกไม้บังแดดทั่วพุทธบริษัท เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประกาศสัจจะ ๔ ณ มณฑปดอกไม้ที่งดงาม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔๙/๖๙,๓๒/๔๕๑/๖๙,๓๒/๔๕๕/๗๐,๓๒/๔๕๖/๗๐)

สุนันทปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ในบรรดาปราสาท ๓ หลังของพระวิปัสสโพธิสัตว์ ที่ประทับก่อนที่จะออกผนวชแล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านามว่าวิปัสสี ในพันธุมดี ที่มีพระเจ้าพันธุมะปกครอง ดังคำในพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าพันธุมดี กษัตริย์พระนามว่าพันธุมะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าพันธุมดีเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือนันทปราสาท สุนันทปราสาท และสิริมาปราสาท (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๘๘)

สุนันทะ, กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง แห่งกรุงรัมมวดี ผู้เป็นพระพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าโกณฑัญญะ มีพระมเหสีนามว่าสุชาดา ดังคำในพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่ารัมมวดี กษัตริย์พระนามว่าสุนันทะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุชาดา เป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๕๙๙)

สุนันทะ, พระ : ชื่อพระเถระรูปหนึ่ง ผู้เป็นสาวกของพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสี ดังคำในอปทานที่ท่านพระติวัณณฏิปุปผิยเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความไว้ว่า พวกข้าพเจ้าทุกคนนั้นมาประชุมกัน เพ่งโทษพระเถระชื่อว่าอภิภู ความเร่าร้อนได้เกิดขึ้นแก่พวกข้าพเจ้า

SAMPLE

ผู้เพ่งโทษ ครั้งนั้นพระเถระมีนามว่าสุนันทะ เป็นสาวกของพระมุนีพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี มาในสำนักของข้าพเจ้า ครั้งนั้นชนทั้งหลายที่เป็นคนรับใช้ของข้าพเจ้าได้ให้ดอกไม้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ถือดอกไม้นั้นไปบูชาสาวก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๘/๓๕๖)

สุนันทะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :1.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอักกันตสัญญกเถระ ดังคำในอักกันตสัญญกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าหยิบผ้าสาฎกผืนน้อย(ผ้าปิดแผล) ในผ้าห่มของพระอุปัชฌาย์กำลังพร่ำศึกษามนตร์ เพื่อบรรลุวิชาสูญฝีทรงเหยียบผ้าสาฎกผืนน้อยที่ข้าพเจ้าลาดไว้ทรงเหยียบผ้าสาฎกผืนน้อยที่ข้าพเจ้าลาดไว้ เพราะผลแห่งการถวายผ้าสาฎกผืนน้อย ในกัปที่ ๓๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง มีพระนามว่าสุนันทะ เป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๒/๓๘๖

2.ชื่อพระเจ้าจักรองค์หนึ่ง สมัยพระพุทธเจ้านามว่ามังคละ ผู้ฟังธรรมแล้วได้บรรลุธรรม ดังคำในพุทธวงศ์ว่า ในกาลเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุนันทะ เสด็จเข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงลั่นธรรมเภรี(กลองคือธรรม)อันประเสริฐยอดเยี่ยม และครั้งนั้นบริวารของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุนันทะมีประมาณ ๙๐ โกฏิ ทั้งหมดนั้น ไม่เหลือเลยได้บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา(ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖/๖๐๒,๓๓/๗/๖๐๒)

สุนันทะ, พราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ที่บูชายัญชื่อว่าวาชเปยยะ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระปุปผฉทนิยเถระ ดังคำในปุปผฉทนิยเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า พราหมณ์มีนามว่าสุนันทะ เป็นผู้คงแก่เรียน จบมนตร์ เป็นผู้ควรแก่การขอ ได้บูชายัญชื่อว่าวาชเปยยะ (กล่าวคำอ่อนหวาน) ภายหลังพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระเสด็จมาโปรด เขาได้เด็ดดอกไม้ที่ขั้วแล้ว ประชุมศิษย์ทั้งหมด ให้ช่วยกันโยนดอกไม้ขึ้นไปในอากาศ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๒๙๗)

2.ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ที่ทำหน้าที่กั้นฉัตร จบมนตร์ มีปรากฏในสปริวารฉัตตทายกเถราปทาน ดังคำที่พระเถระกล่าวไว้ว่า พราหมณ์มีนามว่าสุนันทะ จบมนตร์ เขาได้ถือฉัตรมีสีดังแก้วผลึกมาถวายพระอัครสาวก พระสารีบุตรผู้มีความเพียรมากผู้มีวาจาน่าบูชาอนุโมทนาแล้วข้าพเจ้าฟังอนุโมทนาของท่านแล้ว ระลึกถึงบุพกรรมได้ จึงประนมมือ ทำจิตของตนให้เลื่อมใส ระลึกถึงกรรมเก่าแล้วได้บรรลุอรหัตตผล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๗/๔๙๗)

สุนันทา, พระมเหสี : ชื่อพระมเหสีของพระเจ้าสรณะ แห่งกรุงสรณะ และเป็นพระพุทธมารดาของพระพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสี ดังคำในพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าสรณะ กษัตริย์พระนาม

SAMPLE

ว่าสรณะเป็นพระชนกพระเทวีพระนามว่าสุนันทาเป็นพระชนนีของพระศาสดาพระนามว่าธัมมทัสสี(ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๓/๖๖๘)

2.ชื่อพระเทวีของกัสสปโพธิสัตว์ กรุงพาราณสี สมัยพระเจ้ากิกี ก่อนที่พระกัสสปโพธิสัตว์จะออกผนวชแล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ ดังคำในพุทธวงศ์ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๒,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือหังสปราสาท ยสปราสาท และสิริจันทปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๘,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสุนันทา พระราชโอรสพระนามว่าวิชิตเสนะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๕/๗๑๖)

สุนันทา,เถรี : ชื่อพระเถรีองค์หนึ่ง ผู้เป็นอัครสาวิกาของพระพุทธเจ้านามว่าทีปังกร ดังคำในพุทธวงศ์ว่า พระสุมังคลเถระและพระติสสเถระเป็นพระอัครสาวก พระสาคตเถระเป็นอุปัฏฐากของพระศาสดาพระนามว่าทีปังกร พระนันทาเถรีและพระสุนันทาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๕๙๕)

สุนันทา,ชื่อ : 1.ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง เป็นดุริยเทพ ดังคำในทาสีวิมานที่เทพธิดากล่าวไว้ว่า เหล่าเทพธิดาน้อยๆ มีนามว่า วีณา โมกขา นันทา สุนันทา โสณทินนา สุจิมหิตา อลัมพุสา มิสสเกสีและบุณฑริกา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๗/๓๐)

2.ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้มีพระตาโต ชาวกรุงราชคฤห์ มีศรัทธา เลื่อมใสทำบุญตายแล้วไปเป็นในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ดังคำในวิสาลักขิวิมานที่เทพธิดากล่าวแก่ท้าวสักกะว่า หม่อมฉันเป็นอุบาสิกามีนามว่าสุนันทา อยู่ในกรุงราชคฤห์ อันน่ารื่นรมย์ เป็นผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล ยินดีแจกจ่ายทานเป็นนิตย์หม่อมฉันมีจิตเลื่อมใสในเหล่าภิกษุผู้ปฏิบัติตรง จึงได้ถวายผ้านุ่งผ้าห่ม ภัตตาหาร เสนาสนะ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๗๐/๗๖)

สุนันทาอุบาสิกา : 1.ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าอัตถทัสสี ดังคำในพุทธวงศ์ว่า นกุลอุบาสกและนิสภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มกิลาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๖๔)

2.ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้เป็นเป็นอัครอุปัฏฐายิกา ของพระพุทธเจ้านามว่ากกุสันธะ ดังคำในพุทธวงศ์ว่าอัจจุคคตอุบาสกและสุมนอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากนันทาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๗๐๕)

3.ชื่อพระมเหสีพระองค์หนึ่ง ในบรรดาพระมเหสี ๔ คน ของพระเจ้าเอกราช แห่งกรุงปุปผวดี ดังคำในจันทกุมารชาดกที่พระราชาตรัสว่า พวกเจ้าจงไปทูลพระนางวิชยา พระนางเอราวดี พระนางเกศินี และพระนางสุนันทาผู้เป็นมเหสีของเรา ผู้ซึ่ง

SAMPLE

ประกอบด้วยลักษณะอันประเสริฐเกิดว่า ได้ยินว่า พวกท่านจงรวมกันเป็นหมู่อยู่ในที่เดียวกัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๙๐/๓๓๖)

สุนาคเถรคาถา : ภาษิตของพระสุนาคเถระ,คาถาของพระสุนาคเถระ ท่านพระสุนาคเถระกล่าวไว้ว่า ผู้ฉลาดในนิมิตแห่งจิต รู้รสแห่งวิเวก เพ่งพินิจอยู่ ฉลาดในการบริหารกรรมฐาน มีสติตั้งมั่น พึงบรรลุนิรามิสสุขได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๕/๓๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิรามิส หมายถึงนิพพาน (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๘๕/๒๘๔)

สุนาปรันตะ, ชนบท : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง ในจำนวนอสีติมหาสาวก ชื่อเดิมว่า *ปุณณะ* เกิดที่เมืองท่า ชื่อ *สุปปารกะ* ในแคว้นสุนาปรันตะเมื่อเติบโตขึ้น ได้ประกอบการค้าขายร่วมกับน้องชาย ผลัดกันนำกองเกวียน๕๐๐ เล่ม เที่ยวค้าขายตามหัวเมืองต่างๆ คราวหนึ่ง น้องชายอยู่เฝ้าบ้านปุณณะนำกองเกวียนออกค้าขายผ่านเมืองต่างๆ มาจนถึงกรุงสาวัตถี พักกองเกวียนอยู่ใกล้พระเชตวัน รับประทานอาหารเช้าแล้วก็นั่งพักผ่อนกันตามสบาย ขณะนั้นเอง ปุณณะมองเห็นชาวพระนครสาวัตถีแต่งตัวสะอาดเรียบร้อยพากันเดินไปยังพระเชตวันเพื่อฟังธรรมไต่ถามทราบความก็ดีใจ จึงพาบริวารเดินตามเขาเข้าไปสู่พระวิหาร ยืนอยู่ท้ายสุดที่ประชุม ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้วเลื่อมใสอยากจะบวช วันรุ่งขึ้นถวายมหาทานแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขแล้วมอบหมายธุระแก่เจ้าหน้าที่คุมของให้นำสมบัติไปมอบให้แก่น้องชาย แล้วออกบวชในสำนักพระศาสดา ตั้งใจทำกรรมฐาน แต่ก็ไม่สำเร็จ คิดจะไปบำเพ็ญภาวนาที่ถิ่นเดิมของท่านเอง จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลขอพระโอวาท ดังปรากฏเนื้อความในปุณโณวาทสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าประทานพระโอวาทแสดงวิธีปฏิบัติต่อรูป เสียงกลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์โดยอาการที่จะมิให้ทุกข์เกิดขึ้น แล้วตรัสถามท่านว่าจะไปอยู่ในถิ่นใด ท่านทูลตอบว่าจะไปอยู่ในแคว้นสุนาปรันตะตรัสถามว่าชาวสุนาปรันตะเป็นคนดุร้ายถ้าเขาด่าว่าท่านจะวางใจต่อคนเหล่านั้นอย่างไร ทูลตอบว่า จะคิดว่ายังดีนัก หนาที่เขาไม่ตบตี ตรัสถามว่า ถ้าเขาตบตีจะวางใจอย่างไร ทูลตอบว่า จะคิดว่ายังดีนักหนาที่เขาไม่ขว้างปาด้วยก้อนดินตรัสถามว่า ถ้าเขาขว้างปาด้วยก้อนดินจะวางใจอย่างไร ทูลตอบว่า จะคิดว่ายังดีนักหนาที่เขาไม่ทุบตีด้วยท่อนไม้ ตรัสถามว่า ถ้าเขาทุบตีด้วยท่อนไม้จะวางใจอย่างไร ทูลตอบว่า จะคิดว่ายังดีนักหนาที่เขาไม่ฟันแทงด้วยศัสตรา ตรัสถามว่า ถ้าเขาฟันแทงด้วยศัสตราจะวางใจอย่างไร ทูลตอบว่า จะคิดว่ายังดีนักหนาที่เขาไม่เอาศัสตราอันคมฆ่าเสียตรัสถามว่า ถ้าเขาเอาศัสตราอันคมปลิดชีพเสียจะวางใจอย่างไร ทูลตอบว่า จะคิดว่า มีสาวกบางท่านเบื่อหน่ายร่างกายและชีวิตต้องเที่ยวหาศัสตรามาสังหาร

SAMPLE

ตนเอง แต่เราไม่ต้องเที่ยวหาเลย ก็ได้ศัสตราแล้ว พระผู้มีพระภาคประทานสาธุการ และตรัสว่าท่านมีทมะและอุปสมะอย่างนี้ สามารถไปอยู่ในแคว้นสุนาปรันตะได้ พระโอวาทและแนวคิดของพระปุณณะนี้เป็นคติอันมีค่ายิ่งสำหรับพระภิกษุผู้จะจาริกไปประกาศพระศาสนาในถิ่นไกลพระปุณณะกลับสู่แคว้นสุนาปรันตะแล้ว ได้ย้ายหาที่เหมาะสำหรับการทำกรรมฐานหลายแห่ง จนในที่สุดแห่งที่ ๔ได้เข้าจำพรรษาแรกที่วัดมกุฬการาม ในพรรษานั้น น้องชายของท่านกับพ่อค้ารวม ๕๐๐ คน เอาสินค้าลงเรือจะไปยังทะเลอื่น ในวันลงเรือ น้องชายมาลาและขอความคุ้มครองจากท่าน ระหว่างทางเรือไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง พากันแวะบนเกาะพบป่าจันทน์แดงอันมีค่าสูง จึงล้มเลิกความคิดที่จะเดินทางต่อ ช่วยกันตัดไม้จันทน์บรรทุกเรือจนเต็มแล้วออกเดินทางกลับถิ่นเดิม แต่พอออกเรือมาได้ไม่นาน พวกอมนุษย์ที่สิงในป่าจันทน์ซึ่งโกรธแค้น ได้ทำให้เกิดลมพายุอย่างแรงและหลอกหลอนต่างๆ น้องชายของพระปุณณะระลึกถึงพระพี่ชายพระปุณณะทราบ จึงเหาะมายืนอยู่ที่หน้าเรือ พวกอมนุษย์ก็พากันหนีไป ลมพายุก็สงบพวกพ่อค้าทั้ง ๕๐๐ คน กลับถึงถิ่นเดิมโดยสวัสดีแล้ว ได้พร้อมทั้งภรรยาพากันประกาศนับถือพระปุณณะและถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ แล้วแบ่งไม้จันทน์แดงส่วนหนึ่งมาถวายท่านพระปุณณะตอบว่าท่านไม่มีกิจที่จะต้องใช้ไม้เหล่านั้น และแนะให้สร้างศาลาถวายพระพุทธเจ้า ศาลานั้นเรียกว่า*จันทนศาลา* เมื่อศาลาเสร็จแล้ว พระปุณณะได้ไปทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าเสด็จมายังแคว้นสุนาปรันตะพร้อมด้วยพระสาวกจำนวนมาก ระหว่างทางพระผู้มีพระภาคทรงแวะหยุดประทับโปรดสัจจพันธดาบส ที่ภูเขาสัจจพันธ์ก่อนแล้วนำพระสัจจพันธ์ ซึ่งบรรลุอรหัตตผลแล้วมายังสุนาปรันตะด้วย ทรงแสดงธรรมโปรดชาวสุนาปรันตะ และประทับที่จันทนศาลา ในมกุฬการาม ๒–๓ วันเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้าน แล้วทรงเดินทางกลับระหว่างทางเสด็จถึงฝั่งแม่น้ำนัมมทา ได้แสดงธรรมโปรดนัมมทานาคราช นาคราชขอของที่ระลึกไว้บูชา จึงประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานั้น จากนั้นเสด็จต่อไปถึงภูเขาสัจจพันธ์ ตรัสสั่งพระสัจจพันธ์ให้อยู่สั่งสอนประชาชน ณ ที่นั้น พระสัจจพันธ์ทูลขอสิ่งที่ระลึกไว้บูชาจึงทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่ภูเขานั้นด้วยอันนับว่าเป็นประวัติการเกิดขึ้นของรอยพระพุทธบาท เหตุการณ์ที่เล่านี้เกิดขึ้นในพรรษาแรกที่พระปุณณะกลับมาอยู่ในแคว้นสุนาปรันตะ และท่านเองก็ได้บรรลุอรหัตตผลในพรรษาแรกนั้นเช่นกันท่านพระปุณณเถระบำเพ็ญจริยาเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนสืบมาจนถึงปรินิพพาน ณ แคว้นสุนาปรันตะนั้นก่อนพุทธปรินิพพานดังคำในปุณณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุณณะ เรากล่าวสอนด้วยโอวาทอย่างย่อนี้ เธอจักอยู่

SAMPLE

ในชนบทไหน ท่านพระปุณณะกราบทูลดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่ในชนบทชื่อว่าสุนาปรันตะ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๘/๘๕) ; ดู *ปุณณสุนาปรันตะ*

สุนามอำมาตย์ : ชื่ออำมาตย์คนหนึ่งของพระเจ้าวิเทหะนามว่าอังคติ แคว้นวิเทหะ เป็น ๑ อำมาตย์ผู้ใหญ่ ๓ คน ดังคำในมหานารทกัสสปชาดกว่า พระองค์รับสั่งให้ประชุมเหล่าอำมาตย์ราชบัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยการศึกษาเล่าเรียนมีปกติยิ้มก่อนจึงพูดเฉลียวฉลาด และอำมาตย์ผู้ใหญ่อีก๓ นาย คือ (๑) วิชัยอำมาตย์ (๒) สุนามอำมาตย์ (๓) อลาตเสนาบดีอำมาตย์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๕๕/๓๖๓,๑๑๕๙/๓๖๔,๑๑๖๒/๓๖๔,๑๒๒๐/๓๗๒,๑๓๔๓/๓๙๐)

สุนิกขิตตวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกผู้จัดดอกไม้ให้เป็นระเบียบอยู่หน้าสถูป เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกผู้จัดดอกไม้ให้เป็นระเบียบอยู่หน้าสถูป เป็นวิมานอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เจ้าของวิมาน นี้เป็นอุบาสกในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ไปบูชาพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเป็นประจำเหมือนคนอื่น ๆ และเมื่อเห็นดอกไม้ที่คนทั้งหลายวางไว้เกะกะไม่เป็นระเบียบ ก็ได้จัดวางใหม่ให้เป็นระเบียบสวยงาม เพราะเขาปฏิบัติอย่างนี้เป็นประจำ จึงได้ไปเกิดในวิมานนี้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๘๒/๑๖๔)

สุนิททา, ชื่อ : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้มีใจบุญ รักษาอุโบสถศีลทุกเมื่อ ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังคำในสุนิททาวิมานที่เทพธิดากล่าวว่า ชาวเมืองราชคฤห์รู้จักดิฉันในนามว่า สุนิททา ดิฉันเป็นอุบาสิกาอยู่ในกรุงราชคฤห์ เป็นผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล และยินดีแจกจ่ายทานทุกเมื่อ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๕๐/๔๑)

สุนิททาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่นางสุนิททาอุบาสิกาเป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางสุนิททาอุบาสิกา เพราะได้ปฏิบัติธรรม รักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ และได้ถวายทานแด่พระอริยสงฆ์ด้วยความเคารพ นางจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๔๖/๔๑)

สุนิมมลปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง เป็นที่ประทับของพระปิยทัสสีโพธิสัตว์ ก่อนที่จะออผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ณ กรุงสุธัญญะ ที่มีพระเจ้าสุทัตตปกครอง ,เป็น ๑ ในปราสาท ๓ หลัง ดังคำว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุนิมมลปราสาท วิมลปราสาท และคิริคูหาปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๕๙)

สุนิมมิต : ชื่อเทพบุตรในสวรรค์ชั้นนิมมานรดีดังคำในเกวัฏฏสูตรที่เทพบุตรกล่าวไว้ว่า เทพบุตรชื่อสุนิมมิต ฯลฯ พวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ เทพบุตรชื่อวสวัตดีซึ่งยิ่งใหญ่และสำคัญกว่าพวกเราคงจะทราบ หรือดังคำในวิมานวัตถุว่า ท้าวสุนิมมิตเทวราชผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดา (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๑/๒๑๗,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๙๙/๑๕๐)

SAMPLE

สุนิมมิตเทพบุตร : หัวหน้าเทพบุตรในสวรรค์ชั้นนิมมานดี ดังคำว่า ครั้งนั้น สุนิมมิตเทพบุตร .... หรือดังคำในสัปปุริสทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายท้าวสุนิมมิตเทพบุตรในชั้นนิมมานรดีนั้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทานให้ยิ่งขึ้นทำบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีลให้ยิ่งขึ้นย่อมครอบงำเทวดาชั้นนิมมานรดีได้โดยฐานะ๑๐ ประการ คือ อายุที่เป็นทิพย์ฯลฯ โผฏฐัพพะที่เป็นทิพย์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๒/๓๖๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๖/๒๙๖)

สุนิมิตเทวราช : ชื่อท้าวสุนิมิตเทวราช ในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี ดังคำในวิหารวิมาน ที่เทพธิดากล่าวแก่พระอนุรุทธะว่าพระคุณเจ้าผู้เจริญนางวิสาขามหาอุบาสิกาสหายของดิฉันนั้นได้สร้างมหาวิหารถวายสงฆ์ รู้แจ้งธรรม ได้ถวายทานเกิดแล้วในหมู่ทวยเทพชั้นนิมมานรดี เป็นปชาบดีของท้าวสุนิมิตเทวราชนั้นวิบากแห่งกรรมของนางเป็นเรื่องที่ใครๆ ไม่พึงคิดดิฉันได้ชี้แจงถึงคำถามที่พระคุณเจ้าถามถึงที่ที่นางเกิดแด่พระคุณเจ้าแล้วตามความเป็นจริง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๔๖/๘๗)

สุนีตเถรคาถา : ภาษิตของพระสุนีตเถระ,คาถาของพระสุนีตเถระ ท่านพระสุนีตเถระด้บันลือสีหนาทว่า เราเกิดมาในสกุลต่ำ ซ้ำขัดสน มีของกินน้อย มีการงานต่ำ ได้เป็นคนเก็บดอกไม้ที่เหี่ยวแห้งไปทิ้ง เราถูกคนทั้งหลายเกลียดชัง ดูหมิ่น ข่มขู่ ได้ถ่อมตน ไหว้หมู่ชนเป็นอันมาก ฯลฯ เรานั้นอยู่ในป่าแต่ผู้เดียว ไม่เกียจคร้าน ได้ทำตามพระโอวาทพระศาสดาผู้ชนะมารทรงสั่งสอนเรามา ในราตรีปฐมยาม เราระลึกชาติก่อนได้ในมัชฌิมยาม ได้ชำระทิพยจักษุให้สะอาดแล้ว ในปัจฉิมยาม ได้ทำลายกองแห่งความมืดคืออวิชชาแล้ว ต่อเมื่อราตรีสิ้นไป ดวงอาทิตย์ขึ้นไปจนตก พระอินทร์และท้าวมหาพรหมพากันมาประณมอัญชลี นอบน้อมเราพร้อมกับกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ขอความนอบน้อมจงมีแด่ท่าน ข้าแต่ท่านผู้เป็นบุรุษสูงสุด ขอความนอบน้อมจงมีแด่ท่าน ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านสิ้นอาสวะแล้วเป็นผู้ควรแก่ทักษิณา ลำดับนั้น พระศาสดาได้ทรงเห็นซึ่งหมู่เทวดาแวดล้อมอยู่ จึงทรงแย้ม แล้วได้ตรัสเนื้อความนี้ว่าบุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะคุณธรรมนี้ คือ ตบะ พรหมจรรย์ ความสำรวมและความฝึกฝน ตบะเป็นต้นนี้จัดเป็นพราหมณ์ชั้นสูงสุด (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๒๐/๔๔๖)

สุนีธะ, มหาอมาตย์ : ชื่อมหาออมาตย์ แห่งกรุงราชคฤห์ เป็นสหายร่วมกับวัสสการพราหมณ์ เป็นผู้ดูแลการก่อสร้างเมืองปาตลีบุตร ในรัชชสมัยของพระเจ้าอชาตศัตรู ดังคำว่า สมัยนั้น สุนีธะและวัสสการะผู้เป็นมหาอมาตย์แห่งมคธรัฐ กำลังสร้างเมืองที่ปาฏลิคามเพื่อป้องกันพวกวัชชี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๖/๑๐๐, ๕/๒๘๖/๑๐๑, ๕/๒๘๖/๑๐๒, ๕/

SAMPLE

๒๘๖/๑๐๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๒/๙๕,๑๐/๑๕๒/๙๖,๑๐/๑๕๓/๙๖,๑๐/๑๕๓/๙๗,๑๐/๑๕๔/๙๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๔)

สุเนกขัมมะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสัตตาหปัพพชิตเถระ ดังคำในสัตตาหปัพพชิตเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน สรุปความได้ว่า สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสีที่มหาชนสักการะนับถือแล้ว เมื่อก่อน ข้าพเจ้าได้ถึงความวิบัติแตกจากญาติ ข้าพเจ้าเข้าบวช ก็เพื่อความสงบระงับความพินาศ ยินดีในการบวชนั้นได้เพียง ๗ วัน ก็เพราะความเป็นผู้ใคร่ในสัตถุศาสตร์เพราะผลแห่งการบวช ในกัปที่ ๖๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติปรากฏนามว่าสุเนกขัมมะทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖/๔๔๙)

สุเนตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยครูชื่อสุเนตตะ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอดีตนิทาน ๗ เรื่อง โดยทรงยกเรื่องครูสุเนตตะขึ้นเป็นหลัก ส่วนอีก ๖ เรื่องนั้น คือ เรื่องครูชื่อมูคปักขะ เรื่องครูอรเนมิ เรื่องครูกุททาละ เรื่องครูหัตถิปาละ เรื่องครูโชติปาละ และเรื่องครูอรกะ ทั้ง ๖ เรื่องนั้นมีเนื้อหาทำนองเดียวกัน ในเรื่องครูสุเนตต์ ทรงแสดงว่า ครูสุเนตต์เป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยคน เมื่อท่านแสดงธรรม เพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก ถ้าสาวกเหล่าใดทำจิตให้เลื่อมใส สาวกเหล่านั้นหลังจากตายแล้วก็ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ถ้าสาวกเหล่าใดไม่ทำจิตให้
เลื่อมใส สาวกเหล่านั้น หลังจากตายแล้วก็ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วตรัสอีกว่า ผู้ใดมีจิตถูกโทสะประทุษร้าย พึงด่าบริภาษครูทั้ง ๗ พร้อมทั้งหมู่สาวก ผู้นั้นจะพึงประสพสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมาก ส่วนผู้ใดมีจิตถูกโทสะประทุษร้าย พึงด่าบริภาษท่านผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ (หมายถึงพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน) คนเดียว ผู้นั้นย่อมประสพสิ่งที่มิใช่บุญยิ่งกว่านั้น เพราะเราไม่กล่าวว่าการขุดโค่นคุณความดีของตนเช่นนี้ จะมีภายนอกศาสนานี้ เหมือนการด่าการบริภาษเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย แล้วตรัสสอนภิกษุทั้งหลายไม่ให้มีจิตคิดประทุษร้ายในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๓/๑๖๖)

สุเนตตอุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง ผู้เป็นเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าโสภิตะ ดังคำในพุทธวงศ์ว่ารัมมอุบาสกและสุเนตตอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก นกุลาอุบาสิกาและจิตตาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๒๒)

สุเนตตะ, ครู : นามของพระศาสดาองค์อนึ่งในอดีต มีคุณสมบัติคือ *กาเมสุ วีตราโค* (มีราคะไปปราศแล้วในกามทั้งหลาย) มีศิษย์จำนวนมาก ได้เจริญเมตตาจิตถึง๗ ปี แต่ก็ไม่อาจพ้นจากชาติ ชรามรณะเพราะไม่รู้อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และอริยวิมุตติ ดังคำในธัม

มิกสูตรและสุเนตตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีครูชื่อสุเนตตะเป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยคน ได้แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก สาวกเหล่าใดเมื่อครูสุเนตตะแสดงธรรมเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลกอยู่ ไม่ทำจิตให้เลื่อมใส สาวกเหล่านั้นหลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสาวกเหล่าใด เมื่อครูสุเนตตะแสดงธรรมเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลกอยู่ ได้ทำจิตให้เลื่อมใส สาวกเหล่านั้นหลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๖๒๙,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๔,๒๓/๗๓/๑๖๖)

สุเนละ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระคิริเนลมุฏฐิปูชกเถระดังคำในคิริเนลมุฏฐิปูชกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า พระผู้มีพระภาคชินเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ผู้เจริญที่สุดในโลก้าพเจ้าจึงใช้ดอกอัญชันเขียวกำมือหนึ่ง บูชาพระพุทธเจ้า พระองค์นั้น ด้วยจิตที่เลื่อมใสนั้น ข้าพเจ้าถูกกุศลมูลตักเตือนแล้ว จึงไม่ไปเกิดในทุคติเลยตลอด ๓๐,๐๐๐ กัป ในกัปที่ ๑๒๓ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าสุเนละ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๓๖๕)

สุบิน : ความฝัน, ราชาศัพท์ใช้ว่า พระสุบิน ดังคำในปายาสิสูตรที่พระกุมารกัสสปเถระถามพระเจ้าปายาสิว่า บพิตร ถ้าอย่างนั้น อาตมภาพขอถวายพระพรถามพระองค์ในเรื่องนี้ โปรดตรัสตอบตามที่พอพระทัย พระองค์ทรงเคยบรรทมกลางวัน ทรงสุบินเห็นสวนอันน่ารื่นรมย์ ป่าอันน่ารื่นรมย์ พื้นที่อันน่ารื่นรมย์ และสระโบกขรณีอันน่ารื่นรมย์บ้างไหม หรือดังคำในมหาสุบินสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มหาสุบิน ๕ ประการ ปรากฏแก่ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนจะตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๒/๓๕๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๖/๓๓๕)

สุปฏฐายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสุปฏฐายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผ้าเนื้อดีแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๑/๒๒๑)

สุปฏิปนฺโน : (พระสงฆ์)เป็นผู้ปฏิบัติดีคือ ปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาปฏิบัติไม่ถอยหลัง ปฏิบัติสอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธเจ้า ดำรงอยู่ในธรรมวินัย (ข้อ ๑ ในสังฆคุณ ๙) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

SAMPLE

สุปติฏฐิตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระโคสีสนิกเขปกเถระ ดังคำในโคสีสนิกเขปกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าออกจากประตูอารามแล้ว ได้ลาด(ทอด)ไม้จันทน์เหลืองไว้ (เพื่อให้สงฆ์เดิน) เพราะผลแห่งการลาดไม้จันทน์เหลือง ในกัปที่ ๗๕ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าสุปติฏฐิตะ มีเดชมาก มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๔๕๖)

สุปติสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบรรทม สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ได้ทรงเสด็จจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งเกือบตลอดราตรี เวลาใกล้รุ่งทรงล้างพระบาทแล้วเสด็จเข้าพระวิหารสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรัศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงทำความหมายรู้ที่จะเสด็จลุกขึ้นไว้ในพระทัย มารเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ท่านหลับหรือ ทำไมท่านยังหลับอยู่ ท่านหลับเหมือนตายเชียวหรือ ท่านหลับโดยคิดว่า เราได้เรือนว่างอย่างนั้นหรือ เมื่อดวงอาทิตย์ขึ้นสูงแล้ว ทำไมท่านยังหลับอยู่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ไม่มีตัณหาดุจตาข่ายซึ่งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่ภพไหน ๆ ถึงหลับอยู่ก็ชื่อว่าตื่น เพราะอุปธิทั้งปวงสิ้นไป เกี่ยวอะไรกับท่าน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๓๑๘๒)

สุปปเคธะ, ยักษ์ (เขียนศัพท์ผิด) ชื่อยักษ์ตนหนึ่งผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

สุปปติตะ, กษัตริย์ :ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง แห่งกรุงอโนมะ ผู้เป็นพระพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าเวสสภู ดังคำในมหาปทานสูตรและในพุทธวงศ์ว่า พระเวสสภูพุทธเจ้ามีพระเจ้าสุปปติตะเป็นพระบิดา พระนางยสวดีเทวีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด กรุงอโนมะเป็นราชธานีของพระเจ้าสุปปติตะ หรือดังคำว่า กรุงชื่อว่าอโนมะ กษัตริย์พระนามว่าสุปปติตะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายสวดีเป็นพระมารดา ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๙๙)

สุปปพุทธกุฏฐิวัตถุ:เรื่องนายสุปปพุทธะผู้เป็นโรคเรื้อน พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่าคนพาลผู้มีปัญญาทราม ทำตนให้เป็นดุจข้าศึก เที่ยวทำบาปกรรมที่ให้ผลเผ็ดร้อน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๖/๔๗)

สุปปพุทธกุฏฐิสูตร :พระสูตรว่าด้วยชายโรคเรื้อนชื่อสุปปพุทธะ ชายโรคเรื้อนชื่อ สุปปพุทธะได้ฟังธรรมจนบรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ประกาศตนเป็นอุบาสก ต่อมาเขาถูกโคขวิดเสียชีวิต ภิกษุทั้งหลายทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงคติของเขาพระองค์ตรัสตอบว่าเขาเป็นโสดาบันพร้อมที่จะบรรลุสกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และ อรหัตตมรรค ทรงตรัส

เหตุที่ทำให้เขาเป็นโรคเรื้อนว่าในชาติก่อนเขาถ่มน้ำลายแสดงความรังเกียจพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วทรงเปล่งอุทานแสดงโทษแห่งการไม่เว้นบาปและอานิสงส์แห่งการเว้นบาป (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๕,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๔๓/๓๑๔)

สุปปพุทธสักกวัตถุ:เรื่องเจ้าศากยะสุปปพุทธะพระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลถึงจะเหาะขึ้นไปในอากาศก็ไม่พ้นจากความตาย ถึงจะดำลงไปกลางทะเล ก็ไม่พ้นจากความตาย ถึงจะเข้าไปหลบตัวในซอกเขา ก็ไม่พ้นจากความตาย เพราะไม่มีแผ่นดินสักส่วนหนึ่งที่บุคคลยืนอยู่แล้ว จะไม่ถูกความตายครอบงำได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๘/๗๑)

สุปปพุทธะ : 1.กษัตริย์โกลิยวงศ์ เป็นพระราชบุตรองค์ที่ ๑ ของพระเจ้าอัญชนะเป็นพระบิดาของพระเทวทัตและพระนางยโสธราพิมพา มีปรากฏในสุปปพุทธสักกวัตถุ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๘/๗๑)

2.ชื่อชายคนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ เป็นโรคเรื้อน ยากจน กำพร้ายากไร้ ภายหลังได้ฟังธรรมแล้วบรรลุธรรม ดังคำในสุปปพุทธกุฏฐิสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถานเขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ชายคนหนึ่งชื่อสุปปพุทธะ เป็นโรคเรื้อน ยากจน กำพร้ายากไร้ วันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคมีบริษัทหมู่ใหญ่แวดล้อมประทับนั่งแสดงธรรมอยู่ชายโรคเรื้อนชื่อสุปปพุทธะได้เห็นหมู่มหาชนนั้นนั่งประชุมกันแต่ที่ไกล (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๕)

สุปปพุทธะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระมัคคทายกเถระดังคำในมัคคทายกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ มีพระลักษณะอันประเสริฐพระองค์นั้น ข้าพเจ้าจึงถือจอบและปุ้งกี๋มา ปรับหนทางนั้นให้ราบเรียบ เพราะผลแห่งการทำทางถวาย ในกัปที่ ๕๗ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งมีพระนามว่าสุปปพุทธะผู้เป็นใหญ่ในหมู่ชนเป็นผู้นำ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๓๑๒)

สุปปพุทธะ, พระโอรส : ชื่อพระโอรสของพระเวสสภูโพธิสัตว์กับพระมเหสีนามว่าสุจิตตา ดังคำในพุทธวงศ์ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๖,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือรุจิปราสาท สุรติปราสาท และวัฑฒกปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสุจิตตา พระราชโอรสพระนามว่าสุปปพุทธะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๙๙)

สุปปเมยยบุคคล : บุคคลที่ประมาณได้ง่าย, เป็น ๑ ในบุคคล ๓ จำพวก คือ ๑. สุปปเมยยบุคคล (บุคคลที่ประมาณได้ง่าย) ๒. ทุปปเมยยบุคคล (บุคคลที่ประมาณได้ยาก) ๓.อัปป

SAMPLE

เมยยบุคคล (บุคคลที่ประมาณไม่ได้),ในอัปปเมยยสูตรอธิบายความหมายไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดพร่ำเพรื่อหลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ นี้เรียกว่าสุปปเมยยบุคคล (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๖/๓๕๘)

สุปปวาสาโกลิยธิดา, อุบาสิกา :ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง อยู่ ณ นิคมของโกฬิยราชสกุล(คือดินแดนของกษัตริย์โกฬิยวงศ์ เป็นแคว้นหนึ่งในชมพูทวีปครั้งพุทธกาล มีนครหลวงชื่อเทวทหะ) ชื่อปัชชเนละ แคว้นโกฬิยะ ผู้เป็นเลิศผู้ถวายรสอันประณีต,ในสุปปวาสาสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่ากุณฑิฏฐานวัน ใกล้หมู่บ้านกุณฑิยา สมัยนั้น พระนางสุปปวาสา โกลิยธิดา ทรงครรภ์อยู่ถึง ๗ ปี มีพระครรภ์หลงอยู่ถึง ๗ วัน พระนางได้รับทุกขเวทนากล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน แต่ทรงอดกลั้นไว้ด้วยความตรึก ๓ ประการ คือ (๑) พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ทรงแสดงธรรมเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ (๒) พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้(๓) พระนิพพานซึ่งไม่มีทุกข์เห็นปานนี้ เป็นสุขดีอย่างแท้จริง ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุปปวาสาโกลิยธิดาเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเราผู้ถวายรสอันประณีต (อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๓/๓๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๑๙๙)

สุปปวาสาสูตร : มี ๒ สูตร แปลชื่อสูตรต่างกัน และเนื้อหาต่างกัน คือ

1.สุปปวาสาสูตร พระสูตรว่าด้วยพระนางสุปปวาสา พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระนางสุปปวาสาผู้ทรงพระครรภ์เป็นเวลานานจึงคลอดว่า ยังอยากจะมีพระโอรสเช่นนี้อีกหรือไม่ พระนางกราบทูลว่ายังอยากจะมีอีกถึง ๗ พระองค์ จึงทรงเปล่งอุทานแสดงว่า ความรักที่ประกอบด้วยตัณหาสามารถทำความฉิบหายแก่บุคคลผู้ประมาทได้ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๑๙๙,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๑๘/๑๖๔)

สุปปวาสาสูตร พระสูตรว่าด้วยสุปปวาสาโกฬิยธิดา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในนิคมของโกฬิยราชสกุล ชื่อปัชชเนละ แคว้นโกลิยะ เวลาเช้าทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของสุปปวาสาโกฬิยธิดา ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ เสวยภัตตาหารที่สุปปวาสาโกฬิยธิดาจัดถวายเพียงพอแก่อัตภาพแล้ว ทรงวางพระหัตถ์จากบาตรตรัสว่า อริยสาวิกาผู้ให้โภชนะชื่อว่าให้ฐานะ ๔ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละแก่ปฏิคาหก ครั้นให้ฐานะทั้ง ๔ แล้ว ย่อมได้อายุ วรรณะ สุขะ พละที่เป็นของทิพย์หรือที่เป็นของมนุษย์(อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๗/๙๕)

สุปปสันนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระรัตติปุปผิยเถราปทาน ดังคำในรัตติปุปผิยเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน

SAMPLE

สรุปความได้ว่าเมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นพรานเนื้ออยู่ในป่าดงทึบได้เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีข้าพเจ้าเห็นต้นมวกเหล็กขึ้นบนแผ่นดินมีดอกบานสะพรั่งอยู่กลางคืนจึงเก็บมาพร้อมทั้งขั้วน้อมเข้าไปถวายแด่พระพุทธเจ้าเพราะผลแห่งการถวายดอกไม้และในกัปที่ ๘ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าสุปปสันนะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖/๓๔๐)

สุปปารกชาดก : ชาดกว่าด้วยพ่อค้าสุปปารกะ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ต้นหนโพธิสัตว์ชื่อสุปปารกะ ถึงตาบอดเพราะน้ำทะเลแต่ก็ยังเลี้ยงชีพด้วยวิชาต้นหนที่ตนเรียนมาจากบิดา ได้แสดงทะเลมีลักษณะต่าง ๆ แก่พ่อค้าที่เดินทางไปค้าขายทางเรือว่าถ้าเรือออกจากท่าภรกัจฉาเดินผิดทางจะเห็นพวกมนุษย์จมูกแหลมดำผุดดำว่ายในทะเลขุรมาลี ให้นำเรือไปทางนี้ ถ้าไปเห็นกองไฟและดวงอาทิตย์อยู่ทะเล แสดงว่าผ่านทะเลชื่ออัคคิมาลี ถ้าเห็นทะเลเหมือนนมสดนมส้มแสดงว่าผ่านทะเลชื่อทธิมาลี ถ้ามองเห็นทะเลเหมือนทุ่งหญ้าคาและข้าวกล้า แสดงว่าผ่านทะเลชื่อกุสมาลี ถ้าผ่านไปเห็นทะเลเหมือนป่าต้นอ้อต้นไผ่ แสดงว่าผ่านทะเลชื่อนฬมาลี ถ้าได้ยินเสียงอื้ออึงเหมือนเสียงอมนุษย์และทะเลมองดูเป็นหลุมเป็นบ่อ แสดงว่าผ่านทะเลชื่อพลวามุขี ทุกสถานที่ที่ผ่านไปล้วนแต่น่ากลัว พระโพธิสัตว์ได้ตั้งสัจอธิษฐานว่าตั้งแต่เกิดจำความได้จนถึงบัดนี้ ยังไม่เคยทำบาปเลย ด้วยความจริงนี้ขอให้เดินทางโดยสวัสดิภาพ และท่านก็นำพ่อค้าชาวเรือเหล่านั้นกลับบ้านโดยสวัสดีพร้อมได้ทรัพย์มาด้วยจำนวนมาก (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๐๘/๓๗๑)

สุปปารกะ, ท่าน้ำ : ท่าน้ำแห่งหนึ่ง เป็นที่พาหิยะตั้งอาศรมอยู่ ดังคำในพาหิยสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถีครั้งนั้น บุรุษชื่อพาหิยะทารุจีริยะ อาศัยอยู่ ณท่าสุปปารกะใกล้ฝั่งทะเล มีคนจำนวนมากพากันสักการะ เคารพ นับถือ บูชานอบน้อม จึงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร หรือดังคำในสุปปารกชาดกที่ (พวกพ่อค้ากล่าวว่า) มนุษย์ทั้งหลายมีจมูกแหลม ย่อมโผล่ขึ้น ดำลง ท่านสุปปารกะ พวกเราขอถาม ทะเลนี้ชื่ออะไร (พระโพธิสัตว์กล่าวว่า) เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์ออกไปจากท่าภรุกัจฉาแล่นไปผิดทิศทางทะเลนี้เขาเรียกว่าขุรมาลี หรือดังคำในอปทานที่พระเถระกล่าวไว้ว่าข้าพเจ้าพยายามว่ายน้ำข้ามทะเลใหญ่ ไปถึงท่าประเสริฐชื่อสุปปารกะ ข้าพเจ้ามีคนรู้จักน้อย (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓,ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๑๖/๓๗๓,๒๗/๑๑๘/๓๗๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๒/๒๖๔)

สุปปิยเถรคาถา : ภาษิตของพระสุปปิยเถระ,คาถาของพระสุปปิยเถระ ท่านพระสุปปิยเถระกล่าวไว้ว่า บุคคลผู้มีความชรา เพียรเผาผลาญกิเลสอยู่ พึงบรรลุนิพพานอันปราศจากความ

SAMPLE

แก่ ปราศจากอามิส เป็นธรรมสงบเกษมจากโยคะ (และ)ยอดเยี่ยมอย่างยิ่ง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๒/๓๑๔)

สุปปิยปริพาชก : ปริพาชกชื่อว่าสุปปิยะ ผู้เป็นสาวกของครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร เป็นนักบวชปริพาชกนิกายหนึ่งที่นุ่งผ้าขาว ดังคำในพรหมชาลสูตรว่า สุปปิยปริพาชก ก็ได้เดินทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทาพร้อมด้วยพรหมทัตมาณพผู้เป็นศิษย์ เช่นเดียวกันทราบว่าในการเดินทางครั้งนั้น สุปปิยปริพาชกกล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์หลายอย่างส่วนพรหมทัตมาณพผู้เป็นศิษย์ของเขากลับกล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๐/๓๘๑,ที.สี.(ไทย) ๙/๑/๑,๙/๒/๑,๙/๓/๒,๙/๔/๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สาวกของครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร เป็นนักบวชปริพาชกนิกายหนึ่งที่นุ่งผ้าขาว (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๕)

สุปปิยอุบาสก,สุปปิยะ, อุบาสก :1. ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง ผู้เป็นเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าสิทธัตถะ ดังคำในพุทธวงศ์ว่าสุปปิยอุบาสกและสมุททอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก รัมมาอุบาสิกาและสุรัมมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๗๔)

2.ชื่ออุบาสก ผู้เป็นกัปปิยการก ชาวเมืองพาราณสี ดังคำในมหาวรรคว่า อุบาสกสุปปิยะและอุบาสิกาสุปปิยา ทั้ง ๒ คนมีศรัทธาทั้งเป็นทายก เป็นกัปปิยการก เป็นผู้บำรุงพระสงฆ์ในกรุงพาราณสี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๐/๘๐, ๕/๒๘๐/๘๑, ๕/๒๘๐/๘๒)

สุปปิยา, อุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกา ผู้เป็นกัปปิยการก ชาวเมืองพาราณสี,เป็นผู้ถวายเนื้อขาของตนพระภิกษุผู้เป็นไข้,เป็นเลิศด้านผู้บำรุงภิกษุอาพาธ ดังคำในมหาวรรคว่า อุบาสกสุปปิยะและอุบาสิกาสุปปิยา ทั้ง ๒ คนมีศรัทธาทั้งเป็นทายก เป็นกัปปิยการก เป็นผู้บำรุงพระสงฆ์ในกรุงพาราณสี หรือดังคำว่า นางหยิบมีดหั่นเนื้อมาเชือดเนื้อขาอ่อนตนส่งให้หญิงรับใช้สั่งว่าแม่สาวใช้ เธอจงต้มเนื้อนี้แล้วนำไปถวายภิกษุไข้ที่วิหารหลังโน้น และใครถามถึงเราก็จงบอกว่าเราเป็นไข้ แล้วใช้ผ้าห่มพันขาเข้าห้องนอนบนเตียง หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุปปิยาอุบาสิกาเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้บำรุงภิกษุอาพาธ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๐/๘๐, ๕/๒๘๐/๘๑, ๕/๒๘๐/๘๒, ๕/๒๘๐/๘๓,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๔/๓๓)

สุปัชชลิตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระ ดังคำในจิตกปูชกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่าครั้งนั้นข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าอชิตะ ประสงค์จะทำการบูชา จึงรวบรวมดอกไม้ต่างๆ ไว้ ข้าพเจ้าได้เห็นจิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลกที่กำลังลุกโพลงอยู่จึงนำดอกไม้นั้นมาโปรยลงที่จิตกาธานเพราะผล

SAMPLE

แห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๒๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ มีพระนามว่าสุปัชชลิตะเป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔/๔๕๒)

สุปัตตชาดก : ชาดกว่าด้วยเมียพญากาสุปัตตะแพ้ท้อง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฝูงกาบริวารของพญากาโพธิสัตว์ชื่อสุปัตตะ พากันเสี่ยงชีวิตไปชิงเครื่องเสวยของพระเจ้าพรหมทัตไปให้นางสุปัสสามเหสีของพญากาได้บริโภคเพื่อระงับอาการแพ้ท้องแต่ถูกพระเจ้าพรหมทัตจับได้ ทรงสอบถามดูทราบว่า นางกาแพ้ท้องต้องการเสวยเครื่องเสวยของพระราชา พวกตนเป็นอำมาตย์จึงยอมสละชีวิตเพื่อให้ราชาและราชินีของตนเป็นอยู่ได้ เพราะในหมู่สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีผู้นำย่อมขาดความสามัคคี ในที่สุดก็อยู่ไม่ได้ พวกข้าพระองค์ประสงค์จะทำความจงรักภักดีต่อเจ้านายจึงยอมทำร้ายคนเชิญเครื่องเสวย เพื่อให้ได้อาหารนั้นไป พระเจ้าพรหมทัตทรงพอพระทัยที่แม้สัตว์ดิรัจฉานยังรู้จักเสียสละชีวิตเพื่อตัว ส่วนในหมู่มนุษย์แม้ที่พระองค์พระราชทานรางวัลมากมายก็ไม่แน่ใจว่าจะยังมีความจงรักภักดี ทรงเสื่อมใสจึงให้เชิญพญากามาแสดงธรรมให้ฟังได้พระราชทานอภัยแก่กาทั้งหมด และตั้งอยู่ในโอวาทของพญากาทำกุศลจนตลอดชีวิต การแสดงความจงรักภักดี ใช่ว่ามีแต่ในหมู่มนุษย์ แม้ในหมู่สัตว์ดิรัจฉานก็มีได้และสามารถทำความเจริญให้แก่หมู่คณะได้เช่นกัน (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๒๔/๑๔๘)

สุปัตตะ, พญากา : ชื่อพญากา กรุงพาราณสี ผู้มีบริวาร ๘๐,๐๐๐ ตัว ทำกรรมชั่ว เพราะช่วยเมียแพ้ท้องดังคำสุปัตตชาดกที่(กากราบทูลพระราชาถึงเหตุที่ตนกระทำความชั่วว่า)ข้าแต่มหาราชพญากาชื่อสุปัตตะ มีบริวาร๘๐,๐๐๐ ตัวแวดล้อม อาศัยอยู่ที่กรุงพาราณสี (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๒๔/๑๔๘)

สุปัตตะ, ลูกแร้ง : ชื่อลูกแร้งที่เป็นจ่าฝูง แต่ไม่เชื่อคำสอนของพ่อแม่ บินเลยคำสอนเมื่อเห็นภัยทำให้บริวารถึงความพินาศ เพราะลมเวรัมภา ดังคำในคิชฌชาดก ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หนทางที่คิชฌบรรพตชื่อปริสังกุปถะมีมาแต่โบราณ ณ หนทางนั้นมีนกแร้งเลี้ยงพ่อแม่ที่แก่อยู่ มันได้นำเอามันข้นของงูเหลือมมาให้พ่อแม่กินโดยมาก ก็พ่อของแร้งรู้อยู่ว่า ลูกบินสูงเกินไปจะตก จึงได้สอนลูกแร้งชื่อสุปัตตะตัวแข็งแรง กล้าหาญ บินไปได้ไกล (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๒/๓๐๑)

สุปัสสะ, พญานาค : ชื่อพญานาคที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลขอมิให้ภิกษุฉันเนื้องู ดังคำในมหาวรรคว่า พญานาคสุปัสสะซึ่งยืนณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้า นาคงูที่ไม่ศรัทธาไม่เลื่อมใสมีอยู่ นาคเหล่านั้น พึงเบียดเบียนภิกษุแม้ด้วยเหตุเล็กน้อยได้ พระพุทธเจ้าข้าขอประทานวโรกาส พระคุณเจ้าทั้งหลายไม่พึงฉันเนื้องูเลย (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๑/๘๕)

SAMPLE

สุปัสสะ, ภูเขา : ชื่อหนึ่งของภูเขาเวปุลละ สมัยพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ ดังคำในเวปุลลปัพพตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภูเขาเวปุลละนี้ได้ชื่อว่าสุปัสสะ สมัยนั้น หมู่มนุษย์ได้ชื่อว่า เผ่าสุปปิยา มนุษย์เผ่าสุปปิยามีอายุประมาณ ๒ หมื่นปี มนุษย์เผ่าสุปปิยาขึ้นภูเขา สุปัสสะใช้เวลา ๒ วัน ลงก็ใช้เวลา ๒วัน สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัม พุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะเสด็จอุบัติขึ้นในโลก (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๓/๒๓๑)

สุปัสสา, นางกา : ชื่อภรรยาของพญานกนามว่าสุปัตตะ มีปรากฏในสุปัตตชาดก ดังคำที่กากราบทูล พระราชาถึงเหตุที่ตนกระทำความชั่วว่า พญากานั้นชื่อนางสุปัสสาแพ้ท้อง ต้องการ จะกินพระกระยาหารของพระราชาอันมีค่ามาก พวกพ่อครัวปรุงแล้วในห้องเครื่อง (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๒๕/๑๔๘)

สุปารบัณฑิต : ชื่อบัณฑิตนามว่าสุปาระ เป็นปราชญ์ ข้ามทะเลได้เพราะสัจจะ ดังคำในจริยาปิฎกว่า ในภพที่เราเป็นสุปารบัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์ ยังเรือให้ข้ามสมุทรจนถึงฝั่งด้วยสัจจะ เป็นกัณหทีปายนดาบสระงับพิษได้ด้วยสัจจะ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๙)

สุปาริจริยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุปาริจริยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้บำรุงพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในกัปที่ ๑๒๙ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้า จักรพรรดิ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/ ๑/๓๒๘)

สุปาริจริยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : 1.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระชาติปู ชกเถระ ดังคำในชาติปูชกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุป ความได้ว่า เมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์ประสูติ ได้มีแสงสว่างเจิดจ้า แผ่นดินพร้อมทั้ง สมุทรสาครและภูเขาก็ไหวแล้วข้าพเจ้าได้ฟังคำของพวกโหราจารย์แล้ว ได้ทำการ บูชาพระชาติกำเนิด เพราะผลแห่งการบูชาพระชาติกำเนิด ในกัปที่ ๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๔ ชาติ พระนามว่าสุปาริจริยะ เป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุ ภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๙/๒๗๕)

2.ชื่อพระเถระองค์หนึ่ง ผู้เป็นพระอรหันต์ มีปรากฏในสุปาริจริยเถราปทาน ประวัติ ในอดีตชาติของพระสุปาริจริยเถระ (ขุ.อป.(ไทยป ๓๒/๑/๓๒๘)

สุปีฐิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุปีฐิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ใน อดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเคยถวายตั่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะ ผลแห่ง ทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลยตลอด ๙๒ กัป ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘/๒๓๙)

SAMPLE

สุปุฏกปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุปุฏกปูชกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายห่อเกลือแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๕๓๘)

สุปุปผิตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระกุฏชปุปผิยเถระ ดังคำในกุฏชปุปผิยเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าเห็นดอกโมกมันบานสะพรั่ง ทั้งดอกใหญ่และดอกเล็ก จึงเก็บมาจากต้นแล้วบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ เพราะผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้าในกัปที่ ๑๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ พระนามว่าสุปุปผิตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก ๓๒/๔/๓๔๗

สุผัสสา, ชื่อ : ชื่อเทพกัญญาองค์หนึ่ง เป็นเทพบริวารของทาสีเทพธิดา ในภพชั้นดาวดึงส์ มีปรากฏในทาสีวิมาน ดังคำว่า เทพกัญญาอีกพวกหนึ่ง คือเอณีปัสสา สุผัสสา สุภัททา และมุทุวาทินี ผู้ประเสริฐกว่านางอัปสรทั้งหลาย ผู้มีหน้าที่ปลุกเร้าให้เกิดปีติโสมนัส (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๘/๓๐)

สุผัสสา, พระเทวี : ชื่อพระเทวีของกษัตริย์นามว่าอุเทนแห่งกรุงเวภาระเป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าสิทธัตถะ ดังคำในพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าเวภาระ กษัตริย์พระนามว่าอุเทนเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุผัสสาเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๓/๖๗๓)

สุพพตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระนหมาลิยเถระ ดังคำในนหมาลิยเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่ ผู้สงบระงับ ประทับนั่งบนเครื่องลาดหญ้า ข้าพเจ้านำดอกอ้อมาผูกเป็นพัดแล้ว เข้าไปถวายงานพัดพระพุทธเจ ด้วยการถวายงานพัดนี้และด้วยความยกย่องนับถืออย่างไพบูลย์ ใน ๑๐๐,๐๐๐ กัป ผู้นี้จะไม่ไปเกิดยังทุคติเลย ในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๘ ชาติ พระนามว่าสุพพตะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๒/๒๕๖,๓๒/๔๕/๒๕๖)

สุพรหม : ชื่อพรหมองค์หนึ่ง เป็นเทพผู้บรรลุธรรม มีปรากฏมหาสมยสูตร เป็นผู้มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พร้อมภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำว่า สุพรหมและปรมัตตพรหม ผู้เป็นบุตร ของพระผู้ทรงฤทธิ์ ก็มาด้วย สนังกุมารพรหมและติสสพรหมก็มายังป่าที่ประชุม (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๑/๒๗๐)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บุตร บุตร ในที่นี้หมายถึงพุทธบุตรผู้ที่เป็นอริยสาวกผู้เป็นพรหม (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๔๑/๓๐๘)

สุพรหมเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลว่า จิตนี้สะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ ใจนี้หวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ เมื่อกิจทั้งหลายยังไม่เกิดขึ้นก็ดี เกิดขึ้นแล้วก็ดี ถ้าความไม่สะดุ้งกลัวมีอยู่ พระองค์ผู้ที่ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสบอกข้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นอกจากปัญญาเครื่องตรัสรู้ ความเพียรเครื่องเผากิเลส ความสำรวมอินทรีย์ และการสละทุกสิ่งทุกอย่าง เรายังไม่เห็นความสวัสดีแห่งสัตว์ทั้งหลายเลย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๘/๑๐๔)

สุพรหมปัจเจกพรหม : ชื่อพรหมองค์หนึ่งที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค สุพรหมปัจเจกพรหมเนรมิตตนเป็น ๒,๐๐๐ องค์ ไปพรหมโลกทำให้พรหมเกิดความสลดใจ ดังคำในปมาทสูตรว่า สุพรหมปัจเจกพรหมได้กล่าวกับสุทธาวาสปัจเจกพรหมว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ไม่ใช่เวลาอันควรที่จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคก่อน พระผู้มีพระภาคทรงหลีกเร้นประทับพักผ่อนอยู่ในที่พักกลางวัน ก็พรหมโลกโน้นบริบูรณ์และเบิกบานแล้ว แต่พรหมในพรหมโลกนั้นย่อมอยู่ด้วยความประมาท มาเถิด พวกเราจักเข้าไปพรหมโลก พึงให้พรหมนั้นสลดใจ สุทธาวาสปัจเจกพรหมได้รับคำของสุพรหมปัจเจกพรหมว่า อย่างนั้น ท่านผู้นิรทุกข์ หรือดังคำว่า สุพรหมปัจเจกพรหมและสุทธาวาสปัจเจกพรหม ให้พรหมนั้นสลดใจแล้วหายตัวไป ณ ที่นั้นเอง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๗/๒๔๔,๑๕/๑๗๘/๒๔๖,๑๕/๑๗๙/๒๔๖)

สุพรหมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุพรหมเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน สุพรหมเทพบุตรกราบทูลว่า จิตนี้สะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ ใจนี้หวาดเสียวอยู่เป็นนิตย์ เมื่อกิจทั้งหลายยังไม่เกิดขึ้นก็ดี เกิดขึ้นแล้วก็ดี ถ้าความไม่สะดุ้งกลัวมีอยู่ ขอพระองค์จงตรัสบอกข้อความนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นอกจากปัญญาเครื่องตรัสรู้ ความเพียรเครื่องเผากิเลส ความสำรวมอินทรีย์ และการสละทุกสิ่งทุกอย่าง เรายังไม่เห็นความสวัสดีแห่งสัตว์ทั้งหลายเลย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๘/๑๐๔)

สุพาหุ, ชื่อเสือโคร่ง : ชื่อเสือโครง ที่เป็นสหายกับพญาราชสีห์ เพราะเกิดความเข้าใจผิดเพราะสุนัขจิ้งจอกที่มาอยู่อาศัย ดังคำในวัณณาโรหชาดก ที่(เสือโคร่งเข้าไปหาพญาราชสีห์แล้วถามว่า) ท่านผู้มีเขี้ยวงาม ท่านได้กล่าวว่า เสือโคร่งชื่อสุพาหุไม่ประเสริฐไปกว่าเราด้วยผิวพรรณ ทรวดทรง ชาติ กำลังกายและกำลังความเพียรหรือ(ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๖๐/๒๑๐,๒๗/๖๑/๒๑๐,๒๗/๖๒/๒๑๐,๒๗/๖๒/๒๑๑)

สุพาหุ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระเอกาสนิยเถระ ดังคำในเอกาสนิยเถราปทาน ที่ท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า เมื่อ

SAMPLE

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่ง ของสัตว์โลกพระนามว่าอัตถทัสสีผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วข้าพเจ้าได้นำดนตรีทั้งปวงไปยังต้นโพธิ์อันอุดม ในกัปที่ ๑๐๕ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๔ ชาติมีพระนามว่าสุพาหุสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘/๒๖๗)

สุพาหุ, สหายของยสะ : บุตรเศรษฐีเมืองพาราณสี เป็นสหายของยสกุลบุตร ได้ทราบข่าวยสกุลบุตรออกบวช จึงได้บวชตามพร้อมด้วยสหายอีก ๓ คน คือ วิมละปุณณชิ และควัมปติ ได้เป็นสาวกรุ่นแรกที่พระพุทธเจ้าส่งไปประกาศพระศาสนา ดังคำในมหาวรรคว่า สหายคฤหัสถ์ของท่านพระยสะ ๔ คน คือ วิมละ สุพาหุปุณณชิ ควัมปติ เป็นบุตรของตระกูลเศรษฐีใหญ่น้อยในกรุงพาราณสี (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๐/๓๗)

สุพาหุเถรคาถา : ภาษิตของพระสุพาหุเถระ,คาถาของพระสุพาหุเถระ ท่านพระสุพาหุเถระกล่าวไว้ว่า ฝนตกลงมา เสียงดังกระหึ่มคล้ายเสียงเพลงอันไพเราะ กุฏีของเราสบาย มุงบังมิดชิดดี จิตเราตั้งมั่นดีแล้ว ถ้าต้องการจะตกก็จงตกลงมาเถิดฝน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๒/๓๒๒)

สุพุทธะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระปัพภารทายกเถระ ดังคำในปัพภารทายกเถราปทาน ที่ท่านเถระกล่าวอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า พระพุทธเจ้าผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก พระนามว่าสิทธัตถะ ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ข้าพเจ้าได้ฝันเห็นจึงทำจิตให้เลื่อมใสในพระองค์แล้ว(หลังจากตายไป)ได้เข้าถึงสุคติภพ เพราะผลแห่งความทรงจำในพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๓๒ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าสุพุทธะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐/๔๗๑)

สุภกิณหพรหม : ชื่อพรหมองค์หนึ่ง นุ่งผ้าขาวล้วนยืนประนมมือ งคำในมูลปริยายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชน หมายรู้สุภกิณหพรหมโดยความเป็นสุภกิณหพรหม ครั้นหมายรู้สุภกิณหพรหมโดยความเป็นสุภกิณหพรหมแล้ว กำหนดหมายซึ่งสุภกิณหพรหม กำหนดหมายในสุภกิณหพรหมกำหนดหมายนอกสุภกิณหพรหม กำหนดหมายสุภกิณหพรหมว่าเป็นของเรา ยินดีสุภกิณหพรหม,เป็นเทพที่เวทนาที่ไม่มีความเบียดเบียนเป็นสุขโดยส่วนเดียว ดังคำว่า เสวยเวทนาที่ไม่มีความเบียดเบียน เป็นสุขโดยส่วนเดียวเหมือนสุภกิณหพรหม หรือดังคำในพุทธวงศ์ว่า เหล่าอาภัสสรพรหม สุภกิณหพรหม เวหัปผลพรหม และอกนิฏฐพรหม ต่างองค์ก็นุ่งผ้าขาวล้วนยืนประนมมือต่างก็โปรยปรายดอกไม้ ๕สี และดอกมณฑารพที่เจือด้วยกระแจะจันทน์ และพากันโบกผ้าอยู่บนท้องฟ้า (ม.มู.(ไทย) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓/๕,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๓/๑๗๑,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๕๕๙)

SAMPLE

สุภกิณหะ : เทพที่เต็มไปด้วยความงดงาม ดังคำในมหานิทานสูตร วิญญาณฐิติ ข้อที่ ๔ว่า มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นสุภกิณหะ หรือดังคำในปฐมนานากรณสูตรที่กล่าวไว้ว่า พวกเทวดาชั้นสุภกิณหะมีอายุประมาณ ๔ กัป (ที.ม.(ไทย) ๑๑/๑๒๗/๗๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๓/๑๘๗,๒๑/๑๒๕/๑๙๒)

สุภควัน : ชื่อป่าเป็นที่สถิตของเทวดา ดังคำในมหาปทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ควงต้นราชสาละ ป่าสุภควันกรุงอุกกัฏฐะ หรือ ดังคำในมูลปริยายสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โคนไม้รังใหญ่ในสุภควัน เขตเมืองอุกกัฏฐา หรือดังคำในพรหมนิมันตนิกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่โคนต้นสาละใหญ่ในสุภควัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐา ในสมัยนั้น พกพรหมมีทิฏฐิชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า พรหมสถานนี้เที่ยงยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนไปเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้ ไม่เกิดไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติก็แลเหตุเครื่องสลัดออกจากทุกข์อย่างยิ่ง นอกจากพรหมสถานนี้ไม่มีครั้งนั้นเรารู้ความคิดคำนึงของพกพรหมด้วยใจแล้ว จึงอันตรธานจากโคนต้นสาละใหญ่ในสุภควัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐา ไปปรากฏในพรหมโลก,ในสุภสูตรกล่าวไว้ว่า พราหมณ์ชื่อโปกขรสาติ โอปมัญญโคตร ผู้เป็นใหญ่ในป่าชื่อสุภควัน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๑/๕๑, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑/๑,๑๒/๕๐๑/๕๓๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๖/๕๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่าป่าสุภควันและป่าที่ตั้งศาลเป็นที่สถิตของเทวดาเป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๑๒๙)

สุภฏฐะ, อุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง ชาวนาทิกคาม ผู้เป็นพระอริยบุคคลชั้นอนาคามี ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร ที่พระอานนท์ทูลถามว่า อุบาสกสุภฏฐะที่ดับชีพในนาทิกคาม มีคติเป็นอย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสกสุภฏฐะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไปปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๐๑,๑๐/๑๕๗/๑๐๒)

สุภธาตุ : ธาตุคือสุภะ เป็นธาตุที่ ๒ ในธาตุ ๗ คือ ๑. อาภาธาตุ ๒. สุภธาตุ ๓. อากาสานัญจายตนธาตุ ๔. วิญญาณัญจายตนธาตุ ๕. อากิญจัญญายตนธาตุ ๖. เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ ๗. สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ มีปรากฏในสัตตธาตุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอีกว่า สุภธาตุอาศัยความไม่งามจึงปรากฏได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๕/๑๘๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุภธาตุ ในที่นี้หมายถึงฌานพร้อมทั้งอารมณ์ที่เกิดขึ้นเพราะบริกรรมโดยเพ่งสุภกสิณ สุภธาตุอาศัยความไม่งามจึงปรากฏได้ (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๙๕/๑๕๑)

SAMPLE

สุภนิมิต : นิมิตงาม, นิมิตคือสุภะ,อารมณ์ที่เกิดจากสิ่งที่งดงาม หมายถึงอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ ดังคำในกายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุภนิมิตมีอยู่ การทำมนสิการโดยไม่แยบคายในสุภนิมิตนั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำกามฉันทะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กามฉันทะ(ความพอใจในกาม)ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนสุภนิมิตนี้ เมื่อมนสิการสุภนิมิตโดยไม่แยบคาย กามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น,ในทุกนิบาตอธิบายว่าเป็น ๑ ในปัจจัย ๓ ที่ทำให้เกิดราคะ ดังคำว่า ปัจจัย ๒ อย่าง คือ ๑. สุภนิมิต (นิมิตงาม) ๒. อโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยไม่แยบคาย) ปัจจัยให้เกิดราคะ ๒ อย่างนี้แล,ใน กัณฐกสูตร กล่าวไว้ว่า การเจริญสุภนิมิต เป็นปฏิปักษ์ต่อผู้เจริญอสุภนิมิต (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๐,๑๙/๒๓๒/๑๖๒,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๑/๒,๒๐/๑๒๔/๑๑๕,๒๐/๖๙/๒๗๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๒/๑๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุภนิมิต หมายถึงอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๑/๒๘) คำว่า สุภนิมิต หมายถึงสิ่งที่งดงามหรืออารมณ์ที่เกิดจากสิ่งที่งดงาม (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๓/๒๐๕)

สุภปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ของพระโกณฑัญญโพธิสัตว์ แห่งกรุงรัมมวดี ที่มีพระเจ้าสุนันทะผู้เป็นพระพุทธบิดาปกครอง พระโกณฑัญญโพธิสัตว์ทรงใช้ปราสาทเหล่านี้ ครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ก่อนออกผนวชแล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังคำในพุทธวงศ์ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุจิปราสาท สุรุจิปราสาทและสุภปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๕๙๙)

สุภสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุภมาณพ มี ๓ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.สุภสูตร พระสูตรว่าด้วยสุภมาณพ ท่านพระอานนท์แสดงแก่สุภมาณพ ณ บ้านของสุภมาณพ หลังจากพระผู้มีพระภาคปรินิพพานไปแล้วไม่นาน ต่างกับพระสูตรชื่อเดียวกันนี้ใน มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เพราะพระสูตรนั้นพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสแก่มาณพ ผู้นี้ เนื้อเรื่องที่ตรัสก็ต่างกัน สุภมาณพทราบว่าท่านพระอานนท์มาพักที่พระเชตวันมหาวิหาร จึงให้คนไป นิมนต์มาที่บ้าน เรียนถามว่า พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญธรรมอะไร ทรงชักชวนให้ประชาชนตั้งมั่นอยู่ในธรรมอะไร ท่านพระอานนท์ตอบว่าทรงสรรเสริญขันธ์ ๓ และทรงชักชวนให้ประชาชนตั้งมั่นอยู่ในขันธ์ ๓ สุภมาณพเรียนถามว่าขันธ์ ๓ คืออะไร ตอบว่าขันธ์ ๓ คือ สีลขันธ์ (กองศีล) สมาธิ

SAMPLE

ขันธ์ (กองสมาธิ) และปัญญาขันธ์ (กองปัญญา) และอธิบายความอย่างเดียวกับ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ดังปรากฏในสามัญญผลสูตรทุกประการ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๔/๑๙๗)

2.สุภสูตร พระสูตรว่าด้วยมาณพชื่อสุภะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่สุภมาณพ ณ วัดพระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี เพื่อทรงตอบปัญหา สุภมาณพได้ทราบว่ากรุงสาวัตถีไม่ว่างจากพระอรหันต์จึงต้องการจะเข้าไปสนทนากับท่านเหล่านั้น เมื่อได้รับคำแนะนำว่า ควรเข้าไปสนทนากับพระผู้มีพระภาค จึงเข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับและได้ทูลถามปัญหา ๔ ข้อ คือ

ถาม ที่พวกพราหมณ์กล่าวว่า คฤหัสถ์เป็นผู้ทำกุศลธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์ให้เกิดขึ้นได้ แต่บรรพชิตไม่สามารถทำกุศลธรรมให้เกิดขึ้นได้นั้น ทรงเห็นอย่างไร

ตอบ(แยกตอบ) ไม่ทรงสรรเสริญการปฏิบัติผิดไม่ว่าของคฤหัสถ์หรือบรรพชิต เพราะไม่ทำกุศลธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์ให้เกิดขึ้นได้ แต่ทรงสรรเสริญการปฏิบัติถูก เพราะทำให้กุศลธรรมเกิดขึ้นได้

ถาม ที่พวกพราหมณ์กล่าวว่า ฐานะแห่งการงานของฆราวาสมีความต้องการมาก มีกิจมาก มีเรื่องมาก มีความเพียรมาก มีผลมาก ส่วนฐานะแห่งการงานของบรรพชิตตรงกันข้ามนั้น ทรงเห็นอย่างไร

ตอบ(แยกตอบ) ฐานะแห่งการงานที่มีความต้องการมากเป็นต้น อาจมีผลมากหรือน้อยก็ได้ เช่น การไถ(การทำนา) เมื่อวิบัติก็มีผลน้อย เมื่อถึงพร้อมก็มีผลมาก ฐานะแห่งการงานที่มีความต้องการน้อยเป็นต้น อาจมีผลมากหรือน้อยก็ได้ เช่น การค้าขาย เมื่อวิบัติก็มีผลน้อย เมื่อถึงพร้อมก็มีผลมาก ฐานะแห่งการงานของฆราวาสก็เหมือนการไถ ส่วนฐานะแห่งการงานของบรรพชิตก็เหมือนการค้าขาย

ถาม ธรรม ๕ ประการ คือ (๑) สัจจะ (๒) ตบะ (๓) พรหมจรรย์ (๔) การเรียนมนตร์ และ (๕) การบริจาค ที่พวกพราหมณ์บัญญัติไว้เพื่อทำบุญ เพื่อทำกุศลธรรมให้เกิดขึ้น ทรงเห็นอย่างไร

ตอบ ไม่มีพราหมณ์แม้สักคนที่จะกล้ายืนยันว่าตนรู้แจ้งและยืนยันผลของธรรม ๕ ประการนี้ พวกพราหมณ์จึงเหมือนคนตาบอดเข้าแถวเกาะหลังกัน ต่างก็มองไม่เห็นกัน

เมื่อสุภมาณพได้ฟังพระผู้มีพระภาคเปรียบเทียบอย่างนี้ก็โกรธ จึงยกโปกขรสาติพราหมณ์ โอปมัญญโคตรซึ่งมีชื่อเสียงขึ้นมาข่มขู่พระผู้มีพระภาคว่า โปกขรสาติพราหมณ์ยืนยันว่า ไม่มีมนุษย์ผู้รู้เห็นหรือมีญาณทัสสนะวิเศษ พระองค์จึงตรัสว่า พวกพราหมณ์พูดโดยพิจารณาบ้าง ไม่พิจารณาบ้าง รู้บ้าง ไม่รู้บ้าง จึงไม่มีประโยชน์

SAMPLE

แม้โปกขรสาติพราหมณ์ก็ถูกนิวรณ์ ๕ กางกั้น ถูกกามคุณ ๕ ประการครอบงำ จึงไม่รู้ ไม่เห็น ไม่มีญาณทัสสนะวิเศษ ธรรม ๕ ประการนั้นมีมากในบรรพชิตและเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต อบรมจิตไม่ให้มีเวร ไม่ให้มีความเบียดเบียน

ถาม ผู้จะไปสู่พรหมโลกได้จะต้องทำอย่างไร

ตอบ จะต้องเจริญเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิตและอุเบกขาจิต

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว สุภมาณพมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ พร้อมกับประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิตแล้วทูลลากลับ ขณะนั้น ชาณุสโสณิพราหมณ์เห็นสุภมาณพจึงเข้าไปสนทนาด้วย เมื่อได้รับฟังคำสรรเสริญพระผู้มีพระภาคจากสุภมาณพ จึงประนมมือไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วเปล่งอุทานว่า เป็นลาภของพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประทับอยู่ในแว่นแคว้นของพระองค์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๒/๕๘๓)

3.สุภสูตร พระสูตรว่าด้วยร่างกายที่งาม สมัยที่พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ประทับอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา มารต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพอง สยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระองค์จึงแสดงเพศหลากหลายทั้งที่งามและไม่งามในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านแปลงกายทั้งที่งามและไม่งาม ท่องเที่ยวอยู่ตลอดกาลอันยาวนาน พอกันทีสำหรับการแปลงกายของท่าน มารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว ชนผู้สำรวมกาย วาจา ใจดีแล้วย่อมไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร ย่อมไม่เดินตามหลังมาร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๙/๑๗๗)

สุภมาณพ : มาณพคนหนึ่งซึ่งเป็นบุตรของโตเทยยพราหมณ์ ผู้มีความตระหนีj อาศัยอยู่หมู่บ้านชื่อตุทิคาม ไม่ไกลจากกรุงสาวัตถี มีกิจธุระพำนักอยู่ในกรุงสาวัตถี จึงได้เรียกมาณพคนหนึ่งมาสั่งความแล้วให้ไปหาพระอานนท์เพื่อไต่ถามเรื่องสุขภาพ ดังว่า *“มานี่แน่ะพ่อหนุ่ม เธอจงเข้าไปหาพระสมณะชื่ออานนท์ แล้วเรียนถามพระสมณะชื่ออานนท์ถึงสุขภาพ ความมีโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ ตามคำของเราว่า สุภมาณพโตเทยยบุตรถามท่านพระอานนท์ถึงสุขภาพ ความมีโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ และเธอจงเรียนว่าขอท่านพระอานนท์โปรดอนุเคราะห์สละเวลาเข้าไปเยี่ยมสุภมาณพโตเทยยบุตรบ้าง”* เมื่อมาณพนั้นกล่าวอย่างนี้ ท่านพระอานนท์ตอบว่า *“เวลานี้ไม่เหมาะ วันนี้อาตมาดื่มยาถ่ายเข้าไปแล้ว เอาไว้พรุ่งนี้ เมื่อมีเวลาอาตมาจะเข้าไปเยี่ยม”* ครั้นล่วงราตรีนั้น ยามเช้าท่านพระอานนท์ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร มีพระเจตกะเป็นปัจฉาสมณะ

SAMPLE

(พระผู้ติดตาม) เข้าไปยังนิเวศน์ของสุภมาณพโตเทยยบุตรแล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปูไว้ สุภมาณพโตเทยยบุตรจึงได้สนทนาและซักถามกับพระอานนท์ว่า อยู่ใกล้เบื้องพระยุคลบาทพระพุทธเจ้ามานาน ธรรมเหล่าไหนหนอแลที่ท่านพระโคดมตรัสสรรเสริญและทรงให้ประชาชนสมาทานตั้งมั่นอยู่ พระอานนท์จึงตอบคำถามของเขาไปว่า *“มานพ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญและทรงให้ประชาชนสมาทานตั้งมั่นอยู่ในขันธ์ ๓ คือ อริยสีลขันธ์อริยสมาธิขันธ์ และอริยปัญญาขันธ์”* ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๔/๑๙๗, ๙/๔๔๗/๑๙๗), หลังจากที่สุภมาณพโตเทยยพราหมณ์ได้ฟังธรรมอย่างละเอียดดังนั้นแล้ว จึงสรรเสริญธรรมเทศนาของพระอานนท์ ดังที่ปรากฏว่า *“ภาษิตของท่านอานนท์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านอานนท์ประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดโดยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูปได้ ข้าพเจ้านี้ขอถึงท่านพระโคดม พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านอานนท์โปรดจำข้าพเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต”* (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๐/๒๑๒)

สุภมาณพโตเทยยบุตร : ***ดู สุภมาณพ*** (ที.สี.(ไทย)๙/๔๔๔/๑๙๗,๙/๔๔๕/๑๙๗,๙/๔๔๖/๑๙๗,๙/๔๔๗/๑๙๗,๑๔/๒๘๙/๓๔๙

สุภวิโมกข์ : การเข้าฌานด้วยการ เพ่งสิ่งที่ดีงาม หรือวรรณกสิณเป็นอารมณ์ เมื่อพระโยคาวจร (ผู้เจริญสมาธิ) ผู้เข้าสุภวิโมกข์ ย่อมรู้ชัดสิ่งที่ดีงาม พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกับภัคควะ ดังที่ปรากฏว่า *“ในเวลาที่พระโยคาวจรเข้าสุภวิโมกข์อยู่ ย่อมรู้ชัดสิ่งทั้งปวงว่า ไม่งาม แต่เรากล่าวอย่างนี้ว่า ในเวลาที่พระโยคาวจรเข้าสุภวิโมกข์อยู่ย่อมรู้ชัดแต่สิ่งที่ดีงามเท่านั้น”* พระพุทธองค์ตรัสบอกภัคควะต่อไปอีกว่า “การที่เธอซึ่งมีทิฏฐิแตกต่างกันมีความถูกใจแตกต่างกัน มีความพอใจแตกต่างกัน มีความมุ่งหมายแตกต่างกันมีอาจารย์แตกต่างกัน เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ได้ นี้เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก ขอให้เธอรักษาความเลื่อมใสในเรา (พระพุทธเจ้า)ไว้ให้ดีเถิด ภัคควะจึงได้กราบทูลพระพุทธองค์ด้วยคำ ดังที่ปรากฏว่า *“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงการที่ข้าพระองค์ซึ่งมีทิฏฐิแตกต่างกันมีความถูกใจแตกต่างกัน มีความพอใจแตกต่างกันมีความมุ่งหมายแตกต่างกัน มีอาจารย์แตกต่างกัน เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ นี้เป็นสิ่งที่กระทำได้ยากก็จริง แต่ข้าพระองค์จักรักษาความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้ให้ดีให้ได้”* (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๗/๓๔,๑๑/๔๘/๓๔), แม้เมตตาเจโตวิมุตติก็มีสุภวิโมกข์เป็นอย่างยิ่ง ดังที่ปรากฏว่า *“ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเมตตาเจโตวิมุตติว่ามีสุภวิโมกข์เป็นอย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกิยะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้”* (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๕/๑๗๘)

SAMPLE

สุภะ, มาณพ : สุภมาณพผู้เป็นบุตรของโตเทยยพราหมณ์ ในสมัยหนึ่งได้อาศัยอยู่ในนิเวศน์ของคหบดีผู้หนึ่งในกรุงสาวัตถี ด้วยกรณียกิจบางอย่างได้กล่าวกับคหบดีผู้ที่ตนอาศัยอยู่ในนิเวศน์ว่า ในเมืองาวัตถีนั้นไม่ว่างจากพระอรหันต์เลย ดังที่ปรากฏว่า *“ท่านคหบดี ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ว่า ‘กรุงสาวัตถีไม่ว่างจากพระอรหันต์เลย’วันนี้ เราควรเข้าไปนั่งใกล้สมณะหรือพราหมณ์คนใดดีหนอ”* ดู สุภมาณพ, สุภมาณพโตเทยยบุตร (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๖๒/๕๘๓)

สุภัททเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุภัททเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้นำกฤษณาและดอกมะลิไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ. อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๑/๑๘๑)

สุภัททปริพาชก :ชื่อของปริพาชกคนหนึ่งภายหลังบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เป็นสาวกรูปสุดท้ายด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา

เดิมเป็นพราหมณ์ตระกูลใหญ่ ต่อมาออกบวชเป็นปริพาชก อยู่ในเมืองกุสินารา ในวันที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานสุภัททปริพาชกได้ยินข่าวแล้ว คิดว่าตนมีข้อสงสัยอยู่อย่างหนึ่ง อยากจะขอให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อแก้ข้อสงสัยนั้นเสียก่อนที่จะปรินิพพาน จึงเดินทางไปยังสาลวัน ตรงไปหาพระอานนท์ แจ้งความประสงค์จะเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา พระอานนท์ได้ห้ามไว้เพราะเกรงว่าพระองค์เหน็ดเหนื่อยอยู่แล้ว จะเป็นการรบกวนให้ทรงลำบากสุภัททปริพาชกก็คะยั้นคะยอจะขอเข้าเฝ้าให้ได้ พระอานนท์ก็ยืนกรานห้ามอยู่ถึง ๓ วาระ จนพระผู้มีพระภาคทรงได้ยินเสียงโต้ตอบกันนั้น จึงตรัสสั่งพระอานนท์ว่าสุภัททะมุ่งหาความรู้ มิใช่ประสงค์จะเบียดเบียนพระองค์ ขอให้ปล่อยให้เขาเข้าเฝ้าเถิด สุภัททปริพาชกเข้าเฝ้าแล้ว ทูลถามว่า สมณพราหมณ์เจ้าลัทธิที่มีชื่อเสียงทั้งหลาย คือ เหล่าครูทั้ง ๖ นั้น ล้วนได้ตรัสรู้จริงทั้งหมดตามที่ตนปฏิญญา หรือได้ตรัสรู้เพียงบางส่วน หรือไม่มีใครตรัสรู้จริงเลย พระพุทธเจ้าทรงห้ามเสียและตรัสว่าจะทรงแสดงธรรม คือ หลักการหรือหลักความจริงให้ฟัง แล้วตรัสว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ หาไม่ได้ในธรรมวินัยใด สมณะ (คืออริยบุคคลทั้ง ๔) ก็หาไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น อริยมรรคมีองค์ ๘ หาได้ในธรรมวินัยใด สมณะก็หาได้ในธรรมวัยนั้น อริยมรรคมีองค์ ๘ หาได้ในธรรมวินัยนี้ ลัทธิอื่นๆ ว่างจากสมณะ และตรัสสรุปว่า ถ้าภิกษุทั้งหลายเป็นอยู่โดยชอบ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อจบพระธรรมเทศนา สุภัททปริพาชกเลื่อมใส ทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระพุทธเจ้าตรัสสั่งพระอานนท์ให้บวชสุภัททะในสำนักของพระองค์ โดย

SAMPLE

ประทานพุทธานุญาตพิเศษให้ยกเว้นไม่ต้องอยู่ติตถิยปริวาสท่านสุภัททะบวชแล้วไม่นาน (อรรถกถาว่าในวันนั้นเอง) ก็ได้บรรลุอรหัตตผลนับเป็นพุทธปัจฉิมสักขิสาวก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๒/๑๖๐,๑๐/๒๑๒/๑๖๑,๑๐/๒๑๓/๑๖๑,๑๐/๒๑๓/๑๖๒,๒๑๕/๑๖๒)

สุภัททปริพาชกวัตถุ : เรื่องสุภัททปริพาชก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของสุภัททปริพาชกว่า ไม่มีรอยเท้าในอากาศ ไม่มีสมณะภายนอก หมู่สัตว์เป็นผู้ยินดีในปปัญจธรรม แต่พระตถาคตทั้งหลาย ไม่มีปปัญจธรรม ไม่มีรอยเท้าในอากาศ ไม่มีสมณะภายนอก ไม่มีสังขาร ที่เที่ยงแท้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีความหวั่นไหว(ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๔/๑๑๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่มีสมณะภายนอก หมายถึงไม่มีสมณะผู้ดำรงอยู่ในอริยมรรคและอริยผลภายนอกพระพุทธศาสนา คำว่า ปปัญจธรรม หมายถึงกิเลสธรรมที่ทำให้เนิ่นช้า คือตัณหา ทิฏฐิ และมานะ คำว่า สังขาร ในที่นี้หมายถึงขันธ์ ๕ (ขุ.ธ.อ.(บาลี)๗/๓๗)

สุภัททอุบาสก : ชื่อของอุบาสกคนหนึ่งในบรรดาอุบาสกซึ่งประกอบด้วยกกุฏอุบาสก กฬิภอุบาสก นิกตอุบาสก กฏิสสหอุบาสก ตุฏฐอุบาสก สันตุฏฐอุบาสก ภัททอุบาสก และสุภัททอุบาสก ในหมู่บ้านญาติกะซึ่งถึงแก่กรรมแล้วไปเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบพระอานนท์ ดังปรากฏว่า *“อานนท์ กกุฏอุบาสกถึงแก่กรรมแล้วไปเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก กฬิภอุบาสก ฯลฯ นิกตอุบาสก... กฏิสสหอุบาสก ...ตุฏฐอุบาสก ... สันตุฏฐอุบาสก ... สุภัททอุบาสก ... ภัททอุบาสกถึงแก่กรรมแล้วไปเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก”* (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๖/๕๐๘), ชื่อของอุบาสกคนหนึ่งซึ่งคู่กันกับฏิสสหอุบาสก ซึ่งเป็นคู่อัครอุปัฏฐากของพระธัมมทัสสีพุทธเจ้า ดังว่า *“สุภัททอุบาสกและกฏิสสหอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก สาฬิสาอุบาสิกาและกฬิสสาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา”* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๐/๖๖๙)

สุภัททะ : ชื่อของพระเถระรูปหนึ่งซึ่งเคยเป็นปริพาชก ภายหลังบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เป็นสาวกรูปสุดท้ายด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทาเป็นสาวกที่เห็นพระพุทธเจ้า (เป็นสักขิสาวก) สาวกองค์สุดท้ายของพระพุทธเจ้า หรือที่เรียกกันสั้น ๆ ว่า ปัจฉิมสาวก (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๒/๑๖๐,๑๐/๒๑๒/๑๖๑,๑๐/๒๑๓/๑๖๑,๑๐/๒๑๔/๑๖๒),๓๗/๘๗๕/๙๐๔ ดู ***สุภัททะปริพาชก***

SAMPLE

สุภัททะ, ภิกษุ : ชื่อของภิกษุผู้บวชตอนแก่รูปหนึ่งซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งการปรารภที่จะทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ก่อนบวช เป็นช่างตัดผมในเมืองอาตุมา มีบุตรชาย ๒ คน เมื่อบวชแล้ว คราวหนึ่งได้ข่าวว่า พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่จะเสด็จมายังเมืองอาตุมา จึงให้บุตรทั้ง ๒ เอาเครื่องมือตัดผมออกไปเที่ยวขอตัดผมตามบ้านเรือนทุกแห่ง แลกเอาเครื่องปรุงยาคูมาได้มากมาย แล้วบัญชาการให้ผู้คนจัดเตรียมข้าวยาคูไว้เป็นอันมาก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึง ก็นำเอาข้าวยาคูนั้นเข้าไปถวาย พระพุทธเจ้าตรัสถามทรงทราบความว่า พระสุภัททะได้ข้าวนั้นมาอย่างไรแล้ว ไม่ทรงรับและทรงติเตียน แล้วทรงบัญญัติสิกขาบท ๒ ข้อ คือ บรรพชิตไม่พึงชักชวนคนทำในสิ่งที่เป็นอกัปปิยะ และภิกษุผู้เคยเป็นช่างกัลบกไม่พึงเก็บรักษาเครื่องตัดโกนผมไว้ประจำตัว จากการที่ได้ถูกติเตียนและเสียของเสียหน้าเสียใจ ในเหตุการณ์ครั้งนั้น พระสุภัททะก็ได้ผูกอาฆาตไว้ ต่อมา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้ ๗ วัน พระสุภัททะร่วมอยู่ในคณะของพระมหากัสสปเถระ ซึ่งกำลังเดินทางจากเมืองปาวาสู่เมืองกุสินารา ระหว่างทางนั้น คณะได้ทราบข่าวพุทธปรินิพพานจากอาชีวกผู้หนึ่ง ภิกษุทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นราคะ (คือพระปุถุชน โสดาบัน และสกทาคามี) พากันร้องไห้คร่ำครวญเป็นอันมากในขณะนั้นเอง พระสุภัททะวุฒบรรพชิต ก็ร้องห้ามขึ้นว่า “อย่าเลยท่านผู้มีอายุ พวกท่านอย่าเศร้าโศก อย่าร่ำไห้ไปเลย พวกเราพ้นดีแล้ว พระมหาสมณะนั้นคอยเบียดเบียนพวกเราว่า สิ่งนี้ควรแก่เธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่เธอ บัดนี้พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จักกระทำสิ่งนั้น”

พระมหากัสสปเถระได้ฟังแล้วเกิดธรรมสังเวช ดำริว่า พระพุทธเจ้าปรินิพพานเพียง ๗ วัน ก็ยังเกิดเสี้ยนหนามขึ้นแล้วในพระศาสนา หากต่อไปคนชั่วได้พวกพ้องมีกำลังเติบกล้าขึ้น ก็จะทำพระศาสนาให้เสื่อมถอย ดังนั้น หลังจากเสร็จงานถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว ท่านจึงได้ยกถ้อยคำของสุภัททะวุฒบรรพชิต ดังว่า *“พอทีเถิด พวกท่านอย่าโศกเศร้า อย่าคร่ำครวญเลย พวกเรารอดพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะรูปนั้นที่คอยจ้ำจี้จ้ำไชพวกเราอยู่ว่า ‘สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเธอ’ บัดนี้ พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จักทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่ทำสิ่งนั้น”* (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๖, ๗/๔๔๕/๓๙๐)

สุภัททา, พระมเหสี : ชื่อของพระมเหสีพระองค์หนึ่ง ในอดีตชาติเป็นมเหสีของพระโพธิสัตว์ ดังปรากฏว่า *“...มีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสุภัททา พระราชโอรสพระนามว่าอานันทะ”* (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๗๘)

SAMPLE

สุภัททาอุบาสิกา : ชื่อของอุบาสิกาคนหนึ่งในอดีตชาติเป็นคู่กันกับปทุมาอุบาสิกา ทั้งคู่เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาต ดังว่า *"สุทัตตอุบาสกและจิตตอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก สุภัททาอุบาสิกาและปทุมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา"* (ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๐/๖๕๕)

สุภากัมมารธีตุเถรีคาถา : ภาษิตของพระสุภากัมมารธิดาเถรี,คาถาของพระสุภากัมมารธิดาเถรีท่านพระสุภากัมมารธิดาเถรีกล่าวว่า เพราะเมื่อก่อน เรายังสาวนุ่งห่มผ้าสะอาด ได้ฟังธรรมแล้ว เรานั้นไม่ประมาท จึงได้ตรัสรู้สัจธรรม ฉะนั้น เราจึงไม่ยินดีอย่างยิ่งในกามทั้งปวง เห็นภัยในกายของตน กระหยิ่มเฉพาะเนกขัมมะเท่านั้น ละหมู่ญาติ ทาส กรรมกร บ้าน ไร่นา ความมั่งคั่ง และกองโภคะที่น่ารื่นรมย์ ที่เขาบันเทิงกันนัก ฯลฯ เรานั้นละความพินาศซึ่งมีกามเป็นเหตุเช่นนั้นได้แล้ว จักไม่กลับมาหามันอีก เพราะว่าตั้งแต่บวชแล้ว เรายินดีอย่างยิ่งในนิพพาน หวังความเยือกเย็น จึงทำสงครามต่อกามทั้งหลาย ยินดีแล้วในนิพพานเป็นที่สิ้นสังโยชน์ จักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ เดินตามทางอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางสายตรง ไม่เศร้าโศก ปราศจากกิเลสดุจธุลี เป็นทางปลอดโปร่ง ซึ่งเป็นทางที่เหล่าท่านผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่พากันข้ามไปแล้ว (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๓๙/๖๑๑)

สุภาชีวกัมพวนิกาเถรีคาถา :ภาษิตของพระสุภาชีวกัมพวนิกาเถรี,คาถาของพระสุภาชีวกัมพวนิกาเถรีท่านพระสุภาชีวกัมพวนิกาเถรีกล่าวไว้ว่า นักเลงเจ้าชู้คนหนึ่งได้ยืนขวางกั้นพระสุภาภิกษุณี ซึ่งกำลังเดินไปสวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจที่น่ารื่นรมย์ พระสุภาภิกษุณีได้พูดกับชายนักเลงเจ้าชู้นั้นว่า ฉันประพฤติผิดอะไรต่อท่านหรือ จึงมายืนขวางกั้นฉันไว้ ท่านผู้อาวุโส ชายไม่ควรถูกต้องหญิงนักบวชเลย เพราะเหตุไร ท่านจึงยืนขวางกั้นดิฉันผู้ไม่มีกิเลสเป็นเหตุยั่วยวน มีส่วนบริสุทธิ์ด้วยสิกขาที่พระสุคตทรงแสดงไว้ ในศาสนาที่ควรเคารพแห่งพระศาสดาของดิฉัน ฯลฯ พระสุภาเถรีมีดวงตางามและมีใจไม่ข้องไม่ติดในดวงตานั้นก็ควักดวงตาออกจากเบ้าตาส่งมอบให้ชายเจ้าชู้ผู้นั้นทันทีพร้อมกับกล่าวว่า เชิญนำดวงตานั้นไปเถิดเพราะเรามอบให้ท่านแล้ว ทันใดนั้นเอง ความกำหนัดในดวงตานั้น ของนักเลงเจ้าชู้นั้นก็หายไป และเขาขอขมาพระเถรีนั้นด้วยคำว่า ข้าแต่แม่นางผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ขอความสวัสดีพึงมีแก่แม่นาง เถิด ความประพฤติอนาจารเช่นนี้จักไม่มีต่อไปอีกละ (พระสุภาชีวกัมพวนิกาเถรีกล่าวว่า) ท่านกระทบกระทั่งคนเช่นดิฉันนี้ ก็เหมือนกอดกองไฟที่ลุกโชน เหมือนจับงูมีพิษร้าย ท่านขอโทษดิฉัน พึงมีความสวัสดีได้บ้าง ภิกษุณีนั้นพ้นจากนักเลงเจ้าชู้นั้นแล้วได้ไปยังสำนักพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ได้ชมบุญลักษณะอันประเสริฐ จักษุก็กลับเป็นปกติเหมือนอย่างเดิม (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๓๖๘/๖๑๖)

SAMPLE

สุภาษิต : ถ้อยคำที่กล่าวดีแล้ว, คำพูดที่ถือเป็นคติได้, ถ้อยคำที่กล่าวแนะนำ, ถ้อยคำที่กล่าวแล้วไม่มีโทษ, วิญญูชน(นักปราชญ์) ไม่ติเตียน ดังปรากฏว่า *“ทันใดนั้น พวกพราหมณ์ได้ถามพราหมณ์กูฏทันตะว่า “เหตุใด ท่านกูฏทันตะจึงไม่ชื่นชมสุภาษิตของพระสมณโคดมว่าเป็นคำกล่าวถูกต้องเล่า”* (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๘/๑๔๕,๙/๔๒๑/๑๘๕,๙/๔๒๒/๑๘๕), ดังปรากฏว่า *“พระธรรมที่วิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ที่พระพุทธเจ้าผู้มีพระจักษุตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงไว้ดีแล้ว แม้เราก็เข้าไปหาพวกท่านได้ฟังสุภาษิตของพระอริยเจ้า ได้เป็นบุตรของท้าวสักกะ มีอานุภาพมาก มีความรุ่งเรืองมาก มาเกิดในเทวโลกชั้นดาวดึงส์”* (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕๔/๒๘๑), ดังที่ปรากฏว่า *“ผลนั้นย่อมสำเร็จแก่มหาบุรุษผู้ตรัสอยู่ แม้เมื่อทรงเป็นคฤหัสถ์ ฉันใด ถ้ามหาบุรุษนั้นทรงออกผนวช หมู่ชนจะเชื่อถือพระดำรัสของพระองค์ ผู้ตรัสสุภาษิตหลากหลายแก่คนหมู่มาก ฉันนั้น”* (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๗/๑๙๔,๑๑/๓๔๒/๓๕๖), ดังปรากฏว่า *“เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “คำของใครหนอเป็นสุภาษิตพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า “สารีบุตร คำของเธอทั้งหมดเป็นสุภาษิตโดยเหตุนั้น ๆ..... ”* (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๕/๓๗๕), ดังปรากฏว่า *“ลำดับนั้น เทวดาอีกองค์หนึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า คำของใครหนอเป็นสุภาษิต”พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “คำของพวกท่านทั้งหมดเป็นสุภาษิตโดยอ้อม แต่ขอพวกท่านจงฟังคำของเราบ้าง.....”*(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๓๑/๓๖), วาจาที่ตรงข้ามกับวาจาทุพภาษิต ดังปรากฏว่า *“ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียนวาจาประกอบด้วยองค์ ๔ อะไรบ้าง คือภิกษุในธรรมวินัยนี้*

๑. กล่าวแต่วาจาสุภาษิตอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาทุพภาษิต

๒. กล่าวแต่วาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม

๓. กล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาอันไม่เป็นที่รัก

๔. กล่าวแต่วาจาจริงอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาเหลาะแหละ” (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๑๓/๓๐๘),เนื้อความของถ้อยคำที่เป็นสุภาษิต ดังที่ปรากฏว่า *“สัตว์ที่มีปัญญา ไม่โง่เขลา ไม่เป็นเหมือนคนหนวก คนใบ้ สามารถรู้ เนื้อความแห่งคำสุภาษิตและทุพภาษิตได้มีจำนวนน้อย ส่วนสัตว์ที่ไม่มีปัญญา โง่เขลา เป็นเหมือนคนหนวก คนใบ้ ไม่สามารถรู้เนื้อความแห่งคำสุภาษิตและทุพภาษิตได้มีจำนวนมากกว่า”* (อ.เอกก.(ไทย)๒๐/๓๒๔/๔๓)

SAMPLE

สุภาษิตที่แท้ : สุภาษิตที่ประกอบด้วยสมถะและวิปัสสนา ดังปรากฏว่า *“ควรเป็นผู้พอใจธรรม ยินดีในธรรม ดำรงอยู่ในธรรม รู้จักพิจารณาธรรม ไม่ควรกล่าววาจาที่ประทุษร้ายธรรม ควรให้เวลาสิ้นไปกับสุภาษิตที่แท้”* (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๓๐/๕๗๕)

สุภาษิตอันเป็นสาระ : ถ้อยคำที่กล่าวดีแล้ว, คำพูดที่ถือเป็นที่เชื่อถือได้, ถ้อยคำที่กล่าวแนะนำ, ถ้อยคำที่พิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนพูด ดังปรากฏว่า *“นรชนใดเป็นผู้ประพฤติรีบด่วน เป็นผู้ประมาทเพียงแต่รู้สุภาษิตอันเป็นสาระ และได้สดับสมาธิอันเป็นสาระในธรรมที่รู้เท่านั้น ปัญญาและสุตะย่อมไม่เจริญแก่นรชนนั้นเลย”* (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๓๓๒/๕๗๖)

สุภาสิตชยสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแข่งขันคำสุภาษิต สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งสงครามระหว่างเทพกับอสูรประชิดกัน ท้าวเวปจิตติและท้าวสักกะได้ตกลงที่จะแข่งขันกันกล่าวคำสุภาษิต พวกเทพและพวกอสูรจึงได้ร่วมกันตั้งผู้ตัดสินที่รู้คำสุภาษิต และคำทุพภาษิต

ท้าวเวปจิตติกล่าวขึ้นก่อนว่า คนพาลพึงทำลายได้ทุกสิ่ง ถ้าเราไม่กีดกันไว้เสียก่อน เพราะฉะนั้น ธีรชนพึงกีดกันพวกคนพาลไว้ด้วยอาชญาอย่างรุนแรง

ท้าวสักกะกล่าวว่า ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้มีสติ สงบใจไว้ได้ เราเห็นว่า การสงบใจไว้ได้ของผู้นั้นเป็นการกีดกันพวกคนพาลไว้ได้

: ข้าพเจ้าเห็นคุณ และโทษในความอดกลั้นนี้ว่า เมื่อใด คนพาลเข้าใจบุคคลนั้นว่าผู้นี้ย่อมอดกลั้นต่อเราเพราะความกลัวเป็นต้น

:บุคคลจะเข้าใจว่าผู้นี้อดกลั้นต่อเราได้เพราะความกลัวหรือไม่ก็ตามที ประโยชน์ทั้งหลายของตนเป็นอย่างยิ่ง ประโยชน์ที่ยิ่งกว่าขันติไม่มีเป็นต้น

ครั้งนั้น ผู้ตัดสินกล่าวว่า ท้าวเวปจิตติตรัสแต่คาถาที่มีความเกี่ยวข้องกับอาชญาเกี่ยวข้องกับศัสตรา เหตุนั้น จึงยังมีความทะเลาะ ความแก่งแย่ง ความวิวาท ส่วนท้าวสักกะตรัสคาถาที่ไม่เกี่ยวข้องกับอาชญา ศัสตรา เหตุนั้น จึงไม่มีความทะเลาะ ไม่มีความแก่งแย่ง ไม่มีความวิวาท ท้าวสักกะชนะเพราะได้กล่าวคำสุภาษิต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๑/๓๖๖)

สุภาสิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยวาจาสุภาษิต ๔ ประการ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สุภาสิตสูตร พระสูตรว่าด้วยวาจาสุภาษิต ๔ ประการ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงองค์ประกอบของวาจาที่เป็นสุภาษิต ไม่มีโทษ และผู้รู้ไม่ติเตียน องค์ประกอบของวาจานั้นมี ๔ ประการ คือ (๑) เป็นคำสุภาษิต (๒) เป็นธรรม (๓) เป็นคำที่น่ารัก (๔) เป็นคำสัตย์ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๕๒/๖๐๒)

SAMPLE

2.สุภาสิตสูตร พระสูตรว่าด้วยวาจาสุภาษิต สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน คือ

๑. วาจาสุภาษิตอย่างเดียว ไม่ใช่วาจาทุพภาษิต

๒. วาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่ใช่วาจาที่ไม่เป็นธรรม

๓. วาจาอันเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่ใช่วาจาอันไม่เป็นที่รัก

๔. วาจาจริงอย่างเดียว ไม่ใช่วาจาเหลาะแหละ

ครั้นแล้วจึงตรัสว่า สัตบุรุษกล่าววาจาสุภาษิตว่าเป็นวาจาสูงสุด บุคคลพึงกล่าววาจาที่เป็นธรรม ไม่พึงกล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม พึงกล่าววาจาอันเป็นที่รัก ไม่พึงกล่าววาจาอันไม่เป็นที่รัก พึงกล่าววาจาจริง ไม่พึงกล่าววาจาเท็จ

ท่านพระวังคีสะเห็นเช่นนั้นจึงทูลว่าบุคคลพึงกล่าวแต่วาจาที่ไม่ทำให้ตนเดือดร้อน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น พึงกล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักที่ชนชื่นชอบ ไม่พึงพูดหยาบคายต่อผู้อื่น พึงพูดแต่วาจาอันเป็นที่รัก คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย ธรรมนี้เป็นของเก่าสัตบุรุษตั้งมั่นแล้วในคำสัตย์ ทั้งที่เป็นอรรถและเป็นธรรม พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด อันเกษม เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ พระวาจานั้นแล สูงสุดกว่าวาจาทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๐๘)

สุภูตเถรคาถา : ภาษิตของพระสุภูตเถระ,คาถาของพระสุภูตเถระ ท่านพระสุภูตเถระกล่าวว่า คนผู้ประสงค์จะทำการงาน ประกอบตนอยู่ในการงานที่ไม่ควรประกอบ หากยังขืนทำอยู่จะไม่ประสบความสำเร็จ การประกอบในการงานที่ไม่ควรประกอบนั้นแล เป็นลักษณะแห่งความล้มเหลว ฯลฯ ดอกไม้งาม มีสีสวย(แต่)ไม่มีกลิ่น แม้ฉันใด วาจาสุภาษิตก็ฉันนั้น ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำตาม ดอกไม้งาม มีทั้งสีและมีกลิ่น แม้ฉันใด วาจาสุภาษิต ก็ฉันนั้น ย่อมมีผลแก่ผู้ทำตามด้วยดี (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๒๐/๓๙๓)

สุภูติ, กุลบุตร: ชื่อของกุลบุตรคนหนึ่งเป็นบุตรสุมนเศรษฐี ผู้ที่ปฏิบัติตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าตรัสว่า ให้ศึกษาในอรณวิภังค์ว่า รู้ธรรมที่มีกิเลสและรู้ธรรมที่ไม่มีกิเลสแล้ว ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติเพื่อไม่มีกิเลส ดังว่า *“ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาในอรณวิภังค์นี้อย่างนี้แลว่า‘เราทั้งหลาย รู้ธรรมที่มีกิเลสและรู้ธรรมที่ไม่มีกิเลสแล้ว จักปฏิบัติตามข้อปฏิบัติเพื่อไม่มีกิเลส’ กุลบุตรผู้มีนามว่าสุภูติ ได้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติเพื่อไม่มีกิเลสแล้ว”* (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔๐/๔๐๑)

สุภูติ, พระ : พระมหาสาวกองค์หนึ่งเป็นบุตรสุมนเศรษฐี ในพระนครสาวัตถี ได้ไปร่วมงานฉลองวัดเชตวันของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา มีความเลื่อมใสบวชในพระพุทธศาสนา ท่านมีปฏิปทาที่พิเศษกว่าผู้อื่น คือเมื่อแสดงธรรมก็

SAMPLE

จะไม่ออกไปนอกจากนิยาม (กำหนด) ที่พระศาสดาทรงแสดงไว้ ไม่พูดถึงคุณหรือโทษของใคร เวลาเที่ยวไปบิณฑบาต ก่อนจะรับอาหารบิณฑบาต ท่านจะเข้าเมตตาฌานก่อน ออกจากฌานแล้วจึงรับอาหารบิณฑบาต ทำอย่างนี้ทุก ๆ เรือน ด้วยตั้งใจว่าทำอย่างนี้ผู้ถวายอาหารบิณฑบาตจะได้ผลบุญมาก ประกอบร่างกายของท่านสง่างามและผิวพรรณผุดผ่อง จึงนำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่บุคคลเป็นจำนวนมาก ต่อมาเจริญวิปัสสนาทำเมตตาฌานให้เป็นบาท ได้สำเร็จพระอรหัต พระศาสดาทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ ๒ ทาง คือในทางอรณวิหาร (เจริญฌานประกอบด้วยเมตตา) และเป็นทักขิไณย บุคคล ดังที่ปรากฏว่า *“ครั้งนั้น ท่านพระสุภูติกับภิกษุผู้มีศรัทธาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระสุภูติดังนี้ว่า “สุภูติ ภิกษุนี้ (หมายถึงภิกษุผู้เป็นบุตรของอนาถบิณฑิกคหบดี ซึ่งมีศรัทธาออกบวชในสำนักของท่านพระสุภูติเถระผู้เป็นอาว์ ต่อมาพระเถระนำเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แม้พระองค์จะทรงทราบดีว่า ภิกษุนี้เป็นใคร ชื่ออะไรแต่ก็ทรงตรัส ถามเพื่อปรารภเหตุที่จะแสดงพระธรรมเทศนาชื่อไร”* (องฺ.เอกา ทสก.(ไทย). ๓/๑๔/๓๘๔)) (อ.เอกาทก.(ไทย) ๒๔/๑๔/๔๒๐), ท่านได้สละทรัพย์ประมาณ ๘๐ โกฏิ รวมทั้งทาสและกรรมกรจำนวนมากแล้วเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏว่า *“ ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) พระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโอกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก เธอจักสละทรัพย์ประมาณ ๘๐ โกฏิรวมทั้งทาสและกรรมกรจำนวนมากแล้วบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโคดม ท่านจักให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมศากยะผู้ประเสริฐ ทรงพอพระทัยแล้วเป็นสาวกมีนามว่าสุภูติ ของพระศาสดา”* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๒/๑๒๗)

สุภูติ, ภิกษุ : ดู สุภูติ,พระ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐๑/๒๗,๒๐/๒๐๒/๒๗)

สุภูติเถรคาถา : ภาษิตของพระสุภูติเถระ,คาถาของพระสุภูติเถระ ท่านพระสุภูติเถระกล่าวไว้ว่า ฝนเอ๋ย กุฎีของเราสบาย มุงบังมิดชิดดี จงตกตามสบายเถิด จิตเราหลุดพ้น ตั้งมั่นดีแล้ว เราปรารภความเพียรอยู่ จงตกลงมาเถิดฝน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑/๓๐๓)

สุภูติเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุภูติเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเป็นชฎิลบำเพ็ญตบะอยู่ในป่าผู้เดียว ได้ให้โอวาทตนเองไม่ให้กำหนัดในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดเป็นต้นอยู่เป็นเวลานาน ต่อมาได้ทำจิตให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้ปูเครื่องลาดจัดอาสนะถวาย และยืนเฝ้าอยู่ตลอด ๗ วัน เมื่อพระพุทธเจ้าออกจากสมาธิแล้ว สอนให้ท่านเจริญพุทธานุสสติภาวนา เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๘๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้า

SAMPLE

จักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๑๒๓)

สุภูติสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงแก่พระสุภูติ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สุภูติสูตร พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงแก่พระสุภูติ พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระสุภูติกับภิกษุผู้มีศรัทธาซึ่งเข้ามาเฝ้าว่า สุภูติ ภิกษุนี้ ชื่อไร เมื่อพระสุภูติกราบทูลว่า ภิกษุนี้มีศรัทธา เป็นบุตรของอุบาสกผู้มีศรัทธา ออกบวชด้วยศรัทธา จึงตรัสว่า ภิกษุนี้เห็นลักษณะแห่งศรัทธาของผู้มีศรัทธาหรือ เมื่อพระสุภูติกราบทูลว่า บัดนี้ เป็นกาลสมควรแสดงลักษณะของผู้มีศรัทธานั้น ขอพระผู้มีพระภาคโปรดตรัสลักษณะแห่งศรัทธาของผู้มีศรัทธาเถิด ข้าพระองค์จักทราบว่า ภิกษุนี้จะเห็นลักษณะแห่งศรัทธาของผู้มีศรัทธาหรือไม่ จึงตรัสว่า ภิกษุ (๑) เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมาก (๓) มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี (๔) เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ (๕) ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำทั้งงานสูงและงานต่ำของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้สามารถจัดได้ (๖) เป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟังและผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีปราโมทย์อย่างยิ่งในอภิธรรม ในอภิวินัย (๗) ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย (๘) ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก (๙) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง เป็นต้น (๑๐) เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม (๑๑) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พระสุภูติได้กราบทูลว่า ลักษณะแห่งศรัทธาของผู้มีศรัทธาที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้วนี้มีอยู่พร้อมแก่ภิกษุนี้ และภิกษุนี้ก็เห็นลักษณะแห่งศรัทธาของผู้มีศรัทธาเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคได้ประทานสาธุการแก่พระสุภูติว่า ถ้าเช่นนั้น เธอพึงอยู่กับภิกษุชื่อว่ามีศรัทธานี้เถิด แต่เมื่อเธอหวังจะมาเยี่ยมเยือนตถาคต เธอกับภิกษุชื่อว่ามีศรัทธานี้พึงมาเยี่ยมเยือนตถาคตเถิด (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔/๔๒๐)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุภูติรูปนี้ คือภิกษุผู้เป็นบุตรของอนาถบิณฑิกคหบดี ซึ่งมีศรัทธาออกบวชในสำนักของท่านพระสุภูติผู้เป็นอาว์ ต่อมาพระเถระนำเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แม้พระองค์จะทรงทราบดีว่า ภิกษุนี้เป็นใคร ชื่ออะไร แต่ก็ตรัสถามเพื่อปรารภเหตุที่จะแสดงพระธรรมเทศนา (อง.เอกาทสก.อ. ๓/๑๔/๓๘๔)

2.สุภูติสูตร พระสูตรว่าด้วยพระสุภูติเถระ พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานปรารภการเข้าอรหัตตผล-สมาบัติและอนุปาทิเสสนิพพานของท่านพระสุภูติเถระ มีใจความว่า ผู้กำจัดวิตกได้ และล่วงพ้นกิเลสทั้งหลายได้อย่างสิ้นเชิง ย่อมไม่หวนกลับมาเกิดอีก (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๗/๓๐๓)

สุมทุมพุ่มไม้ : พุ่มไม้,ซุ้มไม้,สุมทุม เป็นที่ซึ่งมีต้นไม้หรือเถาวัลย์ที่เป็นพุ่มหรือร่มเงาปกคลุมอยู่ทำให้ร่มครึ้ม ตัวอย่างเช่น พวกหนุ่มสาวชอบแอบไปพลอดรักกันหลังสุมทุมพุ่มไม้ตามสวนสาธารณะ มักใช้เข้าคู่กับคำ พุ่มไม้ เป็น สุมทุมพุ่มไม้ ดังที่ว่า *“ครั้งนั้น มนุษย์เหล่านั้นบางพวก มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘พวกเราอย่าฆ่าใคร ๆ และใคร ๆ ก็อย่าฆ่าพวกเรา ทางที่ดี เราควรเข้าไปตามป่าหญ้า สุมทุมพุ่มไม้ป่าไม้ เกาะกลางแม่น้ำ หรือซอกเขา ใช้รากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหารเลี้ยงชีพ”* (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๔/๗๕)

สุมนตาลวัณฏิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุมนตาลวัณฏิยเถระ มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาเป็นคนละองค์กัน คือ

1.สุมนตาลวัณฏิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านถวายพัดใบตาลอบด้วยดอกมะลิแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๕๕๘)

2.สุมนตาลวัณฏิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายพัดใบตาลแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑/๑๐๗)

สุมนเถรคาถา : ภาษิตของพระสุมนเถระ,คาถาของพระสุมนเถระ มี ๒ คาถา แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สุมนเถรคาถา ภาษิตของพระสุมนเถระ,คาถาของพระสุมนเถระ ท่านพระสุมนเถระเมื่อเปล่งอุทานจึงได้กล่าวว่า พระอุปัชฌาย์ปรารถนาธรรมข้อใด ในบรรดาธรรมทั้งหลาย จึงได้อนุเคราะห์เราผู้มุ่งหวังแต่นิพพาน กิจที่ควรทำ เราได้ทำเสร็จสิ้นแล้ว ธรรม เราได้บรรลุแล้ว ให้แจ้งประจักษ์ด้วยตนเองแล้ว เรานั้นมีญาณบริสุทธิ์หมดความสงสัย จึงประกาศให้แจ้งในสำนักท่าน เรารู้จักขันธ์ที่อาศัยอยู่มาก่อน ชำระทิพยจักษุให้หมดจดแล้ว เราได้บรรลุประโยชน์ตน ได้ทำตามคำสั่งสอนของ

SAMPLE

พระพุทธเจ้าแล้ว เราไม่ประมาท ศึกษาสิกขามาอย่างดีในคำสอนของท่าน กิเลสอาสวะทั้งมวลของเราสิ้นไปแล้ว บัดนี้ ไม่มีการเกิดอีก ท่านมีแต่ความเอ็นดู ได้อนุเคราะห์สั่งสอนเรา ด้วยข้อวัตรปฏิบัติที่ประเสริฐ คำสอนของท่านไม่ไร้ค่า เราเป็นอันเตวาสิกศึกษาแล้วในสำนักของท่าน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๓๐/๓๙๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มรรค ๔ (๑) โสดาปัตติมรรค (๒) สกทาคามิมรรค (๓) อนาคามิมรรค (๔) อรหัตตมรรค (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๓๑/๕๕)

2.สุมนเถรคาถา ภาษิตของพระสุมนเถระ,คาถาของพระสุมนเถระ ท่านพระสุมนเถระกล่าวไว้ว่า เมื่อครั้งเราบวชใหม่ มีอายุได้ ๗ ขวบ โดยกำเนิดได้ข่มพญานาค ผู้มีฤทธิ์มากด้วยฤทธิ์ ได้ตักน้ำจากสระใหญ่อโนดาดมาถวายพระอุปัชฌาย์ พระศาสดาได้ทอดพระเนตรเห็นเราแล้วตรัสดังนี้ว่า สารีบุตร เธอจงดูเด็กน้อยนี้ ผู้มีใจตั้งมั่นดีภายใน กำลังถือหม้อน้ำมานี้ สามเณรของพระอนุรุทธะ มีวัตรน่าเลื่อมใส มีอิริยาบถงดงาม ทั้งแกล้วกล้าด้วยฤทธิ์ อันพระอนุรุทธะผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ฝึกให้เป็นบุรุษอาชาไนย ผู้เป็นคนดีฝึกให้เป็นคนดี ผู้สำเร็จกิจแล้ว แนะนำสั่งสอนแล้ว สุมนสามเณรนั้น ได้ถึงความสงบอย่างยิ่ง ทำให้แจ้งซึ่งธรรมอันไม่กำเริบพระอรหัตตผล แล้วหวังว่าใคร ๆ อย่าพึงรู้จักเรา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๒๙/๔๑๓)

สุมนเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุมนเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเกิดเป็นช่างร้อยดอกไม้ ได้นำดอกมะลิซ้อนไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๒/๒๑๑)

สุมนทามิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสุมนทามิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านถวายพวงมาลัยดอกมะลิแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘/๕๕๙)

สุมนพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระสุมนพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๒ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระสุมนพุทธเจ้าประสูติในกรุงเมขละ พระชนกพระนามว่าพระเจ้าทัตตะ พระชนนีพระนามว่าสิริมา พระมเหสีพระนามว่าวฏังสกี พระโอรสพระนามว่าอนูปมะทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะคือช้าง บำเพ็ญบารมีอยู่ ๑๐ เดือน จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นกากะทิง พระศาสดาทรงช่วยเหลือมหาชนด้วยความเพียรนั้นอย่างนี้ ทรงช่วยเทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ให้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ พระมหาวีระตรัสสอนหมู่เดียรถีย์ในกาลใด ในกาลนั้นทรงช่วยเหล่าสัตว์ ประมาณ

SAMPLE

๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ให้บรรลุธรรมในกาลแสดงธรรมครั้งที่ ๒ ในกาลเมื่อเทวดาและมนุษย์ผู้พร้อมเพรียงกัน ร่วมใจกันมาทูลถามนิโรธปัญหาและความสงสัยทางใจ ในกาลทรงแสดงธรรมเป็นเครื่องแสดงนิโรธแม้ครั้งนั้นเหล่าสัตว์ประมาณ ๙๐,๐๐๐ โกฏิได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ มีการประชุมแห่งพระขีณาสพ ผู้ปราศจากมลทิน มีจิตสงบระงับ ผู้คงที่ ๓ ครั้ง เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษาแล้ว เมื่อสงฆ์ประกาศปวารณา พระตถาคตทรงปวารณาพร้อมด้วยภิกษุประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิจากนั้นในการประชุมกันที่สุวรรณบรรพตอันสุกปลั่ง พระขีณาสพประมาณ ๙๐,๐๐๐ โกฏิมาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ ในกาลเมื่อท้าวสักกเทวราชเสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระขีณาสพจำนวน ๘๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ พระสรณเถระและพระภาวิตัตตเถระเป็นคู่อัครสาวก พระอุเทนเถระเป็นพุทธอุปัฏฐากพระโสณาเถรีและพระอุปโสณาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา วรุณอุบาสกและสรณอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก จาลาอุบาสิกาและอุปจาลาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะผู้ทรงพระยศ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อังคาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้นสูงที่อังคารามนั้นสูงถึง ๔ โยชน์(ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๐๗)

สุมนมาลาการวัตถุ : เรื่องช่างดอกไม้ชื่อสุมนะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลทำกรรมใดแล้วย่อมไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง อิ่มเอิบดีใจ เสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่า เป็นกรรมดี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๘/๔๘)

สุมนวีชนิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสุมนวีชนิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่๙๑ ท่านได้ใช้พัดวิชนีพัดต้นโพธิ์ซึ่งเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๖/๑๒๔)

สุมนสามเณรวัตถุ : เรื่องสุมนสามเณร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุใดแลยังหนุ่มแน่น ย่อมประกอบขวนขวายในพุทธศาสนา ภิกษุนั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว เหมือนดวงจันทร์พ้นจากเมฆ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๒/๑๕๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทำโลกนี้ให้สว่างไสว หมายถึงให้โลกคือขันธ์ ๕ สว่างไสวด้วยอรหัตตมรรคญาณ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๐)

สุมนสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุมนาราชกุมารี พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับสุมนาราชกุมารีเกี่ยวกับความแตกต่างกันแห่งสาวก ๒ คน ที่มีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีปัญญาเสมอกัน แต่คนหนึ่งเป็นทายก อีกคนหนึ่งไม่ใช่ทายก คนทั้งสองนั้น หลังจากตายแล้วไปเกิดเป็นเทวดาดังนี้ว่า เทวดาผู้เคยเป็น

SAMPLE

ทายกย่อมข่มเทวดาผู้ไม่เคยเป็นทายกด้วยฐานะ ๕ คือ (๑) อายุ (๒) วรรณะ (๓) สุข (๔) ยศ และ (๕) อธิปไตย แต่ละอย่างที่เป็นทิพย์ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ผู้ที่เคยเป็นทายกย่อมข่มผู้ไม่เคยเป็นทายกด้วยฐานะ ๕ คือ (๑) อายุ (๒) วรรณะ (๓) สุข (๔) ยศ และ (๕) อธิปไตย แต่ละอย่างที่เป็นของมนุษย์

ถ้าเป็นบรรพชิตผู้ที่เคยเป็นทายกย่อมข่มบรรพชิตผู้ไม่เคยเป็นทายกด้วยฐานะ ๕ คือ (๑) เมื่อเขาขอร้องจึงใช้สอยจีวรมาก เมื่อเขาไม่ขอร้องจึงใช้สอยน้อย (๒) เมื่อเขาขอร้องจึงฉันบิณฑบาตมาก เมื่อเขาไม่ขอร้องจึงฉันน้อย (๓) เมื่อเขาขอร้องจึงใช้สอยเสนาสนะมาก เมื่อเขาไม่ขอร้องจึงใช้สอยน้อย (๔) เมื่อเขาขอร้องจึงใช้สอยเภสัชมาก เมื่อเขาไม่ขอร้องจึงใช้สอยน้อย (๕) เพื่อนพรหมจารีที่อยู่ร่วมกัน ย่อมประพฤติต่อเธอด้วยกายวาจาและใจ เป็นที่พอใจเป็นส่วนมาก ที่ไม่พอใจเป็นส่วนน้อย นำสิ่งเป็นที่พอใจมาเป็นส่วนมาก ที่ไม่พอใจเป็นส่วนน้อย แต่ถ้าสาวกทั้งสองคนบรรลุอรหัตตผลแล้วจะไม่มีความแตกต่างกันเลย แล้วตรัสว่า สุมนา บุคคลควรให้ทาน ควรทำบุญ เพราะบุญเป็นอุปการะแก่เทวดา มนุษย์ และบรรพชิต (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๑/๔๕)

สุมนอุบาสก : ชื่อของอุบาสกคนหนึ่งซึ่งเป็นคู่กับอัจจุคคตอุบาสกทั้งคู่นี้เป็นอัครอุปัฏฐากในกาลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ ดังปรากฏว่า *“...อัจจุคคตอุบาสกและสุมนอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก นันทาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา...”* (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๒๒/๗๐๕)

สุมนะ, ช่างดอกไม้ :ชื่อของช่างดอกไม้คนหนึ่ง ภายหลังอุปสมทในพระพุทธศาสนา พระสุมนเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนจึงกล่าวว่า *“ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นช่างดอกไม้ มีนามว่าสุมนะ ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลีคือกิเลสผู้สมควรรับเครื่องบูชาของชาวโลก”* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๒/๒๑๑)

สุมนะ, พระ : ชื่อของพระเถระรูปหนึ่งในสมัยพุทธกาล สมัยหนึ่งพักอยู่ที่อยู่ที่ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถีกับท่านพระเขมะ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับและทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าเกี่ยวกับพระอรหันตขีณาสพว่า ย่อมไม่มีผู้ที่ประเสริฐกว่าเรา ไม่มีผู้เสมอเรา ไม่มีผู้ที่ด้อยกว่าเรา ดังปรากฏว่า *“ท่านพระสุมนะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุใดเป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า‘ผู้ที่ประเสริฐกว่าเราไม่มี’ ว่า ‘ผู้ที่เสมอกับเราไม่มี’ หรือว่า ‘ผู้ที่ด้อยกว่าเราไม่มี”* (อง.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๙/๕๑๖), ชื่อของพระเถระรูปหนึ่งซึ่งในอดีตชาติมีชื่อว่าพระเอก

จินติกเถระ เคยเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ดังที่ปรากฏว่า *"...ท่านมีนามว่าสุมนะเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระพร่ำสอนอรรถธรรม ให้ข้าพเจ้าสลดใจ"* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๒/๓๕๓,๓๒/๔๗/๔๙๐,๓๓/๒๔/๖๔๔)

สุมนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อขอพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง ในอดีตชาติเคยเป็นพระเถระนามว่าพระสีหาสนทายกเถระ ในกาลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ท่านได้มีจิตเลื่อมใสมีใจยินดีได้ทำพระแท่นสีหาสน์ (หมายถึงอาสนะอย่างดี) (ขุ.อป.อ.๒/๑๒๙/๓๕) เป็นอาสนะของพระผู้มีพระภาคผู้องอาจดุจสีหะ เป็นอาสนะที่ประดับด้วยของมีค่า เช่น เงิน และทองเป็นต้น (ขุ.อป.อ. ๒/๒๑/๒๑๙)) ครั้นทำเสร็จแล้วได้ทำตั่งสำหรับรองพระบาทถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะนั้น ในฤดูฝน ได้สร้างเรือนคลุมบนพระแท่นสีหาสน์นั้น ด้วยบุญกรรมนั้น ทำให้ท่านเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุมนะจำนวน ๓ ชาติ ดังปรากฏว่า *".....ในกัปที่ ๗๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ มีพระนามว่าสุมนะ"* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๐/๑๐๓)

สุมนะ, พระพุทธเจ้า : พระนามของพระพุทธเจ้าคือสุมนพุทธเจ้า ได้เสด็จอุบัติในสมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะนั้น พระองค์ไม่มีใครเสมอโดยธรรมทั้งปวงทรงสูงสุดแห่งสัตว์ทั้งปวง ดังปรากฏว่า *"สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ ได้มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำพระนามว่าสุมนะไม่มีใครเสมอโดยธรรมทั้งปวง ทรงสูงสุดแห่งสัตว์ทั้งปวง"* (ขุ.พุทธ (ไทย)๓๒/๒๘/๕๕๕,๓๓/๑/๖๐๗,๓๓/๑/๖๑๓,๓๓/๕/๗๒๑,๓๓/๒๒/๖๑๑,๓๓/๒๕/๖๑๑,๓๓/๒๖/๖๑๑,๓๓/๓๔/๖๑๒,๓๓/๖๖/๑๒๘,๓๓/๑๑/๖๐๘,๓๓/๑๘/๖๐๙) พระสุมนะพุทธเจ้า ประสูติเป็นพระสุมนะราชกุมาร ในราชวงศ์กษัตริย์แห่งเมขละนคร พระราชบิดาทรงพระนามว่าพระเจ้าสุทัตตะ และพระราชมารดาทรงพระนามว่าพระนางสิริมา สุมนะราชกุมารทรงเกษมสำราญอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ในปราสาท ๓ หลัง ชื่อ สิริวัฒนะ โสมวัฒนะ และอิทธิวัฒนะ มีพระมเหสีพระนามว่า พระนางวฏังสิกาเทวี และทรงมีสนมนารีแวดล้อมอีก ๓๖๐,๐๐๐ นาง วันหนึ่ง พระสุมนะทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสี่ พระองค์จึงมีพระทัยน้อมไปทางบรรพชา เมื่อพระนางวฏังสิกาเทวีประสูติพระโอรส พระนามว่า อนูปมะกุมาร จึงได้เสด็จออกบรรพชาด้วยคชยาน โดยมีผู้ออกบรรพชาตาม จำนวน ๓๐ โกฏิ สุมนะราชกุมาร ๑๐ ทรงบำเพ็ญความเพียรอยู่ ณ อโนมนิคม เป็นเวลา เดือน จนถึงวันเพ็ญเดือนวิสาขะ ทรงรับข้าวมธุปายาสจากนางอนุปมา ธิดาของอโนมเศรษฐี และรับหญ้า ๘ กำจากอนุปมาชีวก ปูลาดใต้

ต้นนาคะ (ต้นกากะทิง) เป็นโพธิบัลลังก์ กำจัดเหล่ามารให้พ้นไป และได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในคืนนั้น พระสุมนะพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา แก่พระภิกษุผู้บรรพชาตามจำนวน ๓๐ โกฏิ พร้อมสรณกุมารพระอนุชาต่างมารดา และภาวิตัตตมาณพบุตรปุโรหิต ที่ราชอุทยาน ในเมขละนคร ทำให้พระภิกษุ ๓๐ โกฏินั้น พร้อมพระอนุชาและบุตรปุโรหิต สำเร็จเป็นพระอริยบุคล

ธรรมาภิสมัยในพุทธกาลของพระสุมนะพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น ๓ วาระ คือ

วาระที่ ๑ แสดงปฐมเทศนา ธรรมาภิสมัยบังเกิดแก่มนุษย์และเทวดา ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ

วาระที่ ๒ แสดงธรรมย่ำยีพวกเดียรถีย์ ณ สุนันทวดีนคร ธรรมาภิสมัยบังเกิดแก่มนุษย์และเทวดา ๑,๐๐๐ โกฏิ

วาระที่ ๓ แสดงนิโรธปัญหาแก่พระเจ้าอรินทมะ ธรรมาภิสมัยบังเกิดแก่มนุษย์และเทวดา ๙๐,๐๐๐ โกฏิ

พระสุมนะพุทธเจ้า ทรงประชุมสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ ทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์สาวก ๑,๐๐๐ โกฏิ

ครั้งที่ ๒ ทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์สาวก ๙๐,๐๐๐ โกฏิ

ครั้งที่ ๓ ทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์สาวก ๘๐,๐๐๐ โกฏิ

พระสุมนะพุทธเจ้ามีพระสาวกองค์สำคัญ คือ พระอัครสาวก คือ พระสรณะเถระและพระภาวิตัตตะเถระ พระอัครสาวิกา คือ พระโสณาเถรี และพระอุปโสณาเถรี พระอุปัฏฐาก คือ พระอุเทนะเถระ

พระสุมนะพุทธเจ้ามีพระวรกายสูง ๙๐ ศอก พระพุทธรัศมีแผ่ซ่านออกจากพระวรกายส่องแสงสว่างไสวไปทั่วหมื่นโลกธาตุ เมื่อพระชนมายุได้ ๙๐,๐๐๐ ปี จึงปรินิพพานที่พระวิหารอังคาราม พระศาสนาดำรงอยู่ ๙๐,๐๐๐ ปีแล้วอันตรธานไป

สุมนะ, ภิกษุ : ชื่อของพระเถระรูปหนึ่งซึ่งเป็นชาวปาเฐยยะ ได้รับเลือกจากท่านพระเรวตะพร้อมภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะอีก ๔ รูป คือท่านพระเรวตะ ท่านพระสัมภูตสาณวาสี ท่านพระยสกากัณฑกบุตร เพื่อที่วินิจฉัยอธิกรณ์ด้วยอุพพาหิกวิธี (คือวิธีระงับอธิกรณ์ ในกรณีที่ประชุมสงฆ์มีความไม่สะดวกด้วยเหตุบางอย่าง สงฆ์จึงเลือกภิกษุบางรูปในที่ประชุมนั้น ตั้งเป็นคณะทำงานแล้วมอบเรื่องให้นำไปวินิจฉัย (วิ.อ. ๓/๒๓๑/๒๙๙)) ดังที่ปรากฏว่า *“.....สงฆ์จึงคัดเลือกภิกษุชาวปราจีน ๔ รูป คือท่านพระสัพพกามี ท่านพระสาฬหะ ท่านพระอุชชโสภิตะ และท่านพระวาสภคามิกะ และภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะอีก ๔ รูป คือท่านพระเรวตะ ท่านพระสัมภูตสาณวาสี ท่านพระยสกากัณฑกบุตร และท่านพระสุมนะ”* (วิ.จู.(ไทย)๗/๔๕๖/๔๑๒), ชื่อของพระเถระรูป

SAMPLE

หนึ่งซึ่งทรงจำพระวินัยสืบต่อกันมา เป็นศิษย์ของพระติสสเถระ เป็นพหูสูต ดังที่ปรากฏว่า *“ต่อมา พระอภยะผู้มีปัญญา ฉลาดในพระปิฎกทั้งหมด พระติสสเถระผู้มีปัญญาเชี่ยวชาญในพระวินัย พระสุมนะมีปัญญามาก ผู้เป็นศิษย์ของพระติสสเถระนั้น เป็นพหูสูตรักษาพระศาสนาต่อกันมาอยู่ในชมพูทวีป”* (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๘/๓/๖),๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๖

สุมนะ, ยักษ์ : ชื่อของยักษ์ตนหนึ่งในหมู่ของยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ ดังที่ปรากฏว่า *“ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ คือใคร คืออินทะ โสมะ วรุณะ ภารทวาชะ ปชาบดี จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุฆัณฑุ นิฆัณฑุ ปนาทะ โอปมัญญะ เทวสูตะ มาตลิ จิตตเสนะ คันธัพพะ นโฬราชา ชโนสภะ สาตาคิระ เหมวตะ ปุณณกะกรติยะ คุฬะ สิวกะ มุจลินทะ เวสสามิตตะ ยุคันธระ โคปาละ สุปปเคธะ หิริ เนตติ มันทิยะ ปัญจาลจันทะ อาฬวกะ ปชุนนะ สุมนะ สุมุขะทธิมุขะ มณิมานิจระ ทีฆะ รวมทั้งเสรีสกะด้วย”* (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

สุมนา : เทพธิดาองค์หนึ่งในบรรดาเทพธิดา ๔ ตนที่เกิดในสวรรค์วิมาน ซึ่งถวายดอกไม้ต่างชนิดกัน เทพธิดาสุมนานี้ได้ถวายดอกมะลิตูม ดังที่ปรากฏว่า *“...ชาติก่อนดิฉันชื่อว่าสุมนา ได้ถวายดอกมะลิตูม มีสีคล้ายงาช้าง แด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในปัณณกตนครซึ่งตั้งอยู่บนเนิน เป็นเมืองที่รุ่งเรือง น่ารื่นรมย์ ของแคว้นเอสิกา เพราะบุญนั้นดิฉันจึงมีผิวพรรณงามเช่นนี้ ฯลฯ และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทิศอย่างนี้”* (ขุ.วิ.(ไทย ๒๖/๗๘๐/๙๐)

สุมนา, พระมเหสี : พระมเหสีพระองค์หนึ่ง ในอดีตชาติเป็นพระมเหสีของพระโพธิสัตว์พระนามว่าสิทธัตถะ มีพระราชโอรสพระนามว่าอนุปมะดังปรากฏว่า *“....มีนางสนมกำนัล ๔๘,๐๐๐ นางล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสุมนา พระราชโอรสพระนามว่าอนุปมะ”* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๕/๖๗๓), ชื่อของพระมเหสีพระองค์หนึ่งในอดีตชาติเป็นพระมเหสีของพระโพธิสัตว์พระนามว่าสุเมธ มีพระราชโอรสพระนามว่าปุนัพพะ ดังว่า *“มีนางสนมกำนัล ๔๘,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสุมนา พระราชโอรสพระนามว่าปุนัพพะ”* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๐/๖๔๘)

สุมนา, ราชกุมารี : พระราชธิดาของพระเจ้ามหาโกศลแห่งแคว้นมคธ เป็นพระราชกนิษฐาของพระเจ้าปเสนทิโกศลที่มีพระนามว่า “สุมนา” เพราะอดีตชาติเคยถวายสักการะด้วยพวงดอกมะลิ(สุมนมาลา) แด่พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า มีกุมารี ๕๐๐ คนซึ่งล้วนแล้วแต่ประสูติในวันเดียวกันเป็นบริวารมีรถ ๕๐๐ คันเป็นพาหนะในชมพูทวีป มีกุมารีเพียง ๓ นางเท่านั้นที่มีรถเป็นพาหนะถึง ๕๐๐ คัน คือ จุนทีราชกุมารีพระธิดาของพระ

SAMPLE

เจ้าพิมพิสาร นางวิสาขา ธิดาของธนญชัยเศรษฐี และสุมนาราชกุมารี (อง.ปญฺจก.อ. ๓/๓๑/๑๔-๑๘),๒๒/๓๑/๔๕

สุมนาเถรีคาถา : ภาษิตของพระสุมนาเถรี,คาถาของพระสุมนาเถรี ท่านพระสุมนาเถรี(รับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวว่า เธอพิจารณาเห็นธาตุทั้งหลายว่าเป็นทุกข์แล้วอย่ามาเกิดอีก คลายความพอใจในภพแล้ว จะเป็นผู้สงบระงับท่องเที่ยวไป (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๔/๕๕๕)

สุมนาเทวี : ดู ***สุมนา,ราชกุมารี*** (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๙๙/๔๙๔)

สุมนาเทวีวัตถุ : เรื่องนางสุมนาเทวี พระผู้มีพระภาคทรงปรารภนางสุมนาเทวีธิดาคนเล็กของเศรษฐี ซึ่งเสียชีวิตจึงตรัสเนื้อความนี้แก่อนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า ผู้ทำบุญไว้ ย่อมเพลิดเพลินใจในโลกนี้ ตายไปแล้วก็ยังเพลิดเพลินใจในโลกหน้า ชื่อว่าเพลิดเพลินใจในโลกทั้งสอง เขาย่อมเพลิดเพลินใจว่า“เราได้ทำบุญไว้แล้ว” ครั้นไปสู่สุคติ เขายิ่งเพลิดเพลินใจมากขึ้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๒๙)

สุมนาเวหิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุมนาเวหิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ใส่ก้อนปูนขาวและวางพวงมาลัยดอกมะลิ ไว้หน้าแท่นบูชาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในกัปที่ ๑๑ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๔/๔๙๓)

สุมนาอุบาสิกา : ชื่อของอุบาสิกาคนหนึ่งซึ่งคู่กับอนุฬาอุบาสิกา ซึ่งทั้งคู่เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ ดังว่า *“นันทอุบาสกและวิสาขอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก อนุฬาอุบาสิกาและสุมนาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา”* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๕/๖๐๖)

สุมภะ, แคว้น : แคว้น ๆ หนึ่งของชาวสุมภะ ซึ่งในสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่พระอุทายีได้เข้าไปเฝ้าแล้วทูลถาม ดังว่า *“สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุมภะชื่อเสตกะ แคว้นสุมภะ ครั้งนั้นแลท่านพระอุทายีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ”* (สำ.มหา.(ไทย)๑๙/๒๑๑/๑๔๓),แคว้น ๆ หนึ่งของชาวสุมภะ ซึ่งในสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ทรงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาเฝ้า ดังปรากฏว่า *“สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุมภะชื่อเสทกะในแคว้นสุมภะ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย”ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย หมู่มหาชนได้ทราบข่าวว่า ‘มีนางงามในชนบท มีนางงามในชนบท’ จึงประชุมกัน ก็นางงามในชนบทนั้นน่าดูยิ่งนักในเวลาฟ้อนรำ น่าฟังยิ่งนัก”*

SAMPLE

(สำ.มหา.(ไทย)๑๙/๓๘๕/๒๔๑), ชื่อของแคว้น ๆ หนึ่งของชาวสุมภะ ซึ่งในสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ทรงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมา ดังปรากฏว่า *“สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวสุมภะชื่อเสทกะ แคว้นสุมภะ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว คนจัณฑาลผู้เป็นนักไต่ราว ยกไม้ไผ่ขึ้นตั้งไว้แล้วเรียกศิษย์ชื่อเมทกถาลิกะมาบอกว่า ‘เมทกถาลิกะผู้สหาย เธอจงขึ้นราวไม้ไผ่แล้วยืนบนคอของเราเถิด”*(สำ.มหา.(ไทย)๑๙/๓๘๖/๒๔๓)

สุมังคลชาดก : ชาดกว่าด้วยนายสุมังคละ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าพรหมทัต ทรงอดกลั้นไม่ลงโทษนายสุมังคละที่ฆ่าพระปัจเจกพุทธเจ้าอันเป็นบุญเขตของพระองค์ เพราะความเข้าใจผิดคิดว่าเป็นเนื้อ เมื่ออำมาตย์ทูลถามว่า เหตุไรเมื่อข้าพระองค์กราบทูลว่านายสุมังคละกลับมาถึงสองครั้ง พระองค์จึงไม่ตรัสอะไร แต่ในครั้งที่สามซึ่งเป็นปีที่สามพระองค์กลับให้อภัยแก่เขา พระโพธิสัตว์ได้แสดงราชจริยาวัตรแก่อำมาตย์ว่าผู้เป็นใหญ่รู้ตัวว่ากำลังโกรธจัดอย่าเพิ่งลงโทษ เพราะการลงโทษในขณะที่โกรธอาจทำการโดยไม่เหมาะสม อาจก่อทุกข์โทษให้แก่คนอื่นมากมาย ต่อเมื่อจิตผ่องใสหายโกรธแล้วจึงค่อยพิจารณาโทษ ผู้ไม่ลำเอียงย่อมลงโทษโดยเหมาะสม กษัตริย์ผู้ลำเอียงลงโทษไม่เหมาะสมย่อมถูกติเตียน สวรรคตแล้วย่อมไม่พ้นทุคติ ส่วนกษัตริย์ทรงยินดีในธรรมมีขันติ โสรัจจะ และสมาธิเป็นต้นที่อริยะชนประกาศไว้ดีแล้วย่อมไปสู่ปรโลกนายสุมังคละได้สรรเสริญพระราชาโพธิสัตว์เป็นอย่างยิ่งที่ได้ประทานอภัยให้แก่เขาและได้พระราชทานตำแหน่งนายอุทยานให้เขาอีก กรรมที่ทำด้วยความโกรธย่อมเกิดความเสียหายและเสียใจในภายหลังบุคคลควรระงับความโกรธให้ได้เสียก่อนแล้วค่อยทำกรรม (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๒๗/๒๘๙)

สุมังคลเถรคาถา : ภาษิตของพระสุมังคลเถระ,คาถาของพระสุมังคลเถระท่านพระสุมังคลเถระ กล่าวไว้ว่า เราพ้นดีแล้ว พ้นแล้วด้วยดี พ้นดีแล้วจากการหลังค่อม ๓ กรณี คือ จากการเกี่ยวข้าว การไถนาและการถางหญ้า แม้ว่างานเกี่ยวหญ้าเป็นต้น จะมีอยู่ในที่ใกล้ๆ นี้ก็ตาม แต่ก็ไม่เหมาะ ไม่ควรแก่เราทั้งสิ้น เพียรเพ่งเถิด สุมังคละ จงเผาเถิด สุมังคละ เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่เถิด สุมังคละ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๓/๓๑๘)

สุมังคลเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระสุมังคลเถระ มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สุมังคลเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสุมังคลเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ในขณะที่ท่านกำลังเตรียมพิธีต้อนรับพวกพราหมณ์ ได้เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี พร้อมด้วยพระสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จมา มีจิตเลื่อมใสจึงได้นิมนต์เข้าบ้านถวายอาหารบิณฑบาต เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าว

สักกะ ๒๗ ชาติ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘๐ ชาติ เป็นพระเจ้าประเทศราช ๕๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๔/๑๑๙)

2.สุมังคลเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสุมังคลเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านเคยฟ้อนรำ ขับร้อง บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑/๒๖๒)

สุมังคลนคร : ชื่อของนครหนึ่งซึ่งเป็นนครที่พระพุทธเจ้าพะนามว่าสุชาตะได้ทรงประกาศพระธรรมจักร ดังว่า *"พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบรรลุพระโพธิญาณ อันประเสริฐอย่างสิ้นเชิงแล้วทรงประกาศพระธรรมจักรที่สุมังคลนคร"* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓/๖๕๐)

สุมังคลมาตาเถรีคาถา : ภาษิตของพระสุมังคลมาตาเถรี,คาถาของพระสุมังคลมาตาเถรี ท่านพระสุมังคลมาตาเถรีกล่าวว่า เราพ้นดีแล้ว ในการพ้นดีแล้ว เป็นผู้พ้นแล้วโดยชอบจากสาก จากสามีของเราผู้ไม่มีหิริ จากร่ม จากหม้อข้าว และจากกูน้ำ เรากำลังตัดราคะ และโทสะ อาศัยโคนไม้ เข้าฌานอยู่โดยความสุขว่า สุขหนอ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๓/๕๕๘)

สุมังคลอุบาสก : ชื่อของอุบาสกคนหนึ่งซึ่งคู่กับฆฏิการอุบาสก ทั้งคู่นี้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ดังว่า *"....สุมังคลอุบาสกและฆฏิการอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากวิชิตเสนาอุบาสิกาและภัททาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา"* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๔๐/๗๑๖)

สุมังคละ, กรุง : ชื่อของเมืองหนึ่งซึ่งมีเจ้าเมืองพระนามว่าอุคคตะเป็นเมืองที่ในอดีตพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะประทับอยู่ ดังปรากฏว่า *"...กรุงชื่อว่าสุมังคละ กษัตริย์พระนามว่าอุคคตะเป็นพระชนกพระเทวีพระนามว่าประภาวดีเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่"* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๐/๖๕๓)

สุมังคละ, ชื่อ : ชื่อของพระเถระรูปหนึ่งซึ่งท่านใช้เรียกตัวเองในคราวที่ภาษิตคาถาไว้ ดังว่า *"เราพ้นดีแล้ว พ้นแล้วด้วยดีพ้นดีแล้วจากการหลังค่อม ๓ กรณี คือ จากการเกี่ยวข้าว การไถนา และการถางหญ้า แม้ว่างานเกี่ยวหญ้าเป็นต้น จะมีอยู่ในที่ใกล้ ๆ นี้ก็ตาม แต่ก็ไม่เหมาะ ไม่ควรแก่เราทั้งสิ้น เพียรเพ่งเถิดสุมังคละ จงเผาเถิด สุมังคละ เธอจงเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่เถิด สุมังคละ"*(ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๔๓/๓๑๙)

สุมังคละ, พระ : ชื่อของพระเถระรูปหนึ่งซึ่งเป็นพระอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ดังว่า *"พระพรหมเทพเถระและพระอุทัยเถระเป็นพระอัครสาวกพระเถระนามว่าสุมังคละ*

SAMPLE

เป็นพระอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่" (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๒๑/๖๗๙)

สุมังคละ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระผลทายกเถระ ดังว่า *"ในกัปที่ ๑๐๗ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุมังคละสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล"* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๒/๒๘๘)

สุมังคละ, พระพุทธเจ้า : พระนามของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ดังปรากฏว่า *"พระผู้มีพระภาคผู้สยัมภูชินเจ้า ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ พระนามว่าสุมังคละเสด็จออกจากป่าใหญ่เข้าไปยังนคร"* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๗/๓๖๖) พระมังคละพุทธเจ้า ประสูติเป็นมังคละราชกุมาร ในวงศ์กษัตริย์แห่งอุตตระนคร พระราชบิดาทรงพระนามว่าพระเจ้าอุตตระ และพระราชมารดาทรงพระนามว่าพระนางอุตตรา มังคละราชกุมารทรงเกษมสำราญอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ในปราสาท ๓ หลัง ชื่อ ยสวา รุจิมา และสิริมา มีพระมเหสีพระนามว่า พระนางยสวดี และทรงมีสนมนารีแวดล้อมอีก ๓๐,๐๐๐ นาง วันหนึ่ง พระมังคละทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสี่ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช พระองค์จึงมีพระทัยน้อมไปทางบรรพชา เมื่อพระนางยสวดีเทวีประสูติพระโอรส พระนามว่า สีลวากุมาร จึงได้เสด็จออกบรรพชาด้วยม้าปัณฑระ มีผู้ออกบรรพชาตามจำนวน ๓ โกฏิมังคละราชกุมารทรงบำเพ็ญความเพียรอยู่ ณ บ้านอุตตรคาม เป็นเวลา ๘ เดือน จนถึงวันเพ็ญเดือนวิสาขะ ทรงรับข้าวมธุปายาสจากนางอุตตรา ธิดาของอุตตรเศรษฐี และรับหญ้า ๘ กำจากอุตตระอาชีวก ปูลาดใต้ต้นนาคะ (ต้นกากะทิง) เป็นโพธิบัลลังก์ ทรงเอาชนะเหล่ามารด้วยพระบารมี และได้ตรัสรู้เป็นพระวิริยาธิกะพุทธเจ้าในคืนนั้น พระมังคละพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา แก่พระภิกษุผู้บรรพชาตามจำนวน ๓ โกฏิ ที่ชัฏสิริวัน สิริวัฒนนคร ทำให้พระภิกษุ ๓ โกฏินั้นสำเร็จเป็นพระอริยบุคล

ธรรมาภิสมัยในพุทธกาลของพระมังคละพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น ๓ วาระ คือ **วาระที่ ๑** แสดงปฐมเทศนา ธรรมาภิสมัยบังเกิดแก่มนุษย์และเทวดา ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ **วาระที่ ๒** แสดงธรรมบนดาวดึงส์เทวโลกโปรดพุทธมารดา ธรรมาภิสมัยบังเกิดแก่เทวดา ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ **วาระที่ ๓** แสดงธรรมแก่พระเจ้าสุนันทะ ธรรมาภิสมัยบังเกิดแก่มนุษย์และเทวดา ๙๐ โกฏิ

พระมังคละพุทธเจ้า ทรงประชุมสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง คือ

SAMPLE

ครั้งที่ ๑ ทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์สาวก ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มีคู่อัครสาวกเป็นประธาน **ครั้งที่ ๒** ทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์สาวก ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ณ อุตตราราม **ครั้งที่ ๓** ทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์สาวก ๙๐ โกฏิ มีพระเจ้าสุนันทะซึ่งออกบวชเป็นประธาน

พระมังคละพุทธเจ้ามีพระสาวกองค์สำคัญ คือพระอัครสาวก คือ พระสุเทวะเถระและพระธรรมเสนะเถระ พระอัครสาวิกา คือ พระสีวลาเถรี และพระอโสกาเถรี พระอุปัฏฐาก คือ พระปาลิตะ พระมังคละพุทธเจ้ามีพระวรกายสูง ๘๘ ศอก มีพระรัศมีแผ่ทั่วหมื่นโลกธาตุ พระรัศมีนี้รุ่งเรืองกว่าพระพุทธเจ้าองค์ใด ๆ เมื่อพระชนมายุได้ ๙๐,๐๐๐ ปี จึงปรินิพพานที่พระวิหารอุตตราราม พระศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่นาน ๙๐,๐๐๐ ปีจึงอันตรธานไป

สุมาคธา, สระโบกขรณี, สระโบรณี : ชื่อของสระบัวชนิดหนึ่ง เป็นสถานที่ให้เหยื่อนกยูงและพระพุทธเจ้าเคยทรงเสด็จจงกรมอยู่สถานที่นั้นดังที่ปรากฏว่า *“ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏแล้วเสด็จเข้าไปยังสถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธาเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่นั้น นิโครธปริพาชกเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา จึงห้ามบริษัทของตนว่า “ท่านทั้งหลายโปรดเงียบเสียงหน่อย อย่าส่งเสียงอื้ออึงพระสมณโคดมนี้เสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา พระองค์โปรดเสียงเบา ทรงได้รับการอบรมในเรื่องเสียงเบา ตรัสสรรเสริญเสียงเบา”* (ที..(ไทย)๑๑/๕๔/๓๗,๑๑/๕๕/๓๘), และดังที่ปรากฏว่า *“พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้วบุรุษคนหนึ่งออกจากกรุงราชคฤห์เข้าไปยังสระโบกขรณีชื่อสุมาคธาด้วยตั้งใจว่า ‘จักคิดเรื่องโลก’ แล้วนั่งคิดเรื่องโลกอยู่ริมสระโบกขรณีชื่อสุมาคธา เขาได้เห็นกองทัพ ๔ เหล่าเข้าไปสู่ก้านบัวที่ริมสระโบกขรณีชื่อสุมาคธาแล้วคิดดังนี้ว่า ‘เราชื่อว่าเป็นคนบ้า มีจิตฟุ้งซ่าน เห็นสิ่งที่ไม่มีในโลก’ต่อมา เขาเข้าไปยังเมืองบอกแก่หมู่มหาชนว่า ‘ท่านทั้งหลายข้าพเจ้าเป็นคนบ้า มีจิตฟุ้งซ่าน เห็นสิ่งที่ไม่มีในโลก’”*(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๑/๖๒๒)

สุมิตตะ, นาย : ชื่อของบุรุษคนหนึ่ง เกิดที่แคว้นกาสี ในอดีตชาติเป็นอดีตสามีของพระภัททกาปิลานีเถรีในอดีตชาติ พระภัททกาปิลานีเถรีเมื่อจะเล่าเรื่องในอดีตของตนจึงกล่าวไว้ ดังว่า *“แม้ครั้งนั้น หม่อมฉันมีส่วนในบุญนั้นโดยพิเศษ สามีของหม่อมฉันไปเกิดในแคว้นกาสี มีนามปรากฏว่าสุมิตตะ หม่อมฉันเป็นภรรยาของเขา มีความสุขอันเขาประดับตกแต่งแล้ว เป็นที่รัก ครั้งนั้น สามีของหม่อมฉันได้ถวายผ้าโพกศีรษะเนื้อดีแก่พระปัจเจกมุนี”* (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๙๐/๔๙๓)

SAMPLE

สุมิตตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอัตถสันทัสสกเถระ ๆ เมื่อจะประกาศเรื่องในดีตของท่านจึงกล่าวเอาไว้ ดังที่ปรากฏว่า *“ในกัปที่ ๑๓๐ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุมิตตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว”* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๓/๓๐๑)

สุมิตตา, หญิงสาว : ชื่อของหญิงสาวนางหนึ่งเกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นอดีตชาติของพระพระยโสธราเถรีได้ถือเอาดอกบัวจำนวน ๘ กำ ไปเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า ซึ่งพระยโสธราเถรีเมื่อจะประกาศประวัติของตนจึงได้กล่าวไว้ ดังที่ปรากฏว่า *“ครั้งนั้น หม่อมฉันได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ เป็นหญิงสาวมีนามว่าสุมิตตา เข้าไปสู่สมาคม ถือดอกอุบลไป ๘ กำเพื่อบูชาพระศาสดาได้เห็นพระองค์ผู้เป็นฤๅษีผู้ประเสริฐในท่ามกลางหมู่ชน”* (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๖๔/๕๐๒)

สุมิตตาราม : ชื่อของพระสถูปหนึ่งซึ่งเป็นที่เสด็จกับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี มีความสูงถึง ๗ โยชน์ ดังปรากฏว่า *“พระวีรเจ้าพระนามว่าวิปัสสีทรงเป็นนระผู้ประเสริฐเ สด็จดับขันธปรินิพพานที่สุมิตตาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ที่สุมิตตารามนั้น สูงถึง ๗ โยชน์ ฉะนี้แล”* (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๓๗/๖๙๐)

สุมุขะ, ยักษ์ : ชื่อของยักษ์ตนหนึ่งในหมู่ของยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์, ดู ***สุมนะยักษ์*** (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๒)

สุเมขลิยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง เป็นอดีตชาติของพระพิฬาลิทายกเถระ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก พระพิฬาลิทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติอดีตของตนจึงกล่าวไว้ดังว่า *“ในกัปที่ ๕๔ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุเมขลิมะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล”* (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๒/๖๐/๒๕๘)

สุเมฆฆนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่ง เป็นอดีตชาติของพระมิเนลปุปผิยเถระ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก พระมิเนลปุปผิยเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวไว้ ดังว่า *“ในกัปที่ ๒๙ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระนามว่าสุเมฆฆนะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖*

SAMPLE

ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธ เจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล"(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๒/๘/๓๗๐)

สุเมธ : ชื่อของภิกษุผู้เป็นเสขะ ดังปรากฏว่า *"คำว่า สุเมธ นั้น เป็นชื่อของภิกษุผู้เป็นเสขะ คำว่า ศัสตรา นั้น เป็นชื่อแห่งปัญญาอันประเสริฐ"* (ม.มู(ไทย)๑๒/๒๕๑/๒๗๑)

สุเมธ, ชื่อ : พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ดังปรากฏว่า *"ท่านผู้เจริญ เมื่อก่อนข้าพเจ้านั้นเป็นพระสาวก ของพระชินเจ้าทรงพระนามว่าสุเมธยังเป็นปุถุชน มิได้ตรัสรู้ บวชอยู่ ๗ พรรษา"* (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๐๓/๑๕๐)

สุเมธกถา : ว่าด้วยสุเมธดาบส พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงพระชาติที่เป็นสุเมธะ ชาวกรุงอมระ สละทรัพย์ออกผนวชเป็นดาบส บำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าหิมพานต์ จนบรรลุอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ต่อมาได้ทอดตัวเป็นสะพานให้พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร พร้อมด้วยพระสงฆ์ขีณาสพ ๔๐๐,๐๐๐ องค์ เสด็จข้ามไป และพระทีปังกรพระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ว่า ท่านผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้านามว่าโคดมในอนาคต จึงทรงเริ่มบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้ามาแต่ชาตินั้น และในการบำเพ็ญบารมี ต่อจากนั้นมาก็ทรงได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ตามลำดับ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๕๖๗)

สุเมธดาบส : ดาบสตนหนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าพระนามสมณโคดม ก่อนที่จะมาอุบัติเป็นพระพุทธเจ้านั้น ได้ทรงเป็นพระโพธิสัตว์พระนามว่าสุเมธ ครั้งนั้นท่านเกิดในตระกูลของเศรษฐีพราหมณ์ ได้รับมรดกจากครอบครัวของบิดาและมารดาที่ตกทอดมานานถึง ๗ ชั่วอายุคน มากมายมหาศาล ท่านคิดว่าสมบัติเหล่านี้ซึ่งเคยเป็นของบรรดาญาติทั้งหลาย ๗ ชั่วอายุคน ซึ่งสะสมไว้มากมายนัก แต่ท่านเหล่านั้นก็หาได้นำติดตัวไปได้เลย ต่างล้มหายตายจากแล้วทิ้งสมบัติเหล่านี้ไว้จนกระทั่งตกทอดมาถึงเรา จึงเกิดปลงสังเวช เลยกราบทูลพระราชาให้ทรงประกาศเรียกคนยากคนจนมารับทรัพย์สมบัติของท่านไป ท่านได้ขนทรัพย์สมบัติออกแจกจ่ายเป็นทานหมดเลย แล้วก็ออกบวชเป็นฤาษีบำเพ็ญตบะอยู่ในป่าภายใน ๗ วัน ท่านก็ได้บรรลุฌานสมบัติ ๘ เกิดอภิญญาต่าง ๆในสมัยนั้น ท่านเพียงแต่เจริญสมถะ แล้วก็ได้รับอภิญญาอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เท่านั้น ไม่รู้วิธีการเจริญวิปัสสนา ได้แต่เพ่งให้จิตแน่วแน่จนได้ฌานสูงสุด คือ อรูปฌาน มีฤทธิ์เหาะได้ และฤทธิ์อื่น ๆ วันหนึ่งท่านเหาะมาทางอากาศ เห็นคนกำลังถากทางกันมากมาย สุเมธดาบสจึงได้เหาะลงไปถามว่าท่านทั้งหลายกำลังทำอะไร คนเหล่านั้นตอบว่ากำลังถางทางเพื่อต้อนรับพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระทีปังกรกำลังเสด็จมาใกล้จะถึงแล้ว พอได้ยินว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จมาก็เกิดศรัทธาขอร่วมถากถางทางด้วย ในขณะที่สุเมธดาบสกำลังกุลีกุจอถากถางทางอยู่แต่ยังไม่เสร็จดี

SAMPLE

พระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก ๑๐๐,๐๐๐ รูปเดินทางมาถึง สุเมธดาบสเห็นว่าหนทางยังปรับแต่งไม่เสร็จยังคงชื้นแฉะเป็นโคลนเลนอยู่ จึงนอนราบลงบนพื้นที่บริเวณที่ชื้นแฉะนั้น ท่านเอาแผ่นหลังของท่านต่างสะพาน หวังที่จะให้พระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวกเสด็จไปบนร่างกายของตนเอง นี่เป็นการสร้างบารมีของท่าน แล้วในใจก็ตั้งความปรารถนาหวังที่จะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

ท่านสุเมธดาบสได้เห็นพุทธลีลาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระทีปังกรแล้วเกิดความชื่นชมเลื่อมใสยิ่งนัก เมื่อพระองค์ทรงเสด็จมาถึงและได้ทอดพระเนตรเห็นสุเมธดาบสนอนราบอยู่เช่นนั้น พระพุทธเจ้าทีปังกรทรงทราบถึงความปรารถนาของสุเมธดาบส จึงทรงตรัสพยากรณ์แก่พระสงฆ์สาวกของพระองค์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงดูดาบสผู้มีตบะรุ่งเรืองนี้ ในกัปอันหาประมาณมิได้ระหว่างภัทรกัป (กัปที่มีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์) ดาบสผู้นี้จะสำเร็จสมความปรารถนาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านามว่า “โคดม” ดาบสผู้นี้จะกำเนิดเป็นโอรสของกษัตริย์ พระบิดานามว่า พระเจ้าสุทโธทนะ พระมารดานามว่า พระนางสิริมหามายา แล้วจะสละราชสมบัติออกบวช ได้บรรลุพระสัมโพธิญาณใต้ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (ต้นอัสสัตถะ) จะมีอัครสาวกเบื้องขวาและซ้ายชื่อว่า พระสารีบุตร และ พระโมคคัลลาน์ มีพระอานนท์เป็นพุทธอุปัฏฐาก มีพระเขมาเถรี และ พระอุบลวรรณาเถรี เป็นอัครสาวิกา จิตตคหบดีและหัตถกอาฬวกะ จักเป็นอัครอุบาสก นางอุตตราและนางขุชชุตตรา จักเป็นอัครอุบาสิกา” ดังที่ปรากฏว่า *“ในเวลาที่พระพุทธชินเจ้าพระนามว่าทีปังกรทรงพยากรณ์สุเมธดาบสว่าในกัปนับประมาณมิได้จากกัปนี้ไปดาบสนี้จักเป็นพระพุทธเจ้าพระมารดาผู้ให้กำเนิดดาบสนี้จักมีพระนามว่ามายา พระบิดาจักมีพระนามว่าสุทโธทนะดาบสนี้จักมีนามว่าโคดมดาบสนี้จักตั้งความเพียรบำเพ็ญทุกรกิริยาแล้วจักเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระยศยิ่งใหญ่ตรัสรู้ที่โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์”* (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๔/๑๕๗), ๓๓/๑๗๑/๑๕๘,๓๓/๑๗๒/๑๕๘,๓๓/๑๘๗/๕๙๑, ในเวลาต่อมาสุเมธดาบสได้ใคร่ครวญถึงการสร้างบารมีของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ที่ต้องบำเพ็ญคือ “ทศบารมี” หรือบารมี ๑๐ ประการ เพื่อบำเพ็ญให้บริบูรณ์ ดังปรากฏว่า *“ครั้งนั้น สุเมธดาบสนั้น อันทวยเทพและหมู่มนุษย์เหล่านั้นชมเชย สรรเสริญแล้ว สมาทานธรรม ๑๐ ประการ (บารมี ๑๐) เมื่อจะบำเพ็ญธรรมเหล่านั้นให้บริบูรณ์ จึงเข้าไปยังป่าใหญ่”* (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๔๖๖/๕๑๕)

สุเมธบัณฑิต : บัณฑิตท่านหนึ่งซึ่งในอดีตเป็นสามีของนางสุมิตตาได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกรว่ามีมีสุขและทุกข์ร่วมกัน ดังว่า *“พระมหาวีรพุทธเจ้าพระนามว่าที*

SAMPLE

ปังกรทรงเป็นผู้นำวิเศษทรงพยากรณ์ว่า 'สุเมธบัณฑิตกับนางสุมิตตามีสุขและทุกข์ร่วมกัน'" (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๑๔/๕๐๘)

สุเมธบัณฑิตกับนางสุมิตตา : ดู ***สุเมธบัณฑิต*** (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๔๑๔/๕๐๘)

สุเมธพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระสุเมธพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในมัณฑกัป พระสุเมธพุทธเจ้าประสูติในกรุงสุทัสสนะ พระชนกพระนามว่าสุทัตตะ พระชนนีพระนามว่าสุทัตตา พระมเหสีพระนามว่าสุมนา พระโอรสพระนามว่าปุนัพพะ ครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จ ออกผนวชด้วยราชพาหนะคือช้าง บำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นสะเดา มีการบรรลุธรรม ๓ ครั้ง เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม ครั้งที่ ๑ พระชินเจ้าทรงทรมานยักษ์ชื่อว่ากุมภกรรณ์ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม ครั้งที่ ๒ อีกเรื่องหนึ่ง พระองค์ผู้มีพระยศนับไม่ได้ ทรงประกาศอริยสัจ ๔ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม ครั้งที่ ๓ มีการประชุมแห่งพระขีณาสพผู้ปราศจากมลทิน ๓ ครั้ง ในกาลที่พระชินเจ้าเสด็จเข้าไปยังสุทัศนนคร พระขีณาสพจำนวน ๑๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เมื่อภิกษุทั้งหลายกรานกฐิน ณ เทวกูฏบรรพต พระขีณาสพประมาณ ๙๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ ในกาลที่พระทศพลเสด็จจาริกไป พระขีณาสพประมาณ ๘๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ พระสรณเถระและพระสัพพกามเถระเป็นคู่พระอัครสาวก พระสาครเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระรามาเถรีและพระสุรามาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา อุรุเวลาอุบาสกและยสวาอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก ยโสธราอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นคู่อัคร อุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระชินพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่าสุเมธะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เมธาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๔๕)

สุเมธมหาฤาษี : ชื่อของฤาษีตนหนึ่งในกาลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ได้รับดอกบัวแล้วบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ดังปรากฏว่า *"สุเมธมหาฤาษีรับดอกอุบลแล้วบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกรผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีบริวารยศมากมายเสด็จดำเนินมาท่ามกลางชุมชน เพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณ"* (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๗๐/๕๐๒)

สุเมธะ, พระ : ชื่อของพระภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเป็นภิกษุอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าสุเมธะ ดังที่ปรากฏว่า *"ครั้งนั้น มีภิกษุอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ภิกษุนั้นก็มีนามว่าสุเมธะได้อนุโมทนา ในครั้งนั้น"* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๗/๑๑๐

SAMPLE

สุเมธะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระนามของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่งเป็นอดีตชาติของพระปทสัญญกเถระ ท่านเมื่อจักประกาศเรื่องในอดีตของท่านเอง ได้กล่าวเอาไว้ ดังว่า *"ในกัปที่ ๗ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าสุเมธะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว"* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗/๒๑๖), ๑๑/๒๐๔

สุเมธะ, พระพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งทรงเสด็จอุบัติต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ

พระสุเมธะพุทธเจ้า ประสูติเป็นสุเมธะราชกุมาร ในราชวงศ์กษัตริย์แห่งสุทัสสนะนคร พระราชบิดาทรงพระนามว่าพระเจ้าสุทัตตะ และพระราชมารดาทรงพระนามว่าพระนางสุทัตตาเทวี สุเมธะราชกุมารทรงเกษมสำราญอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ในปราสาท ๓ หลัง คือ สุจันทนะปราสาท สุกัญจนะปราสาท และสิริวัฒนะปราสาท มีพระมเหสีพระนามว่า สุมนาเทวี และทรงมีสนมนารีแวดล้อมอีก ๓๘,๐๐๐ นาง วันหนึ่ง สุเมธะราชกุมารทรงทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสี่ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช พระองค์จึงมีพระทัยน้อมไปทางบรรพชา เมื่อพระนางสุมนาเทวีประสูติพระโอรสพระนามว่าปุนัพพสุมิตตะกุมาร จึงได้เสด็จทรงคชยานออกบรรพชา โดยมีผู้ออกบรรพชาตาม ๑๐๐ โกฏิ สุเมธะราชกุมารทรงบำเพ็ญความเพียรอยู่ในพระราชอุทยานเป็นเวลา ๘ เดือน จนถึงวันเพ็ญเดือนวิสาขะ ทรงรับข้าวมธุปายาสจากธิดานกุลเศรษฐี ณ นกุลนิคม และรับหญ้า ๘ กำจากสุวัฑฒอาชีวกปูลาดใต้ต้นมหานีปะ (ต้นกะทุ่ม) เป็นโพธิบัลลังก์ และได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระสุเมธะพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา แก่สรณอนุชา และสัพพกามีอนุชา พร้อมทั้งพระภิกษุที่บรรพชาตามจำนวน ๑๐๐ โกฏิ ในราชอุทยานนั้นเอง ธรรมาภิสมัยในพุทธกาลของพระสุเมธะพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น ๓ วาระ คือ**วาระที่ ๑** แสดงปฐมเทศนาธรรมาภิสมัยบังเกิดแก่มนุษย์และเทวดา ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ**วาระที่ ๒** แสดงธรรมแก่ยักษ์กุมภกรรณ ธรรมาภิสมัยบังเกิดแก่มนุษย์และเทวดา ๙๐,๐๐๐ โกฏิ

วาระที่ ๓ แสดงธรรมที่ราชอุทยานสิรินันทะ อุปการีนคร ธรรมาภิสมัยบังเกิดแก่มนุษย์และเทวดา ๘๐,๐๐๐ โกฏิ

พระสุเมธะพุทธเจ้า ทรงประชุมสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ ทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์สาวก ๑๐๐ โกฏิ ณ กรุงสทัสสนะ

ครั้งที่ ๒ ทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์สาวก ๙๐ โกฏิ ณ ภูเขาเทวกูฏ ใน

พิธีกรานกฐิน**ครั้งที่ ๓** ทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์สาวก ๘๐ โกฏิ ที่ประชุมกันคราวพระสุเมธะพุทธเจ้าเสด็จจาริก

พระสุเมธะพุทธเจ้ามีพระสาวกองค์สำคัญ คือ พระอัครสาวก คือ พระสรณะเถระและพระสัพพกามะเถระ พระอัครสาวิกา คือ พระรามาเถรี และพระสุรามาเถรี พระอุปัฏฐาก คือ พระสาคระพระสุเมธะพุทธเจ้ามีพระวรกายสูง ๘๘ ศอก มีพระรัศมีแผ่ไปได้โยชน์หนึ่งโดยรอบ เมื่อพระชนมายุได้ ๙๐,๐๐๐ ปี จึงปรินิพพาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๒๒๐,๓๒/๔๓/๓๑๓,๓๒/๔๖/๖๖๐,๓๒/๔๗/๖๖๑,๓๒/๔๘/๖๖๑,๓๒/๕๕/๑๑๐,๓๒/๕๗/๑๑๐,๓๒/๗๗/๑๗๗,๓๒/๓๓๖/๖๒๘,๓๒/๓๓๗/๖๒๘)

สุเมธะ, พราหมณ์ : ชื่อของพราหมณ์ท่านหนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสมณโคดม ซึ่งพระยโสธราเถรี เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวไว้ว่า *“ครั้งนั้น พระองค์เกิดเป็นพราหมณ์นามว่าสุเมธะ กำลังตกแต่งหนทางเพื่อพระสุคตผู้ทรงเห็นธรรมทั้งปวงกำลังเสด็จมา”*(ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๖๓/๕๐๒,๓๓/๔๖๓/๕๑๕)

สุเมธา, พระเทวี : พระชนนีของพระศาสดาพระนามว่าทีปังกรในอดีตดังปรากฏว่า *“เมืองชื่อว่ารัมมวดี กษัตริย์พระนามว่าสุเทพ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุเมธาเป็นพระชนีของพระศาสดาพระนามว่าทีปังกรพระชินเจ้าทรงครองฆราวาสอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปีทรงมีฝูงหงส์ นกกระเรียน นกยูงมากมาย มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง”* (ขุ.พุทฺธ(ไทย)๓๓/๑๘/๕๙๔)

สุเมธาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุเมธาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัปนี้ ท่านเคยร่วมกับนางธนัญชานีพราหมณีและพระเขมาเถรี ได้สร้างวิหารถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ เพราะผลแห่ง ทานนั้น ท่านเกิดในภพใด ๆ จะถึงพร้อมด้วยความเป็นหญิงเลิศทั้งในเทวดาและมนุษย์ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๓๖๕)

สุเมธาเถรีคาถา : ภาษิตพระสุเมธาเถรี,คาถาของพระสุเมธาเถรี ท่านพระสุเมธาเถรีกล่าวคำว่าเป็นต้นว่า เราเป็นธิดาของพระอัครมเหสีพระเจ้าโกญจะกรุงมันตาวดีชื่อว่า สุเมธา ผู้ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้ทำตามคำสั่งสอน ทำให้เกิดเลื่อมใสแล้ว เจ้าหญิงสุเมธามีศีล กล่าวธรรมได้วิจิตร เป็นพหูสูต ถูกแนะนำในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เข้าเฝ้าพระชนกและพระชนนี กราบทูลว่า “ขอพระชนกพระชนนีทั้ง ๒ พระองค์ โปรดตั้งพระทัยสดับคำของลูก ลูกยินดีอย่างยิ่งในนิพพาน ภพถึงแม้ว่าจะเป็นทิพย์ก็ไม่ยั่งยืน จะกล่าวไปใยถึงกามทั้งหลายซึ่งเป็นของว่างเปล่ามีความยินดีน้อย มีความคับแค้นมาก ฯลฯ การสร้างอารามถวายสงฆ์เป็นวิหารทานนั้น เป็นเหตุเป็นแดนเกิด(แห่งทิพยสมบัติตามที่กล่าวมาแล้ว) ข้อนั้นเป็นมูล และเป็นความเกษมในพระศาสนา เป็น

SAMPLE

เหตุตั้งมั่น (พร้อมด้วยธรรมครั้งที่ ๑) ข้อนั้นเป็นนิพพานสำหรับข้าพเจ้าผู้ยินดีแล้วในธรรม ชนเหล่าใดเชื่อพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค ผู้มีพระปัญญาไม่ทราม ชนเหล่านั้นย่อมกล่าวอย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายในภพครั้นเบื่อหน่ายแล้วย่อมคลายกำหนัด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๕๐/๖๒๙)

สุยานะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระนามกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระองค์หนึ่งเป็นอดีตชาติของพระปานธิทายกเถระ ท่านเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวไว้ดังปรากฏว่า *“ในกัปที่ ๗๗ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิ ๘ ชาติพระนามว่าสุยานะ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว”* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๙/๓๘๐)

สุยาม : ชื่อของเทพบุตรตนหนึ่ง ดังปรากฏว่า *“แต่พวกเทพชั้นยามา ฯลฯ เทพบุตรชื่อสุยาม ฯลฯ พวกเทพชั้นดุสิต ฯลฯ เทพบุตรชื่อสันดุสิต ฯลฯ พวกเทพชั้นนิมมานรดี ฯลฯ เทพบุตรชื่อสุนิมมิต ฯลฯ พวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ เทพบุตรชื่อวสวัตดีซึ่งยิ่งใหญ่และสำคัญกว่าพวกเราคงจะทราบ’”*(ที.สี.(ไทย)๙/๔๙๑/๒๑๗)

สุยามเทพบุตร : เทพบุตรตนหนึ่งเป็นผู้ปกครองสวรรค์ชั้นยามา ได้เข้าไปหาและถามพระโมคคัลลานเถระ และพระเถระท่านได้ตอบคำถามว่า การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ เป็นที่พึ่ง เป็นเหตุแห่งการได้สิ่งอันเป็นทิพย์ ดังปรากฏว่า *“ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวดังนี้ว่า “ท่านสุยาม การถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะดีนัก เพราะการถึงพระพุทธเจ้า เป็นสรณะเป็นเหตุ การถึงพระธรรมเป็นสรณะดีนัก เพราะการถึงพระธรรม เป็นสรณะเป็นเหตุ การถึงพระสงฆ์เป็นสรณะดีนัก เพราะการถึงพระสงฆ์ เป็นสรณะเป็นเหตุ สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ท่านเหล่านั้นย่อมครอบงำเทวดาเหล่าอื่นด้วยฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์”* (สำ.ส.(ไทย)๑๘/๓๔๒/๓๖๘)

สุยามนเถรคาถา : ภาษิตของพระสุยามนเถระ,คาถาของพระสุยามนเถระท่านพระสุยามนเถระกล่าวว่า ความพอใจในกามคุณ ความคิดร้ายผู้อื่น ความหดหู่ซึมเซาความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ทั้งความลังเลสงสัยย่อมไม่มีแก่ภิกษุโดยประการทั้งปวงเลย(ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๗๔/๓๓๐)

สุรคิปราสาท : ชื่อของปราสาทหลังหนึ่งในจำนวน ๓ หลังคืออมรคิปราสาท สุรคิปราสาท และคิริพาหนาปราสาท อันเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสีเมื่อครั้งที่พระองค์ยังทรงครองฆราวาสอยู่ ดังปรากฏว่า *“พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่*

SAMPLE

๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คืออมรคิปราสาท สุรคิปราสาท และคิริฬาหนาปราสาท"(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๕/๖๖๔)

สุรติปราสาท : ปราสาทหลังหนึ่งในจำนวน ๓ หลัง คือ รุจิปราสาท สุรติปราสาท และวัฑฒกปราสาท อันเป็นที่ประทับอันอุดมของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เมื่อครั้งที่พระองค์ยังทรงครองฆราวาสอยู่ ๖,๐๐๐ ปี ดังปรากฏว่า *"พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๖,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือรุจิปราสาท สุรติปราสาท และวัฑฒกปราสาท"*(ขุ.พุทฺธ(ไทย)๓๓/๑๙/๖๙๙)

สุรภี, พระปัจเจกพุทธเจ้า : พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งได้ถูกนักเลงชื่อว่า ปุนาลิกล่าวตู่ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๗/๕๗๕)

สุรเสนะ, แคว้น : ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่แห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่ทางใต้ของแคว้นกุรุ ระหว่างแม่น้ำสินธุกับแม่น้ำยมุนาตอนล่าง นครหลวงชื่อมธุรา แต่ปัจจุบันเรียกมถุรา (Mathura) (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๗๓/๒๐๕,๑๐/๒๗๔/๒๐๕,๑๐/๒๗๕/๒๐๖,๑๐/๒๗๗/๒๐๘), (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๒/๓๐๗,๒๓/๔๓/๓๑๐,๒๓/๔๕/๓๑๕), (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๑/๒๘๘)

สุระ, ยักษ์ : ยักษ์ตนหนึ่งในบรรดายักษ์ คือยักษ์ชื่อตโตลาชื่อตัตตลา ชื่อตโตตลาชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อตโตชสี ชื่อสุระ ชื่อราชา ชื่อสูโรราชา ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ ชื่ออริฏฐเนมิ ทำหน้าที่ครองเมืองแต่ละตน แยกกันทำหน้าที่ดูแล รักษาผลประโยชน์ของเมืองนั้นและแจ้งข่าวแก่ยักษ์ผู้เฝ้าประตูในทิศต่าง ๆ ๑๒ ทิศของวิสาณาราชธานี เพื่อให้นำไปถวายแก่ท้าวเวสวัณ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๗,๑๑/๒๙๑/๒๔๑)

สุรัมมาอุบาสิกา : ชื่อของอุบาสิกาท่านหนึ่งคู่กันกับรัมมาอุบาสิกา ทั้งคู่เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ดังว่า*"สุปปิยอุบาสกและสุมุททอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก รัมมาอุบาสิกาและสุรัมมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา"* (ขุ.พุทฺธ(ไทย)๓๓/๒๐/๖๗๔)

สุรัสวดี, แม่น้ำ : แม่น้ำใหญ่สายหนึ่งที่ไหลไปถึงบาดาล มีปากอ่าวใหญ่ทั้งน่ากลัว ดังว่า *"เมื่อไรหนอเราจะฟังข้ามพ้นแม่น้ำคงคา ยมุนา สุรัสวดี ที่ไหล ไปถึงบาดาล มีปากอ่าวใหญ่ทั้งน่ากลัว ไปได้ด้วยฤทธิ์ ไม่ติดขัดความตรึกเช่นนี้นั้นของเราจะสำเร็จเมื่อไรหนอ"* (ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๑๐๗/๕๒๐)

สุรา : เหล้า, น้ำเมาที่กลั่นแล้ว, เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ (ชนิดเอทิลแอลกอฮอล์) เป็นส่วนประกอบที่สำคัญโดยแอลกอฮอล์มีฤทธิ์กดระบบประสาทส่วนกลาง ผู้ที่กินเหล้าในปริมาณไม่มาก จะรู้สึกผ่อนคลาย เนื่องจากแอลกอฮอล์ไปกดจิตใต้สำนึกที่คอยควบคุมตนเอง ทำให้กล้าแสดงออกมากขึ้น แต่เมื่อกินมากขึ้นก็จะกดสมองบริเวณ

SAMPLE

อื่นๆ ทำให้เสียการทรงตัว พูดไม่ชัด จนแม้กระทั่งหมดสติในที่สุด สุรา คือ เครื่องดื่มที่มีเอทิลแอลกอฮอล์ผสมอยู่ปริมาณไม่เกิน ๖๐ ดีกรี ซึ่งถือว่าอยู่ในเกณฑ์ที่คนสามารถใช้ดื่มได้ สุราจัดเป็นสิ่งเสพย์ติดประเภทหนึ่ง เมื่อดื่มสุราจนมีการสะสมในระดับหนึ่งจะติดสุราและเมื่อหยุดการดื่มแล้วจะมีปฏิกิริยาของร่างกายที่เรียกว่าอาการลงแดง

สุรา แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ๑. สุรากลั่น คือ สุราที่เกิดจากการเอาน้ำสา(แป้งหรือน้ำตาล หมักด้วยยีสต์ จนเกิดแอลกอฮอล์๗ มากลั่น อาจจะมีการเติมสีปรุงกลิ่น แต่งรส ด้วยสารปรุงแต่ง อื่นๆ แล้วเก็บบ่มต่อไป สุราประเภทนี้ได้แก่ สุราขาว สุรา ผสมสุราผสมพิเศษ และสุราปรุงพิเศษ เป็นต้น

๒. สุราไม่กลั่น คือ สุราที่ได้จากการหมักส่าให้เกิดเป็นน้ำเมา แต่ไม่นำมากลั่น มักจะหมักจากเมล็ดธัญพืช ผลไม้และน้ำตาลจากพืช เช่น เบียร์ ไวน์ กระแช่ น้ำขาว น้ำตาลเมา เป็นต้น (ที่มา : สถาบันการแพทย์ด้านอุบัติเหตุและสาธารณภัย กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข) การผลิต

การทำเหล้าอาศัยยีสต์ซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กชนิดหนึ่งเปลี่ยนน้ำตาลให้เป็นแอลกอฮอล์ เหล้าผลิตได้จากวัตถุดิบทุกอย่างที่มีน้ำตาล แต่มีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เหล้าทำจากน้ำตาลโตนดเรียกว่าน้ำตาลเมาหรือ ตวาก จากน้ำตาลขององุ่นเรียกว่าไวน์ เป็นต้น มนุษย์ยังรู้จักใช้เชื้อรา(บางชนิด)เปลี่ยนแป้งให้เป็นน้ำตาลได้ ทุกอย่างที่เป็นแป้ง เช่น ข้าว ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ข้าวสาลี ข้าวบาเลย์ สามารถใช้ผลิตเหล้าได้ สาโท น้ำขาว อุ และ กระแช่ ผลิตจากแป้ง หากต้องการให้มีฤทธิ์แรงขึ้นก็นำเอาไปกลั่น หลังจากนั้นสามารถนำไปดื่มหรือนำไปหมักหรือบ่มต่อไป

ชนิดสุรา

สุราแช่ หมายความว่า สุราที่ยังไม่ได้กลั่นและให้หมายความรวมถึงสุราแช่ที่ได้ผสมกับสุรากลั่นแล้ว แต่ยังมีแรงแอลกอฮอล์ไม่เกิน ๑๕ ดีกรีด้วย เช่น เบียร์, ไวน์ เป็นต้น เบียร์ คือ สุราแช่ที่ทำจากข้าวมอลท์ ดอกฮอพหรือข้าวสุราแช่ผลไม้ คือ สุราที่ทำจากองุ่น แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ ๑) ทำจากองุ่นเขียว ๒) ทำจากองุ่นแดง

สุราแช่พื้นเมือง คือ สุราที่ไม่ได้กลั่น ซึ่งทำจากวัตถุดิบจำพวก น้ำตาล หรือข้าว เช่น กะแช่ อุ สาโท หากทำจากผลไม้ชนิดอื่น จะต้องระบุชนิดของสุรานั้นๆ ต่อท้าย เช่นไวน์สับปะรด ไวน์มังคุด

สุรากลั่น หมายความว่า สุราที่ได้กลั่นแล้ว และให้ความหมายรวมถึงสุรากลั่นที่ได้ผสมกับสุราแช่แล้ว แต่มีแรงแอลกอฮอล์เกินกว่า ๑๕ ดีกรีด้วยสุราขาว คือ สุรากลั่นที่ปราศจากเครื่องย้อมหรือสิ่งผสมปรุงแต่งมีแรงแอลกอฮอล์ต่ำกว่า ๘๐ ดีกรี

SAMPLE

สุรากลั่นชุมชน คือ สุรากลั่นชนิดสุราขาว มีแรงแอลกอฮอล์เกินกว่า ๑๕ ดีกรี แต่ไม่เกิน ๔๐ ดีกรี

สุราผสม คือ สุรากลั่นที่ใช้สุราขาวหรือสุราสามทับมาปรุงแต่งมีแรงแอลกอฮอล์ต่ำกว่า ๘๐ ดีกรี เช่น เชียงชุน หงส์ทอง แสงทิพย์สุราปรุงพิเศษ (แม่โขง) คือ สุรากลั่นที่ทำขึ้นโดยใช้กรรมวิธีพิเศษมีแรงแอลกอฮอล์ต่ำกว่า ๘๐ ดีกรี

สุราพิเศษ

วิสกี้ คือ สุราที่กลั่นจากธัญญพืชเช่น ข้าวมอลท์ ข้าว ข้าวโพด มีการเก็บบ่มน้ำสุรา อย่างน้อย ๒ ปี ก่อนปรุงแต่งออกจำหน่ายบรั่นดี คือ สุราที่กลั่นจากไวน์องุ่น

สุรากลั่นอย่างอื่น เช่น รัม คือ สุราที่กลั่นจากน้ำตาล หรือกากน้ำตาล

สุราสามทับ คือ สุรากลั่นที่มีแรงแอลกอฮอล์ตั้งแต่ 80 ดีกรีขึ้นไป (ที่มา : กรมสรรพสามิต)

สุราที่ทำจากแป้ง สุราที่ทำจากขนม สุราที่ทำจากข้าวสุก สุราหมักแป้งเชื้อเหล้า สุราที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด (วิ.มหา.(ไทย๒/๓๒๘/๔๖๕), (ที.สี.(ไทย)๙/๓๕๒/๑๔๗, ๙/๓๙๔/๑๖๕), (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐/๑๒, ๑๐/๔๑๖/๓๔๙, ๑๐/๔๑๗/๓๕๐), (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑/๑๐, ๑๑/๕๗/๓๙, ๑๑/๒๕๓/๒๐๖), (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๖/๔๐๒), (ม.ม.(ไทย)๑๓/๗/๘)

สุราธเถรคาถา : ภาษิตของพระสุราธเถระ,คาถาของพระสุราธเถระ ท่านพระสุราธเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต กล่าวไว้ว่า ด้วยว่าชาติของเราสิ้นไปแล้วคำสั่งสอนของพระชินเจ้าเราอยู่จบแล้ว ทิฏฐิและอวิชชาคือข่ายเราละได้แล้ว ตัณหานำไปสู่ภพเราก็ถอนได้แล้ว เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นเราได้บรรลุแล้ว ความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวงเราก็ได้บรรลุแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๓๕/๓๕๐)

สุราธสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระสุราธะ ท่านพระสุราธะได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร ใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการและมานานุสัย ในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อริยสาวกพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ทั้งหมดด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่นและปราศจากอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับ หลุดพ้นดีแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสจบลง ท่านพระสุราธะชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระองค์เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๒/๑๑๒)

SAMPLE

สุราธะ, พระ : ชื่อของพระเถระรูปหนึ่งซึ่งได้ทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการมองเห็นรูปอย่างไร จึงจะปราศจากอหังการ มมังการ ดังปรากฏว่า *“ครั้งนั้น ท่านพระสุราธะ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร ใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญาณนี้ และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก ก้าวล่วงมานะด้วยดี สงบระงับหลุดพ้นดีแล้ว”*(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๒/๑๑๒)

สุราปานชาดก : ชาดกว่าด้วยโทษของการดื่มสุรา มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ฤๅษีโพธิสัตว์ติเตียนลูกศิษย์ของตนผู้อยู่ห่างจากอาจารย์แล้วพากันดื่มสุราแสดงอาการวิปลาสไม่น่าดูว่า เป็นสิ่งไม่ควรทำ พวกลูกศิษย์พากันสำนึกผิดกล่าวตอบอาจารย์ว่า พวกผมพากันดื่มสุราแล้วพากันเสียสติฟ้อนรำขับร้องสนุกสนานแล้วพากันร้องไห้แต่ก็ยังดีที่พวกผมไม่กลายเป็นลิงให้เห็น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๑/๓๔)

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน : การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๘๘/๓๔๕), (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๓/๒๓๗)

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี : เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท (ข้อที่ ๕ ในศีล ๕ ศีล ๘ และศีล ๑๐) (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๓)

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณีสิกขาบท : ข้อศีล,ข้อวินัย,ข้อที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับเจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท, ดังที่ปรากฏว่า *“จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในสมัยใด ในสมัยนั้น ความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจ ก็เกิดขึ้น นี้เรียกว่า สุราเมรยมัชช ปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท”* (อภิ.วิ(ไทย๓๕/๗๐๖/๔๔๘,๓๕/๗๐๖/๔๔๙,๓๕/๗๐๖/๔๕๐,๓๕/๗๐๖/๔๕๑,๓๕/๗๐๖/๔๕๒,๓๕/๗๐๖/๔๕๓,๓๕/๗๐๖/๔๕๔,๓๕/๗๐๖/๔๕๕)

สุราเมรยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการดื่มสุราและเมรัย พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการดื่มสุราและเมรัยจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่งดเว้นจากการดื่มสุราและเมรัย เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๔/๖๔๑)

สุราเมรัย,สุราและเมรัย : เหล้า,ของมึนเมา, น้ำเมาที่กลั่นแล้วเรียกว่า เหล้า น้ำเมาที่ยังไม่ได้กลั่น, น้ำเมาที่เกิดจากการหมักหรือแช่ เรียกว่า เมรัย (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๖/๒๙๑),

สุรา ๕ อย่าง คือ สุราแป้ง สุราขนม สุราข้าวสุก สุราใส่เชื้อ และสุราผสม

SAMPLE

เครื่องปรุง เมรัย ๕ อย่าง คือ เครื่องดองดอกไม้ เครื่องดองผลไม้ เครื่องดองน้ำอ้อย เครื่องดองน้ำผึ้งและเครื่องดองผสมเครื่องปรุง

โทษของสุราและเมรัย ดังปรากฏว่า “คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑. เสียทรัพย์ทันตาเห็น

๒. ก่อการทะเลาะวิวาท

๓. เป็นบ่อเกิดแห่งโรค

๔. เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง ๕. เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย

๖. เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา”(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๗/๒๐๒), เพื่อนที่ชักชวนไปดื่มสุราเมรัยที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม ดังปรากฏว่า *“เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท”*(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๘/๒๐๘,๑๑/๒๗๖/๒๑๙,๑๑/๒๘๖/๒๓๓), สุราและเมรัยเป็นอุปกิเลสที่เป็นเหตุให้สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มัวหมอง ไม่สง่า ไม่ผ่องใส ไม่รุ่งเรือง ดังปรากฏว่า *“สมณพราหมณ์พวกหนึ่งดื่มสุราและเมรัย ไม่เว้นขาดจากการดื่มสุราและเมรัย นี้เป็นอุปกิเลสที่เป็นเหตุให้สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มัวหมองไม่สง่า ไม่ผ่องใส ไม่รุ่งเรือง ประการที่ ๑”* (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๕๐/๘๒,๒๑/๕๓/๘๘,๒๑/๖๑/๑๐๑,๒๑/๙๙/๑๔๙), (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๖๕/๓๖๕), (ขุ.ชา.(ไทย)๓๗/๓๘๐/๓๘๔,๓๗/๖๐๑/๖๕๕)

สุริยกุมาร : พระราชกุมารพระองค์หนึ่งซึ่งอยู่ในจำนวนของพระกุมารคือ จันทกุมาร สุริยกุมาร ภัททเสนกุมาร สูรกุมาร และวามโคตตกุมาร ที่ถูกขัณฑหาลปุโรหิตจับมาเพื่อทำการบูชายัญ (ขุ.ชา.(ไทย๒๘/๙๘๘/๓๓๖,๒๘/๑๐๘๗/๓๕๒,๒๘/๑๐๙๐/๓๕๓,๒๘/๑๐๙๑/๓๕๓)

สุริยคราส : สุริยุปราคา,สุริยอุปราคา,สุริยเคราะห์ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และโลก โคจรมาอยู่ในแนวเดียวกัน ดวงจันทร์จึงบังแสงอาทิตย์ที่ส่องมายังโลก เป็นเหตุให้เห็นดวงอาทิตย์มืดเป็นบางส่วนหรือทั้งหมด เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามภิกษุเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา (ที.สี.(ไทย)๙/๒๔/๙,๙/๒๐๘/๗๑)

สุริยเทพบุตร : เพบุตรองค์หนึ่งที่ถูกอสุรินทราหูเข้าจับตัวไว้ครั้งนั้น ได้ระลึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า อสุรินทราหูจึงปล่อยสุริยเทพบุตร ดังปรากฏว่า *“สมัยนั้น สุริยเทพบุตรถูกอสุรินทราหูเข้าจับตัวไว้ ครั้งนั้น สุริยเทพบุตรระลึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้กล่าวคาถานี้ในเวลานั้นว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้แกล้วกล้าขอความนอบน้อมจงมีแด่พระองค์พระองค์*

SAMPLE

เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวงข้าพระองค์ตกอยู่ในภาวะคับขันขอพระองค์จงเป็นสรณะแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด" (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๙๑/๙๗,๑๕/๒๔๗/๓๕๕),เทพบุตรที่คู่กันกับจันทเทพบุตร ดังว่า *"เหล่าเทพที่มา ณ ที่นี้ คือ จันทเทพบุตรและสุริยเทพบุตรทั้ง ๒ ส่วนผู้นี้คือมาตลีเทพสารถี เราคือท้าวสักกะผู้เป็นจอมแห่งเทพชั้นไตรทศ และผู้นี้ชื่อว่าปัญจสิขเทพบุตร"*(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๘๖/๓๘๗), (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๕/๑๑๗,๒๘/๒๘๙/๑๓๓), (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๔๖/๔๘๗)

สุริยพราหมณ์ : ชื่อของพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งเคยอดีตชาติของพระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้บำเพ็ญปัญญาบารมี ดังปรากฏว่า *"ในภพที่เราเป็นวิธูรบัณฑิตและสุริยพราหมณ์ มาตังคพราหมณ์ ผู้เป็นศิษย์เก่าของอาจารย์ บารมีทั้ง ๒ นี้ เป็นปัญญาบารมี ๘ "*(ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

สุริยวัจฉสา : ชื่อของเทวดาตนหนึ่งในเทวดาทั้งหลายใน ๑๐ โลกธาตุที่มาประชุมกันเพื่อเยี่ยมตถาคตและภิกษุสงฆ์ ดังว่า *"ปนาทะ โอปมัญญะ มาตลิผู้เป็นเทพสารถี จิตตเสนะ นโฬราชะ ชโนสภะ ปัญจสิขะติมพรุ (คันธรรพเทวราชา) และสุริยวัจฉสา (คันธรรพเทวธิดา) ก็มาด้วย เทวราชเหล่านั้นและคนธรรพ์อื่น ๆ ที่มาพร้อมเทวราชต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย"* (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๓๗/๒๖๖)

สุริยสูตร : มี ๓ สูตร แปลชื่อสูตรต่างกันและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.สุริยสูตร พระสูตรว่าด้วยสุริยเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน สุริยเทพบุตรถูกอสุรินทราหูจับตัวไว้จึงได้ระลึกถึงพระผู้มีพระภาคแล้วกล่าวคาถาว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้แกล้วกล้า ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระองค์ พระองค์เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง ข้าพระองค์ตกอยู่ในภาวะคับขัน ขอพระองค์จงเป็นสรณะแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับอสุรินทราหูว่าสุริยเทพบุตรถึงตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์เป็นสรณะ ท่านจงปล่อยสุริยเทพบุตรเสียเถิด พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้อนุเคราะห์สัตว์โลก สุริยเทพบุตรเป็นผู้ส่องแสง ทำความสว่างในที่มืดมิด มีสัณฐานเป็นวงกลม มีเดชสูง ท่านอย่าอมสุริยเทพบุตรผู้เที่ยวไปในอากาศเลย ท่านจงปล่อยสุริยเทพบุตรผู้เป็นบุตรของเราเสียเถิด

อสุรินทราหูได้ยินเช่นนั้นจึงปล่อยสุริยเทพบุตรแล้วก็เร่งรีบเข้าไปหาท้าวเวปจิตติจอมอสูรกล่าวว่า ข้าพเจ้าถูกขับด้วยคาถาของพระพุทธเจ้า หากข้าพเจ้าไม่ปล่อยสุริยเทพบุตร ศีรษะของข้าพเจ้าพึงแตก ๗ เสี่ยง มีชีวิตอยู่ก็จะไม่ได้รับความสุขเลย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๑/๙๗)

SAMPLE

2.สุริยสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัมมาทิฏฐิเป็นจุดเริ่มต้นเพื่อความตรัสรู้อริยสัจ ๔ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๗/๖๑๗)

2.สุริยสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้นในโลก ความสว่างไสวก็ไม่ปรากฏ มีแต่ความมืดมนอนธการ การบอก การแสดงอริยสัจ ๔ ก็ยังไม่มี เหมือนเมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ยังไม่เกิดขึ้นในโลก ความสว่างไสวก็ไม่ปรากฏ มีแต่ความมืดมนอนธการ กลางวัน กลางคืน เดือน กึ่งเดือน ฤดูและปีก็ไม่ปรากฏ แต่เมื่อตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก มีนัยตรงกันข้าม(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๘/๖๑๘)

สุริยูปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ มี ๒ สูตร คือ

1.สุริยูปมสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กัลยาณมิตตตาเป็นบุพนิมิต เพื่อให้เกิดโพชฌงค์ ๗ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๓/๑๒๖)

2.สุริยูปมสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โยนิโสมนสิการเป็นบุพนิมิต เพื่อให้เกิดโพชฌงค์ ๗ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๔/๑๒๗)

สุรุจิ, ดาบส : ดาบสตนหนึ่งซึ่งบริบูรณ์ด้วยศีล ๕ เพ่งฌานเป็นปกติ สำเร็จอภิญญาพละ ๕ ประการ (แสดงฤทธิ์ได้ หูทิพย์ รู้ใจผู้อื่น ระลึกชาติได้ และตาทิพย์) เป็นอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ ๆ เมื่อจะประกาศประวัติของตนจึงได้กล่าวไว้ว่า *“ข้าพเจ้าเป็นดาบสชื่อสุรุจิ มีศีล สมบูรณ์ด้วยข้อวัตร มีปกติเพ่งฌาน ยินดีในฌานในกาลทุกเมื่อ สำเร็จอภิญญาพละ ๕ ประการ”* (ขุ.อป.อ. ๑/๑๗๔/๒๖๓) (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๗๔/๓๐,๓๒/๒๒๖/๓๘)

สุรุจิ, พราหมณ์ : พราหมณ์คนหนึ่งเป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนต์ จบไตรเพท เป็นอดีตชาติชิหนึ่งของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ ดังปรากฏว่า *“สมัยนั้น เราเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุรุจิ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ จบไตรเพท” และว่า “ในกัปอันประมาณมิได้นับจากกัปนี้ไป“พราหมณ์ชื่อสุรุจินี้จักเป็นพระ พุทธเจ้า”* (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๑๐/๖๐๒,๓๓/๑๒/๖๐๓)

สุรุจิชาดก : ชาดกว่าด้วยพระมเหสีของพระเจ้าสุรุจิ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะประสงค์จะสงเคราะห์พระนางสุเมธาผู้ประพฤติสุจริตธรรมคือมีความภักดีต่อพระเจ้าสุรุจิพระสวามีทั้งต่อหน้าและลับหลัง ปรนนิบัติพ่อผัว

SAMPLE

แม่ผัวดี ไม่ริษยานางกำนันหญิงร่วมสามีจำนวนมาก รักใคร่ใช้สอยทาสให้สมควรแก่ความสามารถของ ได้ทำบุญแก่สมณะชีพราหมณ์พร้อมทั้งยาจกวณิพกเป็นประจำ ทั้งยังรักษาอุโบสถศีลทุกวันอุโบสถไม่ขาดจึงพระราชทานพระโอรสผู้มียศให้แก่พระนางผู้อ้างความสุจริตที่มีต่อพระสาวมีมาอ้อนวอนขออยู่(ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๐๒/๔๔๐)

สุรุจิปราสาท : ชื่อของปราสาทหนึ่งในจำนวน ๓ หลัง คือ สุจิปราสาท สุรุจิปราสาท และสุภปราสาท เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะเมื่อครั้งที่พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ดังปรากฏว่า *“พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุจิปราสาท สุรุจิปราสาท และสุภปราสาท”* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๖/๕๙๙)

สุลทัตตา, พระมเหสี : พระเหสีของพระปทุมุตตระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อคราวที่ทรงครองราชย์อยู่เป็นคฤหัสถ์ ดังว่า *“พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือนารีปราสาท พาหนปราสาท และยสวดีปราสาท มีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าวสุลทัตตา พระราชโอรสพระนามว่าอุตตระ”* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๑/๖๔๓)

สุลภสัมมตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่งสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก เกิดเป็นอดีตชาติของพระปัญจหัตถิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวไว้ ดังว่า *“ในกัปที่ ๑๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕ ชาติพระนามว่าสุลภสัมมตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมากคุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล”* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๒/๓๕๐)

สุลภสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัจจัยที่หาได้ง่าย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปัจจัย ๔ อย่าง คือ (๑) ผ้าบังสุกุลจีวร (๒) อาหารบิณฑบาต (๓) เสนาสนะโคนไม้ (๔) ยาดองน้ำมูตรเน่า ทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นของมีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ ภิกษุควรยินดีในปัจจัย ทั้ง ๔ นั้นตามมีตามได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๘)

สุลสาชาดก : ชาดกว่าด้วยนางสุลสาหญิงงามเมืองมีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเทวดา สถิตอยู่ที่ยอดภูเขา เห็นการกระทำของนางสุลสาที่เอาตัวรอดจากโจรได้ด้วยปัญญาสาเหตุมาจากที่นางสุลสาเป็นหญิงงามเมืองที่มั่งคั่ง วันหนึ่งนางเห็นเจ้าหน้าที่บ้านเมืองกำลังนำโจรร้ายไปสู่ที่ประหาร นางเห็นแล้วเกิดความรักใคร่จึงให้คนใช้ของตนนำทรัพย์ไปไถ่ตัวมา นำมาเป็นสามีของตนอยู่มาได้สามสีเดือนนายโจร

SAMPLE

เกิดเบื่อหน่ายคิดจะหาทางออกไปให้พ้นนาง จึงบอกว่าที่เขารอดชีวิตมาได้เพราะเขาได้บนบานแก่เจ้าป่าเจ้าเขาไว้จะไปแก้บนโดยให้ภรรยาแต่งตัวสวยงามด้วยเครื่องประดับที่มีค่ามาก พาขึ้นไปบนยอดเขา เมื่อไปถึงแล้วเขากลับแสดงตัวเป็นโจรอีกครั้งสั่งให้นางเปลื้องเครื่องประดับออกให้หมด ก่อนที่จะถูกผลักลงหน้าผา นางตกใจร้องอ้อนวอนสามีอย่างไรเขาก็ไม่ยอม จึงบอกว่านางเป็นหญิงงามเมืองมีวิชาร่ายรำติดตัวมาขอรำบูชาสามีก่อนที่จะตายจากกัน แล้วแสดงอาการร่ายรำเมื่อเห็นสามีเผลอนางจึงผลักเขาตกหน้าผาถึงแก่ความตายไป เทวดาโพธิสัตว์จึงกล่าวว่า มิใช่แต่บุรุษเท่านั้นที่เป็นบัณฑิต สตรีที่มีปัญญาเฉลียวฉลาดก็เป็นบัณฑิตได้ ความมีปัญญาเฉลียวฉลาดไม่จำกัดด้วยเพศและภาวะแต่อย่างใด (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๑๘/๒๘๘)

สุลักขณา, พระชายา : พระชนนีของพระนางมหาปชาบดีโคตมี อภิเษกสมรสกับพระเจ้าอัญชนศากยะ ดังว่า *“พระชนกของข้าพเจ้าทรงพระนามว่าอัญชนศากยะพระชนนีของข้าพเจ้าทรงพระนามว่าสุลักขณา ต่อมา ข้าพเจ้าได้ไปสู่พระราชวังของพระเจ้าสุทโธทนะในกรุงกบิลพัสดุ์”* (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๑๔/๔๑๕)

สุเลยยะ : เทพตนหนึ่งในบรรดาเทพทั้งหลาย คือ สหภู ผู้รุ่งเรืองดังเปลวไฟ อริฏฐกะ โรชะ ผู้มีรัศมีดังสีดอกผักตบ วรุณะ สหธรรม อัจจุตะ อเนชกะ สุเลยยะ รุจิระ และวาสวเนสี เทพเหล่านี้ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย ดังว่า *“เทพอีก (๑๐ หมู่) คือสหภู ผู้รุ่งเรืองดังเปลวไฟ อริฏฐกะ โรชะ ผู้มีรัศมีดังสีดอกผักตบ วรุณะ สหธรรม อัจจุตะ อเนชกะ สุเลยยะ รุจิระ และวาสวเนสีก็มา”*(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๘)

สุวบัณฑิต : บัณฑิตคนหนึ่งเป็นสหายของนางนกสาลิกา ดังปรากฏว่า *“นางนกสาลิกาตอบว่า สุวบัณฑิตผู้สหายฉันสบายดีและไม่มีโรคเบียดเบียน อนึ่ง ฉันได้ข้าวตอกและน้ำผึ้งอยู่นะ”* (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๖๑๗/๒๗๘)

สุวรรณดาราปราสาท :ปราสาทหลังหนึ่งในจำนวนปราท ๓ หลังคือ ครุฬปราสาท หังสปราสารท และสุวรรณดาราปราสาท อันเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปุสสะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เมื่อครั้งที่พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ดังปรากฏว่า *“พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปีมีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือครุฬปราสาท หังส ปราสาท และสุวรรณดาราปราสาท”* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๕/๖๘๓)

สุวรรณบรรพต :ภูเขาที่มีสีทองอร่ามเหมือนทองคำ มีรัศมีรุ่งเรือง เป็นสถานที่ที่พระขีณาสพประมาณ ๙๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน ดังปรากฏว่า *“มีข่ายคือพระรัศมีแวดล้อม เหมือนสุวรรณบรรพตมีรัศมีรุ่งเรือง มีพระรัศมีล้อมรอบด้านละวา เหมือนดวงอาทิตย์มีรัศมีเป็นร้อย”* และว่า *“จากนั้น ในการประชุมกันที่สุวรรณบรรพตอันสุกปลั่ง พระ*

SAMPLE

ขีณาสพประมาณ ๙๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒" (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๓/๖๐๘,๓๓/๒๗๙/๓๒๙)

สุวรรณปัสสคีรี, ภูเขา :ชื่อของภูเขาสูงใหญ่ มีพันธุ์บุปผชาติบานสะพรั่ง มีหมู่กินนรสัญจรไม่ขาดสาย ดังที่ปรากฏว่า *"จากนี้ตรงไปทิศอุดร ข้ามภูเขาสูงใหญ่ ๗ เทือกภูเขานั้นสูงใหญ่ ชื่อว่าสุวรรณปัสสคีรี มีพันธุ์บุปผชาติบานสะพรั่ง มีหมู่กินนรสัญจรไม่ขาดสาย"* (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๕/๕๕๕,๒๗/๑๑๔/๕๕๗)

สุวรรณปุปผามาลัย : พวงดอกไม้ที่ร้อยเป็นพวงมีสีอร่ามเหมือทองคำใช้ประดับประดาที่ต่าง ๆ เช่น ปราสาท ราชวัง ดังปรากฏว่า *"พระราชาทรงมีพระสนมกำนัลในห้อมล้อม เสด็จไป ณ ปราสาทใดหนอ นี้คือปราสาทของพระองค์ เกลื่อนกล่นไปด้วยสุวรรณบุปผามาลัย"*(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๒๙/๖๓๓)

สุวรรณสาม : พระชาติของพระโคตมพุทธเจ้า เสวยพระชาติเป็นสุวรรรณสามดาบส ในการบำเพ็ญเมตตาบารมี โดยสุวรรรณสามดาบสต้องรับภาระเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอด วันหนึ่งพระเจ้ากบิลยักขราชแผลงศรมาถูกได้รับบาดเจ็บแสนสาหัส แต่ก็ไม่ได้โกรธ กลับแสดงเมตตาจิตต่อ และเทศนาทศพิธราชธรรมให้กบิลยักษ์ฟัง ด้วยอำนาจแห่งเมตตาธรรมทำให้พระสุวรรณสามหายเจ็บปวดรอดชีวิตมาได้ และบิดามารดาก็กลับมีจักษุดีดังปรากฏว่า *"สุวรรณสามผู้หนุ่มแน่นเห็นแก่กัลยาณธรรม ครั้นได้กราบทูลคำนี้แล้ว ถึงกับสลบแน่นิ่งไปเพราะกำลังยาพิษ"* (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๓๒๘/๒๓๔), (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

สุวรรณาภะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่งสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมากเป็นอดีตชาติของพระปัลลังกทายกเถระ ๆ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวไว้ดังว่า *"ในกัปที่ ๒๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ พระนามว่าสุวรรณาภะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล"* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๑/๓๑๕)

สุวัจฉะ, พราหมณ์ :พราหมณ์คนหนึ่งผู้จบมนตร์ มีพวกศิษย์ของตนห้อมล้อม อาศัยอยู่ระหว่างภูเขา เป็นอดีตชาติของพระนาคปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวไว้ว่า *"(ข้าพเจ้าเป็น) พราหมณ์มีนามว่าสุวัจฉะ ผู้จบมนตร์ มีพวกศิษย์ของตนห้อมล้อม อาศัยอยู่ระหว่างภูเขา"* (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๙/๓๒๔)

สุวัฑฒกปราสาท : ปราสาทหลังหนึ่งในจำนวนปราสาท ๓ หลัง คือ สุวัฑฒกปราสารท คิริปราสาท และวาหนปราสาท เป็นสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ในคราวที่

SAMPLE

พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี ดังปรากฏว่า *“พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสุวัฑฒก ปราสาท คิริปราสาท และวาหนปราสาท”* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๖/๖๙๓)

สุวัณณกักกฏกชาดก : มี ๒ ชาดก แต่เนื้อหาต่างกัน

1.สุวัณณกักกฏกชาดก ชาดกว่าด้วยนางช้างพังอ้อนวอนปูทอง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาช้างโพธิสัตว์ลงไปดื่มน้ำในสระน้ำ ถูกปูทองหนีบร้องให้นางช้างพังช่วย นางช้างพังร้องขอให้ปูทองปล่อยสามีของนางโดยการพรรณนายกย่องปูทองว่า ปูทองเป็นสัตว์น้ำที่ประเสริฐกว่าปูทั้งหลายในมหาสมุทร ในแม่น้ำคงคา และในแม่น้ำยมุนา ขอให้ปล่อยสามีของข้าพเจ้าผู้กำลังร้องไห้อยู่เถิดปูทองฟังเสียงอ้อนวอนอันอ่อนหวานของนางช้างพังทำให้ลืมตัวหลงใหลในเสียงของสตรี เผลอตัวลืมสติขยับก้ามให้หลวมพญาช้างจึงชักเท้าออกเหยียบปูทองนั้นจนตาย กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ของสตรีย่อมครอบงำจิตบุรุษไว้ได้และเช่นเดียวกันกามคุณ ๕ มีรูปเป็นต้นของบุรุษก็ย่อมครอบงำจิตของสตรีไว้ได้เช่นกันผู้ที่ไม่ได้ฝึกสำรวมหรือคุ้มครองอินทรีย์ไว้บ้าง ย่อมตกเป็นทาสของกามคุณได้ง่าย (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๔๙/๑๓๑)

2.สุวัณณกักกฏกชาดก ชาดกว่าด้วยปูทองที่ฉลาด มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า ชาวนาโพธิสัตว์ได้ทำความสนิทสนมคุ้นเคยรักใคร่กับปูทองตัวหนึ่งในบึงท้ายนา ได้ไปมาหาสู่กันเป็นประจำทุกวัน นางกาตัวหนึ่งอาศัยอยู่ที่ยอดตาลปลายนาอยากกินลูกตาปูและลูกตาชาวนาจึงออกอุบายให้สามีไปทำความคุ้นเคยกับงูเห่าตัวหนึ่ง และขอร้องให้งูเห่าไปกัดชาวนา วันหนึ่ง ขณะที่ชาวนามาดูนาแต่เช้าตรู่ในฤดูข้าวตั้งท้อง ได้แวะไปที่บึงเล่นกับปูทองก่อนแล้วเอาชายผ้าห่อปูทองเดินตามคันนามา งูเห่าได้กัดชาวนาล้มลง นางกาก็บินมาเกาะบนหน้าอกชาวนาจะจิกลูกตา ปูทองก็ออกมากจากชายผ้าตรงเข้าหนีบคอกาไว้ทันที กากร้องเสียงหลงให้งูเห่ามาช่วย เมื่องูเห่าเข้ามาปูทองจึงหนีบคองูเห่าเข้าไว้อีก งูถามว่าเมื่อท่านไม่กินทั้งงูทั้งกาเหตุไรจึงมาหนีบเราทั้งสองไว้ ปูจึงว่าชาวนาและเราเป็นเพื่อนกันถ้าชาวนาตายเราก็ต้องตาย เพราะคนที่อยากจะกินเนื้ออร่อย อ่อนนุ่มของเรามีอยู่ ขอให้ท่านดูดพิษร้ายออกจากร่างกายชาวนานี้ก่อน แล้วคลายก้ามออกพอให้งูขยับปากดูดพิษได้ เมื่อเห็นเพื่อนชาวนาปลอดภัยแล้ว คิดว่าถ้าสัตว์ร้ายทั้งสองนี้ยังอยู่เพื่อนของเราไม่ปลอดภัยจึงได้หนีบคองูและกาให้ขาดตายที่ตรงนั้น เพื่อนแท้ แม้ต่างชาติต่างเผ่าพันธุ์ก็สามารถเป็นที่พึ่งกันได้ มนุษย์จึงควรมีมิตรสหายที่เป็นคนดี (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๙๔/๒๔๕)

สุวัณณนิกขสุตตาทิอัฏฐกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๘ สูตร มีสูตรว่าด้วยทองแท่งเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงสูตรทั้ง ๘ นี้ คือ สุวัณณนิกขสูตร

SAMPLE

สุวัณณนิกขสตสูตร สิงคินิกขสูตร สิงคินิกขสตสูตร ปฐวิสูตร อามิสกิญจิกขสูตร ชีวิตสูตร ชนปทกัลยาณีสูตร ในลักษณะเดียวกันกับรูปิยปาติสูตร เพียงแต่เปลี่ยนเครื่องล่อไปตามชื่อของสูตรต่าง ๆ ตามลำดับนี้ คือ ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น แม้บุคคลผู้ไม่เคยพูดเท็จ เพราะทองคำแท่ง ทองคำ ๑๐๐ แท่ง ทองสิงคี ทองสิงคี ๑๐๐ แท่ง แผ่นดินเต็มด้วยแร่ทองคำ ของกำนัล ชีวิตและนางงามประจำแคว้น แต่เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่อมสามารถพูดเท็จได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๙/๒๗๔)

สุวัณณปาติสูตร : พระสูตรว่าด้วยถาดทองคำ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น แม้บุคคลผู้ไม่เคยพูดเท็จเพราะเหตุแห่งถาดทองคำ เมื่อถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ ย่อมสามารถพูดเท็จได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๗/๒๗๓)

สุวัณณปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุวัณณปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้นำดอกไม้ทองคำไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๒๖๗)

สุวัณณพิพโพหนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุวัณณพิพโพหนิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายหมอนแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๔๓๓)

สุวัณณมิคชาดก : ชาดกว่าด้วยพญากวางทอง มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญากวางทองโพธิสัตว์ไปติดบ่วงนายพราน ภรรยาได้ร้องบอกให้กำลังใจให้พยายามออกแรงดึงให้มาก แต่ไม่สามารถดึงบ่วงให้ขาดได้ นางจึงไปร้องขอชีวิตของสามีต่อนายพรานโดยนางยอมตายแทน นายพรานเกิดความเสื่อมใส จึงยอมให้ชีวิตแก่พญาเนื้อและภรรยา เนื้อทั้ง ๒ จึงมอบแก้วมณีที่ตนไปหากินพบให้เป็นเครื่องตอบแทน และขอให้นายพรานจงมีความสุขอยู่ท่ามกลางหมู่ญาติเช่นกัน สตรีที่มีความดีงามนั้นจะไม่ทอดทิ้งสามีในยามวิบัติประสพทุกข์ยาก ย่อมหาทางดิ้นรนขวนขวายช่วยเหลือทันทีแม้ชีวิตก็ยอมตายแทนได้ (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๕๐/๒๐๘)

สุวัณณวิมาน : วิมานทองคำที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้สร้างวิหารถวายพระพุทธเจ้า เป็นวิมานทองคำที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกผู้สร้างวิหารถวายพระพุทธเจ้า เพราะได้สร้างพระคันธกุฎีบนภูเขาโล้นใกล้หมู่บ้านนั้นถวายพระผู้มีพระภาค (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๓๔/๑๔๒)

SAMPLE

สุวัณณสามจริยา : จริยาของดาบสชื่อสุวรรณสาม พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นสุวรรณสามดาบส (เลี้ยงดูมารดาบิดาตาบอดอยู่ในป่า)ไปไหนมาไหนกับฝูงสัตว์ป่า เช่น กวาง ราชสีห์ เสือเหลือง เสือโคร่งเป็นต้น สัตว์เหล่านั้นหาทำอันตรายกันไม่ ด้วยอานิสงส์แห่งเมตตา (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๑๑/๗๗๒)

สุวัณณสามชาดก : ชาดกว่าด้วยสุวรรณสามบำเพ็ญเมตตาบารมี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามดาบส เลี้ยงดูบิดามารดาผู้เป็นดาบสตาบอดอยู่ในป่า ต่อมาวันหนึ่งสุวรรณสามดาบสไปตักน้ำและถูกพระเจ้าปิลยักษ์ยิงด้วยลูกศร ท่านได้ทูลถามพระเจ้าปิลยักษ์ว่า ยิงข้าพเจ้าทำไม พระองค์ตรัสตอบว่า เข้าใจผิดด้วยคิดว่าเจ้าเป็นคนไล่เนื้อให้หนีไป ก่อนจะสลบล้มลงไป ท่านได้ทูลขอร้องว่า ขอพระองค์โปรดช่วยเลี้ยงดูบิดามารดาแทนข้าพระองค์ด้วยพระเจ้าปิลยักษ์เข้าพระทัยว่าสุวรรณสามตายแล้ว จึงเสด็จไปนำบิดามารดาของสุวรรณสามมาดูศพ เมื่อท่านทั้ง ๒ มาดูแล้วจำได้ว่า เป็นบุตรของตนจริง ๆ จึงพากันร้องไห้คร่ำครวญอย่างน่าเวทนา จากนั้นจึงได้ทำสัจกิริยาขอให้พิษร้ายออกจากร่างกายของสุวรรณสาม นอกจากนี้เทพธิดาอีกองค์หนึ่งก็มาช่วยทำสัจกิริยาด้วย เมื่อสุวรรณสามฟื้นจากสลบแล้วจำความต่าง ๆ ได้ จึงแสดงธรรมแก่พระเจ้าปิลยักษ์และให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ พระโพธิสัตว์ปรนนิบัติบิดามารดาจนท่านทั้ง ๒ สิ้น ชีวิตแล้วจึงได้ดับขันธ์ไปสู่พรหมโลก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๙๖/๒๒๙)

สุวัณณหังสชาดก : ชาดกว่าด้วยพญาหงส์ทองถูกถอนขน มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาหงส์ทองโพธิสัตว์บินมาสลัดขนทองให้แก่อดีตภรรยาและธิดาในชาติที่เป็นมนุษย์ขายเลี้ยงชีวิต แต่ถูกนางจับถอนขนจนหมด เพราะกลัวว่าท่านจะไม่บินมาสลัดขนให้อีก ขนที่ขึ้นมาใหม่กลับเป็นสีขาวตามปรกติ พระพุทธเจ้าทรงยกเรื่องนี้มาแล้วตรัสสอนนางถุลลนันทาภิกษุณีผู้ขอกระเทียมเขาแล้วถือเอามากเกินประมาณจนเป็นเหตุให้ถูกตำหนิว่า บุคคลได้สิ่งใด ควรยินดีสิ่งนั้น เพราะความโลภเกินไปเป็นความชั่วแท้ เหมือนนางพราหมณีจับเอาพญาหงส์ทองถอนขนแล้วจึงเสื่อมจากทองคำ(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๖/๕๖)

สุวิทูรสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่อยู่ห่างไกลกันเหลือเกิน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งที่อยู่ห่างไกลกันเหลือเกิน ๔ คือ (๑) ท้องฟ้ากับแผ่นดิน (๒) ฝั่งนี้กับฝั่งโน้นของทะเล (๓) จุดที่ดวงอาทิตย์ขึ้นกับจุดที่ดวงอาทิตย์ตก (๔) ธรรมของสัตบุรุษกับธรรมของอสัตบุรุษ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๗/๗๗)

สุวีรสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุวีรเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งพวกอสูรรบกับพวกเทพ ท้าวสักกะจอมเทพ

SAMPLE

ตรัสกับสุวีรเทพบุตรผู้ซึ่งพระองค์ได้ตรัสสั่ง ๓ ครั้งว่า พวกอสูรกำลังพากันมารบกับพวกเทพ ท่านจงไปป้องกันพวกอสูรไว้ ซึ่งเทพบุตรนั้นรับพระบัญชาแล้วก็เผลอลืมเสียทุกครั้งว่า บุคคลไม่ขยัน ไม่พยายาม แต่ประสบความสุขได้มี ณ ที่ใด ถ้าท่านเจอที่เช่นนั้นก็จงไปและอย่าลืมพาเราไปด้วย

สุวีรเทพบุตรกราบทูลว่า บุคคลผู้เกียจคร้าน ไม่ขยัน ทั้งยังไม่ใช้ใคร ๆ ให้ช่วยทำกิจ แต่พรั่งพร้อมด้วยกามทุกอย่าง ขอพระองค์จงตรัสบอกฐานะนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ข้าพระองค์จะพึงได้ความสุขใด โดยไม่ต้องทำการงาน ขอพระองค์จงตรัสบอกความสุขนั้น ที่ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีความคับแค้นใจแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ท้าวสักกะตรัสตอบว่า บุคคลผู้เกียจคร้าน ไม่ขยัน จะประสบความสุขได้ ณ ที่ไหน ถ้าความสุขมีได้โดยไม่ต้องทำการงานไม่ว่าในที่ไหน ๆ ใครก็ดำรงชีพอยู่ไม่ได้ เพราะนั่นเป็นทางแห่งนิพพาน ถ้าท่านเจอที่เช่นนั้นก็จงไปและอย่าลืมพาเราไปด้วย

ภิกษุทั้งหลาย เพราะท้าวสักกะจอมเทพอาศัยผลบุญของพระองค์ เสวยราชสมบัติอันใหญ่ยิ่ง ยังพรรณนาคุณแห่งความเพียรคือความขยันได้ ข้อที่พวกเธอบวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้ขยันหมั่นเพียร พยายามเพื่อบรรลุมรรคผลที่ยังไม่บรรลุ เพื่อได้มรรคผลที่ยังไม่ได้ เพื่อทำให้แจ้งมรรคผลที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี้จะพึงดงามในธรรมวินัยนี้โดยแท้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๗/๓๕๕)

สุสสูสติสูตร : พระสูตรว่าด้วยการฟังด้วยดี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลแม้ฟังพระสัทธรรมอยู่ก็ไม่อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้ ๖ คือ (๑) ไม่ตั้งใจฟังด้วยดี (๒) ไม่เงี่ยโสตสดับ (๓) ไม่ตั้งใจใฝ่รู้ (๔) ถือเอาแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ (๕) ทิ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ (๖) ประกอบด้วยอนนุโลมิกขันติ (คือข้อพินิจที่เกื้อกูลแก่การบรรลุอริยสัจ ๔ หรือเหมาะแก่คำสอน หมายถึงปัญญาหรือวิปัสสนา) แล้วตรัสว่าธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลฟังพระสัทธรรมอยู่อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้ ๖ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘๘/๖๑๓)

สุสัญญูกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสุสัญญูกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเคยไหว้ผ้าบังสุกุลจีวรของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๒๑๖)

สุสัญญูตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์หนึ่งสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมากเป็นอดีตชาติของพระตัมพปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวไว้ว่า *“ในกัปที่ ๓ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุสัญญูตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก คุณวิเศษ*

SAMPLE

เหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล" (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๓/๓๑๙)

สุสันธีชาดก : ชาดกว่าด้วยพระนางสุสันธี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พญาครุฑโพธิสัตว์ไปเล่นสกากับพระเจ้าพรหมทัต ได้ลักพาพระนางสุสันธีไปอยู่ในวิมานของตน พระเจ้าพรหมทัตส่งคนธรรพ์ไปเที่ยวตามหานาง คนธรรพ์ได้ออกตามไปทางทะเล เรืออัปปางลงเพราะฝูงปลาเขาเกาะแผ่นกระดานไปถึงเกาะที่ของพญาครุฑที่เอาพระเทวีไปซ่อนไว้ พระนางเทวีได้ช่วยเขาไว้ ในเวลาพญาครุฑไม่อยู่พระนางก็ร่วมอภิรมย์ยินดีด้วยอำนาจกามกับคนธรรพ์นั้น ต่อมามีพ่อค้าผ่านมาทางนั้น เขาจึงพาพระนางกลับ เมื่อพญาครุฑมาเล่นสกากับพระราชา พบพระนางเข้าจึงได้สอบถามคนธรรพ์ว่าเขาทราบได้อย่างไร คนธรรพ์จึงร้องเพลงบอกว่า เพราะกลิ่นกายของพระนางนั้นหอม พระนางนั้นเป็นที่รักของข้า ข้าย่อมรู้ดีว่าพระนางนั้นอยู่ที่ใด พญาครุฑทราบว่าพระนางเป็นชู้กับคนธรรพ์อีกคนหนึ่ง จึงเกิดความสลดพระทัยว่าสตรีทุศีลนั้นรักษาได้ยากเหลือเกิน แม้นำไปไว้ที่เกาะกลางทะเลนางยังทุศีลได้ จึงได้ถวายพระนางมาส่งคืน (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๕๕/๒๐๙)

สุสัมมุฏฐสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ลืมเลือนธรรม สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า บุคคลผู้ลืมเลือนธรรม ย่อมถูกชักนำไปในวาทะของคนเหล่าอื่น บุคคลเหล่านั้นจัดว่าหลับอยู่ ยังไม่ตื่น บัดนี้เป็นกาลที่บุคคลเหล่านั้นควรจะตื่น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ไม่ลืมเลือนธรรม ย่อมไม่ถูกชักนำไปในวาทะของคนเหล่าอื่น บุคคลเหล่านั้นรู้ดี รู้ชอบ ย่อมดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอในที่ที่ไม่สม่ำเสมอ (ส.ส.(ไทย) ๑๕/๘/๘)

สุสารทเถรคาถา : ภาษิตของพระสุสารทเถระ,คาถาของพระสุสารทเถระท่านพระสุสารทเถระกล่าวว่า การได้พบเห็นเหล่าสัตบุรุษผู้อบรมตนดีแล้วเป็นการดี เป็นเหตุให้ตัดความสงสัยเสียได้ ทำความรู้ให้เจริญงอกงาม เหล่าสัตบุรุษย่อมทำคนแม้ที่เป็นพาลให้กลายเป็นบัณฑิตได้ ฉะนั้น การสมาคมกับเหล่าสัตบุรุษจึงเป็นการดี (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๗๕/๓๓๐)

สุสิมปริพพาชกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุสิมปริพาชก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน สุสิมปริพาชกเข้ามาบวชเพื่อจะมาขโมยหลักธรรม เมื่อบวชแล้วจึงเที่ยวถามภิกษุผู้เป็นปัญญาวิมุตติว่า ท่านสามารถแสดงฤทธิ์ มีหูทิพย์ กำหนดรู้ใจคนอื่นได้ ระลึกชาติได้ มีตาทิพย์และบรรลุอารุปปวิโมกข์ได้หรือไม่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นตอบว่าไม่ได้ แต่พวกผมหลุดพ้นได้ด้วยปัญญา ท่านจึงเกิดความสงสัยนำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มี

SAMPLE

พระภาค พระองค์ทรงสอนให้พิจารณาขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และให้พิจารณาปฏิจจสมุปบาทแล้วตรัสถามว่า เมื่อรู้แล้วย่อมสามารถแสดงฤทธิ์ มีหูทิพย์เป็นต้นได้หรือไม่ ท่านจึงรู้ตัวว่า ตนเองยังโง่เขลาเบาปัญญาอยู่ เกิดสำนึกผิดได้แล้วจึงกราบทูลให้พระองค์ยกโทษให้ ซึ่งพระองค์ได้ตรัสว่า เพราะเธอเห็นโทษแล้วขอโทษตามวิธีที่ถูกต้อง เรารับโทษนั้น เพราะผู้เห็นโทษแล้วขอโทษตามวิธีที่ถูกต้อง จะได้สำรวมต่อไป ข้อนี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๓)

สุสิมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุสิมเทพบุตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สุสิมสูตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับสุสิมเทพบุตรเป็นต้นว่า ท่านพระสารีบุตร ไม่ใช่คนมักโกรธ มีความมักน้อย สงบเสงี่ยม ฝึกอบรมมาดี รอเวลาอยู่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๐/๑๒๑)

2.สุสิมสูตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เมื่อครั้งพวกอสูรรบกับพวกเทพ ท้าวสักกะจอมเทพตรัสกับสุสุสิมเทพบุตรผู้ซึ่งพระองค์ได้ตรัสสั่ง ๓ ครั้งว่า พวกอสูรกำลังพากันมารบกับพวกเทพ ท่านจงไปป้องกันพวกอสูรไว้ ซึ่งเทพบุตรนั้นรับพระบัญชาแล้วก็เผลอลืมเสียทุกครั้งว่า บุคคลไม่ขยัน ไม่พยายาม แต่ประสบความสุขได้ ณ ที่ใด ถ้าท่านเจอที่เช่นนั้นก็จงไปและอย่าลืมพาเราไปด้วย เนื้อความของสูตรที่เหลือพึงทราบโดยแนวแห่งสุวีรสูตร (สูตรที่ ๑) (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๘/๓๕๗)

สุสิม, ปริพาชก : ชื่อของปริพาชกคนหนึ่งที่เข้าไปหาพระอานนท์ ปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัย พระอานนท์เถระจึงพาเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลว่า สุสิมะปริพาชกปรารถนาจะบวช พระพุทธองค์จึงตรัสว่า จงให้สุสิมะบวชเถิด ดังที่ปรากฏว่า *“สุสิมปริพาชกรับคำบริษัทของตนแล้วเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับท่านพระอานนท์แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า “ท่านพระอานนท์ ผมปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้”* (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๐/๑๔๓)

สุสิมเทพบุตร : เทพบุตรผู้มีเทพบุตรบริษัทจำนวนมากแวดล้อมแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ดังปรากฏว่า *“ครั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคและท่านพระอานนท์ กำลังกล่าวสรรเสริญคุณของท่านพระสารีบุตรอยู่ สุสิมเทพบุตรผู้มีเทพบุตรบริษัทจำนวนมากแวดล้อมแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว”*(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๐/๑๒๒), และว่า *“ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พวกอสูรได้รบกับพวกเทพ ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพรับสั่งเรียกสุสิมเทพบุตรมา*

SAMPLE

ตรัสว่า 'สุสิมะ พวกอสูรเหล่านี้กำลังพากันมารบกับพวกเทพ ท่านจงไปป้องกันพวกอสูรไว้เถิด' สุสิมเทพบุตรรับพระบัญชาของท้าวสักกะจอมเทพแล้วก็เผลอลืมเสีย" (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๘/๓๕๗)

สุสิมะ, ชฎิล : ชื่อของชฎิลตนหนึ่งซึ่งมีตบะแก่กล้า ประชาชนยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในแผ่นดิน เป็นอดีตชาติของพระอัตถทัสสีพุทธเจ้า ดังปรากฏว่า *"สมัยนั้น เราเป็นชฎิลมีชื่อว่าสุสิมะ ตามโคตร มีตบะแก่กล้าประชาชนยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในแผ่นดิน"* (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๙/๖๖๑)

สุสีมชาดก : มี ๒ ชาดก แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

สุสีมชาดก ชาดกว่าด้วยพระเจ้าสุสีมะ มีเนื้อความอธิบายว่า บุตรพราหมณ์ปุโรหิตโพธิสัตว์ของพระเจ้าสุสีมะ เมื่ออายุได้ ๑๖ ปี บิดาได้ถึงแก่กรรม เมื่อถึงคราวสมโภชช้างบรรดาพราหมณ์เหล่าอื่นตั้งใจจะทำการสมโภชเสียเอง เพราะความต้องการทรัพย์ เมื่อเหลืออีกสี่วันจะถึงวันงาน มารดาพระโพธิสัตว์ร้องไห้เสียใจที่ไม่มีผู้สืบตระกูลไปเรียนไตรเพทและวิชาสูตรช้าง กุมารถามมารดาทราบความแล้วจึงถืออาทรัพย์เดินทางไปเมืองตักกศิลาเรียนจบไตรเพทพร้อมทั้งหัตถีสูตรในคืนเดียว แล้วเดินทางกลับมาทันวันสมโภชช้างและได้รับแต่งตั้งให้ทำหน้าที่สมโภชช้างแทนบิดาของตน จึงได้ทรัพย์เป็นอันมากธรรมดาบุตรย่อมพากเพียรพยายามทั้งการศึกษาเล่าเรียนและการประกอบอาชีพการงานสร้างคุณงามความดีเพื่อรักษาวงศ์ตระกูลให้มั่นคง (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๒๕/๗๐)

สุสีมชาดก ชาดกว่าด้วยพระเจ้าสุสีมะออกผนวช มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าสุสีมโพธิสัตว์ถูกพระมเหสีที่มีชนมายุมากกว่าซึ่งมีพระเกศาหงอกแล้วลวงว่าแม้พระเกศาของพระราชาก็หงอกแล้วเช่นกันด้วยปรารถนาจะลวงว่าต่างก็เป็นคนแก่เช่นกันควรที่จะชื่นชมในการบริโภคกามร่วมกัน พระราชาให้ถอนมาดู พระนางจึงถอนพระเกศาของพระราชาทิ้งเส้นหนึ่งแล้วถอนพระเกศาหงอกของพระนางออกให้ พระราชาเห็นพระเกศาหงอกเส้นเดียวนั้นก็ทรงสะดุ้งพระทัยจึงเตือนพระองค์ว่าตนเองแก่แล้วควรจะออกบวช จึงทรงนั่ง นอน ยืน เดิน อยู่เพียงพระองค์เดียว ตริตรองหาวิธีออกบวช แม้พระเทวีจะกราบทูลว่าพระนางหลอกลวง แต่พระราชาก็กลับสอนพระเทวีให้เห็นว่าอีกไม่นานมนุษย์เราจะเป็นอย่างนั้น เราปรารถนาจะบวช เพราะเวลานี้เป็นเวลาที่ควรจะบวช เราปรารถนาจะละกามออกบวช แล้วพระองค์ก็ทรงสละกามสุขออกบวช บำเพ็ญฌานอยู่ในป่าหิมพานต์ คนโง่ผู้ปรารถนาประโยชน์ตนอาจหลอกลวงได้เฉพาะคนโง่ด้วยกันเท่านั้น ไม่สามารถหลอกลวงผู้ฉลาดได้เลย (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๑๔/๒๗๖)

SAMPLE

สุสีมะ, พระราชา : ชื่อของพระโพธิสัตว์พระองค์หนึ่งเมื่อจะให้โอวาทตนเองก่อนจะออกบวช ดังปรากฏว่า“เมื่อก่อนผมสีดำได้งอกบริเวณศีรษะวันนี้ผมเหล่านั้นมีสีขาว สุสีมะ เจ้าเห็นแล้วจงประพฤติธรรมเถิด เวลานี้เป็นเวลาสมควรที่จะประพฤติพรหมจรรย์” (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๕/๗๐)

สุสีลสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มีศีลดี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในอโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีหิริ (๓) มีโอตตัปปะ (๔) มีศีล (๕) มีปัญญา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๙๙/๓๒๔)

สุสุ, ปลาร้าย : ปลาร้ายชนิกหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในทะเล ดังว่า *“อนึ่ง ฝูงปลา จระเข้ มังกร ปลาร้ายชื่อสุสุ ที่อยู่ในสมุทรก็พากัน*ข่มเหงฮุบกินกานั้น ซึ่งกำลังดิ้นรนจนขนปีกขาด” (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๓๑/๓๙)

อีกนัยหนึ่งคือปลาฉลาม คือ เกิดความปรารถนาทางเพศ รักผู้หญิง จัดเป็นภัยข้อที่ ๔ ในภัยสำหรับกุลบุตรผู้บวชในธรรมวินัยนี้ อันเป็นเหตุให้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้ไม่ยั่งยืน ต้องลาสิกขาไป

สุสุกาภัย : ภัยที่เป็นชื่อเรียกมาตุคาม (ผู้หญิง,สตรี) ในเพราะภิกษุผู้ไม่สำรวม เพราะเห็นมาตุคามนุ่งไม่เรียบร้อยหรือห่มไม่เรียบร้อยเธอมีจิตฟุ้งซ่านเพราะราคะ จึงลาสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ ดังปรากฏว่า *“เธอบวชอยู่อย่างนี้ ในเวลาเช้าครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือตำบล ไม่รักษากาย ไม่รักษาวาจา มีสติไม่ตั้งมั่น ไม่สำรวมอินทรีย์ เธอเห็นมาตุคาม(สตรี)ในหมู่บ้านหรือนิคมนั้นนุ่งไม่เรียบร้อยหรือห่มไม่เรียบร้อย ราคะรบกวนจิตของเธอ เพราะเห็นมาตุคามนุ่งไม่เรียบร้อยหรือห่มไม่เรียบร้อย เธอมีจิตฟุ้งซ่านเพราะราคะจึงบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์”* (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๕/๑๘๕), ภัยจากปลาร้าย ดังว่า *“ภิกษุทั้งหลาย ภัย ๔ ประการนี้ที่คนลงไปในน้ำพึงประสบภัย ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ*

๑. อูมิภัย (ภัยจากคลื่น)

๒. กุมภีลภัย (ภัยจากจระเข้)

๓. อาวัฏฏภัย (ภัยจากน้ำวน)

๔. สุสุกาภัย (ภัยจากปลาร้าย)” (อ.จตุกก(ไทย) ๒๑/๑๒๒/๑๘๔)

สุหนุ, ม้า: ม้าทรงของพระราชาชื่อสุหนุ, ม้า ๒ ตัวที่ลักษณะเหมือนกัน, อุปมาพฤติกรรมของม้ากับความชั่ว ความสงบ

เรื่องสุหนุชาดก กล่าวถึงพฤติกรรมของม้าสุหนุ โดยอำมาตย์ผู้สำเร็จราชกิจโพธิสัตว์ได้กราบทูลพระราชาถึงพฤติกรรมของม้าว่า การที่ม้าพยศสุหนุกับม้าพยศโสณะ

กระทำความสนิทสนมกันไม่ใช่เรื่องผิดปกติ ม้าโสณะเป็นเช่นใด แม้ม้าสุหนุก็เป็นเช่นนั้น ม้าโสณะมีอารมณ์ฉุนเฉียวเช่นใด ม้าสุหนุก็มีอารมณ์ฉุนเฉียวเช่นนั้น ม้าทั้ง ๒ ตัวมีปกติวิ่งพล่านไปด้วยอารมณ์ คึกคะนองชอบกัดเชือกล่ามตัวเองเป็นนิตย์พอ ๆ กัน ความชั่วเข้ากันได้กับความชั่ว ความไม่สงบ เข้ากันได้กับความไม่สงบ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๕/๖๖)

สุหนุชาดก : ชาดกว่าด้วยพฤติกรรมของม้าสุหนุ มีความเนื้อความอธิบายว่า อำมาตย์โพธิสัตว์ของพระเจ้าพรหมทัต หาวิธีแก้ไขกลโกงของอำมาตย์ที่โกงพวกพ่อค้าม้าต่างเมือง โดยการให้พ่อค้าม้าปล่อยม้าเกเรเข้าไปอยู่กับม้าเกเรของอำมาตย์ที่ปล่อยมาให้กัดม้าดีตัวอื่น ๆ เพื่อให้มีตำหนิเสียราคา จักได้ประมูลในราคาถูกเอาเข้าเป็นม้าหลวง ทำให้ม้าทั้งสองรู้นิสัยกัน รู้ทันกัน อยู่ด้วยกันได้ ท่านจึงกราบทูลพระราชาว่า ความชั่วเข้ากันได้กับความชั่ว ความไม่สงบเข้ากันได้กับความไม่สงบ การสอนคนบางคนถ้ารู้นิสัยหรือจริตอันเป็นพื้นฐานเดิมของเขาแล้วทำให้ง่ายต่อการสอนเพราะสะดวกที่จะชี้จุดบกพร่องให้เขาแก้ไขตนเอง (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๕/๖๖)

สุเหมันตเถรคาถา : ภาษิตของพระสุเหมันตเถระ,คาถาของพระสุเหมันตเถระ ท่านพระสุเหมันตเถระเนื้อความที่มีความหมายตั้งร้อย มีลักษณะถึงร้อย คนโง่เห็นได้ลักษณะเดียวเท่านั้น ส่วนคนฉลาดเห็นได้ทั้งร้อยอย่าง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๖/๓๔๑)

สุเหมานางพญาหงส์: นางพญาหงส์นามว่าสุเหมา, พญาหงส์มีผิวพรรณดังทองคำ, นางพญาหงส์เป็นธิดาของพญาปากหงส์ผู้จะตายตามพญาหงส์ธตรัฏฐะที่ถูกนายพรานฆ่า
เรื่องมหาหังสชาดก กล่าวถึงหงส์สองตัว คือ หงส์สุมุขและพญาหงส์ธตรัฏฐะ โดยพญาหงส์ธตรัฏฐะถูกนายพรานนำไปอยู่ ได้กล่าวกับหงส์สุมุขว่า เรากลัวนัก รางพญาหงส์ตัวมีผิวพรรณดังทองคำ มีลำขาอ่อน รู้ว่าเราถูกฆ่าแล้วจักฆ่าตัวตายตามหงส์สุมุขะ ก็สุเหมานางพญาหงส์ แม่เนื้อเหลืองผู้เป็นธิดาของพญาปากหงส์จักร่ำไห้อย่างแน่นอน เสมือนนางนกกระเรียนผู้กำพร้าร่ำไห้อยู่ที่ริมฝั่งสมุทร (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๑๓/๑๐๒)

สูกรขตสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมที่ถ้ำสุกรขาตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ ถ้ำสุกรขาตา ได้ตรัสถามท่านพระสารีบุตรว่า พระขีณาสพเห็นประโยชน์อะไร จึงประพฤตินอบน้อมในพระองค์หรือคำสอนของพระองค์ พระเถระกราบทูลว่า เพราะเห็นอินทรียธรรม ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๘/๓๔๒)

สูกรชาดก : ชาดกว่าด้วยสุกรท้าราชสีห์ มีเนื้อความอธิบายว่า ราชสีห์โพธิสัตว์ไปเที่ยวหากินได้กินอาหารอิ่มแล้ว เห็นสุกรอ้วนตัวหนึ่งตั้งใจว่าจะจับกินวันหลังจึงเดินหลีกไป สุกรเห็น

ราชสีห์เดินหนีไปเข้าใจว่าราชสีห์กลัวตน จึงถ้าสู้กัน แต่ราชสีห์บอกไว้ ๗ วันจะกลับมา มันได้ทีจึงนำเรื่องนี้ไปคุยให้ญาติ ๆ ฟัง บรรดาสุกรทั้งหลายต่างตำหนิมันว่าหาภัยมาให้แก่ตนเองและพวกพ้อง จึงแนะนำให้มันไปนอนกลิ้งเกลือกอุจจาระของพวกฤๅษีแล้วไปตากแดด ในวัตสุกท้ายจึงไปตากน้ำค้างแล้วค่อยไปสนามต่อสู้ เมื่อราชสีห์เห็นมันเข้าจึง ยอมยกชัยชนะให้สุกร โดยไม่ยอมต่อสู้ เพราะเกลียดคูถที่ติดอยู่ที่ตัวสุกร คนเย่อหยิ่ง ไม่รู้ประมาณตนย่อมหาความเดือดร้อนมาให้แก่ตนและพวกพ้องเสมอ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๕/๖๓)

สูกรเปตวัตถุ : เรื่องสูกรเปรต พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลพึงรักษาวาจา พึงสำรวมใจ และไม่พึงทำความชั่วทางกายพึงชำระกรรมบถทั้ง ๓ ประการนี้ให้หมดจด จะพึงพบทางที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๘๑/๑๑๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ๓ รักษาวาจา หมายถึงระมัดระวังวาจา โดยเว้นจากวจีทุจริต ๔ อย่าง (เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจาก การพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ) คำว่า สำรวมใจ หมายถึงควบคุมใจ โดยไม่ให้มโนทุจริตเกิดขึ้น คำว่า ความชั่วทางกาย หมายถึงกายทุริต ๓ อย่าง (ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม) (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๖๔)

สูกรโปติกาวัตถุ : เรื่องลูกสุกรตัวเมีย พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ต้นไม้เมื่อรากยังแข็งแรง ยังไม่ถูกทำลาย แม้ลำต้นถูกตัดแล้ว ก็งอกขึ้นได้ใหม่ ฉันใด ความทุกข์นี้ เมื่อบุคคลขจัดตัณหานุสัยไม่ได้ขาด ก็ย่อมเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ฉันนั้น บุคคลใดยังมีกระแสตัณหาอันแรงกล้า ๓๖ สาย ที่มักไหลไปยังอารมณ์อันน่าพอใจ ความดำริเป็นอันมากที่อาศัยราคะ ย่อมนำบุคคลนั้นซึ่งมีความเห็นผิดไป กระแสตัณหาทั้งหลายไหลไปในอารมณ์ทั้งหมด ตัณหาดุจเถาวัลย์ ก็งอกงามขึ้น พวกเธอ ครั้นเห็นตัณหาดุจเถาวัลย์ที่งอกงามนั้น จงตัดรากด้วยปัญญา สัตว์โลกผู้มีแต่โสมนัสซาบซ่าน ฉ่ำชื้นด้วยเสน่หา มัวแต่จะแสวงหาความสุขสำราญกันอยู่ จึงต้องเข้าถึงชาติและชรารำ่ไป หมู่สัตว์ถูกล้อมไว้ด้วยตัณหาที่ทำให้สะดุ้ง จึงดิ้นรนเหมือนกระต่ายติดบ่วงหมู่สัตว์ผู้ถูกสังโยชน์และกิเลสเครื่องข้อง ผูกไว้แน่น ย่อมได้รับความทุกข์ร่ำไปชั่วกาลนาน หมู่สัตว์ถูกล้อมไว้ด้วยตัณหาที่ทำให้สะดุ้ง จึงดิ้นรนเหมือนกระต่ายติดบ่วง เพราะเหตุนั้น ภิกษุเมื่อหวังให้ตนสิ้นราคะ ควรบรรเทาตัณหาที่ทำให้สะดุ้งเสีย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๓๘/๑๓๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ตัณหา ๓๖ สาย ได้แก่ ตัณหา ๓ (กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา) อาศัยอายตนะภายใน ๖ (๓ x ๖ = ๑๘) อาศัยอายตนะภายนอก ๖ (๓ x ๖ = ๑๘) ได้กระแส ๓๖ สายที่ไหลไปในอารมณ์มีรูป เป็นต้นที่น่า

SAMPLE

ชอบใจ คำว่า ปัญญา หมายถึงปัญญาอันสัมปยุตด้วยมรรค คำว่า ฉ่ำชื้นด้วยเสน่หา หมายถึงเปียกชุ่มด้วยยางเหนียว คือตัณหา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๐)

สูกรมัททวะ,สูกรมัทวะ:ตามมติของเกจิอาจารย์ คือ (๑) ปวัตตมังสะ เนื้อสุกรหนุ่ม (๒) ข้าวสุกอ่อน ที่ปรุงด้วยนมสด นมส้ม เนยใส เปรียง เนยแข็ง และถั่ว (๓) วิธีปรุงอาหารชนิดหนึ่ง, หน่อไม้ชนิดหนึ่งที่สุกรแทะดุน,เห็ดชนิดหนึ่งที่เกิดในถิ่นที่สุกรแทะดุน, รสอาหารชนิดหนึ่งชื่อว่า สูกรมัททวะ, อาหารที่พระผู้มีพระภาครับนิมนต์นายจุนทกัมมารบุตรเพื่อเสวย

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงนายจุนทกัมมารบุตร (บุตรช่างทอง) ว่า นายจุนทะ ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์รับภัตตาหาร นายจุนทกัมมารบุตรได้เตรียมของขบฉันอันประณีตและสูกรมัททวะจำนวนเพียงพอไว้ในนิเวศน์ของตน ให้คนไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเพื่อเสวย พระองค์เสวยภัตตาหารนั้นแล้ว ทรงพระประชวรอย่างแสนสาหัส จวนเจียนจะปรินิพพาน ลงพระบังคนหนักตรัสว่า ‘เราจะไปยังกรุงกุสินารากัน’(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๙/๑๓๘, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๐/๑๓๙, ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๗๕/๓๒๕,ที.ม.อ.(บาลี) ๑๘๙/๑๗๒, ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๗๕/๔๒๗)

สูกรมุขเปตวัตถุ : เรื่องเปรตปากหมู เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของภิกษุรูปหนึ่งในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ คือไม่สำรวมวาจา ชอบด่าว่าภิกษุอื่น ๆ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔/๑๖๘)

สูกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเดือย มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.สูกสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเดือย พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เดือยข้าวที่ตั้งไว้ไม่ตรง ไม่สามารถตำมือและเท้าให้เลือดออกได้ ถ้าตั้งไว้ตรงจึงจะทำให้เลือดออกได้ ภิกษุก็เหมือนกัน ถ้าตั้งทิฏฐิไว้ผิด ก็จะทำลายอวิชชาไม่ได้ ทำวิชชาให้เกิดขึ้นไม่ได้ และรู้แจ้งนิพพานไม่ได้ แต่ถ้าตั้งทิฏฐิไว้ถูกจึงจะทำลายอวิชชาได้ ทำวิชชาให้เกิดขึ้นได้ และรู้แจ้งนิพพานได้ การเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ จัดว่าเป็นวิธีตั้งทิฏฐิให้ถูก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙/๑๓)

2.สูกสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเดือย พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เดือยข้าวที่ตั้งไว้ตรงสามารถตำมือและเท้าให้เลือดออกได้ภิกษุก็เหมือนกันถ้าตั้งทิฏฐิและมรรคภาวนาไว้ถูกก็สามารถทำลายอวิชชาได้ทำวิชชาให้เกิดขึ้นได้และรู้แจ้งนิพพานได้ แล้วทรงแสดงการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นวิธีตั้งทิฏฐิและมรรคภาวนาให้ถูก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๔/๘๓)

SAMPLE

สูงสุด: ประเสริฐสุด,มีคุณธรรมสูงสุด,บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น

ในฉวาลาตสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องบุคคลเปรียบเหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ว่าบุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ (๑) บุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (๒) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง (๓) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (๔) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น ในบุคคล ๔ จำพวกนี้ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น เป็นผู้เลิศ ผู้ประเสริฐที่สุด เป็นประธานสูงสุด ยิ่งใหญ่ที่สุด (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๙๕/๑๔๔,อภิ.(ไทย)๓๖/๒๐๑/๒๒๖)

สูจิเปรต: เปรตที่ถูกเข็มทิ่มแทง, บุพพกรรมของเปรตที่พูดส่อเสียดในกรุงราชคฤห์

ในทุติยสูจิโลมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องเปรตที่มีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชาย ว่าเมื่อพระผู้มีพระภาคเมื่อผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นสูจิเปรต เพศชาย ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ เข็มเหล่านั้นแทงเข้าไปในศีรษะของมันทะลุออกทางปาก แทงเข้าไปในปากทะลุออกทางอก แทงเข้าไปในอกทะลุออกทางท้อง แทงเข้าไปในท้องทะลุออกทางขาอ่อนทั้ง ๒ แทงเข้าไปในขาอ่อนทะลุออกทางแข้งทั้ง ๒ แทงเข้าไปในแข้งทะลุออกทางเท้าทั้ง ๒ จนมันร้องครวญคราง ภิกษุทั้งหลาย เหตุที่เป็นเช่นนั้น เพราะเปรตนั้นพูดส่อเสียด (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๑๐/๓๐๗)

สูจิชาดก : ชาดกว่าด้วยเข็ม ช่างทองโพธิสัตว์ทำเข็มที่ประณีตสวยงามไปเที่ยวร้องขายในตระกูลช่างทอง ถูกธิดาช่างทองทักท้วงว่าเป็นไม่เหมาะสม ไม่รู้จักที่ขาย เพราะว่าทั้งเข็มและเบ็ดเขาก็นำออกไปจากตระกูลนี้ทั้งนั้น แต่ท่านก็ยังดื้อร้องขายอยู่และบอกว่าถ้าอาจารย์บิดาของเธอเห็นเข็มนี้แล้วจะต้องยอมรับเราเมื่ออาจารย์ช่างทองทราบอย่างนั้นได้มีการพิสูจน์เข็มขึ้นปรากฏว่าเข็มที่พระโพธิสัตว์ทำนั้นเป็นเข็มอย่างดี สามารถเจาะทะลุทั่งได้ จึงได้รับการยอมรับจากอาจารย์ช่างทองว่าเป็นของดีจริงและได้ยกธิดาของตนเป็นภรรยาของช่างทองหนุ่มผู้มีความสามารถคนดีที่มีความรู้ความสามารถจริงไม่ว่าจะเป็นด้านใด ย่อมได้รับการยกย่องและให้เกียรติจากบัณฑิตในที่ทุกสถาน และชีวิตของเขาประสพความเจริญยิ่งขึ้นไป (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๘๒/๒๔๓)

สูจิทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระสูจิทายกเถระ

SAMPLE

1.สูจิทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสูจิทายกเถระ มี ๒ เรื่องแต่เนื้อหาต่างกัน คือ

๒.สูจิทายกเถราปทานมีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านเคยถวายเข็ม ๕ เล่มแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๒๒๐)

๓.สูจิทายกเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเป็นช่างทอง ได้ถวายเข็มแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙/๒๔๑)

สูจิโลมเปรต: เปรตร่างมีขนเป็นเข็ม, บุพพกรรมของเปรตที่มีร่างกายมีขนเป็นเข็มเพศชาย ในกรุงราชคฤห์

ในสูจิโลมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชาย ว่า พระผู้มีพระภาค เมื่อเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นสูจิโลมเปรต เพศชาย ลอยขึ้นสู่กลางอากาศขนเข็มเหล่านั้นของมันหลุดลอยขึ้นไปแล้วกลับตกลงมาที่ร่างของมันเองจนมันร้องครวญคราง ภิกษุทั้งหลาย เหตุที่เป็นเช่นนั้น เปรตนั้นเคยเป็นนายสารถีในกรุงราชคฤห์" (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๐๙/๓๐๖)

สูจิโลมยักษ์: ยักษ์ชื่อสูจิโลม, ยักษ์ผู้ถามปัญหาพระผู้มีพระภาคว่ากลัวสมณะไหม

ในสูจิโลมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องสูจิโลมยักษ์ ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่บนเตียงชนิดมีเท้าตรึงติดกับแม่แคร่ อันเป็นภพของสูจิโลมยักษ์ ใกล้หมู่บ้านคยาก็มีขรยักษ์และสูจิโลมยักษ์ เดินผ่านไปในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค ขรยักษ์พูดว่า "นั่นสมณะ" สูจิโลมยักษ์กล่าวว่า "นั่นไม่ใช่สมณะ นั่นเป็นสมณะน้อย แต่จะเป็นสมณะ หรือสมณะน้อย เราพอจะรู้ได้" สูจิโลมยักษ์เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้เหนี่ยวพระวรกาย พระผู้มีพระภาคทรงถอยพระวรกายไปเล็กน้อย สูจิโลมยักษ์ได้ทูลถามว่า "ท่านกลัวเราไหมสมณะ" พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "ผู้มีอายุ เราไม่กลัวท่านหรอก แต่สัมผัสของท่านหยาบกร้าน" สูจิโลมยักษ์ทูลถามว่า "สมณะ เราจักถามปัญหากับท่าน ถ้าท่านไม่พยากรณ์ตอบแก่เรา เราจักทำจิตของท่านให้พลุ่งพล่าน จักฉีกหัวใจของท่าน หรือจักจับที่เท้าแล้วเหวี่ยงไปยังฝั่งแม่น้ำคงคาข้างโน้น" พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "ผู้มีอายุ เราไม่เห็นใครเลยในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ที่จะพึงทำจิตของเรา

SAMPLE

ให้พลุ่งพล่าน ฉีกหัวใจของเรา หรือจับเราที่เท้าแล้วเหวี่ยงไปยังข้ามแม่น้ำคงคาได้ (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๓๗/๓๓๙)

สูจิโลมสูตร : มี ๔ สูตร แปลชื่อสูตร และเนื้อหาต่างกัน คือ

1.สูจิโลมสูตร พระสูตรว่าด้วยสูจิโลมยักษ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่บนเตียงชนิดมีเท้าตรึงติดกับแม่แคร่ อันเป็นภพของสูจิโลมยักษ์ใกล้หมู่บ้านคยา ขรยักษ์และสูจิโลมยักษ์เข้าไปใกล้พระองค์ แล้วได้เถียงกันว่า นั่นไม่ใช่สมณะ นั่นเป็นสมณะน้อย เป็นต้น

สูจิโลมยักษ์เข้าไปหาพระองค์แล้วเหนี่ยวพระวรกาย เมื่อเห็นพระองค์ทรงถอยไปเล็กน้อยจึงกล่าวว่า ท่านกลัวเราไหม เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่กลัว แต่สัมผัสของท่านหยาบกร้าน จึงกล่าวขู่ว่า เราจักถามปัญหา ถ้าท่านไม่พยากรณ์ เราจักทำให้ท่านพลุ่งพล่าน ฉีกหัวใจท่าน หรือจักจับเท้าแล้วเหวี่ยงไปยังฝั่งแม่น้ำคงคาโน้น แล้วถามว่า ราคะและโทสะมีอะไรเป็นเหตุ ความไม่ยินดี ความยินดี และความขนพองสยองเกล้า เกิดจากอะไร ความตรึกเกิดจากอะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ราคะและโทสะมีอัตภาพนี้เป็นเหตุ ความไม่ยินดี ความยินดี และความขนพองสยองเกล้าเกิดจากอัตภาพนี้ ความตรึกเกิดจากอัตภาพนี้ อกุศลวิตกเป็นอันมาก เกิดจากความเยื่อใยคือตัณหา เกิดขึ้นในตนแล้วแผ่ซ่านไปในวัตถุกาม ชนที่รู้ว่าอัตภาพเกิดจากสิ่งใด ย่อมบรรเทาเหตุเกิดนั้นได้ และชนเหล่านั้นย่อมข้ามห้วงแห่งกิเลสซึ่งข้ามได้ยาก อันตนไม่เคยข้ามเพื่อความไม่มีภพใหม่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๗/๓๓๙)

2.สูจิโลมสูตร พระสูตรว่าด้วยเปรตร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นนายสารถีใช้แส้หวดม้าให้ได้รับความเจ็บปวด (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๙/๓๐๖)

3.สูจิโลมสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชาย (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีร่างถูกเข็มทิ่มแทงเพศชายตนที่ ๒ ว่า เปรตตนนี้เคยเป็นคนพูดส่อเสียด(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๐/๓๐๗)

4.สูจิโลมสูตร พระสูตรว่าด้วยสูจิโลมยักษ์ทูลถามปัญหา สูจิโลมยักษ์ทูลถาม พระผู้มีพระภาคว่า ราคะ โทสะ ความไม่ยินดี ความยินดี ความกลัว และอกุศล- วิตกเกิดจากอะไร ตรัสตอบว่า เกิดจากอัตภาพคือร่างกายและจิตใจนี้ทั้งสิ้น หมู่สัตว์รู้และบรรเทากิเลสเหล่านี้เสียได้ ชื่อว่าข้ามพ้นโอฆะได้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๗๒/๕๖๓)

SAMPLE

สูจิวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้ถวายเข็ม มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกันคือ

1.สูจิวิมาน (ปฐม) (เรื่องที่ ๑) เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้ถวายเข็ม(แด่ท่านพระสารีบุตรเถระ) เรื่องที่ ๑ เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๔๔/๑๑๕)

2.สูจิวิมาน (ทุติย) (เรื่องที่ ๒) เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้ถวายเข็ม(แด่ภิกษุผู้กำลังเย็บจีวร) เรื่องที่ ๒ เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่ง ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๕๒/๑๑๖)

สูตร: พระธรรมเทศนาหรือธรรมกถาเรื่องหนึ่ง ๆ ในพระสุตตันตปิฎก, เรื่องราวที่พระผู้มีพระภาคตรัส

ตัวอย่างไว้ในมหาปเทส เรื่อง การเทียบความในพระสูตรว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า ‘นี้เป็นธรรม นี้เป็น วินัย นี้เป็นสัตถุสาสน์’ เธอทั้งหลายยังไม่พึงชื่นชม ยังไม่พึงคัดค้าน คำกล่าวของผู้นั้น พึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว พึงสอบดูในสูตร เทียบดูในวินัยเหล่านั้น ถ้าสอบลงในสูตรก็ไม่ได้ เทียบเข้าในวินัยก็ไม่ได้ พึงลงสันนิษฐานว่า นี้มิใช่พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแน่นอน (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๒๒๑/๓๘๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๘/๑๓๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๘/๑๓๕, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๘/๑๓๖,อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๐/๒๒๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๐/๒๕๓)

สูทสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยพ่อครัว พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้โง่เขลาไม่ฉลาดเฉียบแหลมถึงจะพิจารณาสติปัฏฐาน ๔ ก็ไม่ได้รับธรรมที่ทำให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และไม่มีสติสัมปชัญญะ เหมือนพ่อครัวผู้เขลา ไม่รู้จักสังเกตว่าอาหารชนิดไหนที่พระราชาหรือมหาอำมาตย์โปรด ชนิดไหนที่ไม่โปรด ก็ไม่ได้รับค่าจ้างหรือรางวัล ส่วนภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ฉลาดเฉียบแหลมมีนัยตรงกันข้าม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๔/๒๒๐)

สูรกถา: เรื่องคนกล้าหาญ, หนึ่งในดิรัจฉานกถา ๒๘ ประการ

พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ในกัฏฐปาทุกาทิปฏิกเขปะ เรื่องทรงห้ามสวมเขียงเท้าไม้เป็นต้น บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ว่า ไฉนจึงลุกขึ้นในเวลาเช้ามืด สวมเขียงเท้าไม้ เดินจงกรมในที่กลางแจ้ง มีเสียงกึกกัก ดังอึกทึก สนทนาดิรัจฉานกถาต่าง ๆ มีเรื่อง (๑) ราชกถา เรื่องพระราชา ๒. โจรกถา เรื่องโจร ฯลฯ (๓) สูรกถา ฯลฯ ๒๘. อิติภวาภวกถา เรื่องความเจริญและความเสื่อม เล่า (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐)

SAMPLE

สูรกุมาร: กุมารนามว่าสุระ, หนึ่งในพระกุมารที่ต้องไปรวมเป็นหมู่เดียวกันเพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ

เรื่อง จันทกุมารชาดก กล่าวถึงขัณฑหาลปุโรหิตที่กราบทูลพระราชาว่า ควรบูชายัญด้วยพระราชโอรส พระราชธิดา พระมเหสี ชาวนิคม โคอุสภราช และม้าอาชาไนย อย่างละ ๔ ควรบูชายัญด้วยของครบอย่างละ ๔ พระเจ้าข้า ขณะนั้นในพระราชวังมีเสียงระเบ็งเซ็งแซ่เป็นอันเดียวกัน เพราะได้ยินคำว่า พระกุมาร พระกุมารีและพระมเหสีจะถูกประหาร พระราชาตรัสว่า ขอพวกท่านจงไปทูลพระกุมารทั้งหลาย คือ จันทกุมาร สุริยกุมาร ภัททเสนกุมาร สูรกุมาร และวามโคตตกุมารเถิดว่า พวกท่านจงรวมกันเป็นหมู่ในที่เดียวกัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๙๘๘/๓๓๖)

สูรอัมพัฏฐะ, อุบาสก: อุบาสกนามว่า สูรอัมพัฏฐะ ผู้เลิศทางเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น

คัมภีร์ฉฏฐวรรค กล่าวถึงความเป็นเลิศของสูรอัมพัฏฐะ ว่า เลิศกว่าอุบาสกสาวก ผู้เลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้น (อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๕/๓๒)

สูริยสมะ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุริยสมะ, พระสุริยสมะในอดีตชาติได้สร้างแท่นไพทีไว้ที่ต้นโพธิ์ ด้วยอานิสงส์นั้น ในกัปที่ ๑๑ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุรยสมะ

เรื่องเวทิทายกเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระเวทิทายกเถระ ท่านประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ให้ช่างสร้างแท่นไพทีไว้ที่ต้นโพธิ์ ซึ่งเป็นต้นไม้ประเสริฐของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ด้วยเหตุนี้ ในกัปที่ ๑๑ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสูริยสมะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๑/๔๐๒)

สูโรราชา, ยักษ์: ยักษ์ชื่อสูโรราชา, ยักษ์ตนหนึ่งในหมู่ยักษ์ที่ทำหน้าที่ประกาศข่าวในวิสาณาราชธานีของท้าวเวสวัณ

พระผู้มีพระภาคตรัส ในอาฏานาฏิยสูตร ภาณวารที่ ๑ ว่ายักษ์ชื่อตโตลา ชื่อตัตตลา ชื่อตโตตลา ชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อตโตชสี ชื่อสุระ ชื่อราชา ชื่อสูโรราชา ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ ชื่ออริฏฐเนมิต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ ในวิสาณาราชธานีนั้นมีห้วงน้ำชื่อธรณี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเมฆ เกิดฝนตก ในวิสาณาราชธานีนั้น มีสภาชื่อภคลวดี เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลิผลเป็นนิจ ดารดาษด้วยหมู่นกชนิดต่าง ๆ มีเสียงร้องของนกยูง นกกะเรียนและเสียงขับกล่อมจากนกดุเหว่าเป็นต้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๗,๑๑/๒๙๑/๒๔๑)

SAMPLE

เสกขปัญญา: ปัญญาในมรรค ๔ และ ผล ๓

ในญาณวิภังค์ ติกนิทเทส กล่าวถึงปัญญาในมรรค ๔ และในผล ๓ ว่า เสกขปัญญา คือปัญญาในอรหัตตผลอันเป็นผลเบื้องบน ส่วนอเสกขปัญญาคือปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลในภูมิ ๓ ที่เป็นวิบากในภูมิ ๓ และที่เป็นอัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ เนวเสกขนาเสกขปัญญา มรรค ๔ ได้แก่ (๑) โสดาปัตติมรรค (๒) สกทาคามิมรรค (๓) อนาคามิมรรค(๔) อรหัตตมรรค ผล ๓ ได้แก่ (๑) โสดาปัตติผล (๒) สกทาคามิผล (๓) อนาคามิผล (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๗๗/๕๐๖)

เสกขพละ: พระเสขะยังต้องศึกษาสัมมาสังกัปปะ, พระเสขะยังต้องศึกษาสัมมาวาจา ฯลฯ สัมมากัมมันตะ ฯลฯ สัมมาอาชีวะ ฯลฯ สัมมาวายามะ ฯลฯ สัมมาสติ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ฯลฯ สัมมาญาณ ฯลฯ สัมมาวิมุตติ, หนึ่งในพละ ๕

พระผู้มีพระภาคตรัสในอสุภสูตร เรื่องการพิจารณาเห็นความไม่งามในกาย ว่า ปฏิปทา ๔ คือ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (๓) สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (๔) สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา ในปฏิปทาเหล่านี้ ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญา ความจำได้หมายรู้ ว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ เธอมีมรณสัญญาที่ตั้งมั่นดีภายใน เธอเข้าไปอาศัยเสกขพละ ๕ ประการนี้อยู่ คือ (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา (๒) หิริพละ กำลังคือหิริ (๓)โอตตัปปพละ กำลังคือโอตตัปปะ(๔) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ (๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๘, (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๙/๒๓๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔๔/๕๑๙)

เสกขสมมติ: การแต่งตั้งตระกูลเสกสมบัติ,ตระกูลที่มีศรัทธามากให้ทานวัตถุมากจนหมดทุนทรัพย์, การห้ามภิกษุสงฆ์รบกวนตระกูลเช่นนี้ตระกูลที่

ตัวอย่างในอาคันตุกวัตตกถา กล่าวถึงภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาส ที่แก่พรรษา พึงอภิวาท ถ้าเป็นพระนวกะ พึงให้ท่านอภิวาท ให้ถามถึงเสนาสนะว่า “ผมได้เสนาสนะแห่งไหน” ให้ถามถึงเสนาสนะที่มีภิกษุหรือที่ไม่มีภิกษุอยู่ ให้ถามถึงโคจรคามและอโคจรคาม ให้ถามถึงตระกูลที่เป็นเสกขสมมติ ให้ถามถึงวัจกุฎี ให้ถามถึงน้ำดื่มและน้ำใช้ ให้ถามถึงไม้เท้า หใถามถึงกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่า “ควรเข้าเวลาไหน ควรออกเวลาไหน” ถ้าวิหารไม่มีภิกษุอยู่ก็พึงเคาะประตูรอสักครู่หนึ่งแล้วถอดลิ่มผลักบานประตู ยืนอยู่ข้างนอกมองดูให้ทั่ว อรรถกถา อธิบายว่า ตระกูลที่มีศรัทธามาก ให้ทานวัตถุมากจนหมดทุนทรัพย์ เพื่อไม่ให้ตระกูลเช่นนี้ เดือดร้อนหรือเพื่อไม่ให้ภิกษุสงฆ์

SAMPLE

รบกวนตระกูลเช่นนี้ สงฆ์จึงประกาศ สมมติ แต่งตั้งตระกูลเช่นนี้ให้เป็น “เสกขสมมติ” (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๗/๒๒๓, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๕๙/๒๒๖, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๘๒/๒๖๗, วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๒/๒๖๙,ดู วิ.อ.(บาลี)๒/๕๖๒/๔๔๔)

เสกขสูตร : มี ๒ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.เสกขสูตร พระสูตรว่าด้วยองค์คุณของพระเสขะ ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระเสขะเป็นผู้เช่นไร พระองค์ตรัสตอบว่า ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นของพระเสขะ จึงจะเป็นพระเสขะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๓/๑๘)

2.เสกขสูตร พระสูตรว่าด้วยเสกขบุคคล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าเฝ้าแล้ว ทูลถามถึงเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นเสขะ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้ที่ได้ชื่อว่าเสขะ เพราะยังต้องศึกษาในไตรสิกขา คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๖/๓๑๑)

เสขธรรม: เสขปัณณัตติศีล,ศีลบัญญัติที่ว่าด้วยเสขิยวัตร,ระเบียบปฏิบัติที่พึงศึกษา,วัตรที่ต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์

ในปฐมอคารวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความไม่เคารพจักบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์ไม่ได้ ๕ ประการ คือ (๑) เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ไม่มีความประพฤติเสมอภาคในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย จักบำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ (๒) เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์ได้ (๓) เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญศีลทั้งหลาย๓ให้บริบูรณ์ได้ (๔) เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์ได้ (๕) เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุไม่บำเพ็ญสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาสมาธิให้บริบูรณ์ได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๑/๒๔, (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๒/๒๖, (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๖๗/๕๘๖)

เสขบุคคล: บุคคลที่ยังต้องศึกษา, ผู้ยังไม่ได้บรรลุพระอรหันต์ เช่น พระอานนท์

ตัวอย่างในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสความเป็นอัจฉริยะของพระอานนท์ ว่าพระอานนท์เข้าไปสู่พระวิหาร ยืนเหนี่ยวไม้สลักเพชรร้องไห้อยู่ว่า “เรายังเป็นเสขบุคคล มีกิจที่จะต้องทำ แต่พระศาสดาผู้ทรงอนุเคราะห์เราจะปรินิพพานเสียแล้ว” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “อย่าเลย อานนท์ เธออย่าเศร้าโศกอย่าคร่ำครวญเลย เราบอกไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือว่า ‘ความพลัดพรากความทอดทิ้งความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทุกอย่างจะต้องมี’ ฉะนั้น จะพึง

SAMPLE

หาได้อะไรจากที่ไหนในสังขารนี้ สิ่งที่เกิดขึ้น มีขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่งล้วนแตกสลายเป็นธรรมดา” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๐๗/๑๕๔,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗/๒๕๕๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒/๒๕๔๖,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๒๒/๓๗๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๓๘/๔๔๗, อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๑๐๔/๗๒๕, อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๑๐๙/๗๘๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๕/๑๘/๗๙, อภิ.ป.(ไทย)๔๕/๕๙/๑๒๘)

เสขปฏิปทา: ข้อปฏิบัติของพระเสขะ, ปฏิปทาที่เป็นมงคล, การถือพระผู้มีพระภาคเข้าใช้สอยอาคารเป็นปฐมฤกษ์

ในเสขปฏิปทาสูตร พระผู้มีพระภาคว่า เจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ สร้างท้องพระโรงหลังใหม่เสร็จแล้ว ยังไม่มีสมณะ พราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์เข้าพักอาศัย พวกเจ้าศากยะได้กราบทูลพระองค์ว่า ขอพระผู้มีพระภาคทรงใช้ท้องพระโรงนั้นเป็นปฐมฤกษ์ด้วยเถิด เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่พวกเจ้า อรรถกถาอธิบายว่า ปฏิปทาที่เป็นมงคล เป็นปฏิปทาของผู้เจริญในพระพุทธศาสนา เพื่อมุ่งหวังความเป็นมงคลแก่ท้องพระโรง (สันถาคารศาลา) หลังใหม่ และเพราะมีพระเสขบุคคลเป็นอันมากนั่งอยู่ในบริษัท เมื่อตรัสปฏิปทาข้อนี้แล้ว พระเสขบุคคลเหล่านั้นจักกำหนดได้อย่างไม่ลำบาก ทั้งเป็นปฏิปทาที่รวมไว้ซึ่งไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นหัวใจ เป็นข้อปฏิบัติหลักในพระศาสนา (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๒/๒๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๗/๓๑,ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๒/๒๑)

เสขปฏิปทาสูตร : พระสูตรว่าด้วยข้อปฏิบัติของพระเสขะ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระอานนท์แสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแก่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เพื่อเป็นมงคลแก่ท้องพระโรงหลังใหม่ของพวกเจ้าศากยะ ท่านพระอานนท์ได้กล่าวกับเจ้ามหานามว่า บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยศีล รู้จักสำรวมอินทรีย์ รู้ประมาณในการบริโภค ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการ คือ ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ พหูสูต การปรารภความเพียร สติมั่นคง และปัญญา เป็นผู้ได้ฌาน ๔ ประการ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน จึงควรเรียกว่าผู้มีเสขปฏิปทา เปรียบเหมือนฟองไข่ที่แม่ไก่นอนกกเอาไว้อย่างดี ให้ความอบอุ่นอย่างสม่ำเสมอ ถึงแม่ไก่จะไม่ต้องการให้มันฟักออกมาเป็นตัว แต่ลูกไก่ก็ต้องฟักออกมาเป็นตัวอยู่ดีฉะนั้น เมื่อพระอริยสาวกอาศัยฌาน ๔ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาที่ยอดเยี่ยม บรรลุวิชชา ๓ อันได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ จึงจะได้ชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เปรียบเหมือนลูกไก่ออกจากเปลือกไข่ได้ฉะนั้น เมื่อ

SAMPLE

ท่านพระอานนท์กล่าวพระภาษิตนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคก็ทรงยินดี เจ้าศากยะทั้งหลายต่างก็มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของท่าน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำว่า **เสขปฏิปทา** บางทีเรียกว่า**จรณะ** เพราะเหตุผล ๒ ประการ คือ (๑) เพราะเป็นธรรมสำหรับประพฤติ (๒) เพราะเป็นธรรมสำหรับดำเนินไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป เสขปฏิปทาหรือจรณะนี้เป็นข้อปฏิบัติให้บรรลุวิชชาหรือบรรลุนิพพาน (ม.ม.อ. ๒/๒๙/๒๕)

เสขปัญญา: ปัญญาของบุคคลผู้ยังต้องศึกษา, หนึ่งในปัญญา ๓

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๓ กล่าวถึงปัญญา ๓ ว่า (๑) เสขปัญญา ปัญญาของบุคคลผู้ยังต้องศึกษา (๒) อเสขปัญญา ปัญญาของบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา (๓) เนวเสขานาเสขปัญญา ปัญญาของบุคคลผู้ยังต้องศึกษาก็มิใช่ที่ไม่ต้องศึกษาก็มิใช่ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๑)

เสขพละ: กำลังของพระเสขบุคคล ๗ จำพวก คือ (๑) พระโสดาบัน (๒) ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล (๓) พระสกทาคามี (๔) ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล (๕) พระอนาคามี (๖) ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล (๗) ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล, เสขพละ ๕ ประการ

ในสังขิตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เสขพละ ๕ ประการ คือ (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา (๒) หิริพละ กำลังคือหิริ (๓) โอตตัปปพละ กำลังคือโอตตัปปะ (๔) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ (๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑/๑, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒/๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๒/๑๖,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑/๑) และดู ที.ปา.๑๑/๓๓๓/๒๒๔)

เสขภูมิ: ภิกษุผู้เป็นเสขะรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’

ตัวอย่างในเสขสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในเสขภูมิ รู้ชัดว่า ‘เราเป็นพระเสขะ‘ คือ ภิกษุผู้เป็นเสขะในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา’(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๕๒๓/๓๓๗,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๖๐/๑๐๐)

เสขวิหารธรรม: ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระเสขะ, ภิกษุผู้ยังต้องละนิวรณ์ ๕ อยู่

ในกังเขยยสูตร ข้อกังขาของเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ เมื่อท่านพระโลมสกังภิยะอยู่ที่นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ เจ้าศากยะทรงพระนามว่ามหานา

SAMPLE

มะ เสด็จเข้าไปหาท่าน ได้ตรัสถามท่านว่า เสขวิหารธรรม ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระเสขะกับตถาคตวิหารธรรมเป็นอย่างเดียวกันหรือไม่ ท่านพระโลมสกังภิยะ ถวายพระพรว่ามหาบพิตรเสขวิหารธรรมกับตถาคตวิหารธรรมไม่ใช่อย่างเดียวกัน

กล่าวคือ พระภิกษุเหล่าใดเป็นพระเสขะยังไม่บรรลุอรหัตตผล แต่ปรารถนาธรรมละนิวรณ์ ๕ ขอพระองค์ทรงทราบเรื่องนี้โดยปริยายที่ว่า เสขวิหารธรรมเป็นอย่างหนึ่ง ตถาคตวิหารธรรมก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๘๘/๔๗๐)

เสขสูตร : มี ๖ สูตร แปลชื่อสูตรและมีเนื้อหาต่างกัน คือ

1.เสขสูตร พระสูตรว่าด้วยพระเสขะและพระอเสขะ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เหตุที่ทำให้พระเสขะรู้ตัวว่าเป็นพระเสขะ และเหตุที่ทำให้พระอเสขะรู้ตัวว่าเป็นพระอเสขะมีหรือไม่ แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า มี เช่น การรู้ชัดอริยสัจ ๔ การรู้ชัดอินทรีย์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๓/๓๓๖)

2.เสขสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยธรรมของพระเสขะ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ คือ (๑) ความเป็นผู้ชอบการงาน (คือกะจีวร ทำจีวร เย็บปะจีวร ทำถลกบาตร อังสะ ประคดเอว ผ้ากรองน้ำ ทำเชิงรองบาตร ผ้าเช็ดเท้า ไม้กวาด เป็นต้นตลอดวัน) (๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ไม่พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว(หมายถึงไม่พิจารณาโทษที่ตนละและคุณที่ตนได้ ตามที่จิตหลุดพ้นแล้ว) ส่วนธรรม ๕ ที่มีนัยตรงกันข้าม ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๙/๑๕๙)

3.เสขสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยธรรมของพระเสขะ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๕ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ คือ (๑) เป็นผู้มีกิจมาก (๒) ปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปกับงานเล็กน้อย (๓) คลุกคลีกับคฤหัสถ์และบรรพชิต (๔) เข้าไปหมู่บ้านเช้าเกินไป กลับมาสายเกินไป (๕) ไม่ได้ฟังกถาเป็นเครื่องขัดเกลากิเลสมีอัปปิจฉกถา เป็นต้น ส่วนธรรม ๕ ที่มีนัยตรงกันข้าม ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุผู้เป็นเสขะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๐/๑๖๐)

4.เสขสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมของพระเสขะ พระผู้มีพระภาคพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมของภิกษุผู้เป็นเสขะ ๖ คือ (๑) ความเป็นผู้ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๖) ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมของภิกษุผู้เป็นเสขะมี ๖ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๑/๔๗๗)

SAMPLE

5.เสขสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยพระเสขะ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมคือโยนิโสมนสิการ แล้วตรัสว่า ไม่มีธรรมอื่นที่จะมีอุปการะมากแก่ภิกษุผู้เป็นพระเสขะเพื่อการบรรลุประโยชน์สูงสุด เหมือนกับโยนิโสมนสิการ เพราะภิกษุเมื่อเริ่มตั้งความเพียรด้วยโยนิโสมนสิการไว้ก็พึงบรรลุความสิ้นทุกข์ได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๖/๓๖๐)

6.เสขสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยพระเสขะ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมคือความมีมิตรดี ธรรม ๒ ประการ ใน ๒ สูตรนี้เป็นเหตุ ให้บรรลุอรหัตตผลและนิพพาน แล้วตรัสว่า ภิกษุผู้มีมิตรดี มีความเคารพ ยำเกรง ปฏิบัติตามคำของมิตรทั้งหลายมีสติสัมปชัญญะมั่นคง ก็พึงถึงความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงได้โดยลำดับ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๗/๓๖๑)

เสขะ: บุคคลที่ยังต้องศึกษาอยู่, ผู้ยังไม่สำเร็จเป็นอรหันต์,พระอริยบุคคล ๗ จำพวกเบื้องต้นในจำนวนพระอริยบุคคล ๘

ตัวอย่างในกีฏาคิริสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเหล่าใด เป็นเสขะยังไม่สำเร็จเป็นอรหันต์ยังปรารถนาธรรมที่เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมอยู่เรากล่าวว่า ‘ภิกษุเห็นปานนั้น ต้องทำกิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท’(ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๑/๒๐๗,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๓๔/๑๖๘,องฺ.ทุก.ไทย)๒๐/๗๔/๒๙๖,องฺ.ทุก.ไทย)๒๐/๘๖/๓๑๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘๗/๑๓๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๙/๑๕๙, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๐/๑๖๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๒๘/๔๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๕/๕๙๘,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๗/๖๓,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๑๙/๑๕๒,องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒๗๔/๒๒๕, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๗๘/๓๖๔)

เสขะ, พระ: พระอริยบุคคล ๗ จำพวก มีพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี, ผู้ศึกษาตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและปัญญา

ตัวอย่างในปัญจสตภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปถึงคุณสมบัติของพระเสขะ ว่า พระเสขะจักรู้แจ้งแผ่นดินนี้ ยมโลกและมนุษยโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก พระเสขะจักเลือกบทธรรมที่ตถาคตแสดงไว้ดีแล้ว เหมือนช่างดอกไม้ผู้ชาญฉลาดเลือกเก็บดอกไม้ (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๖/๓๖๐, (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑๗/๓๖๑,ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๔๕/๔๐,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๖๒/๔๑๘,ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๓/๒).

เสคคุชาดก : ชาดกว่าด้วยนางเสคคุ มีเนื้อความอธิบายว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์เห็นอุบาสกทดลองจับมืออธิดาชื่อเสคคุทำทีปรารถนาด้วยอำนาจกามราคะเพื่อจะรู้ว่านางมีกุมารีกาธรรมหรือยัง เห็นนางร้องไห้คร่ำครวญจึงแกล้งพูดว่า สัตวโลกทั้งหมดล้วนแต่มีความยินดี

SAMPLE

พอใจในการเสพกาม แม่เสคคุเอ๋ย เจ้ายังไม่รู้เรื่องของชาวบ้าน แม้เด็กน้อย เจ้าพอถูกพ่อจับมือเท่านั้นก็ร้องไห้คร่ำครวญขึ้น มันเป็นอย่างไรสำหรับเจ้าในวันนี้ ได้ฟังลูกสาวว่า ยามที่ฉันมีทุกข์ คนที่เป็นที่พึ่งก็คือพ่อของฉัน แต่พ่อกลับจะมาทำมิดีมิร้ายฉันอยู่ในป่า แล้วฉันจะร้องไห้คร่ำครวญให้ใครช่วยเล่าในท่ามกลางป่าใหญ่อย่างนี้ คนที่จะช่วยเหลือได้กลับมาทำกรรมที่น่าบัดสีเสียเอง บิดาได้ฟังอย่างนั้นก็รู้ว่าธิดาของตนยังบริสุทธิ์ ยังไม่รู้เรื่องความรักความใคร่ ยังเป็นสาวพรหมจารีอยู่ และเธอเป็นคนดีมีศีล ยังมีความละอายไม่ได้สนองตอบต่ออาการของบิดา จึงพานางกลับบ้านแล้วจัดการแต่งงานให้ออกเรือนไป (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๓๓/๑๐๐)

เสฏฐิปุตตเปตวัตถุ :เรื่องเปรตเศรษฐีบุตร เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของบุตรเศรษฐี ๔ คนในกรุงสาวัตถี คือ ได้ประพฤติล่วงละเมิดภรรยา ของผู้อื่นและทำชั่วอย่างอื่นอีกมาก ตายแล้วไปเกิดในนรกชื่อโลหกุมภี ได้รับทุกข-เวทนาแสนสาหัส อยากจะระบายความทุกข์ จึงผุดจากก้นนรกกล่าวได้ตนละ ๑ อักษรตัวแรกก็จมดิ่งลงสู่ก้นนรกต่อไป เสียงอักษรตัวแรกที่แต่ละตนเปล่งออกมา คือ ส น ทุ โส กลับดังกึกก้องถึงพระโสตของพระเจ้าปเสนทิโกศล ผู้กำลังบรรทม รอคอยให้ถึงเวลารุ่งอรุณเร็ว ๆ จะได้ทรงเชยชมสตรีรูปงามที่ทอดพระเนตรในวันนั้น และรับสั่งให้สามีของนางไปหาดินสีอรุณมาจากสระแห่งหนึ่ง ณ ที่ไกล แล้วกลับมา ให้ทันเวลาทรงสนานของพระองค์ ซึ่งเป็นอุบายจะประหารชีวิตสามีของนาง ด้วยความกลัวเสียงนั้น พอรุ่งอรุณ พระองค์เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคตามคำแนะนำของพระนางมัลลิกาเทวี พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเล่าเรื่องเปรตเศรษฐีบุตรถวาย และ ขณะนั้น สามีของสตรีนั้นได้มานั่งอยู่ด้วย เพราะกลับมาทันเวลาแต่ประตูพระนครปิดก่อนกำหนด จึงเอาดินสีอรุณแขวนไว้ที่ประตูแล้วมารอจะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ พระเชตวัน

อักษร ส มาจากคำว่า สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ (๖ หมื่นปี) คือ เขาต้องการ จะบอกว่า

สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ ปริปุณฺณานิ สพฺพโส

นิรเย ปจฺจมานานำ กทา อนฺโต ภวิสฺสติ

เมื่อพวกเราหมกไหม้อยู่ในนรก ๖ หมื่นปีครบถ้วนบริบูรณ์

เมื่อไรจักมีความสิ้นสุด

อักษร น มาจากคำว่า นตฺถิ (ไม่มี) คือ เขาต้องการจะบอกว่า

นตฺถิ อนฺโต กุโต อนฺโต น อนฺโต ปฏิทิสฺสติ

ตถา หิ ปกตำ ปาปำ มม ตุยฺหญฺจ มาริส

ความสิ้นสุดไม่มี ความสิ้นสุดจะมีที่ไหน ความสิ้นสุดจักไม่ปรากฏเพื่อนยาก เพราะเราและท่านได้ทำกรรมชั่วไว้อย่างนั้น

SAMPLE

อักษร ทุ มาจากคำว่า ทุชฺชีวิตํ ชีวมฺห (มีชีวิตอยู่อย่างลำบาก) คือ เขาต้องการจะบอกว่า

ทุชฺชีวิตํ ชีวมฺห เย สนฺเต น ททมฺหเส

สนฺเตสุ เทยฺยธมฺเมสุ ทีปี นากมฺหมตฺตโน

พวกเรา เมื่อไทยธรรมมีอยู่ ไม่ให้ของที่มีอยู่ จึงมีชีวิตเป็นอยู่อย่างลำบากเมื่อไทยธรรมมีอยู่ พวกเราไม่ได้ทำที่พึ่งแก่ตน

อักษร โส มาจากคำว่า โสหํ (เรานั้น) คือ เขาต้องการจะบอกว่า

โสหํ นูน อิโต คนฺตวา โยนึ ลทฺธาน มานุสึ

วทญฺญู สีลสมฺปนฺโน กาหามิ กุสลํ พหุ

เรานั้นจากเปตโลกนี้ไปแล้ว ได้เกิดเป็นมนุษย์ จักรู้ความประสงค์ของผู้ขอ สมบูรณ์ด้วยศีล ทำกุศลให้มากเป็นแน่

(ดูคำแปลในเรื่องนี้) (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๘๐๒/๓๐๐)

เสด็จไปดี: พระผู้มีพระภาคทรงดำเนินรุดหน้าไปไม่หวนกลับคืนมาหากิเลสที่ทรงละได้แล้ว, พระสุคต, สุคโต

ตัวอย่างในธชัคคสูตร บทพุทธคุณ ว่า ตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค ภิกษุทั้งหลาย เพราะว่า เมื่อพวกเธอระลึกถึงเราเนือง ๆ อยู่ ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง หรือความขนพองสยองเกล้าที่จักเกิดขึ้น ก็จักหายไป (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๙/๓๖๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒/๒๕๔๖,อง.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๒๙/๒๗๔, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๙/๓๒๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๔๑๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๓/๔๑๙)

เสตกัณณิกะ, นิคม: นิคมชื่อเสตกัณณิกะ,นิคมที่อยู่ทางทิศใต้ที่พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบท ด้านในเป็นมัชฌิมชนบท

ในมหากัจจานปัญจวรปริทัสสนา กล่าวถึงการกำหนดเขตปัจจันตชนบทและมัชฌิมชนบท โดยปัจจันตชนบทกำหนดเขตไว้ ว่า ทางทิศตะวันออกมีนิคมกชังคละ เป็นขอบเขต ถัดเข้ามาถึงมหาสาลนครพ้นเขตนั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ด้านในเป็นมัชฌิมชนบท ทางทิศเหนือมีแม่น้ำสัลลวดี เป็นขอบเขต พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบท ทางทิศใต้มีนิคมเสตกัณณิกะเป็นขอบเขต พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบทด้านในเป็นมัชฌิมชนบท ทางทิศตะวันตกมีหมู่บ้านพราหมณ์ถูณะเป็นขอบเขต

SAMPLE

พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบท ด้านในเป็นมัชฌิมชนบท ทางทิศอุดรมีภูเขาอุสีรธชะเป็นขอบเขต พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบทด้านในเป็นมัชฌิมชนบท (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๙/๓๙)

เสตเกตุชาดก : ชาดกว่าด้วยเสตเกตุดาบส อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์ สอนเสตเกตุมาณพผู้เป็นศิษย์ซึ่งเป็นคนมักโกรธและถือตัวจัด วันหนึ่งเขาท้าพนันตอบปัญหากับคนจัณฑาลเกี่ยวกับเรื่องทิศ ถ้าเขาแพ้เขายินดีรอดหว่างขาคนจัณฑาล เขาตอบไม่ถูกจึงต้องทำตามคำพูด เมื่อกลับถึงสำนักถูกอาจารย์ตำหนิว่าเป็นถึงหัวหน้าศิษย์ไม่รู้เรื่องทิศทั้งหกและอาจารย์แสดงให้ฟังว่าได้แก่มารดาบิดาเป็นต้น เขาอับอายและเสียใจจึงหนีไปหาเรียนวิชาทุกอย่าง เรียนทุกลัทธิศาสนาอยู่ที่เมืองอื่น แล้วออกบวชเป็นดาบสมีบริวารเป็นอันมาก เข้าไปอาศัยพระราชอุทยานของพระเจ้าพรหมทัต พระราชาเกิดความเลื่อมใส แต่ก็เห็นการปฏิบัติตัวของพวกดาบสที่ปฏิบัติผิดๆ จึงตรัสกับปุโรหิตว่าไม่น่าจะพ้นจากอบาย สาเกตุดาบสพยายามที่จะแก้ตัวให้ศิษย์ของตนว่าผู้ที่มีการศึกษาแต่ยังไม่บรรลุธรรมก็ยังไม่พ้นจากทุกข์ แต่จรณธรรมพร้อมทั้งความสำรวมเท่านั้นเป็นสัจจะ ส่วนปุโรหิตยืนยันว่า พระเวททั้งหลายใช่ว่าจะไร้ก็หาไม่ จรณธรรมพร้อมทั้งความสำรวมเท่านั้นเป็นสัจจะ เพราะบุคคลบรรลุพระเวททั้งหลายแล้วย่อมได้เกียรติ บุคคลผู้ฝึกตนดีแล้วด้วยจรณธรรมย่อมบรรลุความสงบ เมื่อสาเกตุดาบสไม่สามารถโต้วาทะของปุโรหิตได้ จึงต้องถูกจับสึกและนำไปเป็นคนทำงานหนักให้พระเจ้าพรหมทัต คนมักโกรธ คนถือตัวจัดย่อมไม่เห็นอรรถเห็นธรรม อาจนำพาตนเองพร้อมทั้งหมู่คณะให้ประสพความทุกข์ความเดือดร้อนได้ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๘/๒๒๘)

เสตัพยะ, ชาวเมือง: ชาวเมืองเสตัพยะ, ชาวเมืองที่ตั้งอยู่ในแคว้นโกศล, เมืองที่สมณกุมารกัสสปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูปพักอยู่ ณ ป่าไม้สีเสียดทางทิศเหนือเมืองเสตัพยะและได้ถวายพระพรแด่พระเจ้าปายาสิ เรื่องโลกอื่นไม่มีเป็นต้น,

ในปายาสิสูตร เรื่องพระเจ้าปายาสิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เจ้าปายาสิ มีความเห็นชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี พราหมณ์และคหบดีชาวเมืองเสตัพยะได้ฟังข่าวว่า “ท่านสมณกุมารกัสสปะผู้เป็นสาวกของพระสมณโคดมกำลังจาริกอยู่ในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ถึงเมืองเสตัพยะโดยลำดับ กำลังพักอยู่ ณ ป่าไม้สีเสียดทางทิศเหนือเมืองเสตัพยะ ท่านสมณกุมารกัสสปะนั้น มีชื่อเสียงดีงามขจรไปอย่างนี้ว่า ‘เป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา เป็นพหูสูต กล่าวถ้อยคำไพเราะ ปฏิภาณดี เป็นผู้เจริญและเป็นพระอรหันต์ การได้เห็นพระอรหันต์เช่นนั้นเป็นการดีแท้’ ท่านพระกุมารกัสสปะถวายพระพรว่า “มหาบพิตร อาตมภาพ ไม่เคยเห็น หรือได้ยินบุคคลผู้มี

วาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ ทำไมพระองค์จึงตรัสอย่างนี้ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี’(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๗/๓๔๑, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๘/๓๔๒, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๙/๓๔๓)

เสตัพยะ,เมือง: เมืองเสตัพยะตั้งอยู่แคว้นโกศล, เมืองที่เจ้าปายาสิปกครอง, เมืองที่อุดมสมบูรณ์แห่งพันธุ์ธัญญาหาร, เมืองที่โทณพราหมณ์เห็นรอยกงจักรมีซี่กำพันซี่ที่รอยพุทธพระบาทในปายาสิสูตร กล่าวถึงพระกุมารกัสสปะกำลังจาริกอยู่ในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ถึงเมืองเสตัพยะของชาวโกศล พักอยู่ ณ ป่าไม้สีเสียดทางทิศเหนือเมืองเสตัพยะ สมัยนั้น เจ้าปายาสิปกครองเมืองเสตัพยะ ซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหาร และน้ำ หญ้าอุดมสมบูรณ์ มีพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย ในโทณสูตร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเสด็จทางไกลระหว่างเมืองอุกกัฏฐะกับเมืองเสตัพยะ โทณพราหมณ์ก็ได้เดินทางไกลระหว่างเมืองอุกกัฏฐะกับเมืองเสตัพยะ ได้เห็นรอยกงจักรมีซี่กำตั้งพันซี่ มีกง มีดุมครบ มีส่วนประกอบครบทุกอย่างที่รอยพระบาทของพระผู้มีพระภาค (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๖/๓๔๑, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๗/๓๔๑, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๘/๓๔๒องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๖/๕๘,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๑๙/๗๔๑)

เสตัพยาราม: อารามชื่อเสตัพยะ ตั้งอยู่ในแคว้นโกศล, เมืองที่เจ้าปายาสิปกครอง, เมืองที่กัสสปพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพาน

ในกัสสปพุทธวงศ์ พระประวัติอดีตของพระกัสสปพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ พระชินศาสดาพระนามว่ากัสสปะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสตัพยาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้นที่เสตัพยารามนั้น สูงถึง ๑ โยชน์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๕๑/๗๑๘)

เสตุจฉเถรคาถา : ภาษิตของพระเสตุจฉเถระ,คาถาของพระเสตุจฉเถระ ท่านพระเสตุจฉเถระกล่าวไว้ว่า ชนทั้งหลายที่ยังถูกมานะหลอกลวง เศร้าหมองในสังขารทั้งหลาย ถูกลาภและความเสื่อมลาภครอบงำได้ ย่อมบรรลุสมาธิไม่ได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๒/๓๔๐)

เสตุทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเสตุทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้สร้างสะพานถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้กำลังเสด็จจงกรมอยู่ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖/๑๐๖)

เสตุมาณพ: มาณพชื่อเสตุ, มาณพที่บรรลุอรหันต์ขณะเป็นคฤหัสถ์ในคิหิสสอรหาติกถา เรื่องท่านปรวาที ถามสกวาทีว่า ยสกุลบุตร อุตติยคหบดี เสตุมาณพ บรรลุอรหัตตผลขณะ

SAMPLE

มีเพศคฤหัสถ์มิใช่หรือ สกวาทีตอบว่า ใช่ ปรวาทีถามว่า หากยสกุลบุตรอุตติยคหบดี เสตุมาณพ บรรลุอรหัตตผลขณะมีเพศคฤหัสถ์ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “คฤหัสถ์เป็นพระอรหันต์ได้” (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๘๗/๔๐๑)

เสทกสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเทศนาที่เสทกนิคม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ เสทกนิคมได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ เพื่อเป็นการรักษาตนและรักษาผู้อื่น เหมือนอาจารย์กับศิษย์ซึ่งเป็นนักไต่ราว ขึ้นไต่ราวไม้ไผ่ ต้องรักษาซึ่งกันและกัน จึงจะไต่ราวได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๕/๒๔๑)

เสนกชาดก : พระสูตรว่าด้วยเสนกบัณฑิต มีเนื้อความอธิบายว่า อำมาตย์โพธิสัตว์ชื่อเสนกะ ได้ช่วยชีวิตพราหมณ์ชราผู้หลงภรรยาให้พ้นจากถูกงูกัดตาย เพราะภรรยาใช้ให้แกไปเที่ยวหาขอเงินเพื่อนำมาซื้อทาสชายหญิงให้นางได้ใช้ ในขณะที่เดินกลับบ้านได้แวะพักกลางทางเพื่อลงอาบน้ำ งูเห่าได้เลื้อยเข้าไปกินอาหารในย่ามของแก เมื่อขึ้นจากน้ำแล้วพราหมณ์ได้ถือย่ามไปโดยไม่พิจารณา เทวดาได้แสดงตนบอกว่าถ้าแกพักกลางทางแกจักตาย ถ้าไปถึงบ้านภรรยาจักตาย พราหมณ์เฒ่าไม่รู้จักทำอย่างไร จึงเดินร้องไห้ไปตามทาง พระโพธิสัตว์เห็นเข้าจึงสอบถามสาเหตุ พราหมณ์เล่าสาเหตุทั้งหมดให้ฟัง ปุโรหิตพิจารณาแล้วเข้าใจว่าในขณะที่พราหมณ์พักที่ท่าน้ำ งูเห่าในที่นั้นคงจักเข้าไปอยู่ในถุงย่ามของแก จึงให้เปิดปากถุงย่ามออกดูก็พบงูเห่าตัวหนึ่งให้เอาไม้ไล่ออกไป พราหมณ์ดีใจมากที่รอดตายได้กล่าวสรรเสริญพระราชาที่มีอำมาตย์ที่มีปัญญาและได้นำทรัพย์ ๗๐๐ กหาปณะที่หาขอทานมาได้มอบให้พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์กล่าวว่าบัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่รับค่าจ้างเพราะคาถาที่วิจิตร แล้วให้พรแก่พราหมณ์ให้เดินทางกลับบ้านโดยปลอดภัย ให้มีแต่คนรัก และมีความสุข อำนาจของความรักความใคร่ทำให้ชายแก่ต้องทนลำบากแทบเอาชีวิตไม่รอด ยอมทำตามใจภรรยาผู้นอกใจเพียงเพื่อจะเอาใจเธอ มนุษย์เป็นอันมากต้องตายเพราะต้องการสนองตัณหาของตน (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๔๖/๒๖๓)

เสนกเถรคาถา : ภาษิตของพระเสนกเถระ,คาถาของพระเสนกเถระ ท่านพระเสนกเถระกล่าวเปล่งอุทานว่า เป็นการดีหนอที่เรามาใกล้ท่าน้ำคยาในวันเพ็ญเดือน ๔ เพราะได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ ซึ่งพระองค์มีพระรัศมีมากอย่าง เป็นพระคณาจารย์ ผู้ถึงความเป็นผู้เลิศ ทรงเป็นผู้นำอย่างยอดเยี่ยมของชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก ทรงเป็นผู้ชนะมาร มีพระญาณหาประมาณมิได้ มีอานุภาพมาก มีความเพียรมาก มีความรุ่งเรืองมาก ไม่มีอาสวะ สิ้นอาสวะทั้งมวล เป็นพระศาสดา ไม่มีภัยแต่ที่ไหนๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ได้ทรงปลดเปลื้องเรามีนามว่าเสนกะ ผู้เศร้า

SAMPLE

หมองมานาน ถูกมิจฉาทิฏฐิหุ้มห่อไว้ จากกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งสิ้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๘๗/๓๘๖)

เสนกบัณฑิต: บัณฑิตชื่อเสนกะ,บัณฑิตผู้ตอบปัญหาพระราชาว่าทานที่ให้แล้วภายหลังไม่เดือดร้อน การให้ของผู้นั้นทำได้ยาก

ในเสนกชาดก กล่าวถึงพระราชาตรัสถามเสนกบัณฑิตว่า ปุกกุสบัณฑิตผู้ฉลาดในธรรมได้แก้เนื้อความแห่งปัญหานั้นแล้ว บัดนี้เราจะถามท่านเสนกบัณฑิตบ้าง เหตุอื่นใดที่ทำได้ยากกว่านั้นมีอยู่หรือ เสนกบัณฑิตทูลตอบว่า ทานจะน้อยหรือมากก็ตาม คนก็ควรจะให้ แต่ว่าผู้ใดเมื่อให้แล้ว ภายหลังไม่เดือดร้อน การให้ของผู้นั้นทำได้ยากกว่า เหตุอื่นทั้งหมดทำได้ง่าย ขอเดชะพระเจ้ามัททวะผู้สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงทราบอย่างนี้ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๓/๒๖๒, (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๔๕/๒๖๒, (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๔๗/๒๖๓, (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๒๗/๕๒๖)

เส้นประสาท: เป็นหนึ่งในมหาปุริสลักษณะของมหาบุรุษ

ในพรหมายุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงมหาปุริสลักษณะว่า มหาบุรุษมีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี ข้อที่ท่านพระโคดมมีเส้น ประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดีนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น มีพระหนุดุจคางราชสีห์ ข้อที่ท่านพระโคดมมีพระหนุดุจคางราชสีห์นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น เป็นต้น (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๘๖/๔๗๗)

เสน่หา: ความรัก, ความสุขสำราญ, อุปมากระแสตัณหา, อุปมาของที่เปียกชุ่มด้วยยางเหนียว

ในสูกรโปติกาวัตถุกล่าวถึงเรื่องกระแสตัณหาทั้งหลายไหลไปในอารมณ์ทั้งหมด

ตัณหาดุจเถาวัลย์ ก็งอกงามขึ้น พวกเธอ ครั้นเห็นตัณหาดุจเถาวัลย์ที่งอกงามนั้น จงตัดรากด้วยปัญญา สัตว์โลกผู้มีแต่โสมนัสซาบซ่าน ฉ่ำชื้นด้วยเสน่หา มัวแต่จะแสวงหาความสุขสำราญกันอยู่ จึงต้องเข้าถึงชาติและชราร่ำไป (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๔๑/๑๓๙, (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๑๐)

เส้นเอ็นเล็ก: อวัยวะส่วนภายในของสัตว์, อุปมาการแยกหนังแม่โคกับลูกโคที่ไม่ใช่เนื้อเดียวกัน

ในนันทโกวาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการแยกส่วนจากกันว่า คนฆ่าโคผู้ชำนาญโน้น ฆ่าแม่โคแล้ว แยกส่วนเนื้อไว้ข้างใน แยกส่วนหนังไว้ข้างนอก ใช้หนังนั้นนั่นแหละคลุมแม่โคนั้นไว้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘แม่โคตัวนี้เราประกอบไว้ด้วยหนังฝืนนี้ฝืนเดียวเท่านั้น’ ถึงอย่างนั้น แม่โคนั้นก็แยกกันแล้วจากหนังฝืนนั้นนั่นเอง (ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๔๐๔/๔๕๙, (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๔๑๓/๔๖๘)

เส้นเอ็นใหญ่: อวัยวะส่วนภายในของสัตว์, อุปมาการแยกหนังแม่โคกับเนื้อโคที่ไม่เป็นเนื้อเดียวกัน

SAMPLE

ในนันทโกวาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงมหาปุริสลักษณะกับน้องหญิงทั้งหลายว่า เปรียบเหมือนคนฆ่าโคผู้ชำนาญฆ่าแม่โคแล้ว แยกส่วนเนื้อไว้ข้างใน แยกส่วนหนังไว้ข้างนอก ใช้หนังนั้นนั่นแหละคลุมแม่โคนั้นไว้ แล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘แม่โคตัวนี้เราประกอบไว้ด้วยหนังผืนนี้เท่านั้น’ คนฆ่าโคนั้น กล่าวชอบหรือไม่ น้องหญิงทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่ชอบ เจ้าข้า (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๔๐๔/๔๕๙, (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๔๑๓/๔๖๘)

เสนา,เสนา ๔ เหล่า: กองทัพ, กิเลสเช่นรูปอันเป็นที่ชื่นใจ, เสนามาร, เสนา ๔ เหล่า คือ เหล่าช้าง เหล่าม้า เหล่ารถ เหล่าราบ

ตัวอย่างในกาลีสูตร เรื่องอุบาสิกาชื่อกาลี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสิกาชื่อกาลีชาวกรุงกุรรฆระ เข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะ ได้ถามท่านว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระดำรัสนี้ไว้ในกุมารีปัญหาว่า การบรรลุประโยชน์ เป็นความสงบแห่งหทัย เราชนะเสนา ที่มีรูปเป็นที่รักเป็นที่ชื่นใจแล้ว เป็นผู้เดียวเพ่งอยู่ ได้ตรัสรู้ความสุขโดยลำดับ เราจึงไม่ต้องอ้างบุคคลเป็นพยาน อรรถกถาอธิบายว่า เสนามาร คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๐/๑๗๙, ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๗๒/๓๒๐,ม.อุป.(ไทย) ๑๔/๒๘๘/๓๔๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๖/๕๗,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๙๒๑/๗๒๑,องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๒๖/๓๓๔,ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒๙/๑๔๙/๒๗๗)

เสนากถา: เรื่องกองทัพ, พูดถึงเรื่องกองทัพ, เป็นหนึ่งในเดรัจฉานกถา

ในปฐมกถาวัตถุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเมื่อประทับอยู่กรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล ภิกษุจำนวนมากกลับจากบิณฑบาตในเวลาหลังภัตตาหาร นั่งประชุมกันที่หอฉัน สนทนาติรัจฉานกถาต่าง ๆ คือ (๑) ราชกถา เรื่องพระราชา (๒) โจรกถา เรื่องโจร (๓) มหามัตตกถา เรื่องมหาอำมาตย์ (๔) เสนากถา เรื่องกองทัพ เป็นต้น (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๕๐/๑๙, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๙/๑๕๐)

เสนานีกุฏุมพี: กุฏุมพีชื่อเสนา, แม่ของสุชาดา, นางผู้เลิศในการเข้าถึงสรณะก่อน

ในเอตทัคควรรคกล่าวถึงสุชาดาธิดาของเสนานีกุฏุมพีเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเราผู้ถึงสรณะก่อน (องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๒๕๘/๓๒)

เสนาบดี: แม่ทัพหหาร, แม่ทัพของพระราชา, อุปมาอมนุษย์ทั้งหลายที่ไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช, อุปมามหาโจรผู้ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของพระราชา

ในอาฏานาฏิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอมนุษย์ทั้งหลาย ที่ดุร้าย โหดเหี้ยม ทำเกินเหตุ อมนุษย์เหล่านั้นไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของท้าวมหาราช อมนุษย์เหล่านั้น เรียกว่า เป็นศัตรูของท้าว

SAMPLE

มหาราช เหมือนมหาโจรทั้งหลายในแว่นแคว้นของพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ มหาโจรเหล่านั้นไม่เชื่อฟังพระราชา ไม่เชื่อฟังเสนาบดี ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดี (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๒/๒๓๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๙/๔๙๖,ขุ.จริยา,(ไทย)๓๓/๕๙/๗๖๕)

เสนาบดียักษ์: กองทัพยักษ์, เสนาบดียักษ์ คือ อินทะ, โสมะ, วรุณะ เป็นต้น

ในอาฏานาฏิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพุทธบริษัทที่ พึงกล่าวโทษ ร้องทุกข์ ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า ‘ยักษ์นี้สิงยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกรานยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย’ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๒/๒๓๑, (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๒/๒๔๔)

เสนามาร: กองทัพมาร,ตัณหา, ถีนมิทธะความหดหู่ง่วงเหงาซึมเซา,ความกลัว, วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย), มักขะ(ลบหลู่คุณท่าน) และถัมภะ(หัวดื้อ),ลาภ ความสรรเสริญ สักการะ และยศที่ได้มาผิด ๆ, การยกตนข่มผู้อื่น

ในอัญญตราธีราเถรีคาถา ภาษิตของพระธีราเถรีอีกรูปหนึ่ง กล่าวถึงพระธีราเถรีอีกรูปหนึ่งรับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวภาษิตนี้ว่า ธีราภิกษุณี ผู้อบรมอินทรีย์แล้วด้วยธรรมทั้งหลายที่ทรงไว้ ย่อมชนะมารพร้อมทั้งเสนามาร (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๒/๒๗๑, (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๓/๒๗๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๙/๔๙๗,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๑/๒๑๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓/๒๔,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๕๗/๔๑๑, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๖๒/๔๑๘,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๗/๕๕๓,๒๖/๖๕/๕๖๖, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๗๗/๓๖๑)

เสนาราม: อารามที่พระชินศาสดาผู้ประเสริฐพระนามว่าปุสสะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ในปุสสพุทธวงศ์ กล่าวถึงพระประวัติของพระปุสสพุทธเจ้าว่า ในมัณฑกัปนั้น ได้มีพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมพระนามว่าปุสสะ พระองค์ตรัสสอนเวไนยสัตว์เป็นจำนวนมาก ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก พระองค์ผู้เป็นไปกับสาวกเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระชินศาสดาผู้ประเสริฐพระนามว่าปุสสะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสนาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๕/๖๘๔)

เสนาสนคาหาปกะ:ภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นเจ้าหน้าที่จัดเสนาสนะ, ภิกษุผู้รู้เสนาสนะที่จัดแจ้งพึงได้รับแต่งตั้ง, ภิกษุผู้ไม่รู้เสนาสนะที่จัดแจงไม่พึงได้รับแต่งตั้งให้ดูเสนาสนะ

ในเสนาสนปัญญาปกสุตตาทิ กล่าวถึง สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นเสนาสนคาหาปกะเพราะไม่รู้จักเสนาสนะที่จัดแจงแล้วและเสนาสนะที่ยังมิได้จัดแจง สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นเสนาสนคาหาปกะเพราะรู้จักเสนาสนะที่จัดแจงแล้วและเสนาสนะที่ยังมิได้จัดแจง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๗๓/๔๐๑, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๗๔/๔๐๑,องฺ.ปญฺ

SAMPLE

จก.(ไทย)๒๒/๒๗๕/๔๐๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๗๖/๔๐๑,วิ.อ.(บาลี)๓/๓๑๘/๒๒๘-๓๔๑)

เสนาสนทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระเสนาสนทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเคยถวายเครื่องปูลาดใบไม้แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๒๔๕)

เสนาสนปัญญาปกสุตตาทิ :พระสูตรว่าด้วยภิกษุเสนาสนปัญญาปกะเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะเป็นต้นและที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะเป็นต้นอย่างละ ๕ เหมือนในภัตตุทเทสกสูตร ต่างกันเพียงประการที่ ๕ เท่านั้น คือ สำหรับคุณสมบัติ ทั้ง ๔ อันได้แก่ (๑) ลำเอียงเพราะชอบ (๒) ลำเอียงเพราะชัง (๓) ลำเอียงเพราะหลง (๔) ลำเอียงเพราะกลัว)

(๒.เสนาสนปัญญาปกสูตร) คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะ (คือผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นเจ้าหน้าที่จัดแจงเสนาสนะ) ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักเสนาสนะที่จัดแจงแล้วและเสนาสนะที่ยังไม่ได้จัดแจง ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักเสนาสนะที่จัดแจงแล้วและเสนาสนะที่ยังมิได้จัดแจง

(๓.**เสนาสนคาหาปกสูตร)** คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นเสนาสนคาหาปกะ(คือผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นเจ้าหน้าที่จัดเสนาสนะ) ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักเสนาสนะที่จัดแจงแล้วและเสนาสนะที่ยังมิได้จัดแจง ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นเสนาสนคาหาปกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักเสนาสนะที่จัดแจงแล้วและเสนาสนะที่ยังมิได้จัดแจง

(๔.**ภัณฑาคาริกสูตร)** คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นภัณฑาคาริกะ (คือผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นเจ้าหน้าที่รักษาเรือนคลัง) ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักภัณฑะที่เก็บแล้วและภัณฑะที่ยังมิได้เก็บ ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นภัณฑาคาริกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักภัณฑะที่เก็บแล้วและภัณฑะที่ยังมิได้เก็บ

(๕. **จีวรปฏิคคาหกสูตร)** คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นจีวรปฏิคคาหกะ(คือผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นเจ้าหน้าที่รับจีวร) ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักจีวรที่รับไว้แล้วและจีวรที่ยังมิได้รับไว้ ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นจีวรปฏิคคาหกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักจีวรที่รับไว้แล้วและจีวรที่ยังมิได้รับ

(๖.**จีวรภาชกสูตร)** คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นจีวรภาชกะ(คือผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นเจ้าหน้าที่แจกจีวร) ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักจีวรที่แจก

SAMPLE

แล้วและจีวรที่ยังไม่ได้แจก ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นจีวรภาชกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักจีวรที่แจกแล้วและจีวรที่ยังไม่ได้แจก

(๗.**ยาคุภาชกสูตร)** คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นยาคุภาชกะ ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักข้าวต้มที่แจกแล้วและข้าวต้มที่ยังไม่ได้แจก ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นยาคุภาชกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักข้าวต้มที่แจกแล้วและข้าวต้มที่ยังไม่ได้แจก

(๘.**ผลภาชกสูตร)** คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นผลภาชกะ ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักผลไม้ที่แจกแล้วและผลไม้ที่ยังไม่ได้แจก ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นผลภาชกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักผลไม้ที่แจกแล้วและผลไม้ที่ยังไม่ได้แจก

(๙.**ขัชชกภาชกสูตร)** คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นขัชชกภาชกะ ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักของขบฉันที่แจกแล้วและของขบฉันที่ยังไม่ได้แจก ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นขัชชภาชกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักของขบฉันที่แจกแล้วและของขบฉันที่ยังไม่ได้แจก

(๑๐.**อัปปมัตตกวิสัชชกสูตร)** คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นอัปปมัตตกวิสัชชกะ ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักของเล็กน้อยที่แจกแล้วและของเล็กน้อยที่ยังไม่ได้แจก ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นอัปปมัตตกวิสัชชกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักของเล็กน้อยที่แจกแล้วและของเล็กน้อยที่ยังไม่ได้แจก

(๑๑.**สาฏิยคาหาปกสูตร)** คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นสาฏิกคาหาปกะ ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักผ้าสาฎกที่รับแล้วและผ้าสาฎกที่ยังไม่ได้รับ ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นสาฏิยคาหาปกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักผ้าสาฎกที่รับแล้วและผ้าสาฎกที่ยังไม่ได้รับ

(๑๒.**ปัตตคาหกสูตร)** คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นปัตตคาหาปกะ ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักบาตรที่รับแล้วและบาตรที่ยังไม่ได้รับ ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นปัตตคาหาปกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักบาตรที่รับแล้วและบาตรที่ยังไม่ได้รับ

(๑๓.**อารามเปสกสูตร)** คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นอารามเปสกะ ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักคนวัดที่ใช้แล้วและคนวัดที่ยังไม่ได้ใช้ ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นอารามเปสกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักคนวัดที่ใช้แล้วและคนวัดที่ยังไม่ได้ใช้

SAMPLE

(๑๔.**สามเณรเปสกสูตร)**คุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นสามเณรเปสกะ ประการที่ ๕ คือ ไม่รู้จักสามเณรที่ใช้แล้วและสามเณรที่ยังไม่ได้ใช้ ส่วนคุณสมบัติของภิกษุที่สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นสามเณรเปสกะ ประการที่ ๕ คือ รู้จักสามเณรที่ใช้แล้วและสามเณรที่ยังไม่ได้ใช้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๓-๒๘๕/๔๐๑)

เสนาสนปัญญาปกะ: ภิกษุผู้ฉลาดในการจัดแจงเสนาสนะ,ภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งจากสงฆ์ให้เป็นเจ้าหน้าที่จัดแจงเสนาสนะ,พระทัพพมัลลบุตรได้รับแต่งตั้งให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะนี้

ในปฐมทุฏฐโทสสิกขาบทนิทานวัตถุ กล่าวถึงการแต่งตั้งภิกษุให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะด้วยญัตติว่า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงแต่งตั้งท่านพระทัพพมัลลบุตรให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะและภัตตุทเทสกะ นี่เป็นญัตติ ท่านรูปใดเห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง สงฆ์เห็นด้วย เป็นมติอย่างนี้ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๘๐/๔๑๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๗๓/๔๐๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๗๔/๔๐๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๗๕/๔๐๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๗๖/๔๐๑)

เสนาสนสูตร : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของเสนาสนะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑) มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต (๒) มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหาร สม่ำเสมอ ไม่เย็นจัด ไม่ร้อนจัด เป็นปานกลาง ควรแก่การบำเพ็ญเพียร (๓) ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงในศาสดาหรือในเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย (๔) ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย และ(๕) มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ อาศัยใช้สอยเสนาสนะอันประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑) อยู่ไม่ไกลนัก ไม่ใกล้นัก มีทางไปมาสะดวก กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนมีเสียงน้อย ไม่อึกทึก มีเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานกระทบน้อย (๒) เมื่อภิกษุอยู่ในเสนาสนะนั้น มีจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัชที่เกิดขึ้นโดยไม่ฝืดเคืองเลย (๓) ภิกษุผู้เถระทั้งหลายเป็นพหูสูต เรียนจบคัมภีร์(คือเรียนจบพระไตรปิฎก ๕ นิกาย มีทีฆนิกาย เป็นต้น) ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกาอยู่ในเสนาสนะนั้น (๔) ภิกษุนั้นเข้าไปหาภิกษุผู้เถระเหล่านั้น ในเวลาที่สมควรแล้ว จึงสอบถาม ไต่ถามว่า พุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร เนื้อความแห่งพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร และ(๕) ภิกษุผู้เถระเหล่านั้น ย่อมเปิดเผยข้อที่ยังไม่เปิดเผย ทำข้อที่เข้าใจยากให้เข้าใจง่ายและบรรเทาความสงสัยในธรรมที่น่า

SAMPLE

สงสัยหลายอย่างแก่ภิกษุนั้น ไม่นานนักจะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑/๑๗)

เสนาสนะ: ที่อยู่,ที่นอนและที่นั่ง, เสนาสนะสงฆ์, กุฎีสงฆ์, การให้กล่าวเพ่งโทษผู้อื่น

ตัวอย่างในอุชฌาปนกสิกขาบท การกล่าวให้เพ่งโทษว่า พระเมตติยะและพระภุมมชกะเป็นพระบวชใหม่ มีบุญน้อย เสนาสนะของสงฆ์ชั้นเลว ภัตตาหารก็ชั้นเลว ก็ตกถึงท่านทั้งสองนี้ ท่านไม่ยินดี จึงให้ภิกษุทั้งหลายเพ่งโทษพระทัพพมัลลบุตรว่า จัดแจงเสนาสนะด้วยอคติ บรรดาภิกษุผู้มักน้อย จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาพระเมตติยะและพระภุมมชกะ พระผู้มีพระภาคทรงพระบัญญัติว่า ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะกล่าวให้ผู้อื่นเพ่งโทษ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๑๐๓/๒๘๗,๒/๑๐๘/๒๙๑,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๑๐๔๘/๒๘๐,วิ.ม.(ไทย)๔/๗๓/๑๐๒,ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๔/๖๒,ที.สี.(ไทย)๙/๑๘๗/๖๓,ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๖/๗๓,ที.สี.(ไทย)๙/๔๕๗/๒๐๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๙๐/๕๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๗/๒๙๕)

เสนาสนะใกล้บ้าน:เสนาสนะที่อยู่ระแวกบ้าน, เสนาสนะอยู่ไม่ไกลบ้าน, กล่าวถึงพักกุละผู้ไม่รู้จักการนอนตลอดเวลาในเสนาสนะใกล้บ้าน

ในพักกุลัตเถรัจฉริยัพภูตสูตร กล่าวถึงท่านพักกุละผู้ไม่รู้จักการนอนตลอดเวลา ๘๐ พรรษา ท่านปฏิญญาจะจำไว้ว่า เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ เมื่อเราบวชมาตลอดเวลา ๘๐ พรรษา เราไม่รู้จักการจำพรรษาในเสนาสนะใกล้บ้านเลย เป็นธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ เราเป็นผู้มีกิเลส ฉันบิณฑบาตของชาวแว่นแคว้น ๗ วันเท่านั้น ในวันที่ ๘ ก็ได้บรรลุอรหัตตผล (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๑๑/๒๔๕)

เสนาสนะปัญญาปกะ: ภิกษุผู้รอบรู้การจัดแจงเสนาสนะ, ตำแหน่งตามคุณสมบัติของพระทัพพมัลลบุตร, ภิกษุผู้เลิศในการจัดแจงเสนาสนะ

ในสมถขันธกะ สติวินัย กล่าวถึงญัตติที่สงฆ์พร้อมกันแต่งตั้งท่านพระทัพพมัลลบุตรให้เป็นเสนาสนปัญญาปกะและภัตตุทเทสกะ ท่านรูปใดเห็นด้วยท่านรูปนั้นพึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง สงฆ์เห็นด้วย ฉะนั้นจึงนิ่ง (วิ.จู.(ไทย)๖/๑๙๐/๓๐๑,วิ.จู.(ไทย)๖/๑๘๙/๓๐๑)

เสนาสนะป่า: เสนาสนะในป่า, วัดป่า,เสนาสนะมีระยะจากบ้าน ๕๐๐ ชั่วธนูเป็นอย่างต่ำ, คุณสมบัติของภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอปริหานิยธรรม

ในสิกขาบทวิภังค์ พระผู้มีพระภาคทรงพระบัญญัติ ว่า ภิกษุจำพรรษาแล้วหวังจะอยู่ในเสนาสนะป่าที่รู้กันว่าน่าหวาดระแวง มีภัยน่ากลัว จนถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ พึงเก็บไตรจีวรผืนใดผืนหนึ่งไว้ในละแวกบ้านได้ ภิกขุอปริหานิยธรรม กล่าวว่า ภิกษุพึงหวัง

SAMPLE

ได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ถ้าตราบใดเท่าที่ภิกษุยังเป็นผู้มุ่งหวังเสนาสนะป่าเช่นนี้ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๖๕๔/๑๗๔,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๖/๘๓)

เสนาสนะอันเงียบสงัด,เสนาสนะอันสงัด:เสนาสนะตั้งอยู่ในป่า, โคนต้นไม้, ซอกเขา, ถ้ำ ป่าทึบ, เสนาสนะที่สงบปราศจากเสียงรบกวน

ในปฐมโยธาชีวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้พิชิตสงคราม ยึดค่ายสงครามนั้นไว้ได้ คือ มาตุคามเข้าไปหาภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้ไปสู่ป่า ไปสู่โคนไม้ หรือไปสู่เรือนว่าง แล้วนั่งทับ นอนทับ ข่มขืน เธอถูกมาตุคามนั่งทับ นอนทับ ข่มขืนอยู่ ไม่พัวพัน หลีกออกได้ แล้วหลีกไปตามความประสงค์ เธอพักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าทึบ ที่แจ้ง ไปสู่เรือนว่าง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๕/๑๒๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๖/๑๓๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๘/๑๔๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๐/๑๔๗)

เสนิยะ, ชีเปลือย: ชีเปลือยชื่อเสนิยะ, ชีเปลือยผู้ประพฤติกุกกุรวัตรท่าตะกุยดังสุนัข

ในกุกกุรวติกสูตร เรื่องการประพฤติวัตรเลียนแบบสุนัข พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุตรของชาวโกลิยะชื่อปุณณะผู้ประพฤติโควัตรและชีเปลือยชื่อเสนิยะผู้ประพฤติกุกกุรวัตร ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทั้งสองได้ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ส่วนชีเปลือยชื่อเสนิยะ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว ก็แสดงท่าตะกุยดุจสุนัขแล้วนั่ง ณ ที่สมควร (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๘/๗๕)

เสบียง: อาหารที่จะนำไปกินระหว่างเดินทาง, เสบียงที่ควรแก่ผู้ควรรับ เช่น วิชชาจรณสัมปันโน เป็นพระขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์

ตัวอย่างในอานาปานัสสติสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูภิกษุสงฆ์ ซึ่งนิ่งเงียบอยู่ จึงได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า บริษัทนี้ไม่สนทนากัน นั่งเงียบเสียง ดำรงอยู่ในสารธรรมอันบริสุทธิ์ ภิกษุสงฆ์บริษัทนี้ เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณาทาน ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ภิกษุสงฆ์นี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่เขาถวายของน้อยแต่มีผลมาก และถวายของมากก็ยิ่งมีผลมากขึ้น ภิกษุทั้งหลาย ในภิกษุสงฆ์นี้ มีภิกษุผู้เป็นอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๑๔๖/๑๘๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๗๙/๘๔)

เสบียงเดินทาง: กุศล,บุญ, การกำจัดลิเลส, ที่พึง, การเป็นบัณฑิต,เสบียงเดินทางของนายโคฆาต

SAMPLE

ในโคฆาตกปุตตวัตถุ เรื่องบุตรของคนฆ่าโค พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่บุตรของคนฆ่าโคผู้แก่เฒ่า ว่า บัดนี้ ท่านเปรียบเหมือนใบไม้เหลือง ทั้งยมทูตมาปรากฏแก่ท่านแล้ว ท่านอยู่ใกล้ปากแห่งความเสื่อมและแม้แต่เสบียงเดินทางของท่านก็ยังไม่มีเลย ท่านนั้นจงทำที่พึ่งแก่ตนเอง จงรีบพยายาม จงเป็นบัณฑิต เมื่อท่านขจัดมลทินได้แล้ว ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน จะเข้าถึงอริยภูมิอันเป็นทิพย์ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๓๕/๑๐๕,ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๕)

เสบียงทาง: อาหารที่จะนำไปกินระหว่างเดินทาง, กุศล, บุญ, ทานที่ถวายแด่ทักขิเณยยบุคคล พระขีณาสพถือเป็นเสบียงทาง

ในอุโปสถสูตร พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูภิกษุสงฆ์ผู้นิ่งเงียบ รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า บริษัทนี้เงียบ ปราศจากเสียงสนทนา บริสุทธิ์ ตั้งอยู่ในสาระ บริษัทนี้ก็เป็นเหมือนบริษัทผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก บริษัทนี้ก็เหมือนบริษัทที่แม้จะต้องเดินทางไปดู แม้เป็นระยะทางหลายโยชน์ ต้องมีเสบียงทางไปด้วยก็ควรไป (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๐/๒๗๔)

เสพ: คบกับ, ยึดติด, หน่วงเหนี่ยว, สอดเครื่องหมายเพศเข้าไปทางเครื่องหมายเพศ,สอดองคชาตเข้าไปทางองค์กำเนิด โดยที่สุดเข้าไปแม้เพียงเมล็ดงาชื่อว่า เสพ

ตัวอย่างในทุจจริตวิปากสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการเสพว่า ปาณาติบาต ที่บุคคลเสพ ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ไปเกิดในเปรตวิสัย อย่างเบาที่สุด เป็นผู้มีอายุน้อยแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ อทินนาทาน ที่บุคคลเสพ เจริญฯลฯ ส่งผลให้เป็นผู้เสื่อมโภคทรัพย์แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ กาเมสุมิจฉาจาร ที่บุคคลเสพ ส่งให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย อย่างเบาที่สุด มีศัตรูและเป็นผู้มีเวรแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ มุสาวาท ที่บุคคลเสพ ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ไปเกิดในเปรตวิสัย อย่างเบาที่สุดส่งผลให้ถูกกล่าวตู่ด้วยคำไม่จริงแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ การดื่มสุราและเมรัยที่บุคคลเสพ ไปเกิดในนรก ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ไปเกิดในเปรตวิสัย อย่างเบาที่สุด เป็นผู้วิกลจริตแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ อรรถกถาอธิบายว่า การนึกหน่วง การรู้ เห็น พิจารณา อธิษฐานจิต น้อมใจเชื่อ ประคองความเพียร ตั้งสติไว้ ตั้งจิตไว้ กำหนดรู้ด้วยปัญญา รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ละธรรมที่ควรละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ในที่นี้หมายเอาการเสพโดยมุ่งแผ่ประโยชน์ไป โดยมีเมตตาจิตเป็นเบื้องต้น (วิ.มหา.(ไทย)๑/๕๕/๔๒, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๘/๑๘๘,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๕๓/๑๐,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๗๙/

SAMPLE

๓๐๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๐/๒๓๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๗/๑๐๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๖/๖๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๐/๓๐๑,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๕/๔๒๕,องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๕๓/๖๒)

เสพกาม: ยินดีในการยึดติด, ปรารถนาที่จะติดตาม, หน่วงเหนี่ยวในกาม, การเสพกาม ๓ ประการ

ในกามูปปัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การเสพกาม ๓ ประการนี้ คือ (๑) การเสพกามของสัตว์ผู้มีความใคร่ปรากฏอยู่เป็นนิตย์ (๒) การเสพกามของเทวดาผู้ยินดีในกามสมบัติที่ตนเนรมิต (๓) การเสพกามของเทวดาผู้ยินดีในกามสมบัติที่เทวดาอื่นเนรมิตให้ (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๙๕/๔๖๙, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๑/๔๓๘)

เสพเมถุน: กระทำการร่วมประเวณี, ตัวอย่างพระสุทินร่วมประเวณีกับภรรยาเก่า เป็นปฐมปาราชิก

ตัวอย่างในสุทินนภาณวาร ภิกษุผู้เป็นเพื่อนของพระสุทินกล่าวกับท่านสุทินว่า “ท่านสุทินเมื่อก่อนท่านมีผิวพรรณเปล่งปลั่งกระชุ่มกระชวย หน้าตาสดใส มีน้ำมีนวล แต่บัดนี้ ดูท่านซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง มีเรื่องในใจ ใจหดหู่เป็นทุกข์เสียใจ เดือดร้อนใจ เศร้าซึม ท่านไม่ยินดีจะประพฤติพรหมจรรย์กระมัง” พระสุทินตอบว่า กระผมมีบาปกรรมที่ทำไว้ คือ ได้เสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยา กระผมจึงเกิดความกลุ้มใจเดือดร้อนใจว่า มิใช่ลาภของเราหนอ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๘/๒๖, วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๙๑/๔๓๐)

เสพเมถุนธรรม: การร่วมประเวณี การร่วมสังวาส กล่าวคือ การเสพอสัทธรรมอันเป็นประเวณีของชาวบ้าน มีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่จะต้องทำในที่ลับ เป็นการกระทำของคนที่เป็นคู่ ๆ

ตัวอย่ในบุคคลวรรค กล่าวถึงสิ่งที่มาตุคามไม่อิ่ม ว่า มาตุคาม(สตรี) ไม่อิ่ม ไม่ระอาต่อธรรม ๒ ประการจนกระทั่งตาย คือ (๑) การเสพเมถุนธรรม (๒) การคลอดบุตร (วิ.มหา. ๑/๕๕/๓๖,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๒/๙๙)

เสภา: การขับร้องเป็นเนื้อเรื่อง โดยใช้กรับ ๒ คู่ ขยับในอุ้งมือข้างละคู่เป็นเครื่องให้จังหวะ, การสวดบูชา,การขับลำนำสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้า, เป็นหนึ่งในอบายมุข ๖

ในสิงคาลกสูตร กล่าวถึงโทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ประการ คือ (๑) มีการรำที่ไหน ไปที่นั่น (๒) มีการขับร้องที่ไหน ไปที่นั่น (๓) มีการประโคมที่ไหน ไปที่นั่น (๔) มีเสภาที่ไหน ไปที่นั่น (๕) มีการบรรเลงที่ไหน ไปที่นั่น (๖) มีเถิดเทิงที่ไหน ไปที่นั่น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๕๐/๒๐๔)

SAMPLE

เสยยชาดก : ชาดกว่าด้วยคบคนดีผู้คบก็เป็นคนดี มีเนื้อความอธิบายว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ถูกพระราชาโจรจับขังไว้ในเรือนจำ ทรงแผ่เมตตาให้กับพระราชาโจรนั้นจนพระราชาโจรพระทัยอ่อนยอมปล่อยให้เป็นอิสระ ได้กลับมาครองราชสมบัติตามเดิม และสอนพระราชานั้นให้มีเมตตาในการปกครองบ้านเมืองเช่นกับพระองค์ หลังจากได้ครองราชสมบัติแล้วได้ตรัสกับอำมาตย์ทั้งหลายว่า บุคคลคบหาคนประเสริฐก็มีส่วนเป็นคนประเสริฐ เหมือนเราทำไมตรีกับพระราชาโจรพระองค์เดียว ได้ปลดปล่อยพวกท่านตั้ง๑๐๐ คนให้พ้นจากการถูกประหารได้ เพราะเหตุนั้น บุคคลเพียงคนเดียวทำไมตรีกับชาวโลกทั้งปวงละโลกนี้ไปแล้วพึงไปสู่สวรรค์ เมื่อปกครองแผ่นดินโดยธรรม ประชาชนอยู่เป็นสุขดีแล้ว พระองค์จึงสละราชสมบัติออกผนวช ถ้าผู้ปกครองหรือผู้เป็นใหญ่ผูกไมตรีกับศัตรูได้ ย่อมช่วยป้องกันความวิบัติอันจะเกิดมีแก่ประชาชนได้ แต่ถ้าผู้นำเพียงผู้เดียวสร้างศัตรู ก็สามารถนำความวิบัติมาสู่คนหมู่มากได้ ใคร ๆ จึงไม่มีควรมีศัตรู ควรมีเมตตาและมีมิตรให้มาก (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๙๔/๑๔๑)

เสยยสกเถรวัตถุ : เรื่องพระเสยยสกเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระเสยยสกเถระว่า หากบุคคลทำบาปไป ก็ไม่ควรทำบาปนั้นซ้ำอีก ไม่ควรทำความพอใจในบาปนั้น เพราะการสั่งสมบาปนำทุกข์มาให้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๗/๖๗)

เสยยสกะ,ภิกษุ: ภิกษุเสยยกะต้นบัญญัติจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน เป็นสังฆาทิเสส ในสุกกวิสัฏฐิสิกขาบท กล่าวถึงการจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อนของพระเสยยสกะ เมื่อพระเสยยสกะไม่ยินดีที่จะประพฤติพรหมจรรย์ ซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลืองเส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง พระอุทายีเห็นจึงถาม พระเสยยสกะรับว่าเป็นอย่างนั้น (วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๓๔/๒๔๙,วิ.จุ. (ไทย)๖/๑๑/๒๑, วิ.จุ. (ไทย)๖/๑๑/๒๒,วิ.จุ. (ไทย)๖/๑๒/๒๒,วิ.จุ. (ไทย)๖/๑๒/๒๓,วิ.จุ. (ไทย)๖/๑๗/๓๔,วิ.จุ. (ไทย)๖/๒๐/๓๗,วิ.จุ. (ไทย)๖/๒๐/๓๘, วิ.ป.(ไทย)๘/๘/๑๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๑๙๒/๑๗๙)

เสยยาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการนอน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การนอน ๔ อย่าง คือ (๑) เปตเสยยา นอนอย่างคนตาย คือ นอนหงาย (๒) กามโภคีเสยยา นอนอย่างคนบริโภคกาม คือ นอนตะแคงซ้าย (๓) สีหเสยยา นอนอย่างสีหะ คือ นอนตะแคงขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า สอดหางเข้าไปในระหว่างโคนขา ตื่นขึ้นยืดกายส่วนหน้าแล้วเหลียวดูกายส่วนหลัง ถ้าเห็นกายผิดแปลกหรือไม่ปกติอย่างไร จะเสียใจด้วยเหตุนั้น แต่ถ้าไม่เห็นอะไรผิดปกติ ก็ดีใจ (๔) ตถาคตเสยยา นอนอย่างตถาคต คือ นอนแบบตถาคตผู้ได้บรรลุฌาน ๔ (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๖/๓๖๖)

เสยโยหมัสมิสูตร : พระสูตรว่าด้วยความถือตัวว่าเราเลิศกว่าเขา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอายตนะภายใน ๖ เพราะยึดมั่น

SAMPLE

อายตนะภายใน ๖ ความถือตัวว่าเราเลิศกว่าเขา เราเสมอเขา หรือเราด้อยกว่าเขาจึงมี แล้วตรัสถามเป็นต้นว่า อายตนะภายใน ๖ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบตามลำดับ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอุปาทายสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๘/๑๒๒)

เสยโยหมัสมีติ วิธา: ถือตัวว่าเราเป็นผู้เลิศกว่าเขา

ในสังคีติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวิธา ความถือตัว ๓ ประการ คือ (๑) เสยโยหมัสมีติ วิธา ถือตัวว่าเราเป็นผู้เลิศกว่าเขา (๒) สทิโสหมัสมีติ วิธา ถือตัวว่าเราเป็นผู้เสมอเขา (๓) หีโนหมัสมีติ วิธา ถือตัวว่าเราเป็นผู้ด้อยกว่าเขา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๕)

เสริณีเปติวัตถุ : เรื่องนางเสริณีเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของหญิงคณิกาผู้หากินด้วยรูปสมบัติคนหนึ่งชื่อเสริณีชาวเมืองหัตถินิปุระ แคว้นกุรุ นางไม่มีศรัทธา มีความตระหนี่ไม่เคยให้ทานและด่าว่าสมณพราหมณ์ ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตทนทุกข์ทรมานอาศัยอยู่ที่หลังกำแพงเมืองแห่งหนึ่งในปัจจันตชนบท เมื่อพบอุบาสกชาวเมืองเดียวกันจึงได้ถามตอบกัน (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๖๔/๒๔๑)

เสริววาณิชชาดก : ชาดกว่าด้วยพ่อค้าชื่อเสริวะ มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าเครื่องประดับ ไปเที่ยวเร่ขายสินค้าตามหมู่บ้าน พ่อค้าผู้สหายได้พบถาดทองคำมีราคามาก แต่โลภมากอยากได้เปล่า ๆ จึงพูดลวงเจ้าของว่าเป็นของไม่มีค่าอะไร กดราคาลงเสียมาก เจ้าของไม่ยอมขาย จึงวางไว้แล้วแกล้งเดินผ่านไปหวังจะย้อนกลับมาซื้อใหม่ ขณะนั้นพระโพธิสัตว์ผ่านมาเห็นเข้า บอกเจ้าของให้รู้ว่าเป็นถาดทองคำ จึงซื้อด้วยทรัพย์ทั้งหมดที่ตนมีแล้วได้ถาดทองคำไป พ่อค้าคนเดิมกลับมารู้ว่าพระโพธิสัตว์ซื้อไปแล้ว ก็โกรธผูกอาฆาตในพระโพธิสัตว์นับแต่นั้นมา เรื่องนี้เป็นเรื่องในอดีตชาติเรื่องแรกที่พระเทวทัตผูกเวรกับพระพุทธเจ้า (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓/๒)

เสริวะ, พ่อค้า: พ่อค้าชื่อเสริวะ, พ่อค้าผู้ละความเพียรได้รับความเดือดร้อน

ในเสริววาณิชชาดก กล่าวถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรารภภิกษุผู้ละความเพียร ตรัสพระคาถาว่า ถ้าเธอพลาดจากสภาวะอันแน่นอนแห่งพระสัทธรรมในศาสนานี้แล้ว เธอจะต้องเดือดร้อนตลอดกาลนาน เหมือนพ่อค้าชื่อว่าเสริวะนี้ (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๓-๔/๒)

เสริสสกวิมาน : วิมานไม้ซึกที่เกิดขึ้นแก่เจ้าปายาสิ เป็นวิมานไม้ซึกที่เกิดขึ้นแก่เจ้าปายาสิในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชที่เกิดขึ้นแก่เจ้าปายาสิผู้ครองเสตัพยนคร ในแคว้นโกศล เพราะได้สนทนาธรรมกับท่านพระกุมารกัสสปเถระ จนกลับใจจากมิจฉาทิฏฐิ (ที่ถือว่าโลกหน้า

ไม่มี สัตว์ที่ผุดเกิดไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี) มานับถือพระพุทธศาสนาปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมจนตลอดพระชนมายุ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๒๘/๑๕๕)

เสรีเทพบุตร: เทพบุตรชื่อเสรี, เทพบุตรผู้ไม่ตระหนี่, เทพบุตรผู้ให้ทาน, เทพบุตรผู้กล่าวว่าผู้พอใจในข้าวเป็นเทพผู้ที่ไม่พอใจในข้าวชื่อว่ายักษ์,บุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า ในเสรีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเสรีเทพบุตร ผู้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งสองพวก ต่างก็พอใจข้าวด้วยกันทั้งนั้น ส่วนผู้ที่ไม่พอใจข้าวชื่อว่ายักษ์โดยแท้ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ไว้ดียิ่งนักว่า ชนเหล่าใดมีใจเลื่อมใส ให้ข้าวนั้นด้วยศรัทธา ข้าวนั้นเองย่อมค้ำชูชนเหล่านั้นทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพราะเหตุนั้น บุคคลพึงกำจัดความตระหนี่ ครอบงำมลทินแล้วให้ทานเถิด เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๐๔/๑๑๑)

เสรีสกเปตวัตถุ : เรื่องเสรีสกเปรต เป็นเรื่องเดียวกับเสริสสก-วิมาน ในวิมานวัตถุ สุนิกขิตตวรรคเรื่องที่ ๑๐ เปรตในที่นี้คือเทพบุตรอดีตเจ้าปายาสิ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๐๔/๒๖๕)

เสรีสกวิมาน: วิมานชื่อเสรีสกะ, วิมานของเจ้าปายาสิผู้ให้ทานโดยไม่เคารพ ได้วิมานว่างเปล่า ในปายาสิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องอุตตรมาณพ กับเจ้าปายาสิ คือ เจ้าปายาสิทรงให้ทานโดยไม่เคารพ ไม่ทรงให้ทานด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ ทรงให้ทานโดยความไม่นอบน้อม ทรงให้ทานอย่างโยนทิ้ง หลังจากถึงชีพิตักษัยแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นจาตุมหาราช คือ ได้วิมานว่างเปล่าชื่อเสรีสกวิมาน' ส่วนอุตตรมาณพผู้เป็น เจ้าหน้าที่ในการให้ทานของเจ้าปายาสินั้น ให้ทานโดยเคารพ ให้ด้วยมือ นอบน้อมให้หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์อยู่ร่วมกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๔๐/๓๗๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๔๑/๓๗๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๔๑/๓๗๒)

เสรีสกะ, ยักษ์: ยักษ์ชื่อเสรีสกะ, ยักษ์ตนหนึ่งในบรรดายักษ์, มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ที่มาเข้าสิง ควรร้องทุกข์กล่าวโทษ

อาฏานาฏิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบรรดายักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ อ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ เสรีสกะ เป็นต้น ที่พุทธบริษัท พึงกล่าวโทษ ร้องทุกข์ ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า 'ยักษ์นี้สิง ยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกรานยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย' (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๓/๒๔๕)

SAMPLE

เสรีสูตร : พระสูตรว่าด้วยเสรีเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เสรีเทพบุตรกราบทูลว่า เทวดาและมนุษย์ต่างก็พอใจข้าว ผู้ที่ไม่พอใจข้าวจัดว่าเป็นยักษ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่มีใจเลื่อมใสให้ข้าวด้วยศรัทธา ข้าวนั้นย่อมค้ำจุนผู้นั้นทั้งในโลกนี้และโลกหน้า คนทั้งหลายจึงควรกำจัดความตระหนี่แล้วให้ทาน เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๔/๑๑๑)

เสเรยยกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเสเรยยกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่๑๐๐,๐๐๐ท่านเป็นผู้คงแก่เรียนได้โยนดอกไม้ซึกไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๗๖)

เสลเถรคาถา : ภาษิตของพระเสลเถระ,คาถาของพระเสลเถระ ท่านพระเสลเถระครั้งเป็นคฤหัสถ์ ได้สดุดีพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์เสด็จอุบัติมาดีแล้ว ทรงมีพระวิริยภาพ มีพระวรกายสมบูรณ์ มีพระรัศมีที่ซ่านออกจากพระวรกายงดงามสวยงามน่าทัศนายิ่งนัก พระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดังทองคำ พระเขี้ยวแก้วทั้งซ้ายขวาก็สุกใสเพราะพระลักษณะแห่งมหาบุรุษที่มีปรากฏแก่มหาบุรุษนั้น ย่อมมีปรากฏในพระวรกายของพระองค์อย่างครบถ้วน พระองค์มีพระเนตรแจ่มใส พระพักตร์ผุดผ่องพระวรกายสูงใหญ่ตรง มีพระเดช ทรงรุ่งเรืองท่ามกลางหมู่สมณะ เหมือนดวงอาทิตย์รุ่งเรืองอยู่ พระองค์เป็นภิกษุ มีพระคุณสมบัติงดงามน่าชม มีพระฉวีวรรณผุดผ่องดังทองคำ พระองค์ทรงมีวรรณสูงส่งถึงเพียงนี้ จะเป็นสมณะไปทำไม พระองค์ควรเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ที่องอาจในหมู่พลรถ ทรงปราบปรามไพรีชนะ ทรงเป็นใหญ่ในภาคพื้นชมพูทวีป ซึ่งมีสมุทรสาครทั้งสี่เป็นขอบเขต ข้าแต่พระโคดม ขอเชิญพระองค์ขึ้นครองราชย์ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิจอมมนุษย์ตามพระราชประเพณีที่กษัตราธิราชโดยพระชาติได้เสวยราชย์ มีหมู่เสวกามาตย์เสด็จตามพระองค์เถิด (พระเสลเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต ได้กล่าวว่า) ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุ เพราะข้าพระองค์ทั้งหลายได้ถึงสรณคมน์นั้นในวันที่ ๘ แต่นี้ ฉะนั้นข้าพระองค์ทั้งหลายจึงได้ใช้เวลาฝึกอินทรีย์ ในพระศาสนาของพระองค์มาเป็นเวลา ๗ วัน พระองค์ทรงเป็นสัพพัญญูพุทธเจ้า เป็นศาสดา เป็นจอมปราชญ์ ทรงครอบงำมารได้ ทรงตัดอนุสัยกิเลสได้ ทรงข้ามห้วงน้ำใหญ่คือสงสารได้แล้ว จึงทรงยังหมู่สัตว์นี้ให้ข้ามได้ด้วย พระองค์ทรงล่วงอุปธิกิเลสได้พ้น ทำลายอาสวะแล้ว ไม่มีความยึดมั่น ละความหวาดกลัวภัยได้ เหมือนราชสีห์ ไม่กลัวต่อหมู่เนื้อ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงแกล้วกล้า ภิกษุทั้ง ๓๐๐ รูปนี้ ยืนประนมมืออยู่ ขอพระองค์ทรงเหยียดพระยุคล

SAMPLE

บาทเถิด ภิกษุทั้งหลาย จะได้ถวายบังคมพระองค์ผู้เป็นศาสดา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๑๘/๔๗๖)

เสลเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเสลเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเป็นเจ้าของถนนสายหนึ่งในกรุงหงสวดี ชักชวนหมู่ญาติสร้างศาลาโรงฉันอย่างสวยงามถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๕๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชอีกนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐๘/๖๐๙)

เสลบรรพต: ภูเขาศิลา, ภูเขาที่อยู่เขตสุวรรณปัสสคิรี, ที่อยู่ของหมู่กินกร
ในฉัททันตชาดก กล่าวถึงนางสุภัทราราชเทวีของพระราชาทรงเหยียดพระหัตถ์ตรงไปยังป่าหิมพานต์ ตรัสกับบุตรของนายพรานว่า จากนี้ตรงไปทิศอุดร ข้ามภูเขาสูงใหญ่ ๗ เทือก ภูเขานั้นสูงใหญ่ ชื่อว่าสุวรรณปัสสคีรี มีพันธุ์บุปผชาติบานสะพรั่ง มีหมู่กินนรสัญจรไม่ขาดสาย ท่านจงขึ้นไปยังเสลบรรพต ซึ่งเป็นที่อยู่ของหมู่กินนร (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๐๖/๕๕๖)

เสลสูตร : พระสูตรว่าด้วยเสลพราหมณ์ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.เสลสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่เสลพราหมณ์ ณ อาปณนิคม แคว้นอังคุตตราปะ เพื่อทรงตอบปัญหา เกณิยชฎิลเมื่อฟังธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใสจึงทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเพื่อเสวยพระกระยาหารในวันรุ่งขึ้น แล้วกลับไปจัดแจงสถานที่เพื่อรับเสด็จ ในขณะนั้น เสลพราหมณ์พร้อมกับลูกศิษย์ ๓๐๐ คน เดินเที่ยวเล่นอยู่ในตลาด เห็นเหตุการณ์นั้น จึงเข้าไปถาม เมื่อทราบว่าจัดงานเพื่อรับเสด็จพระพุทธเจ้า ก็เกิดความสนใจในคำว่าพุทธะ จึงได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ และเมื่อได้เห็นลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ต้องตามคัมภีร์มันตร์ของตน แต่ยังไม่แน่ใจว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าจริงหรือไม่ จึงกล่าวคาถาทำทียกย่องว่าผู้มีลักษณะมหาบุรุษเหมือนพระองค์สมควรไปเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระองค์จึงตรัสว่า ทรงเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ พระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดี และพระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปเสวยพระกระยาหารของเกณิยชฎิล และทรงทำอนุโมทนาด้วยพระคาถาเกี่ยวกับการบูชาไฟเป็นต้น ในเช้าของวันรุ่งขึ้น ต่อมา ท่านพระเสละพร้อมด้วยบริวารได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาแล้วก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๖/๔๙๐)

เสลสูตร เสลพราหมณ์พร้อมด้วยพราหมณ์ผู้ ชำนาญเวท ๓๐๐ คน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ตรวจสอบมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ เมื่อเห็นไม่บกพร่อง จึงทูล

SAMPLE

ชมเชยความเป็นมหาบุรุษนั้น มีความประสงค์จะ ทดลองว่าเป็นพระพุทธเจ้าจริงหรือไม่ จึงทูลเชิญขึ้นครองราชย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ตรัสตอบว่า ทรงเป็นราชาอยู่แล้วมีพระนามว่าธรรมราชา มีสารีบุตรเป็นธรรม- เสนาบดี พร้อมทั้งทรงยืนยันว่าพระองค์คือพระพุทธเจ้าผู้ย่ำยีอมิตรได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงยืนยันจบลง เสลพราหมณ์พร้อมทั้งบริวารได้เกิดความเลื่อมใสขอบรรพชา อุปสมบท ณ เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค จากนั้น ได้หลีกไปบำเพ็ญเพียรพร้อมทั้งบริวาร ไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตตผล (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๕๓/๖๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อมิตร หมายถึงมาร ๕ คือ (๑) กิเลสมาร (๒) ขันธมาร (๓) อภิสังขารมาร (๔) เทวปุตตมาร (๕) มัจจุมาร ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๕๖๗/๒๘๑)

เสละ, พระโอรส: พระโอรสพระนามว่าเสละ,พระโอรสของอัตถทัสสีพุทธเจ้าในอดีตชาติครองฆราวาส ๑๐,๐๐๐ ปี

ในอัตถทัสสีพุทธวงศ์ พระประวัติในอดีตชาติของพระอัตถทัสสีพุทธเจ้า กล่าวว่าในมัณฑกัปนี้ ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เมื่อครั้งพระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ อมรคิปราสาท สุรคิปราสาท และคิริพาหนาปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๓,๐๐๐ นางล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าวิสาขา มีพระราชโอรสพระนามว่าเสละ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๖๔)

เสละ, พราหมณ์: พราหมณ์ชื่อเสละ,ผู้อาศัยอยู่ในอาปณนิคม เรียนจบไตรเพท, ผู้ชำนาญในโลกายตศาสตร์,พราหมณ์ผู้ทูลนิมนต์พระโคดมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหารในวันพรุ่ง ในเสลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพราหมณ์ชื่อเสละ เป็นผู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ ชำนาญในโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ ทั้งยังเป็นอาจารย์สอนมนตร์แก่มาณพจำนวน ๓๐๐ คนอีกด้วย สมัยนั้น เกณิยชฎิลก็เป็นผู้เลื่อมใสในเสละพราหมณ์ยิ่งนัก ขณะนั้น เสละพราหมณ์แวดล้อมด้วยมาณพ ๓๐๐ คนเดินเที่ยวเล่นอยู่ ได้เข้าไปยังอาศรมของเกณิยชฎิล ได้เห็นชนบางพวกกำลังก่อเตาบางพวกกำลังผ่าฟืน ส่วนเกณิยชฎิลกำลังจัดแจงโรงปะรำด้วยตนเอง จึงได้ถามเกณิยชฎิลว่า จักมีพิธีอาวาหมงคลหรือวิวาหมงคล พิธีบูชามหายัญจะปรากฏแก่ท่าน หรือท่านได้ทูลเชิญพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธ ให้เสด็จมาเสวยพระพระกระยาหาร เกณิยชฎิลตอบว่า ข้าพเจ้าได้ทูลนิมนต์ท่านพระโคดมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหารในวันพรุ่งนี้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๗/๔๙๒)

SAMPLE

เสลาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเสลาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัปนี้ ท่านเกิดในตระกูลอุบาสกกรุงสาวัตถี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เข้าใจอริยสัจที่ไม่เคยฟังมาก่อน เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านจึงไปเกิดในสวรรค์ ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดในตระกูลเศรษฐีใหญ่ ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องความตาย จึงเกิดสลดใจแล้วออกบวช ไม่นานก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒๐/๕๕๐)

เสลาเถรีคาถา : ภาษิตของพระเสลาเถรี,คาถาของพระเสลาเถรี ท่านพระเสลาเถรีโต้ตอบมารด้วยคำว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยหอกและหลาว เป็นเขียงรองสับขันธ์ทั้งหลาย บัดนี้ เราไม่มีความยินดีในกามที่ท่านพูดถึง เรากำจัดความเพลิดเพลินในกามทั้งปวงได้แล้ว ทำลายกองแห่งความมืดได้แล้ว มารผู้ชั่วช้าเลวทราม ท่านจงรู้อย่างนี้ ท่านถูกเรากำจัดแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๗/๕๖๔)

เสลาภิกษุณี: ภิกษุณีนามว่าเสลา, ผู้ผจญมารแล้วไม่กลัวผี, ผู้กล่าวกับพระอานนท์ว่าอาศัยเหตุจึงเกิด

ในเสลาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเวลาเช้า เสลาภิกษุณีครองอันตรวาสก จึงนั่งพักกลางวันที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง มารผู้มีบาปประสงค์จะให้เสลาภิกษุณีเกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า ได้กล่าวกับเสลาภิกษุณีด้วยคาถาว่า ใครสร้างร่างกายนี้ ผู้สร้างร่างกายอยู่ที่ไหน ร่างกายเกิดขึ้นที่ไหน ร่างกายดับที่ไหน ภิกษุณีตอบว่า ร่างกายนี้ตนเองก็ไม่ได้สร้าง ผู้อื่นก็ไม่ได้สร้าง พืชชนิดใดชนิดหนึ่งที่บุคคลหว่านลงในนา อาศัยเหตุ ๒ ประการ คือ รสดินและยางพืช จึงงอกขึ้น ฉันใด ขันธ์ ธาตุ และอายตนะ ๖ นี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน อาศัยเหตุจึงเกิด เพราะเหตุดับจึงดับ จากนั้น มารผู้มีบาปเป็นทุกข์เสียใจว่า “เสลาภิกษุณีรู้จักเรา” จึงหายตัวไป ณ ที่นั้นเอง (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๐/๒๒๖)

เสลาราม: อารามที่เสด็จดับขันธปรินิพพานของพระชินพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ, อารามที่ตั้งพระเจดีย์ของพระศาสดาที่เสลารามนั้น สูงถึง ๓ คาวุต

ในสุชาตพุทธวงศ์ พระประวัติในอดีตชาติของพระสุชาตพุทธเจ้า ว่า ในมัณฑกัปนั้น ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ มีพระหนุดังคางราชสีห์ มีลำพระศองามดุจลำคอโคอุสภะ ทรงมีพระคุณหาประมาณมิได้ หาผู้กระทบกระทั่งได้ยาก หาผู้เสมอเหมือนมิได้ และพระคุณเหล่านั้นก็หาอะไรเทียบเคียงมิได้ ทุกอย่างล้วนอันตรธานไปหมดแล้ว สังขารทั้งปวงเป็นสภาพว่างเปล่าหนอ พระชินพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระนาม

SAMPLE

ว่าสุชาตะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสลาราม พระเจดีย์ของพระศาสดา ที่เสลาราม นั้น สูงถึง ๓ คาวุต (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๓๖/๖๕๕)

เสลาสูตร : พระสูตรว่าด้วยเสลาภิกษุณี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มารประสงค์จะให้เสลาภิกษุณีเกิดความกลัวเป็นต้นจึงเข้าไปหาแล้วถามว่า ใครสร้างร่างกาย ผู้สร้างร่างกายอยู่ที่ไหน ร่างกายเกิดที่ไหน ร่างกายดับที่ไหน นางเสลาภิกษุณีกล่าวว่า ร่างกายนี้ตนเองไม่ได้สร้าง ผู้อื่นไม่ได้สร้าง อาศัยเหตุจึงเกิด เพราะเหตุดับจึงดับ ขันธ์ ธาตุและอายตนะ ๖ นี้อาศัยเหตุจึงเกิด เพราะเหตุดับจึงดับ เหมือนพืชที่บุคคลว่านลงในนาอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือรสดินและยางพืช จึงงอกขึ้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๐/๒๒๖)

เสวกามาตย์: อำมาตย์,ข้าราชบริพาร,เสนา,ขุนนาง, ผู้เสด็จตามกษัตราธิราชโดยพระชาติได้เสวยราชย์,คำที่เสลาพราหมณ์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าเป็นราชประเพณีที่หมู่เสวกามาตย์ตามเสด็จพระราชา

ในเสลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เสลาพราหมณ์กราบทูลพระผู้มีพระภาค ว่าพระองค์ควรเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ที่องอาจในหมู่พลรถ ทรงปราบปรามไพรีชนะ ทรงเป็นใหญ่ในภาคพื้นชมพูทวีป ซึ่งมีสมุทรสาครทั้งสี่เป็นขอบเขต ขอเชิญพระองค์ขึ้นครองราชย์ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ จอมมนุษย์ตามพระราชประเพณีที่กษัตราธิราชโดยพระชาติได้เสวยราชย์ มีหมู่เสวกามาตย์เสด็จตามพระองค์เถิด พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาว่า “เสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือเป็นพระธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม ยังธรรมจักรที่ไม่มีใคร ๆ หมุนไปได้ ให้หมุนไปได้”(ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๙/๔๙๖)

เสวนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ควรเสพและไม่ควรเสพ พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า (๑) บุคคลมี ๒ ประเภท คือ บุคคลที่ควรคบ และบุคคลที่ไม่ควรคบ (๒) จีวรมี ๒ ชนิด คือ จีวรที่ควรใช้สอยและจีวรที่ไม่ควรใช้สอย (๓) บิณฑบาตมี ๒ อย่าง คือ บิณฑบาตที่ควรฉัน และบิณฑบาตที่ไม่ควรฉัน (๔) เสนาสนะมี ๒ อย่าง คือ เสนาสนะที่ควรอยู่อาศัย และเสนาสนะที่ไม่ควรอยู่อาศัย (๕-๖) บ้านและนิคมมี ๒ อย่าง คือ บ้านและนิคมที่ควรอยู่อาศัย และบ้านและนิคมที่ไม่ควรอยู่อาศัย (๗-๘) ชนบทและประเทศมี ๒ อย่าง คือ ชนบทและประเทศที่ควรอยู่อาศัย และชนบทและประเทศที่ไม่ควรอยู่อาศัย แล้วกล่าวอีกว่า บรรดาบุคคล ๒ ประเภทนั้น ภิกษุรู้บุคคลใดว่า เมื่อเราคบกับบุคคลนี้แล้ว อกุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป บริขารสำหรับชีวิตมีจีวรเป็นต้นเกิดขึ้นได้ยาก และประโยชน์คือจุดมุ่งหมายของการบวชไม่เจริญเต็มที่ บุคคลนั้น ภิกษุรู้ในเวลากลางวันหรือกลางคืนก็ตาม ก็ไม่ต้องบอกลา จาก

SAMPLE

ไปได้ ไม่ควรติดตามบุคคลนั้นไป ภิกษุรู้บุคคลใดว่า เมื่อเราคบกับบุคคลนี้แล้ว อกุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น ... บุคคลนั้นภิกษุรู้ก็ไม่ต้องบอกลา จากไปได้ ไม่ควรติดตามบุคคลนั้นไป ภิกษุรู้บุคคลใดว่า เมื่อเราคบกับบุคคลนี้แล้ว อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น บริขารสำหรับชีวิตมีจีวรเป็นต้นเกิดขึ้นได้ยาก และประโยชน์คือจุดมุ่งหมายของการบวชไม่เจริญเต็มที่ บุคคลนั้นภิกษุรู้แล้วควรติดตามบุคคลนั้นไป ไม่ควรจากไป ภิกษุรู้บุคคลใดว่า เมื่อเราคบกับบุคคลนี้แล้ว อกุศลธรรมเสื่อมไป ... บุคคลนั้น ภิกษุควรติดตามไปจนตลอดชีวิต แม้จะถูกขับไล่ก็ตามก็ไม่ควรจากไป แล้วกล่าวว่า บรรดาจีวรเป็นต้นดังกล่าวมา แต่ละประเภท ภิกษุรู้ว่า เมื่อเราใช้สอยแล้ว อกุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป ก็ไม่ควรใช้สอย ส่วนจีวรเป็นต้นนั้นที่เราใช้สอยแล้ว อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมยเจริญ ก็ควรใช้สอย (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๖/๔๔๒)

เสวยทิพยสมบัติ: สมบัติอันเป็นทิพย์, สมบัติของเปรตพรานเนื้อผู้ฆ่าสัตว์แต่เฉพาะกลางวัน กลางคืนเป็นผู้สำรวมงดเว้น, เปรตพรานเนื้อผู้เสวยทิพย์ในกลางคืนด้วยกุศลกรรม

ในมิคลุททกเปตวัตถุ เรื่องเปรตพรานเนื้อ พระนารทเถระถามเปรตตนหนึ่งว่า ท่านยังหนุ่ม มีเทพบุตรและเทพธิดาห้อมล้อม งามด้วยกามคุณ ทำให้เกิดความกำหนัดยินดี เสวยเหตุในกลางวันชาติก่อน ท่านได้ทำกรรมอะไรไว้ เขาตอบว่า เขามีอุบาสกที่มีศรัทธาเป็นสหายที่ดีแนะนำข้าพเจ้าให้ตั้งอยู่ในความสำรวมด้วยอนุเคราะห์อีกว่า ถ้าท่านจะฆ่าสัตว์ในกลางวัน ในเวลากลางคืนก็จงงดเว้นเสีย เขาจึงฆ่าสัตว์แต่เฉพาะกลางวัน กลางคืนเป็นผู้สำรวมงดเว้น ดังนั้นกลางคืนเขาจึงได้รับการบำรุงบำเรอ กลางคืนได้เสวยทิพยสมบัติด้วยผลแห่งกุศลกรรมนั้น กลางวันฝูงสุนัขดุร้ายพากันวิ่งเข้ามากัดกินข้าพเจ้ารอบด้าน (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๔๘๖/๒๔๕)

เสวยทุกข์: ประสบทุกข์, ได้รับทุกข์, การประสบทุกข์ในนรก, การเสยผลอกุศลกรรมของพระราชโอรสของพระเจ้ากิตวะผู้ระรานฤาษีผู้ปฏิบัติดีงาม

ในราชปุตตเปตวัตถุ กล่าวถึงพระราชโอรสของพระเจ้ากิตวะ ทำกรรมหยาบช้ามีผลเผ็ดร้อน จึงได้ประสบทุกข์แสนสาหัสอยู่ในนรก ๘๔๐,๐๐๐ ปี รวม ๖ ครั้ง พระราชโอรสทำบาปหยาบช้าไว้ จึงประสบทุกข์แสนสาหัสอยู่ในนรกหลายพัน หลายหมื่นปี บุคคลผู้มีการกระทำอันเป็นบาป พากันระรานฤาษีผู้ไม่ประทุษร้ายต่อผู้ประทุษร้าย ผู้มีข้อปฏิบัติดีงาม จึงได้เสวยทุกข์เผ็ดร้อนอย่างยิ่งเช่นนี้ เปรตผู้เป็นราชบุตรนั้นเสวยทุกข์เป็นอันมากในนรกหลายแสนปี จุติจากนรกแล้วมาเกิดเป็นเปรตชื่อขุปปิปาสหตะ (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๒๐/๕๙๑,๒๖/๗๖๒/๒๙๒,(ขุ.เปต.(ไทย)๓๗/๕๓๙/๕๘๕)

SAMPLE

เสวยทุกขโทมนัส: ได้รับทุกข์ทางใจ, ความเดือดร้อนใจ, ความกลัดกลุ้มรุมร้อนใจจากการฆ่าสัตว์, ภัยเวร ๕ ประการ (ศีล ๕)

ในภยสูตร กล่าวถึงอริยสาวกระงับภัยเวร ๕ อย่าง ด้วยการเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติในกาม มุสาวาท ดื่มน้ำเมา เพราะการกระทำกรรมเหล่านี้เป็นปัจจัยจึงประสพภัยในปัจจุบันบ้าง ในสัมปรายภพบ้าง เสวยทุกขโทมนัสทางใจบ้าง บุคคลผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติในกาม มุสาวาท ดื่มน้ำเมา ย่อมไม่ประสพภัยที่เป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพทั้งไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสทางใจ (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๒/๒๑๒)

เสวยทุกขเวทนา: ประสบกับความเจ็บปวดสาหัส, ตกอยู่ในความทุกข์ของอัตตา

ในมหานิทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความเห็นว่าเป็นอัตตาเวทนามี ๓ อย่าง คือ สุขเวทนาทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา บรรดาเวทนา ๓ อย่างนี้ เวทนาที่เป็นอัตตา คือ ในคราวที่อัตตาเสวยสุขเวทนา ก็ย่อมไม่เสวยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา คงเสวยแต่สุขเวทนาเท่านั้น ในคราวที่อัตตาเสวยทุกขเวทนา ก็ย่อมไม่เสวยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา คงเสวยแต่ทุกขเวทนาเท่านั้น ในคราวที่อัตตาเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็ย่อมไม่เสวยสุขเวทนาและทุกขเวทนา คงเสวยแต่อทุกขมสุขเวทนาเท่านั้น(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๒/๗๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๓/๗๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๐/๓๑๓)

เสวยทุกขเวทนาที่มีอามิส: ประสบทุกขเวทนาที่เจือด้วยอามิส,การพิจารณาในเวทนาอันเป็นทุกข์จากอามิส

ในมหาสติปัฏฐานสูตร เวทนานุปัสสนา พระผู้พระภาคตรัสถึงภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยสุขเวทนา’ เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยทุกขเวทนา’ เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา’ เมื่อเสวยสุขเวทนาที่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยสุขเวทนาที่มีอามิส’ เมื่อเสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส’ เมื่อเสวยทุกขเวทนาที่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยทุกขเวทนาที่มีอามิส’(ทุ.ม.(ไทย)๑๐/๓๘๐/๓๑๓)

เสวยผลบุญ: ได้รับผลบุญ, ได้อานิสงส์แห่งบุญ, เทพธิดาที่ครองฆราวาสยินดีในศีล ๕ ฉลาดในอริยสัจ ๔

ในอุตตราวิมาน มหาโมคคัลลานะถามเทพธิดาว่า เมื่อเธอเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้ เพราะบุญอะไรเธอจึงมีอานุภาพรุ่งเรืองและมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ

SAMPLE

อย่างนี้ เทพธิดาตอบว่า ดิฉันยินดีในศีล ๕ ฉลาดในอริยสัจ เป็นอุบาสิกาของพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าโคดม ผู้มีพระจักษุ มีพระยศ เพราะศีลของตน ดิฉันนั้น จึงมีเกียรติยศบริวารยศ เสวยผลบุญ ของตนอยู่เป็นสุข ไร้โรค เพราะบุญนั้นผิวพรรณดิฉันจึงงามเช่นนี้ ผลอันพึงปรารถนาจึงสำเร็จแก่ดิฉันในวิมานนี้ และโภคะทั้งมวลล้วนน่าพอใจจึงเกิดขึ้นแก่ดิฉัน (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๓๓/๒๓)

เสวยสุข: ได้รับความสุข, ประสบสุข, เกิดความสุข, อานิสงส์ของภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล

ในสามัญญผลสูตร อินทรียสังวร พระผู้มีพระภาคตรัสกับมหาบพิตรว่า ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ ย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากการสำรวมในศีลเลย เปรียบเหมือนกษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกเป็นพระราชา กำจัดข้าศึกได้แล้ว ย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากข้าศึกเลย ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยอริยสีลขันธ์อย่างนี้ย่อมเสวยสุขอันไม่มีโทษในภายใน มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าสมบูรณ์ด้วยศีลเป็นอย่างนี้ (ที.สี.(ไทย)๙/๙๗/๓๘,ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๒/๗๒,ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๓/๗๓,ที.สี.(ไทย)๙/๒๓๐/๗๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๑/๑๙๔, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๓๙/๕๘๕)

เสวยอารมณ์: รับอารมณ์ภายนอก, รับรู้อารมณ์จากภายนอกเข้ามาในชีวิต, ประสบอารมณ์ที่เป็นสุข-ทุกข์หรือกลาง ๆ

ในมหานิทานสูตร พระภาคตรัสความเห็นว่าเป็นอัตตากับพระอานนท์ ว่า ‘เวทนาไม่ใช่อัตตาของเรา (เพราะ) อัตตาของเราไม่เสวยอารมณ์’ เขาจะถูกซักถามว่า ‘ในรูปขันธ์ซึ่งไม่มีการเสวยอารมณ์ จะมีความรู้สึกว่า ‘เป็นเรา’ เกิดขึ้นได้หรือไม่” พระอานนท์ทูลตอบว่า “เกิดขึ้นไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จึงยังไม่ควรที่จะเห็นว่า เวทนาไม่ใช่อัตตาของเรา เพราะอัตตาของเราไม่เสวยอารมณ์(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๑/๖๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๔/๗๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๕/๗๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๖/๗๑)

เสวิณีเปรต, นาง: นางเปรตชื่อเสริณีนางผู้มีร่างกายซูบผอม มีแต่ซี่โครงปรากฏ เปลือยกาย มีผิวพรรณและรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัวจากผลกรรมชั่ว,นางเปรตที่แม่นำทรัพย์สินทำบุญอุทิศไปให้เกิดความสุขสบาย

ในเสริณีเปติวัตถุ กล่าวถึงเรื่องของนางเปรตเสริณี ว่า ดิฉันมีทรัพย์อยู่สี่แสน เก็บซ่อนไว้ใต้เตียงทั้งไม่ได้บอกใคร ๆ ไว้ ขอมารดาของดิฉันจงเอาทรัพย์ส่วนหนึ่งจากที่เก็บซ่อนไว้นั้น ให้ทานบ้าง เลี้ยงชีพบ้าง ครั้นให้ทานแล้วจงอุทิศส่วนบุญให้แก่ดิฉันบ้าง เมื่อนั้นดิฉันจักมีความสุข สำเร็จความประสงค์ทุกอย่าง มารดาของนางเสริณีเปรต

SAMPLE

ตามเช่นนั้น อุทิศส่วนบุญไปให้นาง จึงมีความสุขและแม้มารดาของนางก็มีความเป็นอยู่ดีขึ้น (ขุ.เปต.(ไทย)๒๖/๔๗๗/๒๔๓)

เสวิตัพพสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลที่ควรคบ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.เสวิตัพพสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลที่ควรคบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๓ จำพวก คือ (๑) *บุคคลที่ไม่ควรคบ ไม่ควรนั่งใกล้* หมายถึงบุคคลผู้ต่ำกว่าตนในด้านศีลสมาธิปัญญา บุคคลเช่นนี้ไม่ควรคบไม่ควรนั่งใกล้ นอกจากจะเมตตานุเคราะห์ (๒) *บุคคลที่ควรคบควรนั่งใกล้* หมายถึงผู้เสมอตนในด้านศีลสมาธิปัญญา บุคคลเช่นนี้ควรคบ ควรนั่งใกล้ เพราะการสนทนาเกี่ยวกับศีลเป็นต้นจะมีแก่ผู้เสมอกันในด้านศีลเป็นต้น และการสนทนานั้นก็จะดำเนินไปได้และจะเป็นความสำราญ (๓) *บุคคลที่ควรสักการะเคารพแล้วจึงคบ นั่งใกล้* หมายถึงบุคคลผู้เหนือกว่าตนในด้านศีลเป็นต้น บุคคลเช่นนี้ควรสักการะ เคารพ แล้วจึงคบ นั่งใกล้ หมายถึงผู้เหนือกว่าตนในด้านศีลเป็นต้น เพราะบุคคลเช่นนี้ย่อมคิดว่า จักบำเพ็ญสีลขันธ์ สมาธิขันธ์ และปัญญาขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือจักอนุเคราะห์สีลขันธ์ เป็นต้นที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในที่นั้น ๆ (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๖/๑๗๔)

2.เสวิตัพพสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลที่ควรเสพ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ไม่ควรเสพ คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ (๙) มิจฉาญาณะ (๑๐) มิจฉาวิมุตติ ส่วนบุคคลประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ควรเสพ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณะ (๑๐) สัมมาวิมุตติ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๕/๒๙๘)

เสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรเสพและธรรมที่ไม่ควรเสพ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบอุทเทสและนิทเทสแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะพระประสงค์ให้เปรียบเทียบระหว่างธรรมที่ควรและที่ไม่ควรเสพ พระผู้มีพระภาคทรงยกอุทเทสธรรมขึ้นแสดง ๓ ชุด คือ

๑. ทรงยกอุทเทสธรรมเกี่ยวกับกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร จิตตุปบาท การได้สัญญา การได้ทิฏฐิ การได้อัตภาพ

๒. ทรงยกอุทเทสธรรมเกี่ยวกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์

SAMPLE

๓. ทรงยกอุทเทสธรรมเกี่ยวกับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ หมู่บ้าน นิคม นคร ชนบท(รัฐ)และบุคคล

โดยตรัสเน้นว่า ธรรมเหล่านี้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ประเภทที่ควรเสพ (๒) ประเภทที่ไม่ควรเสพเช่น กายสมาจารมี ๒ ประเภท คือ (๑) กายสมาจารที่ควรเสพ (๒) กายสมาจารที่ไม่ควรเสพ

อนึ่ง ในอุทเทสธรรมแต่ละชุดท่านพระสารีบุตรก็จะทูลว่า ท่านเข้าใจเนื้อความแห่งอุทเทสนี้ดีแล้วแสดงนิทเทสถวายโดยละเอียดแบบแก้อรรถของอรรถกถาจารย์ว่า ที่ว่าควรเสพ หมายถึงเสพแล้วทำให้กุศลธรรมเจริญขึ้น อกุศลธรรมเสื่อมไป ส่วนที่ว่าไม่ควรเสพมีนัยตรงกันข้าม พระผู้มีพระภาคทรงรับรองว่าถูกต้อง พร้อมกับสรรเสริญท่านพระสารีบุตร และตรัสสรุปว่า ธรรมบรรยายนี้เป็นสิ่งที่คนทุกวรรณะ ตลอดทั้งโลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์น้อยใหญ่ควรรู้ เพราะเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเขาตลอดกาลนาน

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๙/๑๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **เสพ** หมายถึงการนึกหน่วง รู้ เห็น พิจารณา อธิษฐานจิต น้อมใจเชื่อ ประครองความเพียร ตั้งสติไว้ ตั้งจิตไว้ กำหนดรู้ด้วยปัญญา รู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ละธรรมที่ควรละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๓/๖๑-๖๒)

เสาเขื่อน: เสาที่ปักลงในน้ำลึก,เสาอาคารกั้นน้ำแรง,คำอุปมาความหนักแน่นของสมณะพราหมณ์

ตัวอย่างในอินทขีลสูตร กล่าวถึงอุปมาด้วยเสาเขื่อนที่ปักไว้ลึก ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาสมณะพราหมณ์หล่านั้นย่อมมองหน้าของสมณะหรือพราหมณ์เหล่าอื่นด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นี้เมื่อรู้ก็รู้จริง เมื่อเห็น ก็เห็นจริง’ เปรียบเหมือนปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายเป็นของเบา มักลอยไปตามลมวางไว้บนพื้นอันราบเรียบ ลมทางทิศตะวันออกพัดปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายนั้นไปทางทิศตะวันตก ลมทางทิศตะวันตกพัดไปทางทิศตะวันออก ลมทางทิศเหนือพัดไปทางทิศใต้ ลมทางทิศใต้พัดไปทางทิศเหนือ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๖/๑๔๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๒/๑๖๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๐/๑๙๖,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๐๙/๖๑๙, ขุ.ขุ.(ไทย)๒๕/๘/๒๕๕๔)

เสาตะลุง: เสาสำหรับผูกช้าง, คำอุปมาบารมีแห่งศีลที่จับงวงช้างได้ไม่ต้องใช้กำลัง

SAMPLE

ในหัตถินาควรรค หมวดว่าด้วยพญาช้าง การบำเพ็ญศีลบารมี เรื่องมาตุโปสกจริยา จริยาของพญาช้างตัวเลี้ยงมารดา กล่าวว่าในกาลที่พญาช้างเป็นช้างกุญชรเลี้ยงมารดาอยู่ในป่าใหญ่ ครั้งนั้น ในแผ่นดินนี้ไม่มีอะไรที่จะเสมอด้วยคุณ (ศีล)ของเรา พรานป่าพบเราในป่าใหญ่แล้ว ได้กราบทูลแด่พระราชาว่า'ข้าแต่มหาราช ช้างมงคลซึ่งสมควรแก่พระองค์อยู่ในป่าใหญ่ การจับช้างนั้นไม่ต้องขุดคู แม้การปักเสาตะลุง (เสาสำหรับผูกช้าง) และการขุดหลุมพรางก็ไม่ต้อง ในขณะที่จับที่งวงเท่านั้น ช้างนั้นก็จะมา พระราชาก็ทรงดีพระทัย ทรงส่งควาญช้างซึ่งเป็นอาจารย์ผู้ฉลาดศึกษาดีแล้วครวญช้างพบช้างกำลังถอนเหง้าบัวอยู่ ในสระบัวหลวง เพื่อเลี้ยงมารดา ควาญช้างรู้คุณคือศีลของเรา กล่าวว่า มานี่แนะลูก แล้วได้จับที่งวง กำลังของเรามีอยู่ในกายตามปกติ แม้นกำลังช้างมากมายหลายพันเชือก (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๑๗/๒๕๐,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๑๐๘/๕๒๐,(ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๓/๗๔๖,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๙/๗๔๗,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๐/๗๔๗)

เสาระเนียด: เสารั้ว, เสาค่าย, เสาล่ามช้าง, อุปมาความหนักแน่นมั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลง ดังสภาวะ ๗ กอง

ในสันทกสูตร กล่าวถึงศาสดาบางคนในโลกนี้ ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า 'สภาวะ ๗ กอง คือ (๑) กองแห่งธาตุดิน (๒) กองแห่งธาตุน้ำ (๓) กองแห่งธาตุไฟ (๔) กองแห่งธาตุลม(๕) กองสุข (๖) กองทุกข์ (๗) กองชีวะ นี้ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ไม่มีผู้ให้เนรมิต ยั่งยืนมั่นคงดุจยอดภูเขา ดุจเสาะเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่ผันแปรไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๔๒/๑๘๒,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๕๖/๑๑๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๕/๒๖๒,ม.ม.ไทย)๑๓/๒๒๘/๒๖๖,สำ.ข.ไทย)๑๗/๒๐๖/๒๗๘,สำ.ข.ไทย)๑๗/๒๒๔/๓๐๔,สำ.ข.ไทย)๑๗/๒๕๐/๓๑๒,สำ.ข.ไทย)๑๗/๒๗๖/๓๑๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๑/๑๒๐)

เสียงทิพย์: เสียงวิเศษ,เสียงที่มีลักษณะพิเศษต่างกับลักษณะปรกติ, หูที่สามารถได้ยินเสียงได้เป็นพิเศษ คือได้ยินไปไกล อยู่บนสวรรค์แต่สามารถได้ยินเสียงพูดของคนที่อยู่บนโลกได้ หรือได้ยินคำที่คนพูดอยู่ในใจ เป็นต้น

ตัวอย่างในมหาลิสูตร สมาธิที่ภิกษุเจริญเฉพาะส่วน พระผู้มีพระภาคตรัสกับมหาลิว่า "มหาลิ เสียงทิพย์อันชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดที่เจ้าสุนักขัตตะลิจฉวีบุตรไม่ได้ยินนั้นมีอยู่จริง ไม่ใช่ไม่มี" เจ้าโอฏฐัทธลิจฉวีทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เจ้าสุนักขัตตะลิจฉวีบุตรไม่ได้ยินเสียงทิพย์ พระผู้มี

SAMPLE

พระภาคตรัสตอบว่า “มหาลิ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสมาธิ เฉพาะส่วนเพื่อเห็นรูปทิพย์น่าใคร่ พาใจให้กำหนัดในทิศตะวันออก แต่ไม่เจริญสมาธิเพื่อให้ได้ยินเสียงทิพย์อันชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด (ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๐/๘๐,ที.สี.(ไทย)๙/๒๔๑/๘๐,ที.สี.(ไทย)๙/๓๖๔/๑๕๓,ที.สี.(ไทย)๙/๓๖๕/๑๕๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๘/๖๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๗/๑๔๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๘/๒๓๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๕๕/๓๐๒,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๘๒/๙๑,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๗๐/๑๔๕)

เสียงประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ:เสียงของสนังกุมารพรหม, เสียงเหมือนเสียงพรหมด้วยคุณสมบัติ ๘ ประการ

ในมหาโควินทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพระคุณตามความเป็นจริง ๘ ประการ ว่าเสียงของสนังกุมารพรหมกล่าวคือสนังกุมารพรหมได้ตรัสเนื้อความนี้มีเสียงประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ (๑) แจ่มใส (๒) ชัดเจน (๓) นุ่มนวล (๔) ชวนฟัง (๕) กลมกล่อม (๖) ไม่พร่า (๗) ลึกซึ้ง (๘) กังวาน สนังกุมารพรหมเปล่งเสียงให้รู้กันเฉพาะในบริษัทเท่านั้น เสียงของสนังกุมารพรหมนั้นไม่ได้ดังออกไปภายนอกบริษัท ผู้มีเสียงประกอบด้วยองค์ ๘ ประการอย่างนี้เรียกว่า ‘มีเสียงเหมือนเสียงพรหม’’ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๑/๒๓๕)

เสียงพรหม: เสียงดุจเสียงของพรหม, มหาปุริสลักษณะที่ ๒๘,เสียงที่ไพเราะอ่อนหวานกลมกล่อมจับใจ, เสียงมีคุณลักษณะ ๘ ประการ

ในมหาปทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึง ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ หนึ่งใน ๓๒ นั้น คือ ลักษณะข้อที่ ๒๘ ได้แก่มหาบุรุษมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ในมหาโควินทสูตร พระคุณตามความเป็นจริง ๘ ประการ คือเสียงของสนังกุมารพรหม สนังกุมารพรหมได้ตรัสเนื้อความนี้มีเสียงประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ (๑) แจ่มใส (๒) ชัดเจน (๓) นุ่มนวล (๔) ชวนฟัง (๕) กลมกล่อม (๖) ไม่พร่า (๗) ลึกซึ้ง(๘) กังวาน สนังกุมารพรหมเปล่งเสียงให้รู้กันเฉพาะในบริษัทเท่านั้น เสียงของสนังกุมารพรหมนั้นไม่ได้ดังออกไปภายนอกบริษัท ผู้มีเสียงประกอบด้วยองค์ ๘ ประการอย่างนี้เรียกว่า‘มีเสียงเหมือนเสียงพรหม’(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๕/๑๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๘/๒๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๕/๒๑๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๑/๒๓๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๐/๑๖๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๖/๑๙๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๓๗/๑๙๔,ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๕/๒๙๓)

เสียใจ: ทุกข์ใจ, โทมนัส, ไม่น่าพอใจ, สะเทือนใจ,น่าสลดใจ,เศร้าใจ เช่น เสียใจเพราะทุกข์เวทนาเกิดขึ้น

SAMPLE

ในมหาสัจจกสูตร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “บุคคลผู้มิได้อบรมกาย มิได้อบรมจิต คือ ปุถุชนในโลกนี้ผู้ยังไม่ได้สดับ มีสุขเวทนาเกิดขึ้น ถูกสุขเวทนากระทบแล้วมีความยินดียิ่งนักในสุขเวทนา และถึงความเป็นผู้ยินดียิ่งนักในสุขเวทนา สุขเวทนานั้นของเขาย่อมดับไป เพราะสุขเวทนาดับไป ทุกขเวทนาจึงเกิดขึ้น เขาถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้ว ก็เศร้าโศก เสียใจ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๘/๔๐๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๖/๓๖๖)

เสียทรัพย์ทันตา: โทษแห่งอบายมุข, โทษแห่งการดื่มสุรา, หนึ่งในโทษการดื่มสุรา ๖ ประการ

ในสิงคาลกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงโทษแห่งการสุราเมรัย ๖ ประการกับคหบดีบุตรการหมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ (๑) เสียทรัพย์ทันตาเห็น (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท (๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค (๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง (๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย (๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๔๘/๒๐๒)

เสี้ยว: เล็กน้อย, นิดหน่อย, ส่วน ๑ ใน ๔, ส่วนย่อยไม่เต็มจากหลาย ๆ ส่วน, อุปมาอานิสงส์การรักษาอุโบสถมากกว่าการเป็นอิสราธิบดี

ในวิตถตุโปสถสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แผ่ไพศาลมาก คือ เปรียบเหมือนพระราชาพระองค์ใดพึงครองราชย์ เป็นอิสราธิบดี (เป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือผู้อื่น)แห่งชนบทใหญ่ ๑๖ แคว้นที่สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการนี้ คือ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ การครองราชย์ของพระราชาพระองค์นั้น ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ ถือว่าเป็นของเล็กน้อย(องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๒/๓๐๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๔๓/๓๑๒)

เสี้ยวที่ ๑๖: เล็กน้อย, นิดหน่วย, ส่วน ๑ ใน ๔, คำอุปมาการพิธีลอยของพราหมณ์ที่มีผลเล็กน้อยไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ในของอริยวินัย

ในปฐมปัจโจโรหณีสูตร กล่าวถึงชาณุสโสณิพราหมณ์ที่กราบทูลพระผู้มีพระมีพระภาคว่า พิธีลอยบาปของพราหมณ์ทั้งหลายเป็นอย่างหนึ่ง พิธีลอยบาปในอริยวินัยก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง พิธีลอยบาปของพราหมณ์ทั้งหลายย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งพิธีลอยบาปในอริยวินัยนี้ ในราชสูตร พุทธอุทาน กล่าวถึงกามสุขในโลกและทิพยสุข ยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งความสุขคือความสิ้นตัณหา สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๔๒/๒๙๘,

SAMPLE

สารตฺถ.ฏีกา ๓/๓๐๕/๔๗๔-๔๗๕, (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๒/๓๔๗,(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๙/๒๗๔,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๑๒/๑๙๒, ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๗๐/๔๙)

เสื้อคือศีล: ศีล ๕ ศีล ๑๐ ปาริสุทธิศีล ๔, อุปมาศีลด้วยเสื้อคลุม

ในกัสสปพุทธวงศ์ กล่าวถึงพระประวัติในอดีตชาติของพระกัสสปพุทธเจ้า สมัยต่อจากโกนาคมนะพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงประทานเสื้อคือศีล ๕ เกราะหนังคืออฌาน ทรงจัดหนังคือธรรมไว้คลุมกาย และเครื่องผูกสอด อย่างดีเลิศ ทรงประทานโล่คือสติปัฏฐาน ๔ หอกคือญาณอันคมกล้า ดาบอย่างดี๗คือธรรม และศาสตราวุธเครื่องย่ำยีศัตรูคือศีลไว้ให้ ประทานภูษาคือวิชชา ๓ พวงมาลัยสำหรับสวมศีรษะคือผล ๔ เครื่องอาภรณ์คืออภิญญา ๖ และดอกไม้เครื่องประดับคือพระธรรม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๔๕/๗๑๗, ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๒๖/๓๘๗)

เสือโคร่ง: ชื่อพันธุ์เสือขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง ขนสีน้ำตาล มีลายพาดกลอน, สัตว์ดุร้ายกินเนื้อเป็นอาหาร, ภัยของภิกษุผู้อยู่ป่าผู้เดียว, ภัยที่เตือนสติภิกษุไม่ให้ประมาท

ในปฐมอนาคตภยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ป่าพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ‘บัดนี้ เราอยู่ในป่าผู้เดียว เมื่อเราอยู่ในป่าผู้เดียว พึงพบสัตว์ร้ายคือราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หรือเสือดาวก็ได้ สัตว์เหล่านั้นพึงทำร้ายเราถึง ตายก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย เราพึงมีอันตรายนั้น เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง’ ภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่อพิจารณาเห็นภัยนี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง (อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๗/๑๓๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๗/๘๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๑/๒๓๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๔/๖๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๗/๑๔๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๙/๑๔๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๓๑/๑๕๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๒๖/๒๕๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๕๐/๖๑,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๗๒/๔๕๑)

เสือดาว: เสือที่ดุร้าย,เสือที่จะมารบกวนพญาวานรที่หลับจากการเหน็ดเหนื่อยที่ช่วยพราหมณ์ติดซอกเขา

ในมหากปิชาดก ว่าด้วยพญาวานร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ได้มีพระราชาแห่งชนชาวกาสี ได้ทอดพระเห็นพราหมณ์ผู้ลำบากติดอยู่ซอกป่า ๑๐ ราตรี พญาวานรผู้มีเดชเห็นเขา กระโดดพาเขาขึ้นจากซอกเขานั้นด้วยความยาก ครั้นนำเขาขึ้นมาแล้ว พญาวานรผู้เป็นบัณฑิต กล้าหาญ ได้กล่าวคำนี้ว่า เพื่อนรัก ท่านโปรดรักษาความปลอดภัยให้ข้าพเจ้าด้วยเถิด ข้าพเจ้าจักหลับสักครู่หนึ่ง สิงโต เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หมาป่า และเสือดาวพึงเบียดเบียนข้าพเจ้าผู้หลับไป ท่านเห็นพวกมันจงห้ามกัน

SAMPLE

ไว้ด้วย (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๐๓/๕๖๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๖๖/๑๒๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๕๓๖/๑๓๔,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๔๑๑/๔๐๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๖๕/๕๐๕,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๒๒๙/๕๒๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๑/๖๕๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๔/๕๑๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๕/๖๗๑)

เสือปลา: สัตว์สี่เท้าชนิดหนึ่งตัวคล้ายแมว พื้นตัวสีเทา มีลายต่างๆ ชอบกินปลาและเป็ดไก่เป็นอาหาร,อุปมาเสือปลาลงน้ำจะจมหรือลอยกับภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิในป่าจะจมหรือฟุ้งซ่าน

ในอุปาลิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงกระต่ายหรือเสือปลามาถึงห้วงน้ำนั้น เขาพึงคิดอย่างนี้ว่า ‘เราเป็นอะไรและช้างใหญ่เป็นอะไร ทางที่ดี เราควรจะลงสู่ห้วงน้ำนี้แล้วล้างหูเล่นบ้าง ล้างหลังเล่นบ้าง อาบ ดื่ม ขึ้นมาแล้วหลีกไปตามปรารถนา’ กระต่ายหรือเสือปลานั้นลงสู่ห้วงน้ำนั้นโดยฉับพลัน ไม่ทันได้พิจารณา จำต้องหวังข้อนี้ได้ว่า ‘จักจมลงหรือจักลอยขึ้น’ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะกระต่ายหรือเสือปลานั้น มีร่างกายเล็ก ลงในห้วงน้ำลึกไม่ได้ ฉันใด ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เราเมื่อยังไม่ได้สมาธิจักอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด คือป่าโปร่งและป่าทึบอยู่ ผู้นั้นจำต้องหวังข้อนี้ได้ว่า ‘จักจมลงหรือจักฟุ้งซ่าน’ ฉันนั้นเหมือนกัน (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๙๙/๒๓๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๖๗/๑๒๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๕๓๖/๑๓๔)

เสื่อมจากสัทธรรม: กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ, กายสุจริต ๒ วจีสุจริต ๔ มโนสุจริต ๓, หนึ่งในความเสื่อมจากสัทธรรมทำให้เกิดโทษทุจริต ๕ อย่าง

ในทุติยทุจริตสูตร ว่าด้วยทุจริต พระผู้มีพระภาคตรัสถึงทุจริตมีโทษ ๕ ประการนี้ คือ (๑) แม้ตนก็ติเตียนตนเองได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมติเตียน (๓) กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป (๔) เสื่อมจากสัทธรรม (๕) ตั้งอยู่ในอสัทธรรม (อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๔๕/๓๘๖,อง.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๔๘/๓๘๘)

เสื่อมยศ: ลดยศ, ถอดยศ, ยศไม่ขึ้น, หนึ่งในโลกธรรม ๘ ประการ

ในปฐมโลกธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงโลกธรรม ๘ ประการที่หมุนไปตามโลก และโลกก็หมุนไปตาม ควรกำหนดรู้ คือ (๑) ได้ลาภ (๒) เสื่อมลาภ (๓) ได้ยศ (๔) เสื่อมยศ (๕) นินทา (๖) สรรเสริญ (๗) สุข (๘) ทุกข์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๐๗,(อง.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕/๒๐๒,อง.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๖/๒๐๔)

เสื่อมลาภ: พลาดจากสิ่งที่อยากได้, ไม่ได้ตามที่ปรารถนา, ขาดทุน, หนึ่งในโลกธรรม ๘ ประการ

ในฐานสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลบางคนในโลกนี้ประสบความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ หรือความเสื่อมเพราะโรค ย่อมไม่พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ‘โลก

SAMPLE

สันนิวาสนี้เป็นอย่างนี้เองการได้อัตภาพนี้เป็นอย่างนั้นในโลกสันนิวาสตามความเป็นจริง ในการได้อัตภาพตาม ความเป็นจริง โลกธรรม ๘ คือ (๑) ได้ลาภ (๒) เสื่อมลาภ (๓) ได้ยศ (๔) เสื่อมยศ (๕) นินทา (๖) สรรเสริญ (๗) สุข (๘) ทุกข์ หมุนเวียนไปตามโลก และโลกก็หมุนเวียนไปตามโลกธรรม ๘'(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๐๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๒/๒๘๐,องฺ.อฏฺ ฐก.(ไทย)๒๓/๕/๒๐๒,องฺ.อฏฺ ฐก.(ไทย)๒๓/๖/๒๐๔)

เสื่อลำแพน: เครื่องจักสานชนิดหนึ่ง มักสานด้วยตอกไม้ไผ่เส้นใหญ่ ๆ แบน ๆ ซึ่งเรียกว่า ตอกปื้น ที่ทำด้วยหวายหรือเส้นใยเปลือก ไม้ก็มี ใช้ปูหรือทำเป็นแผงใช้กั้นหรือกรุเป็นฝาเรือน เป็นต้น, ผืนเสื่อที่นำมารองแป้งสุราของโรงงานสุรา

ในจูฬสัจจกสูตร พระผู้พระภาคตรัสถึงสัจจกะนิครนถบุตรชวนเจ้าลิจฉวีไปฟังการโต้วาทะ มีเจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ พระองค์ ทรงประชุมกันอยู่ในหอประชุมด้วยกรณียกิจบางอย่าง สัจจกะนิครนถบุตรได้กล่าวกับเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นว่า"ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วยกัน วันนี้ ข้าพเจ้าจักสนทนากับพระสมณโคดม ถ้าพระสมณะโคดมจักยืนยันตามคำที่พระอัสสชิยืนยันแล้วแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักฉุดกระชากลากพระสมณะโคดมไปมาด้วยคำต่อคำ ให้เป็นเหมือนบุรุษผู้มีกำลังจับแกะมีขนยาวที่ขนแล้วฉุดกระชากลากไปมาฉะนั้น หรือให้เป็นเหมือนคนงานในโรงสุรา ซึ่งกำลังวางเสื่อลำแพนสำหรับรองแป้งสุราผืนใหญ่ในห้วงลึกแล้วจับที่มุมลากฟาดไปฟาดมา ฉะนั้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๔/๓๙๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๐๐/๓๕๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๔๒/๑๘๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๕/๔๐๑,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๖/๔๐๒)

เสือเหลือง : เสือดุร้าย, สัตว์กินเนื้อเป็นอาหาร, เสือที่มักทำอันตรายภิกษุในป่าที่ประมาท

ในปฐมอนาคตภยสูตร พระผู้พระภาคตรัสถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ป่าพิจารณาเห็นว่า'บัดนี้ เราอยู่ในป่าผู้เดียว พึงพบสัตว์ร้ายคือราชสีห์ เสือโคร่งเสือเหลือง หมี หรือเสือดาวก็ได้ สัตว์เหล่านั้นพึงทำร้ายเราถึงตายก็ได้ เราพึงมีอันตราย เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง' เมื่อเป็นดังนี้ ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๗/๑๓๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๔/๖๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๗๗/๓๒,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๐๓/๕๖๙,ข.ชา.(ไทย)๒๘/๓๐๕/๒๓๐,๒๘/๕๓๖/๑๓๔,ข.ชา.(ไทย)๒๘/๙๖๑/๓๓๒,ข.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๖๕/๕๐๕,ข.ชา.(ไทย)๒๘/๒๑๘๒/๕๒๒)

แส้ขนหางจามรี:แส้ที่ทำด้วยขนหางจามรี, เครื่องตกแต่ง, เป็น ๑ ในเครื่องเบญจกกุธภัณฑ์.

SAMPLE

ในสามัญญผลสูตร มัชฌิมศีล พระสมณะโคดมทรงเว้นขาดจากการขวนขวายในการประดับตกแต่งร่างกาย เช่นที่สมณะพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังขวนขวายในการประดับตกแต่งร่างกายอย่างนี้ คือ อบผิว นวด อาบน้ำหอมเพาะกาย ส่องกระจก แต้มตา ทัดพวงดอกไม้ ประทินผิว ผัดหน้า ทาปาก ประดับ ข้อมือ สวมเกี้ยว ใช้ไม้ถือ ใช้กลักยา ใช้ดาบ ใช้พระขรรค์ ใช้ร่ม สวมรองเท้าวิจิตร ติดกรอบหน้า ปักปิ่น นุ่งห่มผ้าขาวชายยาว ใช้พัดและ แส้ขนหางจามรี (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖/๗, ที.สี.(ไทย)๙/๒๐๐/๖๘)

แสงแก้วมณีจินดา : แสงหรือรัศมีที่เปล่งออกมาจากแก้วมณีจินดา ในนารทพุทธวงศ์ ทานเปรียบเทียบแสงแก้วมณีจินดาที่ว่ารุ่งเรืองแวววาว แต่เมื่อรัศมีจากพระวรกายขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่านารทะ เปล่งออกมา แสงแก้วมณีจินดานั้น ไม่ปรากฏเลย ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...แสงดวงจันทร์ แสงดวงอาทิตย์ แสงรัตนะ แสงไฟ และแสงแก้วมณีจินดาแม้ทุกอย่างนั้น ครั้นมาถึงรัศมีอันสูงสุดของพระชินเจ้าแล้วย่อมอันตรธานไป... (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๒๕/๖๓๓)

แสงโชติช่วง : แสงที่มีความสว่างจ้ามาก, สิ่งที่ทำให้ความมืดหายไป, ในปทีปวิมาน ท่านหมายถึงแสงสว่างของวิมานในสวรรค์ ซึ่งเป็นผลานิสงส์อันเกิดจากการถวายประทีปเป็นทาน ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...ผู้ใดตามประทีปเป็นทานในเวลาที่ต้องตามประทีปในยามข้างแรมเดือนมืด วิมานมีแสงโชติช่วง มากไปด้วยสวนไม้ดอก มีบัวขาวอยู่มากมายย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น... (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๑/๑๔)

แสงสว่าง : แสงที่มีความสว่าง, สิ่งที่ทำให้ความมืดหายไป, ในมหาเวทัลลสูตร ท่านหมายถึงแสงสว่างอันเกิดจากไฟธรรมดาทั่วไป ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...ถ้าเช่นนั้น ผมจักอุปมาให้ท่านฟัง เพราะวิญญูชนบางพวกในโลกนี้ย่อมทราบความแห่งภาษิตได้ด้วยอุปมา เมื่อประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ เปลวไฟก็อาศัยแสงสว่างจึงปรากฏอยู่แม้ฉันใด อายุอาศัยไออุ่น ดำรงอยู่ ไออุ่นก็อาศัยอายุดำรงอยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน... (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๙๕), ส่วนในกันทรสูตร ท่านหมายถึง แสงสว่างที่เป็นอารมณ์กรรมฐาน ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุนั้นประกอบด้วยอริยสีลขันธ์ อริยอินทรียสังวร และอริยสติสัมปชัญญะนี้แล้วพักอยู่ ณ เสนาสนะเงียบสงัด...ละพยาบาทและความมุ่งร้าย มีจิตไม่พยาบาท มุ่งประโยชน์เกื้อกูลสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากพยาบาทและความมุ่งร้าย ละถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) ปราศจากถีนมิทธะ กำหนดแสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ... (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖), ในอัสสลายนสูตร ท่านก็หมายถึงแสงสว่างอันเกิดจากไฟเช่นเดียวกัน (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๐๘/๕๐๙),

SAMPLE

นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ เอสุการีสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๔๔/๕๕๖), สุภสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๘/๕๙๑), นัตถิปุตตสมสูตร (สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓/๑๓), ปัชโชตสูตร (แสงสว่างนี้ ในที่นี้หมายถึงแสงสว่างของพระพุทธเจ้า (สํ.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๖/๕๒)) (สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖/๓๐), ปัชโชตสูตร (ในสูตรนี้ท่านหมายถึงปัญญา) (สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๘๐/๘๕), มาคธสูตร (ในสูตรนี้ ท่านหมายถึงแสงสว่างอันยอดเยี่ยมคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) (สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๘๕/๘๙), นอกจากนั้น ยังปรากฏในนครสูตร (ท่านหมายถึงแสงสว่างในธรรม) (สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๗), และในญาณสูตร (สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๗๓/๓๐๖)

แส้จามร : แส้หางจามรี, แส้ที่ทำด้วยขนหางจามรี, เป็นเครื่องใช้ประจำองค์พระมหากษัตริย์เป็นหนึ่งในห้าของเบญจราชกกุธภัณฑ์ ซึ่งรวมในชื่อว่าวาลวีชนี (พัดกับแส้), ในมหารถวิมาน ท่านหมายถึงแส้ของหมู่เทวดาที่ขับรถ ซึ่งเป็นวิมานรถทิพย์ของเทพบุตรองค์หนึ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...รถคันนี้คลุมด้วยข่ายทองคำ วิจิตรด้วยรัตนะต่าง ๆ มากมาย มีเสียงกึกก้องไพเราะน่าเพลิดเพลิน ทั้งมีรัศมีรุ่งโรจน์ รุ่งเรืองด้วยหมู่เทวดาถือแส้จามร...(ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๐๑๗/๑๒๖), นอกจากนี้ ในปิลินทวัจฉเถราปทาน ท่านหมายถึงเครื่องใช้สำหรับพระสงฆ์ ซึ่งอดีตชาติของท่านพระปิลินทวัจฉเถระได้ตระเตรียมอุปกรณ์ถวายพระภิกษุสงฆ์ โดยมีพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...จ้างช่างให้ทำมีดโกน มีดเล็ก เข็ม และมีดตัดเล็บ ที่สมควร(แก่สมณบริโภค) แล้วให้วางไว้ภายใต้ร่ม จ้างช่างให้ทำพัดใบตาล พัดขนปีกนกยูง แส้จามร ผ้ากรองน้ำ ภาชนะน้ำมัน ให้สมควร (แก่สมณบริโภค)...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒/๕๘๐), ๓๒/๑๑๗/๕๙๕)

แสดงความเลื่อมใส : แสดงความศรัทธาเลื่อมใส คือ ความเชื่อหรือเชื่อมั่น ความรักใคร่ ได้แก่ ความเอื้ออาทรต่อสิ่งต่างๆ เช่น ศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัย เป็นต้น เป็นการแสดงออกด้วยความผ่องใสแห่งจิตใจ และน้อมกายใจเข้าไปหาแล้วสักการะเทิดทูลบูชา ด้วยจิตใจอันบริสุทธิ์ มีปรากฏในอวัณณาหารสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง กล่าวสรรเสริญผู้ควรติเตียน ๒. ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง กล่าวติเตียนผู้ควรสรรเสริญ ๓. ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง แสดงความเลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส ๔. ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง แสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส...(องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๘๓/๑๒๗)

แสดงโดยเคารพ : แสดงกิริยาอาการด้วยความนอบน้อม, เคารพนบนอบ, ในอรรถกถาท่านอธิบายว่า คำว่า โดยเคารพ แปลจากคำว่า “สกฺกจฺจ” ในที่นี้หมายถึงความตั้งใจจริง เอาจริง

SAMPLE

เอาจังถือเป็นเรื่องสำคัญดุจในประโยคว่า วจฺฉกำ สกฺกจฺจำ อุปนิชฺฌายติ แปลว่า จ้องดูลูกวัวอย่างสนใจจริงจัง (วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๕๕/๑๙) และเทียบ ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๖๗/๑๔๗) ฉะนั้น ในสีหสูตรท่านจึงหมายถึง ความตั้งใจจริงในการแสดงธรรม ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...อาการที่ตถาคตแสดงธรรมแก่บริษัท เป็นสีหนาทของตถาคตแท้ คือ ตถาคต ๑. แม้จะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ๒. แม้จะแสดงธรรมแก่ภิกษุณีทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ๓. แม้จะแสดงธรรมแก่อุบาสกทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ๔. แม้จะแสดงธรรมแก่อุบาสิกาทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ๕. แม้จะแสดงธรรมแก่ปุถุชนทั้งหลาย ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ โดยที่สุดแม้จะแสดงแก่คนขอทานและพรานนก ก็แสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ...(องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๙๙/๑๖๙)

แสดงธรรม : ชี้แจง, อธิบาย, บอกข้อความให้รู้, ทำให้ปรากฏออกมาซึ่งธรรม คือ ความจริง, ในสามัญญผลสูตร ท่านหมายถึงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้นหมายถึงศีล ธรรมมีความงามในท่ามกลางหมายถึงอริยมรรค และธรรมมีความงามในที่สุดหมายถึงพระนิพพาน (ที.สี.อ. (บาลี) ๑๙๐/๑๕๙) ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...ตถาคตรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลกมารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ด้วยตนเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน... (ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๐/๖๔), ในอัมพัฏฐสูตรก็มีความหมายเดียวกันนี้ (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๕/๘๘), และในโสณทัณฑสูตรก็เหมือนกันนี้ (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๗/๘๙), (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๑/๑๑๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในมหาปทานสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖,๑๐/๖๕/๓๗,๑๐/๖๖/๓๗,๑๐/๖๗/๓๗), ในสิงคาลกสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๐), และในอณังคสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๖๐/๕๐)

แสดงธรรมไปตามลำดับ : แสดงธรรมโดยเป็นไปตามขั้นตอน ไม่ข้ามขั้นตอนในอรรถกถาท่านหมายถึงแสดงธรรมให้มีลำดับ ไม่ตัดลัดให้ขาดความ เช่น แสดงเรื่องทานเป็นลำดับที่ ๑ แสดงเรื่องศีลเป็นลำดับที่ ๒ แสดงเรื่องสวรรค์เป็นลำดับที่ ๓ อีกนัยหนึ่ง หมายถึงแสดงธรรมให้ครอบคลุมเนื้อหาสาระตามที่ตั้งสุตตบท หรือคาถาบทไว้ (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๕๙/๖๐) มีปรากฏในอุทายีสูตร ในตอนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสกับท่านพระอานนท์เกี่ยวกับการแสดงธรรมของภิกษุ ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นมิใช่ทำได้ง่าย ภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่น พึงตั้งธรรม

SAMPLE

๕ ประการไว้ในตนแล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่นธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือภิกษุพึงตั้งใจว่า ๑. เราจักแสดงธรรมไปตามลำดับ ๒. เราจักแสดงอ้างเหตุ ๓. เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู ๔. เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม ๕. เราจักไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น...(องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓)

แสดงฤทธิ์ : แสดงพลังอำนาจ คุณวิเศษหรือความสามารถวิเศษเหนือธรรมดาสามัญ, แสดงคุณวิเศษที่เหนือปุถุชน, ในสามัญญผลสูตร ท่านหมายถึงพลังจิตที่เกิดจากการฝึกจิต (ปฏิบัติธรรม) จนได้ถึงอิทธิวิธญาณ สามารถแสดงฤทธิ์ได้ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้น น้อมจิตไปเพื่ออิทธิวิธญาณ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้...(ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๘/๗๙,๙/๒๓๙/๗๙), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในสุภสูตร (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๗๔/๒๐๗), และในเกวัฏฏสูตร (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๔/๒๑๔)

แสวงหา : สืบหา, ค้นหา, เสาะหา, สำรวจหา, ตามหา, มีปรากฏในปฐมเอสนาสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ ประการนี้ การแสวงหา ๓ ประการอะไรบ้าง คือ ๑. การแสวงหากาม ๒. การแสวงหาภพ ๓. การแสวงหาพรหมจรรย์๑ ภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ ประการนี้แล...(ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๕๔/๔๐๗), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในทุติยเอสนาสูตร (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๕๕/๔๐๘) และในอรรถกถา ท่านก็ได้แสดงธรรมเป็นที่ดับการแสวงหา แยกเป็น ๓ ระดับ คือ (๑) ปฐมมรรค (โสดาปัตติมรรค) เป็นที่ดับการแสวงหาพรหมจรรย์ (๒) อนาคามิมรรค เป็นที่ดับการแสวงหากาม (๓) อรหัตตมรรค เป็นที่ดับการแสวงหาภพ (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๕๔/๒๒๔) และดู อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๑๙/๕๗๕ ประกอบ

แสวงหาลาภด้วยลาภ :สืบหา ค้นหา เสาะหา สำรวจหา ตามหาลาภหรือผลประโยชน์โดยใช้ลาภหรือผลประโยชน์เป็นเครื่องมือ หมายถึง ได้อะไรเอามาฝากเขา ทำให้เขาเกรงใจ ต้องให้ตอบแทน (วิสุทฺธิ. ๑/๑๖/๒๕), มีปรากฏในกุหกสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการอะไรบ้าง คือ ๑. เป็นผู้หลอกลวง ๒. เป็นผู้พูดป้อยอ ๓. เป็นผู้ทำนิมิต ๔. เป็นผู้พูดบีบบังคับ ๕. เป็นผู้แสวงหาลาภด้วยลาภ...(องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๘๓/๑๕๑)

โสกะ : ความเศร้าโศก, ความโศกเศร้า, ความโศกศัลย์, กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความแห้งผากภายในความแห้งกรอบภายในของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใด

SAMPLE

อย่างหนึ่ง (หรือ)ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ, มีปรากฏในโพธิกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี... (วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒, ๔/๑/๓, ๒/๔, ๔/๓/๕, ๔/๓/๖), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น พรหมชาลสูตร (ที.สี. (ไทย) ๙/๑๔๔/๔๕), มหาปทานสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๘/๓๓,๑๐/๖๑/๓๕), มหานิทานสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๗/๕๙), มหาสติปัฏฐานสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑), สัพพาสวสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐), มหาสติปัฏฐานสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๒๔/๑๑๙), อลคัททูปมสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๔๓/๒๕๙), และในกัณทรกสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓/๔)

โสการักขะ,อำมาตย์ : ชื่ออำมาตย์ผู้สนองราชโองการของพระเจ้ามุณฑะแห่งกรุงปาฏลีบุตร อำมาตย์ชื่อว่าโสการักขะนี้เป็นที่รักยิ่งของพระเจ้ามุณฑะ มีปรากฏในนารทสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ลำดับนั้น พระเจ้ามุณฑะได้รับสั่งเรียกมหาอำมาตย์ชื่อว่าโสการักขะผู้เป็นที่รักมาตรัสว่า “ท่านโสการักขะ ผู้เป็นที่รักท่านจงยกพระศพพระนางภัททาราชเทวีใส่ไว้ในรางเหล็กที่เต็มด้วยน้ำมันแล้วเอารางเหล็กอื่นปิดไว้ เพื่อเราจะได้เห็นศพพระนางให้นาน ๆ ...(องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๐/๘๒)

โสขุมมญาณ : ญาณเป็นเครื่องกำหนดรู้ลักษณะละเอียด ท่านหมายถึงญาณที่เป็นเครื่องกำหนดรู้ลักษณะละเอียด เช่น ลักษณะที่ไม่เที่ยง (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๖/๒๙๔, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๖/๓๐๑) มีปรากฏในโสขุมมสูตร ดังข้อความอตอนหนึ่งว่า... ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เป็นผู้ประกอบด้วยรูปโสขุมมญาณ๑ ไม่เห็นรูปโสขุมมญาณอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่ารูปโสขุมมญาณนั้น และไม่ปรารถนารูปโสขุมมญาณอย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่ารูปโสขุมมญาณนั้น ๒. เป็นผู้ประกอบด้วยเวทนาโสขุมมญาณ ไม่เห็นญาณอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าเวทนาโสขุมมญาณนั้น และไม่ปรารถนาเวทนาโสขุมมญาณอย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าเวทนาโสขุมมญาณนั้น ๓. เป็นผู้ประกอบด้วยสัญญาโสขุมมญาณ ไม่เห็นญาณอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสัญญาโสขุมมญาณนั้น และไม่ปรารถนาสัญญาโสขุมมญาณอย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสัญญาโสขุมมญาณนั้น ๔. เป็นผู้ประกอบด้วยสังขารโสขุมมญาณ ไม่เห็นสังขารโสขุมมญาณอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสังขารโสขุมมญาณนั้น และไม่

SAMPLE

ปรารถนาสังขารสขุมมญาณอย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสังขารโสขุมมญาณนั้น ...(องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๖/๒๗)

โสขุมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยโสขุมมญาณ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โสขุมมญาณ (หมายถึงญาณที่เป็นเครื่องกำหนดรู้ลักษณะละเอียด เช่น ลักษณะที่ไม่เที่ยง) ๔ ประการ คือ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วย(๑) รูปโสขุมมญาณไม่เห็นรูปโสขุมมญาณอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่ารูปโสขุมมญาณนั้น และไม่ปรารถนารูปโสขุมมญาณอย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่ารูปโสขุมมญาณนั้น (๒) เวทนาโสขุมมญาณ ไม่เห็นเวทนาโสขุมมญาณอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าเวทนาโสขุมมญาณนั้น และไม่ปรารถนาเวทนาโสขุมมญาณอย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าเวทนาโสขุมมญาณนั้น (๓)สัญญาโสขุมมญาณ ไม่เห็นสัญญาโสขุมมญาณอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสัญญาโสขุมมญาณนั้นและไม่ปรารถนาสัญญาโสขุมมญาณอย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสัญญาโสขุมมญาณนั้น (๔)สังขารโสขุมมญาณไม่เห็นสังขารโสขุมมญาณอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสังขารโสขุมมญาณนั้นและไม่ปรารถนาสังขารโสขุมมญาณอย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าสังขารโสขุมมญาณนั้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖/๒๗)

โสคันธิกนรก : ชื่อสถานที่ทรมานสัตว์นรกในอเวจีมหานรก, ชื่อนรกเล็กในนรกใหญ่, เป็นหนึ่งใน ๑๐ นรกเล็ก ในอเวจีมหานรก ได้แก่ อัพพุทนรก นิรัพพุทนรก อพัพพนรก อุหหนรก อัฏฏนรก กุมุทนรก โสคันธิกนรก อุปปลนรก ปุณฑริกนรก ปทุมนรก ทั้งหมดนี้อยู่ในอเวจีมหานรก เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม เช่น อัพพุทนรกเป็นสถานที่ทรมานสัตว์โดยการนับชิ้นเนื้อเป็นเครื่องบอกระยะเวลาในการทรมานสัตว์ (องฺ. ทสก. อ. (บาลี) ๓/๘๙/๓๖๖) มีปรากฏในโกกาลิกสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ๒๐ อัพพุทนรก เป็น ๑ นิรัพพุทนรก ๒๐ นิรัพพุทนรก เป็น ๑ อพัพพนรก ๒๐ อพัพพนรก เป็น ๑ อุหหนรก ๒๐ อุหหนรก เป็น ๑ อัฏฏนรก ๒๐ อัฏฏนรก เป็น ๑ กุมุทนรก ๒๐ กุมุทนรก เป็น ๑ โสคันธิกนรก ๒๐ โสคันธิกนรก เป็น ๑ อุปปลนรก ๒๐ อุปปลนรก เป็น ๑ ปุณฑริกนรก ๒๐ ปุณฑริกนรก เป็น ๑ ปทุมนรก ...(สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๑/๒๕๑), นอกจากนั้น ยังมีปรากฏใน (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๓)

โสเจยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสะอาด มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.โสเจยยสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความสะอาด ๓ คือ (๑) *ความสะอาดทางกาย* หมายถึงคนที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม (๒) *ความสะอาดทางวาจา* หมายถึงคนที่เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด

SAMPLE

พูดเพ้อเจ้อ (๓) *ความสะอาดทางใจ* หมายถึงคนที่ไม่โลภมาก มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๑/๓๖๖)

2.โสเจยยสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความสะอาด ๓ เหมือนในปฐมโสเจยยสูตร ต่างกันเฉพาะประการที่ ๓ คือ ความสะอาดทางใจ หมายถึงภิกษุผู้รู้ชัดนิวรณ์ ๕ ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉาที่มีอยู่ในภายในตามความเป็นจริง รู้ชัดการเกิดขึ้นแห่งนิวรณ์ ๕ ที่ยังไม่เกิดขึ้น รู้ชัดการละนิวรณ์ ๕ ที่เกิดขึ้นแล้ว และรู้ชัดถึงการไม่เกิดขึ้นต่อไปแห่งนิวรณ์ ๕ ที่ละได้แล้ว แล้วตรัสว่า ผู้มีกาย วาจาและใจสะอาด ไม่มีอาสวะ เป็นผู้สะอาด ถึงพร้อมด้วยความสะอาด ชื่อว่าผู้ล้างบาปได้แล้ว (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๒/๓๖๗)

3.โสเจยยสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ผู้มีความสะอาด ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) ความสะอาดทางกาย (๒) ความสะอาดทางวาจา (๓) ความสะอาดทางใจ ละกิเลสทั้งปวงได้ เรียกว่า ผู้ล้างบาปได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๖/๔๒๒)

โสเจยยะ : ความสะอาด, เป็นหนึ่งในธรรม ๒ ในสังคีติสูตร ได้แก่ อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน และโสเจยยะ ความสะอาด (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๕), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในสังคีติสูตรนั่น ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...โสเจยยะ(ความสะอาด) ๓ คือ ๑. กายโสเจยยะ (ความสะอาดทางกาย) ๒. วจีโสเจยยะ (ความสะอาดทางวาจา) ๓. มโนโสเจยยะ (ความสะอาดทางใจ)... (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓), และ ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต มีอธิบายในเรื่องความสะอาดว่า ความสะอาดกาย เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม นี้เรียกว่า ความสะอาดกาย ความสะอาดวาจา เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เว้นขาดจากการพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่าความสะอาดวาจา ความสะอาดใจ เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่เป็นผู้โลภมาก มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ นี้เรียกว่า ความสะอาดใจ (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๑/๓๖๗) ในที่นี้หมายถึงความสะอาดด้วยอำนาจศีล (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๗๑)

โสณกชาดก : ชาดกว่าด้วยพระราชาพระราชทานรางวัลแก่ผู้พบโสณกกุมาร มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชกุมารพระนามว่า อรินทมะ และมีพระสหายชื่อว่าโสณกกุมาร เมื่อทั้ง ๒ เจริญวัยแล้วได้เดินทางไปศึกษาศิลปศาสตร์ที่เมืองตักกสิลาด้วยกัน ต่อมาอรินทมราชกุมารได้รับอภิเษกเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติ ณ กรุงพาราณสี ส่วนโสณกกุมารได้ออกบวชบำเพ็ญสมณ-ธรรมบรรลุเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ภายหลังได้แสดงธรรมโปรดพระเจ้าอรินทมะ โดยอุปมาด้วยคนบริโภคกามว่า

SAMPLE

เป็นเหมือนการบริโภคซากช้างไม่นานก็จะจมลงในห้วงน้ำใหญ่ พระเจ้าอรินทมะทรงเกิดความเบื่อหน่ายจึงได้สละราชสมบัติออกผนวช (ขุ.ชา.สฏฐิ.(ไทย) ๒๘/๑/๓๕)

โสณกปัจเจกพุทธะ : พระปัจเจกพุทธะ นามว่า โสณกะ เป็นพระสหายเล่นฝุ่นของพระเจ้าอรินทมะแห่งกาสี ซึ่งนั่งปฏิบัติสมณธรรมอยู่ในพระราชอุทยานของพระเจ้าอรินทมะนั่นเอง มีปรากฏในโสณกชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ลำดับนั้นแล พระราชาได้เสด็จไปพร้อมด้วยเสนา ๔ เหล่า ตรัสสั่งให้ปรับหนทางให้เรียบเสมอแล้ว ได้เสด็จไปจนถึงที่อยู่ของโสณกปัจเจกพุทธะ...(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๖/๓๖,๒๘/๗/๓๖,๒๘/๙/๓๖)

โสณกะ, พระกุมาร : พระกุมารนามว่าโสณกะ เป็นพระสหายเล่นฝุ่นของพระเจ้าอรินทมะแห่งกาสี ซึ่งต่อมาภายหลังออกบวช แล้วนั่งปฏิบัติสมณธรรมอยู่ในพระราชอุทยานของพระเจ้าอรินทมะนั่นเอง มีปรากฏในโสณกชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...(พระเจ้าอรินทมะตรัสว่า) โสณกะสหายเล่นฝุ่นของเรา ใครได้สดับข่าวแล้วมาบอก เราจะให้ทรัพย์หนึ่งร้อย ใครได้พบเห็นแล้วมาบอก เราจะให้ทรัพย์หนึ่งพัน... (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑/๓๕,๒๘/๒/๓๕,๒๘/๓/๓๕,๕/๓๖)

โสณกะ, ภิกษุ : พระภิกษุชื่อโสณกะ เป็นหนึ่งในบรรดาพระเถระ ๕ องค์ ผู้ซึ่งสืบทอดทรงจำพระวินัยมาโดยลำดับไม่ให้ขาดสายในสิริชมพูทวีป (ในทวีปชื่อชมพูอันเป็นสิริ) จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ คือ พระอุบาลี ๑ พระทาสกะ ๑ พระโสณกะ ๑ พระสิคควะ ๑ พระโมคคลีบุตรติสสะ ๑, ท่านเป็นสัทธิวิหาริกของพระทาสกเถระ เรียน(พระวินัย)ต่อจากพระทาสกเถระ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของตน, ท่านพร้อมกับท่านพระอุตตระเป็นพระธรรมทูตสายที่ ๙ ผู้นำพระพุทธศาสนามาประดิษฐานยังดินแดนสุวรรณภูมินี้ครั้งแรก มีปรากฏในปาราชิกกัณฑ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระเถระเหล่านี้ คือ พระอุบาลี พระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคควะ และพระโมคคัลลีบุตร รวมเป็น ๕ รูป เป็นผู้นำพระวินัยสืบ ๆ กันมาในชมพูทวีปอันมีสิริ...(วิ.ป. (ไทย) ๘/๓/๕,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๕,๘/๑๙๒/๑๘๐)

โสณกายนมาณพ : มาณพชื่อว่าโสณกายนะ เป็นอันเตวาสิกของพราหมณ์สิขาโมคคัลลานโคตร (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๓๔/๔๔๑) มีปรากฏในโสณกายนสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พราหมณ์ เราไม่รู้สึกว่าได้เห็นโสณกายนมาณพเลยที่ไหนจะได้กล่าวปราศรัยอย่างนี้เล่า กรรม ๔ ประการนี้เราทำให้แจ้งด้วยปัญญา อันยิ่งเอง แล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม...(องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๓๔/๓๔๘)

โสณกายนสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาณพชื่อโสณกายนะ พราหมณ์ชื่อสิขาโมคคัลลานะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า หลายวันมาแล้ว โสณกายนมาณพเข้ามาสนทนาด้วยแล้วพูดว่า พระสมณโคดมทรงบัญญัติกรรมทั้งปวงว่าเป็นอกิริยะ (หมายถึงการกระทำทุก

SAMPLE

อย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดี) เมื่อบัญญัติกรรมทั้งปวงว่าเป็นอกิริยะ ชื่อว่ากล่าวความขาดสูญแห่งโลก พอเล่าจบแล้ว ได้กราบทูลว่า โลกนี้มีกรรมเป็นสภาพ ดำรงอยู่ได้ด้วยการก่อกรรมมิใช่หรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่รู้สึกว่าได้เห็นโสณกายนมาณพเลยไฉนจะกล่าวอย่างนี้แล้วทรงแสดงกรรมที่ทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ๔ พร้อมทั้งทรงอธิบายกรรม ๔ นั้นเหมือนกับวิตถารสูตรทุกประการ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๔/๓๔๘)

โสณกุฏิกัณณเถรคาถา : ภาษิตของพระโสณกุฏิกัณณเถระ,คาถาของพระโสณกุฏิกัณณเถระ ท่านพระโสณกุฏิกัณณเถระกล่าวไว้ว่า เราได้อุปสมบทแล้ว เป็นผู้หลุดพ้น ไม่มีอาสวะ ได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น และได้อยู่ร่วมกับพระองค์ในพระวิหาร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่กลางแจ้งหลายราตรีนั่นเทียว คราวนั้นพระศาสดา ผู้ทรงฉลาดในธรรมเป็นเครื่องอยู่ ได้เสด็จเข้าไปสู่พระวิหาร พระโคดมได้ทรงลาดผ้าสังฆาฏิ สีหไสยาสน์ ละความขลาดกลัวได้แล้ว เหมือนราชสีห์นอนอยู่ในถ้ำภูเขา จากนั้น โสณสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้กล่าววาจาไพเราะ ได้กล่าวพระสัทธรรมถวายเบื้องพระพักตร์พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ กำหนดรู้เบญจขันธ์ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางตรงให้เจริญ บรรลุนิพพานอันสงบอย่างยิ่ง จักเป็นผู้ไม่มีอาสวะปรินิพพาน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๖๕/๔๐๑)

โสณกุฏิกัณณะ, ภิกษุ : พระภิกษุชื่อโสณกุฏิกัณณะ, เดิมท่านเป็นบุตรของอุบาสิกา ชื่อว่า กาฬี ผู้โสดาบันในกรุงราชคฤห์ เดิมชื่อว่า โสณะ เพราะเหตุว่าท่านประดับเครื่องประดับที่หูควรค่าถึงโกฏิหนึ่ง จึงได้มีคำว่า กุฏิกัณณะ ตามหลังเป็น โสณกุฏิกัณณะ, เป็นพระเถระองค์อรหันต์ที่ได้รับเอตทัคคะจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นผู้กล่าวถ้อยคำไพเราะ (ในที่นี้หมายถึงแสดงธรรมกถาด้วยเสียงอันไพเราะ (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๐๖/๒๑๒))...โสณกุฏิกัณณะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้กล่าวถ้อยคำไพเราะ...(องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๖/๒๗)

โสณกุฏิกัณณะ, อุบาสก : อุบาสกชื่อโสณกุฏิกัณณะ เป็นอุปัฏฐากของท่านพระมหากัจจายนะ เฝ้าอุปัฏฐากท่านพระมหากัจจานยะที่ภูเขาปวัตตะ(ภูเขาปวัตตะ (ขุ.อ. (บาลี)๒๕/๔๖/๑๗๑)) มิได้ขาด ท่านเป็นชาวเมืองกุรุรฆระ ในแคว้นอวันตี ภายหลังท่านขอบวชโดยมีท่านพระมหากัจจายนะเป็นพระอุปัชฌาย์ แต่ต้องใช้เวลา ๓ ปี (เวลาผ่านไป ๓ พรรษา นับจากวันที่บรรพชาเป็นสามเณร (วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๕๗/๑๗๐)) จึงได้บวช และต่อมาได้รับเอตทัคคะจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นผู้กล่าวถ้อยคำไพเราะ มีปรากฏในโสณกุฏิกัณณวัตถุ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สมัยนั้น ท่านพระมหากัจจานะพักอยู่ที่ภูเขาปาตะ๒ เมืองกุรุรฆระในแคว้นอวันตี ครั้งนั้น อุบาสกชื่อ

SAMPLE

โสณกุฏิกัณณะ เป็นอุปัฏฐากของท่านพระมหากัจจานะ...(วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๗/๓๒, ๕/๒๕๗/๓๓), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในโสณสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า... ครั้งนั้น อุบาสกชื่อโสณะ กุฏิกัณณะหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า “การที่ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ครบถ้วน ดุจสังข์ที่ขัดดีแล้ว อย่างที่พระมหากัจจานะแสดงธรรมไว้ มิใช่กระทำได้ง่าย ทางที่ดีเราควรปลงผมโกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต...(ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๖/๒๖๘)

โสณโกฏิวีสเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโสณโกฏิวีสเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้สร้างถ้ำถวายแด่พระสงฆ์ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙/๕๗๒)

โสณโกสิยฤาษี : ชื่อพระโพธิสัตว์ เดิมท่านชื่อโสณะ ผู้ซึ่งเป็นบุตรคนโตของพราหมณ์มหาศาลกับนางพราหมณีแห่งโกสิยโคตรในกรุงพรหมวัธน์ (ชื่อในอดีตกาลของกรุงพาราณสี) ท่านไม่ประสงค์จะครองเรือนตามคำรบเร้าของบิดามารดา จนในที่สุด ท่านชวนบิดามารดาพร้อมน้องชาย (นันทบัณฑิต) สละทรัพย์สมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ แล้วออกบวชเป็นฤาษี สร้างอาศรมอยู่ในชัฏป่าอันน่ารื่นรมย์ใจ อาศัยสระอันดารดาษไปด้วยดอกปทุมเบญจวรรณ ในหิมวันตประเทศ หาผลไม้มาอุปัฏฐากบำรุงบิดามารดาและปฏิบัติสมณธรรมจนได้บรรลุอภิญญา ๕ มีปรากฏในโสณนันทชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...เราทั้งหลายได้บรรลุญาณคือปัญญาในความมืด ท่านโสณโกสิยฤาษีผู้เจริญได้แสดงธรรมอย่างชัดแจ้งแก่เราทั้งหลายเหมือนเปลวเพลิงจากไฟป่าในเวลามืดมิด...(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๕๐/๗๙,๒๘/๑๕๑/๗๙)

โสณโกหิวิสเถรคาถา : ภาษิตของพระโสณโกหิวิสเถระ,คาถาของพระโสณโกหิวิสเถระ ท่านพระโสณโกหิวิสเถระกล่าวคำเป็นต้นว่า ผู้ใดเป็นคหบดีที่ยิ่งใหญ่ สมความปรารถนาในรัฐของพระเจ้าอังคะ วันนี้ ผู้นั้นชื่อว่าโสณะ เป็นผู้เยี่ยมที่สุดในธรรมทั้งหลาย ได้ถึงที่สุดทุกข์ ภิกษุพึงตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พึงละสังโยชน์เบื้องสูง ๕ และพึงเจริญอินทรีย์ ๕ ให้ยิ่ง ภิกษุผู้ล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องได้ทั้ง ๕ ท่านเรียกว่า ข้ามโอฆะได้แล้ว สำหรับภิกษุผู้ประมาท มีใจพองเหมือนต้นอ้อ ยังมีความยินดีในอายตนะภายนอก ศีล สมาธิและปัญญาย่อมไม่บริบูรณ์ ฯลฯภูเขาหินแท่งทึบย่อมไม่สะเทือนเพราะลมฉันใด รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ทั้งมวล ทั้งที่เป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ทำจิตของผู้คงที่ให้หวั่นไหวไม่ได้ ฉันนั้น จิตของผู้คงที่นั้น เป็นจิตตั้ง

SAMPLE

มั่น ไม่หวั่นไหว ไม่เกาะเกี่ยวด้วยอารมณ์อะไร เพราะผู้คงที่นั้นได้เห็นความเสื่อมไปแห่งอารมณ์นั้นแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๓๒/๔๔๙)

โสณโกฬิวิสเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโสณโกฬิวิสเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ๑ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ท่านได้สร้างที่จงกรมฉาบทาด้วยปูนขาว และสร้างซุ้มดอกไม้ทำหลังคาถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดในเทวโลก ๓๐,๐๐๐ กัป ได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๒๕ กัป เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๗ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๑๗๐)

โสณโกฬิวิสะ, บุตรเศรษฐี:บุตรเศรษฐีนามว่าโสณโกฬิวิสะ เป็นบุตรของอสุภเศรษฐีในนครจำปา นับตั้งแต่มารดาเริ่มตั้งครรภ์จนคลอด ชาวเมืองต่างพากันนำเครื่องบรรณาการมามอบให้แก่เศรษฐีเป็นอันมาก เมื่อคลอดแล้วมีผิวพรรณผุดผ่องงดงาม ดังนั้น มารดาบิดาจึงได้ขนานนามว่า โสณะ ส่วนโกฬิวิสะเป็นชื่อแห่งโคตร เป็นคนมีลักษณะละเอียดอ่อน มีขนขึ้นที่ฝ่าเท้าทั้งสอง ได้ไปเข้าเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมกับพระเจ้าพิมพิสารและได้ฟังธรรมขออุปสมบทในพระพุทธศาสนา ทำความเพียรอย่างหนักด้วยการเดินจงกรมจนเท้าแตก องค์พระศาสดาจึงให้โอวาทเปรียบด้วยพิณสามสาย ท่านปฏิบัติตามจนได้บรรลุพระอรหัตผล พระบรมศาสดาจึงตรัสยกย่องว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ปรารภความเพียร นอกจากนี้ ท่านยังเป็นต้นบัญญัติเรื่องรองเท้าด้วย มีปรากฏในจัมมขันธกะ (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๒/๑, ๕/๒๔๒/๒, ๕/๒๔๓/๕, ๕/๒๔๓/๖)

โสณโกฬิวิสะ, ภิกษุ : เดิมท่านมีนามว่าโสณะ แห่งโกฬิวิสโคตร เป็นบุตรของอสุภเศรษฐีในนครจำปา นับตั้งแต่มารดาเริ่มตั้งครรภ์จนคลอดชาวเมืองต่างพากันนำเครื่องบรรณาการมามอบให้แก่เศรษฐีเป็นอันมาก เมื่อคลอดแล้วมีผิวพรรณผุดผ่องงดงาม ดังนั้น มารดาบิดาจึงได้ขนานนามว่า โสณะ เป็นคนมีลักษณะละเอียดอ่อน มีขนขึ้นที่ฝ่าเท้าทั้งสอง ได้ไปเข้าเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมกับพระเจ้าพิมพิสารและได้ฟังธรรมขออุปสมบทในพระพุทธศาสนา ทำความเพียรอย่างหนักด้วยการเดินจงกรมจนเท้าแตก องค์พระศาสดาจึงให้โอวาทเปรียบด้วยพิณสามสาย ท่านปฏิบัติตามจนได้บรรลุพระอรหัตผล พระบรมศาสดาจึงตรัสยกย่องว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ปรารภความเพียร นอกจากนี้ ท่านยังเป็นต้นบัญญัติเรื่องรองเท้าด้วย มีปรากฏในจัมมขันธกะ (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๕/๑๓), ๒๐/๒๐๕/๒๗

โสณกิงกณิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโสณกิงกณิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้ถวายดอกกระดิ่งทองแด่พระพุทธเจ้า

SAMPLE

พระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๔๐/๕๒)

โสณณาภะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :อดีตชาติของพระกณิการฉัตติยเถระ มีปรากฏในกณิการฉัตติยเถราปทานด้วยเป็นผลแห่งการเก็บดอกกรรณิการ์มาทำเป็นร่มเพดานดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู จึงไม่รู้จักทุคติเลยและได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ในกัปที่ ๒๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ พระนามว่าโสณณาภะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๖/๓๓๒)

โสณดาบส : ชื่อพระโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งเป็นบุตรคนโตของพราหมณ์มหาศาลกับนางพราหมณีแห่งโกสิยโคตร ในกรุงพรหมวัธน์ (ชื่อในอดีตกาลของกรุงพาราณสี) ท่านไม่ประสงค์จะครองเรือนตามคำรบเร้าของบิดามารดา จนในที่สุด ท่านชวนบิดามารดาพร้อมน้องชาย (นันทบัณฑิต) สละทรัพย์สมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ แล้วออกบวชเป็นฤาษี สร้างอาศรมอยู่ในชัฏป่าอันน่ารื่นรมย์ใจ อาศัยสระอันดารดาษไปด้วยดอกปทุมเบญจวรรณ ในหิมวันตประเทศ หาผลไม้มาอุปัฏฐากบำรุงบิดามารดาและปฏิบัติสมณธรรมจนได้บรรลุอภิญญา ๕ มีปรากฏในโสณนันทชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... (โสณดาบสโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาพระนามว่า มโนชะ แห่งกรุงพรหมวัธน์ว่า) ข้าแต่มหาราช อาตมภาพคือโสณดาบส ผู้อดกลั้นประพฤติวัตร ไม่เกียจคร้าน เลี้ยงดูมารดาบิดาอยู่ทุกคืนวัน...(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๘/๗๓)

โสณทัณฑสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโสณทัณฑะ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่โสณทัณฑพราหมณ์ขณะประทับอยู่ที่ริมสระคัคครา เขตกรุงจัมปา เมืองหลวงของแคว้นอังคะ ซึ่งขณะนั้นขึ้นกับแคว้นมคธของพระเจ้าพิมพิสาร โสณทัณฑพราหมณ์ได้รับพระราชทานเป็นพรหมไทยให้ปกครองกรุงจัมปา ฉะนั้น เมื่อได้ทราบข่าวการเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคจึงรีบไปเฝ้าถึงที่ประทับ แม้ถูกพราหมณ์ผู้มาจากต่างถิ่น และพราหมณ์ผู้เป็นสานุศิษย์บริวารคัดค้านว่าไม่สมควรไปเฝ้า ควรให้พระผู้มีพระภาคเสด็จมาหาเอง ก็ไม่ฟัง กลับโต้แย้ง พวกพราหมณ์เหล่านั้นว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีคุณสมบัติยิ่งใหญ่สมควรไปเฝ้าทั้งหมดจึงพากันไปเข้าเฝ้า ขณะเข้าเฝ้าก็นึกภาวนาขอให้พระผู้มีพระภาคตรัสถามเรื่องที่ตนตอบได้เถิด จะได้ไม่เสื่อมเสียเกียรติยศ เพราะการเสื่อมเสียเกียรติยศหมายถึงการเสื่อมลาภสักการะที่ควรจะได้อีกด้วย พระผู้มีพระภาคทรงทราบวาระจิตของโสณทัณฑพราหมณ์จึงตรัสถามเรื่องที่เขาตอบได้ คือเรื่องคุณสมบัติของพราหมณ์อันเป็นเนื้อหาสำคัญของพระสูตรนี้ พระสูตรนี้ว่าด้วย

SAMPLE

เรื่องคุณสมบัติของพราหมณ์ คือพระผู้มีพระภาคตรัสถาม โสณทัณฑพราหมณ์ว่า ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติกี่อย่าง พวกพราหมณ์จึงจะเรียกเขาว่าเป็นพราหมณ์ และผู้นั้นจะเรียกตัวเองว่าเป็นพราหมณ์ ก็เรียกได้อย่างถูกต้อง ไม่ใช่กล่าวเท็จ

โสณทัณฑพราหมณ์ทูลตอบว่าผู้ที่จะชื่อว่าเป็นพราหมณ์ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ อย่าง คือ

๑. มีชาติตระกูลดี คือเกิดจากบิดามารดาเป็นพราหมณ์สืบต่อกันมาเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ

๒. ท่องจำมันตระในพระเวทได้ เป็นผู้คงแก่เรียน

๓. มีผิวพรรณดี มีรูปงาม

๔. มีศีล ตั้งมั่นในศีล

๕. มีปัญญา

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ในคุณสมบัติ ๕ อย่างนี้ ถ้าจะตัดออกไปสักอย่างหนึ่ง ควรตัดอย่างไหน โสณทัณฑพราหมณ์ทูลตอบว่า ตัดอย่างที่ ๓ คือ ผิวพรรณดีออกไปได้

ตรัสถามต่อไปว่า ในคุณสมบัติที่เหลือ ๔ อย่างนั้น ถ้าจะตัดออกไปอีกสักอย่างหนึ่ง ควรตัดอย่างไหน โสณทัณฑพราหมณ์ทูลตอบว่า ตัดอย่างที่ ๒ คือท่องจำ มันตระได้ออกไป

ตรัสถามต่อไปว่า ในคุณสมบัติที่เหลือ ๓ อย่างนั้น ถ้าจะตัดออกไปอีกสักอย่างหนึ่ง ควรตัดอย่างไหน โสณทัณฑพราหมณ์ทูลตอบว่า ตัดอย่างที่ ๑ คือชาติตระกูลดีออกไป

พอโสณทัณฑพราหมณ์ตอบจบ พวกพราหมณ์ที่มาด้วยพากันคัดค้านและขอร้องให้โสณทัณฑพราหมณ์อย่ายอมตัดคุณสมบัติใด ๆ ออกไป เพราะเป็นการ กระทบผิวพรรณ มันตระ และชาติตระกูล การพูดตามวาทะของพระสมณโคดมเช่นนี้ทำให้เสียเปรียบ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแก่พวกพราหมณ์เหล่านั้นว่า ถ้าเห็นว่าตัวเองฉลาดกว่าโสณทัณฑพราหมณ์ ก็จงมาตอบคำถามแทนโสณทัณฑพราหมณ์ พวกพราหมณ์เหล่านั้นจำต้องยอมให้โสณทัณฑพราหมณ์ตอบคำถามต่อไป

โสณทัณฑพราหมณ์ตอบโต้พวกพราหมณ์เหล่านั้นโดยยกตัวอย่างใกล้ตัว คือหลานของตนที่ชื่อว่า อังคกะ ซึ่งนั่งอยู่ในที่ประชุมนั้นด้วย ว่ามีผิวพรรณดี ท่องจำ มันตระได้ดี และมีชาติตระกูลดี แต่ยังฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดลูกเมียเขา พูด เท็จ และดื่มน้ำเมา ในกรณีนี้ ผิวพรรณ มันตระ และชาติตระกูลจะช่วยอะไรได้ โสณทัณฑพราหมณ์กล่าวในที่สุดว่า ศีลและปัญญาต่างหากเป็นคุณสมบัติสำคัญของความเป็น

SAMPLE

พราหมณ์ ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๒ อย่างนี้แหละที่พวกพราหมณ์จะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ และเมื่อเขาจะเรียกตัวเองว่าเป็นพราหมณ์ ก็เรียกได้อย่างถูกต้อง ไม่ใช่กล่าวเท็จ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามต่อไปว่า ในคุณสมบัติ ๒ อย่างนี้ ถ้าจะตัดออกไปอีกสักอย่างหนึ่ง ควรตัดอย่างไหนได้ โสณทัณฑพราหมณ์ทูลตอบทันทีว่า ตัดออกไม่ได้เลย คุณสมบัติ ๒ อย่างนี้ต้องมีอยู่คู่กัน เพราะศีลช่วยชำระปัญญาให้บริสุทธิ์ ปัญญาก็ช่วยชำระศีลให้บริสุทธิ์ ปัญญามีแก่ผู้มีศีล ศีลมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์จึงยกย่องศีลกับปัญญาว่าเป็นสิ่งล้ำเลิศในโลก เปรียบเหมือนบุคคลใช้มือล้างมือ ใช้เท้า ล้างเท้าฉันใด ศีลกับปัญญาก็ชำระกันและกันฉันนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองคำกล่าวของโสณทัณฑพราหมณ์ว่าถูกต้องตรงกับหลักคำสอนของพระองค์ แล้วตรัสถามโสณทัณฑพราหมณ์ต่อไปว่า ศีลเป็นอย่างไร ปัญญาเป็นอย่างไร โสณทัณฑพราหมณ์ไม่ตอบ กลับทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงอธิบาย

พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายว่า ศีลได้แก่ศีล ๓ ชั้น คือ จูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ผู้มีศีล ๓ ชั้นนี้สามารถบำเพ็ญสมาธิจนได้ฌาน ๔ ผู้ได้ฌาน ๔ แล้วสามารถพัฒนาต่อไปจนได้วิชชา ๘ (ดังรายละเอียดในสามัญญผลสูตร) เมื่อทรง อธิบายจบ โสณทัณฑพราหมณ์ก็ประกาศตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๐/๑๑๑)

โสณทัณฑะ, พราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อโสณทัณฑะ เป็นผู้ปกครองกรุงจัมปา ซึ่งเป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นส่วยพิเศษ (พรหมไทย) มีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์ มีปรากฏในโสณทัณฑสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พราหมณ์โสณทัณฑะปกครองกรุงจัมปา ซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์ เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย (ส่วยพิเศษ)...(ที.สี. (ไทย) ๙/๓๐๐/๑๑๑,๙/๓๐๒/๑๑๒,๙/๓๐๓/๑๑๒,๙/๓๐๓/๑๑๓)

โสณทินนา, เทพธิดา : โสณทินนาเป็นชื่อของเทพธิดาน้อยและอุบาสิกาชาวเมืองนาลันทา มีปรากฏในที่สองแห่งแตกต่างกัน คือ ในทาสีวิมานปรากฏเป็นนามเทพธิดาน้อย ในบรรดานางเทพอัปสรหนึ่งพันผู้เป็นบริวารของนางเทพธิดาผู้มีอานุภาพมากองค์หนึ่ง, ชื่อโสณทินนา เป็นหนึ่งในเทพธิดาน้อยทั้ง ๗ คือ นันทา สุนันทา โสณทินนา สุจิมหิตา อลัมพุสา มิสสเกสีและบุณฑริกา เหล่านี้ล้วนแต่เลิศกว่านางอัปสรทั้งหลายในการขับ

SAMPLE

กล่อม (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๖๗/๓๐), ส่วนในโสณทินนาวิมาน (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๒๑/๓๘) เป็นชื่อของอุบาสิกาชาวเมืองนาลันทา ผู้ซึ่งเข้าจำอุโบสถศีล ซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำและ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ และตลอดปาฏิหาริยปักษ์ พร้อมกับจ่ายแจกทานด้วยความเคารพจึงได้ครอบครองวิมานนี้ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...ชาวเมืองนาลันทารู้จักดิฉันในนามว่า โสณทินนา ดิฉันเป็นอุบาสิกาอยู่ในเมืองนาลันทา เป็นผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล ยินดีแจกจ่ายทานทุกเมื่อ

โสณทินนาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่นางโสณทินนาอุบาสิกา เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางโสณทินนาอุบาสิกา เพราะได้ปฏิบัติธรรม รักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ จนได้บรรลุโสดาปัตติผล และได้ถวายทานแด่พระอริยสงฆ์ด้วยความเคารพ นางจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๑๗/๓๘)

โสณนันทชาดก : ชาดกว่าด้วยโสณนันทดาบส มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโสณบัณฑิต เมื่อเจริญวัย และเรียนจบพระเวทแล้วได้ออกบวชเป็นดาบสพร้อมด้วยบิดามารดาและน้องชายอยู่ที่ป่าหิมพานต์ ต่อมาโสณบัณฑิตได้ห้ามนันทบัณฑิตผู้เป็นน้องชายมิให้ปรนนิบัติบิดามารดา เพราะมักจะแสวงหาผลไม้ดิบมาให้บิดามารดาบริโภคอยู่เสมอ ๆ แต่นันทบัณฑิตไม่เชื่อฟังจึงถูกขับไล่ให้กลับไปอยู่ที่บรรณศาลาของตน และได้เจริญกสิณจนได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ จากนั้นจึงเหาะไปเฝ้าพระเจ้ามโนชะแห่งกรุงพรหมวัฒนะ พร้อมทั้งรับอาสานำกองทัพไปยึดหัวเมืองทั่วชมพูทวีปมาเป็นเมืองขึ้นได้ เป็นผลสำเร็จ แล้วพาพระราชาเหล่านั้นมาขอขมาโทษโสณบัณฑิตผู้เป็นพี่ชาย โสณบัณฑิตได้แสดงกตัญญูกตเวทิตาธรรมแก่นันทบัณฑิตและพระราชาเหล่านั้น และอนุญาตให้นันทบัณฑิตผู้เป็นน้องชายได้ปรนนิบัติเฉพาะมารดาต่อไป(ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๙๒/๗๑)

โสณนันทบัณฑิต : โสณนันทบัณฑิตเป็นชื่อของพระโพธิสัตว์ในอดีต ผู้บำเพ็ญเมตตาอุปบารมี ปรากฏในสโมธานกถา ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...บารมี ๒ อย่างคือ ในภพที่เราเป็นพระเจ้าพรหมทัตต์และคัณฑิติณฑกะ ที่กล่าวมาแล้วเป็นเมตตาบารมี ในภพที่เราเป็นโสณนันทบัณฑิตผู้ทำความรัก บารมีเหล่านั้นเป็นเมตตาอุปบารมี...(ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๘

โสณนันทปัณฑิตจริยา :จริยาของโสณนันทบัณฑิต พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นโสณะและนันทบัณฑิต เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล มีทรัพย์มากแต่ไม่ปรารถนาจะบริโภคกาม จึงชวนกันสละทรัพย์แล้วออกผนวชพร้อมด้วยมารดาบิดา (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๔๒/๗๖๓)

SAMPLE

โสณบัณฑิต : บัณฑิตชื่อโสณะ เป็นพระโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งเป็นบุตรคนโตของพราหมณ์มหาศาลกับนางพราหมณีแห่งโกสิยโคตร ในกรุงพรหมวัธน์ (ชื่อในอดีตกาลของกรุงพาราณสี) ท่านไม่ประสงค์จะครองเรือนตามคำรบเร้าของบิดามารดา จนในที่สุด ท่านชวนบิดามารดาพร้อมน้องชาย (นันทบัณฑิต) สละทรัพย์สมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ แล้วออกบวชเป็นฤาษี สร้างอาศรมอยู่ในชัฏป่าอันน่ารื่นรมย์ใจ อาศัยสระอันดารดาษไปด้วยดอกปทุมเบญจวรรณ ในหิมวันตประเทศ หาผลไม้มาอุปัฏฐากบำรุงบิดามารดาและปฏิบัติสมณธรรมจนได้บรรลุอภิญญา ๕ มีปรากฏในโสณนันทชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...อาตมภาพไม่ได้ทำบุญในท่านทั้ง ๒ ผู้เป็นบุรพาจารย์นั้นเลย อาตมภาพจะทำการทูลเชิญมหาบพิตรผู้ทรงพระเจริญแล้วจะขอการสังวร (ขอโทษ) กับโสณบัณฑิต...(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๒/๗๒,๒๘/๑๑๕/๗๔,๒๘/๑๔๕/๗๘, (ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๔๗/๗๖๔

โสณโปฏิริยปุตตเถรคาถา:ภาษิตของพระโสณโปฏิริยปุตตเถระ,คาถาของพระโสณโปฏิริยปุตตเถระ พระผู้มีพระภาค เมื่อจะตรัสสอนพระโสณโปฏิริยบุตรเถระ จึงได้ตรัสว่า ราตรีที่ประกอบด้วยฤกษ์มาลินี มิใช่เป็นราตรีที่จะหลับก่อน ราตรีเช่นนี้เป็นราตรีที่ผู้รู้แจ้งปรารถนาแล้วเพื่อประกอบความเพียรโดยแท้ (พระโสณโปฏิริยเถระได้ฟังพระดำรัสนั้นก็สลดใจกลับได้หิริโอตตัปปะอธิษฐานอัพโภกาสิกังคธุดงค์กระทำการเจริญวิปัสสนาได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่า) ถ้าช้างพึงเหยียบเราผู้ตกจากคอช้าง เราตายเสียในสงครามประเสริฐกว่าแพ้แล้วเป็นอยู่จะประเสริฐอะไร (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๓/๓๖๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฤกษ์มาลินี หมายถึง ฤกษ์ที่มีดวงดาวขึ้นเป็นกลุ่มเหมือนพวงดอกไม้ (ดาวลูกไก่) เป็นฤกษ์ที่ควรทำความเพียร ไม่ใช่เวลานอน (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๙๓/๔๘๘) คำว่า ธุดงค์ หมายถึงองค์แห่งผู้ถือการอยู่ที่แจ้งเป็นวัตร (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๙๓/๔๘๙)

โสณฤาษี : ฤาษีชื่อโสณะ เป็นพระโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งเป็นบุตรคนโตของพราหมณ์มหาศาลกับนางพราหมณีแห่งโกสิยโคตร ในกรุงพรหมวัธน์ (ชื่อในอดีตกาลของกรุงพาราณสี) ท่านไม่ประสงค์จะครองเรือนตามคำรบเร้าของบิดามารดา จนในที่สุด ท่านชวนบิดามารดาพร้อมน้องชาย (นันทบัณฑิต) สละทรัพย์สมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ แล้วออกบวชเป็นฤาษี สร้างอาศรมอยู่ในชัฏป่าอันน่ารื่นรมย์ใจ อาศัยสระอันดารดาษไปด้วยดอกปทุมเบญจวรรณ ในหิมวันตประเทศ หาผลไม้มาอุปัฏฐากบำรุงบิดามารดาและปฏิบัติสมณธรรมจนได้บรรลุอภิญญา ๕ มีปรากฏในโสณนันทชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ... ข้าพเจ้าขอกระทำความนอบน้อมแก่ภูตทั้งหลายแล้วจะกล่าวกับโสณฤาษีผู้มีวัตรดี

SAMPLE

งาม ข้าพเจ้านั้นชาวโลกสมมติแล้วว่า เป็นชาวโกสิยโคตรร่วมกับท่าน จึงนับว่าเป็นแขนขวาของท่าน...(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๑/๗๘)

โสณสูตร : มี ๖ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.โสณสูตร พระสูตรว่าด้วยโสณคหบดีบุตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวันได้ตรัสกับโสณคหบดีบุตรว่า สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งเห็นว่า เราเลิศกว่าเขา เราเสมอเขา หรือเราด้อยกว่าเขา ด้วยขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ที่เป็นเช่นนี้ เพราะไม่เห็นตามความเป็นจริง ส่วนสมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งเห็นโดยนัยตรงกันข้าม เพราะพวกเขาเห็นตามความเป็นจริง แล้วตรัสถามว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อเขาทูลว่าไม่เที่ยง

: สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

: เป็นทุกข์

: สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

: ข้อนั้นไม่ควรเลย

: เหตุนั้นแล เธอพึงเห็นขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ทั้งหมดนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๙/๖๘)

2.โสณสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยโสณคหบดีบุตร (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวันได้ตรัสกับโสณคหบดีบุตรว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ไม่รู้ชัดความเกิดขึ้น ความดับและปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ไม่จัดเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งไม่สามารถทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือแห่งความเป็นพราหมณ์ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้ตรงกันข้ามจากพวกแรกนั้น ชื่อว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ เป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งสามารถทำให้แจ้งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๐/๗๐)

3.โสณสูตร พระสูตรว่าด้วยโสณคหบดีบุตร บุตรคหบดีชื่อโสณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันแล้วทูลถามปัญหาและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งเวสาลีสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๘/๑๕๕)

SAMPLE

4.โสณสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมของพราหมณ์เปรียบเทียบกับสุนัข พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมของพราหมณ์เก่าแก่ ที่บัดนี้ปรากฏในพวกสุนัข ไม่ปรากฏในหมู่พราหมณ์ ๕ คือ (๑) เมื่อก่อนพวกพราหมณ์สมสู่กับพราหมณีเท่านั้น (๒) เมื่อก่อนพวกพราหมณ์สมสู่กับพราหมณีที่อยู่ในวัยมีระดูเท่านั้น (๓) เมื่อก่อนพวกพราหมณ์ไม่ซื้อขายพราหมณี อยู่ร่วมกันด้วยความรักและผูกพัน (๔) เมื่อก่อนพวกพราหมณ์ไม่สะสมทรัพย์สมบัติ (๕) เมื่อก่อนพวกพราหมณ์แสวงหาอาหารกินเฉพาะมื้อเท่านั้น แล้วตรัสว่า หลักของพราหมณ์เก่าแก่ ๕ นั้น บัดนี้พวกพราหมณ์ไม่ประพฤติดังแต่ก่อน คือ การเปลี่ยนแปลงดังนี้ (๑) สมสู่กับนางพราหมณีบ้าง ไม่ใช่บ้าง (๒) มีระดูบ้าง ไม่มีระดูบ้าง (๓) ซื้อขายนางพราหมณี (๔) สะสมทรัพย์ข้าวเปลือก และเงินทอง (๕) บริโภคจนอิ่มท้องแล้วยังถือส่วนที่เหลือไปอีก ส่วนพวกสุนัขทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้ ยังมีพฤติกรรมเหมือนเดิม คือ (๑) สุนัขสมสู่กับสุนัขตัวเมียเท่านั้น ไม่สมสู่กับสัตว์ตัวเมียที่ไม่ใช่สุนัข (๒) สุนัขสมสู่กับสุนัขตัวเมียที่มีระดูเท่านั้น ไม่สมสู่กับสุนัขตัวเมียที่ไม่มีระดู (๓) สุนัขไม่ซื้อไม่ขายสุนัขตัวเมีย ยังอยู่ร่วมกันด้วยความรักด้วยความผูกพัน (๔) สุนัขไม่ทำการสะสมทรัพย์ ข้าวเปลือก และเงินทอง (๕) สุนัขแสวงหาอาหารเย็นเพื่อกินในเวลาเย็น อาหารเช้าเพื่อกินในเวลาเช้า (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๑/๓๑๕)

5.โสณสูตร พระสูตรว่าด้วยพระโสณะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ พระโสณะขณะที่หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ที่ป่าสีตวัน เกิดความคิดคำนึงว่า ในบรรดาสาวกของพระผู้มีพระภาค ที่ปรารภความเพียร เราก็รูปหนึ่ง แต่ไฉนจิตของเราจึงยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะโดยไม่ยึดมั่นเล่า ทรัพย์สมบัติในตระกูลของเรามีอยู่ เราอาจใช้สอยทรัพย์สมบัติและบำเพ็ญบุญได้ ทางที่ดีเราควรบอกคืนสิกขากลับออกไปอยู่ครองเรือน ใช้สอยทรัพย์สมบัติและบำเพ็ญบุญ

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องนั้นด้วยพระญาณแล้วจึงเสด็จไปปรากฏต่อหน้าพระโสณะด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ลาดไว้ทรงแสดงธรรมอุปมาด้วยพิณ (๓ สาย) คือ เวลาสายที่พิณตึงและหย่อนเกินไปมีเสียงใช้การไม่ได้ แต่เวลาที่สายพิณไม่ตึงและไม่หย่อน จึงอยู่ในระดับที่พอเหมาะ มีเสียงใช้การได้ดี เหมือนกับความเพียรที่ตึงเกินไปก็เป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ความเพียรที่หย่อนเกินไปก็เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ฉะนั้น ควรที่จะตั้งความเพียรให้พอดี ปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน และควรถือเอานิมิตในความเสมอกันนั้น ต่อมาพระโสณะได้ตั้งความเพียรให้พอดี ปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน และถือนิมิตในความเสมอกันนั้น ได้หลีกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท บำเพ็ญเพียร ไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตตผล แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระ

SAMPLE

ภาคกราบทูลว่าพระอรหันต์ย่อมน้อมไปในฐานะ(หมายถึงเหตุ เป็นคำใช้แทนอรหัตตผล) ๖ คือ (๑) เนกขัมมะ (๒) ปวิเวก (๓) ความไม่เบียดเบียน (๔) ความสิ้นตัณหา(๕) ความสิ้นอุปาทาน (๖) ความไม่ลุ่มหลง แล้วทรงอธิบายขยายความแห่งธรรมทั้ง ๖ นั้นโดยพิสดาร (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **พุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้** หมายถึงตั่ง เตียง แผ่นกระดาน แผ่นหินหรือกองทรายที่ภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรปูลาดไว้เพื่อเป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคที่จะเสด็จมาให้โอวาทแก้อารมณ์กัมมัฏฐานถึงที่อยู่ของตน ถ้าหาอาสนะนั้นไม่ได้จะใช้ใบไม้แห้งปูลาดก็ได้ โดยลาดสังฆาฏิไว้ข้างบน นี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสำหรับภิกษุนักปฏิบัติ ในที่นี้จึงหมายถึงพุทธอาสน์นั้น (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๕๕/๑๓๕) คำว่า **ปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน** หมายถึงพระผู้บำเพ็ญกัมมัฏฐานต้องปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน กล่าวคือ (๑) *ปรับศรัทธากับปัญญาให้เสมอกัน* เพราะถ้าศรัทธามากกว่าปัญญา บุคคลจะเลื่อมใสจนเกินไป หรือเลื่อมใสในเหตุที่ไม่น่าเลื่อมใส ถ้าปัญญามากกว่าศรัทธา บุคคลจะหนักไปข้างอวดดี ถ้าธรรมทั้งสองเสมอกัน บุคคลจะเลื่อมใสในเหตุที่น่าเลื่อมใส (๒) *ปรับสมาธิกับวิริยะให้เสมอกัน* เพราะถ้าสมาธิมากกว่าวิริยะ ความเกียจคร้านจะครอบงำ เนื่องจากสมาธิเป็นฝ่ายเดียวกันกับความเกียจคร้าน ถ้าวิริยะมากกว่าสมาธิ ความฟุ้งซ่านจะครอบงำ แต่ **สติ** ผู้บำเพ็ญกัมมัฏฐาน ควรบำเพ็ญให้มีพลังทุกที่ทุกเวลา (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๕๕/๑๓๖)

6.โสณสูตร พระสูตรว่าด้วยพระโสณเถระ ท่านพระโสณเถระศิษย์ของท่านพระมหากัจจายนเถระ ผู้บรรพชาอุปสมบทแม้เพียง ๑ พรรษา ก็สามารถสาธยาย พระสูตร ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคได้ถึง ๑๖ สูตร (ดูอัฏฐกวรรค สุตตนิบาต หน้า ๖๘๗-๗๓๔ ในเล่มนี้) พระองค์ตรัสถามท่านว่าไฉนจึงประมาทครองเรือนอยู่นาน ท่านกราบทูลว่า แท้จริงแล้ว ตนเห็นโทษในกามเป็นเวลานานแล้ว แต่เพราะการครองเรือนมีกิจที่จะต้องทำมาก จึงต้องอยู่ครองเรือนไปก่อน พระผู้มีพระภาคทรงปรารภเหตุนั้นเปล่งอุทานแสดงว่า บุคคลผู้เห็นโทษในกาม แม้จะอยู่เกี่ยวข้องในกามเป็นเวลานาน ก็ไม่ยึดติดในกามดุจหยดน้ำไม่ติดบนใบบัว เพราะพระ อริยบุคคลย่อมไม่ยินดีในบาป (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๖/๒๖๘,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๔๖/๓๓๕)

โสณอุบาสก : อุบาสกชื่อโสณะ เป็นอัครอุปัฏฐากฝ่ายซ้ายขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ มีปรากฏในโกณฑัญญพุทธวงศ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... โสณอุบาสกและอุปโสณอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากนันทาอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา...(ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๓๒/๖๐๐)

SAMPLE

โสณะ, คหบดีบุตร : บุตรคหบดีชื่อว่าโสณะ ชาวเมืองราชคฤห์ ผู้ซึ่งเข้าไปเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งที่ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแตเขตกรุงราชคฤห์ มีปรากฏในโสณสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแตเขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น บุตรของคหบดีชื่อโสณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฯลฯ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับโสณคหบดีบุตร... (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๔๙/๖๘,๑๗/๕๐/๗๐), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏใน โสณสูตร (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑๒๘/๑๕๕)

โสณะ, ภิกษุ : พระโสณะ เดิมท่านเป็นบุตรของอสุภเศรษฐีแห่งโกฬิวิสโคตร ในนครจำปา นับตั้งแต่มารดาเริ่มตั้งครรภ์จนคลอด ชาวเมืองต่างพากันนำเครื่องบรรณาการมามอบให้แก่เศรษฐีเป็นอันมาก เมื่อคลอดแล้วมีผิวพรรณผุดผ่องงดงาม ดังนั้น มารดาบิดาจึงได้ขนานนามว่า โสณะ ในอรรถกถา ท่านอธิบายเสริมว่า ท่านพระโสณะปรารภความเพียรหนักเกินไปโดยเดินจงกรมจนฝ่าเท้าแตก และเมื่อเปลี่ยนมาใช้วิธีคลานจงกรมเข่าและฝ่ามือก็แตกเป็นแผลอีก จึงมีจิตฟุ้งซ่านท้อแท้ว่า ถ้าเราเป็นบุคคลประเภทอุคฆฏิตัญญู (ผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน) วิปจิตัญญู (ผู้รู้เมื่อขยายความ) เนยยะ (ผู้ที่พอจะแนะนำได้) จิตของเราพึงหลุดพ้น จากกิเลสได้เป็นแน่ แต่เราคงเป็นบุคคลประเภทปทปรมะ (ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง) จิตของเราจึงไม่หลุดพ้น (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๕๕/๑๓๕) มีปรากฏในโสณสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ท่านพระโสณะอยู่ที่ป่าสีตวันเขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ท่านพระโสณะหลีกเร้นอยู่ในที่สงัดเกิดความคิดคำนึงในจิตดังนี้ว่า ในบรรดาพระสาวกของพระผู้มีพระภาคที่ปรารภความเพียร เราก็เป็นรูปหนึ่ง แต่ไฉนจิตของเราจึงยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะโดยไม่ยึดมั่นถือมั่นเล่า...(องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๕๓๓), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในจัมมขันธกะ ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า... ท่านพระโสณะออกพรรษาแล้ว หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความคิดขึ้นในใจอย่างนี้ว่า เราเพียงแต่ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงมีพระลักษณะเช่นนี้และเช่นนี้... (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๗/๓๓, ๕/๒๕๗/๓๔, ๕/๒๕๗/๓๕, ๕/๒๕๗/๓๖)

โสณะ, พราหมณ์ : พราหมณ์ชื่อโสณะเป็นอดีตชาติของพระปรัปปสาทกเถระ ผู้ซึ่งได้สรรเสริญพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุด พระนามว่าสิทธัตถะ มีปรากฏในพระปรัปปสาทกเถราปทาน...พราหมณ์ชื่อว่าโสณะ ได้สรรเสริญพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐที่สุด พระนามว่าสิทธัตถะ ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ ด้วย ๔ คาถาเหล่านี้...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๔/๒๐๖)

โสณะ,นาย : นายโสณะ เป็นบุตรของอสุภเศรษฐีแห่งโกฬิวิสโคตร ในนครจำปา นับตั้งแต่มารดาเริ่มตั้งครรภ์จนคลอดชาวเมืองต่างพากันนำเครื่องบรรณาการมามอบให้แก่เศรษฐีเป็นอันมาก เมื่อคลอดแล้วมีผิวพรรณผุดผ่องงดงาม ดังนั้น มารดาบิดาจึงได้ขนานนามว่า

SAMPLE

โสณะ ภายหลังได้ฟังธรรม และอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ทำความเพียรอย่างหนักด้วยการเดินจงกรมจนเท้าแตก องค์พระศาสดาจึงให้โอวาทเปรียบด้วยพิณสามสาย ท่านปฏิบัติตามจนได้บรรลุพระอรหัตผล พระบรมศาสดาจึงตรัสยกย่องว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ปรารภความเพียร มีปรากฏในโสณโกฬิวิสเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...เขาถูกกุศลมูลตักเตือนแล้วจักจุติจากเทวโลกมาเกิดเป็นมนุษย์ มีชื่อว่าโสณะ...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๗/๑๗๒)

โสณา, พระเถรี : พระเถรีชื่อว่าโสณา เดิมเป็นลูกสาวเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี เมื่อเจริญวัยแล้ว ได้มีคู่ครองที่มีฐานะเสมอกัน อยู่ร่วมกันมามีบุตร ๑๐ คน ต่อมา ทั้งบุตรและสามีออกบวชในพระพุทธศาสนา นางจึงออกบวชในสำนักภิกษุณี กระทำความเพียรอย่างยิ่งยวด ในที่สุดก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมกับคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ และบรมศาสดาจึงตรัสยกย่องว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ผู้ปรารภความเพียร มีปรากฏในโสณาเถริยาปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...สตรีผู้นี้จักมีนามปรากฏว่าโสณา เป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต จักเป็นสาวิกาของพระศาสดาพระองค์นั้น...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒๕/๔๘๕)

โสณา, ภิกษุณี : ภิกษุณีชื่อว่าโสณา เดิมเป็นลูกสาวเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี เมื่อเจริญวัยแล้ว ได้มีคู่ครองที่มีฐานะเสมอกัน อยู่ร่วมกันมามีบุตร ๑๐ คน ต่อมา ทั้งบุตรและสามีออกบวชในพระพุทธศาสนา นางจึงออกบวชในสำนักภิกษุณี กระทำความเพียรอย่างยิ่งยวด ในที่สุดก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมกับคุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ และบรมศาสดาจึงตรัสยกย่องว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ผู้ปรารภความเพียร มีปรากฏในเอตทัคควรรค ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... โสณาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ปรารภความเพียร...(องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๖/๓๐)

โสณาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโสณาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่๑๐๐,๐๐๐ท่านเกิดเป็นธิดาเศรษฐีได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เกิดความเลื่อมใส และเห็นพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ปรารภความเพียร ท่านจึงถวายสักการะแล้วปรารถนาตำแหน่งนั้น เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดเป็นธิดาเศรษฐีในกรุงสาวัตถี เมื่อเจริญวัยจึงมีครอบครัว มีบุตรถึง ๑๐ คน เมื่อสามีและลูกของท่านออกบวชหมดแล้ว ท่านจึงบวชตาม ได้ปรารภความเพียรอย่างยอดยิ่ง ไม่นานก็ได้บรรลุวิชชา

SAMPLE

๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ และได้ตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ปรารภความเพียร (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒๐/๔๘๔)

โสณาเถรีคาถา : ภาษิตของพระโสณาเถรี,คาถาของพระโสณาเถรี ท่านพระโสณาเถรีกล่าวไว้ว่า ในเรือนร่างคือรูปนี้ เราคลอดบุตร ๑๐ คน เพราะเหตุนั้น จึงทรุดโทรมแก่ไป ได้เข้าไปหาภิกษุณี ภิกษุณีนั้นแสดงธรรม คือ ขันธ์ อายตนะ และธาตุแก่เรา เราฟังธรรมของท่านแล้วก็โกนผมบวช เมื่อเราศึกษาอยู่ ก็ชำระทิพยจักษุให้หมดจด ระลึกถึงชาติก่อนที่เราเคยอยู่อาศัยมา และเจริญอนิมิตตสมาธิ มีจิตตั้งมั่นดี มีอารมณ์เดียว มีวิโมกข์เกิดขึ้นในลำดับ ไม่ยึดมั่น ดับสนิทแล้ว ขันธ์ ๕ ที่เรากำหนดรู้แล้ว มีรากอันขาดแล้ว คงอยู่ สิ่งที่ยังคงอยู่ ก็คงมีอยู่ในกายที่คร่ำคร่า เลวทราม บัดนี้ไม่มีความเกิดอีก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๒/๕๗๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมาธิที่พิจารณาธรรมไม่มีนิมิต ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยอำนาจอนิจจลักษณะ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๙/๓๐๕) คำว่า วิโมกข์ หมายถึงความหลุดพ้นที่เกิดขึ้นโดยลำดับนับแต่ปฐมมรรค(โสดาปัตติมรรค)เป็นต้นไป จนถึงอรหัตตผล (ขุ.เถรี.อ.(บาลี) ๑๐๕/๑๒๖)

โสณาอุบาสิกา : โสณาอุบาสิกา เป็นอัครอุปัฏฐายิกาเบื้องขวา ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า ทีปังกร มีปรากฏในทีปังกรพุทธวงศ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ตปุสสอุบาสกและภัลลิกอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากสิริมาอุบาสิกาและโสณาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา...(ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๖/๕๙๕)

โสณุตตรพราน : พรานป่าชื่อโสณุตตระ เป็นหนึ่งในบรรดาพรานป่าที่อาสาจะไปตัดงาของพญาช้างฉัททันต์มาถวายพระนางเจ้าสุภัททาราชเทวีผู้เป็นรักยิ่งแห่งเจ้าพาราณสี เป็นคู่เวรของพระมหาสัตว์ ปรากฏเป็นเยี่ยมกว่าพรานทุกคน รูปทรงสัณฐานชั่วเห็นแจ้งชัด เช่น มีเท้าใหญ่ แข้งเป็นปมเช่นก้อนภัตต์ เข่าโต สีข้างใหญ่ หนวดดก เคราแดง ตาเหลือง มีปรากฏในปุสสเถรคาถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้างฉัททันต์ ได้เห็นผ้ากาสาวะ ซึ่งโสณุตตรพรานคลุมร่างไว้ที่ย้อมดีแล้วเป็นธงชัยของพระอรหันต์ได้กล่าวภาษิตที่ประกอบด้วยประโยชน์ในขณะนั้น...(ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๖๘/๔๙๙)

โสดา : กระแส, กระแสน้ำ, กระแสอันจะนำไปสู่การบรรลุพระนิพพานแน่นอน, ในทุติยสารีปุตตสูตร ท่านหมายถึงกระแสอันจะนำไปสู่การบรรลุพระนิพพาน, พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๓๑/๔๒) ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ๑. สัมมาทิฏฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ ๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ ๕. สัมมาอาชีวะ ๖.

SAMPLE

สัมมาวายามะ ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ นี้แลเป็นโสดา... (สำ.ส. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๑/๔๙๕)

โสดาบัน : ผู้เข้าถึงกระแส, ผู้เข้าถึงกระแสอันจะนำไปสู่การบรรลุพระนิพพานแน่นอน, ในอรรถกถาท่านอธิบายว่า หมายถึงผู้เข้าถึงกระแสคืออริยมรรค (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๖๓-๖๔/๓๕๓), ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว, พระอริยบุคคลประเภทหนึ่ง เรียกอย่างหนึ่งว่าโสดาบันบุคคล เป็นผู้ได้บรรลุโสดาปัตติผล สามารถตัดกิเลส(สังโยชน์)ได้ ๓ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นผิดว่าเป็นตน) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) และสีลัพพตปรามาส (ความยึดมั่นถือมั่นในศีลวัตรที่ผิด) มี ๓ ประเภท คือ ๑. พระสัตตักขัตตุปรมโสดาบัน ๒. พระโกลังโกลโสดาบัน ๓. พระเอกพีชีโสดาบัน มีปรากฏในเวรัญชกัณฑ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สารีบุตร ก็ภิกษุสงฆ์ยังไม่มีเสนียด ไม่มีโทษ ไม่มีสิ่งมัวหมอง บริสุทธิ์ผุดผ่อง ดำรงอยู่ในสารคุณ แท้จริงในภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ ผู้มีคุณธรรมอย่างต่ำก็ชั้นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า...(วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๔), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๓/๑๗๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๑, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๔๘/๒๖๖,๑๒/๓๕๒/๓๘๖), ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖๙/๑๙๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๖,๑๔/๔๑๕/๔๖๙, และ สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๙/๒๐๕

โสดาบัน, พระอริยบุคคล,โสดาบันบุคคล :ผู้ถึงกระแสพระนิพพาน, ผู้ถึงกระแสอันจะนำไปสู่การบรรลุพระนิพพานแน่นอน,ผู้บรรลุถึงกระแสพระนิพพาน, ในอรรถกถาท่านอธิบายว่า หมายถึงผู้เข้าถึงกระแสคืออริยมรรค (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๖๓-๖๔/๓๕๓) ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว,พระอริยบุคคลประเภทหนึ่ง เรียกอย่างหนึ่งว่าโสดาบันบุคคล เป็นผู้ได้บรรลุโสดาปัตติผล สามารถตัดกิเลส(สังโยชน์)ได้ ๓ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นผิดว่าเป็นตน) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) และสีลัพพตปรามาส (ความยึดมั่นถือมั่นในศีลวัตรที่ผิด) มี ๓ ประเภท คือ ๑. พระสัตตักขัตตุปรมโสดาบัน ๒. พระโกลังโกลโสดาบัน ๓. พระเอกพีชีโสดาบัน, ถ้าบรรลุเป็นโสดาบันแล้วจะไม่มีทางตกต่ำ หมายถึงไม่ตกไปในอบาย ๔ คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรต อสูร (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒) มีปรากฏในสักกสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สาวกของเราในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจปฏิบัติตามที่เราพร่ำสอนอยู่ตลอด ๑๐ ปี พึงเป็นผู้เสวยความสุขอย่างแน่นอนอยู่ตลอด ๑๐๐ ปีก็มี ๑๐,๐๐๐ ปีก็มี ๑๐๐,๐๐๐ ปีก็มี และสาวกของเรานั้นแล เป็นสกทาคามีก็มี เป็นอนาคามีก็มี เป็นโสดาบัน ไม่ปฏิบัติผิดพลาดก็มี ไม่จำเป็นต้องพูด

SAMPLE

ถึง ๑๐ ปี...(องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๖/๑๐๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในอเวจจัปปสันนสูตร (องฺ.ทสก.๒๔/๖๔/๑๔๒), และในสิริมาวิมาน (ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๔๗/๒๖)

โสดาบันผู้สัตตักขุตตุปรมะ :พระโสดาบันผู้มี ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือเวียนเกิดในสุคติภพอีกอย่างมากเพียง ๗ ครั้งก็จะบรรลุพระอรหัต, ผู้เกิดเพียง ๗ ชาติเป็นอย่างมาก คือ พระโสดาบันนี้จะเกิดอีกภายใน ๗ ชาติก็จะได้บรรลุพระนิพพาน มีปรากฏในอนุปุพพาภิสมยกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...เมื่อละกิเสสได้ ๑ ใน ๔ ส่วน ท่านถึงได้บรรลุทำให้แจ้งเข้าถึงอยู่ สัมผัสโสดาปัตติผลด้วยกายอยู่ เมื่อละกิเลสได้ ๑ ใน ๔ ส่วน ไม่สัมผัสโสดาปัตติผลด้วยกายอยู่ เมื่อละกิเลสได้ ๑ ใน ๔ ส่วน เป็นพระโสดาบันผู้สัตตักขัตตุปรมะ โกลังโกละ เอกพีชี ประกอบด้วยความเลื่อมใสที่ไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า...(อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๔๐/๓๑๘)

โสดาปัตตินิยาม : กำหนดอันแน่นอนเกี่ยวกับโสดาบัน, ข้อกำหนดอันแน่นอนเกี่ยวกับโสดาบัน, สิ่งที่เป็นเครื่องกำหนดอันแน่นอนเกี่ยวกับโสดาบัน, มีปรากฏในนิยามกถา ที่ท่านสกวาทีถามปรวาทีเกี่ยวกับนิยามต่างๆ มีโสดาปัตตินิยาม เป็นต้น ว่าเป็นสภาวธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งใช่ไหม ซึ่งท่านปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๔๖/๔๗๔,๓๗/๖๔๔/๗๐๑,๓๗/๖๖๓/๗๑๖)

โสดาปัตติผล : ผลแห่งการถึงกระแสที่จะนำไปสู่พระนิพพาน, ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย, เป็นหนึ่งในสามัญญผล (ผลแห่งการบำเพ็ญสมณธรรม) ๔ ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล; อนึ่ง องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงได้สรรเสริญโสดาปัตติผลไว้ในอนาถปิณฑิกปุตตกาลวัตถุ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๗๘/๘๘) ไว้ว่า โสดาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน กว่าการไปสู่สวรรค์ หรือกว่าความเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง (ความเป็นเอกราชในแผ่นดิน การไปสู่สวรรค์ และความเป็นใหญ่ในโลก ยังไม่พ้นจากอบายภูมิมีนรกเป็นต้น แต่โสดาปัตติผลเป็นธรรมปิดกั้นประตูอบายภูมิได้ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๕๕)), มีปรากฏในปาราชิกกัณฑ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...คำว่า การทำผลให้แจ้ง ได้แก่ การทำโสดาปัตติผลให้แจ้ง การทำสกทาคามิผลให้แจ้ง การทำอนาคามิผลให้แจ้ง การทำอรหัตตผลให้แจ้ง... (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕, ๑/๒๑๘/๒๐๗), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น กูฏทันตสูตร (ที.สี. (ไทย) ๙/๓๕๕/๑๔๙), โลหิจจสูตร (ที.สี. (ไทย) ๙/๕๑๑/๒๒๕, ๙/๕๑๒/๒๒๖), สังคีติสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗, ๑๑/๓๓๓/๓๔๑), ทสุตตรสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘), โกสัมพิยสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๐๐/๕๓๖, และในสัจจวิภังคสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๑/๔๑๗)

SAMPLE

โสดาปัตติผลสมาบัติ : สมาบัติในโสดาปัตติผล, สมาบัติของพระโสดาบัน คือ เฉพาะพระโสดบันเท่านั้นที่จะเข้าสมาบัตินี้ มีปรากฏในญาณกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...โสดาปัตติมรรคควรรู้ยิ่ง โสดาปัตติผลสมาบัติ ... สกทาคามิมรรค ...สกทาคามิผลสมาบัติ ... อนาคามิมรรค ... อนาคามิผลสมาบัติ ... อรหัตตมรรค ...อรหัตตผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง... (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๙/๒๖)

โสดาปัตติมรรค : หนทางอันให้ถึงกระแสที่จะนำไปสู่พระนิพพานทีแรก, หนทางอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน ละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นผิดว่าเป็นตน) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) และสีลัพพตปรามาส (ความยึดมั่นถือมั่นในศีลวัตรที่ผิด), เป็นหนึ่งในมรรค ๔ ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค มีปรากฏในรตนสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระโสดาบันนั้นละธรรม ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้อย่างสิ้นเชิง พร้อมกับการบรรลุโสดาปัตติมรรค...(ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๕๕๕), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ กามสุตตนิทเทส ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...บุคคลละกามได้โดยการตัดขาดเป็นอย่างไร คือ ๑. บุคคลกำลังเจริญโสดาปัตติมรรค ย่อมละกามอันเป็นเหตุไปสู่อบาย ได้โดยการตัดขาด ๒. บุคคลกำลังเจริญสกทาคามิมรรค ย่อมละกามอย่างหยาบได้โดยการตัดขาด ๓. บุคคลกำลังเจริญอนาคามิมรรค ย่อมละกามอย่างละเอียดได้โดยการตัดขาด ๔. บุคคลกำลังเจริญอรหัตตมรรค ย่อมละกามได้หมดสิ้นไม่เหลือทุกสิ่งทุกประการ โดยการตัดขาด...(ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓/๙), ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๐/๒๓๘), ในญาณกถา (ขุ,ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๑๙/๒๖,๓๑/๒๒/๓๒,๓๑/๒๒๑/๓๗๑,๓๑/๒๒๒/๓๗๔), อนาสวกถา (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๙๑/๔๐๕,๓๗/๔๓๐/๔๖๑,๓๗/๔๔๖/๔๗๔)

โสดาปัตติมรรคญาณ : ญาณในโสดาปัตติมรรค, ญาณที่ทำให้เป็นโสดาบัน ได้แก่ โสดาปัตติมรรค หรือเรียกว่า ธรรมจักษุ มีปรากฏในอัญญาโกณฑัญญเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระพุทธเจ้าผู้ทรงรู้สิ่งทั้งปวง ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ได้เสด็จไปยังป่าใหญ่ ทรงลั่นอมตเภรีด้วยโสดาปัตติมรรคญาณ ที่ข้าพเจ้าทำให้แจ้งแล้วนี้...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๑๐/๙๓)

โสตติกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ได้ชื่อว่าโสตติกะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลได้ชื่อว่าโสตติกะ เพราะธรรม ๗ ร้อยรัดไม่ได้ ดังมีเนื้อความเหมือนในภิกขุสูตร (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๘/๑๘๒)

โสตติกะ, ชื่อ : บุคคลชื่อว่าไม่ถูกธรรมร้อยรัดไว้ มีปรากฏในโสตติกสูตร ซึ่งเป็นสูตรที่แสดงเหตุให้บุคคลได้ชื่อว่าโสตติกะ เพราะธรรม ๗ ประการ คือ ๑. สักกายทิฏฐิ ๒. วิจิกิจฉา ๓.

SAMPLE

สีลัพพตปรามาส ๔. ราคะ ๕. โทสะ ๖. โมหะ ๗. มานะ ร้อยรัดไม่ได้ (อง.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๘๘/๑๘๒)

โสตติยะ : ผู้สวดพระเวท, อีกนัยหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ชื่อว่าโสตติยะ เพราะทำให้บาปอกุศลธรรมที่ก่อให้เกิดความเศร้าหมอง นำไปเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก ให้มีชาติ ชรา มรณะต่อไปหลับหมดแล้ว มีปรากฏในมหาอัสสปุรสูตร ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรียกว่า สมณะบ้าง พราหมณ์บ้าง นหาตกะ บ้าง เวทคูบ้าง โสตติยะบ้าง อริยะบ้าง อรหันต์บ้าง...(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๓๔/๔๖๒)

โสตถิกอุบาสก : อุบาสกชื่อว่าโสตถิกะเป็นอัครอุปัฏฐากเบื้องซ้ายขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีปรากฏในเวสสภูพุทธวงศ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...โสตถิกอุบาสกและรัมมอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากโคตมีอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา...(ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๕/๗๐๐)

โสตถิชะ, พระเถระ : พระเถระนามว่าโสตถิชะ เป็นพระอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก ของพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ผู้มีพระยศ มีปรากฏในโกนาคมนพุทธวงศ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระภิยโยสเถระและพระอุตตรเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าโสตถิชะเป็นพระอุปัฏฐาก ของพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ผู้มีพระยศ (ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๒/๗๑๐)

โสตถิชะ, ภิกษุ : พระภิกษุนามว่าโสตถิชะ เป็นพระอุปัฏฐาก ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ผู้มีพระยศ มีปรากฏในมหาปทานสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... พระกกุสันธพุทธเจ้ามีภิกษุวุฑฒิชะ เป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก พระโกนาคมนพุทธเจ้ามีภิกษุโสตถิชะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก พระกัสสปพุทธเจ้ามีภิกษุสัพพมิตตะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก บัดนี้ เรามีภิกษุอานนท์เป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๑/๕)

โสตถิยพราหมณ์ : พราหมณ์ผู้สวดพระเวท, พราหมณ์ชื่อโสตถิยะ มีปรากฏชื่อเป็นสองคน คือ ในมหาสุตตโสมชาดก ได้กล่าวถึงโสตถิยพราหมณ์ในอดีตกาล ซึ่งเป็นตัวอย่างในการรักษาความถูกต้อง คือ ยอดตัดลูกชายที่เป็นนักดื่มสุราออกจากตระกูล ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...(โสตถิยพราหมณ์กล่าวกะมาณพว่า) มาณพ เจ้าเป็นผู้มีรูปงาม เกิดในตระกูลโสตถิยพราหมณ์ เจ้าไม่ควรกินอาหารที่ไม่ควรกินนะ...(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๘๓/๑๖๑), ส่วนในปุณณิกาเถริยาปทาน เป็นพราหมณ์คนหนึ่งในพุทธุปบาทกาลนี้ ซึ่งเป็นเรื่องที่นางปุณณิกากล่าวกะโสตถิยพราหมณ์ผู้มีความเห็นว่าบุคคลจะพ้นจากบาปกรรมได้ เพราะการอาบน้ำ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...หม่อมฉันไปตักน้ำ ได้เห็น

SAMPLE

โสตถิยพราหมณ์ นั่งหนาวสั่นอยู่ท่ามกลางน้ำ ครั้นเห็นแล้วได้กล่าวดังนี้ว่า ฉันเป็นคนตักน้ำ...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๘๙/๕๔๕)

โสตทวาร : ทวารคือหู, ทางรับรู้อารมณ์อันเกิดจากเสียงของจิต, เป็นหนึ่งในทวารทั้ง ๖ ได้แก่ จักขุทวาร โสตทวารฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร และมโนทวาร มีปรากฏในกฏวิยสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ความมักใหญ่คืออภิชฌา กลิ่นดิบคือพยาบาท แมลงวันคือบาปอกุศลวิตก ภิกษุ เป็นไปไม่ได้เลยที่แมลงวันจักไม่ตอม ไม่กัดตนที่มักใหญ่ ชุ่มเพราะกลิ่นดิบ แมลงวันคือความดำริที่อิงราคะ จักไต่ตอมบุคคลที่ไม่คุ้มครองในจักขุทวารและโสตทวาร ไม่สำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย...(องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๙/๓๗๘)

โสตธาตุ : ธาตุคือหู (โสตปสาท), เป็นหนึ่งในบรรดาธาตุ ๑๘ คือ ๑. จักขุธาตุ (ธาตุคือจักขุปสาท) ๒. รูปธาตุ (ธาตุคือรูปารมณ์) ๓. จักขุวิญญาณธาตุ (ธาตุคือจักขุวิญญาณ) ๔. โสตธาตุ (ธาตุคือโสตปสาท) ๕. สัททธาตุ (ธาตุคือสัททารมณ์) ๖. โสตวิญญาณธาตุ (ธาตุคือโสตวิญญาณ) ๗. ฆานธาตุ (ธาตุคือฆานปสาท) ๘. คันธธาตุ (ธาตุคือคันธารมณ์) ๙. ฆานวิญญาณธาตุ (ธาตุคือฆานวิญญาณ) ๑๐. ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาปสาท) ๑๑. รสธาตุ (ธาตุคือรสารมณ์) ๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ (ธาตุคือชิวหาวิญญาณ) ๑๓. กายธาตุ (ธาตุคือกายปสาท) ๑๔. โผฏฐัพพธาตุ (ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์) ๑๕. กายวิญญาณธาตุ (ธาตุคือกายวิญญาณ) ๑๖. มโนธาตุ (ธาตุคือมโน) ๑๗. ธรรมธาตุ (ธาตุคือธรรมารมณ์) ๑๘. มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุคือมโนวิญญาณ) มีปรากฏในธาตุนานัตตสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๘๕/๑๖๙, ๑๖/๘๖/๑๗๐), นอกจากนี้ยังมีปรากฏในสีหาเถรีคาถา (ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๗๑/๕๖๗), (ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๒๗/๕๙๒), ญาณกถา (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๑๒), ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๒๓/๑๙๑, อภิ.ธา. (ไทย) ๓๕/๑๘๔/๑๔๒, อภิ.ปุ. (ไทย)๓๖/๓๒/๑๑, และ อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๐/๑๗,๓๗/๓๕/๒๖,๓๗/๑๐๙/๖๑

โสตธาตุวิสุทธิญาณ : ญาณอันหมดจดในโสตธาตุ คือ ญาณที่ทำให้ได้ยินเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ มีปรากฏในโสตธาตุวิสุทธิญาณนิทเทส ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... เธอมีจิตอบรมแล้วอย่างนั้น บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ย่อมน้อมนำจิตไปเพื่อโสตธาตุวิสุทธิญาณ ได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์...ปัญญาในการหยั่งลงสู่สัททนิมิตที่มีสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว ด้วยอำนาจการแผ่วิตกไป ชื่อว่าโสตธาตุวิสุทธิญาณ...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๓/๑๖๑)

SAMPLE

โสตธาตุวิสุทธิญาณนิทเทส : แสดงโสตธาตุวิสุทธิญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๕๑ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายโสตธาตุวิสุทธิญาณไว้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาท ๔ อบรมข่มจิต ทำจิตให้อ่อน ควรแก่การงาน ใส่ใจนิมิตแห่งเสียง ทั้งหลายในที่ไกลบ้าง ในที่ใกล้บ้าง หยาบบ้าง ละเอียดบ้าง ละเอียดอย่างยิ่งบ้าง ในแต่ละทิศ รวม ๑๐ ทิศ คือ บูรพา ปัจฉิม อุดร ทักษิณ อาคเนย์ พายัพ อีสาน หรดี เบื้องต่ำ เบื้องสูง แล้วน้อมจิตไปเพื่อโสตธาตุวิสุทธิญาณ มีหูทิพย์ เหนือมนุษย์ ได้ยินเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๓/๑๖๑)

โสตประสาท : ประสาทหู, ประสาททางการได้ยิน มีปรากฏในปาสราสิสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...สัตว์เหล่าใดมีโสตประสาท จงปล่อยศรัทธามาเถิด เรามิได้ปิดประตูอมตธรรมสำหรับสัตว์เหล่านั้น แต่เรารู้สึกว่าเป็นการยากลำบาก จึงไม่คิดจะแสดงธรรมอันประณีต ที่เราคล่องแคล่ว ในหมู่มนุษย์...(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๘), นอกจากนี้ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ โพธิราชกุมารสูตร (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๙/๔๑๐), โสตานุคตสูตร (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๑/๒๗๖, รตนจังกมนกัณฑ์ (ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒/๕๕๔), และใน อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๘๙/๑๙๒,๓๗/๒๘๙/๑๙๒,๓๗/๓๓๖/๓๐๖,๓๗/๕๖๓/๖๑๕,๓๗/๖๙๓/๗๔๐

โสตวิญญาณ : ความรู้อารมณ์ทางหู, รู้เสียงด้วยหู คือ ได้ยิน, เป็นหนึ่งในวิญญาณ ๖ ได้แก่ ๑. จักขุวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา รู้รูปด้วยตา, เห็น) ๒. โสตวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางหู คือ รู้เสียงด้วยหู, ได้ยิน) ๓. ฆานวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางจมูก คือ รู้กลิ่นด้วยจมูก, ได้กลิ่น) ๔. ชิวหาวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น คือ รู้รสด้วยลิ้น, รู้รส) ๕. กายวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางกาย คือ รู้โผฏฐัพพะด้วยกาย, รู้สึกสัมผัส) ๖. มโนวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางใจ คือ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ, รู้ความนึกคิด) มีปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...จักขุวิญญาณเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่จักขุวิญญาณนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่จักขุวิญญาณนี้ โสตวิญญาณเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ฆานวิญญาณเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ชิวหาวิญญาณเป็นปิยรูปสาตรูป...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙,๑๐/๔๐๑/๓๓๒), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่อีหลายแห่ง ได้แก่ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๔, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๘๕/๔๓๖, สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๓/๘๙,๑๖/๑๙๐/๒๙๑, และใน สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๕,๑๗/๕๗/๙๐,๑๗/๓๐๔/๓๒๒

โสตวิญญาณธาตุ : ธาตุคือความรู้อารมณ์ทางหู, ธาตุคือรู้เสียงด้วยหู, ธาตุคือโสตวิญญาณ, เป็นหนึ่งในบรรดาธาตุ ๑๘ คือ ๑. จักขุธาตุ (ธาตุคือจักขุปสาท) ๒. รูปธาตุ (ธาตุคือรูปารมณ์)

SAMPLE

๓. จักขุวิญญาณธาตุ (ธาตุคือจักขุวิญญาณ) ๔. โสตธาตุ (ธาตุคือโสตปสาท) ๕. สัททธาตุ (ธาตุคือสัททารมณ์) ๖. โสตวิญญาณธาตุ (ธาตุคือโสตวิญญาณ) ๗. ฆานธาตุ (ธาตุคือฆานปสาท) ๘. คันธธาตุ (ธาตุคือคันธารมณ์) ๙. ฆานวิญญาณธาตุ (ธาตุคือฆานวิญญาณ) ๑๐. ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาปสาท) ๑๑. รสธาตุ (ธาตุคือรสารมณ์) ๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ (ธาตุคือชิวหาวิญญาณ) ๑๓. กายธาตุ (ธาตุคือกายปสาท) ๑๔. โผฏฐัพพธาตุ (ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์) ๑๕. กายวิญญาณธาตุ (ธาตุคือกายวิญญาณ) ๑๖. มโนธาตุ (ธาตุคือมโน) ๑๗. ธรรมธาตุ (ธาตุคือธรรมารมณ์) ๑๘. มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุคือมโนวิญญาณ) มีปรากฏในธาตุนานัตตสูตร (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๘๕/๑๖๙), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ ญาณกถา (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑), อภิ.ธา. (ไทย) ๓๕/๑๘๔/๑๔๓, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๓๒/๑๑,๓๖/๑๗๒/๓๙,๓๖/๔๕๙/๑๑๗, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๐/๑๗, และ อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๒/๒,๔๐/๔/๔,๔๐/๘/๗

โสตสมบัติ : ความถึงพร้อมด้วยโสตะ, ความครบถ้วนด้วยโสตะ, ความสมบูรณ์ด้วยโสตะ มีปรากฏในติกปัฏฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... เมื่อปรารถนาโสตสมบัติ ... ฆานสมบัติ ... ชิวหาสมบัติ ... กายสมบัติ ...วรรณสมบัติ ... สัททสมบัติ ... คันธสมบัติ ... รสสมบัติ ... โผฏฐัพพสมบัติ ฯลฯ ขันธ์ที่เป็นอนาคตจึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ... (อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๘/๕๖๓)

โสตสัมผัส : การถูกต้องทางหู, การกระทบทางหู, การประจบหรือบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณทางหู มีปรากฏในมหานิทานสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ก็ถ้าเวทนา คือ เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัส เวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัส เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัส เวทนาที่เกิดจากชิวหาสัมผัส เวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส และเวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัส ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง ...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๒/๖๐), ๑๐/๑๑๓/๖๔), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่ต่างๆ อีกหลายแห่ง ได้แก่ มหาสติปัฏฐานสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๓๐,๑๐/๔๐๑/๓๓๓), ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๗, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๘๕/๔๓๖, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๕/๑๙๗, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐๕/๓๒๒,๑๗/๓๒๕/๓๓๗, และใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙

โสตสัมผัสสชาเวทนา : เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส, เวทนาอันเกิดจากการถูกต้องทางหู, เวทนา คือ ความรู้สึกอันเกิดจากการกระทบทางหู, เวทนา คือ ความรู้สึกอันเกิดจากการประจบหรือบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณทางหู, เป็นหนึ่งในบรรดาเวทนา ๖ มีปรากฏในสังคีติสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส) ๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส) ๓.

SAMPLE

ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส) ๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส) ๕. กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากกายสัมผัส) ๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส)...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๗), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่ต่างๆ อีกหลายแห่ง ได้แก่ สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๓,๑๗/๓๐๖/๓๒๓,๑๗/๓๒๖/๓๓๗, และใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๑๐,๓๑/๑๒๓/๑๘๙,๓๑/๑๓๒/๒๐๓

โสตสูตร : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของช้างต้นที่เชื่อฟัง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณสมบัติของช้างต้นที่ดี เปรียบเทียบคุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นนาบุญของโลก มีฝ่ายละ ๕ พร้อมทั้งทรงอธิบายคุณสมบัติของแต่ละฝ่าย คือ (๑) *เชื่อฟัง* หมายถึงช้างตั้งใจ เงี่ยหู ฟังเหตุการณ์ที่ควาญช้างให้ทำทั้งที่เคยทำหรือไม่เคยทำ เปรียบเทียบกับภิกษุตั้งใจเงี่ยโสตสดับธรรมในเมื่อผู้อื่นแสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว (๒) *ฆ่าได้* หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้วฆ่าช้าง ควาญช้าง ม้า คนขี่ม้า ทำลายรถ ฆ่าพลรถ ฆ่าพลเดินเท้า เปรียบเทียบกับภิกษุไม่รับกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก และบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป (๓) *รักษาได้* หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้วรักษากายส่วนหน้า กายส่วนหลัง เท้าหน้า เท้าหลัง ศีรษะ หู งา งวง หาง และรักษาควาญช้าง เปรียบเทียบกับภิกษุเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมรักษาจักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ และมนินทรีย์ (๔) *อดทนได้* หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้ว อดทนต่อการประหารด้วยหอก ดาบ ลูกศร ง้าว เสียงกลองบัณเฑาะว์ สังข์ และมโหระทึกที่กระหึ่ม เปรียบเทียบกับภิกษุเป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิวกระหาย เป็นต้น (๕) *สัตว์ไปได้* หมายถึงช้างไปสู่ทิศที่ควาญช้างไสไปทั้งที่เคยไปหรือไม่เคยไปโดยเร็วพลัน เปรียบเทียบกับภิกษุไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปตลอดระยะเวลาอันยาวนานนี้ คือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับ นิพพาน (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๐/๒๒๙)

โสตะ : โสต, ประสาทหู, อวัยวะที่ได้ยิน, อวัยวะเป็นเครื่องฟัง, เป็นหนึ่งในบรรดาอายตนะภายใน ๖ คือ จักขุ-ตา โสตะ-หู ฆานะ-จมูก ชิวหา-ลิ้น กาย-กาย และมโน-ใจ; อีกนัยหนึ่ง คือ กระแส, กระแสพระนิพพาน, อริยมรรค; อีกนัยหนึ่ง คือ ธรรมที่ถึงพระนิพพาน, ธรรมที่กำจัดกิเลส, ธรรมที่ยังกิเลสให้แห้ง, ธรรมที่ละกิเลส, ในมหาสติปัฏฐานสูตร ท่านหมายถึงโสตะ คืออวัยวะที่ได้ยิน ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...

SAMPLE

จักขุเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่จักขุนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่จักขุนี้ โสตะเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ ฆานะเป็นปิยรูปสาตรูปในโลกฯลฯ ชิวหาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ กายเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ฯลฯ มโนเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่มโนนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่มโนนี้...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙,๑๐/๔๐๑/๓๓๒), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏใน ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๘๒/๓๓๖,๑๔/๓๘๕/๔๓๕,๑๔/๓๙๙/๔๕๓,๑๔/๔๑๘/๔๗๒, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๕/๑๙๗, สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๖/๑๓๑, และ สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐๒/๓๒๐

โสตะ, หู : โสตะ-หู, ประสาทหู, อวัยวะที่ได้ยิน, อวัยวะเป็นเครื่องฟัง, เป็นหนึ่งในบรรดาอายตนะภายใน ๖ คือ จักขุ-ตา โสตะ-หู ฆานะ-จมูก ชิวหา-ลิ้น กาย-กาย และมโน-ใจ; มีปรากฏในมหาขันธกะ ดังข้อความตอนหนึ่งที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงอริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ...ในรูปทั้งหลาย ... ในจักขุวิญญาณ ...ในจักขุสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือที่มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตะ...(วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๔)

โสตะที่เป็นภายใน : การกำหนดโสตะโดยให้เห็นถึงความจริงภายในของอริยสาวก เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายแม้ในโสตะ โดยการกำหนดถึงเหตุเกิดเป็นต้นของโสตะ มีปรากฏในญาณกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระโยคาวจรกำหนดโสตะที่เป็นภายใน อย่างไร คือ กำหนดว่า “โสตะเกิดเพราะอวิชชา” ฯลฯ พระโยคาวจรกำหนดโสตะที่เป็นภายในอย่างนี้...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๖/๑๑๐)

โสตะที่เป็นโลกิยะ : โสตะที่เป็นวิสัยของชาวโลก, โสตะที่ทำให้ข้องอยู่ในโลก, ตรงกันข้ามกับโสตะที่เป็นโลกุตตร คือ พ้นจากวิสัยของชาวโลก มีปรากฏในโวหารกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระโวหารของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า กระทบโสตะที่เป็นโลกุตตระ ไม่กระทบโสตะที่เป็นโลกิยะ รับรู้ได้ด้วยวิญญาณที่เป็นโลกุตตระ รับรู้ไม่ได้ด้วยวิญญาณที่เป็นโลกิยะ พระอริยสาวกรับรู้ได้ แต่ปุถุชนรับรู้ไม่ได้ใช่ไหม...(อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๔๗/๓๒๙)

โสตานุคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เข้าถึงโสตประสาท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานิสงส์แห่งการเรียนธรรมคือสุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทัลละที่เข้าถึงโสตประสาท คล่องปาก ขึ้นใจ และแทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ มี ๔ คือ ภิกษุหลงลืมสติ เมื่อตายแล้วจะไปเกิดในหมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่ง (๑) บทแห่งธรรมที่เคยเรียนมาจะปรากฏขึ้นเอง เมื่อกลับมีสติขึ้นมา และจะทำให้บรรลุคุณวิเศษได้เร็วพลัน (๒) บทแห่งธรรมที่เคยเรียนมาจะปรากฏขึ้นต่อเมื่อได้ฟังธรรมกถาจากภิกษุผู้มี

SAMPLE

ฤทธิ์และจะทำให้บรรลุคุณวิเศษได้เร็วพลัน (๓) บทแห่งธรรมที่เคยเรียนมาจะปรากฏขึ้นต่อเมื่อได้ฟังธรรมจากเทพบุตรผู้เป็นธรรมกถึก และทำให้บรรลุคุณวิเศษได้เร็วพลัน (๔) บทแห่งธรรมที่เคยเรียนมาจะปรากฏขึ้นต่อเมื่อได้รับคำแนะนำจากเทพบุตรผู้เกิดก่อน และจะทำให้บรรลุคุณวิเศษได้เร็วพลัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๑/๒๗๖)

โสตาบัติ : ชื่อเรียกอาบัติอุกกฤษฏ์ มีปรากฏในสมถขันธกะ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...บรรดาอธิกรณ์นั้น อาบัติเป็นอาปัตตาธิกรณ์ เป็นไฉน อาบัติ ๕ กองเป็นอาปัตตาธิกรณ์บ้าง อาบัติ ๗ กองเป็นอาปัตตาธิกรณ์บ้าง นี้ชื่อว่า อาบัติเป็นอาปัตตาธิกรณ์ บรรดาอาบัตินั้น อาบัติที่ไม่เป็นอธิกรณ์ เป็นไฉน โสดาบัติ สมาบัติ นี้ชื่อว่า อาบัติไม่เป็นอธิกรณ์... (วิ.จู. (ไทย) ๖/๒๒๖/๓๔๓)

โสตาปัตติผลสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ คือ (๑) สัปปุริสสังเสวะ (๒) สัทธัมมัสสวนะ (๓) โยนิโสมนสิการ (๔) ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๑/๕๗๖)

โสตาปัตติยังคะ : องค์คุณเครื่องบรรลุโสดา, องค์ประกอบของการบรรลุโสดา, คุณสมบัติที่ทำให้เป็นพระโสดาบันประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ คือ สัปปุริสสังเสวะ (เสวนาสัตบุรุษ) สัทธัมมัสสวนะ (สดับพระสัทธรรม) โยนิโสมนสิการ (รู้จักคิดหาเหตุผลโดยถูกวิธี) และธัมมานุธัมมปฏิปัตติ (ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม) มีปรากฏในทัฏฐัพพสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุทั้งหลาย พึงเห็นสัทธาพละได้ที่ไหน พึงเห็นได้ในโสตาปัตติยังคะ พึงเห็นสัทธาพละได้ที่นี้ พึงเห็นวิริยพละได้ที่ไหน พึงเห็นได้ในสัมมัปปธาน ๔๒ พึงเห็นวิริยพละได้ที่นี้ พึงเห็นสติพละได้ที่ไหน พึงเห็นได้ในสติปัฏฐาน ๔๓ พึงเห็นสติพละได้ที่นี้...(องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๕/๑๙)

โสตาปันนสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระโสดาบัน มี ๖ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันคือ

1.โสตาปันนสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง จัดว่าเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๙/๒๐๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **โสดาบัน** หมายถึงผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะคำว่า โสตะ เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ (อภิ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓๑/๕๓๐) คำว่า **ไม่มีทางตกต่ำ** หมายถึงไม่ตกไปในอบาย ๔ คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แดนเปรต และพวกอสูร (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒) คำว่า **สัมโพธิ** ในที่นี้หมายถึง

มรรค ๓ เบื้องสูง (คือ สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค) (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒, องฺ.ติก.ฏีกา (บาลี) ๒/๘๗/๒๓๕)

2.โสตาปันนสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า อริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง เราเรียกว่าอริยสาวกผู้เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันหน้า (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๖/๒๕๘)

3.โสตาปันนสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาวกผู้รู้ชัดคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง เรียกว่าพระโสดาบัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๒/๒๘๒)

4.โสตาปันนสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง เรียกว่าพระโสดาบัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๓/๒๘๓)

5.โสตาปันนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง เรียกว่าพระโสดาบัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๖/๓๐๖)

6.โสตาปันนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ มีสุขินทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง เรียกว่าพระโสดาบัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๒/๓๑๐)

โสตายตนะ : อายตนะคือหู เป็นหนึ่งในบรรดาอายตนะ ๖ คือ จักขวายตนะ-อายตนะ คือ ตา โสตายตนะ-อายตนะ คือ หู ฆานายตนะ-อายตนะ คือ จมูก ชิวหายตนะ-อายตนะ คือ ลิ้น กายายตนะ-อายตนะ คือ กาย และมนายตนะ-อายตนะ คือ ใจ; มีปรากฏในสังคีติสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในทสุตตรสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๘๙, ๑๑/๓๖๐/๔๓๐), ญาณกถา (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑), อภิ.ธา. (ไทย) ๓๕/๑๕๗/๑๑๓, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๒๓/๙, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๑๙/๑๗,๓๗/๓๔/๒๖,๓๗/๔๓/๒๙,๓๗/๑๐๘/๖๑

โสตินทรีย์ : อินทรีย์คือโสตะ, อินทรีย์คือโสตปสาท, อินทรีย์คือหู, อินทรีย์คืออวัยวะฟังเสียง, เป็นหนึ่งในบรรดาอินทรีย์ ๒๒ มีจักขุนทรีย์ เป็นต้น มีปรากฏในสัพพาสวสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...เมื่อเธอสำรวมอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ย่อมไม่มีแก่เธอด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้สำรวมด้วยการสังวรในโสตินทรีย์อยู่ฯลฯ ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เป็นผู้สำรวมด้วยการสังวรในฆา

SAMPLE

นินทรีย์อยู่ ฯลฯ ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว...(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๒/๒๒,๑๒/๔๕๕/๔๙๔), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในขันธสูตร (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๔๗/๖๕), สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๓๕/๒๓๑, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐๐/๓๐๘,๑๙/๕๑๑/๓๒๒, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๐๓/๖๖๖, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑, และใน อภิ.ธา. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๑๙๗

โสตุธาตุ : ธาตุคือหู (โสตปสาท), เป็นหนึ่งในบรรดาธาตุ ๑๘ คือ ๑. จักขุธาตุ (ธาตุคือจักขุปสาท) ๒. รูปธาตุ (ธาตุคือรูปารมณ์) ๓. จักขุวิญญาณธาตุ (ธาตุคือจักขุวิญญาณ) ๔. โสตธาตุ (ธาตุคือโสตปสาท) ๕. สัททธาตุ (ธาตุคือสัททารมณ์) ๖. โสตวิญญาณธาตุ (ธาตุคือโสตวิญญาณ) ๗. ฆานธาตุ (ธาตุคือฆานปสาท) ๘. คันธธาตุ (ธาตุคือคันธารมณ์) ๙. ฆานวิญญาณธาตุ (ธาตุคือฆานวิญญาณ) ๑๐. ชิวหาธาตุ (ธาตุคือชิวหาปสาท) ๑๑. รสธาตุ (ธาตุคือรสารมณ์) ๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ (ธาตุคือชิวหาวิญญาณ) ๑๓. กายธาตุ (ธาตุคือกายปสาท) ๑๔. โผฏฐัพพธาตุ (ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ์) ๑๕. กายวิญญาณธาตุ (ธาตุคือกายวิญญาณ) ๑๖. มโนธาตุ (ธาตุคือมโน) ๑๗. ธรรมธาตุ (ธาตุคือธรรมารมณ์) ๑๘. มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุคือมโนวิญญาณ) มีปรากฏในปุคคลกถา (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๔/๒๙)

โสนกบุรุษ : บุรุษคนหนึ่งชื่อโสนกะ มีความเชี่ยวชาญในนิติศาสตร์ มีปรากฏในอังกุรเปตวัตถุ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... เมื่อเราให้อยู่ ไทยธรรมไม่พึงสิ้นไป ครั้นเราให้ทานนั้นแล้ว ไม่พึงเดือดร้อนในภายหลัง เมื่อกำลังให้ พึงยังจิตให้เลื่อมใส ข้าพเจ้าพึงเลือกขอพรอย่างนี้กับท้าวสักกะ (โสนกบุรุษกล่าวเตือนอังกุรพาณิช...(ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๒๙๙/๒๑๕)

โสปปสูตร : พระสูตรว่าด้วยการนอนหลับ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัต ตรัสกับภิกษุทั้งหลายผู้นอนตื่นสาย ให้รู้จักคุ้มครองทวาร ให้รู้จักประมาณในการบริโภค ให้หมั่นประกอบความเพียร ให้เห็นแจ้งกุศลธรรมทั้งหลาย ให้เจริญโพธิปักขิยธรรม โดยยกตัวอย่างนักปกครอง ๖ จำพวก คือ (๑) กษัตริย์ (๒) ท่านผู้ปกครองรัฐ (๓) ท่านผู้เป็นทายาทของตระกูล (๔) ท่านผู้เป็นเสนาบดี (๕) ท่านผู้ปกครองหมู่บ้าน (๖) ท่านผู้เป็นหัวหน้าคณะ

นักปกครองทั้ง ๖ นี้ ถ้ากินแล้วนอนก็จะไม่เป็นที่รักของคนใต้ปกครอง เปรียบเทียบสมณะหรือพราหมณ์ ถ้ากินแล้วนอน ก็จะไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค ไม่หมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่ ไม่เห็นแจ้งกุศลธรรมไม่หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรมทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายแห่งราตรีแล้ว ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน แล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลาย

SAMPLE

ศึกษาว่า เราจักคุ้มครองทวารในอินทรีย์๖ รู้จักประมาณในการบริโภคหมั่นประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ เห็นแจ้งกุศลธรรมทั้งหลาย หมั่นประกอบความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม ทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายแห่งราตรีอยู่ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๗/๔๓๙)

โสปากเถรคาถา : ภาษิตของพระโสปากเถระ,คาถาของพระโสปากเถระ ท่านพระโสปากเถระกล่าวไว้ว่า บุคคลมีอัธยาศัยประกอบด้วยเมตตา ในบุตรคนเดียวที่น่ารัก ฉันใด ภิกษุพึงมีอัธยาศัยประกอบด้วยเมตตา ในสัตว์ทั้งปวงในที่ทุกแห่ง ฉันนั้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๓/๓๑๕)

โสปากเถรคาถา : ภาษิตของพระโสปากเถระ,คาถาของพระโสปากเถระ ท่านพระโสปากเถระ กล่าวไว้ว่า บุคคลมีอัธยาศัยประกอบด้วยเมตตา ในบุตรคนเดียวที่น่ารัก ฉันใดภิกษุพึงมีอัธยาศัยประกอบด้วยเมตตา ในสัตว์ทั้งปวงในที่ทุกแห่ง ฉันนั้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๓/๓๑๕)

อีกแห่งหนึ่ง ท่านพระโสปากเถระ กล่าวไว้ว่า เราได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่านรชน เสด็จจงกรมที่ร่มเงาแห่งพระคันธกุฎี ได้เข้าไปเฝ้าพระองค์ซึ่งเป็นบุรุษผู้สูงสุด แล้วถวายบังคม ณ ที่นั้น ได้ห่มจีวรเฉวียงบ่า ประนมมือ เดินจงกรมตามพระองค์ พระองค์ได้ตรัสถามปัญหากับเรา เราเชี่ยวชาญรอบรู้ปัญหาทั้งหลาย จึงไม่สะทกสะท้านและหวาดกลัว ได้พยากรณ์ถวายพระศาสดา เมื่อเราแก้ปัญหาถวายเสร็จแล้ว พระตถาคตทรงอนุโมทนาแล้ว ทรงเหลียวดูภิกษุสงฆ์ได้ตรัสเนื้อความนี้ว่า เป็นลาภของชาวอังคะและชาวมคธ ที่โสปากภิกษุนี้บริโภค จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย และได้ตรัสถึงการต้อนรับและสามีจิกรรม ของชาวอังคะและชาวมคธเหล่านั้น ว่าเป็นลาภของพวกเขา โสปากะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เธอจงมาพบเรา และการแก้ปัญหานี้แหละ จงเป็นการอุปสมบทของเธอ, เราเกิดมามีอายุได้ ๗ ขวบ ก็ได้อุปสมบทแล้ว ยังทรงร่างกายซึ่งมีในภพสุดท้ายอยู่ น่าอัศจรรย์จริง ความที่ธรรมเป็นธรรมดี (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๘๐/๔๒๑)

โสปากเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโสปากเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ปูเครื่องลาดถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ และได้ฟังธรรมเทศนาเรื่องสังขารไม่เที่ยง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับไป ความเข้าไปสงบระงับสังขารเหล่านั้นเป็นสุข ท่านละมิจฉาทิฏฐิแล้วเริ่มเจริญอนิจจสัญญา แต่ทำได้วันเดียวก็ได้ถึงแก่กรรมเสียก่อน เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๒/๑๑๘)

SAMPLE

โสปากสามเณร : สามเณรชื่อโสปากะ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการถามปัญหาเพื่อเป็นกรณีศึกษา มีปรากฏในสามเณรปัญหา ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...๑. อะไรชื่อว่า หนึ่ง ที่ชื่อว่า หนึ่ง ได้แก่ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร (ท่านอธิบายเพิ่มเติมว่า อาหารหมายถึงปัจจัยที่เป็นเหตุให้สัตว์ดำรงชีพอยู่ได้ ได้แก่ อาหาร ๔ คือ (๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) (๒) ผัสสาหาร(อาหารคือผัสสะ) (๓) มโนสัญเจตนาหาร(อาหารคือมโนสัญเจตนา) (๔) วิญญาณาหาร(อาหารคือวิญญาณ) ยกเว้นอสัญญีสัตตพรหม ซึ่งมีฌานเป็นอาหาร (ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๔/๖๕, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๗/๓๓๖)) ๒. อะไรชื่อว่า สอง ที่ชื่อว่า สอง ได้แก่ นามและรูป ๓. อะไรชื่อว่า สาม ที่ชื่อว่า สาม ได้แก่ เวทนา ๓ ๔. อะไรชื่อว่า สี่ ที่ชื่อว่า สี่ ได้แก่ อริยสัจ ๔ ๕. อะไรชื่อว่า ห้า ที่ชื่อว่า ห้า ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕...(ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๔/๕)

โสภณสูตร : มี ๒ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.โสภณสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ทำหมู่ให้งาม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวกผู้เฉียบแหลม ได้รับคำแนะนำดี แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ชื่อว่าทำหมู่ให้งาม คือ (๑) ภิกษุ (๒) ภิกษุณี (๓) อุบาสก (๔) อุบาสิกา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗/๑๒)

2.โสภณสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อาวาสงดงาม พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสงดงาม ๕ คือ (๑) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ (๓) มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะ (๔) สามารถชี้แจงธรรมกถาให้บุคคลผู้เข้าไปหาเห็นชัดได้ (๕) เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๓/๓๗๕)

โสภณะ, กรุง : กรุงชื่อโสภณะ, ชื่อเมืองในอดีต, เป็นเมืองภายใต้ปกครองของกษัตริย์พระนามว่าสาคระกับพระเทวีพระนามว่าสุทัสสนา ผู้เป็นพระชนกและชนนี ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า อัตถทัสสี มีปรากฏในอัตถทัสสีพุทธวงศ์ ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...กรุงชื่อว่าโสภณะ กษัตริย์พระนามว่าสาคระเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุทัสสนาเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่... (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๔/๖๖๓); ส่วนในอุกกาสติกเถราปทาน ปรากฏเป็นชื่อเมืองของพระอุกกาสติกเถระในอดีตชาติที่ท่านเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีชัยชนะเป็นใหญ่ในชมพูทวีป มีมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ซึ่งเป็นผลานิสงส์จากการถวายทานแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าโกสิกะ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...กรุงชื่อโสภณะที่วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตให้ เป็นกรุงที่สงัดจากเสียง ๑๐ ประการ (คือ เสียงช้าง เสียงม้า เสียงกลอง เสียงสังข์ เสียงรถ เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงเพลงขับ

SAMPLE

เสียงฉิ่ง เสียงเชื้อเชิญทานอาหาร (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๔๑, ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑/๔)) แต่ประกอบด้วยเสียงกังสดาลอย่างไพเราะ...(ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๘/๑๒๒

โสภณะ, สวน : สวนชื่อโสภณะ เป็นสวนที่พระอุปาลิเถระซื้อโดยใช้ทรัพย์หนึ่งแสนเพื่อสร้างเป็นสังฆาราม ถวายพระสงฆ์อันมีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระเป็นประมุข ในสมัยที่ท่านเกิดเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุชาตะ ในกรุงหงสวดี มีกองทรัพย์ ๘๐ โกฏิ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นอันมาก มีปรากฏในอุปาลิเถราปทาน ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...ข้าพเจ้าจ่ายทรัพย์หนึ่งแสนซื้อสวนชื่อว่าโสภณะ ด้านทิศตะวันออกนคร สร้างให้เป็นสังฆาราม...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๖๑/๗๑)

โสภณะ, อาราม : อารามชื่อโสภณะ เป็นอารามที่พระอุปาลิเถระสร้างถวายพระสงฆ์อันมีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระเป็นประมุข ในสมัยที่ท่านเกิดเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุชาตะ ในกรุงหงสวดี มีกองทรัพย์ ๘๐ โกฏิ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นอันมาก ซึ่งท่านได้ซื้อสวนชื่อโสภณะโดยใช้ทรัพย์หนึ่งแสน จึงได้เรียกชื่ออารามตามชื่อสวนนั้น มีปรากฏในอุปาลิเถราปทาน ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า ...อารามชื่อโสภณะข้าพระองค์จ่ายทรัพย์หนึ่งแสนซื้อมาได้สร้างจนเสร็จเรียบร้อยด้วยทรัพย์จำนวนเท่านั้นเช่นกัน ข้าแต่พระมุนี ขอพระองค์ทรงรับเถิด...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๗๒/๗๒)

โสภวดี, กรุง : กรุงชื่อโสภวดี เป็นชื่อเมืองในอดีตกาล คือ ในสมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ มีปรากฏในที่ ๒ แห่ง แต่เป็นเมืองเดียวกัน คือ ในมหาปทานสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒/๕), เป็นราชธานีของพระเจ้าโสภะ ดังข้อความตอนหนึ่งในพระสูตรนั้นว่า..พระโกนาคมนพุทธเจ้ามีพราหมณ์ยัญญทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีอุตตราเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด สมัยนั้น ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าโสภะ กรุงโสภวดีเป็นราชธานีของพระเจ้าโสภะ... และในโกนาคมนพุทธวงศ์ (ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๖/๗๐๙) ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...กรุงชื่อว่าโสภวดี กษัตริย์พระนามว่าโสภะ ตระกูลใหญ่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็อยู่ในนครนั้น...

โสภะ,พระราชา : ชื่อพระราชาพระองค์หนึ่ง ในอดีตกาล คือ ในสมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ผู้ทรงเป็นผู้นำวิเศษ มีกรุงโสภวดีเป็นราชธานี มีปรากฏในมหาปทานสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งในพระสูตรนั้นว่า..พระโกนาคมนพุทธเจ้ามีพราหมณ์ยัญญทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีอุตตรา เป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด สมัยนั้น ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าโสภะ กรุงโสภวดี เป็นราชธานีของพระเจ้าโสภะ...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒/๕)

SAMPLE

โสภะ, กษัตริย์ : กษัตริย์พระนามว่าโสภะ ในสมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ ผู้ทรงเป็นผู้นำวิเศษ มีกรุงโสภาวดีเป็นราชธานี มีปรากฏในโกนาคมนพุทธวงศ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...กรุงชื่อว่าโสภาวดี กษัตริย์พระนามว่าโสภะ ตระกูลใหญ่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็อยู่ในนครนั้น...(ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๖/๗๐๙)

โสภิตเถรคาถา : ภาษิตของพระโสภิตเถระ,คาถาของพระโสภิตเถระ ท่านพระโสภิตเถระเมื่อเปล่งอุทาน จึงได้กล่าวว่า เราเป็นภิกษุ มีสติ มีปัญญา บำเพ็ญเพียรอย่างแรงกล้าระลึกชาติก่อนได้ ๕๐๐ กัปเพียงคืนเดียว เราเจริญสติปัฏฐาน ๔ โพชฌงค์ ๗ มรรค ๘ ระลึกชาติก่อนได้ ๕๐๐ กัป เพียงคืนเดียว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๕/๓๕๘)

โสภิตเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระโสภิตเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ประคองอัญชลีต่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๙๓)

โสภิตพุทธวงศ์ : พระสูตรว่าด้วยพระประวัติของพระโสภิตพุทธเจ้าพระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๒ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระโสภิตพุทธเจ้าประสูติในกรุงสุธรรมา พระชนกพระนามว่าสุธรรม พระชนนีพระนามว่าสุธรรมา พระมเหสีพระนามว่ามกิลา พระโอรสพระนามว่าสีหะ ครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกจากปราสาทไปบวชบำเพ็ญบารมี ๗ วัน ได้ฌาน ๔ ต่อจากนั้นไปบำเพ็ญเพียรจนได้ตรัสรู้ภายใต้ต้นกากะทิง พระองค์ประกาศพระธรรมจักรแล้ว จากเบื้องบนจรดอเวจีมหานรก จากเบื้องล่างจรดภวัคคพรหม ในระหว่างนี้ มีบริษัทเป็นหนึ่งเดียวกัน ในการแสดงธรรม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรมจักรแก่บริษัทนั้น ผู้ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ จะคำนวณนับมิได้เลย ถัดจากนั้น เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรม ในสมาคมของเทวดาและมนุษย์ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๙๐,๐๐๐ โกฏิได้บรรลุธรรม ครั้งที่ ๒ ในกาลนั้น พระราชบุตรผู้เป็นกษัตริย์พระนามว่าชัยเสน ทรงรับสั่งให้สร้างพระอารามอีกแห่งหนึ่งน้อมถวายพระพุทธเจ้าพระพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระจักษุ ทรงแสดงธรรมประกาศการบูชาของกษัตริย์พระองค์นี้ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม ครั้งที่ ๓ มีการประชุมแห่งพระขีณาสพ ผู้ปราศจากมลทิน ๓ ครั้งพระราชาทรงพระนามว่าอุคคตะพระองค์นั้นทรงถวายทานแด่พระพุทธเจ้าเป็นผู้สูงสุดแห่งนรชน ในทานนั้น พระอรหันต์ประมาณ ๑๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน ครั้งนั้น มีหมู่คณะมาถวายทานแด่พระพุทธเจ้าเป็นผู้สูงสุดแห่งนรชน พระอรหันต์ประมาณ ๙๐ โกฏิ มาประชุมกัน ครั้งที่ ๒ ในกาลเมื่อพระชินเจ้าทรงเสด็จจำพรรษาในเทวโลกแล้วเสด็จลง พระอรหันต์ประมาณ

SAMPLE

๘๐ โกฏิ มาประชุมกัน ครั้งที่ ๓ พระอสมเถระและพระสุเนตตเถระเป็นคู่อัครสาวก พระอโนมเถระเป็นพุทธ-อุปัฏฐาก พระนกุลาเถรีและพระสุชาดาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา รัมมอุบาสกและสุเนตต-อุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก นกุลาอุบาสิกาและจิตตาอุบาสิกา เป็นคู่อุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๙๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระโสภิตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่สีหาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๑๘)

โสภิตะ, ดาบส : ดาบสชื่อว่าโสภิตะ เป็นอดีตชาติติสสเมตเตยยเถระ ในพุทธุปบาทกาลนี้ ดาบสนั้นแสวงหาประโยชน์อย่างสูงสุดเพื่อเกิดในพรหมโลกจึงนำฟืนสำหรับก่อไฟมาสุมไฟให้ลุกโพลงบนยอดเงื้อมอยู่ในระหว่างภูเขา ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงรู้แจ้งโลก ท่านดาบสนั้นได้เก็บผลมะพลับใส่หาบจนเต็ม นำผลมาคลุกเคล้าด้วยน้ำผึ้งแล้วได้ถวายแด่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้เสด็จมาโปรด ด้วยอานิสงส์นั้น ท่านได้ครองเทวสมบัติ ๒๕ ชาติ และจักเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ และได้บรรลุพระอรหัตในพุทธุปบาทกาลนี้ มีปรากฏในติสสเมตเตยยเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ... (ข้าพเจ้าเป็น)ดาบสชื่อโสภิตะ บริโภคแต่ผลไม้ที่หล่นเอง อาศัยยอดเงื้อมอยู่ในระหว่างภูเขา... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑/๖๕๔)

โสภิตะ, พระเถระ : พระโสภิตะ ปรากฏนามในที่ ๒ แห่ง แตกต่างกัน คือ ในโสภิตเถราปทาน เป็นหนึ่งในอสีติมหาเถระในพุทธุปบาทกาลนี้ เดิมท่านถือกำเนิดในตระกูลพราหมณ์ ในเมืองสาวัตถี มีนามว่า โสภิตมาณพ ต่อมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ไม่ประมาททำความเพียรบำเพ็ญสมณธรรม เจริญวิปัสสนากรรมฐานไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง ๔ ท่านระลึกชาติได้ ๕๐๐ กัป พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งอันเลิศว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายข้างระลึกซึ่งปุพเพสันนิวาส ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...ผู้นั้นจักเผากิเลสทั้งหลายได้แล้ว เป็นผู้มีจิตมีอารมณ์เดียว มีใจตั้งมั่น มีนามว่าโสภิตะ เป็นสาวกของพระศาสดา...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖/๒๙๓), ส่วนในปิยทัสสีพุทธวงศ์ มีปรากฏนามว่าเป็นพระอุปัฏฐากของพระศาสดาพระนามว่าปิยทัสสี ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...พระปาลิตเถระและพระสัพพทัสสีเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าโสภิตะเป็นพระอุปัฏฐากของพระศาสดาพระนามว่าปิยทัสสี...(ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๕๙)

โสภิตะ, พระพุทธเจ้า : พระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ ผู้ซึ่งมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในสมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ พระองค์มีพระวรกายสูง ๕๘ ศอก ประทับอยู่ในกรุงชื่อว่าสุธรรม กษัตริย์พระนามว่าสุธรรม เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุ

ธรรมา เป็นพระชนนี พระมเหสีพระนามว่ามกิลา พระราชโอรสพระนามว่าสีหะ ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงเสด็จออกจากปราสาทไปผนวช ทรงบำเพ็ญความเพียรอยู่ ๗ วัน ก็ได้บรรลุพระโพธิญาณ ที่โคนต้นกากะทิง พระอสมเถระและพระสุเนตตเถระเป็นพระอัครสาวก พระอโนมเถระเป็นอุปัฏฐาก พระนกุลาเถรีและพระสุชาตาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา รัมมอุบาสกและสุเนตตอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก นกุลาอุบาสิกาและจิตตาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา ขณะนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีอายุประมาณ ๙๐,๐๐๐ ปี พระองค์ก็ทรงดำรงพระชนมายุประมาณเท่านั้น ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก มีปรากฏในพันธุชีวกเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะ ผู้ซึ่งสัตบุรุษสรรเสริญแล้ว พระองค์ประทับนั่งเข้าสมาธิอยู่ในระหว่างภูเขา...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖/๓๔๘), และในปทุมปูชกเถราปทาน (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๔/๕๒๘), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในโสภิตพุทธวงศ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะทรงเป็นผู้นำ มีพระทัยสงบมั่นคงไม่มีใครเสมอเหมือน ไม่มีบุคคลเปรียบ...(ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๖๑๘,๓๓/๑/๖๒๓,๓๓/๕/๗๒๑,๓๓/๖/๗๒๒,๓๓/๘/๖๑๙,๓๓/๑๑/๖๑๙,๓๓/๑๖/๖๒๑,๓๓/๒๐/๖๒๒,๓๓/๒๑/๖๒๒)

โสภิตะ, พราหมณ์ : พราหมณ์มีนามว่าโสภิตะ เป็นชื่อในอดีตชาติของพระสาคตเถระ ในสมัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พราหมณ์นั้นได้ทำจิตของตนให้เลื่อมใสชมเชยพระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นได้พยากรณ์ว่าจักรื่นรมย์ในเทวโลก ๑๐๐,๐๐๐ กัป มีปรากฏในสาคตเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้เป็นพราหมณ์มีนามว่าโสภิตะ ห้อมล้อมด้วยศิษย์ของตนได้ไปยังอาราม...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๗/๑๕๒)

โสภิตะ, ภูเขา : ภูเขาลูกหนึ่งชื่อโสภิตะ ในพุทธุปบาทกาลแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าอโนมทัสสี ตั้งอยู่ไม่ไกลจากป่าหิมพานต์ เป็นที่ตั้งอยู่แห่งอาศรมของฤาษีผู้เป็นอดีตชาติของพระพักกุลเถระผู้ซึ่งได้ถวายยาแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าอโนมทัสสีนั้น มีปรากฏในพักกุลเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... (พระพักกุลเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า) ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อโสภิตะ พวกศิษย์ของข้าพเจ้าช่วยกันสร้างอาศรมอย่างสวยงามให้ข้าพเจ้า...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๘๖/๖๓๕)

โสภิตะ,ภิกษุ : พระภิกษุนามว่าโสภิตะ เป็นหนึ่งในอสีติมหาเถระในพุทธุปบาทกาลนี้ เดิมท่านถือกำเนิดในตระกูลพราหมณ์ ในเมืองสาวัตถี มีนามว่า โสภิตมาณพ ต่อมาอุปสมบทใน

SAMPLE

พระพุทธศาสนา ไม่ประมาท ทำความเพียรบำเพ็ญสมณธรรม เจริญวิปัสสนากรรมฐานไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณทั้ง ๔ ท่านระลึกชาติได้ ๕๐๐ กัป พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงตั้งท่านไว้ในตำแหน่งอันเลิศว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายข้างระลึกซึ่งปุพเพสันนิวาส ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ชาติในอดีตของโสภิตภิกษุนั้นมีอยู่แต่มีเพียงชาติเดียวเท่านั้น โสภิตะกล่าวจริง จึงไม่ต้องอาบัติ...(วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๒/๒๔๗), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในเอตทัคควรรค (อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๒๗/๒๙)

โสเภณี : หญิงงามเมือง, หญิงนครโสเภณี, นางคณิกา, หญิงที่เป็นเหมือนดอกไม้ประจำเมือง; อาชีพหญิงโสเภณี; ปัจจุบัน สังคมไทยไม่ให้เกียรติหญิงที่ทำอาชีพนี้ เนื่องจากต้องพลีร่างกายปรนเปรอชาย ถือเป็นอาชีพที่ไม่มีเกียรติในสังคม แต่ในอดีต โดยเฉพาะในสังคมอินเดีย หญิงที่จะทำอาชีพนี้ได้ จะต้องเป็นผู้หญิงที่มีรูปร่างหน้าตาสวยงามพร้อมกับมีกิริยามารยาทอ่อนช้อยงดงามและมีศิลปะในการแสดง โดยเฉพาะการฟ้อนรำและการขับร้อง เพื่อให้ความบันเทิงแก่แขกที่มาเที่ยว แต่ไม่ได้ใช้ร่างกายปรนเปรอผู้ชายเหมือนในสังคมไทยปัจจุบัน หญิงโสเภณีที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในสมัยพุทธกาล คือ นางสิริมา แห่งนครราชคฤห์ นางเป็นโสเภณีผู้สูงศักดิ์ มีการคัดเลือกจากทางการและคุณสมบัติครบ ๕ ข้อ คือ ๑.เล่นดนตรีเก่ง ๒.ร้องเพลงเก่ง ๓.ฉลาดในการรับแขก ๔.รูปร่างหน้าตาดีมาก ๕.บุคลิกดี นางเป็นน้องสาวของหมอชีวกโกมารภัจจ์ แพทย์ประจำพระองค์ของพระบรมศาสดา นางมีค่าตัวสูงถึงคืนละ ๑,๐๐๐ กหาปณะ แต่ภายหลังฟังธรรมต่อพระพักตร์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วบรรลุโสดาบันเลิกทำอาชีพนี้แล้วหันมาบำรุงพระพุทธศาสนาจนสิ้นอายุ มีปรากฏในคณิกาสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ในกรุงราชคฤห์ มีนักเลง ๒ พวกมีจิตปฏิพัทธ์ยินดีในหญิงโสเภณีคนหนึ่งเกิดการบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน ถึงขั้นชกต่อยกันบ้าง ใช้ก้อนดินขว้างกันบ้าง ใช้ท่อนไม้ตีกันบ้าง ใช้ศัสตราทำร้ายกันบ้าง นักเลงเหล่านั้นถึงแก่ความตายในที่นั้นบ้าง ได้รับทุกข์ปางตายบ้าง พระพุทธเจ้าข้า...(ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๘/๓๐๔)

โสมทัต, ช้าง : ลูกช้างโสมทัต ลูกช้างที่ฤษีตนหนึ่ง(ซึ่งเคยเป็นพราหมณ์มหาศาลในเมืองกาสีในอดีตภายหลังออกบวชสร้างอาศรมอยู่ในป่าหิมพานต์) เลี้ยงไว้ในฐานะลูก ต่อมาภายหลังหายไปแล้วในที่สุดฤาษีก็ไปพบว่าเสียชีวิตแล้วจึงเศร้าโศกเสียใจ จนท้าวสักกเทวราชผู้เป็นพระโพธิสัตว์ต้องลงมาให้สติ เรื่องนี้ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายกมาตรัสเพราะเป็นอดีตชาติของพระภิกษุผู้ชรารองค์หนึ่งผู้ซึ่งครำครวญเสียใจที่สามเณรที่ตนบวชให้เสียชีวิตด้วยโรคอย่างหนึ่ง มีปรากฏในโสมทัตตชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

SAMPLE

...เมื่อก่อน โสมทัตพ่อช้างน้อยมีอัธยาศัยกว้างขวางมาต้อนรับเราแต่ไกลในป่า วันนี้หายไปไหน จึงไม่เห็น...ช้างเชือกที่นอนตายเหมือนยอดเถาย่านทรายที่ถูกเด็ดทิ้งคือเจ้าโสมทัตนี้เอง เจ้ากุญชรล้มลงนอนที่พื้นดินตายเสียแล้วหนอ (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๕/๒๗๔,๒๗/๑๐๖/๒๗๔)

โสมทัตตชาดก : มี ๒ สูตร แปลชื่อต่างกันและมีความหมายต่างกัน คือ

1.โสมทัตตชาดก พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโสมทัตต์ มีเนื้อความอธิบายว่า โสมทัตตกุมารโพธิสัตว์สำเร็จการศึกษาจากเมืองตักกศิลา กลับมาเห็นบิดามารดายากจนจึงเข้ารับราชการจนได้เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าพรหมทัต เมื่อบิดาไม่มีโคไถนาได้พยายาม ฝึกบิดาให้เรียนรู้ระเบียบวิธีการเข้าเฝ้าเพื่อทูลขอโคกับพระราชา แต่บิดาเข้าสู่ที่ประชุมแล้วกลับลืมคำพูดที่ตั้งใจว่าจะทูลขอโค กลับทูลถวายโคตัวที่เหลือทำให้พระราชาทรงพอพระทัย โสมทัตตกุมารจึงต้องกราบทูลขอแทนบิดา ทำให้ได้รับพระราชทานโคถึง ๑๖ ตัวและเครื่องประดับอีกมากพร้อมทั้งบ้านเรือนที่อาศัย ในขณะที่เดินทางกลับบ้าน โสมทัตตกุมารกล่าวกับบิดาว่า พ่อไม่ได้ประมาทเลย พยายามฝึกซ้อมอยู่ในป่าช้าพีรณถัมภกะตลอดทั้งปี แต่เวลาเข้าสู่ที่ประชุมกลับพูดอีกอย่างหนึ่ง ความเพียรพยายามนี้ป้องกันคนปัญญาน้อยไม่ได้เลย บิดาตอบว่าพ่อโสมทัตตลูกรัก ขึ้นชื่อว่าผู้ขอย่อมได้ผล ๒ อย่างคือ (๑)ไม่ได้ทรัพย์ (๒)ได้ทรัพย์เพราะว่าการขอย่อมมีธรรมดาอย่างนี้แหละ บุตรผู้ที่ได้รับการศึกษามาดี มีความประพฤติดี ย่อมนำความเจริญมาสู่ตระกูลได้ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๒๑/๙๗)

2.โสมทัตตชาดก ชาดกว่าด้วยลูกช้างชื่อโสมทัต มีเนื้อความอธิบายว่า ท้าวสักกะโพธิสัตว์ได้ให้โอวาทแก่ดาบสรูปหนึ่งผู้กำลังเศร้าโศกถึงช้างน้อยชื่อโสมทัตที่ตายจากไปเพราะมันกินอาหารมากไป อาหารไม่ย่อยจึงป่วยหนักถึงตายว่า เป็นการไม่เหมาะสมแก่ความเป็นสมณะ ท่านให้เหตุผลว่า เพราะการอยู่ร่วมกันมานานจึงทำให้ผูกพันกัน ท้าวสักกะจึงกล่าวว่า การร้องไห้ถึงคนที่ตายแล้วเป็นการกระทำที่ไร้ประโยชน์ ถึงหมู่ญาติจะมาประชุมกันร้องไห้ทุกวัน คนตายแล้วก็ไม่ฟื้นขึ้นมาได้ ดาบสได้สติจึงกล่าวขอบคุณท้าวสักกะที่มาช่วยดับความเร่าร้อนความเศร้าโศกถึงบุตรที่ตายไปแล้ว เหมือนคนที่มาถอนลูกศรออกจากอกไปได้ ช่วยเกิดความสบายไม่เศร้าโศก ไม่ขุ่นมัวอีกต่อไป การร้องไห้เศร้าโศกไม่ใช่อาการของสมณะผู้สงบจากบาปธรรมแล้ว (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๒๗๔)

โสมเทพ, พระเจ้าจักรพรรดิ :อดีตชาติของพระอุมาปุปผิยเถระ ซึ่งเป็นผลานิสงส์อันเกิดจากการบูชาพระสถูปขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ด้วยดอกฝ้าย มีปรากฏในอุมาปุปผิยเถราปทานดังข้อความ

SAMPLE

ตอนหนึ่งว่า... ในกัปที่ ๙ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘๕ ชาติ มีพระนามว่าโสมเทพ มีพลานุภาพมาก...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๔/๓๑๐)

โสมเทพอุบาสก : ชื่อของอุบาสกท่านหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระโกนาคมนพุทธเจ้า มีปรากฏในโกนาคมนพุทธวงศ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อุคคอุบาสกและโสมเทพอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก สีวลาอุบาสิกาและสามาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีพระวรกายสูง ๓๐ ศอก ประดับด้วยพระรัศมีเปล่งปลั่งดังทองคำที่ปากเบ้า... (ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๔/๗๑๐)

โสมนัส : ความสุขใจ, ความปลาบปลื้ม, ความเบิกบาน, ความแช่มชื่นสบายใจ, เป็นหนึ่งในบรรดาเวทนา ๕ ได้แก่ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส และอุเบกขา, ตรงกันข้ามกับโทมนัส มีปรากฏในพรหมชาลสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อัตตานี้ไม่ใช่จะบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้เพราะเหตุเพียงเท่า นี้ เพราะเหตุไร เพราะตติยฌานที่จิตยังคำนึงถึงสุขอยู่นั้นบัณฑิตกล่าวว่า ยังหยาบ อยู่ เพราะเหตุที่ละสุขและทุกข์ได้เพราะโสมนัสและโทมนัสก่อนดับไปก่อน อัตตานี้จึงบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม ...(ที.สี. (ไทย) ๙/๙๘/๓๘), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ สามัญญผลสูตร (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๒/๗๗), อัมพัฏฐสูตร (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๙/๑๐๑), โปฏฐปาทสูตร (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๑๓/๑๗๘), สุภสูตร (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๗๐/๒๐๔), มหาสุทัสสนสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๑/๑๙๔), ชนวนสภสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๔/๒๐๖), (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๕/๒๐๖), (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๗/๒๐๘), และ ปาสาทิกสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๔/๑๔๒)

โสมนัสกุมาร : กุมารชื่อโสมนัสสะ ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าเรณุราชแห่งอุตตรปัญจาลนคร แคว้นกุรุ ในอดีต ท่านพระโพธิสัตว์นามว่าโสมนัสสะนั้น มีปรากฏในโสมนัสสชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...(พระราชาทรงรับสั่งเรียกพระราชเทวีมาตรัสว่า) แม่สุธัมมา โสมนัสกุมารบุตรของเธอนี้ยังหนุ่มอยู่ น่าเอ็นดู วันนี้ฉันขอร้องเขาไม่สำเร็จ แม้เธอก็ควรจะขอร้องเขาดูบ้าง... (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๓๕/๕๑๐)

โสมนัสสจริยา : ว่าด้วยพระจริยาของโสมนัสสกุมาร พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระโสมนัสสกุมารในกรุงอินทปัตถ์ เป็นผู้มีศีล มีธรรม ได้ตำหนิดาบสผู้ประพฤติสะสมทรัพย์ดุจผู้ครองเรือน ถูกดาบสใส่ความให้พระบิดาลงโทษ แต่ทรงชี้แจงจนพระองค์รอดได้ เมื่อพ้นโทษแล้ว จึงออกผนวช เพราะต้องการพระโพธิญาณ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๗/๗๕๙)

SAMPLE

โสมนัสสชาดก : ชาดกว่าด้วยโสมนัสกุมาร มีเนื้อความอธิบายว่า โสมนัสกุมารโพธิสัตว์เป็นพระโอรสของพระเจ้าเรณู เมื่อพระชนมายุได้ ๗ พระชันษาได้รับหน้าที่ปฏิบัติบำรุงชฎิลซึ่งเป็นที่นับถือของพระราชา เนื่องจากพระราชาต้องเสด็จไปในราชการสงคราม พระกุมารไปถึงที่อยู่ของชฎิลด้วยประสงค์จะทำตามคำของพระราชบิดา แต่เมื่อเสด็จไปที่อยู่ของชฎิลซึ่งอยู่ติดกับกำแพงเมืองกลับเห็นชฎิลปลูกพืชผักสวนครัวไว้จำหน่ายแก่ชาวเมืองแล้วเก็บรวบรวมทรัพย์ไว้ จึงได้เรียกชฎิลนั้นว่าว่าพ่อค้าผัก เพื่อจะให้เกิดความละอาย เพราะไปบริโภคภายพระราชฐานทุกวันอยู่แล้วยังมาทำอาชีพอย่างชาวบ้านอีก ชฎิลโกงโกรธที่ถูกพระราชกุมารว่ากล่าว เมื่อพระราชาเสด็จกลับมาจึงร้องไห้เข้าไปเฝ้าพระราชา กราบทูลให้ทรงทราบว่าพระราชกุมารว่ากล่าวตน พระเจ้าเรณูไม่ทันพิจารณาสั่งให้เจ้าพนักงานไปบอกนายเพชฌฆาตให้ไปจับตัวพระราชกุมารไปประหารชีวิตทันที พระราชกุมารขอผ่อนโทษตายจากนายเพชฌฆาตขอเข้าเฝ้าพระราชบิดาก่อน เมื่อได้เข้าเฝ้าพระราชบิดา โสมนัสกุมารถูกพระราชบิดาถามถึงเหตุที่ไปว่ากล่าวชฎิลซึงปฏิบัติดีสำรวมตนและบูชาไฟเป็นประจำว่าเป็นพ่อค้าทำไม จึงแสดงโทษของชฎิลโกงที่สะสมทรัพย์ไว้มากว่าไม่ต่างจากคฤหัสถ์ สะสมสิ่งของไว้ขายเหมือนพ่อค้า ถ้าไม่เชื่อก็ขอให้ไต่ถามคนทั้งหมดที่มาประชุมอยู่ที่นี้ เมื่อพระราชาสอบถามทุกคนก็กราบทูลให้ทราบตามที่พระราชกุมารกราบทูล พระราชาจึงของให้พระราชกุมารยกโทษให้ พระราชกุมารกราบทูลว่าพระราชาเป็นคนพาลจึงไม่ควรที่ตนจะอยู่ร่วมด้วย ได้กราบทูลถวายโอวาทแด่พระราชบิดาว่า จะทำสิ่งใดควรจะใคร่ครวญให้ดีเสียก่อนจึงค่อยทำ ยังไม่ใคร่ครวญให้ดีอย่างเพิ่งทำ คฤหัสถ์ผู้บริโภคกามเกียจคร้านไม่ดี บรรพชิตไม่สำรวมไม่ดี พระราชาไม่ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วทำไม่ดีการที่บัณฑิตโกรธไม่ดีเลยแล้วกราบทูลความสะดุ้งหวาดหวั่นต่อความตายที่พระองค์รับสั่งให้นายเพชฌฆาตไปจับตัวมาประหารชีวิต จึงขออนุญาตออกบวช แม้พระราชาจะขอร้องอย่างไรก็ไม่ยินดี แม้รับให้พระมเหสีช่วยขอร้อง แต่พระมเหสีกลับส่งเสริมให้พระราชกุมารออกบวช เพราะเห็นว่าพระราชาเป็นคนพาลโกรธขึ้นมาจะสั่งประหารชีวิตเมื่อใดก็ได้ โสมนัสกุมารจึงได้ออกบวชตามประสงค์ การอยู่ร่วมกับคนพาลนั้นมีแต่ทุกข์ เพราะต้องหวาดหวั่น ต้องระแวงภัยอยู่ตลอดเวลา บัณฑิตจึงควรหลีกคนพาลให้ห่างไกล (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๑๑/๕๐๖)

โสมนัสสธาตุ : ธาตุคือความโสมนัส ความสุขภายใน ความสุขใจ ความปลาบปลื้ม ความเบิกบาน ความแช่มชื่นสบายใจ, เป็นหนึ่งในบรรดาธาตุ ๖๑ อีกนัยหนึ่ง มีปรากฏในสุตตันตภาชนีย์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...โสมนัสสธาตุ เป็นไฉน ความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่

SAMPLE

สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัสนี้เรียกว่า โสมนัสสธาตุ...(อภิ.วิ. (ไทย)๓๕/๑๘๐/๑๓๙)

โสมนัสสเวทนา : เวทนาคือความสุขใจ ความปลาบปลื้ม ความเบิกบาน ความแช่มชื่นสบายใจ, ความรู้สึกสุขใจ, เป็นหนึ่งในบรรดาเวทนา ๕ ได้แก่ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส และอุเบกขา, ตรงกันข้ามกับโทมนัส มีปรากฏในกัฏโฐปมสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... โสมนัสสินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสสเวทนา ภิกษุนั้นสบายใจก็รู้ชัดว่า เราสบายใจ เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสสเวทนานั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า โสมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสสเวทนาที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป คือสงบไป...(สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐๙/๓๑๗)

โสมนัสสสูตร : พระสูตรว่าด้วยความโสมนัส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๒ ประการ ได้แก่ (๑) ความมีสังเวคธรรม กล่าวคือความมีสโหตตัปปญาณ(ญาณที่เกิดขึ้นพร้อมกับโอตตัปปะ) ในชาติ ชรา เป็นต้น (๒) ความเพียรโดยแยบคาย ธรรมทั้ง ๒ ประการนี้เป็นเหตุให้มีโสมนัสและสิ้นอาสวะ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๗/๓๘๓,ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๓๗/๑๓๑)

โสมนัสสินทรีย์ : อินทรีย์ (ความเป็นใหญ่) คือความสุขใจ ความปลาบปลื้ม ความเบิกบาน ความแช่มชื่นสบายใจ, ความรู้สึกสุขใจ, อินทรีย์คือโสมนัสสเวทนา, เป็นหนึ่งในบรรดาอินทรีย์ ๕ อีกนัยหนึ่ง ได้แก่ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ และอุเบกขินทรีย์, ตรงกันข้ามกับโทมนัสสินทรีย์ มีปรากฏในสังคีติสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ อัฏฐสตสูตร (สำ.ส. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓), กัฏโฐปมสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...โสมนัสสินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสสเวทนา ภิกษุนั้นสบายใจก็รู้ชัดว่า เราสบายใจ เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสสเวทนานั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า โสมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสสเวทนาที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป คือสงบไป...(สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐๕/๓๑๒), อุปปฏิปาฏิกสูตร (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๐/๓๒๐), ญาณกถา (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๑๒, ๓๑/๑๒๓/๑๙๑), (อภิ.ธ. (ไทย) ๓๔/๑๘/๓๐,๓๔/๘๑/๔๑,๓๔/๒๙๔/๙๒,๓๔/๔๘๑/๑๓๓), และใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐

โสมนัสสูปวิจาร : การใคร่ครวญอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส มีปรากฏในสังคีติสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...โสมนัสสูปวิจาร (การใคร่ครวญอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส) ๖ ๑. เห็นรูปทางตาแล้ว ใคร่ครวญรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ๒. ฟังเสียงทางหูแล้ว ใคร่ครวญเสียงอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ๓. ดมกลิ่นทางจมูกแล้ว ใคร่ครวญกลิ่นอัน

SAMPLE

เป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ๔. ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว ใคร่ครวญรสอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ๕. ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว ใคร่ครวญโผฏฐัพพะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ๖. รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ใคร่ครวญธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๐)

โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ : โสมนัสที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ทั้งหลายนั่นแลไม่เที่ยง เห็นความแปรผัน ความคลายกำหนัด และความดับนั่นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า 'รูป...ธรรมารมณ์ในกาลก่อนและในบัดนี้ทั้งหมดนั้น ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา มีปรากฏในสฬายตนวิภังคสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๐๖/๓๗๑) ในอรรถกถา ท่านอธิบายว่าเป็นโสมนัสอาศัยวิปัสสนา (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๐๖/๑๙๐)

โสมนัสอาศัยเรือน : โสมนัสที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้พิจารณาเห็นการได้เฉพาะซึ่งธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางทวารทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รักประกอบด้วยโลกามิส โดยเป็นของอันตนได้เฉพาะหรือหวนระลึกถึงธรรมารมณ์ที่ตนเคยได้มาก่อน อันล่วงลับ ดับ แปรผันไปแล้ว มีปรากฏในสฬายตนวิภังคสูตร (ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๐๖/๓๗๑) ในอรรถกถา ท่านอธิบายว่าเป็นโสมนัสอาศัยกามคุณ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๐๖/๑๙๐)

โสมมิตตเถรคาถา : ภาษิตของพระโสมมิตตเถระ,คาถาของพระโสมมิตตเถระ ท่านพระโสมมิตตเถระเมื่อจะคุกคามพระวิมลเถระด้วยโอวาท จึงได้กล่าวว่า บุคคลเกาะท่อนไม้เล็กๆ ย่อมจมลงในมหาสมุทร ฉันใด บุคคลแม้มีความเป็นอยู่ดี อาศัยคนเกียจคร้าน ก็จมลงในสังสารวัฏได้ ฉันนั้นเพราะฉะนั้น บุคคลพึงเว้นคนเกียจคร้านมีความเพียรย่อหย่อนเสีย บุคคลพึงอยู่ร่วมกับเหล่าบัณฑิตผู้สงัด เป็นอริยะ ผู้มีใจเด็ดเดี่ยว เข้าฌานอยู่ปรารภความเพียรเป็นนิตย์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๔๗/๓๕๔)

โสมยาคฤาษี : ชื่อฤาษีตนหนึ่ง ในบรรดาฤาษี ๗ ตนผู้ล่วงภพแห่งเปรตได้แล้วบังเกิดในพรหมโลกด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ ดังคำในเนมิราชชาดกที่ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะทรงแสดงเหล่าดาบสผู้ล่วงภพแห่งเปรตได้แล้วบังเกิดในพรหมโลกด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ จึงตรัสว่าฤาษีทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ ๑. ยานหนฤาษี ๒.โสมยาคฤาษี ๓. มโนชวฤาษี ๔. สมุททฤาษี ๕. มาฆฤาษี ๖. ภรตฤาษี ๗.กาลปุรักขิตฤาษี (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๔๓๓/๒๔๘)

โสมะ : ชื่อเทพหมู่ ๑ ในเทพ ๑๐ หมู่ที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พร้อมภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ มีปรากฏในมหาสมยสูตรที่กล่าวว่า เวลานั้น เทพ (๑๐ หมู่) คืออาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณา เป็นผู้มียศก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

SAMPLE

โสมะ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ในบรรดายักษ์ ๔๑ ตน ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณมหาราช มีตำแหน่งเป็นหัวหน้ายักษ์ มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

โสมา, พระภคินี : ชื่อพระภินีของพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็น ๑ ในภคินี ๒ พระองค์ที่ทูลขอให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแทนพระองค์ ดังคำในกัณณกัตถลสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระภคินีทรงพระนามว่าโสมาและพระภคินีทรงพระนามว่าสกุลา ได้ทรงสดับข่าวว่า ได้ยินว่า วันนี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระกระยาหารเช้าเสร็จแล้ว ภายหลังเวลาพระกระยาหารจักเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เวลานั้นเอง พระภคินีโสมา และพระภคินีสกุลา จึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลในที่เสวยพระกระยาหารแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์จงทรงถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า จงทรงถามถึงพระสุขภาพความมีพระโรคาพาธน้อยกระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ ตามคำของหม่อมฉันทั้งสอง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๕/๔๖๐)

โสมาเถรีคาถา : ภาษิตของพระโสมาเถรี,คาถาของพระโสมาเถรี ท่านพระโสมาเถรีฐานะใดอันประเสริฐอย่างยิ่ง คือพระอรหัตซึ่งฤาษีทั้งหลายพึงบรรลุอันบุคคลเหล่าอื่นให้สำเร็จได้ยาก ท่านเป็นหญิงมีปัญญาแค่ ๒ นิ้ว ไม่สามารถจะบรรลุฐานะอันนั้นได้ พระโสมาเถรี(โต้ตอบมารด้วยภาษิตเหล่านี้ว่า) เมื่อจิตตั้งมั่นดี ญาณเป็นไปอยู่ เมื่อเห็นแจ้งธรรมโดยชอบ ความเป็นหญิงจะทำอะไรเราได้ เรากำจัดความเพลิดเพลินในกามทั้งปวงได้แล้ว ทำลายกองแห่งความมืดได้แล้ว มารผู้ชั่วช้าเลวทราม ท่านจงรู้อย่างนี้ ท่านถูกเรากำจัดแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๖๐/๕๖๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หญิงมีปัญญาแค่ ๒ นิ้ว หมายถึงมีปัญญาทราม (ขุ.เถรี.อ. (บาลี) ๖๐/๘๕)

โสมาภิกษุณี : ชื่อภิกษุณีรูปหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี เข้าไปยังป่าอันธวัน เพื่อพักกลางวัน นั่งพักกลางวัน ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง แล้วสนทนาธรรมกับมารผู้มีบาปตนหนึ่งว่า เมื่อจิตตั้งมั่นดี เมื่อญาณเป็นไปอยู่ เมื่อเห็นแจ้งธรรมโดยชอบ ความเป็นหญิงจะทำอะไรเราได้ ผู้ใดมีความคิดเห็นแน่นอนอย่างนี้ว่า เราเป็นสตรีหรือว่าเราเป็นบุรุษ ผู้ที่ยังมีความเกาะเกี่ยวว่าเรา มีอยู่ มารควรจะกล่าวกับผู้นั้นเถิด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๓/๒๑๘)

โสมาสูตร : พระสูตรว่าด้วยโสมาภิกษุณี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มารประสงค์จะให้โสมาภิกษุณีเกิดความกลัวเป็นต้นจึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า ฐานะคือพระอรหัตบรรลุได้ยาก ท่านเป็นหญิงมีปัญญาแค่ ๒ นิ้ว ไม่สามารถบรรลุฐานะนั้นได้ นางโสมาภิกษุณีกล่าวว่า เมื่อจิตตั้งมั่นดี เมื่อญาณเป็นไปอยู่ เมื่อเห็นแจ้งธรรมโดยชอบ ความเป็นหญิงก็ไม่มีความหมาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๓/๒๑๘)

SAMPLE

โสรัจจะ : ความเสงี่ยม, ความมีอัธยาศัยงาม รักความประณีตหมดจดและสงบเรียบร้อย, ความเสงี่ยมหรือความมีอัธยาศัยประณีต,เป็นข้อ ๑ ในธรรมที่ทำให้งาม ๒ คือ ขันติ และโสรัจจะ ดังคำว่า ธรรม ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ๑. ขันติ (ความอดทน) ๒.โสรัจจะ (ความเสงี่ยม) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒,๑๑/๓๐๔/๒๕๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓๕/๑๗๐,๑๕/๑๙๗/๒๘๔,๑๕/๒๕๐/๓๖๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๖/๑๒๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๖๕,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๓๓/๕๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โสรัจจะ หมายถึงมัคคปัญญาอันมีนิพพานเป็นอารมณ์ (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๓๓๓/๑๕๑)

โสเรยยวัตถุ : เรื่องพระโสเรยยเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า จิตที่ตั้งไว้ชอบ ย่อมอำนวยให้ได้ผลที่ประเสริฐยิ่ง ที่มารดาบิดาก็ทำให้ไม่ได้หรือแม้ญาติเหล่าอื่นก็ให้ไม่ได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๓๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จิตที่ตั้งไว้ชอบ หมายถึงจิตที่มุ่งมั่นประพฤติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (ขุ.ธ.อ. (บาลี)๒/๑๔๙)

โสเรยยะ,เมือง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากเมืองพาราณสี พระเรวตเถระ ได้มาพักอยู่ ณ เมืองโสเรยยะ ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เมืองเวรัญชาตามพระอัธยาศัยแล้วได้เสด็จพระพุทธดำเนินไปยังเมืองท่าปยาคะ ไม่ทรงแวะเมืองโสเรยยะ เมืองสังกัสสะ เมืองกัณณกุชชะ ทรงข้ามแม่น้ำคงคาที่เมืองท่าปยาคะ เสด็จพระพุทธดำเนินถึงกรุงพาราณสี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓/๑๕), ในจูฬวรรคกล่าวไว้ว่า (หลังพุทธกาล) ท่านพระเรวตะผู้เป็นพหูสูต เชี่ยวชาญปริยัติ ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา มีความละอาย มีความระมัดระวัง ใฝ่การศึกษา พักอยู่ที่เมืองโสเรยยะ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๑/๔๐๒, ๗/๔๕๘/๔๑๙)

โสวจัสสตา : ความเป็นผู้ว่าง่าย, ความเป็นบุคคลที่พูดด้วยง่าย,ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รู้จักรับฟังเหตุผล (ข้อ ๔ ในนาถกรณธรรม ๑๐), เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ คือ ๑. โสวจัสสตา (ความเป็นผู้ว่าง่าย) ๒. กัลยาณมิตตตา (ความมีกัลยาณมิตร),เป็นธรรมที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ,ในปฐมโสวจัสสตาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นข้อที่ ๖ ในธรรม ๗ เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายของโสวจัสสตาไว้ว่า กิริยาของผู้ว่าง่าย ภาวะของผู้ว่าง่าย ความเป็นผู้ว่าง่าย ความไม่ยึดถือข้างขัดขืน ความไม่พอใจในการโต้แย้ง ความเอื้อเฟื้อ ภาวะแห่งความเอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้ความเคารพ และการรับฟัง ในเมื่อถูกสหธรรมิกว่ากล่าวอยู่ นี้เรียกว่าความเป็นผู้ว่าง่าย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๓,๑๑/๓๕๒/๓๗๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๓/๓๔/๕๓, อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๓๓๔/๓๓๓)

SAMPLE

โสวจัสสตาสูตร: พระสูตรว่าด้วยความเป็นผู้ว่าง่าย มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.โสวจัสสตาสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสเล่ากับภิกษุทั้งหลายว่า มีเทวดาองค์หนึ่งมาเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุ คือ ความเป็นผู้มีความเคารพใน (๑) พระพุทธเจ้า (๒) พระธรรม (๓) พระสงฆ์ (๔) สิกขา (๕) สมาธิ (๖) ความเป็นผู้ว่าง่าย (๗) ความมีกัลยาณมิตร แล้วตรัสว่า ภิกษุผู้มีธรรม ๗ นี้ เป็นผู้ไม่ควรเสื่อม ดำรงอยู่ใกล้นิพพาน (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๔/๕๒)

2.โสวจัสสตาสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) ต้นสูตรมีเนื้อความเหมือนในปฐมโสวจัสสตาสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าพระองค์รู้ชัดเนื้อความแห่งพระภาษิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยย่อนี้ได้โดยพิสดารว่า ภิกษุ (๑-๓) ตนเองมีความเคารพในพระศาสดา พระธรรมและพระสงฆ์ สรรเสริญความเคารพในพระศาสดาพระธรรมและพระสงฆ์ ชักชวนภิกษุเหล่าอื่น ผู้ไม่มีความเคารพในพระศาสดาพระธรรมและพระสงฆ์ ให้มีความเคารพในพระศาสดาพระธรรมและพระสงฆ์ ทั้งประกาศคุณที่มีจริงของภิกษุเหล่าอื่นผู้มีความเคารพในพระศาสดาพระธรรมและพระสงฆ์ ตามกาลอันควร (๔) ตนเองมีความเคารพในสิกขา สรรเสริญความเคารพในสิกขา ชักชวนภิกษุเหล่าอื่นผู้ไม่มีความเคารพในสิกขาให้มีความเคารพในสิกขา ทั้งประกาศคุณที่มีจริงของภิกษุเหล่าอื่นผู้มีความเคารพในสิกขาตามกาลอันควร (๕) ตนเองมีความเคารพในสมาธิ สรรเสริญความเคารพในสมาธิ ชักชวนภิกษุเหล่าอื่นผู้ไม่มีความเคารพในสมาธิให้มีความเคารพในสมาธิ ทั้งประกาศคุณที่มีจริงของภิกษุเหล่าอื่นผู้มีความเคารพในสมาธิตามกาลอันควร (๖) ตนเองเป็นผู้ว่าง่าย สรรเสริญความเป็นผู้ว่าง่าย ชักชวนภิกษุเหล่าอื่น ผู้ไม่เป็นผู้ว่าง่ายให้มีความเคารพในความเป็นผู้ว่าง่าย ทั้งประกาศคุณที่มีจริงของภิกษุเหล่าอื่นผู้มีความเป็นผู้ว่าง่ายตามกาลอันควร (๗) ตนเองมีกัลยาณมิตร สรรเสริญความเป็นกัลยาณมิตร ชักชวนภิกษุเหล่าอื่นผู้ไม่มีกัลยาณมิตรให้มีกัลยาณมิตร ทั้งประกาศคุณที่มีจริงของภิกษุเหล่าอื่นผู้มีกัลยาณมิตรตามกาลอันควร เมื่อพระสารีบุตรกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคประทานสาธุการว่า สารีบุตร เธอรู้ชัดเนื้อความแห่งภาษิตที่เรากล่าวไว้โดยย่อนี้ได้โดยพิสดารครั้นแล้วทรงแสดงธรรม ๗ ประการนั้นซ้ำอีก (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๕/๕๓)

โสวัณณโกนตริกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระโสวัณณโกนตริกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ใช้กะโหลกน้ำเต้าตักน้ำถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษย-สมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๗/๕๕)

SAMPLE

โสวัณณวฏังสกิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระโสวัณณวฏังสกิยเถระมีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายมาลัยทองคำบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในกัปที่ ๒๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๓๙๕)

โสวีระ, ประเทศ : ชื่อประเทศหนึ่ง เป็นประเทศที่เป็นแหล่งค้าขายของพ่อค้าจากแคว้นมคธและอังคะ ดังคำในวิมานวัตถุ ที่กล่าวไว้ว่า พวกพ่อค้าตอบว่า พวกข้าพเจ้านั้นเป็นพ่อค้าเกวียนอยู่ในแคว้นมคธและแคว้นอังคะต้องการทรัพย์หวังกำไรจึงบรรทุกสินค้ามามากพากันไปยังแม่น้ำสินธุและโสวีระประเทศ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๓๔/๑๕๖,๒๖/๑๒๗๙/๑๖๓)

โสวีรานะ, รัฐ : ชื่อรัฐแห่งหนึ่ง ในบรรดา ๗ รัฐ มีกรุงโรรุกะเป็นเมืองหลวงที่มหาโควินทพราหมณ์แบ่งชมพูทวีปให้เป็น ๗ ส่วน ดังคำในมหาโควินทสูตรที่ท่านมหาโควินทพราหมณ์ทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้ว แบ่งมหาปฐพีนี้ซึ่งทางทิศเหนือผายออกและทางทิศใต้สอบเข้าเหมือนส่วนหน้าของเกวียน ให้เป็นส่วนแบ่งอย่างดี ๗ ส่วนเท่าๆ กัน สถาปนารัฐ(อาณาจักร)ทั้งหมดให้มีลักษณะเหมือนส่วนหน้าของเกวียน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๙/๒๔๒)

โสสานิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ป่าช้าเป็นวัตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้อยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๕ จำพวกเหมือนในอารัญญิกสูตร และตรัสยกย่องภิกษุจำพวกที่ ๕ ผู้อยู่ป่าช้าเป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย เป็นต้น เป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เปรียบเหมือนบรรดาโครส ๕ อย่าง หัวเนยใส เป็นเลิศกว่านมสด นมส้ม เนยข้นและเนยใส ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๔/๓๑๑)

โสหสญาณนิทเทส :แสดงญาณ ๑๖ อธิบายญาณ ๑๖ ประการโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า “จิตที่ฟุ้งซ่านและจิตที่สงบ ย่อมดำรงอยู่ในธรรมที่มีสภาวะเดียว และย่อมหมดจดจากนิวรณ์ด้วยอาการ ๑๖ ประการนี้ ธรรมที่มีสภาวะเดียว คืออะไรบ้าง” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้ ดังนี้

คำว่า “ธรรมที่มีสภาวะเดียว” ได้แก่ กุศลธรรม ๘ ประการที่แสดงไว้ใน คณนวาระ

คำว่า “นิวรณ์” ได้แก่ อกุศลธรรม ๘ ประการที่แสดงไว้ในคณนวาระ

ลำดับต่อไป ท่านนำคำว่า นิวรณ์ มาตั้งเป็นคำปุจฉาว่า ชื่อว่านิวรณ์ เพราะมีความหมายว่าอย่างไร แล้ววิสัชนาว่า เพราะมีความหมายว่าเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก

SAMPLE

ลำดับต่อไป ท่านนำคำว่า ธรรมเครื่องนำออก มาตั้งเป็นคำปุจฉาและวิสัชนา โดยนำกุศลธรรม ๘ ประการ และอกุศลธรรม ๘ ประการที่แสดงไว้ในคณนวาระนั้น มาวิสัชนาเป็นคู่ ๆ มีใจความว่า กุศลธรรมแต่ละประการเป็นเครื่องนำออกของพระอริยะและทำให้พระอริยะออกไปจากอกุศลธรรมแต่ละประการ ส่วนอกุศลธรรมแต่ละประการเป็นเครื่องกั้นธรรมเครื่องนำออก และทำให้บุคคลไม่รู้จักกุศลธรรมแต่ละประการ เพราะถูกอกุศลธรรมแต่ละประการกั้นไว้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๓/๒๓๔)

โสฬสปัญญานิทเทส : แสดงปัญญา ๑๖ ประการ อธิบายปัญญา ๑๖ ประการโดยนำพระบาลีที่ยกเป็น อุทเทสขึ้นมาตั้งเป็นวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

๑. คำปุจฉาว่า “การได้ปัญญา (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อการได้ปัญญา) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า การได้ การได้เฉพาะ การถึง การถึงเฉพาะ การถูกต้อง การทำให้แจ้ง การเข้าถึงพร้อมซึ่งมัคคญาณ ๔ ประการ ผลญาณ ๔ ประการ ปฏิสัมภิทาญาณ ๔ ประการ อภิญญาญาณ ๖ ประการ ญาณ ๗๓ ประการ (ดูในญาณกถามหาวรรค) ญาณ ๗๗ ประการ (ญาณในปฏิจจสมุปบาท ๑๑ องค์ องค์ละ ๗ ประการ) นี้ชื่อว่าการได้ปัญญา ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อการได้ปัญญา

๒. คำปุจฉาว่า “ความเจริญแห่งปัญญา (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า ปัญญาของพระเสขะ ๗ จำพวก ของกัลยาณปุถุชน และของพระอรหันต์ ชื่อว่าความเจริญแห่งปัญญา

๓. คำปุจฉาว่า “ความไพบูลย์แห่งปัญญา (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความไพบูลย์แห่งปัญญา) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความเหมือนในคำวิสัชนาที่ ๒

๔. คำปุจฉาว่า “ปัญญามาก (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า ชื่อว่าปัญญามากเพราะกำหนดอรรถได้มาก ชื่อว่าปัญญามากเพราะกำหนดธรรมได้มาก ... เพราะกำหนดนิรุตติได้มาก ... ปฏิภาณ ... สีลขันธ์ ... สมาธิขันธ์ ... ปัญญาขันธ์ ... วิมุตติขันธ์ ... วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ ... ฐานะและอฐานะ ... วิหารสมาบัติ ... อริยสัจ ... สติปัฏฐาน ... สัมมัปปธาน ... อิทธิบาท ... อินทรีย์ ... พละ ... โพชฌงค์ ... อริยมรรค ... สามัญญผล ... อภิญญา ... เพราะกำหนดนิพพานที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งได้มาก

๕. คำปุจฉาว่า “ปัญญากว้างขวาง (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็น ผู้มีปัญญากว้างขวาง) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า ชื่อว่าปัญญากว้างขวางเพราะญาณเป็นไปในขันธ์ต่าง ๆ กว้างขวาง ชื่อว่าปัญญากว้างขวางเพราะญาณเป็นไปในธาตุต่าง ๆ กว้างขวาง ...อายตนะ ...ปฏิจจสมุปบาท ...ความได้เนือง ๆ ซึ่งความว่าง ...อรรถ ...ธรรม ...(มีองค์ธรรมเหมือนในคำวิสัชนาที่ ๔)

SAMPLE

๖. คำปุจฉาว่า “ปัญญาไพบูลย์ (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาไพบูลย์) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า ชื่อว่าปัญญาไพบูลย์เพราะกำหนดอรรถไพบูลย์ ...ธรรม...(มีองค์ธรรมเหมือนในคำวิสัชนาที่ ๔)

๗. คำปุจฉาว่า “ปัญญาลึกซึ้ง (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาลึกซึ้ง) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า ชื่อว่าปัญญาลึกซึ้งเพราะญาณเป็นไป ในขันธ์ลึกซึ้ง...ธาตุ...(มีองค์ธรรมเหมือนในคำวิสัชนาที่ ๕)

๘. คำปุจฉาว่า “ปัญญาไม่ใกล้ (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาไม่ใกล้) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า บุคคลผู้ได้ปฏิสัมภิทา ๔ ประการ เป็นผู้ไร้เทียมทาน ปุถุชนไม่อาจจะเทียบกับบุคคลนั้นได้ เพราะเหตุนั้น ปัญญาของบุคคลนั้นจึงเป็นปัญญาไม่ใกล้

ท่านจำแนกบุคคลผู้มีปัญญาห่างกันเป็นคู่ตรงกันข้าม คือ ผู้มีปัญญาน้อยกว่ากับผู้มีปัญญามากกว่า เปรียบเทียบกันเป็นคู่ ๆ รวม ๗ คู่ ได้แก่

คู่ที่ ๑ กัลยาณปุถุชน กับท่านผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค

คู่ที่ ๒ ท่านผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค กับพระโสดาบัน

คู่ที่ ๓ พระโสดาบัน กับพระสกทาคามี

คู่ที่ ๔ พระสกทาคามี กับพระอนาคามี

คู่ที่ ๕ พระอนาคามี กับพระอรหันต์

คู่ที่ ๖ พระอรหันต์ กับพระปัจเจกพุทธเจ้า

คู่ที่ ๗ พระปัจเจกพุทธเจ้า กับพระพุทธเจ้า

ลำดับต่อไป ท่านพรรณนาพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้าโดยพิสดาร แล้วสรุปว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้เลิศ มีพระปัญญาไม่ใกล้

๙. คำปุจฉาว่า “ปัญญาดุจแผ่นดิน (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาดุจแผ่นดิน) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๒ นัย คือ

นัยที่ ๑ ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดินเพราะครอบงำราคะ ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดินเพราะครอบงำราคะแล้ว ... โทสะ ... โมหะ ... โกธะ ... อุปนาหะ ... มักขะ ... ปฬาสะ ... อิสสา ... มัจฉริยะ ... มายา ... สาเถยยะ ... ถัมภะ ... สารัมภะ ... มานะ ... อติมานะ ... มทะ ... ปมาทะ ... กิเลสทั้งปวง ... ทุจริตทั้งปวง ... อภิสังขาร ... กรรมอันเป็นเหตุให้เป็นไปในภพ...

นัยที่ ๒ ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดินเพราะเป็นปัญญาย่ำยีราคะที่เป็นข้าศึก ชื่อว่าปัญญาดุจแผ่นดินเพราะเป็นปัญญาย่ำยีโทสะที่เป็นข้าศึก ... โมหะ ... โกธะ ... อุปนาหะ ... มักขะ ... ปฬาสะ ... อิสสา ... มัจฉริยะ ... มายา ... สาเถยยะ ... ถัมภะ ...

SAMPLE

สารัมภะ ... มานะ ... อติมานะ ... มทะ ... ปมาทะ ... กิเลสทั้งปวง ... ทุจริตทั้งปวง ... อภิสังขาร ... กรรมอันเป็นเหตุให้เป็นไปในภพ...

๑๐. คำปุจฉาว่า “ความเป็นผู้มากด้วยปัญญา (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มากด้วยปัญญา) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้หนักด้วยปัญญา ถือปัญญาเป็นใหญ่ ใช้ปัญญาในการทำงานทุกอย่าง เหมือนภิกษุผู้หนักในคณะ ท่านเรียกว่า “ผู้มากด้วยคณะ” เป็นต้น

๑๑. คำปุจฉาว่า “ปัญญาเร็ว (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเร็ว) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า ชื่อว่าปัญญาเร็วเพราะบำเพ็ญศีลได้ เร็วไว ชื่อว่าปัญญาเร็วเพราะบำเพ็ญอินทรียสังวรได้เร็วไว ... โภชเน มัตตัญญุตา ... ชาคริยานุโยค ... ศีล ... (มีองค์ธรรมเหมือนในคำวิสัชนาที่ ๔)

๑๒. คำปุจฉาว่า “ปัญญาพลัน (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาพลัน) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า ชื่อว่าปัญญาเร็ว เพราะบำเพ็ญ ศีลได้เร็วพลัน ... อินทรียสังวร ... (มีองค์ธรรมเหมือนในคำวิสัชนาที่ ๑๑)

๑๓. คำปุจฉาว่า “ปัญญาร่าเริง (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาร่าเริง) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ มีความร่าเริงมาก มีความพอใจมาก มีความยินดีมาก มีความปราโมทย์มาก บำเพ็ญศีล เพราะเหตุนั้น ปัญญานั้นจึงชื่อว่าปัญญาร่าเริง...(มีองค์ธรรมเหมือนในคำ วิสัชนาที่ ๑๑)

๑๔. คำปุจฉาว่า “ปัญญาแล่นไป (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาแล่นไป) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความแบ่งเป็น ๓ ชุด ดังนี้

ชุดที่ ๑

ชื่อว่าปัญญาแล่นไป เพราะปัญญาพลันแล่นไปสู่รูปทั้งปวงที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ที่เป็นภายใน หรือภายนอก ที่หยาบหรือละเอียด ที่เลวหรือประณีต ที่อยู่ไกลหรือใกล้ โดยความไม่เที่ยง ชื่อว่าปัญญาแล่นไปเพราะปัญญาพลันแล่นไปโดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่าปัญญาแล่นไปเพราะปัญญาพลันแล่นไปโดยความเป็น อนัตตา ... (มีองค์ธรรม ๒๐๑ ประการ ดูรายละเอียดในหมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งใน สุตมยญาณที่ ๑ แห่งญาณกถา มหาวรรค ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๒-๑๒)

ชุดที่ ๒

ชื่อว่าปัญญาแล่นไป เพราะเทียบเคียง พินิจ พิจารณา ทำให้แจ้งว่า “รูปที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะมีสภาวะสิ้นไป ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย ชื่อว่าอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร” พลันแล่นไปในนิพพาน ซึ่งเป็นความดับแห่งรูป ... (มีองค์ธรรม ๒๐๑ ประการเหมือนในชุดที่ ๑)

SAMPLE

ชุดที่ ๓

ชื่อว่าปัญญาแล่นไป เพราะเทียบเคียง พินิจ พิจารณา ทำให้แจ้งว่า “รูปที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นสภาวะไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา” พลันแล่นไปในนิพพานซึ่งเป็นความดับแห่งรูป ... (มีองค์ธรรม ๒๐๑ ประการเหมือนในชุดที่ ๑)

๑๕. คำปุจฉาว่า “ปัญญาเฉียบแหลม (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็น ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า ชื่อว่าปัญญาเฉียบ แหลมเพราะทำลายกิเลสได้ฉับพลัน ชื่อว่าปัญญาเฉียบแหลมเพราะไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้นไว้ ละ บรรเทา ทำกามวิตกที่เกิดขึ้นให้สิ้นสุด ให้ถึงความไม่มีอีกต่อไป ... พยาบาทวิตก ... วิหิงสาวิตก ... บาปอกุศลธรรม ... (องค์ธรรมต่อไปนี้มี ๒๑ ประการ เหมือนในคำวิสัชนาที่ ๙) ชื่อว่าปัญญาเฉียบแหลม เพราะทำให้บรรลุ ทำให้แจ้ง ทำให้ถูกต้องอริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ ณ อาสนะเดียว

๑๖. คำปุจฉาว่า “ปัญญาชำแรกกิเลส (ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็น ผู้มีปัญญาชำแรกกิเลส) เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า บุคคลบางคน ในโลกนี้เป็นผู้มากด้วยความสะดุ้ง มากด้วยความหวาดเสียว มากด้วยความ เบื่อหน่าย มากด้วยความระอา มากด้วยความไม่พอใจ เบือนหน้าออก ไม่ยินดีในสังขารทั้งปวง ย่อมชำแรก ทำลายกองโลภะที่ไม่เคยชำแรก ไม่เคยทำลายด้วย ปัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าปัญญาชำแรกกิเลส ... (องค์ธรรมต่อไปนี้มี ๒๑ ประการเหมือนในคำวิสัชนาที่ ๙) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๕๔๔)

โสอัตตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.โสอัตตาสูตร :พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและเพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ ทิฏฐิอย่างนี้ว่า อัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน เรานั้นละโลกนี้ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน มีความไม่แปรผันเป็นธรรมดา แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๒/๒๔๑)

2.โสอัตตาสูตร :พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่

SAMPLE

พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๐๘/๒๘๒)

ไส้น้อย : ส่วนของทางเดินอาหารซึ่งอยู่ระหว่างกระเพาะอาหารกับทวารหนัก เป็นท่อยาวขดไปขดมาอยู่ในช่องท้อง มีหน้าที่ย่อย ดูดซึมอาหารและน้ำ พักและขับถ่ายกากอาหาร ,เป็นอาการ ๑ ในอาการ ๓๒ ภายในกายนี้,ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไส้น้อยว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง,มีอธิบายไว้อีกว่าไส้อันเป็นสายพันอยู่ตามขนดไส้ใหญ่ ไส้น้อย โดยสีขาวดังสีรากจงกลนี โดยสัณฐาน ก็สัณฐานดังรากจงกลนีนั่นแหละ โดยทิศเกิดในทิศทั้ง ๒ โดยโอกาส มันยึดขนดไส้ใหญ่ ให้เป็นมัดอยู่ด้วยกัน ดุจเชือกยนต์ยึดแป้นยนต์ไว้ ในเวลาที่พวกช่างผู้ทำงานต่าง ๆ มีงานขุดเจาะเป็นต้นชักยนต์ (มัน) อยู่ในระหว่างแห่งขนดไส้ใหญ่ ๒๑ ทบ เหมือนเชือก (เล็ก) ที่เย็บร้อยไปตามระหว่างแห่งขดเชือกสำหรับเช็คเท้าฉะนั้นโดยตัดตอนก็กำหนดตัดด้วยส่วนของไส้น้อยเอง,ในวิภังค์อธิบายปฐวีธาตุที่เป็นภายในว่า ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๓/๑๓๔) ; ลำไส้ ก็เรียก ดูไส้ใหญ่ ประกอบ

ไสยา : การนอน ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรม พระพุทธนิมิตประทับยืน ประทับนั่ง หรือทรงสำเร็จไสยา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๖/๑๗๘)

ไส้ใหญ่ : ลำไส้ของผู้ชายยาวประมาณ ๓๒ ศอก ของผู้หญิงยาว ๒๘ ศอก ขดไปมา ๒๑ ทบ ไส้ใหญ่นั้น โดยสี ขาวดังสีก้อนกรวด หรือปูขาว โดยสัณฐาน มีสัณฐานดังงูหัวขาดที่คนวางขนไว้ในรางเลือก โดยทิศเกิดในทิศทั้ง ๒ โดยโอกาส ตั้งอยู่ภายในร่างกาย มีปลายอยู่ที่หอย (ข้าง ๑) และที่ทวารหนัก (ข้าง ๑) เพราะข้างบนมันติดอยู่ที่คอย และข้างล่างติดอยู่ที่ทวารหนัก โดยตัดตอนก็กำหนดตัดด้วยส่วนของไส้ใหญ่เอง,เป็นอาการ ๑ ในอาการ ๓๒ ภายในกายนี้, ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไส้น้อยว่าเป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,๑๔/๒๗๐/๓๑๗,สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๓๒/๔๐๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๐) ; ดูไส้น้อย ประกอบ

SAMPLE

อักษรอวรรค ห อักษร **จำนวน ๒๗๗ ศัพท์**

หงส์ : นก ในตระกูลสูง มีเสียงไพเราะ เป็นพาหนะของพระพรหม เดินทึ่งดงามอ่อนช้อย ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ที่กล่าวว่า พราหมณ์คนหนึ่ง ตายไปเกิดเป็นหงส์ตัวหนึ่ง มีขนเป็นทองคำล้วน หงส์นั้นมาสลัดขนทองคำให้แก่ธิดาเหล่านั้นคนละขน ; ชื่อนกจำพวกเป็ด ลำตัวใหญ่ คอยาว หรือดังคำในลกุณฏกภัททิยสูตรที่กล่าวไว้ว่า สัตว์ทั้งหลาย จำพวกหงส์ นกกระเรียน นกยูง ช้าง เนื้อฟาน ทั้งหมดย่อมกลัวราชสีห์ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๙๓/๑๒๘,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔๐/๓๓๒)

หงส์ชื่อธตรัฏฐะ,ธตรัฏฐะ,ชื่อหงส์ : ชื่อหงส์จำพวกหนึ่ง ที่เหิรบินไปในท้องฟ้า ถึงความตายไปจนหมดเพราะกินอาหารที่ไม่ควรกิน, เป็นนกที่โจรโปริสาทยกมากล่าวให้กาพเสนาบดีกล่าว มีปรากฏในมหาสุตโสมชาดก (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๓๙๑/๑๖๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โปริสาท แปลว่า มีคนเป็นอาหาร, คนกินคน เป็นชื่อของพระเจ้าพรหมทัต หลังจากถูกชาวเมืองเนรเทศแล้ว ได้ไปอาศัยโคนต้นไทรอยู่ แล้วเที่ยวปล้นคนเดินทาง เพื่อฆ่าเอาเนื้อมาปรุงอาหาร จึงปรากฏชื่อเสียงว่าโปริสาท (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๓๙๒/๓๙๗)

หงสบาท : “เท้าหงส์” หมายถึงสีคล้ายเท้าหงส์ คือ แดงปนเหลือง หรือแดงเรื่อ,บางที ท่านอธิบายว่า สีเหมือนดอกเซ่งหรือหงอนไก่,เป็น ๑ ในฉัพพรรณรังสี คือรัศมี ๖ ประการ คือ (๑) นีละ เขียวเหมือนดอกอัญชัน (๒) ปีตะ เหลืองเหมือนหรดาลทอง (๓) โลหิตะ แดงเหมือนตะวันอ่อน (๔) โอทาตะ ขาวเหมือนแผ่นเงิน (๕) มัญเชฏฐะ สีหงสบาท เหมือนดอกเซ่ง หรือดอกหงอนไก่ (๖) ประภัสสร เลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก ดังคำในภัททิตถิกาวิมานที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามถึงบุพกรรมที่นางภัททาเทพธิดานั้นได้ทำไว้ว่า เทพธิดาผู้ทรงปัญญา เธอประดับมาลัยดอกมณฑารพ ซึ่งมีสีต่าง ๆ ไว้ที่ศีรษะคือ สีเขียว เหลือง ดำ หงสบาท และแดง รายล้อมด้วยกลีบเกสร (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๐๖/๓๖,๒๖/๒๐๗/๓๖) ; ดู **ฉัพพรรณรังสี**

มีอธิบายไว้ว่า สีหงสบาท สีคล้ายเท้าหงส์ สีแดงปนเหลือง สีแดงเรื่อ หรือ สีแสดก็ว่า (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕)

หงสวดี, กรุง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่งซึ่งเป็นเมืองที่พระติปทุมิยเถระเคยไปเกิดเป็นช่างดอกไม้ อยู่ในกรุงหงสวดีได้ถือดอกปทุม ๓ ดอกบูชาพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ มีปรากฏในติปทุมิยเถราปทาน,ชื่อเมืองแห่งหนึ่งซึ่งอดีตชาติของพระอุตตเรยยทายกเถระ ที่เคยไปเกิดเป็นพราหมณ์ผู้คงแก่เรียนทรงจำมนตร์ จบไตรเพท อยู่ในกรุงหงสวดี,เป็นเมืองที่แม่น้ำภาคีรถี(คงคา)ไหลผ่าน ดังคำว่า แม่น้ำภาคีรถีเกิดจากภูเขาหิมพานต์ไหลผ่านไปทางประตูกรุงหงสวดี,เป็นเมืองที่พระพุทธเจ้า

SAMPLE

นามว่าปทุมุตตรเสด็จอุบัติ ดังคำว่า มีกรุงชื่อว่าหงสวดีเป็นที่อยู่อาศัยแห่งตระกูลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระมหามุนีพระนามว่าปทุมุตตระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙/๒๒๓, ๓๒/๙๐/๕๑๓,๓๒/๗๒/๖๖๔, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๒/๕๒๔)

หงส์สุขุมะ : ชื่อหงส์ตัวหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของพญาหงส์ชื่อว่าธตรัฏฐะ เป็นหงส์ที่เป็นเพื่อนคู่คิด ร่วมทุกข์ร่วมสุข จงรักภักดี ฉลาดกล่าวถ้อยคำที่มีประโยชน์ แม้หัวหน้าจะติดบ่วงก็ไม่คิดหนีไป ดังคำในจูพหังสชาดกที่พญาหงส์โพธิสัตว์เมื่อจะทดลองใจหงส์สุมุขะ จึงกล่าวว่า ท่านสุมุขะ ฝูงหงส์ไม่เหลียวแลพากันบินหนีไป แม้ท่านก็จงหนีไปเถิด อย่ามัวกังวลอยู่เลย ความเป็นสหายไม่มีอยู่ในผู้ติดบ่วง หงส์สุมุขะกล่าวว่า ข้าพระองค์จะหนีไปหรือไม่หนีไปก็ตาม เพราะการหนีไปและไม่หนีไปนั้น ข้าพระองค์จะไม่ตายก็หามิได้ เมื่อพระองค์มีความสุข ข้าพระองค์ได้พึ่งพาอาศัยเมื่อพระองค์มีความทุกข์ ข้าพระองค์จะพึงละทิ้งไปได้อย่างไรว่า(ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๔/๙๐,๒๘/๔๐/๙๐,๒๘/๔๘/๙๒,๒๘/๕๔/๙๒,๒๘/๗๔/๙๕,๒๘/๙๙/๑๐๐,๒๘/๑๐๑/๑๐๐,๒๘/๑๐๖/๑๐๑,๒๘/๑๑๐/๑๐๑,๒๘/๑๑๑/๑๐๒)

หงส์เสนาบดี : หงส์ที่เป็นสหายในพญาหงส์,ในมหาหังสชาดกหมายถึงหงส์ชื่อสุขุมะ ผู้เป็นเพื่อนร่วมคิดของพญาหงส์ ดังคำที่พระราชาตรัสว่า เราจะปล่อยพญาหงส์ธตรัฏฐะผู้มียศออกจากกรง และเราจะปล่อยพญา ตัวที่เมื่อหงส์ผู้เป็นพระราชามีสุขก็เป็นสุขด้วย เมื่อมีทุกข์ก็เป็นทุกข์ด้วย ซึ่งเป็นหงส์เสนาบดี เป็นนักปราชญ์ มีปัญญาละเอียดอ่อน เป็นนักคิดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ กล่าววาจาที่มีประโยชน์ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๕๘/๑๐๙)

หงอนไก่ : ชื่อไม้ล้มลุก ดอกสีแดงลักษณะคล้ายหงอนไก่, ไม้พุ่มรอเลื้อย ดอกสีแดงลักษณะคล้ายหงอนไก่ ดังคำในอาสังกชาดกที่กล่าวไว้ว่า ดอกหงอนไก่มีสีสวยแต่ไม่มีกลิ่น,ในหมู่ไม้นานาพันธุ์ ปลูกใกล้อาศรมพระเวสสันดร ดังคำว่า ในบริเวณอาศรมนั้นมีต้นราชพฤกษ์ มะเกลือ กฤษณา รักดำ ไทรใหญ่ หงอนไก่และประดู่ เป็นอันมาก มีดอกบานสะพรั่ง (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗//๒๙/๒๓๓, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๙๑/๔๙๕) ; หงอนไก่ป่า ก็เรียก

หงายบาตร : การระงับโทษอุบาสก ซึ่งเคยปรารถนาร้ายต่อพระรัตนตรัย สงฆ์ประกาศ**คว่ำบาตร**ไว้มิให้ภิกษุทั้งหลายคบหาด้วย ต่อมาอุบาสกนั้นรู้สึกโทษตนกลับประพฤติดี สงฆ์จึงประกาศระงับโทษนั้น ให้ภิกษุทั้งหลายคบกับเขาได้อีกเช่นรับบิณฑบาต รับนิมนต์ รับไทยธรรมของเขาได้ เป็นต้น การที่สงฆ์ประกาศระงับการลงโทษนั้น เรียกว่า **หงายบาตร** ดังคำในจูฬวรรค พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นสงฆ์จงหงายบาตรเจ้าวัฑฒลิจฉวี ให้สมโภคกับสงฆ์ได้,ในปัตตนิกุชชนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุแห่งการหงาย

บาตรไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์เมื่อมุ่งหวังพึงหงายบาตรต่ออุบาสกผู้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ ๑. ไม่ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของภิกษุทั้งหลาย ๒. ไม่ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ของภิกษุทั้งหลาย ๓. ไม่ขวนขวายเพื่อความอยู่ไม่ได้ของภิกษุทั้งหลาย ๔. ไม่ด่าไม่บริภาษภิกษุทั้งหลาย ๕. ไม่ยุยงภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน ๖.กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า ๗.กล่าวสรรเสริญพระธรรม ๘. กล่าวสรรเสริญพระสงฆ์ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๖๖/๔๘, องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๘๗/๔๑๖),คำเดิมตามบาลีว่า “ปัตตอุกกุชชนา” ดูที่**ปกาสนียกรรม, อสัมมุขากรณีย์**; คู่กับ**คว่ำบาตร**

หญ้ากับแก้ : ชื่อไม้ล้มลุกไร้ดอก ใช้ทำยาได้ ใบอ่อนใช้เป็นผัก แปลจากภาษาบาลีว่า “กุทรูสะ”,เป็นชื่อหนึ่งในธัญชาติ ๗ คือ สาลิ (ข้าวสาลี), วีหิ (ข้าวเจ้า), ยวะ (ข้าวเหนียว), โคธุมะ (โคธูมะก็ว่า; ข้าวละมาน), กังคุ (ข้าวฟ่าง), วรกะ(ลูกเดือย), กุทรูสะ (หญ้ากับแก้) ดังคำในจักกวัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี รสเหล่านี้ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ จักอันตรธานไปสิ้น ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี หญ้ากับแก้จักเป็นอาหารอย่างดี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๓) ; พ่อค้าตีเมีย ก็เรียก

หญ้าคมบาง : ชื่อไม้ล้มลุก ขอบใบคม ในนทีสูตร กล่าวไว้ว่า ถ้าแม้หญ้าคมบางทั้งหลายพึงเกิดหญ้าคมบางเหล่านั้นก็จะลู่ไปตามแม่น้ำนั้น,มักใช้เป็นคำอุปมาเกี่ยวกับตัณหา ดังคำว่า ตัณหาที่เลวทรามซ่านไปในโลกนี้ ย่อมครอบงำบุคคลใดไว้ได้ ความโศกย่อมเจริญแก่บุคคลนั้น เหมือนหญ้าคมบางที่ถูกฝนตกรดแล้วเจริญงอกงามขึ้น หรือดังคำที่พระนางมัทรีตรัสว่า หม่อมฉันจักแหวกตันเป้ง หญ้าคา หญ้าคมบาง แฝก หญ้าปล้อง และหญ้ามุงกระต่ายไปด้วยอก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๓/๑๗๗, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๐๐/๔๐๘,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๓๓/๔๗๒)

หญ้าแฝก : ชื่อไม้ล้มลุกชนิด ใบใช้มุงหลังคา มีรากยาวกันน้ำเซอะได้ ใช้ทำยาได้ ดังคำที่ท่านพระโสมสกังคิยเถระและพระมาตังคบุตรเถระกล่าวไว้ว่า เราจะใช้อกฝ้า หญ้าแพรก หญ้าคา หญ้าดอกเลา หญ้าแฝก หญ้ามุงกระต่าย และหญ้าปล้อง เพิ่มพูนวิเวก,ในธรรมบทพระผู้มีพระภาคตรัสเปรียบเทียบไว้ว่า ขอท่านทั้งหลายจงขุดรากเหง้าแห่งตัณหา เหมือนคนต้องการหญ้าแฝกขุดหญ้าแฝก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๓๗/๑๓๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๗/๓๑๓,๒๖/๒๓๓/๓๗๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๒/๓๒๓)

หญ้าแพรก : หญ้าแพรก ใช้เป็นสัญลักษณ์แห่งการไหว้ครู ให้มีความอดทนดุจหญ้าแพรก ดังคำในมหาสุปินสูตรที่กล่าวไว้ว่า หญ้าแพรกได้งอกขึ้นจากนาภีของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนจะตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ตั้ง

จรดท้องฟ้าปรากฏเป็นนิมิตให้ทราบว่า ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อริยมรรคมีองค์๘ประกาศดีแล้วจนถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย หรือดังคำที่ท่านพระโสมสกังคิยเถระและพระมาตังคบุตรเถระกล่าวไว้ว่า เราจะใช้อกฝ่าหญ้าแพรก หญ้าคา หญ้าดอกเลา หญ้าแฝก หญ้ามุงกระต่าย และหญ้าปล้องเพิ่มพูนวิเวก หรือดังคำที่กล่าวไว้ว่า ที่ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ใจมีดอกกุ่มร่วงหล่นเรี่ยราดพื้นแผ่นดินเขียวชอุ่มไปด้วยหญ้าแพรก(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๖/๓๓๕,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๗/๓๑๓,๒๖/๒๓๓/๓๗๕,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๒๘/๕๐๑)

หญ้ามุงกระต่าย : ชื่อพืชชนิดล้มลุก ใบกลมมน คาย ดังคำในมหานิทานสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ก็เพราะไม่รู้ไม่เข้าใจปฏิจจสมุปบาทนี้ หมู่สัตว์จึงยุ่งเหมือนขอดด้ายของช่างหูกเป็นปมนุงนังเหมือนกระจุกด้ายเหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง,ในอนิจจสัญญาสูตร อธิบายว่า คนเกี่ยวหญ้ามุงกระต่าย เกี่ยวเสร็จแล้ว จับปลาย เขย่าฟาด สลัดออก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๓/๑๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๙/๓๑๑,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๗/๓๑๓,๒๖/๒๓๓/๓๗๕)

หญ้าเลา : ชื่อไม้ล้มลุก ดอกสีขาวเงิน เป็นมัน ดังคำในอปทานที่พระโลมสติยเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าจักใช้อกบดขยี้หญ้าคา หญ้าเลา หญ้าแฝก หญ้าปล้อง และหญ้ามุงกระต่าย ให้แหลกละเอียดทั้งหมด พอกพูนวิเวก,ในมหาวิภังค์อธิบายว่า นุ่นทำมาจากดอกเลา(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๒/๓๒๓) ; พง หรือ อ้อยเลา ก็เรียก

หญิงคณิกา,คณิกา,หญิง : หญิงงามเมือง หญิงผู้งามเลิศในหมู่หญิงสาว,ในพระไตรปิฎกหมายถึงอัมพปาลี ในเถรคาถา กล่าวว่า พระวิมลาเถรีผู้เคยเป็นหญิงคณิกากล่าวว่า เรามัวเมาด้วยผิวพรรณ รูปสมบัติ ความสวยงาม บริวารยศ และเป็นผู้มีจิตกระด้างอย่างยิ่ง ด้วยความเป็นสาวดูหมิ่นหญิงอื่น,หรือดังคำในอัฑฒกาสีเถรีกล่าวไว้ว่าหมู่ชนเห็นหม่อมฉันมีรูปน่าชมจึงตั้งหม่อมฉันในฐานะเป็นหญิงคณิกาในกรุงราชคฤห์ที่ประเสริฐสุด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๗๒/๕๖๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๔/๕๔๓,๓๓/๑๗๗/๕๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หญิงแพศยา หรือหญิงโสเภณี (ขุ.เถรี.อ.(บาลี) ๗๒/๙๘)

หญิงค่อม : เตี้ยผิดธรรมดาและหลังงอ เช่น คนค่อม, เรียกหลังที่งอมากว่า หลังค่อม เช่น นางขุชชุตตรา หรือพี่เลี้ยงของนางปภาวดี ดังคำในปายาสิสูตร ที่พระกุมารกัสสปะกล่าวถึงพระเจ้าปายาสิ มีหญิงค่อม หญิงเตี้ย นางภูษามาลาหรือเด็กสาวคอยดูแลหรือดังคำในกุสชาดกที่พระเจ้ากุสโพธิสัตว์ทรงหยอกล้อหญิงค่อม พระพี่เลี้ยงพระนางประภาวดีว่า แม่ค่อม เรากลับไปถึงกรุงกุสาวดีแล้วจักให้ช่างทอง

SAMPLE

ทำสร้อยคอทองคำแก่เจ้า ถ้าพระนางประภาวดีผู้ทรงมีขาอ่อนงดงามดังงาช้าง จะพึงเหลียวมองดูเรา หรือดังคำในอปทานที่พระเอกาสนทายิกาเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่ามีพี่เลี้ยงดูแลไว้ว่า พี่เลี้ยงนางนม หญิงค่อมและหญิงรับใช้จำนวนมาก ต่างก็ปรนนิบัติ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๒/๓๕๕,ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๗/๕๕๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๓/๓๙๓)

หญิงงามเมือง : หญิงแพศยา,หญิงอาศัยเรือนร่างงดงามดำรงชีพ,ในมหาวรรคกล่าวถึงหญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลีนิมนต์พระพุทธเจ้าไปฉันที่บ้าน ภายหลังสร้างวัดอัมพวัน, นางเป็นชาวกรุงราชคฤห์ เป็นหญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี รูปงาม น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง ชำนาญการฟ้อนรำ ขับร้องและประโคมดนตรี,ในสุลสาชาดก กล่าวถึงนางสุลสาหญิงงามเมือง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๘/๑๐๕,ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๑๘/๒๘๘)

หญิงจัณฑาล : คนต่ำ คนต่างวรรณะ เป็นหญิงที่บิดาเป็นศูทร มารดาเป็นพราหมณ์ มีปรากฏในวิมานวัตถุ กล่าวถึงหญิงจัณฑาลผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าแล้วไหว้ ภายหลังถูกโคขวิดตายไปเกิดในสวรรค์,ในจิตตสัมภูตชาดก กล่าวว่า คนจัณฑาลนับว่าต่ำต้อยที่สุด,ในกุสชาดก มารดาของนางปภาวดีเคยว่านางปภาวดีว่าเป็นหญิงจัณฑาล ดังคำว่า เจ้าเป็นช่างถาก เป็นหญิงจัณฑาล หรือเป็นคนทำลายวงศ์ตระกูลเจ้าเกิดในวงศ์ตระกูลของพระเจ้ามัททะ ไฉนจึงทำพระสวามีให้เป็นทาส (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๙๕/๓๔, ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๘/๔๗๖,๒๗/๕๑/๔๗๘,๒๘/๕๗/๖๕,๒๘/๕๘/๖๕)

หญิงเพชฌฆาต : หญิงที่ประหารชีวิตสามี เป็นคำเปรียบเทียบที่นกกุลาณะกล่าวอุปมาหญิงว่าเป็นเหมือนเพชฌฆาต ดังคำว่า หญิงทั้งหลายไม่ใช่หญิงแพศยา ไม่ใช่หญิงงามเมือง ไม่ใช่หญิงคณิกา เพราะหญิงเหล่านั้นจะชื่อว่าเป็นหญิงบริสุทธิ์ก็ไม่ได้ ที่แท้ หญิงเหล่านี้เป็นหญิงเพชฌฆาต หญิงทั้งหลายโพกผมเหมือนพวกโจร มีพิษร้ายเหมือนสุราเจือยาพิษ พูดโอ้อวดเหมือนพ่อค้า กลับกลอกบิดพลิ้วเหมือนนอแรด ลิ้นมีสองแฉกเหมือนงูปกปิดความชั่วเหมือนหลุมคูถ ให้เต็มได้ยากเหมือนบาดาล ให้ยินดีได้ยากเหมือนนางรากษส นำไปส่วนเดียวเหมือนพญายม กินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ พัดพาไปทุกอย่างเหมือนแม่น้ำ ประพฤติตามใจตนเองเหมือนลม ไม่กระทำอะไรให้วิเศษเหมือนภูเขาสิเนรุ ผลิตผลอยู่เป็นนิตย์เหมือนต้นไม้มีพิษ,ในภริยาสูตรอธิบายหญิงผู้เป็นภรรยาว่าเป็นดุจเพชฌฆาตไว้ว่า ภรรยาใดคิดประทุษร้าย ไม่เกื้อกูลอนุเคราะห์ ยินดีต่อชายเหล่าอื่น ดูหมิ่นสามีเป็นหญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี ภรรยาเช่นนี้ เรียกว่าภรรยา

SAMPLE

ดุจเพชฌฆาต (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๓, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๙๒/๑๔๑)

หญิงแพศยา : หญิงหาเงินในทางประเวณี, หญิงถ่อย, หญิงสำส่อน ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ในกรุงเวสาลี เจ้าชายลิจฉวีทั้งหลายจับภิกษุให้เสพเมถุนธรรมกับหญิงแพศยา ภิกษุยินดี พึงให้สึกเสีย ถ้าไม่ยินดี ไม่ต้องอาบัติ,ใน อัมพปาลีเถริยาปทาน กล่าวถึงภิกษุนีอัมพปาลีมีอดีตชาติเป็นหมื่นชาติ ดังคำว่า ดิฉันมาเกิดในหมู่มนุษย์ก็มีความเดือดร้อนเป็นประจำ ครองตำแหน่งหญิงแพศยาอยู่ถึง ๑๐,๐๐๐ ชาติ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๑/๗๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐๘/๕๔๘,๓๓/๒๑๐/๕๔๘)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๙๘/๑๓๑,อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๒/๑๗๖,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๕๙/๔๑๘,๒๖/๙๓๙/๔๙๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๐๓/๔๐๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒๐/๖๑๐)

หญิงแม่เรือน : หญิงผู้ปกครองบ้านเรือน,หญิงผู้ดูแลภายในบ้าน,ในกกจูปมสูตร กล่าวถึงหญิงแม่เรือนชื่อเวเทหิกาเป็นคนเรียบร้อย เจียมตน ใจเย็น,ในกุลฆรณีสูตร กล่าวถึงภิกษุประมาท เทวดาประสงค์จะให้ท่านสลดใจ จึงเนรมิตเพศเป็นหญิงแม่เรือนในตระกูล,ในเปตวัตถุกล่าวถึงเปรตบางพวกเคยเป็นหญิงแม่เรือน ดังคำว่า ในชาติก่อน พวกเราเป็นหญิงแม่เรือนเป็นมารดาทารกในตระกูล เป็นคนมีบาป เมื่อไทยธรรมมีอยู่ ไม่ได้ทำที่พึ่งให้แก่ตน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๖/๒๓๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๘/๓๒๙, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๙๕/๒๙๙) ; แม่เจ้าเรือน หรือ แม่เหย้าแม่เรือน ก็ว่า

หญิงสะใภ้ : หญิงที่มาแต่งงานกับญาติผู้ชาย, เมียของญาติ, เช่น ถ้าเป็นเมียของลูกชายเรียก ลูกสะใภ้ ถ้าเป็นเมียของลุง เรียก ป้าสะใภ้ ดังคำในมหาวิภังค์กล่าวไว้ว่า ท่านพระอุทายีแสดงธรรมใกล้หูหญิงแม่เรือนแล้ว จึงเข้าไปหาหญิงสะใภ้ถึงตัวครั้นถึงแล้วจึงแสดงธรรมใกล้หูนาง หรือดังคำในมหาหัตถิปโทปมสูตรที่กล่าวว่า หญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วย่อมสลดหดหู่ใจ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๐/๒๔๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๒,๑๒/๓๙๓/๔๒๓)

คำนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๓/๑๑๙,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒๑/๕๒, ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๑๖/๑๔๖,๒๗/๑๑๗/๑๔๖,ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๕๖/๓๑๐)

หญิงสาธารณ์ : หญิงที่เป็นชู้ชายอื่น ดังคำที่วิธุรบัณฑิตกล่าวว่า “ผู้อยู่ครองเรือนไม่ควรคบหญิงสาธารณ์เป็นภรรยาไม่ควรบริโภคอาหารอันมีรสอร่อยแต่ผู้เดียว ไม่ควรส้อง

เสพกล่าวถ้อยคำอันให้ติดอยู่ในโลก เพราะว่าคำอันให้ติดอยู่ในโลกนี้ ไม่เป็นทางเจริญแห่งปัญญา (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๕๒/๔๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หญิงสาธารณ์ หมายถึงภรรยาของคนอื่น ผู้ครองเรือนไม่พึงประทุษร้าย (เป็นชู้) ในภรรยาของคนอื่น (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๑๔๕๒/๒๒๖)

หฏกะ, ทอง : ชื่อทองชนิดหนึ่ง มีกล่าวไว้ในอุโปสถสูตรวิตถตุโปสถสูตร วิสาขาสูตรและโพชฌาสูตร ที่กล่าวว่า ทรัพย์ คือแก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ ทองสิงคีและทองคำ ตลอดถึงทองชื่อว่าหฏกะ เท่าที่มีอยู่ในสถานที่ประมาณเท่านั้น และแสงจันทร์ หมู่ดาวทั้งหมด ยังไม่ถึงแม้เสี้ยวที่ ๑๖ ของอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๙๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๓/๓๑๒,๒๓/๔๕/๓๑๖)

หทัยวัตถุ : ที่ตั้งแห่งใจ, หัวใจ,เป็น ๑ ในอุปาทายรูป มี ๒๔ คือ (ปสาทรูป ๕ (รูปที่เป็นประธานสำหรับรับอารมณ์) (๑) ตา (๒) หู (๓) จมูก (๔) ลิ้น (๕) กาย โคจรรูปหรือวิสัยรูป ๕ (รูปที่เป็นอารมณ์หรือแดนรับรู้ของอินทรีย์) (๖) รูป (๗) เสียง (๘) กลิ่น (๙) รส (๑๐) โผฏฐัพพะ (ข้อนี้ไม่นับเพราะเป็นอันเดียวกันกับมหาภูตรูป ๓ คือ ปฐวี เตโช วาโย) ภาวรูป ๒ (รูปที่เป็นภาวะแห่งเพศ) (๑๐) อิตถัตตะ อิตถินทรีย์ ความเป็นหญิง (๑๑) ปุริสัตตะ ปุริสินทรีย์ ความเป็นชาย หทัยรูป ๑ (รูปคือหทัย) (๑๒) หทัยวัตถุ ที่ตั้งแห่งใจ หัวใจ ชีวิตรูป ๑ (รูปที่เป็นชีวิต) (๑๓) ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต อาหารรูป ๑ (รูปคืออาหาร) (๑๔) กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว ปริจเฉทรูป ๑ (รูปที่กำหนดเทศะ) (๑๕) อากาสธาตุ สภาวะคือช่องว่าง วิญญัติรูป ๒ (รูปคือการเคลื่อนไหวให้รู้ความหมาย) (๑๖) กายวิญญัติ การเคลื่อนไหวให้รู้ความ หมายด้วยกาย (๑๗) วจีวิญญัติ การเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยวาจา วิการรูป ๔ (รูปคือการที่ดัดแปลงทำให้แปลกให้พิเศษได้) (๑๘) (รูปัสส) ลหุตา ความเบา (๑๙) (รูปัสส) มุทุตา ความอ่อนสลวย (๒๐) (รูปัสส) กัมมัญญตา ความควรแก่การงาน ใช้การได้ ลักขณรูป ๔ (รูปคือลักษณะหรืออาการเป็นเครื่องกำหนด) (๒๑) อุปจยะ ความก่อตัว (๒๒) สันตติ ความสืบต่อ (๒๓) ชรตา ความทรุดโทรม (๒๔) อนิจจตา ความแปรแตกสลาย),ในมหานิทเทสอธิบายหทัยวัตถุ ๑ ในธรรม ๓ ไว้ว่า มโนวิญญาณ เกิดขึ้นเพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ทั้งหลาย ประชุมแห่งธรรม ๓ ประการ คือ (๑) หทัยวัตถุ (๒) ธรรมารมณ์ (๓) มโนวิญญาณ ผัสสะจึงเกิดหทัยวัตถุและธรรมารมณ์ที่มีรูปทั้งหลายอยู่ในส่วนรูป สัมปยุตธรรมทั้งหลายเว้นมโนสัมผัสอยู่ในส่วนนาม ผัสสะเกิดขึ้นเพราะอาศัยนามและรูป (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐๗/๓๒๖, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๕/๕๘, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๕๘๔-๙๘๔/๑๖๙-๒๕๕)

SAMPLE

หนอนขยอก : ชื่อหนอนผีเสื้อ ทำลายข้าวโดยกัดใบข้าวให้ขาดออกมาม้วนเป็นปลอกหุ้มตัว ยาว ๓-๕ เซนติเมตร ลอยไปตามน้ำได้ ตัวหนอนสีเขียวซีด ผิวค่อนข้างใส หัวสีน้ำตาล ข้างตัวมีเหงือกเป็นครีบข้างละ ๖ แถว สำหรับช่วยหายใจในน้ำ,หนอขยอก พระผู้มีพระภาคใช้คำนี้เป็นการเปรียบเทียน ดังคำว่า อานนท์ ธรรมวินัยที่มีมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตจะไม่ตั้งอยู่ได้นานเหมือนหนอนขยอกที่ลงในนาข้าวสาลี ซึ่งอุดมสมบูรณ์ก็ทำให้นาข้าวนั้นไม่ตั้งอยู่ได้นาน (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๓/๓๒๐, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๖), หนอนม้วนใบข้าว ก็เรียก

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หนอนขยอก ในที่นี้หมายถึงแมลงเจาะกลางลำต้นข้าวแล้วทำให้รวงข้าวที่ออกมาไม่มีน้ำนม (องฺ.อฏฺฐก.อ.(บาลี) ๓/๕๑/๒๖๔)

หน่อพุทธางกูร : หน่อพระพุทธเจ้า คือผู้ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า ดังคำในพุทธวงศ์ที่พระทีปังกรพุทธเจ้าทรงพยากรณ์สุเมธดาบสว่า ท่านผู้นี้เป็นหน่อพุทธางกูร สัตว์ทั้งหลายในหมื่นจักรวาลพร้อมทั้งเทวดา ต่างก็เปล่งเสียงโห่ร้องปรบมือ ร่าเริงประนมมือ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๘๓,๓๓/๑๑/๖๖๘,๓๓/๑๑/๗๐๓,๓๓/๑๒/๖๖๓,๓๓/๑๓/๖๐๔,๓๓/๑๓/๖๑๕,๓๓/๑๓/๖๔๒,๓๓/๑๓/๖๕๘,๓๓/๑๓/๖๙๓,๓๓/๑๓/๗๐๙,๓๓/๑๔/๖๒๐)

หนะ : ชื่อภาชนะหนึ่ง ดังคำในอรณวิภังคสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภาชนะชนิดเดียวกันนั่นแหละในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปาติบางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปัตตะ ... บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า หนะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปิปิละ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๓๑/๓๙๗)

หนักในอามิส : เห็นแก่สิ่งของ แปลมาจากภาษาบาลีว่า “อามิสครุก”หมายถึงหวังหรือมุ่งถึงสิ่งของวัตถุเครื่องล่อใจมีเงินเป็นต้น เช่นเห็นแก่อามิสสินจ้าง ติดใจ ลุ่มหลงหมกมุ่นในวัตถุสิ่งของ ดังคำในทุกนิบาตที่กล่าวไว้ว่า บริษัทนี้เรียกว่า บริษัทที่หนักในอามิส ไม่หนักในสัทธรรม,ในปริวารกล่าวถึงผู้หนักในอามิสไม่ควรตัดสินอธิกรณ์ เป็นองค์ ๑ ในองค์ ๕ ของภิกษุผู้ระงับอธิกรณ์ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๕๗/๖๕๑,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๙/๙๒)

หนัง : ส่วนของร่างกายที่หุ้มเนื้ออยู่,หนังสัตว์ที่เอามาทำเป็นของใช้หรือเป็นอาหาร มีอธิบายไว้ว่า หนังนิ้วเท้า สัณฐานดังรังไหม หนังหลังเท้า สัณฐานดังรองเท้าหุ้มหลังเท้า หนังแข้งสัณฐานดังใบตาลห่อข้าว หนังขา สัณฐานดังไถ้บรรจุข้าวสารเต็มหนังตะโพก สัณฐานดังผืนผ้ากรองอุ้มน้ำ หนังหลัง สัณฐานดังหนังหุ้มโล่ หนังท้อง สัณฐานดังหนังหุ้มรางพิณ หนังอก โดยมากมีสัณฐานสี่เหลี่ยม หนังแขนทั้งสองข้าง สัณฐานดังหนังหุ้มแล่งธนูหนังหลังมือ สัณฐานดังฝักมีด หรือสัณฐานดังถุงโล่ หนังนิ้วมือสัณฐานดังฝักกุญแจ หนังคอ สัณฐานดังเสื้อปิดคอ

SAMPLE

หนังหน้า มีช่องใหญ่น้อย สัณฐานดังรังตั๊กแตน หนังศีรษะ สัณฐานดักถลกบาตร ,ในพระไตรปิฎกอธิบายไว้ว่าเป็นอาการ ๑ ในอาการ ๓๒ ดังคำว่า ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก.... เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๑๔/๑๒๖,๑๓/๓๓๓/๔๐๒,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

หนี้ : เงินที่ผู้หนึ่งติดค้างอยู่จะต้องใช้ให้แก่อีกผู้หนึ่ง โดยปริยายหมายถึงการที่จะต้องตอบแทนบุญคุณเขา ดังคำในสามัญญผลสูตรที่กล่าวว่า คนกู้หนี้มาลงทุนจนประสบผลสำเร็จ ใช้หนี้เก่าที่เป็นต้นทุนจนหมด เก็บกำไรที่เหลือไว้เป็นค่าเลี้ยงดูบุตรภรรยา (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๘/๙๘, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๘/๔๐๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๕/๕๐๗) ; หนี้สิน ก็ว่า

หนี้สิน : เงินที่ผู้หนึ่งติดค้างอยู่จะต้องใช้ให้แก่อีกผู้หนึ่ง ดังคำในมหาอัสสปุรสูตรที่กล่าวไว้ว่า เพราะความไม่มีหนี้สินเป็นเหตุ เขาจึงได้รับความเบิกบานใจและความสุขใจ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๗/๑๘๗)

หนึ่งในสี่ : ๑ เท่าจาก ๔ เท่า มักใช้เป็นสำนวนเปรียบเทียบบุญกุศลระหว่างศาสนาพราหมณ์กับพระพุทธศาสนา ดังคำในสารีปุตตเถรสหายกพราหมณวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พราหมณ์ผู้เป็นเพื่อนของพระสารีบุตรเถระ การไหว้ท่านผู้ปฏิบัติตรง ประเสริฐกว่าการบูชายัญและการบวงสรวงใด ๆ ในโลกที่ผู้หวังบุญทำอยู่ตลอดปีเพราะการบูชายัญและการบวงสรวงทั้งหมดนั้นมีค่าไม่ถึงหนึ่งในสี่ ว่า (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๘/๖๔)

คำว่า หนึ่งในสี่ หมายถึงอานิสงส์ไม่ถึง ๑ ส่วนใน ๔ ส่วนแห่งผลที่เกิดจากการมีกุศลเจตนาคือจิตเลื่อมใสแล้วน้อมกายไหว้พระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติตรง (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑๐๑)

หนุ่มรุ่นเยาว์ : อ่อนวัย, รุ่นหนุ่ม, รุ่นสาว, เช่น เยาว์วัย วัยเยาว์ ดังคำในทุติยอุรุเวลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ถึงแม้ว่าจะเป็นเด็ก ยังเป็นหนุ่มรุ่นเยาว์ มีผมดำสนิทประกอบด้วยความเป็นหนุ่มแน่นอยู่ในปฐมวัย แต่เขาพูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำมีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์เหมาะแก่เวลา เขาย่อมถึงการนับว่า เป็นเถระ๒ผู้ฉลาด (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๕)

หมองู : ผู้รู้จักงู, ผู้ชำนาญงู ดังคำในพรหมชาลสูตร ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้

SAMPLE

คือ ทำนายอวัยวะ...วิชาตั้งศาลพระภูมิ วิชาหมองู วิชาว่าด้วยพิษ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑/๘,๙/๒๐๕/๗๐)

หมอช้าง : ควาญช้าง, ผู้รู้จักช้าง, ผู้ชำนาญช้าง ดังคำในเวสสันตรชาดกที่ชาวกรุงสีพี่กราบทูลพระเจ้าสญชัยตอนหนึ่งว่า พระเวสสันดรจึงได้พระราชทาน พญาช้างราชพาหนะซึ่งเป็นยานชั้นเลิศเป็นทรัพย์อย่างประเสริฐ พร้อมทั้งฉัตรขาว เครื่องลาด หมอช้าง และคนเลี้ยงช้างแก่พวกพราหมณ์ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๖๘๐/๔๕๒,๒๘/๑๘๘๔/๔๗๙)

หมอชีวก โกมารภัจ,ชีวก โกมารภัจ,หมอ : ชื่อหมอใหญ่ผู้เชี่ยวชาญในการรักษาและมีชื่อเสียงมากในครั้งพุทธกาลเป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายให้เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้าด้วย, ชื่อเต็มว่า **ชีวกโกมารภัจจ์**หมอชีวกเกิดที่เมืองราชคฤห์แคว้นมคธ เป็นบุตรของนางคณิกา(หญิงงามเมือง) ชื่อว่าสาลวดี แต่ไม่รู้จักมารดาบิดาของตน เพราะเมื่อนางสาลวดีมีครรภ์ เกรงค่าตัวจะตก จึงเก็บตัวอยู่ครั้นคลอดแล้วก็ให้คนรับใช้เอาทารกไปทิ้งที่กองขยะ แต่พอดีเมื่อถึงเวลาเช้าตรู่เจ้าชายอภัย โอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร จะไปเข้าเฝ้า เสด็จผ่านไปเห็นการุมล้อมทารกอยู่ เมื่อทรงทราบว่า เป็นทารกและยังมีชีวิตอยู่ จึงได้โปรดให้นำไปให้นางนมเลี้ยงไว้ในวัง ในขณะที่ทรงทราบว่าเป็นทารก เจ้าชายอภัยได้ตรัสถามว่าเด็กยังมีชีวิตอยู่ (หรือยังเป็นอยู่) หรือไม่ และทรงได้รับคำตอบว่ายังมีชีวิตอยู่ (**ชีวติ =** ยังเป็นอยู่ หรือยังมีชีวิตอยู่) ทารกนั้นจึงได้ชื่อว่า **ชีวก** (ผู้ยังเป็น) และเพราะเหตุที่เป็นผู้อันเจ้าชายเลี้ยงจึงได้มีสร้อยนามว่า **โกมารภัจจ์**(ผู้อันพระราชกุมารเลี้ยง)ครั้นชีวกเจริญวัยขึ้น พอจะทราบว่าตนเป็นเด็กกำพร้า ก็คิดแสวงหาศิลปวิทยาไว้เลี้ยงตัว จึงได้เดินทางไปศึกษาวิชาแพทย์กับอาจารย์แพทย์ทิศาปาโมกข์ที่เมืองตักสิลา ศึกษาอยู่ ๗ ปี อยากทราบว่าเมื่อใดจะเรียนจบ อาจารย์ให้ถือเสียมไปตรวจดูทั่วบริเวณ ๑ โยชน์รอบเมืองตักสิลา เพื่อหาสิ่งที่ไม่ใช่ตัวยา ชีวกหาไม่พบ กลับมาบอกอาจารย์ อาจารย์ว่าสำเร็จการศึกษามีวิชาพอเลี้ยงชีพแล้วและมอบเสบียงเดินทางให้เล็กน้อย ชีวกเดินทางกลับยังพระนครราชคฤห์ เมื่อเสบียงหมดในระหว่างทาง ได้แวะหาเสบียงที่เมืองสาเกต โดยไปอาสารักษาภรรยาเศรษฐีเมืองนั้นซึ่งเป็นโรคปวดศีรษะมา ๗ ปี ไม่มีใครรักษาหาย ภรรยาเศรษฐีหายโรคแล้วให้รางวัลมากมายหมอชีวกได้เงินมา ๑๖,๐๐๐ กษาปณ์พร้อมด้วยทาสทาสีและรถม้า เดินทางกลับถึงพระนครราชคฤห์ นำเงินและของรางวัลทั้งหมดไปถวายเจ้าชายอภัยเป็นค่าปฏิการคุณที่ได้ทรงเลี้ยงตนมา เจ้าชายอภัยโปรดให้หมอชีวกเก็บรางวัลนั้นไว้เป็นของตนเอง ไม่ทรงรับเอา และโปรดให้หมอชีวกสร้างบ้าน

SAMPLE

อยู่ในวังของพระองค์ ต่อมาไม่นาน เจ้าชายอภัยนำหมอชีวกไปรักษาโรคริดสีดวงงอกแด่พระเจ้าพิมพิสาร จอมชนแห่งมคธทรงหายประชวรแล้ว จะพระราชทานเครื่องประดับของสตรีชาววัง ๕๐๐ นางให้เป็นรางวัล หมอชีวกไม่รับ ขอให้ทรงถือว่าเป็นหน้าที่ของตนเท่านั้น พระเจ้าพิมพิสารจึงโปรดให้หมอชีวกเป็นแพทย์ประจำพระองค์ ประจำฝ่ายในทั้งหมด และประจำพระภิกษุสงฆ์อันมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข หมอชีวกได้รักษาโรคร้ายสำคัญหลายครั้ง เช่น ผ่าตัดรักษาโรคในสมองของเศรษฐีเมืองราชคฤห์ ผ่าตัดเนื้องอกในลำไส้ของบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสี รักษาโรคผอมเหลืองแด่พระเจ้าจัณฑปัชโชตแห่งกรุงอุชเชนี และถวายการรักษาแด่พระพุทธเจ้าในคราวที่พระบาทห้อพระโลหิตเนื่องจากเศษหินจากก้อนศิลาที่พระเทวทัตกลิ้งลงมาจากภูเขาเพื่อหมายปลงพระชนม์ชีพหมอชีวกได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน และด้วยศรัทธาในพระพุทธเจ้าปรารถนาจะไปเฝ้าวันละ ๒–๓ ครั้งเห็นว่าพระเวฬุวันไกลเกินไป จึงสร้างวัดถวายในอัมพวันคือสวนมะม่วงของตน เรียกกันว่า **ชีวกัมพวัน** (อัมพวันของหมอชีวก) เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูเริ่มน้อมพระทัยมาทางศาสนา หมอชีวกก็เป็นผู้แนะนำให้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยเหตุที่หมอชีวกเป็นแพทย์ประจำคณะสงฆ์และเป็นผู้มีศรัทธาเอาใจใส่เกื้อกูลพระสงฆ์มาก จึงเป็นเหตุให้มีคนมาบวชเพื่ออาศัยวัดเป็นที่รักษาตัวจำนวนมาก จนหมอชีวกต้องทูลเสนอพระพุทธเจ้าให้ทรงบัญญัติข้อห้ามมิให้รับบวชคนเจ็บป่วยด้วยโรคบางชนิด นอกจากนั้น หมอชีวกได้กราบทูลเสนอให้ทรงอนุญาตที่จงกรมและเรือนไฟ เพื่อเป็นที่บริหารกายช่วยรักษาสุขภาพของภิกษุทั้งหลาย หมอชีวกได้รับพระดำรัสยกย่องเป็นเอตทัคคะในบรรดาอุบาสกผู้เลื่อมใสในบุคคล ดังคำในสามัญญผลสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของหมอชีวก โกมารภัจเขตกรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวน ๑,๒๕๐ รูป (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘,๙/๑๔๗/๕๐,๙/๑๔๘/๕๑,๙/๑๔๙/๕๑,๙/๑๖๐/๕๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๖/๓๒)

ชีวกโกมารภัจจ์ :ผู้ที่พระราชกุมารเลี้ยงชื่อชีวก ดังคำว่า ชีวกโกมารภัจจ์เลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เลื่อมใสเฉพาะบุคคล องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๖/๓๒) ; ดู **ชีวก**

หมอดูลูกแก้ว : ผู้ใช้ลูกกลม ๆ ทำด้วยแก้วคล้ายลูกหินทำนาย, หมอดูใช้ลูกกลมทำด้วยแก้วมีขนาดต่าง ๆ กัน ในการทำนายโชคชะตา ดังคำในพรหมชาลสูตรที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือให้ฤกษ์อาวาหมงคล ...ทำให้หูอื้อ เป็นหมอดูลูกแก้ว ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖/๑๐,๙/๒๑๐/๗๑)

SAMPLE

หมอตา : จักษุแพทย์ หมอรักษาตา ดังคำในพรหมชาลสูตรที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา อย่างนี้ คือ ทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ... ยาป้ายตา เป็นหมอตา หมอผ่าตัด (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗/๑๐,๙/๒๑๑/๗๒,๙/๔๕๑/๑๙๙)

หมอบ : กิริยาที่คู้เข่าลงและยอบตัวให้ท่อนแขน ส่วนล่างราบอยู่กับพื้น ดังคำในมหาวรรค ท่านพระโสณะคิดว่า พระผู้มีพระภาคกำลังทรงชื่นชมเรา เวลานี้ควรกราบทูลคำสั่งของพระอุปัชฌาย์ จึงลุกจากอาสนะห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง หมอบลงแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้ากราบทูลพระผู้มีพระภาค (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๙/๒๒๒)

หมอสิวิกะ : ชื่อหมอคนหนึ่ง ซึ่งเป็นหมอหลวง ที่ช่วยให้พระโพธิสัตว์สมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิวิได้ทำดวงตาออกแล้วบริจาคดวงตาให้แก่พราหมณ์ ดังคำว่า เราจักให้ทานอันประเสริฐ ซึ่งเรายังไม่เคยให้แก่พวกยาจก มานี่แน่ะหมอสิวิกะ จงขมีขมันอย่าชักช้า อย่าครั่นคร้าม จงควักนัยน์ตาทั้ง ๒ ข้างออกให้แก่วณิพกไปเถิด (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๖๓/๗๓๕)

ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่า :ห่มจีวรทแยงพาดบ่า ดังคำว่า ภิกษุรูปนั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์ ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษา นั่งกระโหย่งประนมมือกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ จีวรผืนนี้ของกระผมเกินกำหนด ๑๐ วัน เป็นนิสสัคคีย์ กระผมสละจีวรผืนนี้แก่สงฆ์ ครั้นสละแล้วพึงแสดงอาบัติ หรือดังคำในอุโปสถสูตร ท่านพระอานนท์ลุกจากอาสนะ ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่า ประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖๓/๕, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๐/๒๕๒)

หมักหมมด้วยสังกิเลส : เกลือกด้วยกิเลส ระคนด้วยสิ่งหมักหมนภายในจิต ดังคำที่พระสุภูติเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าบวชเป็นชฎิล อยู่ ณ ภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่านิสภะ ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ ต่อภมา ข้าพเจ้าห้ามใจที่หมักหมมด้วยสังกิเลสอย่างนี้ในที่นั้น ได้กล่าวธรรมกถาต่าง ๆ ห้ามจิตจากความชั่วเมื่อข้าพเจ้าเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาทอย่างนี้ ข้าพเจ้าอยู่ในป่าใหญ่ล่วงเลยมา๓๐,๐๐๐ ปี(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๑๒๕)

หมั่นประกอบ : ทำต่อเนื่อง พยายามทำต่อเนื่อง ในอัตตันตปสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน เป็น ๑ ใน ๔ ข้อซึ่งเป็นสาเหตุผู้ทำตนให้เดือดร้อน(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๓)

SAMPLE

หมายรู้ : มุ่งเรียนรู้ หมายถึงตั้งเป้าประสงค์รู้ ดังคำในมธุปิณฑิกสูตร ที่พระมหากัจจายนเถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่าจักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใดย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓)

หมื่นจักรวาล,จักรวาล,หมื่น :๑๐ พันบริเวณรอบของโลก, ๑๐,๐๐๐ ที่เป็นกำแพงล้อมรอบโลกและเป็นเขตกั้นแสงสว่างกับความมืด หมายถึง๑๐ โลกธาตุ คือ ๑๐ สหัสสีโลกธาตุ ดังคำในกุณฑธานสูตรที่พระกุณฑธานเถระกล่าวถึงอดีตชาติไว้ว่า พระผู้มีพระภาคชินเจ้ามีเหล่าสาวกแวดล้อม มีหมู่ภิกษุห้อมล้อม ประทับนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุแล้ว ทรงให้ข้าพเจ้าจับสลาก ข้าพเจ้าห่มผ้าเฉวียงบ่า อภิวาทพระศาสดาผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เมื่อภิกษุทั้งหลายกล่าวอยู่ได้จับสลากเป็นครั้งแรก ต่อพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐ ด้วยกรรมนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงทำหมื่นจักรวาลให้หวั่นไหว ประทับนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุ ทรงตั้งข้าพเจ้าไว้ในตำแหน่งอันเลิศ หรือดังคำในอปทาน ที่กล่าวไว้ว่ามื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพาน โลกธาตุมีหมื่นจักรวาลหวั่นไหวแล้วหมู่ชนและเทวดาจำนวนมากประชุมกันแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๑๕๑,๓๒/๑๐๒/๑๘๑)

หกหมื่นปีทิพย์ : ๖๐พันปีของเทวดา หมายถึง เวลาหกหมื่นปีของเทวดาในชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ดังคำในสุนิททาวิมาน ที่เทพธิดากล่าวแก่มหาโมคคัลลานเถระไว้ว่า ข้าแต่ท่านจอมปราชญ์ ดิฉันจักดำรงอยู่ ในวิมานนี้นานประมาณหกหมื่นปีทิพย์ จุติจากเทวโลกนี้แล้ว จักไปเกิดร่วมกับมวลมนุษย์(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๔๔/๔๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๑)

คำว่า ปีทิพย์ หมายถึงปีของเทวดาที่ไปเกิดในภพชั้นนั้นๆ มีระยะเวลาที่แตกต่างกัน มีอธิบายในวิภังค์ ดังคำว่า ๕๐ ปีของมนุษย์ นับเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้นเป็น ๑เดือน ๑๒ เดือน โดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๕๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ านปี (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๐)

หมื่นโลกธาตุ : หมื่นจักรวาล หมายถึง ๑๐ พันโลกธาตุ ดังคำในอรุณวตีสูตรที่อภิภูภิกษุกราบทูลพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขีว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ย่อมทราบ ข้าพระองค์เป็นผู้กล่าววาจาเห็นปานนี้ ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราอยู่ที่พรหมโลกสามารถยังหมื่นโลกธาตุให้รู้แจ้งด้วยเสียงได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๕/๒๕๗)

SAMPLE

หมู่คนธรรพ์,คนธรรพ์ : ชาวสวรรค์พวกหนึ่ง เป็นบริวารท้าวธตรฐ มีความชำนาญในวิชาดนตรีและขับร้อง ดังคำในพุทธาปทานที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หมู่มนุษย์หมู่นาค หมู่คนธรรพ์ และหมู่เทวดา ทั้งหมดนั้น จงเข้ามาประนมมือนอบน้อมแวดล้อมปราสาทของเรา (ผู้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีนามว่าติโลกวิชัยในครั้งนั้น) กุศลกรรมใดๆ ควรเพื่อบังเกิดในสวรรค์ชั้นไตรทิพย์ ที่ข้าพเจ้าพึงกระทำด้วยกาย วาจา ใจ กุศลกรรมนั้นทั้งหมด ข้าพเจ้าได้กระทำแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘/๘)

หมู่คนรุ่นหลัง : คนที่มาภายหลังมาอยู่ร่วมกัน แปลจากภาษาบาลีว่า “ปจฺฉิมา ชนตา,ปจฺฉิม ชนตา” หมายถึงสัทธิวิหาริก ผู้มาอยู่ร่วม ดังคำในทุติยอปาสาทิกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานิสงส์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ๑. คนที่ยังไม่เลื่อมใส ย่อมเลื่อมใส ๒.คนที่เลื่อมใสแล้ว ย่อมเลื่อมใสยิ่งขึ้น ๓.ปฏิบัติตนตามคำสอนของศาสดา ๔. หมู่คนรุ่นหลังพากันตามอย่าง ๕. จิตของเธอย่อมเลื่อมใส ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้น่าเลื่อมใส มีอานิสงส์ ๕ ประการนี้แล (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๘/๓๖๐) หรือดังคำในปริสวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบริษัทที่มีหัวหน้ายอดเยี่ยมไว้ว่า พวกภิกษุเถระ ไม่มักมาก ไม่ย่อหย่อน หมดธุระในโวกกมนธรรมเป็นผู้นำในปวิเวก ปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึงเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง หมู่คนรุ่นหลังพากันตามอย่างพวกภิกษุเถระเหล่านั้น แม้หมู่คนรุ่นหลังนั้นก็ไม่มักมาก ไม่ย่อหย่อนหมดธุระในโวกกมนธรรมเป็นผู้นำในปวิเวกปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึงเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๕/๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หมู่คนรุ่นหลัง หมายถึงสัทธิวิหาริก(ผู้อยู่ด้วย) เป็นคำเรียกผู้ได้รับอุปสมบทจากพระอุปัชฌาย์และ อันเตวาสิก(ผู้อยู่ในสำนัก) มี ๔ ประเภท คือ (๑) ปัพพัชชันเตวาสิก (อันเตวาสิกในบรรพชา) (๒) อุปสัมปทันเตวาสิก (อันเตวาสิกในอุปสมบท) (๓) นิสสยันเตวาสิก (อันเตวาสิกผู้ถือนิสสัย) (๔) ธัมมันเตวาสิก (อันเตวาสิกผู้เรียนธรรม) (องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๔๕/๕๓)

หมู่นกติรีฏิ,ติรีฏิ,นก : ชื่อนกชนิดหนึ่ง ที่ชอบเต้นรำ มีปรากฏในนพิลิกาชาดก ที่กล่าวไว้ว่า เมื่อมาณพเดินไปมา มันก็เปล่งประกายแวววาว สายรัดชฎาที่ประดับก็โชติช่วงชัชวาลและเครื่องประดับอย่างอื่นอีก๔อย่างของมาณพนั้น มีสีเขียว สีเหลืองสีแดงและสีขาวเมื่อมาณพเดินไปมามันก็แกว่งไกวไปมาเหมือนหมู่นกติรีฏิ ยามเมื่อฝนตก (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๓๑/๖)

SAMPLE

หมู่นาค,นาค,หมู่ : พวกงูใหญ่มีหงอน หมายถึงงูใหญ่ในนิยาย ดังคำในสีวลีเถราปทาน ที่พระสีวลีเถระกล่าวไว้อดีตชาติของตนไว้ว่า พระสารีบุตรเถระผู้มีปัญญามากเป็นพระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้า พระมหาโมคคัลลานเถระผู้มีฤทธิ์มาก เมื่อปลงผมให้ได้พร่ำสอนข้าพเจ้า ในขณะกำลังปลงผม ข้าพเจ้าก็ได้บรรลุอรหัตตผล ทวยเทพหมู่นาค และมนุษย์ทั้งหลาย ต่างก็น้อมนำปัจจัยเข้ามาถวายข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๖/๓๐๑),หรือดังคำในมหาสมยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หมู่นาคที่อยู่ในสระนาภสะ และที่อยู่ในกรุงเวสาลีมาพร้อมด้วยพวกนาคตัจฉกะนาคกัมพลและนาคอัสดรก็มาด้วย และนาคที่อยู่ในท่าปายาคะก็มาพร้อมด้วยหมู่ญาติ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖)

หมู่บ้าน : ท้องที่ที่รวมบ้านหลายบ้านให้อยู่ในความปกครองอันเดียวกันและมีประกาศจัดตั้งเป็นหมู่บ้าน มีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าปกครอง ดังคำในมหาวิภังค์ วินีตวัตถุ ที่กล่าวว่า ชายหนุ่มคนหนึ่งมีความรักใคร่ภิกษุณีอุบลวรรณา วันหนึ่งเมื่อภิกษุณีไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน จึงเข้าไปซ่อนอยู่ในกุฏิ หรือดังคำว่า พระธนิยกุมภการบุตร ยังพักอยู่ที่นั้นตลอดฤดูฝน ฤดูหนาวและฤดูร้อน วันหนึ่งเมื่อท่านไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๖๘/๕๖,๑/๘๔/๗๔)

หมู่บ้านคยา,คยา,หมู่บ้าน :หมู่บ้านที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จเมื่อครั้งโปรดนักบวชชฎิล และได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตรที่ตำบลคยาสีสะ, สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าดังคำในสูจิโลมสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่บนเตียงชนิดมีเท้าตรึงติดกับแม่แคร่ อันเป็นภพของสูจิโลมยักษ์ ใกล้หมู่บ้านคยา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๗/๓๓๙) ; ปัจจุบันตัวเมืองคยาอยู่ห่างจาก**พุทธคยา** สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าประมาณ ๗ ไมล์

หมู่บ้านมลรัฐ,มลรัฐ,หมู่บ้าน :ชื่อรัฐแห่งหนึ่ง อยู่แคว้นมคธเป็นต้น มีปรากฏในมหาโมรชาดก ดังคำที่หมีผู้อยู่จำอุโบสถกล่าวว่า ข้าพเจ้าดูหมิ่นที่อยู่ของตน ได้ไปยังหมู่บ้านมลรัฐ เพราะความอยากเกินไป ชนทั้งหลายออกจากหมู่บ้านนั้น ทุบตีข้าพเจ้าด้วยคันธนูและไม้ค้อน (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๓๘/๔๔๔)

หมู่บ้านมีอุปจารเดียวกัน :หมู่บ้านที่มีรั้วล้อมต่อกัน ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ที่ชื่อว่าหมู่บ้านมีอุปจารเดียวกัน คือ หมู่บ้านของตระกูลหนึ่งล้อมรั้วไว้ด้วยกัน ภิกษุเก็บจีวรไว้ภายในหมู่บ้าน แล้วพึงอยู่ภายในหมู่บ้าน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๘/๑๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หมู่บ้านมีอุปจารเดียวกัน คือหมู่บ้านที่จัดว่ามีอุปจารเดียวกัน ท่านกำหนดด้วยล้อมรั้วไว้ด้วยกัน (วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๗๘/๑๕๗)

SAMPLE

หมู่บ้านมีอุปจารแยกกัน :หมู่บ้านที่ไม่มีรั้วล้อม ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ที่ชื่อว่าหมู่บ้านมีอุปจารแยกกัน คือหมู่บ้านของตระกูลหนึ่งไม่มีรั้วล้อม ภิกษุต้องอยู่ในเรือนที่ตนเก็บจีวรไว้หรือไม่ละหัตถบาส (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๘/๑๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หมู่บ้านมีอุปจารแยกกัน ท่านกำหนดหมู่บ้านด้วยไม่มีรั้วล้อม (วิ.อ.(บาลี) ๒/๔๗๘/๑๕๗)

หมู่มังกร,มังกร,หมู่ : ชื่อปลาไหลทะเล ลำตัวยาวทรงกระบอก ส่วนหางแบนข้าง ไม่มีเกล็ด ปากกว้าง จะงอยปากบนยาวล้ำกรามล่าง ฟันคม แข็งแรง ครีบอกใหญ่ พื้นลำตัวและครีบสีน้ำตาลอ่อนปนเหลืองหรือคล้ำ ด้านท้องสีขาวขอบครีบหลัง ครีบก้น และครีบหางสีดำ ขนาดยาวได้ ดังคำในสมุททชาดก ที่ เทวดาโพธิสัตว์ประจำสมุทรเห็นกิริยาของกา จึงกล่าวว่า นี่ใครหนอ เที่ยวบินเวียนวนอยู่รอบทะเลน้ำเค็ม คอยห้ามหมู่ปลาและหมู่มังกรอยู่ จึงเดือดร้อนอยู่ในเกลียวคลื่น (ขุ.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๓๖/๑๕๑)

หมู่พรหม,พรหม,หมู่ : ชื่อพระเป็นเจ้าผู้สร้างโลกตามศาสนาพราหมณ์, เทพในพรหมโลก จำพวกมีรูป เรียก รูปพรหม มี ๑๖ ชั้น จำพวกไม่มีรูป เรียก อรูปพรหม มี ๔ ชั้น ตามคติพระพุทธศาสนา ดังคำในสาเลยยกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม หรือดังคำในพรหมนิมันตนิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พรหม หมู่พรหมอื่นมีอยู่ ท่านไม่รู้ ไม่เห็นหมู่พรหมนั้น (แต่)เรารู้เห็นหมู่พรหมนั้น หมู่พรหมชื่ออาภัสสรามีอยู่ ท่านเคลื่อนแล้วจากที่ใด มาอุบัติแล้วในที่นี้; ผู้มีพรหมวิหารทั้ง ๔ (เช่น บิดามารดามีพรหมวิหารทั้ง ๔ ต่อบุตร ได้ชื่อว่าเป็นพรหมของบุตร) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๙,๑๒/๕๐๔/๕๔๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หมู่พรหม(เทพชั้นพรหมกายิกา) หมายถึงเทวดาผู้เคยได้บรรลุฌาน มีฌานชั้นปฐมฌานเป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๔๒/๒๔๑)

หมู่มหาภูต,มหาภูต,หมู่ : หมู่ยักษ์ ดังคำในปทุมปูชกเถราปทานที่พระปทุมปูชกเถระเมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่าโคตรมะดาษดื่นไปด้วยต้นไม้นานาชนิด เป็นที่อยู่ของหมู่มหาภูต(คือยักษ์) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๗/๒๙๐), หมู่เทวดา ดังคำในสัมภวชาดกที่สัมภวกุมาร กล่าวไว้ว่า ท่านพราหมณ์ หิมวันตบรรพตชื่อคันธมาทน์ดารดาษไปด้วยต้นไม้นานาพันธุ์เป็นที่อยู่แห่งหมู่มหาภูตย่อมสว่างไสวและตลบอบอวลไปทั่วทิศด้วยทิพยโอสถ(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๖๓/๕๖๔)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มหาภูต หมายถึงหมู่เทพ (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๗/๑๖๓/๒๑๑)

หมูมุนิกะ : ชื่อหมูชนิดหนึ่งที่เจ้าของเลี้ยงดูอย่างดูให้อ้วน แล้วมีน้ำหนักตัวได้ขนาดแล้วถูกฆ่าเป็นอาหาร มีปรากฏในมุนิกชาดก ที่โคโพธิสัตว์พูดกับน้องซึ่งมีความน้อยใจว่า เขาเลี้ยงด้วยหญ้าและฟาง เลี้ยงสุกรด้วยข้าวต้มและข้าวสวย จึงกล่าวว่า เธออย่าปรารถนาเป็นอย่างหมูมุนิกะเลย หมูมุนิกะกินอาหารอันเป็นเหตุให้เดือดร้อนเธอจงเป็นผู้ขวนขวายน้อย กินข้าวลีบเถิด การกินข้าวลีบนี้เป็นเหตุให้มีอายุยืน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๓๐/๑๓)

หมู่แมลงค่อมทอง,แมลงค่อมทอง,หมู่ :ชื่อด้วงปีกแข็ง ลำตัวยาวประมาณ ๑ เซนติเมตร หัวยื่นออกไปเป็นงวงสั้น ๆ ตัวและปีกสีเขียวเหลือบทอง ดังคำในภูริทัตตชาดก ที่พราหมณ์เนสาทะพรรณนาสมบัติของพระโพธิสัตว์ว่าแผ่นดินมีพื้นราบเรียบรอบด้าน มีกฤษณาเป็นอันมาก ดารดาษไปด้วยหมู่แมลงค่อมทอง มีหญ้าสีเขียวชะอุ่มอุดมสวยงาม (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๐๔/๓๐๘) ; ค่อมทอง หรือ ทับเล็ก ก็เรียก

หมู่ไม้โอสถ : ยาแก้โรค, ยารักษาโรค; เครื่องยา ดังคำในสัมพุลาชาดก ที่พระนางสัมพุลาราชบุตรีผู้มียศกล่าวไว้ว่า เมื่อไม่ทรงพบพระราชบุตร ก็ทรงไหว้วอนเทพเจ้าผู้สิงสถิตอยู่ที่กอหญ้าลดาวัลย์และหมู่ไม้โอสถตลอดจนบรรพตและพงศ์ไพรว่า ข้าพเจ้าขอถึงท่านทั้งหลายเป็นที่พึ่งที่ระลึก (ขุ.ชา.ติงฺสติ.(ไทย) ๒๗/๓๑๖/๕๘๖)

หยั่งลงสู่นิพพาน : ก้าวลงการดับกิเลสและกองทุกข์,เข้าถึงความดับสนิทแห่งกิเลสและกองทุกข์ ดังคำในมารสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ราธะ เธอถามมากเกินไปแล้ว เธอไม่อาจกำหนดขอบเขตของปัญหาได้ เพราะกุลบุตรย่อมอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ที่หยั่งลงสู่นิพพาน มีนิพพานเป็นจุดมุ่งหมาย มีนิพพานเป็นที่สุดหรือดังคำในอุณณาภพราหมณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ ท่านล่วงเลยปัญหาไป ไม่สามารถกำหนดที่สุดแห่งปัญหาได้ ด้วยว่าพรหมจรรย์ที่บุคคลอยู่จบแล้ว หยั่งลงสู่นิพพาน มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๖๐/๒๕๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๒/๓๒๔)

หยั่งลงสู่พรหมจรรย์ : ก้าวลงสู่ความประพฤติอันประเสริฐ เข้าถึงการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ดังคำในพรหมจริโยคธสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้ประสบสุขอันหยั่งลงสู่พรหมจรรย์ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาดฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๘/๔๙๐)

SAMPLE

หยั่งลงสู่อมตะ : เข้าถึงความไม่ตายเช่นอมตธรรม, ก้าวลงสู่นิพพาน ดังคำในปฐมปาจีนนินนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากย่อมน้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน อย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เจริญสัมมาทิฏฐิอันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ๘. เจริญสัมมาสมาธิอันหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด หรือดังคำในสหัมปติพรหมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อินทรีย์ ๕ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด หรือดังคำในปฐมสัญญาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายสัญญา ๑๐ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๒๑/๖๖,๑๙/๕๔๗/๓๔๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๖/๑๒๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อมตะ ในที่นี้หมายถึงนิพพาน (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๔๘-๔๙/๑๘๔)

หยาบคาย : ไม่สุภาพ เช่น พูดจาหยาบคาย กิริยาหยาบคาย ดังคำในอุปัฏฐานวิมานที่เทพธิดาองค์หนึ่งเล่าถึงประวัติของตนไว้ว่า ดิฉันมีนิสัยไม่ริษยา ตั้งใจปฏิบัติแม่ผัวและพ่อผัว ซึ่งทั้งดุร้าย โกรธง่ายและหยาบคาย จึงเป็นผู้ไม่ประมาทตามปกตินิสัยของตน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๙๗/๖๑)

หรดาล,หรดาลกลีบทอง :แร่ชนิดหนึ่ง ประกอบด้วยธาตุสารหนูและกำมะถัน มีปรากฏในธรรมชาติ ๒ ชนิด คือ หรดาลแดงกับหรดาลกลีบทอง มักจะปรากฏอยู่ปนกัน ในปัจจุบันสามารถสังเคราะห์ขึ้นได้ทั้ง ๒ ชนิด ดังคำใน ที่พระอัมพปาลีเถรีกล่าวไว้ประวัติของตนไว้ว่า เมื่อก่อน เวลายังรุ่นสาว จมูกของเราโด่งงาม เหมือนเกลียวหรดาลที่ปั้นวางไว้ เดี๋ยวนี้เหี่ยวแฟบเหมือนจะจมลงไปเพราะชรา หรือดังคำในเถรีคาถาที่กล่าวไว้ว่า บุคคลได้เห็นภาพจิตรกรรมที่จิตรกรระบายด้วยหรดาลทำไว้ที่ฝาผนังหรือดังคำในกุณาลชาดกที่กล่าวถึงป่าหิมพานต์ว่าเป็นภูมิประเทศประดับแน่นไปด้วยแร่ธาตุหลายร้อยชนิดเป็นต้นว่าอัญชัน มโนศิลา หรดาล มหาหิงคุ์ ทอง เงิน และทองคำ หรือดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราอนุญาตยาหยอดตา อันได้แก่ยาทาตาที่ปรุงด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง ยาป้ายตาที่ทำด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ ยาทาตาที่เกิดในกระแสน้ำ หรดาลกลีบทอง เขม่าไฟ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๕๘/๕๙๗,๒๖/๓๙๕/๖๒๐, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๔, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๕/๕๐)

หรันติสูตร : พระสูตรว่าด้วยครุฑฉุดนาค พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ครุฑที่เป็นอัณฑชะสามารถนำนาคที่เป็นอัณฑชะไป

SAMPLE

ได้ แต่นำนาคที่เป็นชลาพุชะ สังเสทชะและโอปปาติกะไปไม่ได้ ครุฑที่เป็นชลาพุชะสามารถนำนาคที่เป็นอัณฑชะและชลาพุชะไปได้ แต่นำนาคที่เป็นสังเสทชะและโอปปาติกะไปไม่ได้ ครุฑที่เป็นสังเสทชะสามารถนำนาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะ และสังเสทชะไปได้ แต่นำนาคที่เป็นโอปปาติกะไปไม่ได้ ส่วนครุฑที่เป็นโอปปาติกะสามารถนำนาคที่เป็นอัณฑชะ ชลาพุชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะไปได้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๙๓/๓๕๘)

หริ : ชื่อเทพหมู่หนึ่ง เป็นเทพที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ มีปรากฏในมหาสมยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เทพอีก (๑๐ หมู่) คือ สมานะ มหาสมานะ มานุสะ มานุสุตตมะ ขิฑฑาปทูสิกะ มโนปทูสิกะ หริ โลหิตวาสี ปารคะ และมหาปารคะผู้มียศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

หริตจชาดก : ชาดกว่าด้วยหริตจดาบสโพธิสัตว์ มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์มีทรัพย์สมบัติเป็นอันมากเมื่อมารดาบิดาล่วงลับไปแล้ว ได้สละทรัพย์ออกบวชเป็นฤาษีชื่อหริตจดาบส อยู่ในป่าหิมพานต์ ได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ต่อมา ได้เข้าไปจำพรรษาอยู่ในพระราชอุทยานของพระเจ้าพรหมทัต เมื่อพระราชาเสด็จไปการสงคราม ได้มอบการบำรุงดาบสให้แก่พระเทวี วันหนึ่งท่านมารับอาหารเช้า พระเทวีจัดอาหารไว้เสร็จแล้ว จึงสรงน้ำแล้วนุ่งพระภูษาเนื้อละเอียดประทับนั่งรอตรงหน้าต่างบนปราสาท ทรงเคลิ้มหลับไป ได้ยินเสียงผ้าคากรองของพระโพธิสัตว์ที่เหาะมาทางอากาศจึงลุกขึ้นโดยเร็ว พระภูษาทรงเลื่อนหลุดลงทั้งหมด พระโพธิสัตว์ไม่ได้สำรวมอินทรีย์ถูกกิเลสคือความกำหนัดเข้าครอบงำ จึงเสพอสัทธรรมกับพระเทวี ฉันอาหารแล้วจึงเดินกลับอุทยาน จากนั้นมาท่านได้ทำอย่างนั้นทุกวัน พระราชาเสด็จกลับมาแล้วทรงทราบความจริงจึงได้ถามว่า ท่านเป็นสมณะมาบริโภคกามได้อย่างไร ท่านถวายพระพรว่า ในโลกนี้มีสิ่งที่หยาบช้ามีกำลังอย่างยิ่งที่ปัญญาหยั่งไม่ถึงอยู่ ๔ ประการ คือ ๑.ราคะ ความกำหนัด ๒. โทสะ ความโกรธ ๓.มทะ ความมัวเมา และ ๔. โมหะ ความหลง พระราชาได้ ขอให้ท่านบำเพ็ญฌานขึ้นใหม่ เพราะการยอมรับความผิดตามความสัจ ท่านจึงได้บำเพ็ญฌานให้เกิดขึ้น เหาะขึ้นบนอากาศ สอนพระราชาให้ยึดมั่นในกุศลธรรมแล้ว เหาะกลับเข้าไปอยู่ในป่าหิมพานต์ไม่กลับมาอีก ผู้ไม่สำรวมอินทรีย์คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มักถูกวิสภาคารมณ์ คืออารมณ์ที่น่ายินดีมีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์เป็นต้นเข้าครอบงำ และเป็นเหตุให้ทำความผิดพลาดได้ง่าย(ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๔๐/๓๐๗)

SAMPLE

หริตจดาบส : ดาบสชื่อว่าหริตจะ, เป็นชื่อพระโพธิสัตว์ที่ประพฤติผิดศีลข้อ ๓ เป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น, เป็นพระชาติที่พระองค์เคยไปเกิดเป็นหริตจดาบส และประพฤติผิดศีลกับพระมเหสี ภายหลังสนทนาธรรมกับพระราชา ยึดมั่นสัจจะ มีปรากฏในหริตจชาดก ดังคำที่พระราชาตรัสถามหริตจดาบสว่า ท่านมหาพรหม โยมทราบข่าวมาว่า หริตจดาบสบริโภคกาม คำกล่าวนั้นคงเป็นเท็จใช่ไหม พระคุณเจ้ายังบริสุทธิ์อยู่ใช่ไหม หรือดังคำว่า หริตจฤาษีผู้ยึดมั่นสัจจะคลายกามราคะแล้ว เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๔๐/๓๐๗,๒๗/๔๔/๓๐๘)

หริตมาตชาดก : ชาดกว่าด้วยกบเขียวสอนงู มีเนื้อความอธิบายว่า กบเขียวโพธิสัตว์ได้ตัดสินความกรณีที่งูกินปลาตัวหนึ่งเข้าไปกินปลาในลอบที่ชาวบ้านดักไว้ แต่ถูกฝูงปลาที่มีมากกว่ารุมกัดตอบได้รับบาดเจ็บสาหัสกระเสือกกระสนหนีออกมานอนรอความตายอยู่บนผิวน้ำ เห็นกับเขียวกระโดดไปเกาะที่หลังลอบจึงขอร้องให้ช่วยตัดสินคดีให้ด้วย กบเขียวโพธิสัตว์ตอบว่า คนที่กดขี่ข่มเหงผู้อื่นอยู่ตลอดเวลาที่ตนเป็นใหญ่ เมื่อเขาถูกคนอื่นซึ่งเป็นใหญ่กว่ากดขี่ข่มเหงบ้างก็ตอบโต้ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๗๗/๑๑๒)

หรีตกทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระหรีตกทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายผลสมอ มะขามป้อม มะม่วง หว้า สมอพิเภก กระเบา รกฟ้า และมะตูม ปรุงยาถวายแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าสิทธัตถะ) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๐/๖๙)

หโรสะ : ชื่อภาชนะชนิดหนึ่ง เป็นภาษาถิ่น ดังคำในอรณวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภาชนะชนิดเดียวกันนั่นแหละในโลกนี้ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปาติ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปัตตะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า ปิฏฐะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า สราวะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า หโรสะ บางท้องถิ่นรู้จักกันว่า โปณะ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๓๑/๓๙๗)

หลงงมงาย : หลงเชื่อโดยไม่มีเหตุผล หรือโดยไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นหรือเหตุผลของผู้อื่น ดังคำในปัญหาปุจฉาสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุบางรูปถามปัญหากับภิกษุอื่นเพราะโง่เขลา เพราะหลงงมงาย หรือดังคำในอารัญญิกสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรเพราะโง่เขลา เพราะหลงงมงาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๕/๒๗๒,๒๒/๑๘๑/๓๐๙)

หลงมัวเมา : โง่งมงาย ดังคำในมหาโควินทสูตร ที่ ท่านมหาโควินทพราหมณ์เข้าไปเฝ้ากษัตริย์ ๖ พระองค์นั้นถึงที่ประทับได้กราบทูลว่า ขอเดชะ พระเจ้าทิสัมบดีสวรรคตแล้ว พระราชบุตรเรณุได้รับอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงเอิบอิ่ม พรั่ง

พร้อม ได้รับการบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ ก็ใครเล่าจะรู้ว่ากามารมณ์เป็นเหตุให้หลงมัวเมา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๗/๒๔๑)

หลงลืมสติ : เพ้อรำพัน, มีความจำเลอะเลือน, มีความจำเสื่อมจึงทำให้ลืม, มีสติเฟือนไป ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมหลงลืมสติตาย หรือดังคำในพรหมชาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย มีเทวดาพวกหนึ่งชื่อว่าขิฑฑาปโทสิกะ เทวดาพวกนั้นหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาเมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาย่อมหลงลืมสติ เพราะหลงลืมสติจึงพากันจุติจากชั้นนั้น (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๕/๒๙๘, ๙/๔๕/๑๘)

หลงลืมสติตาย : มีสติเพ้อรำพัน,ตายอย่างไร้สติ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร โทษของคนทุศีล ๔ ประการ ซึ่งข้อสุดท้ายกล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมหลงลืมสติตาย นี้เป็นโทษประการที่ ๔ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีลหรือดังคำในปฐมอักขันติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย ความไม่อดทนมีโทษ ๕ ประการนี้ ข้อที่ ๔ กล่าวไว้ว่า เป็นผู้หลงลืมสติตาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๙/๙๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๕/๓๕๘)

หลอกลวง : ใช้อุบายทุจริตลวงให้เข้าใจผิด, แสดงข้อความอันเป็นเท็จหรือปกปิดข้อความจริงที่ควรบอกให้แจ้ง เพื่อให้บุคคลอื่นเข้าใจผิด ดังคำในกุหสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดหลอกลวง กระด้าง ประจบ ชอบวางท่า อวดดี มีจิตไม่ตั้งมั่น ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่าไม่ใช่ผู้นับถือเรา ห่างไกลจากธรรมวินัยนี้และย่อมไม่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ หรือดังคำในกุหกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ (คือเป็นผู้หลอกลวง เป็นต้น) ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖/๔๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๓/๑๕๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๘/๔๘๘)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า หลอกลวง หมายถึงหลอกลวงด้วยอาการ ๓ คือ (๑) พูดเลียบเคียง (๒) แสร้งแสดงอิริยาบถคือยืน เดิน นั่ง นอนให้น่าเลื่อมใส (๓) แสร้งปฏิเสธปัจจัย (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี)๓/๘๓/๘๓/๔๑, องฺ.ปญฺจก.ฎีกา (บาลี) ๓/๘๓/๔๓, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๖/๒๔) และดู อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๖๑/๕๕๓)

หลักการบัญญัติ : สาระสำคัญที่ยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติตาม, ข้อความที่ตราหรือกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อบังคับ เป็นหลักเกณฑ์หรือเป็นกฎหมาย,เป็น ๑ ในหลักการ ๓ ประการ ดังคำในนิรุตตปถสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หลักการ ๓

ประการนี้ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ ไม่ได้ถูกทอดทิ้งไม่เคยถูกทอดทิ้ง ย่อมไม่ถูกทอดทิ้ง จักไม่ถูกทอดทิ้ง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนคัดค้านแล้ว ในที่นี้หมายถึงรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือดังคำในฉพภิชาติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนพาลไม่เฉียบแหลม ไม่รู้หลักการบัญญัติ ไม่ฉลาด (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๒/๑๐๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๖/๒๑๔,๓๗/๒๙๘/๒๒๘)

หลักคำสอน : คำสอนของพระพุทธศาสนา ดังคำว่า อุบาลีคหบดีเห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรม หยั่งลงสู่ธรรม หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใดๆ ความแกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกในหลักคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เอาเถิด บัดนี้ข้าพระองค์ขอทูลลากลับ เพราะมีกิจมีหน้าที่ที่จะต้องทำอีกมาก มีปรากฏในอุปาลิวาทสูตร หรือดังคำในมหาวัจฉโคตตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเราผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคกามทำตามคำสั่งสอน ทำถูกตามโอวาท หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใดๆ มีความแกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีก ในหลักคำสอนของพระศาสดา มิใช่มีเพียง ๑๐๐ คน ๒๐๐ คน ๓๐๐ คน ๔๐๐ คน ๕๐๐คน ความจริงแล้วมีอยู่จำนวนมากทีเดียว หรือดังคำในมหานิทเทสที่กล่าวไว้ว่า อาคารมุนี เป็นอย่างไร คือ บุคคลผู้ครองเรือน เห็นทาง(นิพพาน)แล้ว รู้แจ้งหลักคำสอนแล้ว เหล่านี้ ชื่อว่าอาคารมุนี อนาคารมุนี เป็นอย่างไร คือบุคคลผู้เป็นบรรพชิต เห็นทาง(นิพพาน)แล้ว รู้แจ้งหลักคำสอนแล้ว เหล่านี้ชื่อว่าอนาคารมุนี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๙/๖๖,๑๓/๒๐๖/๒๔๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔/๗๐)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า หลักคำสอน หมายถึงจักร (วิ.อ. (บาลี)๒/๔๑๐/๑๐๘, วชิร.ฏีกา (บาลี) ๓๔๓/๖๘๐)

หลักธรรม : พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า หมายถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจะแสดงหลักธรรมที่ชื่อว่าแว่นธรรมเป็นเครื่องมือให้อริยสาวก มีไว้ เมื่อประสงค์ก็จะพึงพยากรณ์ตนได้ด้วยตนเองว่า เราหมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในนรก หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในแดนเปรต หมดสิ้นเหตุที่ให้ไปเกิดในอบาย ทุคติ และวินิบาตแล้ว เราเป็นพระโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า คืออะไร คือ พระอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจหรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถานี้แล้ว เมื่อประทับอยู่ ณ ปาสาณกเจดีย์แคว้นมคธ ได้ทรงรับ

SAMPLE

อาราธนากราบทูลหลายครั้งจากพราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ใกล้ชิด ได้ตรัสตอบปัญหาแล้ว ถ้าแม้บุคคลรู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแห่งปัญหาแต่ละปัญหาแล้วปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม ก็จะพึงถึงฝั่งแห่งชราและมรณะได้แน่นอน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๘/๑๐๓,๑๐/๑๕๙/๑๐๓,๑๐/๑๕๙/๑๐๔,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๓๐/๗๗๔)

หลักปฏิบัติ (ส่วนปฏิบัติ) :การปฏิบัติชอบ การปฏิบัติเหมาะสม การปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก การปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์ การปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม การรักษาศีลให้บริบูรณ์ ความเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ ความเป็นผู้รู้จักประมาณ ในการบริโภคอาหาร ความเป็นผู้มีความเพียรเครื่องตื่นอยู่เสมอ สติสัมปชัญญะ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ดังคำ ๑๓/๑๘๔/๒๑๓ ,ในมหานิทเทสอธิบายหลักปฏิบัติ แต่ใช้คำว่าส่วนปฏิบัติ ดังคำว่า คำสั่งสอนส่วนปฏิบัติ เป็นอย่างไร คือ การปฏิบัติชอบ การปฏิบัติเหมาะสม การปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก การปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์ การปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรม การรักษาศีลให้บริบูรณ์ ความเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ความเป็นผู้มีความเพียรเครื่องตื่นอยู่เสมอ สติสัมปชัญญะสติปัฏฐาน ๔สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ชื่อว่าคำสั่งสอนส่วนปฏิบัติ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๖)

หลักภาษา : ภาษาที่ใช้,ทางแห่งเนื้อความที่พึงรู้แจ้งด้วยอำนาจภาษา, เป็นข้อ ๑ ในหลักการ ๓ ประการ ดังคำในนิรุตตปถสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หลักการ ๓ ประการนี้ คือ (๑) หลักภาษา (๒) หลักการตั้งชื่อ (๓) หลักการบัญญัติ ไม่ได้ถูกทอดทิ้ง ไม่เคยถูกทอดทิ้งย่อมไม่ถูกทอดทิ้งจักไม่ถูกทอดทิ้ง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนคัดค้านแล้ว (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๒/๑๐๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๖/๒๑๔,๓๗/๒๙๘/๒๒๘)

หลักเหตุผล : แนวเหตุผล, วิธีใช้เหตุผล ดังคำในพรหมชาลสูตร และสันตกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔/๑๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๑/๒๗๒)

หลับน้อยตื่นมาก : หลับไม่นานเพราะคะนึงหา, นอนไม่หลับเพราะกังวลใจ, นอนน้อย ทำกิจมาก, นอนน้อย ปฏิบัติมาก เพื่อมุ่งนิพพาน ดังคำในอัปปังสุปติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๕ จำพวกนี้ หลับน้อย ตื่นมากในราตรี คือ ๑. สตรีหลับน้อยตื่นมากเพราะประสงค์บุรุษ ๒.บุรุษหลับน้อยตื่นมากเพราะ

SAMPLE

ประสงค์สตรี ๓.โจรหลับน้อยตื่นมากเพราะประสงค์จะลักทรัพย์ ๔. พระราชาผู้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทรงหลับน้อยตื่นมาก๕.ภิกษุผู้มุ่งถึงธรรมที่ปราศจากสังโยชน์ หลับน้อยตื่นมาก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๗/๒๒๒)

หลับเป็นสุข : นอนหลับสนิท สบายไม่ฝันร้าย เป็นข้อ ๑ ในอานิสงส์ของเมตตา ดังคำในเมตตาสูตรว่า อานิสงส์ ๘ ประการ คือ๑. หลับเป็นสุข ๒. ตื่นเป็นสุข ๓. ไม่ฝันร้าย ๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕. เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย ๖. เทวดาทั้งหลายรักษา ๗. ไฟ ยาพิษ หรือศัสตรากล้ำกรายไม่ได้ ๘. เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษ ย่อมเข้าถึงพรหมโลก ภิกษุทั้งหลายเมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้วให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว พึงหวังได้อานิสงส์ ๘ ประการนี้,ในเมตตาสูตรแห่งเอกาทสกสูตร กล่าวไว้ว่ามี๑๑ประการเพิ่มในข้อ๘.จิตตั้งมั่นได้เร็ว ๙. สีหน้าสดใส ๑๐. ไม่หลงลืมสติตาย (โดยขยับข้อ ๘ เดิมเป็น ๑๑) (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑/๑๙๔,๒๔/๑๕/๔๒๕)

หลิททกานิ, คหบดี : ชื่อคหบดีคนหนึ่ง เป็นอุบาสกอุปัฏฐากของพระมหากัจจายนะ ชาวแคว้นอวันตี ผู้มีผิวเหลือง ดังคำในหลิททกานิสูตรว่า ท่านพระมหากัจจานะอยู่ ณ ภูเขาที่มีหน้าผาสูงชัน เขตเมืองกุรรฆระแคว้นอวันตี ครั้งนั้น คหบดีชื่อหลิททกานิเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะถึงที่อยู่อภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้สนทนาธรรมกับ ท่านพระมหากัจจานะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๑,๔/๑๖)

หลิททราคชาดก : ชาดกว่าด้วยจิตกลับกลอกเหมือนผ้าย้อมด้วยขมิ้น มีเนื้อความอธิบายว่า ดาบสโพธิสัตว์สอนดาบสบุตรชายที่อยากจะไปอยู่ในถิ่นมนุษย์เพราะถูกนางกุมาริกานางหนึ่งชวนไปอยู่ครองเรือนด้วยกันว่า ให้รู้จักเลือกคบหาคนดี คนที่อดทนต่อกระการทำและคำที่พูดของลูกได้ หรือถ้ามีคนดีไม่ทำความชั่วทางกายวาใจ ก็ให้ยอมตนลงเป็นลูกเชื่อฟังคนนั้น อย่าคบหาที่มีจิตกลับกลอกเหมือนลิงรักง่ายหน่ายเร็วเหมือนน้ำย้อมขมิ้นที่สีตกเร็ว หรือคนที่มีจิตโกรธเหมือนอสรพิษก็อย่าคบหา ถ้าเป็นคนพาลก็อย่าคบหาโดยเด็ดขาด เพราะการคบหาสมาคมกับคนพาลทั้งหลายเป็นทุกข์ นี้เป็นคำสั่งสอนพ่อ (ขุ.ชา.นวก.(ไทย) ๒๗/๗๘/๓๑๓)

หลิททวสนะ, นิคม : นิคมหนึ่งอยู่ในโกลิยชนบท ดังคำในเมตตาสหคตสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวโกลิยะ ชื่อหลิททวสนะ แคว้นโกลิยะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๘/๗๕)

หลิททาภิชาติ :ชาติเหลือง เป็นข้อที่ ๔ ในอภิชาต ๖ ดังคำในฉพภิชาติสูตรว่า ปูรณะ กัสสปะ บัญญัติอภิชาติ ๖ จำพวก คือ ๑.บัญญัติกัณหาภิชาติ (ชาติดำ) ๒. บัญญัตินีลาภิชาติ (ชาติเขียว) ๓.บัญญัติโลหิตาภิชาติ (ชาติแดง) ๔. บัญญัติหลิททาภิ

ชาติ (ชาติเหลือง) ๕. บัญญัติสุกกาภิชาติ (ชาติขาว) ๖. บัญญัติปรมสุกกาภิชาติ (ชาติขาวยิ่ง) และปูรณะ กัสสปะ บัญญัติคฤหัสถ์ผู้นุ่งผ้าขาว หรือสาวกของอเจลกว่าเป็นหลิททาภิชาติ(องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๔)

อรรถกถามีอธิบายการกำหนดหมายชนชั้น เช่น โจรเป็นกัณหาภิชาติ (สีดำ) นักบวชเป็นนีลาภิชาติ (สีเขียว) นิครนถ์เป็นโลหิตาภิชาติ (สีแดง) คฤหัสถ์เป็นหลิททาภิชาติ(สีเหลือง)อาชีวกเป็นสุกกาภิชาติ (สีขาว) นักบวชที่เคร่งวัตรปฏิบัติเป็นปรมสุกกาภิชาติ (สีขาวยิ่งนัก) [ที.สี.อ. (บาลี) ๑๖๘/๑๔๗]

หลิททิกานิสูตร : พระสูตรว่าด้วยหลิททิกานิคหบดี มีชื่อสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.หลิททิกานิสูตร : พระสูตรว่าด้วยหลิททิกานิคหบดี หลิททิกานิคหบดีเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะผู้อยู่ ณ ภูเขาที่มีหน้าผาสูงชันแล้วถามปัญหาโดยย่อที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในมาคัณฑิยปัญหาในอัฏฐกวรรคว่า ข้อที่ว่าผู้ไม่เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย มุนีไม่ทำความเยื่อใยในบ้าน มุนีผู้ว่างจากกาม มุนีผู้ไม่มุ่งหวังอัตภาพต่อไป มุนีผู้ไม่พึงกล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน นี้มีความพิศดารเป็นอย่างไร

ท่านพระมหากัจจานะตอบว่า ผู้เที่ยวซ่านไปหาที่อยู่ ได้แก่วิญญาณที่ผูกพันกับความกำหนัดในธาตุ ๔ อันได้แก่รูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุและสังขารธาตุเป็นที่อาศัยแห่งวิญญาณ ส่วนผู้ไม่เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย ได้แก่พระตถาคตผู้ละนิมิต ๖ คือ รูปนิมิต สัททนิมิต คันธนิมิต รสนิมิต โผฏฐัพพนิมิตและธัมมนิมิต ได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว

มุนีไม่เกิดความเยื่อใยในบ้าน ได้แก่ภิกษุผู้ไม่เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ ไม่เพลิดเพลินและไม่เศร้าโศกกับพวกเขา ไม่ได้ร่วมสุขร่วมทุกข์กับพวกเขา

มุนีผู้ว่างจากกาม ได้แก่ภิกษุผู้ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความเร่าร้อนและความทะยานอยากในกาม

มุนีผู้ไม่มุ่งหวังอัตภาพต่อไป ได้แก่ภิกษุผู้ไม่มีความมุ่งหวังว่า ในอนาคต เราพึงมีขันธ์ ๕

มุนีผู้ไม่กล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน ได้แก่ภิกษุผู้ไม่กล่าวถ้อยคำเป็นต้นว่า ท่านไม่รู้พระธรรมวินัย เรารู้พระธรรมวินัย ท่านรู้พระธรรมวินัยได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด เราปฏิบัติถูก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๑)

2.หลิททิกานิสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยหลิททิกานิคหบดี (สูตรที่ ๒) หลิททิกานิคหบดีเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะผู้อยู่ ณ ภูเขาที่มีหน้าผาสูงชันแล้วถามถึงปัญหาที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในสักกปัญหาว่าข้อที่ว่า สมณพราหมณ์ผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาเท่านั้นจึงจะมีความสำเร็จ มีความเกษมจาก

โยคะ มีการประพฤติพรหมจรรย์และมีจุดหมายขั้นสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ นี้มีความพิสดารอย่างไร

ท่านพระมหากัจจานะตอบว่า จิตชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว เพราะความสิ้นไปคลายกำหนัด ดับ สละ ปล่อยวางความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุให้ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่องในวิญญาณธาตุ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔/๑๖)

หลีกเร้น,หลีกเร้นอยู่ : อยู่ในที่สงัด หมายถึงเข้าผลสมาบัติ ดังคำในมหาลิสูตรว่า พราหมณทูตชาวโกศลและชาวมคธเหล่านั้นเข้าไปหาท่านพระนาคิตะแล้วเรียนถามว่า ท่านพระนาคิตะ เวลานี้ท่านพระโคดมนั้นประทับอยู่ที่ไหน พวกเราต้องการเข้าเฝ้าท่านพระโคดมนั้น ท่านพระนาคิตะตอบว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเวลานี้ไม่ใช่เวลาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพราะพระผู้มีพระภาคประทับหลีกเร้นอยู่” หรือดังคำว่า ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากการหลีกเร้นเข้าไปยังหอนั่งใกล้กรุเรริมณฑป ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลาย (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖๐/๑๕๑,๙/๓๖๑/๑๕๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔/๗,๑๐/๕๖/๓๑,๑๐/๕๗/๓๑,๑๐/๘๖/๔๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐/๔๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๓,๒๒/๙๐/๑๖๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๓/๒๑๖,๒๔/๙๔/๒๒๐,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หลีกเร้น ในที่นี้หมายถึงผลสมาบัติ (ที.ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๑, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลีป ๒/๓๐/๓๒๕)

หลุดพ้น : เป็นอิสระจากสิ่งผูกมัด เช่น หลุดพ้นจากกิเลส ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเรารู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตได้หลุดพ้นจากกามาสวะ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖/๑๖,๙/๕๑/๒๑,๙/๕๙/๒๔,๙/๗๒/๓๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๓/๓๖,๑๐/๗๗/๔๓,๑๐/๘๑/๔๕,๑๐/๘๕/๔๖,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๕,๑๖/๖๑/๑๑๖,๑๖/๖๒/๑๑๗,๑๖/๖๒/๑๑๙)

หลุดพ้นด้วยศรัทธา : สัทธาวิมุตติ ในที่นี้หมายถึงพระวักกลิเถระ ดังคำว่า วักกลิเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ,เป็นบุคคลจำพวกที่ ๔ ในบุคคล ๗ จำพวก คือ ๑. อุภโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ส่วน) ๒. ปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) ๓. กายสักขี(ผู้เป็นพยานในนามกาย) ๔. ทิฏฐิปัตตะ(ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ)๕. สัทธาวิมุต(ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา) ๖.ธัมมานุสารี (ผู้แล่นไปตามธรรม) ๗. สัทธานุสารี (ผู้แล่นไปตามศรัทธา) (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๐๘/๒๗,๒๐/๒๔๗/๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัทธาวิมุต หมายถึงผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา มีศรัทธาแก่กล้าและหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕,องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑-๑๖๒)

ห้วงกิเลส : โอฆะทั้ง ๔ อันได้แก่ (๑) กาโมฆะ (โอฆะคือกาม) (๒) ภโวฆะ (โอฆะคือภพ) (๓) ทิฏโฐฆะ (โอฆะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชโชฆะ (โอฆะคืออวิชชา) (ที.ปา.อ. ๓๔/๑๔) ดังคำในจูฬนิทเทสว่า คำว่า ผู้เดียว ในคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สักกะ ข้าพระองค์ผู้เดียว... ห้วงกิเลสอันยิ่งใหญ่ได้ อธิบายว่า ข้าพระองค์อาศัยบุคคลหรือธรรมใดข้าม ข้ามไปข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลยห้วงกิเลสใหญ่ คือกาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะอวิชโชฆะข้าพระองค์ไม่มีบุคคล หรือธรรมนั้นเป็นเพื่อน (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๘/๑๗๗,๓๐/๗๐/๒๕๙)

ห้วงน้ำ : โอฆะ, ทะเลหรือแม่น้ำตอนที่กว้างใหญ่ มี ๔ อย่าง คือ ๑. กาโมฆะ (โอฆะคือกาม) ๒. ภโวฆะ(โอฆะคือภพ) ๓.ทิฏโฐฆะ(โอฆะคือทิฏฐิ) ๔.อวิชโชฆะ(โอฆะคืออวิชชา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔/๒๖,๑๑/๒๗๘/๒๒๑,๑๑/๒๙๐/๒๓๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๐/๕๐๑,๑๔/๑๔๕/๒๐๑,๑๕/๑๑๑/๑๒๖,๑๕/๑๙๕/๒๗๘,๑๘/๒๒๘/๒๑๗,๑๘/๒๒๙/๒๑๗,๑๘/๒๒๘/๒๑๘

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ห้วงน้ำ หมายถึงโอฆะ ๔ ประการ คือ (๑) กาโมฆะ(โอฆะคือกาม) (๒) ภโวฆะ (โอฆะคือภพ) (๓) ทิฏโฐฆะ (โอฆะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชโชฆะ (โอฆะคืออวิชชา) (ที.ปา.อ. ๓๔/๑๔)

ห้วงบุญ,ห้วงบุญกุศล : ผลวิบากอันเกิดขึ้นจากบุญกุศล ซึ่งหลั่งไหลนำสุขมาสู่ผู้บำเพ็ญไม่ขาดสาย แปลมาจากคำว่า “ปุญญาภิสันทะ” ดังคำในปฐมปุญญาภิสันทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในข้อที่๑ว่า คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้๑. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า‘แม้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นฯลฯเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาค’ นี้เป็นห้วงบุญกุศลนำสุขมาให้ประการที่ ๑ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๗/๕๔๘,๑๙/๑๐๓๗/๕๖๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๑/๘๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๕/๗๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๓๙/๒๙๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๘๖/๕๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ห้วงบุญกุศล ในที่นี้หมายถึงผลวิบากที่เกิดขึ้นแห่งบุญกุศล ซึ่งหลั่งไหลนำสุขมาสู่ผู้บำเพ็ญไม่ขาดสาย (สำ.ฏีกา ๒/๑๐๒๗/๖๓๒, องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๕๑/๓๔๘, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา ๒/๕๑/๓๘๒)

SAMPLE

ห่วงใยกายและชีวิต :มีใจพะวงอยู่, มีทุกข์กังวลอยู่ ยังมีอาลัยในชีวิตของตน จึงทำให้ไม่บรรลุอรหัตผลได้ ดังคำในอัคคธัมมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้ไม่อาจทำให้แจ้งอรหัตตผลอันเป็นธรรมชั้นเลิศได้คือภิกษุในธรรมวินัยนี้๑.เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๒. เป็นผู้ไม่มีหิริ ๓. เป็นผู้ไม่มีโอตตัปปะ ๔. เป็นผู้เกียจคร้าน ๕. เป็นผู้มีปัญญาทราม ๖. เป็นผู้ห่วงใยกายและชีวิต (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘๓/๖๐๖)

หวาดสะดุ้ง : ไหวตัวขึ้นทันทีด้วยความตกใจ เพราะไม่ทันรู้ตัวหรือไม่ได้นึกคาดหมายไว้เป็นต้น เช่น เมื่อได้ยินเสียงระเบิดก็สะดุ้งสุดตัว ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พวกชาวบ้านถูกรบกวนด้วยการขอด้วยการออกปากขอพบเห็นภิกษุทั้งหลายต่างพากันหวาดสะดุ้งบ้าง หลบหนีไปที่อื่นบ้าง เดินเลี่ยงไปทางอื่นบ้าง เมินหน้าหนีบ้าง ปิดประตูบ้านบ้าง พบเห็นแม่โคเข้าก็วิ่งหนีเพราะเข้าใจว่าเป็นภิกษุบ้าง หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดละวางโทษทัณฑ์ในสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นสัตว์ที่ยังหวาดสะดุ้ง และสัตว์ที่มั่นคง ไม่ฆ่าเอง ไม่ใช้ให้คนอื่นฆ่า เราเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔๒/๓๗๘,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๕/๑๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หวาดสะดุ้ง หมายถึงมีตัณหา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๒๑)

หวาดหวั่น : พรั่นกลัว, สะดุ้งกลัว, หวั่นหวาด ดังคำในสีหสูตรว่า สัตว์ดิรัจฉานที่ได้ฟังพญาราชสีห์บันลือสีหนาทย่อมถึงความกลัว หวาดหวั่นและสะดุ้ง สัตว์พวกที่อาศัยอยู่ในโพรงก็หลบเข้าโพรง พวกที่อยู่ในน้ำก็ดำลงในน้ำ พวกที่อยู่ในป่าก็หนีเข้าป่า พวกสัตว์ปีกก็บินขึ้นสู่อากาศ หรือดังคำในปโตทสูตรว่า ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีบางตัวในโลกนี้พอเห็นเงาปฏักก็หวาดหวั่นสำนึกว่า ‘วันนี้ สารถีผู้ฝึกม้าจักให้เราทำการอะไรหนอ เราจักสนองเขาอย่างไร’ ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีบางตัวในโลกนี้เป็นอย่างนี้แล ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีประเภทที่ ๑ นี้มีปรากฏอยู่ในโลก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๓/๕๑,๒๑/๑๑๓/๑๗๒)

หอกคือปาก : คำพูดทิ่มแทง หมายถึงใช้เป็นพูดทำลายผู้อื่นดุจหอกทิ่มแทง ดังคำในโกสัมพิยสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้นพวกภิกษุในกรุงโกสัมพีต่างบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ ไม่ทำความเข้าใจกัน ไม่ปรารถนาปรับความเข้าใจกัน ไม่ทำความปรองดองกัน ไม่ปรารถนาความปรองดองกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙๑/๕๒๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๙/๙๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๖/๒๗๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๖/๓๒๙,๒๐/๑๒๔/๓๗๑,๒๐/๑๒๕/๓๗๒)

SAMPLE

ห้องพระธาตุ : ส่วนของสถูปที่มีฝากั้นเป็นตอนเพื่อให้เป็นที่ประดิษฐานพระธาตุหรือพระบรมสารีริกธาตุ ดังคำในอปทานที่กล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้มีพระสถูปที่กว้างใหญ่ชนทั้งหลายบำรุงรักษาสิ่งของที่จะพึงถวายพระสถูป ในห้องพระธาตุซึ่งประเสริฐที่สุด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖/๓๐๙)

หอจิตรกรรม : ศาลาหรืออาคารแสดงศิลปะประเภทหนึ่งในทัศนศิลป์เกี่ยวกับการเขียนภาพวาดภาพ, รูปภาพที่เขียนหรือวาดขึ้น ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า ระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ที่พระราชอุทยานของพระเจ้าปเสนทิโกศลมีการแสดงภาพจิตรกรรม ณ หอจิตรกรรม ครั้งนั้น คนทั้งหลายพากันไปดูหอจิตรกรรม แม้พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ก็ไปดูหอจิตรกรรม (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๗๙/๒๓๙,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๒/๒๔๔,๘/๒๓๕/๒๙๗)

หอฉัน : อาคารที่สร้างขึ้นในวัด เป็นที่สำหรับพระภิกษุสามเณรนั่งฉันอาหารและทำวัตรสวดมนต์เป็นต้นดังคำในมหาวิภังค์ว่า ทีนั้นชายกรรมกรผู้ยากจนถวายภัตตาหารภิกษุทั้งหลายที่หอฉันภิกษุทั้งหลายได้กล่าวอย่างนี้ว่า อุบาสก จงถวายแต่น้อยเถิด อุบาสก จงถวายแต่น้อยเถิด หรือดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่า เมื่อวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แคว้นมคธจากไปไม่นาน พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า อานนท์ เธอจงไปนิมนต์ภิกษุที่เข้ามาพักอยู่ในกรุงราชคฤห์ทุกรูปให้มาประชุมกันที่หอฉัน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๒๑/๓๘๐, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๑,๑๐/๑๓๖/๘๒,๑๐/๑๘๓/๑๓๐,๑๐/๑๘๔/๑๓๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕๓/๑๙๖,๑๔/๑๙๗/๒๓๓,๑๔/๒๗๖/๓๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๔๘/๗๘,๒๑/๑๙๕/๒๙๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๗/๔๓๙)

หอนั่ง : อาคารที่สร้างขึ้นในวัด เป็นที่สำหรับพระภิกษุสามเณรทำกิจกรรมหรือเป็นที่สนทนาธรรมกัน หรือที่นั่งสำหรับพักร้อน ดังคำในพรหมชาลสูตรว่า ครั้นเวลาใกล้รุ่ง ภิกษุหลายรูปลุกขึ้นนั่งสนทนากันในหอนั่ง ว่า ท่านผู้มีอายุ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงทราบว่าสัตว์มีอัธยาศัยต่างกัน ดังที่สุปปิยปริพาชกผู้นี้กล่าวติเตียนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง ส่วนพรหมทัตมาณพผู้เป็นศิษย์ของเขากลับกล่าวยกย่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หลายอย่าง ๙/๓/๒,๙/๔/๒,๙/๑๕๙/๕๑,๙/๑๖๐/๕๑,๑๐/๑/๑,๑๐/๒/๒,๑๐/๑๔/๗

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หอนั่ง หมายถึงอาคารทรงกลม ใช้เป็นที่พักร้อน โดยปกติจะมีสระน้ำและสวนดอกไม้ล้อมรอบ (ที.สี.อ. (บาลี) ๓/๔๓)

SAMPLE

หังสฆาตกภิกขุวัตถุ :เรื่องภิกษุฆ่าหงส์ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุผู้ฆ่าหงส์ว่า บุคคลผู้สำรวมมือ สำรวมเท้า สำรวมวาจา สำรวมตน ยินดีธรรมภายใน มีจิตตั้งมั่น อยู่ผู้เดียว สันโดษ บัณฑิตทั้งหลายเรียกว่า ภิกษุ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖๒/๑๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สำรวมมือ หมายถึงไม่คะนองมือ หรือไม่ทำร้ายสัตว์ด้วยมือ แม้เท้า วาจา ก็มีนัยเดียวกันนี้ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๕๐) คำว่า ยินดีธรรมภายใน หมายถึงยินดีในการเจริญกัมมัฏฐาน คือ สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๕๐, ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑๐๓๕/๔๖๘)

หังสปราสาท : 1.ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ในบรรดาปราสาท ๓ หลังของพระปุสสโพธิสัตว์ แห่งกรุงกาสิกะดังคำในปุสสพุทธวงศ์ว่า พระปุสสโพธิสัตว์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปีมีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือครุฬปราสาท หังสปราสาทและสุวรรณดาราปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๖๘๓)

1.ชื่อปราสาทหลังหนึ่ง ในบรรดาปราสาท ๓ หลังของพระกัสสสโพธิสัตว์ แห่งกรุงพาราณสี ดังคำในกัสสปพุทธวงศ์ว่าพระกัสสปโพธิสัตว์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๒,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือหังสปราสาท ยสปราสาท และสิริจันทปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๔/๗๑๕)

หัตถกรรม : การทำด้วยฝีมือ, การช่าง ดังคำในอปทานที่กล่าวไว้ว่า พระมหาวีระพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงเป็นที่เคารพของสรรพสัตว์ ทรงทำอนุโมทนาแล้ว ตรัสพยากรณ์ว่า ‘เมื่อ ๑๐๐,๐๐๐ กัปล่วงไปแล้ว จักมีภัทรกัป บุรุษนี้ได้ความสุขในภพน้อยภพใหญ่แล้ว จักบรรลุพระโพธิญาณ บุรุษและสตรีที่ช่วยกันทำหัตถกรรมทั้งหมดจักมีพร้อมหน้ากันในอนาคตกาล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๓/๕๒๕)

หัตถกุมาร : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง ชาวเมืองอาฬวี เคยสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค ดังคำในหัตถกสูตรว่า หัตถกุมารชาวกรุงอาฬวี เดินพักผ่อนอิริยาบถ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนที่ลาดใบไม้ในสีสปาวันใกล้ทางเดินของโค จึงเข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามเรื่องความสุขกับพระผู้มีพระภาค (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๕/๑๘๙)

หัตถกคหบดีอุบาสก : ชื่ออุบาสกผู้เป็นอัครอุบาสกของพระพุทธเจ้านามว่าสมณโคตม ดังคำว่า จิตตคหบดีอุบาสกและหัตถกคหบดีอุบาสก ชาวเมืองอาฬวี จักเป็นอัครอุปัฏฐากนันทมารดาอุบาสิกาและอุตตราอุบาสิกาจักเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระโคดมผู้มียศพระองค์นั้นจักมีพระชนมายุประมาณ ๑๐๐ ปี (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๖๖๓,๓๓/๑๑/๗๐๓,๓๓/๑๒/๖๖๓,๓๓/๑๓/๖๐๔,๓๓/๑๓/๖๑๕,๓๓/๑๓/๖๔๑,๓๓/๑๓/๖๕๘,๓๓/๑๓/๖๙๒,๓๓/๑๓/๗๐๘,๓๓/๑๓/๖๔๑,๓๓/๑๔/๖๒๐)

SAMPLE

หัตถกเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่งที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ เชตะวันมหาวิหาร แล้วกล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาค, เป็นเทพบุตรที่เป็นพรหม เกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา ดังคำในหัตถกสูตรว่า หัตถกเทพบุตรเมื่อปฐมยามผ่านไปมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ คิดว่าจักยืนตรงพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค กลับทรุดลงนั่งตรงพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ไม่สามารถยืนอยู่ได้ และในตอนท้ายสูตร สรุปเป็นคาถาไว้ว่า ความอิ่มในการเฝ้าพระผู้มีพระภาค (การฟังสัทธรรม) การบำรุงพระสงฆ์จักมีในกาลไหน ๆ เป็นแน่แท้ หัตถกอุบาสกยังศึกษาอธิศีลอยู่ยินดีแล้วในการฟังสัทธรรมยังไม่อิ่มธรรม ๓ ประการก็ไปพรหมโลกชั้นอวิหาเสียแล้ว (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๘/๓๗๖)

หัตถกวัตถุ : เรื่องหัตถกภิกษุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระหัตถกะผู้พูดจาเหลาะแหละ ผู้ไม่มีวัตร พูดจาเหลาะแหละแม้มีศีรษะโล้น ก็ไม่ชื่อว่าสมณะ ผู้เต็มไปด้วยความปรารถนา และความอยากได้ จะเป็นสมณะได้อย่างไร ส่วนผู้ใดระงับบาปน้อยใหญ่ลงได้โดยสิ้นเชิง และเพราะเหตุที่ระงับบาปทั้งหลายได้นี้เอง เขาจึงเรียกผู้นั้นว่า สมณะ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๖๔/๑๑๔)

หัตถกศากยบุตร, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง เชียวชาญด้านโต้นวาทะ ชาวกรุงสาวัตถี ดังคำในมหาวิภังค์ว่าพระหัตถกศากยบุตรเป็นนักโต้วาทะเมื่อท่านเจรจากับพวกเดียรถีย์ ปฏิเสธแล้วรับ รับแล้วปฏิเสธ เอาเรื่องหนึ่งมากล่าวกลบเกลื่อนอีกเรื่องหนึ่ง กล่าวเท็จทั้งที่รู้นัดหมายแล้วทำให้คลาดเคลื่อนพวกเดียรถีย์จึงพากันตำหนิ ประณามโพนทะนา (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑/๑๘๕,๒/๑/๑๘๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๕๔/๔๖,๘/๕๔/๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า “เป็นนักโต้วาทะ” ตามอธิบายแห่งอรรถกถาว่า “วาทำ กริสฺสามี”ติ เอวำ ปริวิตกฺกิเตน วาเทน ปรวาทีสนฺติกำ ขิตฺโต ปกฺขิตฺโต, ปหิโต เปสิโตติ อตฺโถ วาทมฺหิ วา สเกน จิตฺเตนขิตฺโต, ยตฺร ยตฺร วาโท ตตฺร ตตฺเรว สนฺทิสฺสตีติปิ วาทกฺขิตฺโต ถูกวาทะที่กำหนดไว้ว่า เราจักโต้วาทะเหวี่ยงไป ไสไปส่งไปยังสำนักปรวาที อีกประการหนึ่ง คือถูกจิตของตนส่งไปในสถานที่โต้วาทะคือในที่ใดๆมีการโต้วาทะกัน ย่อมไปปรากฏตัวในที่นั้นๆ (วิ.อ. (บาลี) ๒/๑/๒๕๓)

หัตถกสูตร : มี ๓ สูตร แปลชื่อสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.หัตถกสูตร : พระสูตรว่าด้วยหัตถกกุมารทูลถามถึงความสุข หัตถกกุมารเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ สีสปาวัน เขตกรุงอาฬวี ทูลถามว่า ในราตรีฤดูหนาวหิมะตก พื้นดินแตกระแหง ผ้ากาสายะเย็นและลมเวรัมภะ(ลมที่พัดมาจาก ๔ ทิศ

พร้อมๆกัน) ที่เยือกเย็นเช่นนี้ พระองค์ทรงอยู่สุขสบายดีหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราอยู่สุข สบายดี เราเป็นหนึ่งในบรรดาคนที่อยู่เป็นสุขในโลก แล้วตรัสถามว่า คหบดีหรือบุตรคหบดีที่อยู่ในเรือนที่มุงบังอย่างดี มีสิ่งอำนวยความสะดวกพร้อมทุกอย่าง มีคนปรนนิบัติที่ถูกใจ เธอพึงเข้าใจว่า เขาพึงอยู่เป็นสุขหรือไม่ เมื่อฟังดำรัสถาม จึงกราบทูลว่า พึงอยู่เป็นสุข เขาเป็นคนหนึ่งในบรรดาคนที่อยู่เป็นสุข จึงตรัสว่า คหบดีหรือบุตรคหบดีนั้นถูกความเร่าร้อนเพราะราคะ โทสะและโมหะแผดเผา เขาพึงอยู่เป็นทุกข์ แต่ราคะเป็นต้นนั้นตถาคตละได้เด็ดขาดแล้ว เราจึงอยู่เป็นสุข (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๕/๑๘๙)

2.หัตถกสูตร : พระสูตรว่าด้วยหัตถกเทพบุตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ตรัสถามหัตถกเทพบุตรผู้มาเฝ้าถึงที่ประทับว่า ธรรม ๓ คือ (๑) การเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค (๒) การฟังพระสัทธรรม (๓) การบำรุงพระสงฆ์ ธรรม ๓ นี้เป็นธรรมประจำตัวของท่าน เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ บัดนี้ยังมีอยู่ประจำตัวท่านหรือไม่ เมื่อเทพบุตรนั้นกราบทูลว่า ยังมีอยู่ และยังมีธรรมที่ไม่เคยมีประจำตัวเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ มาบัดนี้กลับมีอยู่ประจำตัวข้าพระองค์ คือ มีหมู่เทพบุตรรายล้อมด้วยตั้งใจว่า จะฟังธรรมของท่านหัตถกเทพบุตร เหมือนพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ มีภิกษุ ภิกษุณีรายล้อม เป็นต้น หัตถกเทพบุตรกราบทูลต่ออีกว่า ข้าพระองค์ ยังไม่อิ่มธรรม ๓ ก็ไปพรหมโลกชั้น อวิหาเสียแล้ว (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๘/๓๗๖)

2.หัตถกสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ของหัตถกอุบาสก (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อัคคาฬวเจดีย์ เขตกรุงอาฬวี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า หัตถกอุบาสก(หมายถึงอุบาสกที่เป็นพระราชกุมารที่พระผู้มีพระภาคทรงรับจากมือของอาฬวกยักษ์ด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง) ชาวเมืองอาฬวีมีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๗ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) มีหิริ (๔) มีโอตตัปปะ (๕) เป็นพหูสูต (๖) มีจาคะ (๗) มีปัญญา แล้วได้เสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหาร เวลาเช้า ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปบิณฑบาตในนิเวศน์ของหัตถกอุบาสก ได้โอกาสจึงกล่าวกับคหบดีว่า พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า ท่านมีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๗ มีศรัทธาเป็นต้น หัตถกอุบาสกจึงเรียนถามว่า คฤหัสถ์คนอื่นผู้นุ่งผ้าขาวที่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ไว้เช่นนี้ไม่มีเลยหรือ เมื่อได้รับคำตอบว่า ไม่มี จึงเรียนว่า ดีจริง คฤหัสถ์นุ่งผ้าขาวที่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ไว้ไม่มี ภิกษุรูปนั้นนำความนั้นไปกราบทูลทรงทราบ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า กุลบุตรนั้นเป็นผู้มักน้อย ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้กุศลธรรมที่มีอยู่ในตน ถ้าเช่นนั้น เธอจงทรงจำหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์นี้

SAMPLE

ข้อที่ ๘ ว่าไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้กุศลธรรมที่มีอยู่ในตนเพราะความเป็นผู้มักน้อย (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๓/๒๖๔)

3.หัตถกสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ของหัตถกอุบาสก (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อัคคาพวเจดีย์ เขตกรุงอาพวี ตรัสถามหัตถกอุบาสก ชาวเมืองอาพวี(หมายถึงอุบาสกที่เป็นอริยสาวกชั้นโสดาบันสกทาคามีและอนาคามี) พร้อมกับบริวาร ๕๐๐ คน ที่เข้ามาเฝ้าว่า ท่านสงเคราะห์บริวารอย่างไร จึงมีบริวารมาก เมื่อทรงทราบว่า อุบาสกสงเคราะห์บริวารด้วยสังคหวัตถุ ๔ คือ (๑) ทาน (๒) ปิยวาจา (๓) อัตถจริยา (๔) สมานัตตตา จึงตรัสอีกว่า ในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ใครก็ตามที่สงเคราะห์บริวารจำนวนมากได้ ก็ล้วนแต่สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ นี้ เมื่อหัตถกอุบาสกทูลลากลับไปแล้ว ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงทรงจำหัตถกอุบาสกว่า มีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) มีหิริ (๔) มีโอตตัปปะ (๕) เป็นพหูสูต (๖) มีจาคะ (๗) มีปัญญา (๘) มีความมักน้อย (อง.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๔/๒๖๗)

หัตถกอุบาสก : อริยสาวกสำคัญท่านหนึ่งในฝ่ายอุบาสก เป็นอนาคามี ถือกันว่าเป็นอัครอุบาสก เนื่องจากเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นตราชูของอุบาสกบริษัท (คู่กับจิตตคฤหบดี) ท่านเป็นเอตทัคคะในบรรดาอุบาสกที่สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔อริยสาวกท่านนี้มีตำนานประวัติตามที่อรรถกถาเล่าไว้ว่า เป็นโอรสของพระเจ้าอาพวกะ ราชาแห่งแคว้นอาพวีเมื่อประสูติ ได้นามว่า อาพวกกุมาร ต่อมา ได้มีคำนำหน้านามเดิมเพิ่มขึ้นว่า“หัตถกะ” โดยมีความเป็นมาว่า แต่เดิมมา ก่อนอาพวกกุมารประสูติ ตามปกติราชาอาพวกะทรงนำกองทหารเสด็จออกป่าล่าสัตว์เป็นประจำทุกสัปดาห์ เพื่อเป็นการห้ามปรามโจรผู้ร้าย และป้องกันอริราชศัตรู พร้อมทั้งซ้อมกำลังทัพไว้ครั้งหนึ่ง ทรงตั้งกติกากับเหล่าทหารว่าถ้าเนื้อวิ่งหนีออกไปทางข้างของผู้ใด ให้เป็นภาระของผู้นั้นที่จะไปจับเนื้อมาจำเพาะว่าเนื้อหนีออกไปทางข้างของพระองค์ จึงทรงไล่ตามเนื้อนั้นไปเป็นหนทาง ๓ โยชน์ จนเนื้อนั้นหมดแรงยืนนิ่งแช่น้ำอยู่ ก็ทรงจับมันฆ่าเสียได้แต่แม้การจะสำเร็จ ก็ทรงเหน็ดเหนื่อย จึงแวะเข้าไปประทับนั่งพักใต้ร่มไทรใหญ่ต้นหนึ่ง บัดนั้น เทวดาซึ่งสิงสถิตที่นั่น ก็เข้ามาจับพระหัตถ์ไว้ และบอกว่าตนคืออาพวกยักษ์ได้รับพรจากท้าวมหาราช(คือท้าวโลกบาล) ว่า สัตว์ใดก็ตามที่ล่วงล้ำเขตซึ่งเงาต้นไม้นั้นตกในเวลาเที่ยงวันเข้าไป ให้จับกินได้ อาพวกราชจึงจะต้องเป็นอาหารของตน พระราชาทรงหาทางรอด ในที่สุด อาพวกยักษ์ยอมปล่อยโดยมีเงื่อนไขว่า อาพวกราชจะทรงส่งมนุษย์ไปให้อาพวกยักษ์กินพร้อมทั้งกับแกล้มวันละ ๑

SAMPLE

คน ตอนแรกก็ส่งนักโทษประหารไปให้ ต่อมานักโทษหมด ต้องใช้วิธีล่อคนโดยให้เอาเงินหลวงไปทิ้งไว้ตามถนนหนทาง ใครหยิบหรือแม้แต่จับต้อง ก็ตั้งข้อหาแล้วจับตัวมาส่งให้อาพวกยักษ์ พอคนรู้กันก็ไม่มีใครจับต้องเงินหลวงนั้น ในขั้นสุดท้าย เมื่อไม่มีคนที่จะจับได้ ก็วางกติกาให้จับเด็กที่นอนหงายส่งไป ทำให้แม่ลูกอ่อนและสตรีมีครรภ์พากันหนีไปอยู่ในต่างแคว้นจนเด็กโต จึงพากลับเข้ามาเวลาล่วงไป ในที่สุด หาเด็กไม่ได้ อาพวกราชถึงกับต้องยอมให้ส่งโอรสคืออาพวกกุมารส่งไปให้แก่อาพวกยักษ์ ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าทรงมองเห็นอุปนิสัยของอาพวกกุมารที่จะบรรลุอนาคามิผล และของอาพวกยักษ์ที่จะเป็นโสดาบันพร้อมทั้งประโยชน์ที่จะเกิดแก่มหาชนจึงเสด็จออกจากพระเชตวัน ทรงดำเนินด้วยพระบาทแต่ลำพังพระองค์เดียวผ่านหนทาง ๓๐ โยชน์ จนมาถึงที่อยู่ของอาพวกยักษ์และเสด็จเข้าไปประทับข้างในขณะที่อาพวกยักษ์ไม่อยู่เมื่อยักษ์กลับมาและขับไล่พระองค์ด้วยอาการหยาบคายและรุนแรงต่างๆ ก็ได้ทรงใช้วิธีอ่อนโยนและขันติธรรมเข้าตอบ จนอาพวกยักษ์มีใจอ่อนโยนลงท้ายสุดเปลี่ยนเป็นถามปัญหาซึ่งพระองค์ก็ทรงตอบตรงจุด ทำให้อาพวกยักษ์เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นธรรมบรรลุโสดาปัตติผล การทรงผจญและสอนยักษ์ดำเนินไปตลอดคืนจนอาพวกยักษ์บรรลุธรรมตอนรุ่งสว่าง ก็พอดีราชบุรุษนำอาพวกกุมารมาถึง เมื่ออาพวกยักษ์ได้รับมอบอาพวกกุมารมา ก็ถวายกุมารนั้นแด่พระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าก็ทรงมอบอาพวกกุมารคืนให้แก่พวกราชบุรุษที่นำมา พร้อมทั้งตรัสว่า ให้พวกเขาเลี้ยงราชกุมารนั้นจนเติบโตแล้วจึงค่อยนำมาถวายแด่พระองค์ใหม่อีกและด้วยเหตุที่อาพวกกุมารนั้นเหมือนเดินทาง ผ่านจากมือของราชบุรุษสู่มือยักษ์ จากมือยักษ์สู่พระหัตถ์ของพระพุทธเจ้า และจากพระหัตถ์ของพระพุทธเจ้า วนกลับสู่มือของราชบุรุษอีก อาพวกกุมารก็จึงได้มีคำว่า “หัตถกะ” มานำหน้าชื่อ เป็นหัตถกะอาพวกะ เหตุการณ์นี้เป็นเครื่องเชื่อมโยงให้หัตถกะอาพวกะ เมื่อเจริญวัยขึ้นมา ก็ได้มาใกล้ชิดพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ และไม่ช้าไม่นานนัก ก็ได้บรรลุอนาคามิผลดังคำในเอกกนิบาต เอตทัคคะว่า หัตถกอุบาสกชาวกรุงอาฬวีเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเราผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔ หรือดังคำในหัตถกสูตรว่า อุบาสิกาผู้มีศรัทธา เมื่อจะวิงวอนบุตรคนเดียวซึ่งเป็นที่น่ารักน่าพอใจโดยถูกต้อง พึงวิงวอนว่า ‘ลูกเอ๋ย ขอพ่อจงเป็นเช่นจิตตคหบดีและหัตถกอาพวกอุบาสกเถิด’บรรดาอุบาสกสาวกของเราคือจิตตคหบดีและหัตถกอาพวกอุบาสก เป็นผู้ชั่งได้วัดได้(นางพึงวิงวอนอีกว่า) ถ้าพ่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ก็ขอให้เป็นเช่นพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเถิด (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๒/๒๗๗, องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๑/๓๑,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๓/๑๑๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๘/๓๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๖/

SAMPLE

๒๔๘,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๓/๒๖๔,๒๓/๒๔/๖๗๒,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๘๒,๓๓/๑๑/๖๗๒,๓๓/๑๔/๖๗๗) ; ดู ตุลา, เอตทัคคะ

หัตถบาส : บ่วงมือ คือที่ใกล้ตัวชั่วคนหนึ่ง(นั่งตัวตรง) เหยียดแขนออกไปจับตัวอีกคนหนึ่งได้ อรรถกถา (เช่น วินย.อ.๒/๔๐๔)อธิบายว่า เท่ากับช่วงสองศอกคืบ (๒ศอก ๑ คืบ หรือ ๒ ศอกครึ่ง) วัดจากส่วนสุดด้านหลังของผู้เหยียดมือออกไป(เช่นถ้ายืน วัดจากส้นเท้า, ถ้านั่ง วัดจากสุดหลังอวัยวะที่นั่ง, ถ้านอน วัดจากสุดข้างด้านที่นอน) ถึงส่วนสุดด้านใกล้แห่งกายของอีกคนหนึ่งนั้น (ไม่นับมือที่เหยียดออกมา), โดยนัยนี้ ตามพระมติที่ทรงไว้ในวินัยมุข เล่ม ๑ และ ๒ สรุปได้ว่า ให้ห่างกันไม่เกิน ๑ ศอก คือมีช่องว่างระหว่างกันไม่เกิน ๑ ศอก ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ที่ชื่อว่า หมู่บ้านมีอุปจารแยกกัน๑ คือ หมู่บ้านของตระกูลหนึ่งไม่มีรั้วล้อม ภิกษุต้องอยู่ในเรือนที่ตนเก็บจีวรไว้หรือไม่ละหัตถบาส (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๘/๑๔, วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๗๒/๑๕๒,๘/๒๓๑/๒๙๐,๘/๔๒๘/๖๑๑)

หัตถปาโทปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยมือและเท้า มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.หัตถปาโทปมสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีมือทั้ง ๒ จึงมีการจับและการวาง เมื่อมีเท้าทั้ง ๒ จึงมีการก้าวไปและการถอยกลับ เมื่อมีข้อทั้งหลาย จึงมีการคู้เข้าและการเหยียดออก เมื่อมีท้อง จึงมีความหิวและความกระหาย เหมือนเมื่อมีอายตนะภายใน ๖ สุขและทุกข์ในภายในเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น แต่เมื่อไม่มือทั้ง ๒ เป็นต้น การจับและการวางเป็นต้นก็ไม่ปรากฏ เหมือนเมื่อไม่เมื่ออายตนะภายใน ๖ สุขและทุกข์ในภายในเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ย่อมไม่เกิดขึ้น (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๓๖/๒๓๓)

2.หัตถปาโทปมสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายโดยนัยแห่งปฐมหัตถปาโทปมสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๓๗/๒๓๔)

หัตถัปปตาปกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายเตาผิง เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวาย เตาผิงแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๗๗-๔๘๔/๖๔)

หัตถาจริยปุพพกภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุผู้เคยเป็นนายควาญช้าง พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุผู้เคยเป็นนายควาญช้างว่า แท้จริง บุคคลไม่สามารถไปสู่ทิศที่ยังไม่เคยไปด้วยยานเหล่านี้ แต่บุคคลผู้ฝึกตนได้แล้ว สามารถไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปด้วยตนที่ฝึกแล้ว ที่ฝึกดีแล้ว (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๓/๑๓๔)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทิศที่ยังไม่เคยไป หมายถึงนิพพาน (ขุ.ธ.อ. (บาลีป ๗/๑๒๖) คำว่า ที่ชื่อว่า ฝึกแล้ว เพราะฝึกอินทรีย์ได้ในเบื้องต้น ที่ชื่อว่า ฝึกดีแล้ว เพราะอบรมตนได้ด้วยอริยมรรค (ขุ.ธ.อ. (บาลีป ๗/๑๒๖)

หัตถาจารย์ : ผู้ฝึกช้าง, หมอช้าง, ควาญช้าง ดังคำในมหาวรรคว่า ทีฆาวุกุมารเสด็จหลบเข้าป่า ทรงกันแสงด้วยความโศกเศร้าพระทัยทรงซับน้ำพระเนตรแล้วเสด็จเข้ากรุงพาราณสีถึงโรงช้างใกล้พระบรมมหาราชวัง ตรัสแก่นายหัตถาจารย์ดังนี้ว่า ท่านอาจารย์ ผมอยากเรียนศิลปวิทยา นายหัตถาจารย์ตอบว่า ถ้าอย่างนั้น เชิญพ่อหนุ่มมาเรียนเถิด (วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๖๑/๓๔๙)

หัตถาภรณ์ : สร้อยมือ ดังคำในจันทกุมารชาดกที่ (พระมารดาตรัสกับจันทกุมารว่า) เชิญเถิด ลูกโคตมี เจ้าจงรัดเมาลีด้วยใบบัว จงประดับดอกไม้อันแซมด้วยกลีบจำปา นี่เป็นปกติของเจ้าที่มีมาเก่าก่อน เชิญเถิด เจ้าจงนุ่งผ้าของชาวแคว้นกาสีเป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งเป็นผ้าเนื้อละเอียด อ่อนนุ่ม เจ้านุ่งผ้ากาสิกพัสตร์นั้นดีแล้วย่อมงามในราชบริษัท เชิญเจ้าประดับหัตถาภรณ์อันเป็นเครื่องประดับทองคำฝังแก้วมุกดาและแก้วมณีเจ้าประดับหัตถาภรณ์นั้นแล้วย่อมงามในราชบริษัท (ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๑๑๒/๓๕๖)

หัตถาโรหปุตตเถรคาถา :ภาษิตของพระหัตถาโรหบุตรเถระ,คาถาของพระหัตถาโรหบุตรเถระ

ท่านพระหัตถาโรหบุตรเถระกล่าวไว้ว่า แต่ก่อนจิตนี้ได้ท่องเที่ยวไปในอารมณ์ต่าง ๆ ตามความปรารถนา ตามความต้องการ ตามความสบาย วันนี้เราจะข่มจิตนั่นโดยอุบายอันแยบยล เหมือนควาญช้างปราบพยศช้างตกมัน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๗/๓๓๑)

หัตถาโรหสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อหัตถาโรหะ ผู้ใหญ่บ้านชื่อหัตถาโรหะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามถึง ๒ ครั้งว่า คำของพวกนายทหารช้างผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์ที่กล่าวว่า ทหารช้างผู้อุตส่าห์พยายามในการสงคราม ทหารช้างพวกอื่นสังหารทหารช้างผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต ในข้อนี้พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างไร ซึ่งพระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสตอบโดนัยแห่งโยธาชีวสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๖/๓๙๙)

หัตถาโรหะ, ผู้ใหญ่บ้าน : ชื่อผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี ได้เคยสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค ภายหลังแสดงตนเป็นอุบาสก ดังคำว่า ผู้ใหญ่บ้านชื่อหัตถาโรหะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ฯลฯ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๖/๓๙๙)

SAMPLE

หัตถิควัสสสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า ฯ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้าฯจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้าฯ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๐/๖๔๙)

หัตถิคาม : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง แคว้นวัชชี เป็นที่อยู่ของอุคคคหบดี ดังคำในวัชชีสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หัตถิคาม แคว้นวัชชีครั้งนั้นอุคคคหบดีชาวบ้านหัตถิคามเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับเพื่อสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคในเรื่องเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๕/๑๕๑)

หัตถิทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระหัตถิทายกเถระ มีเนื้อหาที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเคยถวายช้างประเสริฐควรเป็นพาหนะแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๘ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๑๖ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๓๗๙)

หัตถินีนคร : ชื่อเมืองที่เคยเป็นที่อยู่ของเสริณีเปรต ผู้ซึ่งมาในร่างเปรตแล้วพูดกับอุบาสกคนหนึ่ง เพื่อให้เดินทางไปเมืองหัตถินีนครเพื่อบอกที่ซ่อนทรัพย์และให้มารดาของนางทำให้อุทิศให้ ดังคำที่นางเปรตกล่าวว่า ท่านไปถึงหัตถินีนครแล้วช่วยบอกมารดาของดิฉันว่า เราเห็นธิดาของท่านตกยาก เกิดในยมโลก เพราะทำกรรมชั่วไว้ เขาจึงตายไปเกิดยังเปตโลก อุบาสกนั้นรับคำของนางว่า สาธุ แล้วไปถึงหัตถินีนคร ได้บอกมารดาของนางว่า ฉันเห็นธิดาของเธอตกยาก เกิดในยมโลก เพราะทำชั่วไว้ นางจึงตายไปเกิดยังเปตโลก (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๗๐/๒๔๒)

หัตถิบาล : ชื่อพระกุมารของเมืองแห่งหนึ่ง มีปรากฏในหัตถิปาลชาดก ดังคำที่ (ต่อมาพระราชบิดาเมื่อทรงพร่ำสอนพระกุมารตามอัธยาศัย จึงตรัสว่า หัตถิบาลลูกรัก เจ้าจงเล่าเรียนวิทยาแสวงหาทรัพย์ ปลูกฝังบุตรธิดาให้ดำรงอยู่ในเหย้าเรือน แล้วจงเสวยคันธารมณ์ รสารมณ์ และวัตถุกาม๑ทั้งปวงเถิด เป็นนักบวชได้ในเวลาแก่ เป็นการดี พระอริยะสรรเสริญผู้บวชนั้นว่าเป็นมุนี (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๔๐/๕๒๙)

หัตถิปาลชาดก : ชาดกว่าด้วยหัตถิปาลกุมาร มีเนื้อหาอธิบายไว้ว่า พระเจ้าเอสุการี เสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสี มีตั้งพระสหายรักเป็นปุโรหิต ทั้งสองคนไม่มีบุตรจึงตกลงกันว่าถ้าใครมีบุตร จักให้ผู้นั้น จะทำอย่างไร หัตถิปาลกุมารโพธิสัตว์เป็นบุตรของปุโรหิต เพราะบิดากลัวจะออกบวชตั้งแต่ยังหนุ่มจึงให้คนเลี้ยงช้างเลี้ยง

SAMPLE

ไว้ แม้น้องชายทั้ง ๓ คนก็เช่นกัน คนหนึ่งชื่อ อัสสปาลกุมาร เพราะคนเลี้ยงม้ารับเลี้ยงไว้ คนหนึ่งชื่อ โคปาลกุมาร เพราะคนเลี้ยงโครับเลี้ยงไว้ คนหนึ่งชื่อ อชปาลกุมาร เพราะคนเลี้ยงแพะเลี้ยงไว้ และได้ขับไล่นักบวชออกจากแว่นแคว้นทั้งหมด เมื่อไม่มีใครอบรมสั่งสอน กุมารเหล่านั้นก็ความหยาบช้ามากยิ่งขึ้น ท่านพาบริวารของตน ๆ ออกบวชได้เป็นบริษัทหมู่ใหญ่บำเพ็ญสมณธรรม เพราะไม่ประมาทต่อชีวิต (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๓๗/๕๒๘)

หัตถิปาละ, ครู, เจ้าลัทธิ : ชื่อเจ้าเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยคน ได้แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก, เป็น ๑ ในบรรดาเจ้าลัทธิ ๗ คนในอดีต ดังคำในธัมมิกสูตรและสุเนตตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่อสุเนตตะ ฯลฯ เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่อมูคปักขะ ฯลฯ เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่ออรเนมิ ฯลฯ เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่อกุททาละ ฯลฯ เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่อหัตถิปาละ ฯลฯ เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่อโชติปาละ ฯลฯ เรื่องเคยมีมาแล้วมีครูชื่ออรกะเป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยคน ได้แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๙,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๓/๑๖๖)

หัตถิยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระปัญจหัตถิยเถระ ดังคำในปัญจหัตถิยเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ผู้มีจักษุทอดลงตรัสพอประมาณ มีสติ ทรงสำรวมอินทรีย์ เสด็จไปในระหว่างร้านตลาด ชนทั้งหลายได้ใช้ดอกบัว๕ กำทำเป็นพวงมาลัยให้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเลื่อมใสจึงได้ใช้ดอกบัวนั้นบูชาพระพุทธเจ้าด้วยมือของตนในกัปที่ ๓๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๒,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕ ชาติ มีพระนามว่าหัตถิยะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๐/๑๗๘)

หัตถิสารีบุตร, พระ : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี เป็นบุตรนายควาญช้าง เป็นสหายของโปฏฐปาทปริพาชก บวชๆ สึกๆ จนครบ ๗ ครั้ง ภายหลังได้เป็นพระอรหันต์ ดังคำว่า จิตตะ หัตถิสารีบุตร ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วแลเมื่อท่านหัตถิสารีบุตรได้บรรพชาอุปสมบทแล้วไม่นาน จากไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มุ่งมั่นพระนิพพานอยู่ ไม่นานนักทำให้แจ้งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยมที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน รู้ชัดว่า

SAMPLE

'ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป' จึงเป็นอันว่าท่านพระหัตถิสารีบุตรได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย(ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๓/๑๙๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า จิตตะ หัตถิสารีบุตร เป็นบุตรนายควาญช้างกรุงสาวัตถี บวชๆ สึกๆ จนครบ ๗ ครั้งในตอนเกิดพระสูตรนี้ (ที.สี.อ.(บาลี) ๔๒๒/๓๑๓)

หัตถิสารีปุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยท่านพระจิตตหัตถิสารีบุตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี สมัยนั้นภิกษุเถระกำลังสนทนาอภิธัมมกถากันอยู่ พระจิตตหัตถิสารีบุตรได้พูดขึ้นในที่ประชุม พระมหาโกฏฐิกะจึงเตือนท่านให้อดใจรอจนกว่าภิกษุเถระจะสนทนากันจบ ภิกษุผู้เป็นสหายของพระจิตตหัตถิสารีบุตรกล่าวโต้ พระมหาโกฏฐิกะจึงกล่าวว่า ผู้ไม่รู้วาระจิตของผู้อื่นจะรู้พฤติกรรมของผู้อื่นได้ยาก แล้วยกบุคคล ๖ จำพวกขึ้นอธิบาย คือ (๑) ผู้สงบเสงี่ยม เรียบร้อยเมื่ออยู่กับพระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารี (๒) ผู้บรรลุปฐมฌาน (๓) ผู้บรรลุทุติยฌาน (๔) ผู้บรรลุตติยฌาน (๕) ผู้บรรลุจตุตถฌาน (๖) ผู้บรรลุเจโตสมาธิที่ไม่มีนิมิตเพราะไม่มนสิการถึงนิมิตทั้งปวง ครั้นแล้วได้อธิบายพร้อมทั้งอุปมาว่า บุคคลทั้ง ๖ จำพวกนี้ ต่างยังมีความประพฤติ คือเมื่อไปคลุกคลีอยู่กับบุคคลอื่น คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ และสาวกของเดียรถีย์ ก็ปล่อยตัวปล่อยใจ จนต้องลาสิกขามาเป็นคฤหัสถ์ จิตตหัตถิสารีบุตรได้ลาสิกขา ไม่นานนักก็กลับมาบวชใหม่ ตั้งใจบำเพ็ญเพียรแล้วได้บรรลุอรหัตตผลในที่สุด (อง.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๐/๕๕๔)

หัตถีคาม, หมู่บ้าน : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง แคว้นวัชชี เป็นเส้นทางเสด็จของพระผู้มีพระภาคก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ตามความพอพระทัยในภัณฑุคามแล้ว รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไปยังหัตถีคามกัน,หมู่บ้านแห่งนี้เป็นที่เกิดของอุคคคหบดี ดังคำว่า อุคคตคหบดีชาวหัตถีคามเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้อุปัฏฐากพระสงฆ์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๓๔,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๔/๓๒) หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บ้านหัตถิคาม แคว้นวัชชี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงทรงจำอุคคคหบดีชาวบ้านหัตถิคามว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ๘ ประการ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๒๖๐)

หัวเงื่อนคือทิฏฐิ : ปมแห่งลัทธิหรือวาทะ ๖๒ หมายถึงต้นตอแห่งทิฏฐิ ๖๒ ดังคำในวาเสฏฐสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราเรียกผู้ตัดสังโยชน์ได้ทั้งหมด ไม่หวาดสะดุ้ง พ้นจากกิเลสเครื่องข้อง ปราศจากโยคะว่า เป็นพราหมณ์ เราเรียกผู้ตัดชะเนาะคือความโกรธ ตัดเชือกคือตัณหา ตัดหัวเงื่อนคือทิฏฐิ ๖๒ พร้อมทั้งสายโยงคืออนุสัยกิเลสได้ ถอดลิ่มสลักคืออวิชชา ตรัสรู้อริยสัจแล้วว่า เป็นพราหมณ์ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๘/๕๗๗)

หัวใจ : ใจ, สิ่งที่มีหน้าที่รู้ รู้สึก นึก และคิด เป็นอวัยวะภายในสำหรับฉีดเลือดให้หมุนเวียนเลี้ยงร่างกาย,เป็น ๑ ในอาการ ๓๒ ของร่างกาย ดังคำว่า ในร่างกายนี้มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอดไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร และมันสมอง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘,ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๓/๔, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

หางเสือ : เครื่องถือท้ายเรือ ดังคำในสาฬหสูตรว่า บุรุษใคร่จะข้ามแม่น้ำ พึงถือผึ่งอันคมเข้าไปสู่ป่า เขาพบต้นรังใหญ่ในป่านั้น ลำต้นตรง ยังเป็นไม้อ่อน ไม่มีที่ตำหนิ เขาพึงตัดที่โคน ตัดที่ปลายครั้นแล้วลิดกิ่งและใบเรียบร้อยดี ถากด้วยผึ่ง เกลาด้วยมีด ขีดแต่งด้วยสิ่ว ทำภายในให้เรียบร้อย ขุดเป็นร่อง ขัดด้วยลูกหิน ทำให้เป็นเรือ ติดกรรเชียงและหางเสือแล้วปล่อยลงแม่น้ำ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๘)

หาได้ยากในโลก : ไม่ใช่จะไม่มี แต่มีน้อย เพราะเวลานานจึงเกิด หมายถึงความปรากฏแห่งบุคคลผู้เป็นเอกคือพระพุทธเจ้า ดังคำในเสลสูตรว่า ครั้งนั้นเสลพราหมณ์ได้คิดว่า แม้แต่เสียงประกาศว่าพุทธะนี้แลก็หาได้ยากในโลก หรือดังคำว่า ความปรากฏแห่งบุคคลผู้เป็นเอกหาได้ยากในโลก บุคคลผู้เป็นเอกคือใคร คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ความปรากฏแห่งบุคคลผู้เป็นเอก นี้แลหาได้ยากในโลก,ในทุกนิบาตกล่าวไว้ว่า บุคคล ๒ จำพวกนี้หาได้ยากในโลก๑. บุพพการี (ผู้ทำอุปการะก่อน) ๒. กตัญญูกตเวที (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน),ในอิฏฐสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดี ธรรม ๕ ประการนี้แล(อายุ วรรณะ สุข ยส และสวรรค์) ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๘/๔๙๓,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๗๑/๒๓, องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๓/๖๗,๒๒/๕๙/๑๐๘,๒๒/๖๐/๑๐๙)

SAMPLE

หานภาคินีปัญญา : สัญญามนสิการที่สหรคตด้วยกามครอบงำโยคาวจรบุคคลผู้ได้ปฐมฌาน ชื่อว่าหานภาคินีปัญญา สัญญามนสิการที่สหรคตด้วยวิตกครอบงำโยคาวจรบุคคลผู้ได้ทุติยฌาน....จนถึง อากิญจัญญายตนะ ชื่อว่าหานภาคินีปัญญา,เป็น ๑ ในปัญญา ๔ คือหานภาคินีปัญญา ฐิติภาคินีปัญญา วิเสสภาคินีปัญญา นิพเพธภาคินีปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๙/๕๑๑)

หานภาคิยสมาธิ : สมาธิฝ่ายเสื่อม เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๔ ที่แทงตลอดได้ยาก คือ ๑. หานภาคิยสมาธิ(สมาธิฝ่ายเสื่อม) ๒. ฐิติภาคิยสมาธิ(สมาธิฝ่ายดำรง) ๓.วิเสสภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายวิเศษ) ๔. นิพเพธภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายชำแรกกิเลส) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๗)

หานภาคิยสัญญา : สัญญาฝ่ายเสื่อม, เป็นข้อ ๑ ในสัญญา ๔ คือหานภาคิยสัญญา ฐิติภาคิยสัญญา วิเสสภาคิยสัญญา และนิพเพธภาคิยสัญญา ดังคำในนิพพานสูตรที่พระอานนท์ถามท่านพระสารีบุตรดังนี้ว่า ท่านสารีบุตร อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่นิพพานในปัจจุบัน ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านอานนท์ สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้เป็นหานภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายเสื่อม)’ ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้เป็นฐิติภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายดำรง)’ ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้เป็นวิเสสภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายวิเศษ)’ ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้เป็นนิพเพธภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายชำแรกกิเลส)’ ท่านอานนท์นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่นิพพานในปัจจุบัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๙/๒๕๒)

หายนะ : ความเสื่อม ดังคำในจูฬกาลิงคชาดกที่พระเจ้ากาลิงคะทรงกลัวต่อมรณภัย จึงด่าดาบสว่าท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ท่านได้กล่าวว่า ชัยชนะจะมีแก่พระเจ้ากาลิงคะ ผู้สามารถย่ำยีบุคคลที่ใครย่ำยีไม่ได้ ส่วนความปราชัย ความหายนะจะมีแก่พระเจ้าอัสสกะ คนซื่อย่อมไม่พูดเท็จ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๒/๑๕๖)

หารคชะ : ชื่อเทพหมู่หนึ่งที่มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคค พร้อมภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ มีปรากฏในมหาสมยสูตร ดังคำว่า เทพอีก (๑๐ หมู่) คือ สุกกะ กรุมหะ อรุณะ เวฆนสะ โอทาตคัยหะผู้เป็นหัวหน้า วิจักขณะ สทามัตตะ หารคชะ มิสสกะผู้มียศ และปชุนนเทวราชผู้บันดาลฝนให้ตกทั่วทุกทิศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

หาริกะ: 1.ชื่อเพชฌฆาต กรุงราชคฤห์ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เปรตนั้นเคยเป็นเพชฌฆาตฆ่าโจรชื่อหาริกะในกรุงราชคฤห์ฯลฯ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๗/๓๑๐)

SAMPLE

2.ชื่อภูเขาลูกหนึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ ดังคำในนพาคาริกเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อหาริกะ พระสยัมภูปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ ประทับอยู่ที่โคนไม้ ในครั้งนั้น ข้าพเจ้าได้สร้างเรือนไม้อ้อมุงด้วยหญ้า แผ้วถางที่จงกรมแล้ว ได้ถวายแด่พระสยัมภู,ในนพกุฏิกทายกเถราปทาน แม้พระนพกุฏิกทายกเถระ ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๕๒๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๓/๑๘๐)

หาริตเถรคาถา : ภาษิตของพระหาริตเถระ ,คาถาของพระหาริตเถระ มี ๒ คาถา แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.หาริตเถรคาถา : ภาษิตของพระหาริตเถระ ,คาถาของพระหาริตเถระ

ท่านพระหาริตเถระกล่าวว่า หาริตะ เธอจงยกตนขึ้น เธอจงทำจิตให้ตรง เหมือนช่างศรดัดศรให้ตรง แล้วทำลายอวิชชาเสีย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๙/๓๑๓)

2.หาริตเถรคาถา :ภาษิตของพระหาริตเถระ,คาถาของพระหาริตเถระ ท่านพระหาริตเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า ผู้ต้องการจะทำกิจที่ควรทำก่อนในภายหลัง ย่อมพลาดจากฐานะที่นำความสุขมาให้ และย่อมเดือดร้อนในภายหลัง บุคคลพึงพูดถึงสิ่งที่ตนทำได้ ไม่พึงพูดถึงสิ่งที่ตนทำไม่ได้ บัณฑิตย่อมรู้จักบุคคลผู้ไม่ทำ ดีแต่พูด นิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว เป็นสุขดีหนอ ไม่มีความโศก ปราศจากกิเลสดุจธุลีเกษมเป็นที่ดับทุกข์ได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๖๑/๓๘๑)

หาริตะ : 1.ชื่อพรหมองค์หนึ่งในพรหมโลก มีบริวาร ๑,๐๐๐ องค์ ได้มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำว่า มหาพรหมชื่อหาริตะ มีบริวารห้อมล้อม มาอยู่ท่ามกลางพรหม ๑,๐๐๐ องค์นั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๑/๒๗๑)

2.ชื่อพระเถระรูปหนึ่งผู้เป็นอรหันต์ ดังคำภาษิตที่ท่านกล่าวไว้ว่า หาริตะ เธอจงยกตนขึ้น เธอจงทำจิตให้ตรง เหมือนช่างศรดัดศรให้ตรง แล้วทำลายอวิชชาเสีย(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๙/๓๑๓)

หาลิทททกานิคหบดี : ชื่อคหบดีคนหนึ่ง แคว้นอวันตี เป็นผู้อุปัฏฐากของพระมหากัจจายนเถระ ดังคำในหาลิทททกานิสูตรว่า สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัจจานะอยู่ที่เรือนตระกูลใกล้ภูเขาสังปวัตตะแคว้นอวันตี ครั้งนั้นแล หาลิทททกานิคหบดีเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะถึงที่อยู่เพื่อสนทนาธรรมเกี่ยวกับธาตุต่างๆ ซึ่งมีปรากฏในมาคันทิยปัญหา อันมาในอัฏฐกวรรค (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๓๐/๑๕๗, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๙/๒๓๓)

SAMPLE

หาลิททกานิสูตร : พระสูตรว่าด้วยหาลิททกานิคหบดี หาลิททกานิคหบดีเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะผู้อยู่ ณ เรือนตระกูลใกล้ภูเขาสังปวัตตะ แคว้นอวันตีแล้วถามว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า เพราะอาศัยธาตุ ผัสสะจึงเกิด เพราะอาศัยผัสสะ เวทนาจึงเกิด นี้เป็นอย่างไร

ท่านพระมหากัจจานะตอบว่า ภิกษุเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหูเป็นต้นแล้วรู้ชัดว่า อายตนะภายนอก ๖ น่าพอใจ เพราะอาศัยวิญญาณ และผัสสะ ๖ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนาจึงเกิด เพราะอาศัยวิญญาณ และผัสสะ ๖ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ทุกขเวทนาจึงเกิดและเพราะอาศัยวิญญาณ และผัสสะ ๖ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาจึงเกิด เพราะอาศัยธาตุ ผัสสะจึงเกิด เพราะอาศัยผัสสะ เวทนาจึงเกิดเป็นอย่างนี้แล(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๐/๑๕๗)

หาสชนกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระหาสชนกเถระ มีเนื้อหาที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเห็นผ้าบังสุกุลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี จึงได้เปล่งวาจาสรรเสริญด้วยเสียงอันดัง เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๔๘๕)

หาสปัญญา : ปัญญาร่าเริง ดังคำในปฐมสรณานิสักกสูตร ที่กล่าวถึงบุคคลบางคน มีหาสปัญญา (ปัญญาร่าเริง) มีชวนปัญญา (ปัญญาแล่นไป) และถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เขาทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ในปัจจุบัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๐/๕๓๐,๑๙/๑๐๒๑/๕๓๓)

หาสปัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาร่าเริง พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาร่าเริง(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๖๗/๕๘๑)

หาสังวาสมิได้ : ดังคำในปฐมปาราชิกว่า ก็ ภิกษุใดเสพเมถุนธรรม ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้,ในมหาวิภังค์ สิกขาบทวิภังค์อธิบายไว้ว่า คำว่า หาสังวาสมิได้ อธิบายว่า ที่ชื่อว่า สังวาส ได้แก่ กรรมที่ทำร่วมกันอุทเทสที่สวดร่วมกัน ความมีสิกขาเสมอกัน นี้ชื่อว่า สังวาส สังวาสนั้นไม่มีกับภิกษุรูปนั้น ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า หาสังวาสมิได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๕/๔๓,๑/๙๒/๘๒, ๑/๑๗๒/๑๔๒, ๑/๑๙๘/๑๘๕,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๕๘/๗, ๓/๖๖๖/๑๒, ๓/๖๗๑/๑๘, ๓/๖๗๖/๒๓)

SAMPLE

หินยาน,หีนยาน : ชื่อนิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ที่ถือกันในลังกา พม่า และ ไทยเป็นต้น, หีนยาน หรือ เถรวาท ก็ว่า “ยานเลว”, “ยานที่ด้อย” (คำเดิมในภาษาบาลีและสันสกฤตเป็น ‘หีนยาน’, ในภาษาไทย นิยมเขียน‘หินยาน’), เป็นคำที่นิกายพุทธศาสนาซึ่งเกิดภายหลัง เมื่อประมาณ พ.ศ.๕๐๐๖๐๐ คิดขึ้น โดยเรียกตนเองว่า **มหายาน** (ยานพาหนะใหญ่มีคุณภาพดีที่จะช่วยขนพาสัตว์ออกไปจากสังสารวัฏได้มากมายและอย่างได้ผลดี)แล้วเรียกพระพุทธศาสนาแบบอื่นที่มีอยู่ก่อนรวมกันไปว่า**หีนยาน** (ยานพาหนะต่ำต้อยด้อยคุณภาพที่ขนพาสัตว์ออกไปจากสังสารวัฏได้น้อยและด้อยผล), พุทธศาสนาแบบเถรวาท (อย่างที่บัดนี้นับถือกันอยู่ในไทย พม่า ลังกา เป็นต้น) ก็ถูกเรียกรวมไว้ในชื่อว่าเป็นนิกายหินยานด้วย ปัจจุบัน พุทธศาสนาหินยานที่เป็นนิกายย่อยๆ ทั้งหลายได้สูญสิ้นไปหมด (ตัวอย่างนิกายย่อยหนึ่งของหินยาน ที่เคยเด่นในอดีตบางสมัย คือ สรวาสติวาท หรือเรียกแบบบาลีว่า สัพพัตถิกวาท แต่ก็สูญไปนานแล้ว) เหลือแต่เถรวาทอย่างเดียว เมื่อพูดถึงหินยานจึงหมายถึงเถรวาท จนคนทั่วไปมักเข้าใจว่าหินยานกับเถรวาทมีความหมายเป็นอันเดียวกันบางทีจึงถือว่าหินยานกับเถรวาทเป็นคำที่ใช้แทนกันได้ แต่เมื่อคนรู้เข้าใจเรื่องราวดีขึ้น บัดนี้จึงนิยมเรียกว่า **เถรวาท**ไม่เรียกว่า หินยานเนื่องจากคำว่า “มหายาน” และ“หินยาน” เกิดขึ้นในยุคที่พุทธศาสนาแบบเดิมเลื่อนลางไปจากชมพูทวีป หลังพุทธกาลนานถึง ๕-๖ ศตวรรษ คำทั้งสองนี้จึงไม่มีในคัมภีร์บาลีแม้แต่รุ่นหลังในชั้นฎีกาและอนุฎีกา, ปัจจุบัน ขณะที่นิกายย่อยของหินยานหมดไป เหลือเพียงเถรวาทอย่างเดียว แต่มหายานกลับแตกแยกเป็นนิกายย่อยเพิ่มขึ้นมากมาย บางนิกายย่อยถึงกับไม่ยอมรับที่ได้ถูกจัดเป็นมหายาน แต่ถือตนว่าเป็นนิกายใหญ่อีกนิกายหนึ่งต่างหากคือ พุทธศาสนาแบบทิเบต ซึ่งเรียกตนว่าเป็น **วัชรยาน** และถือตนว่าประเสริฐเลิศกว่ามหายานถ้ายอมรับคำว่ามหายาน และหินยานแล้วเทียบจำนวนรวมของศาสนิกตามตัวเลขในปี ๒๕๔๘ ว่า มีพุทธศาสนิกชนทั่วโลก ๓๗๘ ล้านคน แบ่งเป็นมหายาน ๕๖% เป็นหินยาน ๓๘%(วัชรยานนับต่างหากจากมหายานเป็น๖%) แต่ถ้าเทียบระหว่างประดานิกายย่อยของสองยานนั้น (ไม่นับประเทศจีนแผ่นดินใหญ่ที่มีตัวเลขไม่ชัด) ปรากฏว่า เถรวาทเป็นนิกายที่ใหญ่มีผู้นับถือมากที่สุด; บางทีเรียกมหายานว่า **อุตร นิกาย** เพราะมีศาสนิกส่วนใหญ่อยู่ในแถบเหนือของทวีปเอเชีย และเรียกหินยานว่า **ทักษิณนิกาย** เพราะมีศาสนิกส่วนใหญ่อยู่ในแถบใต้ของทวีปเอเชีย (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู**เถรวาท,** เทียบ **มหายาน**

หิตสูตร : มี ๔ สูตร แปลชื่อสูตรต่างกัน และเนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.หิตสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูล (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ศีล (๒) สมาธิ (๓) ปัญญา (๔) วิมุตติ (๕) วิมุตติญาณทัสสนะ แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ประกอบด้วยธรรม ๕ นี้ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗/๒๑)

2.หิตสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูล (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม ๕ มีศีลเป็นต้น แต่ชักชวนผู้อื่นให้ประกอบด้วยธรรม ๕ นี้ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘/๒๑)

3.หิตสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูล (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม ๕ มีศีลเป็นต้น และไม่ชักชวนผู้อื่นให้ประกอบด้วยธรรม ๕ นี้ ชื่อว่าไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตน และไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙/๒๒)

4.หิตสูตร (จตุตถ) : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูล (สูตรที่ ๔) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ศีล (๒) สมาธิ (๓) ปัญญา (๔) วิมุตติ (๕) วิมุตติญาณทัสสนะ และชักชวนผู้อื่นให้ประกอบด้วยธรรม ๕ นี้ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง และปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐/๒๓)

หิมพานต์,ภูเขา,หิมวันตบรรพต, เชิงเขา: มีหิมะ, ปกคลุมด้วยหิมะ, ชื่อภูเขาใหญ่ที่อยู่ทางทิศเหนือของประเทศอินเดีย บัดนี้เรียกภูเขาหิมาลัย,ชื่อป่าหนาวแถบเหนือของอินเดีย; ชื่อกัณฑ์ที่ ๒ แห่งเวสสันดรชาดก ป่าที่อยู่รอบบริเวณภูเขานี้ ก็เรียกกันว่า **ป่าหิมพานต์** ดังคำในมหาสมยสูตรว่า ยักษ์ ๖,๐๐๐ ตนอยู่ที่ภูเขาหิมพานต์ มีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔๕/๓๘๑,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๗/๙๒,๙/๒๖๗/๙๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘/๒๑,๑๐/๓๓๕/๒๖๓,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๖/๑๑๗,๑๕/๑๕๖/๑๙๙,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓๗/๓๒๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๔/๔๕๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๐/๖๒,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๙/๑๓๕) ; **หิมวันต์** ก็เรียก

หิมวันตสูตร : พระสูตรว่าด้วยขุนเขาหิมพานต์ มี ๒ สูตร มีความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.หิมวันตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้อาศัยศีลแล้วเจริญโพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ ในธรรมทั้งหลาย เหมือนนาค

อาศัยขุนเขาหิมพานต์ หนอง บึง แม่น้ำน้อย แม่น้ำใหญ่ และมหาสมุทร จึงเจริญเติบโตได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙)

2.หิมวันตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุทำลายขุนเขาหิมพานต์ได้ ไม่จำต้องพูดถึงอวิชชาอันเลวทรามเลย มี ๖ คือ (๑) ความเป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ(ฉลาดเลือกอาหารและฤดูที่เหมาะแก่การเจริญสมาธิ) (๒) ความเป็นผู้ฉลาดในการให้สมาธิตั้งอยู่ได้(สามารถรักษาสมาธิให้ดำรงอยู่ได้นาน) (๓) ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาธิ(กำหนดเวลาที่จะออกจากสมาธิได้) (๔) ความเป็นผู้ฉลาดในความพร้อมแห่งสมาธิ(สามารถทำสมาธิจิตให้มีความร่าเริงได้) (๕) ความเป็นผู้ฉลาดในอารมณ์แห่งสมาธิ (๖) ความเป็นผู้ฉลาดในอภินิหารแห่งสมาธิ(ฉลาดในการเจริญสมาธิในชั้นปฐมฌานเป็นต้นตามลำดับจนเกิดความชำนาญแล้วเข้าสมาธิชั้นสูงขึ้นไป)(องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๔/๔๕๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในอารมณ์แห่งสมาธิ หมายถึงฉลาดในการเว้นธรรมที่ไม่เป็นอุปการะแก่สมาธิแล้วเลือกเจริญแต่ธรรมที่เป็นสัปปายะ และเป็นอุปการะโดยรู้ว่า นี้คืออารมณ์ที่เป็นนิมิตสำหรับให้จิตกำหนด นี้คืออารมณ์ที่เป็นไตรลักษณ์ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๒๔/๑๐๙)

หิมะ : ละอองน้ำในอากาศที่แปรสภาพเป็นของแข็งเพราะอุณหภูมิต่ำ ลักษณะฟูเป็นปุยลอยลงมาจากท้องฟ้า; ความหนาว, ความเยือกเย็น; ฤดูหนาว ดังคำในมหาวรรคว่า ชฎิลเหล่านั้นพากันดำลงบ้าง ผุดขึ้นบ้างทั้งดำทั้งผุดบ้างในแม่น้ำเนรัญชรา ในราตรีเหมันตฤดูอันหนาวเย็นคราวหิมะตก อยู่ในระหว่างปลายเดือน ๓ กับต้นเดือน ๔ หรือดังคำในมหาสีหนาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรานั้นเข้าอาศัยแนวป่าน่ากลัวแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ที่ว่าน่ากลัวนั้นเพราะเป็นแนวป่าที่น่าสะพรึงกลัว ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งยังมีราคะเข้าไปยังแนวป่านั้น โดยมากย่อมขนพองสยองเกล้าเรานั้นอยู่ที่กลางแจ้งตลอดทั้งคืน ในราตรีที่หนาวเหน็บ ซึ่งอยู่ระหว่างเดือน ๓ ต่อเดือน ๔ เป็นช่วงเวลาที่หิมะตกเห็นปานนั้น(แต่) อยู่ในแนวป่าในเวลากลางวัน ในเดือนท้ายแห่งฤดูร้อน เราอยู่ในที่แจ้งในเวลากลางวัน แต่อยู่ในแนวป่าในเวลากลางคืน หรือดังคำในหัตถกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อย่างนั้น กุมาร เราอยู่เป็นสุขดีและเราเป็นหนึ่งในบรรดาคนที่อยู่เป็นสุขในโลก หัตถกกุมารกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีในฤดูหนาวตั้งอยู่ในระหว่าง เป็นสมัยที่หิมะตกพื้นดินแข็ง แตกระแหง ที่ลาดใบไม้บาง ใบไม้ทั้งหลายอยู่ห่างกัน ผ้ากาสายะ(ผ้าย้อมน้ำฝาด)เย็น และลมเวรัมภะ ที่เยือกเย็นก็กำลังพัด" (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๙/๕๙, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๗/๑๖๑,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๕/๑๘๙)

SAMPLE

หิรัญญวดี, แม่น้ำ : แม่น้ำสายสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าเสด็จข้าม เมื่อเสด็จไปเมืองกุสินาราในวันที่จะปรินิพพาน สาลวโนทยานของมัลลกษัตริย์ ที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนี้, ปัจจุบันเรียกแม่น้ำ**คัณฑักน้อย** (**Little Gandak**) อยู่ห่างจากแม่น้ำคัณฑักใหญ่ไปทางตะวันตกประมาณ ๑๓ กิโลเมตร และไหลลงไปบรรจบแม่น้ำสรภู,เป็นแม่น้ำสายสุดท้ายที่พระผู้มีพระภาคข้ามก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า มาเถิด อานนท์ เราจะข้ามไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญญวดี ตรงสาลวันของพวกเจ้ามัลละอันเป็นทางเข้ากรุงกุสินารากัน ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญญวดีตรงสาลวันของพวกเจ้ามัลละ อันเป็นทางเข้ากรุงกุสินารา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๘/๑๔๗)

หิรัญเวดีนคร : ชื่อเมืองของนาค หมายถึงภพเป็นที่อยู่ของพวกนาค เป็นเมืองนิรมิตล้วนแต่ทองคำ ดังคำในวิธุรชาดกว่า ภพนาคนั้นเขาเรียกว่า โภควดีนครบ้าง วาสนานครบ้าง หิรัญวดีนครบ้างเป็นเมืองนิรมิตล้วนแต่ทองคำสำเร็จแก่พญานาคผู้สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ทุกอย่าง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๗๐/๓๙๖)

หิริ : ความละอายแก่ใจ คือละอายต่อความชั่ว (ข้อ ๑ ในธรรมคุ้มครองโลก ๒ คือ ๑. หิริ(ความอายบาป) ๒. โอตตัปปะ (ความกลัวบาป) , ข้อ ๓ ในอริยทรัพย์ ๗, ข้อ ๒ ในสัทธรรม ๗),ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า กิริยาที่ละอายต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่ควรละอาย กิริยาที่ละอายต่อการประกอบสภาวธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งเป็นบาป นี้ชื่อว่าหิริ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๕, ๔/๘๕/๑๓๓, ๔/๑๐๓/๑๕๘, ๔/๑๐๓/๑๕๙, ๔/๑๐๔/๑๖๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๘/๘๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๕/๗๗,๑๒/๘๗/๘๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕/๒๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๑/๑๐๕,อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๓๘/๓๔)

หิริ, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ เป็นยักษ์ระดับมหายักษ์, เป็น ๑ ในบรรดายักษ์ ๔๑ ยักษ์ ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรว่า ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ คือใคร คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ ฯลฯ ยุคันธระ ๑ โคปาละ ๑ สุปปเคธะ ๑ หิริ ๑ เนตติ ๑ มันทิยะ ๑ ปัญจาลจันทะ ๑ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

หิริชาดก : พระสูตรว่าด้วยความละอาย มีเนื้อหาอธิบายไว้ว่า เศรษฐีโพธิสัตว์ชาวเมืองพาราณสี กล่าวติเตียนเศรษฐีสหายชาวชนบทที่ไม่มีความละอาย ไม่ทำการต้อนรับสหายที่เดินทางจากเมืองหลวงไปเยี่ยมเยียนและไปค้าขายถึงถิ่นตน ปล่อยให้สหายขายสิ้นค้าตามลำพัง ต่อมาเมื่อตนเองส่งคนของตนมาค้าขายใน

เมืองหลวง จึงไม่ได้รับการต้อนรับจากคนของท่านเศรษฐีในเมืองเช่นกัน ขากลับถูกพวกโจรปล้นกลางทาง ท่านเศรษฐีชาวเมืองทราบข่าวจึงพูดกับคนของตนบัณฑิตควรรู้จักบุคคลที่ไม่มีความละอายเกลียดชังความเป็นมิตร ถึงจะพูดว่าเราเป็นมิตรของท่าน แต่ไม่มีความเอื้อเฟื้อในการงานกันให้เหมาะสมกับคำพูดว่าเป็นมิตร คนเช่นนี้ไม่ใช่มิตร งานใดควรทำพึงพูดถึงแต่งานนั้นเถิด งานใดไม่ควรทำไม่พึงพูดถึงงานนั้นเลย คนไม่ทำดีแต่พูดบัณฑิตย่อมรู้ทัน คนที่หวาดระแวงคอยจับผิดมิตรอยู่ตลอดเวลา คนเช่นนี้ไม่ใช่มิตร ส่วนคนที่ถูกเขายุยงให้แตกกันไม่ได้ ไม่มีความระแวงในมิตรคนใด คนอย่างนี้เรียกว่ามิตรแท้ เมื่อเห็นอานิสงส์แห่งการคบมิตรอย่างนี้ คนจึงไม่ควรประมาทในการคบหามิตรที่จะนำความสุขมาให้ แต่ความสุขที่เกิดจากรสแห่งความสงบสงัดนั้น เป็นรสแห่งความมีปีติในธรรม ย่อมไม่มีความกระวนกระวาย ไม่มีบาป มีความสุขกว่า (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๗๐/๒๑๒)

หิริธนะ : ทรัพย์คือหิริ,เป็นธรรมที่มีอุปการะมาก, เป็นข้อ ๓ ในธนะ ๗ คือ สัทธาธนะ (ทรัพย์คือศรัทธา) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) ปัญญาธนะ(ทรัพย์คือปัญญา) ,ในิตถตธนสูตรอธิบายความหมายไว้ว่า หิริธนะ เป็นอย่างไร คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีหิริ คือละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอายต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่าหิริธนะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๒/๑๘๑,๑๑/๓๓๐/๓๓๑,๑๑/๓๕๗/๓๙๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕/๘,๒๓/๖/๙,๒๓/๗/๑๓)

หิริพละ : กำลังคือหิริ, เป็นข้อ ๓ ในพละ ๗ คือ ๑. สัทธาพละ (กำลังคือศรัทธา) ๒. วิริยพละ(กำลังคือวิริยะ) ๓. หิริพละ (กำลังคือหิริ) ๔. โอตตัปปพละ (กำลังคือโอตตัปปะ) ๕. สติพละ (กำลังคือสติ) ๖.สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ) ๗.ปัญญาพละ(กำลังคือปัญญา)(ข้อ ๒ ในพละ ๕,เสขพละ ๕ คือ สัทธาพละ (กำลังคือศรัทธา) หิริพละ (กำลังคือหิริ) โอตตัปปพละ (กำลังคือโอตตัปปะ) วิริยพละ (กำลังคือวิริยะ) ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา),ในวิตถตสูตรอธิบายความหมายไว้ว่า หิริพละ เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีหิริ คือละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริตมโนทุจริต ละอายต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า หิริพละ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า กิริยาที่ละอายต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่ควรละอาย กิริยาที่ละอายต่อการประกอบสภาวธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งเป็นบาป นี้ชื่อว่าหิริพละ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๖๓/๒๒๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑/๒,๒๒/๒/

SAMPLE

๔,๒๒/๑๑/๑๕,๒๒/๒๐๔/๓๔๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓/๔,๒๓/๔/๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๔,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๐/๓๒,๓๔/๑๐๑/๔๕,๓๔/๓๑๐/๙๖)

หิริโอตตัปปะ : ความละอายชั่วกลัวบาป, ความละอายบาปและความเกรงกลัวบาป ดังคำในมหาอัสสปุรสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและเป็นพราหมณ์ เป็นอย่างไร คือเธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้มีหิริโอตตัปปะ บางทีเธอทั้งหลายจะมีความคิดอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายเป็นผู้มีหิริโอตตัปปะแล้ว พอละด้วยกิจเพียงเท่านี้ เราทั้งหลายทำกิจเสร็จแล้ว ด้วยกิจเพียงเท่านี้ ประโยชน์จากความเป็นสมณะ เราทั้งหลายก็ได้บรรลุแล้วโดยลำดับ กิจอะไร ๆ ที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปมิได้มี,ในเถรคาถา พระผู้มีพระภาคเมื่อจะตรัสสอนพระโสณโปฏิริยบุตรเถระ จึงได้ตรัสว่าราตรีที่ประกอบด้วยฤกษ์มาลินีมิใช่เป็นราตรีที่จะหลับก่อนราตรีเช่นนี้เป็นราตรีที่ผู้รู้แจ้งปรารถนาแล้ว เพื่อประกอบความเพียรโดยแท้ พระโสณโปฏิริยเถระได้ฟังพระดำรัสนั้นก็สลดใจกลับได้หิริโอตตัปปะอธิษฐานอัพโภกาสิกังคธุดงค์กระทำการเจริญวิปัสสนา ได้กล่าวว่า ถ้าช้างพึงเหยียบเราผู้ตกจากคอช้าง เราตายเสียในสงครามประเสริฐกว่า แพ้แล้วเป็นอยู่จะประเสริฐอะไร(ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑๖/๔๕๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๔/๓๖๖)

หิรีคารวสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเคารพในหิริ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่ากับภิกษุทั้งหลายว่า มีเทวดาองค์หนึ่งมาเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุ คือ ความเป็นผู้มีความเคารพใน (๑) พระพุทธเจ้า (๒) พระธรรม (๓) พระสงฆ์ (๔) สิกขา(๕) สมาธิ (๖) หิริ (๗) โอตตัปปะ แล้วตรัสว่า ภิกษุผู้มีธรรม ๗ นี้ เป็นผู้ไม่ควรเสื่อม ดำรงอยู่ใกล้นิพพาน (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๓/๕๑)

หิรีเทวีเทพธิดา : ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง มีเรือนร่างประดุจหุ่นทองคำ ได้สนทนาธรรมกับโกสิยดาบส ทิศใต้ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ข้างหิมวันตบรรพต , เป็นเทพกัญญา ๑ ในบรรดาเทพกัญญา ๔ องค์ คือ๑. เทพธิดาอาสา ๒. เทพธิดาสัทธา ๓. เทพธิดาสิรี ๔. เทพธิดาหิรีที่ท้าวสักกะส่งอาหารทิพย์แก่โกสิยดาบส (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๕๙/๑๒๘,๒๘/๒๖๙/๑๓๐,๒๘/๒๗๑/๑๓๐,๒๘/๒๗๓/๑๓๐,๒๘/๒๘๐/๑๓๒,๒๘/๒๘๑/๑๓๒,๒๘/๒๘๔/๑๓๒,๒๘/๒๘๘/๑๓๓)

หิริโอตตัปปสูตร : พระสูตรว่าด้วยผลแห่งหิริและโอตตัปปะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อไม่มีหิริและโอตตัปปะ อินทรีย์สังวรย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีอินทรียสังวร ศีลย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีศีล สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติ

SAMPLE

ญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติแล้ว สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ แล้วตรัสอีกว่า เมื่อมีหิริและโอตตัปปะ อินทรียสังวรย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีอินทรียสังวร ศีลย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีศีล สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เปรียบเหมือนกับไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมถึงความสมบูรณ์ (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๕/๑๓๑)

หีนธาตุ : ธาตุอย่างหยาบ, เป็นธาตุชนิดหนึ่งในธาตุ ๓ อีกนัยหนึ่ง อันได้แก่ ๑. หีนธาตุ (ธาตุอย่างหยาบ) ๒. มัชฌิมธาตุ (ธาตุอย่างกลาง) ๓. ปณีตธาตุ(ธาตุอย่างประณีต) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓)

หีนาธิมุตติกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลวและอัธยาศัยงาม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมคบค้าสมาคมกันได้ก็เพราะมีธาตุอย่างเดียวกัน เช่น สัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลวก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยเลว สัตว์ผู้มีอัธยาศัยงามก็คบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอัธยาศัยงาม (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๘/๑๘๖)

หีโนหมัสมีติ วิธา : ถือตัวว่าเราเป็นผู้ด้อยกว่าเขา, เป็นข้อที่๓ ในวิธา ๓ อันได้แก่ ๑. เสยโยหมัสมีติ วิธา (ถือตัวว่าเราเป็นผู้เลิศกว่าเขา) ๒. สทิโสหมัสมีติ วิธาถือตัวว่าเราเป็นผู้เสมอเขา) ๓. หีโนหมัสมีติ วิธา(ถือตัวว่าเราเป็นผู้ด้อยกว่าเขา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕)

หุหุกชาติ, พราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ชอบตวาดผู้อื่นว่า หึ หึ พราหมณ์นี้มีทิฏฐิว่า สิ่งที่เห็นแล้วเป็นมงคล ชอบเที่ยวตวาดว่า หึ หึ เพราะความถือตัวและเพราะความโกรธ ในมหาวรรคและนิหุหุงกสูตรกล่าวไว้ว่า ครั้นล่วงไป ๗ วัน พระผู้มีพระภาคทรงออกจากสมาธินั้นแล้วเสด็จจากควงต้นโพธิพฤกษ์ ไปยังควงต้นอชปาลนิโครธ ครั้นถึงแล้ว จึงประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควงต้นอชปาลนิโครธเป็นเวลา ๗ วัน ครั้งนั้น พราหมณ์หุหุกชาติผู้หนึ่งได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับครั้นถึงแล้วได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาค ทูลถามว่า พระโคดมผู้เจริญ บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงไรหนอ ก็และธรรมเหล่าไหนที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ใด ลอยบาปธรรมเสีย ไม่ตวาดผู้อื่นว่า หึ หึ ไม่มีกิเลสดุจน้ำฝาด สำรวมตนเรียนจบพระเวทอยู่จบพรหมจรรย์พราหมณ์นั้น ไม่มีกิเลสเครื่องฟูขึ้น

SAMPLE

ในอารมณ์ไหนๆ ในโลกควรกล่าววาทะว่า เราเป็นพราหมณ์โดยธรรม (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔/๒๕๕๐,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔/๑๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พราหมณ์หุหุกชาติ เป็นพราหมณ์โดยชาติกำเนิด พราหมณ์นี้มีทิฏฐิว่า สิ่งที่เห็นแล้วเป็นมงคล ชอบ เที่ยวตวาดว่า หึหึ เพราะความถือตัวและเพราะความโกรธ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๔/๕๕)

หูทิพย์ : หูที่จะฟังอะไรได้ยินทั้งหมด เป็นทิพพโสตธาตุ ดังคำในสามัญญผลสูตรว่า ภิกษุน้อมจิตไปเพื่อทิพพโสตธาตุญาณได้ยินเสียง ๒ ชนิดคือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๐/๘๐,๙/๒๔๑/๘๐,๙/๔๗๕/๒๐๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๒/๙๑,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๗/๓๒๘, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๒๘,๒๒/๒๘/๓๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒/๔๑๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๗/๒๒๙)

เหฏฐิมทิส : ทิศเบื้องต่ำ หมายถึงบ่าวคือคนรับใช้หรือคนงาน ดูประกอบในสิงคาลกสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดีบุตร นายพึงบำรุงทาสกรรมกร ผู้เป็นทิศเบื้องต่ำโดยหน้าที่๕ ประการ คือ ๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๒. ให้อาหารและค่าจ้าง ๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย ๔. ให้อาหารมีรสแปลก ๕. ให้หยุดงานตามโอกาส ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำนายบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ประการคือ ๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย ๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย ๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้ ๔. ทำงานให้ดีขึ้น๕.นำคุณของนายไปสรรเสริญ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕) ; ดู **ทิศหก**

เหตุ : สิ่งหรือเรื่องที่ทำให้เกิดผล, เค้ามูล, เรื่อง; เหตุผล, สิ่งที่ให้เกิดผล, เค้ามูล, เรื่องราว,สิ่งที่ก่อเรื่อง ดังคำในพรหมชาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาทะว่า อัตตาหลังจากตายแล้ว มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ บัญญัติอัตตาหลังจากตายแล้วว่า มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ด้วยมูลเหตุ ๘ อย่างนี้แล (ที.สี.(ไทย) ๙/๘๓/๓๔,๙/๘๖/๓๕,๙/๘๗/๓๕,๙/๘๘/๓๕,๙/๘๙/๓๖,ที.สี.(ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๐,๑๑/๒๔๖/๒๐๑,๑๑/๒๕๓/๒๐๕,๑๑/๓๕๘/๔๐๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๘/๔๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๒/๔๙,๑๓/๑๐๐/๑๐๖)

เหตุ ๓ : เหตุ ๓ อันได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ หมายถึงความไม่ความโลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง ดังคำในธัมมสังคณีว่า เหตุ ๓ คือ ๑. อโลภะ ๒. อโทสะ ๓. อโมหะ มีอธิบายไว้ว่า ความไม่โลภ กิริยาที่ไม่โลภ ภาวะที่ไม่โลภ ความไม่กำหนัด กิริยาที่ไม่กำหนัดภาวะที่ไม่กำหนัด ความไม่เพ่งเล็ง กุศลมูลคืออโลภะ นี้ชื่อว่า อโลภะ ความไม่คิดประทุษร้าย กิริยาที่ไม่คิดประทุษร้าย ภาวะที่ไม่คิดประทุษร้ายความไม่พยาบาท ความไม่คิดเบียดเบียน กุศลมูลคืออ

SAMPLE

โทสะ นี้ชื่อว่าอโทสะ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญาปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงายความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ กุศลมูลคืออโมหะ นี้ชื่อว่าอโมหะ (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๐๓/๔๖)

เหตุกวาทะ : วาทะว่ามีเหตุ หมายถึงเหตุปัจจัยมีอยู่ มุ่งหมายถึงพระอรหันต์ผู้เป็นเหตุกวาทะมีปรากฏในอปัณณกสูตร (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๑/๑๐๗)

เหตุการณ์ : เรื่องที่เกิดขึ้น หมายถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้น ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ที่พราหมณ์นั้นกล่าวว่า หญิงชั่วหัวโล้นพวกนี้เทหม้อคูถลงที่ศีรษะของเรา เราจักเผาสำนักพวกนาง อุบาสกกล่าวว่า กลับเถิด พราหมณ์ผู้เจริญ เหตุการณ์นี้จัดว่าเป็นมงคล ท่านจะได้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ และจะได้ตำแหน่งนายด่านนั้น (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๒๔/๑๔๖, สं.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๑๙/๕๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๓/๑๗๔)

เหตุเกิด,เหตุเกิดขึ้น : สิ่งที่เกิด หมายถึงสิ่งที่ประจวบกันแห่งอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก เช่น ตากับรูป เป็นต้น มี ๖ คือ (๑) จักขุสัมผัส ความกระทบทางตา (๒) โสตสัมผัส ความกระทบกันทางหู (๓) ฆานสัมผัสความกระทบกันทางจมูก (๔) ชิวหาสัมผัส ความกระทบกันทางลิ้น (๕) กายสัมผัส ความ กระทบกันทางกาย (๖) มโนสัมผัส ความกระทบกันทางใจ ดังคำในปัญจัตตยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็สันติวรบท(บทอันประเสริฐสงบ) ไม่มีบทอื่นยิ่งกว่าที่ตถาคตรู้แล้วนี้ คือความรู้เหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง แล้วจึงหลุดพ้นได้เพราะไม่ถือมั่น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๓/๔๓,๑๔/๓๑๓/๓๘๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘๗/๒๙๔,๓๑/๑๘๘/๒๙๕,๓๑/๘/๔๒๗,๓๑/๒๐๙/๓๔๖)

เหตุเกิดทุกข์,เหตุเกิดแห่งทุกข์ : ตัณหา ๓ อันได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหาและวิภวตัณหา,ทุกขสมุทัย ดังคำในโปฏฐปาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราตอบเรื่องทุกข์ เรื่องทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)เรื่องทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) เรื่องทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) หรือดังคำว่า โปฏฐปาทะ เราแสดงและบัญญัติธรรมเหล่าไหนว่าเป็นเอกังสิกธรรมคือธรรมที่ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) นี้ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์)

SAMPLE

นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) เราแสดงและบัญญัติธรรมเหล่านี้ว่าเป็นเอกังสิกธรรม,ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า ตัณหา นี้เรียกว่า ทุกขสมุทัย (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๐/๑๘๔,๙/๔๒๔/๑๘๖,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๐๖/๒๘๐,๑๗/๒๒๓/๓๐๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๓,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒๗/๑๕๓,๓๖/๒๘/๑๕๓,๓๖/๙๖/๑๗๐,๓๖/๑๐๒/๑๗๑,๓๖/๑๕๘/๑๘๙,๓๖/๑๕๙/๑๙๑,๓๖/๑๖๐/๑๙๒)

เหตุเกิดผัสสะ : อัตภาพในอนาคตที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยคือกรรมที่เคยทำไว้ในอัตภาพปัจจุบัน ดังคำในมัชเฌสูตรที่ภิกษุรูปหนึ่งได้กล่าวกับภิกษุผู้เถระทั้งหลายว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ผัสสะเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง เหตุเกิดผัสสะ๒เป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง ความดับผัสสะอยู่ท่ามกลางตัณหาจัดเป็นเครื่องร้อยรัด เพราะตัณหาย่อมร้อยรัดผัสสะและเหตุเกิดผัสสะนั้นไว้เพราะเป็นที่เกิดขึ้นแห่งภพนั้นๆ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ภิกษุชื่อว่ารู้ยิ่งในธรรมที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ เมื่อรู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๑/๕๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เหตุเกิดผัสสะ หมายถึงอัตภาพในอนาคตที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยคือกรรมที่เคยทำไว้ในอัตภาพปัจจุบัน (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๖๑/๑๔๕)

เหตุเกิดโมหะ : สิ่งที่ทำให้เกิดความหลง ในที่นี้หมายถึงอวิชชา ดังคำในสุนทริกภารทวาชสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตไม่มีเหตุเกิดโมหะใดๆ มีปกติเห็นด้วยญาณในธรรมทั้งปวง ทรงไว้ซึ่งร่างกายเป็นร่างกายสุดท้ายและบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณที่ยอดเยี่ยมอันเกษม ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ตถาคตนับว่ามีความบริสุทธิ์ที่น่าบูชา จึงควรแก่เครื่องบูชา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๘๓/๖๐๙)

เหตุเกิดสักกายะ : สิ่งที่ทำให้ขันธ์เกิด ในที่นี้หมายถึงอุปาทานขันธ์ ๕ อันได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ดังคำในสีหสูตรว่า เมื่อใดพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาหาบุคคลเปรียบเทียบมิได้ ตรัสรู้ยิ่งแล้ว ประกาศธรรมจักรคือ สักกายะ เหตุเกิดสักกายะ ความดับสักกายะและอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความดับทุกข์แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก หรือดังคำในมัชเฌสูตรที่ ภิกษุรูปหนึ่งได้กล่าวกับภิกษุเถระทั้งหลายว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย สักกายะเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง เหตุเกิดสักกายะเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง ความดับสักกายะอยู่ท่ามกลาง ตัณหาจัดเป็นเครื่องร้อยรัด เพราะตัณหาย่อมร้อยรัดสักกายะ เหตุเกิดสักกายะ และความดับสักกายะนั้นไว้ เพราะเป็นที่เกิดขึ้นแห่งภพนั้นๆ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ภิกษุชื่อว่ารู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ เมื่อรู้ยิ่งธรรมที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้

SAMPLE

ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน" (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๓/๕๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๑/๕๖๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สักกายะ หมายถึงอุปาทานขันธ์ ๕ หรือสักกายะในที่นี้หมายถึงวัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม วิบาก ที่เกี่ยวข้องในกามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ อีกแห่งหนึ่งหมายถึงตัณหา (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๓๓๓,ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๐๕/๑๘๖, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๖๑/๑๔๗)

เหตุเกิดแห่งตัณหา :สิ่งที่ทำให้ตัณหาเกิด หมายถึงเวทนา ๖ อันได้แก่ ๑.จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา) ๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู) ๓. ฆานสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก) ๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น) ๕. กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย) ๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา(เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ) ดังคำในสัมมาทิฏฐิสูตรที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ตัณหา เป็นอย่างไร เหตุเกิดแห่งตัณหา เป็นอย่างไร ความดับแห่งตัณหาเป็นอย่างไร ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งตัณหา เป็นอย่างไร ตัณหา ๖ ประการนี้ คือ ๑. รูปตัณหา(ความทะยานอยากในรูป) ๒. สัททตัณหา(ความทะยานอยากในเสียง) ๓. คันธตัณหา(ความทะยานอยากในกลิ่น) ๔. รสตัณหา(ความทะยานอยากในรส) ๕. โผฏฐัพพตัณหา (ความทะยานอยากในโผฏฐัพพะ) ๖. ธัมมตัณหา(ความทะยานอยากในธรรมารมณ์) เพราะเวทนาเกิด เหตุเกิดแห่งตัณหาจึงมี เพราะเวทนาดับ ความดับแห่งตัณหาจึงมี หรือหมายถึงปัจจัย ๔ อันได้แก่จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานเภสัช(เนยใสและเนยข้น) ดังคำในตัณหุปปาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มีเหตุเกิดแห่งตัณหา ๔ ประการนี้ที่ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุ ย่อมเกิดขึ้นได้ มีเหตุเกิดแห่งตัณหา ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุ ย่อมเกิดเพราะจีวรเป็นเหตุ ๒. ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุ ย่อมเกิดเพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ ๓. ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุ ย่อมเกิดเพราะเสนาสนะเป็นเหตุ ๔. ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุ ย่อมเกิดเพราะปัจจัยที่ดีและดีกว่า (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๙๖/๙๒, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙/๑๕,๒๑/๒๕๗/๓๗๔)

เหตุเกิดแห่งรูป : รูปสมุทัย หมายถึงเหตุให้เกิดรูปขันธ์ ดังคำในรูปอัญญาณสูตรที่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า วัจฉะ เพราะความไม่รู้ในรูป เพราะความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งรูป เพราะความไม่รู้ในความดับแห่งรูป เพราะความไม่รู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้จึงเกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง

SAMPLE

ฯลฯ หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๗/๓๗๕)

เหตุเกิดแห่งโลก : ตัณหาทำให้เกิดโลก,หมายถึงตัณหาแห่งโลก ๓ คือ สังขารโลก สัตว์โลก และโอกาสโลก ดังคำในโลกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย โลก ตถาคตตรัสรู้แล้ว ตถาคตพรากจากโลก ตถาคตตรัสรู้เหตุเกิดแห่งโลก ตถาคตละเหตุเกิดแห่งโลกแล้ว ตถาคตตรัสรู้ความดับแห่งโลก ตถาคตทำให้ประจักษ์ซึ่งความดับแห่งโลก ตถาคตตรัสรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ตถาคตบำเพ็ญข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งโลกแล้ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓/๓๗)

เหตุเกิดแห่งวิญญาณ: ปัจจัยให้เกิดวิญญาณ, คำตอบพระผู้มีพระภาคต่อวัจฉโคตรปริพาชกว่าเพราะทิฏฐิจึงไม่รู้เหตุเกิดแห่งวิญญาณ

ในวิญญาณอัญญาณสูตร ความไม่รู้ในวิญญาณ กล่าวว่า ที่กรุงสาวัตถี วัจฉโคตรปริพาชกนั่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า ‘โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “วัจฉะ เพราะความไม่รู้ในวิญญาณ เพราะความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งวิญญาณ เพราะความไม่รู้ในความดับแห่งวิญญาณ เพราะความไม่รู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้จึงเกิดขึ้น” (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๑๑/๓๗๘,๑๗/๖๖๑/๓๘๓)

เหตุเกิดแห่งเวทนา:ปัจจัยให้เกิดเวทนา, คำตอบของพระผู้มีพระภาคต่อวิจฉโคตรปริพาชกว่าเพราะทิฏฐิจึงไม่รู้เหตุเกิดแห่งเวทนา

ใน เวทนาอัญญาณสูตร ความไม่รู้ในเวทนา กล่าวว่า ที่กรุงสาวัตถี วัจฉโคตรปริพาชกนั่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า ‘โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่”พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “วัจฉะ เพราะความไม่รู้ในเวทนา เพราะความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งเวทนา เพราะความไม่รู้ในความดับแห่งเวทนา เพราะความไม่รู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้จึงเกิดขึ้นในโลก” (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๐๘/๓๗๖)

เหตุเกิดแห่งสักกายะ: ปัจจัยให้เกิดสักกายะ คือตัณหา ๓ , เหตุเกิดของสักกายะ คือ ตัณหา ๓

ในสักกายสูตร เรื่องสักกายะ กล่าวว่า ที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงสักกายะ เหตุเกิดแห่งสักกายะ ความดับแห่งสักกายะ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ‘สักกายะนั้น ได้แก่ อุปาทานขันธ์

๕ ประการ' คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือรูป (๒) เวทนูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือเวทนา (๓) สัญญูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสัญญา (๔) สังขารูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือสังขาร (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ เหตุเกิดแห่งสักกายะ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติเพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ คือ (๑) กามตัณหา (๒) ภวตัณหา (๓) วิภวตัณหา (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๐๕/๒๐๑)

เหตุเกิดแห่งสังขาร: ปัจจัยให้เกิดสังขาร, คำตอบที่พระผู้มีพระภาคทรงมีต่อวัจฉโคตรปริพาชกว่าทิฏฐิ จึงไม่รู้เหตุเกิดแห่งสังขาร

ในสังขารอัญญาณสูตร ความไม่รู้ในสังขาร กล่าวว่า ที่กรุงสาวัตถี วัจฉโคตรปริพาชกนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า "ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า 'โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง ฯลฯ หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่" พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "วัจฉะ เพราะความไม่รู้ในสังขาร เพราะความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งสังขาร เพราะความไม่รู้ในความดับแห่งสังขาร เพราะความไม่รู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้จึงเกิดขึ้นในโลก" (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๑๐/๓๗๗)

เหตุเกิดแห่งสัญญา: ปัจจัยให้เกิดสัญญา, พระผู้มีพระภาคตรัสตอบวัจฉโคตรว่า เพราะทิฏฐิเกิดจึงไม่รู้เหตุเกิดแห่งสัญญา

ในสัญญาอัญญาณสูตร ความไม่รู้ในสัญญา กล่าวว่าที่กรุงสาวัตถี วัจฉโคตรปริพาชกนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า "อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า 'โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง ฯลฯ หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่' พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า "วัจฉะ เพราะความไม่รู้ในสัญญา เพราะความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งสัญญา เพราะความไม่รู้ในความดับแห่งสัญญา เพราะความไม่รู้ในปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสัญญา ทิฏฐิหลายอย่างเหล่านี้จึงเกิดขึ้นในโลกว่าโลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่"(สำ.ข.(ไทย)๑๗/๖๐๙/๓๗๖)

เหตุคล้อยตามวาทะ: สาเหตุของการเห็นดีด้วยตามวาทะนี้, วาทะของบุคคลที่สำคัญธรรมบท ๔ ว่าควรติเตียน คัดค้าน

ในปริพพาชกสูตร กล่าวถึงบุคคลใดสำคัญธรรมบท ๔ ประการนี้ว่า ควรติเตียน ควรคัดค้าน บุคคลนั้นย่อมได้รับฐานะ ๔ ประการ พร้อมทั้งเหตุคล้อยตามวาทะไม่ชอบธรรม ที่น่าติเตียนในปัจจุบัน คือ (๑) ถ้าติเตียน คัดค้านอนภิชฌาที่

จัดเป็นธรรมบท ก็ชื่อว่าเป็นผู้บูชา สรรเสริญสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีอภิชฌา มีราคะแรงกล้าในกามทั้งหลาย (๒) ถ้าติเตียน คัดค้านอพยาบาทที่จัดเป็นธรรมบท ก็ชื่อว่าเป็นผู้บูชา สรรเสริญสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีจิตพยาบาท มีความดำริแห่งจิตชั่วร้าย (๓) ถ้าติเตียน คัดค้านสัมมาสติที่จัดเป็นธรรมบท ก็ชื่อว่าเป็นผู้บูชา สรรเสริญสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ (๔) ถ้าติเตียน คัดค้านสัมมาสมาธิที่จัดเป็นธรรมบท ก็ชื่อว่าเป็นผู้บูชาสรรเสริญสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่งต่างจากปริพาชกชื่อวัสสะและภัญญะ ผู้อยู่ในอุกกลชนบท เป็นอเหตุกวาทะ อกิริยวาทะ นัตถิกวาทะ สำคัญธรรมบท ๔ ประการนี้ว่าไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะกลัวการนินทา การกระทบกระทั่ง และการกล่าวให้ร้าย” (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๔๙)

เหตุเครื่องสลัดออก: เหตุเครื่องสลัดออกจากทุกข์, พรหมสถานที่เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ

ในพรหมนิมันตนิกสูตร การเชื้อเชิญของพรหม กล่าวถึงเมื่อพระผู้มีภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่โคนต้นสาละใหญ่ในสุภควัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐา ในสมัยนั้น พกพรหมมีทิฏฐิชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า ‘พรหมสถานนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนไปเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ก็แลเหตุเครื่องสลัดออกจากทุกข์อย่างยิ่ง นอกจากพรหมสถานนี้ไม่มี’ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๐๑/๕๓๗)

เหตุเครื่องหล่อเลี้ยง: เป็นคำถามของสกวาทีกับปรวาทีว่า อนาคตญาณรู้โดยเหตุเครื่องหล่อเลี้ยงใช่ไหม ได้คำตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ในอนาคตญาณกถา เรื่องอนาคตญาณ เป็นคำถามของสกวาทีถามปรวาทีว่า อนาคตญาณมีอยู่ใช่ไหม ปรวาทีตอบว่าใช่ สกวาทีถามว่า อนาคตญาณนั้นรู้อนาคตได้โดยมูล โดยเหตุ โดยแหล่งกำเนิด โดยต้นกำเนิด โดยบ่อเกิด โดยสมุฏฐาน โดยเหตุเครื่องหล่อเลี้ยง โดยอารมณ์ โดยปัจจัยโดยสมุทัยใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๓๙/๔๖๗)

เหตุดับ: บทอันประเสริฐสงบ, เหตุดับของความรู้เหตุเกิด เหตุดับ, เหตุของการรู้คุณ รู้โทษ, เป็นหนึ่งในสันติวรบท, บทที่พระตถาคตรงตรู้สแล้ว

ในปัญจัตตยสูตร กล่าวว่า สันติวรบท (บทอันประเสริฐสงบ) ไม่มีบทอื่นยิ่งกว่าที่ตถาคตรู้แล้วนี้ คือ ความรู้เหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖๑ ตามความเป็นจริง แล้วจึงหลุดพ้นได้เพราะไม่ถือมั่น

SAMPLE

สันติวรบทที่พระตถาคตรู้แล้วนี้นั้น คือ ความรู้เหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และอุบายเป็นเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง แล้วจึงหลุดพ้นได้เพราะไม่ถือมั่น' (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๓/๔๓)

เหตุดับปัญญา:การดับกามวิตก, การไม่ประมาทในการบรรเทา ในการละกามวิตก ซึ่งกามวิตกเป็นเหตุดับปัญญา ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

ในเทฺวธาวิตักกสูตร กล่าวว่า กามวิตกย่อมเกิดขึ้นแก่เราผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจ เมื่อเราทราบชัดว่า 'กามวิตกนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว' กามวิตกนั้น ย่อมเบียดเบียนตนบ้าง ผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นบ้าง เป็นเหตุดับปัญญา เป็นส่วนแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นย่อมละ บรรเทา ทำกามวิตกที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ให้หมดสิ้นไป (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๗/๒๑๙)

เหตุถอนลูกศรคือความโศก:ธรรมบรรยายชื่อโสกสัลลหรณะ (ถอนความโศก), คำกราบทูลของนารทะต่อพระเจ้ามุณฑะว่า ประโยชน์เล็กน้อยย่อมไม่ได้ด้วยความเศร้าโศก ในนารทสูตร นายนารทกล่าวว่า ประโยชน์แม้เล็กน้อยในโลกนี้ ใคร ๆ ย่อมไม่ได้ด้วยความเศร้าโศก ย่อมไม่ได้ด้วยความคร่ำครวญ พวกศัตรูทราบว่า เขาเศร้าโศก เป็นทุกข์ ย่อมดีใจพระเจ้ามุณฑะตรัสชมว่า "ท่านผู้เจริญ ธรรมบรรยายชื่อ โสกสัลลหรณะ เป็นเหตุถอนลูกศรคือ ความโศกได้อย่างแท้จริง ท่านผู้เจริญ ธรรมบรรยายนี้เป็นเหตุถอนลูกศรคือความโศกได้อย่างแท้จริง เพราะได้ฟังธรรมบรรยายนี้ ข้าพเจ้าจึงละลูกศรคือความโศกได้" (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๕๐/๘๗)

เหตุท้อแท้ในสิกขา: เหตุให้เบื่อหน่ายในการประพฤติพรหมจรรย์ ได้แก่ การล่วงละเมิดศีล ๕ และเหตุท้อแท้ในอธิสีลสิกขา

ในสิกขาทุพพัลยสูตร เรื่องเหตุท้อแท้ในสิกขา กล่าวถึงเหตุท้อแท้ในสิกขา ๕ ประการ คือ (๑) การฆ่าสัตว์ (๒) การลักทรัพย์ (๓) การประพฤติผิดในกาม (๔) การพูดเท็จ (๕) การเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทแต่ ให้พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพื่อละเหตุท้อแท้ในสิกขา ๕ ประการนี้ (องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๖๓/๕๔๘,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๗๓/๕๕๙,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๘๓/๕๖๑)

เหตุทำปัญญาให้เจริญ: เนกขัมมวิตกที่เกิดแก่ผู้ไม่ประมาท, เนกขัมมวิตกเป็นไปเพื่อทำปัญญาให้เจริญ เป็นไปเพื่อนิพพาน

SAMPLE

ในเทวธาวิตักกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเนกขัมมวิตกที่เกิดขึ้นแก่ผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่อย่างนี้ เรานั้นย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่า ‘เนกขัมมวิตกนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว’ แต่เนกขัมมวิตกนั้นไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น เป็นเหตุทำปัญญาให้เจริญ ไม่เป็นส่วนแห่งความคับแค้น เป็นไปเพื่อนิพพาน (ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๙/๒๒๐)

เหตุที่เป็นกามาวจร ๙: สภาวธรรมคือ เหตุที่เป็นกุศลมี ๓ เหตุที่เป็นอกุศลมี ๓ เหตุที่เป็นอัพยากฤตมี ๓

ในนิกเขปกัณฑ์ ทุกนิกเขปะ เหตุโคจฉกะ กล่าวถึงเหตุที่เป็นกามาวจร ๙ ว่า บรรดาเหตุเหล่านั้น เหตุที่เป็นกามาวจร ๙ คือ เหตุที่เป็นกุศลมี ๓ เหตุที่เป็นอกุศลมี ๓ เหตุที่เป็นอัพยากฤตมี ๓ สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าเหตุที่เป็นกามาวจร ๙(อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๖๙/๒๗๔

เหตุที่เป็นกุศล: อโลภะ ไม่โลภ อโทสะ ไม่โกรธ อโมหะ ไม่หลง

ใน ทุกนิกเขปะ เหตุโคจฉกะ เหตุทุกะ กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุ คือ เหตุที่เป็นกุศลมี ๓ เหตุที่เป็นอกุศลมี ๓ เหตุที่เป็นอัพยากฤตมี ๓ เหตุที่เป็นกามาวจรมี ๙ เหตุที่เป็นรูปาวจรมี ๖ เหตุที่เป็นอรูปาวจรมี ๖ เหตุที่เป็นโลกุตตระมี ๖ บรรดาสภาวธรรมที่เป็นเหตุเหล่านั้น เหตุที่เป็นกุศล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๖๐/๒๗๑)

เหตุที่เป็นกุศล ๓: อโลภะ ความไม่โลภ อโทสะ ความไม่โกรธ และอโมหะ ความไม่หลง

ในทุกนิกเขปะ เหตุโคจฉกะ กล่าวถึงบรรดาเหตุที่เป็นโลกุตตระ ๖ เหล่านั้น เหตุที่เป็นกุศล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ อโลภะ คือ ความไม่โลภ กิริยาที่ไม่โลภ ภาวะที่ไม่โลภ ความไม่กำหนัด กิริยาที่ไม่กำหนัด ภาวะที่ไม่กำหนัด ความไม่เพ่งเล็ง อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย กิริยาที่ไม่คิดประทุษร้าย ภาวะที่ไม่คิดประทุษร้าย อโมหะ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความรู้ในส่วนอดีต ความรู้ในส่วนอนาคต ความรู้ในส่วนอดีตและอนาคต ความรู้ในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ปัญญากิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียดความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าเหตุที่เป็นกุศล (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๗๓/๒๗๔)

SAMPLE

เหตุที่เป็นรูปาวจร ๖: เหตุที่เป็นอัพยากฤต ๓ และเหตุที่เป็นกุศล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ที่เป็นรูปาวจร

นิกเขปกัณฑ์ ทุกนิกเขปะ เหตุโคจฉกะ กล่าวว่า เหตุที่เป็นรูปาวจร ๖ คือ บรรดาสภาวธรรมที่เป็นเหตุเหล่านั้น เหตุที่เป็นรูปาวจร ๖ คือ เหตุที่เป็นกุศลมี ๓ เหตุที่เป็นอัพยากฤตมี ๓ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเหตุที่เป็นรูปาวจร ๖ (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๗๐/๒๗๔)

เหตุที่เป็นโลกุตตระ ๖: เหตุที่เป็นกุศล ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ, เหตุที่เป็นอัพยากฤตมี ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ที่เป็นโลกุตตระ

ในทุกนิกเขปะ เหตุโคจฉกะ กล่าวถึงเหตุที่เป็นโลกุตตระ ๖ ว่า ได้แก่เหตุที่เป็นกุศลมี ๓ เหตุที่เป็นอัพยากฤตมี ๓ เหตุที่เป็นกุศล ๓ (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๗๒/๒๗๔)

เหตุที่เป็นอกุศล ๓: เหตุที่เป็นอกุศลคือ โลภะ ความโลภ ความกำหนัด โทสะ ความโกรธ ความอาฆาต โมหะ ความหลง ความไม่รู้อริยสัจ ๔

ในทุกนิกเขปะ เหตุโคจฉกะ กล่าวถึงเหตุที่เป็นอกุศล ๓ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ โลภะ คือ ความกำหนัด ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความกำหนัดด้วยอำนาจความ เพลิดเพลิน ความหมกมุ่น ความใคร่ ความข้องอยู่ ความจมอยู่ โทสะ คือ ความอาฆาตเกิดขึ้นว่า ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสียแก่เรา ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่คนที่รัก ผู้นี้จักทำความเจริญแก่คนผู้ไม่เป็นที่รัก ที่ชอบพอของเรา ผู้นี้คิดประทุษร้าย ความคิดมุ่งร้าย ผู้นี้คิดพิโรธ มีความแค้น ดุร้าย เกรี้ยวกราด ไม่แช่มชื่นแห่งจิต โมหะ คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัยธรรมนี้จึงมี (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๖๔/๒๗๒)

เหตุที่เป็นอรูปาวจร ๖: เหตุที่เป็นอรูปาวจร ๖ คือ เหตุที่เป็นกุศล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เหตุที่เป็นอัพยากฤต ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

ในทุกนิกเขปะ เหตุโคจฉกะ กล่าวถึงเหตุที่เป็นอรูปาวจร ๖ เหตุที่เป็นกุศลมี ๓ เหตุที่เป็นอัพยากฤตมี ๓ เหตุที่เป็นกุศล ๓ คือ อโลภะ ความไม่โลภ อโทสะ ความไม่โกรธ อโมหะ ความไม่หลง ฝ่ายวิบากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศล เหตุที่เป็นอัพยากฤต ๓ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๗๑/๒๗๔)

เหตุที่เป็นอัพยากฤต ๓: เหตุแห่งอัพยากฤต คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ

SAMPLE

ในทุกนิกเขปะ เหตุโคจฉกะ กล่าวว่า เหตุที่เป็นอัพยากฤต ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ (อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๖๘/๒๗๔,อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๗๗/๒๗๕)

เหตุเที่ยวไป: วิตกเป็นเหตุเที่ยวไป, ความกังวลทำให้คนเที่ยวไป, ปัญหาที่เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาค

ในสัญโญชนสูตร ว่าด้วยเครื่องประกอบไว้ กล่าวถึงเทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า โลกมีอะไรเล่าเป็นเครื่องประกอบไว้ อะไรเล่าเป็นเหตุเที่ยวไปของโลกนั้น เพราะละอะไรได้เล่า พระองค์จึงตรัสว่า นิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกมีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องประกอบไว้ วิตกเป็นเหตุเที่ยวไปของโลกนั้น เพราะละตัณหาได้ เราจึงกล่าวว่า นิพพาน (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๖๔/๗๔)

เหตุน่าสะดุ้ง: ภัยและตัณหา, เหตุที่แก้ได้ด้วยการพิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร ว่าไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เป็นต้น

ในอลคัททูปมสูตร อุปมาด้วยอสรพิษ กล่าวถึงอริยสาวกผู้ได้สดับการพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่สะดุ้งในเมื่อไม่มีเหตุน่าสะดุ้ง คือ ภัยและตัณหา ได้พบพระอริยะทั้งหลาย ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับคำแนะนำดีแล้วในธรรมของพระอริยะ พบสัตบุรุษทั้งหลายฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ได้รับคำแนะนำดีแล้วในธรรมของสัตบุรุษ ว่า ‘จึงพิจารณาเห็นรูป เวทยา สัญญา สังขาร ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ พิจารณาเห็นรูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ฟังแล้ว อารมณ์ที่ทราบแล้ว ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วย ใจว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ พิจารณาทิฏฐิฏฐานที่เป็นไปว่า ‘นั้นโลก นั้นอัตตา เรานั้นตายแล้ว จักเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่ เทียบเท่าสิ่งคงที่อย่างนั้นแล’ ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’(ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๑/๒๕๗,ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๒๔๑/๑๘)

เหตุน่าอัศจรรย์: น่าพิศวง,น่าประหลาดใจ,น่าแปลก,น่ามหัศจรรย์,ปรากฏการณ์อันเนื่องแต่บุญญาภินิหารของพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้า เช่นเมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้แสดงปฐมเทศนา ปลงอายุสังขาร และปรินิพพาน จะมีเหตุน่าอัศจรรย์ของโลกธาตุเกิดขึ้น

ในปรินิพพานสูตร กล่าวถึงเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพาน ท่านพระอานนท์ได้กล่าวคาถา พร้อมกับการเสด็จปรินิพพานว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระอาการอันล้ำเลิศทุกอย่าง๒เสด็จปรินิพพานแล้ว ในกาลนั้น ได้เกิดเหตุน่าอัศจรรย์ ขนพองสยองเกล้า(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๖/๒๖๑)

SAMPLE

เหตุปรากฏ: เรื่องที่เกิดขึ้น, เรื่องที่หาได้ยากในโลก ๖ ประการ เช่น ความปรากฏแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในปาตุภาวสูตร กล่าวถึงเหตุปรากฏ ว่า เหตุปรากฏ ๖ ประการ หาได้ยากในโลก คือ (๑) ความปรากฏแห่งตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หาได้ยากในโลก (๒) บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ หาได้ยากในโลก (๓) บุคคลผู้เกิดขึ้นในถิ่นอริยะ หาได้ยากในโลก (๔) ความมีอินทรีย์ไม่บกพร่อง หาได้ยากในโลก (๕) ความไม่โง่เขลา ความไม่เป็นคนเซอะ หาได้ยากในโลก (๖) ความพอใจในกุศลธรรม หาได้ยากในโลก (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๙๖/๖๒๐)

เหตุปัจจัย: เหตุที่ปัจจัยที่สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอัตตาและโลกว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ด้วยมูลเหตุ ๒ อย่าง

พรหมชาลสูตร ทิฏฐิ ๖๒ อธิจจสมุปปันนวาทะ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสมูลเหตุที่ ๑ ว่า มีทวยเทพชื่ออสัญญีสัตว์จุติ (เคลื่อน) จากชั้นนั้นเพราะเกิดสัญญาขึ้น ข้อที่สัตว์ผู้จุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้วออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วอาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ตามระลึกถึงความเกิดสัญญา ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้ เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า'อัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย เพราะเหตุไร เพราะเมื่อก่อนเราไม่ได้มีแล้ว บัดนี้ก็ไม่มี จึงน้อมไปเพื่อเป็นผู้สงบ'

พระผู้มีพระภาคตรัสมูลเหตุที่ ๒ ว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญอาศัยอะไรปรารภอะไร จึงมีวาทะว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอัตตาและโลกว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า 'อัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย'

(ที.สี.(ไทย)๙/๖๗/๒๘, ที.สี.(ไทย)๙/๖๘/๒๘ที.สี.(ไทย),๙/๖๘/๒๙,ที.สี.(ไทย)๙/๖๙/๒๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๑/๑๑๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๑/๑๑๘,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๘/๓๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๑๙/๓๑,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๒๐/๓๒,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๙๓/๙๕,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๔๐/๑๗๕,สำ.ส.(ไทย)๑๘/๑๔๑/๑๗๕)

เหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมไม่ดำรงอยู่ได้นาน:เหตุปัจจัย ๕ ประการ ที่ทำให้พระพุทธศาสนาตั้งอยู่ได้ไม่นาน คือ ไม่เคารพพระศาสดา ไม่เคารพในพระธรรม ไม่เคารพในพระสงฆ์ ไม่เคารพในไตรสิกขา และไม่เคารพซึ่งกันและกัน

SAMPLE

ในกิมพิลสูตร เรื่องท่านพระกิมพิละ กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าไผ่ เขตเมืองกิมิลา ครั้งนั้น ท่านพระกิมพิละได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมไม่ดำรงอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “กิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาในธรรมวินัยนี้ (๑) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในศาสดา (๒) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในธรรม (๓) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในสงฆ์ (๔) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในสิกขา (๕) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงกันและกัน” (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๐๑/๓๔๓)

เหตุผล: คำที่เจ้าลิจฉวีนามว่าสุนักขัตตะเคยกล่าว สรรเสริญพุทธคุณ เช่น อรหัง สัมมาสัมพุทโธ

ในปาฏิกสูตร เรื่องเจ้าลิจฉวีนามว่าสุนักขัตตะ กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสกับสุนักขัตตะว่า เธอเคยกล่าวสรรเสริญเราที่วัชชีคามด้วยเหตุผลหลายอย่างว่า ‘พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควร ฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ สุนักขัตตะ เธอเคยกล่าวสรรเสริญเราที่วัชชีคามด้วยเหตุผลหลายอย่าง อย่างนี้แล (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕/๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗/๘๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๓/๒๑๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๓/๙๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๘/๒๕๕๗)

เหตุฝ่ายกุศล: เหตุฝ่ายกุศล ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

คติกถา เรื่องคติ กล่าวถึงในชวนขณะแห่งกุศลกรรม เหตุ ๓ ประการ ฝ่ายกุศลเป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ในขณะติดใจ เหตุ ๒ ประการฝ่ายอกุศลเป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๓ ประการ ฝ่ายอัพยากฤตเป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี แม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๒/๓๙๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๓/๓๙๖,ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๒๓๒/๑๙๙)

เหตุฝ่ายต่ำ: เหตุฝ่ายต่ำที่ทำให้สัทธรรมเสื่อมสูญ, เหตุฝ่ายต่ำ ๕ ประการ คือไม่ยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในไตรสิกขา และไม่ยำเกรงในสมาธิ

SAMPLE

ในสัทธัมมัปปฏิรูปกสูตร เรื่องสาเหตุที่ทำให้สัทธรรมเสื่อมสูญ กล่าวถึง เหตุฝ่ายต่ำ ๕ ประการนี้ เป็นไปเพื่อความเลือนหาย เพื่อความเสื่อมสูญไปแห่งสัทธรรม คือ (๑) ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพยำเกรงในพระศาสดา (๒) ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพยำเกรง ในพระธรรม (๓) ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพยำเกรงในพระสงฆ์ (๔) ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพยำเกรงในสิกขา (๕) ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพยำเกรงในสมาธิ (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๕๖/๒๖๓)

เหตุฝ่ายอกุศล: เหตุ ๓ ประการ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และ อโมหะ เหตุ ๒ ประการ ได้แก่ โลภะและโมหะ

ในคติกถา ว่าด้วยคติ กล่าวถึงเหตุ ๒ ประการฝ่ายอกุศล เป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๓ ประการ ฝ่ายอัพยากฤตเป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี แม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๒/๓๙๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๓/๓๙๖,ขุ.ป.อ.(บาลี)๒/๒๓๒/๑๙๙)

เหตุฝ่ายอัพยากฤต: เหตุฝ่ายอัพยากฤต ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ

คติกถา เรื่องคติ กล่าวถึงในติเหตุกปฏิสนธิขณะ เหตุ ๓ ประการ ฝ่ายอัพยากฤต คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ฝ่ายวิบากแห่งสภาวธรรมที่เป็นกุศล เป็นสหชาตปัจจัยแก่เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า แม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี แม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๒/๓๙๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๓/๓๙๖,ขุ.ป.อ.(บาลี)๒/๒๓๒/๑๙๙)

เหตุเพลิดเพลิน: คำที่ใกล้ธรรมที่ไม่เป็นเหตุเพลิดเพลินของสมณพราหมณ์ผู้มีวาทะว่า สิ่งทั้งปวงไม่เป็นที่พอใจแก่เรา

ในทีฆนขสูตร ทิฏฐิเป็นเหตุให้เกิดวิวาท กล่าวว่า “อัคคิเวสสนะ บรรดาทิฏฐิเหล่านั้น ทิฏฐิของสมณพราหมณ์ผู้มีวาทะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘สิ่งทั้งปวงไม่เป็นที่พอใจแก่เรา’ นั้น อยู่ใกล้ความไม่กำหนัด ใกล้ธรรมเป็นเครื่องเปลื้องสัตว์ ใกล้ธรรมที่ไม่เป็นเหตุเพลิดเพลิน ใกล้ธรรมที่ไม่เป็นเหตุเกาะติด ใกล้ธรรมที่ไม่เป็นเหตุยึดมั่น” (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๑/๒๔๐)

เหตุสูตร : มี ๒ สูตร ความหมายสูตรต่างกันและเนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.เหตุสูตร :พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าไม่มีเหตุเป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย บริสุทธิ์เอง ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ไม่มีความสามารถของบุรุษ ไม่มีความพยายามของบุรุษ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตาตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะของตน เสวยสุขและทุกข์ในอภิชาติทั้ง ๖ เท่านั้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๒/๒๙๐)

อรรถกถาอธิบายว่า สัตว์ หมายถึงสัตว์ทุกจำพวก เช่น อูฐ โค ลา ปาณะ หมายถึงสัตว์ที่มี ๑ อินทรีย์ ๒ อินทรีย์ เป็นต้น ภูตะ หมายถึงสัตว์ทุกจำพวกที่เกิดจากฟองไข่และเกิดในครรภ์มารดา ชีวะ หมายถึงพวกพืชทุกชนิด คำว่า อภิชาติ หมายถึงการกำหนดหมายชนชั้น เช่น โจรเป็นกัณหาภิชาติ (สีดำ) นักบวชเป็นนีลาภิชาติ (สีเขียว) นิครนถ์เป็นโลหิตาภิชาติ (สีแดง) คฤหัสถ์เป็นหลิททาภิชาติ (สีเหลือง) อาชีวกเป็นสุกกาภิชาติ (สีขาว) นักบวชที่เคร่งวัตรปฏิบัติเป็นปรมสุกกาภิชาติ (สีขาวยิ่งนัก) (สำ.ข.อ. ๒/๑๒๓-๒๑๕/๓๗๔, ที.สี.อ. ๑๖๘/๑๔๗) (สำ.ข.อ. ๒/๒๑๒/๓๗๒-๓๗๓,ที.สี.อ. ๑๖๘/๑๔๖)

2.เหตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้มาตุคามไปเกิดในสุคติ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ได้เพราะเพราะกำลังศีลเป็นเหตุ ไม่ใช่เพราะกำลังรูป กำลังทรัพย์ กำลังญาติและกำลังบุตรเป็นเหตุ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๐/๓๓๑)

เหตุแห่งกรรม: การเกิดขึ้นของกรรม, ปัจจัยให้เกิดกรรม, เหตุแห่งกรรมดีกรรมชั่วในชาติก่อนของตถาคต

เทวทหสูตร กล่าวว่า ตถาคตมีวาทะอย่างนี้ คำกล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อ ๆ กันมา จึงเป็นเหตุให้ได้รับการสรรเสริญ คือ ถ้าหมู่สัตว์เสวยสุขและทุกข์เพราะเหตุแห่งกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อน ตถาคตพึงเป็นผู้ทำกรรมดีไว้ในชาติก่อนแน่ จึงเป็นเหตุให้ตถาคต เสวยสุขเวทนาอันไม่มีอาสวะเห็นปานนี้ในบัดนี้ (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๐/๒๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๔๖/๕๙๐)

SAMPLE

เหตุแห่งความประมาท:คุณสมบัติของพระผู้มีพระภาคที่เว้นขาดจากการดื่มสุราเมรัยอันเป็น เหตุแห่งความประมาท, คุณสมบัติที่พระนางมหาปชาบดีโคตมีเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า

ในทักขิณาวิภังคสูตร กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคก็ทรงมีพระอุปการะมากแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ว่า พระผู้มีพระภาคเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ ทรงเป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท นางทรงอาศัยพระผู้มีพระภาคแล้ว จึงทรงมีความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ มีศีลที่พระอริยะยินดี ทรงอาศัยพระผู้มีพระภาคแล้ว จึงเป็นผู้หมดความสงสัยในทุกข์ ในทุกขสมุทัย ในทุกขนิโรธ ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ขอพระผู้มีพระภาค โปรดรับผ้าใหม่ทั้งคู่ของพระนางมหาปชาบดีโคตมีเถิด พระนางทรงมีอุปการะมาก เป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาค ทรงทะนุถนอมเลี้ยงดูให้พระผู้มีพระภาคเสวยน้ำนม ในเมื่อพระชนนีสวรรคตแล้ว แม้พระผู้มีพระภาคก็ทรงมีอุปการะมากแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงอาศัยพระผู้มีพระภาค(ม.อุป.(ไทย)๑๔/๓๗๗/๔๒๖)

เหตุแห่งจิตตุปบาท: การขจัดขัดเกลาอกุศลธรรมมีวิหิงสา เป็นต้น, ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสบอกแก่นายจุนทะว่าธรรมนี้พระองค์ได้แสดงแล้ว

ในสัลเลขสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับนายจุนทะ ว่า เหตุแห่งสัลเลขธรรม เราได้แสดงแล้วเหตุแห่งจิตตุปบาท เราได้แสดงแล้ว เหตุแห่งการหลีกเลี่ยง เราได้แสดงแล้ว เหตุแห่งภาวะเบื้องสูง เราได้แสดงแล้ว เหตุแห่งความดับทุกข์เราได้แสดงแล้ว จุนทะ กิจอันใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์ ผู้เอ็นดูอนุเคราะห์เหล่าสาวกควรทำกิจนั้น เราตถาคตได้ทำแล้วแก่เธอทั้งหลายดูก่อนจุนทะ นั่นควงไม้ นั่นเรือนร้าง เธอทั้งหลายจงเพ่งดูเถิด อย่าประมาท อย่าได้เป็นผู้มีความเดือดร้อนในภายหลังเลย นี้เป็นคำสอนสำหรับเธอทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ท่านพระมหาจุนทะ ชื่นชม ยินดีภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า (ม.มู, (มหามกุฏ) ๑๗/๑๐๙/๔๘๖)

เหตุแห่งทุกข์: สิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์มีความเสื่อมหรือความสูญเสีย เป็นต้น ได้แก่ โสกะ ความโศก ปริเทวะ คร่ำครวญ อุปายาส ความแค้น

ในมหาสติปัฏฐานสูตร ธัมมานุปัสสนา กล่าวถึงเหตุแห่งทุกข์ว่า โสกะ คือ ความเศร้าโศก กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความแห้งผากภายในความแห้งกรอบภายในของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ผู้ที่ถูกเหตุ

SAMPLE

แห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ ปริเทวะ คือ ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ อุปายาส คือ ความแค้น ความคับแค้น ภาวะที่แค้น ภาวะที่คับแค้น ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง(หรือ)ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๑/๓๒๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๒/๓๒๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๙๕/๓๒๖)

เหตุแห่งวิมุตติ: เหตุแห่งความหลุดพ้นได้แก่การแสดงธรรมแก่ภิกษุ แสดงธรรมตามที่ได้สดับมา สาธยายธรรม ตรึกตรองตามเพ่งธรรม เรียนสมาธินิมิตของพระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารี

ในสังคีติสูตร กล่าวถึงเหตุแห่งวิมุตติ ๕ คือ (๑) พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดงธรรมแก่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น (๒) พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร (๓) พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู ได้ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตน ได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร (๔) พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูได้ตรึกตามตรองตามเพ่งตาม ด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา (๕) พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูได้เรียนสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ในธรรมนั้นตามที่เธอได้เรียนสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี จิตย่อมตั้งมั่น นี้เป็นวิมุตตายตนะประการที่ ๕ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๒/๓๑๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๖/๓๒)

เหตุให้เกิดกรรม:เหตุให้เกิดกรรมชั่ว คือ โลภะ โทสะ โมหะ เหตุให้เกิดกรรมดี คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

ในนิทานสูตร เหตุให้เกิดกรรม กล่าวถึงเหตุให้เกิดกรรมชั่ว ๓ ประการ คือ (๑) โลภะ(ความอยากได้)เป็นเหตุให้เกิดกรรม (๒) โทสะ(ความคิดประทุษร้าย)เป็นเหตุให้เกิดกรรม (๓) โมหะ(ความหลง)เป็นเหตุให้เกิดกรรม และเหตุให้เกิดกรรมดี ๓ ประการ คือ (๑) อโลภะ ความไม่อยากได้ เป็นเหตุให้เกิดกรรม (๒) อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย เป็นเหตุให้เกิดกรรม (๓) อโมหะ ความไม่หลง เป็นเหตุให้เกิดกรรม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๙/๔๙๐)

SAMPLE

เหตุให้เกิดทุกข์: สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์, ข้อที่ ๒ แห่งอริยสัจ ๔, พระผู้มีพระภาคผู้แสดงธรรมที่พระเถรีตอบปัญหาแก่มารที่มาถาม

ตัวอย่างในจาลาเถรีคาถา ภาษิตของพระจาลาเถรี พระจาลาเถรีเมื่อจะกล่าวภาษิตที่มาร กล่าวแก่ตน จึงได้กล่าวภาษิตเหล่านี้กับมารว่า เราเป็นภิกษุณี อบรมอินทรีย์แล้ว ตั้งสติไว้มั่น รู้แจ้งบทอันสงบเป็นเหตุเข้าไปสงบระงับสังขารเป็นสุข มารถามว่า ท่านมีศีรษะโล้นบวชเจาะจงใครหนอ ท่านไม่ชอบใจลัทธิเดียรถีย์ ทำไมยังมางมงายประพฤติทางผิดนี้อยู่เล่า พระจาลาเถรีตอบว่า เหล่าชนที่ถือลัทธิเดียรถีย์นอกจากศาสนานี้ ยึดมั่นในทิฏฐิทั้งหลาย ไม่รู้แจ้งธรรม ไม่ฉลาดในธรรม ส่วนพระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมโปรดเราให้ล่วงเสียซึ่งทิฏฐิทั้งหลาย คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เราฟังคำสอนของพระองค์แล้ว ยินดีอยู่ในคำสอน ได้บรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๘๖/๕๘๕ขุ.เถรี.(ไทย),๒๖/๑๙๓/๕๘๖,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๒๑๕/๕๙๐,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๑๑/๖๐๖,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๔๔๕/๖๓๐)

เหตุให้ถูกตำหนิ: สาเหตุที่ทำให้ถูกติเตียน, ถูกกล่าวโทษ, คำที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามพระผู้มีพระภาคเรื่องที่ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นสัพพัญญู

ในกัณณกัตถลสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ชนเหล่าใดกล่าวถึงที่พระสมณโคดมตรัสว่า ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นสัพพัญญู มีปกติเห็นธรรมทั้งปวง จักปฏิญญาญาณทัสสนะอย่างเบ็ดเสร็จ ชนเหล่านั้นชื่อว่า พูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้หรือ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผลหรือ ไม่มีบ้างหรือที่คำกล่าวเช่นนั้น จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้ พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “มหาบพิตร ข้อนั้น การที่ชนเหล่าใดกล่าวเช่นนั้น ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๕๑/๔๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๗/๔๖๑)

เหตุให้สัตว์ร้องไห้: กิเลสเป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้, ความไม่รู้แจ้ง

ในปัจจยจตุกกนัย กล่าวถึงสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ ซึ่งเป็นปัจจุบันเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ ซึ่งเป็นปัจจุบันโดยเหตุปัจจัย มี ๓ วาระ (อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๖๐/๗๐๗)

เหตุให้ให้ลุ่มหลง: กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส

ในคุหัฏฐกสูตร เรื่องผู้ข้องอยู่ในถ้ำ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ท่านพระปิณโฑลภารทวาชะ ณ กรุงสาวัตถี ดังนี้ว่า นรชนผู้ข้องอยู่ในถ้ำ ถูกกิเลสมากหลายปิดบังไว้ เมื่อดำรงตนอยู่ อย่างนี้ ก็จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง ผู้เป็นเช่นนั้นแล ย่อมอยู่ไกล

จากวิเวก เพราะกามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของที่นรชนละได้ง่ายเลย (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๗๙/๖๘๘,ขุ.ม. (แปล) ๒๙/๗/๓๑)

เหตุให้อายุสั้น: อนายุสสธรรม, เหตุให้อายุสั้น คือ ไม่สัปปายะ ไม่รู้จักประมาณบริโภคสิ่งย่อยยาก เที่ยวไม่เหมาะสม และไม่ประพฤติพรหมจรรย์

ในปฐมอนายุสสาสูตร กล่าวถึงธรรมที่เป็นเหตุให้อายุสั้น ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ เป็นเหตุให้อายุสั้น คือ (๑) ไม่ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ (๒) ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ (๓) บริโภคสิ่งที่ย่อยยาก (๔) เที่ยวในเวลาไม่สมควร (๕) ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๒๕/๒๐๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๒๖/๒๐๖)

เหตุอัศจรรย์: ปรากฏการณ์อันเนื่องแต่บุญญาภินิหารของพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้า, เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา, เหตุ ๔ ประการ ย่อมเกิดเหตุอัศจรรย์

ปฐมตถาคตอัจฉริยสูตร เหตุอัศจรรย์ของพระตถาคต กล่าวถึงเหตุอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ ๔ ประการ แต่ปรากฏเพราะความปรากฏของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ (๑) พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างโอพารประมาณไม่ได้ เกินเลยอานุภาพของเทวดาทั้งหลายย่อมปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก (๒) พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา (๓) ตถาคตทรงบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ (๔) ตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม แสงสว่างโอพารประมาณไม่ได้ เกินเลยอานุภาพของเทวดาทั้งหลายย่อมปรากฏในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ แม้แต่โลกันตริกนรก ซึ่งเปิดตลอด ไม่มีอะไรปิดกั้น มืดมิด มองไม่เห็นอะไร ที่แสงสว่าง(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๗/๑๙๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๘/๑๙๖)

เห็นแก่ลาภ: เห็นแก่ได้, มักโลภ, มักโกรธเพราะเห็นแก่ลาภ, เป็นหนึ่งในบุคคลผู้มักโกรธ

ในปฐมโกธครุสูตร บุคคลผู้มักโกรธ กล่าวถึงบุคคล ๔ จำพวก ที่มักโกรธ มีปรากฏอยู่ในโลก คือ (๑) บุคคลผู้มักโกรธ ไม่เคารพสัทธรรม (๒) บุคคลผู้มักลบหลู่ ไม่เคารพสัทธรรม (๓) บุคคลผู้เห็นแก่ลาภ ไม่เคารพสัทธรรม (๔) บุคคลผู้เห็นแก่สักการะ ไม่เคารพสัทธรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๓/๗๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๔/๑๒๘)

เห็นแก่สักการะ: เห็นแก่ได้ในสักการะ, มุ่งแต่สักการะ, การเห็นแก่สักการะมีผลให้ไม่เคารพสัทธรรม ดำรงอยู่ในนรก

SAMPLE

ใน ปฐมโกธครุสูตร เรื่องบุคคลผู้มักโกรธ กล่าวถึงคนเห็นแก่ลาภสักการะ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้อยู่ในกลุ่มบุคคล ๔ จำพวก มีปรากฏอยู่ในโลก คือ (๑) บุคคลผู้มักโกรธ ไม่เคารพสัทธรรม (๒) บุคคลผู้มักลบหลู่ ไม่เคารพสัทธรรม (๓) บุคคลผู้เห็นแก่ลาภ ไม่เคารพสัทธรรม (๔) บุคคลผู้เห็นแก่สักการะ ไม่เคารพสัทธรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๓/๗๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๔/๑๒๘)

เห็นแก่อามิส: หวังลาภสักการะ เช่น จีวร อาหาร, หวังแก่อามิสนี้เป็นคุณสมบัติของภิกษุผู้ไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้อย่างหนึ่ง

ในทุติยอุปัฏฐากสูตร กล่าวถึงภิกษุผู้ควรและไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้ ว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้ คือ (๑) ไม่สามารถจัดยา (๒) ไม่ทราบสิ่งที่เป็นสัปปายะและสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะ นำสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะเข้ามา นำสิ่งที่เป็นสัปปายะออกไป (๓) เห็นแก่อามิส ไม่มีจิตเมตตา (๔) รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ อาเจียน หรือน้ำลายออกไปทิ้ง (๕) ไม่สามารถชี้แจงให้ภิกษุไข้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจ ให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา ตามกาลอันควร(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๒๔/๒๐๔,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๒๔/๔๙)

เห็นแจ้ง: เห็นอุปาทานขันธ์ ๕ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ในโลภสูตร ว่าด้วยโลภะ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้การเห็นแจ้งว่า ภิกษุทั้งหลาย ละธรรมอย่างหนึ่งได้ เราขอรับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่ง คือ โลภะ (ความอยากได้)ได้ เราขอรับรองความเป็นอนาคามีของเธอทั้งหลาย โลภะใดเป็นเหตุให้สัตว์ผู้โลภไปสู่ทุคติ ผู้มีปัญญาเห็นแจ้ง ย่อมละโลภะนั้นได้เพราะรู้โดยชอบ ครั้นละได้แล้ว จึงไม่ต้องหวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ไม่ว่าในกาลไหน ๆ (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๑/๓๔๖,ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑/๔๙)

เห็นชอบ: สัมมาทิฏฐิ, เห็นถูกต้อง,ข้อหนึ่งในบริขารแห่งสมาธิ ๗ ประการ

ในชวนสภสูตรบริขารแห่งสมาธิ ๗ ประการ กล่าวว่า ‘พวกเทพชั้นดาวดึงส์ผู้เจริญเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติบริขารแห่งสมาธิ ๗ ประการนี้ แม้ที่ทรงบัญญัติอย่างดี ก็เพียงเพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งสัมมาสมาธิ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ(๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๐/

SAMPLE

๒๒๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๙/๒๕๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๒/๓๓๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๑๔/๓๔๖)

เห็นด้วยปัญญา: เห็นด้วยวิปัสสนาปัญญา, เห็นในไตรลักษณะ ได้แก่ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน

ตัวอย่างในอนิจจลักขณวัตถุ เรื่องอนิจจลักษณะ กล่าวถึง พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์เรื่องทุกขลักษณะ เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ เรื่องอนัตตลักษณะ เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ (ขุ.ธ. ๒๕/๒๗๗/๑๑๘,ขุ.ธ.อ.(บาลี)๗/๕๖)

เห็นธรรม: รู้ธรรม, เข้าใจธรรม,หยั่งลงสู่ธรรมด้วยปัญญา ไม่มีความสงสัยในคำสอนของพระผู้มีพระภาค

ในอัมพัฏฐสูตร กล่าวถึงพราหมณ์โปกขรสาติประกาศตนเป็นอุบาสก เขาเห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรม หยั่งลงสู่ธรรม หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใด ๆ มีความแกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีก ในหลักคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่ท่านพระโคดมภาษิตของท่านพระโคดมชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านพระโคดมทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ แจ่มแจ้งดังตามประทีปในที่มืด ขอถึงท่านพระโคดมพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคดมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต ขอท่านพระโคดมจงเสด็จเข้าไปสู่โปกขรสาติตระกูล เหมือนดังที่เสด็จเข้าไปสู่ตระกูลอุบาสกอื่น ๆ ในเมืองอุกกัฏฐะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “พราหมณ์ ท่านกล่าวดีแล้ว” (ที.สี.(ไทย)๙/๒๙๙/๑๐๙,ที.สี.(ไทย)๙/๓๕๖/๑๔๙, ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๖/๔๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๐/๔๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๔/๔๖)

เห็นปรมัตถธรรม: รู้แจ้งความจริง, ทำให้แจ้งนิโรธสัจ คือการดับทุกข์

ในมุนิสูตร กล่าวถึงลักษณะของมุนี ว่า พระผู้มีพระภาคตรัส ว่า ผู้รู้แจ้งโลก เห็นปรมัตถธรรม ข้ามโอฆะ และสมุทรได้ เป็นผู้คงที่ ตัดกิเลสเครื่องร้อยรัดได้เด็ดขาด ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย ปราศจากอาสวะ นักปราชญ์ทั้งหลายประกาศว่า เป็นมุนี(ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๒๒๑/๕๕๑,ขุ.สุ.อ.(บาลี)๑/๒๒๑/๓๐๗)

SAMPLE

เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย : รู้โทษอย่างเบา, โทษเบา, สลัดออกในโทษที่มีประมาณน้อยเหล่านี้

ในฌานวิภังค์ สุตตันตภาชนีย์ กล่าวถึงเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อยว่า โทษอย่างต่ำ อย่างเบา ที่สมมติกันว่าโทษเบา ที่จะพึงทำด้วยความสำรวมระวัง และด้วยจิตตุปบาทที่เนื่องด้วยมนสิการ เหล่านี้เรียกว่า โทษมีประมาณน้อย ภิกษุเป็นผู้เห็นโทษ ภัย ความชั่วร้าย และเห็นการสลัดออกในโทษที่มีประมาณน้อยเหล่านี้ จึงเรียกว่า เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๑๕/๓๘๙)

เห็นเหตุได้ดี: เข้าใจเหตุได้ดี, เห็นเหตุในอานิสงส์แห่งการทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ๖ ประการ ในอานิสังสสูตร เรื่องอานิสงส์แห่งโสดาปัตติผล กล่าวถึงอานิสงส์แห่งการทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ๖ ประการ คือ (๑) มีความแน่นอนในสัทธรรม (๒) มีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดา (๓) ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ไม่มีความทุกข์ (๔) ประกอบด้วยอสาธารณญาณ(๕) เห็นเหตุได้ดี (๖) เห็นธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุได้ดี (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๙๗/๖๒๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๔/๖๒๖)

เหมกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเหมกเถระ มีเนื้อหาที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านเป็นดาบสชื่อว่าอโนมะ ได้ทำจิตให้เลื่อมใสต่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสีอยู่เสมอ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๒ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๕ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๓/๖๗๘)

เหมกมาณวกปัญหา : ปัญหาของเหมกมาณพ ปัญหาของเหมกมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๘ เกี่ยวกับคำพยากรณ์ของอาจารย์เจ้าลัทธิ ธรรมเครื่องกำจัดตัณหา และนิพพาน มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยเหมกมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา

เหมกมาณพทูลถามว่า
ก่อนแต่ศาสนาของพระโคดม
อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่าใดเคยพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ว่า
เหตุนี้ได้เป็นมาแล้วอย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้
คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นเป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา
คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นมีแต่จะทำให้ตรึกไปต่าง ๆ
ข้าพระองค์จึงไม่ยินดีคำพยากรณ์นั้น
ข้าแต่พระมุนี บุคคลรู้ชัดธรรมใดแล้ว
มีสติเที่ยวไปอยู่ พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาในโลกได้

SAMPLE

ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่เป็นเครื่องกำจัดตัณหา
แก่ข้าพระองค์เถิด (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙๑/๗๖๒)

เหมกมาณวปัญหา : ปัญหาของเหมกมาณพ (ท่านเหมกะทูลถาม ดังนี้)

ก่อนแต่ศาสนาของพระโคดม อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่าใดเคยพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ว่า เหตุนี้ได้เป็นมาแล้วอย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้ คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นเป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นมีแต่จะทำให้ตรึกไปต่าง ๆ ข้าพระองค์จึงไม่ยินดีในคำพยากรณ์นั้น (๑)

(ท่านเหมกะทูลถามว่า) ข้าแต่พระมุนี บุคคลรู้ชัดธรรมใดแล้ว มีสติ เที่ยวไปอยู่พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาในโลกได้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรม (นั้น) ที่เป็นเครื่องกำจัดตัณหา แก่ข้าพระองค์เถิด (๒)

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) เหมกะ นิพพานบทอันไม่แปรผัน เป็นเครื่องกำจัดความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในปิยรูปทั้งหลายที่ได้เห็น ได้ยินได้รับรู้และได้รู้ ในโลกนี้ (๓)

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า) ชนเหล่าใดผู้มีสติ รู้นิพพานนั้นแล้ว เห็นธรรมดับกิเลสได้แล้ว ชนเหล่านั้น เป็นผู้สงบทุกเมื่อ ข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาในโลกได้แล้ว (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๙/๒๕)

เหมกมาณวปัญหานิทเทส :แสดงปัญหาของเหมกมาณพ คืออธิบายปัญหาของเหมกมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๘ เกี่ยวกับคำพยากรณ์ของอาจารย์เจ้าลัทธิ ธรรมเครื่องกำจัดตัณหา และนิพพาน มีทั้งหมด ๔ คาถา โดยเหมกมาณพทูลถาม ๒ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๒ คาถา

เหมกมาณพทูลถามว่า ก่อนแต่ศาสนาของพระโคดม อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่าใดเคยพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ว่า เหตุนี้ได้เป็นมาแล้วอย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้ คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นเป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นมีแต่จะทำให้ตรึกไปต่าง ๆ ข้าพระองค์จึงไม่ยินดีคำพยากรณ์นั้น ข้าแต่พระมุนี บุคคลรู้ชัดธรรมใดแล้ว มีสติเที่ยวไปอยู่ พึงข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาในโลกได้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมที่เป็นเครื่องกำจัดตัณหา แก่ข้าพระองค์เถิด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า อาจารย์เจ้าลัทธิเหล่าใด เคยพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ หมายถึงพราหมณ์พาวรีและอาจารย์คนอื่น ๆ ของพราหมณ์พาวรีเคยพยากรณ์ คือ เคยบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศหลักการของตน ลัทธิและความประสงค์ของตนว่า เหตุนี้ได้เป็นอย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้

SAMPLE

คำว่า คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้นเป็นคำที่เชื่อสืบต่อกันมา หมายถึง คำพยากรณ์นั้น อาจารย์เหล่านั้นไม่รู้ด้วยตนเอง ไม่ได้ประจักษ์แก่ตนเอง (เป็นคำที่เชื่อ) โดยการเล่าลือ โดยการถือสืบ ๆ กันมา โดยการอ้างตำรา โดยตรรก โดยอนุมาน โดยการคิดตรองตามแนวเหตุผล หรือเพราะเข้ากับทฤษฎีที่พินิจไว้

คำว่า คำพยากรณ์ทั้งหมดมีแต่จะทำให้ตรึกไปต่าง ๆ หมายถึง ทำให้กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เป็นต้น เจริญ

คำว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรม หมายความว่า ขอให้พระพุทธเจ้าประกาศพรหมจรรย์ที่มีความงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้ง อรรถและพยัญชนะ สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์

อริยมรรคมีองค์ ๘ นิพพาน และปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่นิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เหมกะ นิพพานบทอันไม่แปรผัน เครื่องบรรเทาความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในปิยรูปทั้งหลายที่ได้เห็น ได้ยิน ได้รับรู้ และได้รู้ในโลกนี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า นิพพานบทอันไม่แปรผัน อธิบายว่า นิพพานบท(ทางนิพพาน) คือ ตาณบท(ทางปกป้อง) เลณบท(ทางหลีกเร้น) ปรายนบท(ทางไปสู่จุดหมาย) อภยบท (ทางไม่มีภัย) อันมั่นคง แน่แท้ ไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา

คำว่า เครื่องบรรเทาความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ หมายถึง เครื่องสละ เข้าไปสงบ สลัดทิ้ง ระงับความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ คืออมตนิพพานนั้นเอง

คำว่า ปิยรูปทั้งหลาย หมายถึง รูปที่น่ารัก มีหลายอย่าง คือ

๑. จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน

๒. รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

๓. จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ

๔. จักขุสัมผัส ... มโนสัมผัส

๕. รูปสัญเจตนา... ธัมมสัญเจตนา

๖. รูปตัณหา ... ธัมมตัณหา

๗. รูปวิตก ... ธัมมวิจาร

เหล่านี้เป็นปิยรูป เป็นสาตรูปในโลก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนเหล่าใดรู้นิพพาน เห็นแจ้งธรรมว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาดับกิเลส มีราคะ โทสะ

SAMPLE

โมหะ เป็นต้นได้แล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าเป็นผู้สงบจากราคะ โทสะ โมหะ ฯลฯ อกุสลาภิสังขารทุกอย่าง เป็นผู้ข้ามตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกาในโลกได้แล้ว (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕๓/๒๑๗)

เหมกะ, มาณพ มาณพชื่อเหมกะ, ผู้เป็นศิษย์คนหนึ่งในจำนวนศิษย์ ๑๖ คนของพราหมณ์พาวรี ในวัตถุกถา กล่าวถึงพราหมณ์พาวรี ที่ผู้เป็นพราหมณ์ ๑๖ คน คือ (๑) อชิตะ (๒) ติสสเมตเตยยะ (๓) ปุณณกะ (๔) เมตตคู (๕) โธตกะ (๖) อุปสีวะ (๗) นันทะ (๘) เหมกะ (๙) โตเทยยะ (๑๐) กัปปะ (๑๑) ชตุกัณณิ ผู้เป็นบัณฑิต (๑๒) ภัทราวุธ (๑๓) อุทัย (๑๔) โปสาละ โมฆราช ผู้มีปัญญา (๑๖) ปิงคิยะ ผู้เป็นมหาฤาษี พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ ๑๖ คนนั้น แต่ละคนเป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะมีชื่อปรากฏแก่ชาวโลกทั่วไป เป็นผู้บำเพ็ญฌาน ยินดีในฌาน เป็นผู้ทรงปัญญาปราดเปรื่องเคยอบรมวาสนาแต่ชาติปางก่อนทั้งนั้น (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๐๑๔/๗๔๐)

เหมวตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหมวตยักษ์ทูลถามปัญหา ในตอนต้นของพระสูตร ว่าด้วยการถามตอบกันระหว่างสาตาคิรยักษ์กับเหมวตยักษ์ กล่าวคือสาตาคิรยักษ์ชักชวนเหมวตยักษ์ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค เหมวตยักษ์จึงถามสาตาคิรยักษ์ว่าพระองค์มีดีอย่างไรจึงต้องเข้าเฝ้า สาตาคิรียักษ์จึงพรรณนาพระคุณต่าง ๆ ของพระผู้มีพระภาค เช่น ความเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์เป็นต้น ส่วนตอนท้ายของพระสูตรว่าด้วยเหมวตยักษ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เมื่ออะไรเกิด สัตว์โลกจึงเกิด สัตว์โลกยินดีอะไร ยึดถืออะไร และเพราะอะไรสัตว์โลกจึงเดือดร้อน ทรงตอบว่า เมื่ออายตนะ ๖ เกิดสัตว์โลกจึงเกิด สัตว์โลกยินดีอายตนะ ๖ ยึดถือ อายตนะ ๖ เพราะอายตนะ ๖ สัตว์โลกจึงเดือดร้อน แล้วตรัสสรุปว่า ถ้าสัตว์โลกคลายความพอใจในอายตนะ ๖ ย่อมพ้นจากทุกข์ได้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๕๓/๕๓๕)

เหมวตะ, ยักษ์:ยักษ์ชื่อเหมวตะ, ยักษ์ตนหนึ่งในบรรดายักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์และมหาเสนาบดียักษ์

ในอาฏานาฏิยสูตร ภาณวารที่ ๑ กล่าวถึงยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ ได้แก่ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑ ภารทวาชะ ๑ ปชาบดี ๑ จันทนะ ๑ กามเสฏฐะ ๑ กินนุฆัณฑุ ๑ นิฆัณฑุ ๑ ปนาทะ ๑ โอปมัญญะ ๑ เทวสูตะ ๑ มาตลิ ๑ จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ นโฬราชา ๑ ชโนสภะ ๑ สาตาคิระ ๑ เหมวตะ ๑ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

เหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า: อุปมาระยะการเดินทางที่ไกลเหมือนใกล้ของพระมหาโมคคัลลานะ, พระมหาโมคคัลลานะได้หายจากพระเชตวันมาปรากฏในพรหมโลกชั่วพริบตาเดียว ดังเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า

SAMPLE

ในมหาโมคคัลลานสูตร เรื่องพระมหาโมคคัลลานะ กล่าวถึงเมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ท่านพระโมคคัลลานะหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดคำนึงขึ้นในจิตว่า “เทวดาเหล่าไหนมีญาณอย่างนี้ว่า ‘เราเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า”สมัยนั้นแล ภิกษุชื่อว่าติสสะมรณภาพไม่นาน ได้บังเกิดในพรหมโลกชั้นหนึ่ง ณ พรหมโลกชั้นนั้น เทวดาทั้งหลายก็รู้จักพรหมนั้นว่า “ติสสพรหมมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก” ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้หายไปจากพระเชตวัน มาปรากฏในพรหมโลกนั้น เหมือนบุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๓๔/๔๘๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๕/๕๓๓,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘/๒๐๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๘/๒๑๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๖๑/๑๑๖,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒๒/๒๑๑,ขุ.อุ.(ไทย)๒๕/๒๓/๒๑๗)

เหยี่ยวนกเขา: เป็นสกุลของนกล่าเหยื่อสกุลหนึ่ง จัดอยู่ในวงศ์เหยี่ยวและอินทรี มีลักษณะโดยรวม คือ ลำตัวมีขนสีเทาน้ำตาล มีลายตลอดตัว อกสีน้ำตาลลายกระขาว มักล่าเหยื่อด้วยการซ่อนตัวเงียบ ๆ ในพุ่มไม้บนต้นเพื่อโฉบเหยื่อไม่ให้รู้ตัว, นกที่ปรากฏในเวสสันดรชาดก, คำอุปมาการโคจรของภิกษุที่ถูกต้องโดยไม่ติดในอโคจรดังนกเหยี่ยวนกเขาโฉบลงเต็มแรงอกกระแทกก้อนมูลไถตายคาที่ ในสกุณัคฆิชาดก เรื่องเหยี่ยวนกเขาหลงกลนกมูลไถ กล่าวถึงพระศาสดาทรงแสดงเรื่องเหยี่ยวนกเขากับนกมูลไถในอดีตแล้วตรัสเรื่องโคจรของภิกษุ ว่าเหยี่ยวนกเขาโฉบลงเต็มแรงด้วยหมายใจว่า จะจับเอานกมูลไถที่อยู่ในที่หากินโฉบลงอย่างฉับพลัน (อกกระแทกมูลไถถึงแก่ความตาย) เมื่อเหยี่ยวนกเขาตายแล้ว นกมูลไถจึงออกมายืนบนอกของเหยี่ยวนกเขาเปล่งอุทานว่า เรานั้นเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุบาย ยินดีแล้วในที่หากินอันเป็นเขตแห่งบิดา เห็นประโยชน์ของตนอยู่ เป็นผู้ปราศจากศัตรู ย่อมเบิกบานใจ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๕/๗๒, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๐๗๔/๕๐๖)

เหยื่อแห่งมาร: กามในภพนี้และภพหน้า, กามสัญญาในภพหน้า เป็นเหยื่อแห่งมาร ในอาเนญชสัปปายสูตร กล่าวถึงอริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นในเรื่องกามนั้นดังนี้ว่า ‘กามที่มีในภพนี้ และกามที่มีในภพหน้า กามสัญญาที่มีในภพนี้ และกามสัญญาที่มีในภพหน้า ทั้ง ๒ ประการนั้น เป็นบ่วงแห่งมาร เป็นวิสัยแห่งมาร เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นโคจรแห่งมาร ในกามนี้มีบาปอกุศลทางใจเหล่านี้ คือ อภิชฌาบ้าง พยาบาทบ้าง สารัมภะบ้าง (ม.อุป.(ไทย)๑๔/๖๖/๗๓)

SAMPLE

เหรัญญกานิเถรคาถา : ภาษิตของพระเหรัญญกานิเถระ,คาถาของพระเหรัญญกานิเถระ ท่านพระเหรัญญกานิเถระเมื่อจะตักเตือนน้องชาย จึงได้กล่าวว่า วันคืนผ่านพ้นไป ชีวิตย่อมดับไป อายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมสิ้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยสิ้นไป เมื่อเป็นเช่นนั้น คนพาลถึงทำบาปกรรมอยู่ก็ไม่รู้สึกตัว ภายหลัง เขาได้รับทุกข์แสนสาหัส เพราะบาปกรรมนั้นมีผลเลวทราม (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๔๕/๓๕๓)

เหรียญกษาปณ์: อุปมาลงโทษผู้ผิดในกามด้วยการหั่นเฉือนเนื้อออกเป็นแว่น ๆ ดังเหรียญกษาปณ์

ในมหาทุกขักขันธสูตร กล่าวถึงเรื่องกามเป็นเหตุ ชนทั้งหลายตัดช่องย่องเบาบ้าง ขโมยยกเค้าบ้าง ปล้นบ้านบ้าง ดักจี้ในทางเปลี่ยวบ้าง ละเมิดภรรยาผู้อื่นบ้าง พระราชาก็รับสั่งให้จับเขาลงอาญาด้วยประการต่าง ๆ คือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง เฆี่ยนด้วยหวายบ้าง ตีด้วยไม้พลองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ตัดใบหูบ้าง เอาผ้าพันตัวราดน้ำมันแล้วจุดไฟเผาบ้าง พันมือแล้วจุดไฟต่างคบบ้าง ถลกหนังตั้งแต่คอถึงข้อเท้าให้ลุกเดินเหยียบหนังจนล้มลงบ้าง สวมปลอกเหล็กที่ข้อศอกและเข่า แล้วเสียบหลาวทั้งห้าทิศเอาไฟเผาบ้าง ใช้เบ็ดเกี่ยวหนังเนื้อเอ็นออกมาบ้าง เฉือนเนื้อออกเป็นแว่นๆ เหมือนเหรียญกษาปณ์บ้าง (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๖๙/๑๗๐,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๔๗/๒๙๒,ม.อุป.(ไทย)๑๔/๒๕๔/๓๐๐,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๕/๑๘๘)

เหล็ก, บาตร: บาตรที่ทรงอนุญาต,พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติห้ามบาตรอื่น ๆ แก่พระฉัพพัคคีย์

ในขุททกวัตถุ กล่าวถึงเรื่องพระฉัพพัคคีย์ใช้บาตรชนิดต่าง ๆ คือ บาตรทองคำ บาตรเงิน คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ฯลฯ เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม” ภิกษุเหล่านั้นจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้บาตรทองคำ ... ไม่พึงใช้บาตรเงิน ... ไม่พึงใช้บาตรแก้วมณี ... ไม่พึงใช้บาตรแก้วไพฑูรย์ ... ไม่พึงใช้บาตรแก้วผลึก ... ไม่พึงใช้บาตรสัมฤทธิ์ ... ไม่พึงใช้บาตรกระจก ... ไม่พึงใช้บาตรดีบุก... ไม่พึงใช้บาตรตะกั่ว ... ไม่พึงใช้บาตรทองแดง รูปใดใช้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบาตร ๒ ชนิด คือ บาตรเหล็ก บาตรดิน” (วิ.จุ.(ไทย)๗/๒๕๒/๑๙)

เหล่ากินนร: สัตว์ในวรรณคดี, สัตว์ป่าหิมพานต์, สัตว์ในนิยาย, สัตว์ครึ่งคนครึ่งนกที่อาศัยแม่น้ำ และสระหากิน

SAMPLE

ในสารีปุตตเถราปทาน เรื่องในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระ กล่าวถึง พระสารีบุตรเถระบรรลุสาวกบารมีญาณแล้วได้อุทานขึ้นว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อลัมพกะ ใกล้ ๆ ภูเขาลัมพกะนั้น เขาสร้างอาศรมและสร้างบรรณศาลาไว้อย่างดีเพื่อข้าพเจ้า ในที่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้า มีแม่น้ำสายหนึ่งมีฝั่งตื้น ท่าน้ำราบเรียบ น่ารื่นรมย์ใจ มีทรายสะอาดเรี่ยรายกระจายอยู่ทั่ว มีราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หมาใน เสือดาว ช้างตระกูลมาตังคะตกมัน ๓ แห่ง (ไม่ทำอันตราย) อาศัยสระนั้นหากิน เหล่ากินนร (สัตว์ครึ่งคนครึ่งนก) ฝูงวานร คนทำงานในป่า สุนัขไล่เนื้อ นายพราน อาศัยสระนั้นหากิน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๖/๒๙)

เหลียวดู: ยืดกายส่วนหน้าแล้วเหลียวดูกายส่วนหลัง, เหลียวดูอย่างราชสีห์ที่มีลักษณะยืดกายส่วนหน้าแล้วเหลียวดูกายส่วนหลัง, นอนอย่างราชสีห์

ในเสยยาสูตร เรื่องการนอน กล่าวถึงการนอน ๔ ประการ คือ (๑) นอนอย่างคนตาย (๒) นอนอย่างคนบริโภคกาม (๓) นอนอย่างราชสีห์ (๔) นอนอย่างตถาคต ในการนอน ๔ อย่างนี้ การนอนอย่างราชสีห์ คือ พญาราชสีห์ย่อมสำเร็จการนอนตะแคงขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า สอดหางเข้าในระหว่างโคนขา มันตื่นขึ้นยืดกายส่วนหน้าแล้วเหลียวดูกายส่วนหลัง ถ้ามันเห็นกายผิดแปลกหรือไม่ปกติอย่างไรไป มันย่อมเสียใจด้วยเหตุนั้น แต่ถ้าไม่เห็นอะไรผิดปกติ มันย่อมดีใจ นี้เรียกว่า นอนอย่างราชสีห์ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๖/๓๖๖, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๖๖/๖๑๙)

เหว: ช่องลึกลงไปในภูเขา ช่องลึกหว่างเขา, เหวทิ้งดาบและอาวุธขององคุลิมาล

ในอังคุลิมาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับองคุลิมาลว่า “องคุลิมาล เราวางอาชญา ในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้วตลอดกาล ส่วนท่านสิชื่อว่ายังไม่หยุด” โจรองคุลิมาลกล่าวว่า “สมณะ นานจริงหนอ เสด็จมาถึงป่าใหญ่เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์ ข้าพระองค์นั้นจักละการทำบาป เพราะฟังคาถาอันประกอบด้วยธรรมของพระองค์” โจรองคุลิมาลได้กล่าวอย่างนี้แล้วทิ้งดาบและอาวุธลงในเหวลึก มีหน้าผาชัน โจรองคุลิมาลได้ถวายอภิวาทพระบาททั้งสองของพระสุคตแล้วทูลขอบรรพชากับพระสุคต ณ ที่นั้นเอง (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๙/๔๒๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๘/๕๑๑,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๑๑๒/๖๒๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๑/๑๗๘)

เหาะ: เดินทางด้วยฤทธิ์เดช,เคลื่อนที่ไปในอากาศด้วยฤทธิ์, อานิสงส์เป็นพระสนมของพระราชาผู้ทรงคุณอันประเสริฐ มีพระสิริ

SAMPLE

ในสิริมาวิมาน พระเถระถามนางสิริมาว่า ชาติก่อนแต่จะมาเป็นเทพธิดานี้ เธอได้ประพฤติสุจริตกรรมอะไรไว้ เพราะบุญอะไรเธอจึงมีบริวารยศอยู่มากมายเปี่ยมไปด้วยความสุข อนึ่ง เธอมีฤทธิ์ที่หาฤทธิ์ใดเทียมเท่ามิได้ เหาะไปในอากาศได้ ทั้งมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วสิบทิศ สิริมาเทพธิดาตอบว่า ดิฉันเป็นพระสนมของพระราชาผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ มีพระสิริ อยู่ในพระนครซึ่งสถาปนาไว้เป็นอย่างดีท่ามกลางขุนเขา มีความชำนาญอย่างยิ่งในการฟ้อนรำขับร้อง ชาวเมืองราชคฤห์ได้พากันเรียกขานดิฉันว่า สิริมา (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๔๐/๒๔)

เหี้ยมหาญ: กระทำอย่างที่สุด, แสดงอย่างยวดยิ่ง,กระทำลักษณะการเหี้ยมหาญของอเจลกะคนไร้มารยาท รับประทานเลียมือ เลือกรับภิกษา

ตัวอย่างในอเจลกวรรค หมวดว่าด้วยคนเปลือย ว่าด้วยปฏิปทา ๓ อย่าง พระผู้มีพระภาคตรัสปฏิปทา ๓ ประการ ว่า (๑) ปฏิปทาอย่างหยาบ (๒) ปฏิปทาอย่างเหี้ยมหาญ (๓) ปฏิปทาอย่างกลาง ในปฏิปทา ๓ อย่างอย่างนี้ ปฏิปทาอย่างเหี้ยมหาญ คือ คนเปลือยบางคนในโลกนี้ไร้มารยาท เลียมือ เขาเชิญให้มารับภิกษาก็ไม่มาเขาเชิญให้หยุดก็ไม่หยุด ไม่รับภิกษาที่เขาแบ่งไว้ก่อน ไม่รับภิกษาที่เขาเจาะจงทำไว้ไม่ยินดีกิจนิมนต์ ไม่รับภิกษาปากหม้อ ไม่รับภิกษาจากกระเช้า ไม่รับภิกษาคร่อมธรณีประตู ไม่รับภิกษาคร่อมท่อนไม้ ไม่รับภิกษาคร่อมสาก ไม่รับภิกษาที่คนสอง คนบริโภคอยู่ ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาของหญิงที่กำลังให้ลูกดูดนมไม่รับภิกษาของหญิงที่คลอเคลียคน (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๕๗/๔๐๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๕๘/๔๐๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๕๙/๔๐๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๖๐/๔๐๑)

แหล่งน้ำ: ที่เก็บกักน้ำ, ที่สะสมของน้ำ, ที่รวมน้ำบนพื้นผิวโลกหรือบนผิวดาวเคราะห์ เช่น มหาสมุทร ทะเล แม่น้ำ ไปจนถึง คลอง หรือ พื้นที่ชุ่มน้ำ, แหล่งน้ำอุปมาของเทวดาว่าเสมอด้วยแสงอาทิตย์ไม่มี, แหล่งน้ำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าฝนเป็นแหล่งน้ำอันเลิศ

ในนัตถิปุตตสมสูตร เรื่องสิ่งที่เสมอด้วยบุตรไม่มี กล่าวถึงที่กรุงสาวัตถี เทวดาตนหนึ่งได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า ความรักเสมอด้วยบุตรไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยโคไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยดวงอาทิตย์ไม่มี แหล่งน้ำทั้งหลายมีสมุทรเป็นยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความรักเสมอด้วยตนไม่มี ทรัพย์เสมอด้วยข้าวเปลือกไม่มี แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี ฝนจัดเป็นแหล่งน้ำอันยอดเยี่ยม (สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๓/๑๓)

โหดเหี้ยม: ดุร้ายทารุณ, อำมหิต, โหดร้าย, ทำเกินกว่าเหตุ, ไร้ความปราณี

SAMPLE

ในอาฏานาฏิยสูตร ภาณวารที่ ๑ กล่าวถึงอมนุษย์ทั้งหลายว่า อมนุษย์นั้นไม่พึงได้สักการะหรือความเคารพ ในหมู่บ้านหรือในนิคมของข้าพระพุทธเจ้า ไม่พึงได้พื้นที่บ้าน หรือที่อยู่ในราชธานีชื่อว่าอาพกมันทาของข้าพระพุทธเจ้า ไม่อาจเข้าสมาคมของพวกยักษ์ของข้าพระพุทธเจ้า อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายไม่พึงทำอาวาหมงคลหรือวิวาหมงคลกับอมนุษย์นั้น อมนุษย์ทั้งหลายด่าอมนุษย์นั้นด้วยคำด่าที่ตรงตัวเต็มปากเต็มคำ อมนุษย์ทั้งหลายพึงเอาบาตรเปล่าครอบศีรษะอมนุษย์นั้น อมนุษย์ทั้งหลายพึงผ่าศีรษะอมนุษย์นั้นออกเป็น ๗ เสี่ยง มีอมนุษย์ทั้งหลาย ที่ดุร้าย โหดเหี้ยม ทำเกินเหตุ ไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของท้าวมหาราช (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๒/๒๓๐)

โหติจนจโหติตถาคโตสูตร: พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒๒/๓๐๑)

โหติตถาคโตสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๒๐/๓๐๐)

โหราจารย์: ผู้ชำนาญทางวิชาโหร, อาจารย์ผู้ทำนายโชคชะตา, ผู้ร่วมถวายคำปรึกษาแด่พระราชาองค์ที่ ๒ เพื่อประพฤติจักรวรรดิวัตร

ตัวอย่างในจักกวัตติสูตร เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๒ กล่าวถึงข้าราชการ ข้าราชบริพาร โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพ นายกอง ราชองครักษ์ องคมนตรี ได้ประชุมกันกราบทูลท้าวเธอดังนี้ว่า ‘ขอเดชะ ทราบว่า เมื่อพระองค์ทรงปกครองชนบท ตามพระมติของพระองค์เอง ประชาราษฎร์ก็ไม่เจริญต่อไปเหมือนเก่าก่อน เหมือนเมื่อกษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ซึ่งได้ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐอยู่ พระเจ้าข้า ในแว่นแคว้นของพระองค์มีข้าราชการ ข้าราชบริพาร โหราจารย์และมหาอำมาตย์ ฯลฯ จดจำจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐได้อยู่ ขอพระองค์โปรดตรัสถามถึงจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐเถิด พระองค์ตรัสถามแล้ว พวกข้าพระพุทธเจ้าก็จักกราบทูลจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐถวาย’ (ที.ปา.(ไทย)

SAMPLE

๑๑/๙๐/๖๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๑/๖๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๐๔/๑๖๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๐/๑๗๑)

โหราจารย์, มหาอมาตย์: มหาอมาตย์อาจารย์ผู้ทำนายโชคชะตา, อาจารย์ผู้พยากรณ์, ภิกษุฉัพพัคคีย์ผู้เดินกั้นร่มคล้ายโหราจารย์มหาอมาตย์

ในขุททกวัตถุ เรื่องร่ม กล่าวถึงร่มเกิดขึ้นแก่สงฆ์ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตร่ม ครั้งนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์กั้นร่มเดินเที่ยว พวกสาวกอาชีวกผู้ร่วมเดินกับอุบาสกคนหนึ่งเห็นพวกภิกษุฉัพพัคคีย์เดินกั้นร่มมาแต่ไกล จึงได้กล่าวกับอุบาสกนั้นว่า “พระคุณเจ้าผู้เจริญเหล่านี้ของท่าน เดินกั้นร่มมาคล้ายโหราจารย์มหาอมาตย์” อุบาสกกล่าวว่า “ท่านเหล่านี้ไม่ใช่เป็นภิกษุ แต่เป็นปริพาชก ขอรับ” พวกเขาพนันกันว่า “เป็นภิกษุไม่ใช่ภิกษุ” อุบาสกจำพวกภิกษุที่เข้ามาใกล้ได้จึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพระคุณเจ้าผู้เจริญทั้งหลายจึงกั้นร่มเดินเที่ยวเล่า” ภิกษุทั้งหลายได้ยินอุบาสกตำหนิ ประณาม โพนทะนา จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระองค์ทรงตำหนิแล้ว ทรงแสดงธรรมีกถา รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงกั้นร่ม รูปใดกั้น ต้องอาบัติทุกกฏ”(วิ.จู.(ไทย)๗/๒๗๐/๕๕)

ให้ธรรม: แสดงธรรม, เทศนาธรรม, กล่าวธรรม, สอนธรรม, ให้ธรรมเป็นทานชนะการให้ทั้งปวง

ในสักกเทวราชวัตถุ เรื่องท้าวสักกะจอมเทพ กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ท้าวสักกะจอมเทพและเหล่าเทวดา ว่า การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรม ชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ชนะทุกข์ทั้งปวง (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๓๕๔/๑๔๔)

ให้มรรคประชุมลง: การรวมลงขององค์มรรค, ให้สัมมาทิฏฐิประชุมลง เพราะมีสภาวะเห็น ให้สัมมาสังกัปปะประชุมลง เพราะมีสภาวะตรึกตรอง ให้สัมมาวาจาประชุมลง เพราะมีสภาวะกำหนด ให้สัมมากัมมันตะประชุมลง เพราะมีสภาวะเกิดขึ้น ให้สัมมาอาชีวะประชุมลง เพราะมีสภาวะผ่องแผ้ว ให้สัมมาวายามะประชุมลง เพราะมีสภาวะประคองไว้ ให้สัมมาสติประชุมลง เพราะมีสภาวะเข้าไปตั้งไว้ ให้สัมมาสมาธิประชุมลง

ในอานาปานัสสติกถา สโตการิญาณนิทเทส กล่าวถึงภิกษุเมื่อรู้ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจลมหายใจเข้าหายใจออกยาว ย่อมให้อินทรีย์ทั้งหลายประชุมลง รู้ชัดโคจรและรู้แจ้งธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ ให้พละทั้งหลายประชุมลง ... ให้โพชฌงค์ทั้งหลายประชุมลง ... ให้มรรคประชุม

SAMPLE

ลง ... ให้ธรรมทั้งหลายประชุมลง รู้ชัดโคจร และรู้แจ้งธรรมอันมีความสงบเป็นประโยชน์ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๖๘/๒๖๑)

ให้รู้ความหมายได้: เป็นลักษณะบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง ที่ไม่หยาบคาย สามารถพูดให้รู้ความหมายได้

ตัวอย่างในขิปปนิสันติสูตร กล่าวถึงบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่สามารถรู้ได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ ไม่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ หารู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ แต่มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำอ่อนหวาน อันประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้ ทั้งชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจ ให้สดชื่นร่าเริง อย่างนี้แล (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๗/๑๔๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๗/๑๕๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๖/๒๗๖, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๒/๓๓๘)

ให้ฤกษ์: ให้ยามคราวหรือเวลาซึ่งเหมาะเป็นชัยมงคล, ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง เป็นต้น

ตัวอย่างในพรหมชาลสูตร มหาศีล กล่าวถึงพระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชา คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์ ร่ายมนตร์ทำให้ลิ้นแข็ง ทำให้คางแข็ง ทำให้มือสั่นทำให้คางสั่น ทำให้หูอื้อ เป็นหมอดูลูกแก้ว ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำเทวาลัยเป็นคนทรง บวงสรวงดวงอาทิตย์และท้าวมหาพรหม ร่ายมนตร์พ่นไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ (ที.สี.(ไทย)๙/๒๖/๑๐, ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๐/๗๑)

ไหม, ผ้า: ผ้าที่ทอด้วยไหม, เครื่องลาดที่ปักด้วยผ้าไหม, เครื่องลาดผ้าไหมอันสูงใหญ่ที่ทรงงดเว้น

ตัวอย่างในพรหมชาลสูตร มัชฌิมศีล พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากที่นอนอันสูงใหญ่ คือ เตียงมีเท้าสูงเกินขนาด เตียงมีเท้าเป็นรูปสัตว์ร้าย พรมขนสัตว์ เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตร เครื่องลาดขนแกะสีขาว เครื่องลาดมีลายรูปดอกไม้ เครื่องลาดยัดนุ่นเครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้ายเช่นสีหะและเสือ เครื่องลาดขนแกะมีขน ๒ ด้าน เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดผ้าไหม ประดับรัตนะ (ที.สี.(ไทย)๙/๑๕/๗, ที.สี.(ไทย)๙/๑๙๙/๖๘)

SAMPLE

อักษรอวรรค อัง อักษร (คือสระ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ) **จำนวน ๓,๒๑๑ ศัพท์**

อกตเวทิตา : ความไม่กระทำปฏิการคุณตอบแทนและไม่ประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏ

ในอกตัญญุตาสูตร เรื่องความเป็นผู้ไม่รู้คุณและความเป็นผู้รู้คุณ กล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือ (๑) กายทุจริต (๒) วจีทุจริต (๓) มโนทุจริต (๔) อกตัญญุตา อกตเวทิตา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑๓/๓๓๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒๓/๓๔๐(องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๓๓/๓๑,๑๒๐/๖๕, องฺ.ทุก.ฏีกา ๒/๓๓/๓๖,๑๒๐/๖๙-๗๐)

อกตเวที: ผู้ไม่รู้จักทำอุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตนให้ปรากฏ,ภูมิของอสัตบุรุษคือเป็นคนอกตเวที

ในสมจิตตวรรคเรื่องเทวดาพร้อมใจกันกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงภูมิอสัตบุรุษและภูมิสัตบุรุษแก่เธอทั้งหลาย ว่า ภูมิอสัตบุรุษ คือ อสัตบุรุษเป็นคนอกตัญญู เป็นคนอกตเวที ความเป็นคนอกตัญญู ความเป็นคนอกตเวที อสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนอกตัญญู และความเป็นคนอกตเวที ทั้งหมดนี้เป็นภูมิอสัตบุรุษ ส่วนภูมิสัตบุรุษ คือ สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวที ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนกตัญญู และความเป็นคนกตเวทีทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๓/๗๗, องฺ.ปญฺจก(ไทย)๒๒/๒๖๔/๓๙๗,องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๓๓/๓๑)

อกตัญญุชาดก : ชาดกว่าด้วยคนอกตัญญู มีเนื้อความอธิบายว่า มหาเศรษฐีโพธิสัตว์ชาวกรุงพาราณสี ได้กล่าวตำหนิคนของตนที่ทำการแก้แค้นแก่คนของเศรษฐีชาวชนบทว่าเป็นเรื่องไม่เหมาะสม ผู้ใดไม่รู้จักคุณความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้นในภายหลังย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙๐/๓๗)

อกตัญญุตา: ความไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแก่ตน,ความไม่กระทำปฏิการคุณตอบแทนและไม่ประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏ

ในอกตัญญุตาสูตร เรื่องความเป็นผู้ไม่รู้คุณและความเป็นผู้รู้คุณ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือ (๑) กายทุจริต (๒) วจีทุจริต (๓) มโนทุจริต (๔) อกตัญญุตา อกตเวทิตา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๑๓/๓๓๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒๓/๓๔๐,องฺ.ทุก.อ.(บาลี)๒/๓๓/๓๑,๑๒๐/๖๕, องฺ.ทุก. ฏีกา ๒/๓๓/๓๖,๑๒๐/๖๙-๗๐)

SAMPLE

อกตัญญุตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเป็นผู้ไม่รู้คุณและความเป็นผู้รู้คุณ มี ๒ สูตร ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อกตัญญุตาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลหลังจากตายแล้วไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) กายทุจริต (๒) วจีทุจริต (๓) มโนทุจริต (๔) อกตัญญุตา อกตเวทิตา แล้วแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคล หลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๓/๓๓๓)

2.อกตัญญุตาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ๔ คือ (๑) กายทุจริต (๒) วจีทุจริต (๓) มโนทุจริต (๔) อกตัญญุตา อกตเวทิตา แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิตผู้เฉียบแหลม เป็นสัตบุรุษบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย และประสพบุญเป็นอันมาก ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒๓/๓๓๙)

อกตัญญู: ผู้ไม่รู้อุปการะที่บุคคลอื่นกระทำแก่ตน,ผู้เป็นอสัตบุรุษ

ในสมจิตตวรรค เรื่องเทวดาพร้อมใจกัน กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงภูมิอสัตบุรุษและภูมิสัตบุรุษแก่เธอทั้งหลาย ว่า ภูมิอสัตบุรุษ คือ อสัตบุรุษเป็นคนอกตัญญู เป็นคนอกตเวที ความเป็นคนอกตัญญู ความเป็นคนอกตเวที อสัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนอกตัญญู และความเป็นคนอกตเวที ทั้งหมดนี้เป็นภูมิอสัตบุรุษ ส่วนภูมิสัตบุรุษ คือ สัตบุรุษเป็นคนกตัญญู เป็นคนกตเวที ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นคนกตเวที สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนกตัญญู และความเป็นคนกตเวทีทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๓/๗๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๒/๒๖๔/๓๙๗, ขุ.จริยา.(ไทย)๒๗/๑๓/๓๙๘,ขุ.จริยา.(ไทย)๒๗/๒๒/๓๕๗,ขุ.จริยา.(ไทย)๒๗/๖๓/๒๗,ขุ.จริยา.(ไทย)๒๗/๗๒/๓๐,ขุ.จริยา.(ไทย)๒๗/๗๔/๓๓๕,องฺ.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๓๓/๓๑)

อกนิฏฐภพ: เทวภูมิชั้นอกนิฏฐภพ,ภพของเหล่าเทพผู้ไม่มีความด้อยหรือเล็กน้อยกว่าใคร, ผู้สูงสุด, ภพหนึ่งในรูปาวจร ๑๖ ชั้น

ตัวอย่างในสักกปัญหสูตร เรื่องการได้โสมนัส กล่าวถึงท้าวสักกะพิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์ประการที่ ๖ นี้แลว่า 'เทพเหล่านั้นชั้นอกนิฏฐภพผู้มียศอันประณีตกว่า ในภพสุดท้ายที่ดำเนินไปอยู่ อกนิฏฐภพนั้นจะเป็นที่อยู่ของข้าพระองค์' จึงประกาศการได้ความยินดี การได้โสมนัสเช่นนี้(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๙/๒๙๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๓๑/๒๐๑,อภิ.ก.(ไทย)๓๖/๔๐/๑๕๖)

SAMPLE

อกนิฏฐา: เหล่าท่านผู้ไม่มีความด้อยหรือเล็กน้อยกว่าใคร, ผู้สูงสุด, เทพรูปาวจรภูมิชั้นอกนิฏฐาประเภทสุทธาวาส

ในสังคีติหมวด ๕ กล่าวถึงเทพรูปาวจรภูมิประเภทสุทธาวาสที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ ๕ (๑) อวิหา (๒) อตัปปา (๓) สุทัสสา (๔) สุทัสสี (๕) อกนิฏฐา อธิบายเพิ่มว่า อวิหา คือเหล่าท่านผู้ไม่เสื่อมจากสมบัติของตน หรือผู้ไม่ละไปเร็ว, ผู้คงอยู่นาน อตัปปา คือเหล่าท่านผู้ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ใคร หรือผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร สุทัสสา เหล่าท่านผู้งดงามน่าทัศนา สุทัสสี เหล่าท่านผู้มองเห็นชัดเจนดี หรือผู้มีทัศนาแจ่มชัด อกนิฏฐา เหล่าท่านผู้ไม่มีความด้อยหรือเล็กน้อยกว่าใคร, ผู้สูงสุด (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๘/๓๐๗)

อกนิฏฐา, เทพชั้น: เทพรูปาวจรชั้นอกนิฏฐา, หนึ่งในเทพรูปาวจรประเภทสุทธาวาส ๑๖ ชั้น

ในจิตตภาวนาวรรค สกวาทีถามปรวาทีว่า เหล่าเทพชั้นจาตุมหาราช ฯลฯ ชั้นดาวดึงส์ ... ชั้นยามา ... ชั้นดุสิต... ชั้นนิมมานรดี ... ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ... ชั้นพรหมปาริสัชชา ... ชั้นพรหมปุโรหิตา ... ชั้นมหาพรหมา ... ชั้นปริตตาภา ... ชั้นอัปปมาณาภา ... ชั้นอาภัสสรา... ชั้นปริตตสุภา ... ชั้นอัปปมาณสุภา ... ชั้นสุภกิณหา ... ชั้นเวหัปผลา ...ชั้นอวิหา ... ชั้นอตัปปา ... ชั้นสุทัสสา ... ชั้นสุทัสสี ฯลฯ ชั้นอกนิฏฐา มีจิตดวงเดียวตั้งอยู่ได้จนตลอดอายุใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

อกัปปิยภัณฑ์: สิ่งของเครื่องใช้ที่ไม่สมควรแก่สมณะคือพระภิกษุสามเณรเป็นสิ่งของที่พระภิกษุสามเณรไม่ควรบริโภคใช้สอย ผิดพระวินัย มีเสนาสนะ เครื่องลาดอาสนะ โต๊ะ เตียง ตั่ง เป็นต้น

ในเสนาสนขันธกะ ตติยภาณวาร พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า เราอนุญาตให้ใช้สอยปราสาททุกอย่าง เมื่อสมเด็จพระอัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศลทิวงคต เครื่องอกัปปิยภัณฑ์จำนวนมาก จึงเกิดขึ้นแก่สงฆ์ มีเตียงมีเท้าสูงเกินขนาด เตียงมีเท้าเป็นรูปสัตว์ร้าย พรมขนสัตว์ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ตัดเท้าเก้าอี้นอนแล้วใช้สอยได้ ให้ทำลายรูปสัตว์ร้ายเตียงใหญ่แล้วใช้สอยได้ ให้รื้อฟูกที่ยัดนุ่นทำเป็นหมอนแล้วใช้สอยได้ นอกจากนี้ให้ทำเป็นเครื่องลาดพื้น (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๒๐/๑๔๐)

อกัปปิยะ: สิ่งของที่ภิกษุไม่สมควรจะบริโภค, ของฉันของเคี้ยวที่หุงต้มเอง ทำเอง เก็บไว้ภายใน

ตัวอย่างในอันโตวุฏฐาทิปฏิกเขปกถา เรื่องทรงห้ามการหุงต้มภายในเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระอานนท์ว่า “เธอได้ข้าวต้มนี้มาจากไหน พระอานนท์ได้กราบทูลว่า อาหารที่หุงต้มเอง พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิว่า การทำ

อย่างนี้ไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำเลย ไฉนเธอจึงขวนขวายเพื่อความมักมากเช่นนี้เล่า อาหารที่เก็บไว้ภายใน ที่หุงต้มภายใน ที่หุงต้มเอง จัดเป็นอกัปปิยะ การกระทำอย่างนี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ทรงบัญญัติว่า ภิกษุไม่พึงฉันอาหารที่เก็บไว้ภายใน ที่หุงต้มภายใน ที่หุงต้มเอง รูปใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.ม.(ไทย)๕/๒๗๔/๗๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๖๓/๑๘๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๒/๑๘๕)

อกาลจีวร : ผ้าสำหรับทำจีวรที่เกิดขึ้นนอกฤดูกาล คือนอกกาลที่ภิกษุจะพึงรับผ้าผืนที่ ๔ นอกจากไตรจีวรเก็บไว้ได้, อกาลจีวร ได้แก่ (๑) ผ้าที่เกิดขึ้นตลอด ๑๑ เดือนในเมื่อไม่ได้กรานกฐิน (๒) ผ้าที่เกิดขึ้นตลอด ๗ เดือนในเมื่อได้กรานกฐินแล้ว (๓) แม้ผ้าที่เขาถวายเจาะจงในกาล,ผ้าที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตทำจีวรตามความหวังที่จะได้เพิ่ม

ตัวอย่างในจีวรวรรค เรื่องภิกษุรับอกาลจีวร กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี อกาลจีวรได้เกิดขึ้นแก่ภิกษุรูปหนึ่ง ท่านจะทำจีวรแต่ผ้าไม่พอ จึงพยายามดึงผ้านั้นให้ยืดแล้วรีดเป็นหลายครั้งพระผู้มีพระภาคเสด็จไปตามเสนาสนะ ทอดพระเนตรเห็นเธอพยายามดึงผ้านั้นให้ยืดแล้วรีดเป็นหลายครั้ง จึงเสด็จเข้าไปหาภิกษุรูปนั้น ครั้นถึงแล้วตรัสถามว่า “เธอพยายามดึงผ้านั้นให้ยืดแล้วรีดเป็นหลายครั้ง เพื่ออะไร” ภิกษุนั้นกราบทูลว่า “ข้าพระองค์ได้ผ้าที่เป็นอกาลจีวร ครั้นจะทำจีวรผ้าไม่พอดังนั้นจึงพยายามดึงผ้านั้นให้ยืดแล้วรีดเป็นหลายครั้ง พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุ เธอมีความหวังจะได้ผ้าสำหรับทำจีวรอีกหรือ” ภิกษุนั้นกราบทูลว่า “มีความหวัง พระพุทธเจ้าข้า” พระองค์ทรงอนุญาตอกาลจีวร ว่า “เราอนุญาตให้รับผ้าที่เป็นอกาลจีวรแล้วเก็บไว้โดยมีความหวังว่าจะได้ผ้ามาเพิ่ม”(วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๙๗/๑๙,วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๙๘/๒๐,วิ.มหา.(ไทย)๒/๕๐๐/๒๑,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๔๐/๘๓, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๒๕/๒๐๙,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๖/๓๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๑๖๒/๑๒๘,วิ.ป.(ไทย)๘/๒๑๗/๒๑๗)

อกาลมรณะ : การตายที่ไม่ถึงเวลาอันควร,ตายก่อนวัยอันควร, การปรินิพพานในเวลาอันไม่สมควรของพระอรหันต์

ในนัตถิอรหโตอกาลมัจจูติกถา เรื่องพระอรหันต์ไม่มีอกาลมรณะ กล่าวถึง สกวาทีถามปรวาทีว่า พระอรหันต์ไม่มีอกาลมรณะใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ใช่ สกวาทีถามว่า ผู้ฆ่าพระอรหันต์ไม่มีใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น สกวาทีถามว่า ผู้ฆ่าพระอรหันต์มีอยู่ใช่ไหม ปรวาที ใช่ สกวาทีถามว่า พระ

SAMPLE

อรหันต์ไม่มีอกาลมรณะใช่ไหม ปรวาทีตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ฯลฯ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๘๐/๘๑๗)

อกาลราวิชาดก : ชาดกว่าด้วยไก่ที่ขันไม่ถูกเวลา มีเนื้อความอธิบายว่า ปุโรหิตโพธิสัตว์ตำหนิไก่ตัวที่ไม่เคยเจริญเติบโตมากับพ่อแม่ ไม่เคยศึกษาสำเหนียกในสำนักครูอาจารย์จึงขันไม่ถูกเวลา จนถูกฆ่าตาย คนที่ไม่ศึกษาสำเหนียกไม่รู้อะไรควรทำไม่ควรทำ มักทำผิดพลาดย่อมประสพความพินาศได้ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๙/๔๙)

อกาลวาที: ผู้กล่าวไม่ถูกเวลา, ผู้กล่าวเรื่องที่ไม่ควรกล่าว, ผู้ไม่กล่าวเรื่องที่ควรกล่าว ในอกุสลมูลสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลกาลวาทีถูกบาปอกุศลธรรมที่เกิดเพราะโลภะครอบงำ มีจิตถูกบาปอกุศลธรรมที่เกิดเพราะโลภะกลุ้มรุม ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น เดือดร้อนในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วย่อมหวังได้ทุคติ คือ ผู้ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง เขาเมื่อถูกว่ากล่าวด้วยเรื่องที่เป็นจริงก็ปฏิเสธ ไม่ยอมรับ เมื่อถูกว่ากล่าวด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริงกลับไม่พยายามที่จะปฏิเสธเรื่องนั้นว่า “แม้เพราะเหตุนี้เรื่องนี้จึงไม่จริง ไม่แท้” ฉะนั้นบุคคลเช่นนี้จึงเรียกว่า อกาลวาทีบ้าง อภูตวาทีบ้าง อนัตถวาทีบ้าง อธัมมวาทีบ้าง อวินยวาทีบ้าง(องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๐/๒๗๖)

อกิตติ, ดาบส: ดาบสชื่ออกิตติ, ดาบสผู้บำเพ็ญทานบารมี ให้ทานแก่พราหมณ์ผู้แปลงเพศมาขอภิกษาแล้วปรารถนาโพธิญาณ

ตัวอย่างอกิตติจริยา เรื่องจริยาของอกิตติดาบส กล่าวถึงอกิตติดาบสว่า ใน ๔ อสงไขยแสนกัป ความประพฤติใดในระหว่างนี้ทั้งหมด เป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณเราจักเว้นความประพฤติในภพน้อยภพใหญ่ในกัปที่ล่วงแล้วเสีย จักบอกความประพฤติในกัปนี้ว่า เราเป็นดาบสมีนามว่าอกิตติ เข้าไปอาศัยอยู่ในป่าใหญ่ที่ว่างเปล่าสงัดเงียบปราศจากเสียงอื้ออึงในกาลใด ในกาลนั้น ด้วยเดชแห่งความประพฤติตบะของเรา ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ในดาวดึงส เทวโลก ทรงร้อนพระทัย ทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์เข้ามาหาเราเพื่อภิกษา เมื่อเราให้ทานแก่อินทพราหมณ์นั้น เราจะได้ปรารถนายศและลาภก็หามิได้ แต่เราปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณเท่านั้น จึงได้ประพฤติกรรมเหล่านั้น (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๓/๗๒๗,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๖,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๔๓/๗๔๕)

อกิตติจริยา : จริยาของอกิตติดาบส พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่พระองค์เป็นอกิตติดาบสบำเพ็ญบารมีอยู่ในป่า ท้าวสักกะแปลงเพศเป็นพราหมณ์มาขออาหาร พระดาบสได้ให้ใบหมากเม่านึ่งจนหมดแล้วไม่แสวงหาอาหารอีก ทำอย่างนี้อยู่ ๓ วัน ท่านไม่หิวอาหารแต่มุ่งบำเพ็ญฌานให้เกิดปีติและสุข ปรารถนาจะทำทานให้

ยิ่งขึ้น เพราะท่านบำเพ็ญทานไม่ปรารถนาลาภ ยศ แต่ปรารถนาสัพพัญญุตญาณ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑/๗๒๗)

อกิตติชาดก : ชาดกว่าด้วยอกิตติดาบสขอพรท้าวสักกะ มีเนื้อความอธิบายว่า ดาบสโพธิสัตว์ชื่ออกิตติประพฤติตนเป็นคนมักน้อยอยู่ในป่า เมื่อนึ่งใบหมากเม่าแล้วก่อนจะรับประทานจะตั้งจิตคิดบริจาคทานก่อนจึงจะรับประทาน ท้าวสักกะเห็นการบำเพ็ญตบะของท่านต้องการจะทดลองดูจึงลงมาแปลงกายเป็นพราหมณ์เข้าไปขออาหารที่เป็นใบไม้นึ่งติดต่อกันถึง ๓ วัน ท่านก็ยินดีให้ทานทุกครั้งด้วยความเต็มใจ แม้ตนจะอดอาหารก็ตามตั้งความปรารถนาเพียงสัพพัญญุตญาณ ท้าวสักกะเกิดความเลื่อมใสจึงประสาทพรให้ ให้ขอในสิ่งที่ต้องการ ท่านขอพรว่า ขออย่าเกิดความโลภในทรัพย์สมบัติ บุตรภรรยา ช้างม้าโค ลา อย่าเกิดความโกรธเมื่อทรัพย์สมบัติเหล่านั้นเสื่อมสิ้นไป ไม่ว่าชาตินี้หรือชาติไหนขออย่าได้พบ อย่าได้เห็น อย่าได้นั่งใกล้ อย่าได้เจรจาปราศรัยกับคนพาลโดยเด็ดขาด เพราะคนพาลปัญญาทราม ย่อมแนะนำในสิ่งที่ไม่ควรแนะนำ ชักชวนในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ การแนะนำชั่วเป็นสิ่งที่ประเสริฐของเขา เขาถูกว่ากล่าวโดยชอบก็โกรธ คลพาลนั้นไม่รู้วินัย การไม่พบเห็นเขาเสียได้เป็นการดี เมื่อไม่ขอพบคลพาลแล้วท่านได้ขอพบบัณฑิตซึ่งมีข้อปฏิบัติตรงกับข้ามกับคนพาลนั้น ท้าวสักกะทราบเหตุแล้วก็ให้พรตามประสงค์ (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๘๓/๔๐๙)

อกิตติฤาษี: ฤาษีอกิตติผู้บำเพ็ญบารมีในอาศรมคนเดียว, ฤาษีที่ตอบคำถามของท้าวสักกะว่าขออย่าให้มีความโลภเกิดขึ้นแก่ตน

ในอกิตติชาดกเรื่องอกิตติดาบส(ฤาษี)กล่าวถึงท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่แห่งภูตทอดพระเนตรเห็นอกิตติดาบสเข้าฌานอยู่ จึงตรัสถามว่า พระคุณเจ้าปรารถนาอะไรหรือจึงเข้าฌานอยู่องค์เดียวในเวลาอากาศอบอ้าว ฤาษีกราบทูลว่า ขอถวายพระพรท้าวสักกะ การเกิดอีก ๑ การที่สรีระแตกทำลาย ๑ การหลงลืมสติตาย ๑ เป็นทุกข์ ท้าวสักกะถวายพรว่า พระคุณเจ้ากัสสปะ เพราะถ้อยคำที่พระคุณเจ้าเจรจานั้น ไพเราะ เหมาะสม เป็นสุภาษิต โยมขอถวายพรแก่พระคุณเจ้าตามที่ใจของท่านปรารถนา ฤาษีกราบทูลว่า ขอถวายพระพรท้าวสักกะ หากมหาบพิตรจะประทานพรแก่อาตมา นรชนทั้งหลายได้บุตร ภรรยา ทรัพย์ข้าวเปลือกและสิ่งของอันเป็นที่รักแล้วยังไม่อิ่ม เพราะความโลภอันใด ความโลภอันนั้นขออย่าได้มีอยู่ในอาตมาเลย(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๘๓/๔๐๙)

อกิริยวาทะ: ลัทธิที่ถือว่าทำแล้วไม่เป็นอันทำ การกระทำทุกอย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดี ทำชั่วก็ไม่ได้ชั่ว เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรม,วาทะของครูปูรณกัสสปะหนึ่งในเจ้าลัทธิ ๖

SAMPLE

ในสามัญญผลสูตร ลัทธิของครูปูรณะ กัสสปะ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงปัญหาของพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ในกรุง ราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหาครูปูรณะ กัสสปะ ถึงที่อยู่ เจรจาปราศรัยกันพอคุ้นเคยดี ได้นั่งลงถามครูปูรณะ กัสสปะ ว่า 'ท่านกัสสปะ อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู เป็นต้น คนเหล่านั้นได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะที่เห็นประจักษ์มาเลี้ยงชีพในปัจจุบัน จึงบำรุงตนเอง บิดามารดา บุตร ภรรยา มิตรสหายให้เป็นสุข บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ซึ่งมีผลมาก เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีมีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์ ท่านกัสสปะจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่' ครูปูรณะ กัสสปะตอบว่า 'มหาบพิตร เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ฯลฯ ทำโจรกรรมในบ้านหลังเดียว ดักซุ่มที่ทางเปลี่ยว เป็นชู้ พูดเท็จ ผู้ทำ(เช่นนั้น) ก็ไม่จัดว่าทำบาป เขาย่อมไม่มีบุญที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบุญมาถึงเขา ไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน จากการฝึกอินทรีย์ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์ ไม่มีบุญมาถึงเขา' หม่อมฉันถามถึงผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ แต่ครูปูรณะ กัสสปะ กลับตอบเรื่องที่ทำแล้วไม่เป็นอันทำ (อกิริยวาทะ) (ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๕/๕๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙๘/๑๐๓,ม.ม.(ไทย)๑๔/๑๔๓/๑๘๓, สํ.ข.(ไทย)๑๗/๖๒/๑๐๒, องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๒/๒๓๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๑/๔๙, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๙๖/๒๑๕,ที.สี.อ. ๑๖๖/๑๔๕)

อกิริยะ: การกระทำทุกอย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดี ทำชั่วก็ไม่ได้ชั่ว เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรม

ในโสณกายนสูตร เรื่องมาณพชื่อโสณกายนะ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพราหมณ์ชื่อสิขาโมคคัลลานะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว จึงนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า หลายวันมาแล้ว โสณกายนมาณพไปหาข้าพเจ้าถึงที่อยู่ได้กล่าวว่า พระสมณโคดมทรงบัญญัติกรรมทั้งปวงว่า เป็นอกิริยะ ก็เมื่อบัญญัติกรรมทั้งปวงว่าเป็นอกิริยะ ชื่อว่ากล่าวความขาดสูญแห่งโลก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓๔/๓๔๘,ที.สี.อ. (บาลี) ๑๖๖/๑๔๕)

อกุปปธรรม คุณธรรมหรือสภาวะที่ผู้ได้แล้วจะไม่เสื่อม,ธรรมอันไม่กำเริบ, ผู้มีธรรมอันไม่เสื่อม คือผู้ได้สมาบัติแล้วสมาบัตินั้นไม่เสื่อม, พระอริยบุคคล, พระอรหัตตผล

ในอกุปปสูตร เรื่องอกุปปธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ไม่นานนักก็จะบรรลุอกุปปธรรม คือ (๑) เป็นผู้บรรลุอัตถปฏิสัมภิทา

SAMPLE

ปัญญาแตกฉานในอรรถ (๒) เป็นผู้บรรลุธัมมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในธรรม (๓) เป็นผู้บรรลุนิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ (๔) เป็นผู้บรรลุปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ (๕) พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว(องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๕/๑๖๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๖/๑๖๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๘/๑๖๘,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๗๒/๑๕๔ ,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี)๓/๙๔-๙๕/๔๔)

อกุปปสูตร : พระสูตรว่าด้วยอกุปปธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ไม่นานนัก ก็จะบรรลุอกุปปธรรม (อรหัตตผล) คือ การบรรลุ (๑) อัตถปฏิสัมภิทา (๒) ธัมมปฏิสัมภิทา (๓) นิรุตติปฏิสัมภิทา (๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา และ(๕) การพิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๕/๑๖๕)

อกุศล: ความไม่ดี, ความชั่ว, ความไม่ฉลาด

ในพรหมชาลสูตร ทิฏฐิ ๖๒ อมราวิกเขปวาทะ มูลเหตุที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล’ เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘เราไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่าสิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล ก็ถ้าเราไม่รู้ชัด จะพึงตอบว่า สิ่งนี้เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล คำตอบก็จะเป็นเท็จ คำเท็จนั้นจะนำความเดือดร้อนซึ่งจะนำอันตรายมาให้แก่เราได้’ เขาจึงตอบว่า ‘สิ่งนี้เป็นกุศลก็หามิได้ เป็นอกุศลก็หามิได้’ เพราะกลัวและรังเกียจการกล่าวเท็จ เมื่อถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ จึงกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอนว่า ‘เรามีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มิใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มิใช่ จะว่ามิใช่ไม่ใช่ก็มิใช่’ (ที.สี.(ไทย)๙/๖๒/๒๕,ที.สี.(ไทย)๙/๖๓/๒๕,๙/๓๘๕/๑๖๒,ที.สี.(ไทย)๙/๓๘๖/๑๖๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๘/๒๒๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๖/๒๒๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๖/๒๓๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๒/๒๓๖,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๔/๖๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๕/๘๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๑๖/๑๗๖)

อกุศลกรรม: การกระทำที่เป็นอกุศล, กรรมที่ทำชั่ว, กรรมแห่งคนพาล, กรรมนำไปสู่นรกหลังตาย

ตัวอย่างอกุสลสูตร เรื่องอกุศลกรรม พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่า เป็นคนพาล คือ (๑) กายกรรมที่เป็นอกุศล (๒) วจีกรรมที่เป็นอกุศล (๓) มโนกรรมที่เป็นอกุศล บุคคลมีปัญญาทรามอกุศลกรรมเป็นการทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต และอกุศลกรรมอื่น ๆ ซึ่งประกอบด้วยโทษ ไม่ทำกุศลกรรมไว้ ทำแต่อกุศลกรรมไว้มากมายหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในนรก (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๕๖/๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๑/๑๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๑๒/๑๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๒๘/๑๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทยป๒๑/๖๖/

SAMPLE

๑๑๐,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๓๐/๓๗๗,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๓๑/๓๗๘,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๔๐/๓๘๘,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๖๔/๔๒๐)

อกุศลกรรมบถ: ทางแห่งอกุศลกรรม, ทางทำความชั่ว, กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์หรือทุคติ

ในปฐมมหาปัญหาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึง ความเบื่อหน่ายโดยชอบธรรม การที่กล่าวไว้เช่นนั้น เพราะเมื่อเบื่อหน่ายโดยชอบ คลายกำหนัดโดยชอบ หลุดพ้นโดยชอบ มีปกติเห็นที่สุดโดยชอบ บรรลุประโยชน์โดยชอบในธรรม ๑๐ ประการแล้ว จึงเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน ธรรม ๑๐ ประการคืออะไร คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ภิกษุเมื่อเบื่อหน่ายโดยชอบคลายกำหนัดโดยชอบ หลุดพ้นโดยชอบ มีปกติเห็นที่สุดโดยชอบ บรรลุประโยชน์โดยชอบในธรรม ๑๐ ประการนี้แล้ว จึงเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๓/๗๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๗/๓๖๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๖๐/๔๓๑,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๒๗/๖๔,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๖/๓๒๒,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๖๘/๘๕๔)

อกุศลจิต: จิตที่เป็นอกุศล, จิตที่มีโทษ, ความคิดชั่ว

ตัวอย่างในมหาสีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพรหมจรรย์ในการอยู่ด้วยอุเบกขาของเรา 'มุนีผู้เสาะแสวงหาความหมดจด อาบแดด อาบน้ำค้าง เปลือยกาย ทั้งมิได้ผิงไฟ อยู่คนเดียว ในป่าที่น่ากลัว' เรานอนแอบอิงกระดูกผีในป่าช้า พวกเด็กเลี้ยงโค เข้าใกล้เราแล้ว ถ่มน้ำลายรดบ้าง ถ่ายปัสสาวะรดบ้าง โปรยฝุ่นลงบ้าง เอาไม้ยอนที่ช่องหูบ้าง แต่เราไม่รู้สึกเลยว่า มีอกุศลจิตเกิดขึ้นในเด็กเหล่านั้น ในอนูปมเถรคาถา ภาษิตของพระอนูปมเถระ กล่าวถึงอกุศลจิตนั้นว่าเป็นจิตมีโทษ กล่าวอกุศลจิตนั้นว่าเป็นจิตประทุษร้าย พระศาสดาที่บุคคลหาได้โดยยาก ท่านก็ได้แล้ว ท่านอย่ามาชักชวนเราในทางฉิบหายเลย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๗/๑๖๑,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๒๑๔/๓๗๑)

อกุศลธรรม: ธรรมที่เป็นอกุศล, ธรรมฝ่ายอกุศล,ธรรมที่ชั่ว, ธรรมฝ่ายชั่ว

ในทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ ๕ เรื่องเห็นว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน กล่าวถึงสมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า 'อัตตาที่ท่านพูดถึงนั้นมีจริง แต่อัตตานี้ไม่ใช่จะบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรมได้เพราะเหตุเพียงเท่านี้ เพราะกามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปรเป็นธรรมดา เพราะกามนั้นผันแปรไปเป็นอื่น ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ และความคับแค้นใจจึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่อัตตานี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มี

SAMPLE

วิตก วิจาร ปีติและสุขเกิดจากวิเวกอยู่จึงชื่อว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม' สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัตินิพพานในปัจจุบันว่า เป็นบรมธรรมของสัตว์อย่างนี้(ที.สี.(ไทย)๙/๙๕/๓๗,ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๓/๗๒,ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๓/๗๓,ที.สี.(ไทย)๙/๒๒๖/๗๕,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๓/๖๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๐๔/๖๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๑/๑๙๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๘๘/๒๒๐,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๗๘/๕๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๕/๗๕,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๐/๘๑)

อกุศลธาตุ: ธาตุคืออกุศล มีกามธาตุ พยาปาทธาตุ วิหิงสาธาตุ
ในสังคีติหมวด ๓ กล่าวถึงอกุศลธาตุ ๓ (๑) กามธาตุ ธาตุคือกาม (๒) พยาปาทธาตุ ธาตุคือพยาบาท (๓) วิหิงสาธาตุ ธาตุคือวิหิงสา ในติกนิทเทส กล่าวถึงอกุศลธาตุ ๓ คือ (๑) กามธาตุ (๒) พยาปาทธาตุ (๓) วิหิงสาธาตุ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒)

อกุศลบถ: ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล คือ การกระทำอันเป็นทางนำไปสู่ทุคติ มี ๑๐ อย่าง แยกได้เป็น ๓ หมวด คือ กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ มโนทุจริต ๓
ในสังคีติหมวด ๑๐ กล่าวถึงอกุศลกรรมบถ ทางแห่งอกุศลกรรม ๑๐ คือ (๑) ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์ (๒) อทินนาทาน การลักทรัพย์ (๓) กาเมสุมิจฉาจาร การประพฤติผิดในกาม (๔) มุสาวาท การพูดเท็จ (๕) ปิสุณาวาจา การพูดส่อเสียด (๖) ผรุสวาจา การพูดคำหยาบ (๗) สัมผัปปลาปะ การพูดเพ้อเจ้อ (๘) อภิชฌา ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (๙) พยาบาท ความคิดร้าย (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒) ๔๔/๕๖/๔๑๙)

อกุศลมูล: ต้นตอของความชั่ว,รากเหง้าของอกุศล, มูลเหตุของอกุศล มี ๓ ประการ คือ (๑) อกุศลมูลคือโลภะ ความอยากได้ (๒) อกุศลมูลคือโทสะ ความคิดประทุษร้าย (๓) อกุศลมูลคือโมหะ ความหลง
ในอกุสลมูลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กรรมที่บุคคลผู้มีโลภะทางกาย วาจา และใจจัดเป็นอกุศลกรรม กรรมที่บุคคลผู้มีโทสะทำทางกาย วาจา และใจจัดเป็นอกุศลกรรม กรรมของบุคคลผู้มีโมหะทางกาย วาจา ใจจัดเป็นอกุศลกรรม แม่กรรมที่บุคคลผู้เบียดเบียน จองจำ ให้เสียทรัพย์ติเตียน หรือขับไล่ โดยอวดอ้างว่า “เรามีกำลัง ทรงพลัง” ก็จัดเป็นอกุศลกรรม บาปอกุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้เกิดจากโลภะ โทสะ โมหะ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นเหตุ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นแดนเกิด มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นปัจจัย(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๕๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๓/๓๗๓,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๐/๒๗๕,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๕๐/๔๐๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๖/๒๕๘, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๙๕/๒๙๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๙๙/

SAMPLE

๓๐๕,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๐๐/๓๐๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๐๑/๓๑๑, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๐๗/๓๒๖)

อกุศลมูลคือโมหะ: ต้นตอของความชั่วคือความหลง,มูลเหตุของอกุศลคือโมหะ, รากเหง้าของอกุศลคือโมหะ, เป็นหนึ่งในอกุศลมูล ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ โมหะ

ในอกุศลมูลสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อกุศลมูลคือโมหะ ความหลง โมหะ จัดเป็นอกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้มีโมหะทำทางกาย วาจา และใจจัดเป็นอกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้มีโมหะ ถูกโมหะครอบงำ มีจิตถูกโมหะกลุ้มรุมก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่จริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ให้เสียทรัพย์ติเตียน หรือขับไล่ โดยอวดอ้างว่า “เรามีกำลัง ทรงพลัง” ก็จัดเป็นอกุศลกรรมบาปอกุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้เกิดจากโมหะ มีโมหะเป็นเหตุ มีโมหะเป็นแดนเกิดมีโมหะเป็นปัจจัย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๕๙)

อกุศลวิตก: ความตรึกในอกุศล, ความนึกคิดในอกุศล มี ๓ ประการ คือ (๑) กามวิตก ความตรึกในทางกาม(๒) พยาบาทวิตก ความตรึกในทางพยาบาท (๓) วิหิงสาวิตก ความตรึกในทางเบียดเบียน อกุศลวิตกอีกประการหนึ่ง คือ (๑) วิตกที่เกี่ยวกับความไม่ต้องการให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน (๒) วิตกที่เกี่ยวกับลาภสักการะและการสรรเสริญ (๓) วิตกที่เกี่ยวกับความเอ็นดูในคนอื่น

ในวนสังยุต วิเวกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุรูปหนึ่งอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล สมัยนั้น ภิกษุนั้นพักผ่อนอยู่ในที่พักกลางวัน ตรึกถึงอกุศลวิตกอันเลวทราม ซึ่งอิงอาศัยการครองเรือน ครั้งนั้น เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้น มีความอนุเคราะห์หวังดีต่อภิกษุนั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจ จึงเข้าไปหาภิกษุนั้นถึงที่อยู่แล้วกล่าวกับภิกษุนั้นด้วยคาถาว่า ท่านต้องการความสงัดจึงเข้าป่า ส่วนใจของท่านกลับพล่านไปภายนอก ท่านเป็นคน จงกำจัดความพอใจในคน แต่นั้นท่านปราศจากความกำหนัดแล้ว จักมีความสุข ท่านมีสติ ทำไมไม่ละความยินดีเล่า ในสูจิโลมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อกุศลวิตกเป็นอันมาก เกิดจากความเยื่อใยคือตัณหา เกิดขึ้นในตนแล้วแผ่ซ่านไปในวัตถุกามทั้งหลาย เหมือนย่านไทรเกิดจากลำต้นไทรแล้วแผ่ซ่านไปในป่า ในวิตักกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อกุศลวิตกมี ๓ มีประการนี้ คือ (๑) วิตกที่เกี่ยวกับความไม่ต้องการให้ผู้อื่นดูหมิ่นตน (๒) วิตกที่เกี่ยวกับลาภสักการะและการสรรเสริญ (๓) วิตกที่เกี่ยวกับความเอ็นดูในคนอื่น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๑/๓๒๓,๑๕/๒๓๑/๓๓๒,๑๕/๒๓๗/๓๔๐,ส.ข.(ไทย)๑๗/๘๐/๑๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๑/๒๕๖๔,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๘๐/๔๔๓, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๘๗/๔๕๔, ขุ.อิติ.(ไทย) ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๑๔๓/๗๖)

SAMPLE

อกุศลสังกัปปะ: ความดำริที่เป็นอกุศล, ความคิดเรื่องอกุศล มี ๓ ประการ คือ (๑) กามสังกัปปะ ความดำริในทางกาม (๒) พยาปาทสังกัปปะ ความดำริในทางพยาบาท (๓) วิหิงสาสังกัปปะ ความดำริในทางเบียดเบียน

ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรอธิบายถึงอกุศลสังกัปปะ ๓ ประการนี้ ในจรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า ถ้ากามวิตก พยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตกเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้กำลังนอน ตื่นอยู่ และภิกษุไม่ยินดีวิตกนั้น ละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี มีหิริโอตตัปปะ เราก็เรียกว่า 'ผู้ปรารภความเพียร อุทิศกายและใจต่อเนื่องตลอดไป" ถ้าภิกษุใด ผู้กำลังเดิน ยืน นั่ง หรือนอนนึกถึงอกุศลวิตก ที่เกี่ยวเนื่องกับการครองเรือน ภิกษุนั้นชื่อว่าเดินทางผิด (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๑)

อกุศลสัญญา: การกำหนดหมายที่เป็นอกุศล, การหมายรู้ที่เป็นอกุศล มี ๓ ประการ คือ (๑) กามสัญญา ความกำหนดหมายในทางกาม (๒) พยาปาทสัญญา ความกำหนดหมายในทางพยาบาท (๓) วิหิงสาสัญญา ความกำหนดหมายในทางเบียดเบียน

ในขุททกวัตถุวิภังค์ ติกนิทเทส พระสารีบุตรอธิบายว่า กามสัญญา คือความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ ที่เกี่ยวด้วยกาม พยาปาทสัญญา คือ ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ ที่เกี่ยวกับความพยาบาท วิหิงสาสัญญา คือ ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ ที่เกี่ยวด้วยความเบียดบียน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๑๑/๕๖๙)

อกุสลธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอกุศลธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อกุศลธรรม ได้แก่มิจฉามรรคมีองค์ ๘ ส่วนกุศลธรรม ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒/๒๔)

อกุสลมูลสูตร :พระสูตรว่าด้วยรากเหง้าของอกุศล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อกุศลมูล ๓ อย่าง คือ (๑) โลภะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ แล้วตรัสอีกว่า กรรมที่บุคคลผู้มีโลภะ โทสะ โมหะ ทำทางกาย วาจาและใจ ที่ก่อให้เกิดทุกข์แก่บุคคลอื่นด้วยเรื่องที่ไม่จริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ทำให้เสียทรัพย์ ติเตียนหรือขับไล่ โดยอวดอ้างว่าเรามีกำลัง ทรงพลัง จัดเป็นอกุศลกรรม และบาปอกุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้ล้วนเกิดมาจากอกุศลมูลทั้ง ๓ นี้

บุคคลผู้มีโลภะ โทสะ และโมหะ เรียกว่า อกาลวาทีบ้าง อภูตวาทีบ้าง อนัตถวาทีบ้าง อธัมมวาทีบ้าง และอวินยวาทีบ้าง เพราะก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลอื่นๆ ด้วยประการต่าง ๆ อีกทั้งตัวเองก็อยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น เดือดร้อนในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วพึงหวังทุคติได้ เปรียบเหมือนต้นสาละ ต้นตะแบก

SAMPLE

หรือต้นสะคร้อที่เถาย่านทราย ๓ ชนิด พันรอบต้นแล้วตายไปฉะนั้น แล้วทรงแสดงกุศลมูล ๓ อย่าง โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๐๒๗๕)

อกุสลราสิสูตร : พระสูตรว่าด้วยกองอกุศล มี ๒ สูตร ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อกุสลราสิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กองอกุศล ได้แก่ นิวรณ์ ๕ ส่วนกองกุศล ได้แก่สติปัฏฐาน ๔ (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๑/๒๑๖)

2.อกุสลราสิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลเมื่อจะกล่าวถึงกองอกุศลให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงนิวรณ์ ๕ เพราะกองอกุศลทั้งสิ้นคือนิวรณ์ ๕ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๒/๙๑)

อกุสลสูตร : มี ๓ สูตร ความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อกุสลสูตร :พระสูตรว่าด้วยอกุศลกรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลพึงทราบว่าเป็นคนพาล เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) มีกายกรรมที่เป็นอกุศล(๒) มีวจีกรรมที่เป็นอกุศล (๓) มีมโนกรรมที่เป็นอกุศล แล้วตรัสว่า บุคคลพึงทราบว่าเป็นบัณฑิต เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) มีกายกรรมที่เป็นกุศล (๒) มีวจีกรรมที่เป็นกุศล (๓) มีมโนกรรมที่เป็นกุศล (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖/๑๔๔)

2.อกุสลสูตร พระสูตรว่าด้วยอกุศลกรรมเป็นเหตุให้ตกนรก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลตกนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ๓ คือ (๑) กายกรรมฝ่ายอกุศล (๒) วจีกรรมฝ่ายอกุศล (๓) มโนกรรมฝ่ายอกุศล แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลขึ้นสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ๓ คือ(๑) กายกรรมฝ่ายกุศล (๒) วจีกรรมฝ่ายกุศล (๓) มโนกรรมฝ่ายกุศล (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๗/๓๙๕)

3.อกุสลสูตร พระสูตรว่าด้วยอกุศลธรรม และกุศลธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **อกุศลธรรม** คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น **กุศลธรรม** คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๖/๒๘๕)

อกุสลาภิสังขาร: สภาพที่ปรุงแต่งผลแห่งการกระทำของบุคคลในกรรมที่ชั่ว,อกุศลเจตนา,

อันตรายที่ไม่ปรากฏ

ในกามสุตตนิทเทส พระสารีบุตรอธิบายว่า กิเลสทุกชนิด ทุจริตทุกทาง ความกระวนกระวายทุกอย่าง ความเร่าร้อนทุกสถาน ความเดือดร้อนทุกประการ อกุสลาภิสังขารทุกประเภท เรียกว่าอันตรายที่ไม่ปรากฏ ที่ชื่ออันตรายเพราะครอบงำ เป็นไปเพื่อความเสื่อม เป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ(ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕/๑๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๑/๙๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๗/๑๑๕,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๘/

SAMPLE

๑๓๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๙/๒๑๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖๙/๒๑๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๔/๒๒๖,๒๙/๘๐/๒๓๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๓๑/๓๖๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๔๗/๓๙๓, ขุ.ม.อ.(บาลี)๕/๖๒)

อขันติ : ความไม่อดทน, ภาวะที่ไม่อดทน, ความไม่อดกลั้น, ความดุร้าย,ความเกรี้ยวกราด, ความที่จิตไม่เบิกบาน, ธรรมเป็นเครื่องยกย่อง ชุบเลี้ยง สรรเสริญบุคคลผู้มีปัญญา

ในอิสสัตถสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาประพันธ์ว่า ศิลปะธนู กำลัง และความเพียรมีอยู่ในชายหนุ่มใด พระราชาผู้ทรงการยุทธ์พึงชุบเลี้ยงชายหนุ่มผู้เช่นนั้น ไม่พึงชุบเลี้ยงชายหนุ่มผู้มีขันติ ไม่กล้าหาญ เพราะเหตุแห่งชาติ ฉันใด ธรรมคือขันติและโสรัจจะตั้งอยู่ในบุคคลใด บุคคลพึงบูชา ชุบเลี้ยงบุคคลนั้นผู้มีปัญญา มีความประพฤติเยี่ยงพระอริยะ แม้มีชาติตระกูลต่ำ ฉันนั้น เหมือนกัน (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๐๓/๕๖๔,สำ.ส.(ไทย)๑๕,๑๓๕,๑๗๐)

อคติ: ฐานะอันไม่พึงถึง, ทางแห่งความประพฤติที่ผิด, ความลำเอียง, ความไม่มีภพที่ไปเกิด ได้แก่อคติ ๔ ประการ คือ (๑) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ (๒) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง (๓) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลง (๔) ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว

ในปฐมอคติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงโทษของอคติว่า ภิกษุทั้งหลาย อคติ ๔ ประการนี้ บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม ดุจดวงจันทร์ข้างแรมฉะนั้น(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗/๒๙, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๐/๑๗)

อคติคมนะ: การถึงอคติ, การไปสู่อคติ ๔ ประการ คือ (๑) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะใคร่ (๒) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง (๓) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลง (๔) ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว

ในจตุกกนิทเทส พระสารีบุตรอธิบายถึง บุคคลย่อมถึงอคติ คือ ความลำเอียงด้วยอาการ ๔ อย่าง คือ เพราะรักใคร่กัน เพราะเกลียดชัง เพราะเขลาเพราะกลัวความลำเอียง การถึงความลำเอียงเพราะรักใคร่กัน เพราะเป็นพรรคพวกกัน ความหันเหไปเหมือนน้ำไหล (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๙/๕๘๙)

อคติสูตร: พระสูตรว่าด้วยอคติ มี ๓ สูตร ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ 1.อคติสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การถึงอคติ ๔ คือ (๑) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ (๒) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง (๓) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลง (๔) ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว แล้วตรัสว่า บุคคลเมื่อละเมิด

ความชอบธรรมเพราะอคติ ๔ ย่อมทำยศของเขาให้เสื่อมดุจดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗/๒๙)

2.อคติสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การไม่ถึงอคติ ๔ คือ (๑) ไม่ลำเอียงเพราะชอบ (๒) ไม่ลำเอียงเพราะชัง (๓) ไม่ลำเอียงเพราะหลง (๔) ไม่ลำเอียงเพราะกลัว แล้วตรัสว่า บุคคลเมื่อไม่ละเมิดความชอบธรรมเพราะอคติ ๔ ย่อมทำยศของเขาให้บริบูรณ์ดุจดวงจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘/๒๙)

3.อคติสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การถึงอคติและการไม่ถึงอคติทั้ง ๔ ประการ แล้วตรัสสรุปด้วยข้ออุปมาเหมือนในปฐมอคติสูตรและทุติยอคติสูตรนั้นแล (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙/๓๐)

อคันถนิยปัญญา: สภาวธรรมที่เป็นไปกุศลและอัพยากฤต, ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ทุกนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวถึงปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ คือกามภูมิ รูปธรรม อรูปภูมิ ชื่อว่า คันถนิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อคันถนิยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

อคารวสูตร : มี ๔ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อคารวสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ไม่เคารพ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) เกียจคร้าน (๕) มีปัญญาทราม ย่อมเป็นผู้ไม่มีความเคารพยำเกรง ย่อมเคลื่อนจากสัทธรรม ไม่ตั้งมั่นอยู่ในสัทธรรม ส่วนภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีศรัทธาเป็นต้น ย่อมเป็นผู้มีความเคารพยำเกรง ไม่เคลื่อนจากสัทธรรม ตั้งมั่นอยู่ในสัทธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙/๑๑)

2.อคารวสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ไม่เคารพ (สูตรที่ ๒) ตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) เกียจคร้าน (๕) มีปัญญาทราม ย่อมเป็นผู้ไม่มีความเคารพยำเกรง ไม่อาจถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัย ส่วนภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีศรัทธาเป็นต้น ย่อมเป็นผู้มีความเคารพยำเกรง ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐/๑๓)

3.อคารวสูตร® (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยความไม่เคารพ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุ (๑) ผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ไม่มีความประพฤติเสมอภาคในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย จักบำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ (๒) ผู้ไม่บำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญเสขธรรม(หมายถึงเสขปัณณัตติศีล กล่าวคือ ศีลบัญญัติ

SAMPLE

ที่ว่าด้วยเสขิยวัตร ระเบียบปฏิบัติที่พึงศึกษา) ให้บริบูรณ์ได้ (๓) ผู้ไม่บำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้ (๔) ผู้ไม่บำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาทิฏฐิ(วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ) ให้บริบูรณ์ได้ (๕) ผู้ไม่บำเพ็ญสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาสมาธิ(คือผลสมาธิ หรืออรหัตตผลสมาธิ หมายถึงเจโตวิมุตติ หลุดพ้นด้วยกำลังจิตที่ประกอบด้วยสมาธิ ซึ่งกำราบราคะหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัด) ให้บริบูรณ์ได้ แต่เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้มีความเคารพ มีความยำเกรง มีความประพฤติเสมอภาคในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย จักบำเพ็ญธรรมทั้ง ๕ ประการให้บริบูรณ์ได้ตามลำดับกันไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑/๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิสมาจาริกธรรม หมายถึงอภิสมาจาริกศีล คือศีลที่บัญญัติว่าด้วยเรื่องวัตรอันเป็นข้อปฏิบัติ ขนบธรรมเนียมชั้นสูง ได้แก่ ขันธกวัตร ๘๒ มหาวัตร ๑๔ เช่น เจติยังคณวัตร ข้อปฏิบัติที่ลานพระเจดีย์ โพธิยังคณวัตร ข้อปฏิบัติที่ลานต้นโพธิ์ อุปัชฌายวัตร ข้อปฏิบัติที่สัทธิวิหาริกพึงปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์ (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๑/๖)

4.อคารวสูตร[๒] (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยความไม่เคารพ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุ (๑) ผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ไม่มีความเสมอภาคในเพื่อนพรหมจารี จักบำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ (๒) ผู้ไม่บำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์ได้ (๓) ผู้ไม่บำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสีลขันธ์ให้บริบูรณ์ได้ (๔) ผู้ไม่บำเพ็ญสีลขันธ์ให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสมาธิขันธ์ให้บริบูรณ์ได้ (๕) ผู้ไม่บำเพ็ญสมาธิขันธ์ให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญปัญญาขันธ์ให้บริบูรณ์ได้ แต่เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้มีความเคารพ มีความยำเกรง มีความ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒/๒๕)

อคารวะ: ความไม่เคารพ, ความไม่ยำเกรง, ธรรมที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๖ ความว่า อคารวะ คือ ความไม่เคารพ มี ๖ ประการ คือ (๑) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา (๒) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระธรรม (๓) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระสงฆ์ (๔) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในสิกขา (๕) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในความไม่ประมาท (๖) อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในปฏิสันถาร ธรรม ๖ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๔/๓๑๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๖/๓๙๐)

อคารวสูตร : มี ๔ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.อคารวสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ไม่เคารพ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) เกียจคร้าน (๕) มีปัญญาทราม ย่อมเป็นผู้ไม่มีความเคารพยำเกรง ย่อมเคลื่อนจากสัทธรรม ไม่ตั้งมั่นอยู่ในสัทธรรม ส่วนภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีศรัทธาเป็นต้น ย่อมเป็นผู้มีความเคารพยำเกรง ไม่เคลื่อนจากสัทธรรม ตั้งมั่นอยู่ในสัทธรรม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙/๑๑)

2.อคารวสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ไม่เคารพ (สูตรที่ ๒) ตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) เกียจคร้าน (๕) มีปัญญาทราม ย่อมเป็นผู้ไม่มีความเคารพยำเกรง ไม่อาจถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัย ส่วนภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีศรัทธาเป็นต้น ย่อมเป็นผู้มีความเคารพยำเกรง ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐/๑๓)

3.อคารวสูตร® (ปฐม) :พระสูตรว่าด้วยความไม่เคารพ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุ (๑) ผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ไม่มีความประพฤติเสมอภาคในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย จักบำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ (๒) ผู้ไม่บำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญเสขธรรม(หมายถึงเสขปัณณัตติศีล กล่าวคือ ศีลบัญญัติที่ว่าด้วยเสขิยวัตร ระเบียบปฏิบัติที่พึงศึกษา) ให้บริบูรณ์ได้ (๓) ผู้ไม่บำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ได้ (๔) ผู้ไม่บำเพ็ญศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาทิฏฐิ(วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ) ให้บริบูรณ์ได้ (๕) ผู้ไม่บำเพ็ญสัมมาทิฏฐิให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสัมมาสมาธิ(คือผลสมาธิหรืออรหัตตผลสมาธิ หมายถึงเจโตวิมุตติ หลุดพ้นด้วยกำลังจิตที่ประกอบด้วยสมาธิ ซึ่งกำราบราคะหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัด) ให้บริบูรณ์ได้ แต่เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้มีความเคารพ มีความยำเกรง มีความประพฤติเสมอภาคในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย จักบำเพ็ญธรรมทั้ง ๕ ประการให้บริบูรณ์ได้ตามลำดับกันไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑/๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิสมาจาริกธรรม หมายถึงอภิสมาจาริกศีล คือ ศีลที่บัญญัติว่าด้วยเรื่องวัตรอันเป็นข้อปฏิบัติ ขนบธรรมเนียมชั้นสูง ได้แก่ ขันธกวัตร ๘๒ มหาวัตร ๑๔ เช่น เจติยังคณวัตร ข้อปฏิบัติที่ลานพระเจดีย์ โพธิยังคณวัตร ข้อปฏิบัติที่ลานต้นโพธิ์ อุปัชฌายวัตร ข้อปฏิบัติที่สัทธิวิหาริกพึงปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์ (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๑/๖)

4.อคารวสูตร[๒] (ทุติย) :พระสูตรว่าด้วยความไม่เคารพ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุ (๑) ผู้ไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ไม่มีความเสมอภาคในเพื่อนพรหมจารี จักบำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ (๒) ผู้ไม่บำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์ได้ (๓) ผู้ไม่บำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสีลขันธ์ให้บริบูรณ์ได้ (๔) ผู้ไม่บำเพ็ญสีลขันธ์ให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญสมาธิขันธ์ให้บริบูรณ์ได้ (๕) ผู้ไม่บำเพ็ญสมาธิขันธ์ให้บริบูรณ์แล้ว จักบำเพ็ญปัญญาขันธ์ให้บริบูรณ์ได้ แต่เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้มีความเคารพ มีความยำเกรง มีความ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒/๒๕)

อคารสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรือนพักพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า คนทั้งหลายมาจากทิศต่าง ๆ แล้วเข้าพักในเรือนพักคนเดินทาง เหมือนเวทนาชนิดต่าง ๆ เกิดขึ้นในกายนี้ คือ สุขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง ทุกขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง สุขเวทนาเจืออามิส เกิดขึ้นบ้าง ทุกขเวทนาเจืออามิสเกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาเจืออามิส เกิดขึ้นบ้าง สุขเวทนาไม่เจืออามิสเกิดขึ้นบ้าง ทุกขเวทนาไม่เจืออามิสเกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาไม่เจืออามิสเกิดขึ้นบ้าง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๒/๒๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุขเวทนาเจืออามิส หมายถึงเวทนาอันประกอบด้วยอามิสคือกาม คำว่า ทุกขเวทนาเจืออามิส หมายถึงทุกขเวทนาที่มีอามิสคือกาม คำว่า อทุกขมสุขเวทนาเจืออามิส หมายถึงอทุกขมสุขเวทนาที่มีอามิสคือกาม คำว่า สุขเวทนาไม่เจืออามิส หมายถึงเวทนาอันเกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งปฐมฌานเป็นต้น ด้วยสามารถแห่ง วิปัสสนาและด้วยสามารถแห่งอนุสสติ คำว่า ทุกขเวทนาไม่เจืออามิส หมายถึงโทมนัสสเวทนาอันเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้เข้าไปตั้งความปรารถนาไว้ ใน วิโมกข์อันยอดเยี่ยม เพราะความปรารถนาเป็นปัจจัย คำว่า อทุกขมสุขเวทนาไม่เจืออามิส หมายถึงอทุกขมสุขเวทนาอันเกิดขึ้นด้วยสามารถจตุตถฌาน (สำ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๒๖๒/๑๔๐)

อคาริยวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่สองสามีภรรยาผู้เป็นดังอู่ข้าวอู่น้ำของพระสงฆ์มี๒เรื่อง ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อคาริยวิมาน (ปฐม) (เรื่องที่ ๑) เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่สองสามีภรรยาผู้เป็นอู่ข้าวอู่น้ำของพระสงฆ์เรื่องที่ ๑ เป็นวิมานทองคำอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๘/๑๓๑)

2.อคาริยวิมาน (ทุติย) (เรื่องที่ ๒) เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่สองสามีภรรยาผู้เป็นอู่ข้าวอู่น้ำของพระสงฆ์เรื่องที่ ๒ เป็นวิมานทองคำอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๕๔/๑๓๒)

อโคจร : บุคคลหรือสถานที่ที่ภิกษุไม่พึงเข้าไปมาหาสู่ คือ หญิงแพศยา หญิงหม้าย สาวเทื้อ ภิกษุณี บัณเฑาะก์ และร้านสุรา

ในสารีปุตตสุตตนิทเทส พระสารีบุตรกล่าวว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีหญิงแพศยาเป็นโคจร มีหญิงหม้ายเป็นโคจร มีสาวเทื้อเป็นโคจร มีบัณเฑาะก์เป็นโคจร มีภิกษุณีเป็นโคจร หรือมีร้านสุราเป็นโคจร เป็นผู้อยู่คลุกคลีกับพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์สาวกเดียรถีย์ ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร หรือเสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้ตระกูลที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นดุจบ่อน้ำ มักด่าและบริภาษ ปรารถนาแต่สิ่งที่มิใช่ประโยชน์ ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่ผาสุก ไม่ปรารถนาความหลุดพ้นจากโยคะแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาเช่นนั้น นี้เรียกว่าอโคจร (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๖/๕๗๑,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๕๑๔/๓๘๘)

อฆมูลสูตร : พระสูตรว่าด้วยมูลเหตุแห่งทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ ได้แก่ขันธ์ ๕ มูลเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ตัณหา ๓ คือกามตัณหา ภวตัณหาและวิภวตัณหา อันทำให้เกิดอีก ซึ่งประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัดอันเป็นเหตุให้เพลิดเพลินในอารมณ์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๑/๔๔)

องค์: ส่วนประกอบของสิ่งหรือเรื่องหรือข้อนั้นๆ, หัวข้อธรรมตั้งแต่สองข้อเป็นต้นไปรวมกันเป็นองค์หนึ่งหมวดธรรมนั้น เช่น องค์แห่งอุโบสถศีลซึ่งมีองค์ประกอบ ๘, มรรคมีองค์ประกอบ ๘, พรหมวิหารมีองค์ประกอบ ๔, นายโคปาลมีองค์ประกอบ ๑๑ มาตุคามมีองค์ประกอบ ๕

ตัวอย่างในมหาโคปาลสูตร ว่าด้วยคนเลี้ยงโค สูตรใหญ่ แสดงเหตุแห่งความไม่เจริญมีองค์ ๑๑ ประการ คือ (๑) ไม่รู้รูปโค (๒) ไม่ฉลาดในลักษณะโค (๓) ไม่กำจัดไข่ขาง (๔) ไม่ปกปิดแผล (๕) ไม่สุมไฟ (๖) ไม่รู้ท่าน้ำ (๗) ไม่รู้ว่าโคดื่มน้ำแล้ว (๘) ไม่รู้ทาง (๙) ไม่ฉลาดในที่หากิน (๑๐) รีดนมไม่ให้เหลือ (๑๑) ไม่บูชาโคผู้ทั้งหลายที่เป็นพ่อโค เป็นจ่าฝูง ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง นายโคบาลประกอบด้วยองค์ ๑๑ ประการนี้แล เป็นผู้ไม่สามารถจะเลี้ยงฝูงโคให้เจริญ ให้เพิ่มขึ้นได้ มาตุคามสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มาตุคาม (สตรี) ประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมไม่น่าพอใจอย่างยิ่งสำหรับบุรุษ คือ (๑) รูปไม่สวย (๒) ไม่มีโภคสมบัติ (๓) ไม่มีศีล (๔) ไม่

SAMPLE

เกียจคร้าน (๕) ให้บุตรแก่เขาไม่ได้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๔๖/๓๗๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๘/๑๗๗,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๒๘๐/๓๑๓,๑๘/๒๘๑/๓๑๓,๑๘/๒๘๐/๓๑๔,๑๘/๘๑/๓๑๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๕๙/๓๗๖,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๒๙/๒๒)

องค์ความเพียร: ส่วนประกอบแห่งความเพียร มีความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาห์ เป็นต้น

ในสาปุคิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสองค์แห่งความเพียรว่า ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขะมักเขม้น ความไม่ท้อถอย มีสติสัมปชัญญะ ในทิฏฐิปาริสุทธินั้นว่า 'เราจักบำเพ็ญทิฏฐิปาริสุทธิเห็นปานนั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์หรือจักประคับประคองทิฏฐิปาริสุทธิ์ที่บริบูรณ์ไว้ในฐานะนั้น ๆ ด้วยปัญญา' (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๔/๒๙๐)

องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์: ส่วนประกอบความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์มีองค์ ๙ ประการ

ในทสุตตรสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสแห่งความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ไว้ด้วยธรรมมีองค์ ๙ ประการที่ควรเจริญเพื่อความบริสุทธิ์ คือ (๑) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือสีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล (๒) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือจิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต (๓) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือทิฏฐิวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ (๔) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือกังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย (๕) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง (๖) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน (๗) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ (๘) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปัญญาวิสุทธิ ความหมดจดแห่งปัญญา (๙) องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือวิมุตติวิสุทธิ ความหมดจดแห่งความหลุดพ้น (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๙/๔๑๘)

องค์คุณ: คุณสมบัติที่ดีของบุคคลนั้น, องค์คุณของภิกษุที่ได้รับอนุญาตให้ระงับอธิกรณ์ด้วยเยภุยยสิกา ๕ ประการ ให้จับสลาก คือ (๑) ไม่ลำเอียงเพราะชอบ (๒) ไม่ลำเอียงเพราะชัง (๓) ไม่ลำเอียงเพราะหลง (๔) ไม่ลำเอียงเพราะกลัว (๕) พึงรู้จักสลากที่จับแล้วและยังไม่จับ องค์คุณของพระผู้มีพระภาค ๘ ประการที่ท้าวสักกะเทวราชประกาศ

ตัวอย่างในมหาโควินทสูตร ท้าวสักกะจอมเทพทรงประกาศพระคุณตามความเป็นจริง ๘ ประการของพระผู้มีพระภาคแก่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ว่า ๑ ใน ๘

ประการ นั้น ตราบเท่าที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ ทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เราไม่เคยเห็นพระศาสดาผู้ประกอบด้วยองค์คุณแม้เช่นนี้ในอดีตกาลเลย ถึงในบัดนี้เราก็ไม่เห็นใครอื่น นอกจากพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๖/๒๒๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๖/๒๓๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๖/๒๓๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๒/๒๓๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔๖/๑๖๒)

องค์เครื่องบรรลุโสดา: คุณสมบัติของพระโสดาบัน, องค์ธรรมปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาบัน ๔ ประการ

ทีฆาวุอุปาสกสูตร ทีฆาวุอุบาสกกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า องค์เครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการใดที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้ ธรรม (คือองค์เครื่องบรรลุโสดา) เหล่านั้นมีอยู่ในข้าพระองค์ และข้าพระองค์ก็เห็นธรรมเหล่านั้น คือ (๑) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า 'แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นศาสดาของ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค' (๒) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ (๔) ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาด เป็นไปเพื่อสมาธิ'(สำ.ม.(ไทย)๑๙/๙๙๙/๔๙๒,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๐๑/๔๙๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๑๒/๕๑๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๑๓/๕๑๖,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒๗/๔๘๖,สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๗๘/๓๐๗)

องค์ฌาน : ส่วนประกอบของฌาน, องค์ประกอบของฌานเช่น ปฐมฌาน ประกอบด้วยองค์ฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา, องค์ฌานที่เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมอื่น ๆ

ในปัจจยนิทเทส ได้อธิบายฌานปัจจัย ได้แก่ องค์ฌานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยฌานและรูปซึ่งมีสภาวธรรมนั้นเป็นสมุฏฐานโดยฌานปัจจัย สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานโดยฌานปัจจัย ได้แก่ องค์ฌานที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยฌานปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ องค์ฌานที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และกฏัตตารูปโดยฌานปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๗/๑๑, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๗๖/๘๔๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๗๗/๘๔๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๑๒/๗๖๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๓๑/๒๘๔)

องค์ธรรม: องค์แห่งการปฏิบัติให้บรรลุธรรม,ส่วนประกอบแห่งหมวดธรรม เช่น องค์ธรรมแห่งสัมมาทิฏฐิที่มีเจโตวิมุตติเป็นผล มีผลานิสงส์ด้วยองค์ ๕ มีศีล เป็นต้น

ในชนวนสภสูตร สนังกุมารกล่าวถึงบริขารแห่งสมาธิ ๗ ประการ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูกต้องพึงกล่าวถึงองค์ธรรมใดว่า'พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเองไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน' ประตูแห่งอมตะจึงจะชื่อว่าเปิดแล้ว ในเวทัลลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "สัมมาทิฏฐิซึ่งมีเจโตวิมุตติเป็นผล และมีเจโตวิมุตติเป็นผลานิสงส์ มีปัญญาวิมุตติเป็นผล และมีปัญญาวิมุตติเป็นผลานิสงส์ เพราะมีองค์ธรรม ๕ ประการสนับสนุน คือ (๑) มีศีลสนับสนุน (๒) มีสุตะสนับสนุน (๓) มีสากัจฉาสนับสนุน (๔) มีสมถะสนับสนุน (๕) มีวิปัสสนาสนับสนุน" (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๙๐/๒๒๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๒/๔๙๒)

องค์ประกอบแห่งชีวิต: (๑) อายุ (๒) ไออุ่น (๓) วิญญาณ, มหาภูตรูป ๔, ธรรม ๑๔ ธรรม ๑๒ ธรรม ๒๖ อินทรีย์ ๔, เบญจขันธ์ มีรูปขันธ์ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ในคติกถา อธิบายว่า ในปฏิสนธิขณะ เบญจขันธ์เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ มหาภูตรูป ๔ เป็นสหชาตปัจจัยเป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ องค์ประกอบแห่งชีวิต ๓ ประการเป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามและรูปเป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๑๔ ประการนี้เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะอรูปขันธ์ ๔ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ อินทรีย์ ๔ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัยเป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ เหตุ ๒ ประการ เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะนามและวิญญาณเป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๑๒ ประการนี้เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นสัมปยุตตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ ธรรม ๒๖ ประการนี้เป็นสหชาตปัจจัย เป็นอัญญมัญญปัจจัย เป็นนิสสยปัจจัย เป็นวิปปยุตตปัจจัย ในทวิ

SAMPLE

เหตุกปฏิสนธิขณะ ความเกิดขึ้นแห่งคติสมบัติมีได้เพราะปัจจัยแห่งเหตุ ๖ ประการนี้ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๒/๓๙๓, ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๓๓/๓๙๖,ขุ.ป.อ.(บาลี) ๒/๒๓๒/๒๐๑)

องค์เป็นที่ตั้งแห่งความเพียร: องค์แห่งการสร้างความเพียร, หลักธรรมปฏิบัติสำหรับตั้งความเพียรมี ศรัทธา สุขภาพ ไม่โอ้อวด ปรารภความเพียร และมีปัญญา

ในโพธิราชกุมารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับโพธิราชกุมารว่า “ราชกุมาร องค์ของภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ (๑) เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ (๒) เป็นผู้มีสุขภาพ มีโรคาพาธน้อย ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลางพอเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร (๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เปิดเผยตนตามความเป็นจริงในศาสดาหรือในเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย (๔) เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย (๕) เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่เป็นอริยะ เห็นความเกิดและความดับสามารถชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบราชกุมาร (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๕/๓๗๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๔/๔๑๘)

องคมนตรี: ราชบุรุษ, ที่ปรึกษาพระเจ้าแผ่นดิน, กลุ่มบุคคลที่ให้คำปรึกษาแก่ประมุขแห่งรัฐ, คณะผู้เข้ากราบทูลพระเจ้าแผ่นดินที่ปกครองโดยพระมติของตนทำให้ประชาราษฎร์ไม่เจริญดังก่อน,คณะผู้จดจำจักรวรรดิวัตร อันประเสริฐได้อยู่เข้ากราบทูลพระราชาสนังกุมารที่ได้รับมูรธาภิเษกแทนพระบิดาที่เสด็จผนวช

ในจักกวัตติสูตร พระเจ้าจักรพรรดิ์จะได้เสด็จผนวช โดยได้มอบการปกครองแผ่นดินให้พระโอรสสนังกุมาร พระองค์ทรงสั่งสอนพระโอรสในฐานะที่เป็นองค์ใหญ่ในเรื่องการครองราชย์เรียบร้อยแล้วก็ผนวช ปรากฏว่าจักรแก้ว ๗ ประการอันเป็นทิพย์ได้อันตรธานไป ราชบุรุษคนหนึ่งเข้าไปเฝ้ากราบทูลพระโอรสผู้เป็นกษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วได้กราบทูล จักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว การปกครองก็ไม่เจริญต่อไปเหมือนเก่าก่อน ซึ่งได้ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐอยู่ จึงมีข้าราชการ ข้าราชบริพาร โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพ นายกองราชองครักษ์ องคมนตรี ได้ประชุมกันกราบทูลท้าวเธอ

ว่า พระองค์ทรงปกครองชนบท ตามพระมติของพระองค์เอง ประชาราษฎร์ก็ไม่เจริญต่อไปเหมือนเก่าก่อน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๐/๖๖, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๑/๖๗)

องค์มรรค: ข้อหนึ่ง ๆ ของมรรค, มัคคปัจจัยที่เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยมรรค ในปัจจยนิทเทส อธิบายว่า มัคคปัจจัย ได้แก่ องค์มรรคเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยมรรคและรูปซึ่งมีสภาวธรรมนั้นเป็นสมุฏฐานโดยมัคคปัจจัย ในติกปัฏฐานอธิบายว่า สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานโดยมัคคปัจจัย ได้แก่ องค์มรรคที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์โดยมัคคปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๘/๑๑, อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๗๘/๘๔๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๑๓/๗๖๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๓๒/๒๘๕)

องค์สมบัติ: องค์สมบัติของช้างป่าที่ควาญช้างฝึกดีแล้ว, ช้างที่พระราชาสมควรใช้สอย, ช้างที่สมควรแก่พระราชา

ในทันตภูมิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับอัคคิเวสสนะ ว่าช้างป่ารับอาหาร คือ หญ้าและน้ำของควาญช้าง ควาญช้างให้ช้างป่าฝึกยิ่งขึ้นด้วยสั่งว่า ‘รับไป พ่อ วางลง พ่อ’ เพราะช้างหลวงทำตามคำสั่งรับทำตามโอวาทของควาญช้างในการรับและการวาง ควาญช้างจึงให้ช้างนั้นฝึกยิ่งขึ้นด้วยสั่งว่า ‘เดินไป พ่อ ถอยกลับ พ่อ’ เพราะช้างหลวงทำตามคำสั่ง รับทำตามโอวาทของควาญช้างในการเดินไปและการถอยกลับ ควาญช้างจึงให้ช้างนั้นฝึกยิ่งขึ้นด้วยสั่งว่า ‘ยืนขึ้น พ่อ หมอบลง พ่อ’ เพราะช้างหลวงทำตามคำสั่ง รับทำตามโอวาทของควาญช้างในการยืนและการหมอบ ควาญช้างจึงให้ช้างนั้นฝึกยิ่งขึ้นจนถึงขั้นที่ชื่อว่าอาเนญชะ (ไม่หวั่นไหว) คือผูกโล่ใหญ่ไว้ที่งวงช้างนั้น จัดบุรุษถือหอกซัดนั่งบนคอช้าง ยืนล้อมรอบ ส่วนควาญช้างถือของ้าวยาวยืนอยู่ข้างหน้า ช้างนั้นได้รับการฝึกถึงขั้นอาเนญชะอยู่ จึงไม่ขยับเท้าหน้า ไม่ขยับเท้าหลัง ไม่เขยื้อนกายไปข้างหน้า ไม่เขยื้อนกายไปข้างหลัง ไม่โคลงหัว ไม่กระดิกหูไม่เหวี่ยงงา ไม่แกว่งหาง ไม่ขยับงวง เป็นช้างหลวงผู้อดทนต่อการถูกหอกทิ่มแทงถูกดาบฟัน ถูกลูกศรเสียบแทงและถูกเครื่องประหารของศัตรูอื่น อดทนต่อเสียงอึกกระทึกแห่งกลองศึก มโหระทึก สังข์ และกลองเล็ก กำจัดนิสัยดื้อรั้นทุกอย่างและหมดพยศ จึงนับว่า ‘เป็นช้างสมควรแก่พระราชา อันพระราชาควรใช้สอยเป็นองค์สมบัติของพระราชา’ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๗/๒๕๑)

SAMPLE

องคาพยพ: ลักษณะของมหาบุรุษที่สมบูรณ์, รูปสมบัติงดงามสมส่วนของมหาบุรุษ, รูปสมบัติที่มีองคาพยพสมบูรณ์เพราะบุญจากการนำญาติที่หายไปนานมาพบกันในชาติก่อน

ในลักขณสูตร พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า “มหาบุรุษเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ๆ ได้ทรงนำพวกญาติมิตรที่หายไปนาน จากกันไปนานให้มาพบกัน ครั้นทรงทำให้พบกันแล้วก็ได้รับความชื่นชม เพราะกุศลกรรมนั้น พระองค์จึงเข้าไปสู่โลกทิพย์ เสวยความสุขและสมบัติเป็นที่เพลิดเพลินและยินดี จุติจากเทวโลกแล้วเสด็จมาในโลกนี้อีก ได้องคาพยพ คือ พระคุยหฐาน ที่ควรปกปิดด้วยผ้า เร้นอยู่ในฝัก ในมหานิบาตเตมิยชาดก กล่าวว่าพระราชโอรสทรงถึงพร้อมด้วยองคาพยพ มีพระรูปสมบัติงดงามสมส่วน มีพระวาจาสละสลวย มีพระปัญญา ทรงดำรงอยู่ในทางสวรรค์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๒๑/๑๘๐)

องคุลิมาล: อหิงสกะในนามเดิม, บุตรของนางพราหมณ์มันตานี บิดาชื่อคัคคพราหมณ์ซึ่งเป็นปุโรหิต, ท่านเป็นชาวเมืองเมืองสาวัตถี, ท่านเข่นฆ่ามนุษย์แล้วตัดเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงมาลัยสวมไว้

ในอังคุลิมาลสูตร พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดโจรชื่อองคุลิมาล ผู้เป็นคนหยาบช้า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ชอบฆ่าคน ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย โจรองคุลิมาลนั้นก่อกวนชาวบ้านบ้าง ชาวนิคมบ้าง ชาวชนบทบ้างให้เดือดร้อนไปทั่ว เขาเข่นฆ่ามนุษย์แล้วตัดเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงมาลัยสวม (คอ)ไว้ ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี เมื่อเสด็จกลับ ภายหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จไปตามทางที่โจรองคุลิมาลซุ่มอยู่ พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงสัตว์ พวกชาวนาที่เดินมาพบพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จไปตามทางที่โจรองคุลิมาลซุ่มอยู่ จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า อย่าเสด็จไปทางนั้น ในทางนั้นมีโจรชื่อองคุลิมาล เป็นคนหยาบช้า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ชอบฆ่าคน เขาเข่นฆ่ามนุษย์แล้วตัดเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงมาลัยสวมไว้ เมื่อนั้น โจรองคุลิมาลถือดาบและโล่ผูกสอดแล่งธนูไว้พร้อม ติดตามพระผู้มีพระภาคไปทางเบื้องพระปฤษฎางค์ พระผู้มีพระภาคทรงบันดาลอิทธาภิสังขาร โดยวิธีที่โจรองคุลิมาลจะวิ่งจนสุดกำลัง ก็ไม่สามารถจะตามทันพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จไปตามปกติได้ โจรองคุลิมาลคิดว่า น่าอัศจรรย์จริง เมื่อก่อนแม้ช้างที่กำลังวิ่ง ม้าที่กำลังวิ่งรถที่กำลังแล่น เนื้อที่กำลังวิ่ง เราก็ยังวิ่งตามทันจับได้ แต่เราวิ่งจนสุดกำลังยังไม่ทันสมณะรูปนี้ซึ่งเดินตามปกติได้ จึงหยุดยืนกล่าวกับพระผู้มีพระ

SAMPLE

ภาคว่า หยุดก่อนสมณะ หยุดก่อนสมณะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราหยุดแล้ว ท่านต่างหากจงหยุด (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๔๗/๔๒๑)

องคุลี: นิ้วมือ, ชื่อมาตราวัดโบราณโดยองคุลีเท่ากับ ๑ นิ้ว ยาวเท่ากับช่วงข้อปลายของนิ้วกลาง,องคุลีใช้ส่องแสงสว่างเดินนำหน้าภิกษุเหล่าทั้งหลายของท่านพระทัพพมัลลบุตรเมื่อเข้าเตโชกสิณ

ในสมถขันธกะ สติวินัย อธิบายว่า ท่านพระทัพพมัลลบุตรเข้าเตโชกสิณ ใช้องคุลีส่องแสงสว่างเดินนำหน้าภิกษุเหล่านั้น ท่านเหล่านั้นเดินตามท่านพระทัพพมัลลบุตรไปด้วยแสงสว่างนั้น ท่านได้จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุเหล่านั้น ชี้แจงว่า “นี่เตียง นี่ตั่ง นี่ฟูก นี่หมอน นี่ที่ถ่ายอุจจาระ นี่ที่ถ่ายปัสสาวะ นี่น้ำฉัน นี่น้ำใช้ นี่ไม้เท้า นี่ระเบียบกติกาสงฆ์ ควรเข้าเวลานี้ ควรออกเวลานี้” ครั้นจัดแจงเสร็จแล้ว กลับมาพระเวฬุวันวิหารตามเดิม ในขุททกวัตถุ ขันธกะ กล่าวว่า ภิกษุเย็บแผ่นผ้ารองลูกดุม ผ้ารองรังดุมที่ชายจีวร มุมผ้าเปิด ภิกษุจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า เราอนุญาตให้ติดแผ่นผ้ารองลูกดุมผ้ารองรังดุมที่ชายผ้าลึกเข้าไป ๗-๘ องคุลี (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๑/๓๐๓, วิ.จู.(ไทย)๗/๒๗๙/๖๗, วิ.จู.(ไทย)๗/๒๘๒/๗๐, วิ.จู.(ไทย)๗/๔๕๗/๔๑๔)

อจริงสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเที่ยวแสวงหาคุณโทษและเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ก่อนตรัสรู้เราเที่ยวแสวงหาคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากธาตุ ๔ เป็นต้น เมื่อทราบแล้วจึงกล้ายืนยันการตรัสรู้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๖/๒๐๘)

อจินเตยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยอจินไตย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรื่องอจินไตยที่บุคคลไม่ควรคิด ถ้าใครคิดเรื่องเหล่านี้อาจเป็นบ้าหรือเดือดร้อนมี ๔ คือ (๑) พุทธวิสัย วิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย(หมายถึงอานุภาพแห่งพระพุทธคุณทั้งหลาย มีพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น) (๒) ฌานวิสัย วิสัยของผู้ได้ฌาน (๓) กัมมวิบาก วิบากแห่งกรรม (๔) โลกจินตา ความคิดเรื่องโลก (เช่นคิดว่า ใครสร้างดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ใครสร้างมหาปฐพี ใครสร้างมหาสมุทร ใครให้สัตว์เกิด ใครสร้างภูเขา ใครสร้างต้นมะม่วง ต้นตาล และต้นมะพร้าว เป็นต้น) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๗/๑๒๒)

อจินไตย: เรื่องที่ไม่ควรคิด, สภาวะที่พ้นความคิดของตนที่จะคิดได้ คือไม่อยู่ในวิสัยที่จะคิดได้, อจินไตย ๔ อย่าง คือ (๑) พุทธวิสัย (๒) ฌานวิสัย (๓) วิบากแห่งกรรม (๔) โลก

SAMPLE

ตัวอย่างในอจินเตยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายเรื่อง อจินไตย (เรื่องไม่ควรคิด) ๔ ประการนี้ บุคคลไม่ควรคิดใครคิดพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า ความเดือดร้อน คือ (๑) พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (๒)ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน (๓) วิบากแห่งกรรม (๔) ความคิดเรื่องโลก พุทธปาทาน พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงให้พระอานนทเถระทราบพุทธจริตของพระองค์จึงได้ตรัสธรรมบรรยายชื่อว่าพุทธาปทานิยะ (การประกาศประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า) ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอจินไตย ธรรมของพระพุทธเจ้าก็เป็นอจินไตย สำหรับผู้ที่เลื่อมใสในอจินไตย ย่อมมีวิบากเป็นอจินไตย ในอภยเถราปทานกล่าวว่า บุคคลผู้ใด ถึงเป็นปุถุชนก็ไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ประกอบด้วยสติมีสัมปชัญญะ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้นั้นจึงเป็นอจินไตย (อง.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๗๗/๑๒๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๒/๑๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๕๘/๖๑๖, ๓๓/๒๐๘/๓๑๙,ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๘๒/๑๓๖)

อจิรปักกันตสูตร :พระสูตรว่าด้วยการหลีกไปไม่นาน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายในขณะที่พระเทวทัตหลีกไปไม่นานว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดแก่พระเทวทัตเพื่อฆ่าตนเอง เพื่อความเสื่อม เหมือนต้นกล้วยเมื่อเผล็ดผลก็เพื่อฆ่าตนเอง ต้นไผ่ออกขุยเพื่อฆ่าตนเอง ต้นอ้อออกดอกเพื่อฆ่าตนเอง แม่ม้าอัสดรตั้งครรภ์เพื่อฆ่าตนเอง ฉะนั้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘๔/๒๘๕)

อจิรวดี,แม่น้ำ: ชื่อแม่น้ำสายหนึ่งในแคว้นโกศล ติดกับด้านเหนือหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อมนสากฏะ ติดกับอัมพวัน, แม่น้ำที่ภิกษุเปลือยกายอาบในท่าเดียวกับหญิงแพศยา, เป็นหนึ่งในแม่น้ำ คงคา ยมุนา สรภู มหี ที่ไหลรวมมหาสมุทรดังธรรมของพระพุทธเจ้าที่ไร้ชื่อเดิมของตนไร้ชั้นวรรณะในการบรรลุธรรม

ในลสุณวรรค ว่าด้วยการถอนขนในที่แคบ เรื่องภิกษุณีฉัพพัคคีย์ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ให้ถอนขนในที่แคบเปลือยกายอาบน้ำท่าเดียวกันกับพวกหญิงแพศยาในแม่น้ำอจิรวดี พวกหญิงแพศยาตำหนิ ประณามโพนทะนาว่า “ไฉนพวกภิกษุณีจึงให้ถอนขนในที่แคบเหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโภคกามเล่า” ในกัฏฐปาทุกาทิปฏิกเขปะ กล่าวว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์จับแม่โคที่กำลังข้ามแม่น้ำอจิรวดีที่เขาบ้าง จับที่หูบ้าง จับที่คอบ้าง จับที่หางบ้าง ขึ้นขี่หลังบ้าง มีความกำหนัดจับองค์กำเนิดบ้างกดลูกโคจนจมน้ำตายบ้าง ในมหาสมุทเทอัฏฐัจฉริยะ กล่าวว่า มหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า

SAMPLE

มหาสมุทรทั้งสิ้น (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๕๔/๑๒๒,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๗๙๘/๑๓๑, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๘๘๓/๑๘๔,วิ.ม.(ไทย)๕/๒๕๒/๒๔, วิ.ม.(ไทย)๕/๒๕๒/๒๕, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๘๔/๒๘๑, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๘๕/๓๘๓, วิ.ป.(ไทย)๘/๑๐๖/๗๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๘/๒๓๐, ที.สี.(ไทย)๙/๕๒๑/๒๓๐, ที.สี.(ไทย)๙/๕๔๒/๒๓๘)

อจิรวตะ, สมณุทเทส (สามเณร): สมณุทเทสชื่ออจิรวตะ, ชาวกรุงราชคฤห์, ผู้ตอบปัญหาแด่พระเจ้าชยเสนเรื่องผู้ไม่ประมาท มีความเพียร สามารถบรรลุจิตเอกัคคนาได้ในทันตภูมิสูตร เรื่องภูมิของผู้ได้รับการฝึกแล้ว พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น สมณุทเทสชื่ออจิรวตะ อยู่ในกระท่อมใกล้ป่า ครั้งนั้นพระราชกุมารนามว่าชยเสนทรงดำเนินเล่นไปโดยลำดับ เข้าไปหาอจิรวตะสมณุทเทสถึงที่อยู่ ได้รับสั่งกับอจิรวตะ สมณุทเทสว่า ‘ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ พึงบรรลุจิตเตกัคคตา (สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว)ได้ จริงหรือ’ อจิรวตะสมณุทเทสถวายพระพรว่า “พระราชกุมาร ข้อนี้เป็นอย่างนั้นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ พึงบรรลุจิตเตกัคคตาได้” (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๓/๒๔๖)

อเจลก: คนประพฤติเปลือยกาย, นักบวชไม่นุ่งผ้า, คนไม่มีมารยาท มีทานอาหารเลียมือ, ใครเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป

ตัวอย่างในมหาสีหนาทสูตร เรื่องการหลีกบาปด้วยตบะ อเจลกัสสปะกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า การบำเพ็ญตบะที่นับว่าเป็นสามัญคุณและเป็นพรหมัญคุณของสมณพราหมณ์แม้เหล่านี้ คือ เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท เลียมือ เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งไว้ ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง ไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ ไม่รับอาหารจากปากหม้อ ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ ไม่รับอาหารคร่อมธรณีประตู ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้ ไม่รับอาหารคร่อมสาก ไม่รับอาหารของคน ๒ คนที่กำลังบริโภค ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์ ไม่รับอาหารของหญิงผู้กำลังให้บุตรดื่มนม ไม่รับอาหารของหญิงที่คลอเคลียชาย ไม่รับอาหารที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่รับอาหารในที่เลี้ยงสุนัข ไม่รับอาหารในที่มีแมลงวันไต่ตอมเป็นกลุ่ม ๆ ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยาดอง รับอาหารในเรือนหลังเดียว ยังชีพด้วยข้าวคำเดียวรับอาหารในเรือน ๒ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๒ คำ รับอาหารในเรือน ๗ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๗ คำ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๑ ใบ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๒ ใบ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๗ ใบ กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑ วัน กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๒ วัน กินอาหาร

ที่เก็บไว้ค้างคืน ๗ วัน ถือการบริโภคอาหาร ๑๕ วันต่อ ๑ มื้อ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๔/๑๖๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๗/๑๖๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๘/๑๖๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙๙/๑๖๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๓๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๕๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๖๖/๔๐๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๗๐/๕๑๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗/๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๖/๑๑๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๑๕/๕๒๐)

อเจลกคุณ: ชีเปลือยคนใดคนหนึ่งอยู่ในลัทธิปริพาชก, คุณลักษณะของอจลก รับประทานอาหารเลียมือ ใครเชาเชิญก็ไม่ไป

ในอุรุเวลกัสสปเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอุรุเวลกัสสปเถระ ท่านพระอุรุเวลกัสสปเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า "ข้าพเจ้าเมื่อเกิดอยู่ในภพ เป็นเหมือนนายช่างดอกไม้ ได้ดอกไม้ตามแต่จะหามาได้แล้ว จัดแสดงให้เป็นแบบต่าง ๆ มากมาย ได้เป็นพระเจ้าวิเทหราช แต่ ข้าพเจ้ามีอัธยาศัยเป็นมิจฉาทิฏฐิ เพราะถ้อยคำของอเจลกคุณ ตกนรกเพราะไม่เชื่อคำตักเตือนของธิดาของข้าพเจ้านามว่ารุจา (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๘๐/๒๗๖)

อเจลกปริพาชก: ผู้ประพฤติเปลือยในลัทธิปริพาชก, ลัทธิไม่นุ่งผ้า ไม่มีมารยาท มีรับประทานอาหารเลียมือ เป็นต้น

ในอเจลกสิกขาบท ภิกษุให้ของเคี้ยวหรือของฉันแก่อเจลกปริพาชก หรือปริพาชิกาด้วยมือตน ต้องอาบัติ ๒ อย่าง คือ (๑) กำลังให้ ต้องอาบัติทุกกฏ เพราะพยายาม (๒) เมื่อให้แล้ว ต้องอาบัติปาจิตตีย์ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ทรงเห็น ทรงบัญญัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ให้ของเคี้ยวหรือของฉันแก่อเจลกปริพาชกที่ กรุงเวสาลี เรื่องที่ท่านพระอานนท์แจกขนมให้ปริพาชิกาคนหนึ่ง ๒ ชิ้นด้วยสำคัญว่าเป็นชิ้นเดียว (วิ.ป.(ไทย)๘/๙๔/๖๘,วิ.ป.(ไทย)๘/๑๖๙/๑๔๓)

อเจลกัสสปสูตร : มี ๒ สูตร ความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อเจลกัสสปสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน อเจลกัสสปะได้ทูลถามว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือคนอื่นกระทำให้ ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนและคนอื่นกระทำให้ หรือทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนและคนอื่นกระทำก็มิใช่ ทุกข์มีหรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุกข์มีอยู่ แต่มิในลักษณะที่อาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้นตามแนวปฏิจจสมุปบาท และการที่บุคคลมีความเชื่อว่าทุกข์มีผู้กระทำ มีผู้เสวยเป็นต้น นี้ถือว่าเป็นสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ ซึ่งเป็นส่วนสุดที่ไม่ควรเชื่อ และตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ อย่างนั้น แสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเป็นต้น นี้คือ

SAMPLE

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับเป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด อันเป็นเหตุให้อเจลกัสสปะขอบรรพชาอุปสมบทแล้วตั้งใจบำเพ็ญเพียร ไม่ประมาท อุทิศกายและใจ แล้วทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗/๒๖)

2.อเจลกัสสปสูตร : พระสูตรว่าด้วยอเจลกัสสปะ จิตตคหบดีได้ทราบว่า อเจลกัสสปะสหายเก่าเมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์มาเมืองมัจฉิกาสัณฑ์จึงเข้าหา และเมื่อรู้ว่า เขาบวชแล้วประมาณ ๓๐ ปีแต่ยังไม่บรรลุญาณทัสสนะ ได้แค่ความเป็นคนเปลือย ความเป็นคนโล้นและการสลัดฝุ่นธุลีด้วยขนหางนกยูง จึงกล่าวว่า น่าอัศจรรย์จริง เมื่อมีที่ธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้เป็นอย่างดี แต่ท่านบวชมาตั้งนานกลับไม่บรรลุญาณทัสสนะอะไรเลย ซึ่งแม้คฤหัสถ์ก็บรรลุธรรมเช่นนั้น เพราะผมเองก็ได้บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌานและจตุตถฌาน เมื่ออเจลกัสสปะได้ยินเช่นนั้นแล้วอยากบวชในพุทธศาสนา จิตตคหบดีจึงได้พาเข้าไปหาเถระทั้งหลายแล้วช่วยให้เขาได้บวช อเจลกัสสปะได้บรรพชาอุปสมบทไม่นานก็หลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียร ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๕๑/๓๘๙)

อเจลกัสสปะ: อเจลกนามว่ากัสสปะ, นักบวชอเจละ คือไม่มีผ้าโดยเพศ ชื่อกัสสปะโดยชื่อ, ผู้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามเรื่องการบำเพ็ญตบะที่พระองค์ตำหนิ ตัวอย่างในมหาสีหนาทสูตร เรื่องการบันลืออย่างองอาจดังพญาราชสีห์ เรื่องอเจลกัสสปะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กัณณกถล มฤคทายวัน เขตเมืองอุชุญญา อเจลกัสสปะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามว่า ‘พระสมณโคดมทรงตำหนิตบะทุกชนิด ทรงคัดค้านและชี้โทษผู้บำเพ็ญตบะทั้งปวงว่าเป็นผู้มีอาชีวะเศร้าหมองโดยส่วนเดียว’ ชื่อว่าพูดตรงตามที่ท่านพระโคดมตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่ท่านพระโคดมด้วยคำเท็จหรือ ชื่อว่าเป็นผู้พูดอย่างสมเหตุสมผลหรือ ไม่มีบ้างหรือที่คำเล่าลืออันชอบธรรมนั้นจะเป็นเหตุที่ควรตำหนิได้ เพราะพวกข้าพระองค์ไม่ประสงค์จะกล่าวตู่ท่านพระโคดมเลย พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ‘พระสมณโคดมทรงตำหนิตบะทุกชนิด ทรงคัดค้านและชี้โทษผู้บำเพ็ญตบะทั้งปวงว่า เป็นผู้มีอาชีวะเศร้าหมองโดยส่วนเดียว’ ไม่ถือว่าพูดตรงตามที่เราพูด ทั้งไม่ถือว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ ด้วยอาศัยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์เราจึงเห็นบุคคลผู้บำเพ็ญตบะบางคนในโลกนี้มีอาชีวะเศร้าหมอง หลังจากตายแล้วไปบังเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรกก็มี ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี (ที.สี.

(ไทย)๙/๓๘๑/๑๖๑, ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๔/๑๖๔, ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๘/๑๖๖, ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๙/๑๖๘,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๓๕๑/๓๘๙)

อเจลกัสสปะ, ปริพาชก: ปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะ ผู้เป็นสหายเก่าของท่านพระพักกุละเมื่อครั้งยังเป็นคฤหัสถ์, ผู้ทูลถามเรื่องทุกข์กับพระผู้มีพระภาค

ในอเจลกัสสปสูตร เรื่องปริพาชกชื่ออเจลกัสสปะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ อเจลกัสสปะได้เห็นพระผู้มีพระภาค กำลังเสด็จมาแต่ไกล จึงเข้าไปเฝ้า ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองหรือ อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ ท่านพระโคดมทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้หรือ อย่ากล่าวอย่างนั้นกัสสปะ ท่านพระโคดมทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเองด้วย และคนอื่นกระทำให้ด้วยหรือ อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ ท่านพระโคดมทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำเองก็มิใช่ และคนอื่นกระทำให้ก็มิใช่หรือ อย่ากล่าวอย่างนั้น กัสสปะ ท่านพระโคดม ทุกข์ไม่มีหรือกัสสปะ ทุกข์ไม่มีก็มิใช่ ทุกข์มีอยู่ ถ้าอย่างนั้น ท่านพระโคดม ย่อมไม่รู้เห็นทุกข์หรือกัสสปะ เราไม่รู้เห็นทุกข์ก็มิใช่ เรานี่แหละที่รู้เห็นทุกข์โดยแท้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๙/๒๔๒,สํ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๗/๒๖)

อชกลาปกเจดีย์: เจดีย์ชื่อว่าอชกลาปกะ, เจดีย์ที่อาศัยของยักษ์ชื่ออชกลาปกะ กรุงปาวา

ในอชกลาปกสูตร เรื่องอชกลาปกยักษ์ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อชกลาปกเจดีย์อันเป็นที่อยู่ของยักษ์ชื่อว่า อชกลาปกะ เขตกรุงปาวา สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับนั่ง ณ ที่แจ้งในความมืดมิดแห่งราตรี และฝนก็โปรยละอองอยู่ อชกลาปกยักษ์ประสงค์จะให้พระผู้มีพระภาคเกิดความกลัว หวาดหวั่น ขนพองสยองเกล้า ได้ส่งเสียงร้องโหยหวนขึ้น ๓ ครั้ง ณ ที่ใกล้พระผู้มีพระภาคว่า “อักกุโล ปักกุโล” แล้วพูดว่า “สมณะ นั่นปีศาจปรากฏแก่ท่าน” พระผู้มีพระภาคจึงทรงเปล่งอุทานว่า "เมื่อใด บุคคลถึงฝั่งในธรรมของตน ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เมื่อนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่กลัวปีศาจ และเสียงร้องโหยหวนอย่างนี้" (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๗/๑๗๙)

อชกลาปกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอชกลาปกยักษ์ คือ ยักษ์ตนหนึ่งชื่ออชกลาปกะ เห็นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในที่มืดมิดยามราตรี ประสงค์จะให้พระองค์ทรงเกิดความกลัว จึงเข้าไปส่งเสียงร้องโหยหวน แปลงร่างใหญ่โตน่าสะพรึงกลัวยืนอยู่ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค กล่าวว่า “นี้คือปีศาจ” แต่พระองค์กลับมีพระอากัปกิริยามั่นคงไม่หวาดหวั่น ไม่สะทกสะท้าน พร้อมทั้งทรงเปล่งอุทานที่แสดงสภาวะแห่งการบรรลุอรหัตตผล สำเร็จกิจ ๑๖ ประการ มีปริญญากิจเป็นต้นที่

เป็นเหตุให้พระองค์ปราศจากความกลัว เมื่ออชกลาปกยักษ์เห็นพระอาการนั้น จึงมีจิตเลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสก ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคนั่นเอง (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗/๑๗๙,ขุ. อุ.อ. (บาลี) ๗/๖๗-๗๓)

อชกลาปกะ, ยักษ์: ยักษ์ชื่ออชกลาปกะ กรุงปาวา, ผู้ทำให้พระผู้มีพระภาคกลัว หวาดหวั่น ด้วยคำว่า “อักกุโล ปักกุโล”

มรอชกลาปกสูตร เรื่องอชกลาปกยักษ์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อชกลาปกเจดีย์อันเป็นที่อยู่ของยักษ์ชื่อว่า อชกลาปกะ เขตกรุงปาวา ณ ที่แจ้งในความมืดมิดแห่งราตรี และฝนก็โปรยละอองอยู่ ครั้งนั้น อชกลาปกยักษ์ประสงค์จะให้พระผู้มีพระภาคเกิดความกลัว หวาดหวั่น ขนพองสยองเกล้า ครั้นแล้วได้ส่งเสียงร้องโหยหวนขึ้น ๓ ครั้ง ณ ที่ใกล้พระผู้มีพระภาคว่า “อักกุโล ปักกุโล” แล้วพูดว่า “สมณะ นั่นปีศาจปรากฏแก่ท่าน” พระผู้มีพระภาคจึงทรงเปล่งอุทานนี้ "เมื่อใด บุคคลถึงฝั่งในธรรมของตน ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เมื่อนั้น บุคคลนั้นย่อมไม่กลัวปีศาจ และเสียงร้องโหยหวนอย่างนี้" (ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๗/๑๗๙)

อชครเปตวัตถุ : เรื่องเปรตงูเหลือม พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า คนพาลมีปัญญาทราม เมื่อทำบาปกรรมย่อมไม่รู้สึกตัว จึงมักเดือดร้อนเพราะกรรมของตน เหมือนคนถูกไฟไหม้ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓๖/๗๔)

อชปาลนิโครธ, ต้นไม้: ต้นไทร ไม้จำพวกไทรหรือกร่างของอินเดีย, พวกคนเลี้ยงแพะชอบมานั่งที่ร่มเงาของต้นนิโครธนี้จึงชื่อว่า อชปาลนิโครธ,ต้นไม้ที่พระผู้มีพระภาคประทับเสวยวิมุตติมุข ๗ วันและตรัสกับพราหมณ์หุหุกชาติถึงคุณลักษณะของพราหมณ์

ตัวอย่างในอชปาลกถา เรื่องเหตุการณ์ขณะประทับอยู่ ณ ควงต้นอชปาลนิโครธ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเป็นเหตุให้เป็นพราหมณ์ เมื่อครั้งประทับบนบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควงต้นอชปาลนิโครธเป็นเวลา ๗ วัน พราหมณ์หุหุกชาติผู้หนึ่งได้เข้าไปเฝ้ากราบทูลพระผู้มีพระภาค ว่า “พระโคดมผู้เจริญ บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงไรหนอ ก็และธรรมเหล่าไหนที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์” พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า "พราหมณ์ใด ลอยบาปธรรมเสีย ไม่ตวาดผู้อื่นว่า หึ หึ ไม่มีกิเลสดุจน้ำฝาดสำรวมตน เรียนจบพระเวท อยู่จบพรหมจรรย์ พราหมณ์นั้น ไม่มีกิเลสเครื่องฟูขึ้นในอารมณ์ไหน ๆ ในโลก ควรกล่าววาทะว่า เราเป็นพราหมณ์โดยธรรม (วิ.ม.(ไทย)๔/๔/๗,วิ.ม.(ไทย) ๔/๕/๘, วิ.ม.(ไทย) ๔/๗/๑๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๗๕/๑๒๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๙/๒๗๗, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๗/๑๗๕,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/

๑๓๘/๑๗๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๐/๒๐๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๒๙, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๔/๒๔๐, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๐๙/๒๖๖)

อชรสาสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่ชำรุด สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรที่ไม่ชำรุดยังประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรตั้งมั่นแล้วย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย อะไรโจรลักไปไม่ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ศีลที่ไม่ชำรุดย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้วย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย บุญอันโจรลักไปไม่ได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๒/๖๗)

อชาตศัตรู เวเทหิบุตร,พระราชา:เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสารกับพระนางเวเทหิ, พระราชาแห่งแคว้นมคธ, ผู้สมคบกับพระเทวทัตฆ่าพระราชบิดาตามที่โหรทำนายไว้, ผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภกในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑

ตัวอย่างในอุปกสูตร อุปกมัณฑิกาบุตรชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ลุกจากที่นั่ง ถวายอภิวาท ทำประทักษิณแล้ว เข้าไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ได้กราบทูลการสนทนากับพระผู้มีพระภาคทั้งหมดแด่พระเจ้าแผ่นดิน เมื่ออุปกมัณฑิกาบุตรกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระเจ้าแผ่นดินทรงกริ้ว ไม่ทรงพอพระทัย ได้ตรัสกับอุปกมัณฑิกาบุตรว่า “เจ้าเด็กลูกชาวนาเกลือนี้อวดดี ปากกล้า บังอาจ จักสำคัญพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่าควรรุกราน เจ้าอุปกะจงไปเสีย จงพินาศไป อย่ามาให้เราเห็นหน้าอีก” (วิ.จู.(ไทย)๗/๔๔๐/๓๘๑,ที.สี.(ไทย)๙/๑๕๐/๔๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๑/๗๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๒/๗๗,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๓/๗๘, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓๕/๘๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๖๒/๔๔๘, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๓๐/๓๑๘, องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๘/๒๗๒,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๒๒/๓๒, ๒๖/๒๔๖/๒๐๗,ที.สี.อ.(บาลี) ๑๕๐/๑๒๗)

อชาตศัตรู, ราชกุมาร: พระโอรสของพระเจ้าพิมพิสารกับพระนางโกศลเทวี, พระราชแห่งแคว้นมคธ, ผู้สมคบกับพระเทวทัตฆ่าพระราชบิดาตามที่โหรทำนายไว้, ผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภกในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑

ในสังฆเภท ขันธกะ ปฐมภาณวาร เรื่องลาภสักการะย่อมฆ่าคนชั่ว พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต ในกรุง ราชคฤห์นั้น ภิกษุจำนวนมากเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อชาตศัตรูกุมารเสด็จโดยราชรถ ๕๐๐ คัน ไปบำรุงพระเทวทัต ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า และรับสั่งให้นำภัตตาหารที่สมควรไปพระราชทาน ๕๐๐ สำรับ” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เธอทั้งหลายอย่ายินดีลาภ

สักการะและความสรรเสริญของเทวทัตเลย แม้อชาตศัตรูกุมารจักเสด็จโดยราชรถ ๕๐๐ คันไปบำรุงเทวทัต ทั้งเวลาเย็นเวลาเช้า และจักรับสั่งให้นำภัตตาหารที่สมควรไปพระราชทาน ๕๐๐ สำรับเพียงใด เทวทัตก็พึงหวังความเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลายเพียงนั้น หวังความเจริญไม่ได้" (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๓๓/๑๗๔, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๓๕/๑๗๙, วิ.จู.(ไทย)๗/๓๓๙/๑๘๕, วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๙/๑๘๖)

อชาตสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมชาติที่ไม่เกิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๒ ประการ ได้แก่ (๑) ธรรมชาติที่เกิด (๒) ธรรมชาติที่ไม่เกิด ในธรรมชาติ ๒ ประการนั้น ภิกษุผู้สลัดความยินดีในอาหารและตัณหาเสียได้ จะบรรลุธรรมชาติที่ไม่เกิดกล่าวคือนิพพาน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๓/๓๙๑)

อชิตเถรคาถา : ภาษิตของพระอชิตเถระ,คาถาของพระอชิตเถระ, ท่านพระอชิตเถระ กล่าวว่า เราไม่มีความกลัวตาย ไม่มีความเยื่อใยในชีวิต เราจะเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ ละทิ้งร่างกายเราไป (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐/๓๑๐)

อชิตเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอชิตเถระ มีเนื้อหาที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เกิดความเลื่อมใส ได้ถวายน้ำมันและน้ำผึ้ง และได้ตามประทีปถวาย เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๖ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘๔/๖๔๘)

อชิตมาณวกปัญหา : ปัญหาของอชิตมาณพ คืออชิตมาณพทูลถามพระ ผู้มีพระภาคว่า โลกถูกอะไรหุ้มห่อไว้ ทรงตอบว่า อวิชชา ทูลถามว่า โลกไม่สดใสเพราะอะไร ทรงตอบว่า เพราะความตระหนี่และความประมาท ทูลถามว่า อะไรเป็นเครื่องฉาบทาโลก ทรงตอบว่า ความอยาก ทูลถามว่า อะไรเป็นภัยใหญ่ของโลก ทรงตอบว่า ทุกข์ ทูลถามว่า อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแส(หมายถึงตัณหา ทิฏฐิ กิเลส ทุจริต และอวิชชา ดู ขุ.จู. (แปล) ๓๐/๓/๕๓) ที่ไหลไปในอายตนะ ทรงตอบว่า สติ ทูลถามว่า ปัญญา สติ นามและรูป ดับที่ไหน ทรงตอบว่า ดับที่วิญญาณดับ ทูลถามว่า พระขีณาสพและพระเสขะดำเนินชีวิตอย่างไร ทรงตอบว่า ดำเนินชีวิตโดยไม่ยินดียิ่ง ในกาม มีใจไม่ขุ่นมัว มีสติดำรงอยู่ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๓๙/๗๔๕)

อชิตมาณวปัญหา : ปัญหาของอชิตมาณพ อชิตมาณพทูลถามว่า โลกถูกอะไรเล่าหุ้มห่อไว้ เพราะเหตุไรเล่าโลกจึงไม่สดใส... อะไรเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้นไว้ อะไรเล่าเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๕๗/๑๑)

อชิตมาณวปัญหานิทเทส :แสดงปัญหาของอชิตมาณพ คืออธิบายปัญหาของอชิตมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนแรก เกี่ยวกับโลก ธรรมเครื่องป้องกันกระแส

SAMPLE

นามและรูป การดำเนินชีวิตของพระอรหันต์และพระเสขะ มีทั้งหมด ๘ คาถา โดยอชิตมาณพทูลถาม ๔ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๔ คาถา อชิตมาณพทูลถามว่า โลกถูกอะไรเล่าหุ้มห่อไว้ เพราะเหตุไรเล่าโลกจึงไม่สดใส... อะไรเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้นไว้ อะไรเล่า เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น

คำว่า โลก ท่านพระสารีบุตรอธิบายว่า หมายถึง โลกนรก โลกกำเนิดเดรัจฉาน โลกในเปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก ขันธโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก และเทวโลก

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่สดใสเพราะความตระหนี่และความประมาท เราเรียกความอยากว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า โลกถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ อธิบายว่า อวิชชา หมายถึง ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีตและอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ฯลฯ โลกนี้ถูก อวิชชาโอบล้อม หุ้มห่อ ห้อมล้อม ครอบคลุม ปกคลุม บดบังไว้

คำว่า โลกไม่สดใสเพราะความตระหนี่และความประมาท อธิบายว่า ความตระหนี่ ได้แก่ ความตระหนี่ ๕ อย่าง คือ ๑) ความตระหนี่ที่อยู่ ๒) ความตระหนี่ตระกูล ๓) ความตระหนี่ลาภ ๔) ความตระหนี่วรรณะ ๕) ความตระหนี่ธรรม

คำว่า ความประมาท หมายถึง ความปล่อยจิตไป หรือการเพิ่มพูนการปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ อย่าง หรือการทำโดยไม่เคารพ ฯลฯ

คำว่า เราเรียกความอยากว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ อธิบายว่า ความอยาก หมายถึง ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ฯลฯ โลกถูกความอยากฉาบทา ไล้ ทำให้หมองมัว แปดเปื้อน คละเคล้า เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพันไว้ เราจึงเรียกความอยากว่าเป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้

คำว่า ทุกข์ ในคำว่า ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น อธิบายว่า ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ฯลฯ ทุกข์เพราะสีลวิบัติ ทุกข์เพราะทิฏฐิวิบัติ ทุกข์เหล่านี้ตรัสเรียกว่าเป็นภัยใหญ่ เป็นเครื่องบีบคั้น เป็นอันตราย เป็นอุปสรรคของโลก

SAMPLE

อชิตมาณพทูลถามต่อไปว่า กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในที่ทั้งปวง อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแสทั้งหลาย ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย อะไรปิดกั้นกระแสทั้งหลายได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า กระแส ได้แก่ กระแสตัณหา กระแสทิฏฐิ กระแสกิเลส กระแสทุจริต และกระแสอวิชชา

คำว่า ย่อมไหลไปในที่ทั้งปวง หมายถึง ย่อมไหลไปในอายตนะทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า กระแสเหล่าใดในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้นได้ เรากล่าวธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย ปัญญาปิดกั้นกระแสเหล่านั้นได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า สติ ในคำว่า สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้นได้ อธิบายว่า สติ คือ ความระลึกถึง ความระลึกได้เฉพาะหน้า สติ คือ ความระลึกได้ ความจำได้ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ คือ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค

คำว่า ปัญญาปิดกั้นกระแสเหล่านั้นได้ อธิบายว่า กระแสเหล่านั้นปัญญาปิดกั้นได้ คือ ตัดขาดไป จึงไม่ไหลไป ไม่ซ่านไป ไม่หลั่งไหล ไม่เป็นไป กระแสเหล่านั้น ปัญญาของผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา ฯลฯ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งหมด ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” ปิดกั้นได้

อชิตมาณพทูลถามว่าปัญญา สติ นามและรูปดับที่ไหน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า นามและรูปดับไม่มีส่วนเหลือในที่ใดนามและรูปนั้นดับไปในที่นั้นเพราะวิญญาณดับ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า นามและรูปนั้นดับไปในที่นั้น เพราะวิญญาณดับ อธิบายว่า ธรรมคือนามและรูปที่พึงเกิดในสงสารมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เว้นภพ ๗ ย่อมดับ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในที่นั้น เพราะวิญญาณอันประกอบด้วยอภิสังขารธรรมดับไป ด้วยโสดาปัตติมัคคญาณธรรมคือนามและรูปที่บังเกิดในภพ ๕ เว้นภพ ๒ ย่อมดับ คือเข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในที่นั้น เพราะวิญญาณอันประกอบด้วยอภิสังขารธรรมดับไปด้วยสกทาคามิมัคคญาณ ธรรมคือนามและรูปที่บังเกิดในรูปธาตุ หรืออรูปธาตุ เว้นภพ ๑ ย่อมดับ คือเข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในที่นั้น เพราะวิญญาณอันประกอบด้วยอภิสังขารธรรมดับไปด้วยอนาคามิมัคคญาณธรรมคือนามและรูปที่พึงเกิดได้ ย่อมดับ คือ

SAMPLE

เข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในที่นั้น เพราะวิญญาณอันประกอบด้วยอภิสังขารธรรมดับไปด้วยอรหัตตมัคคญาณ ปัญญา สติ นามและรูป ย่อมดับ คือ เข้าไปสงบ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไปในที่นั้น เพราะจริมวิญญาณของพระอรหันต์ผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน-ธาตุดับไป

อชิตมาณพทูลถามว่า ...ขอพระองค์ผู้มีพระปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิตของพระอรหันตขีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้นด้วยเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุไม่พึงปรารถนายิ่งในกามทั้งหลาย พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติดำรงอยู่

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า กามทั้งหลาย ได้แก่ กาม ๒ อย่าง คือ ๑) วัตถุกาม ๒) กิเลสกาม วัตถุกามคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น ที่น่าพอใจ น่ายินดี กิเลสกาม คือ ความพอใจ ความกำหนัด ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ เป็นต้น

คำว่า ภิกษุไม่พึงปรารถนายิ่งในกามทั้งหลาย อธิบายว่า (ภิกษุ)ไม่พึงปรารถนายิ่ง ๆ ขึ้นไป คือ ไม่พึงพัวพันในวัตถุกาม เป็นผู้ไม่ยินดี ไม่ติดใจ ไม่ชอบ ไม่หมกมุ่น คือเป็นผู้คลายความยินดีแล้ว ปราศจากความยินดีแล้ว สละความยินดีแล้ว ฯลฯ มีตนอันประเสริฐ เสวยสุขอยู่

คำว่า พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว อธิบายว่า พึงเป็นผู้มีจิตไม่เศร้าหมอง ไม่ยุ่งยาก ไม่วุ่นวาย ไม่หวั่นไหว ไม่หมุนวน สงบ ได้แก่ พึงละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก

คำว่า ฉลาดในธรรมทั้งปวง อธิบายว่า เป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวงว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ... อีก อย่างหนึ่ง เป็นผู้ฉลาดในธรรมทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร ... อีกอย่างหนึ่ง เป็นผู้ฉลาดในขันธ์ ธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ มรรค ผล และนิพพาน

อีกอย่างหนึ่ง อายตนะ ๑๒ ตรัสเรียกว่า ธรรมทั้งปวง ภิกษุละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในอายตนะภายในและภายนอกได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้

คำว่า ภิกษุ...มีสติดำรงอยู่ อธิบายว่า มีสติด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ ๑. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณากายในกาย ๒. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ๓. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาจิตในจิต ๔. ชื่อว่ามีสติ เมื่อเจริญสติปัฏฐานพิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย ฯลฯ

SAMPLE

คำว่า ภิกษุ อธิบายว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะทำลายธรรม ๗ ประการได้แล้ว คือ

๑. ทำลายสักกายทิฏฐิได้แล้ว

๒. ทำลายวิจิกิจฉาได้แล้ว

๓. ทำลายสีลัพพตปรามาสได้แล้ว

๔. ทำลายราคะได้แล้ว

๕. ทำลายโทสะได้แล้ว

๖. ทำลายโมหะได้แล้ว

๗. ทำลายมานะได้แล้ว (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑/๔๓)

อชิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยปริพาชกชื่อว่าอชิตะ อชิตปริพาชกเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค สนทนาปราศรัยกันแล้วได้กราบทูลว่า เพื่อนพรหมจารีของข้าพเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นบัณฑิต เพราะมีจิตตุปบาท ๕๐๐ ดวง ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้อัญเดียรถีย์ทั้งหลายผู้ถูกข่มขี่แล้ว รู้ตัวว่าถูกข่มขี่ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายยังทรงจำเหตุแห่งความเป็นบัณฑิตได้หรือไม่ เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เวลานี้เป็นเวลาสมควรที่พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดง เพื่อที่ภิกษุทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสแล้วจักทรงจำไว้ จึงทรงแสดงบุคคล ๕ จำพวก คือ (๑) บางพวกใช้วาทะที่ไม่เป็นธรรมข่มขี่บีบคั้นวาทะ ที่ไม่เป็นธรรมด้วยกันแล้วชักนำบริษัทที่ไม่มีธรรมให้ยินดีด้วยวาทะนั้น แล้วทำให้บริษัทเช่นนั้นพากันสรรเสริญว่า ท่านผู้นี้เป็นบัณฑิต (๒) บางพวกใช้วาทะที่เป็นไม่เป็นธรรมข่มขี่บีบคั้นวาทะที่เป็นธรรม แล้วชักนำบริษัทที่ไม่มีธรรมให้ยินดีด้วยวาทะนั้น แล้วทำให้บริษัทเช่นนั้นพากันสรรเสริญว่า ท่านผู้นี้เป็นบัณฑิต(๓) บางพวกใช้วาทะที่ไม่เป็นธรรมข่มขี่บีบคั้นวาทะทั้งที่เป็นธรรมและไม่เป็นธรรมแล้วชักนำบริษัทที่ไม่มีธรรมให้ยินดีด้วยวาทะนั้น แล้วทำให้บริษัทเช่นนั้นพากันสรรเสริญว่า ท่านผู้นี้เป็นบัณฑิต (๔) บางพวกใช้วาทะที่เป็นธรรมข่มขี่บีบคั้นวาทะที่ไม่เป็นธรรมแล้วชักนำบริษัทที่ไม่มีธรรมให้ยินดีด้วยวาทะนั้นแล้วทำให้บริษัทเช่นนั้นพากันสรรเสริญว่า ท่านผู้นี้เป็นบัณฑิต (๕) บางพวกใช้วาทะที่เป็นธรรมข่มขี่บีบคั้นวาทะที่เป็นธรรมแล้วชักนำบริษัทที่มีธรรมให้ยินดีด้วยวาทะนั้น แล้วทำให้บริษัทเช่นนั้นพากันสรรเสริญว่า ท่านผู้นี้เป็นบัณฑิต แล้วตรัสว่า บุคคลควรทราบทั้งสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นธรรม ทั้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน แล้ว ควรปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ มีเนื้อความเหมือนในทุติยอธัมมสูตร (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๖/๒๖๖)

อชิตะ เกสกัมพล: เจ้าลัทธิชื่ออชิตะ ผู้นุ่งห่มผ้าที่ทำด้วยผมของมนุษย์, ลัทธิของครูอชิตะเกสกัมพล ผู้มีวาทะอุจเฉทวาทะ = ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ

SAMPLE

ในสามัญญผลสูตร พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า คราวหนึ่งในกรุง ราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหา ครูอชิตะ เกสกัมพล ถึงที่อยู่ เจรจาปราศรัยกันพอคุ้นเคยดี ได้นั่งลงถามครูอชิตะเกสกัมพลว่า 'ท่านอชิตะ อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ คือ ท่านอชิตะ จะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่'ครูอชิตะ เกสกัมพลตอบว่า 'มหาบพิตร ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงก็ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิดาไม่มีคุณ มารดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้น ก็ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีในโลก (ที.สี.(ไทย)๙/๑๕๓/๔๙, ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๐/๕๖, ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๑/๕๖, ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๒/๕๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๑๒/๓๔๙, (ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๘๙/๔๒๐,สํ.ส.(ไทย)๑๘/๔๑๘/๔๙๑,ที.สี.อ.(บาลี) ๑๕๓/๑๓๑)

อชิตะ, ปริพาชก:ปริพาชกชื่ออชิตะ, ครูอชิตะ เกสกัมพล เป็นเจ้าลัทธิ ผู้มีทรรศนะตรงกับปรัชญาวัตถุนิยม เป็นลักษณะนัตถิกวาท ปฏิเสธว่า ไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่มีชาติหน้า ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ปฏิเสธกรรมดีกรรมชั่ว ไม่มีอะไรเหลืออีกหลังจากตาย, ผู้เป็นบัณฑิตทำให้เดียรถีย์รู้ว่าตนถูกข่มขู่

ในอชิตสูตร เรื่องปริพาชกชื่อว่าอชิตะ อชิตปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า "ท่านพระโคดม เพื่อนพรหมจารีของข้าพเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นบัณฑิตเพราะมีจิตตุปบาท ๕๐๐ ดวง ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้อัญเดียรถีย์ทั้งหลายผู้ถูกข่มขี่แล้วรู้ตัวว่าถูกข่มขี่" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว" ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมข่มขี่บีบคั้นวาทะที่ไม่เป็นธรรมด้วยวาทะที่ไม่เป็นธรรม และย่อมชักนำบริษัทผู้ไม่ประกอบด้วยธรรมให้ยินดีด้วยวาทะที่ไม่เป็นธรรมนั้น เพราะวาทะที่ไม่เป็นธรรมนั้น บริษัทผู้ไม่ประกอบด้วยธรรมนั้น จึงสรรเสริญขึ้นพร้อมกันว่า 'ท่านผู้เจริญ ท่านผู้นี้เป็นบัณฑิตหนอ ท่านผู้นี้เป็นบัณฑิตหนอ' (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๑๖/๒๖๖)

อชิตะ, พระเถระ:พระอชิตเถระ, สาวกของพระศาสดา, ผู้ยังโคตมพุทธเจ้าพอพระทัย

ในอชิตเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระ อชิตเถระ พระอชิตเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตน สมัยพระผู้มีพระภาคชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ว่า ข้าพเจ้าให้พระสัมมา สัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมศากยะ ผู้ประเสริฐทรงพอพระทัยแล้ว จักมีนามว่าอชิตะ เป็นสาวกของพระศาสดา ข้าพเจ้ารื่นรมย์อยู่ในเท

วโลกตลอด ๖๐,๐๐๐ กัป แม้ในเทวโลกนั้น ประทีป ๑๐๐ ดวง ก็ส่องสว่างเพื่อข้าพเจ้าตลอดกาลเป็นนิตย์ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๐๘/๖๕๑)

อชินเถรคาถา : ภาษิตของพระอชินเถระ,คาถาของพระอชินเถระ ท่านพระอชินเถระ เมื่อจะให้ภิกษุทั้งหลายสังเวช จึงได้กล่าวว่า ถึงแม้ว่าบุคคลจะมีวิชชา ๓ ละมัจจุราชได้ ไม่มีอาสวะ คนพาลทั้งหลายที่ไม่มีความรู้ย่อมดูหมิ่นบุคคลนั้นว่า เป็นผู้ไม่มีชื่อเสียง ส่วนบุคคลใดในโลกนี้เป็นผู้มักได้ข้าวและน้ำ ถึงแม้ว่าบุคคลนั้นจะเป็นคนชั่วช้าเลวทราม ก็เป็นที่สักการะนับถือของพวกเขา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๙/๓๔๙)

อชินทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอชินทายกเถระ มีเนื้อหาที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายแผ่นหนังแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๓๙๐)

อชิตะ, พระพุทธเจ้า: พระพุทธเจ้าพระนามว่าอชิตะ, ผู้ไม่มีใครเอาชนะได้

ในจิตกปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระ ท่านพระจิตกปูชกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า สมัยนั้น ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าอชิตะ ประสงค์จะทำการบูชา จึงรวบรวมดอกไม้ต่าง ๆ ไว้ ข้าพเจ้าได้เห็นจิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลก ที่กำลังลุกโพลงอยู่ จึงนำดอกไม้นั้นมาโปรยลงที่จิตกาธาน เหตุนี้ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่พบทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๔๕๒)

อชิตะ, พราหมณ์: พราหมณ์นามว่าอชิตะ,อดีตชาติของพระจิตกปูชกะเถระผู้โปรยดอกไม้ลงที่จิตกาธานของสิขีพุทธเจ้า

ในจิตกปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระจิตกปูชกเถระ ท่านพระจิตกปูชกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าอชิตะ ประสงค์จะทำการบูชา จึงรวบรวมดอกไม้ต่าง ๆ ไว้ ข้าพเจ้าได้เห็นจิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลก ที่กำลังลุกโพลงอยู่ จึงนำดอกไม้นั้นมาโปรยลงที่จิตกาธาน ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่พบทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๔๕๒)

อชิตะ, มาณพ: มาณพชื่อว่าอชิตะ, มาณพผู้ทูลถามปัญหาการดำเนินชีวิตพระอรหันตขีณาสพ

ในอชิตมาณวกปัญหา อชิตมาณพได้ทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคว่า พระอรหันตขีณาสพเหล่าใด ผู้มีธรรมที่พิจารณาแล้ว และพระเสขะเหล่าใดที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้

SAMPLE

มีพระปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิตของพระอรหันตขีณาสพ และพระเสขะเหล่านั้นด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ว่า ภิกษุไม่พึงปรารถนายิ่งในกามทั้งหลาย เป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติดำรงอยู่ (ขุ.สุต.(ไทย)๒๕/๑๐๑๓/๗๔๐, ขุ.สุต.(ไทย) ๒๕/๑๐๔๔-๑๐๔๖/๗๔๗)

อชิตะ, เสนาบดี: เสนาบดีของเจ้าลิจฉวีชื่ออชิตะ,ผู้ไปเกิดในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ได้บอกเรื่องปาฏิกบุตรว่าเป็นอย่างนี้

ในปาฏิกสูตร เรื่องนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับ'สุนักขัตตะ ว่า เรากำหนดรู้ใจของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรด้วยใจของเราว่า 'ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตรยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้นก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้' แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า 'ถึงเราจะไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้' ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่ แม้เสนาบดีของเจ้าลิจฉวีชื่ออชิตะ ซึ่งได้ถึงแก่อนิจกรรมไปเมื่อเร็ว ๆ นี้ ไปเกิดในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ก็ได้เข้ามาบอกเราอย่างนี้ว่า 'นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรเป็นคนไม่ละอาย เป็นคนพูดเท็จ ทั้งได้พยากรณ์ข้าพระองค์ที่วัชชีคามว่า 'เสนาบดีของเจ้าลิจฉวีชื่ออชิตะไปเกิดในมหานรก' ข้าพระองค์มิได้ไปเกิดในมหานรก แต่ไปเกิดในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙/๑๕)

อชินะ, พระพุทธเจ้า: พระพุทธเจ้าพระนามว่าอชินะ, สิทธัตถพุทธเจ้า

ในอัชเชลผลทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอัชเชลผลทายกเถระ คือพระอัชเชลผลทายกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า สมัยนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอชินะ (สิทธัตถะ) ผู้เพียบพร้อมด้วยจรณะ ฉลาดในสมาธิ เป็นมุนีนั้น ท่านเจ้าถือผลรกฟ้ามีขนาดเท่าหม้อ ถือร่มใบไม้แล้วได้ถวายพระศาสดา ด้วยผลแห่งการถวายผลไม้นั้น ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ท่านจึงไม่พบทุคติเลย (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๗๔/๑๙๕)

อเชฬกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับแพะและแกะจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๕๘/๖๔๙)

อฐานะ: แนวการปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง, ตำแหน่งที่อันไม่เหมาะสม, มิตรแท้แนะนำมิตรป้องกันไม่ให้ทำในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มีคติเป็นทุกข์ แต่ชักชวนให้ทำ

SAMPLE

สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลมีคติเป็นสุข, คุณสมบัติของบัณฑิตที่ฉลาดในฐานะและอฐานะ

ในมหาสีหนาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระสารีบุตรว่า กำลังของตถาคตที่ตถาคตมีแล้ว เป็นเหตุให้ปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักร ในบริษัท คือ ตถาคตรู้ชัดฐานะ โดยเป็นฐานะ และอฐานะโดยเป็นอฐานะในโลกนี้ตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดฐานะโดยเป็นฐานะและอฐานะโดยเป็นอฐานะตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้วปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท ในพหุธาตุกสูตร ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไรหนอ จึงควรเรียกว่า ‘ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาเครื่องไตร่ตรอง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ เพราะภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท และฉลาดในฐานะและอฐานะ อานนท์ ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล จึงควรเรียกว่า ‘ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญาเครื่องไตร่ตรอง” (ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๘/๑๔๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๒๔/๑๖๑,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๙๑๓/๔๔๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓๗/๕๗)

อดีตกาล: กาลเวลาที่ผ่านมาแล้ว, หนึ่งในกาล ๓ คือ อนาคตกาล ปัจจุบันกาล, อดีตกาลที่มนสิการธรรมที่ควรและไม่ควรของปุถุชน

ในอัทธาสูตร เรื่องกาลเวลา พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เรื่องกาลเวลา ๓ กาล คือ (๑) อดีตกาล (๒) อนาคตกาล (๓) ปัจจุบันกาล ในสัพพาสวสูตร ปุถุชนมนสิการถึงธรรมที่ไม่ควรมนสิการ ไม่มนสิการถึงธรรมที่ควรมนสิการ อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญ ปุถุชนนั้นมนสิการโดยไม่แยบคายอย่างนี้ว่า ‘ในอดีตกาลยาวนานเราได้มีแล้ว หรือมิได้มีแล้วหนอ เราได้เป็นอะไรมาหนอ เราได้เป็นอย่างไรมาหนอเราได้เป็นอะไรแล้วจึงมาเป็นอะไรอีกหนอ ในอนาคตกาลยาวนาน เราจักมีหรือจักไม่มีหนอ เราจักเป็นอะไรหนอ เราจักเป็นอย่างไรหนอ เราจักเป็นอะไรแล้วไปเป็นอะไรอีกหนอ’ หรือว่าบัดนี้ มีความสงสัยภายในตน ปรารภปัจจุบันกาลกล่าวว่า ‘เรามีอยู่หรือไม่หนอ เราเป็นอะไรหนอ เราเป็นอย่างไรหนอ สัตว์นี้มาจากไหนหนอและเขาจักไปไหนกันหนอ’(ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๘/๑๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑/๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒/๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๒/๑๒๔, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๖๓/๔๑๘)

อดีตชาติ: กำเนิดในอดีต, ชีวิตในชาติก่อน, สมัยชีวิตของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ, ทิพยจักษุญาณเห็นสวรรค์ ๒๖ ชั้น และอบายภูมิ ๔ เป็นต้น, เป็นปุพเพนิวาสานุสติญาณ คือ ๑ ใน ๓ ญาณ คือ จุตูปปาตญาณ อาสวักขยญาณของพระพุทธเจ้า

SAMPLE

ตัวอย่างในพุทธาปทาน เรื่องพระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า คือพระอานนทเถระ ผู้เป็นมุนีชาวแคว้นวิเทหะ น้อมกายลงทูลถามพระตถาคตผู้ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้าเหล่านั้นผู้เป็นนักปราชญ์ทรงอุบัติขึ้นเพราะเหตุอะไร เมื่อนั้น พระสัพพัญญูผู้ประเสริฐ ได้ตรัสกับพระอานนท์ผู้เจริญด้วยพระสุรเสียงที่ไพเราะว่า "ธีรชนเหล่าใดได้สั่งสมกุศลสมภารไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ยังไม่ได้ความหลุดพ้นจากกิเลสในศาสนาของพระชินเจ้าทั้งหลาย เพราะมุ่งหน้าต่อสัมโพธิญาณนั้นแล ธีรชนผู้มีปัญญาแก่กล้าดีจึงได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญู ถึงเราก็ได้เป็นผู้มีใจปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า ในสำนักของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ หลายพระองค์พระพุทธเจ้าเหล่านั้นทรงเป็นพระธรรมราชา นับไม่ถ้วน ต่อไปนี้ ขอให้เธอทั้งหลายผู้มีใจหมดจด จงฟังประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระธรรมราชา สมบูรณ์ด้วยบารมี ๓๐ ประการนับไม่ถ้วน (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑-๕/๑)

อดีตเที่ยง อดีตที่คงที่ ยั่งยืน, เวลาในอดีตไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ผันแปร

ในสัพพมัตถีติกถา บทสนทนาระหว่างสกวาที (สก.) กับ ปรวาที (ปร.) สก. ถามว่า อดีตเที่ยง ยั่งยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันไปเป็นธรรมดาใช่ไหม ปร. ตอบว่าไม่ควรกล่าวอย่างนั้น สก. ถามว่า อดีตไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่คงที่ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดามิใช่หรือ ปร. ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๖/๑๘๕)

อดีตธรรม: ญาณที่เป็นกำลังของตถาคตแสดงแล้ว, ธรรมที่ตถาคตได้บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายแล้ว

ในโปสาลมาณวปัญหานิทเทส กล่าวถึงอดีตธรรมว่า พระอินทริยปโรปริยัตตญาณ (ญาณอันกำหนดรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย) เป็นกำลังของตถาคต พระอาสยานุสยญาณ (ความรู้จักฉันทะที่มานอนและกิเลสที่นอนเนื่อง) ของเหล่าสัตว์ เป็นกำลังของตถาคต พระยมกปาฏิหาริยญาณ (ญาณเป็นเครื่องนำธรรมชาติคู่ตรงข้ามกันกลับมาแสดง) เป็นกำลังของตถาคต พระมหากรุณาสมาปัตติญาณ (ญาณในพระมหากรุณาสมาบัติ) เป็นกำลังของตถาคต พระสัพพัญญุตญาณ เป็นกำลังของตถาคต พระอนาวรณญาณ (ญาณที่หาเครื่องกางกั้นไม่ได้) เป็นกำลังของตถาคต พระอนาวรณญาณอันไม่มีอะไรข้อง ไม่มีอะไรขัดได้ในทุกแห่งหน เป็นกำลังของตถาคต พระผู้มีพระภาคทรงแสดง คือ บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศอดีตธรรมบ้าง อนาคตธรรมบ้าง ปัจจุบันธรรมบ้าง ของพระองค์และชนเหล่าอื่นอย่างนี้ รวมความว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์ ทรงแสดงอดีตธรรม ในอตีตารัมมณ

SAMPLE

ติกะแสดงอดีตธรรมว่า สภาวธรรมที่เป็นเหตุซึ่งมีอดีตธรรมเป็นอารมณ์อาศัย สภาวธรรมที่ เป็นเหตุซึ่งมีอดีตธรรมเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (ขุ.จู. (ไทย)๓๐/๘๑/๒๘๓, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๕๙/๖๑๐, อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๔๘๔/๑๘๙)

อดีตเป็นขันธ์: ขันธ์ในช่วงกาลผ่านมาแล้ว, สกวาทีกล่าวถึง วิญญาณที่เป็นอดีตเป็นขันธ์ เป็นธาตุ เป็นอายตนะ วิญญาณที่เป็นอดีตไม่มี

ในอตีตักขันธาทิกถา กล่าวถึงบทสนทนาระหว่าง ปรวาที (ปร.) กับ สกวาที (สก.) ปร.ถามว่า วิญญาณที่เป็นอดีตเป็นขันธ์ เป็นธาตุ เป็นอายตนะ วิญญาณที่เป็นอดีตมีอยู่ใช่ไหม สก.ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ปร. วิญญาณที่เป็นอดีตเป็นอายตนะ วิญญาณที่เป็นอดีตเป็นธาตุ วิญญาณที่เป็นอดีตเป็นขันธ์ เป็นธาตุ เป็นอายตนะ วิญญาณที่เป็นอดีตไม่มีใช่ไหม สก. ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๙๗/๒๑๙)

อดีตเป็นธาตุ: ธาตุที่เป็นส่วนอดีต, สกวาทีกล่าวว่า รูปที่เป็นอดีตเป็นธาตุไม่มี

ในอตีตักขันธาทิกถา กล่าวถึง ปรวาที (ปร.) ถาม สกวาที ว่า รูปที่เป็นปัจจุบันเป็นขันธ์ รูปที่เป็นปัจจุบันไม่มีใช่ไหม สก. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ปร. รูปที่เป็นอดีตเป็นอายตนะ รูปที่เป็นอดีตเป็นธาตุ รูปที่เป็นอดีตเป็นขันธ์ เป็นธาตุ เป็นอายตนะ รูปที่เป็นอดีตไม่มีใช่ไหม สก. ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗//๒๙๗/๒๑๙)

อดีตเป็นอายตนะ: อายตนะที่เป็นอดีต, สกวาทีกล่าวว่ารูปเป็นอดีตเป็นอายตนะ วิญญาณที่เป็นอดีตเป็นอายตนะ

ในอตีตักขันธาทิกถา กล่าวถึง ปรวาที (ปร.) ถาม สกวาที (สก.) ว่า รูปที่เป็นปัจจุบันเป็นขันธ์ รูปที่เป็นปัจจุบันไม่มีใช่ไหม สก. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น ปร. ถามว่า รูปที่เป็นอดีตเป็นอายตนะ รูปที่เป็นอดีตเป็นธาตุ รูปที่เป็นอดีตเป็นขันธ์ เป็นธาตุ เป็นอายตนะ รูปที่เป็นอดีตไม่มีใช่ไหม สก.ตอบว่า ใช่ ปร.ถามว่า วิญญาณที่เป็นอดีตเป็นอายตนะ วิญญาณที่เป็นอดีตเป็นธาตุ วิญญาณที่เป็นอดีตเป็นขันธ์ เป็นธาตุ เป็นอายตนะใช่ไหม สก.ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๙๗/๒๑๙)

อตปนียสูตร : มี ๒ สูตรแปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อตปนียสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อนมี ๒ คือ (๑) การทำกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต (๒) การไม่ทำกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔/๖๐)

2.อตปนียสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมไม่เป็นเหตุให้เดือดร้อน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อน ๒ ประการนี้ คือ

SAMPLE

บุคคลบางคนในโลกนี้ ๑. ทำแต่กายทุจริต ๒. ไม่ได้ทำกายสุจริต ๑. ทำแต่วจีทุจริต๒. ไม่ได้ทำวจีสุจริต ๑. ทำแต่มโนทุจริต๒. ไม่ได้ทำมโนสุจริต เขาเดือดร้อนอยู่ว่า “เราทำแต่กายทุจริต ไม่ได้ทำกายสุจริต ทำแต่วจีทุจริต ไม่ได้ทำวจีสุจริต ทำแต่มโนทุจริต ไม่ได้ทำมโนสุจริต” (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๓๗๘)

อตัปปา: เทพในรูปภูมิในหมู่สุทธาวาสภูมิ ๕ กลุ่ม, อตัปปาเป็นชั้นของรูปพรหมที่ ๑๓, ที่สถิตแห่งพระพรหมผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร

ในสังคีติสูตร กล่าวถึงเทพชั้นอตัปปาสังกัดอยู่ในเทพชั้นสุทธาวาส (ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์) ๕ ชั้น คือ (๑) อวิหา (๒) อตัปปา (๓) สุทัสสา (๔) สุทัสสี (๕) อกนิฏฐา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๘/๓๐๗)

อตัปปา, เทพชั้น: เทพในรูปภูมิในหมู่ปัญจสุทธาวาส, ชั้นที่ ๑๓ ของเทพรูปพรหม, ที่สถิตแห่งพระพรหมผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร สูงขึ้นไปต่อจากอวิหาสุทธาวาสภูมิขึ้นไปอีกประมาณ ได้ ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ เป็นที่อยู่อันบริสุทธิ์แห่งพระพรหมอนาคามี

ในจิตตัฏฐิติกถา สกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.) ว่า เหล่าเทพชั้นจาตุมหาราช ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ชั้นพรหมปาริสัชชา ชั้นพรหมปุโรหิตาชั้นมหาพรหมา ชั้นปริตตาภา ชั้นอัปปมาณาภา ชั้นอาภัสสรา ชั้นปริตตสุภา ชั้นอัปปมาณสุภา ชั้นสุภกิณหา ชั้นเวหัปผลา ชั้นอวิหา ชั้นอตัปปา ชั้นสุทัสสา ชั้นสุทัสสี ชั้นอกนิฏฐา มีจิตดวงเดียวตั้งอยู่ได้จนตลอดอายุใช่ไหม ปร. ตอบว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

อตัปปาภพ: เทพในรูปภูมิในกลุ่มปัญจสุทธาวาส, เทพชั้นที่ ๑๓ ของรูปพรหม, บุคคลนั้นจุติจากอวิหาภพแล้วไปสู่ชั้นอตัปปาภพ

ในเอกกปุคคลบัญญัติ กล่าวถึงบุคคลผู้เป็นอุทธังโสโตอกนิฏฐคามี ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น ไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดา บุคคลนั้นจุติจาก อวิหาภพแล้วไปสู่ชั้นอตัปปาภพ จุติจากชั้นอตัปปาภพแล้วไปสู่ชั้นสุทัสสาภพ จุติจากชั้นสุทัสสาภพแล้วไปสู่ชั้นสุทัสสีภพ จุติจากชั้นสุทัสสีภพแล้วไปสู่ชั้นอกนิฏฐภพ ยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นในชั้น อกนิฏฐภพเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง บุคคลนี้เรียกว่า อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี (อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๔๐/๑๔๖)

อตัมมยตา: ความไม่มีตัณหา,วิปัสสนาที่เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากความยึดมั่นคือตัณหานั้น

ในสัปปุริสสูตร กล่าวถึงสมาบัติ ๘ ประการ ว่าด้วยธรรมของสัตบุรุษว่า ส่วนสัตบุรุษย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ‘แม้เพราะปฐมฌานสมาบัติ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอตัมมยตาไว้ เพราะชนทั้งหลายเข้าใจกันด้วยเหตุใด ๆ เหตุนั้น ๆ ย่อมเป็น

SAMPLE

อย่างอื่นจากที่เข้าใจกันนั้น' เพราะปฐมฌานสมาบัตินั้น สัตบุรุษนั้นจึงทำอตัมมยตาเท่านั้นไว้ในภายใน แล้วไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๘/๑๓๒, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๑๐/๓๗๗,ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๘/๖๘,ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๑๐/๑๙๔)

อตัมมยสูตร : พระสูตรว่าด้วยอตัมมยะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖ ย่อมอาจทำธรรมทั้งปวงให้หมดเขตจำกัดแล้วทำอนัตตสัญญาให้ปรากฏได้ อานิสงส์ ๖ ประการ คือ (๑) จักเป็นอตัมมยะ (หมายถึงไม่มีตัณหาและทิฏฐิ) (๒) อหังการจักดับไป (๓) มมังการจักดับไป (๔) จักเป็นผู้ประกอบด้วยอสาธารณญาณ (๕) จักเป็นผู้เห็นเหตุได้ดี (๖) จักเป็นผู้เห็นธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุได้ดี (อง.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๔/๖๒๕)อตัมมยะ: ไม่มีตัณหาและทิฏฐิ, ๑ ใน ๖ อานิสงส์ที่สามารถทำเขตไม่จำกัดในธรรมทั้งปวงแล้วทำอนัตตสัญญาให้ปรากฏได้

ในอตัมมยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖ ประการ สามารถทำเขตไม่จำกัดในธรรมทั้งปวงแล้วทำอนัตตสัญญาให้ปรากฏได้ อานิสงส์ ๖ ประการ (๑) เราจักเป็นอตัมมยะ (๒) อหังการของเราจักดับไป (๓) มมังการของเราจักดับไป (๔) เราจักเป็นผู้ประกอบด้วยอสาธารณญาณ (๕) เราจักเป็นผู้เห็นเหตุได้ดี (๖) เราจักเป็นผู้เห็นธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุได้ดี (อง.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๔/๖๒๕,อง.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๑๐๔/๑๕๖)

อติจารีสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มักประพฤตินอกใจ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ๑. ไม่มีศรัทธา ๒. ไม่มีหิริ ๓. ไม่มีโอตตัปปะ ๔. มักประพฤตินอกใจ ๕. มีปัญญาทราม (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘๘/๓๑๘)

อติชาตบุตร: บุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา, ๑ ใน ๓ ของบุตร ๓ จำพวก คือ (๑) อติชาตบุตร (๒) อนุชาตบุตร บุตรเสมอมารดาบิดา (๓) อวชาตบุตร บุตรต่ำกว่ามารดาบิดา

ในปุตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอติชาตบุตร ว่า มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ไม่ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ไม่ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ไม่ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ไม่งดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ส่วนบุตรของมารดาบิดาเหล่านั้น ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์งดเว้นจากการถือเอา

SAMPLE

สิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม อติชาตบุตรเป็นอย่างนี้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑)

อติตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เสพไม่รู้จักอิ่ม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งที่เสพไม่รู้จักอิ่ม ๓ คือ (๑) การนอนหลับ (๒) การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย (๓) การเสพเมถุนธรรม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๙/๓๕๑)

อติถิพลี: ต้อนรับแขก, การดูแลแขกให้ได้รับความสะดวกสบายด้วยอาหาร ที่อยู่ ที่นอน ที่พัก, ๑ ในพลีกรรม ๕, กรรมอันสมควร

ในปัตตกัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงกรรมอันสมควร ๔ ประการแก่อริยสาวกด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม ข้อ ๓ ใน ๔ ข้อ คือ อริยสาวกย่อมทำพลี ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ (๒) อติถิพลี ต้อนรับแขก (๓) ปุพเพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย (๔) ราชพลี ถวายเป็นของหลวงมี เสียภาษีอากร เป็นต้น (๕) เทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา ด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรงอาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี้เป็นฐานะที่ ๓ ที่อริยสาวกนั้นถึงแล้ว ถึงโดยสมควร ใช้สอยตามเหตุ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๖๑/๑๐๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๔๑/๖๕,องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๖๑/๓๕๓)

อติทิฏฐิ: ผู้ละสัมมาทิฏฐิแล้วยึดถืออนัตคาหิกทิฏฐิ มีโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลก ไม่มีที่สุดเป็นต้น ,องค์ ๕ แห่งการให้อุปสมบทแก่บุคคลนั้น

ในอุปสัมปาเทตัพพปัญจกะ กล่าวถึงผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ พึงให้อุปสมบท พึงให้นิสสัย พึงใช้สามเณรอุปัฏฐาก คือ (๑) เป็นผู้ไม่มีสีลวิบัติในอธิสีล (๒) เป็นผู้ไม่มีอาจารวิบัติในอัชฌาจาร (๓) เป็นผู้ไม่มีทิฏฐิวิบัติในอติทิฏฐิ (๔) เป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก (๕) เป็นผู้มีปัญญา (วิ.ม.(ไทย)๔/๘๔/๑๒๖, วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๕/๑๓๓, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๓/๑๕๙, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๔/๑๖๒,วิ.จู.(ไทย)๖/๖/๑๔,วิ.จู.(ไทย) ๖/๖/๑๕,วิ.จู.(ไทย)๖/๑๕/๓๒,วิ.จู.(ไทย)๖/๑๕/๓๓,วิ.อ.(บาลี) ๓/๘๔/๔๘๙)

อติเทพ, พราหมณ์: พราหมณ์ชื่อว่าอติเทพ, อดีตชาติของเรวตพุทธเจ้า

ในเรวตพุทธวงศ์ พระประวัติของพระเรวตพุทธเจ้า ต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ พระชินเจ้าพระนามว่าเรวตะ ในการประชุมพระขีณาสพครั้งที่ ๓ มีพระขีณาสพที่มาเข้าเฝ้าพระมุนี เพื่อทูลถามพระอาการประชวรของพระองค์ ครั้งนั้นมีเทวดาและมนุษย์จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน สมัยนั้น ท่านเป็น

พราหมณ์มีนามว่าอติเทพ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ แล้วถึงพระองค์เป็นสรณะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๐/๖๑๔)

อตินิปาตะ: ความดูหมิ่นตนเองว่าเป็นคนเลว, ธรรมที่ต้องละเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล ในอรหัตตสูตร เรื่องอรหัตตผล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า ภิกษุยังละธรรม ๖ ประการไม่ได้ ก็ไม่อาจทำให้แจ้งอรหัตตผลได้ ธรรม ๖ ประการ คือ (๑) มานะ ความถือตัว (๒) โอมานะ ความถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (๓) อติมานะ ความดูหมิ่นเขา (๔) อธิมานะ ความเข้าใจผิด (๕) ถัมภะ ความหัวดื้อ (๖) อตินิปาตะ ความดูหมิ่นตนเองว่าเป็นคนเลว (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๗๖/๕๙๙)

อตินิวาสสูตร : พระสูตรว่าด้วยการอยู่ประจำที่นาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของการอยู่ประจำที่นาน ๕ คือ (๑) มีสิ่งของมาก สะสมสิ่งของมาก (๒) มีเภสัชมาก สะสมเภสัชมาก (๓) มีกิจมากมีหน้าที่ที่จะต้องทำมาก ยึดติดในการงานที่จะพึงทำ (๔) อยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์และบรรพชิตด้วยการคลุกคลีอย่างคฤหัสถ์อันไม่สมควร (๕) เมื่อจากอาวาสนั้นไป ก็จากไปทั้งที่ยังมีความห่วงใย แล้วตรัสว่า อานิสงส์ของการอยู่มีกำหนดพอดี ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๓/๓๖๕)

อติมานะ: ความดูหมิ่นเขา,อุปกิเลสแห่งจิต, บาป, กิเลส, ธรรมเป็นเครื่องกั้นการเกิดจักษุ การเกิดญาณ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

ตัวอย่างในมหาโควินทสูตร เป็นบทสนทนาที่มหาโควินทพราหมณ์ทูลถามสนังกุมารพรหมด้วยคาถาว่า 'บรรดามนุษย์ พวกไหนมีกลิ่นชั่วร้าย อะไรร้อยรัด หมู่สัตว์จึงเหม็นเน่าคลุ้ง ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว' สนังกุมารพรหมตรัสตอบด้วยคาถาว่า 'อติมานะ ความดูหมิ่น สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสนี้ จัดว่าเป็นผู้มีกลิ่นชั่วร้าย ต้องไปอบาย ปิดพรหมโลกแล้ว' (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๐/๒๔๘, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓/๓๒)

อติริจฉตา : ความอยากได้เกินประมาณ, ความโลภ, ความไม่สันโดษ, ความไม่รู้ประมาณ ในขุททกวัตถุวิภังค์ เอกกนิทเทส อธิบายว่า อติริจฉตา คือ ความอยากได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปของภิกษุผู้ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร หรือด้วยกามคุณ ๕ ตามมีตามได้ ความอยากได้ตามความปรารถนา ความอยากได้เกินประมาณ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตอันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความอยากได้เกินประมาณ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๔๙/๕๕๐)

อติริตตโภชนะ : โภชนะที่เป็นเดน, อาการที่เป็นเดน

SAMPLE

ในนวัตตัพพังสังโฆภุญชตีติกถา เรื่องไม่ควรยอมรับว่าพระสงฆ์ฉันได้ สกวาที (สก.)ถามปรวาที (ปร.) ว่า คณโภชนะ ปรัมปรโภชนะ อติริตตโภชนะ อนติริตตโภชนะ พระผู้มี พระภาคตรัสไว้แล้วมิใช่หรือ ปร.ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๗๙๕/๘๓๐)

อติเรกจีวร: ผ้าส่วนเกินที่เขาถวายภิกษุเพิ่มเข้ามาจากผ้าที่อธิษฐานเป็นไตรจีวร, ผ้าที่อยู่นอกผ้าสามผืน มีอังสะ ผ้าอาบน้ำ ผ้าเช็ดตัว เป็นต้น

ในนิสสัคคิยกัณฑ์ อธิบายว่า อติเรกจีวรเกิดขึ้นแก่ท่านพระอานนท์ ท่านต้องการจะถวายอติเรกจีวรนั้นแก่ท่านพระสารีบุตร แต่ท่านพระสารีบุตรอยู่ที่เมืองสาเกต ทีนั้น ท่านพระอานนท์ได้มีความคิดว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทไว้ว่า ‘ภิกษุไม่พึงทรงอติเรกจีวร’ ก็อติเรกจีวรนี้เกิดขึ้นแก่เรา เราต้องการจะถวายท่านพระสารีบุตรแต่ท่านอยู่ที่เมืองสาเกต เราพึงปฏิบัติอย่างไรหนอ” จึงได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “อีกนานเพียงไร สารีบุตรจะกลับมา” พระอานนท์กราบทูลว่า “อีก ๙ หรือ ๑๐ วันจึงจะกลับมา พระพุทธเจ้าข้า” ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถา รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ทรงอติเรกจีวรได้ ๑๐ วันเป็นอย่างมาก” กำหนดนั้นไป ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๕๙/๒,วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๖๓/๔,วิ.ม.(ไทย)๕/๓๔๗/๒๑๖,วิ.ม.(ไทย)๕/๓๔๗/๒๑๗, วิ.ป.(ไทย)๘/๒๔/๒๙,วิ.ป.(ไทย)๘/๑๖๒/๑๒๘,วิ.ป.(ไทย)๘/๓๓๕/๕๐๖)

อติเรกบาตร: บาตรนอกจากบาตรอธิฐฐานที่ภิกษุตั้งไว้เป็นบริขารใช้บิณฑบาตเพียงใบเดียว

ในปัตตสิกขาบท สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ทำการสะสมบาตรไว้เป็นอันมาก พวกชาวบ้านเดินเที่ยวตามวิหารเห็นเข้าจึงตำหนิ ประณามโพนทะนาว่า “ไฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงทำการสะสมบาตรไว้เป็นอันมากจะขายบาตรหรือตั้งร้านขายภาชนะดินเผาหรือ” ภิกษุทั้งหลายได้ยินชาวบ้านตำหนิ ประณาม โพนทะนา บรรดาภิกษุผู้ มักน้อย พากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “ไฉนพวกภิกษุฉัพพัคคีย์จึงทรงอติเรกบาตรเล่า” ครั้นภิกษุเหล่านั้นตำหนิพวกภิกษุฉัพพัคคีย์แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิว่า โมฆบุรุษทั้งหลาย ไฉนพวกเธอจึงทรงอติเรกบาตรไว้เล่า โมฆบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลาย ว่า ก็ ภิกษุใดทรงอติเรกบาตร ต้องอาบัติ

นิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๙๘/๑๑๒, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๐๒/๑๒๔, วิ.ป.(ไทย)๘/๔๔/๔๐,วิ.ป.(ไทย)๘/๑๖๔/๑๓๒)

อติเรกลาภ: สิ่งที่ได้มานอกเหนือจากปัจจัย ๔ คือ บิณฑบาต จีวร เสนาสนะ คิลานเภสัช

ในปณามิตกถา กล่าวถึงอติเรกลาภในนิสสัย ๔ คือ (๑) บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ ของโภชนะ คือ สังฆภัตอุทเทสภัต นิมันตนภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปทิกภัต (๒) บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุลเธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภของจีวร คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าป่าน ผ้าเจือกัน (๓) บรรพชาอาศัยเสนาสนะคือควงไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะ คือ ควงไม้นั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภของเสนาสนะ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาทเรือนโล้น ถ้ำ (๔) บรรพชาอาศัยยาคือน้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยาคือน้ำมูตรเน่านั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภของคิลานเภสัช คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย (วิ.ม.(ไทย)๔/๗๓/๑๐๑, วิ.ม.(ไทย)๔/๗๓/๑๐๒, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๒๘/๑๙๗)

อติสารทิฏฐิ: ทิฏฐิ ๖,ทิฏฐิที่ตกลงใจ,ทิฏฐิเหล่านั้นก้าวล่วงเหตุ ก้าวล่วงลักษณะ ก้าวล่วงฐานะ , เดียรถีย์ทุกจำพวกเป็นผู้มีอติสารทิฏฐิ

ในจูฬวิยูหสูตร พระพุทธเนรมิตทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เพราะเหตุไรหนอสมณพราหมณ์จึงพูดสัจจะไปต่าง ๆ อ้างตนว่า เป็นคนฉลาดพูดพร่ำกันไป สัจจะที่สมณพราหมณ์เหล่านั้นเล่าเรียนมามีหลายอย่างต่าง ๆ กันหรือ หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นพากันนึกตรึกเอาเอง พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้ มิได้มีสัจจะหลายอย่าง ต่าง ๆ กันเลย เว้นแต่สัจจะที่แน่นอนด้วยสัญญาในโลก เจ้าลัทธินั้นอวดอ้างตนเองว่า เป็นคนฉลาด ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่นและกล่าวเช่นนั้นเหมือนกัน เจ้าลัทธินั้นเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยอติสารทิฏฐิ เมาด้วยความถือตัว มีความถือตัวจัด อภิเษกตนเองด้วยใจ เพราะทิฏฐินั้นเจ้าลัทธิถือกันมาอย่างนั้น (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๘๙๖/๗๑๕, ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๒๔/๓๕๔)

อดีตอัทธา: อดีตกาล, เวลาที่ผ่านไปแล้ว

ในสังคีติหมวด ๓ กล่าวถึงอัทธา (กาล) ๓ คือ (๑) อดีตอัทธา อดีตกาล (๒) อนาคตอัทธา อนาคตกาล (๓) ปัจจุปปันนอัทธา ปัจจุบันกาล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕)

อดีตังสญาณ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต, ญาณที่เป็นปุพเพนิวาสานุสติญาณ

SAMPLE

ในทสุตตรสูตร กล่าวถึงธรรม ได้แก่ ๓ ประการ ที่ควรให้เกิดขึ้น คือ (๑) อตีตังสญาณ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต (๒) อนาคตังสญาณ ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต (๓) ปัจจุปปันนังสญาณ ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๓/๓๗๔)

อตีตารัมมณปัญญา: ความรู้อารมณ์ที่เป็นอดีต ได้แก่ วิชชา, กิริยาที่รู้ชัด, ความไม่หลงงมงาย, ธัมมวิจยะ, สัมมาทิฏฐิ

ในญาณวิภังค์ ติกนิทเทส กล่าวถึงอตีตารัมมณปัญญา ว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภธรรมอันเป็นอดีตเกิดขึ้น นี้เรียกว่า อตีตารัมมณปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๗๘๖/๕๐๗)

อตุลพญานาค,อตุละ, พญานาค: ประวัติในอดีตชาติของสุมนพุทธเจ้า, สมัยแห่งสุมนพุทธเจ้านี้ท่านเป็นพญานาคอตุละจัดอังคาสพระสงฆ์สาวกหนึ่งแสนรูป จัดถวายพระคู่ ได้ถึงพระชินเจ้าเป็นสรณะ, ผู้ได้รับพยากรณ์จากสุมนพุทธเจ้าว่า พตุลพญานาคนี้จักเป็นพุทธเจ้าในกัปต่อไป

ในสุมนพุทธวงศ์ พระประวัติของพระสุมนพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ สมัยนั้น ท่านเป็นพญานาค ผู้มีฤทธิ์มาก มีชื่อว่าอตุละ เป็นผู้สร้างกุศลให้เจริญขึ้น ครั้งนั้น เราพร้อมด้วยหมู่ญาติออกจากนาคพิภพจัดอังคาสพระสงฆ์สาวก ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำแล้วถวายผ้ารูปละหนึ่งคู่ ได้ถึงพระชินเจ้าพระองค์นั้นเป็นสรณะ ด้วยอานิสงส์นี้ แม้พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะพระองค์นั้น ก็ทรงพยากรณ์เราว่า ในกัปอันประมาณมิได้นับจากกัปนี้ไป อตุลพญานาคนี้ จักเป็นพระพุทธเจ้า (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๗-๑๘-๑๙/๖๐๘)

อตุลยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอตุลยะ, ผู้ทำหนังสัตว์เฉวียงบ่าประนมมือสรรเสริญพุทธเจ้า, ผู้ได้รับอานิสงส์แห่งการกระทำนั้นในกัปที่ ๒๗ จากนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ

ในอาสนสันถวิกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอาสนสันถวิกเถระ ท่านพระอาสนสันถวิกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นผู้บอด เที่ยวค้นหาพระเจดีย์ชื่อว่าอุตตมะ ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ข้าพเจ้าออกจากป่าใหญ่ ได้พบพระแท่นสีหาสน์ จึงทำหนังสัตว์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมมือสรรเสริญพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ในกัปที่ ๒๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ พระนามว่าอตุลยะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก ดังนี้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๒/๔๗๗)

อตุลอุปาสกวัตถุ :เรื่องอตุลอุบาสก พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อตุลอุบาสกพร้อมบริวาร ๕๐๐ คนว่า อตุละเอ๋ย การนินทาและสรรเสริญนี้มีมานานแล้ว มิใช่เพิ่งมีใน

วันนี้เท่านั้น คนนั่งอยู่เฉย ๆ เขาก็นินทา คนพูดมาก เขาก็นินทา แม้คนพูดน้อย เขาก็นินทา ไม่มีใครเลยในโลกนี้ไม่ถูกนินทา ทั้งในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน ก็ไม่มีใครเลยที่จะถูกนินทาอย่างเดียว หรือได้รับการสรรเสริญอย่างเดียว แต่วิญญูชนพิจารณาทุกวัน ๆ ย่อมสรรเสริญบุคคลผู้ดำเนินชีวิตหาข้อตำหนิมิได้ ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้มีปัญญาและศีลมั่นคง ใครเล่าจะควรตำหนิผู้นั้น ผู้เปรียบเหมือนแท่งทองชมพูนุท ผู้เช่นนั้น แม้เทวดาและมนุษย์ก็ชื่นชม ถึงพรหมก็สรรเสริญ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๗//๑๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นักปราชญ์ ผู้มีปัญญาและศีลมั่นคง นี้ความหมายของคาถานี้ คือ การนินทาหรือสรรเสริญของคนพาล ไม่ถือเป็นประมาณ แต่บัณฑิตผู้ใคร่ครวญแล้ว รู้เหตุที่ควรติเตียนหรือเหตุที่ควรสรรเสริญ ย่อมเลือกสรรเสริญนักปราชญ์ผู้มีปัญญา และศีลมั่นคง ดำรงชีวิตอย่างหาข้อตำหนิมิได้ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๗๔)

อตุลละ, พระราชโอรส: พระโอรสพระนามว่าอตุลละ, พระโอรสของกษัตริย์สีขีกับพระมเหสีพระนามว่าสัพพกามาในอดีตชาติที่ครองฆราวาสเจ็ดพันปี

ในสิขีพุทธวงศ์ พระประวัติของพระสิขีพุทธเจ้า ต่อจากพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขีพระองค์นั้น สมัยนั้น พระโอรสอตุลละเป็นกษัตริย์มีนามว่าอรินทมะ ได้อังคาสพระสงฆ์มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน ให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำ ได้ถวายผ้าอย่างดีมากมายหลายโกฏิผืน ได้ถวายพาหนะคือช้างซึ่งประดับแล้วอย่างดี แด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้รับพยากรณ์ว่า ในกัปที่ ๓๑ แต่นี้ไป จักเป็นพระพุทธเจ้า มีกรุงชื่อว่าอรุณวดี กษัตริย์พระนามว่าอรุณเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าประภาวดีเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง มีนางสนมกำนัล ๒๔,๐๐๐ นาง พระมเหสีพระนามว่าสัพพกามา พระราชโอรสพระนามว่าอตุลละ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๗//๖๙๔)

อตุลละ, อุบาสก: อุบาสกชื่อว่าอตุลละ, พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องการนินทาแก่อุบาสก

ในอตุลอุปาสกวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาเรื่องการนินทาแก่อตุลอุบาสกพร้อมบริวาร ๕๐๐ คนว่า การนินทาและสรรเสริญนี้มีมานานแล้ว คนนั่งอยู่เฉย ๆ เขาก็นินทา คนพูดมาก เขาก็นินทา แม้คนพูดน้อย เขาก็นินทา แต่วิญญูชนพิจารณาทุกวัน ๆ ย่อมสรรเสริญบุคคลผู้ดำเนินชีวิตหาข้อตำหนิมิได้ ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้มีปัญญาและศีลมั่นคง ใครเล่าจะควรตำหนิผู้นั้น ผู้เปรียบเหมือนแท่งทองชมพูนุท ผู้เช่นนั้น แม้เทวดาและมนุษย์ก็ชื่นชม ถึงพรหมก็สรรเสริญ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๗//๑๐๓)

SAMPLE

อทลิททสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้เป็นคนไม่จน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ เราเรียกว่าคนไม่จน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๘/๑๕๘)

อทันตอคุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยการไม่ฝึกไม่คุ้มครองอายตนะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผัสสายตนะ ๖ ที่บุคคลไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้วย่อมนำทุกข์มาให้ ส่วนที่บุคคลฝึกดีแล้วเป็นต้นย่อมนำสุขมาให้ บุคคลผู้ไม่สำรวมผัสสายตนะ ๖ ย่อมประสบทุกข์ บุคคลผู้สำรวมมีศรัทธาเป็นเพื่อน ไม่ชุ่มด้วยราคะ เห็นรูป เสียงเป็นต้นที่น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจแล้ว บรรเทาราคะในรูป เสียงเป็นต้นนั้นและไม่เสียใจว่ารูป เสียงเป็นต้นของเราไม่น่ารัก ไม่ยินร้ายกับอะไร นรชนผู้ต่ำทรามมีปปัญจสัญญา (กำหนดหมายในกิเลสเครื่องเนิ่นช้า)ปรุงแต่งอยู่ ย่อมมีมีสัญญาวนเวียนอยู่ ส่วนบุคคลผู้บรรเทาใจที่อาศัยเรือน ๕ ทั้งปวงได้แล้ว ย่อมเปลี่ยนจิตให้ประกอบด้วยเนกขัมมะ เมื่อบุคคลอบรมใจดีแล้วในอารมณ์ ๖ อย่างนี้ จิตของเขาแม้ถูกสุขสัมผัสหรือทุกขสัมผัสกระทบแล้วย่อมไม่หวั่นไหว บุคคลผู้ครอบงำราคะและโทสะได้แล้ว ย่อมเป็นผู้ถึงจุดจบ แห่งความเกิดและความตาย (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๔/๙๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เรือน ในที่นี้ได้แก่ กามคุณ ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๙๔/๓๒) คำว่า จุดจบ ในที่นี้หมายถึง นิพพาน (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๙๔/๓๒)

อทินนาทาน: การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้, ๑ ใน ๓ ของกายทุจริต คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม, ศีล ๕ ข้อที่ ๒

ในจักกวัตติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องความเสื่อมแห่งอายุและวรรณะกับภิกษุทั้งหลาย ว่า เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศัสตราก็แพร่หลาย เมื่อศัสตราแพร่หลาย ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์)ก็แพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้างเมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๔๐,๐๐๐ ปี ในทุจจริตวิปากสูตร กล่าวถึง อทินนาทาน (การลักทรัพย์) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวย ผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งอทินนาทานอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้เสื่อมโภคทรัพย์แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๒/๖๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๔/๗๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๕/

SAMPLE

๗๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๙๖/๗๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๔/๒๒๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗๔/๓๒๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๘/๓๔๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๓/๒๓๗, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๐/๓๐๑, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖๗/๓๐๒)

อทินนาทานสมุฏฐาน: มูลเหตุแห่งอทินนาทาน, ต้นตอแห่งอทินนาทาน

ในทุฏฐจุลลาโรจนสิกขาบท พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้บอกอาบัติชั่วหยาบของภิกษุแก่อนุปสัมบัน ณ กรุงสาวัตถี ทรงปรารภพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ เพราะเรื่องที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์บอกอาบัติชั่วหยาบของภิกษุแก่อนุปสัมบัน ในทุฏฐจุลลาโรจนสิกขาบทนั้น มี ๑ พระบัญญัติ บรรดาสมุฏฐานแห่งอาบัติ ๖ สมุฏฐาน เกิดด้วยสมุฏฐาน ๓ สมุฏฐาน เป็นอทินนาทานสมุฏฐาน (วิ.ป.(ไทย)๘/๖๒/๕๑)

อทินนาทานสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการลักทรัพย์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการลักทรัพย์จึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๔๒/๖๔๔)

อทินนาทาน-อนทินนาทานสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่ลักทรัพย์ และสัตว์ที่เว้นขาดจากการลักทรัพย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือ๑. ตนเองเป็นผู้ลักทรัพย์ ๒. ชักชวนผู้อื่นให้ลักทรัพย์ ๓. เป็นผู้พอใจการลักทรัพย์ บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ คือ ๑. ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ๒. ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการลักทรัพย์ ๓. เป็นผู้พอใจการงดเว้นจากการลักทรัพย์ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๖)

อทินนาทานา เวรมณี: เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้, ข้อที่ ๒ ในศีล ๕, ข้อที่ ๒ ในกายสุจริตของกุศลกรรมบถ ๑๐

ในสิกขาบท ๕ กล่าวถึงอทินนาทาน เวรมณี ในศีล ๕ ว่า (๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (๒) อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ (๓) กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม (๔) มุสาวาทา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ (๕) สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการเสพของมึนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๗/๓๖๒)

SAMPLE

อทินนาทายีสูตร :พระสูตรว่าด้วยผู้ลักทรัพย์และผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในนรก ๔ คือ (๑) ลักทรัพย์ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้ลักทรัพย์ (๓) พอใจการลักทรัพย์ (๔) สรรเสริญการลักทรัพย์ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖๕/๓๘๒)

อทุกขมสุข: ความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข, ความรู้สึกเฉย ๆ, อุเบกขาเวทนา, บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจ อันให้ผลเป็นอทุกขมสุข ย่อมเสวยผลเป็นอทุกขมสุข

ในเทวทหสูตร พระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม แคว้นสักกะ พระผู้มีพระภาคตรัสถึงวาทะของนิครนถ์กับภิกษุทั้งหลาย ว่า สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘บุรุษบุคคลนี้เสวยสุขบ้าง เสวยทุกข์บ้าง เสวยอทุกขมสุขบ้าง ทั้งหมดนั้นเพราะเหตุแห่งกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อน เพราะกรรมเก่าสิ้นสุดด้วยตบะ (การบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก) เพราะไม่ทำกรรมใหม่ จึงไม่ตกอยู่ใต้อำนาจ (แห่งกรรม) ต่อไปเพราะไม่เป็นไปตามอำนาจแห่งกรรมต่อไป กรรมจึงสิ้นไป เพราะกรรมสิ้นไปทุกข์จึงสิ้นไป เพราะทุกข์สิ้นไป เวทนาจึงสิ้นไป เพราะเวทนาสิ้นไป ทุกข์ทั้งปวง จึงจักเป็นอันสลายไป นิครนถ์ทั้งหลายเป็นผู้มีวาทะอย่างนี้ สกวาที (สก.) ถาม ปรวาที (ปร.) ว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสกับอานนท์ ว่า ถ้าโมฆบุรุษนามว่าสมิทธินี้ ถูกปาตลีบุตรปริพาชกถามอย่างนี้ จะพึงตอบอย่างนี้ว่า ท่านปาตลีบุตรบุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจ อันให้ผลเป็นสุข ย่อมเสวยสุข บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจาและทางใจ อันให้ผลเป็นทุกข์ ย่อมเสวยทุกข์ บุคคลทำกรรมที่ประกอบด้วยความจงใจทางกาย ทางวาจา และทางใจ อันให้ผลเป็นอทุกขมสุข ย่อมเสวยผลเป็นอทุกขมสุข อานนท์ โมฆบุรุษนามว่าสมิทธิเมื่อตอบอย่างนี้ ชื่อว่าตอบโดยชอบแก่ปาตลีบุตรปริพาชก” มีอยู่จริงมิใช่หรือ ปร.ตอบว่า ใช่ (มู.อุ.(ไทย)๑๔/๑/๑,๑๔/๒/๓,๑๔/๓/๕,๑๔/๖/๘,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๓๙/๕๘๕)

อทุกขมสุขเวทนา: ความรู้สึกไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข,อุเบกขา, ความรู้สึก เฉย ๆ

ในมหานิทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องความเห็นว่าเป็นอัตตากับพระอานนท์ว่า อานนท์ แม้สุขเวทนาก็ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุปัจจัยเกิดมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา แม้ทุกขเวทนาก็ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยเหตุปัจจัยเกิด มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา แม้อทุกขมสุขเวทนาก็ไม่

SAMPLE

เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยเหตุปัจจัยเกิด มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๒/๗๐,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๒๓/๗๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๓/๓๗๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๓/๑๐๙,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๕/๕๐๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๘/๙๑, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๗๘/๒๐๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๐๕/๒๔๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๒/๔๑)

อทุกขมสุขีสูตร : มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อทุกขมสุขีสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์และสุข พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๙/๓๑๐)

2.อทุกขมสุขีสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์และสุข พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๗๕//๓๑๓)

3.อทุกขมสุขีสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีทั้งทุกข์และสุข พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีทั้งสุขและทุกข์ไม่สลายไป เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗//๓๐๑/๓๑๗)

อเทสนาคามินี: อเทสนาคามินี ได้แก่ อาบัติปาราชิกและอาบัติสังฆาทิเสส, อาบัติที่ไม่อาจพ้นได้ด้วยการแสดงอาบัติ

ในกัมมขันธะ เรื่องตัชชนียกรรม พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า ตัชชนียกรรมประกอบด้วยองค์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง ที่จัดว่าเป็นกรรมไม่ชอบด้วยธรรม เป็นกรรมไม่ชอบด้วยวินัย และระงับไม่ดี คือ (๑) ลงเพราะไม่ต้องอาบัติ (๒) ลงเพราะอาบัติที่เป็นอเทสนาคามินี (๓) ลงเพราะอาบัติที่แสดงแล้ว (วิ.จู.(ไทย)๖/๔/๖,๖/๔/๘,วิ.จู.(ไทย)๖/๑๓/๒๔,วิ.จู.(ไทย)๖/๑๓/๒๖,วิ.จู.(ไทย)๖/๒๕/๔๙)

อโทสะ: ความไม่คิดประทุษร้าย, กิริยาที่ไม่คิดประทุษร้าย, ภาวะที่ไม่คิดประทุษร้าย ,ความไม่พยาบาท, ความไม่คิดเบียดเบียน, กุศลมูลคืออโทสะ ๑ ใน กุศลมูล ๓ ประการ คือ (๑) อโลภะ (๒) อโทสะ (๓) อโมหะ

SAMPLE

ตัวอย่างในสัมมาทิฏฐิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสรากเหง้าแห่งกุศล ๓ ประการ คือ (๑) อโลภะ ความไม่โลภ (๒) อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย (๓) อโมหะ ความไม่หลง เมื่อใด พระอริยสาวกรู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศลอย่างนี้ รู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศลอย่างนี้ เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ) คือ ทิฏฐิ และมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ) ที่ว่า 'เป็นเรา' โดยประการทั้งปวง ละอวิชชาได้แล้ว ทำวิชชาให้เกิดขึ้น แล้วเป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบันนี้เองด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๙/๘๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๔/๒๒๘,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๗,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๒๖๗,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๓/๒๘๖, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๔๗/๑๐๓, อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๓๓/๓๓,อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๕/๔๖)

อธรรม: อธรรมใน มรรค ๘ มีมิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด เป็นต้น มีมิจฉาสมาธิเป็นที่สุด, อธรรมในความเห็นผิดในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์ เป็นต้น มีมิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด เป็นที่สุด

ในอัคคัญญสูตร แวดวงแพศย์ พระผู้มีพระภาคตรัสคำว่าอธรรมกับวาเสฏฐะและภารทวาชะ ว่า บรรดาสัตว์เหล่านั้น บางพวกยึดมั่นเมถุนธรรมแล้วแยกประกอบการงานที่แตกต่างออกไป เพราะเหตุที่สัตว์เหล่านั้นยึดมั่นเมถุนธรรมแล้วแยกประกอบการงานที่แตกต่างออกไป ฉะนั้น คำว่า 'เวสสาเวสสา' จึงเกิดขึ้น จึงได้เกิดมีแวดวงแพศย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (ที.ปา.(ไทย)ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๑๖/๘๗,๑๑/๑๓๓/๙๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๔/๙๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๓๕/๙๙, ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๔๐/๒๕๖,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๓/๑๑๑, องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๓๑/๒๐,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๔๐/๒๐,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๓๘/๒๘๖,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๘๒/๓๓๓)

อธรรมจริยา : ความประพฤติไม่เป็นธรรม, ความประพฤติไม่ถูกต้อง, ความประพฤติผิด

ในขุททกวัตถุวิภังค์ ติกนิทเทส อธิบายอธรรมจริยา ว่า ความประพฤติไม่เป็นธรรมทางกาย ความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางกายความประพฤติไม่เป็นธรรมทางวาจา ความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางวาจา ความประพฤติไม่เป็นธรรมทางใจ ความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางใจ นี้เรียกว่า อธรรมจริยา อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๒๖/๕๘๐)

SAMPLE

อธรรมจารีบุคคล: อธรรมจารีบุคคล, บุคคลประพฤติไม่เป็นธรรม, ผู้ทำการเบียดเบียนสัตว์อื่น,ผู้ไม่พิทักษ์ชีวิตสัตว์อื่น

ในคันธตินทุกชาดก พระโพธิสัตว์บันดาลให้กบแช่งด่าพระราชาว่า ขอพระเจ้าปัญจาละพร้อมทั้งพระโอรสจงถูกฆ่ากิน ในสนามรบเหมือนเราซึ่งเกิดในป่าถูกกาบ้านฆ่ากินในวันนี้ ราชปุโรหิตได้ฟังดังนั้น จึงสนทนากับกบว่า เจ้ากบพระราชาทั้งหลายในมนุษยโลก จะจัดการพิทักษ์รักษาเหล่าสัตว์ทั้งปวงหาได้ไม่ พระราชาจะจัดว่าเป็นอธรรมจารีบุคคล เพราะเหตุเพียงกากินสัตว์เช่นท่านหามิได้ กบได้ฟังดังนั้น จึงได้กล่าวว่า ท่านเป็นพรหมจารีบุคคลผู้ไม่มีธรรม จึงกล่าวยกย่องกษัตริย์ เมื่อประชากรจำนวนมากถูกปล้นอยู่ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๖๗/๕๙๓)

อธรรมเทพบุตร: ผู้ไม่ยกย่องนับถือมารดาบิดาสมณะและพราหมณ์ในเรือนของตน, เขาหลังจากตายไปทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้แล้ว ย่อมตกนรกเหมือนอธรรมเทพบุตรล้มศีรษะปักลงแล้ว

ตัวอย่างในธัมมเทวปุตตชาดก เรื่องของธรรมเทพบุตรกล่าวท้าทายอธรรมเทพบุตรว่า เราเป็นผู้สร้างยศ เป็นผู้สร้างบุญ จนเป็นที่ชมเชยของสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว เป็นผู้ควรแก่หนทาง อธรรมเทพบุตรกล่าวว่า เราขึ้นยานฝ่ายอธรรมอย่างมั่นคง มิได้หวาดหวั่น เป็นผู้ทรงพลัง เพราะเหตุไร เราจะต้องให้หนทางที่ไม่เคยให้แก่ท่านในวันนี้เล่า ธรรมเทพบุตรกล่าวว่า ธรรมแลปรากฏขึ้นก่อน เราเป็นผู้เจริญที่สุดและเก่าแก่กว่า อธรรมเทพบุตรกล่าวว่า เราก็จะไม่ให้หนทางแก่ท่านเพราะการขอร้อง เพราะการเจรจาได้ถูกต้อง หรือเพราะเป็นผู้ควรแก่หนทาง วันนี้เราทั้ง ๒ จงรบกันเถิด ผู้ใดชนะในการรบ หนทางเป็นของผู้นั้น ถ้าท่านมีกำลังในการรบ ผู้หลักผู้ใหญ่และครูของท่านก็จะไม่มีจะด้วยความพอใจหรือไม่พอใจก็ตาม เราก็จะยอมให้หนทางแก่ท่าน แม้คำหยาบคายของท่าน ข้าพเจ้าก็ยกโทษให้พระผู้มีพระภาคครั้นทรงทราบจึงได้ตรัสว่า อธรรมเทพบุตรครั้นได้สดับคำนี้แล้ว ก็ล้มศีรษะปักลง เท้าชี้ขึ้น รำพึงรำพันอยู่ว่า เราต้องการจะต่อสู้ ยังไม่ทันได้ต่อสู้ คือผู้ใดไม่ยกย่องนับถือมารดาบิดาสมณะและพราหมณ์ในเรือนของตน ผู้เช่นนั้นหลังจากตายไป ทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้แล้ว ย่อมตกนรกเหมือนอธรรมเทพบุตรล้มศีรษะปักลงแล้ว(ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๒๖/๓๕๘,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๐/๓๕๙,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๒/๓๖๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๔/๓๖๐,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๕/๓๖๐)

SAMPLE

อธรรมวาที,อธรรมวาที, ภิกษุ:ภิกษุผู้ระงับอธิกรณ์ไม่เป็นธรรม, ภิกษุผู้ระงับอธิกรณ์โดยบังคับให้คู่กรณียินยอม, ภิกษุผู้ประพฤติตามภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรมในสัมมุขาวินัย เรื่องการระงับอธิกรณ์สงฆ์ อธรรมวาทีบุคคล ยังธรรมวาทีบุคคลให้ยินยอม ให้พินิจ ให้เพ่ง ให้ใคร่ครวญ ให้แสดง ให้แสดงตามว่า “นี้ธรรม นี้วินัย นี้สัตถุศาสน์ ท่านจงถือเอาข้อนี้ จงพอใจข้อนี้” ถ้าอธิกรณ์นั้นระงับอย่างนี้ชื่อว่าระงับโดยไม่ชอบธรรม เป็นสัมมุขาวินัยปฏิรูป (วิ.ม.(ไทย)๕/๔๕๗/๓๔๒,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๖/๒๙๖,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๗/๒๙๖,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๘/๒๙๖,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๖/๒๙๗,วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๘๗/๒๙๗,วิ.อ. (บาลี) ๓/ ๔๕๗/๒๔๕)

อธรรมวาทีเทพบุตร: เทพบุตรผู้ไม่ตั้งอยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐, ผู้ทำสงครามกับธรรมวาทีเทพบุตรซึ่งแผ่นดินได้แยกออกรับเขาลงไป
ในธัมมเทวปุตตจริยา เรื่องจริยาของธรรมเทพบุตรกับอธรรมวาทีเทพบุตรโดยวัดจากกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ เทพบุตรนามว่าธรรมะ มีศักดิ์ใหญ่ มีฤทธิ์มาก มีบริวารมาก เป็นผู้อนุเคราะห์โลกทั้งปวง เขาชักชวนมหาชนให้สมาทานกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ พร้อมทั้งมิตรสหาย พร้อมทั้งบริวารชนเที่ยวไปยังบ้านและนิคม ครั้งนั้น เทพบุตรผู้ลามก เป็นผู้ตระหนี่ แสดงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ แม้เทพบุตรนั้น พร้อมทั้งมิตรสหาย พร้อมทั้งบริวารชนก็เที่ยวไปบนแผ่นดินนี้ ทั้งธรรมวาทีเทพบุตรและอธรรมวาทีเทพบุตร เป็นศัตรูต่อกัน นั่งรถสวนทางกันมา จึงทำแอกรถให้กระทบกัน การทะเลาะอันน่าสะพรึงกลัวย่อมเกิดขึ้นแก่เทพบุตรทั้ง ๒ ผู้ประกอบด้วยกัลยาณธรรมและบาปธรรม มหาสงครามปรากฏแล้ว เพื่อต้องการจะให้กันและกันหลีกทาง ถ้าเราพึงโกรธเคืองอธรรมวาทีเทพบุตรนั้น ถ้าเราพึงทำลายตบะคุณ เราพึงทำอธรรมวาทีเทพบุตรนั้น พร้อมทั้งบริวารให้เป็นดุจธุลี แต่เพื่อรักษาศีลไว้ จึงระงับจิตได้แล้ว เพราะทำจิตให้สงบพร้อมกับหลีกทางให้ แผ่นดินได้แยกช่องแก่เทพบุตรผู้ชั่วช้าในขณะนั้น (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๖๙/๗๕๔,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๗๑/๗๕๔,ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๗๒/๗๕๔)

อธรรมมิกเทพบุตร: เทพบุตรประกอบด้วยกุศลธรรม, พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นธรรมมิกเทพบุตรทำสงครามกับ อธรรมมิกเทพบุตร
ในสโมธานกถา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในภพที่เราเป็นธรรมปาลกุมารเป็นขันติบารมี ในภพที่เราเป็นธรรมิกเทพบุตร ทำสงครามกับอธรรมมิกเทพบุตร เรียกว่าขันติอุปบารมี ในภพที่เราเป็นขันติวาทีดาบสแสวงหาพุทธภูมิ ด้วยการบำเพ็ญ

SAMPLE

ขันติบารมี ได้ทำกรรมที่ทำได้ยากเป็นอันมาก นี้เป็นขันติปรมัตถบารมี (ขุ. จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

อธัมมจริยา: การประพฤติอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มี ฆ่าสัตว์ เป็นต้น มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นที่สุด, ธรรมที่ควรเจริญเพื่อละธรรม ๓ ประการ คือ มุทิตา ละอรติ อวิหิงสา ละวิหิงสา ธรรมจริย ละอธัมมจริยา

ในอรติสูตร พระผู้พระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า ภิกษุควรเจริญธรรม ๓ ประการ เพื่อละธรรม ๓ ประการนี้ คือ (๑) ภิกษุควรเจริญมุทิตา (ความยินดี) เพื่อละอรติ (๒) ภิกษุควรเจริญอวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) เพื่อละวิหิงสา (๓) ภิกษุควรเจริญธัมมจริยา (ความประพฤติธรรม) เพื่อละอธัมมจริยา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๑๓/๖๓๔)

อธัมมจริยาสูตร : พระสูตรว่าด้วยความประพฤติอธรรม พระผู้มีพระภาค เมื่อถูกพราหมณ์คนหนึ่งเข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก จึงตรัสตอบว่า เพราะความประพฤติอธรรมและความประพฤติไม่สม่ำเสมอเป็นเหตุ เมื่อถูกถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ จึงตรัสตอบว่า เพราะความประพฤติธรรมและความประพฤติสม่ำเสมอเป็นเหตุ เมื่อพราหมณ์นั้นกราบทูลว่า ข้าพเจ้ายังไม่รู้ทั่วถึงเนื้อความแห่งพระดำรัสที่พระโคดมตรัสไว้โดยย่อ ขอพระโคดมโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าโดยพิสดารเถิด แล้วจึงตรัสว่า ความประพฤติอธรรมและความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางกาย ๓ ความประพฤติอธรรมและความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางวาจา ๔ ความประพฤติอธรรมและความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางใจ ๓

ความประพฤติอธรรม และความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางกาย ๓ คือ บางคนเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติในกาม

ความประพฤติอธรรมและความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางวาจา ๔ คือ บางคนเป็นผู้พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ

ความประพฤติอธรรมและความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางใจ ๓ คือ บางคนเป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา เป็นผู้มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ

แล้วตรัสอีกว่า ความประพฤติธรรม และความประพฤติสม่ำเสมอทางกาย ๓ ความประพฤติธรรมและความประพฤติสม่ำเสมอทางวาจา ๔ ความประพฤติธรรม และความประพฤติสม่ำเสมอทางใจ ๓

SAMPLE

ความประพฤติธรรมและความประพฤติสม่ำเสมอทางกาย ๓ คือ บางคนเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม

ความประพฤติธรรมและความประพฤติสม่ำเสมอทางวาจา ๔ คือ บางคนเป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ

ความประพฤติธรรมและความประพฤติสม่ำเสมอทางใจ ๓ คือ บางคนเป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา เป็นผู้ไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ พราหมณ์ชื่นชมพระภาษิตแล้วแสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๒๐/๓๖๖)

อธัมมราคะ: ความกำหนัดที่ผิดธรรมในบุคคลที่ไม่สมควรกำหนัด เช่น แม่ พ่อ ในจักกวัตติสูตร เรื่องความเสื่อมแห่งอายุและวรรณะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๕๐๐ ปี ธรรม ๓ ประการ คือ อธัมมราคะ วิสมโลภะ และมิจฉาธรรม ก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๕๐๐ ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๒๕๐ ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๒๐๐ ปี (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๑/๗๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๒/๗๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๕/๗๖, ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๐๑/๓๘)

อธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่เป็นธรรม มี ๓ สูตร ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อธัมมสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลควรทราบทั้งสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและไม่เป็นประโยชน์ทั้งสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์แล้วควรปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ **สิ่งที่ไม่เป็นธรรมและไม่เป็นประโยชน์** คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ (๙) มิจฉาญาณะ (๑๐) มิจฉาวิมุตติ **สิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์** คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณะ (๑๐) สัมมาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๓/๒๕๘)

2.อธัมมสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลควรทราบทั้งสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นธรรม ทั้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน์แล้วควรปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ แล้วตรัสอธิบายว่า **สิ่งที่ไม่**

SAMPLE

เป็นธรรม คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ (๙) มิจฉาญาณะ (๑๐) มิจฉาวิมุตติ **สิ่งที่เป็นธรรม** คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณะ (๑๐) สัมมาวิมุตติ **สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์** คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณ และมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย **สิ่งที่เป็นประโยชน์** คือ กุศลธรรมเป็นมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณ และสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๔/๒๕๙)

3.อธัมมสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลควรทราบทั้งสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นธรรม ทั้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน์ แล้วควรปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ แล้วเสด็จลุกขึ้นเข้าไปยังพระวิหาร ภิกษุทั้งหลายจึงได้ปรึกษากันว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทส (หมายถึงบทมาติกา, หัวข้อธรรม) นี้โดยย่อแล้วเสด็จลุกขึ้นเข้าไปยังพระวิหาร ใครหนอ จะพึงจำแนกเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระองค์ทรงแสดงไว้โดยย่อไม่ทรงจำแนกไว้โดยพิสดารนี้ให้พิสดารได้ แล้วมีความเห็นร่วมกันว่า ท่านอานนท์นี้พระศาสดาทรงสรรเสริญแล้ว และเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็ยกย่อง ท่านสามารถจะจำแนกได้ ครั้นแล้วจึงเข้าไปหาพระอานนท์แล้วขอร้องให้ท่านจำแนกเนื้อความนั้น พระอานนท์กล่าวว่า เมื่อพระศาสดาประทับอยู่เฉพาะหน้า ท่านทั้งหลายละเลยพระองค์เสีย สำคัญเนื้อความนี้ว่าควรถามข้าพเจ้า แล้วแนะนำภิกษุทั้งหลาย ก็เวลานี้แล เป็นเวลาสมควรที่ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามเนื้อความนี้ ทรงจำเนื้อความนั้นไว้ตามที่พระองค์ทรงตอบแก่ท่านทั้งหลาย เมื่อภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า เป็นเช่นนั้นอย่างแน่นอน แต่ท่านอานนท์ พระศาสดาทรงสรรเสริญ และเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็ยกย่อง ย่อมสามารถจะจำแนกเนื้อความนั้นได้ ถ้าท่านอานนท์ไม่มีความหนักใจแล้ว ขอจงจำแนกเถิด จึงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นธรรม สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน์ คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ เป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม สัมมัตตธรรม ๑๐ เป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉัตตธรรม ๑๐ เป็นปัจจัย นี้เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมัตตธรรม ๑๐ เป็นปัจจัย นี้เป็นสิ่งที่เป็น

SAMPLE

ประโยชน์ ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของพระอานนท์แล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบว่าข้าพระองค์ทั้งหลายเมื่อได้อุทเทสที่พระองค์ทรงแสดงแล้วมีความเห็นร่วมกันว่าท่านอานนท์เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงสรรเสริญแล้ว และเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็ยกย่อง ท่านสามารถจะจำแนกเนื้อความแห่งอุทเทสนั้นได้ จึงเข้าไปหาขอให้ท่านจำแนกอุทเทสนั้นให้ฟังโดยพิสดาร ท่านอานนท์ได้จำแนกเนื้อความอย่างชัดเจนแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคประทานสาธุการว่า ดีละ อานนท์เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้หากเธอทั้งหลายพึงเข้ามาหาเราแล้วถามเนื้อความนี้ ถึงเราเองก็พึงตอบเนื้อความนี้อย่างที่อานนท์ได้ตอบแล้วนั่นเอง นี้เป็นเนื้อความแห่งอุทเทสนั้น และเธอทั้งหลายพึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนั้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๕/๒๖๑)

อธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่เป็นธรรม มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาสูตรต่างกัน คือ

1.อธัมมสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลควรทราบทั้งสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและไม่เป็นประโยชน์ ควรทราบทั้งสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์แล้วควรปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ **สิ่งที่ไม่เป็นธรรมและไม่เป็นประโยชน์** คือ (๑) ปาณาติบาต (๒) อทินนาทาน (๓) กาเมสุมิจฉาจาร (๔) มุสาวาท (๕) ปิสุณาวาจา (๖) ผรุสวาจา (๗) สัมผัปปลาปะ (๘) อภิชฌา (๙) พยาบาท (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ **สิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์** คือ (๑) เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต (๒) เจตนางดเว้นจากอทินนาทาน (๓) เจตนางดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร (๔) เจตนางดเว้นจากมุสาวาท (๕) เจตนางดเว้นจากปิสุณาวาจา (๖) เจตนางดเว้นจากผรุสวาจา (๗) เจตนางดเว้นจากสัมผัปปลาปะ (๘) อนภิชฌา (๙) อพยาบาท (๑๐) สัมมาทิฏฐิ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๑/๓๐๗)

2.อธัมมสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลควรทราบทั้งสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นธรรม ทั้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน์แล้ว ควรปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ แล้วเสด็จลุกขึ้นเข้าไปยังพระวิหาร ภิกษุทั้งหลายจึงปรึกษากันว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสนี้โดยย่อแล้วเสด็จลุกขึ้นเข้าไปยังพระวิหาร ใครหนอ จะพึงจำแนกเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระองค์ทรงแสดงไว้โดยย่อไม่ทรงจำแนกไว้โดยพิสดารนี้ให้พิสดารได้ แล้วมีความเห็นร่วมกันว่า ท่านมหากัจจานะนี้พระศาสดาทรงสรรเสริญแล้ว และ

SAMPLE

เพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็ยกย่อง ท่านสามารถจะจำแนกได้ ครั้นแล้วจึงเข้าไปหาพระมหากัจจานะแล้วขอร้องให้ท่านจำแนกเนื้อความนั้น

พระมหากัจจานะกล่าวว่า เมื่อพระศาสดาประทับอยู่เฉพาะหน้า ท่านทั้งหลายละเลยพระองค์เสีย สำคัญเนื้อความนี้ว่าควรถามข้าพเจ้า แล้วแนะนำภิกษุทั้งหลาย ก็เวลานี้แล เป็นเวลาสมควรที่ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามเนื้อความนี้ ทรงจำเนื้อความนั้นไว้ตามที่พระองค์ทรงตอบแก่ท่านทั้งหลาย เมื่อภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า เป็นเช่นนั้นอย่างแน่นอน แต่ท่านมหากัจจานะ พระศาสดาทรงสรรเสริญ และเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็ยกย่อง ย่อมสามารถจะจำแนกเนื้อความนั้นได้ ถ้าท่านมหากัจจานะไม่มีความหนักใจแล้ว ขอจงจำแนกเถิด จึงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นธรรม สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน์ คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ มีปาณาติบาตเป็นต้น เป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม กุศลกรรมบถ ๑๐ มีเจตนางดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นเป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นปัจจัย นี้เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นปัจจัย นี้เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์

ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมอนุโมทนาภาษิตของพระมหากัจจานะแล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายเมื่อได้อุทเทสที่พระองค์ทรงแสดงแล้วมีความเห็นร่วมกันว่า ท่านมหากัจจานะเป็นผู้ที่พระศาสดาทรงสรรเสริญแล้ว และเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็ยกย่อง ท่านสามารถจะจำแนกเนื้อความแห่งอุทเทสนั้นได้ จึงเข้าไปหาขอให้ท่านจำแนกอุทเทสนั้นให้ฟังโดยพิสดาร ท่านมหากัจจานะได้จำแนกเนื้อความอย่างชัดเจนแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้

พระผู้มีพระภาคประทานสาธุการว่า ดีละ มหากัจจานะเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้หากเธอทั้งหลายพึงเข้ามาหาเราแล้วถามเนื้อความนี้ ถึงเราเองก็พึงตอบเนื้อความนี้อย่างที่มหากัจจานะได้ตอบแล้วนั่นเอง นี้เป็นเนื้อความแห่งอุทเทสนั้น และเธอทั้งหลายพึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนั้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๒/๓๐๘)

3.อธัมมสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลควรทราบทั้งสิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นธรรม ทั้งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน์ แล้วควรปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นธรรมและเป็นประโยชน์ **สิ่งที่ไม่เป็นธรรมและสิ่งที่เป็นธรรม สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์และสิ่งที่เป็นประโยชน์** คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐

เป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรม กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นสิ่งที่เป็นธรรม บาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นปัจจัย นี้เป็นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ส่วนกุศลธรรมเป็นอันมากที่ถึงความเจริญเต็มที่เพราะกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นปัจจัย นี้เป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๓/๓๑๔)

อธัมมิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมและผู้ตั้งอยู่ในธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในเวลาที่พระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม แม้พวกข้าราชการ พราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม และชาวชนบทก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ หมู่ดาวนักษัตร คืน วัน เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปีก็โคจรหมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ ลมก็พัดไปไม่สม่ำเสมอ พัดไปผิดทางไม่สม่ำเสมอ พวกเทวดาก็ขัดเคืองใจ ฝนก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายก็ออกรวงสุกไม่พร้อมกัน พวกมนุษย์บริโภคข้าวกล้าที่สุกไม่พร้อมกันย่อมมี (๑) อายุน้อย (๒) ผิวพรรณไม่ดี (๓) กำลังไม่ดี (๔) ความเจ็บป่วยมาก แล้วตรัสคาถาสรุปใจความว่า เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้น ก็จะประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์ ส่วนในเวลาที่พระราชาตั้งอยู่ในธรรมก็มีนัยตรงกันข้าม (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๐/๑๑๔)

อธิกรณ์: การทะเลาะวิวาท, เรื่องที่สงฆ์ต้องแก้ปัญหาข้อพิพาท ๔ อย่าง คือ (๑) วิวาทาธิกรณ์ การถกเถียงกันเกี่ยวกับพระธรรมวินัย (๒) อนุวาทาธิกรณ์ การโจทหรือกล่าวหากันด้วยอาบัติ (๓) อาปัตตาธิกรณ์ การต้องอาบัติ การปรับอาบัติ และการแก้ไขตัวเองให้พ้นจากอาบัติ (๔) กิจจาธิกรณ์ กิจธุระต่าง ๆ ที่สงฆ์จะต้องทำ เช่น การให้อุปสมบท การให้ผ้ากฐิน เป็นต้น, เรื่องที่เกิดขึ้นแล้วซึ่งสงฆ์ต้องดำเนินการตามพระวินัยเพื่อความสงบด้วยสมถะ (วิธีระงับ) ทั้ง ๗ ประการ เรียกว่า อธิกรณสมถะ ๗ คือ (๑) สัมมุขาวินัย (๒) สติวินัย (๓) อมูฬหวินัย (๔) ปฏิญญาตกรณะ (๕) เยภุยยสิกา (๖) ตัสสปาปิยสิกา (๗) ติณวัตถารกะ อันสงฆ์พึงให้เพื่อสงบระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว

ในสังฆาทิเสสกัณฑ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ก็ ภิกษุใด ขัดเคือง มีโทสะ ไม่แช่มชื่น ใส่ความภิกษุด้วยอาบัติปาราชิกที่ไม่มีมูล โดยมุ่งหมายว่า “ทำอย่างไรจึงจะให้ภิกษุนั้นพ้นจากพรหมจรรย์นี้ได้” ครั้นสมัยต่อจากนั้น ผู้ใดผู้หนึ่งโจทก็ตามไม่โจทก็ตาม อธิกรณ์นั้น เป็นเรื่องไม่มีมูล และภิกษุยอมรับผิด เป็นสังฆาทิเสส (วิ.มหา.(ไทย)๑/๓๘๖/๔๒๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๒๒/๒๓๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๔๐/๑๕๘, ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๖๓/๕๘๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๖/

๕๕,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๕/๕๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๕/๖๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๕๒/๙๕,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๔/๑๐๑,องฺ.ทุก.อ. (บาลี)๒/๑๕/๑๓)

อธิกรณสมถธรรม: ธรรมเป็นเครื่องระงับอธิกรณ์ ๗ ประการ มีสัมมุขาวินัย เป็นต้น มีติณวัตถารกะ เป็นที่สุด

สังคีติสูตร หมวด ๗ อธิบายว่า อธิกรณสมถธรรม เพื่อระงับ เพื่อดับอธิกรณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ คือ (๑) สงฆ์พึงให้สัมมุขาวินัย (๒) สงฆ์พึงให้สติวินัย (๓) สงฆ์พึงให้อมูฬหวินัย (๔) สงฆ์พึงให้ปฏิญญาตกรณะ (๕) สงฆ์พึงให้เยภุยยสิกา (๖) สงฆ์พึงให้ตัสสปาปิยสิกา (๗) สงฆ์พึงให้ติณวัตถารกะ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือ ธรรมหมวดละ ๗ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๘)

อธิกรณสมถสูตร : พระสูตรว่าด้วยอธิกรณสมถธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อธิกรณสมถธรรม (ธรรมเครื่องระงับอธิกรณ์) ๗ เพื่อระงับ เพื่อดับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ คือ (๑) สงฆ์พึงให้สัมมุขาวินัย (๒) สงฆ์พึงให้สติวินัย (๓) สงฆ์พึงให้อมูฬหวินัย (๔) สงฆ์พึงให้ปฏิญญาตกรณะ (๕) สงฆ์พึงให้เยภุยยสิกา (๖) สงฆ์พึงให้ตัสสปาปิยสิกา (๗) สงฆ์พึงให้ติณวัตถารกะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘๔/๑๗๙)

อธิกรณสมถะ: ธรรมเป็นเครื่องระงับอธิกรณ์ ๗ ประการ มีสัมมุขาวินัย เป็นต้น มีติณวัตถารกะเป็นที่สุด

สังคีติสูตร หมวด ๗ อธิบายว่า อธิกรณสมถธรรม เพื่อระงับ เพื่อดับอธิกรณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ คือ (๑) สงฆ์พึงให้สัมมุขาวินัย (๒) สงฆ์พึงให้สติวินัย (๓) สงฆ์พึงให้อมูฬหวินัย (๔) สงฆ์พึงให้ปฏิญญาตกรณะ (๕) สงฆ์พึงให้เยภุยยสิกา (๖) สงฆ์พึงให้ตัสสปาปิยสิกา (๗) สงฆ์พึงให้ติณวัตถารกะ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือ ธรรมหมวดละ ๗ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๒/๓๓๘)

อธิกรณะ: การทะเลาะวิวาท, คดีพิพาทระหว่างคน ๒ คน มี ๔ คือ (๑) วิวาทาธิกรณ์ (๒) อนุวาทาธิกรณ์ (๓) อาปัตตาธิกรณ์ (๔) กิจจาธิกรณ์, ปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น

ในเจตนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลปรุงแต่งมโนสังขารอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นด้วยตนเองบ้าง บุคคลอื่นปรุงแต่งมโนสังขารของบุคคล

นั้นอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นบ้าง บุคคลรู้สึกตัว ปรุงแต่งมโนสังขารอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นบ้างบุคคลไม่รู้สึกตัว ปรุงแต่งมโนสังขารอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นบ้าง อวิชชาย่อมตกไปตามธรรมเหล่านี้ แต่เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะกายอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นจึงไม่มี วาจาอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นจึงไม่มี ใจอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นจึงไม่มี เขต วัตถุ อายตนะ อธิกรณะอันเป็นปัจจัยให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น จึงไม่มี (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๗๑/๒๔๐,องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๗๑/๓๙๔)

อธิกักกะ, ท่าน้ำ : ท่าน้ำอธิกักกะ,ชื่อท่าน้ำแห่งหนึ่งในบรรดาแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ของอินเดีย เป็นสถานที่สำหรับการอาบน้ำล้างบาปตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ มีปรากฏในวัตถูปมสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...คนพาลมีกรรมชั่ว แม้จะไปยังแม่น้ำพาหุกา ท่าน้ำอธิกักกะ ท่าน้ำคยา แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรัสสวดี ท่าน้ำปยาคะ และแม่น้ำพาหุมดี เป็นประจำ ก็ยังบริสุทธิ์ไม่ได้ แม่น้ำสุนทริกา ท่าน้ำปยาคะ แม่น้ำพาหุกา จักทำอะไรได้ จะพึงชำระคนผู้มีเวร ผู้ทำกรรมหยาบช้า ผู้มีกรรมชั่วนั้น ให้บริสุทธิ์ไม่ได้เลย... (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘)

อธิการ : การกระทำอันยิ่ง คือ การสั่งสมบุญกุศลในพระพุทธศาสนา ในอรรถกถาท่านหมายถึงการสะสมบุญอันเป็นการทำที่ยิ่ง (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๕/๒๓๒) การกระทำที่ยิ่ง เช่น การบริจาคชีวิตเป็นต้น (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘) ได้แก่ การบำเพ็ญบุญถวายพระพุทธเจ้าในอดีตทั้งหลาย มีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังมีปรากฏในติสรณคมนิยเถราปทาน มีข้อความตอนหนึ่งว่า ...ท่านทั้งหลายควรทำอธิการในนาบุญที่ยอดเยี่ยมตามกำลังของตน ท่านทั้งหลายจักพบพระนิพพาน... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๘/๑๓๘), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในปิลินทวัจฉเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...หาผู้เสมอเหมือนเช่นนั้นมิได้ ไม่เป็นที่ ๒ (รองใคร) ทรงองอาจกว่านรชน อธิการที่สมควรแก่พระพุทธเจ้า เราทำได้โดยยาก... (ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๗/๕๘๗), และยังมีปรากฏในจตุราสีติสหัสสพราหมณกัญญาเถรีนมปทาน ซึ่งมีความหมายเดียวกัน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ความพร้อมเพรียงแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก พระองค์ทรงแสดงแล้ว ข้าแต่พระมหามุนี อธิการเป็นอันมากของหม่อมฉันทั้งหลาย เพื่อประโยชน์แก่พระองค์...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๐/๕๒๓), ยโสธราเถริยาปทาน (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๔๕/๔๙๙), ๓๓/๓๖๐/๕๐๑), ๓๓/๓๘๖/๕๐๔), ๓๓/๓๘๘/๕๐๔), ๓๓/๓๙๑/

๕๐๕), และในอุปปลวัณณาเถริยาปทาน (ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๐๓/๔๔๑) ก็มีความหมายเดียวกัน

อธิการคุณ : คุณคือการกระทำอันยิ่ง ได้แก่ การบำเพ็ญบุญถวายพระพุทธเจ้าในอดีตทั้งหลาย มีปรากฏในอุรุเวลกัสสปเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ข้าแต่พระองค์ผู้แกล้วกล้า ด้วยความเชื่อในพระองค์และด้วยอธิการคุณ ขอให้ข้าพระองค์ผู้เกิดในภพนั้น ๆ จงมีบริวารมากเถิด...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๖๑/๒๗๓)

อธิคมสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบรรลุกุศลธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุไม่อาจบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุหรือทำกุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วให้เจริญได้ ๖ คือ (๑) ความไม่ฉลาดในความเจริญ (๒) ความไม่ฉลาดในความเสื่อม (๓) ความไม่ฉลาดในอุบาย (๔) ความไม่สร้างฉันทะเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ (๕) ความไม่รักษากุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้ว(๖) ความไม่ทำกุศลธรรมให้ถึงพร้อมด้วยการทำติดต่อ แล้วตรัสว่าธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุอาจบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุหรือทำกุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วให้เจริญได้๖มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๖๐๒)

อธิจจสมุปปัณณิกวาทะ : ลัทธิที่ถือว่าอัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ด้วยมูลเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) มีทวยเทพชื่ออสัญญีสัตว์จุติ (เคลื่อน) จากชั้นนั้นเพราะเกิดสัญญาขึ้น ข้อที่สัตว์ผู้จุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้วออกจากเรือนไปบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้วบรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ตามระลึกถึงความเกิดสัญญา ถัดจากนั้นไประลึกไม่ได้ (๒) อัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย บัญญัติอัตตาและโลกว่า เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลก นี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา แสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริงอย่างนี้ว่า ‘อัตตาและโลกเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัย’ เป็นหนึ่งในบรรดาทิฏฐิ ๖๒ ประการ จัดเข้าในพวกปุพพันตานุทิฏฐิคือพวกที่มีความตามเห็นขันธ์ในส่วนอดีต มีความยึดมั่นด้วยอาการ ๑๘ อย่าง จัดเป็นพวกสัสสตวาทะ คือกล่าวถึงความเห็นเที่ยง มีปรากฏในปุพพันตานุทิฏฐินิทเทส (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๔๑/๒๒๑)

อธิคมสูตร : พระสูตรว่าด้วยการบรรลุกุศลธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุไม่อาจบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุหรือทำกุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วให้เจริญได้ ๖ คือ (๑) ความไม่ฉลาดในความเจริญ (๒) ความไม่ฉลาดในความ

SAMPLE

เสื่อม (๓) ความไม่ฉลาดในอุบาย (๔) ความไม่สร้างฉันทะเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุ (๕) ความไม่รักษากุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้ว(๖) ความไม่ทำกุศลธรรมให้ถึงพร้อมด้วยการทำติดต่อ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุอาจบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่ได้บรรลุหรือทำกุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วให้เจริญได้๖มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๖๐๒)

อธิจจสมุปปันนวาทะ : วาทะว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นลอยๆ คือ เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุ เช่น มีอัตตภาพสักแต่ว่ารูป เพราะไม่มีจิตเกิดขึ้น เป็นต้น เป็นหนึ่งในบรรดาทิฏฐิ ๖๒ ประการ จัดเข้าในพวกปุพพันตานุทิฏฐิคือพวกที่มีความตามเห็นขันธ์ในส่วนอดีต มีความยึดมั่นด้วยอาการ ๑๘ อย่าง จัดเป็นพวกสัสสตวาทะ คือกล่าวถึงความเห็นเที่ยง มีปรากฏในพรหมชาลสูตร (ที.สี. (ไทย) ๙/๖๗/๒๘,๙/๗๐/๒๙)

อธิจิต : จิตอันยิ่ง, จิตอันตั้งมั่นแน่วแน่, ไม่ซัดส่าย ไม่เป็นไปในอารมณ์อันเข้ามากระทบทั้งหลาย หมายถึง สมาธิในโลกุตตรจิต, จิตขั้นสูงหรือความคิดขั้นสูง, ถือว่าเป็นจิตตวิสุทธิ; จิตอันมีธรรมอันยิ่ง ในธัมมปทัฏฐกถา (เรื่องปัญหาพระอานันทเถระ) ระบุว่า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสมาบัติ ๘ ด้วยอธิจิต; ในอรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ท่านอธิบายว่า หมายถึงจิตมีสมาบัติ ๘ อันเป็นพื้นฐานแห่งวิปัสสนา เป็นจิตที่ยิ่งกว่าจิตที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๒๑๖/๔๑๕); ส่วนในอรรถกถาติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ท่านหมายถึงสมถวิปัสสนาจิต (จิตในสมถะและวิปัสสนา) (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๓/๒๕๕); ในขณะที่อรรถกถาฉักกนิบาต อังคุตตรนิกาย ท่านอธิบายว่าหมายถึงสมาธิจิตและวิปัสสนาจิต (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๒๙/๑๑๒); เป็นหนึ่งในบรรดาสิกขา ๓ คือ อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา, ในอัญญติตถิยกถา ท่านหมายถึงข้อปฏิบัติอันทำให้สงฆ์ยินดี ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ เป็นผู้ไม่มีฉันทะแรงกล้าในอุทเทส ในปริปุจฉา ในอธิสีล อธิจิต อธิปัญญา แม้เช่นนี้ก็ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติมิให้สงฆ์ยินดี...(วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๗/๑๔๐,๔/๘๗/๑๔๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังในจัมมขันธกะ มีข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุทั้งหลาย ไฉนโมฆบุรุษเหล่านั้นจึงขวนขวายตกแต่งเขียงเท้าหลายชนิด คือ ทำเขียงเท้าหญ้า(สามัญ)เองบ้าง ใช้ให้ทำบ้าง ทำเขียงเท้าหญ้ามุงกระต่ายเองบ้าง ใช้ให้ทำบ้าง ทำเขียงเท้าหญ้าปล้องเองบ้าง ใช้ให้ทำบ้าง ทำเขียงเท้าใบเป้งเองบ้าง ใช้ให้ทำบ้าง ทำเขียงเท้าหญ้าแฝกเองบ้าง ใช้ให้ทำบ้าง ทำเขียงเท้าขนสัตว์เองบ้าง ใช้ให้ทำบ้าง ทอดทิ้งอุทเทส ปริปุจฉา อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส... (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๑/

๒๓), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่อีกหลายแห่ง ได้แก่ อนิสสิตวรรค (วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๑๘/๕๙๓), มหาปทานสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๑), วิตักกสัณฐานสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๑๖/๒๒๖), นวสูตร (สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๘/๓๓๐), นิมิตตสูตร (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๐๓/๓๔๕), ตติยอนาคตภยสูตร (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๔) และในอุทายีสูตร (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๘)

อธิจิตตปัญญา : ปัญญาอันเกิดจากการมีจิตที่ตั้งมั่น, ปัญญาที่เกิดจากสมาธิ, ปัญญาที่รู้ชัดความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้เข้ารูปาวจรสมาบัติและอรูปาวจรสมาบัติ มีปรากฏในญาณวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... อธิจิตตปัญญา เป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้เข้ารูปาวจรสมาบัติและอรูปาวจรสมาบัตินี้เรียกว่า อธิจิตตปัญญา...(อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๗๐/๕๐๕)

อธิจิตตสิกขา : สิกขาคืออจิตอันยิ่ง, การศึกษาในอธิจิต, การศึกษาเพื่อทำให้จิตตั้งมั่น; ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตให้เกิดสมาธิ, เป็นหนึ่งในบรรดาสิกขา ๓ ประการ ได้แก่ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ซึ่งเป็นหัวใจหลักของการศึกษาในพระพุทธศาสนา อันพุทธสาวกจะต้องทำให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องกัน เพื่อประโยชน์แห่งการทำให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตคือพระนิพพานนั่นเอง มีปรากฏในปาราชิก สิกขาบทที่ ๑ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุผู้ที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ถูกต้องสมควรแก่เหตุนี้ที่พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาว่า ภิกษุ ในความหมายนี้ คำว่า สิกขา ได้แก่ สิกขา ๓ อย่าง คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ในสิกขา ๓ นั้น อธิสีลสิกขานี้ที่ทรงประสงค์เอาในความหมายนี้ ที่ชื่อว่า สาชีพ หมายถึง สิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้... (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ สังคีติสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒), โกสัมพิยสูตร (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๙๗/๕๓๕), คัทรภสูตร, เขตตสูตรและวัชชีปุตตสูตร (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๙,๒๐/๘๔/๓๑๐,๒๐/๘๗/๓๑๒,๒๐/๙๑/๓๑๙), ภวสูตร (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๐๕/๖๒๖), และในอชิตมาณวปัญหานิทเทส (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๗/๖๔,๓๐/๓๐/๑๕๗,๓๐/๓๑/๑๕๙)

อธิฉัตติยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอธิฉัตติยเถระมีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้ทำฉัตรบูชาไว้ที่พระสถูปของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ในกัปที่ ๑๑๗ ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะตลอดกัป ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๓๐๖)

SAMPLE

อธิเชคุจฉะ : ความเกลียดชังอย่างยิ่ง ได้แก่ ความเกลียดชังในกิเลสเป็นอย่างยิ่ง, เป็นชื่อของตบะที่เกียดกันกิเลสอย่างยอดเยี่ยม ซึ่งได้แก่ อธิจิตนั่นเอง มีปรากฏในมหาสีหนาทสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งพูดเรื่องตบะที่กีดกันกิเลส กล่าวสรรเสริญตบะที่กีดกันกิเลสมากมาย ตบะที่กีดกันกิเลสอย่างยอดเยี่ยมมีเท่าไร เรายังไม่เห็นผู้จะทัดเทียมเราได้ในเรื่องนั้น จะไปหาผู้ที่ยิ่งกว่าเราจากไหนเล่า ที่แท้ เราผู้เดียวเป็นผู้ล้ำเลิศในตบะที่กีดกันกิเลสอันยอดเยี่ยม คือ อธิเชคุจฉะ...(ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๒/๑๗๑)

อธิฏฐานัฏฐนิทเทส : แสดงสภาวะตั้งมั่น อธิบายสภาวะตั้งมั่นแห่งอินทรีย์ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า “พึงเห็นอินทรีย์ทั้งหลายเพราะมีสภาวะตั้งมั่น อย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า เพราะเจริญสัทธินทรีย์ ฉันทะจึงเกิดขึ้น ด้วยอำนาจฉันทะ ด้วยอำนาจศรัทธา สัทธินทรีย์จึงตั้งมั่น ด้วยอำนาจฉันทะ ปามุชชะจึงเกิดขึ้น ด้วยอำนาจปามุชชะ ด้วยอำนาจศรัทธา สัทธินทรีย์จึงตั้งมั่น ฯลฯ (มีองค์ธรรมเหมือนในอธิมัตตัฏฐนิทเทส) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐๒/๓๓๐)

อธิเทวญาณทัสสนะ : ความรู้ความเห็นเกี่ยวกับเทวดาผู้ยิ่งคือญาณ ทัสสนะอันเป็นความรู้แจ้งเห็นชัดเกี่ยวกับเหล่าเทพ ได้แก่ ทัสสนะ คือญาณที่เป็นทิพพจักษุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า,มีปรากฏในคยาสีสสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด อธิเทวญาณทัสสนะของเรา ๘ ขั้นอย่างนี้หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์...(องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๖)

อธิบดี : ความเป็นใหญ่, ผู้เป็นใหญ่, นายผู้เป็นใหญ่, นายของผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครองใหญ่,หัวหน้า, ผู้ปกครองหมู่ชน; มีปรากฏในกัฏฐหาริชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่.. ข้าแต่พระมหาราชเจ้า หม่อมฉันเป็นโอรสของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นอธิบดีของหมู่ชน ขอพระองค์ทรงเลี้ยงหม่อมฉัน แม้คนเหล่าอื่นพระองค์ยังทรงเลี้ยงได้... (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๗/๓), และในจูฬนารทกัสสปชาดก ก็มีความหมายเดียวกัน (ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๐/๔๐๔), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในรตนจังกมนกัณฑ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ข้าแต่พระมหาวีระ ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก บารมี ๑๐ เป็นอย่างไร อุปบารมี ๑๐ เต็มได้อย่างไร และปรมัตถบารมี ๑๐ เต็มได้อย่างไร เพราะทรงอธิษฐานกรรมอะไร เป็นอธิบดีได้อย่างไร มีบารมีได้อย่างไร นักปราชญ์เป็นเช่นไร ในโลก เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาเป็นเช่นไร...(ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๗๗/๕๖๖)

SAMPLE

อธิบดีธรรม : ธรรมที่เป็นใหญ่, ธรรมที่เป็นหัวหน้า ได้แก่ ธรรมที่ชักจูงให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นเป็นไปตามกำลังของตน, ในติกปัฏฐาน ท่านหมายถึง สหชาตาธิบดี อันได้แก่ อธิบดีธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยอธิปติปัจจัย, (อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๑/๘๘๓), ส่วนในปฏิจจวาร ท่านหมายถึง สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทานอาศัยสภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทานเกิดขึ้นเพราะนอธิปติปัจจัย ได้แก่ อธิบดีธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทานอาศัยขันธ์ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทานเกิดขึ้น... (อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๕/๗๘๙, ๔๐/๓๘/๘๐๖,๔๐/๔๒/๖๖๗,๔๐/๔๓/๖๖๘,๔๐/๕๕/๘๒๐,๔๐/๙๕/๗๕๐,๔๐/๙๖/๗๕๑,๔๐/๔๑๓/๒๖๑,๔๐/๔๑๔/๒๖๒)

อธิบดีธรรมคือจิต : ธรรมที่เป็นใหญ่ที่เกิดขึ้นในจิตคือจิตดวงที่เป็นธรรมอันเป็นใหญ่ให้จิตและสัมปยุตตขันธ์เกิดขึ้น มีปรากฏในทุกปัฏฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สหชาตาธิปติ ได้แก่อธิบดีธรรมคือจิตเป็นปัจจัยแก่สัมปยุตตขันธ์และจิตตสมุฏฐานรูปโดยอธิปติปัจจัย (พึงอ้างบทที่เป็นมูล) อารัมมณาธิปติ ได้แก่ เพราะทำจิตที่เป็นภายในให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น จิตและสัมปยุตตขันธ์จึงเกิดขึ้น...(อภิ.ป. (ไทย) ๔๓/๓๔๒/๑๙๖)

อธิบัญญัติ : บัญญัติอย่างยิ่ง, การกำหนดอันยิ่งยวด, ในที่นี้ ท่านหมายถึงขันธบัญญัติ ธาตุบัญญัติ อายตนบัญญัติ อินทริยบัญญัติ สัจจบัญญัติ และบุคคลบัญญัติ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๙๒/๑๐๖) มีปรากฏในปาสาทิกสูตร ซึ่งระบุถึงเรื่องที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงความที่พระองค์เป็นผู้รู้แจ้งในสิ่งที่เป็นบัญญัติทั้งหลายจึงเป็นอธิบัญญัติ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำใดอย่างนี้ว่า ‘นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง’ เราไม่ยอมรับคำนั้นของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสัตว์แต่ละพวก ๆ มีความเข้าใจในเรื่องนี้แตกต่างกัน เราไม่เห็นผู้ที่เสมอกับเราในเรื่องบัญญัติแม้นี้ ผู้ที่เหนือกว่าเราจะมีแต่ที่ไหน ความจริง เราเท่านั้นเป็นผู้เหนือกว่าใครในบัญญัติ คือ อธิบัญญัติ... (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๒/๑๕๒,๑๑/๑๙๓/๑๕๔,๑๑/๑๙๔/๑๕๖)

อธิบาย : การขยายเนื้อความให้พิสดารมากยิ่งขึ้น, การชี้แจงขยายความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น, มีปรากฏในนพกปานสูตรดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่

SAMPLE

พึง ชอบแล้วพระพุทธเจ้าข้าขอพระผู้มีพระภาคทรงโปรดอธิบายเนื้อความแห่งพระภาษิตนี้ให้แจ่มแจ้งเถิดภิกษุทั้งหลายได้ฟังคำอธิบายของพระผู้มีพระภาคแล้วจักทรงจำไว้ พระพุทธเจ้าข้า...(ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖๘/๑๘๙,๑๓/๒๓๙/๒๘๒)

อธิปติปัจจัย : ปัจจัยอันเป็นใหญ่ ได้แก่ สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอธิบดี หมายถึง สภาวธรรมที่เป็นใหญ่ในการคุ้มครองสภาวธรรมอื่นที่มีความเกี่ยวข้องกับตน, แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ สหชาตาธิปติปัจจัยและอารัมมณาธิปติปัจจัย, อธิปติปัจจัยมีองค์ธรรมแยกตามอธิบดีทั้ง ๔ คือ ฉันทาธิปติ ได้แก่ ๑) ฉันทเจตสิกที่ประกอบกับสาธิปติชวนจิต ๕๒ (๒) วิริยาธิปติ ได้แก่ วิริยเจตสิกที่ประกอบกับสาธิปติชวนจิต ๕๒ (๓) จิตตาธิปติ ได้แก่ สาธิปติชวนจิต ๕๒ (๔) วิมังสาธิปติ ได้แก่ ปัญญินทรีย์ที่ประกอบกับอเหตุกจิต ๓๔, ส่วนในคัมภีร์กถาวัตถุ ท่านกล่าวถึงอธิปติปัจจัยซึ่งที่ท่านสกวาทีถามท่านปรวาทีถึงอนาคตญาณว่ารู้ความเป็นเหตุปัจจัย ความเป็นอารัมมณปัจจัย ความเป็นอธิปติปัจจัย ความเป็นอนันตรปัจจัย ความเป็นสมนันตรปัจจัย ที่เป็นอนาคตได้ใช่ไหม (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๓๙/๔๖๘), ขณะที่ในติกปัฏฐานอธิปติปัจจัยได้แก่จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดนิพพาน ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิจุติและนิพพานอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานและที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติ และนิพพานเกิดขึ้นเพราะอธิปติปัจจัย ได้แก่ จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพานและอาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น...(อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๕/๓๑๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในคัมภีร์ปัฏฐานอีกหลายแห่ง ได้แก่ อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๖/๑๖๒, ๔๑/๙/๒๒๙, ๔๑/๒๒/๑๓๘, ๔๑/๗๔/๕๕, ๔๑/๗๔/๒๐๐, ๔๑/๘๒/๒๗๙, ๔๐/๓/๓, ๔๐/๗๔/๓๔, ๔๐/๒๐๓/๑๐๕

อธิปไตย : ความเป็นใหญ่ยิ่ง, โดยทั่วไปในทางโลก หมายถึง อำนาจสูงสุดของรัฐที่จะใช้บังคับบัญชาภายในอาณาเขตของตน; ในขณะที่ทางพระพุทธศาสนา มี ๓ อย่าง คือ ๑. อัตตาธิปไตย (ความมีตนเป็นใหญ่) ๒. โลกาธิปไตย (ความมีโลกเป็นใหญ่) ๓. ธรรมาธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่) มีปรากฏในสังคีติสูตร (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔), อนึ่ง ท่านเรียกว่าอาธิปไตย ก็มี ดังในอาธิปเตยยสูตร (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑), และนอกจากนี้ ยังมีปรากฏในสิกขานิสังสสูตร แต่ท่านหมายถึงธรรมที่เป็นใหญ่ยิ่ง ได้แก่ สติ ดังข้อความปรากฏว่า...ภิกษุทั้งหลาย เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้มีสิกขาเป็นอานิสงส์ มีปัญญาเป็นยอด มีวิมุตติเป็นแก่น มีสติเป็นอธิปไตย พรหมจรรย์มีสิกขาเป็นอานิสงส์ เป็นอย่างไร คือ อภิสมาจาริกสิกขา๑ เราบัญญัติแก่สาวกทั้งหลายในธรรมวินัยนี้เพื่อความ

SAMPLE

เลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของคนที่เลื่อมใสแล้ว... (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๔๕/๓๖๔)

อธิปไตยทิพย์ : ความเป็นใหญ่อันเป็นทิพย์ ได้แก่ ความเป็นใหญ่อันเป็นของเหล่าเทวดาในสวรรค์ชั้นต่างๆ ซึ่งเกิดจากอานิสงส์แห่งการได้บำเพ็ญบุญกุศลต่างๆ, มีปรากฏในเทวโลกสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ทราบมาว่า เธอทั้งหลายอึดอัด ระอา รังเกียจอายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ และอธิปไตยทิพย์ แต่เบื้องต้นทีเดียว เธอทั้งหลายควรอึดอัด ระอา รังเกียจกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๘/๑๖๑)

อธิปัญญปัญญา : ปัญญาอันเกิดจากอธิปัญญา, ในอรรถกถาท่านหมายถึง วิปัสสนาปัญญาและมรรคปัญญา (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๗๗๐/๔๔๓) มีปรากฏในญาณวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อธิจิตตปัญญา เป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้เข้ารูปาวจรสมาบัติและอรูปาวจรสมาบัติ นี้เรียกว่า อธิจิตตปัญญา อธิปัญญปัญญา เป็นไฉน ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ นี้เรียกว่า อธิปัญญปัญญา (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๗๐/๕๐๕)

อธิปัญญา : ปัญญาอันยิ่ง, เป็นปรมปัญญา คือปัญญาขั้นสูงสุด ซึ่งได้แก่ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล, ถือเป็นทิฏฐิวิสุทธิ, เป็นหนึ่งในบรรดาสิกขา ๓ คือ อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา, ในอัญญติตถิยกถา ท่านหมายถึงข้อปฏิบัติอันทำให้สงฆ์ยินดี ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ เป็นผู้มีฉันทะแรงกล้าในอุทเทส ในปริปุจฉา ในอธิสีล อธิจิต อธิปัญญา แม้เช่นนี้ก็ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติให้สงฆ์ยินดี... (วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๗/๑๔๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๑/๒๓), วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๑๘/๕๙๓, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๒/๑๗๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๕/๒๘๙, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๔, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔,๒๙/๘๓/๒๔๖,๒๙/๘๔/๒๔๘

อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา : การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งเป็นการใช้ปัญญาอันสูงสุดซึ่งสัมปยุตด้วยมรรคและผลเพื่อการพิจารณาให้เห็นธรรมมีปรากฏในสุตมยญาณนิทเทส ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนิจจานุปัสสนาควรรู้ยิ่ง ทุกขานุปัสสนา ... อนัตตานุปัสสนา ... นิพพิทานุปัสสนา ... วิราคานุปัสสนา ... นิโรธานุปัสสนา ... ปฏินิสสัคคานุปัสสนา ... ขยานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความสิ้นไป) ... วยานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความเสื่อมไป) ... วิปริณามานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความแปรผัน) ... อนิมิตตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต) ... อัปปณิหิตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่มีที่ตั้ง) ... สุญญ

ตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความว่าง) ...อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา (การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง) ... ยถาภูตญาณทัสสนะ (การรู้เห็นตามความเป็นจริง) ...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖,๓๑/๒๒/๓๑)

อธิปัญญาสิกขา : สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง, การศึกษาในปัญญาอันยิ่ง ซึ่งเป็นปรมปัญญา คือ ปัญญาขั้นสูงสุด ได้แก่ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรคและผล, เป็นทิฏฐิวิสุทธิ, เป็นหนึ่งในบรรดาสิกขา ๓ คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา, ในสิกขาบทวิภังค์ ได้กล่าวถึงหลักไตรสิกขานี้ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า... ภิกษุผู้ที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ถูกต้องสมควรแก่เหตุนี้ ที่พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาว่า ภิกษุ ในความหมายนี้ คำว่า สิกขา ได้แก่ สิกขา ๓ อย่าง คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ในสิกขา ๓ นั้น อธิสีลสิกขานี้ที่ทรงประสงค์เอาในความหมายนี้... (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๙๗/๕๓๕, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๙,๒๐/๘๔/๓๑๐,๒๐/๘๗/๓๑๒,๒๐/๙๑/๓๑๙, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๐๕/๖๒๗, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๗/๖๔,๓๐/๓๐/๑๕๗,๓๐/๓๑/๑๕๙

อธิมัตตัฏฐนิทเทส : แสดงสภาวะมีประมาณยิ่ง สอธิบายสภาวะมีประมาณยิ่งแห่งอินทรีย์ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า “พึงเห็นอินทรีย์ทั้งหลายเพราะมีสภาวะมีประมาณยิ่งอย่างไร” ท่านวิสัชนาว่า

๑. เพราะเจริญสัทธินทรีย์ ฉันทะจึงเกิดขึ้น ด้วยอำนาจฉันทะ ปามุชชะจึงเกิดขึ้น ด้วยอำนาจปามุชชะ ด้วยอำนาจศรัทธา สัทธินทรีย์จึงมีประมาณยิ่ง

๒. ด้วยอำนาจปามุชชะ ปีติจึงเกิดขึ้น ด้วยอำนาจปีติ ด้วยอำนาจ ศรัทธา...

๓. ด้วยอำนาจปีติ ปัสสัทธิจึงเกิดขึ้น ด้วยอำนาจปัสสัทธิ ด้วยอำนาจศรัทธา ...

๔. ด้วยอำนาจปัสสัทธิ สุขจึงเกิดขึ้น ด้วยอำนาจสุข ด้วยอำนาจ ศรัทธา...

๕. ด้วยอำนาจสุข โอภาสจึงเกิดขึ้น ด้วยอำนาจโอภาส ด้วยอำนาจศรัทธา...

๖. ด้วยอำนาจโอภาส สังเวชจึงเกิดขึ้น ด้วยอำนาจสังเวช ด้วยอำนาจศรัทธา...

๗. จิตสังเวชแล้วย่อมตั้งมั่น ด้วยอำนาจความตั้งมั่น ด้วยอำนาจ ศรัทธา...

๘. จิตตั้งมั่นแล้วย่อมประคองไว้ด้วยดี ด้วยการประคองไว้ ด้วยอำนาจศรัทธา...

SAMPLE

๙. จิตที่ประคองไว้ย่อมเพ่งเฉย(อุเบกขา) ด้วยดี ด้วยอุเบกขา ด้วยอำนาจศรัทธา...

๑๐. ด้วยอำนาจอุเบกขา จิตจึงหลุดพ้นจากกิเลสที่มีสภาวะต่าง ๆ ด้วยความหลุดพ้น ด้วยอำนาจศรัทธา...

๑๑.เพราะจิตหลุดพ้น ธรรมเหล่านั้นจึงมีรสเป็นอย่างเดียวกัน เพราะมีความหมายว่า ธรรมทั้งหลายมีรสเป็นอย่างเดียวกัน ด้วยอำนาจ ภาวนา ด้วยอำนาจศรัทธา...

๑๒.เพราะเป็นธรรมที่เจริญแล้ว ธรรมเหล่านั้นจึงหลีกออกจากธรรมเหล่านั้นไปสู่ธรรมที่ประณีตกว่า ด้วยอำนาจความหลีกออกไป ด้วย อำนาจศรัทธา...

๑๓.เพราะหลีกออกไปแล้ว ฉะนั้น บุคคลจึงสละ ด้วยอำนาจความสละ ด้วยอำนาจศรัทธา...

๑๔.เพราะสละแล้ว ฉะนั้น กิเลสและขันธ์จึงดับ ด้วยอำนาจความดับ ด้วยอำนาจศรัทธา...

สรุป ความสละด้วยอำนาจความดับ ๒ ประการ คือ (๑) ความสละด้วยการบริจาค (๒) ความสละด้วยความแล่นไป ชื่อว่าความสละด้วยการบริจาค เพราะสละกิเลสและขันธ์ ชื่อว่าความสละด้วยความแล่นไป เพราะจิตแล่นไปในนิพพานธาตุที่เป็นความดับ อินทรีย์อีก ๔ ประการก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐๑/๓๒๖)

อธิมานสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสำคัญผิด พระมหากัสสปะอยู่ที่พระเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน เขตกรุงราชคฤห์ กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพยากรณ์อรหัตตผล เมื่อถูกพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตผู้ได้ฌานฉลาดในสมาบัติ ฉลาดในจิตของผู้อื่น ฉลาดในการกำหนดรู้จิตของผู้อื่นซักถามสอบถาม ไล่เลียงแล้ว ย่อมถึงความเป็นคนเปล่า ความไม่มีคุณ ความไม่เจริญ ความพินาศ ทั้งความไม่เจริญและความพินาศ พระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตกำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ใส่ใจถึงภิกษุนั้นว่า เพราะเหตุไร ท่านผู้นี้จึงพยากรณ์อรหัตตผล แล้วย่อมรู้ชัดว่า เธอมีความสำคัญผิด จึงพยากรณ์อรหัตตผล พระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตนั้น กำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ใส่ใจถึงภิกษุนั้นว่า เพราะเหตุไร ท่านผู้นี้จึงมีความสำคัญผิด พยากรณ์อรหัตตผล แล้วกำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ใส่ใจถึงภิกษุนั้นว่า ท่านผู้นี้เป็นพหูสูต ทรงสุตะ เป็นผู้ได้ฟังธรรมมากแล้วทรงจำได้ คล่อง ปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ เพราะฉะนั้น ท่านผู้นี้จึงมีความสำคัญผิด พยากรณ์อรหัตตผล พระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตนั้น ครั้นกำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว ย่อมรู้ชัดซึ่งภิกษุนั้นว่า เธอเป็นผู้มีความเสื่อมในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้ว คือ (๑) เป็นผู้

SAMPLE

มือภิชฌา มีใจถูกอภิชฌากลุ้มรุมอยู่โดยมาก(๒) มีพยาบาท มีใจถูกพยาบาทกลุ้มรุมอยู่โดยมาก (๓) มีถีนมิทธะ มีใจถูก ถีนมิทธะกลุ้มรุมอยู่โดยมาก (๔) มีอุทธัจจะ มีใจถูกอุทธัจจะกลุ้มรุมอยู่โดยมาก(๕) มีวิจิกิจฉา มีใจถูกวิจิกิจฉากลุ้มรุมอยู่โดยมาก(๖) เป็นผู้ชอบการงาน(หมายถึงงานนวกรรม คือ การก่อสร้างต่าง ๆ เช่น การก่อสร้างวิหารเป็นต้น) ยินดีในการงาน หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการงาน (๗) ชอบการพูดคุย ยินดีในการพูดคุย หมั่นประกอบความ เป็นผู้ชอบการพูดคุย (๘) ชอบการนอนหลับ ยินดีในการนอนหลับ หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการนอนหลับ (๙) ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ ยินดีการคลุกคลีด้วยหมู่ หมั่นประกอบความเป็นผู้ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๑๐) เป็นผู้หลงลืมสติ ถึงความหยุดชะงักเสียในระหว่างที่จะบรรลุคุณวิเศษชั้นสูง เพราะได้บรรลุคุณวิเศษชั้นต่ำ พระมหากัสสปะกล่าวต่ออีกว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้น ละธรรม ๑๐ ดังกล่าวนี้ไม่ได้แล้ว จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยนี้ แต่เป็นไปได้ที่ภิกษุนั้นละธรรม ๑๐ นี้ได้แล้ว จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัยนี้ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๖/๑๙๑)

อธิมานะ : ความเข้าใจผิด เป็นหนึ่งในบรรดาธรรม ๖ ประการ ที่ภิกษุต้องละให้ได้ เพื่อทำให้แจ้งพระอรหัตตผล มีปรากฏในอรหัตตสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุยังละธรรม ๖ ประการไม่ได้ ก็ไม่อาจทำให้แจ้งอรหัตตผลได้ ธรรม ๖ ประการอะไรบ้าง คือ ๑. มานะ (ความถือตัว) ๒. โอมานะ (ความถือตัวว่าด้อยกว่าเขา) ๓. อติมานะ (ความดูหมิ่นเขา) ๔. อธิมานะ (ความเข้าใจผิด) ๕. ถัมภะ (ความหัวดื้อ) ๖. อตินิปาตะ (ความดูหมิ่นตนเองว่าเป็นคนเลว) ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยังละธรรม ๖ ประการนี้แลไม่ได้ ก็ไม่อาจทำให้แจ้งอรหัตตผลได้...(องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๗๖/๕๙๙), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในขุททกวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... อธิมานะ เป็นไฉน ความสำคัญธรรมที่ตนยังไม่ได้บรรลุว่าบรรลุแล้ว ความสำคัญกิจที่ตนยังไม่ได้ทำว่าทำแล้ว ความสำคัญธรรมที่ตนยังไม่ได้บรรลุว่าบรรลุแล้ว ความสำคัญธรรมที่ตน ยังไม่ได้ทำให้แจ้งว่าทำให้แจ้งแล้ว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อธิมานะ...(อภิ.ธา. (ไทย) ๓๕/๘๘๒/๕๕๘)

อธิมานิกภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุผู้เข้าใจว่าตนสำเร็จ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายที่กำลังดูซากศพในป่าช้าว่า กระดูกเหล่านี้มีสีเหมือนสีนกพิราบ ถูกเขาทิ้งไว้เกลื่อนกลาด เหมือนน้ำเต้าที่ร่วงเกลื่อนกลาดในสารทกาล ความยินดีอะไรเล่าจะเกิด เพราะเห็นกระดูกเหล่านั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๙/๗๘)

SAMPLE

อธิมุตตเถรคาถา : ภาษิตของพระอธิมุตตเถระ,คาถาของพระอธิมุตตเถระ มี ๒ คาถา แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อธิมุตตเถรคาถา : ภาษิตของพระอธิมุตตเถระ,คาถาของพระอธิมุตตเถระ ท่านพระอธิมุตตเถระ กล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้ขวนขวายในการบำรุงร่างกาย ยังติดสุขอยู่ทางร่างกาย เมื่อสิ้นชีวิตโดยพลัน จะมีความเป็นสมณะที่ดีได้ที่ไหน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๔/๓๔๔)

2.อธิมุตตเถรคาถา : ภาษิตของพระอธิมุตตเถระ,คาถาของพระอธิมุตตเถระ ท่านพระอธิมุตตเถระเมื่อจะแสดงธรรมโปรดหัวหน้าโจร จึงได้กล่าวว่า ท่านหัวหน้า สำหรับผู้ที่ไม่เยื่อใยในชีวิตย่อมไม่มีทุกข์ทางใจ ภัยทุกอย่างผู้ที่สิ้นสังโยชน์ล่วงพ้นภัยทุกอย่างได้แล้ว เมื่อสิ้นตัณหาที่นำไปสู่ภพก็ย่อมไม่มีความกลัวตายโดยประการ ใดประการหนึ่งในปัจจุบันนั้น เหมือนคนที่ไม่กลัวความหนัก ในเมื่อ วางของหนักลงแล้ว พรหมจรรย์อาตมาประพฤติดีแล้ว และแม้มรรคอาตมาก็อบรมดีแล้ว อาตมาจึงไม่มีความกลัวตาย เหมือนคนไม่กลัวโรคในเมื่อหายโรค ฯลฯ พระศาสดาผู้เป็นสัพพัญญู ทรงรู้เห็นธรรมทั้งปวง ทรงชนะหมู่มาร มีพระกรุณาอย่างใหญ่หลวง ทรงเยียวยารักษาสัตว์โลกทั้งมวล เป็นอาจารย์ของอาตมา พระองค์ได้ทรงแสดงธรรม ที่ให้ถึงความสิ้นอาสวะอย่างยอดเยี่ยมนี้ไว้ เพราะอาศัยคำสั่งสอนของพระองค์ อาตมาจึงได้ความไม่เศร้าโศกนี้แล พวกโจรฟังคำสุภาษิตของพระอธิมุตตเถระผู้เป็นฤาษี จึงพากันวางศัสตราและอาวุธ บางพวกก็ได้งดเว้นกรรมนั้น และบางพวกก็ได้ขอบวช พวกเขา ครั้นบวชในพระศาสนาของพระสุคต เจริญโพชฌงค์ ๗ และพละ ๕ แล้ว เป็นบัณฑิต มีจิตเบิกบาน ยินดี อบรมอินทรีย์แล้ว ได้บรรลุสันตบทคือนิพพาน อันไม่มีปัจจัยอะไรๆ ปรุงแต่ง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๐๕/๔๖๐)

อธิมุตตเถระ, พระ : พระเถระชื่ออธิมุตตะ มีชื่อปรากฏในสมัยพุทธกาล ท่านเป็นหลานของพระเถระชื่อว่าสังกิจจะ บรรลุพระอรหันต์ตั้งแต่เป็นสามเณร เมื่ออายุครบ ๒๐ บริบูรณ์แล้วก็เดินทางไปลาพ่อแม่เพื่อจะอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ระหว่างทางได้พบกับพวกโจร และถูกโจรจับตัวไว้เพื่อฆ่าบูชายัญแก่เทวดาที่พวกตนนับถือ แม้รู้ว่าจะถูกฆ่าแต่ก็ไม่แสดงอาการหวาดหวั่นพรั่นพรึงเลยแม้แต่น้อย จนนายโจรเกิดความอัศจรรย์ใจ ภายหลังจึงพากันวางศัสตราและอาวุธ บางพวกก็ได้งดเว้นกรรมนั้น และบางพวกก็ได้ขอบวช มีปรากฏในอธิมุตตเถรคาถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พวกโจรฟังคำสุภาษิตของพระอธิมุตตเถระผู้เป็นฤาษี จึงพากันวางศัสตราและอาวุธ บางพวกก็ได้งดเว้นกรรมนั้น และบางพวกก็ได้ขอบวช...(ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๗๒๐/๔๖๒)

SAMPLE

อธิมุตตเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอธิมุตตเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ หลังจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี ปรินิพพานแล้ว ท่านได้บำรุงพระสงฆ์ตลอดมา เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๔/๑๖๑)

อธิมุตติ : ความตั้งใจไว้ในจิต, ความน้อมใจเชื่อ, จุดประสงค์, ความมุ่งหมาย, ในอรรถกถาท่านหมายถึงอัธยาศัยของเหล่าสัตว์ (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๑๔/๔๙๓-๔๙๔) มีปรากฏใน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าย่อมเป็นไปในสัตว์ทั้งปวง พระผู้มีพระภาคทรงทราบอัธยาศัย อนุสัย จริต อธิมุตติของเหล่าสัตว์ทุกจำพวก ทรงรู้จักเหล่าสัตว์ ผู้มีกิเลสดุจธุลีน้อยในปัญญาจักษุ มีกิเลสดุจธุลีมากในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ง่าย ผู้ที่แนะนำให้รู้...(ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๕), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในตุวฏกสุตตนิทเทส ก็ปรากฏข้อความเดียวกัน (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๘), และในสารีปุตตสุตตนิทเทส (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๑/๕๔๔), และยังมีในอาสยานุสยญาณนิทเทส (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑๓/๑๗๔)

อธิมุตติบท : บทคือความตั้งใจไว้ในจิต ความน้อมใจเชื่อ, จุดประสงค์, ความมุ่งหมาย, ในอรรถกถาท่านหมายถึงขันธ์ อายตนะ และธาตุ อีกนัยหนึ่ง หมายถึงทิฏฐิ (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๒/๓๓๑) มีปรากฏในอธิมุตติปทสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า อานนท์ เรากล้าปฏิญญาในธรรมทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอธิมุตติบทนั้นๆ ด้วยปัญญาอันยิ่ง เพื่อแสดงธรรมโดยวิธีที่บุคคลผู้ปฏิบัติตามแล้วจักรู้ธรรม...(องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒/๔๗)

อธิมุตติปทสูตร : พระสูตรว่าด้วยอธิมุตติบท พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า เรากล้าปฏิญญาในธรรมทั้งหลาย(ทศพลญาณและสัพพัญญุตญาณ) ที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอธิมุตติบท(หมายถึงขันธ์ อายตนะ และธาตุ อีกนัยหนึ่ง หมายถึงทิฏฐิ) นั้น ๆ ด้วยปัญญาอันยิ่ง เพื่อแสดงธรรมโดยวิธีที่บุคคลผู้ปฏิบัติตามแล้วจักรู้ธรรมที่มีอยู่ว่ามีอยู่บ้าง ที่ไม่มีอยู่ว่าไม่มีอยู่บ้าง ที่หยาบว่าหยาบบ้าง ที่ประณีตว่าประณีตบ้าง ที่ไม่ยอดเยี่ยมว่าไม่ยอดเยี่ยมบ้าง ที่ยอดเยี่ยมว่ายอดเยี่ยมบ้าง หรือเป็นไปได้ที่ผู้ปฏิบัติตามจักรู้สิ่งที่พึงรู้ จักเห็นสิ่งที่พึงเห็น หรือจักทำให้แจ้งสิ่งที่พึงทำให้แจ้ง ญาณที่ยอดเยี่ยมกว่าญาณทั้งหลาย คือ ยถาภูตญาณ(พระสัพพัญญุตญาณ) ในธรรมเหล่านั้น ๆ กำลังของตถาคตที่ตถาคตประกอบแล้ว

SAMPLE

เป็นเหตุให้ปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักรในบริษัท มี ๑๐ ประการ มีเนื้อความเหมือนในสีหนาทสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๒/๔๗)

อธิโมกข์ : การตัดสินใจ, ความแน่ใจ, ความน้อมใจเชื่อ คือน้อมใจเชื่อในสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดว่าเป็นความจริง เป็นวิปัสสนูปกิเลส ข้อที่ ๖ ในบรรดาวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ข้อ, มีปรากฏในอนุปทสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ธรรมในทุติยฌาน คือ ความผ่องใสในภายใน ปีติ สุข จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการเหล่านั้น สารีบุตรกำหนดตามลำดับบทได้แล้ว ธรรมที่สารีบุตรรู้แจ้งแล้วเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป สารีบุตรนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ได้ยินว่า ธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่มีก็มีขึ้น ที่มีแล้วย่อมดับไป เธอจึงไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ อันกิเลสพัวพันไม่ได้ หลุดพ้นแล้ว...(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๔/๑๑๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏใน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง ญาณ (ความรู้) ย่อมเกิดขึ้น ปีติ (ความอิ่มใจ) ย่อมเกิดขึ้น ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) ย่อมเกิดขึ้น สุข (ความสุข) ย่อมเกิดขึ้น อธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อ) ย่อมเกิดขึ้น ปัคคหะ (ความเพียรที่พอดี) ย่อมเกิดขึ้น อุปัฏฐาน (สติแก่กล้า) ย่อมเกิดขึ้น อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) ย่อมเกิดขึ้น นิกันติ (ความติดใจ) ย่อมเกิดขึ้น...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕,๓๑/๗/๔๒๖), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ใน อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๗๕/๑๙,๓๖/๑๘๔/๔๒,๓๖/๑๙๒/๔๕,๓๖/๒๐๘/๕๐,๓๖/๒๕๖/๖๕,๓๖/๓๑๑/๘๐,๓๖/๓๓๘/๘๖,๓๖/๓๖๘/๙๒

อธิวิมุตติ : ความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม เป็นชื่อแห่งพระอรหัตตผลและพระนิพพาน มีปรากฏในมหาสีหนาทสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งพูดเรื่องความหลุดพ้น กล่าวสรรเสริญความหลุดพ้นไว้มากมาย ความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยมมีเท่าไร เรายังไม่เห็นผู้จะทัดเทียมเราได้ในเรื่องนั้น จะไปหาผู้ที่ยิ่งกว่าเราจากไหนเล่า ที่แท้ เราผู้เดียวเป็นผู้ล้ำเลิศในเรื่องความหลุดพ้น คืออธิวิมุตติ...(ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๒/๑๗๒)

อธิศีล : ศีลอันยิ่ง, ศีลอันยอดเยี่ยม, เป็นปรมศีล คือศีลขั้นสูงสุด, ถือเป็นสีลวิสุทธิ หรืออาจเรียกว่าเนกขัมมะ, เป็นสีลขันธ์อย่างยิ่ง หมายถึงศีลขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์องค์อรหันต์ทั้งหลาย, เป็นหนึ่งในบรรดาสิกขา ๓ คือ อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา, ในอัญญติตถิยกถา ท่านหมายถึงข้อปฏิบัติอันทำให้สงฆ์ยินดี ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ เป็นผู้มีฉันทะแรงกล้าในอุทเทส ในปริปุจฉา ในอธิสีล อธิจิต อธิปัญญา แม้เช่นนี้ก็ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติให้สงฆ์ยินดี...

SAMPLE

(วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๗/๑๔๑, ๔/๑๐๓/๑๕๙, ๔/๑๐๔/๑๖๒); นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังใน จัมมขันธกะ (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๑/๒๓), วิ.จู. (ไทย) ๘/๔๑๘/๕๙๓, ๘/๔๑๙/๕๙๕, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๒/๑๗๑, และใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๓/๒๘๘)

อธิษฐาน : ความตั้งมั่น, ความตั้งมั่นแห่งจิต, ฐานที่มั่น; ตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, ตั้งจิตปรารถนา, ตั้งจิตขอร้องต่อสิ่งที่ตนถือว่าศักดิ์สิทธิ์เพื่อผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, การอธิษฐานจิต; เป็นคำยืมมาจากภาษาสันสกฤต ส่วนภาษาบาลี คือ อธิฏฐาน; ในอรรถกถาท่านหมายถึงการตั้งเอาไว้หรือตั้งใจกำหนดเอาไว้ ได้แก่ ตั้งใจกำหนดเอาไว้ว่าจะเป็นของประจำตัวชนิดนั้น ๆ เช่น ไตรจีวร บาตร วิธีอธิษฐานใช้กายคือมือสัมผัส หรือเปล่งวาจาก็ได้ (วิ.ป. ๘/๓๒๒/๒๖๑, วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๖๙/๑๔๗) มีปรากฏในสิกขาบทวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...กฐินเดาะด้วยมาติกาอย่างใดอย่างหนึ่งในมาติกา ๘ หรือสงฆ์เดาะกฐินในระหว่าง คำว่า ๑๐ วันเป็นอย่างมาก คือ ครอบครองไว้ได้ ๑๐ วัน เป็นอย่างมาก ชื่อว่า อติเรกจีวร ได้แก่ จีวรที่ไม่ได้อธิษฐาน ไม่ได้วิกัป ที่ชื่อว่า จีวร ได้แก่ จีวร ๖ ชนิด อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งมีขนาดพอที่จะทำวิกัปได้เป็นอย่างต่ำ...(วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๖๓/๔), ใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๘/๒๙, ๕/๓๕๘/๒๓๐), ใช้ในความหมายเดียวกัน; ส่วนในรตนจังกมนกัณฑ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๗๖/๕๖๖) ท่านหมายถึงบารมีข้อที่ ๘ ในบรรดาบารมี ๑๐ ประการ ซึ่งหมายถึง ความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นอย่างแน่วแน่และมั่นคง

อธิษฐานธรรม : ธรรมที่ทำให้ตั้งมั่น, ธรรมเป็นที่มั่น, ธรรมอันเป็นฐานที่มั่นคงของบุคคล, ธรรมที่ควรใช้เป็นที่ประดิษฐานตน เพื่อให้สามารถยึดเอาผลสำเร็จสูงสุดอันเป็นที่หมายได□ โดยไม□เกิดความสำคัญตนผิด และไม□เกิดสิ่งมัวหมองหมักหมมทับถมตน, ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ ประการ ได้แก่ ปัญญา สัจจะ จาคะ และอุปสมะ มีปรากฏในธาตุวิภังคสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...บุรุษนี้มีธาตุ ๖ มีผัสสายตนะ (แดนเกิดแห่งผัสสะ) ๖ มีมโนปวิจาร(ความนึกหน่วงทางใจ) ๑๘ มีอธิษฐานธรรม(ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ) ๔ เมื่อความกำหนดหมาย ซึมซาบไม่ถึงบุรุษผู้คงอยู่ในอธิษฐานธรรม บัณฑิตจึงเรียกบุรุษนั้นว่า ‘มุนีผู้สงบแล้ว’ บุรุษไม่พึงประมาทปัญญา พึงตามรักษาสัจจะ พึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาแต่ทางสงบเท่านั้น...(ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๔๓/๔๐๓,๑๔/๓๖๕/๔๑๒); อนึ่ง อธิษฐานธรรมอันสูงสุด ได้แก่ อรหัตตปัญญา ดังในอรรถกถาว่า ผู้ประกอบด้วยอรหัตตผลปัญญาซึ่งเป็นอธิษฐานธรรมอันสูงสุด (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๖๕/๒๑๙)

SAMPLE

ส่วนในรตนจังกมนกัณฑ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๗๖/๕๖๖) ท่านหมายถึงบารมีข้อที่ ๘ ในบรรดาบารมี ๑๐ ประการ ซึ่งหมายถึง ความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นอย่างแน่วแน่และมั่นคง

อธิษฐานบารมี : บารมีคือความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นอย่างแน่วแน่และมั่นคง เป็นหนึ่งในบรรดาบารมี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา, เป็นระดับสามัญแห่งการบำเพ็ญบารมี, มีปรากฏในพุทธาปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...เราบำเพ็ญอธิษฐานบารมีแล้ว บำเพ็ญสัจจบารมีแล้ว สำเร็จเมตตาบารมีแล้ว บรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๖/๑๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่งในสุเมธกถา (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๕๑/๕๘๗,๓๓/๑๕๒/๕๘๗,๓๓/๑๕๔/๕๘๗), และในสโมธานกถา (ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๘)

อธิษฐานปรมัตถบารมี : บารมีคือความตั้งใจมั่นอย่างยิ่งยวด, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นอย่างแน่วแน่และมั่นคง เป็นหนึ่งในบรรดาปรมัตถบารมี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา, เป็นระดับสูงสุดแห่งการบำเพ็ญบารมี คือ ในระหว่างบำเพ็ญบารมีนี้ ผู้บำเพ็ญสามารถสละชีวิตของตนเองได้ ดังตัวอย่างการบำเพ็ญอธิษฐานปรมัตถบารมีนี้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระกุมารพระนามว่าเตมีย์ ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ ทรงระลึกชาติในหนหลังได้ว่า เมื่อชาติก่อนนั้น พระองค์เคยเป็นพระราชาแห่งเมืองนี้ เพราะบาปกรรม ที่ทรงกระทำในครั้งนั้น ทำให้พระองค์ต้องตกนรกถึงแปดหมื่นปี จึงแสร้งทำเป็นคนง่อย เป็นคนหูหนวก และเป็นใบ้ แม้จะถูกทดสอบอย่างไร ก็ไม่แสดงอาการอะไรให้ปรากฏ กระทั่งพระชนมายุได้ ๑๖ ชันษา จึงถูกนำไปฝังนอกเมือง และในที่สุดก็ได้ออกบำเพ็ญสมณธรรม, มีปรากฏในสโมธานกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ในภพที่เป็นสุตโสมราชา รักษาสัจจะอย่างสูง ช่วยปล่อยกษัตริย์ ๑๐๑ นี้เป็นสัจจปรมัตถบารมี ๑๗ อะไรที่จะเป็นความพอใจไปกว่าอธิษฐาน นี้เป็นอธิษฐานบารมี ๑๘ ในภพที่เราเป็นมาตังคชฎิลและช้างมาตังคะ นี้เป็นอธิษฐานอุปบารมี ๑๙ ในภพที่เราเป็นมูคปักขกุมารเป็นอธิษฐานปรมัตถบารมี ๒๐...(ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๘)

อธิษฐานพละ :กำลังคือความตั้งใจมั่น, กำลังแห่งความตั้งใจมั่น, ความตั้งใจมั่นอันมีพลัง, การอธิษฐานจิตที่มีพลัง, กำลังแห่งการตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการ

SAMPLE

กระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นอย่างแน่วแน่และมั่นคง; ในพลกถา ท่านหมายถึงการอธิษฐานจิตที่มีกำลัง ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...ชื่อว่าอธิษฐานพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะ ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจเนกขัมมะ ชื่อว่าอธิษฐานพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละพยาบาทย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจอพยาบาท ชื่อว่าอธิษฐานพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละถีนมิทธะ ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจอาโลกสัญญา ฯลฯ ชื่อว่าอธิษฐานพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกิเลสทั้งปวง ย่อมอธิษฐานจิตด้วยอำนาจอรหัตตมรรค นี้เป็นอธิษฐานพละ...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๗)

อธิษฐานวัตร : ธรรมเนียมคือการอธิษฐานใจ คือ การตั้งใจมั่นในการลงมือปฏิบัติ, การตั้งใจทำกิจที่ควรทำ ได้แก่ ข้อปฏิบัติต่างๆ เช่น ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับธุดงค์ต่างๆ เป็นต้น, ในปุสสพุทธวงศ์ ท่านหมายถึงการตั้งใจบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...เราได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแม้พระองค์นั้นแล้วก็ทำจิตให้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้ยิ่งขึ้นไป...(ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๑/๖๘๓), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏใน สิทธัตถพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๒/๖๗๓), กกุสันธพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๒/๗๐๔), อัตถทัสสีพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๓/๖๖๓), มังคลพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๔/๖๐๔), เรวตพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๔/๖๑๖), สิขีพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๔/๖๙๓), โกนาคมนพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๔/๗๐๙), ปทุมพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๕/๖๓๑), สุเมธพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๕/๖๔๘), และติสสพุทธวงศ์ (ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๕/๖๗๘)

อธิษฐานสัญญา : อธิษฐานคือสัญญา, ความจำได้หมายรู้ในสิ่งที่ได้เคยตั้งใจไว้, ตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, ตั้งจิตปรารถนา, ในนันทกเถราปทาน ท่านหมายถึง การอธิษฐานจิตในการกำหนดหมาย ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...ข้าพเจ้าอธิษฐานสัญญาว่าเป็นแผ่นดินแล้วข้ามทะเลไปก็ได้กรรมข้าพเจ้าทำไว้ดีแล้วนี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๗๒/๖๗๗) ในที่นี้หมายถึงการอธิษฐานจิตกำหนดทะเลว่าเป็นแผ่นดิน ด้วยอำนาจแห่งการอธิษฐานที่มีบุญสนับสนุน จึงสามารถเดินไปบนทะเลได้เหมือนกับเดินบนแผ่นดิน

อธิษฐานสุญญะ : อธิษฐานในสุญญะ, ความตั้งใจปรารถนาความว่างเปล่า, ตั้งใจมุ่งผลคือความว่าง, ตั้งจิตปรารถนาความว่าง, ในสุญญกถาท่านหมายถึงความว่างด้วยธรรมที่อธิษฐาน ดังข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...อธิษฐานสุญญะ เป็นอย่างไร คือ

SAMPLE

เนกขัมมะที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ อพยาบาทที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากพยาบาท อาโลกสัญญาที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากถีนมิทธะ อวิกเขปะที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากอุทธัจจะ ญาณที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากอวิชชา ธัมมววัตถานที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากอรติ ปฐมฌานที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากนิวรณ์ ฯลฯ อรหัตตมรรคที่บุคคลอธิษฐาน เป็นธรรมว่างจากกิเลสทั้งปวง นี้ชื่อว่าอธิฏฐานสุญญะ... (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๕๓๔); เป็นหนึ่งในบรรดาสุญญะ ๒๕ ประการ ได้แก่ ๑. สุญญสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่ว่าง) ๒. สังขารสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นสังขาร) ๓. วิปริณามสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่แปรผัน) ๔. อัคคสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเลิศ) ๕. ลักขณสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นลักษณะ) ๖. วิกขัมภนสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุข่ม) ๗. ตทังคสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับ) ๘. สมุจเฉทสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ตัดขาด) ๙. ปฏิปัสสัทธิสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้สงบระงับ) ๑๐. นิสสรณสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเหตุสลัดออก) ๑๑. อัชฌัตตสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นภายใน) ๑๒. พหิทธาสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นภายนอก) ๑๓. ทุภโตสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นภายในและภายนอก) ๑๔. สภาคสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นกลุ่มเดียวกัน) ๑๕. วิสภาคสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่ต่างกลุ่มกัน) ๑๖. เอสนาสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่แสวงหา) ๑๗. ปริคคหสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่กำหนด) ๑๘. ปฏิลาภสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่ได้) ๑๙. ปฏิเวธสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่รู้แจ้ง) ๒๐. เอกัตตสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นสภาวะเดียว) ๒๑. นานัตตสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นสภาวะต่าง ๆ) ๒๒. ขันติสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่พอใจ) ๒๓. อธิษฐานสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่อธิษฐาน) ๒๔. ปริโยคาหนสุญญะ (ความว่างด้วยธรรมที่หยั่งลง) ๒๕. ความว่างขั้นสูงสุดของความว่างทั้งปวง คือ การที่บุคคลผู้มีสัมปชัญญะทำความเป็นไปแห่งกิเลสให้สิ้นไป

อธิษฐานอุโบสถ : อธิษฐานองค์อุโบสถ, ความตั้งใจปรารถนาจะรักษาอุโบสถ, ตั้งใจมั่นหรือตั้งจิตมั่นในการรักษาอุโบสถ, ตั้งใจสมาทานองค์อุโบสถ, เป็นชื่อเรียกของอุโบสถอย่างหนึ่ง ในบรรดาอุโบสถ ๓ อย่าง (อีกอย่างหนึ่ง) ได้แก่ ๑. สัตตุทเทสอุโบสถ ๒. ปาริสุทธิอุโบสถ ๓. อธิษฐานอุโบสถ; อุโบสถที่ทำด้วยการอธิษฐาน ได้แก่ อุโบสถที่ภิกษุรูปเดียวทำ กล่าวคือ เมื่อในวัดมีภิกษุรูปเดียวถึงวันอุโบสถ เธอพึงอธิษฐานคือตั้งใจหรือกำหนดใจว่า อชฺช เม อุโปสโถ. แปลว่า วันนี้อุโบสถของเรา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปุคคลอุโบสถ (อุโบสถของบุคคล หรือทำโดยบุคคล);

SAMPLE

มีปรากฏในติกวาร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อุโบสถมี ๓ อย่าง คือ ๑. อุโบสถในวัน ๑๔ ค่ำ ๒. อุโบสถในวัน ๑๕ ค่ำ ๓. อุโบสถสามัคคี อุโบสถแม้อื่นอีกมี ๓ อย่าง คือ ๑. สังฆอุโบสถ ๒. คณอุโบสถ ๓. บุคคลอุโบสถ อุโบสถแม้อื่นอีกมี ๓ อย่าง คือ ๑. สัตตุทเทสอุโบสถ ๒. ปาริสุทธิอุโบสถ ๓. อธิฐานอุโบสถ...(วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๘), ส่วนในปัญจกวาร เป็นชนิดของวิสุทธิ ๕ แบบ อีกอย่างหนึ่ง ดังมีข้อความปรากฏว่า วิสุทธิแม้อื่นอีกมี ๕ แบบ คือ ๑. สุตตุทเทสอุโบสถ ๒. ปาริสุทธิอุโบสถ ๓. อธิษฐานอุโบสถ ๔. สามัคคีอุโบสถ ๕. ปวารณา (วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๕/๔๗๖)

อธิษฐานอุปบารมี : อุปบารมีคือความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว วางจุดหมายแห่งการกระทำของตนไว้แน่นอน และดำเนินตามนั้นอย่างแน่วแน่และมั่นคง, เป็นหนึ่งในบรรดาอุปบารมี ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา, เป็นระดับกลางแห่งการบำเพ็ญบารมี คือ ในระหว่างบำเพ็ญบารมีนี้ ผู้บำเพ็ญสามารถสละอวัยวะต่างๆ ของตนเองได้, มีปรากฏในสโมธานกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อะไรที่จะเป็นความพอใจไปกว่าอธิษฐาน นี้เป็นอธิษฐานบารมี ๑๘ ในภพที่เราเป็นมาตังคชฎิลและช้างมาตังคะ นี้เป็นอธิษฐานอุปบารมี ๑๙ ในภพที่เราเป็นมูคปักขกุมารเป็นอธิษฐานปรมัตถบารมี ๒๐ ในภพที่เราเป็นมหากัณหฤาษีและพระเจ้าโสธนะ...(ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๘)

อธิสีล : ศีลอันยิ่ง, ศีลอันยอดเยี่ยม, เป็นปรมศีล คือศีลขั้นสูงสุด, ถือเป็นสีลวิสุทธิ หรืออาจเรียกว่าเนกขัมมะ, เป็นสีลขันธ์อย่างยิ่ง หมายถึงศีลขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอริยสงฆ์องค์อรันต์ทั้งหลาย, เป็นหนึ่งในบรรดาสิกขา ๓ คือ อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา, ในอัญญติตถิยกถา ท่านหมายถึงข้อปฏิบัติอันทำให้สงฆ์ยินดี ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง กุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ เป็นผู้มีฉันทะแรงกล้าในอุทเทส ในปริปุจฉา ในอธิสีล อธิจิต อธิปัญญา แม้เช่นนี้ก็ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติให้สงฆ์ยินดี... (วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๗/๑๔๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในติสสเมตเตยยสุตตนิทเทส ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งอรรถรส (ความถึงพร้อมแห่งผลของเหตุ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๕๐/๒๖๖)) ธรรมรส (ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๕๐/๒๖๖)) วิมุตติรส (ความถึงพร้อมแห่งผล (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๕๐/๒๖๖)) อธิสีล อธิจิต อธิปัญญา จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปสมาบัติ ๔ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค...(ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔), และยังมีปรากฏในที่

SAMPLE

หลายแห่งใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๓/๒๔๖, ๒๙/๘๔/๒๔๘, ๒๙/๑๔๙/๔๐๓, ๒๙/๑๕๑/๔๑๓, ๒๙/๑๙๘/๕๘๑

อธิสีลปัญญา : ปัญญาในอธิศีล หมายถึง ปัญญาอันรู้ชัดที่เกิดขึ้นแก่ผู้สำรวมปาติโมกขสังวร; มีปรากฏในญาณวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อธิสีลปัญญา เป็นไฉน ปัญญากิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ เกิดขึ้นแก่ผู้สำรวมปาติโมกขสังวร นี้เรียกว่า อธิสีลปัญญา... (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๗๐/๕๐๔)

อธิสีลสิกขา : สิกขาคือศีลอันยิ่ง, การศึกษาในศีลอันยิ่ง ซึ่งถือเป็นปรมศีล คือศีลขั้นสูงสุด, เป็นสีลวิสุทธิ, เป็นหนึ่งในบรรดาสิกขา ๓ คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตต-สิกขา และอธิปัญญาสิกขา, ในสิกขาบทวิภังค์ ได้กล่าวถึงหลักไตรสิกขานี้ ดังมีข้อความตอนหนึ่งปรากฏว่า...ภิกษุผู้ที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ถูกต้องสมควรแก่เหตุนี้ที่พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาว่า ภิกษุ ในความหมายนี้ คำว่า สิกขา ได้แก่ สิกขา ๓ อย่าง คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ในสิกขา ๓ นั้น อธิสีลสิกขานี้ที่ทรงประสงค์เอาในความหมายนี้... (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓), และ นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๙๗/๕๓๕, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๙,๒๐/๘๔/๓๑๐,๒๐/๘๗/๓๑๒,๒๐/๙๑/๓๑๙, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๐๕/๖๒๗, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๗/๖๔,๓๐/๓๐/๑๕๗,๓๐/๓๑/๑๕๙, และใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๗๐/๒๖๗

อโธปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอโธปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเคยนำดอกไม้โปรยลงบนศีรษะของพระสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๒๓๑)

อนตสูตร : พระสูตรว่าด้วยความไม่น้อมไป พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่น้อมไป ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอสังขตสูตรในวรรคนี้ (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๘/๔๖๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความไม่น้อมไป ในที่นี้แปลจากคำบาลีว่า อนต อรรถกถาแก้ว่า อนตนฺติ ตณฺหานติยา อภาเวน อนตๆ ที่ชื่อว่าอนตะ เพราะไม่มีความน้อมไปคือตัณหา (สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔)

อนติจารีสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ประพฤตินอกใจ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในอโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑. มีศรัทธา ๒. มีหิริ ๓. มีโอตตัปปะ ๔. ไม่ประพฤตินอกใจ ๕. มีปัญญา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๙๘/๓๒๔)

อนติริตตโภชนะ : โภชนะอันไม่เป็นเดน, โภชนะอันไม่เหลือเดน, โภชนะอันไม่ยิ่ง ไม่เหลือไม่เหลือเฟือ; เป็นหนึ่งในบรรดาโภชนะ ๔ ได้แก่ คณโภชนะ ปรัมปรโภชนะ อติริตตโภชนะ และอนติริตตโภชนะ มีปรากฏในนวัตตัพพังสังโฆทักขิณังวิโสเธตีติกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...หากคณโภชนะ ปรัมปรโภชนะ อติริตตโภชนะ อนติริตตโภชนะ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ดังนั้น ท่านจึงควรยอมรับว่า “พระสงฆ์ฉัน ดื่ม เคี้ยว ลิ้มได้”...๓๗/๗๙๕/๘๓๐

อนนุโลมิกขันติ : ขันติที่ไม่เป็นไปโดยอนุโลม คือไม่อนุโลมต่อความเห็นชอบ ได้แก่ ไม่อนุโลมอริยมรรค มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น, เป็นธรรมที่ขวางการก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย, มีปรากฏในสุสสูสติสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ธรรม ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ เมื่อบุคคลอื่นแสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ ๑. ไม่ตั้งใจฟังด้วยดี ๒. ไม่เงี่ยโสตสดับ ๓. ไม่ตั้งใจใฝ่รู้ ๔. ถือเอาแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ๕. ทิ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ ๖. ประกอบด้วยอนนุโลมิกขันติ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๖ ประการนี้แล แม้ฟังสัทธรรมอยู่ ก็ไม่อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้...(องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๘๘/๖๑๓)

อนนุสสุตสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน มี ๒ สูตร ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนนุสสุตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์ทรงบรรลุถึงบารมีอันเป็นที่สุดด้วยพระปัญญาอันยิ่งในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยสดับมาก่อน(คืออริยสัจ๔) จึงปฏิญญาได้ และเหตุที่ทำให้พระองค์ปฏิญญาฐานะที่องอาจ(หมายถึงฐานะที่ประเสริฐที่สุด ที่สูงสุด หรือฐานะของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด) บันลือสีหนาทประกาศพรหมจักรในบริษัท เพราะพระองค์ทรงมีกำลังของตถาคต ๕ คือ (๑) สัทธาพละ (๒) หิริพละ (๓) โอตตัปปพละ (๔) วิริยพละ (๕) ปัญญาพละ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑/๑๕)

2.อนนุสสุตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่างเกิดขึ้นแก่เราในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า สติปัฏฐานที่ควรเจริญเราได้เจริญแล้ว (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๗/๒๕๕)

อนนุโสจิยชาดก : ชาดกว่าด้วยทุกคนไม่ควรเศร้าโศก มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พราหมณ์โพธิสัตว์ไม่ชอบใจการครองเรือน คิดจะออกบวช แต่มารดาบิดาได้หาภรรยามา

SAMPLE

ให้จึงอยู่ครองเรือน เมื่อมารดาบิดาถึงแก่กรรมแล้วได้สละทรัพย์สมบัติพาภรรยาออกบวช ภรรยาท่านเกิดอาพาธหนักเพราะได้อาหารที่หยาบและระคนกัน พระโพธิสัตว์จึงไปบิณฑบาตหาอาหารมาให้ แต่นางได้เสียชีวิตเสียก่อนในขณะที่นั่งรอ ชาวเมืองมาเห็นรูปสมบัติของนางเกิดความสงสารจึงพากันร้องไห้ พระโพธิสัตว์กลับมาแห็นนางปริพาชกาตายแล้วมิได้แสดงความเศร้าโศกแต่อย่างไร ชาวเมืองถามว่า นางนี้เป็นอะไรกับท่าน ท่านบอกว่าเมื่อก่อนเป็นภรรยา แต่ตอนนี้นางเป็นนักบวช เหตุไรท่านจึงไม่เศร้าโศก ท่านบอกว่า การที่จะเศร้าโศกถึงคนที่ตายไปแล้วจะได้ประโยชน์อะไร ควรเศร้าโศกถึงคนที่ยังมีชีวิตอยู่ซิ เพราะเขาจะต้องตายในโอกาสต่อไป ควรเอ็นดูและสงสารเขาให้มาก สัตว์ทั้งหลายมีความตายเป็นธรรมดา เมื่อรู้ว่าจะต้องตาย ควรสั่งสมบุญกุศลให้มาก ไม่ควรประมาทว่าเราจะไม่ตาย เพราะไม่เคยมีสัตว์ใดเลยที่รอดพ้นจากความตายไปได้ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๐๙/๑๗๙)

อนภิชฌา : ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา, ความไม่โลภ, ความไม่โลภอยากได้ของเขา; เป็นความประพฤติชอบด้วยใจอย่างหนึ่งในบรรดามโนสุจริต ๓ ได้แก่ อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) อพยาบาท (ความไม่พยาบาทปองร้ายเขา) และสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบตามคลองธรรม); ในสังคีติสูตร ท่านจัดเป็นหนึ่งในบรรดาธรรมบท ๔ ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งในสูตรนั้นว่า...ธรรมบท ๔ (คือ) ๑. ธรรมบทคืออนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) ๒. ธรรมบทคืออพยาบาท (ความไม่คิดร้าย) ๓. ธรรมบทคือสัมมาสติ (ความระลึกชอบ) ๔. ธรรมบทคือสัมมาสมาธิ (ความตั้งจิตมั่นชอบ)...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๙) เนื่องจากอนภิชฌาเป็นธรรมบทที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ไม่ถูกลบล้าง จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน; อนึ่ง ในบทภาชนีย์ ท่านอธิบายว่า อนภิชฌา ได้แก่ ความไม่โลภ กิริยาที่ไม่โลภ ภาวะที่ไม่โลภ ความไม่กำหนัด กิริยาที่ไม่กำหนัด ภาวะที่ไม่กำหนัด ความไม่เพ่งเล็ง กุศลมูลคืออโลภะ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๓๕/๓๓); นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๒, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๙๔/๒๒๙, องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๙/๔๖,๒๑/๓๐/๔๗, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖๙/๓๐๕,๒๔/๑๗๐/๓๐๖,๒๔/๑๗๕/๓๑๘, และใน อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๓๑๕/๙๗

อนภิรตสัญญา : ความหมายรู้ความไม่น่าเพลิดเพลิน, มีปรากฏในโคตมเถรคาถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ข้อที่บุคคลพึงเจริญอนิจจสัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ๑ เจริญ

อนัตตสัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ๑ เจริญอสุภสัญญา ๑ เจริญอนภิรติสัญญาในโลก ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะ...(ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๙๔/๔๔๑)

อนภิรติชาดก : มี ๒ ชาดก ความหมายชาดกต่างกัน และเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนภิรติชาดก : ชาดกว่าด้วยบุรุษไม่ควรถือโกรธหญิง มีเนื้อความอธิบายว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์สอนศิษย์โพธิสัตว์ ให้วางเฉยต่อภรรยาผู้ชอบประพฤติทุศีล เพราะธรรมชาติหญิงอุปมาดังแม่น้ำ หนทาง โรงสุรา สภา และบ่อน้ำดื่ม ซึ่งเป็นของสาธารณะ บัณฑิตทั้งหลายจึงไม่ควรถือโทษโกรธหญิง (ขุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๖๕/๒๗)

2.อนภิรติชาดก :ชาดกว่าด้วยจิตขุ่นมัวและไม่ขุ่นมัว มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์สอนศิษย์ผู้หนึ่งให้ตัดความกังวลในเรื่องครอบครัว จะได้เกิดปัญญาในการสาธยายมนตร์ ท่านเปรียบเทียบกับน้ำที่ขุ่นไม่ใส บุคคลย่อมมองไม่เห็นสิ่งที่อยู่ในน้ำ มีปลาและเต่าเป็นต้นได้ ฉันใด เมื่อจิตขุ่นมัว บุคคลย่อมมองไม่เห็นประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น ฉันนั้น แต่ถ้าน้ำใส คนย่อมมองเห็นสิ่งที่อยู่ในน้ำ มีปลาและเต่าเป็นต้น ฉันใด เมื่อจิตไม่ขุ่นมัว บุคคลย่อมมองเห็นประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น ฉันนั้น คนจึงควรชำระจิตของตนให้ผ่องใสอยู่เสมอ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๖๙/๘๒)

อนภิรติภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุผู้ไม่ยินดี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุผู้ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ว่า ความอิ่มในกามทั้งหลาย มีไม่ได้ด้วยกหาปณะที่หลั่งมาดังห่าฝน กามทั้งหลายมีสุขน้อย มีทุกข์มาก บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว ย่อมไม่ยินดีในกามทั้งหลายแม้ที่เป็นทิพย์ สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ยินดีในความสิ้นตัณหา (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๖/๙๑)

อนภิรติสูตร : พระสูตรว่าด้วยอนภิรติสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีอนภิรติสัญญา(ความหมายรู้ความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง)ย่อมมีผลมาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๑/๑๙๕)

อนริยธรรม : ธรรมที่ไม่ใช่อริยะ, ธรรมอันไม่ประเสริฐ, ธรรมที่ไม่ดี ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) ๒. มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด) ๓. มิจฉาวาจา (เจรจาผิด) ๔. มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด) ๕. มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด) ๖. มิจฉาวายามะ (พยายามผิด) ๗. มิจฉาสติ (ระลึกผิด) ๘. มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด) ๙. มิจฉาญาณะ (รู้ผิด) ๑๐. มิจฉาวิมุตติ (หลุดพ้นผิด), มีปรากฏในอริยธัมมสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอริยธรรมและอนริยธรรมแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า อนริยธรรม อะไรบ้าง

SAMPLE

คือ ๑. มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ ๑๐. มิจฉาวิมุตติ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อนริยธรรม... (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๕/๒๘๕), ส่วนในอริยธัมมสูตร (อีกสูตรหนึ่ง) อนริยธรรม ได้แก่ ธรรมไม่ดี ๑๐ ประการ คือ ๑. ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ๒. อทินนาทาน (การลักทรัพย์) ๓. กาเมสุมิจฉาจาร (การประพฤติผิดในกาม) ๔. มุสาวาท (การพูดเท็จ) ๕. ปิสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด) ๖. ผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ) ๗. สัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) ๘. อภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) ๙. พยาบาท (ความคิดร้าย) ๑๐. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๙/๓๓๑)

อนริยปริเยสนา : การแสวงหาอันไม่ประเสริฐ, การแสวงหาที่ไม่ถูกต้อง, การแสวงหาที่ไม่ดี, ในอรรถกถา ท่านหมายถึงการแสวงหาของเหล่าชนผู้ไม่ใช่พระอริยะ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๕๕/๔๔๗) ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...อนริยปริเยสนา ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ๑. ตนเองเป็นผู้มีความแก่เป็นธรรมดาย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความแก่เป็นธรรมดา ๒. ตนเองเป็นผู้มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ๓. ตนเองเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดาย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความตายเป็นธรรมดา ๔. ตนเองเป็นผู้มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดาย่อมแสวงหาแต่สิ่งที่มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา...(องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๕๕/๓๗๒)

อนริยโวหาร : วิธีการพูดของผู้มิใช่อริยะ, โวหารอันไม่ประเสริฐ, มีปรากฏในสังคีติสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนริยโวหาร(วิธีการพูดของผู้มิใช่อริยะ) ๔ (ได้แก่) ๑. มุสาวาท (พูดเท็จ) ๒. ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด) ๓. ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ) ๔. สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ)...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๙๕), ส่วนในอรรถกถาท่านอธิบายว่า อนริยโวหาร หมายถึงถ้อยคำของเหล่าชนผู้ไม่ใช่พระอริยะ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๕๐/๔๔๖) ซึ่งมี ๘ ประการ ได้แก่ ๑. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น ๒. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าได้ฟัง ๓. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ ๔. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้ ๕. การกล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น ๖. การกล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง ๗. การกล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ ๘. การกล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ (องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๖๖/๓๖๙)

อนริยโวหารสูตร : พระสูตรว่าด้วยอนริยโวหาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนริยโวหาร ๘ คือ (๑) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น (๒) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าได้ฟัง (๓) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ (๔) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้ (๕) กล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น (๖) กล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง (๗) กล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ (๘) กล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๗/๓๖๙)

SAMPLE

อนวัชชพละ : กำลังแห่งการกระทำที่ไม่มีโทษ, กำลังคือกรรมที่ไม่มีโทษ ได้แก่ กำลังสุจริต หรือ กำลังความบริสุทธิ์ หมายถึง กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมอันบริสุทธิ์ ได้แก่ ความประพฤติและหน้าที่การงานสุจริต ไม่มีข้อบกพร่องเสียหาย พูดจริง มีเหตุผล มุ่งดี ไม่รุกรานให้ร้ายใคร ทำการด้วยเจตนาบริสุทธิ์; เป็นหนึ่งในบรรดาพละ ๔ มีปรากฏในสติพลสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พละ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สติพละ (กำลังคือสติ) ๒. สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ) ๓. อนวัชชพละ (กำลังคือกรรมที่ไม่มีโทษ) ๔. สังคหพละ (กำลังคือการสงเคราะห์)...(องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๕๓/๒๑๕), ในขณะที่พลสูตร ท่านอธิบายไว้ว่า...อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษ ประกอบด้วยวจีกรรมที่ไม่มีโทษ ประกอบด้วยมโนกรรมที่ไม่มีโทษ นี้เรียกว่าอนวัชชพละ...(องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๕/๔๓๙), และในพลกถา ท่านอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า...ชื่อว่าอนวัชชพละ เพราะในเนกขัมมะไม่มีโทษแม้น้อยหนึ่ง เพราะละกามฉันทะได้แล้ว...เพราะในอพยาบาทไม่มีโทษแม้น้อยหนึ่ง เพราะละพยาบาทได้แล้ว...เพราะในอาโลกสัญญาไม่มีโทษแม้น้อยหนึ่ง เพราะละถีนมิทธะได้แล้ว...เพราะในอวิกเขปะไม่มีโทษแม้น้อยหนึ่ง เพราะละอุทธัจจะได้แล้ว ...เพราะในธัมมววัตถานไม่มีโทษแม้น้อยหนึ่ง เพราะละวิจิกิจฉาได้แล้ว...เพราะในญาณไม่มีโทษแม้น้อยหนึ่งเพราะละอวิชชาได้แล้ว...เพราะในปามุชชะไม่มีโทษแม้น้อยหนึ่ง เพราะละอรติได้แล้ว...เพราะในปฐมฌานไม่มีโทษแม้น้อยหนึ่ง เพราะละนิวรณ์ได้แล้ว ฯลฯ ชื่อว่าอนวัชชพละ เพราะในอรหัตตมรรคไม่มีโทษแม้น้อยหนึ่ง เพราะละกิเลสทั้งปวงได้แล้ว นี้เป็นอนวัชชพละ...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๖)

อนวัชชสุข : สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ, สุขเกิดจากกรรมที่ไม่มีโทษ ได้แก่ สุขอันเกิดจากการที่ตนประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษ วจีกรรมที่ไม่มีโทษ และมโนกรรมที่ไม่มีโทษ, เป็นหนึ่งในบรรดาสุขของคฤหัสถ์ ๔ ประการ มีปรากฏในอานัณยสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...คหบดี สุข ๔ ประการนี้ คฤหัสถ์ผู้บริโภคกามพึงได้รับตามกาล ตามสมัย สุข ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์) ๒. โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์) ๓. อานัณยสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) ๔. อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ)...(องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕), อนวัชชสุขนี้ มีอธิบายเพิ่มเติมในสูตรว่า...อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษ วจีกรรมที่ไม่มีโทษ และมโนกรรมที่ไม่มีโทษ เขาได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เราประกอบด้วยกายกรรม

SAMPLE

ที่ไม่มีโทษ วจีกรรมที่ไม่มีโทษ มโนกรรมที่ไม่มีโทษ' นี้เรียกว่า อนวัชชสุข...(องฺ. จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖)

อนวัญญัตติปฏิสังยุตตวิตักกะ : ความตรึกเกี่ยวด้วยความไม่ต้องการให้ใครดูหมิ่น, ความตรึกโดยความดำริผิดที่อาศัยเรือนในเพราะความไม่อยากให้ใครดูหมิ่นนั้น มีปรากฏในขุททกวัตถุวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...บุคคลบางคนในโลกนี้ รำพึงว่า คนเหล่าอื่นอย่าได้ดูหมิ่นเราโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา หรือโดยปฏิภาณ ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริผิดที่อาศัยเรือนในเพราะความไม่อยากให้ใครดูหมิ่นนั้น นี้เรียกว่า อนวัญญัตติปฏิสังยุตตวิตักกะ... (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๙๐/๕๖๐)

อนวัญญาตมทะ : ความเมาเพราะไม่ถูกใครดูหมิ่น, ความเมาอันเกิดจากความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความที่ไม่มีใครดูหมิ่น, มีปรากฏในขุททกวัตถุวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนวัญญาตมทะ เป็นไฉน ความเมา กิริยาที่เมา ภาวะที่เมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความที่ไม่มีใครดูหมิ่น นี้เรียกว่า อนวัญญาตมทะ...(อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๘)

อนวัฏฐิตสูตร :พระสูตรว่าด้วยความไม่มั่นคง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖ ย่อมสามารถทำสังขารทั้งปวงให้หมดเขตจำกัด(หมายถึงไม่จำกัดเขตอย่างนี้ว่า สังขารประมาณเท่านี้ไม่เที่ยง นอกนี้จะชื่อว่าไม่เที่ยงก็หามิได้) แล้วทำอนิจจสัญญาให้ปรากฏได้ อานิสงส์ ๖ นั้น คือ (๑) สังขารทั้งปวงจักปรากฏเป็นของไม่มั่นคง (๒) ใจจักไม่ยินดีในโลกทั้งปวง (๓) ใจจักออกไปจากโลกทั้งปวง (๔) ใจจักน้อมไปสู่นิพพาน (๕) สังโยชน์ทั้งหลายจักถึงการละได้(๖) จักประกอบด้วยสามัญญะ (คือความเป็นสมณะได้แก่อริยมรรค) อันยอดเยี่ยม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๒/๖๒๔)

อนวัสสุตบรรยาย : ปริยายที่ไม่ถูกกิเลสรั่วรด ได้แก่ เหตุแห่งความเป็นผู้ไม่ซุ่มด้วยกิเลส, ในอรรถกถา ท่านหมายถึงเหตุแห่งความเป็นผู้ไม่ซุ่มด้วยกิเลส (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๑๓, สำ.ฏีกา. (บาลี) ๒/๒๔๓/๔๐๓) มีปรากฏในอวัสสุตปริยายสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ท่านพระมหาโมคคัลลานะเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวดังนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำของท่านพระมหาโมคคัลลานะแล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวดังนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ผมจักแสดงอวัสสุต

บรรยายและอนวัสสุตบรรยายแก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี ผมจักกล่าว...(สำ.สพา. (ไทย) ๑๘/๒๔๓/๒๔๗), ในพระสูตรท่านอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับอนวัสสุตบรรยายว่า เหตุแห่งความเป็นผู้ไม่ชุ่มด้วยกิเลส คือ การที่ภิกษุสามารถครอบงำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ และธรรมที่เป็นบาปอกุศลได้อย่างเด็ดขาด

อนสนะ : ความเฉื่อยชาทางกาย, ในอภิธานวรรณนาอธิบายว่าได้แก่การอดอาหาร ซึ่งหมายถึงการเข้าจำศีล การอยู่สมาทานศีล (อุโบสถ); ส่วนในอรรถกถา ท่านหมายถึงความเฉื่อยชาทางกายของผู้กินอาหารอิ่มแล้วต้องการจะนอนเพราะเมาอาหาร (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๐๖/๔๐) อันเป็นหนึ่งในบรรดาเหตุให้เกิดอาพาธสำหรับมนุษย์ที่มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี มีปรากฏในจักกวัตติสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี จักมีอาพาธ ๓ อย่าง คือ (๑) อิจฉา (๒) อนสนะ (๓) ชรา เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ชมพูทวีปนี้ จักมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ บ้าน นิคมและราชธานีมีทุกระยะชั่วไก่บินตก เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ชมพูทวีปนี้ จักดูประหนึ่งอเวจีนรกที่แออัดยัดเยียดไปด้วยผู้คนทั้งหลาย เหมือนป่าไม้อ้อ หรือป่าไม้แก่น ฉะนั้น...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๖/๗๗)

อนังคณสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ท่านพระสารีบุตรแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบแก่ภิกษุทั้งหลาย ปรารภภิกษุผู้ไม่ได้บวชด้วยศรัทธาแล้วกลายเป็นผู้โอ้อวดเป็นต้น พระสารีบุตรกล่าวว่า กิเลสเพียงดังเนิน ได้แก่ความโกรธและความขุ่นใจที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนาว่า ขอให้เราไม่ถูกโจทด้วยอาบัติ ขอให้พระศาสดาตรัสถามเรา ขอให้ภิกษุอื่นแวดล้อมเรา ขอให้เราได้อาสนะ น้ำและบิณฑบาตที่ดี ขอให้เราได้อนุโมทนา ขอให้เราได้แสดงธรรม ขอให้ผู้อื่นสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเรา ขอให้เราได้ปัจจัย ๔ อันประณีต และได้กล่าวถึงบุคคล ๔ ประเภท คือ

๑. ผู้มีกิเลสเพียงดังเนิน แต่ไม่รู้ตัวว่ามี

๒. ผู้มีกิเลสเพียงดังเนินและรู้ตัวว่ามี

๓. ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน แต่ไม่รู้ตัวว่าไม่มี

๔. ผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินและรู้ตัวว่าไม่มี

จากนั้น ท่านพระสารีบุตรได้อธิบายเพื่อตอบปัญหาของท่านพระมหาโมคคัลลานะ ในเรื่องบุคคลทั้ง ๔ ประเภทนั้น ดังนี้

SAMPLE

ประเภทที่ ๑ ชื่อว่าต่ำทราม เพราะความไม่รู้ตัวนั้นจึงทำให้เขาไม่มีฉันทะพยายามที่จะละกิเลสเหล่านั้น เขาจึงมีกิเลสเพียงดังเนินต่อไป และจะมีจิตเศร้าหมองตายไป เหมือนภาชนะสำริดเปื้อนฝุ่นสนิมจับเกรอะกรัง

ประเภทที่ ๒ ชื่อว่าประเสริฐ เพราะมีนัยตรงกันข้ามจากประเภทที่ ๑

ประเภทที่ ๓ ชื่อว่าต่ำทราม เพราะเขาจะมนสิการสุภนิมิต ซึ่งเป็นเหตุให้กิเลสเพียงดังเนินกลับเกิดขึ้นได้อีก และจะทำให้เขามีจิตเศร้าหมองตายไป

ประเภทที่ ๔ ชื่อว่าประเสริฐ เพราะมีนัยตรงกันข้ามจากประเภทที่ ๓

เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวจบ ท่านพระมหาโมคคัลลานะขออนุญาตกล่าวเสริมด้วยอุปมาโวหารว่า ท่านพระสารีบุตรถากกิเลสของภิกษุผู้ออกบวชโดยไม่มีศรัทธาแล้วกลายเป็นผู้โอ้อวดเป็นต้นคิดวนเวียนไปมาแต่สิ่งที่ผิดธรรม เป็นคนโง่เขลาเบาปัญญาออกได้แล้ว เหมือนบุตรช่างรถถากไม้คดมีปมให้เป็นล้อรถที่ดีใช้การได้ดังใจนึกของนายช่างรถผู้เชี่ยวชาญ ส่วนภิกษุทั้งหลายที่ออกบวชด้วยศรัทธามีจริยาวัตรดี เมื่อได้ฟังธรรมบรรยายนี้แล้วต่างยินดีชื่นชมที่ท่านพระสารีบุตรช่วยให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรมได้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๗/๔๔)

อนัจฉริยคาถา : คาถาอันไม่น่าอัศจรรย์, มีปรากฏในพรหมยาจนกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ...ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ้งต่อเรา ข้อนั้นก็จะพึงเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา อนึ่งเล่าอนัจฉริยคาถาเหล่านี้ที่ไม่เคยทรงสดับมาก่อน ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาค...(วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑, ๔/๘/๑๓), ในมหาปทานสูตร (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๕/๓๖,๑๐/๖๕/๓๗,๑๐/๖๗/๓๘), ก็มีความหมายเดียวกัน, และในพรหมายาจนสูตร (สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๒๙) ก็เช่นเดียวกัน

อนัชชวะ : ความไม่ซื่อตรง, ภาวะที่ไม่ซื่อตรง; ความคด, ความงอ, ความโกง, มีปรากฏในขุททกวัตถุวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนัชชวะ เป็นไฉน ความไม่ซื่อตรง ภาวะที่ไม่ซื่อตรง ความคด ความงอ ความโกง นี้เรียกว่า อนัชชวะ...(อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๐๒/๕๖๔)

อนัญญถตา : ความไม่เป็นอย่างอื่น, มีปรากฏในปัจจยสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ตถาคตรู้บรรลุธาตุนั้น ครั้นรู้ บรรลุแล้ว จึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย และกล่าวว่า เธอทั้งหลายจงดูเถิด ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมีในกระบวนการนี้ ตถตา (ความเป็นอย่างนั้น) อวิตถตา (ความไม่คลาดเคลื่อน) อนัญญถตา (ความไม่เป็นอย่างอื่น) อิทัปปัจจยตา (ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้)...(สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๕)

SAMPLE

อนัญญถวาที : ผู้มีปกติกล่าวไม่เป็นอย่างอื่น, พระอรรถกถาจารย์หมายถึงตรัสเรื่องจริงแท้ไม่เป็นอย่างอื่น (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๘๓/๖๖-๖๗) มีปรากฏในปุคคลกถา ซึ่งท่านปรวาทีกล่าวถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าพระผู้มีพระภาคทรงเป็นสัจจวาที กาลวาที ภูตวาที ตถวาที อวิตถวาที อนัญญถวาที...(อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๒๙/๑๐๑), ซึ่งมีปรากฏในที่หลายแห่งใน อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๓๑/๑๐๒, ๓๗/๒๓๕/๑๐๕, ๓๗/๒๓๗/๑๐๗, แ๓๗/๒๓๘/๑๐๘

อนัญญาตัญญัสสามีติ : ความเป็นใหญ่แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมรรคญาณ, มีปรากฏในปทโสธนมูลจักกวาร (อภิ.ย. (ไทย) ๓๙/๑๑๕/๒๐๕) และสุทธินทริยมูลจักกวาร (อภิ.ย. (ไทย) ๓๙/๑๖๑/๒๓๘) ซึ่งท่านกล่าวว่าเป็นอินทรีย์คืออินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้ เป็นหนึ่งในบรรดาอินทรีย์ ๓ ประการ คือ ๑. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่มิได้รู้) ๒. อัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง) ๓. อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว)

อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ : อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้, เป็นหนึ่งในบรรดาอินทรีย์ ๓ ประการ คือ ๑. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่มิได้รู้) ๒. อัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง) ๓. อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว), ในอรรถกถา ท่านหมายถึงอินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่า 'เราจักรู้อมตบท (นิพพาน) หรืออริยสัจธรรม ๔ ที่ยังมิได้รู้ ยังมิได้บรรลุ' คำนี้เป็นชื่อของโสดาปัตติมัคคญาณ (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๒/๒๓๗), มีปรากฏในสังคีติสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อินทรีย์ ๓ (คือ) ๑. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่มิได้รู้) ๒. อัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ โสดาปัตติผลญาณ) ๓. อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว)...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในอินทริยสูตร (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๒/๔๑๗), สุตมยญาณนิทเทส (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๑๒), อาสวักขยญาณนิทเทส (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๗/๑๖๕), ขณะที่ในจิตตุปปาทกัณฑ์ (อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๙๖/๙๓) ท่านอธิบายว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญา

SAMPLE

ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคเพื่อรู้ธรรมที่ยังไม่เคยรู้ เพื่อเห็นธรรมที่ยังไม่เคยเห็น เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่เคยบรรลุ เพื่อทราบธรรมที่ยังไม่เคยทราบ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่เคยทำให้แจ้งนั้น ๆ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าอนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์; นอกจากนี้ ยังมีปรากฏใน อินทริยวิภังค์ (อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๑), อินทรีย์ทุกมูลกนัย (อภ.ธา. (ไทย) ๓๖/๕๔/๑๕,๓๖/๑๘๒/๔๑,๓๖/๑๙๒/๔๕,๓๖/๒๐๐/๔๘,๓๖/๒๔๐/๖๒)

อนัตตฉันทาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละฉันทะเป็นต้นในอายตนะภายในที่เป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับสูตรที่ ๑-๓ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า ล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า ล้วนเป็นอนัตตา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๗๔-๑๗๖/๒๐๔)

อนัตตธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีอนัตตาเป็นธรรมดา มี ๓ สูตร ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนัตตธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีอนัตตาเป็นธรรมดา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งมารสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๗๗/๒๖๕)

2.อนัตตธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้ขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อ เพื่อจะได้ฟังแล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีอนัตตาเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘๙/๒๗๑)

3.อนัตตธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับออยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้เข้ามาเฝ้าว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีอนัตตาเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๐๑/๒๗๖)

อนัตตนิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่เนื่องด้วยอัตตา ภิกษุหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทูลถามปัญหาและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนคำว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นคำว่า สิ่งใดไม่เนื่องด้วยอัตตา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๙/๑๐๙)

อนัตตลักขณวัตถุ : เรื่องอนัตตลักษณะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่าเมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่าธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา

SAMPLE

เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๗๙/๑๑๘)

อนัตตลักขณสูตร : พระสูตรว่าด้วยลักษณะแห่งอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันได้ตรัสกับพระปัญจวัคคีย์ว่า ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา หากขันธ์ ๕ นี้เป็นอัตตา ก็จะไม่เจ็บ ไม่ป่วย และบุคคลพึงบังคับได้ดั่งใจหวัง จึงไม่ควรเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา แต่ควรเห็นขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ทั้งหมดนั่นว่าไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอนัตตลักขณสูตรนี้จบแล้ว พระปัญจวัคคีย์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ อันเป็นเหตุให้ปัญจวัคคีย์ก็มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๙/๙๔)

อนัตตลักขณสูตร : สูตรว่าด้วยลักษณะแห่งอนัตตา, เป็นพระธรรมเทศนากัณฑ์ที่ ๒ ภายหลังการตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ได้ตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์หลังจากพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ณ ป่าอิสิปตนมิคทายวัน (ปัจจุบันคือสารนาถ) เมืองพาราณสี (สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๖), สาระสำคัญของพระสูตร คือ รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณเป็นอนัตตา ถ้ารูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้ ...อย่าได้เป็นอย่างนั้น ก็เพราะรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณของเราจงเป็นอย่างนี้ ...อย่าได้เป็นอย่างนั้น หลังจากที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสอนัตตลักขณสูตรนี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็มีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเวยยากรณ์นี้อยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น ครั้งนั้น มีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก รวมเป็น ๖ องค์

SAMPLE

อนัตตสัญญา : ความหมายรู้ความเป็นอนัตตา, กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง , มีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ๑. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญอนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) ๒. ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญอนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง)...(ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๐/๘๖), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๔,๑๑/๓๕๗/๔๐๑, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๒๕๔/๑๙๖, องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๖๓/๕๐,๒๐/๔๖๔/๕๐,๒๐/๔๖๕/๕๐,๒๐/๔๖๖/๕๐, ในปฐมสัญญาสูตร (องฺ.ปญฺจก. (ไทย)๒๒/๖๑/๑๑๐) และทุติยสัญญาสูตร (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๖๒/๑๑๑) ได้แก่ สัญญา ๕ ประการ คือ ๑. อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) ๒. อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง) ๓. มรณสัญญา (กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา) ๔. อาหาเร ปฏิกูลสัญญา (กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร) ๕. สัพพโลเก อนภิรติสัญญา (กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏใน องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๐๔/๖๒๕,๒๒/๑๑๒/๖๓๓, และ องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๑/๔๒๘,๒๓/๓/๔๓๔,๒๓/๒๗/๔๒

อนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นอนัตตา มี ๑๐ สูตร แปลความหมายสูตรเหมือนกัน ๘ สูตร ต่างกัน ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนัตตสูตร : พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมเป็นอนัตตา จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔/๒๘)

2.อนัตตสูตร ภิกษุหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทูลถามปัญหาและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนคำว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นคำว่า สิ่งใดเป็นอนัตตา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๘/๑๐๘)

3.อนัตตสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในขันธ์ ๕ นั้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกุกกุพสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๓/๒๓๔)

SAMPLE

4.อนัตตสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละราคะในขันธ์ ๕ นั้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกุกกุพสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๔/๒๓๕)

5.อนัตตสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกุกกุพสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๕/๒๓๕)

6.อนัตตสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่เป็นอนัตตา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งมารสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๗๖/๒๖๕)

7.อนัตตสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้ขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อ เพื่อจะได้ฟังแล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่เป็นอนัตตา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘๘/๒๗๑)

8.อนัตตสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับออยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้เข้ามาเฝ้าว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่เป็นอนัตตา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๐๐/๒๗๕)

9.อนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอนัตตสัญญา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทรงแสดงเนื้อหาสาระของสูตรนี้โดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นคำว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๔/๑๙๖)

10.อนัตตสูตร :พระสูตรว่าด้วยความเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่เป็นไปไม่ได้และฐานะที่เป็นไปได้ มีเนื้อความเหมือนในอนิจจสูตร ต่างกันเพียงประการที่ ๑ ของแต่ละฝ่าย ฝ่ายที่เป็นไปไม่ได้เปลี่ยนจาก “พิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นของเที่ยง” เป็น “พิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงว่าเป็นอนัตตา” และฝ่ายที่เป็นไปได้ เปลี่ยนจาก “พิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นของไม่เที่ยง” เป็น “พิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงว่าเป็นอนัตตา” (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๐/๖๒๒)

อนัตตา : มิใช่ตัวตน,ความเป็นธรรมชาติมิใช่ตัวตนแห่งรูปเป็นต้น,ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา ถือเป็นกฎธรรมชาติที่ไม่มีใครสามารถฝ่าฝืนได้, เป็นหนึ่งในบรรดากฎไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ภาวะที่ไม่เที่ยง ทุกขัง ภาวะที่แปรเปลี่ยนไป และอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน คือ หาตัวตนมิได้ ไม่เป็นไปในอำนาจ บังคับ

ไม่ได้ ควบคุมไม่ได้ ไม่ดำรงอยู่สภาพเดิมตลอดเวลา, มีปรากฏในอนัตตลักขณสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในรูปว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็น อย่างนั้น...(วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗,๔/๒๐/๒๘), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในมหามาลุงกยสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีอยู่ในปฐมฌานนั้นโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดุจโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นสิ่งคอยก่อความเดือดร้อน เป็นที่ทำให้ขัดข้อง เป็นดุจคนฝ่ายอื่น เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลาย เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอย่อมทำจิตให้ักลับจากธรรมเหล่านั้น...(ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๓/๑๔๗), และยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๙๐/๑๐๒,๑๔/๔๒๒/๔๘๐, สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๖/๑๓๓, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๔๓/๒๓๔,๑๗/๑๔๔/๒๓๕,๑๗/๑๔๕/๒๓๕,๑๗/๑๔๙/๒๓๗, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑/๑,๑๘/๒/๑,๑๘/๓/๑,๑๘/๔/๑, และ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕

อนัตตานุปัสสนา : การพิจารณาเห็นอนัตตา, มีปรากฏในมหาปัญญากถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนิจจานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาอย่างไหนให้เต็มรอบ ทุกขานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาอย่างไหนให้เต็มรอบ อนัตตานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาอย่างไหนให้เต็มรอบ นิพพิทานุปัสสนาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำปัญญาอย่างไหนให้เต็มรอบ...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๕๓๗, นอกจากนี้ ในสุตมยญาณนิทเทส (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๙/๑๖,๓๑/๑๘/๒๖,๓๑/๒๒/๓๑) ก็มีปรากฏคำนี้เช่นกัน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนิจจานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) ควรรู้ยิ่ง ทุกขานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นทุกข์) ... อนัตตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นอนัตตา) ...นิพพิทานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย) ... วิราคานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด) ... นิโรธานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความดับ) ...; นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในวิโมกขกถานิทเทสว่าอนัตตานุปัสสนาเป็นญาณมีความเย็นใจอย่างยอดเยี่ยมพ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อน และความกระวนกระวายเพราะอัตตา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสีติสิยาวิโมกข์ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑๖/๓๕๘,๓๑/๒๒๒/๓๗๔, ๓๑/๒๒๗/๓๘๓), ในอตีตารัมมณติกะ (อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๓๑/๕๘๑, ๔๑/๑๙/๖๒๓

SAMPLE

อนัตตานุปัสสนาญาณ : ญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา, มีปรากฏในวิโมกขกถานิทเทส ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนิจจานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) พ้นจากนิจจสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ ทุกขานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์) พ้นจากสุขสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ อนัตตานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา) พ้นจากอัตตสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

อนัตตานุปัสสนายถาภูตญาณ : ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา, มีปรากฏในวิโมกขกถานิทเทสดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าเที่ยง เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ ทุกขานุปัสสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าสุข เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ อนัตตานุปัสสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าอัตตา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์... (ขุ.ป. (ไทย)๓๑/๒๑๕/๓๕๗)

อนัตตานุปัสสีสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรต่างกัน และเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนัตตานุปัสสีสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้พิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมา ... เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ๗ จำพวกเหมือนในอนิจจานุปัสสีสูตร ต่างกันแต่บุคคลเป็นผู้พิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา มีสัญญาว่าเป็นอนัตตา รู้ว่าเป็นอนัตตาในสังขารทั้งปวงอยู่ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๘/๒๗)

2.อนัตตานุปัสสีสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงพิจารณาให้เห็นอนัตตาในขันธ์ ๕ ซึ่งจะทำให้พ้นจากขันธ์ ๕ พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๙/๒๓๗)

อนัตถปุจฉกพราหมณวัตถุ :เรื่องอนัตถปุจฉกพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พราหมณ์ว่า การชนะตนของบุคคลผู้ฝึกตนดีแล้วประพฤติสำรวมเป็นนิตย์นั่นแลประเสริฐกว่าการชนะผู้อื่น เทวดา คนธรรพ์ มาร หรือพรหม ไม่อาจทำชัยชนะของบุคคลเช่นนั้นให้กลับแพ้ได้เลย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๖๒)

อรรถกถาอธิบายว่า ผู้ฝึกตนดี ในที่นี้หมายถึงผู้ไม่มีกิเลส (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๙๗)

SAMPLE

อนัตถวาที : ผู้มีปกติกล่าวไม่อิงอรรถ เพราะพูดแต่เรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่พูดเรื่องที่เป็นประโยชน์, มีปรากฏในอกุสลมูลสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...เพราะบุคคลนี้ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ให้เสียทรัพย์ ติเตียน หรือขับไล่ โดยอวดอ้างว่า เรามีกำลัง ทรงพลังบ้าง เขาเมื่อถูกว่ากล่าวด้วยเรื่องที่เป็นจริงก็ปฏิเสธ ไม่ยอมรับ เมื่อถูกว่า กล่าวด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง กลับไม่พยายามที่จะปฏิเสธเรื่องนั้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ เรื่องนี้จึงไม่จริง ไม่แท้...(องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๖)

อนันตคุณ : คุณอันหาที่สิ้นสุดมิได้, มีคุณอันอนันต์, มีคุณมากล้น, มีปรากฏในกาพุทายีเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ทรงเป็นสัพพัญญู ทรงมีอัธยาศัยเอ็นดู เป็นที่สั่งสมแห่งอนันตคุณ ทรงพิจารณาด้วยพระญาณนั้นแล้ว จึงทรงแสดงธรรมที่ประเสริฐ...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๗/๓๑๓)

อนันตจักรวาล : จักรวาลอันไม่มีที่สิ้นสุด, จักรวาลมีมากมายนับไม่ถ้วน, มีปรากฏในรตนจังกมนกัณฑ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สิ่งที่นับไม่ได้ มีที่สุด ที่บุคคลรู้ไม่ได้ ๔ อย่าง คือ (๑) หมู่สัตว์ (๒) อากาศ (๓) อนันตจักรวาล (๔) พระพุทธญาณที่หาประมาณมิได้ สิ่งเหล่านี้อันใครๆ ไม่อาจรู้แจ้งได้...(ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๖๔/๕๖๔)

อนันตชลิ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า อนันตชลิ, เป็นอดีตชาติของพระภาชนทายกเถระ อันเป็นผลมาจากการถวายภาชนะแด่ภิกษุสงฆ์เสมอๆ, มีปรากฏในภาชนทายกเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ในกัปที่ ๕๓ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระนามว่าอนันตชลิ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗/๔๐๐)

อนันตชินะ : ผู้มีชัยชนะอันหาที่สุดมิได้, เป็นพระนามหนึ่งขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งอุปกาชีวกเป็นผู้ถวายพระนาม, มีปรากฏในปัญจวัคคิยกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อุปกาชีวกทูลว่า อาวุโส ท่านสมควรเป็นพระอนันตชินะตามที่ท่านประกาศ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนเหล่าใดได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระชินะเช่นเรา อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว เพราะฉะนั้นเราจึงชื่อว่าพระชินะ...(วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑/๑๗)

อนันตปายี, นก : ชื่อนกกาน้ำตัวหนึ่ง, นกกาน้ำที่ดื่มน้ำอยู่เสมอ, ที่ได้ชื่อนี้เพราะกินไม่รู้จักอิ่ม จึงต้องการจะดื่มน้ำในมหาสมุทร มีปรากฏในสมุททชาดก ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ข้าพเจ้าเป็นนกชื่ออนันตปายี ปรากฏไปทั่วทุกทิศว่า เป็นผู้ไม่รู้จักอิ่ม ต้องการจะดื่มสมุทรสาคร อันเป็นเจ้าแห่งแม่น้ำลำธาร...(ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๗/๑๕๑)

SAMPLE

อนันตยสะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอนันตยสะ, เป็นชื่อในอดีตชาติของพระสกจิตตนิยเถระ ผู้ซึ่งได้นำไม้ไผ่มาทำเป็นสถูปแล้ว โปรยดอกไม้ต่าง ๆ ลงได้ไหว้พระสถูปที่ข้าพเจ้าสร้างแล้ว เหมือนได้อภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเฉพาะพระพักตร์ มีปรากฏในสกจิตตนิยเถราปทาน ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ในกัปที่ ๘๐ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอนันตยสะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔...(ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕/๒๐๒)

อนันตรปัจจัย : สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างคั่น หมายถึงสภาวธรรมที่มีความสามารถทำให้ธรรมอื่นที่เป็นสภาคะกับตนเกิดขึ้นในระยะถัดจากตน ได้แก่ นามขันธ์ที่กำลังดับ เมื่อนามขันธ์อย่างใดอย่างหนึ่งดับลง ก็จะเปิดโอกาสให้นามขันธ์ดวงใหม่เกิดขึ้นแทน เหมือนกับการเสด็จสวรรคตของพระเจ้าแผ่นดินย่อมเปิดโอกาสให้พระราชโอรสได้รับการอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบแทนพระองค์, ปัจจัยโดยเป็นภาวะต่อเนื่องไม่มีช่องระหว่าง, อนันตรปัจจัย มีองค์ประกอบคือ ปัจจัย (สภาวธรรมที่ทำหน้าที่ฝ่ายเหตุในลักษณะที่เปิดโอกาสให้ธรรมอื่นเข้ามาแทนที่ตนซึ่งได้แก่จิตและเจตสิกทั้งหมด เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) ปัจจยุปบัน (สภาวธรรมอันเป็นผลของอนันตรปัจจัย ได้แก่ จิตและเจตสิกดวงที่เกิดใหม่ทั้งหมด รวมทั้งจุติจิตของพระอรหันต์ด้วย) และปัจจนีกะ (สภาวธรรมที่ไม่จัดเข้าในอนันตรปัจจยุปบัน), มีปรากฏในอนาคตญาณกถาตอนที่ท่านสกวาที ถามถึงว่าอนาคตญาณนั้นรู้ความเป็นเหตุปัจจัย ความเป็นอารัมมณปัจจัย ความเป็นอธิปติปัจจัย ความเป็นอนันตรปัจจัย ความเป็นสมนันตรปัจจัย ที่เป็นอนาคตได้ใช่ไหม (อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๓๙/๔๖๘), และในปัจจยนิทเทส ก็มีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...อนันตรปัจจัย ได้แก่ จักขุวิญญาณธาตุและสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้นเป็นปัจจัยแก่มโนธาตุและสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยมโนธาตุนั้นโดยอนันตรปัจจัย...(อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๔/๓), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ดังใน อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๕๖/๒๙, ๔๐/๗๓/๓๗, ๔๐/๒๕๔/๑๓๕, ๔๐/๓๑๔/๑๘๔, ๔๐/๓๒๐/๑๙๔, ๔๐/๓๔๗/๒๑๖, ๔๑/๖/๓๑๑, ๔๑/๑๑/๒๓๐, ๔๑/๒๖/๑๔๑, ๔๑/๗๗/๒๐๓, ๔๑/๗๙/๖๑, ๔๑/๘๓/๒๗๙, ๔๒/๒๒/๒๑๖, ๔๒/๒๔/๑๓

อนันตริยกรรม : กรรมที่ต้องรับผลกรรมทันทีไม่มีระหว่าง, กรรมหนัก เช่น ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา เป็นต้น คือผู้ใดทำเข้าแล้ว แม้จะทำกรรมดีต่างๆ ลบล้าง ก็ไม่อาจลบล้างได้ ผู้นั้นตายลง จะได้รับผลของกรรมนี้ทันที ไม่มีผลของกรรมอื่นมาคั่นในระหว่าง, เป็นกรรมหนักที่สุดฝ่ายบาปอกุศล ซึ่งให้ผลทันที มี ๕ อย่าง ได้แก่ ๑) มาตุฆาต

SAMPLE

(ฆ่ามารดา) ๒) ปิตุฆาต (ฆ่าบิดา) ๓) อรหันตฆาต (ฆ่าพระอรหันต์) ๔) โลหิตุปบาท (ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตห้อขึ้นไป) ๕) สังฆเภท (ยังสงฆ์ให้แตกกัน, ทำลายสงฆ์); มีปรากฏในทุติยภาณวาร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่เทวทัตผู้มีจิตคิดร้าย คิดฆ่า ทำโลหิตของตถาคตให้ห้อ นี้เป็นอนันตริยกรรมข้อที่ ๑... (วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๔๑/๑๙๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๙๓/๖๑๗, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๖/๑๕๙, อภิ.ธา. (ไทย) ๓๖/๑๔/๑๕๒, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๐๘/๕๔๓, ๓๗/๖๖๐/๗๑๓, ๓๗/๘๕๘/๘๙๓

อนันตรูปนิสสยปัจจัย : สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังอันหาระหว่างมิได้, ปัจจัยที่เป็นเครื่องหนุนหรือกระตุ้นเร้าอันหาระหว่างมิได้, อนันตรูปนิสสยปัจจัยคล้ายกับอนันตรปัจจัย แต่ต่างกันที่อนันตรูปนิสสยปัจจัยสามารถเป็นปัจจัยเกื้อหนุนได้ในฐานะที่มีกำลังแรงส่งที่ค่อนข้างจะรุนแรงกว่า, เป็นหนึ่งในบรรดาอุปนิสสยปัจจัย ๓ อย่าง ได้แก่ อารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยะ; มีปรากฏในทัสสเนนปหาตัพพติกะ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคโดยอุปนิสสยปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ อารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยะ...(อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๘๓/๒๐๗)

อนันตรูปนิสสยะ : สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังอันหาระหว่างมิได้, ปัจจัยที่เป็นเครื่องหนุนหรือกระตุ้นเร้าอันหาระหว่างมิได้, เป็นหนึ่งในบรรดาอุปนิสสยปัจจัย ๓ อย่าง ได้แก่ อารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยะ; มีปรากฏในสังกิลิฏฐติกะ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลสโดยสมนันตรปัจจัย ฯลฯ เป็นปัจจัยโดยสหชาตปัจจัย เป็นปัจจัยโดยอัญญมัญญปัจจัย เป็นปัจจัยโดยนิสสยปัจจัย เป็นปัจจัยโดยอุปนิสสยปัจจัย มี ๓ อย่าง คือ อารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยะ...(อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๔/๘๘๗), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๑๖/๘๘๙, ๔๐/๕๓/๖๗๒, ๔๐/๕๕/๖๗๔, ๔๐/๖๑/๘๒๙, ๔๐/๑๐๒/๗๕๗, ๔๐/๑๐๔/๗๕๙, ๔๐/๔๒๓/๒๗๑, ๔๑/๓๓/๑๔๕, ๔๑/๑๐๒/๘๑, ๔๒/๒๘/๑๔, ๔๒/๓๙/๑๒๖, ๔๒/๗๘/๓๑๐, ๔๔/๑๖/๖, ๔๔/๗๗/๒๕

อนันตวาทิฏฐิ : ความเห็นว่าอัตตาและโลกไม่มีที่สุด, เป็นหนึ่งในบรรดาทิฏฐิ ๖๒, มีปรากฏในขุททกวัตถุวิภังค์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนันตวาทิฏฐิ เป็นไฉน ความเห็นว่า อัตตาและโลกไม่มีที่สุด ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ฯลฯ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อนันตวาทิฏฐิ... (อภิ.ป. (ไทย) ๓๕/๘๙๘/๕๖๓)

อนันตวาสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่มีที่สุด พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า โลกไม่มีที่สุด เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๗/๒๙๘)

อนันตะ : ไม่สิ้นสุด, หาที่สุดมิได้, นิพพานชื่อว่าเป็นอนันตะ, ในอรรถกถา ท่านอธิบายว่าหมายถึงไม่มีที่สุด เพราะไม่มีการเกิดขึ้นและการดับไป (ม.มู.อ. (บาลี)๒/๕๐๔/๓๒๑) มีปรากฏในพรหมนิมันตนิกสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ท่านผู้นิรทุกข์ ถ้าเพราะท่านรู้นิพพานที่สัตว์เสวยไม่ได้โดยความที่สิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งทั้งปวง ถ้อยคำของท่าน อย่าได้ว่าง อย่าได้เปล่าเสียเลย' นิพพานที่ผู้บรรลุจะพึงรู้แจ้งได้ เป็นอนิทัสสนะ เป็นอนันตะ(ไม่สิ้นสุด) มีรัศมีกว่าสิ่งทั้งปวง สัตว์เสวยไม่ได้โดยความที่ดินเป็นดิน...(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๐๔/๕๔๒)

อนาคต,อนาคตกาล : เวลาที่ยังไม่มาถึง, กาลข้างหน้า, เป็นหนึ่งในบรรดากาล ๓ คือ อดีตกาล อนาคตกาล และปัจจุบันกาล มีปรากฏในมหาสีหนาทสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ตถาคตรู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยฐานะ โดยเหตุตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยฐานะ โดยเหตุตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของตถาคตที่ตถาคตอาศัยแล้ว ปฏิญญาฐานะที่องอาจ บันลือสีหนาท ประกาศพรหมจักร ในบริษัท...(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๕), นอกจากนี้ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๖๑/๓๙๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๔/๒๕๒, ๑๓/๓๓๕/๔๐๕, ๑๓/๔๘๒/๖๑๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๘๖/๙๗, ๑๔/๘๖/๙๘, ๑๔/๑๘๔/๒๒๑, ๑๔/๒๗๔/๓๒๑, สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐/๑๐, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๓/๓๕๕, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๘๑/๒๕๘, ๒๑/๑๙๖/๒๙๙, ๒๑/๑๙๙/๓๑๓, ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๒๙/๓๖๐, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๘/๑๙, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑/๒, ๑๓/๒/๒, ๑๓/๑๑๒/๑๒๔, และ ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๓/๔๑๘

อนาคตญาณ : ญาณในอนาคต, ในอรรถกถา ท่านอธิบายว่าหมายถึงญาณที่หยั่งรู้อนาคต (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๔๓๙/๒๑๓) ซึ่งท่านปรวาที (ภิกษุในนิกายอันธกะ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๔๓๙/๒๑๓)) มีความเห็นว่า อนาคตญาณ สามารถรู้อนาคตทั้งใกล้ตัว (อนนฺตร) และไกลตัว (อนฺตร) ได้ทั้งหมด ซึ่งต่างกับความเห็นของสก

วาทีที่เห็นว่า อนาคตญาณสามารถรู้อนาคตได้เฉพาะไกลตัวเท่านั้น คำว่า ใกล้ตัว หมายถึงไม่มีช่องว่างระหว่างขณะจิตหนึ่งกับอีกขณะจิตหนึ่ง เช่น โคตรภูจิตกับมัคคจิต ส่วนคำว่า ไกลตัว หมายถึงช่วงขณะจิตที่มีภวังคจิตหรือวิถีจิตอื่นคั่น (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๔๓๙/๒๑๓), มีปรากฏในอนาคตญาณกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนาคตญาณนั้นรู้อนาคตได้โดยมูล โดยเหตุ โดยแหล่งกำเนิด โดยต้นกำเนิด โดยบ่อเกิด โดยสมุฏฐาน โดยเหตุเครื่องหล่อเลี้ยง โดยอารมณ์ โดยปัจจัย โดยสมุทัยใช่ไหม...(อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๔๓๙/๔๖๗)

อนาคตธรรม : ธรรมอันจะมีในอนาคต, ธรรมที่ยังมาไม่ถึง, มีปรากฏในอนาคตารัมมณกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...หากจิตมีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ได้ ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า จิตที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ เป็นสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้ คำของท่านที่ว่า จิตที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ เป็นสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้ จึงผิด ก็หรือว่าหากจิตเป็นสภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ท่านก็ไม่ควรยอมรับว่า จิตมีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ คำของท่านที่ว่า จิตที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ จึงผิด...(อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๕๖๐/๖๑๑), และนอกจากนี้ ยังมีปรากฏในอตีตารัมมณติกะ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สภาวธรรมที่เป็นเหตุซึ่งมีอดีตธรรมเป็นอารมณ์อาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุซึ่งมีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย มี ๓ วาระ... (อภิ.ป. (ไทย) ๔๔/๔๘๔/๑๘๙)

อนาคตภยสูตร : พระสูตรว่าด้วยภัยในอนาคต มี ๔ สูตร ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนาคตภยสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้อยู่ป่า เมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคต ๕ คือ (๑) พิจารณาเห็นว่า บัดนี้ เราอยู่ป่าผู้เดียว งูพึงกัด แมงป่องพึงต่อย หรือตะขาบพึงกัดก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย พึงมีอันตราย เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียร (๒) พิจารณาเห็นว่า บัดนี้ เราอยู่ป่าผู้เดียว พึงพลาดหกล้มก็ได้ ภัตตาหารที่ฉันแล้ว ไม่พึงย่อยก็ได้ ดี เสมหะ หรือลมมีพิษดังศัสตราพึงกำเริบก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย ... (๓) พิจารณาเห็นว่า บัดนี้ เราอยู่ป่าผู้เดียว พึงพบสัตว์ร้าย สัตว์เหล่านั้นพึงทำร้ายเราถึงตายก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย พึงมีอันตราย เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียร (๔) พิจารณาเห็นว่า บัดนี้ เราอยู่ป่าผู้เดียว พึงพบคนร้าย พวกคนร้ายนั้นพึงปลิดชีวิตเราเสียก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย ... (๕) พิจารณาเห็นว่า บัดนี้ เราอยู่ป่าผู้เดียว พวกอมนุษย์ที่ดุร้าย พึงปลิดชีวิตเราเสียก็ได้ เพราะเหตุนั้น เราพึงตาย พึงมีอันตราย เอาเถอะ เราจะปรารภความเพียร ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มี

SAMPLE

ความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๗/๑๓๘)

2.อนาคตภยสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒)พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นภัยในอนาคต ๕ คือ (๑) พิจารณาเห็นว่า บัดนี้ เรายังเป็นคนหนุ่มแน่น แต่ยังมีสมัยที่ชราจะถูกต้องกายนี้ได้ การที่คนแก่จะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย ทั้งจะอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด ก็มิใช่ทำได้ง่าย เราจะรีบปรารภความเพียร (๒) พิจารณาเห็นว่า บัดนี้ เรามีอาพาธน้อย แต่ยังมีสมัยที่พยาธิจะถูกต้องกายนี้ได้ การที่บุคคลเจ็บไข้จะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ... (๓) พิจารณาเห็นว่า บัดนี้ ภิกษาหาได้ง่าย สะดวกแก่การแสวงหาเลี้ยงชีพ แต่ยังมีสมัยที่ภิกษาหาได้ยาก ไม่สะดวกแก่การแสวงหาเลี้ยงชีพ คนทั้งหลายพากันอพยพไปในที่มีอาหารดี ทำให้อยู่กันอย่างพลุกพล่าน เมื่อเป็นเช่นนั้น การที่จะมนสิการ...(๔) พิจารณาเห็นว่า บัดนี้ คนทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน ไม่วิวาทกัน แต่ก็ยังมีสมัยที่จะมีภัย คนทั้งหลายพากันอพยพไปในที่ปลอดภัย ทำให้อยู่กันอย่างพลุกพล่าน เมื่อเป็นเช่นนั้น การที่จะมนสิการ... (๕) พิจารณาเห็นว่า บัดนี้ สงฆ์พร้อมเพรียงกัน ไม่วิวาทกัน แต่ยังมีสมัยที่สงฆ์จะแตกแยกกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น การที่จะมนสิการถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มิใช่ทำได้ง่าย ทั้งจะอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด ก็มิใช่ทำได้ง่าย ฉะนั้น เราจะรีบปรารภความเพียร ควรเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๘/๑๔๐)

3.อนาคตภยสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภัย ๕ ยังไม่เกิดขึ้นในปัจจุบัน แต่จักเกิดขึ้นในอนาคต เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภัยเหล่านั้นเสีย คือ (๑) ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล (ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา) ให้ผู้อื่นบวชแล้วไม่สามารถแนะนำในอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ ซึ่งเป็นเหตุให้พระธรรมวินัยเลอะเลือน (๒) ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ให้นิสสัยแก่ผู้อื่นแล้วไม่สามารถแนะนำในอธิศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ ซึ่งเป็นเหตุให้พระธรรมวินัยเลอะเลือน (๓) ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา แสดงอภิธัมมกถา (กถาว่าด้วยธรรมอันยอดเยี่ยม เช่น กถาว่าด้วยศีล) เวทัลลกถา ถลำลงสู่ธรรมดำก็จักไม่รู้ตัว ซึ่งเป็นเหตุให้พระธรรมวินัยเลอะเลือน (๔) ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่พระตถาคตตรัสไว้ล้ำลึก

SAMPLE

ก็ไม่ตั้งใจฟัง และไม่ให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรอยู่ภายนอกเป็นสาวกภาษิต กลับตั้งใจฟังเป็นอย่างดีและให้ความสำคัญธรรมว่า ควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ ซึ่งเป็นเหตุให้พระธรรมวินัยเลอะเลือน (๕) ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เป็นผู้มักมาก ย่อหย่อน จักไม่ปรารภความเพียร คนรุ่นหลังก็จักพากันตามอย่าง ซึ่งเป็นเหตุให้พระธรรมวินัยเลอะเลือน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เวทัลลกถา คือกถาที่เจือด้วยญาณประกอบด้วยเวทคือปีติและโสมนัสที่เกิดจากความเข้าใจธรรมเทศนา ถึงกับแสดงความชื่นชมแล้วถามปัญหาต่อไปอีก (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๗๙/๔๐)

4.อนาคตภยสูตร (จตุตถ) (สูตรที่ ๔) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภัย ๕ คือ (๑) ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักชอบจีวรที่สวยงาม ละความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ละเสนาสนะอันเงียบสงัด ไปรวมกันอยู่ที่หมู่บ้าน นิคม และเมืองหลวง แสวงหาจีวรด้วยวิธีการที่ไม่เหมาะสมหลายอย่าง (๒) ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักชอบบิณฑบาตที่มีรสอร่อย ละความเป็นผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ละเสนาสนะอันเงียบสงัด ... แสวงหาบิณฑบาตด้วยวิธีการที่ไม่เหมาะสมหลายอย่าง (๓) ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักชอบเสนาสนะที่สวยงาม ละการอยู่ป่าเป็นวัตร ละเสนาสนะอันเงียบสงัด ...แสวงหาเสนาสนะ... (๔) ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักคลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานา และสามเณร เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็พึงหวังได้ว่า เธอเหล่านั้นจักไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ ต้องอาบัติเศร้าหมองบางอย่าง หรือบอกลาสิกขา (๕) ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักคลุกคลีกับคนวัดและสามเณร เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็พึงหวังได้ว่า เธอเหล่านั้นจักบริโภคของที่สะสมไว้หลายอย่าง จักทำนิมิตอย่างหยาบไว้ที่แผ่นดินบ้าง ที่ปลายของเขียวบ้าง ยังไม่เกิดขึ้นในปัจจุบัน แต่จักเกิดขึ้นในอนาคต เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภัยเหล่านั้นเสีย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๐/๑๔๖)

อนาคตภัย : ภัยที่ยังมาไม่ถึง, ภัยที่จะเกิดขึ้นในครั้งหน้า, ในจูฬธัมมสมาทานสูตรท่านหมายถึง อนาคตภัยในกามทั้งหลาย ได้แก่ หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรก เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อน ในที่ที่ตนเกิดนั้น, ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...ท่านสมณพราหมณ์พวกนั้นเมื่อเห็นอนาคตภัยในกามทั้งหลาย จึงกล่าวถึงการละกามทั้งหลาย บัญญัติการกำหนดรู้กามทั้งหลาย (อันที่จริง) การได้สัมผัสแขนอันมีขนอ่อนนุ่มของนางปริพาชิกานี้เป็นความสุข แล้วก็ถึงความเป็นผู้ดื่มด่ำในกามทั้งหลาย ครั้นถึงความเป็นผู้ดื่มด่ำในกาม

ทั้งหลาย หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เสวยทุกขเวทนาอันแรงกล้าเผ็ดร้อน ในที่ที่ตนเกิดนั้น...(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๘/๕๐๙)

อนาคตอัทธา : อนาคตกาล, กาลเวลาที่ยังมาไม่ถึง, ในการบรรยายตามนัยพระสูตรว่า เวลาหลังจากจุติ ชื่อว่าอนาคตอัทธา; ส่วนตามการบรรยายตามนัยอภิธรรม ได้แก่ เวลาที่ยังไม่ถึงขณะแม้ทั้ง ๓ (อุปปาทักขณะ ฐิติขณะ ภังคขณะ) ชื่อว่าอนาคตอัทธา, มีปรากฏในสังคีติสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อัทธา (กาล) ๓ (ได้แก่) ๑. อตีตอัทธา (อดีตกาล) ๒. อนาคตอัทธา (อนาคตกาล) ๓. ปัจจุปปันนอัทธา (ปัจจุบันกาล)...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕)

อนาคตังสญาณ : ญาณในอนาคต, ญาณเป็นเครื่องรู้อนาคต,ในอรรถกถา ท่านอธิบายว่าหมายถึงญาณที่หยั่งรู้อนาคต (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๔๓๙/๒๑๓), ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต, มีปรากฏในทสุตตรสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ธรรม ๓ ประการ ที่ควรให้เกิดขึ้น คืออะไร คือ ญาณ ๓ ได้แก่ ๑. อตีตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต) ๒. อนาคตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต) ๓. ปัจจุปปันนังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน)...(ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๔), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ อภิ.ป. (ไทย) ๔๐/๙/๘๘๒, ๔๐/๑๐/๘๘๒, ๔๐/๓๙/๖๖๕, ๔๐/๔๐/๖๖๕, ๔๐/๔๑/๖๖๖, ๔๐/๕๒/๘๑๘, ๔๐/๕๓/๘๑๘, ๔๐/๕๔/๘๑๙, ๔๐/๙๒/๗๔๗, ๔๐/๙๓/๗๔๘, ๔๐/๔๐๔/๒๕๘, ๔๐/๔๐๖/๒๕๙, ๔๐/๔๐๘/๒๕๙

อนาคตังสญาณปัจจเวกขณะ : การพิจารณาญาณเป็นเครื่องรู้อนาคต, การพิจารณาญาณเครื่องหยั่งรู้อนาคต, มีปรากฏในปริตตารัมมณติกะ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... สภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์โดยอธิปติปัจจัย มีอย่างเดียว คือ อารัมมณาธิปติ ได้แก่ บุคคลพิจารณาปฐมฌานปัจจเวกขณะให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ฯลฯ พิจารณาอนาคตังสญาณปัจจเวกขณะให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ยินดีเพลิดเพลินขันธ์ที่เป็นปริตตะซึ่งมีมหัคคตะเป็นอารมณ์ให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น...(อภิ.ป. (ไทย) ๔๑/๑๘/๔๗๑)

อนาคตารัมมณปัญญา : ปัญญาที่รู้ชัดอารมณ์ในอนาคต, ปัญญาที่รู้ชัดอารมณ์อันยังมาไม่ถึง, มีปรากฏในญาณวิภังค์ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนาคตารัมมณปัญญาเป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ปรารภสภาวธรรมที่เป็นอนาคตเกิดขึ้น นี้เรียกว่า อนาคตารัมมณปัญญา... (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๘๗/๕๐๘)

อนาคามิเถรวัตถุ : เรื่องพระอนาคามีเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นศิษย์ของพระผู้บรรลุอนาคามิผลว่า ภิกษุผู้เกิดฉันทะในธรรม ที่

ใคร ๆ บอกไม่ได้ มีใจได้สัมผัสแล้วและมีจิตไม่เกาะเกี่ยวในกามทั้งหลาย เรียกว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๘/๑๐๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรม หมายถึงนิพพาน คำว่า มีใจได้สัมผัสแล้ว หมายถึงมีใจได้สัมผัสมรรคผลเบื้องต่ำ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล คำว่า ด้วยอำนาจอนาคามิมรรค จึงมีจิตไม่เกาะเกี่ยวในกามทั้งหลาย คำว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบน หมายถึงจะบังเกิดในสุทธาวาสชั้นสูงขึ้นไปตามลำดับ คือบังเกิดในชั้นอวิหา จนถึง ชั้นอกนิฏฐา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๔๔)

อนาคามิผล : คุณวิเศษในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผลอันพระอนาคามีพึงเสวย, เรียกว่าอริยผล เป็นผลอันเกิดจากการบำเพ็ญสมณธรรม ซึ่งผู้บรรลุถึงอนาคามิผลนี้เรียกว่าพระอนาคามี สามารถละกิเลสที่เรียกว่าโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ)ได้เด็ดขาด ๕ ข้อ คือ ๑) สักกายทิฏฐิ - มีความเห็นว่าร่างกายนี้เป็นของเรา มีความยึดมั่นถือมั่นในระดับหนึ่ง ๒) วิจิกิจฉา - มีความสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๓) สีลัพพตปรามาส - ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร หรือนำศีลและพรตไปใช้เพื่อเหตุผลอื่น ไม่ใช่เพื่อเป็นปัจจัยแก่การสิ้นกิเลส เช่นการถือศีลเพื่อเอาไว้ข่มไว้ด่าคนอื่น การถือศีลเพราะอยากได้ลาภสักการะเป็นต้น ซึ่งรวมถึงความเชื่อถือในพิธีกรรมที่งมงายด้วย ๔) กามราคะ - มีความติดใจในกามคุณ และ ๕) ปฏิฆะ – มีความกระทบกระทั่งในใจ; เป็นหนึ่งในบรรดา อริยผล ๔ คือ มีปรากฏในโลหิจจสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สมณะหรือพราหมณ์ในโลกนี้จะพึงบรรลุกุศลธรรม เมื่อบรรลุแล้วไม่ควรสอนคนผู้อื่น เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้ เปรียบเหมือนบุคคลผู้ตัดเครื่องจองจำเก่าออกแล้ว สร้างเครื่องจองจำใหม่ขึ้นมาแทน เราเรียกข้อเปรียบเทียบอย่างนี้ว่าเป็นความโลภอันชั่วร้าย เพราะไม่มีผู้รับคำสอนใดจะช่วยผู้สอนได้ ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ชื่อว่า ทำความเดือดร้อนให้แก่เหล่ากุลบุตรผู้อาศัยธรรมวินัยที่เราแสดงแล้วบรรลุคุณวิเศษ คือ ทำให้แจ้งโสดาปัตติผลบ้าง ทำให้แจ้งสกทาคามิผลบ้าง ทำให้แจ้งอนาคามิผลบ้าง ทำให้แจ้งอรหัตตผลบ้าง...(ที.สี. (ไทย) ๙/๕๑๑/๒๒๕, ที.สี. (ไทย) ๙/๕๑๒/๒๒๖), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๙/๔๒๘, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๖, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๕/๓๕, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙๕/๒๕๓, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๘/๒๙๙, และ องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๗๕/๒๔,๒๐/๑๗๖/๒๔,๒๐/๑๗๗/๒๔,๒๐/๑๗๘/๒๔

SAMPLE

อนาคามิผลสมาบัติ : สมาบัติคืออนาคามิผล, ในอรรถกถา ท่านอธิบายว่า พระอริยบุคคลเข้าถึงอนาคามิผลสมาบัติเป็นพระอนาคามีแล้วเข้านิโรธสมาบัติ ออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว จึงบรรลุเป็นพระอรหันต์ (ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙๙–๕๐๐), คำศัพท์นี้มีปรากฏในญาณกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...โสดาปัตติมรรคควรรู้ยิ่ง โสดาปัตติผลสมาบัติ ... สกทาคามิมรรค ...สกทาคามิผลสมาบัติ ... อนาคามิมรรค ... อนาคามิผลสมาบัติ ... อรหัตตมรรค ...อรหัตตผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง...(ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๙/๒๖)

อนาคามิผลสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนาคามิผลสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๓/๕๗๗)

2.อนาคามิผลสูตร : พระสูตรว่าด้วยอนาคามิผล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุยังละธรรม ๖ ไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุอนาคามิผลได้ ต่อเมื่อละได้แล้ว จึงอาจบรรลุอนาคามิผลได้ ธรรม ๖ ประการ คือ (๑) ความไม่มีศรัทธา (๒) ความไม่มีหิริ (๓) ความไม่มีโอตตัปปะ (๔) ความเกียจคร้าน (๕) ความหลงลืมสติ (๖) ความมีปัญญาทราม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๕/๕๘๔)

อนาคามิมรรค : มรรคที่ทำให้กลับมาเกิดในโลกนี้แล้วไม่เวียนกลับมาเกิดอีก, มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ ได้แก่ ๑) สักกายทิฏฐิ - มีความเห็นว่าร่างกายนี้เป็นของเรา มีความยึดมั่นถือมั่นในระดับหนึ่ง ๒) วิจิกิจฉา - มีความสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๓) สีลัพพตปรามาส - ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร หรือนำศีลและพรตไปใช้เพื่อเหตุผลอื่น ไม่ใช่เพื่อเป็นปัจจัยแก่การสิ้นกิเลส เช่นการถือศีลเพื่อเอาไว้ข่มไว้ด่าคนอื่น การถือศีลเพราะอยากได้ลาภสักการะเป็นต้น ซึ่งรวมถึงความเชื่อถือในพิธีกรรมที่งมงายด้วย ๔) กามราคะ - มีความติดใจในกามคุณ และ ๕) ปฏิฆะ – มีความกระทบกระทั่งในใจ; เป็นหนึ่งในบรรดา อริยมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค (มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานทีแรก, มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส) ๒. สกทาคามิมรรค (มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง) ๓. อนาคามิมรรค (มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้อง

ต่ำได้ทั้ง ๕ ข้อ ๔. อรหัตตมรรค (มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐), คำศัพท์นี้มีปรากฏในญาณกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...โสดาปัตติมรรคควรรู้ยิ่ง โสดาปัตติผลสมาบัติ ... สกทาคามิมรรค ... สกทาคามิผลสมาบัติ ... อนาคามิมรรค ... อนาคามิผลสมาบัติ ... อรหัตตมรรค ...อรหัตตผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง... (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๙/๒๖), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๓๒, ๓๑/๒๒๑/๓๗๒, ๓๑/๒๒๒/๓๗๔, และ อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๙๑/๔๐๕, ๓๗/๖๖๓/๗๑๖, ๓๗/๘๑๐/๘๔๖

อนาคามี,อนาคามีบุคคล :ผู้ไม่กลับมา, บุคคลผู้ไม่กลับมาอีก, บุคคลผู้บรรลุเป็นอนาคามี, ในสมัยพุทธกาลมีอนาคามีบุคคล ได้แก่ ท่านจิตตคฤหบดี ท่านอุคคคฤหบดี เป็นต้น, อริยบุคคลผู้สามารถละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ ได้แก่ ๑) สักกายทิฏฐิ - มีความเห็นว่าร่างกายนี้เป็นของเรา มีความยึดมั่นถือมั่นในระดับหนึ่ง ๒) วิจิกิจฉา - มีความสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๓) สีลัพพตปรามาส - ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร หรือนำศีลและพรตไปใช้เพื่อเหตุผลอื่น ไม่ใช่เพื่อเป็นปัจจัยแก่การสิ้นกิเลส เช่นการถือศีลเพื่อเอาไว้ข่มไว้ด่าคนอื่น การถือศีลเพราะอยากได้ลาภสักการะเป็นต้น ซึ่งรวมถึงความเชื่อถือในพิธีกรรมที่งมงายด้วย ๔) กามราคะ - มีความติดใจในกามคุณ และ ๕) ปฏิฆะ – มีความกระทบกระทั่งในใจ, ท่านผู้เป็นพระอนาคามีแล้วจะไม่เวียนกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก; เป็นหนึ่งในบรรดา อริยบุคคล ๔ ได้แก่ ๑) โสดาบัน (ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว, ผู้ถึงกระแส) ๒) สกทาคามี (ท่านผู้บรรลุสกทาคามิผลแล้ว, ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว) ๓) อนาคามี (ท่านผู้บรรลุอนาคามิผลแล้ว, ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก) ๔) อรหันต์ (ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว, ผู้ควร ผู้หักกำแห่งสงสารแล้ว); มีปรากฏในปาราชิกกัณฑ์ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...รูปโน้นเป็นพระสกทาคามี รูปโน้นเป็นพระอนาคามี รูปโน้นเป็นพระอรหันต์ รูปโน้นได้วิชชา ๓ รูปโน้นได้อภิญญา ๖ เมื่อพูดอย่างนี้ พวกคฤหัสถ์ก็คงจะพอใจถวายบิณฑบาตแก่พวกเรา โดยวิธีนี้พวกเราจะพร้อมเพรียงกัน ร่วมใจกัน ไม่ทะเลาะกัน อยู่จำพรรษาอย่างผาสุกและบิณฑบาตไม่ลำบาก...(วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๓/๑๗๘), มีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔/๓๓๘, ๑๐/๔๐๔/๓๓๙, ๑๐/๔๐๔/๓๔๐, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๓๗/๑๒๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๔/๒๑๔, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๕, สำ.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๖, ๑๗/๑๒๓/๒๑๘, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๗/๘๔, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๑/๑๖๘, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๓๑/๒๐๑, ๒๑/๑๗๑/๒๔๑, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๖๗/๑๑๕, อภิ.ย. (ไทย) ๓๘/๑๓๐/

๖๕๕, ๓๘/๒๕/๕๔๘, ๓๘/๑๒๘/๖๕๒, ๓๘/๓๑/๕๕๕, ๓๘/๓๕/๕๖๑, ๓๘/๖๕/๕๙๓, ๓๘/๘๙/๖๑๓, ๓๘/๒๘๖/๗๙๔, ๓๘/๓๑๙/๘๒๓, ๓๘/๓๒๐/๘๒๓, ๓๘/๓๒๐/๘๒๔, ๓๘/๓๒๐/๘๒๕, ๓๘/๓๒๐/๘๒๖

อนาคามี, พระอริยบุคคล : พระอนาคามี, พระอริยบุคคลผู้สามารถละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ ได้แก่ ๑) สักกายทิฏฐิ - มีความเห็นว่าร่างกายนี้เป็นของเรา มีความยึดมั่นถือมั่นในระดับหนึ่ง ๒) วิจิกิจฉา - มีความสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๓) สีลัพพตปรามาส - ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างงมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร หรือนำศีลและพรตไปใช้เพื่อเหตุผลอื่น ไม่ใช่เพื่อเป็นปัจจัยแก่การสิ้นกิเลส เช่นการถือศีลเพื่อเอาไว้ข่มไว้ด่าคนอื่น การถือศีลเพราะอยากได้ลาภสักการะเป็นต้น ซึ่งรวมถึงความเชื่อถือในพิธีกรรมที่งมงายด้วย ๔) กามราคะ - มีความติดใจในกามคุณ และ ๕) ปฏิฆะ – มีความกระทบกระทั่งในใจ, ท่านผู้เป็นพระอนาคามีแล้วจะไม่เวียนกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก; เป็นหนึ่งในบรรดา อริยบุคคล ๔ ได้แก่ ๑) โสดาบัน (ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว, ผู้ถึงกระแส) ๒) สกทาคามี (ท่านผู้บรรลุสกทาคามิผลแล้ว, ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว) ๓) อนาคามี (ท่านผู้บรรลุอนาคามิผลแล้ว, ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก) ๔) อรหันต์ (ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว, ผู้ควร ผู้หักกำแห่งสงสารแล้ว); มีปรากฏในสักกสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... สาวกของเราในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจปฏิบัติตามที่เราพร่ำสอนอยู่ตลอด ๙ ปี ... ๘ ปี ... ๗ ปี ... ๖ ปี ... ๕ ปี ... ๔ ปี ...๓ ปี ... ๒ ปี ... ๑ ปี พึงเป็นผู้เสวยความสุขอย่างแน่นอนอยู่ตลอด ๑๐๐ ปีก็มี ๑๐,๐๐๐ ปีก็มี ๑๐๐,๐๐๐ ปีก็มี และสาวกของเรานั้นแล เป็นสกทาคามีก็มี เป็นอนาคามีก็มี...(องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๖/๑๐๑), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในปัพพัชชาสูตร (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๙/๑๒๗), โกกาลิกสูตร (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๑), และในกรชกายสูตร (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑๙/๓๖๕)

อนาคารมุนี : ผู้รู้ซึ่งไม่มีเรือน, ในมหาวิยูหสุตตนิทเทส ท่านหมายถึงมุนีผู้ประกอบด้วยโมเนยยธรรม ๓ ประการ คือ (๑) โมเนยยธรรมทางกาย (๒) โมเนยยธรรมทางวาจา (๓) โมเนยยธรรมทางใจ ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...อาคารมุนี เป็นอย่างไร คือ บุคคลผู้ครองเรือน เห็นทาง(นิพพาน)แล้ว รู้แจ้งหลักคำสอนแล้ว เหล่านี้ ชื่อว่าอาคารมุนี อนาคารมุนี เป็นอย่างไร คือ บุคคลผู้เป็นบรรพชิต เห็นทาง(นิพพาน)แล้ว รู้แจ้งหลักคำสอนแล้ว เหล่านี้ ชื่อว่าอนาคารมุนี...(ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔๙/๔๐๐); เป็นหนึ่งในบรรดามุนี ๖ จำพวก คือ ๑. อาคารมุนี ๒. อนาคารมุนี ๓. เสขมุนี ๔. อเสขมุนี ๕. ปัจเจกมุนี ๖. มุนิมุนี, และนอกจากนี้ ยังมีปรากฏ

ในเมตตคูมาณวปัญหานิทเทส (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๘) ซึ่งมีเนื้อหาในความหมายเดียวกัน

อนาคาริกมิตร : มิตรผู้ไม่มีเรือน, มิตรผู้ไม่ครองเรือน, ในขัคควิสาณสุตตนิทเทส ท่านหมายถึงภิกษุในพระพุทธศาสนา ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...อนาคาริกมิตร เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นที่รัก พอใจ เป็นที่เคารพ ควรยกย่อง พูดเป็น ทนฟังถ้อยคำได้ กล่าวถ้อยคำได้ลึกซึ้ง และไม่ชักนำไปในเรื่องไม่สมควร ชักชวน(ให้บำเพ็ญ)ในทางอธิสีล ชักชวนให้หมั่นเจริญสติปัฏฐาน ๔ ชักชวนให้หมั่นเจริญ สัมมัปปธาน ๔ ฯลฯ อิทธิบาท ๔ ฯลฯ อินทรีย์ ๕ ฯลฯ พละ ๕ ฯลฯ โพชฌงค์ ๗ ฯลฯ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ชื่อว่าอนาคาริกมิตร...(ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๒๓/๔๐๙, ๓๐/๑๖๑/๕๐๐) เป็นหนึ่งในบรรดามิตร มิตรมี ๒ จำพวก คือ ๑. อาคาริกมิตร (มิตรครองเรือน) ๒. อนาคาริกมิตร (มิตรไม่ครองเรือน)

อนาคาริยวินัย : วินัยสำหรับผู้ไม่มีเรือน, วินัยสำหรับผู้ไม่ครองเรือน, ในจูฬหัตถิปโทปมสูตร ท่านหมายถึงวินัยของภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา, ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...สมณบัณฑิตเหล่านั้นผู้ได้รับบรรพชาจากพระสมณโคดมในอนาคาริยวินัยนั้นแล้ว หลีกออก(จากหมู่) ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานก็ได้ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน...(ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘๙/๓๒๐)

อนาจาร : ความประพฤติไม่เหมาะสม, ความประพฤติชั่ว, ความประพฤติน่าอับอาย, ในมหิสชาดก ท่านหมายถึงการประทุษร้ายมิตร ดังมีปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า...ก็เมื่อเจ้าลิงตัวนี้เข้าใจว่ากระบือตัวอื่นเหมือนข้าพเจ้าจักกระทำอนาจารอย่างนี้ กระบือเหล่านั้นก็จักฆ่ามันเสียในที่นั้น ข้าพเจ้าจักพ้นจากปาณาติบาต...(ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๘๔/๑๓๙), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในสุตตันตภาชนีย์ ซึ่งท่านหมายถึงการไม่ประพฤติตามศีลทั้งหมด ดังมีข้อความตอนหนึ่งว่า...คำว่า ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร อธิบายว่า อาจาระก็มี อนาจาระก็มี ใน ๒ อย่างนั้น อนาจาระ เป็นไฉน ความล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา ทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่า อนาจาระ ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดก็เรียกว่า อนาจาระ... (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๓/๓๘๗)

อนาถบิณฑิก, เศรษฐี,อนาถบิณฑิกเศรษฐี :เศรษฐีชื่อว่าอนาถบิณฑิกะ, เศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถี ผู้ได้สมญานามว่าอนาถบิณฑิกะ เพราะเป็นคนมีจิตเมตตาชอบทำบุญให้ทานแก่คนยากจนอนาถา ท่านจึงมีชื่อปรากฏว่า อนาถปิณฑิกะ ซึ่งแปลว่าผู้มีก้อนข้าวเพื่อคนไม่มีที่พึ่ง, เดิมท่านก็เกิดในตระกูลมหาเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี

บิดาชื่อว่า สุมนะ มีทรัพย์สมบัติมากมายมหาศาล เมื่อเกิดมาแล้วบรรดาหมู่ญาติได้ตั้งชื่อให้ว่าสุทัตตะ ภรรยาท่านคือนางบุญญลักขณา มีบุตร ๑ คน คือ นายกาละ และมีธิดา ๓ คน คือ มหาสุภัททา จุลลสุภัททา และสุมนา, ท่านได้บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างมากมายยิ่ง มีการสร้างวัดเชตวันเป็นต้น (โดยใช้เงินถึง ๑๘ โกฏิ เพื่อซื้อสวนเจ้าเชตเพื่อสร้างเป็นสังฆาราม อีก ๑๘ โกฏิ เป็นค่าก่อสร้าง และอีก ๑๘ โกฏิ ใช้ในการฉลองสมโภชวิหาร รวมทั้งสิ้น ๕๔ โกฏิ และพระพุทธองค์ประทับ ณ วัดนี้นานถึง ๑๙ พรรษา) จนได้รับเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าสาวกทั้งปวงด้านการให้ทาน, ท่านได้บรรลุโสดาบัน หลังจากที่ท่านป่วยหนักและได้ฟังธรรมจากท่านสารีบุตรและท่านอานนท์จบแล้วจึงได้ทำกาลกิริยาแล้วบังเกิดเป็นเทพบุตรในหมู่เทพชั้นดุสิต มีปรากฏในอนาถปิณฑิโกวาทสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปฏิจจสมุปบาทแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว...(สำ.นิ. (ไทย)๑๖/๑/๑, ๑๖/๑๑/๑๗,๑๖/๔๑/๘๓,๑๖/๕๑/๙๙), นอกจากนี้ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑/๑, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑/๕๗, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๖/๗๙, ๒๐/๓๗/๘๐, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๔/๒๔๙, ๑/๒๖๙/๒๙๑, ๑/๒๘๓/๓๑๕, ๑/๒๙๐/๓๒๘, ๒/๔๗๑/๙๒, ขุ.ชา.ติก. (ไทย) ๒๗/๑๐๒/๑๔๓, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๖/๕๒๔, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๘๘/๕๔๕, และใน อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๐๒/๘๔๐

อนาถบิณฑิกคหบดี,อนาถบิณฑิกะ, คหบดี :คหบดีชื่อว่าอนาถบิณฑิกะ ท่านเกิดในตระกูลมหาเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี บิดาชื่อว่า สุมนะ มีทรัพย์สมบัติมากมายมหาศาล เมื่อเกิดมาแล้วบรรดาหมู่ญาติได้ตั้งชื่อให้ว่า สุทัตตะ เป็นคนมีจิตเมตตาชอบทำบุญให้ทานแก่คนยากจนอนาถา ท่านจึงมีชื่อปรากฏว่า อนาถปิณฑิกะ ภรรยาท่านคือนางบุญญลักขณา มีบุตร ๑ คน คือ นายกาละ และมีธิดา ๓ คน คือ มหาสุภัททา จุลลสุภัททา และสุมนา, ท่านได้บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างมากมายยิ่ง มีการสร้างวัดเชตวันเป็นต้น (โดยใช้เงินถึง ๑๘ โกฏิ เพื่อซื้อสวนเจ้าเชตเพื่อสร้างเป็นสังฆาราม อีก ๑๘ โกฏิ เป็นค่าก่อสร้าง และอีก ๑๘ โกฏิ ใช้ในการฉลองสมโภชวิหาร รวมทั้งสิ้น ๕๔ โกฏิ และพระพุทธองค์ประทับ ณ วัดนี้นานถึง ๑๙ พรรษา) จนได้รับเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าสาวกทั้งปวงด้านการให้ทาน, ท่านได้บรรลุโสดาบัน หลังจากที่ท่านป่วยหนักและได้ฟังธรรมจากท่านสารีบุตรและท่านอานนท์จบแล้วจึงได้ทำกาลกิริยาแล้วบังเกิดเป็นเทพบุตรในหมู่เทพชั้น

SAMPLE

ดุสิต, มีปรากฏในสิกขาปทกถา ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...ครั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ตามพระอัธยาศัยแล้ว ได้เสด็จจาริกไปทางกรุงสาวัตถี เสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงกรุงสาวัตถี ทราบว่าพระองค์ประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกคหบดีเขตกรุงสาวัตถีนั้น...(วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๗), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในที่หลายแห่ง ได้แก่ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๗/๒๙๕, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๙/๓๓๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๙/๓๓๒, วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๖๙/๕๓, ๗/๔๑๑/๓๒๙, ๗/๓๐๔/๑๑๑, ๗/๓๐๔/๑๑๒, ๗/๓๐๔/๑๑๓, วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๑๗/๕๘๙, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๘๔/๔๓๔, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๖๗, องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๗/๔๘๖, ๒๓/๖๓/๑๒๒, ๒๔/๙๒/๒๑๒

อนาถบิณฑิกเทพบุตร : เทพบุตรชื่ออนาถบิณฑิกะ อยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต, ท่านมีอัตภาพขนาดสามคาวุต โชติช่วงสว่างไสวเหมือนกองทอง และสมบัติมีอุทยานและรัตนวิมานสว่างไสว แวดล้อมด้วยเทพบริวารมากมาย, เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ท่านได้เกิดในตระกูลมหาเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี, ท่านได้บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างมากมายยิ่ง มีการสร้างวัดเชตวันเป็นต้น (โดยใช้เงินถึง ๑๘ โกฏิ เพื่อซื้อสวนเจ้าเชต เพื่อสร้างเป็นสังฆาราม อีก ๑๘ โกฏิ เป็นค่าก่อสร้าง และอีก ๑๘ โกฏิ ใช้ในการฉลองสมโภชวิหาร รวมทั้งสิ้น ๕๔ โกฏิ และพระพุทธองค์ประทับ ณ วัดนี้นานถึง ๑๙ พรรษา) จนได้รับเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าสาวกทั้งปวงด้านการให้ทาน , ท่านได้บรรลุโสดาบัน หลังจากที่ท่านป่วยหนักและได้ฟังธรรมจากท่านพระสารีบุตรเถระและท่านอานนท์จบแล้วจึงได้ทำกาลกิริยาแล้วบังเกิดเป็นเทพบุตรในหมู่เทพชั้นดุสิต มีปรากฏในอนาถปิณฑิโกวาทสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า... เมื่อท่านพระสารีบุตรและท่านพระอานนท์จากไปแล้วไม่นาน อนาถบิณฑิกคหบดี ก็ได้ทำกาลกิริยาแล้วไปเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต ครั้งนั้น อนาถบิณฑิกเทพบุตร มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เมื่อราตรีผ่านพ้นไป ทำพระเชตวันทั้งหมดให้สว่าง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว ยืน ณ ที่สมควร...(ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๘๗/๔๓๙), นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในอนาถปิณฑิกสูตร ดังข้อความตอนหนึ่งว่า...อนาถบิณฑิกเทพบุตรยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า พระเชตวันนี้นั้นมีหมู่ฤาษีพำนักอยู่ พระผู้เป็นธรรมราชาก็ประทับอยู่ เป็นสถานที่ให้เกิดปีติแก่ข้าพระองค์ การงาน ๑ วิชชา ๑ ธรรม ๑ ศีล ๑ ชีวิตอันสูงสุด ๑ สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์ด้วยธรรม ๕ ประการนี้ หาใช่บริสุทธิ์ด้วยโคตรหรือด้วยทรัพย์ไม่...(สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๑/๑๐๗)

SAMPLE

อนาถปิณฑิกปุตตกาลวัตถุ : เรื่องนายกาละบุตรของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า โสดาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน กว่าการไปสู่สวรรค์ หรือกว่าความเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๘/๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ข้อความนี้ หมายถึงความเป็นเอกราชในแผ่นดิน การไปสู่สวรรค์ และความเป็นใหญ่ในโลก ยังไม่พ้นจากอบายภูมิมีนรกเป็นต้น แต่โสดาปัตติผลเป็นธรรมปิดกั้นประตูอบายภูมิได้ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๕๕)

อนาถปิณฑิกสูตร : มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตร และเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนาถปิณฑิกสูตร พระสูตรว่าด้วยอนาถบิณฑิกเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน อนาถบิณฑิกเทพบุตรกราบทูลว่า สัตว์ย่อมบริสุทธิ์ได้เพราะธรรม ๕ ประการ คือการงาน วิชชา ธรรม ศีลและชีวิตอันสูงสุด หาใช่เพราะโคตรหรือทรัพย์ไม่ (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๑/๑๐๗)

2.อนาถปิณฑิกสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยอนาถบิณฑิกคหบดี (สูตรที่ ๑) ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมแก่อนาถบิณฑิกคหบดีซึ่งป่วยหนัก โดยให้พิจารณาธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น และสัมมัตตธรรม ๑๐ อันได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ สัมมาญาณะ(รู้ชอบ)และสัมมาวิมุตติ(หลุดพ้นชอบ) จนเวทนาของอนาถบิณฑิกคหบดีหายไป (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๒/๕๓๖)

3.อนาถปิณฑิกสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยอนาถบิณฑิกคหบดี (สูตรที่ ๒) ท่านพระอานนท์แสดงธรรมแก่อนาถบิณฑิกคหบดีซึ่งป่วยหนัก โดยให้พิจารณาธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น และสัมมัตตธรรม ๑๐ อันได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ สัมมาญาณะ(รู้ชอบ)และสัมมาวิมุตติ(หลุดพ้นชอบ) จนเวทนาของอนาถบิณฑิกคหบดีหายไป (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๓/๕๔๐)

อนาถปิณฑิกเสฏฐิวัตถุ : เรื่องอนาถบิณฑิกเศรษฐีพระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อนาถบิณฑิกเศรษฐีและเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ซุ้มประตูบ้านของเศรษฐีว่า ตราบใดที่บาปยังไม่ให้ผล ตราบนั้น คนชั่วจะเห็นบาปว่าดี แต่เมื่อใด บาปให้ผล เมื่อนั้น คนชั่วจะเห็นบาปว่าชั่วแท้ ตราบใดที่กรรมดียังไม่ให้ผล ตราบนั้น คนดีจะเห็นกรรมดีว่าชั่ว แต่เมื่อใด กรรมดีให้ผล เมื่อนั้นคนดีจะเห็นกรรมดีว่าดีแท้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๑๙/๖๘)

อนาถปิณฑิโกวาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยการให้โอวาทแก่อนาถบิณฑิกคหบดี ท่านพระสารีบุตรแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแก่อนาถบิณฑิกเศรษฐีผู้กำลังป่วยหนักอยู่ที่บ้าน ในกรุงสาวัตถี ตามที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีอาราธนา ท่านพระสารีบุตรทราบว่าอนาถบิณฑิกเศรษฐีป่วยหนัก จึงไปแสดงธรรมให้ฟัง

SAMPLE

ว่า ท่านอย่ายึดมั่นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา ๖ ธาตุ ๖ ขันธ์ ๕ อรูปฌาน ๔ โลกนี้ โลกหน้า และอารมณ์ที่รับรู้ทางอายตนะ ๖ อนาถบิณฑิกเศรษฐีฟังธรรมแล้วได้ร้องไห้ เพราะท่านได้รับใช้ใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคและพระสงฆ์มานาน แต่ไม่เคยฟังธรรมบรรยายเช่นนี้ เมื่อทราบจากพระเถระว่าธรรมเหล่านี้แสดงแก่บรรพชิตเท่านั้น ไม่แสดงแก่คฤหัสถ์ ท่านเศรษฐีจึงขอร้องให้แสดงแก่คฤหัสถ์ด้วย เมื่อพระเถระกลับไป ท่านก็ได้ถึงแก่กรรมไปเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิต เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๓/๔๓๓)

อนาทริยะ ความไม่เอื้อเฟื้อ ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า ความไม่เอื้อเฟื้อ กิริยาที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่เชื่อฟัง ความไม่เชื่อถือ กิริยาที่ไม่เชื่อถือ ภาวะที่ไม่เชื่อถือ ความไม่มีศีล ความไม่ยำเกรง นี้เรียกว่าอนาทริยะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๑/๕๘๓)

อนาบัติ : ไม่เป็นอาบัติ ดังคำในพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระอุบาลีเถระผู้ฉลาดในอาบัติอนาบัติและสเตกิจฉา พระศาสดาทรงสรรเสริญตั้งไว้ว่า เป็นผู้เลิศในฝ่ายพระวินัย(องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๗๕/๑๗๑,๒๓/๗๖/๑๗๒,๒๓/๗๗/๑๗๓,๒๓/๗๘/๑๗๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๓/๙๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๑/๕๖๔)

อนาปัตติวาร : ตอนว่าด้วยข้อยกเว้นที่ไม่ต้องปรับอาบัตินั้นๆ ตามปกติอยู่ท้ายคำอธิบายสิกขาบทแต่ละข้อในคัมภีร์วิภังค์พระวินัยปิฎก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๖๖/๕๓)

อนายุสสาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้อายุสั้นและอายุยืน มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนายุสสาสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมเป็นเหตุให้อายุสั้น ๕ คือ (๑) ไม่ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ (๒)ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ (๓) บริโภคสิ่งที่ย่อยยาก (๔) เที่ยวในเวลาไม่สมควร (๕) ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ส่วนธรรมที่เป็นเหตุให้อายุยืน ๕ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๕/๒๐๕)

2.อนายุสสาสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมเป็นเหตุให้อายุสั้น ๕ คือ (๑) ไม่ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ (๒) ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ (๓) บริโภคสิ่งที่ย่อยยาก (๔) ทุศีล (๕) มีบาปมิตร ส่วนธรรมที่เป็นเหตุให้อายุยืน ๕ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๖/๒๐๖)

อนารยชน : คนที่ยังไม่เจริญ, คนป่าเถื่อน ดังคำในอุปาหนชาดกที่ควาญช้างโพธิสัตว์กล่าวว่า ผู้ใดเกิดในตระกูลต่ำ ไม่ใช่อารยชน เรียนศิลปวิทยาในสำนักของอาจารย์แล้วผู้

SAMPLE

นั้นย่อมฆ่าตนเองด้วยศิลปวิทยาที่เรียนมาในสำนักของอาจารย์นั้น ฉันนั้น บุคคลนั้นบัณฑิตเรียกว่า อนารยชน เปรียบด้วยรองเท้าที่ทำไม่ดี (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๖๒/๑๐๘)

อนามัฏฐบิณฑบาต : อาหารที่ภิกษุบิณฑบาตได้มายังไม่ได้ฉัน จะให้แก่ผู้อื่นที่ไม่ใช่ภิกษุด้วยกันไม่ได้ นอกจากมารดาบิดา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อนามาส : วัตถุอันภิกษุไม่ควรจับต้องเช่น ร่างกายและเครื่องแต่งกายสตรีเงินทอง อาวุธ เป็นต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อนารยธรรม : ความต่ำช้า, ความป่าเถื่อน ดังคำในวิสัยหชาดกที่วิสัยหเศรษฐีโพธิสัตว์ได้ฟังแล้ว จึงกล่าวว่า ท้าวสหัสสเนตร พระอริยะทั้งหลายกล่าวอนารยธรรมว่า เป็นกิจที่อริยชนหรือแม้คนยากจนไม่ควรทำ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๕๘/๑๘๘)

อนาโรจนา : การไม่บอกกล่าว “การไม่บอก” คือ ไม่บอกประจานตัวแก่ภิกษุทั้งหลายภายในเขตเลฑฑุบาตจากเครื่องล้อมหรือจากอุปจารแห่งอาวาส ให้รู้ทั่วกันว่าตนต้องอาบัติสังฆาทิเสส กำลังอยู่ปริวาสหรือประพฤติมานัต; เป็นเหตุอย่างหนึ่งของการขาดราตรีแห่งมานัตหรือปริวาส ผู้ประพฤติมานัตต้องบอกทุกวัน แต่ผู้อยู่ปริวาส ไม่ต้องบอกทุกวัน ปกตัตตภิกษุรูปใดยังไม่ได้รับบอก เธอบอกแก่ภิกษุรูปนั้นครั้งหนึ่งแล้ว ไม่ต้องบอกอีก ตลอดกาลที่อยู่ในอาวาสหรือในอนาวาสนั้น แต่ต้องบอกในท้ายอุโบสถ ท้ายปวารณา เมื่อถึงวันนั้นๆ และภิกษุใดได้รับบอกแล้วออกจากอาวาสหรืออนาวาสนั้นไปเมื่อกลับมาใหม่ต้องได้รับบอกอีก ดังคำในรัตติเฉทที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาลี รัตติเฉทของภิกษุผู้อยู่ปริวาสมี ๓ อย่าง คือ(๑) สหวาสะ (การอยู่ร่วมกัน) (๒) วิปปวาสะ (การอยู่ปราศ) (๓) อนาโรจนา(การไม่บอก) (วิ.จู.(ไทย) ๖/๘๓/๑๖๔,๖/๙๒/๑๘๕) ;ดู **รัตติเฉท**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนาโรจนา การไม่บอก หมายถึงการไม่บอกแก่พวกภิกษุอาคันตุกะเป็นต้น (วิ.อ. ๓/๘๓/๒๖๖)

อนาวรณญาณ : ญาณที่ไม่มีเครื่องกั้น,ปรีชาหยั่งรู้ที่ไม่มีอะไรๆมากั้นได้ หมายความว่า รู้ตลอด, รู้ทะลุปรุโปร่ง เป็นพระปรีชาญาณเฉพาะของพระพุทธเจ้า ไม่ทั่วไปแก่พระสาวก,เป็นญาณที่ ๗๓ ในญาณ ๗๓ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคสัพพัญญุตญาณนิทเทส ว่า ชื่อว่าสัพพัญญุตญาณ เพราะรู้สังขตธรรมและอสังขตธรรมทั้งปวงไม่มีอะไรเหลือ ชื่อว่าอนาวรณญาณ เพราะไม่มีเครื่องกั้นในญาณนั้น,ในญาณ ๗๓ มีอธิบายตอนท้ายว่า ญาณเหล่านี้รวมเป็น ๗๓ ประการ ในญาณทั้ง ๗๓ ประการนี้ ญาณ ๖๗ ประการ (เบื้องต้น) เป็นญาณที่ทั่วไปแก่สาวก ญาณ

SAMPLE

๖ ประการ (เบื้องปลาย) เป็นญาณที่ไม่ทั่วไปแก่สาวก (เฉพาะพระตถาคตเท่านั้น) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๘/๕๐๐,๓๑/๑๑๙/๑๘๓)

อนาสวปัญญา : ปัญญาที่ไม่มีอาสวะ, เป็น ๑ ในปัญญา ๒ ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อนาสวปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

อนาวาส : ถิ่นที่ไม่ใช่อาวาส คือไม่เป็นวัด (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อนาสวะ : ไม่มีอาสวะ, หาอาสวะไม่ได้ ซึ่งมีปรากฏในกถาวัตถุ อนาสวกถา (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๒๖/๕๖๖)

อนาสวาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมอันหาอาสวะมิได้เป็นต้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันหาอาสวะมิได้ ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอสังขตสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๔๖๐)

อนิกรัต,พระเจ้า :ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง แห่งนครวารณวดี ที่พระชนนีของสุเมธามอบหรือยกลูกสาวให้ ดังคำในสุเมธาเถรีคาถาที่ พระชนนีของพระนางสุเมธานั้นทรงเป็นทุกข์ทรงกันแสง และพระชนกของนางมีพระพักตร์นองด้วยอัสสุชล ทั้ง ๒ พระองค์ทรงพยายามเกลี้ยกล่อมพระนางสุเมธานั้น ซึ่งฟุบลงที่พื้นดิน ณ พื้นปราสาทว่า ลุกขึ้นเถิด ลูกรัก จะเศร้าโศกไปทำไมพ่อแม่ได้ยกลูกให้พระเจ้าอนิกรัตผู้ทรงสง่างามในพระนครวารณวดีแล้ว ลูกจักเป็นเอกอัครมเหสีของพระเจ้าอนิกรัต ศีล พรหมจรรย์ บรรพชาทำได้ยากนะลูกรัก อำนาจในแคว้นของพระเจ้าอนิกรัต ทรัพย์ ความเป็นใหญ่ โภคะ สุขในราชสกุลนี้ ถ้าลูกปรารถนาแล้ว ก็จักอยู่ในเงื้อมมือของลูก ลูกก็ยังเป็นสาว จงบริโภคกามทั้งหลายเถิด ลูกจงวิวาห์เสียนะลูกนะ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๖๔/๖๓๑,๒๖/๔๘๑/๖๓๓,๒๖/๕๑๗/๖๓๘)

อนิจจตา : ความเป็นของไม่เที่ยง, ภาวะที่สังขารทั้งปวงเป็นสิ่งไม่เที่ยงไม่คงที่ (ข้อ๑ ในไตรลักษณ์)ดังคำที่พระธัมมัสวนียเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเป็นชฎิลมีตบะแก่กล้า ฯลฯ เมื่อข้าพเจ้าลงจากอากาศ ได้ฟังพระสุรเสียงของพระศาสดาซึ่งกำลังตรัสเรื่องอนิจจตาอยู่ข้าพเจ้าจึงเรียนเรื่องอนิจจตานั้นในขณะนั้นครั้นเรียนอนิจจสัญญาแล้วได้กลับไปสู่อาศรมของตน ข้าพเจ้าอยู่จนตลอดกำหนดอายุแล้วได้สิ้นชีวิตลง ณ ที่นั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๖/๕๑๖)

อนิจจธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา มี ๓ สูตร ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.อนิจจธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งมารสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๗๓/๒๖๓)

2.อนิจจธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้ขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อ เพื่อจะได้ฟังแล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘๕/๒๗๐)

3.อนิจจธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับออยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้เข้ามาเฝ้าว่า ขันธ์ ๕ เป็นสิ่งที่มีความไม่เที่ยงเป็นธรรมดา เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๙๗/๒๗๕)

อนิจจลักขณวัตถุ : เรื่องอนิจจลักษณะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๗๗/๑๑๘)

อรรถกถาอธิบายว่า เห็นด้วยปัญญา หมายถึงเห็นด้วยวิปัสสนาปัญญา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๕๖)

อนิจจลักษณะ : ลักษณะที่เป็นอนิจจะ,ลักษณะที่ให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง ไม่คงที่ ได้แก่ ๑. เป็นไปโดยการเกิดขึ้นและสลายไป คือ เกิดดับๆ มีแล้วก็ไม่มี ๒. เป็นของแปรปรวน คือ เปลี่ยนแปลงแปรสภาพไปเรื่อยๆ ๓. เป็นของชั่วคราว อยู่ได้ชั่วขณะๆ ๔. แย้งต่อความเที่ยง คือ โดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัว ดังคำในอนิจจลักขณวัตถุ เรื่องอนิจจลักษณะ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ หรือดังคำในเอกธัมมัสสวนิยเถราปทานที่พระเอกธัมมัสสวนิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า เอาละ เราจักค้นหาสาเหตุนั้น เผื่อจักได้ผล จึงลงจากอากาศ ก็ได้ฟังพระสุรเสียงของพระศาสดา เมื่อพระศาสดาตรัสถึงสังขารไม่เที่ยง ด้วยพระสุรเสียงที่น่ายินดี น่าฟัง ไพเราะ ขณะนั้นข้าพเจ้าได้เรียนอนิจจลักษณะนั่นแหละ ครั้นเรียนอนิจจลักษณะได้แล้ว ก็ได้ไปยังอาศรมของตน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๗/๑๑๘, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๓/๔๕,๓๓/๙๙/๔๖) ; ดู **ทุกขลักษณะ, อนัตตลักษณะ**

อนิจจสัญญา : กำหนดหมายถึงความไม่เที่ยงแห่งสังขาร,กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร (ข้อ ๑ ในนิพเพธภาคิยสัญญา ๖,ข้อ ๑ ในสัญญา ๗, ข้อ ๑ ในสัญญา ๑๐),

SAMPLE

ในทสกนิบาตรอธิบายว่า เป็นข้อ ๑ ในสัญญาภาวนา ๑๐ แนวความคิดความเข้าใจ สำหรับใช้กำหนดพิจารณาในการเจริญกัมมัฏฐาน ได้แก่ (๑) อนิจจสัญญา (๒) อนัตตสัญญา (๓) อสุภสัญญา (๔) อาทีนวสัญญา (๕) ปหานสัญญา(๖)วิราคสัญญา (๗) นิโรธสัญญา (๘) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา (๙) สัพพสังขาเรสุ อนิจจสัญญา (๑๐) อานาปานสติ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๐/๘๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๔,๑๑/๓๒๙/๓๓๐,๑๑/๓๓๑/๓๓๔,๑๑/๓๕๗/๔๐๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๐/๑๓๑, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๑/๑๙๕,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๕๒/๑๙๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๕๓/๕๐,๒๐/๔๕๔/๕๐,๒๐/๔๕๕/๕๐,๒๐/๔๕๖/๕๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๕/๔๘๓,๒๒/๖๑/๑๑๐, (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๘๖-๘๙)

อนิจจานุปัสสนา : การตามเห็นความไม่เที่ยง หมายถึงการตามเห็นความไม่เที่ยงแห่งนามรูป ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถาที่กล่าวไว้ว่า อนิจจานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) ควรรู้ยิ่ง, อนิจจานุปัสสนาในชราและมรณะควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑/๕๓๗,๓๑/๙/๑๖,๓๑/๑๘/๒๖,๓๑/๒๒/๓๑,๓๑/๒๑๖/๓๕๘,๓๑/๒๒๒/๓๗๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๙/๖๒๓,๔๑/๓๑/๕๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อ ๑ ในอนุปัสสนา ๗ ประการ คือ (๑) อนิจจานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) (๒) ทุกขานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์) (๓) อนัตตานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน) (๔) นิพพิทานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย) (๕) วิราคานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด) (๖) นิโรธานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความดับกิเลส) (๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา (พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส) (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๖๙)

อนิจจานุปัสสนาญาณ : ญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง, ญาณตามเห็นความไม่เที่ยง หมายถึงญาณอันมองเห็นสังขารว่าเป็นของไม่เที่ยง ดังคำในวิโมกขกถา นิทเทส ที่อธิบายไว้ว่า อนิจจานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) พ้นจากนิจจสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณ : ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ดังคำในวิโมกขกถา นิทเทส ที่อธิบายไว้ว่า อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าเที่ยง เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์, อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณในรูป พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าเที่ยงเพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ ฯลฯ อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณในเวทนา ฯลฯ ในสัญญา ฯลฯ ในสังขาร ฯลฯใน

SAMPLE

วิญญาณฯลฯ ในจักขุ ฯลฯ อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณในชราและมรณะพ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่าเที่ยง เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ ฯลฯ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๕/๓๕๗)

อนิจจสัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยอนิจจสัญญา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อนิจจสัญญา(ความหมายรู้ว่าไม่เที่ยง)ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากว่า ขันธ์ ๕ ความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ ๕ และความดับแห่งขันธ์ ๕ ไม่เที่ยงย่อมครอบงำกามราคะ(ความติดใจในกามคุณ) รูปราคะ(ความติดใจในรูป) ภวราคะ(ความติดใจในภพ)และอวิชชา(ความไม่รู้จริง)ทั้งปวงได้ และถอนอัสมิมานะ(ความถือตัวว่าเป็นเรา)ทั้งปวงได้ เปรียบเหมือนชาวนาเมื่อไถนาด้วยไถคันใหญ่ ย่อมไถทำลายรากที่เกี่ยวเนื่องทุกชนิดได้ เปรียบเหมือนคนเกี่ยวหญ้ามุงกระต่าย เกี่ยวเสร็จแล้ว จับปลาย เขย่า ฟาด สลัดออกแล้ว เปรียบเหมือนเมื่อพวงมะม่วงที่ขาดจากต้น ย่อมพาเอามะม่วงที่ยังติดอยู่ที่ขั้วทั้งหมดให้หลุดตามไปด้วย เปรียบเหมือนกลอนของเรือน ยอดทั้งหมดที่ทอดไปถึงยอดรวมลงที่ยอด ยอดเรือนนับว่าเลิศกว่ากลอนเหล่านั้น เปรียบเหมือนกลิ่นหอมที่เกิดจากรากทุกชนิด กลิ่นกฤษณานับว่าเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากรากเหล่านั้น เปรียบเหมือนกลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นทุกชนิด กลิ่นจันทน์แดงนับว่าเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากแก่นเหล่านั้น เปรียบเหมือนกลิ่นหอมที่เกิดจากดอกทุกชนิด กลิ่นดอกมะลินับว่าเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดจากดอกเหล่านั้น เปรียบเหมือนพระราชาผู้มีอำนาจน้อยย่อมคล้อยตามพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดินับว่าเลิศกว่าพระราชาผู้มีอำนาจน้อย เปรียบเหมือนแสงสว่างของดวงดาวไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งแสงสว่างของดวงจันทร์ แสงสว่างของดวงจันทร์นับว่าเลิศกว่าแสงสว่างของดวงดาว เปรียบเหมือนในสารทฤดู เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์อุทัยขึ้นสู่ท้องฟ้า ย่อมส่องแสงแผดแสงและแจ่มกระจ่าง กำจัดความมืดที่มีอยู่ในอากาศทั้งหมด ฉะนั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๒/๑๙๕)

อนิจจสูตร : มี ๑๐ สูตร แปลความหมายสูตรว่า พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ๑๐ สูตร แปลความหมายสูตรอื่นอีก ๓ สูตร คือ

1.อนิจจสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่ว่า ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ไม่เที่ยง จึงเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒/๒๗)

SAMPLE

2.อนิจจสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นได้เช่นนี้ จิตย่อมคลายกำหนัด หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น ถ้าจิตของภิกษุคลายกำหนัดจากรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุ และวิญญาณธาตุแล้ว ก็จะเป็นจิตที่หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น และเพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งย่อมดับไปเอง ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๕/๖๒)

3.อนิจจสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นได้เช่นนี้ การตามเห็นส่วนเบื้องต้นก็ไม่มี การตามเห็นส่วนเบื้องปลายก็ไม่มี ความยึดมั่นอย่างแรงกล้าก็ไม่มี อันจะเป็นเหตุให้จิตคลายกำหนัดในขันธ์ ๕ หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๖/๖๔)

4.อนิจจสูตร ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแสดงธรรมเกี่ยวกับการหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวแก่ท่านโดยย่อ ซึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เธอพึงละความพอใจ ในสิ่งนั้น ภิกษุนั้นได้เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิตนั้นตามพระพุทธประสงค์ว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง ข้าพระองค์พึงละความพอใจในขันธ์ ๕ นั้น แล้วกล่าวชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระองค์ ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาท กระทำประทักษิณ หลีกออกไปอยู่คนเดียว ตั้งใจบำเพ็ญเพียรไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖/๑๐๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความพอใจ ในที่นี้หมายถึงความพอใจ ด้วยอำนาจตัณหา (สำ.ข.อ.๒/๖๕/๓๐๘)

5.อนิจจสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในขันธ์ ๕ นั้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกุกกุฬสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๓๗/๒๓๑)

6.อนิจจสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในขันธ์

SAMPLE

๕ นั้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกุกกุฬสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๓๘/๒๓๒)

7.อนิจจสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกุกกุฬสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๓๙/๒๓๒)

8.อนิจจสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งมารสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๗๒/๒๖๓)

9.อนิจจสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้ขอให้พระองค์แสดงธรรมให้ฟังโดยย่อ เพื่อจะได้ฟังแล้วหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘๔/๒๗๐)

10.อนิจจสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับออยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะผู้เข้ามาเฝ้าว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เธอพึงละฉันทะ ราคะ ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเสีย (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๙๖/๒๗๕)

11.อนิจจสูตร พระสูตรว่าด้วยเวทนาไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวง ได้แก่อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยล้วนไม่เที่ยง อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๗/๒๘๒)

12.อนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอนิจจสัญญา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เวทนา ๓ ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันและกันเกิด มีความสิ้นไป เสื่อมไป และดับไปเป็นธรรมดา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๒/๑๙๖)

13.อนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเป็นของไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่เป็นไปไม่ได้ว่า (๑) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นของเที่ยง จักประกอบด้วยอนุโลมิกขันติได้ (๒) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่ประกอบด้วยอนุโลมิกขันติ จักก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามได้ (๓) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่ก้าวลง

SAMPLE

สู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งโสดาปัตติผลได้ (๔) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งสกทาคามิผลได้ (๕) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งอนาคามิผลได้ (๖) เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุผู้ไม่ก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม จักทำให้แจ้งอรหัตตผลได้แล้วตรัสว่า ฐานะที่เป็นไปได้ ๖ คือ เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงว่า เป็นของไม่เที่ยงจักบำเพ็ญธรรมทั้ง ๖ นั้นให้บริบูรณ์ ได้ตามลำดับกันไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๘/๖๒๑)

อนิจจัง : ไม่เที่ยง, ไม่คงที่, สภาพที่เกิดมีขึ้นแล้วก็ดับล่วงไป ดังคำในจริยาปิฎก ที่พระผู้มีพระภาคตรัสอดีตสมัยที่เสวยพระชาติเป็นพระยุธัญชัยกุมาร ตอนหนึ่งว่า ในกาลที่เราเป็นพระราชโอรส นามว่ายุธัญชัย มีบริวารยศหาประมาณมิได้ สลดใจเพราะได้เห็นหยาดน้ำค้างที่เหือดแห้งไปเพราะแสงดวงอาทิตย์ เราทำความเป็นอนิจจัง(ความไม่เที่ยง)นั้นแล ให้เป็นสิ่งที่สำคัญ พอกพูนความสังเวชไหว้พระมารดาและพระบิดาแล้วทูลขอบรรพชา(ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒/๗๕๘) ; ดู **อนิจจลักษณะ,ไตรลักษณ์**

อนิจจานุปัสสีสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกันคือ

1.อนิจจานุปัสสีสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายพึงพิจารณาให้เห็นความไม่เที่ยงในขันธ์ ๕ ซึ่งจะทำให้พ้นจากขันธ์ ๕ พ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส(สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๔๗/๒๓๖)

2.อนิจจานุปัสสีสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ... เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกมี ๗ จำพวก คือ บุคคลผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง มีสัญญาว่าไม่เที่ยง รู้ว่าเป็นสภาวะไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ ตั้งใจมั่นเนือง ๆ สม่ำเสมอไม่ขาดระยะ มีปัญญาหยั่งรู้ คือ (๑) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (๒) มีปัญญาหยั่งรู้ความสิ้นอาสวะและความสิ้นชีวิต ไม่ก่อนไม่หลังกัน (๓) เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป จึงเป็นอันตราปรินิพพายี (อรรถกถาอธิบายหมายถึงพระอนาคามีผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือเกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วอายุยังไม่ถึงกึ่งของอายุ ผู้เกิดในชั้นสุทธาวาสปรินิพพานเสียในระหว่าง แต่ละชั้นมี ๓ จำพวก เช่นในชั้นอวิหามีอายุ ๑,๐๐๐ กัป มี ๓ จำพวก ดังนี้ คือ พวกที่ ๑ บรรลุพระอรหัตตผลที่ในวันเกิด ถ้าไม่บรรลุในวันที่เกิดได้ ก็บรรลุไม่เกินภายใน ๑๐๐ กัป พวกที่ ๒ เมื่อไม่สามารถบรรลุพระอรหัตตผลในวันที่เกิดหรือบรรลุภายใน ๑๐๐ กัปได้ ก็บรรลุภายใน ๒๐๐ กัป พวกที่ ๓ เมื่อไม่

SAMPLE

สามารถบรรลุพระอรหัตตผลภายใน ๒๐๐ กัปได้ ก็บรรลุไม่เกินภายใน ๔๐๐ กัป ส่วนในสุทธาวาสชั้นอื่น ๆ คือ ชั้นอตัปปาที่มีอายุ ๒,๐๐๐ กัป ชั้นสุทัสสา ที่มีอายุ ๔,๐๐๐ กัป ชั้นสุทัสสีที่มีอายุ ๘,๐๐๐ กัป ชั้นอกนิฏฐาที่มี ๑๖,๐๐๐ กัป ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้) (๔) เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป จึงเป็นอุปหัจจปรินิพพายี (๕) เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไปจึงเป็นอสังขารปรินิพพายี (๖) เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไปจึงเป็นสสังขารปรินิพพายี (๗) เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไปจึงเป็นอุทธังโสตอกนิฏฐคามี (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๖/๒๔)

อนิจเจ ทุกขสัญญา : กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร, เป็นข้อ ๑ ในสัญญาที่ควรเจริญเพื่อวิมุตติ ๕,ข้อ ๒ ในนิพเพธภาคิยสัญญา ๖,ข้อ ๖ ในสัญญา ๗ , ข้อ ๖ ในสัญญา ๑๐ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๔,๑๑/๓๒๙/๓๓๐,๑๑/๓๕๙/๔๒๕,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๕๓/๕๐,๒๐/๔๕๔/๕๐,๒๐/๔๕๕/๕๐,๒๐/๔๕๖/๕๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๗๒/๑๒๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๓๕/๔๘๓,๒๒/๓๐๕/๔๐๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๘/๗๕, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๓๗/๓๘๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนิจเจ ทุกขสัญญา หมายถึงสัญญาที่เกิดขึ้นในญาณที่พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยง (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๓๕/๑๑๖)

อนิฏฐารมณ์ : อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา,สิ่งที่คนไม่อยากได้ไม่อยากพบ แสดงในแง่ตรงข้ามกับกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ไม่น่ารักใคร่ ไม่น่าชอบใจ แสดงในแง่โลกธรรมได้แก่ ความเสื่อมลาภ ความเสื่อมยศ การนินทา และความทุกข์ ดังคำในสัลลสูตรที่กล่าวว่าพระอริยสาวกย่อมไม่ถึงความขัดเคืองเพราะอนิฏฐารมณ์ หรือดังคำในนิพพานธาตุสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ เพราะอินทรีย์ ๕ ที่ยังคงอยู่ ไม่ดับไป ภิกษุนั้นจึงประสบอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ เสวยสุขและทุกข์อยู่ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๔/๒๗๖,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๓, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๖๖/๑๓๙) ; ตรงข้ามกับ อิฏฐารมณ์

อนิตถิคันธกุมารวัตถุ : เรื่องอนิตถิคันธกุมาร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อนิตถิคันธกุมารว่า ความโศกเกิดจากกาม ภัยก็เกิดจากกามผู้พ้นจากกามได้เด็ดขาดย่อมไม่มีความโศกและภัยจากที่ไหนเลย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๕/๙๙)

อรรถกถาอธิบายว่า กาม ในที่นี้หมายถึงวัตถุกามและกิเลสกาม (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๓๘)

SAMPLE

อนิทัสสนสัปปฏิฆรูป : รูปที่เห็นไม่ได้ แต่สัมผัสได้, เป็นข้อ ๒ ในรูปสังคหะ ๓ (คือ ๑. สนิทัสสนสัปปฏิฆรูป(รูปที่เห็นได้และสัมผัสได้)๒.อนิทัสสนสัปปฏิฆรูป (รูปที่เห็นไม่ได้ แต่สัมผัสได้) ๓. อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป (รูปที่เห็นไม่ได้และสัมผัสไม่ได้) (ที. ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ในรูปที่เห็นได้เป็นต้น รูปารมณ์ชื่อว่านิทัสสนะ เพราะรูปวิเคราะห์ว่า รูปายตนะ พร้อมด้วยทัสสนะกล่าวคือจักขุวิญญาณที่เป็นไป เพราะปรารภตน รูปายตนะชื่อว่าสัปปฏิฆะ เพราะรูปวิเคราะห์ว่า รูปารมณ์ย่อมเป็นไปพร้อมด้วยปฏิฆะ เพราะสามารถที่จะกระทบกับจักษุประสาทได้ คำว่า รูปที่เห็นได้ (นิทสฺสน) นั้น โดยเนื้อความ ก็ได้แก่รูปายตนะนั่นเอง รูปที่เหลือชื่อว่ารูปที่เห็นไม่ได้ เพราะรูปวิเคราะห์ว่า นิทัสสนะ กล่าวคือจักขุวิญญาณ ไม่มีแก่รูปนั้น โอพาริกรูปที่เหลือ ชื่อว่าสัปปฏิฆะ (สัมผัสได้) เพราะรูปวิเคราะห์ว่า รูปย่อมเกิดพร้อมการกระทบ เพราะสามารถที่จะกระทบโสตปสาทได้ รูปที่ชื่อว่าสัปปฏิฆะนั้น โดยเนื้อความ ได้แก่ โอพาริกายตนะ มีจักขายตนะเป็นต้น สุขุมรูปชื่อว่าอนิทัสสนะ เพราะใช้ในความหมายว่านิทัสสนะ มีประการดังกล่าวแล้วไม่มีแก่สุขุมรูปนั้น สุขุมรูปชื่อว่าอัปปฏิฆะ เพราะวิเคราะห์ว่า การกระทบได้ ไม่มีแก่รูปนั้น อัปปฏิฆรูปนั้น โดยเนื้อความ เว้นโอพาริกายตนะ ๑๐ ประการ ได้แก่สุขุมรูปที่เหลือ (๓๔)

อนิทัสสนะ : เห็นไม่ได้ หมายถึงสุขุมรูปกล่าวคือนิพพาน ดังคำในพรหมนิมันตนิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นิพพานที่ผู้บรรลุจะพึงรู้แจ้งได้ เป็นอนิทัสสนะ เป็นอนันตะ(ไม่สิ้นสุด) มีรัศมีกว่าสิ่งทั้งปวง สัตว์เสวยไม่ได้โดยความที่ดินเป็นดิน โดยความที่น้ำเป็นน้ำโดยความที่ไฟเป็นไฟ โดยความที่ลมเป็นลม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๐๔/๕๔๒)

อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป : รูปที่เห็นไม่ได้และสัมผัสไม่ได้, รูปที่มองไม่เห็นและกระทบไม่ได้ คือรับรู้ไม่ได้ด้วยประสาทใดๆ ไม่ว่าจะด้วยจักษุ หรือด้วยโสตะ ฆานะ ชิวหา และกาย แต่เป็นธรรมารมณ์ อันรู้ด้วยใจ, ได้แก่**สุขุมรูป** ๑๖ รูปในชุดที่ใกล้เคียงและตรงข้าม อันพึงทราบไว้ด้วยกัน คือ**สนิทัสสนรูป** รูปซึ่งมองเห็นได้ คือตามองเห็น มี ๑ ได้แก่รูปารมณ์ (หมายถึงวัณณะ คือสี), คู่กับ **อนิทัสสนรูป** รูปซึ่งมองไม่เห็น มี ๒๗ ได้แก่รูปอื่นนอกจากนั้น (มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปอีก ๒๓) **สัปปฏิฆรูป** รูปซึ่งมีการกระทบได้ คือรับรู้ทางประสาททั้ง ๕ ที่ตรงคู่กัน มี ๑๒ ได้แก่ปสาทรูป ๕ และวิสัยรูป ๗ (๗ คือนับโผฏฐัพพะเป็น ๓ ได้แก่ ปฐวี เตโชและวาโย), คู่กับ **อัปปฏิฆรูป** รูปซึ่งกระทบไม่ได้ อันรับรู้ไม่ได้ทางประสาท

ทั้ง๕ มี ๑๖ ได้แก่รูปที่เหลือจากนั้น (คือสุขุมรูป ๑๖ นั่นเอง) ดังคำในรูปสังคหะ ๓ มีปรากฏในสังคีติสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘) ; ดู **สุขุมรูป, รูป ๒๘**

อนิมิตตเจโตสมาธิ : เจโตสมาธิที่ไม่มีนิมิต หมายถึงสมาธิทางใจที่ไม่กำหนดนิมิต ดังคำในอนิมิตตปัญหาสูตรที่พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่าที่เรียกกันว่า 'อนิมิตตเจโตสมาธิ อนิมิตตเจโตสมาธิ' อนิมิตตเจโตสมาธิเป็นอย่างไร ผมนั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า 'ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุอนิมิตตเจโตสมาธิ เพราะไม่กำหนดนิมิตทั้งปวงอยู่' นี้เรียกว่า'อนิมิตตเจโตสมาธิ'ผมนั้นบรรลุอนิมิตตเจโตสมาธิ เพราะไม่กำหนดนิมิตทั้งปวงอยู่ เมื่อผมอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ วิญญาณย่อมแล่นไปตามนิมิต

คำว่า อนิมิตตเจโตสมาธิ นี้บางครั้ง เขียนเป็น อนิมิตตาเจโตสมาธิ ก็มี ดังคำในโคทัตตสูตรที่กล่าวไว้ว่า อนิมิตตาเจโตวิมุตติ เป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุอนิมิตตเจโตสมาธิเพราะไม่กำหนดนิมิตทั้งปวงอยู่ นี้เรียกว่าอนิมิตตาเจโตวิมุตติ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๐/๓๕๕,๑๘/๓๔๙/๓๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนิมิตตเจโตสมาธิ ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนาสมาธิ (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๐/๑๕๑)

อนิมิตตธาตุ : ธาตุที่ไม่มีนิมิต หมายถึงธาตุที่ไม่กำหนดนิมิต ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่กล่าวไว้ว่า การออกจากโลกมีได้ เพราะพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวง ทั้งโดยส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย และเพราะจิตดำเนินไปในอนิมิตตธาตุ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๙/๓๖๕)

อนิมิตตปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องอนิมิตตเจโตสมาธิ ท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า อนิมิตตเจโตสมาธิเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า ภิกษุบรรลุอนิมิตตเจโตสมาธิ เพราะไม่กำหนดนิมิตทั้งปวงอยู่ นี้ชื่อว่าอนิมิตตเจโตสมาธิ ผมเองก็บรรลุอนิมิตตเจโตสมาธิ เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ วิญญาณย่อมแล่นไปตามนิมิต ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาทอนิมิตตเจโตสมาธิ จงดำรงจิตไว้ จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นและจงตั้งจิตให้มั่นในอนิมิตตเจโตสมาธิ จากนั้น ผมก็ได้บรรลุอนิมิตตเจโตสมาธิ แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๐/๓๕๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนิมิตตเจโตสมาธิ ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนาสมาธิ (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๐/๑๕๑)

SAMPLE

อนิมิตตผัสสะ : ผัสสะไม่มีนิมิต หมายถึงความกระทบไม่กำหนดนิมิต,เป็น ๑ ในผัสสะ ๓ ดังคำในทุติยกามภูสูตรที่ท่านพระกามภูอยู่ที่อัมพาฏกวัน เขตเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ กล่าวไว้ว่า คหบดี ผัสสะ ๓ คือ (๑) สุญญผัสสะ (๒) อนิมิตตผัสสะ (๓) อัปปณิหิตผัสสะย่อมถูกต้องภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ หรือดังคำในมหานิทเทสที่กล่าวว่า สุญญตผัสสะ อนิมิตตผัสสะ อัปปณิหิตผัสสะ หรือดังคำในกถาวัตถุที่กล่าวไว้ในนิโรธสมาปัตติกถา ก็กล่าวถึงผัสสะ ๓ เช่นกัน (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๓/๖๓, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๘/๔๙๐)

อนิมิตตวิโมกข์ : หลุดพ้นด้วยไม่ถือนิมิตคือ หลุดพ้นด้วยพิจารณาเห็นนามรูปเป็นอนิจจะ แล้วถอนนิมิตได้ (ข้อ ๒ ในวิโมกข์ ๓ (คือ สุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์)(ข้อ ๒ ในวิโมกข์ ๖๘) ดังคำในเพพัฏฐสีสเถรวัตถุที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ไม่มีการสั่งสม กำหนดรู้อาหารก่อนแล้วจึงบริโภค มีสุญญตวิโมกข์และอนิมิตตวิโมกข์เป็นอารมณ์(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕, ๑/๒๑๘/๒๐๖, ๑/๒๑๘/๒๐๗, ๑/๒๑๙/๒๐๖, ๑/๒๑๙/๒๐๗,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๒/๕๗,๒๕/๙๓/๕๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๒/๓๓๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๙/๓๔๖, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๓/๓๗๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๓/๒๔,๕๑๖/๗๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๕๗/๔๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนิมิตตวิโมกข์ หมายถึงความหลุดพ้นเพราะไม่ถือนิมิตในสังขารเป็นต้น (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๙๒/๓๐๐)

อนิมิตตวิหาร :การอยู่ไม่มีนิมิต หมายถึงจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ที่กล่าวไว้ว่า พระโยคาวจรเมื่อพิจารณานิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ (ซึ่งสังขารนิมิตด้วยญาณ) ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิตนี้ชื่อว่าอนิมิตตวิหาร หรือดังคำว่าพระโยคาวจรเมื่อพิจารณารูปนิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่าอนิมิตตวิหาร (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๘/๑๓๑)

อนิมิตตวิหารธรรม : ธรรมเครื่องอยู่อันไม่มีนิมิต หมายถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีนิมิต ดังคำที่พระอุบาลีเถระที่กล่าวไว้ว่า พระองค์(พระราชา) มีสุญญตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่อันว่าง)อนิมิตตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีนิมิต) อัปปณิหิตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีความตั้งปรารถนา)อาเนญชวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่หวั่นไหว) นิโรธวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่คือความดับ) นี้เป็นธรรมกุฎี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓๘/๘๒)

อนิมิตตวิหารสมาบัติ : สมาบัติที่เป็นเครื่องอยู่อันไม่มีนิมิต ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคญาณกถา ที่กล่าวว่า พระโยคาวจรเมื่อพิจารณารูปนิมิตโดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอัน

SAMPLE

เป็นความดับไม่มีนิมิตแล้วย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่าอนิมิตตวิหารสมาบัติ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๘/๑๓๒)

อนิมิตตสมาธิ : สมาธิพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต, สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีนิมิตคือวิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนิจจลักษณะ, ข้อ ๒ ในสมาธิ ๓ (คือ ได้แก่ สุญญตสมาธิ(สมาธิที่พิจารณาเห็นความว่าง) อนิมิตตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาธรรมอันไม่มีนิมิต) อัปปณิหิตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา) หรือดังคำในปิณโฑลยสูตร ที่กล่าวไว้ว่า อนิมิตตสมาธิที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก,(ข้อ ๘ ในสมาธิ ๙ คือ ๑. รูปาวจรสมาธิอย่างต่ำ ๒. รูปาวจรสมาธิอย่างปานกลาง ๓.รูปาวจรสมาธิอย่างประณีต ๔.อรูปาวจรสมาธิอย่างต่ำ ๕. อรูปาวจรสมาธิอย่างปานกลาง ๖. อรูปาวจรสมาธิอย่างประณีต ๗. สุญญตสมาธิ (สมาธิพิจารณาเห็นความว่าง)๘.อนิมิตตสมาธิ (สมาธิพิจารณาเห็นธรรมไม่มีนิมิต)๙. อัปปณิหิตสมาธิ (สมาธิพิจารณาเห็นธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา)) (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕, ๑/๒๑๘/๒๐๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๘,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๙/๔๕๐,๑๘/๓๗๗/๔๕๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๐๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๓/๖๗, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒/๕๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมาธิที่พิจารณาธรรมไม่มีนิมิต ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยอำนาจอนิจจลักษณะ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๙/๓๐๕)

อนิมิตตสมาบัติ : สมาบัติที่ไม่มีนิมิต คือสมาบัติไม่มีการกำหนดหมาย, ข้อ ๒ ในสมาบัติ ๓ (คือ สุญญตสมาบัติ อนิมิตตสมาบัติ อัปปณิหิตสมาบัติ) ดังคำในเถรีคาถาที่พระอุตตราเถรีกล่าวไว้ว่า โพชฌงค์ ๗ ประการเป็นทางบรรลุนิพพานนี้ เราเจริญแล้วทั้งหมดตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ได้สุญญตสมาบัติและอนิมิตตสมาบัติเป็นประจำตามปรารถนา หรือดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถาที่กล่าวไว้ว่า พระโยคาวจรเมื่อพิจารณานิมิตโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้วนึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีนิมิตแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่าอนิมิตตสมาบัติ หรือดังคำว่าพระโยคาวจรเมื่อพิจารณารูปนิมิตโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้วนึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีนิมิตแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีนิมิต นี้ชื่อว่าอนิมิตตสมาบัติ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕, ๑/๒๑๘/๒๐๗,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๖/๕๖๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๘/๑๓๒)

อนิมิตตะ : ไม่มีนิมิต หมายถึงธรรมไม่มีนิมิต,ได้แก่ฌานที่เป็นอนิมิตตะ มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่าฌาน เพราะเพิกนิมิตว่าเที่ยง นิมิตว่า ยั่งยืน และนิมิตว่า ตนออกแล้ว เพ่งด้วย

ฌานอันเป็นอนิมิตที่ตนได้แล้ว หรือที่อธิบายว่า ที่ชื่อว่าอนิมิต (ไม่มีเครื่องหมาย) เพราะไม่มีราคนิมิต ไม่มีโทสนิมิต ไม่มีโมหนิมิต ไม่มีรูปนิมิต ไม่มีนิจจนิมิต เป็นต้น ดังคำจูฬเวทัลลสูตรที่พระธัมมทินนาภิกษุณีกล่าวว่า ผัสสะ ๓อย่าง คือ(๑) ผัสสะชื่อสุญญตะ(ว่าง) (๒) ผัสสะชื่ออนิมิตตะ(ไม่มีนิมิต) (๓) ผัสสะชื่ออัปปณิหิตะ(ไม่มีที่ตั้ง) ย่อมถูกต้องภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๖๔/๕๐๕,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๖/๔๑๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๖๒/๓๕๑)

อนิมิตตาเจโตวิมุตติ : หลุดพ้นทางใจอันไม่มีนิมิต ดังคำในสังคีติสูตรและนิสสารณียสูตร ที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าได้เจริญอนิมิตตาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่วิญญาณของข้าพเจ้าก็ยังแส่หานิมิตอยู่ ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอ หรือดังคำในมหาเวทัลลสูตรที่พระมหาโกฏฐิตเถระกล่าวแก่พระสารีบุตรว่า ท่านผู้มีอายุ ธรรมเหล่านี้ คือ อัปปมาณาเจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ สุญญตาเจโตวิมุตติ อนิมิตตาเจโตวิมุตติ มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๙/๔๙๗,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๙/๓๘๕,๑๘/๓๔๙/๓๘๖,๑๘/๓๔๙/๓๘๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๓/๔๓๐)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า อนิมิตตาเจโตวิมุตติ หมายถึงพลววิปัสสนา(วิปัสสนาที่มีพลัง) คืออรหัตตผลสมาบัติ ที่ชื่อว่าอนิมิต (ไม่มีเครื่องหมาย) เพราะไม่มีราคนิมิต (นิมิตคือราคะ) ไม่มีโทสนิมิต (นิมิตคือโทสะ) ไม่มีโมหนิมิต (นิมิต คือโมหะ) ไม่มีรูปนิมิต (นิมิตคือรูป) ไม่มีนิจจนิมิต (นิมิตคือความเที่ยง) เป็นต้น,และว่า อนิมิตตาเจโตวิมุตติ ได้แก่ ธรรม ๑๓ ประการ คือ วิปัสสนา ๑ อรูป ๔ มรรค ๔ ผล ๔ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๕๙/๒๖๓, สํ.สฬา.อ. ๓/๓๔๙/๑๖๑) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๒๖/๒๓๔, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๓/๑๐๔) อีกอย่างหนึ่ง อนิมิตตาเจโตวิมุตติ เป็นชื่อของญาณ ๔ คือ (๑) ภยตุปัฏฐานญาณ (ญาณในการเห็นสังขารปรากฏโดยความเป็นภัย)(๒) อาทีนวานุปัสสนาญาณ (ญาณในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นโทษ) (๓) มุญจิตุกัมมยตาญาณ (ญาณหยั่งรู้อันทำให้ต้องการจะพ้น) (๔) ภังคญาณ (ญาณที่พิจารณาเห็นความดับ) (องฺ.ฉกฺก.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๓/๑๑๗)

อนิจจาทิสุตตนวกะ : พระสูตรว่าด้วยพระสูตร ๙ สูตร มีอนิจจสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี)

ณ ที่นั้น ฯลฯภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง คือ จักขุไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยง จักขุวิญญาณไม่เที่ยง จักขุสัมผัสไม่เที่ยง แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง ฯลฯ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๔๓/๔๑)

อนิมิตตานุปัสสนา : การพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิตดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่กล่าวไว้ว่า ความคิดเพื่ออนิมิตตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต) อันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ฯลฯ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖,๓๑/๒๒/๓๑,๓๑/๒๑๖/๓๕๘,๓๑/๒๒๒/๓๗๔)

อนิมิตตานุปัสสนาญาณ :ญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต ดังคำในวิโมกขกถา ที่อธิบายไว้ว่า อนิมิตตานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต) พ้นจากนิมิตตสัญญา เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ หรือดังคำว่า อนิมิตตานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทานว่านิมิต เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์,และยังมีอธิบายอีกว่าอนิมิตตานุปัสสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๓ คือ ๑. ทิฏฐุปาทาน ๒. สีลัพพตุปาทาน ๓.อัตตวาทุปาทาน อนิมิตตานุปัสสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๓ นี้ หรือดังคำว่า อนิมิตตานุปัสสนาญาณพ้นจากอภินิเวสว่านิมิต เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสุญญตวิโมกข์หรือดังคำว่าอนิมิตตานุปัสสนาญาณในชราและมรณะพ้นจากสรรพนิมิต เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าอนิมิตตวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖,๓๑/๒๑๘/๓๑๖,๓๑/๒๑๘/๓๖๔)

อนิมิตตานุปัสสนายถาภูตญาณ : ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต ดังคำในวิโมกขกถา ที่อธิบายไว้ว่า อนิมิตตานุปัสสนายถาภูตญาณ (ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่มีนิมิต) พ้นจากความไม่รู้คือความหลงว่านิมิต เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าญาณวิโมกข์ หรือดังคำว่า อนิมิตตานุปัสสนาเป็นญาณมีความเย็นใจอย่างยอดเยี่ยม พ้นจากความเดือดร้อน ความเร่าร้อน และความกระวนกระวายเพราะนิมิต เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสีติสิยาวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๕/๓๕๗,๓๑/๒๑๖/๓๕๙)

อนิมิสเจดีย์,อนิมิสสเจดีย์ : สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จยืนจ้องดูต้นพระศรีมหาโพธิ์โดยมิได้กระพริบพระเนตรตลอด ๗ วัน อยู่ทางทิศอีสานของต้นพระศรีมหาโพธิ์; ดู**วิมุตติสุข**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัปดาห์ที่ ๒ ประทับอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นโพธิ์ เรียกว่า อนิมิสสเจดีย์ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๔-๖/๘-๑๒, ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) ๔๑๙-๔๒๐)

SAMPLE

อนิยต : ไม่แน่, ไม่แน่นอน เป็นชื่ออาบัติที่ยังไม่แน่ ระหว่างปาราชิก สังฆาทิเสสหรือปาจิตตีย์ ซึ่งพระวินัยจะต้องวินิจฉัย ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ธรรม คือ อนิยต ๒ สิกขาบท ข้าพเจ้ายกขึ้นแสดงแล้ว (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔๕/๗๓๗)

อนิยตราสี : กองแห่งธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน,เป็นข้อ ๓ ในราสี ๓ (คือ ๑. มิจฉัตตนิยตราสี (กองแห่งธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน) ๒. สัมมัตตนิยตราสี(กองแห่งธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน) ๓. อนิยตราสี (กองแห่งธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน (มิจฺฉตฺตนิยโต) ได้แก่ เป็นสภาพที่ผิดแน่นอน คำนี้เป็นชื่อของอนันตริยกรรม พร้อมทั้งนิยตมิจฉาทิฏฐิ สภาวะแน่นอนในสภาพที่ถูกต้อง ชื่อว่าสัมมัตตนิยตะ คำนี้เป็นชื่อของอริยมรรค ๔ ประการชื่อว่าอนิยตะ เพราะไม่แน่นอน คำนี้เป็นชื่อของธรรมที่เหลือ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๗)

อนิยตสิกขาบท : สิกขาบทที่วางอาบัติไว้ไม่แน่ คือยังไม่ระบุชัดลงไปว่าเป็นปาราชิก หรือสังฆาทิเสส หรือ ปาจิตตีย์,มี ๒ สิกขาบท มีปรากฏในมหาวิภังค์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๔๓/๔๗๓)

อนิยตะ : ไม่แน่นอน ดังคำที่กล่าวถึงบุคคล ๒ จำพวกคือ (๑) บุคคลผู้เป็นนิยตะ (๒) บุคคลผู้เป็นอนิยตะ แล้วอธิบายว่า บุคคลผู้ทำอนันตริยกรรม ๕ จำพวก บุคคลผู้เป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ และพระอริยบุคคล ๘ จำพวกชื่อว่าผู้เป็นนิยตะ บุคคลที่เหลือชื่อว่าผู้เป็นอนิยตะ หรือดังคำในปัฏฐานว่า (บทว่า นิยตะ เป็นสหชาตาธิปติ บทว่า อนิยตะที่ ๒ เป็นอารัมมณาธิปติและสหชาตาธิปติ) (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๗/๑๓๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๙๙/๔๓๓)

อนิยาม : ไม่กำหนด หมายถึงไม่ใช่อริยมรรค หมายถึงไม่ได้บรรลุอริยมรรค ดังคำในนิยามกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า บุคคลผู้แน่นอน มีญาณเพื่อไปสู่อนิยาม ได้ใช่ไหม พระปรวาทีกล่าวปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๒๘/๔๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนิยาม ในที่นี้หมายถึงมิจฉัตตนิยาม คืออนันตริยกรรม (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๖๖๓-๖๖๔/๒๖๙) อีกนัยหนึ่งอธิบายว่า คำว่า นิยาม มีอธิบายอีกว่า นิยามก็ดี พรหมจรรย์ก็ดี เป็นชื่อของอริยมรรค ดังนั้น คำว่า หยั่งลงสู่นิยาม หมายถึงบรรลุอริยมรรค (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๔๐๓/๒๐๖)

อนิสสา : ความไม่ริษยา มักมาคู่กับ อมัจฉริยะ (ความไม่ตระหนี่),เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒,ข้อ ๑ ในธรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน ๒ คือ ๑. อนิสสา (ความไม่ริษยา) ๒. อมัจฉริยะ (ความไม่ตระหนี่) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๘๒/๑๓๐,๒๐/๒๐๐/๑๓๔)

SAMPLE

อนิสสุกีสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ริษยา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในอโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑. มีศรัทธา ๒. มีหิริ ๓. มีโอตตัปปะ ๔. ไม่ริษยา ๕. มีปัญญา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๙๖/๓๒๓)

อนุกัมปสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ๕ คือ (๑) ให้คฤหัสถ์สมาทานอธิศีล(ศีล ๕) (๒) ให้คฤหัสถ์ตั้งอยู่ในการเห็นธรรม(อริยสัจ) (๓) ไปเยี่ยมคฤหัสถ์ที่เป็นไข้ ให้สติว่า ขอจงตั้งสติไว้ต่อพระรัตนตรัยที่ควรแก่สักการะและบอกคฤหัสถ์ให้มาทำบุญ เมื่อมีภิกษุต่างถิ่นจำนวนมากมา (๔) ฉันอาหารที่คฤหัสถ์ถวายจะเลวหรือประณีตก็ตามด้วยตนเอง (๕) ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๕/๓๗๗)

อนุกูลยัญ : ยัญคือความเกื้อกูลกัน หมายถึงทานที่พึงสักการะบูชา พึงให้ตามลำดับตระกูล ดังคำในอุชชยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ เราสรรเสริญยัญที่ไม่มีกิริยา คือ นิจทาน และอนุกูลยัญ คือยัญที่ไม่มีการฆ่าโค ๑ ยัญที่ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ ๑ ยัญที่ไม่มีการฆ่าไก่ สุกร ๑ยัญที่ไม่ทำให้สัตว์ต่าง ๆ ได้รับความเดือดร้อน ๑ ข้อนั้นเพราะเหตุไรเพราะพระอรหันต์หรือท่านผู้บรรลุอรหัตตมรรคย่อมเกี่ยวข้องกับยัญที่ไม่มีกิริยาอย่างนี้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๐/๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุกูลยัญ หมายถึงทานที่พึงบูชา พึงให้ตามลำดับตระกูลโดยลำดับ เพราะเป็นทานที่พ่อ ปู่ของพวกเราถวายมาแล้ว (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๓๙/๓๔๐)

อนุคคหิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมสนับสนุนสัมมาทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัมมาทิฏฐิ(วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ คืออรหัตตมัคคสัมมาทิฏฐิ) มีองค์ธรรม ๕ คือ (๑) ศีล(ปาริสุทธิศีล ๔) (๒) สุตะ(การฟังธรรมที่เป็นสัปปายะ) (๓) สากัจฉา(การสนทนา บอกความเป็นไปแห่งจิตของตน) (๔) สมถะ(สมาบัติ ๘ พื้นฐานแห่งวิปัสสนา) (๕) วิปัสสนา(คืออนุปัสสนา ๗ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น) สนับสนุนแล้ว ย่อมมีเจโตวิมุตติ(มัคคสมาธิและผลสมาธิ) และปัญญาวิมุตติ(ผลญาณ คืออรหัตตผลปัญญา) เป็นผล เป็นอานิสงส์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕/๓๑)

อนุเคราะห์ : เอื้อเฟื้อ, ช่วยเหลือ; ความเอื้อเฟื้อ, การช่วยเหลือ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒,๑๑/๒๗๐/๒๑๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๒๘/๒๔๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒/๓๗,๑๓/๑๕๘/๑๗๙,๑๓/๓๔๙/๔๒๔,๑๓/๓๕๘/๔๔๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๖/๒๗๗,๑๔/

๓๑๑/๓๗๘,๑๔/๓๘๓/๔๓๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๙/๒๒๐,๒๑/๑๘๕/๒๖๕,๒๑/๒๔๕/๓๖๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๔)

อนุชน : คนที่เกิดตามมา, คนรุ่นหลัง, คนรุ่นต่อๆ ไป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๑/๓๒๓,๑๒/๔๑๐/๔๔๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐/๑๑,๑๓/๔๑๘/๕๒๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓/๑๙,๑๔/๒๑๘/๒๕๒)

อนุชา : ผู้เกิดทีหลัง, น้อง ดังคำในอสทิสชาดกที่ อสทิสราชบุตรทรงเป็นนักแม่นธนู ทรงทำการรบให้ข้าศึกทั้งหมดหนีไป แต่ไม่เบียดเบียนใครๆ ช่วยพระอนุชาให้ถึงความสวัสดีแล้ว ทรงเข้าถึงความสำรวม (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๖๒/๘๐)

อนุชาตบุตร : บุตรที่มีคุณสมบัติเสมอด้วยมารดาบิดา, บุตรที่มีคุณธรรมเสมอบิดามารดา,เป็น ๑ ในบุตร ๓ ประเภท คือ อภิชาตบุตร อนุชาตบุตรและอวชาตบุตร,ในปุตตสูตร อธิบายความหมายไว้ว่า คือ มารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แม้บุตรของมารดาบิดาเหล่านั้น ก็ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมอนุชาตบุตรเป็นอย่างนี้ หรือดังคำที่พระวังคีสเถระกล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้สูงสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ ข้าพระองค์ขอกราบไหว้ท่านพระนิโครธกัปปเถระ ผู้เป็นวิสุทธิเทพ เป็นอนุชาตบุตร มีความเพียรมาก เป็นผู้ประเสริฐ ทั้งเป็นโอรสของพระองค์ผู้ประเสริฐนั้น(ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๘๘/๕๔๙)

อนุญาต : ยินยอม, ยอมให้, ตกลง ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุทินมารดาบิดาอนุญาตให้เธอออกจากเรือนบวชเป็นอนาคาริกแล้วหรือ หรือดังคำในรัฏฐปาลสูตรที่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รัฏฐปาละ มารดาบิดาอนุญาตให้เธอออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้วหรือ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๕/๑๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๙๔/๓๕๐)

อนุตตรธรรม : โลกุตตรธรรม ๙ อันได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ดังคำในจูฬเวทัลลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นอยู่ว่า เมื่อไร เราจะได้บรรลุอายตนะ ที่พระอริยะทั้งหลายบรรลุแล้ว ดำรงอยู่ในบัดนี้เมื่อภิกษุนั้น

ตั้งความปรารถนาในวิโมกข์ทั้งหลายอันเป็นอนุตตรธรรมอย่างนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๕/๕๐๗)

อนุตตรปัญญา : ปัญญาที่ไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า, เป็น ๑ ในปัญญา ๒ อย่าง คือ สอุตตรปัญญา อนุตตรปัญญา,ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อนุตตรปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๓)

อนุฏฐานไสยา การนอนที่ไม่มีการลุกขึ้น, การนอนครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้าก่อนปรินิพพาน ในที่นี้หมายถึงการบรรทมครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้า ในคราวเสด็จดับขันธปรินิพพาน มีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร (ดูประกอบใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๖/๑๔๖, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อนุตตรวิมุตติ : การหลุดพ้นอย่างยอดเยี่ยม หมายถึงอรหัตตผล ดังคำในทุติยมารกถา ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะมนสิการโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรชอบโดยแยบคายเราจึงได้บรรลุอนุตตรวิมุตติ ได้ทำอนุตตรวิมุตติให้แจ้ง ภิกษุทั้งหลายเพราะทำไว้ในใจโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรชอบโดยแยบคาย แม้ท่านทั้งหลายย่อมบรรลุอนุตตรวิมุตติได้ ย่อมทำอนุตตรวิมุตติให้แจ้งได้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๕/๔๔)

อนุตตรวิโมกข์ : การหลุดพ้นอย่างยอดเยี่ยม หมายถึงอรหัตตผล ดังคำในสฬายตนวิภังคสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทมนัสย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่รูปทั้งหลายนั่นแลไม่เที่ยง เห็นความแปรผัน ความคลายกำหนัดและความดับนั่นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า รูปในกาลก่อนและในบัดนี้ทั้งหมดนั้นล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา แล้วตั้งความปรารถนาในอนุตตรวิโมกข์ว่า ในกาลไร เราจักบรรลุอายตนะที่พระอริยะทั้งหลายได้บรรลุอยู่ในบัดนี้ เพราะความปรารถนาเป็นปัจจัย โทมนัสจึงเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตั้งความปรารถนาในอนุตตรวิโมกข์ด้วยประการฉะนี้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๗/๓๗๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุตตรวิโมกข์ ในที่นี้หมายถึงอรหัตตผล คือการตั้งความปรารถนาในอรหัตตผล (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๐๗/๑๙๑)

อนุตตรสังคามวิชยะ : ตำราพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยม หมายถึงวิปัสสนา สามารถกำจัดกองกิเลสจนประสบชัยชนะคืออรหัตตผลได้,ในที่นี้หมายถึงพหุธาตุกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเหตุนั้นแล เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ไว้ว่าชื่อพหุธาตุกะบ้าง ชื่อจตุปริวัฏฏะ บ้าง ชื่อธัมมาทาสะ บ้าง ชื่ออมตทุนทุภี บ้าง ชื่ออนุตตรสังคามวิชยะบ้าง (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๒/๑๖๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุตตรสังคามวิชยะ แปลว่า ตำราพิชัยสงคราม อันยอดเยี่ยม ที่เรียกธรรมบรรยายนี้ว่า ตำราพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยม เพราะพระโยคาวจรถืออาวุธคือวิปัสสนา สามารถกำจัดกองกิเลสจนประสบชัยชนะคืออรหัตตผลได้ เหมือนนักรบเข้าสู่สงครามถืออาวุธ ๕ ประการ กำจัดกองทัพฝ่ายตรงข้ามได้ชัยชนะฉะนั้น (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๘๙)

อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ : ญาณคือความตรัสรู้เองโดยชอบอันยอดเยี่ยม หมายถึงญาณเป็นเครื่องตรัสรู้เองโดยชอบอย่างยอดเยี่ยม ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร ที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตกาล ทรงละนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจทอนกำลังปัญญา มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว หรือดังคำในโลกสูตรที่ว่า ตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในราตรีใดและปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในราตรีใด ในระหว่างนี้ ย่อมภาษิต กล่าว แสดงออกซึ่งคำใด คำนั้นทั้งหมดเป็นจริงอย่างนั้นแล ไม่เป็นอย่างอื่น ฉะนั้นชาวโลกจึงเรียกว่า ตถาคต หรือดังคำในมหานิทเทสที่อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑/๒๕๔๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๖/๙๒,๑๐/๑๗๑/๑๑๘,๑๐/๑๙๕/๑๔๕,๑๐/๑๙๗/๑๔๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๓/๑๐๕,๑๑/๑๘๘/๑๔๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓/๑๖,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๔/๓๔๘,๒๐/๑๐๕/๓๔๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๘/๑๘๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒/๔๙๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๑/๕๔๗)

อนุตตริยสูตร :พระสูตรว่าด้วยอนุตตริยะ มี ๒ สูตร ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนุตตริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนุตตริยะ(คือภาวะที่ไม่มีสิ่งอื่นยอดเยี่ยมกว่า หรือวิเศษกว่า หรือภาวะอันยอดเยี่ยมนำผลอันวิเศษมาให้) มี ๖ คือ (๑) ทัสสนานุตตริยะ การเห็นอันยอดเยี่ยม (๒) สวนานุตตริยะ การฟังอันยอดเยี่ยม (๓) ลาภานุตตริยะ การได้อันยอดเยี่ยม (๔) สิกขานุตตริยะ การศึกษาอันยอดเยี่ยม (๕) ปาริจริยานุตตริยะ การบำรุงอันยอดเยี่ยม (๖) อนุสสตานุตตริยะ การระลึกอันยอดเยี่ยม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘/๔๑๙)

2.อนุตตริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนุตตริยะ ๖ คือ (๑) **ทัสสนานุตตริยะ** การเห็นอันยอดเยี่ยม หมายถึงการที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่นบรรลุที่สุด(ถึงความไม่หวั่นไหว) มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ไปเพื่อเห็นพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต (๒) **สวนานุตตริยะ** การฟังอันยอดเยี่ยม หมายถึงการ

ที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ไปเพื่อฟังธรรมของพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต) (๓) **ลาภานุตตริยะ** การได้อันยอดเยี่ยม หมายถึงการที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ไปเพื่อได้ศรัทธาในพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต (๔) **สิกขานุตตริยะ** การศึกษาอันยอดเยี่ยม หมายถึงการที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ไปเพื่อศึกษาอธิศีลบ้าง อธิจิตบ้าง อธิปัญญาบ้างในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้ (๕) **ปาริจริยานุตตริยะ** การบำรุงอันยอดเยี่ยม หมายถึงการที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ไปเพื่อบำรุงพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต (๖) **อนุสสตานุตตริยะ** การระลึกอันยอดเยี่ยม หมายถึงการที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่นบรรลุที่สุดมีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ไปเพื่อระลึกถึงพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต (อง.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๗๑)

อนุตตริยะ : ภาวะที่ยอดเยี่ยม, สิ่งที่ยอดเยี่ยม มี ๓ คือ **๑. ทัสสนานุตตริยะ** การเห็นอันเยี่ยม คือ เห็นธรรม **๒. ปฏิปทานุตตริยะ** การปฏิบัติอันเยี่ยม คือ มรรคมีองค์ ๘ **๓. วิมุตตานุตตริยะ** การพ้นอันเยี่ยม คือ พ้นกิเลสและกองทุกข์ มีปรากฏในสังคีตสูตร ; อนุตตริยะ อีกหมวดหนึ่งมี ๖ คือ **๑. ทัสสนานุตตริยะ** การเห็นอันเยี่ยม **๒. สวนานุตตริยะ** การฟังอันเยี่ยม **๓.ลาภานุตตริยะ** ลาภหรือการได้อันเยี่ยม **๔. สิกขานุตตริยะ** การศึกษาอันเยี่ยม **๕. ปาริจริยานุตตริยะ** การบำรุงอันเยี่ยม **๖. อนุสสตานุตตริยะ** การระลึกอันเยี่ยม มีปรากฏในสังคีติสูตร ทสุตตรสูตรและอนุตตริยสูตรและมีอธิบายแต่ละอย่างดังนี้ การที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ไปเพื่อเห็นตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต นี้เรียกว่าทัสสนานุตตริยะ,การที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ไปเพื่อฟังธรรมของตถาคต หรือสาวกของพระตถาคต นี้เรียกว่าสวนานุตตริยะ, การที่บุคคลมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ได้ศรัทธาในตถาคต หรือสาวกของตถาคต นี้เรียกว่าลาภานุตตริยะ,การที่บุคคลมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ศึกษาอธิศีลบ้าง ศึกษาอธิจิตบ้าง ศึกษาอธิปัญญาบ้าง ในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ นี้เรียกว่า สิกขานุตตริยะ,การที่บุคคลมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง บำรุงตถาคตหรือสาวกของตถาคต นี้เรียกว่าปาริจริยานุตตริยะ,การที่บุคคลมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง นี้เรียกว่าอนุสสตานุต

SAMPLE

ตริยะและอนุตตริยะเป็นธรรมที่ควรรู้ยิ่ง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓,๑๑/๓๒๗/๓๒๘,๑๑/๓๕๖/๓๙๔,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๗๕/๒๔,๒๐/๑๗๖/๒๔,๒๐/๑๗๗/๒๔,๒๐/๑๗๘/๒๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘/๔๑๙,๒๒/๒๑/๔๕๐,๒๒/๓๐/๔๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า อนุตตริยะ หมายถึงภาวะที่ไม่มีสิ่งอื่นยอดเยี่ยมกว่าหรือวิเศษกว่า หรือเรียกสั้นๆว่า ภาวะอันยอดเยี่ยมนำผลอันวิเศษมาให้ (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๘-๙/๙๔, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๘/๑๐๗) คำว่า อนุตตริยะ ๖ คือ ทัสสนานุตตริยะ การเห็นอันเยี่ยม สวนานุตตริยะ การฟังอันเยี่ยม ลาภานุตตริยะ การได้อันเยี่ยม สิกขานุตตริยะ การศึกษาอันเยี่ยม ปาริจริยานุตตริยะ การบำรุงอันเยี่ยม อนุสสตานุตตริยะ การระลึกอันเยี่ยม (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๗๕-๑๘๖/๑๐๖)

อนุตัปปิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยการอยู่อย่างมีกาลกิริยาที่เดือดร้อน พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุสำเร็จการอยู่อย่างมีกาลกิริยาที่เดือดร้อน และสำเร็จการอยู่อย่างมีกาลกิริยาที่ไม่เดือดร้อนอย่างละ๖ เนื้อความเหมือนในภัททกสูตรทุกประการ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕/๔๓๔)

อนุทูต : ทูตติดตาม, ในพระวินัย หมายถึงภิกษุที่สงฆ์สมมติให้เป็นตัวแทนของสงฆ์เดินทางร่วมไปกับภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงโทษด้วย **ปฏิสารณียกรรม** ให้ไปขอขมาคฤหัสถ์ ในกรณีที่เธอไม่อาจไปตามลำพัง อนุทูตทำหน้าที่ช่วยพูดกับคฤหัสถ์นั้นเป็นส่วนตนหรือในนามของสงฆ์ เพื่อให้ตกลงรับขมา เมื่อตกลงกันแล้ว รับอาบัติที่ภิกษุนั้นแสดงต่อหน้าเขาแล้วจึงให้ขมา มีปรากฏในจูฬวรรค ดังคำว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น สงฆ์จงให้ภิกษุอนุทูตแก่ภิกษุสุธรรมเพื่อขอขมาจิตตคหบดี (วิ.จู.(ไทย) ๖/๔๑/๘๐)

อนุธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีธรรมอันเหมาะสม มี ๔ สูตร ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนุธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสม ได้แก่ ภิกษุผู้มากด้วยความเบื่อหน่ายในขันธ์ ๕ อันจะเป็นเหตุให้กำหนดรู้ขันธ์ ๕ ได้ เมื่อเธอกำหนดรู้ได้แล้ว ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ ชาติ และย่อมพ้นจากชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสและทุกข์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๙/๕๖)

2.อนุธัมมสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสม ได้แก่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในขันธ์ ๕ อันจะเป็น

SAMPLE

เหตุให้กำหนดรู้ขันธ์ ๕ ได้ เมื่อเธอกำหนดรู้แล้ว ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ และย่อมพ้นจากชาติ ชราเป็นต้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๐/๕๗)

3.อนุธัมมสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสม ได้แก่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นทุกข์ในขันธ์ ๕ อันจะเป็นเหตุให้กำหนดรู้ขันธ์ ๕ ได้ เมื่อเธอกำหนดรู้แล้ว ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ และย่อมพ้นจากชาติ ชราเป็นต้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๑/๕๗)

4.อนุธัมมสูตร (จตุตถ) (สูตรที่ ๔) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม มีธรรมอันเหมาะสม ได้แก่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในขันธ์ ๕ อันจะเป็นเหตุให้กำหนดรู้ขันธ์ ๕ ได้ เมื่อเธอกำหนดรู้แล้ว ย่อมพ้นจากขันธ์ ๕ และย่อมพ้นจากชาติ ชราเป็นต้นเหล่านั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๒/๕๘)

อนุนยสังโยชน์ : สังโยชน์คือความยินดี, กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์คือความยินดี หมายถึงธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์คือความยินดี,สังโยชน์คือกามราคะ, เป็นข้อ ๑ ในสังโยชน์ (กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๗ มีปรากฏในมัจฉริยสูตร คือ ๑. อนุนยสังโยชน์ (สังโยชน์คือความยินดี) ๒.ปฏิฆสังโยชน์(สังโยชน์คือความยินร้าย)๓.ทิฏฐิสังโยชน์(สังโยชน์คือความเห็นผิด)๔.วิจิกิจฉาสังโยชน์(สังโยชน์คือความลังเลสงสัย)๕.มานสังโยชน์(สังโยชน์คือความถือตัว) ๖.ภวราคสังโยชน์(สังโยชน์คือความติดใจในภพ) ๗.อวิชชาสังโยชน์(สังโยชน์คือความไม่รู้แจ้ง) หรือดังคำในปหานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละ เพื่อตัดอนุนยสังโยชน์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘/๑๔,๒๓/๙/๑๕,๒๓/๑๐/๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุนยสังโยชน์ หมายถึงกามราคสังโยชน์ (องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๘/๑๖๐) คำว่า ความยินดี หมายถึงกามราคะ (องฺ.สตฺตก.อ.(บาลี) ๓/๘/๑๖๐)

อนุบัญญัติ : บัญญัติเพิ่มเติม,บทแก้ไขเพิ่มเติมที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเสริมหรือผ่อนพระบัญญัติที่วางไว้เดิม ดังคำในปริวารที่ว่า ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้น มีพระบัญญัติ พระอนุบัญญัติ อนุปปันนบัญญัติ สัพพัตถบัญญัติ ปเทสบัญญัติ สาธารณบัญญัติ อสาธารณบัญญัติ เอกโตบัญญัติอุภโตบัญญัติอยู่หรือ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑/๑,๘/๒/๒,๘/๔/๗,๘/๕/๘,๘/๖/๘) ; คู่กับบัญญัติ หรือ มูลบัญญัติ

อนุปทสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมตามลำดับบท พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณ

ฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อจะทรงประกาศคุณธรรมของท่านพระสารีบุตร พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญท่านพระสารีบุตรให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิตมีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญาร่าเริง มีปัญญารวดเร็ว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาเพิกถอนกิเลส ภิกษุทั้งหลาย เพียงกึ่งเดือน สารีบุตรก็เห็นแจ้งธรรมตามลำดับบท แล้วทรงแสดงธรรมที่ท่านพระสารีบุตรเห็นแจ้งตามลำดับบท คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ สัญญาเวทยิตนิโรธ และความสิ้นอาสวะ แล้วตรัสว่า ถ้าจะชมภิกษุรูปใดว่า เป็นผู้มีความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญาและอริยวิมุตติ เป็นบุตรเป็นโอรสของพระผู้มีพระภาค เกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาค เกิดจากธรรม ธรรมเนรมิตขึ้นมา เป็นธัมมทายาท ไม่ใช่อามิสทายาท ภิกษุรูปนั้นคือท่านพระสารีบุตร เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๓/๑๑๐)

อนุปนาหะ : ความไม่ผูกโกรธ มักมาคู่กับว่า อักโกธะ ความไม่โกรธ,เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๒ ดังคำว่า ๑. อักโกธะ (ความไม่โกรธ) ๒.อนุปนาหะ (ความไม่ผูกโกรธ) (อง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๘๒/๑๓๐)

อนุปนาหีสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ผูกโกรธ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในอโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑. มีศรัทธา ๒. มีหิริ ๓. มีโอตตัปปะ ๔. ไม่ผูกโกรธ ๕. มีปัญญา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๙๕/๓๒๒)

อนุปปันนบัญญัติ : บัญญัติที่ยังไม่เกิดขึ้น หมายถึงได้แก่ พระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้ในเมื่อโทษยังไม่เกิดขึ้น ดังคำในปริวารที่ถาม-ตอบกันว่า ถาม : ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้น มีพระบัญญัติ พระอนุบัญญัติ อนุปปันนบัญญัติอยู่หรือ ตอบ : ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้น มี ๑ พระบัญญัติ ๒ พระอนุบัญญัติไม่มีอนุปปันนบัญญัติ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑/๑,๘/๒/๒,๘/๔/๗,๘/๕/๘,๘/๖/๘)

อนุปปาทญาณ : ความรู้ในการไม่เกิดกิเลส หมายถึงญาณในอริยผล, เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๒, ญาณ ๒ คือ ๑. ขยญาณ(ความรู้ในการสิ้นกิเลส) ๒.อนุปปาทญาณ (ความรู้ในการไม่เกิดกิเลส),ในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถาอธิบายว่า ชื่อว่าอนุปปาทญาณ เพราะมีสภาวะสงบระงับควรรู้ยิ่ง หรือดังคำว่า ญาณที่ชื่อว่าอนุปปาทญาณ (ญาณในความไม่เกิดขึ้น) เพราะมีสภาวะระงับ มาร่วมกันในขณะนั้น หรือดังคำว่า ความใสที่ชื่อว่าอนุปปาทญาณ เพราะมีสภาวะสงบ หรือดังคำว่า วิมุตติที่ชื่อว่าอนุปปาทญาณ เพราะมีสภาวะสงบระงับ,ในธัมมจักกกถาอธิบายว่า ชื่อว่าธรรมจักร เพราะทรงให้ธรรมที่ชื่อว่าอนุปปาทญาณ เพราะมีสภาวะสงบระงับ

SAMPLE

เป็นไป,ในอภิสมยกถาอธิบายว่า การตรัสรู้ที่ชื่อว่าอนุปปาทญาณ เพราะมีสภาวะระงับ หรือดังคำว่า การตรัสรู้ที่ชื่อว่าอนุปปาทญาณ เพราะมีสภาวะระงับ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๘,๑๑/๓๕๒/๓๗๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุปปาทญาณ หมายถึงญาณในอริยผล (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๑๙/๑๑๗)

อนุปมะ, พระโอรส :ชื่อพระโอรสของพระโพธิสัตว์นามว่าสิทธัตถะกับพระนางสุมนา แห่งกรุงชื่อว่าเวภาระ ซึ่งมีกษัตริย์พระนามว่าอุเทนทรงปกครอง (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๖๗๓)

อนุปสัมบัน : ผู้ยังมิได้อุปสมบท ได้แก่คฤหัสถ์และสามเณร (รวมทั้งสิกขมานาและสามเณรี),ผู้มิใช่ภิกษุหรือภิกษุณีดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวถึงอุปสัมบันกล่าวเสียดสี อนุปสัมบัน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔๐/๑๐๘, ๑/๑๔๘/๑๑๔, ๑/๑๕๕/๑๒๔, ๑/๑๕๕/๑๒๕,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖/๒๓๔,๒/๕๒/๒๓๙,๒/๗๐/๒๕๕,๒/๘๐/๒๗๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๒/๘๒) ; เทียบ **อุปสัมบัน**

มีอธิบายว่า คำว่า อนุปสัมบัน หมายถึง อนุปสัมบันของภิกษุ คือผู้มิได้อุปสมบทเป็นภิกษุ ได้แก่ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี สิกขมานา คฤหัสถ์ชาย-หญิง

อนุปักกิเลสสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๕/๑๔๗)

อนุปัสสนาญาณ : ญาณที่ตามเห็น หมายถึงความรู้ที่พิจารณาเห็นนามรูป ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่ว่า รูปที่เกิดแล้วเป็นปัจจุบัน ลักษณะความบังเกิดแห่งรูปนั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้น ลักษณะความแปรผันไป (แห่งรูปนั้น) ชื่อว่าความเสื่อม ปัญญาที่พิจารณาเห็นดังนี้ ชื่อว่าอนุปัสสนาญาณ, เวทนาที่เกิดแล้ว ฯลฯ สัญญาที่เกิดแล้วฯลฯ สังขารที่เกิดแล้วฯลฯวิญญาณที่เกิดแล้ว ฯ ลฯ จักขุที่เกิดแล้ว ฯลฯ ภพที่เกิดแล้ว เป็นปัจจุบัน ลักษณะความบังเกิดแห่งภพนั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้น ลักษณะความแปรผันไป (แห่งภพนั้น) ชื่อว่าความเสื่อมปัญญาที่พิจารณาเห็นดังนี้ ชื่อว่าอนุปัสสนาญาณ และมี ๘ อย่าง ดังคำว่า อนุปัสสนาญาณ ๘ อุปัฏฐานานุสสติ ๘ สุตตันติกวัตถุ ๔ ในการพิจารณาเห็นเวทนา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๙/๗๗,๓๑/๑๗๕/๒๗๕)

อนุปาทาปรินิพพาน : ปรินิพพานที่หาปัจจัยปรุงแต่งมิได้,ความดับไม่มีเชื้อ หมายถึงสภาวะ เป็นที่สุด เป็นเงื่อนปลาย เป็นที่จบการประพฤติพรหมจรรย์ของท่านผู้ถืออปัจจยปรินิพพาน ดังคำในรถวินีตสูตรที่พระสารีบุตรถามพระปุณณมันตานี

SAMPLE

บุตรตอนหนึ่งว่า ท่านผู้มีอายุ ผมประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน พระปุณณมันตานีบุตรตอบว่า สีลวิสุทธิเป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ หรือดังคำในอนุปาทาปรินิพพานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้พึงตอบอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน (ความดับไม่มีเชื้อ),ในปุริสคติสูตร มีอธิบายว่า อนุปาทาปรินิพพานเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ปฏิบัติด้วยคิดอย่างนี้ว่า ถ้ากรรมไม่มีแล้ว อัตภาพของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรมจักไม่มี อัตภาพของเราก็จักไม่มี เราย่อมละเบญจขันธ์ที่มีอยู่เป็นอยู่ได้ ย่อมได้อุเบกขา เธอไม่ติดใจในภพ ไม่ติดใจในสมภพ เห็นทางที่สงบอย่างยิ่งด้วยปัญญาอันชอบ เธอทำให้แจ้งทางที่สงบนั้นโดยประการทั้งปวง ละมานานุสัยโดยประการทั้งปวงได้ ละภวราคานุสัยโดยประการทั้งปวงได้ ละอวิชชานุสัยโดยประการทั้งปวงได้ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี้เรียกว่าอนุปาทาปรินิพพาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘/๔๑,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕๗๕/๕๓,๒๐/๕๗๖/๕๓,๒๐/๕๗๗/๕๓,๒๐/๕๗๘/๕๓,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๕๕/๑๐๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๗๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๗/๗๔,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๒๘๓/๕๔๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๒๕/๗๐,๓๗/๑๕๙/๗๘,๓๗/๑๘๒/๘๓,๓๗/๖๒๗/๖๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุปาทาปรินิพพาน หมายถึงปรินิพพานที่หาปัจจัยปรุงแต่งมิได้ แต่ในที่นี้ พระเถระหมายเอาสภาวะ เป็นที่สุด เป็นเงื่อนปลาย เป็นที่จบการประพฤติพรหมจรรย์ของท่านผู้ถืออปัจจยปรินิพพาน (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๕๘/๖๓-๖๔)

อนุปาทาปรินิพพานสูตร : พระสูตรว่าด้วยมรรคและปฏิปทาเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน

พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าถูกอัญเดียรถีย์ถามว่า ท่านทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในสมณโคดมเพื่ออะไร ให้ตอบว่า เพื่อความดับไม่มีเชื้อ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๘/๔๑)

อนุปาทินนกสังขาร : สังขารที่กรรมไม่ยึดครอง แปลกันง่ายๆ ว่า “สังขารที่ไม่มีใจครอง” เช่น ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น(ข้อ ๒ ในสังขาร ๒) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

อนุปาทิเสส : ไม่มีอุปาทิเหลือ หมายถึงไม่มีเชื้อกิเลสเหลือ หมดอุปาทานสิ้นเชิง ดังคำในสอุปาทิเสสสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารีบุตร อัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้เขลาไม่เฉียบแหลมเป็นพวกไหนและพวกไหนจักรู้จักบุคคลผู้เป็นสอุปาทิเสสว่าเป็นสอุ

SAMPLE

ปาทิเสส หรือจักรู้จักบุคคลผู้เป็นอนุปาทิเสสว่าเป็นอนุปาทิเสส (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุปาทิเสส หมายถึงไม่มีอุปาทานเหลืออยู่ ได้แก่ ปราศจากความถือมั่น(นิคคหณะ) (องฺ.นวก.อ. (บาลี) ๓/๑๒/๒๙๓)

อนุปาทิเสสบุคคล :บุคคลผู้ไม่มีเชื้อกิเลสเหลือ, ผู้หมดอุปาทานสิ้นเชิง ได้แก่ พระอเสขะ คือ พระอรหันต์ ดังคำในสอุปาทิเสสสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารีบุตร พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้เขลา ไม่เฉียบแหลม เป็นพวกไหน และพวกไหน จักรู้จักบุคคลผู้เป็นสอุปาทิเสสว่าเป็นสอุปาทิเสส หรือจักรู้จักบุคคลผู้เป็นอนุปาทิเสสว่าเป็นอนุปาทิเสส สารีบุตร บุคคล ๙ จำพวกนี้แล เป็นสอุปาทิเสสเมื่อตายไป ก็พ้นจากนรกได้ พ้นจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานได้ พ้นจากเปรตวิสัยได้ พ้นจากอบาย ทุคติ และวินิบาตได้ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) (ดูประกอบใน องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๘); เทียบ **สอุปาทิเสสบุคคล**

อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ :นิพพานธาตุไม่มีอุปาทิเหลือ, ธาตุคือความดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือคือ สิ้นทั้งกิเลสและชีวิต หมายถึงพระอรหันต์สิ้นชีวิต, นิพพานธาตุในแง่ที่เป็นภาวะดับภพ ดังคำในจูฬวรรค ภูมิจาลสูตร และปหาราทสูตร ที่กล่าวไว้ว่า แม้ถ้าภิกษุจำนวนมาก ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ก็ไม่ทำให้นิพพานพร่องหรือเต็มได้ หรือดังคำในปรินิพพานญาณนิทเทสที่กล่าวว่า ความเป็นไปแห่งจักขุนี้ ของบุคคลผู้มีสัมปชัญญะผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ย่อมสิ้นไป หรือดังคำในสุญญกถาที่กล่าวไว้ว่า ความเป็นไปแห่งจักขุนี้ของบุคคลผู้มีสัมปชัญญะ ผู้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ย่อมสิ้นไปและความเป็นไปแห่งจักขุอื่นก็ไม่เกิดขึ้น (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๓, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๑/๑๑๘,๑๐/๑๙๕/๑๔๕,๑๐/๑๙๗/๑๔๗,๑๐/๒๐๒/๑๕๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๘/๑๔๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๘/๑๘๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๙/๒๕๐,๒๓/๗๐/๓๗๘,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒,๒๕/๗๕/๓๓๐,๒๕/๑๑๒/๔๙๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๓๕,๓๑/๘๖/๑๔๕) ; เทียบ สอุปาทิเสสนิพพาน

อนุปิยนิคม : นิคมแห่งหนึ่งของมัลลกษัตริย์ ในแขวงมัลลชนบท อยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองกบิลพัสดุ์ ดังคำในจูฬวรรคที่ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อนุปิยนิคมของพวกมัลลกษัตริย์ ครั้งนั้น พวกศากยกุมารที่มีชื่อเสียงออกผนวชตามพระผู้มีพระภาคผู้ทรงผนวชแล้ว หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อนุปิยนิคมตามพระอัธยาศัยแล้วเสด็จจาริกไปทางกรุงโกสัมพี เสด็จจาริกไปโดยลำดับจนถึงกรุงโกสัมพี หรือดังคำในปาฏิกสูตรที่ว่า พระผู้มีพระภาคทรงครอง

อันตรวาสกถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังอนุปิยนิคมเพื่อบิณฑบาต (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๐/๑๖๗, ๗/๓๓๓/๑๗๓, ๗/๓๔๕/๒๒๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑/๒๕๔๔)

อนุปิยอัมพวัน, ป่า : ชื่อสวน อยู่ในเขตอนุปิยนิคม แขวงมัลลชนบท เป็นที่พระมหาบุรุษเสด็จพักแรม ๗ วัน หลังจากเสด็จออกบรรพชาใหม่ๆ ก่อนเสด็จต่อไปสู่เมืองราชคฤห์ ในแคว้นมคธ และต่อมาเป็นที่เจ้าศากยะ มีอนุรุทธะ และอานนท์เป็นต้น พร้อมด้วยอุบาลี ออกบวช ดังคำในภัททิยสูตรที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อนุปิยอัมพวัน สมัยนั้น ท่านพระภัททิยะ กาพิโคธาบุตรเมื่ออยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่ควงไม้ก็ดี หรืออยู่ในเรือนว่างก็ดีก็เปล่งอุทานเนือง ๆ ว่า สุขหนอ สุขหนอ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๐/๒๐๖)

อนุปิยะ, นิคมของชาวมัลละ : ชื่อนิคมหนึ่ง อยู่แคว้นมัลละ อยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองกบิลพัสดุ์ ดังคำปาฏิกสูตรที่ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่นิคมของชาวมัลละชื่ออนุปิยะในแคว้นมัลละ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑/๒๕๔๔)

อนุปุพพนิโรธ :ความดับโดยลำดับ มี ๙ อย่าง คือ ๑. กามสัญญาของผู้เข้าปฐมฌานดับไป ๒. วิตก วิจารของผู้เข้าทุติยฌานดับไป ๓.ปีติของผู้เข้าตติยฌานดับไป ๔. ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกของผู้เข้าจตุตถฌานดับไป ๕.รูปสัญญาของผู้เข้าอากาสานัญจายตนฌานดับไป ๖.อากาสานัญจายตนสัญญาของผู้เข้าวิญญาณัญจายตนฌานดับไป ๗.วิญญาณัญจายตนสัญญาของผู้เข้าอากิญจัญญายตนฌานดับไป ๘.อากิญจัญญายตนสัญญาของผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานดับไป ๙.สัญญาและเวทนาของผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธดับไป มีปรากฏในสังคีติสูตรและอนุปุพพนิโรธสูตร,ในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถากล่าวไว้ว่า ธรรม ๙ อย่างที่ควรทำให้แจ้ง คืออนุปุพพนิโรธ ๙ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๔/๓๕๘,๑๑/๓๕๙/๔๒๖,๑๑/๓๕๙/๔๒๕,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๑/๔๙๓,๒๓/๖๑/๕๔๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๙/๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุปุพพนิโรธ ๙ ได้แก่ (๑) กามสัญญา (๒) วิตก วิจาร (๓) ปีติ (๔) ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ (๕) รูปสัญญา (๖) อากาสานัญจายตนสัญญา(๗)วิญญานัญจายตนสัญญา(๘) อากิญจัญญายตนสัญญา (๙) สัญญาและเวทนา (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๒๙/๑๔๙)

อนุปุพพนิโรธสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า อนุปุพพนิโรธ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนุปุพพนิโรธ ๙ คือ (๑) กามสัญญาของผู้เข้าปฐมฌานดับไป (๒) วิตกของผู้เข้าทุติยฌานดับไป (๓) ปีติของผู้เข้าตติยฌานดับไป (๔) ลมหายใจเข้าออกของผู้เข้าจตุตถฌานดับไป (๕) รูปสัญญาของผู้เข้าอากาสานัญจายตนฌานดับไป (๖) อากาสานัญจายตนฌานของผู้เข้าวิญญาณัญจายตนฌานดับไป (๗) วิญญาณัญ

SAMPLE

จายตนฌานของผู้เข้าอากิญจัญญายตนฌานดับไป (๘) อากิญจัญญายตนฌานของผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานดับไป (๙) สัญญาและเวทนาของผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ดับไป (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๑/๕๔๕)

อนุปุพพนิโรธสูตร : พระสูตรว่าด้วยอนุปุพพนิโรธ พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อนุปุพพนิโรธ ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะทั้งหลายให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๑/๔๙๓)

อนุปุพพปฏิปทา : ข้อปฏิบัติโดยลำดับ,การปฏิบัติตามลำดับ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อนุปุพพปัสสัทธิ : ความสงบระงับโดยลำดับ ดังคำในอนุปุพพปัสสัทธิสูตร ที่ท่านพระอุทายีถามว่า ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนุปุพพปัสสัทธิ อนุปุพพปัสสัทธิ และพระอานนท์เป็นผู้ตอบคำถาม (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕๙/๕๔๕)

อนุปุพพปัสสัทธิสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า อนุปุพพปัสสัทธิ พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อนุปุพพปัสสัทธิ ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะทั้งหลายให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕๙/๕๔๕)

อนุปุพพวิหาร : ธรรมเป็นเครื่องอยู่โดยลำดับ,ธรรมเครื่องอยู่ที่ประณีตต่อกันขึ้นไปโดยลำดับ มี ๙ คือ **รูปฌาน ๔อรูปฌาน ๔** และ **สัญญาเวทยิตนิโรธ** (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) เป็นธรรมที่ควรรู้ยิ่ง มีปรากฏในทสุตตรสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๙๕/๔๒๕)

อนุปุพพวิหารธรรม : ธรรมเป็นเครื่องอยู่ตามลำดับ มี ๙ อย่าง คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ๒.เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ๓. เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขามีสติ อยู่เป็นสุข ๔. เพราะละสุขและทุกข์เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์และสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ๕. บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่าอากาศหาที่สุดมิได้ อยู่เพราะล่วงรูปสัญญาดับปฏิฆสัญญาไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง ๖.ล่วงอา

SAMPLE

กาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวงบรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดย กำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ อยู่ ๗. ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า ไม่มีอะไรอยู่ ๘.ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานา สัญญายตนฌานอยู่ ๙. ล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ มีปรากฏในสังคีติสูตร,ในอนุปุพพวิหารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อนุปุพพวิหารธรรม ๙ ประการนี้ คือ ๑. ปฐมฌาน ๒.ทุติยฌาน ๓.ตติยฌาน ๔. จตุตถฌาน ๕. อากาสานัญจายตนฌาน ๖.วิญญาณัญจายตนฌาน ๗.อากิญจัญญายตนฌาน ๘. เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ๙. สัญญาเวทยิตนิโรธ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๓/๓๕๗,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๒/๔๙๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕๗/๕๕)

อนุปุพพวิหารสมาบัติ,อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ : สมาบัติคือเป็นเครื่องอยู่ตามลำดับ มี ๙ อย่าง มีปรากฏในอนุปุพพวิหารสมาปัตติสูตร หรือดังคำในตปุสสสูตรที่พระผู้มีพระภาคกล่าวไว้ว่า เมื่อใด อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ ประการนี้ เราเข้าก็ได้ออกก็ได้ ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมอย่างนี้ เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก,ในมหานิทเทสอธิบายว่า อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายตนะ ๘ อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค,ในสังคีตสูตร มีอธิบายว่า อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ คือธรรมเครื่องอยู่ที่ประณีตต่อกันขึ้นไปโดยลำดับ ได้แก่ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑,ในวิภังค์อธิบายว่า คำว่าสมาบัติ ได้แก่อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ คือ ๑. ปฐมฌานสมาบัติ ๒.ทุติยฌานสมาบัติ ๓. ตติยฌานสมาบัติ ๔. จตุตถฌานสมาบัติ ๕. อากาสานัญจายตนสมาบัติ ๖. วิญญาณัญจายตนสมาบัติ ๗.อากิญจัญญายตนสมาบัติ ๘.เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ๙.สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๓/๒๓๔-๒๓๕, องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๓/๔๙๕,๒๓/๔๑/๕๓๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๐/๑๗๔,๒๙/๘๔/๒๔๙,๒๙/๑๔๙/๔๐๓,๒๙/๑๕๑/๔๑๓,๒๙/๑๙๘/๕๘๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๕/๘๒๘/๕๓๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๗๐/๖๒๔)

อนุปุพพวิหารสมาปัตติสูตร :พระสูตรว่าด้วยอนุปุพพวิหารสมาบัติ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนุปุพพวิหารสมาบัติ มี ๙ ประการ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทยิตนิโรธ ๑ คือ ทรงแสดงธรรมที่ดับไป ในอนุปุพพวิหารสมาบัติแต่ละอย่าง และยกย่องบุคคลผู้ดับธรรมแต่ละอย่างได้ด้วยฌานนั้น ๆ ว่า “เป็นผู้ควรนมัสการ ควรไหว้ และควรเข้าไปนั่งใกล้” (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๓/๔๙๕)

SAMPLE

อนุปุพพวิหารสูตร : พระสูตรว่าด้วยอนุปุพพวิหารธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อนุปุพพวิหารธรรม (ธรรมเครื่องอยู่ที่ต้องเข้าสมาบัติ)ตามลำดับ ๙ คือ (๑) ปฐมฌาน (๒) ทุติยฌาน (๓) ตติยฌาน (๔) จตุตถฌาน (๕) อากาสานัญจายตนฌาน (๖) วิญญาณัญจายตนฌาน (๗) อากิญจัญญายตนฌาน (๘) เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (๙) สัญญาเวทยิตนิโรธ (อง.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๒/๔๙๕)

อนุปุพพิกถา : เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อฟอกอัธยาศัยของสัตว์ให้หมดจดเป็นชั้นๆ จากง่ายไปหายาก เพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังอริยสัจจ์ มี ๕ คือ **๑. ทานกถา**พรรณนาทาน **๒. สีลกถา** พรรณนาศีล **๓. สัคคกถา** พรรณนาสวรรค์ คือ ความสุขที่พรั่งพร้อมด้วยกาม **๔. กามาทีนวกถา** พรรณนาโทษของกาม **๕. เนกขัมมานิสังสกถา** พรรณนาอานิสงส์แห่งการออกจากกาม **อนุปุพพีกถา** ก็มีใช้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๖/๓๒, ๔/๒๗/๓๔, ๔/๒๘/๓๖, ๔/๒๙/๓๖,๕/๒๔๒/๔, ๕/๒๘๔/๙๕, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๓/๑๑๔, ๕/๓๐๑/๑๓๔,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๐๕/๑๑๔, ๗/๓๔๐/๑๘๘, ๗/๓๔๐/๑๘๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒,๑๐/๗๙/๔๔,๑๐/๘๓/๔๕,อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๒๑/๒๕๘,๒๓/๒๒/๒๖๑)

อนุพยัญชนะ : ลักษณะน้อยๆ, พระลักษณะข้อปลีกย่อยของพระมหาบุรุษ(นอกเหนือจากมหาบุรุษลักษณะ ๓๒)อีก ๘๐ ประการ คือ ๑. มีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทอันเหลืองงาม, ๒. นิ้วพระหัตถ์แลนิ้วพระบาทเรียวออกไปโดยลำดับแต่ต้นจนปลาย , ๓. นิ้วพระหัตถ์ แลนิ้วพระบาทกลมดุจนายช่างกลึงเป็นอันดี, ๔. พระนขาทั้ง ๒๐ มีสีอันแดง, ๕. พระนขาทั้ง ๒๐ นั้นงอนงามซ้อนขึ้นเบื้องบนมิได้ค้อมลงเบื้องต่ำดุจเล็บแห่งสามัญชนทั้งปวง, ๖. พระนขานั้นมีพรรณอันเกลี้ยงกลมสนิทกันมิได้เป็นริ้วรอย, ๗. ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาทซ่อนอยู่ในพระมังสะมิได้สูงขึ้นปรากฏออกมาภายนอก, ๘. พระบาททั้งสองเสมอกันมิได้ย่อมใหญ่กว่ากันมาตรว่าเท่าเมล็ดงา ๙. พระดำเนินงามดุจอาการเดินแห่งกุญชรชาติ, ๑๐. พระดำเนินงามดุจสีหราช, ๑๑. พระดำเนินงามดุจดำเนินแห่งหงส์, ๑๒. พระดำเนินงามดุจอุสภราชดำเนิน ๑๓. ขณะเมื่อยืนจะย่างดำเนินนั้น ยกพระบาทเบื้องขวาย่างไปก่อน พระกายเยื้องไปเบื้องขวาก่อน, ๑๔. พระชานุมณฑลเกลี้ยงกลมงามบริบูรณ์ บ่มิได้เห็นอัฏฐิสะบ้าปรากฏออกมาภายนอก, ๑๕. มีบุรุษพยัญชนะบริบูรณ์คือมิได้มีกิริยามารยาทคล้ายสตรี ๑๖. พระนาภีมิได้บกพร่อง กลมงามมิได้วิกลในที่ใดที่หนึ่ง, ๑๗. พระอุทรมีสัณฐานอันลึก,๑๘. ภายในพระอุทรมีรอยเวียนเป็นทักขิณาวัฏฏ์, ๑๙. ลำพระเพลาทั้งสองกลมงามดุจลำสุวรรณกัททลี ๒๐. ลำพระกรทั้งสองงามดุจงวงแห่งเอราวัณเทพยหัตถี, ๒๑. พระอังคาพยพใหญ่น้อยทั้งปวงจำแนกเป็นอันดี คือ งามพร้อมทุกสิ่งหาที่ตำหนิบ่มิได้, ๒๒.พระ

SAMPLE

มังสะที่ควรจะหนาก็หนา ที่ควรจะบางก็บางตามที่ทั่วทั้งพระสรีรกาย, ๒๓.พระมังสะมิได้หดหู่ในที่ใดที่หนึ่ง ๒๔.พระสรีรกายทั้งปวงปราศจากต่อมและไฝปานมูลแมลงวันมิได้มีในที่ใดที่หนึ่ง,๒๕. พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสมกันโดยตามลำดับทั้งเบื้องบนและเบื้องล่าง,๒๖. พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสิ้นปราศจากมลทินทั้งปวง, ๒๗. ทรงพระกำลังมาก เสมอด้วยกำลังแห่งกุญชรชาติ ประมาณถึงพันโกฏิช้าง ถ้าจะประมาณด้วยกำลังบุรุษก็ได้ถึงแสนโกฏิบุรุษ, ๒๘. มีพระนาสิกอันสูง, ๒๙.สัณฐานพระนาสิกงามแฉล้ม ๓๐. มีพระโอษฐ์เบื้องบนเบื้องต่ำมิได้เข้าออกกว่ากัน เสมอเป็นอันดี มีพรรณแดงงามดุจสีผลตำลึงสุก, ๓๑. พระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมูลมลทิน, ๓๒. พระทนต์ขาวดุจดังสีสังข์, ๓๓. พระทนต์เกลี้ยงสนิทมิได้เป็นริ้วรอย, ๓๔. พระอินทรีย์ทั้ง ๕มีจักขุนทรีย์เป็นอาทิงามบริสุทธิ์ทั้งสิ้น,๓๕. พระเขี้ยวทั้ง ๔ กลมบริบูรณ์, ๓๖.ดวงพระพักตร์มีสัณฐานยาวสวย ๓๗.พระปรางค์ทั้งสองดูเปล่งงามเสมอกัน,๓๘. ลายพระหัตถ์มีรอยอันลึก, ๓๙.ลายพระหัตถ์มีรอยอันยาว ๔๐. ลายพระหัตถ์มีรอยอันตรง บ่มิได้ค้อมคด๔๑. ลายพระหัตถ์มีรอยแดงรุ่งเรือง,๔๒. รัศมีพระกายโอภาสเป็นปริมณฑลโดยรอบ ๔๓. กระพุ้งพระปรางค์ทั้งสองเคร่งครัดบริบูรณ์ ๔๔. กระบอกพระเนตรกว้างแลยาวงามพอสมกัน ๔๕.ดวงพระเนตรกอปรด้วยประสาททั้ง ๕ มีขาวเป็นอาทิผ่องใสบริสุทธิ์ทั้งสิ้น ๔๖.ปลายเส้นพระโลมาทั้งหลายมิได้งอมิได้คด ๔๗. พระชิวหามีสัณฐานอันงาม๔๘. พระชิวหาอ่อนบ่มิได้กระด้าง ๔๙.พระกรรณทั้งสองมีสัณฐานอันยาวดุจกลีบปทุมชาติ ๕๐. ช่องพระกรรณมีสัณฐานอันกลมงาม ๕๑. ระเบียบพระเส้นทั้งปวงนั้นสละสลวยบ่มิได้หดหู่ในที่อันใดอันหนึ่ง ๕๒. แถวพระเส้นทั้งหลายซ่อนอยู่ในพระมังสะทั้งสิ้น บ่มิได้เป็นคลื่นฟูขึ้นเหมือนสามัญชนทั้งปวง ๕๓. พระเศียรมีสัณฐานงามเหมือนฉัตรแก้ว ๕๔. ปริมณฑลพระนลาฏโดยกว้างยาวพอสมกัน ๕๕. ประนลาฏมีสัณฐานอันงาม ๕๖. พระโขนงมีสัณฐานอันงามดุจคันธนูอันก่งไว้ ๕๗. พระโลมาที่พระโขนงมีเส้นอันละเอียด ๕๘.เส้นพระโลมาที่พระโขนงงอกขึ้นแล้วล้มราบไปโดยลำดับ ๕๙. พระโขนงนั้นใหญ่ ๖๐. พระโขนงนั้นยาวสุดหางพระเนตร ๖๑. ผิวพระมังสะละเอียดทั่วทั้งพระกาย๖๒. พระสรีรกายรุ่งเรืองไปด้วยสิริ ๖๓.พระสรีรกายมิได้มัวหมอง ผ่องใสอยู่เป็นนิตย์ ๖๔. พระสรีรกายสดชื่นดุจดวงดอกปทุมชาติ ๖๕. พระสรีรสัมผัสอ่อนนุ่มสนิทบ่มิได้กระด้างทั่วทั้งพระกาย ๖๖. กลิ่นพระกายหอมฟุ้งดุจกลิ่นสุคนธกฤษณา ๖๗. พระโลมามีเส้นเสมอกันทั้งสิ้น ๖๘. พระโลมามีเส้นละเอียดทั่วทั้งพระกาย ๖๙. ลมอัสสาสะปัสสาสะลมหายพระทัยเข้าออกก็เดินละเอียด ๗๐. พระโอษฐ์มีสัณฐานอันงามดุจแย้ม ๗๑. กลิ่นพระโอษฐ์หอมดุจกลิ่นอุบล ๗๒. พระเกสาดำเป็นแสง ๗๓.กลิ่นพระเกสาหอมฟุ้งขจรตลบ ๗๔.

SAMPLE

พระเกสาหอมดุจกลิ่นโกมลบุปผชาติ๗๕. พระเกสามีสัณฐานเส้นกลมสลวยทุกเส้น ๗๖. พระเกสาดำสนิททั้งสิ้น๗๗. พระเกสากอปรด้วยเส้นอันละเอียด ๗๘. เส้นพระเกสามิได้ยุ่งเหยิง ๗๙. เส้นพระเกสาเวียนเป็นทักขิณาวัฏฏ์ทุกๆ เส้น ๘๐. วิจิตรไปด้วยระเบียบพระเกตุมาลา กล่าวคือถ่องแถวแห่งพระรัศมีอันโชตนาการขึ้น ณ เบื้องบนพระอุตมังคสิโรตม์ฯ นิยมเรียกว่า **อสีตยานุพยัญชนะ** ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ที่ชื่อว่า เป็นบทๆ ได้แก่ กล่าวเป็นบท กล่าวเป็นอนุบท กล่าวเป็นอนุอักขระ กล่าวเป็นอนุพยัญชนะ หรือดังคำว่า ภิกษุเป็นผู้ชำนาญปาติโมกข์ทั้งสอง แจกแจงได้ถูกต้อง คล่องแคล่ว วินิจฉัยได้ เรียบร้อยทั้งโดยสูตรและโดยอนุพยัญชนะ หรือดังคำในอาทิตตปริยายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลแทงจักขุนทรีย์ด้วยหลาวเหล็กที่ร้อน ไฟติด ลุกโชน โชติช่วงยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะ ในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาไม่ประเสริฐเลย หรือดังคำในสุตตนิบาตที่ว่า อชิตมาณพยืนอยู่ ณ ที่สมควรรื่นเริงใจเพราะได้เห็นอนุพยัญชนะ บริบูรณ์ในพระวรกายของพระผู้มีพระภาค (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๖/๒๓๔, ๔/๑๔๗/๓๒๐, วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๙, ๔/๘๕/๑๓๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๑/๒๔๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๓/๘๔,๒๔/๔๔/๙๗,๒๔/๙๘/๒๓๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๒๔/๗๔๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๓๙๔,๓๒/๑๒/๒๗๗,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๗/๖๙๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๒/๒๒๙,๓๓/๑๕๖/๔๗๖,๓๓/๒๗๘/๓๒๙,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) (ดู ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๘-๑๘๙) (ขุ.อุ.อ. ๙๐, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๕๗/๓๖๓) ; ดู **มหาบุรุษลักษณะ**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า “โดยสูตร” ในที่นี้หมายถึงคัมภีร์ขันธกะและบริวารแห่งพระวินัยปิฎก คำว่า “อนุพยัญชนะ” คือ บทอักษรบริบูรณ์ไม่ตกหล่น (วิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔-๗/๓๑๙) คำว่า การถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะ หมายถึงการแยกถือว่ามีองงามเท้างามเป็นต้น (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๓๕/๕๙)

อนุพุทธสูตร : พระสูตรว่าด้วยการตรัสรู้ธรรมเป็นเหตุสิ้นภพ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภัณฑคาม แคว้นวัชชี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราและเธอทั้งหลายได้ท่องเที่ยวไปตลอดกาลยาวนาน เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดธรรม ๔ คือ (๑) อริยศีล (๒) อริยสมาธิ (๓) อริยปัญญา (๔) อริยวิมุตติ แล้วตรัสกับภิกษุทั้งหลายอีกว่า เราได้รู้แจ้งแทงตลอดธรรม ๔ มีอริยศีลเป็นต้น ถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสิ้นไปแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑/๑)

อนุพุทธะ : ผู้ตรัสรู้ตาม คือ ตรัสรู้ด้วยได้สดับเล่าเรียนและปฏิบัติตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอน ได้แก่ พระอรหันตสาวกทั้งหลาย มีปรากฏในอนุพุทธสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑/๑) ; ดู **พุทธะ**

SAMPLE

อนุมัติ : เห็นตาม, ยินยอม, เห็นชอบตามระเบียบที่กำหนดไว้ ดังคำในจูพวรรคที่กล่าวไว้ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปได้ ๑๐๐ ปี ภิกษุวัชชีบุตรทั้งหลายชาวกรุงเวสาลี แสดงวัตถุ ๑๐ ประการในกรุงเวสาลี คือ ข้อ ๕ ว่า อนุมติกัปปะ (ทำสังฆกรรม ในเมื่อภิกษุทั้งหลายยังมาไม่พร้อมแล้วขออนุมัติภายหลังได้) หรือดังคำว่า ท่านพระยสกากัณฑกบุตรตอบว่า ท่านผู้เจริญ สงฆ์แบ่งพวกกันทำกรรมด้วยตั้งใจว่า พวกเราจะให้ผู้มาแล้วอนุมัติ ควรหรือ ท่านพระเรวตะตอบว่า ท่าน ไม่ควร หรือดังคำในมหาหงสชาดกที่พญาหงส์โพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่พระอาจารย์ผู้ทรงย่ำยีข้าศึก ข้าพระองค์ทั้ง ๒ ผู้อันพระองค์ทรงอนุญาตแล้ว ทรงอนุมัติแล้วจะขอกระทำประทักษิณพระองค์แล้วกลับไปพบญาติทั้งหลาย(วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓,๗/๔๕๒/๔๐๕,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๔๖/๑๑๔)

อนุมาน : คาดคะเน, ความคาดหมาย หมายถึงคาดคะเนตามหลักเหตุผล ดังคำในพรหมชาลสูตรที่ว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเดรัจฉานวิชาอย่างนี้ คือ พยากรณ์ว่าฝนจะดี...การคำนวณด้วยวิธีอนุมานด้วยสายตา (สังขาน) วิชาฉันทลักษณ์และโลกายตศาสตร์ หรือดังคำในเกสปุตติสูตร และภัททิยสูตร ที่กล่าวถึง อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุมาน หรือดังคำในสิปปสูตรที่ว่า บางพวกกล่าวว่า ศิลปะว่าด้วยการคำนวณด้วยวิธีอนุมานด้วยสายตาเลิศกว่าศิลปะทั้งหลาย (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕/๑๐, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗,๒๐/๖๗/๒๖๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๙/๒๒๗)

อนุมานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเปรียบตนกับผู้อื่น ท่านพระมหาโมคคัลลานะแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองและมีอุปมาอุปไมยแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ เภสกฬาวัน เขตเมืองสุงสุมารคิระ แควันภัคคะ โดยปรารภปวารณากรรมของภิกษุบางรูปที่เป็นผู้ว่ายาก ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายากไว้ ๑๖ ประการ คือ

๑. ความเป็นผู้มีความปรารถนาที่ไม่ดี
๒. ความเป็นผู้ยกตนข่มผู้อื่น
๓. ความเป็นผู้มักโกรธ
๔. ความเป็นผู้มักโกรธและผูกโกรธ
๕. ความเป็นผู้มักโกรธและระแวงจัด
๖. ความเป็นผู้มักโกรธและกล่าววาจาที่ก่อให้โกรธ
๗. ความเป็นผู้ถูกโจทแล้วกลับโต้เถียง

SAMPLE

๘. ความเป็นผู้ถูกโจทแล้วกลับรุกรานโจทก์
๙. ความเป็นผู้ถูกโจทแล้วกลับปรักปรำโจทก์
๑๐. ความเป็นผู้ถูกโจทแล้วกลับกลบเกลื่อน
๑๑. ความเป็นผู้ถูกโจทแล้วไม่ยอมอธิบาย
๑๒. ความเป็นผู้ลบหลู่คุณท่าน
๑๓. ความเป็นผู้ริษยา ตระหนี่
๑๔. ความเป็นผู้โอ้อวด มีมารยา
๑๕. ความเป็นผู้กระด้าง มักดูหมิ่น
๑๖. ความเป็นผู้ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่

และกล่าวถึงธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย ๑๖ ประการไว้โดยนัยตรงกันข้าม จากนั้น ได้แสดงวิธีอนุมานตนเอาไว้เป็นต้นว่า บุคคลควรอนุมานตนเองเป็นต้นว่า ผู้มีความปรารถนาที่ไม่ดี ตกอยู่ในอำนาจของความปรารถนานั้น ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของชนเหล่าอื่น ส่วนผู้มีความปรารถนาดี ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของชนเหล่าอื่น แล้วกล่าวเน้นด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุก็ควรพิจารณาสำรวจดูตนเอง เหมือนสตรีหรือบุรุษแรกรุ่นที่ชอบแต่งตัว เมื่อส่องกระจกดูหน้าหรือมองดูใบหน้าในภาชนะน้ำที่ใสสะอาด ถ้าพบไฝหรือฝ้าที่ใบหน้า ก็จะพยายามกำจัดไฝหรือฝ้านั้นออกไป แต่ถ้าไม่พบจะรู้สึกพอใจ ภิกษุก็เช่นเดียวกัน เมื่อพิจารณาจนละอกุศลทั้ง ๑๖ ประการข้างต้นนั้นได้ ย่อมเกิดปีติปราโมทย์ เมื่อท่านพระมหาโมคคัลลานะแสดงพระสูตรนี้จบลง ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๖)

อนุโมทนา : 1. ความยินดีตาม, ความยินดีด้วย, การพลอยยินดี, การแสดงความเห็นชอบ; เห็นด้วย, แสดงความชื่นชมหรือซาบซึ้งเห็นคุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาแก่มหาอมาตย์ทั้งสองด้วยพระคาถาเหล่านี้ว่า บัณฑิตอยู่ในที่ใด ครั้นเลี้ยงดูท่านผู้มีศีล ผู้สำรวมประพฤติพรหมจรรย์ในที่ที่ตนอยู่นั้นพึงอุทิศทักษิณา(วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๖/๑๐๒) หรือดังคำว่า เศรษฐีทูลรับพระพุทธดำรัสแล้วได้จัดถวายวิหาร ๖๐ หลังแก่สงฆ์จากทิศทั้ง ๔ ผู้มาแล้วและยังไม่มา ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ด้วย พระคาถา หรือดังคำว่า ภิกษุทั้งหลายไม่กล่าวอนุโมทนาในโรงอาหาร คนทั้งหลายตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า ไฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรทั้งหลายจึงไม่กล่าวอนุโมทนาเล่า (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๙๕/๙๑,๗/๓๖๑/๒๒๖, ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๓/๑๓๕,๙/๓๔๓/๑๓๖,๙/๓๔๓/๑๓๗,๙/๓๔๔/๑๓๘,๙/๓๔๔/๑๓๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๓/๙๗,๑๐/๒๘๒/๒๑๓,๑๐/๒๘๔/๒๑๖,๑๐/๒๙๕/

SAMPLE

๒๒๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๐/๕๐,๑๒/๒๕๓/๒๗๖,๑๒/๔๖๐/๕๐๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๗/๔๘๐,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๓๗/๘๕)

2. ในภาษาไทย นิยมใช้สำหรับพระสงฆ์ หมายถึงให้พร เช่นเรียกคำให้พรของพระสงฆ์ว่า **คำอนุโมทนา** (บัดนี้ บางทีใช้ในความหมายคล้ายคำว่า **ขอบคุณ**)

อนุโยค : 1.ความพยายาม, ความเพียร,ความประกอบเนืองๆ ดังคำในมหานิทเทสที่อธิบายคำว่า อนุโยค ที่แปลจากบาลีว่า อนุโยคมนุยุตฺต ซึ่งหมายถึงตามประกอบซึ่งความเพียรเนืองๆ

2.การซักถาม มีปรากฏในกถาวัตถุ ญาตกานุโยคาทิ หรือดังคปริวาร มีกล่าวถึงอนุโยควัตร(วัตรในการซักถาม) (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๖๖/๕๕๒, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๑๙๗/๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า อนุโยคะ มี ๔ ตอน คือ (๑) ญาตกานุโยคะ ว่าด้วยการซักถามถึงญาติ (๒) ชาติอนุโยคะ ว่าด้วยการซักถามถึงการเกิด(๓) ปฏิปัตติอนุโยคะ ว่าด้วยการซักถามถึงข้อปฏิบัติ (๔) อุปปัตติอนุโยคะ ว่าด้วยการซักถามถึงการอุบัติ(อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๑๙๗/๑๕๖)

อนุรักขนาปธาน :เพียรรักษา, เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม และบำเพ็ญให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์ (ข้อ ๔ ในปธาน ๔) มีปรากฏในสังคีติสูตรและสังวรสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนุรักขนาปธาน เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ตามรักษาสมาธินิมิต ที่ชัดดีซึ่งเกิดขึ้นแล้ว คืออัฏฐิกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน)ปุพฺวกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด) วินีลกสัญญา(กำหนดหมายซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่างๆ) วิปุพพกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปริออก) วิจฉิททกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน) อุทธุมาตกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด) นี้เรียกว่าอนุรักขนาปธาน หรือดังคำในปธานสูตรที่กล่าวไว้ว่า อนุรักขนาปธาน เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่าอนุรักขนาปธาน(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๔,๒๑/๖๙/๑๑๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุรักขนาปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๕/๕)

SAMPLE

อนุรักษ์ : รักษาและเสริมทวี, รักษาสิ่งที่เกิดมีขึ้นแล้วและทำสิ่งที่เกิดมีขึ้นแล้วนั้นให้งอกงามเพิ่มทวียิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์ ดังคำในเตสกุณชาดก ที่นกชัมพุกบัณฑิตแสดงธรรมแก่พระราชาว่า ขอเดชะเสด็จพ่อ ขอเสด็จพ่อจงทรงใฝ่หาปัญญา คือการตามประกอบความเพียรในเหตุที่ควรประกอบ และใฝ่หาการอนุรักษ์ทรัพย์ที่ทรงรวบรวมไว้ทั้ง ๒ อย่างนั้นเถิด(ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๓๘/๖๐๐) ; ในภาษาไทย ใช้ในความหมายว่า รักษาให้คงเดิม (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อนุราธสูตร : มี ๒ สูตร ความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนุราธสูตร พระสูตรว่าด้วยพระอนุราธะ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเข้าไปหาท่านพระอนุราธะแล้วถามว่า พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุ เมื่อจะทรงบัญญัติอะไรนั้น ย่อมทรงบัญญัติในฐานะ ๔ คือ

๑. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก

๒. หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก

๓. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก

๔. หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ

เมื่อท่านพระอนุราธะตอบว่า พระตถาคตทรงบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ นั้น จึงถูกพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกกล่าวว่า ภิกษุรูปนี้คงจักเป็นพระใหม่ หรือเป็นพระเถระแต่โง่ แล้วจากไป จากนั้น ท่านพระอนุรุทธะคิดว่า ถ้าอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงถามปัญหามากกว่านี้ เราตอบอย่างไร จึงจะชื่อว่าตอบตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระองค์ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลเหตุการณ์ทั้งหมดให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามเกี่ยวกับขันธ์ ๕ เป็นต้นว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง แล้วตรัสถามต่อว่า เธอพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นตถาคต ว่าตถาคตมีในขันธ์ ๕ มีนอกจากขันธ์ ๕ ว่าขันธ์ ๕ เป็นตถาคต ว่าตถาคตนี้ไม่มีขันธ์ ๕ หรือ เมื่อท่านพระอนุราธะกราบทูลว่าไม่ใช่อย่างนั้น

: แท้จริง เธอจะค้นหาตถาคตโดยจริงโดยแท้ในขันธ์ ๕ ในปัจจุบันนี้ไม่ได้เลย ควรหรือที่เธอจะตอบว่า พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติข้อนั้น ย่อมทรงบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ นี้

: ข้อนั้นไม่ควรเลย

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคทรงให้สาธุการว่า ดีละ ดีละ เพราะไม่ว่าในกาลก่อนหรือกาลบัดนี้ เราย่อมบัญญัติทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๖/๑๕๓)

2.อนุราธสูตร พระสูตรว่าด้วยพระอนุราธะ ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวันนั้น พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเข้าไปหาท่านพระอนุราธะผู้อยู่ที่กุฏีป่าไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาคแล้วถามว่า พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติย่อมบัญญัติในฐานะ ๔ ประการ คือ

๑. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก

๒. หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก

๓. หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก

๔. หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ หรือ

ท่านพระอนุราธะตอบว่า พระตถาคตย่อมบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ นี้ แต่เมื่อพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกจากไปไม่นาน ท่านก็เกิดความคิดว่า ถ้าอัญเดียรถีย์เหล่านั้นพึงถามปัญหามากกว่านี้ เราจะพยากรณ์อย่างไร จึงจะชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระองค์ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลเรื่องนั้นแล้วทูลถามว่า ข้าพระองค์ควรตอบปัญหานั้นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อท่านพระอนุราธะทูลตอบตามลำดับเป็นต้นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ไม่ควรยึดว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา จึงตรัสสรุปว่า เพราะเหตุนั้น ขันธ์ ๕ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและ ปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ไกลหรืออยู่ใกล้ ทั้งหมดนั้นเธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

: เธอพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นตถาคตหรือ เธอพิจารณาเห็นว่า ตถาคตมีในขันธ์ ๕ มีนอกจากขันธ์ ๕ หรือ เธอพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า เป็นตถาคตหรือ เธอพิจารณาเห็นว่า ตถาคตนี้ไม่มีขันธ์ ๕ หรือ

: ไม่ใช่อย่างนั้น

: แท้จริง เธอจะค้นหาตถาคตโดยจริงโดยแท้ในขันธ์ ๕ นี้ในปัจจุบันไม่ได้แล้ว ควรหรือที่เธอจะตอบว่า พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรม

SAMPLE

ที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม เมื่อจะทรงบัญญัติข้อนั้น ย่อมทรงบัญญัติเว้นจากฐานะ ๔ นี้

: ข้อนั้นไม่ควรเลย

: อนุราธะ ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ เราบัญญัติเฉพาะทุกข์และความดับทุกข์ เท่านั้น ๑๘/๔๑๑/๔๗๓

อนุราธะ : 1.ชื่อเมืองหลวงของลังกาสมัยโบราณ; เรียกกันว่า **อนุราธปุระ** บ้าง **อนุราธบุรี** บ้าง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

2.ชื่อหนึ่ง ลำดับที่ ๑๗ ในฤกษ์ ๒๘ ซึ่งมีอธิบายว่า อนุราธะ ดาวหมี-หน้าไม้ มี ๔ ดวง มีรูปเป็นเหมือนหน้าไม้ (เทพ สาริกบุตร. พระคัมภีร์ฤกษ์, โรงพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร, กรุงเทพฯ, พ.ศ.๒๐๕๓, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕)

อนุรุทธเถรคาถา : ภาษิตของพระอนุรุทธเถระ,คาถาของพระอนุรุทธเถระ ท่านพระอนุรุทธเถระ เสวยวิมุติสุขอยู่ พิจารณาข้อปฏิบัติของตน เกิดปีติโสมนัสจึงได้กล่าวว่า อนุรุทธะนี้แหละ ละพระชนกชนนี พระประยูรญาติและกามคุณ ๕ ได้แล้ว เข้าฌานอยู่ บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยการฟ้อนรำขับร้อง มีเสียงดนตรีที่บรรเลงปลุกให้รื่นเริงใจอยู่ทุกค่ำเช้า ย่อมไม่บรรลุถึงความบริสุทธิ์ด้วยการบริโภคกามนั้น ยังยินดีในกามคุณซึ่งเป็นวิสัยของมาร ฯลฯ พระอนุรุทธเถระ(เมื่อภิกษุทั้งหลายถามในเวลาที่พระศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้วหรือยัง ได้ประกาศว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว ด้วยคำว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระหฤทัยตั้งมั่น คงที่ ไม่ได้มีลมหายใจเข้าหายใจออก พระองค์ไม่ทรงหวั่นไหว ปรารภความสงบ มีพระจักษุ เสด็จปรินิพพานแล้ว ทรงมีพระหฤทัยไม่หดหู่ อดกลั้นเวทนาได้ มีพระหฤทัยหลุดพ้นไป เหมือนดวงประทีปที่ลุกโชนแล้วก็ดับไป ฯลฯ เราปรนนิบัติพระศาสดา ฯลฯ ถอนตัณหาที่นำไปสู่ภพได้ขาดแล้ว จะปรินิพพานอย่างไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นชีวิต ภายใต้พุ่มไม้ไผ่ใกล้เวฬุวคาม แคว้นวัชชี (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๙๒/๔๘๖)

อนุรุทธเถรวัตถุ :เรื่องพระอนุรุทธเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ท่านผู้สิ้นอาสวะแล้ว ไม่ติดในอาหาร มีสุญญตวิโมกข์ และอนิมิตตวิโมกข์ เป็นอารมณ์ ไม่ทิ้งร่องรอยไว้ให้เป็นที่รู้ได้ เหมือนนกไม่ทิ้งร่องรอยไว้ในอากาศฉะนั้น๑ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๓/๕๘)

อนุรุทธเถระ, พระ,อนุรุทธะ, พระ :พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นเจ้าชายในศากยวงศ์ เป็นโอรสของเจ้าสุกโกทนะ (นี้ว่าตาม ม.อ.๑/๓๘๔; วินย.ฏี.๓/๓๔๙ เป็นต้น แต่ว่าตาม องฺ.อ.๑/๑๗๑ และพุทฺธ.อ.๘๕ ซึ่งขัดกับที่อื่นๆ และว่าตามหนังสือเรียน เป็น

โอรสของเจ้าอมิโตทนะ) และเป็นอนุชาของเจ้ามหานามะ ภายหลังออกบวช พร้อมกับเจ้าชายอานนท์เป็นต้น เรียนกรรมฐานในสำนักของพระสารีบุตร ได้บรรลุพระอรหัตที่ป่าปาจีนวังสทายวัน ในแคว้นเจตี พระศาสดาทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางทิพยจักษุ ดังคำในอนุราธสูตรที่ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวันเขตกรุงเวสาลี สมัยนั้น ท่านพระอนุราธะอยู่ที่กุฏีป่าไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๓,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๔๑๑/๔๗๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๒/๑๘๘,๒๖/๓๑๔/๒๑๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๒๕/๓๕๗,๑๒/๓๓๒/๓๖๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๖/๑๘๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๔๔/๑๘๓,๑๔/๒๒๙/๒๖๘,๑๔/๒๓๘/๒๘๐,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๖/๒๔๒,๑๕/๑๘๑/๒๖๑,๑๕/๒๒๖/๓๒๗,๑๕/๒๔๐/๓๔๔,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๒๘๔/๓๑๕,๑๘/๔๑๑/๔๗๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๒/๒๕๐)

อนุรุทธเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอนุรุทธเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านถวายประทีปแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๐ กัป เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๒๑/๖๕)

อนุรุทธมหาวิตักกสูตร : พระสูตรว่าด้วยมหาปุริสวิตกของพระอนุรุทธะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในป่าเภสกฬามิคทายวัน เขตกรุงสุงสุมารคิระ(หมายถึงชื่อนครหลวงที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาที่ ๘) แคว้นภัคคะ พระอนุรุทธะอยู่ที่ปาจีนวังสทายวัน แคว้นเจตี ขณะอยู่ในที่เงียบสงัดได้ตรึกถึงมหาปุริสวิตก ๗ คือ (๑) นี้เป็นธรรมของผู้มักน้อย

มิใช่ธรรมของผู้มักมาก (๒) นี้เป็นธรรมของผู้สันโดษ ... (๓) นี้เป็นธรรมของผู้สงัด ...(๔) นี้เป็นธรรมของผู้บำเพ็ญเพียร ... (๕) นี้เป็นธรรมของผู้มีสติตั้งมั่น ... (๖) นี้เป็นธรรมของผู้มีใจตั้งมั่น ... (๗) นี้เป็นธรรมของผู้มีปัญญา ... ขณะที่ท่านพระอนุรุทธะกำลังคิดคำนึงอยู่นั้น พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดรู้จิตของท่าน จึงเสด็จมาปรากฏพระองค์ต่อหน้าท่านแล้วทรงชื่นชมท่านและตรัสเพิ่มเติมอีกประการหนึ่งว่า “นี้เป็นธรรมของผู้ยินดีในนิปปปัญจธรรม มิใช่ธรรมของผู้ยินดี ในปปัญจธรรม” รวมเรียกว่า มหาปุริสวิตก ๘ ประการ จากนั้นทรงแสดงอานิสงส์แห่งมหาปุริสวิตกว่า จักบรรลุรูปฌาน ๔ เมื่อบรรลุรูปฌาน ๔ แล้ว ปัจจัยเครื่องอาศัย คือ ผ้าบังสุกุลจีวร อาหาร เสนาสนะ คือ โคนไม้ ที่นอน ที่นั่งที่ลาดด้วยหญ้า และยาดองน้ำมูตรเน่า ก็จักปรากฏแก่เธอ

ท่านพระอนุรุทธะบำเพ็ญเพียรปฏิบัติตามวิธีที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ในที่สุดไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตตผล (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๒๗๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มักน้อย หมายถึงมักน้อย ๔ อย่าง คือ (๑) มักน้อยในปัจจัย เมื่อคนอื่นให้ของมาก ก็รับน้อย เมื่อเขาให้ของน้อย ก็รับน้อยกว่า (๒) มักน้อยในการบรรลุ ไม่ให้บุคคลอื่นรู้การบรรลุธรรมของตน (๓) มักน้อยในปริยัติ แม้ตนเองเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกก็ไม่ให้คนอื่นรู้ (๔) มักน้อยในธุดงค์ ไม่ให้คนอื่นรู้การรักษาธุดงค์ของตน คำว่า นิปปปัญจธรรมหมายถึงนิพพาน, คำว่า ปปัญจธรรม หมายถึงตัณหา มานะ และทิฏฐิ (องฺ.อฏฐก.อ. (บาลี)๓/๓๐/ ๒๕๐-๒๕๑)

อนุรุทธสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอนุรุทธะ มี ๕ สูตร ความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนุรุทธสูตร ท่านพระอนุรุทธะแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบแก่ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ณ บ้านของเขา ในกรุงสาวัตถี เพื่อตอบปัญหา ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะถามท่านพระอนุรุทธะว่าธรรม ๒ ประการ คือ (๑) เจโตวิมุตติอันหาประมาณมิได้ (๒) เจโตวิมุตติที่เป็นมหัคคตะ มีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถเป็นอันเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น

ท่านพระอนุรุทธเถระได้ตอบช่างไม้ชื่อปัญจกังคะว่า ธรรม ๒ ประการนั้นมีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน กล่าวคือเจโตวิมุตติอันหาประมาณมิได้ เป็นการแผ่เมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิตและอุเบกขาจิตไปทุกทิศ ทุกโลก ทุกสถาน ไม่มีขอบเขต ส่วนเจโตวิมุตติอันเป็นมหัคคตะ เป็นการแผ่ไปสู่จุดใดจุดหนึ่ง เช่น โคนไม้ เขตบ้าน อาณาจักร แผ่นดินซึ่งมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตแห่งใดแห่งหนึ่ง หรือ ๒-๓ แห่ง จากนั้นพระเถระได้กล่าวถึงบุคคลผู้เข้าถึงภพ ๔ ประการ คือ

๑. ผู้น้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างเล็กน้อยเป็นอารมณ์อยู่ ครั้นตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นปริตตาภา

๒. ผู้น้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างหาประมาณมิได้เป็นอารมณ์อยู่ ครั้นตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นอัปปมาณาภา

๓. ผู้น้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างเศร้าหมองเป็นอารมณ์อยู่ ครั้นตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นสังกิลิฏฐาภา

๔. ผู้น้อมจิตแผ่กสิณมีแสงสว่างบริสุทธิ์เป็นอารมณ์อยู่ ครั้นตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพชั้นปริสุทธาภา

ในตอนท้าย ท่านพระอนุรุทธะได้สนทนากับท่านพระสภิยกัจจานะในเรื่องเหตุที่ทำให้เทพมีรัศมีต่างกัน เพราะน้อมจิตแผ่กสิณ ละนิวรณ์ ๕ ประการได้ไม่

SAMPLE

เท่ากัน เมื่อท่านพระอนุรุทธะกล่าวภาษิตนี้แล้ว ท่านพระสภิยะได้กล่าวกับช่างไม้ชื่อว่าปัญจังคะว่า เป็นลาภของท่านที่ละความสงสัยได้ และเราเองก็ได้ฟังธรรมบรรยายนี้ด้วย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๙/๒๖๘)

2.อนุรุทธสูตร สมัยที่ท่านพระอนุรุทธะอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล เทวดาชั้นดาวดึงส์ชื่อชาลินีเคยเป็นภรรยาเก่าเข้าไปหาท่านแล้วกล่าวว่า ท่านจงตั้งจิตไว้ในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ซึ่งพรั่งพร้อมด้วยอารมณ์อันน่าใคร่ที่ท่านเคยอยู่มาก่อน ท่านผู้อันหมู่เทพยกย่องแวดล้อมเป็นบริวารย่อมงดงาม ท่านพระอนุรุทธะกล่าวว่า เหล่านางเทพกัญญาผู้มีคติเลว ดำรงมั่นอยู่ในสักกายทิฏฐิ สัตว์ผู้มีคติอันเลวแม้เหล่านั้น ก็ยังมีนางเทพกัญญาปรารถนา เทวดานั้นกล่าวว่า เทพเหล่าใดไม่เคยเห็นสวนนันทวัน อันเป็นที่อยู่ของพวกนรเทพ ผู้มียศชั้นไตรทศ เทพเหล่านั้นยังไม่รู้จักความสุข ท่านพระอนุรุทธะกล่าวว่า ท่านไม่รู้แจ้งถ้อยคำของพระอรหันต์ที่ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบระงับสังขารเป็นความสุข เราไม่กลับไปอยู่ในสวรรค์อีก ตัณหาดุจตาข่ายในหมู่เทพของเราไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดสิ้นไปแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๖/๓๒๗)

3.อนุรุทธสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระอนุรุทธะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลเรื่องที่ท่านเห็นสตรีโดยส่วนมาก หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์แล้วทูลถามถึงธรรมที่เป็นเหตุให้มาตุคาม หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก พระผู้มีพระภาคจึงตรัสธรรมที่เป็นเหตุให้มาตุคาม หลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก มี ๓ คือ (๑) ตอนเช้า ถูกความตระหนี่กลุ้มรุมจิต อยู่ครองเรือน (๒) ตอนเที่ยงถูกความริษยากลุ้มรุมจิต อยู่ครองเรือน (๓) ตอนเย็นถูกกามราคะกลุ้มรุมจิต อยู่ครองเรือน (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๐/๓๗๙)

4.อนุรุทธสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระอนุรุทธะเข้าไปหาพระสารีบุตร เล่าเรื่องที่ได้ตรวจดูทั่วโลก ๑,๐๐๐ โลก ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ บำเพ็ญเพียรไม่ย่อหย่อน ตั้งสติไม่หลงลืม กายสงบระงับ จิตตั้งมั่น มีอารมณ์เป็นหนึ่ง แต่เพราะเหตุไร จิตของผมจึงยังไม่พ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือมั่น พระสารีบุตรจึงตอบตามลำดับดังนี้ (๑) การที่ท่านคิดเห็นว่า เราตรวจดูโลก ๑,๐๐๐ โลกด้วยตาทิพย์ อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ นี้เป็นเพราะมานะของท่านเอง (๒) การที่ท่านคิดเห็นว่า เราบำเพ็ญเพียรไม่ย่อหย่อน ตั้งสติไม่หลงลืม กายก็สงบระงับ ไม่ระส่ำระสาย จิตตั้งมั่น มีอารมณ์เป็นหนึ่ง นี้เป็นเพราะความฟุ้งซ่านของท่านเอง (๓) การที่ท่านคิดเห็นว่า เพราะเหตุไรเล่า จิตของเราจึงยังไม่พ้นอาสวะ เพราะ

SAMPLE

ไม่ถือมั่นนี้ เป็นเพราะความรำคาญของท่านเอง พระสารีบุตรแนะนำพระอนุรุทธะให้ละไม่ให้ใส่ใจถึงธรรม ๓ นี้แล้ว พระอนุรุทธะน้อมจิตไปในอมตธาตุ (นิพพาน)แล้วปฏิบัติตามคำแนะนำนี้แล้ว ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ (อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๑/๓๘๐)

5.อนุรุทธสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดโฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ได้มีเทวดาเหล่ามนาปกายิกา(คือเทวดาชั้นนิมมานรดี) จำนวนมากเข้ามาหาพระอนุรุทธะผู้พักผ่อนกลางวัน ไหว้แล้ว ยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับท่านว่า พวกตนเป็นเทวดาเหล่ามนาปกายิกา ครองความเป็นใหญ่และแผ่อำนาจไปในฐานะ ๓ คือ (๑) พวกข้าพเจ้าหวังวรรณะเช่นใด ก็ได้วรรณะเช่นนั้นโดยพลัน (๒) พวกข้าพเจ้าหวังเสียงเช่นใด ก็ได้เสียงเช่นนั้นโดยพลัน (๓) พวกข้าพเจ้าหวังสุขเช่นใด ก็ได้สุขเช่นนั้นโดยพลัน ต่อมา พระอนุรุทธะคิดว่า ไฉนหนอ เทวดาเหล่านี้ พึงมีร่างเขียว มีผิวพรรณเขียว มีผ้าเขียว มีเครื่องประดับเขียว เพียงพระเถระคิดเท่านั้น เทวดาเหล่านั้นจึงแปลงร่างเป็นสีเขียว มีผิวพรรณเขียว มีผ้าเขียว มีเครื่องประดับเขียว แม้เมื่อพระเถระคิดว่า ไฉนหนอ เทวดาเหล่านี้ พึงมีร่างเหลือง ... มีร่างแดง ... มีร่างขาว พวกเทวดาเหล่านั้น เมื่อทราบความดำริของท่านแล้วก็ได้แปลงร่างไปตามที่พระเถระดำรินั้น บรรดาเทวดาเหล่านั้น บางองค์ขับร้อง บางองค์ฟ้อนรำ บางองค์ปรบมือ ทำให้พระอนุรุทธะต้องทอดอินทรีย์ (คือทอดสายตาลง ไม่ลืมตาดู) เทวดาเหล่านั้นทราบว่า พระคุณเจ้าอนุรุทธะไม่ยินดีเลย จึงหายไป ณ ที่นั้น พระเถระเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้ทรงทราบทูลถามว่า มาตุคามประกอบด้วยธรรมเท่าไรหนอ หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดร่วมกับเทวดาเหล่ามนาปกายิกาพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) ตื่นก่อนนอนทีหลังสามี คอยรับใช้ปรนนิบัติให้เป็นที่พอใจ และพูดคำไพเราะต่อสามี (๒) สักการะเคารพนับถือมารดาบิดา หรือสมณพราหมณ์ผู้เป็นที่เคารพของสามี ต้อนรับท่านเหล่านั้นผู้มาถึงด้วยน้ำและที่นอนที่นั่ง (๓) ขยันไม่เกียจคร้าน ในการงานที่มีอยู่ในบ้านของสามีประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้น สามารถทำ สามารถจัดได้ (๔) รู้จักการงานที่คนในบ้านของสามีว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำ รู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร(๕) รักษาคุ้มครองทรัพย์ที่สามีหามาได้ ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ (๖) เป็นอุบาสิกาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ (๗) มีศีล เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ และการดื่มน้ำเมาคือสุราและ

เมรัย (๘) มีจาคะ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๔๖/๓๑๗)

อนุรุทธะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า : ชื่อปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ดังคำในนันทกเถราปทาน ที่พระนันทกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่าข้าพเจ้าเป็นพรานเนื้อ อยู่ในป่าดงทึบเที่ยวแสวงหาเนื้อฟานอยู่ ได้พบพระสยัมภู พระสยัมภูปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าอนุรุทธะนั้น ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ เป็นนักปราชญ์ ทรงประสงค์วิเวก จึงเสด็จเข้าป่า สร้างที่พักถวาย ถวายอภิวาทพระสยัมภู ทิ้งธนูไว้ ณ ที่นั้นเอง แล้วบวชเป็นบรรพชิต (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖๒/๖๗๕)

อนุรูป : สมควร, เหมาะสม, พอเพียง,เป็นไปตาม (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อนุเลปทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอนุเลปทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้ช่วยพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี ฉาบทาสีมา เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๙/๔๖๙)

อนุโลม : 1.เป็นไปตาม, คล้อยตาม, ตามลำดับ เช่น ว่าตจปัญจกกรรมฐานไปตามลำดับอย่างนี้ **เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ;** ตรงข้ามกับ **ปฏิโลม 1 ดังคำในมหาวรรคจตุมหาปเทสกถา ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเราไม่ได้ห้ามไว้ว่า สิ่งนี้ไม่ควร ถ้าสิ่งนั้น อนุโลมเข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร(วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๕/๑๓๙)** 2. สาวออกไปตามลำดับจากเหตุไปหาผลข้างหน้า เช่นอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี, สังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เป็นต้น ตรงข้ามกับ **ปฏิโลม 2 ดังคำในโพธิกถาที่ว่า พระผู้มีพระภาคทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาท โดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดปฐมยามแห่งราตรี (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๑)** 3. จัดเข้าได้, นับได้ว่าเป็นอย่างนั้น เช่น ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑-๔ ของภิกษุณีอนุโลมตามของภิกษุ หรือดังคำในปัฏฐานที่ว่า ขันธ์ที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสซึ่งเกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสซึ่งเกิดหลังๆโดยอนันตรปัจจัย อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โคตรภู อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โวทาน อาวัชชนจิตเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลสโดยอนันตรปัจจัย หรือดังคำว่าขันธ์ที่เกิดก่อนๆ ฯลฯ อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โคตรภู อนุโลมเป็นปัจจัยแก่โวทานโดยอาเสวนปัจจัย (วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๔/๓๒,๙๑/๘๐,๑๗๑/๑๔๐-๑๔๑,๑๙๗/๑๘๓, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๓/๘๘๖,๔๐/๑๙/๘๙๑,๔๐/๕/๖๖๙,๔๐/๔๖/๘๒๒,๔๐/

SAMPLE

๕๖/๖๗๖,๔๐/๙๗/๗๕๓,๔๐/๑๐๗/๗๖๑,๔๐/๔๑๗/๒๖๔,๔๐/๔๑๘/๒๖๕,๔๐/๔๒๖/๒๘๐,๔๑/๒๖/๑๔๑,๔๑/๖๑/๔๓๖,๔๑/๗๗/๒๐๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๙/๖๑,๔๑/๑๐๙/๙๑)

อนุโลมขันติ,อนุโลมิกขันติ :ปัญญาที่คล้อยตามคำสอน หมายถึงวิปัสสนาญาณ ดังคำในสุสสูสติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ ฟังสัทธรรมอยู่ อาจเพื่อก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้ เมื่อบุคคลอื่นแสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ ข้อ ๖ ที่กล่าวไว้ว่า ประกอบด้วยอนุโลมิกขันติ หรือดังคำในอนิจจสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงว่าเป็นของไม่เที่ยง จักประกอบด้วยอนุโลมิกขันติได้ หรือดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่พระสารีบุตรอธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่เข้าไปอาศัยที่สุดทั้ง ๒ นี้ได้อนุโลมขันติ ในสภาวธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยของกันและกันและอาศัยกันและกันเกิดขึ้น หรือยถาภูตญาณ พระตถาคตย่อมทรงทราบบุคคลผู้เสพกามว่า บุคคลนี้เป็นผู้หนักในกาม มีกามเป็นที่อาศัย น้อมไปในกาม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘๘/๖๑๔,๒๒/๙๘/๖๒๑,๒๒/๑๐๑/๖๒๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๖/๕๙๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุโลมขันติ หมายถึงวิปัสสนาญาณ (อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๘๑๕/๔๙๔) คำว่า อนุโลมิกขันติ ในที่นี้หมายถึงข้อพินิจที่เกื้อกูลแก่การบรรลุอริยสัจ ๔ หรือเหมาะแก่คำสอน (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๘๘-๘๙/๑๕๕) ขันติในที่นี้หมายถึงปัญญา หรือวิปัสสนาญาณ มิใช่หมายถึงความอดทน (เทียบ ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๖/๔๔๔,อภิ.วิ.อ.(ไทย) ๗๖๘/๔๔๐)

อนุโลมทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอนุโลมทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ทำแท่นบูชาที่ต้นโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ในกัปที่ ๑๐๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๓๑๑)

อนุโลมปัญจกะ : หมวด ๕ แห่งอนุโลม จัดเป็นหัวข้อถาม – ตอบ ระหว่างพระสกวาทีกับพระปรวาที มีปรากฏในกถาวัตถุ ปุคคลกถา อนุโลมปัจจนีกะ อนุโลมปัญจกะ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓/๔,๓๗/๔/๔)

อนุวัต : ทำตาม, ประพฤติตาม, ปฏิบัติตาม ดังคำใน อุโปสถขันธกะที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็ในกรณีนี้ วันอุโบสถของพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาสเป็นวัน ๑๔ ค่ำ ของพวกภิกษุอาคันตุกะเป็นวัน ๑๕ ค่ำ ถ้าพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาสมีจำนวนมากกว่า พวกภิกษุอาคันตุกะพึงอนุวัตตามพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาสถ้ามี

จำนวนเท่ากัน พวกภิกษุอาคันตุกะ พึงอนุวัตตามพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาส หรือดังคำในวิกัณณกชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้คล้อยตามโลกามิสอย่างนี้ อนุวัตตามอำนาจจิตย่อมเดือดร้อน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๗๘/๒๘๐,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๖๖/๑๐๙) ; อนุวัตร ก็เขียน

อนุวาต : ผ้าขอบจีวร ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า กฐินไม่เป็นอันกรานด้วยอาการเพียงติดผ้าอนุวาต หรือดังคำในจูฬวรรคที่ว่า ภิกษุผู้แจกของเล็กๆ น้อย ๆ พึงให้เข็ม ๑ เล่ม ฯลฯ พึงให้ผ้าอนุวาต พึงให้ผ้าปริภัณฑ์ ถ้าสงฆ์มีเนยใส น้ำมัน น้ำผึ้งหรือน้ำอ้อยก็ควรให้ลิ้มได้คราวหนึ่งถ้าต้องการอีกก็ควรให้อีก (วิ.ม.(ไทย) ๕/ ๓๐๘/๑๔๘, วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๘/๑๕๘) ; ดู จีวร

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุวาต คือ ผ้าขอบจีวร คือผ้าขอบจีวรทั้งด้านยาวทั้งด้านกว้าง (วิ.อ. ๓/๓๔๕/๒๑๗)

อนุวาท : การโจท, การฟ้อง, การกล่าวหากันด้วยอาบัติ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อนุวาทาธิกรณ์ : การโจทหรือกล่าวหากันด้วยอาบัติ, การโจทที่จัดเป็นอธิกรณ์ คือ การโจทกันด้วยอาบัติ,เรื่องการกล่าวหากัน, เป็นอธิกรณ์ ๑ ในอธิกรณ์ ๔ ที่ว่า ชื่อว่าอธิกรณ์ ได้แก่อธิกรณ์ ๔ อย่าง คือวิวาทาธิกรณ์ อนุวาทาธิกรณ์ อาปัตตาธิกรณ์ และกิจจาธิกรณ์,**ในปริวารอธิบายว่า อนุวาทาธิกรณ์ ได้แก่ การโจทกันด้วยศีลวิบัติ อาจารวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ หรืออาชีววิบัติ หรือดังคำในจูฬวรรค ภิกขุนีขันธกะ ที่ว่า สมัยนั้น ภิกษุณีทั้งหลายงดอุโบสถ งดปวารณาแก่ภิกษุทั้งหลาย ทำการสอบถาม เริ่มอนุวาทาธิกรณ์ ขอโอกาสโจท ให้ภิกษุทั้งหลายให้การ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ** (วิ.มหา.(ไทย) ๑/ ๓๘๖/๔๒๐,วิ.ภิกฺขุณี.(ไทย) ๓/๙๙๖/๒๔๘,วิ.จู.(ไทย) ๖/๗/๑๖,๖/๘/๑๘,๖/๙/ ๑๙,๖/๑๖/๓๔,๖/๑๘/๓๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๔๘/๒๒๒-๒๒๕, ๘/๒๗๕/๓๗๐,๘/ ๒๙๔/๓๙๓,๘/๒๙๔/๓๙๔,๘/๒๙๖/๓๙๖,๘/๒๙๗/๓๙๖) ; ดู **อธิกรณ์**

อนุวิวัฏฏะ : ชื่อเรียกขัณฑ์ของจีวร ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญพระอานนท์ว่า ภิกษุทั้งหลาย อานนท์มีปัญญามาก ที่เข้าใจความหมายที่เรากล่าวย่อ ๆ ได้อย่างพิสดาร เธอทำผ้ากุสิบ้าง ทำผ้าอัฑฒกุสิบ้าง ทำผ้ามณฑลบ้าง ทำผ้าอัฑฒมณฑลบ้าง ทำผ้าวิวัฏฏะบ้าง ทำผ้าอนุวิวัฏฏะบ้าง ทำผ้าคีเวยยกะบ้าง ทำผ้าชังเฆยยกะบ้าง ทำผ้าพาหันตะบ้าง (วิ.มหา.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ที่ชื่อว่าอนุวิวัฏฏะ ได้แก่ ๒ ขัณฑ์ที่ข้างทั้ง ๒ แห่งวิวัฏฏะนั้น (วิ.อ.(ไทย) ๓/๓๔๕/๒๗๑)

SAMPLE

อนุศาสน์ : การสอน,คำชี้แจง ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อุปัชฌาย์พึงสงเคราะห์อนุเคราะห์สัทธิวิหาริก ด้วยอุทเทสปริปุจฉา โอวาท และอนุศาสน์ ถ้าอุปัชฌาย์มีบาตร สัทธิวิหาริกไม่มีบาตร อุปัชฌาย์พึงถวายบาตรแก่สัทธิวิหาริก(วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๗/๘๘) ; คำสอนที่อุปัชฌาย์หรือกรรมวาจาจารย์บอกแก่ภิกษุใหม่ในเวลาอุปสมบทเสร็จ ประกอบด้วย **นิสสัย ๔** และ **อกรณียกิจ ๔,** นิสสัย คือ ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต มี ๔ อย่างได้แก่ ๑. เที่ยวบิณฑบาต ๒. นุ่งห่มผ้าบังสุกุล ๓. อยู่โคนไม้ ๔. ฉันยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า(ท่านบอกไว้เป็นทางแสวงหาปัจจัย ๔พร้อมทั้งอติเรกลาภของภิกษุ), อกรณียกิจกิจที่ไม่ควรทำ หมายถึงกิจที่บรรพชิตทำไม่ได้ มี ๔ อย่าง ได้แก่ ๑. เสพเมถุน ๒. ลักของเขา ๓. ฆ่าสัตว์ (ที่ให้ขาดจากความเป็นภิกษุ หมายเอาฆ่ามนุษย์) ๔.พูดอวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๙/๑๑๒,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๗๘/๒๕๑)

อนุสนธิ : การติดต่อ,การสืบต่อ, การสืบเนื่องความหรือเรื่องที่ติดต่อหรือสืบเนื่องกันมา ดังคำในปริวารที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระวินัยธรประกอบด้วยองค์ ๕ นับว่าเป็นผู้ฉลาด คือ ๑. รู้วัตถุ ๒.รู้เหตุเค้ามูล ๓.รู้บัญญัติ ๔. รู้อนุบัญญัติ ๕. รู้ถ้อยคำแห่งอนุสนธิ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๕/๔๖๘)

อนุสยปหานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละอนุสัย ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงจะละอนุสัยได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งอวิชชาปหานสูตรในวรรคนี้ ต่างเพียงเปลี่ยนคำว่า จึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น เป็นคำว่า จึงจะละอนุสัยได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๕๘/๔๘)

อนุสยสมุคฆาตสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายและเนื้อหาต่างกันคือ

1.อนุสยสมุคฆาตสูตร พระสูตรว่าด้วยการถอนอนุสัย ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงจะถอนอนุสัยได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งอวิชชาปหานสูตรในวรรคนี้ ต่างเพียงเปลี่ยนคำว่า จึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น เป็นคำว่า จึงจะถอนอนุสัยได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๕๙/๔๘)

2.อนุสยสมุคฆาตสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อถอนอนุสัย พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถอนอนุสัย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๔/๔๘๖)

อนุสยสูตร : มี ๕ สูตร แปลความหมายสูตรเหมือนกันว่า พระสูตรว่าด้วยอนุสัย ๔ สูตร ต่างกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.อนุสยสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน) ๗ คือ (๑) กามราคานุสัย อนุสัยคือความกำหนัดในกาม (๒) ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือความยินร้าย (๓) ทิฏฐานุสัย อนุสัยคือความเห็นผิด (๔) วิจิกิจฉานุสัย อนุสัยคือความลังเลสงสัย (๕) มานานุสัย อนุสัยคือความถือตัว (๖) ภวราคานุสัย อนุสัยคือความติดใจในภพ (๗) อวิชชานุสัย อนุสัยคือความไม่รู้แจ้ง (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗)

2.อนุสยสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละเพื่อตัดอนุสัย ๗ เหมือนในปฐมอนุสยสูตร แล้วตรัสว่า เมื่อภิกษุละอนุสัย ๗ ดังกล่าวได้แล้ว ชื่อว่าตัดตัณหา ถอนสังโยชน์ ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะละมานะได้โดยชอบ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๑๘)

3.อนุสยสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า เมื่อบุคคลเห็นขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันที่เป็นไปในภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต อยู่ไกลหรืออยู่ใกล้ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ย่อมจะละอหังการ มมังการและมานานุสัยที่มีในขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้นได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๐/๓๐๐)

4.อนุสยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อนุสัย(กิเลสที่นอนเนื่อง) มี ๗ ประการ คือ (๑) กามราคะ (๒) ปฏิฆะ (๓) ทิฏฐิ (๔) วิจิกิจฉา (๕) มานะ (๖) ภวราคะ (๗) อวิชชา พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอนุสัยเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๖/๑๐๓)

5.อนุสยสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อถอนอนุสัย พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น เป็นไปเพื่อถอนอนุสัย (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๒/๓๔๕)

อนุสสตานุตตริยะ : การระลึกอันยอดเยี่ยม, การระลึกอันเยี่ยม, การระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย จัดเป็นอนุสสตานุตตริยะ ได้แก่ การระลึกถึงพระตถาคต และตถาคตสาวก ซึ่งจะเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ล่วงพ้นทุกข์ได้ (ข้อ ๖ ในอนุตตริยะ ๖) มีปรากฏในสังคีติสูตร ทสุตตรสูตร และอนุตตริยสูตรที่อธิบายว่า อนุสสตานุตตริยะ เป็นอย่างไร คือ บุคคลใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ระลึกถึงตถาคตหรือสาวกของตถาคต ภิกษุทั้งหลาย การระลึกถึงนี้ของบุคคลนั้น เป็นการระลึกถึงที่ยอดเยี่ยมกว่าการระลึกถึงทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์

SAMPLE

และโทมนัสเพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน การที่บุคคลมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น บรรลุที่สุด มีความเลื่อมใสอย่างยิ่ง นี้เรียกว่าอนุสสตานุตตริยะ, เป็นธรรมที่ควรเจริญ ดังคำที่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๖ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๗/๓๒๘,๑๑/๓๕๖/๓๙๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙/๔๒๐,๒๒/๓๐/๔๗๑,๒๒/๑๔๐/๖๔๒)

อนุสสติฏฐาน : ฐานคืออนุสสติ,เหตุคืออนุสสติ เป็นอุปจารกัมมัฏฐาน (เกิดปีติในฌาน ๓), อนุสสติที่เป็นเหตุให้บรรลุคุณวิเศษ,อนุสสติที่เป็นเหตุ มี ๖ อย่าง คือ ๑. พุทธานุสสติ(การระลึกถึงพระพุทธเจ้า) ๒.ธัมมานุสสติ(การระลึกถึงพระธรรม) ๓. สังฆานุสสติ(การระลึกถึงพระสงฆ์) ๔.สีลานุสสติ(การระลึกถึงศีล) ๕. จาคานุสสติ(การระลึกถึงการบริจาค) ๖.เทวตานุสสติ (การระลึกถึงเทวดา) มีปรากฏในสังคีติสูตร ทสุตตรสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๗/๓๒๘,๑๑/๓๕๖/๓๘๘,๒๒/๙/๔๒๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๕/๔๕๖,๒๒/๒๙/๔๖๗)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า อนุสสติ ที่เรียกว่า 'ฐาน' เพราะเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์เกื้อกูลและความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า เช่น พุทธานุสสติ(การระลึกถึงพระพุทธคุณ)ย่อมเป็นเหตุให้บรรลุคุณวิเศษ เพราะเมื่อบุคคลระลึกถึงพุทธคุณอยู่ ปีติ(ความอิ่มใจ)ย่อมเกิด จากนั้นจึงพิจารณาปีติให้เห็นความสิ้นไปเสื่อมไปจนได้บรรลุอรหัตตผล อนุสสติฏฐานนี้จัดเป็นอุปจารกัมมัฏฐาน แม้คฤหัสถ์ก็สามารถบำเพ็ญได้ (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๒๕/๑๑๐,๒๙/๑๑๒,ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๒๕/๑๓๗,องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๙/๑๐๘)

อนุสสติ : ความระลึกถึง, อารมณ์ที่ควรระลึกถึงเนืองๆ มี ๑๐ อย่างคือ **๑.พุทธานุสติ** ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า **๒. ธัมมานุสติ** ระลึกถึงคุณของพระธรรม **๓. สังฆานุสติ** ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ **๔. สีลานุสติ** ระลึกถึงศีลที่ตนรักษา **๕. จาคานุสติ** ระลึกถึงทานที่ตนบริจาคแล้ว **๖. เทวตานุสติ** ระลึกถึงคุณที่ทำคนให้เป็นเทวดา **๗. มรณัสสติ**ระลึกถึงความตายที่จะต้องมีเป็นธรรมดา **๘. กายคตาสติ** ระลึกทั่วไปในกายให้เห็นว่าไม่งาม **๙.อานาปานสติ**ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก **๑๐.อุปสมานุสติ** ระลึกธรรมเป็นที่สงบระงับกิเลสและความทุกข์ คือ นิพพาน มีปรากฏในเอกกนิบาต ดังคำว่า ภิกษุเจริญพุทธานุสสติ ... เจริญธัมมานุสสติ...เจริญสังฆานุสสติ... เจริญสีลานุสสติ... เจริญจาคานุสสติ... เจริญเทวตานุสสติ... เจริญอานาปานสติ... เจริญมรณัสสติ ... เจริญกายคตาสติ ... เจริญอุปสมานุสสติ ... (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๗๓-๔๘๒/๕๐) ;เขียนอย่างรูปเดิมในภาษาบาลีเป็น **อนุสสติ**

SAMPLE

อนุสสติฏฐานสูตร : พระสูตรว่าด้วยอนุสสติฏฐาน มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนุสสติฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอนุสสติฏฐาน(คือฐานคืออนุสสติ กล่าวคืออฌาน ๓) มี ๖ คือ (๑) พุทธานุสสติ การระลึกถึงพระพุทธเจ้า (๒) ธัมมานุสสติ การระลึกถึงพระธรรม (๓) สังฆานุสสติ การระลึกถึงพระสงฆ์ (๔) สีลานุสสติ การระลึกถึงศีล (๕) จาคานุสสติ การระลึกถึงการบริจาค (๖) เทวตานุสสติ การระลึกถึงเทวดา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙/๔๒๐)

2.อนุสสติฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อนุสสติฏฐาน ๖ คือ (๑) พุทธานุสสติ (๒) ธัมมานุสสติ (๓) สังฆานุสสติ (๔) สีลานุสสติ(๕) จาคานุสสติ (๖) เทวตานุสสติ เมื่ออริยสาวกเจริญอนุสสติฏฐานแต่ละอย่างก็จะทำให้จิตไม่ถูกราคะ โทสะ โมหะกลุ้มรุม ทำให้จิตดำเนินไปตรงทีเดียว หลุดพ้นจากความกำหนัด ซึ่งเป็นชื่อของกามคุณ ๕ สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ทำอนุสสติฏฐานให้เป็นอารมณ์จึงบริสุทธิ์(หมายถึงการบรรลุนิพพานที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง) ได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๕/๔๕๖)

อนุสสริตัพพสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรระลึก และที่ไม่ควรระลึกมี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อนุสสริตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **ธรรมที่ไม่ควรระลึก** คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น **ธรรมที่ควรระลึก** คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๓/๒๙๖)

2.อนุสสริตัพพสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่ควรระลึกและธรรมที่ไม่ควรระลึกแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า **ธรรมที่ไม่ควรระลึก** คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ **ธรรมที่ควรระลึก** คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๗/๓๔๑)

อนุสสวะ : การฟังตามกันมา, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๕ คือ ๑. ศรัทธา (ความเชื่อ) ๒. รุจิ (ความชอบใจ) ๓.อนุสสวะ (การฟังตามกันมา) ๔. อาการปริวิตก (ความตรึกตามอาการ) ๕.ทิฏฐินิชฌานขันติ (ความเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้) มีปรากฏในจังกีสูตร เทวทหสูตร (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๘/๕๓๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕/๗)

อนุสังสาวกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอนุสังสาวกเถระ มีเนื้อความที่ท่านกล่าวไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายภิกษาทัพพีหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๔๖๐)อนุสัย :

กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน, กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน,ความเคยชิน,กิเลสที่ยังละไม่ได้แต่ยังไม่ปรากฏ มี ๗ อย่าง คือ **๑. กามราคะ** ความกำหนัด

SAMPLE

ในกาม **๒. ปฏิฆะ** ความหงุดหงิด **๓. ทิฏฐิ** ความเห็นผิด **๔.วิจิกิจฉา** ความลังเลสงสัย **๕. มานะ**ความถือตัว **๖. ภวราคะ** ความกำหนัดในภพ **๗. อวิชชา** ความไม่รู้จริง มีปรากฏในสังคีติสูตร ทสุตตรสูตร อนุสยสูตร ดังคำว่า เมื่อธรรมอันเป็นเอกที่บุคคลได้เจริญทำให้มากแล้วย่อมละอวิชชาได้ วิชชาเกิดขึ้นย่อมละอัสมิมานะได้ อนุสัย๑ย่อมถึงความถอนขึ้น ย่อมละสังโยชน์ได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗,๑๑/๓๕๗/๓๙๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๓/๓๖๗,๑๒/๔๖๕/๕๐๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๑/๑๔๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๙/๑๑๘,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๕๘/๔๘,๑๘/๕๙/๔๘,๑๘/๒๕๑/๒๗๑,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๒/๔๐,๑๙/๔๓/๔๐,๑๙/๔๔/๔๐,๑๙/๔๕/๔๐,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕๗๔/๕๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุสัย หมายถึงกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานมี ๗ ประการ คือ (๑) กามราคะ (ความกำหนัดในกาม) (๒) ปฏิฆะ (ความขัดใจ) (๓) ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) (๔) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (๕) มานะ (ความถือตัว) (๖) ภวราคะ (ความกำหนัดในภพ) (๗) อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง) (สํ.สฬา.อ.(บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔, องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๕๗/๓๑)

อนุสัยกิเลส : กิเลสคืออนุสัยหมายถึงกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน มี ๗ อย่าง ดังคำในอุรคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ตัดราคะ พร้อมทั้งอนุสัยกิเลสได้ทั้งหมด หรือดังคำว่า ภิกษุผู้ไม่มีอนุสัยกิเลสใด ๆ และถอนรากอกุศลธรรม๓ได้หมดสิ้น ชื่อว่าละฝั่งในได้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๒/๒๕๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๐/๕๐๑,๑๓/๔๕๘/๕๗๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒/๔๙๙,๒๕/๑๔/๕๐๑,๒๕/๓๗๒/๕๘๖,๒๕/๕๕๑/๖๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุสัยกิเลส หมายถึงกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน มี ๗ ประการ คือ (๑) กามราคะ (ความกำหนัด ในกาม) (๒) ปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่งในใจ) (๓) ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) (๔) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (๕) มานะ (ความถือตัว) (๖) ภวราคะ (ความกำหนัดในภพ) (๗) อวิชชา (ความไม่รู้) (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๑๔/๒๑)

อนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย :กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานในหมู่สัตว์ ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า อนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย เป็นไฉน อนุสัย ๗ อย่าง คือ ๑. กามราคานุสัย (อนุสัยคือกามราคะ) ๒. ปฏิฆานุสัย (อนุสัยคือปฏิฆะ) ๓.มานานุสัย (อนุสัยคือมานะ) ๔. ทิฏฐานุสัย(อนุสัยคือทิฏฐิ) ๕. วิจิกิจฉานุสัย(อนุสัยคือวิจิกิจฉา) ๖. ภวราคานุสัย(อนุสัยคือภวราคะ) ๗. อวิชชานุสัย(อนุสัยคืออวิชชา) ราคานุสัยของสัตว์ทั้งหลายย่อมนอนเนื่องอยู่ในปิยรูปสาตรูป ในโลกปฏิฆานุสัยของสัตว์ทั้งหลายย่อมนอนเนื่องอยู่ในอัปปิยรูปอสาตรูปในโลก อวิชชาตกไปในสภาวธรรมทั้ง ๒ นี้

SAMPLE

ด้วยอาการอย่างนี้ มานะ ทิฏฐิ และวิจิกิจฉา พึงเห็นว่าตั้งอยู่ในฐานะแห่งเดียวกันกับอวิชชานั้น นี้ชื่อว่าอนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๑๖/๕๒๖)

อนุสัยคือมานะ : ความเคยชินคือความถือตัว, เป็นข้อที่ ๓ ในอนุสัย ๗ ดังคำในเถรีคาถาที่พระเถรีบรรลุอรหัตผลแล้วได้กล่าวไว้ว่า นันทา เธอ จงอบรมอนิมิตตวิโมกข์ ละเสียซึ่งอนุสัยคือมานะ เพราะละมานะได้ แต่นั้นเธอจะอยู่อย่างสงบ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๐/๕๕๗)

อนุสาวนา : คำสวดประกาศ, คำประกาศ ความปรึกษาและตกลงของสงฆ์, คำขอมติ ดังคำในราชภัฏวัตถุ ที่พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐได้ตรัสถามคณะมหาอมาตย์ผู้พิพากษาว่า ท่าน ภิกษุรูปใด ให้ผู้ที่เป็นราชภัฏบรรพชา ภิกษุรูปนั้นต้องโทษสถานใด คณะมหาอมาตย์ผู้พิพากษากราบบังคมทูลว่า ขอเดชะ พระอุปัชฌาย์ต้องถูกตัดศีรษะ พระอนุสาวนาจารย์ต้องถูกดึงลิ้น พระคณปูรกะต้องถูกหักซี่โครงไปแถบหนึ่งพระเจ้าข้า หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สวดอุปสัมปทาเปกขะ๒ คน ในอนุสาวนาเดียวกันได้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๙๐/๑๔๖,๔/๑๒๓/๑๙๐)

อนุสาสนี : คำสั่งสอน, คำแนะนำพร่ำสอน ดังคำในปริวาร อุปาลิปัญจกะ ที่กล่าวไว้ว่า อุบาลี ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ สงฆ์พึงแต่งตั้งด้วยอุพพาหิกา องค์ ๕ คือ ๑. ไม่โกรธ ๒. ไม่พยาบาท ๓. ไม่เบียดเบียน ๔.ไม่ยั่วให้โกรธ ๕. อดทน รับอนุสาสนีโดยเคารพ หรือดังคำที่พระปาราปริยเถระกล่าวไว้ว่า นรชนนั้นมีความรู้ตั้งอยู่ในธรรม ทำตามอนุสาสนีที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกประการย่อมประสบสุข (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๕๕/๖๔๑, สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๓/๑๖๘,๑๙/๒๓๕/๑๗๕,๒๒/๗๓/๑๒๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๔/๑๒๕,๒๔/๒๗/๕๙,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๔๖/๔๖๕)

อนุสาสนีปาฏิหาริย์ : ปาฏิหาริย์คืออนุศาสนี, ปาฏิหาริย์คือสอนให้เห็นจริง, คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริงนำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง,คำสอนเป็นอัศจรรย์, เป็นอัศจรรย์,ข้อ ๓ ใน ปาฏิหาริย์ ๓ ดังคำในสังคารวสูตร และปาฏิหาริยกถา ที่อธิบายว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์ เป็นอย่างไร คือภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พร่ำสอนอย่างนี้ว่า จงตรึกตรองอย่างนี้ อย่าตรึกตรองอย่างนั้น จงมนสิการอย่างนี้ อย่ามนสิการอย่างนั้น จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่เถิด นี้เรียกว่าอนุสาสนีปาฏิหาริย์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๓/๒๑๔,๙/๔๘๖/๒๑๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๑/๒๓๔,๒๐/๑๔๕/๓๙๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐/๔๐๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๕๘๗,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๕๕๘)

SAMPLE

อนุสาสิกชาดก : ชาดกว่าด้วยดีแต่สอนคนอื่น พญานกโพธิสัตว์ได้กล่าวตำหนินางนกป่า ที่ดีแต่สอนนกตัวอื่นไม่ให้ไปหากินในทางเกวียนกลางป่าเปลี่ยวซึ่งมีอันตรายมาก แต่ตนเองกลับแอบไปหากินคนเดียว เพราะมีเมล็ดข้าวหล่นมากมาย จึงถูกล้อเกวียนบดตายเพราะความโลภจัดของตนเอง (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๕/๔๗)

อนุสาสิกา, นก : ชื่อนางนกป่าตัวหนึ่งที่โลภจัด แต่สอนให้คนผู้อื่นอย่าโลภ ภายหลังถูกล้อรถทับขาดเป็น ๒ ท่อนตายบนหนทาง ดังคำในอนุสาสิกาชาดกที่หัวหน้านกโพธิสัตว์กล่าวตำหนินางนกป่าว่า นางนกป่าชื่ออนุสาสิกาพร่ำสอนนกเหล่าอื่นอยู่เนืองนิตย์ แต่ตนเองกลับโลภจัดจึงถูกล้อรถบดขยี้ขาดเป็น ๒ ท่อนนอนอยู่ที่หนทางใหญ่ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๕/๔๗)

อนุสิสสดาบส : ชื่อดาบสองค์หนึ่งที่เป็นศิษย์ผู้ใหญ่ ในจำนวน ๗ คน ผู้ได้ฌานสมาบัติ คือ ๑. สาริสสระ ๒.เมณฑิสสระ ๓.ปัพพตะ ๔. กาฬเทวิล ๕.กิสวัจฉะ ๖.อนุสิสสะ ๗. นารทะ,เป็นศิษย์คนเดียวที่อยู่ในสำนักของสรภังคโพธิสัตว์ ณ มะขวิดใกล้ฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ภายหลังได้พบพระราชา ๓ พระองค์ ดังคำในสรภังคชาดกที่ว่า (อนุสิสสดาบสถือหม้อจะไปตักน้ำได้พบพระราชา ๓ พระองค์ จึงทูลถามว่า) ท่านทั้งหลายเป็นใครกันหนอ ประดับเครื่องอลังการ สวมใส่ต่างหู นุ่งห่มเรียบร้อย เหน็บพระขรรค์มีด้ามประดับ ด้วยแก้วไพฑูรย์และแก้วมุกดา ยืนอยู่บนรถอย่างองอาจ ในมนุษยโลกเขารู้จักพวกท่านว่าอย่างไร (ในพระราชาทั้ง ๓ องค์ พระเจ้าอัฏฐกะตรัสกับท่านอนุสิสสดาบสว่า) ข้าพเจ้าชื่ออัฏฐกะ ท่านผู้นี้คือพระเจ้าภีมรถ ส่วนท่านผู้นี้คือพระเจ้ากาลิงคะผู้มีพระเกียรติยศระบือไปทั่ว พวกข้าพเจ้ามา ณ ที่นี่เพื่อจะเยี่ยมฤาษีทั้งหลาย (ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๙๔/๖๑๑)

อนุโสตสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ไปตามกระแส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้ไปตามกระแส คือผู้เสพกามและทำบาปกรรม (๒) ผู้ทวนกระแส คือผู้ไม่เสพกามและไม่ทำบาปกรรม แม้มีทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ ร้องไห้น้ำตานองหน้า ก็ยังประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ (๓) ผู้มีภาวะตั้งมั่น คือบุคคล เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอปปาติกะ (คำว่า โอปปาติกะ หมายถึงพระอนาคามีที่เกิดในสุทธาวาส (ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์) ๕ ชั้น มีชั้นอวิหาเป็นต้น) ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับจากภพนั้นอีก (๔) บุคคลผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก ได้แก่ บุคคลผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทยป ๒๑/๕/๗)

อนุพาอุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง เป็นคู่อัครอุบาสิกา ของพระพุทธเจ้านามว่ามังคละ มีประมาณอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี ดังคำในมังคลพุทธวงศ์ว่า อนุพาอุบาสิกาและสุมนา

SAMPLE

อุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๐๖)

อนูนะ, มาณพ : อีกชื่อหนึ่งของปุณณกยักษ์ เป็นชาวแคว้นอังคะ อยู่ในกัจจายนโคตร ที่เดินทางเข้าเฝ้าพระเจ้าโกรัพยะ เพื่อท้าพนันเล่นสะกา กับพระราชา ดังคำในวิธุรชาดก ที่ปุณณกยักษ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระราชา ข้าพระองค์เป็นมาณพ กัจจายนโคตรชื่ออนูนะ ญาติ ๆ และพวกพ้องของข้าพระองค์อยู่ในแคว้นอังคะ ต่างก็พากันเรียกข้าพระองค์อย่างนี้ ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์มาถึงเมืองนี้ ด้วยต้องการที่จะเล่นการพนันสะกา (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๘๙/๓๙๙)

อนูปมเถรคาถา : ภาษิตของพระอนูปมเถระ,คาถาของพระอนูปมเถระ ท่านพระอนูปมเถระกล่าวสอนตนเองว่า จิตที่มีความเพลิดเพลิน ถูกกรรมกิเลสยกขึ้นสู่ภพซึ่งเป็นเช่นกับหลาว ท่านเว้นจากภพที่เรียกว่าหลาว และกามคุณที่เรียกว่าท่อนไม้นั้น ๆ เสีย เรากล่าวอกุศลจิตนั้นว่าเป็นจิตมีโทษ กล่าวอกุศลจิตนั้นว่าเป็นจิตประทุษร้าย พระศาสดาที่บุคคลหาได้โดยยาก ท่านก็ได้แล้ว ท่านอย่ามาชักชวนเราในทางฉิบหายเลย (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๑๓/๓๗๑)

อนูปมะ, พระโอรส : 1.ชื่อพระโอรสองค์หนึ่ง ของพระสุมนโพธิสัตว์กับพระมเหสีนามว่าฏังสกี แห่งกรุงเมขละ ซึ่งมีพระเจ้าสุทัตตะปกครอง ก่อนที่พระสุมนโพธิสัตว์จะออกผนวชแล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังคำในสุมนพุทธวงศ์ที่ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือจันทปราสาท สุจันทปราสาท และวฏังสปราสาท มีนางสนมกำนัล ๖,๓๐๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าฏังสกี พระราชโอรสพระนามว่าอนูปมะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๑๑)

2.ชื่อพระโอรสองค์หนึ่ง ของพระปุสสโพธิสัตว์กับพระมเหสีนามว่ากีสาโคตรมี แห่งกรุงกาสิกะ ซึ่งมีพระเจ้าชัยเสนปกครอง ก่อนที่พระปุสสโพธิสัตว์จะออกผนวชแล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังคำในปุสสพุทธวงศ์ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือครุฬปราสาท หังสปราสาท และสุวรรณดาราปราสาท มีนางสนมกำนัล ๒๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่ากีสาโคตมี พระราชโอรสพระนามว่าอนูปมะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๘๓)

อเนกวัณณวิมาน : พระสูตรว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพบุตรผู้มีรัศมีหลากสี เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่เทพบุตรผู้มีรัศมีหลากสีผู้เคยบวชเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะได้ชักชวนคนทั้งหลายให้บูชาพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๙๙/๑๕๐)

SAMPLE

อเนกังสิกธรรม : ธรรมที่เป็นได้หลายอย่าง ดังคำในโปฏฐปาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โปฏฐปาทะ ปริพาชกทั้งหมดเหล่านี้เป็นคนตาบอดไม่มีจักษุ ในชุมนุมชนนั้นมีแต่ท่านเท่านั้นที่มีจักษุ ธรรมที่เป็นเอกังสิกธรรม เราได้แสดงและบัญญัติไว้แล้ว ธรรมที่เป็นอเนกังสิกธรรม เราก็ได้แสดงและบัญญัติไว้แล้ว โปฏฐปาทะ เราแสดงและบัญญัติธรรมเหล่าไหนว่าเป็นอเนกังสิกธรรม คือธรรมที่ว่า โลกเที่ยง หรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด หรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน หรือชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ เราแสดงและบัญญัติธรรมเหล่านี้ว่าเป็นอเนกังสิกธรรม ธรรมเหล่านี้ไม่มีประโยชน์ ไม่มีสาระ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนัดยินดี ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๓/๑๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรมที่เป็นได้หลายอย่าง ได้แก่สิ่งที่ไม่อาจตอบได้ว่า ใช่หรือไม่ใช่ เพียงอย่างเดียว เช่น ไม่อาจตอบว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง (ที.สี.อ. (บาลี) ๔๒๓/๓๑๔)

อเนชกะ : ชื่อเทพหมู่หนึ่งที่มาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พร้อมภิกษุสงฆ์ จำนวน ๕๐๐ รูป ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำในมหาสมยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เทพอีก (๑๐ หมู่) คือ สหภู ผู้รุ่งเรืองดังเปลวไฟ อริฏฐกะ โรชะ ผู้มีรัศมีดังสีดอกผักตบ วรุณะ สหธรรม อัจจุตะ อเนชกะ สุเลยยะ รุจิระ และวาสวเนสีก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๘)

อเนญชาภิสังขาร : สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว, สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว หมายถึงกุศลเจตนาที่เป็นอรูปาวจรฌาน ๔ ได้แก่ภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน(ข้อ ๓ ในอภิสังขาร ๓), เป็นข้อ ๓ ในสังขาร ๓ คือ ๑. ปุญญาภิสังขาร(สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี) ๒. อปุญญาภิสังขาร(สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว) ๓. อาเนญชาภิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘), ในมหานิทเทสอธิบายไว้ว่าเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในกรรมภพ ดังคำว่า ภพ มี ๒ คือ (๑) กรรมภพ ได้แก่ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอเนญชาภิสังขาร (๒) ภพใหม่ อันมีในปฏิสนธิ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๒๔/๑๓๘) ; บางทีเขียนเป็น

SAMPLE

อาเนญชาภิสังขาร มีปรากฏในสังคีติว่า อาเนญชาภิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘)

อโนดาต,สระ,อโนดาต, สระ :ชื่อสระในป่าหิมพานต์ มีขนาดยาว กว้าง และลึก ๕๐ โยชน์ มีอาณาบริเวณโดยรอบ ๑๕๐ โยชน์, เป็น ๑ ในบรรดาแหล่งน้ำใหญ่ ๗ ดังคำในสัตตสุริยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แหล่งน้ำใหญ่ๆ ที่เป็นแดนไหลมารวมกันของแม่น้ำใหญ่ๆ เหล่านี้ คือ สระอโนดาต สระสีหปปาตะ สระรถการะ สระกัณณมุณฑะ สระกุณาลา สระฉัททันต์ สระมันทากินี หรือดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบความรำพึงในใจของชฎิลอุรุเวลกัสสปะด้วยพระทัยจึงเสด็จไปยังอุตตรกุรุทวีป ทรงนำบิณฑบาตจากทวีปนั้นมาเสวยที่ริมสระอโนดาตประทับพักกลางวัน ณ ที่นั้น หรือ,เป็นที่พยากรณ์บุพกรรมของพระองค์ ดังคำในพุทธาปทานชื่อปุพพกัมมปิโลติ (พระอานนทเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าว่าด้วยบุพกรรมเก่าจึงกล่าวว่า) ณ พื้นศิลาที่น่ารื่นรมย์ ใกล้สระอโนดาต โชติช่วงด้วยรัตนะต่าง ๆ ในละแวกป่ามีดอกไม้มีกลิ่นหอมนานาชนิด พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก มีหมู่ภิกษุหมู่ใหญ่ห้อมล้อม ประทับนั่งที่ศิลาอาสน์นั้น ทรงพยากรณ์บุพกรรมของพระองค์ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๓/๕๓, ๔/๔๓/๕๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๓/๕๗๔,๓๒/๙๖/๕๗๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สระอโนดาต มีขนาดยาว กว้าง และลึก ๕๐ โยชน์ มีอาณาบริเวณโดยรอบ ๑๕๐ โยชน์ ตั้งอยู่ ในป่าหิมพานต์แวดล้อมด้วยยอดเขาทั้ง ๕ คือ สุทัสสนกูฏ จิตรกูฏ กาฬกูฏ คันธมาทนกูฏ และเกลาสกูฏ(ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๑/๒๗)

อโนตตัปปพละ : กำลังคือความไม่ละอายต่อบาป ดังคำในธัมมสังคณีที่อธิบายไว้ว่า กิริยาที่ไม่เกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่ควรเกรงกลัว กิริยาที่ไม่เกรงกลัวต่อการประกอบสภาวธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งเป็นบาป ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าอโนตตัปปพละ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๘๘/๑๑๔)

อโนตตัปปมูลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีโอตตัปปะเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้ไม่มีโอตตัปปะย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีโอตตัปปะส่วนสัตว์ผู้มีโอตตัปปะย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีโอตตัปปะ (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๔/๑๙๗)

อโนตตัปปะ,อโนตัปปะ : ไม่กลัวบาป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑/๒๕๔๔,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๗/๖๒,๒๐/๙๓/๑๐๘,๒๐/๑๘๑/๑๓๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๕/๒๔๗,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๐/๓๘๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๑/๔๑๒,๒๙/๒๐๓/

๕๙๓,อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๓๙๔/๑๑๕,๓๔/๑๒๔๕/๓๑๕,๓๔/๑๓๒๙/๓๓๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๐/๕๖๓,๓๕/๙๓๐/๕๘๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑/๓๕๑,๔๓/๗๔/๓๙๒,๔๓/๘๐/๓๙๕,๔๓/๙๗/๔๐๓)

อโนตตัปปีสูตร : พระสูตรว่าด้วยความไม่สะดุ้งกลัว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ท่านพระมหากัสสปะกับท่านพระสารีบุตรได้สนทนาธรรมกันว่า ภิกษุผู้ไม่ทำความเพียรเครื่องเผากิเลส โดยคิดว่า บาปอกุศลธรรมเมื่อเกิดแก่เรา บาปอกุศลธรรมที่เรายังละไม่ได้ กุศลธรรมเมื่อไม่เกิดแก่เรา และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแก่เราและดับไปแล้ว พึงเป็นไปเพื่อความพินาศ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผากิเลส และภิกษุผู้ไม่สะดุ้งกลัว เพราะคิดเช่นที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ก็ชื่อว่าไม่มีความสะดุ้งกลัว ส่วนภิกษุผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลสและผู้มีความสะดุ้งกลัวมีนัยตรงกันข้าม (สं.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๕/๒๓๔)

อโนปมา,นาง : ชื่อธิดาเมฆีเศรษฐี เป็นที่หมายปองของพระราชโอรสและบุตรเศรษฐี ภายหลังนางได้พบพระพุทธเจ้าแล้วจึงออกบวช ดังคำที่พระอโนปมาเถรีกล่าวไว้ว่า เราเกิดในตระกูลสูงมีสิ่งของเครื่องปลื้มใจมาก มีทรัพย์มาก สมบูรณ์ด้วยผิวพรรณสัณฐานและรูปร่างเป็นธิดาซึ่งเป็นลูกแท้ๆของเมฆีเศรษฐีเป็นผู้ที่พระราชโอรสปรารถนาบุตรเศรษฐีหมายปอง เขาพากันส่งทูตไปขอต่อบิดาของเราว่า ขอจงให้อโนปมาแก่เรา อโนปมาธิดาของท่านนั้นมีค่าตัวเท่าใด เราจะให้เงินและทองเป็น ๘ เท่าต่อค่าตัวนั้น (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๕๓/๕๗๙)

อโนปมาเถรีคาถา : ภาษิตของพระอโนปมาเถรี,คาถาของพระอโนปมาเถรี ท่านพระอโนปมาเถรีเปล่งอุทานว่า เราเกิดในตระกูลสูงมีสิ่งของเครื่องปลื้มใจมาก มีทรัพย์มาก สมบูรณ์ด้วยผิวพรรณสัณฐานและรูปร่าง เป็นธิดาซึ่งเป็นลูกแท้ ๆ ของเมฆีเศรษฐี เป็นผู้ที่พระราชโอรสปรารถนา บุตรเศรษฐีหมายปอง เขาพากันส่งทูตไปขอต่อบิดาของเราว่า ขอจงให้อโนปมาแก่เรา อโนปมาธิดาของท่านนั้นมีค่าตัวเท่าใด เราจะให้เงินและทองเป็น ๘ เท่าต่อค่าตัวนั้น เรานั้นได้พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดในโลก ไม่มีผู้อื่นยิ่งไปกว่า แล้วเข้าไปเฝ้า ณ ที่สมควร ได้ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระองค์ พระโคดมพระองค์นั้นได้ทรงพระกรุณาแสดงธรรมโปรดเรา เรานั่งอยู่ ณ อาสนะนั้น ก็ได้บรรลุผลที่ ๓๑ ครั้นแล้วก็โกนผมบวชเป็นบรรพชิต วันนี้เป็นคืนที่ ๗ นับแต่วันที่เราทำตัณหาให้แห้งสนิทแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๕๑/๕๗๙)

อโนมทัสสี, พระพุทธเจ้า :ชื่อพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ,เป็นองค์ลำดับที่ ๗ ในพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ ดังคำในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ตอนหนึ่งว่าพระองค์เสด็จอุบัติต่อจากพระพุทธเจ้านามว่า โสภิตะ ทรงแสดงธรรมครั้งแรก มี เทวดาและมนุษย์

ประมาณ ๑๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม ครั้งที่ ๒ ทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม ครั้งที่ ๓ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๗๘ โกฏิได้บรรลุธรรม มีเทวดาและมนุษย์ประมาณ ๗๘ โกฏิได้บรรลุธรรม ๓ ครั้ง ครั้งแรก ประมาณ ๘๐๐,๐๐๐ รูปมาประชุมกัน ครั้งที่ ๒ จำนวน ๗๐๐,๐๐๐ รูป ครั้งที่ ๓ จำนวน ๖๐๐,๐๐๐ รูป ,ในอโนทัสสีพุทธวงศ์เล่าไว้ว่า กรุงชื่อว่าจันทวดี กษัตริย์พระนามว่ายสวาเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายโสธราเป็นพระชนนี ของพระศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาท ๓ หลัง คือสิริปราสาท อุปสิริปราสาท และวัฑฒปราสาท มีนางสนมกำนัล ๒๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสิริมาพระราชโอรสพระนามว่าอุปสาละ พระองค์ทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงทรงวอทองออกผนวชแล้วทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือนเต็ม(จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ) พระมหาวีรมหามุนีพระนามว่าอโนมทัสสีผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักร ณ พระอุทยานสุทัสสนะอันประเสริฐพระนิสภเถระและพระอโนมเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามว่าวรณะเป็นพระอุปัฏฐากพระสุนทราเถรีและพระสุมนาเถรีเป็นพระอัครสาวิกาต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นชาวโลกเรียกว่าต้นรกฟ้านันทิวัฑฒอุบาสกและสิริวัฑฒอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก อุปปลาอุบาสิกาและปทุมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา พระองค์มีพระวรกายสูง ๕๘ ศอก มีพระรัศมีแผ่ซ่านออกสว่างไสวดังดวงอาทิตย์อุทัย ขณะนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีอายุประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปี พระองค์ก็ทรงดำรงพระชนมายุประมาณเท่านั้น ทรงช่วยหมู่ชนให้ข้ามพ้นได้เป็นจำนวนมาก ศาสนาของพระชินเจ้าบานสะพรั่ง งดงามด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย พระองค์นั้นผู้มีพระยศหาประมาณมิได้ และคู่พระอัครสาวกผู้ไม่มีบุคคลเสมอเหมือน ทุกอย่างล้วนอันตรธานไปหมดแล้ว สังขารทั้งปวงเป็นสภาพว่างเปล่าหนอ พระชินศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสีเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ธรรมารามพระสถูปของพระองค์ ที่ธรรมารามนั้น สูง ๒๕ โยชน์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๑๗๐,๓๒/๒๖/๓๑๐,๓๒/๒๖/๓๔๒,๓๒/๒๗/๓๑๐,๓๒/๕๑/๒๑๐,๓๒/๕๖/๒๑๐,๓๒/๑๓๗/๑๓๙,๓๒/๒๐๘/๓๕,๓๒/๒๓๔/๓๙,๓๒/๒๓๗/๓๙,๓๒/๒๓๘/๔๐,๓๒/๒๔๐/๔๐,๓๒/๒๖๔/๔๓,๓๒/๓๖๓/๕๖,๓๒/๓๗๕/๕๙, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๒๓)

อโนมทัสสีพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระอโนมทัสสีพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า นับถอยหลังจากกัปนี้ไป ๑ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระอโนมทัสสี พุทธเจ้าประสูติในกรุงจันทวดี พระชนกพระนามว่ายสวา พระชนนีพระนามว่ายโสธรา พระมเหสีพระนามว่าสิริมา พระโอรสพระนามว่าอุปสาละ ครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะคือวอทอง

SAMPLE

บำเพ็ญเพียรอยู่ ๑๐ เดือน จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นรกฟ้า ในการแสดงธรรมครั้งแรกของพระองค์ การบรรลุธรรมเจริญรุ่งเรืองแผ่ไปอย่างกว้างขวาง เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม ในการตรัสพระธรรมเทศนาครั้งที่ ๒ นี้ เมื่อพระพุทธเจ้ายังฝนคือธรรมให้ตกอยู่ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๘๐ โกฏิได้บรรลุธรรม เมื่อพระพุทธองค์ยังธารน้ำคือธรรมให้หลั่งไหลทำหมู่สัตว์ให้อิ่มหนำ เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๗๘ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ มีการประชุมพระภิกษุสงฆ์สาวกผู้บรรลุอภิญญา และพลธรรม ผู้เบิกบานด้วยการหลุดพ้น ๓ ครั้ง ครั้งนั้น พระขีณาสพ ประมาณ ๘๐๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน พระขีณาสพผู้ไม่มีกิเลสเครื่องยั่วยวน ปราศจากธุลีคือกิเลสผู้มีจิตสงบระงับ ผู้คงที่ จำนวน ๗๐๐,๐๐๐ รูปมาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ พระขีณาสพผู้บรรลุอภิญญาและพลธรรม ดับกิเลสได้แล้ว มีตบะ ประมาณ ๖๐๐,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ พระนิสภเถระและพระอโนมเถระเป็นคู่อัครสาวก พระวรุณเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระสุนทราเถรีและพระสุมนาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา นันทิวัฑฒอุบาสกและสิริวัฑฒ-อุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก อุปปลาอุบาสิกาและปทุมาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระชินศาสดาพระนามว่าอโนมทัสสี เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ธรรมาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้น ที่ธรรมารามนั้น สูง ๒๕ โยชน์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๒๓)

อโนมะ, กรุง : ชื่อกรุงที่พระพุทธเจ้านามว่าเวสสภูเสด็จอุบัติและตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งมีพระเจ้าสุปปติตะทรงปกครอง และเป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามเวสสภู ดังคำในมหาวรรค และพุทธวงศ์ว่า พระเวสสภูพุทธเจ้ามีพระเจ้าสุปปติตะเป็นพระบิดา พระนางยสวดีเทวีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด กรุงอโนมะเป็นราชธานีของพระเจ้าสุปปติตะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๒๕๔๘,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๙๙)

อโนมะ, ดาบส : ชื่อดาบสองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตของพระเหมกเถระ ดังคำในอปทาน ที่พระเหมกเถระกล่าวถึงอดีตของตนตอนหนึ่งว่าข้าพเจ้าเป็นดาบสชื่ออโนมะอาศัยยอดเงื้อมเขาสร้างอาศรมไว้อย่างดีอยู่ในบรรณศาลา(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๘๓/๖๗๘)

อโนมะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า : ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งที่พระปทุมกูฏาคาริกเถระสมัยที่เกิดเป็นมนุษย์แล้วเข้าเฝ้าขอบวชเป็นบรรพชิต ดังคำในปทุมกูฏาคาริกเถราปทานที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ในกัปที่ ๑๑๘ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี ผู้ทรงเป็นผู้นำโดยวิเศษ จึงมาเกิดยังกำเนิดนี้ ข้าพเจ้าได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พระนาม

SAMPLE

ว่าอโนมะ ผู้มีพระจักษุ ครั้นเข้าเฝ้าพระองค์แล้ว ก็ได้บวชเป็นบรรพชิต (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗๙/๖๓๓)

อโนมะ, ภูเขา : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง อยู่ไม่ห่างไกลจากภูเขาหิมพานต์ ดังคำในอุปสีวเถราปทาน ที่พระอุปสีวเถระกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่ออโนมะ เขาได้สร้างอาศรมและสร้างบรรณศาลาไว้อย่างดีเพื่อข้าพเจ้า ในที่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้านั้น มีแม่น้ำสายหนึ่งไหลอยู่ มีท่าน้ำราบเรียบ น่ารื่นรมย์ใจ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๐/๖๖๘)

อโนมา : ชื่อแม่น้ำกั้นพรมแดนระหว่างแคว้นสักกะกับแคว้นมัลละ พระสิทธัตถะเสด็จออกบรรพชา มาถึงฝั่งแม่น้ำอโนมาตรัสสั่งนายฉันนะให้นำม้าพระที่นั่งกลับคืนพระนคร ทรงตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ อธิษฐานเพศบรรพชิต ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมานี้

อโนมา : 1.ชื่อพระมารดาของพระนารทโพธิสัตว์ แห่งกรุงชื่อว่าธัญญวดี ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุเทพ ซึ่งปกครองกรุงธัญญาวดี และเป็นพุทธมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ ดังคำในนารทพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่าธัญญวดี กษัตริย์พระนามว่าสุเทพ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าอโนมา เป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

2.ชื่ออุทยานแห่งหนึ่ง สมัยพระพุทธเจ้านามว่าอัตถทัสสี ที่พระองค์แสดงธรรมจักร ดังคำในพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระมหาวีระพระนามว่าอัตถทัสสี ผู้องอาจกว่านรชน มีพระยศยิ่งใหญ่ ผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรที่พระอุทยานอโนมา(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๘/๖๓๗,๓๓/๒๔/๖๗๔)

อโนมาราม : ชื่อวัดแห่งหนึ่งชื่อว่าอโนมาเป็นวัดที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสีปรินิพพาน ดังคำว่า พระชินเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่าอัตถทัสสีเสด็จดับขันธปรินิพพานที่อโนมาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๖๖๕)

อโนมิ, กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพักกุลเถระ ที่ชาติหนึ่ง เมื่อได้บวชเป็นดาบส อยู่ที่ภูเขาโสภิตะ ไม่ห่างไกลจากภูเขาหิมพานต์ แล้วได้ทำบุญถวายยา แด่พระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี แล้วได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธองค์ว่า ในกัปที่ ๕๕ (นับจากกัปนี้ไป) เขาผู้นี้ จักได้เป็นกษัตริย์พระนามว่าอโนมิ ทรงมีชัยชนะมีสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต เป็นใหญ่ในชมพูทวีป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐๓/๖๓๗)

อโนมิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระนามไม่ต่ำต้อย สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกล่าวว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้มีพระนามไม่ต่ำต้อย เห็น

ประโยชน์อันละเอียด ให้ปัญญา ไม่ข้องอยู่ในกาม ตรัสรู้ธรรมทุกอย่าง ดำเนินไปในทางอันประเสริฐ และทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ส.ส.(ไทย) ๑๕/๔๕/๖๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีพระนามไม่ต่ำต้อย หมายถึงมีพระนามไม่บกพร่อง คือมีพระนามบริบูรณ์ เพราะประกอบด้วยคุณทุกประการ (สำ.ส.อ. ๑/๔๕/๘๒)

อบาย : ภูมิกำเนิดที่ปราศจากความเจริญ มี ๔ อย่าง คือ **๑. นิรยะ** นรก **๒. ติรัจฉานโยนิ** กำเนิดดิรัจฉาน **๓. ปิตติวิสัย** ภูมิแห่งเปรต **๔. อสุรกาย** พวกอสุรกาย ดังคำว่า สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะมีความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๖/๘๓,๙/๒๔๗/๘๓,๙/๒๙๑/๑๐๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗,๑๐/๑๔๙/๙๔,๑๐/๑๕๘/๑๐๓,๑๐/๑๕๙/๑๐๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖/๗,๑๑/๑๐/๑๐,๑๑/๑๔/๑๒,๑๑/๓๕/๒๗, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๓/๔๒,๑๒/๖๘/๖๑,๑๒/๑๔๘/๑๔๗,๑๒/๑๕๔/๑๕๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕/๑๘) ; ดู **คติ, ทุคติ**

อบายภูมิ : ภูมิกำเนิดที่ปราศจากความเจริญ มี ๔ อย่าง คือ **๑. นิรยะ**นรก **๒. ติรัจฉานโยนิ** กำเนิดดิรัจฉาน **๓. ปิตติวิสัย** ภูมิแห่งเปรต **๔. อสุรกาย**พวกอสุรกาย ดังคำในมหาสมยสูตรที่เทพองค์หนึ่งกล่าวไว้ว่า เหล่าชนผู้นับถือพระพุทธเจ้าเป็นสรณะจักไม่ไปสู่อบายภูมิ ครั้นละกายมนุษย์แล้ว จักทำให้หมู่เทพเจริญเต็มที่ หรือดังคำในอาปายิกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้ไม่ละบาปกรรม ๓ ประการนี้ (คือ (๑) บุคคลที่ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญญาตนว่าเป็นพรหมจารี (๒) บุคคลที่ตามกำจัดท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์ด้วยกรรมที่ไม่มีมูลอันเป็นปฏิปักษ์ต่อพรหมจรรย์ (๓) บุคคลที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า โทษในกามไม่มี แล้ว ถึงความเป็นเหยื่อในกามทั้งหลาย) ต้องไปอบายภูมิ ต้องไปนรก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๒/๒๖๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๓/๓๕๕,๒๐/๑๑๔/๓๕๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๒๖๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๒๑/๓๒๐) ; ดู **คติ, ทุคติ**

อบายมุข : ช่องทางของความเสื่อม, เหตุเครื่องฉิบหาย, เหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์, ทางแห่งความพินาศ **มี ๔ อย่าง** คือ ๑. เป็นนักเลงหญิง ๒. เป็นนักเลงสุรา ๓. เป็นนักเลงการพนัน ๔. คบคนชั่วเป็นมิตร; **อีกหมวดหนึ่ง มี ๖** คือ ๑.ติดสุราและของมึนเมา ๒. ชอบเที่ยวกลางคืน ๓. ชอบเที่ยวดูการเล่น ๔. เล่นการพนัน ๕. คบคนชั่วเป็นมิตร ๖.เกียจคร้านการงาน ดังคำในสิงคาลกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดีบุตร อริยสาวกละกรรมกิเลส(กรรมเครื่องเศร้าหมอง) ๔ ประการ

SAMPLE

ได้แล้วไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ และไม่ข้องแวะอบายมุข(ทางเสื่อม) ๖ ประการแห่งโภคะทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๐,๑๑/๒๔๗/๒๐๒) ; ดู **คิหิวินัย**

อปจายนมัย : บุญสำเร็จด้วยการประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน (ข้อ ๔ ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อปฏิจฉันนาบัติ : อาบัติ (สังฆาทิเสส) ที่ภิกษุต้องแล้วไม่ได้ปิดไว้ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อปคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยปราศจากอหังการ มมังการและมานะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระราหุลว่า เมื่อบุคคลเห็นขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นต้น ย่อมจะปราศจากอหังการ มมังการและมานานุสัยที่มีในขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้นได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๑/๓๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำว่า อหังการ หมายถึงทิฏฐิ คำว่า มมังการ หมายถึงตัณหา (สำ.นิ.อ. ๒/๒๐๐/๒๓๗, องฺ.ติก.อ. ๒/๓๒/๑๑๓) คำว่า มานานุสัย คือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ มี ๗ อย่าง คือ (๑) กามราคะ ความกำหนัดในกาม (๒) ปฏิฆะ ความหงุดหงิดขัดเคือง (๓) ทิฏฐิ ความเห็นผิด (๔) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๕) มานะ ความถือตัว (๖) ภวราคะ ความกำหนัดในภพ (๗) อวิชชา ความไม่รู้จริง (ที.ปา. ๑๑/๓๓๒/๒๒๓, สำ.สฬา.(แปล) ๑๘/๖๙/๕๙, สำ.นิ.อ. ๒/๒๐๐/๒๓๗)

อปจยคามินีปัญญา : ปัญญาที่ให้ถึงความก่อ หมายถึงปัญญาที่ทำให้ถึงความไม่ก่อแห่งวัฏฏสงสาร ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ปัญญาในมรรค ๔ ชื่อว่า อปจยคามินีปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๗๖/๕๐๖)

อปทาน : ความประพฤติไม่ขาดสาย, ชื่อคัมภีร์หนึ่งในพระไตรปิฎก ดู **ไตรปิฎก (เล่ม ๓๒–๓๓)**

อปทานิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอปทานิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๔๔๘)

อปมาโร : โรคลมบ้าหมู จัดเป็นโรคอย่างหนึ่ง ที่ห้ามบรรพชาอุปสมบท (ดูประกอบในมหาวรรค ดังคำว่า ในแคว้นมคธเกิดโรคระบาดขึ้น ๕ ชนิดคือ (๑) โรคเรื้อน (๒) โรคฝี (๓) โรคกลาก (๔) โรคมองคร่อ (๕) โรคลมบ้าหมู(วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๘/๑๔๒)

SAMPLE

อปรกัมมการินีวิมาน : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่เหญิงผู้ขวนขวายช่วยเหลือผู้อื่น เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ขวนขวาย ช่วยเหลือผู้อื่น (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๐๑/๖๑)

อปรกาล : เวลาช่วงหลัง,ระยะเวลาของเรื่องที่มีขึ้นในภายหลังคือหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้แก่เรื่องถวายพระเพลิง และแจกพระบรมสารีริกธาตุ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู **พุทธประวัติ**

อปรโคยานทวีป : ชื่อทวีป มีปรากฏในจูฬนิกาสูตร ปฐมโกสลสูตร ที่กล่าวไว้ว่า อานนท์ สหัสสีโลกธาตุเท่าโอกาสที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรส่องทิศทั้งหลายให้สว่างรุ่งโรจน์ ในสหัสสีโลกธาตุนั้น มีดวงจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง มีดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง มีขุนเขาสิเนรุ ๑,๐๐๐ ลูก มีชมพูทวีป ๑,๐๐๐ มีอปรโคยานทวีป ๑,๐๐๐ มีอุตตรกุรุทวีป ๑,๐๐๐ มีปุพพวิเทหทวีป ๑,๐๐๐,เป็น ๑ ในทวีป ๔ ดังคำในวิธุรชาดกที่ปุณณกยักษ์กล่าวไว้ว่า ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรบุพพวิเทหทวีปทางข้างหน้า อปรโคยานทวีปทางข้างหลัง อุตตรกุรุทวีปและชมพูทวีปทางด้านขวา ที่ธรรมชาติได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้ หรือดังคำในอปทาน ที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ศิษย์ของข้าพเจ้านั้นพวกหนึ่งไปอปรโคยานทวีปพวกหนึ่งไปปุพพวิเทหทวีป พวกหนึ่งไปอุตตรกุรุทวีป (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๖๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๑๙/๔๐๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๖/๓๒,๓๒/๑๓๖/๖๗๒)

อปรันตะ,อปรันตกะ:ชื่อรัฐที่พระโยนกธรรมรักขิตเถระเป็นพระศาสนทูตไปประดิษฐานพระพุทธศาสนา เมื่อเสร็จการสังคายนาครั้งที่ ๓ ราว พ.ศ. ๒๓๕(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อปรลกุณฏกภัททิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระลกุณฏกภัททิยเถระ อีกสูตรหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงปรารภพระลกุณฏกภัททยเถระผู้มีร่างกายค่อมเตี้ย ไม่น่าดู ถูกพวกภิกษุผู้ยังเป็น ปุถุชนดูหมิ่น ทรงเปล่งอุทานชักชวนให้ดูรถที่มีส่วนประกอบอันไม่มีโทษ มีหลังคาขาว มีเพลาเดียว ไม่มีทุกข์ แล่นไปถึงที่หมาย ตัดกระแสไม่มีเครื่องผูก ความหมายแห่งพุทธอุทานนั้น ดังนี้ รถ หมายถึงร่างกาย ส่วนประกอบอันไม่มีโทษ หมายถึงอรหัตตผลศีล หลังคาขาว หมายถึงอรหัตตผลวิมุตติ เพลาเดียว หมายถึงสติ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๕/๓๑๓,ขุ.อุ.อ. ๖๕/๓๙๖)

อปรอุตตรเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอปรอุตตรเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ชักชวนหมู่ญาติบูชาพระพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่าน

ไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๙๓/๓๔๙)

อปรัณชาติ : "อาหารอื่น" คือ ถั่ว งา และผักต่าง ๆ (นอกจากข้าว) ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวว่า ที่ชื่อว่า นา ได้แก่ ที่ซึ่งมีบุพพัณชาติหรืออปรัณชาติ หรือดังคำว่า ที่ชื่อว่าของเขียว ได้แก่ บุพพัณชาติและอปรัณชาติ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๐๔/๘๗,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๓๖/๓๑๑)

อปรัณชาติ ได้แก่ ถั่วเขียว ถั่วราชมาส งา พืชผักที่กินหลังอาหาร (วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๐๔/๓๖๘, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐๔/๑๗๖)

อปรันตกัปปิกวาทะ :ความเห็นกำหนดขันธ์ส่วนอนาคต มี ๔๔ อย่าง (๑) สัญญีวาทะ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญามี ๑๖ อย่าง (๒) อสัญญีวาทะ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วไม่มีสัญญามี ๘ อย่าง (๓) เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็ มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่มี ๘ อย่าง (๔) อุจเฉทวาทะ เห็นว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญมี ๗ อย่าง (๕) ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ เห็นว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบันมี ๕ อย่าง มีปรากฏในพรหมชาลสูตร (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘-๑๐๔/๑๑-๓๙)

อปรันตชนบท : ชื่อชนบทหนึ่ง เป็นที่ประดิษฐานของบริขารที่เหลือของพระพุทธเจ้า ดังคำในธาตุภาชนียกถา ที่กล่าวไว้ว่า บริขารที่เหลืออยู่ที่อปรันตชนบท หมู่มนุษย์ในกาลนั้นจักบูชาบริขารที่พระมุนีทรงใช้สอย (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๗๒๖)

อปรันตานุทิฏฐิ : ความเห็นขันธ์ส่วนอนาคต, เป็นทิฏฐิข้อที่ ๙ ในทิฏฐิ ๑๖ อย่าง,ในอปรันตานุทิฏฐินิทเทส มีอธิบายไว้ว่า อปรันตานุทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๔๔ อย่าง อะไรบ้างคือ สัญญีวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตามีสัญญา)มี ๑๖ ลัทธิ อสัญญีวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาไม่มีสัญญา) มี ๘ ลัทธิ เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ(ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตามีสัญญาก็มิใช่ไม่มีสัญญาก็มิใช่) มี ๘ ลัทธิ อุจเฉทวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ) มี ๗ ลัทธิ ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ (ลัทธิที่ถือว่ามีสภาวะบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบัน) มี ๕ ลัทธิ หรือดังคำว่า อปรันตานุทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๔๔ อย่าง เป็นภวทิฏฐิก็มี เป็นวิภวทิฏฐิก็มี,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า อปรันตานุทิฏฐิ เป็นไฉน ทิฏฐิ ธรรมชาติที่นับว่าทิฏฐิฯลฯ ความยึดถือโดยวิปลาส ปรารภส่วนอนาคตเกิดขึ้น นี้เรียกว่าอปรันตานุทิฏฐิ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๒/๒๒๑,๓๑/๑๔๘/๒๔๖,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๙/๕๖๓)

อปรันตานุทิฏฐินิทเทส : แสดงอปรันตานุทิฏฐิ อธิบายอุทเทสที่ ๙ คือ อปรันตานุทิฏฐิโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา แต่ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้เพียงสั้นๆ ว่า อปรันตา

นุทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๔๔ ประการ หมายถึงลัทธิ ๔๔ ลัทธิซึ่งแบ่งย่อยมาจากวาทะ ๕ ดังนี้

๑. สัญญีวาทะ แบ่งย่อยเป็น ๑๖ ลัทธิ

๒. อสัญญีวาทะ แบ่งย่อยเป็น ๘ ลัทธิ

๓. เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ แบ่งย่อยเป็น ๘ ลัทธิ

๔. อุจเฉทวาทะ แบ่งย่อยเป็น ๗ ลัทธิ

๕. ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ แบ่งย่อยเป็น ๕ ลัทธิ(ดูคำแนะนำพรหมชาลสูตรในบทนำของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๙)(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๒/๒๒๑)

อปราทิฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิอีกอย่างหนึ่ง สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พรหมองค์หนึ่งเกิดทิฏฐิชั่วว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่จะมาพรหมโลกนี้ไม่มี พระผู้มีพระภาคทรงทราบความนั้นจึงไปปรากฏพระองค์ในพรหมโลก ถึงท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระมหากัปปินะ ท่านพระอนุรุทธะได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับนั่งขัดสมาธิในอากาศเบื้องบนพรหมนั้น เข้าเตโชธาตุกสิณอยู่ ก็ไปปรากฏตัวในพรหมโลกนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะถามพรหมนั้นว่า ท่านยังมีทิฏฐิเหมือนเดิมหรือ ท่านไม่เห็นพระรัศมีอันปภัสสรของพระผู้มีพระภาคที่รุ่งโรจน์กว่ารัศมีอื่นในพรหมโลกหรือ พรหมนั้นตอบว่า ข้าพเจ้ามิได้มีทิฏฐิเหมือนเดิม ข้าพเจ้าเห็นพระรัศมีนั้น แล้วให้พรหมปาริสัชชะองค์หนึ่งถามท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า สาวกของพระผู้มีพระภาคที่มีฤทธิ์มากอย่างท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้นนี้มีอีกหรือไม่ ท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบว่า สาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ได้วิชชา ๓ บรรลุอิทธิวิธิญาณ ฉลาดในเจโตปริยญาณ สิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์ มีอยู่มาก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๖/๒๔๑)

อปราปริยเวทนียกรรม : กรรมที่พึงเสวยในอัตภาพต่อ ๆ ไป, หมายถึงกรรมที่เป็นกุศลก็ดี อกุศลก็ดี ซึ่งให้ผลในภพต่อๆไปหลังภพหน้า,ข้อ ๓ ในกรรม ๑๒ ดังคำในปฐมสัญเจตนิกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้วิบากกรรม จะไม่กล่าวถึงความสิ้นสุดแห่งกรรมที่สัตว์เจตนาทำขึ้นสั่งสมขึ้น ก็วิบากนั้นเองที่สัตว์พึงเสวยในปัจจุบันก็มี ในอัตภาพถัดไปก็มี หรือในอัตภาพต่อ ๆ ไปก็มี (ดูประกอบในองฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๗/๓๔๗) ดังคำในกถาวัตถุ กัมมกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า อุปปัชชเวทนียกรรมฯลฯ อปราปริยเวทนียกรรม เป็นสภาวะที่แน่นอนโดยอรรถว่าเป็นกรรมอันบุคคลพึงเสวยในอัตภาพต่อๆ ไปใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๐/๙๒๑)

SAMPLE

อปราสามาเถรีคาถา : ภาษิตของพระอปราสามาเถรี,คาถาของพระอปราสามาเถรี ท่านพระอปราสามาเถรีกล่าวไว้ว่า ตั้งแต่เราบวชมาแล้ว ๒๕ พรรษา ยังไม่รู้สึกว่าได้ความสงบจิตในกาลไหน ๆ เลย เราบังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ จึงไม่ได้ความสงบจิต เพราะเหตุนั้น เรามาระลึกถึงคำสอนของพระชินเจ้า จึงได้ถึงความสังเวช ถูกทุกข์มากมายกระทบแล้ว จึงยินดีในความไม่ประมาท บรรลุความสิ้นตัณหา ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว วันนี้เป็นคืนที่ ๗ นับแต่วันที่เราทำตัณหาให้แห้งสนิทแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๙/๕๖๑)

อปราอุตตมาเถรีคาถา :ภาษิตของพระอปราอุตตมาเถรี,คาถาของพระอปราอุตตมาเถรี ท่านพระอปราอุตตมาเถรีกล่าวว่า โพชฌงค์ ๗ ประการเป็นทางบรรลุนิพพานนี้ เราเจริญแล้วทั้งหมดตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ได้สุญญตสมาบัติและอนิมิตตสมาบัติเป็นประจำตามปรารถนา เราเป็นธิดาซึ่งเกิดแต่พระอุระของพระพุทธเจ้า ยินดีแล้วในนิพพานทุกเมื่อ กามทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์เราก็ตัดขาดแล้ว การเวียนว่ายตายเกิดสิ้นไปแล้ว บัดนี้ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๕/๕๖๒)

อปริหานนสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ไม่กำหนดรู้สิ่งทั้งปวง มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันคือ

1.อปริหานนสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนัด ไม่ละสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ ส่วนผู้ตรงข้ามจากนั้น เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๖/๒๔)

2.อปริหานนสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนัด ไม่ละสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ ๖ เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ ส่วนผู้ตรงข้ามจากนั้น เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๗/๒๖)

อปริยาปันนธรรม : ธรรมที่ไม่นับเนื่อง,ธรรมไม่นับเนื่องในภูมิ๓ หมายถึงโลกุตตระอันได้แก่ อริยมรรค ๔ อริยผล ๔ และนิพพาน ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่กล่าวไว้ว่า พระโยคาวจรกำหนดอปริยาปันนธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยากฤตอย่างไร คือ พระโยคาวจรกำหนดอริยมรรค ๔ เป็นฝ่ายกุศล กำหนดอปริยาปันนธรรมเป็นฝ่ายกุศล กำหนดสามัญญผลและนิพพานเป็นฝ่ายอัพยากฤตอย่างนี้ หรือดังคำ

ว่า คำว่า ธรรมต่างๆ ได้แก่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยากตธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม อปริยาปันนธรรม (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๓/๑๒๔, ๓๑/๙๐/๑๕๐)

อปริยาปันนภูมิ : ชั้นที่ไม่นับเนื่องในภูมิ ๓ หมายถึงโลกุตตรภูมิ,เป็นภูมิที่ ๔ ในภูมิ ๔ ,ในปฏิสัมภิทามรรค ที่อธิบายไว้ว่า อปริยาปันนภูมิ เป็นอย่างไร คือ มรรค ผล ธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง (นิพพาน) เป็นอปริยาปันนะ นี้ชื่อว่าอปริยาปันนภูมิ เหล่านี้ชื่อว่าภูมิ ๔ ภูมิ ๔ อีกนัยหนึ่ง คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ ฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ อรูปาวจรสมาบัติ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ ปฏิปทา ๔ อารมณ์ ๔ อริยวงศ์ ๔ สังคหวัตถุ ๔ จักร ๔ ธรรมบท ๔ เหล่านี้ชื่อว่าภูมิ ๔ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๒/๑๒๒)

อปริหานสูตร : พระสูตรว่าด้วยอปริหานิยธรรม มี ๒ สูตร และเนื้อหาสูตรเหมือนกัน คือ

1.อปริหานสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) เทวดาองค์หนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมของภิกษุ มี ๖ คือ (๑-๖) ความเป็นผู้มีความเคารพในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในความไม่ประมาท และในปฏิสันถาร ต่อมา พระองค์ได้ทรงนำธรรม ๖ มาตรัสเล่าแก่ภิกษุทั้งหลาย (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๔๗๘)

2.อปริหานสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมของภิกษุ มี ๖ เหมือนในปฐมอปริหานสูตร ต่างกันเพียงประการที่ ๕-๖ คือ ความเป็นผู้มีความเคารพในหิริ และความเป็นผู้มีความเคารพในโอตตัปปะ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๓/๔๘๐)

อปริหานธรรม : ธรรมที่ไม่มีความเสื่อม(จากกุศลธรรม) เป็นสภาพ ดังคำในปริหานธัมมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อปริหานธรรม เป็นอย่างไร คือธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีความดำริซ่านไป เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปทางตา ถ้าภิกษุไม่ให้กิเลสนั้นอาศัยอยู่ ละบรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก ข้อนั้นภิกษุพึงทราบว่า ‘เราไม่เสื่อมจากกุศลธรรมนี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นความไม่เสื่อม’ ฯลฯ อีกประการหนึ่ง ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีความดำริซ่านไป เกื้อกูลแก่สังโยชน์ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุ เพราะลิ้มรสทางลิ้นฯลฯ อีกประการหนึ่ง ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีความดำริซ่านไป เกื้อกูลแก่สังโยชน์ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุ เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจ ถ้าภิกษุไม่ให้กิเลสนั้น อาศัยอยู่ละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก ข้อนั้นภิกษุพึงทราบว่า ‘เราไม่เสื่อมจากกุศลธรรม นี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นความไม่เสื่อม’ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๖/๑๐๖)

SAMPLE

อปริหานิยธรรม : ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม, ธรรมที่ทำให้ไม่เสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี ๗ ข้อที่ตรัสสำหรับภิกษุ (**ภิกขุอปริหานิยธรรม**)ยกมาแสดงหมวดหนึ่ง ดังนี้ ๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ ๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระองค์บัญญัติไว้แล้ว สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ ๔. ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ใหญ่เป็นประธานในสงฆ์ เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เชื่อฟังถ้อยคำของท่าน ๕. ไม่ลุอำนาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น ๖. ยินดีในเสนาสนะป่า ๗. ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผู้มีศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาส ขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข อปริหานิยธรรมที่ตรัสแก่ษัตริย์วัชชี(**วัชชีอปริหานิยธรรม**) สำหรับผู้รับผิดชอบต่อบ้านเมือง มีอีกหมวดหนึ่งคือ ๑.หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ ๓.ไม่ถือเอาเภอใจบัญญัติสิ่งที่มิได้บัญญัติไว้ไม่ล้มล้างสิ่งที่ได้บัญญัติถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม ๔. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้นเห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟัง๕. บรรดากุลสตรีกุลกุมารีทั้งหลายมิให้อยู่อย่างถูกข่มเหงรังแก ๖. เคารพสักการะบูชาเจดีย์ของวัชชี ทั้งภายในและภายนอก ไม่ละเลยการทำธรรมิกพลี ๗.จัดให้ความอารักขาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ (หมายถึงบรรพชิตที่เป็นหลักใจของประชาชน)ตั้งใจให้ท่านที่ยังมิได้มาพึงมาสู่แว่นแคว้นที่มาแล้วพึงอยู่โดยผาสุก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๕/๘๑,๑๐/๑๔๐/๘๗,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๖/๑๓๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๔๗๘,๒๒/๓๓/๔๘๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑,๒๓/๒๒/๓๖,๒๓/๒๓/๓๗,๒๓/๒๔/๓๘)

อปริหานิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยอปริหานิยธรรม มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อปริหานิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ เป็นธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๖/๑๓๗)

2.อปริหานิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุไม่อาจเสื่อม(จากสมถะและวิปัสสนาหรือมรรคและผล) ชื่อว่าอยู่ใกล้นิพพานแน่แท้ เพราะประกอบด้วยธรรม ๔ คือ (๑) สมบูรณ์ด้วยศีล คือมีศีล สำรวมในปาติโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบท (๒) คุ้มครองทวารในอินทรีย์ คือเห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ แม้ภิกษุฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น

ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ก็ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติโดยทำนองเดียวกันกับการเห็นรูปทางตา (๓) รู้จักประมาณในการบริโภค คือพิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงฉันอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยความคิดเห็นว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่า จักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และการอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา (๔) ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนืองๆ คือชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเหตุขัดขวางด้วยการจงกรมด้วยการนั่งตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเหตุขัดขวางด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี นอนดุจราชสีห์โดยข้างเบื้องขวาซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ หมายใจว่าจะลุกขึ้นตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเหตุขัดขวางด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๗/๖๐)

3.อปริหานิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อปริหานิยธรรม (ธรรมที่ไม่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม) ๖ คือ (๑) ความเป็นผู้ไม่ชอบการงาน (๒) ความเป็นผู้ไม่ชอบการพูดคุย (๓) ความเป็นผู้ไม่ชอบการนอนหลับ (๔) ความเป็นผู้ไม่ชอบการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) ความเป็นผู้ว่าง่าย (๖) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร (มิตรดี) แล้วตรัสสรุปว่า เพราะธรรม ๖ เหล่านี้ จึงทำให้ชนบางพวกในอดีต อนาคต หรือปัจจุบันไม่เสื่อมจากกุศลธรรมทั้งหลาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒/๔๕๒)

อปลิโพธ : ความไม่กังวล มี ๒ อย่าง คือ ๑. อาวาสอปลิโพธ (ไม่มีความกังวลในอาวาส) ๒. จีวรอปลิโพธ (ไม่มีความกังวลในจีวร) ในมหาวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อาวาสอปลิโพธ คือในกรณีนี้ ภิกษุหลีกไปจากอาวาสนั้น สละคาย ปล่อยวาง ไม่ผูกใจ คิดว่า จะไม่กลับมา อย่างนี้ชื่อว่าอาวาสอปลิโพธ ภิกษุทั้งหลาย จีวรอปลิโพธ คือ ในกรณีนี้ ภิกษุทำจีวรเสร็จแล้ว จีวรเสียหาย สูญหาย หรือถูกไฟไหม้ หรือความหวังว่าจะได้จีวรสิ้นสุดลง อย่างนี้ชื่อว่าจีวรอปลิโพธ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๕/๑๗๓, ๕/๓๒๕/๑๗๔)

อปโลกน์ : บอกเล่า, การบอกเล่า, การบอกกล่าวแก่ที่ประชุมเพื่อให้รับทราบพร้อมกัน หรือขอความเห็นชอบร่วมกันในกิจบางอย่างของส่วนรวม ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้ากุลบุตรผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์เปลือยกายมาพึงแสวงหาจีวรซึ่งมีอุปัชฌาย์เป็นเจ้าของ ถ้ายังไม่ปลงผมมา สงฆ์พึงอปโลกน์เพื่อปลงผม หรือดังที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อปโลกน์ต่อสงฆ์เพื่อการปลงผม” (วิ.ม.(ไทย) ๕/๘๗/๑๔๑, ๕/๙๘/๑๕๒)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อปโลกน์ หมายถึงการบอกกล่าวแก่ที่ประชุม เพื่อให้รับทราบร่วมกัน หรือการสอบถามขอความเห็นชอบ ร่วมกันในกิจของสงฆ์เช่นสอบถามการปลงผม การอุปสมบท การบรรพชา (วิ.อ. (บาลี) ๓/๙๘-๙/๖๕)

อปโลกนกรรม : กรรมคือการบอกเล่า,กรรมอันทำด้วยการบอกกันในที่ประชุมสงฆ์ ไม่ต้องตั้ง **ญัตติ** คือคำเผดียง ไม่ต้องสวด **อนุสาวนา** คือประกาศความปรึกษาและตกลงของสงฆ์ เช่นประกาศลงพรหมทัณฑ์ นาสนะสามเณรผู้กล่าวตู่พระพุทธเจ้า อปโลกน์แจกอาหารในโรงฉัน เป็นต้น ดังคำว่า ที่ชื่อว่า กรรมที่ทำถูกต้อง ได้แก่ อปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรมและญัตติจตุตถกรรม ที่สงฆ์ทำโดยธรรม โดยวินัย โดยสัตถุศาสน์ นี้ชื่อว่ากรรมที่ทำถูกต้อง หรือดังคำว่า ความเป็นหน้าที่ ความเป็นกรณีย์แห่งสงฆ์ใด คือ (๑) อปโลกนกรรม (๒) ญัตติกรรม (๓) ญัตติทุติยกรรม (๔) ญัตติจตุตถกรรม นี้เรียกว่ากิจจาธิกรณ์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๗๖/๕๗๒, วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑๕/๓๓๒,๖/๒๒๓/๓๔๑,๖/๒๒๗/๓๔๔, วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๒๘,๘/๓๒๔/๔๕๕,๘/๓๔๘/๕๒๙,๘/๓๕๘/๕๓๗)

อปเสลา, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระติกัณฑิปุปผิยเถระ ดังคำในติกัณฑิปุปผิยเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ประคองดอกคล้า ๓ ดอก บูชาพระพุทธเจ้า(นามว่าสุมังคละ) ผู้เป็นสยัมภู ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ในกัปที่ ๘๖ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าอปเสลาสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๑/๓๖๖)

อปพาสะ : ความไม่ตีเสมอ มักเป็นคำที่มาคู่กับคำว่า อมักขะ (ความไม่ลบหลู่คุณท่าน) ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๒ อย่างย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ คือ ๑. อมักขะ ๒. อปพาสะ (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๘๒/๑๓๐)

อปัณณกชาดก : ชาดกว่าด้วยการปฏิบัติไม่ผิด มีเนื้อความอธิบายว่า พวกคนฉลาดกล่าวฐานะที่ไม่ผิด นักคาดคะเนทั้งหลายกล่าวฐานะที่ผิด ผู้มีปัญญารู้จักฐานะทั้งสองนั้นแล้ว ควรถือฐานะที่ไม่ผิดไว้ เหมือนพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นหัวหน้าพ่อค้าเกวียนผู้ฉลาดเดินทางไปค้าขายทางเดียวกันกับหัวหน้าพ่อค้าเกวียนผู้โง่เขลา ซึ่งออกเดินทางไปก่อนและถูกยักษ์หลอกจับกินจนหมดสิ้น พระโพธิสัตว์ไปทีหลังรู้ทันอุบายของยักษ์จึงพาบริวารรอดพ้นอันตรายไปค้าขายแล้วกลับมาถึงบ้านด้วยความสวัสดี (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑/๑)

SAMPLE

อปัณณกธรรม : ธรรม ปฏิบัติที่ไม่ผิด, ธรรมทางดำเนินที่ไม่ผิด มี ๓ คือ **๑. อินทรียสังวร**การสำรวมอินทรีย์ **๒.โภชเนมัตตัญญุตา** ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค **๓. ชาคริยานุโยค** การหมั่นประกอบความตื่นไม่เห็นแก่นอนดังคำในอปัณณกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย เมื่อท่านทั้งหลาย ยังไม่ได้ศาสดาเป็นที่ชอบใจ พึงสมาทานอปัณณกธรรมนี้แล้วประพฤติตามเถิด เพราะว่าอปัณณกธรรมที่ท่านทั้งหลายสมาทานให้บริบูรณ์จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อสุขแก่ท่านทั้งหลายตลอดกาลนาน หรือดังคำว่า อปัณณกธรรมนี้ที่บุคคลนั้นสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว แพร่ดิ่งไปทั้งสองฝ่ายย่อมละเหตุที่เป็นอกุศลได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๓/๙๗,๑๓/๙๖/๑๐๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙/๓๘,๒๔/๒๐/๓๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อปัณณกธรรม หมายถึงธรรมที่ไม่ผิด ไม่เป็นสองแง่ เป็นเอกภาพ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๙๓/๘๗)

อปัณณกสูตร : พระสูตรว่าด้วยการปฏิบัติไม่ผิด มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อปัณณกสูตร พระสูตรว่าด้วยการปฏิบัติไม่ผิด พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่พราหมณ์และคหบดี ณ บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาว่า ศาสดาองค์ใดองค์หนึ่งซึ่งเป็นที่ชอบใจของท่านทั้งหลาย เป็นเหตุให้ได้ศรัทธาที่มีเหตุผล มีอยู่หรือ

เมื่อพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลากราบทูลว่า ไม่มี พระองค์จึงทรงแสดงอปัณณกธรรม คือ ทรงยกทิฏฐิต่าง ๆ ขึ้นมาอธิบายเปรียบเทียบให้เห็นโทษและคุณอย่างชัดเจนว่า มีสมณพราหมณ์ ๒ พวก ซึ่งมีทิฏฐิขัดแย้งกัน คือ

พวกที่ ๑ มีทิฏฐิว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น พวกนี้จักเว้นกุศลธรรม ประพฤติอกุศลธรรม กลายเป็นคนทุศีล ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา ทำตนเป็นข้าศึกกับพระอรหันต์ ซึ่งในเรื่องนี้ วิญญูชนควรพิจารณาให้เห็นชัดว่า ถ้าโลกหน้าไม่มี บุคคลนี้ตายไปแล้ว จักทำตนให้ปลอดภัยได้ ถ้าโลกหน้ามี เขาก็จักไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้าโลกหน้าไม่มีจริง คำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นจะจริงหรือเท็จก็ตาม เขาก็จะถูกตำหนิติเตียนในปัจจุบันแน่นอน ถ้าโลกหน้ามีจริง เขาจะได้รับโทษใน ๒ สถาน คือ (๑) ถูกวิญญูชนตำหนิติเตียนได้ ในปัจจุบัน (๒) หลังจากตายไปแล้ว จักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

SAMPLE

พวกที่ ๒ มีทิฏฐิว่า ทานที่ให้แล้วมีผล เป็นต้น พวกนี้จักเว้นอกุศลธรรม ประพฤติกุศลธรรม ละทิ้งความเป็นผู้ทุศีล ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา ไม่ทำตนเป็นข้าศึกกับพระอรหันต์ ซึ่งในเรื่องนี้ วิญญูชนควรพิจารณาให้เห็นชัดว่า ถ้าโลกหน้ามี บุคคลนี้ตายไปแล้ว จักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ถ้าโลกหน้าไม่มีจริง คำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นจะจริงหรือเท็จก็ตาม เขาจะได้รับการสรรเสริญในปัจจุบันแน่นอน ถ้าโลกหน้ามีจริง เขาจะได้รับคุณ ๒ ประการ คือ (๑) วิญญูชนสรรเสริญในปัจจุบัน (๒) หลังจากตายไปแล้วจักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี้เป็นอปัณณกธรรม ข้อที่ ๑

ทรงสอนให้พิจารณาทิฏฐิของสมณพราหมณ์อีก ๘ จำพวก ๔ คู่ คือ

๑. พวกที่มีทิฏฐิว่า เมื่อบุคคลทำบาปเองเป็นต้น ก็ไม่จัดว่าทำบาป กับพวกที่มีทิฏฐิตรงกันข้าม นี้เป็นอปัณณกธรรม ข้อที่ ๒

๒. พวกที่มีทิฏฐิว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย กับพวกที่มีทิฏฐิตรงกันข้าม นี้เป็นอปัณณกธรรม ข้อที่ ๓

๓. พวกที่มีทิฏฐิว่า อรูปพรหมไม่มี กับพวกที่มีทิฏฐิตรงกันข้าม นี้เป็นอปัณณกธรรม ข้อที่ ๔

๔. พวกที่มีทิฏฐิว่า ความดับสนิทแห่งภพไม่มี กับพวกที่มีทิฏฐิตรงกันข้าม นี้เป็นอปัณณกธรรม ข้อที่ ๕

จากนั้นทรงแสดงบุคคล ๔ ประเภทดังที่ทรงแสดงไว้ในกันทรกสูตรเมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านสาลาต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๒/๙๕)

2.อปัณณกสูตร : พระสูตรว่าด้วยข้อปฏิบัติไม่ผิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุชื่อว่าปฏิบัติไม่ผิดและปรารภเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะ เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย หมายถึงเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์เป็นต้น ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาและถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์เป็นต้น (๒) รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร หมายถึงพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันอาหาร มิใช่เพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อประดับ เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยการคิดว่า เราจะกำจัดเวทนาเก่า และไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา(๓) ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ หมายถึงชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเหตุขัดขวางด้วย

SAMPLE

การจงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน ตลอดปฐมยามแห่งราตรี นอนดุจราชสีห์ มีสติสัมปชัญญะด้วยหมายใจว่าจะลุกขึ้นในมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นเหตุขัดขวางด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๖/๑๕๙)

3.อปัณณกสูตร : พระสูตรว่าด้วยข้อปฏิบัติไม่ผิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิบัติ ๓ ที่มีการปฏิบัติผิด คือ (๑) สีลวิบัติ (๒) จิตตวิบัติ (๓) ทิฏฐิวิบัติ แล้วตรัสอีกว่า สัมปทา ๓ คือ (๑) สีลสัมปทา (๒) จิตตสัมปทา (๓) ทิฏฐิสัมปทา เหมือนในวิปัตติสัมปทาสูตรในวรรคนี้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๙/๓๖๓)

อปัสเสน, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอารักขทายกเถระ ดังคำในอารักขทายกเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าได้ให้สร้างแท่นไพที(ที่วางเครื่องสักการบูชา)ถวายแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ และได้ถวายอารักขาแด่พระสุคต เพราะผลแห่งการสร้างแท่นไพทีถวาย ในกัปที่ ๖ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีพระนามว่าอปัสเสน สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๓๙๒)

อปัสเสนธรรม : ธรรมเป็นดุจพนักพิง,ธรรมที่เป็นที่พึ่งที่พำนักดุจพนักพิง มี ๔ คือ ๑. ของอย่างหนึ่งพิจารณาแล้วเสพ เช่นปัจจัยสี่ ๒. ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลั้น ได้แก่อนิฏฐารมณ์ต่างๆ ๓. ของอย่างหนึ่งพิจารณาแล้วเว้นเสีย เช่น สุราเมรัย การพนัน คนพาล ๔. ของอย่างหนึ่งพิจารณาแล้ว บรรเทาเสีย เช่น อกุศลวิตกต่างๆ ดังคำว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พิจารณาแล้วเสพอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้ว อดกลั้นอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นอย่างหนึ่ง,เป็นข้อ ๔ ในอริยวาส ๑๐ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑,๑๑/๓๔๘/๓๖๔,๑๑/๓๖๐/๔๓๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๘/๑๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พิจารณาแล้วเสพ หมายถึงพิจารณาแล้วเสพปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น พิจารณาแล้วอดกลั้น หมายถึง พิจารณาแล้วอดกลั้นต่อความหนาวเป็นต้น พิจารณาแล้วเว้น หมายถึงพิจารณาแล้วเว้นช้างดุร้าย หรือคนพาลเป็นต้น พิจารณาแล้วบรรเทา หมายถึงพิจารณาแล้วบรรเทาอกุศลวิตกมีกามวิตก(ความตรึกใน ทางกาม) เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๐๘/๒๐๔)

อปายโกศล : ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม, เป็นข้อ ๒ ในโกศล ๓ ดังคำว่า อายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ)อปายโกศล(ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม) อุปายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย),ในวิภังค์อธิบายความหมายของคำว่าอปายโกศลไว้ว่า เมื่อบุคคลพิจารณาธรรมเหล่านี้อยู่ ธรรมที่เป็นกุศลซึ่งยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็ดับไป หรือเมื่อบุคคลพิจารณาธรรมเหล่านี้อยู่ ธรรมที่เป็น

SAMPLE

อกุศลซึ่งยังไม่เกิดก็เกิด และที่เกิดแล้วก็เป็นไปเพื่อภิยโยภาพ ไพบูลย์ ... นี้เรียกว่าอปายโกศล (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๗๑/๕๐๕) : ดู **โกศล ๓**

อปายโกสัลละ : ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม, เป็นข้อ ๓ ในโกศล ๓ ดังคำว่า ๑. อายโกสัลละ(ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ)๒.อปายโกสัลละ(ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม) ๓. อุปายโกสัลละ (ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย) หรือดังคำว่า เมื่อบุคคลพิจารณาธรรมเหล่านี้อยู่ ธรรมที่เป็นกุศลซึ่งยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็ดับไป หรือเมื่อบุคคลพิจารณาธรรมเหล่านี้อยู่ ธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งยังไม่เกิดก็เกิดและที่เกิดแล้วก็เป็นไปเพื่อภิยโยภาพ ไพบูลย์ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯ นี้เรียกว่าอปายโกศล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๗๑/๕๐๕)

อปารสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาท ๔ เป็นธรรมที่ทำให้ถึงฝั่งคือนิพพาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๑๓/๓๗๗)

อปาสาทิกสูตร :พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ไม่น่าเลื่อมใส มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อปาสาทิกสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของบุคคลผู้ไม่น่าเลื่อมใส ๕ คือ (๑) แม้ตนเองก็ติเตียนตนเองได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมติเตียนได้ (๓) กิตติศัพท์อันชั่วย่อมกระฉ่อนไป (๔) หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วทรงแสดงอานิสงส์ของบุคคลผู้น่าเลื่อมใส ๕ โดยนัยตรงกันข้าม(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๗/๓๕๙)

2.อปาสาทิกสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของบุคคลผู้ไม่น่าเลื่อมใส ๕ คือ (๑) คนที่ยังไม่เลื่อมใส ย่อมไม่เลื่อมใส (๒) คนที่เลื่อมใสแล้ว ย่อมกลายเป็นคนอื่น (๓) ไม่ปฏิบัติตนตามคำสอนของพระศาสดา (๔) หมู่คนรุ่นหลัง(คือสัทธิวิหาริกและอันเตวาสิก) พากันตามอย่าง (๕) จิตของเธอย่อมไม่เลื่อมใส แล้วตรัสว่า อานิสงส์ของบุคคลผู้น่าเลื่อมใส ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๑๘/๓๖๐)

อปิสุณาวาจา : พูดไม่ส่อเสียด หมายถึงวาจาไม่ส่อเสียด, เป็นข้อ ๒ ในวจีสุจริต ๔ ดังคำในสุจริตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย วจีสุจริต ๔ ประการนี้ คือ ๑. สัจจวาจา(พูดจริง) ๒. อปิสุณาวาจา (พูดไม่ส่อเสียด) ๓.สัณหวาจา (พูดอ่อนหวาน) ๔.มันตภาสา (พูดด้วยปัญญา) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๙/๒๑๒,๒๑/๒๒๑/๓๓๘)

อปุญญาภิสังขาร :สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่ อกุศลเจตนาทั้งหลาย(ข้อ ๒ ในอภิสังขาร ๓,ในสังขาร ๓) ดังคำในปริวีมังสนสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในกาลใดภิกษุละอวิชชาได้แล้ว วิชชาเกิดขึ้น ในกาลนั้น ภิกษุนั้นก็ไม่ปรุงแต่งปุญญาภิ

SAMPLE

สังขารอปุญญาภิสังขารและอาเนญชาภิสังขาร เพราะกำจัดอวิชชาได้ เพราะมีวิชชาเกิดขึ้น เมื่อไม่ปรุงแต่ง ไม่จงใจก็ไม่ถือมั่นอะไรๆ ในโลก เมื่อไม่ถือมั่น ก็ไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัว ก็ปรินิพพานเฉพาะตน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๑,๓๑/๔๘/๕๒๖, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๖/๒๒๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อปุญญาภิสังขาร คืออภิสังขารที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบุญคือเป็นบาป สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่อกุศลเจตนาทั้งหลาย (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๘๙, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๒๕/๒๑๖)

อปุตตกสูตร : พระสูตรว่าด้วยทรัพย์ที่ไม่มีบุตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อปุตตกสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า มีเศรษฐีไม่มีบุตรถึงแก่กรรม ข้าพระองค์ให้ขนทรัพย์สมบัติของเขาซึ่งเฉพาะเงินมีถึง ๘,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิมาไว้ในพระราชวังแล้วจึงมาเข้าเฝ้า และข้าพระองค์ได้ยินว่า เศรษฐีนั้นบริโภคแต่ของปอน ๆ คือ ปลายข้าวกับน้ำผักดอง นุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชิ้นเย็บติดกัน ใช้รถเก่า ๆ กั้นร่มทำด้วยใบไม้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นความจริง อสัตบุรุษได้โภคะแล้วย่อมไม่เลี้ยงตน มารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร มิตรและอำมาตย์ให้สุขสำราญ ไม่ตั้งทักษิณาอันเลิศอันมีผลดี เป็นไปเพื่อสวรรค์ ไว้ในสมณพราหมณ์ โภคะของเขาจึงถูกพระราชาริบไปบ้าง โจรปล้นบ้าง ไฟไหม้บ้าง น้ำพัดไปบ้าง ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักนำไปบ้าง โภคะเหล่านั้นจึงเสียเปล่าในถิ่นอมนุษย์ มีสระโบกขรณีซึ่งมีน้ำใส เย็น จืดสนิท ใสสะอาด มีท่าน้ำดี น่ารื่นรมย์ คนไม่ตักเอาน้ำนั้นไป ไม่ดื่ม ไม่อาบ ไม่ทำสิ่งที่ต้องการ น้ำนั้นพึงเสียไปเปล่า ฉันใด อสัตบุรุษได้โภคะแล้วย่อมไม่ทำตนเป็นต้นให้ได้รับความสุข ฉันนั้น ส่วนสัตบุรุษมีนัยตรงกันข้าม (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๐/๑๕๕)

2.อปุตตกสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า เศรษฐีไม่มีบุตรถึงแก่กรรม ข้าพระองค์ให้ขนทรัพย์สมบัติซึ่งเฉพาะเงินเท่านั้นมี ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิมาไว้ในพระราชวังแล้วจึงมาเข้าเฝ้า และข้าพระองค์ได้ยินมาว่า เศรษฐีนั้นบริโภคแต่ของปอน ๆ คือ ปลายข้าวกับน้ำผักดอง นุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชิ้นเย็บติดกัน ใช้รถเก่า ๆ กั้นร่มทำด้วยใบไม้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นความจริง ครั้งก่อนเศรษฐีนั้นสั่งให้จัดเตรียมบิณฑบาตเพื่อถวายพระตครสิขปัจเจกพุทธเจ้า แล้วเกิดเสียดายว่า เราให้อาหารบิณฑบาตนี้แก่ทาสหรือกรรมกรยังดีกว่า และเขายังฆ่าบุตรคนเดียวของพี่ชายเพราะทรัพย์สมบัติ ด้วยผลกรรมที่เขาสั่งให้เตรียมอาหารถวายพระปัจเจกจึงทำให้บังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ๗ ครั้ง ด้วยเศษผล

SAMPLE

กรรมจึงทำให้เป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถีถึง ๗ ครั้ง ด้วยผลกรรมที่เขาถวายอาหารบิณฑบาตแล้วกลับเสียดาย จึงทำให้เขาไม่อยากบริโภคอาหารดี ไม่อยากใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มดี ไม่อยากใช้ยานพาหนะที่ดี ไม่อยากบริโภคกามคุณ ๕ ที่ดี ด้วยผลกรรมที่เขาฆ่าบุตรของพี่ชาย จึงทำให้เขาถูกไฟเผาอยู่ในนรกหลายปี ด้วยเศษกรรมนั้น ทรัพย์สมบัติของเขาจึงถูกขนเข้าคลังหลวงถึง ๗ ครั้ง บุญเก่าของเศรษฐีนั้นหมดสิ้นแล้ว และบุญใหม่ก็ไม่ได้สะสมไว้ วันนี้ เศรษฐีนั้นถูกไฟเผาอยู่ในมหาโรรุวนรก ข้าวเปลือก ทรัพย์ เงินทอง สิ่งของที่หวงแหน หรือทาสกรรมกร คนรับใช้และผู้อาศัยทั้งหมดนั้นเขานำไปไม่ได้ จำต้องละทิ้งไว้ทั้งหมด บุคคลทำกรรมใดไว้ กรรมนั้นแลเป็นสมบัติของเขา และเขาย่อมนำกรรมนั้นไปได้ กรรมนั้นย่อมติดตามเขาไปดุจเงาติดตามตัวไป เหตุนั้น บุคคลควรทำกรรมดีสะสมไว้เป็นสมบัติในโลกหน้า เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า ๑๕/๑๓๑/๑๕๘

อปุตตกเสฏฐิปุตตวัตถุ :เรื่องอปุตตกเศรษฐีบุตร เขาเป็นเศรษฐี อยู่กรุงสาวัตถี มีทรัพย์สินเงินทองมากมาย แต่เป็นคนตระหนี่ ไม่ยอมกินอาหารรสเลิศ ไม่ให้ทาน ทำงานหาเงินอย่างเดียว จนชีวิตตายไป ภายหลังพระเจ้าปเสนทิโกศลให้ทรัพย์ทั้งหมดเป็นของหลวง ต่อมาเมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าเฝ้า พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า โภคทรัพย์ทั้งหลาย ย่อมทำลายคนมีปัญญาทราม แต่จะไม่ทำลายคนที่แสวงหาฝั่ง เพราะความทะยานอยากในโภคทรัพย์คนมีปัญญาทรามจึงทำลายตนเองดุจทำลายคนอื่น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๕๕/๑๔๔)

อพยาบาท : ความไม่คิดร้าย, ไม่พยาบาทปองร้ายเขา, มีเมตตา (ข้อ ๙ ในกุศลกรรมบถ ๑๐), เป็นข้อ ๒ ในธรรมบท ๔ คือ ๑.ธรรมบทคืออนภิชฌา(ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา)๒.ธรรมบทคืออพยาบาท(ความไม่คิดร้าย) ๓. ธรรมบทคือสัมมาสติ(ความระลึกชอบ) ๔.ธรรมบทคือสัมมาสมาธิ (ความตั้งจิตมั่นชอบ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๙,๑๑/๓๒๑/๓๑๑,๑๑/๓๔๗/๓๖๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๔/๒๒๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๙/๔๖,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๐/๖๓๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖๙/๓๐๕,๒๔/๑๗๐/๓๐๖,๒๔/๑๗๕/๓๑๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘/๒๖,๓๑/๒๒/๓๐,๓๑/๒๘/๔๑,๓๑/๘๖/๑๔๕,๓๑/๒๑๗/๓๖๐,๓๑/๒๒๒/๓๗๔)

อพยาบาทวิตก : ความตรึกปลอดจากพยาบาท, ความตรึกในการไม่พยาบาท, ความตรึกในความไม่พยาบาท, ความตรึกในทางไม่พยาบาท, การคิดแผ่เมตตาแก่ผู้อื่นปรารถนาให้เขามีความสุข (ข้อ ๒ ในกุศลวิตก ๓) ,ในสัมมาทิฏฐิสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นข้อ ๒ ในธรรม ๔ คือ ๑.เนกขัมมวิตก (ความตรึกปลอดจากกาม) ๒.อพยา

SAMPLE

บาทวิตก(ความตรึกปลอดจากพยาบาท) ๓. อวิหิงสาวิตก (ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน) ๔. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ),ในทุกขสูตร กล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๖ คือ ๑. เนกขัมมวิตก (ความตรึกปลอดจากกาม) ๒.อพยาบาทวิตก (ความตรึกปลอดจากพยาบาท) ๓.อวิหิงสาวิตก (ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน) ๔.เนกขัมมสัญญา (ความกำหนดหมายปลอดจากกาม) ๕. อพยาบาทสัญญา (ความกำหนดหมายปลอดจากพยาบาท) ๖.อวิหิงสาสัญญา (ความกำหนดหมายปลอดจากการเบียดเบียน)(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๑,๑๒/๒๐๖/๒๑๘,๑๔/๑๘๙/๒๒๗,๑๖/๙๖/๑๘๓,๒๐/๑๒๔/๓๗๑,๒๐/๑๒๕/๓๗๒,๒๑/๗๒/๑๑๗,๒๑/๑๓๘/๒๐๖,๒๑/๒๖๒/๓๘๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๕/๕๙๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อพยาบาทวิตก หมายถึงความตรึกในเรื่องไม่ปองร้ายผู้อื่น (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๒๐๖/๔๐๖)

อพยาปาทธาตุ : ธาตุคืออพยาบาท หมายถึงธาตุคือความปลอดจากพยาบาท , เป็นข้อ ๒ ในกุศลธาตุ ๓ คือ ๑. เนกขัมมธาตุ(ธาตุคือเนกขัมมะ) ๒. อพยาปาทธาตุ (ธาตุคืออพยาบาท) ๓. อวิหิงสาธาตุ(ธาตุคืออวิหิงสา) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒)

อพยาปาทสังกัปปะ : ความดำริปลอดจากพยาบาท, เป็นข้อ ๒ ในสังกัปปะ ๓ คือ ๑.เนกขัมมสังกัปปะ(ความดำริปลอดจากกาม) ๒.อพยาปาทสังกัปปะ (ความดำริปลอดจากพยาบาท)๓.อวิหิงสาสังกัปปะ(ความดำริปลอดจากการเบียดเบียน) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑)

อพัทธสีมา : แดนที่ไม่ได้ผูกหมายถึงเขตชุมนุมสงฆ์ที่สงฆ์ไม่ได้กำหนดขึ้นเอง แต่ถือเอาตามเขตที่เขาได้กำหนดไว้ตามปรกติของบ้านเมือง หรือมีบัญญัติอย่างอื่นเป็นเครื่องกำหนด แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ **๑. คามสีมา** หรือ **นิคมสีมา ๒. สัตตัพภันตรสีมา ๓. อุทกุกเขป มีกล่าวไว้ในมหาวรรค (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๗/๒๒๕)**

อพรหมจรรย์ : การไม่มีพรหมจรรย์คือการเว้นเมถุนเป็นต้น,มิจฉามรรค มีองค์ ๘ ดังคำในปฐมกุกกุฏารามสูตร ดังคำในปฐมกุกกุฏารามสูตร ที่พระภัททิยะถามพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ ที่เรียกกันว่า ‘อพรหมจรรย์ อพรหมจรรย์’ อพรหมจรรย์เป็นอย่างไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า ดีละ ดีละ ท่านภัททะ ปัญญาใฝ่รู้ของท่านดีนัก ปฏิภาณดีนัก สอบถามเข้าที ก็ท่านถามว่า ‘ที่เรียกกันว่า ‘อพรหมจรรย์ อพรหมจรรย์’ อพรหมจรรย์เป็นอย่างไร พระอานนท์ตอบว่า ผู้มีอายุ มิจฉามรรค (ทางผิด) มีองค์ ๘ นี้แลเป็นอพรหมจรรย์ ได้แก่ ๑.มิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ ๘.มิจฉาสมาธิ หรือดังคำในอาปายิกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย คน ๒ จำพวกนี้ จะเกิดในอบาย จะเกิดในนรก เพราะไม่ละความประพฤติชั่วนี้ คน ๒ จำพวกไหนบ้าง คือ ๑.คนที่ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ปฏิญญาว่า ประพฤติ

SAMPLE

พรหมจรรย์ ๒. คนที่ชอบโจทผู้ประพฤติพรหมจรรย์อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ ด้วยอพรหมจรรย์อันไม่มีมูล (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘/๒๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๘/๓๙๘)

อพัพพนรก ชื่อนรกอย่างหนึ่ง ในนรกชื่อต่างๆ ดังคำในโกกาลิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า ๒๐ นิรัพพุทนรก เป็น ๑ อพัพพนรก ๒๐ อพัพพนรก เป็น ๑อุหหนรก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๑/๒๕๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๓)

อภพ : ความไม่มี หมายถึงความพิบัติ ดังคำในภัททิยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใดไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้กำเริบภายในจิตและล่วงพ้นความเป็นภพและอภพต่าง ๆ ได้แล้ว ทวยเทพไม่สามารถจะมองเห็นผู้นั้น ผู้ปราศจากภัย มีความสุข ไม่เศร้าโศก (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๐/๒๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภพ หมายถึง วิปัตติ(ความวิบัติ) (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๐/๑๗๒)

อภยเถรคาถา : ภาษิตของพระอภัยเถระ,คาถาของพระอภัยเถระ ท่านพระอภัยเถระกล่าวว่า เพราะเราได้ฟังวาจาสุภาษิตของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ จึงได้รู้แจ้งธรรมอันละเอียดยิ่งดุจบุคคลยิงปลายขนทรายด้วยลูกศร (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๘/๓๓๙)

อภยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอภยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาและออกผนวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้แต่งคาถาสรรเสริญพระพุทธเจ้าถึง๔ คาถา เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ได้พบทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้เกิดเป็นพระโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร ได้ออกผนวชในพระพุทธศาสนาและได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๕/๓๑๗)

อภยปัตตะ : รูปฌาน และอรูปฌาน หมายถึงผู้ได้รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ ดังคำในอภยปัปปัตตสูตร ท่านพระอุทายีถามว่า ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘อภยปัตตะ อภยปัตตะ พระอานนท์ตอบว่า ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานฯลฯ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอภยปัตตะโดยปริยายแล้ว ฯลฯภิกษุล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ อาสวะทั้งหลายของเธอหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอภยปัตตะโดยนิปปริยายแล้ว (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๕๗/๕๔๔)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นิปปริยาย วิธีนี้เป็นวิธีบรรลุช่องว่างคือการสิ้นอาสวะได้อย่างดีเยี่ยม เพราะเป็นวิธีที่ละที่คับแคบได้อย่าง สิ้นเชิง (องฺ.นวก.อ. ๓/๔๒/๓๑๕)

อภยมาตุเถรีคาถา : ภาษิตของพระอภยมาตุเถรี,คาถาของพระอภยมาตุเถรี ท่านพระอภยมาตุเถรี กล่าวไว้ว่า แม่เจ้า ท่านจงพิจารณาร่างกายนี้ เบื้องบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องล่างตั้งแต่ปลายผมลงมาว่า เป็นของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็นเน่า เราพิจารณาอยู่อย่างนี้ จึงถอนราคะทั้งปวงได้ ตัดความเร่าร้อนได้ขาด เป็นผู้เย็นดับสนิทแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๓/๕๖๐)

อภยราชกุมารวัตถุ : เรื่องอภัยราชกุมาร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อภัยราชกุมารว่า ท่านทั้งหลายจงมาดูโลกนี้ ที่วิจิตรดุจราชรถ ที่พวกคนเขลาหมกมุ่นอยู่ แต่พวกผู้รู้หาข้องอยู่ไม่ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๑/๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ข้องอยู่ หมายถึงติดอยู่ด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้น (ขุ.ธ.อ.๖/๓๒)

อภยราชกุมารสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระราชกุมารพระนามว่าอภัย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่อภัยราชกุมารซึ่งรับอาสานิครนถนาฏบุตรมาโต้วาทะกับพระองค์ ณ วัดพระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ นิครนถนาฏบุตรได้ทูลเชิญให้อภัยราชกุมารเข้าไปโต้วาทะกับพระผู้มีพระภาค โดยเสนอปัญหา ๒ เงื่อนว่า พระตถาคตเคยตรัสวาจาอันไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจแก่คนอื่นบ้างหรือไม่ แล้วสอนวิธีต้อนให้ดังนี้ คือ ถ้าพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า มีบ้าง ให้ทูลถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น การกระทำของพระองค์ก็ไม่ต่างอะไรกับการกระทำของปุถุชน หรือถ้าพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ไม่มี ให้ทูลถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงพยากรณ์พระเทวทัตว่า พระเทวทัตจักเกิดในอบาย จักเกิดในนรก ตั้งอยู่สิ้น ๑ กัป เป็นผู้ที่ใคร ๆ เยียวยาไม่ได้ เพราะพระดำรัสนั้น ทำให้พระเทวทัตโกรธ

อภัยราชกุมารทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระตถาคตเคยตรัสวาจาอันไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจแก่คนอื่นบ้างหรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปัญหาเช่นนี้ จะตอบด้วยวิธีเอกังสพยากรณ์ไม่ได้แล้วทรงแสดงหลักเกณฑ์การตรัสวาจาของพระองค์ ๖ ประการ คือ

๑. ตถาคตไม่กล่าววาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ และไม่มีประโยชน์

๒. ตถาคตไม่กล่าววาจาที่จริง แท้ แต่ไม่มีประโยชน์และไม่เป็นที่รักของคนอื่น

๓. ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจาที่จริง แท้ และมีประโยชน์

SAMPLE

๔. ตถาคตไม่กล่าววาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ และไม่มีประโยชน์

๕. ตถาคตไม่กล่าววาจาที่จริง แท้ และไม่มีประโยชน์

๖. ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจาที่จริง แท้ มีประโยชน์และเป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่น เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว อภัยราชกุมารได้ตรัสชมเชยพุทธปฏิภาณและแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต (ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๓/๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า ข้อความนี้ กล่าวถึง การตอบปัญหาของพระพุทธเจ้ามี ๔ วิธี คือ (๑) เอกังสพยากรณ์ การตอบแง่เดียวคือตอบอย่างเดียว (๒) วิภัชชพยากรณ์ การแยกแยะตอบ (๓) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ การตอบโดยย้อนถาม (๔) ฐปนะ การยั้งหรือหยุด การพับปัญหาเสีย (ม.ม.อ. ๒/๘๕/๘๒, ที.ปา. ๑๑/๑๘๗/๑๑๖)

อภยสูตร : มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตร และเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อภยสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้กลัวตายและผู้ไม่กลัวความตาย ชาณุสโสณิพราหมณ์ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วกราบทูลว่า ตนมีวาทะ มีทิฏฐิว่า สัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ชื่อว่าไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตายย่อมไม่มี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้มีความตายเป็นธรรมดา กลัว ถึงความสะดุ้งต่อความตาย มีอยู่ และบุคคลผู้มีความตายเป็นธรรมดา ไม่กลัว ไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตายก็มีอยู่ แล้วตรัสว่า บุคคลผู้กลัวความตายถึงความสะดุ้งต่อความตาย ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความอยากในกาม และถูกโรคอย่างร้ายแรงเบียดเบียน จึงนึกเสียดายที่ต้องพรากจากกาม แล้วจึงเศร้าโศก ลำบากใจ (๒) บุคคล ... ในกาย และถูกโรคอย่างร้ายแรงเบียดเบียน จึงนึกเสียดายที่ต้องพรากจากกาย แล้วจึงเศร้าโศก ลำบากใจ (๓) บุคคลผู้ยังไม่ได้ทำความดีไว้ ยังไม่ได้สร้างกุศลกรรมไว้ ทำแต่ความชั่ว ทำแต่กรรมหยาบช้า และทำแต่กรรมเศร้าหมอง ถูกโรคร้ายแรงเบียดเบียน จึงนึกเสียดายที่ไม่ได้ทำบุญกุศลไว้ แล้วจึงเศร้าโศก ลำบากใจ (๔) บุคคลผู้มีความสงสัยเคลือบแคลงใจ ไม่ถึงความตกลงใจในพระสัทธรรม ถูกโรคร้ายแรงเบียดเบียน จึงนึกเสียดายที่ยังมีความสงสัยในพระสัทธรรม แล้วจึงเศร้าโศก ลำบากใจ แล้วตรัสว่า บุคคลผู้ไม่กลัวความตายไม่ถึงความสะดุ้งต่อความตาย ๔ จำพวก มีคุณธรรมตรงกันข้ามแม้จะถูกโรคเบียดเบียน ก็ไม่กลัวความตาย ชาณุสโสณิพราหมณ์ชื่นชมพระภาษิตแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๔/๒๖๑)

SAMPLE

2.อภยสูตร พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า อภยะ พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อภยะ ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๕๖/๕๔๔)

3.อภยสูตร พระสูตรว่าด้วยอภัยราชกุมาร อภัยราชกุมารทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ความรู้ ความเห็น ความไม่รู้ และความไม่เห็น มีเหตุปัจจัยหรือไม่ พระองค์ตรัสตอบว่า มี นิวรณ์ ๕ นั่นเองเป็นเหตุปัจจัยแห่งความไม่รู้ ความไม่เห็น แต่โพชฌงค์ ๗ เป็นเหตุปัจจัยแห่งความรู้ ความเห็น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๗/๑๘๖)

อภยะ : รูปฌาน และอรูปฌาน หมายถึงผู้ได้รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ ดังคำในอภยัปปัตตสูตร ท่านพระอุทายีถามว่า ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า 'อภยะ อภยะ พระอานนท์ตอบว่า ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌานฯลฯ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอภยะโดยปริยายแล้ว ฯลฯภิกษุล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ อาสวะทั้งหลายของเธอหมดสิ้นแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา ด้วยเหตุเพียงเท่านี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอภยะโดยนิปปริยายแล้ว (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๕๗/๕๔๔)

อภยะ, ภิกษุ : ชื่อพระภิกษุชาวชมพูทวีป ที่เชี่ยวชาญพระไตรปิฎก เป็นพระเถระที่สืบทอดรักษาพระศาสนาต่อกันมา ดังคำในปริวารว่า พระอภยะผู้มีปัญญา ฉลาดในพระปิฎกทั้งหมด พระติสสเถระผู้มีปัญญาเชี่ยวชาญในพระวินัย พระสุมนามีปัญญามากผู้เป็นศิษย์ของพระติสสเถระนั้นเป็นพหูสูต รักษาพระศาสนาต่อกันมาอยู่ในชมพูทวีป (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖,๘/๘/๑๔,๘/๒๒/๒๖)

อภยัปปัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า อภยปัตตะ พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อภยปัตตะ ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะทั้งหลายให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๕๗/๕๔๔)

อภยาเถรีคาถา : ภาษิตของพระอภยาเถรี,คาถาของพระอภยาเถรี ท่านพระอภยาเถรีอภยา กายซึ่งปุถุชนทั้งหลายข้องอยู่ มีสภาวะที่จะต้องแตกไป เราจะเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เฉพาะหน้า ละทิ้งกายนี้เสีย เราถูกทุกข์มากมายกระทบแล้ว

SAMPLE

จึงยินดีในความไม่ประมาท บรรลุความสิ้นตัณหา ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๕/๕๖๐)

อภัพ : ไม่ควร, ไม่อาจ, ไม่สามารถ, ไม่อาจเป็นไปได้, เป็นไปไม่ได้ มักอยู่หน้าคำอื่นๆ เช่น อภัพบุคคล ดังคำในปริวารว่า อาบัติ ๗ กองอาบัติ ๗ สงฆ์แตกกัน อุปสมบท อุปสมบทอีกสอง ไม่อาศัยอยู่ ไม่ให้นิสัย อภัพบุคคล ภัพบุคคล จงใจ มีโทษ คัดค้าน ขับออกจากหมู่ เรียกเข้าหมู่ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๓๖) หรือมีปรากฏในชื่อสูตร เช่น อภัพพสูตร (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙//๖๑๖,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๒/๕๔๖) (บาลี: **อภพฺพ;**ไทยเพี้ยนเป็น อาภัพ); ดู **อาภัพ**

อภัพพฐาน : ฐานะหรือเหตุการณ์ที่เป็นไปไม่ได้ มี ๕ อย่าง คือ ๑. เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุขีณาสพจะจงใจปลงชีวิตสัตว์ ๒. เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุขีณาสพจะถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย ๓.เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุขีณาสพจะเสพเมถุนธรรม ๔. เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุขีณาสพจะพูดเท็จทั้งที่รู้ ๕.เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุขีณาสพจะสั่งสม บริโภคกามเหมือนเมื่อเป็นคฤหัสถ์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๓)

อภัพพบุคคล,อภัพบุคคล : บุคคลผู้ไม่สมควร, มีความหมายตามข้อความแวดล้อม เช่น คนที่ไม่อาจบรรลุโลกุตตรธรรมได้ คนที่ขาดคุณสมบัติ ไม่อาจให้อุปสมบทได้เป็นต้น ดังคำในปริวารว่า อุปสมบท อุปสมบทอีกสอง ไม่อาศัยอยู่ ไม่ให้นิสัย อภัพบุคคล ภัพบุคคล จงใจ มีโทษ คัดค้าน ขับออกจากหมู่ เรียกเข้าหมู่ ปฏิญญา (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๓๖)

อภัพพสัตว์ : สัตว์ผู้ไม่สมควร หมายถึงผู้ไม่สมควรบรรลุธรรม,สัตว์ที่ไม่ควรบรรลุธรรมในภพนี้ ดังคำในมหานิทเทสว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบอัธยาศัย อนุสัย จริต อธิมุตติของเหล่าสัตว์ทุกจำพวก ทรงรู้จักเหล่าสัตว์ ผู้มีกิเลสดุจธุลีน้อยในปัญญาจักษุ ฯลฯ ผู้ที่แนะนำให้รู้ได้ยาก เป็นภัพพสัตว์ เป็นอภัพพสัตว์ โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ย่อมเป็นไปภายในพระพุทธญาณ,ในอาสยานุสยญาณนิทเทส กล่าวไว้ว่า ในญาณนี้ พระตถาคตทรงทราบอาสยะของสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ ทรงทราบชัดภัพพสัตว์ (สัตว์ที่ควรบรรลุธรรมในภพนี้)และอภัพพสัตว์(สัตว์ที่ไม่ควรบรรลุธรรมในภพนี้), ในญาณกถา อธิบายความหมายของคำว่าอภัพพสัตว์ไว้ว่า อภัพพสัตว์ เป็นอย่างไรคือ สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องกั้น คือ กรรม กิเลส วิบาก เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีฉันทะ มีปัญญาทราม ไม่อาจเข้าสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย เหล่านี้ชื่อว่าอภัพพสัตว์ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๒๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๕๕๑,๓๑/๑๑๓/๑๗๔)

อภัพพสูตร มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.อภัพพสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้ไม่อาจให้ธรรมเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิไม่อาจให้เกิดขึ้นได้ มี ๖ เหมือนในอัปปหายสูตร (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๑/๖๑๖)

2.อภัพพสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้อาจและไม่อาจเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุยังละธรรม ๙ คือ (๑) ราคะ ความกำหนัด (๒) โทสะ ความคิดประทุษร้าย (๓) โมหะ ความหลง (๔) โกธะ ความโกรธ (๕) อุปนาหะ ความผูกโกรธ (๖) มักขะ ความลบหลู่คุณท่าน (๗) ปลาสะ ความตีเสมอ (๘) อิสสา ความริษยา และ (๙) มัจฉริยะ ความตระหนี่ ไม่ได้ก็ไม่อาจทำให้แจ้งอรหัตตผลได้ เมื่อละธรรม ๙ ประการได้ก็อาจทำให้แจ้งอรหัตตผลได้ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๒/๕๔๖)

3.อภัพพสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ไม่อาจทำให้แจ้งอรหัตตผล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลยังละธรรม ๑๐ นี้ไม่ได้ ก็ไม่อาจทำให้แจ้งอรหัตตผลได้ แต่เมื่อบุคคลละธรรม ๑๐ นี้ได้แล้ว จึงอาจทำให้แจ้งอรหัตตผลได้ แล้วทรงอธิบายว่า ธรรม ๑๐ นั้น คือ (๑) ราคะ ความกำหนัด (๒) โทสะ ความคิดประทุษร้าย (๓) โมหะ ความหลง (๔) โกธะ ความโกรธ (๕) อุปนาหะ ความผูกโกรธ (๖) มักขะ ความลบหลู่คุณท่าน (๗) ปฬาสะ ความตีเสมอ (๘) อิสสา ความริษยา (๙) มัจฉริยะ ความตระหนี่ (๑๐) มานะ ความถือตัว (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๐/๒๔๐)

อภัพพัฏฐานสูตร: พระสูตรว่าด้วยฐานะที่ไม่อาจเป็นได้ มี ๔ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันคือ

1.อภัพพัฏฐานสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่ไม่อาจเป็นได้สำหรับบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ (พระโสดาบัน) มี ๖ คือ (๑-๔) ไม่อาจอยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ และในสิกขา (๕) ไม่อาจกลับมาสู่สาเหตุที่ไม่ควรเข้าถึง (เวร ๕ ทิฏฐิ ๖๒) (๖) ไม่อาจให้ภพที่ ๘ เกิดขึ้น (ไม่เกิดเป็นครั้งที่ ๘ นับแต่ได้โสดาปัตติผล) (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๒/๖๑๖)

2.อภัพพัฏฐานสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่ไม่อาจเป็นได้สำหรับบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ มี ๖ คือ (๑) ไม่อาจยึดถือสังขารว่าเป็นของเที่ยง (๒) ไม่อาจยึดถือสังขารว่าเป็นสุข (๓) ไม่อาจยึดถือธรรมว่าเป็นอัตตา (๔) ไม่อาจทำอนันตริยกรรม (๕) ไม่อาจเชื่อความบริสุทธิ์โดยถือมงคลตื่นข่าว (๖) ไม่อาจแสวงหาบุญนอกศาสนานี้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๓/๖๑๗)

3.อภัพพัฏฐานสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่ไม่อาจเป็นได้สำหรับบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ๖ คือ (๑) ไม่อาจฆ่ามารดา (๒) ไม่อาจ

ฆ่าบิดา (๓) ไม่อาจฆ่าพระอรหันต์ (๔) ไม่อาจทำโลหิตุปบาท (๕) ไม่อาจทำลายสงฆ์ให้แตกกัน (๖) ไม่อาจนับถือศาสดาอื่น (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๔/๖๑๘)

4.อภัพพัฏฐานสูตร (จตุตถ) (สูตรที่ ๔) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่ไม่อาจเป็นได้สำหรับบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ๖ คือ (๑) ไม่อาจยึดถือสุขและทุกข์ที่ตนเองทำไว้ (๒) ไม่อาจยึดถือสุขและทุกข์ที่ผู้อื่นทำไว้ (๓) ไม่อาจยึดถือสุขและทุกข์ที่ตนเองและผู้อื่นทำไว้ (๔) ไม่อาจยึดถือสุขและทุกข์ที่เกิดขึ้นเองและตนเองไม่ได้ทำไว้ (๕) ไม่อาจยึดถือสุขและทุกข์ที่เกิดขึ้นเองและผู้อื่นไม่ได้ทำไว้ (๖) ไม่อาจยึดถือสุขและทุกข์ที่เกิดขึ้นเองที่ตนและผู้อื่นไม่ได้ทำไว้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๕/๖๒๐)

อภัย : 1.ความไม่มีภัย, ความไม่ต้องกลัว ดังคำในสมุททกสูตร ที่กล่าวถึงเรื่องที่เกิดขึ้นว่า สมัยนั้น สงครามระหว่างพวกเทพกับอสูรประชิดกัน ครั้งนั้น ฤาษีผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมเหล่านั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า'พวกเทพดำรงอยู่ในธรรม พวกอสูรไม่ดำรงอยู่ในธรรม ภัยจากพวกอสูรพึงเกิดแก่พวกเรา ทางที่ดีพวกเราพึงเข้าไปหาท้าวสมพรจอมอสูรแล้วขออภัยท่านเถิด (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๓)

2.หมายถึงนิพพานดังคำในอันธกวินทสูตรที่กล่าวไว้ว่าภิกษุเมื่อเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตระกูล พึงมีปัญญาเครื่องบริหาร คุ้มครองอินทรีย์ พึงอาศัยที่นอนที่นั่งอันสงัดพ้นจากภัย น้อมไปในอภัย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๔/๒๕๕,

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภัย ในที่นี้หมายถึงนิพพาน (สำ.ส.อ. (บาลีป ๑/๑๘๔/๒๐๙)

อภยคิริวิหาร : ชื่อวัดที่พระเจ้าวัฏฏคามณีอภัยได้สร้างถวายพระติสสเถระในเกาะลังกาซึ่งได้กลายเป็นเหตุให้สงฆ์ลังกาแตกแยกกันแบ่งเป็นคณะมหาวิหารเดิมฝ่ายหนึ่ง คณะอภยคิริวิหารฝ่ายหนึ่ง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; มักเรียก **อภัยคีรี**

อภัย, เจ้าลิจฉวี : ชื่อเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง ชาวกรุงเวสาลี เป็นสหายกับพระเจ้าสาพหลิจฉวี เป็นผู้สนใจธรรม ได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคเรื่องการข้ามโอฆะ มีปรากฏในสาพหสูตร ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีพระนามว่าสาพหะและพระนามว่าอภัยเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๖)

อภัย, พระ : ชื่อพระสาวกองค์หนึ่ง เป็นอุปัฏฐากของพระอัตถทัสสีพุทธเจ้า ดังคำในอัตถทัสสีพุทธวงศ์ว่าพระเถระนามว่าอภัยเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า พระนามว่าอัตถทัสสี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๖๔)

อภัย, พระราชกุมาร :ชื่อพระโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร เป็นพระอนุชาของพระเจ้าอชาตศัตรู เป็นผู้ที่เก็บชีวกมาเลี้ยง ภายหลังชีวกนั้น จึงได้ชื่อว่าหมอชีวกโกมารภัจ ในตอนแรกนับถือนิครนถ์ ภายหลังได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคต ทูลถามปัญหา แล้วออกบวชและบรรลุอรหัตตผล ดังคำในอภยเถราปทาน ที่พระอภยเถระกล่าวไว้ว่า บัดนี้ เป็นภพสุดท้าย ข้าพเจ้ามีนามว่าอภัย เป็นโอรสของพระเจ้าพิมพิสารในกรุงราชคฤห์ที่อุดมสมบูรณ์ ข้าพเจ้าตกอยู่ในอำนาจของปาปมิตร ถูกนิครนถ์นาฏบุตรให้ลุ่มหลงส่งไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดข้าพเจ้าทูลถามปัญหาที่ละเอียดสุขุมได้ฟังพยากรณ์ที่ประเสริฐ จึงบวช ไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตตผล และดูเรื่องราวที่สนทนาระหว่างเจ้าอภัยราชกุมารกับพระผู้มีพระภาคในอภัยราชกุมารสูตร (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๓/๘๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑๖/๓๒๐)

ในพระไตรปิฎกมหาวรรค อธิบายว่า ที่ชื่อว่า ชีวก เพราะเมื่อคลอดออกมาวันแรกถูกแม่นำไปทิ้ง แต่มีชีวิตรอดมาได้ ที่ชื่อว่า โกมารภัจ เพราะอภัยราชกุมารทรงนำไปเลี้ยงไว้อย่างราชกุมาร เขาจบการศึกษาทางแพทย์ เป็นคนแรกที่ผ่าตัดสมองเป็นผลสำเร็จ นอกจากนี้ ยังเป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้าอีกด้วย (วิ. มหา. (ไทย) ๕/๓๒๘/๑๒๕)

อภัยเถรคาถา : ภาษิตของพระอภัยเถระ,คาถาของพระอภัยเถระ ท่านพระอภัยเถระกล่าวว่า เพราะเราได้ฟังวาจาสุภาษิตของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ จึงได้รู้แจ้งธรรมอันละเอียดยิ่ง ดุจบุคคลยิงปลายขนทรายด้วยลูกศร (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๖/๓๑๒)

อภัยทาน : ให้ความไม่มีภัย, ให้ความปลอดภัย ดังคำในรุรุมิคราชชาดก ที่พระราชาตรัสว่า ชนบทจงอย่ามีและแม้แว่นแคว้นจงพินาศไปก็ตามที ส่วนเราให้อภัยทานแล้ว จะไม่ประทุษร้ายพญาเนื้อรุรุอย่างเด็ดขาด ชนบทของเราจงอย่ามีและแว่นแคว้นของเราจงพินาศไป ส่วนเราให้พรแก่พญาเนื้อแล้วจะไม่พูดมุสาเด็ดขาด หรือดังคำในสาลิเกทารชาดกที่ (พญานกแขกเต้าให้โอวาทว่า) ข้าพเจ้าได้กินและดื่มในที่อยู่ของท่าน แต่ในเพื่อนบ้านของท่านไม่น่ายินดีนัก ท่านโกสิยะ ขอท่านจงให้อภัยทานในเหล่าสัตว์ผู้วางอาชญาแล้วและจงเลี้ยงดูบิดามารดาผู้แก่เฒ่าเถิด (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑๓๒/๔๑๘, ๒๗/๑๕/๔๒๕)

อภัยลิจฉวี, เจ้า : ชื่อเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง ชาวแคว้นวัชชี เป็นสาวกนิครนถ์ เป็นสหายกับปัณฑิตลิจฉวีกุมารภายหลังได้สนทนากับพระอานนท์ในเรื่องความบริสุทธิ์ที่ทำให้กิเลสสิ้นไป ๓ ประการ จบการสนทนาก็ชื่นชมคำสุภาษิต ดังคำในนิคัณฐสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระอานนท์อยู่ที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี

SAMPLE

สมัยนั้น เจ้าอภัยลิจฉวีและเจ้าบัณฑิตกุมารลิจฉวีพากันเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๕/๒๙๗)

อภิเจตสิก : อันมีในจิตยิ่ง,จิตที่ยอดเยี่ยม(อุตตมจิต) คืออุปจารสมาธิ,จิตที่หมดจดอย่างยิ่ง เป็นจิตของผู้มีความนึกคิดอันแจ่มใส ดังคำในอากังเขยยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ... หากภิกษุพึงหวังว่า 'เราพึงได้ฌาน ๔ ซึ่งเป็นอภิเจตสิก เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากภิกษุนั้นพึงทำศีลให้บริบูรณ์ ฯลฯเพิ่มพูน เรือนว่าง หรือดังคำในกายคตาสติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เป็นผู้ได้ฌาน ๔ ซึ่งเป็นอาภิเจตสิกเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันเป็นผู้ได้ตามความปรารถนาโดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๖/๕๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๙/๒๐๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิเจตสิก หมายถึงอุปจารสมาธิ คือ จิตที่หมดจดอย่างยิ่งหรืออธิจิต เรียกว่า อภิเจตสิกคือจิตผ่องใสยิ่ง หรือจิตที่เกิดในอภิเจตสิกจะมีความนึกคิดอันแจ่มใส อีกอย่างหนึ่ง จิตที่อาศัย อภิเจตสิก ชื่อว่าจิตของผู้มีความนึกคิดอันแจ่มใส (ม.มู.อ. ๑/๖๖/๑๗๓)

ในฎีกาอธิบายว่า คำว่า อภิเจตสิก ในที่นี้หมายถึงจิตที่ยอดเยี่ยม(อุตตมจิต) ได้แก่จิตที่บริสุทธิ์(วิสุทธจิต) (องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๗๙/๖๖)

อภิชชมานเปตวัตถุ : เรื่องเปรตผู้เดินทวนกระแสน้ำอันไหลไม่ขาดสาย เรื่องเปรตผู้เดินทวนกระแสน้ำอันไหลไม่ขาดสาย เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของพรานเนื้อคนหนึ่งชาวบ้านจันทัฏฐิละอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาตรงกันข้ามกับบ้านวาสภะ เขตกรุงพาราณสี เพราะความตระหนี่ให้ทานเพียงเล็กน้อย ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตเปลือยกายครึ่งท่อน อดอยาก ไม่มีอาหาร โกลิยอำมาตย์ของพระเจ้าพิมพิสารไปพบขณะเดินลุยน้ำทวนกระแสอยู่ในแม่น้ำคงคา เพื่อไปขอส่วนบุญจากญาติที่บ้านจันทัฏฐิละจึงได้ถาม-ตอบกัน และได้ช่วยเหลือ โดยได้ทำบุญด้วยเสื้อผ้าและอาหารแก่อุบาสกในคณะของอำมาตย์นั่นเอง แล้วอุทิศส่วนกุศลให้ ทำให้เปรตนั้นได้รับผลทันที (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๘๗/๒๒๙)

อภิชฌา : โลภอยากได้ของเขา,ความคิดเพ่งเล็งจ้องจะเอาของของคนอื่น(ข้อ๘ในอกุศลกรรมบถ ๑๐),ในธัมมสังคณีให้ความหมายของคำว่าอภิชฌาไว้ว่า อภิชฌาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉน ความโลภ กิริยาที่โลภ ภาวะที่โลภ ความกำหนัด กิริยาที่กำหนัด ภาวะที่กำหนัด ความเพ่งเล็ง อกุศลมูลคือโลภะ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าอภิชฌาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น หรือดังคำในวิภังค์ที่อธิบายว่า อภิชฌา เป็นไฉน ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต นี้เรียกว่าอภิชฌา (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๓/๗๓,๙/๒๑๗/๗๔,๙/๔๕๔/๒๐๐,๙/๔๕๘/๒๐๑,ที.ม.(ไทย)

SAMPLE

๑๐/๑๖๐/๑๐๕,๑๐/๑๖๕/๑๑๑,๑๐/๒๘๙/๒๒๒,๑๐/๒๘๙/๒๒๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙,๑๑/๙๙/๗๒,๑๑/๑๐๒/๗๓,๑๑/๑๐๕/๗๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๙๕/๓๒๕,๑๒/๒๙๖/๓๒๖,๑๒/๔๑๒/๔๔๙,อภิ.สं.(ไทย)๓๔/๓๙๒/๑๑๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๖๒/๓๐๙)

อภิชฌากายคันถะ : กายคันถะคืออภิชฌา หมายถึงเครื่องร้อยรัดกายคืออภิชฌา, กิเลสเครื่องผูกกายคืออภิชฌา, เป็นข้อ ๑ ในคันถะ ๔ คือ ๑.อภิชฌากายคันถะ (กายคันถะคืออภิชฌา) ๒.พยาปาทกายคันถะ(กายคันถะคือพยาบาท) ๓. สีลัพพตปรามาสกายคันถะ (กายคันถะคือสีลัพพตปรามาส) ๔. อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ (กายคันถะคือความยึดถือว่าสิ่งนี้เท่านั้นจริง) มีปรากฏในสังคีติสูตร คันถสูตร ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อภิชฌากายคันถะ เป็นไฉน ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความใคร่ ความรักใคร่ ความข้องอยู่ ความจมอยู่ ธรรมชาติที่คร่าไป ธรรมชาติที่หลอกลวง ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิด ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติที่ร้อยรัด ธรรมชาติที่มีข่าย ธรรมชาติที่กำซาบใจ ธรรมชาติที่ซ่านไป ธรรมชาติเหมือนเส้นด้าย ธรรมชาติที่แผ่ไป ธรรมชาติที่ประมวลมา ธรรมชาติเป็นเพื่อนสอง ปณิธาน ธรรมชาติที่นำไปสู่ภพ ตัณหาเหมือนป่า ตัณหาเหมือนดง ความเกี่ยวข้อง ความเยื่อใย ความห่วงใย ความผูกพันความหวัง กิริยาที่หวัง ภาวะที่หวัง ความหวังรูป ความหวังเสียง ความหวังกลิ่นความหวังรส ความหวังโผฏฐัพพะ ความหวังลาภ ความหวังทรัพย์ ความหวังบุตร ความหวังชีวิต ธรรมชาติที่กระซิบ ธรรมชาติที่กระซิบทั่ว ธรรมชาติที่กระซิบยิ่ง ความกระซิบ กิริยาที่กระซิบ ภาวะที่กระซิบ ความละโมบ กิริยาที่ละโมบ ภาวะที่ละโมบ ธรรมชาติเป็นเหตุซมซานไป ภาวะที่ใคร่แต่อารมณ์ดี ๆ ความกำหนัดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินพอดี ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความกระหยิ่มใจ ความปรารถนานัก กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา รูปตัณหา อรูปตัณหา นิโรธตัณหา (คือราคะที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ) รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา โอฆะ โยคะ คันถะ อุปาทาน อาวรณ์ นิวรณ์ เครื่องปิดบัง เครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย ปริยุฏฐาน ตัณหาเหมือนเถาวัลย์ ความปรารถนาวัตถุมีอย่างต่าง ๆ มูลเหตุแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงแห่งมาร เบ็ดแห่งมาร วิสัยแห่งมาร ตัณหาเหมือนแม่น้ำ ตัณหาเหมือนข่าย ตัณหาเหมือนเชือก ตัณหาเหมือนสมุทร อภิชฌา อกุศลมูล คือโลภะ นี้เรียกว่าอภิชฌากายคันถะ,และมีอธิบายว่า อภิชฌากายคันถะเกิดขึ้น

SAMPLE

ในจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยโลภะ ๘,ในวิภังค์อธิบายว่า ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความเพ่งเล็ง อกุศลมูลคือโลภะ นี้เรียกว่า อภิชฌากายคันถะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๕/๑๐๒, อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๔๑/๒๙๑,๓๔/๑๘๖๙/๓๖๕, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๘/๕๘๗,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๓๓๑,๔๒/๓๖/๓๔๗,๔๒/๑๐๓/๓๘๑,๔๒/๑๐๗/๓๘๓)

อภิชฌาลุสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขาและผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขาพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในนรก ๔ คือ (๑) เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) ชักชวนผู้อื่นให้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๓) พอใจความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๔) สรรเสริญความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลดำรงอยู่ในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗๑/๓๘๗)

อภิชฌาและโทมนัส : ความอยากได้ของของเขาและความไม่สบายใจ หมายถึงความโลภและความทุกข์ใจ มักเป็นคำที่มาคู่กัน ดังคำในอปริหานิยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์,ในวิภังค์กายานุปัสสนานิทเทสอธิบายความหมายไว้ว่า อภิชฌา เป็นไฉน ความกำหนัด ความกำหนัดนักฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต นี้เรียกว่าอภิชฌาโทมนัส เป็นไฉน ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจโตสัมผัส นี้เรียกว่าโทมนัส (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๗//๖๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๓๖๒/๓๐๙)

อภิชฌาวิสมโลภะ : ละโมบไม่สม่ำเสมอ,ความโลภอย่างแรงกล้า จ้องจะเอาไม่เลือกว่าควรไม่ควร,ความโลภไม่สม่ำเสมอคือความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น, (ข้อ ๑ ในอุปกิเลสแห่งจิต ๑๖) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๑/๖๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๒)

ในวัตถูปมสูตรอธิบายว่า คำว่า อภิชฌาวิสมโลภะ คือ คิดเพ่งเล็งอยากได้โดยไม่เลือกว่าควร หรือไม่ควรเป็นต้น (ม.มู. (บาลี) ๑๒/๗๒/๔๘-๙)

อภิชฌา-อนภิชฌาสูตร :พระสูตรว่าด้วยผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขาและผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลตกนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ ๓ คือ (๑) ตนเองเป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) ชักชวนผู้อื่นให้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๓) พอใจการเพ่งเล็งอยากได้ของเขา และตรัสว่า ธรรมที่เป็น

SAMPLE

เหตุให้บุคคลขึ้นสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๘๓/๔๐๘)

อภิชาตบุตร : บุตรที่เกิดดียิ่ง หมายถึงบุตรผู้มีคุณธรรมสูงกว่าบิดามารดา ดังคำใน สุรุจิชาดกที่ท้าวสักกะตรัสแก่พระนางสุเมธาว่า กษัตริย์ผู้สมบูรณ์ด้วยพระชาติ เป็นอภิชาตบุตรผู้เรืองยศ เป็นพระธรรมราชาแห่งชาววิเทหะ จะอุบัติแด่พระนาง หรือดังคำในภูริทัตตชาดกที่พระเจ้าพรหมทัตตรัสแก่ท้าวธตรัฏฐะว่า เราไม่ได้ดูหมิ่นท้าวธตรัฏฐะผู้ทรงยศเพราะท้าวธตรัฏฐะเป็นใหญ่แม้แห่งนาคเป็นอันมาก ถึงจะเป็นพญานาคผู้มีอานุภาพมาก ก็ไม่สมควรกับธิดาของเรา ส่วนเราเป็นกษัตริย์ของชาวแคว้นวิเทหะและนางสมุททชาธิดาของเราก็เป็นอภิชาตบุตร หรือดังคำที่พระมหากัจจายนเถระกล่าวถึงประวัติของตนตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ผู้อภิชาตบุตรในตระกูลที่มั่งคั่ง จบมนตร์ สละทรัพย์และข้าวเปลือกแล้ว ออกบวชเป็นบรรพชิต,เป็น ๑ ในบุตร ๓ ประเภท หรือดังคำที่พระโสณโกฬิวิสเถระกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าตอนหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอังคีรสมหานาค ทรงเป็นอภิชาตบุตร ผู้ดุจพญาราชสีห์ ประทับนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุแล้ว ทรงแต่งตั้งข้าพเจ้าไว้ในตำแหน่งอันเลิศ หรือดังคำที่พระอุบลทายิกาเถรีกล่าวถึงประวัติของตนตอนหนึ่งว่า หม่อมฉันมีผิวพรรณเหมือนดอกอุบล เป็นสตรีมีรูปงาม น่าดูน่าชม มีองค์สมบัติทั้งปวงสมบูรณ์เป็นอภิชาตบุตร ทรงไว้ซึ่งความเปล่งปลั่ง เมื่อถึงภพสุดท้าย หม่อมฉันเกิดในศากยตระกูล เป็นหัวหน้าของนารี ๑,๐๐๐ นาง ของพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ,ในจริยาปิฎก เวสสันตรจริยา กล่าวไว้ว่า ชนทั้ง ๔ เป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติ ผู้อภิชาตบุตรได้เสด็จดำเนินไปตามทางที่ขรุขระและราบเรียบไปยังภูเขาวงกต (ขุ.ชา.ปกิณณก.(ไทย) ๒๗/๑๑๘/๔๔๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๘๙/๓๐๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔/๑๕๕,๓๒/๕๒/๑๗๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๗/๕๒๘, ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๕๐/๗๖๔,๓๓/๙๗/๗๔๐)

อภิชาติ : กำหนดหมายชนชั้น หมายถึงการกำหนดหมายชนเป็นชั้น เป็นกลุ่ม เช่น หมู่คนที่ประพฤติอย่างนี้ ๆ กำหนดเรียกอย่างนี้ ๆ มี ๖ อย่าง ดังครูมักขลิ โคศาลกล่าวว่า ‘มหาบพิตร ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เอง ฯลฯ ไม่มีความพยายามของมนุษย์ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะ ทั้งปวงล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน ย่อมเสวยสุขและทุกข์ในอภิชาตทั้ง๖,ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ๑. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นกัณหาภิ

SAMPLE

ชาติ (เกิดในตระกูลต่ำ) ประพฤติธรรมดำ ๒. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นกัณหาภิชาติ ประพฤติธรรมขาว ๓. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นกัณหาภิชาติ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำ ไม่ขาว ๔. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสุกกาภิชาติ (เกิดในตระกูลสูง) ประพฤติธรรมดำ ๕.บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสุกกาภิชาติ ประพฤติธรรมขาว ๖. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสุกกาภิชาติ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำ ไม่ขาว,ในฉพภิชาติสูตร ก็กล่าวอภิชาตทั้ง ๖ ไว้ (ที.ปา.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๙/๓๒๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐๐/๑๐๖,๑๓/๑๐๒/๑๐๘,๑๓/๒๒๗/๒๖๖,๑๓/๒๒๘/๒๖๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙/๑๓, สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๑๒/๑๒๘,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๒/๒๙๐,๑๗/๒๑๓/๒๙๓,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๕๔๓,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิชาติ คือ การกำหนดหมายชนชั้น เช่น โจรเป็นกัณหาภิชาติ (สีดำ) นักบวชเป็นนีลาภิชาติ (สีเขียว) นิครนถ์เป็นโลหิตาภิชาติ (สีแดง) คฤหัสถ์เป็นหลิททาภิชาติ (สีเหลือง) อาชีวกเป็นสุกกาภิชาติ (สีขาว) นักบวชที่เคร่งวัตรปฏิบัติเป็นปรมสุกกาภิชาติ (สีขาวยิ่งนัก) (ที.สี.อ. (บาลี) ๑๖๘/๑๔๗) อธิบายอีกว่า อภิชาติทั้ง ๖ ได้แก่ ๑.กัณหาภิชาติ(ผู้มีชาติดำ) หมายถึงผู้ทำงานน่ากลัว เช่นเป็นโจร เป็นเพชฌฆาต ๒. นีลาภิชาติ (ผู้มีชาติเขียว) หมายถึงภิกษุผู้เป็นนักบวชพวกหนึ่ง ผู้เลือกกินแต่เนื้อปลา ๓. โลหิตาภิชาติ (ผู้มีชาติแดง) หมายถึงนิครนถ์ผู้ถือผ้าผืนเดียวเป็นวัตร ๔.หลิททาภิชาติ (ผู้มีชาติเหลือง) หมายถึงคฤหัสถ์ผู้เป็นสาวกของชีเปลือยผู้ประเสริฐกว่าพวกนิครนถ์ ๕.สุกกาภิชาติ (ผู้มีชาติขาว) หมายถึงเจ้าลัทธิชื่อ นันทะวัจฉะ สังกิจจะดีกว่า ๔จำพวกข้างต้น ๖.ปรมสุกกาภิชาติ (ผู้มีชาติขาวที่สุด) หมายถึงพวกอาชีวกผู้มีลัทธิดีกว่า ๕ จำพวกข้างต้น (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๐๐/๙๐, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๗)

อภิชานสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้รู้ยิ่ง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ยังไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนัด ไม่ละขันธ์ ๕ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ ส่วนบุคคลผู้รู้ยิ่ง กำหนดรู้ คลายกำหนัด ละขันธ์ ๕ ได้แล้วเท่านั้น เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ (สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔/๓๖)

อภิญญา,อภิญญา ๖ : ความรู้ยิ่ง, ความรู้เจาะตรงยวดยิ่ง, ความรู้ชั้นสูง มี ๖ อย่างคือ **๑.อิทธิวิธิ** แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ **๒. ทิพพโสต** หูทิพย์ **๓. เจโตปริยญาณ** ญาณที่ให้ทายใจคนอื่นได้ **๔. ปุพเพนิวาสานุสติ**ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ **๕. ทิพพจักขุ**ตาทิพย์ **๖. อาสวักขยญาณ** ญาณทำให้อาสวะสิ้นไป, ๕ อย่างแรกเป็นโลกียอภิญญา ข้อสุดท้ายเป็นโลกุตตรอภิญญา,ในทสุตตรสูตร พระสารีบุตรอธิบายอภิญญา ๖ ไว้

SAMPLE

อย่างละเอียด (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๓/๑๗๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๑,๑๓/๒๕๙/๓๐๖,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๔,๑๕/๑๙๙/๒๘๘,๑๕/๒๑๕/๓๑๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๔/๒๕๒,๑๙/๙๐๑/๔๓๔,๑๙/๙๐๙/๔๔๒,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๔๕/๓๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๖/๔๑๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๓/๔๐๗,๒๕/๗๗/๔๓๐,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒๑/๑๕๒)

อรรถกถาอธิบายอภิญญาไว้ ตามความหมายในพระพุทธศาสนามีอุปมาว่า ลาภสักการะเหมือนกิ่งไม้และใบไม้ ปาริสุทธิศีล ๔ เหมือนสะเก็ดไม้ ฌานสมาบัติเหมือนเปลือกไม้ อภิญญาที่เป็นโลกิยะเหมือนกระพี้ไม้ มรรคผลเหมือนแก่นไม้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๗๔/๒๕)

อภิญญาเทสิตธรรม : ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงด้วยพระปัญญาอันยิ่งหมายถึง โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการมีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อภิญญาญาณ : ญาณคือความรู้อย่างยิ่งยวดมี ๖ คือ (๑) อิทธิวิธิ (๒) ทิพพโสต (๓) เจโตปริยญาณ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (๕) ทิพพจักขุ (๖) อาสวักขยญาณ และสมาปัตติญาณ (ญาณในสมาบัติ ๘) ดังคำในมาคันทิยสุตตนิทเทส ที่อธิบายไว้ว่า ญาณ ประสงค์เอากัมมัสสกตาญาณ สัจจานุโลมิกญาณ อภิญญาญาณ สมาปัตติญาณ (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔) ในทีฆนิกาย อธิบายว่า อภิญญาญาณ ญาณคือความรู้อย่างยิ่งยวดมี ๖ (๑) อิทธิวิธิ (๒) ทิพพโสต (๓) เจโตปริยญาณ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (๕) ทิพพจักขุ (๖) อาสวักขยญาณ (ดูประกอบใน ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๔-๒๔๘/๗๗-๘๔)

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า อภิญญาญาณ หมายถึงเห็นอย่างแจ่มแจ้ง หมายถึงเห็นแน่นอน หมายถึงเห็นเหตุการณ์อดีต อนาคต และปัจจุบันได้อย่างชัดเจน (องฺ.สตฺตก.ฎีกา (บาลี) ๓/๖๒/๒๒๔)

อภิญญาบารมี : บารมีคืออภิญญา หมายถึงมีอภิญญาเป็นบารมี คือพระอรหัตตผลอันมีอภิญญาเป็นที่สุด ดังคำในมหาสกุลุทายิสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อุทายีว่า เราได้บอกข้อปฏิบัติแก่สาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลายของเราผู้ปฏิบัติ ตามย่อมเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ ๓.พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ ๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนั้นแล

SAMPLE

สาวกของเราเป็นอันมากจึงได้บรรลุที่สุดแห่งอภิญญาและอภิญญาบารมีอยู่ (ม. ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๑,๑๓/๒๕๙/๓๐๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ที่สุดแห่งอภิญญาและอภิญญาบารมี ในที่นี้หมายถึงพระอรหัตตผลอันมีอภิญญาเป็นที่สุด และมีอภิญญาเป็นบารมี (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๔๗/๑๗๗) ในสูตรนี้ยังอธิบายอีกว่า เหล่าสาวกเจริญธรรมในสติปัฏฐานเป็นต้นก่อน จากนั้นจึงบรรลุอรหัตตผล หรือเป็นผู้อบรมวสีในอภิภายตนะ ๘ ประการนี้ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๔๙/๑๘๙)

อภิญญาปริญญาปหานสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเพื่อรู้ยิ่งกำหนดรู้แล้วละสิ่งทั้งปวง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมเหล่านี้ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้แล้วละ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๕/๒๓)

อภิญญาพละ : พลังคืออภิญญา มี ๕ อย่าง คือ แสดงฤทธิ์ได้ หูทิพย์ รู้ใจผู้อื่น ระลึกชาติได้ และตาทิพย์ ดังคำในอปทานที่พระสารีบุตรกล่าวถึงอดีตชาติสมัยที่เกิดเป็นดาบสชื่อสุรุจิ ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าอยู่ในอาศรม ซึ่งสร้างไว้อย่างดี น่ารื่นรมย์ ในป่ามีไม้ดอกไม้ผล สมบูรณ์ด้วยองค์ประกอบทุกอย่าง ดังกล่าวมานี้ ข้าพเจ้าเป็นดาบสชื่อสุรุจิ มีศีล สมบูรณ์ด้วยข้อวัตร มีปกติเพ่งฌาน ยินดีในฌานในกาลทุกเมื่อ สำเร็จอภิญญาพละ ๕ ประการ หรือดังคำในสุเมธกถาที่ดาบสสุเมธดาบสกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ในที่นั้น เราสร้างที่จงกรมซึ่งเว้นโทษ ๕ ประการ เป็นที่นำมาซึ่งอภิญญาพละประกอบด้วยคุณ ๘ ประการ ในที่นั้น เราบำเพ็ญความเพียรอยู่ในที่นั่งที่ยืนและที่จงกรมภายในเวลา ๗ วัน ก็ได้บรรลุอภิญญาพละ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗๔/๓๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๙/๕๗๑,๓๓/๓๓/๕๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิญญาพละ ๕ คือ แสดงฤทธิ์ได้ หูทิพย์ รู้ใจผู้อื่น ระลึกชาติได้ และตาทิพย์ (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๑๗๔/๒๖๓)

อภิญญาและพลธรรม : ความรู้ยิ่งและธรรมคือพลัง ดังคำในอปทานที่พระเสลเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า เพราะการถวายบัลลังก์นั้น ข้าพเจ้ากำจัดความมืดทั้งหมดได้แล้ว ข้าแต่พระมหามุนี พระเถระผู้บรรลุอภิญญาและพลธรรมทั้งปวง ขอกราบไหว้พระองค์ หรือดังคำว่า ข้าพระองค์ทั้งหลาย อันพระองค์ผู้เป็นสารถีฝึกแล้ว จึงพ้นวิเศษด้วยดี ไม่มีอาสวะ บรรลุอภิญญาและพลธรรมทั้งปวง ดับแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ ดังคำในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า พระขีณาสพผู้บรรลุ

SAMPLE

อภิญญาและพลธรรมดับกิเลสได้แล้วมีตบะ ประมาณ ๖๐๐,๐๐๐ รูปมาประชุมกันเป็นครั้งที่ ๓ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙๓/๖๒๑,๓๒/๒๙๙/๖๒๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑/๖๒๔, ๓๓/๘/๖๕๑,๓๓/๑๑/๖๒๔)

อภิญญาและพละ : ความรู้ยิ่งและพลัง ดังคำในมหานิทเทสที่พระสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า พระสาวกผู้บรรลุอภิญญาและพละอันยิ่งใหญ่ มี ๖ อย่าง คือ แสดงฤทธิ์ได้ หูทิพย์ รู้ใจผู้อื่น ระลึกชาติได้ และตาทิพย์ และทำให้กิเลสสิ้นไป พูดกันว่าเหมือนพระศาสดา หรือดังคำในสิทธัตถพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า เราเป็นดาบสมีชื่อว่ามงคล มีเดชรุ่งเรือง ข่มได้ยาก ทั้งประกอบด้วยอภิญญาและพละ(คือมี ๕ อย่าง คือแสดงฤทธิ์ได้ หูทิพย์ รู้ใจผู้อื่น ระลึกชาติได้ และตาทิพย์) เราได้นำผลหว้ามาถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ พระองค์ทรงรับแล้ว (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๘/๖๗๑)

อภิญญาวสี : ความชำนาญในอภิญญา ดังคำในอปทานที่พระอานนท์กล่าวว่า หมู่พระอริยะเหล่านั้น เป็นผู้หมดจดจากกิเลส ครองจีวรผ้าทิพย์เสมอกันอันข้าพเจ้านิมนต์ฉันจนอิ่มหนำ ด้วยน้ำตาลกรวดน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และข้าวอย่างดี ทั้งหมดได้เข้าไปสู่ห้องแก้ว เหมือนไกรสรราชสีห์เข้าไปสู่ถ้ำสำเร็จสีหไสยาสน์บนที่นอนมีค่ามากมีสติสัมปชัญญะลุกขึ้นแล้วนั่งขัดสมาธิบนที่นอน ซึ่งเป็นอารมณ์ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ แนบแน่นด้วยความยินดีในฌานหมู่หนึ่ง แสดงธรรม หมู่หนึ่งยินดีด้วยฤทธิ์ หมู่หนึ่งเข้าอัปปนาฌาน หมู่หนึ่งเจริญอภิญญาวสี แสดงฤทธิ์ได้หลายร้อยหลายพันประการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิญญาวสี หมายถึงความชำนาญในอภิญญา ๕ ประการ คือ (๑) อาวัชชนวสี ชำนาญในการคำนึงถึง (๒) สมาปัชชนวสี ชำนาญในการเข้า (๓) วุฏฐานวสี ชำนาญในการออก (๔) อธิฏฐานวสี ชำนาญ ในการอธิษฐาน (๕) ปัจจเวกขณวสี ชำนาญในการ พิจารณา (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓๒/๑๒๙)

อภิณหชาดก : ชาดกว่าด้วยการได้เห็นกันเนือง ๆ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า อำมาตย์โพธิสัตว์กราบทูลพระเจ้าพรหมทัตให้ทรงทราบสาเหตุที่พญาช้างต้นไม่ยอมรับอาหาร เพราะมีความรักความอาลัยต่อสุนัขที่เป็นเพื่อนเล่นกันมาแต่ถูกชายคนหนึ่งลักกตัวไป และหาอุบายแก้ไขไม่ให้ช้างต้นของพระองค์เหงาหงอย เพราะคิดถึงลูกสุนัขได้(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๗/๑๑)

อภิณหปัจจเวกขณ์ : ข้อที่ควรพิจารณาเนืองๆ, เรื่องที่ควรพิจารณาทุกๆ วัน มี ๕ อย่าง คือ ๑. ควรพิจารณาทุกวันๆ ว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ๒. ว่าเรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ๓. ว่าเรามีความ

SAMPLE

ตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ๔. ว่าเราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น๕. ว่าเรามีกรรมเป็นของตัว เราทำดีจักได้ดี เราทำชั่วจักได้ชั่ว มีกล่าวไว้ในฐานสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๔/๔๘/๗๘) ; อีกหมวดหนึ่ง สำหรับบรรพชิต แปลว่า “ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ” มี ๑๐ อย่าง **(ปัพพชิตอภิณหปัจจเวกขณ์)** คือ ๑. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า บัดนี้ เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์แล้ว ๒. ว่าการเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น ๓. ว่าเรามีอากัปกิริยาอย่างอื่นที่จะพึงทำ ๔.ว่าตัวเราเองยังติเตียนตัวเราเองโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่ ๕. ว่าเพื่อนพรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญู ใคร่ครวญแล้ว ยังติเตียนเราโดยศีลไม่ได้อยู่หรือไม่ ๖. ว่าเราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น ๗. ว่าเรามีกรรมเป็นของตน เราทำดีจักได้ดี เราทำชั่วจักได้ชั่ว ๘. ว่าวันคืนล่วงไปๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่ ๙. ว่าเรายินดีในที่สงัดอยู่หรือไม่ ๑๐. ว่าคุณวิเศษที่เราบรรลุแล้วมีอยู่หรือไม่ ที่จะทำให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเขิน เมื่อถูกเพื่อนบรรพชิตถามในกาลภายหลัง (ข้อ ๑. ได้อธิบายเพิ่มเติมท้ายว่า อาการกิริยาใดๆ ของสมณะ เราต้องทำอาการกิริยานั้นๆ ข้อ ๒. เติมว่า เราควรทำตัวให้เขาเลี้ยงง่ายข้อ ๓. ท่านเขียนว่า อาการกายวาจาอย่างอื่นที่เราจะต้องทำให้ดีขึ้นไปกว่านี้ยังมีอยู่อีกไม่ใช่เพียงเท่านี้) มีกล่าวไว้ในปัพพชิตอภิณหสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔/๑๐๔)

อภิญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่รู้ยิ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๔ คือ ธรรมที่บุคคลรู้ยิ่งแล้ว (๑) ควรกำหนดรู้ คืออุปาทานขันธ์ ๕ (๒) ควรละ คืออวิชชาและภวตัณหา (๓) ควรเจริญ คือสมถะและวิปัสสนา (๔) ควรทำให้แจ้ง คือวิชชาและวิมุตติ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๔/๓๗๑)

อภิฐาน : ฐานะอย่างหนัก, ความผิดสถานหนัก มี ๖ อย่าง คือ **๑. มาตุฆาต** ฆ่ามารดา **๒. ปิตุฆาต** ฆ่าบิดา **๓. อรหันตฆาต** ฆ่าพระอรหันต์ **๔. โลหิตุปบาท**ทำร้ายพระพุทธเจ้าให้ถึงห้อพระโลหิต **๕. สังฆเภท** ทำสงฆ์ให้แตกกัน **๖. อัญญสัตถุทเทส** ถือศาสดาอื่น ดังคำในรตนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระโสดาบันนั้นพ้นแล้วจากอบายทั้งสี่ และจะไม่ทำอภิฐาน ๖นี้เป็นรัตนะอันประณีตในพระสงฆ์ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความสวัสดี,ในกถาวัตถุอธิบายว่า พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า พระโสดาบันละธรรม ๓ ประการ คือสักกายทิฏฐิวิจิกิจฉาและสีลัพพตปรามาสได้อย่างสิ้นเชิงแล้วพร้อมกับการบรรลุโสดาปัตติมรรค พระโสดาบันก็พ้นจากอบายทั้ง ๔ และจะไม่ทำอภิฐาน ๖ (ขุ.ขุ.(ไทย) ๒๕/๑๑/๑๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๒๓๔/๕๕๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๗/๒๗๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิฐาน ๖ หมายถึงฐานะอันหนัก ๖ ประการ ได้แก่ (๑) ฆ่ามารดา (๒) ฆ่าบิดา (๓) ฆ่าพระอรหันต์ (๔) ทำโลหิตของ

SAMPLE

พระพุทธเจ้าให้ห้อ (๕) ทำให้สงฆ์แตกกัน (๖) เข้ารีตศาสดาอื่น (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๖/๑๖๖)

อภิธรรม : ธรรมอันยิ่ง ทั้งยิ่งเกิน คือมากกว่าธรรมอย่างปกติและยิ่งพิเศษ (อภิวิเสส) คือเหนือกว่าธรรมอย่างปกติ, หมายถึงหลักธรรมหรือคำสอนขั้นสูง ดังปรากฏในคัมภีร์มหาวิภังค์ ก็ได้ หมายถึงพระอภิธรรมปิฎกและคำสอนในพระอภิธรรมปิฎก รวมทั้งคำสอน ตามแนวของคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ, หลักและคำอธิบายธรรมที่เป็นเนื้อหาสาระแท้ๆ ล้วนๆ ซึ่งจัดเรียงอย่างเป็นระเบียบและเป็นลำดับจนจบความอย่างบริบูรณ์ โดยไม่กล่าวถึงไม่อ้างอิง และไม่ขึ้นต่อบุคคล ชุมชน หรือเหตุการณ์ อันแสดงโดยเว้นบัญญัติโวหาร มุ่งตรงต่อสภาวธรรม ที่ต่อมานิยมจัดเรียกเป็นปรมัตถธรรม๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, เมื่อพูดว่า “อภิธรรม” บางทีหมายถึงพระอภิธรรมปิฎก บางทีหมายถึงคำสอนในพระอภิธรรมปิฎกนั้น ตามที่ได้นำมาอธิบายและเล่าเรียนกันสืบมา เฉพาะอย่างยิ่งตามแนวที่ประมวลแสดงไว้ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ, บางที เพื่อให้ชัดว่าหมายถึงพระอภิธรรมปิฎก ก็พูดว่า “อภิธรรมเจ็ดคัมภีร์” ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระทัพพมัลลบุตรจัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรมรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่า ภิกษุเหล่านั้นจักสนทนาพระอภิธรรมกัน **หรือดังคำว่า ภิกษุไม่ประสงค์จะดูหมิ่นกล่าวตามเหตุว่า นิมนต์ท่านเรียนพระสูตร พระคาถา หรือพระอภิธรรมไปก่อน ภายหลังจึงเรียน พระวินัย หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ พึงให้อุปสมบท พึงให้นิสสัย พึงใช้สามเณรอุปัฏฐาก คือข้อ ๓ สามารถแนะนำในอภิธรรม** (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๔๒/๕๕๑, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๒๒๑/๓๘๐,วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๘, ๔/๘๕/๑๓๕, ๔/๘๕/๑๓๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๖/๔๘๐,๘/๔๑๘/๕๙๒, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗๓/๑๙๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๕/๔๔,๒๐/๑๔๑/๓๘๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๒/๓๙๐,๒๐/๑๔๓/๓๙๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๓๒,๒๔/๑๘/๓๖,๒๔/๕๐/๑๐๘) ; ดู **อภิธรรมปิฎก, อภิธัมมัตถสังคหะ, อภิวินัย**

อรรถกถาในมหาวรรค อธิบายว่า คำว่า อภิธรรม คือ หลักการที่ว่าด้วยการกำหนดนามรูป (วิ.อ. (บาลี) ๓/๘๔/๔๙)

อภิธรรมกถา : เรื่องพระอภิธรรม ดังคำในมหาโคสิงคสูตรที่ ท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ท่านสารีบุตร ภิกษุ ๒ รูปในพระธรรมวินัยนี้ กล่าวอภิธรรมกถา เธอทั้ง ๒ รูปนั้น ถามปัญหากันและกันแล้วย่อมแก้กันเองไม่หยุดพัก และธรรมีกถาของเธอทั้ง ๒ นั้นก็ดำเนินต่อไป ท่านสารีบุตร ป่าโคสิงคสาลวันพึงงามด้วยภิกษุเช่นนี้ หรือดังคำในตติยอนาคตภยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญ ปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย

SAMPLE

ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญาแสดงอภิธัมมกถาเวทัลลกถาถลำลงสู่ธรรมดำก็จักไม่รู้ตัว โดยนัยนี้แลเพราะธรรมเลอะเลือนวินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓๗/๓๖๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๕), เขียนอภิธัมมกถา ก็มี

อรรถกถาอธิบายว่า อภิธัมมกถา หมายถึงกถาว่าด้วยธรรมอันยอดเยี่ยมเช่นกถาว่าด้วยศีล (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๗๙/๔๐)

อภิธรรมปิฎก : ชื่อปิฎกที่สาม ในพระไตรปิฎก, คำสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนที่แสดงพระอภิธรรม ซึ่งได้รวบรวมรักษาไว้เป็นหมวดที่สามอันเป็นหมวดสุดท้ายแห่งพระไตรปิฎก ประกอบด้วยคัมภีร์ต่างๆ ๗ คัมภีร์ (สัตตัปปกรณะ,สดับปกรณ์) คือ สังคณี (หรือ ธัมมสังคณี) วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปัฏฐาน; ในอรรถกถา (เช่นสงคณี.อ.๒๐/๑๖) มีความเล่าว่าพระอภิธรรมเป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโปรดพระพุทธมารดาตลอดพรรษา ณ ดาวดึงสเทวโลก ในปีที่ ๗ แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู **อภิธรรม, ไตรปิฎก**

อภิธัมมัตถวิภาวินี : ชื่อคัมภีร์ฎีกา อธิบายความในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ พระสุมังคละผู้เป็นศิษย์ของพระอาจารย์สารีบุตร ซึ่งเป็นปราชญ์ในรัชกาลของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖–๑๗๒๙) รจนาขึ้นในลังกาทวีป (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อภิธัมมัตถสังคหะ : คัมภีร์ประมวลความในพระอภิธรรมปิฎก สรุปเนื้อหาสาระลงในหลักใหญ่ที่นิยมเรียกกันว่า“ปรมัตถธรรม ๔” พระอนุรุทธาจารย์แห่งมูลโสมวิหารในลังกาทวีป รจนา แต่ไม่ปรากฏเวลาชัดเจน นักปราชญ์สันนิษฐานกันต่างๆ บางท่านว่าในยุคเดียวกันหรือใกล้เคียงกับพระพุทธโฆสาจารย์ แต่โดยทั่วไปยอมรับกันว่าแต่งขึ้นไม่ก่อน พ.ศ.๑๒๕๐ และว่าน่าจะอยู่ในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๑๕๐๐–๑๖๕๐ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู**ปรมัตถธรรม, พุทธโฆสาจารย์**

อภินันทนสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเพลิดเพลินขันธ์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าผู้เพลิดเพลินขันธ์ ๕ ชื่อว่าเพลิดเพลินทุกข์ ผู้เพลิดเพลินทุกข์ ย่อมพ้นจากทุกข์ไม่ได้ ส่วนผู้ไม่เพลิดเพลินขันธ์ ๕ ชื่อว่าไม่เพลิดเพลินทุกข์ ผู้ไม่เพลิดเพลินทุกข์ ย่อมสามารถพ้นจากทุกข์ได้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๙/๔๒)

อภินันทมานสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้เพลิดเพลินขันธ์ ภิกษุหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทูลถามปัญหาและพระผู้มีพระภาคตรัสตอบ

SAMPLE

โดยนัยแห่งอุปาทิยมานสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนคำว่า ยึดมั่น เป็นคำว่า เพลิดเพลิน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๕/๑๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า เพลิดเพลิน หมายถึงเพลิดเพลิน ในที่นี้หมายถึงเพลิดเพลินด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ (สำ.ข.อ.๒/๖๕/๓๐๘)

อภินันทสูตร : มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรเหมือนกัน ๒ สูตร ต่างกัน ๑ สูตร และเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อภินันทสูตร พระสูตรว่าด้วยความชื่นชมธาตุ ๔ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ที่ยังชื่นชมธาตุ ๔ ย่อมไม่สามารถหลุดพ้นจากทุกข์ได้ ส่วนผู้ที่ไม่ชื่นชมธาตุ ๔ จึงจะสามารถหลุดพ้นจากทุกข์ได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๙/๒๑๑)

2.อภินันทสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยผู้เพลิดเพลินอายตนะ (สูตรที่ ๑,ปฐมาภินันสูตร) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ที่เพลิดเพลินอายตนะภายใน ๖ ชื่อว่าเพลิดเพลินทุกข์ ผู้ที่เพลิดเพลินทุกข์ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนผู้ไม่เพลิดเพลินย่อมพ้นจากทุกข์ได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๙/๑๘)

3.อภินันทสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยผู้เพลิดเพลินอายตนะ (สูตรที่ ๒,ทุติยาภินันทสูตร) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ที่เพลิดเพลินอายตนะภายนอก ๖ ชื่อว่าเพลิดเพลินทุกข์ ผู้ที่เพลิดเพลินทุกข์ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ ส่วนผู้ไม่เพลิดเพลินอายตนะภายนอก ๖ ย่อมพ้นจากทุกข์ได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๐/๑๙)

อภินิโรปนจริยา : ความประพฤติด้วยการปลูกฝังความดำริชอบ,เป็น ๑ ในจริยา ๘(คือ ๑.ความประพฤติสัมมาทิฏฐิ ชื่อว่าทัสสนจริยา ๒. ความประพฤติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าอภินิโรปนจริยา ๓. ความประพฤติสัมมาวาจา ชื่อว่าปริคคหจริยา ๔. ความประพฤติสัมมากัมมันตะ ชื่อว่าสมุฏฐานจริยา ๕. ความประพฤติสัมมาอาชีวะชื่อว่าโวทานจริยา๖.ความประพฤติสัมมาวายามะ ชื่อว่าปัคคหจริยา ๗. ความประพฤติสัมมาสติ ชื่อว่าอุปัฏฐานจริยา ๘.ความประพฤติสัมมาสมาธิ ชื่อว่าอวิกเขปจริยา) ดังคำในจูพวรรค และปฏิสัมภิทามรรค อินทริยกถาว่า ความประพฤติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าอภินิโรปนจริยา(ความประพฤติด้วยการปลูกฝังความดำริ) (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๑/๔๐๐, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๕๘)

อภินิเวส : ความยึดมั่น มีปรากฏในอภินิเวสสูตร หรือดังคำในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้ว่า เมื่อละอภินิเวส (ความยึดมั่น) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งสุญญตานุปัสสนา ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน หรือดังคำว่า เมื่อพิจารณาอภินิเวส (ความ

ยึดมั่น) โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้ว ๆ (ซึ่งอภินิเวสด้วยญาณ) ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่เป็นสุญญตะนี้ชื่อว่าสุญญตวิหาร หรือดังคำว่า สุญญตานุปัสสนาญาณในชราและมรณะ พ้นจากอภินิเวสสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๗/๒๔๘, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๓,๓๑/๗๘/๑๓๒,๓๑/๒๑๕/๓๕๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภินิเวส หมายถึงความยึดมั่นว่าอัตตา (ขุ.ป.อ.(บาลี) ๑/๗๘/๓๒๓)

อภินิเวสสัญญา : สัญญาคือความยึดมั่น ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า สุญญตานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความว่าง) พ้นจากอภินิเวสสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ หรือดังคำว่า สุญญตานุปัสสนาญาณในชราและมรณะ พ้นจากอภินิเวสสัญญา เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

อภินิเวสสูตร : พระสูตรว่าด้วยความยึดมั่น มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อภินิเวสสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและเพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ ความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่นจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๗/๒๔๘)

2.อภินิเวสสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและเพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ ความพัวพันและความหมกมุ่นด้วยสังโยชน์และความยึดมั่นจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๘/๒๔๙)

อภินิหาร : อำนาจแห่งบารมี, อำนาจบุญที่สร้างสมไว้, การสั่งสมความดี ดังคำในสมาธิมูลกอภินีหารสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ได้ฌานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในอภินิหารในสมาธิ หรือดังคำในพุทธวงศ์ที่พระสารีบุตรเถระทูลถามพระศาสดาผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกว่า ข้าแต่พระมหาวีระ เป็นผู้สูงสุดแห่งนรชน อภินิหารของพระองค์เป็นเช่นไร ข้าแต่พระวีรเจ้า พระองค์ทรงปรารถนา พระโพธิญาณอันสูงสุดในกาลไร หรือดังคำว่า อภินิหารย่อมสำเร็จได้เพราะธรรม ๘ ประการ ประชุมพร้อมกัน คือ ความเป็นมนุษย์ ๑ ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ ๑ เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น ๑ การได้เห็นพระศาสดา ๑ การบรรพชา ๑ ความถึงพร้อมแห่งคุณ(คือ

SAMPLE

สมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕) ๑ อธิการคือการทำให้ยิ่ง ๑ ความเป็นผู้มีฉันทะ ๑ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๖๘/๓๙๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๕๙/๕๗๔,๓๓/๗๕/๕๖๖)

อภินีหารมูลกสักกัจจสุตตาทิติกะ :หมวดพระสูตร ๓ สูตร มีอภินีหารมูลกสักกัจจสูตรเป็นต้น อภินีหารมูลกสักกัจจสูตร ว่าด้วยอภินิหารและทำโดยเคารพในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ๑. บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ แต่ไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ ๒. บางคนทำโดยเคารพในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ ๓. บางคนไม่ฉลาดในอภินิหารในสมาธิ และไม่ทำโดยเคารพในสมาธิ ๔. บางคนฉลาดในอภินิหารในสมาธิ และทำโดยเคารพในสมาธิ ส่วนอีก ๒ สูตร คือ อภินีหารมูลกสาตัจจสูตร อภินีหารมูลกสัปปายการีสูตร พึงเทียบเคียงกับสูตรที่ ๙-๑๐ ในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๑๑/๔๐๔)

อภิเนษกรมณ์ : การเสด็จออกเพื่อคุณอันยิ่ง หมายถึง การออกบวช, ผนวช (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อภิบาล : เลี้ยงดู, ดูแล, บำรุงรักษา, ปกปักรักษา, คุ้มครอง, ปกครอง ดังคำในมหาปทานสูตรที่พระเจ้าพันธุมาโปรดให้พวกพราหมณ์โหราจารย์นุ่งห่มผ้าใหม่ทรงเลี้ยงดู ให้อิ่มหนำด้วยสิ่งที่ต้องการทุกอย่างแล้วรับสั่งให้ตั้งพี่เลี้ยงนางนมแก่พระวิปัสสีราชกุมารคือหญิงพวกหนึ่งให้พระราชกุมารเสวยน้ำนมพวกหนึ่งให้ทรงสนาน พวกหนึ่งคอยอภิบาล พวกหนึ่งคอยอุ้ม หรือดังคำว่า ขอพระเวสสันดรจงทรงอภิบาลรักษาพระเจ้าแม่พ่อชาลีและแม่กัณหาชินาทั้ง ๒ พระองค์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗/๒๑,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๔๐๖/๕๕๕)

อภิปรัชญา, นัก : ผู้ที่ให้เหตุผลโดยการคาดคะเนความจริง ดังคำในพรหมชาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญาแสดงทรรศนะของตนตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริง อย่างนี้ว่า อัตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ดุจยอดภูเขาดุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุติและเกิด แต่มีสิ่งที่เที่ยงอยู่แน่'หรือดังคำใน สันทกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ศาสดาบางคนในโลกนี้ เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมตามปฏิภาณของตน ตามหลักเหตุผลและการคาดคะเนความจริง ศาสดาผู้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญา ก็ย่อมมีการใช้เหตุผลถูกบ้าง การใช้เหตุผลผิดบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างอื่นบ้าง หรือดังคำในสังคารวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นนักตรรกะ เป็นนักอภิปรัชญามีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งรู้ธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยฟังมาก่อน มีบารมีขั้นสุดท้าย เพราะรู้ยิ่งในปัจจุบัน

SAMPLE

จึงปฏิญญาอาทิพรหมจรรย์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔/๑๕,๙/๔๙/๒๐,๙/๕๗/๒๓,๙/๖๙/๒๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๓๑/๒๗๒,๑๓/๔๗๔/๖๐๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นักอภิปรัชญา(วีมังสี) ผู้ที่ให้เหตุผลโดยการคาดคะเนความจริงเอาจากการเทียบเคียงจนพอใจถูกใจแล้วยึดถือเป็นทฤษฎี เช่น คาดคะเนในเรื่องที่เกี่ยวกับปฐมเหตุของโลกและจักรวาล (ที.สี.อ. (บาลี) ๓๔/๙๙)

อภิปารกกัตตุบุตร : ชื่อบุตรของอภิปารกเสนาบดี เป็นชาวกรุงอริฏฐปุระ แคว้นสีพี เกิดในสมัยพระเจ้ากรุงสีพี เป็นสหายของสีพีกุมารโพธิสัตว์ อายุ ๑๖ ปี ไปเรียนหนังสือที่เมืองตักกสิลา พอกลับมาแล้ว เมื่อสีพีกุมารครองราชสมบัติ ก็ได้ตำแหน่งเสนาบดี ดังคำในอุมมาทันตีชาดก ที่พระเจ้ากรุงสีพีตรัสว่า อภิปารกกัตตุบุตร ก็ท่านได้ประพฤติธรรมทุกอย่างแก่เราโดยแท้ คนสองเท้าของท่าน คนอื่นใครเล่าหนอ จะกระทำความสวัสดีให้แก่ท่านในเวลารุ่งอรุณ ในชีวโลกนี้ (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๙๘/๒๐)

อภิปารกเสนาบดี : ชื่อเสนาบดีของพระเจ้ากรุงสีพี เป็นชาวกรุงอริฏฐปุระ แคว้นสีพี ภายหลังเมื่อเปลี่ยนรัชกาลแล้ว ก็ได้เป็นพ่อของเสนาบดี ดังคำในอุมมาทันตีชาดก ที่พระราชาตรัสว่า อภิปารกเสนาบดีพึงอภิรมย์กับนางอุมมาทันตี ตลอดคืนหนึ่งหรือสองคืน จากนั้นพระเจ้ากรุงสีพีพึงได้อภิรมย์กับนางบ้าง (อภิปารกเสนาบดีกราบทูลว่า) ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นจอมแห่งภูต เมื่อข้าพระองค์นมัสการอยู่ซึ่งภูตทั้งหลาย เทวดาตนหนึ่งได้มากล่าวเนื้อความนี้กับข้าพระองค์ (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๗๐/๑๓)

อภิปารกอำมาตย์ : ชื่ออำมาตย์ที่เป็นสามีของนางอุมมาทันตี กรุงอริฏฐปุระ แคว้นสีพี ช่วงรัชกาลที่พระเจ้าสีพีปกครอง และมีอภิปารกอำมาตย์เป็นเสนาบดี ดังคำในอุมมาทันตีชาดกที่ สุนันทสารถีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้จอมชนก็อำมาตย์คนหนึ่งของพระองค์ ผู้ประสบความสำเร็จ มั่งคั่งและเจริญรุ่งเรือง นางเป็นภรรยาของอภิปารกอำมาตย์นั้นเองชื่อว่าอุมมาทันตี(ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๖๐/๑๑)

อภิภายตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยอภิภายตนะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อภิภายตนะ(เหตุครอบงำ เหตุที่มีอิทธิผล ได้แก่ญาณหรือญาณที่เป็นเหตุครอบงำปัจจนึกธรรม คือนิวรณ์ ๕ และอารมณ์ทั้งหลาย) ๘ คือ บุคคลหนึ่ง (๑) มีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกขนาดเล็ก มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาว่า เรารู้ เราเห็น (๒) มีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกขนาดใหญ่ มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาว่า เรารู้ เราเห็น (๓) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกขนาดเล็ก มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูป เหล่านั้นได้ มีสัญญาว่า เรารู้

SAMPLE

เราเห็น (๔) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกขนาดใหญ่ มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาว่า เรารู้ เราเห็น(๕) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า เรารู้ เราเห็น (๖) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกที่เหลือง มีสีเหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาว่า เรารู้ เราเห็น (๗) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาว่า เรารู้ เราเห็น(๘) มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปภายนอกที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาว่า เรารู้ เราเห็น (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๖๕/๓๖๗)

อภิภายตนะ : อายตนะที่ครอบงำอารมณ์ หมายถึงเหตุที่ครอบงำ เหตุที่มีกำลัง เหตุที่มีอิทธิพล ได้แก่ฌาน หรือฌานที่เป็นเหตุครอบงำนิวรณ์ ๕ และอารมณ์ทั้งหลาย มี ๘ ประการ มีปรากฏหลายสูตร เช่น มหาปรินิพพานสูตร สังคีติสูตร หรือดังคำในมหานิทเทส ที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า ระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งวิโมกข์ ๘ อภิภายตนะ ๘ อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่าเป็นธรรมที่ควรรู้ ดังคำว่า ธรรม ๘ อย่างที่ควรรู้ยิ่ง คือ อภิภายตนะ ๘ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๓/๑๒๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๘/๓๔๘,๑๑/๓๕๘/๔๑๕,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๙/๒๙๕,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๙๖/๑๐๖,องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๖๕/๓๖๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๗๑,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕๐/๑๗๔,๒๙/๗๔/๒๒๔,๒๙/๘๔/๒๔๙,๒๙/๑๔๙/๔๐๓,๒๙/๑๕๑/๔๑๓,๒๙/๑๙๘/๕๘๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒/๙)

ในพระไตรปิฎก และอรรถกถามีอธิบายไว้ว่า อภิภายตนะ หมายถึงเหตุครอบงำเหตุที่มีอิทธิพล ได้แก่ญาณหรือฌานที่เป็นเหตุครอบงำนิวรณ์ ๕ และอารมณ์ทั้งหลาย คำนี้มาจาก อภิภู + อายตนะ ที่ชื่อว่า อภิภู เพราะครอบงำอารมณ์ และที่ชื่อว่าอายตนะ เพราะเป็นที่เกิดความสุขอันวิเศษแก่พระโยคีทั้งหลาย เพราะเป็นมนายตนะ และธัมมายตนะ (ที.ม.อ. ๑๗๓/๑๖๔, องฺ.อฏฺ.อ. ๓/๖๕/๒๗๐, องฺ.อฏฺ.ฏีกา ๓/๖๑-๖๕/๓๐๒) และ ดูเทียบ ที.ปา. ๑๑/๓๓๘/๒๒๙-๒๓๐,ม.ม. ๑๓/๒๔๙/๒๒๔-๒๒๕, องฺ.อฏฺ. (แปล) ๒๓/๖๕/๓๖๗-๓๖๘, องฺ.ทสก. (แปล) ๒๔/๒๙/๗๑) คำว่า อภิภายตนะ คือฌานที่ครอบงำนิวรณธรรมและอารมณ์ที่เล็กหรือใหญ่ได้ (ม.ม. ๑๓/๒๔๙/๒๒๔)

อภิภุยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามที่ครองใจสามี พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามย่อมครองใจสามีไว้ได้ เพราะ

SAMPLE

ประกอบด้วยกำลัง ๕ ประการ คือ ๑. กำลังรูป ๒. กำลังทรัพย์ ๓. กำลังญาติ ๔. กำลังบุตร ๕. กำลังศีล(สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๐๖/๓๒๘)

อภิภู, พระ,อภิภู,สาวก : 1.ชื่อพระสาวกผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระสิขีพุทธเจ้า ดังคำอรุณวตีสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ได้มีคู่พระสาวกนามว่าอภิภูและสัมภวะ เป็นคู่พระสาวกชั้นดีเลิศ หรือดังคำในจูฬนิกาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ สาวกชื่อว่าอภิภูของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขีสถิตอยู่ในพรหมโลก ใช้เสียงประกาศให้สหัสสีโลกธาตุรู้เรื่องได้ หรือดังคำในอปทาน พระติวัณณปุปผิยเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พวกข้าพเจ้าทุกคนนั้นมาประชุมกัน เพ่งโทษพระเถระชื่อว่าอภิภู ความเร่าร้อนได้เกิดขึ้นแก่พวกข้าพเจ้า ผู้เพ่งโทษ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๕/๒๕๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๗/๓๕๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๕)

อภิภูสัตว์ : สัตว์ผู้ไม่มีสัญญา สถิตอยู่ในชั้นเดียวกับเวหัปผลพรหม ดังคำในมูลปริยายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรากล่าวว่า ‘เพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้’ หมายรู้อภิภูสัตว์ โดยความเป็นอภิภูสัตว์ ครั้นหมายรู้อภิภูสัตว์โดยความเป็นอภิภูสัตว์แล้ว กำหนดหมายซึ่งอภิภูสัตว์ กำหนดหมายในอภิภูสัตว์ กำหนดหมายนอกอภิภูสัตว์ กำหนดหมายอภิภูสัตว์ว่าเป็นของเรา ยินดีอภิภูสัตว์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓/๒๕๔๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิภูสัตว์ กับ อสัญญีสัตว์ เป็นไวพจน์ของกันและกัน หมายถึงสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา สถิตอยู่ในชั้นเดียวกับ เวหัปผลพรหม บังเกิดด้วยอิริยาบถใดก็สถิตอยู่ด้วยอิริยาบถนั้นตราบสิ้นอายุขัย (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๓/๓๘)

อภิโยคี : โยคียิ่ง หมายถึงนักบวชผู้รู้ในลักษณศาสตร์ ดังคำในลักขณสูตรที่พระโบราณาจารยทั้งหลายกล่าวไว้ว่า พวกมนุษย์จำนวนมากเป็นอภิโยคี มีความรอบคอบ ฉลาดในนิมิต ฉลาดในการทำนายอย่างละเอียดถี่ถ้วน จะชมเชยพระกุมารนั้นว่าเป็นผู้ที่แลดูน่ารัก (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๙/๑๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เป็นอภิโยคี ในที่นี้หมายถึงผู้รู้ในลักษณศาสตร์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๒๒๙/๑๒๘)

อภิรมย์ : รื่นเริงยิ่ง, ยินดียิ่ง, พักผ่อน,บำเรอ ดังคำในลักขณสูตรที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า พระมหาบุรุษทรงประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นสุขแก่คนหมู่มาก เสวยสิ่งที่มีผลเป็นสุข ที่สัตบุรุษผู้มีปัญญาละเอียด ผู้ฉลาดสรรเสริญแล้ว เป็นผู้เสมอกับเทพผู้ประเสริฐในเมืองไตรทิพย์ เป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยความยินดีและ

SAMPLE

ความเพลิดเพลิน อภิรมย์อยู่ในสวรรค์ หรือดังคำในเถรีคาถาที่มารใจบาปเมื่อจะประเล้าประโลมพระเถรีด้วยกามคุณ กล่าวว่า เธอยังเป็นสาว มีรูปสวย ถึงเราก็ยังหนุ่มรุ่น มาสิ เขมา เรามาร่วมอภิรมย์กันด้วยดนตรีเครื่อง ๕ เถิด (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๑/๑๙๗,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๓๙/๕๗๗)

อภิรามปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของพระนารทโพธิสัตว์,เป็น ๑ ในปราสาท ๓ หลังที่พระเจ้าสุเทพ แห่งกรุงธัญญวดีทรงให้สร้างเป็นที่พระทับของพระนารทโพธิสัตว์ก่อนที่พระนารทโพธิสัตว์จะออกผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังคำในนารทพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าธัญญวดี กษัตริย์พระนามว่าสุเทพ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าอโนมา เป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือชิตปราสาท วิชิตปราสาท และอภิรามปราสาท(ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๓๗)

อภิรูปนันทาเถริยาปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอภิรูปนันทาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเกิดในกรุงพันธุมดี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ได้นำฉัตรทองไปบูชาพระสถูปของพระพุทธเจ้า จุติจากชาตินั้นแล้วได้เกิดในสวรรค์ ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดในราชตระกูลของเจ้าศากยะชื่อเขมกะ เมื่อเจริญวัยถูกเจ้าชายศากยะ แย่งกัน พระบิดาจึงขอร้องให้ท่านบวช หลังจากบวชแล้วไม่ยอมเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพราะกลัวจะถูกตำหนิเรื่องรูป แต่พระพุทธองค์ทรงเนรมิตรูปหญิงขึ้นสอนท่าน จนท่านได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔๓/๕๓๙)

อภิรูปนันทาเถรีคาถา : ภาษิตของพระอภิรูปนันทาเถรี,คาถาของพระอภิรูปนันทาเถรี พระเถรีรูปนี้ เป็นน้องสาวของพระนันทะ เป็นพระญาติของพระพุทธเจ้า เป็นคนรักสวยรักงาม ภายหลังออกบวช ก็ยังรักสวยรักงาม ไม่ยอมเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพราะกลัวจะได้ฟังธรรมเรื่องที่ตรงกันข้าม ภายหลังตัดสินใจเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพราะอยากฟังธรรม และได้ฟังธรรมเรื่องอสุภะ จนได้บรรลุธรรม ภายหลัง ท่านพระอภิรูปนันทาเถรีบรรลุอรหัตผลแล้วได้กล่าวว่า นันทา เธอจงพิจารณาดูกายซึ่งกระสับกระส่าย ไม่สะอาด เป็นของเปื่อยเน่า จงอบรมจิตให้ตั้งมั่นดี มีอารมณ์เดียว ด้วยอสุภภาวนาเถิด และจงอบรมอนิมิตตวิโมกข์ ละเสียซึ่งอนุสัยคืออมานะ เพราะละมานะได้ แต่นั้นเธอจะอยู่อย่างสงบ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๙/๕๕๗)

อภิลักขิตกาล, อภิลักขิตสมัย : เวลาที่กำหนดไว้, วันกำหนด (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อภิวัสสี, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระกุฏิทายกเถระ ดังคำในกุฏิทายกเถราปทานที่พระเถระกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จเที่ยวไปตามราวป่า ประทับอยู่ที่โคนไม้ ข้าพเจ้าได้สร้างบรรณศาลา ถวายแด่พระองค์ผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ เพราะผลแห่งการถวายกุฏิ ในครั้งนั้น ทำให้ไม่ไปสู่ทุคติเลย ในกัปที่ ๓๘ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ มหาชนพากันขนานพระนามว่าอภิวัสสี ทุก ๆ ชาติ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๕/๔๒๒)

อภิวาท : การกราบไหว้ ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระอุปเสนวังคันตบุตรพร้อมด้วยบริษัทเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๖/๑๔๒,๑๒/๒๓๕/๒๔๗,๑๒/๓๓๙/๓๗๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๒/๙๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๒/๕๑,๑๔/๒๘๐/๓๓๑,๑๔/๔๐๖/๔๖๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๙/๓๐๓,๒๐/๘๐/๓๐๓,๒๐/๘๕/๓๑๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๕,๒๑/๑๒๘/๒๗๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๑) ;อภิวันท์ ก็เขียน

อภิวินัย : “วินัยอันยิ่ง”, ในพระไตรปิฎก คำว่า “อภิวินัย” มักมาด้วยกันเป็นคู่กับ คำว่า “อภิธรรม” และในอรรถกถา มีคำอธิบายไว้ ๒-๓ นัย เช่น นัยหนึ่งว่าธรรม หมายถึง พระสุตตันตปิฎก อภิธรรม หมายถึง เจ็ดพระคัมภีร์ (คืออภิธรรมเจ็ดคัมภีร์, สัตตัปปกรณะ) วินัย หมายถึง อุภโตวิภังค์ (คือ มหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์ และภิกขุนีวิภังค์) อภิวินัย หมายถึง ขันธกะ และปริวาร, **อีกนัยหนึ่ง** ธรรม หมายถึง พระสุตตันตปิฎก อภิธรรม หมายถึง มรรคผล วินัย หมายถึง วินยปิฎกทั้งหมด อภิวินัย หมายถึง การกำจัดกิเลสให้สงบระงับไปได้, นอกจากนี้ ในพระวินัยปิฎก มีคำอธิบายเฉพาะวินัยและอภิวินัยว่า ดังคำในปริวารว่า ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้น อะไรเป็นพระวินัย อะไรเป็นอภิวินัย อะไรเป็นพระปาติโมกข์ อะไรเป็นอธิปาติโมกข์ อะไรเป็นวิบัติ อะไรเป็นสมบัติ อะไรเป็นข้อ ปฏิบัติ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑/๒) วินัย หมายถึงพระบัญญัติ (คือตัวสิกขาบท) อภิวินัยหมายถึง การแจกแจงอธิบายความแห่งพระบัญญัติ ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ พึงให้อุปสมบท พึงให้นิสสัย พึงใช้สามเณรอุปัฏฐาก คือข้อ ๓ และข้อ ๔ ว่า สามารถแนะนำในอภิธรรม สามารถแนะนำในอภิวินัย (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๘, ๔/๘๕/๑๓๕, ๔/๘๕/๑๓๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๖/๔๘๐,๘/๔๑๘/๕๙๒,๘/๔๑๘/๕๙๓, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗๓/๑๙๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๑/๓๘๘,๒๐/๑๔๒/๓๙๐,๒๐/

SAMPLE

๑๔๓/๓๙๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗/๓๒,๒๔/๑๘/๓๖,๒๔/๕๐/๑๐๘,๒๔/๙๘/๒๓๒) ; ดู **อภิธรรม, ไตรปิฎก**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิวินัย คือ หลักการในพระวินัยปิฎกทั้งสิ้น (วิ.อ.(บาลี) ๓/๔๘/๔๙)

อภิเษก : การรดน้ำ, การแต่งตั้งโดยการทำพิธีรดน้ำ, การได้บรรลุ ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ที่ชื่อว่าได้รับมูรธาภิเษกแล้ว คือผู้ได้รับอภิเษกโดยการอภิเษกเป็นกษัตริย์ หรือดังคำในมหาโควินทสูตร ที่กล่าวไว้ว่าพระเจ้าทิสัมบดีทรงประกอบพระราชพิธีอภิเษกโชติปาลมาณพไว้ในตำแหน่งโควินทะทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งแทนบิดา (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๙๙/๕๙๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๕/๙๗-๙๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๕/๒๓๙,๑๐/๓๐๖/๒๔๐,๑๐/๓๐๗/๒๔๐,๑๐/๓๐๗/๒๔๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๗/๓๓๘)

อภิเษกราชสมบัติ : การแต่งตั้งไว้ในราชสมบัติ ในที่นี้หมายถึงพระเจ้าชัยทิศทรงแต่งตั้งอลีนสัตตุราชบุตรไว้ในตำแหน่งเจ้าแผ่นดิน ดังคำในชยัททิสชาดก ที่พระเจ้าชัยทิศนั้นรอดพ้นจากเงื้อมมือของยักษ์โปริสาทแล้ว ทรงรีบเสด็จไปยังพระราชมณเฑียรของพระองค์ ทรงหวังจะปลดเปลื้องกติกาในการที่จะให้ทรัพย์แก่พราหมณ์ รับสั่งเรียกหาอลีนสัตตุราชบุตรเข้ามาเฝ้าตรัสว่า ลูกจงอภิเษกราชสมบัติในวันนี้ จงประพฤติธรรมในบริวารของตนและแม่ในบุคคลเหล่าอื่น(ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๗๒/๕๔๙)

อภิสมยกถา : พระสูตรว่าด้วยการตรัสรู้ กถาว่าด้วยการตรัสรู้ มีสาระสำคัญแบ่งเป็น ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑

ท่านพระสารีบุตรอธิบายคำว่า อภิสมย(การตรัสรู้) โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา เริ่มต้นด้วยคำปุจฉาว่า ตรัสรู้ด้วยอะไร แล้ววิสัชนาว่า ตรัสรู้ด้วยจิต จากนั้นท่านตั้งคำปุจฉาและวิสัชนาแบบโต้แย้งไล่เรียงไปทีละขั้นจนถึงขั้นสุดท้าย รวม ๑๒ ขั้นดังนี้

๑. จิต ๒.ญาณ

๓. จิตกับญาณ ๔.กามาวจรจิตกับญาณ

๕. รูปาวจรจิตกับญาณ ๖.อรูปาวจรจิตกับญาณ

๗. กัมมัสสกตาจิตกับญาณ ๘.สัจจานุโลมิกจิตกับญาณ

๙. จิตอดีตกับญาณ ๑๐.จิตอนาคตกับญาณ

๑๑. โลกียจิตปัจจุบันกับญาณ๑๒. จิตปัจจุบันกับญาณในขณะแห่ง โลกุตตรมรรค

SAMPLE

ตัวอย่าง

คำปุจฉาว่า “ตรัสรู้ด้วยอะไร” ท่านวิสัชนาว่า ตรัสรู้ด้วยจิต

ตรัสรู้ด้วยจิตหรือ ถ้าอย่างนั้น บุคคลผู้ไม่มีญาณก็ตรัสรู้ได้ บุคคลผู้ไม่มีญาณตรัสรู้ไม่ได้ ตรัสรู้ด้วยญาณ

ตรัสรู้ด้วยญาณหรือ ฯลฯ (คำวิสัชนาสุดท้าย) ตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบันและญาณในขณะแห่งโลกุตตรมรรค

ลำดับต่อไป ท่านนำคำวิสัชนาสุดท้ายมาตั้งเป็นคำปุจฉาว่า ตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบันและญาณในขณะแห่งโลกุตตรมรรค เป็นอย่างไร” แล้ววิสัชนาว่า

ในขณะแห่งโลกุตตรมรรค จิตเป็นใหญ่ในการให้เกิดขึ้น และเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งญาณ จิตที่สัมปยุตด้วยญาณนั้นมีนิโรธเป็นโคจร ญาณเป็นใหญ่ในการเห็นและเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งจิต ญาณที่สัมปยุตด้วยจิตนั้นมีนิโรธเป็นโคจร ย่อมตรัสรู้ด้วยจิตที่เป็นปัจจุบัน และด้วยญาณในขณะแห่งโลกุตตรมรรคอย่างนี้

ตอนที่ ๒

มีสาระสำคัญแบ่งเป็น ๙ ชุด หรือ ๙ ขณะ คือ ขณะแห่งโลกุตตรมรรค ๑ ขณะ ขณะแห่งมรรค ๔ ขณะ และขณะแห่งผล ๔ ขณะ โดยมีชุดแรกเป็นรูปแบบหลัก ดังนี้

ชุดที่ ๑ ในขณะแห่งโลกุตตรมรรค

คำปุจฉาว่า “การตรัสรู้มีเท่านี้หรือ” ท่านวิสัชนาโดยนำธรรม ๕๔ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๖) มาจำแนกความหมายของการตรัสรู้ว่า “มิใช่มีเท่านี้ ในขณะแห่งโลกุตตรมรรค การตรัสรู้คือความเห็น

ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ การตรัสรู้คือความตรึกตรอง ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพานเพราะมีสภาวะเป็นที่สุด”

ชุดที่ ๒-๙ ก็มีรูปแบบเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันแต่ขณะเท่านั้น เช่น

คำปุจฉาว่า “การตรัสรู้มีเท่านี้หรือ” ท่านวิสัชนาว่า มิใช่มีเท่านี้ ในขณะ แห่งโสดาปัตติมรรค การตรัสรู้คือความเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ การตรัสรู้คือความ ตรึกตรอง ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ การตรัสรู้ที่ชื่อว่าธรรมที่หยั่งลงสู่อมตะคือนิพพานเพราะมีสภาวะเป็นที่สุด”

ตอนที่ ๓

ท่านตั้งบทมาติกาว่า บุคคลนี้นั้นย่อมละกิเลสได้ คือ (๑) ละกิเลสที่เป็นอดีตได้ (๒) ละกิเลสที่เป็นอนาคตได้ (๓) ละกิเลสที่เป็นปัจจุบันได้

SAMPLE

จากนั้น ท่านนำคำว่า “ละกิเลสที่เป็นอดีตได้” “ละกิเลสที่เป็นอนาคตได้” “ละกิเลสที่เป็นปัจจุบันได้” ในบทมาติกามาอธิบายแบบถาม-โต้แย้งไล่เรียงไปทีละประเด็น และสรุปว่า บุคคลไม่สามารถละกิเลสแต่ละอย่างนั้นได้ แล้วถามแย้งไล่เรียงต่อไปมีใจความว่า ถ้าอย่างนั้น มัคคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ธรรมาภิสมัย แต่ละอย่างก็ไม่มีนะสิ แต่ธรรมเหล่านั้นมีอยู่ เหมือนต้นไม้กำลังรุ่น ยังไม่ให้ผล ถ้าคนไปตัดรากมัน ผลที่ยังไม่เกิดก็เกิดไม่ได้ ในทำนองเดียวกัน ความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิมิต กรรมเครื่องประมวลมา แต่ละอย่างเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้กิเลสเกิดขึ้น เมื่อจิตเห็นโทษในสภาวธรรมแต่ละอย่างนั้น แล้วแล่นไปในนิพพานที่ไม่มีความเกิดขึ้น กิเลสก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะเหตุดับ ทุกข์จึงดับ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๕๗๒)

อภิสมาจาร : ความประพฤติดีงามที่ประณีตยิ่งขึ้นไป, ขนบธรรมเนียมเพื่อความประพฤติดีงามยิ่งขึ้นไปของพระภิกษุและเพื่อความเรียบร้อยงดงามแห่งสงฆ์ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; เทียบ **อาทิพรหมจรรย์**

อภิสมาจาริกวัตร :วัตรเกี่ยวด้วยความประพฤติอันดี, ธรรมเนียมเกี่ยวกับมรรยาทและความเป็นอยู่ที่ดีงาม (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อภิสมาจาริกธรรม : ธรรมคือความประพฤติดีงาม,วัตรปฏิบัติของภิกษุ ดังคำในโคลิสสานิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เมื่อไปหาสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ควรรู้อภิสมาจาริกธรรม หรือดังคำในปฐมอคารวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นไปได้ที่ภิกษุมีความเคารพมีความยำเกรงมีความประพฤติเสมอภาคในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายจักบำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ หรือดังคำในมิตตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดีมีเพื่อนดี เสพคบ เข้าไปนั่งใกล้มิตรดีและประพฤติตามมิตรดีเหล่านั้นอยู่ จักบำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์ได้ เป็นไปได้ที่ภิกษุบำเพ็ญอภิสมาจาริกธรรมให้บริบูรณ์แล้วจักบำเพ็ญเสขธรรมให้บริบูรณ์ได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗๓/๑๙๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑/๒๔,๒๒/๒๒/๒๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๗/๕๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิสมาจาริกธรรม หมายถึงอภิสมาจาริกศีลคือศีลที่บัญญัติว่าด้วยเรื่องวัตรอันเป็นระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียมชั้นสูงได้แก่ ขันธกวัตร ๘๒ มหาวัตร ๑๔ เช่น เจติยังคณวัตร (ระเบียบปฏิบัติที่ลาน พระเจดีย์) โพธิยังคณวัตร (ระเบียบปฏิบัติที่ลานต้นโพธิ์)อุปัชฌายวัตร(ระเบียบปฏิบัติที่สัทธิวิหาริกพึงปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์) อาจริยวัตร (ระเบียบปฏิบัติที่อันเตวาสิกพึงปฏิบัติต่ออาจารย์) ชันตาฆรวัตร (ระเบียบปฏิบัติที่เรือนไฟ) อุโปส

SAMPLE

ถาคารวัตร (ระเบียบปฏิบัติที่โรงอุโบสถ) (องฺ.ปญฺจก. อ.(บาลี) ๓/๒๑/๖, วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๕๓)

อภิสมาจาริกาสิกขา : สิกขาฝ่ายอภิสมาจาร, หลักการศึกษาเกี่ยวกับข้อวัตรปฏิบัติ ที่แสดงไว้ในหมวดขันธกวัตร,หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมที่จะชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงามมีคุณยิ่งขึ้นไป ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ พึงให้อุปสมบท พึงให้นิสสัยพึงใช้สามเณร อุปัฏฐาก คือ ข้อ ๑ และข้อ ๒ ว่า ๑.สามารถฝึกปรืออันเตวาสิกหรือสัทธิวิหาริกในอภิสมาจาริกาสิกขา ๒. สามารถแนะนำในอาทิพรหมจริกาสิกขา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๘, ๔/๘๕/๑๓๕, ๔/๘๕/๑๓๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๖/๔๘๐,๘/๔๑๘/๕๙๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๕/๓๖๔) ; เทียบ **อาทิพรหมจริยกาสิกขา**

อภิสังขาร : สภาพที่ปรุงแต่งแห่งการกระทำของบุคคล, เจตนาที่เป็นตัวการในการทำกรรม มี ๓ อย่างคือ **๑. ปุญญาภิสังขาร** อภิสังขารที่เป็นบุญ **๒. อปุญญาภิสังขาร** อภิสังขารที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบุญคือ บาป **๓. อาเนญชาภิสังขาร** อภิสังขารที่เป็นอเนญชา คือ กุศลเจตนาที่เป็นอรูปาวจร ๔; เรียกง่ายๆ ได้แก่ บุญบาป ฌาน ดังคำในมหาเวทัลลสูตร ที่พระสารีบุตรถามพระมหาโกฏฐิตะว่า ปัจจัยแห่งการตั้งอยู่แห่งเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิมิตมี ๓ ประการ คือ ๑. ไม่มนสิการถึงนิมิตทั้งปวง ๒.มนสิการถึงนิพพานธาตุ ซึ่งไม่มีนิมิต ๓. อภิสังขารในเบื้องต้น หรือดังคำในมหานิทเทสที่กล่าวไว้ว่า คือ กิเลสก็ดี ขันธ์ก็ดี อภิสังขารก็ดี ตรัสเรียกว่าอุปธิ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๘/๔๙๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๔,๒๙/๒๑/๙๘,๒๙/๒๒/๙๙,๒๙/๒๘/๑๑๗,๒๙/๘๒/๒๔๕,๒๙/๘๔/๒๕๐,๒๙/๑๓๗/๓๗๗,๒๙/๑๕๐/๔๐๙,๒๙/๑๕๐/๔๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิสังขาร หมายถึงการกำหนดระยะเวลาอยู่ในสมาธิ (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๕๘/๒๖๐)

อภิสังขารมาร : อภิสังขารเป็นมาร เพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรม ทำให้เกิดชาติชราเป็นต้น ขัดขวางไม่ให้หลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏฏ์ (ข้อ ๓ ในมาร ๕) (วิสุทธิ.มหาฏีกา (บาลี) ๑/๑๔๔/๓๐๒,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มาร ๕ จำพวก คือ (๑) กิเลสมาร(มารคือกิเลส) (๒) ขันธมาร(มารคือ เบญจขันธ์) (๓) อภิสังขารมาร(มารคืออภิสังขาร) (๔) เทวปุตตมาร(มารคือเทพบุตร) (๕) มัจจุมาร(มารคือความตาย) (ขุ.สุ.อ. ๒/๕๖๗/๒๘๑) คำว่า อภิสังขารมาร(มารคืออภิสังขาร = เครื่องปรุงแต่งกรรม) (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๗๑/๓๔)

SAMPLE

อภิสัญญานิโรธ : การดับของสัญญา หมายถึงความดับจิตอันเป็นการดับชั่วคราว ดังคำในโปฏฐปาทสูตรที่โปฏฐปาทปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันก่อน ๆ พวกสมณพราหมณ์ผู้มีลัทธิต่างกันได้มาชุมนุมกันที่ศาลาถกแถลง ตั้งประเด็นสนทนากันเรื่องอภิสัญญานิโรธว่า ท่านทั้งหลาย อภิสัญญานิโรธ คืออะไร (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๑๑/๑๗๖,๙/๔๑๑/๑๗๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิสัญญานิโรธ คือการดับของสัญญา ซึ่งในอรรถกถาแก้เป็นจิตตนิโรธหรือความดับจิตอันเป็นการดับชั่วคราว (ที.สี.อ.(บาลี) ๔๑๑/๓๐๔-๓๐๕)

อภิสันทสูตร : พระสูตรว่าด้วยห้วงบุญกุศล มี ๔ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันคือ

1.อภิสันทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ห้วงบุญกุศลที่นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มี ๘ คือ อริยสาวกเป็นผู้ (๑) ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ (๒) ถึงพระธรรมเป็นสรณะ (๓) ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ (๔) ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๕) ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๖) ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๗) ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ (๘) ละเว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย และตรัสอีกว่า อริยสาวกผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติผิดในกาม จากการพูดเท็จและจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย แล้ว ชื่อว่าให้ความไม่มีภัยเวรแก่สัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัยเวรอันไม่มีประมาณ เป็นมหาทานที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน ...ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๓๙/๒๙๙)

2.อภิสันทสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศลที่จะนำสุขมาให้มี ๔ คือ (๑) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ (๔) ความเป็นผู้มีศีลที่พระอริยชอบใจ แล้วตรัสว่า การที่จะกำหนดประมาณบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญกุศล ๔ นี้ มิใช่ทำได้ง่าย เหมือนการกำหนดปริมาณของน้ำในมหาสมุทร ฉะนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๗/๕๖๐)

3.อภิสันทสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศลที่จะนำสุขมาให้มี ๔ คือ (๑) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ (๔) ความเป็นผู้ปราศจากความตระหนี่ รู้ให้ปัน แล้วตรัสว่า การที่จะกำหนดประมาณบุญของอริยสาวกผู้

SAMPLE

ประกอบด้วยห้วงบุญกุศล ๔ นี้ มิใช่ทำได้ง่าย เหมือนการกำหนดปริมาณของน้ำในมหาสมุทร ฉะนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๘/๕๖๒)

4.อภิสันทสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ห้วงบุญกุศลที่จะนำสุขมาให้มี ๔ คือ (๑) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) ความเป็นผู้มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ (๔) ความเป็นผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นความเกิด-ดับ แล้วตรัสว่า การที่จะกำหนดประมาณบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญกุศล ๔ นี้ มิใช่ทำได้ง่าย เหมือนการกำหนดปริมาณของน้ำในมหาสมุทร ฉะนั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๙/๕๖๓)

อภิสัมปรายภพ : ภพเบื้องหน้า หมายถึงโลกหน้า ดังคำในชนวสภสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงตั้งพระทัยเพ่งพิจารณาเหตุการณ์ทุกอย่าง ปรารภชาวมคธผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัยด้วยพระดำริว่าเราจะรู้คติและอภิสัมปรายภพของชาวมคธเหล่านั้นว่า ผู้เจริญเหล่านั้นมีคติเป็นอย่างไร และมีอภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร แล้วได้ทรงเห็นชาวมคธผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัย แล้วไปเกิดไปสุคติโลกสวรรค์ หรือเป็นอนาคามีไปเกิดในพรหมโลก หรือดังคำในปุณโณวาทสูตรที่เหล่าภิกษุทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรชื่อปุณณะที่พระองค์ทรงโอวาทด้วยพระโอวาทโดยย่อนั้นมรณภาพแล้ว เขามีคติเป็นอย่างไร มีอภิสัมปรายภพเป็นอย่างไร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๘/๒๐๙,๑๐/๒๗๙/๒๑๐,๑๐/๒๘๑/๒๑๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๙๔/๔๔๖,๑๔/๓๙๗/๔๕๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๗/๘๔,๑๘/๘๘/๘๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๙/๔๙๓,๑๙/๑๐๐๔/๕๐๕,๑๙/๑๐๐๕/๕๐๗,๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๔/๕๐)

อภิสัมโพธิญาณ : อภิสัมโพธิญาณของพระกัสสปะพุทธเจ้าตามโคตร ได้แก่จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่าง',อภิสัมโพธิญาณที่กัสสปพุทธเจ้าแสดงแด่พระเสลาเถรีในอดีตชาติ ในเสลาเถริยาปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเสลาเถรีแสดงให้เห็นว่า ในภัทรกัปนี้ พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของพราหมณ์ มีพระยศยิ่งใหญ่ พระนามว่ากัสสปะ ตามพระโคตร เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ครั้งนั้น พระเถระเกิดในตระกูลอุบาสก ในกรุงสาวัตถี เห็นพระชินเจ้าผู้ประเสริฐพระองค์และฟังพระธรรมเทศนาแล้ว ถึงพระวีระพระองค์นั้นเป็นที่พึ่งที่ระลึกและสมาทานศีล พระองค์องอาจกว่านรชน ประกาศอภิสัมโพธิญาณที่ไม่เคยฟังมาในกาลก่อน (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๒๒๓/๕๕๐)

อภิสัมภวะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า: พระพุทธเจ้าพระนามว่าสัมภวะ, พระปทุมธาริยเถระในอดีตชาติได้กั้นดอกปทุมแทนร่มแด่สัมภวะพุทธเจ้านั้น ท่านได้อานิสงส์โดยไม่พบทุคติเลย

SAMPLE

ในปทุมธาริยเถราปทาน อธิบายถึงประวัติในอดีตชาติของพระปทุมธาริยเถระ ท่านพระปทุมธาริยเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ในที่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อโรมสะ ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าอภิสัมภวะ ประทับอยู่กลางแจ้ง ท่านพระออกจากที่อยู่ กั้นดอกปทุมแทนร่ม ครั้นกั้นอยู่ตลอดหนึ่งวัน แล้วจึงกลับไปยังที่อยู่ ในกัปที่๓๑ นับจากกัปนี้ไป ด้วยอานิสงส์ที่ท่านได้บูชาพระพุทธเจ้าไว้ จึงไม่พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๘/๒๑๔)

อภิสัมมตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระจักรพรรดิพระนามว่าอภิสัมมตะ,อานิสงที่พระปาฏลิปปผิยเถระในอดีตชาติได้จากการนำดอกไม้ไปนอบน้อมถวายแด่ติสสะพุทธเจ้า,ในกัปที่ ๖๓ พระปาฏลิปปผิยเถระเป็นพระเจ้าจักรพรรดในอดีตชาติ

ในปาฏลิปุปผิยเถราปทาน อธิบายถึงประวัติในอดีตชาติของพระปาฏลิปุปผิยเถระ ท่านพระปาฏลิปุปผิยเถระประกาศประวัติในอดีตของตนว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระฉวีวรรณดังทองคำ ผู้เช่นกับทองคำมีค่า มีพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ ซึ่งกำลังเสด็จไปในระหว่างร้านตลาด ครั้งนั้น ท่านเป็นบุตรเศรษฐีสุขุมาลชาติดำรงอยู่ในความสุข ได้นำดอกแคฝอยที่ห่อใส่พกไปบูชาพระสัมพุทธเจ้าผู้มีพระฉวีวรรณดังทองคำนั้น ท่านมีจิตร่าเริงเบิกบาน บูชาพระองค์ด้วยดอกไม้ นอบน้อมพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้รู้แจ้งโลก ทรงเป็นที่พึ่ง เป็นเทพของนรชน ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาด้วยดอกไม้ ในกัปที่ ๖๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าอภิสัมมตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๒๒๒)

อภิสัมมตะ, ยักษ์: ยักษ์มีนามว่าอภิสัมมตะ, ยักษ์ที่เหล่าเทวดาตั้งไว้เพื่อรักษาพระสถูป คอยรับธงหรือพวงดอกไม้ไปบูชาให้ยิ่งขึ้น

ในอุปวาณเถราปทาน อธิบายถึงประวัติในอดีตชาติของพระอุปวาณเถระ ท่านพระอุปวาณเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า พระสัมพุทธชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ รุ่งเรืองดังกองไฟ เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว มหาชนมาประชุมกันบูชาพระตถาคต สร้างจิตกาธานอย่างงดงามแล้วช่วยกันยกสรีระขึ้นวางไว้ ชนเหล่านั้นทั้งหมดพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ทำพระสรีรกิจแล้วได้รวบรวมพระธาตุ พากันสร้างพระพุทธสถูปไว้ที่นั้น มนุษย์พวกใดพวกหนึ่งจะบูชาพระสถูป พวกเขาไม่ต้องขึ้นพระสถูป เพียงโยนเครื่องสักการะขึ้นไปบนอากาศ ยักษ์ตนหนึ่งชื่อว่าอภิสัมมตะ ที่

SAMPLE

พวกเทวดาแต่งตั้งไว้ คอยรับธงหรือพวงดอกไม้ไปบูชาให้ยิ่งขึ้น มนุษย์เหล่านั้นมองไม่เห็นยักษ์ตนนั้น เห็นแต่พวงดอกไม้ของยักษ์ที่ลอยไปอยู่ พวกมนุษย์ที่ไม่เชื่อในคำสอนและพวกที่เลื่อมใสในศาสนา มีความต้องการจะเห็นปาฏิหาริย์ จึงพากันบูชาพระสถูปเสมอ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘๒/๑๓๒, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๕๓/๓๕๘)

อภิสามะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอภิสามะ, พระอุทกาสนทายกเถระในอดีตชาติได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอภิสามะในกัปที่ ๑๕

ในอุทกาสนทายกเถราปทาน อธิบายถึงประวัติในอดีตชาติของพระอุทกาสนทายกเถระ ท่าน พระอุทกาสนทายกเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ท่านออกจากประตูอารามแล้ว ได้ลาดแผ่นกระดานสำหรับนั่งไว้และได้ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้ เพื่อบรรลุประโยชน์สูงสุด ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่พบทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการลาดอาสนะและตั้งน้ำไว้ ในกัปที่ ๑๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอภิสามะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓/๓๙๙)

อภูตวาที: กล่าวเรื่องไม่จริง, ไม่กล่าวที่ควรกล่าว, กล่าวที่ไม่ควรกล่าว

ในอกุสลมูลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอภูตวาทีบุคคลว่า บุคคลนี้ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียน จองจำ ให้เสียทรัพย์ ติเตียน หรือขับไล่ โดยอวดอ้างว่า “เรามีกำลัง ทรงพลัง”บ้าง เขาเมื่อถูกว่ากล่าวด้วยเรื่องที่เป็นจริง ก็ปฏิเสธ ไม่ยอมรับ เมื่อถูกว่ากล่าวด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง กลับไม่พยายามที่จะปฏิเสธเรื่องนั้นว่า “แม้เพราะเหตุนี้เรื่องนี้จึงไม่จริง ไม่แท้” และบุคคลเช่นนี้ถูกบาปอกุศลธรรมที่เกิดเพราะโลภะครอบงำ มีจิตถูกบาปอกุศลธรรมที่เกิดเพราะโลภะกลุ้มรุมย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก คับแค้น เดือดร้อนในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วย่อมหวังได้ทุคติ (องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๐/๒๗๖)

อมตทุนทุภี: กลองอมตธรรม, ชื่อธรรมบรรยายว่า กลองอมตธรรม, ธรรมที่พระโยคาวจรศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาตามที่กล่าวไว้ในสูตรนี้แล้วสามารถย่ำยีกิเลสทั้งหลายจนประสบชัยชนะคืออรหัตตผลได้เหมือนนักรบผู้ทำหน้าที่ย่ำยีข้าศึกถือกลองรบเข้าประจัญบานกับข้าศึกฝ่ายตรงข้ามจนประสบชัยชนะ

ในพหุธาตุกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้กับแก่พระอานนท์ว่า ผู้ฉลาดในฐานะและอฐานะ เรียกว่าอมตทุนทุภี ว่า บุคคลรู้ชัดว่า ‘เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยวจีสุจริต ฯลฯ เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยมโนสุจริต หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรก เพราะความเพียบพร้อมด้วยมโนสุจริตนั้นเป็น

SAMPLE

เหตุเป็นปัจจัยแต่เป็นไปได้ที่บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยวจีสุจริต แต่เป็นไปได้ที่บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยมโนสุจริต หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความเพียบพร้อมด้วยมโนสุจริตเป็นเหตุเป็นปัจจัย' พระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า "น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไรพระพุทธเจ้าข้า" พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ไว้ว่าชื่อว่า อมตทุนทุภี ดังนี้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๓๒/๑๖๙,ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๑๓๒/๘๙)

อมตธรรม: ธรรมอันไม่ตาย, ธรรมที่ทรงแสดงข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุ, ธรรมเพื่อรู้แจ้งอมตธรรมของสรรพสัตว์

ในพรหมยาจนกถา ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมเป็นประพันธคาถาปว่า "ในกาลก่อน ธรรมที่ไม่บริสุทธิ์อันคนที่มีมลทิน๓คิดค้นไว้ ปรากฏในแคว้นมคธ พระองค์ โปรดทรงเปิดประตู "อมตธรรม" นั้นเถิด ขอเหล่าสัตว์ จงฟังธรรมที่พระสัมพุทธเจ้าผู้ปราศจากมลทินได้ตรัสรู้แล้วตามลำดับ ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญาดี มีพระสมันตจักษุ บุรุษผู้ยืนอยู่บนยอดเขาศิลาล้วน พึงเห็นหมู่ชนได้โดยรอบ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘/๑๒,(วิ.ม.(ไทย) ๔/๙/๑๕, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๑/๑๗, วิ.ม.(ไทย)๔/๑๒/๑๘, วิ.ม.(ไทย)๔/๖๐/๗๒, วิ.ม.(ไทย)๔/๖๑/๗๔,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๘/๒๗๖,ม.มู.(ไทย)๑๒/๒๐๓/๒๑๒,ม.มู.(ทไย)๑๒/๒๘๒/๓๐๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑/๒๓, ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๕/๒๕๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๓๘/๔๐๘,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๙/๕๗๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๘๑/๓๓๕,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๑๕/๓๘๒,สำ.ส.(ไทย(๑๘/๑๑๖/๑๓๒)

อมตธาตุ: นิพพาน,การสิ้นกิเลส, การกำจัดกิเลสได้หมดสิ้น

ในมหามาลุงกยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องมรรคและปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะละอกุศลธรรมทั้งหลายด้วยอุปธิวิเวก เพราะระงับความเกียจคร้านทางกายได้โดยประการทั้งปวง จึงสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เธอย่อมพิจารณาเห็น๒ธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีอยู่ในปฐมฌานนั้นโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดุจโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศรเป็นสิ่งคอยก่อความเดือดร้อน เป็นที่ทำให้ขัดข้อง เป็นดุจคนฝ่ายอื่น เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลาย เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา เธอย่อมทำจิตให้กลับจากธรรมเหล่านั้นครั้นแล้ว จึงน้อมจิตไปเพื่ออมตธาตุว่า 'ภาวะที่สงบ ประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัดความดับ นิพพาน' อีกนัยหนึ่ง อัตตทัณฑสุตตนิทเทส นรชนบังคับจิต

SAMPLE

ให้กลับจากสังขารธาตุทั้งปวง น้อมจิตเข้าไปในอมตธาตุว่า “ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท เป็นธรรมชาติสงบประณีต” รวมความว่า นรชน พึงน้อมใจไปในนิพพาน (ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๓๓/๑๔๗,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๑/๓๘๐,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๕๑/๔๐๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๗๗/๕๐๖,องฺ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๖๐๐-๖๑๑/๔๘๐; องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๔๘/๓๔๖)

อมตนิพพาน: ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร, อริยสาวกผู้รู้ชัดปัจจัย รู้ชัดความเกิดแห่งปัจจัย รู้ชัดความดับแห่งปัจจัย รู้ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งปัจจัยเรียกอริยสาวกนั้นว่า อมตนิพพาน

ในปัจจยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องมรรคมีองค์ ๘ มี สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น มี สัมมาสมาธิ เป็นที่สุด กับภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร กล่าวคือ เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดปัจจัยอย่างนี้ รู้ชัดความเกิดแห่งปัจจัยอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งปัจจัยอย่างนี้ รู้ชัดปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งปัจจัยอย่างนี้ เมื่อนั้นอริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยทัศนะบ้าง ผู้ถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสขะบ้าง ประกอบด้วยวิชชาอันเป็นเสขะบ้าง บรรลุกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะผู้มีปัญญาเพิกถอนกิเลสบ้าง ดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพานบ้าง” (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๗/๕๔,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๘/๕๖,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๓๓/๗๒,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๔๙/๙๗,ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๒๓๐/๕๕๔,(ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๕๐๕/๖๓๗, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๕๑๕/๖๓๘,ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๑๐๔๑/๑๒๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖/๒๕,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗/๓๔,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๙/๘๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓๘/๑๓๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๔/๑๕๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๙/๑๗๑)

อมตบท: อริยสัจ ๔, ธรรที่รู้แจ้ง,ธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง, โลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑, อุปมาธงชัยของฤๅษี

ตัวอย่างในมหาสุตโสมชาดก พระเจ้าสุตโสมโพธิสัตว์แสดงธรรมเพื่อให้เนื้อความถึงที่สุด จึงตรัสกับพระเจ้าโจรโปริสาทว่า บัณฑิตผู้อยู่ปะปนกับคนพาล เมื่อไม่พูด ใคร ๆ ก็ไม่รู้ว่าเป็นบัณฑิต แต่บัณฑิตเมื่อพูด เมื่อแสดงอมตบท จึงรู้ว่าเป็นบัณฑิต บุรุษผู้เป็นบัณฑิตพึงกล่าวธรรม พึงอธิบายธรรมให้แจ่มแจ้ง พึงเชิดชูธงของฤๅษีทั้งหลาย เพราะฤๅษีทั้งหลายมีธรรมที่เป็นสุภาษิตเป็นธงชัย ธรรมนั่นแหละเป็นธงชัยของฤๅษีทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๓/๓๔๙, สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๒๔๑/๓๓๔,ข.เถร.(ไทย)๒๖/๓๕/๓๑๕, ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๔๙๓/๑๘๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๒๙๓,ขุ.อป.(ไทย)

SAMPLE

๓๒/๒/๔๑๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๒๐๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒/๒๙๔,ขุ.อป.(ไทย) ขุ.อป.(ไทย) ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๔๑๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๔๗๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๓/๔๙๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๐/๑๑๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๖/๕๑๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒๗/๖๒๖,สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒๔๑/๒๖๒,(ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๓๕/๑๕๔))

อมตปัตตะ: บรรลุอมตธรรม, บรรลุอริยสัจ ๔, บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

ในอมตัปปัตตสูตร เรื่องเหตุให้ตรัสเรียกว่า อมตปัตตะ ท่านพระอุทายีถามพระอานนท์ว่า “ผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘อมตปัตตะ อมตปัตตะ’ผู้มีอายุ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอมตปัตตะ” พระอานนท์ตอบว่า “ผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม บรรลุปฐมฌาน ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสอมตปัตตะ” (อง.นวก.(ไทย)๒๓/๕๕/๕๔๔)

อมตภัต: ภัตอันประเสริฐ, กายคตาสติอันประเสริฐ, ภัตคืออริยสัจธรรม, ภัตคือโลกุตตรธรรม ๙

ในปิลินทวัจฉเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของปิลินทวัจฉเถระ ท่านถวายนมส้มอย่างดีในพระพุทธเจ้า และในพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุด ท่านได้อานิสงส์คือได้บริโภคอมตภัตคือกายคตาสติอันประเสริฐ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๙๗/๖๐๗)

อมตเภรี: การประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า, อุปมาการลั่นกลองคือธรรม

ในติสรณคมนิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระติสรณคมนิยเถระ ท่านพระติสรณคมนิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ท่านเป็นคนเลี้ยงดูมารดาและบิดาอยู่ในกรุงจันทวดี มารดาและบิดาของข้าพเจ้าเป็นคนตาบอด ท่านเลี้ยงดูท่านทั้ง ๒ อยู่ ครั้งนั้น ท่านนั่งอยู่ในที่สงัดจึงคิดได้ว่า ท่านเลี้ยงดูมารดาและบิดาอยู่ จึงไม่ได้บวช มวลมนุษย์ถูกความมืดมนอนธการปิดบังไว้แล้ว ถูกไฟ ๓ กองแผดเผาอยู่ บัดนี้สรณะท่านก็รักษาไว้ดีแล้ว ใจก็ได้ตั้งไว้มั่นแล้ว ท่านจึงเสวยยศทุกอย่างแล้ว ได้บรรลุบทที่ไม่หวั่นไหว (คือนิพพาน) ท่านบอกความแห่งบทที่ตนเห็นเองแก่ชนทั้งหลาย ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ศาสนาของพระชินเจ้าแผ่ไปอยู่ พระองค์ทรงลั่นอมตเภรีบรรเทาลูกศรคือความเศร้าโศกได้ ท่านทั้งหลายควรทำอธิการ ในนาบุญที่ยอดเยี่ยมตามกำลังของตน ท่านทั้งหลายจักพบพระนิพพาน จงรับสรณะ ๓ จงรักษาศีล ๕ ทำจิตให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าแล้วจักทำที่สุดทุกข์ได้ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒๗/๑๓๘,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๖๑๐/๙๓,(ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒/๖๐๗,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๔/๖๗๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๕/๖๔๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๖/๖๔๐)

SAMPLE

อมตมหานิพพาน: ทางปฏิบัติเข้าสู่อมตมหานิพพาน, ทางคืออริยสัจ ๔, ทางคือโลกุตตรธรรม ๙

ในวัลลิยเถรคาถา ภาษิตของพระวัลลิยเถระ ท่านพระวัลลิยเถระเมื่อจะถามพระเวณุทัตตเถระ จึงได้กล่าว ๒ คาถาไว้ดังนี้ว่า กิจใดอันบุคคลผู้มีความเพียรมั่น มุ่งที่จะตรัสรู้ พึงทำกิจนั้น เราจักทำไม่ให้พลาด เชิญท่านดูความเพียร ความบากบั่นของเราเถิด อนึ่ง ขอท่านจงบอกหนทางอันหยั่งลงสู่อมตมหานิพพาน ซึ่งเป็นทางตรงให้เรา เราจะรู้ด้วยญาณ ดุจกระแสแม่น้ำคงคาไหลไปสู่สาคร (ขุ.เถร.(ไทย)(๒๖/๑๖๘/๓๕๙, ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๑๐๔/๒๓๒)

อมตสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อมตสูตร พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า อมตะ พระผู้มีพระภาคพระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อมตะ ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๕๔/๕๔๔)

2.อมตสูตร พระสูตรว่าด้วยอมตะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อมตธรรม ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอสังขตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๗/๒๖๕)

อมตะ: วิโมกข์ความหลุดพ้นแห่งจิตเพราะไม่ยึดมั่น, ผู้ที่พร่ำสอนธรรม ชื่อว่าให้อมตะ, ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ, อริยมรรคมีองค์ ๘, ธรรมเครื่องละความยึดมั่นว่าเรา เขา เว้นจากเมถุนธรรม

ตัวอย่างในมหาโควินทสูตร สนังกุมารพรหมตรัสกับมหาโควินทพราหมณ์ ว่า เรายอมรับของมีค่าของท่านที่ท่านพูดถึง เราให้โอกาสท่านแล้ว จงถามเรื่องใด ๆ ก็ได้ที่ท่านปรารถนาจะถาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบันและเพื่อสุขในอนาคต' พราหมจึงจึงกราบทูลสนังกุมารพรหมด้วยพระคาถาว่า 'ผู้ไม่มีความสงสัยในปัญหาที่ผู้อื่นสงสัยว่า สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอะไร ศึกษาอยู่ในธรรมอะไร จึงจะถึงพรหมโลกอันเป็นอมตะได้' สนังกุมารพรหมตรัสตอบด้วยพระคาถาว่า 'พราหมณ์ ในหมู่มนุษย์ สัตว์ผู้ละความยึดถือว่าเป็นของเรา เป็นผู้อยู่ผู้เดียว ผู้น้อมใจไปในกรุณา ผู้ไม่มีกลิ่นชั่วร้าย เว้นจากเมถุน สัตว์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมนี้ และศึกษาอยู่ในธรรมนี้ จึงจะถึงพรหมโลกอันเป็นอมตะได้' (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๑๙/๒๔๗,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๗๓/๗๗,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๔๒/๕๘,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๐/๒๐๙,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๙๗/๒๘๔,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๗/๑๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๐๓/๒๖๐,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๔๐๗/๒๖๕,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๙/๔๔๔)

SAMPLE

อมตัปปัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตรัสเรียกว่า อมตปัตตะ พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อมตัปปัตตะ ด้วยเหตุเท่าไร พระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุบรรลุรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้วทำอาสวะให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๕๕/๕๔๔)

อมนสิการ: การไม่ใส่ใจ, ธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต, นิวรณ์ ๕ อุปกิเลสแห่งจิต

ในอุปักกิเลสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต ว่า เรานั้นได้รู้ว่า ‘ในสมัยใด เรามีสมาธินิดหน่อย สมัยนั้นเรามีจักษุนิดหน่อย เรานั้นจำแสงสว่างได้เพียงนิดหน่อยเท่านั้น และเห็นรูปได้เพียงนิดหน่อย และจำแสงสว่างอย่างหาประมาณมิได้ เห็นรูปอย่างหาประมาณมิได้ ตลอดกลางคืนบ้าง ตลอดกลางวันบ้าง ตลอดกลางคืนและกลางวันบ้าง’ ท่านอนุรุทธะ นันทิยะ และกิมพิละ ในกาลใด เรารู้ชัดดังนี้ว่า ‘วิจิกิจฉา เป็นอุปกิเลสแห่งจิต’ แล้ว จึงละวิจิกิจฉาอันเป็นอุปกิเลสแห่งจิตได้ รู้ชัดดังนี้ว่า ‘อมนสิการเป็นอุปกิเลสแห่งจิต’ แล้ว จึงละอมนสิการอันเป็นอุปกิเลสแห่งจิตได้ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๔๔/๒๘๙)

อมนุษย์: เทวดา, ภูติ, ผี, ปีศาจ, ยักษ์, มาร

ในมหาปทานสูตร เรื่อง กฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์หนึ่งในสิบหกประการ คือ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา เทวบุตร ๔ องค์ ย่อมเข้าไปรักษาทิศทั้ง ๔ โดยตั้งใจว่าใคร ๆ คือ มนุษย์ หรืออมนุษย์ก็ตาม อย่าเบียดเบียนพระโพธิสัตว์หรือพระมารดาของโพธิสัตว์นั้นได้ ในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวถึง พระพุทธองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์ ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด แม้อมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวาทพระองค์ ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๕,ที.สี.(ไทย)๙/๓๓๒/๑๒๙,(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙/๑๒,(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๔/๒๖๒,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๖๙/๒๙๖,(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๓๐/๓๖๒,ที.ปา.(ทไย) ๑๑/๑๔๘/๑๐๘,ที.ปา.(ทไย)๑๑/๒๗๗/๒๒๒,ที.ปา.(ทไย)๑๑/๒๘๐/๒๒๕)

อมรคิปราสาท: ปราสาทชื่ออมรคิรี, ปราสาทของอัตถทัสสีพุทธเจ้าในอดีตชาติ, ประสาทในหนึ่งสามหลัง คือ อมรคิรีปราสาท

ในอัตถทัสสีพุทธวงศ์ ว่าด้วยพระประวัติของพระอัตถทัสสีพุทธเจ้า กล่าวคือ ในมัณฑกัปนั้นแล ได้มีพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี ชฎิบผู้มีตบะสูงนามว่าสุสิมะ ได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแม้พระองค์นั้นแล้ว ทั้งยินดี ทั้งตื้นตันใจ ได้อธิษฐานวัตรเพื่อบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการให้ยิ่งขึ้นไป เราฟังพระดำรัสของพระองค์ ก็ยินดี พระอัตถทัสสีพุทธเจ้า ผู้แสวงคุณยิ่งใหญ่ มีพระนครชื่อโสภณะ พระชนกพระนามว่า

SAMPLE

พระเจ้าสาคระ พระชนนีพระนามว่า พระนางสุทัสสนา พระองค์ครองฆราวาสวิสัยอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาท ชั้นยอด ๓ หลังชื่อว่า อมรคิปราสาท สุรคิริปราสาท และคิริวาหนะปราวาท มีพระสนมนารีแต่งกายงามสามหมื่นสามพันนาง มีพระอัครมเหสีพระนามว่า พระนางวิสาขา พระโอรสพระนามว่า เสละ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๕/๖๖๔)

อมรโคยานทวีป: ชื่อทวีปหนึ่งที่ภิกษุรูปหนึ่งสามารถแสดงยอดเขาสุเนรุที่ชนอยู่ในทวีปนี้ได้ฟังด้วยวิโมกข์, มารที่ทำร้ายภิกษุที่แสดงยอดเขาสุเนรุให้ชาวอมรโคยานทวีได้ฟัง เขาต้องได้รับทุกข์, หนึ่งในสามทวีป คือปุพพวิเทหทวีป และชาวอุตตรกุรุทวีป

ในสัฏฐินิบาต พระมหาโมคคัลลานเถระได้พูดทักทายท้าวมหาพรหมด้วยภาษิตนี้เกี่ยวกับมารที่ทำร้ายภิกษุว่า ภิกษุที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า รู้ทิฏฐินี้ได้โดยประจักษ์แจ้งแล้วเมื่อกัณหมาร ทำร้ายภิกษุเช่นนั้นเข้าจะต้องได้รับทุกข์ ภิกษุที่แสดงยอดขุนเขาสิเนรุให้ชนชาวชมพูทวีป ปุพพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีป และชาวอุตตรกุรุทวีปเห็นกันได้ด้วยวิโมกข์ ภิกษุที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมรู้วิโมกข์ตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วนี้ได้โดยประจักษ์แจ้งแล้ว กัณหมารเมื่อทำร้ายภิกษุเช่นนั้นเข้า จะต้องได้รับทุกข์ (ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๑๓/๕๕๓,ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๒๑๑/๕๓๗)

อมรเทพ: เทพผู้ไม่ตาย, เทพผู้ดื่มน้ำอมฤต

ในสุธาโภชนชาดก พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น ตรัสว่า เทพธิดาเหล่านั้นอันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าเทวดา ทรงอภิบาลแล้วบันเทิงอยู่ ณ ภูเขาคันธมาทน์ ซึ่งเป็นภูเขาอันประเสริฐสูงสุด ครั้งนั้น ฤๅษีผู้ประเสริฐสามารถจะไปได้ทั่วโลกได้ถือเอาช่อดอกไม้อันประเสริฐมีดอกบานสะพรั่งเดินมา ก็ดอกไม้นั้นสะอาด มีกลิ่นหอม อันเหล่าเทพชั้นไตรทศสักการะ เป็นดอกไม้สูงสุด อันท้าวสักกะผู้ประเสริฐกว่าอมรเทพทรงใช้สอย ซึ่งพวกมนุษย์หรือพวกอสูรไม่ได้แล้วเว้นไว้แต่พวกเทวดา (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๒๑๔/๑๑๘)

อมรวิตักกะ : ความตรึกเพื่อเอาตัวรอด,ความดำริผิด

ในเอกกนิทเทส พระสารีบุตรอธิบายว่า ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริผิดที่อาศัยเรือน คือกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ประกอบด้วยทุกรกิริยา หรือประกอบด้วยทิฏฐิ นี้เรียกว่า อมรวิตักกะ (อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๘๗/๕๕๙,อภิ.วิ.อ.(บาลี)๘๘๕/๔๓๕)

SAMPLE

อมราเทวีปัญหชาดก : ชาดกว่าด้วยพระนางอมราเทวี มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า มโหสธบัณฑิตโพธิสัตว์ฟังคำปริศนาของนางอมราเทวีที่บอกทางไปบ้านของนางว่า ร้านขายข้าวสัตตุ ร้านขายน้ำส้มสายชู และต้นทองหลางอยู่ทางทิศใด ท่านจงไปทางทิศนั้น ดิฉันถือภาชนะข้าวยาคูด้วยมือข้างใด ดิฉันบอกท่านด้วยมือข้างนั้น ท่านจงเดินทางไปที่บ้านของดิฉันตามทางที่บอกท่านเถิด พระโพธิสัตว์ไปตามทางที่นางบอก ไปจนถึงบ้านของนางได้พักดูกิริยาอาการของนางสองสามวันเมื่อพอใจแล้วจึงได้ขอนางมาเป็นภรรยา (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๒/๔๖)

อมราวิกเขปวาทะ:ลัทธิที่มีความเห็นหลบเลี่ยงไม่แน่นอนว่าใช่หรือไม่ใช่,อุปมาการจับปลาไหล, ลัทธิของครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร

ในพรหมชาลสูตร ลัทธิของครูสัญชัย เวลัฏฐบุตร พระผู้มีพระภาคตรัสสมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาทะหลบเลี่ยงไม่แน่นอน พอถูกถามปัญหาในประเด็นนั้น ๆ ย่อมกล่าวหลบเลี่ยงไม่แน่นอน หรือด้วยมูลเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคต ถูกต้องตามความเป็นจริง(ที.สี.(ไทย)(๙/๖๑/๒๔,ที.สี.(ไทย)๙/๖๖/๒๘,ที.สี.(ไทย)๙/๑๗๙/๕๙,ที.สี.อ.(บาลี) ๖๑/๑๐๖)

อมักขะ: ความไม่ลบหลู่คุณท่าน, ความไม่ดูถูกดูแคลน, ความไม่เหยียดหยาม

โกธเปยยาล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๒ อย่างย่อมอยู่เป็นสุข คือ (๑) อมักขะ ความไม่ลบหลู่คุณท่าน (๒) อปฬาสะ ความไม่ตีเสมอ (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๘๒/๑๓๐)

อมัจฉริยะ: ความไม่ตระหนี่, ความไม่เห็นแก่ตัว, ความเอื้อเฟื้อต่อคนอื่น

ในโกธเปยยาล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายถึง ธรรม ๒ อย่างที่บุคคลประกอบด้วยธรรม ๒ อย่างย่อมอยู่เป็นสุข คือ (๑) อนิสสา ความไม่ริษยา (๒) อมัจฉริยะ ความไม่ตระหนี่(อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๘๒/๑๓๐)

อมัจฉรีสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่ตระหนี่ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในอโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่าเพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑. มีศรัทธา ๒. มีหิริ ๓. มีโอตตัปปะ ๔. ไม่ตระหนี่ ๕. มีปัญญา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๙๗/๓๒๓)

อมัททวะ : ความไม่อ่อนโยน, ความแข็งกระด้าง, ความหยาบโลน

ในทุกนิทเทส อธิบายอมัททวะ ว่า ความไม่อ่อนโยน ภาวะที่ไม่อ่อน ความกระด้าง ความหยาบคาย ภาวะที่กระด้าง ความแข็งกระด้าง ความมีจิตแข็งกระด้าง ความไม่อ่อนโยน นี้เรียกว่าอมัททวะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๒/๕๖๔)

SAMPLE

อมาตาปุตติกภัย: ภัยที่เมื่อเกิดขึ้นแล้วมารดาและบุตรไม่สามารถจะเป็นที่พึ่งแก่กันได้,ภัยที่มารดาและบุตรไม่สามารถจะพบเห็นกันได้

ในภยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภัย ๓ อย่าง คือ (๑) สมัยที่เกิดไฟไหม้ใหญ่ หมู่บ้านก็ถูกไฟ แม้มารดาก็ไม่ได้พบบุตร แม้บุตรก็ไม่ได้พบมารดา ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับเรียกภัย (๒) สมัยที่มหาเมฆตั้งเค้ามีอยู่ หมู่บ้านก็ถูกน้ำพัดไป แม้มารดาก็ไม่ได้พบบุตร แม้บุตรก็ไม่ได้พบมารดา (๓) สมัยที่ภัยคือโจรป่าปล้นสะดมชาวบ้านพากันขึ้นยานหนีไป แม้มารดาก็ไม่ได้พบบุตร แม้บุตรก็ไม่ได้พบมารดา ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ย่อมเรียกอมาตาปุตติกภัยทั้ง ๓ อย่างนี้แลว่า “อมาตาปุตติกภัย” (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๓/๒๔๔,องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๖๓/๑๘๔)

อมายา: ไม่มีมารยา, ไม่กลับกลอกปอกปลิ้น, ความซื่อตรง

ในโกธเปยยาล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายถึงบุคคลที่ประกอบด้วยธรรม ๒ อย่างนี้ ย่อมอยู่เป็นสุข คือ (๑) อมายา ไม่มีมารยา (๒) อสาเถยยะ ความไม่โอ้อวด (อง.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๘๒/๑๓๐)

อมิตตกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอมิตตกะ, อดีตชาติของทายกเถระในกัปที่ ๒๕ จากนี้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิเพราะถวายโภชนะแด่พระสยัมภูพุทธเจ้า

ในโภชนทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระโภชนทายกเถระ ท่านพระโภชนทายกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ครั้งนั้น พระชินเจ้าย่อมรุ่งโรจน์ทุกเมื่อ ดังหน่อต้นรังที่เกิดดี ดุจไม้อัญชันที่กำลังขึ้นงาม เหมือนสายรุ้งในอากาศ ท่านมีใจผ่องใส ได้ถวายโภชนะแด่พระองค์ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ พระสยัมภูพุทธเจ้าผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้ ทรงอนุโมทนาทานของทายกเถระว่า ผลจงบังเกิดแก่ท่านในภพที่เกิดเถิด ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ทานได้ถวายทานไว้ในครั้งนั้น จึงไม่พบทุคติเลย ในกัปที่ ๒๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าอมิตตกะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๘/๔๗๓)

อมิตตฆาตกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า (อ) มิตตฆาตกะ, อดีตชาติของพระอัคคปุปผิยเถระที่บูชาพระสิขีพุทธเจ้าด้วยดอกบัว ในกัปที่ ๒๕ จากนี้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า (อ) มิตตฆาตกะ

ในอัคคปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอัคคปุปผิยเถระ ท่านพระอัคคปุปผิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ท่านได้เห็นพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้มีพระฉวีวรรณดังทองคำ ประทับนั่งอยู่ระหว่างภูเขา ทรงรุ่งเรืองด้วย

SAMPLE

พระรัศมีดุจกองเพลิง พระเถระถือดอกบัว เข้าไปเฝ้าพระองค์ผู้เป็นนรชนผู้สูงสุด มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้บูชาสีขีพุทธเจ้า ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ด้วยอานิสงส์ที่ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่พบทุคติเลย ในกัปที่ ๒๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามิตตฆาตกะ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๐/๔๒๒,ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๕๘/๓๐๒)

อมิตตตาปนา: ภรรยาของชูชกชาวแคว้นกาลิงคะ, นางถูกหญิงในหมู่รุมด่าที่ถูกยกให้พราหมณ์ชูชกผู้ชรา

ในเวสสันดรชาดก กัณฑ์ชูชก นางอมิตตตาปนาเป็นภรรยาสาวของพราหมณ์ชูชกชาวแคว้นกาลิงคะ นางถูกพวกหญิงในหมู่บ้านนั้นที่พากันไปตักน้ำที่ท่าน้ำ ต่างแตกตื่นกันมารุมด่าอย่างอึงมี่ว่า มารดาของเจ้าคงเป็นศัตรูแน่นอน บิดาของเจ้าก็คงเป็นศัตรูแน่ จึงได้พากันยกเจ้าที่ยังเป็นสาวแรกรุ่นให้แก่พราหมณ์เฒ่าอย่างนี้ (ขุ.ชา.(ไทย)๒๘/๑๙๑๔/๔๘๔)

อมิตตาภะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอมิ(ตา)ตาภะ, อดีตชาติของพระเอกสัญญกเถระผู้ประคองอัญชลีไว้ผ้าบังสุกุลของพระศาสดา ในกัปที่ ๒๕ จากนี้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอมิตาภาะ

ในเอกสัญญกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเอกสัญญกเถระ ท่านพระเอกสัญญกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ท่านได้เห็นผ้าบังสุกุลของพระศาสดา คล้องอยู่บนยอดไม้ จึงได้ประคองอัญชลีไหว้ผ้าบังสุกุล ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ได้ความทรงจำไว้ในครั้งนั้น จึงไม่พบทุคติเลย ในกัปที่ ๒๕ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง มีพระนามว่าอมิตาภะ เป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๙/๓๘๒)

อมิตอุบาสก: อุบาสกชื่ออมิต, อัครอุปัฏฐากของพระปทุมุตรพุทธเจ้า

ในปทุมุตตรพุทธวงศ์ พระประวัติในอดีตชาติของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า สมัยต่อจากพุทธเจ้าพระนามว่านารทะ กล่าวคือพระมหาวีระพระนามว่าปทุมุตตระทรงเป็นผู้นำวิเศษ ผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักร พระองค์มีพระอมิตาเถรีและพระอสมาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ชาวโลกเรียกว่า ต้นสน อมิตอุบาสกและติสสอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก หัตถาอุบาสิกาและสุจิตตาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทธ.(ไทย)๓๓/๒๖/๖๔๔)

SAMPLE

อมิตัญชละ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระจักรพรรดิพระนามว่าอมิตัญชละ, พระสาลปุปผิยเถระในอดีตชาติได้ถวายดอกไม้แด่พระสิขีพุทธเจ้า นกัปที่ ๑๔ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอมิตัญชละ

ในสาลปุปผิยเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสาลปุปผิยเถระ กล่าวคือพระสาลปุปผิยเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ครั้งนั้น ท่านเป็นคนทำขนมขายอยู่ในกรุงอรุณวดี ได้เห็นพระชินเจ้าพระนามว่าสิขี มีใจผ่องใสจึงรับบาตรของพระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จมาถึงพอดีแล้วได้ถวายดอกสาละแด่พระองค์ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ถวายดอกไม้ไว้ จึงไม่รู้พบทุคติเลย ในกัปที่ ๑๔ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอมิตัญชละ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๒/๔๐๑)

อมุฬหวินัย: วิธีระงับอธิกรณ์โดยยกประโยชน์แก่ภิกษุที่หายเป็นบ้าแล้วในกรณีที่มีผู้โจทภิกษุนั้นด้วยอาบัติที่ต้องในขณะเป็นบ้า สงฆ์จะสวดประกาศสมมติเพื่อไม่ให้ใคร ๆ โจทเธอด้วยอาบัติ เช่น อมูฬหวินัยอันสงฆ์ให้แล้วแก่คัคคะภิกษุ ผู้หายวิกลจริตแล้วชอบแก่สงฆ์

ในสามคาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องอมูฬหวินัย ว่า ภิกษุย่อมกล่าวหาภิกษุด้วยอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิก หรือใกล้เคียงปาราชิกว่า ‘ท่านผู้มีอายุ ระลึกได้หรือว่า ‘ท่านต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิก หรือใกล้เคียงปาราชิก’ ภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าระลึกไม่ได้เลยว่า ข้าพเจ้าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิก หรือใกล้เคียงปาราชิก’ ภิกษุผู้เป็นโจทก์นั้นพึงปลอบโยนเธอผู้กล่าวแก้ตัวว่า ‘เอาเถอะ ท่านจงตรองดูให้ดี ถ้าท่านระลึกได้ว่า ท่านต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิก หรือใกล้เคียงปาราชิก’ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๕๐/๕๖)

อโมรผลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอโมรผลิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผลอโมระ(ผลไม้หวานชนิดหนึ่ง)แด่พระพุทธเจ้า (พระนามว่าวิปัสสี) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติ สุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๐/๑๙๖)

อโมหะ: ความไม่หลง, ความมีปัญญา, ความมีวิชชา

ในสัมมาทิฏฐิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงรากเหง้าแห่งกุศล ว่า อโลภะ ความไม่โลภ อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย อโมหะ ความไม่หลง นี้เรียกว่า รากเหง้าแห่งกุศล เมื่อใด พระอริยสาวกรู้ชัดอกุศลและรากเหง้าแห่งอกุศลอย่างนี้ รู้ชัดกุศลและรากเหง้าแห่งกุศลอย่างนี้ เมื่อนั้น ท่านละราคานุสัย กิเลสที่นอนเนื่องคือราคะ(ม.มู.

SAMPLE

(ไทย)๑๒/๘๙/๘๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙๔/๒๒๘,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๔/๑๘๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๖/๒๖๐,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๖๗/๒๖๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๗๐/๒๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๙๓/๒๘๖, อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๓๔/๓๓,อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๑๐๖/๔๖, อภิ.สงฺ.(ไทย)๓๔/๓๑๔/๙๗)

อยกูฏชาดก : ชาดกว่าด้วยยักษ์ถือพะเนินเหล็กใหญ่ มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัต โพธิสัตว์ทรงห้ามชาวเมืองไม่ให้ฆ่าสัตว์ทำพลีกรรมแก่พวกยักษ์ พวกยักษ์โกรธจึงส่งยักษ์ตนหนึ่งผู้มีความโหดร้ายถือกระบองเหล็กจะมาทำร้ายพระองค์ แต่ไม่สามารถทำร้ายได้ เพราะท้าวสักกะเสด็จมาคุ้มครองพระองค์ พระเจ้าพรหมทัตตรัสถามทราบความแล้วจึงตรัสว่า ในเมื่อท้าวสักกะมาคุ้มครองอย่างนี้ พวกปีศาจจงแผดเสียงไปเถิด ถึงจะแสดงท่าทางน่ากลัว เราก็ไม่กลัว พวกเจ้าไม่สามารถจะรบกับเราได้ เพราะมีท้าวสักกะคุ้มครอง ยักษ์ไม่สามารถทำอันตรายได้จึงถูกท้าวสักกะไล่หนีกลับไป (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๘๕/๑๙๔)

อยุชฌา, เมือง: ชื่อเมืองอยุชฌา ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำคงคา, เมืองที่พระผู้มีพระภาคประทับและตรัสเรียกภิกษุมาตรัสเรื่องรูปว่างเปล่าดังฟองน้ำที่หายไป

ในเผณปิณฑูปมสูตร อุปมาด้วยกลุ่มฟองน้ำ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตเมือง อยุชฌา พระองค์รับสั่งภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า แม่น้ำคงคานี้พึงพัดฟองน้ำกลุ่มใหญ่มา บุรุษผู้มีตาดีก็จะพึงเห็น เพ่ง พิจารณาฟองน้ำกลุ่มใหญ่นั้นโดยแยบคายได้ เมื่อเขาเห็น เพ่งพิจารณาฟองน้ำกลุ่มใหญ่นั้นโดยแยบคายแล้ว ฟองน้ำก็จะพึงปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในฟองน้ำจะมีได้อย่างไร แม้ฉันใด รูปอย่างใดอย่างหนึ่งก็ ฉันนั้นเหมือนกัน ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไกลหรือใกล้ก็ตาม ภิกษุเห็น เพ่ง พิจารณารูปนั้นโดยแยบคายแล้ว รูปก็จะปรากฏเป็นของว่าง เปล่า หาสาระมิได้เลย (สำ.ข.(ไทย)๑๗/๙๕/๑๘๐)

อยู่จบพรหมจรรย์: ภิกษุผู้เป็นอรหันตขีณาสพ, อุดมบุรุษ ผู้หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง, อยู่จบธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมกับครู, ธรรมเป็นเครื่องอยู่ร่วมคือ อริยมรรค, ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ

ในมูลปริยายสูตร เรื่องกำหนดภูมิตามนัยที่ ๓ ว่าด้วยพระขีณาสพ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุใดเป็นอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ แม้ภิกษุนั้นก็รู้ยิ่งปฐวีโดยความเป็นปฐวี ครั้นรู้ยิ่งปฐวีโดยความเป็นปฐวีแล้ว ไม่กำหนดหมายซึ่งปฐวี ไม่กำหนดหมายในปฐวี ไม่กำหนด

SAMPLE

หมายนอกปฐวี ไม่กำหนดหมายปฐวีว่าเป็นของเรา ไม่ยินดีปฐวีนั้น เป็นต้น (ม.มู.(ไทย)๑๒/๘/๑๑,ม.มู.ไทย)๑๒/๑๐/๑๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๔/๔๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๗๘/๖๗,ส.ส.(ไทย)๑๕/๑๗๔/๒๓๕,ส.ข.(ไทย)๑๗/๕๗/๘๗,ส.ข.(ไทย)๑๗/๑๑๐/๒๐๕, ส.ข.(ไทย)๑๗/๑๖๗/๒๕๙,ส.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๖/๑๑๙,ส.ม.(ไทย)๑๙/๒๑๑/๑๔๓,ส.ม.(ไทย)๑๙/๓๖๙/๒๑๔,ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๘/๔๗)

อยู่ประพฤติพรหมจรรย์: พระขีณาสพ, การดับกิเลส, การประพฤติตัวเองอย่างพระพรหมหรือความประพฤติอันประเสริฐ

ในทสุตตรสูตร อธิบายว่า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลกและไม่ทรงแสดงธรรมที่แทงตลอดนำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน และให้ถึงการตรัสรู้ที่พระสุคตทรงประกาศแล้ว ถึงบุคคลนี้จะกลับมาเกิดในมัชฌิมชนบทและเป็นผู้มีปัญญาไม่โง่เขลา ไม่เป็นคนเซอะ สามารถรู้เนื้อความแห่งคำสุภาษิตและทุพภาษิตได้ นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๘/๔๑๓)

อยู่ปราศจากไตรจีวร: จีวรไม่อยู่กับตัว,จีวรอยู่นอกเขตที่ตนอยู่, จีวรที่ได้รับสมมติจากสงฆ์ให้อยู่ปราศจากได้

ในนิสสัคคิยกัณฑ์ การขอสมมติจากสงฆ์โดยภิกษุประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ภิกษุชื่อนี้เป็นไข้ ไม่สามารถนำไตรจีวรไปได้เธอขอให้สงฆ์สมมติเพื่อไม่เป็นการอยู่ปราศจากไตรจีวรถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงให้สมมติเพื่อไม่เป็นการอยู่ปราศจากไตรจีวรแก่ภิกษุชื่อนี้ นี่เป็นญัตติ ทรงบัญญัติว่า เมื่อจีวรของภิกษุสำเร็จแล้ว เมื่อกฐินเดาะแล้ว ถ้าภิกษุอยู่ปราศจากไตรจีวรแม้สิ้นราตรีหนึ่ง ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ เว้นแต่ภิกษุได้รับสมมติ (วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๗๖/๑๒)

อยู่ปริวาส: การอยู่จำ, อยู่เพื่อปรับตัวให้พร้อมสำหรับผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์,อยู่เพื่อบ่มเพาะและอบรมตัว, อยู่เพื่อปรับพฤติกรรมให้เหมาะแก่การงาน,

ในมหาปรินิพพานสูตร สุภัททปริพาชก ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ และขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สุภัททะ ผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ ประสงค์จะบรรพชาประสงค์จะอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน หลังจาก ๔ เดือนล่วงไปเมื่อภิกษุพอใจก็จะให้บรรพชา จะให้อุปสมบทเป็นภิกษุได้ อนึ่ง ในเรื่องนี้เราคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลด้วย” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๕/๑๖๓)

SAMPLE

อยู่ป่าเป็นวัตร: ธุดงค์ข้ออยู่ป่าเป็นวัตร, ภิกษุถือธุดงค์อยู่ห่างจากหมู่บ้านคน ๕๐๐ ชั่วธนูหรือ ๒๕ เส้น, ข้อที่ ๘ ในธุดงค์ ๑๓ ข้อ, ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร คือ เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถือตัว ไม่โลเล ไม่ปากกล้า ไม่พูดพร่ำเพรื่อ มีสติมั่นคง มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น มีจิตแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์

ในทารุกัมมิกสูตร เรื่องคหบดีชื่อทารุกัมมิกะ อาชีพทำฟืน สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ คิญชกาวสถาราม ตรัสถามคหบดีชื่อว่าทารุกัมมิกะ ว่า“คหบดี ทานประจำตระกูลท่านยังให้อยู่หรือ” คหบดีกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทานประจำตระกูลข้าพระองค์ยังให้อยู่ ทั้งทานนั้นข้าพระองค์ให้ในภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ หรือผู้บรรลุอรหัตตมรรคผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร”(ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๑/๕๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๖/๓๖๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๙/๕๕๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๘๐/๑๔๗,องฺ.ปญฺจก.๒๒/๑๘๑/๓๐๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๕๘/๓๕๒,อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๐/๗๗,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๗/๒๖๘,ขุ.อป.(ไทย)๒๙/๑๕๐/๒๓)

อโยคุฬสูตร : พระสูตรว่าด้วยทางแห่งการเจริญอิทธิบาท ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์สามารถไปพรหมโลกด้วยกายทิพย์และกายธรรมดาได้หรือไม่ พระองค์ตรัสตอบว่า ได้ แล้วทรงแสดงวิธีทำให้กายเบา เช่น เมื่อพระองค์ตั้งกายไว้ในจิต ตั้งจิตไว้ในกายกำหนดสุขสัญญาและลหุสัญญา กายก็จะเบาเหมือนก้อนเหล็กที่ไฟเผาทั้งวัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๔/๔๑๓)

อโยฆรจริยา : พระจริยาของอโยฆรราชกุมาร พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นพระอโยฆรราชกุมาร เป็นโอรสพระเจ้ากาสี ทรงเจริญวัยในเรือนเหล็ก เพราะป้องกันท่านยักษิณีเมื่อเจริญวัยแล้ว เกิดความสังเวช ไม่ต้องการราชสมบัติ จึงออกผนวชเพราะต้องการพระโพธิญาณ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๔/๗๖๑)

อโยฆรชาดก : ชาดกว่าด้วยมหาสัตว์อโยฆรราช มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอโยฆรกุมาร เนื่องจากพระบิดาพระมารดากลัวว่าเมื่อคลอดใหม่จักถูกนางยักษินีจับไปกินเช่นเดียวกับพระเชฏฐา พระบิดาจึงได้สร้างเรือนเหล็กขังพระกุมารไว้ภายใน เมื่อพระราชกุมารมีอายุได้ ๑๖ พระชรรษา พระบิดาประทรงจะประทานราชสมบัติให้แก่พระกุมาร จึงให้อำมาตย์ไปอัญเชิญออกมาจากเรือนเหล็กแล้วให้เลียบพระนคร พระราชกุมารทอดพระเนตรเห็นป่า เขา และธรรมชาติที่สวยงามสอบถามถึงสาเหตุที่ตนถูกขังอยู่ในเรือนเหล็กถึง ๑๖ ปี ทราบสาเหตุแล้วทรงสลดพระทัย จึงตรัสโทษที่อยู่ในพระครรภ์ ๑๐ เดือนเหมือนอยู่ในโหลกุมภีนรกหรือคูถนรกและการถูกขังอยู่ในเรือนเหล็กอีก ๑๖ ปี ว่าเหมือนอยู่ในอุสสุทนรก ไม่ปรารถนาราชสมบัติจึงไปแสดง

SAMPLE

ธรรมโปรดพระบิดาให้เห็นว่าไม่มีใครจะสามารถเอาชนะพญามัจุราชได้ ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นราชามหากษัตริย์หรืออำมาตย์มุขมนตรีผู้ยิ่งใหญ่ เป็นคนดีคนชั่ว เป็นมนุษย์หรืออดิรัจฉาน ล้วนแต่ไปตกอยู่ในเงื้อมมือของพญามัจุราชทั้งสิ้น แล้วกราบทูลต่อไปว่า ธรรมเท่านั้นจะรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำความสุขมาให้ นี้เป็นอานิสงส์ของธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ผู้มีประพฤติธรรมเป็นปกติจะไม่ไปสู่นรก จากนั้นจึงกราบทูลลาพระบิดาพระมารดาออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์ พระราชาและชาวเมืองได้ชวนกันออกบวชจนมีบริษัทถึง ๑๒ โยชน์(ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๖๓/๕๓๓)

อโยฆรราชโอรส: การบำเพ็ญบารมีชั้นอุปบารมีของพระผู้มีพระภาคสมัยอโยฆรราชโอรสโพธิสัตว์ในสโมธานกถา สรุปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “การบำเพ็ญบารมีอันเป็นธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้ จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ แต่ในภพที่เราเป็นยุธัญชัยกุมาร มหาโควินทพราหมณ์ คนเลี้ยงช้าง อโยฆรราชโอรส ภัลลาติ สุวรรณสาม มฆเทพและเนมิราช บารมีเหล่านี้เป็นอุปบารมี (ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๑๒๒/๗๗๗)

อโยฆระ, พระราชา: พระราชโอรสของพระเจ้ากาสีพระนามว่าอโยฆระ, พระราชโอรสผู้เจริญวัยในเรือนหลังเล็ก อยู่อย่างลำบาก, พระองค์ถือว่าการได้รับการเลี้ยงดูในที่เรือนหลังเล็กคับแคบเป็นความยอดเยี่ยมในโลก

ในยุธัญชยวรรค อโยฆรจริยา เรื่องพระจริยาของพระอโยฆรราชกุมาร คือ ในกาลที่ท่านเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาสี เจริญวัยในเรือนเหล็ก จึงมีนามว่าอโยฆระ พระบิดาตรัสว่า เจ้าได้ชีวิตมาอย่างลำบาก ถูกเจ้านายเลี้ยงไว้ในที่แคบ วันนี้จงปกครองแผ่นดินทั้งสิ้น ท่านประนมมือไหว้กษัตริย์พร้อมทั้งชาวแว่นแคว้น พร้อมทั้งชาวนิคมและบริวารชน แล้วได้กราบทูลดังนี้ว่า บรรดาสัตว์ในแผ่นดิน ทั้งชั้นต่ำ ทั้งชั้นสูง และปานกลาง สัตว์ทั้งหมดนั้นไม่มีอารักขา จริญอยู่ในเรือนของตนพร้อมด้วยหมู่ญาติของตน การเลี้ยงดูข้าพระองค์ในที่คับแคบ นี้เป็นความยอดเยี่ยมในโลก (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๔/๗๖๑)

อโยนิโสมนสิการ: การมนสิการโดยไม่แยบคาย, การพิจารณาโดยไม่ถูกทาง กล่าวคือการทำไว้ในใจในสิ่งที่ไม่ เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา หรือการนึก การน้อมนึก การผูกใจ การใฝ่ใจ การทำไว้ในใจถึงความคิดโดยนัยที่กลับกันกับสัจธรรม

SAMPLE

ในสัพพาสวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เรากล่าวความสิ้นอาสวะของภิกษุผู้รู้ ผู้เห็น เราไม่กล่าวความสิ้นอาสวะของภิกษุผู้ไม่รู้ ผู้ไม่เห็น เรากล่าวความสิ้นอาสวะของภิกษุผู้รู้ผู้เห็นอะไร (คือ) ผู้รู้ ผู้เห็นโยนิโสมนสิการ และอโยนิโสมนสิการ๒ เมื่อภิกษุนสิการโดยไม่แยบคาย อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอาสวะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนอโยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยไม่แยบคาย)นี้ เมื่อมนสิการโดยไม่แยบคาย วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๑/๓๖๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๕/๑๘,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๕/๓,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๖๖/๑๒,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๙๐/๑๕,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๑๐๖/๑๗,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๔๗/๑๐๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๑๕๑/๔๑๒,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๓/๕๙๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๗/๖๐๘,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๓๖/๕๘๖,ม.มู.อ.(บาลี)๑/๑๕/๗๑)

อโยนิโสมนสิการสูตร : พระสูตรว่าด้วยการมนสิการโดยไม่แยบคาย สมัยที่ภิกษุรูปหนึ่งพักผ่อนอยู่ในที่พักกลางวัน ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล ได้ตรึกถึงอกุศลวิตก คือ กามวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับกาม) พยาบาทวิตก(ความตรึกเกี่ยวกับพยาบาท) และวิหิงสาวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับวิหิงสา) เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจ จึงกล่าวว่า ท่านถูกวิตกเกาะกิน เพราะมนสิการโดยไม่แยบคาย ท่านจงละการมนสิการนั้นแล้วจงใคร่ครวญโดยแยบคายเถิด ท่านปรารภพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ และศีลของตนแล้ว จะบรรลุความปราโมทย์ ปีติ ความสุขได้แน่ และจักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๑/๓๓๒)

อโยนิโสมนสิการสูตร : พระสูตรว่าด้วยการมนสิการโดยไม่แยบคาย มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อโยนิโสมนสิการสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การมนสิการโดยไม่แยบคายทำให้นิวรณ์ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น และทำให้โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ส่วนการมนสิการโดยแยบคายมีผลตรงกันข้าม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๕/๑๓๗)

อโยนิโสมนสิการสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การมนสิการโดยไม่แยบคายทำให้นิวรณ์ ๕ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๖/๑๔๘)

อโยนิโสสูตร : พระสูตรว่าด้วยการถาม-ตอบโดยไม่แยบคาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลพึงทราบว่าเป็นคนพาล เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) ตั้งปัญหาโดยไม่แยบคาย

SAMPLE

(๒) ตอบปัญหาโดยไม่แยบคาย (๓) ไม่ชื่นชมยินดีปัญหาที่ผู้อื่นตอบโดยแยบคาย ด้วยบทพยัญชนะที่เหมาะสม สละสลวย เข้ารูป แล้วตรัสว่า บุคคลพึงทราบว่าเป็นบัณฑิต เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) ตั้งปัญหาโดยแยบคาย (๒) ตอบปัญหาโดยแยบคาย (๓) ชื่นชมยินดีปัญหาที่ผู้อื่นตอบโดยแยบคาย ด้วยบทพยัญชนะที่เหมาะสม สละสลวย เข้ารูป (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๕/๑๔๓)

อรกชาดก : ชาดกว่าด้วยศาสดาอรกะสอนการแผ่เมตตา ฤๅษีโพธิสัตว์บำเพ็ญพรหมวิหาร ๔ จนได้เป็นศาสดาชื่ออรกะ อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ สอนศิษย์ทั้งหลายให้เห็นอานิสงส์ของการเจริญเมตตาว่า ผู้ที่อนุเคราะห์ชาวโลกด้วยเมตตาจิตหาประมาณมิได้ ทั้งเบื้องบนแต่พื้นดินถึงพรหมโลกชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ เบื้องต่ำแต่พื้นดินถึงอุสสทนรกใต้พื้นดิน และเบื้องขวางคือในโลกมนุษย์หาประมาณมิได้ โดยประการทั้งปวงว่า ขอสรรพสัตว์ในที่เท่านี้ ในจักรวาฬเท่านี้ จงไม่มีเวร ไม่มีการเบียดเบียนกัน ปราศจากความทุกข์ มีความสุขรักษาตนอยู่เถิด มีจิตเกื้อกูลหาประมาณมิได้ เป็นจิตบริบูรณ์ อันเขาอบรมดีแล้ว กรรมที่เขาทำพอประมาณจักไม่เหลือในจิตของเขาเลย เพราะกรรมคือการเจริญอัปปมัญญานั้นมีอานิสงส์มาก (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๓๗/๗๓)

อรกสูตร : พระสูตรว่าด้วยครูชื่ออรกะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ครูอรกะเป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยได้แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า ชีวิตของมนุษย์มีประมาณน้อย เล็กน้อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก บุคคลพึงรู้ด้วยปัญญาพึงทำกุศลพึงประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีเลยสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตาย โดยเปรียบเทียบชีวิตกับอุปมา ๗ ข้อ คือ เปรียบเหมือน (๑) หยาดน้ำค้างที่ยอดหญ้า เมื่อดวงอาทิตย์ขึ้นก็เหือดแห้งไปอย่างรวดเร็ว อยู่ได้ไม่นาน (๒) ฟองน้ำเมื่อฝนเม็ดใหญ่ตก ย่อมแตกหายไปอย่างรวดเร็ว คงอยู่ได้ไม่นาน (๓) รอยขีดในน้ำย่อมขาดหายไปอย่างรวดเร็ว คงอยู่ได้ไม่นาน (๔) แม่น้ำที่ไหลจากภูเขา มาจากที่ไกลมีกระแสเชี่ยว พัดสิ่งที่พาไปได้ ไม่มีขณะเวลาหรือชั่วครู่ที่มันจะหยุด โดยที่แท้ แม่น้ำนั้นย่อมไหลบ่าเรื่อยไป(๕) บุรุษผู้มีกำลัง อมก้อนเขฬะไว้ที่ปลายลิ้นแล้ว พึงถ่มทิ้งไปโดยไม่ยากนัก (๖) ชิ้นเนื้อที่เขาใส่ไว้ในกระทะเหล็กที่ถูกเผาไฟตลอดทั้งวัน ย่อมหดหายไปอย่างรวดเร็ว คงอยู่ได้ไม่นาน (๗) แม่โคที่จะถูกฆ่า ถูกเขานำไปสู่ที่ฆ่า ยกเท้าขึ้นคราวใดก็ยิ่งใกล้ถูกฆ่า ใกล้ตายเข้าไปคราวนั้น แล้วตรัสว่า สมัยนั้น มนุษย์ทั้งหลายมีอายุประมาณ ๖๐,๐๐๐ ปี เด็กหญิงมีอายุ ๕๐๐ ปี จึงมีสามีได้ และสมัยนั้น พวกมนุษย์มีอาพาธเพียง ๖ อย่าง คือ (๑) หนาว (๒) ร้อน (๓) หิว (๔) กระหาย (๕) ปวดอุจจาระ (๖) ปวดปัสสาวะ เมื่อพวกมนุษย์มีอายุยืนอย่างนี้ มีอาพาธน้อย

SAMPLE

อย่างนี้ ถึงกระนั้น ครูอรกะก็ยังแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอยู่เหมือนอย่างนั้น ปัจจุบันนี้ เมื่อจะกล่าวถึงชีวิตนั้นให้ถูกต้อง พึงกล่าวว่า ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายมีประมาณน้อย เล็กน้อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก บุคคลพึงรู้ด้วยปัญญา พึงทำกุศล พึงประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีเลยสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตาย ปัจจุบันนี้ ผู้มีอายุยืนจะอยู่ได้ ๑๐๐ ปี น้อยกว่านั้นก็มี มากกว่านั้นก็มี ส่วนคนที่จะอยู่ได้ถึง ๑๐๐ ปี จะอยู่ได้ ๓๐๐ ฤดู ๑,๒๐๐ เดือน ๒,๔๐๐ กึ่งเดือน ๓๖,๐๐๐ ราตรี จะบริโภคอาหารได้ ๗๒,๐๐๐ มื้อ นับรวมถึงการดื่มนมมารดาและเหตุที่ทำให้ไม่ได้บริโภคอาหาร แล้วตรัสถึงเหตุที่ทำให้ไม่ได้บริโภคอาหาร คือ (๑) คนโกรธ (๒) คนมีทุกข์ (๓) คนเจ็บไข้ (๔) คนรักษาอุโบสถ (๕) คนหาอาหารไม่ได้ แล้วตรัสอีกว่า เราได้กำหนดอายุ ประมาณอายุ ฤดู ปี เดือน กึ่งเดือน ราตรี วัน อาหาร และอันตรายแห่งการบริโภคอาหารของมนุษย์ผู้มีอายุ ๑๐๐ ปีไว้อย่างนี้ กิจที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ พึงทำแก่สาวกทั้งหลาย เราได้ทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่ง อย่าประมาท อย่าเป็นผู้เดือดร้อนใจในภายหลัง นี้เป็นอนุสาสนีของเราเพื่อเธอทั้งหลาย๒๓/๗๔/๑๖๗

อรกะ,ครู: ครูชื่ออรกะ,ครูเจ้าลัทธิไม่มีความกำหนัดในกาม, ครูผู้แสดงธรรมแก่สาวกว่าผู้ไม่จิตใจให้เลื่อมใสตายแล้วไปเกิดในอบาย

ในสุเนตตสูตร เรื่องครูชื่อสุเนตตะ เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่ออรกะเป็นเจ้าลัทธิผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย มีสาวกหลายร้อยคน ได้แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก สาวกเหล่าใดเมื่อครูอรกะแสดงธรรม เพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลกอยู่ ไม่ทำจิตให้เลื่อมใสสาวกเหล่านั้นหลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๔/๑๖๗)

อรชปราสาท: ชื่อปราสาทของพระเจ้าธัมมทัสสีสมัยครองฆราวาส ๘,๐๐๐ ปี, หนึ่งในปราสาทสามหลังของพระองค์

ในธัมมทัสสีพุทธวงศ์ พระประวัติในอดีตชาติของพระธัมมทัสสีพุทธเจ้า ในมัณฑกัปนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี ทรงรุ่งเรืองอย่างยิ่งในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ทรงประกาศพระธรรมจักร เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ สมัยนั้น กรุงชื่อว่าสรณะ กษัตริย์พระนามว่าสรณะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุนันทาเป็นพระชนนีของพระศาสดาพระนามว่าธัมมทัสสี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๘,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คืออรชปราสาท วิรชปราสาท และสุทัศนปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๑๔/๖๖๘)

SAMPLE

อรณวิภังค์: การจำแยกธรรมที่ไม่มีกิเลส,พระผู้มีพระภาคตรัสมัชฌิมาปฏิปทาแก่ภิกษุทั้งหลาย ในอรณวิภังคสูตร การจำแนกธรรมที่ไม่มีกิเลส พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงประกอบเนือง ๆ ซึ่งสุขในกามสุขัลลิกานุโยค อันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่พึงประกอบเนือง ๆ ซึ่งอัตตกิลมถานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่แสดงมัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๐)

อรณวิภังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการจำแนกธรรมที่ไม่มีข้าศึก พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะมีพระประสงค์ให้ปฏิบัติตามธรรมที่ไม่มีกิเลส เว้นธรรมที่มีกิเลส พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงอรณวิภังค์ โดยทรงแสดงเป็นข้ออุทเทส ดังนี้

๑. ภิกษุไม่พึงประกอบเนือง ๆ ซึ่งกามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๒. ภิกษุพึงประกอบมัชฌิมาปฏิปทาอันได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๓. ภิกษุพึงรู้จักการยกย่องและการตำหนิ ครั้นรู้แล้ว ไม่พึงยกย่อง ไม่พึงตำหนิ พึงแสดงธรรมเท่านั้น

๔. ภิกษุพึงรู้จักการตัดสินความสุข ครั้นรู้แล้ว พึงประกอบเนือง ๆ ซึ่งความสุขภายใน

๕. ภิกษุไม่พึงกล่าวคำในที่ลับหลัง ไม่พึงกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้า เมื่อไม่รีบร้อนจึงควรพูด เมื่อรีบร้อนไม่ควรพูด ไม่พึงยึดภาษาถิ่น ไม่พึงละเลยคำพูดสามัญ(คำที่คนทั่วไปใช้พูดกัน)

จากนั้น ทรงยกข้อความในอุทเทสมาตั้งเป็นคำถามและทรงอธิบาย เช่น เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ภิกษุไม่พึงประกอบซึ่งสุขในกาม ... และไม่พึงประกอบซึ่งอัตตกิลมถานุโยค อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะอาศัยอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น ... เป็นต้น

SAMPLE

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๐)

อรณวิหาร: การอยู่ด้วยธรรม, ธรรมเครื่องกำจัดนิวรณ์ด้วยฌานและสมาบัติ

ในอรณวิหารญาณนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายว่า ปฐมฌานชื่อว่าอรณวิหาร ทุติยฌานชื่อว่าอรณวิหาร ตติยฌานชื่อว่าอรณวิหาร จตุตถฌานชื่อว่าอรณวิหาร อากาสานัญจายตนสมาบัติเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติชื่อว่าอรณวิหาร คือ ชื่อว่าอรณวิหาร เพราะกำจัดนิวรณ์ได้ด้วยปฐมฌาน ชื่อว่าอรณวิหารเพราะกำจัดวิตกวิจารได้ด้วยทุติยฌาน ชื่อว่าอรณวิหาร เพราะกำจัดปีติได้ด้วยตติยฌาน ชื่อว่าอรณวิหาร เพราะกำจัดสุขและทุกข์ได้ด้วยจตุตถฌาน ชื่อว่าอรณวิหาร เพราะกำจัดรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญาได้ด้วยอากาสานัญจายตนสมาบัติ ชื่อว่าอรณวิหาร เพราะกำจัดอากาสานัญจายตนสัญญาได้ด้วยวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ชื่อว่าอรณวิหาร เพราะกำจัดวิญญาณัญจายตนสัญญาได้ด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัติ ชื่อว่าอรณวิหาร เพราะกำจัดอากิญจัญญายตนสัญญาได้ด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ นี้ชื่อว่าอรณวิหาร (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘๒/๑๔๐)

อรณวิหารญาณนิทเทส :แสดงอรณวิหารญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๓๓ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมที่เป็นชื่อของทัสสนาธิปไตยไว้เป็นหลัก ๓ ประการ คือ (๑) อนิจจานุปัสสนา (๒) ทุกขานุปัสสนา (๓) อนัตตานุปัสสนา แล้วนำธรรม ๒๐๑ ประการ(หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวด ที่ ๒-๑๒) มาหมุนด้วยอนุปัสสนา ๓ ประการ รวม ๓ รอบ แต่ละรอบประกอบด้วยอนุปัสสนา ๑ ประการ รวมเป็น ๖๐๓ ประการ (๒๐๑ x ๓ = ๖๐๓) เช่น

อนิจจานุปัสสนาในรูป ชื่อว่าทัสสนาธิปไตย ทุกขานุปัสสนาในรูป ชื่อว่าทัสสนาธิปไตย อนัตตานุปัสสนาในรูป ชื่อว่าทัสสนาธิปไตย ฯลฯ อนัตตานุปัสสนาในชรามรณะ ชื่อว่าทัสสนาธิปไตย

ลำดับต่อไป ท่านจำแนกธรรมที่เป็นชื่อของคำว่า “วิหาราธิคมที่สงบ” “ปณีตา- ธิมุตตตา” และ “อรณวิหาร” ตามลำดับ มีใจความว่าสุญญตวิหาร อนิมิตตวิหาร อัปปณิหิตวิหาร แต่ละอย่างชื่อว่าวิหาราธิคม ที่สงบ ความที่จิตน้อมไปในธรรมที่ว่าง ... ในธรรมที่ไม่มีนิมิต ... ในธรรมที่ไม่มีปณิหิตะ แต่ละอย่างชื่อว่าปณีตาธิมุตตตาสมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ แต่ละอย่างชื่อว่าอรณวิหาร

ลำดับต่อไป ท่านจำแนกธรรมที่เป็นเหตุให้ได้ชื่อว่าอรณวิหาร ๘ ประการ คือ การกำจัดธรรมที่เป็นข้าศึกต่อฌานแต่ละขั้นด้วยฌานแต่ละขั้น เช่น

SAMPLE

๑. ชื่อว่าอรณวิหาร เพราะกำจัดนิวรณ์ได้ด้วยปฐมฌาน

๒. ชื่อว่าอรณวิหาร เพราะกำจัดวิตกวิจารได้ด้วยทุติยฌาน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘๒/๑๓๙)

อรณสูตร : พระสูตรว่าด้วยข้าศึก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า คนเหล่าไหนไม่เป็นข้าศึก พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้วของคนเหล่าไหนไม่เสื่อม คนเหล่าไหนกำหนดรู้ความอยากได้ ความเป็นไทย่อมมีแก่คนเหล่าไหนทุกเมื่อ มารดาและบิดาหรือพี่น้องไหว้ใครซึ่งตั้งมั่นในศีล กษัตริย์ทั้งหลายอภิวาทใคร แม้จะมีชาติต่ำ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า สมณะทั้งหลายในธรรมวินัยไม่เป็นข้าศึก พรหมจรรย์ที่อยู่จบแล้วของสมณะทั้งหลายย่อมไม่เสื่อม สมณะทั้งหลายย่อมกำหนดรู้ความอยากได้ ความเป็นไทย่อมมีแก่สมณะทั้งหลายทุกเมื่อ มารดาและบิดาหรือพี่น้องไหว้สมณะผู้ตั้งมั่นในศีล กษัตริย์ทั้งหลายอภิวาทสมณะ ผู้มีชาติต่ำ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๑/๘๖)

อรณัญชหะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอรณัญชหะ, พระองค์ในอดีตชาติได้บูชาปทุมุตตรพุทธเจ้าด้วยดอกอโศกได้อานิสงส์มาก ในกัปที่ ๗๐ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ พระนามว่าอรณัญชหะ

ในอโสกปูชกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอโสกปูชกเถระ ท่านพระอโสกปูชกเถระประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า มีพระราชอุทยานอยู่ในนครติปุระ น่ารื่นรมย์ ท่านเป็นคนรักษาพระราชอุทยานอยู่ในนครนั้น เป็นคนรับใช้ของพระราชา ได้มีพระสยัมภูพุทธเจ้า ผู้มีพระรัศมี พระนามว่าปทุมะ พระฉายาไม่ละพระองค์ผู้เป็นมุนี ผู้ประทับนั่งอยู่บนดอกบัวขาว ท่านเห็นต้นอโศกมีดอกบานเป็นพวง น่าดูนัก จึงบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ประเสริฐ ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่พบทุคติเลย ในกัปที่ ๗๐ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ พระนามว่าอรณัญชหะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๑/๓๖๑)

อรดี, มาร: นางมารชื่ออรดี, ธิดามารคนหนึ่งใน ๓ คนอาสาพระยามารผู้เป็นบิดาเข้าไปประโลมพระพุทธเจ้าด้วยอาการต่าง ๆ เมื่อคราวประทับอยู่ไม้อชปาลนิโครธหลังตรัสรู้ใหม่

ในมาคันทิยสูตร นางมาคันทิยพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่มาคันทิยพราหมณ์พร้อมภรรยาว่า พระองค์เห็นนางตัณหา นางอรดี และนางราคา ก็ไม่ได้มีความพอใจในเมถุนธรรมเลย จักมีความพอใจเพราะเห็นเรือนร่าง ที่เต็มไปด้วยปัสสาวะและ

SAMPLE

อุจจาระนี้ได้อย่างไรเล่า เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องเรือนร่างนางแม้ด้วยเท้า (ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๘๔๒/๗๐๑)

อรติ: ความไม่ยินดี, กิริยาที่ไม่ยินดี, ความไม่ยินดียิ่ง, กิริยาที่ไม่ยินดียิ่ง, ความรำคาญ, ความกระวนกระวายใจในเสนาสนะที่สงัด หรือในสภาวธรรมที่เป็นอธิกุศล คือสมถะและวิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง,ธรรมที่แก้อรดีคือมุทิตา ความยินดี

ในอรติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายถึงธรรมที่ควรเจริญเพื่อละธรรมละ ๓ ประการ (๑) ภิกษุควรเจริญมุทิตา (ความยินดี) เพื่อละอรติ (๒) ภิกษุควรเจริญอวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) เพื่อละวิหิงสา (๓) ภิกษุควรเจริญธัมมจริยา (ความประพฤติธรรม) เพื่อละอธัมมจริยา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๖/๓๒๖,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๖/๓๙๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๓/๔๓๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๑๓/๖๓๔,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๘/๔๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘๖/๑๔๕,อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๘๕๖/๕๕๒, อภิ.วิ.(ไทย)๓๕/๙๒๖/๕๘๐,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๘๗/๗๓๔)

อรติสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อรติสูตร พระสูตรว่าด้วยความไม่ยินดี สมัยที่ท่านพระวังคีสะกับท่านพระนิโครธกัปปะอยู่ที่อัคคาฬวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี ได้เกิดความไม่ยินดี กำหนัด เพราะท่านพระนิโครธกัปปะกลับจากบิณฑบาตหลังฉันเสร็จแล้วเข้าไปยังวิหาร ออกมาในเวลาเย็นบ้าง ในเวลาภิกขาจารวันรุ่งขึ้นบ้าง ทำให้ท่านได้ความคิดว่า การที่เราเกิดความไม่ยินดี กำหนัด นี้ไม่ดีเลย ใครจะช่วยเราบรรเทาได้ เราควรช่วยตัวเองบรรเทาให้ได้ และหลังจากบรรเทาได้แล้วจึงกล่าวว่า ผู้ละความยินดี ความไม่ยินดีและความตรึกเกี่ยวกับบ้านเรือนได้ หมดตัณหา ไม่มีกิเลส ไม่ก่อตัณหาดุจป่า ชื่อว่าเป็นภิกษุ รูปทั้งที่อาศัยแผ่นดิน อยู่ในอากาศ อันนับเนื่องในภพ ๓ ล้วนไม่เที่ยง ครำ่คร่าไป ทั้งนั้น ท่านผู้รู้แจ้งอย่างนี้แล้วจึงหลุดพ้นได้ ส่วนเหล่าปุถุชนยังมีจิตหมกมุ่นในอุปธิ คือรูป เสียง กลิ่น รสและโผฏฐัพพะ ท่านจงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว กำจัดความพอใจในกามคุณ ๕ เพราะบัณฑิตเรียกผู้ไม่ติดอยู่ในกามคุณ ๕ ว่าเป็นมุนี ผู้ไม่เป็นไปในอำนาจกิเลสด้วยอำนาจมิจฉาวิตกที่อิงอาศัยทิฏฐิ ๖๐ ประการ ทั้งไม่กล่าวคำหยาบคาย ชื่อว่าเป็นภิกษุ ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตมีจิตมั่นคง ไม่ลวงโลก มีปัญญาเครื่องบริหาร หมดความทะเยอทะยาน เป็นมุนี ได้บรรลุสันติบท ดับกิเลสแล้ว รอเวลาอยู่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๐/๓๐๔)

อรติสูตร พระสูตรว่าด้วยอรติ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมฝ่ายอกุศล คือ (๑) อรติ (๒) วิหิงสา (๓) อธัมมจริยา และตรัสธรรมฝ่ายกุศล คือ (๑) มุทิตา (๒) อวิหิงสา(๓) ธัมมจริยา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๓/๖๓๔)

SAMPLE

อรเนมิ, เจ้าลัทธิ: เจ้าลัทธิชื่ออเรเนมิ, ผู้ที่ครูโชติปาละให้ฟังธรรมจากท่านด้วยจิตใจที่เลื่อมใสตายแล้วไปเกิดสุคติ

ในธัมมิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว มีครูชื่อมูคปักขะ มีครูชื่ออรเนมิ มีครูชื่อกุททาลกะ มีครูชื่อหัตถิปาละ มีครูชื่อโชติปาละ เป็นเจ้าลัทธิผู้แสดงความเป็นผู้เกิดในพรหมโลก สอนว่าสาวกท่านใด เมื่อครูโชติปาละแสดงธรรมเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลกอยู่ ไม่ทำจิตให้เลื่อมใส สาวกเหล่านั้นหลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสาวกเหล่าใด เมื่อครูโชติปาละแสดงธรรมเพื่อความเป็นผู้เกิดในพรหมโลกอยู่ ได้ทำจิตให้เลื่อมใส สาวกเหล่านั้นหลังจากตายแล้วได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๕๔/๕๒๙)

อรรณพ: ภโวฆะ,ความยินดีพอใจในรูปารูปภพและความใคร่ในฌาน,หนึ่งในโอฆะ ๔ คือกาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะ และอวิชโชฆะ, โอฆะอรรณพนี้ข้ามได้ด้วยความไม่ประมาท

ในอาฬวกสูตร อาฬวกยักษ์ถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลข้ามโอฆะได้อย่างไรเล่า ข้ามอรรณพได้อย่างไรเล่า ล่วงทุกข์ได้อย่างไรเล่า บริสุทธิ์ได้อย่างไรเล่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร บริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔๖/๓๕๓,สำ.ส.อ.๑/๒๔๖/๓๑๓)

อรรถ: เนื้อความ, ใจความ, ความหมาย,สาระสำคัญ

ในจักกวัตติสูตร กล่าวถึงการเสด็จอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าเมตไตรย พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรยพระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมอัน มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน เหมือนโคตมพุทธเจ้าในบัดนี้ ในปาสาทิกสูตร กล่าวถึงธรรมทั้งหลายที่พระองค์แสดงไว้แล้วเพื่อความรู้ยิ่ง บริษัททั้งหมดนั้นแหละ พึงพร้อมเพรียงกันประชุม สอบทานอรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะในธรรมนั้น แล้วพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกัน เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๐๗/๗๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๗/๑๓๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๘/๑๓๙, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๘๑/๑๔๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๓/๓๖๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑๐/๔๔๖, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๔๔/๔๘๑,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๐/๑๑,ม.ม.(ไทย)๑๑๓/๙๒/๙๖,ม.ม.(ไทย)๑๑๓/๒๙๓/๓๔๙)

SAMPLE

อรรถคดี: เรื่องที่ฟ้องร้องกันในโรงศาล, เรื่องที่กล่าวหากัน, คดีความที่วินิจฉัยติดสินในศาลยุติธรรม เช่นพระเจ้าปเสนทิโกศลตัดสินอรรถคดีห้ามไม่ให้ใครพูดแทรกได้

ในธัมมเจติยสูตร พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลตอบพระผู้มีพระภาคตรัสกับว่าหม่อมฉันเป็นราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ย่อมสามารถที่จะฆ่าคนที่สมควรฆ่าได้ จะให้ริบทรัพย์ของคนที่สมควรริบได้ จะให้เนรเทศคนที่สมควรเนรเทศได้ เมื่อหม่อมฉันนั่งอยู่ในที่วินิจฉัยอรรถคดี ก็ยังมีคนทั้งหลายพูดแทรกขึ้นมาในระหว่าง ๆ หม่อมฉันนั้นไม่ได้เพื่อจะห้ามว่า ‘ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เมื่อเรานั่งอยู่ในที่วินิจฉัยอรรถคดี พวกท่านอย่าพูดแทรกขึ้นระหว่างถ้อยคำของเรา จงรอให้เราพูดจบเสียก่อน’ (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๐๔/๒๓๘,๑๐/๓๐๕/๒๓๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๗๐/๔๕๔)

อรรถชาละ: ข่ายแห่งประโยชน์, ข่ายที่พระผู้มีพระภาคตรัสแจกแจงประโยชน์ในโลกนี้ และประโยชน์ในโลกหน้าอันเป็นดุจตาข่ายไว้ ไว้ในพรหมชาลสูตร

ในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสการไม่มีวัฏฏะเป็นต้นกับพระอานนท์ “อานนท์ เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ว่า ข่ายแห่งประโยชน์ (อรรถชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งธรรม (ธรรมชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ (พรหมชาละ) ก็ได้ ข่ายแห่งทิฏฐิ(ทิฏฐิชาละ) ก็ได้ตำราพิชัยสงคราม (สังคามวิชัย) อันยอดเยี่ยมก็ได้” ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวยยากรณภาษิตนี้จบลง โลกธาตุที่ประกอบด้วย ๑๐,๐๐๐ จักรวาลได้หวั่นไหวแล้วแล (ที.สี.(ไทย)๙/๑๔๘/๔๗)

อรรถรส: รสเนื้อความแห่งธรรม, ธรรมที่ทำให้เลื่อมใส คลายกำหนัด, สามัญญผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล

ในโสพสกนิบาต อัญญาสิโกณฑัญญเถรคาถา เมื่อท้าวสักกเทวราชตรัสชมภาษิตของพระอัญญาโกณฑัญญเถระว่า ข้าพเจ้านี้สดับธรรมซึ่งมีอรรถรสมาก จึงเลื่อมใสอย่างยิ่ง ธรรมที่คลายกำหนัดพอใจ เพราะไม่ยึดมั่นโดยสิ้นเชิง พระคุณท่านแสดงไว้แล้ว พระอัญญาโกณฑัญญเถระได้กล่าวภาษิตตอบว่า อารมณ์ที่วิจิตรในโลกมากมาย เห็นจะย่ำยีคนที่ยังมีความดำริถึงอารมณ์ว่างาม ซึ่งประกอบด้วยราคะในพื้นปฐพีนี้ เมื่อฝนห่าใหญ่ตกลงมาช่วยระงับฝุ่นธุลีที่ลมพัดให้ฟุ้งขึ้นได้ ฉันใด เมื่อใดพระอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญา เมื่อนั้น ความดำริผิดย่อมระงับไปได้ ฉันนั้น (องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๓๓๕/๔๔, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๖๗๓/๔๕๕,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๘๔/๒๔๘,ขุ.ม.(ไทย)๒๒๙/๑๙๘/๕๘๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๔๐/๔๐๘,อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑๐/๑๒๓,อภิ.ย.

SAMPLE

(ไทย)๓๘/๑๑/๑๒๖,อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑๐/๓๔๐,อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๑๑/๓๔๒,องฺ.เอก ก.อ.(บาลี) ๑/๓๓๕/๔๓๖)

อรรถและพยัญชนะ: เนื้อคามและภาษา, ความหมายและการใช้ภาษาพูดหรือภาษาแสดง

ในสุตธรสูตร ภิกษุผู้ทรงสุตะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายถึงธรรม คือการเสพอานาปานสติกัมมัฏฐานอยู่ ไม่นานนัก ย่อมบรรลุอกุปปธรรม ธรรม ๕ ประการ คือ (๑) เป็นผู้มีธุระน้อย มีกิจน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษในบริขารแห่งชีวิต (๒) เป็นผู้มีอาหารน้อย หมั่นประกอบความไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง (๓) เป็นผู้มีการหลับน้อย หมั่นประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ (๔) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมาก ซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดี (๕) พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘๖/๔๗, ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๗/๔๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๘/๔๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘๘/๔๙, ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๓๙/๔๗๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๒/๓๖,อง.ปญฺญจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๒,อง.ปญฺญจก.(ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๕,อง.ปญฺญจก.(ไทย) ๒๒/๘๘/๑๕๗,อง.ปญฺญจก.(ไทย) ๒๒/๙๖/๑๖๖,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๙๒/๖๑๑)

อรรถแห่งภาษิต:เนื้อความแห่งคำกล่าว, ความหมายตามที่กล่าว

ในทันตภูมิสูตร เรื่องภูมิของผู้ได้รับการฝึกแล้ว พระราชกุมารชยเสนขอให้อัคคิเวสนะแสดงธรรมให้ฟัง ว่า "ขอท่านอัคคิเวสสนะโปรดแสดงธรรมตามที่ได้สดับมา ตามที่ได้ศึกษามาแก่ข้าพเจ้าเถิด”พระอัคคิเวสนะ กล่าวตอบว่า "อาตมภาพไม่สามารถแสดงธรรมแก่พระองค์ตามที่ได้สดับมาตามที่ได้ศึกษามา เพราะถ้าอาตมภาพจะแสดงธรรมแก่พระองค์ตามที่ได้สดับมาตามที่ได้ศึกษามา แต่พระองค์ไม่ทรงทราบอรรถแห่งภาษิตของอาตมภาพ ข้อนั้นจะเป็นความยาก จะเป็นความลำบากแก่อาตมภาพ” (มู.อุ.(ไทย)๑๔/๒๑๓/๒๔๖)

อรหัต: ความสิ้นกิเลส, ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะ

ในอรหัตตปัญหาสูตร ปัญหาเรื่องอรหัต พระสารีบุตรตอบคำถามเรื่องหรหัตแก่ชัมพุขาทกปริพาชกว่า "ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะ เรียกว่า อรหัต” “มรรคปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งอรหัตนั้น ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (๘) สัมมาสมาธิ เป็นที่สุด(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๓/๒๑๘,(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๒๐/๓๒๑,(สำ.สฬ.(ไทย)๑๘/๓๑๕/๓๓๖,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๘๙/๓๑๗)

อรหัตตนิยาม: การกำหนดความเป็นอรหัตต์, ข้อกำหนดอรหัตต์

SAMPLE

ในนิยามกถา สกวาที (สก.) ถามปรวาที (ปร.) ว่า สกทาคามินิยาม อนาคามินิยาม อรหัตตนิยามเป็นสภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งใช่ไหม ปร.ตอบว่า ใช่ ในนิยตัสสนิยามกถา สก.ถาม ปร.ว่า บุคคลผู้แน่นอนเจริญสกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรคมาก่อนแล้วจึงก้าวลงสู่อรหัตตนิยามในภายหลังใช่ไหม ปร. ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๔๖/๔๗๕,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๖๓/๗๑๖)

อรหัตตปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องอรหัต ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า อรหัตเป็นอย่างไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ชื่อว่าอรหัต เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งนิพพานปัญหาสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๕/๓๓๖)

อรหัตตผล: ผลคือการสำเร็จเป็นพระอรหันต์, ผลคือความเป็นพระอรหันต์, ผลจากการละสังโยชน์, หนึ่งในอริยบุคคล ๘ จำพวก

ในทสุตตรสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสธรรมที่ควรทำให้แจ้ง คือ สามัญญผล ผลแห่งความเป็นสมณะ ๔ ประการ (๑) โสดาปัตติผล (๒) สกทาคามิผล (๓) อนาคามิผล (๔) อรหัตตผล ธรรมเหล่านี้เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙๙/๑๘๕, วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๑๘/๒๐๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๔/๓๓๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๔/๓๓๙,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๔/๓๔๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๑/๒๘๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๓/๓๔๑,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๔/๓๗๘,(ม.มู.(ไทย)๑๒/๗/๑๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๓๗/๑๒๘)

อรหัตตผลสมาบัติ:ภาวะสงบประณีตที่พึงเข้าถึงผลแห่งอรหัตตผล,การเข้าถึงผลคือการสำเร็จเป็นพระอรหันต์, การเข้าถึงเป็นพระอรหัตต์

ในสุตมยญาณนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายธรรมที่ควรรู้ยิ่งว่า "โสดาปัตติมรรคควรรู้ยิ่ง โสดาปัตติผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง สกทาคามิมรรคควรรู้ยิ่ง สกทาคามิผลสมาบัติควรรู้ยิ่งอนาคามิมรรคควรรู้ยิ่ง อนาคามิผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง อรหัตตมรรคควรรู้ยิ่ง อรหัตตผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๙/๒๖)

อรหัตตผลสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๕๔/๕๗๗)

อรหัตตมรรค: ทางปฏิบัติเพื่อบรรลุผลคือความเป็นพระอรหันต์, ทางปฏิบัติแห่งการสิ้นกิเลส,ญาณคือความรู้เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ ประการ

SAMPLE

ในกามสุตตนิทเทส พระสารีบุตรผู้อธิบายว่า ๑ ใน ๔ จำพวกของบุคคลที่ละกามได้โดยการตัดขาด คือ (๑) บุคคลกำลังเจริญโสดาปัตติมรรค ย่อมละกามอันเป็นเหตุไปสู่อบายได้โดยการตัดขาด (๒) บุคคลกำลังเจริญสกทาคามิมรรค ย่อมละกามอย่างหยาบได้โดยการตัดขาด (๓) บุคคลกำลังเจริญอนาคามิมรรค ย่อมละกามอย่างละเอียดได้โดยการตัดขาด (๔) บุคคลกำลังเจริญอรหัตตมรรค ย่อมละกามได้หมดสิ้นไม่เหลือทุกสิ่งทุกประการ โดยการตัดขาด ในสุตมยญาณนิทเทส อธิบายถึงธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ๑ ใน ๘ จำพวกนั้น ได้แก่ โสดาปัตติมรรคควรรู้ยิ่ง โสดาปัตติผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง สกทาคามิมรรคควรรู้ยิ่ง สกทาคามิผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง อนาคามิมรรคควรรู้ยิ่ง อนาคามิผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง อรหัตตมรรคควรรู้ยิ่ง อรหัตตผลสมาบัติควรรู้ยิ่ง (ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓/๙, (ขุ.ม.(ไทย) ขุ.ป.(ไทย)๒๙/๘๐/๒๓๘,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๙/๒๖,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒/๓๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๘/๔๔,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๘๖/๑๔๕,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๑๗/๓๖๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๑/๓๗๒,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๒๒๒/๓๗๔,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๓๙๑/๔๐๕)

อรหัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอรหัตตผล มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อรหัตตสูตร พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ภิกษุยังละธรรม ๖ไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุอรหัตตผลได้ ต่อเมื่อละได้แล้ว จึงอาจบรรลุอรหัตตผลได้ ธรรม ๖ ประการ คือ (๑) ถีนะ ความหดหู่ (๒) มิทธะ ความเชื่องซึม (๓) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน(๔) กุกกุจจะ ความร้อนใจ (๕) อัสสัทธิยะ ความไม่มีศรัทธา (๖) ปมาทะ ความประมาท (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๖/๕๘๕)

2.อรหัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุยังละธรรม ๖ ไม่ได้ ก็ไม่บรรลุอรหัตตผลได้ ต่อเมื่อภิกษุละได้แล้ว จึงบรรลุอรหัตตผลได้ ธรรม ๖ ประการ คือ (๑มานะ ความถือตัว) (๒) โอมานะความถือตัวว่าด้อยกว่าเขา (๓) อติมานะ ความดูหมิ่นเขา (๔) อธิมานะ ความเข้าใจผิด (๕) ถัมภะ ความหัวดื้อ (๖) อตินิปาตะ ความดูหมิ่นตนเองว่าเป็นคนเลว (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๖/๕๙๙)

อรหันต์: ผู้มีบรรลุพระอรหันต์แล้ว, ผู้สำเร็จธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา, พระอริยบุคคลชั้นสูงสุด เช่น พระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า, พระโมคคัลลานะ

ในจัณฑาลีวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงจัณฑาลผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เมื่อพระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวกับเธอว่า เธอจงถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ได้ประทับยืนอยู่เพื่ออนุเคราะห์เธอผู้เดียวเท่านั้น เธอจงทำใจให้เลื่อมใสยิ่งและประคองอัญชลีอภิวาทในพระพุทธองค์ซึ่งเป็นพระอรหันต์ผู้คงที่แล้ว ชีวิตเธอเหลือน้อยแล้วพระมหาโมคคัลลานเถระจึงถามนางว่า "เธอเป็นใคร

SAMPLE

มีผิวพรรณงามดั่งทอง มีรัศมีเรืองรอง มียศมาก งามตระการมิใช่น้อยมีหมู่เทพอัปสรแวดล้อมลงจากวิมานมาไหว้อาตมา" เทพธิดาตอบว่า "ดิฉันคือหญิงจัณฑาล ได้ถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระโคดมอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตามคำแนะนำของท่านแล้ว ดิฉันได้จุติจากกำเนิดคนจัณฑาล มาบังเกิดในวิมานซึ่งเจริญพร้อมมูลในสวนนันทวัน นางเทพอัปสรหลายพันนาง พากันห้อมล้อมดิฉันอยู่ ดิฉันเป็นผู้ประเสริฐเลิศกว่าเทพอัปสรเหล่านั้น โดยรัศมี บริวารยศและอายุ ดิฉันมีสติสัมปชัญญะ สร้างคุณงามความดีไว้มาก พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า เทพธิดาจัณฑาลีผู้กตัญญูกตเวที ครั้นกราบเรียนอย่างนี้แล้ว จึงกราบลงแทบเท้าพระมหาโมคคัลลานะผู้อรหันต์แล้วหายไป (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๒๐๕/๓๖)

อรหันตฆาตกรรม: กรรมคือการฆ่าพระอรหันต์, ข้อ ๓ ในอนันตริยกรรม ๕

ในทุกปัฏฐาน กล่าวถึง อรหันตฆาตกรรม โดยปุเรชาตปัจจัยเป็นต้น ได้แก่ สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้นเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้นโดยปุเรชาตปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อารัมมณปุเรชาตะ และวัตถุปุเรชาตะ สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้นเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอนโดยปุเรชาตปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อารัมมณปุเรชาตะและวัตถุปุเรชาตะ อารัมมณปุเรชาตะ ได้แก่ รูปชีวิตินทรีย์เป็นปัจจัยแก่มาตุฆาตกรรมปิตุฆาตกรรม อรหันตฆาตกรรม โรหิตุปปาทกรรมโดยปุเรชาตปัจจัย วัตถุปุเรชาตะ ได้แก่ หทัยวัตถุเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่ให้ผลแน่นอนโดยปุเรชาตปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๔๒๓/๒๗๕, อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๕/๕๐๗,อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๓๑/๖๒๓, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๓๕/๖๒๖, อภิ.ป.(ไทย)๔๓/๓๓๗/๖๒๗)

อรหันตบุคคล: บุคคลผู้ละอวิชชานุสัยในที่นั้นได้แล้ว, ในรูปธาตุและอรูปธาตุ บุคคลนั้นละอวิชชานุสัยในที่นั้นได้แล้วและก็ละภวราคานุสัยได้แล้ว

ในอนุสยยมก กล่าวถึงปฏิโลมปุจฉาว่า บุคคลใดละอวิชชานุสัยในที่ใดได้แล้ว บุคคลนั้นก็ละภวราคานุสัยในที่นั้นได้แล้วใช่ไหม วิสัชนาว่า อรหันตบุคคล ในเวทนา ๓ ในกามธาตุ บุคคลนั้นละอวิชชานุสัยในที่นั้นได้แล้ว แต่ภวราคานุสัยไม่ควรกล่าวว่า “ละได้แล้ว” หรือ “ละไม่ได้แล้ว” บุคคลนั้นนั่นแหละ ในรูปธาตุและอรูปธาตุ บุคคลนั้นละอวิชชานุสัยในที่นั้นได้แล้วและก็ละภวราคานุสัยได้แล้ว (อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๒๘๖/๗๙๖,(อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๒๘๗/๗๙๘,(อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๒๘๘/๗๙๘,(อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๒๙๒/๘๐๒,อภิ.ย.(ไทย)๓๘/๒๙๖/๘๐๖, อภิ.ย.(ไทย)๓๙/๔๖๓/๖๓๒,อภิ.ย.(ไทย)๓๙/๔๖๔/๖๓๒,อภิ.ย.(ไทย)๓๙/๔๖๕/๖๓๒)

SAMPLE

อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า:พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง คือพระพุทธเจ้า, เหตุอัศจรรย์เกิดขึ้นเพราะการอุบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในทุติยตถาคตอัจฉริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสเหตุอัศจรรย์ของพระตถาคตเพราะความปรากฏของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เหตุอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ ๑ ใน ๔ ประการ คือ หมู่สัตว์ผู้ยังหมกมุ่นในอาลัย ยินดีในอาลัย บันเทิงในอาลัย เมื่อตถาคตแสดงธรรมที่ไม่มีอาลัยก็ตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจ ใฝ่รู้ นี้เป็นเหตุอัศจรรย์ที่ไม่เคยปรากฏประการหนึ่ง แต่ย่อมปรากฏ เพราะความปรากฏของตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (ที.ม.(ไทย)๑๐/๔/๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕/๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๖/๓,ที.ม.(ไทย)๑๐/๘/๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๒๘/๒๗๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑๘๐/๒๕๓)

อรหันตสูตร : มี ๑๐ สูตร แปลความหมายสูตรเหมือนกันว่า พระสูตรว่าด้วยพระอรหันต์ ๙ สูตร ต่างกัน ๑ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อรหันตสูตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งทูลถามว่า พระอรหันต์จัดว่าเป็นผู้ทำกิจเสร็จแล้ว สิ้นอาสวะ ฉลาด แต่ท่านยังกล่าวว่า เราพูดบ้าง คนทั้งหลายพูดบ้าง ท่านเหล่านั้นยังติดอยู่ในนามหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระอรหันต์จัดว่าเป็นผู้ทำกิจเสร็จแล้ว สิ้นอาสวะ ฉลาด ถึงท่านจะยังกล่าวว่า เราพูดบ้าง คนทั้งหลายพูดบ้าง นั่นเป็นการกล่าวตามสมมิตที่เขานิยมกันเท่านั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕/๒๘)

2.อรหันตสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกแล้ว แล้วตรัสสรรเสริญพระอรหันต์ทั้งหลายว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐกว่าสัตว์ในสัตตาวาสและภวัคคภพ มีความสุข ไม่มีตัณหา ตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลายข่ายคือโมหะได้แล้ว ถึงความไม่หวั่นไหว มีจิตไม่ขุ่นมัว ไม่แปดเปื้อน ไม่มีอาสวะ เป็นสัตบุรุษ เป็นพุทธบุตร พุทธโอรส กำหนดรู้ขันธ์ ๕ มีสัทธรรม ๗ ได้แก่ความเชื่อ ความละอาย ความเกรงกลัวบาป ความเป็นผู้ได้ฟังมามาก ความปรารภความเพียร ความมีสติมั่นคงและความรอบรู้ เป็นโคจรน่าสรรเสริญ วีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ สมบูรณ์ด้วยรัตนะคือโพชฌงค์ ๗ ได้แก่ ความระลึกได้ ความเฟ้นธรรม ความเพียร ความอิ่มใจ ความสงบกายสงบใจ

SAMPLE

ความมีจิตตั้งมั่นและความมีใจเป็นกลาง ศึกษาในไตรสิกขา ละความกลัวและความสะดุ้งได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมเที่ยวไปโดยลำดับ มีจิตตั้งมั่นด้วยอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ไม่มีตัณหา มีร่างกายนี้เป็นร่างสุดท้าย ไม่ต้องอาศัยผู้อื่นในคุณที่เป็นแก่นสารแห่งพรหมจรรย์ ไม่หวั่นไหวในส่วนแห่งมานะ ๓ พ้นจากภพใหม่ ชนะเด็ดขาดแล้ว ไม่มีความเพลิดเพลินในส่วนเบื้องบน ท่ามกลางและเบื้องล่าง เป็นพุทธะผู้ยอดเยี่ยม (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๖/๑๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า **มีความสุข** หมายถึงความสุขด้วยสุขในฌาน มรรค และผล (สำ.ข.อ. ๒/๗๖/๓๐๙) คำว่า **ความไม่หวั่นไหว** หมายถึงพระอรหัตผลซึ่งเป็นเหตุละตัณหาคือความหวั่นไหวได้เด็ดขาด (สำ.ข.อ. ๒/๗๖/๓๐๙)

3.อรหันตสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก แล้วตรัสสรรเสริญพระอรหันต์ทั้งหลายว่าเป็นผู้เลิศ ประเสริฐกว่าสัตว์ในสัตตาวาสและภวัคคภพ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๗/๑๑๗)

4.อรหันตสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง จึงจะเป็นผู้หลุดพ้น เพราะไม่ถือมั่น และเราก็เรียกว่าเป็นอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้วหลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๐/๒๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สิ้นภวสังโยชน์ ในที่นี้หมายถึงบรรลุอรหัตตผล (องฺ.ติก.อ. ๒/๓๘/๑๓๙)

5.อรหันตสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับท่านพระราธะว่า ภิกษุผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น ชื่อว่าเป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๗/๒๕๙)

SAMPLE

6.อรหันตสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาวกผู้รู้ชัดคุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง แล้วหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เรียกว่าพระอรหันต์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๔/๒๘๔)

7.อรหันตสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง แล้วหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เรียกว่าพระอรหันต์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๗๕/๒๘๔)

8.อรหันตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง แล้วหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เรียกว่าพระอรหันต์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๗/๓๐๖)

9.อรหันตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาวกผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และธรรมเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ มีสุขินทรีย์เป็นต้นนั้นตามความเป็นจริง แล้วหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เรียกว่าพระอรหันต์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๓/๓๑๑)

10.อรหันตสูตร พระสูตรว่าด้วยพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบันล้วนตรัสรู้อริยสัจ ๔ นี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๔/๖๐๗)

อรหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ได้ชื่อว่าอรหันต์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลได้ชื่อว่าอรหันต์ เพราะเป็นผู้ห่างไกลจากธรรม ๗ ดังมีเนื้อความเหมือนในภิกขุสูตร (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๙๒/๑๘๓)

อรักขิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ไม่รักษาจิต พระผู้มีพระภาคตรัสกับอนาถบิณฑิกคหบดีว่า บุคคลเมื่อไม่รักษาจิต ชื่อว่าไม่รักษากายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ทำให้มีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมเปียกชุ่มและเสียหาย อีกทั้งทำให้มีการตายที่ไม่ดี และกาลกิริยาก็ไม่งาม เปรียบเหมือนเรือนยอดที่มุงไว้ไม่ดี ยอดเรือน ไม้กลอนและฝาเรือน ชื่อว่าไม่ได้รับการรักษา ทำให้ถูกฝนรั่วรดและผุพัง ส่วนบุคคลเมื่อรักษาจิต ก็มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๐/๓๕๒)

อรักเขยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยฐานะที่พระตถาคตไม่ต้องรักษา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ฐานะที่ตถาคตไม่ต้องรักษา ๔ คือ ตถาคต (๑) มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ไม่มีกายทุจริตที่จะต้องรักษาว่า คนอื่นอย่าได้รู้กรรมนี้ของเรา (๒) มีความประพฤติทางวาจา

SAMPLE

บริสุทธิ์ ไม่มีวจีทุจริตที่จะต้องรักษาว่า คนอื่นอย่าได้รู้กรรมนี้ของเรา (๓) มีความประพฤติทางใจบริสุทธิ์ ไม่มีมโนทุจริตที่จะต้องรักษาว่า คนอื่นอย่าได้รู้กรรมนี้ของเรา (๔) มีอาชีวะบริสุทธิ์ ไม่มีมิจฉาอาชีวะที่จะต้องรักษาว่า คนอื่นอย่าได้รู้กรรมนี้ของเรา และตรัสว่า ตถาคตไม่ถูกติเตียนด้วยฐานะ ๓ คือ (๑) ตถาคตมีธรรมที่กล่าวไว้ดีแล้ว เราไม่เห็นนิมิตนี้ว่า สมณะ พราหมณ์ เทวดา พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จักทักท้วงเราด้วยคำพูดที่มีเหตุผลในธรรมนั้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ ท่านจึงมิใช่เป็นผู้มีธรรมที่กล่าวไว้ดีแล้ว เราเมื่อไม่เห็นนิมิตแม้นั้น จึงถึงความเกษม ไม่มีความกลัว แกล้วกล้าอยู่ (๒) ตถาคตบัญญัติไว้ดีแล้วซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงนิพพาน โดยวิธีที่สาวกทั้งหลายของเราปฏิบัติตามแล้ว ย่อมทำให้แจ้งเจโตวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เราไม่เห็นนิมิตนี้ว่า สมณะ พราหมณ์ เทวดา พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จักทักท้วงเราด้วยคำพูดที่มีเหตุผลในธรรมนั้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ท่านมิได้บัญญัติไว้ดีแล้วซึ่งข้อปฏิบัติที่ให้ถึงนิพพานโดยวิธีที่สาวกทั้งหลายของท่านปฏิบัติตามแล้ว ย่อมทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เราเมื่อไม่เห็นนิมิตแม้นั้น จึงถึงความเกษม ไม่มีความกลัว แกล้วกล้าอยู่ และ (๓) สาวกบริษัทของตถาคตหลายร้อย ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เราไม่เห็นนิมิตนี้ว่า สมณะ พราหมณ์ เทวดา พรหม หรือใคร ๆ ในโลก จักทักท้วงเราด้วยคำพูดที่มีเหตุผลในธรรมนั้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ สาวกบริษัทหลายร้อยของท่านมิได้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เราเมื่อไม่เห็นนิมิตแม้นั้น จึงถึงความเกษม ไม่มีความกลัว แกล้วกล้าอยู่ (อง.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๘/๑๑๒)

อรักเขยยะ: ข้อที่พระผู้มีพระภาคไม่ต้องรักษา, ความสุจริตทางกาย วาจา และใจ ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๓ พระสารีบุตรอธิบาย อรักเขยยะ ข้อที่พระตถาคตไม่ต้องรักษา ๓ ประการ ว่า (๑) พระตถาคตทรงมีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) บริสุทธิ์ ไม่ทรงมีกายทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า ‘คนอื่น ๆ อย่าได้รู้กายทุจริตของเรานี้’ (๒) พระตถาคตทรงมีวจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) บริสุทธิ์ ไม่ทรงมีวจีทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า ‘คนอื่น ๆ อย่าได้รู้ วจีทุจริตของเรานี้’ (๓) พระตถาคตทรงมีมโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) บริสุทธิ์ ไม่ทรงมีมโนทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า ‘คนอื่น ๆ อย่าได้รู้มโนทุจริตของเรานี้’(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๖๗)

อรัญญชาดก : ชาดกว่าด้วยวัตรของผู้ออกจากป่า มีเนื้อความอธิบายว่า ฤาษีโพธิสัตว์สอนดาบสกุมารบุตรของตนผู้จะออกจากป่าไปอยู่ในเมืองตามคำชักชวนของนางกุมารีกาผู้หนีโจรมาอาศัยอยู่ในบรรณศาลาว่า ให้เลือกคบแต่คนดีเท่านั้น คือให้เลือกคบหาแต่คนที่พอจะอดทนอดกลั้นต่อการกระทำและคำที่พูดของลูกได้ หรือคนที่ไม่ทำความชั่วทาง

กายวาจา และใจ ก็ควรคบหาคนนั้น แต่ไม่ให้คบกับคนที่มีจิตกลับกลอก รักง่ายหน่ายเร็วเหมือนย้อมด้วยขมิ้น แม้โลกทั้งโลกจะไร้มนุษย์ ก็อย่าคบหาคนมีจิตเช่นนี้ เมื่อดาบสกุมารได้ฟังแล้วเกิดท้อใจจึงไม่ยอมสึกไปอยู่กับนางกุมาริกานั้น (ขุ.ชา. จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๘๙/๑๙๕)

อรัญญสัตตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอรัญญสัตตะ, พระเถระในอดีตชาติระลึกถึงพระพุทธเจ้าได้อานิสงส์ไม่พบทุคติเลย ในกัปที่ ๒๗ จากนี้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

ในนิมิตตสัญญกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระนิมิตตสัญญกเถระ ซึ่งพระเถระ เมื่อประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ท่านอาศัยอยู่ในอาศรมใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ได้เห็นกวางทองกำลังเดินอยู่ในป่า จึงทำจิตให้เลื่อมใส (ชื่นชม)ในกวางทองแล้วระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้เจริญที่สุดในโลก ท่านหวนระลึกถึงพระพุทธเจ้าเหล่าอื่น คือพระพุทธเจ้าในอดีต พระพุทธเจ้าในปัจจุบัน และพระพุทธเจ้าในอนาคต ในกัปที่ ๙๔ แต่กัปนี้ เราได้สัญญาใดในกาลนั้น ด้วยสัญญานั้น ท่านไม่รู้พบทุคติเลย ในกัปที่ ๒๗ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งมีพระนามว่าอรัญญสัตตะ เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีพลานุภาพมาก(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๓๒/๔๘๘)

อรัญญสูตร : มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อรัญญสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมของภิกษุผู้ควรอยู่ป่าและไม่ควรอยู่ป่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมของภิกษุผู้ไม่ควรอยู่อาศัยเสนาสนะคือป่าโปร่งและป่าทึบ ๔ คือ (๑) ความตรึกในทางกาม (๒) ความตรึกในทางพยาบาท (๓) ความตรึกในทางเบียดเบียน (๔) มีปัญญาทราม โง่เขลา เป็นคนเซอะ(หมายถึงเป็นใบ้มีน้ำลายไหลหรือผู้ไม่ฉลาดพูดและไม่ฉลาดฟัง) แล้วทรงแสดงว่า ภิกษุผู้ควรอยู่อาศัยเสนาสนะคือป่าโปร่งและป่าทึบ ๔ คือ (๑) ความตรึกปลอดจากกาม (๒) ความตรึกปลอดจากพยาบาท (๓) ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน (๔) มีปัญญา ไม่โง่เขลา ไม่เป็นคนเซอะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖๒/๓๗๙)

2.อรัญญสูตร พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้ควรอยู่ในป่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ เนื้อความเหมือนในจาตุทิสสูตร ต่างกันเพียงข้อที่ ๓ คือ ปรารภความเพียร มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นผู้ควรอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่าโปร่งและป่าทึบ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๐/๑๘๗)

SAMPLE

อรัญญสูตร พระสูตรว่าด้วยป่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า ทำไม ผิวพรรณของภิกษุที่อยู่ป่า จึงผ่องใสนัก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผิวพรรณของภิกษุผู้ไม่เศร้าโศกกับอดีต ไม่คิดถึงอนาคต เป็นอยู่แต่กับปัจจุบัน ย่อมผ่องใส ส่วนผิวพรรณของภิกษุผู้ตรงกันข้ามย่อมซูบซีด เหมือนต้นอ้อสดที่ถูกถอนขึ้นแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐/๑๐)

อริฏฐกะ: เทพชื่ออริฏฐกะ, เทพผู้มีรัศมีดังสีดอกผักตบ, เทพในเทพ ๑๐ หมู่

ในมหาสมยสูตร การประชุมของเทวดา เทพ ๑๐ หมู่แบ่งเป็น ๑๐ พวก ทั้งหมดล้วนมีผิวพรรณหลายหลาก มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย และเทพอีก ๑๐ หมู่ คือ สหภู ผู้รุ่งเรืองดังเปลวไฟ อริฏฐกะ โรชะ ผู้มีรัศมีดังสีดอกผักตบ วรุณะ สหธรรม อัจจุตะ อเนชกะ สุเลยยะ รุจิระ และวาสวเนสีก็มา (ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๔๐/๒๖๘)

อริฏฐเนมิ, ยักษ์: ยักษ์ชื่ออริฏฐเนมิ, ยักษ์ผู้ทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ หมายถึงยักษ์ผู้ครองเมืองแต่ละตน แยกกันทำหน้าที่ดูแล รักษาผลประโยชน์ของเมืองนั้นและแจ้งข่าวแก่ยักษ์ผู้เฝ้าประตูในทิศต่าง ๆ ๑๒ ทิศ ของวิสาณาราชธานีเพื่อให้นำไปถวายแก่ท้าวเวสวัณ

ในอาฏานาฏิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงยักษ์อริฏฐเนมิหนึ่งในบรรดายักษ์ที่ทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ ได้แก่ ยักษ์ชื่อตโตลา ชื่อตัตตลา ชื่อตโตตลา ชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อตโตชสี ชื่อสุระ ชื่อราชา ชื่อสูโรราชา ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ ชื่ออริฏฐเนมิ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๗,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๑/๒๔๑,ที.ปา.อ.(บาลี) ๒๘๑/๑๕๙,ที.ปา.ฏีกา ๒๘๑/๑๙๘)

อริฏฐบุรี: เมืองชื่ออริฏฐบุรี, นางเทพธิดาได้อานิสงส์จากการถวายผ้าเนื้อเกลี้ยงแด่พระอรหันต์จุติแล้วไปเกิดในสกุลพราหมณ์ในกรุงอริฏฐบุรี

ในขุททกนิกาย เถรีคาถากล่าวถึงอดีตชาติพระเถรี ซึ่งท่านได้ทำกรรมมาดีและด้วยการตั้งใจไว้ชอบ เมื่อนางละกายมนุษย์แล้วก็ไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จุติจากนั้นแล้วข้าพระองค์ก็เกิดในสกุลใหญ่ในหมู่มนุษย์ ได้ถวายผ้าอย่างดีเนื้อเกลี้ยงสีเหลืองแด่พระอรหันต์ นางจุติจากนั้นแล้ว ก็เกิดในสกุลพราหมณ์กรุงอริฏฐบุรี เป็นธิดาของติริฏิวัจฉพราหมณ์ ชื่อว่าอุมมาทันตี งามจับใจ จุติจากนั้นแล้ว นางเกิดในสกุลหนึ่งในชนบท เฝ้าไร่ข้าวสาลีได้พบพระปัจจเจกพุทธเจ้าจึงได้ถวายข้าวตอก ๕๐๐ ดอก (ขุ.พุทธ.(มหามกุฏ)๕๔/๔๖๕/๓๓๑)

SAMPLE

อริฏฐสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอริฏฐะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีเจริญอานาปานสติโดยพิสดารให้ท่านพระอริฏฐะฟัง โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุผู้เข้าไปสู่ป่าก็ดี โคนไม้ก็ดี เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติกำหนดลมหายใจเข้า-ออกเป็นต้น ชื่อว่าผู้เจริญอานาปานสติ ย่อมได้รับอานิสสงส์มาก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๒/๔๕๘)

อริฏฐะ, กรุง: ชื่อเมืองหลวงสมัยพระเจ้าสิวิเป็นกษัตริย์

ในสิวิราชจริยา เรื่องพระจริยาของพระเจ้าสิวิ คือ ในกาลที่พระองค์เป็นกษัตริย์นามว่าสิวินั้น มีเมืองหลวงชื่ออริฏฐะ ท่านนั่งอยู่ในปราสาทที่ประเสริฐ ได้คิดอย่างนี้ว่า “ทานในมนุษยโลกอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เราไม่ได้ให้แล้วไม่มี แม้ผู้ใดพึงขอจักษุกะเรา เราก็พึงให้แก่ผู้นั้นได้ไม่หวั่นไหว ดังนี้(ขุ.จริยา.(ไทย)๓๓/๕๑/๗๓๔)

อริฏฐะ, ภิกษุ: ภิกษุชื่อว่าอริฏฐะ, ภิกษุผู้มักกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคว่า “ตัวเองรู้ธรรมถึงขนาดที่ว่าธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นธรรมทำอันตรายก็หาสามารถทำอันตรายได้จริงไม่"

ในอริฏฐสิกขาบท นิทานวัตถุ สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ทิฏฐิบาปกล่าวตู่เช่นนี้ได้เกิดขึ้นแก่พระอริฏฐะ ผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้ง ว่า “เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วจนกระทั่งว่าธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นธรรมก่ออันตราย ก็หาสามารถก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริงไม่”(วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๑๗/๕๒๕,วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๑๗/๕๒๖,วิ.มหา.(ไทย วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๒๓/๕๓๒,วิ.มหา.(ไทย)๒/๔๒๓/๕๓๓,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย)๓/๖๖๘/๑๔,วิ.จู.(ไทย) ๖/๖๕/๑๓๑,วิ.จู.(ไทย) ๖/๖๕/๑๓๒,วิ.จู.(ไทย) ๖/๖๕/๑๓๓,วิ.จู.(ไทย) ๖/๖๕/๑๓๔, วิ.ป.(ไทย)๘/๓/๕,วิ.ป.(ไทย)๘/๘/๑๓)

อริฏฐะ, ยักษ์: ชื่อยักษ์,เป็นหนึ่งในยักษ์หลายตนต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ หมายถึงยักษ์ผู้ครองเมืองแต่ละตน แยกกันทำหน้าที่ดูแล รักษาผลประโยชน์ของเมืองนั้นและแจ้งข่าวแก่ยักษ์ผู้เฝ้าประตูในทิศต่าง ๆ ๑๒ ทิศ ของวิสาณาราชธานี เพื่อให้นำไปถวายแก่ท้าวเวสวัณ

ในอาฏานาฏิยสูตร มียักษ์ทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบแก่ยักษ์ที่เฝ้าประตูทิศ ๑๒ ทิศในวิสาณาราชธานีของท้าวเวสวัณ ได้แก่ยักษ์ ชื่อตโตลา ชื่อตัตตลา ชื่อตโตตลา ชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อตโตชสี ชื่อสุระ ชื่อราชา ชื่อสูโรราชา ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ

SAMPLE

ชื่ออริฏฐเนมิ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๑/๒๒๗, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๙๑/๒๔๑,ที.ปา.อ.(บาลี) ๒๘๑/๑๕๙, ที.ปา.ฏีกา ๒๘๑/๑๙๘)

อรินทมะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอรินทมะ, พระสันนิฏฐาปกเถระในอดีตชาติได้ถวายผลแฟงและน้ำฉันแด่พระผู้มีพระภาค ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ จากนี้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระอรินทมะ

ในสันนิฏฐาปกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระสันนิฏฐาปกเถระ คือ พระสันนิฏฐาปกเถระ ประกาศประวัติในอดีตชาติของตนว่า ท่านสร้างกระท่อมอยู่ในป่า ในระหว่างภูเขา สันโดษตามมีตามได้ด้วยยศและความเสื่อมยศ พระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จมายังสำนักของพระเถระพร้อมด้วยภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป พระเถระมีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ถวายผลแฟงและน้ำฉันแด่พระผู้มีพระองค์ ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ท่านได้ถวายทานไว้ในครั้งนั้น จึงไม่พบทุคติเลย ในกัปที่ ๔๑ นับจากกัปนี้ไป พระเถระได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าอรินทมะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๗๕/๑๗๗)

อรินทมะ, พระราชา: พระราชาพระนามว่าอรินทมะ, พระมุนีพระนามว่าเรวตะทรงแนะนำพระเจ้าอรินทมะ เทวดาและมนุษย์จำนวน ๑,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม

ในเรวตพุทธวงศ์ พระประวัติของพระเรวตพุทธเจ้า สมัยต่อจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ ได้มีพระชินเจ้าทรงเป็นผู้นำพระนามว่าเรวตะ แม้พระองค์อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ก็ทรงประกาศพระธรรม อันกำหนดด้วยขันธ์และธาตุ ไม่เป็นไปในภพน้อยภพใหญ่ ในกาลที่พระองค์ทรงแสดงธรรม การบรรลุธรรมก็เกิดขึ้น ผู้ได้บรรลุธรรมครั้งนี้ จะคำนวณนับไม่ได้เลย ในกาลเมื่อพระมุนีพระนามว่าเรวตะ ทรงแนะนำพระเจ้าอรินทมะ เทวดาและมนุษย์จำนวน ๑,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๖-๘/๖๑๓)

อริยกะ,ชน: ชนชาติที่เจริญแล้ว, คนเจริญ, คนประเสริฐ, คนได้รับการศึกษาอบรมดี, ชนชาติหนึ่งอยู่ทางตอนเหนือของอินเดียสมัยพุทธกาล

ในปาราชิกกัณฑ์ ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ บทภาชนีย์ สันถตภาณวาร พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องลักษณะที่บอกคืนสิกขาแล้วไม่เป็นอันบอกคืน คือ "ภิกษุบอกคืนสิกขาต่อหน้าเทวดา ย่อมไม่เป็นอันบอกคืนสิกขา ภิกษุบอกคืนสิกขาต่อหน้าชาวมิลักขะ ด้วยภาษาชาวอริยกะ ถ้าเขาไม่เข้าใจย่อมไม่เป็นอันบอกคืนสิกขา ภิกษุบอกคืนสิกขาต่อหน้าชาวอริยกะ ด้วยภาษาชาวมิลักขะ ถ้าเขาไม่เข้าใจ ย่อมไม่เป็นอันบอกคืนสิกขา

SAMPLE

ภิกษุบอกคืนสิกขาต่อหน้าชาวอริยกะ ด้วยภาษาชาวอริยกะ ถ้าเขาไม่เข้าใจ ย่อมไม่เป็นอันบอกคืนสิกขา (วิ.มหา.(ไทย)๑/๕๔/๔๒)

อริยจักขุ: ตาที่เห็นความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ, ตาที่เห็นพระนิพพาน, ตาที่เห็นอมตธรรมคือมรรค ๘, ตาแห่งวิปัสสนาญาณและมรรคญาณอันบริสุทธิ์

ในมาคัณฑิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ได้ตรัสพระคาถาไว้ว่า 'ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางทั้งหลายอันให้ถึงอมตธรรม ทางมีองค์ ๘ เป็นทางอันเกษม' มาคัณฑิยะ กายนี้ เป็นดุจโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นสิ่งคับแค้น เป็นสิ่งเบียดเบียน กายนี้ซึ่งเป็นดุจโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นสิ่งคับแค้น เป็นสิ่งเบียดเบียน ความไม่มีโรคนั้นคืออันนี้ นิพพานนั้นคืออันนี้ มาคัณฑิยปริพาชกไม่มีอริยจักขุที่เป็นเครื่องรู้ความไม่มีโรค ที่เป็นเครื่องเห็นนิพพานได้ จากนั้นปริพาชกเลื่อมใสท่านพระโคดมที่ทรงสามารถแสดงธรรมแก่เขา โดยวิธีที่เขาจะรู้ความไม่มีโรคและเห็นพระนิพพานได้ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๑๘/๒๕๖,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๒๑๘/๑๖๒)

อริยเจ้า, พระ: พระสงฆ์ผู้ประเสริฐ,พระสงฆ์ผู้สิ้นกิเลส, พระอริยเจ้าที่นางโสณทินนาอุบาสิกาเลื่อมใสได้อานิสงส์ผิวพรรณางดงามมีรัศมีสว่างไสวทั่วทิศ

ในโสณทินนาวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่นางโสณทินนาอุบาสิกา เมื่อพระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพธิดานั้นว่า เธอมีผิวพรรณงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอยู่ ดุจดาวประกายพรึก เพราะบุญอะไรผิวพรรณเธอจึงงามเช่นนี้ เทพธิดาตอบว่า ชาวเมืองนาลันทารู้จักดิฉันในนามว่า โสณทินนา ดิฉันเป็นอุบาสิกาอยู่ในเมืองนาลันทา เป็นผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล ยินดีแจกจ่ายทานทุกเมื่อ ดิฉันมีใจเลื่อมใสในพระอริยเจ้าผู้ปฏิบัติตรง ดังนั้น ผิวพรรณดิฉันจึงงามเช่นนี้ และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๒๒๒/๓๘)

อริยชน: ประชาชนที่ปฏิบัติในธรรมคือจักร ๔, ประชาชนที่กษัตริย์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมทรงยินดี

ในจักกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสจักร ๔ ประการที่ทำชนให้เป็นอริยชนว่า จักรนี้เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ผู้ประกอบแล้วเป็นไปได้ และถึงความเป็นใหญ่ ความไพบูลย์ในโภคะทั้งหลายต่อกาลไม่นานนักคือ (๑) ปฏิรูปเทสวาสะ (การอยู่ในถิ่นที่ดี) (๒) สัปปุริสูปัสสยะ (การสมาคมกับสัตบุรุษ) (๓) อัตตสัมมาปณิธิ (การตั้งตนไว้ชอบ) (๔) ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว) กล่าวคือ ข้าวเปลือก ทรัพย์ ยศ ชื่อเสียงและความสุขย่อมหลั่งไหลมาสู่นรชน ผู้อยู่ในถิ่นที่ดี ผูกไมตรีกับอริยชน สมบูรณ์ด้วยการตั้งตนไว้ชอบ ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว ในคังคมาลชาดก พระองค์

SAMPLE

ตรัสว่ากษัตริย์เหล่าใดทรงยินดีในธรรมที่อริยชนประกาศไว้แล้ว กษัตริย์เหล่านั้นนับว่าทรงยอดเยี่ยมด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม กษัตริย์เหล่านั้นทรงดำรงมั่นอยู่ในธรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓๑/๕๐, ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๑/๒๙๐, ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๕๘/๑๘๘)

อริยชาติ: ชาติที่ประเสริฐ, ชาติขององคุลีมาลที่อวยพรแก่หญิงตั้งครรภ์และทารกในครรภ์, ชาติของพระโมคคัลลานะ

ในอังคุลิมาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับองคุลีมาลเรื่องความสวัสดีกับหญิงมีครรภ์และทารกว่า “องคุลิมาล ถ้าเช่นนั้น เธอจงเข้าไปหาสตรีนั้นถึงที่อยู่แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ‘น้องหญิง ตั้งแต่อาตมภาพเกิดมาโดยอริยชาติ ไม่เคยรู้ว่าจงใจปลงชีวิตสัตว์เลยด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่เธอ ขอความสวัสดีจงมีแก่ทารกในครรภ์ของเธอเถิด” พระองคุลีมาลทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว เข้าไปหาหญิงนั้น กล่าวว่า “น้องหญิง ตั้งแต่อาตมภาพเกิดมาโดยอริยชาติ ไม่เคยรู้ว่าจงใจปลงชีวิตสัตว์เลย ด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่เธอ ขอความสวัสดีจงมีแก่ทารกในครรภ์ของเธอเถิด” และความสวัสดีได้มีแก่สตรีและทารกในครรภ์นั้นแล้ว ในมหาโมคคัลลานเถรคาถากล่าวถึงคุณลักษณะของพระโมคคัลลานะว่า ท่านผู้อันมนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว เกิดโดยอริยชาติ ครอบงำความตายเสียได้ ไม่ติดอยู่ในสังขาร เหมือนดอกบัวไม่ติดอยู่กับน้ำ (ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๕๑/๔๒๙, ขุ.เถร.(ไทย)๒๖/๑๑๘๙/๕๓๔)

อริยญาณ: ญาณอันเป็นอริยะของอริยสาวก, ญาณที่มีอินทรีย์ ๔ ตั้งมั่นและหยั่งลงแล้ว

ในมัลลกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระธรรมเทศนาที่นิคมของชาวมัลละ ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวมัลละชื่ออุรุเวลกัปปะแคว้นมัลละ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า อริยญาณยังไม่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกเพียงใด อินทรีย์ ๔ ประการ คือ (๑) สัทธินทรีย์ (๒) วิริยินทรีย์ (๓) สตินทรีย์ (๔) สมาธินทรีย์ ก็ชื่อว่า ยังไม่ตั้งมั่น ไม่หยั่งลงเพียงนั้น แต่เมื่อใด อริยญาณเกิดขึ้นแก่อริยสาวก เมื่อนั้นอินทรีย์ ๔ ประการก็ชื่อว่าย่อมตั้งมั่น ย่อมหยั่งลง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๒/๓๓๖, องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๙/๖๔๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๒๐/๖๔๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๒๑/๖๔๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๒๒/๖๔๒)

อริยญายธรรม: มรรคพร้อมทั้งวิปัสสนา, อริยสาวกผู้ระงับเวร ๕ ได้, อริยสาวกผู้ประกอบด้วยเครื่องบรรลุโสดา ๔, อริยสาวกผู้เห็นแจ้งแทงตลอดอริยญาณด้วยปัญญาแล้วมีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า

SAMPLE

ในปฐมภยเวรูปสันตสูตร ณ กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องอริยสาวกระงับภัยเวรกับอนาถบิณฑิกคหบดีผู้นั่ง คฤหบดี ภัยเวร ๕ ประการของอริยสาวก คือ (๑) บุคคลผู้ฆ่าสัตว์ (๒) บุคคลผู้ลักทรัพย์ (๓) บุคคลผู้ประพฤติผิดในกาม (๔) บุคคลผู้พูดเท็จ(๕) บุคคลผู้เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย สงบระงับแล้ว อริยสาวกนั้นประกอบแล้วด้วยเครื่องบรรลุโสดา ๔ ประการ คือ (๑) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ (๔) ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาด เป็นไปเพื่อสมาธิ และเห็นแจ้งแทงตลอดอริยญายธรรมด้วยปัญญาแล้ว เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นเมื่อหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนเองได้ว่า ‘เรามีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีภูมิแห่งเปรตสิ้นแล้ว มีอบาย ทุคติ และวินิบาตสิ้นแล้ว เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ' มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๑๐๒๔/๕๔๔, องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๓๐/๗๗, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๒/๒๑๒,องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๙๑-๙๒/๓๖๗)

อริยทรัพย์: ทรัพย์อันประเสริฐ, ทรัพย์คือธรรมเพื่อตรัสรู้ เพื่อความสงบ, ทรัพย์ที่ไม่ใช่เงินทอง, อริยทรัพย์ ๗ ประการ

ในสังคีติสูตร สังคีติหมวด ๗ กล่าวถึง อริยทรัพย์ ๗ (๑) สัทธาธนะ ทรัพย์คือศรัทธา (๒) สีลธนะ ทรัพย์คือศีล (๓) หิริธนะ ทรัพย์คือหิริ (๔) โอตตัปปธนะ ทรัพย์คือโอตตัปปะ (๕) สุตธนะ ทรัพย์คือสุตะ (๖) จาคธนะ ทรัพย์คือจาคะ (๗) ปัญญาธนะ ทรัพย์คือปัญญา (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๐/๓๓๑, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๗/๓๙๗, ขุ.เถรี.(ไทย)๒๖/๓๔๔/๖๑๒)

อริยทิฏฐิ: อริยมัคคสัมมาทิฏฐิ, ธรรมอันเป็นธรรมเครื่องนำออก ได้แก่มรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค ที่ตัดมูลเหตุแห่งวัฏฏะ ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ แล้วออกจากวัฏฏะได้

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสภิกขุอปริหานิยธรรมกับภิกษุทั้งหลาย ว่า ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังมีอปริหานิยธรรม ๑ ใน ๖ ประการนี้อยู่ และใส่ใจอปริหานิยธรรม ๑ ใน ๖ ประการนี้อยู่ กล่าวคือ "ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังมีอริยทิฏฐิอันเป็นธรรมเครื่องนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ" (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๔/๓๖๘,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๑/๘๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๒๔/๓๒๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)

SAMPLE

๒๒/๑๑/๔๒๗,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๒/๔๒๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๕/๑๘๓,องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๐๓,อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๘๓-๑๐๐/๙๘)

อริยเทพ: เทพผู้ประเสริฐ, หนึ่งในหกหมื่นของเทพบุตรที่ปลุกดีนางเทพธิดา, นางเทพธิดาประสบบุญเพราะไม่หยุดความเพียรในการเจริญกรรมฐานและอันไม่มีเป็นอันขาด ในขุททกนิกาย วิมานวัตถุ กล่าวถึง ทาสีวิมาน ท่านพระมหาโมคคัลลานะถามเทพธิดาว่า ท่านแวดล้อมด้วยหมู่นางเทพนารี เที่ยวชมไปโดยรอบในสวนจิตตดาวันอันน่ารื่นรมย์ ประดุจท้าวสักกเทวราชทำทิศทั้งปวงให้สว่างไสว เหมือนดาวประกายพรึก เพราะบุญอะไร ท่านจึงมีวรรณะ เช่นนี้ เพราะบุญอะไร เทพธิดานั้นดีใจ จึงพยากรณ์ปัญหาของกรรมที่มีผลอย่างนี้ว่า ครั้งเกิด เป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ ดิฉันเป็นทาสีหญิงรับใช้ในตระกูลอื่น ดิฉันนั้นเป็นอุบาสิกา ของพระโคดม ผู้มีพระจักษุและพระเกียรติยศ พากเพียรออกไปจากกิเลส ในศาสนาของพระโคดมผู้ทรง พระคุณคงที่ เพราะมีมนสิการมั่นอยู่ในจิตว่า แม้ถึง ร่างกายนี้จะแตกทำลายไปก็ตามที การที่จะหยุดความเพียรในการเจริญกรรมฐาน เป็นอันไม่มีเป็นอันขาด ทางมรรคแห่งสิกขาบท ๕ ศีล ๕เป็นทางสวัสดี มีความเจริญ ไม่มีหนาม ไม่รก เป็นทางตรง อันสัตบุรุษทั้งหลายประกาศแล้วโปรดดูผลแห่งความพากเพียรคือ ที่ดีฉันบรรลุอริยมรรคตามอุบายที่ต้องการเกิด ดีฉันถูกท้าวสักกเทวราชผู้มีอำนาจเชิญมาเหล่าอริยเทพหกหมื่นช่วยกันปลุกดีฉัน คือ เทพบุตรอันมีนามว่าอาลัมพะ คัคคมะ เป็นต้น (ขุ.วิ.(มหามกุฏ) ๔๘/๑๘/๑๕๕)

อริยธรรม: ธรรมอันประเสริฐ, ธรรมอันอมตะ, นิพพาน, ศีล ๕, สัมมาทิฏฐิ, สัมมาวิมุตติ, อริยสัจ ๔

ตัวอย่างในยมราชสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า มาณพเหล่าใดอันเทวทูตตักเตือนแล้ว ยังประมาทอยู่ มาณพเหล่านั้นเข้าถึงหมู่ที่เลว ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน ส่วนสัตบุรุษเหล่าใดเป็นผู้สงบในโลกนี้ อันเทวทูตตักเตือนแล้ว ไม่ประมาทในอริยธรรมในเวลาใด ๆ เห็นภัยในความยึดมั่นถือมั่น ที่เป็นบ่อเกิดแห่งการเกิดและการตาย ย่อมหลุดพ้นในธรรมเป็นที่สิ้นการเกิดและการตาย เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น สัตบุรุษเหล่านั้นจึงถึงความเกษม มีความสุข ดับสนิทในปัจจุบัน ล่วงพ้นเวรและภัยทุกอย่าง ข้ามพ้นทุกข์ทั้งสิ้น (ม.อ.(ไทย)๑๔/๒๗๑/๓๑๗,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๓๗/๑๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๕/๕๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๗๙/๓๐๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๓๕/๒๘๕,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๗๙/๓๓๑,

SAMPLE

ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๕๖/๕๘๓,ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๑๓๗/๑๐๑,องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๗๙/๖๙,ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๓๕๖/๑๖๘)

อริยธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอริยธรรม และอนริยธรรม มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อริยธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า *อนริยธรรม* คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น อริยธรรม คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๕/๒๘๕)

2.อริยธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงอริยธรรมและอนริยธรรมแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า *อนริยธรรม* คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ *อริยธรรม* คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๙/๓๓๑)

อริยบุคคล ๔ คู่: สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ได้แก่ คู่ที่ ๑ (๑) พระผู้บรรลุโสดาปัตติผล (๒) พระผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค คู่ที่ ๒ (๓) พระผู้บรรลุสกทาคามิผล (๔) พระผู้ดำรงอยู่ในสกทาคามิมรรค คู่ที่ ๓ (๕) พระผู้บรรลุอนาคามิผล (๖) พระผู้ดำรงอยู่ในอนาคามิมรรค คู่ที่ ๔ (๗) พระผู้บรรลุอรหัตตผล (๘) พระผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค

ตัวอย่างในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสหลักธรรมที่ชื่อว่าแว่นธรรม ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า “พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติ ถูกต้อง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขา นำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก” (ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๕๙/๑๐๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๒/๕๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๙/๓๐๑,องฺ.เอกาทสก.(ไทย)๒๔/๑๑/๔๑๒)

อริยปัจโจโรหณิสูตร : พระสูตรว่าด้วยพิธีลอยบาปของพระอริยะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงพิธีลอยบาปอันเป็นของพระอริยะแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงทรงแสดงพิธีลอยบาปอันเป็นของพระอริยะเหมือนพราหมณปัจโจโรหณิสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖๘/๓๐๓)

อริยปัญญา: ปัญญาอันประเสริฐ, วิปัสสนาปัญญาและมัคคปัญญา, ธรรมอันเป็นเครื่องสิ้นภพชาติ, ธรรมอันเป็นการสิ้นทุกข์

SAMPLE

ตัวอย่างในอนุพุทธสูตร การตรัสรู้ธรรมเป็นเหตุสิ้นภพด้วยอริยปัญญา เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภัณฑคาม แคว้นวัชชี ณ ที่นั้นแลพระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดธรรม ๔ ประการ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ (๑) เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยศีล (๒) เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสมาธิ (๓) เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยปัญญา (๔) เราได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยวิมุตติ เราถอนภวตัณหาได้แล้ว ภวเนตติสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก”(ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๖/๑๓๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๖๕/๗๑,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๙๖/๑๑๔,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๐๔/๔๕๙,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๑๓/๔๖๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๑/๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒/๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๔๒/๓๕๘, ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๔๑/๓๘๙,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๖/๒๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๘๑/๑๗๔,ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๔๑/๑๗๖)

อริยปัญญาขันธ์: กองปัญญาอันประเสริฐ, กองปัญญาอันอมตะ, ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญและให้สมาทานในขันธ์ ๓

ในสุภสูตร สีลขันธ์ พระอานนท์ตอบคำถามสุภมาณพโตเทยยบุตรว่า “มาณพ พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญและทรงให้ประชาชนสมาทานตั้งมั่นอยู่ในขันธ์ ๓ คือ (๑) อริยสีลขันธ์ (๒) อริยสมาธิขันธ์ (๓)อริยปัญญาขันธ์” (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๙/๑๙๘,(ที.สีง(ไทย) ที.สี.(ไทย)๙/๔๗๒/๒๐๕, (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๐/๒๑๒)

อริยผล: พระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในอริยผล ๔ นี้คือพระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติตรง, โสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล อรหันตผล

ในมหาลิสูตร พระเจ้าโอฏฐัทธลิจฉวีทูลถามพระผู้มีพระภาคเรื่องอริยผล ๔ ว่า "ธรรมที่ดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคมุ่งจะบรรลุนั้นคืออะไร" พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นโสดาบัน เพราะละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ ในวันข้างหน้า ธรรมนี้แลดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ, ภิกษุเป็นสกทาคามี เพราะละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง บรรเทาราคะโทสะและโมหะให้เบาบางได้ มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ธรรมนี้แลดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ, ภิกษุไปบังเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ ๕ อย่าง ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก ธรรมนี้แลดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ, ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอา

SAMPLE

สวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ธรรมนี้แลดีกว่าและประณีตกว่าที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ (ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๓/๑๕๖, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๕๕/๒๘, ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๖๔๑/๗๑)

อริยพาหิสิกวัตถุ : เรื่องพรานเบ็ดชื่ออริยะ พระผู้มีพระภาคตรัสถามชื่อนายพรานเบ็ด นายพรานเบ็ดทูลตอบว่าชื่ออริยะ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสคำนี้แก่เขาว่า บุคคลไม่ชื่อว่าเป็นอริยะ เพราะยังเบียดเบียนสัตว์อยู่ แต่ชื่อว่าอริยะ เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๗๐/๑๑๖)

อริยภูมิ: ภูมิอันประเสริฐ, ภูมิของอริยบุคคล, ภูมิของพระโสดาบัน พระ สกิทาคามี พระ อนาคามี พระ อรหันต์

ในมิคสาลาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "บุคคลใดเป็นผู้ทุศีล แต่รู้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติซึ่งเป็นที่ดับความทุศีลได้สิ้นเชิงตามความเป็นจริง บุคคลนั้นทำกิจด้วยการฟัง ทำกิจด้วยความเป็นพหูสูต แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ และได้วิมุตติตามเวลาอันควร บุคคลนี้ดีกว่าและประณีตกว่าบุคคลที่กล่าวข้างต้นโน้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนี้หยั่งลงสู่อริยภูมิ ใครเล่าจะพึงรู้เหตุนั้นได้นอกจากตถาคต" (อง.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๕/๑๖๘)

อริยภูมิอันเป็นทิพย์: สุทธาวาสภูมิ ที่อยู่ของพระอนาคามี มี ๕ คือ อวิหา อตัปปา สุทัสสา สุทัสสี และอกนิฏฐา, พระผู้มีพระภาคตรัสเสบียงเดินทางแก่บุตรนายโคฆาต

ในโคฆาตกปุตตวัตถุ เรื่องบุตรของคนฆ่าโค พระผู้มีพระภาคตรัสอริยภูมิอันเป็นทิพย์นี้แก่บุตรของคนฆ่าโคผู้แก่เฒ่าว่า "บัดนี้ ท่านเปรียบเหมือนใบไม้เหลือง ทั้งยมทูต มาปรากฏแก่ท่านแล้ว ท่านอยู่ใกล้ปากแห่งความเสื่อม และแม้แต่เสบียงเดินทางของท่านก็ยังไม่มีเลย ท่านนั้นจงทำที่พึ่งแก่ตนเอง จงรีบพยายาม จงเป็นบัณฑิต ท่านขจัดมลทินได้แล้ว ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน จะเข้าถึงอริยภูมิอันเป็นทิพย์ (ขุ.ธ.(ไทย)๒๕/๒๓๖/๑๐๖,ที.ปา. ๑๑/๓๑๘/๒๑๑)

อริยมรรค,อริยมรรคมีองค์ ๘: ทางแห่งการปฏิบัติธรรมสู่นิพพาน, ทางที่จะนำไปสู่การดับทุกข์, มัชฌิมาปฏิปทา

ตัวอย่างในมหาลิสูตร เจ้าโอฏฐัทธลิจฉวีทูลถามอริยมรรคมีองค์ ๘ กับพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีทาง มีข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมเหล่านั้นอยู่หรือ” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “มหาลิ มีทาง มีข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมเหล่านั้นอยู่” เจ้าโอฏฐัทธลิจฉวีทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทางเป็นอย่างไร ข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมเหล่านั้นเป็นอย่างไร” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “มรรคมีองค์ ๘ อัน

SAMPLE

ประเสริฐเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ), สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ), สัมมาวาจา (เจรจาชอบ), สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ), สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ), สัมมาวายามะ (พยายามชอบ), สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) นี้แลคือทาง นี้คือข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมเหล่านั้น (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๖/๙, วิ.ม.(ไทย)๔/๗๕/๑๐๓,ที.สี.(ไทย)๙/๓๗๔/๑๕๖,ที.สี.(ไทย)๙/๓๙๓/๑๖๔, ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๘๔/๑๓๑,ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๑๔/๑๖๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๓๒๙/๒๕๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๐๒/๓๓๕,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๕/๑๐๖,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๗๗/๑๓๘,(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๕๗/๔๐๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๔/๑๐๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๓๕/๑๒๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๗/๒๙๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๓/๕๗๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๑/๙๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๔/๑๐๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๕/๑๐๕,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๘/๑๖๖,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๔๘/๑๖๗)

อริยมัคคสูตร : มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตร เหมือนกัน ๒ สูตร ต่างกัน ๑ สูตรแต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อริยมัคคสูตร พระสูตรว่าด้วยอริยมรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่ากรรมที่พระองค์ทรงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว จึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ๔ และทรงอธิบายกรรม ๔ นั้นเหมือนในวิตถารสูตร แตกต่างกันเฉพาะประการที่ ๔ คือ กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาวเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.จตุกฺก(ไทย) ๒๑/๒๓๗/๓๕๓)

2.อริยมัคคสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยมรรค และที่ไม่ใช่อริยมรรค พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า *ธรรมที่ไม่ใช่อริยมรรค* คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น *ธรรมที่เป็นอริยมรรค* คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๕/๒๙๑)

3.อริยมัคคสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยมรรค และที่ไม่ใช่อริยมรรค พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงธรรมที่เป็นอริยมรรคและธรรมที่ไม่ใช่อริยมรรคแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า *ธรรมที่ไม่ใช่อริยมรรค* คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ *ธรรมที่เป็นอริยมรรค* คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๙/๓๓๗)

อริยรูป: รูปของพระอริยะหรือรูปที่เป็นอริยะ หมายถึงสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ ที่นับเนื่องในอริยมรรค

ในอริยรูปกถา ว่าด้วยอริยรูป สกวาที (สก.) ถาม ปรวาที (ปร.) ว่า อริยรูปอาศัยมหาภูตรูปใช่ไหม ปร. ตอบว่า ใช่ สก. ถามว่า อริยรูปเป็นอัพยากฤตใช่ไหม ปร.ตอบ

SAMPLE

ว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น สก. ถามว่า อริยรูปอาศัยมหาภูตรูปใช่ไหม ปร.ตอบว่า ใช่ (อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๖๙๘/๗๔๕,อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี ๖๙๘-๖๙๙/๒๗๕)

อริยวงศ์: วงศ์ของพระอริยะ, แบบแผนของพระอริยะและประเพณีของพระอริยะ หมายถึงวงศ์ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า
ในสังคีติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอริยวงศ์ ๑ ใน ๔ ข้อว่า "ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ ไม่มีการแสวงหาอันไม่สมควรเพราะจีวรเป็นเหตุ ไม่ได้จีวรก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลงมองเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้นั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้นั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า ล้ำเลิศ ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๙/๒๘๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๘/๔๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๒๐๖/๖๐๒, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๘๐/๕๑๐,ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๐๙/๒๐๙, องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๘/๓๑๑)

อริยวังสสูตร : พระสูตรว่าด้วยอริยวงศ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยวงศ์ (หมายถึงวงศ์ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า) ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้าง ไม่เคยถูกลบล้าง ไม่ถูกลบล้างแล้ว จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน มี ๔ คือ ภิกษุ (๑) สันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ สรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ ไม่แสวงหาอันไม่สมควร เพราะจีวรเป็นเหตุ ไม่ได้จีวรก็ไม่กระวนกระวาย แล้วไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ (โทษ หมายถึงต้องอาบัติเพราะการแสวงหาไม่สมควร และการบริโภคลาภที่ติดใจ) มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้นั้น ภิกษุผู้ขยันไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้เช่นนี้ (๒) สันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้ สรรเสริญความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้ ไม่แสวงหาอันไม่สมควร เพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่กระวนกระวาย แล้วไม่ติดใจ... และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้นั้น ภิกษุผู้ขยันไม่เกียจคร้านมีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้เช่นนี้ (๓) สันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้ สรรเสริญความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้ ไม่แสวงหาอันไม่สมควร เพราะเสนาสนะเป็นเหตุ ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่กระวนกระวาย แล้วไม่ติดใจ ... และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้นั้น ภิกษุผู้ขยันไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษ

SAMPLE

ด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้เช่นนี้ (๔) มีภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในภาวนา มีปหานะเป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในปหานะ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในภาวนาเป็นต้นนั้น ภิกษุผู้ขยันไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในภาวนาและปหานะ ภิกษุ ๔ จำพวกนี้ พระองค์ตรัสเรียกว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ภิกษุนั้นแม้จะอยู่ในทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็ครอบงำความไม่ยินดีได้ เพราะเธอเป็นนักปราชญ์ (หมายถึงผู้มีความเพียร) จึงชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำ (ข่ม) ความไม่ยินดีและความยินดี (ในกามคุณ ๕)ได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓)

อริยวัตร วัตรอันประเสริฐ, วัตรอันเจริญ, คุณธรรมของพระราชาที่นายสุมังคละกล่าวสดุดีพระองค์

ในคังคมาลชาดก นายสุมังคละกล่าวสดุดีในอริยวัตรต่อพระราชาว่า ขอเดชะพระบรมกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่ชน ขอพระสิริสมบัติอย่าได้ละพระองค์ในกาลไหน ๆ เลย ขอพระองค์อย่าทรงกริ้ว มีพระราชหฤทัยผ่องใสอยู่เป็นนิตย์ ปราศจากความทุกข์ รักษาพระองค์อยู่ตลอด ๑๐๐ ปีเถิด ขอพระองค์จงทรงประกอบด้วยคุณธรรมเหล่านี้ คือ ทรงรับอนุสาสนีโดยง่าย ไม่ทรงกริ้ว ทรงพระสำราญ ปกครองแผ่นดินโดยปราศจากการเบียดเบียนทรงมีพระอริยวัตร อันมั่นคง อนึ่ง พระองค์แม้เสด็จพ้นจากโลกนี้ไปแล้ว ขอจงเสด็จสู่สุคติเถิด (ขุ.ชา.(ไทย)๒๗/๓๔/๒๙๐)

อริยวาส : เครื่องอยู่ของพระอริยะ หมายถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ มี ๑๐ ประการ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ๑. เป็นผู้ละองค์ ๕ ได้ ๒. เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖ ๓.เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก ๔. เป็นผู้มีอปัสเสนธรรม (ธรรมเป็นดุจพนักพิง) ๔ ประการ๕.เป็นผู้มีปัจเจกสัจจะ อันบรรเทาได้ ๖. เป็นผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี ๗.เป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว๘. เป็นผู้มีกายสังขารอันระงับได้๙. เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นได้ดี ๑๐. เป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี ,ในสังคีติสูตร และทุติยอริยวาสสูตรอธิบายรายละเอียดของแต่ข้อไว้อย่างชัดเจน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๓,๑๑/๓๖๐/๔๓๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๐/๓๘)

อริยวาสธรรม : ธรรมเป็นเครื่องของพระอริยะ ดังคำในกามสุตตนิทเทสที่กล่าวไว้ว่า พระอรหันต์นั้นอยู่ใน(อริยวาสธรรม)แล้ว ประพฤติจรณธรรมแล้ว ผ่านทางไกลได้แล้ว ถึงทิศ(นิพพาน)แล้ว ถึงจุดจบ(นิพพาน)แล้ว รักษาพรหมจรรย์ได้แล้ว ถึงทิฏฐิอันสูงสุดแล้ว เจริญมรรคได้แล้วละกิเลสได้แล้ว หรือดังคำในทุฏฐัฏฐกสุตตนิทเทสที่กล่าวว่า คำว่า ความเห็นว่าไม่มีตน อธิบายว่าสิ่งที่ควรปล่อย ไม่มี ผู้ใดมีสิ่งที่ถือไว้ผู้นั้นก็มีสิ่งที่ควรปล่อย ผู้ใดมีสิ่งที่ควรปล่อย ผู้นั้นก็มีสิ่งที่ถือไว้ พระอรหันต์ก้าวพ้นการถือ และการปล่อย ล่วงพ้นความเจริญและความเสื่อมได้

SAMPLE

แล้ว พระอรหันต์นั้นอยู่ใน(อริยวาสธรรม)แล้วประพฤติจรณธรรมแล้ว ผ่านทางไกลได้แล้ว ถึงทิศ(นิพพาน)แล้วไม่มีการเวียนเกิด เวียนตาย และภพใหม่ก็ไม่มีอีก (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๒/๑๐๐,๒๙/๓๘/๑๔๐,๒๙/๔๘/๑๖๗,๒๙/๘๘/๒๗๕,๒๙/๙๓/๒๘๙,๒๙/๑๕๔/๔๒๒,๒๙/๑๙๒/๕๕๔)

อริยวาสสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งพระอริยะ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อริยวาสสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งพระอริยะ ที่พระอริยะอยู่แล้ว กำลังอยู่ หรือจักอยู่ มี ๑๐ คือ ภิกษุเป็นผู้ (๑) ละองค์ ๕ ได้ (๒) ประกอบด้วยองค์ ๖ (๓) มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก (๔) มีอัปสเสนธรรม (ธรรมเป็นดุจพนักพิง) ๔ (๕) มีปัจเจกสัจจะ (หมายถึงความเห็นของแต่ละคนที่แตกต่างกันไปโดยยึดถือว่า “ความเห็นนี้เท่านั้นจริง”) บรรเทาได้ (๖) มีการแสวงหาอันสละได้ดี (๗) มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว (๘) มีกายสังขารอันระงับได้ (๙) มีจิตหลุดพ้นได้ดี (๑๐) มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙/๓๘)

2.อริยวาสสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุ ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งพระอริยะ ที่พระอริยะอยู่แล้ว กำลังอยู่ หรือจักอยู่ มี ๑๐ คือ ภิกษุเป็นผู้ (๑) **ละองค์ ๕ ได้** หมายถึงละกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะและวิจิกิจฉาได้ (๒) **ประกอบด้วยองค์ ๖** หมายถึงผู้เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และรู้ธรรมารมณ์ทางใจแต่ละอย่างแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ (๓) **มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก** หมายถึงมีใจมีสติเป็นเครื่องรักษา (๔) **มีอัปสเสนธรรม ๔** คือ พิจารณาแล้วเสพอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลั้นอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาอย่างหนึ่ง (๕) **มีปัจเจกสัจจะบรรเทาได้** หมายถึงบรรเทาปัจเจกสัจจะของสมณพราหมณ์เป็นอันมากได้ กล่าวคือ กำจัด สละ คลาย ปล่อยวาง ละได้ และสละคืนความเห็นว่าโลกเที่ยงบ้าง โลกไม่เที่ยงบ้าง โลกมีที่สุดบ้าง โลกไม่มีที่สุดบ้าง ชีวะ(หมายถึงวิญญาณอมตะ) กับสรีระเป็นอย่างเดียวกันบ้าง ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกันบ้าง หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกบ้าง หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีกบ้าง หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็มีไม่เกิดอีกก็มีบ้าง หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่บ้าง (๖) **มีการแสวงหาอันสละได้ดี** หมายถึงละการแสวงหากาม การแสวงหาภพและระงับการแสวงหาพรหมจรรย์ได้ (๗) **มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว** หมายถึงละความดำริในกาม ความดำริในพยาบาท และความดำริในวิหิงสาได้ (๘) **มีกายสังขาร**

SAMPLE

อันระงับได้ หมายถึงเพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เป็นผู้บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ (๙) **มีจิตหลุดพ้นได้ดี** หมายถึงมีจิตหลุดพ้นด้วยดีจากราคะ โทสะ และโมหะ (๑๐) **มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี** หมายถึงรู้ชัดว่า ราคะ โทสะ โมหะเราละได้เด็ดขาดแล้ว แล้วตรัสอีกว่า พระอริยะในอดีตกาลได้อาศัยธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งพระอริยะ ๑๐ นี้ พระอริยะในอนาคตกาล ก็จักอาศัยธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งพระอริยะ ๑๐ นี้อยู่เหมือนกัน พระอริยะในปัจจุบันกาลนี้ ก็อาศัยธรรมเป็นเครื่องอยู่แห่งพระอริยะ ๑๐ นี้อยู่เหมือนกัน (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๐/๓๙)

อริยวินัย : ธรรมเนียมของพระอริยะ, แบบแผนของพระอริยะ ดังคำในสิงคาลกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดีบุตร ในอริยวินัยเขาไม่ไหว้ทิศ ๖ กันอย่างนี้ สิงคาลกะ คหบดีบุตรทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในอริยวินัย เขาไหว้ทิศ๖ กันอย่างไร ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ ตามวิธีการไหว้ทิศ ๖ ในอริยวินัยเถิด,ในสัลเลขสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงปฐมฌานเป็นต้นว่าเป็นธรรมเครื่องสงบ ดังคำว่า ธรรมคือเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนี้ เราไม่กล่าวว่า เป็นธรรมเครื่องขัดเกลากิเลสในอริยวินัย แต่เรากล่าวว่า เป็นธรรมเครื่องอยู่สงบในอริยวินัย หรือดังคำในรุณณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การขับร้องคือการร้องไห้ในอริยวินัย การฟ้อนรำคือความเป็นบ้าในอริยวินัย การหัวเราะจนเห็นฟันมากเกินไปคือความเป็นเด็กในอริยวินัย (ที.ปา.(ไทยป ๑๑/๗๗/๕๖,๑๑/๒๔๔/๒๐๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๘๒/๗๑,๑๒/๓๖๗/๔๐๔,๑๒/๔๐๘/๔๔๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑/๓๖,๑๓/๔๑/๔๒,๑๓/๑๓๖/๑๕๔,อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๘/๓๐๑)

อริยวิมุตติ : ความหลุดพ้นที่เป็นอริยะ,อรหัตตผลของพระอริยะ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้กล่าวชอบ พึงกล่าวชมภิกษุรูปใดว่า เป็นผู้ถึงวสี (ความชำนาญ) ถึงบารมี(ความสำเร็จ)ในอริยศีล เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยสมาธิ เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยปัญญา เป็นผู้ถึงวสี ถึงบารมีในอริยวิมุตติ หรือดังคำในอนุพุทธสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยวิมุตติ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้,เป็นข้อ ๖ ในธรรม ๖ มีปรากฏในตปุสสสูตร ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ตปุสสคหบดีประกอบด้วยธรรม ๖ ประการ เป็นผู้เชื่อมั่นในตถาคต เห็นอมตธรรม ทำให้แจ้งอมตธรรมอยู่ คือ ๑.ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพุทธเจ้า ๒. ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในธรรม ๓. ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในสงฆ์ ๔. อริยศีล ๕. อริยญาณ ๖.อริยวิมุตติ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๖/๑๓๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/

SAMPLE

๙๖/๑๑๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑/๒,๒๑/๒/๓,๒๑/๒๔๒/๓๕๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๑๙/๖๔๑,๒๒/๑๒๐/๖๔๒,๒๒/๑๒๑/๖๔๒,๒๒/๑๒๒/๖๔๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๑/๑๗๔)

อริยวิโมกข์ : ความหลุดพ้นที่เป็นอริยะ หมายถึงโลกุตตระ ดังคำในปุคคลบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกายทุกกาลทุกสมัย แต่อาสวะทั้งหลายของเขาย่อมสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอสมยวิมุตตะแม้พระอริยบุคคลทั้งหมดก็ชื่อว่าผู้เป็นอสมยวิมุตตะในอริยวิโมกข์ หรือดังที่อธิบายบุคคลผู้เป็นอกุปปธรรมไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้มีปกติได้สมาบัติมีรูปเป็นอารมณ์หรือมีอรูปเป็นอารมณ์และบุคคลนั้นเป็นผู้ได้ตามที่ต้องการ ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากจะเข้าหรือออกจากสมาบัติได้ตามโอกาสที่ต้องการตามสมาบัติที่ต้องการตามกำหนดเวลาที่ต้องการ ข้อที่สมาบัติเหล่านั้นจะพึงเสื่อมไปเพราะอาศัยความประมาทของบุคคลนั้น นั่นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอกุปปธรรม พระอริยบุคคลแม้ทั้งหมดก็ชื่อว่าผู้เป็นอกุปปธรรมในอริยวิโมกข์ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๒/๑๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อริยวิโมกข์ ในที่นี้หมายถึงโลกุตตระ (อภิ.ปญฺจ.อ. ๒/๓๗)

อริยวิหาร : ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ หมายถึงอานาปานสติสมาธิดังคำในอิจฉานังคลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ความจริง บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูกต้อง พึงกล่าวถึงธรรมนั้นใดว่า อริยวิหาร (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ) บ้าง พรหมวิหาร(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม) บ้าง ตถาคตวิหาร (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคต)บ้าง เมื่อจะกล่าวให้ถูกต้อง ก็พึงกล่าวถึงอานาปานสติสมาธิว่า อริยวิหารบ้าง พรหมวิหารบ้าง ตถาคตวิหารบ้าง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๗/๔๖๙,๑๙/๙๘๘/๔๗๒)

อริยวิหารธรรม : ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ, เป็นข้อ ๓ ในวิหารธรรม ๓ คือ (๑) ทิพพวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของเทพ) (๒) พรหมวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม) (๓) อริยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕)

อริยโวหาร : โวหารของพระอริยะ หมายถึงวิธีการพูดของผู้เป็นอริยะ มี ๔ คือ (๑) มุสาวาทา เวรมณี(เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ) (๒) ปิสุณาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด) (๓) ผรุสาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ) (๔) สัมผัปปลาปา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ) ,ในจตุตถโวหารสูตร กล่าวอีกนัยหนึ่ง หมายถึงอริยโวหาร ๔ คือ ๑. การกล่าวสิ่งที่

SAMPLE

ได้เห็นว่าได้เห็น ๒. การกล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าได้ฟัง ๓. การกล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าได้ทราบ ๔.การกล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าได้รู้,ในทุติยโวหารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยโวหาร ๔ ประการนี้ คือ ๑. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น๒.การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง ๓. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ ๔.การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้, ในอริยโวหารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่าอริยโวหารมี ๘ ประการ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๙๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๑/๓๖๙,๒๑/๒๕๓/๓๗๐, องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๘/๓๗๐)

อริยโวหารสูตร : พระสูตรว่าด้วยอริยโวหาร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยโวหาร ๘ คือ (๑) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น (๒) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง(๓) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ (๔) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ (๕) กล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าได้เห็น (๖) กล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าได้ฟัง (๗) กล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าได้ทราบ (๘) กล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าได้รู้ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๘/๓๗๐)

อริยศีล : ศีลที่เป็นอริยะ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร อนุพุทธสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดธรรม ๔ ประการ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ คือ ข้อ ๑ ที่ว่า เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดอริยศีล เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยว เร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ หรือดังคำในจังกีสูตรที่กล่าวว่า พระสมณโคดมทรงมีอริยศีล มีศีลที่เป็นกุศล ประกอบด้วยศีลที่เป็นกุศลฯลฯ มีพระวาจาไพเราะสุภาพ ประกอบด้วยถ้อยคำอ่อนหวานอย่างชาวเมือง นุ่มนวล เข้าใจง่าย ฯลฯ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๔/๑๑๔,๙/๓๓๒/๑๒๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๖/๑๓๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๕/๕๓๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๖/๑๑๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑/๒,๒๑/๒/๓,๒๑/๒๔๒/๓๕๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๙/๖๔๑,๒๒/๑๒๐/๖๔๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ศีล ในที่นี้หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ ประการ (คือ (๑) ปาติโมกขสังวรศีล(ความสำรวมในพระปาติโมกข์)(๒) อินทรียสังวรศีล(ความสำรวมอินทรีย์ ๖) (๓) อาชีวปาริสุทธิศีล(ความบริสุทธิแห่งอาชีวะ) (๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล (ศีลที่อาศัยการพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔) (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๒๕/๓๐๓)

อริยสงฆ์, พระ : อริยบุคคล ๘ ดังคำในธัมมิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนไม่พึงเสียดสีท่านผู้มีความดี ผู้ละทิฏฐิได้แล้ว เราเรียกบุคคลผู้มีอินทรีย์ ๕ ที่ยังอ่อนคือ ศรัทธา สติ วิริยะ สมถะ และวิปัสสนา ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลาย ว่าเป็นบุคคลที่ ๗ แห่งอริยสงฆ์ หรือดังคำในทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วิญญูชนผู้มีจิตเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอริยสงฆ์ผู้ประเสริฐ เป็นนาบุญอันเลิศของโลก เมื่อทราบชัดทานและการจำแนกที่พระผู้มี

SAMPLE

พระภาคตรัสสรรเสริญว่า ยอดเยี่ยมอย่างยิ่ง หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ฉัตตมาณพว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึงทานที่ถวายในท่านเหล่าใดว่ามีผลมาก ท่านเหล่านั้น คือพระอริยบุคคลผู้บริสุทธิ์ ๔ คู่ ๘ ท่านผู้เห็นประจักษ์ในธรรม เธอจงถึงพระอริยสงฆ์นี้เพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึกเถิด (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๔/๕๓๒, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๘/๔๗๓, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๘๘/๑๐๕)

อริยสติสัมปชัญญะ : ความระลึกได้และความรู้สึกตัวที่เป็นอริยะ คือทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิบาตรและจีวร การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยอริยสีลขันธ์ อริยสันโดษ อริยอินทรียสังวร และอริยสติสัมปชัญญะนี้แล้วพักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าทึบ ที่แจ้ง ลอมฟาง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๖/๗๓,๙/๔๕๗/๒๐๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๖/๓๒๖,๑๒/๔๑๒/๔๔๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖,๑๓/๔๑๙/๕๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖/๒๓,๑๔/๑๐๓/๑๒๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๗)

อริยสมาธิ : ความตั้งใจมั่นที่เป็นอริยะ ดังคำในสุภสูตรที่สุภมาณพถามพระอานนท์ว่า อริยสมาธิขันธ์ที่ท่านพระโคดมตรัสสรรเสริญและทรงให้ประชาชนสมาทานตั้งมั่นอยู่เป็นอย่างไร ท่านอานนท์ ท่านพระอานนท์ตอบว่า มาณพ ภิกษุชื่อว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายเป็นอย่างไร คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์เป็นต้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๗๑/๒๐๕, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๖/๑๓๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๖/๑๑๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑/๒,๒๑/๒/๓,๒๑/๒๔๒/๓๕๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๑๓๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๘๑/๑๗๔)

อริยสมาธิขันธ์ : ขันธ์คือสมาธิที่เป็นอริยะ หมายถึงคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ดังคำในสุภสูตรที่ท่านพระอานนท์ตอบว่า มาณพ พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญและทรงให้ประชาชนสมาทานตั้งมั่นอยู่ในขันธ์ ๓ แล ขันธ์ ๓ อะไรบ้าง คืออริยสีลขันธ์ อริยสมาธิขันธ์ และอริยปัญญาขันธ์ พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญและทรงให้ประชาชนสมาทานตั้งมั่นอยู่ในขันธ์ ๓ นี้แล (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๔๙/๑๙๘,๙/๔๕๔/๒๐๐,๙/๔๗๑/๒๐๕)

SAMPLE

อริยสัจ : ความจริงอย่างประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำคนให้เป็นพระอริยะ มี ๔ อย่าง คือ **ทุกข์**(หรือ **ทุกขสัจจะ**) **สมุทัย** (หรือ **สมุทัยสัจจะ**) **นิโรธ** (หรือ **นิโรธสัจจะ**) **มรรค**(หรือ **มัคคสัจจะ**) เรียกเต็มว่า **ทุกข-[อริยสัจ] ทุกขสมุทัย [อริยสัจ] ทุกขนิโรธ[อริยสัจ]** และ **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ม.มู.(ไทย)** ๑๒/๑๑๙/๑๑๘,๑๒/๓๐๐/๓๒๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๘/๕๗๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๑/๔๑๖,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๑/๓๔๖,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๓๓/๒๒๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๗๓/๕๘๔,๑๙/๑๐๗๕/๕๘๕,๑๙/๑๐๘๑/๕๙๔)

อริยสัจคือนิพพาน : อริยสัจคือความดับทุกข์ หมายถึงความหลุดพ้นที่ตั้งอยู่ ไม่กำเริบในสัจจะ ไม่มีความเลอะเลือนเป็นธรรมดา ดังคำในธาตุวิภังคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความหลุดพ้นของภิกษุนั้น เป็นอันตั้งอยู่ ไม่กำเริบในสัจจะ เพราะว่าสิ่งใดมีความเลอะเลือนเป็นธรรมดา สิ่งนั้นเป็นของเท็จ สิ่งใดไม่มีความเลอะเลือนเป็นธรรมดาสิ่งนั้นเป็นของจริงคือนิพพาน เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้เพียบพร้อมแล้วอย่างนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยอธิษฐานธรรมคือสัจจะอันยอดเยี่ยมนี้ เพราะสัจจะนี้เป็นบรมอริยสัจคือนิพพานอันไม่มีความเลอะเลือนเป็นธรรมด (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๖๖/๔๑๒)

อริยสัจที่ควรกำหนดรู้ : ปริญเญยยธรรม หมายถึงกำหนดรู้ทุกข์ ดังคำในปริญเญยยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยสัจที่ควรกำหนดรู้ อะไรบ้าง คือ ทุกขอริยสัจควรกำหนดรู้ ทุกขสมุทยอริยสัจควรละ ทุกขนิโรธอริยสัจควร ทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจควรเจริญ ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๙/๖๑๑)

อริยสัจที่ควรเจริญ : ภาเวตัพพธรรม หมายถึงควรเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังคำในปริญเญยยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรดาอริยสัจ ๔ ประการนี้ อริยสัจที่ควรกำหนดรู้ก็มี อริยสัจที่ควรละก็มี อริยสัจที่ควรทำให้แจ้งก็มี อริยสัจที่ควรเจริญก็มี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๙/๖๑๑)

อริยสัจที่ควรทำให้แจ้ง :สัจฉิกาตัพพธรรม หมายถึงควรทำนิพพานให้แจ้ง ดังคำในปริญเญยยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรดาอริยสัจ ๔ ประการนี้ อริยสัจที่ควรกำหนดรู้ก็มี อริยสัจที่ควรละก็มี อริยสัจที่ควรทำให้แจ้งก็มี อริยสัจที่ควรเจริญก็มี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๙/๖๑๑)

อริยสัจที่ควรละ : ปหาตัพพธรรม หมายถึงละตัณหาความอยาก ดังคำในปริญเญยยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรดาอริยสัจ ๔ ประการนี้ อริยสัจที่ควรกำหนดรู้ก็มี

SAMPLE

อริยสัจที่ควรละก็มี อริยสัจที่ควรทำให้แจ้งก็มี อริยสัจที่ควรเจริญก็มี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๙/๖๑๑)

อริยสันโดษ : ความสันโดษที่เป็นอริยะหมายถึงสันโดษด้วยจีวรพอคุ้มร่างกายและบิณฑบาตพออิ่มท้องจะไปณที่ใด ๆ ก็ไปได้ทันทีเหมือนนกบินไป ณ ที่ใดๆ ก็มีแต่ปีกเป็นภาระ ดังคำว่า ภิกษุนั้นประกอบด้วยอริยสีลขันธ์ อริยอินทรียสังวร อริยสติสัมปชัญญะและอริยสันโดษอย่างนี้แล้ว พักอยู่ ณ เสนาสนะเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๖/๗๓,๙/๔๕๗/๒๐๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๖/๓๒๖,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๘๒/๒๑๒)

อริยสัมมาสมาธิ : สัมมาสมาธิที่เป็นอริยะ ดังคำที่สนังกุมารพรหมกล่าวไว้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียวซึ่งมีองค์ ๗ ประการนี้แวดล้อมเรียกว่า อริยสัมมาสมาธิที่มีอุปนิสะ บ้าง ว่า อริยสัมมาสมาธิที่มีบริขาร บ้าง หรือดังคำในสมาธิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอริยสัมมาสมาธิที่มีอุปนิสะบ้าง ที่มีบริขารบ้าง แก่เธอทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๘/๒๘)

อริยสาวก : สาวกที่เป็นอริยบุคคล หมายถึงพระอริยบุคคล ที่เป็นชาย, บุคคล (ผู้กำลังปฏิบัติ ๔ จำพวก และผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวก) ๘ คือ ๑. พระโสดาบัน ๒. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ๓. พระสกทาคามี ๔. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล ๕. พระอนาคามี ๖. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล ๗. พระอรหันต์ ๘. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญาย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลายย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๘/๑๐๓,๑๐/๑๕๙/๑๐๓,๑๐/๑๕๙/๑๐๔,๑๐/๔๐๒/๓๓๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๐,๑๑/๒๔๕/๒๐๑,๑๑/๒๔๖/๒๐๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐/๒๐,๑๒/๑๗๗/๑๗๗)

อริยสาวกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอริยสาวก มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อริยสาวกสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิดและความดับแห่งโลกตามหลักแห่งปฏิจจสมุปบาท จึงจะชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ถึงพร้อมด้วยทัศนะ ถึงสัทธรรม เห็นสัทธรรม ประกอบด้วยญาณ วิชชา บรรลุกระแสแห่งธรรม เป็นพระอริยะและดำรงอยู่ใกล้ประตูอมตนิพพาน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๙/๙๖)

SAMPLE

2.อริยสาวกสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายเป็นต้นว่า อริยสาวกผู้รู้ชัดความเกิดและความดับแห่งโลกตามหลักแห่งปฏิจจสมุปบาท เนื้อหาของสูตรที่เหลือพึงทราบเหมือนอริยสาวกสูตร(สูตรที่ ๙) (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๐/๙๗)

อริยสาวิกา : สาวิกาที่เป็นอริยบุคคล หมายถึงพระอริยบุคคลที่เป็นหญิง ดังคำในวุฑฒิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวิกาเมื่อเจริญด้วยวัฑฒิธรรม (หลักความเจริญ) ๕ ประการ ย่อมเจริญด้วยวัฑฒิธรรมอันประเสริฐ เป็นผู้ถือเอาสิ่งที่เป็นสาระและถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกายไว้ได้ หรือดังคำในกาพิโคธสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โคธา อริยสาวิกาผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า หรือดังคำในอปทานที่พระสุจินติตเถระกล่าวไว้ว่า บุรุษบุคคลผู้กำลังปฏิบัติ ๔ จำพวก และผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวกนี้ คือสงฆ์ เป็นผู้ซื่อตรง มีปัญญา มีศีล และมีสมาธิ (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๑๓/๓๓๓, สัม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๕/๕๕๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๔/๑๑๒,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๙/๓๕๓, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๒๖/๕๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๕/๔๙)

อริยสีลขันธ์ : กองศีลที่เป็นอริยะ หมายถึงจูฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีล ดังคำในสามัญญผลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบพิตร ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ ย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากการสำรวมในศีลเลย เปรียบเหมือนกษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกเป็นพระราชากำจัดข้าศึกได้แล้วย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากข้าศึกเลยภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยอริยสีลขันธ์อย่างนี้ย่อมเสวยสุขอันไม่มีโทษในภายใน หรือดังคำในมหาสีหนาทสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดูมุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๒/๗๒,๙/๒๑๖/๗๓,๙/๔๐๑/๑๗๐,๙/๔๔๙/๑๙๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๑/๔๔๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑/๑๔,๑๓/๑๓/๑๖,๑๓/๔๑๘/๕๒๕,๑๓/๔๑๙/๕๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔/๒๒)

อริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นอริยะ มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ เป็นอริยะ เป็นนิยยานิกธรรม นำให้สิ้นทุกข์ (สัม.(ไทย) ๑๙/๒๐๐/๑๓๓)

2.อริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นอริยะ (ประเสริฐ) เป็นนิยยานิกธรรม นำออกไปเพื่อให้สิ้นทุกข์โดยชอบ (สัม.(ไทย) ๑๙/๓๘๓/๒๓๙)

SAMPLE

3.อริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาท ๔ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วเป็นอริยะ เป็นนิยยานิกธรรม เป็นธรรมเครื่องนำออกสำหรับผู้ปฏิบัติตาม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๑๕/๓๗๘)

อริยอินทรียสังวร : ความสำรวมอินทรีย์ที่เป็นอริยะ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ดมกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในมนินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้จึงรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ ภิกษุผู้ประกอบด้วยความสำรวมอินทรีย์อันเป็นอริยะนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนกับกิเลสในภายใน (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๖/๗๓,๙/๔๕๗/๒๐๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๑๒/๔๔๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖,๑๓/๔๑๙/๕๒๖,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓,๑๔/๑๖/๒๓,๑๔/๑๐๓/๑๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๙)

อริยอุโบสถ : อุโบสถที่เป็นอริยะ,อุโบสถปฏิบัติอย่างอริยสาวก หมายถึงการเข้าจำศีลอุโบสถอย่างพระอริยะ ดังคำในอุโปสถสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยอุโบสถ เป็นอย่างไร คือ๑. การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความเพียร เมื่ออริยสาวกระลึกถึงตถาคตอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ เมื่อเธอระลึกถึงตถาคตอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้อริยสาวกนี้เราเรียกว่ารักษาพรหมอุโบสถอยู่ร่วมกับพรหม และเพราะปรารภพรหม จิตของเธอจึงผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ เมื่อเธอระลึกถึงพระธรรมอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ เมื่อเธอระลึกถึงพระธรรมอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้อริยสาวกนี้เราเรียกว่ารักษาธัมมอุโบสถอยู่ร่วมกับธรรมและเพราะปรารภธรรมจิตของเธอจึงผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ เมื่อเธอระลึกถึงพระสงฆ์อยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ เมื่อเธอระลึกถึงศีลอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ เมื่อเธอระลึกถึงศีลของตนอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ อริยสาวกนี้เราเรียกว่า รักษาสีลอุโบสถ อยู่ร่วมกับศีลและเพราะปรารภศีล จิตของเธอจึง

SAMPLE

ผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ เมื่อเธอระลึกถึงศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญาทั้งของตนและของเทวดาเหล่านั้นอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้เมื่อเธอระลึกถึงศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญาทั้งของตนและของเทวดาเหล่านั้นอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ อริยสาวกนี้เรียกว่า รักษาเทวตาอุโบสถอยู่ร่วมกับเทวดา และเพราะปรารภเทวดา จิตของเธอจึงผ่องใส เกิดความปราโมทย์ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้อริยสาวกนั้นย่อมเห็นประจักษ์ว่า พระอรหันต์ทั้งหลายละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือวางทัณฑาวุธ และศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ตลอดชีวิต แม้เราก็ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือวางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ตลอดวันหนึ่งและคืนหนึ่งนี้ในวันนี้ เพราะองค์แม้นี้เราชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ แม้ในศีลข้อ ๒-๘ ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน วิสาขา อริยอุโบสถเป็นอย่างนี้แล อริยอุโบสถที่บุคคลรักษาอย่างนี้แลย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แผ่ไพศาลมาก ,เป็นข้อ ๓ ในอุโบสถ ๓ คือ (๑) โคปาลอุโบสถ (๒) นิคัณฐอุโบสถ (๓) อริยอุโบสถ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๐)

อริยะ,อริยะ, พระ : เจริญ, ประเสริฐ, ผู้ไกลจากข้าศึกคือ กิเลส, บุคคลผู้บรรลุธรรมวิเศษ มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะปีติจางคลายไปแล้ว เรามีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ได้บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑/๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๓/๗๓,๙/๔๕๔/๒๐๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๔,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๖/๙๐,๒๐/๕๙/๒๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๙/๖๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒/๔,๒๒/๑๔/๑๘,๒๒/๒๘/๓๖,๒๒/๓๐/๔๗๒,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๒๖/๓๗๑,๒๕/๕๓/๔๐๖,๒๕/๖๒/๔๑๘,๒๕/๖๘/๔๒๔)

อริยะ,ชื่อ : ชื่อบุคคล เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ ดังคำในอริโยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลชื่อว่าอริยะ เพราะกำจัดธรรม ๗ ประการ(คือ๑. สักกายทิฏฐิ ๒. วิจิกิจฉา ๓. สีลัพพตปรามาส ๔. ราคะ๕. โทสะ ๖. โมหะ๗. มานะ)ได้ หรือดังคำในอริยพาหิสิกวัตถุ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลไม่ชื่อว่าเป็นอริยะ เพราะยังเบียดเบียนสัตว์อยู่แต่ชื่อว่า อริยะ เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๙๑/๑๘๒,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๗๐/๑๑๖)

SAMPLE

อริยัฏฐังคิกมรรค : อริยมรรคมีองค์ ๘ มรรคมีองค์แปดของพระอริยะ ดังคำในเถรคาถาที่พระโคตมเถระกล่าวไว้ว่า ข้อที่บุคคลพึงเจริญโพชฌงค์ ๑ อิทธิบาท ๑ อินทรีย์ ๑ พละ ๑ อริยัฏฐังคิกมรรค ๑ นี้เป็นการสมควรแก่สมณะ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๙๕/๔๔๑)

อริยานัง อทัสสนกัมยตา : ความไม่อยากเห็นพระอริยะ,การไม่อยากเห็นพระ, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๓ คือ (๑) อริยานัง อทัสสนกัมยตา (๒) สัทธัมมัง อโสตุกัมยตา (๓) อุปารัมภจิตตตา,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า อริยานังอทัสสนกัมยตา เป็นไฉน บรรดาบุคคลเหล่านั้น พระอริยะเป็นไฉน พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าเรียกว่า พระอริยะ ความไม่ต้องการจะพบ ความไม่ต้องการจะเห็น ความไม่ต้องการจะเข้าใกล้ ความไม่ต้องการจะสมาคมกับพระอริยะเหล่านี้ นี้เรียกว่าอริยานัง อทัสสนกัมยตา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๔/๕๘๕)

อริโยสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ได้ชื่อว่าอริยะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลได้ชื่อว่าอริยะ เพราะกำจัดธรรม ๗ ได้ ดังมีเนื้อความเหมือนในภิกขุสูตร (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๙๑/๑๘๒)

อริราชศัตรู : ศัตรูผู้เป็นพระราชาข้าศึก หมายถึงพระราชาที่มาตีชิงเมือง ดังคำในนันทกเปตวัตถุ ที่นันทกเปรตกราบทูลว่า) ข้าแต่พระมหาราชเจ้า ผู้ทรงปราบอริราชศัตรู ทรงผดุงรัฐให้เจริญขอพระองค์ทรงสดับความนั้นอำมาตย์ข้าราชบริพารและพราหมณ์ ปุโรหิตก็เชิญสดับด้วยหรือดังคำในเนมิชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระเจ้าเนมิผู้ทรงทรมานอริราชศัตรูของชาวแคว้นวิเทหะทั้งปวงได้บริจาคแล้วเมื่อพระองค์ทรงบริจาคทานอยู่นั้นก็เกิดพระดำริขึ้นว่าทานก็ดี พรหมจรรย์ก็ดี อย่างไหนเล่าจะมีผลมาก (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๖๗๗/๒๗๙,ขุ.ชา.ติงฺสติ.(ไทย) ๒๗/๒๖/๕๔๒,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๒๐/๔๒๒,๒๘/๒๓๖๔/๕๔๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๒๘/๘๐)

อรุณ, กษัตริย์ : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตพระสวามีของพระสัตตอุปปลมาลิกาเถรี แห่งกรุงอรุณวดี ซึ่งท่านเคยทำบุญนำพวงมาลัยบูชาพระพุทธเจ้า ดังคำในอปทานที่พระพระสัตตอุปปลมาลิกาเถรี เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในกรุงอรุณวดี มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งพระนามว่าอรุณ หม่อมฉันเป็นพระมเหสีของท้าวเธอ หม่อมฉันไม่ได้ร้อยพวงมาลัย ได้หยิบดอกอุบลมีกลิ่นหอมเหมือนดอกไม้ทิพย์มา ๗ ดอก พระชินเจ้าผู้งดงามดังต้นรกฟ้าขาว พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จมาตามถนน หม่อมฉันเห็นพระพุทธรังสีแล้วก็ร่าเริงตื่นเต้น ยังไม่ทันถึงประตูก็ได้บูชาพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ทำดอกอุบล ๗ ดอก เหล่านั้น ให้แผ่ขยายเป็นหลังคากั้นอยู่ในท้องฟ้า เหนือพระเศียรของ

SAMPLE

พระพุทธเจ้า,ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติพระสวามีของพระอุบลวัณณาเถรี ดังคำในที่พระอุปปลทายิกาเถรี เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนจึงกล่าวว่า ในกรุงอรุณวดี มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งพระนามว่าอรุณหม่อมฉันเป็นพระมเหสีของท้าวเธอย่อมสนทนากันเป็นบางครั้งบางคราวเท่านั้น ภายหลังนางได้ทำบุญถวายภัตตาหารแก่สมณะองค์หนึ่ง (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๑/๓๗๗,๓๓/๕๗//๕๒๗)

2.ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง กรุงอรุณวดี ซึ่งเป็นพุทธบิดาของพระสิขีพุทธเจ้า ดังคำในสิขิพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าอรุณวดี กษัตริย์พระนามว่าอรุณเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าประภาวดีเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ หรือดังคำในอรุณวตีสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเรื่องเคยมีมาแล้ว มีพระราชาพระนามว่าอรุณ ราชธานีของพระเจ้าอรุณ ชื่อว่าอรุณวดี พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขีทรงเข้าไปอาศัยอรุณวดีราชธานีประทับอยู่ อนึ่ง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขีได้มีคู่พระสาวกนามว่าอภิภูและสัมภวะ เป็นคู่พระสาวกชั้นดีเลิศ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๖๙๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๕/๒๕๖)

อรุณ, ดอกอุบล : ชื่อดอกบัวชนิดหนึ่ง เป็นของพวกนาค เป็นดอกไม้ที่นางนาคกัญญาชื่อว่าวิมลตนหนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอุบลวัณณาเถรีใช้บูชาพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ดังคำในอปทานที่พระอุบลวัณณาเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนเล่าไว้ว่า หม่อมฉันตกแต่งบัลลังก์แก้วมณี และมณฑปที่ผุดผ่องแล้ว ทูลนิมนต์พระผู้นำสัตว์โลกพร้อมทั้งพระสงฆ์ ให้เสวยและฉันข้าวน้ำจนอิ่มหนำ แล้วได้ใช้ดอกอุบลที่มีชื่อว่าอรุณ ซึ่งเป็นดอกไม้อันประเสริฐของพวกนาค (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๒๓/๔๔๓)

อรุณปาละ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระกณิการปุปผิยเถระ ดังคำในอปทานที่พระกณิการปุปผิยเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเห็นต้นกรรณิการ์ มีดอกบานสะพรั่ง จึงเก็บมาบูชาพระผู้มีพระภาคพระนามว่าติสสะ ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่ไปสู่ทุคติเลย เพราะผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๓๕ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏพระนามว่าอรุณปาละสมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ระการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓/๓๖๙)

อรุณวดี, กรุง,อรุณวดีราชธานี : ชื่อเมืองหนึ่งที่มีพระเจ้าอรุณปกครอง เป็นเมืองประสูติของพระพุทธเจ้านามว่าสิขี ดังคำว่า พระสิขีพุทธเจ้ามีพระเจ้าอรุณะเป็นพระบิดา พระนางปภาวดีเทวีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด กรุงอรุณวดีเป็นราชธานีของพระ

เจ้าอรุณะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๒๕๔๘, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๕/๒๕๖,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๖๙๓)

อรุณวตีสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องเมืองอรุณวดี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อันธกวินทคาม แคว้นมคธได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ที่อรุณวดีราชธานี พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี มีพระอภิภูและพระสัมภวะเป็นอัครสาวก ได้หายตัวจากอรุณวดีราชธานีไปปรากฏในพรหมโลก อภิภูภิกษุได้รับอนุญาตจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจึงชี้แจงให้พรหม พรหมบริษัท และพรหมปาริสัชชะทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา อันเป็นเหตุให้พรหมนั้นติเตียนโพนทะนาว่า เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ เหตุไร พระสาวกจึงแสดงธรรม และเพื่อให้พรหมเหล่านั้นสลดใจ ท่านจึงปรากฏกายบ้าง ไม่ปรากฏกายบ้างแสดงธรรมว่า ท่านทั้งหลายจงปรารภความเพียร ทำความเพียรอย่าหยุดยั้ง จงกำจัดกองทัพแห่งมัจจุ เหมือนช้างกำจัดเรือนต้นอ้อ ผู้ไม่ประมาทนี้ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๕/๒๕๖)

อรุณสะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระวัตถทายกเถระ ดังคำในอปทานที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งสมัยที่เกิดเป็นพญาครุฑ แล้วแปลงกายเป็นมาณพถวายผ้า ดังคำว่า ข้าพเจ้าเกิดเป็นพญาครุฑชาติปักษี มีปีกงาม ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส เสด็จไปยังภูเขาคันธมาทน์ ข้าพเจ้าละเพศครุฑแล้ว แปลงร่างเป็นมาณพ ถวายผ้าผืนหนึ่งแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งการถวายผ้า ในกัปที่ ๓๖ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ พระนามว่าอรุณสะ มีพลานุภาพมาก เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๑/๒๐๙)

อรุณะ : ชื่อเทพหมู่หนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ มีปรากฏในมหาสมยสูตร ดังคำว่า เทพอีก (๑๐ หมู่) คือสุกกะ กรุมหะ อรุณะ เวฆนสะโอทาตคัยหะผู้เป็นหัวหน้า วิจักขณะสทามัตตะ หารคชะ มิสสกะผู้มียศและปชุนนเทวราชผู้บันดาลฝนให้ตกทั่วทุกทิศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

อรุณาราม : ชื่อวัดที่พระพุทธเจ้านามว่าเวสสภูทรงแสดงธรรมจักร ตั้งอยู่ที่กรุงอโนมา สมัยพระพุทธเจ้านามว่าเวสสภู ดังคำเวสสภูพุทธวงศ์ตอนหนึ่งว่า พระมหาวีระทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เป็นผู้สูงสุดแห่งนระ พระนามว่าเวสสภู ผู้อันพรหมทูล

SAMPLE

อาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรที่อรุณาราม (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๗๐๐)

อรูป : สิ่งไม่ใช่รูป หมายถึงฌานมีอรูปธรรมเป็นอารมณ์ ได้แก่อรูปฌาน, ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงอรูปฌาน, ภพของอรูปพรหม มี ๔ คือ **๑.อากาสานัญจายตนะ** (กำหนดที่ว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) **๒. วิญญาณัญจายตนะ** (กำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) **๓. อากิญจัญญายตนะ**(กำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์) **๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ** (ภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) ดังคำว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ๑. บรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า 'อากาศหาที่สุดมิได้' อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดย ประการทั้งปวง ๒. ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า 'วิญญาณหาที่สุดมิได้' อยู่ ๓. ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวงบรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดย กำหนดว่า'ไม่มีอะไร'อยู่๔.ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑,๑๑/๓๒๑/๓๑๒,๑๑/๓๕๓/๓๗๔)

อรูปขันธ์ : ขันธ์ที่ไม่มีรูป หมายถึงขันธ์ที่ไม่ใช่รูป, ภพที่มีขันธ์ ๔ ได้แก่ อรูปภพ,ในมหานิทเทสอธิบายว่า คำว่า อรูปขันธ์ ๔ ชื่อว่านาม (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๕/๕๒๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๒/๓๙๓,๓๑/๒๓๓/๓๙๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อรูปขันธ์ ๔ (คือ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ) (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓/๕๐) ภพที่มีขันธ์ ๔ ได้แก่ อรูปภพ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๒) คำว่า อรูปขันธ์ ๔ คือ (๑) เวทนาขันธ์ (๒) สัญญาขันธ์ (๓) สังขารขันธ์ (๔) วิญญาณขันธ์ และนิพพาน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๐๔/๑๗๐-๑๗๑)

อรูปฌาน : ฌานที่ไม่มีรูป ฌานมีอรูปธรรมเป็นอารมณ์ ๔ อย่าง คือ ๑.อากาสานัญจายตนะ (กำหนดที่ว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) ๒. วิญญาณัญจายตนะ (กำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) ๓. อากิญจัญญายตนะ(กำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์) ๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ (ภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๖/๕๘,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๑๐๕) ฌานมีอรูปธรรมเป็นอารมณ์มี ๔ คือ มีปรากฏในอารุปปกถา (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๖/๔๘๘)

อรรรถกถาอธิบายว่า ฌานที่กำหนดอากาศคือช่องว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ ของอรูปฌาน ๔ ฌานที่กำหนดวิญญาณอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๒ ของอรูปฌาน ๔ ฌานที่กำหนดภาวะอันไม่มีอะไร (ความว่าง) เป็นอารมณ์ อากิญจัญญายตนฌาน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัญญัคคะ(ที่สุด

SAMPLE

แห่งสัญญา) เพราะเป็นภาวะสุดท้ายของการมีสัญญา กล่าวคือ ผู้บรรลุอากิญจัญญายตนฌานแล้ว ขั้นต่อไปจะเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง เข้าถึงสัญญานิโรธบ้าง (ที.สี.อ. (บาลี) ๔๑๔/๓๐๘) ; ดู **อรูป**

อรูปตัณหา : ความอยากที่ไม่มีรูป หมายถึงความทะยานอยากในอรูปภพ,ข้อ ๓ ในตัณหา ๓ คือ๑.กามตัณหา (ความทะยานอยากในกามธาตุ) ๒. รูปตัณหา (ความทะยานอยากในรูปธาตุ) ๓.อรูปตัณหา (ความทะยานอยากในอรูปธาตุ) มีปรากฏในตัณหาสูตร เป็นข้อ ๓ ในตัณหา ๓ อีกนัยหนึ่ง คือ ๑. กามตัณหา(ความทะยานอยากในกามภพ) ๒.รูปตัณหา(ความทะยานอยากในรูปภพ) ๓. อรูปตัณหา (ความทะยานอยากในอรูปภพ),เป็นข้อ ๒ ในตัณหา ๓ อีกนัยหนึ่งคือ๑.รูปตัณหา(ความทะยานอยากในรูปภพ)๒.อรูปตัณหา(ความทะยานอยากในอรูปภพ) ๓. นิโรธตัณหา (ความทะยานอยากในความดับสูญ),ในวิภังค์กล่าวไว้ว่า ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวด้วยอรูปธาตุนี้ เรียกว่า อรูปตัณหา หรือดังคำว่า ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิตที่เกี่ยวด้วยอรูปธาตุนี้เรียกว่าอรูปตัณหา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๒๖/๖๒๗, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๗/๕๗๔,๓๕/๙๑๘/๕๗๔)

อรูปธรรม : ธรรมที่ไม่ใช่รูป หมายถึงอรูปภพ ดังคำในสันตตรสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อรูปธรรม สงบยิ่งกว่ารูปธรรม นิโรธ สงบยิ่งกว่าอรูปธรรม (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๓/๔๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อรูปธรรม ในที่นี้หมายถึงอรูปภพ (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๗๓/๒๕๒)

อรูปธาตุ : ธาตุที่ไม่มีรูป,ธาตุคืออรูปภพ,เป็นข้อ ๓ ในธาตุ ๓ คือ๑. กามธาตุ(ธาตุคือกามภพ)๒.รูปธาตุ (ธาตุคือรูปภพ)๓.อรูปธาตุ (ธาตุคืออรูปภพ) เป็นข้อ ๓ ในธาตุ ๓ อีกนัยหนึ่งคือ ๑. กามธาตุ (ธาตุคือกามภพ) ๒. รูปธาตุ (ธาตุคือรูปภพ) ๓. อรูปธาตุ(ธาตุคืออรูปภพ),ข้อ ๒ ในธาตุ ๓ อีกนัยหนึ่ง คือ ๑.รูปธาตุ(ธาตุคือรูปภพ) ๒.อรูปธาตุ(ธาตุคืออรูปภพ) ๓. นิโรธธาตุ (ธาตุคือนิโรธ) หรือดังคำในทุติยภวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามต่อไปอีกว่า อานนท์ ถ้ากรรมที่อำนวยผลให้ในอรูปธาตุจักไม่มีแล้ว อรูปภพพึงปรากฏบ้างไหม พระอานนท์กราบทูลว่า ไม่พึงปรากฏเลย พระพุทธเจ้าข้า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒,๑๑/๓๕๓/๓๗๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๗/๓๐๑,๒๐/๗๘/๓๐๒,ขุ.อิติ.(ไทย)๒๕/๕๑/๔๐๔,๒๕/๗๒/๔๒๙,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๑๗/๕๕๔,๓๗/๕๑๗/๕๕๕)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อรูปธาตุ ในที่นี้หมายถึงอรูปภพ (ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๕๑/๒๐๘)

อรูปพรหม : พรหมผู้เข้าถึงอรูปฌาน,พรหมไม่มีรูป, พรหมในอรูปภพ พรหมผู้เข้าถึงอรูปฌาน,พรหมไม่มีรูป, พรหมในอรูปภพ มี ๔ ดังคำในอปัณณกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ในลัทธิของสมณพราหมณ์พวกนั้น วิญญูชนย่อมเห็นประจักษ์ชัดดังนี้ว่า การที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า อรูปพรหมไม่มีโดยประการทั้งปวง เราไม่เห็นด้วย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๓/๑๑๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๐๓/๕๘๐) ;ดู **อรูป**

อรูปภพ : ภพที่ไม่มีรูป โลกเป็นที่อยู่ของพรหมไม่มีรูป หมายถึงภพที่เป็นอรูปาวจร, เป็นข้อ ๑ ในภพ ๓ คือ ๑. กามภพ(ภพที่เป็นกามาวจร) ๒. รูปภพ(ภพที่เป็นรูปาวจร) ๓. อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร) ดังคำในมหาปทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ก็ถ้าภพ คือ กามภพ รูปภพ หรืออรูปภพ ไม่ได้มีแก่ใครๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง เมื่อภพไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะภพดับไป ชาติจะปรากฏได้หรือ ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า ปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า,ในภวสูตร ก็กล่าวถึงอรูปภพไว้ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรละภพ ๓ ประการนี้ ควรศึกษาในสิกขา ๓ ประการ คือ ๑. กามภพ (ภพที่เป็นกามาวจร) ๒. รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร) ๓.อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร) (ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๙๙/๕๙,๑๑/๑๕๗/๑๑๙,๑๑/๓๐๕/๒๖๕,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๕/๒๒๑,๑๕/๑๖๗/๒๒๔,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๓๒๖/๓๔๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๑๐๕/๖๒๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๕/๔๘๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๘,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๓/๔๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป ได้แก่ อรูปภพ (ที.สี.อ.(บาลี) ๔๒๘/๓๑๕)

อรูปราคะ : ความติดใจในอรูปธรรม,ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน,ความติดใจในอรูปธรรม,ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน,ความปรารถนาในอรูปภพ, เป็นข้อ ๗ ในสังโยชน์ ๑๐ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน(๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามราคะ ความติดใจในกามคุณ (๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ (๖) รูปราคะ ความติดใจในรูปธรรม (๗) อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม (๘) มานะ ความถือว่าตัวเป็นนั่นเป็นนี่ (๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๑๐) อวิชชา ความไม่รู้จริง,ในข้อ ๒ ในอุทธัมภาคิยสังโยชน์ (ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์เบื้องสูง) ๕ คือ ๑. รูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน) ๒.อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูป

SAMPLE

ฌาน) ๓. มานะ(ความถือตัว) ๔.อุทธัจจะ(ความฟุ้งซ่าน)๕.อวิชชา(ความไม่รู้แจ้ง)(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๕/๓๐๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๖๗/๕๘๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๗/๕๘๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๔/๒๙๖,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๗๖,อภิ.ปุ.(ไทย)๓๖/๔๔/๑๔๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๔๑๖/๔๔๗,๓๗/๗๐๔/๗๕๓,๓๗/๗๗๓/๘๑๒)

อรูปสมาบัติ : สมาบัติที่ไม่มีรูป หมายถึงอาเนญชสมาบัติ,สมาบัติไม่มีรูปสัญญา มี ๔ คือ ๑.อากาสานัญจายตนะ (กำหนดที่ว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) ๒. วิญญาณัญจายตนะ (กำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) ๓. อากิญจัญญายตนะ(กำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์) ๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ (ภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) ดังคำในมหานิทเทสว่า รูปไม่มีเพราะการก้าวพ้นเป็นอย่างไร คือ ผู้ได้อรูปสมาบัติ ๔ คือไม่มีรูป คือ ไม่ปรากฏ ก้าวล่วง ก้าวพ้น ล่วงพ้นแล้วรูปไม่มีเพราะการก้าวพ้น เป็นอย่างนี้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔,๒๙/๔/๒๔๙,๒๙/๑๑๑/๓๓๔,๒๙/๑๔๙/๔๐๓,๒๙/๑๕๑/๔๑๓,๒๙/๑๙๘/๕๘๑,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๓๐/๑๘๒)

อรูปสัญญา : สัญญาที่ไม่มีรูป มีการหมายรู้ความไม่มีแห่งรูปฌาน ดังคำในวิโมกข์ ๘ ข้อที่ ๒ ว่า บุคคลผู้มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๒ หรือดังคำในอภิภายตนะ ๘ ข้อที่ ๓-๘ เช่นข้อที่ ๓ ว่า บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกขนาดเล็ก มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า ‘เรารู้ เราเห็น’ หรือดังคำใน สุภูติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้กำจัดวิตกทั้งหลายได้ กำหนดวิตกทุกอย่างที่เกิดภายในตนได้ด้วยดี ล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้องได้ เป็นผู้มีอรูปสัญญา ละโยคะ ๔ ประการ ได้อย่างสิ้นเชิงแล้ว ไม่ต้องหวนกลับมาเกิดอีกต่อไป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๙/๗๕,๑๐/๑๗๓/๑๒๐,๑๐/๑๗๓/๑๒๑,๑๐/๑๗๔/๑๒๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๓๙/๓๕๐,ม.ม.(ไทย)๑๓/๒๔๘/๒๙๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๕/๓๖๗,๒๓/๖๖/๓๖๘,๒๓/๑๑๘/๔๒๒,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๗/๓๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เป็นผู้มีอรูปสัญญา หมายถึงยึดเอานิพพานเป็นอารมณ์ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๕๗/๓๗๔)

อรูปาวจร : ท่องเที่ยวไปในอรูปภพ,อยู่ในระดับจิตชั้นอรูปฌาน, ยังเกี่ยวข้องอยู่กับอรูปธรรม ท่องเที่ยวไปในอรูปภพ,อยู่ในระดับจิตชั้นอรูปฌาน, ยังเกี่ยวข้องอยู่กับอรูปธรรม (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕๖/๒๔๔,๙/๕๕๖/๒๔๕,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๐/๔๑๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๓๓/๖๙๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๕/๔๐/๑๙๗,๔๕/๔๖/๑๒๒) ; ดู **ภพ, ภูมิ**

อรูปาวจรกุศล : กุศลที่เป็นอรูปาวจร,เป็นข้อที่ ๒ ข้อในกุศลอันยิ่ง ๖ คือ (๑) กามาวจรกุศล (๒) รูปาวจรกุศล (๓) อรูปาวจรกุศล (๔) สาวกบารมีญาณ (๕) ปัจเจกโพธิญาณ

SAMPLE

(๖)สัพพัญญุตญาณมีปรากกในธัมมสังคณีที่กล่าวว่าโยคาวจรบุคคลเจริญมรรค เพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิฆสัญญาดับไป เพราะไม่มนสิการนานัตตสัญญา บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยอากาสานัญจายตนสัญญาสหรคตด้วยอุเบกขาไม่มีทุกข์ไม่มีสุขเพราะละสุขและทุกข์ได้ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้นผัสสะฯลฯอวิกเขปะก็เกิดขึ้น ฯลฯ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศล หรือดังคำใน อริยธัมมวิปากกถาที่พระสกวาทีกล่าวว่า รูปาวจรกุศล ฯลฯ อรูปาวจรกุศล มีวิบากใช่ไหม ซึ่งพระปรวาทีก็กล่าวยอมรับ (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๒๖๕/๘๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๙๙/๕๓๑)

อรูปาวจรจิต : จิตที่เป็นอรูปาวจร ดังคำในอภิสมยกถา ที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า คำว่า การตรัสรู้ อธิบายว่า ตรัสรู้ด้วยอะไรคือตรัสรู้ด้วยจิต ฯลฯ ถ้าอย่างนั้น ก็ตรัสรู้ได้ด้วยอรูปาวจรจิตและญาณนะซิ ตรัสรู้ด้วยอรูปาวจรจิตและญาณไม่ได้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙/๕๗๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อรูปาวจรจิต หมายถึง สสังขารจิต คือจิตที่ถูกสังขารกระตุ้นเตือน ในที่นี้หมายถึงรูปาวจรกุศลจิต และอรูปาวจรกุศลจิต (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๔๕/๒๖๑-๒๖๒, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๗/๙)

อรูปาวจรธรรม : ธรรมที่เป็นอรูปาวจร ดังคำในธัมมนานัตตญาณนิทเทสที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า พระโยคาวจรกำหนดกามาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอกุศล เป็นฝ่ายอัพยากฤต กำหนดรูปาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยากฤต กำหนดอรูปาวจรธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยากฤต กำหนดอปริยาปันนธรรมเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายอัพยากฤต หรือดังคำว่า ธรรมทั้งปวง ได้แก่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยากตธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม อปริยาปันนธรรม (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๓/๑๒๓,๓๑/๘๗/๑๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่าอรูปาวจรธรรม เป็นข้อ ๓ ในอริยสัจ ๔ หรือธรรม ๔ ประการ คือ กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม และโลกุตตรธรรม หรือดังคำใน (องฺ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๑/๕๑, องฺ.ปญฺจ.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๓๑/๕๓)

อรูปาวจรภูมิ : ภูมิที่เป็นอรูปาวจร หมายถึงที่เป็นอรูปาวจร จิตระดับอรูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป,ในปฏิสัมภิทามรรอธิบายว่า อรูปาวจรภูมิ เป็นอย่างไร คือ ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ ผู้เกิดในอรูปภูมิ หรือพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ นับเนื่องในภูมินี้ ในระหว่างนี้คือเบื้องล่างกำหนดเอาพรหมผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพเป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าพรหมผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพเป็นที่สุด นี้ชื่อว่าอรู

SAMPLE

ปาวจรภูมิ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๒/๑๒๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐/๖๔๕,๔๐/๑๕/๖๔๗,๔๐/๒๔/๗๙๓,๔๐/๓๔/๗๑๔,๔๐/๓๕/๗๑๕,๔๐/๙๒/๔๙,๔๐/๑๐๑/๕๓,๔๐/๓๕๒/๒๑๙,๔๐/๓๕๘/๒๒๑,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๐/๕๗๑,๔๑/๑๔/๓๖๙,๔๑/๑๖/๔๑๔,๔๑/๒๐/๑๖๘,๔๑/๒๓/๒๓๖)

อรรถกถาอธิบายว่า อรูปาวจรภูมิ เป็นข้อ ๓ ในธรรม ๔ ระดับ (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิ) (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๓๔)

อรูปีอัตตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีรูป พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีขันธ์ ๕ ไม่สลายไป เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๓/๓๐๘)

อลคัททูปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบและมีอุปมาอุปไมยแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะทรงปรารภความเห็นผิดของพระอริฏฐะ ผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้ง เมื่อภิกษุทูลว่า พระอริฏฐะมีความเห็นผิดว่า เรารู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง จนกระทั่งว่าธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าก่ออันตราย ก็หาก่ออันตรายแก่ผู้ซ่องเสพได้จริงไม่ และทูลว่า พวกตนได้พยายามตักเตือนห้ามปรามก็ไม่ได้ผล

พระผู้มีพระภาคตรัสตำหนิพระอริฏฐะว่าเป็นโมฆบุรุษ มิได้รู้ทั่วถึงธรรมที่ทรงแสดง ทรงยืนยันว่า ธรรมที่ตรัสไว้ว่าก่ออันตรายโดยประการต่าง ๆ นั้นก็เป็นจริงอย่างนั้น เช่นที่ตรัสว่า กามมีความยินดีน้อย กามก็มีความยินดีน้อยจริงเป็นต้น ทรงสรุปว่า การที่พระอริฏฐะกล่าวตู่พระองค์ด้วยความเห็นผิดนั้นเท่ากับทำลายตัวเอง แล้วตรัสสอนต่อไปดังนี้

๑. ผู้เรียนธรรมที่ไม่พิจารณาไตร่ตรองความหมายของธรรมด้วยปัญญา ธรรมของเขาจึงไม่ประจักษ์และเพราะพวกเขาเรียนธรรมเพื่อจะข่มขู่ผู้อื่น เพื่อปลดเปลื้องตนให้พ้นจากคำนินทาว่าร้าย จึงมิได้รับประโยชน์จากการเรียนธรรม แต่กลับให้โทษแก่ผู้เรียน เหมือนคนจับงูพิษผิดที่ คือจับที่ขนดหางหรือที่หาง งูจึงแว้งกัดเอาได้ ส่วนคนที่เรียนธรรมถูกวิธีย่อมได้รับประโยชน์ และไม่มีโทษเหมือนคนจับงูพิษถูกที่

๒. คนเดินทางไกล เมื่อพบห้วงน้ำใหญ่ขวางหน้าและเห็นว่าฝั่งนี้มีภัย จึงทำแพแล้วใช้มือและเท้าพายจนไปถึงฝั่งโน้นได้ คิดว่าแพนี้มีประโยชน์จึงแบกแพ

SAMPLE

นั้นไปด้วย ชื่อว่าทำไม่ถูก ที่ถูกคือต้องทิ้งแพไว้ในน้ำหรือยกวางไว้บนบกแล้วจากไป ข้อนี้ฉันใด พระองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อให้สลัดออก มิใช่ให้ยึดถือฉันนั้น

๓. ทรงแสดงว่า ปุถุชนเห็นเหตุแห่งทิฏฐิ ๖ ประการ คือ (๑) รูป (๒) เวทนา (๓) สัญญา (๔) สังขาร (๕) อารมณ์ที่ทราบ (๖) ความเห็นที่ว่า นั้นโลก นั้นอัตตา เราตายแล้วจักเป็นผู้เที่ยง แล้วก็ยึดถือว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา จึงสะดุ้ง เพราะมีเหตุสะดุ้ง คือภัยและตัณหา ส่วนอริยสาวกเห็นเหตุแห่งทิฏฐิเหล่านี้แล้ว ไม่ยึดถือเช่นนั้น จึงไม่สะดุ้ง เพราะไม่มีเหตุสะดุ้ง คือภัยและตัณหา

๔.ตรัสตอบปัญหาเรื่องเหตุที่ทำให้สะดุ้งและเหตุที่ทำไม่ให้สะดุ้ง ๔ประการดังนี้

๑. เมื่อไม่มีสิ่งภายนอก ความสะดุ้งก็มีได้ เช่น บุคคลที่คิดว่า เราเคยมีสิ่งใด เราไม่มีสิ่งนั้น เราควรมีสิ่งใด เราไม่มีสิ่งนั้น ย่อมเศร้าโศกเสียใจ เพราะความหวงแหน

๒. เมื่อไม่มีสิ่งภายนอก ความไม่สะดุ้งก็มีได้ เช่น บุคคลผู้ไม่คิดดังข้อ ๑

๓. เมื่อไม่มีสิ่งภายใน ความสะดุ้งก็มีได้ เช่น บุคคลที่คิดว่า นั้นโลก นั้นอัตตา เราตายแล้วจักเป็นผู้เที่ยง เมื่อได้ฟังธรรมที่ตรัสสอนให้ถอนทิฏฐิว่ามีอัตตา(หลักอนัตตา) ก็ย่อมเศร้าโศกเสียใจว่า เราขาดสูญ

๔.เมื่อไม่มีสิ่งภายใน ความไม่สะดุ้งก็มีได้ เช่น บุคคลผู้มีความเห็นผิดดังกล่าว แต่เมื่อได้ทราบความจริงก็ไม่คิดว่า เราขาดสูญ จึงไม่เศร้าโศกเสียใจ

๕.ตรัสสอนเรื่องอนัตตลักษณะ เพื่อให้ละอัตตวาทุปาทานและสังโยชน์ แล้วทรงแสดงลำดับพระอริยบุคคลตั้งแต่พระอรหันต์ลงไปจนถึงพระโสดาบันขั้นสัทธานุสารี

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัตตวาทุปาทาน หมายถึงสักกายทิฏฐิ ๒๐ ประการ (ม.มู.อ. ๒/๒๔๓/๑๙)

อลสกะ, โรค : ชื่อโรคอย่างหนึ่ง เกี่ยวกับท้องอืด กินอาหารแล้วไม่ย่อย เป็นโรคที่คร่าชีวิตของนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะ ชาวถูลู ดังคำในปาฏิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภัคควะ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้ฟังข่าวว่า นักบวชเปลือยโกรักขัตติยะตายด้วยโรคอลสกะ ถูกเขานำไปทิ้งไว้ที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ จึงเข้าไปหาศพนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะถึงป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗/๘,๘/๙)

SAMPLE

คำว่า อลสกะ หมายถึงโรคที่เกิดจากอาหารไม่ย่อย ได้แก่ ท้องอืด ท้องเฟ้อ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๗/๕)

อลักขีเทพธิดา : ชื่อเทพธิดาไม่มีบุญ เป็นเทพกาพกัณณีเป็นเทพธิดาองค์หนึ่งที่นกเวสสันดรทูลแด่พระราชาเมืองพาราณสีตอนหนึ่งว่า ขอเดชะมหาราช ส่วนอลักขีเทพธิดาเป็นคนกาพกัณณี หักกุศลจักร ย่อมชื่นชมยินดีคนริษยา คนใจร้าย มักทำลายกุศลกรรม (ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๗/๕๙๖)

อลังการ : การประดับ, เครื่องประดับ เครื่องประดับประดา มีปรากฏในอลังการสิกขาบท สิกขาบทว่าด้วยการใช้เครื่องประดับของสตรี หรือดังคำว่า อินทรีย์ ๕ ประการนี้เป็นอลังการ (เครื่องประดับ) ของเมตตาเจโตวิมุตติบุคคลย่อมประดับเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้หรือดังคำในอปทาน ที่มารดากล่าวแก่นันทาเถรีว่า รูปที่สวยงามของเธอแม้นี้ น่าใคร่ดังดวงจันทร์ จูงใจให้นิยม อลังการด้วยเครื่องประดับทั้งหลาย (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๖๓/๓๕๖, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓/๔๖๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๙๑/๔๘๐) (ให้ตัดออก)

อลังสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้สามารถทำประโยชน์ตนและผู้อื่น มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อลังสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเป็นผู้สามารถสำหรับตนเองและผู้อื่น เพราะประกอบด้วยธรรม ๖ คือ (๑) ใคร่ครวญได้เร็วในกุศลธรรม(คือขันธ์ ธาตุ อายตนะ เป็นต้น สามารถเข้าใจได้ฉับพลัน ในสูตรนี้ มุ่งกล่าวถึงสมถะและวิปัสสนา) (๒) ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ (๓) พิจารณาความหมายแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ (๔) รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๕) มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะ ประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย (๖) ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัดได้

ภิกษุเป็นผู้สามารถสำหรับตนเองและผู้อื่น เพราะประกอบด้วยธรรม ๖ คือ (๑) ใคร่ครวญไม่ได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย แต่ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ (๒) พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ (๓) รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๔) มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะ ประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย (๕) ชี้แจงเพื่อนพรหมจารีให้เห็นชัดได้

ภิกษุเป็นผู้สามารถสำหรับตนเอง แต่ไม่สามารถสำหรับผู้อื่น เพราะประกอบด้วยธรรม ๔ คือ (๑) ใคร่ครวญได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย (๒) ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ (๓) พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติตามธรรมสมควรแก่ธรรม (๔) ไม่มีวาจางาม ไม่เจรจาถ้อยคำไพเราะ

SAMPLE

ไม่ประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ทั้งไม่ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัดได้

ภิกษุเป็นผู้สามารถสำหรับผู้อื่น แต่ไม่สามารถสำหรับตนเอง เพราะประกอบด้วยธรรม ๔ คือ (๑) ใคร่ครวญได้เร็วในกุศลธรรม (๒) ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ แต่ไม่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ ทั้งไม่รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๓) มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะ ประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย (๔) ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัดได้

ภิกษุเป็นผู้สามารถสำหรับตนเอง แต่ไม่สามารถสำหรับผู้อื่น เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) ใคร่ครวญไม่ได้เร็วในกุศลธรรม แต่ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ (๒) พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ (๓) รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แต่ไม่มีวาจางาม ไม่เจรจาถ้อยคำไพเราะ ไม่ประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ทั้งไม่ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัดได้

ภิกษุเป็นผู้สามารถสำหรับผู้อื่น แต่ไม่สามารถสำหรับตนเอง เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) ใคร่ครวญไม่ได้เร็วในกุศลธรรม แต่ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ (๒) ไม่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ ทั้งไม่รู้อรรถไม่รู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แต่มีวาจางาม (๓)ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัดได้

ภิกษุเป็นผู้สามารถสำหรับตนเอง แต่ไม่สามารถสำหรับผู้อื่น เพราะประกอบด้วยธรรม ๒ คือ (๑) ใคร่ครวญไม่ได้เร็วในกุศลธรรม ทั้งไม่ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ แต่พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ (๒) รู้อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แต่ไม่มีวาจางาม ไม่เจรจาถ้อยคำไพเราะ ไม่ประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ทั้งไม่ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัดได้

ภิกษุเป็นผู้สามารถสำหรับผู้อื่น แต่ไม่สามารถสำหรับตนเอง เพราะประกอบด้วยธรรม ๒ คือ (๑) ใคร่ครวญไม่ได้เร็วในกุศลธรรม ทั้งไม่ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้ ไม่พิจารณาเห็นเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้ ไม่รู้อรรถไม่รู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แต่มีวาจางามเจรจาถ้อยคำไพเราะประกอบด้วยวาจาของชาวเมืองที่สละสลวย (๒) ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัดได้ (องฺ.อฏฺ.ก.(ไทย) ๒๓/๖๒/๓๕๗)

อลังสูตร พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเป็นผู้สามารถสำหรับตนเองและผู้อื่นเพราะประกอบ ด้วยธรรม ๖ มีเนื้อหาสาระเหมือนในอลังสูตรแห่งภูมิจาลวรรค ต่างกันแต่เพียงผู้แสดงเท่านั้น คือ ในอลังสูตรแห่งภูมิจาลวรรค พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ส่วนในอลังสูตรในยมกวรรคนี้ พระสารีบุตรแสดง (องฺ.อฏฺ.ก.(ไทย) ๒๓/๗๘/๓๙๕)

SAMPLE

อลัชชี,อลัชชี, ภิกษุที่ไม่มียางอาย :ไม่มียางอาย ดังคำในกุลทูสกสิกขาบท ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุชื่อว่าอัสสชิและปุนัพพสุกะเป็นเจ้าถิ่น เป็นอลัชชีเลวทราม อยู่ในกีฏาคิรีชนบท หรือดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ให้นิสสัยแก่พวกภิกษุอลัชชี ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนี้ให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓๑/๔๕๙,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๔,๘/๓๒๓/๔๔๕,๘/๓๒๓/๔๔๖,๘/๓๒๓/๔๔๗,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๐/๑๘๗)

อลัมพุสาชาดก : ชาดกว่าด้วยเทพธิดาอลัมพุสา มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ ออกบวชเป็นฤาษี สอนลูกของตนไม่ให้ไว้ใจแก่หญิงหรือสัตว์ที่มีเขาที่อก แต่อิสิสิงคดาบสลืมนึกถึงถ้อยคำของบิดา จึงถูกเทพธิดาอลัมพุสาที่ท้าวสักกะส่งให้มาประเล้าประโลมให้ถึงศีลวิบัติได้ (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๙๕/๖๑๑)

อลัมพุสาเทพกัญญา,อลัมพุสาเทพอัปสร:ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง ในภพดาวดึงส์ ผู้มีสามารถประเล้าประโลมฤาษีจนสามารถทำลายศีลของอิสิสิงคดาบสได้ ดังคำในอลัมพุสาชาดก ที่กล่าวว่า พระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ทรงปราบปรามวัตรอสูร ซึ่งเป็นพระบิดาแห่งเหล่าเทพบุตรผู้มีชัย ทรงเล็งเห็นอลัมพุสาเทพกัญญาว่ามีความสามารถ ณ สุธรรมาเทวสถานแล้วจึงมีเทวโองการว่า แม่นางมิสสาเทพกัญญา เทวดาชั้นดาวดึงส์ พร้อมทั้งพระอินทร์ขอร้องแม่นาง แม่นางอลัมพุสาผู้สามารถจะประเล้าประโลมฤาษีได้ แม่นางจงไปหาอิสิสิงคดาบสเถิด หรือดังคำว่า อลัมพุสามิสสาเทพอัปสรผู้มีวรรณะน่าใคร่ ปรารถนาเพื่อจะให้อิสิสิงคดาบสคลุกเคล้าระคนด้วยกิเลส ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วก็หลีกไป ก็อลัมพุสาเทพอัปสรนั้นได้ลงสู่ป่าที่อิสิสิงคดาบสรักษา ซึ่งดารดาษด้วยเถาตำลึงสุกมีประมาณกึ่งโยชน์โดยรอบนั้น(ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๑๐๖/๖๑๓,๒๗/๙๕/๖๑๑,๒๗/๑๓๖/๖๑๗,๒๗/๑๓๙/๖๑๗)

เป็นชื่อเทพธิดาน้อย ในภพดาวดึงส์ เป็น ๑ ในเหล่าดุริยเทพหกหมื่นองค์ ดังคำว่า เหล่าเทพธิดาน้อย ๆ มีนามว่า วีณา โมกขา นันทา สุนันทา โสณทินนา สุจิมหิตา อลัมพุสา มิสสเกสีและบุณฑริกา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๗/๓๐)

อลาตเสนาบดี ,อลาตเสนาบดีอำมาตย์ : ชื่ออำมาตย์คนหนึ่งของพระเจ้าอังคติ แคว้นวิเทหะ ,เป็น ๑ ในอำมาตย์ผู้ใหญ่ ดังคำในมหานารทกัสสปชาดกที่กล่าวไว้ว่า ราชบัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยการศึกษาเล่าเรียน มีปกติยิ้มก่อนจึงพูด เฉลียวฉลาด และอำมาตย์ผู้ใหญ่อีก ๓ นายคือ (๑) วิชัยอำมาตย์ (๒) สุนามอำมาตย์ (๓) อลาตเสนาบดีอำมาตย์พระเจ้าวิเทหะตรัสถามอำมาตย์ ๓ นายนั้นทีละคนว่า ท่านทั้งหลายจงกล่าวตามความพอใจของตนๆอลาตเสนาบดีอำมาตย์ได้กราบ

SAMPLE

ทูล คำนี้แด่พระราชาว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพึงจัดราชยาน กองพลช้าง กองพลม้า กองพลเสนา ที่ยินดีร่าเริงแล้วให้พร้อมสรรพ(ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย)๒๘/๑๑๖๘/๓๖๕,๒๘/๑๑๗๐/๓๖๕,๒๘/๑๑๙๘/๓๖๙,๒๘/๑๒๑๑/๓๗๑,๒๘/๑๒๑๒/๓๗๑,๒๘/๑๒๒๐/๓๗๒,๒๘/๑๒๔๘/๓๗๖,๒๘/๑๒๔๙/๓๗๖,๒๘/๑๑๕๕/๓๖๓,๒๘/๑๑๕๗/๓๖๓)

อลีนจิตตชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าอลีนจิต มีเนื้อความอธิบายว่า อลีนจิตตกุมารโพธิสัตว์อาศัยพญาช้างเผือกซึ่งเป็นช้างมงคลคู่พระบารมีของพระราชบิดาของพระองค์ ให้จับเป็นพระเจ้าโกศลผู้ไม่อิ่มในราชสมบัติเที่ยวยกกองทัพมาเที่ยวรุกรานเมืองพาราณสีซึ่งว่างพระราชาลง เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสด็จสวรรคตไม่นาน ทำให้ได้รับชัยชนะในสงคราม พระเจ้าโกศลต้องยอมถอยทัพกลับไป คนที่มีกัลยาณมิตร พึ่งพาอาศัยกัลยาณมิตรปรารภความเพียร ย่อมประสพผลสำเร็จตามที่ตนปรารถนาได้เช่นกัน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๑/๖๔)

อลีนสัตตกุมาร : ชื่อราชกุมารองค์หนึ่ง นามว่าอลีนสัตตกุมาร มีศีลดีงาม มีปกติสงเคราะห์บริวารชนตลอดเวลา ของพระเจ้าชัยทิศ แห่งกรุงกัปปิลา ในแคว้นปัญจาละ ในกรุงที่ประเสริฐชื่อกัปปิลา เป็นนครที่อุดมในแคว้นปัญจาละ ได้มีพระราชาพระนามว่าชัยทิศ ประกอบด้วยคุณคือศีล เราเป็นโอรสของพระราชาพระองค์นั้น มีธรรมอันสดับแล้ว มีศีลดีงาม มีนามว่าอลีนสัตตกุมาร มีคุณสงเคราะห์บริวารชนทุกเมื่อ หรือดังคำในชยัททิสชาดก ที่กล่าวไว้ว่า พระเจ้าชัยทิศนั้นรอดพ้นจากเงื้อมมือของยักษ์โปริสาทแล้วทรงรีบเสด็จไปยังพระราชมณเฑียรของพระองค์ ทรงหวังจะปลดเปลื้องกติกาในการที่จะให้ทรัพย์แก่พราหมณ์ รับสั่งเรียกหาอลีนสัตตุราชบุตรเข้ามาเฝ้า (ขุ.ชา.ติงฺสติ.(ไทย) ๒๗/๗๑/๕๔๙,ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๗๕/๗๕๕)

อโลภะ : ความอยากได้, ความไม่โลภ, ไม่โลภอยากได้ของเขา, ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับความโลภ คือ ความคิดเผื่อแผ่เสียสละ,เป็น ๑ ใน อกุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ, อโลภะ(ความไม่โลภ) เป็นรากเหง้าแห่งกุศล หรือดังคำในธัมมสังคณีที่อธิบายว่า ความไม่โลภ กิริยาที่ไม่โลภ ภาวะที่ไม่โลภ ความไม่กำหนัด กิริยาที่ไม่กำหนัด ภาวะที่ไม่กำหนัด ความไม่เพ่งเล็ง กุศลมูลคืออโลภะ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าอโลภะ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๙/๘๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๔/๒๒๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๔,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๐,๒๐/๖๗/๒๖๗,๒๐/๗๐/๒๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๖,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๒/๓๓,๓๔/๑๐๔/๔๖,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๙๓/๒๗๒)

อโลมวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่นางอโลมาผู้ถวายขนมกุมาสแห้ง เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางอโลมาผู้ถวายขนมกุมมาสแห้ง นางได้วิมานอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้ถวายขนมกุมมาส แห้งแด่พระผู้มีพระภาค(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๑๑/๘๒)

อวกัณณกะ, ทาส : ชื่อชนิดที่เลว หมายถึงชื่อที่เขาเย้ยหยัน เหยียดหยามเกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆ มีปรากฏในมหาวิภังค์ ดังคำว่า ที่ชื่อว่า ชื่อที่เลว ได้แก่ ชื่ออวกัณณกะ ชื่อชวกัณณกะ ชื่อธนิฏฐกะชื่อสวิฏฐกะ ชื่อกุลวัฑฒกะ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อที่เขาเย้ยหยัน เหยียดหยามเกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในท้องถิ่นนั้น ๆ นี้จัดเป็นชื่อที่เลว หรือดังคำว่า อุปสัมบันต้องการจะด่า ต้องการจะสบประมาท ต้องการจะทำให้อุปสัมบันเก้อเขิน กล่าวอย่างนี้ว่า ในพระธรรมวินัยนี้ มีภิกษุบางพวกชื่ออวกัณณกะชื่อชวกัณณกะ ชื่อธนิฏฐกะ ชื่อสวิฏฐกะ ชื่อกุลวัฑฒกะ ต้องอาบัติทุกกฏทุก ๆคำพูด (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๗/๒๑๕,๒/๓๙/๒๒๗)

อวกุชชสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลมีปัญญาเหมือนหม้อคว่ำ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๓ จำพวก คือ (๑) **บุคคลมีปัญญาเหมือนหม้อคว่ำ** หมายถึงผู้ฟังธรรมที่ภิกษุแสดงอยู่ ทรงจำเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดแห่งกถานั้นไม่ได้ แม้ลุกออกไปจากที่นั้นแล้วก็ทรงจำไม่ได้ เหมือนหม้อที่คว่ำ ไม่รับเอาน้ำที่เขาเทลงไป (๒) **บุคคลมีปัญญาเหมือนชายพก** หมายถึงผู้ฟังธรรมที่ภิกษุแสดงอยู่ ทรงจำเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดแห่งกถานั้นได้ แต่ลุกออกไปจากที่นั้นแล้วก็ทรงจำไม่ได้ เหมือนชายพกที่เขาใส่ของไว้ เมื่อลุกขึ้นไม่ระมัดระวัง ของก็ตกกระจายไป (๓) **บุคคลมีปัญญากว้างขวาง** หมายถึงผู้ฟังธรรมที่ภิกษุแสดงอยู่ ทรงจำเบื้องต้นท่ามกลางและที่สุดแห่งกถานั้นได้ แม้ลุกออกไปจากที่นั้นแล้วยังทรงจำได้ เหมือนหม้อที่เปิดฝาหงายไว้ย่อมรับเอาน้ำที่เขาเทลงไปทุกขณะ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๐/๑๘๐)

อวชาตบุตร : บุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา,เป็นบุตรประเภทที่ ๓ ในบุตร ๓ คือ ๑. อติชาตบุตร(หรืออภิชาตบุตร) (บุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา) ๒. อนุชาตบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติเสมอด้วยมารดาบิดา) ๓.อวชาตบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา),ในปุตตสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายไว้ว่า

อวชาตบุตรเป็นอย่างไร คือมารดาบิดาของบุตรในโลกนี้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจาก การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมส่วนบุตรของมารดาบิดาเหล่านั้นไม่ถึง

SAMPLE

พระพุทธเจ้าเป็นสรณะไม่ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ไม่ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ไม่งดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่งดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม อวชาตบุตรเป็นอย่างนี้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑)

อวชานาติสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ให้แล้วดูหมิ่น พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคล ๕ จำพวก คือ (๑) **ผู้ให้แล้วดูหมิ่น** หมายถึงผู้ให้ปัจจัย ๔ แล้วดูหมิ่นผู้รับ (๒) **ผู้ดูหมิ่นเพราะอยู่ร่วมกัน** หมายถึงผู้ดูหมิ่นคนที่ตนอยู่ร่วม ๒-๓ ปี (๓) **ผู้เชื่อง่าย** หมายถึงผู้น้อมใจเชื่อทันทีที่เขาพูดถึงคุณโทษของผู้อื่น (๔) **ผู้โลเล** หมายถึงผู้มีศรัทธา ความภักดี ความรักและความเลื่อมใสน้อย (๕) **ผู้เขลาหลงงมงาย** หมายถึงผู้ไม่รู้กุศลธรรม อกุศลธรรม ธรรมที่มีโทษที่ไม่มีโทษ ธรรมที่เลว ธรรมที่ประณีต ธรรมดำ ธรรมขาว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๑/๒๓๓)

อวฏผลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอวฏผลิยเถระ มี ๒ องค์ แต่เป็นคนละองค์กันคือ

1.อวฏผลิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายผลไม้แด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสตรังสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๖/๑๐๘)

2.อวฏผลิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายผลไม้แด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสหัสสรังสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๗/๑๙๒)

อวทัญญุตา : ความเป็นผู้ไม่โอบอ้อมอารี, เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๓ คือ อัสสัทธิยะ(ความไม่เชื่อ) อวทัญญุตา(ความเป็นผู้ไม่โอบอ้อมอารี) โกสัชชะ(ความเกียจคร้าน) ,ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า อวทัญญุตา เป็นไฉน ความตระหนี่มี ๕ อย่างคือ ๑.อาวาสมัจฉริยะ (ตระหนี่ที่อยู่) ๒. กุลมัจฉริยะ(ตระหนี่ตระกูล) ๓. ลาภมัจฉริยะ (ตระหนี่ลาภ) ๔.วัณณมัจฉริยะ(ตระหนี่วรรณะ) ๕.ธัมมมัจฉริยะ(ตระหนี่ธรรม) ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความหวงแหน ความถี่เหนียว ความปกปิด ภาวะที่จิตหวงแหน มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าอวทัญญุตา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๒/๕๘๓)

อวัณณารหสูตร : มี ๔ สูตร แปลความหมายสูตรเหมือนว่า พระสูตรว่าด้วยคนที่ควรติเตียน ๓ สูตร ต่างกัน ๑ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.อวัณณารหสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมเป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสตกนรก ๕ คือ (๑) ไม่พิจารณาไม่ไตร่ตรอง สรรเสริญคนที่ควรติเตียน (๒) ไม่พิจารณาไม่ไตร่ตรอง ติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ (๓) ไม่พิจารณาไม่ไตร่ตรอง ปลูกความเลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส (๔) ไม่พิจารณาไม่ไตร่ตรอง ปลูกความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส (๕) ทำศรัทธาไทยให้ตกไป แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสขึ้นสวรรค์ ๕ คือ (๑) พิจารณาไตร่ตรองแล้วติเตียนคนที่ควรติเตียน (๒) พิจารณาไตร่ตรองแล้ว สรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ (๓) พิจารณาไตร่ตรองแล้วปลูกความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส (๔) พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว ปลูกความเลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส (๕) ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๖/๓๗๘)

อวัณณารหสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสตกนรก ๕ คือ (๑) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง สรรเสริญคนที่ควรติเตียน (๒) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง ติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ (๓) ตระหนี่อาวาส (๔) ตระหนี่ตระกูล (๕) ทำศรัทธาไทยให้ตกไป แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสขึ้นสวรรค์ ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๗/๓๗๙)

3.อวัณณารหสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสตกนรก ๕ คือ (๑) ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง สรรเสริญคนที่ควรติเตียน (๒) ไม่พิจารณาไม่ไตร่ตรอง ติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ (๓) ตระหนี่อาวาส (๔) ตระหนี่ตระกูล (๕) ตระหนี่ลาภ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสขึ้นสวรรค์ ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๘/๓๘๐)

อวัณณารหสูตร พระสูตรว่าด้วยผู้กล่าวสรรเสริญผู้ควรติเตียนและผู้กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปเกิดในนรก ๔ คือ ไม่พิจารณา ไม่ไตร่ตรอง (๑) กล่าวสรรเสริญผู้ควรติเตียน (๒) กล่าวติเตียนผู้ควรสรรเสริญ (๓) แสดงความเลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส (๔) แสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปเกิดในสวรรค์ ๔ คือ พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว (๑) กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียน (๒) กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญ (๓) แสดงความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส (๔) แสดงความเลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๓/๑๒๗)

อวันตี, แคว้น,ชนบท : ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่แห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของแคว้นวังสะ มีนครหลวงชื่อ**อุชเชนี** ราชาผู้ครองอวันตีใน

พุทธกาล มีพระนามว่า**พระเจ้าจัณฑปัชโชต**;เดิมนั้นแคว้นอวันตีมีเมืองหลวงเก่าชื่อมาหิษมตี(น่าจะได้แก่เมือง Godarpura ในบัดนี้)ซึ่งตั้งอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนัมมทา ต่อมาจึงย้ายขึ้นเหนือมาตั้งที่อุชเชนี, ในคัมภีร์บาลีบางที่ มีคำเรียกอวันตีว่า "อวันตีทักขิณาบถ" ถ้าถือแม่น้ำคงคาเป็นเส้นแบ่ง ทั้งแคว้นอวันตีก็อยู่ในทักขิณาบถแต่ถ้าถือแม่น้ำนัมมทาเป็นเส้นแบ่งอวันตีก็มีทั้งส่วนที่เป็นอุตราบถและส่วนที่เป็นทักขิณาบถ คือ แถบที่ตั้งของมาหิษมตีเมืองหลวงเก่าลงไป เป็นทักขิณาบถ ดังคำในอุโปสถสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระราชาพระองค์ใดพึงครองราชย์ เป็นอิสราธิบดี(เป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือกว่าผู้อื่น)แห่งชนบทใหญ่ ๑๖ แคว้นที่สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการเหล่านี้คือ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะสุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๑,๑๗/๔/๑๖, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘, ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๖/๒๖๘,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๗/๓๒,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๐/๔๐๐, ๗/๔๕๐/๔๐๑)

ชื่อชนบทแห่งหนึ่ง เป็นชนบทที่จิตตบัณฑิตดาบสและพระเจ้าสัมภูตะไปเกิด ดังคำในจิตตสัมภูตชาดกที่จิตตบัณฑิตดาบสกล่าวแก่พระเจ้าสัมภูตะว่า พวกเราได้เกิดเป็นคนจัณฑาลในอวันตีชนบท ได้เกิดเป็นเนื้ออยู่ที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ได้เกิดเป็นนกเขาอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนัมมทาแต่วันนี้เราทั้ง ๒ นั้นเป็นพราหมณ์และกษัตริย์ หรือดังคำในธาตุภาชนียกถา ที่กล่าวไว้ว่า ผ้านิสีทนะอยู่ที่อวันตีชนบท ผ้าลาดอยู่ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังคำในทุติยอิสิทัตตสูตร ที่พระเถระกล่าวว่า คหบดี อาตมภาพมาจากอวันตีชนบท ท่านคหบดีกล่าวไว้ว่า ท่านผู้เจริญ กุลบุตรชื่ออิสิทัตตะในอวันตีชนบท ซึ่งเป็นสหายที่ไม่เคยเห็นของกระผม ออกบรรพชามีอยู่ พระคุณเจ้าเคยเห็นท่านหรือไม่ (สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๑๓๐/๑๕๗,๑๘/๑๓๒/๑๖๐,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๙/๔๗๖,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๕/๗๒๖)

เป็นชื่อเมืองแห่งหนึ่ง เป็นที่อยู่ของโสณเศรษฐีบุตร ดังคำในมหาวรรคว่า ก็สมัยนั้นอวันตีทักขิณาบถ มีภิกษุน้อย ท่านพระมหากัจจานะจัดหาภิกษุสงฆ์จากที่นั้นๆ ให้ครบองค์ประชุม คือ ๑๐ รูป ได้ยากลำบาก เวลาล่วงไปถึง ๓ ปี จึงให้ท่านโสณะอุปสมบทได้ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๗/๓๓, ๕/๒๕๗/๓๔, ๕/๒๕๗/๓๕, ๕/๒๕๘/๓๗)

อวัยวะ : ชิ้น, ส่วน, ส่วนของร่างกาย ดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้มีความชำนาญ ครั้นฆ่าโคแล้วแบ่งอวัยวะออกเป็นส่วนๆ นั่งอยู่ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๑/๑๐๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔/๔๔,๑๓/๔๘/๔๖,๑๓/๒๕๓/๓๐๑,๑๓/๓๓๔/๔๐๔,

ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๙,๑๔/๒๐๔/๒๓๘,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๗/๑๔, ๒๖/๘๓/๑๔,๒๖/๖๘๑/๗๗)

อวัยวะน้อยใหญ่ : ร่างกายของหญิงหรือชาย ดังคำในกายสังสัคคสิกขาบทว่า พราหมณ์เดินตามหลังท่านพระอุทายีเข้าไป ส่วนภรรยาก็เดินตามหลังพราหมณ์เข้าไป ขณะนั้นท่านพระอุทายีเดินไปเปิดปิดหน้าต่างบางตอน เวียนรอบห้องแล้วย้อนมาข้างหลัง ได้จับต้องอวัยวะน้อยใหญ่ของนางพราหมณี หรือดังคำในกกจูปมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หากพวกโจรผู้ประพฤติต่ำทราม จะพึงใช้เลื่อยที่มีที่จับ ๒ ข้างเลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่ ผู้มีใจคิดร้ายแม้ในพวกโจรนั้น ก็ไม่ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของเรา เพราะเหตุที่อดกลั้นไม่ได้นั้น แม้ในข้อนั้น เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า จิตของเราจักไม่แปรผัน เราจักไม่เปล่งวาจาชั่วหยาบและจักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์อยู่อย่างผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะ หรือดังคำในธาตุวิภังคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความหมายของวาโยธาตุไว้ว่า อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา ได้แก่ ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในลำไส้ลมที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๖๙/๒๙๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๒/๒๔๔,๑๒/๓๘๐/๔๑๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๕๒/๔๐๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๙๑/๗๓๗)

อวัสสุตบรรยาย : เหตุแห่งความเป็นผู้ชุ่มด้วยกิเลส ซึ่งเป็นคำสอนที่ชุ่มด้วยกิเลส ที่พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลาย และพระผู้มีพระภาคตรัสรับรอง มีปรากฏในอวัสสุตปริยายสูตร ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคได้เสด็จลุกขึ้น รับสั่งเรียกท่านพระมหาโมคคัลลานะมาตรัสชมว่า ดีละ ดีละ โมคคัลลานะดีนักที่เธอได้กล่าวอวัสสุตบรรยายและอนวัสสุตบรรยายแก่ภิกษุทั้งหลาย (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๓/๒๔๗)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า อวัสสุตบรรยาย หมายถึงเหตุแห่งความเป็นผู้ชุ่มด้วยกิเลส (สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๑๓,สำ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๔๓/๔๐๓)

อวัสสุตปริยายสูตร : พระสูตรว่าด้วยอวัสสุตบรรยาย สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ เจ้าศากยะทั้งหลายให้สร้างท้องพระโรงใหม่ จึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลขอให้พระองค์ใช้สอยท้องพระโรงนั้นก่อน ซึ่งพระองค์ทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพแล้วครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังท้องพระโรงแล้วทรงชี้แจงให้เจ้าศากยะ

SAMPLE

เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจ ให้สดชื่นร่าเริง ด้วยธรรมีกถาตลอดราตรี

เมื่อเจ้าศากยะทั้งหลายเสด็จจากไป พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระมหาโมคคัลลานะแสดงธรรมีกถาแทน ซึ่งพระเถระได้ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ชื่อว่าเป็นผู้ชุ่มด้วยกิเลส ได้แก่ภิกษุผู้เห็นรูปทางตาเป็นต้นแล้ว ย่อมยินดีในรูปเป็นต้นที่น่ารัก ย่อมยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งมั่นกายคตาสติ มีความคิด ๒ ทางและไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง ถ้ามารจะเข้าไปสิงภิกษุนั้นทางอายตนะภายใน ๖ ทางใดทางหนึ่ง มารก็พึงได้ช่องได้อารมณ์ เปรียบเหมือนเรือนที่สร้างด้วยไม้อ้อหรือหญ้าแห้งกรอบมีอายุ ๓-๔ ปี ถ้าคนเอาคบเพลิงไปจุดเรือนนั้นทางทิศใด ไฟก็พึงได้ช่องได้เชื้อฉะนั้น อายตนะภายนอก ๖ ย่อมสามารถครอบงำภิกษุนั้นได้ แต่ภิกษุครอบงำอายตนะภายนอก ๖ ไม่ได้ และธรรมที่เป็นบาปอกุศลอันเป็นเหตุให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ และต่อไปชราและมรณะก็จะครอบงำเธอ ส่วนภิกษุเป็นผู้ไม่ชุ่มด้วยกิเลสพึงทราบโดยนัยตรงกันข้าม พระผู้มีพระภาคได้ตรัสชมภาษิตของท่านพระมหาโมคคัลลานะ แม้ภิกษุเหล่านั้นก็มีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๔๓/๒๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ราตรี ในที่นี้หมายถึงยาม ๒ (ตั้งแต่ ๔ ทุ่ม ถึง ตี ๒) (สำ.สพา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๑๑) คำว่า อารมณ์ ในที่นี้หมายถึงปัจจัย (สำ.สพา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๑๓)

อวาริยชาดก : ชาดกว่าด้วยบิดาของนางอวาริยา มีเนื้อความอธิบายว่า ฤาษีโพธิสัตว์บอกเหตุที่จะให้โภคะเจริญแก่คนแจวเรือซึ่งเป็นบิดาของนางอวาริยาผู้ส่งคนข้ามฟากแล้วจึงขอค่าโดยสารภายหลังว่า ควรขอค่าโดยสารจากคนข้ามฟากซิ เพราะใจคนที่ข้ามฟากไปแล้วเป็นอย่างหนึ่ง คนที่ยังไม่ข้ามเป็นอีกอย่างหนึ่ง อาตมาพร่ำสอนอย่างนี้ในที่ทุกสถาน คือสอนทั้งในบ้าน ในป่า ในที่ลุ่ม ในที่ดอน พ่อเรือจ้างท่านอย่าโกรธเลย แต่คนแจวเรือเป็นคนพาล ไม่พอใจจึงตบปากดาบส ในขณะนั้นภรรยาของเขาผู้มีครรภ์แก่กำลังนำถาดอาหารมาให้เขา เห็นเหตุการณ์นั้นจึงเข้าไปห้ามสามีทันทีว่าอย่าทำร้ายพระของพระราชา แต่นายเรือจ้างไม่ฟัง ได้ถีบภรรยาอย่างแรงจนถาดข้าวกระเด็นแตกกระจาย ลูกทะลักตกลงนอนบนพื้นดิน ภรรยาแท้งลูกถึงแก่ความตายทันที ชาวบ้านเห็นเหตุการณ์นั้นจึงล้อมจับตัวเขาส่งพระราชา และได้รับโทษตามสมควรแก่ความผิด การให้โอวาทสั่งสอน พึงให้สมควรแก่ผู้รับ อย่าให้แก่คนที่ไม่สมควร เพราะคำสอนเดียวกัน เหตุการณ์

เดียวกัน อาจทำให้ผู้สอนได้รับผลไม่เหมือนกัน เหมือนดาบสสอนพระราชาไม่ให้โกรธ ได้รับบ้านส่วยเป็นรางวัลมากมาย แต่มาสอนนายเรือกลับถูกตบปาก เป็นรางวัล (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑/๒๒๗)

อวาริยปิตา, คนแจวเรือ : ชื่อชายคนแจวเรือคนหนึ่ง อยู่ที่ท่าเรือ แม่น้ำคงคา แต่มักทะเลาะกับผู้โดยสาร เพราะเก็บเงินหลังจากถึงฝั่งแล้ว ดังคำในอวาริยชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่แม่น้ำคงคาได้มีคนแจวเรือจ้างชื่ออวาริยปิตา เขารับส่งคนข้ามฟากก่อนแล้วจึงขอค่าโดยสารภายหลัง เพราะเหตุนั้น เขาจึงมีการทะเลาะวิวาทกับคนโดยสาร จึงไม่เจริญด้วยโภคะทั้งหลาย(ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๓/๒๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อวาริยปิตา แปลว่า เป็นบิดาของนางอวาริยา (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๕/๓/๓)

อวิกเขปจริยา : ความประพฤติด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน,ข้อ๘ ในความประพฤติ ๘ คือ ๑. ความประพฤติสัมมาทิฏฐิ ชื่อว่าทัสสนจริยา(ความประพฤติด้วยความเห็น) ๒. ความประพฤติสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าอภินิโรปนจริยา(ความประพฤติด้วยการปลูกฝังความดำริ) ๓. ความประพฤติสัมมาวาจา ชื่อว่าปริคคหจริยา(ความประพฤติการกำหนดสำรวมวจี ๔ อย่าง) ๔. ความประพฤติสัมมากัมมันตะ ชื่อว่าสมุฏฐานจริยา(ความประพฤติด้วยความหมั่น) ๕. ความประพฤติสัมมาอาชีวะชื่อว่าโวทานจริยา(ความประพฤติด้วยความผ่องแผ้ว) ๖. ความประพฤติสัมมาวายามะชื่อว่าปัคคหจริยา(ความประพฤติด้วยการประคองความเพียร)๗.ความประพฤติสัมมาสติชื่อว่าอุปัฏฐานจริยา(ความประพฤติด้วยการเข้าไปตั้งสติ) ๘. ความประพฤติสัมมาสมาธิ ชื่อว่าอวิกเขปจริยา(ความประพฤติด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน) เหล่านี้ ชื่อว่าความประพฤติ ๘ อย่าง,ในจริยากถา ก็กล่าวทำนองเดียวกัน (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒//๔๐๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙๗/๓๐๒,๓๑/๒๘/๕๘๖)

อวิกเขปะ : ความไม่ฟุ้งซ่าน,เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๒ คือ ๑. ปัคคหะ(ความเพียร) ๒. อวิกเขปะ (ความไม่ฟุ้งซ่าน),ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อวิกเขปะ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉน ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า อวิกเขปะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น หรือสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖,๓๑/๒๒/๓๐,๓๑/๘๖/๑๔๕,อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๕๗/๓๗,๓๔/๓๓๗/๑๐๑,๓๔/๓๙๗/๑๑๕)

อวิคตปัจจัย : สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความไม่ปราศจากไป หมายถึง สภาวธรรมที่เป็นอัตถิปัจจัยนั่นเอง เพราะเป็นปัจจัยที่มีปรากฏอยู่ในขณะปัจจุบัน ดุจความมีอยู่ของน้ำในมหาสมุทร ซึ่งมีประโยชน์เกื้อกูลให้สัตว์น้ำได้มีชีวิตอยู่ฉันนั้น ส่วนองค์ธรรมต่าง ๆ เหมือนกับอัตถิปัจจัยทุกประการ หมายถึงขันธ์ ๔ ที่ไม่เป็นรูป ดังคำในปัฏฐานที่กล่าวไว้ว่า อวิคตปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๔ ที่ไม่เป็นรูป เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยอวิคตปัจจัย มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยอวิคตปัจจัย ในปฏิสนธิขณะนามรูป เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยอวิคตปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกเป็นปัจจัยแก่จิตตสมุฏฐานรูปโดยอวิคตปัจจัย มหาภูตรูป เป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูปโดยอวิคตปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒๔/๑๓,๔๐/๗๑/๓๗,๔๐/๒๒๐/๑๑๗,๔๐/๒๖๙/๑๔๖,๔๐/๓๑๔/๑๘๔,๔๐/๓๒๐/๑๙๔,๔๐/๓๔๙/๒๑๘,อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๖/๖๖๑,๔๔/๒๓/๖๖๙,๔๔/๗๙/๒๖)

อวิชชา : ความไม่รู้จริง, ความหลงอันเป็นเหตุไม่รู้จริง มี ๔ คือความไม่รู้อริยสัจจ์๔ แต่ละอย่าง (ไม่รู้ทุกข์ ไม่รู้เหตุเกิดแห่งทุกข์ ไม่รู้ความดับทุกข์ ไม่รู้ทางให้ถึงความดับทุกข์) อวิชชา ๘ คือ อวิชชา๔ นั้น และเพิ่ม ๕. ไม่รู้อดีต ๖. ไม่รู้อนาคต ๗. ไม่รู้ทั้งอดีตทั้งอนาคต ๘.ไม่รู้ปฏิจจสมุปบาท (ข้อ ๑๐ ในสังโยชน์ ๑๐ ตามนัยพระอภิธรรม, ข้อ๗ ในอนุสัย ๗) (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑/๕, ๑/๑๒/๖,๔/๑/๒, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๓, ๔/๒/๓, ๔/๒/๔, ๔/๓/๕, ๔/๓/๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๒๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๒,๑๑/๓๑๒/๒๙๒,๑๑/๓๑๕/๓๐๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๒/๔๒)

อวิชชาธาตุ : ธาตุคืออวิชชา,เป็นข้อ ๖ ในธาตุ ๖ คือ ๑. สุขธาตุ (ธาตุคือสุข) ๒. ทุกขธาตุ (ธาตุคือทุกข์) ๓.โสมนัสสธาตุ (ธาตุคือโสมนัส) ๔. โทมนัสสธาตุ (ธาตุคือโทมนัส) ๕.อุเปกขาธาตุ (ธาตุคืออุเบกขา) ๖. อวิชชาธาตุ (ธาตุคืออวิชชา) หรือดังคำในสมนุปัสสนาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มโนมีอยู่ ธรรมทั้งหลายมีอยู่ อวิชชาธาตุอยู่ เมื่อปุถุชนผู้ไม่ได้สดับถูกความเสวยอารมณ์ซึ่งเกิดจากอวิชชาสัมผัสถูกต้องแล้ว เขาก็มีความยึดมั่นถือมั่นว่า เราเป็น บ้าง เราเป็นนี้ บ้าง เราจักเป็น บ้าง เราจักไม่เป็นบ้าง เราจักมีรูป บ้าง เราจักไม่มีรูป บ้าง เราจักมีสัญญา บ้าง เราจักไม่มีสัญญา บ้าง เราจักมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ บ้าง,ในวิภังค์อธิบายความหมายของอวิชชาธาตุไว้ว่า ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมความ ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงอย่างรอบคอบ ความไม่ใคร่ครวญ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความด้อยปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชชา

SAMPLE

โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยุฏฐานะคืออวิชชา ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้เรียกว่า อวิชชาธาตุ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๒,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๗/๔๗/๖๖, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๐/๑๓๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อวิชชาธาตุ ในที่นี้หมายถึงอวิชชาในขณะแห่งชวนจิต (สำ.ข.อ. (บาลี) ๒/๔๗/๒๙๖)

อวิชชานิวรณ์ :นิวรณ์คืออวิชชา, เป็นข้อ ๖ ในนิวรณ์ ๖ คือ ๑. กามฉันทนิวรณ์ ๒. พยาปาทนิวรณ์ ๓. ถีนมิทธนิวรณ์ ๔. อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ ๕. วิจิกิจฉานิวรณ์ ๖. อวิชชานิวรณ์,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายของอวิชชานิวรณ์ไว้ว่า อวิชชานิวรณ์ เป็นไฉน ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทว่าเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ยึดถือโดยถูกต้อง ความไม่สามารถหยั่งลงถือเป็นข้อยุติได้ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรามปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลงความหลงใหล อวิชชา โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยุฏฐานคืออวิชชา ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูล คือโมหะ มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าอวิชชานิวรณ หรือดังคำใน นีวรณโคจฉกะกล่าวถึงการเกิดขึ้นไว้ว่าอวิชชานิวรณ์เกิดขึ้นในอกุศลทั้งหมด (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๑๖๘/๒๙๘,๓๔/๑๕๐๓/๓๖๘, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๔/๒๖๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๓๙๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๔๑/๔๐๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๕/๓๒๐)

อวิชชานีวรณสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเครื่องกางกั้นคืออวิชชา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมเครื่องกางกั้นอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้หมู่สัตว์ซึ่งถูกธรรมเครื่องกางกั้นปิดบังแล้วต้องแล่นไป ท่องเที่ยวไปสิ้นกาลนาน เหมือนธรรมเครื่องกางกั้นคืออวิชชานี้เลย ภิกษุทั้งหลาย หมู่สัตว์ที่ถูกธรรมเครื่องกางกั้นคืออวิชชาปิดบังแล้ว ต้องแล่นไป ท่องเที่ยวไปสิ้นกาลนาน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๔/๓๕๘)

อวิชชานุสัย : อนุสัยคือความไม่รู้แจ้ง หมายถึงกิเลสที่นอนเนื่องในสันดานคืออวิชชา, เป็นข้อที่ ๗ ในอนุสัย ๗ คือ๑. กามราคานุสัย(อนุสัยคือความกำหนัดในกาม) ๒. ปฏิฆานุสัย(อนุสัยคือความยินร้าย) ๓.ทิฏฐานุสัย(อนุสัยคือความเห็นผิด) ๔. วิจิกิจฉานุสัย (อนุสัยคือความลังเลสงสัย) ๕.มานานุสัย(อนุสัยคือความถือตัว) ๖. ภวราคานุสัย(อนุสัยคือความติดใจในภพ) ๗.อวิชชานุสัย(อนุสัยคือความไม่รู้แจ้ง)

SAMPLE

(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗,๑๑/๓๕๗/๓๙๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๑/๒๑๑,๑๒/๒๐๕/๒๑๖,๑๒/๔๖๕/๕๐๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๒๕/๔๘๔,๑๘/๒๕๑/๒๗๑,๑๘/๒๕๕/๒๗๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗)

อวิชชาปริยุฏฐาน : กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคืออวิชชา, เป็นข้อ ๗ ในปริยุฏฐาน ๗ (กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิต) คือ ๑.กามปริยุฏฐานะ (กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือกาม) ๒. ปฏิฆปริยุฏฐานะ(กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือปฏิฆะ) ๓. มานปริยุฏฐานะ(กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือมานะ) ๔.ทิฏฐิปริยุฏฐานะ(กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือทิฏฐิ)๕.วิจิกิจฉาปริยุฏฐานะ(กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือวิจิกิจฉา) ๖. ภวราคปริยุฏฐานะ (กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคือภวราคะ) ๗. อวิชชาปริยุฏฐานะ(กิเลสเป็นเครื่องครอบงำจิตคืออวิชชา) (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๔/๒๖๓,๓๗//๖๐๕/๖๖๓,๓๗//๗๐๐/๗๔๙)

อวิชชาปหานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละอวิชชา มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อวิชชาปหานสูตร ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยความไม่เที่ยงจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๕๓/๔๕)

2.อวิชชาปหานสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วได้ทูลถามว่า ธรรมเครื่องละอวิชชา คืออะไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า วิชชา เมื่อภิกษุรูปนั้นทูลถามอีกว่า ภิกษุเมื่อรู้เห็นอย่างไรจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุเมื่อรู้เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยความไม่เที่ยงจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๗๙/๗๒)

อวิชชาปหานสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วได้ทูลถามโดยนัยแห่งปฐมอวิชชาปหานสูตร แล้วทูลถามอีกว่า ภิกษุเมื่อรู้เห็นอย่างไรจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุผู้ได้สดับว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ครั้นเธอได้สดับอย่างนี้แล้ว ก็รู้ยิ่งธรรมทั้งปวง ครั้นรู้ยิ่งแล้ว ก็กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้แล้ว ก็เห็นนิมิตทั้งปวงโดยอาการอื่น เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะ

SAMPLE

ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย โดยโดยอาการอื่น จึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๘๐/๗๓)

อวิชชาปัจจยสูตร : พระสูตรว่าด้วยอวิชชาเป็นปัจจัย มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อวิชชาปัจจยสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์เป็นต้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เมื่อภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร จึงตรัสว่า เธอไม่ควรถามเช่นนี้ เพราะผู้ที่กล่าวว่า ชราและมรณะเป็นอย่างไร ชราและมรณะนี้เป็นของใคร หรือว่า ชราและมรณะเป็นอย่างอื่น ชราและมรณะนี้เป็นของผู้อื่น ย่อมเป็นเหมือนมีทิฏฐิว่า ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี หรือว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมไม่มี ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ แสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมีเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๕/๗๕)

2.อวิชชาปัจจยสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์ ซึ่งเนื้อหาของสูตรนี้เหมือนกับอวิชชาปัจจยสูตร (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๖/๗๗)

อวิชชาปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องอวิชชา ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า อวิชชาคืออะไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ความไม่รู้ในทุกข์ ทุกขสมุทัย(เหตุเกิดทุกข์) ทุกขนิโรธ(ความดับทุกข์)และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) ชื่อว่าอวิชชา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งนิพพานปัญหาสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๒๒/๓๔๑)

อวิชชาโยควิสังโยคะ : ความพรากจากอวิชชาโยคะ, เป็นข้อที่ ๔ ในวิสังโยคะ (ความพราก) ๔ คือ ๑. กามโยควิสังโยคะ(ความพรากจากกามโยคะ) ๒. ภวโยควิสังโยคะ (ความพรากจากภวโยคะ)๓.ทิฏฐิโยควิสังโยคะ(ความพรากจากทิฏฐิโยคะ) ๔. อวิชชาโยควิสังโยคะ (ความพรากจากอวิชชาโยคะ) ,ใน .โยคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความหมายของอวิชชาโยควิสังโยคะไว้ว่า ความพรากจากอวิชชาโยคะ เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดผัสสายตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดผัสสายตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริง ความไม่รู้ ความไม่หยั่งรู้ย่อมไม่เกิดขึ้นในผัสสายตนะ

SAMPLE

๖ ประการ นี้เรียกว่าความพรากจากอวิชชาโยคะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๒, ๑๑/๓๕๔/๓๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๑๘-๑๙)

อวิชชาโยคะ : เครื่องเกาะเกี่ยวคืออวิชชา, โยคะคืออวิชชา, เป็นข้อ ๔ ในโยคะ(สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๔ คือ ๑. กามโยคะ(โยคะคือกาม) ๒. ภวโยคะ(โยคะคือภพ) ๓. ทิฏฐิโยคะ(โยคะคือทิฏฐิ) ๔.อวิชชาโยคะ (โยคะคืออวิชชา),ในโยคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสความหมายของอวิชชาโยคะไว้ว่า อวิชชาโยคะ เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดผัสสายตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขาไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดผัสสายตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริง ความไม่รู้ ความไม่หยั่งรู้ย่อมเกิดขึ้นในผัสสายตนะ ๖ ประการ นี้เรียกว่า อวิชชาโยคะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐/๒๕๕๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๖๐/๑๖๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๔/๒๖๓,๓๗/๖๑๑/๖๖๘)

อวิชชาสวะ : อาสวะคืออวิชชา, กิเลสที่หมักหมมหรือดองอยู่ในสันดาน ทำให้ไม่รู้ตามความเป็นจริง (ข้อ ๓ ในอาสวะ ๓ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ , ข้อ ๔ ในอาสวะ ๔ คือคือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ),ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายของอวิชชาสวะไว้ว่า อวิชชาสวะ เป็นไฉน ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรามปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความหลุ่มหลง ความหลงใหลอวิชชา โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยุฏฐานคืออวิชชาลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าอวิชชาสวะ,ในวิภังค์อธิบายความหมายของอวิชชาสวะไว้ว่า อวิชชาสวะ เป็นไฉน ความไม่รู้ในทุกข์ ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้เรียกว่าอวิชชาสวะ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔,๙/๒๔๙/๘๔,๙/๔๗๙/๒๑๑,๙/๔๗๙/๒๑๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๔๒/๘๙,๑๐/๑๔๓/๘๙,๑๐/๑๔๗/๙๒,๑๐/๑๕๕/๑๐๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗/๑๙,๑๒/๒๐/๒๑,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๐๖/๒๘๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑๔/๕๗๑)

SAMPLE

อวิชชาสังโยชน์ : สังโยชน์คือความไม่รู้แจ้ง, เป็นข้อ ๗ ในสังโยชน์ (กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๗ คือ๑. อนุนยสังโยชน์(สังโยชน์คือความยินดี) ๒. ปฏิฆสังโยชน์ (สังโยชน์คือความยินร้าย) ๓. ทิฏฐิสังโยชน์(สังโยชน์คือความเห็นผิด) ๔. วิจิกิจฉาสังโยชน์ (สังโยชน์คือความลังเลสงสัย) ๕.มานสังโยชน์(สังโยชน์คือความถือตัว) ๖. ภวราคสังโยชน์(สังโยชน์คือความติดใจในภพ) ๗.อวิชชาสังโยชน์(สังโยชน์คือความไม่รู้แจ้ง)มีกล่าวไว้ในสังคีติสูตรและสัญโญชนสูตร ,เป็นข้อ ๑๐ ในสังโยชน์ ๑๐ คือ ๑. กามราคสังโยชน์ (สังโยชน์คือความกำหนัดในกาม) ๒. ปฏิฆสังโยชน์ (สังโยชน์คือความกระทบกระทั่งในใจ) ๓. มานสังโยชน์ (สังโยชน์คือความถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่) ๔. ทิฏฐิสังโยชน์ (สังโยชน์คือความเห็นผิด) ๕. วิจิกิจฉาสังโยชน์ (สังโยชน์คือความสงสัย) ๖.สีลัพพตปรามาสสังโยชน์ (สังโยชน์คือความถือมั่นศีลพรต) ๗.ภวราคสังโยชน์ (สังโยชน์คือความติดใจปรารถนาในภพ) ๘. อิสสาสังโยชน์ (สังโยชน์คือความริษยา) ๙. มัจฉริยสังโยชน์ (สังโยชน์คือความตระหนี่) ๑๐. อวิชชาสังโยชน์ (สังโยชน์คือความไม่รู้),ธัมมสังคณีอธิบายความหมายของอวิชชาสังโยชน์ไว้ว่า อวิชชาสังโยชน์ เป็นไฉน ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัยธรรมนี้จึงมี ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควรความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรามปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชชา โอฆะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยุฏฐานคืออวิชชา ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้เรียกว่าอวิชชาสังโยชน์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๘/๑๔,๒๓/๙/๑๕,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๔๘/๔๗๑, อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๒๘/๒๘๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๔/๒๖๓, อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๒๗๔,๔๒/๙๗/๓๒๐)

อวิชชาสูตร : พระสูตรว่าด้วยอวิชชา มี ๔ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อวิชชาสูตร ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อวิชชาเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ความเกิดแห่งขันธ์ ๕ ความดับแห่งขันธ์ ๕ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ นี้

SAMPLE

เราเรียกว่าอวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๑๓/๒๐๘)

2.อวิชชาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อวิชชาเป็นประธานแห่งการเข้าถึงอกุศลธรรม และทำให้ดำเนินไปสู่มิจฉามรรค(ทางผิด)มีองค์ ๘ คือ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ (๕) มิจฉาอาชีวะ (๖) มิจฉาวายามะ (๗) มิจฉาสติ (๘) มิจฉาสมาธิ แล้วตรัสว่า วิชชาเป็นประธานแห่งการเข้าถึงกุศลธรรมและทำให้ดำเนินไปสู่อริยมรรค(ทางประเสริฐ)มีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑/๑)

3.อวิชชาสูตร ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อวิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลชื่อว่าตกอยู่ในอวิชชาเป็นอย่างไร พระองค์จึงตรัสตอบว่า อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ และความไม่รู้นี้เองเป็นเหตุให้บุคคลชื่อว่าตกอยู่ในอวิชชา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๗/๖๐๒)

4.อวิชชาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เงื่อนต้นแห่งอวิชชาย่อมไม่ปรากฏ อวิชชาไม่ได้มีในกาลก่อนแต่นี้ ภายหลังจึงมี เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวอย่างนี้ ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น อวิชชาที่มีข้อนี้เป็นปัจจัยจึงปรากฏ ตรัสว่า อวิชชามีนิวรณ์ ๕ เป็นอาหาร นิวรณ์ ๕ มีทุจริต ๓ เป็นอาหาร ทุจริต มีความไม่สำรวมอินทรีย์เป็นอาหาร ความไม่สำรวมอินทรีย์มีความไม่มีสติสัมปชัญญะเป็นอาหาร ความไม่มีสติสัมปชัญญะมีการมนสิการโดยไม่แยบคายเป็นอาหาร การมนสิการโดยไม่แยบคายมีความไม่มีศรัทธาเป็นอาหาร ความไม่มีศรัทธามีการไม่ฟังสัทธรรมเป็นอาหาร การไม่ฟังสัทธรรมมีการไม่คบสัตบุรุษเป็นอาหาร

แล้วตรัสอีกว่า การไม่คบสัตบุรุษที่บริบูรณ์ ทำให้การไม่ฟังสัทธรรมบริบูรณ์ การไม่ฟังสัทธรรมบริบูรณ์ทำให้ความไม่มีศรัทธาบริบูรณ์ ความไม่มีศรัทธาบริบูรณ์ทำให้การมนสิการโดยไม่แยบคายบริบูรณ์ การมนสิการโดยไม่แยบคายบริบูรณ์ทำให้ความไม่มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ ความไม่มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ทำให้ความไม่สำรวมอินทรีย์บริบูรณ์ ความไม่สำรวมอินทรีย์บริบูรณ์ทำให้ทุจริต ๓ บริบูรณ์ ทุจริต ๓ บริบูรณ์ทำให้นิวรณ์ ๕ บริบูรณ์ นิวรณ์ ๕ บริบูรณ์ทำให้อวิชชาบริบูรณ์ อวิชชานี้มีอาหารอย่างนี้ และบริบูรณ์อย่างนี้ เปรียบเหมือนเมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกลงบนยอดเขา เมื่อฝนตกลงหนัก ๆ น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่มทำให้ซอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มเปี่ยม ซอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มเปี่ยมแล้วทำให้หนองเต็ม หนองเต็มแล้วทำให้บึงเต็ม บึงเต็มแล้วทำให้แม่น้ำน้อยเต็ม แม่น้ำ

SAMPLE

น้อยเต็มแล้วทำให้แม่น้ำใหญ่เต็ม แม่น้ำใหญ่เต็มแล้วทำให้มหาสมุทรสาครเต็ม มหาสมุทรสาครนี้มีอาหารอย่างนี้ และเต็มเปี่ยมอย่างนี้

ครั้นแล้วตรัสว่า วิชชาและวิมุตติ(หมายถึงผลญาณ และสัมปยุตตธรรมที่เหลือ) มีโพชฌงค์ ๗ เป็นอาหาร โพชฌงค์ ๗ มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นอาหาร สติปัฏฐาน ๔ มีสุจริต ๓ เป็นอาหาร สุจริต ๓ มีความสำรวมอินทรีย์เป็นอาหาร ความสำรวมอินทรีย์มีสติสัมปชัญญะเป็นอาหาร สติสัมปชัญญะมีการมนสิการโดยแยบคายเป็นอาหาร การมนสิการโดยแยบคายมีศรัทธาเป็นอาหาร ศรัทธามีการฟังสัทธรรมเป็นอาหาร การฟังสัทธรรมมีการคบสัตบุรุษเป็นอาหาร การคบสัตบุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การฟังสัทธรรมบริบูรณ์

ตรัสต่อไปว่า การฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ทำให้ศรัทธาบริบูรณ์ ศรัทธาบริบูรณ์ทำให้การมนสิการโดยแยบคายบริบูรณ์การมนสิการโดยแยบคายบริบูรณ์ทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์สติสัมปชัญญะบริบูรณ์ทำให้ความสำรวมอินทรีย์บริบูรณ์ความสำรวมอินทรีย์บริบูรณ์ทำให้สุจริต ๓ บริบูรณ์ สุจริต ๓ บริบูรณ์ ทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์ วิชชาและวิมุตตินี้มีอาหารอย่างนี้ และบริบูรณ์อย่างนี้ เปรียบเหมือนเมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกลงบนยอดเขา เมื่อฝนตกลงหนักๆ น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่มทำให้ซอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มเปี่ยม ซอกเขา ลำธารและห้วยเต็มเปี่ยมแล้วทำให้หนองเต็ม หนองเต็มแล้วทำให้บึงเต็ม บึงเต็มแล้วทำให้แม่น้ำน้อยเต็ม แม่น้ำน้อยเต็มแล้วทำให้แม่น้ำใหญ่เต็ม แม่น้ำใหญ่เต็มแล้วทำให้มหาสมุทรสาครเต็ม มหาสมุทรสาครนี้มีอาหารอย่างนี้ และเต็มเปี่ยมอย่างนี้ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๔)

อวิชชาใหญ่,กองอวิชชาใหญ่ :ความไม่รู้แจ้งอย่างยิ่ง, หมายถึงกองโมหะที่ใหญ่ เป็นการเปรียบเทียบระหว่างโลกิยะกับโลกุตตระ ในโลกิยะหมายถึงกายขนาดใหญ่ ในโลกุตตระ หมายถึงอวิชชาใหญ่ ดังคำในสาฬหสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่สาฬหะภิกษุว่า สาฬหะ นักรบอาชีพทำลายกายขนาดใหญ่ได้ฉันใด อริยสาวกผู้มีสัมมาวิมุตติก็ฉันนั้น อริยสาวกผู้มีสัมมาวิมุตติทำลายกองอวิชชาใหญ่ได้หรือดังคำในโยธาชีวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทำลายกายขนาดใหญ่ได้ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำลายกองอวิชชาใหญ่ได้ ภิกษุชื่อว่าทำลายกายขนาดใหญ่ได้ เป็นอย่างนี้แล (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๔/๓๘๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๙)

อวิชโชฆะ : โอฆะคืออวิชชา,ห้วงน้ำคืออวิชชา, กิเลสท่วมทับใจสัตว์คือความไม่รู้, กิเลสดุจน้ำท่วมพาผู้ตกไปให้พินาศคืออวิชชา, เป็นข้อ ๔ ในโอฆะ (ห้วงน้ำ) คือ (๑) กา

โมฆะ (โอฆะคือกาม) (๒) ภโวฆะ (โอฆะคือภพ) (๓) ทิฏโฐฆะ (โอฆะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชโชฆะ(โอฆะคืออวิชชา)(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๒,๑๑/๓๕๔/๓๗๖,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๙,๑๘/๓๒๔/๓๔๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖/๒๕,๒๙/๑๔/๖๘,๒๙/๓๘/๑๔๐,๒๙/๕๘/๑๙๔,๒๙/๑๙๒/๕๕๔,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๖๐/๑๖๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๑๔/๒๖๓)

อวิญญัติ,อวิญญัตติ : ความไม่รู้ความหมาย หมายถึงความไม่กำหนดหมาย ดังคำในอวิญญัตติทุสสีลยันติกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า อวิญญัติเป็นความทุศีลใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๐๓/๖๕๖)

อวิตถตา : ความไม่คลาดเคลื่อน ดังคำใน ปัจจยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตรู้บรรลุธาตุนั้น ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย และกล่าวว่า ‘เธอทั้งหลายจงดูเถิด’ ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี ในกระบวนการนี้ ตถตา (ความเป็นอย่างนั้น) อวิตถตา (ความไม่คลาดเคลื่อน)อนัญญถตา (ความไม่เป็นอย่างอื่น) อิทัปปัจจยตา (ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้)ดังพรรณนามาฉะนี้แล นี้เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐/๓๕)

อวิตถวาที : กล่าวไม่เป็นอย่างอื่น หมายถึงตรัสเรื่องที่ไม่คลาดเคลื่อน ดังคำในกถาวัตถุ ปุคคลกถา ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นสัจจวาที กาลวาที ภูตวาที ตถวาที อวิตถวาที อนัญญถวาที (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๒๙/๑๐๑,๓๗/๒๓๑/๑๐๒,๓๗/๒๓๕/๑๐๕,๓๗/๒๓๗/๑๐๗,๓๗/๒๓๘/๑๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อวิตถวาที หมายถึงตรัสเรื่องที่ไม่คลาดเคลื่อน (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๘๓/๖๗)

อวิตักกวิจารมัตตสมาธิ : สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร, เป็นข้อ ๒ ในสมาธิ ๓ คือ ๑.สวิตักกสวิจารสมาธิ(สมาธิที่มีทั้งวิตกและวิจาร) ๒.อวิตักกวิจารมัตตสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร)๓.อวิตักกอวิจารสมาธิ(สมาธิที่ไม่มีวิตกและไม่มีวิจาร) , ข้อ ๒ ในธรรม ๓ คือ สวิตักกสวิจารสมาธิ (สมาธิที่มีวิตกและวิจาร) อวิตักกวิจารมัตตสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร) อวิตักกาวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มี ทั้งวิตกและวิจาร),ในกถาวัตถุกล่าวไว้ว่า สมาธิพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ๓ อย่าง คือ (๑) สมาธิที่มีวิตกมีวิจาร(๒) สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร (๓) สมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๐๙, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๓/๕๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๖๒/๖๑๔)

อวิตักกวิจารสมาธิ : สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร ดังคำในสวิตักกสวิจารสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม คืออะไร คือ สวิตักกสวิจาร

สมาธิ (สมาธิที่มีวิตกวิจาร)อวิตักกวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร) อวิตักกอวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร) นี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ฯลฯ มีปรากฏในสังคีติสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๘/๔๔๙,๑๘/๓๗๗/๔๕๔,๑๘/๓๖๘/๔๔๙,๑๘/๓๗๗/๔๕๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๐๙)

อวิตักกสูตร : พระสูตรว่าด้วยทุติยฌานไม่มีวิตก ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่า เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป วันนี้ ผมเข้าทุติยฌานมีความผ่องใสในจิตภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขเกิดจากสมาธิอยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่าเราเข้าทุติยฌานอยู่ เข้าทุติยฌานแล้ว หรือออกจากทุติยฌานแล้ว จึงกล่าวชมว่าเพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการและมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๓/๓๔๓)

อวินยวาที : กล่าวไม่อิงวินัย s,kp57’กล่าวสิ่งที่ไม่ใช่วินัยว่าเป็นวินัย หมายถึงบุคคลที่เป็นอธัมมวาที ดังคำในจูฬวรรคที่พระมหากัสสปะกล่าวไว้ว่า ท่านทั้งหลาย เอาเถิดพวกเราจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัยกัน ก่อนที่อธรรมจะรุ่งเรือง ธรรมจะถูกคัดค้าน สิ่งมิใช่วินัยจะรุ่งเรือง วินัยจะถูกคัดค้าน ก่อนที่พวกอธรรมวาทีจะมีกำลัง พวกธรรมวาทีจะอ่อนกำลัง พวกอวินยวาทีจะมีกำลังพวกวินยวาทีจะอ่อนกำลัง ดังคำในอกุสลมูลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเหตุไร บุคคลเช่นนี้จึงเรียกว่า อกาลวาทีบ้าง อภูตวาทีบ้าง อนัตถวาที บ้าง อธัมมวาทีบ้าง อวินยวาทีบ้าง เพราะบุคคลนี้ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง ด้วยการเบียดเบียนจองจำ ให้เสียทรัพย์ ติเตียน หรือขับไล่ โดยอวดอ้างว่า เรามีกำลัง ทรงพลัง บ้าง เขาเมื่อถูกว่ากล่าวด้วยเรื่องที่เป็นจริงก็ปฏิเสธ ไม่ยอมรับ เมื่อถูกว่ากล่าวด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง กลับไม่พยายามที่จะปฏิเสธเรื่องนั้นว่า แม้เพราะเหตุนี้เรื่องนี้จึงไม่จริง ไม่แท้ ฉะนั้นบุคคลเช่นนี้จึงเรียกว่าอกาลวาทีบ้าง อภูตวาทีบ้าง อนัตถวาทีบ้าง อธัมมวาทีบ้าง อวินยวาทีบ้าง (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๖)

อวิปปฏิสาร : ความไม่ร้อนใจ ดังคำในโจทนาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพึงให้อวิปปฏิสาร (ความไม่ร้อนใจ) เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ถูกโจทโดยไม่เป็นธรรม โดยอาการ ๕ หรือดังคำว่า ภิกษุพึงให้อวิปปฏิสารเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้เป็นโจทก์โดยธรรม โดยอาการ ๕ คือ ๑. ท่านโจทในกาลอันควร ไม่โจทในกาลอันไม่ควร ท่านจึงควรมีอวิปปฏิสาร ๒. ท่านโจทด้วยถ้อยคำจริง ไม่โจทด้วยถ้อยคำไม่จริง

SAMPLE

ท่านจึงควรมีอวิปปฏิสาร ๓.ท่านโจทด้วยถ้อยคำอ่อนหวานไม่โจทด้วยถ้อยคำหยาบ ท่านจึงควรมีอวิปปฏิสาร ๔. ท่านโจทด้วยถ้อยคำอันประกอบด้วยประโยชน์ไม่โจทด้วยถ้อยคำอันไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ท่านจึงควรมีอวิปปฏิสาร ๕. ท่านโจทด้วยเมตตาจิต ไม่โจทด้วยการเพ่งโทษท่านจึงควรมีอวิปปฏิสาร หรือดังคำใน กิมัตถิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อานนท์ ศีลที่เป็นกุศล มีอวิปปฏิสาร(ความไม่ร้อนใจ)เป็นผล มีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑๖๗/๒๗๘,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๑/๒,๒๔/๑/๓๘๙,๒๔/๒/๓,๒๔/๒/๓๙๑)

อวิหา, พรหมโลก,อวิหา, สวรรค์ : ชื่อพรหมโลก เป็น ๑ ในชั้นสุทธาวาส ๕ ดังคำในมหาปทานสูตรที่ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ควงต้นราชสาละ ป่าสุภควันกรุงอุกกัฏฐะ ขณะที่เรานั้นหลีกเร้นอยู่ในที่สงัดได้มีความรำพึงอย่างนี้ว่า เทวโลกชั้นสุทธาวาสที่เราไม่เคยอยู่มาเลยตลอดกาลนานนี้ ไม่ใช่ใคร ๆ จะเข้าถึงได้โดยง่ายยกเว้นเหล่าเทพชั้นสุทธาวาส ทางที่ดี เราควรไปหาเหล่าเทพชั้นสุทธาวาส' จึงได้หายไปจากควงต้นราชสาละนั้นไปปรากฏในเหล่าเทพชั้นอวิหาอย่างรวดเร็ว,ในวิภังค์กล่าวถึงอายุของเทวดาชั้นอวิหาไว้ว่า อายุของเทวดาชั้นอวิหา มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๑,๐๐๐ กัป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๑/๕๑, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๘/๓๗๗,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๐/๖๔,๑๕/๑๐๕/๑๑๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อวิหา หมายถึงพระอนาคามีที่เกิดในภพชั้นสุทธาวาส (ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์) ๕ ชั้นมีชั้นอวิหา เป็นต้น แล้วดำรงภาวะอยู่ในชั้นนั้น ๆ ปรินิพพานสิ้นกิเลสใน ภพชั้นสุทธาวาสนั่นเอง ไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗-๘๘/๒๘๒-๒๘๓)

อวิหา,เทพชั้น : เหล่าเทพชั้นอวิหา เป็นเทพในพรหมโลก ดังคำในกถาวัตถุที่กล่าวไว้ว่า เหล่าเทพชั้นอวิหา ... ตั้งอยู่ได้ตลอด ๑,๐๐๐ กัป (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๙)

อวิหาภพ : ชื่อภพชั้นหนึ่ง ในภพสุทธาวาส ๕ ดังคำในปุคคลบัญญัติที่กล่าวถึงบุคคลผู้เป็นอุทธังโสโตอกนิฏฐคามีไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้นไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดาบุคคลนั้นจุติจากอวิหาภพแล้วไปสู่ชั้นอตัปปาภพ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๔๐/๑๕๖)

อวิหิงสา : ความไม่เบียดเบียน, เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๒ คือ ๑. อวิหิงสา(ความไม่เบียดเบียน) ๒. โสเจยยะ (ความสะอาด) ดังคำในอรติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุควรเจริญอวิหิงสา(ความไม่เบียดเบียน)เพื่อละวิหิงสา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/

๒๕๕,๑๑/๓๒๑/๓๑๒,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๘/๑๒๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๓/๓๘๘)

อวิหิงสาธาตุ : ธาตุคืออวิหิงสา, ธาตุคือความปลอดจากการเบียดเบียน, ข้อ ๓ ในกุศลธาตุ ๓ คือ ๑.เนกขัมมธาตุ(ธาตุคือเนกขัมมะ) ๒.อพยาปาทธาตุ (ธาตุคืออพยาบาท) ๓.อวิหิงสาธาตุ(ธาตุคืออวิหิงสา),เป็นข้อ ๖ ในธาตุ ๖ คือ ๑. กามธาตุ (ธาตุคือกาม) ๒. เนกขัมมธาตุ (ธาตุคือเนกขัมมะ) ๓.พยาบาทธาตุ (ธาตุคือพยาบาท) ๔.อพยาบาทธาตุ (ธาตุคืออพยาบาท) ๕. วิหิงสาธาตุ (ธาตุคือวิหิงสา)๖.อวิหิงสาธาตุ(ธาตุคืออวิหิงสา),ในวิภังค์อธิบายความหมายของอวิหิงสาธาตุไว้ว่า

อวิหิงสาธาตุ เป็นไฉน ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริที่ประกอบด้วยอวิหิงสา ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะ นี้เรียกว่า อวิหิงสาธาตุ กรุณา ความเจริญกรุณา ภาวะที่แผ่กรุณาในสัตว์ทั้งหลาย กรุณาเจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางใจที่มีกรุณาเป็นอารมณ์) นี้เรียกว่า อวิหิงสาธาตุ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๓,๑๔/๑๘๙/๒๒๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๑)

อวิหิงสาวิตก : ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน,ความตริตรึกในทางไม่เบียดเบียน, ความตรึกด้วยอำนาจกรุณา ไม่คิดทำความลำบากเดือดร้อนแก่ผู้อื่น คิดแต่จะช่วยเหลือเขาให้พ้นจากทุกข์ (ข้อ ๓ ในกุศลวิตก ๓),ในอันธกรณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงประโยชน์ของอวิหิงสาวิตกไว้ว่า อวิหิงสาวิตก ไม่ทำความมืดมน ทำให้เกิดปัญญาจักษุ ทำให้เกิดความรู้ ทำปัญญาให้เจริญ ไม่เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ เป็นไปเพื่อนิพพาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๖/๒๑๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๔/๓๗๑,๒๐/๑๒๕/๓๗๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๒/๑๑๗,๒๑/๑๓๘/๒๐๖,๒๑/๒๖๒/๓๘๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๗/๔๕๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อวิหิงสาวิตก หมายถึงความตรึกในเรื่องไม่เบียดเบียนผู้อื่น ตั้งแต่มีเมตตาเป็นส่วนเบื้องต้นจนถึงปฐมฌาน (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๒๐๖/๔๐๖)

อวิหิงสาสังกัปปะ :ความดำริปลอดจากการเบียดเบียน,เป็นข้อ ๓ ในกุศลสังกัปปะ ๓ คือ ๑. เนกขัมมสังกัปปะ (ความดำริปลอดจากกาม) ๒. อพยาปาทสังกัปปะ (ความดำริปลอดจากพยาบาท) ๓. อวิหิงสาสังกัปปะ(ความดำริปลอดจากการเบียดเบียน), ในสนิทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเหตุเกิดขึ้นของอวิหิงสาสังกัปปะไว้ว่า อวิหิงสาสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาธาตุ อวิหิงสาสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาสัญญา อวิหิงสาฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาสังกัปปะอ

วิหิงสาปริพาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาฉันทะ อวิหิงสาปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาปริพาหะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑, สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๔)

อวิหิงสาสัญญา :ความกำหนดหมายปลอดจากการเบียดเบียน,เป็นข้อ ๓ ในกุศลสัญญา ๓ คือ ๑. เนกขัมมสัญญา(ความกำหนดหมายปลอดจากกาม) ๒. อพยาปาทสัญญา (ความกำหนดหมายปลอดจากพยาบาท) ๓. อวิหิงสาสัญญา(ความกำหนดหมายปลอดจากการเบียดเบียน) ,ในสนิทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเหตุเกิดขึ้นของอวิหิงสาสังกัปปะไว้ว่า อวิหิงสาสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาธาตุ อวิหิงสาสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาสัญญา อวิหิงสาฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิหิงสาสังกัปปะ,ในทุกขสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นธรรมข้อ ๖ ในธรรม ๖ ,ในสัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุควรเจริญอวิหิงสาสัญญา(ความกำหนดหมายปลอดจากการ เบียดเบียน)เพื่อละวิหิงสาสัญญา,ในกถาวัตถุกล่าวไว้ว่า อวิหิงสาสัญญาเกิดขึ้นในลำดับแห่งวิหิงสาสัญญา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๔,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๐/๖๓๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๘๗/๗๓๔)

อวุฏฐิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบด้วยฝน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลในโลกนี้มี ๓ จำพวก ได้แก่ บุคคลผู้เปรียบด้วยฝนไม่ตก คือไม่ให้ทานแก่ใครเลย บุคคลผู้เปรียบด้วยฝนตกบางพื้นที่ คือให้ทานแก่คนบางพวก ไม่ให้ทานแก่คนบางพวก และบุคคลผู้เปรียบด้วยฝนตกทั่วไป คือให้ทานแก่คนทุกจำพวก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๔๓๔)

อวุฏฐิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบด้วยฝน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลในโลกนี้มี ๓ จำพวก ได้แก่ บุคคลผู้เปรียบด้วยฝนไม่ตก คือไม่ให้ทานแก่ใครเลย บุคคลผู้เปรียบด้วยฝนตกบางพื้นที่ คือให้ทานแก่คนบางพวก ไม่ให้ทานแก่คนบางพวก และบุคคลผู้เปรียบด้วยฝนตกทั่วไป คือให้ทานแก่คนทุกจำพวก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๗๕/๔๓๔)

อเวจจัปปสันนสูตร :พระสูตรว่าด้วยผู้เลื่อมใสอย่างไม่หวั่นไหว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้เลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในเราทั้งหมดเป็นโสดาบันบรรดาบุคคลผู้เป็นโสดาบันเหล่านั้น บุคคลผู้มีความสำเร็จ มี ๕ จำพวก คือ (๑-๕) มีเนื้อความเหมือนนิฏฐังคตสูตร บุคคลละโลกนี้ไปแล้วจึงมีความสำเร็จ มี ๕ จำพวก คือ (๑-๕) มีเนื้อความเหมือนนิฏฐังคตสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๔/๑๔๒)

อเวจีนรก,อเวจีมหานรก : ชื่อนรกขุม ๑ ในนรก ๘ ขุม ได้แก่ ๑. สัญชีวนรก ๒. กาฬสุตตนรก ๓. สังฆาฏนรก ๔. โรรุวนรก ๕. มหาโรรุวนรก ๖. ตาปนรก ๗. มหาตาปนรก ๘.

SAMPLE

อเวจีมหานรก นรกขุมนี้ มีความร้อนร้ายแรง มีเวทนาเผ็ดร้อน น่าหวาดกลัว ซึ่งเป็นนรกขุมลึกที่สุดสำหรับลงโทษแก่ผู้ที่มีบาปหนักที่สุด ดังคำในจักกวัตติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี จักมีอาพาธ ๓ อย่างคือ (๑) อิจฉา (๒) อนสนะ (๓) ชรา เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปีชมพูทวีปนี้จักมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ บ้าน นิคมและราชธานีมีทุกระยะชั่วไก่บินตก เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ชมพูทวีปนี้ จักดูประหนึ่งอเวจีนรกที่แออัดยัดเยียดไปด้วยผู้คนทั้งหลาย,ในปโลกสูตร พราหมณ์มหาศาลคนหนึ่งกล่าวว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม ข้าพเจ้าได้ฟังมาแต่พราหมณ์ผู้เป็นบรรพบุรุษ ผู้เฒ่าผู้ใหญ่ ผู้เป็นอาจารย์ และผู้เป็นอาจารย์ของอาจารย์ซึ่งกล่าวอยู่ว่า ทราบมาว่า ในกาลก่อน โลกนี้หนาแน่นไปด้วยมนุษย์เหมือนอเวจีมหานรก หมู่บ้าน ตำบล ชนบทและเมืองหลวง มีทุกระยะไก่บินตก,ในสรภังคชาดก กล่าวถึงพระเจ้ากลาพุตกนรกชั้นนี้ไว้ว่า พระราชาพระองค์ใดได้ทรงตัดบรรพชิต ผู้กล่าวขันติ ผู้สงบ ไม่ประทุษร้าย ขาดออกเป็นท่อน ๆ พระราชาพระองค์นั้นทรงพระนามว่าพระเจ้ากลาพุ ตกอเวจีมหานรกซึ่งมีความร้อนร้ายแรง มีเวทนาเผ็ดร้อนน่าหวาดกลัว หมกไหม้อยู่,ในสังกิจจชาดก กล่าวว่าเป็น ๑ ในนรก ๘ ขุม คือ ๑. สัญชีวนรก ๒. กาฬสุตตนรก ๓. สังฆาฏนรก โรรุวนรก ๒ คือ (๔. ชาลโรรุวนรก ๕. ธูมโรรุวนรก) ๖. ตาปนนรก ๗. ปตาปนนรก ๘. อเวจีมหานรก,ในมหานิทเทสพรรณนาถึงนรกขุมนี้ไว้ว่า อเวจีมหานรก ทั้งข้างล่าง ข้างบน ด้านข้าง ก็เหมือนกับแผ่นเหล็กที่ถูกไฟเผาลน เร่าร้อนโชติช่วงอยู่เสมอ สัตว์ทั้งหลายที่หยาบช้ามาก ทำกรรมร้ายแรงมากเสมอ เป็นผู้มีบาปกรรมโดยส่วนเดียว มอดไหม้อยู่ในอเวจีมหานรกนั้นแต่ก็ยังไม่ตายร่างกายของสัตว์ที่อยู่ในนรกเหล่านั้น เหมือนกับไฟที่ไหม้อยู่ ขอเธอจงดูความมั่นคงของกรรมเถิดไม่มีเถ้าและเขม่าเลยสัตว์นรกทั้งหลายวิ่งไปทางตะวันออก จากตะวันออกนั้น ก็วิ่งไปทางตะวันตก วิ่งไปทางเหนือ จากทางเหนือนั้น ก็วิ่งไปทางด้านใต้ วิ่งไปยังทิศใด ๆ ประตูนั้น ๆ ก็ปิดเสีย สัตว์เหล่านั้น มีความหวังจะออกไป จึงเที่ยวแสวงหาทางออกอยู่เสมอ สัตว์เหล่านั้นไม่สามารถจะออกไปจากมหานรกนั้น เพราะกรรมเป็นปัจจัย เพราะสัตว์เหล่านั้นทำกรรมชั่วร้ายไว้มาก ยังให้ผลไม่หมดสิ้น, ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวอเวจีนรกไว้ในกามาวจรภูมิว่า กามาวจรภูมิ เป็นอย่างไร คือ ขันธ์ ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ นับเนื่องในภูมินี้ ในระหว่างนี้ คือเบื้องล่างกำหนดเอาอเวจีนรกเป็นที่สุดเบื้องบนกำหนดเอาเหล่าเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีเป็นที่สุด นี้ชื่อว่ากามาวจรภูมิ,ในอปทาน พระธัมมรุจิเถระกล่าวถึงอดีตชาติว่าไปเกิดในนรกขุมนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้ามีจิตชั่วร้ายได้ทำอนันตริยกรรมฆ่า

SAMPLE

มารดา จุติจากภพนั้นแล้วไปเกิดในอเวจีมหานรกที่แสนจะทารุณ ข้าพเจ้าตกนรกประสบความลำบากเวียนว่ายตายเกิดอยู่นาน พระสัมมุขาถวิกเถระกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์ใดประสูติ ไฟในอเวจีนรกไม่ลุกโพลง,ในวิภังค์กล่าวถึงไว้ว่า ขันธ์ ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ท่องเที่ยวนับเนื่อง อยู่ในระหว่างนี้ ชั้นต่ำมีอเวจีนรกเป็นที่สุด ชั้นสูงมีเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตตีเป็นที่สุดนี้เรียกว่ากามธาตุ,ในกถาวัตถุ กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์ไปสู่นรก ฯลฯ สัญชีวนรก ฯลฯ กาลสุตตนรก ฯลฯ ตาปนนรก ฯลฯ ปตาปนนรก ฯลฯ สังฆาฏนรกฯลฯ โรรุวนรก ฯลฯ อเวจีนรกเพราะเหตุทำตามอำนาจความประสงค์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๖/๗๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๗/๒๒๐,ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๗๓/๖๐๗,ขุ.ชา.สฏฺฐี.(ไทย) ๒๘/๘๓/๔๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๐/๔๘๓, ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๒/๔๐๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๒/๑๒๑, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๒๘๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๖,๑๕๙, ๓๓/๓/๖๑๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๙๑๐/๙๓๙) ใช้เป็น อวิจี หรือ อวีจิ ก็มี

อรรถกถาอธิบายถึงนรกขุมเล็กๆในอเวจีมหานรกไว้ว่า อัพพุทนรก นิรัพพุทนรก อพัพพนรก อุหหนรก อัฏฏนรก กุมุทนรก โสคันธิกนรก อุปปลนรก ปุณฑริกนรก ปทุมนรก ทั้งหมดนี้อยู่ในอเวจีมหานรก เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม เช่น อัพพุทนรกเป็นสถานที่ทรมานสัตว์โดยการนับชิ้นเนื้อเป็นเครื่องบอก ระยะเวลาในการทรมานสัตว์ คำว่า อเวจีมหานรก นรกที่ไม่มีเวลาว่าง หมายถึงนรกที่มีเปลวไฟพลุ่งออกมาจากทิศทั้ง ๔ เผาสัตว์นรก อยู่ตลอดเวลา มหานรกขุมนี้มีประตู ๔ ด้าน ประตูหนึ่ง ๆ มีอุสสุทนรก (นรกบริวาร) ด้านละ ๔ มหานรกขุมหนึ่ง ๆ จึงมีอุสสทนรก ๑๖ แห่ง มหานรก ๘ ขุมมีอุสสทนรก ๑๒๘ รวมกับมหานรก ๘ เป็น ๑๓๖ ขุม (องฺ. ทสก. อ. (บาลี) ๓/๘๙/๓๖๖,ขุ.ชา.อ. ๘/๘๓-๘๔/๑๑๑-๑๑๔)

อโศก, พระ : ชื่อพระอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าวิปัสสีรูปหนึ่งดังคำในสังฆปัฏฐาก เถราปทานที่พระสังฆปัฏฐากเถระกล่าวถึงอดีตชาติว่าถวายยาตอนหนึ่งไว้ว่า ข้าพเจ้าเห็นพระสมณะผู้มีศีล รุ่งเรืองมาก เจ็บไข้ มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี จึงได้ถวายยา (บำบัดไข้) พระสมณะผู้สำรวมอินทรีย์มีนามว่าอโศก ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีหายจากโรคด้วยยานั้นนั่นแล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๑/๓๔๕)

อโศก,พระราชา : มหาราชแห่งชมพูทวีปซึ่งเป็นราชาผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดพระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์โลก และเป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่สำคัญยิ่ง เป็นกษัตริย์พระองค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์โมริยะ ครองราชสมบัติ ณ พระนครปาฏลีบุตร ในพ.ศ.๒๑๘-

๒๖๐ เมื่อครองราชย์ได้ ๘พรรษา ทรงยกทัพไปปราบแคว้นกลิงคะ(ปัจจุบันคือดินแดนแถบแคว้น Orissa)ที่เป็นชนชาติเข้มแข็งลงได้ทำให้อาณาจักรของพระองค์กว้างใหญ่ที่สุดในประวัติชาติอินเดีย แต่ในการสงครามนั้น มีผู้คนล้มตายและประสบภัยพิบัติมากมาย ทำให้พระองค์สลดพระทัยพอดีได้ทรงสดับคำสอนในพระพุทธศาสนา ทรงเลื่อมใส ได้ทรงเลิกการสงคราม หันมาถือหลัก “ธรรมวิชัย” คือชนะใจด้วยธรรม มุ่งทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา สร้างสรรค์ประโยชน์สุขของประชาชน และความเจริญรุ่งเรืองของประเทศในทางสันติ โปรดให้เขียนสลักศิลาจารึก (เรียกว่า “ธรรมลิปิ” คือ ลายสือธรรม หรือธรรมโองการ) ไว้ในที่ต่างๆ ทั่วมหาอาณาจักร เพื่อสื่อพระราชกรณียกิจ พระบรมราโชบาย และสอนธรรมแก่ข้าราชการและประชาชน ทรงสร้างมหาวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง เป็นศูนย์กลางการศึกษา ทรงอุปถัมภ์การ**สังคายนา ครั้งที่ ๓** และการส่งศาสนทูตออกไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาในนานาประเทศ เช่น พระมหินทเถระไปยังลังกาทวีป และพระโสณะพระอุตตระมายังสุวรรณภูมิ เป็นต้น, ก่อนทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนา ทรงปรากฏพระนามว่า จัณฑาโศก คือ อโศกผู้โหดร้าย ครั้นหันมาทรงนับถือพระพุทธศาสนาและดำเนินนโยบายธรรมวิชัยแล้ว ได้รับขนานพระนามใหม่ว่าธรรมาโศก คือ อโศกผู้ทรงธรรม ชาวพุทธไทยแต่เดิมมามักเรียกพระองค์ว่า**พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช**; เมื่ออินเดียเป็นเอกราชพ้นจากการปกครองของอังกฤษใน พ.ศ.๒๔๙๐ แล้ว ก็ได้นำเอารูปพระธรรมจักรซึ่งทูนอยู่บนหัวสิงห์ยอดเสาศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช ที่สารนาถ (ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ที่ทรงแสดงปฐมเทศนา) มาเป็นตราสัญลักษณ์ที่กลางผืนธงชาติและใช้รูปสิงห์ทั้งสี่ที่ทูนพระธรรมจักรนั้น เป็นตราแผ่นดินสืบมา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อโศก, ภูเขา : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ ดังคำที่พระเมตตคูเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์มีภูเขาลูกหนึ่งชื่ออโศกวิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตอาศรมให้แก่ข้าพเจ้าที่ภูเขาอโศกนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๕/๖๖๐)

อโศกนันทวัน : ชื่อสวนของเทวดา บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีปรากกฏในอลัมพสาชาดก ดังคำที่นางอลัมพุสาเทพกัญญากราบทูลแก่สักกะว่า นางเทพอัปสรผู้ทัดเทียมกับหม่อมฉัน และประเสริฐกว่าหม่อมฉัน ในอโศกนันทวันก็มีอยู่ (ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๙๙/๖๑๒)

อโศการาม : ชื่อวัดสำคัญที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างในกรุงปาฏลีบุตรเป็นที่ทำ**สังคายนา ครั้งที่ ๓** (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

SAMPLE

อสงไขยกัป : กัปที่กำหนดนับไม่ได้ คือมหากัปที่ผ่านไปนานจนไม่สามารถนับได้ มี ๔ ประการ ดังคำในกัปปสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อสงไขยกัป ๔ ประการนี้ คือ ๑. ในเวลาที่สังวัฏฏกัป๑ดำเนินไป ไม่มีใครกำหนดนับได้ว่า จำนวนเท่านี้ หลายปี จำนวนเท่านี้ ๑๐๐ ปี จำนวนเท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี หรือ จำนวนเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ๒. ในเวลาที่สังวัฏฏฐายีกัป๒ดำเนินไป ไม่มีใครกำหนดนับได้ว่า จำนวนเท่านี้หลายปี จำนวนเท่านี้ ๑๐๐ ปี จำนวนเท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี หรือ จำนวนเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ๓. ในเวลาที่วิวัฏฏกัป ดำเนินไป ไม่มีใครกำหนดนับได้ว่า จำนวน เท่านี้หลายปี จำนวนเท่านี้ ๑๐๐ ปี จำนวนเท่านี้ ๑,๐๐๐ ปีหรือ จำนวนเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ๔. ในเวลาที่วิวัฏฏฐายีกัป๒ดำเนินไป ไม่มีใครกำหนดนับได้ว่า จำนวนเท่านี้หลายปี จำนวนเท่านี้ ๑๐๐ ปี จำนวนเท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี หรือจำนวนเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี,ในเถรคาถา พระกุมารกัสสปเถระกล่าวไว้ว่า บรรดาพระสาวกที่หยั่งรู้ถึงกายของตน ได้ในอสงไขยกัปนั้น พระกุมารกัสสปะนี้เป็นองค์สุดท้าย ร่างกายนี้เป็นร่างกายสุดท้าย การเวียนว่ายตายเกิดเป็นวาระสุดท้าย บัดนี้ ไม่มีการเกิดอีก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๖/๒๑๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๐๒/๓๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสงไขยกัป หมายถึงมหากัปที่ผ่านไปนานจนไม่สามารถนับได้ ,ในบางครั้ง อสงไขยกัป เรียกว่ามหากัป ดังคำว่า มหากัปปะ (กัปใหญ่) ช่วงระยะเวลายาวนานจนไม่มีใครนับได้ว่ากี่ปี บางทีเรียกว่า อสงไขยกัป (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๒๐๒/๕๐๓, (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๖๒๑-๖๒๔/๒๕๘)

อสงไขยชาติ : การชาติที่มีจำนวนนับไม่ได้ หมายถึงเกิดมาหลายชาติจนนับจำนวนไม่ได้ ดังคำในมหานารทกัสสปชาดก ที่นางรุจากล่าวไว้ว่า ข้าแต่สมมติเทพ ชาติที่ ๗ หม่อมฉันจักได้เกิดเป็นเทวดาผู้ชายคือ เป็นเทพบุตรผู้มีฤทธิ์มาก เป็นผู้สูงสุดในหมู่เทวดา แม้วันนี้เหล่านางอัปสรผู้เป็นปริจาริกาของหม่อมฉันยังช่วยกันร้อยดอกไม้เป็นพวงมาลัยอยู่ในพระอุทยานนันทวัน เทพบุตรนามว่าชวะ ยังรับพวงมาลัยของหม่อมฉันอยู่ ๑๖ ปีในมนุษย์นี้เป็นเหมือนครู่หนึ่งของเทวดา ๑๐๐ ปีของมนุษย์เป็นคืนหนึ่งวันหนึ่งของเทวดา ดังที่ได้กราบทูลมานี้ กรรมทั้งหลายติดตามไปได้ แม้ตั้งอสงไขยชาติ ด้วยว่ากรรมจะดีหรือชั่วก็ตามย่อมไม่พินาศไป (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๘๒/๓๘๐)

อสงไขยแสนกัป : เวลานานมากจนนับไม่ได้บวกกับอีก ๑๐๐๐๐๐ กัป ซึ่งเป็นที่ทรงบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า ดังคำในจริยาปิฎก ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ใน ๔ อสงไขยแสนกัป ความประพฤติใดในระหว่างนี้ ความประพฤตินั้นทั้งหมดเป็น

SAMPLE

เครื่องบ่มพระโพธิญาณ เราจักเว้นความประพฤติในภพน้อยภพใหญ่ในกัปที่ล่วงแล้วเสีย จักบอกความประพฤติในกัปนี้ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑/๗๒๗)

อสตรี : หญิงไม่มีคุณธรรมของผู้หญิง เพราะประพฤติผิดในกาม ดังคำในวิธุรชาดกที่วิธุรบัณฑิต กล่าวไว้ว่า มาณพ ท่านจงเดินไปตามทางที่ท่านเดินไปแล้วจงอย่าเผาฝ่ามืออันเปียกชุ่ม อย่าได้ประทุษร้ายในมิตรทั้งหลายในกาลไหน ๆ อย่าตกอยู่ในอำนาจของเหล่าอสตร (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๕๖๕/๔๒๙,๒๘/๑๕๖๖/๔๓๐,๒๘/๑๕๗๐/๔๓๐,๒๘/๑๕๗๑/๔๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสตรี หมายถึงหญิงผู้ประกอบด้วยอสัทธรรม (เมถุนธรรม) (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๑๕๖๕/๒๖๑)

อสทิสชาดก : ชาดกว่าด้วยอสทิสกุมาร มีเนื้อความอธิบายว่า อสทิสกุมารโพธิสัตว์เรียนจบวิชา ๑๘ ศาสตร์ เป็นนักแม่นธนู ทรงมีพลังมาก ยิงได้ไกล ยิงได้รวดเร็วและแม่นยำ ทั้งสามารถทำลายเป้าใหญ่ๆ ได้ ทรงขับไล่พระราชาข้าศึก ๗ พระองค์ให้หนีไป แต่ไม่ทรงเบียดเบียนใคร ๆ เพราะเหตุแห่งวิชา เพียงแต่ยิงธนูขู่ข้าศึกให้หนีไปเท่านั้น ทรงช่วยพระอนุชาให้ปลอดภัยแล้วเสด็จออกผนวช บัณฑิตผู้มีความรู้ย่อมไม่ลุ่มหลงในอำนาจที่ได้ แต่กลับทำความสวัสดีและหาความสงบให้กับตนเอง (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๖๑/๘๐)

อสทิสทานวัตถุ : เรื่องอสทิสทาน พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระเจ้าปเสนทิโกศลและเหล่าอำมาตย์ว่า พวกคนตระหนี่ไปเทวโลกไม่ได้เลย พวกคนพาลไม่สรรเสริญการให้ทาน ส่วนนักปราชญ์อนุโมทนาการให้ทาน เพราะเหตุนั้นแลเขาจึงได้รับสุขในปรโลก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๗๗/๘๘)

อสทิสราชบุตร : ชื่อราชบุตรองค์หนึ่ง เป็นพระโพธิสัตว์ เก่งธนู เคยทำให้พระราชาต่างเมืองหนีไป ดังคำในอทิสชาดกที่พระศาสดาตรัสเล่าเรื่องอสทิสราชกุมารโพธิสัตว์ทรงขับพระราชาเจ็ดพระนครให้หนีไปได้ชัยชนะแล้วผนวชเป็นฤาษีกับภิกษุทั้งหลายจึงตรัสว่าอสทิสราชบุตรทรงเป็นนักแม่นธนู มีพลังมาก ยิงได้ไกล ยิงได้อย่างรวดเร็ว และแม่นยำ ทำลายเป้าใหญ่ๆ ได้ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๖๑/๘๐)

อสนโพธิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอสนโพธิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเคยปลูกต้นไม้ถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๘/๑๙๙)

อสนะ, ต้นโพธิ์ : ชื่อต้นโพธิ์ชื่อหนึ่งดังคำในอสนโพธิยเถราปทานที่พระอสนโพธิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งไว้ว่า ต้นไม้งอกขึ้นบนแผ่นดินโดยนามบัญญัติว่าอสนะ ข้าพเจ้าบำรุงต้นโพธิ์ชื่ออสนะอันอุดมนี้ตลอด ๕ ปี ข้าพเจ้าได้เห็นต้นไม้มี

SAMPLE

ดอกบานสะพรั่งน่าอัศจรรย์ เป็นเหตุให้ขนพองสยองเกล้าเมื่อจะประกาศกรรมของตน จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๐/๒๐๐)

อสนิบาต : สายฟ้าผ่า หมายถึงฟ้าผ่าตามธรรมชาติ จัดอยู่ในเตโชธาตุ ดังคำในปลายิตชาดกที่พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ทรงดำริจะยึดเอาเมืองตักกศิลาจึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงรีบรุกเข้าไป จงรีบบุกเข้าไป จงโห่ร้องให้อึกทึกกึกก้องพร้อมกับพญาช้างที่ประเสริฐ ในวันนี้ประดุจสายอสนิบาตอันแผ่ซ่านออกจากเมฆคำรามกึกก้องอยู่,ในวิภังค์กล่าวถึงอสนิบาตไว้อยู่ในเตโชธาตุภายนอกไว้ว่า ไฟอสนิบาต (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๕๘/๑๐๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๕/๑๓๖)

อสนิสูตร : พระสูตรว่าด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญเปรียบเหมือนสายฟ้า พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ ย่อมเป็นเหมือนถูกสายฟ้าฟาด (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๖๒/๒๖๙)

อสภาควุตติ : ความประพฤติไม่เหมาะสม, เป็นข้อ ในธรรมหมวดที่ ๑ ลำดับที่ ๓๘ ในวิภังค์อธิบายความหมายของอสภาควุตติไว้ว่า อสภาควุตติ เป็นไฉน ความไม่ประพฤติตาม ความประพฤติขัดขืน ความไม่เอื้อเฟื้อ ภาวะที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่ยำเกรงในบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ผู้ที่ควรเคารพ เช่นมารดาบิดา พี่ชาย พี่สาว อาจารย์ อุปัชฌาย์ พระพุทธเจ้าหรือพระสาวก นี้เรียกว่าอสภาควุตติ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๕/๔๕๒)

อสมเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง ผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ ดังคำในนานาติตถิยสาวกสูตรที่กล่าวไว้ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ครั้นเมื่อราตรีผ่านไป พวกเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ต่าง ๆเป็นจำนวนมาก คือ อสมเทพบุตร สหลีเทพบุตร นิกเทพบุตรอาโกฏกเทพบุตร เวฏัมพรีเทพบุตร มาณวคามิยเทพบุตร มีวรรณะงดงามยิ่งนักเปล่งรัศมีให้สว่างทั่วพระเวฬุวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ดังคำที่อสมเทพบุตรยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวปรารภปูรณะ กัสสปะว่าท่านปูรณะ กัสสปะมองไม่เห็นบาปหรือบุญของตน ในเพราะการตัด การฆ่า การโบย การเสื่อมทรัพย์ ท่านจึงบอกให้เบาใจเสีย สมควรที่จะยกย่องท่านว่าเป็นศาสดาในโลกนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๔)

อสมยวิมุต : หลุดพ้นที่ไม่ขึ้นต่อสมัยหรือชั่วคราวคือยั่งยืนเรื่อยไป หมายถึงพระขีณาสพผู้หลุดพ้นด้วยอสมยวิมุต ดังคำในนันทิยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่เจ้าศากยะนามว่านันทิยะว่า ภิกษุผู้เป็นอสมยวิมุตไม่พิจารณาเห็นกิจที่ควรทำของตนหรือ

SAMPLE

การสั่งสมกิจที่ตน ทำแล้ว นันทิยะ พระองค์พึงตั้งสติมั่นภายในปรารภเทวดาอย่างนี้เถิด (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๔๒๐)

อสมยวิมุตติ : ความหลุดพ้นที่ไม่ขึ้นต่อสมัยหรือชั่วคราว หมายถึงอริยผลโดยเฉพาะอรหัตตผล เป็นโลกุตตรวิมุตติ ดังคำในมหาสาโรปมสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ... เพราะญาณทัสสนะนั้น เขาจึงไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะญาณทัสสนะนั้น เขาจึงไม่มัวเมา ไม่ลืมตัว และไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำอสมยวิโมกข์ให้สำเร็จ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะพึงเสื่อมจากอสมยวิมุตตินั้น หรือดังคำว่า ... เพราะญาณทัสนะนั้น เขาจึงปลื้มใจ แต่มีความรู้สึกยังไม่สมหวัง เพราะญาณทัสสนะนั้น เขาจึงไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะญาณทัสสนะนั้น เขาจึงไม่มัวเมาไม่ลืมตัว และไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำอสมยวิโมกข์ให้สำเร็จ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะพึงเสื่อมจากอสมยวิมุตตินั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๑๑/๓๔๗)

อสมยวิโมกข์ : ความหลุดพ้นที่ไม่ขึ้นต่อสมัย หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ดังคำในมหาสาโรปมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ... เพราะญาณทัสสนะนั้น เขาจึงไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะญาณทัสสนะนั้น เขาจึงไม่มัวเมาไม่ลืมตัว และไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาทย่อมทำอสมยวิโมกข์ให้สำเร็จ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะพึงเสื่อมจากอสมยวิมุตตินั้น,เป็นวิโมกข์ลำดับที่ ๔๕ ในวิโมกข์ ๗๕,ในวิโมกขกถาอธิบายว่า อสมยวิโมกข์ เป็นอย่างไร คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน นี้ชื่อว่าอสมยวิโมกข์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๑๑/๓๔๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐๙/๓๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสมยวิโมกข์ หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ คือ อริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ และนิพพาน ๑ (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๑๑/๑๓๙)

อสมอุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุปัฏฐากเบื้องขวา ของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมดังคำในปทุมพุทธวงศ์ว่าสภิยอุบาสกและอสมอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก รุจิอุบาสิกา และนันทรามาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๓๒)

อสมะ : ชื่อเทพคณะหนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พร้อมภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำในมหาสมยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพ (๑๐ หมู่) คือ เวณฑุ สหลี และเทพ ๒หมู่คือ อสมะ และยมะก็มา เทพผู้อาศัยพระจันทร์ มีพระจันทร์นำหน้ามา (ที.ปา.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

อสมะ, กษัตริย์ : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง แห่งกรุงจัมปกะ เป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าปทุม ดังคำในปทุมพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า กรุงชื่อว่าจัมปกะ กษัตริย์พระนามว่าอสมะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าอสมา เป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๓๒)

SAMPLE

อสมะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของสุวัณณพิพโพหนิยเถระ ดังที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเลื่อมใส ได้ถวายอาสนะผืนหนึ่ง และได้ถวายหมอนด้วยมือทั้ง ๒ ของตนเพื่อบรรลุประโยชน์สูงสุด เพราะผลแห่งการถวายหมอน ในกัปที่ ๖๓ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าอสมะสมบูรณ์ด้วยรัตนะ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓/๔๓๓)

อสมา, พระเทวี : ชื่อพระเทวีของพระเจ้าอสมะแห่งกรุงจัมปกะเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมดังคำในปทุมพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าจัมปกะ กษัตริย์พระนามว่าอสมะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าอสมา เป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๓๒)

อสมาธิสุข : สุขที่ไม่ใช่สมาธิ เป็น ๑ ในสุข ๒ คือ ๑. สมาธิสุข ๒. อสมาธิสุข (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๗๔/๑๐๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสมาธิสุข หมายถึงสุขที่ยังไม่ถึงขั้นอัปปนาสมาธิหรืออุปจารสมาธิ (องฺ. ทุก. อ. (บาลี) ๒/๗๔/๖๑)

อสมาหิตสูตร พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้มีจิตไม่มั่นคง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีจิตไม่มั่นคงย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีจิตไม่มั่นคง ส่วนสัตว์ผู้มีจิตมั่นคงย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีจิตมั่นคง (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๗/๒๐๐)

อสรพิษ,อสรพิษร้าย : งู บางแห่งหมายถึงพญานาค ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โมฆบุรุษเธอสอดองคชาตเข้าปากอสรพิษร้ายเสียยังดีกว่าสอดองคชาตเข้าองค์กำเนิดสตรี หรือดังคำในมหาวรรคที่กล่าวว่า ชฎิลอุรุเวลกัสสปะกราบทูลว่าท่านมหาสมณะ ข้าพเจ้าไม่หนักใจเลย หากแต่ว่าในโรงไฟนั้น มีพญานาคที่ดุร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มีพิษร้าย มันอย่าได้ทำร้ายท่าน หรือดังคำในสุนักขัตตสูตรที่กล่าวไว้ว่า บุรุษผู้รักชีวิตยังไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ มาพบอสรพิษมีพิษร้ายแรงเข้า (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙/๒๗,วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๗/๔๗, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๖,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๐/๑๖๗,ขุ.ชา. เตรสก.(ไทย) ๒๗/๔๕/๔๐๓,ขุ.ชา.๒๗/๖๔/๓๓๒,ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๒๗๘/๕๘๐,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๘๑/๕๓๖,ขุ.ชา.สตฺตฺ.(ไทย) ๒๘/๙๓/๔๘,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๔๔๓/๑๗๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๖๐/๘๕,๓๒/๕๘๑/๘๙)

อสังกิยชาดก : ชาดกว่าด้วยความไม่หวาดระแวงมีเนื้อความอธิบายว่า ฤาษีโพธิสัตว์ออกเดินทางไกลไปกับพวกพ่อค้าเกวียนเมื่อเขาหยุดพักกลางป่าพวกโจรต้องการมาปล้นแต่ไม่ได้โอกาสเพราะเห็นดาบสเดินจงกรมปฏิบัติธรรมทั้งคืน จึงพากัน

SAMPLE

กลับไป รุ่งเข้าพวกพ่อค้าเกวียนเห็นรอยเท้า ไม้และอาวุธจึงมาถามพระโพธิสัตว์ว่าท่านไม่กลัวหรือ ท่านได้แสดงธรรมแก่พวกพ่อค้าเกวียนว่า ท่านไม่กลัวและไม่หวาดระแวงทั้งในบ้านและป่า เพราะท่านอยู่ด้วยเมตตากรุณา จึงไม่มีเวรในที่ไหน ๆ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๖/๓๑)

อสังขตธรรม : ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ได้แก่ นิพพาน, ธรรมอันมิได้ถูกปรุงแต่งได้แก่ นิพพาน (ข้อ ๒ ในธรรม ๒) ดังคำในจูฬเวทัลลสูตรที่วิสาขะคหบดีกล่าวไว้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสังขตธรรม หรือเป็นอสังขตธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๒,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๖/๔๔๘,๑๘/๓๖๗/๔๔๘,๑๘/๓๖๘/๔๔๘,๑๘/๓๖๙/๔๔๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๘/๒๐๙,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓/๒๓,๓๑/๓๕/๔๙๘,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐๓/๗๖) ; ตรงข้ามกับ **สังขตธรรม**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสังขตธรรม หมายถึงธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่งได้แก่ นิพพาน (อภิ.สงฺ.(ไทย) ๓๔/๑๐๙๐/๒๗๘)

อสังขตธาตุ : ธาตุที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง,ธาตุคืออสังขตธรรม, เป็นข้อ ๑ ในธาตุ ๒ คือ ๑. สังขตธาตุ (ธาตุที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ๒. อสังขตธาตุ (ธาตุที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๗๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๔)

อสังขตลักขณสูตร : พระสูตรว่าด้วยลักษณะที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อสังขตลักษณะ (ลักษณะที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) แห่งอสังขตธรรม (ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ๓ คือ (๑) ความเกิดขึ้นไม่ปรากฏ (๒) ความดับสลายไม่ปรากฏ (๓) เมื่อตั้งอยู่ ความแปรไม่ปรากฏ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๘/๒๐๙)

อสังขตลักษณะแห่งอสังขตธรรม:ลักษณะที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งแห่งธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งดังคำในอสังขตลักขณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อสังขตลักษณะแห่งอสังขตธรรม(ลักษณะที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งแห่งธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ๓ ประการนี้ คือ ๑. ความเกิดขึ้นไม่ปรากฏ ๒. ความดับสลายไม่ปรากฏ ๓. เมื่อตั้งอยู่ ความแปรไม่ปรากฏ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๘/๒๐๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๑๕/๙๕)

อสังขตสถาน : สถานที่ที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ดังคำในอปทานที่ พระมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณีได้กล่าวกับทวยเทพทั้งหลายว่า ในที่ใดไม่มีความแก่และความตาย ไม่มีการสมาคมกับสัตว์และสังขารซึ่งไม่เป็นที่รัก ไม่มีการพลัดพรากจากสัตว์และสังขารซึ่งเป็นที่รัก ที่นั้นนักปราชญ์กล่าวว่าเป็นอสังขตสถาน (สถานที่ที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๓/๔๐๑)

อสังขตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอสังขตธรรม พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสังขตธรรม ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ทาง

SAMPLE

ที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่สมถะ แล้วตรัสสรุปว่า เราได้แสดงอสังขตธรรมและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่เธอทั้งหลายแล้ว กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ พึงอาศัยความอนุเคราะห์กระทำแก่สาวก กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี้เป็นคำพร่ำสอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา แล้วตรัสทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ดังนี้ คือ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่วิปัสสนา สวิตักกสวิจารสมาธิ(สมาธิที่มีวิตกวิจาร) อวิตักกวิจารสมาธิ(สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร) อวิตักกอวิจารสมาธิ(สมาธิที่ไม่มีวิตกวิจาร) สุญญตสมาธิ อนิมิตตสมาธิ อัปปณิหิตสมาธิ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๓)

อสังขตะ : สภาวะที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง, ธรรมที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง,ธรรมที่ไม่เกิดจากเหตุปัจจัย ได้แก่พระนิพพาน ดังคำในอปทานที่พระเถรีกล่าวไว้ว่าบุคคลผู้ถวายตนของตนแด่พระพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เพื่อต้องการบุญก็ย่อมพรั่งพร้อมด้วยสหายบรรลุพระนิพพานซึ่งเป็นอสังขตะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๐๙/๕๐๗,๓๓/๔๘๓/๕๑๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๗/๔๘๙) ; ตรงข้ามกับ **สังขตะ**

อสังขารปรินิพพายี : ผู้ที่จะปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก, เป็นข้อ ๓ ในอนาคามี ๕ คือ ๑. อันตราปรินิพพายี(ผู้ที่จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง) ๒. อุปหัจจปรินิพพายี(ผู้ที่จะปรินิพพานต่อเมื่ออายุพ้นกึ่งไปแล้ว) ๓. อสังขารปรินิพพายี(ผู้ที่จะปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก) ๔. สสังขารปรินิพพายี(ผู้ที่จะปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก) ๕. อุทธังโสโต อกนิฏฐคามี (ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่ชั้นอกนิฏฐภพ) หรือดังในสีลสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายีและไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายีก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายีโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๘/๓๐๗,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๖,๑๙/๔๘๕/๒๙๖,๑๙/๔๙๔/๓๐๔,๑๙/๕๓๖/๓๔๘, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖,๒๐/๘๙/๓๑๘,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๖/๒๖,๒๓/๑๙/๒๘,๒๓/๕๕/๑๐๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๖/๑๖๒,๓๗/๓๔๒/๓๒๐,๓๗/๓๖๖/๓๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสังขารปรินิพพายี หมายถึงพระอนาคามีผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๒๔๓) คำว่า อสังขารปรินิพพายี หมายถึงพระอนาคามี ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานจนได้ฌาน

SAMPLE

ก่อน (สมถยานิกะ) แล้ว จึงเจริญวิปัสสนา ชื่อว่าปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๖๙/๓๙๐)

อสังวร : ความไม่สำรวม, เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๓ คือ ๑. อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ๒.อสังวร(ความไม่สำรวม)๓.ปมาทะ(ความประมาท),ในอุทธัจจสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุควรเจริญสังวร(ความสำรวม)เพื่อละอสังวร,ในวิภังค์อธิบายความหมายของคำว่าอสังวรไว้ว่า อสังวร เป็นไฉนบุคคลบางคนในโลกนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วรวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่ปฏิบัติแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ไม่รักษาจักขุนทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ฟังเสียงด้วยหูฯลฯสูดกลิ่นด้วยจมูกฯลฯลิ้มรสด้วยลิ้นฯลฯถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้วรวบถือ แยกถือ ไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมในมนินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ไม่รักษามนินทรีย์ ไม่ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ นี้เรียกว่า อสังวร (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๖/๖๓๖,อภิ.ก.(ไทย) ๓๕/๙๓๓/๕๘๔)

อสังสัคคกถา : เรื่องความไม่คลุกคลี,ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่, เป็นข้อ ๔ ในกถาวัตถุ ๑๐ คืออัปปิจฉกถา (เรื่องความมักน้อย) สันตุฏฐิกถา (เรื่องความสันโดษ) ปวิเวกกถา (เรื่องความสงัด) อสังสัคคกถา (เรื่องความไม่คลุกคลี) วีริยารัมภกถา (เรื่องการปรารภความเพียร) สีลกถา (เรื่องศีล) สมาธิกถา (เรื่องสมาธิ) ปัญญากถา (เรื่องปัญญา) วิมุตติกถา (เรื่องวิมุตติ) วิมุตติญาณทัสสนกถา (เรื่องความรู้ความเห็นในวิมุตติ) มีปรากฏในปฐมกถาวัตถุสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๙๐/๑๖๐,๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑/๔๒๖,๒๓/๓/๔๓๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๐/๗๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๔)

อสัญญตปริกขารภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุผู้ไม่เก็บรักษาบริขาร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า บุคคลอย่าสำคัญว่าบาปเล็กน้อยคงจักไม่มาถึง แม้หม้อน้ำยังเต็มด้วยน้ำที่ตกลงมาทีละหยาด ๆ ได้ ฉันใด คนพาล เมื่อสั่งสมบาปทีละเล็กทีละน้อย ก็เต็มด้วยบาปได้ ฉันนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒๑/๖๙)

อสัญญสัตตพรหม : ชื่อพรหมจำพวกหนึ่ง ที่ไม่มีสัญญา ดังคำในวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ในขณะเกิดในรูปธาตุ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๕ ธาตุ ๕ สัจจะ ๑ อินทรีย์ ๑๐ เหตุ ๓ อาหาร ๓ ผัสสะ ๑ เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑ จิต ๑ ปรากฏแก่เทวดาเว้นอสัญญสัตตพรหม (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๑๕/๖๖๓, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๑/๑๕๑, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔/๘๗๘,๔๐/๕/๗๘๒,๔๐/๑๓/๗๐๕,๔๐/๑๕/๗๐๖,๔๐/๑๗/๗๙๑,๔๐/๒๑/๗๙๒,๔๐/๒๕/๗๑๒,๔๐/๒๗/๘๙๗,๔๐/๒๙/๗๑๓,๔๐/๓๓/๗๑๔)

SAMPLE

อสัญญสัตว์ : สัตว์ไม่มีสัญญา ในวิภังค์กล่าวไว้ว่า อสัญญสัตตพรหม ไม่มีเหตุ ไม่มีอาหาร ไม่มีผัสสะไม่มีเวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีเจตนา ไม่มีจิตปรากฏ,ในอสัญญกถา พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า สัญญามีอยู่ในหมู่อสัญญสัตว์ใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวรองรับความเห็นเช่นนั้น (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๑๗/๖๖๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๓/๓๙๒,๓๗/๕๐๘/๕๔๓,๓๗/๕๔๓/๕๘๙)

อสัญญาภพ : ภพที่ไม่มีสัญญา ,ในวิภังค์กล่าวอสัญญาภพว่าอยู่ในอุปปัตติภพ ดังคำว่า อุปปัตติภพ เป็นไฉน กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ และปัญจโวการภพ นี้เรียกว่า อุปปัตติภพ,ในธาตุมีอธิบายว่า อสัญญาภพ เอกโวการภพสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑ อายตนะ ๒และ ธาตุ ๒ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕/๑๓,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๓๔/๒๒๑, อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๗๐/๑๙,๓๖/๑๗๔/๓๙,๓๖/๒๐๖/๕๐,๓๖/๒๔๗/๖๓,๓๖/๓๖๕/๙๒,๓๖/๔๔๙/๑๑๒,๓๖/๔๗๐/๑๒๐)

อสัญญีครรภ์ : ครรภ์ที่ไม่มีสัญญา เจ้าลัทธินามว่ามักขลิโคศาล กล่าวไว้ว่า มี ๗ ดังคำที่ท่านกล่าวแก่พระเจ้าอชาตศัตรูตอนหนึ่งว่า กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ กรรม ๑ กรรมกึ่ง ปฏิปทา ๖๒ อันตรกัป ๖๒ อภิชาติ ๖ ปุริสภูมิ ๘ อาชีวก ๔,๙๐๐ ปริพาชก ๔,๙๐๐ นาควาส ๔,๙๐๐ อินทรีย์ ๒,๐๐๐ นรก ๓๐๐ รโชธาตุ ๖ สัญญีครรภ์ ๗ อสัญญีครรภ์ ๗ นิคัณฐีครรภ์ ๗ เทวดา ๗ มนุษย์ ๗ ปีศาจ ๗ สระ ๗ ตาไม้ไผ่ ๗ ตาไม้ไผ่ ๗๐๐ เหวใหญ่ ๗ เหวน้อย ๗๐๐ มหาสุบิน ๗ สุบิน ๗๐๐ มหากัป ๘,๔๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ที่คนพาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว่าย ไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสัญญีครรภ์ ในที่นี้ท่านมักขลิโคศาลกล่าวหมายถึงท่านกล่าวหมายเอาข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่าง ลูกเดือย และหญ้ากับแก้ (ที.สี.อ.บาลี) ๑/๑๖๘/....)

อสัญญีภพ : ภพที่ไม่มีสัญญา ดังคำในสัมปสาทนียสูตรที่พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัตว์ทั้งหลายที่ไม่อาจจะกำหนดอายุไม่ว่าด้วยการคำนวณหรือด้วยการนับมีอยู่ สัตว์ที่เคยอาศัยอยู่ในอัตภาพใด ๆ ไม่ว่าจะในรูปภพ อรูปภพ สัญญีภพ อสัญญีภพ หรือเนวสัญญีนาสัญญีภพก็มีอยู่ เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้,ในเถรคาถา พระอภิภูตเถระกล่าวไว้ว่า แม้อัตภาพมนุษย์ เราก็ผ่านมามากแล้ว เราได้ไปสวรรค์เป็นครั้งคราว และได้ดำรงอยู่ในรูปภพ อรูปภพ เนวสัญญีนาสัญญีภพ (และ) อสัญญีภพ, หรือดังคำในฌานโสธนชาดกที่พระโพธิสัตว์มาจากพรหมโลกชั้นอาภัสสร

SAMPLE

พรหมอยู่ในอากาศแล้วกล่าวว่าสัตว์เหล่าใดมีสัญญา แม้สัตว์เหล่านั้นก็ชื่อว่าเป็นทุคคตสัตว์ สัตว์เหล่าใดไม่มีสัญญา แม้สัตว์เหล่านั้นก็ชื่อว่าเป็นทุคคตสัตว์ พวกท่านจงละเว้นสัญญีภพและอสัญญีภพทั้ง ๒ อย่างนั้นเสีย ความสุขอันเกิดจากสมาบัตินั้น เป็นความสุขที่ไม่มีกิเลสเครื่องยวนใจ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๗/๑๑๙,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๕๙/๓๘๑,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๔/๕๕)

อสัญญีวาทะ : วาทะที่ไม่มีสัญญา ความเห็นว่าไม่มีสัญญา,ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้ว อัตตาไม่มีสัญญา หมายถึงลัทธิที่เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา มี ๘ อย่าง ดังคำในสามัญญผลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมบัญญัติว่า (๑) อัตตาที่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา (๒) อัตตาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา (๓) อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มี สัญญา (๔) อัตตาที่มีรูปก็มิใช่ ไม่มีรูปก็มิใช่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่ มีสัญญา (๕) อัตตาที่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา (๖) อัตตาที่ไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา (๗) อัตตาทั้งที่มีที่สุดและไม่มีที่สุด ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มี สัญญา (๘) อัตตาที่มีที่สุดก็มิใช่ ไม่มีที่สุดก็มิใช่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้วไม่มีสัญญา (ที.สี.(ไทย) ๙/๗๘/๓๒, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓/๓๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๒/๒๒๑)

อสัญญีสัตตพรหม, เทพ : พรหมที่เป็นอสัญญีสัตว์, เป็นเทพที่ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา เป็นจำพวกที่ ๕ ในสัตตาวาส ๙ ดังคำว่า มีสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีสัญญา ไม่เสวยอารมณ์ คือ พวกเทพชั้น อสัญญีสัตตพรหม นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๕,ในสัตตาวาสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา คือ เทวดาชั้นอสัญญีสัตตพรหม นี้เป็นสัตตาวาสประการที่ ๕ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๒๐,๑๑/๓๔๑/๓๕๔,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๔/๔๘๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสัญญีสัตตพรหม ซึ่งมีฌานเป็นอาหาร (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๔/๖๕,องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๗/๓๓๖)

อสัญญีสัตตายตนะ :อายตนะของสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา, เป็นข้อ ๑ ในอายตนะ ๒ คือ ๑. อสัญญีสัตตายตนะ(อายตนะของสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา)นี้เป็นอายตนะที่๑ ๒.เนวสัญญานาสัญญายตนะ (อายตนะของสัตว์ผู้มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่) นี้เป็นอายตนะที่๒,ในมหานิทานสูตร กล่าวอธิบายเนื้อความไว้ด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓,๑๐/๑๒๘/๗๔)

อสัญญีสัตว์,อสัญญีสัตว์, เทพ :สัตว์ที่ไม่มีสัญญา หมายถึงอภิภูสัตว์ ดังคำในพรหมชาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มีทวยเทพชื่ออสัญญีสัตว์จุติ (เคลื่อน)

SAMPLE

จากชั้นนั้นเพราะเกิดสัญญาขึ้น ข้อที่สัตว์ผู้จุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๖๘/๒๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๖/๓๓)

ในสังคีติสูตรอธิบายว่า คำว่า อสัญญีสัตว์ หมายถึงสัตว์จำพวกไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา เมื่อมีสัญญาเกิดขึ้นก็เคลื่อนจากภพนั้นทันที (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๒๗๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อภิภูสัตว์ กับ อสัญญีสัตว์ เป็นไวพจน์ของกันและกัน หมายถึงสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา สถิตอยู่ในชั้นเดียวกับเวหัปผลพรหม บังเกิดด้วยอิริยาบถใดก็สถิตอยู่ด้วยอิริยาบถนั้นตราบสิ้นอายุขัย (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๓/๓๘)

อสัตบุรุษ : คนไม่มี,ผู้ไม่ใช่สัตบุรุษในจูฬปุณณมสูตร อธิบายลักษณะของอสัตบุรุษไว้ว่า อสัตบุรุษในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มีศรัทธา(ความเชื่อ) ไม่มีหิริ(ความละอายต่อบาป) ไม่มีโอตตัปปะ(ความเกรงกลัวบาป) มีสุตะน้อย(การได้ยินได้ฟังน้อย)เกียจคร้าน หลงลืมสติ มีปัญญาทราม ... ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง ... ย่อมรู้เพื่อเบียดเบียนตนบ้าง ย่อมรู้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ย่อมรู้เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง ...มีปกติพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ...มีปกติฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม ...เป็นผู้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงที่เซ่นสรวงแล้วก็ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะก็ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนให้ผู้อื่นให้รู้แจ้ง ก็ไม่มีในโลก ... ให้ทานโดยไม่เคารพ ไม่ให้ทานด้วยมือของตน ไม่ให้ทานด้วยความอ่อนน้อม ให้ทานอย่างเสียไม่ได้ เป็นผู้ไม่เห็นผลให้ทาน แล้วตรัสตอนท้ายอีกว่า คติของอสัตบุรุษ คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๑/๑๐๔,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๐/๑๕๖,๑๕/๒๐๐/๒๘๙,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๔๖/๒๕๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕/๒๖,๑๙/๒๖/๒๗,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๓/๙๙,๒๐/๑๓๕/๑๑๗,๒๐/๙/๑๔๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๑/๓๙๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓/๔)

อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ :คนไม่ดีหลงผิด หมายถึงคนเห็นผิดจนถึงคนหลุดพ้นผิด, หรือหมายถึงคนคนไม่มีศีล ๕ และชักชวนผู้อื่นไม่ให้มีศีล ๕ ด้วย ดังคำในทุติยอสัปปุริสสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายความหมายไว้ว่า อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ เป็นอย่างไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีมิจฉาทิฏฐิ ฯลฯ มีมิจฉาสมาธิ มีมิจฉาญาณะ (รู้ผิด) มีมิจฉาวิมุตติ (หลุดพ้นผิด) บุคคลนี้เรียกว่า

อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ,ในสิกขาปทสูตร กล่าวอธิบายไว้ว่า ตนเองไม่มีศีล ๕ และได้ชักชวนผู้อื่นให้ไม่มีศีล๕อีกด้วย ดังคำว่า บุคคลบางคนในโลกตนเองเป็นผู้ฆ่าสัตว์และชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ ตนเองเป็นผู้ลักทรัพย์และชักชวนผู้อื่นให้ลักทรัพย์ ตนเองเป็นผู้ประพฤติผิดในกามและชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติผิดในกาม ตนเองเป็นผู้พูดเท็จและชักชวนผู้อื่นให้พูดเท็จตนเองเป็นผู้เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทและชักชวนผู้อื่นให้เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท บุคคลนี้เรียกว่า อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๖/๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๑/๓๒๐)

อสัทธรรม : การเสพเมถุน หมายถึงการมีเพศสัมพันธ์ ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระสุทินว่า โมฆบุรุษ ในการที่เธอเสพอสัทธรรม ซึ่งเป็นประเวณีของชาวบ้าน มารยาทของคนชั้นต่ำ กิริยาชั่วหยาบ มีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่จะต้องทำในที่ลับ ต้องทำกันสอง ต่อสองนี้มีโทษมาก เธอเป็นคนแรกที่ก่ออกุศลธรรมก่อนใครๆ การทำอย่างนี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย หรือดังคำในอัคคัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้น การเสพเมถุนธรรมอันเป็นเหตุให้ถูกขว้างฝุ่นใส่เป็นต้นนั้น ถือว่าเป็นเรื่องไม่ดี แต่บัดนี้ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาสมัยนั้นเหล่าสัตว์ผู้เสพเมถุนธรรม ไม่ได้เข้าไปยังหมู่บ้านหรือนิคมตลอด ๑ เดือนบ้าง ๒ เดือนบ้าง เนื่องจากสัตว์เหล่านั้นต้องการเสพอสัทธรรมเกินเวลา ต่อมาจึงพากันสร้างเรือนขึ้นเพื่อปกปิดอสัทธรรมนั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙/๒๘, ๑/๔๒/๓๑, ๑/๕๕/๔๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๗/๙๓,๑๑/๓๓๐/๓๓๒,๑๑/๓๕๗/๓๙๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๑/๑๐๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๐๙/๔๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๖,๒๑/๑๙๘/๓๐๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๘/๑๕๗)

อสัทธัมมสูตร :พระสูตรว่าด้วยอสัทธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อสัทธรรม ๗ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) มีสุตะน้อย (๕) เกียจคร้าน (๖) หลงลืมสติ (๗)มีปัญญาทราม (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๙๓/๑๘๓)

อสันตุฏฐิตา : ความไม่สันโดษ,ในสันตุฏฐิตาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นข้อ ๑ ในธรรม ๓ คือ ๑. อสันตุฏฐิตา (ความไม่สันโดษ) ๒. อสัมปัชชัญญะ (ความไม่มีสัมปชัญญะ) ๓. มหิจฉตา (ความปรารถนามาก) ภิกษุควรเจริญสันตุฏฐิตา (ความสันโดษ)เพื่อละอสันตุฏฐิตา,ในวิภังค์กล่าวถึงความหมายของอสันตุฏฐิตาไว้ว่า ความอยากได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปของบุคคลผู้ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขารตามมีตามได้ หรือด้วยกามคุณ ๕ ความ

SAMPLE

อยาก ความปรารถนา ความไม่สันโดษ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความกำหนัดนักแห่งจิต มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อสันตุฏฐิตา (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๔/๖๓๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๒๙/๕๘๒)

อสัปปุริสทาน : ทานของอสัตบุรุษ,การให้ของคนไม่ใช่สัตบุรุษ มี ๕ อย่างดังคำในอสัปปุริสทานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อสัปปุริสทาน ๕ ประการ คือ ๑.ให้โดยไม่เคารพ ๒. ให้โดยความไม่อ่อนน้อม ๓. ไม่ให้ด้วยมือตนเอง ๔. ให้ของที่เป็นเดน ๕. ไม่เห็นผลที่จะพึงมาถึงก็ให้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๗/๒๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ให้โดยไม่เคารพ หมายถึงให้ทานโดยมิได้ทำเครื่องไทยธรรมให้สะอาดเสียก่อน คำว่า ให้โดยความไม่อ่อนน้อม หมายถึงให้ทานด้วยความไม่เคารพ ไม่ยำเกรง (องฺ.ปญฺจก.อ. ๓/๑๔๗/๕๗)

อสัปปุริสทานสูตร :พระสูตรว่าด้วยอสัปปุริสทาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อสัปปุริสทาน (การให้ทานของอสัตบุรุษ) ๕ คือ (๑) ให้โดยไม่เคารพ (๒) ให้โดยความไม่อ่อนน้อม (๓) ไม่ให้ด้วยมือตนเอง (๔) ให้ของที่เป็นเดน (๕) ไม่เห็นผลที่จะพึงมาถึงก็ให้ แล้วตรัสว่า สัปปุริสทาน (การให้ทานของสัตบุรุษ) ๕ คือ (๑) ให้ทานโดยเคารพ (๒) ให้ทานโดยความอ่อนน้อม (๓) ให้ทานด้วยมือตนเอง (๔) ให้ของที่ไม่เป็นเดน (๕) เห็นผลที่จะพึงมาถึงจึงให้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๗/๒๔๓)

อสัปปุริสสูตร : พระสูตรว่าด้วยอสัตบุรุษ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อสัปปุริสสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสัตบุรุษ ได้แก่ผู้มีมิจฉามรรคมีองค์ ๘ ส่วนสัตบุรุษ ได้แก่ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕/๒๖)

อสัปปุริสสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสัตบุรุษ ได้แก่ผู้มีมิจฉามรรคมีองค์ ๘ อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ ได้แก่ผู้มีมิจฉามรรคมีองค์ ๘ และมีมิจฉาญาณะ มีมิจฉาวิมุตติ ส่วนสัตบุรุษ ได้แก่ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ ได้แก่ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ และมีสัมมาญาณะ มีสัมมาวิมุตติ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๖/๒๗)

อสัมปชัญญตา : ความไม่มีสัมปชัญญะ, เป็นข้อ ๒ ในธรรมหมวด ๓ คือ อสันตุฏฐิตา(ความไม่สันโดษ) อสัมปชัญญตา(ความไม่มีสัมปชัญญะ)มหิจฉตา(ความมักมาก),ในวิภังค์อธิบายความหมายของอสัมปชัญญตาไว้ว่า ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้เรียกว่าอสัมปชัญญตา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๒๙/๕๘๒)

อสัมปชัญญะ : ความไม่รู้ตัว,ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ, เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๒ คือ ๑. มุฏฐสัจจะ(ความหลงลืมสติ) ๒. อสัมปชัญญะ (ความไม่รู้ตัว) ดังคำในสันตุฏฐิตาสูตร

SAMPLE

ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุควรเจริญสัมปชัญญะ(ความมีสัมปชัญญะ)เพื่อละอสัมปชัญญะ,เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๓ คือ มุฏฐัสสัจจะ(ความเป็นผู้มีสติฟั่นเฟือน) อสัมปชัญญะ(ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ) เจตโสวิกเขปะ(ความฟุ้งซ่านแห่งจิต),ในวิภังค์อธิบายความหมายของอสัมปชัญญะไว้ว่า ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้เรียกว่าอสัมปชัญญะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๔/๖๓๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๖/๕๖๖,๓๕/๙๓๕/๕๘๕)

อสัมปทานชาดก : ชาดกว่าด้วยการไม่รับสิ่งของทำให้เกิดการแตกร้าว สังขเศรษฐีโพธิสัตว์ให้การสงเคราะห์เพื่อนเศรษฐีต่างเมืองผู้ตกยากด้วยทรัพย์จำนวนมากแต่เมื่อถึงคราวที่ท่านตกยาก บากหน้าไปขอความช่วยเหลือกลับได้ข้าวรีบมาครึ่งทะนานทำให้ภรรยาไม่พอใจ ท่านจึงแต่ได้กล่าวปลอบใจภรรยาว่า มิตรไมตรีของผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็นคนพาลย่อมเป็นโทษ เพราะการไม่รับสิ่งของ ด้วยเหตุนั้น พี่จึงรับข้าวรีบครึ่งทะนานมา เพราะคิดว่า มิตรไมตรีของเราอย่าได้แตกร้าวเลย ขอมิตรไมตรีของเราจงยั่งยืนเถิด ในขณะที่ภรรยาท่านเศรษฐีร้องไห้ ข้าทาสเก่าของท่านมาเห็นเข้าก็จำได้ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระราชา พระราชาจึงรับสั่งให้เศรษฐีออกตัญญูคืนทรัพย์สมบัติให้แก่สังขเศรษฐี (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๑/๕๔)

อสัสสตทิฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า โลกไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่าโลกมีที่สุด เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๕/๒๙๗)

อสาขัลยะ : ความไม่มีวาจานิ่มนวล, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ คือ อสาขัลยะ (ความไม่มีวาจานิ่มนวล) อัปปฏิสันถาระ(ความไม่มีปฏิสันถาร),ในวิภังค์อธิบายความหมายของอสาขัลยะไว้ว่า วาจาใดเป็นปม หยาบคาย เผ็ดร้อนต่อผู้อื่น กระทบกระทั่งผู้อื่น ใกล้ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ บุคคลเป็นผู้พูดวาจาเช่นนั้น ความเป็นผู้มีวาจาไม่อ่อนหวาน ความเป็นผู้มีวาจาไม่ละมุนละมัย ความเป็นผู้มีวาจาหยาบ ในลักษณะดังกล่าวนั้น นี้เรียกว่าอสาขัลยะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๔/๕๓๘, ๓๕/๙๐๔/๕๖๔)

SAMPLE

อสาตมันตชาดก : ชาดกว่าด้วยอสาตมนต์ มีเนื้อความอธิบายว่า อาจารย์ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์ ได้หาวิธีสอนศิษย์เรื่องมายาหญิงโดยใช้มารดาของตนผู้แก่หง่อมแล้วเป็นผู้แสดง จนทำให้ศิษย์เห็นโทษของหญิงจึงคิดจะออกบวชเพิ่มพูนวิเวก ได้ประกาศความประสงค์ของตนว่า ขึ้นชื่อว่าหญิงในโลกนี้ไม่น่ายินดี เพราะพวกเธอไม่มีขอบเขต มีแต่ความกำหนัด คะนอง เหมือนเปลวไฟไหม้ทุกอย่าง (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๖๑/๒๖)

อสาตรูปชาดก : ชาดกว่าด้วยสิ่งที่ครอบงำคนขาดสติ พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ถูกพระเจ้าโกศลยกกองทัพมาล้อมเมืองและปลงพระชนม์ แล้วยึดเอาราชสมบัติและพระมเหสีมาเป็นของตน ฝ่ายพระโอรสได้เสด็จหนีไปทางท่อระบายน้ำ ต่อมาได้รวบรวมผู้คนไปล้อมเมืองพาราณสีอยู่ ๗ ปีเพื่อยึดราชสมบัติคืน แต่ยังไม่สามารถยึดเมืองได้ พระมารดาที่อยู่เมืองทราบข่าวจึงส่งพระราชสาน์นไปบอกอุบายว่าให้ปิดทางเข้าออกของเชาวเมืองให้หมด เมื่อทำดังนั้น ๗ วันชาวเมืองอดอาหารเพราะเข้าออกไม่ได้ จึงจับพระเจ้าโกศลปลงพระชนม์แล้วถวายราชสมบัติแก่พระราชโอรสของพระเจ้าพรหมทัต เพราะกรรมนั้นมาในชาตินี้จึงมาอยู่ในครรภ์มารดาถึง ๗ ปี กับ ๗ วัน เมื่อคลอดแล้วพระผู้พระภาคได้ประมวลเรื่องในอดีตมาตรัสว่า สิ่งที่ไม่น่ายินดีย่อมครอบงำคนประมาทด้วยอาการที่น่ายิน สิ่งที่ไม่น่ารักย่อมครอบงำคนประมาทด้วยอาการที่น่ารัก สิ่งที่เป็นทุกข์ย่อมครอบงำคนที่ประมาทด้วยอาการแห่งความสุข พระมารดานั้นคือพระนางสุปปวาสาธิดาของเจ้าโกลิยะ พระราชกุมารคือพระสีวลีในเวลาต่อมา (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐๐/๔๑)

อสาเถยยะ : ความไม่โอ้อวด, เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๒ คือ ๑.อมายา (ไม่มีมารยา) ๒. อสาเถยยะ (ความไม่โอ้อวด),ในอกุสลเปยยาล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน ๒ อย่าง คือ ๑.อมายา (ไม่มีมารยา) ๒. อสาเถยยะ (ความไม่โอ้อวด) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๘๒/๑๓๐)

อสาธารณญาณ : ญาณที่ไม่ทั่วไปสำหรับปุถุชน,ในอานิสังสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์แห่งการทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ๖ ประการนี้ คือ ๑.มีความแน่นอนในสัทธรรม ๒. มีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดา ๓. ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ไม่มีความทุกข์ ๔.ประกอบด้วยอสาธารณญาณ ๕. เห็นเหตุได้ดี ๖. เห็นธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุได้ดี,ในอตัมมยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖ ประการ(คือ ภิกษุพิจารณาเห็นว่า ๑. เราจักเป็นอตัมมยะ ๒. อหังการ ของเราจักดับไป ๓. มมังการของเราจักดับไป ๔. เราจักเป็นผู้ประกอบด้วยอสาธารณญาณ ๕. เราจักเป็นผู้เห็นเหตุได้ดี ๖.เรา

จักเป็นผู้เห็นธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุได้ดี) สามารถทำเขตไม่จำกัดในธรรมทั้งปวงแล้วทำอนัตตสัญญาให้ปรากฏได้ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๙๗/๖๒๑,๒๒/๑๐๔/๖๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสาธารณญาณ หมายถึงญาณที่ไม่ทั่วไปสำหรับปุถุชน อสาธารณญาณ ๖ ประการ,จัดรวมอยู่ในพุทธญาณ ๑๔ ได้แก่ มรรคญาณ ๔ ผลญาณ ๔ อสาธารณญาณ ๖ (ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๕/๒๖๘-๒๖๙) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๘-๑๘๙,องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๙๖-๙๗/๑๕๖)

อสาธารณบัญญัติ : บัญญัติที่ไม่ทั่วไป ใช้เฉพาะภิกษุณี หมายถึงบทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้ภิกษุณีสงฆ์ไม่ต้องรักษาจำนวน๔๖ สิกขาบท และที่ทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์บัญญัติฝ่ายเดียวจำนวน ๑๓๐ สิกขาบท ตามที่แสดงไว้แล้วในพระวินัยปิฎก ดังเช่น สังฆาทิเสส ๑๗ สิกขาบทของภิกษุณีสงฆ์นี้ปรากฏในที่นี้เพียง ๑๐ สิกขาบท เป็นอสาธารณบัญญัติ คือ ภิกษุสงฆ์ไม่ต้องรักษา ที่เป็นสาธารณบัญญัติ คือ ภิกษุสงฆ์ต้องรักษาด้วย ๗ สิกขาบท คือ (๑) สัญจริตตสิกขาบท ว่าด้วยการชักสื่อ (๒) ปฐมทุฏฐโทสะ ข้อที่ ๑ ว่าด้วยภิกษุณีขัดเคืองมีโทสะ (๓) ทุติยทุฏฐโทสะ ว่าด้วยภิกษุณีขัดเคืองมีโทสะข้อที่ ๒ (๔) สังฆเภท ว่าด้วยการทำสงฆ์ให้แตกกัน (๕) สังฆเภทานุวัตตกะ ว่าด้วยภิกษุณีผู้ประพฤติตามกล่าวสนับสนุนภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ (๖) ทุพพจะ ว่า ด้วยภิกษุณีเป็นคนว่ายาก (๗) กุลทูสกะ ว่าด้วยภิกษุณีผู้ประทุษร้ายตระกูล หรือดังคำในจูฬวรรคที่พระนางทูลถามว่า พระพุทธเจ้าข้า พวกหม่อมฉันจะปฏิบัติในสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นอสาธารณบัญญัติ กับภิกษุทั้งหลายอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โคตมี พวกเธอจงศึกษาสิกขาบทของภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นอสาธารณบัญญัติ กับภิกษุทั้งหลายตามที่เราบัญญัติไว้,ในปริวารกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็นทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ณ ที่ไหน ทรงปรารภใคร เพราะเรื่องอะไร ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้นมี พระบัญญัติ พระอนุบัญญัติ อนุปปันนบัญญัติ สัพพัตถบัญญัติ ปเทสบัญญัติ สาธารณบัญญัติ อสาธารณบัญญัติ เอกโตบัญญัติ อุภโตบัญญัติอยู่หรือ (ดูวินัยปิฎก (ไทย) ๑/๒๙๙/๓๔๒,๓๐๑/๓๔๔,๓๘๕/๔๑๙,๓๙๒/๔๓๒,๔๑๑/๔๔๔-๔๔๕,๔๑๘/๔๕๐,๔๒๕/๔๕๕,๔๓๖/๔๖๖-๔๖๗) (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๕/๓๒๒,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑/๑,๘/๗/๙,๘/๘/๑๐,๘/๒๑/๒๑,๘/๒๒/๒๓,๘/๒๓/๒๗)

อสารัมภะ : ความไม่แข่งดี ดังคำในภัททิยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภัททิยะ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร คืออโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย)ฯลฯอโมหะ (ความไม่

SAMPLE

หลง) ฯลฯ อสารัมภะ(ความไม่แข่งดี) เมื่อเกิดขึ้นภายในบุคคล ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลหรือไม่เกื้อกูล (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๓/๒๘๖)

อสิตเทวลฤาษี : ชื่อฤาษีคนหนึ่ง เป็นอาจารย์พราหมณ์ ๗ คน มีปรากฏในอัสสลายนสูตรที่พระผู้มีพระภาคกล่าวอ้างถึงโดยตรัสแก่อัสสลายนมาณพว่า อสิตเทวลฤาษีได้สดับว่า ได้ทราบว่า พราหมณ์ฤาษี ๗ ตนมาประชุมกันที่กระท่อมมุงบังด้วยใบไม้ในราวป่า เกิดมีทิฏฐิชั่วเห็นปานนี้ว่า วรรณะที่ประเสริฐที่สุดคือพราหมณ์เท่านั้น ฯลฯ เป็นทายาทของพรหมลำดับนั้น อสิตเทวลฤาษีโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้าสีแดงอ่อน สวมรองเท้า ๒ ชั้น ถือไม้เท้าเลี่ยมทองไปปรากฏในบริเวณศาลาของพราหมณ์ฤาษี ๗ ตน เพื่อกล่าวสอน,ใน โฆฏมุขสูตร กล่าวอีกว่า อัสสลายนะ พราหมณ์ฤาษี ๗ ตนนั้น ถูกอสิตเทวลฤาษีซักไซร้ ไล่เลียง ไต่ถามในวาทะปรารภชาติกำเนิดของตนก็ตอบไม่ได้ บัดนี้ ท่านถูกเราซักไซร้ ไล่เลียง ไต่ถามในวาทะปรารภชาติกำเนิดของตน จะตอบได้อย่างไร ท่านเป็นศิษย์มีอาจารย์แต่ยังรู้ไม่หมด เป็นแต่ถือทัพพีเท่านั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๓/๔๑๐/๕๑๒,๑๓/๔๑๑/๕๑๕)

อสิตะ, ช่างดอกไม้ : ชื่อช่างดอกไม้ของพระราชา ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสุกตาเวพิยเถระ ดังคำในสุกตาเวพิยเถราปทานที่ท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นช่างดอกไม้มีนามว่าอสิตะ ได้ถือพวงมาลัยไปเพื่อน้อมเกล้าถวายแด่พระราชา ยังไม่ทันถึงพระราชา ก็ได้เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้ทรงเป็นผู้นำ ข้าพเจ้ามีจิตร่าเริง เบิกบาน ได้ยกขึ้นบูชาพระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๓๙๖)

อสิตาภูชาดก : ชาดกว่าด้วยพระนางอสิตาภู ฤาษีโพธิสัตว์สอนให้พระนางอสิตาภูผู้เบื่อหน่ายพรหมทัตกุมารพระสวามีซึ่งผู้ไปลุ่มหลงนางกินนรี โดยไม่ใยดีกับพระนาง ให้บริกรรมกสิณจนได้อภิญญา ก่อนที่พระนางจะเหาะหนีได้กราบทูลพระสวามีว่าพระองค์ทรงทำให้พระนางหมดความรัก บัดนี้ความรักขาดสพั้นลงแล้ว ไม่สามารถต่อกันติดได้ เหมือนงาช้างที่ถูกตัดขาด แล้วพระนางก็เหาะหนีไป พรหมทัตกุมารคร่ำครวญถึงพระเทวีว่า คนที่มีความอยากเกินประมาณเพราะความโลภเกินไป และเพราะความมัวเมาในความโลภเกินไป จึงเสื่อมจากประโยชน์อย่างนี้ เหมือนเราเสื่อมจากพระนางอสิตาภู ความไม่รู้จักพอ ไม่พอใจในสิ่งที่ตนมี ไม่ยินดีในสิ่งที่ตนได้ ย่อมนำความทุกข์มาให้ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๖๗/๑๑๐)

อสิพันธกบุตร, ผู้ใหญ่บ้าน :ชื่อผู้ใหญ่บ้านชาวเมืองนาลันทา เป็นสาวกของนิครนถ์ นาฏบุตร เคยเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาฬันทา ทูลถามเรื่อง

สัตว์โลกทั้งหมดหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องกุศลกรรมบถ๑๐ จะทำให้ บุรุษนั้นหลังจากตายแล้วพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เขาชื่นชนยินดี แสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต(สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๕๘/๔๐๑,๑๘/๓๕๙/๔๐๔,๑๘/๓๖๐/๔๐๖,๑๘/๓๖๑/๔๑๒)

อสิพันธกปุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตร ผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวันแล้วทูลถามว่า พวกพราหมณ์ชาวปัจฉาภูมิมีคณโฑน้ำติดตัว ประดับพวงมาลัยสาหร่าย อาบน้ำทุกเช้าเย็น บำเรอไฟ พวกเขาชื่อว่าทำสัตว์ที่ตายแล้วให้ฟื้น ให้รู้ชอบ ให้ขึ้นสวรรค์ พระผู้มีพระภาคสามารถจะทำสัตว์โลกที่ตายแล้วให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ได้หรือ

พระผู้มีพระภาคย้อมถามว่า หากบุรุษเป็นผู้ตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาทและเป็นมิจฉาทิฏฐิ ถึงมหาชนจะสวดอ้อนวอน สวดสรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบเขาว่า ขอให้บุรุษนี้ผู้ตายแล้วจงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เถิด บุรุษนั้นพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะการกระทำของมหาชนเป็นเหตุได้หรือ

เมื่อผู้ใหญ่บ้านชื่ออสิพันธกบุตรทูลตอบว่า ไม่ได้ จึงตรัสว่า เปรียบเหมือนบุรุษโยนก้อนหินใหญ่ลงในห้วงน้ำลึก มหาชนพึงมาประชุมแล้วสวดอ้อนวอน สวดสรรเสริญ ประนมมือเดินเวียนรอบก้อนหินใหญ่นั้นว่า โผล่ขึ้นเถิด ลอยขึ้นเถิด ขึ้นบกเถิด พ่อก้อนหินใหญ่ ก้อนหินใหญ่นั้นก็ไม่สามารถโผล่ขึ้น ลอยขึ้น หรือขึ้นบกเพราะการกระทำของมหาชนเป็นเหตุ อุปมานั้นฉันใด อุปไมยนี้ก็ฉันนั้น บุรุษผู้ผู้ตั้งอยู่ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ เมื่อตายไปย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ไม่สามารถไปเกิดตามคำอ้อนวอนเป็นต้นของมหาชนได้ ส่วนบุรุษผู้เว้นขาดจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ถึงมหาชนจะสวดอ้อนวอนให้ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เขาก็ย่อมไปเกิดในสุคตโลกสวรรค์ได้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ นายอสิพันธกบุตรได้กล่าวชมพระภาษิตของพระองค์ว่า ชัดเจนไพเราะยิ่งนักเป็นต้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งจัณฑสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๕๘/๔๐๑)

อสิลักขณชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้รู้ลักษณะดาบ มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เป็นพระราชนัดดาพระเจ้าพรหมทัต ทรงทำอุบายจามจึงได้พระราชธิดาพระเจ้ากรุงพาราณสีมาเป็นพระชายาและได้ครองราชสมบัติสืบมา ส่วนอำมาตย์ของพระ

SAMPLE

เจ้าพรหมทัตที่เป็นนักดูดาบแกจามเหมือนกันแต่ปลายจมูกขาด เพราะช่างดาบได้นำพริกป่นใส่ไว้ในฝักดาบ เหตุที่แกเป็นนักดูดาบโดยการดม ถ้าแกได้รับสินบนจากพ่อค้าคนใดก็จะให้พระราชาซื้อดาบของคนนั้น ทำให้พ่อค้าดาบไม่พอใจจึงแกล้งทำอย่างนั้น พระราชาให้นำคั่งมาทำปลายจมูกต่อให้ แต่เมื่อแกยืนเฝ้าในกลางแดด จมูกปลอมละลายหล่นลง แกเกิดความอายมาก พระราชาจึงตรัสถึงเหตุแห่งการจามที่ได้ผลต่างกัน พระองค์จามได้พระราชธิดา แต่อาจารย์จามกลับปลายจมูกขาด และตรัสว่า เหตุการณ์อย่างเดียวกันนั้นแหละเป็นผลดีแก่คนหนึ่ง แต่เป็นผลร้ายแก่อีกคนหนึ่ง เพราะเหตุนั้น เหตุการณ์อย่างเดียวกันใช่ว่าจะเป็นผลดีหรือผลร้ายไปทั้งหมด(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒๖/๕๒)

อสิโลกภัย : ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง,ภัยเกิดแต่การติเตียน, เป็นข้อ ๒ ในภัย ๕ คือ ๑. อาชีวิกภัย (ภัยเนื่องด้วยการเลี้ยงชีพ) ๒. อสิโลกภัย (ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง) ๓. ปริสสารัชชภัย (ภัยคือความครั่นคร้ามในบริษัท) ๔.มรณภัย (ภัยคือความตาย) ๕. ทุคคติภัย (ภัยคือทุคติ),ในพลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกประกอบด้วยพละ ๔ ประการนี้(คือ (๑) ปัญญาพละ (๒) วิริยพละ(๓) อนวัชชพละ (๔) สังคหพละ ย่อมข้ามพ้นภัย ๕ ประการได้ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕/๔๔๑)

อสิโลมสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นดาบเพศชาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างมีขนเป็นดาบเพศชายว่า เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าหมู (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๖/๓๐๕)

อสิโลมเปรต : เปรตร่างมีขนเป็นดาบ, เปรตร่างมีขนเป็นดาบเพศชาย, เป็นเปรตอยู่เขาคิชฌกูฏ ลอยในอากาศ (ขน) ดาบเหล่านั้นของมันหลุดลอยขึ้นไปแล้วกลับตกลงที่ร่างของมันเองจนมันร้องครวญคราง ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าหมูในกรุงราชคฤห์ เพราะผลกรรมนั้น จึงตกนรกหมกไหม้อยู่หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปีแล้วได้มีอัตภาพเช่นนี้เพราะเศษกรรมที่ยังเหลือ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๙/๒๒๖, สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๖/๓๐๕)

อสีสกพันธเปรต : เปรตศีรษะขาด เป็นเปรตอยู่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เปรตนั้นเคยเป็นเพชฌฆาตฆ่าโจรชื่อหาริกะในกรุงราชคฤห (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๗/๓๑๐)

อสีสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตศีรษะขาด พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตศีรษะขาดว่า เปรตตนนี้เคยเป็นเพชฌฆาตฆ่าโจร (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๗/๓๑๐)

SAMPLE

อสุจิ : ไม่สะอาด, ไม่บริสุทธิ์; เรียกน้ำกามว่า น้ำอสุจิ หมายถึงน้ำเชื้อของผู้ชาย ดังคำว่า ภิกษุจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน เป็นสังฆาทิเสส ยกเว้นไว้แต่ฝัน, ในมหาวิภังค์กล่าวว่า น้ำอสุจิมี ๑๐ ชนิด คือ (๑) อสุจิสีเขียว (๒) อสุจิสีเหลือง (๓) อสุจิสีแดง (๔) อสุจิสีขาว (๕) อสุจิสีเหมือนเปรียง (๖) อสุจิสีเหมือนน้ำท่า (๗) อสุจิสีเหมือนน้ำมัน (๘) อสุจิสีเหมือนนมสด (๙) อสุจิสีเหมือนนมส้ม (๑๐) อสุจิสีเหมือนเนยใส ดังคำในมหาวิภังค์ ที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระเสยยสกะฉันอาหารจำวัด สรงน้ำตามต้องการแล้ว เมื่อเกิดความกระสันถูกราคะรบกวนจิตขึ้นมาก็ใช้มือพยายามทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน,ในมุฏฐัสสติสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะนอนหลับ มีโทษ ๕ ประการนี้ คือ ๑.หลับเป็นทุกข์ ๒.ตื่นเป็นทุกข์ ๓.ฝันลามก ๔. เทวดาไม่รักษา ๕.น้ำอสุจิเคลื่อน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๗/๒๕๒,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๗๘/๒๖๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๐/๓๕๒)

อสุจิสูตร : พระสูตรว่าด้วยกรรมที่ไม่สะอาดเป็นเหตุให้ตกนรก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นให้บุคคลตกนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ ๓ คือ (๑) กายกรรมที่ไม่สะอาด(๒) วจีกรรมที่ไม่สะอาด (๓) มโนกรรมที่ไม่สะอาด แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลขึ้นสวรรค์เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ๓ คือ (๑) กายกรรมที่สะอาด (๒) วจีกรรมที่สะอาด (๓) มโนกรรมที่สะอาด (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๙๖)

อสุภกถา : เรื่องอสุภะ หมายถึงกรรมฐานที่พิจารณาสังขารว่าเป็นของไม่งาม ดังในเถรคาถาที่พระศาสดาตรัสอสุภกถาสอนพระเจ้ากัปปะว่า ร่างกายนี้เต็มไปด้วยของโสโครกและมลทินต่าง ๆ มีหลุมคูถใหญ่เป็นที่เกิด เป็นดุจบ่อน้ำครำที่มีมานาน เป็นดุจฝีใหญ่ เป็นดุจแผลใหญ่ เป็นกายเต็มไปด้วยหนองและเลือด เต็มไปด้วยหลุมคูถ มีน้ำไหลออกเป็นนิตย์ หลั่งของเน่าเสียออกอยู่ประจำ มีเส้นเอ็นใหญ่ ๖๐ เส้นรัดรึงไว้ มีเครื่องฉาบทาคือเนื้อฉาบทาไว้ มีเสื้อคือหนังหุ้มห่อไว้ เป็นกายเปื่อยเน่า ไม่มีประโยชน์ เชื่อมต่อไว้ด้วยโครงกระดูกเกี่ยวร้อยไว้ด้วยด้ายคือเส้นเอ็น ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถได้ เพราะมีมหาภูตรูป ๔ ชีวิตินทรีย์ ลม อัสสาสะ ปัสสาสะและวิญญาณเป็นต้นเกี่ยวเนื่องกันนรชนผู้มีจิตเป็นไปตามความปรารถนาดำเนินไปสู่ความตายอย่างแน่นอนอยู่ใกล้มัจจุราช ละทิ้งร่างกายไว้ในโลกนี้เอง ร่างกายที่ถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ถูกกิเลสเครื่องร้อยรัด ๔ อย่างร้อยรัดไว้ เป็นกายจมลงในห้วงน้ำคือกิเลส ถูกข่ายคืออนุสัยกิเลสปกคลุมไว้ ประกอบด้วยนิวรณ์ ๕ เพียบพร้อมด้วยวิตก ถูกรากเหง้าแห่งภพคือตัณหารัดรึง ถูกเครื่องปิดบังคือโมหะปิดบังไว้ ร่างกายนี้ถูกเครื่องหมุนคือกรรมให้หมุน

SAMPLE

ไป จึงหมุนไปอย่างนี้ สมบัติ(ที่มีอยู่ในร่างกายนี้)มีวิบัติเป็นที่สุดย่อมมีความพลัดพรากกันเป็นธรรมดา เหล่าปุถุชนผู้โง่เขลาซึ่งยึดถือร่างกายนี้ว่าเป็นของเรา ย่อมทำสังสารวัฏที่น่ากลัวให้เจริญ ทั้งยึดภพใหม่ไว้เหล่ากุลบุตรผู้เป็นบัณฑิตซึ่งละร่างกายที่น่ารังเกียจนี้คลายอวิชชาและภวตัณหาซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งภพได้แล้วจักปรินิพพานอย่างไม่มีอาสวะ เหมือนคนที่ต้องการความสุขอยากมีชีวิตอยู่เห็นอสรพิษตัวเปื้อนคูถแล้วก็หลีกหนีไปฉะนั้น,ในมหานิทเทส พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสอสุภกถาแก่บุคคลราคจริต(ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๖๗/๔๓๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในกถาวัตถุ ๕ เหล่านี้ ธาตุกถา อารัมมณกถา อสุภกถา ญาณกถา วิชชากรัณฑกะ (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๖/๒๒๓-๒๒๔)

อสุภกัมมัฏฐาน : กัมมัฏฐานที่พิจารณาสังขารร่างกายว่าเป็นของงาม ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ในป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสสอนอสุภกัมมัฏฐาน ทรงพรรณนาคุณอสุภกัมมัฏฐาน ตรัสสรรเสริญการเจริญอสุภกัมมัฏฐาน ตรัสพรรณนาคุณอสุภสมาบัติเนืองๆ แก่ภิกษุทั้งหลาย โดยประการต่างๆ ,ในภารทวาชสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเหล่าใดยังไม่ได้อบรมกาย ไม่ได้อบรมศีล ไม่ได้อบรมจิต ไม่ได้อบรมปัญญา การเจริญอสุภกัมมัฏฐานนั้นเป็นกิจที่ภิกษุเหล่านั้นทำได้ยาก บางครั้งเมื่อบุคคลตั้งใจว่า เราจักใส่ใจโดยความเป็นของไม่งาม (แต่อารมณ์)กลับปรากฏโดยความเป็นของงามก็มี,ใน เวสาลีสูตร กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลีครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสสอนอสุภกัมมัฏฐานทรงพรรณนาคุณแห่งอสุภกัมมัฏฐานตรัสสรรเสริญการเจริญอสุภกัมมัฏฐานแก่ภิกษุทั้งหลายโดยประการต่าง ๆ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๒/๑๓๔,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๕/๔๖๓)

อสุภฌาน : เพ่งความไม่งาม, หมายถึงฌานที่เกี่ยวกับความไม่งาม ดังคำในจูฬธนุคคหปัณฑิตวัตถุที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งผู้กระสันจะสึกว่า ผู้ใดยินดีในฌานเป็นที่ระงับวิตกมีสติทุกเมื่อเจริญอสุภฌานอยู่ ผู้นั้นแล จักทำตัณหาให้สิ้นไปได้จักตัดเครื่องผูกแห่งมาร ได้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๕๐/๑๔๐)

อสุภธาตุ : ธาตุคืออสุภะ ดังคำในทารุกขันธสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้มีฤทธิ์บรรลุความชำนาญทางใจเมื่อต้องการพึงน้อมจิตถึงกองฟืนโน้นว่าไม่งาม ก็ได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะที่กองฟืนโน้นมีอสุภธาตุอยู่ ซึ่งภิกษุผู้มีฤทธิ์ บรรลุความชำนาญทางใจ จะพึงอาศัยน้อมจิตถึงกองฟืนโน้นว่า ไม่งาม (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๔๙๔)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสุภธาตุ หมายถึงสภาวะที่ผุพัง มีสีไม่น่ายินดี (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๔๑/๑๑๙)

อสุภนิมิต : นิมิตคือความไม่งาม, อสุภกัมมัฏฐาน หมายถึงสภาพอันไม่งามซึ่งเป็นอารมณ์สมถกัมมัฏฐานในชั้นปฐมฌาน ดังคำในอาหารสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อสุภนิมิตมีอยู่ การทำมนสิการโดยแยบคายในอสุภนิมิตนั้นให้มาก นี้ไม่เป็นอาหารที่ทำกามฉันทะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ละได้เหมือนอสุภนิมิต นี้ เมื่อมนสิการอสุภนิมิตโดยแยบคาย กามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วก็ละได้ หรือดังคำในนาคิตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเป็นของปฏิกูลในอสุภนิมิต ย่อมตั้งอยู่แก่ภิกษุผู้ขวนขวายการประกอบตามอสุภนิมิต นี้เป็นผลแห่งการประกอบตามอสุภนิมิตนั้น(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๖๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๖/๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๙/๒๗๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๓)

คัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายว่า คำว่า อสุภนิมิต หมายถึงสภาพอันไม่งามซึ่งเป็นอารมณ์สมถกัมมัฏฐานในชั้นปฐมฌาน คือ (๑) อุทธุมาตกะ ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด (๒) วินีลกะ ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่างๆ (๓) วิปุพพกะ ซากศพที่มีน้ำเหลือง ไหลเยิ้มตามที่ที่แตกปริออก (๔) วิจฉิททกะ ซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน (๕) วิกขายิตกะ ซากศพที่ ถูกสัตว์จิกทึ้งกัดกิน (๖) วิกขิตตกะ ซากศพที่กระจุยกระจาย (๗) หตวิกขิตตกะ ซากศพที่ถูกสับฟันบั่นเป็นท่อนๆ (๘) โลหิตกะ ซากศพที่มีโลหิตไหลอาบเรี่ยราดอยู่ (๙) ปุพพกะ ซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำ เต็มไปหมด (๑๐) อัฏฐิกะ ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูก หรือกระดูกท่อน (วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๐๒/๑๙๔)

อสุภภาวนา : การเจริญอสุภกัมมัฏฐาน หมายถึงอุปจารภาวนาและอัปปนาภาวนาในซากศพที่อืดพองขึ้น ดังคำในมหาราหุโลวาทสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอจงเจริญอสุภภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญอสุภภาวนาอยู่ จักละราคะได้ หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จงเว้นสุภนิมิตอันเป็นเหตุให้เกิดราคะเสีย จงเจริญสมาธิจิตด้วยอสุภภาวนา จนจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง และตั้งมั่นด้วยดี หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นันทา เธอจงพิจารณาดูกายซึ่งกระสับกระส่าย ไม่สะอาด เป็นของเปื่อยเน่า จงอบรมจิตให้ตั้งมั่นดี มีอารมณ์เดียว ด้วยอสุภภาวนาเถิด (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๐/๑๓๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๔๔/๕๗๙, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙/๕๕๗,๒๖/๘๒/๕๖๙)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสุภภาวนา ในที่นี้หมายถึงทั้งอุปจารภาวนาและอัปปนาภาวนาในซากศพที่อืดพองขึ้น ท่านกล่าวอธิบายไว้โดยพิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๐/๑๐๕)

อสุภสมาบัติ : สมาบัติคืออสุภะ หมายถึง ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสสอนอสุภกัมมัฏฐาน ทรงพรรณนาคุณอสุภกัมมัฏฐาน ตรัสสรรเสริญการเจริญอสุภกัมมัฏฐานตรัสพรรณนาคุณอสุภสมาบัติเนืองๆ แก่ภิกษุทั้งหลาย โดยประการต่างๆ หรือดังคำมหานิทเทสว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งสัญญาภาวนา ๑๐ กสิณสมาบัติ ๑๐ อานาปานสติสมาธิ อสุภสมาบัติ จึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาค (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๒/๑๓๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔,๒๙/๘๔/๒๔๙,๒๙/๑๔๙/๔๐๔,๒๙/๑๕๑/๔๑๓,๒๙/๑๙๘/๕๘๑)

คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า อสุภสมาบัติ หมายถึงภาวะสงบประณีตซึ่งพึงเข้าถึงด้วยการพิจารณาร่างกายของตนและผู้อื่นให้ เห็นสภาพที่ไม่งาม หมายถึงซากศพในสภาพต่าง ๆ ๑๐ อย่าง คือ (๑) ซากศพที่เน่าพอง (๒) ซากศพ ที่มีสีเขียว (๓) ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหล (๔) ซากศพที่ขาดกลางตัว (๕) ซากศพที่สัตว์กัดกินแล้ว (๖) ซากศพที่มีมือเท้าศีรษะขาด (๗) ซากศพที่ถูกสับ ฟัน เป็นท่อน ๆ (๘) ซากศพที่มีโลหิตไหลอยู่ (๙) ซากศพ ที่มีตัวหนอนคลาคล่ำไปอยู่ (๑๐) ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูก (วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๐๒/๑๙๔)

อสุภสัญญา : สัญญาคืออสุภะ หมายถึงกำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย,เป็นข้อ ๓ ในสัญญา ๗ คือ ๑. อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) ๒. อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง) ๓. อสุภสัญญา (กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย) ๔. อาทีนวสัญญา (กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ) ๕. ปหานสัญญา(กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย) ๖. วิราคสัญญา(กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต) ๗.นิโรธสัญญา (กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต), เป็นข้อ ๑ ในสัญญา ๙และในสัญญา ๑๐ หรือดังคำในอสุภสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อสุภสัญญา (ความหมายรู้ความไม่งาม) ที่บุคคลเจริญแล้ว ฯลฯ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๐/๘๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๕,๑๑/๓๕๗/๔๐๑,๑๑/๓๕๙/๔๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๘/๑๙๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๕๓/๕๐,๒๐/๔๕๔/๕๐,๒๐/๔๕๕/๕๐,๒๐/๔๕๖/๕๐)

อสุภสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.อสุภสูตร พระสูตรว่าด้วยการพิจารณาเห็นความไม่งามในกาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปฏิปทา ๔ ประเภท คือ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา คือ ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ มีมรณสัญญาตั้งมั่นดีภายใน อาศัยเสกขพละ ๕ คือ ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ วิริยะ และปัญญา และมีอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา อ่อน เพราะมีอินทรีย์ ๕ อ่อนจึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า (๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ มีความหมายเหมือนปฏิปทาที่ ๑ ต่างกันเพียงเป็นผู้มีเสกขพละ ๕ และอินทรีย์ ๕ แก่กล้า และบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว (๓) สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา คือ ภิกษุผู้บรรลุฌาน ๔ อาศัยเสกขพละ ๕ และมีอินทรีย์ ๕ อ่อน เพราะมีอินทรีย์ ๕ อ่อนจึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า (๔) สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ มีความหมายเหมือนปฏิปทาที่ ๓ ต่างกันเพียงเป็นผู้มีเสกขพละ ๕ และอินทรีย์ ๕ แก่กล้า และบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๘)

2.อสุภสูตร พระสูตรว่าด้วยอสุภสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีอสุภสัญญา(ความหมายรู้ความไม่งาม)ย่อมมีผลมาก (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๘/๑๙๕)

อสุภะ : ไม่งาม หมายถึงอสุภกัมมัฏฐาน ดังคำในราคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุควรเจริญอสุภะเพื่อละราคะ หรือดังคำในสัมโพธิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พึงเจริญอสุภะเพื่อละราคะ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๐๗/๖๒๙,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑/๔๒๘,๒๓/๓/๔๓๔,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสุภะ หมายถึงอสุภกัมมัฏฐาน คืออารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจที่พิจารณาร่างกายของตนและผู้อื่น ให้เห็นสภาวะที่ไม่งามมี ๑๐ ประการ (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๐๗/๑๕๗) คำว่า เจริญอสุภะเพื่อละราคะ หมายถึงเจริญอสุภกัมมัฏฐานเพื่อข่มกามราคะที่เกิดขึ้นเพราะความประมาทขาดสติสังวรไม่รู้เท่าทันเป็นเบื้องต้น จากนั้นจึงเริ่มบำเพ็ญวิปัสสนาต่อไป เปรียบเทียบได้กับกระบวนการ ของการเกี่ยวข้าว คือ ขณะที่ชาวนาเกี่ยวข้าวอยู่นั้นมีฝูงโคทำลายรั้วเข้ามาในนาได้ ชาวนาจำต้องวางเคียวไว้ก่อน แล้วถือไม้เรียวไปไล่ฝูงโคออกไปแล้วกลับมาซ่อมรั้วให้ดี จากนั้นจึงถือเคียวเกี่ยวข้าวต่อ ผู้บำเพ็ญ เพียรเหมือนชาวนา ปัญญาเหมือนเคียว เวลาบำเพ็ญเหมือนเวลาเกี่ยวข้าว อสุภกัมมัฏฐานเหมือนไม้เรียวสติสังวรเหมือนรั้วราคะเหมือนฝูงโค (องฺ.นวก.อ. (บาลี) ๓/๑/๒๘๕)

SAMPLE

อสุภานุปัสสีสูตร : พระสูตรว่าด้วยการพิจารณากายให้เห็นเป็นของไม่งาม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีเจริญกัมมัฏฐานเพื่อกำจัดกิเลสคือราคะ มิจฉาวิตก และอวิชชา วิธีเจริญกัมมัฏฐานนั้นมีนัยโดยสังเขปดังนี้ คือ เจริญสมถกัมมัฏฐาน ได้แก่ เจริญอานาปานสติ พิจารณาความปฏิกูลในร่างกายแล้วเจริญวิปัสสนาพิจารณาไตรลักษณ์ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๕/๔๕๒,ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๘๕/๓๐๓)

อสุภารมณ์ : อารมณ์คืออสุภะ ดังคำในอปาทานที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อภิรูปนันทาเถรีว่า เธอจงอบรมจิตให้เป็นสมาธิมีอารมณ์เดียวด้วยอสุภารมณ์เถิด รูปนี้เป็นฉันใด รูปของเธอนั้นก็เป็นฉันนั้น รูปของเธอนั้นเป็นฉันใด รูปนี้ก็เป็นฉันนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๘/๕๔๑)

อสุรกัญญา : ลูกสาวของอสูร นามว่าสุชา หมายถึงเป็นปชาบดีของท้าวสักกะดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงมีนางอสุรกัญญานามว่าสุชา เป็นปชาบดี เพราะเหตุนั้น จึงได้พระนามว่าท้าวสุชัมบดี,บางครั้งเรียกกันว่าสุชาดา ก็มี (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๘/๓๗๖,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๗/๒๒๒)

อสุรกาย : กายอสูร,สัตว์เกิดในอบายภูมิพวกหนึ่ง เชื่อกันว่าชอบเที่ยวหลอกหลอนคน, คู่กับเปรต หมายถึงสัตว์ที่เกิดเป็นอสูร ดังคำในสังคีติสูตรว่า พระตถาคต ฯลฯ แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงอสุรกายนี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะไม่ใช่สมัยเพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๔ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๒/๓๕๕,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๓/๔๖๗,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๗๗/๖๓๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๖/๗๙๓/๒๙๗)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อ ๑ ในอบาย หรือทุคติ ๔ คือ (๑) นรก (๒) กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (๓) แดนเปรต (๔) อสุรกาย (ที.ม.อ (บาลี) ๙๕/๙๔)

อสุรสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลเหมือนอสูรและเทวดา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้เป็นเหมือนอสูรมีบริวารเหมือนอสูร ได้แก่ คนผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม แม้พวกพ้องก็เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๒) ผู้เป็นเหมือนอสูรมีบริวารเหมือนเทวดา ได้แก่ คนผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม แต่พวกพ้องเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม (๓) ผู้เป็นเหมือนเทวดามีบริวารเหมือนอสูร ได้แก่ คนผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แต่พวกพ้องเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม (๔) ผู้เป็นเหมือนเทวดามีบริวารเหมือนเทวดา ได้แก่ คนผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แม้พวกพ้องก็เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๑/๑๓๙)

อสุรินทกภารทวาชพราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ เมื่อทราบว่าพราหมณ์จำนวนมากออกบวช จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันสถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ แล้วด่า บริภาษพระผู้มีพระภาคด้วยวาจาหยาบคาย อันมิใช่วาจาของสัตบุรุษ ภายหลังเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงนิ่ง

SAMPLE

เสียแล้วตรัสว่า บุคคลผู้ไม่โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก จึงชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๙/๒๖๘)

อสุรินทกภารทวาชะ, พระ :ชื่อพระอรหันต์รูปหนึ่ง เป็นชาวกรุงราชคฤห์ ได้ด่าพระผู้มีพระภาค ณ กรุงราชคฤห์ เมื่อเห็นว่าพระองค์นิ่งสงบ จึงเกิดความเลื่อมใสภายหลังออกบวชแล้วบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ดังคำในอสุรินทกสูตรว่า ท่านพระอสุรินทกภารทวาชะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๙/๒๖๙)

อสุรินทกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอสุรินทกพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ อสุรินทกภารทวาชพราหมณ์ได้ยินว่า พราหมณ์ภารทวาชโคตรออกบวชจึงเข้าไปด่าบริภาษพระผู้มีพระภาค เมื่อเห็นพระองค์นิ่งก็กล่าวว่า เราชนะท่านแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชนพาลกล่าววาจาหยาบคายกลับเข้าใจว่าตนเองชนะ แต่ความอดกลั้นได้เป็นความชนะของบัณฑิต ผู้โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ย่อมเลวกว่าผู้โกรธ ผู้ไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้รู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้มีสติ สงบใจไว้ได้ ชื่อว่าประพฤติประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น แต่ชนส่วนมากมักจะเข้าใจว่า ผู้รักษาประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นเป็นคนโง่ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ อสุรินทกภารทวาชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทแล้วตั้งใจบำเพ็ญเพียร ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๙/๒๖๘)

อสุรินทราหู : ชื่ออสูรตนหนึ่งมีตัวขาดครึ่งท่อน เชื่อกันว่าเมื่อเวลามีสุริยคราสหรือจันทรคราสเป็นเพราะดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์ถูกราหูอมเอาไว้, ในตำราโหรว่า เป็นเทวดาพระเคราะห์ มีอาภรณ์และพาหนะสีคล้ำ, เป็นเทพองค์หนึ่ง มักอมพระสุริยเทพหรือจันทิมเทพ ดังคำว่า จันทิมเทพบุตรถูกอสุรินทราหูเข้าจับตัวไว้ ครั้งนั้น จันทิมเทพบุตรระลึกถึงพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้แกล้วกล้า ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระองค์ พระองค์เป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง ข้าพระองค์ตกอยู่ในภาวะคับขัน ขอพระองค์จงเป็นสรณะแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ทำให้อสุรินทราหู เศร้าสลดใจ เกิดขนพองสยองเกล้า,ในวัสสสูตร กล่าวว่าเป็นผู้ทำฝนให้ไปตกยังทะเล เป็นข้อ ๑ ในอันตราย ๕ ข้อ ๓ ว่า อสุรินทราหูใช้ฝ่ามือรับน้ำแล้วทิ้งลงในมหาสมุทร นี้เป็นอันตรายของฝนประการที่ ๓ ซึ่งพวกหมอดูรู้ไม่ได้ สายตาของพวกหมอดูหยั่งไม่ถึง,ในโสขุมมสูตร กล่าวว่าเป็นผู้มีอัตตภาพใหญ่มาก ดังคำว่า บรรดาสัตว์ผู้มีอัตภาพใหญ่ ราหูผู้เป็นจอมอสูรเป็นเลิศ

SAMPLE

(สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๐/๙๖,๑๕/๙๑/๙๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕/๒๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๗/๓๓๗)

อสูร : ยักษ์ ดังคำในมหาสมุทเทอัฏฐัจฉริยะ ที่พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลายในมหาสมุทรมีสิ่งที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ ๘ ประการ ที่พวกอสูรพบเห็นแล้วต่างพากันยินดีในมหาสมุทร,ในชนวสภสูตร กล่าวไว้ว่าเทพเหล่านั้นประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคแล้ว เดี๋ยวนี้เกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ รุ่งเรืองเกินเทพเหล่าอื่นด้วยวรรณะและยศ นัยว่า ด้วยเหตุนั้น พวกเทพชั้นดาวดึงส์จึงมีใจยินดี เบิกบานใจ เกิดปีติและโสมนัส กล่าวว่า ท่านทั้งหลายหมู่เทพเจริญเต็มที่ หมู่อสูรเสื่อมถอยลง (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๐, ๗/๓๘๔/๒๘๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๙/๒๖๖,๑๐/๓๕๐/๒๗๘,๑๐/๓๕๗/๒๘๕,๑๐/๓๖๘/๒๙๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๔/๑๖๖,๑๑/๒๐๕/๑๖๗,๑๑/๒๑๐/๑๗๑,๑๑/๒๒๘/๑๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า หมู่เทพเจริญเต็มที่ หมู่อสูรเสื่อมถอยลง หมายความว่าในสมัยที่คนทำความดีมาก เทวโลกทั้ง ๖ ชั้น จะเต็มบริบูรณ์ อบายจะว่าง แต่ในสมัยที่คนทำความชั่วมาก อบายจะเต็มบริบูรณ์ เทวโลกจะว่าง (ที.ม.อ.(บาลี) ๒๙๔/๒๖๒-๒๖๓)

อสูรมายา : มารยาของอสูร,กลลวงของอสูร ดังคำในชยัททิสชาดกที่ท้าวสักกะกล่าวโทษของสุราไว้ว่า บุรพเทพ(คืออสูรทั้งหลาย)ดื่มสุราชนิดใดแล้วเมามาย จุติจากสวรรค์ชั้นไตรทศ ยังสำคัญตนว่าเที่ยง เป็นไปกับด้วยอสูรมายา (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๕๘/๕๔๖)

อสูรโอชา : รสดีของอสูร หมายถึงรสที่ซึมซาบของอสูร,เป็น ๑ ในโอชา ๒ ดังคำในสักกปัญหสูตรที่ท้าวสักกะตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องเคยมีมาแล้ว เมื่อครั้งเกิดสงครามระหว่างเทพกับอสูรถึงขั้นรบประชิด ในสงครามนั้นพวกเทพชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้ เมื่อข้าพระองค์ชนะสงครามจึงมีความคิดว่า บัดนี้พวกเทพในเทวโลกจะบริโภคโอชา (รส) ๒ ประการ คือทิพยโอชาและอสูรโอชา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๘/๒๙๖)

อเสกขปัญญา : ปัญญาที่เป็นอเสกขะ,เป็น ๑ในธรรมหมวด ๓ คือ เสกขปัญญา อเสกขปัญญา เนวเสกขนาเสกขปัญญา ,ในวิภังค์อธิบายความหมายของอเสกขาปัญญาไว้ว่า ปัญญาในมรรค ๔ และในผล ๓ ชื่อว่า เสกขปัญญา ปัญญาในอรหัตตผลอันเป็นผลเบื้องบนชื่อว่าอเสกขปัญญา ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลในภูมิ ๓ ที่เป็นวิบากในภูมิ ๓ และที่เป็นอัพยากตกิริยาในภูมิ ๓ ชื่อว่าเนวเสกขนาเสกขปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๗๗/๕๐๖)

SAMPLE

อเสกขพละ : กำลังที่เป็นอเสกขะ,หมายถึงกำลังที่ศึกษาในอริยธรรม ๑๐มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น เสร็จแล้ว, ชื่อว่าอเสกขพละ เพราะพระอเสขะศึกษาในสัมมาทิฏฐิเป็นต้นนั้น เสร็จแล้ว, จัดอยู่ในพละ ๖๘ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่ว่า ....อเสกขพละ ๑๐ ขีณาสวพละ ๑๐ อิทธิพละ ๑๐ตถาคตพละ ๑๐,อธิบายไว้ว่า เสกขพละ ๑๐ อเสกขพละ ๑๐ เป็นอย่างไร คือ ชื่อว่าเสกขพละ เพราะพระเสขะยังต้องศึกษาสัมมาทิฏฐิ ชื่อว่าอเสกขพละ เพราะพระอเสขะศึกษาในสัมมาทิฏฐินั้นเสร็จแล้ว ชื่อว่าเสกขพละเพราะพระเสขะยังต้องศึกษาสัมมาสังกัปปะ ชื่อว่าอเสกขพละ เพราะพระอเสขะศึกษาในสัมมาสังกัปปะนั้นเสร็จแล้ว ชื่อว่าเสกขพละ เพราะพระเสขะยังต้องศึกษาสัมมาวาจา ฯลฯ สัมมากัมมันตะ ฯลฯ สัมมาอาชีวะ ฯลฯ สัมมาวายามะ ฯลฯสัมมาสติ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ฯลฯ สัมมาญาณ ฯลฯสัมมาวิมุตติชื่อว่าอเสกขพละเพราะพระอเสขะศึกษาในสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะสัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณ สัมมาวิมุตตินั้น เสร็จแล้ว เสกขพละ ๑๐ อเสกขพละ ๑๐ นี้แล (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๙)

อเสขญาณ : ญาณที่เป็นอเสกขะ หมายถึงอรหัตตผล ดังคำในอรหันตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ท่านมหานาคผู้สมบูรณ์ด้วยองค์ ๑๐ มีจิตตั้งมั่น ประเสริฐที่สุดในโลก เพราะท่านเหล่านั้นไม่มีตัณหา มีอเสขญาณ เกิดขึ้นแล้ว มีร่างกายนี้เป็นร่างสุดท้าย ไม่ต้องอาศัยผู้อื่นในคุณที่เป็นแก่นสารแห่งพรหมจรรย์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๖/๑๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อเสขญาณ หมายถึงอรหัตตผลญาณ (สำ.ข.อ.(บาลี) ๒/๗๖/๓๑๐)

อเสขธรรม : ธรรมที่เป็นอเสกขะ หมายถึงธรรมของพระอเสขะ มี ๑๐ ประการคือ ๑. สัมมาทิฏฐิที่เป็นอเสขะ๒.สัมมาสังกัปปะที่เป็นอเสขะ๓.สัมมาวาจาที่เป็นอเสขะ ๔. สัมมากัมมันตะที่เป็นอเสขะ ๕. สัมมาอาชีวะที่เป็นอเสขะ ๖. สัมมาวายามะที่เป็นอเสขะ ๗. สัมมาสติที่เป็นอเสขะ ๘. สัมมาสมาธิที่เป็นอเสขะ ๙. สัมมาญาณะที่เป็นอเสขะ ๑๐. สัมมาวิมุตติที่เป็นอเสขะ,ในทสุตตรสูตรกล่าวไว้ว่า ธรรม ๑๐ประการที่ควรทำให้แจ้ง,ในสมณมุณฑิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ช่างไม้ว่า เราบัญญัติบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ(อเสขธรรม ๑๐ ประการ) ไหนว่าเป็นผู้มีกุศลสมบูรณ์ มีกุศลอย่างยิ่งเป็นสมณะผู้บรรลุธรรมชั้นสูงที่ควรบรรลุไม่มีใครสู้วาทะได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๘/๓๖๕,๑๑/๓๖๐/๔๓๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๘/๓๑๖)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า อเสขธรรม หมายถึงธรรมที่เป็นผลและธรรมที่สัมปยุตด้วยธรรมเป็นผลนั้นเป็นธรรมระดับโลกุตตระของ พระอเสขะ

SAMPLE

คือพระอรหันตขีณาสพ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๔๘/๒๕๒, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๔๘/๓๔๙, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๒/๓๒๐, ๑๑๒/๓๗๔) คำว่า อเสขธรรม ๑๐ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณ (๑๐) สัมมาวิมุตติ (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๑๕๐)

อเสขบุคคล : บุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา,บุคคลที่เป็นพระอเสขะ หมายถึงพระอรหันต์ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว หมายถึง กิจแห่งการปฏิบัติเพื่อทำลายอาสวกิเลสจบสิ้นสมบูรณ์แล้ว ไม่มีกิจที่จะต้องทำเพื่อตนเอง แต่ยังมีหน้าที่เพื่อผู้อื่นอยู่ ผู้บรรลุถึงขั้นนี้ได้ชื่อว่า อเสขบุคคล,เป็น ๑ ในบุคคล ๓ คือ ๑. เสขบุคคล(บุคคลผู้ยังต้องศึกษา) ๒. อเสขบุคคล(บุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา) ๓. เนวเสขานาเสขบุคคล (บุคคลผู้ยังต้องศึกษาก็มิใช่ ผู้ไม่ต้องศึกษาก็มิใช่) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๙, อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๓๙/๔๔๘,๔๔/๑๐๔/๗๒๕,๔๔/๑๐๙/๗๙๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๕/๑๘/๗๙,๔๕/๕๙/๑๒๘)

อเสขปัญญา : ปัญญาของบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา,ปัญญาที่เป็นอเสกขะ ,เป็น ๑ ในปัญญา ๓ คือ ๑.เสขปัญญา(ปัญญาของบุคคลผู้ยังต้องศึกษา) ๒. อเสขปัญญา(ปัญญาของบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา) ๓. เนวเสขานาเสขปัญญา (ปัญญาของบุคคลผู้ยังต้องศึกษาก็มิใช่ ผู้ไม่ต้องศึกษาก็มิใช่) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑)

อเสขภูมิ : ภูมิที่เป็นอเสกขะ หมายถึงภูมิระดับพระอรหันต์ ดังคำในเสขสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในเสขภูมิ รู้ชัดว่า เราเป็นพระเสขะ และที่ให้ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในอเสขภูมิ รู้ชัดว่า เราเป็นพระอเสขะ มีอยู่ แล้วตรัสอธิบายว่า เหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในอเสขภูมิ รู้ชัดว่า ‘เราเป็นพระอเสขะ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุผู้เป็นอเสขะในธรรมวินัยนี้ย่อมรู้ชัดอินทรีย์ ๕ ประการคือ๑. สัทธินทรีย์ ๒.วิริยินทรีย์ ๓.สตินทรีย์ ๔. สมาธินทรีย์ ๕. ปัญญินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการซึ่งมีคติมีความเป็นเลิศ มีผล และมีที่สุด เธอยังไม่ถูกต้องด้วยนามกาย แต่เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา เหตุที่ให้ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้วตั้งอยู่ในอเสขภูมิ รู้ชัดว่า เราเป็นพระอเสขะ เป็นอย่างนี้แล (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๓/๓๓๗)

อเสขสูตร : มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกันคือ

1.อเสขสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมของพระอเสขะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ คือ ประกอบด้วย (๑) อริยสีลขันธ์ (๒) อริยสมาธิขันธ์(๓) อริยปัญญาขันธ์ (๔) อริยวิมุตติขันธ์ (๕) อริยวิมุตติญาณทัสสนขันธ์ (แต่ละ

SAMPLE

อย่าง) ที่เป็นของพระอเสขะ ย่อมเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ...เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๘/๑๘๕)

2.อเสขสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยพระอเสขะ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคภิกษุรูปหนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวาย อภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ทูลถามว่า ที่เรียกว่า อเสขะ ภิกษุเป็นพระอเสขะด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุเป็นอเสขะด้วยเหตุเพียงเท่านี้ คือ (๑) ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิที่เป็นอเสขะ (๒) ประกอบด้วยสัมมาสังกัปปะที่เป็นอเสขะ (๓) ประกอบด้วยสัมมาวาจาที่เป็นอเสขะ (๔) ประกอบด้วยสัมมากัมมันตะที่เป็นอเสขะ (๕) ประกอบด้วยสัมมาอาชีวะที่เป็นอเสขะ (๖) ประกอบด้วยสัมมาวายามะที่เป็นอเสขะ (๗) ประกอบด้วยสัมมาสติที่เป็นอเสขะ (๘) ประกอบด้วยสัมมาสมาธิที่เป็นอเสขะ (๙) ประกอบด้วยสัมมาญาณะ(หมายถึงสัมมาทิฏฐิ ตรัสไว้เพื่อให้องค์ธรรมครบบริบูรณ์ และธรรมทั้งหมดนี้เป็นธรรมชั้นอรหัตตผล) ที่เป็นอเสขะ (๑๐) ประกอบด้วยสัมมาวิมุตติที่เป็นอเสขะ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๑/๒๕๖)

3.อเสขสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยพระอเสขะ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นอเสขะ(หมายถึงธรรมระดับโลกุตตระของพระอเสขะคือพระอรหันต์) ๑๐ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิที่เป็นอเสขะ (๒) สัมมาสังกัปปะที่เป็นอเสขะ (๓) สัมมาวาจาที่เป็นอเสขะ (๔) สัมมากัมมันตะที่เป็นอเสขะ (๕) สัมมาอาชีวะที่เป็นอเสขะ (๖) สัมมาวายามะที่เป็นอเสขะ (๗) สัมมาสติที่เป็นอเสขะ (๘) สัมมาสมาธิที่เป็นอเสขะ (๙) สัมมาญาณะที่เป็นอเสขะ (๑๐) สัมมาวิมุตติที่เป็นอเสขะ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๒/๒๕๗)

อเสขะ : ผู้ไม่ต้องศึกษา หมายถึงพระอรหันต์,เป็น ๑ ในอริยบุคคลลำดับที่ ๘ ดังคำว่า บุคคลเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยมรรค ๔ จำพวก บุคคลเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยผล ๓ จำพวก ชื่อว่าผู้เป็นเสขะ พระอรหันต์ชื่อว่าผู้เป็นอเสขะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๘/๓๑๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๔/๒๙๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๑/๓๙๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐/๔๐๗,๒๔/๑๑๑/๒๕๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖/๒๗,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๙/๑๕๒) มีอธิบายว่า พระเสขะ หมายถึงท่านผู้ยังต้องศึกษาหรือพระอริยบุคคล ๗ จำพวกเบื้องต้นในจำนวนพระอริยบุคคล ๘ คือ (๑) พระโสดาปัตติมรรค (๒) พระโสดาปัตติผล (๓) พระสกทาคามิมรรค (๔) พระสกทาคามิผล (๕) พระอนาคามิมรรค (๖) พระอนาคามิผล (๗) พระอรหัตตมรรค (๘) พระอรหัตตผล (พระอเสขะ) (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๒๒๔)

SAMPLE

อโสกปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอโสกปูชกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเป็นคนรักษาพระราชอุทยานได้นำดอกอโศกไปบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้สมบูรณ์ด้วยรัตนะถึง ๑๖ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๓๖๑)

อโสกภิกษุ,อโสกะ, ภิกษุ :1.ชื่อพระอรหันต์องค์หนึ่ง ชาวหมู่บ้านญาติกะ ดังคำในทุติยคิญชกาวสถสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ อโสกภิกษุมรณภาพแล้ว ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ฯลฯ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๕/๕๐๗) และดูประกอบในปฐมคิญชกาวสถสูตร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๔/๕๐๖)

2.ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง เป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าวิปัสสี ดังคำว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้ามีภิกษุอโสกะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๕,๑๐/๑๖/๑๐,๑๐/๙๑/๕๑,๑๐/๙๒/๕๓)

อโสกอุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่งชาวหมู่บ้านญาติกะ เป็นพระอริยบุคคลชั้นสกิทาคามี ดังคำว่า อโสกอุบาสกได้เป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไปและบรรเทาราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางได้ มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๕/๕๐๗)และดูประกอบในปฐมคิญชกาวสถสูตร (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๔/๕๐๖)

เล่มที่201 ศัพท์ลำดับที่ 20001

อโสกาภิกษุณี :ชื่อภิกษุณีรูปหนึ่ง ชาวหมู่บ้านญาติกะ เป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี ดังคำว่า อโสกาภิกษุณี มรณภาพแล้วไปเกิดเป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้นไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๕/๕๐๗) และดูในปฐมคิญชกาวสถสูตร ประกอบ(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๔/๕๐๖)

อโสรัจจะ : ความไม่เสงี่ยม, เป็นข้อ๒ ในหมวดธรรม ๒ คือ อขันติ (ความไม่อดทน) อโสรัจจะ(ความไม่เสงี่ยม) ,ในคัมภีร์วิภังค์อธิบายความหมายของอโสรัจจะไว้ว่า ความล่วงละเมิดทางกาย ความล่วงละเมิดทางวาจา ความล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่า อโสรัจจะ (ความไม่เสงี่ยม) ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมดเรียกว่าอโสรัจจะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๓/๕๖๔)

SAMPLE

อหังการ : การถือว่าเป็นเรา, การถือตัวตน หมายถึงทิฏฐิ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วัจฉะ คำว่า ทิฏฐิ นั้น ตถาคตกำจัดได้แล้ว .... เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า 'ตถาคตหลุดพ้นแล้วด้วยความไม่ถือมั่น เพราะความสิ้นไป เพราะความคลายไป เพราะความดับ เพราะความสละ เพราะความสละคืน เพราะความไม่ถือมั่นอหังการมมังการ และมานานุสัย ทั้งปวง ที่เข้าใจแล้ว ย่ำยีได้แล้วทั้งหมด (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๙/๒๒๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๙/๑๐๑,๑๔/๑๐๒/๑๒๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๐/๓๐๐,๑๖/๒๐๑/๓๐๑,๑๖/๒๓๖/๓๒๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๗๑/๑๑๑,๑๗/๗๒/๑๑๒,๑๗/๘๒/๑๓๗,๑๗/๙๑/๑๗๔) ; ในภาษาไทย**อหังการ** มักใช้ในความหมายที่เพี้ยนไป กลายเป็นความเย่อหยิ่ง ความทะนงตัว จองหอง ก้าวร้าวอวดดี

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อหังการ หมายถึงทิฏฐิ มมังการ หมายถึงตัณหา มานานุสัย หมายถึงมานะ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๙/๑๔๖)

มีอธิบายเพิ่มเติมว่า การทำ (ความยึดถือว่า) "ตัวข้า",การยึดถือว่าตัวกู; มักมาคู่กับ **มมังการ** คือ การทำ (ความยึดถือว่า) "ของข้า", การยึดถือว่าของกู, และมักพูดควบกันเป็น "อหังการ-มมังการ" แปลกันง่ายๆว่า การถือว่าตัวเรา ของเรา; **มมังการ**เป็นตัณหา ส่วน **อหังการ** บางแห่งว่าเป็นทิฏฐิ บางแห่งว่าเป็นมานะ บางแห่งว่าเป็นมานะและทิฏฐิ (ในคำว่า"อหังการ มมังการ มานานุสัย" อรรถกถาหนึ่งอธิบายว่า **อหังการ** เป็นทิฏฐิ **มมังการ** เป็นตัณหา **มานานุสัย** เป็นมานะ – ม.อ.๓/๑๔๖)

อหิงสกภารทวาชพราหมณ์ :ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี ข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ชื่ออหิงสกะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าท่านชื่ออหิงสกะ ท่านก็ไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น ผู้ใดไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางกาย ทางวาจา และทางใจ ผู้นั้นจึงจะชื่ออหิงสกะโดยแท้ เขาชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๑/๒๗๐)

อหิงสกภารทวาชะ, พระ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี ได้ฟังคำว่า ถ้าท่านชื่ออหิงสกะ ท่านก็ไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น ผู้ใดไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทางกาย ทางวาจา และทางใจ ผู้นั้นจึงจะชื่ออหิงสกะโดยแท้จึงออกบวชแล้วบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ดังคำในอหิงสกสูตรที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระอหิงสกภารทวาชะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๑/๒๗๑)

อหิงสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอหิงสกภารทวาชพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ อหิงสกภารทวาชพราหมณ์เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าพระองค์ชื่ออหิงสกะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าท่านชื่ออหิงสกะ ท่านก็ไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น ผู้ที่ไม่เบียดเบียน

SAMPLE

ผู้อื่นทางกาย ทางวาจา และทางใจ จึงควรชื่ออหิงสกะโดยแท้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ อหิงสกภารทวาชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทแล้วตั้งใจบำเพ็ญเพียร ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๑/๒๗๐)

อหิงสกะ, ชื่อ : ชื่อเดิมของพระองคุลิมาล ก่อนที่จะบวช แล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์ ดังคำที่พระเถระกล่าวถึงอดีตของตนก่อนบวชไว้ตอนหนึ่งว่า เมื่อก่อนเรามีชื่อว่าอหิงสกะ แต่ยังเบียดเบียน(ผู้อื่น)อยู่ วันนี้เรามีชื่อตรงความจริง เราไม่เบียดเบียนใคร ๆ แล้ว เมื่อก่อนเราเป็นโจรปรากฏชื่อองคุลิมาล เรานั้นเมื่อถูกกิเลสดุจห้วงน้ำใหญ่พัดไปมาจึงได้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะเมื่อก่อนเรามีมือเปื้อนเลือดปรากฏชื่อว่าองคุลิมาลท่านจงดูการที่เราถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ เราถอนตัณหาอันจะนำไปสู่ภพได้แล้ว (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๗๙/๔๘๕)

อหิงสา : ความไม่เบียดเบียน ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทาน อหิงสา(ความไม่เบียดเบียน) สัญญมะ(ความสำรวม) ทมะ(การฝึกฝน) มาตาปิตุอุปัฏฐาน(การบำรุงมารดาบิดา) เป็นสิ่งที่สัตบุรุษบัญญัติไว้ หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้มีสัจจะ มีธรรม มีอหิงสา สัญญมะ และทมะ คายมลทินได้แล้ว เป็นปราชญ์ ชื่อว่าเถระ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๕/๒๐๗,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๖๑/๑๑๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อหิงสา หมายถึงความไม่เบียดเบียน สัญญมะ หมายถึงศีล ทมะ หมายถึงการสำรวมอินทรีย์ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๔๓)

อหิตุณฑิกชาดก : ชาดกว่าด้วยหมองู มีเนื้อความอธิบายว่า พ่อค้าข้าวเปลือกโพธิสัตว์ ได้รับฝากลิงตัวหนึ่งของหมองูนักเล่นกลผู้ต้องการจะไปเที่ยวงานมหรสพสัก ๗ วัน เอาไว้ และให้อาหารแก่มันจนมันรักคุ้นเคย เกิดความประทับใจ เมื่อครบกำหนดแล้วจึงมาขอรับเอาไป หมองูเมาสุราแล้วมาเฆี่ยนลิงเพื่อข่มขู่ให้มันกลัวทันที เมื่อเขาพาลิงไปพักใต้ต้นไม้และเผลอนอนหลับลิงได้กัดเชือกออกแล้วขึ้นไปอยู่บนต้นมะม่วง กินมะม่วงแล้วทิ้งเมล็ดลงมาใส่ศีรษะเจ้าของ เมื่อหมองูตื่นขึ้นเกิดความหิวอยากกินมะม่วงบ้างจึงร้องขอด้วยคำไพเราะว่า เพื่อนผู้หน้าตางดงาม เราแพ้การพนันสกามา เจ้าโยนมะม่วงมาให้เราบ้างซิ เราจะได้กินเพราะความพยายามของเจ้า ลิงกล่าวว่า ท่านพูดไม่จริง ท่านได้ยินหรือว่าได้เห็นมาจากไหนว่าลิงมีหน้าตางดงาม การที่ท่านเมาสุราแล้วมาเฆี่ยนตีข้าพเจ้าผู้กำลังหิวโหย ยังฝังใจข้าพเจ้าอยู่จนทุกวันนี้ ข้าพเจ้ายังนึกถึงการนอนเป็นทุกข์ที่ตลาดนั้นได้ ถึงท่านจะเอาราชสมบัติมาแลก ข้าพเจ้าก็จะไม่ให้มะม่วงแก่ท่าน บัณฑิตควรเป็นเพื่อนเป็นมิตรหรือมีไมตรีกับคนที่ชาติตระกูล ได้รับการบำรุงดีแล้วและไม่ตระหนี่ หมองูจน ๆ ซ้ำยังโหดร้ายอย่างท่านเราไม่ต้องการเป็นเพื่อน ว่าแล้วก็

SAMPLE

กระโดดเข้าป่าชัฏไป ความเป็นเพื่อนหรือมิตรภาพของคนจะยั่งยืนอยู่ได้ด้วยความมีมิตรไมตรีต่อกันเท่านั้น หายั่งยืนได้ด้วยอำนาจไม่ แม้สัตว์ดิรัจฉานก็ยังปรารถนามิตรไมตรี(ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๐/๒๑๔)

อหิเปตวัตถุ : เรื่องเปรตผู้มีรูปร่างเหมือนงูพระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บาปกรรมที่บุคคลทำแล้วยังไม่ให้ผลทันที เหมือนน้ำนมที่รีดในวันนี้ บาปกรรมนั้นจะค่อย ๆ เผาผลาญคนพาล เหมือนไฟที่ถูกเถ้ากลบไว้ ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗๑/๔๙)

อหิราชสูตร : พระสูตรว่าด้วยตระกูลพญางู ภิกษุหลายรูปพากันเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ถวายอภิวาทแล้วกราบทูลเรื่องที่ภิกษุรูปหนึ่งถูกงูกัดแล้วมรณภาพให้พระองค์ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุนั้นคงจะไม่ได้แผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูล เพราะถ้าเธอแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ ตระกูล เธอก็จะไม่ถูกงูกัดถึงแก่มรณภาพ แล้วตรัสว่า ตระกูลพญางู ๔ คือ ตระกูลพญางูชื่อ (๑) วิรูปักษ์ (๒) เอราปถะ (๓) ฉัพยาบุตร (๔) กัณหาโคตมกะ แล้วทรงอนุญาตให้ภิกษุแผ่เมตตาจิตให้ตระกูลพญางู ๔ นี้เพื่อคุ้มครอง รักษา ป้องกันตนด้วยพระพุทธพจน์ที่ว่า วิรูปกฺเขหิ เม เมตฺตํ เป็นต้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๐)

อหิริ : ความไม่อายบาป ดังคำในวิชชาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย อวิชชา(ความไม่รู้แจ้ง)เป็นประธานแห่งการเข้าถึงอกุศลธรรมอหิริ(ความไม่อายบาป) อโนตตัปปะ(ความไม่กลัวบาป) ก็มีตามมาด้วย (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๐๕/๒๔๗,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๐/๓๘๘)

อหิริกพละ : กำลังคืออหิริกะ หมายถึงกำลังคือความไม่อายบาป ในธัมมสังคณีอธิบายว่า กิริยาที่ไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่ควรละอายกิริยาที่ไม่ละอายต่อการประกอบสภาวธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งเป็นบาป นี้ชื่อว่าอหิริกพละ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๘๗/๑๑๓)

อหิริกมูลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีหิริเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ มีปัญญาทราม ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ มีปัญญาทราม ส่วนสัตว์ผู้มีหิริ มีโอตตัปปะ มีปัญญา ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีหิริ มีโอตตัปปะ มีปัญญา (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๓/๑๙๕)

อหิริกสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ไม่มีหิริและผู้มีหิริ มี ๒ สูตรแต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อหิริกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลหลังจากตายแล้วไปเกิดในนรก ๔ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ทุศีล (๓) ไม่มีหิริ (๔) ไม่มีโอตตัปปะ

SAMPLE

แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคล หลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑๙/๓๓๖)

2.อหิริกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย และประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ๔ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ทุศีล (๓) เกียจคร้าน (๔) มีปัญญาทราม แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บัณฑิต บริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย และประสพบุญเป็นอันมาก ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒๙/๓๔๓)

อหิริกะ : ความไม่อายบาป หมายถึงความไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริต, ข้อ ๑ ในธรรม ๒ คือ อหิริกะ(ความไม่อายบาป) อโนตตัปปะ (ความไม่กลัวบาป) มีปรากฏในกัณหสูตร, เป็นข้อ ๑ ในหมวดธรรม ๓ คือ อหิริกะ (ความไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริต) อโนตตัปปะ (ความไม่สะดุ้งกลัวต่อการประพฤติทุจริต) ปมาทะ (ความประมาท),ในวิภังค์อธิบายความหมายของอหิริกะไว้ว่า ความไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่ควรละอาย ความไม่ละอายต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่าอหิริกะ,ในมหานิทเทสอธิบายว่าเป็นข้อ ๑ในรากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา อวิชชา(ความไม่รู้) อโยนิโสมนสิการ(ความไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย)อัสมิมานะ(ความถือตัว) อหิริกะ(ความไม่ละอาย) อโนตตัปปะ(ความไม่เกรงกลัว)อุทธัจจะ(ความฟุ้งซ่าน) นี้ชื่อว่ารากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑/๒๕๔๔,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๗/๖๒,๒๐/๙๓/๑๐๘,๒๐/๑๘๑/๑๓๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๐/๓๘๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๑๔๑๒,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๐/๕๖๓)

อเหตุกทิฏฐิ : ความเห็นว่าไม่มีเหตุ หมายถึงทิฏฐิที่เป็นอเหตุกะ คือความเห็นผิดกล่าวอย่างนี้ว่า กรรมที่เป็นเหตุแห่งความบริสุทธิ์และความเศร้าหมองไม่มี ดังคำในอปัณณกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งผู้มีวาทะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เอง หรือดังคำในมหาโมรชาดกที่พระโพธิสัตว์ได้กล่าวนายพราหมณ์ว่า สมณะและพราหมณ์เหล่าใดเป็นอเหตุกทิฏฐิไม่พูดถึงกรรมไม่พูดถึงผลของกรรมดีกรรมชั่วด้วยเหมือนกัน แต่สอนว่า ทานคนโง่บัญญัติไว้สมณะและพราหมณ์เหล่านั้นผู้มีทิฏฐิเลวทราม ถูกกำจัดแล้วในเพราะการพยากรณ์เพียงเท่านี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๐/๑๐๖,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๕๒/๔๔๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อเหตุกทิฏฐิ คือพวกมีความเห็นผิดกล่าวอย่างนี้ว่า กรรมที่เป็นเหตุแห่งความบริสุทธิ์และความเศร้าหมองไม่มี (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๑๕๒/๓๐๒)

อเหตุกวาทะ : วาทะว่าไม่มีเหตุ, ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ดังคำในอปัณณกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ในลัทธิของสมณพราหมณ์เหล่านั้น วิญญูชนย่อมเห็นประจักษ์ชัดดังนี้ว่า 'ถ้าเหตุไม่มี เมื่อเป็นอย่างนี้ บุรุษบุคคลนี้ หลังจากตายแล้ว จักทำตนให้มีความสวัสดีได้ ถ้าเหตุมีอยู่จริง เมื่อเป็นอย่างนี้ บุรุษบุคคลนี้ หลังจากตายแล้ว จักไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ายอมรับว่าเหตุไม่มีจริง คำของสมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นจะจริงหรือไม่ก็ช่างเถิด เมื่อเป็นเช่นนั้น บุรุษบุคคลนี้ย่อมถูกวิญญูชนติเตียนได้ในปัจจุบันว่า เป็นบุรุษบุคคลผู้ทุศีลเป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นอเหตุกวาทะ ถ้าเหตุมีอยู่จริง บุรุษบุคคลนี้จะได้รับโทษในโลกทั้ง ๒ คือ (๑) ในปัจจุบันถูกวิญญูชนติเตียนได้ (๒) หลังจากตายแล้ว จักไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรกอย่างนี้ หรือดังคำในมหาจัตตารีสกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้พวกวัสสะและพวกภัญญะชาวโอกกลชนบท ผู้เป็นอเหตุกวาทะ อกิริยวาทะ นัตถิกวาทะ เหล่านั้น ก็ยังเข้าใจธรรมบรรยายชื่อว่ามหาจัตตารีสกะ ว่าไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะกลัวการนินทา การว่าร้ายและการแข่งดี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๑/๑๐๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๓/๑๘๓,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๒/๑๐๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๔๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๙๖/๒๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อเหตุกวาทะ หมายถึงผู้มีลัทธิว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๔๓/๙๗)

อเหตุกะ : ไม่มีเหตุ ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายว่า ในขณะเกิดในกามธาตุ อินทรีย์ ๕ คือ ๑. กายินทรีย์ ๒. มนินทรีย์ ๓. อิตถินทรีย์ หรือปุริสินทรีย์ ๔. ชีวิตินทรีย์ ๕. อุเปกขินทรีย์ปรากฏแก่สัตว์ผู้เกิดในครรภ์ เว้นนปุงสกสัตว์ ผู้เป็นอเหตุกะ ในขณะเกิดในกามธาตุ อินทรีย์ ๕ ปรากฏแก่สัตว์พวกนี้ หรือดังคำในกามธาตุที่อธิบายว่า ในขณะเกิดในกามธาตุ อินทรีย์ ๔ คือ๑. กายินทรีย์ ๒. มนินทรีย์ ๓.ชีวิตินทรีย์ ๔. อุเปกขินทรีย์ปรากฏแก่สัตว์ผู้เกิดในครรภ์ผู้เป็นอเหตุกะเป็นนปุงสกสัตว์ ในขณะเกิดในกามธาตุ อินทรีย์ ๔ ปรากฏแก่สัตว์พวกนี้ ,ในกถาวัตถุ พระสกวาทีถามว่า อนุสัยเป็นอเหตุกะใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวยมอรับ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๑๒/๖๖๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๐๗/๖๖๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๘/

SAMPLE

๖๔๕,๔๐/๑๓/๗๘๖,๔๐/๑๔/๖๔๗,๔๐/๒๒/๗๙๒,๔๐/๒๔/๗๑๑,๔๐/๒๖/๗๑๒,๔๐/๔๕/๗๑๘,๔๐/๕๕/๗๒๖,๔๐/๗๕/๗๓๘,๔๐/๘๕/๗๔๔)

อโหคังคะ, บรรพต : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง อยู่ทางอินเดียตอนเหนือ บริเวณแม่น้ำคงคาตอนบน เป็นที่อยู่ของพระสัมภูตสาณวาสี ผู้ร่วมทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ดังคำในจูฬวรรคว่า ท่านพระสัมภูตสาณวาสีอยู่ที่อโหคังคบรรพตต่อมาท่านพระยสกากัณฑกบุตรเข้าไปหาท่านพระสัมภูตสาณวาสี ณ ที่อโหคังคบรรพต (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๐/๔๐๐, ๗/๔๕๐/๔๐๑)

อักกมนทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอักกมนทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติในภัทรกัป ท่านได้ถวายฉลองพระยุคลบาทแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๗/๙๕)

อักกันตสัญญกเถราปทาน:ประวัติในอดีตชาติของพระอักกันตสัญญกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ลาดผ้าปิดแผลให้พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ทรงเหยียบ และได้กราบไหว้ด้วยใจที่เลื่อมใส เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๓๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่าสุนันทะ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗/๓๘๕)

อักกุโล, เสียงร้องของปีศาจ :เสียงเปล่งร้องของอชกลาปกยักษ์ ที่หวังจะทำให้พระผู้มีพระผู้มีพระภาค กลัวแล้วหนีไป ดังคำในอชกลาปกสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อชกลาปกเจดีย์อันเป็นที่อยู่ของยักษ์ชื่อว่าอชกลาปกะเขตกรุงปาวา อชกลาปกยักษ์ประสงค์จะให้พระผู้มีพระภาคเกิดความกลัว หวาดหวั่น ขนพองสยองเกล้า จึงเข้าไปหา ส่งเสียงร้องโหยหวนขึ้น ๓ ครั้ง ณ ที่ใกล้พระผู้มีพระภาคว่า “อักกุโล ปักกุโล” แล้วพูดว่า สมณะ นั่นปีศาจปรากฏแก่ท่าน” พระผู้มีพระภาคเปล่งอุทานว่า (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗/๑๘๐)

อักโกธนสูตร :พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้ไม่โกรธ ท่านพระอนุรุทธะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วกราบทูลว่า เพราะเหตุไร มาตุคามจำนวนมากหลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มาตุคามผู้หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑. มีศรัทธา ๒. มีหิริ ๓. มีโอตตัปปะ ๔. ไม่โกรธ ๕. มีปัญญา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๙๔/๓๒๒)

SAMPLE

อักโกธสูตร : พระสูตรว่าด้วยความไม่โกรธ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวสักกะได้ตรัสให้เทพชั้นดาวดึงส์ยินดีว่า ความโกรธอย่าได้ครอบงำท่านทั้งหลาย และท่านทั้งหลายอย่าได้โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ความไม่โกรธและความไม่เบียดเบียน ย่อมมีในท่านผู้ประเสริฐทุกเมื่อ ความโกรธเป็นดุจภูเขา ย่ำยีคนเลว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๗๑/๓๙๕)

อักโกธะ : ความไม่โกรธ หมายถึงความมีเมตตาเป็นเบื้องต้น, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ คือ ๑. อักโกธะ (ความไม่โกรธ) ๒. อนุปนาหะ (ความไม่ผูกโกรธ) ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๒ อย่าง(คือ ๑. อักโกธะ ๒. อนุปนาหะ) ย่อมอยู่เป็นสุข,เป็นข้อ ๗ ในทศพิธราชธรรม (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๘๒/๑๓๐) ; ดูประกอบใน ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อ ๑ ในทศพิธราชธรรม ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ๑๐ ประการ คือ ทาน (การ ให้สิ่งของ) ศีล (ประพฤติดีงาม) ปริจจาคะ (ความเสียสละ) อาชชวะ (ความซื่อตรง) มัททวะ (ความอ่อนโยน) ตบะ (ไม่หมกมุ่นในความสุขสำราญ) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) อวิหิงสา (ความไม่ข่มเหงเบียดเบียน) ขันติ (ความอดทน) อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม) (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๔๑๒-๓/๓๒๒)

อักโกสกภารทวาชพราหมณ์ :ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ เกิดในตระกูลภารทวาชโคตร อักโกสกภารทวาชพราหมณ์ได้สดับมาว่า ได้ยินว่าพราหมณ์ภารทวาชโคตร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในสำนักของพระสมณโคดมแล้ว จึงโกรธ ไม่พอใจ เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้ว ด่าบริภาษพระผู้มีพระภาคด้วยวาจาหยาบคาย อันมิใช่วาจาของสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ ผู้ใดด่าตอบต่อบุคคลผู้ด่าอยู่ โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธอยู่ ทะเลาะตอบต่อบุคคลผู้ทะเลาะอยู่ ผู้นั้นเรากล่าวว่า ย่อมบริโภคด้วยกัน ย่อมกระทำตอบโต้ต่อกัน แต่เรานั้นไม่บริโภคด้วยกัน ไม่กระทำตอบโต้กับท่านเป็นอันขาด พราหมณ์ดังนั้น คำด่าเป็นต้นนั้น จึงเป็นของท่านผู้เดียว เขาเกิดความเลื่อมใสชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๕)

อักโกสกภารทวาชวัตถุ : เรื่องอักโกสกภารทวาชพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ไม่ประทุษร้าย อดกลั้นคำด่า การฆ่า และการจองจำได้ มีขันติเป็นพลัง มีขันติเป็นกำลังพล เราเรียกว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๙๙/๑๕๙)

อักโกสกภารทวาชะ, พระ :ชื่อพระอรหันต์องค์หนึ่ง เดิมอยู่กรุงราชคฤห์ เกิดในตระกูลภารทวาชะ เคยด่าพระผู้มีพระภาค แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใดโกรธตอบต่อบุคคลผู้

โกรธ ผู้นั้นย่อมเลวกว่าผู้โกรธ เพราะการโกรธตอบนั้น บุคคลผู้ไม่โกรธตอบต่อบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้มีสติสงบใจไว้ได้ ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติประโยชน์ของคนทั้ง ๒ ฝ่าย คือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น เขาเกิดความเลื่อมใสแล้วออกบวชเป็นบรรพชิต บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ดังคำว่า ท่านพระอักโกสกภารทวาชะอุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกออกไปอยู่คนเดียว ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย ท่านพระอักโกสกภารทวาชะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย,ในอักโกสกภารทวาชวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ไม่ประทุษร้าย อดกลั้นคำด่า การฆ่า และการจองจำได้มีขันติเป็นพลัง มีขันติเป็นกำลังพล เราเรียกว่า พราหมณ์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๘,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๙๙/๑๕๙)

อักโกสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยโทษของการด่า มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อักโกสกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารีว่าร้ายพระอริยะ ย่อมได้รับโทษ ๕ คือ (๑) ต้องอาบัติปาราชิก หรือตัดธรรมเป็นเครื่องปิดกั้น(โลกุตตรธรรมเป็นเครื่องปิดกั้นทางไปอบาย) (๒) ต้องอาบัติเศร้าหมองกองใดกองหนึ่ง (๓) เป็นโรคร้ายแรง (๔) หลงลืมสติมรณภาพ (๕) หลังจากมรณภาพแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๑/๓๕๔)

2.อักโกสกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุใดด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารีกล่าวโทษพระอริยะ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุนั้นจะไม่ถึงความพินาศอย่าง ๑ ใน ๑๐ อย่าง คือ (๑) ไม่บรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ (๒) เสื่อมจากธรรมที่บรรลุแล้ว (๓) สัทธรรม(หมายถึงไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา) ย่อมไม่ผ่องแผ้ว (๔) มีความสำคัญว่าได้บรรลุสัทธรรม (๕) ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ (๖) ต้องอาบัติเศร้าหมองกองใดกองหนึ่ง (๗) เป็นโรคเรื้อรัง (๘) ถึงความวิกลจริตมีจิตฟุ้งซ่าน (๙) หลงลืมสติมรณภาพ (๑๐) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๘/๑๙๙)

อักโกสวัตถุ : เรื่องด่า หมายถึงคำที่ใช้ด่ากัน มี ๑๐ ประการ คือคำด่าว่า (๑) เจ้าเป็นโจร (๒) เป็นคนพาล (๓) เป็นคนหลง (๔) เป็นอูฐ (๕) เป็นโค (๖) เป็นลา (๗) เป็นสัตว์นรก (๘) เป็นสัตว์ดิรัจฉาน (๙) เป็นคนไม่มีสุคติ (๑๐) เป็นคนหวังได้เฉพาะทุคติ ดังคำในสิกขาบทวิภังค์ที่อธิบายว่า คำว่า ด่า คือ ด่าด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ อย่าง ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๓๐/๒๖๙) ; ในวินัยท่าน

SAMPLE

ว่า ได้แก่ โอมสวาท คือคำกล่าวเสียดสี ๑๐ อย่าง (วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๓๐/๒๙๗, วิ. มหา.(ไทย) เล่ม ๒/๑๕/๒๐๒)

อรรถกถาอธิบายว่า ด่า ในที่นี้หมายถึงด่าด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ อย่าง คือ (๑) เจ้าเป็นโจร (๒) เจ้าเป็นคนพาล (๓) เจ้าเป็น คนหลง (๔) เจ้าเป็นอูฐ (๕) เจ้าเป็นโค (๖) เจ้าเป็นลา (๗) เจ้าเป็นสัตว์นรก (๘) เจ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน (๙) เจ้าไม่ได้สุคติ (๑๐) เจ้าหวังได้แต่ทุคติเท่านั้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๑๓/๔๖)

อักโกสสูตร : พระสูตรว่าด้วยอักโกสกภารทวาชพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ อักโกสกภารทวาชพราหมณ์รู้ว่า พราหมณ์ภารทวาชโคตรออกบวช จึงเข้าไปด่าบริภาษพระผู้มีพระภาคด้วยวาจาหยาบคาย อันมิใช่วาจาของสัตบุรุษ พระผู้มีพระภาคตรัสถามเขาว่า เมื่อท่านจัดอาหารเพื่อต้อนรับมิตร อำมาตย์ ญาติ และสาโลหิตแล้ว หากพวกเขานั้นไม่รับ อาหารนั้นจะเป็นของใคร เมื่ออักโกสกภารทวาชพราหมณ์ตอบว่า ถ้าเขาไม่รับ ก็ย่อมเป็นของข้าพระองค์ พระองค์จึงตรัสว่า ข้อนี้ก็เหมือนกัน ท่านด่าเราผู้ไม่ด่า โกรธเราผู้ไม่โกรธ ทะเลาะกับเราผู้ไม่ทะเลาะ เราไม่รับคำด่าของท่าน ดังนั้น คำด่าจึงเป็นของท่าน ผู้ด่าตอบบุคคลผู้ด่าอยู่ โกรธตอบบุคคลผู้โกรธอยู่ ทะเลาะตอบบุคคลผู้ทะเลาะอยู่ ชื่อว่าย่อมบริโภคด้วยกัน กระทำตอบโต้กัน เราไม่เป็นเช่นนั้น ดังนั้น คำด่าจึงเป็นของท่านผู้เดียว บุคคลผู้ไม่โกรธ ฝึกตนแล้ว มีความเป็นอยู่อย่างสม่ำเสมอ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ สงบ คงที่ จักมีความโกรธได้อย่างไร ผู้โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ย่อมเลวกว่าผู้โกรธ บุคคลผู้ไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้รู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้มีสติ สงบใจไว้ได้ ชื่อว่าประพฤติประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น แต่ชนส่วนมากมักจะเข้าใจว่า ผู้รักษาประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นเป็นคนโง่ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ อักโกสกภารทวาชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทแล้วตั้งใจบำเพ็ญเพียร ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๕)

อักขณสูตร : พระสูตรว่าด้วยกาลที่ไม่ใช่ขณะจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ กล่าวว่า ชาวโลกทำกิจในขณะ แต่เขาไม่รู้ขณะหรือมิใช่ขณะเลย กาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัยที่จะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์มี ๘ กาล คือ ตถาคตอุบัติขึ้นมาในโลกและแสดงธรรมที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ให้ถึงการตรัสรู้ แต่ (๑) บุคคลนี้เข้าถึงนรก (๒) บุคคลนี้เข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน(๓) บุคคลนี้เข้าถึงเปรตวิสัย (๔) บุคคลนี้เข้าถึงเทพนิกาย (คือเกิดเป็นอสัญญีสัตว์) ที่มีอายุยืนชั้นใดชั้นหนึ่ง (๕) บุคคลนี้กลับมาเกิดในปัจ

SAMPLE

จันตชนบทและอยู่ในพวกมิลักขะที่ไม่รู้เดียงสา ที่ไม่มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผ่านไปมา (๖) บุคคลนี้กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล เป็นต้น (๗) บุคคลนี้กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท เป็นคนมีปัญญาทราม โง่เขลา ไม่สามารถรู้เนื้อความแห่งสุภาษิตหรือทุพภาษิตได้ และ(๘) ตถาคตไม่ได้มาอุบัติขึ้นในโลก ถึงบุคคลนี้จะกลับมาเกิดในมัชฌิมชนบทและมีปัญญาสามารถรู้เนื้อความแห่งสุภาษิตและทุพภาษิตได้ แล้วตรัสสรุปว่า ขณะและสมัยที่ควรอยู่ประพฤติพรหมจรรย์มีขณะเดียวเท่านั้น คือ ขณะที่ตถาคตอุบัติขึ้นมาในโลก และแสดงธรรมที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ให้ถึงการตรัสรู้ และบุคคลนี้กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท มีปัญญาสามารถรู้เนื้อความแห่งสุภาษิตและทุพภาษิตได้ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๙/๒๗๔)

อักขมสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อักขมสูตร พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ไม่อดทน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เถระ ย่อมไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่เคารพของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายเพราะประกอบด้วยธรรม ๕ คือ ไม่อดทนต่อ (๑) รูป (๒) เสียง (๓) กลิ่น (๔) รส (๕) โผฏฐัพพะ ส่วนภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมเป็นที่รักเป็นที่เคารพของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๕/๑๕๓)

2.อักขมสูตร พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของช้างต้นที่ไม่อดทน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า องค์ประกอบของช้างที่ไม่ควรเป็นช้างต้น เปรียบเทียบองค์ประกอบของภิกษุผู้ไม่ควรเป็นนาบุญของโลก มีฝ่ายละ ๕ เหมือนในภัตตาทกสูตร แต่ทรงอธิบายความหมายของแต่ละฝ่าย คือ (๑) **ไม่อดทนต่อรูป** หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้วเห็นกองทัพช้างเป็นต้น ก็หวั่นไหว ไม่สามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ เปรียบเทียบกับภิกษุผู้เห็นรูปแล้วเกิดความกำหนัดไม่สามารถตั้งจิตไว้โดยชอบได้ (๒)**ไม่อดทนต่อเสียง** หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้วได้ยินเสียงของกองทัพช้างเป็นต้นก็หวั่นไหวไม่สามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ เปรียบเทียบกับภิกษุผู้ได้ยินเสียงแล้วเกิดความกำหนัดไม่สามารถตั้งจิตไว้โดยชอบได้ (๓)**ไม่อดทนต่อกลิ่น** หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้วได้กลิ่นมูตรคูถของช้างข้าศึกแล้วก็หวั่นไหวไม่สามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ เปรียบเทียบกับภิกษุผู้ได้กลิ่นแล้วเกิดความกำหนัดไม่สามารถตั้งจิตไว้โดยชอบ (๔) **ไม่อดทนต่อรส** หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้วไม่ได้กินอาหารเพียง ๑ คืน ถึง ๕ คืน ก็หวั่นไหว ไม่สามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ เปรียบเทียบกับภิกษุผู้ได้ลิ้มรสแล้วเกิดความกำหนัดไม่สามารถตั้งจิตไว้โดยชอบได้ (๕)**ไม่อดทนต่อโผฏฐัพพะ** หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้ว ถูกเขายิงด้วย

SAMPLE

ลูกศร ๑ ครั้ง หรือหลายครั้งก็หวั่นไหว ไม่สามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ เปรียบเทียบกับภิกษุผู้ถูกต้องโผฏฐัพพะแล้ว ก็เกิดความกำหนัด ไม่สามารถตั้งจิตไว้โดยชอบได้

แล้วตรัสว่า องค์ประกอบของช้างที่ควรเป็นช้างต้น เปรียบเทียบคุณสมบัติของภิกษุผู้ผู้ควรเป็นนาบุญของโลก มีฝ่ายละ ๕ พร้อมทรงอธิบายคุณสมบัติของแต่ละฝ่าย คือ (๑) **อดทนต่อรูป** หมายถึงช้างเข้าสมรภูมิแล้ว เห็นกองทัพช้างเป็นต้นก็ไม่หวั่นไหว สามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ เปรียบเทียบกับภิกษุผู้เห็นรูปแล้วไม่เกิดความกำหนัดสามารถตั้งจิตไว้โดยชอบได้ (๒)**อดทนต่อเสียง** หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้วได้ยินเสียงของกองทัพช้าง เป็นต้นก็ไม่หวั่นไหวสามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ เปรียบเทียบกับภิกษุผู้ได้ยินเสียงแล้วไม่เกิดความกำหนัดสามารถตั้งจิตไว้โดยชอบได้ (๓) **อดทนต่อกลิ่น** หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้วได้กลิ่นมูตรคูถของช้างข้าศึกแล้วก็ไม่หวั่นไหวสามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ เปรียบเทียบกับภิกษุผู้ได้กลิ่นแล้ว ไม่เกิดความกำหนัด สามารถตั้งจิตไว้โดยชอบได้ (๔) **อดทนต่อรส** หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้วไม่ได้กินอาหารแม้เพียง ๑ คืนถึง ๕ คืน ก็ไม่หวั่นไหวสามารถเข้าสู่สมรภูมิได้ เปรียบเทียบกับภิกษุผู้ได้ลิ้มรสแล้วไม่เกิดความกำหนัด สามารถตั้งจิตไว้โดยชอบได้ (๕) **อดทนต่อโผฏฐัพพะ** หมายถึงช้างเข้าสู่สมรภูมิแล้ว ถูกเขายิงด้วยลูกศร ๑ ครั้ง หรือ ๕ ครั้งก็ไม่หวั่นไหวสามารถเข้าสู่สมรภูมิได้เปรียบเทียบกับภิกษุผู้ถูกต้องโผฏฐัพพะแล้วไม่เกิดความกำหนัด สามารถตั้งสติไว้โดยชอบได้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๙/๒๒๔)

อักขมา ปฏิปทา : ข้อปฏิบัติที่ไม่อดทน,เป็นข้อ ๑ ในปฏิปทา๔ อีกนัยหนึ่ง คือ๑. อักขมา ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ไม่อดทน) ๒.ขมา ปฏิปทา(ข้อปฏิบัติที่อดทน) ๓. ทมา ปฏิปทา(ข้อปฏิบัติที่ข่มใจ) ๔. สมา ปฏิปทา(ข้อปฏิบัติที่ระงับ) ,ในปฐมขมสูตร อธิบายความหมายไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ด่าโต้ตอบคนที่ด่า โกรธตอบคนที่โกรธ เถียงโต้ตอบคนที่เถียง นี้เรียกว่าอักขมา ปฏิปทา หรือดังคำในทุติยขมสูตรที่อธิบายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิวกระหาย ต่อการถูกเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย รบกวนต่อถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่าง ๆ เป็นผู้ไม่อดกลั้นเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์ กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิต นี้เรียกว่าอักขมาปฏิปทา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๔/๒๓๐,๒๑/๑๖๕/๒๓๑)

อักขระ : อักษร,ตัวหนังสือ หมายถึงสระและพยัญชนะ ดังคำในกวิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อักขระเป็นเครื่องปรากฏของคาถาเหล่านั้น,ในสุตตุททานคาถา อธิบาย

ว่า พระผู้มีพระภาคผู้เลิศกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้ทรงแสดงพระสูตรที่ประเสริฐอันประกอบด้วยบทแห่งพยัญชนะและอรรถมีการเปรียบเทียบที่หมายรู้ด้วยอักขระซึ่งแน่นอนเป็นส่วนทำวิจารณญาณของชาวโลกให้แจ่มแจ้ง,ในอปทาน พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ว่า ในหมวดที่ ๕ ข้าพระองค์ไม่มีความสงสัยอักขระ(คือสระ) หรือแม้ในพยัญชนะเลย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๐/๗๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๕๖/๗๘๓, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๒๔/๗๙)

อักขรุกขเปตวัตถุ : เรื่องอักขรุกขเปรต เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมดีของคนตัดไม้ชาวกรุงสาวัตถี ผู้มีจิตเอื้อเฟื้อช่วยเหลืออุบาสกคนหนึ่งที่ไปค้าขายต่างถิ่นและเพลาเกวียนหักขณะอยู่ในป่าทึบ โดยตัดไม้มาทำเพลา (อักขรุกขะ) ให้จนอุบาสกขับเกวียนต่อไปได้ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๘๐๐/๒๙๙)

อักขันติสูตร : พระสูตรว่าด้วยความไม่อดทน มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อักขันติสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของความไม่อดทน ๕ คือ (๑) ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนหมู่มาก (๒) เป็นผู้มากด้วยเวร (๓) เป็นผู้มากด้วยโทษ (๔) เป็นผู้หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วทรงแสดงอานิสงส์ของความอดทน ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๕/๓๕๗)

2.อักขันติสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของความไม่อดทน ๕ คือ (๑) ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนหมู่มาก (๒) ดุร้าย (๓) มีวิปปฏิสาร (ความเดือดร้อน) (๔) เป็นผู้หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แล้วทรงแสดงอานิสงส์ของความอดทน ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๖/๓๕๘)

อักษรศาสตร์ : คัมภีร์ว่าด้วยสิกขา (การเปล่งเสียง, การออกเสียง) และนิรุตติ (การอธิบายคำศัพท์ โดยอาศัยประวัติและกำเนิดของคำ), วิชาการหนังสือ เน้นในด้านภาษาและวรรณคดี มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘,๙/๓๐๓/๑๑๓,๙/๓๑๑/๑๑๘,๙/๓๑๑/๑๑๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๗๑,๑๓/๔๗๓/๕๙๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๙/๒๒๕,๒๐/๖๐/๒๒๙,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อักษรศาสตร์ หมายถึงคัมภีร์ว่าด้วยสิกขา(การเปล่งเสียง,การออกเสียง) และนิรุตติ(การอธิบายศัพท์โดย อาศัยประวัติและกำเนิดของคำ) (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๓/๒๖๒, ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๕๖/๒๒๒)

อัคคธัมมสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมชั้นเลิศ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุไม่บรรลุอรหัตตผลอันเป็นธรรมชั้นเลิศได้ ๖ คือ (๑) ความไม่มีศรัทธา(๒) ความไม่

SAMPLE

มีหิริ (๓) ความไม่มีโอตตัปปะ(๔) ความเกียจคร้าน (๕) ความมีปัญญาทราม (๖) ความห่วงใยกายและชีวิต แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุบรรลุอรหัตตผล อันเป็นธรรมชั้นเลิศได้ ๖ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๓/๖๐๖)

อัคคปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอัคคปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายดอกบัวแด่พระพุทธเจ้า(พระนามว่าสิขี) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วย คุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๗/๔๒๒)

คัคครา,โบกขรณี : ชื่อสระลูกหนึ่ง อยู่เขตกรุงจัมปา เป็นที่สนทนาธรรมระหว่างอุบาสกจำนวนมากกับพระสารีบุตร ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ฝั่งสระคัคคราโบกขรณี เขตกรุงจัมปา ครั้งนั้นแล อุบาสกชาวกรุงจัมปาจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ อภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับท่านพระสารีบุตร มีปรากฏในทานมหัปผลสูตร (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๘๙)

อัคคสุญญะ : ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเลิศ, เป็นลำดับที่ ๔ ในสุญญกถา ๒๕,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายความหมายไว้ว่า ทางที่เลิศ ทางที่ประเสริฐ ทางที่วิเศษ คือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวงความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับนิพพาน นี้ชื่อว่า อัคคสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๗)

อัคคสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมอันเลิศ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัคคสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมอันเลิศ ๔ คือ (๑) ศีลอันเลิศ (๒) สมาธิอันเลิศ (๓) ปัญญาอันเลิศ (๔) วิมุตติอันเลิศ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๔/๑๒๐)

2.อัคคสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมอันเลิศ ๔ คือ (๑) รูปอันเลิศ (๒) เวทนาอันเลิศ (๓) สัญญาอันเลิศ (ทั้ง ๓ อย่าง ที่พิจารณาแล้วบรรลุอรหัตตผล) (๔) ภพอันเลิศ (หมายถึงอัตภาพที่บุคคลดำรงอยู่แล้วสามารถบรรลุอรหัตตผลได้) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๗๕/๑๒๐)

อัคคฬปุระ, เมือง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นเมืองที่พระเรวตะเถระเดินทางไปพัก อยู่ระหว่างเมืองอุทุมพรกับเมืองสหชาตินคร ดังคำว่า ท่านพระเรวตะเดินทางจากเมืองอุทุมพระไปเมืองอัคคฬปุระ ภิกษุผู้เถระทั้งหลายพากันเดินทางไปเมืองอุทุมพระ ถามว่า ท่านพระเรวตะพักอยู่ที่ไหน พวกเขาตอบว่า ท่านพระเรวตะเดินทางไปเมืองอัคคฬปุระ ต่อมา ท่านพระเรวตะเดินทางจากเมืองอัคคฬปุระไปสู่สหชาตินคร ภิกษุผู้เถระทั้งหลายพากันเดินทางไปเมืองอัคคฬปุระ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๑/๔๐๓)

SAMPLE

อัคคะ, ชื่อคนธรรพ์ : ชื่อคนธรรพ์คนหนึ่ง เล่นพิณถวายพระราชา ในเวลาพญาครุฑโพธิสัตว์มาเล่นสกา มีปรากฏในสุสันธีชาดก ดังคำว่า คนธรรพ์ชื่ออัคคะ ครั้นในเวลาพญาครุฑโพธิสัตว์มาเล่นสกา จึงถือพิณขับร้องถวายพระราชาว่า กลิ่นดอกติมิระหอมตลบอบอวล คลื่นสมุทรกระทบฝั่งดังกึกก้อง พระนางสุสันธีประทับอยู่ไกลจากพระนครนี้มาก พระเจ้าตัมพะ กามทั้งหลายย่อมเสียดแทงข้าพระองค์ (พญาครุฑได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวว่า) ท่านข้ามสมุทรไปได้อย่างไร เห็นเกาะเสรุมะได้อย่างไร ท่านอัคคะ พระนางกับท่านพบกันได้อย่างไร (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๕๖/๒๐๙)

อัคคัญญสูตร : พระสูตรว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่สามเณรชื่อวาเสฏฐะและสามเณรชื่อภารทวาชะ ขณะประทับอยู่ ณ บุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ว่า พวกพราหมณ์ไม่รู้เรื่องเก่า หรือความเป็นมาของวรรณะ ๔ ตามความเป็นจริง

เย็นวันหนึ่ง สามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะชวนกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ขณะเสด็จจงกรมอยู่กลางแจ้ง เมื่อถวายอภิวาทแล้วได้เดินจงกรมตามเสด็จ พระองค์ตรัสถามว่า การที่ท่านทั้งสองทิ้งตระกูลและธรรมเนียมพราหมณ์มาบวชในพระธรรมวินัยนี้ พวกญาติ ๆ ได้ว่ากล่าวอย่างไรบ้าง

สามเณรทั้งสองกราบทูลว่า เขาด่าอย่างเต็มรูปแบบทีเดียว เมื่อตรัสถามว่าเขาด่าอย่างไร ท่านทั้งสองกราบทูลว่า

เขาด่าว่า พราหมณ์เท่านั้นเป็นวรรณะประเสริฐที่สุด มีผิวขาว บริสุทธิ์ เป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากพระโอษฐ์ของพระพรหม พระพรหมนิรมิตขึ้นมา เป็นทายาทของพระพรหม วรรณะอื่นเลวทราม มีผิวดำ ไม่บริสุทธิ์ เกิดจากพระบาทของพระพรหม การที่ท่านทั้งสองทิ้งวรรณะพราหมณ์มาอยู่ในพวกสมณะศีรษะโล้น ผู้มีวรรณะต่ำทราม เป็นคนรับใช้ เป็นเผ่าของมารนั้นไม่ดีเลย ไม่สมควรเลย

พระองค์ตรัสว่า พวกพราหมณ์กล่าวอย่างนั้น เพราะไม่รู้ความจริง เป็นไปได้อย่างไร พวกเขาเกิดจากนางพราหมณีแท้ ๆ แต่เขากล่าวว่า เกิดจากพรหม เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ความจริง ไม่ว่ากษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร ถ้าประพฤติ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ความประพฤตินั้นก็เป็นอกุศลธรรม มีโทษ ไม่ควร ประพฤติ ไม่ใช่อริยธรรม เป็นธรรมดำ มีวิบากดำ วิญญูชนติเตียนได้เหมือนกัน

SAMPLE

อนึ่ง ไม่ว่า กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร ถ้าประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ความประพฤตินั้นก็เป็นกุศลธรรม ไม่มีโทษ ควรประพฤติ เป็นอริยธรรม เป็นธรรมขาว มีวิบากขาว วิญญูชนสรรเสริญเหมือนกัน

ตรัสย้ำว่า ธรรมเหล่านี้เท่านั้นมีอยู่จริง เมื่อถือธรรมเหล่านี้เป็นเกณฑ์ ก็สามารถรวมวรรณะ ๔ เข้าเป็นประเภทบุคคลได้ ๒ พวก คือ (๑) พวกที่ตั้งอยู่ในธรรมดำ ที่วิญญูชนติเตียน (๒) พวกที่ตั้งอยู่ในธรรมขาว ที่วิญญูชนสรรเสริญ ฉะนั้น คำกล่าวของพวกพราหมณ์ที่ว่า พราหมณ์เป็นวรรณะประเสริฐที่สุดเป็นต้นนั้น จึงเป็นคำกล่าวที่วิญญูชนไม่รับรอง เพราะไม่ว่าคนในวรรณะใด ใน ๔ วรรณะนั้น ถ้าออกบวชเป็นบรรพชิต ประพฤติพรหมจรรย์จนบรรลุอรหัตตผล เป็นพระอรหันต-ขีณาสพ ผู้นั้นสมควรได้ชื่อว่าผู้ประเสริฐที่สุดในโลก คือ เป็นผู้ประเสริฐโดยธรรม ไม่ใช่โดยวรรณะ

ตรัสเป็นเชิงปลอบใจสามเณรทั้งสองว่า ถ้ามีผู้ใดถามท่านทั้งสองว่า เป็นพวกไหน ให้ตอบว่า เป็นพวกพระสมณะ ศากยบุตร เพราะผู้มีศรัทธาตั้งมั่นในพระองค์ควร เรียกว่า เป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากพระโอษฐ์ของพระองค์ เกิดจากพระธรรม พระธรรมนิรมิตขึ้นมา เป็นทายาทของพระธรรม ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น เพราะคำว่า ธรรมกาย ก็ดี พรหมกาย ก็ดี ธรรมภูต ก็ดี หรือ พรหมภูต ก็ดี เป็นพระนาม ของพระองค์

ภาคนิทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงนำนิทานโบราณคดีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกมาตรัสเล่าประกอบหลักธรรมของพระองค์ เพื่อชี้ให้เห็นว่า พวกพราหมณ์เข้าใจเรื่องระบบวรรณะ ผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากเดิมอย่างไร เรื่องที่ตรัสเล่ามีใจความดังนี้

๑. ทรงตัดตอนแห่งสังวัฏฏกัปของโลก ในช่วงสุดท้าย คือ ช่วงที่โลกเสื่อมลงจนสลายไป สัตว์โลกส่วนมากที่รอดชีวิต ได้ไปเกิดในชั้นอาภัสสรพรหม มีสภาพเป็นกายทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีแผ่ซ่านออกจากกาย สัญจรอยู่ใน อากาศ สถิตอยู่ในวิมานอันงดงาม นานแสนนาน

๒. จากนั้น ทรงแสดงการกำเนิดหรือวิวัฒนาการของโลก ตั้งแต่ตอนต้นแห่งวิวัฏฏกัป คือ ช่วงที่โลกกลับก่อตัวขึ้นใหม่ เริ่มจากสภาพที่เป็นน้ำแผ่เต็มอวกาศอันเวิ้งว้างว่างเปล่า ไม่มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดวงดาวใด ๆ ทั่วบริเวณมืดมิด โลกค่อย ๆ แข็งตัวขึ้น มีพืชพรรณเกิดขึ้นตามลำดับ คือ (๑) ง้วนดิน ลอยอยู่บนผิวน้ำ (๒) สะเก็ดดิน (๓) เครือดิน (๔) ข้าวสาลีเกิดเองตามธรรมชาติ ผลิตผลเป็น ข้าวสารสุก ไม่มีแกลบและรำ

๓. ในขณะเดียวกัน ทรงแสดงวิวัฒนาการของมนุษย์ควบคู่ไปกับวิวัฒนาการของโลก ดังต่อไปนี้

SAMPLE

๓.๑มีพรหมพวกหนึ่งจากชั้นอาภัสสรพรหมจุติลงมาเกิดในโลกระยะแรกเริ่มที่ยังเป็นพื้นน้ำ สัตว์โลกพวกนี้ยังมีสภาพร่างกายเป็นทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีกาย สัญจรอยู่ในอากาศ เช่นเดียวกับสมัยที่อยู่ในชั้นอาภัสสรพรหม

๓.๒ต่อมา เมื่อเกิดง้วนดินขึ้น สัตว์โลกหรือมนุษย์พวกแรกได้ใช้บริโภค เป็นอาหารแทนปีติ ทำให้ร่างกายหยาบขึ้น รัศมีกายหายไป ตอนนี้ เกิดมีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดวงดาวขึ้น

๓.๓เมื่อสัตว์โลกพวกนี้บริโภคง้วนดินนาน ๆ เข้า ร่างกายเปลี่ยนแปลง มากขึ้น บางพวกมีผิวพรรณดี บางพวกมีผิวพรรณเลว จึงเกิดการเหยียดผิวกันขึ้น เพราะเหยียดผิวกัน ง้วนดินจึงหายไป พวกเขาจึงเกิดความโหยหาขึ้นเป็นครั้งแรก

๓.๔ เมื่อสะเก็ดดินเกิดขึ้น สัตว์โลกพวกนี้จึงใช้สะเก็ดดินเป็นอาหารแทนง้วนดินที่หายไป เมื่อบริโภคสะเก็ดดินไปนาน ๆ ร่างกายได้เปลี่ยนแปลงมากขึ้น ผิวพรรณต่างกันมากขึ้น การเหยียดผิวกันก็ รุนแรงขึ้น ทำให้สะเก็ดดินหายไป พวกสัตว์โลกได้เกิดความรู้สึกโหยหาขึ้นอีก

๓.๕ เมื่อเครือดินเกิดขึ้น พวกเขาก็ใช้เครือดินเป็นอาหารแทนสะเก็ดดินที่หายไป และเมื่อบริโภคไปนาน ๆ จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายมากขึ้น การเหยียดผิวก็ยิ่งรุนแรงขึ้น จนเครือดินหายไปพวกเขากลับรู้สึกโหยหาต่อไปอีก

๓.๖เมื่อข้าวสาลี(เกิดเอง) เกิดขึ้น พวกเขาก็ใช้ข้าวสาลีนี้เป็นอาหาร แทน และเมื่อบริโภคข้าวสาลีไปนาน ๆ จึงมีการเปลี่ยนแปลงทาง ร่างกายมากขึ้น คือเกิดอวัยวะเพศชายและเพศหญิงขึ้น ทำให้เกิดลักษณะเป็นมนุษย์ผู้ชายและผู้หญิงเด่นชัด เมื่อคนต่างเพศเพ่งมองกัน จึงเกิดความรู้สึกทางเพศขึ้น และได้เสพเมถุนธรรมกัน การเสพเมถุนธรรมนี้ เขาถือว่าเป็นความชั่ว ฉะนั้น เมื่อเห็นผู้ใดเสพเมถุน-ธรรมกัน คนส่วนมากจะพากันขับไล่ออกไปจากหมู่ ต่อมา ผู้นิยมเสพเมถุนธรรมจึงแยกตัวไปปลูกเรือนอยู่เพื่อมิให้ผู้อื่นเห็น พวกนี้มีคำเรียกต่อมาว่าผู้ครองเรือน (อาคาริก) ผู้ไม่มีเรือน เรียกว่า อนาคาริก ซึ่งต่อมา ได้แก่นักบวช

๓.๗ ข้าวสาลีเกิดเองนี้มีลักษณะพิเศษ คือ ต้นที่ถูกเก็บผลไปในตอนเช้า จะผลิตผลขึ้นใหม่อีกในตอนเย็น หรือต้นที่ถูกเก็บผลในตอนเย็น จะผลิตผลขึ้นใหม่อีกในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น พวกเขาจึงมีข้าวสาลีให้บริโภคอย่างไม่บกพร่อง ทั้งนี้เพราะพวกนี้ยังไม่มีการสะสม คือ อยากบริโภคเวลาไหน ก็ไปเก็บมาบริโภคเพียงครั้งละมื้อ ต่อมา เมื่อมีการสะสมขึ้น คือ บางพวกเก็บมาครั้งเดียวสำหรับบริโภค ทั้งเช้าและเย็นบ้าง เก็บไว้บริโภค ๒ วันบ้าง ๔ วันบ้าง ๘ วัน

SAMPLE

บ้าง ทำให้ต้นข้าวสาลีที่ถูกเก็บผลไปแล้ว ไม่ผลิตผลอีกต่อไป โดยนัยนี้ ข้าวสาลีก็ค่อยลดจำนวนลง จนมหาชนมองเห็นภัยเฉพาะหน้า

๔. ต่อจากนี้ ตรัสเล่าถึงวิวัฒนาการของระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง คือ ตรัสเล่าว่า มหาชนได้ประชุมกันเพื่อแก้ไขป้องกันภัยที่จะเกิดขึ้น โดยตกลงให้แบ่งสรรที่ดินให้แต่ละคน (ครอบครัว) มีสิทธิครอบครองเพื่อทำมาหากิน และคัดเลือกผู้มีลักษณะดีให้ทำหน้าที่ปกครองดูแลในฐานะเจ้าของแผ่นดิน จึงมีคำ ขัตติยะ (ตรงกับคำว่า กษัตริยะ ในภาษาสันสกฤต) เกิดขึ้น โดยประชาชนยินดีแบ่งปันผลประโยชน์แก่ผู้ปกครองนั้น เนื่องจากผู้ปกครองทำหน้าที่ได้ดี ประชาชน พอใจ จึงมีคำ ราชา เกิดขึ้นและเนื่องจากผู้ปกครองเป็นผู้ที่มหาชนคัดเลือก แต่งตั้ง จึงมีชื่อว่า มหาสมมตราช ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ กลุ่มคนที่เรียกว่า กษัตริย์จึงเกิดขึ้น

ต่อมา เมื่อมีคนละเมิดสิทธิของผู้อื่น และกระทำการทุจริตต่าง ๆ มากขึ้น จึงมีคนอีกกลุ่มหนึ่งช่วยทำหน้าที่สั่งสอนและทำพิธีลอยบาปให้ จึงมีคำว่า พราหมณ์ เกิดขึ้น พวกนี้ก็ได้รับการบำรุงเลี้ยงดูจากประชาชนพวกที่นิยมเสพเมถุนธรรม ซึ่งเป็น ผู้ครองเรือนและมีหน้าที่ทำงานต่าง ๆ ตามถนัด จึงมีชื่อว่า เวสสา คือ พวกแพศย์ นอกจากนี้ยังมีประชาชนอีกกลุ่มหนึ่งทำการงานที่ต่ำกว่าพวกแพศย์ จึงมีชื่อว่า สุททะ หรือ ศูทร

ตรัสเล่าต่อไปว่า ต่อมา มีกษัตริย์ผู้เบื่อหน่ายหน้าที่ปกครอง จึงออกไปบวชเป็นบรรพชิต เรียกตัวเองว่า สมณะ คำว่า สมณะ จึงเกิดขึ้น แม้พวกพราหมณ์ พวกแพศย์ และพวกศูทรที่เบื่อหน่ายหน้าที่ของตน ๆ ออกบวชเป็นบรรพชิตก็เรียกว่า สมณะ เหมือนกัน

ภาคนิคมน์

ตรัสสรุปว่า การเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และแม้สมณะล้วนเป็นโดยธรรม คือ หน้าที่ มิใช่โดยวรรณะอย่างที่พวกพราหมณ์เข้าใจ ทั้ง ๕ พวกนี้ ถ้าประพฤติอธรรม คือ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต เป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังจากตายก็ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรกเหมือนกัน ถ้าประพฤติธรรม คือ สุจริต ๓ หลังจากตายก็ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนกัน แล้วตรัสสอนให้เจริญโพธิปักขิยธรรม

ในที่สุด ทรงยกคำภาษิตของสนังกุมารพรหมมาสนับสนุนพระพุทธภาษิตข้างต้นว่า ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐในหมู่เทพและมนุษย์ (ที. ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๑/๘๓)

อัคคัปปสาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ ๔ คือ (๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า หรือมีเท้ามาก มีรูปหรือไม่มีรูป มีสัญญาหรือไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ (๒) อริยมรรคมีองค์ ๘ เลิศกว่าธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (๓) วิราคะ (ความคลายความกำหนัด) คือความสร่างความเมา ความดับความกระหาย ความถอนอาลัย ความตัดวัฏฏะ ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ และนิพพาน เลิศกว่าธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง หรือไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (๔) พระสงฆ์สาวกของพระตถาคต ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล (มีพระโสดาปัตติมรรคเป็นต้น) ซึ่งเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก เลิศกว่าหมู่ หรือกว่าคณะ อนึ่ง บุคคลผู้เลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ ๔ นั้น ย่อมได้รับผลวิบากที่เลิศ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๔/๕๓)

อัคคัปปสาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า บุคคลผู้เลื่อมใสต่อพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระอริยสงฆ์ ย่อมได้รับบุญที่เลิศ คือ อายุ วรรณะ ยศ เกียรติ สุข และพละ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๐/๔๖๑)

อัคคาพวเจดีย์ : ชื่อเจดีย์แห่งหนึ่ง อยู่เมืองอาฬวี พระผู้มีพระภาคและพระสาวกทั้งหลายเคยเสด็จไปเมืองนี้ ดังคำว่า ท่านพระมหากัสสปะจำพรรษาในเขตกรุงราชคฤห์ ออกเดินทางไปทางเมืองอาฬวี จาริกไปโดยลำดับ จนถึงเมืองอาฬวี ข่าวว่าท่านพระมหากัสสปะพักอยู่ ณ อัคคาพวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงราชคฤห์ ตามพระพุทธาภิรมย์แล้วได้เสด็จไปทางเมืองอาฬวี เสด็จจาริกไปโดยลำดับจนถึงเมืองอาฬวีข่าวว่าพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อัคคาพวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี,อยู่ระหว่างกีฏาคิรีชนบท ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กีฏาคิรีชนบทตามพระอัธยาศัยแล้ว ได้เสด็จจาริกไปทางเมืองอาฬวี ประทับอยู่ ณอัคคาพวเจดีย์ ในเมืองอาฬวี,ในนิกขันตสูตร กล่าวถึงพระวังคีสเถระอยู่กับพระอุปัชฌาย์ ดังคำว่า ท่านพระวังคีสะอยู่ที่อัคคาพวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวี กับท่านพระนิโครธกัปปะผู้เป็นอุปัชฌาย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๔๒/๓๗๘,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๔๒/๗๑,๒/๔๙/๒๓๗,๒/๘๔/๒๗๓,๒/๘๙/๒๗๗,๒/๑๓๙/๓๑๓,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๓/๑๔๕,สำ.สำ.(ไทย) ๑๕/๒๐๙/๓๐๓,๑๕/๒๑๑/๓๐๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๓/๒๖๔,๒๓/๒๔/๒๖๗)

อัคคิ : ไฟ, ไฟกิเลส, กิเลสดุจไฟเผาลนจิตใจให้เร่าร้อน มี ๓ คือ ๑. ราคัคคิ ไฟคือราคะ ๒. โทสัคคิ ไฟคือโทสะ ๓. โมหัคคิไฟคือโมหะ,อัคคิ ๓ อีกนัยหนึ่ง คือ ๑.อาหุเนยยัคคิ(ไฟคืออาหุไนยบุคคล) ๒. คหปตัคคิ(ไฟคือคหบดี) ๓.ทักขิเณยยัคคิ

(ไฟคือทักขิไณยบุคคล) (ที.ปา.(ไทย) ๒๓/๓๐๕/๒๖๘),ใปฐมอัคคิสูตร กล่าวถึงประเภทของอัคคีว่ามี ๗ ประการ คือ ๑. ราคัคคิ (ไฟคือราคะ) ๒. โทสัคคิ(ไฟคือโทสะ) ๓. โมหัคคิ(ไฟคือโมหะ) ๔. อาหุเนยยัคคิ (ไฟคืออาหุไนยบุคคล) ๕.คหปตัคคิ(ไฟคือคหบดี)๖.ทักขิเณยยัคคิ(ไฟคือทักขิไณยบุคคล) ๗. กัฏฐัคคิ(ไฟที่เกิดจากไม้) (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๖/๖๙,๒๓/๔๗/๗๒)

อัคคิกขันโธปมสูตร :พระสูตรว่าด้วยข้ออุปมาด้วยกองไฟ พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จดำเนินทางไกล ได้ทอดพระเนตรเห็นกองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโชนโชติช่วงอยู่ จึงเสด็จแวะลงข้างทาง ประทับนั่ง ณ โคนไม้ต้นหนึ่ง แล้วตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเห็นกองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโชนโชติช่วงอยู่หรือไม่ เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็น จึงแสดงธรรมพร้อมอุปมา ๗ ข้อ คือ (๑) ระหว่างการเข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดกองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโชนโชติช่วงอยู่กับการเข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดธิดากษัตริย์ ลูกสาวพราหมณ์หรือลูกสาวคหบดีที่มีมือและเท้าอ่อนนุ่ม (๒) ระหว่างการที่บุรุษผู้มีกำลังใช้เชือกหนังที่เหนียวพันแข้งทั้ง ๒ ข้างแล้วดึงถูไปมา เชือกหนังนั้นพึงบาดผิว แล้วพึงบาดหนัง เนื้อ เส้นเอ็น เยื่อกระดูก กับการยินดีการกราบไหว้ของขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล หรือคหบดีมหาศาล (๓) ระหว่างการที่บุรุษผู้มีกำลังใช้หอกที่คมชะโลมด้วยน้ำมันพุ่งใส่กลางอกกับการยินดีการไหว้ของขัตติยมหาศาลเป็นต้น (๔) ระหว่างการที่บุรุษผู้มีกำลังใช้แผ่นเหล็กร้อนที่เผาไฟลุกโชนโชติช่วงนาบกายกับการใช้สอยจีวรที่ขัตติยมหาศาลเป็นต้นถวายด้วยศรัทธา(๕) ระหว่างการที่บุรุษผู้มีกำลังใช้ตะขอเหล็กร้อนที่เผาไฟลุกโชนโชติช่วงง้างปาก แล้วใส่ก้อนเหล็กร้อนที่เผาไฟลุกโชนโชติช่วงเข้าไปในปาก ก้อนเหล็กร้อนนั้นพึงไหม้ริมฝีปากบ้าง ไหม้ปากบ้าง ไหม้ลิ้นบ้าง ไหม้คอบ้าง ไหม้อกบ้าง พาไส้ใหญ่บ้าง ไส้น้อยบ้าง ออกทางทวารเบื้องล่างของคนนั้น กับการฉันบิณฑบาตที่ขัตติยมหาศาล เป็นต้นถวายด้วยศรัทธา (๖) ระหว่างการที่บุรุษผู้มีกำลังจับศีรษะหรือคอแล้วให้นั่งทับหรือนอนทับเตียงเหล็กร้อนที่เผาไฟลุกโชนโชติช่วงกับการใช้สอยเตียงตั่งที่ขัตติยมหาศาลเป็นต้นถวายด้วยศรัทธา(๗) ระหว่างการที่บุรุษผู้มีกำลังจับคนชูเท้าขึ้น ห้อยศีรษะลง แล้วโยนลงในหม้อเหล็กร้อนที่เผาไฟลุกโชนโชติช่วง เขาถูกไฟลวกเดือดโผล่ขึ้นเป็นฟองในหม้อเหล็กร้อน บางครั้งก็ลอยขึ้น บางครั้งก็จมลง บางครั้งก็ลอยขวาง กับการใช้สอยวิหารที่ขัตติยมหาศาล เป็นต้นถวายด้วยศรัทธา ในสูตรนี้ ทรงแสดงอุปมาแต่ละข้อเป็นแนวการถาม-ตอบ แต่ละคู่อุปมานั้นตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า อย่างไหนประเสริฐกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลตามความเข้าใจของตนคือ (๑) การที่บุคคลเข้าไปนั่งกอดหรือนอนกอดธิดากษัตริย์เป็นต้นประเสริฐกว่า (๒) การยินดีการไหว้ของขัตติยม

SAMPLE

หาศาลเป็นต้นประเสริฐกว่า(๓) การยินดีการไหว้ของขัตติยมหาศาลเป็นต้นประเสริฐกว่า (๔) การใช้สอยจีวรที่ขัตติยมหาศาลเป็นต้นถวายด้วยศรัทธาประเสริฐกว่า (๕) การฉันบิณฑบาตที่ขัตติยมหาศาลเป็นต้นถวายด้วยศรัทธาประเสริฐกว่า(๖) การใช้สอยเตียง ตั่ง ที่ขัตติยมหาศาลเป็นต้นถวายด้วยศรัทธาประเสริฐกว่า (๗) การใช้สอยวิหารที่ขัตติยมหาศาลเป็นต้นถวายด้วยศรัทธาประเสริฐกว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราขอบอกและขอเตือนเธอทั้งหลายว่า การที่บุคคลผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ไม่ใช่สมณะแต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ เข้าไปนั่งกอดนอนกอดธิดากษัตริย์เป็นต้นไม่ประเสริฐเลย เพราะหลังจากตายแล้วต้องไปเกิดในทุคติ วินิบาต นรก ส่วนการเข้าไปนั่งกอดนอนกอดกองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโชนโชติช่วง ประเสริฐกว่า เพราะแม้จะได้รับทุกข์เจ็บปวด ก็จะได้รับทุกข์เจ็บปวดในชาตินี้เท่านั้น แล้วทรงสอนให้ภิกษุทั้งหลายสำเหนียกว่า จงใช้สอยปัจจัย ๔ ให้เกิดผลานิสงส์แก่ผู้ถวาย พึงทำประโยชน์ตนเองและผู้อื่นให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท หรือเมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ทั้ง ๒ ควรทำประโยชน์ทั้ง ๒ ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท พระผู้มีพระภาคกำลังแสดงเรื่องนี้อยู่ ภิกษุประมาณ ๖๐ รูป ได้กระอักเลือดอุ่น ๆ ออกมา อีกประมาณ ๖๐ รูป ได้ลาสิกขา อีกประมาณ ๖๐ รูป ได้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือมั่น (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗๒/๑๕๘)

อัคคิกชาดก : ชาดกว่าด้วยสุนัขจิ้งจอกชื่ออัคคิกะ มีเนื้อความอธิบายว่า พญาหนูโพธิสัตว์พิจารณาเห็นหนูบริวารของตนเบาบางลงไป สังเกตดูจึงรู้ว่าสุนัขจิ้งจอกตัวที่มีแหยมบนศีรษะที่ทำท่ายืนประพฤติวัตรแสดงความเคารพต่อดวงอาทิตย์เพื่อหลอกให้หนูทั้งหลายตายใจ ซึ่งทำทีมาคอยช่วยนับหนูทั้งหลายด้วยการนับหางนั้นแหละเป็นผู้จับหนูบริวารของตนไปกิน จึงได้ตำหนิว่า ปอยผมนี้มิได้มีไว้เพราะเหตุแห่งบุญ มีไว้เพราะเป็นเลสอ้างเพื่อการหากิน พวกหนูมีไม่ครบตามจำนวนหาง เจ้าอัคคิกะ พอกันทีเถิดสำหรับเจ้า ว่าแล้วก็กระโดดกัดซอกให้มันถึงแก่ความตายทันที บรรดาหนูทั้งต่างกรูกันมาแย่งกินหมดภายในพริบตา ผู้หลอกลวงเมื่อผู้อื่นรู้ทันต้องเดือดร้อนเสมอ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒๙/๕๓)

อัคคิกภารทวาชพราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ นับถือลัทธิบูชาไฟ วันหนึ่งเขาปรุงข้าวปายาสด้วยเนยใสด้วยคิดว่า เราจักบูชาไฟ จักบำเรอการบูชาไฟ พระผู้มีพระภาคข้าไปถึงที่อยู่ของอัคคิกภารทวาชพราหมณ์แล้วได้ประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควรเขาจึงกล่าวว่าบุคคลผู้เป็นพราหมณ์โดยกำเนิดจบไตรเพทเป็นพหูสูตพราหมณ์ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะนั้น จึงควรบริโภคข้าว

SAMPLE

ปายาสนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลถึงจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด สาธยายมนตร์เป็นอันมาก แต่เป็นผู้เน่าและสกปรกภายในเป็นผู้แวดล้อมไปด้วยความโกหก ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ มุนีผู้บรรลุอภิญญา คือรู้ปุพเพนิวาสญาณอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุความสิ้นชาติ แล้ว เพราะวิชชา ๓ เหล่านี้ จึงเป็นพราหมณ์ เขาชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๓)

อัคคิกภารทวาชะ, พระ :ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง นับถือลัทธิบูชาไฟ เคยสนทนาธรรมว่าผู้สมควรข้าวปายาสกับพระผู้มีพระภาค จึงเกิดความเลื่อมใส ชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคภายหลังออกบวชแล้วบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ดังคำว่า ท่านพระอัคคิกภารทวาชะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๕)

อัคคิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัคคิกพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ อัคคิกภารทวาชพราหมณ์ปรุงข้าวปายาสด้วยเนยใสด้วยคิดว่าจักบูชาไฟ บำเรอการบูชาไฟ เมื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จไปบิณฑบาตถึงที่อยู่ของตนจึงกราบทูลว่า พราหมณ์โดยกำเนิด จบไตรเพท เป็นพหูสูต ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะนั้น จึงควรบริโภคข้าวปายาสนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลถึงจะเป็นพราหมณ์โดยกำเนิดแล้วสาธยายมนตร์เป็นอันมาก แต่เป็นผู้เน่าและสกปรกภายใน เป็นผู้แวดล้อมไปด้วยความโกหก ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ มุนีผู้บรรลุอภิญญา คือรู้ปุพเพนิวาสญาณอย่างแจ่มแจ้ง เห็นสวรรค์และอบาย ทั้งบรรลุความสิ้นชาติแล้ว เพราะวิชชา ๓ เหล่านี้ จึงเป็นพราหมณ์ผู้จบไตรเพท มุนีนั้นจึงควรบริโภคข้าวปายาสนี้

เมื่อเขากราบทูลว่า เชิญพระองค์บริโภค เพราะพระองค์เป็นพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่ได้กล่าวคาถาเพื่ออาหาร นี้ไม่ใช่ธรรมเนียมของผู้เห็นธรรม พระพุทธเจ้าไม่รับอาหารที่ได้มาเพราะการกล่าวคาถาเมื่อมีธรรมเนียมจึงมีการประพฤติอย่างนี้ ท่านจงถวายข้าว น้ำและปัจจัยอื่นแก่พระขีณาสพผู้ประกอบด้วยคุณ แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ไม่คะนอง เพราะศาสนานั้นเป็นเขตบุญของผู้แสวงบุญ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้อัคคิกภารทวาชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทแล้วตั้งใจบำเพ็ญเพียร ไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๔/๒๗๓)

อัคคิกะ, สุนัขจิ้งจอก : ชื่อสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่ง ที่เป็นหมาเจ้าเล่ห์แอบจับกินหนูเป็นจำนวนมาก ดังคำในอัคคิกชาดกที่ พญาหนูโพธิสัตว์กล่าวติเตียนสุนัขจิ้งจอกว่า ปอย

ผมนี้มิได้มีไว้เพราะเหตุแห่งบุญ มีไว้เพราะเป็นเลสอ้างเพื่อการหากินหมู่หนูมีไม่ครบตามจำนวนหางอัคคิกะ พอกันทีเถิดสำหรับท่าน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒๙/๕๓)

อัคคิเตชะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระปาปนิวาริยเถระ ดังคำในปาปนิวาริยเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าแผ้วถางสถานที่จงกรมของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปิยทัสสี มุงบังด้วยไม้อ้อ ป้องกันลมและแดด (เพราะกรรมนั้น) ในกัปที่ ๑๑ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ปรากฏนามว่าอัคคิเตชะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓/๓๘๘)

อัคคิทัต, พราหมณ์ :ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ผู้เป็นบิดาของพระพุทธเจ้านามว่ากกุสันธะ แห่งกรุงเขมวดี ดังคำในมหาปทานสูตรว่า พระกกุสันธพุทธเจ้ามีพราหมณ์อัคคิทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีวิสาขาเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด สมัยนั้น ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าเขมะ กรุงเขมวดีเป็นราชธานีของพระเจ้าเขมะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๒๕๔๘)

อัคคิทัตตปุโรหิตวัตถุ : เรื่องอัคคิทัตตปุโรหิต พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อัคคิทัตตะผู้ออกบวชเป็นฤาษีและบริวารว่า มนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัยคุกคาม ต่างถึงภูเขา ป่าไม้ อาราม และรุกขเจดีย์เป็นสรณะ นั่นมิใช่สรณะอันเกษม นั่นมิใช่สรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้นย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง ส่วนผู้ที่ถึงพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นสรณะ ย่อมใช้ปัญญาชอบพิจารณาเห็นอริยสัจ ๔ ประการ คือทุกข์เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสงบระงับทุกข์ นั่นเป็นสรณะอันเกษม นั่นเป็นสรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะเช่นนั้น ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้(ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๘/๙๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทุกข์ทั้งปวง หมายถึงวัฏฏทุกข์ทั้งสิ้น (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๑๐๔)

อัคคินิพพาปนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสัมมุขาถวิกเถระดังคำในสัมมุขาถวิกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าว อดีตชาติตนไว้ว่าข้าพเจ้าทำหมู่ชนให้เกิดสังเวชแล้ว ชมเชย พระผู้มีพระภาค (นามว่าวิปัสสี) ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (เพราะกรรมนั้น) ในกัปที่ ๘๖ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอัคคินิพพาปนะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการมีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๗/๒๘๔)

อัคคิมาลี, ทะเล : ทะเลปรากฏเหมือนกองไฟและดวงอาทิตย์ ดังคำในสุปปารกชาดก ที่พระโพธิสัตว์กล่าวแก่พวกพ่อค้านั้นว่า เมื่อเรือของพวกท่านผู้เป็นพ่อค้าแสวงหาทรัพย์ออกไปจากท่าภรุกัจฉาแล่นไปผิดทิศทาง ทะเลนี้เขาเรียกว่า อัคคิมาลี (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๑๑/๓๗๒)

อัคคิวัจฉโคตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยทรงแสดงเรื่องไฟแก่ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรพระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่วัจฉโคตรปริพาชก ณ วัดพระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี เพื่อทรงตอบปัญหา วัจฉโคตรปริพาชกทูลถามและพระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบในเรื่องเกี่ยวกับอันตคาหิกทิฏฐิ ๑๐ ประการ พอสรุปได้ความดังนี้

วัจฉโคตรปริพาชกทูลถาม พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ

พระองค์ทรงมีอันตคาหิกทิฏฐิ ๑๐ ประการหรือไม่ ไม่มี

ทรงเห็นโทษอะไร ทิฏฐิเหล่านั้นรกชัฏเป็นต้น ทั้งยังไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนัดเป็นต้น และเพื่อนิพพาน

ทรงมีทิฏฐิบางอย่างหรือไม่ คำว่าทิฏฐิตถาคตกำจัดได้แล้ว เพราะตถาคตหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่นทิฏฐิในเรื่องขันธ์ ๕

ผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วจะเกิดในที่ไหน คำว่าเกิดนำมาใช้ไม่ได้

ไม่เกิดหรือ คำว่าไม่เกิดนำมาใช้ไม่ได้

เกิดและไม่เกิดอีกหรือ คำว่าเกิดและไม่เกิดนำมาใช้ไม่ได้

จะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่หรือ คำนั้นก็นำมาใช้ไม่ได้

เมื่อถาม-ตอบกันถึงตอนนี้ วัจฉโคตรปริพาชกทูลว่า ตนไม่รู้ หลงประเด็นไปแล้ว ความเลื่อมใสที่มีอยู่ตอนแรก บัดนี้หมดสิ้นไปแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า การที่ท่านไม่รู้และลุ่มหลง นั้นควรแล้วหละ เพราะธรรมนี้ลึกซึ้ง หยั่งถึงได้ยาก และต่อจากนี้ พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ถาม ส่วนวัจฉโคตปริพาชกเป็นผู้ตอบดังนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสถาม : ถ้าไฟลุกโพลงอยู่ข้างหน้า ท่านรู้ได้ไหม

วัจฉโคตรปริพาชก : รู้ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสถาม : ไฟนั้นอาศัยอะไรจึงลุกโพลง วัจฉโคตรปริพาชก : อาศัยเชื้อ

พระผู้มีพระภาคตรัสถาม : ไฟดับไป ท่านรู้ได้ไหม

วัจฉโคตรปริพาชก : รู้ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสถาม : ไฟดับแล้วไปทางทิศไหน

วัจฉโคตรปริพาชก : ไม่ควรถามเช่นนั้น

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสสรุปว่า พระองค์ก็เช่นกัน ทรงหลุดพ้นจากขันธ์ ๕ แล้ว จะนำคำว่าเกิด ไม่เกิด เป็นต้นมาบัญญัติใช้กับพระองค์ไม่ได้ วัจฉโคตรปริพาชก ทูลชมเชยพระผู้มีพระภาคว่า พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเป็นพระดำรัสที่มีสาระล้วน ๆ มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ พร้อมกับประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๗/๒๑๙)

อัคคิเวสนะ : ชื่อนักบวช อัคคิเวสสนะ เป็นตระกูลของปริพาชกคนหนึ่งชื่อทีฆนขะ เป็นสมณุทเทสชื่ออจิรวตะ,เป็นสหายของพระราชกุมารนามว่าชยเสน ดังคำในทันตภูมิสูตรที่ ชยเสนราชกุมารได้รับสั่งกับอจิรวตะ สมณุทเทสว่า ท่านอัคคิเวสสนะข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ว่า 'ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ พึงบรรลุจิตเตกัคคตา(สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว)ได้ จริงหรือ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๗/๒๗๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๖/๕๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๑/๒๓๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๓/๒๔๖)

อัคคิเวสสนะ,ชื่อคน : 1.ชื่อโคตรหนึ่ง ของคนในตระกูลพราหมณ์ ดังคำในมหานิทเทสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า อัคคิเวสสนะ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้แล ย่อมไม่โต้เถียงกับใคร ไม่วิวาทกับใคร เรื่องใดที่พูดกันในโลก (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒๙/๓๖๑)

2.ชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งของนิครนถ์นาฏบุตร ดังคำในสามัญญผลสูตรที่พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คราวหนึ่งในกรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหาครูนิครนถ์ นาฏบุตร ถึงที่อยู่ เจรจาปราศรัยกันพอคุ้นเคยดี ได้นั่งลงถามครูนิครนถ์ นาฏบุตร ว่า 'ท่านอัคคิเวสสนะ อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ คือฯลฯ ท่านอัคคิเวสสนะจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๖/๕๘)

3.ชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งของสัจจกนิครนถ์ ดังคำในจูฬสัจจกสูตรที่สัจจกะ นิครนถบุตรเดินเที่ยวเล่นอยู่ในกรุงเวสาลีได้เห็นท่านพระอัสสชิเดินอยู่แต่ไกล จึงได้สนทนาด้วย ถามว่า ท่านพระอัสสชิ พระสมณโคดมแนะนำพวกสาวกอย่างไร และคำสั่งสอนของพระสมณโคดมที่เป็นไปในพวกสาวกโดยส่วนมากเป็นอย่างไร ท่านพระอัสสชิตอบว่า อัคคิเวสสนะ พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคที่เป็นไปในสาวกทั้งหลายโดยส่วนมากเป็นอย่างนี้ว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่อัตตา เวทนาไม่ใช่อัตตา สัญญาไม่ใช่อัตตาสังขารทั้งหลายไม่ใช่ญญาณไม่ใช่อัตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตาธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตา,ในมหาสัจจกสูตร ก็กล่าวไว้ทำนอง

SAMPLE

เดียวกัน,เป็นชื่อนักบวช นิครนถ์นาฏบุตร แม้ปริพาชกชื่อทีฆนขะ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า อัคคิเวสสนะ เช่นเดียวกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๙,๑๒/๓๖๖/๔๐๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐๑/๒๓๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๓/๒๔๖)

อัคคิสมะ,พระเจ้าจักรพรรดิ:ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระปุปผฬูปิยเถราปทาน ดังคำในปุปผฬูปิยเถราปทาน ที่ท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ตอนหนึ่งว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อกุกกุระ พราหมณ์ผู้จบมนตร์ อยู่ในท่ามกลางภูเขานั้น ศิษย์ ๑,๐๑๕ คน แวดล้อมข้าพเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในโลก ข้าพเจ้าใช้ดอกไม้สร้างเป็นพระสถูปเพื่อพระสุคต ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่จึงไม่ไปเกิดยังทุคติเลยตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป ในกัปที่ ๔๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ มีพระนามว่าอัคคิสมะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๒๗๙)

อัคคิสิขะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งเป็นพระอดีตชาติของพระคตสัญญกเถระ ดังคำในคตสัญญกเถราปทานที่ท่านเถระกล่าวอดีตชาติของตนสรุปความได้ตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้ามีอายุไว้ ๗ ขวบ ก็ได้ออกบวชเป็นบรรพชิต มีจิตผ่องใส ได้กราบพระยุคลบาทของพระศาสดา ข้าพเจ้าได้โยนดอกดิน ๗ ดอกไปในอากาศอุทิศเฉพาะพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๘นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ พระนามว่าอัคคิสิขะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๒๓๐)

อัคคิสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรเหมือนกัน ๒ สูตร ต่างกัน ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน

1.อัคคิสูตร พระสูตรว่าด้วยโทษของไฟ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของไฟ ๕ คือ (๑) ทำให้ตาฝ้าฟาง (๒) ทำให้ผิวหยาบกร้าน (๓) ทำให้อ่อนกำลัง (๔) เพิ่มพูนการคลุกคลีด้วยหมู่ (๕) เป็นเหตุให้สนทนาดิรัจฉานกถา(ถ้อยคำอันขวางทางไปสวรรค์หรือนิพพาน) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๙/๓๖๑)

2.อัคคิสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยไฟ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อัคคิ (ไฟ) ๗ คือ (๑) ราคัคคิ ไฟคือราคะ(๒) โทสัคคิ ไฟคือโทสะ (๓) โมหัคคิ ไฟคือโมหะ (๔) อาหุเนยยัคคิ ไฟคืออาหุไนยบุคคล (๕) คหปตัคคิ ไฟคือคหบดี (๖) ทักขิเณยยัคคิ ไฟคือทักขิไณยบุคคล (๗) กัฏฐัคคิ ไฟที่เกิดจากไม้ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๖/๖๙)

3.อัคคิสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยไฟ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี อุคคตสรีรพราหมณ์ตระเตรียมที่จะบูชามหายัญ

SAMPLE

ได้นำโคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว แกะ ๕๐๐ ตัว เข้าไปผูกไว้ที่หลัก เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ แล้วเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลเรื่องที่ตนได้ฟังมาว่า การก่อไฟ การปักหลักบูชายัญ ย่อมมีผลานิสงส์มาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แม้พระองค์ก็ได้สดับมาเช่นนั้นเหมือนกัน อุคคตสรีรพราหมณ์กราบทูลอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสอย่างนั้นถึง ๓ ครั้งเหมือนกัน พราหมณ์จึงกราบทูลว่า ข้อความทั้งหมดของพระโคดมและของข้าพเจ้าย่อมสมกัน เมื่อพราหมณ์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระอานนท์จึงแนะนำให้ทูลถามพระผู้มีพระภาคใหม่ เขาจึงกราบทูลถามตามที่พระอานนท์แนะนำว่า ข้าพเจ้าประสงค์จะก่อไฟ ประสงค์จะปักหลักบูชายัญ ขอพระองค์โปรดตักเตือนพร่ำสอนข้าพเจ้าถึงข้อที่จะพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขแก่ข้าพเจ้าตลอดกาลนานเถิด พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า บุคคลเมื่อจะก่อไฟ ปักหลักบูชายัญ ก่อนที่จะบูชายัญ ย่อมเงื้อศัสตราที่เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นผล ๓ ชนิด คือ (๑) ศัสตราทางกาย (๒) ศัสตราทางวาจา และ(๓) ศัสตราทางใจ บุคคลเมื่อจะก่อไฟ ปักหลักบูชายัญ ก่อนที่จะบูชายัญย่อมคิดอย่างนี้ว่า ต้องฆ่าสัตว์มีประมาณเท่านี้ เพื่อบูชายัญ ย่อมพูดว่า ต้องฆ่าสัตว์มีประมาณเท่านี้ เพื่อบูชายัญ และตนเองลงมือฆ่าสัตว์มีประมาณเท่านี้ เพื่อบูชายัญ เขาคิดว่า จะทำบุญ แต่กลับทำสิ่งที่ไม่ใช่บุญ คิดว่าจะทำกุศล แต่กลับทำอกุศล คิดว่า จะแสวงหาทางสุคติ แต่กลับแสวงหาทางทุคติ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงชื่อว่า เงื้อศัสตราทางใจ ศัสตราทางวาจา และศัสตราทางกาย พระผู้มีพระภาคตรัสอัคคิ (ไฟ) ๓ คือ (๑) ราคัคคิ (๒) โทสัคคิ และ(๓) โมหัคคิ ว่าเป็นสิ่งที่ควรละ ควรเว้น ไม่ควรเสพ เพราะผู้มีราคะโทสะโมหะ ถูกราคะโทสะโมหะครอบงำ มีจิตถูกราคะโทสะโมหะกลุ้มรุม ย่อมประพฤติทุจริตทางกายทางวาจาและทางใจ หลังจากตายแล้ว เขาจึงไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ฉะนั้น ราคัคคิ โทสัคคิ และโมหัคคิ จึงเป็นสิ่งที่ควรละเว้น ไม่ควรเสพ แล้วตรัสอัคคิ ๓ (๑) อาหุเนยยัคคิ ได้แก่ บุตรผู้มีมารดาบิดา เพราะบุตรเกิดมาจากมารดาบิดา (๒) คหปตัคคิ ได้แก่คหบดีผู้มีบุตร ภรรยา ทาส คนใช้หรือกรรมกร และ(๓) ทักขิเณยยัคคิ ได้แก่สมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรัจจะ ฝึกตนได้เป็นหนึ่ง ว่าเป็นสิ่งที่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา แล้วบริหารให้เป็นสุขโดยชอบ แล้วตรัสถึงกัฏฐัคคิที่ต้องจุด ต้องคอยดู ต้องคอยดับ ต้องคอยเก็บตามกาลอันควร อุคคตสรีรพราหมณ์ได้ชื่นชมพระภาษิต ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะจนตลอดชีวิต แล้วกราบทูลว่า จะปล่อยสัตว์ทั้งหลายที่ผูกไว้เพื่อบูชายัญ ให้ชีวิตแก่พวกมัน (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๗/๗๐)

SAMPLE

4.อัคคิสูตร พระสูตรว่าด้วยไฟกิเลส ๓ กอง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไฟคือราคะ ย่อมตามเผาผลาญบุคคลผู้กำหนัดในกาม ไฟคือโทสะย่อมตามเผาผลาญบุคคลผู้มีจิตพยาบาท ไฟคือโมหะ ย่อมตามเผาผลาญบุคคลผู้ลุ่มหลง ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ส่วนบัณฑิตย่อมดับไฟคือราคะด้วยอสุภสัญญา ย่อมดับไฟคือโทสะด้วยเมตตา และย่อมดับไฟคือโมหะด้วยปัญญา เป็นผู้เห็นแจ้งอริยสัจ อยู่จบเวทคือบรรลุอรหัตตผลแล้ว ย่อมไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๓/๔๖๖)

5.อัคคิสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยไฟ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การเจริญโพชฌงค์ต้องรู้จักเวลาที่ควรเจริญและเวลาที่ไม่ควรเจริญ เปรียบเหมือนคนก่อไฟ จะให้ไฟลุกโพลงขึ้นได้ต้องก่อไฟให้ถูกวิธี (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๔/๑๗๑)

อัคคีภัย : ภัยเกิดจากไฟ,เป็น ๑ ในภัย ๔ คือ ๑. อัคคีภัย (ภัยเกิดจากไฟ) ๒. อุทกภัย (ภัยเกิดจากน้ำ) ๓. ราชภัย (ภัยเกิดจากพระราชา) ๔.โจรภัย (ภัยเกิดจากโจร) มีปรากฏในทุติยภยสูตร,ในเถรีคาถา พระสุเมธาเถรี ได้กล่าวตอนหนึ่งไว้ว่า เมื่อการออกจากกามซึ่งไม่มีข้าศึกมีอยู่ พระองค์ยังจะทรงต้องการอะไรด้วยกามทั้งหลายที่มีข้าศึกมากกามทั้งหลายมีภัยอยู่ทั่วไป คือ ราชภัย อัคคีภัย โจรภัย อุทกภัย และอัปปิยภัย จึงชื่อว่ามีข้าศึกมาก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๐/๑๘๑,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๕, ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๐๗/๕๓๗,๓๓/๖๑/๒๒๖, เป็น ๑ ในอันตราย ๓ ที่ทำให้เมืองปาฏลีบุตรล่มสลาย ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ตลอดพื้นที่อันเป็นย่านชุมชนแห่งอารยชนและเป็นทางค้าขาย นครนี้จะเป็นนครชั้นเอก เป็นทำเลค้าขาย ชื่อปาฏลีบุตร และนครปาฏลีบุตรจะเกิดอันตราย ๓ อย่าง คือ อัคคีภัยอุทกภัยหรือการแตกความสามัคคีภายในกลุ่ม,ในอปทานพระสัมมัชชกเถระกล่าวถึงกรรมของตนที่เคยกวาดลานโพธิ์ไว้ว่า คุณของกรรมนั้น ย่อมบังเกิดในภพน้อยภพใหญ่คือไม่มีอัคคีภัย ราชภัย โจรภัย และอุทกภัย (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๖/๑๐๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๑/๒๒๖)

อัคฆสโมธานปริวาส : ปริวาสประมวลค่าแห่งอาบัติ และกรรมวาจา, การประมวลโดยค่า,เป็นชื่อปริวาสที่ภิกษุผู้ปรารถนาจะออกจากอาบัติสังฆาทิเสสซึ่งต้องหลายคราว มีจำนวนวันปิดไม่เท่ากัน ประมวลอาบัติและวันเข้าด้วยกัน อยู่ปริวาสเท่าจำนวนวันที่มากที่สุด เช่น ต้องอาบัติ ๓ คราว,คราวหนึ่งปิดไว้ ๓ วัน คราวหนึ่งปิดไว้ ๕ วัน คราวหนึ่งปิดไว้ ๗ วัน อยู่ปริวาสเท่าจำนวนมากที่สุด คือ ๗ วันมีกล่าวไว้ในสมุจจยขันธกะ ตอนปริวาส การอยู่ชดใช้ **(วิ.จู.(ไทย)** ๖/๑๓๔/๒๓๖,๖/๑๓๕/๒๓๖,๖/๑๓๖/๒๓๖,๖/๑๓๗/๒๓๖) ; **ดูสโมธานปริวาส**

SAMPLE

อัคฆิยเจดีย์ : ชื่อเจดีย์ที่สูง ๑๐๐ ศอก กว้าง ๑๕๐ ศอก ที่ประชาชนร่วมกันสร้างถวายพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ ดังคำที่พระมหากัสสปเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าได้ช่วยกันสร้างอัคฆิยเจดีย์ เป็นเจดีย์ที่สร้างอย่างดี สูง ๑๐๐ ศอก กว้าง ๑๕๐ ศอก เป็นดังวิมานสูงเสียดฟ้าสั่งสมบุญไว้แล้ว ข้าพเจ้าครั้นสร้างอัคฆิยเจดีย์ซึ่งงดงามด้วยแนวแห่งต้นตาล ไว้ใกล้สถานที่ที่ทำการบูชาเจดีย์นั้นแล้ว ทำจิตของตนให้เลื่อมใส บูชาเจดีย์อันสูงสุด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐๒/๖๒,๔๐๓/๖๒)

อัคร : เลิศ, ยอด, ล้ำเลิศ, ประเสริฐ, สูงสุด มักอยู่หน้าศัพท์อื่น เช่น อัครมเหสี อัครเสนาบดี อัครสาวก อัครสาวิกา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๐/๒๓๘,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๒/๗๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๘/๑๐๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๗๒๐)

อัครบุคคล : บุคคลผู้เลิศ หมายถึงพระพุทธเจ้า หรือบุคคลที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังคำว่า พระพุทธชินเจ้าผู้ทรงเป็นพระสยัมภูอัครบุคคล ทรงพระสัทธรรม รับสั่งให้ลงตัชชนียกรรมที่กรุงสาวัตถี หรือดังคำในลักขณสูตรว่า ถ้าพระกุมารผู้มีพระลักษณะเช่นนั้น ทรงออกผนวชทรงยินดีในเนกขัมมฉันทะ จะมีพระปรีชาเห็นแจ้ง เป็นอัครบุคคล ไม่มีใคร ๆ ข่มได้แน่นอน เป็นผู้สูงสุดกว่านรชน นี้เป็นธรรมดาของพระกุมารนั้น” (วิ.จู.(ไทย) ๖/๗๔/๑๕๓, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๓/๑๖๕)

อัครมเหสี : พระราชินี ดังเช่น พระนางสุภัททาเทวีเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ หรือดังคำในกุณฑลิกชาดก ที่พญานกกุณฑลิกะกล่าวว่า พระนางปิงคิยานี อัครมเหสีผู้เป็นที่รัก ของพระเจ้าพรหมทัตผู้เป็นใหญ่แห่งโลกทั้งมวลได้เป็นชู้กับคนเลี้ยงม้าผู้ใกล้ชิดพระนาง(ที.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๓/๑๙๕,๑๐/๒๖๗/๑๙๙,๑๐/๒๗๐/๒๐๓,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๒๕/๘๔,๒๗//๑๖๔/๑๙๐

อัครสาวก : สาวกผู้เลิศ, สาวกผู้ยอดเยี่ยม หมายถึงพระสารีบุตร (เป็นอัครสาวกเบื้องขวา) และพระมหาโมคคัลลานะ(เป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย),ในพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ก็จะมีคู่อัครสาวกชื่อแตกต่างกัน เช่นดังในมหาปทานสูตรว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวกเป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระขัณฑะและพระติสสะ พระสิขีพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระอภิภูและพระสัมภวะ พระเวสสภูพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระโสณะและพระอุตตระ พระกกุสันธพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญได้แก่ พระวิธูระและพระสัญชีวะ พระโกนาคมนพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวกเป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่พระภิยโยสะและพระอุตตระ พระกัสสปพุทธเจ้า ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระติสสะและพระภารทวาชะ บัดนี้ เรามีคู่

พระอัครสาวกเป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๒/๗๗, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๓/๕๕) ; ดู **ตุลา**

อัครสาวิกา : สาวิกาผู้เลิศ, สาวิกาผู้ยอดเยี่ยม หมายถึงพระเขมา (เป็นอัครสาวิกาเบื้องขวา) และพระอุบลวรรณา (เป็นอัครสาวิกาเบื้องซ้าย) ดังคำว่า เขมาภิกษุณีและอุบลวรรณาภิกษุณีจักเป็นพระอัครสาวิกา,ในพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ก็จะมีคู่อัครสาวิกาชื่อแตกต่างกัน เช่นดังในพุทธวงศ์ว่า พระอมิตาเถรีและพระอสมาเถรีเป็นพระอัครสาวิกาของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ พระเขมาเถรีและพระสัจจนามาเถรีเป็นพระอัครสาวิกาของพระพุทธเจ้านามว่าธัมมทัสสี,พระรามาเถรีและพระสมาลาเถรีเป็นอัครสาวิกาของพระพุทธเจ้านามว่าเวสสภู(ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๔๔, ๓๓/๑๙/๖๖๙,๓๓/๒๔/๗๐๐,๓๓/๑๘/๗๒๐)

อัครอุบาสก : อุบาสกผู้เลิศ, อุบาสกผู้ยอดเยี่ยม หมายถึงจิตตคฤหบดี และหัตถกะอาฬวกะ,ในพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ก็จะมีคู่อัครอุบาสกชื่อแตกต่างกัน เช่นดังในพุทธวงศ์ว่า จิตตคหบดีอุบาสกและหัตถกคหบดีอุบาสก ชาวเมืองอาฬวี จักเป็นอัครอุบาสก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕๘/๑๖๘, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๓๘, ๓๓/๒๒/๖๙๔) ; ดู **ตุลา**

อัครอุบาสิกา : อุบาสิกาผู้เลิศ, อุบาสิกาผู้ยอดเยี่ยม หมายถึงเวฬุกัณฏกีนันทมารดา และขุชชุตตรา,ในพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆก็จะมีคู่อัครอุบาสิกาชื่อแตกต่างกัน เช่นดังในอปทานว่า ขุชชุตตราอุบาสิกาและนันทมารดาอุบาสิกาเป็นอัครอุบาสิกา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๙/๑๕๘) ; ดู **ตุลา**

อัครอุปัฏฐาก : อุปัฏฐากผู้เลิศ, อุปัฏฐากผู้ยอดเยี่ยม หมายถึงพระผู้รับใช้ยอดเยี่ยม ดังคำว่า พระพุทธเจ้านามว่าโคตมะมีภิกษุอานนท์เป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก , ในพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ก็จะมีอัครอุปัฏฐากชื่อแตกต่างกัน เช่นดังในมหาปทานสูตรว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้ามีภิกษุอโสกะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐากพระสิขีพุทธเจ้ามีภิกษุเขมังกรเป็นอุปัฏฐากเป็นอัครอุปัฏฐาก พระเวสสภูพุทธเจ้ามีภิกษุอุปสันตะเป็นอุปัฏฐากเป็นอัครอุปัฏฐาก พระกกุสันธพุทธเจ้ามีภิกษุวุฑฒิชะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก พระโกนาคมนพุทธเจ้ามีภิกษุโสตถิชะเป็นอุปัฏฐากเป็นอัครอุปัฏฐาก พระกัสสปพุทธเจ้ามีภิกษุสัพพมิตตะเป็นอุปัฏฐากเป็นอัครอุปัฏฐากบัดนี้ เรามีภิกษุอานนท์เป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก,ในจำพวกพุทธบริษัท ไม่ใช่มีเพียงภิกษุเท่านั้น แม้อุบาสก ก็ได้ชื่อว่าเป็นอัครอุปัฏฐากเช่นกัน จิตตคหบดีอุบาสกและหัตถกคหบดีอุบาสก ชาวเมืองอาฬวี จักเป็นอัครอุปัฏฐาก,ตปุสสอุบาสกและภัลลิกอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าทีปังกร, โสณอุบาสกและอุปโสณอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก

SAMPLE

ของพระพุทธเจ้านามว่าโกณฑัญญะ,นันทอุบาสกและวิสาขอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่ามังคล,วรุณอุบาสกและสรณอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ,วรุณอุบาสกและสรภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ, รัมมอุบาสกและสุเนตตอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าโสภิตะ,นันทิวัฑฒอุบาสกและสิริวัฑฒอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี,สภิยอุบาสกและอสมอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าปทุม, อุคครินทอุบาสกและวสภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่านารทะ,อมิตอุบาสกและติสสอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ,อุรุเวลาอุบาสกและยสวาอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ,สุทัตตอุบาสกและจิตตอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าสุชาตะ,สันทกอุบาสกและธรรมิกอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี,นกุลอุบาสกและนิสภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าอัตถทัสสี,สุภัททอุบาสกและกฏิสสหอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากพระพุทธเจ้านามว่าอัตถทัสสี,สุปปิยอุบาสกและสมุททอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าอัตถทัสสี,สัมพลอุบาสกและสิริอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าติสสะ,ธนัญชัยอุบาสกและวิสาขอุบาสก เป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าปุสสะ,ปุนัพพสุมิตตอุบาสกและนาคอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าวิปัสสี,สิริวัฑฒอุบาสกและนันทอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าสิขี,โสตถิกอุบาสกและรัมมอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าเวสสภู,อัจจุคคตอุบาสกและสุมนอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่ากกุสันธะ, อุคคอุบาสกและโสมเทพอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าโกนาคมนะ,สุมังคลอุบาสกและฆฏิการอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๕,๑๐/๑๖/๑๐,๑๐/๙๑/๕๑,๑๐/๙๑/๕๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๘๒,๓๓/๑๑/๖๖๓,๓๓/๑๑/๖๗๒,๓๓/๑๑/๗๐๓,๓๓/๑๒/๖)

อัครอุปัฏฐายิกา : อุปัฏฐากผู้เลิศ, อุปัฏฐากผู้ยอดเยี่ยม หมายถึงผู้รับใช้ยอดเยี่ยม ดังคำว่า นันทมารดาอุบาสิกาและอุตตราอุบาสิกาจักเป็นอัครอุปัฏฐายิกา,ในพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ก็จะมีอัครอุปัฏฐายิกาชื่อแตกต่างกัน เช่นดังในอปทานว่า สิริมาอุบาสิกาและโสณาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าทีปังกร,นันทาอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าโกณฑัญญะ,อนุฬาอุบาสิกาและสุมนาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าโกณฑัญญะ, จาลาอุบาสิกาและอุปจาลาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ,ปาลาอุบาสิกาและอุปปาลาอุบาสิกา

SAMPLE

เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าเรวตะ, นกุลาอุบาสิกาและจิตตา อุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าเรวตะ,อุปปลาอุบาสิกา และปทุมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี,รุจิ อุบาสิกาและนันทรามาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่า ปทุม, อินทวรีอุบาสิกาและคัณฑีอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้า นามว่านารทะ, หัตถาอุบาสิกาและสุจิตตาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของ พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ, ยโสธราอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุ ปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ,สุภัททาอุบาสิกาและปทุมาอุบาสิกา เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ,วิสาขาอุบาสิกาและธรรมทิน นาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี, มกิลาอุบาสิกา และสุนันทาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี, สาฬิ สาอุบาสิกาและกฬิสสาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าธัมม ทัสสี,รัมมาอุบาสิกาและสุรัมมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้า นามว่าอัตถทัสสี,กีสาโคตมีอุบาสิกาและอุปเสนาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา ของพระพุทธเจ้านามว่าติสสะ, ปทุมาอุบาสิกาและสิรินาคาอุบาสิกา เป็นอัครอุ ปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าปุสสะ,สิริมาอุบาสิกาและอุตตราอุบาสิกาเป็น อัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าวิปัสสี,จิตตาอุบาสิกาและสุจิตตา อุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าสิขี,โคตมีอุบาสิกาและสิริมา อุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าเวสสภู, นันทาอุบาสิกาและ สุนันทาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่ากกุสันธะ,สีวลา อุบาสิกาและสามาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าโกนาคม นะ,วิชิตเสนาอุบาสิกาและภัททาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้า นามว่ากัสสปะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๘๒,๓๓/๑๑/๖๖๓,๓๓/๑๑/๖๗๒,๓๓/ ๑๑/๗๐๓,๓๓/๑๒/๖๖๓,๓๓/๑๓/๖๐๔,๓๓/๑๓/๖๑๕,๓๓/๑๓/๖๔๒,๓๓/๑๓/ ๖๕๘,๓๓/๑๓/๖๙๓,๓๓/๑๓/๗๐๘)

อังกาบ : ชื่อไม้ล้มลุก ลำต้นไม่มีหนาม ดอกสีม่วง ดังคำในเปสวดี ที่พระวังคีสเถระกล่าว ไว้ว่า วิมานของเธอนี้อบอวลไปด้วยกลิ่นหอมระรื่นแห่งไม้ชั้นเลิศนานาพันธุ์ ได้แก่ ดอกปทุม ดอกโกมุท ดอกอุบล ดอกจงกลนี ดอกคัดเค้า ดอกชบาดอก อังกาบ ดอกรัง ดอกอโศกแย้มกลีบบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมระรื่น หรือดังคำว่า ว่านหางช้าง อังกาบ เถาพลู และมะลิซ้อน มีดอกแย้มบานต้นทองกวาวเครือมี ดอกบานสะพรั่งขึ้นอยู่ตามต้นไม้ มีปรากฏในมหาเวสสันตรชาดก หรือดังคำใน ปุปผจังโกฏิยเถราปทานที่พระเถระกล่าวไว้ว่าข้าพระองค์นำดอกอังกาบชั้นดีใส่ ไว้ในผอบได้บูชาพระพุทธเจ้าประเสริฐที่สุดด้วยทั้งผอบใหญ่ หรือดังคำในวน

SAMPLE

โกรัณฑิยเถราปทานที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าถือดอกอังกาบป่ามาบูชาพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้เจริญที่สุดในโลกผู้คงที่ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๔๙/๗๒, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๕๔/๕๐๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๐/๒๑๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๒/๙๖)

อังกุรเปตวัตถุ : เรื่องอังกุระกับเปรต มีเนื้อความอธิบายว่า อังกุระเป็นพระอนุชาองค์ สุดท้องของพระเจ้าวาสุเทวะ กัณหโคตร แห่งทวาราวดีนคร แคว้นอุตตรปถะ (ดัง กล่าวแล้วในกัณหเปตวัตถุ) ในราชสกุลนี้มีพี่น้อง ๑๑ องค์ คือ อัญชนเทวี วาสุเทวะ พลเทวะ จันทเทวะ สุริยเทวะ อัคคิเทวะ วรุณเทวะ อัชชุนะ ปัชชุนะ ฆฏปัณฑิตะ และอังกุระ เมื่อพระบิดาสวรรคตลง ได้มีการแบ่งราชสมบัติกัน ปรากฏว่าไม่ได้แบ่งให้เจ้าหญิงอัญชนเทวี เจ้าชายอังกุระจึงยกราชสมบัติของพระองค์ให้พี่สาว แล้วไปประกอบอาชีพเป็นพ่อค้า วันหนึ่งไปค้าต่างเมืองกับพวกได้พบรุกขเทวดาซึ่งเป็นเวมานิกเปรตผู้มีทิพยสมบัติออกจากมือ เพื่อนพ่อค้าคิดจะพารุกขเทวดาไปอยู่กับตนเพื่อขอสิ่งที่ต้องการ อังกุระไม่เห็นด้วย จึงได้ถาม-ตอบกันขึ้น (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๕๗/๒๐๙)

อังกุรพานิช : หัวหน้าพ่อค้าเดินทางไปค้าขาย แล้วอดน้ำกลางทะเลทราย ชาวเมืองทวารวดีและรุกขเทวดาช่วยเหลือ ดังคำในอังกุรเปตวัตถุ พราหมณ์พ่อค้าคนหนึ่งเห็นของทิพย์ออกจากมือรุกขเทวดา จึงเกิดความโลภขึ้นได้บอกแก่อังกุรพาณิชว่า เราทั้งหลายนำทรัพย์ที่หาได้ไปสู่แคว้นกัมโพชะเพื่อประโยชน์ใด พวกเราจะนำเทพบุตรผู้ให้สิ่งที่เราต้องการจะได้นี้ไปเพื่อประโยชน์นั้น พวกเราจะอ้อนวอนเทพบุตรนี้ หรือบังคับให้ขึ้นยานแล้วรีบเดินทางไปยังเมืองทวารวดีโดยเร็ว อังกุรพาณิชเมื่อจะห้ามพราหมณ์พ่อค้านั้น,ในตอนท้ายกล่าวไว้ว่า อังกุรพาณิชนั้นได้ให้ทานบูชาแล้วอย่างนี้ตลอดกาลนาน ละร่างมนุษย์แล้ว ได้ไปบังเกิดในภพดาวดึงส์ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๕๘/๒๐๙)

อังกุรวัตถุ : เรื่องอังกุรเทพบุตร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อังกุรเทพบุตร และอินทกเทพบุตรว่า นามีหญ้าเป็นโทษหมู่ชนมีราคะเป็นโทษ ฉะนั้น ทานที่ให้แก่ผู้ปราศจากราคะ จึงมีผลมาก นามีหญ้าเป็นโทษ หมู่ชนมีโทสะเป็นโทษ ฉะนั้น ทานที่ให้แก่ผู้ปราศจากโทสะ จึงมีผลมาก นามีหญ้าเป็นโทษ หมู่ชนมีโมหะเป็นโทษ ฉะนั้น ทานที่ให้แก่ผู้ปราศจากโมหะ จึงมีผลมาก นามีหญ้าเป็นโทษ หมู่ชนมีความอยากเป็นโทษ ฉะนั้น ทานที่ให้แก่ผู้ปราศจากความอยาก จึงมีผลมาก (นามีหญ้าเป็นโทษ หมู่ชนมีตัณหาเป็นโทษ ฉะนั้น ทานที่ให้แก่ผู้ปราศจากตัณหา จึงมีผลมาก) (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๕๖/๑๔๕)

SAMPLE

อังโกลกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอังโกลกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านนำดอกปรูไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๓๖ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๓๖๒)

อังโกลปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอังโกลปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านนำดอกปรูไปบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย นับจากกัปนี้ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖/๕๔๕)

อังคกมาณพ : ชื่อมาณพผู้เป็นหลานของพราหมณ์โสณทัณฑะ มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนักดุจพรหม มีกายดุจพรหม คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษ มีชาติกำเนิดดีทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ดีตลอดเจ็ดชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านตำหนิได้เพราะอ้างถึงชาติตระกูล ยังฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ให้ ล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่น กล่าวเท็จ ดื่มน้ำเมา (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๑๖/๑๒๑)

อังคณิกภารทวาชเถรคาถา :ภาษิตของพระอังคณิกภารทวาชเถระ,คาถาของพระอังคณิกภารทวาชเถระ ท่านพระอังคณิกภารทวาชเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า เมื่อเราแสวงหาความบริสุทธิโดยอุบายไม่สมควร จึงได้บำเรอไฟอยู่ในป่า เราไม่รู้ทางอันบริสุทธิ์ จึงได้บำเพ็ญตบะอย่างอื่นอีก ความสุขนั้นเราได้แล้วโดยง่าย ขอท่านจงมองเห็นธรรมว่าเป็นธรรมดีงาม เราบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว เมื่อก่อน เราได้เป็นเผ่าพันธ์แห่งพระพรหม แต่บัดนี้เราเป็นพราหมณ์ บรรลุวิชชา ๓ ล้างมลทินคือกิเลสได้แล้ว และเป็นพราหมณ์จบไตรเพท (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๑๙/๓๗๓)

อังคติ,พระราชา : ชื่อพระราชาแห่งแคว้นวิเทหะ มีลูกสาวชื่อว่าพระนางรุจาราชกัญญามีราชบัณฑิตอำมาตย์ผู้ใหญ่อีก ๓ นาย คือ (๑) วิชัยอำมาตย์ (๒) สุนามอำมาตย์ (๓) อลาตเสนาบดีอำมาตย์ดังคำว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นพระราชาของชาวแคว้นวิเทหะ ทรงพระนามว่าอังคติ ทรงมีพระราชยาน พระราชทรัพย์มากมาย ทรงมีพลนิกายเหลือที่จะคณานับ หรือดังคำว่า พระนางรุจาราชกัญญาทรงให้พระเจ้าอังคติ พระชนกนาถพอพระทัย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๕๓/๓๖๓)

อังคสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อังคสูตร พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของมาตุคาม พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า องค์เครื่องบรรลุโสดามี ๔ คือ ๑. สัปปุริสังเสวะ การคบหาสัตบุรุษ ๒. สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม ๓. โยนิโสมนสิการ การมนสิการโดยแยบคาย ๔. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐๘/๓๒๘)

2.อังคสูตร พระสูตรว่าด้วยองค์เครื่องบรรลุโสดา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามชื่อว่าบริบูรณ์ด้วยองค์เพราะประกอบด้วยกำลังครบทั้ง ๕ คือ ๑. กำลังรูป๒. กำลังทรัพย์ ๓. กำลังญาติ ๔. กำลังบุตร ๕. กำลังศีล (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๔๖/๕๖๘)

อังคะ, แคว้น : ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่แห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่ทิศตะวันออกของแคว้นมคธ มีแม่น้ำจัมปากั้นแดน และมีนครหลวงชื่อจัมปา ในพุทธกาล แคว้นอังคะขึ้นกับแคว้นมคธ ดังคำว่า ท่าน(มหา)โควินทะให้สร้างเมืองหลวงเหล่านี้ไว้ (คือ) ให้สร้างกรุงจัมปาเป็นเมืองหลวงของรัฐอังคะ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๐/๑๑๑,๙/๓๐๑/๑๑๑,๙/๓๐๒/๑๑๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๖/๒๐๗,๑๐/๒๗๗/๒๐๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๕/๔๕๑, ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๒๓๔/๑๕๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๐/๕๗๓)

อังคะ, ชาว : ชาวบ้านแคว้นอังคะ ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า ชฏิลอุรุเวลกัสสปะได้ตระเตรียมการบูชายัญอันยิ่งใหญ่ประชาชนชาวอังคะและชาวมคธทั้งสิ้นหรือดังคำว่าพระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ชาวอังคะและชาวมคธผู้เลื่อมใสในพระพุทธเลื่อมใสในพระธรรม เลื่อมใสในพระสงฆ์ผู้รักษาศีลให้บริบูรณ์ที่ล่วงลับดับชีพไปแล้วเหล่านั้นแคว้นอังคะและแคว้นมคธจึงดูประหนึ่งว่าว่างจากชาวอังคะและชาวมคธผู้เคยบำรุงพระรัตนตรัยที่ล่วงลับดับชีพไปแล้ว หรือดังคำในมหาอัสสปุรสูตร ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่อัสสปุรนิคมของพระราชกุมารชาวอังคะในแคว้นอังคะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๔๓/๕๓, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๖/๒๐๗,๑๐/๒๗๗/๒๐๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๕/๔๕๑)

อังคาราม : ชื่อวัดแห่งหนึ่งเป็นที่ปรินิพพานของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ,เป็นที่ตั้งแห่งสถูปสูง ๔ โยชน์ของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ ดังคำว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ ผู้ทรงพระยศ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อังคารามพระสถูปของพระชินเจ้านั้นสูงที่อังคารามนั้นสูงถึง ๔ โยชน์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓๔/๖๑๒)

อังคาส : ถวายอาหารพระ, เลี้ยงพระ หมายถึงประเคน หรือถวายอาหารแก่พระภิกษุสามเณร ดังเช่นคำว่า คหบดีผู้ชอบถวายอาหารอย่างดี ถวายอาหารแก่สงฆ์วันละ ๔ ที่เป็นนิตยภัต คหบดีพร้อมบุตรภรรยาอังคาส อยู่ใกล้ๆ ในโรงฉัน (วิ.ม.

(ไทย) ๔/๓๘๓/๔๑๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑/๒๔,๑๓/๕๓/๕๐,๑๓/๘๔/๘๖,๑๓/๒๘๘/๓๔๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒๓/๒๕๗,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๒๒/๕๓๙,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๓/๙๓,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๓๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๔/๑๒๙)

อังคีรส,อังคีรส, พระพุทธเจ้า :มีรัศมีซ่านออกจากพระกาย, เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง “มีพระรัศมีเปล่งจากพระองค์”,พระนามอย่างหนึ่ง ในบรรดาพระนามมากมายที่เป็นกลางๆใช้แก่พระพุทธเจ้าพระองค์ใดก็ได้,ที่ใช้แก่พระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน พบในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในอาฏานาฏิยสูตร ดังคำว่า ขอนอบน้อมพระอังคีรสพุทธเจ้าผู้ศากยบุตร ผู้มีพระสิริ ผู้ทรงแสดงธรรมนี้ อันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๑) ที่สวดกันอยู่เป็นประจำว่า“องฺคีรสสฺส นมตฺถุ สกฺยปุตฺตสฺส สิรีมโต”หรืออย่างที่พระวังคีสะประพันธ์คาถาถวายพระสดุดี (สํ.ส.๑๕/๒๑๙/๓๒๑, ขุ.เถร.๒๖/๑๒๖๑/๕๔๔) ใช้คำว่า “พระอังคีรส มหา มุนี”, แต่มีบันทึกในอรรถกถาบางแห่ง (เถร.อ.๒/๕๐/๑๙๑; อป.อ.๒/๓๕๐/๗๐) ซึ่งอ้างอิงเรื่องที่พระเจ้าสุทโธทนะส่งกาฬุทายีอำมาตย์ไปอาราธนาพระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ กาฬุทายีนั้นเมื่อไปเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ฟังธรรม บรรลุอรหัตตล บวชแล้ว ต่อมา เมื่อพระพุทธเจ้ารับอาราธนาและออกเสด็จพุทธดำเนินมาเพื่อจะทรงเยี่ยมพระพุทธบิดา ครั้นมาในระหว่างทาง ท่านพระกาฬุทายีได้เดินทางล่วงหน้ามาแจ้งข่าว พระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นพระกาฬุทายีในเพศภิกษุ ทรงจำไม่ได้ ตรัสถามว่าท่านเป็นใคร พระกาฬุทายีจึงกล่าวตอบถวายพระพรว่า “อาตมภาพเป็นบุตรของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงฝ่าไปได้ในสิ่งที่ใครๆ ไม่อาจทนไหว องค์พระอังคีรส ผู้คงที่ไม่มีผู้ใดเปรียบปาน ดูกรมหาบพิตร พระองค์เป็นโยมบิดาแห่งพระบิดาของอาตมภาพ ดูกรท้าวศากยะโคดม พระองค์เป็นพระอัยกาของอาตมภาพ โดยธรรม” ในคำกล่าวของพระกาฬุทายีนี้ มีคำว่า“อังคีรส” ซึ่งพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า “คำว่า ‘อังคีรส’ แปลว่า ผู้สัมฤทธิ์พระคุณมีศีลเป็นต้น ที่ทำให้เป็นองค์เป็นอัน (หรือเป็นเนื้อเป็นตัว) แล้ว,อาจารย์อีกพวกหนึ่ง (อปเร) แปลว่า ‘ผู้มีพระรัศมีเปล่งฉายออกจากพระวรกายทุกส่วน’ แต่อาจารย์บางพวก (เกจิ)กล่าวว่า ‘พระพุทธบิดานั่นแหละ ได้ทรงเลือกเอาพระนาม ๒ อย่างนี้ คืออังคีรส และสิทธัตถะ’” คำอธิบายนี้ บอกให้รู้ถึงมติอันหนึ่ง ซึ่งเป็นของเกจิอาจารย์ ที่บอกว่า ‘อังคีรส’ ก็เป็นพระนามส่วนพระองค์ของพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน เช่นเดียวกับ ‘สิทธัตถะ’ ดังคำที่ปิงคิยานีพราหมณ์ได้ชมเชยพระผู้มีพระภาคต่อพระพักตรว่าเชิญท่านดูพระอังคีรส๓ผู้ทรงรุ่งโรจน์อยู่ เหมือนดอกบัวชื่อโกกนุท มีกลิ่นหอม หรือดังคำในอปทานที่พระสตรังสิยเถระ กล่าวไว้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนาม

ว่าอังคีรส ผู้ทรงทำลายกิเลสเครื่องห่อหุ้มได้แล้ว จักเสด็จอุบัติขึ้นในครั้งนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๕/๓๓๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๑๘๙) ; ดู**พระพุทธเจ้า**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระอังคีรส หมายถึงพระรัศมีทั้งหลายที่เปล่งออกจากพระวรกายของพระผู้มีพระภาค (องฺ.ปญฺจก.อ (บาลี) ๓/๑๙๕/๗๘)

อังคีรส, ฤาษี,อังคีรสฤาษี : ชื่อฤาษีตนหนึ่งเป็นปุรพาจารย์ของพราหมณ์ เป็นผู้แต่งมนตร์ ดังคำในมหาวรรคจังกีสูตร และสุภสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภารทวาชะ ฤาษีทั้งหลายผู้เป็นบุรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือ ฤาษี อัฏฐกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทพ ฤาษีเวสสามิตตะ ฤาษียมตัคคิ ฤาษีอังคีรสะ ฤาษีภารทวาชะ ฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ ฤาษีภคุ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนตร์ เป็นผู้บอกมนตร์ที่พราหมณ์ทั้งหลายในปัจจุบันนี้ขับตาม หรือดังคำในทานมหัปผลสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักให้ทานและจำแนกทานนี้เหมือนเหล่าฤาษีในปางก่อน คือ อัฏฐกฤาษี วามกฤาษีวามเทวฤาษี เวสสามิตตฤาษี ยมทัคคิฤาษี อังคีรสฤาษี ภารทวาชฤาษีวาเสฏฐฤาษี กัสสปฤาษี และภคุฤาษี ได้บูชามหายัญแล้ว (วิ.ม.(ไทย ๕/๓๐๐/๑๓๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๕/๑๐๔,๙/๒๘๖/๑๐๕,๙/๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๔๓๔/๒๔๘)

อังคีรสมหานาค, พระพุทธเจ้า :เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง หมายถึงผู้มีรัศมีเปล่งออกจากพระสรีระเป็นผู้ไม่ไปในอบาย ๔ และเป็นผู้ประเสริฐ ดังคำในโสณโกฬิวิสเถราปทานที่พระเถระกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอังคีรสมหานาค ทรงเป็นอภิชาตบุตรผู้ดุจพญาราชสีห์ ประทับนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุแล้วทรงแต่งตั้งข้าพเจ้าไว้ในตำแหน่งอันเลิศ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๒/๑๗๓)

มีอธิบายไว้ว่า ชื่อว่าอังคีรส เพราะมีรัศมีเปล่งออกจากพระสรีระ ชื่อว่านาค เพราะไม่ไปยังอบาย ๔ เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยาคติ หรือเพราะประพฤติชั่วชื่อว่ามหานาคเพราะเป็นใหญ่อันบุคคลบูชาแล้วและเป็นผู้ประเสริฐ

อังคณะ (ขยับลำดับ) กิเลสเพียงดังเนิน,ในวิภังค์กล่าวไว้ว่า อังคณะ ๓ คือ๑.อังคณะคือราคะ (กิเลสเพียงดังเนินคือราคะ) ๒.อังคณะคือโทสะ (กิเลสเพียงดังเนินคือโทสะ) ๓.อังคณะคือโมหะ (กิเลสเพียงดังเนินคือโมหะ) เหล่านี้ชื่อว่าอังคณะ๓ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๒๔/๕๗๗)

อังคุตตรนิกาย : ชื่อนิกายที่สี่ในบรรดานิกาย ๕ แห่งพระสุตตันตปิฎก เป็นที่ชุมนุมพระสูตรซึ่งจัดเข้าลำดับตามจำนวนหัวข้อธรรม เป็นหมวด ๑ (เอกกนิบาต)หมวด ๒ (ทุกนิบาต) เป็นต้น จนถึงหมวด ๑๑ (เอกาทสกนิบาต) มีปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐-๒๔

SAMPLE

อังคุตตราปะ, แคว้น : ชื่อแคว้นหนึ่งในชมพูทวีปครั้งพุทธกาล มีเขตติดต่อกับแคว้นอังคะที่อยู่ทางตะวันออกของมคธ เมืองหลวงเป็นเพียงนิคมชื่อ อาปณะ ดังคำในเภสัชชขันธกะ ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เมืองภัททิยะตามพระอัธยาศัยแล้ว ไม่ทรงบอกเมณฑกคหบดี เสด็จจาริกไปทางอังคุตตราปะพร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวน ๑,๒๕๐ รูป หรือดังคำในโปตลิยสูตร ที่กล่าวไว้ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวอังคุตตราปะชื่ออาปณะแคว้นอังคุตตราปะ หรือดังคำในลฏุกิโกปมสูตร ที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวอังคุตตราปะชื่ออาปณะแคว้นอังคุตตราปะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑/๓๕,๑๓/๑๔๘/๑๖๔,๑๓/๓๙๖/๔๙๐,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๙/๑๒๗)

อังคุลิมาลเถรคาถา : ภาษิตของพระองคุลิมาลเถระ,คาถาของพระองคุลิมาลเถระ ท่านพระองคุลิมาลเถระ ครั้งยังเป็นคฤหัสถ์ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ท่านสมณะ ท่านยังเดินอยู่ แต่กลับกล่าวว่า เราหยุดแล้ว และกล่าวหาเราซึ่งหยุดแล้วว่า ไม่หยุด ท่านสมณะ เราขอถามท่านถึงความข้อนี้ที่ว่า ท่านหยุดแล้ว แต่เราซิ ไม่หยุดอย่างไรกัน

(พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบองคุลิมาลโจรนั้นด้วยพระคาถาว่า) องคุลิมาล เราได้ละทิ้งโทษทัณฑ์ในสัตว์ทั้งมวลอยู่ทุกเมื่อส่วนท่านซิไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านชื่อว่ายังไม่หยุด (องคุลิมาลโจร กราบทูลว่า) เป็นเวลานานหนอที่พระองค์ซึ่งเป็นสมณะ ที่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกบูชา ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาสู่ป่าใหญ่เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์ ข้าพระองค์นั้น ได้สดับพระพุทธภาษิต ซึ่งประกอบด้วยธรรมของพระองค์จะเลิกละบาปตั้งพัน (พระสังคีติกาจารย์ ได้รจนา ว่า) ครั้นองคุลิมาลโจรกราบทูลแล้ว ก็ได้โยนดาบและอาวุธทิ้งเหวซึ่งทั้งกว้างและลึก ได้ถวายบังคมพระยุคลบาทพระสุคต ได้ทูลขอบวชกับพระพุทธเจ้า ณ ที่นั้นนั่นเอง ทันใดนั้นเอง พระพุทธเจ้าทรงมีพระกรุณา ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นศาสดาของชาวโลก พร้อมทั้งเทวโลกได้ตรัสกับองคุลิมาลโจรนั้นว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด เพียงเท่านี้ องคุลิมาลโจรนั้น ก็ได้เป็นภิกษุ ฯลฯ พระองคุลิมาลเถระเกิดปีติโสมนัส จึงได้กล่าวว่า เหล่าชนพาลที่มีปัญญาทราม ย่อมประกอบความประมาทอยู่เนือง ๆ ส่วนผู้ที่มีปัญญาย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ ดุจบุคคลรักษาทรัพย์อันประเสริฐที่สุดไว้บุคคล อย่าพึงขวนขวายความประมาทอย่าขวนขวายหาความสนิทสนมด้วยความยินดีในกาม เพราะผู้ที่ไม่ประมาทเพ่งพินิจอยู่ ย่อมประสบความสุขอย่างยิ่ง การที่เรามาสำนักพระศาสดาเป็นการดีแล้ว มิใช่ไม่ดี การที่เราคิดจะบวชในสำนักพระศาสดานี้ก็มิใช่เป็นการ

SAMPLE

คิดไม่ดี นั่นเป็นการเข้าถึงธรรมอย่างประเสริฐ ในพระธรรมที่พระศาสดาทรงจำแนกไว้ดีแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๖๖/๔๘๒)

อังคุลิมาลเถรวัตถุ : เรื่องพระองคุลิมาลเถระ มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อังคุลิมาลเถรวัตถุ เรื่องพระองคุลิมาลเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า บาปกรรมที่ทำไว้ ผู้ใดละเสียได้ด้วยกุศล ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว ดุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆ ฉะนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๒๕/๑๗๓/๘๗)และดูเทียบ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๐, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๗๒/๔๘๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กุศล ในที่นี้หมายถึงอรหัตตมรรค (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๓๕)

2.อังคุลิมาลเถรวัตถุ เรื่องพระองคุลิมาลเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้องอาจ ผู้ประเสริฐ ผู้แกล้วกล้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้ชำนะแล้ว ผู้ไม่หวั่นไหว ผู้ชำระแล้วและตรัสรู้แล้วเราเรียกว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๒๒/๑๖๘)

อังคุลิมาลสูตร : พระสูตรว่าด้วยโจรชื่อองคุลิมาล พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่องแก่โจรองคุลีมาลก่อนที่จะฆ่ามารดาของตน โจรองคุลิมาลติดตามพระผู้มีพระภาคไปเบื้องพระปฤษฎางค์ด้วยคิดจะปลงพระชนม์แต่พระองค์ทรงบันดาลอิทธาภิสังขารมิให้โจรองคุลิมาลวิ่งตามทัน พระองค์โจรองคุลิมาลจึงหยุดยืนแล้วกล่าวขึ้นว่า หยุดก่อนสมณะ หยุดก่อนสมณะ พระองค์ก็ตรัสว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านต่างหากจงหยุด และได้ตรัสให้เขาหายสงสัยว่า พระองค์ทรงวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้วจึงชื่อว่าหยุดตลอดกาล ส่วนโจรองคุลิมาลไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่าไม่หยุด หลังจากนั้นองคุลีมาลก็เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา

วันหนึ่งขณะที่ท่านเดินบิณฑบาตได้เห็นหญิงท้องแก่ใกล้คลอดคนหนึ่งจึงได้กล่าวคาถาตามที่พระผู้มีพระภาคทรงสอนว่า น้องหญิง ตั้งแต่อาตมภาพเกิดมาโดยอริยชาติ ไม่เคยรู้ว่าจงใจปลงชีวิตสัตว์เลย ด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่เธอ ขอความสวัสดีจงมีแก่ทารกในครรภ์ของเธอเถิด และปรากฏว่านางก็ได้คลอดลูกออกมาได้โดยง่ายและปลอดภัย

ต่อมา ท่านได้บำเพ็ญเพียรจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ และได้เปล่งอุทานไว้สำหรับเป็นเครื่องเตือนใจเป็นต้นว่า คนที่เคยประมาทแล้วกลับไม่ประมาท ย่อมสามารถที่จะทำโลกนี้ให้สว่างได้ ดุจดวงจันทร์ที่พ้นจากก้อนเมฆ (ม.มู.(ไทย) ๑๓/๓๔๗/๔๒๑)

SAMPLE

อังสพัทธกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผ้าอังสะ เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผ้าอังสะแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๔๑-๕๔๘/๖๕)

อังสะ : ผ้าที่ภิกษุใช้ห้อยเฉวียงบ่า ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุขอด้ายมาทำผ้าอังสะ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔๐/๑๕๙)

อัจจยสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัจจยสูตร พระสูตรว่าด้วยการเห็นโทษและไม่เห็นโทษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลพึงทราบว่าเป็นคนพาล เพราะ ประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) ไม่เห็นโทษ(หมายถึงไม่เห็นความผิด) โดยความเป็นโทษ (๒) เห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว ไม่แก้ไขตามสมควรแก่ความผิด (๓) เมื่อผู้อื่นชี้โทษอยู่ ไม่ยอมรับตามสมควรแก่ความผิด และตรัสว่า บุคคลพึงทราบว่าเป็นบัณฑิต เพราะประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) เห็นโทษโดยความเป็นโทษ (๒) เห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว แก้ไขตามสมควรแก่ความผิด (๓) เมื่อผู้อื่นชี้โทษอยู่ ก็ยอมรับตามสมควรแก่ความผิด (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔/๑๔๓)

2. อัจจยสูตร พระสูตรว่าด้วยโทษ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ภิกษุ ๒ รูปโต้เถียงกัน โดยภิกษุรูปหนึ่งได้พูดล่วงเกินแล้วขอโทษ แต่ภิกษุอีกรูปไม่ยกโทษให้ ภิกษุทั้งหลายจึงพากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสว่า คนพาลมี ๒ จำพวก คือ (๑) ผู้ไม่เห็นโทษว่าเป็นโทษ (๒) ผู้ไม่ยกโทษให้เมื่อเขามาขอโทษ ส่วนบัณฑิตก็มี ๒ จำพวก คือ (๑) ผู้เห็นโทษว่าเป็นโทษ (๒) ผู้ยกโทษให้เมื่อเขามาขอโทษ และเมื่อก่อน ท้าวสักกะยังเคยตรัสว่า ขอความโกรธจงตกอยู่ในอำนาจของท่านทั้งหลาย ขอความเสื่อมคลายในมิตตธรรมอย่าได้มีแก่ท่านทั้งหลายท่านทั้งหลายอย่าได้ติเตียนผู้ที่ไม่ควรติเตียน และอย่าได้พูดคำส่อเสียดเลยความโกรธเป็นดุจภูเขาย่อมย่ำยีคนเลว (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๗๐/๓๙๔)

อัจจละ, ภูเขา : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ ดังคำในกุฏชปุปผิยเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ในที่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่ออัจจละ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุทัสสนะ ประทับอยู่ที่ระหว่างภูเขา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗/๒๐๘)

อัจจันตสันติ : ความสงบอย่างสิ้นเชิง หมายถึงอัจจันตสันติ กล่าวคือนิพพาน ในมหานิทเทสมีอธิบายว่า เป็น ๑ ใน สันติ (ความสงบ) มี ๓ อย่าง คือ (๑) อัจจันตสันติ (ความสงบอย่างสิ้นเชิง) หมายถึงอมตนิพพาน (๒) ตทังคสันติ (ความสงบด้วยองค์นั้น ๆ) หมายถึงผู้บรรลุรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ (๓) สมมุติสันติ (ความสงบโดยสมมติ) หมายถึงทิฏฐิ ๖๒ ในที่นี้หมายถึงสันติโดยสมมติ,ในมหานิทเทสอธิบาย

ไว้ว่า อัจจันตสันติ เป็นอย่างไร คืออมตนิพพาน เรียกว่า อัจจันตสันติ คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวงเป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท นี้ชื่อว่าอัจจันตสันติ (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙/๘๘-๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในสันติ ๓ คือ (๑) อัจจันตสันติ(ความสงบอย่างสิ้นเชิง) (๒) ตทังคสันติ(ความสงบ ด้วยองค์นั้น ๆ) (๓) สัมมุติสันติ(ความสงบโดยสมมติ) แต่ในที่นี้หมายถึงอัจจันตสันติ กล่าวคือนิพพาน (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๓๓๕/๑๕๔)

อัจจายิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยกิจรีบด่วนของชาวนาและของภิกษุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชาวนาต้องรีบทำกิจ ๓ อย่าง คือ (๑) เร่งไถคราดนาให้เรียบร้อย (๒) เร่งเพาะพืชลงไปตามกาลที่ควร (๓) เร่งไขน้ำเข้าบ้าง ระบายน้ำออกบ้าง ชาวนาไม่มีฤทธิ์หรืออานุภาพที่จะบันดาลว่า วันนี้แลข้าวเปลือกของเราจงเกิด พรุ่งนี้จงออกรวง มะรืนนี้จงหุงได้ แท้จริง ข้าวเปลือกของชาวนานั้นมีระยะเวลาที่จะเกิดขึ้น ออกรวง และหุงได้ เปรียบเหมือนภิกษุมีกิจที่ต้องรีบทำ ๓ คือ (๑) การสมาทานอธิสีลสิกขา (๒) การสมาทานอธิจิตตสิกขา (๓) การสมาทานอธิปัญญาสิกขา ภิกษุนั้นไม่มีฤทธิ์หรืออานุภาพที่จะบันดาลว่า วันนี้ พรุ่งนี้ หรือมะรืนนี้ จิตของเราจงหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น แท้จริง จิตของภิกษุผู้ศึกษาไตรสิกขามีระยะเวลาที่จะหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น แล้วตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลาย มีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานสิกขาทั้ง ๓ นั้น (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๓/๓๒๔)

อัจจิมุขี, ลูกเขียด : ชื่อพญานาค ผู้เป็นน้องสาวของพญานาคภูริทัต ดังคำในภูริทัตชาดกที่สุทัศนกุมารกล่าวว่า ลูกเขียดชื่อว่าอัจจิมุขีนี้เต็มไปด้วยเดชร้ายแรง เราจะให้ลูกเขียดนั้นกัดท่าน มันจักทำท่านให้เป็นเถ้าไปได้นางเป็นธิดาของท้าวธตรัฏฐะเป็นน้องสาวต่างมารดาของเรา นางอัจจิมุขีเต็มไปด้วยเดชร้ายแรงจงกัดท่าน (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๘๘/๓๒๐)

อัจจุคคตอุบาสก :ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง เป็น ๑ ในคู่อัครอุบาสกของพระพุทธเจ้านามว่ากกุสันธะ ดังคำว่า อัจจุคคตอุบาสกและสุมนอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๗๐๕)

อัจจุตฤาษี : ชื่อฤาษีตนหนึ่ง เป็นผู้อยู่ในป่ามหาวัน ที่พรานเจตบุตรกล่าวถึงมีปรากฏในเวสสันตรชาดก เขามีขี้ฟันเขรอะ มีศีรษะเปื้อนด้วยธุลี ทรงเพศเป็นนักบวชอันประเสริฐ ถือขอสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎาอยู่ นุ่งห่มหนังเสือ นอนเหนือ

SAMPLE

พื้นดิน และบูชาไฟ(ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๒๐๐๔/๔๙๗,๒๘/๒๐๐๖/๔๙๗,๒๘/๒๐๐๗/๔๙๗)

อัจจุตะ : ชื่อเทพหมู่หนึ่ง เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พร้อมภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำในมหาสมยสูตรที่กล่าวว่า เทพอีก (๑๐ หมู่) คือ สหภู ผู้รุ่งเรือง ดังเปลวไฟ อริฏฐกะ โรชะ ผู้มีรัศมีดังสีดอกผักตบ วรุณะ สหธรรม อัจจุตะ อเนชกะ สุเลยยะ รุจิระ และวาสวเนสีก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๘)

อัจเจกจีวร : จีวรรีบร้อน หรือผ้าด่วน หมายถึง ผ้าจำนำพรรษาที่ทายกผู้มีเหตุรีบร้อนขอถวายก่อนกำหนดเวลาปกติ(กำหนดเวลาปกติสำหรับถวายผ้าจำนำพรรษา คือ จีวรกาลนั่นเอง กล่าวคือต้องผ่านวันปวารณาไปแล้ว เริ่มแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน๑๒ และถ้ากรานกฐินแล้ว นับต่อไปอีกถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔; เหตุรีบร้อนนั้นเช่น เขาจะไปทัพ หรือเจ็บไข้ไม่ไว้ใจชีวิต หรือมีศรัทธาเลื่อมใสเกิดขึ้นใหม่)อัจเจกจีวรเช่นนี้ มีพุทธานุญาตให้ภิกษุรับเก็บไว้ได้ แต่ต้องรับก่อนวันปวารณาไม่เกิน ๑๐ วัน (คือตั้งแต่ขึ้น ๖ ค่ำ ถึง๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑) (สิกขาบทที่ ๘ แห่งปัตตวรรค นิสสัคคิยปาจิตตีย์) ดังคำที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รับอัจเจกจีวร เก็บไว้ได้ หรือดังคำว่า ที่ชื่อว่าอัจเจกจีวร อธิบายว่าผู้ประสงค์จะไปในกองทัพ ประสงค์จะไปพักแรมต่างถิ่น เจ็บไข้ สตรีมีครรภ์ ผู้ไม่มีศรัทธาได้เกิดศรัทธาขึ้นหรือผู้ไม่เลื่อมใสได้เกิดความเลื่อมใสขึ้น ถ้าเขาส่งทูตไปถึงภิกษุว่านิมนต์พระคุณเจ้าทั้งหลายมาเถิด ข้าพเจ้าจะถวายผ้าจำนำพรรษา ผ้าเช่นนี้ชื่อว่าอัจเจกจีวร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔๖/๑๖๗, ๒/๖๔๙/๑๖๙,วิ.ป.(ไทย) ๘/๕๑/๔๔,๘/๕๓/๔๖,๘/๑๖๔/๑๓๓)

อัจเจนติสูตร : พระสูตรว่าด้วยกาลที่ล่วงเลยไป สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า กาลล่วงเลยไป คืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาลล่วงเลยไป คืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรละโลกามิส มุ่งสู่สันติเถิด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔/๕)

อัจฉราสูตร : พระสูตรว่าด้วยนางอัปสร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งทูลถามว่า ราวป่าน่าหลงใหล กึกก้องไปด้วยนางอัปสร มีหมู่ปีศาจ ทำอย่างไรจึงจะออกไปได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้ดำเนินไปยังทางที่ตรง สู่ทิศที่ไม่มีภัย ด้วยรถที่ไม่มีเสียงดัง มีธรรมเป็นล้อ มีหิริ

เป็นฝาประทุน มีสติเป็นเกาะ มีสัมมาทิฏฐิเป็นนายสารถี ย่อมไปได้ใกล้พระนิพพาน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๖/๖๐)

อัจฉริยมนุษย์ : มนุษย์อัศจรรย์ หมายถึงพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังคำในบุคคลผู้เป็นเอก เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมนุษย์ บุคคลผู้เป็นเอกคือใคร คือพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าบุคคลผู้เป็นเอกนี้แลเมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมนุษย์ หรือดังคำว่า บุคคล ๒ จำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมนุษย์ คือ ๑.พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒. พระเจ้าจักรพรรดิบุคคล ๒ จำพวกนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเป็นอัจฉริยมนุษย์ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๗๒/๒๓,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕๔/๙๗) อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัจฉริยมนุษย์ ในที่นี้หมายถึงเป็นบุคคลที่หาได้ยากไม่ปรากฏทั่วไป (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๕๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัจฉริยมนุษย์ ในที่นี้หมายถึงประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์เป็นอันมาก หรือเป็นมนุษย์ผู้ได้สั่งสม บารมีมาแล้วโดยลำดับซึ่งยากที่ใครจะสั่งสมได้ เช่น ให้ทานในชาติที่เป็นพระเวสสันดรแล้วถือปฏิสนธิในภพดุสิต ทรงรับคำอ้อนวอนของเทวดา เปิดวันมหาวิโลกนะ ๕ ถือปฏิสนธิในตระกูลมีโภคะมาก แม้ในวันถือปฏิสนธิและในวันประสูติก็ให้โลกธาตุหวั่นไหว เสด็จดำเนินได้ ๗ ก้าว ทรงเศวตฉัตรทิพย์ บันลือสีหนาทว่า เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เมื่อญาณแก่เต็มที่ก็ทรงสละราชสมบัติออกผนวช ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ(องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๑๐๒)

อัจฉริยะ : “เหตุอันควรที่จะดีดนิ้วเปาะ”,อัศจรรย์, แปลกวิเศษ, น่าทึ่งควรยอมรับนับถือ, ดีเลิศล้ำน่าพิศวง, มีความรู้ความสามารถทรงคุณ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้แลมีอยู่ในอานนท์ หรือดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้แล มีอยู่ในพระเจ้าจักรพรรดิ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๗/๑๕๔,๑๐/๒๐๙/๑๕๕,๑๐/๒๐๙/๑๕๖,๑๐/๒๐๙/๑๕๗)

อัจฉริยัพภูตธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัจฉริยภูตธรรมของพระพุทธองค์ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระอานนท์แสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบรายงานแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะทรงปรารภเรื่องที่ภิกษุสนทนากันค้างไว้ ภิกษุจำนวนมากนั่งสนทนากันที่หอประชุมว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏที่พระผู้มีพระภาคทรงมีฤทธานุภาพมาก ทรงสามารถระลึกถึงพระประวัติของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตได้แจ่มแจ้งทั้งหมด ท่านพระอานนท์ซึ่งร่วมอยู่ในที่ประชุมนั้น ก็ได้กล่าว

SAMPLE

เสริมว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเป็นผู้น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏและทรงประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ ครั้นสนทนาถึงตรงนี้ พระผู้มีพระภาคเสด็จมาสู่ที่ประชุมนั้น และตรัสถามว่า สนทนากันเรื่องอะไร เมื่อท่านพระอานนท์ทูลให้ทรงทราบ จึงรับสั่งให้ท่านอธิบายธรรมอันน่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏของพระองค์ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง เพื่อให้จดจำไว้ ท่านพระอานนท์ได้ทูลพระผู้มีพระภาคถึงความน่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏของพระองค์ ๑๙ ประการ ที่ได้สดับรับฟังมาเฉพาะพระพักตร์ และที่พระผู้มีพระภาคทรงเพิ่มเติมอีก ๑ ประการ รวมเป็น ๒๐ ประการ คือ

๑. พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

๒. พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ จึงสถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต

๓. พระโพธิสัตว์สถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตจนตลอดอายุ

๔. พระโพธิสัตว์ทรงมีสติสัมปชัญญะตลอด ตั้งแต่จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงเสด็จลงสู่พระครรภ์

๕. เวลาจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จลงสู่พระครรภ์ แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และ ๑๐ สหัสสีโลกธาตุสั่นสะเทือน เลื่อนลั่น

๖. เวลาเสด็จลงสู่พระครรภ์ เทพบุตร ๔ องค์เข้าไปอารักขาประจำทั้ง ๔ ทิศ

๗. เวลาเสด็จลงสู่พระครรภ์ พระมารดามีปกติทรงเบญจศีล

๘. เวลาเสด็จลงสู่พระครรภ์ พระมารดาไม่ทรงมีความรู้สึกทางกามารมณ์ บุรุษผู้มีจิตกำหนัดไม่สามารถล่วงเกินได้

๙. เวลาเสด็จลงสู่พระครรภ์ พระมารดาทรงได้รับการบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕

๑๐. เวลาเสด็จลงสู่พระครรภ์ พระมารดาไม่ทรงมีความเจ็บป่วยใด ๆ มองเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ภายในพระครรภ์ มีพระอวัยวะสมบูรณ์

๑๑. เมื่อประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาของพระองค์สวรรคตแล้วเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

๑๒. พระมารดาจะประสูติพระโอรสเมื่อทรงครรภ์ครบ ๑๐ เดือนเท่านั้น

๑๓. พระมารดาจะประสูติพระโอรสขณะประทับยืนเท่านั้น

๑๔. เวลาประสูติ ในตอนแรกเหล่าเทพจะทำพิธีต้อนรับ หลังจากนั้นเป็นหน้าที่ของมนุษย์

๑๕. เวลาประสูติจากพระครรภ์ ยังไม่ทันสัมผัสแผ่นดิน เทพบุตร ๔ องค์ช่วยกันประคองไปไว้เบื้องพระพักตร์ของพระมารดา

๑๖. เวลาประสูติ เสด็จออกโดยง่าย ไม่แปดเปื้อนด้วยมลทินครรภ์

SAMPLE

๑๗. เวลาประสูติ จะมีธารน้ำเย็นและธารน้ำอุ่น เพื่อชำระล้างพระโพธิสัตว์และพระมารดา

๑๘. เมื่อประสูติได้ครู่หนึ่ง ทรงยืนผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ทรงดำเนินไป ๗ ก้าว ทอดพระเนตรไปยังทิศต่าง ๆ แล้วทรงเปล่งพระอาสภิวาจาว่า **อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส เชฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส เสฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส อยมนฺติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว**แปลความว่า **เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก**

๑๙. เวลาประสูติ แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และ ๑๐ สหัสสีโลกธาตุสั่นสะเทือน เลื่อนลั่น

๒๐. ในเรื่องนี้ เวทนา สัญญา และวิตกของตถาคตย่อมปรากฏขึ้น ปรากฏตั้งอยู่ ปรากฏถึงความดับไป

เมื่อท่านพระอานนท์กล่าวภาษิตนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงพอพระทัย ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมภาษิตของท่าน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙๗/๒๓๓)

มีอธิบายว่า คำ คำว่า เทพบุตร ๔ องค์ หมายถึงท้าวมหาราช ๔ องค์ คือ (๑) ท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ครองทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรุฬหก จอมกุมภัณฑ์ครองทิศใต้ (๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาคครองทิศตะวันออก (๔) ท้าวเวสวัณ จอมยักษ์ครองทิศเหนือ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๙๔/๒๖๐, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๑๙/๓๒)

อัจฉิมุดีเทพธิดา, ชื่อ : ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง ธิดาของท้าวเวสสวัณมหาราช ผู้ไปสรงสนานณแม่น้ำมีกระแสน้ำเย็น ดารดาษด้วยดอกอุบลเป็นที่ปลอดภัย เขตป่าหิมพานต์ภายหลัง เป็นนางบาทปริจาริกาของท้าวสักกเทวราชในภพดาวดึงส์ ดังคำในลตาวิมาน ที่ลดาเทพธิดา สัชชาเทพธิดา ปวราเทพธิดา อัจฉิมุดีเทพธิดา และสุดาเทพธิดา ผู้มีความรุ่งเรือง เป็นธิดาของท้าวเวสสวัณมหาราช ต่างเป็นนางบาทปริจาริกาของท้าวสักกเทวราช ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ทรงสิริ งดงามอยู่ด้วยคุณธรรม (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๑๖/๕๑)

อัชชธรรม : ธรรมในวันนี้ หมายถึงธรรมซึ่งมีอยู่ขณะนี้ ดังคำในคณกโมคคัลลานสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรดารากไม้หอม บัณฑิตยกย่องกฤษณาว่าเป็นเลิศบรรดาไม้ที่มีแก่นหอมบัณฑิตยกย่องแก่นจันทน์แดงว่าเป็นเลิศบรรดาไม้ที่มีดอกหอม บัณฑิตยกย่องดอกมะลิว่าเป็นเลิศ แม้ฉันใด คำสั่งสอนของท่านพระโคดมก็ฉันนั้นเหมือนกันจัดว่ายอดเยี่ยมกว่าอัชชธรรมทั้งหลาย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๘/๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัชชธรรม แปลว่าธรรมซึ่งมีอยู่ขณะนี้ หมายถึงลัทธิของครูทั้ง ๖ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๗๘/๔๗)

SAMPLE

อัชชุกะ,ภิกษุ : พระภิกษุรูปหนึ่ง ชาวกรุงเวสาลี ดังคำว่า คหบดีผู้เป็นอุปัฏฐากของพระอัชชุกะในกรุงเวสาลี มีบุตร ๑คน หลาน ๑ คน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๘/๑๓๑, ๑/๑๕๘/๑๓๒)

อัชชุนเถรคาถา : ภาษิตของพระอัชชุนเถระ,คาถาของพระอัชชุนเถระ ท่านพระอัชชุนเถระกล่าวไว้ว่า เราสามารถยกตนจากห้วงน้ำใหญ่คือสงสาร ขึ้นสู่บกคือนิพพาน ได้เหมือนคนที่ถูกพัดพาไปในห้วงน้ำใหญ่ช่วยขึ้นฝั่งได้ เราได้รู้แจ้งตลอดอริยสัจ ๔ แล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๘/๓๓๕)

อัชชุนปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอัชชุนปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านได้เกิดเป็นกินนร ได้ใช้ดอกรกฟ้าขาวบูชาพระพุทธเจ้าเพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘/๒๐๖)

อัชชุนะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า,พระราชา : 1.ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ดังคำในปนสผลทายกเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวไว้ว่า พระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าอัชชุนะ ทรงเพียบพร้อมด้วยจรณะและเป็นพระมุนี ฉลาดในสมาธิ ประทับอยู่ที่ภูเขาหิมพานต์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๓/๕๗๑)

2.ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ผู้กระทำบาปกรรมอันร้ายแรง เป็น ๑ ในพระราชาทั้งหลาย ๔ ผู้กระทำบาปกรรมอันร้ายแรง คือ พระเจ้าทัณฑกี ๑ พระเจ้านาฬิกีระ ๑ พระเจ้าอัชชุนะ ๑ พระเจ้ากลาพุ ๑ ดังที่ท้าวสักกเทวราชทรงทราบอัธยาศัยของพระราชาทั้งหลายแล้วจึงตรัสถามความสงสัยของพระราชาเหล่านั้น มีปรากฏในสรภังคชาดก ที่กล่าวถึงกรรมที่หยาบช้าไว้ว่า พระเจ้าอัชชุนะทรงตกนรกชื่อสัตติสูละ ทรงมีพระเศียรห้อยลง พระบาทชี้ขึ้นเบื้องบนเพราะทรงเบียดเบียนพระอังคีรสโคตมฤาษีผู้มีขันติ มีตบะ ประพฤติพรหมจรรย์มาช้านาน ,ในสังกิจจชาดกอธิบายไว้ว่า ทรงเป็นใหญ่ในแคว้นเกตกะ มีพระวรกายกำยำล่ำสัน ทรงเป็นนายขมังธนูผู้ยิ่งใหญ่ มีพระพาหาตั้งพัน ก็หายสาบสูญไปเพราะระรานโคตมฤาษี,ในภูริทัตตชาดกก็กล่าวไว้ว่า ท้าวอัชชุนะและภีมเสนผู้มีกำลังมาก มีแขนตั้งพัน ไม่มีใครเสมอเหมือนในแผ่นดิน ยกธนูขึ้นได้ถึง ๕๐๐ น ก็ได้ทรงบูชาไฟ (ขุ.ชา.จตฺตาฬีส.(ไทย) ๒๗/๖๘/๖๐๖,๒๗/๗๒/๖๐๗,ขุ.ชา.สฏฐิ.(ไทย) ๒๘/๙๔/๔๙,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๐๘/๓๐๓)

อัชเชลผลทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอัชเชลผลทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายผลรกฟ้าแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ใน

ชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๔/๑๙๕)

อัชฌัตตทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นทุกข์ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตานิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒/๓)

อัชฌัตตทุกขเหตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายในเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นทุกข์ แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายใน ๖ ก็เป็นทุกข์ อายตนะภายใน ๖ ที่เกิดจากเหตุที่เป็นทุกข์ ที่ไหนจักเป็นสุขเล่า เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตอนิจจเหตุสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๔๑/๑๗๖)

อัชฌัตตทุกขาตีตานาคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นทุกข์ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตานิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๘/๗)

อัชฌัตตนันทิกขยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายใน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เห็นอายตนะภายใน ๖ ที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเห็นชอบย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๕๖/๑๙๓)

อัชฌัตตปัจจุปปันนยทนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายเหมือนอัชฌัตตาตีตยทนิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีตล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๐๖๖/๒๑๐)

อัชฌัตตพหิทธารัมมณปัญญา : ปัญญาที่มีสภาวธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์ ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายความหมายว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ปรารภสภาวธรรมที่เป็นภายในตนและภายนอกตนเกิดขึ้น นี้เรียกว่าอัชฌัตตพหิทธารัมมณปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๒/๕๐๘)

SAMPLE

อัชฌัตตสัญโญชนะ : สังโยชน์ภายในตน หมายถึงสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายความหมายไว้ว่า สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ชื่อว่าอัชฌัตตสัญโญชนะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๘/๕๖๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัชฌัตตสัญโญชนะ คือสังโยชน์ในกามภพ (อภิ. วิ.อ. (บาลี) ๙๐๘/๕๓๕)

อัชฌัตตสุญญะ : ความว่างด้วยธรรมที่เป็นภายใน,เป็นข้อ ๑๑ ในสุญญะ ๒๕ ดังคำว่า อัชฌัตตสุญญะ(ความว่างด้วยธรรมที่เป็นภายใน) ดังคำในสุญญกถาอธิบายความหมายไว้ว่า คือจักขุที่เป็นอายตนะภายใน เป็นธรรมว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความมั่นคง หรือจากความไม่แปรผันเป็นธรรมดา โสตะ ฯลฯ ฆานะ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ กาย ฯลฯ มโนที่เป็นอายตนะภายใน เป็นธรรมว่างจากอัตตา จากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา จากความเที่ยง จากความยั่งยืน จากความมั่นคง หรือจากความไม่แปรผันเป็นธรรมดา นี้ชื่อว่าอัชฌัตตสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๓๑)

อัชฌัตตปัจจุปปันนานิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ณวัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีตล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๘๘/๒๐๗)

อัชฌัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุขและทุกข์ในภายใน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยขันธ์ ๕ สุขและทุกข์ในภายในจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลตามลำดับแล้วจึงตรัสสรุปว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๐/๒๓๙)

อัชฌัตตอนิจจฉันทราคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละฉันทราคะในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งเหล่านี้ คือ อายตนะภายใน ๖ ล้วนไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทราคะในสิ่งเหล่านั้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๗๐/๒๐๓)

อัชฌัตตอนิจจฉันทสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละฉันทะในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งเหล่านี้

SAMPLE

คือ อายตนะภายใน ๖ ล้วนไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งเหล่านั้น (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๖๘/๒๐๒)

อัชฌัตตอนิจจนันทิกขยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงมนสิการอายตนะภายใน ๖ โดยแยบคายและจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งอายตนะภายใน ๖ ตามความเป็นจริง เมื่อทำได้เช่นนั้นย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๕๘/๑๙๔)

อัชฌัตตอนิจจราคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละราคะในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งเหล่านี้ คือ อายตนะภายใน ๖ ล้วนไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละราคะในสิ่งเหล่านั้น (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๖๙/๒๐๒)

อัชฌัตตอนิจจเหตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายในไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ไม่เที่ยง แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายใน ๖ ก็ไม่เที่ยง อายตนะภายใน ๖ ที่เกิดจากเหตุที่ไม่เที่ยง ที่ไหนจักเที่ยงเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๔๐/๑๗๕)

อัชฌัตตาตีตยทนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีตล้วนไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ อัตตาของเรา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๐๔/๒๐๙)

อัชฌัตตาตีตาทิทุกขสูตร :พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับสูตรที่ ๑๙–๒๑ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียง

SAMPLE

เปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนเป็นทุกข์ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๘๙-๑๙๑/๒๐๗)

อัชฌัตตาตีตาทิยทนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลาย ซึ่งมีเนื้อหาสาระเช่นเดียวกันกับสูตรที่ ๓๗–๓๙ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนเป็นอนัตตา (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๑๐-๒๑๒/๒๑๑)

อัชฌัตตาตีตาทิยังทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตร ๓ สูตรกับภิกษุทั้งหลาย มีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับสูตรที่ ๓๗–๓๙ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนเป็นทุกข์ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๐๗-๒๐๙/๒๑๑)

อัชฌัตตาตีตาทิอนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตเป็นต้นเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับสูตรที่ ๑๙–๒๑ ในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันล้วนเป็นอนัตตา (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๙๒-๑๙๔/๒๐๘)

อัชฌัตตาตีตานิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอดีตไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีตล้วนไม่เที่ยง อริยสาวกผู้ได้รู้อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๘๖/๒๐๖)

อัชฌัตตานัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นอนัตตา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตานิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓/๓)

SAMPLE

อัชฌัตตานัตตเหตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดแห่งอายตนะภายในเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายใน ๖ ก็เป็นอนัตตา อายตนะภายใน ๖ ที่เกิดจากเหตุที่เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็นอัตตา เล่า เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตอนิจจเหตุสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๔๒/๑๗๖)

อัชฌัตตานัตตาตีตานาคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตเป็นอนัตตาพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน๖ ทั้งที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบันเป็นอนัตตา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตานิจจสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๙/๗)

อัชฌัตตานาคตยทนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายเหมือนอัชฌัตตาตีตยทนิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีตล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอนาคตล้วนไม่เที่ยง (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๐๕/๒๑๐)

อัชฌัตตานาคตานิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในที่เป็นอนาคตไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายมีเนื้อหาสาระเหมือนกันกับอัชฌัตตาตีตานิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอดีตล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า อายตนะภายใน ๖ ที่เป็นอนาคตว่าล้วนไม่เที่ยง (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๘๗/๒๐๗)

อัชฌัตตานิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ไม่เที่ยง อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ จึงเบื่อหน่ายในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑/๑)

อัชฌัตตานิจจาตีตานาคตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตานิจจสูตรในวรรคนี้(สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๗/๖)

SAMPLE

อัชฌัตตายตนทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในเป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นทุกข์ อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตายตนอนิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า ล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า ล้วนเป็นทุกข์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๒๓/๒๑๔)

อัชฌัตตายตนอนัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในเป็นอนัตตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ เป็นอนัตตา อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตายตนอนิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า ล้วนไม่เที่ยง เป็นคำว่า ล้วนเป็นอนัตตา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๒๔/๒๑๔)

อัชฌัตตายตนอนิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายในไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ ล้วนไม่เที่ยง อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๒๒/๒๑๓)

อัชฌัตตารัมมณปัญญา : ปัญญาที่มีสภาวธรรมภายในตนเป็นอารมณ์,เป็นข้อ ๑ ในปัญญา ๓ คืออัชฌัตตารัมมณปัญญา พหิทธารัมมณปัญญา อัชฌัตตพหิทธารัมมณปัญญา ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายความหมายว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ปรารภสภาวธรรมที่เป็นภายในตนเกิดขึ้น นี้เรียกว่าอัชฌัตตารัมมณปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๐/๕๐๘)

อัชฌัตติกะ : ภายใน, ข้างใน เช่นในคำว่าอัชฌัตติกทาน (ทานภายใน, ให้ของภายใน) อัชฌัตติกายตนะ (อายตนะภายใน) มักอยู่ข้างหน้าศัพท์อื่น เช่นอัชฌัตติกทุกะ หรือดังเช่นคำอัชฌัตติกอุปาทาติกะ (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๖๖/๑๕,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๕๘๕/๑๘๔) ; ตรงข้ามกับ พาหิระ

อัชฌัตติกรูป : รูปที่เป็นไปภายในตนมีปรากฏในธัมมสังคณีที่กล่าวไว้ว่า อัชฌัตติกรูป รูปที่เป็นภายใน นั้นเป็นไฉน จักขายตนะฯลฯ กายายตนะรูปนี้ชื่อว่าเป็นภายใน (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๖๗๒/๒๑๑) ; ดูที่ **รูป ๒๘**

อัชฌัตติกังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุภายในให้โพชฌงค์เกิด พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่ทรงเห็นเหตุอื่นใดแม้อย่างหนึ่งอันเป็นเหตุภายในที่ทำให้โพชฌงค์ ๗ เกิดขึ้น เหมือนโยนิโสมนสิการ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๐/๑๖๐)

SAMPLE

อัชฌัตติกายตนปริชานนสูตร:พระสูตรว่าด้วยการกำหนดรู้อายตนะภายใน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลเมื่อยังไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนัดและไม่ละอายตนะภายใน ๖ จัดว่าเป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ ส่วนบุคคลเมื่อรู้ยิ่งเป็นต้น เป็นผู้ควรสิ้นทุกข์ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๑/๑๒๕)

อัชฌัตติกายตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะภายใน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

๑. ทุกขอริยสัจ ได้แก่อายตนภายใน ๖

๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ ได้แก่ตัณหา ๓

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ ได้แก่ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘

(สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๘๔/๕๙๙)

อัชฌาจาร : ความประพฤติชั่ว, การละเมิดศีล, การล่วงมรรยาท, การละเมิดประเพณี ดังเช่นคำในปริวารที่กล่าวไว้ว่า สงฆ์พึงลงโทษภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ แม้อีกอย่างคือ ๑. มีสีลวิบัติในอธิศีล ๒. มีอาจารวิบัติในอัชฌาจาร ๓. มีทิฏฐิวิบัติในอติทิฏฐิ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๖, ๔/๘๕/๑๓๓, ๔/๑๐๓/๑๕๙,วิ.จู.(ไทย) ๖/๖/๑๔,๖/๖/๑๕,๖/๑๕/๓๒,๖/๑๕/๓๓,๖/๒๗/๕๕,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๔)

อัชฌายกา : ผู้ไม่บำเพ็ญฌาน ดังคำในอัคคัญญสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์เหล่านี้ไม่ได้บรรลุฌานนั้นในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้ในราวป่า จึงเที่ยวไปยังหมู่บ้านที่ใกล้เคียงกันและนิคมที่ใกล้เคียงกัน พากันทำคัมภีร์อยู่ ชนเหล่านี้ไม่บำเพ็ญฌาน เพราะชนเหล่านี้ ไม่บำเพ็ญฌาน ในบัดนี้ คำที่ ๓ ว่า อัชฌายกา อัชฌายกา จึงเกิดขึ้นสมัยนั้น คำว่า อัชฌายกา นั้นถือกันว่าเป็นคำเลว แต่ในสมัยนี้ คำว่าอัชฌายกานั้นถือกันว่าประเสริฐ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๘)

อัชฌาสัย : นิสัยใจคอ, ความนิยม, ความมีน้ำใจ ดังคำในมหาโควินทสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้ทรงข้ามความสงสัยปราศจาก ความแคลงใจผู้จบสิ้นความดำริด้วยอาทิพรหมจรรย์อันเป็นไปตามอัชฌาสัย(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๖/๒๓๑,๑๐/๓๐๒/๒๓๗)

อัชโฌสานะ : ความหมกมุ่นฝังใจ, เป็นข้อ ๑ ในปฏิจจสมุปปาท ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ด้วยเหตุดังนี้แล เพราะอาศัยเวทนาตัณหาจึงมี เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา (การแสวงหา) จึงมี เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ (การได้) จึงมี เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะ (การกำหนด) จึงมี เพราะศัยวินิจฉยะ ฉันทราคะ (ความ

SAMPLE

กำหนัดด้วยอำนาจ ความพอใจ) จึงมี เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) จึงมี เพราะอาศัยอัชโฌสานะ ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงมี เพราะอาศัยปริคคหะ มัจฉริยะ (ความตระหนี่) จึงมี เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ (ความหวงกั้น)จึงมีเพราะอารักขะเป็นเหตุบาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า มึง มึง การพูด ส่อเสียด และการพูดเท็จ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑,๑๐/๑๐๗/๖๒,๑๐/๑๐๘/๖๓,๑๐/๓๖๖/๒๙๒,๑๑/๓๕๙/๔๒๑)

อัญชนะ : กษัตริย์โกลิยวงศ์ผู้ครองเทวทหนคร มีมเหสีพระนามว่า ยโสธราเป็นพระชนกของพระมหามายาเทวีผู้เป็นพระพุทธมารดาและพระนางมหาปชาบดีโคตมี (ตำนานว่ามีโอรสด้วย ๒ องค์ คือ ทัณฑปาณิ และสุปปพุทธะ) ดังคำในมหาปชาปตีโคตมีเถริยาปทานที่พระเถระกล่าวไว้ว่าพระชนกของข้าพเจ้าทรงพระนามว่าอัญชนศากยะพระชนนีของข้าพเจ้าทรงพระนามว่าสุลักขณา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑๔/๔๑๕)

อัญชนวนิยเถรคาถา : ภาษิตของพระอัญชนวนิยเถระ,คาถาของพระอัญชนวนิยเถระ ท่านพระอัญชนวนิยเถระกล่าวว่า เราเข้าไปป่าอัญชนาวัน เอาตั่งเป็นกุฏี บรรลุวิชชา ๓ แล้ว เราได้ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๕/๓๒๓)

อัญชนวรรณ, พญาช้าง : ชื่อพญาช้างเชือกหนึ่งที่ถูกแลกไปอยู่แคว้นกาลิงคะ ดังคำในกุรุธัมมชาดก ที่พราหมณ์ทั้งหลายสรรเสริญคุณของพระอุปราชโพธิสัตว์ว่าข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่าเหล่าชน ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ทราบศรัทธาและศีลของพระองค์แล้ว จะขอรับพระราชทานแลกเปลี่ยนทองคำกับพญาช้างอัญชนวรรณนำไปไว้ในแคว้นกาลิงคะ พระเจ้าข้า (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๗๖/๑๓๗)

อัญชนวัน, ป่า : ชื่อป่าแห่งหนึ่ง เมืองสาเกต ,เป็นสถานที่ที่กุณฑลิยปริพาชกเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วสนทนาธรรมเรื่องโพชฌงค์ ๗ ดังคำในกุณฑลิยสูตรที่กล่าวไว้ว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอัญชนวัน สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตเมืองสาเกต (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๐,๑๙/๕๑๓/๓๒๕)

อัญชนวัน, พระราชอุทยาน :พระราชอุทยานแห่งหนึ่ง ชื่อว่าอัญชนวัน แคว้นสาเกต,เป็นสถานที่ที่กกุธเทพบุตรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วสนทนาธรรม ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระอัญชนวัน สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อ เขตเมืองสาเกต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๙/๑๐๔)

อัญชนศากยะ, พระราชา : ดู อัญชนะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑๔/๔๑๕)

SAMPLE

อัญชนามฤคทายวัน : ชื่อป่าแห่งหนึ่งที่พระเจ้าโกศลเสด็จไปล่าเนื้อ แควันโกศล ดังคำในนันทิยมิคราชชาดกที่เนื้อนันทิยโพธิสัตว์กล่าวว่า พระเจ้าโกศลได้เสด็จมาที่อัญชนามฤคทายวัน ทรงโก่งธนู สอดลูกศรเพื่อจะฆ่าเรา เราได้หันข้างให้พระราชาผู้ทรงเหนี่ยวธนูพระองค์นั้น เมื่อนั้นเราจึงพ้นความตาย ได้รับความสุข มาพบพ่อแม่ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๗๔/๒๔๑)

อัญชนาวัน, ชื่อ : ชื่อป่าแห่งหนึ่ง เป็นที่บำเพ็ญเพียรของพระอัญชนวนิยเถระ ดังคำในอัญชนวนิยเถรคาถาที่ท่านกล่าวไว้ว่า เราเข้าไปป่าอัญชนาวัน เอาตั่งเป็นกุฏี บรรลุวิชชา ๓ แล้ว เราได้ทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๕/๓๒๓)

อัญชลี : การประนมมือ, การไหว้ ดังเช่นคำว่า พราหมณ์คหบดีชาวมคธ ๑๒ นหุต เหล่านั้น บางพวกถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกก็ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันและกัน แล้วนั่ง ณ ที่สมควรบางพวกก็ประคองอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖/๖,๑๑/๒๔๒/๑๙๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๓,๑๓/๒๘๒/๓๓๗,๑๓/๔๐๐/๕๐๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๑/๕๗,๑๔/๒๒๑/๒๕๔,๑๔/๓๗๗/๔๒๖,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๖/๑๑๗,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๑/๓๕๙)

อัญชลีกรรม : การประนมมือแสดงความเคารพ ดังเช่นคำว่า ภิกษุณีถึงจะบวชได้ ๑๐๐ พรรษาก็ต้องทำการกราบไหว้ ต้อนรับทำอัญชลีกรรม ทำสามีจิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๗/๘๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๗/๒๗๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๔,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๒๒๑/๑๕๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๐/๑๑๒)

อญฺชลีกรณีโย : (พระสงฆ์) เป็นผู้ควรได้รับอัญชลีกรรม คือการประนมมือไหว้ กราบไหว้ เพราะมีความดีที่ควรแก่การไหว้ทำให้ผู้ไหว้ผู้กราบ ไม่ต้องกระดากใจ(ข้อ ๘ ในสังฆคุณ ๙) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; **อญฺชลิกรณีโย** ก็ใช้

อัญชสะ, กษัตริย์ :1.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ ดังคำในอุปาลิเถราปทาน ที่พระอุบาลีเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ในกัปที่ ๒ นับจากภัทรกัปนี้ไปได้มีกษัตริย์พระนามว่าอัญชสะ ทรงเดชานุภาพหาที่สุดมิได้ ทรงยศหาประมาณมิได้ เป็นพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชทรัพย์มาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๕๑/๘๔)

SAMPLE

2.ชื่อมรรคชื่อหนึ่ง ดังข้อความว่า คำว่า (เพราะ) มรรคนั้น(เป็นไป)เพื่อให้ถึงฝั่ง ได้แก่ มรรค ปันถะ ปถะ ปัชชะ อัญชสะ วฏฺมายนะ นาวา อุตตรเสตุ กุลละ ภิสิ และสังกมะ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๐๑/๓๔๕)

อัญชัน,อัญชัน, ดอก,อัญชันขาว,อัญชันเขียว : ชื่อพรรณไม้ ๒ ชนิด คือ ไม้ต้นชนิด และไม้เถา ชนิดหลังดอกสีครามแก่ ขาว และม่วงอ่อน บางครั้งเรียกสีครามแก่อย่างสีดอกอัญชัน ว่า สีอัญชัน (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๕๓๖/๑๓๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕/๑๘,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๔๙/๕๐๓,๒๘/๑๗๔๒/๔๖๐)

อัญญเดียรถีย์ปริพาชก :ปริพาชากผู้เป็นอัญเดียรถีย์ ดังคำในกังเขยยสูตรที่พระผู้มีพระภาคกล่าวไว้ว่า ครั้นล่วง ๓ เดือนนั้นไป พระผู้มีพระภาคก็เสด็จออกจากที่หลีกเร้นแล้ว รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย โดยมากพระสมณโคดมทรงอยู่จำพรรษาด้วยวิหารธรรมข้อไหน เธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้พึงตอบอัญญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย โดยมากพระผู้มีพระภาคทรงอยู่จำพรรษาด้วยอานาปานสติสมาธิ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๕/๕๓,๑๑/๑๖๒/๑๒๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๗๘/๔๗๒)

อัญญตรกุฏุมพิกวัตถุ : เรื่องกุฏุมพีคนใดคนหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่กุฏุมพีว่า ความโศกเกิดจากสิ่งเป็นที่รัก ภัยก็เกิดจากสิ่งเป็นที่รัก ผู้พ้นจากสิ่งเป็นที่รักได้เด็ดขาด ย่อมไม่มีความโศกและภัยจากที่ไหนเลย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๒/๙๘)

อัญญตรกุลทาริกาวัตถุ :เรื่องสาวน้อยในตระกูลหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่สามีของสาวน้อยในตระกูลหนึ่ง ว่า ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี โทษเสมอด้วยโทสะไม่มี ทุกข์เสมอด้วยเบญจขันธ์ไม่มี สุข(อื่น)ยิ่งกว่าความสงบ๒ไม่มี (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๒/๙๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความสงบ (สันติ) ในที่นี้หมายถึงนิพพาน (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๑๑๗)

อัญญตรกุลปุตตวัตถุ : เรื่องกุลบุตรคนใดคนหนึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่กุลบุตรคนหนึ่งซึ่งมีภรรยามักนอกใจว่า สตรีมีความประพฤติชั่วเป็นมลทิน ผู้ให้มีความตระหนี่เป็นมลทิน บาปธรรมเป็นมลทินทั้งในโลกนี้และโลกหน้า มลทินที่ยิ่งกว่ามลทินนั้นคืออวิชชาภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละมลทินนั้นให้ได้ แล้วเป็นอยู่อย่างผู้ปราศจากมลทินเถิด (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔๒/๑๐๘)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ประพฤติชั่ว หมายถึงการประพฤตินอกใจสามี (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๔, องฺ.อฏฺฐก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๕-๑๘/๒๗๙) คำว่า บาปธรรม ในที่นี้หมายถึงอกุศลธรรมทั้งหมด (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๕)

อัญญตรปัพพชิตวัตถุ : เรื่องบรรพชิตรูปใดรูปหนึ่ง นักบวชนอกพระพุทธศาสนา ท่านหนึ่ง ถามพระผู้มีพระมีพระภาค เรื่องบรรพชิต พระองค์จึงตรัสว่า ผู้ที่ลอยบาปได้ เราเรียกว่า พราหมณ์ เพราะประพฤติสงบ เราเรียกว่า สมณะ ฉะนั้น ผู้ที่กำจัดมลทินของตนให้หมดไปได้ เราจึงเรียกว่า บรรพชิต (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๘/๑๕๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ประพฤติสงบ หมายถึงประพฤติปฏิบัติให้อกุศลธรรมทั้งหมดสงบ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๗) คำว่า มลทิน หมายถึงกิเลสมีราคะ เป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๗)

อัญญตรปุริสวัตถุ : เรื่องชายคนใดคนหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระเจ้าปเสนทิโกศล และชายคนหนึ่งว่า ราตรีหนึ่ง ยาวนานสำหรับคนผู้ตื่นอยู่ ระยะทางโยชน์หนึ่ง ยาวไกลสำหรับคนผู้เมื่อยล้า สังสารวัฏยาวนานสำหรับคนพาลผู้ไม่รู้แจ้งสัทธรรม (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๐/๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สังสารวัฏ หมายถึงการเวียนว่ายตายเกิด (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๖)

อัญญตรผลสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัฏฐิกสัญญามีผลอย่างใดอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อัฏฐิกสัญญา (ความหมายรู้ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ด้วยการเจริญสติสัมโพชฌงค์ เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๓๘/๑๘๙)

อัญญตรพราหมณวัตถุ :เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง มี ๖ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัญญตรพราหมณวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พราหมณ์ว่า ความโศกเกิดจากตัณหา ภัยก็เกิดจากตัณหา ผู้พ้นจากตัณหาได้เด็ดขาด ย่อมไม่มีความโศกและภัยจากที่ไหนเลย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๑๖/๙๙)

2.อัญญตรพราหมณวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พราหมณ์ผู้ทำกุศลอยู่บ่อย ๆ ว่า ผู้มีปัญญาพึงกำจัดมลทินของตนทีละน้อยทุกขณะ โดยลำดับ เหมือนช่างทองกำจัดสนิมทอง ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๓๙/๑๐๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มลทิน หมายถึงกิเลสมีราคะเป็นต้น (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๗)

3.อัญญตรพราหมณวัตถุ พราหมณ์คนหนึ่งเป็นนักบวชนอกพระพุทธศาสนาเที่ยวบิณฑบาตอย่างภิกษุ วันหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคประสงค์จะให้

พระองค์ตรัสเรียกว่าภิกษุ พระองค์จึงตรัสว่า บุคคลไม่ชื่อว่าเป็นภิกษุ เพียงเพราะขอจากผู้อื่นเท่านั้น ทั้งไม่ชื่อว่าเป็นภิกษุ เพราะยังสมาทานธรรมที่เป็นพิษอยู่ ในศาสนานี้ ผู้ที่ลอยบุญและบาปได้แล้วประพฤติพรหมจรรย์ อยู่ในโลกด้วยปัญญา จึงจะชื่อว่าภิกษุ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๖๖/๑๑๕)

อรรถกถาอธิบายว่า ภิกษุ ในที่นี้หมายถึงผู้ทำลายกิเลสทั้งหลายได้ด้วยญาณ คำว่า สมาทานธรรมที่เป็นพิษ หมายถึงมีความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๔๗)

4.อัญญตรพราหมณวัตถุ พระผู้มีพระภาคเมื่อตรัสเนื้อความนี้แก่พราหมณ์ผู้ถามเรื่องพราหมณ์ว่า ผู้เพ่งพินิจ ปราศจากธุลี อยู่ตามลำพัง ทำกิจเสร็จแล้ว หมดอาสวะ บรรลุประโยชน์สูงสุด เราเรียกว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๖/๑๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ประโยชน์สูงสุด หมายถึงอรหัตตผล (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๓)

5.อัญญตรพราหมณวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พราหมณ์คนหนึ่งว่า เราไม่เรียกบุคคลผู้ถือกำเนิด เกิดในครรภ์มารดาว่า พราหมณ์ ถ้าเขายังมีกิเลสเครื่องกังวลอยู่ เขาเป็นเพียงผู้ชื่อว่าโภวาที เท่านั้น เราเรียกผู้หมดกิเลสเครื่องกังวล หมดความยึดมั่นถือมั่นเท่านั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๙๖/๑๕๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โภวาที หมายถึงบุคคลผู้มีปกติเที่ยวร้องเรียกตนเองว่า “เป็นผู้เจริญ” (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๐๘)

6.อัญญตรพราหมณวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พราหมณ์คนหนึ่งว่า ผู้ใดในศาสนานี้ รู้ชัดความสิ้นทุกข์ของตน ปลงภาระได้แล้ว ปราศจากโยคะ เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๒/๑๖๐)

อัญญตรพราหมณสูตร :มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัญญตรพราหมณสูตร พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ผู้หนึ่ง สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พราหมณ์คนหนึ่งได้ทูลถามว่า สิ่งทั้งปวงมีหรือว่าไม่มี พระองค์ตรัสว่า โวหารทั้ง ๒ นี้จัดเป็นที่สุด ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ นั้น แสดงธรรมโดยสายกลางเป็นต้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยสังขารทั้งหลายจึงมี อันเป็นเหตุให้พราหมณ์นั้นเลื่อมใส ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔๖/๙๓)

2.อัญญตรพราหมณสูตร พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์คนหนึ่งทูลถามปัญหาพราหมณ์คนหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรม

SAMPLE

ตั้งอยู่ได้ไม่นานและเป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมตั้งอยู่ได้นาน ท่านพระองค์ตรัสตอบว่า เพราะบุคคลไม่เจริญสติปัฏฐาน ๔ พระสัทธรรมจึงตั้งอยู่ได้ไม่นาน ถ้าเจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็จะตั้งอยู่ได้นาน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๙๒/๒๔๙)

3.อัญญตรพราหมณสูตร พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ผู้ทูลถามธรรมคุณ พราหมณ์คนหนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามว่า พระองค์ตรัสว่าพระธรรมเป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ... อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลมีจิตถูกราคะโทสะ โมหะครอบงำ กลุ้มรุม ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่น เบียดเบียนทั้งสองฝ่าย เสวยทุกข์โทมนัสทางใจ เมื่อละราคะเป็นต้นแล้ว ก็ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตน ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนคนอื่น ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย ไม่เสวยทุกข์ทางใจ เมื่อแสดงธรรมจบลง พราหมณ์ชื่นชมพระภาษิตแสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๔/๒๑๖)

อัญญตรภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง มี ๕ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัญญตรภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท หรือเห็นภัยในความประมาท เผาสังโยชน์น้อยใหญ่ได้หมด เหมือนไฟเผาเชื้อน้อยใหญ่ให้หมดไป ฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สังโยชน์ หมายถึงกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์มี ๑๐ อย่าง คือ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นอัตตาของตน (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามราคะ ความกำหนัดในกาม (๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ (๖) รูปราคะ ความกำหนัดในรูป (๗) อรูปราคะ ความกำหนัดในอรูป (๘) มานะ ความถือตัว (๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๑๐) อวิชชา ความไม่รู้ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๐๖, ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๓๔/๑๒๑)

2.อัญญตรภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง ว่า การฝึกจิตที่ควบคุมได้ยาก เปลี่ยนแปลงง่าย ชอบใฝ่หาแต่อารมณ์ที่ปรารถนา จัดว่าเป็นความดี เพราะจิตที่ฝึกแล้วย่อมนำสุขมาให้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การฝึก ในที่นี้หมายถึงการฝึกด้วยอริยมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค คำว่า เปลี่ยนแปลงง่าย หมายถึงเกิดดับเร็ว คำว่า สุข ในที่นี้หมายถึงสุขที่เกิดจากอริยมรรค อริยผล และสุขที่เกิดจากการบรรลุนิพพานอันเป็นประโยชน์สูงสุด (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๑๘)

SAMPLE

3.อัญญตรภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่เทวดาว่า ผู้ใดอดกลั้นความโกรธที่เกิดขึ้นไว้ได้ เหมือนนายสารถีหยุดรถที่กำลังแล่นอยู่ได้ เราเรียกผู้นั้นว่า นายสารถี คนนอกจากนี้ เป็นเพียงผู้ถือเชือกเท่านั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๒/๑๐๒)

4.อัญญตรภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดละวางโทษทัณฑ์ในสัตว์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ที่ยังหวาดสะดุ้ง และสัตว์ที่มั่นคง ไม่ฆ่าเอง ไม่ใช้ให้คนอื่นฆ่า เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๕/๑๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คลุกคลี ในที่นี้หมายถึงการคลุกคลีทางกายคือการเห็น การฟัง การเจรจาปราศรัย การร่วมกิน ร่วมดื่ม คำว่า สัตว์ที่ยังหวาดสะดุ้ง หมายถึงสัตว์ที่ยังมีตัณหา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๒๑)

5.อัญญตรภิกขุวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดในโลกนี้ไม่ถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้ ไม่ว่ายาวหรือสั้น เล็กหรือใหญ่ งามหรือไม่งาม เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๙/๑๖๒)

อัญญตรภิกขุสูตร : มี ๕ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัญญตรภิกขุสูตร พระสูตรว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่งทูลถามปัญหา ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแสดงธรรมเกี่ยวกับการหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวแก่ท่านโดยย่อ ซึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า บุคคลครุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมถึงการนับเข้ากับสิ่งนั้น ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมไม่ถึงการนับเข้ากับสิ่งนั้น ภิกษุนั้นได้เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิตนั้นตามพระพุทธประสงค์ว่า ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงขันธ์ ๕ ก็ถึงการนับเข้ากับขันธ์ ๕ ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงขันธ์ ๕ ก็ไม่ถึงการนับเข้ากับขันธ์ ๕ แล้วกล่าวชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระองค์ ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาท ทำประทักษิณ หลีกออกไปอยู่คนเดียว ตั้งใจบำเพ็ญเพียรไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๕/๔๘)

2.อัญญตรภิกขุสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่งทูลถามปัญหา (สูตรที่ ๒) ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน แสดงธรรมเกี่ยวกับการหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวแก่ท่านโดยย่อ ซึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า บุคคลครุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมหมกมุ่นถึงสิ่งนั้น เมื่อหมกมุ่นถึงสิ่งใด ย่อมถึงการนับเข้ากับสิ่งนั้น ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ย่อมไม่หมกมุ่นถึงสิ่งนั้น ไม่หมกมุ่นถึงสิ่งใด ย่อมไม่ถึงการนับเข้ากับสิ่งนั้น ภิกษุนั้นได้เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิตนั้นตามพระพุทธประสงค์ว่า ถ้าบุคคลครุ่นคิดถึงขันธ์ ๕ ก็หมกมุ่นถึง

SAMPLE

ขันธ์ ๕ ถ้าหมกมุ่นถึงขันธ์ ๕ ก็ถึงการนับเข้ากับขันธ์ ๕ ถ้าบุคคลไม่ครุ่นคิดถึงขันธ์ ๕ ก็ไม่หมกมุ่นถึงขันธ์ ๕ เมื่อไม่หมกมุ่นถึงขันธ์ ๕ ก็ไม่ถึงการนับเข้ากับขันธ์ ๕ แล้วกล่าวชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระองค์ ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาท ทำประทักษิณ หลีกออกไปอยู่คนเดียว ตั้งใจบำเพ็ญเพียรไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๖/๕๐)

3.อัญญตรภิกขุสูตร พระสูตรว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่ง ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า เวทนามีเท่าไร ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณ เป็นโทษและเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เวทนามี ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา เพราะผัสสะเกิดเวทนาจึงเกิด ตัณหาเป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนา เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความ ดับแห่งเวทนา สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยเวทนาเกิดขึ้น นี้เป็นคุณแห่งเวทนา สภาพที่เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งเวทนา ธรรมเป็นเครื่องกำจัดและละฉันทราคะในเวทนา นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๑/๓๐๔)

4.อัญญตรภิกขุสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่งทูลถามปัญหา (สูตรที่ ๑) ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พรหมจรรย์และที่สุดแห่งพรหมจรรย์เป็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นพรหมจรรย์ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๖/๙)

5.อัญญตรภิกขุสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยภิกษุรูปหนึ่งทูลถามปัญหา (สูตรที่ ๒) ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ธรรมเป็นที่กำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นชื่อของอะไร พระองค์ตรัสตอบว่า เป็นชื่อของนิพพานธาตุ ทูลถามต่อไปว่า อมตะและทางที่ให้ถึงอมตะเป็นอย่างไร ตรัสตอบว่า ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ เรียกว่าอมตะ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางที่ให้ถึงอมตะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๗/๑๐)

อัญญตรวิปักขเสวกภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุผู้คบฝ่ายผิดรูปใดรูปหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุที่เป็นฝักฝ่ายของพระเทวทัตว่า ภิกษุไม่ควรดูหมิ่นลาภของตน ไม่ควรเที่ยวปรารถนาลาภของคนอื่น เมื่อภิกษุปรารถนาลาภของคนอื่นย่อมไม่บรรลุสมาธิ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖๕/๑๔๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สมาธิ หมายถึงอัปปนาสมาธิ หรืออุปจารสมาธิ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๕๗)

อัญญตรสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดนอกจากมนุษย์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่กลับมาเกิดในที่อื่นนอกจากมนุษย์จึงมีจำนวนมากกว่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๑/๖๔๐)

อัญญตรอุปาสกวัตถุ : เรื่องอุบาสกคนใดคนหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง บัณฑิตรู้เรื่องนี้ตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมทำนิพพานให้แจ้งเพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๐๓/๙๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความหิว ที่เรียกว่าเป็นโรคอย่างยิ่ง เพราะจะต้องเยียวยารักษาอยู่ตลอดเวลา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑๖) คำว่า สังขารทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึงขันธ์ ๕ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑๙)

อัญญตราติสสาเถรีคาถา :ภาษิตของพระติสสาเถรีอีกรูปหนึ่ง,คาถาของพระติสสาเถรีอีกรูปหนึ่ง ท่านพระติสสาเถรีอีกรูปหนึ่งรับพระพุทธโอวาทแล้วได้กล่าวว่า ติสสา เธอจงประกอบธรรมทั้งหลายเถิด ขณะอย่าได้ล่วงเลยเธอไป เพราะผู้ที่มีขณะล่วงเลยไปแล้วจะต้องเศร้าโศกแออัดกันอยู่ในนรก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕/๕๕๒)

อัญญตราเถรีคาถา : ภาษิตของพระอัญญตราเถรี,คาถาของพระอัญญตราเถรี มี ๒ คาถา แต่เป็นคนละคนกัน คือ

1.อัญญตราเถรีคาถา ท่านพระอัญญตราเถรีซึ่งไม่ปรากฏชื่อได้กล่าวว่า พระเถรีท่านจงใช้ท่อนผ้าทำจีวรนุ่งห่มแล้วพักผ่อนตามสบายเถิด เพราะราคะของท่านสงบแล้ว เหมือนผักดองแห้งอยู่ในหม้อ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑/๕๕๑)

2.อัญญตราเถรีคาถา ท่านพระอัญญตราเถรีกล่าวว่า ตั้งแต่เราบวชมาตลอด ๒๕ พรรษา ยังไม่ประสพความสงบจิต แม้ชั่วเวลาเพียงลัดนิ้วมือเดียวเลย เราไม่ได้ความสงบจิต มีจิตชุ่มด้วยกามราคะ เดินประคองแขนคร่ำครวญเข้าไปสู่วิหาร ได้เข้าไปหาภิกษุณีผู้มีวาจาที่เชื่อถือได้ ท่านได้แสดงธรรม คือขันธ์ อายตนะ และธาตุแก่เรา เราฟังธรรมของท่านแล้ว เข้าไปนั่ง ณ ที่สมควร ระลึกชาติได้ ชำระทิพยจักษุให้หมดจดแล้ว เราชำระเจโตปริยญาณและโสตธาตุให้หมดจดแล้ว แม้ฤทธิ์เราก็ทำให้แจ้งแล้ว ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะเราก็บรรลุแล้ว อภิญญา ๖ เราก็ทำให้แจ้งแล้ว เราได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๖๗/๕๖๗)

SAMPLE

อัญญตริตถีวัตถุ : เรื่องหญิงคนใดคนหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า ท่านผู้ปราศจากราคะทั้งหลาย จะยินดีป่าทั้งหลาย อันน่ารื่นรมย์ ที่ชนผู้แสวงหากามไม่ยินดี เพราะท่านเหล่านั้นไม่แสวงหากาม (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๙/๖๐)

อัญญติตถิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพวกอัญเดียรถีย์ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัญญติตถิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หากอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงถามว่า ธรรม ๓ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ มีความแปลกกัน มีอธิบาย และมีความต่างกันอย่างไร พวกภิกษุกราบทูลว่า ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก เป็นผู้นำ และเป็นที่พึ่ง เนื้อความของภาษิตนี้แจ่มแจ้งเฉพาะพระองค์ ภิกษุทั้งหลายฟังต่อจากพระองค์แล้ว จักทรงจำไว้ พระผู้มีพระภาคตรัสแนวการตอบคำถามว่า เมื่อถูกถามเช่นนี้ ก็พึงตอบว่า ราคะมีโทษน้อย แต่คลายช้า โทสะมีโทษมาก แต่คลายเร็ว โมหะมีโทษมาก และคลายช้า เมื่อถูกถามว่า อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้ราคะ โทสะ และโมหะ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นหรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น ก็พึงตอบว่า สุภนิมิต ปฏิฆนิมิต และอโยนิโสมนสิการที่มนสิการโดยไม่แยบคาย และเมื่อถูกถามว่า อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้ราคะ โทสะ และโมหะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็ละได้ ก็พึงตอบว่า อสุภนิมิต เมตตาเจโตวิมุตติ และอโยนิโสมนสิการ ที่มนสิการโดยแยบคาย (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๙/๒๗๒)

2.อัญญติตถิยสูตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ พวกอัญเดียรถีย์ได้กล่าวกับท่านพระสารีบุตรว่า สมณพราหมณ์ผู้เป็นกรรมวาทีบางพวกกล่าวว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง บางพวกกล่าวว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่คนอื่นกระทำให้ บางพวกกล่าวว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนและคนอื่นกระทำ บางพวกกล่าวว่า ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุที่ตนกระทำก็ไม่ใช่หรือคนอื่นกระทำก็มิใช่ พระสมณโคดมตรัสเรื่องเหตุแห่งทุกข์ไว้อย่างไร ท่านพระสารีบุตรจึงตอบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น คือ ทุกข์อาศัยผัสสะเกิด ท่านพระอานนท์ได้ฟังคำสนทนานั้นจึงนำไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค ซึ่งพระองค์ทรงยกย่องท่านพระสารีบุตรว่า ตอบได้ถูกต้องแล้ว เพราะพระองค์ก็เคยถูกถามอย่างนี้และได้ตอบอย่างนี้ และเมื่อท่านพระอานนท์ทูลถามวิธีการตอบปัญหาเกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาทโดยเริ่มจากชราและมรณะ จนถึงผัสสะว่ามีอะไรเป็นเหตุ พระองค์จึงทรงแสดงปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔/๔๓)

SAMPLE

อัญญมัญญปัจจัย : ปัจจัยที่เป็นอัญญมัญญะ ดังคำในปัจจยนิทเทสที่กล่าวไว้ว่า อัญญมัญญปัจจัย ได้แก่ขันธ์ ๔ ที่ไม่เป็นรูปเป็นปัจจัยโดยอัญญมัญญปัจจัย มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยโดยอัญญมัญญปัจจัย ในปฏิสนธิขณะ นามรูปเป็นปัจจัยโดยอัญญมัญญปัจจัย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๙/๓๖๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๗/๗,๔๐/๕๘/๓๑,๔๐/๗๓/๓๗,๔๐/๑๙๐/๙๘,๔๐/๒๐๑/๑๐๔,๔๐/๒๒๖/๑๒๐,๔๐/๒๓๘/๑๒๖,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๑๑/๑๖๔,๔๑/๘๐/๒๐๕,๔๑/๘๗/๒๘๒)

อัญญวาทกกรรม : กรรมที่จะพึงกระทำแก่ภิกษุผู้พูดกลบเกลื่อน หมายถึงการลงโทษภิกษุที่แกล้งยกเรื่องอื่นๆ มาพูดกลบเกลื่อนข้อหาที่ถูก โจทไม่ให้การตามตรงเมื่อถูกสงฆ์สอบสวน ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นสงฆ์จงลงอัญญวาทกกรรม แก่ภิกษุฉันนะ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๙๔/๒๘๒,๒/๑๐๐/๒๘๕,วิ.ป.(ไทย) ๘/๑๖๖/๑๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัญญวาทกกรรม ได้แก่ การลงโทษภิกษุที่แกล้งยกเรื่องอื่น ๆ มาพูดกลบเกลื่อนข้อหาที่ถูก โจทไม่ให้การตามตรงเมื่อถูกสงฆ์สอบสวน เช่นถูกพระวินัยธรถามว่า ท่านต้องอาบัตินี้หรือก็กล่าวว่า กระผมไปกรุงปาฏลีบุตรมา เมื่อพระวินัยธรกล่าวอีกว่า ไม่ได้ถามท่านเรื่องไปกรุงปาฏลีบุตร แต่ถามเรื่องอาบัติ ก็กล่าวว่า ต่อจากกรุงปาฏลีบุตร กระผมก็ไปกรุงราชคฤห์ (วิ.อ. (บาลี) ๒/๙๔/๒๙๓)

อัญญะ : อรหัตผล ดังคำในกถาวัตถุที่กล่าวว่า อัญญะเป็นอัญญินทรีย์ใช่ไหม (อภิ.ย.(ไทย) ๓๙/๑๑๖/๒๐๖,๓๙/๑๖๒/๒๓๘)

อัญญังชีวังอัญญังสรีรังสูตร :พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๙/๒๙๙)

อัญญาโกณฑัญญเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอัญญาโกณฑัญญเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเกิดเป็นเทพบุตรได้ถวายภัตตาหารครั้งแรกแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ หลังจากตรัสรู้ใหม่ ๆ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๐,๐๐๐ กัป เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษเป็นองค์แรกในจำนวนพระสาวกทั้งหมดของพระโคดมพุทธเจ้า(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๙๖/๙๑)

SAMPLE

อัญญาโกณฑัญญะ, พระ : พระมหาสาวกผู้เป็นปฐมสาวกของพระพุทธเจ้า เป็นรูปหนึ่งในคณะพระปัญจวัคคีย์ เป็นบุตรพราหมณ์มหาศาล เกิดที่หมู่บ้านโทณวัตถุ ไม่ไกลจากกรุงกบิลพัสดุ์ เดิมชื่อโกณฑัญญะ เป็นพราหมณ์หนุ่มที่สุดในบรรดาพราหมณ์ ๘ คน ผู้ทำนายลักษณะของสิทธัตถกุมาร และเป็นผู้เดียวที่ทำนายว่าพระกุมารจะทรงออกบรรพชาได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแน่นอน มีคติเป็นอย่างเดียว ต่อมาท่านออกบวชตามเสด็จพระสิทธัตถะ ขณะบำเพ็ญทุกรกิริยา เป็นหัวหน้าพระเบญจวัคคีย์ และได้นำคณะหลีกหนีไปเมื่อพระมหาบุรุษเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยากลับเสวยพระกระยาหาร ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วเสด็จไปโปรด ท่านสดับปฐมเทศนาได้ดวงตาเห็นธรรม ขอบรรพชาอุปสมบทเป็นปฐมสาวกของพระพุทธเจ้าโกณฑัญญะ ที่ได้ชื่อว่า **อัญญาโกณฑัญญะ** เพราะเมื่อท่านฟังปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้า และได้ธรรมจักษุ พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “อญฺญาสิ วตโภ โกณฺฑญฺโญ ๆ” (โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอๆ) คำว่า **อัญญา** จึงมารวมเข้ากับชื่อของท่าน ต่อมาท่านได้สำเร็จอรหัตด้วยฟังอนัตตลักขณสูตร ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางรัตตัญญู (รู้ราตรีนาน คือบวชนาน รู้เห็นเหตุการณ์มากมาแต่ต้น) ท่านทูลลาพระพุทธเจ้าไปอยู่ที่ฝั่งสระมันทากินี ในป่าฉัททันตวันแดนหิมพานต์ อยู่ ณ ที่นั้น ๑๒ ปี ก็ปรินิพพานก่อนพุทธปรินิพพาน ดังเช่นคำว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด แล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิดพระวาจานั้นได้เป็นการอุปสมบทของท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๗//๓๑๗,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๖/๓๑๕,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๖/๒๔, ๔/๑๖/๒๕, ๔/๑๖/ ๒๖, ๔/๑๗/๒๔,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๘๘/๒๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๖) ; ดู**โกณฑัญญะ**

อัญญาณจริยา : ความประพฤติเพราะอัญญาณะ, จริยาเพราะความไม่รู้, หมายถึงความประพฤติ คือข้อปฏิบัติมีทานและศีลเป็นต้น อันสงเคราะห์เข้าในบารมี ๓๐ ทัศ เพราะญาตัตถจริยา โลกัตถจริยา และพุทธัตถจริยา หยั่งลงในข้อปฏิบัตินั้น อนึ่งจริยานี้ มี ๘ ประการ คือ ๑. ความประพฤติในอิริยาบถ ๔ ของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยความตั้งใจ ๒. ความประพฤติในอัชฌัตติกายตนะของท่านผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ๓. ความประพฤติในสติปัฏฐาน ๔ ของท่านผู้มีความไม่ประมาทเป็นธรรมเครื่องอยู่ ๔. ความประพฤติในฌานทั้งหลายของท่านผู้ขวนขวายในอธิจิต ๕. ความประพฤติในอริยสัจ ๔ ของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ๖. ความประพฤติในอริยมรรค ๔ ของท่านผู้ปฏิบัติชอบ ๗. ความประพฤติในสามัญญผล ๔ ของท่านผู้บรรลุผล ๘. ความประพฤติในสรรพสัตว์

ของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์, เป็น ๑ ในจริยา ๓ คือ ๑.วิญญาณจริยา ๒. อัญญาณจริยา ๓. ญาณจริยา,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายไว้ว่า ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งราคะในรูปที่น่าพอใจ อันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤตชื่อว่าวิญญาณจริยา ความแล่นไปแห่งราคะ ชื่อว่าอัญญาณจริยา ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งโทสะในรูปที่น่าพอใจอันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤตชื่อว่าวิญญาณจริยา ความแล่นไปแห่งโทสะ ชื่อว่าอัญญาณจริยา ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งโมหะในวัตถุที่มิได้เพ่งเล็งด้วยราคะและโทสะทั้งสองนั้น อันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา ความแล่นไปแห่งโมหะชื่อว่าอัญญาณจริยา ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งมานะที่ผูกพัน อันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา ความแล่นไปแห่งมานะ ชื่อว่าอัญญาณจริยา ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งทิฏฐิที่ยึดถือ อันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา ความแล่นไปแห่งทิฏฐิ ชื่อว่าอัญญาณจริยา ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งอุทธัจจะที่ถึงความฟุ้งซ่าน อันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา ความแล่นไปแห่งอุทธัจจะชื่อว่าอัญญาณจริยา ความคิดเพื่อความแล่นไปแห่งวิจิกิจฉาที่ไม่ถึงความตกลง อันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ชื่อว่าวิญญาณจริยา ความแล่นไปแห่งวิจิกิจฉา ชื่อว่าอัญญาณจริยา ...ชื่อว่าอัญญาณจริยา เพราะประพฤติในอารมณ์ที่ไม่รู้ ความไม่รู้มีจริยาเห็นปานนี้ เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าอัญญาณจริยา นี้ชื่อว่าอัญญาณจริยา (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๙/๑๑๖)

อัญญาตาวินทรีย์ : อินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว,เป็นข้อ ๓ ในอินทรีย์ ๓ คือ (๑) อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์(อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้) (๒) อัญญินทรีย์(อินทรีย์คือปัญญาที่รู้ทั่วถึงได้แก่ โสดาปัตติผลญาณ) (๓) อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว),ในอาสวักขยญาณนิทเทสอธิบายว่า อัญญาตาวินทรีย์ย่อมถึงฐานะเท่าไร อัญญาตาวินทรีย์ ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ อรหัตตผล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๒/๔๑๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๕๕๕/๑๕๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๒,อภิ.ธา.(ไทย)๓๖/๕๔/๑๕,๓๖/๑๘๒/๔๑,๓๖/๑๙๒/๔๕,๓๖/๒๐๐/๔๘,๓๖/๒๔๐/๖๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัญญาตาวินทรีย์ หมายถึงอินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว กล่าวคือปัญญาของพระอรหันตขีณาสพ คำนี้เป็นชื่อของอรหัตตผลญาณ (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๒/๒๓๗-๒๓๘)

อัญญาตาวี : ปัญญาของผู้รู้ทั่วถึง, ปัญญาของพระอรหันต์ หมายถึงอรหัตตผล,ปัญญาในอรหัตตผลญาณ ดังคำที่พระสกวาทีถามว่า อัญญาตาวี เป็นอัญญาตาวินทรีย์ใช่ไหม (อภิ.ย.(ไทย) ๓๙/๑๑๗/๒๐๖,๓๙/๑๖๓/๒๓๘)

SAMPLE

อัญญาวิโมกข์ : ความหลุดพ้นเพราะอรหัตผล ดังคำในสารีปุตตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรากล่าวอัญญาวิโมกข์ซึ่งเป็นธรรมสำหรับละธรรมทั้งสองคือกามสัญญาและโทมนัสเป็นธรรมบรรเทาถีนะ(ความง่วง)เป็นธรรมปิดกั้นกุกกุจจะ(ความร้อนใจ) ซึ่งบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาและสติ (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๓/๑๘๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๑๒/๗๖๙,๒๕/๑๑๑๔/๗๖๙,ขุ.จู.(ไทย)๓๐/๗๔/๒๗๒,๓๐/๗๖/๒๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัญญาวิโมกข์ หมายถึงอรหัตตผล (อง.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๓/๑๑๕-๑๑๖)

อัญญาสิโกณฑัญญเถรคาถา:ภาษิตของพระอัญญาสิโกณฑัญญเถระ,คาถาของพระอัญญาสิโกณฑัญญเถระ ท่านพระอัญญาสิโกณฑัญญเถระ กล่าวไว้ว่า อารมณ์ที่วิจิตรในโลกมากมาย เห็นจะย่ำยีคนที่ยังมีความดำริถึงอารมณ์ ว่างาม ซึ่งประกอบด้วยราคะในพื้นปฐพีนี้ เมื่อฝนห่าใหญ่ตกลงมาช่วยระงับฝุ่นธุลีที่ลมพัดให้ฟุ้งขึ้นได้ฉันใด เมื่อใดพระอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญา เมื่อนั้น ความดำริผิดย่อมระงับไปได้ ฉันนั้น ฯลฯ อาตมาไม่อยากตาย ไม่อยากเป็นอยู่ แต่อาตมามีสติสัมปชัญญะอยู่เฉพาะหน้า คอยเวลาอันควร อาตมาปรนนิบัติพระศาสดาได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ปลงภาระที่หนักเสียได้ ถอนตัณหาที่นำไปสู่ภพได้ขาดแล้ว อาตมาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นอาตมาได้บรรลุแล้วจะมีประโยชน์อะไรด้วยสัทธิวิหาริกผู้ว่ายากสำหรับอาตมา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๗๓/๔๕๕)

อัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้บรรลุอรหัตตผล พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ย่อมจะได้รับผลอย่างใดอย่างหนึ่ง คือเป็นพระอรหันต์หรือเป็นพระอนาคามี (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๐๒/๒๕๙)

อัญญินทริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัญญินทรีย์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มี ๓ ประการ คือ ๑. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ อินทรีย์แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่า เราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่โสตาปัตติมรรคญาณ ๒.อัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา ได้แก่โสตาปัตติผลญาณถึงอรหัตตมรรคญาณ ๓. อัญญาตาวินทรีย์ อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว ได้แก่อรหัตตผลญาณ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๓/๓๐๓)

อัญญินทรีย์ : อินทรีย์คือปัญญาที่รู้ทั่วถึงได้แก่ โสดาปัตติผลญาณ ,เป็นข้อ ๒ ในอินทรีย์ ๓ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔/๑๙๓,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๐/๓๐๗,๒๕/๑๐๒/๔๘๐,๒๕/๖๒/๔๑๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒๕/๓๘,๓๔/๓๖๔/๑๐๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๑,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๕๔/๑๕,๓๖/๑๘๒/๔๑) ; ดู อินทรีย์ ๒๒

SAMPLE

อัญเดียรถีย์,อัญเดียรถีย์ปริพาชก :พวกที่มีความเชื่อถืออย่างอื่น, พวกนอกพระพุทธศาสนา ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวว่า ภิกษุรูปหนึ่งเคยเป็นอัญเดียรถีย์ ถูกอุปัชฌาย์ว่ากล่าวโดยชอบธรรม ก็โต้เถียงอุปัชฌาย์ไปเข้าลัทธิเดียรถีย์นั้นดังเดิม หรือดังคำว่า ภิกษุผู้เคยเป็นอัญเดียรถีย์ถูกพระอุปัชฌาย์ว่ากล่าวโดยชอบธรรมได้โต้เถียงพระอุปัชฌาย์ ไปเข้ารีตเดียรถีย์ดังเดิมแล้วกลับมาขออุปสมบทกับภิกษุอีก หรือดังคำในอุทุมพริกสูตรที่สันธานคหบดีเข้าไปหานิโครธปริพาชกว่าอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านี้มาพบปะสมาคมกันแล้ว มีเสียงดังอื้ออึงอยู่ มักสนทนาถึงดิรัจฉานกถาต่างๆ คือเรื่องพระราชา เรื่องโจรฯลฯเรื่องความเจริญ และความเสื่อม (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๖/๑๐๔, ๔/๘๖/๑๓๗, ๔/๘๗/๑๓๙, ๔/๘๗/๑๔๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๓/๑๗๒,๙/๔๐๕/๑๗๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๕/๑๖๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๑/๒๓,๑๓/๖๐/๕๗,๑๓/๖๗/๖๓,๑๓/๒๒๒/๒๕๙,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๒/๓๖,๑๑/๑๘๓/๑๔๑,๑๑/๑๘๔/๑๔๓,๑๑/๑๘๕/๑๔๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๐/๑๓๓,๑๒/๑๖๓/๑๖๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๐/๔๗,๑๓/๙๑/๙๕,๑๓/๑๒๙/๑๔๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๕๙)

อัฏฏนรก : ชื่อนรกขุมหนึ่ง เป็นนรกย่อย อยู่ในอเวจีมหานรก ดังคำในโกกาลิกสูตรที่กล่าวไว้ว่า ๒๐อุหหนรก เป็น๑ อัฏฏนรก ๒๐ อัฏฏนรก เป็น ๑ กุมุทนรก (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๑/๒๕๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัพพุทนรก นิรัพพุทนรก อพัพพนรก อุหหนรก อัฏฏนรก กุมุทนรก โสคันธิกนรก อุปปลนรก ปุณฑริกนรก ปทุมนรก ทั้งหมดนี้อยู่ในอเวจีมหานรก เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม เช่น อัพพุทนรกเป็นสถานที่ทรมานสัตว์โดยการนับชิ้นเนื้อเป็นเครื่องบอกระยะเวลาในการทรมานสัตว์ (องฺ. ทสก.อ. (บาลี) ๓/๘๙/๓๖๖)

อัฏฐกนาครสูตร : พระสูตรว่าด้วยคหบดีชาวอัฏฐกนคร พระอานนท์อยู่ ณ เวพุวคาม เขตกรุงเวสาลี คหบดีชื่อว่าทสมะ ได้เดินทางไปถึงเมืองปาตลีบุตร ด้วยกิจที่ต้องทำบางอย่าง ได้เข้าไปพบภิกษุรูปหนึ่งที่กุกกุฏารามแล้วถามว่า เดี๋ยวนี้ พระอานนท์อยู่ที่ไหน ข้าพเจ้าต้องการจะพบท่าน เมื่อได้ทราบจากภิกษุนั้นว่า พระอานนท์อยู่ที่เวพุวคาม เขตกรุงเวสาลี จึงทำกิจที่ควรทำในเมืองปาตลีบุตรเสร็จแล้วได้เข้าไปพบพระอานนท์ ณ ที่นั้นแล้วถามท่านว่า ธรรมอันเป็นเอกของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรซึ่งเป็นที่หลุดพ้นแห่งจิตที่ยังไม่หลุดพ้น เป็นที่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไป หรือเป็นที่บรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่บรรลุโดยลำดับที่พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ชอบแล้ว มีอยู่หรือไม่

SAMPLE

พระอานนท์ตอบว่า มีอยู่ เมื่อคหบดีนั้นถามว่า ธรรมอันเอกนั้น เป็นอย่างไร จึงตอบว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ (๑) สงัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก (๒) เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป จึงบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสใน ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ (๓) เพราะปีติจางคลายไปจึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน (๔) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา (๕) มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศ เบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน (๖) มีกรุณาจิตแผ่ไป...(๗) มีมุทิตาจิตแผ่ไป... (๘) มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศ เบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน (๙) บรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญา โดยทั้งปวง (๑๐) ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่าวิญญาณหาที่สุดมิได้(๑๑)ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยทั้งปวงบรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร

ภิกษุนั้นพิจารณาเห็นดังนี้ ย่อมรู้ชัดว่า ธรรมที่บรรลุในแต่ละขั้นนั้น ถูกปรุงแต่ง สิ่งที่ถูกปรุงแต่งแล้ว ไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดาแล้ว ตั้งอยู่ในสมถะและวิปัสสนาแล้ว บรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย หากยังไม่บรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ก็จะเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไปด้วยความยินดีเพลิดเพลินในธรรม(หมายถึงสมถะและวิปัสสนา) นั้นๆ จักปรินิพพานในภพนั้น(หมายถึงพรหมชั้นสุทธาวาส) ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก

เมื่อพระอานนท์กล่าวอย่างนี้แล้ว ทสมคหบดีชาวอัฏฐกนครจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้า เมื่อแสวงหาประตูอมตธรรมประตูเดียว ได้รับประตูอมตธรรม ๑๑ ประตูคราวเดียวกัน เปรียบเหมือนบุรุษแสวงหาแหล่งขุมทรัพย์ขุมเดียว พึงพบขุมทรัพย์ ๑๑ ขุมคราวเดียวกัน ข้าพเจ้าจักสามารถทำตนให้ปลอดภัยได้โดยประตูอมตธรรม ๑๑ ประตูนี้ ประตูใดประตูหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษมีเรือน ๑๑ ประตู เมื่อเรือนนั้นถูกไฟไหม้ บุรุษนั้นสามารถทำตนให้ปลอดภัยได้โดยประตูใดประตูหนึ่ง ธรรมดาอัญเดียรถีย์เหล่านี้ จักแสวงหาทรัพย์บูชาอาจารย์เพื่ออาจารย์ ส่วนข้าพเจ้าจักไม่ทำการบูชาท่านอานนท์ได้อย่างไร ครั้นแล้ว จึงนิมนต์ภิกษุสงฆ์ชาวกรุงเวสาลีและกรุงปาตลีบุตรให้ประชุมกันแล้ว อังคาสภิกษุสงฆ์ให้อิ่มหนำ

SAMPLE

สำราญด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต ด้วยมือตนเอง นิมนต์ภิกษุให้ครองผ้ารูปละคู่ ให้พระอานนท์ครองไตรจีวร ทั้งได้สร้างวิหาร ๕๐๐ หลังถวายพระอานนท์ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คหบดีที่มีชื่อว่าทสมะ (ที่ ๑๐) เพราะถูกจัดลำดับให้อยู่ในตำแหน่งที่ ๑๐ โดยกำหนดชาติ โคตร และตระกูล ที่มั่งคั่งเป็นเกณฑ์ (องฺ.เอกาทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๖/๓๘๖)

อัฏฐกนาครสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเทศนาที่อัฏฐกนครท่านพระอานนท์แสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบแก่ทสมคหบดีชาวอัฏฐกนคร ณ เวพฺวคาม เขตกรุงเวสาลี เพื่อตอบปัญหา คหบดีชาวอัฏฐกนครชื่อทสมะเรียนถามท่านพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงธรรมอันเป็นเอกที่สามารถทำให้บุคคลเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจแล้วบรรลุความหลุดพ้นแห่งจิต ความสิ้นไปแห่งอาสวะและธรรมเป็นแดนเกษมไว้หรือไม่

พระเถระตอบว่า ได้ตรัสไว้ คือ รูปฌาน ๔ อัปปมัญญา ๔ และอรูปฌาน ๓ เมื่อท่านพระอานนท์กล่าวพระภาษิตนี้แล้ว คหบดีชาวอัฏฐกนครชื่อทสมะมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของท่านว่า ท่านพระอานนท์ได้เปิดประตูอมตธรรม ๑๑ ประตู ข้าพเจ้าจักสามารถทำตนเองให้ปลอดภัยได้เพราะอาศัยประตูเหล่านี้ ในวันรุ่งขึ้นก็ได้นิมนต์ท่านไปฉันภัตตาหารที่บ้านแล้วได้สร้างถวายวิหารท่านถึง ๕๐๐ หลัง (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๗/๑๙)

อัฏฐกวรรค : วรรค ๘ หมายถึงหมวดที่ว่าด้วยการไม่ติดอยู่ในกาม ดังคำในหลิททิกานิสูตร ที่คหบดีชื่อหลิททิกานิเข้าไปหาท่านพระมหากัจจานะกล่าวว่าท่านผู้เจริญพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้ในมาคัณฑิยปัญหาอันมาในอัฏฐกวรรคว่า บุคคลละที่อยู่แล้ว ไม่เที่ยวซ่านไปหาที่อาศัย มุนีไม่ทำความเยื่อใยในบ้าน ว่างจากกาม ทั้งหลายไม่มุ่งหวังอัตภาพต่อไป ไม่พึงกล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔/๒๕๕)

อัฏฐกะ, พระราชา : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ที่เสด็จไปป่าเพื่อถามปัญหากับสรภังคโพธิสัตว์ภายหลังละความกำหนัดยินดีในเบญจกามคุณได้แล้ว มีปรากฏในสรภังคชาดก ดังคำว่า ในพระราชาทั้ง ๓ องค์ พระเจ้าอัฏฐกะตรัสกับท่านอนุสิสสดาบสว่า ข้าพเจ้าชื่ออัฏฐกะ ท่านผู้นี้คือพระเจ้าภีมรถ ส่วนท่านผู้นี้คือพระเจ้ากาลิงคะผู้มีพระเกียรติยศระบือไปทั่ว พวกข้าพเจ้ามา ณ ที่นี่เพื่อจะเยี่ยมฤาษีทั้งหลาย ผู้มีความสำรวมเป็นอันดี และเพื่อที่จะถามปัญหา หรือดังคำว่า พระมหาสัตว์สรภังคดาบสทราบว่า พระราชาทั้ง ๓ พระองค์ละความกำหนัดยินดีในเบญจกามคุณได้แล้ว จึงกล่าวว่า ขอถวายพระพรมหาบพิตรอัฏฐกะ การเสด็จมาของ

SAMPLE

พระองค์ ของพระเจ้าภีมรถ และของพระเจ้ากาลิงคะผู้มีพระยศระบือไปทั่ว ได้มีความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง ทุกพระองค์ทรงละกามราคะได้แล้ว (ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๕๑/๖๐๒,๒๗/๘๖/๖๐๙)

อัฏฐกะ, ฤาษี : ชื่อฤาษีตนหนึ่งผู้เป็นบุรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ แต่งมนตร์ให้แก่พราหมณ์ไม่ฉันอาหารในราตรี งดฉันในเวลาวิกาล ดังคำว่า พวกฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือฤาษีอัฏฐกะ ฤาษีวามกะ ฤาษีวามเทวะ ฤาษีเวสสามิตตะ ฤาษียมตัคคิ ฤาษีอังคีรสฤาษีภารทวาชะฤาษีวาเสฏฐะ ฤาษีกัสสปะ ฤาษีภคุ ซึ่งเป็นผู้แต่งมนต์ สอนมนต์ที่พวกพราหมณ์ในเวลานี้สวด, ในโทณพราหมณสูตรกล่าวไว้ว่า ฤาษีเหล่านั้นบัญญัติพราหมณ์ ๕ จำพวกนี้ไว้ คือ ๑. พราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม ๒. พราหมณ์ผู้เสมอด้วยเทวดา ๓.พราหมณ์ผู้ประพฤติดี๔. พราหมณ์ผู้ประพฤติทั้งดีและชั่ว ๕. พราหมณ์ผู้เป็นจัณฑาล (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๕/๑๐๔,๙/๒๘๖/๑๐๕,๙/๕๒๖/๒๓๓,๙/๕๒๗/๒๓๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๒/๓๒๔)

อัฏฐโคปานสี, นาย : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระเถระ ได้ทำบุญถวายไม้กลอน ๘ อัน แด่พระพุทธเจ้า ดังคำในอปทานที่ท่านพระเถระกล่าวไว้ว่า เพราะได้ถวายไม้กลอน ๘ อัน ข้าพเจ้าจึงได้อยู่ในธรรมเป็นอันมาก ความเป็นพระอรหันต์ถึงพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ข้าแต่พระมหามุนี ข้าพระองค์มีธรรมเครื่องอยู่ทั้งปวงอยู่จบหมดแล้ว ทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ มีชื่อว่าอัฏฐโคปานสี เป็นบุตรของพระองค์ เพราะได้ถวายเสา ๕ ต้น ข้าพเจ้าจึงได้อยู่ในธรรมเป็นอันมาก ด้วยกรรมที่ได้ทำไว้ดีแล้วนั้น ข้าพเจ้าจึงได้เหตุ ๕ ประการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๘๕/๖๒๐)

อัฏฐมสูตร : สูตรที่ ๘ ว่าด้วยธรรมที่กำจัดราคะ โทสะ และโมหะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด เฉพาะในวินัยของพระสุคตเท่านั้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๐/๒๘๑)

อัฏฐสตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเวทนา ๑๐๘ ประการ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงธรรมบรรยายซึ่งมีบรรยายถึง ๑๐๘ แล้วทรงจำแนกธรรมบรรยายซึ่งมีบรรยายถึง ๑๐๘ ดังนี้ คือ

เวทนา ๒ คือ ๑. เวทนาทางกาย ๒. เวทนาทางใจ

เวทนา ๓ คือ ๑. สุขเวทนา ๒. ทุกขเวทนา ๓. อทุกขมสุขเวทนา

เวทนา ๕ คือ

๑. สุขินทรีย์(อินทรีย์คือสุขเวทนา)

SAMPLE

๒. ทุกขินทรีย์(อินทรีย์คือทุกขเวทนา)

๓. โสมนัสสินทรีย์(อินทรีย์คือโสมนัสสเวทนา)

๔. โทมนัสสินทรีย์(อินทรีย์คือโทมนัสสเวทนา)

๕. อุเปกขินทรีย์(อินทรีย์คืออุเบกขาเวทนา)

เวทนา ๖ คือ

๑. เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัส ๒. เวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัส

๓. เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัส ๔. เวทนาที่เกิดจากชิวหาสัมผัส

๕. เวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส ๖. เวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัส

เวทนา ๑๘ คือ

๑. เวทนาที่เกิดร่วมกับโสมนัส ๖ ๒. เวทนาที่เกิดร่วมกับโทมนัส ๖

๓. เวทนาที่เกิดร่วมกับอุเบกขา ๖

เวทนา ๓๖ คือ

๑. เคหสิตโสมนัส(โสมนัสอาศัยเรือน) ๖

๒. เนกขัมมสิตโสมนัส(โสมนัสอาศัยเนกขัมมะ) ๖

๓. เคหสิตโทมนัส(โทมนัสอาศัยเรือน) ๖

๔. เนกขัมมสิตโทมนัส(โทมนัสอาศัยเนกขัมมะ) ๖

๕. เคหสิตอุเบกขา(อุเบกขาอาศัยเรือน) ๖

๖. เนกขัมมสิตอุเบกขา(อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ) ๖

เวทนา ๑๐๘ คือ

๑. เวทนาที่เป็นอดีต ๓๖ ๒. เวทนาที่เป็นอนาคต ๓๖

๓. เวทนาที่เป็นปัจจุบัน ๓๖ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๒)

อัฏฐสัททชาดก : ชาดกว่าด้วยเสียงของบุคคลทั้ง ๘ มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์มีทรัพย์สมบัติ ๘๐ โกฏิ เจริญวัยแล้วได้สละทรัพย์นั้นออกบวชเป็นฤาษี ได้ฌานสมาบัติ ต่อมาได้ทำนายเสียง ๘ อย่างที่พระเจ้าพรหมทัตได้สดับในเวลากลางคืนว่าจะไม่เป็นอันตรายแต่อย่างใด ขอให้งดการบูชายัญด้วยสัตว์จำนวนมาก เพราะเป็นทางเกิดบาปอกุศล เสียงทั้ง ๘ คือ เสียงนกยางที่อุทยานเก่าร้องเพราะสระน้ำแห้งขอดไม่มีอาหารกิน ขอให้พระองค์รับสั่งคนให้ขุดลอกสระแล้วไขน้ำเข้าไปใหม่เถิด เสียงกาที่เสาระเนียดร้องเพราะว่าคนเลี้ยงช้างไปทำลายรังและลูกของมัน ขอให้พระองค์รับสั่งอย่าให้เขาทำอย่างนั้นอีก เสียงแมลงภู่ที่กลอนพระราชวังร้องเพราะมันกินกระพี้ไม้หมดแล้วเหลือแต่ไม้แก่น มันกัดกินไม่ได้ทั้งถอยหลังออกก็ไม่ได้จึงร้องขึ้นเพราะอดอาหาร ขอให้พระองค์รับสั่งให้ใครเอามันออกมาเสีย เสียงนกดุเหว่าที่อยู่ในกรงร้องขึ้นเพราะอยู่มานานอึดอัดเหลือทนอยากจะไปอยู่ที่อื่น ขอให้

SAMPLE

พระองค์ปล่อยมันไปเสีย เสียงกวางที่เลี้ยงไว้ในพระราชวังร้อง เพราะกวางตัวนั้นเป็นหัวหน้าฝูงอยากกลับเข้าป่าไปหาฝูง ขอให้พระองค์ปล่อยไปเสีย เสียงลิงที่ขังไว้ในวังหลวงร้องเพราะมันกำหนัดคิดถึงนางลิงในป่า ขอให้พระองค์ปล่อยมันไปเสีย เสียงกินนรที่ขังไว้ในวังหลวงร้องเพราะมันคิดถึงนางกินนรีคู่รักของมัน ขอให้พระองค์ปล่อยมันไปเสีย เสียงสุดท้ายเป็นเสียงพระปัจเจกพุทธเจ้าเปล่งวาจาถึงพระนิพพานว่าท่านสิ้นชาติแล้วจะไม่กลับมาเกิดอีก ท่านเหาะมาจากป่าเพื่อมาปรินิพพานในเมืองเพื่อให้มหาชนได้สักการะ แล้วท่านไปปรินิพพานในพระราชอุทยานขอให้พระองค์ไปปลงพระศพแล้วสร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีกธาตุให้มหาชนสักการะบูชาจักเป็นกุศลสืบไป พระเจ้าพรหมทัตได้ทำตามนั้นการกระทำสิ่งใดโดยไม่ใคร่ครวญให้รอบคอบก่อนแล้วทำอาจนำมาซึ่งบาปอกุศลที่ต้องชดใช้ไม่มีที่สิ้นสุด บุคคลจึงควรคิดให้ดีก่อนทำ (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๑๐/๒๘๖)

อัฏฐังคิกมรรค : ทางมีองค์ ๘ หมายถึงหนทางที่ประกอบด้วยองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ดังคำที่พระปุสสเถระแสดงภัยอย่างใหญ่หลวงที่ยังมาไม่ถึงนั้นจะมาถึงในกาลภายหน้าอย่างนั้น เมื่อจะให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายที่ประชุมกัน ณ ที่นั้นอีก จึงได้กล่าวว่า ัยอย่างใหญ่หลวงซึ่งยังมาไม่ถึงนี้ จะมาถึงข้างหน้า ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ว่าง่าย พูดจาอ่อนหวาน มีความเคารพกันและกัน มีจิตเมตตากรุณาสำรวมในศีล ปรารภความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว บากบั่นมั่นคงเป็นประจำเถิด ขอชนทั้งหลายจงเห็นความประมาทโดยเป็นสิ่งที่น่ากลัวและเห็นความไม่ประมาทโดยเป็นสิ่งที่เกษมแล้วบำเพ็ญอัฏฐังคิกมรรคที่จะบรรลุอมตบทได้ หรือดังคำที่พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวไว้อีกว่า ข้าพเจ้าทำญาณให้เกิดในอัฏฐังคิกมรรคอย่างประเสริฐและในสามัญผล๔ เหล่านั้น อยู่ตลอดกาลเป็นนิตย์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๘๐/๕๐๐, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๒/๖๐๕)

อัฏฐังคิกสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัฏฐังคิกสูตร พระสูตรว่าด้วยมรรคมีองค์ ๘ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) อสัตบุรุษ หมายถึงผู้ประกอบด้วยมรรคมีองค์ ๘ ฝ่ายมิจฉัตตธรรม คือ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ และมิจฉาสมาธิ (๒) อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ หมายถึงผู้ประกอบด้วยมรรคมีองค์ ๘ ฝ่ายมิจฉัตตธรรม ๘ เหมือนบุคคลที่ ๑ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรม ๘ เหมือนกับตน (๓) สัตบุรุษ หมายถึงผู้ประกอบด้วยมรรคมีองค์ ๘ ฝ่ายสัมมัตตธรรม คือสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ... และสัมมาสมาธิ (๔) สัตบุรุษที่ยิ่งกว่าสัตบุรุษ หมายถึงผู้ประกอบด้วยมรรคมี

SAMPLE

องค์ ๘ ฝ่ายสัมมัตตธรรม เหมือนบุคคลที่ ๓ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรม ๘ เหมือนกับตน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๕/๓๒๕)

2.อัฏฐังคิกสูตร พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ส่วนสัตว์ผู้ไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๒/๒๐๔)

อัฏฐานกุสลตา : ความเป็นผู้ฉลาดในอัฏฐานะ, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ คือ ๑.ฐานกุสลตา(ความเป็นผู้ฉลาดในฐานะ) ๒.อัฏฐานกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในอัฏฐานะ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๔)

อัฏฐานชาดก :ชาดกว่าด้วยสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรเศรษฐีชื่อมหาธนะ เมื่อบิดาตายแล้วได้รับตำแหน่งเศรษฐีแทนบิดา และเป็นสหายกับพระเจ้าพรหมทัต ได้หนีออกบวชเป็นดาบส เพราะสลดใจที่หญิงโสเภณีคนหนึ่งเป็นคนเห็นแก่ลาภและประทุษร้ายมิตร เนื่องจากบุตรเศรษฐีได้สงเคราะห์นางแทนบิดาด้วยทรัพย์คืนละพัน ในวันหนึ่งท่านออกจากที่เฝ้าพระราชาจวนค่ำไม่ได้นำทรัพย์มาด้วยแต่แวะเข้าไปหานางที่สำนักก่อน นางไม่ยอมให้เข้าไปเพราะไม่มีเงินจ่าย แม้จะบอกว่าวันรุ่งขึ้นจะให้ถึงสองพันนางก็ไม่ยอม และยังให้สาวใช้ของตนขับไล่ออกจากเรือน ท่านเกิดความสลดใจจึงหนีออกบวช พระราชาทราบข่าวจึงสั่งบังคับให้นางนั้นไปตามสหายกลับมา นางโสเภณีพร้อมด้วยบริวารตามเข้าไปในป่า ไปอ้อนวอนดาบสให้กลับ แต่ท่านไม่ยอมกลับ ท่านกล่าว เมื่อใดแม่น้ำคงคาดารดาษด้วยดอกโกมุทสงบนิ่ง นอกดุเหว่ามีสีขาวเหมือนสังข์ และต้นหว้ามีลูกเท่าผลตาล เมื่อนั้นแหละเราจึงจะไปกับเจ้า เมื่อใดมีผ้าห่มกันหนาวที่ทอด้วยขนเต่า เมื่อใดป้อมปราการถูกสร้างด้วยขายุงแข็งแรงมั่นคง เมื่อใดเขาเอาเขากระต่ายสร้างบันไดขึ้นไปสวรรค์ เมื่อใดหนูไต่บันใดไปกัดดวงจันทร์ได้ หรือขับไล่ราหูได้ หรือเมื่อใดนกน้อยใช้จะงอยปากคาบภูเขาคันธมาทน์บินไปได้ เมื่อใดเด็กน้อยยกเรือเดินทะเลพร้อมทั้งเครื่องยนต์และใบเรือไปได้ เมื่อนั้นแหละเราจึงจะเกี่ยวข้องกับเธอ นางไม่สามารถอ้อนวอนให้พระโพธิสัตว์กลับได้ จึงหลีกไป คนอกตัญญูและมักประทุษมิตรร้ายบัณฑิตไม่ควรเกี่ยวข้อง (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๗๗/๒๙๗)

SAMPLE

อัฏฐานะ : ความเป็นไปไม่ได้, ภาวะที่เป็นไปไม่ได้ ดังคำในชาณุสโสณิสูตรที่ชาณุสโสณิพราหมณ์ทูลถามว่า ท่านพระโคดม ฐานะเป็นอย่างไร อัฏฐานะเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พราหมณ์ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังจากตายแล้ว เขาย่อมไปเกิดในนรก เลี้ยงอัตภาพในนรกนั้น ดำรงอยู่ในนรกนั้นด้วยอาหารของสัตว์นรก พราหมณ์ ภูมิที่ทานไม่สำเร็จแก่สัตว์ผู้ดำรงอยู่ นี้แลเป็นอัฏฐานะ (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัฏฐานะ หมายถึงโอกาสที่เป็นไปไม่ได้ หรือที่ไม่เหมาะสม (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗)

อัฏฐารสเถรีสหัสสานมปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระเถรี ๑๘,๐๐๐ รูป มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป หญิงอีก ๑๘,๐๐๐ คน ได้บำเพ็ญบารมีเพื่อประโยชน์แก่พระพุทธเจ้า ในชาติสุดท้ายนี้ เป็นบริวารของพระนางยโสธรา ตั้งแต่ยังเป็นพระราชธิดา ต่อเมื่อพระนางยโสธราออกผนวช จึงออกบวชตาม ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ ได้มาทูลลาปรินิพพานและได้กราบทูลเล่าอดีตชาติของท่านถวาย ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาตให้ปรินิพพาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๒๖/๕๑๐)

อัฏฐารสสหัสสขัตติยกัญญาเถรีนมปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเถรีผู้เคยเป็นพระขัตติยกัญญา ๑๘,๐๐๐ รูป มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเหล่านี้ทั้งหมดล้วนเคยสร้างกุศลร่วมกันมาเป็นเวลานาน ในชาติสุดท้ายนี้ แม้เกิดในตระกูลกษัตริย์ แต่ก็พอใจออกบวช เมื่อบวชแล้วไม่นาน ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๕๑๙)

อัฏฐิกมหัปผลสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัฏฐิกสัญญามีผลมาก พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีอัฏฐิกสัญญา(ความหมายรู้ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูก) ย่อมมีผลมาก แล้วทรงอธิบายคำว่า มีผลมาก ด้วยการตรัสพระสูตรย่อย ๕ สูตร ในลักษณะเดียวกัน คือ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีอัฏฐิกสัญญา (๑) ย่อมบรรลุอรหัตตผล หรือเป็นพระอนาคามี(อัญญตรผลสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญามีผลอย่างใดอย่างหนึ่ง) (๒) ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก(มหัตถสูตรว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก) (๓) ย่อมเป็นไปเพื่อธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ(โยคักเขมสูตรว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ) (๔) ย่อมเป็นไปเพื่อให้เกิดความสังเวช(สังเวคสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อให้เกิดความ

สังเวช) (๕) ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก(ผาสุวิหารสูตร ว่าด้วยอัฏฐิกสัญญาเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๘๙)

อัฏฐิกสัญญา : กำหนดหมายซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน, เป็นข้อ ๘ ในสัญญา ๑๐ (คือภิกษุเจริญอนิจจสัญญา เจริญอนัตตสัญญา เจริญมรณสัญญา เจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญา เจริญสัพพโลเกอนภิรตสัญญา เจริญอัฏฐิกสัญญา เจริญปุพพกสัญญา เจริญวินีลกสัญญา เจริญวิจฉิททกสัญญา เจริญอุทธุมาตกสัญญา) มีปรากฏในทุติยสัญญาสูตร,เป็นข้อ ๕ ในสัญญา ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๓๘/๓๘๖) ดังคำว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ตามรักษาสมาธินิมิต ที่ชัดดี ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว คืออัฏฐิกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน)ปุพพกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด)....อุทธุมาตกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด) หรือดังคำในอัฏฐิกมหัปผลสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อัฏฐิกสัญญา (ความหมายรู้ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน) ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมากมีอานิสงส์มาก (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๘๙,องฺ.เอกก.(ไทย)๒๐/๔๖๓/๕๐,๒๐/๔๖๔/๕๐,๒๐/๔๖๕/๕๐,๒๐/๔๖๖/๕๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๓๘/๓๘๖)

อัฏฐิปุญชสูตร : พระสูตรว่าด้วยร่างกระดูก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กระดูกของคนคนเดียวที่เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ถ้ามีคนรวบรวมมากองไว้ไม่ให้สูญหายไป ก็จะมีขนาด ใหญ่โตเท่าภูเขาเวปุลละ ทรงแสดงว่าการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนั้นเป็นความ ทุกข์ บุคคลจะพ้นทุกข์ หยุดการเวียนว่ายตายเกิดนั้นได้ ก็ต่อเมื่อเห็นอริยสัจ ๔ เป็นโสดาบันขึ้นไป หากจะเวียนว่ายตายเกิดอีกก็ไม่เกิน ๗ ชาติ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๘,ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๒๔/๙๘ ประกอบ)

อัฏฐิสังขลิกเปรต : เปรตมีแต่โครงกระดูก ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า พระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า ท่าน เมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏได้เห็นอัฏฐิสังขลิกเปรต ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ ฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวพากันโฉบอยู่ขวักไขว่จิกทึ้งยื้อแย่งเนื้อที่ติดอยู่ตามระหว่างซี่โครงสะบัดไปมาจนมันร้องครวญคราง,ในนิทานวรรคที่อธิบายบุพกรรมของเปรตนั้นว่า ภิกษุทั้งหลาย เปรตนั้นเคยเป็นคนฆ่าโคในกรุงราชคฤห์ เพราะผลกรรมนั้นจึงตกนรกหมกไหม้อยู่หลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปีแล้วได้มีอัตภาพเช่นนี้ เพราะเศษกรรมนั้นที่ยังเหลือ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๘/๒๒๑, สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๒/๓๐๔)

SAMPLE

อัฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตมีแต่โครงกระดูก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะขณะกำลังลงจากภูเขาคิชฌกูฏถึงสถานที่แห่งหนึ่งได้ทำการแย้มขึ้น เมื่อท่านพระลักขณะถามในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า ในขณะที่ลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ท่านแย้มทำไม จึงตอบว่า เมื่อลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ข้าพเจ้าได้เห็นอัฏฐิสังขลิกเปรต (เปรตมีแต่โครงกระดูก)ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ ถูกฝูงแร้ง นกกา นกเหยี่ยวจิกทึ้งยื้อแย่งเนื้อที่ติดอยู่ตามระหว่างซี่โครงสะบัดไปมาจนมันร้องครวญคราง รู้สึกว่าเป็นเรื่องอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ที่มีสัตว์เช่นนี้ มียักษ์เช่นนี้ มีการได้อัตภาพเช่นนี้อยู่ พระผู้มีพระภาคเมื่อได้สดับเช่นนั้นจึงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สาวกที่มีจักษุมีญาณสามารถเป็นพยานในเรื่องนี้ได้ เมื่อก่อน เราก็ได้เห็นเปรตนั้น แต่ไม่พยากรณ์ เพราะไม่เป็นประโยชน์ ซ้ำจะเป็นทุกข์แก่ผู้ที่ไม่เชื่อ แล้วได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตมีแต่โครงกระดูกว่า เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าโค (สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐๒/๓๐๓)

อัฏฐิเสนชาดก : ชาดกว่าด้วยอัฏฐิเสนฤาษี พราหมณ์โพธิสัตว์ออกบวชเป็นฤาษี รับปวารณาจากพระเจ้าพรหมทัตแล้วแต่ไม่ออกปากขอสิ่งใด แม้พระราชาปวารณาบ่อย ๆ ท่านกลับกราบทูลว่า ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่รัก ผู้ไม่ให้ของที่ขอก็ไม่เป็นที่รัก เพราะเหตุความหมางใจกันอย่าเกิดแก่อาตมาเลย พระราชาตรัสว่า ผู้ที่มีอาชีพในทางขอ เมื่อมีผู้ออกปากให้ขอแต่ไม่ขอถือว่าเป็นการให้ผู้อื่นเสื่อมจากบุญ ส่วนผู้ขอตามกาลย่อมทำให้ผู้อื่นได้บุญ ผู้ต้องการบุญย่อมไม่รังเกียจเนื้อนาบุญที่ประพฤติปฏิบัติชอบ อัฏฐิเสนะฤาษี กราบทูลว่า ผู้มีปัญญาทั้งหลายจะไม่ออกปากขอเลย ส่วนนักปราชญ์ผู้จะให้ต้องรู้ด้วยอาการเอาเอง พระอริยะเพียงแต่แสดงอาการยืนให้เห็นเท่านั้น พระราชาทรงเลื่อมใสได้พระราชทานสิ่งของเป็นอันมากผู้ไม่แสดงอาการว่าอยากได้ ผู้ให้กลับยิ่งอยากให้มากกว่า (ขุ.ชา.สตฺตก. (ไทย) ๒๗/๕๔/๒๖๔)

อัฏฐิเสนะ, ฤาษี : ชื่อฤาษีตนหนึ่งที่มีในอัฏฐิเสนชาดกได้สนทนาธรรมกับพระราชาดังคำว่า พระราชาตรัสถามฤาษีอัฏฐิเสนะว่า พระคุณเจ้าอัฏฐิเสนะ โยมไม่รู้จักวณิพกพวกนี้เลย แต่พวกเขาได้พร้อมใจกันมาขอกับโยม ทำไมพระคุณเจ้าจึงไม่ขอโยมบ้าง ฤาษีอัฏฐิเสนะทูลตอบว่า ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่รัก ผู้ไม่ให้ของที่ขอก็ไม่เป็นที่รัก เพราะเหตุนั้นอาตมภาพจึงไม่ขอมหาบพิตร ขอความหมางใจอย่าได้มีแก่อาตมภาพเลย และกล่าวอีกว่า ผู้มีปัญญาทั้งหลายย่อมไม่ขอเลย ส่วนนักปราชญ์ควรจะรู้เอง พระอริยะเพียงเจาะจงยืนเท่านั้น นี้เป็นการขอของพระอริยะ (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๕๔/๒๖๔)

SAMPLE

อัฐบริขาร : บริขาร ๘ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู **บริขาร**

อัฐิ : กระดูก ดังคำในมหาปิงคลชาดก ที่พระโพธิสัตว์ตรัสปลอบยามรักษาประตูว่า พระเจ้าปิงคละนั้นถูกถวายพระเพลิง ด้วยฟืน ๑,๐๐๐ เล่มเกวียน พระอัฐิก็สรงด้วยน้ำตั้ง ๑๐๐ หม้อ หรือดังคำในอปทานที่ท่านพระอานนท์ถูกพระพุทธเจ้าทรงตักเตือน จึงได้น้อมนำอัฐิธาตุของพระโคตรมีเถรีซึ่งอยู่ในบาตรของพระนางเข้ามาถวายพระโลกนาถ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๘๑/๑๑๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๗๗/๔๒๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๙๒/๗๓๘) ; เขียน อัฏฐิ ก็มี

อัฑฒกาสี, หญิงแพศยา : ชื่อหญิงแพศยาคนหนึ่ง ชื่ออัฑฒกาสีบวชในสำนักภิกษุณี นางต้องการไปกรุงสาวัตถี เพื่ออุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาค พวกนักเลงพอได้ฟังข่าวเช่นนั้น จึงคอยดักแอบซุ่มอยู่ใกล้หนทาง หญิงแพศยาอัฑฒกาสีได้ทราบข่าวเช่นนั้น จึงส่งข่าวไปถึงพระผู้มีพระภาคว่า ดิฉันต้องการจะอุปสมบทจะพึงปฏิบัติอย่างไร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อุปสมบทได้แม้โดยทูต ซึ่งเป็นการอุปสมบทด้วยทูต เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่นางคณิกา (หญิงโสเภณี) ชื่อ อัฑฒกาสี ภายหลังบรรลุอรหัตผลแล้ว พระเถรีได้กล่าวว่า ส่วยของเรามีประมาณเท่าส่วยในกาสีชนบท ชาวนิคมกำหนดราคาแคว้นกาสีนั้นไว้แล้ว จึงตั้งราคาเราไว้ครึ่งหนึ่ง ภายหลัง เราเบื่อหน่ายในรูป และเมื่อเบื่อหน่ายจึงคลายความกำหนัด เราอย่าพึงแล่นไปสู่ชาติสงสารบ่อย ๆ อีกเลย เราบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๐/๓๕๘,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๖/๕๕๘)

อัฑฒกาสีเถริยาปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอัฑฒกาสีเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัปนี้ ท่านได้บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เป็นผู้สำรวมในปาฏิโมกข์ และสำรวมอินทรีย์ รู้ประมาณตน และตั้งใจบำเพ็ญเพียร แต่เกิดความคิดชั่ว ไปด่าภิกษุณีผู้สิ้นอาสวะแล้วว่า เป็นหญิงแพศยา เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านจึงต้องหมกไหม้ไปนรก พ้นจากนรกแล้วมาเกิดในตระกูลหญิงแพศยาถูกขายให้บริการแก่ชายจำนวนมาก ในชาติสุดท้ายนี้เกิดในตระกูลเศรษฐีแคว้นกาสี มีรูปงามยิ่ง เพราะผลจากการเคยประพฤติพรหมจรรย์ แต่ถูกชาวเมืองตั้งให้เป็นหญิงคณิกา(โสเภณี) เพราะผลที่ด่าภิกษุณี ต่อมาไปได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ประสงค์จะบวช จึงเดินทางมาสำนักของพระพุทธเจ้า แต่ถูกนักเลงดักทางไว้ ท่านจึงส่งทูตมาขอบวชแทน เมื่อบวชแล้วได้ทำความเพียรไม่นานก็บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๖๘/๕๔๒)

SAMPLE

อัฑฒกาสีเถรีคาถา :ภาษิตของพระอัฑฒกาสีเถรี,คาถาของพระอัฑฒกาสีเถรี ท่านพระอัฑฒกาสีเถรีกล่าวว่า ส่วยของเรามีประมาณเท่าส่วยในกาสีชนบท ชาวนิคมกำหนดราคาแคว้นกาสีนั้นไว้แล้วจึงตั้งราคาเราไว้ครึ่งหนึ่ง ภายหลัง เราเบื่อหน่ายในรูป และเมื่อเบื่อหน่ายจึงคลายความกำหนัด เราอย่าพึงแล่นไปสู่ชาติสงสารบ่อยๆ อีกเลยเราบรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๕/๕๕๘)

อัฑฒกุสิ : เส้นคั่นดุจคันนาขวางระหว่างขัณฑ์กับขัณฑ์ของจีวร,ผ้าสั้นที่แทรกอยู่เป็นตอน ๆ ในระหว่างผ้ายาว ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ แล้วรับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นบัณฑิต ภิกษุทั้งหลาย อานนท์ มีปัญญามาก ที่เข้าใจความหมายที่เรากล่าวย่อ ๆ ได้อย่างพิสดาร เธอทำผ้ากุสิบ้าง ทำผ้าอัฑฒกุสิบ้าง ทำผ้ามณฑลบ้าง ทำผ้าอัฑฒมณฑลบ้าง ทำผ้าวิวัฏฏะบ้าง ทำผ้าอนุวิวัฏฏะบ้าง ทำผ้าคีเวยยกะบ้าง ทำผ้าชังเฆยยกะบ้าง ทำผ้าพาหันตะบ้าง จีวรเป็นผ้าที่ต้องตัด เศร้าหมองเพราะศัสตรา เหมาะแก่สมณะและพวกโจรไม่ต้องการ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๔,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๘/๑๕๘) ; เทียบ กุสิ, ดู จีวร

อัฑฒจันทิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอัฑฒจันทิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายอัฒจันทร์ไว้ที่ต้นโพธิ์สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๔๒๕)

อัฑฒเจลกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอัฑฒเจลกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านเป็นคนเข็ญใจได้ถวายผ้าครึ่งท่อนแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๒๔๐)

อัฑฒมณฑล : ผ้ามีบริเวณเล็ก ๆ,ผ้าชิ้นส่วนของจีวรที่มีบริเวณเล็ก ๆ, ชิ้นส่วนของจีวรพระที่เรียกว่า กระทงน้อย หรือกระทงเล็ก มีขนาดครึ่งหนึ่งของมณฑล (กระทงใหญ่) ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้แจกของเล็กๆน้อย ๆ พึงให้เข็ม ๑ เล่ม พึงให้มีดพึงให้รองเท้า พึงให้ประคดเอว พึงให้สายโยกบาตร พึงให้ผ้ากรองน้ำ พึงให้ที่กรองน้ำ พึงให้ผ้า กุสิ พึงให้ผ้าอัฑฒกุสิ พึงให้ผ้ามณฑล พึงให้ผ้าอัฑฒมณฑล พึงให้ผ้าอนุวาต พึงให้ผ้าปริภัณฑ์ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๔,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๘/๑๕๘) ; เทียบ **มณฑล,** ดู **จีวร**

SAMPLE

อัฑฒมาสก, พระเจ้า : ชื่อชายคนหนึ่งที่วิ่งผ่านลานหลวงในเวลาแดดร้อนจัด เพื่อไปเอาเงินอัฑฒมาสก และพระเจ้าอุทัยทอดพระเนตร จึงเรียกมาตรัสถาม เพื่อให้หยุด แต่เขาไม่ยอม จึงยืนยันเช่นนั้น ต่อรองจนกระทั่งให้พระราชสมบัติครึ่ง เขาจึงยอมและรับมอบราชสมบัติครึ่ง ดังคำในคังคมาลชาดก (พระเจ้าอุทัยตรัสถามชายคนหนึ่งว่า) แผ่นดินร้อนเหมือนถ่านเพลิง ระอุด้วยทรายที่ร้อนราวกับเถ้าถ่าน ถึงอย่างนั้น เจ้าก็ยังพากเพียรร้องเพลงอยู่ แดดไม่แผดเผาเจ้าหรือ เบื้องบนดวงอาทิตย์ก็ร้อน เบื้องล่างทรายก็ร้อน ถึงอย่างนั้น เจ้าก็ยังพากเพียรร้องเพลงอยู่ แดดไม่แผดเผาเจ้าหรือ (ชายคนนั้นกราบทูลว่า) แดดหาแผดเผาข้าพระองค์ไม่ แต่แดดคือกามทั้งหลายย่อมแผดเผาข้าพระองค์ ขอเดชะพระมหาราชเจ้า เพราะว่าความต้องการมีหลายอย่าง ความต้องการเหล่านั้นย่อมแผดเผาข้าพระองค์ หาใช่แดดไม่ (พระเจ้าอัฑฒมาสกทรงเปล่งอุทานว่า)นี่กามเราได้เห็นรากเหง้าของเจ้าแล้ว เจ้าเกิดได้เพราะความดำริ เราจะไม่ดำริถึงเจ้าอีก เจ้าจะไม่มีอย่างนี้อีกต่อไป (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๒๙/๒๙๑)

อัฒจันทร์ : ที่นั่งเป็นขั้น ๆ สำหรับดูการแสดงมีลักษณะเป็นรูปครึ่งวงกลม, ชั้นที่ตั้งของขายหรือก้าวขึ้นลงทำเป็นขั้น ๆ ดังคำที่พระอัฑฒจันทิยเถระว่า ข้าพเจ้าได้ถวายอัฒจันทร์ไว้ที่ต้นโพธิ์อันประเสริฐ ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าติสสะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๔๒๕,๓๒/๑๑/๔๒๖)

อัณฑชทานูปการสุตตทสกะ : ว่าด้วยความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ ๑๐ สูตร พระผู้มีพระภาคขณะระทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร โดยชื่อเดียวกันทั้ง ๑๐ สูตร แต่แบ่งเป็น ๑๐ สูตรตามวัตถุทานที่ให้ เช่น อัณฑชทานูปการสูตรที่ ๑ มีเนื้อความโดยย่อว่า ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนหลังจากตายแล้วได้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจาและใจ เมื่อเมื่อได้ฟังมาว่า พวกนาคที่เป็นอัณฑชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงตั้งความปรารถนาว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ บุคคลนั้นจึงให้ข้าว หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ เป็นต้น สูตรที่ ๒ บุคคลนั้นให้น้ำ สูตรที่ ๓ บุคคลนั้นให้ผ้า สูตรที่ ๔ บุคคลนั้นให้ยาน สูตรที่ ๕ บุคคลนั้นให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ บุคคลนั้นให้ของหอม สูตรที่ ๗ บุคคลนั้นให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ บุคคลนั้นให้ที่นอน สูตรที่ ๙ บุคคล

SAMPLE

นั้นให้ที่พัก สูตรที่ ๑๐ บุคคลนั้นให้เครื่องประทีป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๕๒-๓๖๑// ๓๕๕)

อัณฑชทานูปการสุตตทสกะ : ว่าด้วยความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ ๑๐ สูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสเนื้อหาสาระของสูตรทั้ง ๑๐ โดยชื่อเดียวกัน แต่แบ่งเป็น ๑๐ สูตรตามวัตถุทานที่ให้ เช่น อัณฑชทานูปการสูตรที่ ๑ มีเนื้อความโดยย่อว่า ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคน หลังจากตายแล้วได้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะบุคคลบางคนเป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจาและใจ เมื่อเมื่อได้ฟังมาว่า พวกครุฑที่เป็นอัณฑชะมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงตั้งความปรารถนาว่า ไฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะบุคคลนั้นจึงให้ข้าว หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑที่เป็นอัณฑชะ เป็นต้น สูตรที่ ๒ บุคคลนั้นให้น้ำ สูตรที่ ๓ บุคคลนั้นให้ผ้า สูตรที่ ๔ บุคคลนั้นให้ยาน สูตรที่ ๕ บุคคลนั้นให้ดอกไม้ สูตรที่ ๖ บุคคลนั้นให้ของหอม สูตรที่ ๗ บุคคลนั้นให้เครื่องลูบไล้ สูตรที่ ๘ บุคคลนั้นให้ที่นอน สูตรที่ ๙ บุคคลนั้นให้ที่พัก สูตรที่ ๑๐ บุคคลนั้นให้เครื่องประทีป(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๙๘-๔๐๗/๓๖๐)

อัณฑชโยนิ : กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่, เป็นข้อ ๑ ในโยนิ ๔ คือ ๑. อัณฑชโยนิ(กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่) ๒. ชลาพุชโยนิ(กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์) ๓. สังเสทชโยนิ(กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถ้าไคล) ๔. โอปปาติกโยนิ (กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓)

อัณฑชะ : สัตว์เกิดในไข่ คือออกไข่เป็นฟองแล้วจึงฟักออกเป็นตัว เช่น ไก่ นกจิ้งจก เป็นต้น (ข้อ ๒ ในโยนิ ๔) ดังคำในมหาสีหนาทสูตรที่กล่าวไว้ว่า กำเนิดอัณฑชะ คืออะไร คือ เหล่าสัตว์ผู้เจาะทำลายเปลือกไข่แล้วเกิด นี้เราเรียกว่า กำเนิดอัณฑชะ ,ในสุทธิกสูตร อธิบายอัณฑชะไว้เช่นเดียวกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๒/๓๕๐,๑๗/๓๔๓/๓๕๐,๑๗/๓๔๔/๓๕๑,๑๗/๓๔๘/๓๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในสัมภเวสี ซึ่งหมายถึงสัตว์ที่เกิดในกำเนิดทั้ง๔ ได้แก่ (๑) อัณฑชะ (เกิดจากไข่) (๒) ชลาพุชะ (เกิดจากครรภ์) (๓) สังเสทชะ (เกิดในเถ้าไคล) (๔) โอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) สัตว์จำพวกที่เป็นอัณฑชะ และชลาพุชะ ท่านเรียกว่า สัมภเวสี เพราะยังอยู่ในไข่และในครรภ์ ถ้าออกจาก ไข่และครรภ์แล้วไม่เรียกว่าสัมภเวสี แต่ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว สัตว์จำพวกที่

เป็นสังเสทชะและโอปปาติกะนั้น ท่านเรียกว่าสัมภเวสี ในขณะจิตแรกที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ ไป ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๑/๒๖)

อัณฑภูตชาดก : ชาดกว่าด้วยการไว้ใจภรรยาที่เลี้ยงมาตั้งแต่เกิด มีเนื้อความอธิบายไว้ว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์ ได้ตรัสกับปุโรหิตถึงเรื่องการที่เขาถูกภรรยาสาวที่เขาเลี้ยงดูมาตั้งอยู่ในครรภ์หลอกเอาได้ว่า ไม่มีผู้หญิงคนใดผู้ต้องการผู้ชายคนเดียว ใคร ๆ ไม่พึงไว้ใจในภรรยาทั้งหลาย เพราะเขาถูกเธอหลอกเอาผ้าปิดหน้าแล้วให้ชายชู้โขกศีรษะแล้วจึงกลับออกจากเรือนไป (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๖๒/๒๖)

อัณฑะ : ส่วนหนึ่งของอวัยวะลับชาย,กระโปก มีกล่าวในมหาวิภังค์ที่กล่าวกุมภัณฑเปรต เปรตมีอัณฑะโตเท่าหม้อ หรือดังคำในอุปาลิวาทสูตรที่กล่าวไว้ว่า ชายผู้มีอัณฑะแต่ถูกควักอัณฑะออกเสียทั้ง ๒ ข้าง,ในนิทานวรรค กล่าวไว้ว่า เปรตนั้นเดินไปก็ยกอัณฑะเหล่านั้นขึ้นพาดไว้บนบ่า (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๙/๒๒๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๓/๖๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๑/๓๐๗)

อัตตการ : สร้างอัตตาและโลกขึ้นเอง หมายถึงลัทธิที่เชื่อว่าตนเป็นตัวการคือเป็นผู้สร้างอัตตาและ โลกขึ้นเอง ดังคำในอัตตการีสูตร ที่พราหมณ์คนหนึ่งถามว่า ข้าแต่ท่านพระโคดม ข้าพระองค์มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ไม่มีอัตตการ(มีตนเป็นตัวการ) ไม่มีปรการ(มีสิ่งอื่นเป็นตัวการ) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ เราไม่เคยได้เห็นไม่เคยได้ฟังคำของบุคคลผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้เลย ก็บุคคลเมื่อก้าวไปข้างหน้าเองได้ ถอยกลับเองได้ ไฉนจึงจักกล่าวอย่างนี้ว่า ไม่มีอัตตการ ไม่มีปรการ พราหมณ์ท่านเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไร อารัพภธาตุมีอยู่หรือไม่ ตรัสอีกว่า พราหมณ์ การที่เมื่อมีอารัพภธาตุ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเพียรริเริ่มยังมีปรากฏอยู่ นี้แลคืออัตตการ นี้แลคือปรการของสัตว์ทั้งหลาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๘/๔๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัตตการ และปรการนี้ บางทีใช้ในความหมายเดียวกับสยังกตา ปรังกตา (สำ.นิ.อ. ๒/๑๗/๔๐)

อัตตการีสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัตตการ พราหมณ์คนหนึ่ง (ผู้นับถือลัทธิของครูมักขลิโคสาล) มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลลัทธิของตนให้ทรงทราบว่า ตนถือว่าไม่มีทั้งอัตตการ (มีตนเป็นตัวการ) และปรการ (มีสิ่งอื่นเป็นตัวการ) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อบุคคลก้าวไปข้างหน้าเองได้ ถอยกลับเองได้ ไฉน จึงกล่าวว่าไม่มีอัตตการ ไม่มีปรการเล่า ตรัสถามว่า อารัพภธาตุ (ความเพียรริเริ่ม) มีอยู่หรือไม่ เมื่อพราหมณ์ตอบว่า มีอยู่ ตรัสถามต่อไปว่า เมื่ออารัพภธาตุมีอยู่ สัตว์ผู้มีความเพียรริเริ่มมีปรากฏอยู่หรือไม่ เมื่อพราหมณ์ตอบว่า มีปรากฏอยู่ ตรัสสรุปว่า การที่เมื่อความเพียรริเริ่มมีอยู่ สัตว์ผู้มีความเพียรริเริ่มมีปรากฏอยู่ นี้

SAMPLE

แหละเป็นอัตตการ นี้แหละเป็นปรการ ตรัสถามสภาวะอื่นอีก ๕ โดยทำนองนี้ คือ (๑) นิกกมธาตุ ความพากเพียรออกจากความเกียจคร้าน (๒) ปรักกมธาตุ ความบากบั่นรุดไปข้างหน้าไม่หยุดหย่อน (๓) ถามธาตุ ความมีพลังเข้มแข็ง (๔) ธิติธาตุ ความตั้งมั่นไม่หวั่นไหว (๕) อุปักกมธาตุ ความพยายาม พราหมณ์ผู้นั้น ชื่นชมพระภาษิตแล้วแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๘/๔๘๘)

อัตตกิลมถานุโยค : การประกอบตนให้ลำบากเปล่า การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน คือ ความพยายามเพื่อบรรลุผลที่หมายด้วยวิธีทรมานตนเองเช่น การบำเพ็ญตบะต่างๆ ที่นิยมกันในหมู่นักบวชอินเดียจำนวนมาก (ข้อ ๒ ใน **ที่สุด** ๒ อย่าง) ดังคำว่า พระผู้มีพระภาค ได้รับสั่งกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุ ทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพกล่าวคือ๑. กามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๒.อัตตกิลมถานุโยค(การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน)เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๖/๕๘, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๐/๑๒๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๒๓/๓๙๑,๑๔/๓๓๔/๓๙๘,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๒๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๒)

อัตตทัณฑสุตตนิทเทส :อธิบายอัตตทัณฑสูตร การอธิบายอัตตทัณฑสูตร ซึ่งว่าด้วยความกลัวเกิดจากโทษของตน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ความกลัวเกิดจากโทษของตน

เธอทั้งหลายจงมองดูคนที่มุ่งร้ายกัน

เราจักกล่าวความสังเวชตามที่เราเคยสังเวชมาแล้ว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า โทษ หมายถึง โทษทางกาย โทษทางวาจา และโทษทางใจ โทษทางกายได้แก่ กายทุจริต ๓ โทษทางวาจา ได้แก่ วจีทุจริต ๔ และโทษทางใจ ได้แก่ มโนทุจริต ๓

คำว่า ความกลัว หมายถึง กลัวจะได้รับโทษในปัจจุบัน เช่น ถูกจำคุก ถูกประหารชีวิต และจะได้รับโทษในสัมปรายภพ เช่น ไปตกนรก ไปเกิดเป็นเปรต

คำว่า ความสังเวช หมายถึง ความสะดุ้ง ความหวาดเสียว ความกลัว ความบีบคั้น ความกระทบ ความเบียดเบียน ความขัดข้อง

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

SAMPLE

เพราะเห็นหมู่สัตว์ผู้ดิ้นรนอยู่
เหมือนฝูงปลาในบ่อที่มีน้ำน้อย
เพราะเห็นสัตว์ที่ทำร้ายกันและกัน
ภัยจึงปรากฏแก่เรา
โลกทั้งหมดไม่มีแก่นสาร
สังขารทั้งหลายทุกทิศก็หวั่นไหว
เราเมื่อต้องการภพสำหรับตน
ก็มองไม่เห็นฐานะอะไรที่ไม่ถูกครอบงำ

คำว่า โลกทั้งหมด ท่านพระสารีบุตร อธิบายว่า ทรงหมายถึง นรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก พรหมโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกหน้า ทั้งหมดไม่มีสาระ ไม่มีส่วนที่เที่ยงแท้

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

เพราะเห็นสัตว์มีที่สิ้นสุดและถูกสกัดกั้น
ความไม่ยินดีจึงมีแก่เรา
อนึ่ง เราได้เห็นลูกศรที่เห็นได้ยาก
อันอาศัยหทัยในสัตว์เหล่านี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ลูกศรที่เห็นได้ยาก ได้แก่ ลูกศร ๗ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ โสกะ และความสงสัย

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

สัตว์ถูกลูกศรใดปักติดแล้ววิ่งพล่านไปทุกทิศทาง
เพราะถอนลูกศรนั้นได้แล้ว จึงไม่ต้องวิ่งพล่าน ไม่ต้องล่มจม

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ไม่ต้องล่มจม อธิบายว่า ไม่ต้องล่มจมในโอฆะ ๓ คือ กาม ภพ และอวิชชา

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ถอนลูกศรและให้ปฏิบัติตนตามหัวข้อธรรมอีกหลายประการ จบลงด้วยพระพุทธภาษิต ว่า

มุนีย่อมไม่กล่าวถึงตนในหมู่คนที่เสมอกัน
ด้อยกว่า (หรือ) เลิศกว่าเลย
มุนีนั้นเป็นผู้สงบ คลายความตระหนี่
ไม่ยึดถือ ไม่สลัดทิ้ง

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

SAMPLE

คำว่า ไม่ยึดถือ ไม่สลัดทิ้ง อธิบายว่า ไม่ยึดถือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ การถือกำเนิด ปฏิสนธิ ภพ สังสารวัฏอีก ไม่สลัดทิ้งสิ่งดังกล่าวอีก เพราะท่านสลัดทิ้งหมดไปแล้ว (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๐/๔๘๐)

อัตตทัณฑสูตร : พระสูตรว่าด้วยความกลัวเกิดจากโทษของตน พระผู้มีพระภาคตรัสสอนทหารของพระญาติทั้ง ๒ ฝ่าย ที่เตรียมทำสงครามกัน ให้เห็นโทษของการทะเลาะวิวาท ให้หยุดการเอาชนะกันด้วยกำลัง แต่ให้มุ่งทำสงครามกับข้าศึกภายในที่เผาไหม้สัตว์ทั้งหลาย คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ โสกะ และความสงสัย เพราะเมื่อสัตว์เอาชนะกิเลสภายในได้ ย่อมไม่เศร้าโศก (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๔๒/๗๒๖,ขุ.สุ.อ. ๒/๙๔๕/๔๑๑)

อัตตทัตถเถรวัตถุ : เรื่องพระอัตตทัตถเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระอัตตทัตถเถระว่า บุคคลไม่ควรให้ประโยชน์ตนเสียไป เพราะประโยชน์คนอื่นแม้มาก เมื่อรู้ประโยชน์ตนแล้ว ก็ควรขวนขวายในประโยชน์ตน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๖/๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ประโยชน์ตน หมายถึงอริยผล ในที่นี้ ตรัสมุ่งกัมมัฏฐานเป็นหลัก (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๒๕)

อัตตทันตวัตถุ : เรื่องการฝึกตน พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระอานนท์ว่า เราจักอดกลั้นถ้อยคำล่วงเกิน เหมือนพญาช้างในสงคราม อดทนลูกศรที่ตกจากแล่ง เพราะคนจำนวนมากเป็นผู้ทุศีล คนทั้งหลายนำสัตว์พาหนะที่ฝึกแล้วไปสู่ที่ประชุม พระราชาย่อมทรงราชพาหนะที่ฝึกแล้ว ในหมู่มนุษย์ คนที่อดกลั้นถ้อยคำล่วงเกินได้ ชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตนได้แล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด ม้าอัสดร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้างใหญ่ ที่ได้รับการฝึกหัดแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ แต่คนที่ฝึกตนได้แล้ว ประเสริฐกว่าสัตว์พาหนะเหล่านั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๐/๑๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฝึกตนได้แล้ว หมายถึงฝึกตนได้ด้วยอริยมรรค ๔ (โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค) (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๒๕)

อัตตทีปสูตร : พระสูตรว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง แล้วพึงพิจารณาว่า โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ)และอุปายาส(ความคับแค้นใจ) เกิดขึ้นอย่างไร มีอะไรเป็นแดนเกิด อันจะเป็นเหตุให้รู้ว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการ

SAMPLE

แนะนำในธรรมของสัตบุรุษ จึงพิจารณาเห็นขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ เพราะขันธ์ ๕ แปรผันเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา เมื่อพวกเธอรู้ว่าขันธ์ ๕ ในกาลก่อนและในบัดนี้ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ก็จะละโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสได้ เพราะละโสกะเป็นต้นเหล่านั้นได้จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งก็จะอยู่เป็นสุข และชื่อว่าเป็นผู้ดับกิเลสได้ด้วยองค์ธรรมนั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๔๓/๕๙)

อัตตนิยะ : สิ่งที่เนื่องด้วยตน, สิ่งที่เป็นของตน; ในภาษาไทย มักพูดให้สะดวกปากเป็นอัตตนิยา หรืออัตตนียา, เป็นคำประกอบที่ใช้ในการอธิบายหรือถกเถียงเรื่องอัตตา-อนัตตา เช่นว่า เมื่อมีอัตตา ก็มีอัตตนิยา จะมีอัตตนิยา ก็ต้องมีอัตตา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อัตตโนปุพพกัมมวัตถุ : เรื่องบุพกรรมของพระองค์ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าเห็นว่าจะได้สุขอันยิ่งใหญ่ ด้วยการเสียสละสุขอันเล็กน้อย นักปราชญ์พึงเสียสละสุขอันเล็กน้อย เพื่อเห็นแก่สุขอันยิ่งใหญ่(ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๙๐/๑๒๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สุขอันยิ่งใหญ่ ในที่นี้หมายถึงความสุขในนิพพาน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๘๗)

อัตตพยาพาธสูตร : พระสูตรว่าด้วยะรรมที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเอง เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น และเป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย คือกายทุจริตวจีทุจริต และมโนทุจริต แล้วตรัสว่า ธรรมที่ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเอง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น และไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่าย คือกายสุจริตวจีสุจริตและมโนสุจริต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๗/๑๖๐)

อัตตภาพ : ความเป็นตัวตน, ชีวิต, เบญจขันธ์ หมายถึงลักษณะความเป็นตัวตนหรือบุคคล ดังคำในโปฏฐปาทสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โปฏฐปาทะ การได้อัตตภาพมี ๓ อย่าง คือการได้อัตตภาพที่หยาบ การได้อัตตภาพที่สำเร็จด้วยใจ และการได้อัตตภาพที่ไม่มีรูป (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๘/๑๙๐,๙/๔๒๙/๑๙๐,๙/๔๓๐/๑๙๑,๙/๔๓๑/๑๙๑) ; บัดนี้เขียน **อัตภาพ**

อัตตรักขิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้รักษาตน สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า ผู้รักษาตน ได้แก่คนเช่นไรพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้รักษาตน ได้แก่ผู้ที่ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริต การ

สำรวมกาย การสำรวมวาจา การสำรวมใจ และการสำรวมในที่ทั้งปวงเป็นการดี บุคคลสำรวมในที่ทั้งปวงแล้วมีความละอายต่อบาป ชื่อว่าผู้รักษาตน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๖/๑๓๔)

อัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ : ความเห็นอันสัมปยุตด้วยอัตตวาทะ, เป็นข้อ ๑๓ ในทิฏฐิ ๑๖ , ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่าอัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๒๐ อย่าง ... บุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน พิจารณาเห็นโอทาตกสิณโดยความเป็นอัตตา ฯลฯ นี้เป็นอัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิมีรูปเป็นวัตถุ เป็นอาการที่ ๑ อัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิเป็นมิจฉาทิฏฐิฯลฯ เหล่านี้เป็นสังโยชน์ แต่ไม่เป็นทิฏฐิ อัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๒๐ อย่างนี้ หรือดังคำว่า ทิฏฐิทั้งหมด เป็นอัตตานุทิฏฐิ เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นสักกายทิฏฐิ เป็นอันตัคคาหิกทิฏฐิ เป็นสัญโญชนิกาทิฏฐิ เป็นอัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๖/๒๒๓,๓๑/๑๔๘/๒๒๗)

อัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐินิทเทส : แสดงอัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ อธิบายอุทเทสที่ ๑๓ คือ อัตตวาทปฏิสังยุตตทิฏฐิ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ซึ่งมีรายละเอียดเหมือนในอัตตานุทิฏฐิ (ดูรายละเอียดในอัตตานุทิฏฐิ) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๖/๒๒๓)

อัตตวาทะ : วาทะว่ามีตัวตน,ความเห็นว่ามีอัตตา, วาทะว่ามีอัตตา, ดังคำที่พระมหาจุนทะกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีทิฏฐิหลายประการในโลกเกี่ยวกับอัตตวาทะ บ้างเกี่ยวกับโลกวาทะบ้าง เมื่อภิกษุมนสิการเพียงเบื้องต้น ก็ละสลัดทิ้งทิฏฐิเหล่านั้นได้อย่างนั้นหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จุนทะ มีทิฏฐิหลายประการในโลกเกี่ยวกับอัตตวาทะบ้าง เกี่ยวกับโลกวาทะบ้าง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๑/๗๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัตตวาทะ หมายถึงมิจฉาทิฏฐิที่ปรารภอัตตา เช่น เห็นว่ารูปเป็นอัตตาเป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๘๑/๑๙๔)

อัตตวาทุปาทาน :ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา, การถือมั่นวาทะว่าตนคือความยึดถือสำคัญมั่นหมายว่านั่นนี่เป็นตัวตน เช่น มองเห็นเบญจขันธ์เป็นอัตตา, อย่างหยาบขึ้นมา เช่น ยึดถือมั่นหมายว่า นี่เรา นั่นของเรา จนเป็นเหตุแบ่งแยกเป็นพวกเราพวกเขา และเกิดความถือพวก (ข้อ ๔ ในอุปาทาน ๔ คือกามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ทิฏฐุปาทาน(ความยึดมั่นในทิฏฐิ) สีลัพพตุปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต) หรืออัตตวาทุปาทาน(ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา),ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ปุถุชนในโลกนี้ ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะไม่ได้รับการฝึกฝนในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการฝึกฝนในธรรมของสัตบุรุษ

SAMPLE

ย่อมพิจารณาเห็นรูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป เห็นรูปในตน หรือเห็นตนในรูป เห็นเวทนาเป็นตนหรือเห็นตนมีเวทนาเห็นเวทนาในตน หรือเห็นตนในเวทนา เห็นสัญญาเป็นตน หรือเห็นตนมีสัญญาเห็นสัญญาในตน หรือเห็นตนในสัญญา เห็นสังขารเป็นตนหรือเห็นตนมีสังขาร เห็นสังขารในตนหรือเห็นตนในสังขาร เห็นวิญญาณเป็นตนหรือเห็นตนมีวิญญาณ เห็นวิญญาณในตน หรือเห็นตนในวิญญาณ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ป่าชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือผิด ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าอัตตวาทุปาทาน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๐/๖๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๒/๒๙๓,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๔๓/๑๓๗,๑๒/๒๔๓/๒๕๙,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๕/๓๔๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๘/๓๖๒,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๒๒๓/๓๐๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๘/๕๘๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑/๒๘๗)

อัตตวินิบาต : การทำลายตัวเอง, ฆ่าตัวเอง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; บัดนี้เขียน อัตวินิบาต

อัตตสัญญา : ความหมายรู้ว่าอัตตา ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่กล่าวไว้ว่า เมื่อละอัตตสัญญา (ความหมายรู้ว่าอัตตา) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งอนัตตานุปัสสนา ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน หรือดังคำว่า เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๓,๓๑/๕๒/๘๒,๓๑/๑๖๗/๒๕๘,๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

อัตตสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยตนหมายถึงความเป็นผู้มีจิตสมบูรณ์,ในสีลสัมปทาทิ สุตตปัญจกะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด สีลสัมปทา ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลพึงหวังข้อนี้ได้ว่า ฯลฯ ฉันทสัมปทาฯลฯ อัตตสัมปทา ฯลฯ (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐/๔๔,๑๙/๕๑/๔๔,๑๙/๕๒/๔๔,๑๙/๕๓/๔๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัตตสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยตน) ในที่นี้หมายถึงความเป็นผู้มีจิตสมบูรณ์ (สํ.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙-๖๒/๑๙๖)

อัตตสัมมาปณิธิ : การตั้งตนไว้ชอบ คือดำรงตนอยู่ในศีลธรรม และดำเนินแน่วแน่ในวิถีทางที่จะนำไปสู่จุดหมายที่ดีงาม (ข้อ ๓ ในจักร ๔ คือ ๑. ปฏิรูปเทสวาสะ(การอยู่ในถิ่นที่ดี) ๒.สัปปุริสสังเสวะ(การคบหาสัตบุรุษ) ๓. อัตตสัมมาปณิธิ(การตั้งตนไว้ชอบ)

SAMPLE

๔. ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ในก่อนแล้ว) มีปรากฏในสังคีติสูตรและจักกสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐)

อัตตสุทธิ : การทำตนให้บริสุทธิ์จากบาป (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อัตตหิตสมบัติ : ดู **อัตตัตถสมบัติ**

อัตตหิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองแต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (๒) ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นแต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง (๓) ผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง และไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (๔) ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง และปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๙๘/๑๔๘)

อัตตัญญุตา : ความเป็นผู้รู้จักตน เช่นรู้ว่าเรามีความรู้ ความถนัด คุณธรรม ความสามารถ และฐานะ เป็นต้น แค่ไหนเพียงไร แล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมเพื่อให้เกิดผลดี (ข้อ ๓ ในสัปปุริสธรรม ๗) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อัตตัตถะ : ประโยชน์ตน, สิ่งที่เป็นคุณแก่ชีวิต ช่วยให้เป็นอยู่ด้วยดี สามารถพึ่งตน หรือเป็นที่พึ่งแก่ตนได้ ไม่ว่าจะเป็นทิฏฐธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะ หรือปรมัตถะ, ความมีชีวิตและสิ่งอันเกื้อหนุนให้ชีวิตเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติทั้งหลาย ทั้งทางกาย ทางสังคม ทางจิตใจ และทางปัญญา, ชีวิตที่มีคุณภาพ มีคุณค่า และมีความหมาย (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; เทียบ **ปรัตถะ**

อัตตัตถสมบัติ : ความถึงพร้อมด้วยประโยชน์ตน เป็นพุทธคุณอย่างหนึ่งคือ การที่ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีธรรมกำจัดอาสวกิเลสทั้งปวงและทำศีลสมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์ สมบูรณ์ด้วยพระญาณทั้งหลาย เพียบพร้อมด้วยพระคุณสมบัติมากมาย เป็นที่พึ่งของพระองค์เองได้ และเป็นผู้พร้อมที่จะบำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกต่อไป มักใช้คำที่แทนกันได้ว่า **อัตตหิตสมบัติ** ซึ่งแปลเหมือนกัน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; เป็นคู่กันกับ**ปรัตถปฏิบัติ** หรือ **ปรหิตปฏิบัติ**

อัตตัญญู : ผู้รู้จักตน, เป็นข้อ ๓ ในสัปปุริสธรรม ๗ คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ๑. เป็นธัมมัญญู (ผู้รู้จักเหตุ) ๒. เป็นอัตถัญญู(ผู้รู้จักผล) ๓.เป็นอัตตัญญู(ผู้รู้จักตน) ๔. เป็นมัตตัญญู(ผู้รู้จักประมาณ) ๕. เป็นกาลัญญู(ผู้รู้จักกาลเวลา) ๖.เป็นปริสัญญู(ผู้รู้จักชุมชน) ๗. เป็นปุคคลัญญู(ผู้รู้จักบุคคล),ในธัมมัญญูสูตร มีอธิบายความหมายไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้จักตนว่า ว่าโดยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาปฏิภาณ เรามีอยู่ประมาณเท่านี้ หากภิกษุไม่รู้จักตนว่า ว่าโดยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ปฏิภาณ เรามีอยู่ประมาณเท่านี้ เราไม่พึงเรียกเธอว่า

SAMPLE

เป็นอัตตัญญู ในที่นี้ แต่เพราะภิกษุรู้จักตนว่า ว่าโดยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาปฏิภาณ เรามีอยู่ประมาณเท่านี้ ฉะนั้น เราจึงเรียกเธอว่า เป็นอัตตัญญู (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓,๑๑/๓๕๗/๔๐๐,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๘/๑๔๓,๒๓/๖๘/๑๔๓)

อัตตันตปสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน คือ พวกนักบวชเปลือย เขาเชิญให้มารับภิกษา ก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุดก็ไม่หยุด ไม่รับภิกษาที่เขาแบ่งไว้ก่อน ไม่รับภิกษาที่เขาเจาะจงทำไว้ ไม่ยินดีกิจนิมนต์ เป็นต้น (๒) ผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน คือ คนฆ่าแพะ ฆ่าหมู ฆ่านก ฆ่าโค เป็นพรานเนื้อ เป็นชาวประมง เป็นโจร เป็นเพชฌฆาต (๓) ผู้ทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน คือ พระราชาหรือราชวงศ์ที่เป็นอยู่อย่างลำบาก ไม่ทรงธรรม รับสั่งให้ฆ่าคน ฆ่าสัตว์อื่น และสร้างความลำบากให้แก่คนที่เป็นทาส คนรับใช้ คนงาน (๔) ผู้ไม่ทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน ไม่หมั่นประกอบในการทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน คือ คนผู้ฟังธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว เกิดศรัทธาออกบวช ประพฤติปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุด จึงเป็นผู้ไม่หิว ดับร้อน เย็นใจ เสวยสุข มีตนอันประเสริฐอยู่ในปัจจุบัน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๐๓)

อัตตา : ตัวตน, อาตมัน; ปุถุชนย่อมยึดมั่นมองเห็นขันธ์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมดเป็นอัตตา หรือยึดถือว่ามีอัตตาเนื่องด้วยขันธ์ ๕ โดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังคำในมหาวรรคและอนัตตลักขณสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซร้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลพึงได้ในรูปว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธและบุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่า รูปของเราจงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น,แม้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นอนัตตาเช่นเดียวกัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๐/๒๗, ๔/๒๐/๒๘, ๔/๒๑/๒๗, ๔/๒๑/๒๘,๙/๔๙/๒๐,สี.(ไทย) ๙/๗๕/๓๐,๙/๗๖/๓๑,๙/๗๗/๓๒,๗๙/๓๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๗/๖๗,๑๐/๑๑๘/๖๗,๑๐/๑๑๘/๖๘๑๑๙/๖๘,๑๐/๑๒๐/๖๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๖/๓๓,๑๑/๑๕๖/๑๑๗,๑๑/๑๙๑/๑๕๐,๑๑/๑๙๒/๑๕๒); เทียบ **อนัตตา**

อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป :ทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูปและไม่มีรูป ดังคำในรูปีจอรูปีจอัตตาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูปไม่สลายไป ฯลฯ ,ในวิภังค์อธิบายว่า เป็น ๑ ในอสัญญีวาทะ ดังคำว่า อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว ไม่มีสัญญา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๔/๓๐๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๕๘/๖๑๔)

อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว :ทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว ดังคำในเอกันตทุกขีสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียวไม่สลายไป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๗/๓๐๙)

อัตตาที่มีรูป : ทิฏฐิว่าอัตตาที่มีรูป ดังคำในรูปีอัตตาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีรูป เพราะถือมั่นรูป เพราะยึดมั่นรูป ทิฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปไม่สลายไป เมื่อมีเวทนา ฯลฯ เมื่อมีสัญญา... เมื่อมีสังขาร ... เมื่อมีวิญญาณ เพราะถือมั่นวิญญาณ เพราะยึดมั่นวิญญาณ ทิฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีรูปไม่สลายไป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๒/๓๐๗)

อัตตาที่มีสัญญา : ทิฏฐิว่าอัตตาที่มีสัญญา, เป็น ๑ ในสัญญีวาทะ ๑๖ หมายถึงลัทธิที่ถือว่า หลังจากตายแล้ว อัตตามีสัญญา ดังคำว่า อัตตาที่มีสัญญาอย่างเดียวกัน ยั่งยืน หลังจากตายแล้วมีสัญญา หรือดังคำในปาสาทิกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีสัญญา ยั่งยืน หลังจากตายแล้วนี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง ฯลฯ หรือดังคำในปัญจัตตยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งกำหนดขันธ์(สรรพสิ่ง)ส่วนอนาคตมีความเห็นคล้อยตามขันธ์ส่วนอนาคต ปรารภขันธ์ส่วนอนาคตประกาศวาทะแสดงทิฏฐิต่าง ๆ คือสมณพราหมณ์พวกหนึ่งประกาศอย่างนี้ว่า อัตตาที่มีสัญญา ยั่งยืนหลังจากตายแล้ว เป็นต้น (ที.สี.(ไทย) ๙/๗๖/๓๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙๕/๑๕๖, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑/๒๘,๑๔/๒๒/๒๙)

อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว :ทิฏฐิว่าอัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียว ดังคำในเอกันตสุขีสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียวไม่สลายไป (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๖/๓๐๙)

อัตตาที่ไม่มีรูป : ทิฏฐิว่าอัตตาที่ไม่มีรูป ดังคำในอรูปีอัตตาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรเพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่ไม่มีรูปไม่สลายไป ฯลฯ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๓/๓๐๘)

SAMPLE

อัตตาธิปไตย : ความมีตนเป็นใหญ่, ความถือตนเป็นใหญ่ จะทำอะไรก็นึกถึงตน คำนึงถึงฐานะเกียรติศักดิ์ศรี หรือผลประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ, พึงใช้แต่ในขอบเขตที่เป็นความดี คือ เว้นชั่วทำดีด้วยเคารพตน (ข้อ ๑ ในอธิปไตย ๓ คือ ๑. อัตตาธิปไตย(ความมีตนเป็นใหญ่) ๒.โลกาธิปไตย(ความมีโลกเป็นใหญ่) ๓.ธัมมาธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่),ในอาธิปเตยยสูตร พระผู้มีพระภาคอธิบายความหมายไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่ในป่าบ้าง อยู่ตามโคนต้นไม้บ้าง อยู่ในเรือนว่างบ้างย่อมเห็นประจักษ์ว่า เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตไม่ใช่เพราะเหตุแห่งความมีหรือความไม่มีเช่นนั้น อนึ่ง เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสครอบงำชื่อว่าถูกทุกข์ครอบงำ มีทุกข์อยู่ตรงหน้า ทำอย่างไร การทำที่สุดกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงปรากฏ การที่เราละกามเช่นใดแล้วจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เราพึงแสวงหากามเช่นนั้นหรือกามที่เลวกว่านั้น นั้นไม่สมควรแก่เราเลย ภิกษุนั้นเห็นประจักษ์ว่า ความเพียรที่เราเริ่มไว้แล้วจักไม่ย่อหย่อน สติที่ตั้งมั่นแล้วจักไม่เลอะเลือน กายที่สงบแล้วจักไม่กระสับกระส่าย จิตที่ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่ เธอทำตนเท่านั้นให้เป็นใหญ่ ละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละกรรมที่มีโทษ บำเพ็ญกรรมที่ไม่มีโทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์ ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่าอัตตาธิปไตย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๖/๒๔๗,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๖๗/๒๐๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๒/๖๓๓,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒๖/๗๗๒)

อัตตานุทิฏฐิ : ความเห็นว่าเป็นอัตตา, ความตามเห็นว่าเป็นตัวตน ความเห็นผิดว่ามีตัวตน, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๓ คือ อัสสาททิฏฐิ (ความเห็นผิดที่ประกอบด้วยความยินดี) อัตตานุทิฏฐิ (ความเห็นผิดว่ามีตัวตน) มิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด),ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมพิจารณาเห็นรูปเป็นตนหรือเห็นตนมีรูปเห็นรูปในตน หรือเห็นตนในรูป ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาเป็นตน ฯลฯสัญญาเป็นตน ฯลฯ สังขารเป็นตน ฯลฯ วิญญาณเป็นตน หรือย่อมพิจารณาเห็นตนมีวิญญาณ เห็นวิญญาณในตน หรือเห็นตนในวิญญาณ ทิฏฐิ ความเห็นผิดฯลฯ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าอัตตานุทิฏฐิ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๘/๓๒๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓๐/๒๐๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๒๕/๕๗๙,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๒๖/๙๙)

SAMPLE

อัตตานุทิฏฐินิทเทส : แสดงอัตตานุทิฏฐิ อธิบายอุทเทสที่ ๒ คือ อัตตานุทิฏฐิ โดยวิธีปุจฉาและ วิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า “อัตตานุทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๒๐ ประการ เป็น อย่างไร” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้ดังนี้

ท่านจำแนกอัตตานุทิฏฐิที่มีความยึดมั่นด้วยอาการ ๒๐ ประการด้วยขันธ์ ๕ ขันธ์ละ ๔ อาการ รวมเป็น ๒๐ อาการ เช่น การจำแนกรูปขันธ์ด้วยอาการ ๔ ประการ คือ

ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของ สัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ จึงพิจารณาเห็นรูปขันธ์ด้วยอาการ ๔ ประการ คือ (๑) พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา (๒) พิจารณาเห็นอัตตามีรูป (๓) พิจารณาเห็นรูปในอัตตา (๔) พิจารณาเห็นอัตตาในรูป

การจำแนกขันธ์อื่น ๆ ก็มีนัยเดียวกันนี้ จึงรวมเป็นอาการ ๒๐ ประการ

ลำดับต่อไป ท่านนำการพิจารณาขันธ์ ๕ แต่ละอาการ รวม ๒๐ อาการใน คำวิสัชนามาตั้งเป็นคำปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ ขันธ์ละ ๔ อาการ เช่น รูปขันธ์

อาการที่ ๑ คำปุจฉาว่า “ปุถุชนพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา เป็นอย่างไร”

ท่านวิสัชนาความหมายของการพิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตาโดยใช้กสิณแต่ละอย่างในกสิณ ๘ อย่างแทนคำว่า รูป คือ (๑) ปฐวีกสิณ (๒) อาโปกสิณ (๓) เตโชกสิณ (๔) วาโยกสิณ (๕) นีลกสิณ (๖) ปีตกสิณ (๗) โลหิตกสิณ (๘) โอทาตกสิณ รวมเป็น ๘ ประการ แต่ละประการมีใจความ ๗ ส่วน เหมือนในอัสสาททิฏฐิ ต่างกันแต่ส่วนที่ ๑-๒ ซึ่งเป็นเนื้อเรื่องเฉพาะ

ในที่นี้ขอแสดงการพิจารณาปฐวีกสิณเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ส่วนที่ ๑ อธิบายการพิจารณาเห็นปฐวีกสิณโดยความเป็นอัตตา

บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นปฐวีกสิณโดยความเป็นอัตตา คือ พิจารณา เห็นปฐวีกสิณและอัตตาไม่เป็นสองว่า “ปฐวีกสิณอันใด เราก็อันนั้น เราอันใด ปฐวีกสิณก็อันนั้น” เหมือนเมื่อประทีปน้ำมันกำลังลุกโพลงอยู่ บุคคลพิจารณาเห็นเปลวไฟและแสงสว่างไม่เป็นสองว่า “เปลวไฟอันใด แสงสว่างก็อันนั้น แสงสว่าง อันใด เปลวไฟก็อันนั้น”

ส่วนที่ ๒ อธิบายคำว่า “ทิฏฐิและวัตถุ”

ทิฏฐิคือความยึดมั่นถือมั่น ทิฏฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุก็ไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุเป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและวัตถุนี้เป็นอัตตานุทิฏฐิมีรูปเป็นวัตถุ เป็นอาการที่ ๑

SAMPLE

ส่วนที่ ๓ เหมือนกับส่วนที่ ๒ ของอัสสาททิฏฐิ

ส่วนที่ ๔-๗ เหมือนส่วนที่ ๔-๗ ของอัสสาททิฏฐิ

อาการที่ ๒ คำปุจฉาว่า “ปุถุชนพิจารณาเห็นอัตตามีรูป เป็นอย่างไร”

ท่านวิสัชนาโดยการนำนามขันธ์ทั้ง ๔ ประการ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มาจำแนกความหมายของการพิจารณาเห็นอัตตามีรูป มีใจความคล้ายกับอาการที่ ๑ ต่างกันแต่ส่วนที่ ๑ ซึ่งเป็นเนื้อเรื่องเฉพาะ คือ

ส่วนที่ ๑ อธิบายการพิจารณานามขันธ์แต่ละขันธ์โดยความเป็นอัตตา

บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นสัญญา... พิจารณาเห็นสังขาร... พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า “นี้แลเป็นอัตตาของเรา แต่ว่าอัตตาของเรานี้มีรูปเพราะรูปนี้” ชื่อว่าพิจารณาเห็นอัตตามีรูป เหมือนต้นไม้มีเงา คนพึงพูดถึงต้นไม้นั้นอย่างนี้ว่า “นี้ต้นไม้ นี้เงา ต้นไม้เป็นอย่างหนึ่ง เงาก็เป็นอย่างหนึ่ง แต่ต้นไม้นี้มีเงาเพราะเงานี้” ชื่อว่าพิจารณาเห็นต้นไม้มีเงา

อาการที่ ๓ คำปุจฉาว่า “ปุถุชนพิจารณาเห็นรูปในอัตตา เป็นอย่างไร”

ท่านวิสัชนาไว้คล้ายกับอาการที่ ๒ ต่างกันแต่ส่วนที่ ๑ คือ

บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นสัญญา... พิจารณาเห็นสังขาร... พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า “นี้แลเป็นอัตตาของเรา ก็ในอัตตานี้มีรูปเช่นนี้” ชื่อว่าพิจารณา เห็นรูปในอัตตา เหมือนดอกไม้มีกลิ่นหอม คนพึงพูดถึงดอกไม้นั้นอย่างนี้ว่า “นี้ดอกไม้ นี้กลิ่นหอม ดอกไม้เป็นอย่างหนึ่ง กลิ่นหอมก็เป็นอย่างหนึ่ง แต่กลิ่น หอมนี้มีอยู่ในดอกไม้นี้” ชื่อว่าพิจารณาเห็นกลิ่นหอมในดอกไม้นั้น

อาการที่ ๔ คำปุจฉาว่า “ปุถุชนพิจารณาเห็นอัตตาในรูป เป็นอย่างไร”

ท่านวิสัชนาไว้คล้ายกับอาการที่ ๒ ต่างกันแต่ส่วนที่ ๑ คือ

บุคคลบางคนในโลกนี้พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นสัญญา... พิจารณาเห็นสังขาร... พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา เขามีความเห็นอย่างนี้ว่า “นี้แลเป็นอัตตาของเรา แต่ว่าอัตตาของเรานี้มีอยู่ในรูปเช่นนี้” ชื่อว่าพิจารณาเห็นอัตตาในรูป เหมือนแก้วมณีที่ใส่ไว้ในขวด คนพึงพูดถึงแก้วมณีนั้นอย่างนี้ว่า “นี้แก้วมณี นี้ขวด แก้วมณีเป็นอย่างหนึ่ง ขวดก็เป็นอย่างหนึ่ง แต่แก้วมณีนี้มีอยู่ในขวดนี้” ชื่อว่าพิจารณาเห็นแก้วมณีในขวดนั้น

การจำแนกเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ขันธ์ละ ๔ อาการ รวมเป็น ๑๖ อาการ ก็มีนัยเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๓๐/๒๐๐)

SAMPLE

อัตตานุทิฏฐิปหานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละอัตตานุทิฏฐิ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า บุคคลเมื่อรู้ เห็นอย่างไร จึงละอัตตานุทิฏฐิ(ความตามเห็นว่าเป็นอัตตา)ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้ เห็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยโดยความเป็นอนัตตา จึงละอัตตานุทิฏฐิได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๖๗/๒๐๐)

อัตตานุทิฏฐิสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัตตานุทิฏฐิ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและเพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ อัตตานุทิฏฐิจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๖/๒๔๗)

อัตตานุวาทภัย : ภัยที่เกิดจากการติเตียนตนเอง, เป็น ๑ ในภัย ๔ คือ๑. อัตตานุวาทภัย ๒. ปรานุวาทภัย ๓. ทัณฑภัย ๔.ทุคติภัย ดังคำในอัตตานุวาทสูตร และวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสความหมายไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เห็นประจักษ์ดังนี้ว่า ก็ถ้าเราพึงประพฤติชั่วด้วยกาย ประพฤติชั่วด้วยวาจา ประพฤติชั่วด้วยใจ ไฉนเราจะติเตียนตัวเราเองโดยศีลไม่ได้” เขากลัวภัยที่เกิดจากการติเตียนตนเอง จึงละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจริตละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต ละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริต บริหารตนให้บริสุทธิ์นี้เรียกว่าอัตตานุวาทภัย (องฺ. จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๒)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในภัย ๕ คือ (๑) อัตตานุวาทภัย (ภัยเกิดจากการติเตียนตนเอง) (๒) ปรานุวาทภัย (ภัยเกิดจากการถูกผู้อื่นติเตียน) (๓) ทัณฑภัย (ภัยเกิดจากการถูกลงอาชญา) (๔) ทุคคติภัย (ภัยเกิดจากทุคติ) และ (๕) วัฏฏภัยมีชาติ เป็นต้น (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๔๗/๑๙๙)

อัตตานุวาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัตตานุวาทภัย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภัย ๔ คือ (๑) อัตตานุวาทภัย คือคนผู้เห็นประจักษ์ว่า ถ้าเราประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา ใจ ไฉนเราจะติเตียนตัวเราเองโดยศีลไม่ได้ กลัวภัยที่เกิดจากการติเตียนตนเอง จึงละทุจริต ๓ บำเพ็ญสุจริต ๓ บริหารตนให้บริสุทธิ์ (๒) ปรานุวาทภัย คือคนผู้เห็นประจักษ์ว่า ถ้าเราประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา ใจ ไฉนคนอื่นจะติเตียนเราโดยศีลไม่ได้ เขากลัวภัยที่เกิดจากผู้อื่นติเตียน จึงละทุจริต ๓ บำเพ็ญสุจริต ๓ บริหารตนให้บริสุทธิ์ (๓) ทัณฑภัย คือคนผู้เห็นพระราชารับสั่งให้จับโจรผู้มักประพฤติชั่วแล้วให้ลงโทษทัณฑ์นานาชนิดมีการเฆี่ยนด้วยแส้เป็นต้น เขามี

SAMPLE

ความคิดว่า เพราะกรรมชั่วเป็นเหตุ พระราชาจึงรับสั่งให้จับโจรผู้มักประพฤติชั่ว แล้วลงโทษทัณฑ์นานาชนิด ถ้าเราพึงทำกรรมชั่ว พระราชาพึงรับสั่งให้จับเรา แล้วให้ลงโทษทัณฑ์นานาชนิด เขากลัวทัณฑภัย จึงไม่เที่ยวแย่งชิงสิ่งของของผู้อื่น (๔) ทุคติภัย คือคนผู้เห็นประจักษ์ว่า ผลของกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตในภพหน้าเป็นผลเลวทราม ถ้าเราพึงประพฤติทุจริต ๓ ความชั่วบางอย่างนั้นพึงเป็นเหตุให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เขากลัวต่อทุคติภัยจึงละกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต บำเพ็ญกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๑/๑๘๒)

อัตตาและโลก : ทิฏฐิเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง มีกล่าวไว้ในพรหมชาลสูตร สัสสตวาทะ ๔ ดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยงด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไรปรารภอะไรจึงมีวาทะว่าเที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่าเที่ยงด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐/๑๑,๙/๓๑/๑๒,๙/๓๑/๑๓,๙/๓๒/๑๓,๙/๓๒/๑๔)

อัตถะ : 1. ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดหมาย,มักอยู่หน้าคำอื่น เช่น อัตถวาที อัตถจริยา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๘/๑๔๖, ๑๑/๒๑๐/๑๗๐), อัตถะ ๓ คือ **๑. ทิฏฐธัมมิกัตถะประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์ในภพนี้ ๒. สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องหน้า,** ประโยชน์ในภพหน้า **๓. ปรมัตถะ**ประโยชน์อย่างยิ่ง, ประโยชน์สูงสุด คือ พระนิพพาน; อัตถะ ๓ อีกหมวดหนึ่ง คือ**๑. อัตตัตถะ** ประโยชน์ตน **๒. ปรัตถะ** ประโยชน์ผู้อื่น **๓. อุภยัตถะ** ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย 2. ความหมาย, ความหมายแห่งพุทธพจน์, พระสูตร พระธรรมเทศนา หรือพุทธพจน์ ว่าโดยการแปลความหมาย แยกเป็น อัตถะ ๒ คือ **๑. เนยยัตถะ** (พระสูตร) ซึ่งมีความหมายที่จะต้องไขความ, พุทธพจน์ที่ตรัสตามสมมติ อันจะต้องเข้าใจความจริงแท้ที่ซ้อนอยู่อีกชั้นหนึ่ง เช่นที่ตรัสเรื่องบุคคล ตัวตน เรา-เขา ว่า บุคคล ๔ประเภท, ตนเป็นที่พึ่งของตน เป็นต้น**๒. นีตัตถะ** (พระสูตร) ซึ่งมีความหมายที่แสดงชัดโดยตรงแล้ว, พุทธพจน์ที่ตรัสโดยปรมัตถ์ ซึ่งมีความหมายตรงไปตรงมาตามสภาวะ เช่นที่ตรัสว่า รูปเสียง กลิ่น รส เป็นต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; อรรถ ก็เขียน

อัตถกรณสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า การกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ ได้แก่การกระทำเช่นไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า การกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ ได้แก่การไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะกามเป็นเหตุ เพราะเหตุแห่งกาม เพราะกามเป็นตัวการณ์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๘/๑๓๖)

SAMPLE

อัตถกวี : กวีในเนื้อความ หมายถึงเก่งด้านการประพันธ์,เป็น ๑ ในกวี ๔ คือ ๑. จินตากวี ๒.สุตกวี ๓. อัตถกวี ๔. ปฏิภาณกวี (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓๑/๓๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัตถกวี คือผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์ โดยอาศัยความหมายสั้นๆ แล้วขยายความให้พิสดาร(องฺ. จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๒๑-๒๓๑/๔๔๐)

อัตถจริยา : ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น, การบำเพ็ญประโยชน์ (ข้อ ๓ ในสังคหวัตถุ ๔ คือ (๑) ทาน (การให้) (๒) เปยยวัชชะ(วาจาเป็นที่รัก) (๓) อัตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) (๔) สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐,๑๑/๒๑๑/๑๗๑,๑๑/๒๗๓/๒๑๘,๑๑/๓๑๓/๒๙๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑,๒๑/๒๕๖/๓๗๓,ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๗๘/๘๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๘๓๔/๔๗๒)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในสังคหวัตถุ ๔ ประการ คือ (๑) ทาน การให้(สิ่งของ)แก่มารดาบิดา (๒) เปยยวัชชะ พึงเจรจาแต่คำที่น่ารัก (๓) อัตถจริยา พึงประพฤติประโยชน์ด้วยการทำหน้าที่(ของท่าน)ที่เกิดขึ้นให้สำเร็จ (๔) สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควร หมายถึงความประพฤติยำเกรงต่อผู้ใหญ่ทั้งหลาย (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๑๗๘/๑๙๗)

อัตถชาปิกปัญญา : ปัญญาของพระอรหันต์ผู้กำลังทำอภิญญาให้เกิดขึ้นผู้กำลังทำสมาบัติให้เกิดขึ้น, เป็นข้อ ๑ ในปัญญา ๒ คือ อัตถชาปิกปัญญา ชาปิตัตถปัญญา,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลในภูมิ ๔ และที่เป็นอัพยากตกิริยาของพระอรหันต์ผู้กำลังทำอภิญญาให้เกิดขึ้นผู้กำลังทำสมาบัติให้เกิดขึ้น ชื่อว่าอัตถชาปิกปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๓)

อัตถทัสสี, พระพุทธเจ้า : เป็น ๑ ในพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ ในพุทธวงศ์อธิบายประวัติของพระองค์ไว้ว่า ในมัณฑกัปนั้นแล กรุงชื่อว่าโสภณะ กษัตริย์พระนามว่าสาคระเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุทัสสนาเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คืออมรคิปราสาท สุรคิปราสาท และคิริพาหนาปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าวิสาขา พระราชโอรสพระนามว่าเสละ พระชินเจ้าทรงเห็นนิมิต ๔ ประการ จึงทรงราชพาหนะคือม้าออกผนวชแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือนเต็ม(จึงได้บรรลุพระโพธิญาณ) ภายใต้ต้นจำปา พระมหาวีระพระนามว่าอัตถทัสสี ผู้องอาจกว่านรชน มีพระยศยิ่งใหญ่ ผู้อันพรหมทูลอาราธนาแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรที่พระอุทยานอโนมา พระสันตเถระและพระอุปสันตเถระเป็นพระ

SAMPLE

อัครสาวก พระเถระนามว่าอภัยเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า พระนามว่าอัตถทัสสี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระธรรมาเถรีและพระสุธรรมาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา นกุลอุบาสกและนิสภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก มกิลาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกาแม้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้ไม่มีใครเสมอเหมือนทรงมีพระวรกายสูง ๘๐ ศอก ทรงสง่างามดังต้นพญาไม้สาละ สาวกของพระองค์แม้นั้นผู้ทรงเป็นที่พึ่งของโลก มีการบรรลุธรรม ๓ ครั้ง เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ ในกาลที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสีเสด็จจาริกไปในเทวโลก เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ ต่อมา ในกาลที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ในราชสำนักของพระชนก เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ มีการประชุมแห่งพระขีณาสพ ๓ ครั้ง พระขีณาสพประมาณ ๙๘,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑ พระขีณาสพประมาณ ๘๘,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่๒พระขีณาสพผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น ผู้ปราศจากมลทิน ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ประมาณ ๗๘,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ พระองค์ ก็ดำรงอยู่ในโลกตลอด ๑๐๐,๐๐๐ ปี ทรงแสดงพระรัศมีที่ไม่มีสิ่งอื่นเทียมทัน ให้สว่างไสวรุ่งโรจน์ในโลกพร้อมทั้งเทวโลกแล้ว ก็ถึงสภาวะไม่เที่ยง(เสด็จดับขันธปรินิพพานไป) ดังไฟสิ้นเชื้อดับไปฉะนั้น เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อโนมาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑/๓๐๖,๓๒/๑/๓๘๙,๓๒/๓/๓๓๘,๓๒/๙/๓๙๒,๓๒/๑๑/๒๖๒,๓๒/๑๕/๓๗๒,๓๒/๑๘/๒๙๕,๓๒/๒๑/๕๖๖,๓๒/๓๒/๒๖๖,๓๒/๓๓/๔๐๕,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๖๐)

อัตถทัสสีพุทธวงศ์ :พระสูตรว่าด้วยพระประวัติของพระอัตถทัสสีพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในที่สุดแห่งกัปที่ ๑๑๘ นับถอยหลังจากกัปนี้ไป พระอัตถทัสสีพุทธเจ้าประสูติในกรุงโสภณะ พระชนกพระนามว่าสาคระ พระชนนีพระนามว่าสุทัสสนา พระมเหสีพระนามว่าวิสาขา พระโอรสพระนามว่าเสละ ครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี ทรงเห็นนิมิต ๔ จึงเสด็จออกผนวชด้วยราชพาหนะคือม้า บำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ภายใต้ต้นจำปา สาวกของพระองค์แม้นั้นผู้ทรงเป็นที่พึ่งของโลกมีการบรรลุธรรม ๓ ครั้ง เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๑ ในกาลที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสีเสด็จจาริกไปในเทวโลก เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๒ ต่อมา ในกาลที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ในราชสำนักของพระชนก เทวดาและมนุษย์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ได้บรรลุธรรมครั้งที่ ๓ มีการประชุมแห่งพระขีณาสพ ๓ ครั้งพระขีณาสพประมาณ ๙๘,๐๐๐ รูปมา

SAMPLE

ประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๑พระขีณาสพประมาณ ๘๘,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๒ พระขีณาสพผู้หลุดพ้น เพราะไม่ถือมั่น ผู้ปราศจากมลทิน ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ประมาณ ๗๘,๐๐๐ รูป มาประชุมกัน เป็นครั้งที่ ๓ พระสันตเถระและพระอุปสันตเถระเป็นคู่อัครสาวก พระอภัยเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระธรรมาเถรีและพระสุธรรมาเถรีเป็นคู่อัครสาวิกา นกุลอุบาสกและนิสภอุบาสกเป็นคู่อัครอุปัฏฐาก มกิลาอุบาสิกาและสุนันทาอุบาสิกาเป็นคู่อัครอุปัฏฐายิกา ในกัปนี้มนุษย์มีอายุขัย ๑๐๐,๐๐๐ ปี และพระองค์ก็มีพระชนมายุประมาณเท่านั้น พระชินเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่าอัตถทัสสี เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อโนมาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑/๖๖๐)

อัตถปฏิสัมภิทา : ปัญญาแตกฉานในอรรถ, ความแตกฉานสามารถอธิบายเนื้อความย่อของภาษิตโดยพิสดารและความเข้าใจที่สามารถคาดหมายผลข้างหน้าอันจะเกิดสืบเนื่องไปจากเหตุ (ข้อ๑ ในปฏิสัมภิทา ๔ คือ อัตถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในเนื้อความ ธัมมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉาน ในหลักการ นิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในภาษาและปฏิภาณปฏิสัมภิทาปัญญาแตกฉานในความคิดทันการ),ในวิภังค์อธิบายว่า ความรู้ในอรรถชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา, ความรู้ในทุกข์ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา , ความรู้ในทุกขนิโรธชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา, ความรู้ในผลของเหตุชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา, ธรรมเหล่าใดเกิดแล้ว มีแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้วปรากฏแล้ว ความรู้ในธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา ,ความรู้ในสังขารทั้งหลายชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา ความรู้ในความดับแห่งสังขารชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา,ภิกษุนั้นรู้แตกฉานอรรถแห่งภาษิตนั้น ๆ ว่า นี้เป็นอรรถแห่งภาษิตนี้ นี้เป็นอรรถแห่ภาษิตนี้นี้เรียกว่า อัตถปฏิสัมภิทา, ความรู้ในวิบากแห่งสภาวธรรมเหล่านั้นชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา,ความรู้ในวิบากแห่งสภาวธรรม เหล่านั้นชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา,ความรู้ในวิบากแห่งสภาวธรรม เหล่านั้นชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๖/๑๕๔,๒๒/๙๕/๑๖๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๗,๓๑/๓๗/๔๙๙,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๑๘/๔๕๙,๓๕/๒๗๔/๔๖๑, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๖/๘๘๙,๔๐/๖๓/๘๓๒,๔๐/๑๐๓/๗๕๘,๔๐/๔๒๓/๒๗๓, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๕๓/๓๙๒)

อัตถปฏิสัมภิทาญาณ : ญาณแตกฉานในอรรถ,เป็นข้อ ๒๕และ๖๔ ในญาณกถา ๗๓ ดังคำว่าปัญญาในอรรถต่าง ๆ ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทาญาณ,ในปฏิสัมภิทาญาณนิทเทสอธิบายว่า สภาวะที่น้อมไปชื่อว่าอรรถ สภาวะที่ประคองไว้ชื่อว่าอรรถ สภาวะที่เข้าไปตั้งไว้ชื่อว่าอรรถ สภาวะที่ไม่ฟุ้งซ่านชื่อว่าอรรถ สภาวะที่เห็นชื่อว่าอรรถ

SAMPLE

สภาวะที่น้อมไปเป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาวะที่ประคองไว้เป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาวะที่เข้าไปตั้งไว้เป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาวะที่ไม่ฟุ้งซ่านเป็นอรรถอย่างหนึ่ง สภาวะที่เห็นเป็นอรรถอย่างหนึ่ง พระโยคาวจรรู้อรรถต่างๆ เหล่านี้ด้วยญาณใด เป็นอันรู้เฉพาะอรรถต่างๆเหล่านี้ด้วยญาณนั้นนั่นแหละ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในอรรถต่าง ๆชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทาญาณ (ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๗๖/๑๒๗,๓๑/๑๑๐/๑๗๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย)๓๓/๒๙/๕๒๓,๓๓/๗๘/๕๒๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๙/๔๖๗,๓๓/๑๐๗/๕๓๓,๓๓/๑๓๙/๕๓๘,๓๓/๑๖๔/๕๔๑,๓๓/๑๘๐/๕๔๔,๓๓/๑๙๙/๕๔๖,๓๓/๒๑๖/๕๔๙,๓๓/๒๒๙/๔๑๘,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๒๔/๗๒๑,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๖๖๐)

อัตถวสสูตร : พระสูตรว่าด้วยอำนาจประโยชน์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้พิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์ ๓ จึงควรแสดงธรรมแก่คนเหล่าอื่น คือ (๑) บุคคลผู้แสดงธรรมรู้แจ้งอรรถและรู้แจ้งธรรม (๒) บุคคลผู้ฟังธรรมรู้แจ้งอรรถและรู้แจ้งธรรม (๓) บุคคลผู้แสดงธรรมและผู้ฟังธรรมรู้แจ้งอรรถและรู้แจ้งธรรม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๓/๒๐๖)

อัตถวาที : กล่าวอัตถะ หมายถึงตรัสปรมัตถนิพพาน ดังคำในปาสาทิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตเป็นกาลวาที ภูตวาที อัตถวาที ธัมมวาที วินยวาที ในธรรมทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฉะนั้น ชาวโลกจึงเรียกว่าตถาคต (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๘/๑๔๖,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัตถวาที หมายถึงตรัสปรมัตถนิพพาน (ขุ.จู.อ.(บาลี) ๘๓/๖๔)

อัตถสันทัสสนญาณนิทเทส : แสดงอัตถสันทัสสนญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๓๙ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ในอุทเทสที่ว่า “ปัญญาในการประกาศธรรมต่าง ๆ ชื่อว่าอัตถสันทัสสนญาณ (ญาณในความเห็นชัดซึ่งอรรถ)” ท่านพระสารีบุตรอธิบายความหมายของคำรวม ๓ คำ ดังนี้

๑. คำว่า “ธรรมต่าง ๆ” เหมือนกับคำว่า “ธรรมทั้งปวง” ในสมสีสัฏฐญาณ

๒. คำว่า “ประกาศ” ท่านอธิบายโดยนำธรรม ๒๐๑ ประการ (หมวดธรรม ที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๒-๑๒) มาจำแนกด้วย คำว่า “ประกาศ” เช่น ปัญญาย่อมประกาศรูปโดยความไม่เที่ยง ประกาศรูปโดยความเป็นทุกข์ ประกาศรูปโดยความเป็นอนัตตา ฯลฯ ประกาศชรามรณะโดยความไม่เที่ยง ประกาศชรามรณะโดยความเป็นทุกข์ ประกาศชรามรณะโดยความเป็นอนัตตา

SAMPLE

๓. คำว่า “เห็นชัดซึ่งอรรถ” ท่านอธิบายโดยนำธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ (หมวดภาวนาที่ ๕ ในสุตมยญาณที่ ๔) มาจำแนกเป็นคู่ ๆ ในความหมายว่า “เมื่อละอกุศลแต่ละอย่าง ก็จะเห็นอรรถแห่งกุศลแต่ละอย่างได้ชัด” เช่น พระโยคาวจร เมื่อละกามฉันทะ ย่อมเห็นชัดซึ่งอรรถแห่งเนกขัมมะ ฯลฯ เมื่อละกิเลสทั้งปวง ย่อมเห็นชัดซึ่งอรรถแห่งอรหัตตมรรค (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๐/๑๕๐)

อัตถสาธกะ : ยังอรรถให้สำเร็จ, ทำเนื้อความให้สำเร็จ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อัตถสันทัสสกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอัตถสันทัสสกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ชมเชยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๗/๓๐๐)

อัตถสันทัสสนญาณ :ญาณในการเห็นชัดซึ่งอรรถแห่งธรรม,เป็นข้อ ๓๙ ในญาณกถา ๗๓ ดังคำว่า ปัญญาในการประกาศธรรมต่างๆชื่อว่าอัตถสันทัสสนญาณ,ในอัตถสันทัสสนญาณนิทเทสอธิบายไว้ว่า ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัดเพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการประกาศธรรมต่าง ๆ ชื่อว่าอัตถสันทัสสนญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๐/๑๕๐)

อัตถัญญุตา : ความเป็นผู้รู้จักผล เช่น รู้จักว่า สุขเป็นผลแห่งเหตุอันนี้ ทุกข์เป็นผลแห่งเหตุอันนี้, รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล; ตามบาลีว่า รู้ความหมาย เช่นว่าธรรมข้อนี้ๆ มีความหมายอย่างนี้ๆหลักข้อนี้ๆ มีเนื้อความอย่างนี้ๆ (ข้อ ๒ในสัปปุริสธรรม ๗) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อัตถสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นประโยชน์ และที่ไม่เป็นประโยชน์ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัตถสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **ธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์** คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น **ธรรมที่เป็นประโยชน์** คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓๗/๒๘๖)

2.อัตถสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่เป็นประโยชน์และธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า **ธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์** คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ **ธรรมที่เป็นประโยชน์** คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๑/๓๓๒)

อัตถัญญู : ผู้รู้จักผล, เป็นข้อ ๒ ในสัปปุริสธรรม ๗,ในธัมมัญญูสูตรอธิบายความหมายไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ความหมายแห่งภาษิตนั้นๆ นั่นแลว่า นี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ นี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้หากภิกษุไม่รู้เนื้อความแห่งภาษิตนั้น

SAMPLE

ๆเลยว่า นี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ นี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ เราไม่พึงเรียกเธอว่า เป็นอัตถัญญูในที่นี้ แต่เพราะภิกษุรู้ความหมายแห่งภาษิตนั้น ๆ ว่า นี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ นี้เป็นความหมายแห่งภาษิตนี้ฉะนั้น เราจึงเรียกเธอว่าเป็นอัตถัญญู ภิกษุชื่อว่าเป็นธัมมัญญู อัตถัญญู (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๐)

อัตถัสสทวารชาดก : ชาดกว่าด้วยช่องทางแห่งประโยชน์ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า มหาเศรษฐีโพธิสัตว์ชาวกรุงพาราณสี ได้ตอบปัญหาของบุตรชายที่ถามถึงช่องทางให้เกิดประโยชน์ว่า คนควรปรารถนาลาภอย่างยิ่งคือ (๑)ความไม่มีโรค (๒) ความมีศีล (๓) ความคล้อยตามความรู้ของคนฉลาด (๔) การได้สดับตรับฟัง (๕) การประพฤติสมควรแก่ธรรม (๖) ความที่จิตไม่หดหู่ คุณธรรมทั้ง ๖ ประการนี้เป็นช่องทางให้เกิดประโยชน์ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๘๔/๓๕)

อัตถิกวาทะ : วาทะว่ามีอยู่ หมายถึงทิฏฐิว่าด้วยความเห็นว่าโลกนี้มีอยู่ ดังคำในอปัณณกาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าบุรุษบุคคลนี้ก็ย่อมได้รับคำสรรเสริญจากวิญญูชนในปัจจุบันว่า เป็นบุรุษบุคคลผู้มีศีล เป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นอัตถิกวาทะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๖/๑๐๐)

อัตถินุโขปริยายสูตร : พระสูตรว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับเหตุ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เหตุที่จะให้ภิกษุทั้งหลายอาศัยแล้วพยากรณ์อรหัตตผล โดยเว้นจากความเชื่อ ความชอบใจ การฟังตามกันมา การคิดตรองตามแนวเหตุผลและการเข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้วรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก นั้นมีอยู่ คือ ภิกษุเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหูเป็นต้นแล้ว รู้ชัดราคะ โทสะและโมหะในภายในที่มีอยู่ว่ามีอยู่ ที่ไม่มีว่าไม่มี ซึ่งธรรมเหล่านี้พึงทราบได้เพราะเห็นด้วยปัญญา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๕๓/๑๘๗)

อัตถิปัจจัย : สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นภาวะที่ยังมีอยู่ หมายถึง สภาวธรรมที่กำลังปรากฏอยู่ในขณะปัจจุบัน และสามารถเป็นปัจจัยแก่ธรรมอื่นๆอัตถิปัจจัย มี๕ อย่าง คือ ๑.สหชาตัตถิปัจจัย ๒. ปุเรชาตัตถิปัจจัย ๓.ปัจฉาชาตัตถิปัจจัย๔.อาหารัตถิปัจจัย ๕. อินทรียัตถิปัจจัย สหชาตัตถิปัจจัยเหมือนกับสหชาตปัจจัย ปุเรชาตัตถิปัจจัยเหมือนกับปุเรชาตปัจจัย ปัจฉาชาตัตถิปัจจัยเหมือนกับปัจฉาชาตปัจจัย อาหารัตถิปัจจัยเหมือนกับรูปอาหารปัจจัย และอินทรียัตถิปัจจัยเหมือนกับรูปชีวิตินทรียปัจจัย

อาจารย์บางท่านแยกปุเรชาตัตถิปัจจัยออกเป็น ๓ อย่าง คือ วัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัยเหมือนกับวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยวัตถารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย

SAMPLE

เหมือนกับวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย และอารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย เหมือนกับอารัมมณปุเรชาตปัจจัย องค์ธรรมที่ท่านจัดเป็นอัตถิปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบัน หมายความว่าเป็นขันธ์ที่กำลังดำเนินอยู่ในช่วงของขณะทั้ง ๓ ขณะดังนั้นนิพพานซึ่งเป็นธรรมที่พ้นจากกาล จึงไม่นับเข้าในอัตถิปัจจัย ด้วยนอกจากนี้ อัตถิปัจจัยยังสามารถเป็นไปได้ทั้งในปวัตติกาลและปฏิสนธิกาล และเป็นไปได้ในภูมิทั้ง ๓๑ ภูมิ ดังคำว่า อัตถิปัจจัย ได้แก่ ขันธ์ ๔ ที่ไม่เป็นรูป เป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยอัตถิปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒๑/๑๑,๔๐/๗๐/๓๗,๔๐/๑๙๐/๙๘,๔๐/๒๐๐/๑๐๔,๔๐/๒๒๕/๑๒๐,๔๐/๒๓๘/๑๒๗,๔๐/๖๓๑/๖๐๒,๔๑/๒๑/๑๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๙๓/๒๑๖,๔๑/๑๓๐/๑๐๙)

อัตถิราคสูตร : พระสูตรว่าด้วยราคะมีอยู่ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้ามีราคะ(ความกำหนัด) นันทิ(ความเพลิดเพลิน)และตัณหา(ความทะยานอยาก)ในอาหาร ๔ วิญญาณจะตั้งอยู่ในอาหารนั้น เมื่อวิญญาณตั้งอยู่ นามรูปย่อมหยั่งลง เมื่อนามรูปหยั่งลง ความเจริญแห่งสังขารย่อมมีและเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส แล้วทรงเปรียบเทียบราคะ นันทิและตัณหาเหมือนน้ำย้อม ครั่ง ขมิ้น สีเขียวหรือสีแดงอ่อน ที่จิตกรเขียนภาพสัตว์หรือภาพคนลงที่ฝาผนังหรือแผ่นผ้า ตรงกันข้าม ถ้าไม่มีราคะ นันทิและตัณหาในอาหาร ๔ ก็ไม่มีเหตุให้เกิดทุกข์ เหมือนเรือนยอดที่ถูกแสงสว่างของดวงอาทิตย์ส่องกระทบที่ฝาเรือน ถ้าไม่มีฝาเรือน แสงสว่างก็จะส่องกระทบที่แผ่นดิน ถ้าไม่มีแผ่นดิน ก็ส่องมากระทบน้ำ ถ้าไม่มีน้ำ ก็ไม่มีที่ให้แสงสว่างกระทบ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๔/๑๒๓)

อัตถิสุข : สุขเกิดจากความมีทรัพย์ ,เป็นข้อ ๑ ในสุข ๔ คือ๑. อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์) ๒. โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์) ๓. อานัณยสุข (สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) ๔. อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ),ในอานัณยสูตร อธิบายความหมายไว้ว่า กุลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เขาได้รับสุขโสมนัสว่า เรามีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม' นี้เรียกว่าอัตถิสุข (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕)

อัตถุปปัตติ : เหตุที่ให้มีเรื่องขึ้น, เหตุให้เกิดเรื่อง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อัตภาพ,อัตภาพใหญ่ : ร่างกายมนุษย์ ดังคำว่า ที่ชื่อว่ากายมนุษย์ ได้แก่ จิตดวงแรกเกิดคือวิญญาณดวงแรกปรากฏขึ้นในครรภ์มารดาจนถึงเวลาตายอัตภาพในระหว่างนี้

SAMPLE

ชื่อว่ากายมนุษย์ หรือดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวไว้ว่า บุตรเจ้าโกพิยะนามว่ากกุธะ เป็นอุปัฏฐากของท่านพระมหาโมคคัลลานะสิ้นชีพิตักษัยได้ไม่นาน เข้าถึงชั้นกายมโนมัย ชั้นใดชั้นหนึ่ง เป็นผู้ได้อัตภาพใหญ่เหมือนคามเขตในแคว้นมคธ ๒-๓ หมู่ แต่เขาก็ไม่ทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อนเพราะการได้อัตภาพนั้น หรือดังคำในโลณผลสูตรที่กล่าวไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เจริญกาย เจริญศีล เจริญจิต เจริญปัญญาแล้วมีคุณไม่น้อย มีอัตภาพใหญ่ เป็นอัปปมาณวิหารี (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๘/๒๒๑, ๑/๒๒๘/๒๒๒, ๑/๒๒๘/๒๒๓,๑/๒๓๐/๒๔๔,๑/๒๓๐/๒๔๕,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๓/๑๗๕, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๙/๔๑๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๒/๓๕๙,๑๓/๓๓๔/๔๐๓,๑๓/๔๔๑/๕๕๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕/๒๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีอัตภาพใหญ่ ในที่นี้หมายถึงมีคุณมาก (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๑/๒๕๓)

อัทธริยพราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่งที่วาเสฏฐมาณพกล่าวถึง มีปรากฏในเตวิชชสูตร ดังคำว่า วาเสฏฐมาณพกราบทูลว่า ในเรื่องทางและไม่ใช่ทาง ท่านพระโคดมพวกพราหมณ์ทั้งหลาย คือ พวกอัทธริยพราหมณ์ พวกติตติริยพราหมณ์ พวกฉันโทกพราหมณ์ พวกพวหาริชฌพราหมณ์บัญญัติทางไว้ต่างกันก็จริง ถึงกระนั้นทางทั้งปวงก็ล้วนเป็นทางนำออก นำผู้เดินตามไปสู่ความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมได้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๒๔/๒๓๑,๙/๕๒๔/๒๓๒)

อัทธา : กาล มี ๓ อย่าง คือ ๑. อตีตอัทธา(อดีตกาล) ๒.อนาคตอัทธา(อนาคตกาล) ๓. ปัจจุปปันนอัทธา (ปัจจุบันกาล) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕)

อัทธานปริญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๕/๔๘๖)

อัทธานะ : ทางไกล ดังคำในสังโยชนัปปหานาทิสุตตฉักกะ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่าผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อต้องการอะไรเธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้ พึงตอบอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ...ท่านทั้งหลาย เราทั้งหลายอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อกำหนด รู้อัทธานะ (ทางไกล) ฯลฯ หรือดังคำในอัทธานปริญญาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ (ทางไกล) (พึงเพิ่มข้อความที่เหลือให้พิสดาร) ฯลฯอานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญอย่างนี้แลทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึง

SAMPLE

เป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๒/๔๐,๑๙/๔๓/๔๐,๑๙/๔๔/๔๐,๑๙/๔๕/๔๐)

อัทธาสูตร : พระสูตรว่าด้วยกาลเวลา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาลมี ๓ กาล ได้แก่ (๑) อดีตกาล (๒) อนาคตกาล (๓) ปัจจุบันกาล ทรงแสดงว่า หมู่สัตว์ผู้เข้าใจ ขันธ์ ๕ แต่เพียงท่องจำคล่องปาก ย่อมดิ่งเข้าหากิเลสเครื่องประกอบของมัจจุราช ส่วนพระขีณาสพเข้าใจขันธ์ ๕ อย่างชัดเจน ย่อมบรรลุนิพพาน ดังคำว่า สัตว์ทั้งหลายผู้สำคัญขันธ์ ๕ ว่าเป็นเรื่องที่พูดกัน ยึดมั่นอยู่ในเรื่องที่พูดกัน ย่อมดิ่งเข้าหากิเลสเครื่องประกอบของมัจจุราช เพราะไม่กำหนดรู้เรื่องที่พูดกันให้ถ่องแท้ ส่วนพระขีณาสพกำหนดรู้เรื่องที่พูดกันได้อย่างถ่องแท้ จึงไม่สำคัญผู้พูด ท่านมีใจสัมผัสวิโมกข์ และสันติบทอันยอดเยี่ยมแล้วนั่นแล พระขีณาสพนั้น ชื่อว่าสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ ที่เกิดจากความกำหนดรู้เรื่องที่พูดกัน สงบแล้ว ยินดีในสันติบท เป็นผู้พิจารณาแล้วจึงใช้สอยปัจจัย ๔ เสมอ ดำรงอยู่ในธรรม เป็นผู้จบเวท จึงไม่เข้าถึงการนับอีกต่อไป (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๓/๔๑๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ไม่เข้าถึงการนับ หมายถึงไม่นับว่าเป็นมนุษย์และเทวดา เพราะไม่มีภพที่จะเกิดอีก (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๓/๒๔๒)

อัทธุวสีลมาณพ : ชื่อมาณพคนหนึ่งที่มีความต้องการสาวแล้วละธรรม ดังคำในสีลวีมังสชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุชัจจมาณพ สุชัจจมาณพ นันทมาณพ สุขวัจฉนมาณพ วัชฌมาณพ และอัทธุวสีลมาณพนั้น มีความต้องการหญิงสาวจึงพากันละธรรมเสีย (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๑๖๐)

อัธยาศัย,อัธยาศัยของสัตว์ทั้งหลาย : นิสัยใจคอ, ความนิยมในใจ ,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทรามก็มี สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีตก็มีเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยทรามย่อมคบหาสมาคมเข้าไปหาเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยทรามเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยประณีตก็ย่อมคบหาสมาคมเข้าไปหาเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยประณีต แม้ในอดีตกาล สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทรามก็ได้คบหาสมาคมเข้าไปหาเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยทรามมาแล้ว สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีตก็ได้คบหาสมาคมเข้าไปหาเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยประณีตมาแล้ว แม้ในอนาคตกาล สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทรามก็จักคบหาสมาคมเข้าไปหาเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยทราม สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีตก็จักคบหาสมาคมเข้าไปหาเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยประณีต นี้ชื่อว่าอัธยาศัยของสัตว์ทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๗/๓๔๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๓/๓๑๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๙/๒๑๕,๒๙/๑๕๖/๔๒๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๑๘/๕๒๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔๒/๕๓)

อัธยาศัยต่างกัน : นิสัยใจคอต่างกัน ดังคำในพรหมชาลสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงทราบว่าสัตว์มีอัธยาศัยต่างกัน หรือดังคำในมหาสีหนาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตรู้ชัดว่าหมู่สัตว์เป็นผู้มีอัธยาศัยต่างกันตามความเป็นจริง หรือดังคำในนานาธิมุตติสูตร ที่พระอนุรุทธะกล่าวไว้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง ผมรู้ชัดว่า หมู่สัตว์มีอัธยาศัยต่างกันตามความเป็นจริง ก็เพราะสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ที่ผมเจริญทำให้มากแล้ว (ที.สี.(ไทย) ๙/๓/๒, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๕๕, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๗/๔๔๕)

อันตะ : 1.ไส้ใหญ่ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

2.ที่สุด มี ๓ อย่าง คือ ๑. สักกายอันตะ(ส่วนสุดคือสักกายะ) ๒. สักกายสมุทยอันตะ(ส่วนสุดคือสักกายสมุทัย) ๓. สักกายนิโรธอันตะ (ส่วนสุดคือสักกายนิโรธ) มีปรากฏในสังคีติสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖)

อันตคาหิกทิฏฐิ : ความเห็นผิดแล่นไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง, ความเห็นที่ยึดเอาที่สุดคือ แล่นไปถึงที่สุดในเรื่องหนึ่งๆ มี ๑๐อย่าง คือ ๑. โลกเที่ยง ๒. โลกไม่เที่ยง๓. โลกมีที่สุด ๔. โลกไม่มีที่สุด ๕. ชีพอันนั้น สรีระก็อันนั้น ๖. ชีพก็อย่าง สรีระก็อย่าง ๗. สัตว์ตายแล้วยังมีอยู่ ๘. สัตว์ตายแล้ว ย่อมไม่มี ๙. สัตว์ตายแล้ว ทั้งมีอยู่ ทั้งไม่มี ๑๐. สัตว์ตายแล้วจะมีอยู่ ก็ไม่ใช่ ไม่มีอยู่ ก็ไม่ใช่ หรือดังคำในมหาโจรสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุชั่วในธรรมวินัยนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ประกอบด้วยอันตคาหิกทิฏฐิ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๖๐/๕๔๓,๘/๓๙๖/๕๖๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๓/๔๓,๑๑/๖๙/๔๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๑/๒๑๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๓/๑๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อันตคาหิกทิฏฐิ หมายถึงความเห็นผิดแล่นไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง มี ๑๐ ประการ คือเห็นว่า (๑) โลก เที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สุด (๔) โลกไม่มีที่สุด (๕) ชีวะกับสรีระ เป็นอย่างเดียวกัน (๖) ชีวะกับ สรีระเป็นคนละอย่าง (๗) หลังจากตายไปตถาคตเกิดอีก (๘) หลังจากตายไปตถาคตไม่เกิดอีก (๙) หลัง จากตายไปตถาคตเกิดอีกก็ใช่ ไม่เกิดอีกก็ใช่ (๑๐) หลังจากตายไป ตถาคตเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ (อง.ทสก. ๒๔/๙๓/๑๔๙, องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๑๕๖)

อันตคุณ : ไส้น้อย, ไส้ทบ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อันตชาตก : ชาดกว่าด้วยที่สุด ๓ อย่าง มีเนื้อความอธิบายว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์ สถิตอยู่ที่ต้นละหุ่ง กล่าวติเตียนกากับสุนัขจิ้งจอกพร้อมกับไม้ละหุ่งว่าล้วนแต่เลวพอ ๆ กัน ท่านเห็นกาตัวหนึ่งต้องการจะลวงสุนัขจิ้งจอกที่กำลังกินเนื้อโคแก่อยู่เผื่อว่าจะได้กินเนื้อบ้าง จึงกล่าวสรรเสริญว่า มีรูปร่างเหมือนโคอุสภะ เวลาเยื้องกาย

SAMPLE

เหมือนพญาราชสีห์ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมท่าน ข้าพเจ้าจะได้อะไรตอบแทนบ้าง สุนัขจิ้งจอกได้ฟังอย่างนั้นจึงตอบว่า กุลบุตรรู้จักสรรเสริญกุลบุตรด้วยกัน นี่พ่อกาผู้มีสร้อยคองามเหมือนนกยูงเชิญท่านลงมากจากต้นละหุ่งเถิด รุกขเทวดาโพธิสัตว์เห็นกิริยาของกากับสุนัขจิ้งจอกที่กล่าวสรรเสริญกันและกัน จึงกล่าวว่า บรรดามฤคชาติสัตว์ทั้งหลาย สุนัขจิ้งจอกเป็นสัตว์ที่เลวที่สุด บรรดาปักษีทั้งหลาย กาเป็นสัตว์ที่เลวที่สุด และบรรดารุกขชาติทั้งหลาย ต้นละหุ่งเป็นต้นไม้ที่เลวที่สุด บัดนี้ที่สุดทั้ง ๓ อย่างมารวมกันเข้าแล้ว (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๓๓/๑๕๐)

อันตรากถา : เรื่องในระหว่าง ดังคำในมฆเทวสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เรื่องเคยมีมาแล้ว อันตรากถานี้เกิดขึ้นแล้วแก่เทพทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ผู้นั่งประชุมกัน ณ สภาชื่อสุธัมมา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๒/๓๗๗)

อันตรกัป : กัปในระหว่าง ดังคำที่ครูมักขลิโคศาล กล่าวไว้ว่า อนึ่งกำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๔๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐๐ กรรม ๕ กรรม ๓ กรรม ๑ กรรมกึ่ง ปฏิปทา ๖๒ อันตรกัป ๖๒ หรือดังคำในพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า อันตรกัปของพระผู้มีพระภาคทีปังกรกับพระศาสดาพระนามว่าโกณฑัญญะจะคำนวณนับมิได้ หรือดังคำว่าแม้อันตรกัปของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโสภิตะกับพระพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี จะคำนวณนับมิได้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๘/๕๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๘/๒๖๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๓/๗๒๑,๓๓/๖/๗๒๒) ; ดู **กัป**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กัประหว่าง เป็น ๑ ใน ๓ อันตรกัป ซึ่งเป็นกัปย่อยของสังวัฏฏกัป(กัปเสื่อม) มักเรียกกันสั้น ๆ ว่ากัปพินาศ อีก ๒ กัป คือ (๑) ทุพภิกขันตรกัป(กัปพินาศเพราะข้าวยากหมากแพง) (๒) โรคันขันตรกัป (กัปพินาศเพราะโรค) คำว่า กัป ในที่นี้เป็นคำย่อของคำว่า กัปพินาศ (กปฺปวินาส) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๐๔/๓๙, ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๑๐๔/๓๘)

อันตรธาน : หายไป, เสื่อมสิ้นไป, สูญหายไป ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติสมาธิแม้นี้ที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นสภาพสงบประณีต สดชื่น เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข และทำอกุศลธรรมชั่วร้ายที่เกิดขึ้นแล้วๆ ให้อันตรธานไป สงบไปโดยเร็ว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๔/๒๓๒,๑๑/๒๙๔/๒๔๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๒/๓๐๖,๑๒/๕๐๑/๕๓๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๕/๑๖๑,๑๓/๓๑๒/๓๗๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๒๗๖)

อันตรภพ : ภพในระหว่าง หมายถึงภพที่อยู่ในระหว่างตายกับเกิด หรือภพนี้กับภพหน้า ดังคำในอันตราภวกถา ที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า อันตรภพ (ภพที่อยู่ใน

SAMPLE

ระหว่างตายกับเกิด)มีอยู่ใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๐๕/๕๓๗)

อันตรวาสก : ผ้านุ่ง, สบง, เป็นผืนหนึ่งในไตรจีวร ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า รุ่งเช้าภิกษุทั้งหลายครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรไปบิณฑบาตในเมืองเวรัญชา หรือดังคำในราชสูตรที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุจำนวนมากกลับจากบิณฑบาตหลังจากฉันอาหารเสร็จแล้วมานั่งประชุมพร้อมกันในอุปัฏฐานศาลาได้สนทนาอันตรากถาขึ้น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖/๙, ๑/๒๒/๑๔, ๑/๑๓๙/๑๐๗, ๑/๒๒๘/๒๒๑, ๑/๒๙๐/๓๒๘,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๒/๔๓,๖/๓๔/๖๖,๖/๑๙๒/๓๐๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๗/๑๐๙,๙/๓๒๐/๑๒๓,๙/๓๕๘/๑๕๐,๙/๔๐๖/๑๗๕)

อันตรากถา : เรื่องในระหว่าง ดังคำมฆเทวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เรื่องเคยมีมาแล้วอันตรากถานี้เกิดขึ้นแล้วแก่เทพทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ผู้นั่งประชุมกัน ณ สภาชื่อสุธัมมา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๒/๓๗๗, ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๒/๑๙๐,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๘/๒๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อันตรากถา หมายถึงการพูดคุยนอกเรื่องการเจริญกัมมัฏฐานเป็นต้น หรือพูดคุยระหว่างรอการฟังธรรม (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑๒/๑๐๖)

อันตราบัติ : อาบัติสังฆาทิเสส ที่ต้องใหม่อีกในระหว่างประพฤติวุฏฐานวิธี คือตั้งแต่เริ่มอยู่ปริวาสไปจนถึงก่อนอัพภาน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อันตราปรินิพพายี,อันตราปรินิพพายี, พระอนาคามี : พระอนาคามีผู้จะปรินิพพาน ในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง(ข้อ ๑ ในอนาคามี ๕ คือ๑.อันตราปรินิพพายี(ผู้ที่จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง) ๒.อุปหัจจปรินิพพายี(ผู้ที่จะปรินิพพานต่อเมื่ออายุพ้นกึ่งไปแล้ว)๓.อสังขารปรินิพพายี(ผู้ที่จะปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก) ๔.สสังขารปรินิพพายี(ผู้ที่จะปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก) ๕. อุทธังโสโต อกนิฏฐคามี(ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่ชั้นอกนิฏฐภพ)๑๑/๓๑๘/๓๐๗,๒๐/๘๘/๓๑๖,๒๐/๘๙/๓๑๗,๒๓/๑๖/๒๕,๒๓/๑๙/๒๘,๒๓/๕๕/๑๐๐,๓๗/๒๗๖/๑๖๒,๓๗/๓๔๒/๓๒๐,๓๗/๓๖๖/๓๕๙,๓๗/๓๙๓/๔๑๑,๓๗/๔๐๖/๔๓๖,๓๗/๕๐๙/๕๔๔,๑๙/๑๘๔/๑๑๖,๑๙/๔๘๕/๒๙๖,๑๙/๔๙๔/๓๐๔,๑๙/๕๓๖/๓๔๗,๒๔/๖๓/๑๔๑,๒๔/๖๔/๑๔๓

อันตรามลสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นมลทินภายใน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โลภะ โทสะ โมหะ เป็นมลทินภายใน ผู้กำจัดโลภะ โทสะ และโมหะด้วยอรหัตตมรรคได้ ชื่อว่า ผู้กำจัดมลทินภายในได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๘/๔๕๖)

SAMPLE

อันตราย : เหตุที่อาจทำให้ถึงแก่ความตายหรือพินาศดังคำในมหาวิภังค์ว่าภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๖/๓๖๖,๑๓/๓๕๐/๔๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๓,๒๑/๑๐๔,๒๑/๑๙๒/๒๗๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๐/๔๔๗,๒๒/๗๗/๑๓๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๗/๖๘๗,ขุ.ธ.๒๕/๒๘๖/๑๒๑,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๕/๑๖,๒๙/๕/๑๗,๒๙/๑๕๖/๔๓๑,๒๙/๑๙๕/๕๖๔,๒๙/๑๙๕/๕๖๕)

อันตราย ๑๐ : เหตุฉุกเฉินหรือเหตุขัดข้องที่ทรงอนุญาตให้เลิกสวดปาฏิโมกข์ได้โดยให้สวดปาฏิโมกข์ย่อแทน มี ๑๐ อย่างคือ **๑. ราชันตราย** พระราชาเสด็จมา (เลิกสวดเพื่อรับเสด็จ) **๒. โจรันตราย** โจรมาปล้น (เพื่อหนีภัย) **๓. อัคยันตราย** ไฟไหม้ (เพื่อดับหรือป้องกันไฟ) **๔. อุทกันตราย** น้ำหลากมา (หรือฝนตกเมื่อสวดกลางแจ้ง; เพื่อหนีน้ำ) **๕. มนุสสันตราย**คนมามาก (เพื่อรู้เหตุหรือปฏิสันถาร)**๖. อมนุสสันตราย** ผีเข้าภิกษุ (เพื่อขับผี) **๗. วาฬันตราย** สัตว์ร้ายเช่นเสือมาในวัด (เพื่อไล่สัตว์) **๘. สิริงสปันตราย**งูเลื้อยเข้ามา (เพื่อไล่งู) **๙. ชีวิตันตราย**มีเรื่องเป็นตาย เช่นภิกษุอาพาธโรคร้าย(เพื่อช่วยแก้ไข) **๑๐. พรหมจริยันตราย**มีอันตรายแก่พรหมจรรย์ เช่น มีคนมาจับภิกษุ (เลิกเพราะอลหม่าน); ดู **ปาฏิโมกข์ย่อ, อุเทศ**อนึ่ง ภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสสถ้ามีอันตรายเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งแม้ไม่ได้บอกอาบัติของตนพ้นคืนไปยังไม่ถือว่าปิดอาบัติ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๕๐/๒๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าอันตราย ๑๐ อย่าง คือ (๑) พระราชาเสด็จมา (๒) โจรมาปล้น (๓) ไฟไหม้ (๔) น้ำหลากมา (๕) คนมามาก (๖) ผีเข้าภิกษุ (๗) สัตว์ร้ายเข้ามาในวัด (๘) งูเลื้อยเข้ามา (๙) ภิกษุเป็นโรคร้าย (๑๐) เกิดอันตรายแก่พรมหจรรย์ เช่นมีคนมาจับภิกษุณีสึก (วิ.อ. (บาลี) ๒/๘๙๓-๔/๕๐๐)

อันตรายของฝน : เหตุที่ทำให้ฝนไม่ตกดังคำในวัสสสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย อันตรายของฝน ๕ ประการนี้(คือ เตโชธาตุ กำเริบบนอากาศ วาโยธาตุกำเริบบนอากาศ อสุรินทราหูใช้ฝ่ามือรับน้ำแล้วทิ้งลงในมหาสมุทร วัสสวลาหกเทพบุตรเป็นผู้ประมาท และพวกมนุษย์เป็นผู้ไม่ดำรงอยู่ในธรรม) ซึ่งพวกหมอดูรู้ไม่ได้สายตาของพวกหมอดูหยั่งไม่ถึง ๒๒/๑๙๗/๓๓๗

อันตรายที่เกิดจากฤดู : เหตุที่ทำให้ฤดูแปรผัน ไม่เป็นไปตามที่เคยเป็น ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเราอนุญาตเสนาสนะ แก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อป้องกันความหนาว ป้องกันความร้อน ป้องกันสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายเพื่อบรรเทาอันตรายที่เกิดจากฤดู ดังคำในสัพพาสวสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยเสนาสนะเพียงเพื่อป้องกันความหนาวความร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน

SAMPLE

เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายที่เกิดจากฤดู และเพื่อความยินดีในการหลีกเร้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓)

อันตรายของภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ : เหตุที่จะทำให้ผู้บวชในธรรมวินัยนี้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ได้ไม่ยั่งยืน มี ๔อย่าง คือ ๑. อดทนต่อคำสั่งสอนไม่ได้๒. เห็นแก่ปากแก่ท้อง ๓. ฝันใฝ่ทะยานอยากได้กามคุณ ๔. รักผู้หญิง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อันตรายิกธรรม : ธรรมอันกระทำอันตรายคือเหตุขัดขวางต่างๆเช่นเหตุขัดขวางการอุปสมบท ๑๓ อย่าง มีการเป็นโรคเรื้อน เป็นต้น ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สงฆ์ผู้จะให้อุปสมบทถามอันตรายิกธรรม ๑๓ ข้อได้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๕/๑๙๒,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๒๓/๓๔๖, ๗/๔๒๓/๓๔๗, ๗/๔๒๕/๓๕๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๕๐/๑๔๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘/๒๕๕๗)

อันตลิกขกร, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอากาสุกขิปิยเถระ ดังคำในอากาสุกขิปิยเถราปทานที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าถือดอกบัว ๒ ดอก เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการถวายดอกไม้ ในกัปที่ ๓๒ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าอันตลิกขกรเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔/๔๒๔)

อันตวาทิฏฐิ : ความเห็นว่ามีที่สุด,เป็นข้อ ๑ ในทิฏฐิ ๒คือ อันตวาทิฏฐิ(ความเห็นว่ามีที่สุด) อนันตวาทิฏฐิ(ความเห็นว่าไม่มีที่สุด) , ในธัมมสังคณีและวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความเห็นว่า อัตตาและโลกมีที่สุด ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ฯลฯ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าความเห็นว่ามีที่สุด (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๓๒๔/๓๓๑, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๘/๕๖๓

อันตวาสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าโลกมีที่สุด พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีอะไร เพราะถือมั่นอะไรเพราะยึดมั่นอะไร ทิฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า โลกมีที่สุด ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก ฯลฯ “ ... มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า” (สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๖/๒๙๘)

อันตสูตร : พระสูตรว่าด้วยที่สุด พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ที่สุดมี ๔ อย่าง คือ

๑. ที่สุดคือสักกายะ(กายของตน) ที่สุดคือสักกายะ ได้แก่อุปาทานขันธ์ ๕

SAMPLE

๒. ที่สุดคือเหตุเกิดแห่งสักกายะ ได้แก่ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัด มีปกติเพลิดเพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ ตัณหา ๓

๓. ที่สุดคือความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้นและความไม่อาลัยในตัณหา

๔. ที่สุดคือปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๙๘)

อันตัคคาหิกทิฏฐิ : ความเห็นอันถือเอาที่สุด, ความเห็นที่ยึดเอาที่สุด คือแล่นไปถึงที่สุดในเรื่องหนึ่ง ๆ,ความเห็นที่ยึดเอาที่สุด มี ๑๐ ประการ คือ ๑. ความเห็นว่าโลกเที่ยง ๒.ความเห็นว่าโลกไม่เที่ยง ๓. ความเห็นว่าโลกมีที่สุด ๔.ความเห็นว่าโลกไม่มีที่สุด ๕.ความเห็นว่าชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน๖. ความเห็นว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน ๗. ความเห็นว่าหลังจากตายแล้วตถาคต เกิดอีก ๘. ความเห็นว่าหลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก ๙. ความเห็นว่าหลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี๑๐. ความเห็นว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ , เป็นข้อที่ ๗ ในทิฏฐิ ๑๖ ดังคำในสังฆเภทกสูตรที่กล่าวไว้ว่าภิกษุผู้เลวทรามเป็นมิจฉาทิฏฐิ ประกอบด้วยอันตัคคาหิกทิฏฐิ,ในปฏิสัมภิทาวรรคกล่าวไว้ว่า อันตัคคาหิกทิฏฐิว่า โลกไม่เที่ยง ฯลฯ โลกมีที่สุด ฯลฯ โลกไม่มีที่สุด ฯลฯ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๓/๓๖๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๐/๒๑๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๗๒/๖๒๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อันตัคคาหิกทิกฐิ หมายถึงความเห็นที่ยึดเอาที่สุด คือ แล่นไปถึงที่สุดในเรื่องหนึ่ง ๆ มี ๑๐ ประการ คือ เห็นว่า (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สุด (๔) โลกไม่มีที่สุด (๕) ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน (๖) ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน (๗) หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก (๘) หลังจากตายแล้วตถาคต ไม่เกิดอีก (๙) หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก (๑๐) หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีก ก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๑๕๖)

อันตัคคาหิกทิฏฐินิทเทส :แสดงอันตัคคาหิกทิฏฐิ อธิบายอุทเทสที่ ๗ คือ อันตัคคาหิกทิฏฐิ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า“อันตัคคาหิกทิฏฐิมีความยึดมั่นด้วยอาการ ๕๐ ประการ เป็นอย่างไร” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้ดังนี้

อันตัคคาหิกทิฏฐิ ๑๐ ประการ คือ (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลก มีที่สุด (๔) โลกไม่มีที่สุด (๕) ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน (๖) ชีวะกับสรีระเป็น

SAMPLE

คนละอย่างกัน (๗) หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก (๘) หลังจากตายแล้วตถาคต ไม่เกิดอีก (๙) หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี (๑๐) หลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่

ท่านนำอันตัคคาหิกทิฏฐิ ๑๐ ประการนี้มาตั้งเป็นคำปุจฉาทีละประการว่า มีความยึดมั่นด้วยอาการเท่าไร เช่น

อันตัคคาหิกทิฏฐิว่า “โลกเที่ยง” มีความยึดมั่นด้วยอาการเท่าไร

จากนั้น ท่านวิสัชนาอันตัคคาหิกทิฏฐิทีละประการว่า มีความยึดมั่นด้วยอาการ ๕ ประการ แล้วยกคำวิสัชนาขึ้นมาตั้งเป็นคำปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ โดยเริ่มต้นด้วยการจำแนกอันตัคคาหิกทิฏฐิแต่ละประการว่ามีความยึดมั่นด้วยอาการ ๕ ประการ(ตามจำนวนขันธ์) เช่น (๑) รูปเป็นโลกและเป็นของไม่เที่ยง (๒) เวทนา... (๓) สัญญา... (๔) สังขาร... (๕) วิญญาณเป็นโลกและเป็นของไม่เที่ยง รวมเป็น อาการ ๕ ประการ โดยนัยนี้อันตัคคาหิกทิฏฐิแต่ละประการจึงมีความยึดมั่นด้วย อาการ ๕ ประการ เมื่อนำอาการ ๕ ประการไปหมุนด้วยอันตัคคาหิกทิฏฐิ ๑๐ ประการ จึงเป็นอาการ ๕๐ ประการ

คำวิสัชนาในอันตัคคาหิกทิฏฐิแต่ละประการ มีใจความ ๗ ส่วนเหมือนในอัตตานุทิฏฐิ ในที่นี้ขอแสดงส่วนที่ต่างกันเป็นตัวอย่าง ๑ ประการ ดังนี้

ส่วนที่ ๑ อธิบายคำว่า “อันตัคคาหิกทิฏฐิ”

ทิฏฐิคือความยึดมั่นถือมั่นว่า “รูปเป็นโลกและเป็นของไม่เที่ยง” ทิฏฐินั้นถือเอาที่สุดเช่นนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าอันตัคคาหิกทิฏฐิส่วนที่ ๒ อธิบายคำว่า “ทิฏฐิและวัตถุ”

ทิฏฐิไม่ใช่วัตถุ วัตถุก็ไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุก็เป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและวัตถุนี้เป็นอันตัคคาหิกทิฏฐิว่า “โลกไม่เที่ยง” เป็นอาการที่ ๑ ส่วนที่ ๓-๗ เหมือนในอัตตานุทิฏฐิ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๐/๒๑๔)

อันตานันติกวาทะ : วาทะว่ามีที่สุดและไม่มีที่สุด,วาทะว่าอัตตาและโลกไม่มีที่สุด, หมายถึงความ เห็นว่าโลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุดมี ๔ อย่าง ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่านั้นมีวาทะว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด บัญญัติว่า โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๓/๒๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๑/๒๒๑)

อันติมวัตถุ : วัตถุมีในที่สุด หมายถึงอาบัติปาราชิก ซึ่งทำให้ภิกษุและภิกษุณีผู้ต้อง มีโทษถึงที่สุด คือขาดจากภาวะของตน (และจะบวชใหม่กลับคืนสู่ภาวะนั้นก็ไม่ได้ด้วย) ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงในบริษัทที่มีภิกษุต้องอันติมวัตถุนั่งอยู่ด้วย รูปใดยกขึ้นแสดง ต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.

SAMPLE

ม.(ไทย) ๔/๑๘๓/๒๘๗,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๗๓/๒๔๙,๕/๓๗๔/๒๕๐,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๓/๑๔๘, ๗/๓๒๓/๑๔๙,๗/๓๒๓/๑๕๐, ๗/๓๒๙/๑๖๔)

อันเตวาสิก : ผู้อยู่ในสำนัก, ภิกษุผู้ขออยู่ร่วมสำนัก, ศิษย์ (ภิกษุผู้รับให้อยู่ร่วมสำนักเรียกอาจารย์) ; อันเตวาสิกมี ๔ประเภท คือ ๑. ปัพพชันเตวาสิก อันเตวาสิกในบรรพชา ๒. อุปสัมปทันเตวาสิกอันเตวาสิกในอุปสมบท ๓. นิสสยันเตวาสิก อันเตวาสิกผู้ถือนิสัย ๔. ธัมมันเตวาสิก อันเตวาสิกผู้เรียนธรรม ดังคำในมหาวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุรูปหนึ่งบอกภิกษุอีกรูปหนึ่งว่า พวกภิกษุอันเตวาสิกของพระอุปัชฌาย์ของพวกเราล้วนมีฤทธานุภาพมาก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๓๘/๓๗๕, วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๗/๑๐๖, ๔/๗๗/๑๐๗, ๔/๗๘/๑๐๗, ๔/๗๘/๑๐๘,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๕/๑๖๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๘/๕๗,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๕/๒๔๐,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๕๑/๑๘๔)

อันเตวาสิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอันเตวาสิก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ต้องไม่มีอันเตวาสิก ไม่มีอาจารย์เพราะภิกษุผู้มีอันเตวาสิก มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สบาย ส่วนภิกษุผู้ไม่มีอันเตวาสิก ไม่มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นสุขสบาย แล้วตรัสอธิบายถึงความหมายของคำเหล่านั้น ดังนี้

ภิกษุชื่อว่าผู้มีอันเตวาสิก ได้แก่ผู้มีธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีความดำริซ่านไปเพื่อเกื้อกูลแก่สังโยชน์ เพราะเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายและรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจ ส่วนภิกษุผู้ชื่อว่าผู้ไม่มีอันเตวาสิกพึงทราบโดยนัยตรงกันข้าม

ภิกษุผู้ชื่อว่ามีอาจารย์ ได้แก่ผู้มีธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้น ฟุ้งขึ้นท่วมทับจิต ส่วนภิกษุผู้ชื่อว่าไม่มีอาจารย์พึงทราบโดยนัยตรงกันข้าม(สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๕๑/๑๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำว่า ไม่มีอันเตวาสิก หมายถึงไม่มีกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน (สำ.สพา.อ. ๓/๑๕๑-๑๕๒/๕๕) คำว่า คำว่า ไม่มีอาจารย์ หมายถึงไม่มีกิเลสที่ฟุ้งขึ้น (สำ.สพา.อ. ๓/๑๕๑-๑๕๒/๕๕)

อันเตวาสินี, ภิกษุณี :หญิงผู้อยู่ในสำนักของภิกษุณี ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุณีผู้เป็นอันเตวาสินีของภิกษุณีถุลลนันทา ไปยังตระกูลอุปัฏฐากของภิกษุณีถุลลนันทา ในกรุงจัมปา บอกคนในตระกูล หรือดังคำว่า ภิกษุณีอันเตวาสินีของภิกษุณีสุนทรีนันทาได้กล่าวกับนายสาพหะหลานของนางวิสาขามิคารมาตา (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๘๗/๓๕, ๓/๗๒๑/๖๓, ๓/๘๓๘/๑๕๕, ๓/๘๔๒/๑๕๘)

อันธกรณสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิตกทั้งที่ทำให้มืดมนและไม่มืดมน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ทำให้เกิดความมืดมน ไม่ให้เกิดปัญญา ทำแต่ความโง่ ดับปัญญา เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ส่วนเนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก ไม่ทำความมืดมน ทำให้เกิดปัญญา ทำปัญญา ให้เจริญ ไม่เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ เป็นไปเพื่อนิพพาน (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๘๗/๔๕๔)

อันธกวินทคาม : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง แคว้นมคธ,เป็นที่ท้าวสหัมบดีพรหมเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อสนทนาธรรม ดังคำในอันธกวินทสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับนั่งอยู่ในที่แจ้ง ในราตรีอันมืดมิดและฝนกำลังตกประปรายอยู่ ครั้นเมื่อราตรีผ่านไป ท้าวสหัมบดีพรหมมีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างทั่วอันธกวินทคาม (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๔/๒๕๔)

อันธกวินทชนบท : ชื่อชนบทแห่งหนึ่งอยู่ใกล้กรุงพาราณสี ไม่ห่างจากกรุงราชคฤห์ ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงพาราณสีตามพระอัธยาศัยแล้ว เสด็จจาริกไปทางอันธกวินทชนบท พร้อมภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ หรือดังคำว่า พราหมณ์เพลัฏฐกัจจานะเดินทางไกลจากกรุงราชคฤห์ไปยังอันธกวินทชนบท พร้อมด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม ล้วนบรรทุกน้ำอ้อยงบเต็ม (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๒/๘๗, ๕/๒๘๒/๘๘, ๕/๒๘๔/๙๓)

อันธกวินทวิหาร : วิหารแห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่พระมหากัสสปะไปพัก ดังคำในมหาวรรคว่า ท่านพระมหากัสสปะเดินทางจากอันธกวินทวิหารมายังกรุงราชคฤห์เพื่อทำโบสถ ระหว่างทางขณะข้ามแม่น้ำ ถูกน้ำพัดไปหน่อยหนึ่งจีวรของท่านเปียก (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๓/๒๒๑)

อันธกวินทสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องอันธกวินทคาม สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อันธกวินทคาม แคว้นมคธ ท้าวสหัมบดีพรหมเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ภิกษุพึงอาศัยที่นอนที่นั่งอันสงัดประพฤติเพื่อพันสังโยชน์ ถ้าไม่ยินดีที่นั้นก็พึงมีสติปัญญาเครื่องบริหารอยู่ท่ามกลางสงฆ์ เมื่อเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตระกูล พึงมีปัญญาเครื่องบริหาร คุ้มครองอินทรีย์ พึงอาศัยที่นอนที่นั่งอันสงัด น้อมไปในอภัย ภิกษุถึงนั่งอยู่ในที่ที่มีสัตว์เลื้อยคลานอันน่ากลัว สายฟ้าแลบแปลบปลาบฉวัดเฉวียน ฝนตกในราตรีอันมืดมิด ก็ปราศจากความขนพองสยองเกล้า ข้าพระองค์กลัวมุสาวาท จึงไม่อาจคำนวณด้วยใจได้ว่า เรื่องนี้ข้าพระองค์ได้เห็นแล้ว และไม่กล่าวว่า ในพรหมจรรย์หนึ่ง มีพระขีณาสพผู้ละความตายได้ ๑,๐๐๐ องค์ พระเสขะมากกว่า ๕๐๐ องค์ไป และผู้ถึงกระแสนิพพานทั้งหมดไม่ไปสู่

SAMPLE

ดิรัจฉานภูมิ ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้ล้วนเป็นผู้มีส่วนได้รับผลบุญ(สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๔/๒๕๔)

อันธกวินทสูตร : พระสูตรว่าด้วยหมู่บ้านอันธกวินทะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านอันธกวินทะ แคว้นมคธ ตรัสกับพระอานนท์ว่า เธอทั้งหลายพึงแนะนำภิกษุใหม่ให้ดำรงอยู่ในธรรม ๕ คือ (๑) ปาติโมกขสังวรศีล (๒) อินทริยสังวรศีล (๓) พูดน้อย พูดมีที่จบ (๔) สงบกาย อยู่ป่าเป็นวัตร (๕) สัมมาทิฏฐิ ๒๒/๑๑๔/๑๙๒

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สัมมาทิฏฐิ หมายถึงสัมมาทิฏฐิ ๕ คือ (๑) กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบว่าสัตว์มีกรรมเป็นของของตน) (๒) ฌานสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบในฌาน) (๓) วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบในวิปัสสนา) (๔) มัคคสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบในอริยมรรค) (๕) ผลสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบในอริยผล) (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๔/๔๘)

อันธกวินทะ, เมือง : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่งในแคว้นมคธ อยู่ห่างจากกรุงราชคฤห์ประมาณ ๑ คาวุต (คัมภีร์ฉบับสิงหลว่า ๓ คาวุต) ดังคำในสุวัณณวิมาน ที่เทพบุตรกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าเลื่อมใสแล้วให้สร้างวิหารใกล้เมืองอันธกวินทะ ถวายพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ด้วยมือของตน (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๓,ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๒๔๙/๒๐๗,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๒๓/๘๔, ๒๖/๑๑๔๓/๑๔๓)

อันธกเวณฑุ, ชื่อ : ชื่อพระราชกุมารชาวอันธกเวณฑุ ดังคำในจูพรถวิมาน ที่พระมหากัจจายนเถระกล่าวแก่ราชบุตรว่า ท่านผู้เป็นบุตรของชาวอันธกเวณฑุผู้ได้ศึกษาแล้วมีความสามารถแกล้วกล้าประหารข้าศึกได้ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๙๙๔/๑๒๒)

อันธการสูตร : พระสูตรว่าด้วยความมืดคือสังสารวัฏ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความมืดมนของโลกันตนรกให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า มีความมืดมนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความมืดมนนั้นหรือไม่ พระองค์ตรัสว่า มี ได้แก่ความมืดมนเพราะชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ที่สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ พากันมืดมน ส่วนสมณพราหมณ์ผู้รู้ชัดย่อมไม่มืดมน (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๖/๖๒๙)

อันธภูตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของมืดมน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ล้วนเป็นของมืดมน เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอาทิตตสูตรในวรรคนี้ (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๙/๒๙)

SAMPLE

อันธวัน,ป่า : ชื่อป่าแห่งหนึ่ง อยู่ในกรุงสาวัตถี ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุรูปหนึ่ง จำวัดกลางวันในป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี หญิงเลี้ยงโคคนหนึ่งพบเข้าจึงนั่งคร่อมองคชาต ท่านยินดีขณะกำลังสอดเข้าไป ยินดีขณะสอดเข้าไปแล้ว ยินดีขณะหยุดอยู่ ยินดีขณะถอนออก, เป็นป่าที่พระอุบลวรรณเถรีพักอยู่ ดังคำว่า ภิกษุณีอุบลวรรณาครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาตหลังจากฉันเสร็จแล้ว เข้าไปยังป่าอันธวันเพื่อพักผ่อนกลางวันนั่งที่โคนไม้ต้นหนึ่ง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๗๔/๖๔,๑/๗๔/๖๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๙/๒๖๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๑๖/๔๗๐,สํ.ส.(ไทย)๑๕/๑๖๒/๒๑๗,๑๕/๑๖๓/๒๑๘,๑๕/๑๗๑/๒๒๗,สำ.ข.(ไทย)๑๗/๓๓๒/๓๔๒,๑๗/๓๔๐/๓๔๖,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๒๑/๑๔๔)

อันธสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลตาบอด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๓ จำพวก คือ (๑) **บุคคลตาบอด** หมายถึงผู้ไม่มีนัยน์ตา เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เพิ่มพูน และไม่มีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล (๒) **บุคคลตาเดียว** หมายถึงผู้มีนัยน์ตาเป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เพิ่มพูน แต่ไม่มีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล (๓) **บุคคลสองตา** หมายถึงผู้มีนัยน์ตาเป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้เพิ่มพูน และมีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๒๙/๑๗๘)

อันนกถา : เรื่องข้าว ,เป็นเรื่องลำดับที่ ๗ ในบรรดาอิริจฉานกถาต่าง ๆ ๒๘ ประการ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๑๙)

อันนภาระ, ปริพาชก : ชื่อปริพาชกคนหนึ่งผู้มีชื่อเสียง ชาวกรุงราชคฤห์ ดังคำในมหาสกุลุทายิสูตร และสมณสัจจสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ปริพาชกผู้มีชื่อเสียงจำนวนมาก คือ ปริพาชกชื่ออันนภาระ ปริพาชกชื่อวรตระปริพาชกชื่อสกุลุทายีและปริพาชกเหล่าอื่นล้วนมีชื่อเสียง อาศัยอยู่ในอารามของปริพาชก,เคยสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค(ม.มู.(ไทย) ๑๓/๒๓๗/๒๗๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐/๔๖,๒๑/๑๘๕/๒๖๔)

อันนสังสาวกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอันนสังสาวกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ด้วยจิตเลื่อมใส เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕๕/๑๔๒)

SAMPLE

อันนสังสาวกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอันนสังสาวกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ด้วยจิตเลื่อมใส เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๔๘๘)

อันนสูตร : พระสูตรว่าด้วยข้าว สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดากล่าวในสำนักของพระองค์ว่า เทวดาและมนุษย์ต่างก็พอใจข้าว ผู้ที่ไม่พอใจข้าวจัดว่าเป็นยักษ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่มีใจเลื่อมใสให้ข้าวด้วยศรัทธา ข้าวนั้นย่อมค้ำจุนผู้นั้นทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เหตุนั้น คนทั้งหลายจึงควรกำจัดความตระหนี่แล้วให้ทาน เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๓/๕๙)

อันมีในจิตยิ่ง (อภิเจตสิก) :ดังคำในสัมปสาทนียสูตรที่กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่งซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยากได้โดยไม่ลำบาก(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๖,๒๒/๑๐๔/๑๘๑,๒๒/๑๐๖/๑๘๔,๒๒/๑๐๙/๑๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อันมีในจิตยิ่ง หมายถึงอยู่เหนือกามาวจรจิต (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๖๐/๘๕)

อันวยญาณ : ความรู้ในการคล้อยตาม ,ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน, เป็นข้อ ๒ ในญาณ ๔ คือ ๑. ธัมมญาณ(ความรู้ในธรรม) ๒. อันวยญาณ(ความรู้ในการคล้อยตาม) ๓. ปริยญาณ(ความรู้ในการกำหนดจิตของผู้อื่น) ๔.สัมมติญาณ (ความรู้ในสมมติ) ดังคำในญาณวัตถุสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ญาณ ๒ ประการนี้ คือ (๑) ธัมมญาณ (๒) อันวยญาณ๒ของอริยสาวกเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง อริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิบ้าง,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิในการนำนัยคือปัจจเวกขณญาณไปนั้น นี้เรียกว่า อันวยญาณ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๕,๑๑/๓๕๔/๓๗๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๖/๓๓/๗๑,๑๖/๓๓/๗๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๖/๕๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อันวยญาณ ในที่นี้หมายถึงปัจจเวกขณญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนคือสำรวจรู้ มรรคผล กิเลสที่ละได้แล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่ และนิพพาน เว้นพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ญาณนี้เป็นญาณอันดับที่ ๑๖ ในญาณ ๑๖ (สำ.นิ.อ. ๒/๓๓/๗๗)

SAMPLE

อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน : ผู้ปฏิบัติก็รู้ได้เฉพาะตน ไม่สามารถบอกให้ผู้อื่นเข้าใจได้ ดังคำในสมิทธิสูตรและสัมพหุลสูตร ที่กล่าวไว้ว่า พระธรรม เป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๗/๒๐๑)

อัปปกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์มีจำนวนน้อย สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า สัตว์ที่มีจำนวนน้อย ได้แก่สัตว์เช่นไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า สัตว์ที่มีจำนวนน้อย ได้แก่สัตว์ที่ได้โภคะมากมายแล้วไม่มัวเมา ไม่ประมาท ไม่ติดอยู่ในกาม ไม่ประพฤติผิดต่อสัตว์อื่น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๗/๑๓๕)

อัปปจินตี, ปลา : ชื่อปลาตัวหนึ่งที่ติดข่าย ได้รับการช่วยเหลือจากปลามิตจินตี ดังคำในมิตจินติชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าปลาชื่อพหุจินตีและปลาชื่ออัปปจินตี ทั้ง ๒ ตัวติดอยู่ในข่ายปลาชื่อมิตจินตีได้ช่วยให้หลุดพ้นจากข่าย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๑๔/๔๗)

อัปปฏิฆรูป : รูปสัมผัสไม่ได้ มักอยู่ข้างหลังคำอื่น เช่น อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป (รูปที่เห็นไม่ได้และสัมผัสไม่ได้),ในวิภังค์อธิบายว่า อิตถินทรีย์ ฯลฯ กวฬิงการาหาร รูปนี้ชื่อว่ากระทบไม่ได้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๕๙/๒๐๙) ; ดูที่อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป,รูป ๒๘

อัปปฏิจฉันนปริวาส : ปริวาสที่อยู่เพราะปกปิดอาบัติ,เป็นข้อ ๑ ในปริวาส ๒ คือ ๑.ปฏิจฉันนปริวาส ๒. อัปปฏิจฉันนปริวาส,เป็นข้อ ๑ ในปริวาส ๓ อย่าง คือ ๑. ปฏิจฉันนปริวาส ๒. อัปปฏิจฉันนปริวาส ๓. สุทธันตปริวาส,เป็นข้อ ๑ ใน ปริวาส ๔ อย่าง คือ ๑. ปฏิจฉันนปริวาส ๒. อัปปฏิจฉันนปริวาส ๓. สุทธันตปริวาส ๔.สโมธานปริวาส (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๑,๘/๓๒๔/๔๕๔)

อัปปฏิวิทิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ไม่รู้แจ้งธรรม สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า บุคคลเหล่าใดยังไม่รู้แจ้งธรรม ย่อมถูกชักนำไปในวาทะของคนเหล่าอื่น บุคคลเหล่านั้นจัดว่าหลับอยู่ ยังไม่ตื่น บัดนี้เป็นกาลที่บุคคลเหล่านั้นควรจะตื่น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลเหล่าใดรู้แจ้งธรรมแล้ว ย่อมไม่ถูกชักนำไปในวาทะของคนเหล่าอื่น บุคคลเหล่านั้นรู้ดี รู้ชอบ ย่อมดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอในที่ที่ไม่สม่ำเสมอ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗/๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ที่ที่ไม่สม่ำเสมอ หมายถึงโลกสันนิวาส หมู่สัตว์หรือกิเลสที่ไม่สม่ำเสมอ (สำ.ส.อ. (บาลี)๑/๕/๒๕)

SAMPLE

อัปปฏิสังขา : การไม่พิจารณา ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่กล่าวไว้ว่า เมื่อละอัปปฏิสังขา (การไม่พิจารณา)ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งปฏิสังขานุปัสสนา ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๔)

อัปปฏิสันถาร : ความไม่มีปฏิสันถาร,เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๒ คือ อสาขัลยะ(ความไม่มีวาจานิ่มนวล) และอัปปฏิสันถาระ(ความไม่มีปฏิสันถาร),ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ปฏิสันถาร ๒คือ อามิสปฏิสันถาร และธัมมปฏิสันถาร บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่ทำการปฏิสันถารด้วยอามิสปฏิสันถารหรือด้วยธัมมปฏิสันถารนี้ เรียกว่าอัปปฏิสันถาร (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๐๔/๕๖๕)

อัปปณิหิตธาตุ : ธาตุไม่มีที่ตั้ง ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่กล่าวไว้ว่า การออกจากโลกมีได้เพราะทำใจให้อาจหาญในสังขารทั้งปวงและเพราะจิตดำเนินไปในอัปปณิหิตธาตุ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๙/๓๖๕)

อัปปณิหิตผัสสะ :ความถูกต้องไม่มีที่ตั้ง ดังคำในจูฬเวทัลลสูตรที่วิสาขะอุบาสกถามพระธัมมทินนาเถรีว่า ผัสสะ ๓ อย่างคือ (๑) ผัสสะชื่อสุญญตะ(ว่าง) (๒) ผัสสะชื่ออนิมิตตะ(ไม่มีนิมิต) (๓)ผัสสะชื่ออัปปณิหิตะ(ไม่มีที่ตั้ง)ย่อมถูกต้องภิกษุผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ (ม.อุ.(ไทย)๑๔/๔๖๔/๕๐๕, สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๔๘/๓๘๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๕๘/๔๙๐)

อัปปณิหิตวิโมกข์ : ความหลุดพ้นที่ไม่มีที่ตั้ง,วิโมกข์คือไม่มีที่ตั้ง,ความหลุดพ้นเพราะไม่มีที่ตั้งที่จะถือเอาด้วยอำนาจราคะเป็นต้น, หมายถึงสภาวะที่หลุดพ้น เพราะไม่มีที่ตั้งคือกิเลสมีราคะเป็นต้นด้วย, เป็นข้อ ๓ ในวิโมกข์ ๓ คือ สุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์ หรือดังคำว่า ท่านผู้สิ้นอาสวะแล้ว ไม่ติดในอาหาร มีสุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์และอัปปณิหิตวิโมกข์ ทั้ง ๓ เป็นอารมณ์ ไม่ทิ้งร่องรอยไว้ให้เป็นที่รู้ได้ เหมือนนกไม่ทิ้งร่องรอย ไว้ในอากาศ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕, ๑/๒๑๘/๒๐๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๒/๓๓๗, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๙/๓๘๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๓/๒๔,๓๒/๕๑๖/๗๘)

อัปปณิหิตวิหาร : ธรรมเป็นเครื่องอยู่ในนิพพานไม่มีความปรารถนา,ธรรมเป็นเครื่องอยู่ในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า เมื่อพิจารณาปณิธิ (ความตั้งมั่น) โดยความเป็นภัย ถูกต้องแล้วๆ (ซึ่งปณิธิด้วยญาณ) ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะนี้ชื่อว่าอัปปณิหิตวิหารหรือดังคำว่า เมื่อพิจารณารูปปณิธิ (ตัณหาอันเป็นที่ตั้งแห่งรูป) โดยความเป็นภัยถูกต้องแล้วๆ ย่อมเห็นความเสื่อม เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ นี้ชื่อว่าอัปปณิหิตวิหาร (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๘/๑๓๒,๓๑/๗๙/๑๓๓)

SAMPLE

อัปปณิหิตวิหารธรรม : ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีความตั้งปรารถนา ดังคำในเถรคาถาที่พระอุบาลีกล่าวสรรเสริญพระพุทธองค์ว่า พระองค์มีสุญญตวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่อันว่าง) อนิมิตตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีนิมิต) อัปปณิหิตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีความตั้งปรารถนา) อาเนญชวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่หวั่นไหว) นิโรธวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่คือความดับ) นี้เป็นธรรมกุฎี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓๘/๘๒)

อัปปณิหิตสมาธิ : สมาธิไม่มีความตั้งปรารถนา,สมาธิที่พิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา, เป็นข้อ ๓ ในสมาธิ ๓ คือ สุญญตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาเห็นความว่าง) อนิมิตตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาธรรมอันไม่มีนิมิต) อัปปณิหิตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา) (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕, ๑/๒๑๘/๒๐๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๓,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๙/๔๕๐,๑๘/๓๗๗/๔๕๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๐๙)

อัปปณิหิตสมาบัติ : สมาบัติคือธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา ,เป็น ๑ ในสมาบัติ ๓ คือ สุญญตสมาบัติ อนิมิตตสมาบัติ อัปปณิหิตสมาบัติ,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า เมื่อพิจารณาปณิธิโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้ว นึกถึงนิพพานอันเป็นความดับ ไม่มีปณิหิตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติ เพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะนี้ชื่อว่าอัปปณิหิตสมาบัติ หรือดังคำว่าเมื่อพิจารณารูปปณิธิโดยความเป็นภัย เพ่งเฉยความเป็นไปแล้วนึกถึงนิพพานอันเป็นความดับไม่มีปณิหิตะแล้ว ย่อมเข้าสมาบัติเพราะจิตน้อมไปในนิพพานที่ไม่มีปณิหิตะ นี้ชื่อว่าอัปปณิหิตสมาบัติ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕, ๑/๒๑๘/๒๐๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๘/๑๓๒)

อัปปณิหิตะ : ธรรมที่ไม่มีความตั้งปรารถนา, เป็น ๓ ในธรรม ๓ คือ (๑) สุญญตะ(ความว่าง) (๒) อนิมิตตะ(ธรรมไม่มีนิมิต) (๓) อัปปณิหิตะ(ธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา) มีสมาธิเป็นมูล (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๑๑, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๔/๕๐๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๖๒/๓๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัปปณิหิตะ เป็นชื่อของมรรคเพราะไม่มีที่ตั้งแห่งตัณหา (อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๒๗๙) คำว่า อัปปณิหิตะ คือฌานอันไม่มีที่ตั้งเพราะผลสมาบัติ เพราะชำระถือเอาความปรารถนาด้วยการถึงมรรค (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๗๔/๔๗)

อัปปณิหิตานุปัสสนา : การพิจารณาเห็นความไม่มีที่ตั้ง ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า บุคคลพยายามเพื่อต้องการได้อัปปณิหิตานุปัสสนา ได้อัปปณิหิตานุปัสสนาแล้ว ธรรมนั้นเป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้และพิจารณาแล้วอย่างนี้ หรือดังคำว่า ความคิดเพื่ออัปปณิหิตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความ

SAMPLE

ไม่มีที่ตั้ง) อันเป็นเพียงกิริยาอัพยากฤต ฯลฯ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖,๓๑/๒๒/๓๑,๓๑/๒๑๖/๓๕๙,๓๑/๒๒๒/๓๗๔)

อัปปณิหิตานุปัสสนาญาณ :ญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่มีที่ตั้ง,เป็นข้อ ๔ ในธรรม ๔ คือ ๑. ทุกขานุปัสสนาญาณ ๒. นิพพิทานุปัสสนาญาณ ๓. วิราคานุปัสสนาญาณ ๔. อัปปณิหิตานุปัสสนาญาณ,เป็นชื่อหนึ่งของอนุปาทาจิตตวิโมกข์ ดังคำว่า อัปปณิหิตานุปัสสนาญาณ พ้นจากอุปาทานว่าปณิธิ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอนุปาทาจิตตวิโมกข์ หรือดังคำว่า อัปปณิหิตานุปัสสนาญาณพ้นจากอุปาทาน ๑ อะไร คือกามุปาทาน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖,๓๑/๑๒๘/๓๖๑,๓๑/๒๑๘/๓๖๔-๓๖๕)

อัปปณิหิตานุปัสสนายถาภูตญาณ :ยถาภูตญาณคือการพิจารณาเห็นความไม่มีที่ตั้ง (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๕/๓๕๗)

อัปปนาฌาน : ฌานคืออัปปนา หมายถึงฌานคือความแนวแน่, เป็นข้อ ๒ ในฌาน ๒ ที่เรียกว่าสมาธิ คือ อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ดังคำในอปทาน ที่กล่าวว่า พระอริยะทั้งหลาย แนบแน่นด้วยความยินดีในฌาน หมู่หนึ่งแสดงธรรม หมู่หนึ่งยินดีด้วยฤทธิ์หมู่หนึ่งเข้าอัปปนาฌาน หมู่หนึ่งเจริญอภิญญาวสี แสดงฤทธิ์ได้หลายร้อยหลายพันประการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๖)

อัปปมงคล : สิ่งที่ไม่ดี,ปราศจากมงคล, ไม่เจริญ, เป็นลางร้าย หมายถึงสถานที่ที่อสิตฤาษีจะไปเกิด ดังคำในนาลกสูตรที่อสิตฤาษีหวนระลึกถึงการที่ตนต้องไปเกิด ก็ระทมใจจนน้ำตาไหลซึ่งเจ้าศากยะทั้งหลายได้ทอดพระเนตรเห็นฤาษีร้องไห้เช่นนั้นจึงตรัสถามว่า พระกุมารจะมีอันตรายหรืออย่างไรอสิตฤาษีได้ทูลเจ้าศากยะทั้งหลายผู้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว ไม่ทรงสบายพระทัยว่าไม่ใช่อาตมภาพระลึกถึงสิ่งที่เป็นอัปปมงคลในพระกุมารและก็ไม่ใช่พระกุมารนั้นจะทรงมีอันตราย พระกุมารนี้ไม่เป็นผู้ต่ำต้อยเลย ขอมหาบพิตรทั้งหลายจงสบายพระทัยเถิด (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๙๘/๖๖๕)

อัปปมัญญา : ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ หมายถึง เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาที่แผ่ไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวางสม่ำเสมอกัน ไม่จำกัดขอบเขตมี ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาที่กล่าวแล้วนั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๑๓/๖๑๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๘๖/๔๐๖,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๔,๒๙/๘๔/๒๔๙,๒๙/๑๔๙/๔๐๓,๒๙/๑๕๑/๔๑๓,๒๙/๑๙๘/๕๘๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๐/๖๗๒)

อัปปมัตตกวิสัชชกะ : ผู้แจกของเล็กน้อย หมายถึงภิกษุผู้ได้รับสมมติ คือแต่งตั้งจากสงฆ์ ให้มีหน้าที่เป็นผู้จ่ายของเล็กน้อย เช่น เข็มเย็บผ้ามีดตัดเล็บ

SAMPLE

ประคด เภสัชทั้งห้า เป็นต้นให้แก่ภิกษุทั้งหลาย, เป็นตำแหน่งหนึ่งในบรรดา **เจ้าอธิการแห่งคลัง** ดังคำว่า สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นอัปปมัตตกวิสัชชกะ (ผู้แจกของเล็กน้อย) ฯลฯ ไม่รู้จักของเล็กน้อยที่แจกแล้วและของเล็กน้อยที่ยังมิได้แจก ฯลฯ สงฆ์พึงแต่งตั้งให้เป็นอัปปมัตตกวิสัชชกะ ฯลฯ รู้จักของเล็กน้อยที่แจกแล้วและของเล็กน้อยที่ยังมิได้แจกฯลฯ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๓/๔๐๒,๒๒/๒๗๔/๔๐๒,๒๒/๒๗๕/๔๐๒,๒๒/๒๗๖/๔๐๒)

อัปปมัตตปัญญาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาหาประมาณมิได้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรม ๔ มีสัปปุริสสังเสวะเป็นต้น ที่บุคคลเจริญ กระทำให้มากแล้ว เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญาหาประมาณมิได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๖๒/๕๘๐)

อัปปมาณจิต : จิตที่แผ่ไปไม่มีประมาณ หมายถึงโลกุตตรจิต ดังคำในโลหิจจสูตร ที่พระมหากัจจายนะ กล่าวไว้ว่า พราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตาแล้วย่อมไม่ยินดีในรูปที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติมีอัปปมาณจิตอยู่และรู้ชัดเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๒/๑๖๓,๑๘/๒๔๓/๒๔๗,๑๘/๒๔๔/๒๕๓,๑๘/๒๔๗/๒๖๔,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๙/๓๖๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัปปมาณจิต หมายถึงโลกุตตรจิต (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๔๑๐-๔/๒๑๙)

อัปปมาณปัญญา : ปัญญาไม่มีประมาณ หมายถึงปัญญาในมรรคและผล, เป็น ๑ ในปัญญา ๓ คือ ปริตตปัญญา มหัคคตปัญญา อัปปมาณปัญญา,ในวิภังค์อธิบายความหมายว่า ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่าอัปปมาณปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๗๘/๕๐๖)

อัปปมาณวิหารี : ผู้มีปกติอยู่อย่างไม่มีประมาณ หมายถึงพระอรหันตขีณาสพ ดังคำในโลณผลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลที่ทำบาปกรรมเพียงเล็กน้อยเช่นนั้นแล บาปกรรมนั้นให้ผลในปัจจุบันเท่านั้น ไม่ให้ผลแม้แต่น้อยในอัตภาพที่ ๒ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงผลมาก คือบุคคลเช่นไร คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เจริญกาย เจริญศีล เจริญจิต เจริญปัญญา๓แล้วมีคุณไม่น้อย มีอัตภาพใหญ่ เป็นอัปปมาณวิหารี บุคคลเช่นนี้ทำบาปกรรมเพียงเล็กน้อยเช่นนั้นแล บาปกรรมนั้นให้ผลในปัจจุบันเท่านั้น ไม่ให้ผลแม้แต่น้อยในอัตภาพที่ ๒ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงผลมาก (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัปปมาณวิหารี หมายถึงผู้มีปกติอยู่อย่างไม่มีราคะโทสะ และโมหะซึ่งเป็นกิเลสที่แสดงลักษณะหรือจริตของบุคคล คำนี้เป็นชื่อของพระขีณาสพ (องฺ.ติก.อ. ๒/๑๐๑/๒๕๓, องฺ.ติก.ฏีกา ๒/๑๐๑/๒๔๘)

อัปปมาณสมาธิ : สมาธิที่ไม่มีประมาณ หมายถึงสมาธิที่ประกอบด้วยอรหัตมรรค,สมาธิระดับโลกุตตระอันปราศจากกิเลส ที่แสดงลักษณะหรือจริตของบุคคล ดังคำในทุติยสิกขัตตยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้มีความเพียร มีความเข้มแข็ง มีปัญญา เพ่งพินิจ มีสติ คุ้มครองอินทรีย์ ครอบงำทุกทิศด้วยอัปปมาณสมาธิประพฤติอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เมื่อก่อนฉันใดภายหลังก็ฉันนั้น หรือดังคำในสมาธิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีปัญญาเครื่องรักษาตน มีสติ เจริญอัปปมาณสมาธิ เถิด เมื่อเธอมีปัญญาเครื่องรักษาตน มีสติ เจริญอัปปมาณสมาธิอยู่ญาณ ๕ ประการ (ปัจจเวกขณญาณ ๕) ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตน หรือดังคำในคาวีอุปมาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อใด สมาบัตินั้น ๆ แล ภิกษุเข้าก็ได้ ออกก็ได้ เมื่อนั้นจิตของเธอย่อมอ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ด้วยจิตที่อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน เธอจึงเจริญอัปปมาณสมาธิ ด้วยอัปปมาณสมาธิที่เจริญดีแล้ว เธอจึงน้อมจิตไปเพื่อทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งใดๆ เมื่อมีเหตุ เธอย่อมบรรลุความเป็นผู้เหมาะสมที่จะประจักษ์ชัดในธรรมนั้น ๆ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๑/๓๒๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗/๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัปปมาณสมาธิ หมายถึงสมาธิที่สัมปยุตด้วยอรหัตตมรรค อีกนัยหนึ่งอธิบายว่า คำว่า อัปปมาณสมาธิ หมายถึงสมาธิในพรหมวิหาร ๔ บ้าง หมายถึงมัคคสมาธิและผลสมาธิบ้าง แต่ในที่นี้ หมายถึงสมาธิที่ชำนาญคล่องแคล่วในอารมณ์สมถกัมมัฏฐานที่ได้ขยายให้กว้างใหญ่ไพบูลย์ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๙๑/๒๔๕,องฺ.นวก.อ. (บาลี) ๓/๓๕/๓๐๘, องฺ.อฏฺฐก.ฏีกา (บาลี) ๓/๖๑-๖๕/๓๐๔) ในอรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า อัปปมาณสมาธิ หมายถึงสมาธิระดับโลกุตตระอันปราศจากกิเลส ที่แสดงลักษณะหรือจริตของบุคคล (องฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๒๗/๙, องฺ.ติก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐๑/๒๔๘)

อัปปมาณสุภา, เทพชั้น :ชื่อเทพชั้นหนึ่ง มีความงดงามไม่มีประมาณ, เป็นเทพที่เกิดเป็นพรหมด้วยการประพฤติธรรม คือประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ได้ฌาน ดังคำในสาเลยยกสูตรและสังขารูปปัตติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าบุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติธรรมจะพึงหวังว่า ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นปริตตาภา ... เทพชั้นอัปปมาณาภา ...เทพชั้นอาภัสสรา ... เทพชั้น

SAMPLE

ปริตตสุภา ... เทพชั้นอัปปมาณสุภา,ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวไว้ว่า เหล่าเทพชั้นอัปปมาณสุภา... ตั้งอยู่ได้ตลอด ๓๒ กัป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๙/๒๑๒, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

อัปปมาณะ : ไม่มีประมาณ, สภาวะที่ประมาณมิได้ หมายถึงธรรมที่เป็นโลกุตตระ คือมรรค ๔ และผล ๔ ดังคำว่า สภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะ (โลกุตตระ) หรือดังคำว่า สภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะ เป็นไฉน มรรค ผลของมรรคและธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ซึ่งไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นอัปปมาณะ (อภิ.ส.(ไทย) ๓๔/๑๒/๓,๓๔/๑๐๒๘/๒๖๕, อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๔๔/๔๔๙,๔๔/๑๐๙/๗๒๗,๔๔/๑๑๒/๗๙๒,๔๕/๑๙/๘๐) ; ดู **ปริตต์ 2**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ธรรม ๑๒ ประการ คือ พรหมวิหาร ๔ มรรค ๔ ผล ๔ พรหมวิหารชื่อว่า อัปปมาณะ เพราะแผ่ไปหาประมาณมิได้ธรรมที่เหลือชื่อว่าอัปปมาณะ เพราะไม่มีกิเลสเป็นเครื่องวัด (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๕๙/๒๖๒, สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๙/๑๖๐)

อัปปมาณาเจโตวิมุตติ :ความหลุดพ้นทางใจที่ไม่มีประมาณ หมายถึงจิตประกอบด้วยพรหมวิหาร ๔ มรรค ๔ ผล ๔, เป็น ๑ ในวิมุตติ ๔ คือ อัปปมาณาเจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ สุญญตาเจโตวิมุตติ อนิมิตตาเจโตวิมุตติ ที่พระสารีบุตรกล่าวแก่พระมหาโกฏฐิกะ มีปรากฏในมหาเวทัลลสูตร หรือดังคำในโคทัตตสูตรที่พระโคทัตตะได้จิตตคหบดีดังนี้ว่า คหบดี ธรรมเหล่านี้ คือ (๑) อัปปมาณาเจโตวิมุตติ(๒) อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ (๓) สุญญตาเจโตวิมุตติ (๔) อนิมิตตาเจโตวิมุตติมีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๙/๔๙๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๙/๓๘๕,๑๘/๓๔๙/๓๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัปปมาณาเจโตวิมุตติ ได้แก่ ธรรม ๑๒ ประการ คือ พรหมวิหาร ๔ มรรค ๔ ผล ๔ พรหมวิหาร ชื่อว่า อัปปมาณะ เพราะแผ่ไปหาประมาณมิได้ ธรรมที่เหลือชื่อว่าอัปปมาณะ เพราะไม่มีกิเลสเป็นเครื่องวัด (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๕๙/๒๖๒, สำ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๙/๑๖๐)

อัปปมาณาภา, เทพชั้น :ชื่อเทพหมู่หนึ่ง มีรัศมีไม่มีประมาณ, เป็นเทพที่เกิดเป็นพรหม ด้วยการประพฤติธรรม คือประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ได้ฌาน ดังคำในสาเลยยกสูตรและ สังขารูปปัตติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าบุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติธรรมจะพึงหวังว่า ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นปริตตาภา ... เทพชั้นอัปปมาณาภา ...เทพชั้นอาภัสสรา ... เทพชั้น

SAMPLE

ปริตตสุภา ... เทพชั้นอัปปมาณสุภา,ในกถาวัตถุ จิตตัฏฐิติกถา กล่าวไว้ว่า เหล่าเทพชั้นอัปปมาณสุภา... ตั้งอยู่ได้ตลอด ๔ กัป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖๙/๒๑๒, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๘)

อัปปมาณารมณ์ : อารมณ์ไม่มีประมาณ หมายถึงอารมณ์สมถกัมมัฏฐานที่ได้ขยายให้กว้างใหญ่ไพบูลย์และหมายถึงธรรมชั้นโลกุตตระ ดังคำในปฐมโกสลสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสัญญา ๔ ไว้ว่า สัญญา ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดปริตรตารมณ์ ๒. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดมหัคคตารมณ์ ๓. บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดอัปปมาณารมณ์๔.บุคคลหนึ่งย่อมรู้ชัดอากิญจัญญายตนฌานว่า 'ไม่มีอะไร' (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๗๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัปปมาณารมณ์ หมายถึงอารมณ์สมถกัมมัฏฐานที่ได้ขยายให้กว้างใหญ่ไพบูลย์ (องฺ.อฏฺฐก.อ. ๓/๖๕/๒๗๑, องฺ.อฏฺฐก.ฏีกา ๓/๖๑-๖๕/๓๐๔) หรือหมายถึงธรรมชั้นโลกุตตระ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ (อภิ.วิ.๓๔/๑๐๒๘/๒๖๕,๑๔๑๙/๓๕๐)

อัปปมาณารัมมณปัญญา : ปัญญาที่มีอารมณ์ไม่มีประมาณ หมายถึงปัญญาปรารภสภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะเป็นอารมณ์, เป็น ๑ ในปัญญา ๓ คือ ปริตตารัมมณปัญญา มหัคคตารัมมณปัญญา อัปปมาณารัมมณปัญญา,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า อัปปมาณารัมมณปัญญา เป็นไฉน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ปรารภสภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะเกิดขึ้น นี้เรียกว่าอัปปมาณารัมมณปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๘๑/๕๐๗)

อัปปมาทคารวสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเคารพในความไม่ประมาท เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ พระเชตวันแล้วกราบทูลว่า ธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุ คือ ความเป็นผู้มีความเคารพใน (๑) พระพุทธเจ้า (๒) พระธรรม (๓) พระสงฆ์ (๔) สิกขา (๕) สมาธิ (๖) ความไม่ประมาท (๗) ปฏิสันถาร(หมายถึงการต้อนรับด้วยอามิสและการต้อนรับด้วยธรรม) แล้วถวายอภิวาททำประทักษิณหายไป ครั้นคืนนั้นผ่านไป พระผู้มีพระภาคทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาเฝ้าพระองค์ถึงที่ประทับไหว้แล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้วกราบทูลว่า ธรรม ๗ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุ ครั้นแล้วตรัสว่า ภิกษุผู้มีธรรม ๗ นี้ เป็นผู้ไม่ควรเสื่อม ดำรงอยู่ใกล้นิพพานทีเดียว (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๒/๔๙)

อัปปมาทธรรม : ธรรมคือความไม่ประมาท หมายถึงมีธรรคือมีสติ ไม่เผลอ ดังคำในปริวารที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเคารพ ๖ เป็นไฉน คือ ๑. ความเคารพในพระพุทธเจ้า ๒. ความเคารพในพระธรรม ๓. ความเคารพในพระสงฆ์ ๔. ความ

เคารพในสิกขา ๕. ความเคารพในอัปปมาทธรรม ๖. ความเคารพในปฏิสันถาร (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๑/๓๖๓)

อัปปมาทสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท สามารถทำให้มรรคมีองค์ ๘ เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่ มีกล่าวไว้ในสีลสัมปทาทิสุตตปัญจกะว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด สีลสัมปทา ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลพึงหวังข้อนี้ได้ว่า ฯลฯ ฉันทสัมปทา ฯลฯ อัตตสัมปทา ฯลฯ ทิฏฐิสัมปทา ฯลฯ อัปปมาทสัมปทา ฯลฯ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐/๔๔,๑๙/๕๑/๔๔,๑๙/๕๒/๔๔,๑๙/๕๓/๔๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัปปมาทสัมปทา(ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท) ในที่นี้หมายถึงความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท อันเป็นเหตุให้บรรลุธรรม (สำ.ม.อ. ๓/๔๙-๖๒/๑๙๖)

อัปปมาทสูตร : มี ๕ สูตร แปลความหมายสูตรว่า พระสูตรว่าด้วยความไม่ประมาท มี ๔ สูตร ต่างกัน ๑ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัปปมาทสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าไปเฝ้าแล้วทูลถามว่า ธรรมที่ยึดประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าไว้ได้มีอยู่หรือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ธรรมคือความไม่ประมาทย่อมสามารถยึดประโยชน์ในปัจจุบันนี้และประโยชน์ในภายหน้าไว้ได้ รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างเป็นเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ ฉันใด ธรรมคือความไม่ประมาทที่สามารถยึดประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า ก็ฉันนั้น บุคคลเมื่อปรารถนาอายุ ความไม่มีโรค วรรณะ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง และความยินดีอย่างโอพาร ไม่พึงประมาท บัณฑิตย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ ผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า บุคคลชื่อว่าเป็นบัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑)

2.อัปปมาทสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า เมื่อข้าพระองค์อยู่ในที่สงัดได้เกิดความคิดขึ้นว่า ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วนั่นเป็นธรรมสำหรับผู้มีมิตรดีมีสหายดีมีเพื่อนดีไม่ใช่สำหรับผู้มีมิตรเลว มีสหายเลว มีเพื่อนเลว

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จริงอย่างนั้น ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีย่อมหวังได้ว่า จักเจริญ จักทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก โดยการเจริญสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ อนึ่ง ข้อที่ว่าความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด พึงทราบโดยปริยายว่า เหล่าสัตว์ผู้มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากสิ่งเหล่านั้น เพราะอาศัยเราผู้เป็นมิตรดี เหตุนั้น พระองค์พึงสำเหนียกว่า เราจักเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีแล้วไม่ประมาทในกุศลธรรม เมื่อพระองค์ไม่ประมาท นางสนม พระบรมวงศานุวงศ์ กองทัพ ชาวนิคม ชาวชนบทก็จักจักเป็นผู้ไม่ประมาท เมื่อพระองค์ไม่ประมาท ก็จักเป็นผู้ได้รับการคุ้มครอง รักษาแล้ว แม้ท้องพระคลังก็จักเป็นอันได้รับการคุ้มครอง รักษาแล้ว บัณฑิตย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า บุคคลชื่อว่าเป็นบัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๙/๑๕๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มิตรดี หมายถึงมิตรที่มีคุณธรรม คือศีลเป็นต้น (องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๒๓/๓๐๐) คำว่า สหายดี หมายถึงเพื่อนร่วมงานที่ดี (องฺ.ทสก.อ. ๓/๑๗/๓๒๒) คำว่า เพื่อนดี หมายถึงเพื่อนที่รักใคร่สนิทสนมรู้ใจกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน (องฺ.ทสก.อ. ๓/๑๗/๓๒๒)

3.อัปปมาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายทำความไม่ประมาทโดยฐานะ ๔ คือ (๑) ละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจริต และอย่าประมาทในการละกายทุจริตบำเพ็ญกายสุจริต (๒) ละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต และอย่าประมาทในการละวจีทุจริตบำเพ็ญวจีสุจริต (๓) ละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริต และอย่าประมาทในการละมโนทุจริตบำเพ็ญมโนสุจริต (๔) ละมิจฉาทิฏฐิ บำเพ็ญสัมมาทิฏฐิ และอย่าประมาทในการละมิจฉาทิฏฐิบำเพ็ญสัมมาทิฏฐิ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๖/๑๗๘)

4.อัปปมาทสูตร พราหมณ์คนหนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า อะไรคือธรรมอย่างหนึ่งที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ทำให้เกิดประโยชน์ในภพนี้และภพหน้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ความไม่ประมาท แล้วทรงแสดงความไม่ประมาทเปรียบเหมือนกับสิ่งต่าง ๆ ๖ ชนิด คือ (๑) รอยเท้าช้าง เป็นเลิศกว่ารอยเท้าของสัตว์ผู้สัญจรไปบนแผ่นดิน (๒) ยอดเรือน เป็นเลิศกว่ากลอนทุกชนิด (๓) การเกี่ยวหญ้าแล้วจับที่ยอดสลัดลงฟาดไป เคาะไป (๔) การตัดพวง

SAMPLE

ผลมะม่วงที่ขั้ว ผลมะม่วงทุกลูกที่ติดอยู่กับขั้ว ย่อมติดไปกับขั้ว (๕) พระเจ้าจักรพรรดิเป็นเลิศกว่าพระราชาที่ปกครองประเทศเล็กๆ (๖) แสงสว่างของดวงจันทร์เป็นเลิศกว่าดวงดาวทั้งหลาย พราหมณ์นั้นชื่นชมพระภาษิตแล้วแสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒๓)

5.อัปปมาทสูตร พระสูตรว่าด้วยความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุศลธรรมทั้งหมด มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น แล้วทรงแสดงเปรียบเทียบด้วยอุปมา ๑๐ ข้อดังนี้ (๑) ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกชนิด (๒) รอยเท้าช้างเลิศกว่ารอยเท้าแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน (๓) ยอดเรือนเลิศกว่ากลอนทุกชนิด (๔) กฤษณาเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดแต่รากทุกชนิด (๕) จันทน์แดงเลิศกว่ากลิ่นหอมที่เกิดแต่แก่นทุกชนิด (๖) ดอกมะลิเลิศกว่ากลิ่นที่เกิดแต่ดอกทุกชนิด (๗) พระเจ้าจักรพรรดิเลิศกว่าพระราชาทั้งหลาย (๘) แสงสว่างของดวงจันทร์เลิศกว่าแสงสว่างของดวงดาวทั้งหลาย (๙) เมื่อฝนขาดหายปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์อุทัยขึ้นสู่ท้องฟ้า กำจัดความมืดที่มีอยู่ในอากาศทั้งหมด ย่อมส่องแสง แผดแสงเจิดจ้า แจ่มกระจ่าง (๑๐) มหาสมุทรเลิศกว่าแม่น้ำใหญ่ทุกสาย (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕/๒๘)

อัปปมาทะ : ความไม่ประมาท, ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ, ความไม่เผลอ,ความไม่เลินเล่อเผลอสติ, ความไม่ปล่อยปละละเลย, ความระมัดระวังที่จะไม่ทำเหตุแห่งความผิดพลาดเสียหายและไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงามและความเจริญ , ความมีสติรอบคอบความไม่ประมาท พึงกระทำในที่ ๔สถาน คือ ๑. ในการละกายทุจริตประพฤติกายสุจริต ๒. ในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต ๓. ในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต ๔. ในการละความเห็นผิด ประกอบความเห็นที่ถูก; **อีกหมวดหนึ่งว่า** ๑. ระวังใจไม่ให้กำหนัด ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ๒. ระวังใจไม่ให้ขัดเคือง ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ๓.ระวังใจไม่ให้หลง ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง๔.ระวังใจไม่ให้มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา

ในอุทธัจจสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ภิกษุควรเจริญสมถะ(ความสงบแห่งจิต)เพื่อละอุทธัจจะ ๒. ภิกษุควรเจริญสังวร (ความสำรวม)เพื่อละอสังวร ๓.ภิกษุควรเจริญอัปปมาทะ(ความไม่ประมาท)เพื่อละปมาทะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๓ ประการนี้ เพื่อละธรรม ๓ ประการ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๖/๖๓๖)

SAMPLE

มีอธิบายไว้ว่า เป็นข้อ ๕ ในเบญจธรรม ธรรม ๕ ประการ คือ (๑) เมตตา กรุณา (๒) สัมมาอาชีวะ (๓) กามสังวร (สำรวมในกาม) (๔) สัจจะ (๕) สติสัมปชัญญะ บางแห่งว่าแปลกไปบางข้อ คือ (๒) ทาน (๓) สทารสันโดษ(พอใจเฉพาะภรรยาของตน) (๕) อัปปมาทะ (ความไม่ประมาท) และธรรม ๕ ประการนี้ควรประพฤติคู่กันไปกับการรักษาเบญจศีล

อัปปมาทคารวตา : ความเป็นผู้เคารพในความไม่ประมาท (ดูประกอบใน วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๑/๓๖๓) ; ดู **คารวะ**

อัปปเมยยบุคคล :บุคคลที่ประมาณไม่ได้ หมายถึงพระอรหันต์, เป็น ๓ ในบุคคล ๓ คือ ๑. สุปปเมยยบุคคล (บุคคลที่ประมาณได้ง่าย) ๒.ทุปปเมยยบุคคล (บุคคลที่ประมาณได้ยาก) ๓.อัปปเมยยบุคคล (บุคคลที่ประมาณไม่ได้) ,ในอัปปเมยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายความหมายไว้ว่า อัปปเมยยบุคคล เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพ นี้เรียกว่า อัปปเมยยบุคคล (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๖/๓๕๘)

อัปยศ : ปราศจากยศ, เสียชื่อเสียง, เสื่อมเสีย, น่าขายหน้า ดังคำในสิกขาบทวิภังค์ว่า ที่ชื่อว่า กล่าวให้ผู้อื่นเพ่งโทษ คือภิกษุต้องการจะทำให้เสียชื่อต้องการจะทำให้อัปยศ ต้องการจะทำให้เก้อเขินจึงกล่าวให้ภิกษุทั้งหลายเพ่งโทษ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๐๖/๒๘๙)

อัปปเมยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลที่ประมาณไม่ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๓ จำพวก คือ บุคคล (๑) **ผู้ที่ประมาณได้ง่าย** คือคนฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล ปากกล้า พูดพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ (๒) **ผู้ที่ประมาณได้ยาก** คือคนไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถือตัว ไม่โลเล ไม่ปากกล้า ไม่พูดพร่ำเพรื่อ มีสติมั่นคง มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น มีจิตแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ (๓) **ผู้ที่ประมาณไม่ได้** คือพระอรหันตขีณาสพ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๖/๓๕๘)

อัปปสาทปเวทนียสูตร :พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ควรประกาศว่าไม่ควรเลื่อมใส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสกเมื่อมุ่งหวัง พึงประกาศความไม่เลื่อมใสต่อภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ลาภของคฤหัสถ์ทั้งหลาย (๒) ขวนขวายเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ของคฤหัสถ์ทั้งหลาย (๓) ด่าบริภาษคฤหัสถ์ (๔) ยุยงคฤหัสถ์ทั้งหลายให้แตกกัน (๕) กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า (๖) กล่าวติเตียนพระธรรม (๗) กล่าวติเตียนพระสงฆ์ (๘) อุบาสกทั้งหลายเห็นภิกษุนั้นในที่อโคจรแล้วตรัสว่า อุบาสกเมื่อมุ่งหวัง พึงประกาศความเลื่อมใสต่อภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๘๘/๔๑๖)

SAMPLE

อัปปหายสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่บุคคลยังละไม่ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลยังละธรรม ๖ ไม่ได้ ก็ไม่อาจทำให้แจ้งทิฏฐิสัมปทา(โสดาปัตติมรรค) ได้ ต่อเมื่อละได้แล้ว จึงทำให้แจ้งทิฏฐิสัมปทาได้ ธรรม ๖ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓)สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย (๕) โทสะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย (๖) โมหะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๘๙/๖๑๔)

อัปปังสุปติสูตร : พระสูตรว่าด้วยคนหลับน้อย ตื่นมาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๕ จำพวก คือ (๑) สตรีผู้ประสงค์บุรุษ (๒) บุรุษผู้ประสงค์สตรี (๓) โจรประสงค์จะลักทรัพย์ (๔) พระราชาผู้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ (๕) ภิกษุผู้มุ่งถึงธรรมที่ปราศจากสังโยชน์(หมายถึงพระนิพพาน) หลับน้อย ตื่นมากในราตรี (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๓๗/๒๒๒)

อัปปัสสุตมูลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้มีสุตะน้อยเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ผู้ไม่มีโอตตัปปะย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีโอตตัปปะส่วนสัตว์ผู้มีโอตตัปปะย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีโอตตัปปะ (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๕๑๙๘)

อัปปัสสุตสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกันคือ

1.อัปปัสสุตสูตร พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มีการฟังน้อย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ๑. ไม่มีศรัทธา ๒. ไม่มีหิริ ๓. ไม่มีโอตตัปปะ ๔. มักเป็นผู้มีการฟังน้อย ๕. มีปัญญาทราม (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๙๐/๓๑๙)

2.อัปปัสสุตสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้มีสุตะน้อย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้มีสุตะน้อยทั้งไม่เข้าถึงสุตะ คือผู้มีสุตะ คือนวังคสัตถุศาสน์(หมายถึงคำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ คือ (๑) สุตตะ (๒) เคยยะ (๓) เวยยากรณะ (๔) คาถา (๕) อุทาน (๖) อิติวุตตกะ (๗) ชาตกะ (๘) อัพภูตธรรม (๙) เวทัลละ) น้อย ทั้งเขาก็หารู้อรรถรู้ธรรมแห่งสุตะน้อยนั้นแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ (๒) ผู้มีสุตะน้อยแต่เข้าถึงสุตะ คือผู้มีสุตะ คือนวังคสัตถุศาสน์น้อย แต่เขารู้อรรถรู้ธรรมแห่งสุตะน้อยนั้นแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๓) ผู้มีสุตะมากแต่ไม่เข้าถึงสุตะ คือผู้มีสุตะคือนวังคสัตถุศาสน์มาก แต่เขาหารู้อรรถรู้ธรรมแห่งสุตะมากนั้นแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ (๔) ผู้มีสุตะมากทั้งเข้าถึงสุตะ คือผู้มีสุตะคือนวังคสัตถุศาสน์มาก ทั้งเขาก็รู้อรรถรู้ธรรมแห่งสุตะมากนั้น แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖/๙)

SAMPLE

อัปปายุกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมารดาพระโพธิสัตว์มีอายุน้อย ท่านพระอานนทเถระกราบทูลพระผู้มีพระภาคถึงเรื่องที่พระมารดาของพระโพธิสัตว์มีพระ ชนมายุน้อย กล่าวคือเมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วันก็สวรรคตไปเกิดยังหมู่เทพ ชั้นดุสิต พระผู้มีพระภาคทรงยืนยันว่าเป็นเช่นนั้น แล้วทรงเปล่งอุทานแสดงว่าสัตว์ทั้งมวลที่เกิดมาล้วนต้องละทิ้งร่างกายไป เพราะฉะนั้น คนฉลาดผู้มีมรณานุสสติ และ รู้กฎไตรลักษณ์ ควรรีบเร่งประพฤติพรหมจรรย์ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๒/๒๕๔,ขุ.อุ.อ. (บาลี)๔๒/๒๙๘)

อัปปิจฉกถา : เรื่องความมักน้อย, ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย หรือมักน้อย (ข้อ ๑ ในกถาวัตถุ ๑๐ คือคือ อัปปิจฉกถา (เรื่องความมักน้อย) สันตุฏฐิกถา (เรื่องความสันโดษ) ปวิเวกกถา (เรื่องความสงัด) อสังสัคคกถา (เรื่องความไม่คลุกคลี) วีริยารัมภกถา (เรื่องการปรารภความเพียร) สีลกถา (เรื่องศีล) สมาธิกถา (เรื่องสมาธิ) ปัญญากถา (เรื่องปัญญา) วิมุตติกถา (เรื่องวิมุตติ) วิมุตติญาณทัสสนกถา (เรื่องความรู้ ความเห็นในวิมุตติ) ดังคำในรถวินีตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า ภิกษุทั้งหลายภิกษุรูปไหนหนอที่ภิกษุเพื่อนพรหมจารีในท้องถิ่นยกย่องอย่างนี้ว่า ตนเองเป็นผู้มักน้อย และกล่าวอัปปิจฉกถา(เรื่องความมักน้อย)แก่ภิกษุทั้งหลาย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๓, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๐/๑๖๐,๒๒/๙๗/๑๖๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑/๔๒๖,๒๓/๓/๔๓๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๐/๗๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความมักน้อย หมายถึงความมักน้อย ๔ ประการ คือ (๑) เป็นผู้มักน้อยในปัจจัย ๔ (๒) เป็นผู้มักน้อยใน ธุดงค์ ได้แก่ ไม่ประสงค์ให้ผู้อื่นรู้ความที่ตนสมาทานธุดงค์ (๓) เป็นผู้มักน้อยในการเล่าเรียน ได้แก่ ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ความที่ตนเป็นพหูสูต (๔) เป็นผู้มักน้อยในการบรรลุธรรม ได้แก่ ไม่ปรารถนาให้ ผู้อื่นรู้ความที่ตนเป็นพระโสดาบัน เป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๑๕๒/๔๗-๘)

อัปปิจฉตา : ความปรารถนาน้อย, เป็น ๓ ในธรรม ๓ คือ สันตุฏฐิตา สัมปชัญญะ อัปปิจฉตา, ในสันตุฏฐิตาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ภิกษุควรเจริญสันตุฏฐิตา(ความสันโดษ)เพื่อละอสันตุฏฐิตา๒.ภิกษุควรเจริญสัมปชัญญะ(ความมีสัมปชัญญะ)เพื่อละอสัมปชัญญะ๓.ภิกษุควรเจริญอัปปิจฉตา(ความปรารถนาน้อย)เพื่อละมหิจฉตาภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๓ ประการนี้ เพื่อละธรรม ๓ ประการ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๔/๖๓๕)

อัปปิยภัย : ภัยจากผู้ที่ไม่รักกัน หมายถึง ภัยที่เกิดจากคนร่วมมรดกที่ไม่ถูกกัน เป็นภัยที่เกิดขึ้นจากกาม ดังคำว่า กามทั้งหลายมีภัยอยู่ทั่วไป คือราชภัย อัคคีภัย โจรภัย อุทกภัย และอัปปิยภัย๒จึงชื่อว่ามีข้าศึกมาก (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๐๗/๖๓๗)

อัปปิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัปปิยสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) สรรเสริญผู้ไม่เป็นที่รัก (๒) ติเตียนผู้เป็นที่รัก (๓) มุ่งลาภ (๔) มุ่งสักการะ (๕) ไม่มีหิริ (๖) ไม่มีโอตตัปปะ (๗) มีความปรารถนาชั่ว และ(๘) เป็นมิจฉาทิฏฐิ ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ส่วนภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย มีนัยตรงกันข้าม (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๓/๒๐๐)

2.อัปปิยสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) มุ่งลาภ (๒) มุ่งสักการะ (๓) มุ่งชื่อเสียง (๔) ไม่รู้จักกาล (๕) ไม่รู้จักประมาณ (๖) ไม่สะอาด (๗) พูดมาก และ(๘) ด่าบริภาษเพื่อนพรหมจารี ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจ ไม่เป็นที่เคารพ และไม่เป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ส่วนภิกษุประกอบด้วยธรรม ๘ ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย มีนัยตรงกันข้าม (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๔/๒๐๑)

อัปปิยารมณ์ : อารมณ์ที่ไม่น่ารัก ไม่น่าชอบใจ ไม่น่าปรารถนา เช่น รูปที่ไม่สวยไม่งามเป็นต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อัปสร, นาง : นางฟ้า ดังคำในนันทสูตรว่า พระผู้มีพระภาคทรงจับแขนท่านพระนันทะ เสด็จหายไปจากพระเชตวันไปปรากฏในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ขณะนั้นนางอัปสรผู้มีสีเท้าเหมือนสีเท้านกพิราบประมาณ ๕๐๐ นาง กำลังมาสู่ที่เฝ้ารับใช้ท้าวสักกะจอมเทพ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๑)

อัพพุทกัป : จำนวนกัปที่ใช้สังขยา(การกำหนดนับ) จำนวนหนึ่ง ในที่นี้หมายถึงจำนวนอายุของเวลา (ตามนัย อง.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๘๙/๓๖๖) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า เท่ากับ ๑ มี ๐ ตามหลัง ๕๖ คือ ร้อยแสนพินทุ เป็น ๑ อัพพุท หรือโกฏิยกกำลัง ๘ ดังในโกกาลิกสูตรและปฐมขตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ตั้งวาจาและใจอันชั่ว ติเตียนพระอริยะ ย่อมเข้าถึงนรกสิ้น ๑๓๖,๐๐๐ นิรัพพุทกัป กับอีก ๕ อัพพุทกัป(สำ.ส.(ไทย)๑๕/๑๘๐/

๒๔๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๓/๒๕๔๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๖๖/๖๕๙)

อัพพุทนรก : ชื่อนรก นรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม เป็นนรกที่กำหนดนับนานมาก ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า เท่ากับ ๑ มี ๐ ตามหลัง ๕,เป็นชื่อนรกขุมเล็กขุมหนึ่ง ในอเวจีมหานรก ๑๐ คืออัพพุทนรก นิรัพพุทนรก อพัพพนรก อุหหนรก อัฏฏนรก กุมุทนรก โสคันธิกนรก อุปปลนรก ปุณฑริกนรก ปทุมนรก ทั้งหมดนี้อยู่ในอเวจีมหานรก ดังคำในโกกาลิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ หนึ่งเกวียนเมล็ดงาของชาวโกศลมีอัตรา ๒๐ ขารี ล่วงไปแล้ว ๑๐๐,๐๐๐ ปี บุรุษจึงนำเมล็ดงาออกจากเกวียนนั้นหนึ่งเมล็ด เมล็ดงาหนึ่งเกวียนของชาวโกศลซึ่งมีอัตรา ๒๐ ขารีนั้นจะพึงหมดไปโดยทำนองนี้เร็วกว่า แต่ว่า ๑ อัพพุทนรกหาหมดไปไม่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๑/๒๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัพพุทนรกนี้ เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม อัพพุทนรกเป็นสถานที่ทรมานสัตว์โดยการนับชิ้นเนื้อเป็นเครื่องบอกระยะเวลาในการทรมานสัตว์ (องฺ. ทสก. อ. (บาลี) ๓/๘๙/๓๖๖)

อรรถกถาอธิบายอีกว่า นรกเหล่านี้ปรากฏชื่อตามจำนวนสังขยา อรรถกถาให้นัยไว้ว่า นรกเหล่านี้มีวิธีนับระยะเวลาปี

ของอัพพุทนรกเป็นตัวอย่างดังนี้ คือ

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี เป็น ๑ โกฏิ-ปี

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ-ปี เป็น ๑ ปโกฏิ-ปี

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ปโกฏิ-ปีเป็น ๑ โกฏิปโกฏิ-ปี

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิปโกฏิ-ปี เป็น ๑ นหุต-ปี

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ นหุต-ปี เป็น ๑ นินนหุต-ปี

๑๐,๐๐๐,๐๐๐ นินนหุต-ปี เป็น ๑ อัพพุทะ-ปี

ต่อจากอัพพุทะไปใช้ ๑ x ๒๐ เช่น ๒๐ อัพพุทะ (๑ อัพพุทะ x ๒๐) ได้เท่ากับ ๑ นิรัพพุทะ เป็นต้น

(ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๖๖๒/๓๐๗, กจ. (บาลี) ๕/๘/๓๙๕)

อัพพุทะ : น้ำล้างเนื้อ,ชื่อส่วนหนึ่งของพัฒนาชีวะร่างกาย เป็นรูปละเอียดที่เกิดถัดจากกลละนั้นไป ๗ วัน มีสีดุจน้ำล้างเนื้อ มีลักษณะดุจดีบุกเหลว ดังคำในอินทกสูตรและสพายตนุปปัตติกถา ที่อินทกยักษ์กล่าวไว้ว่า ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า รูปไม่ใช่ชีวะ สัตว์นี้จะมีร่างกายนี้ได้อย่างไรหนอ กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์

SAMPLE

นี้จะอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเกิดเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเกิดเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสิเกิดเป็นฆนะ (เป็นก้อน) จากฆนะเกิดเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม,ในชราสุตตนิทเทสอธิบายว่า คำว่า มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี อธิบายว่า มนุษย์ย่อมเคลื่อน ตายสูญหาย สลายไป ในขณะที่เป็นกลละ(น้ำใส)บ้าง ... ในขณะที่เป็นอัพพุทะ(น้ำล้างเนื้อ)บ้าง ... ในขณะที่เป็นเปสิ(ชิ้นเนื้อ)บ้าง ... ในขณะที่เป็นฆนะ(ก้อนเนื้อ)บ้าง ... ในขณะที่เป็นปัญจสาขา(๕ ปุ่ม คือมือ ๒ เท้า๒ ศีรษะ ๑)บ้าง ขณะคลอดย่อมเคลื่อน ตาย สูญหาย สลายไปบ้าง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓๙/๑๔๕, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๙๒/๗๓๘)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า อัพพุทะ หมายถึงรูปละเอียดที่เกิดถัดจากกลละนั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ มีลักษณะเหมือนดีบุก เหลว (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๕, สำ.ฏีกา (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๖)

อัพโพหาริก : ดูเหมือนมีแต่ไม่มี, มีแต่ไม่ปรากฏ จึงไม่ได้โวหารว่ามี, มีเหมือนไม่มี เช่น สุราที่เขาใส่ในอาหารบางอย่างเพื่อฆ่าคาวหรือชูรส และเจตนาที่มีในเวลาหลับ เป็นต้น ดังคำในเรื่องความฝันที่ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ในความฝันนั้นมีเจตนา พวกเราต้องอาบัติสังฆาทิเสสหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั้นมีอยู่ แต่ไม่ควรกล่าวว่ามี (ดูประกอบใน วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๕/๒๕๑,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ดูประกอบในความฝัน และอรรถกถาอธิบายความฝันว่า จิตของบุคคลผู้ฝันอาจจะเป็นได้ทั้งกุศล อกุศล และอัพยากฤต แต่ไม่สามารถที่จะให้ผลได้ ฉะนั้น จึงจัดเป็นอัพโพหาริก แต่ไม่เป็นอัพยากฤต (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๙๐๑-๙๐๒/๓๒๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เจตนาที่จะยินดีนั้นมีอยู่ แต่กล่าวไม่ได้ว่ามี (อัพโพหาริก) เพราะเกิดขึ้นนอกเหนือขอบเขต เจตนาในความฝัน เป็นเจตนานอกเหนือขอบเขต (วิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓๕/๒-๓)

อัพภวลาหก, พวก : เทพจำพวกหนึ่ง,เป็นเทพหมอกมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก , เป็น ๑ ในวลาหก ๔ คือ อุณหวลาหก อัพภวลาหก วาตวลาหก วัสสวลาหก ดังคำในที่กล่าวว่า ภิกษุนั้น นั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอุณหวลาหก จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอัพภวลาหก จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวาตวลาหกจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวัสสวลาหก

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบสรุปความได้ว่า เพระประพฤติสุจริต ตั้งความปรารถนาจะไปเกิดและให้ทาน ๑๐ อย่าง ตายแล้วจะไปเกิดเป็นเทพดังกล่าวข้างต้น มีปรากฏใน อัพภวลาหกสูตร (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕๐/๓๖๙,๑๗/๕๖๒-๖๐๑/๓๗๑,๑๗/๖๐๔/๓๗๓)

อัพภวลาหกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเทพพวกอัพภวลาหก ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า หมอกมีได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะหากเทพพวกอัพภวลาหกอยากให้มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๔/๓๗๒)

อัพภัญชนทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอัพภัญชนทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ๓ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ท่านได้ถวายยาหอมแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔/๔๓๕)

อัพภัญชนทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอัพภัญชนทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ๓ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ท่านได้ถวายยาหอมแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าโกณฑัญญะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔/๒๒๐)

อัพภันดร : มาตราวัด เท่ากับ ๒๘ ศอกหรือ ๗ วา ดังคำในบทภาชนีย์อธิบายว่า หมู่เกวียนของตระกูลหนึ่ง ภิกษุต้องไม่ละอัพภันดร ด้านหน้าหรือด้านหลัง ข้างละ ๗ อัพภันดร ด้านข้างด้านละ ๑ อัพภันดร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๘๙/๑๖,๒/๔๙๔/๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัพภันดร เป็นมาตราวัดในภาษามคธ เทียบเท่า ๒๘ ศอก หรือ ๗ วา (เอตๆ อพฺภนฺตรๆ อฏฺฐวีสติหตฺถๆ โหติ (วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๘๙/๑๕๙)

อัพภันตรชาดก : ชาดกว่าด้วยผลไม้ทิพย์ชื่ออัพภันตระ มีเนื้อความอธิบายว่า ดาบสโพธิสัตว์ถูกท้าวสักกะใส่ความว่าลักกินมะม่วงทิพย์ชื่ออัพภันตระในพระราชอุทยานของพระเจ้าพรหมทัต เพียงเพื่อไม่ต้องการให้ดาบสทำเพ็ญบารมีให้ยิ่งขึ้นไป เพราะเป็นเหตุทำให้ภพของท้าวสักกะร้อนเพราะเดชแห่งศีลของท่าน โดยการเข้าไปเฝ้ากราบทูลพระราชเทวีว่า ถ้าได้เสวยมะม่วงทิพย์ชื่ออัพภันตระ

SAMPLE

ที่อยู่ในพระราชอุทยานแล้ว จักได้พระราชโอรสเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อพระราชาทราบข่าวจึงให้เจ้าหน้าที่ไปเที่ยวหามะม่วงในพระราชอุทยาน แต่หาไม่ได้ เพราะท้าวสักกะได้บันดาลให้มะม่วงหายไปหมดสิ้นแล้วบอกว่า พวกดาบสพากันลักกิน พระราชาจึงขับไล่นักบวชทั้งหมดออกจากแว่นแคว้นของพระองค์ แล้งส่งนกแขกเต้าไปเที่ยวหามะม่วงทิพย์ในป่าหิมพานต์ โดยไปขอกับพระดาบสมาถวายพระเทวี การทำความดีบางคราวอาจมีอุปสัคปัญหา ผู้ทำไม่ควรท้อแท้ ควรถือว่าเป็นสิ่งเครื่องทดลองกำลังใจและกำลังความสามารถของตน (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๙๑/๑๔๑)

อัพภันตระ, มะม่วง : ผลไม้ทิพย์ชื่ออัพภันตระ,เป็นต้นมะม่วง มีปรากฏในอัพภันตรชาดก ที่ท้าวสักกะทรงเจรจากับพระมเหสีของพระราชาว่า ผลของต้นมะม่วงที่ชื่ออัพภันตระ เป็นผลไม้ทิพย์ หญิงแพ้ท้องบริโภคแล้ว จะประสูติโอรสเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระนางผู้เจริญ แม้พระนางก็จะได้เป็นพระมเหสี ทั้งจะได้เป็นที่โปรดปรานของพระสวามี พระราชาจักทรงนำผลมะม่วงชื่ออัพภันตระนี้ มาพระราชทานแก่พระนาง (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๙๒/๑๔๑)

อัพภาน : การเรียกเข้า การรับกลับเข้าหมู่, เป็นขั้นตอนสุดท้ายแห่งวุฏฐานวิธี คือระเบียบปฏิบัติในการออกจากครุกาบัติขั้นสังฆาทิเสส ได้แก่การที่สงฆ์สวดระงับอาบัติรับภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส และได้ทำโทษตนเองตามวิธีที่กำหนดเสร็จแล้ว ให้กลับคืนเป็นผู้บริสุทธ์ วิธีปฏิบัติ คือ ถ้าต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วไม่ได้ปิดไว้ พึงประพฤติมานัตสิ้น ๖ ราตรีแล้วขออัพภานกะสงฆ์วีสติวรรค สงฆ์สวดอัพภานแล้วชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์จากอาบัติ, แต่ถ้าภิกษุต้องปกปิดอาบัติไว้ล่วงวันเท่าใด ต้องประพฤติวัตรเรียกว่า **อยู่ปริวาส**ชดใช้ครบจำนวนวันเท่านั้นก่อน จึงประพฤติมานัตเพิ่มอีก ๖ ราตรี แล้วจึงของอัพภานกะสงฆ์วีสติวรรค เมื่อสงฆ์อัพภานแล้ว อาบัติสังฆาทิเสสที่ต้องชื่อว่าเป็นอันระงับ ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า ถ้าอุปัชฌาย์ควรแก่อัพภาน สัทธิวิหาริกพึงทำการขวนขวายว่า ด้วยอุบายอย่างไรหนอ สงฆ์พึงอัพภานอุปัชฌาย์ (วิ.ม.(ไทย) ๔/วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๐๐/๒๙๐, ๕/๔๐๑/๒๙๐, ๕/๔๐๑/๒๙๑, ๕/๔๐๒/๒๙๒,วิ.จู.(ไทย)๖/๑๑/๒๑,๖/๑๐๐/๑๙๔,๖/๑๐๐/๑๙๕,๖/๑๐๑/๑๙๕,๖/๑๐๑/๑๙๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๒/๔๙๖,๘/๓๓๓/๔๙๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัพภาน เป็นชื่อวุฏฐานวิธีที่เป็นขั้นตอนสุดท้าย ภิกษุผู้ประพฤติมานัตครบ ๖ ราตรีแล้ว ขออัพภาน จากสงฆ์ ๒๐ รูป เมื่อสงฆ์สวดอัพภานแล้ว ถือว่าภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสนั้นบริสุทธิ์ สมควรอยู่ร่วมกับภิกษุสงฆ์ต่อไป (กงฺขา.อ. (บาลี) ๑๗๘-๑๗๙)

SAMPLE

อัพภานารหะ : ภิกษุผู้ควรแก่อัพภาน ได้แก่ภิกษุผู้ประพฤติมานัตสิ้น ๖ ราตรีครบกำหนดแล้ว เป็นผู้ควรแก่อัพภานคือควรที่สงฆ์วิสติวรรคจะสวดอัพภาน(เรียกเข้าหมู่) ได้ต่อไป มักอยู่ข้างคำอื่น เช่น อัพภานารหวัตตะ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๙๕/๑๘๖)

อัพภาหตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ถูกกำจัด สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรกำจัด อะไรล้อม อะไรเสียบ และอะไรเผาโลก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกถูกมัจจุกำจัด โลกถูกชราล้อมไว้ โลกถูกลูกศรคือตัณหาเสียบไว้ โลกถูกความอยากเผาให้ร้อน (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๖/๗๕)

อัพภูตธรรม : เรื่องอัศจรรย์ คือพระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัศจรรย์ต่างๆ,เป็น ๑ ในสัตถุศาสน์ ๙ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ ดังคำในอลคัททูปมสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย โมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ย่อมเล่าเรียนธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรมและเวทัลละ หรือดังคำว่า ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางพวกในธรรมวินัยนี้ย่อมเล่าเรียนธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรมและเวทัลละ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙/๑๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒,๑๒/๒๓๙/๒๕๓, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖/๑๐,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๑/๕๒๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๓,๒๒/๗๔/๑๒๕,๒๒/๑๕๕/๒๕๓,ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๗๔/๒๒๔,๒๙/๘๘/๒๗๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัพภูตธรรม คือ พระสูตรที่ว่าด้วยเหตุอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏทุกสูตร เช่น ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นอัจฉริยะไม่เคยปรากฏ ๔ ประการนี้มีอยู่ในอานนท์” ดังนี้เป็นต้น (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๖/๒๘๒, วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖)

อัพโภกาสิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อยู่กลางแจ้งเป็นวัตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้อยู่กลางแจ้งเป็นวัตร ๕ จำพวกเหมือนในอารัญญิกสูตร และตรัสยกย่องภิกษุจำพวกที่ ๕ ผู้อยู่กลางแจ้งเป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย เป็นต้น เป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เปรียบเหมือนบรรดาโครส ๕ อย่าง หัวเนยใส เป็นเลิศกว่านมสด นมส้ม เนยข้นและเนยใส ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๕/๓๑๒)

อัพโภกาสิกังคธุดงค์ : ธุดงค์คือการถืออยู่ที่แจ้งเป็นวัตร, องค์แห่งผู้ถืออยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร คือ อยู่เฉพาะกลางแจ้งไม่อยู่ในที่มุงบัง หรือแม้แต่โคนไม้ (ห้ามถือในฤดูฝน) ข้อ ๑๐ ในธุดงค์ ๑๓) ดังคำว่า พระโสณโปฏิริยเถระได้ฟังพระดำรัสนั้นก็สลดใจ กลับได้หิริโอตตัปปะอธิษฐานอัพโภกาสิกังคธุดงค์ กระทำการเจริญวิปัสสนา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๓/๓๖๖)

SAMPLE

อัพยัคคนิมิต : นิมิตแห่งจิตที่มีอารมณ์ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นส่วนหนึ่งของสมถนิมิต ดังคำในกายสูตรและอาหารสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำสมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือทำสมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ คือ สมถนิมิต อัพยัคคนิมิตมีอยู่ การทำมนสิการโดยแยบคายในนิมิตเหล่านั้นให้มาก นี้เป็นอาหารที่ทำสมาธิสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นหรือทำสมาธิสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๓,๑๙/๒๓๒/๑๖๔)

อัพยากตกิริยา : กิริยาคืออัพยากตะ, กิริยาที่ไม่พยากรณ์, กิริยามิได้บอกว่าเป็นกุศลหรืออกุศล (ไม่จัดเป็นกุศลหรืออกุศล) คือเป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล ได้แก่ วิบาก กิริยา รูป และนิพพาน ดังคำว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากตกิริยาซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอัพยากตกิริยาซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอาเสวนปัจจัย (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๖/๙๒๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๒/๑๐,๔๐/๕๓/๒๖,๔๐/๕๕/๒๘,๔๐/๖๑/๓๒,๔๐/๙๔/๕๖,๔๐/๒๓๖/๑๒๕,๔๐/๒๓๙/๑๒๗,๔๐/๒๔๕/๑๓๒,๔๐/๒๕๐/๑๓๔,๔๐/๒๕๓/๑๓๕)

อัพยากตธรรม : ธรรมคืออัพยากฤต, ธรรมเป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล ได้แก่ วิบาก กิริยา รูป และนิพพาน ดังคำในมหานิทเทสที่กล่าวว่า การถามอีก ๓ อย่าง คือ ๑.การถามถึงกุศลธรรม ๒. การถามถึงอกุศลธรรม ๓.การถามถึงอัพยากตธรรม,ในจูฬนิทเทสอธิบายว่า อัพยากตธรรมตรัสเรียกว่าชั้นกลาง จัดอยู่ในธรรมทั้งปวง ดังคำว่า ธรรมทั้งปวง ได้แก่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กุศลธรรมอกุศลธรรม อัพยากตธรรม กามาวจรธรรม รูปาวจรธรรม อรูปาวจรธรรม อปริยาปันนธรรม (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๐/๔๐๗,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๒/๒๖๓, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙๐/๑๕๐)

อัพยากตบท : บทที่เป็นอัพยากฤต หมายถึงบทกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ได้แก่ วิบาก กิริยา รูป และนิพพาน มีปรากฏในธัมมสังคณีว่า อัพยากตบท เช่นคำว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤต (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๔๓๑/๑๒๔)

อัพยากตมูล : มูลรากเหง้าที่เป็นอัพยากฤต หมายถึงกุศลมูลคืออโลภ อโทสะและอโมหะ ดังคำในธัมมสังคณีว่า อัพยากตมูลคืออโลภะ ฯลฯอัพยากตมูลคืออโทสะ ฯลฯ อัพยากตมูลคืออโมหะ ฯลฯสภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นอัพยากฤต,ในยมก กล่าวถึงอัพยากตบท นยจตุกกะ เป็นการสนทนาถาม-ตอบกัน (อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๔๙๘/๑๓๖, อภิ.ย.(ไทย) ๓๘/๗๔/๑๘,๓๘/๘๕/๑๘,๓๘/๘๕/๑๙,๓๘/๘๕/๒๐,๓๘/๘๕/๒๑)

SAMPLE

อัพยากตวิบาก : วิบากที่เป็นอัพยากฤต ดังคำในปัฏฐานที่กล่าวไว้ว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ขันธ์ ๓และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอัพยากตวิบากและที่เป็นอัพยากตกิริยาเกิดขึ้น ขันธ์ ๑ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๓ เกิดขึ้นขันธ์ ๒ และจิตตสมุฏฐานรูปอาศัยขันธ์ ๒ เกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะ ขันธ์ ๓ และกฏัตตารูปอาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอัพยากตวิบากเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๕๓/๒๗,๔๐/๕๕/๒๘,๔๐/๕๘/๓๑,๔๐/๖๑/๓๒,๔๐/๘๖/๔๕,๔๐/๑๐๑/๕๓,๔๐/๒๓๖/๑๒๖,๔๐/๒๓๙/๑๒๗,๔๐/๒๔๕/๑๓๒,๔๐/๒๕๐/๑๓๔)

อัพยากตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเรื่องที่ไม่พยากรณ์ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วทูลถามว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยให้อริยสาวกผู้ได้สดับไม่เกิดความลังเลสงสัยในเรื่องไม่ควรพยากรณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะทิฏฐิ (มิจฉาทิฏฐิ)ดับไป อริยสาวกผู้ได้สดับจึงไม่เกิดความลังเลสงสัยในเรื่องที่ไม่ควรพยากรณ์ คือ (๑) รู้ชัดทิฏฐิ (มิจฉาทิฏฐิ) เหตุเกิดทิฏฐิ ความดับทิฏฐิ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทิฏฐิ(หมายถึงโสดาปัตติมรรค) (๒) รู้ชัดตัณหา เหตุเกิดตัณหา ความดับตัณหาและข้อปฏิบัติให้ถึงความดับตัณหา (๓) รู้ชัดสัญญา เหตุเกิดสัญญา ความดับสัญญา และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับสัญญา (๔) รู้ชัดความเข้าใจ (สำคัญผิด) เหตุเกิดความเข้าใจ ความดับความเข้าใจ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับความเข้าใจ (๕) รู้ชัดความปรุงแต่ง เหตุเกิดความปรุงแต่ง ความดับความปรุงแต่ง และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับความปรุงแต่ง (๖) รู้ชัดอุปาทาน เหตุเกิดอุปาทาน ความดับอุปาทาน และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอุปาทาน และ (๗) รู้ชัดวิปปฏิสาร เหตุเกิดวิปปฏิสาร ความดับวิปปฏิสาร และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับวิปปฏิสาร อนึ่ง เพราะทิฏฐิ ตัณหา สัญญา ความเข้าใจ ความปรุงแต่ง อุปาทาน และวิปปฏิสารดับไป จึงทำให้หลุดพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส แล้วตรัสอีกว่า เพราะรู้ชัดอย่างนี้ จึงไม่พยากรณ์ว่า (๑) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก (๒) หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก (๓) หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก และไม่เกิดอีก (๔) หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็ไม่ใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ แล้วเป็นผู้ไม่พยากรณ์ ไม่หวาดหวั่น ไม่สะทกสะท้านในเรื่องที่ไม่ควรพยากรณ์ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๙๗)

อัพยากฤต : ไม่ทำให้ปรากฏ, ไม่พยากรณ์ หมายถึงธรรมที่เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ หรือไม่ชี้ชัดลงไปว่าดีหรือชั่ว มิได้บอกว่าเป็นกุศลหรืออกุศล (ไม่จัดเป็นกุศลหรืออกุศล) คือเป็นกลางๆ ได้แก่ วิบาก กิริยา รูป และนิพพาน,ในมหานิทเทสอธิบายถึงผัสสะไว้ว่า คำว่า ผัสสะ คือ...ผัสสะที่เป็นกุศล

SAMPLE

ผัสสะที่เป็นอกุศล ผัสสะที่เป็นอัพยากฤต หรือดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า สังขารุเปกขาของปุถุชนเป็นกุศล แม้ของพระเสขะก็เป็นกุศล แต่ของท่านผู้ปราศจากราคะเป็นอัพยากฤต การน้อมจิตไปในสังขารุเปกขาของปุถุชน ของพระเสขะ และของท่านผู้ปราศจากราคะ ต่างกันโดยสภาวะเป็นกุศล เป็นอัพยากฤตอย่างนี้ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๖/๒๖๐,๒๙/๑๕๑/๔๑๘,ขุ.ม.(ไทย) ๓๑/๕๖/๙๐,๓๑/๑๒/๔๓๖,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๒๘/๕๖๙,๓๗/๕๕๖/๖๐๖,๓๗/๖๐๕/๖๖๑,๓๗/๗๐๖/๗๕๕,อภิ.ป.(ไทย)๔๔/๓/๓๓๖,๔๔/๖/๖๗๖,๔๔/๘/๓๘๐)

อัพยาธิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอพยาธิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายโรงไฟแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี และได้ถวายเครื่องรองน้ำร้อนแด่พระภิกษุอาพาธ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมากในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๓๙๓)

อัพยาบาท : คำไม่เบียดเบียนกัน ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความไม่คิดประทุษร้าย กิริยาที่ไม่คิดประทุษร้าย ภาวะที่ไม่คิดประทุษร้ายความไม่พยาบาท ความไม่คิดเบียดเบียน กุศลมูลคืออโทสะในสมัยนั้นนี้ชื่อว่าอัพยาบาท (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๓๖/๓๔,๓๔/๓๑๖/๙๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความไม่เบียดบียนกัน (อัพยาบาท) เพราะไม่มีความเบียดเบียน (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๕๕/๑๓๗)

อัพยาปัชฌสูตร : พระสูตรว่าด้วยกรรมและทิฏฐิที่ไม่มีความเบียดเบียน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลหลังจากตายแล้วไปเกิดในนรก มี ๔ คือ (๑) กายกรรม (๒) วจีกรรม (๓) มโนกรรม (๔) ทิฏฐิ แต่ละอย่างล้วนที่มีความเบียดเบียน แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคล หลังจากตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ ๔ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๐/๓๕๖)

อัพยาปาทธาตุ : ธาตุคือความไม่พยาบาท,เป็น ๑ ในธาตุ ๖ อีกนัยหนึ่ง คือ ๑. กามธาตุ ๒. พยาปาทธาตุ ๓. วิหิงสาธาตุ ๔. เนกขัมมธาตุ ๕. อัพยาปาทธาตุ ๖. อวิหิงสาธาตุ, ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความตรึก ความตรึกโดยอาการต่าง ๆ ฯลฯ สัมมาสังกัปปะที่ประกอบด้วยอัพยาบาท นี้เรียกว่า อัพยาปาทธาตุ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๕/๑๘๒/๑๔๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พยาปาทธาตุ นี้เป็นชื่อของพยาบาทวิตก (อภิ.วิ.อ. ๑๘๑/๘๐)

SAMPLE

อัพยาปาทสัญญา : สัญญาคือความไม่พยาบาท หมายถึงความกำหนดหมายปลอดจากพยาบาท ,เป็น ๑ ในกุศลสัญญา ๓,เป็น ๑ ในสัญญา ๖ คือ กามสัญญา พยาปาทสัญญา วิหิงสาสัญญา เนกขัมมสัญญา อัพยาปาทสัญญา อวิหิงสาสัญญา ดังคำที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า เนกขัมมสัญญาเกิดขึ้นในลำดับแห่งกามสัญญา อัพยาปาทสัญญาเกิดขึ้นในลำดับแห่งพยาปาทสัญญา อวิหิงสาสัญญาเกิดขึ้นในลำดับแห่งวิหิงสาสัญญาเมตตาเกิดขึ้นในลำดับแห่งพยาบาท กรุณาเกิดขึ้นในลำดับแห่งวิหิงสา มุทิตาเกิดขึ้นในลำดับแห่งอรติ อุเบกขาเกิดขึ้นในลำดับแห่งปฏิฆะใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวปฏิเสธ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๖๘๗/๗๓๔)

อัมพกัญชิกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายน้ำผักดอง เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายน้ำผักดองแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๑๗-๕๒๔/๖๕)

อัมพคาม : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง มีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร อยู่ระหว่างหัตถีคามกับชัมพุคาม ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ตามความพอพระทัยในภัณฑุคามแล้ว รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไปยังหัตถีคามกัน” ... “มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไปยังอัมพคามกัน” ... “มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไปยังชัมพุคามกัน” ... “มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไปยังโภคนครกัน” ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงโภคนคร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๓๔)

อัมพชาดก : มี ๓ ชาดก แปลความหมายชาดกและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัมพชาดก ชาดกว่าด้วยดาบสฉันมะม่วง มีเนื้อความอธิบายว่า ฤาษีโพธิสัตว์ได้สรรเสริญฤาษีลูกศิษย์ผู้มีวัตรดีงามที่ได้ช่วยเหลือสัตว์ป่าไม่ให้อดน้ำตายในฤดูแล้ง โดยท่านได้ทำรางแล้วตักน้ำมาใส่ให้สัตว์ป่าได้กิน ฝูงสัตว์เห็นท่านผอมแห้งเพราะไม่มีเวลาไปหาผลไม้ จึงคิดตอบแทนบุญคุณได้นำมาผลไม้ในป่ามาฝากทุกวัน จนเพียงพอแก่ดาบส ๕๐๐ อาจารย์จึงกล่าวว่า คนฉลาดควรพยายามร่ำไปไม่ควรเบื่อหน่าย ท่านจงดูผลแห่งความพยายาม ที่พวกฤาษีได้ผลไม้มีมะม่วงเป็นต้นอย่างเหลือเฟือโดยไม่ต้องออกปาก (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๒๔/๕๑)

2.อัมพชาดก ชาดกว่าด้วยพระขรัวตาเฝ้าสวนมะม่วง มีเนื้อความอธิบายว่า ท้าวสักกะโพธิสัตว์ เห็นดาบสโกงผู้ไม่สนใจบำเพ็ญสมณธรรม เอาแต่หวงแหนเฝ้าต้นมะม่วงคอยกีดกันขับไล่ผู้คนที่ผ่านไปมา จึงบันดาลให้ลูกมะม่วงที่แกรักษาอยู่หล่นเกลื่อนกลาด ขณะนั้นธิดาเศรษฐี ๔ นางผ่านมา ดาบสจึงได้

กล่าวหาว่าลักมะม่วงของตน นางทั้ง ๔ ต่างสาบานว่าไม่ได้ลัก ถ้าลักขอให้มีอันเป็นไป ชาตินี้อย่าหาผัวได้เลย นางคนที่ ๑ สาบานว่า หญิงใดลักผลมะม่วงท่านไป ขอให้หญิงนั้นได้ผัวเป็นนักบวชถอนผม นางคนที่ ๒ สาบานว่า หญิงใดลักผลมะม่วงของท่านไป ขอให้หญิงนั้นชาตินี้อย่าหาผัวได้เลย นางคนที่ ๓ สาบานว่า หญิงใดลักผลมะม่วงของท่านไป หญิงนั้นแม้เดินทางไกลเที่ยวหาผัว ก็อย่าได้พบเลย แม้นัดกันไว้ก็อย่าได้เจอ นางคนที่ ๔ สาบานว่า หญิงใดลักมะม่วงท่านไป หญิงนั้นแม้จะแต่งตัวสะอาดสวยงาม ปะพรมด้วยน้ำอบน้ำหอม นอนคอยบนที่นอนสะอาดก็ขออย่าหาผัวได้เลย ขอให้นางนอนเดียวเปลี่ยวเอกากายเถิด เมื่อดาบสได้ฟังอย่างนั้นจึงยอมเชื่อว่าพวกนางไม่ได้ลัก ดาบสโกงเห็นพวกนางสาบานอย่างขันแข็งเช่นนั้นจึงย่อมปล่อย เพราะสตรีทั้งหลายที่กล้าสาบานว่าขออย่าให้หาสามีได้นั้นเป็นเรื่องหนักสำหรับสาววัยรุ่น ที่ไม่มีใครปรารถนาจะอยู่เป็นสาวแก่ ท้าวสักกะโพธิสัตว์เห็นดังนั้นจึงมาแสดงรูปที่น่ากลัวขับไล่ดาบสโกงให้หนีไป คนโกงไม่ว่าจะอยู่ในเพศใดย่อมไม่เป็นที่ปรารถนาของใคร ย่อมสร้างความวิบัติให้แก่สังคมเสมอ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๗๓/๑๙๒)

3.อัมพชาดก ชาดกว่าด้วยมนต์เสกมะม่วง มีเนื้อความอธิบายว่า คนจัณฑาลโพธิสัตว์ได้สอนมนต์เสกมะม่วงให้ติดผลนอกฤดูกาลแก่มาณพคนหนึ่ง ภายหลังเขาเข้ารับราชการ ถูกพระราชาตรัสถามถึงอาจารย์เขากลับพูดลบหลู่ว่าเรียนมาจากพราหมณ์ผู้สูงชาติ ทำให้มนต์เสื่อมไม่สามารถจะเสกมะม่วงที่มีรสอร่อยถวายแด่พระราชาได้ จึงถูกตำหนิจากพระราชาว่า คนผู้ต้องการน้ำหวานจากต้นไม้ใดจะเป็นต้นละหุ่ง ต้นสะเดา หรือต้นทองกวาวก็ตาม ต้นไม้นั้นแหละเป็นต้นไม้ที่ดีที่สุดของเขา บุคคลพึงรู้แจ้งธรรมจากผู้ใด จะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร จัณฑาล หรือคนเทขยะก็ตาม ผู้นั้นแหละเป็นคนสูงสุดของเขา เมื่อตรัสเช่นนั้นแล้วจึงรับสั่งให้ลงโทษ เฆี่ยนตี และขับไล่ออกจากราชการไปเพราะเป็นเย่อหยิ่ง และดูหมิ่นคนอื่นลบหลู่บุญคุณของผู้ให้ประโยชน์แก่ตน เขาเสื่อมจากประโยชน์แล้วกลับไปของเรียนมนต์กับอาจารย์แต่อาจารย์ไม่ยอมสอยให้อีก เพราะเขาเป็นคนอกตัญญูไม่รู้คุณคน คนอกตัญญูไม่รู้คุณผู้ที่ทำอุปการะแก่ตนก่อนและทำตอบแทน ย่อมประสบความวิบัติทั้งในปัจจุบันและในวันข้างหน้า (ขุ.ชา.เตรสก.(ไทย) ๒๗/๑/๓๙๖)

อัมพฏผลทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพฏผลทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านถวายผลไม้แด่พระปัจเจกพุทธเจ้า

SAMPLE

พระนามว่าสตรังสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๕๖๓)

อัมพติตถะ, ท่า : ชื่อท่าน้ำแห่งหนึ่ง เป็นที่อยู่ของนาคมีฤทธิ์ มีพิษที่เขี้ยว มีพิษกล้า อยู่แคว้นเจตีย์ และพระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปพักที่ท่าแห่งนี้ และพระสาคตะก็เข้าเตโชกสิณพ่นไฟสู้บ้าง ทีนั้น ท่านพระสาคตะครั้นปราบเดชของนาคนั้นได้แล้ว ดังคำในมหาวิภังค์ที่ชาวบ้านพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่าพระองค์ผู้เจริญ พระองค์อย่าเสด็จไปที่ท่าอัมพติตถะเลยนาคมีฤทธิ์ มีพิษที่เขี้ยว มีพิษกล้า อาศัยอยู่ที่อาศรมของชฎิล ที่ท่าอัมพติตถะนาคนั้นอย่าทำร้ายพระผู้มีพระภาคเลย พระพุทธเจ้าข้า (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๒๖/๔๖๒,๒/๓๒๖/๔๖๓)

อัมพทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ๑ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป ท่านเกิดเป็นวานรอยู่ในป่าหิมพานต์ ได้ถวายผลมะม่วงพร้อมกับน้ำผึ้ง แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าโนมทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไปเกิดในเทวโลกตลอด ๕๗ กัป และมาเกิดในมนุษยโลก ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๔ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓/๒๑๐)

อัมพปาลิวนสูตร : พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในอัมพปาลีวัน ท่านพระสารีบุตรขณะอยู่ ณ อัมพปาลีวันถามท่านพระอนุรุทธะว่า ธรรมอะไรที่ทำให้ท่านมีอินทรีย์ผ่องใส สีหน้าบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า เพราะท่านมีจิตตั้งมั่นอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๐๗/๔๓๙)

อัมพปาลิสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลีวัน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวันว่า สติปัฏฐาน ๔ คือ (๑) กายานุปัสสนา การพิจารณาเห็นกายในกาย (๒) เวทนานุปัสสนา การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา (๓) จิตตานุปัสสนา การพิจารณาเห็นจิตในจิต (๔) ธัมมานุปัสสนา การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม เป็นทางเดียวที่จะทำให้สัตว์พ้นจากทุกข์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐)

อัมพปาลี, เทพธิดา : ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอัมพปาลีเถรี ดังคำในอปทานที่ท่านเถรีกล่าวไว้ว่า หม่อมฉันได้ออกบวชเป็นภิกษุณี มีเพศประเสริฐในศาสนาของพระชินเจ้าพระนามว่ากัสสปะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะผลแห่งกรรมนั้นเมื่อถึงภพสุดท้าย หม่อมฉันเกิดเป็นโอปปาติกะ ที่ระหว่างกิ่งต้นมะม่วงจึงมีชื่อว่าอัมพปาลี ตามนิมิตหมายนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑๒/๕๔๘)

อัมพปาลี, หญิงงามเมือง :ชื่อหญิงงามเมือง อยู่เมืองเวสาลี เคยนิมนต์พระผู้มีพระภาคถวายภัตตาหาร ดังคำในมหาวรรคที่กล่าวไว้ว่า หญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลีทราบการที่

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจากอาสนะถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค ทำประทักษิณแล้วกลับไป (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๘/๑๐๔, ๕/๒๘๘/๑๐๕, ๕/๒๘๙/๑๐๕, ๕/๒๘๙/๑๐๖)

อัมพปาลีคณิกา, นาง :ชื่อหญิงงามเมือง ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร ที่กล่าวไว้ว่า นางอัมพปาลีคณิกาทราบว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จถึงกรุงเวสาลีประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของเรา ลำดับนั้น นางอัมพปาลีคณิกาให้จัดเตรียมยานพาหนะคันงาม ๆ ขึ้นยานพาหนะคันงาม ๆ ออกจากกรุงเวสาลีพร้อมด้วยยานพาหนะ แล้วนิมนต์พระผู้มีพระภาคไปฉันที่บ้าน,ในอรรถกถาอธิบายว่า นางเป็นพระเทวีของพระเจ้าพิมพิสารมีราชโอรสองค์หนึ่งนามว่าวิมลโกณฑัญญะ ดังคำในเถรคาถาที่พระวิมลโกญญเถระกล่าวว่า ภิกษุผู้เกิดจากนางทุมะกับพระเจ้าปัณฑรเกตุผู้ครองเศวตฉัตร ลดธงเสียได้ ใช้ธงชัยนั้นแหละกำจัดมานะมีประการหลากหลาย เป็นดุจลดธงผืนใหญ่ลงเสียได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๑/๑๐๖,๑๐/๑๖๒/๑๐๘,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๔/๓๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นางทุมะ คือ นางอัมพปาลี คำว่า พระเจ้าปัณฑรเกตุ คือพระเจ้าพิมพิสาร (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๔/๒๒๗)

อัมพปาลีเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพปาลีเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้เกิดเป็นพระภคินีของพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนาม ว่า ผุสสะ ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดความเลื่อมใสจึงได้ถวายทานแล้วปรารถนารูปสมบัติ ในกัปที่ ๓๑ สมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ท่านเกิดในตระกูลพราหมณ์ในกรุงอรุณวดี ได้ด่าภิกษุณีผู้ไม่มีอาสวะว่า เป็นหญิงแพศยาประพฤติอนาจาร ประทุษร้ายพระศาสนา เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านจึงตกนรกอันร้ายแรง พ้นจากนรกแล้วได้มาเกิดเป็นหญิงแพศยาอีก ๑๐,๐๐๐ ชาติ ชาติต่อมาได้บวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เพราะผลแห่งการบวชนั้น ท่านจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดเป็นโอปปาติกะ ที่ระหว่างกึ่งมะม่วง จึงชื่อว่าอัมพปาลี ต่อมาได้มาบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้า ไม่นานก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐๔/๕๔๗)

อัมพปาลีเถรีคาถา : ภาษิตของพระอัมพปาลีเถรี,คาถาของพระอัมพปาลีเถรี ท่านพระอัมพปาลีเถรีกล่าวว่าเมื่อก่อนผมของเรามีสีดำเหมือนสีแมลงภู่ มีปลายผมงอนเดี๋ยวนี้ ผมเหล่านั้นกลายสภาพเป็นเหมือนป่านและปอเพราะชรา พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสแต่ความจริง เป็นคำจริงแท้ไม่แปรเป็นอย่างอื่น เมื่อก่อน มวยผมของเราเต็มด้วยดอกไม้หอมกรุ่น เหมือนผอบที่อบกลิ่น เดี๋ยวนี้ ผมนั้นมีกลิ่น

SAMPLE

เหมือนขนกระต่ายเพราะชรา พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสแต่ความจริง เป็นคำจริงแท้ ไม่แปรเป็นอย่างอื่น ฯลฯ เมื่อก่อน เท้าทั้งสองของเราสวยงามนัก เปรียบเหมือนรองเท้ายัดปุยนุ่น เดี๋ยวนี้ แตกเป็นริ้วรอยเพราะชราพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสแต่ความจริงเป็นคำจริงแท้ ไม่แปรเป็นอย่างอื่น เดี๋ยวนี้ ร่างกายนี้เป็นเช่นนี้ คร่ำคร่าเพราะชรา เป็นแหล่งที่อยู่แห่งทุกข์เป็นอันมาก ปราศจากเครื่องลูบไล้ เป็นดุจเรือนอันคร่ำคร่า พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสแต่ความจริง เป็นคำจริงแท้ ไม่แปรเป็นอย่างอื่น (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๕๒/๕๙๖)

อัมพปาลีวัน : สวนที่หญิงแพศยาชื่ออัมพปาลี ถวายเป็นสังฆาราม ไม่นานก่อนวันพุทธปรินิพพาน อยู่ในเขตเมืองเวสาลี ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงกรุงเวสาลีประทับอยู่ที่อัมพปาลีวันรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสถึงภิกษุผู้มีสติสัมปชัญญะสรุปความได้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงมีสติสัมปชัญญะอยู่ นี้เป็นคำพร่ำสอนของเราสำหรับเธอทั้งหลาย,ในอัมพปาลิสูตรกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวัน เขตกรุงเวสาลี แล้วตรัสมหาสติปัฏฐาน ๔ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๔,๑๐/๑๖๑/๑๐๖,๑๐/๑๖๑/๑๐๗,๑๐/๑๖๒/๑๐๘,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๖๗/๒๑๐,๑๙/๙๐๗/๔๓๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัมพปาลีวัน หมายถึงสวนมะม่วงของหญิงคณิกาชื่ออัมพปาลี ซึ่งถวายเป็นที่พักแด่สงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๖๐/๑๔๖)

อัมพปิณฑิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพปิณฑิยเถระ มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัมพปิณฑิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผลมะม่วงแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๔๕๙)

2.อัมพปิณฑิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผลมะม่วงแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๒/๗๑)

อัมพยาคทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพยาคทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผลมะม่วงแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๔๐๔)

SAMPLE

อัมพยาคุทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพยาคุทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้ถวายมะม่วงและข้าวยาคูแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสตรังสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๕๓๗)

อัมพรอัมพรวติยะ, เมือง :ชื่อเมืองยักษ์แห่งหนึ่ง อยู่ทางทิศเหนือ ที่มีท้าวเวสสวัณมหาราชปกครอง มีราชธานีชื่ออาฬกมันทา มีปรากฏในอาฏานาฏิยสูตร ดังคำว่า ทางทิศเหนือ มีเมืองกปิวันตะและมีอีกเมืองหนึ่งชื่อชโนฆะอีกเมืองหนึ่งชื่อนวนวติยะ และมีอีกเมืองหนึ่งชื่ออัมพรอัมพรวติยะ มีราชธานีชื่ออาฬกมันทา ๑๑/๒๘๑/๒๒๗,๑๑/๒๙๑/๒๔๐)

อัมพรังสะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระปุปผฉทนิยเถระ ดังคำในปุปผฉทนิยเถราปทานที่ท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าเป็น พราหมณ์มีนามว่าสุนันทะ เป็นผู้คงแก่เรียน จบมนตร์ เป็นผู้ควรแก่การขอ ได้บูชายัญชื่อว่าวาชเปยยะ (กล่าวคำอ่อนหวาน) คราวหนึ่งเด็ดดอกไม้ที่ขั้วแล้ว ประชุมศิษย์ทั้งหมด ให้ช่วยกันโยนดอกไม้ขึ้นไปในอากาศเพื่อบูชาสักการะ พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระที่เสด็จไปทางอากาศ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ในกัปที่ ๑๑๑ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิ ๓๕ ชาติ มีพระนามว่าอัมพรังสะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๒๙๗)

อัมพลัฏฐิกา, ปราสาท :ชื่อปราสาทแห่งหนึ่งอยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาลันทา,พระราหุลเคยอยู่ ณ ปราสาทแห่งนี้ ดังคำในจูฬราหุโลวาทสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้นแล ท่านพระราหุลพักอยู่ ณ ปราสาทชื่ออัมพลัฏฐิกาครั้นเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคทรงออกจากที่หลีกเร้นแล้วเสด็จเข้าไปหาท่านพระราหุลจนถึงปราสาทชื่ออัมพลัฏฐิกา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๗/๑๑๗)

อัมพลัฏฐิกา, สวน : ชื่อราชอุทาน ภายในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ในพรหมชาลสูตรกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทาพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จเข้าประทับแรม ณ พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัฏฐิกาพร้อมกับภิกษุสงฆ์,ในกุฏทันตสูตรกล่าวไว้อยู่ใกล้หมู่บ้านพราหมณ์ชาวมคธชื่อขาณุมัต ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมคธพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชาวมคธชื่อขาณุมัต ประทับอยู่ในสวนอัมพลัฏฐิกา ใกล้หมู่บ้าน

SAMPLE

ขาณุมัต (ที.สี.(ไทย) ๙/๑/๑, ๙/๓๒๓/๑๒๕,๙/๓๒๔/๑๒๕,๙/๓๒๕/๑๒๖,๙/๓๒๖/๑๒๖)

อัมพลัฏฐิกาวัน : ชื่อสถานที่แห่งหนึ่ง เป็นอุทยานป่าเส้นทางเสด็จผ่านของพระผู้มีพระภาคก่อนที่จะปรินิพพาน ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ตามความพอพระทัยในกรุงราชคฤห์ รับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไปยังอัมพลัฏฐิกาวันกัน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๓/๘๙,๑๐/๑๔๔/๘๙) ; ดู อัมพลัฏฐิกา, สวน

อัมพวนเปตวัตถุ : เรื่องเปรตเฝ้าสวนมะม่วงเป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วและกรรมดีของคหบดีชาวกรุงสาวัตถี คือคหบดีนั้นได้ประสบชะตากรรม สิ้นเนื้อประดาตัว ภรรยาเสียชีวิต นำธิดาคนเดียวไปยกให้เพื่อน ขอเงินเป็นทุนทำ การค้าเพียง ๑๐๐ กหาปณะ เขาไปค้าขายกับกองเกวียนได้กำไรถึง ๕๐๐ กหาปณะ แต่ขณะเดินทางกลับถูกโจรปล้นและทำร้ายตนเสียชีวิต เขาตายไปพร้อมจิตผูกพันในทรัพย์ที่ซ่อนไว้ก่อนตาย ด้วยความโลภนั้นเขาไปเกิดเป็นเปรตเฝ้าทรัพย์ ต่อมาธิดาของเขาทราบข่าวจากพวกพ่อค้าที่หนีรอดไปได้ นางได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้โดยนำผลมะม่วง ข้าวยาคูและน้ำไปถวายแด่พระผู้มีพระภาค คหบดีจึงได้เป็นเวมานิกเปรตปรากฏตัวแก่พวกพ่อค้าคณะนั้นที่เดินทางไปถึงที่นั้น และได้ฝากทรัพย์ ที่ซ่อนไว้ไปให้ธิดาด้วย (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๙๖/๒๙๘)

อัมพวัน : สวนมะม่วง มีหลายแห่ง เพื่อกันสับสน ท่านมักใส่ชื่อเจ้าของสวนนำหน้าด้วย เช่น สวนมะม่วงของหมอชีวก ในเขตเมืองราชคฤห์ ซึ่งถวายเป็นสังฆาราม เรียกว่า **ชีวกัมพวัน** เป็นต้น,ในเตวิชชสูตร กล่าวว่าอยู่แคว้นโกศล ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ของชาวโกศลชื่อมนสากฏะประทับอยู่ ณ อัมพวัน ใกล้ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี ด้านเหนือหมู่บ้านมนสากฏะ,ในมหาปรินิพพานสูตรกล่าวไว้ว่าอยู่เมืองปาวาก็มี ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จไปถึงกรุงปาวา ประทับอยู่ที่อัมพวันของนายจุนทกัมมารบุตรเขตกรุงปาวา,ในปาสาทิกสูตรกล่าวว่าอยู่แคว้นสักกะก็มี ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทในอัมพวันของพวกเจ้าศากยะนามว่า เวธัญญา แคว้นสักกะ,ในมฆเทวสูตร กล่าวว่าอยู่กรุงมิถิลา ก็มี ดังคำว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อัมพวันของพระเจ้ามฆเทวะ เขตกรุงมิถิลา,ในเถรคาถากล่าวว่าเป็นที่อยู่ของพระจูฬปันถกะ ดังคำว่าปันถกเถระเนรมิตตนหนึ่งพันนั่งในอัมพวันที่น่ารื่นรมย์ จนถึงเวลาเขามานิมนต์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๘/๒๓๐,๙/๕๒๑/๒๓๐,ที.ม.

(ไทย)๑๐/๑๘๙/๑๓๗,๑๐/๑๔๖/๑๔๕,๑๐/๑๔๖/๑๔๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๔/๑๒๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๘/๓๗๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๖๓/๔๓๗)

อัมพวิมาน : มี ๒ เรื่อง แปลความหมายและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัมพวิมานวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายวัดสวนมะม่วง เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิง ผู้ถวายวัดสวนมะม่วง เป็นวิมานอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๘๓/๙๐)

2.อัมพวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้รับจ้างรดน้ำต้นมะม่วงได้ถวายน้ำสรงแด่พระสารีบุตร เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้รับจ้างรดน้ำต้นมะม่วง ได้ถวายน้ำสรงแด่พระสารีบุตร เพราะได้ถวายน้ำสรงแด่ท่านพระสารีบุตรเถระขณะเดินฝ่าแดดในฤดูร้อนเหงื่อโทรมกาย ผ่านมาใกล้สวนนั้น เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๔๖/๑๔๓)

อัมพสักขรเปตวัตถุ : เรื่องเจ้าอัมพสักขรลิจฉวี กับเปรตเปลือย เป็นเรื่องการสนทนาระหว่างเจ้าลิจฉวีพระนามว่าอัมพสักขระผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ถือลัทธินัตถิกทิฏฐิ (เห็นว่าทำดีทำชั่วไม่มีผล บุญบาปไม่มี) กับภุมเทวดาผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ ที่มาช่วยญาติ คือหลานชายในชาติก่อนซึ่งถูกจับในข้อหากระทำโจรกรรมและถูกตัดสินประหารชีวิตโดยเสียบหลาวไว้ (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๕๑๗/๒๕๐)

อัมพสัณฑ์ : ชื่อหมู่บ้านของพวกพราหมณ์แห่งหนึ่ง เป็นป่ามะม่วง เป็นที่รก ที่ทึบเต็มไปด้วยมะม่วง, อยู่เขตกรุงราชคฤห์ทางเหนือ เป็นที่ท้าวสักกะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามปัญหา มีปรากฏในสักกปัญหสูตร ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละที่ภูเขาเวทิยกะ ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสัณฑ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์แคว้นมคธ (๑๐/๓๔๔/๒๗๓,๑๐/๓๔๕/๒๗๓,๑๐/๓๔๖/๒๗๔

อัมพสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนมะม่วง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มะม่วง ๔ ชนิด คือ (๑) มะม่วงดิบแต่ผิวสุก (๒) มะม่วงสุกแต่ผิวดิบ (๓) มะม่วงดิบและผิวดิบ (๔) มะม่วงสุกและผิวสุก แล้วตรัสว่า บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงมี ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงดิบแต่ผิวสุก (๒) บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงสุกแต่ผิวดิบ (๓) บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงดิบและผิวดิบ (๔) บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงสุกและมีผิวสุก แล้วตรัสอธิบายบุคคลเปรียบเหมือนมะม่วง ๔ จำพวก เหมือนกันกับบุคคลเปรียบเหมือนหม้อ ๔ จำพวกในกุมภสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๕/๑๖๐)

อัมพัฏฐชัย, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระ อัมพทายกเถระ ดังคำในอัมพทายกเถราปทาน ที่ท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน

SAMPLE

สรุปความได้ว่าข้าพเจ้าเป็นวานรอยู่ที่ภูเขาหิมพานต์ที่สูงสุดได้เห็นพระพุทธเจ้านามว่าอโนมทัสสี ผู้มีพระคุณอันยิ่งไม่ต่ำทราม จึงทำจิตให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าได้ไปเก็บผลมะม่วงสุกจากต้นมะม่วงนั้นมาถวายพร้อมน้ำผึ้ง เพราะกรรมในครั้งนั้น ในกัปที่ ๑๗๗ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๔ ชาติมีพระนามว่าอัมพัฏฐชัย มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๐/๒๑๑)

อัมพัฏฐมาณพ : ชื่อศิษย์ของโปกขรสาติคนหนึ่ง เป็นชายหนุ่ม ชาวอิจฉานังคลคาม แคว้นโกศล เป็นผู้ที่เก่งมากเทียบเท่าอาจารย์ ดังคำในอัมพัฏฐสูตรที่กล่าวว่า อัมพัฏฐมาณพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ จบไตรเพทพร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์รู้ตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และการทำนายลักษณะมหาบุรุษ อาจารย์ยกย่องและตัวเขาก็ยอมรับในวิชชา ๓ประการอันเป็นของอาจารย์ของตนว่ารู้เท่ากันกับที่อาจารย์รู้ เขาเคยไปสนทนากับพระผู้มีพระภาคด้วยความอวดเก่ง แสดงความไม่เคารพพระผู้มีพระภาค ภายหลังอาจารย์ไปต้องขอโทษ ดังคำตอนหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเล่าเรื่องเท่าที่พระองค์ทรงสนทนากับอัมพัฏฐมาณพให้พราหมณ์โปกขรสาติทราบทุกประการ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ พราหมณ์โปกขรสาติได้กราบทูลว่า ท่านพระโคดม อัมพัฏฐมาณพเป็นคนโง่ โปรดยกโทษให้เขาเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ขอให้อัมพัฏฐมาณพจงมีความสุขเถิด พราหมณ์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘,๙/๒๕๗/๘๙,๙/๒๕๘/๘๙,๙/๒๕๙/๙๐)

อัมพัฏฐวงศ์ : วงศ์ของอัมพัฏฐมาณพ ตระกูลกัณหายนะ เป็นคนรับใช้พวกศากยะ มีปรากฏในอัมพัฏฐสูตร (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๗๓/๙๕)

อัมพัฏฐสูตร : พระสูตรว่าด้วยชายหนุ่มชื่ออัมพัฏฐะ พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อัมพัฏฐมาณพ ขณะประทับแรมอยู่ในป่า ใกล้หมู่บ้านอิจฉานังคละ เขตเมืองอุกกัฏฐะ ที่พระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่งแคว้นโกศล พระราชทานเป็นพรหมไทยให้พราหมณ์โปกขรสาติเป็นผู้ปกครอง พราหมณ์โปกขรสาติทราบว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จมา จึงมอบหมายให้อัมพัฏฐมาณพ ผู้เป็นศิษย์ไปสังเกตดูว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจริงตามกิตติศัพท์เล่าลือ หรือไม่ เมื่ออัมพัฏฐมาณพถามว่า จะสังเกตจากอะไร จึงบอกให้ตรวจดูว่า มีมหาปุริสลักษณะ ครบ ๓๒ ประการตามคัมภีร์มันตระของตนหรือไม่ แต่อัมพัฏฐมาณพ กลับไปแสดงอาการไม่เคารพ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสพระสูตรนี้เพื่อทำลายทิฏฐิมานะเรื่องการถือชั้นวรรณะ

SAMPLE

เริ่มต้น อัมพัฏฐมาณพซึ่งได้รับยกย่องว่ามีชาติตระกูลดี มีการศึกษาดี ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอย่างองอาจกล้าหาญ แสดงกิริยาอาการเหยียดหยามพระผู้มี พระภาคด้วยการยืนสนทนาบ้าง เดินสนทนาบ้าง โดยอ้างว่าผู้เป็นพราหมณ์สมควรสนทนาอย่างนี้กับสมณะศีรษะโล้นซึ่งเป็นดุจคนชั้นต่ำที่เกิดจากเท้าของท้าวมหาพรหม เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเตือนว่า ทำไมไม่ทำธุระที่ได้รับมอบหมายมา ไฉนจึงมาแสดง กิริยาของผู้ไร้การศึกษาเช่นนี้

อัมพัฏฐมาณพโกรธจัด จึงกล่าววาจากระทบถึงศากยวงศ์ว่าเป็นสกุลไพร่ ดุร้าย เพราะไม่เคารพตนซึ่งมีวรรณะสูงกว่า พระผู้มีพระภาคจึงทรงซักประวัติบรรพบุรุษของอัมพัฏฐมาณพ จนเขายอมรับว่าบรรพบุรุษของเขาชื่อกัณหะ ซึ่งเป็นต้นสกุล กัณหายนโคตรกัณหะเป็นลูกของหญิงรับใช้ของพระเจ้าโอกกากราชผู้ทรงเป็นบรรพบุรุษ ของพวกศากยกษัตริย์

จากนั้นทรงซักถามถึงประเพณีนิยมของพราหมณ์ที่ปฏิบัติต่อกษัตริย์และพราหมณ์ตามหัวข้อต่อไปนี้

๑. ตรัสถามว่า บุตรที่เกิดจากบิดาเป็นกษัตริย์ มารดาเป็นพราหมณ์ จะได้ ที่นั่งและน้ำในหมู่พราหมณ์หรือไม่ ทูลตอบว่า ได้

ตรัสถามว่า พวกพราหมณ์จะยอมให้ร่วมบริโภคอาหารในพิธีศราทธ์ (พิธีทำบุญให้ผู้ตาย) พิธีถาลิปากะ (พิธีในงานมงคล) ยัญพิธี (พิธีบวงสรวง) และพิธีปาหุนะ (พิธีต้อนรับแขก) หรือไม่ ทูลตอบว่า ยอม

ตรัสถามว่า พวกพราหมณ์จะสอนมันตระ (มนตร์) ให้หรือไม่ ทูลตอบว่า สอนให้

ตรัสถามว่า พราหมณ์จะห้ามเขาแต่งงานกับสตรีพราหมณ์หรือไม่ ทูลตอบว่าไม่ห้าม

ตรัสถามว่า เขาจะได้รับอภิเษกเป็นกษัตริย์หรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่ได้

ตรัสถามว่า เพราะเหตุไร ทูลตอบว่า เพราะเขาไม่บริสุทธิ์ฝ่ายมารดา

๒. ตรัสถามว่า บุตรที่เกิดจากบิดาเป็นพราหมณ์ มารดาเป็นกษัตริย์ จะได้ ที่นั่งและน้ำในหมู่พราหมณ์ จะได้ร่วมบริโภคอาหารในพิธีกรรม (ดังกล่าวข้างต้น) หรือไม่ ทูลตอบว่า ได้

ตรัสถามว่า พวกพราหมณ์จะสอนมันตระให้หรือไม่ ทูลตอบว่า สอนให้

ตรัสถามว่า พวกพราหมณ์จะห้ามเขาแต่งงานกับสตรีพราหมณ์หรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่ห้าม

ตรัสถามว่า เขาจะได้รับอภิเษกเป็นกษัตริย์หรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่ได้

ตรัสถามว่า เพราะเหตุไร ทูลตอบว่า เพราะเขาไม่บริสุทธิ์ฝ่ายบิดา

SAMPLE

ตรัสสรุปว่า เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างหญิงกษัตริย์กับหญิงพราหมณ์ ชายกษัตริย์กับชายพราหมณ์ตามกรณีตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า กษัตริย์ประเสริฐกว่า เพราะบุตรที่เกิดจากหญิงพราหมณ์เป็นกษัตริย์ไม่ได้

๓. ตรัสถามว่า พราหมณ์ที่ถูกลงโทษโกนศีรษะ ถูกเอาขี้เถ้าโรยศีรษะ ถูกเนรเทศออกจากเมือง จะได้อาสนะและน้ำในหมู่พราหมณ์ จะได้ร่วมบริโภคอาหารในพิธีกรรม (ดังกล่าวข้างต้น) หรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่ได้

ตรัสถามว่า พวกพราหมณ์จะสอนมันตระให้หรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่สอน

ตรัสถามว่า พวกพราหมณ์จะห้ามเขาแต่งงานกับสตรีพราหมณ์หรือไม่ ทูลตอบว่า ห้าม

๔. ตรัสถามว่า กษัตริย์ที่ถูกลงโทษโกนศีรษะ ถูกเอาขี้เถ้าโรยบนศีรษะ ถูกเนรเทศออกจากเมือง จะได้อาสนะและน้ำในหมู่พราหมณ์ จะได้ร่วมบริโภคอาหารในพิธีกรรม (ดังกล่าวข้างต้น) หรือไม่ ทูลตอบว่า ได้

ตรัสถามว่า พวกพราหมณ์จะสอนมันตระให้หรือไม่ ทูลตอบว่า สอนให้

ตรัสถามว่า พวกพราหมณ์จะห้ามเขาแต่งงานกับสตรีพราหมณ์หรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่ห้าม

ตรัสสรุปว่า กษัตริย์ประเสริฐกว่าพราหมณ์ แล้วทรงอ้างสุภาษิตของพรหมชื่อสนังกุมารมารับรองว่า “ในหมู่ชนที่ถือชาติตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์นับว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชา (ความรู้) และจรณะ (ความประพฤติ) คือผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์?

อัมพัฏฐมาณพทูลถามว่า วิชชาคืออะไร จรณะคืออะไร ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะเป็นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายจรณะตามแนวศีล ๓ ชั้น คือ จูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล พร้อมทั้งทรงอธิบายวิชชาตามแนววิชชา ๘ ดังรายละเอียดในสามัญญ?ผลสูตร ตรัสสรุปว่า ใครก็ตามที่ยังถือชาติ ถือโคตร ถือตัว ถืออาวาหะวิวาหะอยู่ ชื่อว่ายังอยู่ห่างไกลจากวิชชาและจรณะอันยอดเยี่ยม ต่อเมื่อละการถือเหล่านั้นได้ แล้ว จึงจะชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

จากนั้นตรัสถึงทางแห่งความเสื่อมของวิชชาและจรณะไว้ดังนี้

๑. สมณพราหมณ์ผู้ไม่ได้วิชชาและจรณะอันยอดเยี่ยมก็จะหาบบริขารของนักบวชออกป่า กินผลไม้ที่หล่นลงมา

๒. สมณพราหมณ์ที่ปฏิบัติตามข้อ ๑ ไม่ได้ ก็จะถือเสียมและตะกร้า ออกมาขุดเผือกมันและเก็บผลไม้กิน

SAMPLE

๓. สมณพราหมณ์ที่ปฏิบัติตามข้อ ๑ และข้อ ๒ ไม่ได้ ก็จะสร้างโรงบูชาไฟขึ้นท้ายหมู่บ้านและนิคม คอยหาฟืนมาบำเรอไฟ เพื่อหวังเครื่องบูชาจากชาวบ้าน

๔. สมณพราหมณ์ที่ปฏิบัติตามข้อ ๑ ข้อ ๒ และข้อ ๓ ไม่ได้ ก็จะปลูกบ้าน มีประตู ๔ ด้าน ที่ถนนสี่แยก เพื่อคอยบูชาสมณพราหมณ์ที่เดินทางมาจากทิศต่างๆ

ตรัสถามอัมพัฏฐมาณพว่า เขากับอาจารย์ของเขาคือโปกขรสาติพราหมณ์ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะดังกล่าวหรือไม่ ทูลตอบว่า ไม่

ตรัสถามว่า ปฏิบัติตามทางเสื่อมแห่งวิชชาและจรณะดังกล่าวแล้วข้อใดได้บ้าง ทูลตอบว่า ปฏิบัติตามไม่ได้เลย

จึงตรัสสรุปว่า ทั้งอัมพัฏฐมาณพและอาจารย์ไม่มีคุณความดีอะไรเลย แต่ยังถือผิดๆ ว่า สมณะศีรษะโล้นเป็นพวกดำ เกิดจากเท้าของท้าวมหาพรหม จะเจรจากับผู้รู้ไตรเพทได้อย่างไร โปกขรสาติถือตัวว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานพรหมไทยด้วยความเคารพเลื่อมใส แต่ทำไมไม่โปรดให้เข้าเฝ้าในที่เฉพาะพระพักตร์ เมื่อจะทรงปรึกษาข้อราชกิจ จะต้องมีม่านกั้นบังไว้มิให้เห็นพระองค์เล่า สมณ- พราหมณ์ในบัดนี้ที่เรียนมันตระจนท่องได้ตามที่ฤาษีผู้เป็นปาจารย์ผูก(แต่ง)ไว้ ก็หาใช่ว่าจะเป็นฤาษีเหมือนดังเช่นฤาษีผู้เป็นปาจารย์เหล่านั้นไม่ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๔/๘๗)

อัมพาฏกทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพาฏกทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายผลมะกอกแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๕/๖๘)

อัมพาฏกวัน : ชื่อป่าแห่งหนึ่ง เมืองมัจฉิกาสณฑ์ มีวัดที่พระสุธรรมะไปจำพรรษา และมีปัญหาไม่เข้าใจกับจิตตคหบดี เพราะคำว่า ขนมแดกงา เมื่อคราวที่พระอัครสาวกคือเมืองมัจฉิกาสณฑ์ ดังคำในจูฬวรรคที่จิตตคหบดีกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ กระผมมิได้ด่าบริภาษท่านขออาราธนาท่านอยู่ในอัมพาฏกวันอันรื่นรมย์เมืองมัจฉิกาสณฑ์เถิด กระผมจะดูแลเรื่องจีวรบิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขารสำหรับท่าน,ในสัญโญชนสูตร มีกล่าวถึงภิกษุหลายรูปสนทนาเรื่องสังโยชน์และจิตตคหบดีเป็นผู้ตอบปัญหา (วิ.จู.(ไทย) ๖/๓๔/๖๗,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๓/๓๗๐,๑๘/๓๔๔/๓๗๒,๑๘/๓๔๕/๓๗๔,๑๘/๓๔๖/๓๗๘)

อัมพาฏการาม : ชื่ออาราม เป็นที่อยู่ของพระละกุณฑกภัททิยเถระผู้มีร่างกายเตี้ย ดังคำในเถรคาถาที่กล่าวไว้ว่า พระภัททิยภิกษุอยู่ในอัมพาฏการามอันสวยงามใกล้ชัฏแห่ง

ป่า ได้ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากแล้ว เป็นผู้งามด้วยคุณมีศีลเป็นต้นเข้าฌานอยู่ในชัฏแห่งป่า (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๖๖/๔๑๙)

อัมพาฏกิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอัมพาฏกิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ใช้ดอกมะกอกบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๖/๘๑)

อัมพาต : อาการที่อวัยวะบางส่วนเช่นแขนขาตายไปกระดิกไม่ได้ ดังคำในมหาวรรคว่า ไม่พึงให้คนเป็นโรคอัมพาตบรรพชา,ในตโมตมสูตร กล่าวถึง บุคคลผู้มืดมาและมืดไปว่ามีสภาพความเป็นอยู่อย่างฝืดเคือง เป็นแหล่งที่หาของกินและเครื่องนุ่งห่มได้ยาก และเขามีผิวพรรณหม่นหมอง ไม่น่าดู ต่ำเตี้ย มีความเจ็บป่วยมากตา บอด เป็นง่อย เป็นคนกระจอก หรือเป็นโรคอัมพาต (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑๙/๑๘๗, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๕/๑๒๙,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑)

อัมพุ : น้ำ ดังคำในมหานิทเทสว่า น้ำ ตรัสเรียกว่า เอละ น้ำ ตรัสเรียกว่า อัมพุ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๘๐/๒๓๙)

อัยยิกาสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศล สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า พระอัยยิกาของข้าพระองค์ ชรา แก่เฒ่า มีพระชนม์ ๑๒๐ ชันษา ทิวงคตเสียแล้ว พระองค์เป็นที่รักของข้าพระองค์มาก หากข้าพระองค์ใช้ช้างแก้วเป็นต้นแลกแล้วพึงได้ตามที่หวังว่า ขอพระอัยยิกาของเราอย่าได้ทิวงคตเลย ข้าพระองค์ก็พึงให้แม้ช้างแก้ว แต่น่าอัศจรรย์ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ไว้ดียิ่งนักว่า สัตว์ทั้งปวงมีความตายเป็นธรรมดา มีความตายเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นความจริง สัตว์ทั้งปวงมีความตายเป็นธรรมดา มีความตายเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เหมือนภาชนะดินทั้งดิบและสุกล้วนมีความแตกเป็นธรรมดา มีความแตกเป็นที่สุด ไม่พ้นความแตกไปได้ สัตว์ทั้งปวงจักตาย เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลายจักไปตามกรรม เข้าถึงผลบุญและบาป โดยผู้ทำบาปจักไปนรก ส่วนผู้ทำบุญจักไปสวรรค์ ฉะนั้น บุคคลควรทำกรรมดีสะสมไว้เป็นสมบัติในโลกหน้า เพราะบุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๓/๑๖๕)

อัลลกัปปะ, กรุง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง ที่ส่งทูตไปขอพระบรมสารีริกาตุและได้ส่วนแบ่งของพระบรมสารีริกธาตุมาบูชา มีเจ้าถูกปกครอง ดังคำว่า พวกเจ้าถูลีผู้ครองกรุงอัลลกัปปะ ได้ทรงสดับว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานในกรุงกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปถึงพวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นกษัตริย์ แม้

SAMPLE

พวกเราก็เป็นกษัตริย์ จึงควรจะได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุบ้าง หรือดังคำว่า พวกเจ้าถูลีผู้ครองกรุงอัลลกัปปะทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงอัลลกัปปะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๖/๑๗๗,๑๐/๒๓๙/๑๗๙)

อัสดงคต : ตกไป คือ พระอาทิตย์ตก ดังคำที่พระภัททเถระกล่าวประวัติของตนไว้ว่า พระศาสดาผู้ทรงชนะมาร ครั้นทรงสั่งให้บวชให้เราแล้ว ก็ได้เสด็จเข้าพระคันธกุฎี เมื่อพระอาทิตย์ยังไม่ทันอัสดงคต พอเริ่มวิปัสสนานั้น จิตของเราก็ได้หลุดพ้นแล้ว หรือดังคำในโมรชาดกที่ยูงทองกล่าวว่า ดวงตาของโลกนี้ เป็นเจ้าแห่งแสงสว่างอย่างเอก ทอแสงเรืองรองสว่างไปทั่วปฐพี อัสดงคตแล้ว เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระอาทิตย์นั้น ซึ่งทอแสงเรืองรองสว่างไปทั่วปฐพี (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๗๗/๔๒๐,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๘/๖๗,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘/๑๖๘) ; พจนานุกรม เขียน **อัสดง**

อัสดร, นาค : ชื่อนาคจำพวกหนึ่งที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ดังคำในมหาสมยสูตรว่า หมู่นาคที่อยู่ในสระนาภสะ และที่อยู่ในกรุงเวสาลีมาพร้อมด้วยพวกนาคตัจฉกะ นาคกัมพลและนาคอัสดรก็มาด้วยและนาคที่อยู่ในท่าปายาคะก็มาพร้อมด้วยหมู่ญาติ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๖๖)

อัสดร, ม้า : ม้าดี หมายถึงลูกที่เกิดจากแม่ลากับพ่อม้า ดังคำว่า ลาภสักการะและชื่อเสียงเกิดขึ้นแก่พระเทวทัตเพื่อฆ่าตน เพื่อความเสื่อมเหมือนแม่ม้าอัสดรตั้งครรภ์เพื่อฆ่าตน เพื่อความพินาศ,ใช้เทียมก็ได้ ดังคำใน เมณฑกปัญหชาดกที่พระราชาตรัสว่า เรามีความพอใจอย่างยิ่งด้วยถ้อยคำอันเป็นสุภาษิต เราให้รถเทียมม้าอัสดรคนละคันบ้านส่วยที่มั่งคั่งคนละ ๑ ตำบลแก่ท่านผู้เป็นบัณฑิตทุกคน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๘/๑๑๓,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๓,ขุ.ชา.ทวาทสก.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๓๙๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า แม่ม้าอัสดร หมายถึงแม่ลาซึ่งเป็นสัตว์วงศ์เดียวกับม้า (รูปร่างคล้ายม้าแต่ตัวเล็กกว่า) ผสมพันธุ์กับพ่อม้า ตั้งครรภ์ขึ้น พอถึงเวลาคลอด ไม่สามารถคลอดได้ ยืนเอาเท้ากระทืบพื้นอยู่จนต้องผ่าท้องนำลูกออก เพราะถูกผ่าท้องแม่ลาจึงตาย (ลูกที่เกิดจากแม่ลากับพ่อม้า) เรียกว่า ม้าอัสดร (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๖๘/๓๕๗)

อัสนีบาต : สายฟ้าผ่า ดังคำในมหานารทกัสสปชาดกที่กล่าวถึงบรรยายโลกันตนรกไว้ตอนหนึ่งว่า ในโลกันตนรกนั้น มีห่าฝนชนิดต่าง ๆ คือฝนหอก ฝนดาบ ฝนแหลน ฝนหลาว มีประกายลุกวาว เหมือนถ่านเพลิงตกลงบนศีรษะ สายอัสนีบาตรศิลาแดงโชนตกลงทับสัตว์นรกผู้มีกรรมหยาบช้า (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๑๑/๓๘๕)

SAMPLE

อัสมิมานะ : มานะว่าเป็นเรา, การถือเขาถือเรา, การถือว่านี่ฉัน นี่กู กูเป็นนั่นเป็นนี่, การถือเราถือเขา,ความสำคัญว่ามีตัวตน,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความสำคัญว่าเราเป็นรูป ความพอใจว่าเราเป็นรูป ความเข้าใจว่าเราเป็นรูปความสำคัญว่าเราเป็นเวทนา ฯลฯ เราเป็นสัญญาฯลฯ เราเป็นสังขาร ฯลฯ เราเป็นวิญญาณ ความพอใจว่าเราเป็นวิญญาณ ความเข้าใจว่าเราเป็นวิญญาณ ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตนเป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าอัสมิมานะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๖/๓๒๗,๑๑/๓๕๑/๓๖๘,๑๑/๓๕๖/๓๙๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๕/๒๖๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙๑/๒๒๙,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๖/๑๑๖,๑๗/๑๐๑/๑๙๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๕๗๔/๕๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๘/๖๓,๒๑/๒๐๐/๓๑๙)

อัสวเมธ : พิธีเอาม้าบูชายัญ,การฆ่าม้าบูชายัญ คือปล่อยม้าอุปการให้ผ่านดินแดนต่างๆ เป็นการประกาศอำนาจจนม้านั้นกลับ แล้วเอาม้านั้นฆ่าบูชายัญ เป็นพิธีประกาศอานุภาพของราชาธิราชในอินเดียครั้งโบราณ ดังคำในยัญญสูตรและอุชชยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหายัญที่มีกิริยามากเหล่านั้น คืออัสวเมธ บุรุษเมธ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคฬะ ไม่มีผลมาก (เพราะ)พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๙/๖๕)

อัสสกชาดก : ชาดกว่าด้วยพระนางอุพพรีเทวีของพระเจ้าอัสสกะ มีเนื้อความอธิบายว่า ดาบสโพธิสัตว์ได้ช่วยให้พระเจ้าอัสสกะสร้างจากความโศกที่พระอัครมเหสีของพระองค์สวรรคตไปเกิดเป็นหนอนโดยแสดงให้เห็นว่านางนอนนั้นพอใจหนอนตัวผู้นั้นมากกว่าพระองค์อย่างที่นางกับพระราชาว่า สถานที่ที่ข้าพเจ้าได้เที่ยวเล่นกับพระเจ้าอัสสกะพระสวามีสุดที่รักผู้มีพระประสงค์ตามความใคร่ ความสุขและความทุกข์เก่า ๆ ถูกความสุขและความทุกข์ใหม่ ๆ ปิดบังไว้ เพราะฉะนั้นหนอนตัวนี้จึงเป็นที่รักของข้าพเจ้ายิ่งกว่าพระเจ้าอัสสกะเสียอีก พระราชาได้สดับดังนั้นทรงแค้นพระทัยสั่งให้ย้ายพระศพของพระนางอุพพรีออกไป แล้วทรงหาหญิงอื่นมาเป็นอัครมเหสี แล้วบำเพ็ญกุศลมีสุคติเป็นที่ไป ที่ใดมีรักที่นั้นมีทุกข์ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๑๓/๙๔)

อัสสกะ : ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นใหญ่แห่งชมพูทวีป ตั้งอยู่ลุ่มน้ำโคธาวรี ทิศตะวันตกเฉียงเหนือแห่งแคว้นอวันตี นครหลวงชื่อ โปตลิ ดังคำในอุโปสถสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระราชาพระองค์ใดพึงครองราชย์ เป็นอิสราธิบดี(เป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือกว่าผู้อื่น)แห่งชนบทใหญ่ ๑๖ แคว้นที่สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗

SAMPLE

ประการเหล่านี้คือ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ(องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘) (บางทีเรียก โปตนะ),ในสุตตนิบาตกล่าวไว้ว่าเป็นที่อยู่ของพราหมณ์พาวรี และเป็นเมืองที่อยู่ใกล้แคว้นมุฬกะ ดังคำว่า ท่านอาศัยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวรี อันเป็นพรมแดนแคว้นอัสสกะและแคว้นมุฬกะต่อกัน (เลี้ยงชีพ) อยู่ด้วยการเที่ยวภิกษาและผลไม้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๘๔/๗๓๕)

อัสสกะ, รัฐ : ชื่อเมืองสมัยโบราณที่มหาโควินทะให้สร้างเมืองหลวง ดังคำว่า ท่าน(มหา)โควินทะให้สร้างเมืองหลวงเหล่านี้ไว้ (คือ) ให้สร้างกรุงทันตปุระ เป็นเมืองหลวงของรัฐกาลิงคะให้สร้างกรุงโปตนะ เป็นเมืองหลวงของรัฐอัสสกะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๙/๒๔๒)

อัสสขลุงกสูตร : พระสูตรว่าด้วยม้ากระจอกและคนกระจอก มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัสสขลุงกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ม้ากระจอก ๓ จำพวก คือ (๑) ม้ามีกำลังแต่ขาดสีสันและความสูงความใหญ่ (๒) ม้ามีกำลังและสีสันแต่ขาดความสูงความใหญ่ (๓) ม้ามีกำลังมีสีสันและมีความสูงความใหญ่ แล้วตรัสถึงคนกระจอก ๓ จำพวก คือ (๑) **คนกระจอกสมบูรณ์ด้วยเชาวน์แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยวรรณะ ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงความใหญ่** หมายถึงภิกษุรู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง แต่ถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยตอบไม่ได้และไม่ได้จีวรบิณฑบาต เสนาสนะและเภสัช (๒) **คนกระจอกสมบูรณ์ด้วยเชาวน์และสมบูรณ์ด้วยวรรณะแต่ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงความใหญ่** หมายถึงภิกษุรู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยก็ตอบได้ แต่ไม่ได้จีวรเป็นต้น (๓) **คนสมบูรณ์ด้วยเชาวน์สมบูรณ์ด้วยวรรณะและสมบูรณ์ด้วยความสูงความใหญ่** หมายถึงภิกษุรู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริงถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยก็ตอบได้ และได้จีวรเป็นต้น (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๑/๓๘๗)

2.อัสสขพุงกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ม้ากระจอก ๘ จำพวกและโทษของม้ากระจอก ๘ คือ ม้ากระจอกบางตัวที่นายสารถีสั่งว่า เดินไป แทงด้วยประตัก (๑) ถอยหลังดันรถให้กลับหลัง (๒) กระโดดข้างหลังดัดธูปให้หัก (๓) ยกขาขึ้นตะกุยงอนรถ ถีบงอนรถ (๔) เดินผิดทาง นำรถไปผิดทาง (๕) เชิดกายส่วนหน้าเผ่นขึ้นไป (๖) ไม่คำนึงถึงประตัก กัดบังเหียน(หมายถึงเครื่องบังคับม้าทำด้วยเหล็กหรือไม้ใส่ผ่าปากม้า) (๗) ไม่ก้าวไป ไม่ถอยหลัง ยืนที่ออยู่เหมือนเสาเขื่อน (๘) คุกเท้าหน้าและเท้าหลังลงหมอบทับเท้าทั้ง ๔ อยู่ที่ตรงนั้นนั่นเอง

และตรัสว่า คนกระจอก ๘ จำพวกและโทษของคนกระจอก ๘ คือ ภิกษุรูปที่ถูกพวกภิกษุโจทด้วยอาบัติแล้ว (๑) อำพรางอาบัติไว้ เพราะระลึกไม่ได้ว่า ผม

SAMPLE

ระลึกไม่ได้ (๒) โต้ตอบภิกษุผู้เป็นโจทก์ว่า การกล่าวของท่านผู้เป็นคนพาลไม่เฉียบแหลม จะมีประโยชน์อะไรเล่า ท่านเองย่อมเข้าใจสิ่งที่ควรพูด (๓) กลับยกอาบัติขึ้นปรับภิกษุผู้เป็นโจทก์ว่า ท่างเองก็ต้องอาบัติชื่อนี้ ท่านจงทำคืนเสียก่อน (๔) พูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงอาการโกรธ ไม่พอใจ (๕) กลับแกว่งแขนในท่ามกลางสงฆ์ (๖) ไม่เอื้อเฟื้อสงฆ์ ไม่เอื้อเฟื้อภิกษุผู้เป็นโจทก์ ทั้งที่อาบัติติดตัวอยู่ก็หลีกไปตามความประสงค์ (๗) กล่าวอย่างนี้ว่า ผมไม่ได้ต้องอาบัติเลย เธอใช้ความนิ่งทำให้สงฆ์ลำบาก (๘) ภิกษุรูปที่ถูกพวกภิกษุโจทด้วยอาบัติแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ทำไมหนอ ท่านผู้มีอายุจึงพยายามกล่าวหาผมนัก ผมจักบอกคืนสิกขากลับไปเป็นคฤหัสถ์ เธอบอกคืนสิกขากลับไปเป็นคฤหัสถ์ แล้วจึงกล่าวอย่างนี้ว่า บัดนี้ ขอท่านผู้มีอายุโปรดเบาใจเถิด (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๔/๒๓๗)

อัสสขฬุงกสูตร : พระสูตรว่าด้วยม้ากระจอกและคนกระจอก พระผู้มีพระภาคตรัสถึงลักษณะของคนกระจอก ๓ จำพวกเปรียบเทียบกับม้ากระจอก ๓ จำพวก คือ คนกระจอกบางคน (๑) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยวรรณะ และความสูงและความใหญ่ หมายถึงภิกษุรู้อริยสัจ ๔ แต่ตอบปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยไม่ได้ และไม่ได้ปัจจัย ๔ เหมือนม้ากระจอกบางตัวสมบูรณ์ด้วยเชาว์ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยวรรณะ และความสูงและความใหญ่ (๒) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ และวรรณะ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่ หมายถึงภิกษุรู้อริยสัจ ๔ ตอบปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยได้ แต่ไม่ได้ปัจจัย ๔ เหมือนม้ากระจอกบางตัวสมบูรณ์ด้วยเชาว์ และวรรณะ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่ (๓) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ วรรณะ และความสูงและความใหญ่ หมายถึงภิกษุรู้อริยสัจ ๔ ตอบปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยได้ และได้ปัจจัย ๔ เหมือนม้ากระจอกบางตัวสมบูรณ์ด้วยเชาว์ ด้วยวรรณะ และด้วยความสูงและความใหญ่

แล้วตรัสถึงลักษณะของคนดี ๓ จำพวกเปรียบเทียบกับม้าดี ๓ จำพวก คือ คนดีบางคน (๑) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยวรรณะ และความสูงและความใหญ่ หมายถึงภิกษุรู้อริยสัจ ๔ แต่ตอบปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยไม่ได้ และไม่ได้ปัจจัย ๔ เหมือนม้าดีบางตัวสมบูรณ์ด้วยเชาว์ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยวรรณะ และความสูงและความใหญ่ (๒) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ และวรรณะ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่ หมายถึงภิกษุรู้อริยสัจ ๔ ตอบปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยได้ แต่ไม่ได้ปัจจัย ๔ เหมือนม้าดีบางตัวสมบูรณ์ด้วยวรรณะ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่ (๓) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ วรรณะ และความสูงและความใหญ่ หมายถึงภิกษุจะเป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้น เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป ตอบปัญหาใน

SAMPLE

อภิธรรมและอภิวินัยได้ และได้ปัจจัย ๔ เหมือนม้าดีบางตัวสมบูรณ์ด้วยเชาว์ วรรณะ และความสูงและความใหญ่

แล้วตรัสถึงลักษณะของบุรุษอาชาไนย ๓ จำพวกเปรียบเทียบกับม้าอาชาไนย ๓ จำพวก คือ บุรุษอาชาไนยบางคน (๑) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยวรรณะ และความสูงและความใหญ่ หมายถึงภิกษุรู้อริยสัจ ๔ แต่ตอบปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยไม่ได้ และไม่ได้ปัจจัย ๔ เหมือนม้าอาชาไนยบางตัวสมบูรณ์ด้วยเชาว์ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยวรรณะ และความสูงและความใหญ่ (๒) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ และวรรณะ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่ หมายถึงภิกษุรู้อริยสัจ ๔ ตอบปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยได้ แต่ไม่ได้ปัจจัย ๔ เหมือนม้าอาชาไนยบางตัวสมบูรณ์ด้วยเชาว์ และวรรณะ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงและความใหญ่ (๓) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ วรรณะ และความสูงและความใหญ่ หมายถึงภิกษุบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ ตอบปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยได้ และได้ปัจจัย ๔ เหมือนม้าอาชาไนยบางตัวสมบูรณ์ด้วยเชาว์ วรรณะ และความสูงและความใหญ่ (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๔๗๖)

อัสสาชานียสูตร :พระสูตรว่าด้วยม้าอาชาไนยและบุรุษอาชาไนย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ม้าอาชาไนย ๓ จำพวก คือ (๑) ม้าอาชาไนยมีกำลังแต่ขาดสีสันและความสูงความใหญ่ (๒) ม้าอาชาไนยมีสีสันแต่ขาดความสูงความใหญ่ (๓) ม้าอาชาไนยมีสีสันและมีความสูงความใหญ่ แล้วตรัสว่า บุรุษอาชาไนย ๓ จำพวกคือบุรุษอาชาไนย (๑) **สมบูรณ์ด้วยเชาวน์แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยวรรณะและไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงความใหญ่** หมายถึงภิกษุผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติแต่ถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยตอบไม่ได้และไม่ได้จีวรเป็นต้น (๒) **บุรุษอาชาไนยสมบูรณ์ด้วยเชาวน์และสมบูรณ์ด้วยวรรณะแต่ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงความใหญ่** หมายถึงภิกษุผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ ถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัย ตอบได้ แต่ไม่ได้จีวรเป็นต้น (๓) **บุรุษอาชาไนยสมบูรณ์ด้วยเชาวน์และสมบูรณ์ด้วยวรรณะและสมบูรณ์ด้วยความสูงความใหญ่** หมายถึงภิกษุผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ ถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัย ตอบได้ และได้จีวรเป็นต้น (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๓/๓๙๑)

อัสสชิ, พราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์ที่อุปติสสปริพาชกที่พระอัสสชิครั้งแรกว่าพราหมณ์ ดังคำที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก พราหมณ์นามว่าอัสสชิสาวกของพระองค์ ซึ่งหาผู้กระทบกระทั่งได้ยาก มีเดชแผ่ไป เที่ยวบิณฑบาตในครั้งนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗๖/๔๔)

SAMPLE

อัสสชิ, ฤาษี : ชื่อ ๑ ในปัญจวัคคีย์ก่อนที่จะบวชเป็นพระภิกษุ ดังคำในอปทานว่า สมัยต่อมา ฤาษีปัญจวัคคีย์ทั้งหมด คือโกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒/๕๕๔)

อัสสชิ,ภิกษุ,พระ : 1.พระมหาสาวกองค์หนึ่งเป็นพระเถระรูปหนึ่งในคณะปัญจวัคคีย์เป็นพระอรหันต์รุ่นแรกและเป็นอาจารย์ของพระสารีบุตร 2. ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง ชาวในกีฏาคิรีชนบท ในภิกษุ ๖ รูป ซึ่งประพฤติเหลวไหล ที่เรียกว่า**พระฉัพพัคคีย์** คู่กับพระปุนัพพสุกะ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุชื่อว่าอัสสชิและปุนัพพสุกะเป็นเจ้าถิ่น เป็นอลัชชีเลวทราม อยู่ในกีฏาคิรีชนบท (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๓๑/๔๖๐,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๐/๗๒, ๔/๖๐/๗๓, ๔/๖๑/๗๔,วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑/๓๙,๖/๒๒/๔๑,๖/๒๒/๔๒,๖/๒๒/๔๓,๖/๒๓/๔๔,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๒/๑๔๓, ๗/๓๒๒/๑๔๔, ๗/๓๒๙/๑๖๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๖๘/๕๗)

อัสสชิปุนัพพสุกวัตถุ : เรื่องพระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดพึงกล่าวสอน พร่ำสอน และห้ามจากความชั่ว ผู้นั้นย่อมเป็นที่รักของสัตบุรุษทั้งหลาย แต่ไม่เป็นที่รักของอสัตบุรุษทั้งหลาย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๗๗/๕๒)

อัสสชิสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอัสสชิ เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ท่านพระอัสสชิอาพาธได้กล่าวกับภิกษุผู้อุปัฏฐากว่า พวกท่านจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า ภิกษุอัสสชิอาพาธเป็นไข้หนัก พักอยู่ที่พักอยู่ที่กัสสปการาม ขอพระผู้มีพระภาคโปรดอาศัยความอนุเคราะห์เสด็จไปเยี่ยมเธอถึงที่อยู่เถิด ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุษณีภาพแล้วเข้าไปเยี่ยมท่านพระอัสสชิถึงที่อยู่ ท่านพระอัสสชิได้เห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาแต่ไกลจึงลุกขึ้นจากเตียงเนื้อหาสาระโดยมากพึงทราบตามแนวแห่งวักกลิสูตร แต่ที่ต่างออกไปพึงทราบ ดังนี้

ท่านพระอัสสชิได้กราบทูลว่า เมื่อก่อน ข้าพระองค์ระงับกายสังขารคือลมหายใจเข้าออก บรรเทาความป่วยไข้อยู่จึงไม่ได้สมาธิ เมื่อข้าพระองค์ไม่ได้สมาธิก็ว่า เรายังไม่เสื่อมจากสมาธินั้นหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า สมณพราหมณ์ที่มีสมาธิเป็นแก่นสาร มีสมาธิเป็นคุณแห่งสมณะ เมื่อไม่ได้สมาธินั้นจึงคิดว่า เรายังไม่เสื่อมจากสมาธินั้นหรือ เธอเข้าใจขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อท่านพระอัสสชิกราบทูลว่า ไม่เที่ยง จึงตรัสว่า เหตุนั้นแล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕

SAMPLE

เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก ถ้าเธอเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่าเวทนานั้นไม่เที่ยงเป็นต้น ถ้าเธอเสวยสุขเวทนา เสวยทุกขเวทนา เสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลส เสวยเวทนานั้น ถ้าเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ก็รู้ชัดว่าเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ถ้าเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ก็รู้ชัดว่าเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด หลังจากตายไป ก็รู้ชัดว่า ความเสวยอารมณ์ทั้งปวงไม่น่าเพลิดเพลิน จักเย็นในโลกนี้ทีเดียว เปรียบเหมือน เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ ตะเกียงน้ำมันจึงติดอยู่ได้ เพราะสิ้นน้ำมันและไส้ ตะเกียงน้ำมันนั้นจึงหมดเชื้อดับไป ฉะนั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๘/๑๖๓)

อัสสทัสสสูตร : (อัสสสทัสสสูตร) พระสูตรว่าด้วยม้าดีและคนดี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ม้าดี ๓ จำพวก คือ (๑) ม้ามีกำลัง แต่ขาดสีสันและความสูงความใหญ่ (๒) ม้ามีกำลัง มีสีสันแต่ขาดความสูงความใหญ่ (๓) ม้ามีกำลัง มีสีสันและมีความสูงความใหญ่ แล้วตรัสว่า คนดี ๓ จำพวก คือ (๑) **คนดีสมบูรณ์ด้วยเชาวน์แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยวรรณะและไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงใหญ่** หมายถึงภิกษุผู้เป็นพระอนาคามี แต่ถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยตอบไม่ได้ และไม่ได้จีวร เป็นต้น (๒) **คนดีสมบูรณ์ด้วยเชาวน์และสมบูรณ์ด้วยวรรณะ แต่ไม่สมบูรณ์ด้วยความสูงและใหญ่** หมายถึงภิกษุผู้เป็นอนาคามี ถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัยก็ตอบได้แต่ไม่ได้จีวรเป็นต้น (๓) **คนดีสมบูรณ์ด้วยเชาวน์ สมบูรณ์ด้วยวรรณะ และสมบูรณ์ด้วยความสูงความใหญ่** หมายถึงภิกษุผู้เป็นอนาคามี ถูกถามปัญหาในอภิธรรมและอภิวินัย ตอบได้ และได้จีวรเป็นต้น (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๒/๓๘๙)

อัสสปุระ, นิคม : ชื่อนิคมแห่งหนึ่ง อยู่แคว้นอังคะ มีปรากฏในมหาอัสสปุรสูตร ดังคำว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่อัสสปุรนิคมของพระราชกุมารชาวอังคะในแคว้นอังคะ แล้วตรัสข้อปฏิบัติของสมณะ ณ นิคมแห่งนี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๑๕/๔๕๑)

อัสสเมธะ : พิธีเอาม้าบูชายัญ คือปล่อยม้าอุปการให้ผ่านดินแดนต่างๆ เป็นการประกาศอำนาจจนม้านั้นกลับ แล้วเอาม้านั้นฆ่าบูชายัญ เป็นพิธีประกาศอานุภาพของราชาธิราชในอินเดียครั้งโบราณ ดังคำในพราหมณธัมมิกสูตรที่พวกพราหมณ์กราบทูลพระเจ้าโอกกากราชว่า เมื่อพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงองอาจยิ่งใหญ่ ทรงยินยอมตามคำของพราหมณ์นั้นแล้ว จึงทรงบูชายัญ คืออัสสเมธะ ปุริสเมธะ

SAMPLE

สัมมาปาสะ วาชเปยยะ และนิรัคคฬะครั้นเสร็จแล้วก็พระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์เหล่านั้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๐๖/๕๗๐)

อัสสลายนสูตร : พระสูตรว่าด้วยอัสสลายนมาณพ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบเชิงโต้วาทะแก่อัสสลายนมาณพ ซึ่งรับอาสาพราหมณ์ ๕๐๐ คน เข้าไปโต้วาทะกับพระองค์ ณ วัดพระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี พราหมณ์จากแคว้นต่าง ๆ ประมาณ ๕๐๐ คน เข้ามาพักอยู่ในกรุงสาวัตถี และคิดว่าพระสมณโคดมทรงบัญญัติความบริสุทธิ์ที่ทั่วไปแก่วรรณะ ๔ ใครจะสามารถเจรจาโต้ตอบกับพระสมณโคดมได้ ในที่สุดก็เห็นว่าอัสสลายนมาณพสามารถจะโต้ตอบได้จึงเข้าไปชักชวนถึง ๓ ครั้ง อัสสลายนมาณพจึงยอมไป

อัสสลายนมาณพทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ทรงมีความคิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับคำพูดของพวกพราหมณ์ที่ว่า วรรณะที่ประเสริฐ ขาวและบริสุทธิ์ที่สุดคือวรรณะพราหมณ์เท่านั้น วรรณะนอกนั้นเลว ดำและไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากโอษฐ์ของพรหม เป็นผู้ที่พรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพรหม พระองค์ได้ตรัสตอบโดยทรงซักถามให้ยอมรับในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้ คือ

๑. พราหมณ์เกิดจากโยนีของนางพราหมณี จึงไม่ควรกล่าวว่า วรรณะพราหมณ์ประเสริฐที่สุด

๒. ในแคว้นโยนก แคว้นกัมโพชะและปัจจันตชนบทอื่น มีวรรณะอยู่ ๒ จำพวก คือ เจ้าและทาส บางครั้งเจ้ากลับเป็นทาส บางครั้งทาสกลับเป็นเจ้า ความเห็นที่ว่าวรรณะพราหมณ์ประเสริฐที่สุดจึงไม่ถูก

๓. วรรณะทั้ง ๔ หากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์เป็นต้น ตายแล้วก็ไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรกเหมือนกัน

๔. วรรณะทั้ง ๔ หากเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์เป็นต้น ตายแล้วก็ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนกัน

๕. วรรณะทั้ง ๔ สามารถเจริญเมตตาจิต อันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนได้เหมือนกัน

๖. วรรณะทั้ง ๔ สามารถอาบน้ำลอยละอองธุลีได้เหมือนกัน

๗. ผู้เกิดจากตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์เอาไม้สัก ไม้สาละเป็นต้นมาสีให้เกิดไฟ กับผู้เกิดจากตระกูลจัณฑาล ตระกูลพราน ตระกูลช่างจักสาน ตระกูลช่างรถ ตระกูลคนเทขยะ ถือเอาไม้รางสุนัข ไม้รางสุกรเป็นต้น มาสีให้เกิดไฟ ไฟที่ได้ก็เป็นไฟมีเปลว มีแสงสว่าง ใช้ประโยชน์ได้เหมือนกัน

๘. ขัตติยกุมารอยู่ร่วมเป็นสามีภรรยากับนางพราหมณี บุตรที่เกิดจากคนทั้ง ๒ จะเรียกว่ากษัตริย์ก็ได้ พราหมณ์ก็ได้

SAMPLE

๙. แม่ม้ากับพ่อลาผสมกัน ลูกม้ากลายเป็นม้าอัสดร แต่มนุษย์กลับไม่แตกต่างกัน

๑๐. มาณพ ๒ คนเป็นพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน คนหนึ่งศึกษาเล่าเรียนอย่างดีจากอาจารย์ คนหนึ่งไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนเลย คนแรกจะได้รับเชิญให้บริโภคก่อนในงานเลี้ยงต่าง ๆ

๑๑. มาณพ ๒ คนเป็นพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน คนหนึ่งศึกษาเล่าเรียนอย่างดีจากอาจารย์ แต่เป็นคนทุศีล มีบาปธรรม คนหนึ่งไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนเลย แต่มีศีลมีกัลยาณธรรม คนหลังจะได้รับเชิญให้บริโภคก่อนในงานเลี้ยงต่าง ๆ

อัสสลายนมาณพได้ฟังแล้วยอมรับว่า วรรณะ ๔ ไม่มีความแตกต่างกันจริง ๆ จึงได้แต่นั่งนิ่ง หมดปฏิภาณ พระผู้มีพระภาคจึงทรงยกเรื่องในอดีตขึ้นมาแสดงว่า ในอดีต ฤาษี ๗ ตนมีความเห็นเช่นนี้ ก็ถูกอสิตเทวลฤาษีซักไซ้ไล่เลียงไต่ถามจนตอบไม่ได้ ได้แต่นั่งนิ่ง หมดปฏิภาณเช่นกัน เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว อัสสลายนมาณพมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ พร้อมกับประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๑/๕๐๑)

อัสสลายนะ, มาณพ :ชื่อมาณพคนหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี แตกฉานคัมภีร์ของพราหมณ์ตั้งแต่อายุ ๑๖ ดังคำอัสสลายนสูตรที่กล่าวว่า มาณพชื่ออัสสลายนะ อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี ยังเป็นหนุ่ม โกนศีรษะมีอายุ ๑๖ ปี นับแต่เกิดมา เป็นผู้จบไตรเพท พร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ เกฏุภศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เข้าใจตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญในโลกายตศาสตร์และลักษณะมหาบุรุษได้สนทนาธรรมโต้ตอบกับพระผู้มีพระภาค จนยอมสยบ ดังคำว่า อัสสลายนมาณพก็นั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตกก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิภาณ ภายหลังแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๑/๕๐๒)

อัสสลายนะ,พราหมณ์ :ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี มีภรรยาชื่อว่าจันทวดี มีลูกชายชื่อว่ามหาโกฏฐิกะ ภายหลังได้ชื่อว่าเป็นบิดาของพระมหาโกฏฐิกเถระ ดังคำที่พระมหาโกฏฐิกเถระกล่าวว่า เมื่อถึงภพสุดท้าย ข้าพเจ้าได้เป็นเผ่าพันธุ์ของพราหมณ์เกิดในตระกูลพราหมณมหาศาลที่มีทรัพย์มากในกรุงสาวัตถี มารดาของข้าพเจ้าชื่อจันทวดี บิดาของข้าพเจ้าชื่ออัสสลายนะ ในคราวที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำบิดาของข้าพเจ้าเพื่อความบริสุทธิ์ทุกอย่าง ข้าพเจ้าเลื่อมใสในพระสุคต ได้บวชเป็นบรรพชิต พระโมคคัลลานะเป็นพระอาจารย์ พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๔๓/๒๗๑)

อัสสัตถเทวดา : ชื่อเทวดาประจำต้นโพธิ์ มีปรากฏในปุจิมันทชาดก ดังคำที่เทวดาประจำต้นสะเดาตอบเทวดาประจำต้นโพธิ์ว่า อัสสัตถเทวดา ท่านไม่ทราบเรื่องระหว่าง

ข้าพเจ้ากับโจร พระราชาทั้งหลายจับโจรผู้กระทำผิดอย่างร้ายแรง ในบ้านได้แล้วเสียบที่หลาวไม้สะเดา ข้าพเจ้ามีใจระแวงในเรื่องนั้น (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๔๓/๑๖๕)

อัสสัตถะ, ต้น : ต้นไม้อัสสัตถะ, ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราตำบลอุรุเวลาเสนานิคม อันเป็นสถานที่ที่พระมหาบุรุษ ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ดังคำในมหาปทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระกัสสปพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นไทร บัดนี้ เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ควงต้นอัสสัตถะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘/๔,๑๐/๙๑/๕๒,๑๐/๙๓/๕๕,ขุ.อป. ๓๓/๒๓/๕๗๐,ขุ.พุทฺธวํส. ๓๓/๑-๑๘/๔๓๑) ; ดู **โพธิ์**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ต้นอัสสัตถะ ในที่นี้หมายถึงต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ กล่าวคือพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ตรัสรู้ ณ ควงต้นไม้ ใด ๆ ต้นนั้น ๆ เรียกว่า โพธิ์ (ที.ม.อ. (บาลี) ๘/๑๐-๑๑)

อัสสัตถาราม : ชื่ออารามเป็นที่ปรินิพพานของพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี ดังคำว่า พระมุนีผู้ประเสริฐพระนามว่าปิยทัสสีเสด็จดับขันธปรินิพพานที่อัสสัตถาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้น ที่อัสสัตถารามนั้น สูงถึง ๓ โยชน์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๗/๖๖๐)

อัสสัทธมูลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธาเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม้ในอดีต แม้ในอนาคต และแม้ในปัจจุบัน สัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริเป็นต้น ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริเป็นต้น ส่วนสัตวทั้งหลายผู้มีศรัทธา มีหิริเป็นต้นย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีศรัทธาและมีหิริเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๒/๑๙๓)

อัสสัทธสังสันทนสูตร : พระสูตรว่าด้วยการคบค้าสมาคมกันของสัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม้ในอดีต แม้ในอนาคต และแม้ในปัจจุบัน สัตว์ผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริโอตตัปปะ มีสุตะน้อย เกียจคร้าน มีสติหลงลืม มีปัญญาทราม ย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีลักษณะอย่างนั้นทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ส่วนสัตว์ผู้มีศรัทธาเป็นต้นย่อมคบค้าสมาคมกับสัตว์ผู้มีศรัทธาเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๑/๑๙๑)

อัสสัทธิยะ : ความไม่มีศรัทธา หมายถึงความไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์, ในอรหัตตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็น ๑ ในธรรม ๖คือ ๑. ถีนะ (ความหดหู่) ๒. มิทธะ (ความเซื่องซึม) ๓. อุทธัจจะ(ความฟุ้งซ่าน) ๔. กุกกุจจะ (ความร้อนใจ) ๕. อัสสัทธิยะ (ความไม่มีศรัทธา)๖. ปมาทะ (ความประมาท) ที่ทำให้ไม่บรรลุอรหัตผลได้,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า บุคคลบางคนในโลก

นี้เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่เชื่อพระพุทธเจ้า พระธรรม หรือพระสงฆ์ ความไม่เชื่อ กิริยาที่ไม่เชื่อ กิริยาที่ไม่ปักใจเชื่อ ความไม่เลื่อมใสยิ่ง มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าอัสสัทธิยะ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๖/๕๘๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๒/๕๘๓)

อัสสัทธสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัสสัทธสูตร :พระสูตรว่าด้วยผู้ไม่มีศรัทธาและผู้มีศรัทธา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) อสัตบุรุษ หมายถึงผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ มีสุตะน้อย เกียจคร้าน หลงลืมสติ และมีปัญญาทราม (๒) อสัตบุรุษที่ยิ่งกว่าอสัตบุรุษ หมายถึงผู้มีธรรม ๗ เหมือนบุคคลที่ ๑ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรม ๗ เหมือนกับตน (๓) สัตบุรุษ หมายถึงผู้มีศรัทธา มีหิริ มีโอตตัปปะ เป็นพหูสูต ปรารภความเพียร มีสติ มีปัญญา (๔) สัตบุรุษยิ่งกว่าสัตบุรุษ หมายถึงผู้มีธรรม ๗ เหมือนบุคคลที่ ๓ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรม ๗ เหมือนกับตน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๐๒/๓๒๑)

2.อัสสัทธสูตร พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ไม่มีศรัทธา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เถระย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่เคารพของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ไม่มีหิริ (๓) ไม่มีโอตตัปปะ (๔) เกียจคร้าน(๕) มีปัญญาทราม ส่วนภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่เคารพของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๔/๑๕๒)

อัสสาททิฏฐิ : ความเห็นที่เนื่องด้วยคุณ หมายถึงความเห็นผิดที่ประกอบด้วยความยินดี ,ในอัสสารทสูตร กล่าวว่า เป็น ๑ ในทิฏฐิ ๓ คือ ๑. อัสสาททิฏฐิ ๒. อัตตานุทิฏฐิ ๓. มิจฉาทิฏฐิ,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวว่าเป็นข้อ ๑ ในทิฏฐิ ๑๖, อัสสาททิฏฐิ มีความยึดมั่นด้วยอาการ ๓๕ อย่าง เช่นมีอธิบายว่า คือทิฏฐิคือความยึดมั่นถือมั่นว่า สุข โสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้น นี้เป็นอัสสาทะ (คุณ) แห่งรูป ทิฏฐิไม่ใช่อัสสาทะ อัสสาทะก็ไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง อัสสาทะก็เป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและอัสสาทะนี้ ท่านกล่าวว่า อัสสาททิฏฐิ,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นผู้มีวาทะอย่างนี้ เป็นผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า กามทั้งหลายไม่มีโทษ ดังนี้ จึงบริโภคกามนี้เรียกว่าอัสสาททิฏฐิ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๒/๖๓๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๘/๑๙๖,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๒๕/๕๗๙)

อัสสาราม : ชื่ออารามเป็นที่เสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้านามว่าสิขีดังคำว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ทรงเป็นมุนีผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อัส

SAMPLE

สาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่อัสสารามนั้น สูงถึง ๓ โยชน์ (ขุ. พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๘/๖๙๕)

อัสสาททิฏฐินิทเทส : แสดงอัสสาททิฏฐิ อธิบายอุทเทสที่ ๑ คือ อัสสาททิฏฐิ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า "อัสสาททิฏฐิมีความเห็นผิดด้วยอาการ ๓๕ ประการ เป็นอย่างไร" ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้ดังนี้

ท่านจำแนกอัสสาททิฏฐิด้วยธรรมแต่ละประการในจำนวน ๓๕ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ หมวดที่ ๒ และที่ ๓ หมวดย่อยที่ ๑-๕) เป็นอาการ ๓๕ ประการ แต่ละอาการประกอบด้วยใจความ ๗ ส่วนเหมือนกัน ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น ท่านแสดงความเต็มไว้ในอาการแรกและอาการสุดท้าย ย่ออาการในระหว่างไว้ ในที่นี้ขอแสดงอัสสาททิฏฐิเป็นตัวอย่าง ๑ อาการ ดังต่อไปนี้

อัสสาททิฏฐิ ๑ อาการประกอบด้วยใจความ ๗ ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ ๑ อธิบายคำว่า "อัสสาทะและทิฏฐิ"

ทิฏฐิคือความยึดมั่นถือมั่นว่า "สุข โสมนัส ที่อาศัยรูปเกิดขึ้น นี้เป็นอัสสาทะ(คุณ)แห่งรูป" ทิฏฐิไม่ใช่อัสสาทะ อัสสาทะไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง อัสสาทะเป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและอัสสาทะนี้ ท่านกล่าวว่า อัสสาททิฏฐิ

ส่วนที่ ๒ จัดเป็นมิจฉาทิฏฐิ ไม่ควรเสพ

อัสสาททิฏฐิเป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นทิฏฐิวิบัติ บุคคลผู้ประกอบด้วยทิฏฐิวิบัตินั้น เป็นผู้มีทิฏฐิวิบัติ บุคคลผู้มีทิฏฐิวิบัติ ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรนั่งใกล้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นมีทิฏฐิชั่ว

ส่วนที่ ๓ อธิบายคำว่า "ทิฏฐิและราคะ"

ทิฏฐิใด ราคะใด ราคะนั้นไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐินั้นไม่ใช่ราคะ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง ราคะเป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและราคะนี้เรียกว่า ทิฏฐิราคะ บุคคลผู้ประกอบด้วยทิฏฐินั้นและราคะนั้น เป็นผู้ยินดีในทิฏฐิราคะ ทานที่ให้แก่บุคคลผู้ยินดีทิฏฐิราคะเป็นทานมีผลไม่มาก มีอานิสงส์ไม่มาก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นมีทิฏฐิชั่ว อัสสาททิฏฐิเป็นมิจฉาทิฏฐิ

ส่วนที่ ๔ อธิบายคติของมิจฉาทิฏฐิบุคคล

บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิมีคติเป็น ๒ คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อนึ่ง กายกรรมที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฏฐิ วจีกรรม ... และมโนกรรมที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฏฐิ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ และสังขารทั้งหลายของบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ ธรรมทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปเพื่อ

SAMPLE

ผล ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ไม่เกื้อกูล เป็นทุกข์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นมีทิฏฐิชั่ว

ส่วนที่ ๕ แสดงข้ออุปมา

เปรียบเหมือนเมล็ดสะเดา เมล็ดบวบขม หรือเมล็ดน้ำเต้าขมที่บุคคล เพาะไว้ในดินชุ่มชื้น รสดินและรสน้ำที่มันดูดซับไว้ทั้งหมด ย่อมช่วยให้เกิดความขม ความเผ็ดร้อน ความไม่น่ายินดี ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสะเดาเป็นต้นนั้นมีเมล็ดขม

ส่วนที่ ๖ ปริยุฏฐานแห่งทิฏฐิ ๑๘ ประการ เช่น (๑) การตกอยู่ในทิฏฐิ (๒) รกชัฏคือทิฏฐิ (ดูความเต็มในความนำของทิฏฐิกถา)

ส่วนที่ ๗ สังโยชน์และทิฏฐิ

สังโยชน์และทิฏฐิแบ่งเป็น ๒ พวก คือ (๑) สังโยชน์และทิฏฐิ หมายถึง เป็นทั้งสังโยชน์และทิฏฐิ (๒) สังโยชน์แต่ไม่เป็นทิฏฐิ หมายถึง เป็นแต่สังโยชน์อย่างเดียว ไม่เป็นทิฏฐิ

สังโยชน์และทิฏฐิ อะไรบ้าง คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) สีลัพพตปรามาส

สังโยชน์แต่ไม่เป็นทิฏฐิ อะไรบ้าง คือ (๑) กามราคสังโยชน์ (๒) ปฏิฆสังโยชน์ (๓) มานสังโยชน์ (๔) วิจิกิจฉาสังโยชน์ (๕) ภวราคสังโยชน์ (๖) อิสสาสังโยชน์ (๗) มัจฉริยสังโยชน์ (๘) อนุสัยสังโยชน์ (๙) อวิชชาสังโยชน์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๘/๑๙๖)

อัสสาทนิทเทส : แสดงคุณ (แห่งอินทรีย์ ๕) ในปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ว่า อินทรีย์ ๕ มีคุณด้วยอาการ ๒๕ อย่าง อะไรบ้าง บุคคลรู้ชัดคุณแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๕ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. ความไม่ปรากฏแห่งความไม่มีศรัทธา เป็นคุณแห่งสัทธินทรีย์

๒. ความไม่ปรากฏแห่งความเร่าร้อน เพราะความไม่มีศรัทธา เป็นคุณแห่งสัทธินทรีย์

๓. ความแกล้วกล้าแห่งความประพฤติด้วยความน้อมใจเชื่อ เป็นคุณแห่งสัทธินทรีย์

๔. ความสงบ๑และการบรรลุสุขวิหารธรรม๒ เป็นคุณแห่งสัทธินทรีย์

๕. สุขโสมนัสที่อาศัยสัทธินทรีย์เกิดขึ้น เป็นคุณแห่งสัทธินทรีย์

๖. ความไม่ปรากฏแห่งความเกียจคร้าน เป็นคุณแห่งวิริยินทรีย์

๗. ความไม่ปรากฏแห่งความเร่าร้อน เพราะความไม่เกียจคร้าน เป็นคุณแห่งวิริยินทรีย์

๘. ความแกล้วกล้าแห่งความประพฤติด้วยการประคองไว้ เป็นคุณแห่งวิริยินทรีย์

SAMPLE

๙. ความสงบและการบรรลุสุขวิหารธรรม เป็นคุณแห่งวิริยินทรีย์

๑๐. สุขโสมนัสที่อาศัยวิริยินทรีย์เกิดขึ้น เป็นคุณแห่งวิริยินทรีย์

๑๑. ความไม่ปรากฏแห่งความประมาท เป็นคุณแห่งสตินทรีย์

๑๒. ความไม่ปรากฏแห่งความเร่าร้อนเพราะเหตุแห่งความประมาท เป็นคุณแห่งสตินทรีย์

๑๓. ความแกล้วกล้าแห่งความประพฤติด้วยความตั้งมั่น เป็นคุณแห่งสตินทรีย์

๑๔. ความสงบและการบรรลุสุขวิหารธรรม เป็นคุณแห่งสตินทรีย์

๑๕. สุขโสมนัสที่อาศัยสตินทรีย์เกิดขึ้น เป็นคุณแห่งสตินทรีย์

๑๖. ความไม่ปรากฏแห่งอุทธัจจะ เป็นคุณแห่งสมาธินทรีย์

๑๗. ความไม่ปรากฏแห่งความเร่าร้อนเพราะอุทธัจจะ เป็นคุณแห่งสมาธินทรีย์

๑๘. ความแกล้วกล้าแห่งความประพฤติด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นคุณแห่งสมาธินทรีย์

๑๙. ความสงบและการบรรลุสุขวิหารธรรม เป็นคุณแห่งสมาธินทรีย์

๒๐. สุขโสมนัสที่อาศัยสมาธินทรีย์เกิดขึ้น เป็นคุณแห่งสมาธินทรีย์

๒๑. ความไม่ปรากฏแห่งอวิชชา เป็นคุณแห่งปัญญินทรีย์

๒๒. ความไม่ปรากฏแห่งความเร่าร้อนเพราะอวิชชา เป็นคุณแห่งปัญญินทรีย์

๒๓. ความแกล้วกล้าแห่งความประพฤติด้วยความเห็น เป็นคุณแห่งปัญญินทรีย์

๒๔. ความสงบและการบรรลุสุขวิหารธรรม เป็นคุณแห่งปัญญินทรีย์

๒๕. สุขโสมนัสที่อาศัยปัญญินทรีย์เกิดขึ้น เป็นคุณแห่งปัญญินทรีย์

อินทรีย์ ๕ มีคุณด้วยอาการ ๒๕ อย่างนี้ บุคคลรู้ชัดคุณแห่งอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๒๕ อย่างนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘๙/๓๐๑)

อัสสารทปริเยสนสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสวงหาคุณของอายตนะ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัสสาทปริเยสนสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราได้เที่ยวแสวงหาคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งปฐมปุพเพสัมโพธสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๕/๑๔)

SAMPLE

2.อัสสาทปริเยสนสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราได้เที่ยวแสวงหาคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายนอก ๖ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งปฐมปุพเพสัมโพธสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๖/๑๕)

อัสสาทสูตร: มี ๔ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัสสาทสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยคุณของโลก (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราได้เที่ยวแสวงหาคุณ โทษและเครื่องสลัดออกไปจากโลก ได้พบ ได้เห็นคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกไปจากโลกเท่าที่มีด้วยปัญญา ตราบใดเรายังไม่รู้คุณของโลกโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษและเครื่องสลัดออกไปจากโลกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก ตราบนั้นเราจึงยังไม่ปฏิญญาตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก แต่เมื่อเรารู้คุณของโลกโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษและเครื่องสลัดออกไปจากโลกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกไปแล้ว จึงกล้าปฏิญญาตนเช่นนั้น และญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้ เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๕/๓๔๙

2.อัสสาทสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยคุณของโลก (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าคุณในโลกนี้จักไม่มีแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงติดใจในโลก แต่เพราะคุณในโลกนี้มีอยู่ สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในโลก ถ้าโทษในโลกจักไม่มีแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายในโลก แต่เพราะโทษในโลกมีอยู่ สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในโลก ถ้าเครื่องสลัดออกในโลกจักไม่มีแล้ว สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงสลัดออกจากโลก แต่เพราะเครื่องสลัดออกในโลกมีอยู่ สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจากโลก ตราบใด สัตว์ทั้งหลายรู้คุณของโลกโดยความเป็นคุณ ...ตามความเป็นจริง ตราบนั้นสัตว์ทั้งหลายก็จะออกไป หลุดไป พ้นไปจากโลก พร้อมทั้งเทวโลก มีใจปราศจากขีดคั่นอยู่ไม่ได้เลย แต่เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายรู้คุณของโลกโดยความเป็นคุณ ...ตามความเป็นจริง จึงออกไปหลุดไปพ้นไปจากโลก พร้อมทั้งเทวโลก มีใจปราศจากขีดคั่นอยู่ได้ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๖/๓๔๙)

3.อัสสาทสูตร พระสูตรว่าด้วยคุณของขันธ์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ในขณะที่เราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้เกิดความคิดว่า อะไรหนอเป็นคุณ เป็นโทษและเป็นธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ และได้ทราบด้วยตนเองว่า สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยขันธ์ ๕ เกิดขึ้นนี้เป็นคุณของขันธ์ ๕ สภาพที่ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็น

SAMPLE

ธรรมดา นี้เป็นโทษของขันธ์ ๕ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในขันธ์ ๕ นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕

เมื่อเรายังไม่รู้คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง ย่อมไม่กล้ายืนยันว่า เราเป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ แต่เมื่อรู้ตามความเป็นจริงแล้วจึงกล้ายืนยันอย่างนั้น และญาณทัสสนะได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติ(ความหลุดพ้น)ของเราไม่กำเริบแล้ว ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ของเราจะไม่มีอีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๖/๓๘)

4.อัสสาทสูตร (ตติย) พระสูตรว่าด้วยคุณของขันธ์ (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าคุณของขันธ์ ๕ ไม่มี สัตว์ก็จะไม่ติดใจ แต่เพราะคุณของขันธ์ ๕ มีอยู่ สัตว์จึงติดใจ ถ้าโทษของขันธ์ ๕ ไม่มี สัตว์ก็จะไม่เบื่อหน่าย แต่เพราะโทษของขันธ์ ๕ มีอยู่ สัตว์จึงเบื่อหน่าย ถ้าธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ไม่มี สัตว์ก็จะไม่สลัดออก แต่เพราะธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ มีอยู่ สัตว์จึงสลัดออกได้ เมื่อสัตว์ยังไม่รู้คุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง พวกเขาก็จะหลุดพ้นไปไม่ได้เลย แต่เมื่อพวกเขารู้ชัดคุณเป็นต้นตามความเป็นจริงแล้วเท่านั้น จึงจะหลุดพ้นไปได้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๘/๔๑)

อัสสาทะ : ความยินดี, ความพึงพอใจ, รสอร่อย เช่น รสอร่อยของกาม, ส่วนดี,ส่วนที่น่าชื่นชม ดังคำในอัสสาททิฏฐินิทเทสที่อธิบายว่า ทิฏฐิคือความยึดมั่นถือมั่นว่าสุข โสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้น นี้เป็นอัสสาทะ (คุณ) แห่งรูป ทิฏฐิไม่ใช่อัสสาทะ อัสสาทะก็ไม่ใช่ทิฏฐิ ทิฏฐิเป็นอย่างหนึ่ง อัสสาทะก็เป็นอย่างหนึ่ง ทิฏฐิและอัสสาทะนี้ ท่านกล่าวว่า อัสสาททิฏฐิ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๒๘/๑๙๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัสสาทะ ความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสได้แล้ว จึงเป็นคนไม่มีรส คือไม่ยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (วิ.อ. ๑/๓/๑๒๕-๑๒๖) และคำว่า อัสสาทะ หมายถึงสภาวะที่อร่อยหรือสภาวะที่สุขกายและสุขใจที่เกี่ยวข้องกามคุณ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘)

อัสสาสะ : ลมหายใจเข้า ดังคำในจูฬเวทัลลสูตรที่พระธัมมทินนาเถรีถามว่า ลมอัสสาสะ(ลมหายใจเข้า) และลมปัสสาสะ(ลมหายใจออก) เป็นกายสังขารวิตกและวิจารเป็นวจีสังขาร สัญญาและเวทนาเป็นจิตตสังขาร แล้วกล่าวอธิบายให้ฟังอีกว่า ท่านวิสาขะ ลมอัสสาสะและลมปัสสาสะเหล่านี้เป็นธรรมที่มีอยู่คู่กาย เนื่องกับ

SAMPLE

กายฉะนั้น ลมอัสสาสะและลมปัสสาสะจึงเป็นกายสังขาร บุคคลตรึกและตรองก่อนแล้วจึงเปล่งวาจา ฉะนั้น วิตกและวิจารจึงเป็นวจีสังขาร สัญญาและเวทนาเป็นธรรมที่มีอยู่คู่จิตเนื่องกับจิต ฉะนั้น สัญญาและเวทนาจึงเป็นจิตตสังขาร (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๓/๕๐๓)

อัสสารทสูตร : พระสูตรว่าด้วยคุณของขันธ์ มี ๕ แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัสสารทสูตร[๒] (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยคุณของขันธ์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราได้เที่ยวแสวงหาคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ และได้พบสิ่งเหล่านั้นด้วยปัญญา เมื่อเรายังไม่รู้คุณ โทษเป็นต้น เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัสสาทสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๗/๔๐)

2.อัสสารทสูตร พระสูตรว่าด้วยคุณของขันธ์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับจึงไม่รู้ชัดคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ตามความเป็นจริง ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วจึงรู้ชัดตามความเป็นจริง (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๓/๑๑๔)

3.อัสสารทสูตร พระสูตรว่าด้วยคุณของขันธ์ ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรว่า อวิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชาเป็นอย่างไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อวิชชา ได้แก่ความไม่รู้ชัดคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง และความไม่รู้นี้เองที่เป็นเหตุให้บุคคลตกอยู่ในอวิชชา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๙/๒๒๕)

4.อัสสารทสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยคุณของขันธ์ (สูตรที่ ๒) ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรว่า วิชชาและเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในวิชชาเป็นอย่างไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า วิชชา ได้แก่ความรู้ชัดคุณ โทษและธรรมเครื่องสลัดออกจากขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง และความรู้นี่เองที่เป็นเหตุให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่วิชชา (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๓๐/๒๒๕)

5.อัสสารทสูตร พระสูตรว่าด้วยอัสสาททิฏฐิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมฝ่ายอกุศล คือ (๑) อัสสาททิฏฐิ (๒) อัตตานุทิฏฐิ (๓) มิจฉาทิฏฐิ และตรัสธรรมฝ่ายกุศล คือ (๑) อนิจจสัญญา (๒) อนัตตสัญญา (๓) สัมมาทิฏฐิ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๒/๖๓๓)

อัสสาโรหสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่ออัสสาโรหะ ผู้ใหญ่บ้านชื่ออัสสาโรหะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามถึง ๒ ครั้งว่า คำของพวกนายทหารม้าผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์ที่กล่าวว่า ทหารม้าผู้อุตส่าห์

พยายามในการสงคราม ทหารม้าพวกอื่นสังหารทหารม้าผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต ในข้อนี้พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างไร ซึ่งพระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสตอบโดนนัยแห่งโยธาชีวสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๕๗/๓๙๙)

อัสสาโรหะ, ผู้ใหญ่บ้าน ชื่อผู้ใหญ่บ้าน ที่เป็นทหารม้าคนหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี ได้สนทนาธรรมกับผู้มีพระภาคเรื่องนักรบอาชีพกับพระผู้มีพระภาค หลังจากฟังคำตอบแล้ว เขาได้ร้องไห้ น้ำตาไหลพราก กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มิได้ร้องไห้เพราะพระองค์ตรัสกับข้าพระองค์อย่างนั้นแต่ข้าพระองค์ถูกพวกนายทหารม้าผู้เคยเป็นอาจารย์และปาจารย์ก่อนๆหลอกลวงให้หลงมานานว่า ทหารม้าคนใดอุตส่าห์พยายามในการสงครามทหารม้าพวกอื่นสังหารทหารม้าผู้อุตส่าห์พยายามนั้นให้ถึงความตาย เขาหลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาชื่อสรชิต แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๕๗/๓๙๙)

อัสสาสัปปัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ถึงความโล่งใจ มพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไรภิกษุจึงเป็นผู้ถึงความโล่งใจ

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ภิกษุผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง ชื่อว่าเป็นผู้ถึงความโล่งใจ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งนิพพานปัญหาสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๑๘/๓๓๘)

อัสสุชล : น้ำตา ดังคำในสุเมธาเถรีคาถาว่า พระชนนีของพระนางสุเมธานั้นทรงเป็นทุกข์ทรงกันแสงและพระชนกของนางมีพระพักตร์นองด้วยอัสสุชล ทั้ง ๒ พระองค์ทรงพยายามเกลี้ยกล่อมพระนางสุเมธานั้นซึ่งฟุบลงที่พื้นดิน ณ พื้นปราสาท (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๖๓/๖๓๑)

อัสสุตวาสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ไม่ได้สดับ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อัสสุตวาสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ พึงเบื่อหน่าย คลายกำหนัด และพึงหลุดพ้นจากกายซึ่งเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ได้บ้าง เพราะเหตุที่การประชุม ความสิ้นไป การยึดถือ และการทอดทิ้งกายนั้นย่อมปรากฏได้ แต่ไม่สามารถหลุดพ้นไปจากจิต เพราะจิตถูกรัดไว้ด้วยตัณหา เป็นสิ่งที่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับยึดมั่นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรามาช้านาน การที่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับพึงยึดถือกายนี้โดยความเป็นอัตตาประเสริฐกว่าการยึดถือจิตโดย

ความเป็นอัตตา เพราะกายเมื่อดำรงอยู่ก็ปรากฏ แต่จิตไม่เป็นอย่างนั้น ดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปตลอดเวลา เหมือนลิงเมื่อจับกิ่งไม้บางกิ่งได้แล้วก็จะเปลี่ยนจากกิ่งนั้นไปจับกิ่งอื่นเรื่อยไป อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยแยบคายในกายและจิตว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับเป็นต้น เหตุนั้น จึงเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึงหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๕)

2.อัสสุตวาสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงสารธรรมต่าง ๆ เหมือนกับสูตรที่ ๑ ต่างแต่ทรงเน้นว่า เวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนามีผัสสะเป็นปัจจัย อริยสาวกผู้ได้สดับย่อมมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยแยบคายในกายและจิตว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับเป็นต้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๒/๑๑๗)

พระสูตรว่าด้วยน้ำตา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สังสารวัฏนับว่ามีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ เหมือนน้ำตาที่มนุษย์ร้องไห้เพราะประสบกับสิ่งที่ไม่พอใจ หรือเพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ ตลอดระยะเวลายาวนาน มีมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๖/๒๑๗)

อากร : หมู่, กอง, บ่อเกิด, ที่เกิด เช่นทรัพยากร ที่เกิดทรัพย์ ศิลปากร บ่อเกิดศิลปะ, ค่าธรรมเนียมที่รัฐบาลเรียกเก็บ จากสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติ หรือสิ่งที่ทำขึ้นเพื่อการค้า ดังคำในกูฏทันตสูตรที่พระเจ้าวิชิตราชตรัสว่า อย่าเลย ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราเองได้รวบรวมทรัพย์สินจำนวนมากมาจากภาษีอากรอันชอบธรรม ทรัพย์ที่พวกท่านนำมาก็จงเป็นของพวกท่านเถิด และพวกท่านจงนำทรัพย์จากที่นี่ไปเพิ่มอีก (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๖/๑๔๔)

อากังขสูตร : พระสูตรว่าด้วยความหวัง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมบูรณ์ด้วยปาติโมกข์ สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเถิด เพราะหากภิกษุหวังว่า (๑) เราพึงเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (๒) เราพึงเป็นผู้ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช (๓) ขอสักการะของเหล่าชนผู้ที่เราบริโภคจีวร บิณฑบาต

SAMPLE

เสนาสนะ เภสัช พึงมีผลานิสงส์มาก (๔) ขอการระลึกถึงเราของญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้ว มีจิตเลื่อมใส พึงมีผลานิสงส์มาก (๕) เราพึงเป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัชตามแต่จะได้ (๖) เราพึงเป็นผู้อดทนต่อความหนาว ร้อน หิว กระหาย เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน ถ้อยคำหยาบคายร้ายกาจ พึงเป็นผู้อดกลั้นเวทนาทั้งหลาย (๗) ขอเราพึงเป็นผู้ข่มความยินดีและความยินร้าย ความยินดีและความยินร้ายนั้นไม่พึงครอบงำเรา (๘) ขอเราพึงเป็นผู้ระงับความกลัว ความหวาดเสียวได้ ความกลัวความหวาดเสียวนั้นไม่พึงครอบงำเรา (๙) เราพึงเป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน (๑๐) เราพึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เมื่อภิกษุหวังดังกล่าวมานั้น พึงเป็นผู้ทำศีลทั้งหลายให้บริบูรณ์ หมั่นประกอบความสงบแห่งจิตภายใน ไม่ห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่างเถิด (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๑/๑๕๖)

อากังเขยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความหวัง ๑๗ ประการ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นเทศนาโวหารแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์ สำรวมในปาติโมกข์ จงเพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย แล้วตรัสต่อไปว่า เมื่อภิกษุมีความหวัง ๑๗ ประการนี้ คือ

๑. เราพึงเป็นที่รักของเพื่อนพรหมจารี
๒. เราพึงได้ปัจจัย ๔
๓. ขอให้มีอานิสงส์มากแก่ชนที่ถวายปัจจัย ๔ แก่เรา
๔. ขอให้มีอานิสงส์มากแก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วแต่ยังระลึกถึงเราอยู่
๕. เราพึงข่มความยินดีและความยินร้ายได้
๖. เราพึงชนะความขลาดกลัวได้
๗. เราพึงได้ฌาน ๔
๘. เราพึงได้บรรลุวิโมกข์
๙. เราพึงเป็นพระโสดาบัน
๑๐. เราพึงเป็นพระสกทาคามี
๑๑. เราพึงเป็นโอปปาติกะ
๑๒. เราพึงแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง
๑๓. เราพึงได้ยินเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์
๑๔. เราพึงกำหนดรู้ใจของผู้อื่นได้

SAMPLE

๑๕. เราพึงระลึกชาติได้

๑๖. เราพึงเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติและเกิด

๑๗. เราพึงบรรลุเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

ต้องรักษาศีลให้บริบูรณ์ หมั่นปฏิบัติธรรมที่ทำให้จิตสงบ หมั่นเจริญฌาน วิปัสสนา กัมมัฏฐาน จึงจะได้สมหวังทั้ง ๑๗ ประการ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๔/๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำว่า โอปปาติกะ หมายถึงพระอนาคามีที่เกิดในสุทธาวาส(ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ ๕ ชั้น มีชั้นอวิหาเป็นต้น) แล้วดำรงภาวะอยู่ในชั้นนั้น ๆ สิ้นกิเลสปรินิพพานในสุทธาวาสนั่นเอง ไม่กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก (องฺติก.อ. ๒/๘๗-๘๘/๒๔๒-๒๔๓)

อากัปกิริยา : การแต่งตัวดี และมีท่าทางเรียบร้อยงดงาม; กิริยาท่าทาง ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์นุ่งไม่เรียบร้อย ห่มไม่เรียบร้อย อากัปกิริยาไม่เรียบร้อย,ในปสาทกรธรรมวรรค กล่าวถึง หมวดว่าด้วยธรรมที่ทำให้เกิดความเลื่อมใสว่าความถึงพร้อมด้วยอากัปกิริยา และเป็นชื่อของลาภ ,ในปัพพชิตอภิณหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๑๐ ประการนี้ บรรพชิตควรพิจารณาเนือง ๆ เช่น ข้อที่ ๓ ว่า เรามีอากัปกิริยาอย่างอื่นที่จะพึงทำ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๐๕/๔๔๖, องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๖๖/๔๖,๒๐/๓๖๗/๔๖,๒๐/๓๖๘/๔๖,๒๐/๓๖๙/๔๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อากัปกิริยา ในที่นี้หมายถึงมารยาทในการรับปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๖๖/๔๓๗)

อาการ : ภาวะที่ปรากฏหรือแสดงออก,ความเป็นไป, สภาพ, ท่าทาง, ท่วงที,ทำนอง, กิริยาที่ทำหรือที่แสดง,ลักษณะของการกระทำหรือความเป็นไป;ส่วนปลีกย่อย, ส่วนประกอบที่แยกย่อยกระจายออกไป (อวัยวะหลัก เรียกว่า “องค์” อวัยวะย่อย เรียกว่า“อาการ”) เช่น ในคำว่า **ทวัตติงสาการ** ดังคำในมหานิทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ข้อที่เรากล่าวเช่นนี้ว่า ‘เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี’เธอพึงทราบเหตุผลที่นามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี ดังต่อไปนี้ การบัญญัตินามกายต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิมิต อุทเทส เมื่ออาการ เพศ นิมิต และอุทเทสนั้นๆ ไม่มี การสัมผัสแต่ชื่อในรูปกายจะปรากฏได้หรือ หรือดังคำในกกจูปมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนไปยังสัตว์โลกทุกหมู่เหล่าอันเป็นอารมณ์ของเมตตาจิตนั้นอยู่ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรสำเหนียกด้วย

SAMPLE

อาการดังกล่าวมานี้ ,ในปฐมพันธนสูตร กล่าวถึงอาการที่เป็นเครื่องผูกใจ สูตรที่ ๑ มี ๘ อย่าง เช่น สตรีย่อมผูกบุรุษไว้ได้ด้วยรูป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๔/๖๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๐๕/๒๑๖,๑๒/๒๓๗/๒๓๙, ๑๒/๔๙๐/๕๒๙,ม.ม.(ไทย)๑๓/๗๙/๗๖,๑๓/๘๐/๗๗,๑๓/๓๓๙/๔๐๙,๑๓/๔๕๐/๕๖๘,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๘๓๒/๔๐๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๑๗/๒๔๔,๒๓/๑๘/๒๔๕)

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า อาการ หมายถึงอากัปกิริยาของนามขันธ์แต่ละอย่างที่สำแดงออกมา (ที.ม.ฏีกา. ๑๑๔/๑๒๓)

อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน มี ๓ อย่างคือ ๑. ทรงรู้ยิ่งเห็นจริงเองแล้วจึงทรงสั่งสอนผู้อื่นเพื่อให้รู้ยิ่งเห็นจริงตามในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ๒. ทรงสั่งสอนมีเหตุผลซึ่งผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ ไม่เลื่อนลอย ๓. ทรงสั่งสอนเป็นอัศจรรย์ ทำให้ผู้ฟังยอมรับและนำไปปฏิบัติตาม ได้รับผลจริงบังเกิดประโยชน์สมควรแก่การปฏิบัติ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาการที่ภิกษุจะต้องอาบัติ ๖ : อาการที่ทำให้ภิกษุต้องอาบัติ มี ๖ ประการ คือ อลชฺชิตา ต้องด้วยไม่ละอาย ๑ อญฺญาณตา ต้องด้วยไม่รู้ว่าสิ่งนี้จะเป็นอาบัติ ๑ กุกฺกุจฺจปกตตา ต้องด้วยสงสัยแล้วขืนทำลง ๑ อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตาต้องด้วยสำคัญว่าควรในของที่ไม่ควร ๑กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญิตา ต้องด้วยสำคัญว่าไม่ควรในของที่ควร ๑ สติสมฺโมสาต้องด้วยลืมสติ ๑(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ดู อาบัติ

อากาศ : ที่ว่างเปล่า, ช่องว่าง, ท้องฟ้า; ในความหมายเดิม ไม่เรียกแก๊สที่ใช้หายใจว่าอากาศ แต่เรียกแก๊สนั้นว่าเป็นวาโยหรือวาโยธาตุ; ในอรรถกถา ท่านแยกประเภทตามความหมายนัยต่างๆ เป็นอากาศ ๓ คือ ปริจเฉทากาศ กสิณุคฆาฏิมากาศ และอัชฏากาศ (ปญจ.อ.๑๑๓๒/๒๒๐) แต่ในคัมภีร์ชั้นหลัง บางแห่ง (เช่นปาจิตฺยาทิโยชนา และอนุทีปนีปาฐ, มีแต่ฉบับอักษรพม่า ยังไม่พบตีพิมพ์ในประเทศไทย) แยกละเอียดออกไปอีกเป็น อากาศ ๔ คือ **๑.ปริจเฉทากาศ** ช่องว่างที่กำหนดแยกรูปทั้งหลาย หรือช่องว่างระหว่างกลาป คือรูปในความหมายที่เป็นปริจเฉทรูป (รูปปริจเฉทากาศ ก็เรียก) **๒.ปริจฉินนากาศ** ช่องว่างที่ถูกกำหนดแยก คือช่องว่างระหว่างวัตถุทั้งหลาย เช่น ช่องประตู รูฝา ช่องหน้าต่าง ช่องหู รูจมูก (ที่ใช้เป็นอากาศกสิณ คือข้อนี้) **๓. กสิณุคฆาฏิมากาศ** ช่องว่างที่เกิดจากการเพิกกสิณนิมิต คือช่องว่างหรืออากาศอันอนันต์ที่เป็นอารมณ์ของอากาสานัญจายตนฌาน**๔. อัชฏากาศ** ช่องว่างเวิ้งว้าง คือท้องฟ้า (บางทีเรียกว่า ตุจฉากาศ คือช่องว่างที่ว่างเปล่า) แล้วบอกว่า ข้อที่ ๒ คือปริจฉินนากาศ จัดรวมเข้าได้กับข้อที่ ๑คือรูปปริจเฉทากาศ นี่ก็หมายความว่าท่าน

SAMPLE

แยกข้อที่ ๑ ของอรรถกถา ออกเป็น๒ ข้อ, เหตุที่คัมภีร์ชั้นหลังแยกอย่างนี้ เพราะต้องการแยกอากาศที่เป็นสภาวธรรม คือที่เป็นปริจเฉทรูป ออกไว้ต่างหากให้ชัด ดังจะเห็นว่า อีกข้อหนึ่งคือปริจฉินนากาศ อย่างช่องหู รูกุญแจ หรือช่องที่กำหนดเป็นอารมณ์กสิณ ก็เนื่องกันอยู่กับอัชฏากาศนั่นเอง (เป็นเพียงบัญญัติ มิใช่สภาวะ) แต่ในอรรถกถาและคัมภีร์ทั่วไปที่ไม่แยกละเอียดอย่างนั้น เรียกอากาศที่กำหนดเป็นกสิณคืออากาศกสิณ ว่าเป็นปริจเฉทากาศกสิณ บ้าง ปริจฉินนากาศกสิณ บ้าง ไม่ถือตายตัว, จะเห็นว่า อากาศในข้อ ๒เป็นกสิณสำหรับผู้เจริญรูปฌาน และเมื่อเพิกกสิณนิมิตของข้อ ๒ นี้เสีย ก็เป็นอากาศในข้อที่ ๓; “อัชฏากาศ” นี้เขียนตามหนังสือเก่า จะเขียน อชฏากาศก็ได้ ดังคำในอัคคัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยหนึ่งครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านานโลกนี้เสื่อม เมื่อโลกกำลังเสื่อม เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอาภัสสระนึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นภักษา มีรัศมีซ่านออกจากร่างกายเที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔/๒๖,๑๑/๑๑๙/๘๘,๑๑/๑๒๘/๙๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๖/๓๓๘,๑๒/๓๒๘/๓๖๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐/๒๒,๑๓/๑๑๙/๑๓๐,๑๓/๑๓๓/๑๔๘,๑๓/๒๕๔/๓๐๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๔/๑๑๓) ; ดู **รูป ๒๘**

อากาศธาตุ : สภาวะที่ว่าง, ความเป็นที่ว่างเปล่า, ช่องว่างในร่างกาย ที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน เช่น ช่องหู ช่องจมูกช่องปาก ช่องอวัยวะต่างๆ ดังคำในสามัญญผลสูตรที่อชิตเกสกัมพลกล่าวไว้ว่า มนุษย์คือที่ประชุมแห่งมหาภูตรูป ๔ เมื่อสิ้นชีวิต ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไปเป็นอากาศธาตุ มนุษย์มีเตียงนอนเป็นที่ ๕ นำศพไป,ในนัตถิทินนสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุรุษคือประชุมแห่งมหาภูตรูปทั้ง ๔ เมื่อตายไป ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลมอินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไปเป็นอากาศธาตุ บุรุษทั้งหลายมีเตียงเป็นที่ ๕นำศพไป รอยเท้าปรากฏเพียงแค่ป่าช้า (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๗๑/๕๗,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๐/๒๘๕,๑๗/๓๑๐/๓๒๖,๑๗/๓๒๐/๓๓๓,๑๗/๓๓๐/๓๔๐) ; ในคัมภีร์อภิธรรม จัดเป็นอุปาทายรูปอย่างหนึ่งเรียกว่าปริจเฉทรูป ; ดู **ธาตุ, รูป ๒๘**

อากาศไม่มีที่สุด :อากาศกว้างใหญ่ไพศาล,อากาศที่มีความว่างไม่มีขอบเขต ดังคำว่า เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาได้โดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา เพราะไม่มนสิการนานัตตสัญญาจึงได้บรรลุอากาสานัญจายตนะ โดยบริกรรมว่าอากาศไม่มีที่สุด ดังนี้อยู่,ในวิภังค์อธิบายความไว้ว่า ในคำว่า อากาศไม่มีที่สุด

SAMPLE

นั้น อากาศ เป็นไฉน อากาศ ธรรมชาติที่นับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติที่นับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติที่นับว่าช่องว่างซึ่งมหาภูตรูป ๔ ถูกต้องไม่ได้ นี้เรียกว่าอากาศ ภิกษุตั้งจิตไว้ ตั้งจิตไว้ด้วยดี แผ่ไปไม่มีที่สุดในอากาศนั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อากาศไม่มีที่สุด (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๐๕/๔๑๐)

อากาศหาที่สุดมิได้ :ธรรมชาติที่นับว่าอากาศ ไม่มีที่สุด (อนนฺโต อากาโส) ซึ่งมหาภูตรูป ๔ ถูกต้องไม่ได้ดังคำว่าภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง หรือดังคำในวิภังค์ที่กล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์นั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตาที่ท่านกล่าวถึงนี้มีอยู่จริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อัตตานี้ ไม่ใช่ขาดสูญโดยสิ้นเชิง เพราะเหตุเพียงเท่านี้ ยังมีอัตตาอื่นที่เข้าถึง อากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๖๖/๓๖๙,๒๓/๑๑๙/๔๒๓,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๔๓๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๕๑/๖๐๙)

อากาสกสิณ : กสิณคือความว่าง, เป็นข้อ ๙ ในกสิณ ๑๐ ดังคำว่า ภิกษุเจริญปฐวีกสิณ ... เจริญอาโปกสิณ ... เจริญเตโชกสิณ ...เจริญวาโยกสิณ ... เจริญนีลกสิณ ... เจริญปีตกสิณ ... เจริญโลหิตกสิณ ... เจริญโอทาตกสิณ ... เจริญอากาสกสิณ ... เจริญวิญญาณกสิณ ... ,ในกสิณสูตร ก็กล่าวกสิณ ๑๐ เหมือนกัน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๖/๓๖๒,๑๑/๓๖๐/๔๓๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๐/๒๙๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๔๓/๕๒,๒๐/๔๔๔/๕๒,๒๐/๔๔๕/๕๒,๒๐/๔๔๖/๕๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

อากาสโคตร, แพทย์ : ชื่อแพทย์คนหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี ทำการผ่าตัดริดสีดวงแก่ภิกษุรูปหนึ่ง ดังคำว่า ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นริดสีดวงทวาร นายแพทย์อากาสโคตรกำลังทำการผ่าตัดด้วยศัสตรา พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปตามเสนาสนะเสด็จเข้าไปทางที่อยู่ของภิกษุนั้น นายแพทย์อากาสโคตรเห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาแต่ไกล จึงกราบทูลว่าพระโคดมผู้เจริญโปรดเสด็จมาทอดพระเนตรวัจมรรคของภิกษุรูปนี้ เหมือนปากเหี้ย (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๙/๗๙)

อากาสธาตุ : ธาตุคือที่ว่าง, เป็นข้อ ๕ ในธาตุ คือ ๑. ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) ๒. อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) ๓. เตโชธาตุ(ธาตุไฟ) ๔. วาโยธาตุ(ธาตุลม) ๕. อากาสธาตุ(ธาตุคือที่ว่าง) ๖. วิญญาณธาตุ (ธาตุคือความรู้อารมณ์) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๕/๓๒๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๘/๑๒๘,๑๓/๒๒๕/๒๖๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๐/๑๑๘,๑๔/๓๕๓/๔๐๘,๑๔/

SAMPLE

๓๘๖/๔๓๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๑,๒๒/๓๑/๔๘,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๕๙/๕๖๔)

อากาสธาตุที่เป็นภายนอก : สภาพว่างเปล่า ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือที่อยู่ภายนอกตน,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า อากาศ ธรรมชาติที่นับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติที่นับว่าความว่างเปล่า ช่องว่างธรรมชาติที่นับว่าช่องว่างซึ่งมหาภูตรูป ๔ ไม่ถูกต้องแล้ว เป็นภายนอกตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ ซึ่งเป็นภายนอกตน นี้เรียกว่า อากาสธาตุที่เป็นภายนอก (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๕๓/๔๐๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๗/๑๓๘)๓๕/๑๗๗/๑๓๘

อากาสธาตุที่เป็นภายใน : สภาพว่างเปล่าเป็นของเฉพาะตน ,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า อากาศ ธรรมชาติที่นับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติที่นับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติที่นับว่าช่องว่าง ซึ่งเนื้อและเลือดไม่ถูกต้องแล้ว เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน เช่น ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้ม ช่องที่พักอยู่แห่งของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มและช่องสำหรับของกินของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มไหลลงเบื้องต่ำหรืออากาศ ธรรมชาติที่นับว่าอากาศความว่างเปล่า ธรรมชาติที่นับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติที่นับว่าช่องว่างซึ่งเนื้อและเลือดไม่ถูกต้องแล้ว เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่าอากาสธาตุที่เป็นภายใน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๗/๑๓๗)

อากาสธาตุภายนอก : สภาพว่างเปล่าที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ ที่อยู่ภายนอกตน ดังคำในมหาราหุโลวาทสูตรที่กล่าวว่า อากาสธาตุ คือ อากาสธาตุที่เป็นภายในก็มี อากาสธาตุที่เป็นภายนอกก็มี,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า อากาศ ธรรมชาติที่นับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติที่นับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติที่นับว่าช่องว่างซึ่งมหาภูตรูป ๔ ไม่ถูกต้องแล้ว เป็นภายนอกตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือซึ่งเป็นภายนอกตน นี้เรียกว่า อากาสธาตุที่เป็นภายนอก (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๕๓/๔๐๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๗/๑๓๘)

อากาสธาตุภายใน : สภาพว่างเปล่าเป็นของเฉพาะตน ดังคำในมหาราหุโลวาทสูตรที่กล่าวความหมายไว้ว่า อากาสธาตุที่เป็นภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรูปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของว่างเปล่า มีความว่างเปล่าคือ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนของกิน ของดื่ม ของเคี้ยวของลิ้มรส ช่องที่พักอยู่

SAMPLE

แห่งของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส และช่องสำหรับของกิน ของดื่ม ของเคี้ยว ของลิ้มรส ไหลลงเบื้องต่ำ หรือรูปชนิดใดชนิดหนึ่งที่เป็นนุปาทินนกรูปที่เป็นภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของว่างเปล่า มีความว่างเปล่าเป็นช่องว่าง เป็นธรรมชาติที่นับว่าช่องว่าง ซึ่งเนื้อและเลือดไม่ถูกต้องแล้ว นี้เรียกว่าอากาสธาตุที่เป็นภายใน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๕๓/๔๐๘)

อากาสสูตร : พระสูตรว่าด้วยอากาศ มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อากาสสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยอากาศ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลมมีหลายชนิด คือ ลมมาจากทิศตะวันออกบ้าง ลมมาจากทิศตะวันตกบ้าง เวทนาที่เกิดขึ้นในกายนี้ก็มีหลายชนิด คือ สุขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง ทุกขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้นบ้าง ภิกษุผู้มีความเพียร ไม่ละสัมปชัญญะ เป็นบัณฑิต กำหนดรู้เวทนาทั้งปวงได้แล้ว ไม่มีอาสวะในปัจจุบัน ตั้งอยู่ในธรรม จบเวท หลังจากตายแล้วย่อมไม่เข้าถึงการบัญญัติ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๖๐/๒๘๖)

2.อากาสสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยอากาศ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายโดยนัยแห่ง ปฐมอากาสสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๖๑/๒๘๗)

3.อากาสสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยอากาศ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็จะเป็นเหตุให้สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ และโพชฌงค์ ๗ เจริญขึ้นเต็มที่เหมือนลมหลายชนิดที่พัดไปในอากาศ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๕/๘๔)

อากาสัฏฐเทวดา :เทวดาที่สิงสถิตประจำอากาศ หรือเทวดาที่ประจำอยู่ตามดวงดาว ดังคำในสัพพผลทายกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวไว้ว่ารุกขเทวดาที่มีรัศมีดังดาวประกายพรึก และเหล่าอากาสัฏฐเทวดาทั้งหมดล้วนนับถือข้าพเจ้าเป็นที่พึ่ง นี้เป็นผลแห่งการถวายผลไม้ หรือดังคำในพุทธวงศ์ที่กล่าวไว้ว่า เหล่าภุมมเทวดาที่ประจำอยู่ตามต้นไม้และอากาสัฏฐเทวดาที่ประจำอยู่ตามดวงดาว ต่างก็มีความยินดีร่าเริงบันเทิงใจพากันประนมมือนมัสการ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๙/๕๖๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๖๘/๒๑๒)

อากาสานัญจายตนสัญญา :สัญญาคืออากาสานัญจยตนะ ดังคำในอนุปทสูตรที่กล่าวไว้ว่า ก็ธรรมในอากาสานัญจายตนะ คืออากาสานัญจายตนสัญญา จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เหล่านั้น สารีบุตรกำหนดตามลำดับบทได้แล้ว (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๔/๑๑๓)

อากาสานัญจายตนกิริยา : กิริยาคือการกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ ดังคำว่า อากาสานัญจายตนกิริยาเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนกิริยาโดยอารัมมณปัจจัย หรือดังคำว่าอากาสานัญจายตนกิริยาเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนกิริยาโดยอารัมมณปัจจัย หรือดังคำว่า อากาสานัญจายตนกิริยาเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนกิริยาโดยอารัมมณปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐๑๐/๒๖๐, ๔๐/๙๔/๗๔๙, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๘/๓๔๑)

อากาสานัญจายตนกุศล : กุศลคือการกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ ดังคำว่า อากาสานัญจายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนกุศลโดยอารัมมณปัจจัย หรือดังคำว่า อากาสานัญจายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนกุศลโดยอารัมมณปัจจัย หรือดังคำว่า อากาสานัญจายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่วิญญาณัญจายตนวิบาก (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๕๓/๘๑๙,๔๐/๙๓/๗๔๘,๔๐/๔๐๔/๒๕๘,๔๐/๔๐๖/๒๕๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๖/๓๙๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๔๗/๒๖๗)

อากาสานัญจายตนฌาน : ฌานคือกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ ,ขั้นที่ ๑ ของอรูปฌาน ๔ ดังคำว่า ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่าอากาศหาที่สุดมิได้เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๑๓/๑๗๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓,๑๐/๑๒๙/๗๕,๑๐/๑๒๙/๗๖,๑๐/๑๗๔/๑๒๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๘/๒๘๑,๑๑/๓๐๘/๒๘๑,๑๑/๓๓๒/๓๓๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๒/๗๑,๑๒/๒๗๑/๒๙๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อากาสานัญจายตนฌาน คือฌานที่กำหนดอากาศคือช่องว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ ของอรูปฌาน ๔ (ที.สี.อ.(บาลี) ๔๑๔/๓๐๘)

อากาสานัญจายตนฌานปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องอากาสานัญจายตนฌาน ท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า อากาสานัญจายตนฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนฌานอยู่โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวงอยู่ นี้ชื่อว่าอากาสานัญจายตนฌานผมได้บรรลุอากาสานัญจายตนฌานนั้นเมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการประกอบด้วยรูปฌานก็ปรากฏขึ้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่า เธออย่าประมาทอากาสานัญจายตนฌาน จงดำรงจิตไว้ในอากาสานัญจายตนฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในอากาสานัญจายตนฌาน จงตั้งจิตให้มั่นในอากาสานัญจายตนฌาน จากนั้น ผมก็ได้

SAMPLE

บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๓๖/๓๕๓)

อากาสานัญจายตนธาตุ : ธาตุคือกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ ,เป็นขั้นที่ ๑ ของอรูปฌาน,เป็นข้อ ๓ ในธาตุ ๗ คือ ๑. อาภาธาตุ ๒. สุภธาตุ ๓. อากาสานัญจายตนธาตุ ๔. วิญญาณัญจายตนธาตุ ๕. อากิญจัญญายตนธาตุ ๖. เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ ๗. สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๕/๑๘๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อากาสานัญจายตนธาตุ ในที่นี้หมายถึงธาตุที่กำหนดอากาศ คือความว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ ของอรูปฌาน อากาสานัญจายตนธาตุอาศัยรูปสมาบัติจึงปรากฏได้ (ขุ.ม.อ. ๗/๙๖)

อากาสานัญจายตนพรหม :พรหมชั้นอากาสานัญจายตนะ หมายถึงเทพผู้บำเพ็ญอรูปฌานแล้วไปเกิดในอากาสานัญจายตนภพ ดังคำในมูลปริยายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายภิกษุใดยังเป็นเสขบุคคลไม่ได้บรรลุอรหัตตผลปรารถนาธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมอยู่แม้ภิกษุนั้นก็รู้ยิ่งปฐวีโดยความเป็นปฐวี ครั้นรู้ยิ่งปฐวีโดยความเป็นปฐวีแล้วอย่ากำหนดหมายซึ่งปฐวีอย่ากำหนดหมายในปฐวีอย่ากำหนดหมายนอกปฐวี อย่ากำหนดหมายปฐวีว่าเป็นของเราอย่ายินดีปฐวี ข้อนั้นเพราะเหตุไร เรากล่าวว่า เพราะเขาควรกำหนดรู้ ฯลฯ รู้ยิ่งอาโป ... เตโช ... วาโย ... ภูต ... เทวดา ... ปชาบดี ...พรหม ... อาภัสสรพรหม ... สุภกิณหพรหม ... เวหัปผลพรหม ... อภิภูสัตว์ ...อากาสานัญจายตนพรหม ... วิญญาณัญจายตนพรหม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔/๖)

อากาสานัญจายตนภพ :ภพคืออากาสานัญจายตนะหมายถึงเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ ดังคำในสาเลยยกสูตรที่พระผู้มีพาะภาคตรัสว่า เทพชั้นอกนิฏฐภพ ... เทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ...เทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ...เทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ...เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๙, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๖/๓๙๕,๓๗/๔๕๕/๔๘๖,๓๗/๘๖๔/๘๙๗)

อากาสานัญจายตนภพ, เทพชั้น : เทพที่เป็นพรหมชั้นอากาสานัญจายตนภพ หมายถึงเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ เพราะประพฤติ ดังคำในเวชชกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพชั้นอกนิฏฐภพ... เทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ ...เทพผู้

เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ ... เทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ ... เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้อนั้นเพราะเหตุไรเพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอคือเป็นผู้ประพฤติธรรม,ในวิภังค์อธิบายว่า อายุของเทวดาผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ มีประมาณ ๒๐,๐๐๐ กัป (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๗/๔๘๖,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๘, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๓๗/๓๐๗)

อากาสานัญจายตนภูมิ :ภูมิของเหล่าเทพอากาสานัญจายตนะ มีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มีความสุขมาก ดังคำในสังขารูปปัตติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีล ประกอบด้วยสุตะ ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า เทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภูมิมีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มีความสุขมาก ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภูมิ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย มรรคนี้ ปฏิปทานี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภูมินั้น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๗๒/๒๑๓)

อากาสานัญจายตนสมาบัติ : สมาบัติคือการกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่า พระผู้มีพระภาคทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน ทรงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌาน ทรงเข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌาน ทรงเข้าอากาสานัญจายตนสมาบัติ ออกจากอากาสานัญจายตนสมาบัติ ทรงเข้าวิญญาณัญจายตนสมาบัติ,ในสัปปุริสสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะอากาสานัญจายตนสมาบัตินั้น สัตบุรุษนั้นจึงทำอตัมมยตาเท่านั้นไว้ในภายใน แล้วไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น,ในมหานิทเทสอธิบายว่า ผู้บรรลุอากาสานัญจายตนสมาบัติ๒ ย่อมมีจิตสงัดจากรูปสัญญา๓ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๙/๑๖๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๘/๑๓๓,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๖๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๓๒,๒๙/๑๗/๘๑,๒๙/๔๙/๑๗๐,๒๙/๕๒/๑๘๐,๒๙/๘๕/๒๕๕,๒๙/๑๐๐/๓๐๘,๒๙/๑๕๐/๔๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อากาสานัญจายตนสมาบัติ คือสมาบัติที่กำหนดอากาศ คือความว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ ของอรูปฌาน (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๖)

อากาสานัญจายตนสัญญา :สัญญาคือการกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ ,เป็นข้อ ๖ ในอนุปุพพนิโรธ ๙ ดังคำว่า อากาสานัญจายตนสัญญาของผู้เข้า

SAMPLE

วิญญาณัญจายตนฌานดับไป (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๔/๓๕๘,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๕,๑๘/๒๖๓/๒๙๐, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๒๕/๘๖๑)

อากาสานัญจายตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยอากาสานัญจายตนฌาน ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่า วันนี้ ผมเข้าอากาสานัญจายตนฌาน(ฌานอันกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) อยู่โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยทั้งปวงอยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าอากาสานัญจายตนฌานอยู่ เข้าอากาสานัญจายตนฌานแล้ว หรือออกจากอากาสานัญจายตนฌานแล้ว จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการและมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น (สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๖/๓๔๕)

อากาสานัญจายตนะ : ฌานกำหนดอากาศคือช่องว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์,ภพของผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน (ข้อ ๑ ในอรูป ๔) ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า คำว่า อากาสานัญจายตนะอธิบายว่า ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าอากาสานัญจายตนะ ผู้อุบัติในอากาสานัญจายตนภูมิ หรือพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน (ที.สี.(ไทย) ๙/๘๘/๓๕,๙/๘๙/๓๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๔/๑๑๒,๑๔/๑๗๘/๒๑๗,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๗/๓๕๙,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๑/๓๒๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๖๐๖/๔๑๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๙/๒๙๕,๓๗/๔๓๒/๔๖๓)

อากาสุกขิปิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอากาสุกขิปิยเถระ มีเนื้อหาที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้โยนดอกบัวขึ้นไปบนอากาศถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในกัปที่ ๓๒ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๔๒๔)

อากิญจัญญายตนฌาน : ฌานที่กำหนดภาวะอันไม่มีอะไร(ความว่าง)เป็นอารมณ์อากิญจัญญายตนฌาน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัญญัคคะ (ที่สุดแห่งสัญญา) เพราะเป็นภาวะสุดท้ายของการมีสัญญา ดังคำว่า ภิกษุล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน อยู่โดยกำหนดว่าไม่มีอะไร (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๔๐/๔๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๗/๓๖๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อากิญจัญญายตนฌาน หมายถึงฌานที่กำหนดภาวะอันไม่มีอะไร(ความว่าง)เป็นอารมณ์เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสัญญัคคะ (ที่สุด

แห่งสัญญา) เพราะเป็นภาวะสุดท้ายแห่งการมีสัญญากล่าวคือ ผู้บรรลุอากิญจัญญายตนฌานนต่อไป จะเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธบ้าง (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘)

อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ : ความหลุดพ้นทางใจไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ในที่นี้หมายถึงธรรม ๙ ประการ คือ อากิญจัญญายตนะ ๑ มรรค ๔ ผล ๔,เป็นข้อ ๑ ในวิมุตติ ๔ คืออัปปมาณาเจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ สุญญตาเจโตวิมุตติ อนิมิตตาเจโตวิมุตติ,ดังคำในมหาเวทัลลสูตรที่พระมหาโกฏฐิกเถระกล่าวแก่พระสารีบุตรว่า ปัจจัยแห่งการออกจากเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิมิตมี ๒ ประการ คือ ๑.การมนสิการถึงนิมิตทั้งปวง ๒.การไม่มนสิการถึงนิพพานธาตุ ซึ่งไม่มีนิมิต ปัจจัยแห่งการออกจากเจโตวิมุตติ ซึ่งไม่มีนิมิตมี ๒ประการนี้แล พระสารีบุตรกล่าวอีกว่า ท่านผู้มีอายุธรรมเหล่านี้ คือ อัปปมาณาเจโตวิมุตติ อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ สุญญตาเจโตวิมุตติ อนิมิตตาเจโตวิมุตติ มีอรรถต่างกันมีพยัญชนะต่างกันหรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น,ในสูตรนี้ยังอธิบายความหมายไว้ว่าอากิญจัญญาเจโตวิมุตติ เป็นอย่างไร คือเพราะล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้บรรลุอากิญจัญญายตนฌานอยู่โดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร นี้เรียกว่า อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ,ในโคทัตตสูตร พระโคทัตตเถระแห่งอัมพาฏกวัน เขตเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ ก็ถามจิตตคหบดีในทำนองเดียวกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๙/๔๙๗,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๔๙/๓๘๕,๑๘/๓๔๙/๓๘๖,๑๘/๓๔๙/๓๘๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อากิญจัญญาเจโตวิมุตติ ได้แก่ ธรรม ๙ ประการ คือ อากิญจัญญายตนะ ๑ มรรค ๔ ผล ๔ อากิญจัญญายตนะ ชื่อว่าอากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวลเป็นอารมณ์ มรรคและผล ชื่อว่าอากิญจัญญะ เพราะไม่มีกิเลสเครื่องกังวลคือกิเลสเครื่องย่ำยีและกิเลสเครื่องผูก (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๕๙/๒๖๒, สำ.สพา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๙/๑๖๐)

อากิญจัญญายตนกิริยา : กิริยาคือการกำหนดภาวะอันไม่มีอะไร(ความว่าง)เป็นอารมณ์ ดังคำว่า อากิญจัญญายตนกิริยาเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาโดยอารัมมณปัจจัย หรือดังคำว่า อากิญจัญญายตนกิริยาเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาโดยอารัมมณปัจจัยหรือดังคำว่าอากิญจัญญายตนกิริยาเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยา(อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๑๐/๒๖๐,๔๐/๙๔/๗๔๙, อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๔๘/๓๔๑)

อากิญจัญญายตนกุศล : กุศลที่เป็นอากิญจัญญายตน,กุศลคือการกำหนดภาวะอันไม่มีอะไร(ความว่าง)เป็นอารมณ์ ดังคำว่า อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญา

นาสัญญายตนกุศลโดยอารัมมณปัจจัย หรือดังคำว่า อากิญจัญญายตนกุศลเป็นปัจจัยแก่เนวสัญญานาสัญญายตนวิบาก (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๕๓/๘๑๙,๔๐/๙๓/๗๔๘,๔๐/๔๐๔/๒๕๘,๔๐/๔๐๖/๒๕๙,๔๑/๔๖/๓๙,อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๔๔๗/๒๖๗)

อากิญจัญญายตนฌานปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องอากิญจัญญายตนฌาน ท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อผมเกิดความคิดขึ้นว่า อากิญจัญญายตนฌานเป็นอย่างไร และได้รู้เองว่า ภิกษุล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร นี้ชื่อว่าอากิญจัญญายตนฌาน ผมเองก็บรรลุอากิญจัญญายตนฌานอยู่ เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ สัญญามนสิการประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนฌานก็ปรากฏขึ้น

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสกับผมว่าเธออย่าประมาทอากิญจัญญายตนฌาน จงดำรงจิตไว้ในอากิญจัญญายตนฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในอากิญจัญญายตนฌาน จงตั้งจิตให้มั่นในอากิญจัญญายตนฌาน จากนั้น ผมก็ได้บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน แต่บุคคลเมื่อจะพูดถึงผม ควรพูดให้ถูกว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้วจึงได้ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๓๘/๓๕๔)

อากิญจัญญายตนธาตุ : ธาตุที่กำหนดความไม่มีอะไรเหลือเป็นอารมณ์, ธาตุคือการกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์ ดังคำในสัตตธาตุสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธาตุมี ๗ ประการ คือ ๑. อาภาธาตุ ๒. สุภธาตุ ๓. อากาสานัญจายตนธาตุ ๔. วิญญาณัญจายตนธาตุ ๕. อากิญจัญญายตนธาตุ ๖. เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ ๗. สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๕/๑๘๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อากิญจัญญายตนธาตุ อาศัยวิญญาณัญจายตนสมาบัติจึงปรากฏได้ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๗)

อากิญจัญญายตนพรหม : พรหมชั้นอากิญจัญญายตนะ,เป็นเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมชั้นหนึ่ง ดังคำในอาเนญชาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานอยู่โดยกำหนดว่า ไม่มีอะไรอยู่ เขา ชอบใจฌานนั้น ติดใจฌานนั้น และถึงความปลื้มใจกับฌานนั้น เขาดำรงอยู่ในฌานนั้น น้อมใจไปในฌานนั้น ชอบอยู่กับฌานนั้นโดยมาก ไม่เสื่อม หลังจากตายแล้วเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาพวกที่เข้าถึงชั้นอากิญจัญญายตนะเทวดาทั้งหลายพวกที่เข้าถึงชั้นอากิญจัญญายตนะมีอายุประมาณ ๖๐,๐๐๐ กัป คนที่เป็นปุถุชน ดำรงอยู่ในชั้นอากิญจัญญายต

นะนั้นจนสิ้นอายุให้ระยะเวลาที่เป็น กำหนดอายุของเทวดาเหล่านั้นหมดไปแล้ว ไปสู่นรกบ้าง ไปสู่กำเนิดสัตว์ ดิรัจฉานบ้าง ไปสู่แดนเปรตบ้างส่วนสาวกของพระผู้มีพระภาคดำรงอยู่ในชั้นอากิญจัญญายตนะนั้นจนสิ้นอายุให้ระยะเวลาที่เป็นกำหนดอายุของเทวดาเหล่านั้นหมดไปแล้วปรินิพพานในภพนั้นแล (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๗/๓๖๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔/๒๕๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม(เทพชั้นพรหมกายิกา) หมายถึงเทวดาผู้เคยได้บรรลุฌาน มีฌานชั้นปฐมฌาน เป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๔๒/๒๔๑)

อากิญจัญญายตนภพ : ภพชั้นอากิญจัญญายตนะหมายถึงภพของเทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ,เทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมชั้นหนึ่ง ดังคำในสาเลยยกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ...เทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ... เทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ... เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้ว บุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า อาจารย์ของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ไปเกิดในชั้นนี้ คืออาฬารดาบสตายไปเกิดในอากิญจัญญายตนภพ ส่วนอุททกดาบสตายไปเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภพ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๐/๑๖)

อากิญจัญญายตนภูมิ : ภูมิของเทพผู้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ,ภูมิของพรหมอากิญจัญญายตนะ มีอายุยืน ดำรงอยู่นาน มีความสุขมาก, ในวิภังค์กล่าวถึงอายุของเทวดาผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ มีประมาณ ๖๐,๐๐๐ กัป ดังคำในอาเนญชสัปปายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยสาวกพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ‘กามที่มีในภพนี้และกามที่มีในภพหน้า กามสัญญาที่มีในภพนี้ และกามสัญญาที่มีในภพหน้ารูปที่มีในภพนี้ และรูปที่มีในภพหน้า รูปสัญญาที่มีในภพนี้ และรูปสัญญาที่มีในภพหน้า และอาเนญชสัญญา สัญญาทั้งหมดนี้ย่อมดับไม่เหลือในฌานใด ฌานนั้นคืออากิญจัญญายตนฌาน เป็นฌานอันสงบ ประณีต เมื่ออริยสาวกนั้นปฏิบัติอย่างนี้แล้ว เป็นผู้มากด้วยปฏิปทานั้นอยู่ จิตย่อมผ่องใสในอายตนะ เมื่อมีความผ่องใส อริยสาวกนั้นย่อมเข้าถึงอากิญจัญญายตนสมาบัติ หรือน้อมใจไปในปัญญาในปัจจุบันได้ เป็นไปได้ที่หลังจากตายไปแล้ววิญญาณที่เป็นไปในภพนั้น ๆพึงเป็นวิญญาณเข้าถึงอากิญจัญญายตนภูมิ หรือดังคำในสังขารุปปัตติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภิกษุผู้ปฏิบัติฌานแล้วไปเกิดในภูมินี้ไว้ว่า ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ประกอบด้วยศีลประกอบด้วยสุตะ

ประกอบด้วยจาคะ ประกอบด้วยปัญญา ภิกษุนั้นได้ฟังว่า'เทพผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภูมิ ฯลฯ เทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิมีอายุยืนดำรงอยู่นาน มีความสุขมาก' ภิกษุนั้นมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ เธอตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้นสังขารและวิหารธรรมเหล่านั้นอันเธอเจริญ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นในเทพผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภูมินั้นได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๘/๗๔, ๑๔/๑๗๔/๒๑๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๘/๖๗๔)

อากิญจัญญายตนสมาบัติ :สมาบัติคืออากิญจัญญายตนะ,ในมหาปรินิพพานสูตร เรื่องพุทธปรินิพพาน กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌาน ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน ทรงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌาน ทรงเข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌาน ทรงเข้าอากาสานัญจายตนสมาบัติ ออกจากอากาสานัญจายตนสมาบัติ ทรงเข้าวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ออกจากวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ทรงเข้าอากิญจัญญายตนสมาบัติ ออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ, ในจูพนิทเทสอธิบายว่าอธิบายว่า กัมมาภิสังขาร อันให้เป็นไปในอากิญจัญญายตนภพ ตรัสเรียกว่า เหตุเกิดแห่งอากิญจัญญายตนสมาบัติ,ในปาสราสิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อาฬารดาบส กาลามโคตร ทั้งที่เป็นอาจารย์ของเรา ก็ยกย่องเราผู้เป็นศิษย์ให้เสมอกับตน และบูชาเราด้วยการบูชาอย่างดี ด้วยประการอย่างนี้ แต่เราคิดว่า ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนสมาบัติเท่านั้น เราไม่พอใจ เบื่อหน่ายธรรมนั้น จึงลาจากไป ,ในสุนักขัตตสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุนักขัตตะ เป็นไปได้ที่บุรุษบุคคลบางคนในโลกนี้พึงเป็นผู้น้อมใจไปในอากิญจัญญายตนสมาบัติ บุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในอากิญจัญญายตนสมาบัติสนทนาแต่เรื่องที่เหมาะแก่อากิญจัญญายตนสมาบัตินั้นเท่านั้น ย่อมตรึกตรองธรรมอันสมควรแก่อากิญจัญญายตนสมาบัตินั้น คบแต่คนประเภทนั้น และถึงความปลื้มใจกับคนประเภทนั้น แต่เมื่อมีใครสนทนาเกี่ยวกับเรื่องอาเนญชสมาบัติย่อมไม่สนใจฟัง ไม่เงี่ยโสตสดับไม่ตั้งใจรับรู้ ไม่คบคนประเภทนั้น และไม่ถึงความปลื้มใจกับคนประเภทนั้น ก้อนศิลาแตกออกเป็น ๒ เสี่ยงแล้ว ย่อมเป็นของเชื่อมกันให้สนิทไม่ได้ แม้ฉันใด ความเกี่ยวข้องในอาเนญชสมาบัติของบุคคลผู้มีใจน้อมไปในอากิญจัญญายตนสมาบัติก็แตกไป ฉันนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๙/๑๖๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๗/๓๐๒,๑๒/

๓๗๑/๔๐๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๗/๓๙๖,๑๓/๔๗๕/๖๐๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๐/๖๕,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๗๗/๗๕๗,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๔/๒๙๖, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๑๓,๓๑/๑๘/๒๖,๓๑/๒๒/๓๐)

อากิญจัญญายตนสัญญา : สัญญาคืออากิญจัญญายตนะ,ความหมายรู้อากิญจัญญายตนะ,เป็นข้อ ๘ ในอนุปุพพนิโรธ ๙ ข้อที่ ๘ ว่า อากิญจัญญายตนสัญญาของผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานดับไป,ในอนุปทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง สารีบุตรบรรลุอากิญจัญญายตนะ โดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร อยู่ ก็ธรรมในอากิญจัญญายตนะ คืออากิญจัญญายตนสัญญา จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญาเจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการเหล่านั้นสารีบุตรกำหนดตามลำดับบทได้แล้ว,ในรโหคตสูตร มีอธิบายถึงความดับไปแห่งสังขารตามลำดับ ในข้อ ๘ ไว้ว่า เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อากิญจัญญายตนสัญญาก็ดับไป,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า เมื่อละอากิญจัญญายตนสัญญา (ความหมายรู้อากิญจัญญายตนะ) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าภาวนาเพราะมีความหมายว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้นไม่ล่วงเลยกัน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๔/๓๕๘, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๔/๑๑๓,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๕,๑๘/๒๖๓/๒๙๐, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๒, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๒๕/๘๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อ ๘ ในอนุปุพพนิโรธ ๙ ดังคำว่า อนุปุพพนิโรธ ๙ ได้แก่ (๑) กามสัญญา (๒) วิตกวิจาร (๓) ปีติ (๔) ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ (๕) รูปสัญญา (๖) อากาสานัญจายตนสัญญา (๗) วิญญานัญจายตนสัญญา (๘) อากิญจัญญายตนสัญญา (๙) สัญญาและ เวทนา (ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๑๔๙)

อากิญจัญญายตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยอากิญจัญญายตนฌาน ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่า วันนี้ ผมล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวงเข้าอากิญจัญญายตนฌาน(ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์) โดยกำหนดว่า ไม่มีอะไรอยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าอากิญจัญญายตนฌานอยู่ หรือเข้าอากิญจัญญายตนฌานแล้ว หรือว่าออกจากอากิญจัญญายตนฌานแล้ว จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการและมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น (สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๘/๓๔๕)

SAMPLE

อากิญจัญญายตนะ :ฌานกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์,ภพของผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌาน (ข้อ ๓ ในอรูป ๔),ดังคำในอนุปทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะล่วงวิญญาณัญจายตนะได้โดยประการทั้งปวง สารีบุตรบรรลุอากิญจัญญายตนะ โดยกำหนดว่า ไม่มีอะไร อยู่ ก็ธรรมในอากิญจัญญายตนะคือ อากิญจัญญายตนสัญญา จิตเตกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญาเจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการเหล่านั้นสารีบุตรกำหนดตามลำดับบทได้แล้ว ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า คำว่า อากิญจัญญายตนะ อธิบายว่า ธรรมคือจิตและเจตสิกของบุคคลผู้เข้าอากิญจัญญายตนะ ผู้อุบัติในอากิญจัญญายตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน (ที.สี.(ไทย) ๙/๙๐/๓๖,๙/๙๑/๓๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒/๓๑,๑๔/๙๔/๑๑๓,๑๔/๑๘๐/๒๑๘,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๒/๒๕๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๗/๓๖๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๕/๖๑๖/๔๑๒,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๙/๒๙๕,๓๗/๔๓๒/๔๖๓,อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๐/๘๘๒)

อากูล : วุ่นวาย, ไม่เรียบร้อย, สับสน, คั่งค้าง ดังคำที่พระโมฆราชเถระกล่าวไว้ว่า พระองค์ทรงช่วยเหลือสัตว์โลกที่อากูลด้วยความมืดนี้ได้ สัตว์เหล่านั้นได้ฟังธรรมของพระองค์แล้วย่อมข้ามกระแสความสงสัยได้หรือดังคำที่พระญาณัตถวิกเถระกล่าวไว้ว่า ข้าแต่พระมุนี พระองค์ทรงขจัดความมืดมน ซึ่งอากูลไปด้วยข่ายคือโมหะ ทรงแสดงแสงสว่างคือญาณ แล้วเสด็จข้ามไป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๐/๑๕๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗/๖๔)

อาโกฏกเทพบุตร : เทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถีย์ เทพองค์นี้ชื่อว่าอาโกฏกะ เคยเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ เวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ แล้วกราบทูลว่า ท่านปกุธะ กัจจายนะ ท่านนิครนถ์ นาฏบุตร ท่านมักขลิ โคศาล และท่านปูรณะ กัสสปะเหล่านี้ล้วนแต่เป็นครูของหมู่คณะ บรรลุความเป็นสมณะ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ไกลจากสัตบุรุษแน่นอน พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า นี้คือมารผู้มีบาป จึงได้ตรัสตอบมารผู้มีบาปว่า รูปใด ๆ จะอยู่ในโลกนี้หรือโลกหน้าและแม้จะอยู่ในอากาศ มีรัศมีรุ่งเรืองก็ตามที นมุจิมาร รูปทั้งหมดนั้นท่านก็สรรเสริญแล้ววางดักไว้เหมือนบุคคลใช้เหยื่อล่อฆ่าปลา ฉะนั้น (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๔)

อาคม : ปริยัติที่เรียน, การเล่าเรียนพุทธพจน์ ดังคำในปริวารว่า ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีสุตะมาก ทรงจำสุตะ สั่งสมสุตะ ดูหมิ่นภิกษุนั้นว่าท่านผู้นี้มีสุตะน้อย มีอาคมน้อย ทรงจำไว้ได้น้อย ย่อมแสดงอธรรมว่าเป็นธรรม แสดงธรรมว่าเป็นอธรรม หรือดังคำในมหานิทเทสที่พระสารีบุตรกล่าวว่า พระองค์ทรงมีอาคม (แหล่งความรู้)แห่งปัญหา พระองค์ทรงมีความสามารถที่จะตรัสบอก คือวิสัชนาปัญหาข้อที่ข้าพระองค์ทูลถาม ปัญหาข้อนี้จึงเป็นภาระของพระองค์ (วิ.ป.(ไทย)

SAMPLE

๒๙/๓๙๒/๕๖๕, ๒๙/๑๙๒/๕๖๐); ในภาษาไทยมีความหมายเพี้ยนไปเป็นเวทมนตร์ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาคันตุกภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุอาคันตุกะ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุอาคันตุกะผู้อยู่ในเมืองชายแดนว่า เมืองชายแดนได้รับการคุ้มครองทั้งภายในและภายนอกฉันใด เธอทั้งหลายจงคุ้มครองตนให้ได้ ฉันนั้น ขณะอย่าได้ล่วงเลยเธอทั้งหลายไปเสีย เพราะเหล่าชนที่ปล่อยให้ขณะล่วงเลยไป ย่อมเศร้าโศกแออัดอยู่ในนรก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๑๕/๑๓๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ขณะ หมายถึงเวลา หรือสมัย มี ๔ คือ (๑) ขณะแห่งการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า (๒) ขณะแห่งการเกิด ในมัชฌิมประเทศ (๓) ขณะแห่งการได้สัมมาทิฏฐิ (๔) ขณะแห่งอายตนะทั้ง ๖ ไม่วิกลวิกาล (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗//๒๓๐)

อาคันตุกภัต : อาหารที่เขาถวายเฉพาะภิกษุอาคันตุกะ คือผู้จรมาจากต่างถิ่น,คือ อาหารสำหรับภิกษุที่มาขอพักอาศัยไม่ใช่อยู่ประจำ ดังคำในมหาวรรคที่นางวิสาขามิคารมาตากราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า หม่อมฉันประสงค์จะถวายผ้าวัสสิกสาฏก ถวายอาคันตุกภัต ถวายคมิกภัต ถวายคิลานภัต ถวายคิลานุปัฏฐากภัต ถวายคิลานเภสัช ถวายธุวยาคูแก่พระสงฆ์ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๐/๒๒๑, ๕/๓๕๑/๒๒๔, ๕/๓๕๒/๒๒๕)

อาคันตุกวัตร : ธรรมเนียมที่ภิกษุควรปฏิบัติต่ออาคันตุกะ คือภิกษุผู้จรมา เช่นขวนขวายต้อนรับ แสดงความนับถือ จัดหรือบอกให้น้ำให้อาสนะ ถ้าอาคันตุกะจะมาพักมาอยู่พึงแสดงเสนาสนะ บอกที่ทางและกติกาสงฆ์ เป็นต้น ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวว่า อันเตวาสิกวัตรก็เหมือนกับสัทธิวิหาริกวัตร อาวาสิกวัตรก็เหมือนกับอาคันตุกวัตร คมิกวัตร หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาลี อาคันตุกวัตรนั้นเราบัญญัติไว้แล้วสำหรับภิกษุอาคันตุกะทั้งหลาย เมื่อสิกขาบทอันเราบัญญัติไว้เรียบร้อยอย่างนี้แล้ว ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลายก็ยังไม่ประพฤติในอาคันตุกวัตร อุบาลี แม้อย่างนี้แลเป็นสังฆราชี แต่ไม่เป็นสังฆเภท (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๒/๒๗๗, วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๕๘/๖๕๒,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาคันตุกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยอาคันตุกะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ได้ ละธรรมที่ควรละได้ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งได้ เจริญธรรมที่ควรเจริญได้ เหมือนคนทุกชนชั้นที่มาจากทิศต่าง ๆ เข้าไปพักในเรือนพักคนเดินทางได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๙/๘๗)

SAMPLE

อาคันตุกะ : ผู้มาหา, ผู้มาจากที่อื่น, ผู้จรมา, แขก; (ในคำว่า ถ้าปรารถนาจะให้อาคันตุกะได้รับแจกด้วย) ภิกษุผู้จำพรรษาที่วัดอื่นจรมา, ถ้าภิกษุผู้มีหน้าที่เป็นจีวรภาชกะ (ผู้แจกจีวร) ปรารถนาจะให้อาคันตุกะมีส่วนได้รับแจกจีวรด้วย ต้องอปโลกน์ คือ บอกเล่าขออนุมัติต่อภิกษุเจ้าถิ่นคือผู้จำพรรษาในวัดนั้น (ซึ่งเรียกว่า **วัสสิกะ** หรือ **วัสสาวาสิกะ** แปลว่า ภิกษุผู้อยู่จำพรรษา) ดังคำว่า พวกภิกษุอาคันตุกะให้แบ่งผลมะม่วงของสงฆ์แล้วขบฉัน หรือดังคำว่า ในอาวาสแห่งหนึ่ง ในโรงอุโบสถ พวกภิกษุอาคันตุกะพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า ทำไมภิกษุทั้งหลายจึงไม่กวาดโรงอุโบสถกันเล่า หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็ในกรณีนี้ วันอุโบสถของพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาสเป็นวัน๑๔ ค่ำ ของพวกภิกษุอาคันตุกะเป็นวัน ๑๕ ค่ำ ถ้าพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาสมีจำนวนมากกว่า พวกภิกษุอาคันตุกะพึงอนุวัตตามพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาส (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๖/๑๒๕, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๕๙/๒๔๑, ๔/๑๗๘/๒๘๐, ๔/๑๗๙/๒๘๑)

อาคามี : ผู้กลับมา หมายถึงกลับมาเกิดในมนุษยโลกนี้ ดังคำว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีลสำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์เพียบพร้อมด้วยอาจาระมารยาท)และโคจร(การเที่ยวไป)มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นหลังจากมรณภาพแล้วจะไปเกิดในหมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่ง เธอจุติจากอัตภาพนั้น เป็นอาคามีกลับมาสู่ความเป็นมนุษย์นี้ หรือดังคำในเจตนาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารีบุตรนี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้จุติจากกายนั้นแล้วเป็นอาคามี กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้จุติจากกายนั้นแล้ว เป็นอนาคามีไม่กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้,ในกามโยคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบตนด้วยกามโยคะประกอบตนด้วยภวโยคะชื่อว่าเป็นอาคามี คือยังต้องกลับมาเกิดในกามภูมิอีก(องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๘๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๔๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๖/๔๗๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาคามี หมายถึงผู้อยู่ในพรหมโลก สามารถมาเกิดยังมนุษยโลกได้ (ขุ.อิติ.อ.(ไทย) ๙๖/๓๔๒)

อาคารมุนี : มุนีผู้ครองเรือน ,เป็น ๑ ในมุนี ๖ ประเภท คือ (๑) อาคารมุนี (๒) อนาคารมุนี (๓) เสขมุนี (๔) อเสขมุนี (๕) ปัจเจกมุนี (๖) มุนิมุนี, ในมหานิทเทสอธิบายว่าความหมายไว้ว่าอาคารมุนี เป็นอย่างไร คือ บุคคลผู้ครองเรือนเห็นทาง(นิพพาน)แล้ว รู้แจ้งหลักคำสอนแล้ว เหล่านี้ชื่อว่าอาคารมุนี (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๔๐๐,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๘)

SAMPLE

อาคาริกมิตร : มิตรที่อยู่ครองเรือน, เป็น ๑ ในมิตร ๒ คือ ๑. อาคาริกมิตร ๒. อนาคาริกมิตร ในมหานิทเทสอธิบายความไว้ว่า อาคาริกมิตร เป็นอย่างไร คือคนบางคนในโลกนี้ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก สละสิ่งที่สละได้ยาก ทำสิ่งที่ทำได้ยากทนสิ่งที่ทนได้ยาก บอกความลับแก่เพื่อน ปกปิดความลับของเพื่อน ไม่ทอดทิ้งในคราวมีอันตราย แม้ชีวิตก็สละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้ เมื่อเพื่อนสิ้นเนื้อประดาตัวก็ไม่ดูหมิ่นนี้ชื่อว่าอาคาริกมิตร (วิ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๒๓/๔๐๙,๓๐/๑๖๑/๕๐๐)

อาฆาต : ผูกใจเจ็บและอยากแก้แค้น ดังคำว่า พวกภิกษุผู้มีศีลดีงาม ได้รับแต่งตั้งแล้ว จึงถามพระวินัยในท่ามกลางสงฆ์ พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ได้อาฆาต แค้นเคือง คุกคามจะฆ่า ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๕๑/๒๓๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๕/๒๕๔๕,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๔/๑๐๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๑/๒๖๕,๒๒/๑๖๒/๒๖๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๐/๑๗๘,๒๔/๘๙/๒๐๒)

อาฆาตปฏิวินยสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุบายกำจัดอาฆาต มี ๔ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อาฆาตปฏิวินยสูตร พระสูตรว่าด้วยอุบายกำจัดอาฆาต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบายเป็นเครื่องกำจัดอาฆาต ๑๐ คือ บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า (๑) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๒) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๓) ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๔) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๕) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๖) ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๗) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (๘) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (๙) ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (๑๐) บุคคลไม่โกรธในเหตุอันไม่ควร (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๔๙๒)

2.อาฆาตปฏิวินยสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยอุบายกำจัดอาฆาต (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุบายกำจัดอาฆาต เป็นเครื่องกำจัดอาฆาตที่เกิดขึ้นได้อย่างสิ้นเชิง ๕ คือ (๑) พึงเจริญเมตตาในบุคคลผู้ที่ตนเกิดอาฆาต (๒) พึงเจริญกรุณาในบุคคลผู้ที่ตนเกิดอาฆาต (๓) พึงเจริญอุเบกขา (ระดับฌาน ๔ หรือฌาน ๕) ในบุคคลผู้ที่ตนเกิดอาฆาต (๔) ไม่พึงระลึกถึง ไม่พึงใส่ใจถึงบุคคลผู้ที่ตนเกิดอาฆาต (๕) พึงนึกถึงความเป็นผู้มีกรรมเป็นของตนให้มั่นในบุคคลผู้ที่ตนเกิดอาฆาตนั้น ดังนี้ว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้มีกรรมเป็นของของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่

SAMPLE

พึ่งอาศัย ทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๑/๒๖๕)

3.อาฆาตปฏิวินยสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยอุบายกำจัดอาฆาต (สูตรที่ ๒) พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า อุบายกำจัดอาฆาต เป็นเครื่องกำจัดอาฆาตที่เกิดขึ้นได้อย่างสิ้นเชิง ๕ คือ (๑) กำจัดอาฆาตในผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ แต่มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ โดยมิให้ใส่ใจความประพฤติทางกาย ให้ใส่ใจแต่ความประพฤติทางวาจา (๒) กำจัดความอาฆาตในผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ แต่มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ โดยมิให้ใส่ใจความประพฤติทางวาจา ให้ใส่ใจแต่ความประพฤติทางกาย (๓) กำจัดความอาฆาตในผู้ประพฤติทางกายและทางวาจาไม่บริสุทธิ์ แต่ได้ช่องแห่งใจ(ได้โอกาสให้วิปัสสนาจิตเกิดขึ้น) ได้ความเลื่อมใสทางใจตามกาลอันสมควร โดยมิให้ใส่ใจความประพฤติทางกายและวาจา ให้ใส่ใจแต่ความประพฤติทางใจ (๔) กำจัดความอาฆาตในผู้มีความประพฤติทางกาย วาจา และใจไม่บริสุทธิ์ โดยตั้งความปรารถนาอันประกอบด้วยความกรุณา ความเอ็นดู ความคิดจะอนุเคราะห์เขาว่า ขอให้เขาละความประพฤติเช่นนั้นเสีย (๕) กำจัดความอาฆาตในผู้มีความประพฤติทางกาย วาจา และใจบริสุทธิ์ โดยให้ใส่ใจความประพฤติชอบเหล่านั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๒/๒๖๖)

4.อาฆาตปฏิวินยสูตร พระสูตรว่าด้วยอุบายกำจัดอาฆาต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบายเป็นเครื่องกำจัดอาฆาต มี ๑๐ คือ บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า (๑) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๒) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๓) ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๔) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๕) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๖) ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๗) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (๘) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (๙) ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (๑๐) ไม่โกรธในเหตุอันไม่ควร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๐/๑๗๘)

อาฆาตปฏิวินยะ : อุบายเป็นเครื่องกำจัดอาฆาต มี ๙ คือ ๑.บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า ‘ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราการทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน’ ๒. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า‘ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราการทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน’ ๓. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า‘ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราการทำสิ่งที่ไม่เป็น

SAMPLE

ประโยชน์แก่เรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน' ๔. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า'ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นทีรักที่ชอบพอของเราการทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน' ๕. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า 'ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเราการทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รัก ที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน' ๖. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า 'ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเราการทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน' ๗. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า 'ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ที่ไม่เป็น ที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็น ที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน' ๘. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า 'ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่ เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็น ที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน' ๙.บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า 'ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่ รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน' (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๐/๓๕๓)

อาฆาตวัตถุ : เหตุผูกอาฆาต ดังในปริวารว่า อาฆาตวัตถุมี ๙ คือ ๑. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า 'ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่เรา' ๒.บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า 'ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา' ๓. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า 'ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา' ๔. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า 'ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา' ๕. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า 'ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รัก ที่ชอบพอของเรา' ๖. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า 'ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รัก ที่ชอบพอของเรา' ๗. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า 'ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบพอของเรา' ๘. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า'ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา' ๙.บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า 'ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบพอของเรา',ในอาฆาตวัตถุสูตร ทสกนิบาตร กล่าว ไว้ว่า มี ๑๐ เติมข้อ ๑๐ ว่า โกรธในเหตุอันไม่ควร (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๘/๔๘๘, ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๐/๓๕๒,๑๑/๓๕๙/๔๒๒,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๒๙/๔๙๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๙/๑๗๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๖๗/๖๑๙)

อาคาริยวินัย : วินัยของผู้ครองเรือน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู**วินัย ๒**

อาจริยมัตต์ : ภิกษุผู้มีพรรษาพอที่จะเป็นอาจารย์ให้นิสสัยแก่ภิกษุอื่นได้, พระปูนอาจารย์ คือ มีพรรษา ๑๐ ขึ้นไป หรือแก่กว่าราว ๖ พรรษา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; **อาจริยมัต** ก็เขียน

อาฆาตวัตถุสูตร : พระสูตรว่าด้วยอาฆาตวัตถุ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อาฆาตวัตถุสูตร พระสูตรว่าด้วยอาฆาตวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อาฆาตวัตถุ ๙ คือ บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า (๑) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๒) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๓) ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๔) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๕) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๖) ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๗) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (๘) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (๙) ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๒๙/๔๙๑)

2.อาฆาตวัตถุสูตร พระสูตรว่าด้วยอาฆาตวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อาฆาตวัตถุ (เหตุผูกอาฆาต) ๑๐ คือ บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า (๑) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๒) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๓) ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (๔) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๕) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา (๖) ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา(๗) ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (๘) ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (๙) ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา (๑๐) บุคคลโกรธในเหตุอันไม่ควร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๙/๑๗๗)

อาจยคามิสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจุติ ปฏิสนธิ และนิพพาน มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อาจยคามิสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจุติ ปฏิสนธิ และนิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจุติและปฏิสนธิ** คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น **ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน** คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๒/๒๘๘)

2.อาจยคามิสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจุติ ปฏิสนธิ และนิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจุติและปฏิสนธิ และ

SAMPLE

ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพานแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัส**ว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจุติและปฏิสนธิ** คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ **ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน** คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๘๖/๓๓๕)

อาจยโนอปจยปัญญา : ปัญญาในกามาวจรกุศลและปัญญาที่เหลือ ดังคำในวิภังค์ว่าปัญญาในกามาวจรกุศลชื่อว่า อาจยโนอปจยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ชื่อว่าอปจยโนอาจยปัญญา ปัญญาในรูปาวจรกุศลและอรูปาวจรกุศลชื่อว่าอาจยอปจยปัญญา ปัญญาที่เหลือชื่อว่าอาจยโนอปจยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๙๗/๕๑๑)

อาจริยมุฏฐิ : กำมืออาจารย์ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรและคิลานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ภิกษุสงฆ์ยังจะหวังได้อะไรในเราอีกเล่า ธรรมที่เราแสดงแล้วไม่มีในไม่มีนอก ในเรื่องธรรมทั้งหลาย ตถาคตไม่มีอาจริยมุฏฐิ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๐,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๕/๒๒๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาจริยมุฏฐิ แปลว่า กำมือของอาจารย์ อธิบายว่า มือที่กำไว้ใช้เรียกอาการของอาจารย์ภายนอกพระพุทธศาสนาที่หวงวิชา ไม่ยอมบอกแก่ศิษย์ขณะที่ตนเองยังหนุ่ม แต่จะบอกแก่ศิษย์ที่ตนรัก ขณะที่ตนใกล้จะตายเท่านั้น แต่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงถือตามคติเช่นนี้ (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๖๕/๑๕๐)

อาจริยวัตร : ระเบียบปฏิบัติที่อันเตวาสิกพึงปฏิบัติต่อพระอาจารย์, กิจอันที่อันเตวาสิกควรประพฤติปฏิบัติต่ออาจารย์ (เช่นเดียวกับ **อุปัชฌายวัตร** ที่สัทธิวิหาริกพึงปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์) มีปรากฏในมหาวรรค อาจริยวัตตกถา เรื่องว่าด้วยอาจริยวัตร (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๔/๑๐๒,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๗๙/๒๕๖)

อาจริยวาท : วาทะของพระอาจารย์, มติของพระอาจารย์ ดังคำในอุปาลิสังฆสามัคคีปุจฉา ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอุบาลีว่า เบื้องต้น ภิกษุมีศีลไม่ด่างพร้อย เป็นผู้ชำนาญการ พูดถูกกาล สามารถตอบได้ เป็นที่ชอบใจของวิญญูชน เคารพภิกษุผู้มีพรรษามากกว่า แกล้วกล้าในอาจริยวาทของตน วิพากษ์วิจารณ์ได้ พูดได้คล่อง สามารถจับข้อผิดพลาดของศัตรูได้ เป็นเหตุให้ศัตรูต้องพ่ายแพ้และมหาชนก็นิยมเธอย่อมไม่ลบล้างความเชื่อคืออาจริยวาทของตนสามารถในการแก้ปัญหา(วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๗๘/๓๗๓) ; บางที ใช้เป็นคำเรียกพุทธศาสนานิกายฝ่ายเหนือ คือ**มหายาน** (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาจหาญ : กล้าหาญ ดังคำใน อานันทภัทเทกรัตตสูตรว่า ท่านพระอานนท์ชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๖/๓๒๔)

SAMPLE

อาจามทายิกา, ชื่อ : หญิงผู้ถวายข้าวตัง หมายถึงแก่หญิงกำพร้า ผู้ถวายข้าวตังแด่พระมหากัสสปเถระ ดังคำในอาจามทายิกาวิมานที่พระมหากัสสปเถระถวายพระพรแก่ท้าวสักกะว่า เมื่ออาตมภาพกำลังเที่ยวบิณฑบาตหยุดยืนนิ่งอยู่ หญิงกำพร้าขัดสนคนหนึ่ง ซึ่งอาศัยชายคาเรือนของผู้อื่นอยู่ นางเลื่อมใส ได้ถวายข้าวตังแก่อาตมภาพด้วยมือทั้งสองของตน นางละร่างมนุษย์ จุติพ้นจากมนุษยโลกนี้แล้ว นางเป็นเทพธิดาชื่ออาจามทายิกา มีความสุขบันเทิงอยู่ในสวรรค์ ซึ่งเป็นที่อยู่ของทวยเทพผู้มีฤทธิ์มากชื่อนิมมานรดี (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๘๙/๓๓)

อาจามทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงกำพร้าผู้ถวายข้าวตังแด่พระมหากัสสปเถระ เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงกำพร้า ผู้ถวายข้าวตังแด่ท่านพระมหากัสสปเถระ จึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี เรื่องนี้ท้าวสักกะเป็นผู้ถาม ท่านพระมหากัสสปเถระเป็นผู้ตอบ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๘๕/๓๓)

อาจาร : ความประพฤติดี, มรรยาทดีงาม, จรรยา มักอยู่ข้างหน้าคำอื่น เช่นอาจารคุณ ดังคำในเวสสภูพุทธวงศ์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงการบำเพ็ญบารมีไว้ตอนหนึ่งสรุปความได้ว่า เราเป็นกษัตริย์มีนามว่าสุทัสสนะทูลอาราธนาพระมหาวีรเจ้า แล้วถวายทานอันมีค่ามาก เราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารคุณ ตั้งมั่นอยู่ในวัตรและศีล แสวงหาสัพพัญญุตญาณ ยินดีในศาสนาของพระชินเจ้า (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๓/๖๙๗, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาจารคุณ : คุณคือความประพฤติดี, คุณคืออาจาระ ดังคำที่พระปิลินทวัจฉเถระกล่าวถึงอานิสงส์ของการถวายรองเท้าไว้ว่า ข้าพเจ้าได้ถวายรองเท้าในพระชินเจ้า และในหมู่สงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐสุดแล้วได้รับอานิสงส์ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๓ ประการคือยานคือช้าง ยานคือม้า วอ และคานหาม ๑รถ ๖๐,๐๐๐ คันแวดล้อมข้าพเจ้าทุกเมื่อ ๑ เมื่อข้าพเจ้าเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพรองเท้าแก้วมณี รองเท้าทองแดง รองเท้าทองคำ รองเท้าเงิน ผุดขึ้นรองรับทุกย่างเท้า ๑ บุญกรรมทั้งหลายย่อมช่วยชำระอาจารคุณให้สะอาดแน่นอน ข้าพเจ้าได้คุณเหล่านี้เพราะผลแห่งกรรมนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๕/๕๙๙,๓๓/๑๓/๖๙๗

อาจารย์ : ผู้สั่งสอนวิชาความรู้, ผู้ฝึกหัดอบรมมรรยาท, อาจารย์ ๔ คือ **๑.บัพพาชาจารย์** หรือ **บรรพชาจารย์**อาจารย์ในบรรพชา **๒. อุปสัมปทาจารย์**อาจารย์ในอุปสมบท **๓. นิสสยาจารย์**อาจารย์ ผู้ให้นิสสัย **๔. อุทเทศาจารย์** หรือ **ธรรมาจารย์** อาจารย์ผู้สอนธรรม ดังคำในมหาวรรคว่า ภิกษุทั้งหลายไม่มีอาจารย์ ไม่มีผู้คอยตักเตือนพร่ำสอน จึงนุ่งห่มไม่เรียบร้อย มีมารยาทไม่สมควร เที่ยวบิณฑบาต (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๗/๑๐๖, ๔/๗๗/๑๐๗, ๔/๗๘/๑๐๗, ๔/๗๘/๑๐๘,๙/๑/๑,ที.สี.

(ไทย) ๙/๒/๑,๙/๓/๒,๙/๔/๒,๙/๒๕๖/๘๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๔,๑๐/๑๖๘/๑๑๕,๑๐/๑๗๕/๑๒๓,๑๐/๑๗๕/๑๒๔)

อาจารย์กามินทะ : ชื่อราชบัณฑิตคนหนึ่ง อยู่สอนอรรถและธรรมในราชสำนักของพระเจ้าวิเทหะ กรุงมิถิลา แควันวิเทหะ ดังคำในมโหสธชาดกที่พระเจ้าวิเทหะตรัสถามกามินทบัณฑิตว่า ขอท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่นั่นหรือบัดนี้ ข้าพเจ้าขอถามท่านอาจารย์กามินทะณ ที่นี้ ท่านจะเข้าใจสิ่งที่ควรทำอย่างไร กามินทบัณฑิตกราบทูลว่า พวกเราจะเอาเชือกผูกคอตายหรือโดดเหวตาย อย่าให้พระเจ้าพรหมทัตฆ่าพวกเรา ด้วยการทรมานเป็นเวลานานเลย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๖๗๔/๒๘๗)

อาจารย์เทวินทะ :ชื่อราชบัณฑิตคนหนึ่ง อยู่สอนอรรถและธรรมในราชสำนักของพระเจ้าวิเทหะ กรุงมิถิลา แควันวิเทหะ ดังคำในมโหสธชาดกที่พระเจ้าวิเทหะตรัสถามเทวินทบัณฑิตว่า ขอท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่นั่นหรือ บัดนี้ ข้าพเจ้าขอถามท่านอาจารย์เทวินทะ ณ ที่นี้ ท่านจะเข้าใจสิ่งที่ควรทำอย่างไร เทวินทบัณฑิตกราบทูลว่า พวกเราจะปิดประตูเอาไฟจุดเผา หรือมิฉะนั้นก็จับศัสตราห้ำหั่นฆ่ากันและกัน ชิงละชีวิตไปเสียก่อน มโหสธไม่สามารถจะช่วยปลดเปลื้องพวกเรา ให้รอดพ้นไปได้โดยง่ายเลย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๖๗๖/๒๘๘)

อาจารย์ปาราสริยะ : ชื่ออาจารย์ผู้สอนอรรถและธรรมของพระพรหมทัตตกุมาร มีปรากฏในเวนสาขชาดก ดังที่พรหมทัตตกุมารนั้นกำหนดคำของพระโพธิสัตว์ได้แล้ว บ่นเพ้ออยู่ว่า ท่านอาจารย์ปาราสริยะได้กล่าวคำใดไว้ว่า ท่านอย่าได้ทำความชั่วที่ทำแล้ว จะทำตนให้เดือดร้อนในภายหลัง คำนี้เป็นคำของอาจารย์ (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๖/๒๐๑)

อาจารย์ปุกกุสะ : ชื่อราชบัณฑิตคนหนึ่ง อยู่สอนอรรถและธรรมในราชสำนักของพระเจ้าวิเทหะ กรุงมิถิลา แควันวิเทหะ ดังคำในมโหสธชาดกที่พระเจ้าวิเทหะตรัสถาม ปุกกุสบัณฑิตว่า ขอท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่นั่นหรือ บัดนี้ ข้าพเจ้าขอถามท่านอาจารย์ปุกกุสะ ณ ที่นี้ ท่านจะเข้าใจสิ่งที่ควรทำอย่างไร ปุกกุสบัณฑิตกราบทูลว่า พวกเราจะกินยาพิษฆ่าตัวตาย ชิงละชีวิตไปเสียก่อน อย่าให้พระเจ้าพรหมทัตฆ่าพวกเราด้วยการทรมานเป็นเวลานานเลย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๖๗๒/๒๘๗)

อาจารย์สุจีรตะ : ชื่อราชบัณฑิตคนหนึ่ง ของพระเจ้าโกรัพยะ แต่คราวหนึ่งไม่สามารถตอบคำถามของพระราชา จึงถูกไปให้ไปขอคำสอนอรรถและกรรมกับวิธุรบัณฑิตโดยเป็นราชทูต ดังคำในสัมภวชาดก ที่พระราชาทรงประสงค์จะส่งสุจีรตพราหมณ์ไป

SAMPLE

จึงตรัสว่า มาเถิด ท่านอาจารย์สุจีรตะ ข้าพเจ้าจะส่งท่านไป ท่านจงไปยังสำนักวิธุรพราหมณ์ จงนำทองคำแท่งนี้ไปด้วย พึงมอบทองคำแท่งนี้กระทำให้เป็นเครื่องบูชา สำหรับคำสอนอรรถและธรรม หรือดังคำที่สุจีรตพราหมณ์ถูกถามถึงเหตุที่มา จึงกล่าวว่า เราถูกพระเจ้าโกรัพยะผู้ทรงยศส่งมาเป็นทูต พระเจ้าโกรัพยยุธิฏฐิละได้ตรัสอย่างนี้ว่า ท่านพึงถามอรรถและธรรม วิธุระเพื่อน เราถามแล้ว ขอท่านจงบอกอรรถและธรรมนั้นด้วยเถิด ภายหลังอาจารย์สุจีรตะได้รับคำตอบจากสัมภวกุมาร ดังคำว่า ท่านพราหมณ์สุจีรตะ ใคร ๆ ถูกพระราชาตรัสถามแล้ว พึงกราบทูลราชกิจที่จะทำในวันนี้ว่า พึงทำในวันพรุ่งนี้ ขอพระเจ้ายุธิฏฐิละอย่าทรงเชื่อฟังยับยั้งอยู่เลยในเมื่อประโยชน์เกิดขึ้น ท่านพราหมณ์สุจีรตะ ใคร ๆถูกพระราชาตรัสถามแล้ว พึงกราบทูลปัญหาที่เป็นไปภายในเท่านั้น ไม่พึงให้ทรงดำเนินไปสู่หนทางที่ชั่วดุจคนหลงหาความคิดมิได้ พระราชาไม่ควรลืมตน ไม่ควรประพฤติอธรรม ไม่ควรหยั่งลงไปในลัทธิที่ผิด ไม่พึงประกอบในสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์ ขัตติยราชาพระองค์ใดทรงรู้จักทำเหตุเหล่านี้ขัตติยราชาพระองค์นั้นย่อมทรงเจริญทุกเมื่อเหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น พระองค์ย่อมทรงเป็นที่รักแห่งหมู่พระญาติ และทรงรุ่งโรจน์ในหมู่มิตร ทรงมีพระปรีชา เมื่อพระวรกายแตกทำลายไป จะทรงเข้าถึงโลกสวรรค์ (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๑๓๘/๕๖๑,๒๗/๑๓๙/๕๖๑)

อาจารย์เสนกะ : ชื่อราชบัณฑิตคนหนึ่ง อยู่ในราชสำนักของพระเจ้าวิเทหะ กรุงมิถิลา แคว้นวิเทหะ ดังคำในสิรีมันตชาดก ที่พระราชาตรัสว่า ท่านอาจารย์เสนกะ เราขอถามเนื้อความนี้กับท่าน ในคน ๒ประเภทนี้ คือ คนที่มีปัญญาแต่ปราศจากสิริ หรือคนที่มียศแต่ปราศจากปัญญา ผู้ฉลาดกล่าวคนไหนว่าประเสริฐ เสนกบัณฑิตกราบทูลอย่างฉับพลันว่า ขอเดชะพระองค์ผู้จอมชน คนทั้งหลายเป็นนักปราชญ์ก็ตาม เป็นคนโง่ก็ตาม มีศีลปะก็ตาม ไม่มีศีลปะก็ตาม แม้มีชาติสกุลสูง ก็เป็นคนรับใช้ของคนมียศถึงจะมีชาติสกุลต่ำ ข้าพระองค์เห็นเหตุแม้นี้ จึงกราบทูลว่า คนมีปัญญาเป็นคนเลว คนมีสิริเท่านั้นเป็นคนประเสริฐ ดังคำในมโหสธชาดกที่พระเจ้าวิเทหะตรัสถามว่า ขอท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่นั่นหรือ บัดนี้ ข้าพเจ้าขอถามท่านอาจารย์เสนกะ ณ ที่นี้ ท่านจะเข้าใจสิ่งที่ควรทำอย่างไร เสนกบัณฑิตได้ฟังดังนั้น จึงกราบทูลว่า พวกเราจะปิดประตูเอาไฟจุดเผา หรือมิฉะนั้นก็จับศัสตราห้ำหั่นฆ่ากันและกัน ชิงละชีวิตไปเสียก่อน อย่าให้พระเจ้าพรหมทัตฆ่าพวกเรา ด้วยการทรมานเป็นเวลานานเลย หรือดังคำในมโหสธชาดกที่ มโหสธบัณฑิตโพธิสัตว์เมื่อจะข่มเสนกบัณฑิต จึงกล่าวว่า ท่านอาจารย์เสนกะ กรรมของมนุษย์ที่ล่วงไปแล้ว ทำได้ยาก เกิดขึ้นได้ยากอย่าง

SAMPLE

ยิ่ง ข้าพเจ้าไม่อาจจะปลดเปลื้องท่านได้ ขอท่านจงรู้เอาเองเถิด (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๘๓/๔๘๔, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๐๕/๒๙๒,๒๘/๗๗๗/๓๐๓)

อาจารวัตร : วัตรคือความประพฤติดี หมายถึงการประพฤติธรรม ดังคำในภูริทัตตชาดกว่า พระโพธิสัตว์ตรัสบอกที่อยู่ของตนว่า ท่านจงมองดูห้วงน้ำลึกน่ากลัวไหลวนอยู่ทุกเมื่อ นั่นเป็นที่อยู่อันดีเลิศของเราลึกหลายร้อยชั่วคน ท่านอย่ากลัวเลย จงเข้าไปยังแม่น้ำยมุนาที่มีน้ำสีเขียว ไหลมาจากกลางป่าจอแจไปด้วยเสียงนกยูงและนกกระเรียน เป็นที่อยู่อันเกษมสำราญของพวกผู้มีอาจารวัตร (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๘๐๒/๓๐๗)

อาจารวินัย : วินัยคือความประพฤติดีงาม ดังคำในจันทกุมารชาดกที่เจ้าพระเจ้าเอกราชประทับอยู่ ณ กรุงบุปผวดี ตรัสถามขัณฑหาลปุโรหิตว่า ท่านพราหมณ์ ท่านฉลาดในสุจริตธรรมและอาจารวินัย อจงบอกทางสวรรค์แก่เราอย่างที่นรชนทำบุญแล้ว จากโลกนี้จะไปสู่สุคติภพเถิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๘๓/๓๓๕

อาจารวิบัติ : เสียอาจาระ, เสียจรรยา,มรรยาทเสียหาย, ประพฤติย่อหย่อนรุ่มร่าม มักต้องอาบัติเล็กน้อยตั้งแต่ถุลลัจจัยลงมาถึงทุพภาสิต (ข้อ ๒ ในวิบัติ ๔) ดังคำว่า ภิกษุใส่ความด้วยอาจารวิบัติหรือทิฏฐิวิบัติ ต้องอาบัติทุกกฏ หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ แม้อื่นอีก ไม่พึงให้อุปสมบท ไม่พึงให้นิสสัย ไม่พึงใช้สามเณรอุปัฏฐาก คือ ๑.เป็นผู้มีสีลวิบัติในอธิสีล๒.เป็นผู้มีอาจารวิบัติในอัชฌาจาร ๓. เป็นผู้มีทิฏฐิวิบัติในอติทิฏฐิ ๔.เป็นผู้ได้ยินได้ฟังน้อย ๕. เป็นผู้มีปัญญาทราม(วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖๒/๕๖๓, วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๕/๑๓๓,๔/๘๕/๑๓๔,๔/๒๓๗/๓๘๐,วิ.จู.(ไทย) ๖/๖/๑๔,๖/๖/๑๕,๖/๑๕/๓๒,๖/๑๕/๓๓,๖/๒๗/๕๕,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๗/๒๘๗, ๗/๓๘๗/๒๘๘, ๗/๓๘๗/๒๘๙, ๗/๓๘๗/๒๙๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า “อาจารวิบัติ” คือมีความประพฤติเสียหาย ต้องอาบัติเล็กน้อย คืออาบัติถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต “ทิฏฐิวิบัติ” คือความเห็นที่คลาดเคลื่อนผิดธรรมผิดวินัย (วิ.อ. (บาลี) ๓/๘๔/๔๘-๔๙)

อาจารสมบัติ : ความถึงพร้อมความประพฤติดีงาม ดังคำในอปทาน ที่พระยโสธาราเถรีกล่าวประวัติในอดีตของตนตอนหนึ่งว่า ข้าแต่พระมหาวีระ บรรดาหญิงจำนวน ๑๙๖,๐๐๐ นาง หม่อมฉันเป็นประธาน เป็นใหญ่กว่าหญิงทั้งปวง ในพระราชนิเวศน์ของพระองค์ สตรีทั้งหมดประกอบด้วยรูปสมบัติและอาจารสมบัติ แม้ดำรงอยู่ในวัยสาว ก็ยำเกรงหม่อมฉันทุกเมื่อ เหมือนมนุษย์ทั้งหลายยำเกรงเทวดา หรือดังคำว่า สตรีทั้งหมดประกอบด้วยรูปสมบัติและอาจารสมบัติ ดำรง

SAMPLE

อยู่ในวัยสาว พูดจาไพเราะ ยำเกรงต่อหม่อมฉันทั้งหลาย เหมือนพวกมนุษย์ยำเกรงเทวดา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓๒/๔๙๘)

อาจาระ : ความประพฤติดี ,มรรยาทดีงาม, จรรยา มักกล่าวถึงภิกษุผู้มีศีล เช่นคำว่า ถึงพร้อมด้วยอาจาระและโคจร, ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจาทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่าอาจาระ ศีลสังวรแม้ทั้งหมดก็เรียกว่า อาจาระ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ให้ดอกไม้ ให้ผลไม้ ให้เครื่องสนาน ให้ไม้ชำระฟัน การพูดยกย่องเพราะต้องการประจบให้เขารักการพูดทีเล่นทีจริงเหมือนแกงถั่ว การรับเลี้ยงเด็ก การรับใช้ส่งข่าวสาร หรือด้วยมิจฉาอาชีวะอย่างใดอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ นี้เรียกว่าอาจาระ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๑,๑๑/๓๔๕/๓๕๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔/๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๕/๗๙,๑๔/๒๑๘/๒๕๒,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๗/๘๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๗/๓๓๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒/๒๒,๒๑/๓๗/๖๐,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๗/๑๔๕,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑/๔๒๖,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๕๑๓/๓๘๘)

อาจิณ : เคยประพฤติมา, เป็นนิสัย, ทำเสมอๆ, ทำจนชิน ดังคำในจูฬวรรคว่า พระคัคคะวิกลจริต มีจิตแปรปรวน ประพฤติละเมิดสิ่งที่ไม่สมควรแก่สมณะเป็นอาจิณมากมาย ทั้งที่กล่าวด้วยวาจาและพยายามทำด้วยกาย ภิกษุทั้งหลายโจทภิกษุชื่อคัคคะด้วยอาบัติที่ภิกษุชื่อคัคคะนั้นเป็นผู้วิกลจริต มีจิตแปรปรวน ประพฤติละเมิดเป็นอาจิณว่า ท่านต้องอาบัติแล้ว จงระลึกอาบัติเห็นปานนี้ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๖/๓๐๙)

อาจิณณจริยา : ความประพฤติเนืองๆ,ความประพฤติประจำ, ความประพฤติที่เคยชิน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาจิณณวัตร : การปฏิบัติประจำ, การปฏิบัติเสมอๆ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาชชวะ : ความซื่อตรง, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ คือ๑.อาชชวะ (ความซื่อตรง) ๒. ลัชชวะ (ความละอาย),เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ คือ ๑.อาชชวะ (ความซื่อตรง) ๒. มัททวะ (ความอ่อนโยน) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๔,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๕/๑๒๖)

อาชญา : อำนาจ, โทษ ดังคำในอัมพัฏฐสูตรว่า มหาบุรุษทรงชนะโดยธรรมไม่ต้องใช้อาชญาหรือศัสตรา ครอบครองแผ่นดินมีสาครเป็นขอบเขต หรือดังคำในมหาปทานสูตรว่า มหาบุรุษทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาคร เป็นขอบเขต (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๘/๘๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓/๑๖,๑๐/๓๔/๑๖,๑๐/๓๖/๒๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๘๑/๖๐,๑๑/๑๐๖/๗๘,๑๑/

SAMPLE

๑๙๙/๑๕๙,๑๑/๒๐๒/๑๖๔,ม.ม.(ไทย)๑๓/๙/๙,๑๓/๑๐๖/๑๑๓,๑๓/๓๔๙/๔๒๔,๑๓/๓๕๑/๔๒๗)

อาชาไนย,อาชาไนย, บุรุษ,อาชาไนย,สัตว์ : ชาติอาชาไนย มุ่งหมายถึงสัตว์ชาติอาชาไนย ถ้าเป็นคนที่ฝึกหัดมาดีแล้ว เรียกว่า บุรุษอาชาไนย ดังคำว่า ช้างอาชาไนยพันธุ์ดี ตระกูลคันธหัตถีซึ่งได้รับการฝึกหัดดีแล้วตลอดกาลนาน หรือดังคำในขัตติยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรดาสัตว์สี่เท้า สัตว์อาชาไนยประเสริฐที่สุด หรือดังคำในอัสสาชานียสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงม้าอาชาไนยพันธุ์ดี ๓ จำพวก และบุรุษอาชาไนยผู้เจริญ ๓ จำพวก หรือดังคำในจูพรถวิมาน ที่พระเถระถวายพระพรว่า พระศาสดาผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ทรงสมภพในราชวงศ์ ของพระเจ้าโอกกากราช ในชนบทด้านทิศตะวันออก พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานเสียแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔/๑๔, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๓/๓๙๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๐๒/๑๒๓)

อาชัญญชาดก : ชาดกว่าด้วยม้าอาชาไนยกับม้ากระจอก ม้าอาชาไนยโพธิสัตว์ถูกเทียมรถคู่กับน้องชายออกสู้รบกับข้าศึกจนตนเองต้องอาวุธสาหัส นายสารถีประสงค์จะเปลี่ยนม้าตัวอื่นแทน แต่พระโพธิสัตว์ไม่ยอมโดยให้เหตุผลว่า ไม่ว่าในกาลใด สถานที่ใด ขณะใด สนามรบใด หรือเวลาใด ม้าอาชาไนยก็จะเร่งความเร็ว ส่วนม้ากระจอกย่อมล้าหลัง เพราะความหยิ่งในชาติของตน จึงแข็งใจออกรบจนนายสารถีสามารถจับพระราชาข้าศึกได้ผู้มีความคิดมีสติปัญญาย่อมมีมานะกระทำการในหน้าที่ที่รับหมอบหมายจนสำเร็จ ไม่ยอมพ่ายแพ้แก่อุปสัคใด ๆ ทั้งสิ้น (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๔/๑๐)

อาชานียสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของม้าอาชาไนย (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ม้าที่ควรเป็นราชพาหนะต้องมีองค์ประกอบ ๓ คือ (๑) สมบูรณ์ด้วยสี (๒) สมบูรณ์ด้วยกำลัง (๓) สมบูรณ์ด้วยฝีเท้าเร็ว เปรียบเหมือนภิกษุผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ...เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ต้องประกอบด้วยธรรม ๓ คือ (๑) **สมบูรณ์ด้วยวรรณะ** หมายถึงมีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ ... สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย (๒) **สมบูรณ์ด้วยกำลัง** หมายถึงปรารภความเพียร เพื่อให้กุศลธรรมเกิด ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม (๓) **สมบูรณ์ด้วยเชาวน์** หมายถึงรู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๗/๓๓๐)

อาชานียสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของม้าอาชาไนย (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ม้าที่ควรเป็นราชพาหนะ ต้องมีองค์ประกอบ ๓ เปรียบเหมือนภิกษุผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ...เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ต้อง

ประกอบด้วยธรรม ๓ เหมือนในปฐมอาชานียสูตร ต่างกันเฉพาะการอธิบายความหมายธรรมของภิกษุข้อที่ ๓ คือ **สมบูรณ์ด้วยเชาวน์** หมายถึงผู้เป็นพระอนาคามี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๘/๓๓๑)

อาชานียสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของม้าอาชาไนย (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ม้าที่ควรเป็นราชพาหนะ ต้องมีองค์ประกอบ ๓ เปรียบเหมือนภิกษุผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ... เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ต้องประกอบด้วยธรรม ๓ เหมือนในปฐมอาชานียสูตรต่างกันเฉพาะการอธิบายความหมายธรรมของภิกษุข้อที่ ๓ คือ **สมบูรณ์ด้วยเชาวน์** หมายถึงผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๙/๓๓๒)

อาชานียสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของม้าอาชาไนย สูตรที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณสมบัติของม้าอาชาไนยพันธุ์ดี เป็นม้าควรแก่พระราชา เปรียบเทียบคุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นเนื้อนาบุญของโลก ฝ่ายละ ๔ คือ (๑) สมบูรณ์ด้วยวรรณะ (๒) สมบูรณ์ด้วยกำลัง (๓) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ (๔) สมบูรณ์ด้วยทรวดทรง แล้วตรัสอธิบายเฉพาะคุณสมบัติของภิกษุดังนี้ ภิกษุ (๑) สมบูรณ์ด้วยวรรณะ คือมีศีล สำรวมในพระปาติโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบท ... (๒) สมบูรณ์ด้วยกำลัง คือความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด ... (๓) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ คือ รู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (๔) สมบูรณ์ด้วยทรวดทรง คือ ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๕๙/๓๗๖)

อาชานียสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของม้าอาชาไนย (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คุณสมบัติของม้าอาชาไนยพันธุ์ดี เป็นม้าควรแก่พระราชา เปรียบเทียบกับคุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นเนื้อนาบุญของโลกฝ่ายละ ๔ แล้วตรัสอธิบายเฉพาะคุณสมบัติของภิกษุเหมือนในปฐมอาชานียสูตรทุกประการ ต่างกันเฉพาะคุณสมบัติประการที่ ๓ คือ สมบูรณ์ด้วยเชาว์ คือทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๖๐/๓๗๗)

อาชานียสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของม้าอาชาไนย (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีของพระราชา เป็นม้าควรแก่พระราชา ควรเป็นม้าต้น นับว่าเป็นราชพาหนะเพราะมีองค์ประกอบ ๖ คือ อดทน (๑) ต่อรูป (๒) ต่อเสียง (๓) ต่อกลิ่น (๔) ต่อรส (๕) ต่อโผฏฐัพพะ (๖) สมบูรณ์ด้วยสี แล้วตรัสถึงองค์ประกอบทั้ง ๖ นี้ เปรียบเทียบธรรมของภิกษุผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอัน

SAMPLE

ยอดเยี่ยมของโลก มี ๖ คือ อดทน(๑) ต่อรูป (๒) ต่อเสียง (๓) ต่อกลิ่น (๔) ต่อรส (๕) ต่อโผฏฐัพพะ (๖) ต่อธรรมารมณ์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕/๔๑๖)

อาชานียสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของม้าอาชาไนย (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคพระผู้มีพระภาคทรงแสดงองค์ประกอบของม้าอาชาไนย ๖ เหมือนในปฐมอาชานียสูตร แตกต่างกันเพียงประการที่ ๖ คือ สมบูรณ์ด้วยกำลัง โดยทรงแสดงเปรียบเทียบธรรมของภิกษุผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก มี ๖ ประการเหมือนในปฐมอาชานียสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖/๔๑๗)

อาชานียสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยองค์ประกอบของม้าอาชาไนย (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงองค์ประกอบของม้าอาชาไนย ๖ เหมือนในปฐมอาชานียสูตร แตกต่างกันเพียงประการที่ ๖ คือ สมบูรณ์ด้วยเชาว์ (ฝีเท้าเร็ว) โดยทรงแสดงเปรียบเทียบธรรมของภิกษุผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกมี ๖ ประการเหมือนในปฐมอาชานียสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗/๔๑๘)

อาชาไนย, ม้า : กำเนิดดี, พันธุ์หรือตระกูลดี; รู้รวดเร็ว, ฝึกหัดมาดีแล้ว, ถ้าเป็นม้าที่ฝึกหัดมาดีแล้ว เรียก ม้าอาชาไนย ดังคำในชวสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีของพระราชาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ประการย่อมเป็นม้าควรแก่พระราชา ควรเป็นม้าต้น นับว่าเป็นราชพาหนะโดยแท้ องค์ ๔ ประการ คือ ๑.ความซื่อตรง ๒. ความว่องไว ๓. ความอดทน ๔. ความสงบเสงี่ยม หรือดังคำในอัสสาชานียสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ม้าอาชาไนยพันธุ์ดีของพระราชา ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ ย่อมเป็นม้าควรแก่พระราชา ควรเป็นม้าต้น นับว่าเป็นราชพาหนะโดยแท้ เช่น ข้อ ๑ ความตรง ๒. ความมีเชาว์ ๓.ความอ่อน ๔. ความอดทน ๕. ความเสงี่ยม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๔๓/๓๙๑,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๑/๒๕๙/๓๗๖,๒๑/๑๑๒/๑๗๑,๒๑/๑๑๓/๑๗๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๗/๔๑๘,๒๒/๕/๔๑๖,๒๒/๖/๔๑๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๒๐๓/๓๔๕,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๓)

อาชีวปาริสุทธิ : ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะคือ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบอเนสนา เช่น ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต(ข้อ ๓ ในปาริสุทธิศีล ๔), ที่เป็นข้อ ๓ในปาริสุทธิศีล ๔ นั้น เรียกเต็มว่า **อาชีวปาริสุทธิศีล** แปลว่า ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในปาริสุทธิศีล ๔ ประการ [(คือ (๑) ปาติโมกขสังวรศีล(ความสำรวมในพระปาติโมกข์) (๒) อินทรียสังวรศีล(ความสำรวม

อินทรีย์ ๖) (๓) อาชีวปาริสุทธิศีล(ความบริสุทธิแห่งอาชีวะ) (๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล (ศีลที่อาศัยการพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔)] (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๒๕/๓๐๓)

อาชีพบริสุทธิ์ : อาชีวะบริสุทธิ์ มีอาชีพสุจริต ดังคำในจูฬวรรคและกกุธเถรสูตร ว่า ศาสดาบางท่านในโลกนี้มีอาชีพไม่บริสุทธิ์แต่ปฏิญญาว่า เราเป็นผู้มีอาชีพบริสุทธิ์ อาชีพของเราบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง พวกสาวกรู้จักเขาอย่างนี้ว่า ศาสดาท่านนี้มีอาชีพไม่บริสุทธิ์ แต่ปฏิญญาว่าเราเป็นผู้มีอาชีพบริสุทธิ์ อาชีพของเราบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง หรือดังคำในสาเวยยสูตรที่กล่าวไว้ว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดมีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ มีความประพฤติทางใจบริสุทธิ์ มีอาชีพบริสุทธิ์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นควรเพื่อญาณทัสสนะ เพื่อความตรัสรู้ชั้นเยี่ยม (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๔/๑๗๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๖/๒๙๘, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๗๒)

อาชีวก : นักบวชชีเปลือยพวกหนึ่งในครั้งพุทธกาล เป็นสาวกของมักขลิโคสาล ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระญาติร่วมสายโลหิตของพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมคธรัฐทรงผนวชในสำนักของอาชีวกทั้งหลายครั้งนั้นอาชีวกนั้นได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารถึงพระราชสำนัก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๙๗/๓๓๘,ที.สี.(ไทย)๙/๑๖๘/๕๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๓๑/๑๗๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๖/๒๑๘,๑๓/๒๒๘/๒๖๗,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๓/๒๙๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๓/๒๙๓)

อาชีวกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสาวกของอาชีวก คหบดีผู้เป็นสาวกของอาชีวก เข้าไปหาพระอานนท์ถึงที่พัก ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควรแล้วกล่าวว่า ในโลก คนพวกไหนกล่าวธรรมไว้ดีแล้ว ปฏิบัติดีแล้ว ดำเนินไปดีแล้ว

พระอานนท์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เราจะย้อนถามท่าน ท่านโปรดตอบตามความพอใจเถิด คือ คนพวกใดแสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะ และโมหะ คนพวกนั้นกล่าวธรรมไว้ดีแล้วหรือไม่ หรือท่านมีความเข้าใจในเรื่องนี้อย่างไร พอได้ฟังเช่นนั้น คหบดีจึงกล่าวตอบเป็นลำดับดังนี้ว่า ผู้แสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ชื่อว่ากล่าวธรรมไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว ผู้ละราคะ โทสะ โมหะได้แล้ว ชื่อว่าดำเนินไปดีแล้วในโลก คหบดีกล่าวชื่นชมพระอานนท์ว่า น่าอัศจรรย์จริง ท่านไม่ยกย่องพระธรรมของตนเอง และไม่มีการรุกรานธรรมของผู้อื่น มีแต่แสดงตามเหตุผล กล่าวแต่เนื้อความ และไม่ได้นำความเห็นของตนเข้าไปเกี่ยวข้อง ท่านนั้นแหละชื่อว่ากล่าวธรรมไว้ดีแล้ว ปฏิบัติดีแล้วดำเนินไปดีแล้ว แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๓/๒๙๓)

SAMPLE

อาชีวกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอาชีวก ตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้อาชีวก(นักบวชเปลือย) ตกนรก มี ๕ มีเนื้อความเหมือนในภิกขุสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๙๓/๔๐๕)

อาชีววิบัติ : เสียอาชีวะ, ความเสียหายแห่งการเลี้ยงชีพ คือ ประกอบมิจฉาอาชีวะมีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ เป็นต้น(ข้อ ๔ ในวิบัติ ๔) ดังคำในอาชีวกสูตร ท่านพระอานนท์อยู่ที่โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้นคหบดีคนหนึ่งเป็นสาวกของอาชีวกเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ไหว้แล้วนั่งณที่สมควร ได้กล่าวกับท่านพระอานนท์ หรือดังคำในอาชีวกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อาชีวกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ เช่น ข้อ ๑ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑๕/๓๓๑,๖/๒๑๗/๓๓๗,๖/๒๒๑/๓๔๐,๖/๒๒๕/๓๔๒,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๗/๒๘๘, ๗/๓๘๗/๒๘๙, ๗/๓๘๗/๒๙๐, ๗/๓๘๗/๒๙๑,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๗๑/๓๖๔,๘/๒๘๗/๓๘๖,๘/๓๒๔/๔๕๔,๘/๓๒๔/๔๕๕,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๒๐/๓๖๕,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๓/๔๐๕)

อาชีวสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยอาชีพ, ข้อ ๑ ในสัมปทา ๓ คือ ๑. กัมมันตสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการงาน) ๒. อาชีวสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยอาชีพ) ๓. ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ) ดังคำในกัมมันตสูตรที่อธิบายความหมายไว้ว่า อาชีวสัมปทา เป็นอย่างไร คือบุคคลบางคนในโลกนี้มีอาชีพชอบ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ(เลี้ยงชีพชอบ) นี้เรียกว่าอาชีวสัมปทา (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๐/๓๖๖)

อาชีวสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ควรแก่สาชีพ พระสารีบุตรกล่าวว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ เหมือนในสากัจฉสูตร และสามารถตอบปัญหาที่ตั้งขึ้นถามในเรื่องทั้ง ๕ ข้างต้นนั้น เป็นผู้ควรแก่สาชีพของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๔/๒๗๑)

อาชีวะ : อาชีพ, การเลี้ยงชีพ, ความเพียรพยายามในการแสวงหาปัจจัยยังชีพ,การทำมาหากิน ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ สิกขาบทวิภังค์ว่า คำว่า มีชื่อเสียงไม่ดี คือเลี้ยงชีพด้วยมิจฉาอาชีวะเลวทราม หรือดังคำในมหาสีหนาทสูตร ที่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า กัสสปะ ตถาคตอุบัติขึ้นมาในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบฯลฯเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อยสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ประกอบด้วยกายกรรมและวจีกรรมอันเป็นกุศล มีอาชีวะบริสุทธิ์ สมบูรณ์ด้วยศีล (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๓/๖๔, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๙๓/๖๕,๙/๔๐๐/๑๗๐,๙/๔๕๐/๑๙๙, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๓/๕๒,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔/๔๓๘)

อาชีวะบริสุทธิ์ : อาชีพสุจริตดังคำในมหาอัสสปุรสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักมีอาชีวะบริสุทธิ์ปรากฏ เปิดเผย ไม่

SAMPLE

บกพร่องและสำรวมระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นด้วยความเป็นผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์นั้น หรือดังในคำอรักเขยยสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๔ ประการนี้ ที่ตถาคตไม่ต้องรักษา เช่น ตถาคตมีอาชีวะบริสุทธิ์ ไม่มีมิจฉาอาชีวะ(เลี้ยงชีพผิด)ที่จะต้องรักษาว่า คนอื่นอย่าได้รู้กรรมนี้ของเรา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๒๐/๔๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาชีวะบริสุทธิ์ หมายถึงภิกษุไม่เลี้ยงชีพด้วยกรรมที่ไม่สมควร เช่น การรักษาไข้ การให้น้ำมันทาเท้า การหุงน้ำมัน พูดเลียบเคียงขอผู้อื่น หรือการสะสมปัญจโครสมีเนยใสเป็นต้น (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๒๐/๒๒๓-๒๒๔)

อาชีวะเศร้าหมอง : เลี้ยงชีพไม่บริสุทธิ์ หมายถึงอาชีพไม่สุจริต ดังคำในมหาสีหนาทสูตรที่อเจลกัสสปะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามว่า ท่านพระโคดม ข้าพระองค์ได้ยินมาว่า พระสมณโคดมทรงตำหนิตบะทุกชนิด ทรงคัดค้านและชี้โทษผู้บำเพ็ญตบะทั้งปวงว่าเป็นผู้มีอาชีวะเศร้าหมองโดยส่วนเดียว' สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมทรงตำหนิตบะทุกชนิด ทรงคัดค้านและชี้โทษผู้บำเพ็ญตบะทั้งปวงว่าเป็นผู้มีอาชีวะเศร้าหมองโดยส่วนเดียวชื่อว่าพูดตรงตามที่ท่านพระโคดมตรัสไว้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘๑/๑๖๑,๙/๓๘๒/๑๖๑,๙/๓๘๓/๑๖๑)

อาชีวิกภัย : ภัยเนื่องด้วยการเลี้ยงชีพ, เป็น ๑ ในภัย ๕ คือ ๑. อาชีวิกภัย (ภัยเนื่องด้วยการเลี้ยงชีพ) ๒.อสิโลกภัย(ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง) ๓. ปริสสารัชชภัย(ภัยคือความครั่นคร้ามในบริษัท)๔.มรณภัย(ภัยคือความตาย) ๕. ทุคคติภัย(ภัยคือทุคติ) มีปรากฏในภยสูตร (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๕/๔๔๑)

อาญา : อำนาจ, โทษ (มักใช้สำหรับพระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้านาย) เช่น พระราชอาญา ดังคำในมหาทุกขักขันธสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลาย ชนทั้งหลายตัดช่องย่องเบาบ้างขโมยยกเค้าบ้าง ปล้นบ้านบ้าง ดักจี้ในทางเปลี่ยวบ้าง ละเมิดภรรยาผู้อื่นบ้าง พระราชาก็รับสั่งให้จับเขาลงอาญาด้วยประการต่างๆคือ เฆี่ยนด้วยแส้บ้าง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๙/๑๗๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๔๗/๒๙๒,๑๔/๒๕๔/๓๐๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗๐/๔๘๑)

อาญาสิทธิ์ : อำนาจเด็ดขาด คือสิทธิที่แม่ทัพได้รับพระราชทานจากพระเจ้าแผ่นดินในเวลาไปสงคราม เป็นต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาฏานาฏา, เมือง : ชื่อเมืองยักษ์แห่งหนึ่ง ที่ท้าวเวสสวัณมหาราชสร้างไว้ในอากาศทางทิศเหนือ ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรที่กล่าวไว้ว่า ท้าวเธอ(ท้าวเวสสวัณมหาราช) ทรงมีเมืองหลายเมืองที่สร้างในอากาศคือเมืองอาฏานาฏาเมืองกุสินาฏา เมืองปรกุสิ

SAMPLE

นาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกุสิฏนาฏา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๖,๑๑/๒๙๑/๒๔๐)

อาฏานาฏิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ พระสูตรนี้ท้าวเวสวัณมหาราช หรือท้าวกุเวรในนามของท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ ได้ถวายพระผู้มีพระภาค ขณะที่ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ เพื่อขอให้พระองค์ทรงเรียนไว้ และตรัสบอกแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย สำหรับใช้ป้องกันตัวมิให้พวกอสูร ผู้ไม่นับถือพระพุทธศาสนามาทำอันตรายได้ พระสูตรนี้กล่าวถึงท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ ตั้งกองกำลังรักษาการไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์ กองทัพคนธรรพ์ กองทัพกุมภัณฑ์ และกองทัพนาคหมู่ใหญ่ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

ครั้นแล้วท้าวเวสวัณมหาราชกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยักษ์ทั้งชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ไม่เลื่อมใสก็มี เหตุที่ยักษ์บางพวกไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคนั้น ก็เพราะพระองค์ทรงสอนให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ซึ่งพวกยักษ์โดยมากไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น โมโหจึงไม่ชอบใจ แล้วทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่อ อาฏานาฏิยะ เพื่อให้พระองค์ตรัสบอกมนต์นี้แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ที่อาศัยเสนาสนะป่าอันสงัดเป็นป่าทึบ เพื่อให้ยักษ์เหล่านั้นเลื่อมใสแล้วพากันคุ้มครองรักษา

พระผู้มีพระภาคทรงรับด้วยพระอาการดุษณี ท้าวเวสวัณมหาราชจึงได้กราบทูลมนต์ชื่ออาฏานาฏิยะกับพระองค์ ใจความสำคัญพอสรุปได้ดังนี้

เบื้องต้นเป็นการกล่าวถึงคำนมัสการและสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์

ต่อมา เป็นการกล่าวถึงท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือ ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักษ์ และท้าวเวสวัณหรือท้าวกุเวร พร้อมด้วยพระโอรส ซึ่งแต่ละพระองค์มีพระโอรส ๙๑ องค์มีพระนามว่าอินทะเหมือนกัน ทุกพระองค์ทรงพลังมาก ต่างพากันถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วทรงแสดงการสรรเสริญนอบน้อมพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า

ต่อมา เป็นการกล่าวถึงอุตตรกุรุทวีปอย่างพิศดารว่าเป็นรมณียสถาน แลดูงดงาม พวกมนุษย์ที่เกิดในทิศนั้น ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตน ไม่มีการหว่านพืช บริโภคข้าวสาลีที่เกิดในที่ที่ไม่ต้องไถ เป็นต้น

จากนั้น ท้าวเวสวัณมหาราชกราบทูลว่า ไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา เมื่อเรียนมนต์จบบริบูรณ์แล้ว พวกอมนุษย์ มีคนธรรพ์ กุมภัณฑ์ นาค และยักษ์ตั้งแต่ระดับสูงถึงระดับต่ำมีจิตประทุษร้าย ติดตามไปในอิริยาบถ

SAMPLE

ทั้ง ๔ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน ของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พวกอมนุษย์เหล่านั้น ก็จักไม่ได้รับสักการะหรือความเคารพจากพวกอมนุษย์ด้วยกัน พวกอมนุษย์จักไม่ทำอาวาหมงคลกับอมนุษย์นั้นจักถูกพวกอมนุษย์ด่าอย่างรุนแรง ถูกเอาบาตรเปล่าครอบศีรษะ ถูกผ่าศีรษะออกเป็น ๗ เสี่ยง อมนุษย์เหล่านั้น จักเป็นศัตรูของท้าวมหาราช อมนุษย์ที่ประพฤติผิดต่อภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในกรณีดังกล่าวแล้ว สามารถถูกพุทธบริษัทกล่าวโทษ ร้องทุกข์ ร้องเรียนต่อผู้ปกครองที่เหนือกว่าอมนุษย์นั้นได้ จากนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ พร้อมบริวารก็ทูลลากลับ

เมื่อราตรีนั้นล่วงไป พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาประชุมกันแล้วตรัสถึงเรื่องราวที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ พร้อมบริวาร ได้เข้ามาเฝ้าแล้วท้าวเวสวัณได้ทูลขอให้พระองค์เรียนมนต์เครื่องป้องกันชื่ออาฏานาฏิยะ เพื่อตรัสบอกแก่บริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ไว้ใช้เพื่อคุ้มครองรักษา ไม่ถูกเบียดเบียนและอยู่สำราญ แล้วพระองค์ทรงสาธยายมนต์นี้แก่ภิกษุทั้งหลายตามที่ท้าวเวสวัณมหาราชกราบทูลอย่างละเอียด แล้วตรัสให้ภิกษุทั้งหลายเรียนมนต์นี้ไว้ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ตามที่ท้าวมหาราชทูลขอ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๕/๒๑๙)

อาฏานาฏิยะ, มนต์เครื่องรักษา :ชื่อมนต์บทหนึ่งในมหาวรรค ทีฆนิกาย ที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ประพันธ์เพื่อให้เหล่าพุทธบริษัทใช้สวดกัน(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๖/๒๒๐,๑๑/๒๘๑/๒๒๙,๑๑/๒๘๓/๒๓๒,๑๑/๒๙๕/๒๔๖)

อาฏานาฏิยปริตร :อาฏานาฏิยสูตร (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ดู **ปริตร, ภาณยักษ์,** ดู **ปริตร, ภาณยักษ์**

อาณัติ : ข้อบังคับ, คำสั่ง กฎ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; เครื่องหมาย

อาณัติสัญญา : ข้อบังคับที่ได้นัดหมายกันไว้, เครื่องหมายที่ตกลงกันไว้ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาณา : อำนาจปกครอง เช่น อาณาบริเวณ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาณาเขต : เขตแดนในอำนาจปกครอง, ที่ดินในที่บังคับ ดังคำในมหาวรรค ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ครั้งนั้น กรุงเวสาลีเป็นถิ่นอุดมสมบูรณ์มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมาก มีคนคับคั่ง หาข้าวปลาอาหารง่าย มีปราสาท๗,๗๐๗ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๗/๓๙๓)

อาณาเขตของพระเจ้ากาสี :เขตแดนของพระเจ้ากาสี ดังคำที่พระมหาปชาปตีโคตมีเถรีกล่าวไว้ว่า เมื่อข้าพเจ้ายังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสงสาร เป็นผู้หวั่นไหวเพราะพายุ

คือกรรม จึงเกิดในหมู่บ้านทาสในอาณาเขตของพระเจ้ากาสี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๐๙/๔๑๕)

อาณาจักร : เขตแดนที่อยู่ในอำนาจปกครองของรัฐบาลหนึ่ง,อำนาจปกครองทางบ้านเมือง ใช้คู่กับพุทธจักร ซึ่งหมายถึงขอบเขตการปกครองของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ดังคำในมหาวรรคว่า บุรุษคนหนึ่งทำโจรกรรมแล้วได้หนีไปบรรพชาในหมู่ภิกษุ และเขาถูกเจ้าหน้าที่ออกหมายจับทั่วราชอาณาจักรว่า พบเข้าในที่ใด พึงฆ่าเสียในที่นั้น มนุษย์ทั้งหลายพบเข้าจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุรูปนี้คือโจรผู้ถูกออกหมายจับคนนั้นเอาเถอะ พวกเราจะฆ่าภิกษุนั้นเสีย (วิ.ม.(ไทย) ๕/๙๓/๑๔๘, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓/๙,๙/๒๐๗/๗๐,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๐๘/๒๔๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๒/๑๖๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๔/๔๗๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๑/๒๗๑)

อาณาประชาราษฎร์ : ราษฎรชาวเมืองที่อยู่ในอำนาจปกครอง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาณาประโยชน์ :ผลประโยชน์ที่ตนมีอำนาจปกครองส่วนตัว (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาณาปวัตติ : ความเป็นไปแห่งอาณา,ขอบเขตที่อำนาจปกครองแผ่ไป; เป็นไปในอำนาจปกครอง, อยู่ในอำนาจปกครอง (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาณาปาฏิโมกข์: ชื่อข้อบัญญัติอย่างหนึ่ง เป็นข้อห้ามที่บัญญัติไว้สำหรับภิกษุและภิกษุณี (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู ปาฏิโมกข์

อาณาสงฆ์ : อำนาจของสงฆ์, อำนาจปกครองของสงฆ์ คือสงฆ์ประชุมกันใช้อำนาจโดยชอบธรรม ระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาฬิสูตร : พระสูตรว่าด้วยลิ่ม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจะไม่สนใจศึกษาเล่าเรียนและไม่ให้ความสำคัญแก่พระพุทธพจน์ที่เป็นโลกุตตรธรรมประกอบด้วยความว่าง แต่จะพากันสนใจศึกษาเล่าเรียนและให้ความสำคัญแก่สูตรที่ผู้เชี่ยวชาญอื่นรจนาไว้ ที่เป็นบทกวีมีอักษรวิจิตร มีพยัญชนะวิจิตร เหมือนตะโพนของพวกกษัตริย์ทสารหะที่เหลือแต่โครงลิ่ม ฉะนั้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๙/๓๑๗)

อาดูร : เดือดร้อน, กระวนกระวาย, ทนทุกขเวทนาทั้งกายและใจอาตมภาพ ฉัน, ข้าพเจ้า (ใช้แก่พระภิกษุสามเณรใช้เรียกตัวเอง เมื่อพูดกับคฤหัสถ์ผู้ใหญ่ ตลอดถึงพระเจ้าแผ่นดิน) ดังคำในสัมพุลาชาดกที่นางสัมพุลากล่าวไว้ว่า ท่านผู้เจริญ พระราชโอรสแห่งวิเทหราช ทรงอาดูรประทับอยู่ในป่า ข้าพเจ้าอุปัฏฐากพระองค์ผู้ทรงถูกโรคเบียดเบียนตัวต่อตัว อนึ่ง ข้าพเจ้าแสวงหาของป่านำรวงผึ้งหรือ

SAMPLE

เนื้อที่เป็นเดนใดมาพระองค์ก็เสวยสิ่งนั้นวันนี้พระสรีระของพระองค์คงจะเหี่ยวแห้งแน่นอน (ขุ.ชา.ติงสติ.(ไทย) ๒๗/๓๐๐/๕๘๔)

อาตมัน : ตัวตน,คำสันสกฤต ตรงกับบาลีว่าตถาคต คืออัตตา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

ในคำว่า คำว่า หลังจากตายแล้วตถาคต เกิดอีกหรือฯลฯ หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีกหรือ ฯลฯ หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือฯลฯตถาคตในที่นี้เป็นคำที่ลัทธิอื่นๆ ใช้กันมาก่อนพุทธกาล หมายถึงอัตตา (อาตมัน) ไม่ได้หมายถึงพระพุทธเจ้า อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึง สัตตะ (ที.สี.อ. (บาลี) ๖๕/๑๐๘)

อาตมภาพ,อาตมา : ฉัน, ข้าพเจ้า (สำหรับพระภิกษุสามเณรใช้พูดกับผู้มีบรรดาศักดิ์ แต่บัดนี้นิยมใช้พูดอย่างให้เกียรติแก่คนทั่วไป) (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๘๐/๕๙,๙/๑๘๐/๖๐,๙/๑๘๓/๖๑,๙/๑๘๕/๖๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๕๓/๓๐,๑๐/๓๕๖/๒๘๔,๑๐/๔๑๐/๓๔๓,๑๐/๔๑๑/๓๔๓,สं.สพา.(ไทย)๑๘/๓๔๕/๓๗๗,๑๘/๓๔๘/๓๘๔,๑๘/๔๑๐/๔๗๐,ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๑๐๐๐/๑๒๓,๙/๔๔๗/๑๙๗,๙/๔๔๗/๑๙๘,๙/๔๙๔/๒๑๘,๙/๔๙๔/๒๑๙,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓/๒,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๔/๓๑๙,๒๖/๘๗/๑๕,๒๖/๑๓๘/๒๔)

อาตัปปกรณียสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ทำความเพียร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลควรทำความเพียรด้วยฐานะ ๓ คือ (๑) เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น (๒) เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น (๓) เพื่อความอดกลั้นเวทนาทั้งหลายที่เกิดขึ้นในร่างกาย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๐/๒๑๑)

อาตาปีสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ไม่มีความเพียร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่ไม่มีความเพียรและไม่มีโอตตัปปะ ไม่อาจจะตรัสรู้หรือบรรลุนิพพานได้ ดังคำว่า ภิกษุผู้ไม่มีความเพียร ไม่มีโอตตัปปะ เป็นผู้เกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อน มักท้อแท้ง่วงซึม ไม่มีหิริ ไม่มีความเอื้อเฟื้อต่อธรรม เช่นนี้ ย่อมไม่ควรเพื่อจะบรรลุสัมโพธิ๑อันยอดเยี่ยมได้ แต่ภิกษุผู้มีสติ มีปัญญารักษาตน มีฌาน มีความเพียร มีโอตตัปปะและไม่ประมาทตัดสังโยชน์ในชาติ ชราได้แล้ว พึงบรรลุสัมโพธิอันยอดเยี่ยม ในอัตภาพนี้(ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๓๔/๓๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่า สัมโพธิ ในที่นี้หมายถึงอรหัตตผล (ขุ.อิติ.อ. ๓๔/๑๒๑)

อาตุมเถรคาถา : ภาษิตของพระอาตุมเถระ ,คาถาของพระอาตุมเถระ ท่านพระอาตุมเถระกล่าวว่า ลำไผ่อ่อน แตกแขนง มีใบกิ่งก้านสาขาแล้ว เป็นสิ่งที่ยากที่จะเขยื้อนถอนได้ ฉันใดอาตมาก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อโยมแม่นำภรรยามาให้ ขอโยมแม่

ได้โปรดยินยอมอาตมาเถิด เพราะว่า บัดนี้ อาตมาเป็นบรรพชิตแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๒/๓๒๙)

อาตุมา, กรุง,อาตุมา, เมือง :เมืองแห่งหนึ่งไม่ไกลจากกรุงกุสินารา ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงกุสินารา ตามพระอัยธาศัยแล้วเสด็จจาริกไปทางเมืองอาตุมา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ มีจำนวน๑,๒๕๐ รูป,เป็นเมืองที่มีพระหลวงตารูปหนึ่งเคยเป็นช่างกัลบกแล้วทำกรรมที่ไม่งามคือให้ลูกทั้งสองถือเครื่องมือตัดผมและโกนผมพร้อมกับทะนานและถุงเที่ยวไปตัดและโกนผมตามบ้านเรือนรวบรวมเกลือบ้าง น้ำมันบ้าง ข้าวสารบ้าง ของฉันบ้างไว้ พ่อจะหุงข้าวต้มถวายพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จมาถึง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๓/๑๓๖, ๕/๓๐๓/๑๓๗, ๕/๓๐๓/๑๓๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๓/๑๔๒)

อาถรรพณ์ : เวทมนตร์ที่ใช้เพื่อให้ดีหรือร้าย, วิชาเสกเป่าป้องกัน, การทำพิธีป้องกันอันตรายต่างๆ ตามพิธีพราหมณ์เช่น พิธีฝังเสาหิน หรือ ฝังบัตรพลีเรียกว่า **ฝังอาถรรพณ์** (สืบเนื่องมาจากพระเวทคัมภีร์ที่ ๔ คือ **อถรรพเวท** หรือ**อาถรรพณเวท**) **อาถรรพ์** ก็ใช้ ดังคำในตุวฏกสูตรว่า ผู้นับถือพระรัตนตรัยไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๓๔/๗๒๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาถรรรพณ์ หมายถึงคาถาอาคมทางไสยศาสตร์หรือเวทมนตร์ที่ใช้เพื่อให้ดีหรือร้าย เป็นคัมภีร์อีกเล่มหนึ่ง ในคัมภีร์พระเวท (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๒๖/๔๑๗)

อาทานสัญญา : สัญญาคือความยึดถือ หมายถึงความกำหนดหมายจากความยึดถือ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า ปฏินิสสัคคานุปัสสนาญาณ (ญาณคือการพิจารณาเห็นความสละคืน) พ้นจากอาทานสัญญา เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่าสัญญาวิโมกข์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๑๔/๓๕๖)

อาทานะ : ความยึดถือ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถาว่า เมื่อละอาทานะ (ความยึดถือ) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งปฏินิสสัคคานุปัสสนา ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน... หรือดังคำในภังคานุปัสสนาญาณนิทเทสที่กล่าวว่า พระโยคาวจร เมื่อคลายกำหนัดย่อมละราคะได้ เมื่อทำราคะให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ เมื่อสละคืน ย่อมละอาทานะ(ความยึดถือ) ได้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๓,๓๑/๕๒/๘๒,๓๑/๑๖๗/๒๕๘,๓๑/๒๑๕/๓๕๘,๓๑/๒๑๘/๓๖๑)

อาทร : ความเอื้อเฟื้อ, ความเอาใจใส่ ดังคำในนาวาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุรุษควรบูชาสักการะบุคคลที่ตนเรียนรู้ธรรมจนเข้าใจ เหมือนเทวดาบูชาพระอินทร์

SAMPLE

ฉะนั้น บุคคลผู้เป็นพหูสูต ได้รับการบูชาจากศิษย์แล้ว มีใจเอื้ออาทรในศิษย์นั้น ย่อมอธิบายธรรมให้เข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๑๙/๕๗๓)

อาทิ : เป็นต้น; ทีแรก, ข้อต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) มักใช้ข้างหน้าคู่อื่น เช่น อาทิพรหมจริยกาสิกขา อาทิกัณยาณัง

อาทิกัมม์ : กรรมทีแรก หมายถึงผู้ทำกรรมทีแรก, ภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติในสิกขาบทนั้นๆ ดู **อาทิกัมมิกะ** 2 (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาทิกัมมิกะ : 1. ผู้ทำกรรมทีแรก หมายถึงภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติในสิกขาบทนั้นๆ ดังคำในในอนาปัตติวาร ภิกษุต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ ๑. ภิกษุไม่รู้สึกตัว ๒. ภิกษุไม่ยินดี ๓.ภิกษุวิกลจริต ๔. ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน ๕.ภิกษุผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา ๖. ภิกษุต้นบัญญัติ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๖๖/๕๓)

2. ชื่อคัมภีร์ในพระวินัยปิฎก เป็นคัมภีร์แรก เมื่อแยกพระวินัยปิฎกเป็น ๕คัมภีร์ ใช้คำย่อว่า **อา** (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; **อาทิกัมม์** ก็เรียก

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นชื่อคัมภีร์ ๑ ในคัมภีร์ ๕ คือ (ชื่อคัมภีร์พระวินัยปิฎก หมวดหนึ่ง ใน ๕ หมวด คืออาทิกัมมิกะ ปาจิตตีย์ มหาวรรค จูฬวรรค ปริวาร) (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๕๑๙/๓๔๑)

อาทิตตปริยายสูตร : ชื่อพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุประมาณ๑,๐๐๐รูปมีอุรุเวลกัสสป เป็นต้น ซึ่งเคยเป็นชฎิลบูชาไฟมาก่อน ว่าด้วยอายตนะทั้ง ๖ ที่ร้อนติดไฟลุกทั่ว ด้วยไฟราคะ ไฟโทสะ และไฟโมหะ ตลอดจนร้อนด้วยทุกข์ มีชาติชรามรณะเป็นต้น ทำให้ภิกษุเหล่านั้นบรรลุอรหัตตผล (มาในคัมภีร์มหาวรรค แห่งพระวินัยปิฎก และสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค พระสุตตันตปิฎก) (วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓,สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๘/๒๗)

อาทิตตปริยายสูตร : พระสูตรว่าด้วยอาทิตตบรรยาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อาทิตตบรรยายและธรรมบรรยาย ได้แก่ การที่บุคคลแทงตาด้วยหลาวเหล็กที่ร้อน ทะลวงหูด้วยขอเหล็กที่คม คว้านจมูกด้วยมีดตัดเล็บที่คม เฉือนลิ้นด้วยมีดโกนที่คมและแทงกายด้วยหอกที่คม มีไฟลุกโชน โชติช่วง ประเสริฐกว่าการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้น เหตุด้วยการทำเช่นนี้ไม่ประเสริฐเลย เพราะถ้าเขาตายลงในขณะที่วิญญาณยินดีในการรวบถือหรือการแยกถือรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเป็นต้นนั้น ก็ย่อมจะไปเกิดในคติอย่างใดอย่างหนึ่งในคติ ๒ อย่างนี้ คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ความจริง ความหลับถือว่าประเสริฐ แต่เรากล่าวว่าความหลับเป็นหมันไร้ผลและเป็นความโง่เขลาสำหรับผู้มีชีวิต บุคคลไม่ควรตรึกถึงวิตกที่จะเป็นเหตุทำลายสงฆ์ให้แตกกัน อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖

SAMPLE

สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยล้วนไม่เที่ยง เมื่ออริยสาวกนั้นพิจารณาอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน ๖ เป็นต้นนั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๕/๒๓๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะ หมายถึงการแยกถือว่ามืองามเท้างามเป็นต้น (สำ.สฬา.อ. ๓/๒๓๕/๕๙)

อาทิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาราบทูลว่า เมื่อเรือนถูกไฟไหม้ สิ่งของที่เขานำออกไปได้ ย่อมเป็นประโยชน์แก่ผู้เป็นเจ้าของ ฉันใด เมื่อโลกถูกชราและมรณะเผาอยู่ สิ่งของที่บุคคลนำออกให้ทาน ย่อมเป็นประโยชน์แก่ผู้ให้ ฉันนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๑/๕๗)

อาทิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นของร้อน อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอนัตตลักขณสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๑/๙๙)

อาทิตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ ตำบลคยาสีสะ ริมฝั่งแม่น้ำคยาได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยล้วนเป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟคือ ราคะ โทสะ โมหะ ร้อนเพราะชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้ ภิกษุเหล่านั้นต่างมีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘/๒๗)

อาทิตยโคตร : ตระกูลพระอาทิตย์, เผ่าพันธุ์พระอาทิตย์, ตระกูลที่สืบเชื้อสายนางอทิติผู้เป็นชายาของพระกัศยปประชาบดี, ท่านว่าสกุลของพระพุทธเจ้าก็เป็นอาทิตยโคตร (โคตมโคตรกับอาทิตยโคตรมีความหมายอย่างเดียวกัน) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ดูประกอบในจูฬนิทเทส ดังคำว่า พระผู้มีพระภาค

SAMPLE

เป็นผู้ที่ชาวโลกสักการะ เคารพ นับถือ บูชานอบน้อม ทรงได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร จึงชื่อว่าผู้มีพระยศ รวมความว่าผู้โคตม โคตร ผู้มีพระยศ (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๖/๓๐๘)

อรรถกถาอธิบายว่า ชื่อโคตรของคนชั้นสูงสมัยโบราณ ดังคำว่า หมู่ชนผู้ชอบคิดว่าตนมีตระกูลสูง ตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์สมบัติมากกว่าผู้อื่น เช่น คิดว่า “เรา เป็น โคตมโคตร เราเป็นกัสสปโคตร” เป็นต้น (องฺ.เอกาทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๐/๓๘๓)

อาทิตยวงศ์ : วงศ์พระอาทิตย์ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู **อาทิตยโคตร**

อาทิจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยดวงอาทิตย์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า กัลยาณมิตตตาเป็นบุพนิมิต เพื่อให้เกิดโพชฌงค์ ๗ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๙/๑๕๙)

อาทิจจุปัฏฐานชาดก : ชาดกว่าด้วยลิงไหว้พระอาทิตย์ มีเนื้อความอธิบายว่า ฤาษีโพธิสัตว์เตือนชาวเมืองไม่ให้เลื่อมใสลิงตัวหนึ่ง ซึ่งทำทีเป็นเหมือนผู้บำเพ็ญตบะและจำศีลยืนไหว้พระอาทิตย์อยู่ว่า ท่านทั้งหลายไม่รู้นิสัยเดิมของมัน เพราะไม่รู้จึงพากันสรรเสริญ โรงบูชาไฟของเราก็ถูกมันเผา ทั้งคนโทน้ำ ๒ ลูกก็ถูกมันทุบทำลาย ชาวเมืองรู้ความจริงอย่างนั้นจึงเอาก้อนหินและท่อนไม้ไล่มันให้หนีเข้าป่าไป และหันมาบำรุงดาบสทั้งหลายเช่นเดิม อาการของผู้หลอกลวงเบื้องต้นที่ผู้อื่นยังไม่ทราบความจริงอาจหลอกลวงอยู่ได้ ต่อเมื่อความจริงปรากฏเขาย่อมประสพความเดือดร้อน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๔๙/๗๖)

อาทิตตชาดก : ชาดกว่าด้วยสิ่งของในเรือนที่ถูกไฟไหม้ มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าโรรุวะ ครองราชสมบัติในกรุงโรรุวะ ทรงยึดมั่นในการบำเพ็ญทาน ทรงพอพระทัยในการให้ทาน แก่พระทักขิไณยบุคคล และทรงสดับธรรมจากพระปัจเจกพุทธเจ้าถึง ๗ พระองค์เป็นลำดับ องค์ที่หนึ่งสอนว่า เมื่อเรือนถูกไฟไหม้ สิ่งของนำออกมาได้ก็จะเป็นประโยชน์แก่เจ้าของ สัตว์โลกถูกความแก่และความตายแผดเผาอยู่อย่างนี้ ทรัพย์ที่นำออกมาให้ทานก็เป็นอันให้ดีแล้ว องค์ที่สองสอนว่า ชนผู้ให้ทานแก่ท่านผู้บรรลุธรรมด้วยความขยันหมั่นเพียร เขาย่อมพ้นจากเวตรณีนรกของพญายมและเข้าถึงทิพยสถาน องค์ที่สามสอนว่า การให้ทานและการรบ นักปราชญ์กล่าว่า เสมอกัน คือคนที่มีจำนวนน้อยกว่าก็สามารถเอาชนะคนที่มีจำนวนมากได้ ถึงมีทรัพย์น้อย แต่มีศรัทธาก็ให้ทานได้ เพราะทรัพย์จำนวนน้อยนั้นแหละ เขาย่อมมีความสุขในโลกหน้า องค์ที่สี่สอนว่า พระสุคตทรงสรรเสริญการเลือกให้ ทานที่ถวายแก่ทักขิไณยบุคคลย่อมมีผลมาก เหมือนพืชที่หว่านลงในนาดี องค์ที่ห้าสอนว่า คน

SAMPLE

ที่ไม่เที่ยวเบียดเบียนสัตว์ ไม่ทำความชั่ว เพราะกลัวคนอื่นติเตียน บัณฑิตย่อมสรรเสริญเขาซึ่งกลัวการติเตียนแต่ไม่สรรเสริญผู้กล้าในการถูกติเตียน เพราะกลัวการถูกติเตียนบัณฑิตจึงไม่ทำความชั่ว องค์ที่หกสอนว่า บุคคลเกิดเป็นกษัตริย์ด้วยพรหมจรรย์ชั้นต่ำ เกิดเป็นเทวดาด้วยพรหมจรรย์ชั้นกลาง ย่อมบริสุทธิ์ด้วยพรหมจรรย์ชั้นสูง องค์ที่เจ็ดสอนว่า บัณฑิตสรรเสริญทานไว้หลายอย่างก็จริง แต่ธรรมเท่านั้นประเสริฐกว่าทาน เพราะแต่ก่อนมา สัตบุรุษทั้งหลายผู้มีปัญญาเท่านั้นจึงได้บรรลุนิพพาน พระราชาและพระเทวีทรงพอพระทัยในคำสอนของพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น และได้ทำทานจนตลอดชีวิต มีสุคติเป็นที่ไป บัณฑิตทราบเนื้อความอย่างนี้แล้วควรให้ทาน (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๖๙/๒๙๖)

อาทิตตบรรยาย : กล่าวสิ่งที่ทำให้ร้อน หมายถึงอินทรีย์ทั้ง ๖ คือจักขุนทรีย์เป็นต้น ดังในอาทิตตปริยายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าอาทิตตบรรยายและธรรมบรรยาย เป็นอย่างไร คือ บุคคลแทงจักขุนทรีย์ด้วยหลาวเหล็กที่ร้อน ไฟติด ลุกโชนโชติช่วงยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาไม่ประเสริฐเลย วิญญาณที่เนื่องด้วยความยินดีในนิมิตหรือเนื่องด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะเมื่อตั้งอยู่ พึงตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลกระทำกาลกิริยาในสมัยนั้น เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นจะพึงถึงคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้แลจึงกล่าวอย่างนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๓๕/๒๓๐)

อาทิพรหมจรรย์ : หลักเบื้องต้นของพรหมจรรย์, หลักการพื้นฐานของชีวิตที่ประเสริฐ หมายถึงธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ ดังคำในมหาโควินทสูตรที่ท้าวสักกะประกาศคุณพระผู้มีพระภาค ๘ ข้อ ในข้อที่ ๘ ว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงข้ามความสงสัยปราศจาก ความแคลงใจผู้จบสิ้นความดำริด้วยอาทิพรหมจรรย์อันเป็นไปตามอัชฌาสัย เราไม่เคยเห็นพระศาสดาผู้ประกอบด้วยองค์คุณแม้เช่นนี้ผู้ทรงข้ามความสงสัย ปราศจากความแคลงใจ จบสิ้นความดำริด้วยอาทิพรหมจรรย์อันเป็นไปตามอัชฌาสัยอย่างนี้ ในอดีตกาลเลยถึงในบัดนี้เราก็ไม่เห็น (ใครอื่น) นอกจากพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น หรือดังคำในอุทุมพริกสูตรที่นิโครธปริพาชกเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา จึงห้ามบริษัทของตนว่า ท่านทั้งหลายโปรดเงียบเสียงหน่อยอย่าส่งเสียงอื้ออึง พระสมณโคดมนี้เสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง...บริษัทมีเสียงเบาอาจจะเสด็จเข้ามาก็ได้ ถ้าว่า พระสมณโคดมจะพึงเสด็จมาสู่บริษัทนี้ไซร้ พวกเราจะพึงทูลถามปัญหานี้กับพระองค์ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้

เหล่าสาวกที่พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง เมื่อนิโครธปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว ปริพาชกเหล่านั้นจึงได้เงียบหรือดังคำในธัมมเจติยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าปเสนทิโกศลพระองค์นี้ตรัสธรรมเจดีย์ ทรงลุกจากที่ประทับแล้วเสด็จจากไป เธอทั้งหลายจงเรียนธรรมเจดีย์ จงศึกษาจงทรงจำธรรมเจดีย์นี้ไว้ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเจดีย์ประกอบด้วยประโยชน์เป็นอาทิพรหมจรรย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๔/๓๗,๑๑/๕๕/๓๘,๑๑/๕๖/๓๘,๑๑/๗๔/๕๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๔/๔๕๙,๑๓/๔๗๔/๕๙๙) ; เทียบ **อภิสมาจาร**

อรรถกาถาอธิบายว่า อาทิพรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงโลกุตตรมรรคหรืออริยมรรค (ที.ปา.อ. (บาลี) ๕๔/๑๙-๒๐) คำว่า อาทิพรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ ได้แก่ ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องอบรมกาย วาจา ใจ ตามลำดับ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๔/๒๕๗)

อาทิพรหมจริยกปัญญา : ปัญญาที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ หมายถึง ปัญญาอันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ที่สงเคราะห์เข้าในไตรสิกขา คือปัญญาในสมถะและวิปัสสนาอย่างอ่อนในส่วนเบื้องต้น อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ปัญญาในสัมมาทิฏฐิ อันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคมีองค์ ๘ ประการ ดังคำในทสุตตรสูตรที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า เหตุ ๘ ประการ ปัจจัย ๘ ประการ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว เช่นข้อที่ ๑ ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีหิริโอตตัปปะมีความรักและความเคารพอย่างแรงกล้าในพระศาสดา หรือในเพื่อนพรหมจารีบางรูป ซึ่งตั้งอยู่ในฐานะครูที่เธออาศัยอยู่ นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๑ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๐๔)

อาทิพรหมจริยกาสิกขา : หลักการศึกษาเกี่ยวกับบัญญัติเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์, หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบทบัญญัติหรือข้อปฏิบัติเบื้องต้นของพรหมจรรย์สำหรับป้องกันความประพฤติเสียหาย, ข้อศึกษาที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ หมายถึงสิกขาบท ๒๒๗ ที่มาในพระปาฏิโมกข์ ดังคำในมหาวรรค อุปสัมปาเทตัพพปัญจกะ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ พึงให้อุปสมบท พึงให้นิสสัย พึงใช้สามเณรอุปัฏฐาก คือ ๑. สามารถฝึกปรืออันเตวาสิกหรือสัทธิวิหาริกในอภิสมาจาริกาสิกขา ๒. สามารถแนะนำในอาทิพรหมจริกาสิกขา ๓. สามารถแนะนำในอภิธรรม ๔. สามารถแนะนำในอภิ

วินัย ๕. สามารถเปลื้องความเห็นผิดอันเกิดขึ้นได้โดยธรรม(วิ.ม.(ไทย) ๕/๘๔/๑๒๘) ;เทียบ **อภิสมาจาริกาสิกขา**

อรรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาทิพรหมจริยกาสิกขา คือหลักการศึกษาเกี่ยวกับบัญญัติเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ หมายถึงสิกขาบทที่มาในภิกขุปาติโมกข์และภิกขุนีปาติโมกข์ เป็นเสกขบัญญัติที่สงฆ์ต้องยกขึ้นแสดงทุกครึ่งเดือน (วิ.อ. (บาลี) ๓/๘๔/๔๙)

อาทิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกใช้จ่ายโภคทรัพย์เพื่อให้เกิดประโยชน์ ๕ คือ (๑) ใช้บำรุงตนเอง บำรุงมารดาบิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข (๒) ใช้บำรุงตนเอง บำรุงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุข (๓) ใช้ป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท ทำตนให้ปลอดภัย (๔) ใช้ทำพลีกรรม (คือการสงเคราะห์ บวงสรวง น้อมให้) ๕ อย่าง คือ ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ อติถิพลี ต้อนรับแขก ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ราชพลี ถวายเป็นของหลวงมีเสียภาษีอากรเป็นต้น และเทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา (๕) ใช้บำเพ็ญทักษิณาที่มีผลสูงขึ้นไป มีผลเป็นสุข ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ดำรงมั่นอยู่ในขันติและโสรัจจะ ฝึกอบรมตน ทำตนให้สงบ เมื่ออริยสาวกใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ ๕ นี้แล้ว ถึงโภคทรัพย์จะหมดสิ้นไปหรือเพิ่มพูนขึ้น ท่านก็ไม่มีความร้อนใจ เพราะได้ถือเอาประโยชน์จากโภคทรัพย์นั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔)

อาทิวิโสธนัฏฐนิทเทส : แสดงสภาวะเครื่องชำระศีลที่เป็นเบื้องต้นให้หมดจด อธิบายสภาวะเป็นเครื่องชำระศีลที่เป็นเบื้องต้นแห่งอินทรีย์ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาดัง

คำปุจฉาว่า “พึงเห็นอินทรีย์ทั้งหลายเพราะมีสภาวะชำระศีลที่เป็นส่วนเบื้องต้น อย่างไร” ท่านวิสัชนาโดยแบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ มี ๕ ประการตามจำนวนอินทรีย์ เช่น ชื่อว่าสัทธินทรีย์เพราะมีสภาวะน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าสีลวิสุทธิเพราะมีสภาวะระวังความไม่มีศรัทธา เป็นเครื่องชำระศีลที่เป็นเบื้องต้นแห่งสัทธินทรีย์

ตอนที่ ๒ มี ๓๗ ประการ (ดูธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ ในหมวดภาวนาที่ ๕ แห่งสุตมยญาณที่ ๔ ญาณกถา) เช่น อินทรีย์ ๕ ในเนกขัมมะ ชื่อว่าสีลวิสุทธิ เพราะมีสภาวะระวังกามฉันทะ เป็นเครื่องชำระศีลที่เป็นเบื้องต้นแห่งอินทรีย์ ๕ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐๐/๓๒๕)

SAMPLE

อาทีนพ, อาทีนวะ : โทษ, ส่วนเสีย, ข้อบกพร่อง, ผลร้าย ดังคำในอัสสาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกไว้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดดังนี้ว่า อะไรหนอเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากรูป ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดต่อไปดังนี้ว่า สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยรูปเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของรูป สภาพที่รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดานี้เป็นโทษของรูป ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ ในรูปนี้เป็นเครื่องสลัดออกจากรูป (ดูประกอบใน สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๖/๓๘), ในปฐมปุพเพสัมโพธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้มีความคิดดังนี้ว่า ‘อะไรหนอเป็นคุณ๑ อะไรเป็นโทษ๒ของจักขุ (ตา) อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากจักขุ ฯลฯ โสตะ (หู) ฯลฯ ฆานะ (จมูก) ฯลฯ ชิวหา (ลิ้น) ฯลฯกาย อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษของมโน (ใจ) อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากมโน ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดดังนี้ว่า สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยจักขุเกิดขึ้นนี้เป็นคุณของจักขุ สภาพที่จักขุไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของจักขุ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ ในจักขุนี้เป็นเครื่องสลัดออกจากจักขุ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓/๑๑) ; ตรงข้ามกับ **อานิสงส์**

อรรถกถาอธิบายถึงอาทีนวะว่าหมายถึงโทษ ดังคำว่า โทษ (อาทีนวะ) หมายถึงสภาวะที่ไม่อร่อย หรือสภาวะที่ทุกข์กายและทุกข์ใจซึ่งมีธรรมเป็นเหตุ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘) คำว่า ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ หมายถึงนิพพาน คำว่า ฉันทราคะ หมายถึงความกำหนัดที่ไม่รุนแรง (ฉันทะ) และความกำหนัดที่รุนแรง (ราคะ) (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๒๙/๕๗๒, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๘/๑๐๕)

อาทีนวญาณ : ญาณที่คำนึงเห็นโทษ,เป็นข้อ ๘ ในญาณ ๗๓ ดังคำว่า ปัญญาในการ (เห็นสังขาร) ปรากฏโดยความเป็นภัยชื่อว่าอาทีนวญาณ,ในอาทีนวญาณนิทเทสอธิบายความหมายไว้ว่า ปัญญาในการ (เห็นสังขาร) ปรากฏโดยความเป็นภัย ชื่อว่าอาทีนวญาณ เป็นอย่างไร คือ ปัญญาในการ (เห็นสังขาร) ปรากฏโดยความเป็นภัยว่า “ความเกิดขึ้นเป็นภัย” ชื่อว่าอาทีนวญาณ ... “ความเป็นไปเป็นภัย” ... “นิมิตเป็นภัย” “กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นภัย” ... “ปฏิสนธิเป็นภัย” ... “คติเป็นภัย” ... “ความบังเกิดเป็นภัย” ... “ความอุบัติเป็นภัย” ... “ความเกิดเป็นภัย” ... “ความแก่เป็นภัย”... “ความเจ็บไข้เป็นภัย” ... “ความตายเป็นภัย” ... “ความเศร้าโศกเป็นภัย”...“ความรำพันเป็นภัย”... ปัญญาในการ (เห็นสังขาร)

SAMPLE

ปรากฏโดยความเป็นภัยว่า“ความคับแค้นใจเป็นภัย” ชื่อว่าอาทีนวญาณ (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘/๒, ๓๑/๕๓/๘๔,๓๑/๒๒๗/๓๘๓) ; ดู **อาทีนวานุปัสสนาญาณ**

อาทีนวญาณนิทเทส : แสดงอาทีนวญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๘ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรนำสภาวธรรม ๑๕ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมย-ญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๓) มาจำแนกอาทีนวญาณ แบ่งเป็น ๔ นัย นัยละ ๓ ฝ่าย คือ ฝ่ายลบ ฝ่ายบวก และฝ่ายผสม ฝ่ายลบประกอบด้วยสภาวธรรมฝ่ายโลกิยะ ๑๕ ประการ ฝ่ายบวกประกอบด้วยสภาวธรรมฝ่ายโลกุตตระ ๑๕ ประการ จัดเป็นคู่ตรงกันข้าม ฝ่ายผสมประกอบด้วยสภาวธรรม ๒ ฝ่ายแรกผสมกัน ๓๐ ประการ รวมเป็นนัยละ ๖๐ ประการ เมื่อรวมสภาวธรรมทั้ง ๔ นัยจึงได้ธรรม ๒๔๐ ประการ (๔ x ๖๐ = ๒๔๐) ดังนี้

นัยที่ ๑

๑. ฝ่ายลบ ใช้คำขยายความว่า “เป็นภัย” เช่น ปัญญาในการเห็นสังขารปรากฏโดยความเป็นภัยว่า “ความเกิดขึ้นเป็นภัย” ชื่อว่าอาทีนวญาณ... ปัญญาในการเห็นสังขารปรากฏโดยความเป็นภัยว่า “ความคับแค้นใจเป็นภัย” ชื่อว่าอาทีนวญาณ

๒. ฝ่ายบวก ใช้คำขยายความตรงกันข้ามกับฝ่ายลบ เช่น ญาณในสันติบทว่า “ความไม่เกิดขึ้นปลอดภัย”... “ความไม่เป็นไปปลอดภัย” ฯลฯ ญาณในสันติบทว่า “ความไม่คับแค้นใจปลอดภัย”

๓. ฝ่ายผสม นำฝ่ายลบกับฝ่ายบวกมาขยายความผสมกันเป็นคู่ ๆ เช่น ญาณในสันติบทว่า “ความเกิดขึ้นเป็นภัย”... “ความไม่เกิดขึ้นปลอดภัย” ฯลฯ ญาณในสันติบทว่า “ความไม่คับแค้นใจปลอดภัย”

นัยที่ ๒

๑. ฝ่ายลบ ใช้คำขยายความว่า “เป็นทุกข์” เช่น ปัญญาในการเห็นสังขารปรากฏโดยความเป็นภัยว่า “ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์” ชื่อว่าอาทีนวญาณ ฯลฯ

๒. ฝ่ายบวก ใช้คำขยายความตรงกันข้ามกับฝ่ายลบ เช่น ญาณในสันติบทว่า “ความไม่เกิดขึ้นเป็นสุข” ชื่อว่าอาทีนวญาณ ฯลฯ

๓. ฝ่ายผสม นำฝ่ายลบกับฝ่ายบวกมาขยายความผสมกันเป็นคู่ ๆ เช่น ญาณในสันติบทว่า “ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์”... “ความไม่เกิดขึ้นเป็นสุข” ฯลฯ

นัยที่ ๓

๑. ฝ่ายลบ ใช้คำขยายความว่า “เป็นอามิส” เช่น ปัญญาในการเห็นสังขารปรากฏโดยความเป็นภัยว่า “ความเกิดขึ้นเป็นอามิส” ชื่อว่าอาทีนวญาณ ฯลฯ

SAMPLE

๒. ฝ่ายบวก ใช้คำขยายความตรงกันข้ามกับฝ่ายลบ เช่น ญาณในสันติบทว่า “ความไม่เกิดขึ้นไม่เป็นอามิส” ฯลฯ

๓. ฝ่ายผสม นำฝ่ายลบกับฝ่ายบวกมาขยายความผสมกันเป็นคู่ ๆ เช่น ญาณในสันติบทว่า “ความเกิดขึ้นเป็นอามิส”... “ความไม่เกิดขึ้นไม่เป็นอามิส” ฯลฯ

นัยที่ ๔

๑. ฝ่ายลบ ใช้คำขยายความว่า “เป็นสังขาร” เช่น ปัญญาในการเห็นสังขารปรากฏโดยความเป็นภัยว่า “ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร” ชื่อว่าอาทีนวญาณ ฯลฯ

๒. ฝ่ายบวก ใช้คำขยายความตรงกันข้ามกับฝ่ายลบ เช่น ญาณในสันติบทว่า “ความไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน” ฯลฯ

๓. ฝ่ายผสม นำฝ่ายลบกับฝ่ายบวกมาขยายความผสมกันเป็นคู่ ๆ เช่น ญาณในสันติบทว่า “ความเกิดขึ้นเป็นสังขาร”... “ความไม่เกิดขึ้นเป็นนิพพาน” ฯลฯ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔)

อาทีนวนิทเทส : แสดงโทษ (แห่งอินทรีย์ ๕) พระผู้มีพระภาคแสดงโทษ (แห่งอินทรีย์ ๕) อินทรีย์ ๕ มีโทษ เพราะอาการ ๒๕ อย่าง เป็นอย่างไร บุคคลรู้ชัดโทษแห่งอินทรีย์ ๕ เพราะอาการ ๒๕ อย่าง เป็นอย่างไร คือ

๑. ความปรากฏแห่งความไม่มีศรัทธา เป็นโทษแห่งสัทธินทรีย์

๒. ความปรากฏแห่งความเร่าร้อนเพราะความไม่มีศรัทธา เป็นโทษแห่งสัทธินทรีย์

๓. สัทธินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะไม่เที่ยง

ฯลฯ

๒๓. ปัญญินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะไม่เที่ยง

๒๔. ปัญญินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นทุกข์

๒๕. ปัญญินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นอนัตตา

อินทรีย์ ๕ มีโทษ เพราะอาการ ๒๕ อย่างนี้ บุคคลรู้ชัดโทษแห่งอินทรีย์ ๕เพราะอาการ ๒๕ อย่างนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙๐/๓๐๒)

อาทีนวสัญญา : กำหนดหมายทุกข์โทษของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ, การกำหนดหมายโทษแห่งร่างกายซึ่งมีอาพาธคือโรคต่างๆเป็นอันมาก (ข้อ ๔ ในสัญญา ๗ ดังคำว่า อาทีนวสัญญา (กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ), ข้อ ๔ ในสัญญา ๑๐ ดังคำว่า ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญอาทีนวสัญญา),ในคิริมานันทสูตรอธิบายความหมายไว้ว่า อาทีนวสัญญา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า กายนี้มีทุกข์มาก

SAMPLE

มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคท้อง โรคลมสลบ โรคลงแดง๑ โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีเสลดเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่ำเสมอ อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรมความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่าอาทีนวสัญญา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๐/๘๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๐๑, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐๓/๔๐๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๗/๔๒,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕๙/๑๒๗)

ในพระมหานิทเทสและวิสุทธิมรรคกล่าวไว้ว่า เป็นข้อ ๗ ในญาณ ๑๖ (โสฬสญาณ) ความหยั่งรู้ที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด คือ (๑) นามรูปปริจเฉทญาณ (ญาณกำหนดรู้นามและรูป) (๒) ปัจจยปริคคหญาณ (ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป) (๓) สัมมสนญาณ (ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์) (๔) อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ) (๕) ภังคานุปัสสนาญาณ (ญาณอันตามเห็นความสลายเห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปหมด) (๖) ภยตูปัฏฐานญาณ (ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไปไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น) (๗) อาทีนวานุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ) (๘) นิพพิทานุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย) (๙) มุญจิตุกัมยตาญาณ (ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสียเมื่อ หน่ายสังขารทั้งหลายแล้วย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น) (๑๐) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ (ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออก) (๑๑) สังขารุเปกขาญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร ไม่ยินดียินร้ายต่อสังขารทั้งหลาย) (๑๒) สัจจานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมญาณ (ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลม ได้แก่การหยั่งรู้อริยสัจ) (๑๓) โคตรภูญาณ (ญาณหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชน เข้าสู่ภาวะอริยบุคคล) (๑๔) มัคคญาณญาณในอริยมรรค (ความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น) (๑๕) ผลญาณ ญาณในอริยผล (ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จ

SAMPLE

ของพระอริยบุคคลชั้นนั้น ๆ) (๑๖) ปัจจเวกขณญาณ (ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน สำรวจรู้มรรคผลกิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่และนิพพาน) (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๖๕/๗-๑๐๙, , วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๖๖๒-๘๐๔/๒๕๐-๓๕๐)

อาทีนวานุปัสสนา : การตามเห็นโทษ หมายถึงการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นโทษ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ (การรู้เห็นตามความเป็นจริง) ... อาทีนวานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นโทษ) ... ปฏิสังขานุปัสสนา (การตามพิจารณา) ... วิวัฏฏนานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นอุบายที่จะหลีกไป) ควรรู้ยิ่ง หรือดังคำในญาณกถาที่กล่าวไว้ว่า บุคคลพยายามเพื่อต้องการได้ยถาภูตญาณทัสสนะ ได้ยถาภูตญาณทัสสนะแล้ว ธรรมนั้นเป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้และพิจารณาแล้วอย่างนี้บุคคลพยายามเพื่อต้องการได้อาทีนวานุปัสสนาได้อาทีนวานุปัสสนาแล้ว ธรรมนั้นเป็นธรรมอันบุคคลนั้นกำหนดรู้และพิจารณาแล้วอย่างนี้,หรือดังคำว่า เมื่อละอาลยาภินิเวส (ความยึดมั่นด้วยความอาลัย) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งอาทีนวานุปัสสนา ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน ... (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘/๒๖, ๓๑/๒๒/๓๑,๓//๒๘/๔๔)

อาทีนวานุปัสสนาญาณ : ญาณในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นโทษ, ญาณอันคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ,ญาณอันคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ, ญาณอันคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษ,ญาณอันตามเห็นโทษ, ญาณอันคำนึงเห็นโทษ,ความรู้ในการพิจารณาเห็นโทษ, ปรีชาคำนึงเห็นโทษของสังขารว่ามีข้อบกพร่องระคนด้วยทุกข์ เช่นเห็นสังขารปรากฏเหมือนเรือนถูกไฟไหม้ (ข้อ ๔ ในวิปัสสนาญาณ ๙) ดูประกอบใน (ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑-๖๕/๕-๗๘)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อ ๑ ในญาณ ๔ คือ (๑) ภยตุปัฏฐานญาณ (ญาณในการเห็นสังขารปรากฏโดยความเป็นภัย) (๒) อาทีนวานุปัสสนาญาณ (ญาณในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็น โทษ) (๓) มุญจิตุกัมมยตาญาณ (ญาณหยั่งรู้อันทำให้ต้องการจะพ้น) (๔) ภังคญาณ (ญาณที่พิจารณาเห็นความดับ) (องฺ.ฉกฺก.ฏีกา ๓/๑๓/๑๑๗),เป็นข้อ ๑ ในวิปัสสนาญาณ ๙ อย่าง [ได้แก่ (๑) อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ (๒) ภังคานุปัสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นความสลาย (๓) ภยตูปัฏฐานญาณ ญาณอันหยั่งเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว (๔) อาทีนวานุปัสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นโทษ (๕) นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณอันตามเห็นด้วยความหน่าย (๖) มุญจิตุกัมยตาญาณ ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย (๗) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นการพิจารณาหาทาง (๘) สังขารุเปกขาญาณ ญาณอัน

SAMPLE

เป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร (๙) สัจจานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมญาณ ญาณอันเป็นไป โดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ] (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๖๒/๓๘๗, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๖๒/๔๒๕)

อาธรรม์, อาธรรม : ประพฤติความไม่ชอบธรรม เช่นเรียนมนต์โดยไม่เคารพธรรม คืออาจารย์ที่นั่งบนอาสนะต่ำสอนมนต์แก่ผู้นั่งบนอาสนะสูง ดังคำในมหาวิภังค์ ที่บุรุษจัณฑาลกล่าวว่า เราตำหนิการได้ทรัพย์และการได้เกียรติยศเพราะ พฤติกรรมเช่นนั้น นั่นเป็นวิถีชีวิตอันเป็นเหตุให้ตกต่ำ และเป็นการครองชีพโดยมิชอบ การครองชีพอย่างนั้นไม่มีประโยชน์ ท่านมหาพราหมณ์ ท่านรีบไปเสียเถิด แม้คนเหล่าอื่นก็ยังรู้จักหุงหากินได้ ความอาธรรม์ที่ท่านประพฤติอย่าได้ทำลายท่านเหมือนหม้อน้ำแตก (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๔๗/๗๒๖) ; ดู **อธรรม**

อรรถกถาอธิบายว่า ถ้าท่านไม่หนีไปจากที่นี้ ยังจะประพฤติความไม่ชอบธรรมอยู่ ท่านผู้ประพฤติความไม่ชอบธรรมนั่นแหละจะแตก เหมือนก้อนหิน(หล่น)ทับหม้อน้ำแตก (วิ.อ. (บาลี) ๒/๖๔๗/๔๕๘)

อาเทยยะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสมาทปกเถระ ดังใน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ได้มีการประชุมอุบาสกจำนวนมากในกรุงพันธุมดี ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าอุบาสกเหล่านั้น เราทั้งหลายจักทำปะรำถวายแด่พระสงฆ์ผู้เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยม เพราะผลแห่งการสร้างปะรำถวาย ในกัปที่ ๕๙ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าอาเทยยะ ผู้เป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘/๓๓๖)

อาเทศนาปาฏิหาริย์ : ปาฏิหาริย์ คือการทายใจ, รอบรู้กระบวนของจิตต์อ่านความคิดและอุปนิสัยของผู้อื่นได้เป็นอัศจรรย์ (ข้อ ๒ ในปาฏิหาริย์ ๓ คือ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทสนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนีปาฏิหาริย์) ดังคำในจูฬวรรคที่กล่าวไว้ว่า ท่านพระสารีบุตรกล่าวตักเตือนพร่ำสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมีกถาที่เป็นอนุศาสนีประกอบด้วยอาเทสนาปาฏิหาริย์ ท่านพระโมคคัลลานะกล่าวตักเตือนพร่ำสอนด้วยธรรมีกถาที่เป็นอนุศาสนีประกอบด้วยอิทธิปาฏิหาริย์,ในเกวัฏฏสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายความหมายไว้ว่า เกวัฏฏะ ก็อาเทสนาปาฏิหาริย์เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทายจิต ทายเจตสิก ทายความวิตกวิจารของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า จิตของท่านเป็นอย่างนี้ เป็นไปโดยอาการอย่างนี้ เป็นดังนี้ เพราะเหตุนั้น ผู้ใดผู้หนึ่งที่มีศรัทธาเลื่อมใสเห็นภิกษุนั้นทายจิต ทายเจตสิกทายความวิตกวิจารของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า จิตของ

ท่านเป็นอย่างนี้ เป็นไปโดยอาการอย่างนี้ เป็นดังนี้ ผู้นั้นจะบอกแก่บุคคลผู้ที่ยังไม่มีศรัทธายังไม่เลื่อมใสว่า'น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ สมณะมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากเหลือเกิน ข้าพเจ้าเพิ่งเคยเห็นท่านนี้ที่ทายจิต ทายเจตสิก ทายความวิตกวิจารของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า จิตของท่านเป็นอย่างนี้ เป็นไปโดยอาการอย่างนี้ เป็นดังนี้' เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้ที่ยังไม่มีศรัทธายังไม่เลื่อมใสจะพูดกับผู้มีศรัทธาเลื่อมใสว่า 'ท่าน มีวิชาประเภทหนึ่งเรียกว่ามณิกา๑ ภิกษุรูปนั้นทายจิต ทายเจตสิก ทายความวิตกวิจารของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า จิตของท่านเป็นอย่างนี้ เป็นไปโดยอาการอย่างนี้ เป็นดังนี้ เพราะมีวิชานั้น (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๔๕/๒๐๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๓/๒๑๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๐/๕๘๗,๓๓/๑๑/๕๕๗

อาธารทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอาธารทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายเชิงบาตรแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ในกัปที่ ๒๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๓๗๖)

อาธิปเตยยสูตร :พระสูตรว่าด้วยอาธิปไตย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อธิปไตย ๓ คือ (๑) **อัตตาธิปไตย** (ความมีตนเป็นใหญ่) หมายถึงภิกษุเห็นประจักษ์ว่า เราออกบวชมิใช่เพราะเหตุแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ แต่เพราะถูกชาติ ...อุปายาสครอบงำ ชื่อว่าถูกทุกข์ครอบงำ การทำที่สุดกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงปรากฏ การที่เราละกามเช่นใดแล้วออกบวช พึงแสวงหากามเช่นนั้นหรือกามที่เลวกว่านั้นไม่สมควรเลย และเห็นประจักษ์ว่า ความเพียรที่เราเริ่มไว้แล้วจักไม่ย่อหย่อน สติที่ตั้งมั่นแล้วจักไม่เลอะเลือน กายที่สงบแล้วจักไม่กระสับกระส่าย จิตที่ตั้งมั่นแล้วจักมีอารมณ์แน่วแน่ จึงทำตนเท่านั้นให้เป็นใหญ่ ละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละกรรมที่มีโทษ บำเพ็ญกรรมที่ไม่มีโทษแล้วรักษาตนให้บริสุทธิ์ (๒) **โลกาธิปไตย** (ความมีโลกเป็นใหญ่) หมายถึงภิกษุผู้เห็นประจักษ์ว่า เราออกบวชมิใช่เพราะเหตุแห่งจีวร เป็นต้น แต่เพราะถูกชาติ ... และอุปายาสครอบงำ ชื่อว่าถูกทุกข์ครอบงำ ทำอย่างไร การทำที่สุดกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงปรากฏ เราบวชแล้วอย่างนี้พึงคิดเรื่องกาม พยาบาท และวิหิงสา ก็โลกสันนิวาสนี้ใหญ่มีสมณพราหมณ์และเหล่าเทวดาผู้มีฤทธิ์ มีตาทิพย์ รู้จิตของผู้อื่น มองเห็นได้ แม้จากที่ไกล พึงรู้จักเราว่า ท่านผู้นี้เพราะมีศรัทธาจึงออกบวช แต่เต็มไปด้วยบาปอกุศลธรรมอยู่ และเห็นประจักษ์ว่า ความเพียรที่เราเริ่มไว้แล้วจักไม่ย่อหย่อน...ทำโลกเท่านั้นให้เป็นใหญ่ละอกุศล ... (๓) **ธัมมาธิปไตย** (ความมีธรรมเป็นใหญ่)

SAMPLE

หมายถึงภิกษุผู้เห็นประจักษ์ว่า เราออกบวชมิใช่เพราะเหตุแห่งจีวรเป็นต้น แต่เพราะถูกชาติ ... และอุปายาสครอบงำ ชื่อว่าถูกทุกข์ครอบงำ ทำอย่างไร การทำที่สุดกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้จะพึงปรากฏ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เพื่อนพรหมจารีผู้รู้เห็นก็มีอยู่ การที่เราออกบวชในพระธรรมวินัยที่ตรัสไว้ดีแล้ว พึงเกียจคร้านประมาทอยู่นั้นไม่สมควรเลย และเห็นประจักษ์ว่า ความเพียรที่เราเริ่มไว้แล้วจักไม่ย่อหย่อน ... จึงยกธรรมเท่านั้นให้เป็นใหญ่ ละอกุศล ...รักษาตนให้บริสุทธิ์ (อง.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑)

อาธิปเตยยัฏฐนิทเทส : แสดงสภาวะเป็นใหญ่อธิบายสภาวะที่เป็นใหญ่แห่งอินทรีย์ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

คำปุจฉาว่า “พึงเห็นอินทรีย์ทั้งหลายเพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ อย่างไร” ท่านวิสัชนาความเป็นใหญ่แห่งอินทรีย์โดยแบ่งเป็น ๒ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑

ท่านนำอินทรีย์ ๕ ประการมาหมุนสลับกันเป็นใหญ่ รวม ๕ รอบ รอบละ ๕ ประการ เพื่อจำแนกความเป็นใหญ่ของอินทรีย์แต่ละประการ รวม ๒๕ ประการ เช่น พึงเห็นสัทธินทรีย์เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ ในการน้อมใจเชื่อของบุคคลผู้ละความ ไม่มีศรัทธา ด้วยอำนาจแห่งสัทธินทรีย์ พึงเห็นวิริยินทรีย์เพราะมีสภาวะประคองไว้ พึงเห็นสตินทรีย์เพราะมีสภาวะตั้งมั่น พึงเห็นสมาธินทรีย์เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน พึงเห็นปัญญินทรีย์เพราะมีสภาวะเห็น

ตอนที่ ๒

ท่านนำอินทรีย์ ๕ มาหมุนด้วยธรรมแต่ละคู่ในธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ (หมวดภาวนาที่ ๕ ในสุตมยญาณที่ ๔ แห่งญาณกถา) คู่ละ ๕ รอบ รอบละ ๕ ประการ รวม ๒๕ ประการ โดยให้อินทรีย์แต่ละอินทรีย์สลับกันเป็นใหญ่ในแต่ละรอบ เมื่อหมุน ไปครบ ๓๗ คู่ จึงได้ ๑๘๕ รอบ เมื่อนำ ๑๘๕ รอบไปคูณด้วย ๕ จึงได้ ๙๒๕ ประการ (๓๗ x ๕ = ๑๘๕ x ๕ = ๙๒๕) เช่น

รอบที่ ๑

พึงเห็นสัทธินทรีย์เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่ในการน้อมใจเชื่อ ด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะของบุคคลผู้ละกามฉันทะ ด้วยอำนาจแห่งสัทธินทรีย์ พึงเห็นวิริยินทรีย์เพราะมีสภาวะประคองไว้ พึงเห็นสตินทรีย์เพราะมีสภาวะตั้งมั่น พึงเห็นสมาธินทรีย์ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน พึงเห็นปัญญินทรีย์เพราะมีสภาวะเห็น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๙๙/๓๒๓)

อาธิปไตย : ความเป็นใหญ่ ,ในอาธิปเตยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อาธิปไตย(ความเป็นใหญ่) ๓ ประการนี้ คือ ๑. อัตตาธิปไตย (ความมีตนเป็นใหญ่)

SAMPLE

๒. โลกาธิปไตย (ความมีโลกเป็นใหญ่) ๓.ธัมมาธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่) (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑)

อานนท์ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นเจ้าชายในศากยวงศ์ เป็นโอรสของเจ้าอมิโตทนะ (นี้ว่าตาม ม.อ.๑/๓๘๔; วินย.ฏี.๓/๓๔๙ เป็นต้น แต่ที่เรียนกันมามักว่าเป็นโอรสของเจ้าสุกโกทนะ) ซึ่งเป็นพระเจ้าอาของเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อพระโพธิสัตว์ออกผนวชและต่อมาได้ตรัสรู้แล้ว ถึงพรรษาที่ ๒ แห่งพุทธกิจ พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดพระประยูร-ญาติที่พระนครกบิลพัสดุ์ (เช่น องฺ.อ.๑/๑๗๑) เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากเมืองกบิลพัสดุ์แล้ว ได้ทรงแวะประทับที่อนุปิยอัมพวันในอนุปิยนิคม แห่งแคว้นมัลละ ครั้งนั้น พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงประชุมเจ้าศากยะทั้งหลาย และทรงขอให้บรรดาเจ้าศากยะมอบเจ้าชายออกบวชตามเสด็จพระพุทธเจ้าครอบครัวละหนึ่งองค์ ได้มีเจ้าชายศากยะออกบวชจำนวนมาก รวมทั้งเจ้าชายอานนท์ด้วย เจ้าชายอานนท์ได้เดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและทรงบวชให้ที่อนุปิยอัมพวัน (วินย.๗//๓๔๑/๑๕๙) หรือดังคำว่า ท่านพระอานนท์ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังนิเวศน์ของเจ้าวัฑฒลิจฉวี ได้กล่าวกับเจ้าวัฑฒลิจฉวีดังนี้ว่า วัฑฒะ สงฆ์คว่ำบาตรท่านห้ามสมโภคกับสงฆ์ ครั้นเจ้าวัฑฒลิจฉวีทราบข่าวว่า สงฆ์คว่ำบาตร ห้ามสมโภคกับสงฆ์ จึงสลบล้มลงที่นั้นเอง (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๖๖/๔๗) พร้อมกับเจ้าชายอื่น ๕ องค์ (ภัททิยะ อนุรุทธะ ภคุ กิมพิละ เทวทัต) รวมเป็น ๗ กับทั้งกัลบกชื่อว่าอุบาลี พระอานนท์มีพระอุปัชฌาย์ชื่อว่าพระเพลัฏฐสีสะ (เช่น วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘ ; ในระยะต้นพุทธกาล พระภิกษุที่บวชแล้วยังไม่มีอุปัชฌาย์ จึงได้ตรัสให้ถืออุปัชฌาย์ คือพระผู้ทำหน้าที่ดูแลฝึกอบรมพระใหม่ในการศึกษาเบื้องต้นตามพระพุทธานุญาตใน วินย.๔/๘๐/๘๒ ต่อมาจึง__ทรงบัญญัติใน วินย.๔/๑๓๓/๑๘๐ ให้อุปสมบทผู้ที่มีอุปัชฌาย์พร้อมไว้แล้ว) ท่านบรรลุโสดาปัตติผลเมื่อได้ฟังธรรมกถาของพระปุณณมันตาณีบุตร ดังคำในอานนทสูตรว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านพระปุณณมันตานีบุตรเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พวกเราผู้เป็นภิกษุใหม่ ท่านสอนพวกเราด้วยโอวาทนี้ เพราะฟังธรรมเทศนานี้ของท่านพระปุณณมันตานีบุตร ผมจึงได้บรรลุธรรม(สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๘๓/๑๔๓) เมื่อพระพุทธบิดา คือพระเจ้าสุทโธทนะ ประชวรทรงฟังธรรมได้บรรลุอรหัตตผลและดับขันธปรินิพพาน ในพรรษาที่ ๕ แห่งพุทธกิจแล้ว พระนางมหาปชาบดี ได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และทูลขอให้สตรีได้บรรพชา แต่ยังไม่สำเร็จ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๐๑/๓๑๓) จนกระทั่งต่อมาได้อาศัยพระอานนท์ช่วยทูลขอ พระนางและสากิยานีทั้งหลายจึงได้บวช เป็นจุดเริ่มกำเนิดภิกษุณีสงฆ์ พระอานนท์ได้เป็นอุปัฏฐากรับใช้พระพุทธเจ้าตามโอกาสเช่นเดียวกับพระเถระรูปอื่นมากท่าน จนกระทั่งในพรรษาที่ ๒๐ แห่งพุทธกิจ

SAMPLE

ท่านได้รับเลือกให้เป็นพระอุปัฏฐากประจำพระองค์(นิพัทธุปัฏฐาก) ของพระพุทธเจ้า (เช่น ที.อ.๒/๑๔) ซึ่งท่านตกลงรับหน้าที่ด้วยการทูลขอพร ๘ ประการ ท่านได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะหลายด้าน คือ เป็นพหูสูต เป็นผู้มีสติ มีคติ มีธิติ และเป็นอุปัฏฐากที่ยอดเยี่ยม ท่านบรรลุพระอรหัตหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน เป็นกำลังสำคัญในคราวทำปฐมสังคายนา คือ เป็นผู้วิสัชนาพระธรรม (ซึ่งต่อมาแบ่งเป็นพระสูตรและพระอภิธรรม) พระอานนท์ดำรงชีวิตสืบมาจนอายุได้ ๑๒๐ ปี จึงปรินิพพานในอากาศ เหนือแม่น้ำโรหิณี ซึ่งเป็นเส้นกั้นแดนระหว่างแคว้นของพระญาติทั้งสองฝ่าย คือ ศากยะและโกลิยะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๗๙/๒๑๐,๑๐/๒๘๐/๒๑๐,๑๐/๒๘๐/๒๑๑,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๘๔/๗๗,๑๘/๘๕/๗๗,๑๘/๘๖/๗๗,๑๘/๘๔/๗๘,๑๘/๘๕/๗๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๓๙/๕๘๔,๓๗/๘๐๐/๘๓๗) ; ดู **พร ๘**

อานนท์, กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง ผู้เป็นพุทธบิดาของพระปทุมุตตระโพธิสัตว์ แห่งหงสวดี มีพระมเหสีนามว่าสุชาดา ดังคำในปทุมุตตรพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าหงสวดี กษัตริย์พระนามว่าอานนท์เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุชาดาเป็นพระชนนี ของพระศาสดาพระนามว่าปทุมุตตระ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๔๓)

อานนท์, ปลา : ชื่ออานนท์ตัวหนึ่ง ที่อยู่ในทะเล มีตัวใหญ่มาก คราวหนึ่งติดใจในรส และหางตนเอง จึงงับกัดกิน ทำให้ตนเองตาย ดังคำในมหาสุตโสมชาดกที่ กาพเสนาบดี เมื่อจะนำเรื่องมาแสดง จึงกราบทูลว่า ปลาใหญ่ชื่ออานนท์ ติดใจในรสปลาทุกชนิด เมื่อฝูงปลาหมดสิ้นไป ก็กลับมากินตัวเองตาย พระองค์ทรงประมาทไปแล้ว มีพระทัยยินดียิ่งนักในรส(เนื้อมนุษย์) ถ้าเป็นคนพาลต่อไป ยังไม่ทรงรู้สึกอย่างนี้ จะต้องมาละทิ้งพระโอรส พระมเหสี และพระญาติ จะกลับมาเสวยตัวพระองค์เอง (ขุ.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๗๘/๑๖๐)

อานนท์, พญานกแร้ง : ชื่อแร้งตัวหนึ่ง ที่ฟังธรรมจากนกกุณาละแล้วเข้าใจธรรมที่เกิดจากผู้หญิง มีปรากฏในกุณาลชาดก ดังคำที่ พญานกแร้งชื่ออานนท์ รู้แจ้งชัดซึ่งเนื้อความทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ของนกกุณาละจึงได้กล่าวเนื้อความในเวลานั้นว่า ถ้าบุรุษจะพึงยกแผ่นดินแม้ที่เต็มไปด้วยทรัพย์ผืนนี้ ให้แก่หญิงผู้ที่ตนยกย่องไซร้ หญิงนั้นได้โอกาสแล้วก็จะพึงดูหมิ่นบุรุษแม้นั้นเพราะเหตุนั้น เราจึงไม่ยอมตกไปสู่อำนาจของหญิงเหล่านั้นผู้ที่ไม่ใช่คนดี (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๒๕/๑๕๐)

อานนท์, พระราชา : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง แห่งกรุงหงสวดี ดังคำในปิลินทวัจฉเถราปทานที่ท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นคนเฝ้าประตูอยู่ที่กรุงหงสวดีได้รวบรวมโภคสมบัติเก็บไว้ในเรือนมากมายนับไม่ถ้วน ครั้งนั้น ข้าพเจ้านั่งอยู่

SAMPLE

ในสถานที่สงัด ทำใจให้ร่าเริงนั่งอยู่ในปราสาทที่ประเสริฐ ได้คิดอย่างนี้ว่าโภคสมบัติของเรามีมากภายในบุรีของเราก็มั่งคั่งแม้พระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินพระนามว่าอานนท์ ก็ทรงเชื้อเชิญเรา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓/๕๗๙)

อานนท์, ราชกุมาร : ชื่อพระราชกุมารองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอานนท์ สมัยพระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ สมัยที่เกิดเป็นพระราชกุมาร อยู่บนหลังช้างพบพระพุทธเจ้า จึงลงมาแล้วถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า แล้วได้รับการพยากรณ์ว่าราชกุมารนี้จักเป็นพระญาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นธงชัยแห่งศากยะตระกูลมีนามว่าอานนท์เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่มีความเพียรมีปัญญารักษาตน เฉลียวฉลาดในพาหุสัจจะ ประพฤติถ่อมตน ไม่แข็งกระด้าง เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งปาฐะทั้งปวง พระอานนท์นั้นมีจิตเด็ดเดี่ยวบำเพ็ญเพียร เป็นผู้สงบระงับ ไม่มีอุปธิ กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงเป็นผู้ไม่มีอาสวะแล้วนิพพาน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๕๔/๙๙)

อานนทเถรคาถา : ภาษิตของพระอานนทเถระ,คาถาของพระอานนทเถระ ท่านพระอานนทเถระเมื่อสังคายนาพระธรรมได้กล่าวว่า บัณฑิตไม่พึงทำความเป็นสหายกับคนพูดส่อเสียด ๑ คนมักโกรธ ๑ คนตระหนี่ ๑ คนชอบใจที่จะให้ผู้อื่นพินาศ ๑ เพราะการสมาคมกับคนชั่วเป็นความเลว ๑ บัณฑิตพึงทำความเป็นสหายกับคนที่มีศรัทธา ๑ มีศีลเป็นที่รัก ๑ มีปัญญา ๑ เป็นพหูสูต ๑ เพราะการสมาคมกับคนดีทั้งหลายเป็นความเจริญ ฯลฯ มิตรเก่า ก็ล่วงลับไป จิตของเราไม่ยอมสมาคมกับมิตรใหม่ วันนี้เรานั่น ขอเข้าฌานอยู่คนเดียว เหมือนกับนกเข้าอยู่ประจำรังในฤดูฝน (พระศาสดาได้ตรัสกับพระอานนทเถระว่า เธออย่าได้ห้ามชนหมู่มากผู้เป็นชาวต่างรัฐต่างถิ่นที่พากันมาไม่ทันพบเรา ชนเหล่านั้นซึ่งมุ่งฟังธรรม จงเข้าพบเราได้ นี้แหละเป็นเวลาเข้าพบเรา) พระอานนทเถระได้ฟังพุทธดำรัสนั้นแล้ว ได้กล่าวว่า พระศาสดาผู้มีพระจักษุทรงประทานพระวโรกาส ไม่ทรงห้ามชนหมู่มากซึ่งเป็นชาวต่างรัฐต่างถิ่นที่พากันมาไม่ทันเข้าเฝ้า เมื่อเราเป็นเสขบุคคลอยู่ ๒๕ ปี กามสัญญามิได้เกิดขึ้น ท่านจงมองเห็นธรรมว่าเป็นธรรมดีงาม ฯลฯ (พระอานนทเถระก่อนจะปรินิพพาน ได้กล่าวภาษิตสุดท้ายว่า) เราได้ปรนนิบัติพระศาสดา ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ปลงภาระที่หนักเสียได้ บัดนี้ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๐๑๗/๕๐๖)

อานัณยสุข : สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้, เป็นข้อ ๓ ในสุข ๔ ของคฤหัสถ์ ดังคำในอานัณยสูตรที่พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสกับอนาถบิณฑิกคหบดีดังนี้ว่า คหบดี สุข ๔ ประการนี้คฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม๒พึงได้รับตามกาล ตามสมัย คือ ๑. อัตถิสุข (สุขเกิดจากความมีทรัพย์) ๒.โภคสุข (สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์) ๓. อานัณยสุข

(สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้) ๔. อนวัชชสุข (สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ) มีอธิบายความหมายไว้ว่า อานัณยสุข เป็นอย่างไร คือ กุลบุตรในโลกนี้ไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมากก็ตาม เขาได้รับสุข โสมนัสว่า เราไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมาก นี้เรียกว่า อานัณยสุข (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕)

อานัณยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสกับอนาถบิณฑิกคหบดีที่เข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับว่า สุขที่คฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม (หมายถึงผู้อยู่ครองเรือน) พึงได้รับตามกาล ตามสมัย ๔ คือ (๑) อัตถิสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือกุลบุตรมีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรอาบเหงื่อต่างน้ำเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง ได้มาชอบธรรม จึงทำให้ได้รับสุขโสมนัส (๒) โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือกุลบุตรใช้สอยโภคทรัพย์และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ จึงทำให้ได้รับสุขโสมนัส (๓) อานัณยสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือกุลบุตรไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมาก จึงทำให้ได้รับสุขโสมนัส (๔) อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ คืออริยสาวกประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่ไม่มีโทษ จึงทำให้ได้รับสุขโสมนัส (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕)

อานันตริกสมาธิ:สมาธิตามลำดับ,สมาธิที่ให้ผลโดยลำดับ,สมาธิอันไม่มีระหว่างคือไม่มีอะไรคั่น หมายความว่า ให้เกิดผลตามมาทันที ได้แก่ มรรคสมาธิ ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็จะเกิดมรรคญาณ คือปัญญาที่กำจัดอาสวะ ตามติดต่อมาในทันที, อนันตริกสมาธินี้พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นสมาธิเยี่ยมยอด ไม่มีสมาธิใดเทียมเท่า (ขุ.ขุ.๒๕/๗/๕) เพราะทำกิเลสให้สิ้นไปได้ ประเสริฐกว่ารูปาวจรสมาธิและแม้แต่อรูปาวจรสมาธิของพระพรหม หรือที่จะทำให้ได้เกิดเป็นพรหม ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า ปัญญาในการตัดขาดอาสวะเพราะความบริสุทธิ์แห่งจิตที่ไม่ฟุ้งซ่านชื่อว่าอานันตริกสมาธิญาณ,มีอธิบายความไว้ว่า ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ (มีอารมณ์เดียว) ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ ชื่อว่าสมาธิ ญาณย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสมาธินั้น อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปด้วยญาณนั้น สมถะมีก่อนญาณมีภายหลัง ด้วยประการฉะนี้ ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยญาณนั้นเพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการตัดขาดอาสวะเพราะความบริสุทธิ์แห่งจิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอานันตริกสมาธิญาณ,ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการตัดขาดอาสวะเพราะความบริสุทธิ์แห่งจิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอานันตริกสมาธิญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๒/๓,๓๑/๘๐/๑๓๖)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อานันตริกสมาธิ ในที่นี้หมายถึงอริยสัมมาสมาธิ (ม.อุ. ๑๔/๑๓๖/๑๒๑) ที่เรียกว่า อานันตริกสมาธิ (สมาธิที่ให้ผลโดยลำดับ) เพราะเป็นสมาธิที่ให้ผลแน่นนอนตามลำดับ สามารถถอนกิเลสได้สิ้นเชิง (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๖/๑๕๘)

อานันตริกสมาธิญาณนิทเทส : แสดงอานันตริกสมาธิญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๓๒ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรนำธรรม ๗๗ ประการมาจำแนกด้วยอานันตริกสมาธิญาณ รวม ๗๗ รอบ ธรรม ๗๗ ประการนั้น จัดเป็นหมวดได้ ๖ หมวด ดังนี้

๑. ธรรม ๗ ประการ ได้แก่ (๑) เนกขัมมะ (๒) อพยาบาท (๓) อาโลกสัญญา (๔) อวิกเขปะ (๕) ธัมมววัตถาน (๖) ญาณ (๗) ปามุชชะ

๒. สมาบัติ ๘ ได้แก่ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔

๓. กสิณ ๑๐ ได้แก่ (๑) ปฐวีกสิณ (๒) อาโปกสิณ (๓) เตโชกสิณ (๔) วาโยกสิณ (๕) นีลกสิณ (๖) ปีตกสิณ (๗) โลหิตกสิณ (๘) โอทาตกสิณ (๙) อากาสกสิณ (๑๐) วิญญาณกสิณ

๔. อนุสสติ ๑๐ ได้แก่ (๑) พุทธานุสสติ (๒) ธัมมานุสสติ (๓) สังฆานุสสติ (๔) สีลานุสสติ (๕) จาคานุสสติ (๖) เทวตานุสสติ (๗) อานาปานัสสติ (๘) มรณัสสติ (๙) กายคตาสติ (๑๐) อุปสมานุสสติ

๕. สัญญา ๑๐ ได้แก่ (๑) อุทธุมาตกสัญญา (๒) วินีลกสัญญา (๓) วิปุพพกสัญญา (๔) วิจฉิททกสัญญา (๕) วิกขายิตกสัญญา (๖) วิกขิตตกสัญญา (๗) หตวิกขิตตกสัญญา (๘) โลหิตกสัญญา (๙) ปุพวกสัญญา (๑๐) อัฏฐิกสัญญา

๖. อานาปานสติ (การมีสติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก) ๓๒ ประการ จัดเป็น ๑๖ คู่ ได้แก่

๑. การหายใจเข้า-ออกยาว

๒. การหายใจเข้า-ออกสั้น

๓. ความกำหนดรู้กองลมทั้งปวงหายใจเข้า-ออก

๔. ความระงับกายสังขารหายใจเข้า-ออก

๕. ความกำหนดรู้ปีติหายใจเข้า- ออก

๖. ความกำหนดรู้สุขหายใจเข้า-ออก

๗. ความกำหนดรู้จิตตสังขารหายใจเข้า-ออก

๘. ความระงับจิตตสังขารหายใจเข้า-ออก

๙. ความกำหนดรู้จิตหายใจเข้า-ออก

๑๐. ความทำจิตให้บันเทิงหายใจเข้า-ออก

SAMPLE

๑๑. ความตั้งจิตไว้หายใจเข้า-ออก

๑๒. ความเปลื้องจิตหายใจเข้า-ออก

๑๓. ความพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงหายใจเข้า-ออก

๑๔. ความพิจารณาเห็นความคลายกำหนัดหายใจเข้า-ออก

๑๕. ความพิจารณาเห็นความดับหายใจเข้า-ออก

๑๖. ความพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้า-ออก

ตัวอย่าง รอบที่ ๑ การจำแนกด้วยเนกขัมมะ

ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจเนกขัมมะ ชื่อว่าสมาธิญาณย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสมาธินั้น อาสวะทั้งหลายย่อมสิ้นไปด้วยญาณนั้น สมถะมีก่อน ญาณมีภายหลัง ด้วยประการฉะนี้ ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยญาณนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการตัดขาดอาสวะ เพราะความบริสุทธิ์แห่งจิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอานันตริกสมาธิญาณ

คำว่า อาสวะ อธิบายว่า อาสวะเหล่านั้น อะไรบ้าง

คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ และอวิชชาสวะ

อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไป ณ ที่ไหน

คือ ด้วยโสดาปัตติมรรค ทิฏฐาสวะทั้งสิ้นย่อมสิ้นไป กามาสวะที่เป็นเหตุให้ไปสู่อบายย่อมสิ้นไป ภวาสวะที่เป็นเหตุให้ไปสู่อบายย่อมสิ้นไป อวิชชาสวะที่เป็นเหตุให้ไปสู่อบายย่อมสิ้นไป อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปในขณะแห่งโสดาปัตติมรรคนี้

ด้วยสกทาคามิมรรค กามาสวะที่เป็นส่วนหยาบย่อมสิ้นไป ภวาสวะที่ตั้งอยู่ร่วมกับกามาสวะนั้นย่อมสิ้นไป อวิชชาสวะที่ตั้งอยู่ร่วมกับกามาสวะนั้นย่อมสิ้นไป อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปในขณะแห่งสกทาคามิมรรคนี้ด้วยอนาคามิมรรค กามาสวะทั้งสิ้นย่อมสิ้นไป ภวาสวะที่ตั้งอยู่ร่วมกับกามาสวะนั้นย่อมสิ้นไป อวิชชาสวะที่ตั้งอยู่ร่วมกับกามาสวะนั้นย่อมสิ้นไป อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปในขณะแห่งอนาคามิมรรคนี้ ด้วยอรหัตตมรรค ภวาสวะทั้งสิ้นย่อมสิ้นไป อวิชชาสวะทั้งสิ้นย่อมสิ้นไป อาสวะเหล่านี้ย่อมสิ้นไปในขณะแห่งอรหัตตมรรคนี้

อีก ๗๖ รอบก็มีรูปแบบเดียวกันนี้ ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๘๐/๑๓๖)

อานันทเจดีย์ : เจดียสถานแห่งหนึ่งอยู่ในเขตโภคนคร ระหว่างทางจากเมืองเวสาลีสู่เมืองปาวา เป็นที่พระพุทธเจ้าตรัสมหาปเทส ๔ ฝ่ายพระสูตร ดังคำในมหาปรินิพพานสูตร และมหาปเทสสูตรว่า พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จถึงโภคนคร ประทับอยู่ที่อานันทเจดีย์ในโภคนคร รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงมหาปเทส ๔ ประการนี้เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี

SAMPLE

เราจักกล่าว, และตรัสถึงศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับอยู่ที่อานันทเจดีย์ในโภคนคร ทรงแสดงธรรมีกถาเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า ศีลมีลักษณะอย่างนี้ สมาธิมีลักษณะอย่างนี้ ปัญญามีลักษณะอย่างนี้ สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐานย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นโดยชอบจากอาสวะทั้งหลายคือ กามาสวะภวาสวะ และอวิชชาสวะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๓๔,๑๐/๑๘๘/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๐/๒๕๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อานันทเจดีย์ หมายถึงหมายถึงสถานที่เป็นที่อยู่ของอานันทยักษ์ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๘๐/๔๐๒)

อานันทเถรปัญหวัตถุ : เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระอานนทเถระว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว นี้คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่านิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่นไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ

การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต นี้คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว หมายถึงการทำจิตของตนให้ผ่องใสปราศจากนิวรณ์ ๕ ประการ (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๔/๙๕) คำว่า อธิจิต ในที่นี้หมายถึงสมาบัติ ๘ รวมถึงไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญาด้วย (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๙๕)

อานันทเถรวัตถุ : เรื่องพระอานนทเถระ มี ๓ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อานันทเถรวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระอานนทเถระว่า กลิ่นดอกไม้ลอยไปทวนลมไม่ได้ กลิ่นจันทน์ กลิ่นกฤษณา หรือกลิ่นกระลำพักก็ลอยไปทวนลมไม่ได้ ส่วนกลิ่นของสัตบุรุษ ลอยไปทวนลมได้ เพราะสัตบุรุษขจรไปทั่วทุกทิศ กลิ่นศีลยอดเยี่ยมกว่ากลิ่นหอมเหล่านี้ คือกลิ่นจันทน์ กลิ่นกฤษณา กลิ่นดอกอุบล และกลิ่นดอกมะลิ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๕๔/๔๓)

2.อานันทเถรวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระอานนทเถระว่า บุรุษอาชาไนยหาได้ยาก เพราะว่าท่านไม่เกิดในที่ทั่วไป ท่านเป็น

SAMPLE

นักปราชญ์ ไปเกิดในตระกูลใด ตระกูลนั้นย่อมมีแต่ความสุข (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๙๓/๙๒)

3.อานันทเถรวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระอานนทเถระว่า ดวงอาทิตย์ส่องสว่างเฉพาะกลางวัน ดวงจันทร์ส่องสว่างเฉพาะกลางคืน กษัตริย์ทรงเครื่องรบแล้ว จึงสง่างาม พราหมณ์เพ่งพินิจ จึงสง่างาม แต่พระพุทธเจ้าทรงสง่างามด้วยพระเดช ตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๘๗/๑๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระเดช ในที่นี้หมายถึงเดช ๕ อย่าง คือ เดชแห่งศีล เดชแห่งคุณ เดชแห่งปัญญา เดชแห่งบุญ และ เดชแห่งธรรม (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๙๖)

อานันทเถรสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอานนทเถระ ท่านพระสารีบุตรถามท่านพระอานนท์ว่า เพราะละธรรมเท่าไร ประกอบด้วยธรรมเท่าไร พระผู้มีพระภาคจึงพยากรณ์ว่าเป็นโสดาบัน ท่านพระอานนท์ตอบว่า เพราะละธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น และเพราะประกอบด้วยธรรม ๔ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๙/๕๑๒)

อานันทเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอานนทเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเกิดเป็นราชกุมารน้องชายต่างมารดากับพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ได้กั้นเศวตฉัตรถวายพระพุทธเจ้าขณะกำลังแสดงธรรม เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๔ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๘ ชาติ เกิดเป็นพระราชา ๑๐๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดในศากยตระกูล ออกบวชในพระศาสนาได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๔๔/๙๘)

อานันทภัทเทกรัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอานนท์แสดงเรื่องผู้มีราตรีเดียวเจริญ ท่านพระอานนท์ได้แสดงพระสูตรที่มีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี และแสดงแก่พระผู้มีพระภาค ในตอนท้าย พระผู้มีพระภาคก็ได้ทรงแสดงซ้ำอีก ท่านพระอานนท์ได้แสดงภัทเทกรัตตสูตร ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ตนให้ภิกษุทั้งหลายที่มาหาตนฟัง แล้วแสดงภัทเทกรัตตสูตรถวายพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จมาทีหลังซ้ำอีก พระองค์ตรัสสรรเสริญพระเถระแล้วได้ทรงแสดงภัทเทกรัตตสูตรนั้นซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๗๖/๓๒๔)

SAMPLE

อานันทสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอานนท์ มี ๒๑ สูตร แปลความหมายสูตรว่า พระสูตรว่าด้วยพระอานนท์ ๑๘ สูตร ต่างกัน ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อานันทสูตร สมัยที่ท่านพระอานนท์อยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้เข้าไปบิณฑบาต โดยมีท่านพระวังคีสะเป็นปัจฉาสมณะ และท่านพระวังคีสะเกิดความไม่ยินดีกำหนัดจึงกล่าวกับท่านพระอานนท์ว่า กระผมถูกกามราคะแผดเผา จิตเร่าร้อน ขอท่านโปรดอนุเคราะห์บอกเหตุที่จะดับราคะให้ด้วย ท่านพระอานนท์กล่าวว่า จิตท่านเร่าร้อนเพราะความสำคัญผิด ท่านจงละทิ้งนิมิตว่างามซึ่งประกอบด้วยราคะ ท่านจงดูสังขารโดยความเป็นของแปรผัน เป็นทุกข์ อย่าดูโดยความเป็นอัตตา จงดับราคะ อย่าถูกราคะเผาผลาญ ท่านจงอบรมจิตให้มีอารมณ์เดียว ให้ตั้งมั่นดี ด้วยการพิจารณาให้เห็นว่าไม่งาม จงอบรมกายคตาสติ และจงเป็นผู้เบื่อหน่ายให้มาก จงอบรมความไม่มีนิมิต และจงถอนมานานุสัย แล้วท่านจักเป็นผู้สงบ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๒/๓๐๗)

2.อานันทสูตร สมัยที่ท่านพระอานนท์อยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แควันโกศล ท่านมัวรับแขกคฤหัสถ์มากไป เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้ท่านสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านจงเข้าไปยังพุ่มไม้ กำหนดนิพพานไว้ในใจ เพ่งฌานไป อย่าประมาท เสียงวิพากษ์วิจารณ์ของคนจะช่วยอะไรท่านได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๕/๓๒๗)

3.อานันทสูตร ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า พระองค์ตรัสเรียกความดับแห่งธรรมเหล่าไหนว่าเป็นนิโรธ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา ความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น เราเรียกว่านิโรธ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๙/๒๕)

4.อานันทสูตร ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า พระองค์ตรัสเรียกความดับแห่งธรรมเหล่าไหนว่าเป็นนิโรธ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา ความดับแห่งขันธ์ ๕ นั้น เราเรียกว่านิโรธ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑/๓๒)

5.อานันทสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งธรรมเหล่าไหนปรากฏ เมื่อธรรมเหล่าไหนตั้งอยู่ ความแปรปรากฏ เมื่อท่านพระอานนท์กราบทูลว่าความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งขันธ์ ๕ ปรากฏ เมื่อขันธ์ ๕ ตั้งอยู่ ความแปรปรากฏ พระองค์จึงประทานสาธุการว่า ดีละ ดีละ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๗/๕๑)

SAMPLE

6.อานันทสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งธรรมเหล่าไหนปรากฏแล้ว จักปรากฏและกำลังปรากฏ เมื่อธรรมเหล่าไหนตั้งอยู่ ความแปรปรากฏแล้ว จักปรากฏและกำลังปรากฏ เมื่อท่านพระอานนท์กราบทูลว่า เมื่อขันธ์ ๕ ล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งขันธ์ ๕ นั้นปรากฏแล้ว เมื่อขันธ์ ๕ นั้นตั้งอยู่ ความแปรปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งขันธ์ ๕ ปรากฏแล้ว เมื่อขันธ์ ๕ ตั้งอยู่ ความแปรปรากฏแล้ว พระองค์จึงประทานสาธุการว่า ดีละ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๘/๕๒)

7.อานันทสูตร ท่านพระอานนท์ขณะอยู่ ณ กรุงสาวัตถีได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ท่านพระปุณณมันตานีบุตรมีอุปการะมากต่อพวกเรา เพราะท่านมักกล่าวสอนเสมอว่า เพราะถือมั่นขันธ์ ๕ ตัณหา มานะและทิฏฐิว่าเรามีจึงมี เพราะไม่ถือมั่นขันธ์ ๕ ตัณหา มานะและทิฏฐินั้นย่อมไม่มี เปรียบเหมือนสตรีหรือบุรุษผู้ชอบแต่งตัว มองดูเงาหน้าในกระจกหรือภาชนะน้ำที่ใสสะอาด เพราะอาศัยกระจกหรือภาชนะน้ำนั้นจึงเห็นเงาหน้าได้ หากไม่เช่นนั้นก็ไม่สามารถเห็นได้ และท่านยังกล่าวสอนกระผมว่า เพราะเหตุที่ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในขันธ์ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒)

8.อานันทสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า เวทนามีเท่าไร ความเกิด ความดับ และปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณ เป็นโทษและเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เวทนามี ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา เพราะผัสสะเกิดเวทนาจึงเกิด เพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยเวทนาเกิดขึ้น นี้เป็นคุณแห่งเวทนา สภาพที่เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษแห่งเวทนา ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในเวทนา นี้เป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา เรากล่าวความดับไป ความระงับไปและความสงบแห่งสังขารตามลำดับ (ซึ่งความระงับไปและความสงบแห่งสังขารตามลำดับ พึงทราบโดยนัยแห่งรโหคตสูตรในวรรคนี้) (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๓/๒๘๘)

SAMPLE

9.อานันทสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า เวทนามีเท่าไร ความเกิด ความดับและปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณ เป็นโทษและเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา แล้วตรัสอธิบายเองโดยนัยแห่งปฐมอานันทสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๖๔/๒๙๐)

10.อานันทสูตร วัจฉโคตรปริพาชกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อัตตามีอยู่หรือ เมื่อเห็นว่าพระผู้มีพระภาคทรงนิ่งอยู่ จึงทูลถามอีก ๒ ครั้งว่า อัตตาไม่มีหรือ และเมื่อเห็นว่าพระผู้มีพระภาคก็ได้ทรงนิ่งอยู่จึงลุกจากที่นั่งแล้วจากไป เมื่อวัจฉโคตรปริพาชกจากไปไม่นาน ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามว่า เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาของปริพพาชกนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ถ้าเราตอบว่า อัตตามีอยู่ คำตอบนั้นก็จักไปตรงกับลัทธิของพวกสมณพราหมณ์ผู้เป็นสัสสตทิฏฐิ(ความเห็นว่าเที่ยง) ถ้าเราตอบว่า อัตตาไม่มี คำตอบนั้นก็จักไปตรงกับลัทธิของพวกสมณพราหมณ์ผู้เป็นอุจเฉททิฏฐิ(ความเห็นว่าขาดสูญ) เราแม้ตอบว่า อัตตามีอยู่ คำตอบนั้นก็ไม่อนุโลมแก่ความเกิดขึ้นแห่งญาณของเราว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เราแม้ตอบว่า อัตตาไม่มี คำตอบนั้นก็ไม่ได้มีเพื่อความงมงายยิ่งขึ้นแก่วัจฉโคตรปริพาชกผู้งมงายอยู่แล้วว่า เมื่อก่อนอัตตาของเราได้มีแล้วแน่นอน บัดนี้อัตตานั้นไม่มี (สำ.สฬา.(ไทย)๑๘/๔๑๙/๔๙๓)

11.อานันทสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อิทธิ อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา ปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนาเป็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า อิทธิ ได้แก่การสามารถแปลงกายเป็นหลายคนได้ หายตัวได้ ทะลุฝาหรือกำแพงได้เป็นต้น อิทธิบาท ได้แก่มรรคปฏิปทาที่เป็นเหตุให้ได้ฤทธิ์ อิทธิบาทภาวนา ได้แก่การเจริญอิทธิบาทตามแนวของปธานธรรม และปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนา ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๙/๔๑๗)

12.อานันทสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า อิทธิ อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา ปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนาเป็นอย่างไร แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า อิทธิ ได้แก่การสามารถแปลงกายเป็นหลายคนได้ หายตัวได้ เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๔๐/๔๑๘)

13.อานันทสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) ท่านพระอานนท์ทูลถามปัญหา ๓ ข้อกับพระผู้มีพระภาค คือ (๑) ธรรม ๑ ทำให้ธรรม ๔ บริบูรณ์ (๒) ธรรม ๔ ทำให้ธรรม ๗ บริบูรณ์ (๓) ธรรม ๗ ทำให้ธรรม ๒ บริบูรณ์ มีอยู่หรือไม่ พระองค์ตรัสตอบว่า มี

SAMPLE

คือ (๑) อานาปานสติสมาธิทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ (๒) สติปัฏฐาน ๔ ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ (๓) โพชฌงค์ ๗ ทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๙/๔๗๓)

14.อานันทสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า (๑) ธรรม ๑ ทำให้ธรรม ๔ บริบูรณ์ (๒) ธรรม ๔ ทำให้ธรรม ๗ บริบูรณ์ (๓) ธรรม ๗ ทำให้ธรรม ๒ บริบูรณ์ มีอยู่หรือไม่ แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า มี คือ (๑) อานาปานสติสมาธิทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๐/๔๗๘)

15.อานันทสูตร พระสูตรว่าด้วยพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาค พระอานนท์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามว่า การที่ภิกษุได้สมาธิอย่างไม่มีอหังการ(ทิฏฐิ) มมังการ(ตัณหา) และมานานุสัย ทั้งในกายที่มีวิญญาณนี้และในนิมิตภายนอกทั้งปวง(หมายถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) และการที่ภิกษุเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัยอยู่ว่าพึงมีได้หรือไม่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พึงมีได้ เมื่อฟังคำทูลถามว่า พึงมีได้อย่างไร จึงตรัสว่า พึงมีได้โดยที่ภิกษุมีความคิดว่า “ธรรมชาตินั่น สงบ นั่นประณีต คือ ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ นิพพาน” (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๒/๑๘๔)

15.อานันทสูตร พระอานนท์ถามพระมหาโกฏฐิตะถึงเรื่องผัสสายตนะ ๖ ตามแนววาทะ ๔ และพระมหาโกฏฐิตะได้ตอบพระอานนท์ มีเนื้อความเหมือนในมหาโกฏฐิตสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๔/๒๔๕)

16.อานันทสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ตรัสตอบปัญหาเรื่องเหตุที่ทำให้ภิกษุผู้อยู่ในสงฆ์พึงอยู่อย่างผาสุกที่พระอานนท์ทูลถามจบลงแล้ว พระเถระทูลถามปัญหาเดียวกัน ๔ ครั้ง พระองค์ตรัสตอบว่าภิกษุผู้อยู่ในสงฆ์พึงอยู่ผาสุกได้ด้วยเหตุ ๕ คือ (๑) มีศีล และไม่ติเตียนผู้อื่นเพราะอธิศีล (๒) มีศีล ไม่ติเตียนผู้อื่นเพราะอธิศีล และใส่ใจตนเอง ไม่ใส่ใจผู้อื่น (๓) มีศีล ไม่ติเตียนผู้อื่นเพราะอธิศีล ใส่ใจตนเอง ไม่ใส่ใจผู้อื่น ไม่มีชื่อเสียง และไม่สะดุ้ง เพราะความไม่มีชื่อเสียงนั้น (๔) มีศีล ไม่ติเตียนผู้อื่นเพราะอธิศีล ใส่ใจตนเอง ไม่ใส่ใจผู้อื่น แม้เป็นผู้ไม่มีชื่อเสียง ก็ไม่สะดุ้งเพราะความไม่มีชื่อเสียงนั้น และเป็นผู้คล่องแคล่วในฌาน ๔ ที่เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน (๕) มีศีล ไม่ติเตียนผู้อื่นเพราะอธิศีล ใส่ใจตนเอง ไม่ใส่ใจผู้อื่น แม้เป็นผู้ไม่มีชื่อเสียง ก็ไม่สะดุ้งเพราะความไม่มีชื่อเสียงนั้น คล่องแคล่วในฌาน ๔ ที่เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และได้เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ แล้วตรัสว่า ผาสุวิหาร

ธรรมอื่นที่ดีกว่า ประณีตกว่าผาสุกวิหารธรรมนี้ ย่อมไม่มี (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๖/๑๘๓)

17.อานันทสูตร พระสูตรว่าด้วยคุณธรรมของพระอานนท์ พระอานนท์เรียนถามพระสารีบุตรว่า ด้วยเหตุเท่าไร ภิกษุชื่อว่าได้ฟังธรรมที่ยังไม่เคยฟัง ธรรมที่เคยฟังแล้วไม่เลอะเลือน ธรรมที่เคยสัมผัสด้วยใจปรากฏขึ้น และรู้ธรรมที่ยังไม่เคยรู้ พระสารีบุตรตอบว่า พระอานนท์เป็นพหูสูต สามารถแสดงเรื่องนี้ได้ดี

พระอานนท์กล่าวถึงเหตุ ๖ คือ ภิกษุ (๑) เรียนธรรมคือนวังคสัตถุศาสน์ มีสุตตะ เคยยะ เป็นต้น (๒) แสดงธรรมโดยพิสดารแก่ผู้อื่นตามที่ได้สดับได้เรียนมา (๓) บอกธรรมโดยพิสดารแก่ผู้อื่นตามที่ได้สดับได้เรียนมา (๔) สาธยายธรรมโดยพิสดารแก่ผู้อื่นตามที่ได้สดับได้เรียนมา (๕) ตรึกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจถึงธรรมตามที่ได้สดับได้เรียนมา (๖) อยู่จำพรรษาในอาวาสที่มีภิกษุเถระผู้เป็นพหูสูต หมั่นศึกษาหาความรู้กับท่าน และภิกษุเถระก็สอนธรรมอย่างเปิดเผย ทำให้เข้าใจง่าย ให้หายสงสัยในสิ่งที่น่าสงสัย (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๑/๕๑๙)

18.อานันทสูตร พระอานนท์ขณะอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ได้ตรัสรู้วิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบ เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์ โทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน คือ จักษุชื่อว่าจักเป็นจักษุนั้นเอง รูปเหล่านั้นจักไม่รับรู้อายตนะนั้น และอายตนะนั้นก็จักไม่รับรู้รูปเหล่านั้น โสตะชื่อว่าจักเป็นโสตะนั่นเอง เสียงเหล่านั้นจักไม่รับรู้อายตนะนั้น และอายตนะนั้นก็จักไม่รับรู้เสียงเหล่านั้น ฆานะชื่อว่าจักเป็นฆานะนั่นเอง กลิ่นเหล่านั้นจักไม่รับรู้อายตนะนั้น และอายตนะนั้นก็จักไม่รับรู้กลิ่นเหล่านั้น ชิวหาชื่อว่าจักเป็นชิวหานั่นเอง รสเหล่านั้นจักไม่รับรู้อายตนะนั้น และอายตนะนั้นก็จักไม่รับรู้รสเหล่านั้น กายชื่อว่าจักเป็นกายนั้นนั่นเอง โผฏฐัพพะเหล่านั้นจักไม่รับรู้อายตนะนั้น และอายตนะนั้นก็จักไม่รับรู้โผฏฐัพพะเหล่านั้น

พระอุทายีได้ถามพระอานนท์ว่า คนมีสัญญาเท่านั้น หรือว่าคนไม่มีสัญญาไม่รับรู้อายตนะนั้น เมื่อพระอานนท์ตอบว่า คนมีสัญญานั้นก็ไม่รับรู้อายตนะได้ หรือคนไม่มีสัญญาก็ไม่รับรู้อายตนะนั้นได้ จึงถามว่า คนมีสัญญาอย่างไร จึงไม่รับรู้อายตนะนั้น

พระอานนท์ตอบว่า **ภิกษุผู้มีสัญญาอย่างนี้แล ย่อมไม่รับรู้อายตนะนั้น** คือ (๑) ภิกษุบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญา (๒) ภิกษุล่วงอา

กาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้อยู่ (๓) ภิกษุล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน โดยกำหนดว่า ไม่มีอะไรอยู่

พระอานนท์เล่าว่า สมัยหนึ่ง ขณะที่ผมพักอยู่ ณ อัญชนมิคทายวัน เมืองสาเกต ภิกษุณีชื่อชฏิลภาติกา เข้าไปหาแล้วถามว่า พระผู้มีพระภาคตรัสสมาธิอันกิเลสน้อมไปไม่ได้(ไม่น้อมไปตามอำนาจราคะ) นำไปไม่ได้(ไม่ถูกชักนำไปตามอำนาจโทสะ) ไม่มีการข่ม ห้ามกิเลสด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง ชื่อว่าตั้งมั่นแล้ว เพราะหลุดพ้น ชื่อว่ายินดีเพราะตั้งมั่น ชื่อว่าไม่สะดุ้งเพราะยินดีว่ามีอะไรเป็นผล ผมจึงตอบแก่ภิกษุณีนั้นว่า พระผู้มีพระภาคตรัสสมาธินี้ว่า มีอรหัตเป็นผล (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๗/๕๑๓)

19.อานันทสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยพระอานนท์ทูลถามปัญหา (สูตรที่ ๑) พระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ทูลถามว่า ที่พระองค์ตรัสว่า สังฆเภท สงฆ์จะเป็นผู้แตกกันด้วยเหตุเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ จะเป็นผู้แตกกัน แยกกันทำสังฆกรรม แยกกันสวดปาติโมกข์ ด้วยเหตุ ๑๐ คือ (๑-๑๐) มีเนื้อความเหมือนสังฆเภทสูตร เมื่อพระอานนท์ทูลถามว่า บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ซึ่งสามัคคีกัน จะประสพผลอะไร พระองค์จึงตรัสตอบว่า จะประสพผลอันเผ็ดร้อนอยู่ตลอดกัป เมื่อทูลถามว่า ผลอันเผ็ดร้อนอยู่ตลอดกัป คืออะไร จึงตรัสตอบว่า คือ จะเสวยผลกรรมอยู่ในนรกตลอดกัปหนึ่ง แล้วตรัสคาถาประพันธ์สรุปความได้ว่า บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ยินดีในการแตกกัน อยู่ในอธรรม เป็นผู้เข้าถึงอบาย อยู่ในนรกตลอดกัป พลาดจากนิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ (อรหัตตผล) เสวยผลกรรมอยู่ในนรกตลอดกัป เพราะทำลายสงฆ์ที่สามัคคีกันให้แตกแยกกัน (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๙/๙๐)

20.อานันทสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยพระอานนท์ทูลถามปัญหา (สูตรที่ ๒) พระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า สังฆสามัคคี สงฆ์จะเป็นผู้สามัคคีกันด้วยเหตุเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้จะไม่แตกกัน ไม่แยกกันทำสังฆกรรม ไม่แยกกันสวดปาติโมกข์ ด้วยเหตุ ๑๐ คือ (๑-๑๐) มีเนื้อความเหมือนสังฆสามัคคีสูตร เมื่อพระอานนท์ทูลถามว่า บุคคลผู้สมานสงฆ์ซึ่งแตกกันแล้วให้สามัคคีกัน จะประสพผลอะไร พระองค์จึงตรัสตอบว่า จะประสพบุญอันประเสริฐ เมื่อทูลถามว่า บุญอันประเสริฐคืออะไร จึงตรัสตอบว่า คือ จะบันเทิงในสวรรค์ตลอดกัป แล้วตรัสคาถาประพันธ์สรุปความได้ว่า ความพร้อมเพรียงแห่งสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดสุข และบุคคลผู้

SAMPLE

อนุเคราะห์สงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว ผู้ยินดีแล้วในความพร้อมเพรียงกัน อยู่ในธรรม ย่อมไม่พลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ย่อมบันเทิงในสวรรค์ตลอดกัป เพราะสมานสงฆ์ให้สามัคคีกัน (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๐/๙๑)

21.อานันทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๐ จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ คือ(๑) ไม่มีศรัทธา (๒) ทุศีล (๓) มีสุตะน้อย (๔) ว่ายาก (๕) มีปาปมิตร (๖) เกียจคร้าน (๗) หลงลืมสติ (๘) ไม่สันโดษ (๙) ปรารถนาชั่ว (๑๐) เป็นมิจฉาทิฏฐิ แต่เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ นี้ จักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้ คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ (๔) ว่าง่าย (๕) มีกัลยาณมิตร (๖) ปรารภความเพียร (๗) มีสติตั้งมั่น (๘) สันโดษ (๙) มักน้อย (๑๐) เป็นสัมมาทิฏฐิ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๒/๑๘๑)

อานันทเสฏฐิวัตถุ : เรื่องอานันทเศรษฐี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่เศรษฐีชื่อมูลสิริ บุตรของอานันทเศรษฐีว่า คนพาลย่อมเดือดร้อนว่า เรามีบุตร เรามีทรัพย์” แท้จริง ตัวตนก็ไม่มี บุตรและทรัพย์จักมีแต่ที่ไหน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๒/๔๖)

อานันทอัจฉริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเป็นอัจฉริยะของพระอานนท์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเป็นอัจฉริยะมีอยู่ในอานนท์ ๔ คือ ถ้าบริษัท ๔ (ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา) เข้าพบพระอานนท์ แม้เพียงได้พบก็มีใจยินดี ถ้าพระอานนท์แสดงธรรมในบริษัทนั้น แม้เพียงแสดงธรรมก็มีใจยินดี บริษัทนั้นตั้งใจฟังธรรมอย่างไม่รู้จักอิ่ม เมื่อพระอานนท์หยุดแสดง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๙/๑๙๗)

อานันทะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า : ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งที่บรรลุธรรมแล้วปรินิพพาน มีปรากฏในอิสิคิลิสูตร ดังคำว่า พระปัจเจกพุทธะพระนามว่า อานันทะ (๔ องค์) พระนามว่านันทะ (๔ องค์) พระนามว่าอุปนันทะ (๔ องค์) รวม ๑๒ องค์ และ ภารทวาชพุทธะผู้ทรงพระวรกายในภพสุดท้าย หรือดังคำในจิตกปูชกเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวไว้ว่าพระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอานันทะผู้เป็นพระสยัมภูผู้ไม่ทรงพ่ายแพ้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วในป่าดงทึบที่ปราศจากมนุษย์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๕/๑๗๓, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๔๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระสัมพุทธเจ้า ในที่นี้หมายถึงพระปัจเจกพุทธเจ้า (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๙/๒๓๒)

อานันทะ, พระราชา :ชื่อพระราชาองค์แห่งกรุงหงสวดี มีปรากฏในชตุกัณณิกเถราปทาน ดังคำที่พระชตุกัณณิกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเป็นบุตรเศรษฐีอยู่ในกรุงหงสวดี พวกคนเฝ้าประตู ทหาร ช่างร้อยดอกไม้ คนทิ้งขยะดอกไม้ ควาญช้าง คนเลี้ยงช้าง ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน ข้าพเจ้าได้

ทูลถวายของทุกอย่าง แก่พระราชาพระนามว่าอานันทะ ผู้พร้อมเพรียง ข้าพเจ้าทำความพร่องให้เต็มด้วยรัตนะ ๗ สี ข้าพเจ้ารู้จิตของชนจำนวนมากมีวรรณะต่างกัน ที่ข้าพเจ้ายกย่องทั้งหมดให้พึงพอใจแม้ด้วยรัตนะ หรือดังคำที่พระสกุลาเถรีกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่า หม่อมฉันเกิดเป็นนางกษัตริย์ในกรุงหงสวดี มีนามว่านันทนา มีรูปสวย รวยทรัพย์ น่าเอ็นดู มีสิริ เป็นธิดาของมหาราชพระนามว่าอานันทะ งดงามอย่างยิ่ง เป็นภคินีต่างมารดาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระห้อมล้อมด้วยราชกัญญาทั้งหลายหรือดังคำว่า พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ ในกาลที่พระมหาวีรเจ้า ได้เสด็จเข้าไปหาพระเจ้าอานันทะ(ผู้เป็นพระราชบิดา) ครั้นเข้าไปสำนักของพระราชบิดาแล้ว ได้ทรงลั่นอมตเภรี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐๐/๖๙๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓๙/๔๗๔,ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๕/๖๔๐)

อานันทะ, พระโอรส :ชื่อพระโอรสของพระติสสะโพธิสัตว์แห่งกรุงเขมกะ มีพระมารดานามว่าสุภัททา ดังคำในติสสพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าเขมกะ กษัตริย์พระนามว่าชนสันธะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าปทุมาเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๗,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือคุณเสลาปราสาท นาทิยปราสาท และนิสภปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสุภัททาพระราชโอรสพระนามว่าอานันทะ (ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๗๘)

อาเทสนาปาฏิหาริย์ (เขียนศัพท์ผิด) : ปาฏิหาริย์คือการดักใจ มีปรากฏในสัมปสาทนียสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อาเทสนาปาฏิหาริย์ ๔ ประการนี้ คือ ๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ ดักใจได้ด้วยนิมิตว่า ‘ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่านเป็นดังนี้’ ถ้าเขาดักใจได้มากอย่าง การดักใจนั้นย่อมเป็นเช่นนั้นทีเดียว ไม่เป็นอย่างอื่น นี้เป็นอาเทสนาปาฏิหาริย์ประการที่ ๑ ๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ดักใจได้ด้วยนิมิต แต่ได้ฟังเสียงของมนุษย์อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วจึงดักใจได้ว่า ‘ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่านเป็นดังนี้ ถ้าเขาดักใจได้มากอย่าง การดักใจนั้นย่อมเป็นเช่นนั้น ทีเดียว ไม่เป็นอย่างอื่น นี้เป็นอาเทสนาปาฏิหาริย์ประการที่ ๒ ๓.บุคคลบางคนในโลกนี้มิได้ดักใจได้ด้วยนิมิตทั้งมิได้ฟังเสียงของมนุษย์อมนุษย์หรือเทวดาทั้งหลายแล้วดักใจได้เลยแต่ได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจาร จึงดักใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ใจ ของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่านเป็นดังนี้’ ถ้าเขาดักใจได้มากอย่าง การดักใจนั้นย่อมเป็นเช่นนั้นทีเดียว ไม่เป็นอย่างอื่นนี้เป็นอาเทสนาปาฏิหาริย์ประการที่

๓ ๔. บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ดักใจได้ด้วยนิมิต มิได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วดักใจ ทั้งมิได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจาร แล้วดักใจได้เลย แต่ย่อมกำหนดรู้ใจของผู้ได้สมาธิ ซึ่งยังมีวิตกวิจารด้วยใจได้ ว่ามโนสังขารของท่านผู้นี้ตั้งอยู่ด้วยประการใด เขาจะต้องตรึกถึงวิตกชื่อนี้ ในลำดับจิตนี้ด้วยประการนั้น'ถ้าเขา ดักใจได้มากอย่างการดักใจนั้นย่อมเป็น เช่นนั้นทีเดียวไม่เป็นอย่างอื่นนี้เป็นอาเทสนาปาฏิหาริย์ประการที่ ๔ (ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๘/๑๐๘)

อานาปานสติ : สติกำหนดลมหายใจเข้าออก (ข้อ ๙ ในอนุสติ ๑๐, ข้อ ๑๐ ในสัญญา ๑๐ เป็นต้น) ดังคำในอานาปานัสสติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในภิกษุสงฆ์นี้ มีภิกษุผู้บำเพ็ญความเพียรในการเจริญอานาปานสติอยู่ อานาปานสติที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก อานาปานสติที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำสติปัฏฐาน ให้บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำโพชฌงค์ ให้บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมทำวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๒๑/๑๓๑,ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๗,๑๔/๑๔๘/๑๘๗,๑๔/๑๔๙/๑๘๙,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๒๔๗/๑๙๔,๑๙/๙๗๗/๔๕๓,๑๙/๙๗๘/๔๕๕,๑๙/๙๘๑/๔๕๗,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑/๔๒๘,๒๓/๓/๔๓๔) ; บางแห่งมักเขียน **อานาปานัสสติ**

อานาปานสติกัมมัฏฐาน : กรรมฐานที่ใช้สติกำหนดลมหายใจเข้าออก ดังคำในสุตธรสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ ประการเสพ อานาปานสติกัมมัฏฐานอยู่ไม่นานนัก ย่อมบรรลุอกุปปธรรม ธรรม คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เป็นผู้มีธุระน้อย มีกิจน้อย เลี้ยงง่าย สันโดษในบริขารแห่งชีวิต ๒.เป็นผู้มีอาหารน้อย หมั่นประกอบความไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง ๓. เป็นผู้มีการหลับน้อย หมั่นประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ ๔. เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลาย ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ ๕. พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๖/๑๖๖,๒๒/๙๗/๑๖๗,๒๒/๙๘/๑๖๘)

อานาปานสติภาวนา : การเจริญคือกำหนดลมหายใจเข้าออก ดังคำในมหาราหุโลวาทสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ราหุล เธอจงเจริญอานาปานสติภาวนาเถิด เพราะอานาปานสติภาวนาที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๓/๑๒๕)

SAMPLE

อานาปานสติสมาธิ : สมาธิคือสติกำหนดลมหายใจเข้าออก ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จไปที่โรงอาหาร ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่จัดถวาย ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมารับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติสมาธิแม้นี้ที่เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นสภาพสงบประณีต สดชื่น เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข และทำอกุศลธรรมชั่วร้ายที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตรธานไป สงบไปโดยเร็ว หรือดังคำในมหากัปปินสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การที่กายไม่ไหวหรือเอนเอียง หรือการที่จิตไม่ไหวหรือดิ้นรนเพราะสมาธิใดที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว สมาธินั้นภิกษุนั้นได้ตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก การที่กายไม่ไหวหรือเอนเอียง หรือการที่จิตไม่ไหวหรือดิ้นรน เพราะสมาธิอย่างไหนที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว คือการที่กายไม่ไหวหรือเอนเอียง หรือการที่จิตไม่ไหวหรือดิ้นรน เพราะอานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว เมื่ออานาปานสติาธิที่ภิกษุเจริญ ทำให้มากแล้ว การที่กายไม่ไหวหรือเอนเอียง หรือการที่จิตไม่ไหวหรือดิ้นรน เป็นอย่างไร คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอมีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก ฯลฯสำเหนียกว่า จะพิจารณาเห็นความสละคืนหายใจเข้าสำเหนียกว่าจะพิจารณาเห็นความสละคืน หายใจออก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๙/๑๓๖, สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๔/๔๖๐,๑๙/๙๘๕/๔๖๕,๑๙/๙๘๘/๔๗๒,๒๙/๕๐/๑๗๔,๒๙/๘๔/๒๔๙,๒๙/๑๕๑/๔๑๓,๒๙/๑๙๘/๕๘๑)

อานาปานัสสติ : สติกำหนดลมหายใจเข้าออก,เป็น ๑ ในอนุสสติ ๑๐ หรือดังคำในมหานิทเทสว่า พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสอสุภกถาแก่บุคคลราคจริตตรัสการเจริญเมตตาแก่บุคคลโทสจริต ย่อมทรงแนะนำบุคคลโมหจริต ให้ดำรงอยู่ในการเล่าเรียน การไต่ถาม การฟังธรรมตามกาล การสนทนาธรรมตามกาลการอยู่ร่วมกับครู ย่อมตรัสอานาปานัสสติแก่บุคคลวิตกจริต (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๙๗/๓๗,๒๐/๔๗๓/๕๐,๒๐/๔๗๔/๕๐,๒๐/๔๗๕/๕๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๔๙/๔๐๔,๒๙/๑๕๖/๔๓๐) ; ดู **อานาปานสติ**

อานาปานัสสติกถา : พระสูตรว่าด้วยสติกำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออก คำว่า อานาปานัสสติกถา แปลว่า กถาว่าด้วยอานาปานสติ (สติกำหนด ลมหายใจเข้าลมหายใจออก) แบ่งเป็นนิทเทสได้ ๕ นิทเทส ดังนี้

๑. โสพสญาณนิทเทส ๒. อุปกิเลสญาณนิทเทส ๓. โวทานญาณนิทเทส ๔. สโตการิญาณนิทเทส ๕. ญาณราสิฉักกนิทเทส

SAMPLE

คณนวาระ

คำว่า คณนวาระ แปลว่า วาระว่าด้วยการนับ หมายถึงการนับจำนวนของญาณที่เกิดขึ้นจากการเจริญอานาปานสติ ซึ่งท่านแสดงไว้ว่ามี ๒๒๐ ประการ จัดเป็น ประเภทได้ ๑๑ ประเภท คือ

๑. ญาณในธรรมที่เป็นอันตราย ๘ ประการ

๒. ญาณในธรรมที่เป็นอุปการะ ๘ ประการ

๓. ญาณในอุปกิเลส ๑๘ ประการ

๔. ญาณในโวทาน ๑๓ ประการ

๕. ญาณในการทำสติ ๓๒ ประการ

๖. ญาณด้วยอำนาจสมาธิ ๒๔ ประการ

๗. ญาณด้วยอำนาจวิปัสสนา ๗๒ ประการ

๘. นิพพิทาญาณ ๘ ประการ

๙. นิพพิทานุโลมญาณ ๘ ประการ

๑๐.นิพพิทาปฏิปัสสัทธิญาณ ๘ ประการ

๑๑.ญาณในวิมุตติสุข ๒๑ ประการ

ลำดับต่อไป ท่านนำญาณ ๒ ประการแรกมาตั้งเป็นคำปุจฉาว่า เป็นอันตรายอย่างไร เป็นอุปการะอย่างไร แล้ววิสัชนา มีใจความว่า

ธรรมที่เป็นอันตราย หมายถึงอกุศลธรรมที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ ธรรมที่เป็นอุปการะ หมายถึงธรรมที่เป็นอุปการะแก่สมาธิ มีฝ่ายละ ๘ ประการ จัดเป็นคู่ตรงกันข้าม ดังนี้

ฝ่ายอกุศล	ฝ่ายกุศล
๑. กามฉันทะ	๑.เนกขัมมะ
๒. พยาบาท	๒. อพยาบาท
๓. ถีนมิทธะ	๓. อาโลกสัญญา
๔. อุทธัจจะ	๔. อวิกเขปะ
๕. วิจิกิจฉา	๕.ธัมมววัตถาน
๖. อวิชชา	๖. ญาณ
๗. อรติ	๗. ปามุชชะ
๘. อกุศลธรรมทั้งปวง	๙. กุศลธรรมทั้งปวง

คณนวาระนี้ถือว่าเป็นความนำของอานาปานัสสติกถา คล้ายกับภาคอุทเทส ต่อไปเป็นนิทเทสต่าง ๆ จำนวน ๕ นิทเทส (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๒/๒๓๓)

อานาปานัสสติสูตร : พระสูตรว่าด้วยวิธีเจริญอานาปานสติ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ภิกษุทั้งหลายที่นั่ง

SAMPLE

แวดล้อมพระองค์อยู่ ณ ที่กลางแจ้ง ใกล้ปราสาทของนางวิสาขามิคารมารดา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ภายใต้แสงจันทร์ คืนวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันปวารณา เพราะทรงมีพระประสงค์จะให้ภิกษุทั้งหลายสามารถเจริญอานาปาสติได้ถูกต้องแล้วบรรลุผลคือวิชชาและวิมุตติได้สมบูรณ์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงหลักการเจริญอานาปานสติและหลักธรรมอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กับอานาปานสติ ดังนี้

๑. ทรงแสดงหลักการเจริญอานาปานสติ ๑๖ ขั้น

๒. ทรงแสดงอานิสงส์การเจริญอานาปานสติ ๑๖ ขั้นว่า จะทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ได้ แล้วทรงอธิบายวิธีเจริญอานาปานสติที่จะทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์

๓. ทรงแสดงอานิสงส์การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ว่า จะทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ได้ แล้วทรงอธิบายวิธีเจริญสติปัฏฐาน ๔ ที่จะทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์

๔. ทรงแสดงอานิสงส์การเจริญโพชฌงค์ ๗ ว่า จะทำให้บรรลุวิชชาและวิมุตติ แล้วทรงอธิบายวิธีเจริญโพชฌงค์ ๗

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๔/๑๘๓)

อานิสงส์ : ผลดีหรือผลที่น่าปรารถนาน่าพอใจ อันสืบเนื่องหรือพลอยได้ จากกรรมดี, ผลงอกเงยแห่งบุญกุศล, คุณ,ข้อดี, ผลที่เป็นกำไร, ผลได้พิเศษ;“อานิสงส์” มีความหมายต่างจาก “ผล”ที่เรียกชื่ออย่างอื่น โดยขอบเขตที่กว้างหรือแคบกว่ากัน หรือโดยตรงโดยอ้อมเช่น ทำกรรมดีโดยคิดต่อคนอื่นด้วยเมตตาแล้วเกิดผลดี คือ มีจิตใจแช่มชื่นสบาย ผ่อนคลาย เลือดลมเดินดี มีสุขภาพ ตลอดถึงว่าถ้าตายด้วยจิตอย่างนั้น ก็ไปเกิดดี นี้เป็น**วิบาก** พร้อมกันนั้นก็มีผลพ่วงอื่นๆ เช่น หน้าตาผ่องใสเป็นที่รักใคร่ชอบใจของคนอื่น อย่างนี้เป็น**อานิสงส์** แต่ถ้าทำกรรมไม่ดีโดยคิดต่อคนอื่นด้วยโทสะแล้วเกิดผลร้ายต่อตนเองที่ตรงข้ามกับข้างต้น จนถึงไปเกิดในทุคติ ก็เป็น**วิบาก** และในฝ่ายร้ายนี้ไม่มี**อานิสงส์** (**วิบาก** เป็นผลโดยตรงและเป็นได้ทั้งข้างดีและข้างร้าย ส่วน**อานิสงส์** หมายถึงผลพ่วงพลอยหรืองอกเงยในด้านดีอย่างเดียว ถ้าเป็นผลพลอยด้านร้าย ก็อยู่ในคำว่า**นิสสันท์**), อนึ่ง**วิบาก** ใช้เฉพาะกับผลของกรรมเท่านั้นแต่**อานิสงส์** หมายถึงคุณ ข้อดี หรือผลได้พิเศษในเรื่องราวทั่วไปด้วย เช่นอานิสงส์ของการบริโภคอาหาร อานิสงส์ของธรรมข้อนั้นๆ จีวรที่เป็นอานิสงส์ของกฐิน, โดยทั่วไป **อานิสงส์**มีความหมายตรงข้ามกับ **อาทีนพ** ซึ่งแปลว่าโทษ ข้อเสีย ข้อด้อย จุดอ่อน หรือผลร้าย เช่นในคำว่า กามาทีนพ (โทษของกาม) และเนกขัมมานิสงส์ (คุณหรือผลดีในเนกขัมมะ) ดังคำในอัมพัฏฐสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสอนุปุพพีกถา คือ ทรงประกาศเรื่องทาน เรื่องศีลเรื่องสวรรค์ เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่ง

กาม และอานิสงส์ในการออกบวช แก่พราหมณ์โปกขรสาติซึ่งนั่งอยู่ ณ ที่สมควร (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๘/๑๐๙,๙/๓๕๕/๑๔๙,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๗/๔๓,๑๐/๘๑/๔๕,๑๐/๘๕/๔๖,๑๐/๑๕๐/๙๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๕/๑๔๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๑๑/๓๔๘,๑๒/๔๑๕/๔๕๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๙๕/๙๘,๑๓/๑๑๓/๑๒๕) ; ดู **ผล,** เทียบ **นิสสันท์,วิบาก,** ตรงข้ามกับ **อาทีนพ**

อานิสงส์การให้ทาน : ผลการให้ทาน ที่ผู้ให้จะได้รับ ในทานานิสังสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการนี้ คือ ๑. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก๒.สัตบุรุษผู้สงบย่อมคบหาผู้ให้ทาน ๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป ๔. ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์๕.ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖)

อานิสงส์ของการเคี้ยวไม้สีฟัน :ข้อดีที่ผู้เคี้ยวไม้ชำระฟันจะได้รับ ในทันตกัฏฐสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของการเคี้ยวไม้สีฟัน ๕ ประการนี้ คือ ๑. ตาสว่าง ๒. ปากไม่เหม็น ๓.ประสาทที่นำรสอาหาร หมดจดดี ๔. ดีและเสมหะไม่หุ้มห่ออาหาร ๕. อาหารอร่อยแก่เขา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๘/๓๕๑)

อานิสงส์ของยาคู : ข้อดีที่ผู้กินยาคูจะได้รับ ในยาคุสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของยาคู (ข้าวต้ม) ๕ ประการนี้ คือ ๑. บรรเทาความหิว ๒. ระงับความกระหาย ๓. ให้ลมเดินคล่อง ๔. ชำระลำไส้ ๕. เผาอาหารที่ยังไม่ย่อยให้ย่อย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๗//๓๕๐)

อานิสงส์บิณฑบาต : ผลดีของการตักบาตรทำบุญให้ทานดังคำในอปทานที่พระเถระกล่าวว่า ข้าพเจ้าไปยังสถานที่ทรุดโทรมแห่งหนึ่งที่ข้าพเจ้าประดับด้วยดอกมะลิซ้อน ได้ถวายบิณฑบาตแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงเป็นผู้นำชั้นเลิศของโลก ทรงเป็นผู้ตรง มีพระหฤทัยตั้งมั่น ประทับนั่งบนอาสนะนั้นแล้ว ได้ทรงประกาศอานิสงส์บิณฑบาตว่า พืชแม้จะมีประมาณน้อยที่ชาวนาปลูกลงในนาดี เมฆฝนเป็นอันมากโปรยลงมาอย่างพอเหมาะ ผลย่อมให้ชาวนายินดีได้ฉันใด บิณฑบาตนี้ก็ฉันนั้น ท่านปลูกแล้วในนาดี ผลจักให้ท่านยินดีในภพที่ท่านเกิด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔/๑๙๔)

อานิสงส์แห่งการออกจากกาม : ผลดีของการออกบวช เป็นข้อ ๕ ในอนุปุพพิกถา ๕ คือ ๑. ทานกถา (เรื่องทาน) ๒.สีลกถา (เรื่องศีล) ๓. สัคคกถา (เรื่องสวรรค์) ๔.กามาทีนวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกาม) ๕.เนกขัมมานิสังสกถา (เรื่องอานิสงส์แห่งการออกจากกาม) (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๕/๔๒)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนุปุพพิกถา หมายถึงธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลาอัธยาศัยของผู้ฟัง ให้ประณีตขึ้นไปเป็นชั้น ๆ จนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมัตถ์ (ที.สี.อ. (บาลี) ๒๙๘/๒๕๐)

อานิสงส์แห่งศรัทธา : ผลดีที่ผู้มีศรัทธาจะได้รับ ในสัทธสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรผู้มีศรัทธา ย่อมได้อานิสงส์ ๕ ประการ คือ สัตบุรุษทั้งหลายผู้สงบในโลก๑. เมื่อจะอนุเคราะห์ ย่อมอนุเคราะห์ผู้มีศรัทธาก่อน ไม่อนุเคราะห์ผู้ไม่มีศรัทธาก่อน ๒. เมื่อจะเข้าไปหา ย่อมเข้าไปหาผู้มีศรัทธาก่อน ไม่เข้าไปหาผู้ไม่มีศรัทธาก่อน ๓.เมื่อจะต้อนรับ ย่อมต้อนรับผู้มีศรัทธาก่อน ไม่ต้อนรับผู้ไม่มีศรัทธาก่อน ๔.เมื่อจะแสดงธรรมย่อมแสดงธรรมแก่ผู้มีศรัทธาก่อน ไม่แสดงธรรมแก่ผู้ไม่มีศรัทธาก่อน ๕. กุลบุตรผู้มีศรัทธา หลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๘/๕๙)

อานิสังสสูตร : พระสูตรว่าด้วยอานิสงส์แห่งโสดาปัตติผล พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานิสงส์แห่งการบรรลุโสดาปัตติผล ๖ คือ (๑) มีความแน่นอนในพระสัทธรรม (๒) มีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดา (๓) ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ไม่มีความทุกข์ (๔) ประกอบด้วยอสาธารณญาณ (๕) เห็นเหตุได้ดี (๖) เห็นธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุได้ดี (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๗/๖๒๐)

อานุภาพ : อำนาจ, ฤทธิ์เดช, ความยิ่งใหญ่ ดังคำในมหาวรรคว่า ชฏิลอุรุเวลกัสสปะคิดว่ามหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากจริงถึงกับครอบงำเดชของพญานาคที่ดุร้าย มีฤทธิ์ เป็นอสรพิษ มีพิษร้ายได้ด้วยเดชของพระองค์ แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๘/๔๙, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๘/๗๙,๙/๒๓๙/๘๐,๙/๔๑๑/๑๗๗,๙/๔๗๔/๒๐๗,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๓/๖,๑๐/๑๔/๘,๑๐/๑๘/๑๑,๑๐/๓๒/๑๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๙/๑๒๐,๑๑/๒๓๙/๑๙๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๗/๑๔๓,๑๒/๓๙๓/๔๒๔,๑๒/๕๐๓/๕๔๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๓/๘๔,๑๓/๑๙๘/๒๓๕,๑๓/๒๕๔/๓๐๑)

อาเนญชวิหารธรรม : ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่หวั่นไหว ดังคำในอุปาลิเถราปทานที่ท่านพระอุบาลีเถระกล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์มีสุญญตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่อันว่าง)อนิมิตตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีนิมิต)อัปปณิหิตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีความตั้งปรารถนา) อาเนญชวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่หวั่นไหว)นิโรธวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่คือความดับ) นี้เป็นธรรมกุฎี (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓๘/๘๒)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาเนญชวิหารธรรม หมายถึงสามัญผล (ผลแห่งความเป็นสมณะ) ๔ ที่ไม่เปลี่ยนแปลง (คือโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผลและอรหัตตผล (ขุ.อป.อ. ๑/๕๓๘/๓๔๖), ที.ปา. ๑๑/๓๕๔/๒๔๖)

อาเนญชสมาธิ : สมาธิอันไม่หวั่นไหว,สมาธิอันสัมปยุตด้วยอรหัตตผลมีฌานที่เป็นพื้นฐาน หมายถึงภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ด้วยสมาธิ ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระมหาโมคคัลลานะเรียกภิกษุทั้งหลายมาบอกว่าท่านทั้งหลายกระผมเข้าอาเนญชสมาธิที่ฝั่งแม่น้ำสัปปินิกาในตำบลนี้ ได้ยินเสียงโขลงช้างลงน้ำแล้วขึ้นจากน้ำส่งเสียงดังเหมือนนกกระเรียน หรือดังคำในยโสชสูตรที่ พระผู้มีพระภาคประทับนั่งเข้าอาเนญชสมาธิ ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่าบัดนี้ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ด้วยวิหารธรรมไหนหนอครั้นแล้ว ภิกษุเหล่านั้นก็ได้รู้ว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ด้วยอาเนญชวิหารธรรม ทุกรูปจึงพากันนั่งเข้าอาเนญชสมาธิ,ในกถาวัตถุกล่าวถึงอาเนญชสมาธิว่าหมายถึงจตุตถฌานจิต (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๒/๒๔๖,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๒๑๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๖/๙๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าอาเนญชสมาธิ หมายถึงสมาธิอันสัมปยุตด้วยอรหัตตผลมีฌานที่เป็นพื้นฐาน อาจารย์บางพวกกล่าวว่า มีอรูปฌานเป็นพื้นฐาน เหตุที่พระผู้มีพระภาคทรงเข้าอาเนญชสมาธิเพราะทรงประสงค์จะแสดงว่าภิกษุเหล่านั้นมีสัมโภคะเสมอกับพระองค์และทรงประสงค์จะแสดงให้ปรากฏว่าภิกษุเหล่านั้นบรรลุพระอรหัตตผล โดยไม่ต้องทรงเปล่งพระวาจา (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๓/๑๙๕)

อาเนญชสมาบัติ : สมาบัติอันไม่หวั่นไหว,อรูปสมาบัติ หมายถึงดังคำสมาบัติ ๖ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ที่ ๑ ที่ ๒ ดังคำในสุนักขัตตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุรุษบุคคลผู้น้อมใจไปในโลกามิส สนทนาแต่เรื่องที่เหมาะแก่โลกามิสนั้นเท่านั้น ย่อมตรึกตรองธรรมอันสมควรแก่โลกามิสนั้น คบแต่คนประเภทนั้น และถึงความปลื้มใจกับคนประเภทนั้น แต่เมื่อมีใครสนทนาเกี่ยวกับเรื่องอาเนญชสมาบัติย่อมไม่สนใจฟัง ไม่เงี่ยโสตสดับ ไม่ตั้งใจรับรู้ ไม่คบคนประเภทนั้น และไม่ถึงความปลื้มใจกับคนประเภทนั้น หรือดังคำในมหาสุญญตสูตรว่า ภิกษุนั้นใส่ใจอาเนญชสมาบัติ เมื่อเธอใส่ใจอาเนญชสมาบัติ จิตจึงไม่แล่นไปไม่เลื่อมใสไม่ตั้งมั่นและไม่น้อมไปในอาเนญชสมาบัติ เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุย่อมรู้ชัดอาเนญชสมาบัตินั้นที่มีอยู่อย่างนี้ว่า ‘เมื่อเราใส่ใจอาเนญชสมาบัติ จิตจึงไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่น และไม่น้อมไปในอาเนญชสมาบัติ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๘/๖๔,๑๔/๖๗/๗๔,๑๔/๑๘๘/๒๒๔)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาเนญชสมาบัติ หมายถึงสมาบัติอันไม่หวั่นไหว ได้แก่ สมาบัติ ๖ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ที่ ๑ ที่ ๒ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๕๙/๓๕) อาเนญชสมาบัติ ในที่นี้หมายถึงอรูปสมาบัติ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๘๘/๑๑๖)

อาเนญชสัญญา : สัญญาคืออาเนญชะ หมายถึงความหมายรู้ความไม่หวั่นไหว ดังคำในอาเนญชสัปปายสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อริยสาวกพิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามที่มีในภพนี้และกามที่มีในภพหน้า กามสัญญาที่มีในภพนี้ และกามสัญญาที่มีในภพหน้ารูปที่มีในภพนี้ และรูปที่มีในภพหน้า รูปสัญญาที่มีในภพนี้ และรูปสัญญาที่มีในภพหน้า และอาเนญชสัญญาสัญญาทั้งหมดนี้ย่อมดับไม่เหลือในฌานใด ฌานนั้นคืออากิญจัญญายตนฌาน เป็นฌานอันสงบ ประณีต (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๘/๗๔)

อาเนญชสัปปายสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาอันเป็นสัปปายะแก่อาเนญชสมาบัติ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุ ณ นิคมของชาวกุรุชื่อกัมมาสธัมมะ โดยทรงปรารภกามว่า จะเป็นอุปสรรคแก่การปฏิบัติธรรมของภิกษุ จึงทรงสอนปฏิปทาที่เป็นสัปปายะแก่สมาบัติมีอาเนญชสมาบัติเป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงยกเอาโทษของกามเป็นอุทเทสนัยว่า เป็นสภาวะไม่เที่ยง ว่างเปล่า เท็จ มีความเลือนหายไปเป็นธรรมดา มีความหลอกลวงเป็นลักษณะ คนโง่ติดใจคิดถึง เป็นบ่วงมาร เป็นเหยื่อล่อของมาร เพราะมีอภิชฌา,พยาบาท,สารัมภะอยู่ในกาม จึงเป็นอันตรายแก่พระอริยสาวกผู้ศึกษาอยู่ จากนั้น ทรงแสดงข้อปฏิบัติหรือปฏิปทาอันเป็นสัปปายะแก่อาเนญชสมาบัติ ๓ วิธี ต่อไปทรงแสดงปฏิปทาอันเป็นสัปปายะแก่สมาบัติอีก ๒ ประการ รวม ๖ วิธี คือ

๑. ปฏิปทาอันเป็นสัปปายะแก่อากิญจัญญายตนสมาบัติ ๓ วิธี

๒. ปฏิปทาอันเป็นสัปปายะแก่เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ๓ วิธี

ในตอนท้าย ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า เมื่อปฏิบัติอย่างนี้จนได้อุเบกขา(ในวิปัสสนา)แล้ว จะบรรลุนิพพานในชาตินี้หรือไม่ ตรัสตอบว่า ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย คือ ถ้ามีอุปาทานก็ไม่บรรลุ ถ้าไม่มีก็จะบรรลุ

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า วิโมกข์(ความหลุดพ้น) ของพระอริยะคืออะไร ตรัสตอบว่า คือการที่จิตหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๖/๗๒)

อาเนญชสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมอันไม่หวั่นไหว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๓ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน พอใจในฌานนั้น หลังจากตายแล้วไปเกิดในชั้นอากาสานัญจายตนะ มีอายุ ๒๐,๐๐๐ กัป (๒) บุคคลผู้บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน พอใจในฌานนั้น หลังจากตายแล้ว ไปเกิดในชั้นวิญญาณัญจายตนะ มีอายุ ๔๐,๐๐๐ กัป (๓) บุคคลผู้บรรลุอากิญจัญญายตน

ฌาน พอใจในฌานนั้น หลังจากตายแล้วไปเกิดในชั้นอากิญจัญญายตนะ มีอายุ ๖๐,๐๐๐ กัป (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๗/๓๕๙)

อาเนญชะ : ความไม่หวั่นไหว ดังคำในทันตภูมิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ควาญช้างจึงให้ช้างนั้นฝึกยิ่งขึ้นด้วยสั่งว่า ยืนขึ้น พ่อ หมอบลง พ่อ เพราะช้างหลวงทำตามคำสั่ง รับทำตามโอวาทของควาญช้างในการยืนและการหมอบควาญช้างจึงให้ช้างนั้นฝึกยิ่งขึ้นจนถึงขั้นที่ชื่อว่าอาเนญชะ(ไม่หวั่นไหว)คือผูกโล่ใหญ่ไว้ที่งวงช้างนั้นจัดบุรุษถือหอกซัดนั่งบนคอช้าง จัดบุรุษถือหอกซัดหลายคนยืนล้อมรอบ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑๗/๒๕๑)

อาเนญชา : ความไม่หวั่นไหว ดังคำในปริวีมังสนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุรุษบุคคลนี้ตกอยู่ในอวิชชา ถ้าสังขารที่เป็นบุญปรุงแต่ง วิญญาณก็ประกอบด้วยบุญ ถ้าสังขารที่เป็นบาปปรุงแต่ง วิญญาณก็ประกอบด้วยบาปถ้าสังขารที่เป็นอาเนญชาปรุงแต่ง วิญญาณก็ประกอบด้วยอาเนญชา ในกาลใดภิกษุละอวิชชาได้แล้ววิชชาเกิดขึ้น ในกาลนั้น ภิกษุนั้นก็ไม่ปรุงแต่งปุญญาภิสังขารอปุญญาภิสังขารและอาเนญชาภิสังขาร เพราะกำจัดอวิชชาได้ เพราะมีวิชชาเกิดขึ้นเมื่อไม่ปรุงแต่ง ไม่จงใจ ก็ไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ถือมั่น ก็ไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัว ก็ปรินิพพานเฉพาะตน (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๑)

อาเนญชาภิสังขาร : สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคง ไม่หวั่นไหว ได้แก่ภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน(ข้อ ๓ ในอภิสังขาร ๓ คือ ๑. ปุญญาภิสังขาร(สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี) ๒.อปุญญาภิสังขาร(สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว)๓. อาเนญชาภิสังขาร(สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว)(สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๖ ,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๖/๒๒๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๗๗/๘๑๕,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๔/๙๒๔) ; ดู **อเนญชาภิสังขาร**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาเนญชาภิสังขาร คืออภิสังขารที่เป็นอาเนญชาสภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคง ไม่หวั่นไหว ได้แก่ กุศล เจตนาที่เป็นอรูปาวจร ๔ หมายเอาภาวะจิตที่มั่นคงแน่วแน่ด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๕๑/๘๙, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๒๕/๒๑๖)

อาบัติ : การต้อง, การล่วงละเมิด, โทษที่เกิดแต่การละเมิดสิกขาบท; อาบัติ ๗คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต; อาบัติ ๗กองนี้จัดรวมเป็นประเภทได้หลายอย่างโดยมากจัดเป็น ๒ เช่น **๑. ครุกาบัติ** อาบัติหนัก (ปาราชิกและสังฆาทิเสส) **๒. ลหุกาบัติ** อาบัติเบา (อาบัติ ๕ อย่างที่เหลือ); คู่ต่อไปนี้ก็เหมือนกัน คือ **๑.ทุฏฐุลลาบัติ** อาบัติชั่วหยาบ **๒. อทุฏฐุลลาบัติ** อาบัติไม่ชั่วหยาบ; **๑. อเทสนาคามินี** อาบัติที่ไม่พ้นได้ด้วยการ

แสดง **๒. เทสนาคามินี** อาบัติที่พ้นได้ด้วยการแสดงคือเปิดเผยความผิดของตน; คู่ต่อไปนี้จัดต่างออกไปอีกแบบหนึ่งตรงกันทั้งหมด คือ **๑. อเตกิจฉา** เยียวยาแก้ไขไม่ได้ (ปาราชิก) **๒. สเตกิจฉา** เยียวยาแก้ไขได้ (อาบัติ ๖ อย่างที่เหลือ); **๑.อนวเสส** ไม่มีส่วนเหลือ **๒. สาวเสส**ยังมีส่วนเหลือ; **๑. อัปปฏิกัมม์** หรือ**อปฏิกรรม** ทำคืนไม่ได้ คือแก้ไขไม่ได้ **๒. สัปปฏิกัมม์** หรือ **สปฏิกรรม** ยังทำคืนได้ คือแก้ไขได้ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุเสพเมถุนธรรมกับหญิงมนุษย์ ๓ ทาง คือ ทวารหนัก ทวารเบา ปากต้องอาบัติปาราชิก หรือดังคำในอนังคณสูตรที่พระสารีบุตรกล่าวว่า เป็นไปได้ที่ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ พึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ต้องอาบัติหนอ ภิกษุทั้งหลายไม่พึงรู้ว่า เราต้องอาบัติแล้ว หรือดังคำในภัททาลิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภัททาลิ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ต้องอาบัติอยู่เนือง ๆ เป็นผู้มีอาบัติมาก เธอถูกภิกษุทั้งหลายตักเตือนอยู่ ก็ยังฝ่าฝืนประพฤตินอกลู่นอกทาง หรือดังคำในกันติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แต่เมื่อเธอทั้งหลายสามัคคีกัน ร่วมใจกัน ไม่วิวาทกันศึกษาอยู่ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งพึงต้องอาบัติ ล่วงละเมิดบัญญัติ เธอทั้งหลายไม่ควรกล่าวหาภิกษุรูปนั้นด้วยข้อกล่าวหาในเรื่องนั้น หรือดังคำในอนาปัตติวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุพวกที่แสดงอาบัติเบาว่า “เป็นอาบัติเบา” ฯลฯ แสดงอาบัติหนักว่า “เป็นอาบัติหนัก” ฯลฯ แสดงอาบัติชั่วหยาบว่า “เป็นอาบัติชั่วหยาบ”ฯลฯ แสดงอาบัติไม่ชั่วหยาบว่า “เป็นอาบัติไม่ชั่วหยาบ” ฯลฯ แสดงอาบัติที่มีส่วนเหลือว่า “เป็นอาบัติที่มีส่วนเหลือ” ฯลฯแสดงอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือว่า “เป็นอาบัติที่ไม่มีส่วนเหลือ” ฯลฯ แสดงอาบัติที่ทำคืนได้ว่า “เป็นอาบัติที่ทำคืนได้” ฯลฯแสดงอาบัติที่ทำคืนไม่ได้ว่า “เป็นอาบัติที่ทำคืนไม่ได้” ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในอธิกรณ์ใด ภิกษุผู้ต้องอาบัติและภิกษุผู้เป็นโจทก์ยังมิได้พิจารณาตนเองให้ดี ในอธิกรณ์นั้นพึงหวังได้ดังนี้ว่า จักเป็นไปเพื่อความยืดเยื้อ เพื่อความรุนแรง เพื่อความร้ายแรง และภิกษุทั้งหลายจักอยู่ไม่ผาสุก,ในอาสาทุปปชหวรรค กล่าวถึงอาบัติ ๒ อย่าง เช่น ๑. อาบัติเบา ๒. อาบัติหนัก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๖/๔๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๐/๔๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๐/๑๕๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๙/๔๗,๑๔/๕๑/๕๗,(ไทย) ๑๘/๒๔๒/๒๔๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๕๐/๒๑,๒๐/๑๕/๖๗,๒๐/๙๘/๑๐๙,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๒๐๒/๑๓๖,๒๐/๒๑๐/๑๓๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาบัติ ในที่นี้หมายถึงกองอาบัติ ๕ ที่มาในมาติกา คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และกองอาบัติ ๗ ที่มา

ในวิภังค์ คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๙๘/๖๓, วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๗๑/๔๓๕)

อาบัติชั่วหยาบ : อาบัติหนัก ได้แก่ปาราชิกและสังฆาทิเสส ดังคำในประโยคว่า “บอกอาบัติชั่วหยาบของภิกษุแก่อนุปสัมบัน ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ก็ ภิกษุใดบอกอาบัติชั่วหยาบของภิกษุแก่อนุปสัมบัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่ภิกษุได้รับสมมติ ,ในสิกขาบทวิภังค์อธิบายว่า อาบัติที่ชื่อว่าชั่วหยาบ ได้แก่ อาบัติปาราชิก ๔ สิกขาบท และอาบัติสังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบท,ในทุติยวิวาทมูลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงมูลเหตุแห่งวิวาท๑๐ ประการ และในข้อที่ ๕ ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ แสดงอาบัติชั่วหยาบว่า ไม่เป็นอาบัติชั่วหยาบ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๘๐/๒๗๐,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๓/๙๕) ; ดู**ทุฏฐุลลาบัติ**

มีอธิบายว่า คำว่า อาบัติชั่วหยาบ คือปาราชิกและสังฆาทิเสส อาบัติไม่ชั่วหยาบ คืออาบัติ ๕ อย่างที่เหลือ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙๙/๕๑๑)

อาบัติที่เนื่องด้วยคฤหัสถ์ :อาบัติที่ต้องเพราะด่า,ขู่คฤหัสถ์และเพราะรับคำของคฤหัสถ์(แล้วไม่ทำตาม) ดังคำในจูฬวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงระงับอย่างนี้ ภิกษุทุก ๆ รูปพึงประชุมในที่แห่งเดียวกันครั้นแล้วภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า พวกเราบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกันอยู่ได้ประพฤติละเมิดสิ่งที่ไม่สมควรแก่สมณะเป็นอาจิณมากมายทั้งที่กล่าวด้วยวาจาและพยายามทำด้วยกาย ถ้าพวกเราจักปรับอาบัติเหล่านี้กันและกัน บางทีอธิกรณ์นั้นจะพึงลุกลามไปเพื่อความรุนแรง เพื่อความร้ายกาจ เพื่อความแตกกันก็ได้ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วพึงระงับอธิกรณ์นี้ด้วยติณวัตถารกะ เว้นอาบัติที่มีโทษหยาบ เว้นอาบัติเนื่องด้วยคฤหัสถ์ (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑๒/๓๒๗,๖/๒๑๒/๓๒๘,๖/๒๑๓/๓๒๘,๖/๒๑๔/๓๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาบัติที่เนื่องด้วยคฤหัสถ์ คืออาบัติที่ต้องเพราะด่า,ขู่คฤหัสถ์และเพราะรับคำของคฤหัสถ์(แล้วไม่ทำตาม) (วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๐๓/๒๙๕)

อาบัติที่เป็นโทษล่ำ :อาบัติปาราชิกและสังฆาทิเสส (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาบัติที่มีโทษหยาบ :อาบัติรุนแรง หมายถึงอาบัติหนัก ดังคำในจูฬวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรดาภิกษุฝ่ายเดียวกันอีกพวกหนึ่ง ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศ ให้ฝ่ายของตนทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า ขอท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า พวกเราบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกันอยู่ ได้ประพฤติละเมิดสิ่งที่ไม่สมควรแก่สมณะเป็นอาจิณมากมาย ทั้งที่กล่าวด้วยวาจาและพยายามทำด้วยกาย ถ้าพวกเราจักปรับอาบัติเหล่านี้กันและกัน บางทีอธิกรณ์นั้นจะพึงลุกลามไปเพื่อความ

SAMPLE

รุนแรง เพื่อความร้ายกาจ เพื่อความแตกกันก็ได้ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว ข้าพเจ้าพึงแสดงอาบัติของท่านเหล่านี้ และอาบัติของตนในท่ามกลางสงฆ์ด้วยติณวัตถารกะ เว้นอาบัติที่มีโทษหยาบ เว้นอาบัติเนื่องด้วยคฤหัสถ์ เพื่อประโยชน์แก่ท่านเหล่านี้ และเพื่อประโยชน์แก่ตน (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๑๒/๓๒๗,๖/๒๑๒/๓๒๘,๖/๒๑๓/๓๒๘,๖/๒๑๔/๓๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาบัติที่มีโทษหยาบ คืออาบัติปาราชิกและอาบัติสังฆาทิเสส (วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๑๓/๒๙๕)

อาบัติเบา : อาบัติที่แก้ไขได้ หมายถึงอาบัติมีโทษน้อย หมายถึงถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต,เป็น ๑ ในอาบัติ ๒ อย่าง คือ ๑. อาบัติเบา ๒. อาบัติหนัก (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒๘/๑๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาบัติเบา คือถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต

อาบัติมีส่วนเหลือ : อาบัติที่เป็นสเตกิจฉา หมายถึงอาบัติที่ยังแก้ไขได้ได้แก่ สังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต ดังคำในทุติยวิวาทมูลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสมูลเหตุแห่งวิวาท ๑๐ ประการ เช่น ข้อ ๗ ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ แสดงอาบัติมีส่วนเหลือว่า เป็นอาบัติไม่มีส่วนเหลือ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔๓/๙๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาบัติที่มีส่วนเหลือ หมายถึงอาบัติที่เป็นสเตกิจฉา (อาบัติที่ยังพอเยียวยาหรือแก้ไขได้)คือสังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐/๘๕)

อาบัติเศร้าหมอง : อาบัติที่ทำให้ใจเศร้าหมอง เพราะการต้อง เช่น การไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ มีตาเป็นต้น แล้วทำให้เกิดเลส หมายถึงอาบัติกองใดกองหนึ่ง มีปาราชิกเป็นต้น ดังคำในสุนักขัตตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุนักขัตตะนั่นเป็นความตายของภิกษุผู้บอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ในอริยวินัย ส่วนทุกข์นี้เป็นทุกข์ปางตายของภิกษุ ผู้ต้องอาบัติเศร้าหมองข้อใดข้อหนึ่ง หรือดังคำในพิพารสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน เวลาเช้าครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร ไม่รักษากายวาจาจิต ไม่ตั้งสติให้มั่นคง ไม่สำรวมอินทรีย์เข้าไปบิณฑบาตยังบ้านหรือนิคม เธอเห็นมาตุคามนุ่งห่มไม่เรียบร้อยในที่นั้น ราคะก็รบกวนจิตของเธอเพราะเห็นมาตุคามนุ่งห่มไม่เรียบร้อย เธอถูกราคะรบกวนจิต จึงถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย การที่เธอบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์นั้น จัดเป็นความตายในวินัยของพระอริยะ การที่เธอต้องอาบัติเศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง (และ) การประพฤติวัตรเพื่อออกจากอาบัติตามที่ต้อง

SAMPLE

นั้น จัดเป็นทุกข์ปางตาย,ในจตุตถอนาคตภยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงภัยในอนาคต ข้อที่ ๔ว่าในอนาคตหมู่ภิกษุจักอยู่คลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานา และสามเณรก็พึงหวังข้อนี้ได้ว่า เธอเหล่านั้นจักไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์จักต้องอาบัติเศร้าหมองบางอย่างหรือจักบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์เหล่าสามเณร เมื่ออยู่คลุกคลีกับภิกษุณี นางสิกขมานา และเหล่า (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๓/๖๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๒/๓๒๒, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๐/๑๔๘)

อาบัติหนัก : อาบัติที่ทำให้ขาดจากความเป็นพระ, หรืออาบัติที่แก้ไขได้ เช่น อาบัติสังฆาทิเสส แต่ต้องอยู่ปริวาส ดังคำในมหาวรรคว่า ถ้าอุปัชฌาย์ต้องอาบัติหนัก ควรแก่ปริวาส สัทธิวิหาริกพึงทำการขวนขวายว่า“ด้วยอุบายอย่างไรหนอ สงฆ์พึงให้ปริวาสแก่อุปัชฌาย์,ในสามคามสูตร เรื่องสติวินัย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ย่อมกล่าวหาภิกษุด้วยอาบัติหนักเห็นปานนี้คือ ปาราชิก หรือใกล้เคียงปาราชิกว่า ท่านผู้มีอายุระลึกได้หรือว่า ท่านต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิก หรือใกล้เคียงปาราชิก ภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าระลึกไม่ได้เลยว่า ข้าพเจ้าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้ คือ ปาราชิก หรือใกล้เคียงปาราชิก เมื่อเป็นเช่นนี้ สงฆ์พึงให้สติวินัยแก่ภิกษุนั้น,ในทุกนิบาตกล่าวไว้ประเภทอาบัติ มี ๒ คือ ๑. อาบัติเบา๒.อาบัติหนัก (วิ.ม.(ไทย) ๕/๖๖/๘๕, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๙/๕๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๒๘/๑๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาบัติหนัก ในมหาวรรค หมายถึงอาบัติสังฆาทิเสส แต่ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย หมายถึง อาบัติหนัก คือปาราชิกและสังฆาทิเสส

อาปณนิคม : ชื่อนิคม ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นอังคุตตราปะ พระผู้มีพระภาคเสด็จเมืองนี้แสดงธรรม ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงอาปณนิคม เกณิยชฏิลได้ทราบข่าวจึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพร้อมภิกษุสงฆ์ ๑๒๕๐รูป ได้นำน้ำดื่มมากมายประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานด้วยตนเองพรุ่งนี้ถวายภัตตาหารและแสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต,ในโปตลิยสูตร กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังอาปณนิคมทรงเที่ยวบิณฑบาตในอาปณนิคมแล้ว ณ ที่นี้ ได้แสดงธรรมแก่คหบดีชื่อโปตลิยะ และตรัสลฏุกิโกปมสูตร, ในเสลสูตร เสลพราหมณ์ พร้อมปริวาร ๓๐๐ รูป ได้ออกบวชและบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ดังคำว่า ท่านพระเสละพร้อมกับภิกษุผู้เป็นบริวารได้เป็นพระอรหันต์จำนวนหนึ่งบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๐/๑๒๙,๕/๓๐๑/๑๓๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑/๓๕,๑๓/๑๔๘/๑๖๔,๑๓/๓๙๖/๔๙๐)

SAMPLE

อาปณสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อาปณนิคม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ อาปณนิคมได้ตรัสถามท่านพระสารีบุตรว่า อริยสาวกผู้มีศรัทธามั่นคง จะสงสัยในพระองค์หรือคำสอนของพระองค์หรือไม่ พระเถระกราบทูลว่า ไม่สงสัย เพราะอริยสาวกผู้มีศรัทธา(สัทธินทรีย์) ย่อมมีวิริยะ(วิริยินทรีย์) เมื่อมีวิริยะย่อมมีสติ(สตินทรีย์) เมื่อมีสติย่อมมีสมาธิ(สมาธินทรีย์) และเมื่อมีสมาธิย่อมมีปัญญา (ปัญญินทรีย์) เมื่อมีปัญญาก็ยิ่งเชื่อมั่น เมื่อพระเถระกราบทูลจบลง พระองค์ได้ตรัสชมเชยพระเถระ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๐/๓๓๒)

อาปัตตาธิกรณ์ : อธิกรณ์คืออาบัติ,การต้องอาบัติการปรับอาบัติและแก้ต่างให้พ้นอาบัติ หมายความว่า การต้องอาบัติและการถูกปรับอาบัติ เป็นอธิกรณ์โดยฐานเป็นเรื่องที่จะต้องจัดทำ คือระงับด้วยการแก้ไขปลดเปลื้องออกจากอาบัตินั้นเสีย มีการปลงอาบัติ หรือการอยู่กรรมเป็นต้นตามวิธีที่ท่านบัญญัติไว้,เป็นชื่ออธิกรณ์ข้อ ๓ ในอธิกรณ์ ๔ อย่าง คือวิวาทาธิกรณ์ อนุวาทาธิกรณ์อาปัตตาธิกรณ์ และกิจจาธิกรณ์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๖/๔๒๐,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๙๖/๒๔๘,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๔๔/๓๑๔,๘/๒๔๖/๓๑๗,๘/๒๔๖/๓๑๘,๘/๒๕๕/๓๓๗)

อาปัตติกุสลตา : ความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติ, เป็นข้อ ๑ ในหมวดธรรม ๒ คือ ๑. อาปัตติกุสลตา ๒. อาปัตติวุฏฐานกุสลตา,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายว่า อาบัติทั้ง ๕ กอง ๗ กอง เรียกว่าอาบัติ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในอาบัตินั้น ๆ นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๓,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๑๓๖/๓๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาบัติ ในที่นี้หมายถึงกองอาบัติ ๕ ที่มาในมาติกา คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และกองอาบัติ ๗ ที่มาในวิภังค์ คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๙๘/๖๓, วิ.อ. ๓/๒๗๑/๔๓๕)

อาปัตติภยสูตร : พระสูตรว่าด้วยอาปัตติภัย ตรัสว่า อาบัติภัย ๔ คือ ภิกษุหรือภิกษุณีบางรูป (๑) ตั้งสัญญาในอาบัติปาราชิกว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้า ก็จะทำให้หวังได้ว่า ผู้ยังไม่ต้องอาบัติ ก็จะไม่ต้อง ผู้ต้องแล้วจะทำคืนตามสมควรแก่ธรรม (หมายถึงสละความเป็นพระภิกษุตามสมควรแก่อาบัติปาราชิกหรือดำรงอยู่ในภูมิสามเณร) เปรียบเทียบผู้ต้องอาบัติปาราชิกว่าเป็นเหมือนโจรผู้ทำกรรมหนัก ถูกจับ ต้องถูกประหารชีวิต (๒) ตั้งสัญญาในอาบัติสังฆาทิเสสทั้งหลายว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้า ก็จะทำให้หวังได้ว่า ผู้ยังไม่ต้องอาบัติก็จะไม่ต้อง ผู้ต้องแล้วก็จะทำคืนตามสมควรแก่ธรรมเปรียบเทียบผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสว่าเป็นเหมือนโจรผู้ทำกรรม

SAMPLE

ชั่ว แล้วได้รับโทษถูกจับห้อยสากไว้ที่คอ (๓) ตั้งสัญญาในอาบัติปาจิตตีย์ทั้งหลายว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้า ก็จะทำให้หวังได้ว่า ผู้ยังไม่ต้องอาบัติก็จะไม่ต้องผู้ต้องแล้วก็จะทำคืนตามสมควรแก่ธรรม(คือแสดงอาบัติหรือปลงอาบัติ) เปรียบเทียบผู้ต้องอาบัติปาจิตตีย์ว่าเป็นเหมือนโจรผู้ทำกรรมชั่ว แล้วได้รับโทษถูกจับห้อยห่อขี้ม้าไว้ที่คอ (๔) ตั้งสัญญาในอาบัติปาฏิเทสนียะทั้งหลายว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้า ก็จะทำให้หวังได้ว่า ผู้ยังไม่ต้องอาบัติก็จะไม่ต้อง ผู้ต้องแล้วก็จะทำคืนตามสมควรแก่ธรรม เปรียบเทียบผู้ต้องอาบัติปาฏิเทสนียะว่าเป็นเหมือนผู้ทำกรรมชั่วแล้วได้รับการติเตียน(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๔/๓๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ทำคืนตามสมควรแก่ธรรม หมายถึงเข้าอยู่ประพฤติวุฏฐานวิธี คือระเบียบที่ออกจากครุกาบัติ คืออาบัติสังฆาทิเสส มี ๔ ขั้นตอน คือ ปริวาส มานัต อัพภาน และปฏิกัสสนา (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๒๔๔/๔๔๔)

อาปัตติภัย : ภัยที่เกิดจากการต้องอาบัติ,ในอาปัตติภยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อาปัตติภัย (ภัยที่เกิดจากการต้องอาบัติ) ๔ ประการนี้ คือ ๑. ภิกษุหรือภิกษุณีบางรูปเข้าไปตั้งสัญญาในอาบัติปาราชิกทั้งหลายว่า เป็นภัยอย่างแรงกล้า การเข้าไปตั้งสัญญาของภิกษุหรือภิกษุณี พึงหวังได้ว่า ‘ผู้ยังไม่ต้องอาบัติปาราชิกก็จักไม่ต้อง หรือผู้ต้องแล้วจักทำคืนตามสมควรแก่ธรรม’ ๒. ภิกษุหรือภิกษุณีบางรูปเข้าไปตั้งสัญญาในอาบัติสังฆาทิเสสทั้งหลายว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้า การเข้าไปตั้งสัญญาของภิกษุหรือภิกษุณี นั้นพึงหวังได้ว่า‘ผู้ยังไม่ต้องอาบัติสังฆาทิเสสก็จักไม่ต้อง หรือผู้ต้องแล้วจักทำคืนตามสมควรแก่ธรรม’ ๓. ภิกษุหรือภิกษุณีบางรูปเข้าไปตั้งสัญญาในอาบัติปาจิตตีย์ทั้งหลายว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้า การเข้าไปตั้งสัญญาของภิกษุหรือภิกษุณีนั้น พึงหวังได้ว่า ‘ผู้ยังไม่ต้องอาบัติปาจิตตีย์ก็จักไม่ต้อง หรือผู้ต้อง แล้วจักทำคืนตามสมควรแก่ธรรม’ ๔. ภิกษุหรือภิกษุณีบางรูปเข้าไปตั้งสัญญาในอาบัติปาฏิเทสนียะ ทั้งหลายว่าเป็นภัยอย่างแรงกล้า การเข้าไปตั้งสัญญาของภิกษุ หรือภิกษุณีนั้นพึงหวังได้ว่า ‘ผู้ยังไม่ต้องอาบัติปาฏิเทสนียะก็จัก ไม่ต้องหรือผู้ต้องแล้วจักทำคืนตามสมควรแก่ธรรม’ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๔/๓๖๑)

อรรถกถาอธิบายคำว่าทำคืนตามสมควรแก่ธรรม ทั้ง ๔ ข้อ ในข้อที่ ๑ หมายถึงสละความเป็นพระภิกษุตามสมควรแก่โทษคืออาบัติปาราชิก หรือดำรงอยู่ในภูมิสามเณร ในข้อที่ ๒ หมายถึงเข้าอยู่ประพฤติวุฏฐานวิธี คือ ระเบียบปฏิบัติสำหรับออกจากครุกาบัติในที่นี้หมายเอาอาบัติ สังฆาทิเสส มีทั้งหมด ๔ อย่าง คือ ปริวาส มานัติ อัพภาน และปฏิกัสสนา (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๔๔/

SAMPLE

๔๔๔) ในข้อที่ ๓ และในข้อที่ ๔ หมายถึงแสดงอาบัติหรือปลงอาบัติ (องฺ. จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๔๔/๔๔๔)

อาปัตติวุฏฐานกุสลตา :ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติ , เป็นข้อ ๑ ในหมวดธรรม ๒ คือ ๑.อาปัตติกุสลตา๒. อาปัตติวุฏฐานกุสลตา,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในการออกจากอาบัติเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๓,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๓๖/๓๓๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉลาดในการออกจากอาบัติ หมายถึงการรู้วิธีออกจากอาบัติ ๒ วิธี คือ (๑) เทสนาวิธี ได้แก่ วิธีแสดง อาบัติหรือปลงอาบัติ (ได้แก่ อาบัติถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต) (๒) กัมมวาจาวิธี หรือ วุฏฐานวิธี ได้แก่ วิธีปฏิบัติสำหรับผู้จะเปลื้องตนออกจากอาบัติสังฆาทิเสส มี ๔ อย่าง คือ ปริวาส มานัต อัพภาน และปฏิกัสสนา (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๙๘/๖๓)

อาปาณโกฏิกศีล :ศีลที่สมาทานแล้วประพฤติตามนั้นจนตลอดชีวิต ,ในปริวารมีกล่าวถึงการถามและการตอบไว้ในกัตถปัญญัตติวารว่า ถาม : อะไรเป็นวิบัติ ตอบ : ความไม่สำรวมเป็นวิบัติ ถาม : อะไรเป็นสมบัติ ตอบ : ความสำรวมเป็นสมบัติ ถาม : อะไรเป็นข้อปฏิบัติ ตอบ: การที่ภิกษุสมาทานอาปาณโกฏิกศีลตลอดชีวิตว่า “เราจะไม่ทำกรรมอย่างนี้อีก” แล้วศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เป็นข้อปฏิบัติ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒/๔,๘/๘/๑๒,๘/๒๒/๒๔,๘/๒๐๒/๒๐๕)

ในวิสุทธิมรรคอธิบายว่า คำว่า อาปาณโกฏิกศีล หมายถึงศีลที่สมาทานแล้วประพฤติตามนั้นจนตลอดชีวิต (วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๓)

อาปายิกสูตร : มี ๒ สูตรแปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อาปายิกสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ต้องไปสู่อบายภูมิ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ไม่ละบาปกรรม ๓ ต้องไปสู่อบาย มี ๓ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญญาตนว่าเป็นพรหมจารี (๒) บุคคลผู้ตามกำจัดท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์ด้วยกรรมที่ไม่มีมูลอันเป็นปฏิปักษ์ต่อพรหมจรรย์ (๓) บุคคลผู้มีวาทะว่า โทษในกามไม่มี แล้วถึงความเป็นเหยื่อในกามทั้งหลาย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๔/๓๕๗)

2.อาปายิกสูตร พระสูตรว่าด้วยคนผู้จะเกิดในอบาย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุคคล ๒ จำพวก ผู้จะเกิดในอบาย บุคคล ๒ จำพวกนั้น คือ (๑) คนที่ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ ยืนยันว่าตนประพฤติพรหมจรรย์ (๒) คนผู้ชอบโจท

SAMPLE

ท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยอพรหมจรรย์อันไม่มีมูล เช่น ใส่ร้ายด้วยอาบัติปาราชิก (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๘/๓๙๘,ขุ.อิติ.อ. ๔๘/๒๐๐-๒๐๑)

อาปุจฉา : บอกกล่าว, ถามเชิงขออนุญาตเป็นการแสดงความเอื้อเฟื้อ, แจ้งให้ทราบเช่น ภิกษุผู้อ่อนพรรษาจะแสดงธรรมต้องอาปุจฉาภิกษุผู้มีพรรษามากกว่าก่อน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาโป : 1.ชื่อเทพหมู่หนึ่งที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค พร้อมภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ มีปรากฏในมหาสมยสูตร ดังคำว่า เวลานั้น เทพ (๑๐ หมู่) คือ อาโป ปฐวี เตโช วาโย วรุณะ วารุณะ โสมะ ยสสะ เมตตาและกรุณา เป็นผู้มียศก็มาด้วย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๗)

2.น้ำ ดังคำในมูลปริยายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชน ...หมายรู้อาโป(น้ำ)โดยความเป็นอาโปครั้นหมายรู้อาโปโดยความเป็นอาโปแล้วกำหนดหมายซึ่งอาโปกำหนดหมายในอาโปกำหนดหมายนอกอาโปกำหนดหมายอาโปว่าเป็นของเรา ยินดีอาโป ข้อนั้นเพราะเหตุไร เรากล่าวว่าเพราะเขาไม่ได้กำหนดรู้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒/๓,๑๒/๗/๑๐,๑๒/๑๒/๑๕,๑๒/๑๓/๑๖)

อาโปกสิณ : กสิณคือน้ำ, เป็นกสิณที่ ๒ ในกสิณ ๑๐ ดังคำว่า ภิกษุเจริญปฐวีกสิณ ... เจริญอาโปกสิณ ... เจริญเตโชกสิณ ...เจริญวาโยกสิณ ... เจริญนีลกสิณ ... เจริญปีตกสิณ ... เจริญโลหิตกสิณ ... เจริญโอทาตกสิณ ... เจริญอากาสกสิณ ... เจริญวิญญาณกสิณ ...,ในกสิณสูตร กล่าวว่าเป็นธรรมข้อ ๒ ในบ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์ ๑๐ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๖/๓๖๑,๑๑/๓๖๐/๔๒๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๐/๒๙๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๔๓/๕๐,๒๐/๔๔๔/๕๐,๒๐/๔๔๕/๕๐,๒๐/๔๔๖/๕๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๒๙/๒๙๕)

ในอรรถกถาอธิบายว่า พระมหาโมคคัลลานเถระ เข้าอาโปกสิณแล้วอธิษฐานว่าขอให้โอกาส(พื้นที่)อันเป็นที่ตั้งเฉพาะปราสาท จงเป็นน้ำแล้วใช้หัวแม่เท้ากดลงที่ช่อฟ้าปราสาท ปราสาทนั้น สั่นสะท้านหวั่นไหวไปมา เหมือนบาตรวางไว้บนหลังน้ำเอานิ้วเคาะที่ขอบบาตร ก็หวั่นไหวไปมา อยู่นิ่งไม่ได้ฉะนั้น (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๙๓/๒๑๑)

อาโปธาตุ : ธาตุน้ำ, สภาวะที่มีลักษณะเอิบอาบ ดูดซึม เกาะกุม; ในร่างกายที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ ดี เสลด หนองเลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร, ข้อความนี้ เป็นการกล่าวถึงอาโปธาตุในลักษณะที่คนสามัญทั่วไปจะเข้าใจได้และพอให้สำเร็จประโยชน์ในการเจริญกรรมฐาน แต่ในทางอภิธรรม อาโปธาตุเป็นสภาวะที่สัมผัสด้วยกายไม่ได้ มีในรูปธรรมทั่วไปแม้แต่ในกระดาษ ก้อนหิน เหล็ก และแผ่นพลาสติก,เป็นข้อ ๒ ในมหาภูตรูป ๔,ในธาตุ ๔

SAMPLE

คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ,เป็นข้อ ๒ ในธาตุ ๖,ในทีฆนิกาย และจูฬนิทเทสอธิบายว่า สภาวะที่เอิบอาบหรือดูดซึม ซ่านไป ขยายขนาด ผนึก พูนเข้าด้วยกัน เรียกสามัญว่าธาตุเหลว หรือธาตุน้ำ,ในวิภังค์อธิบายว่า ประมวลย่ออาโปธาตุที่เป็นภายในและอาโปธาตุที่เป็นภายนอกเข้าเป็นหมวดเดียวกันนี้ เรียกว่าอาโปธาตุ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่าความเอิบอาบธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูป รูปนี้ชื่อว่าเป็นอาโปธาตุ **(ที.สี.(ไทย)** ๙/๔๘๗/๒๑๖,๙/๔๘๘/๒๑๗,๙/๔๘๙/๒๑๗,๙/๔๙๐/๒๑๗,๙/๔๘๗-๔๙๙/๒๑๖-๒๒๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗,๑๑/๓๒๕/๓๒๔,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๓/๓๓๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๕/๑๒๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๐/๑๑๙,๑๔/๓๕๐/๔๐๖, ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๕/๕๘,อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๖๕๑/๒๐๗) ; ดู **ธาตุ, รูป ๒๘**

อาโปธาตุที่เป็นภายนอก:ธาตุน้ำภายนอกตนในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่าความเอิบอาบธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียวธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูป เป็นภายนอกตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ ซึ่งเป็นภายนอกตน เช่น น้ำรากไม้ น้ำลำต้น น้ำเปลือกไม้ น้ำใบไม้น้ำดอกไม้น้ำผลไม้นมสด นมส้ม เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำในพื้นดินน้ำในอากาศ หรือความเอิบอาบ ธรรมชาติที่ซึมซาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูปเป็นภายนอกตนที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ ซึ่งเป็นภายนอกตน แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่าอาโปธาตุที่เป็นภายนอก (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๔/๑๓๕)

อาโปธาตุที่เป็นภายใน :ธาตุน้ำภายในตนในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความเอิบอาบธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียวธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูป เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ซึ่งเป็นภายในตน เช่น ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้นน้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร หรือความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมรูป เป็นภายในตน มีเฉพาะตน ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ซึ่งเป็นภายในตนแม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่าอาโปธาตุที่เป็นภายใน (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๗๔/๑๓๕)

อาโปธาตุภายใน : ธาตุน้ำที่อยู่ภายในตน หมายถึงความเอิบอาบธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียวธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติเป็นเครื่องเกาะกุมที่อยู่ในตน ดังคำในธาตุวิภังคสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ ได้แก่ ดีเสลด หนอง เลือด เหงื่อ น้ำตา มัน

SAMPLE

ข้น เปลวมัน น้ำลายน้ำมูก ไขข้อ มูตรหรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของเอิบอาบ มีความเอิบอาบ นี้เรียกว่าอาโปธาตุภายใน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๕๐/๔๐๖)

อาโปปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอาโปปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเคยโยนดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๒๐๓)

อาโปสัญญา : สัญญาคือน้ำ,ความกำหนดหมายคือน้ำ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรและภูมิจาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึง เหตุปัจจัย ๘ ประการที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง ในข้อที่ ๒ ไว้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ มีความชำนาญทางจิตหรือเทพ ผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ได้เจริญปฐวีสัญญานิดหน่อย แต่เจริญอาโปสัญญาจนหาประมาณมิได้ จึงทำให้แผ่นดินนี้ไหวสั่นสะเทือน เลื่อนลั่นนี้ เป็นเหตุปัจจัยประการที่ ๒ ที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๑/๑๑๗,องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๗)

อาพาธ,อาพาธน้อย : ความเจ็บป่วย, โรค (ในภาษาไทย ใช้แก่ภิกษุสามเณร แต่ในภาษาบาลี ใช้ได้ทั่วไป); อาพาธต่างๆ มีมากมาย เรียกตามชื่ออวัยวะที่เป็นบ้าง เรียกตามอาการบ้าง บางทีแยกตามสมุฏฐานว่า ปิตฺตสมุฏฐานา อาพาธา ,เสมฺหสมุฏฐานา อาพาธา, วาตสมุฏฐานาอาพาธา, สนฺนิปาติกา อาพาธา, อุตุปริณามชา อาพาธา, วิสมปริหารชาอาพาธา, โอปกฺกมิกา อาพาธา, กมฺมวิปากชา อาพาธา ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคทรงจำพรรษา ได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรงมีทุกขเวทนา๒อย่างแสนสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพาน พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นไม่พรั่นพรึงทรงพระดำริว่า การที่เราไม่บอกผู้อุปัฏฐากไม่อำลาภิกษุสงฆ์ปรินิพพานนั้น ไม่เหมาะแก่เรา ทางที่ดี เราควรใช้ความเพียรขับไล่อาพาธนี้ ดำรงชีวิตสังขารอยู่ต่อไป,ในจังกมสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสถึงอานิสงส์การเดินจงกรม ๕ ประการ ในข้อที่ ๓ ว่า เป็นผู้มีอาพาธน้อย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๔/๑๐๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๖/๗๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๗๑/๑๗๒,๑๒/๒๒๕/๒๓๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๙/๔๖๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๕๘/๖๔,๑๔/๒๑๑/๒๔๔,๑๔/๓๘๙/๔๔๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๙/๙๔,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑/๒๕๖๐)

อาภรณ์ : เครื่องประดับ ดังคำในวิมานวัตถุกล่าวถึงเครื่องประดับเทพบุตรเทพธิดาล้วนประดับด้วยอาภรณ์ต่างๆดังคำที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรตนหนึ่งว่า ท่านประดับตกแต่งร่างกาย ทัดทรงดอกไม้ทรงพัสตราภรณ์สวยงาม ใส่ต่าง

หูงาม ตัดผมโกนหนวดเรียบร้อย สวมเครื่องประดับข้อมือ มีบริวารยศ รุ่งเรือง อยู่ในทิพย์วิมาน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๙๔/๑๓๖,๒๖/๘๐๙/๙๓)

อาภัพ : ไม่สมควร, ไม่สามารถ, ไม่อาจเป็นไปได้, เป็นไปไม่ได้ (จากคำบาลีว่า**อภพฺพ** เช่น ผู้กระทำมาตุฆาต ไม่สามารถบรรลุมรรคผล, พระโสดาบันไม่อาจเป็นไปได้ที่จะทำมาตุฆาต เป็นต้น);ไทยใช้เฉพาะในความว่า ไม่อาจจะได้จะถึงสิ่งนั้นๆ, ไม่มีทางจะได้สิ่งที่มุ่งหมาย(คล้ายคำว่า อับวาสนา หรือไม่มีวาสนา ดังคำในโกกาลิกสูตรที่กล่าวว่า โกกาลิกะผู้มีปากเป็นหล่มชอบพูดเท็จ ไม่ใช่คนดี ชอบกำจัดความเจริญของตน เป็นคนชั่วชอบทำแต่กรรมชั่ว เป็นคนต่ำช้า เป็นคนอาภัพ เป็นอวชาตบุตร (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๗๐/๖๖๐) ; ดู**อภัพบุคคล**

อาภัสระ, พรหมโลก, สวรรค์,อาภัสสระ, พรหมโลก :ผู้มีรัศมีแผ่ซ่าน, เปล่งปลั่ง,ชื่อพรหมโลกชั้นที่ ๖; ดู **พรหมโลก**(พจนานุกรมเขียน **อาภัสระ**) ดังคำในมารวัตถุที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่มารว่า เราไม่มีกิเลสเครื่องกังวล อยู่เป็นสุขจริงหนอเรามีปีติเป็นภักษา ดุจทวยเทพชั้นอาภัสระฉะนั้น ,ในมหานิทเทสอธิบายว่า สัตว์เหล่าหนึ่ง มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกันคือพวกเทพชั้นอาภัสระ นี้คือวิญญาณัฏฐิติที่ ๓,เป็นข้อ ๓ ในวิญญาณฐิติ ๗,ในสังคีติสูตรอธิบายถึงการเข้าถึงความสุข ๓ ในข้อที่ ๒ ไว้ว่า สัตว์พวกที่เอิบอิ่ม อิ่มเอม บริบูรณ์ เปี่ยมล้นด้วยความสุขมีอยู่ สัตว์ เหล่านั้นบางครั้งบางคราวก็เปล่งอุทานว่า ‘สุขหนอ ๆ’ เช่น พวกเทพชั้นอาภัสสระ นี้เป็นการเข้าถึงความสุขที่ ๒ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๖, สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๔/๑๙๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๙/๘๘,๑๑/๓๘/๒๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๖๙)

อาภัสสรพรหมโลก : ชื่อพรหมโลกชั้นที่ ๖ ในพรหมชาลสูตรอธิบายลักษณะของสัตว์ในพรหมโลกชั้นนี้ไว้ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่งเมื่อล่วงไปนาน ๆ โลกนี้พินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศเหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่อาภัสสรพรหมโลก นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนามีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๙/๑๖,๙/๔๐/๑๗,๙/๔๑/๑๗)

อาภา,เทพ,แสง : 1.ชื่อเทพหมู่หนึ่ง ดังคำในสาเลยยกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าบุคคลผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือผู้ประพฤติธรรมจะพึงหวังว่า ทำอย่างไรหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดในเทพชั้นอาภา เป็นไปได้ที่หลังจากตายแล้วบุคคลนั้นจะพึงเกิดในเทพชั้นอาภา ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤติสม่ำเสมอ คือเป็นผู้ประพฤติธรรม (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๒/๔๗๙)

SAMPLE

2.แสง,รัศมี, ความสว่าง ดังคำในอาภาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงแสงสว่าง ๔ คือ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ไฟ และปัญญา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๑/๒๐๙)

อาภาธาตุ : ธาตุคือแสงสว่าง, เป็นข้อ ๑ ในธาตุ ๗ มีกล่าวไว้ในสัตตธาตุสูตร (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๙๕/๑๘๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาภาธาตุ ในที่นี้หมายถึงธาตุคือแสงสว่าง ซึ่งเป็นชื่อของอาโลกกสิณ ได้แก่ ฌานพร้อมทั้งอารมณ์ที่ทำให้ ปีติเกิดขึ้น เพราะบริกรรมโดยเพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์ อาภาธาตุอาศัยความมืดจึงปรากฏได้ (สำ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๙๕/๑๕๑)

อาภาสูตร : พระสูตรว่าด้วยแสงสว่าง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า แสงสว่าง ๔ คือ แสงสว่างแห่ง (๑) ดวงจันทร์ (๒) ดวงอาทิตย์ (๓) ไฟ (๔) ปัญญา บรรดาแสงสว่าง ๔ นี้ แสงสว่างแห่งปัญญาเป็นเลิศ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๑/๒๐๙)

อามกธัญญสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๕๔/๖๔๘)

อามกมังสสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๕๕/๖๔๘)

อามคันธสูตร :พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่มีกลิ่นดิบ ติสสดาบสทูลถามพระกัสสปสัมมา- สัมพุทธเจ้าว่า ไฉนจึงเสวยสิ่งที่มีกลิ่นดิบ เช่น ปลา เนื้อที่ชาวบ้านถวาย พระองค์ตรัสไว้เองมิใช่หรือว่า “กลิ่นดิบ ไม่ควร” ทรงตอบว่า กลิ่นดิบที่พระองค์ตรัสนั้น หมายถึงความประพฤติชั่วทางกาย วาจา และใจ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๔๒/๕๕๗)

อามะ : คำรับในภาษาบาลี ตรงกับ ถูกแล้ว,ใช่, ครับ, ค่ะ, จ้ะ, เออ ถ้าผู้ถูกกล่าวรับเป็นผู้น้อยกว่าหรือมีพรรษาน้อยกว่าหรือเป็นคฤหัสถ์พูดกับพระสงฆ์กล่าวต่อว่า **ภันเต** เป็น **อามะ ภันเต** ถ้าผู้กล่าวรับเป็นผู้ใหญ่กว่าหรือมีพรรษามากกว่า หรือเป็นพระสงฆ์พูดกับคฤหัสถ์ กล่าวต่อว่า **อาวุโส** เป็น **อามะอาวุโส** (เขียนตามรูปบาลีเป็น อาม ภนฺเต,อาม อาวุโส)

อามัณฑผลทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอามัณฑผลทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายผลแฟงแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย

SAMPLE

ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๔/๒๒๗)

อามัย : ความป่วยไข้, โรค, ความไม่สบาย;ตรงข้ามกับ **อนามัย** คือความสบาย, ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อามิส : เครื่องล่อใจ, เหยื่อ, สิ่งของ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุรูปหนึ่งเดินทางไกลไปกับหมู่เกวียน ชายคนหนึ่งเกลี้ยกล่อมท่านด้วยอามิส เห็นด่านภาษีจึงมอบแก้วมณีราคาแพงให้ภิกษุนั้น หรือดังคำในพรหมชาลสูตรว่า พระสมณโคดมทรงเว้นขาดจากการบริโภคของที่สะสมไว้เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉัน โภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังบริโภคของที่สะสมไว้เหล่านี้ คือสะสมข้าว น้ำ ผ้า ยาน ที่นอน เครื่องประทินผิวของหอมและอามิส (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๒/๑๒๐,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๒/๖,๙/๑๙๖/๖๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๘๘/๕๒๗,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๔/๒๑๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๓๑/๔๐,สํ.สฬา.(ไทย)๑๘/๒๖๒/๒๘๘,๑๘/๒๗๙/๓๐๙,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๖๙/๑๐๓,๒๐/๑๔๓/๑๒๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อามิส คือวัตถุเครื่องล่อใจ เช่นเงินทองเป็นต้น ในที่นี้หมายถึง เครื่องปรุงอาหาร (ที.สี.อ. (บาลี) ๑๒/๘๐)

อามิสจาคะ : การสละอามิส, เป็นข้อ ๑ ในจาคะ ๒ คือ ๑.อามิสจาคะ (การสละอามิส) ๒.ธัมมจาคะ (การสละธรรม) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๔๔/๑๒๑)

อามิสทาน : (การให้สิ่งของดังคำในทักขิณาวิภังคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าผู้ใดปราศจากราคะแล้ว ได้ของมาโดยธรรม มีจิตเลื่อมใสดี เชื่อกรรมและผลของกรรมอันโอพาร จึงให้ทานในท่านผู้ปราศจากราคะเรากล่าวทานของผู้นั้นนั่นแลว่าเลิศกว่าอามิสทานทั้งหลาย,เป็นข้อ ๑ ในทาน ๒ คือ ๑. อามิสทาน (การให้สิ่งของ) ๒.ธัมมทาน(การให้ธรรม) มีปรากฏในทานสูตร (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๘๒/๔๓๒,๒๐/๑๔๒/๑๒๐,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๘/๔๗๓,๒๕/๑๐๐/๔๗๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อามิสทาน หมายถึงการให้สิ่งของคือปัจจัย ๔ (จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช) (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๔๒/๖๘)

อามิสทายาท : ทายาทแห่งอามิส, ผู้รับมรดกอามิส, ผู้รับเอาสมบัติทางวัตถุเช่น ปัจจัย ๔ จากพระพุทธเจ้ามาเสพเสวยด้วยอาศัยผลแห่งพุทธกิจที่ได้ทรงบำเพ็ญไว้;โดยตรงหมายถึง รับเอาปัจจัย ๔ มาบริโภค โดยอ้อม หมายถึงทำกุศลที่นำไปสู่วัฏฏะ เช่นให้ทานบำเพ็ญฌานสมาบัติ ด้วยมุ่งหมายมนุษยสมบัติและเทวสมบัติ; พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้เป็นธรรมทายาท มิให้เป็นอามิสทายาท; เทียบ**ธรรมทายาท** (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙/๒๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๗/๑๑๕)

SAMPLE

อามิสบูชา : การบูชาด้วยอามิส คือ ด้วยสิ่งของมีดอกไม้ ของหอม อาหาร และวัตถุอื่นๆ (ข้อ ๑ ในบูชา ๒ คือ ๑. อามิสบูชา (การบูชาด้วยอามิส) ๒. ธัมมบูชา (การบูชาด้วยธรรม)) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๑๒๔)

อามิสปฏิสันถาร :การต้อนรับด้วยอามิส,การต้อนรับด้วยสิ่งของ เช่น อาหาร น้ำบริโภค เป็นต้น (ข้อ ๑ ใน ปฏิสันถาร ๒ คือ ๑. อามิสปฏิสันถาร (การต้อนรับด้วยอามิส) ๒. ธัมมปฏิสันถาร (การต้อนรับด้วยธรรม)) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๓/๑๒๓)

อามิสรัตนะ : รัตนะคืออามิส,เป็นข้อ ๑ ในรัตนะ ๒ คือ ๑. อามิสรัตนะ (รัตนะคืออามิส) ๒. ธัมมรัตนะ (รัตนะคือธรรม) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๖๑/๑๒๕)

อามิสสันถาร : การรับรองด้วยอามิส,เป็นข้อ ๑ ในสันถาร ๒ คือ ๑.อามิสสันถาร (การรับรองด้วยอามิส) ๒.ธัมมสันถาร (การรับรองด้วยธรรม) (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๒/๑๒๓)

อามิสสมโภค : คบหากันในทางอามิส ได้แก่ ให้หรือรับอามิส (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์),ดูประกอบในทุกนิบาต ที่กล่าวไว้ว่า ๑. การคบหากันด้วยอามิส ๒. การคบหากันด้วยธรรม (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๕๗/๑๒๑)

อายโกศล : ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ, เป็นข้อ ๑ ในโกศล ๓ คือ อายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ) อปายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม) อุปายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย),ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า อายโกศล เป็นไฉน เมื่อบุคคลจารณาธรรมเหล่านี้อยู่ ธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็เสื่อมไป หรือเมื่อบุคคลพิจารณาธรรมเหล่านี้อยู่ ธรรมที่เป็นกุศลซึ่งยังไม่เกิดก็เกิด และที่เกิดแล้วก็เป็นไปเพื่อภิยโยภาพ ไพบูลย์ เจริญ บริบูรณ์ ปัญญากิริยาที่รู้ชัดฯลฯความไม่หลงงมงายความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิในข้อนั้นนี้เรียกว่า อายโกศล (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๗๑/๕๐๕) ; ดู **โกศล ๓**

อายโกสัลละ : ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ,เป็นข้อ ๑ ในโกสัลละ ๓ คือ ๑.อายโกสัลละ (ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ) ๒. อปายโกสัลละ(ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม) ๓. อุปายโกสัลละ (ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย) มีปรากฏในสังคีติสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔)

อายตนกุสลตา : ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ ,เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ คือ ๑. อายตนกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ) ๒.ปฏิจจสมุปปาทกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท),ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ เป็นไฉน

อายตนะ ๑๒ คือ

๑. จักขายตนะ ๒. รูปายตนะ

SAMPLE

๓. โสตายตนะ ๔. สัททายตนะ
๕. ฆานายตนะ ๖. คันธายตนะ
๗. ชิวหายตนะ ๘. รสายตนะ
๙. กายายตนะ ๑๐.โผฏฐัพพายตนะ
๑๑. มนายตนะ ๑๒.ธัมมายตนะ

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิ ที่เป็นเหตุฉลาดในอายตนะแห่งอายตนะเหล่านั้น นี้เรียกว่าความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๔)

อายตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายตนะ ๖ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ได้ทรงชี้แจงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัดเป็นต้นด้วยธรรมีกถาที่เกี่ยวกับผัสสายตนะ ๖ ซึ่งภิกษุเหล่านั้นต่างใส่ใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนึกมาด้วยความเต็มใจ เงี่ยโสตสดับธรรมอยู่ มารครั้นรู้อย่างนั้น เพื่อให้บริษัทหลงเข้าใจผิด จึงได้ร้องเสียงดัง น่าสะพรึงกลัว ประดุจแผ่นดินจะถล่มในที่ใกล้พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์นี้เป็นโลกามิสอันแรงกล้า ชาวโลกพากันหมกมุ่นอยู่ในอารมณ์เหล่านี้ ส่วนสาวกของพระพุทธเจ้ามีสติ ข้ามพ้นโลกามิสนั้น ทั้งข้ามพ้นบ่วงแห่งมารได้แล้ว ย่อมรุ่งเรืองดุจดวงอาทิตย์ ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๓/๑๙๔)

อายตนะ : ที่ติดต่อ, เครื่องติดต่อ, แดนต่อความรู้, เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ เช่นตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้, หูเป็นเครื่องรู้เสียงเป็นสิ่งที่รู้ เป็นต้น, จัดเป็น ๒ ประเภท คือ **อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖** (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๔/๑๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓,๑๐/๓๘๔/๓๑๙,๑๐/๓๘๔/๓๒๑,๑๐/๓๘๘/๓๒๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๙๙/๙๔,๑๒/๔๐๗/๔๔๒,๑๒/๔๖๕/๕๐๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๔/๓๔)

อายตนะ ๒ : ที่ต่อ ๒ อย่าง คือ คือ๑. อสัญญีสัตตายตนะ (อายตนะของสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา) นี้เป็นอายตนะที่ ๑ ๒. เนวสัญญานาสัญญายตนะ (อายตนะของสัตว์ผู้มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่)นี้เป็นอายตนะที่๒,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายสรุปความไว้ว่า อายตนะ ๒ คือ มนายตนะ และธัมมายตนะ มนายตนะ เป็นไฉน จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณวิญญาณขันธ์ และมโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกันนี้ชื่อว่ามนายตนะ ธัมมายตนะ เป็นไฉน เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ นี้ชื่อว่าธัมมายตนะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๓, อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๖๔/๓๙)

SAMPLE

อายตนะ ๑๒ : ที่ต่อทั้งภายในและภายนอกอย่างละ ๖ ประการ มีปรากฏในเสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร

อายตนะภายใน ๖ คือ

๑. จักขวายตนะ ๒. โสตายตนะ

๓. ฆานายตนะ ๔. ชิวหายตนะ

๕. กายายตนะ ๖. มนายตนะ

อายตนะภายนอก ๖ คือ

๑. รูปายตนะ ๒. สัททายตนะ

๓. คันธายตนะ ๔. รสายตนะ

๕. โผฏฐัพพายตนะ ๖. ธัมมายตนะ

ในธัมมสังคณีกล่าวถึงอายตนะ ๑๒ รวมกัน คือ

อายตนะ ๑๒ คือ

๑. จักขายตนะ ๒. รูปายตนะ

๓. โสตายตนะ ๔. สัททายตนะ

๕. ฆานายตนะ ๖. คันธายตนะ

๗. ชิวหายตนะ ๘. รสายตนะ

๙. กายายตนะ ๑๐. โผฏฐัพพายตนะ

๑๑. มนายตนะ ๑๒. ธัมมายตนะ

(ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๑๙/๑๕๑,๑๔/๔๒๑/๔๗๗, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๕๖๙/๖๒๒,๓๗/๗๒๐/๗๖๘)0

อายตนะ ๖ : ที่ต่อ ๖ ทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มีปรากฏในมหาปทานสูตรว่า ทรงพระดำริว่า ‘เมื่ออะไรมี ผัสสะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัยผัสสะจึงมี’เพราะทรงมนสิการโดยแยบคายจึงได้ทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า ‘เมื่อสพายตนะ (อายตนะ ๖)มี ผัสสะจึงมี เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี’ ,ในสัมมาทิฏฐิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อายตนะ ๖ ประการนี้คือ ๑. จักขวายตนะ (อายตนะคือตา) ๒.โสตายตนะ (อายตนะคือหู)๓.ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก) ๔.ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น) ๕. กายายตนะ (อายตนะคือกาย) ๖. มนายตนะ (อายตนะคือใจ),ในกถาวัตถุกล่าวถึงอายตนะในรูปธาตุไว้ หรือดังคำในเหมวตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ยักษ์ว่า เมื่ออายตนะ ๖ เกิด สัตว์โลกจึงเกิด สัตว์โลกย่อมยินดีในอายตนะ ๖ สัตว์โลกยึดถืออายตนะ ๖ นั่นแล เพราะอายตนะ ๖ สัตว์โลกจึงเดือดร้อน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗/๓๒, ขุ.สุ.(ไทย)๒๕/๑๗๑/๕๓๙,อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๕๑๙/๕๕๘,๓๗/๖๔๐/๖๙๘,๓๗/๖๙๑/๗๓๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อายตนะ ๖ หมายถึงอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๑๗๑/๒๔๐)

อายตนะ, นิพพาน : ชื่อเรียกนิพพาน ดังคำในปฐมนิพพานปฏิสังยุตตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อายตนะ มีอยู่ (แต่) ในอายตนะนั้นไม่มีปฐวีธาตุ ไม่มีอาโปธาตุ ไม่มีเตโชธาตุ ไม่มีวาโยธาตุ ไม่มีอากาสานัญจายตนะ ไม่มีวิญญาณัญจายตนะ ไม่มีอากิญจัญญายตนะ ไม่มีเนวสัญญานาสัญญายตนะ ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้า ไม่มีดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์ทั้งสองนั้น ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เรียกอายตนะนั้นว่า มีการมา มีการไป มีการตั้งอยู่ มีการจุติ มีการอุบัติ อายตนะนั้นไม่มีที่ตั้งอาศัย ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่มีอารมณ์ยึดเหนี่ยว นี้แลคือที่สุดแห่งทุกข์ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๑/๓๒๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อายตนะ ในที่นี้หมายถึงนิพพาน (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๑/๔๑๗)

อายตนะคือวิญญาณ : วิญญาณคืออายตนะ หมายถึงความรู้ทางที่ต่อทั้ง ๖ ที่เกิดการกระทบกัน ดังคำใน กัสสกสูตรที่ มารกราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ จักขุ (ตา) เป็นของเรา รูปเป็นของเราอายตนะคือวิญญาณอันเกิดจากจักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา) เป็นของเรา ท่านจะหนีเราไปไหนพ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มารผู้มีบาป จักขุเป็นของท่าน รูปเป็นของท่านอายตนะคือวิญญาณอันเกิดจากจักขุสัมผัสเป็นของท่านโดยแท้ แต่ในที่ใดไม่มีจักขุไม่มีรูป ไม่มีอายตนะคือวิญญาณอันเกิดจากจักขุสัมผัส ที่นั้นมิใช่ทางดำเนินของท่าน (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๕/๑๙๗)

อายตนะภายนอก : เครื่องต่อภายนอก, สิ่งที่ถูกรู้มี ๖ คือ **๑. รูป** รูป **๒. สัททะ**เสียง **๓. คันธะ**กลิ่น **๔. รส** รส **๕.โผฏฐัพพะ** สิ่งต้องกาย **๖. ธัมมะ**ธรรมารมณ์ คือ อารมณ์ที่เกิดกับใจหรือสิ่งที่ใจรู้; **อารมณ์ ๖** ก็เรียก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙,๑๐/๓๘๔/๓๒๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๖/๑๐๖,๑๑/๓๒๓/๓๑๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๗/๑๑๕,๑๒/๓๐๖/๓๓๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๐๑/๑๒๐,๑๔/๓๐๔/๓๖๘,๑๔/๔๐๓/๔๕๘,๑๔/๔๐๖/๔๖๔)

อายตนะภายใน : เครื่องต่อภายใน,เครื่องรับรู้ มี ๖ คือ **๑. จักขุ** ตา **๒. โสต**หู **๓. ฆานะ** จมูก **๔. ชิวหา** ลิ้น **๕. กาย**กาย **๖. มโน** ใจ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๙,๑๐/๓๘๔/๓๒๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๖/๑๐๖,๑๑/๓๒๓/๓๑๕,๑๑/๓๕๖/๓๘๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๗/๑๑๕,๑๒/๓๐๖/๓๓๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑,๑๔/๑๐๑/๑๒๐,๑๔/๓๐๔/๓๖๘) ; **อินทรีย์ ๖** ก็เรียก

SAMPLE

อายาคทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอายาคทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านมีจิตเลื่อมใสได้กราบไหว้พระสถูปของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี แล้วได้สร้างศาลาโรงฉันถวายแด่สงฆ์ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านเกิดชาติใด ๆ ไม่มีใครทำร้าย ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ๓๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๔/๑๖๓)

อายาจนสูตร : พระสูตรว่าด้วยความปรารถนาโดยชอบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาผู้มีศรัทธาพึงปรารถนาดังนี้ (๑) ภิกษุพึงปรารถนาเป็นเช่นกับพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ (๒) ภิกษุณีพึงปรารถนาเป็นเช่นกับภิกษุณีเขมาและภิกษุณีอุบลวรรณา (๓) อุบาสกพึงปรารถนาเป็นเช่นกับจิตตคหบดีและหัตถกคหบดี (๔)อุบาสิกาพึงปรารถนาเป็นเช่นกับนางขุชชุตตราและนางเวฬุกัณฏกีนันทมาตา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๖/๒๔๘)

อายาจนะ : การขอร้อง, การวิงวอน, การเชื้อเชิญ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อายาจิตภัตตชาดก :ชาดกว่าด้วยการฆ่าสัตว์ทำพลีกรรม รุกขเทวดาโพธิสัตว์ได้สอนกุฏุมพีคนหนึ่งผู้บนต่อรุกขเทวดาที่ต้นไทรหน้าบ้านก่อนไปทำมาค้าขาย เมื่อเขากลับมาด้วยความปลอดภัยจึงฆ่าสัตว์แก้บนว่า ไม่ใช่ทางของนักปราชญ์ เพราะนักปราชญ์จะไม่เปลื้องตนด้วยวิธีการอย่างนี้ ซึ่งการกระอย่างนี้เป็นวิธีการของคนพาล มีแต่จะผูกตนให้จมลงในอบายมากยิ่งขึ้น ไม่ใช่ทางนำตนออกจากทุกข์ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๘)

อายุ : สภาวธรรมที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่หรือเป็นไป, พลังที่หล่อเลี้ยงดำรงรักษาชีวิต,พลังชีวิต, ความสามารถของชีวิตที่จะดำรงอยู่และดำเนินต่อไป, ตามปกติท่านอธิบายว่า อายุ ก็คือ **ชีวิตินทรีย์** นั่นเอง;ช่วงเวลาที่ชีวิตของมนุษย์สัตว์ประเภทนั้นๆ หรือของบุคคลนั้นๆ จะดำรงอยู่ได้,ช่วงเวลาที่ชีวิตจะเป็นอยู่ได้ หรือได้เป็นอยู่; ในภาษาไทย **อายุ** มีความหมายเพี้ยนไปในทางที่ไม่น่าพอใจ เช่น กลายเป็นความผ่านล่วงไปหรือความลดถอยของชีวิต ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ท่านพระทัพพมัลลบุตรหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความคิดคำนึงอย่างนี้ว่า เราได้บรรลุอรหัตผลเมื่ออายุ ๗ ขวบ คุณวิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งที่พระสาวกพึงบรรลุเราก็ได้บรรลุแล้วทั้งหมด ไม่มีกิจอะไรๆ ที่จะพึงทำยิ่งกว่านี้ หรือกิจที่ทำเสร็จแล้วซึ่งจะทำเพิ่มเติมอีกก็ไม่มีหรือดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่า กรรมที่จุนทกัมมารบุตรสั่งสมไว้เป็นไปเพื่ออายุเป็นไปเพื่อวรรณะ เป็นไปเพื่อสุขะเป็นไปเพื่อยศ เป็นไปเพื่อเกิดในสวรรค์เป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/

SAMPLE

๓๘๐/๔๑๒,ที.ม.(ไทย)๑๐/๑๙๗/๑๔๗,๑๐/๒๘๒/๒๑๓,๑๐/๒๘๔/๒๑๖,๑๐/๒๙๕/๒๒๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๘/๒๘,๑๑/๔๐/๒๙,๑๑/๗๒/๕๑,๑๑/๙๔/๗๐,,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๖/๔๙๔,๑๓/๑๔/๑๗,๑๓/๓๘๓/๔๗๑)

อายุของเทวดา : ช่วงเวลาที่ชีวิตของมนุษย์สัตว์ประเภทนั้นๆ หรือของบุคคลนั้นๆ จะดำรงอยู่ได้,ช่วงเวลาที่ชีวิตจะเป็นอยู่ได้ หรือได้เป็นอยู่ ซึ่งอายุของเทวดาแต่ละชั้นไม่เท่ากัน ดังคำในอังคุตตรนิกายน และวิภังค์อธิบายว่า ๕๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๑,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๔/๖๗๒,๓๕/๑๐๒๔/๖๗๓,๓๕/๑๐๒๕/๖๗๒,๓๕/๑๐๒๕/๖๗๓,๓๕/๑๐๒๖/๖๗๓)

อายุของเทวดาชั้นกามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น: ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ ซึ่งเป็นอายุของเทวดานับรวมทั้ง ๖ ชั้นคือ จาตุมมหาราช ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตดี คือ๑,๒๒๘ โกฏิ ๕ ล้านปี โดยนับอย่างปีของมนุษย์ ดังคำในภังค์ว่า เทวดาชั้นกามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้นเพียบพร้อมด้วยกามคุณทุกอย่าง อายุของเทวดาชั้นกามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น นับรวมกันทั้งหมดเป็นเท่าไร เป็น ๑,๒๒๘ โกฏิ ๕ ล้านปี โดยนับอย่างปีของมนุษย์ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๑)

อายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช :ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาชั้นจาตุมหาราช คือ ๕๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช หรือมีประมาณ ๙ ล้านปี โดยนับอย่างปีของมนุษย์ ดังคำในอุโปสถสูตรและวิตถตุโปสถสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ๕๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๕๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช หรือดังคำในวิภังค์ว่าอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช มีประมาณเท่าไร ๕๐ ปีของมนุษย์ นับเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้นเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๕๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๙ ล้านปี (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘ , องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๗, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๐)

อายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์ : ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ คือ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์ หรือมีประมาณ ๓ โกฏิ ๖ ล้านปี ดังคำในอุโปสถสูตรและวิตถตุโปสถสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ๑๐๐ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น

SAMPLE

เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๑,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์ หรือดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีประมาณเท่าไร ๑๐๐ ปีของมนุษย์นับเป็นวันหนึ่ง คืนหนึ่งของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๑,๐๐๐ ปี ทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดาวดึงส์ นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๓ โกฏิ ๖ ล้านปี (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘ , องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๗, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๐)

อายุของเทวดาชั้นดุสิต :ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาชั้นดุสิต คือ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต หรือมีประมาณ ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปี ดังคำในอุโปสถสูตรและวิตถตุโปสถสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ๔๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดุสิต ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๔,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต หรือดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาชั้นดุสิต มีประมาณเท่าไร ๔๐๐ ปีของมนุษย์นับเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดุสิต ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๔,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปี (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘, องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๗, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๑)

อายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี :ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาชั้นนิมมานรดี คือ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี หรือมีประมาณ ๒๓๐ โกฏิ ๔ ล้านปี ดังคำในอุโปสถสูตรและวิตถตุโปสถสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ๘๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นนิมมานรดี ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๘,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี หรือดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี มีประมาณเท่าไร ๘๐๐ ปีของมนุษย์นับเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นนิมมานรดี ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๘,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๒๓๐ โกฏิ ๔ ล้านปี (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๙, องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๘, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๑)

SAMPLE

อายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี : ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี คือ ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี หรือมีประมาณ ๙๒๑ โกฏิ ๖ ล้านปี ดังคำในอุโปสถสูตรและวิตถตุโปสถสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ๑,๖๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ๓๐ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี หรือดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี มีประมาณเท่าไร ๑,๖๐๐ ปีของมนุษย์นับเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้นเป็น ๑ ปี ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๙๒๑ โกฏิ ๖ ล้านปี (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๙, องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๘, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๑)

อายุของเทวดาชั้นยามา :ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาชั้นยามา คือ ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา หรือมีประมาณ ๑๔ โกฏิ ๔ ล้านปี ดังคำในอุโปสถสูตรและวิตถตุโปสถสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ๒๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นยามา ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๒,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้นเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา หรือดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาชั้นยามา มีประมาณเท่าไร ๒๐๐ ปีของมนุษย์นับเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นยามา ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๒,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๑๔ โกฏิ ๔ ล้านปี (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๙, องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๘, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๓/๖๗๐)

อายุของเทวดาชั้นสุทัสสา :ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาชั้นสุทัสสา คือมีประมาณ ๔,๐๐๐ กัป หรือดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาชั้นสุทัสสามีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๔,๐๐๐ กัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔)

อายุของเทวดาชั้นสุทัสสี :ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาชั้นสุทัสสี คือประมาณ ๘,๐๐๐ กัป ดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาชั้นสุทัสสี มีประมาณเท่าไรมีประมาณ ๘,๐๐๐ กัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔)

อายุของเทวดาชั้นอกนิฏฐา :ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาชั้นอกนิฏฐาคือมีประมาณ ๑๖,๐๐๐ กัป ดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาชั้นอกนิฏฐา มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๑๖,๐๐๐ กัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔)

SAMPLE

อายุของเทวดาชั้นอตัปปา :ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาชั้นอตัปปา คือมีประมาณ ๒,๐๐๐ กัป ดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาชั้นอตัปปา มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๒,๐๐๐ กัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔)

อายุของเทวดาชั้นอวิหา :ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาชั้นอวิหา คือมีประมาณ ๑,๐๐๐ กัป ดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาชั้นอวิหา มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๑,๐๐๐ กัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔)

อายุของเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ : ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ คือมีประมาณ ๘๔,๐๐๐ กัป ดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๘๔,๐๐๐ กัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔)

อายุของเทวดาผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ : ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ คือมีประมาณ ๔๐,๐๐๐ กัป ดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๔๐,๐๐๐ กัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔)

อายุของเทวดาผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ: ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ คือมีประมาณ ๒๐,๐๐๐ กัป ดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๒๐,๐๐๐ กัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔)

อายุของเทวดาผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ:ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของเทวดาผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ คือมีประมาณ ๖๐,๐๐๐ กัป ดังคำในวิภังค์ว่า อายุของเทวดาผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๖๐,๐๐๐ กัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔)

อายุของมนุษย์ : ช่วงเวลาที่ชีวิตจะเป็นอยู่ได้ของมนุษย์ มีประมาณ ๑๐๐ ปี ต่ำกว่านั้นบ้าง เกินกว่านั้นบ้างก็มี ดังคำในปฐมอายุสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อายุของมนุษย์ทั้งหลายนี้น้อยนักจำต้องไปสู่สัมปรายภพควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ สัตว์ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี ภิกษุทั้งหลาย คนที่มีชีวิตอยู่ได้นานก็อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือจะอยู่เกินไปบ้างก็มีน้อย หรือดังคำในวิภังค์ อายุปปมาณะว่า อายุของมนุษย์ มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๑๐๐ ปี ต่ำกว่านั้นบ้าง เกินกว่านั้นบ้างก็มี (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๕/๑๘๔, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๒/๖๗๐)

อายุของอสัญญสัตตเทวดาและเทวดาชั้นเวหัปผลา : ช่วงเวลาที่จะเป็นอยู่ได้ของอสัญญสัตตเทวดาและเทวดาชั้นเวหัปผลา คือมีประมาณ ๕๐๐ กัป ดังคำในวิภังค์ว่า อายุขอ

SAMPLE

งอสัญญสัตตเทวดาและเทวดาชั้นเวหัปผลา มีประมาณเท่าไร มีประมาณ ๕๐๐ กัป (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๔)

อายุขัย : การสิ้นอายุ, ความตาย ดังคำในจักกวัตติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๔๐,๐๐๐ ปี หรือดังคำว่า ธรรมเหล่านี้คือ ความไม่เกื้อกูลมารดา ความไม่เกื้อกูลบิดา ความไม่เกื้อกูลสมณะ ความไม่เกื้อกูลพราหมณ์ และการไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลก็แพร่หลาย เมื่อธรรมเหล่านี้แพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้างเมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๒๕๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๑๐๐ ปี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๔/๗๐,๑๑/๙๕/๗๐,๑๑/๙๖/๗๑,๑๑/๙๗/๗๑,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๗๓/๓๓๐,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๔๓/๔๐)

อายุกัป, อายุกัปป์ : กาลกำหนดแห่งอายุ,กำหนดอายุ,ช่วงเวลาแต่เกิดถึงตายตามปกติหรือที่ควรจะเป็น ของสัตว์ประเภทนั้นๆ ในยุคสมัยนั้นๆ (ดูประกอบในกัปปสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๖/๒๑๗,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู **กัป**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อายุกัป คือช่วงอายุของคนแต่ละยุค ในยุคของพระพุทธเจ้าของเรา อายุกัปของคน = ๑๐๐ ปี (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๖๗/๑๕๗) หรือคำว่า อายุกัปของมนุษย์ที่มีอยู่ในช่วงเวลานั้น ๆ (สํ.ม.อ. (บาลี) ๓/๘๒๒/๓๒๘) หรือดังคำว่า อายุกัปปะ (อายุกัป) ช่วงระยะเวลาที่นับเป็นปี ได้ ใช้นับอายุของสัตว์นรก เทวดา และมนุษย์ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๖๒๑-๖๒๔/๒๕๘)

อายุวัฑฒนกุมารวัตถุ :เรื่องอายุวัฒนกุมาร พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่อายุวัฒนกุมารและอุบาสก ๕๐๐ คนว่า ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่ผู้กราบไหว้ ผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ เป็นนิตย์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐๙/๖๔)

อายุวัฒนะ : ความเจริญอายุ, ยืดอายุ,อายุยืน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อายุทิพย์ : อายุเทวดา,เป็น ๑ ในทิพย์ของเทวดา ๑๐ ดังคำในลักขณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ สมาทานในกุศลธรรม...ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้นด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ หรือดังคำในเทวโลกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญเดียรถีย์

SAMPLE

ปริพาชกจะพึงถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่าพวกท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อเข้าถึงเทวโลกหรือเธอทั้งหลายถูกถามอย่างนี้พึงอึดอัด ระอา รังเกียจ มิใช่หรือ เมื่อภิกษุพวกนั้นกราบทูลว่า เป็นเช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสต่อไปว่าทราบมาว่า เธอทั้งหลายอึดอัด ระอา รังเกียจอายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์และอธิปไตยทิพย์ แต่เบื้องต้นทีเดียว เธอทั้งหลายควรอึดอัด ระอา รังเกียจกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต,หรือดังคำที่พระปิลินทเถระกล่าวไว้ว่าข้าพเจ้าได้ถวายผ้ากรองน้ำคือธมกรกในพระสุคตแล้ว ได้รับอานิสงส์ซึ่งสมควรแก่กรรมของข้าพเจ้า ๕ ประการ คือข้าพเจ้าล่วงพ้นอันตรายทั้งปวงได้๑ได้อายุทิพย์๑ โจรหรือข้าศึกข่มไม่ได้ทุกเมื่อ๑ ศัสตราหรือยาพิษไม่เบียดเบียนข้าพเจ้า๑ไม่มีความตายในระหว่าง(ไม่ตายก่อนอายุขัย) ๑ (ที.ม.(ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๔,๑๑/๒๔๐/๑๙๖,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๑๘/๑๖๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๙/๕๙๕)

อายุที่น่าปรารถนา :ช่วงเวลาแต่เกิดถึงตาย อันน่าพอใจ เป็นสุข หาได้ยาก ดังคำในอัฏฐสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดี ธรรม ๕ ประการนี้ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก เช่นข้อที่ ๑อายุที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๓/๖๗)

อายุรบัณฑิต : ชื่อราชบัณฑิตในราชสำนักของพระเจ้ามัททวะ แคว้นทสัณณกะ ดังคำในทสัณณกชาดก ที่พระราชาตรัสถามอายุรบัณฑิตว่า ดาบแคว้นทสัณณกะคมกริบดื่มเลือดของคนที่ถูกต้อง ชายผู้นี้กลืนเข้าไปได้ท่ามกลางชุมชน เหตุอื่นใดที่ทำได้ยากกว่านั้นมีอยู่หรือ เราถามแล้ว จงบอกเหตุนั้น อายุรบัณฑิตทูลตอบว่าชายผู้นี้กลืนดาบคมกริบที่ดื่มเลือดของคนที่ถูกต้องเข้าไปได้ เพราะความโลภแต่ผู้ใดพูดว่าจะให้คำพูดของเขาทำได้ยากกว่าการกลืนดาบนั้น เหตุอย่างอื่นทั้งหมดทำได้ง่าย หรือดังคำที่พระราชาตรัสถามปุกกุสบัณฑิตว่า อายุรบัณฑิตผู้ฉลาดในธรรมได้แก้เนื้อความแห่งปัญหาแล้ว บัดนี้เราจะถามท่านปุกกุสบัณฑิตบ้างเหตุอื่นใดที่ทำได้ยากกว่านั้นมีอยู่หรือ เราถามแล้วท่านจงบอกเหตุนั้น (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๔๑/๒๖๒,๔๕/๒๖๒)

อายุสังขาร : เครื่องปรุงแต่งอายุ, ปัจจัยต่างๆ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของสัตว์และพืชให้ดำรงอยู่และสืบต่อไปได้, มักพบในคำว่า“ปลงอายุสังขาร” และ “ปลงพระชนมายุสังขาร” ดังคำในมหาปรินิพานสูตรและภูมิจาลสูตรว่า คราวที่ตถาคตมีสติสัมปชัญญะ ปลงอายุสังขารแผ่นดินนี้ก็ไหว สั่นสะเทือน เลื่อนลั่น นี้เป็นเหตุปัจจัยประการที่ ๗ ที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง หรือดังคำใน มหาเวทัลลสูตรที่พระมหาโกฏฐิกะกับพระสารีบุตรสนทนากันว่า ท่านผู้มีอายุ อายุสังขารกับเวทนียธรรม

SAMPLE

เป็นอันเดียวกัน หรือต่างกัน ท่านผู้มีอายุ อายุสังขารกับเวทนียธรรม ไม่เป็นอันเดียวกัน (ถ้า) อายุสังขารกับเวทนียธรรมเป็นอันเดียวกันแล้ว การออกจากสมาบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ก็ไม่พึงปรากฏ แต่เพราะอายุสังขารกับเวทนียธรรมต่างกัน ฉะนั้นการออกจากสมาบัติของภิกษุผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ จึงปรากฏ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๑/๑๑๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๔๕๗/๔๙๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย)๒๓/๗๐/๓๗๖,ขุ.ชา.๒๗/๑๑๑/๑๗๙); ดู **อายุ, อายุสังขาร โวสสัชชนะ**

อรรถกถาอธิบายว่า อายุสังขาร หมายถึงอายุนั่นเอง (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๕๗/๒๕๘) คำว่า ปลงอายุสังขาร หมายถึงสลัดปัจจัยเครื่องปรุงแต่งอายุ ตกลงพระทัยอย่างมีสติมั่นคง และกำหนดรู้ด้วยพระปัญญาว่าจะปรินิพพาน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๗๗/๑๖๗, องฺ.อฏฺฐก.อ. (บาลี) ๓/๗๐/๒๗๗)

อายุสังขาโรสสัชชนสูตร :พระสูตรว่าด้วยการปลงพระชนมายุสังขาร พระผู้มีพระภาคทรงตกลงพระทัยที่จะสละอายุสังขารทรงเปล่งอุทานประกาศการบรรลุถึงวิสังขารธรรม กล่าวคือนิพพานของพระองค์ โดยสละสังขารอย่างสิ้นเชิง ดังคำว่า มุนีละกรรมทั้งที่ชั่งได้และชั่งไม่ได้อันเป็นเหตุก่อกำเนิดเป็นเครื่องปรุงแต่งภพได้แล้ว ยินดีในภายใน มีใจมั่นคง ทำลายกิเลสที่เกิดในตนได้เหมือนนักรบทำลายเกราะได้ ฉะนั้น (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๑/๒๗๙,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๕๑/๓๕๒)

อายุสูตร : พระสูตรว่าด้วยอายุ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อายุสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายุของมนุษย์นี้น้อยนัก และมนุษย์ยังต้องไปสู่สัมปรายภพ จึงควรทำกุศล ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะสัตว์ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี คนที่มีชีวิตอยู่ได้นานก็อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือจะอยู่เกินไปบ้างก็มีน้อย มารเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า มนุษย์ทั้งหลายมีอายุยืนยาว คนดีไม่ควรดูหมิ่นอายุนั้นเลย ควรทำตัวเหมือนเด็กอ่อนที่คอยแต่จะดื่มนม ความตายยังมาไม่ถึงหรอก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มนุษย์มีอายุน้อย คนดีควรดูหมิ่นอายุนั้น ควรทำตัวเหมือนคนที่ถูกไฟไหม้ศีรษะ ความตายที่จะมาไม่ถึงไม่มี (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๕๑๘๔)

2.อายุสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อายุของมนุษย์นี้น้อยนัก และมนุษย์ยังต้องไปสู่สัมปรายภพ จึงควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ เพราะสัตว์ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี คนที่มีชีวิตอยู่ได้นานก็อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือจะอยู่เกินไปบ้างก็มีน้อย มารเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า วัน

SAMPLE

คืนไม่ล่วงไป ชีวิตไม่ดับไป อายุหมุนตามสัตว์ ดุจกงล้อหมุนตามทูบรถ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วันคืนล่วงไป ชีวิตดับไป อายุของสัตว์สิ้นไป เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยสิ้นไป ฉะนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๖/๑๘๕)

อายุหนะ : กรรมเป็นเครื่องประมวลมา,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวอธิบายว่าเมื่อละอายุหนะ (กรรมเป็นเครื่องประมวลมา) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งวยานุปัสสนา ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน ... หรือดังคำว่า การละอายุหนะด้วยวยานุปัสสนา หรือดังคำว่า อินทรีย์ ๕ ในวยานุปัสสนา สลัดออกจากอายุหนะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๓,๓๑/๔๑/๖๑,๓๑/๑๙๓/๓๘๐)

อาโยคปัฏฏทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายสายโยคบาตร เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวาย สายโยคบาตรแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๔๙-๕๕๖/๖๖)

อารภติสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ต้องอาบัติ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๕ จำพวก คือ (๑) ผู้ต้องอาบัติมีวิปปฏิสารและไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ (๒) ผู้ต้องอาบัติแต่ไม่มีวิปปฏิสารไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ (๓) ผู้ไม่ต้องอาบัติแต่มีวิปปฏิสารและไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ (๔) ผู้ไม่ต้องอาบัติและไม่มีวิปปฏิสารแต่ไม่รู้ชัดเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ (๕) ผู้ไม่ต้องอาบัติ ไม่มีวิปปฏิสารและรู้ชัดเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ แล้วแสดงว่า บุคคล ๔ จำพวกข้างต้น ควรถูกตักเตือนพร่ำสอน เพื่อให้เป็นผู้ทัดเทียมกับจำพวกที่ ๕ คือ พระขีณาสพ บุคคล ๔ จำพวกดังกล่าวข้างต้น ถูกตักเตือนพร่ำสอนอย่างนั้น ก็จะทำให้บรรลุความสิ้นอาสวะโดยลำดับ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๔๒/๒๓๔)

อารมณ์,อารมณ์, ตัณหา :เครื่องยึดหน่วงของจิต, สิ่งที่จิตยึดหน่วง, สิ่งที่ถูกรู้หรือถูกรับรู้ ได้แก่ **อายตนะภายนอก ๖** คือ รูป เสียง กลิ่นรส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์; ในภาษาไทย ความหมายเลื่อนไปเป็นความรู้สึก หรือความเป็นไปแห่งจิตใจในขณะหรือช่วงเวลาหนึ่งๆ เช่นว่า อย่าทำตามอารมณ์ วันนี้อารมณ์ดี อารมณ์เสีย เป็นต้น,สิ่งที่ยึดหน่วงจิตโดยผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ,ความรู้สึกทางใจที่เปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งเร้า,ความรู้สึก ดังคำในปาสาทิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตตรัสรู้รูปที่ได้เห็นเสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง หรือดังคำในกายคตาสติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย กายคตาสติอันภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่เจริญ ไม่ทำให้มากแล้วมารย่อมได้ช่อง ได้อารมณ์ของภิกษุนั้น (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๘๘/๑๔๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๕/๔๙๔, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๖/๒๐๓,๑๔/๓๘๖/๔๓๙,สำ.ส.(ไทย)๑๕/๒๔/๒๗,๑๕/๑๕๑/

๑๙๒,๑๕/๑๕๓/๑๙๕,๑๕/๒๐๔/๒๙๖,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๒,๑๖/๖๒/๑๑๘,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๕๒/๗๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อารมณ์ที่ได้ทราบ หมายถึงคันธายตนะ (อายตนะคือกลิ่น) รสายตนะ(อายตนะคือรส) โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือโผฏฐัพพะ) เพราะเป็นสภาวะที่บุคคลถึงแล้วจึงกำหนดได้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๘๘/๑๐๔, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๓๐๑) คำว่า อารมณ์ หมายถึงปัจจัยที่ให้เกิดกิเลส (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๕๖/๑๐๔)

อารมณ์กรรมฐาน : กรรมฐานที่มีสิ่งหน่วงจิตดังคำในตาลปุฏเถระกล่าวไว้ว่า เราพร้อมกับท่านผู้ฝึกฝนดีแล้วมั่นคงสามารถดำเนินไปถึงทางที่ปลอดโปร่ง ซึ่งท่านผู้ตามรักษาจิตทั้งหลายได้ดำเนินไปแล้วทุกสมัยเหมือนนายสารถีผู้ฝึกม้าสามารถดำเนินไปถึงภูมิภาคที่ปลอดภัยได้ด้วยม้าอาชาไนยที่มีใจซื่อตรงเราจะผูกท่านไว้ที่อารมณ์กรรมฐานด้วยกำลังภาวนาเหมือนนายควาญช้างใช้เชือกที่เหนียวผูกช้างไว้ที่เสาตะลุง (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๔๔/๕๒๖)

อารมณ์ของสังกิเลส : สิ่งที่หน่วงจิตของสิ่งเศร้าหมอง ดังคำในชหติกถาที่พระสกวาทีถามพระปรวาทีว่า มรรคฝ่ายรูปาวจรไม่นำสัตว์ออกจากวัฏฏทุกข์ ไม่ให้ถึงความสิ้นกิเลสไม่ให้ถึงความตรัสรู้ ไม่ให้ถึงนิพพาน เป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ฯลฯ เป็นอารมณ์ของสังกิเลสมิใช่หรือ พระปรวาทีก็กล่าวยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๙๐/๔๐๓)

อารมณ์ของอาสวะ :สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ หมายถึงรูป ๒๘ ดังคำในธัมมสังคณีที่อธิบายความหมายไว้ว่า มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้ เรียกว่ารูปทั้งหมด รูปทั้งหมดไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ วิปปยุตจากเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่ง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นรูป เป็นโลกิยะ เป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๕๘๔/๑๖๙)

อารมณ์ที่ชวนให้กำหนัด :อารมณ์น่ารักน่าใคร่ต่างๆ ดังคำในอปทานที่พระสุภูติเถระกล่าวถึงตนที่เป็นเกิดโกสิยะชฎิลไว้ ซึ่งโกสิยชฎิลสอนตนเองว่า ข้าพเจ้าแม้ถึงจะสละชีวิตก็ไม่ทำอาชีวะให้กำเริบ ย่อมทำจิตของตนให้ยินดี งดเว้นการแสวงหาที่ไม่สมควรเสีย เมื่อใดจิตของข้าพเจ้าเกิดความกำหนัดเมื่อนั้นข้าพเจ้าย่อมพิจารณาด้วยตนเองข้าพเจ้ามีใจเด็ดเดี่ยวข่มจิตนั้นเสียว่า เจ้ากำหนัดในอารมณ์ที่ชวนให้กำหนัด ขัดเคืองในอารมณ์ที่ชวนให้ขัดเคืองและหลงในอารมณ์ที่ชวนให้หลง เพราะฉะนั้น เจ้าจงออกจากป่าไปเสียเถิด ที่อยู่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ปราศจากมลทิน มีตบะ เจ้าอย่าประทุษร้ายผู้บริสุทธิ์เลยจงออกจากป่าไปเสียเถิด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๑๒๓)

SAMPLE

อารมณ์ที่ชวนให้ขัดเคือง :อารมณ์ที่ไม่น่ารักไม่น่าใคร่ต่างๆ ดังคำในอปทานที่พระสุภูติเถระกล่าวถึงตนที่เป็นเกิดโกสิยะชฎิลไว้ ซึ่งโกสิยชฎิลสอนตนเองว่า ข้าพเจ้าแม้ถึงจะสละชีวิตก็ไม่ทำอาชีวะให้กำเริบ ย่อมทำจิตของตนให้ยินดี งดเว้นการแสวงหาที่ไม่สมควรเสีย เมื่อใดจิตของข้าพเจ้าเกิดความกำหนัด เมื่อนั้นข้าพเจ้าย่อมพิจารณาด้วยตนเองข้าพเจ้ามีใจเด็ดเดี่ยวข่มจิตนั้นเสียว่า เจ้ากำหนัดในอารมณ์ที่ชวนให้กำหนัด ขัดเคืองในอารมณ์ที่ชวนให้ขัดเคือง และหลงในอารมณ์ที่ชวนให้หลง เพราะฉะนั้น เจ้าจงออกจากป่าไปเสียเถิด ที่อยู่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ ปราศจากมลทิน มีตบะ เจ้าอย่าประทุษร้ายผู้บริสุทธิ์เลยจงออกจากป่าไปเสียเถิด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๑๒๓)

อารมณ์ที่ชวนให้หลง :กามคุณ ๕ คือรูป เสียง กลิ่น รสและโผฏฐัพพะ ดังคำในอปทานที่พระสุภูติเถระกล่าวถึงตนที่เป็นเกิดโกสิยะชฎิลไว้ ซึ่งโกสิยชฎิลสอนตนเองว่า ข้าพเจ้าแม้ถึงจะสละชีวิตก็ไม่ทำอาชีวะให้กำเริบ ย่อมทำจิตของตนให้ยินดี งดเว้นการแสวงหาที่ไม่สมควรเสีย เมื่อใดจิตของข้าพเจ้าเกิดความกำหนัด เมื่อนั้นข้าพเจ้าย่อมพิจารณาด้วยตนเองข้าพเจ้ามีใจเด็ดเดี่ยวข่มจิตนั้นเสียว่า เจ้ากำหนัดในอารมณ์ที่ชวนให้กำหนัด ขัดเคืองในอารมณ์ที่ชวนให้ขัดเคือง และหลงในอารมณ์ที่ชวนให้หลง เพราะฉะนั้น เจ้าจงออกจากป่าไปเสียเถิด ที่อยู่แห่งนี้เป็นที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ ปราศจากมลทิน มีตบะ เจ้าอย่าประทุษร้ายผู้บริสุทธิ์เลยจงออกจากป่าไปเสียเถิด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖/๑๒๓)

อารมณ์ที่ได้ทราบ : อายตนะคือกลิ่น รสและโผฏฐัพพะ, อารมณ์ที่เป็นไปทางทวาร ดังคำในโลกสูตรว่า ตถาคตตรัสรู้รูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งที่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกมารโลกพรหมโลกและหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ถึงแสวงหาตรองตามด้วยใจทั้งหมด ฉะนั้นชาวโลกจึงเรียกว่า ตถาคต (องฺ.จตุกฺก.(ไทย)๒๑/๒๓/๓๗,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗/๓๙๘,๒๔/๘/๔๐๑,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๙/๔๐๓,๒๔/๑๘/๔๓๘,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๖,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๑๒/๔๙๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่าอารมณ์ที่ได้ทราบ หมายถึงคันธายตนะ (อายตนะคือกลิ่น)รสายตนะ (อายตนะคือรส) โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือโผฏฐัพพะ) เพราะเป็นสภาวะที่บุคคลถึงแล้วจึงกำหนดได้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๘๘/๑๐๔, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๓๐๑)

อารมณ์ภายนอก : อารมณ์อยู่ภายนอกตน ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ ดังคำในอุปปริกขสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลายภิกษุควรพิจารณาโดยประการที่วิญญาณ(จิต)ของตนไม่ฟุ้งซ่านไม่ซัดส่ายไปในอารมณ์

SAMPLE

ภายนอกไม่ติดอยู่ภายในจึงไม่หวาดสะดุ้งเพราะไม่ยึดติดในอารมณ์ต่าง ๆ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๙๑/๕๙๑)

อารมณ์ภายใน : อารมณ์อยู่ภายในตน ได้แก่ ตา หู จมูก กลิ่น กายและใจ ดังคำในธัมมิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุได้อาหารบิณฑบาตมาฉันภายในเวลาแล้วควรกลับไปนั่งในที่สงัดตามลำพังควบคุมอัตภาพคือจิตได้อย่างมั่นคงแล้วกำหนดจิตพิจารณาอารมณ์ภายใน ไม่ปล่อยจิตไปในอารมณ์ภายนอก (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๙๑/๕๙๑)

อารมณ์สูงต่ำ : อิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ดังคำในนาลกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อารมณ์สูงต่ำเปรียบเหมือนเปลวไฟในป่าย่อมปรากฏนารีมักประเล้าประโลมมุนี เธอจงระวังอย่าให้นางประเล้าประโลมได้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๐๙/๖๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่าคำว่าอารมณ์สูงต่ำหมายถึงอิฏฐารมณ์(อารมณ์ที่น่าปรารถนา) และอนิฏฐารมณ์(อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา) (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๗๐๙/๓๒๔)

อารมณ์อันงาม : อารมณ์ที่น่ารักหมายถึงอิฏฐารมณ์ดังคำในนสันติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อารมณ์อันงามทั้งหลายในโลกยังไม่จัดเป็นกามความกำหนัดที่เกิดจากความดำริเป็นกามของบุรุษ อารมณ์อันงามทั้งหลายมีอยู่ในโลกอย่างนั้นเอง ฉะนั้นบุคคลผู้มีปัญญาทั้งหลายจึงกำจัดฉันทะในอารมณ์เหล่านั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๔/๔๓)

อารยชน : คนประเสริฐ,คนที่มีอารยธรรม,ชนที่เจริญด้วยขนบธรรมเนียมอันดีงาม,คนมีอารยธรรมอารยชาติ ชาติที่เจริญด้วยขนบธรรมเนียมอันดีงาม หมายถึงคนในเมืองปาฏลีบุตร ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่า ตราบใดที่ยังเป็นแดนที่อารยชนติดต่อกันอยู่ ตราบใดที่ยังเป็นเส้นทางค้าขาย ตราบนั้น เมืองปาฏลีบุตรนี้ยังจะเป็นเมืองชั้นเยี่ยม เป็นย่านการค้าอยู่ต่อไป หรือดังคำใน ติลมุฏฐิชาดก ที่อาจารย์สอนแก่ศิษย์ว่า อารยชนบางคนย่อมกีดกันคนกระทำความชั่วด้วยอาชญา การกระทำนั้นเป็นการสอนหาใช่เป็นเวรไม่ บัณฑิตทั้งหลายรู้เหตุนั้นอย่างนี้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๒/๙๖,ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๖/๑๒๑)

อารยธรรม : ธรรมอันดีงาม, ธรรมของอารยชน, ความเจริญด้วยขนบธรรมเนียมอันดีงาม; ในทางธรรม หมายถึง **กุศลกรรมบถ ๑๐**(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อารยอัษฎางคิกมรรค : ทางมีองค์ ๘ประการ อันประเสริฐ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู **มรรค**

SAMPLE

อารักขกัมมัฏฐาน : กรรมฐานเป็นเครื่องรักษาตน, กรรมฐานเป็นเครื่องรักษาผู้ปฏิบัติให้สงบระงับและให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ท่านจัดเป็นชุดขึ้นภายหลังดังมีกล่าวถึงในอรรถกถา (วินย.อ.๓/๓๗๔)และฎีกาพระวินัย (วินย.ฎี.๒/๖๗/๑๗๙) มี ๔ข้อ เรียกว่า **จตุรารักขา** (เรียกให้สั้นว่าจตุรารักข์ หรือจตุรารักษ์) คือ พุทธานุสติ เมตตา อสุภะ และมรณสติ, ต่อมาในลังกาทวีป พระธรรมสิริเถระ ได้เขียนอธิบายไว้ในคัมภีร์**ขุททสิกขา** และในพม่าที่เมืองย่างกุ้ง ได้มีพระเถระชื่ออัครธรรมถึงกับแต่งคัมภีร์ขึ้นอธิบายเรื่องนี้โดยเฉพาะ เรียกว่า **จตุรารักขทีปนี**; ในหนังสือ**นวโกวาท** มีคำอธิบายซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า “อารักขกัมมัฏฐาน ๔ **๑. พุทธานุสสติ** ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้าที่มีในพระองค์ และทรงเกื้อกูลแก่ผู้อื่น **๒. เมตตา** แผ่ไมตรีจิต คิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า **๓. อสุภะ**พิจารณาร่างกายตนและผู้อื่นให้เห็นเป็นไม่งาม **๔. มรณัสสติ** นึกถึงความตายอันจะมีแก่ตน. กัมมัฏฐาน ๔ อย่างนี้ควรเจริญเป็นนิตย์” (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อารักขทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอารักขทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้สร้างที่วางเครื่องบูชาถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๖ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๔๗๒)

อารักขทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอารักขทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้สร้างรั้วถวายอารักขาแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าธัมมทัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙/๓๙๒)

อารักขสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยการรักษา,ถึงพร้อมด้วยการรักษาคือรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตรายและรักษาการงานไม่ให้เสื่อมเสียไป, รู้จักเก็บออมถนอมรักษาปิดช่องรั่วไหลและคุ้มครองป้องกันภยันตราย (ข้อ ๒ ในทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔), เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๔ ที่เรียกว่าหัวใจเศรษฐี คือ๑. อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น) ๒. อารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) ๓.กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ๔. สมชีวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม),ในทีฆชาณุสูตร อุชชยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่ากุลบุตรในโลกนี้มีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรงอาบเหงื่อต่างน้ำประกอบด้วยธรรม ได้มาโดย

SAMPLE

ธรรม เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์นั้นด้วยคิดว่า ทำอย่างไร โภคทรัพย์เหล่านี้ของเรา จึงจะไม่ถูกพระราชาริบ โจรไม่ลัก ไฟไม่ไหม้ น้ำไม่พัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักไม่ลักไปนี้เรียกว่าอารักขสัมปทา,ในทุติยสัมปทาสูตร กล่าวว่าเป็นข้อ ๒ ในสัมปทา ๘ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐,๒๓/๕๕/๓๔๔,๒๓/๗๕/๓๘๘,๒๓/๗๖/๓๘๙)

อารักขสูตร : พระสูตรว่าด้วยสติเครื่องรักษา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายให้ทำความไม่ประมาท คือ มีสติเครื่องรักษาจิตโดยสมควรแก่ตนในฐานะ ๔ คือ (๑) อย่าให้จิตกำหนัดในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความกำหนัด (๒) อย่าให้จิตขัดเคืองในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความขัดเคือง (๓) อย่าให้จิตหลงในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความหลง (๔) อย่าให้จิตมัวเมาในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความมัวเมา เมื่อภิกษุมีจิตไม่กำหนัด ไม่ขัดเคือง ไม่หลง ไม่มัวเมา ในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความกำหนัด ขัดเคือง ความหลง ความมัวเมา ก็จะทำให้ไม่หวาดผวา ไม่หวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน ไม่ถึงความสะดุ้ง และไม่หลงเชื่อแม้เพราะถ้อยคำของสมณะเป็นเหตุ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๗/๑๗๙)

อารักขะ : ความหวงกั้น, เป็นข้อ ๑ ในปฏิจจสมุปบาท ๙ มีปรากฏในมหานิทานสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ (ความหวงกั้น) จึงมี เพราะอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า ‘มึง มึง’ การพูด ส่อเสียด และการพูดเท็จ,ในทสุตตรสูตร พระสารีบุตรกล่าวถึงธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุ ๙ (ว่าเป็นธรรมที่ควรละ) ในข้อที่ ๘ และข้อที่ ๙ ว่า ๘. เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ (ความหวงกั้น) จึงเป็นไป ๙. เพราะอาศัยอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ที่เกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวขึ้นเสียงว่า ‘มึง มึง’ และการพูดเท็จจึงเป็นไป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑,๑๐/๑๐๔/๖๑,๑๐/๑๐๔/๖๒,๑๐/๑๐๕/๖๒, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๒๑)

อารักขา : การป้องกัน, การคุ้มครอง, การดูแลรักษา,การขอความคุ้มครองจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง เมื่อมีผู้ปองร้ายข่มเหง หรือถูกลักขโมยสิ่งของ เป็นต้นเรียกว่า **ขออารักขา** ถือเป็นการปฏิบัติชอบตามธรรมเนียมของภิกษุแทนการฟ้องร้องกล่าวหาอย่างที่ชาวบ้านทำกันเพราะสมณะไม่พอใจจะเป็นถ้อยความกับใครๆ ดังคำในมธุรสูตรที่พระเจ้าโกรัพยะตรัสแก่พระมหากัจจายนะว่า พระคุณเจ้ากัจจานะ โยมต้องกราบไหว้ ลุกรับ เชื้อเชิญด้วยอาสนะ หรือเจาะจงนิมนต์ท่านด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร จัดการอารักขา

SAMPLE

คุ้มครอง ป้องกันท่านตามความเหมาะสม หรือดังคำในอังคุลิมาลสูตรที่ พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันควรกราบไหว้ ลุกรับ นิมนต์ให้นั่ง หรือเจาะจงนิมนต์ท่านด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร หรือควรจัดการอารักขาคุ้มครองป้องกันตามความเหมาะสม (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๒/๓๙๐,๑๓/๓๕๐/๔๒๖)

อารัญชรคีรี : ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ใกล้ฝั่งแม่น้ำโกนติมารา เป็นเส้นทางที่พระเวสสันดรเสด็จไปผ่านก่อนถึงเขาวงกต มีปรากฏในเวสสันตรชาดก ดังคำว่า ชาวกรุงสีพีและชาวนิคมประชุมพร้อมกันกล่าวอย่างนี้ว่า พระเวสสันดรผู้มีวัตรอันงามจงเสด็จไป สู่อารัญชรคีรีทางฝั่งแม่น้ำโกนติมาราตามทางที่พระราชาผู้ถูกขับไล่เสด็จออกไปนั้นเถิด (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๗๐๖/๔๕๕)

อารัญญกวัตร :ข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่า, ธรรมเนียมที่ภิกษุผู้อยู่ป่าพึงถือปฏิบัติ ตามพุทธบัญญัติที่มาในวัตตขันธกะ จัดเป็นหัวข้อได้ดังนี้ ก. ๑. ภิกษุผู้อยู่ป่า พึงลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เอาถุงบาตรสวมบาตรแล้วคล้องบ่าไว้ พาดจีวรบนไหล่ สวมรองเท้า เก็บงำเครื่องใช้ เครื่องดิน ปิดประตูหน้าต่างแล้วลงจากเสนาสนะ (ที่พักอาศัย) ไป ๒. ทราบว่า“บัดนี้จักเข้าหมู่บ้าน” พึงถอดรองเท้าเคาะต่ำๆ แล้วใส่ถุงคล้องบ่าไว้ นุ่งให้เป็นปริมณฑล คาดประคดเอว ห่มสังฆาฏิซ้อนเป็นสองชั้นกลัดลูกดุม ชำระบาตรแล้วถือเข้าหมู่บ้านโดยเรียบร้อยไม่รีบร้อน ไปในละแวกบ้านพึงปกปิดกายด้วยดี สำรวมด้วยดี ไม่เดินกระโหย่ง เมื่อจะเข้าสู่นิเวศน์ พึงกำหนดว่า เราจักเข้าทางนี้ จักออกทางนี้ ไม่พึงรีบร้อนเข้าไป ไม่พึงรีบร้อนออกมา พึงยืนไม่ไกลเกินไปไม่ใกล้เกินไป ไม่นานเกินไป ไม่กลับออกเร็วเกินไป เมื่อยืนอยู่ พึงกำหนดว่าเขาประสงค์จะถวายภิกษาหรือไม่ ฯลฯเมื่อเขาถวายภิกษา พึงแหวกสังฆาฏิด้วยมือซ้าย น้อมบาตรเข้าไปด้วยมือขวา ใช้มือทั้งสองข้างประคองบาตรรับภิกษา ไม่พึงมองดูหน้าสตรีผู้ถวาย พึงกำหนดว่าเขาประสงค์จะถวายแกงหรือไม่ ฯลฯเมื่อเขาถวายภิกษาแล้ว พึงคลุมบาตรด้วยสังฆาฏิแล้วกลับโดยเรียบร้อยไม่รีบร้อน เดินไปในละแวกบ้าน พึงปกปิดกายด้วยดี สำรวมด้วยดี ไม่เดินกระโหย่ง ๓.ออกจากบ้านแล้ว (หลังจากฉันและล้างบาตรแล้ว) เอาบาตรใส่ถุง คล้องบ่า พับจีวร วางบนศีรษะ สวมรองเท้าเดินไป ข.ภิกษุผู้อยู่ป่าพึงจัดเตรียมน้ำดื่มไว้ พึงจัดเตรียมน้ำใช้ไว้ พึงติดไฟเตรียมไว้ พึงจัดเตรียมไม้สีไฟไว้ พึงจัดเตรียมไม้เท้าไว้ค. พึงเรียนทางนักษัตรไว้ (ดูดาวเป็น)ทั้งหมดหรือบางส่วน พึงเป็นผู้ฉลาดในทิศ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อารัญญกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.อารัญญกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ เหมือนในสุตธรสูตร ต่างกันเพียงข้อที่ ๔ คือ เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร อยู่ในเสนาสนะอันเงียบสงัดทำอานาปานสติกัมมัฏฐานให้มากอยู่ ไม่นานนักก็จะบรรลุอกุปปธรรม (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๙๘/๑๖๘)

๒.อารัญญกสูตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท้าวเวปจิตติทรงฉลองพระบาทหนา ทรงพระขรรค์ มีผู้กั้นฉัตรให้เข้าไปทางประตูพิเศษ เข้าไปใกล้ฤาษีผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมจำนวนมากซึ่งอาศัยอยู่ในกุฏีใบไม้ในราวป่าห่างไม่ถึงวา ส่วนท้าวสักกะทรงถอดฉลองพระบาท ประทานพระขรรค์ให้ผู้อื่น รับสั่งให้ลดฉัตรเสด็จเข้าไปทางอาศรมโดยทางประตูเข้าออก ประคองอัญชลีนอบน้อมฤาษีเหล่านั้นแล้วอยู่ใต้ลม เมื่อฤาษีกล่าวกับท้าวสักกะว่า กลิ่นของฤาษีผู้ประพฤติพรตมานาน ย่อมฟุ้งจากกายไปตามลม พระองค์จงถอยไปจากที่นี้ กลิ่นของพวกฤาษี ไม่สะอาด ท้าวสักกะตรัสตอบว่า กลิ่นของพวกฤาษีผู้ประพฤติพรตมานาน ย่อมฟุ้งจากกายไปตามลม พวกข้าพเจ้าต่างก็มุ่งหวังกลิ่นนี้ เหมือนคนมุ่งหวังระเบียบดอกไม้อันวิจิตรบนศีรษะ ฉะนั้น พวกเทพหามีความสำคัญในกลิ่นของผู้มีศีลนี้ว่า เป็นสิ่งปฏิกูลไม่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๕๕/๓๗๒)

อารัญญิกธุดงค์ : องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร คือ ไม่อยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน แต่อยู่ป่าห่างจากบ้านอย่างน้อย ๒๕ เส้น(ข้อ ๘ ในธุดงค์ ๑๓) ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เข้าเฝ้าได้ตามสะดวกจึงปรารถนาเข้าเฝ้า ได้ละทิ้งสันถัตพากันสมาทานอารัญญิกธุดงค์ ปิณฑปาติกธุดงค์และบังสุกูลิกธุดงค์, มีอธิบายว่า อารัญญิกธุดงค์ คือข้อปฏิบัติขัดเกลากิเลสของผู้ถืออยู่ในป่า ห่างจากหมู่บ้านอย่างน้อย ๕๐๐ ชั่วธนู คือประมาณ ๒๕ เส้น (ดูประกอบใน วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๕๔/๑๗๔) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๐๖/๑๔๕,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๘/๓๗)

อารัญญิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวก คือ ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร (๑) เพราะโง่เขลาหลงงมงาย (คือไม่รู้วิธีปฏิบัติสมาทาน และไม่รู้อานิสงส์แห่งการปฏิบัติสมาทาน) (๒) เพราะมีความปรารถนาชั่ว ถูกความปรารถนาชั่วครอบงำ (เช่นมีความปรารถนาว่า เราเมื่ออยู่ป่า คนจักสักการะเราด้วยปัจจัย ๔ ด้วยคิดว่า ภิกษุนี้อยู่ป่า ทั้งยกย่องเราว่า ภิกษุนี้เป็นลัชชี ภิกษุนี้ชอบสงัด) (๓) เพราะเป็นบ้า เพราะมีจิตฟุ้งซ่าน (๔) เพราะรู้ว่า เป็นวัตรที่พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญ (๕) เพราะอาศัยความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา

SAMPLE

ความสงัด ความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงาม แล้วตรัสยกย่องภิกษุจำพวกที่ ๕ ผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงาม ประเสริฐที่สุด เปรียบเหมือนบรรดาโครส ๕ อย่าง หัวเนยใส เป็นเลิศกว่านมสด นมส้ม เนยข้นและเนยใส ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๑/๓๐๙)

อารัญญิกังคธุดงค์ : องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลสคือองค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรคือไม่อยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน แต่อยู่ป่าห่างจากบ้านอย่างน้อย ๒๕ เส้น(ข้อ ๘ ในธุดงค์ ๑๓) หมายถึงธุดงค์คือการสมาทานการอยู่ในป่าเป็นวัตร ดังคำว่า ภิกษุผู้อยู่ปริวาส... ไม่พึงสมาทานอารัญญิกังคธุดงค์,ในมหานิทเทสกล่าวว่า เป็นข้อที่ ๑ ในธุดงค์ ๘ ข้อ ดังคำว่า ๑.อารัญญิกังคธุดงค์(สมาทานการอยู่ป่าเป็นวัตร) (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๖๖/๙๒,วิ.จู.(ไทย) ๖/๗๖/๑๕๙,๖/๘๗/๑๖๘,๖/๘๙/๑๗๕,๖/๙๑/๑๘๑,๖/๙๖/๑๘๘,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๗/๗๙)

อารัทธวีริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้ปรารภความเพียร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในอโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑. มีศรัทธา ๒. มีหิริ ๓. มีโอตตัปปะ ๔. ปรารภความเพียร ๕. มีปัญญา (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๐๑/๓๒๔)

อารัพภธาตุ : ธาตุคือความเพียรริเริ่ม,เป็นชื่อของความเพียร ดังคำในอัตตการีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์เราไม่เคยได้เห็นไม่เคยได้ฟังคำของบุคคลผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้เลย ก็บุคคลเมื่อก้าวไปข้างหน้าเองได้ ถอยกลับเองได้ ไฉนจึงจักกล่าวอย่างนี้ว่าไม่มีอัตตการ ไม่มีปรการ พราหมณ์ท่านเข้าใจเรื่องนั้นอย่างไรอารัพภธาตุมีอยู่หรือไม่ พราหมณ์กราบทูลว่า “มี ท่านพระโคดม” “เมื่อมีอารัพภธาตุ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเพียรริเริ่มยังมีปรากฏอยู่หรือไม่” “ยังมีปรากฏ ท่านพระโคดม” “พราหมณ์ การที่เมื่อมีอารัพภธาตุ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเพียรริเริ่มยังมีปรากฏอยู่ นี้แลคืออัตตการนี้แลคือปรการของสัตว์ทั้งหลาย’ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๘/๔๘๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อารัพภธาตุ หมายถึงความเพียรริเริ่มในการทำความดี เป็นธรรมเครื่องป้องกันถีนมิทธะ(ความหดหู่และเซื่องซึม)มิให้เกิดขึ้น และกำจัดถีนมิทธะที่เกิดขึ้นแล้ว และคำว่า อารัพภธาตุ เป็นชื่อของ วิริยะ ที่มีอาการต่างกัน (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๓๘/๑๑๘, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา ๓/๓๘-๔๑/ ๑๓๓) และดู ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๕/๒๒๕, องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๘/๔ ประกอบ

อารัมภวัตถุ : เหตุแห่งการปรารภความเพียร,เหตุปรารภความเพียร มีปรากฏในสังคีติสูตร มี ๘ อย่าง เช่นข้อที่ ๑ ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้มีงานที่ต้องทำ เธอมีความคิด

SAMPLE

อย่างนี้ว่า ‘เราจักต้องทำงานเมื่อเราทำงานการจะใส่ใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิใช่ทำได้ง่ายอย่ากระนั้นเลยเราจะรีบปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึงเพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุเพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง’เธอจึงปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุเพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นอารัมภวัตถุประการที่ ๑,ในทสุตตรสูตรกล่าวถึงอารัมภวัตถุว่าเป็น ธรรม ๘ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ,ในกุสีตารัมภวัตถุสูตร ก็กล่าวทำนองเดียวกัน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๕/๓๔๓,๑๑/๓๕๘/๔๑๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๐/๔๐๒)

อารัมภะ : ดังคำในทวยตานุปัสสนาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หากมีผู้ถามว่า ฯลฯ ควรตอบเขาว่า มีอย่างนี้ คือการพิจารณาเห็นเนืองๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์นั้นทั้งหมดย่อมเกิดเพราะอารัมภะเป็นปัจจัย นี้เป็นคู่ที่ ๑การพิจารณาเห็นเนือง ๆ ว่า เพราะอารัมภะนั้นเองดับลงโดยการคายกิเลสได้หมด ทุกข์จึงเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป นี้เป็นคู่ที่ ๒ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๕๐/๖๗๙,๒๕/๗๕๑/๖๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อารัมภะ ในที่นี้หมายถึงความเพียรที่สัมปยุตด้วยกรรม (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๗๔๙/๓๔๐)

อารัมภกถา : คำปรารภ, คำเริ่มต้น, คำนำ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อารัมมณปัจจัย : ปัจจัยคืออารมณ์(เครื่องยึดหน่วง,สิ่งที่ดึงดูด), สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอารมณ์,หมายถึง อารมณ์ที่เป็นปัจจัยให้การช่วยเหลือเพื่อให้จิตเจตสิก เกิดขึ้นได้ หมายถึงอารัมมณปัจจัย ได้แก่ รูปายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุและสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้นโดยอารัมมณปัจจัย ดังคำในเจตนาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจงใจดำริ และนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารัมมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาณ เมื่ออารัมมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญาณจึงมีเมื่อวิญญาณนั้นตั้งมั่นแล้วเจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงมีต่อไป (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๓๘/๗๙,๑๖/๓๙/๘๐,๑๖/๔๐/๘๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๔๓๙/๔๖๘, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๒/๒,๔๐/๓๙/๒๑,๔๐/๘๓/๔๓,๔๐/๑๙๐/๙๗,๔๐/๑๙๙/๑๐๒,๔๐/๒๓๘/๑๒๖,๔๐/๓๘๔/๒๓๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อารัมมณปัจจัย ในที่นี้หมายถึงธรรมชาติมีเจตนาเป็นต้น (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๘/๘๐)

SAMPLE

อารัมมณปุเรชาตะ : สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอารมณ์ที่เกิดก่อน ดังคำในปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤต โดยปุเรชาตปัจจัย มี ๒ อย่าง คือ อารัมมณปุเรชาตะและวัตถุปุเรชาตะ อารัมมณปุเรชาตะ ได้แก่พระอรหันต์เห็นแจ้งจักษุโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นแจ้งโสตะ ... ฆานะ ... ชิวหา ... กาย ... รูป ... เสียง... กลิ่น ... รส ... โผฏฐัพพะ ... หทัยวัตถุโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุ รูปายตนะเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยปุเรชาตปัจจัย สัททายตนะเป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณ ... คันธายตนะเป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณ ... รสายตนะเป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญญาณ ...โผฏฐัพพายตนะเป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณโดยปุเรชาตปัจจัย หรือดังคำว่า อารัมมณปุเรชาตะ ได้แก่ บุคคลยินดีเพลิดเพลินจักษุ เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินจักษุนั้น ราคะจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้นอุทธัจจะจึงเกิดขึ้น โทมนัสจึงเกิดขึ้น ยินดีเพลิดเพลินโสตะ ... ฆานะ ... ชิวหา ...กาย ... รูป ... เสียง ... กลิ่น ... รส ... โผฏฐัพพะ ... หทัยวัตถุ เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินโสตะเป็นต้นนั้น ราคะจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น วิจิกิจฉาจึงเกิดขึ้น อุทธัจจะจึงเกิดขึ้น โทมนัสจึงเกิดขึ้น หรือดังคำว่า อารัมมณปุเรชาตะ ได้แก่ พระเสขะหรือปุถุชนเห็นแจ้งจักษุ ฯลฯ เพราะปรารภความยินดีเพลิดเพลินจักษุนั้น ราคะจึงเกิดขึ้น ฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้นเห็นแจ้งโสตะ ฯลฯ และหทัยวัตถุโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยงฯลฯ โทมนัสจึงเกิดขึ้นฯลฯเห็นรูปด้วยทิพพจักขุฯลฯฟังเสียงด้วยทิพพโสตธาตุฯลฯ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๗/๘๘๙,๔๐/๖๔/๘๓๒,๔๐/๖๕/๘๓๔,๔๐/๑๐๕/๗๖๐,๔๐/๔๒๔/๒๗๙,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๔๘/๕๐๙,๔๑/๔๖/๓๙๔,๔๑/๕๗/๓๔๘,๔๑/๗๕/๔๔๗,๔๑/๘๖/๒๑๐)

อารัมมณมูลกโคจรสุตตาทิปัญจกะ : พระสูตรว่าด้วยพระสูตร ๕ สูตร มีอารัมมณมูลกโคจรสูตรเป็นต้น อารัมมณมูลกโคจรสูตร ว่าด้วยอารมณ์และโคจรในสมาธิอันเป็นมูล พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลผู้ได้ฌาน ๔ จำพวกนี้ คือ ๑. บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๒. บางคนฉลาดในโคจรในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ ๓. บางคนไม่ฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และไม่ฉลาดในโคจรในสมาธิ ๔. บางคนฉลาดในอารมณ์ในสมาธิ และฉลาดในโคจรในสมาธิ ส่วนอีก ๔ สูตร คือ อารัมมณมูลกอภินีหารสูตร อารัมมณมูลกสักกัจจสูตร อารัมมณมูลกสาตัจจสูตร อารัมมณมูลกสัปปายการีสูตร พึงเทียบเคียงสูตรที่ ๗-๑๐ ในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗๐๒-๗๐๖/๔๐๒)

SAMPLE

อารัมมณาธิปติ : อธิบดีคืออารัมมณ์หมายถึงความเป็นใหญ่คือเครื่องยึดหน่วงหรือสิ่งที่ดึงดูดจิตใจจิตใจจะต้องอาศัยอารมณ์จึงจะเกิดขึ้นได้ไม่มีจิตใจดวงใดเลยที่เกิดขึ้นโดยปราศจากอารมณ์(อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๑/๘๘๓,๔๐/๑๒/๘๘๔,๔๐/๔๒/๖๖๗,๔๐/๔๔/๖๖๘,๔๐/๕๕/๘๒๐,๔๐/๙๕/๗๕๐,๔๐/๙๖/๗๕๑,๔๐/๔๑๓/๒๖๑,๔๐/๔๑๔/๒๖๒,๔๐/๔๑๕/๒๖๒)

อารัมมณูปนิสสยะ : สิ่งที่เข้าไปอาศัยคือเครื่องยึดหน่วงหรือสิ่งที่ดึงดูดจิตใจดังคำในปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกุศลโดยอุปนิสสยปัจจัย มี ๓ อย่าง คืออารัมมณูปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ ได้แก่บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้วพิจารณากุศลนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น พิจารณากุศลที่เคยสั่งสมไว้ดีแล้วให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ออกจากฌานแล้วพิจารณาฌานให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น พระเสขะพิจารณาโคตรภูให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นพิจารณาโวทานให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นออกจากมรรคแล้วพิจารณามรรคให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น,ในปัฏฐานอธิบายความหมายไว้ว่าอารัมมณูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถแล้วยินดีเพลิดเพลินกุศลนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น เพราะทำความยินดีเพลิดเพลินกุศลนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นราคะจึงเกิดขึ้นทิฏฐิจึงเกิดขึ้นหรือดังคำว่า อารัมมณูปนิสสยะ ได้แก่ บุคคลยินดีเพลิดเพลินราคะให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น เพราะทำความยินดีเพลิดเพลินราคะนั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นราคะจึงเกิดขึ้น ทิฏฐิจึงเกิดขึ้น ยินดีเพลิดเพลินทิฏฐิให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นเพราะทำความยินดีเพลิดเพลินทิฏฐินั้นให้เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่น ราคะจึงเกิดขึ้นทิฏฐิจึงเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๑๔/๘๘๗,๔๐/๑๕/๘๘๘,๔๐/๑๖/๘๘๙,๔๐/๕๓/๖๗๒,๔๐/๖๑/๘๒๙,๔๐/๖๒/๘๓๐,๔๐/๖๓/๘๓๑,๔๐/๑๐๓/๗๕๘,๔๐/๑๐๔/๗๕๙,๔๐/๔๒๓/๒๗๑)

อาราธนา การเชื้อเชิญ, นิมนต์, ขอร้อง,อ้อนวอน (มักใช้สำหรับพระสงฆ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์) ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พวกอุบาสิกาจึงพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า ไฉนพระคุณเจ้าทั้งหลายพวกเราอาราธนาอยู่ยังไม่ยอมแสดงธรรมหรือดังคำในปรินิพพานสูตรที่กล่าวไว้ว่า ท้าวมหาพรหมทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม หรือดังคำในปาสราสิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายครั้งนั้น เรารับคำทูลอาราธนาของพรหมและเพราะความมีกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖,๑๐/๖๗/๓๗,๑๐/๑๖๘/๑๑๖,๑๐/๑๗๘/๑๒๖, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๒/๓๐๖)

SAMPLE

อาราธนาธรรม :กล่าวคำเชิญหรือขอร้องพระให้แสดงธรรม (ให้เทศน์) ว่าดังนี้:“พฺรหฺมา จ โลกาธิปตี สหมฺปติกตฺอญฺชลี อนฺธิวรำ อยาจถสนฺตีธ สตฺตาปฺปรชกฺขชาติกาเทเสตุ ธมฺมำ อนุกมฺปิมำ ปชำ” พึงสังเกตว่า กตฺอญฺชลี อนฺธิวรำ คำปกติเป็น กตญฺชลี (กตอญฺชลี) อนธิวรำ(ในพระไตรปิฎก ๓๓/๑๘๐/๔๐๓ ก็ใช้รูปปกติตามไวยากรณ์อย่างนั้น) แต่ที่มีรูปแปลกไปอย่างนี้ เนื่องจากท่านทำตามฉันทลักษณ์ ที่บังคับ ครุ-ลหุ เมื่อจะอ่านหรือนำไปสวดเป็นทำนอง จะได้ไม่ขัด (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาราธนาพระปริตร :กล่าวคำเชิญหรือขอร้องให้พระสวดพระปริตรว่าดังนี้:“วิปตฺติปฏิพาหายสพฺพสมฺปตฺติสิทฺธิยาสพฺพทุกฺขวินาสายปริตฺตำ พฺรูถ มงฺคลำ”(ว่า ๓ ครั้ง แต่ครั้งที่ ๒ เปลี่ยน **ทุกฺข**เป็น **ภย;** ครั้งที่ ๓ เปลี่ยนเป็น **โรค**)อาราธนาศีล กล่าวคำเชิญหรือขอร้องพระให้ให้ศีล, สำหรับศีล ๕ ว่าดังนี้: “มยำภนฺเต, (วิสุง วิสุง รกฺขณตฺถาย), ติสรเณนสห, ปญฺจ สีลานิ ยาจาม; ทุติยมฺปิ มยำภนฺเต, (วิสุง วิสุง รกฺขณตฺถาย), ติสรเณนสห, ปญฺจ สีลานิ ยาจาม; ตติยมฺปิ มยำภนฺเต, (วิสุง วิสุง รกฺขณตฺถาย), ติสรเณนสห, ปญฺจสีลานิ ยาจาม;” (คำในวงเล็บจะไม่ใช้ก็ได้)คำอาราธนาศีล ๘ ก็เหมือนกันเปลี่ยนแต่ **ปญฺจ** เป็น **อฏฺฐ** (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาราธนาศีลอุโบสถ : กล่าวคำเชิญพระให้ให้อุโบสถศีล ว่าพร้อมกันทุกคน ดังนี้:“มยำ ภนฺเต, ติสรเณน สห, อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตำ, อุโปสถำ ยาจาม” (ว่า ๓ จบ) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาราม : วัด, ที่เป็นที่มายินดี, สวนเป็นที่รื่นรมย์; ความยินดี, ความรื่นรมย์,ความเพลิดเพลิน; ในทางพระวินัยเกี่ยวกับของสงฆ์ หมายถึง ของปลูกสร้างในอารามตลอดจนต้นไม้ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๕๑/๕๑, ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๙/๑๐๖,๙/๔๐๖/๑๗๕,๙/๔๔๔/๑๙๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑/๒๕๔๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙/๑๖,๑๑/๒๐/๑๖,๑๑/๒๔/๑๙,๑๑/๒๖/๒๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๐/๕๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๑/๒๘,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๖๑/๓๘๒,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๔/๔๓) ; ดู **คันธกุฏี**

อารามของปริพาชก : วัดของปริพาชก ริมฝั่งแม่น้ำสัปปินี เขตกรุงราชคฤห์ ดังคำในอุทุมพริกสูตรที่กล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงบันลือสีหนาท ในอารามของปริพาชกของพระนางอุทุมพริกาแล้ว ทรงเหาะขึ้นสู่อากาศ ปรากฏพระองค์อยู่บนภูเขาคิชฌกูฏ หรือดังคำในจูฬวัจฉโคตตสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี สมัยนั้นแล ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรอาศัยอยู่ใน

SAMPLE

อารามของปริพาชกชื่อเอกบุณฑริก หรือดังคำในสมณสัจจสูตรว่า ปริพาชกที่มีชื่อเสียงอื่นๆอาศัยอยู่ที่อารามของปริพาชก ริมฝั่งแม่น้ำสัปปินี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๙/๕๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๕/๒๑๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๕/๒๖๔)

อารามเจดีย์ : เจดีย์คืออาราม หมายถึงวัด สถานที่ที่งดงามด้วยไม้ดอกและไม้ผล ที่เรียกว่าเจดีย์ เพราะเป็นสถานที่กระทำให้วิจิตร ทำให้น่าบูชา ดังคำในภยเภรวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ เรานั้นได้มีความดำริว่า ทางที่ดี เราควรอยู่ในเสนาสนะเช่นนี้ คือ อารามเจดีย์ วนเจดีย์ รุกขเจดีย์ อันน่าสะพรึงกลัว น่าขนพองสยองเกล้าในราตรีที่กำหนดรู้กันว่าวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ๘ ค่ำ แห่งปักษ์ ด้วยหวังว่า เราจะได้เห็นความน่ากลัวและความขลาด (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๙/๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า อารามเจดีย์ หมายถึงสถานที่ที่งดงามด้วยไม้ดอกและไม้ผล ที่เรียกว่า เจดีย์ เพราะเป็นสถานที่กระทำให้ วิจิตร ทำให้น่าบูชา (ม.มู.อ.(บาลี) ๑/๔๙/๑๒๙)

อารามชื่อโสภิตะ(ให้ขยับหมวด) :วัดที่พระพุทธเจ้านามว่าปทุมุตตระเคยประทับอยู่ ดังคำในอปทานที่พระโธตกเถระกล่าวไว้ว่า แม่น้ำภาคีรถี เกิดจากภูเขาหิมพานต์ ไหลผ่านไปทางประตูกรุงหงสวดีอารามชื่อโสภิตะมหาชนสร้างไว้อย่างสวยงามใกล้ฝั่งแม่น้ำ พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกประทับอยู่ในอารามนั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗๓/๖๖๔)

อารามทัณฑะ, พราหมณ์ :ชื่อพราหมณ์คนหนึ่งที่ได้สนทนากับพระมหากัจจายนะ ดังคำในทุกนิบาต พราหมณ์อารามทัณฑะถามว่าอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สมณะขัดแย้งกับสมณะ พระมหากัจจานะตอบว่า เพราะความยึดมั่นทิฏฐิราคะ ตกอยู่ในอำนาจทิฏฐิราคะ กำหนัดยินดีในทิฏฐิราคะ ถูกทิฏฐิราคะกลุ้มรุมและถูกทิฏฐิราคะครอบงำเป็นเหตุ แม้สมณะก็ขัดแย้งกับสมณะหรือดังคำว่า พราหมณ์ อารามทัณฑะได้ลุกจากที่นั่งห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่งคุกเข่าข้างขวาลงบนแผ่นดินประนมมือไปยังทิศที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ อุทานขึ้น ๓ ครั้ง (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๘๒)

อารามทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอารามทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้สร้างอารามถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๓๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมากถึง ๗ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๔๖๘)

อารามทูสกชาดก : ชาดกว่าด้วยลิงทำลายสวน มี ๒ ชาดก แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อารามทูสกชาดก มีเนื้อความอธิบายว่า บัณฑิตโพธิสัตว์ติเตียนฝูงลิงที่ฉลาดเกินไป พวกมันช่วยกันรดน้ำต้นไม้ในพระราชยุทยานตามคำสั่งของเจ้านายที่ขอตัวไปเที่ยวงานมหรสพ ๗ วัน แต่ทำตามวิธีของลิงโดยการถอนต้นไม้ดูรากก่อนจึงรดน้ำ ถ้ารากยาวจะรดน้ำมาก ถ้ามีรากสั้นจะรดน้ำน้อย จนทำให้ต้นไม้ตายหมด คนโง่คิดจะทำประโยชน์แต่ก็ทำประโยชน์ให้เสียไป คนที่น่าได้รับคำติเตียนยิ่งกว่านั้นคือคนที่ใช้คนโง่ให้ทำงานให้ และสูงขึ้นไปควรติเตียนคนที่รับคนโง่นั้นเข้าทำงาน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๔๖/๑๙)

2.อารามทูสกชาดก มีเนื้อความอธิบายว่า บัณฑิตโพธิสัตว์เห็นฝูงลิงที่ทำหน้าที่แทนเจ้านายของมันที่อยากจะไปเที่ยวงานมหรสพแล้วให้ลิงทำหน้าที่รดน้ำต้นไม้แทน พวกมันคิดจะประหยัดน้ำจึงถอนต้นไม้ขึ้นมาดูรากก่อนจึงรดน้ำ ต้นที่รากยาวก็จะรดน้ำมาก ต้นที่รากสั้นก็จะรดน้ำน้อย ฝูงลิงทำหน้าที่อย่างดี แต่ก็ทำต้นไม้นั้นให้เสียหาย พระโพธิสัตว์สอบถามดูว่าเป็นความคิดของใคร ได้ฟังว่าเป็นความคิดของหัวหน้าลิงจึงตำหนิว่า ขนาดหัวหน้ายังมีความคิดเพียงเท่านี้แล้วลูกน้องมีความคิดสักแค่ไหน พวกลิงยืนยันว่าเป็นความคิดที่ถูกต้อง เพราะถ้าไม่ถอนดูแล้วจะรู้ได้อย่างไรว่าต้นไหนมีรากลึกรากตื้น ท่านจะมาตำหนิพวกเราไม่ได้ พวกเราทำหน้าที่ดีที่สุดแล้ว พระโพธิสัตว์จึงว่า เราไม่ตำหนิพวกเจ้าที่เป็นลิงป่าไร้ปัญญาหรอก แต่ผู้ที่ควรตำหนิ คือพระเจ้าวิเวสสเสนะ ที่พวกเจ้าปลูกต้นไม้ให้ต่างหาก เพราะใช้คนไม่ถูกกับงาน ใช้คนที่ไม่มีความสามารถ ไม่รับผิดชอบงาน ทำให้การงานเสียหาย การใช้คนให้ทำงาน ควรให้เหมาะสมกับงาน คนที่ไม่รู้จักงานย่อมทำงานให้เสียหาย คนโง่ถึงแม้จะขยัน แต่ก็ทำงานให้เสียหายได้เช่นกัน เหตุนั้นผู้ที่ควรถูกตำหนิคือผู้ที่สั่งให้เขาทำโดยไม่ดูความเหมาะสมของคน (ขุ.ชา.ติก.(ไทยป ๒๗/๕๒/๑๓๑)

อารามเทวดา : เทพที่อยู่ในสวน หมายถึงเทวดาผู้สถิตอยู่ในสวนไม้ดอกและไม้ผล ดังคำในจูฬธัมมสมาทานสูตรว่า พวกอารามเทวดา วนเทวดา รุกขเทวดา และพวกเทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้อันเป็นโอสถหญ้าและต้นไม้เจ้าป่า ผู้เป็นมิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิต ของเทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้นต่างก็พากันมาปลอบโยน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๘/๕๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อารามเทวดา หมายถึงเทวดาผู้สถิตอยู่ในสวนไม้ดอกและไม้ผล (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๔๖๙/๒๗๙)

อารามเปสกะ : ผู้ใช้คนวัด ดังคำในปัญจกนิบาตว่า สงฆ์ไม่พึงแต่งตั้งให้เป็นอารามเปสกะ (ผู้ใช้คนวัด) ฯลฯ ไม่รู้จักคนวัดที่ใช้แล้วและคนวัดที่ยังมิได้ใช้ ฯลฯ สงฆ์พึงแต่งตั้งให้

เป็นอารามเปสกะฯลฯ รู้จักคนวัดที่ใช้แล้วและคนวัดที่ยังมิได้ใช้ฯลฯ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๗๓/๔๐๒,๒๒/๒๗๔/๔๐๒,๒๒/๒๗๕/๔๐๒,๒๒/๒๗๖/๔๐๒)

อารามวัตถุ : พื้นที่ที่มิได้ปลูกพืชหรือไม้กอ แต่ปรับเป็นพื้นที่ไว้ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในกรณีนี้ อุบาสกได้สร้างเรือนมุงแถบเดียวถวายอุทิศสงฆ์ ฯลฯ ... ได้สร้างปราสาท ... ... ได้สร้างเรือนโล้น ... ... ได้สร้างอารามวัตถุ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘๘/๒๙๗, ๔/๑๙๐/๓๐๐, ๔/๑๙๑/๓๐๐, ๔/๑๙๒/๓๐๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อารามวัตถุ หมายถึงพื้นที่ที่มิได้ปลูกพืชหรือไม้กอ แต่ปรับเป็นพื้นที่ไว้ อาจล้อมรั้วไว้หรือมิได้ล้อมกำหนดไว้เป็นสถานที่สวนดอกไม้เป็นต้น (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๐๕/๓๗๐)

อารามิก : คนวัด, คนที่อยู่ในวัด ดังคำในมหาวิภังค์ว่า คำว่า หวังความบริสุทธิ์ คือ ประสงค์จะเป็นคฤหัสถ์ อุบาสก อารามิก (คนวัด)หรือสามเณร (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๘/๑๘๔)

อารามิกคาม : หมู่บ้านคนวัด ที่อยู่ในกรุงราชคฤห์ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า มหาอมาตย์รับพระราชโองการแล้วจัดคนวัดไปถวายท่านพระปิลินทวัจฉะจำนวน ๕๐๐ คน ตั้งหมู่บ้านขึ้น มาต่างหากมีชื่อเรียกว่าอารามิกคามบ้างปิลินทวัจฉคามบ้าง หรือดังคำในปิลินทวัจฉวัตถุที่กล่าวไว้ว่า มหาอมาตย์กราบทูลรับสนองพระราชโองการแล้วจัดคนวัดไปถวายท่านพระปิลินทวัจฉะ จำนวน ๕๐๐ คน ตั้งหมู่บ้านขึ้นมาต่างหาก มีชื่อเรียกว่าอารามิกคามบ้าง ปิลินทวัจฉคามบ้าง (วิ.มหา.(ไทย) ๒//๑๔๐, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๐/๖๕)

อารามิกชน : ชนที่อยู่ในวัด ดังคำใน มหาสกุลุทายิสูตรที่กล่าวไว้ว่า สาวกของพระสมณโคดมเหล่านั้นจะเป็นอารามิกชนก็ดี เป็นอุบาสกก็ดี ก็ยังสมาทานประพฤติสิกขาบท ๕ ประการ สาวกทั้งหลายสักการะ เคารพ นับถือบูชาพระสมณโคดมด้วยอาการอย่างนี้ นอกจากสักการะ เคารพแล้วก็ยังอาศัยพระสมณโคดมอยู่ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๐/๒๘๔)

อารุทธกะ, เดียรถีย์ :ชื่อเดียรถีย์คนหนึ่ง ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ (คือ ๑.เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ๒. เป็นผู้ลักทรัพย์ ๓. เป็นผู้ประพฤติผิดพรหมจรรย์ ๔. เป็นผู้พูดเท็จ ๕.เป็นผู้เสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท)ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๙๔/๔๐๖,๒๒/๒๙๕/๔๐๖,๒๒/๒๙๖/๔๐๖,๒๒/๒๙๗/๔๐๖)

อารุปปวิโมกข์ : หลุดพ้นจากอรูปฌาน เพราะสงบองค์และอารมณ์แห่งฌานทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง ท่านหมายถึงสงบอารมณ์ที่เป็นโลกุตตรธรรม ดังคำในสุสิมปริพพาชกสูตร ที่สุสิมปริพาชกถามที่ภิกษุทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายรู้เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม

SAMPLE

ถูกต้องอารุปปวิโมกข์๒อันสงบก้าวล่วงรูปทั้งหลายเสียได้ด้วยนามกายอยู่บ้าง หรือ กษุทั้งหลายตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๗๐/๑๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อารุปปวิโมกข์ คือ การหลุดพ้นจากอรูปฌาน เพราะสงบองค์และอารมณ์แห่งฌานทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง พระฏีกาจารย์หมายถึงการหลุดพ้นจากความจำได้หมายรู้อรูปฌาน เพราะองค์ฌานทั้งหลายสงบระงับ โดยภาวะที่ไกลจากธรรมเครื่องเนิ่นช้ามีนิวรณ์เป็นต้น เพราะสงบอารมณ์ที่ถึงความละเอียดอ่อนโดยปราศ จากการจำแนกว่าเป็นรูป อีกอย่างหนึ่ง ท่านหมายถึงสงบอารมณ์ที่เป็นโลกุตตรธรรม (สำ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๗๐/๑๔๓, สำ.นิ.ฏีกา (บาลี) ๒/๗๐/๑๕๑)

อาโรคยมทะ : ความมัวเมาในความไม่มีโรค,เป็น ๑ ในมทะ ๓ คือ ๑. อาโรคยมทะ (ความมัวเมาในความไม่มีโรค) ๒. โยพพนมทะ(ความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว) ๓. ชีวิตมทะ(ความมัวเมาในชีวิต),ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความไม่มีโรค นี้เรียกว่าอาโรคยมทะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔,๓๕/๘๔๔/๕๔๗)

อาโรคยสัมปทา : ความถึงพร้อมแห่งความไม่มีโรค, เป็นข้อ ๓ ในสัมปทา ๕ คือ ๑.ญาติสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งญาติ) ๒.โภคสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งโภคสมบัติ) ๓. อาโรคยสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งความไม่มีโรค) ๔. สีลสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งศีล) ๕.ทิฏฐิสัมปทา(ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ) (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๕/๔๖๔, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๔)

อาโรหมทะ : ความเมาในความมีทรวดทรงสูง,เป็นข้อ ๒๔ ในธรรม ๗๓ ข้อ ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความเมาฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยความเป็นผู้มีทรวดทรงสูงนี้เรียกว่าอาโรหมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๙)

อาโรหันตะ, อมาตย์ : ชื่อมหาอำมาตย์คนหนึ่ง อยู่กรุงสาวัตถี ภายหลังบวช แต่ยังได้รับการปฏิบัติอย่างฆราวาสอยู่ ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า ครั้งนั้น มหาอมาตย์ชื่ออาโรหันตะบวชในสำนักภิกษุ อดีตภรรยาของท่านบวชในสำนักภิกษุณี ต่อมา ภิกษุนั้นร่วมฉันภัตตาหารในสำนักของภิกษุณีนั้น ขณะที่ท่านกำลังฉัน ภิกษุณีนั้นเข้าไปยืนปรนนิบัติอยู่ใกล้ๆ ด้วยน้ำฉันและการพัดวี พูดเกี่ยวกับเรื่องครอบครัว พูดมากเกินไป (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๑๕/๑๔๐)

อาลปนะ : คำร้องเรียก (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาลกา : ชื่อพืชชนิดหนึ่ง มีหัว ดังคำในอปทานที่พระอุปสีวเถระกล่าวถึงอดีตสมัยที่ตนเป็นดาบสตอนหนึ่งสรุปความได้ว่า มันเทศ มันอ้อน มันมือเสือหอม กระเทียม

SAMPLE

และคนทาอาลกา ต้นตาล มีอยู่ใกล้อาศรมของข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๑๕/๖๗๐)

อาลมกีวัน :(ไม่มีศัพท์) ต้องเป็นอามลกีวัน ชื่อป่าแห่งหนึ่ง หมู่บ้านจาตุมา ดังคำในจาตุมสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อามลกีวัน หมู่บ้านจาตุมา สมัยนั้นแล ภิกษุประมาณ ๕๐๐รูปมีท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นหัวหน้าเดินทางมาถึงบ้านจาตุมาเพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๗/๑๗๗)

อาลยาภินิเวส : ความยึดมั่นด้วยความอาลัย ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถา ที่กล่าวไว้ว่า เมื่อละอาลยาภินิเวส (ความยึดมั่นด้วยความอาลัย) ธรรมทั้งหลายที่เกิดด้วยอำนาจแห่งอาทีนวานุปัสสนา ย่อมไม่ล่วงเลยกันและกัน ... (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๔๔)

อาลัมพนทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอาลัมพนทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านถวายราวสะพานแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๓ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๓๘๙)

อาลัย : 1. ที่อยู่, ที่อาศัย, แหล่ง ดังคำในธรรมบทว่า ผู้มีสติ หมั่นประกอบความเพียร ไม่ติดในที่อยู่ ละความห่วงอาลัยไป เหมือนหงส์ละเปือกตมไปฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๙๑/๕๗) 2. ความมีใจผูกพัน, ความเยื่อใย, ความติดใจปรารถนา, ความพัวพัน มักหมายถึงตัณหา; ในภาษาไทยใช้ในความหมายว่าห่วงใย หวน คิดถึง ดังคำในมหาปทานสูตรว่า หมู่ประชานี้ เป็นผู้รื่นรมย์ในอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย หรือดังคำในวาเสฏฐสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเราเรียกบุคคลผู้ไม่มีความอาลัยคือตัณหา รู้แจ้งชัดจนหมดความสงสัย มีจิตน้อมไปสู่อมตธรรมจนบรรลุได้ในที่สุดว่าเป็นพราหมณ์ หรือดังคำในภวเนตติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ราธะ พวกเด็กชายหรือเด็กหญิงเล่นเรือนฝุ่นอยู่ เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหายไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความทะยานอยากในเรือนฝุ่นเหล่านั้นอยู่เพียงใดพวกเขาก็อาลัย อยากเล่น หวงแหน ยึดถือเรือนฝุ่นทั้งหลายอยู่เพียงนั้น หรือดังคำในนิสสารณียสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเพราะความเพลิดเพลินในสักกายะไม่เกิดแก่เธอ ภิกษุนี้เราจึงเรียกว่า เป็นผู้ไม่มีอาลัย ตัดตัณหาได้แล้ว คลายสังโยชน์ได้แล้ว ทำที่สุดทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะได้โดยชอบ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗/๑๑,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖,๑๐/๖๗/๓๘,ม.มู.

SAMPLE

(ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๖๑/๒๕๕, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๘/๑๙๖,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๐๐/๓๔๒,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๐/๔๖๑,๒๕/๑๗๙/๕๔๑,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๔๔/๑๔๐,๒๕/๔๑๑/๑๖๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาลัย คือกามคุณ ๕ ที่สัตว์พัวพัน ยินดี เพลิดเพลิน (วิ.อ. (บาลี) ๓/๗/๑๓) เป็นชื่อเรียกกิเลส ๒ อย่างคือ กามคุณ ๕ และตัณหาวิจริต ๑๐๘ (สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๗/๑๘๔) คำว่า อาลัย ในที่นี้หมายถึงกามคุณ ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) หรือหมายถึงวัฏฏะ (กิเลสวัฏฏะ, กัมมวัฏฏะ, วิปากวัฏฏะ) (องฺ.จตุกฺก.อ. ๒/๑๒๘/๓๗๗)

อาลัยคือกาม : กิเลสคือกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ดังคำในอโนมิยสูตรที่เทวดากล่าวว่า เชิญท่านทั้งหลายดูพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีพระนามไม่ต่ำต้อย ทรงเห็นประโยชน์อันละเอียดอ่อน ให้ซึ่งปัญญาไม่ทรงข้องอยู่ในอาลัยคือกาม ตรัสรู้ธรรมทุกอย่าง (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๕/๖๐)

อาลุวทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอาลุวทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายหัวมันแด่พระอรหันต์รูปหนึ่ง เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๔๓๙)

อาโลก : แสงสว่าง มักอยู่ข้างหน้าศัพท์อื่น เช่น อาโลกกสิณ อาโลกสัญญา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาโลกกร : ผู้ทำแสงสว่าง, เป็นชื่อผู้ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ดังคำในสีลสัมปันนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทรงคุณเห็นปานนี้นั้น เราเรียกว่า ‘ศาสดา’ บ้าง‘สัตถวาหะ(ผู้นำหมู่คณะ)’ บ้าง ‘รณัญชหะ(ผู้ละข้าศึกคือกิเลส)’ บ้าง ‘ตโมนุทะ(ผู้บรรเทาความมืด)’ บ้าง ‘อาโลกกร(ผู้ทำแสงสว่าง)’ บ้าง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๔๘๓)

อาโลกกสิณ : กสิณคือแสงสว่าง,การเจริญสมถกรรมฐานตั้งใจเพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์ (ข้อ ๙ ใน กสิณ ๑๐) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ในอรรถกถาอธิบายว่าเป็นชื่อของอาภาธาตุ อันฌานพร้อมทั้งอารมณ์ที่ทำให้ ปีติเกิดขึ้น เพราะบริกรรมโดยเพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์ อาภาธาตุอาศัยความมืดจึงปรากฏได้ (สํ.นิ.อ. (บาลี) ๒/๙๕/๑๕๑)

อาโลกเลณสถาน : ชื่อถ้ำแห่งหนึ่งในมลยชนบท เกาะลังกา เป็นที่ทำ**สังคายนาครั้งที่ ๕** จารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาโลกสัญญา : ความกำหนดหมายในแสงสว่าง,ความสำคัญในแสงสว่าง,กำหนดหมายแสงสว่าง คือ ตั้งความกำหนดหมายว่ากลางวันไว้ในใจให้เหมือนกันทั้งในเวลากลางวัน

SAMPLE

และกลางคืน เป็นวิธีแก้ง่วงอย่างหนึ่ง ดังคำว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้มนสิการถึงอาโลกสัญญา(ความกำหนดหมายในแสงสว่าง)อธิษฐานทิวาสัญญา(ความกำหนดว่ากลางวัน)ว่า ‘กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสงัด ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่างอยู่สมาธิภาวนานี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ หรือดังคำในวิภังคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อาโลกสัญญา (ความหมายรู้แสงสว่าง) อันภิกษุในธรรมวินัยนี้เรียนไว้ดีความหมายรู้ว่ากลางวันตั้งมั่นดี ภิกษุชื่อว่ามีใจสงัดไม่มีเครื่องร้อยรัดอบรมจิตให้สว่างอยู่ เป็นอย่างนี้แล (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๗//๒๗๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๑/๖๙,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๙,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๖๑/๑๑๗,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๑๘/๔๑,๓๑/๒๒/๓๐,๓๑/๘๖/๑๔๕,๓๑/๒๑๗/๓๖๐,๓๑/๒๒๒/๓๗๔)

อาโลกสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสว่าง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความสว่าง ๔ คือ ความสว่างแห่ง (๑) ดวงจันทร์ (๒) ดวงอาทิตย์ (๓) ไฟ (๔) ปัญญา บรรดาความสว่าง ๔ นี้ ความสว่างแห่งปัญญาเป็นเลิศ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๓/๒๐๙)

อาวรณ์ : เครื่องกั้น, เครื่องกำบัง; ไทยมักใช้ในความหมายว่า ห่วงใย, อาลัย, คิดกังวลถึง ดังคำในมหานิทเทสว่า ตัณหาตรัสเรียกว่า ความอยากแก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน...โยคะ คันถะ อุปาทาน อาวรณ์ นิวรณ์ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๒๙/๓/๑๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาวรณ์ คือสภาวะที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๙)

อาวรณตาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องกั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลแม้ฟังพระสัทธรรมอยู่ก็ไม่อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยาม (อริยมรรคมีองค์ ๘) ในกุศลธรรมทั้งหลายได้ มี ๖ คือ (๑) ความเป็นผู้มีกรรมเป็นเครื่องกั้น (หมายถึงอนันตริยกรรม ๕ มีมาตุฆาต ฆ่ามารดาเป็นต้น) (๒) ความเป็นผู้มีกิเลสเป็นเครื่องกั้น (หมายถึงนิยตมิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ลัทธิที่มีความเชื่อว่าสัตว์ วิญญาณ หรือชีวาตมัน มีความเที่ยงแท้ ไม่ดับสลาย) (๓) ความเป็นผู้มีวิบากเป็นเครื่องกั้น (๔) ความไม่มีศรัทธา (๕) ความไม่มีฉันทะ(๖) ความมีปัญญาทราม แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุฟังพระสัทธรรมอยู่อาจก้าวลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้ ๖ มีนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๘๖/๖๑๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า วิบากเป็นเครื่องกั้น หมายถึงอกุศลวิบาก ปฏิสนธิ ได้แก่การถือปฏิสนธิ เพราะผลแห่งอกุศลกรรม หรือ อเหตุกปฏิสนธิ

SAMPLE

ได้แก่การถือปฏิสนธิโดยปราศจากเหตุในกุศลวิบากอยู่ (องฺ.ฉกฺก.อ.(บาลี) ๓/๘๖/๑๔๕)

อาวรณนีวรณสูตร : พระสูตรว่าด้วยนิวรณ์เครื่องกางกั้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นิวรณ์ ๕ เป็นเครื่องกางกั้น เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญา ส่วนโพชฌงค์ ๗ ไม่เป็นเครื่องกางกั้น ไม่เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชชาและวิมุตติ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๙/๑๔๙)

อาวรณสูตร : พระสูตรว่าด้วยนิวรณ์เครื่องกางกั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันเขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า นิวรณ์เครื่องกางกั้น ๕ คือ (๑) กามฉันทะ ความพอใจในกาม (๒) พยาบาท ความคิดร้าย (๓) ถีนมิทธะ ความหดหู่และเซื่องซึม (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ (๕) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ครอบงำจิตแล้ว ย่อมทอนกำลังปัญญา(หมายถึงวิปัสสนาปัญญาและมัคคปัญญา) นิวรณ์ ๕ นี้ ถ้าภิกษุยังละไม่ได้แล้ว ก็ไม่สามารถจะรู้จักประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นหรือจักทำให้แจ้งญาณทัสสนะด้วยปัญญาที่ไม่มีกำลังที่อ่อนกำลังได้ ดุจแม่น้ำที่ไหลลงจากภูเขาไปสู่ที่ไกล มีกระแสเชี่ยว พัดสิ่งที่พอจะพัดไปได้ บุรุษพึงเปิดปากเหมืองทั้ง ๒ ข้างแห่งแม่น้ำนั้น เมื่อเปิดปากเหมืองแล้ว กระแสน้ำในท่ามกลางแม่น้ำนั้นก็ซัดส่ายไหลผิดทาง ไหลไปสู่ที่ไกลไม่ได้ ไม่พัดสิ่งที่พอจะพัดไปได้ ฉะนั้น เมื่อภิกษุละนิวรณ์เครื่องกางกั้น ๕ นี้ได้แล้ว จักรู้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น หรือจักทำให้แจ้งญาณทัสสนะ ดุจแม่น้ำที่ไหลลงจากภูเขาไปสู่ที่ไกล พัดสิ่งที่พอจะพัดไปได้ บุรุษพึงปิดปากเหมือง ๒ ข้างแห่งแม่น้ำนั้น เมื่อปิดปากเหมืองแล้ว กระแสน้ำในท่ามกลางแม่น้ำนั้น ก็ไม่ซัดส่ายไหลผิดทาง ไหลไปสู่ที่ไกลได้ พัดสิ่งที่พอจะพัดไปได้ ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๑/๘๙)

อาวัชชนจิต : จิตคืออาวัชชนะ หมายถึงจิตที่หน่วงอารมณ์ ดังคำในปัฏฐานว่า ขันธ์ที่เป็นกุศลเป็นปัจจัยแก่เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณอนาคตังสญาณ และอาวัชชนจิตโดยอารัมมณปัจจัย หรือดังคำว่า ภวังคจิตเป็นปัจจัยแก่อาวัชชนจิตกิริยาเป็นปัจจัยแก่วุฏฐานะหรือดังคำว่าสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกุศลโดยอนันตรปัจจัยได้แก่ อาวัชชนจิตเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นกุศลโดยอนันตรปัจจัยหรือดังคำว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอกุศลโดยอนันตรปัจจัยได้แก่อาวัชชนจิตเป็นปัจจัยแก่ขันธ์ที่เป็นอกุศลโดยอนันตรปัจจัย(อภิ.ป.(ไทย)๔๐/๙/๘๘๒,๔๐/๓๙/

SAMPLE

๖๖๕,๔๐/๔๐/๖๖๕,๔๐/๔๑/๖๖๖,๔๐/๔๕/๖๖๙,๔๐/๔๗/๖๗๐,๔๐/๕๓/๘๑๘,๔๐/๕๔/๘๑๙,๔๐/๕๖/๘๒๒,๔๐/๙๒/๗๔๘,๔๐/๙๓/๗๔๙)

อาวัฏฏภัย : ภัยจากน้ำวน หมายถึงกามคุณ ๕, เป็นข้อ ๑ ในภัย ๔ คือ ๑. อูมิภัย(ภัยจากคลื่น)๒. กุมภีลภัย(ภัยจากจระเข้) ๓.อาวัฏฏภัย (ภัยจากน้ำวน) ๔. สุสุกาภัย (ภัยจากปลาร้าย) ,ในจาตุมสูตร พระผู้มีพระภาคอธิบายความหมายไว้ว่า กุลบุตรบางคนในโลกนี้ มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต คิดว่า'เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสครอบงำ ตกอยู่ในกองทุกข์ มีทุกข์ประดังเข้ามา ไฉนหนอ การทำกองทุกข์ทั้งหมดนี้ให้สิ้นสุด จะพึงปรากฏ' เธอบวชอยู่อย่างนี้ ในเวลาเช้าครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือตำบล ไม่รักษากาย ไม่รักษาวาจา มีสติไม่ตั้งมั่นไม่สำรวมอินทรีย์ เธอเห็นคหบดีหรือบุตรคหบดีในหมู่บ้านหรือตำบลนั้น ผู้เอิบอิ่มพรั่งพร้อม บำเรอตนด้วยกามคุณ ๕ประการ คิดอย่างนี้ว่า 'เมื่อก่อนเราเป็นคฤหัสถ์ผู้เอิบอิ่ม พรั่งพร้อม บำเรอตนด้วยกามคุณ ๕ ประการ โภคทรัพย์ในตระกูลของเราก็มีอยู่พร้อม เราสามารถที่จะใช้สอยโภคทรัพย์และทำบุญได้' เธอจึงบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ นี้เรียกว่าภิกษุผู้กลัวอาวัฏฏภัยบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ คำว่าอาวัฏฏภัย นี้ เป็นชื่อเรียกกามคุณ ๕ ประการ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๔/๑๘๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๒/๑๘๔)

อาวาส : ที่อยู่, โดยปรกติหมายถึงที่อยู่ของพระสงฆ์ คือวัด ดังคำว่า สมัยนั้น พระปัณฑุกะและพระกปิละเป็นเพื่อนกัน รูปหนึ่งอยู่ในอาวาสใกล้หมู่บ้าน อีกรูปหนึ่งอยู่ในกรุงโกสัมพี หรือดังคำว่า ภิกษุจำนวนมากจำพรรษาในอาวาสแห่งหนึ่ง ตั้งกติกากันว่า ขอให้พวกเรารู้กัน ภิกษุรูปใดหลีกไปจากอาวาสนี้ก่อน ภิกษุรูปนั้นเป็นพระอรหันต์ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖๐/๑๓๒, วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔๙/๓๒๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘๙/๔๙,๑๐/๑๘๘/๑๓๕,๑๐/๑๘๘/๑๓๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๖๐/๑๖๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๘/๕๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๐/๒๕๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๗/๔๔๑)

อาวาสปลิโพธ : ความกังวลเกี่ยวกับอาวาส,ความกังวลในอาวาสเพราะคิดจะกลับมา,เป็นข้อ ๑ ในปลิโพธ ๒ คือ ๑. อาวาสปลิโพธ(ความกังวลในอาวาสเพราะคิดจะกลับมา) ๒. จีวรปลิโพธ (ความกังวลในจีวรเพราะยังไม่ได้ทำจีวรหรือทำยังไม่เสร็จ) ภิกษุทั้งหลาย อาวาสปลิโพธ คือในกรณีนี้ภิกษุยังอยู่ในอาวาสนั้นหรือหลีกไปแต่ผูกใจว่า จะกลับ อย่างนี้ชื่อว่าอาวาสปลิโพธ,ในจูฬนิทเทสอธิบายว่า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น มีใจไม่ผูกพันด้วยกุลปลิโพธ(ความกังวลเกี่ยวกับตระกูล) คณปลิโพธ(ความกังวลเกี่ยวกับหมู่คณะ) อาวาสปลิโพธ(ความกังวลเกี่ยวกับ

SAMPLE

อาวาส) จีวรปลิโพธ(ความกังวลเกี่ยวกับจีวร) ปิณฑบาตปลิโพธ(ความกังวลเกี่ยวกับบิณฑบาต) เสนาสนปลิโพธ(ความกังวลเกี่ยวกับเสนาสนะ) คิลานปัจจัยเภสัชบริขารปลิโพธ(ความกังวลเกี่ยวกับคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๕/๑๗๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๕๑/๔๘๓)

อาวาสมัจฉริยะ :ตระหนี่ที่อยู่,ความตระหนี่อาวาส,เป็นข้อที่ ๑ ในมัจฉริยะ ๕ คือ ๑. อาวาส (ความตระหนี่อาวาส)๒.กุลมัจฉริยะ(ความตระหนี่ตระกูล)๓.ลาภมัจฉริยะ(ความตระหนี่ลาภ) ๔.วัณณมัจฉริยะ(ความตระหนี่วรรณะ) ๕. ธัมมมัจฉริยะ(ความตระหนี่ธรรม) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๓/๔๕๙)

อาวาสิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมของเจ้าอาวาส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสเป็นผู้ไม่ควรได้รับการยกย่อง ๕ คือ เป็นผู้(๑) ไม่เพียบพร้อมด้วยมารยาท(คือไม่มีมารยาทของความเป็นสมณะ)และไม่เพียบพร้อมด้วยวัตร (๒) ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงสุตะ (๓) ไม่ประพฤติขัดเกลาไม่ยินดีการหลีกเร้น (๔) ไม่ยินดีในกัลยาณธรรม ไม่มีวาจางาม ไม่เจรจาถ้อยคำไพเราะ (๕) มีปัญญาทราม โง่เขลา เป็นคนเซอะ แล้วตรัสว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุเจ้าอาวาสเป็นผู้ควรได้รับการยกย่อง ๕ คือ เป็นผู้ (๑) เพียบพร้อมด้วยมรรยาทและเพียบพร้อมด้วยวัตร (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ (๓) ประพฤติขัดเกลายินดีในการหลีกเร้น (๔) ยินดีในกัลยาณธรรม มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะ (๕) มีปัญญา ไม่โง่เขลา ไม่เป็นคนเซอะ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓๑/๓๗๓)

อาวาหมงคลและวิวาหมงคล :พิธีรดน้ำเพื่อเป็นมงคลในการแต่งงาน, งานมงคลสมรส มีอธิบายว่า การแต่งงานแบบหนึ่งที่ฝ่ายชายจะนำหญิงที่ตนแต่งงานด้วยมาอยู่ที่บ้านของตน เรียกว่า อาวาหมงคล,การแต่งงานแบบหนึ่งที่ฝ่ายชายจะต้องถูกนำไปอยู่ที่บ้านฝ่ายหญิง เรียกว่า วิวาหมงคล, เป็นประเพณีแต่งงานที่นิยมปฏิบัติกันในประเทศอินเดียฝ่ายใต้, การแต่งงานตามประเพณีไทย ไม่ว่าฝ่ายหญิงจะไปอยู่ที่บ้านฝ่ายชาย หรือฝ่ายชายจะไปอยู่ที่บ้านฝ่ายหญิง หรือจะแยกไปอยู่ตามลำพัง ก็เรียกว่า วิวาหะ หรือ วิวาหมงคล ดังคำในอัมพัฏฐสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อัมพัฏฐะ ชนที่ยึดติดเพราะอ้างชาติ ยึดติดเพราะอ้างตระกูล ยึดติดเพราะอ้างความถือตัวหรือยึดติดอยู่กับอาวาหมงคลและวิวาหมงคลชื่อว่ายังอยู่ห่างไกลจากวิชชาสมบัติและจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยม หรือดังคำในอาฏานาฏิยสูตรที่กล่าวว่า อมนุษย์ทั้งหลายไม่พึงทำอาวาหมงคลและวิวาหมงคลกับอมนุษย์นั้น หรือดังคำในอปทานที่พระเสลเถระกล่าวไว้ว่าอาวาหมงคลและวิวาหมงคลของข้าพเจ้าก็ไม่มี พระพุทธเจ้าผู้ให้เกิดความยินดีแก่ศากยะทั้งหลาย ประเสริฐที่สุดในโลกพร้อมทั้งเทวโลก (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๙๖/๓๓๘,วิ.

จู.(ไทย)๗/๓๐๔/๑๑๑,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖/๑๐,๙/๒๑๐/๗๑,๙/๒๗๘/๑๐๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๒/๒๓๐,๑๑/๒๙๒/๒๔๓,ม.ม.(ไทย)๑๓/๓๙๗/๔๙๒,ขุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๒๔๗/๔๖๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓๕/๖๑๒,๓๒/๒๓๗/๖๑๓)

อาวุธ : เครื่องมือที่ใช้ป้องกันหรือต่อสู้, เครื่องมือที่ใช้ในการทำร้าย ทำลาย ป้องกัน ต่อสู้ หรือฆ่า; โดยปริยายหมายถึงสิ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น เช่นใช้ปัญญาเป็นอาวุธ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นไข้ผู้ถืออาวุธ, อาวุธ มี ๓ อย่าง คือ ๑. สุตาวุธ(อาวุธคือสุตะ) ๒. ปวิเวกาวุธ(อาวุธคือปวิเวก) ๓. ปัญญาวุธ (อาวุธคือปัญญา) (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๓๗/๗๑๖, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๙/๔๒๔)

มีอธิบายว่า อาวุธ แปลว่าเครื่องมือที่ใช้ป้องกันหรือต่อสู้ ในที่นี้หมายถึงอาวุธในทางธรรม ๓ ประการ คือ (๑) สุตะ หมายถึงพระพุทธพจน์ (๒) ปวิเวกะ หมายถึงวิเวก(ความสงัด) ๓ ประการ คือ กายวิเวก จิตตวิเวก และ อุปธิวิเวก (๓) ปัญญา หมายถึงปัญญาทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ

อาวุโส : ผู้มีอายุเป็นคำเรียก หรือทักทาย ที่ภิกษุผู้แก่พรรษาใช้ร้องเรียกภิกษุผู้อ่อนพรรษากว่า (ภิกษุผู้ใหญ่ร้องเรียกภิกษุผู้น้อย) หรือภิกษุร้องเรียกคฤหัสถ์ คู่กับคำ **ภนฺเต** ซึ่งภิกษุผู้อ่อนกว่าใช้ร้องเรียกภิกษุผู้แก่หว่าหรือคฤหัสถ์ร้องเรียกภิกษุ; ในภาษาไทยมักใช้เพี้ยนไปในทางตรงข้าม หมายถึงเก่ากว่า หรือแก่กว่าในวงงาน กิจการหรือความเป็นสมาชิก ดังคำในโพธิราชกุมารสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ราชกุมาร อาชีวกชื่ออุปกะได้พบอาตมภาพผู้กำลังเดินทางไกล ณ ระหว่างแม่น้ำคยากับต้นโพธิพฤกษ์ ได้ถามเราว่า ‘อาวุโส อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนักผิวพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร’ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๒/๔๑๓)

อาเวณิกทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามมี ๕ ประการ คือ ๑. เมื่อยังวัยรุ่นต้องไปสู่ตระกูลสามี จึงต้องห่างจากหมู่ญาติ ๒. ต้องมีระดู ๓. ต้องมีครรภ์ ๔. ต้องคลอดบุตร ๕. ต้องบำเรอบุรุษ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔)

อาเวฬปราสาท : ชื่อปราสาทหลังหนึ่งเป็นที่ประทับของพระเวรตะโพธิสัตว์ก่อนที่จะผนวชแล้วตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ดังคำในเรวตพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าสุธัญญกะ กษัตริย์พระนามว่าวิปุละเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าวิปุลาเป็นพระชนนี ของ

SAMPLE

พระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๖,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือสุทัสสนปราสาท รัตนัคฆิปราสาท และอาเวฬปราสาทตกแต่งสวยงาม บังเกิดเพราะบุญกรรม (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗/๖๑๖)

อาศรม : ที่อยู่ของนักพรต; ตามลัทธิของพราหมณ์ ในยุคที่กลายเป็นฮินดูแล้วได้วางระเบียบเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของชาวฮินดูวรรณะสูงโดยเฉพาะวรรณะพราหมณ์โดยแบ่งเป็นขั้นหรือช่วงระยะ๔ ขั้น หรือ ๔ ช่วง เรียกว่า **อาศรม ๔** กำหนดว่าชาวฮินดูวรรณะพราหมณ์ทุกคนจะต้องครองชีวิตให้ครบทั้ง ๔ อาศรมตามลำดับ (แต่ในทางปฏิบัติ น้อยคนนักได้ปฏิบัติเช่นนั้น โดยเฉพาะปัจจุบันไม่ได้ถือกันแล้ว) คือ **๑. พรหมจารี** เป็นนักเรียนศึกษาพระเวท ถือพรหมจรรย์ **๒.คฤหัสถ์** เป็นผู้ครองเรือน มีภรรยาและมีบุตร **๓. วานปรัสถ์** ออกอยู่ป่าเมื่อเห็นบุตรของบุตร **๔. สันยาสี** (เขียนเต็มเป็น**สันหยาสี**) เป็นผู้สละโลก มีผ้านุ่งผืนเดียวถือภาชนะขออาหารและหม้อน้ำเป็นสมบัติ จาริกภิกขาจารเรื่อยไปไม่ยุ่งเกี่ยวกับชาวโลก (ปราชญ์บางท่านว่าพราหมณ์ได้ความคิดจากพระพุทธศาสนาไปปรับปรุงจัดวางระบบของตนขึ้น เช่น สันยาสี ตรงกับภิกษุ แต่หาเหมือนกันจริงไม่) ดังคำว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว มีชฎิลผู้บูชาไฟคนหนึ่งอาศัยอยู่ในกุฏีใบไม้ ณ ชายป่า เวลานั้น หมู่เกวียนหมู่หนึ่งพักอยู่ในที่ใกล้อาศรมของชฎิลนั้น ๑ คืน แล้วจากไป หรือดังคำว่า ภรัณฑุดาบส กาลามโคตรนี้เป็นเพื่อนพรหมจารีเก่าของพระผู้มีพระภาค ในวันนี้ขอพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในอาศรมของภรัณฑุดาบสนั้นสักคืนหนึ่ง หรือดังคำว่า พญานาคเมื่อจะห้ามดาบสมิให้ขอ จึงได้กล่าวว่า เพราะแก้วมณีดวงนี้เป็นเหตุทำให้ข้าวน้ำเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้ามากมาย ข้าพเจ้าให้แก้วมณีท่านไม่ได้ท่านเป็นคนขอเกินไป ข้าพเจ้าจะไม่มาอาศรมของท่านอีกแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๘/๓๖๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๒/๒๙๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๙๗/๔๙๒,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๗๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๒๗/๓๗๔,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๔๕/๗๕,๒๗/๔๖/๗๖,ขุ.ชา.ติก.(ไทย)๒๗/๗/๑๒๑,๒๗/๘/๑๒๑,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๓๐/๔๗๔)

อาศรมสถาน : อาณาบริเวณใกล้อาศรม ดังคำในเวสสันตรชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในบริเวณอาศรมสถานนั้นมีไม้มะม่วง มะขวิด ขนุน ไม้รัง ชมพู่ สมอพิเภก สมอไทย มะขามป้อม โพธิและพุทรา (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๙๘๓/๔๙๓)

อาสนสันถวิกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอาสนสันถวิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้กล่าวคำสรรเสริญและทำนิมิตกราบไหว้อาสนะของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จัก

SAMPLE

ทุคติเลย ในกัปที่ ๒๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมากถึง ๗ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุอป.(ไทย) ๓๒/๒๖/๔๗๖)

อาสนะ : ที่นั่ง, ที่สำหรับนั่ง ดังคำว่า เวรัญชพราหมณ์ทราบว่าพระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้วจึงลุกขึ้นจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณแล้วจากไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕/๘, วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๘๖๑/๑๗๑,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๕/๙๑,๙/๒๙๗/๑๐๙,๙/๒๙๙/๑๑๐,๙/๓๒๐/๑๒๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๗๕/๔๓,๑๐/๘๓/๔๖,๑๐/๑๔๘/๙๓,๑๐/๑๖๗/๑๑๓,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕๗/๔๐,๑๑/๒๙๘/๒๔๘, ม.มู.(ไทย)๑๒/๖๐/๕๐)

อาสนะดอกไม้ : ที่นั่งประดับตกแต่งด้วยดอกไม้ ดังคำในอปทานที่พระโสปากเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนว่าพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะได้เสด็จมายังสำนักของข้าพเจ้าผู้กำลังทำความสะอาดเงื้อมเขาอยู่ที่ภูเขาสูงเทือกประเสริฐข้าพเจ้าเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้ามาปูลาดเครื่องปูลาด ถวายอาสนะดอกไม้แด่พระพุทธเจ้าผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่(ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๒๑/๔๗๕,๓๒/๒๔/๔๗๖,๓๒/๓๒/๑๒๖,๓๒/๓๓/๑๒๖,๓๒/๓๔/๑๒๗,๓๒/๑๑๓/๑๑๘)

อาสนะอันเลิศ : ที่นั่ง,ที่สำหรับนั่งอย่างดี ดังคำในจูฬวรรคว่า ภิกษุบางพวกกราบทูลอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้า ภิกษุผู้บวชจากตระกูลกษัตริย์ควรได้อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการกราบไหว้ การลุกรับอัญชลีกรรม สามีจิกรรม อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศตามลำดับ หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าอุบาลี ภัตตัคควัตรนั้นเราบัญญัติไว้แล้วสำหรับภิกษุทั้งหลายตามลำดับผู้แก่กว่าตามลำดับราตรี ตามสมควร คืออาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๐/๑๒๔, ๗/๓๑๐/๑๒๕,วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๕๘/๖๕๒)

อาสนุปัฏฐายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอาสนุปัฏฐายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้ถวายแท่นสีหาสน์แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๗/๒๕๖)

อาสภิวาจา : วาจาอาจหาญ, วาจายิ่งยงองอาจ ที่เปล่งออกมาอย่างหนักแน่นแกล้วกล้าและจะแจ้งชัดเจน อันประกาศความจริง หรือความสำเร็จ ที่แน่แท้ ซึ่งไม่มีใครอาจคัดค้านได้, อาสภิวาจาที่อ้างอิงบ่อยที่สุดในคัมภีร์ทั้งหลายได้แก่พระดำรัสของพระโพธิสัตว์ที่ประกาศพระองค์ว่าเป็นเอกในโลกตามเรื่องว่าพระมหาบุรุษเมื่อ

SAMPLE

ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ย่างพระบาทไป ๗ ก้าวแล้วทรงหยุด ประทับยืนตรัสอาสภิวาจาว่า “อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส” ดังนี้เป็นต้นแปลว่า “เราเป็นอัครบุคคลของโลกฯลฯ”, พระสารีบุตรก็เคยเปล่งอาสภิวาจาประกาศความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่นใดที่จะยิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคในสัมโพธิญาณนั้น มิได้มีแล้ว จักไม่มีและทั้งไม่มีอยู่ในบัดนี้, คำว่าอาสภิวาจาบางครั้งมาด้วยกันกับคำว่าสีหนาท (การบันลืออย่างราชสีห์) คือถ้อยคำที่แสดงความแกล้วกล้ามั่นใจเป็นอาสภิวาจากิริยาที่ประกาศความจริงความมั่นใจออกไปแก่ที่ประชุมหรือแก่ชนทั้งหลายเป็นสีหนาทดังคำในมหาปทานสูตรว่า พระโพธิสัตว์ประสูติได้ครู่หนึ่ง ทรงยืนได้ อย่างมั่นคงด้วยพระบาททั้งสองที่เสมอกัน ทรงผินพระพักตร์ไปทาง ทิศเหนือ ทรงดำเนินไป ๗ ก้าว ขณะที่หมู่เทวดากั้นเศวตฉัตรตามเสด็จ ทอดพระเนตรไปยังทิศต่างๆ แล้ว ทรงเปล่งพระอาสภิวาจา (วาจาอย่างองอาจ)ว่า เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้ายบัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๕/๙๐,๑๐/๑๔๕/๙๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๒/๑๐๓,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๐๗/๒๔๐,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๘/๒๓๐,๑๙/๙๐๗/๔๔๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒/๒๙๓,๓๒/๑๔/๔๖๔,๓๒/๒๓/๒๖๔,๓๒/๕๐/๒๘๓) ; ดู **สีหนาท**

อาสยะ : ที่อยู่ของเหล่าสัตว์ หมายถึงทิฏฐิและยถาภูตญาณอันเป็นที่อาศัยอยู่ของเหล่าสัตว์ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า ในญาณนี้ พระตถาคตทรงทราบอาสยะของสัตว์ทั้งหลาย ทรงทราบอนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย ทรงทราบจริตของสัตว์ทั้งหลาย ทรงทราบอธิมุตติของสัตว์ทั้งหลาย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๓/๑๗๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาสยะ หมายถึงทิฏฐิและยถาภูตญาณอันเป็นที่อาศัยอยู่ของเหล่าสัตว์ (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๑๔/๔๙๓-๔๙๔)

อาสยะของสัตว์ทั้งหลาย:ที่อยู่ของเหล่าสัตว์ หมายถึงทิฏฐิและยถาภูตญาณอันเป็นที่อาศัยอยู่ของเหล่าสัตว์ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า อาสยะของสัตว์ทั้งหลาย เป็นอย่างไร คือ ความเห็นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็มีไม่เกิดอีกก็มี หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ไม่เกิดอีกก็มิใช่สัตว์ทั้งหลายผู้อาศัยภวทิฏฐิหรือวิภวทิฏฐิดังกล่าวมานี้ สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่เข้าไปอาศัยที่สุดทั้ง ๒ นี้ ได้อนุโลมขันติ ในสภาวธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยของกันและกันและอาศัยกันและกันเกิดขึ้นหรือยถาภูตญาณ หรือดังคำในวิภังค์ว่า ความเห็นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะเป็นอย่างหนึ่ง สรีระก็เป็นอีกอย่าง

SAMPLE

หนึ่ง ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็ใช่จะว่าไม่เกิดอีกก็ใช่หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ สัตว์ทั้งหลายผู้อาศัยภวทิฏฐิหรือวิภวทิฏฐิดังกล่าวมานี้ หรือสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่เข้าไปอาศัยที่สุดทั้ง ๒ นี้ ได้อนุโลมิกขันติ ในสภาวธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยของกันและกันและอาศัยกันและกันเกิดขึ้นก็มี ญาณรู้ตามความเป็นจริง นี้ชื่อว่าอาสยะของสัตว์ทั้งหลาย (ขุ.ป.(ไทย) ขุ.ป.(ไทย) ๒๙/๑๑๓/๑๗๕, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๑๕/๕๒๖)

อาสยานุสยญาณนิทเทส :แสดงอาสยานุสยญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๖๙ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็น คำปุจฉา ดังนี้

ในอุทเทสที่ว่า“ญาณในอาสยะและอนุสัยของสัตว์ทั้งหลายของพระตถาคต” ท่านพระสารีบุตรอธิบายไว้เป็นบทมาติกาดังนี้

ในญาณนี้ พระตถาคตทรงทราบอาสยะของสัตว์ทั้งหลาย ทรงทราบอนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย ทรงทราบอธิมุตติของสัตว์ทั้งหลาย ทรงทราบชัดภัพพสัตว์และอภัพพสัตว์

จากนั้น ท่านนำคำในบทมาติกามาอธิบาย รวม ๖ คำ คือ

๑. คำว่า “อาสยะของสัตว์ทั้งหลาย” หมายถึงธรรมเป็นที่อาศัย(ยึดถือ)ของสัตว์ทั้งหลาย มี ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายชั่ว ได้แก่ อันตัคคาหิกทิฏฐิ ๑๐ ประการ มีความเห็นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด เป็นต้น โดยสรุปได้แก่ มีที่สุด ๒ ประการ คือ ภวทิฏฐิ (สัสสตทิฏฐิ) และวิภวทิฏฐิ (อุจเฉททิฏฐิ) ฝ่ายดี ได้แก่ เนกขัมมะ อพยาบาท อาโลกสัญญาของผู้ได้อนุโลมขันติ (วิปัสสนา-ญาณ) หรือยถาภูตญาณ

๒. คำว่า “อนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย” หมายถึงอนุสัย ๗ ประการ ได้แก่ (๑) กามราคานุสัย (๒) ปฏิฆานุสัย (๓) มานานุสัย (๔) ทิฏฐานุสัย (๕) วิจิกิจฉานุสัย (๖) ภวราคานุสัย (๗) อวิชชานุสัย

๓. คำว่า “จริตของสัตว์ทั้งหลาย” หมายถึงอภิสังขาร ๓ ประการ คือ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร ที่เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจร คำว่า จริต อรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่ เจตนา ปุญญาภิสังขาร หมายถึงเจตนา ๑๓ อปุญญาภิสังขารหมายถึงเจตนา ๑๒ อาเนญชาภิสังขาร หมายถึงเจตนา ๔

๔. คำว่า “อธิมุตติของสัตว์ทั้งหลาย” หมายถึงอธิมุตติ ๒ ประการ คือ อธิมุตติทราม และอธิมุตติประณีต ที่มีแก่สัตว์ทั้งหลาย ในปัจจุบัน อดีต และ

SAMPLE

อนาคต ผู้ที่มีอธิมุตติทรามและผู้ที่มีอธิมุตติประณีตต่างก็คบหาสมาคมกันภายในพวกเดียวกัน คำว่า อธิมุตติ อรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่ อัธยาศัย

๕. คำว่า “อภัพพสัตว์” หมายถึงผู้ประกอบด้วยกรรม กิเลส วิบาก ไม่มีศรัทธา ไม่มีฉันทะ มีปัญญาทราม ไม่อาจบรรลุสัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลาย

๖. คำว่า “ภัพพสัตว์” มีนัยตรงกันข้ามกับอภัพพสัตว์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๑/๑๑๓/๑๗๔)

อาสวปหานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการละอาสวะภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอย่างไรจึงจะละอาสวะได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งอวิชชาปหานสูตรในวรรคนี้ ต่างเพียงเปลี่ยนคำว่า จึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น เป็นคำว่า จึงจะละอาสวะได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๕๖/๔๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาสวะ ในที่นี้ได้แก่ อาสวะ ๔ (กามาสวะ อาสวะคือกาม, ภวาสวะ อาสวะคือภพ, ทิฏฐาสวะ อาสวะคือทิฏฐิ, อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา) (สำ.สฬา.อ. ๓/๕๓-๖ ๒/๑๔)

อาสวกิเลส : เครื่องเศร้าหมองคือกิเลสที่หมักหมม ดังคำในมหาวรรคว่า ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ไม่มีอาสวกิเลส อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้วไม่มีหน้าที่ต้องทำอีก บรรลุประโยชน์สูงสุดแล้ว สิ้นกิเลสเครื่องผูกไว้ในภพ หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ย่อมน้อมไปในฐานะ ๖ คือ ๑. น้อมไปในการออกบวช ๒. น้อมไปใน ความสงัด ๓. น้อมไปในความไม่เบียดเบียน๔. น้อมไปในความสิ้นอุปาทาน ๕. น้อมไปในความสิ้นตัณหา ๖. น้อมไปในความไม่ลุ่มหลง หรือดังคำใน กัลป์ยาณสีลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้พรากตนออกจากกามโยคะและภวโยคะได้ขาดแล้วชื่อว่าเป็นอรหันต์คือเป็นผู้สิ้นอาสวกิเลสแล้ว หรือดังคำที่พระอุชชยเถระกล่าวว่า ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในพระโอวาทของพระองค์จึงอยู่อย่างผู้ปราศจากอาสวกิเลส (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๔/๙,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๖/๔๗๑, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๗/๓๒๐,๒๖/๑๗๘/๓๖๑)

อาสวนิโรธ : ความดับกิเลสที่หมักหมม สิ้นกิเลสที่หมักหมม คือดับกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ,จัดเป็นอาสวักขยญาณ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัยนี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา

SAMPLE

เมื่อเรารู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตได้หลุดพ้นจากกามาสวะภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔/๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔,๙/๒๔๙/๘๔,๙/๔๗๙/๒๑๑,๙/๔๗๙/๒๑๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๔/๔๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖/๑๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๙/๒๒๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๑๐,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๔)

อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา :ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะคือกามาสวะภวาสวะและอวิชชาสวะ ดังคำว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเรารู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตได้หลุดพ้นจากกามาสวะภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป หรือดังคำในสัปปุริสสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุ น้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัยนี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา หรือดังคำในมหานิทเทสว่า เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “เหล่านี้อาสวะ” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้อาสวสมุทัย” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้อาสวนิโรธ” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า“นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา” นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔/๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔,๙/๒๔๙/๘๔,๙/๔๗๙/๒๑๑,๙/๔๗๙/๒๑๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๔/๔๓,๑๒/๒๑๔/๒๒๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖/๑๘,๑๓/๑๐๖/๑๑๕,๑๓/๔๘๔/๖๑๒,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๐๔/๑๒๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙)

อาสวปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องอาสวะ ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า อาสวะมีเท่าไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาสวะมี ๓ ประการ คือ๑. กามาสวะ(อาสวะคือกาม) ๒. ภวาสวะ(อาสวะคือภพ) ๓. อวิชชาสวะ(อาสวะคืออวิชชา) เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งนิพพานปัญหาสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๒๑/๓๔๐)

อาสวิปปยุตตสาสวปัญญา:ปัญญาที่ยังมีกิเลสที่หมักหมมแต่ไม่ประกอบด้วยกิเลสที่หมักหมม หมายถึงปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า อาสวิปปยุตตสาสวปัญญา,เป็นข้อ ๑ ในปัญญา ๒ คืออาสวิปปยุตตสาสวปัญญา อาสวิปปยุตตอนาสวปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

SAMPLE

อาสวิปปยุตอนาสวปัญญา :ปัญญาที่ไม่มีกิเลสที่หมักหมม และไม่ประกอบด้วยกิเลสที่หมักหมม หมายถึง ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อาสวิปปยุตตอนาสวปัญญา,เป็นข้อ ๑ ในปัญญา ๒ คืออาสวิปปยุตตสาสวปัญญา อาสวิปปยุตตอนาสวปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

อาสวสมุคฆาตสูตร : พระสูตรว่าด้วยการถอนอาสวะภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรจึงจะถอนอาสวะได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบโดยนัยแห่งอวิชชาปหานสูตรในวรรคนี้ ต่างเพียงเปลี่ยนคำว่า จึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น เป็นคำว่า จึงจะถอนอาสวะได้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๕๗/๔๗)

อาสวสมุทัย : เหตุเกิดแห่งอาสวะ,เหตุเกิดอาสวะ ดังคำในภัททาลิสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า 'นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธนี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา' เมื่อเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ หรือดังคำในติกัณณสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)นี้ทุกขนิโรธ(ความดับทุกข์) นี้ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย(เหตุเกิดอาสวะ) นี้อาสวนิโรธ(ความดับอาสวะ) นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ)" (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔/๗,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔,๙/๒๔๙/๘๔,๙/๔๗๙/๒๑๑,๙/๔๗๙/๒๑๒,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๔/๔๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖/๑๘,๑๓/๑๓๙๑๕๗, องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๙/๒๒๗,องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๑๑/๒๒๔)

อาสวสูตร : พระสูตรว่าด้วยอาสวะ มี ๕ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อาสวสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้มี จิตเป็นสมาธิย่อมรู้ชัดอาสวะ ๓ คือ (๑) กามาสวะ (๒) ภวาสวะ (๓) อวิชชาสวะ พร้อมทั้งเหตุเกิด เหตุดับ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ ปราศจากความหิว บรรลุนิพพาน เอาชนะมาร ดำรงอยู่ในอัตภาพสุดท้าย (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๖/๔๑๐)

2.อาสวสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อาสวะ ๓ คือ (๑) กามาสวะ (๒) ภวาสวะ (๓) อวิชชาสวะ ภิกษุผู้สิ้นกามาสวะ และภวาสวะ

สำรอกอวิชชาได้แล้ว มีจิตหลุดพ้นเป็นผู้หาอุปธิมิได้ พิชิตมารพร้อมทั้งเสนามารได้แล้ว ย่อมทรงไว้ซึ่งร่างกายสุดท้าย (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๗/๔๑๑)

3.อาสวสูตร พระสูตรว่าด้วยอาสวธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า คุณสมบัติของภิกษุผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก มี ๖ โดยทรงยกเหตุแห่งการละอาสวะขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกองค์ธรรม คุณสมบัติ ๖ นั้น คือ (๑) ละอาสวะที่จะพึงละได้ด้วยการสังวร (๒) ละอาสวะที่จะพึงละได้ด้วยการใช้สอย (๓) ละอาสวะที่จะพึงละได้ด้วยความอดกลั้น (๔) ละอาสวะที่จะพึงละได้ด้วยการเว้น (๕) ละอาสวะที่จะพึงละได้ด้วยการบรรเทา (๖) ละอาสวะที่จะพึงละได้ด้วยการเจริญ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๘/๕๔๗)

4.อาสวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อาสวะมี ๓ ประการ คือ (๑) กามาสวะ อาสวะคือกาม (๒) ภวาสวะ อาสวะคือภพ (๓) อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอาสวะเหล่านั้น (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๓/๙๕)

5.อาสวสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายควรเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อละอาสวะ ๓ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๑๖/๒๗๓)

อาสวะ : 1. ความเสียหาย, ความเดือดร้อน, โทษ, ทุกข์ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

2. น้ำดองอันเป็นเมรัยเช่น **ปุปฺผาสโว** น้ำดองดอกไม้, **ผลาสโว**น้ำดองผลไม้ดังคำในมหาวิภังค์ว่า น้ำหมักดองดอกไม้ น้ำหมักดองผลไม้ น้ำหมักดองน้ำผึ้ง น้ำหมักดองน้ำอ้อยงบ น้ำหมักดองที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๒๘/๔๖๕)

3.กิเลสที่หมักหมมหรือดองอยู่ในสันดานไหลซึมซ่านไปย้อมจิตเมื่อประสบอารมณ์ต่างๆ ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เราจะบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ เช่นในข้อ ๕. เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน และข้อ ๖.เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙/๒๘)

อาสวะ ๓__คือ **๑. กามาสวะ** อาสวะคือกาม **๒.ภวาสวะ** อาสวะคือภพ **๓. อวิชชาสวะ**อาสวะคืออวิชชา; **อีกหมวดหนึ่ง** อาสวะ ๔ คือ **๑. กามาสวะ** อาสวะคือกาม **๒.ภวาสวะ** อาสวะคือภพ **๓. ทิฏฐาสวะ**อาสวะคือทิฏฐิ **๔. อวิชชาสวะ** อาสวะคืออวิชชา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๔/๗,๑/๑๙/๑๒,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔,๙/

SAMPLE

๒๔๙/๘๔,๙/๓๗๓/๑๕๖,๙/๓๙๗/๑๖๖,ที.ม.(ไทย)๑๐/๖๓/๓๖,๑๐/๗๗/๔๓,๑๐/๘๑/๔๕,๑๐/๘๕/๔๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๒,๑๑/๑๕๙/๑๒๐,๑๑/๑๘๒/๑๔๐, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔/๑๗,๑๒/๑๖/๑๘,๑๒/๑๗/๑๘,๑๒/๒๒/๒๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖/๑๘)

อาสวะเก่า : กิเลสที่หมักหมมเดิม, กิเลสเกิดขึ้นเพราะปรารภรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในอดีต ดังคำในมหาวิยูหสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มุนีละอาสวะเก่า ไม่ก่ออาสวะใหม่ ไม่ดำเนินไปตามความพอใจทั้งไม่มีปกติกล่าวด้วยความเชื่อมั่นมุนีนั้นเป็นนักปราชญ์ พ้นขาดแล้วจากทิฏฐิทั้งหลาย ติเตียนตนเองไม่ได้ ไม่ติดอยู่ในโลก หรือดังคำในมหานิทเทสมีอธิบายว่า คำว่า มุนีละอาสวะเก่า ไม่ก่ออาสวะใหม่ อธิบายว่า รูป เวทนา สัญญาสังขาร วิญญาณ ที่เป็นอดีต ตรัสเรียกว่า อาสวะเก่า กิเลสเหล่าใด พึงเกิดขึ้นเพราะปรารภสังขารที่เป็นอดีต มุนีละ คือ สละ สลัด ละทิ้ง บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไปให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งกิเลสเหล่านั้นแล้ว รวมความว่าละอาสวะเก่า (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๒๐/๗๒๑,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔๘/๓๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า อาสวะเก่า หมายถึงกิเลสเกิดขึ้นเพราะปรารภรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในอดีต (ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๙๒๐/๔๐๔)

อาสวะที่เกิดเพราะต้องอาบัติ :กิเลสอันหมักหมมที่เกิดเพราะการล่วงละเมิดสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ ดังคำในอารภติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อาสวะที่เกิดเพราะวิปปฏิสารของท่านยังเจริญอยู่ ขอท่านจงละอาสวะที่เกิดเพราะการต้องอาบัติ จงบรรเทาอาสวะที่เกิดเพราะวิปปฏิสารแล้วจึงเจริญจิตและปัญญา เพราะการเจริญ อย่างนี้ ท่านก็จักเป็นผู้ทัดเทียมกับบุคคลจำพวกที่ ๕ โน้น' (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๒/๒๓๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาสวะที่เกิดเพราะการต้องอาบัติ หมายถึงละอาสวะทั้งหลายที่เกิดเพราะการล่วงละเมิดสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ ด้วยการแสดงอาบัติเบา (เทสนาวิธี) หรือวิธีปฏิบัติเพื่อเปลื้องตนจากอาบัติหนักขั้นสังฆาทิเสส (วุฏฐานวิธี) (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๔๒/๕๖)

อาสวะใหม่ : กิเลสหมักหมมที่เกิดใหม่, กิเลสที่เกิดขึ้นปรารภรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในปัจจุบัน ดังคำในมหาวิยูหสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มุนีละอาสวะเก่า ไม่ก่ออาสวะใหม่ ไม่ดำเนินไปตามความพอใจ ทั้งไม่มีปกติกล่าวด้วยความเชื่อมั่น มุนีนั้นเป็นนักปราชญ์ พ้นขาดแล้วจากทิฏฐิทั้งหลายติเตียนตนเองไม่ได้ ไม่ติดอยู่ในโลก หรือดังคำในมหานิทเทส พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มุนีละอาสวะเก่า ไม่ก่ออาสวะใหม่ ไม่ดำเนินไปตามความพอใจ ทั้งไม่มีปกติกล่าวด้วย

SAMPLE

ความเชื่อมั่นมุนีนั้นเป็นนักปราชญ์ พ้นขาดแล้วจากทิฏฐิทั้งหลาย ติเตียนตนเองไม่ได้ ไม่ติดอยู่ในโลก (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๒๐/๗๒๑,ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔๘/๓๙๔)

อรรถกถาอธิบายว่า อาวสวะใหม่ หมายถึงกิเลสที่เกิดขึ้นปรารภรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในปัจจุบัน (ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔๘/๓๙๔, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๙๒๐/๔๐๔)

อาสวักขยญาณ:ความรู้เป็นเหตุสิ้นกิเลสที่หมักหมม,ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลสที่หมักหมมทั้งหลาย, ความตรัสรู้ (เป็นความรู้ที่พระพุทธเจ้าได้ในยามสุดท้ายแห่งราตรี วันตรัสรู้) (ข้อ ๓ ในญาณ ๓ หรือวิชชา ๓, ข้อ ๖ ในอภิญญา ๖, ข้อ ๘ ในวิชชา ๘, ข้อ ๑๐ ในทศพลญาณ) ดังคำว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุน้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา’ เมื่อเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔,๙/๒๔๙/๘๔,๙/๔๗๙/๒๑๑,๙/๔๗๙/๒๑๒,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๐๕/๒๗๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๕๔/๔๓,๑๒/๒๑๔/๒๒๓,๑๒/๓๘๖/๔๑๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖/๑๘,๑๓/๑๐๖/๑๑๕,๑๓/๑๓๙/๑๕๗)

อาสวักขยญาณนิทเทส : แสดงอาสวักขยญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๕๕ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำ ปุจฉา ดังนี้

ในอุทเทสที่ว่า “ปัญญาที่มีความชำนาญในอินทรีย์ ๓ ประการ ชื่อว่า อาสวักขยญาณ” ท่านพระสารีบุตรอธิบายคำว่า “อินทรีย์ ๓ ประการ” ไว้ดังนี้

อินทรีย์ ๓ ประการ ได้แก่

๑. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังไม่รู้)

๒. อัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง)

๓. อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึง)

อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ ถึงฐานะ ๑ คือ โสดาปัตติมรรค

อัญญินทรีย์ ถึงฐานะ ๖ คือ มรรค ๓ ที่เหลือ และผล ๓ (เว้นอรหัตตผล)

อัญญาตาวินทรีย์ ถึงฐานะ ๑ คือ อรหัตตผล

SAMPLE

ลำดับต่อไป ท่านนำอินทรีย์ทั้ง ๓ ข้างต้นมาจำแนกเป็น ๘ ประการ คือ ในขณะแห่งมรรค ๔ ประการ และในขณะแห่งผล ๔ ประการ มีใจความว่า

ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์มีสัทธินทรีย์ที่มีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร มีวิริยินทรีย์ที่มีการประคองไว้... มีสตินทรีย์ที่มีความตั้งมั่น... มีสมาธินทรีย์ที่มีความไม่ฟุ้งซ่าน... มีปัญญินทรีย์ที่มีความเห็น... มีมนินทรีย์ที่มีความรู้แจ้ง... มีโสมนัสสินทรีย์ที่มีความยินดี... มีชีวิตินทรีย์ที่มีความเป็นใหญ่ในการสืบต่อที่มีกำลัง... ธรรมทั้งหลายที่เกิดในขณะแห่งโสดาปัตติผล ยกเว้นรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ทั้งหมดเป็นกุศล ทั้งหมดไม่มีอาสวะ ... เป็นเครื่องนำออก ...ให้ถึงความ ไม่สั่งสม ...เป็นโลกุตตระ ...มีนิพพานเป็นอารมณ์ อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์มี อินทรีย์ ๘ ประการนี้ที่มีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันและกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร ไปร่วมกัน เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบ ด้วยกัน ธรรมเหล่านั้นเป็นอาการและเป็นบริวารของอนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์นั้น

ในขณะแห่งโสดาปัตติผล อัญญินทรีย์มีสัทธินทรีย์...(เหมือนข้างต้น) ธรรมทั้งหลายที่เกิดในขณะแห่งโสดาปัตติผล ทั้งหมดเป็นอัพยากฤต ยกเว้นรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ทั้งหมดไม่มีอาสวะ ...เป็นโลกุตตระ ...มีนิพพานเป็นอารมณ์ ในขณะแห่งโสดาปัตติผล อัญญินทรีย์มีสหชาตธรรมเป็นบริวาร...(เหมือนข้างต้น) ธรรมเหล่านั้น เป็นอาการและเป็นบริวารของอัญญินทรีย์นั้น

ในขณะแห่งสกทาคามิมรรค...ในขณะแห่งสกทาคามิผล...ในขณะแห่งอนาคามิ-มรรค...ในแห่งอนาคามิผล...

ในขณะแห่งอรหัตตมรรค อัญญินทรีย์มีสัทธินทรีย์...(เหมือนข้างต้น) ธรรมทั้งหลายที่เกิดในขณะแห่งอรหัตตมรรค ยกเว้นรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ทั้งหมดเป็น กุศล ...ไม่มีอาสวะ...(เหมือนข้างต้น)

ในขณะแห่งอรหัตตผล อัญญาตาวินทรีย์มีสัทธินทรีย์...(เหมือนข้างต้น)... ธรรม ทั้งหลายที่เกิดในขณะแห่งอรหัตตผล...(เหมือนในขณะแห่งโสดาปัตติผล)

ท่านสรุปว่า อินทรีย์ ๘ ประการ จัดเป็น ๘ หมวด จึงเป็นอาการ ๖๔ ประการ ลำดับต่อไป ท่านยกคำว่า อาสวะ มาอธิบายเหมือนในอุทเทสที่ ๓๒ (อานันตริกสมาธิญาณ) (ขุ.อป.(ไทย) ๓๑/๑๐๗/๑๖๕)

อาสวักขยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสิ้นอาสวะมี ๘ สูตร แปลความหมายสูตรว่า พระสูตรว่าด้วยความสิ้นอาสวะ๕ สูตร ต่างกัน ๒ สูตร คือ

1.อาสวักขยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความสิ้นอาสวะ ย่อม มีแก่ภิกษุผู้เห็นแจ้งอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๒/๔๗๙)

SAMPLE

2.อาสวักขยสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้สิ้นอาสวะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้เจริญอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรียเป็นต้น จะทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันเป็นเหตุให้สิ้นอาสวะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๐/๓๐๐)

3.อาสวักขยสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๔/๓๔๖)

4.อาสวักขยสูตร พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้สิ้นอาสวะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเจริญ กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๒๒/๔๔๖)

5.อาสวักขยสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะมีเฉพาะผู้รู้ ผู้เห็นอริยสัจ ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๖/๔๘๗)

6.อาสวักขยสูตร พระสูตรว่าด้วยความสิ้นอาสวะ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งที่จริงแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น ได้แก่อริยสัจ ๔ นี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๙๕/๖๐๘)

7.อาสวักขยสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ทำให้สิ้นอาสวะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ มี ๕ เหมือนในนิพพิทาสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๐/๑๑๘)

8.อาสวักขยสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรม ๑๐ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ (๘) สัมมาสมาธิ (๙) สัมมาญาณะ (๑๐) สัมมาวิมุตติ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒๒/๒๗๖)

อาสวัฏฐานิยธรรม : ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสที่หมักหมม คือการกล่าวร้ายผู้อื่น การฆ่า การจองจำ เป็นต้นและทุกข์ใจในอบายชนิดต่าง ๆ รวมทั้งการล่วงละเมิดสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จงรอไปก่อนเถิดสารีบุตร ตถาคตรู้เวลาในเรื่องที่จะบัญญัติสิกขาบทนั้น ศาสดาจะยังไม่บัญญัติสิกขาบทแก่สาวกไม่ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงตลอดเวลาที่ยังไม่เกิด

อาสวัฏฐานิยธรรม บางอย่างในสงฆ์ เมื่อเกิดอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างในสงฆ์ ตถาคตจึงจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น หรือดังคำในภัททาลิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อาสวัฏฐานิยธรรม

SAMPLE

บางอย่างยังไม่เกิดในสงฆ์ ตราบเท่าที่สงฆ์ยังไม่เป็นหมู่ใหญ่เมื่อสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่อาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างจึงเกิดในสงฆ์ ศาสดาจะบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย เพื่อขจัดอาสวัฏฐานิยธรรมเหล่านั้น (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๑/๑๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๕/๑๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาสวัฏฐานิยธรรม คือ ธรรมเป็นที่ตั้งอาสวะ ความชั่วต่างๆ เช่น การกล่าวให้ร้ายคนอื่น ความเดือดร้อน และการจองจำ หมายถึงธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ คือ การกล่าวร้ายผู้อื่น การฆ่า การจองจำ เป็นต้นและทุกข์ใจในอบายชนิดต่างๆรวมทั้งการล่วงละเมิดสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ (วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๑/๑๙๗,ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๔๕/๑๑๕)

อาสังกชาดก : ชาดกว่าด้วยอาสังกากุมาริกา มีเนื้อความอธิบายว่า พราหมณโพธิสัตว์ออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่า ได้นางอาสังกากุมารีผู้เกิดแต่ดอกบัวมาเป็นธิดาบุญธรรม ได้เลี้ยงดูด้วยดีตามแต่กำลังของตน เมื่อนางเจริญวัยมีความสวยงามยิ่ง พระเจ้าพรหมทัตไปพบเข้ามีพระทัยปฏิพัทธ์รักใคร่ ประสงค์จะได้นางมาเป็นพระมเหสี แต่นางยื่นข้อเสนอว่าถ้ารู้จักชื่อนาง นางยินดีที่จะไปด้วย พระราชาได้เพียรพยามยามตั้งชื่อนางใช้เวลาถึงสามปี ตั้งได้ ๓๐๐ ชื่อก็ไม่ถูก สิ้นปีแต่ละครั้งทรงท้อพระทัย จึงไปลานางกลับแต่เมื่อได้สดับถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน ก็ไม่สามารถจะกลับได้ ทรงเสียริ้พลสิ้นเสพียงไปเป็นอันมาก แต่เมื่อหมดความอดทนจะลากลับจริงจึงได้ตรัสว่าเรามีความระแวง ความรังเกียจต่อความพินาศของหมู่พลจึงจะลากลับ นางบอกว่ารู้จักชื่อนางแล้ว ชื่ออาสังกาหมายถึงมีความหวาดระแวง หรือรังเกียจสงสัยพระราชาจึงไปขอนางต่อดาบสพระโพธิสัตว์ และพระโพธิสัตว์ได้ยกนางให้เป็นอัครมเหสีพระเจ้าพรหมทัต ความเพียรพยายามของคนที่ตกอยู่ในอำนาจกิเลสนั้นถึงจะได้รับผลตอบแทนแต่เป็นไปเพื่อทุกข์เพื่อความเดือดร้อน ทำให้คนอื่นเดือดร้อนด้วย ซึ่งต่างจากความเพียรพยายามของคนที่แสวงหาทางพ้นทุกข์ ย่อมมีผลที่เป็นสุขประณีตยิ่ง (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๒๓๓)

อาสังสสูตร : พระสูตรว่าด้วยความหวังทางโลกและทางธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๓ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้หมดความหวัง หมายถึงบุคคลทั่วไปที่เกิดในตระกูลจัณฑาล ตระกูลช่างสาน ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างรถ ตระกูลคนขนขยะ ตระกูลยากจน มีข้าว น้ำ และสิ่งของเครื่องใช้น้อย ทั้งมีผิวพรรณหม่นหมอง มีโรคต่างๆเบียดเบียน ซึ่งไม่ได้เป็นกษัตริย์ ไม่มีความหวังจะได้รับมูรธาภิเษก (๒) ผู้ยังมีความหวัง หมายถึงพระราชบุตรองค์ใหญ่ในโลกนี้ ผู้ไม่ได้รับการแต่งตั้งโดยการอภิเษกถึงความไม่หวั่นไหว ทั้งยังมีความหวังที่จะได้รับ

มูรธาภิเษก (๓) ผู้ปราศจากความหวัง หมายถึงพระราชาผู้เป็นกษัตริย์ ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ไม่ทรงมีความหวังที่จะได้รับมูรธาภิเษกอีก เพราะความหวังในการอภิเษกของพระองค์ เมื่อครั้งยังไม่ได้รับการอภิเษกระงับไปแล้ว แล้วตรัสอีกว่า บุคคล ๓ จำพวกนี้มีในหมู่ภิกษุ แต่มีความหมายในทางธรรม คือ บุคคล (๑) ผู้หมดความหวัง หมายถึงภิกษุเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม ไม่สะอาด(มีกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมไม่สะอาด) ไม่ใช่สมณะ แต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ(คือตนเองไม่มีศีลหมดสภาพความเป็นภิกษุ แต่ยังเรียกตนว่าเป็นภิกษุ) ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารีเน่าภายใน ชุ่มด้วยราคะ เป็นเหมือนหยากเยื่อ ไม่มีความหวังที่จะบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ (๒) บุคคลผู้ยังมีความหวัง หมายถึงภิกษุผู้มีศีล มีธรรมอันงามมีความหวังว่าจะบรรลุเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (๓) บุคคลผู้ปราศจากความหวัง หมายถึงภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ ไม่มีความหวังว่า จะบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะความหวังในความหลุดพ้นของเธอ เมื่อครั้งยังไม่หลุดพ้นระงับไปแล้ว (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓/๑๕๑)

อาสาเทวีเทพธิดา : ชื่อเทพธิดาองค์หนึ่งบริวารของท้าวสักกะ,เป็นเทพธิดาที่โกสิยดาบสกล่าวถึงว่าเป็นคนพูดจาเหลวไหล ดังคำในสุธาโภชนชาดก ที่โกสิยดาบสฟังคำของมาตลีเทพบุตรนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า มาตลีเทพสารถี ก็พระนางสิรีเทวี ปรากฏกับอาตมาว่าเป็นคนตาบอด พระนางสัทธาเทวีเป็นคนไม่แน่นอน ส่วนพระนางอาสาเทวีอาตมารู้ได้ว่าเป็นคนพูดจาเหลวไหลแต่พระนางหิรีเทวีดำรงอยู่ในคุณอันประเสริฐ (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๘๐/๑๓๒)

อาสาวดี, เถาวัลย์ : ชื่อเถาวัลย์ชนิดหนึ่งในสวนจิตลดา ในภพดาวดึงส์ ๑,๐๐๐ปี จึงจะออกผล ดังคำในอาสังกชาดก ที่นางอาสังกากุมาริกากราบทูลพระราชาว่า เถาวัลย์ชื่ออาสาวดีเกิดแล้วในอุทยานจิตรลดาวัน เถาวัลย์นั้น ๑,๐๐๐ปี จึงจะออกผลหนึ่ง หรือดังคำในอปทานที่พระอุบาลีเถระกล่าวถึงอดีตชาติตอนหนึ่งว่า เถาวัลย์ชื่ออาสาวดี เกิดในสวนจิตรลดาแล้วล่วงไป ๑,๐๐๐ ปี เถาวัลย์นั้นจึงจะเกิดผลผลหนึ่ง เทพทั้งหลายเข้าไปนั่งเฝ้าเถาวัลย์ชื่ออาสาวดีนั้นเมื่อกาลนานๆจะมีผลสักคราว เถาวัลย์ชื่ออาสาวดีนั้นเป็นเถาวัลย์ชั้นสูงสุด เป็นที่รักใคร่ของเหล่าเทวดาอย่างนี้ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๒๓๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๐๕/๗๖,๓๒/๕๐๖/๗๖,๓๒/๕๐๗/๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาสาวดี เป็นชื่อของผิวพรรณที่ได้ยาก ท่านก็กล่าวถึงเถาวัลย์อาสาวดีที่หายากมากในหมู่เทพยดา เป็นเถาวัลย์ที่เหล่าเทวดาต้องการ (ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๕๐๕/๓๓๙)

SAMPLE

อาสันทิ : ม้านั่งสี่เหลี่ยมจัตุรัส นั่งได้คนเดียว (ศัพท์เดิมเรียก **อาสันทิก**, ส่วน**อาสันทิ** เป็นเตียงหรือเก้าอี้นอน) ดังคำในปริวารว่า อาสันทิสิกขาบท ว่าด้วยใช้ตั่งยาว (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๖๓/๓๕๖)

อาสันนกรรม : กรรมจวนเจียน, กรรมใกล้ตาย หมายถึงกรรมที่เป็นกุศลก็ดีอกุศลก็ดี ที่ทำเมื่อจวนตายยังจับใจอยู่ใหม่ๆ ถ้าไม่มีครุกกรรม และพหุลกรรมย่อมให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ เหมือนโคที่ยัดเยียดกันอยู่ในคอกเมื่อคนเลี้ยงเปิดคอกออก ตัวใดอยู่ใกล้ประตู ตัวนั้นย่อมออกก่อน แม้จะเป็นโคแก่ (ข้อ ๑๑ในกรรม ๑๒) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาสา : ความหวัง, ความต้องการ; ไทยว่ารับทำโดยเต็มใจ, สมัคร, แสดงตัวขอรับทำการนั้นๆ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุเจ้าของขนเจียมที่ภิกษุณีอาสาซักให้ หรือดังคำในสามัญญผลสูตรที่พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญอาชีพที่อาศัยศิลปะเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า พลรถพลธนู พนักงานเชิญธงพนักงานจัดกระบวนทัพ พวกจัดส่งเสบียง ราชนิกุลผู้ทรงเป็นนายทหารระดับสูงพลอาสา ขุนพล (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๘๐/๑๐๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๓/๕๒)

อาสาฬหะ, เดือน : เดือน ๘ ทางจันทรคติ,เป็นเดือนท้ายฤดูร้อน ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย วันเข้าพรรษานี้มี ๒ วัน คือวันเข้าพรรษาต้น ๑ วันเข้าพรรษาหลัง ๑ เมื่อพระจันทร์เพ็ญเสวยฤกษ์อาสาฬหะล่วงไปแล้ววันหนึ่ง พึงเข้าจำพรรษาต้น เมื่อพระจันทร์เพ็ญเสวยฤกษ์อาสาฬหะล่วงไปแล้วเดือนหนึ่งพึงเข้าจำพรรษาหลัง,ในปฐมเมฆสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมฆฝนก้อนใหญ่ที่เกิดนอกฤดูกาล พัดเอาฝุ่นละอองธุลีที่ตั้งขึ้นในเดือนท้ายฤดูร้อน ให้อันตรธานหายไปโดยฉับพลัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘๔/๒๙๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕๖/๘๕)

อาสีวิสสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อสรพิษ ๔ จำพวก คือ อสรพิษ (๑) มีพิษแล่นแต่พิษไม่ร้าย (๒) มีพิษร้าย แต่พิษไม่แล่น (๓) มีพิษแล่นและพิษร้าย (๔) มีพิษไม่แล่นและพิษไม่ร้าย แล้วตรัสว่า บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมี ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษแล่นแต่พิษไม่ร้าย หมายถึงผู้โกรธอยู่บ่อยแต่โกรธไม่นาน (๒) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษร้ายแต่พิษไม่แล่น หมายถึงผู้ไม่โกรธบ่อยนักแต่โกรธนาน (๓) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษแล่นและพิษร้าย หมายถึงผู้โกรธอยู่บ่อยและโกรธนาน (๔) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษไม่แล่นและพิษไม่ร้าย หมายถึงผู้ไม่โกรธบ่อยนักและโกรธไม่นาน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๐/๑๖๗)

SAMPLE

อาสีวิโสปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ชายคนหนึ่งเดินไปพบอสรพิษ ๔ จำพวกมีพิษกล้า คนทั้งหลายบอกเขาว่า ท่านพึงให้อสรพิษเหล่านี้ลุก ให้อาบน้ำ ให้กินและให้เข้านอนตามเวลาเท่านั้น เพราะหากมันโกรธก็จะทำให้ท่านตาย หรือถึงทุกข์แสนสาหัสได้ ชายนั้นกลัวอสรพิษจึงหนีไป คนทั้งหลายก็บอกอีกว่า นักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู ๕ จำพวก ติดตามมาข้างหลัง เพื่อจะฆ่าท่าน ชายนั้นกลัวอสรพิษและนักฆ่าซึ่งเป็นศัตรูจึงหนีไปอีก คนทั้งหลายจึงบอกอีกว่า นักฆ่าผู้เป็นสายลับ เงื้อดาบติดตามมาข้างหลัง เพื่อจะตัดศีรษะท่าน บุรุษนั้นกลัวอสรพิษ นักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู และนักฆ่าผู้เป็นสายลับจึงรีบหนีไปอีก เขาพบหมู่บ้านร้างจึงเข้าไปยังเรือนว่างหลังหนึ่งแล้วลูบคลำภาชนะเปล่าชนิดหนึ่ง คนทั้งหลายจึงบอกเขาว่า พวกโจรผู้ฆ่าชาวบ้าน เพิ่งเข้ามาสู่หมู่บ้านร้างนี้เดี๋ยวนี้เอง ชายนั้นกลัวอสรพิษ นักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู นักฆ่าผู้เป็นสายลับและโจรผู้ฆ่าชาวบ้าน จึงรีบหนีไปอีก เขาพบห้วงน้ำใหญ่แห่งหนึ่งแล้วเห็นว่าฝั่งนี้มีภัย ฝั่งโน้นปลอดภัย เราไม่มีเรือหรือสะพานที่จะข้ามไปฝั่งโน้น จึงรวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งและใบมาผูกเป็นแพ ใช้มือและเท้าพายไปก็จะถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดีได้แน่ แล้วได้ทำอย่างนั้นไป จนถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดี เป็นผู้ลอยบาปดำรงอยู่บนบกได้

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอธิบายต่อไปว่า

อสรพิษมีพิษกล้า ๔ จำพวกนั้น ได้แก่มหาภูตรูป ๔ คือ

๑. ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) ๒. อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ)

๓. เตโชธาตุ(ธาตุไฟ) ๔. วาโยธาตุ(ธาตุลม)

นักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู ๕ จำพวก ได้แก่อุปาทานขันธ์ ๕ คือ

๑. รูปูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือรูป)

๒. เวทนูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือเวทนา)

๓. สัญญูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือสัญญา)

๔. สังขารูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือสังขาร)

๕. วิญญาณูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

นักฆ่าผู้เป็นสายลับ ซึ่งเงื้อดาบติดตามมาข้างหลังนั้น ได้แก่นันทิราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดี)

หมู่บ้านร้าง ได้แก่อายตนะภายใน ๖ หมายถึงถ้าบัณฑิตผู้ฉลาด มีปัญญาพิจารณาอายตนะภายใน ๖ นั้นทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ก็จะปรากฏเป็นของว่างเปล่าและสูญทั้งนั้น

SAMPLE

พวกโจรผู้ฆ่าชาวบ้าน ได้แก่อายตนะภายนอก ๖ หมายถึงตาย่อมเดือดร้อนเพราะรูปที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ หูย่อมเดือดร้อนเพราะเสียงที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ เป็นต้น

ห้วงน้ำใหญ่ ได้แก่โอฆะ ๔ คือ

๑. กาโมฆะ(ห้วงน้ำคือ กาม) ๒. ภโวฆะ(ห้วงน้ำคือ ภพ)

๓. ทิฏโฐฆะ(ห้วงน้ำคือ ทิฏฐิ) ๔. อวิชโชฆะ(ห้วงน้ำคือ อวิชชา)

ฝั่งนี้น่าระแวง มีภัยจำเพาะหน้า ได้แก่สักกายะ(กายของตน)

ฝั่งโน้นปลอดภัย ไม่มีภัยจำเพาะหน้า ได้แก่นิพพาน

แพ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘

ใช้มือและเท้าพยายามไป ได้แก่ วิริยารัมภะ(ความปรารภความเพียร)

เป็นผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก ได้แก่เป็นพระอรหันต์

(สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๖)

อาสาฬหบูชา : “การบูชาในเดือน ๘“หมายถึง การบูชาในวันเพ็ญเดือน ๘ เพื่อรำลึกถึงคุณพระรัตนตรัยเป็นการพิเศษเนื่องในวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา คือ ธัมมจักกัปปวัตนสูตร ทำให้เกิดมีปฐมสาวก คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ และเกิดสังฆรัตนะคำรบพระรัตนตรัยอาสาฬหปุรณมี วันเพ็ญเดือน ๘, วันกลางเดือน ๘, วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อาสีวิสสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อสรพิษ ๔ จำพวก คือ อสรพิษ (๑) มีพิษแล่นแต่พิษไม่ร้าย (๒) มีพิษร้าย แต่พิษไม่แล่น (๓) มีพิษแล่นและพิษร้าย (๔) มีพิษไม่แล่นและพิษไม่ร้าย แล้วตรัสว่า บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมี ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษแล่นแต่พิษไม่ร้าย หมายถึงผู้โกรธอยู่บ่อยแต่โกรธไม่นาน (๒) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษร้ายแต่พิษไม่แล่น หมายถึงผู้ไม่โกรธบ่อยนักแต่โกรธนาน (๓) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษแล่นและพิษร้าย หมายถึงผู้โกรธอยู่บ่อยและโกรธนาน (๔) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษไม่แล่นและพิษไม่ร้าย หมายถึงผู้ไม่โกรธบ่อยนักและโกรธไม่นาน (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๑๐/๑๖๗)

อาสีวิโสปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ชายคนหนึ่งเดินไปพบอสรพิษ ๔ จำพวกมีพิษกล้า คนทั้งหลายบอกเขาว่า ท่านพึงให้อสรพิษเหล่านี้ลุก ให้อาบน้ำให้กินและให้เข้านอนตามเวลาเท่านั้น เพราะหากมันโกรธก็จะทำให้ท่านตายหรือถึงทุกข์แสนสาหัสได้ ชายนั้นกลัวอสรพิษจึงหนีไป คนทั้งหลายก็บอกอีกว่านักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู ๕ จำพวก ติดตามมาข้างหลัง เพื่อจะฆ่าท่าน ชายนั้นกลัว

SAMPLE

อสรพิษและนักฆ่าซึ่งเป็นศัตรูจึงหนีไปอีก คนทั้งหลายจึงบอกอีกว่า นักฆ่าผู้เป็นสายลับ เงื้อดาบติดตามมาข้างหลัง เพื่อจะตัดศีรษะท่าน บุรุษนั้นกลัวอสรพิษ นักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู และนักฆ่าผู้เป็นสายลับจึงรีบหนีไปอีก เขาพบหมู่บ้านร้างจึงเข้าไปยังเรือนว่างหลังหนึ่งแล้วลูบคลำภาชนะเปล่าชนิดหนึ่ง คนทั้งหลายจึงบอกเขาว่า พวกโจรผู้ฆ่าชาวบ้าน เพิ่งเข้ามาสู่หมู่บ้านร้างนี้เดี๋ยวนี้เอง ชายนั้นกลัวอสรพิษ นักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู นักฆ่าผู้เป็นสายลับและโจรผู้ฆ่าชาวบ้าน จึงรีบหนีไปอีก เขาพบห้วงน้ำใหญ่แห่งหนึ่งแล้วเห็นว่าฝั่งนี้มีภัย ฝั่งโน้นปลอดภัย เราไม่มีเรือหรือสะพานที่จะข้ามไปฝั่งโน้น จึงรวบรวมหญ้า ไม้ กิ่งและใบมาผูกเป็นแพ ใช้มือและเท้าพายไปก็จะถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดีได้แน่ แล้วได้ทำอย่างนั้นไปจนถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดี เป็นผู้ลอยบาปดำรงอยู่บนบกได้

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอธิบายต่อไปว่า

อสรพิษมีพิษกล้า ๔ จำพวกนั้น ได้แก่มหาภูตรูป ๔ คือ

๑. ปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) ๒. อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ)

๓. เตโชธาตุ(ธาตุไฟ) ๔. วาโยธาตุ(ธาตุลม)

นักฆ่าซึ่งเป็นศัตรู ๕ จำพวก ได้แก่อุปาทานขันธ์ ๕ คือ

๑. รูปูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือรูป)

๒. เวทนูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือเวทนา)

๓. สัญญูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือสัญญา)

๔. สังขารูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือสังขาร)

๕. วิญญาณูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

นักฆ่าผู้เป็นสายลับ ซึ่งเงื้อดาบติดตามมาข้างหลังนั้น ได้แก่นันทิราคะ(ความกำหนัดด้วยอำนาจความยินดี)

หมู่บ้านร้าง ได้แก่อายตนะภายใน ๖ หมายถึงถ้าบัณฑิตผู้ฉลาด มีปัญญาพิจารณาอายตนะภายใน ๖ นั้นทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ก็จะปรากฏเป็นของว่างเปล่าและสูญทั้งนั้น

พวกโจรผู้ฆ่าชาวบ้าน ได้แก่อายตนะภายนอก ๖ หมายถึงตาย่อมเดือดร้อนเพราะรูปที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ หูย่อมเดือดร้อนเพราะเสียงที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ เป็นต้น

ห้วงน้ำใหญ่ ได้แก่โอฆะ ๔ คือ

๑. กาโมฆะ(ห้วงน้ำคือ กาม) ๒. ภโวฆะ(ห้วงน้ำคือ ภพ)

๓. ทิฏโฐฆะ(ห้วงน้ำคือ ทิฏฐิ) ๔. อวิชโชฆะ(ห้วงน้ำคือ อวิชชา)

ฝั่งนี้น่าระแวง มีภัยจำเพาะหน้า ได้แก่สักกายะ(กายของตน)

SAMPLE

ฝั่งโน้นปลอดภัย ไม่มีภัยจำเพาะหน้า ได้แก่นิพพาน
แพ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘
ใช้มือและเท้าพยายามไป ได้แก่ วิริยารัมภะ(ความปรารภความเพียร)
เป็นผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก ได้แก่เป็นพระอรหันต์
(สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๖)

อาเสวนปัจจัย : ปัจจัยในลักษณะอาการเสพคุ้น หมายถึงสิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนสิ่งอื่นให้เกิดขึ้น โดยอาศัยความคุ้นเคยเป็นพื้นฐาน (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๒/๑๐,๔๐/๖๒/๓๒,๔๐/๑๙๐/๙๘,๔๐/๒๐๗/๑๐๘,๔๐/๒๒๕/๑๒๐,๔๐/๓๔๗/๒๑๖,๔๐/๖๓๑/๖๐๒,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๓๗/๑๕๑,๔๑/๘๘/๒๑๒,๔๑/๙๕/๒๙๑,๔๑/๑๐๙/๙๑)

อาเสวนะ : การเสพคุ้น,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า อินทรีย์ ๕ ประการนี้เป็นอาเสวนะ (การเสพคุ้น (การปฏิบัติ) ของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปฏิบัติเมตตาเจโตวิมุตติด้วยอินทรีย์ ๕ ประการนี้ หรือดังคำว่า พละ ๕ ประการนี้เป็นอาเสวนะของเมตตาเจโตวิมุตติ บุคคลย่อมปฏิบัติเมตตาเจโตวิมุตติด้วยพละ ๕ ประการนี้ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓/๔๖๔)

อาเสวิตัพพธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรเสพ และที่ไม่ควรเสพ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่ควรเสพและธรรมที่ไม่ควรเสพแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า **ธรรมที่ไม่ควรเสพ** คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ **ธรรมที่ควรเสพ** คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๔/๓๓๙)

อาเสวิตัพพสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรเสพและที่ไม่ควรเสพ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **ธรรมที่ไม่ควรเสพ** คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น **ธรรมที่ควรเสพ** คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๕๐/๒๙๔)

อาหาร : ปัจจัยอันนำมาซึ่งผล, เครื่องค้ำจุนชีวิต, เครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตมี ๔ คือ **๑. กวฬิงการาหาร** อาหารคือคำข้าว **๒.ผัสสาหาร** อาหารคือผัสสะ **๓. มโนสัญเจตนาหาร** อาหารคือมโนสัญเจตนา(ความเจตจำนงทางใจ) **๔. วิญญาณาหาร** อาหารคือวิญญาณ ดังคำในมหาวิภังค์ว่าพวกภิกษุได้ยินพวกชาวบ้านตำหนิประณามโพนทะนา บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ จึงพากันตำหนิประณาม โพนทะนาว่าไฉนภิกษุจึงกลืนอาหารที่ยังไม่มีผู้ถวายให้ล่วงลำคอเล่า หรือดังคำในปาฏิกสูตรว่าท่านโกรักขัตติยะควรกินอาหารแต่พอสมควรและดื่มน้ำแต่พอสมควร เพื่อทำให้คำพูดของพระสมณโคดมผิดไป (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๒๖๖/๔๑๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗/๘,๑๑/๕๗/๓๙,๑๑/๗๒/๕๑,๑๑/๑๐๓/๗๓,๑๑/๓๐๕/๒๘๗,ม.มู.(ไทย)๑๒/

SAMPLE

๙๐/๘๔,๑๒/๑๕๕/๑๕๘,๑๒/๓๖๖/๔๐๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗/๗,๑๓/๑๔/๑๗,๑๓/๒๔/๒๗,๑๓/๕๖/๕๓)

อาหาร ๓ : อาหาร ๓ อย่าง คือ ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร และวิญญาณาหาร,ในธัมมสังคณีอธิบายไว้ว่า

1.อาหารคือความกระทบกัน ดังคำว่า ความกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ภาวะที่ถูกต้อง นี้ชื่อว่าผัสสาหาร

2.อาหารคือความจงใจ ดังคำว่า ความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจ นี้ชื่อว่ามโนสัญเจตนาหาร

3.อาหารคือจิต ดังคำว่า จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณวิญญาณขันธ์ และมโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้ชื่อว่าวิญญาณาหาร (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๐/๓๙)

อาหารเก่า : อุจจาระ มีสีดังอาหารที่กลืนเข้าไปนั่นแหละโดยมาก มีสัณฐานตามโอกาส (ที่อยู่ของมัน) เกิดในทิศเบื้องล่าง ตั้งอยู่ในปักกาสยะ (ที่พักของสุก คือกระเพาะอุจจาระ) อันปักกาสยะ(นั้น) เป็นเหมือนกระบอกไม้ไผ่นี่เอง สูงประมาณ ๘ องคุลี อยู่ที่ปลายไส้ใหญ่ ในระหว่างนาภีตอนล่างกับโคนกระดูกสันหลัง ซึ่งเป็นที่ ๆ ของกินมีน้ำและข้าวเป็นต้นทุกชนิดที่ตกลงไปในอามาสยะ (ที่พักของดิบ คือกระเพราะอาหาร) แล้วเดือดเป็นฟองด้วยไฟ (ธาตุ) ในอุทร สุกไป ๆ จนแหลกราวกะบดด้วยหินบด แล้วเลื่อนลงไปตามโพรงไส้ใหญ่ ไปตกทับถมกันอยู่คล้ายดินสีเหลือง ที่คนขยี้บรรจุลงไปในกระบอกไม้ไผ่ อุปมาเหมือนน้ำฝนอันตกลงในภาคพื้นข้างบน ย่อมไหลลงมาทำให้ภาคพื้นข้างล่างเต็มแล้วขังอยู่ฉะนั้น กำหนดตัดด้วยกระพุ้งกระเพาะอุจจาระและด้วยส่วนของอุจจาระเอง ตัดตอนด้วยส่วนของตนแห่งกรีส ดังคำในการพิจารณากายที่ว่า ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็นกระดูก เยื่อในกระดูกไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมันน้ำลายน้ำมูก ไขข้อ มูตร,ในวิภังค์กล่าวว่าเป็น ๑ ในปฐวีธาตุภายในตน ดังคำว่า ธรรมชาติที่แข็ง ...ซึ่งเป็นภายในตน เช่นผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้ามปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๔๙/๑๐๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,๑๔/๓๔๙/๔๐๕,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

SAMPLE

อาหารของพวกมนุษย์ :ข้าวสุกเป็นต้น ดังคำในชาณุสโสณิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ หลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกมนุษย์ เลี้ยงอัตภาพในมนุษยโลกนั้น ดำรงอยู่ในมนุษยโลกนั้นด้วยอาหารของพวกมนุษย (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาหารของมนุษย์ คือ ข้าวสุก เป็นต้น (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗)

อาหารของสัตว์นรก : กรรมที่สัตว์เสวยในนรกดังคำในชาณุสโสณิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังจากตายแล้ว เขาย่อมไปเกิดในนรก เลี้ยงอัตภาพในนรกนั้น ดำรงอยู่ในนรกนั้นด้วยอาหารของสัตว์นรก (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาหารของสัตว์นรก คือ กรรมที่สัตว์เสวยในนรกนั้น (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗)

อาหารของเหล่าสัตว์ผู้เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน : หญ้า ใบไม้ ซากสัตว์ แมลง เป็นต้น ดังคำในชาณุสโสณิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฏฐิ หลังจากตายแล้วเขาย่อมไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เลี้ยงอัตภาพในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานนั้น ดำรงอยู่ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานนั้นด้วยอาหารของเหล่าสัตว์ผู้เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อาหารของสัตว์ดิรัจฉาน คือ หญ้า ใบไม้เป็นต้น (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗)

อาหารของหมู่เทวดา : ของกินอันเป็นทิพย์, อาหารทิพย์ ดังคำในชาณุสโสณิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ฯลฯ เป็นสัมมาทิฏฐิหลังจากตายแล้ว เขาย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดา เลี้ยงอัตภาพในเทวโลกนั้นดำรงอยู่ในเทวโลกนั้นด้วยอาหารของหมู่เทวดา (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า อาหารของหมู่เทวดา คือสุทธาโภชนะ (ของกินอันเป็นทิพย์, อาหารทิพย์) เป็นต้น (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗)

SAMPLE

อาหารบิณฑบาต : อาหารที่มีผู้ถวายขณะภิกษุเที่ยวบิณฑบาต ดังคำในวิมานที่สุภัทราเทพธิดาตอบว่า ชาติก่อนดิฉันเลื่อมใส ได้ถวายอาหารบิณฑบาต ๘ที่เป็นสังฆทานแด่พระสงฆ์ผู้เป็นทักขิไณยบุคคลด้วยมือทั้งสองของตน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๘๑/๑๕๔, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๔/๑๙๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๒๖/๖๙)

อาหารปัจจัย : ปัจจัยคืออาหารสภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอาหารหมายถึง อาหาร ๔ อย่าง คือ๑. กวฬิงการาหาร ๒. ผัสสาหาร ๓. มโนสัญเจตนาหาร ๔. วิญญาณาหาร

ธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ มีความสามารถในการสร้างและหล่อเลี้ยงนามธรรมและรูปธรรมให้มีชีวิตเป็นอยู่ได้ เช่น กวฬิงการาหารหล่อเลี้ยงโอชัฏฐมกรูป ผัสสาหาร หล่อเลี้ยงเวทนา ๓ อย่าง มโนสัญเจตนาหารกล่าวคือกุศลกรรมและอกุศลกรรมนำมาซึ่งปฏิสนธิในภพภูมิทั้งสาม วิญญาณาหารกล่าวคือปฏิสนธิวิญญาณ หล่อเลี้ยงนามรูปที่เป็นสหชาติ

อาหารปัจจัยแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ ๑. รูปอาหารปัจจัย ๒. นามอาหารปัจจัย รูปอาหารปัจจัยมีองค์ประกอบดังนี้

๑. ปัจจัย ได้แก่ จตุสมุฏฐานิกโอชารูป ที่เป็นปัจจัยแก่จตุสมุฏฐานิกรูปซึ่งเป็นไปในกลาปเดียวกันและต่างกัน

๒. ปัจจยุปบัน ได้แก่จตุสมุฏฐานิกรูปที่เป็นไปในกลาปเดียวกันและต่างกันยกเว้นโอชารูปที่เป็นไปในกลาปเดียวกัน

๓. ปัจจนีกะ ได้แก่ จิต ๒๙ เจตสิก ๕๒ พาหิรรูป

นามอาหารปัจจัยมีองค์ประกอบดังนี้

๑. ปัจจัย ได้แก่ นาม อาหาร ๓ ชนิด คือ ผัสสะ เจตนา และวิญญาณ

๒. ปัจจยุปบัน ได้แก่ จิต ๒๙ เจตสิก ๕๒ จิตตชรูปปฏิสนธิกัมมชรูป

๓. ปัจจนีกะ ได้แก่ พาหิรรูป อาหารชรูป อสัญญูสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป

ในอรรถกถา นอกจากจะแบ่งอาหารปัจจัยเป็น ๔ อย่างแล้ว ท่านยังแบ่งนามอาหารไว้โดยชาติ ๔ ชาติ คือ กุศลชาติ อกุศลชาติ วิปากชาติ และกิริยาชาติ และยังแบ่งโดยภูมิ ๔ ภูมิอีก คือ นามอาหารที่เป็นฝ่ายกุศลชาติ มี ๔ ภูมิ ที่เป็นฝ่ายอกุศลชาติ มี ๑ ภูมิ ที่เป็นฝ่ายวิปากชาติมี ๔ ภูมิ ที่เป็นฝ่ายกิริยาชาติมี ๓ ภูมิส่วนกวฬิงการาหารเป็นอัพยากฤตโดยชาติ เป็นกามาวจรโดยภูมิ ในปัฏฐานอธิบายว่า อาหารปัจจัย ได้แก่ กวฬิงการาหารเป็นปัจจัยแก่กายนี้โดยอาหารปัจจัย อาหารที่ไม่เป็นรูปเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตและรูปซึ่งมีสภาวธรรมนั้นเป็นสมุฏฐานโดยอาหารปัจจัย หรือดังคำว่า สภาวธรรมที่เป็นอัพ

SAMPLE

ยากฤตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตเกิดขึ้นเพราะอาหารปัจจัย ได้แก่ ... อาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นอัพยากตวิบากและที่เป็นอัพยากตกิริยาฯลฯ ในปฏิสนธิขณะ ฯลฯ มหาภูตรูป ๓อาศัยมหาภูตรูป ๑ เกิดขึ้นฯลฯ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๕/๑๐,๔๐/๖๕/๓๔,๔๐/๑๙๐/๙๗,๔๐/๒๐๘/๑๐๙,๔๐/๒๓๐/๑๒๓,๔๐/๒๗๔/๑๔๘,๔๐/๓๒๐/๑๙๔,๔๐/๔๒๙/๒๘๒,อภิ.ป.(ไทย)๔๑/๙๑/๒๑๔,๔๑/๑๐๐/๒๙๓)

อาหารมีรสแปลก : อาหารเลิศรส ซึ่งแตกต่างไปจากที่เคยรู้เคยเห็นเคยกินเคยลิ้มรสมาก่อน ดังคำสิงคาลกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดีบุตร นายพึงบำรุงทาสกรรมกร ผู้เป็นทิศเบื้องต่ำโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑.จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๒. ให้อาหารและค่าจ้าง ๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย ๔. ให้อาหารมีรสแปลก ๕.ให้หยุดงานตามโอกาส (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕)

อาหารมื้อเดียว : กินอาหารครั้งเดียว ในที่นี้หมายนถึงหมายถึงการฉันอาหารในเวลาเช้า คือ ตั้งแต่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนถึงเวลาเที่ยงวัน แม้ภิกษุฉันอาหาร ๑๐ ครั้ง ในช่วงเวลานี้ก็ประสงค์ว่า ฉันอาหารมื้อเดียว ดังคำในภัททาลิสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราฉันอาหารมื้อเดียว เราเมื่อฉันอาหารมื้อเดียว ย่อมรู้สึกว่า สุขภาพมีโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพลานามัยสมบูรณ์อยู่สำราญ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๔/๑๕๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ฉันอาหารมื้อเดียว หมายถึงการฉันอาหารในเวลาเช้า คือตั้งแต่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนถึงเวลาเที่ยงวัน แม้ภิกษุ ฉันอาหาร ๑๐ ครั้ง ในช่วงเวลานี้ก็ประสงค์ว่า ฉันอาหารมื้อเดียว (ม.มู.อ. (บาลี) ๒/๒๒๕/๓)

อาหารเย็น : อาหารในเวลาเย็นหลังเที่ยงไปแล้ว ดังคำในอัคคัญญสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อเครือดินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้วข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏ ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็นก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเช้า หรือดังคำในโทณพราหมณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อก่อนพวกพราหมณ์แสวงหาอาหารเย็น เพื่อกินในเวลาเย็น อาหารเช้าเพื่อกินในเวลาเช้า แต่บัดนี้ พวกพราหมณ์บริโภคอาหารตามความต้องการจนอิ่มท้องแล้วถือเอาส่วนที่เหลือไป บัดนี้ พวกสุนัขก็แสวงหาอาหารเย็น เพื่อกินในเวลาเย็น อาหารเช้าเพื่อกินในเวลาเช้า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๒๗/๙๓,๑๑/๑๒๘/๙๕,๑๑/๑๓๒/๙๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๑/๓๑๖)

อาหารและค่าจ้าง : อาหารรับประทานและรายได้ที่ลูกจ้างจะได้รับจากนายจ้าง ดังคำสิงคาลกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดีบุตร นายพึงบำรุงทาสกรรมกร ผู้เป็นทิศเบื้องต่ำโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑.จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๒. ให้

SAMPLE

อาหารและค่าจ้าง ๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย ๔. ให้อาหารมีรสแปลก ๕.ให้หยุดงานตามโอกาส (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕)

อาหารสูตร : พระสูตรว่าด้วยอาหาร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อาหารสูตร พระสูตรว่าด้วยอาหาร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อาหาร ๔ ที่เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด คือ

๑. กวฬิงการาหาร อาหารคือคำข้าว

๒. ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ

๓. มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือมโนสัญเจตนา

๔. วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ

อาหารเหล่านี้มีตัณหาเป็นเหตุ เป็นเหตุเกิด เป็นกำเนิด เป็นแดนเกิด ส่วนตัณหามีเวทนา เวทนามีผัสสะ ผัสสะมีสฬายตนะ สฬายตนะมีนามรูป นามรูปมีวิญญาณ วิญญาณมีสังขาร และสังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เป็นเหตุเกิด เป็นกำเนิด เป็นแดนเกิด กล่าวคือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเป็นต้น นี้คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมด อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เป็นต้น นี้คือความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมด (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑/๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำว่า สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด แปลจากคำว่า สัมภเวสี หมายถึงสัตว์ที่เกิดในกำเนิดทั้ง ๔ ได้แก่ (๑) อัณฑชะ (เกิดจากไข่) (๒) ชลาพุชะ (เกิดจากครรภ์) (๓) สังเสทชะ (เกิดในเถ้าไคล) (๔) โอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) สัตว์จำพวกที่เป็นอัณฑชะ และชลาพุชะ ท่านเรียกว่าสัมภเวสี เพราะยังอยู่ในไข่และในครรภ์ ถ้าออกจากไข่และครรภ์แล้วไม่เรียกว่าสัมภเวสี แต่ท่านเรียกว่าสัตว์ผู้เกิดแล้ว สัตว์จำพวกที่เป็นสังเสทชะ และ โอปปาติกะนั้น ท่านเรียกว่าสัมภเวสี ในขณะจิตแรกที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ ไป ท่านเรียกว่าสัตว์ผู้เกิดแล้ว (สำ.นิ.อ. ๒/๑๑/๒๖)

2.อาหารสูตร พระสูตรว่าด้วยอาหารของนิวรณ์และโพชฌงค์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อาหารและสิ่งที่ไม่ใช่อาหารของนิวรณ์ ๕ เช่นการมนสิการโดยไม่แยบคายซึ่งสุภนิมิต จัดเป็นอาหารของกามฉันทะ การมนสิการโดยแยบคายซึ่งสุภนิมิต จัดว่าไม่เป็นอาหารของกามฉันทะ ส่วนอาหารและสิ่งที่ไม่ใช่อาหารของโพชฌงค์ ๗ เช่น การมนสิการโดยแยบคายซึ่งธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ จัดเป็นอาหารของสติสัมโพชฌงค์ การไม่มนสิการโดยแยบคายซึ่ง

ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ จัดว่าไม่เป็นอาหารของสติสัมโพชฌงค์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๖๒)

อาหารหยาบ : ข้าวสุกและขนมกุมมาส ดังคำในมหาสัจจกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อัคคิเวสสนะ เราจึงมีความดำริต่อไปว่า เราผู้มีกายซูบผอมมากอย่างนี้ จะบรรลุความสุขนั้นไม่ใช่ทำได้ง่ายเลย ทางที่ดี เราควรกินอาหารหยาบคือข้าวสุกและขนมกุมมาส เราก็กินอาหารหยาบคือข้าวสุกและขนมกุมมาส,โพธิราชกุมารสูตร และสังคารวสูตร ก็มีกล่าวไว้ทำนองเดียวกัน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๘๒/๔๑๖,๑๓/๓๓๕/๔๐๕,๑๓/๔๘๓/๖๑๑)

อาหารใหม่ : สิ่งที่กิน ดื่มเคี้ยว ลิ้ม เข้าไปในอุทริยะ(ท้อง) อุทริยะนั้นมีสีดังสีอาหารที่กลืนเข้าไป มีสัณฐานดังข้าวสารที่บรรจุหลวม ๆ ในผ้ากรอง (ที่ทำเป็นถุง) เกิดในทิศเบื้องบน ตั้งอยู่ในอุทร อวัยวะที่หุ้มไส้ (ป่อง) คล้ายโปงผ้าที่เกิดขึ้นตรงกลางผ้าเปียก น้ำที่คนรวบ (ชาย) ทั้ง ๒ ข้าเข้า ชื่อว่า อุทร ข้างนอกเกลี้ยงข้างในเป็นดังผ้าซับระดูที่เปื้อนแล้ว เขาห่อเศษเนื้อไว้ แม้นจะกล่าวว่า ข้างในอุทรนั้นเป็นดังข้างในของผลขนุนละมุด ดังนี้ก็ชอบมันเป็นที่ที่หมู่หนอน (ตัวพยาธิ) อันมีแตกต่างกันถึง๓๒ ตระกูล มี ชนิดตักโกฏกะ (พยาธิปากขอ) ชนิดคัณฑุปปาทกะ (พยาธิตัวกลม) ชนิดตาลหีรกะ (พยาธิเส้นตาล) ชนิดสูจิมุขกะ (พยาธิตัวจี๊ด)ชนิดปฏตันตุ (พยาธิตัวแบน) ชนิดสุตตกะ (พยาธิเส้นด้าย) อย่างนี้เป็นต้น อาศัยอยู่กันคลาคล่ำเป็นกลุ่ม ๆ ไป ซึ่งเมื่อของกินมีน้ำและข้าวเป็นต้น ไม่มีอยู่ (ในอุทร) มันก็จะพลุ่งพล่านกันให้ระงมไปพากันตรงเข้าเล่นงานเนื้อหัวใจ และเมื่อเวลาที่คนกลืนอาหารมีน้ำและข้าวเป็นต้นลงไป มันจะพากันชูปากตะลีตะลานเข้าแย่งอาหารที่คนกลืนลงไปแรก ๆ ๒-๓ คำ อุทรไรเล่า เป็นดุจเรือนคลอด วัจกุฏิโรงพยาบาลและสุสานของหนอนเหล่านั้น ในอุทรไรเล่า ของกินมีน้ำและข้าวเป็นต้นมีประการต่าง ๆ ที่แหลกด้วยสากคือฟัน คลุกด้วยมือคือลิ้นเคล้าด้วยน้ำย่อยคือเขฬะแล้ว ทันทีนั้นมัน (กลาย) เป็นของปราศจากความถึงพร้อมแห่งสี กลิ่น และรสเป็นต้นไป ดูประหนึ่งข้าวลงด้ายของช่างหูกและรากสุนัข (กลืน) ลงไปแล้ว น้ำดีเสมหะและลม (ออกมา) กลั้วเป็นไอขึ้นด้วยกำลังสันดาปแห่งไฟ(ธาตุ) ในอุทร อากูลไปด้วยหมู่หนอน ปล่อยฟองและต่อมขึ้นข้างบนเรื่อย ถึงซึ่งความเป็นขยะ (ที่จะต้องทิ้ง) เป็นของเหม็นและน่าเกลียดอย่างยิ่ง ตั้งอยู่ (ในอุทร) อุปมาเหมือนเมื่อฝนเม็ดหนาตกลงมาในหน้าแล้ง ซากชนิดต่าง ๆ จับแต่ปัสสาวะอุจจาระ ท่อนหนัง ท่อนกระดูก ท่อนเอ็น น้ำลาย น้ำมูลและเลือด ที่น้ำ (ฝน) พัดพามาตกลงในแอ่งโสโครกข้างประตูหมู่บ้านพวกจัณฑาลแล้ว ประสมเข้ากับน้ำโคลน (ในแอ่ง) ๒-๓ วัน ก็มีหมู่หนอนเกิดแล้ว

เป็นไอขึ้นด้วยกำลังสันดาปแห่งแสงแดด ปล่อยฟองและต่อมขึ้นข้างบนเรื่อยสีเขียวคล้ำเหม็นจัดน่าเกลียด ถึงซึ่งความเป็นรูปไม่น่าเข้าใกล้ไม่น่าดูเลยตั้งอยู่ จะกล่าวไยถึงความเป็นสิ่งน่าดมหรือน่าลิ้มเล่า ฉะนั้น แม้เพราะได้ฟังเรื่องอุทรไร เล่า ความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจของกินทั้งหลายมีน้ำและข้าวเป็นต้น ก็เกิดได้จะกล่าวไยถึงความไม่น่าพอใจในของ กินอันเกิดขึ้น เพราะได้พิจารณาดูด้วยปัญญาจักษุแล้วเล่า อนึ่ง ใน อุทรไรเล่า ของกินมีน้ำและข้าวเป็นอาทิที่ตกลงไปแล้ว ย่อมถึงความจำแนกออกเป็น ๕ ส่วน คือตัวสัตว์ (พยาธิ) กินเสียส่วนหนึ่ง ไฟ(ธาตุ) ในอุทรเผาไปเสียส่วนหนึ่ง ส่วนหนึ่งเป็นปัสสาวะ ส่วนหนึ่งเป็นอุจจาระ ส่วนหนึ่งถึงซึ่งความเป็น (โอชา) รสไปเพิ่มพูนโกฏฐาสแห่งร่างกายมีเลือดและเนื้อเป็นต้น กำหนดตัดด้วยกระพุ้งอุทรและด้วยส่วนของอุทริยะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๘,๑๔/๓๔๙/๔๐๕,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

อาหารโอชะ : อาหารอร่อย,ของมีรสดี ดังคำในมารธีตุสูตรที่มารกล่าวว่า กาเห็นก้อนหินมีสีเหมือนมันข้น จึงบินโฉบลงด้วยคิดว่า ‘เราพึงได้อาหารโอชะในที่นี้เป็นแน่’ ความยินดีพึงเกิดขึ้นโดยแท้ (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๐/๒๑๐)

อาหาเร ปฏิกูลสัญญา,อาหาเรปฏิกูลสัญญา: ความหมายรู้ความปฏิกูลในอาหาร, กำหนดหมายความเป็นปฏิกูลในอาหาร, ความสำคัญหมายในอาหารว่าเป็นของสกปรก พิจารณาให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียดโดยอาการต่างๆ เช่น ปฏิกูล โดยบริโภค, โดยประเทศที่อยู่ของอาหาร, โดยสั่งสมอยู่นานเป็นต้น (ข้อ ๓๕ ในกรรมฐาน ๔๐),เป็นข้อ ๓ ในสัญญา ๑๐ ,ในทุติยสัญญาสูตรอธิบายความหมายไว้ว่า ถ้าภิกษุมีใจที่อบรมแล้วด้วยอาหาเร ปฏิกูลสัญญาอยู่โดยมาก จิตย่อมไม่ไหลไปตามตัณหาในรส ความเป็นของไม่ปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ ภิกษุพึงทราบข้อนี้ว่า ‘อาหาเรปฏิกูลสัญญา เรามิได้เจริญแล้ว คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายจึงไม่มีแก่เราภาวนาพละของเรายังไม่ถึงที่’ เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้นจึงเป็นผู้รู้ชัดในอาหาเร ปฏิกูลสัญญานั้น แต่ถ้าภิกษุมีใจที่อบรมแล้วด้วยอาหาเร ปฏิกูลสัญญาอยู่โดยมาก จิตย่อมหดกลับ งอกลับ ฯลฯ ตัณหาในรส อุเบกขาหรือความเป็นของปฏิกูลย่อมตั้งอยู่ภิกษุพึงทราบข้อนี้ว่า ‘อาหาเร ปฏิกูลสัญญา เราเจริญดีแล้ว คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายจึงมีแก่เราภาวนาพละของเราถึงที่แล้ว’ เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้นจึงเป็นผู้รู้ชัดในอาหาเร ปฏิกูลสัญญานั้น เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้นว่า ' ‘อาหาเร ปฏิกูลสัญญาที่ภิกษุเจริญทำให้มากแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มากหยั่งลงสู่อมตะมีอมตะเป็นที่สุด" (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๑/

SAMPLE

๑๑๐,๒๒/๖๒/๑๑๑,๒๒/๓๐๓/๔๐๗,๒๒/๓๐๔/๔๐๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๘/๗๕,๒๓/๔๙/๗๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๓๗/๓๘๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๒๕,๑๑/๓๖๐/๔๓๕,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๐/๑๙๕,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๕๓/๕๐,๒๐/๔๕๔/๕๐,๒๐/๔๕๕/๕๐,๒๐/๔๕๖/๕๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เป็นข้อ ๑ ในอารมณ์กัมมัฏฐาน ๔๐ คือ กสิณ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อสุภะ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ ธาตุววัตถาน ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ อานาปานสติ ๑ (สํ.ส.อ. (บาลี) ๑/๗๕/๙๕)

อาหาเรปฏิกูลสูตร : พระสูตรว่าด้วยอาหาเรปฏิกูลสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อาหาเรปฏิกูลสัญญา (ความหมายรู้ความปฏิกูลในอาหาร) ที่บุคคลเจริญแล้วฯลฯ (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๕๐/๑๙๕)

อาหุเนยยบุคคล : บุคคลผู้ควรแก่ของคำนับ หมายถึงพระสงฆ์ เป็นผู้ควรแก่ของคำนับ คือ มีคุณความดีสมควรแก่การที่ประชาชนจะนำของถวายมาแสดงความนับถือเชิดชูบูชา ถึงจะต้องเดินทางมาแม้จากที่ไกล (ข้อ ๕ ในสังฆคุณ ๙) ๒๘/๙๗/๑๙

อาหุเนยยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอาหุไนยบุคคล มี ๗ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อาหุเนยยสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยพระอาหุไนยบุคคล (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก เพราะมีธรรม ๖ คือ (๑) เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ (๒) ฟังเสียงทางหูแล้ว ... (๓) ดมกลิ่นทางจมูกแล้ว ... (๔) ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว ... (๕) ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว ... (๖) รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิต (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑/๔๑๑)

2.อาหุเนยยสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยพระอาหุไนยบุคคล (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกเพราะมีธรรม ๖ คือ (๑) อิทธิวิธิ คือ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ (๒) ทิพพโสต คือ ฟังเสียงที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ คือ กำหนดรู้จิตของสัตว์ และบุคคลอื่นได้ด้วยจิตของตน (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ระลึกชาติได้หลายชาติ (๕) จุตูปปาตญาณ คือ เห็นสัตว์ผู้กำลังจุติและกำลังเกิดด้วยตาทิพย์ และรู้ชัดถึงหมู่สัตว์ที่เป็นไปตามกรรม (๖) เจ

โตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ คือทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติด้วยปัญญาอันยิ่งเองอยู่ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒/๔๑๒)

3.อาหุเนยยสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยอาหุไนยบุคคล (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ...เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก เพราะประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ ...สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย (๒) เป็นพหูสูต ฟังมามากซึ่งธรรมทั้งหลาย ทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ (๓) มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี (๔) เป็นสัมมาทิฏฐิ ประกอบด้วยความเห็นชอบ (๕) ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก (๖) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง เป็นต้น (๗) เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม(๘)บรรลุเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๕๗/๓๕๐)

4.อาหุเนยยสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยอาหุไนยบุคคล (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ...เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก เพราะประกอบด้วยธรรม ๘ คือ (๑) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท (๒) เป็นพหูสูต ฟังมามากซึ่งธรรมทั้งหลาย ทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ (๓) ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด ... ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมอยู่ (๔) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร อาศัยเสนาสนะที่สงัด (๕) อดทนต่อความยินร้ายและความยินดีได้ ครอบงำความยินร้ายที่เกิดขึ้นได้อยู่ (๖) อดทนต่อภัยที่น่ากลัวได้ ครอบงำย่ำยีภัยที่น่ากลัวซึ่งเกิดขึ้นได้อยู่ (๗) ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก (๘) บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๘/๓๕๒)

5.อาหุเนยยสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก มี ๙ จำพวก เหมือนในปุคคลสูตร ต่างกันข้อ ๙ ว่า คือ... (๙) โคตรภูบุคคล(คือผู้เจริญวิปัสสนามีกำลังสูงสุด จิตอยู่ในหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างปุถุชนกับโสดาปัตติมรรค) (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๐/๔๔๙)

6.อาหุเนยยสูตร พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ

SAMPLE

ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ๑๐ จำพวก คือ (๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (๒) พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า (๓) ท่านผู้เป็นอุภโตภาควิมุต (๔) ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุต (๕) ท่านผู้เป็นกายสักขี (๖) ท่านผู้เป็นทิฏฐิปัตตะ (๗) ท่านผู้เป็นสัทธาวิมุต (๘) ท่านผู้เป็นธัมมานุสารี (๙) ท่านผู้เป็นสัทธานุสารี (๑๐) ท่านผู้เป็นโคตรภู (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖/๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ท่านผู้เป็นโคตรภู คือผู้ประกอบด้วยวิปัสสนาจิตที่มีพลังถึงที่สุดโดยเป็นปัจจัยที่ต่อเนื่องกันถึงโสดาปัตติมรรค, หรือท่านผู้ประกอบด้วยโคตรภูญาณ (คือญาณที่เป็นหัวต่อระหว่างภาวะปุถุชนกับภาวะอริยบุคคล) อันมีนิพพานเป็นอารมณ์ หมายถึงผู้ปฏิบัติกำลังจะเข้าสู่ขั้นอริยบุคคลชั้นโสดาปัตติมรรค (องฺ.นวก.อ.(บาลี) ๓/๘-๑๐/๒๙๑, องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๖/๓๒๒)

7.อาหุเนยยสูตร พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก คือ ภิกษุ (๑) เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายแล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ (๓) มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี (๔) เป็นสัมมาทิฏฐิ ประกอบด้วยความเห็นชอบ (๕) แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ เป็นต้น (๖) ได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ (๗) กำหนดรู้จิตของสัตว์และบุคคลอื่นได้ด้วยจิตของตน คือ จิตมีราคะก็รู้ว่ามีราคะ จิตปราศจากราคะก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ เป็นต้น (๘) ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง เป็นต้น (๙) เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม (๑๐) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๗/๒๒๙)

อาหุเนยยัคคิ : ไฟคืออาหุไนยบุคคล,เป็นไฟข้อ ๑ ในไฟ ๓ อีกนัยหนึ่ง คือ ๑. อาหุเนยยัคคิ(ไฟคืออาหุไนยบุคคล) ๒. คหปตัคคิ(ไฟคือคหบดี) ๓. ทักขิเณยยัคคิ (ไฟคือทักขิไณยบุคคล),เป็นข้อ ๔ ในไฟ ๗ ในทุติยอัคคิสูตรอธิบายความหมายไว้ว่า อาหุเนยยัคคิ เป็นอย่างไร คือ บุตรในโลกนี้มีมารดาหรือบิดา นี้เรียกว่า อาหุ

SAMPLE

เนยยัคคิ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบุตรเกิดมาจากมารดาบิดานี้ ฉะนั้นอาหุเนยยัคคินี้ จึงเป็นผู้ที่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา บริหารให้เป็นสุขโดยชอบ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๘,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๖/๖๙,๒๓/๔๗/๗๓)

อาหุไนยบุคคล : บุคคลผู้ควรแก่ของคำนับ เป็นชื่อของบิดามารดา คำว่า อาหุไนยบุคคล นี้เป็นชื่อของบิดามารดา ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะบิดามารดามีอุปการะมากบำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตร (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๖/๔๘๕)

อาฬกมันทา, กรุง, ราชธานี :ราชธานีของทวยเทพที่เจริญรุ่งเรือง มีประชากรมาก มียักษ์หนาแน่น เศรษฐกิจดี มีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร,ในมหาสุทัสสนสูตรกล่าวว่ามีความเจริญรุ่งเรืองที่เห็นได้ดุจเมืองกุสาวดี,ในอาฏานาฏิยสูตรกล่าวว่าเป็นเมืองที่ท้าวกุเวรปกครอง ดังคำว่า มีอีกเมืองหนึ่งชื่ออัมพรอัมพรวติยะ มีราชธานีชื่ออาฬกมันทา ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ท้าวกุเวรมหาราช มีราชธานีชื่อวิสาณา ฉะนั้น มหาชนจึงเรียกท้าวกุเวรมหาราชว่า ‘ท้าวเวสวัณ’ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๐/๑๕๘,๑๐/๒๔๒/๑๘๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗,๑๑/๒๘๒/๒๓๐,๑๑/๒๙๑/๒๔๐)

อาฬวกยักษ์ : ยักษ์อยู่เมืองอาฬวี,บอกให้พระผู้มีพระภาคเข้า-ออกที่อยู่ ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าก็ทรงทำตาม แต่ครั้งที่ ๔ ไม่ทำ ทำให้ยักษ์โกรธ และแสดงฤทธิ์ และพระผู้มีพระภาคฤทธิ์ทำให้ยักษ์สิ้นฤทธิ์ ดังคำในอาฬวกสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในภพของอาฬวกยักษ์ เขตเมืองอาฬวีครั้งนั้น อาฬวกยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับได้กล่าวกับพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ท่านจงออกมา สมณะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดีแล้ว ผู้มีอายุ แล้วก็เสด็จออกมา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๑,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๘๒/๕๑๒)

อาฬวกสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อาฬวกสูตร พระสูตรว่าด้วยอาฬวกยักษ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในภพของอาฬวกยักษ์ เขตเมืองอาฬวี อาฬวกยักษ์เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูล ๓ ครั้งว่า ท่านจงออกมา พระผู้มีพระภาคก็ตรัส ๓ ครั้งว่า ดีแล้ว ผู้มีอายุ แล้วก็เสด็จออกมา และเมื่ออาฬวกยักษ์กล่าวอีก ๓ ครั้งว่า ท่านจงเข้าไป พระผู้มีพระภาคก็ตรัสอีก ๓ ครั้งว่า ดีแล้ว ผู้มีอายุ แล้วก็เสด็จเข้าไป

แต่เมื่ออาฬวกยักษ์กล่าวในครั้งที่ ๔ ว่า ท่านจงออกมา พระผู้มีพระภาคกลับตรัสว่า ผู้มีอายุ เราจักไม่ออกไปละ ท่านจะทำอะไรก็จงทำเถิด อาฬวกยักษ์จึงขู่แล้วทูลถามว่า อะไรเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ที่ประเสริฐของบุรุษ อะไรที่บุคคล

SAMPLE

ประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ อะไรมีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย นักปราชญ์กล่าวถึงชีวิต ของผู้เป็นอยู่อย่างไร ว่าประเสริฐสุด

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ที่ประเสริฐของบุรุษ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ ความสัตย์แลมีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย นักปราชญ์กล่าวถึงชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ว่าประเสริฐสุด

: บุคคลข้ามโอฆะ ข้ามอรรณพ ล่วงทุกข์ได้ บริสุทธิ์ได้อย่างไรเล่า

: บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร บริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา

: บุคคลได้ปัญญาอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะหาทรัพย์ได้ บุคคลได้เกียรติยศอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะผูกมิตรไว้ได้ บุคคลละโลกนี้แล้วไปสู่โลกหน้าทำอย่างไรจึงจะไม่เศร้าโศก

: บุคคลเชื่อธรรมของพระอรหันต์ เพื่อบรรลุนิพพาน ไม่ประมาท มีความรอบคอบ ฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา ผู้ทำการเหมาะเจาะไม่ทอดธุระ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้ บุคคลย่อมได้เกียรติยศเพราะความสัตย์ บุคคลเมื่อให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้ บุคคลอยู่ครองเรือนด้วยศรัทธา และมีธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ทมะ ธิติ จาคะ ละโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่เศร้าโศก

สุดท้าย อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลว่า ข้าพระองค์รู้ชัดถึงประโยชน์ภายหน้า พระพุทธเจ้าเสด็จมาเพื่อประโยชน์แก่ข้าพระองค์โดยแท้ วันนี้ ข้าพระองค์รู้ชัดถึงที่ให้ทานซึ่งจะทำให้มีผลมาก ข้าพระองค์จักนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระธรรมซึ่งมีส่วนชักนำให้เป็นคนดี (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๑)

2.อาฬวกสูตร พระสูตรว่าด้วยอาฬวกยักษ์ทูลถามปัญหา อาฬวกยักษ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจของคนในโลกนี้ ตรัสตอบว่า ศรัทธา ทูลถามว่า อะไรเมื่อประพฤติแล้วนำความสุขมาให้ ตรัสตอบว่า ธรรม (หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ดู ขุ.สุ.อ. ๑/๑๘๔/๒๖๒) ทูลถามว่า อะไร มีรสดีกว่ารสทั้งหลาย ตรัสตอบว่า สัจจะ ทูลถามว่า ผู้ดำรงชีวิตอยู่อย่างไร ปราชญ์จึงกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐสุด ตรัสตอบว่า ผู้ดำรงชีวิตด้วยปัญญา นักปราชญ์จึงกล่าว ว่ามีชีวิตประเสริฐสุด (สำหรับฆราวาส ดำรงชีวิตด้วยปัญญา หมายถึงการนับถือ พระรัตนตรัย รักษาศีล ๕ ศีล ๘, สำหรับบรรพชิต ดำรงชีวิตด้วยปัญญา หมายถึง ไม่ทุศีล เจริญภาวนา (ดู ขุ.สุ.อ. ๑/๑๘๔/๒๖๔) ทูลถามว่า คนจะข้ามโอฆกิเลสได้ อย่างไร ตรัสตอบว่า ข้ามด้วยศรัทธา ทูลถามว่า คนจะข้ามห้วงมหรรณพได้อย่างไร ตรัสตอบว่า ล่วงพ้นได้ด้วยความเพียร ทูลถามว่า คนจะบริสุทธิ์ได้อย่างไร ตรัส ตอบว่า บริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา ทูลถามว่า คนจะได้ปัญญาอย่างไร ตรัสตอบว่า ได้ด้วยการฟังธรรม ทูลถามว่า คนจะได้ทรัพย์

อย่างไร ตรัสตอบว่าได้ด้วยการ ทำตนให้เหมาะสมกาลเทศะ มีความขยันหมั่นเพียร ทูลถามว่า คนจะได้ชื่อเสียงเกียรติยศอย่างไร ตรัสตอบว่า ได้ด้วยความสัตย์จริง ทูลถามว่า จะผูกใจหมู่มิตร อย่างไร ตรัสตอบว่า ด้วยการแบ่งปันเสียสละ ทูลถามว่า คนเมื่อตายแล้วจะไม่ เศร้าโศกได้อย่างไร ตรัสตอบว่า คนผู้ครองเรือนควรมีศรัทธา ควรประพฤติธรรม ๔ ประการ คือ สัจจะ ทมะ ขันติ และจาคะ เมื่อตายแล้วย่อมไม่เศร้าโศก ในที่สุดแห่งการสนทนาอาฬวกยักษ์ได้ดวงตาเห็นธรรม เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๘๒/๕๔๒)

อาฬวิกาภิกษุณี : ชื่อภิกษุณีรูปหนึ่ง นั่งกรรมฐาน ณ ป่าอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี ดังคำในอาฬวิกาสูตรที่กล่าวไว้ว่า อาฬวิกาภิกษุณีครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาต ภายหลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ต้องการวิเวก(ความสงัด) จึงเข้าไปในป่าอันธวัน ภายหลังมีมารมาทำหาเพื่อให้สะดุ้ง จึงได้กล่าวกับมารผู้มีบาปว่า ในโลกนี้มีเครื่องสลัดออก(จากทุกข์) เราสัมผัสดีแล้วด้วยปัญญา มารผู้มีบาป ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของผู้ประมาททำนไม่รู้จักทางนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๒/๒๑๗)

อาฬวิกาสูตร : พระสูตรว่าด้วยอาฬวิกาภิกษุณี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มารประสงค์จะให้อาฬวิกาภิกษุณีเกิดความกลัว หวาดสะดุ้ง ขนพอง สยองเกล้า และให้ออกจากวิเวกจึงเข้าไปหาแล้วกล่าวว่า โลกนี้ ไม่มีเครื่องสลัดออกจากทุกข์ ท่านจักทำอะไรด้วยวิเวก ท่านจงเสพความยินดีในกาม จะได้ไม่ต้องเสียใจภายหลัง นางอาฬวิกาภิกษุณีกล่าวว่า โลกนี้ มีเครื่องสลัดออกจากทุกข์ เรารู้ดีด้วยปัญญา ท่านไม่รู้จักหรอก กามทั้งหลายเปรียบด้วยหอกและหลาวเป็นประหนึ่งผีร้าย เราจึงไม่ยินดีในกามนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๒/๒๑๗)

อาฬวี, กรุง,เมือง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่งสมัยพุทธกาล ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พวกภิกษุชาวเมืองอาฬวี กำลังเตรียมพื้นที่สร้างวิหารภิกษุรูปหนึ่งอยู่ข้างล่างยกศิลาส่งขึ้นไป ศิลาที่ภิกษุรูปที่อยู่ข้างบนรับไว้ไม่ดี พลัดตกลงทับศีรษะภิกษุรูปที่อยู่ข้างล่างจนถึงแก่มรณภาพ,ในทุกนิบาตและอายาจนสูตรกล่าวไว้ว่า จิตตคหบดีและหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีนี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานของอุบาสกสาวกของเรา ,ในปฐมหัตถกสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อัคคาฬวเจดีย์ กรุงอาฬวี แล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทรงจำหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ๗ ประการนี้แล (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๘๒/๑๕๕, องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๑/๓๑,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๓๓/

๑๑๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๕/๑๘๙,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๒๓/๒๖๔,๒๓/๒๔/๒๖๗)

อาฬหกะ, เครื่องตวง : มาตราตวงอย่างหนึ่งที่ใช้ในสมัยพุทธกาลเท่ากับ ๔ ปัตถะ,ชื่อมาตราตวงในบาลี คือ ๔ นาฬี (ทะนาน) เป็น ๑ อาฬหกะ ดังคำในเขมาสูตรที่พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า อนึ่ง นักคำนวณ นักประเมิน หรือนักประมวลบางคนของพระองค์ ผู้สามารถคำนวณน้ำในมหาสมุทรว่า 'น้ำเท่านี้ อาฬหกะ เท่านี้ ๑๐๐ อาฬหกะ เท่านี้ ๑,๐๐๐ อาฬหกะ หรือเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ อาฬหกะ' มีอยู่หรือ หรือดังคำในปฐมอภิสันทสูตรและปุญญาภิสันทสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าการที่จะกำหนดปริมาณของน้ำในมหาสมุทรว่า 'น้ำมีปริมาณเท่านี้อาฬหกะน้ำมีปริมาณเท่านี้ ๑๐๐ อาฬหกะ น้ำมีปริมาณเท่านี้ ๑,๐๐๐ อาฬหกะ หรือน้ำมีปริมาณเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ อาฬหกะ' ดังนี้ ไม่ใช่จะทำได้ง่าย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๗/๔๘๗,๒๒/๔๕/๗๔,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๙,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๓๗/๕๖๑)

มีอธิบายว่า อาฬหกะ เป็นชื่อมาตราตวงในบาลี คือ ๔ นาฬี (ทะนาน) เป็น ๑ อาฬหกะ และคำว่า อาฬหกะ คือ มาตราตวงอย่างหนึ่งที่ใช้ในสมัยพุทธกาล ได้แก่

๔ กุฑุวะ หรือปสตะ (ฝ่ายมือ) เป็น ๑ ปัตถะ

๔ ปัตถะ เป็น ๑ อาฬหกะ

๔ อาฬหกะ เป็น ๑ โทณะ (ดู อภิธา.ฏี.คาถา ๔๘๐-๔๘๔)

อาฬัมพะ : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่งเป็นดุริยเทพ ดังคำในรัชชุมาลาวิมานที่รัชชุมาลาเทพธิดากล่าวไว้ว่า เหล่าดุริยเทพ ๖๐,๐๐๐ องค์ช่วยกันปลุกเร้าดิฉันให้เกิดปีติโสมนัส ได้แก่ เทพบุตรมีนามว่า อาฬัมพะ คัคคระ ภีมะ สาธุวาที ปสังสยะ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๔๙/๙๘)

อาฬารดาบส กาลามโคตร :อาจารย์ผู้สอนสมาบัติที่พระมหาบุรุษเสด็จไปศึกษาอยู่ด้วยครั้งหนึ่ง ก่อนที่จะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา, ท่านผู้นี้ได้สมาบัติถึงชั้นอากิญจัญญายตนฌาน ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริว่า เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน แล้วทรงดำริต่อไปว่า อาฬารดาบส กาลามโคตรนี้ เป็นบัณฑิต ฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญา มีธุลีในตาน้อยมานาน ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่อาฬารดาบส กาลามโคตรก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้ ฉับพลัน ลำดับนั้น เทวดาผู้ไม่ปรากฏกายมาทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ผู้เจริญ อาฬารดาบส กาลามโคตร ได้ทำกาละ ๗ วันแล้ว แม้พระผู้มีพระภาคก็ได้เกิดญาณขึ้นว่า อาฬารดาบส กาลามโคตร ได้ทำกาละ ๗ วัน

แล้ว จึงทรงดำริว่า อาพารดาบส กาลามโคตร เป็นผู้มีความเสื่อมนานหนอ เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ก็จะพึงรู้ได้ฉับพลัน,ในสาวกปรากฏหลายคน เช่น ในมหาปรินิพพานสูตรกล่าวว่า โอรสเจ้ามัลละพระนามว่าปุกกุสะ เป็นสาวกของอาพารดาบส กาลามโคตร เดินทางไกลจากกรุงกุสินาราไปกรุงปาวา เห็นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ควงไม้ต้นหนึ่ง ครั้นแล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐/๒๕๕๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๙๒/๑๔๑,๑๐/๑๙๒/๑๔๒,๑๐/๑๙๓/๑๔๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๑/๔๐๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๗/๓๙๕,๑๓/๔๗๕/๖๐๑) ; เรียกเต็มว่า อาพารดาบสกาลามโคตร

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีความเสื่อมนานหนอ หมายถึงมีความเสื่อมมาก เพราะเสื่อมจากมรรคและผลที่จะพึงบรรลุ เพราะเกิดในอักขณะ คือ อาพารดาบสตายไปเกิดในอากิญจัญญายตนภพ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๐/๑๖)

อาพาระ, ดาบส : ชื่อดาบสองค์หนึ่ง มีปรากฏในสังขปาลชาดก ดาบสรูปหนึ่งเคยไปเที่ยวชมวิมานของสังขปาลนาคราช จึงได้ออกบวช ดังคำว่า (พระเจ้ากรุงพาราณสีตรัสว่า) ท่านมีลักษณะคล้ายพระอริยะ มีดวงตาแจ่มใส เห็นจะเป็นคนบวชออกจากสกุลไฉนหนอท่านผู้มีปัญญาจึงสละทรัพย์และโภคะออกจากเรือนบวชเสียเล่า (อาพารดาบสกราบทูลว่า) ขอถวายพระพรมหาบพิตรผู้เป็นเทพแห่งนรชน อาตมาได้เห็นวิมานของพญาสังขปาลนาคราช ผู้มีอานุภาพมากด้วยตนเอง ครั้นเห็นแล้วจึงได้บวชเพราะเชื่อวิบากอันยิ่งใหญ่แห่งบุญทั้งหลาย หรือดังคำที่ว่า ท่านอาพาระ ภรรยาของข้าพเจ้าทั้ง ๓๐๐ นางเหล่านี้ ล้วนเอวบางร่างน้อย มีผิวพรรณดังกลีบปทุม ท่านอาพาระ นางเหล่านี้พึงบำเรอกามแก่ท่าน ขอท่านโปรดให้นางเหล่านั้นบำเรอท่านเถิด (อาพารดาบสกราบทูลต่อไปว่า) อาตมาได้เสวยกามรสอันเป็นทิพย์อยู่ ๑ ปี คราวนั้นจึงได้ถามยิ่งขึ้นไปว่า นาคสมบัตินี้ท่านได้เพราะทำกรรมอะไร ได้อย่างไร ไฉนท่านจึงได้ครอบครองวิมานอันประเสริฐ (ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๑๘๐/๖๒๔,๒๗/๑๘๓/๖๒๕,๒๗/๑๘๖/๖๒๕)

อำนาจ : กำลัง, พลัง,ความรุนแรง,การบังคับ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๙/๒๙๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๙๘/๒๓๕,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑/๒,๑๔/๒/๓,๑๔/๓/๕,๑๔/๔/๖,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๗/๘๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓/๓๘,๒๑/๑๒๖/๑๙๔,๒๑/๑๘๖/๒๖๖)

อำนาจประโยชน์ : เหตุ,เรื่องราว ดังคำในสักกปัญหสูตรที่ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า จอมเทพ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงทรงประกาศการได้ความยินดี การได้โสมนัสเช่นนี้ หรือดังคำในภรเภรวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัส

ว่า เราเห็นอำนาจประโยชน์ ๒ ประการ คือ (๑) การอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของตน(๒) การอนุเคราะห์ชุมชนผู้เกิดในภายหลัง จึงเข้าอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่งและป่าทึบ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๙/๒๙๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๕/๔๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๗/๔๕๒,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๖,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๙/๓๓๑,๑๙/๕๒๘/๓๔๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๔๓/๓๖๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อำนาจประโยชน์ หมายถึงเหตุ (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๒๐๑/๗๔)

อำมาตย์ : ข้าราชการ, ข้าเฝ้า; ที่ปรึกษา ดังคำว่า พระราชาแห่งแคว้นมคธพระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร มีอำมาตย์แวดล้อม ประทับนั่งอยู่บนปราสาทชั้นบน (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๐/๔๘,๙/๓๐๒/๑๑๒,๙/๓๐๔/๑๑๕,๙/๓๒๖/๑๒๖,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕,๑๐/๒๑๑/๑๕๙,๑๐/๒๑๑/๑๖๐,๑๐/๓๕๐/๒๗๘,๑๐/๓๕๒/๒๗๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๖๖/๔๕,๑๑/๒๐๔/๑๖๖,๑๑/๒๑๐/๑๗๑) ; ดู **อมาตย์**

อำมาตย์ข้าราชบริพาร :ข้าราชการข้าเฝ้าที่ปรึกษาของพระราชา,ที่ปรึกษาของพระราชาในประเทศราชเล็ก, ข้าเฝ้าที่ปรึกษาของพระราชาในประเทศใหญ่ ดังคำในนันทกเปตวัตถุที่กล่าวไว้ว่า พระเจ้าสุรัฏฐ์เสด็จพระราชดำเนินไปจนถึงป่าใหญ่ ซึ่งเขียวชอุ่มคล้ายสีเมฆ ทั้งสีและสัณฐานก็คล้ายเมฆ ปรากฏอยู่ เสด็จลงจากคอช้างแล้วเสด็จเข้าไปใกล้ต้นไม้ ประทับนั่งที่โคนต้น พร้อมทั้งหมู่อำมาตย์ข้าราชบริพาร (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๗๐/๒๗๘) หรือดังคำว่า ดังคำในโสณฑัณฑสูตรที่พราหมณ์โสณทัณฑะพักผ่อนกลางวันอยู่ ณ ปราสาทชั้นบน มองเห็นพราหมณ์และคหบดีชาวกรุงจัมปาซึ่งล้วนออกจากกรุงจัมปาเดินรวมกันเป็นหมู่ไปยังสระโบกขรณีคัคครา จึงเรียกอำมาตย์ที่ปรึกษามาถาม หรือดังคำในจังกีสูตรว่า จังกีพราหมณ์พักผ่อนกลางวันอยู่ ณ ปราสาทชั้นบน มองเห็นพราหมณ์และคหบดีชาวบ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะซึ่งล้วนออกจากบ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะเดินรวมกันเป็นหมู่ ไปทางทิศเหนือ เข้าไปยังป่าไม้สาละชื่อเทพวันจึงเรียกอำมาตย์ที่ปรึกษามาถาม (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๐๒/๑๑๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๓/๕๓๑) หรือ ดังคำในอัมพัฏฐสูตรที่ว่า พระเจ้าโอกกากราชตรัสถามหมู่อำมาตย์ราชบริพารว่า เวลานี้พวกกุมารอยู่ที่ไหน พวกอำมาตย์ราชบริพารกราบทูลว่า ‘ขอเดชะ เวลานี้พระราชกุมารพำนักอยู่ณ ราวป่าไม้สาละใหญ่ ริมฝั่งสระโบกขรณีเชิงภูเขาหิมพานต์ ทรงอยู่ร่วมเป็นสามีภรรยากับพระภคินีของพระองค์เอง เพราะเกรงพระชาติจะปนกับผู้อื่น’ หรือดังคำในมโหสธชาดกที่กล่าวว่า พระราชาของข้าพระองค์พร้อมด้วยอำมาตย์ราชบริพาร เสด็จข้ามแม่น้ำคงคาไปแล้วแต่วานนี้ถ้าพระองค์จักทรงติดตามไป ก็จักตกไปสู่ความลำบาก เหมือนกา

SAMPLE

บินไล่ติดตามพญาหงส์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๗//๙๓,๙/๒๗๔/๙๕,๙/๒๗๔/๙๖,๙/๓๓๙/๑๓๒,๓๓๙/๑๓๓,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๒๘/๒๙๖)

อิจฉา : ความปรารถนา, ความอยากได้;ไทยมักใช้ในความหมายว่าริษยา ในมหาโควินทสูตรกล่าวว่าเป็นกลิ่นชั่วร้าย ดังคำที่สนังกุมารพรหมตรัสตอบว่า 'โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) นิกติ (การโกง) โทพภะ (การประทุษร้ายมิตร) กทริยตา(ความตระหนี่) อติมานะ (ความดูหมิ่น) อุสุยา (ความริษยา) อิจฉา (ความปรารถนา) หรือดังคำในจักกวัตติสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี จักมีอาพาธ ๓ อย่างคือ (๑) อิจฉา (๒) อนสนะ (๓) ชรา เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ชมพูทวีปนี้จักมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ บ้าน นิคมและราชธานีมีทุกระยะชั่วไก่บินตก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๐๖/๗๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อิจฉา ในที่นี้หมายถึงตัณหาที่ทำให้เกิดคำพูดอย่างนี้ว่า 'ท่านจงให้อาหารแก่เรา' (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๐๖/๔๐)

อิจฉานังคลคาม,อิจฉานังคละ,หมู่บ้าน : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล พระผู้มีพระภาคเคยไปประทับ ดังคำในอัมพัฏฐสูตรว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชาวโกศลชื่ออิจฉานังคลคามประทับอยู่ ณ ราวป่าอิจฉานังคลวัน ใกล้อิจฉานังคลคาม,ได้พราหมณ์โปกขรสาติเป็นสาวกในตอนท้าย,ในนาคิตสูตรก็กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์แคว้นโกศลชื่ออิจฉานังคละ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๔/๘๗,๙/๒๕๕/๘๗,๙/๒๕๗/๘๙๒๓/๘๖/๔๑๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๑)

อิจฉานังคลวัน : ป่าชื่ออิจฉานังคละ ใกล้อิจฉานังคลคาม แคว้นโกศล ดังคำในอัมพัฏฐสูตรว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชาวโกศลชื่ออิจฉานังคลคามประทับอยู่ ณ ราวป่าอิจฉานังคลวัน ใกล้อิจฉานังคลคาม (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๔/๘๗,๙/๒๕๕/๘๗,๙/๒๕๗/๘๙,๙/๒๕๙/๙๐)

อิจฉานังคลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่กรุงอิจฉานังคละ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าถูกพวกอัญเดียรถีย์ถามว่า ส่วนมากศาสดาของพวกท่านอยู่จำพรรษาด้วยวิหารธรรมข้อไหน ให้ตอบว่า อยู่ด้วยอานาปานสติสมาธิ แล้วตรัสต่อไปว่า อานาปานสติสมาธิเป็นธรรมเครื่องอยู่ของพระอริยะ ของพรหม และของพระตถาคต (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๗/๔๖๙)

SAMPLE

อิจฉานังคละ, กรุง : ชื่อกรุงแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล ดังคำในอิจฉานังคลสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ไพรสณฑ์ชื่ออิจฉานังคละเขตกรุงอิจฉานังคละ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่ผู้เดียวสัก ๓ เดือน ใครๆ อย่าเข้าไปหาเรา ยกเว้นภิกษุผู้นำอาหารบิณฑบาตเข้าไปให้รูปเดียว หรือดังคำในกังเขยยสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ไพรสณฑ์ชื่ออิจฉานังคละเขตกรุงอิจฉานังคละ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๘๗/๔๖๙,๑๙/๙๘๘/๔๗๒)

อิจฉานังคละ,หมู่บ้าน,ราวป่า : ชื่อหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ดังคำในวาเสฏฐสูตรที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ราวป่าอิจฉานังคละ ใกล้หมู่บ้านชื่ออิจฉานังคละ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๕๔/๕๗๒)

อิจฉาวจร : การประพฤติตนในทางต่ำทรามตามอำนาจความปรารถนา หมายถึงกิเลสเพียงดังเนิน ดังคำในอนังคณสูตรที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะถามว่า“ท่านผู้มีอายุ ท่านกล่าวว่า ‘กิเลสเพียงดังเนิน กิเลสเพียงดังเนิน’ คำว่า ‘กิเลสเพียงดังเนิน’ นั่นเป็นชื่อของอะไรหนอ” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ท่านผู้มีอายุ คำว่า ‘กิเลสเพียงดังเนิน’ นี้ เป็นชื่อของอิจฉาวจร ที่เป็นบาปอกุศล (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๐/๔๘,๖๒/๕๓,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๕/๑๙๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อิจฉาวจร หมายถึงการประพฤติตนในทางต่ำทรามตามอำนาจความปรารถนา (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๖๐/๑๕๕)

อิจฉาสูตร : มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อิจฉาสูตร พระสูตรว่าด้วยความอยากได้ลาภ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคล ๘ จำพวก คือ (๑) เธอพยายาม เพื่อให้ได้ลาภก็ไม่ได้ลาภ เพราะไม่ได้ลาภ เธอจึงเศร้าโศก และเคลื่อนจากสัทธรรม(วิปัสสนา) (๒) เธอพยายาม เพื่อให้ได้ลาภก็ได้ลาภ เพราะได้ลาภนั้น เธอจึงประมาท และเคลื่อนจากสัทธรรม (๓) เธอไม่พยายามเพื่อให้ได้ลาภก็ไม่ได้ลาภ เพราะไม่ได้ลาภ เธอจึงเศร้าโศก และเคลื่อนจากสัทธรรม (๔) เธอไม่พยายามเพื่อให้ได้ลาภก็ได้ลาภ เพราะได้ลาภนั้น เธอจึงประมาท และเคลื่อนจากสัทธรรม (๕) เธอพยายามเพื่อให้ได้ลาภ แต่ก็ไม่ได้ลาภ เพราะไม่ได้ลาภนั้น เธอก็ไม่เศร้าโศก และไม่เคลื่อนจากสัทธรรม (๖) เธอพยายามเพื่อให้ได้ลาภก็ได้ลาภ เพราะได้ลาภนั้น เธอก็ไม่ประมาท และไม่เคลื่อนจากสัทธรรม (๗) เธอไม่พยายามเพื่อให้ได้ลาภก็ไม่ได้ลาภ เพราะไม่ได้ลาภนั้น เธอก็ไม่เศร้าโศก และไม่เคลื่อนจากสัทธรรม (๘) เธอไม่พยายามเพื่อให้ได้ลาภ แต่ก็ได้ลาภ เพราะได้ลาภนั้น เธอก็ไม่ประมาท และไม่เคลื่อนจากสัทธรรม เมื่อภิกษุอยู่อย่างสงัด(คือสงัดทางกาย แต่ไม่

SAMPLE

ประพฤติให้ต่อเนื่อง(คือไม่เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานให้ต่อเนื่องกันไป) ความอยากได้ลาภ(คือปัจจัย ๔)ก็เกิดขึ้น (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๑/๓๕๕)

2.อิจฉาสูตร พระสูตรว่าด้วยความอยากได้ลาภ พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคล ๘ จำพวก มีเนื้อหาสาระเหมือนในอิจฉาสูตรแห่งภูมิจาลวรรค ต่างกันแต่เพียงผู้แสดงเท่านั้น คือ ในอิจฉาสูตรแห่งภูมิจาลวรรค พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ส่วนในอิจฉาสูตรในยมกวรรคนี้ พระสารีบุตรแสดง (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๗/๓๙๒)

3.อิจฉาสูตร พระสูตรว่าด้วยความอยาก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรผูกโลกไว้ เพราะกำจัดอะไรจึงจะพ้นได้ เพราะละอะไรจึงจะตัดเครื่องผูกได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกถูกความอยากผูกไว้ จะพ้นจากเครื่องผูกได้เพราะกำจัดความอยาก และจะตัดเครื่องผูกได้เพราะละความอยาก (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๙/๗๗)

อิญชิตะ : ความหวั่นไหว ดังคำในทวยตานุปัสสนาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทุกข์นั้นทั้งหมดย่อมเกิดเพราะอิญชิตะเป็นปัจจัย เพราะดับอิญชิตะ ทุกข์จึงเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป,ในวิภังค์กล่าวว่ามี ๙ อย่าง คือ อิญชิตะ ๙ คือ ๑. ความหวั่นไหวว่า เรามี ๒. ความหวั่นไหวว่า เราเป็น ๓. ความหวั่นไหวว่า เราเป็นสิ่งนี้ ๔. ความหวั่นไหวว่า เราจักมี ๕.ความหวั่นไหวว่า เราจักเป็นสัตว์มีรูป ๖. ความหวั่นไหวว่า เราจักเป็นสัตว์ไม่มีรูป ๗. ความหวั่นไหวว่า เราจักเป็นสัตว์มีสัญญา ๘. ความหวั่นไหวว่า เราจักเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา ๙. ความหวั่นไหวว่า เราจักเป็นสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๗๕๕/๖๘๑,๒๕/๗๕๖/๖๘๑,๒๕/๗๕๗/๖๘๑,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๖๔/๖๑๘)

อิฏฐิยะ, ภิกษุ : ชื่อพระเถระรูปหนึ่งที่นำพระวินัยปิฎกมาสู่เกาะลังกา ดังคำในปริวารว่า พระเถระผู้ประเสริฐมีปัญญามากเหล่านี้ คือ พระมหินทะ พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ ฯลฯ พระเถระผู้ประเสริฐมีปัญญามากเหล่านี้ รู้พระวินัย ฉลาดในมรรค ได้ประกาศพระวินัยปิฎกไว้ในเกาะตามพปัณณิ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๕,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๕,๘/๑๙๒/๑๘๐,๘/๒๐๒/๒๐๖)

อิฏฐธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่น่าปรารถนา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยาก มี ๑๐ คือ (๑) โภคสมบัติ (๒) ผิวพรรณ (๓) ความไม่มีโรค (๔) ศีล (๕) พรหมจรรย์ (๖) มิตร (๗) ความเป็นพหูสูต (๘) ปัญญา (๙) ธรรม (๑๐) สวรรค์ ส่วนธรรมที่เป็นอันตรายต่อธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยาก มี ๑๐ คือ (๑) ความเกียจคร้าน ไม่ขยันหมั่นเพียร เป็นอันตรายต่อโภคสมบัติ (๒) การไม่ประดับตกแต่ง เป็นอันตรายต่อผิวพรรณ (๓)

SAMPLE

การทำสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะ เป็นอันตรายต่อความไม่มีโรค (๔) ความเป็นผู้มีปาปมิตร(มิตรชั่ว) เป็นอันตรายต่อศีล (๕) ความไม่สำรวมอินทรีย์ เป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์ (๖) การแกล้งกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความจริง เป็นอันตรายต่อมิตร (๗) การไม่ทำการสาธยาย เป็นอันตรายต่อความเป็นพหูสูต (๘) การไม่ฟังด้วยดี การไม่สอบถาม เป็นอันตรายต่อปัญญา (๙) การไม่ประกอบความเพียร การไม่พิจารณา เป็นอันตรายต่อธรรม (๑๐) การปฏิบัติผิด เป็นอันตรายต่อสวรรค์ แล้วตรัสอีกว่า ธรรมที่เป็นอาหารของธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยาก มี ๑๐ คือ (๑) ความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน เป็นอาหารของโภคสมบัติ (๒) การประดับตกแต่ง เป็นอาหารของผิวพรรณ (๓) การทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ เป็นอาหารของความไม่มีโรค (๔) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร(มิตรดี) เป็นอาหารของศีล (๕) ความสำรวมอินทรีย์ เป็นอาหารของพรหมจรรย์ (๖) การไม่แกล้งกล่าวให้คลาดเคลื่อนจากความจริง เป็นอาหารของมิตร (๗) การทำการสาธยาย เป็นอาหารของความเป็นพหูสูต (๘) การฟังด้วยดี การสอบถาม เป็นอาหารของปัญญา (๙) การประกอบความเพียร การพิจารณา เป็นอาหารของธรรม (๑๐) การปฏิบัติชอบ เป็นอาหารของสวรรค์ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๓/๑๖๐)

อิฏฐผล : ผลที่น่าปรารถนาดังคำในกัณณกัตถลสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบพิตร อย่างนั้นเหมือนกันเป็นไปไม่ได้เลยที่อิฏฐผลใดอันบุคคลผู้มีศรัทธามีอาพาธน้อย ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ปรารภความเพียรมีปัญญา พึงถึงอิฏฐผลนั้น บุคคลผู้ไม่มีศรัทธา มีอาพาธมากโอ้อวดมีมารยาเกียจคร้านมีปัญญาทราม จักถึงได้ ขอถวายพระพร (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๙/๔๖๕)

อิฏฐสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่น่าปรารถนา พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า ธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก ๕ คือ อายุ วรรณะ สุข ยศ และสวรรค์ ธรรม ๕ นี้ ไม่ใช่จะได้มาด้วยการอ้อนวอนหรือด้วยการตั้งความปรารถนา เพราะถ้าได้มาด้วยการอ้อนวอนหรือด้วยการตั้งความปรารถนาแล้วก็จะไม่มีใครเสื่อมจากอะไรเลย แต่เมื่อได้ปฏิบัติเพื่อให้ได้ธรรม ๕ นั้น ย่อมจะได้ธรรมทั้ง ๕ ดังกล่าวข้างต้นอย่างแน่นอน แล้วตรัสคาถาสรุปใจความว่า บัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือประโยชน์ในภพนี้ และประโยชน์ในภพหน้า ผู้มีปัญญาท่านเรียกว่า บัณฑิต เพราะบรรลุถึงประโยชน์ทั้งสองนั้นแล้ว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๓/๖๗)

SAMPLE

อิฏฐารมณ์ : อารมณ์ที่น่าปรารถนา สิ่งที่คนอยากได้อยากพบ แสดงในแง่กามคุณ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ น่าชอบใจ แสดงในแง่โลกธรรม ได้แก่ ลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุข ดังคำว่า ูเขาหินแท่งทึบย่อมไม่สะเทือนเพราะลม ฉันใด รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ทั้งมวลทั้งที่เป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ย่อมทำจิตของผู้คงที่ให้หวั่นไหวมิได้ฉันนั้น หรือดังคำในนิพพานธาตุสูตรว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ เพราะอินทรีย์ ๕ ที่ยังคงอยู่ ไม่ดับไป ภิกษุนั้นจึงประสบอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์เสวยสุขและทุกข์อยู่ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๔/๑๓, ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๓,๒๕/๑๕๔/๕๓๕,๒๕/๑๕๕/๕๓๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๖๓/๒๐๓,๒๙/๑๙๒/๕๕๔,๒๙/๒๐๓/๕๙๔, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗//๒๖๖/๑๓๙) ; ตรงข้ามกับ **อนิฏฐารมณ์**

อิณสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเป็นหนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความทุกข์ของกามโภคีบุคคล (ผู้ครองเรือน) มี ๖ คือ (๑) ความยากจน (๒) การกู้หนี้ (๓) การใช้คืนดอกเบี้ย (๔) การถูกทวงหนี้ (๕) การถูกติดตาม (๖) การถูกจองจำ แล้วตรัสถึงความทุกข์ของภิกษุเปรียบเทียบความทุกข์ของกามโภคีบุคคล แต่มีความหมายต่างกัน ๖ คือ (๑) **ความยากจน** หมายถึงความไม่มีศรัทธา หิริ โอตตัปปะ วิริยะ และปัญญาในกุศลธรรมทั้งหลาย (๒) **การกู้หนี้** หมายถึงการประพฤติกายทุจริต การประพฤติวจีทุจริต การประพฤติมโนทุจริต (๓) **การใช้ดอกเบี้ย** หมายถึงการปกปิดทุจริตทั้ง ๓ เป็นเหตุ (๔) การทวงหนี้ หมายถึงการถูกว่ากล่าวว่าท่านเป็นผู้ทำอย่างนี้ เป็นผู้ประพฤติอย่างนี้ (๕) **การถูกติดตาม** หมายถึงการถูกบาปอกุศลวิตกครอบงำ (๖) **การถูกจองจำ** หมายถึงการที่บุคคลเป็นผู้เข็ญใจ ยากไร้ประพฤติทุจริตทั้ง ๓ หลังจากตายแล้ว ย่อมถูกจองจำในเรือนจำคือนรก หรือเรือนจำคือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แล้วตรัสสรุปว่า พระองค์ไม่เห็นเรือนจำอย่างอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่ร้ายกาจอย่างนี้ เป็นทุกข์อย่างนี้ และทำอันตรายแก่การบรรลุนิพพาน ซึ่งเป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยมอย่างนี้ เหมือนเรือนจำคือนรกหรือเรือนจำคือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานนี้เลย(องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๕/๕๐๗)

อิตถินทรีย์ : อินทรีย์คือผู้หญิง, อินทรีย์คืออิตถีภาวะ, ความเป็นหญิง, เป็นข้อ ๑ ในอินทรีย์ ๓ คือ ๑. อิตถินทรีย์ (อินทรีย์คืออิตถีภาวะ) ๒.ปุริสินทรีย์ (อินทรีย์คือปุริสภาวะ) ๓.ชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือชีวิต) มีปรากฏในชีวิตินทริยสูตร,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า อิตถินทรีย์ เป็นไฉน ทรวดทรงหญิง เครื่องหมายประจำเพศหญิง กิริยาหญิง อาการหญิง สภาพหญิง ภาวะหญิงของสตรี นี้เรียกว่าอิตถิ

SAMPLE

นทรีย์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๒/๓๐๓, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๐/๑๙๙,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๕๑/๑๕,๓๖/๑๗๓/๓๙,๓๖/๑๘๒/๔๑,๓๖/๑๙๒/๔๕,๓๖/๑๙๗/๔๘,๓๖/๒๓๖/๖๑,๓๖/๓๕๗/๙๐,๓๖/๔๑๐/๑๐๒)

อิตถีกถา : เรื่องสตรี,เป็นข้อที่ ๑๙ ในดิรัจฉานกถา ๒๘ ดังคำว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ลุกขึ้นสวมเขียงเท้าไม้เดินจงกรมในที่กลางแจ้ง มีเสียงกึกกักดังอึกทึก สนทนาดิรัจฉานกถาต่าง ๆ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐)

อิตถีรัตนะ : รัตนะคือผู้หญิง,เป็น ๑ ในรัตนะ ๗ ประการ คือ (๑) จักกรัตนะ (จักรแก้ว) (๒) หัตถิรัตนะ (ช้างแก้ว) (๓) อัสสรัตนะ (ม้าแก้ว) (๔) มณิรัตนะ (มณีแก้ว) (๕) อิตถีรัตนะ (นางแก้ว) (๖) คหปติรัตนะ (ขุนคลังแก้ว) (๗) ปริณายกรัตนะ (ขุนพลแก้ว) (ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓/๑๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๑/๒๑๘)

อิตถีลาภ : ลาภคือผู้หญิง ดังคำในสีลวีมังสชาดกว่า ทุชัจจมาณพ สุชัจจมาณพ นันทมาณพ สุขวัจฉนมาณพวัชฌมาณพและอัทธุวสีลมาณพนั้น มีความต้องการหญิงสาว จึงพากันละธรรมเสีย ส่วนพราหมณ์ผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง มีปัญญา มีความก้าวหน้าในสัจจธรรม ตามรักษาธรรมอยู่ ละทิ้งอิตถีลาภเพราะเหตุอะไรเล่า (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๐/๑๖๐)

อิติภวาภวกถา : เรื่องความเจริญและความเสื่อม จัดอยู่ในดิรัจฉานกถา (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๐/๒๐)

อิติวุตตกะ : พระสูตร ๑๑๐ สูตรที่ตรัสโดย นัยว่า “วุตฺตำ เหตำ ภควตา (จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างนี้) ” ,เป็นข้อ ๗ ในนวังคสัตถุศาสน์,เป็นชื่อคัมภีร์หนึ่งในขุททกนิกาย ดังคำในอัปปัสสุตสูตรว่า บุคคลบางคนในโลกนี้มีสุตะ คือสุตตะ เคยยะเวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทัลละน้อย ทั้งเขาก็หารู้อรรถรู้ธรรม๓แห่งสุตะน้อยนั้นแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ บุคคลผู้มีสุตะน้อยทั้งไม่เข้าถึงสุตะ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙/๑๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๘/๒๕๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖/๒๕๕๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๓,๒๒/๗๔/๑๒๕,๒๒/๑๕๕/๒๕๓,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔,๒๙/๘๘/๒๗๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า (๖)อิติวุตตกะได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตรที่ตรัสโดยนัยว่า “วุตฺตำ เหตำ ภควตา” (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๖/๒๘๒, วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖)

อิติหาสะ : ชื่อคัมภีร์ ๑ ในพระเวท หมายถึงคัมภีร์พิเศษ ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่าแก่ของพราหมณ์ว่าด้วยคำพูดว่าเป็นเช่นนี้ ดังคำที่พระอุบาลีเถระกล่าวถึงอดีตของตนไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุชาตะ ในกรุงหงสวดี มีกองทรัพย์ ๘๐ โกฏิ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นอันมาก เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงมนตร์ จบไตรเพท สำเร็จในคัมภีร์พยากรณ์ลักษณะ คัมภีร์อิติหาสะ และไตรเพท อันเป็นธรรมของ

SAMPLE

ตน หรือดังคำในพุทธวงศ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าไว้ว่า เราเป็นพราหมณ์นามว่าสุเมธะ อยู่ในกรุงอมรวดี สั่งสมทรัพย์ไว้หลายโกฏิ มีทรัพย์สมบัติและธัญญาหารมากมาย เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์ จบไตรเพท ถึงความสำเร็จในคัมภีร์ทำนายลักษณะ และอิติหาสะ๒และในธรรมของตน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔๒/๖๘,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๕/๕๖๘)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในเวททั้ง ๕ ได้แก่ พระเวท ๕ คือ (๑) อิรุเวท หรือฤคเวท (๒) ยชุรเวท (๓) สามเวท (๔) อาถรรพเวท(๕) อิติหาสะ (สำ.ส.อ.(บาลี) ๑/๓๘/๗๘) คำว่า อิติหาสะ หมายถึงคัมภีร์พิเศษ ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่าแก่ของพราหมณ์ว่าด้วยคำพูดว่าเป็นเช่นนี้ (ขุ.พุทฺธ.อ.(บาลี) ๕/๑๐๘)

อิทธาทิเทสนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสดงอิทธิ(ฤทธิ์)เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิ(ฤทธิ์) ได้แก่การสามารถแปลงกายเป็นหลายคนได้ หายตัวได้ ทะลุฝาหรือกำแพงได้เป็นต้น อิทธิบาท(ปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อได้ฤทธิ์) ได้แก่ มรรคปฏิปทาที่เป็นเหตุให้ได้ฤทธิ์ อิทธิบาทภาวนา(การเจริญอิทธิบาท) ได้แก่ การเจริญอิทธิบาทตามแนวของปธานธรรม และปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนา ได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๑/๔๐๕)

อิทธานุภาพ : อานุภาพแห่งฤทธิ์ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ตระกูลอุปัฏฐากของท่านพระปิลินทวัจฉะในกรุงพาราณสี ถูกโจรปล้นและพาเด็กไป ๒ คน ต่อมา ท่านพระปิลินทวัจฉะช่วยนำเด็กหนีออกมาไว้ที่ปราสาทด้วยอิทธิฤทธิ์ ชาวบ้านเลื่อมใสว่านี้เป็นอิทธานุภาพของท่านพระปิลินทวัจฉะโดยแท้ หรือดังคำในปมาทสูตรว่า เมื่อพรหมทั้ง ๒ นั้นกล่าวแล้วเช่นนี้ พรหมนั้นอดกลั้นคำนั้นไม่ได้ จึงเนรมิตตนเป็น ๑,๐๐๐ แล้วได้กล่าวคำนี้กับสุพรหมปัจเจกพรหมว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านเห็นอิทธานุภาพเห็นปานนี้ของเราหรือไม่ สุพรหมปัจเจกพรหมกล่าวว่า เราเห็นอิทธานุภาพเห็นปานนี้ของท่านแล้ว (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๙/๑๓๒,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๗/๒๔๔)

อิทธาภิสังขาร : การปรุงแต่งฤทธิ์ขึ้นทันใด, การบันดาลด้วยฤทธิ์ ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นเศรษฐีคหบดีเดินมาแต่ไกลครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้วทรงมีพระดำริว่า ถ้ากระไร เราพึงบันดาลอิทธาภิสังขาร(การบันดาลทางฤทธิ์) ให้เศรษฐีคหบดีผู้นั่งที่นี่ไม่เห็นยสกุลบุตรนั่งอยู่ที่นั่นจึงทรงบันดาลอิทธาภิสังขารเช่นนั้น หรือดังคำในอัมพัฏฐสูตรว่า ทันใดนั้นพระผู้มีพระภาคทรงบันดาลอิทธาภิสังขารให้เขามองเห็นพระคุยหฐานซึ่งเร้นอยู่ในฝักและทรงแลบพระชิวหาสอดเข้าช่องพระกรรณทั้ง ๒ ข้างกลับไปมา สอดเข้าช่องพระนาสิกทั้ง ๒ ข้างกลับไปมาแผ่ปิดจนมิดมณฑลพระนลาฏ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๗/๓๓, ๔/

SAMPLE

๒๘/๓๕,ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘๘/๑๐๖,๙/๒๙๕/๑๐๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๙๓/๔๒๔,๑๒/๕๐๔/๕๔๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๘/๔๒๓,๑๓/๓๘๕/๔๗๔,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๐/๑๒๖,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๖/๓๙๘)

อิทธิ : ความสำเร็จ, ความรุ่งเรืองงอกงาม;อำนาจที่จะทำอะไรได้อย่างวิเศษ ดังคำในอิทธาทิเทสนาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอิทธิ อิทธิบาท อิทธิบาทภาวนาและปฏิปทาที่ให้ถึงอิทธิบาทภาวนาแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง อิทธิ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ นี้เรียกว่าอิทธิ,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า คำว่า อิทธิ มีอธิบายว่า ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี กิริยาที่สำเร็จ กิริยาที่สำเร็จด้วยดี ความได้ความได้เฉพาะ ความถึงความถึงด้วยดีความถูกต้อง การทำให้แจ้ง ความเข้าถึงธรรมเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๑/๔๐๕,๑๙/๘๓๙/๔๑๗, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๓๑/๕๘๘,๓๑/๓๒/๕๘๙, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๓๔/๓๔๓,๓๕/๔๓๗/๓๔๕,๓๕/๔๔๐/๓๔๖,๓๕/๔๔๓/๓๔๗,๓๕/๔๔๗/๓๔๙)

อิทธิกถา : เรื่องฤทธิ์ คำว่า อิทธิกถา แปลว่า กถาว่าด้วยฤทธิ์ มีเพียงนิทเทสเดียว คือ ทส อิทธิ- นิทเทส ดังนี้

อุทเทส

สาระสำคัญของอุทเทสนี้แบ่งเป็น ๒ ตอน ดังต่อไปนี้

ตอนที่ ๑

ท่านพระสารีบุตรตั้งคำปุจฉาว่า “(๑) ฤทธิ์เป็นอย่างไร (๒) ฤทธิ์มีเท่าไร (๓) ภูมิ แห่งฤทธิ์มีเท่าไร (๔) บาทแห่งฤทธิ์มีเท่าไร (๕) บทแห่งฤทธิ์มีเท่าไร (๖) มูลแห่งฤทธิ์มีเท่าไร” แล้ววิสัชนามีใจความว่า (๑) ชื่อว่าฤทธิ์ เพราะมีสภาวะสำเร็จ (๒) ฤทธิ์มี ๑๐ ประการ (๓) ภูมิแห่งฤทธิ์ มี ๔ ประการ (๔) บาทแห่งฤทธิ์ มี ๔ ประการ (๕) บทแห่งฤทธิ์มี ๘ ประการ (๖) มูลแห่งฤทธิ์มี ๑๖ ประการ

ตอนที่ ๒

ท่านพระสารีบุตรนำคำวิสัชนามาอธิบายโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ ในที่นี้ขอแสดงเฉพาะคำวิสัชนาที่ ๒ ดังนี้

คำปุจฉาว่า “ฤทธิ์ ๑๐ ประการ อะไรบ้าง” ท่านวิสัชนาว่า ฤทธิ์ ๑๐ ประการ คือ

๑. ฤทธิ์ที่อธิษฐาน ... (เหมือนอิทธิพละ ๑๐ ประการ ในพลกถาแห่งยุคนัทธวรรค)

SAMPLE

๒.๑ ทสอิทธินิทเทส

นิทเทส

ทสอิทธินิทเทสอธิบายฤทธิ์ ๑๐ ประการในอุทเทสข้างต้นของอิทธิกถา โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ตามลำดับ ในที่นี้ขอนำเฉพาะคำอธิบายฤทธิ์ที่ ๔-๕ และที่ ๑๐ มาแสดงพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

๔. คำปุจฉาว่า “ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า สภาวะที่ละนิจจสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอนิจจานุปัสสนา เพราะเหตุนั้น จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ สภาวะที่ละสุขสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยทุกขานุปัสสนา... สภาวะที่ละอัตตสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอนัตตานุปัสสนา... สภาวะที่ละนันทิ ย่อมสำเร็จได้ด้วยนิพพิทานุปัสสนา... สภาวะที่ละราคะ ย่อมสำเร็จได้ด้วยวิราคานุปัสสนา... สภาวะที่ละสมุทัย ย่อมสำเร็จได้ด้วยนิโรธานุปัสสนา... สภาวะที่ละ อาทานะ ย่อมสำเร็จได้ด้วยปฏินิสสัคคานุปัสสนา เพราะเหตุนั้น จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ ท่านพระพากุละ ท่านพระสังกิจจะ ท่านพระภูตปาละ มีฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณนี้

๕. คำปุจฉาว่า “ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า สภาวะที่ละนิวรณ์ ย่อมสำเร็จได้ด้วยปฐมฌาน เพราะเหตุนั้น จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ... สภาวะที่ละวิตกวิจาร ย่อมสำเร็จได้ด้วยทุติยฌาน... สภาวะที่ละ ปีติ ย่อมสำเร็จได้ด้วยตติยฌาน... สภาวะที่ละสุขและทุกข์ ย่อมสำเร็จได้ด้วยจตุตถฌาน... สภาวะที่ละรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอากาสานัญจายตนสมาบัติ... สภาวะที่ละอากาสานัญจายตนสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยวิญญาณัญจายตนสมาบัติ...สภาวะที่ละวิญญาณัญจายตนสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัติ... สภาวะที่ละอากิญจัญญายตนสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เพราะเหตุนั้น จึงเป็นฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ

ท่านพระสารีบุตร ท่านพระสัญชีวะ ท่านพระขาณุโกณฑัญญะ อุตตรา อุบาสิกา สามาวดีอุบาสิกา เป็นผู้มีฤทธิ์นี้

๑๐. คำปุจฉาว่า “ชื่อว่าฤทธิ์เพราะมีสภาวะสำเร็จ ด้วยการประกอบโดยชอบในส่วนนั้น ๆ เป็นปัจจัย เป็นอย่างไร” ท่านวิสัชนามีใจความว่า สภาวะที่ละ กามฉันทะ ย่อมสำเร็จได้ด้วยเนกขัมมะ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าฤทธิ์ เพราะมีสภาวะสำเร็จด้วยการประกอบโดยชอบในส่วนนั้น ๆ เป็นปัจจัย สภาวะที่ละพยาบาท ย่อมสำเร็จได้ด้วยอพยาบาท...(ดูองค์ธรรมที่เป็นคู่ตรงกันข้าม ๓๗ คู่ ในภาวนาหมวดที่ ๕ แห่งสุตมยญาณที่ ๔ ญาณกถา มหาวรรค) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๙/๕๖๒)

SAMPLE

อิทธิบาท : คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ,คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์,ทางแห่งความสำเร็จ มี ๔ คือ **๑. ฉันทะ** ความพอใจรักใคร่สิ่งนั้น **๒. วิริยะ** ความพยายามทำสิ่งนั้น **๓. จิตตะ** ความเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น **๔. วิมังสา** ความพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลในสิ่งนั้น,ในอิทธาทิเทสนาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คำว่า อิทธิบาท มีอธิบายว่า เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ของบุคคลผู้เป็นอย่างนั้น,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า คำว่า อิทธิบาท มีอธิบายว่า เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ของบุคคลผู้เป็นอย่างนั้น,ในอิทธิปาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร(สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์) ๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์) ๓.เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์) ๔. เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่ เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์) (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๐๗/๑๙๒,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๘,๑๐/๑๖๗/๑๑๒,๑๐/๑๖๗/๑๑๓,๑๐/๑๗๘/๑๒๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๐,๑๑/๑๔๕/๑๐๖,๑๑/๑๗๗/๑๓๘,๑๑/๒๐๗/๑๖๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๙/๒๐๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๑/๔๐๕,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗๖/๓๙๑, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๓๔/๓๔๓); จำง่าย ๆว่า มีใจรัก พากเพียรทำ เอาจิตฝักใฝ่ใช้ปัญญาสอบสวน; ดู **โพธิปักขิยธรรม**

อิทธิบาทเป็นถนนสี่แยก :อิทธิบาทที่มี ๔ อย่าง คือ กาย เวทนา จิตและธรรม ดังคำในอปทานที่พระอุบาลีเถระกล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคไว้ว่า ข้าแต่พระมุนี พระองค์มีสติปัฏฐานเป็นป้อม มีพระปัญญาเป็นชุมทาง มีอิทธิบาทเป็นถนนสี่แยกธรรมวิถีพระองค์ก็ทรงสร้างไว้ดีแล้ว (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๓๖/๘๑)

อิทธิบาทภาวนา : การเจริญอิทธิบาท,การฝึกฝนปฏิบัติให้อิทธิบาทเกิดมีขึ้น,ในอิทธาทิเทสนาสูตร อธิบายความหมายไว้ว่า อิทธิบาทภาวนา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร๒.เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร๓.เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร๔.เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร นี้เรียกว่าอิทธิบาทภาวนา,ในวิภังค์อธิบายไว้ว่า คำว่า เจริญอิทธิบาท มีอธิบายว่า ภิกษุเสพ เจริญทำให้มากซึ่งสภาวธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๑/๔๐๕,๑๙/๘๓๙/๔๑๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๔๔๗/๓๔๙)

SAMPLE

อิทธิปเทสสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำฤทธิ์บางอย่างให้สำเร็จ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พราหมณ์ทั้งในอดีต อนาคต ปัจจุบันสามารถทำฤทธิ์บางอย่างให้สำเร็จได้ ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๑๗/๓๘๐)

อิทธิปาฏิหาริย์ : ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์,แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ เช่น ล่องหนดำดิน เหาะได้ เป็นต้น (ข้อ ๑ ในปาฏิหาริย์ ๓) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อิทธิวิธา, อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ เช่น นิรมิตกายคนเดียวเป็นหลายคนหลายคนเป็นคนเดียว ล่องหน ดำดินเดินน้ำ เป็นต้น (ข้อ ๑ ในอภิญญา ๖,ข้อ ๓ ในวิชชา ๘), เป็นข้อ ๑ ในอภิญญา ๕ ๕ ได้แก่ (๑) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ (๒) ทิพพโสต หูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ กำหนดรู้ใจคนอื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้ (๕) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ (ที.ปา. ๑๑/๔๓๑/๓๐๗, วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๒/๔๑๔,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๘๑/๒๑๓,๙/๔๘๒/๒๑๓,๙/๔๘๔/๒๑๕,๙/๔๘๓/๒๑๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔/๓,๑๑/๑๐/๙,๑๑/๑๔/๑๒,๑๑/๑๕/๑๓,สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๔๖/๓๗๙,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๑/๒๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อ ๓ ในวิชชา มี ๘ ประการ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ (๒) มโนมยิทธิ (๓) อิทธิวิธา (๔) ทิพพโสตะ (๕) เจโตปริยญาณ (๖) ปุพเพนิวาสานุสสติ (๗) ทิพพจักขุ (๘) อาสวักขยญาณ (องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๖๓/๔๗๒)

อิทธิปาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยอิทธิบาท มี ๕ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อิทธิปาทสูตรพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสังขตธรรม ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่อิทธิบาท ๔ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกายคตาสติสูตรในวรรคนี้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๗๒/๔๕๐)

2.อิทธิปาทสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปฏิปทา ๓ เหมือนในสติปัฏฐานสูตรต่างกันเฉพาะมัชฌิมาปฏิปทา คือ ภิกษุเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร ...วิริยสมาธิปธานสังขาร ...จิตตสมาธิปธานสังขาร ...วีมังสาสมาธิปธานสังขาร (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๔๐๓)

3.อิทธิปาทสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งเจริญทำให้มากซึ่งธรรม ๕ คือ (๑) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร (๒) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร (๓) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร (๔) อิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร (๕) ความขะมักเขม้น (ความเพียรชั้นสูง) จะได้บรรลุอรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักบรรลุอนาคามิผล (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๗/๑๑๕)

SAMPLE

4.อิทธิปาทสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ก่อนจะตรัสรู้พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้เจริญทำให้มากซึ่งธรรม ๕ เหมือนในปฐมอิทธิปาทสูตร เพราะได้เจริญ ทำให้มากซึ่งธรรม ๕ จึงได้น้อมจิตไป เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่จะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง คือ อภิญญา ๖ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๘/๑๑๖)

5.อิทธิปาทสูตร พระสูตรว่าด้วยการเจริญอิทธิบาทเพื่อรู้ยิ่งราคะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่ควรเจริญเพื่อรู้ยิ่งราคะ มี ๔ คือ (๑) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (๒) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (๓) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (๔) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๗๖/๓๙๑)

อิทธิพละ : กำลังคือฤทธิ์ ,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวว่ามี ๑๐ อย่าง คือ อิทธิพละ ๑๐ อะไรบ้าง คือ ๑.ฤทธิ์ที่อธิษฐาน ๒. ฤทธิ์ที่แสดงได้ต่าง ๆ๓. ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ ๔. ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยญาณ ๕. ฤทธิ์ที่แผ่ไปด้วยสมาธิ ๖. ฤทธิ์ของพระอริยะ ๗. ฤทธิ์ที่เกิดจากผลกรรม ๘.ฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญ ๙. ฤทธิ์ที่สำเร็จมาจากวิชชา ๑๐.ชื่อว่าฤทธิ์ เพราะมีสภาวะสำเร็จด้วยการประกอบโดยชอบในส่วนนั้น ๆ เป็นปัจจัย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๒๑)

อิทธิมทะ : ความเมาในฤทธิ์ ,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า อิทธิมทะ เป็นไฉนความเมาฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธง เพราะอาศัยฤทธิ์ นี้เรียกว่า อิทธิมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๙)

อิทธิฤทธิ์ : ฤทธิ์คือความสำเร็จ หมายถึงพลังฤทธิ์ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ตระกูลอุปัฏฐากของท่านพระปิลินทวัจฉะในกรุงพาราณสี ถูกโจรปล้นและพาเด็กไป ๒ คน ต่อมา ท่านพระปิลินทวัจฉะช่วยนำเด็กหนีออกมาไว้ที่ปราสาทด้วยอิทธิฤทธิ์ ชาวบ้านเลื่อมใสว่า นี้เป็นอิทธานุภาพของท่านพระปิลินทวัจฉะโดยแท้ หรือดังคำในสังฆปาลชาดกที่ (พญานาคสังฆปาละกล่าวว่า) ท่านอาฬาระ ท่านเป็นมารดาบิดาของข้าพเจ้า เป็นดังดวงใจ เป็นผู้ให้ชีวิต เป็นสหาย ข้าพเจ้าจึงได้อิทธิฤทธิ์ของตนคืนมา หรือดังคำในจตุราสีติสหัสสพราหมณกัญญาเถรีนมปทาน ที่พระเถรีทั้งปวง ครั้นแสดงอิทธิฤทธิ์มีประการต่างๆแล้วก็แสดงพลังถวายพระศาสดา ได้กราบพระยุคลบาทของพระศาสดา(วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๙/๑๓๒,ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๖๕๗/๖๒๐,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๖/๕๓๓)

อิทธิวิธญาณ : ปรีชาหยั่งรู้ในการแสดงฤทธิ์ต่างๆ ญาณคือแสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ เช่น นิรมิตกายคนเดียวเป็นหลายคนหลายคนเป็นคนเดียว ล่องหน ดำดินเดินน้ำ เป็นต้น ดังคำ

SAMPLE

ว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นน้อมจิตไปเพื่ออิทธิวิธญาณ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง(และ)ภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได (ข้อ ๑ ในอภิญญา ๖,ข้อ ๓ ในวิชชา ๘),เป็นข้อ ๑ ในอภิญญา ๕ ๕ ได้แก่ (๑) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ (๒) ทิพพโสต หูทิพย์ (๓) เจโตปริยญาณ กำหนดรู้ใจคนอื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้ (๕) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๘/๗๙,๙/๒๓๙/๗๙,๙/๔๗๔/๒๐๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๙,ม.มู.(ไทย) ๑๓/๑๙๘/๒๓๕,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๖/๒๔๓,๒๒๐/๓๒๒ ,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๙๖/๕๐๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๑/๑๖๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๗๘/๓๘๒)

อิทธิวิธญาณนิทเทส : แสดงอิทธิวิธญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๕๐ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายอิทธิวิธญาณไว้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาท ๔ อบรมข่มจิต ทำจิตให้อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งกายไว้ในจิต ตั้งจิตไว้ในกาย น้อมจิตไปด้วยอำนาจกาย น้อมกายไปด้วยอำนาจจิต อธิษฐานจิตด้วยอำนาจกาย อธิษฐานกายด้วยอำนาจจิต ทำสุขสัญญาและลหุสัญญาให้หยั่งลงในกาย แล้วน้อมจิตไปเพื่ออิทธิวิธญาณ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น คนเดียวแสดงเป็นหลายคน หลายคนแสดงเป็นคนเดียว (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๑/๑๖๐)

อิทธิวิธสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง ภิกษุทั้งหลายถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านบำเพ็ญธรรมอะไรจึงทำให้แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ (สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๐/๔๔๓)

อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ :สิ่งร้อยรัดกายคือความยึดถือว่าสิ่งนี้เท่านั้นจริง,กิเลสเครื่องผูกกายคือความยึดมั่นว่าสิ่งนี้จริง, เป็นข้อ ๔ ในคันถะ(เครื่องร้อยรัด,ในธัมมสังคณี อธิบายความหมายไว้ว่า อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ (สิ่งร้อยรัดกายคือความยึดถือว่าสิ่งนี้เท่านั้นจริง) เป็นไฉน ความเห็นว่า โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ โลกไม่เที่ยง นี่แหละจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ โลกมีที่สุด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ โลกไม่มีที่สุด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ

SAMPLE

ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ป่าชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิอันเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาสมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าอิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ เว้นสีลัพพตปรามาสกายคันถะแล้ว มิจฉาทิฏฐิแม้ทั้งหมดชื่อว่าอิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓,อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๑๑๔๔/๒๙๓,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๘/๕๘๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๓๓๑,๔๒/๑๐๓/๓๘๑,๔๒/๑๐๗/๓๘๓)

อิทัปปัจจยตา : ความที่สิ่งนี้อาศัยสิ่งนี้เกิดขึ้น,ภาวะที่มีอันนี้ๆเป็นปัจจัย,ความเป็นไปตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย, กระบวนธรรมแห่งเหตุปัจจัย,ความที่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้, กฎที่ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี,เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; เป็นอีกชื่อหนึ่งของหลัก ปฏิจจสมุปบาทหรือ ปัจจยาการ ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทรงเกิดความดำริขึ้นในพระทัยว่า ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาผู้รื่นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานะอันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือหลักอิทัปปัจจยตา หลักปฏิจจสมุปบาท มีกล่าวไว้ในปัจจยสูตร (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗/๒๕๕๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๔/๓๖,๑๐/๖๗/๓๘,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๑/๓๐๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๗/๔๐๗,สं.ส.(ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๒๙,สं.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐/๓๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อิทัปปัจจยตา แปลว่า ความที่สิ่งนี้อาศัยสิ่งนี้เกิดขึ้น หมายถึงสภาวธรรมอันเป็นปัจจัยแห่งชราและมรณะเป็นต้นเป็นชื่อหนึ่งของปฏิจจสมุปบาท (สं.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๐/๔๖-๔๗)

อิธโลกิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อชัยชนะในโลกนี้ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.อิธโลกิกสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับนางวิสาขาว่า มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๔ คือ (๑) จัดการงานดี คือ ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่มีอยู่ในบ้านของสามี ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานเหล่านั้น สามารถทำ สามารถจัดได้ (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียง คือ รู้จักการงานที่คนในบ้านของสามี ว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำ รู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งบันของกินของใช้ให้ตามส่วนที่ควร (๓) ปฏิบัติถูกใจสามี คือ ไม่ล่วงละเมิดสิ่งที่ไม่เป็นที่พอใจของสามี แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต และ(๔) รักษาคุ้มครองทรัพย์ที่สามีหามาได้ ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่เป็นขโมย ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกนี้ ปรารภโลกนี้ (คือขยันหมั่นเพียร มุ่งทำการงานในโลกนี้ให้สำเร็จโดยเรียบร้อย) และตรัสอีกว่า มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๔ คือ (๑) ถึงพร้อมด้วยศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (๒) ถึงพร้อมด้วยศีล เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ และการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย (๓) ถึงพร้อมด้วยจาคะ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน และ(๔) ถึงพร้อมด้วยปัญญา มีสติปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับเป็นอริยะชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกหน้า ปรารภโลกหน้า คือ มาตุคาม (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๔๙/๓๒๔)

2.อิธโลกิกสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๔ ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกนี้ ปรารภโลกนี้ และตรัสว่า มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๔ ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อชัยชนะในโลกหน้า ปรารภโลกหน้า มีเนื้อความเหมือนในปฐมอิธโลกิกสูตร (องฺ.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๕๐/๓๒๗)

อินทขีลสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเสาเขื่อนที่ปักไว้ลึก พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้เห็นอริยสัจ ๔ ย่อมเห็นว่าสมณพราหมณ์เหล่าอื่นรู้จริง เห็นจริง เหมือนปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายถูกลมพัดไปทางทิศต่าง ๆ ได้ ส่วนผู้รู้เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ย่อมไม่หวั่นไหว เหมือนเสาเหล็กหรือเสาเขื่อนที่ปักไว้ลึก ฝังไว้ดีถึงจะถูกพายุฝนพัดก็ไม่สั่นสะเทือน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๐๙/๖๑๘)

อินทปัตถ์ : ชื่อนครหลวงของแคว้นกุรุ ตั้งอยู่ ณ บริเวณเมืองเดลี นครหลวงของอินเดียปัจจุบัน (แคว้นกุรุอยู่แถบลุ่มน้ำยมุนาตอนบน ราวมณฑลปัญจาบลงมา) ดังคำ

ในวิธุรชาดกว่า ปุณณกยักษ์นั้นได้เหาะไปถึงกรุงอินทปัตถ์ ลงมาแล้วเข้าไปสู่ที่ประชุมของชาวกุรุรัฐ ไม่เกรงกลัวพระราชา ๑๐๑ พระองค์ ที่ประชุมพร้อมเพรียงกันอยู่ ณ ที่นั้น กล่าวท้าทายด้วยสกา (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๘๖/๓๙๘)

อินทกเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง เคยทำบุญเมื่อคราวเกิดเป็นมนุษย์แตกต่างกัน,และเป็นเทพบุตรคู่รับใช้ของเทพบุตรองค์หนึ่ง ดังคำว่า อินทกมาณพถวายภิกษาทัพพีหนึ่งแก่พระอนุรุทธเถระ ละร่างมนุษย์แล้วได้ไปบังเกิดในภพดาวดึงส์ แต่อินทกเทพบุตรรุ่งเรืองยิ่งกว่าอังกุรเทพบุตรโดยฐานะ ๑๐ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่ารื่นรมย์ใจ อายุ ยศ วรรณะ สุข และความเป็นใหญ่ยิ่ง (พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า) อังกุระ ท่านให้มหาทานสิ้นกาลนาน มาในสำนักของเราไฉนจึงนั่งอยู่ไกลนัก (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๑๕/๒๑๗)

อินทกยักษ์ : ยักษ์ตนหนึ่ง อยู่ภูเขาอินทกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ยักษ์ตนนี้เคยเข้าเฝ้าทูลถามพระปัญหากับพระผู้มีพระภาคว่า ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า รูปไม่ใช่ชีวะ สัตว์นี้จะมีร่างกายนี้ได้อย่างไรหนอ กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์นี้จะอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเกิดเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเกิดเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสิเกิดเป็นฆนะ (เป็นก้อน) จากฆนะเกิดเป็นปุ่ม ๕ ปุ่มต่อจากนั้น ผม ขนและเล็บ จึงเกิดขึ้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗)

อินทกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอินทกยักษ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาอินทกูฏ ซึ่งเป็นภพของอินทกยักษ์ เขตกรุงราชคฤห์ อินทกยักษ์เข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ผู้รู้กล่าวว่า รูปไม่ใช่ชีวะแล้วสัตว์มีร่างกายได้อย่างไร กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์อยู่ในครรภ์ได้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเป็นอัพพุทะ จากอัพพุทะเป็นเปสิ(ชิ้นเนื้อเล็ก)จากเปสิเป็นฆนะ(เป็นก้อน) จากฆนะเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม ต่อจากนั้น ผม ขนและเล็บ จึงเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์บริโภคข้าว น้ำ โภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ก็ยังอัตภาพให้เป็นไปในครรภ์ ด้วยข้าว น้ำ โภชนาหารอย่างนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กลละ หมายถึงรูปละเอียดมีลักษณะกลมใส ขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งเหลือจากการสบัด ๓ ครั้ง (สำ.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๔, สำ.ฏีกา ๑/๒๓๕/๓๒๖) คำว่า อัพพุทะ หมายถึงรูปละเอียดที่เกิดถัดจากกลละนั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ มีลักษณะเหมือนดีบุกเหลว (สำ.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๕, สำ.ฏีกา ๑/๒๓๕/๓๒๖) คำว่า ปุ่ม ๕ ปุ่ม หมายถึงในสัปดาห์ที่ ๕ เกิดเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม คือ แขน ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑ (สำ.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๕)

SAMPLE

อินทกูฏ, ภูเขา : ชื่อภูเขาลูกหนึ่งอยู่เขตกรุงราชคฤห์ เป็นที่อยู่ของอินทกยักษ์ เป็นที่พระผู้มีพระภาคตรัสอินทกสูตร ดังคำว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาอินทกูฏ ซึ่งเป็นภพของอินทกยักษ์ เขตกรุงราชคฤห์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗)

อินทพราหมณ์ : ชื่อพราหรณ์คนหนึ่งที่เป็นท้าวสักกะแปลงร่างมาขอทาน ดังคำในสังขพราหมณจริยาที่พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าตอนหนึ่งว่า เราได้เห็นอินทพราหมณ์มายืนอยู่ใกล้ประตูบรรณศาลาของเรา จึงหยิบใบหมากเม่าที่เรานำมาจากป่า ซึ่งไม่มีน้ำมันทั้งไม่มีรสเค็ม มอบให้จนหมดพร้อมทั้งภาชนะ เราครั้นให้ใบหมากเม่าแก่อินทพราหมณ์นั้นแล้ว จึงคว่ำภาชนะ ละการแสวงหาใหม่ เข้าไปยังบรรณศาลา แม้ในวันที่ ๒ ที่ ๓ อินทพราหมณ์ก็เข้ามายังสำนักของเรา เราไม่หวั่นไหว ไม่ยึดมั่น ได้ให้ไปเหมือนอย่างนั้น (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๖/๗๒๘,๓๓/๗/๗๒๘,๓๓/๕๗/๗๓๕)

อินทร์ : ผู้เป็นใหญ่, จอมเทพ, ชื่อเทวราชผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และมีอำนาจบังคับบัญชาเหนือเทพชั้นจาตุมหาราชิกา; เรียกตามนิยมในบาลีว่า ท้าวสักกะ ดังคำในสักกปัญหสูตรว่า ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบความเลื่อมใสของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ทรงอนุโมทนาว่า ‘ท่านผู้เจริญทั้งหลายพวกเทพชั้นดาวดึงส์ มีพระอินทร์เป็นประธาน ถวายนมัสการพระตถาคตและความดีของพระธรรม หรือดังคำในขัชชนียสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เทพทั้งหลายพร้อมทั้งอินทร์ พรหม และท้าวปชาบดีย่อมนมัสการภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ แต่ที่ไกลทีเดียว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๒/๒๑๓,๑๗/๗๙/๑๒๕; ดู **ดาวดึงส์, วัตรบท ๗, จาตุมหาราชิกา**

อินทริยกถา : เรื่องอินทรีย์ คำว่า อินทริยกถา แปลว่า กถาว่าด้วยอินทรีย์ แบ่งเป็นนิทเทสได้ ๕ นิทเทส ดังนี้

๑. ปฐมสุตตันตนิทเทส ๒.ทุติยสุตตันตนิทเทส
๓. ตติยสุตตันตนิทเทส ๔.จตุตถสุตตันตนิทเทส
๕. อินทริยสโมธาน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๘๔/๒๙๐)

อินทริยชาดก : ชาดกว่าด้วยอำนาจของอินทรีย์ มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ชื่อโชติปาลกุมาร เจริญวัย ศึกษาศิลปวิทยาจบแล้ว ได้ถวายอนุศาสตร์แด่พระราชา ต่อมาเบื่อหน่ายยศตำแหน่งจึงออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์มีชื่อว่าสรภังคดาบส มีศิษย์เป็นจำนวนมาก และมีศิษย์ผู้ใหญ่ถึง ๗ คนด้วยกัน ท่านได้ติเตียนความไม่สำรวมอินทรีย์และสรรเสริญความสำรวมอินทรีย์ให้แก่นารทดาบสผู้เป็นศิษย์ผู้ใหญ่คนที่ ๗ ที่ไปหลงใหลหญิง

SAMPLE

โสเภณีผู้เลอโฉมจนถึงกลับยอมอดอาหารนอนซูบซีดอยู่ได้ฟังว่า ผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจของอินทรีย์คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ยินดีหลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ตายแล้วย่อมไปเกิดในอบาย ย่อมได้รับสุขและทุกข์หมุนเวียนเปลี่ยนไปไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนผู้ที่อดทนอดกลั้นไว้ได้ย่อมประสพสุขอันไพบูลย์ กาฬเทวินดาบสผู้เป็นพี่ชายกล่าวกับนารทดาบสต้องการลาพรตไปครองเรือนว่า ผู้ครองเรือนต้องมีความขยัน ต้องแบ่งปันกันกินจึงจะเป็นการดี เมื่อได้สิ่งที่ต้องการก็ไม่ระเริงและเมื่อเสื่อมก็ไม่ต้องเดือดร้อน ผู้ไม่สำรวมระวังทวารทั้งหกย่อมถูกทุกข์เข้าครอบงำ ไม่มีที่สิ้นสุด (ขุ.ชา.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๗/๖๐/๒๙๔)

อินทริยนิทเทส : แสดงอินทรีย์ อธิบายอินทรีย์ ๕ ในอุทเทสที่ ๔ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ดังนี้

ท่านนำอินทรีย์ ๕ ประการพร้อมด้วยคำขยายความมาตั้งเป็นบทมาติกา ดังนี้

สัทธินทรีย์มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีโวสสัคคะ ๕ มีนิสสัย ๑๒ วิริยินทรีย์ ... สตินทรีย์ ... สมาธินทรีย์ ...ปัญญินทรีย์มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีโวสสัคคะ ๕ มีนิสสัย ๑๒ จากนั้น ท่านนำอินทรีย์พร้อมด้วยคำขยายความมาอธิบายทีละประการ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาตามลำดับ เหมือนในมัคคังคนิทเทส ต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๗/๕๘๔)

อินทริยปโรปริยัตตญาณ :ปรีชาหยั่งรู้ความหย่อนและยิ่งแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย,ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือรู้ว่า สัตว์พวกไหนมีอินทรีย์ (คือศรัทธาเป็นต้น) อ่อน พวกไหนมีอินทรีย์แก่กล้า พวกไหนมีจริตมีอัธยาศัย เป็นต้น อย่างไรๆ พวกไหนสอนยาก พวกไหนสอนง่าย ดังนี้เป็นต้น (ข้อ ๖ ในทศพลญาณ) ,ใน อินทริยปโรปริยัตตญาณนิทเทส อธิบายความหมายไว้ว่า ในญาณนี้ พระตถาคตทรงเห็นหมู่สัตว์ ผู้มีกิเลสดุจธุลีน้อยในปัญญาจักษุ มีกิเลสดุจธุลีมากในปัญญาจักษุ มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม พึงสอนให้รู้แจ้งได้ง่าย พึงสอนให้รู้แจ้งได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัยบางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย(ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๑/๑๗๒) ; ดูประกอบใน (ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๔-๑๔๘, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓-๔๗

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อินทริยปโรปริยัตตญาณ เป็นชื่อพุทธจักขุ(สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒/๑๙๐)

อินทริยปโรปริยัตตญาณนิทเทส : แสดงอินทริยปโรปริยัตตญาณ อธิบายอุทเทสที่ ๖๘ ของญาณกถาที่ยกมาตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

SAMPLE

ในอุทเทสที่ว่า “ญาณในความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย ของพระตถาคต” ท่านพระสารีบุตรอธิบายไว้เป็นบทมาติกา ดังนี้

ในญาณนี้ พระตถาคตทรงเห็นหมู่สัตว์ ผู้มีกิเลสดุจธุลีในปัญญาจักขุน้อย มีกิเลสดุจธุลีในปัญญาจักขุมาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทรามพึงสอนให้รู้แจ้งได้ง่าย พึงสอนให้รู้แจ้งได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย จากนั้น ท่านนำคำในบทมาติกามาขยายความเป็นคู่ตรงกันข้าม คือ ฝ่ายดี กับฝ่ายไม่ดี รวม ๕ คู่ ได้แก่

	ฝ่ายดี	ฝ่ายไม่ดี
คู่ที่ ๑	ผู้มีกิเลสดุจธุลีในปัญญาจักขุน้อย	ผู้มีกิเลสดุจธุลีในปัญญาจักขุมาก
คู่ที่ ๒	ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า	ผู้มีอินทรีย์อ่อน
คู่ที่ ๓	ผู้มีอาการดี	ผู้มีอาการทราม
คู่ที่ ๔	ผู้ที่สอนให้รู้แจ้งได้ง่าย	ผู้ที่สอนให้รู้แจ้งได้ยาก
คู่ที่ ๕	ผู้เห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย	ผู้ไม่เห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย

ฝ่ายดีนั้น หมายถึงผู้มีธรรม ๕ ประการ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ส่วนฝ่ายไม่ดีนั้นมีนัยตรงกันข้าม นอกจากนี้ท่านยังขยายความคำว่า “ปรโลกและโทษ” ในคู่ที่ ๕ ไว้ด้วย (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑๑/๑๗๒)

อินทริยปโรปริยัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุที่ทำให้รู้ชัดความแก่อ่อนแห่งอินทรีย์ ภิกษุทั้งหลายถามท่านพระอนุรุทธะว่า ท่านบำเพ็ญธรรมอะไรจึงทำให้รู้ชัดความแก่อ่อนแห่งอินทรีย์ ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๘/๔๔๕)

อินทริยภาวนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเจริญอินทรีย์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบแก่อุตตรมาณพ ณ เวพุวัน ในกัชชังคลานิคม เพราะทรงปรารภคำทูลของอุตตรมาณพเรื่องการเจริญอินทรีย์ของปาราสิริยพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสถามอุตตรมาณพว่า ปาราสิริยพราหมณ์แสดงการเจริญอินทรีย์แก่สาวกหรือไม่ เมื่ออุตตรมาณพทูลตอบว่าแสดง โดยแสดงว่าอย่าดูรูปทางตา อย่าฟังเสียงทางหู จึงตรัสว่าถ้าเป็นเช่นนั้น ก็จักเป็นคนตาบอด หูหนวก

SAMPLE

อุตตรมาณพนั่งก้มหน้านิ่งหมดปัญญาจะโต้ตอบ พระองค์จึงรับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาแล้วทรงแสดงเรื่องการเจริญอินทรีย์ตามหลักคำสอนของพระองค์ดังนี้

๑. ภิกษุเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้แจ้งธัมมารมณ์แล้วเกิดความชอบใจหรือเกิดความไม่ชอบใจ เธอรู้ชัดว่าเกิดจากเหตุปัจจัยแล้วจึงมีอุเบกขา ความชอบใจและไม่ชอบใจเหล่านั้นก็จะดับไป

๒. พระเสขะผู้ปฏิบัติตามวิธีในข้อ ๑ นั้น ย่อมเบื่อหน่าย รังเกียจความชอบใจและไม่ชอบใจนั้น และเมื่อเบื่อหน่าย ย่อมสามารถกำหนดรู้สิ่งที่ปฏิกูลและที่ไม่ปฏิกูลเป็นต้น จึงมีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะก็จะชื่อว่าเป็นพระอริยะผู้อบรมอินทรีย์ได้แล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๕๓/๕๐๔)

อินทริยสังวร : ความสำรวมอินทรีย์ดังคำในสักกปัญหสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอินทรียสังวรไว้ตอนหนึ่งว่า จอมเทพ เรากล่าวรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาไว้๒ อย่าง คือ รูปที่ควรเสพและรูปที่ไม่ควรเสพ กล่าวเสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูไว้๒ อย่าง คือ เสียงที่ควรเสพและเสียงที่ไม่ควรเสพ เป็นต้น แล้วอธิบายให้ท้าวสักกะฟังอีกว่า เมื่อบุคคลเสพรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเช่นใด อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลงรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเช่นนี้เป็นรูปที่ไม่ควรเสพ เมื่อบุคคลเสพรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเช่นใด อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาเช่นนี้เป็นรูปที่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๕/๒๙๑)

อินทริยสังวรสูตร : พระสูตรว่าด้วยอินทรียสังวร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อไม่มีอินทรียสังวร ศีลของบุคคลผู้มีอินทรียสังวรย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีศีล สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เปรียบเทียบต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติแล้ว สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นก็ไม่ถึงความบริบูรณ์ เมื่อมีอินทรียสังวร ศีลของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรียสังวรย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีศีล สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เปรียบเทียบต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นก็จะถึงความสมบูรณ์ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๕๑๘)

SAMPLE

อินทริยสัมปันนสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้เพียบพร้อมด้วยอินทรีย์ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วได้ทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยอินทรีย์ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า หากภิกษุพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอินทรีย์ ๖ ย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล ภิกษุจึงเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยอินทรีย์ ๖ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๕๔/๑๙๐)

อินทริยสูตร : พระสูตรว่าด้วยอินทรีย์ มี ๕ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อินทริยสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อสังขตธรรม ได้แก่ความสิ้นราคะ โทสะและโมหะ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่อินทรีย์ ๕ เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งกายคตาสติสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๓/๔๕๑)

2.อินทริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสปฏิปทา ๓ เหมือนในสติปัฏฐานสูตร ต่างกันเฉพาะมัชฌิมาปฏิปทา คือ ภิกษุเจริญสัทธินทรีย์ ...วิริยินทรีย์ ...สตินทรีย์ ...สมาธินทรีย์ ...ปัญญินทรีย์ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๔๐๔)

3.อินทริยสูตร พระผู้มีพระภาคพระผู้มีพระภาคตรัสว่า อินทรีย์ ๔ คือ (๑) ศรัทธา (๒) วิริยะ (๓) สมาธิ (๔) ปัญญา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๕๑/๒๑๔)

4.อินทริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุเป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลกเพราะมีธรรม ๖ คือ (๑) สัทธินทรีย์ (๒) วิริยินทรีย์ (๓) สตินทรีย์ (๔) สมาธินทรีย์ (๕) ปัญญินทรีย์ (๖) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองอยู่ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓/๔๑๕)

5.อินทริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๓ ประการนี้ อินทรีย์ ๓ ประการ คือ๑. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์๒.อัญญินทรีย์ ๓. อัญญาตาวินทรีย์ และตรัสสรุปว่า พระอริยบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ระงับกิเลสได้ยินดีในสันติบทคือนิพพาน ย่อมชนะมารพร้อมทั้งเสนามารได้ (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๒/๔๑๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ หมายถึงอินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่า ‘เราจักรู้อมตบท (นิพพาน) หรือ อริยสัจธรรม ๔ ที่ยังมิได้รู้ยังมิได้บรรลุ’ คำนี้เป็นชื่อของโสดาปัตติมัคคญาณ (ขุ.อิติ.อ. ๖๒/๒๓๗) คำว่า อัญญินทรีย์ หมายถึงอินทรีย์ หรือปัญญาที่รู้โดยข้ามพ้นแดนมิจฉาทิฏฐิแล้ว

SAMPLE

กำหนดรู้อริยสัจ ๔ มีทุกข์ เป็นต้น เช่นเดียวกับโสดาปัตติมัคคญาณ แต่มีลักษณะรู้ชัดกว่ากันตามลำดับ คำนี้เป็นชื่อของญาณ ๖ คือตั้งแต่โสดาปัตติผลญาณ ถึงอรหัตตมัคคญาณ (ขุ.อิติ.อ. ๖๒/๒๓๗-๒๓๘) คำว่า อัญญาตาวินทรีย์ หมายถึงอินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว กล่าวคือปัญญาของพระอรหันตขีณาสพ คำนี้เป็นชื่อของอรหัตตผลญาณ (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๒/๒๓๗-๒๓๘)

อินทริเยสุ อคุตตทวารตา :ความไม่ระมัดระวังตา หู เป็นต้นปล่อยให้เกิดช่องให้กิเลสเข้ามาได้, เป็นข้อ ๑ ในธรรม ๒ คือ ๑. อินทริเยสุ อคุตตทวารตา (ความไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์) ๒.โภชเน อมัตตัญญุตา(ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภค),ในทุกขวิหารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๒ ประการ (คือ ๑. ความไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ๒. ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภค) ย่อมอยู่เป็นทุกข์อึดอัดคับแค้นกระวนกระวายในปัจจุบันนี้หลังจากมรณภาพแล้ว พึงหวังได้ทุคติ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๘/๓๗๕)

อินทรีย์ : ความเป็นใหญ่, สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน, ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่อย่างหนึ่งๆ เช่น ตาเป็นใหญ่หรือเป็นเจ้าการในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการได้ยิน วิริยะเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความเกียจคร้าน เป็นต้น ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุเหล่านั้น จึงเป็นผู้มีน้ำมีนวล มีอินทรีย์ผ่องใส มีใบหน้าเอิบอิ่ม มีผิวพรรณผุดผ่อง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๔/๑๗๘, ๑/๒๑๘/๒๐๗,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๘๔/๒๗๓,วิ.ม.(ไทย) ๔/๙/๑๔, ๔/๑๑/๑๖, ๔/๖๐/๗๓, ๔/๖๑/๗๕,๙/๘๗/๓๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๖/๕๔,๙/๑๖๘/๕๕,๙/๑๗๑/๕๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๒/๒๖๐)

อินทรีย์ ๘ : ความเป็นใหญ่ ๘ คือ๑.สัทธินทรีย์ ๒. วิริยินทรีย์ ๓. สตินทรีย์ ๔. สมาธินทรีย์๕. ปัญญินทรีย์ ๖. มนินทรีย์ ๗. โสมนัสสินทรีย์ ๘. ชีวิตินทรีย์ดังคำในปฏิสัมภิทามรรค ญาณกถาว่า ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันและกันเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร ไปร่วมกัน เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกันประกอบด้วยกัน ธรรมเหล่านั้นเป็นอาการและเป็นบริวารของอนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์นั้น,ในธัมมสังคณีอธิบายอินทรีย์ ๘ ไว้ว่า ความเชื่อ กิริยาที่เชื่อ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง ศรัทธา สัทธินทรีย์ สัทธาพละ นี้ชื่อว่าสัทธินทรีย์ การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความขวนขวายความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ

SAMPLE

สัมมาวายามะ นี้ชื่อว่าวิริยินทรีย์ สติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ นี้ชื่อว่าสตินทรีย์ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตที่ไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้ชื่อว่าสมาธินทรีย์ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้น ธรรมสัมมาทิฏฐิ นี้ชื่อว่าปัญญินทรีย์ จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ และมโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน นี้ชื่อว่ามนินทรีย์ ความสำราญทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สำราญเป็นสุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส นี้ชื่อว่าโสมนัสสินทรีย์ อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อาการที่สืบเนื่องกัน ความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยง ชีวิต ชีวิตินทรีย์ แห่งสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปเหล่านั้น นี้ชื่อว่าชีวิตินทรีย์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๐๗/๑๖๖,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๗๔/๔๐)

อินทรีย์ ๒๒ : สภาวะที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน คือ ทำให้ธรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เป็นไปตามตน ในกิจนั้นๆในขณะที่เป็นไปอยู่นั้น มีดังนี้ **หมวด ๑:**๑. จักขุนทรีย์ (อินทรีย์ คือ จักขุปสาท)๒. โสตินทรีย์ (อินทรีย์ คือ โสตปสาท)๓. ฆานินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ฆานปสาท)๔. ชิวหินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ชิวหาปสาท)๕. กายินทรีย์ (อินทรีย์ คือ กายปสาท)๖. มนินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ใจ) **หมวด ๒:**๗. อิตถินทรีย์ (อินทรีย์ คือ อิตถีภาวะ)๘. ปุริสินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ปุริสภาวะ)๙. ชีวิตินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ชีวิต)**หมวด ๓:** ๑๐. สุขินทรีย์ (อินทรีย์ คือสุขเวทนา) ๑๑. ทุกขินทรีย์ (อินทรีย์ คือทุกขเวทนา) ๑๒. โสมนัสสินทรีย์(อินทรีย์ คือ โสมนัสสเวทนา) ๑๓.โทมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์ คือ โทมนัสสเวทนา) ๑๔. อุเปกขินทรีย์ (อินทรีย์ คืออุเบกขาเวทนา) **หมวด ๔:** ๑๕. สัทธินทรีย์(อินทรีย์ คือ ศรัทธา) ๑๖. วิริยินทรีย์(อินทรีย์ คือ วิริยะ) ๑๗. สตินทรีย์(อินทรีย์ คือ สติ) ๑๘. สมาธินทรีย์(อินทรีย์ คือ สมาธิ) ๑๙. ปัญญินทรีย์(อินทรีย์ คือ ปัญญา) **หมวด ๕:** ๒๐.อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ (อินทรีย์แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โส

ตาปัตติมัคคญาณ)๒๑. อัญญินทรีย์ (อินทรีย์ คือ อัญญาหรือปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ ญาณ ๖ในท่ามกลาง คือ โสตาปัตติผลญาณ ถึงอรหัตตมัคคญาณ) ๒๒. อัญญาตาวินทรีย์(อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว กล่าวคือปัญญาของพระอรหันต์ ได้แก่ อรหัตตผลญาณ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๑๙/๑๙๗, อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๖๐/๑๗, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๒๐/๗๖๙)

อินทรีย์ ๕ : ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตนโดยเป็นเจ้าการในการทำหน้าที่และเป็นหัวหน้านำสัมปยุตตธรรมในการครอบงำกำจัดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์มี๕ อย่าง ได้แก่ **ศรัทธา วิริยะ สติสมาธิ ปัญญา** (ข้อธรรมตรงกับ **พละ๕**), ธรรม ๕ อย่างชุดเดียวกันนี้ เรียกชื่อต่างกันไป ๒ อย่าง ตามหน้าที่ที่ทำคือ เรียกชื่อว่า **พละ** โดยความหมายว่าเป็นกำลังให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ เรียกชื่อว่า **อินทรีย์** โดยความหมายว่าเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่าง คือความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงงมงาย ตามลำดับ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า คำว่า มรรคภาวนา ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐, อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๗๕/๑๙,๓๖/๑๘๔/๔๒,๓๖/๑๙๒/๔๕,๓๖/๒๐๘/๕๐,๓๖/๒๕๒/๖๔,๓๖/๓๓๔/๘๕,๓๖/๓๖๖/๙๒,๓๖/๔๑๖/๑๐๔,๓๖/๔๓๒/๑๐๗,๓๖/๔๗๑/๑๒๐,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๕๖/๘๙๑) ; ดู **โพธิปักขิยธรรม**

อินทรีย์ ๖ : สภาวะที่เป็นใหญ่หรือเป็นเจ้าการในการรับรู้ด้านนั้นๆได้แก่**อายตนะภายใน ๖** คือ **จักขุ-**ตา **โสตะ-หูฆานะ-**จมูก **ชิวหา-**ลิ้น **กาย-**กาย **มโน-**ใจ,ในเสขสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เป็นอเสขะย่อมรู้ชัดอินทรีย์ ๖ ประการ คือ๑.จักขุนทรีย์ ๒.โสตินทรีย์ ๓. ฆานินทรีย์ ๔.ชิวหินทรีย์ ๕. กายินทรีย์ ๖.มนินทรีย์ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๓/๓๓๘, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๖๐/๔๔๘)

อินทรีย์แก่กล้า : อินทรีย์ ๕ คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาแก่กล้า ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะอาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์ ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักษุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อย มีธุลีในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้ามีอินทรีย์อ่อน,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๖๙/๓๙,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๒/๕๒๘)

อินทรีย์แก่กล้าและอินทรย์อ่อน : ๔ ประการให้มาก และอินทรีย์๕ มีศรัทธาต้นอ่อนเพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการน้อย ดังคำในอินทริยปโรปริยัตตสูตรที่พระอนุรุทธะกล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง ผมรู้ชัดว่าสัตว์เหล่าอื่นและบุคคลเหล่าอื่นมี

SAMPLE

อินทรีย์แก่กล้าและอินทรีย์อ่อนตามความเป็นจริง ก็เพราะสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ที่ผมเจริญทำให้มากแล้ว (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๑๘/๔๔๕)

อินทรีย์ต่างกัน : มีหลักปฏิบัติต่างกัน เช่น ภิกษุรูปหนึ่งมุ่งความที่จิตมีอารมณ์เดียวเป็นหลักก็จะหลุดพ้นด้วยเจโตวิมุตติ ภิกษุอีกรูปหนึ่งมุ่งปัญญาเป็นหลัก ก็จะหลุดพ้นด้วยปัญญาวิมุตติ ดังคำในมหามาลุงกยสูตรที่ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า ถ้ามรรคและปฏิปทานี้ เป็นไปเพื่อละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลายในพระธรรมวินัยนี้บางพวกจึงเป็นเจโตวิมุต บางพวกจึงเป็นปัญญาวิมุต พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าอานนท์ ในเรื่องนี้ เรากล่าวว่าภิกษุเหล่านั้นมีอินทรีย์ต่างกัน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๓/๑๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อินทรีย์ต่างกัน หมายความว่า มีหลักปฏิบัติต่างกัน เช่น ท่านพระอานนท์ บำเพ็ญบารมี ๑๐ แล้วยังไม่บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ เหตุนั้นพระสัพพัญญุตญาณจึงไม่ปรากฏแก่ท่าน แต่พระตถาคตแทงตลอดแล้วเหตุนั้นพระสัพพัญญุตญาณจึงปรากฏแก่พระองค์ ทั้งนี้เป็นเพราะอินทรีย์ต่างกัน หรือในเวลาบำเพ็ญ สมถกัมมัฏฐานภิกษุรูปหนึ่งมุ่งความที่จิตมีอารมณ์เดียวเป็นหลักก็จะหลุดพ้นด้วยเจโตวิมุตติ ภิกษุอีกรูปหนึ่งมุ่งปัญญาเป็นหลัก ก็จะหลุดพ้นด้วยปัญญาวิมุตติ (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๓/๑๐๙)

อินทรียปัจจัย :ปัจจัยคืออินทรีย์ ดังคำในปัฏฐานว่า อินทรียปัจจัย ได้แก่ จักขุนทรีย์เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณธาตุ และสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจักขุวิญญาณธาตุนั้นโดยอินทรียปัจจัยโสตินทรีย์เป็นปัจจัยแก่โสตวิญญาณธาตุและสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยโสตวิญญาณธาตุนั้นโดยอินทรียปัจจัย ฆานินทรีย์ เป็นปัจจัยแก่ฆานวิญญาณธาตุและสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยฆานวิญญาณาตุนั้นโดยอินทรียปัจจัย ชิวหินทรีย์เป็นปัจจัยแก่ชิวหาวิญญาณธาตุ และสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยชิวหาวิญญาณธาตุนั้นโดยอินทรียปัจจัย กายินทรีย์เป็นปัจจัยแก่กายวิญญาณธาตุและสภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยกายวิญญาณธาตุนั้นโดยอินทรียปัจจัย รูปชีวิตินทรีย์เป็นปัจจัยแก่กฏัตตารูปโดยอินทรียปัจจัย อินทรีย์ที่ไม่เป็นรูปเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุต และรูปซึ่งมีสภาวธรรมนั้นเป็นสมุฏฐานโดยอินทรียปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑๖/๑๑,๔๐/๖๖/๓๔,๔๐/๑๙๐/๙๘,๔๐/๒๑๒/๑๑๒,๔๐/๒๖๔/๑๔๑,๔๐/๓๑๔/๑๘๔,๔๐/๓๒๒/๑๙๘,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๑๐๑/๒๙๔,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๓๓/๒๒๐,๔๒/๓๖/๑๙)

อินทรีย์ผ่องใส : ใบหน้าเอิบอิ่ม ผิวพรรณผุดผ่อง ใจชื่นบาน ดังคำในมหาวิภังคว่า ภิกษุเหล่านั้น จึงเป็นผู้มีน้ำมีนวล มีอินทรีย์ผ่องใส มีใบหน้าเอิบอิ่ม มีผิวพรรณผุดผ่อง หรือดังคำในธัมมเจติยสูตรที่พระเจ้าปเสนทโกศลตรัสไว้ว่า หม่อมฉันได้

เห็นภิกษุทั้งหลายในพระธรรมวินัยนี้ ร่าเริงยิ่งนัก มีใจชื่นบานมีรูปอันน่ายินดี มีอินทรีย์ผ่องใส มีความขวนขวายน้อย ไม่หวาดกลัว เลี้ยงชีพด้วยของที่ผู้อื่นให้ มีจิตดุจมฤคอยู่,ในปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระสารีบุตรว่ามีอินทรีย์ผ่องในเพราะอะไร พระสารีบุตรกราบทูลว่าข้าพระองค์อยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมเป็นส่วนมากในบัดนี้ พระพุทธเจ้าข้า (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๔/๑๗๘, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๖๙/๔๕๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๓๘/๔๙๘)

อินทรียสังวร : สำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ตาหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรสถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ,ระวังไม่ให้กิเลสครอบงำใจในเวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง๖(ข้อ๑ ในอปัณณกปฏิปทา ๓, ข้อ ๒ ในปาริสุทธิศีล ๔, ข้อ ๒ ในองค์แห่งภิกษุใหม่ ๕),ที่เป็นข้อ ๒ ในปาริสุทธิศีล ๔ นั้น เรียกเต็มว่า **อินทรียสังวรศีล** แปลว่า ศีลคือความสำรวมอินทรีย์ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๓/๗๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒/๒๕๕๘,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๕๐/๕๑๘,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๕/๑๓๑,๒๓/๘๑/๔๐๕,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๙/๕๘๔)

อินทรีย์อ่อน : อินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้น ไม่บริบูรณ์ หมายถึงมีอินทรีย์ยังไม่มีพละ ดังคำในมหาสีหนาทสูตรว่า ตถาคตรู้ชัดว่าสัตว์เหล่าอื่นและบุคคลเหล่าอื่นมีอินทรีย์แก่กล้า และอินทรีย์อ่อนตามความเป็นจริง,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่าอินทรีย์ ๕ เหล่านี้อันสัตว์เหล่าใดไม่ส้องเสพ ไม่เจริญ ไม่ทำให้มาก ไม่ทำให้เพิ่มพูนขึ้นแล้ว สัตว์เหล่านี้นั้นชื่อว่าผู้มีอินทรีย์อ่อน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๒๑/๕๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อินทรีย์อ่อน หมายถึงมีอินทรีย์ ๕ ไม่บริบูรณ์ คือ (๑) สัทธา (ความเชื่อ) (๒) วิริยะ (ความเพียร) (๓) สติ (ความระลึกได้) (๔) สมาธิ (ความตั้งจิตมั่น) (๕) ปัญญา (ความรู้ทั่ว) (ที.ม.อ. (บาลี) ๖๙/๖๔)

อินทวรีอุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่านารทะ ดังคำในนารทพุทธวงศ์ว่า ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ชาวโลกเรียกว่า ต้นอ้อยช้างใหญ่ อุคครินทอุบาสกและวสภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก อินทวรีอุบาสิกาและคัณฑีอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๓๘)

อินทสมะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระขัชชกทายกเถระ ดังคำในขัชชกทายกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน สรุปความได้ว่า เมื่อก่อน ข้าพเจ้าได้ถวายผลไม้ แด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าติสสะ และได้ถวายผลมะพร้าวและของควรเคี้ยวที่รู้กันดี เพราะผลแห่งการถวาย

SAMPLE

ผลไม้ ในกัปที่ ๑๓ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าอินทสมะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖/๓๓๐)

อินทสมานโคตตชาดก : ชาดกว่าด้วยอินทสมานโคตรดาบส มีเนื้อความอธิบายว่า ฤาษีโพธิสัตว์ได้ติเตียนสหายฤาษีผู้ไม่เชื่อฟังนำลูกช้างมาเลี้ยงจนถูกลูกช้างเหยียบตายว่า คนไม่ควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว ควรทำความสนิทสนมกับสัตบุรุษผู้มีศีล มีปัญญาและมีการศึกษาเท่านั้น เพราะการสมาคมกับสุตบุรุษเป็นเหตุนำความสุขมาให้โดยแท้ คนไม่ควรเพิกเฉยต่อคำสอน ควรเป็นคนได้รับการศึกษา ไม่ควรเป็นคนว่ายาก (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๒๑/๖๙)

อินทสมานโคตรดาบส :ชื่อดาบสคนหนึ่งที่ถูกช้างเหยียบตาย มีปรากฏในอินทสมานโคตตชาดก ดังคำว่า ดาบสโพธิสัตว์บอกดาบสที่ไม่ควรทำความคลุกคลีกับคนชั่วว่า บุคคลไม่ควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว บุคคลผู้ประเสริฐรู้ประโยชน์ชัดอยู่ ก็ไม่ควรทำความสนิทสนมกับบุคคลผู้ไม่ประเสริฐ เพราะว่าบุคคลผู้ไม่ประเสริฐถึงแม้จะอยู่ร่วมกันเป็นเวลานานก็ยังทำความชั่วเหมือนช้างได้ฆ่าอินทสมานโคตรดาบส (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๒๑/๖๙)

อินทสาละ, ถ้ำ : ถ้ำแห่งหนึ่ง ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสัณฑ์ ทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์ ดังคำในสักกปัญหสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละที่ภูเขาเวทิยกะ ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสัณฑ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกแห่งกรุงราชคฤห์แคว้นมคธ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๔/๒๗,๑๐/๓๔๕/๒๗๓,๑๐/๓๔๗/๒๗๔,๑๐/๓๕๑/๒๗๘)

อินทะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสีหาสนทายกเถระ ดังคำในสีหาสนทายกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวไว้ว่า เพราะผลของการถวายตั่งสำหรับรองพระบาท ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งบุญกรรม ในกัปที่ ๗๓ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ๓ชาติ มีพระนามว่าอินทะ (ขุ.อป.(ไย) ๓๒/๑๐/๑๐๓)

อินทะ, ยักษ์ : ชื่อโอรสของท้าวมหาราช คือ ท้าวกุเวรอยู่ทางทิศเหนือ ท้าวกุเวรมีบุตร แต่ละคน ล้วน)มีชื่อว่าอินทะ มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรว่า ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า ‘แม้โอรสของท้าวธตรฐจะมีมาก ก็มีพระนามเดียวกัน คือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะต่างมีพลังมาก,ในสูตรนี้กล่าวว่าเป็นยักษ์ระดับมหาเสนาบดี (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑,๑๑/๒๙๓/๒๔๕)

อินทะ,อินทะ, โอรส : ชื่อบุตรของท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือท้าวธตรฐอยู่ทางทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหกอยู่ทางทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์อยู่ทางทิศตะวันตก ท้าวกุเวรอยู่ทางทิศเหนือ ทั้งหมดมีบุตร แต่ละคน ล้วน)มีชื่อว่าอินทะมีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงาม มียศ ดั ดังคำในมหาสมยสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ท้าวธตรฐปกครองทิศตะวันออก เป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ เป็นมหาราชผู้มียศแม้บุตรของเธอมีจำนวนมาก ต่างมีพลังมาก(และ)มีชื่อว่าอินทะ มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรือง มีผิวพรรณงดงามมียศ ต่างยินดีมุ่งมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย หรือดังคำในอาฏานาฏิยสูตรที่ว่าข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า ‘แม้โอรสของท้าวธตรฐจะมีมากก็มีพระนามเดียวกันคือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๖/๒๖๔,๑๐/๓๓๖/๒๖๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๗๗/๒๒๒,๑๑/๒๘๘/๒๓๖,๑๑/๒๘๙/๒๓๗,๑๑/๒๙๑/๒๔๒)

อิรันทดี : ชื่อธิดาของพญานาคนามว่าวรุณ มีปรากฏในวิธุรชาดก ภายหลังได้ปุณณกยักษ์เป็นสามี ดังคำที่นางนาคอิรันทดีผู้ธิดากราบทูลว่า ข้าแต่พระบิดา เหตุไรหนอพระองค์จึงทรงซบเซาอยู่พระพักตร์ของพระองค์เหมือนดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือข้าแต่พระบิดาผู้เป็นอิสราธิบดีเป็นที่เกรงขามของศัตรูเพราะเหตุไรหนอพระองค์จึงทรงทุกข์พระทัย ขออย่าทรงเศร้าโศกเลย พระเจ้าข้า(ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๓๕๐/๓๙๒,๒๘/๑๓๕๔/๓๙๓,๒๘/๑๓๕๕/๓๙๓,๒๘/๑๓๕๖/๓๙๓,๒๘/๑๓๕๗/๓๙๓)

อิริยาบถ : ทางแห่งการเคลื่อนไหว, ท่าทางที่ร่างกายจะเป็นไป, ท่าที่เคลื่อนไหวตั้งวางร่างกายอย่างใดอย่างหนึ่ง, อิริยาบถหลักมี ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน, อิริยาบถย่อย เรียกว่า จุณณิยอิริยาบถ หรือจุณณิกอิริยาบถ ได้แก่ ท่าที่แปรเปลี่ยนยักย้ายไประหว่างอิริยาบถทั้ง ๔ นั้น ดังคำในอานาปานสติสูตรที่กล่าวไว้ว่า เธอดำรงกายอยู่โดยอิริยาบถใด ๆ ก็รู้ชัดกายที่ดำรงอยู่โดยอิริยาบถนั้นๆ หรือดังคำในปาณสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งสำเร็จอิริยาบถ ๔ คือบางคราวก็เดิน บางคราวก็ยืน บางคราวก็นั่ง บางคราวก็นอน สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด ล้วนอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดินจึงสำเร็จอิริยาบถ ๔ นี้ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๑๙/๒๒๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๑๙๗,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๒/๑๒๖)

อิริยาปถมทะ : ความเมาในอิริยาบถ, ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า อิริยาปถมทะ เป็นไฉน ความเมาฯลฯ ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธงเพราะอาศัยอิริยาบถนี้ เรียกว่าอิริยาปถมทะ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๔๔/๕๔๘)

SAMPLE

อิลลิสชาดก : ชาดกว่าด้วยอิลลีสเศรษฐี มีเนื้อความอธิบายว่า ช่างกัลบกโพธิสัตว์ พิสูจน์หาตัวอิลลีสเศรษฐีผู้มีความตระหนี่ตัวจริง เพื่อแสดงแก่พระราชาว่า ผู้ใดตัวจริงผู้ใดตัวปลอม แต่ไม่สามารถหาได้ เพราะท้าวสักกะปลอมตัวมาเป็นตัวอิลลีสเศรษฐี มีรูปร่างหน้าตาเหมือนกันทั้งหมด แม้ปานที่ศรีษะ ซึ่งรู้ได้เฉพาะช่างกัลบกคนเดียว แต่ช่างกัลบกโพธิสัตว์ ไม่สามารถหาได้ จึงกราบทูลพระราชาว่า คนทั้งสองเป็นคนกระจอก ง่อยเปลี้ย ตาเหล่ และมีปมงอกที่ศีรษะเหมือนกัน ไม่รู้ว่าคนไหนคือตัวจริง ท้าวสักกะจึงแสดงตนให้รู้ และสอนให้ทำบุญให้ทานต่อไปอย่าทำลายวงตระด้วยการหยุดให้ทาน เพราะผลแห่งการให้ทานเป็นประจำทำให้ญาติรุ่นก่อนทั้งหมดไปเกิดในสวรรค์ อิลลีสเศรษฐีจึงทำบุญให้ทานตั้งแต่นั้นมา ตายแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ร่วมกับญาติรุ่นก่อน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๘/๓๒)

อิลลีสะ, เศรษฐี : ชื่อเศรษฐีคนหนึ่ง เป็นคนกระจอก ง่อยเปลี้ย คนตาเหล่ มีปมงอกที่ศีรษะ ดังคำในอิลลิสชาดก ที่ช่างตัดผมโพธิสัตว์ถูกพระราชาตรัสสั่งให้หาอิลลีสเศรษฐี เมื่อไม่สามารถจะนำอิลลีสเศรษฐีมาได้ จึงกราบทูลว่า คนทั้ง ๒ เป็นคนกระจอก เป็นคนง่อยเปลี้ย เป็นคนตาเหล่ มีปมงอกที่ศีรษะ ข้าพระพุทธเจ้าไม่รู้จักว่า คนไหนคืออิลลีสเศรษฐี (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๗๘/๓๒)

อิสสรสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเป็นใหญ่ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรเป็นใหญ่ในโลก บรรดาภัณฑะทั้งหลาย อะไรถือว่าสูงสุด อะไรเป็นดังสนิมศัสตรา อะไรเป็นเสนียดจัญไร ใครนำของไปย่อมถูกห้าม ใครนำของไปไม่ถูกห้าม บัณฑิตยินดีให้ใครมาบ่อย ๆ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อำนาจเป็นใหญ่ในโลก บรรดาภัณฑะทั้งหลาย หญิงถือว่าสูงสุด ความโกรธเป็นเหมือนสนิมของศัสตรา พวกโจรเป็นเสนียดจัญไร พวกโจรนำของไปย่อมถูกห้าม แต่หากเป็นสมณะนำของไปย่อมเป็นที่รัก บัณฑิตยินดีให้สมณะมาบ่อย ๆ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๗๗/๘๓)

อิสราธิบดี : ผู้เป็นเจ้าใหญ่เหนือกว่าผู้เป็นใหญ่ทั่วไป, ราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในแคว้น ดังคำในกัณณกัตถลสูตร ที่กล่าวไว้ว่า ในพระราชอาณาจักรใด พระเจ้าปเสนทิโกศลครองราชย์เป็นอิสราธิบดี ในพระราชอาณาจักรนั้น ท้าวเธอทรงสามารถยังสมณะหรือพราหมณ์ ผู้มีบุญหรือไม่มีบุญ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์หรือไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ให้ย้ายออก หรือทรงเนรเทศจากที่นั้นได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๑/๔๖๗)

อิสิปตนมฤคทายวัน, ป่า :ป่าเป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ ชื่ออิสิปตนะ อยู่ใกล้เมืองพาราณสีเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรด

พระปัญจวัคคีย์ ดังคำในหัตถิสารีปุตตสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๖๐/๕๕๔,๒๒/๖๑/๕๖๐) ; บัดนี้เรียก สารนาถ

อิสระ : เป็นใหญ่ ยิ่งใหญ่ ,ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของใครๆ ดังคำว่า โลกไม่มีผู้ต้านทาน ไม่เป็นอิสระ หรือดังคำในวิสาขาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า ประโยชน์ทั้งปวงอยู่ในอำนาจผู้อื่น ก่อให้เกิดทุกข์ ความเป็นอิสระทั้งปวง ก่อให้เกิดสุข (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๕/๓๖๔,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๙/๒๐๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความเป็นอิสระ มี ๒ อย่าง คือ (๑) ความอิสระอันเป็นโลกิยะ ได้แก่ความเป็นพระราชา เป็นต้น และ ความมีจิตอิสระที่เกิดจากฌานและอภิญญา (๒) ความอิสระอันเป็นโลกุตตระ ได้แก่ความอิสระที่เกิดจากนิโรธซึ่งมีเหตุมาจากการบรรลุมรรคและผล ในที่นี้หมายถึงความอิสระที่เกิดจากนิโรธ เป็นความอิสระที่ก่อ ให้เกิดสุขอย่างแท้จริง เพราะไม่ต้องหวั่นไหวต่อโลกธรรม และเพราะมีสภาวะที่ไม่ต้องกลับเป็นทุกข์ได้อีก (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๑๙/๑๖๗)

อิสริยยศ : ยศอันยิ่งใหญ่, ยศที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่ ดังคำในกูฏทันตสูตรว่า พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงมีกองทหารที่เข้มแข็ง ประกอบด้วยกองทัพ ๔ เหล่าอยู่ในระเบียบวินัย คอยรับพระบัญชา มีพระบรมเดชานุภาพดังจะ เผาผลาญข้าศึกได้ด้วยพระราชอิสริยยศ (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๐/๑๓๓, ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๗๖/๓๓๕,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๘๑/๔๓๖,ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๗๓/๙๕, ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๑๖๘/๑๑๑,๒๘/๑๖๙/๑๑๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๓๙๑,๓๒/๓๒๒/๖๒๖)

อิสริยยศและเกียรติ : ยศที่แสดงถึงความยิ่งใหญ่และชื่อเสียง ดังคำในเตมิยชาดกที่พระเตมีย์โพธิสัตว์ปรารภคาถาบูชามิตรว่า คนผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร บูชาผู้อื่น ย่อมได้รับการบูชาตอบ ไหว้ผู้อื่น ย่อมได้รับการไหว้ตอบ ทั้งได้รับอิสริยยศและเกียรติ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๗/๑๘๖)

อิสสรชน,อิสรชน : คนที่เป็นอิสระ หมายถึงพระราชา ดังคำว่า อิสรชนผู้เพียบพร้อมด้วยกามสุข ที่เขาบำเรอด้วยดนตรีเครื่องห้าย่อมไม่ยินดีเช่นนั้นเหมือนกับเราผู้มีจิตแน่วแน่ พิจารณาเห็นธรรมแจ่มแจ้งโดยชอบ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๙๘/๔๐๘)

อิสสราธิบดี : ผู้เป็นเจ้าใหญ่เหนือกว่าผู้เป็นใหญ่ทั่วไป, ราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในแคว้น ดังคำในจักกวัตติราชสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิทรงครองราชย์เป็นอิสสราธิบดีแห่งทวีปทั้ง ๔ หลังจากเสด็จสวรรคตแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ หรือดังคำในโสมนัสสชาดกว่า ราชทูตทั้งหลายที่ทรงส่งไปได้กราบ

SAMPLE

ทูล พระราชกุมารนั้นว่า ขอเดชะพระขัตติยกุมาร พระองค์ถูกพระราชบิดาผู้เป็นอิสสราธิบดีตัดขาดแล้ว ต้องโทษประหารชีวิต (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๙๗/๔๘๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๘๘,ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๑๔/๕๐๗)

อิสสริยพละ : กำลังคือความยิ่งใหญ่, เป็นข้อ ๑ ในพละ ๖๘ คือ คือ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ ปฏิสังขานพละ ภาวนาพละ อนวัชชพละ สังคหพละ ขันติพละ ปัญญัตติพละ นิชฌัตติพละ อิสสริยพละ อธิษฐานพละ สมถพละ วิปัสสนาพละ เสกขพละ ๑๐ อเสกขพละ ๑๐ ขีณาสวพละ ๑๐ อิทธิพละ ๑๐ ตถาคตพละ ๑๐ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่อธิบายความหมายว่า อิสสริยพละ เป็นอย่างไร คือ ชื่อว่าอิสสริยพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละกามฉันทะ ย่อมบังคับจิตให้เป็นไปตามอำนาจด้วยอำนาจเนกขัมมะ ชื่อว่าอิสสริยพละ เพราะพระโยคาวจรเมื่อละพยาบาท ย่อมบังคับจิตให้เป็นไปตามอำนาจด้วยอำนาจอพยาบาท ชื่อว่าอิสสริยพละเพราะพระโยคาวจรเมื่อละถีนมิทธะย่อมบังคับจิตให้เป็นไปตามอำนาจด้วยอำนาจอาโลกสัญญาฯลฯ ชื่อว่าอิสสริยพละเพราะพระโยคาวจรเมื่อละกิเลสทั้งปวงย่อมบังคับจิตให้เป็นไปตามอำนาจด้วยอำนาจอรหัตตมรรค นี้เป็นอิสสริยพละ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๗)

อิสสัตถสูตร : พระสูตรว่าด้วยทานที่ประกอบด้วยองค์ ๕ มีผลมาก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามว่า ให้ทานแก่ใครจึงจะมีผลมาก

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ทานที่ให้แก่กุลบุตรผู้ออกบวชแล้วละองค์ ๕ คือ (๑) กามฉันทะ (๒) พยาบาท (๓) ถีนมิทธะ (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (๕) วิจิกิจฉา ได้แล้วประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑) สีลขันธ์ของพระอเสขะ (๒) สมาธิขันธ์ของพระอเสขะ (๓) ปัญญาขันธ์ของพระอเสขะ (๔) วิมุตติขันธ์ของพระอเสขะ (๕) วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ของพระอเสขะ ย่อมเป็นทานที่มีผลมาก ศิลปะธนู กำลังและความเพียรมีอยู่ในชายใด พระราชาผู้ทรงการยุทธ์พึงชุบเลี้ยงชายนั้น ไม่พึงชุบเลี้ยงผู้ไม่กล้าหาญ เพราะเหตุแห่งชาติ ฉันใด ธรรมคือขันติและโสรัจจะตั้งอยู่ในบุคคลใด บุคคลพึงบูชาบุคคลนั้น ผู้มีความประพฤติเยี่ยงพระอริยะแม้มีชาติตระกูลต่ำ ฉันนั้น บุคคลพึงสร้างอาศรมอันเป็นที่รื่นรมย์ อาราธนาพระพหูสูตให้อยู่แล้วพึงสร้างบ่อน้ำไว้ในป่าที่กันดารน้ำ และสร้างสะพานในที่เป็นหล่ม พึงถวายข้าว น้ำ ของเคี้ยว ผ้าและเสนาสนะในท่านผู้ซื่อตรง ด้วยใจอันเลื่อมใส เมฆมีสายฟ้าแลบแปลบปลาบ มียอดตั้งร้อยคำรามอยู่ ตกรดแผ่นดินทำที่ดอนและที่ลุ่มให้เต็ม แม้ฉันใด ทายกผู้มีศรัทธาเป็นบัณฑิตได้ฟังแล้ว ตกแต่ง

โภชนาหารเลี้ยงวณิพกด้วยข้าวน้ำให้อิ่มหนำ เที่ยวไปสั่งการในโรงทานว่า ท่านทั้งหลายจงให้ และทายกนั้นบันลือเสียงเหมือนเมฆคำราม เมื่อฝนกำลังตก สายธารแห่งบุญอันไพบูลย์นั้น ย่อมหลั่งรดทายกผู้ให้ ฉันนั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๕/๑๖๘)

อิสสา : ความริษยา, ความรู้สึกไม่พอใจเมื่อเห็นเขาได้ดี, เห็นเขาได้ดีทนอยู่ไม่ได้, ไม่อยากให้ใครดีกว่าตน, ความคิดตัดรอนผู้ที่ดีกว่าตน; ความหึงหวง (ข้อ๓ ในมละ ๙, ข้อ ๘ ในสังโยชน์ ๑๐ตามนัยพระอภิธรรม, ข้อ ๗ ในอุปกิเลส ๑๖),เป็นธรรมคู่กับมัจฉริยะ ดังคำในสักกปัญหสูตรที่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า จอมเทพ พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์และสัตว์เหล่าอื่นอีกจำนวนมาก ต่างมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร จงเป็นผู้ไม่ถูกลงโทษ จงเป็นผู้ไม่มีศัตรู จงเป็นผู้ไม่ถูกเบียดเบียน จงเป็นผู้ไม่จองเวรกันอยู่เถิด แต่เพราะมีอิสสา(ความริษยา) และมัจฉริยะ(ความตระหนี่)เป็นเครื่องผูกมัด พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน จองเวรกันอยู่,ในอภัพพสูตรกล่าวว่าเป็นข้อ ๘ ในธรรม ๙ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๗/๒๘๕,๑๐/๓๕๘/๒๘๕,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒,องฺ.ทุก.(ไทย)๒๐/๑๘๑/๑๓๐,๒๐/๒๓๒/๑๓๗,๒๐/๒๓๓/๑๓๗,๒๐/๒๓๔/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐๔/๓๙๒,๒๑/๓๐๕/๓๙๒,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๒/๕๔๖)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็นข้อ ๑ ในสังโยชน์ ๑๐ ประการ คือ (๑) กามราคะ (๒) ปฏิฆะ (๓) มานะ (๔) ทิฏฐิ (๕) วิจิกิจฉา (๖) สีลัพพตปรามาส (๗) ภวราคะ (๘) อิสสา (๙) มัจฉริยะ (๑๐) อวิชชา สังโยชน์เหล่านี้ เรียกว่า ภวสังโยชน์ เพราะผูกพันหมู่สัตว์ไว้ในภพน้อยภพใหญ่ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๘/๔๗)

อิสสาปกติอิตถีวัตถุ : เรื่องหญิงขี้หึง พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่หญิงขี้หึงและแก่บริษัท ๔ ว่า ความชั่ว ไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะระลึกถึงความชั่ว บุคคลย่อมเดือดร้อนในภายหลัง ส่วนความดี ทำไว้เถิดดีกว่า เพราะทำแล้วระลึกถึงภายหลังบุคคลย่อมไม่เดือดร้อน (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๑๔/๑๓๑)

อิสสาสังโยชน์ : สังโยชน์คือความริษยา,เป็นข้อ ๖ ในสังโยชน์ ๗ มีปรากฏในมัจฉริยสูตร ,ในธัมมสังคณีกล่าวว่าเป็นข้อ ๘ ในสังโยชน์ ๑๐ และอธิบายความหมายไว้ว่า อิสสาสังโยชน์ เป็นไฉน ความริษยา กิริยาที่ริษยา ภาวะที่ริษยา ความกีดกัน กิริยาที่กีดกัน ภาวะที่กีดกันในลาภสักการะ ความเคารพ นับถือ ไหว้ และบูชาของคนอื่น นี้ชื่อว่าอิสสาสังโยชน์ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๐/๒๕๕๙,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๑๒๖/๒๘๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๒๗๔)

SAMPLE

อิสสุกินีสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุณีผู้มีความริษยา พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ ไม่พิจารณาไม่ไตร่ตรอง (๑-๒) สรรเสริญคนที่ควรติเตียน ติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ (๓) มีความริษยา (๔) มีความตระหนี่ (๕) ทำศรัทธาไทยให้ตกไป ย่อมดำรงอยู่ในนรก ส่วนภิกษุณีผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๑๗/๑๙๖)

อิสสุกีสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มักริษยา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ

๑. ไม่มีศรัทธา ๒. ไม่มีหิริ

๓. ไม่มีโอตตัปปะ ๔. มักริษยา

๕. มีปัญญาทราม (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘๖/๓๑๗)

อิสิคิลิ, ภูเขา : ภูเขาชื่ออิสิคิลิ เป็นภูเขาลูกหนึ่งในห้าลูก ที่เรียกเบญจคีรี ล้อมรอบพระนครราชคฤห์,ชื่อภูเขาที่กลืนฤาษี เพราะเห็นแต่ตอนเข้า แต่ตอนออกไม่เห็น ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ภิกษุหลายรูปเป็นเพื่อนเห็นเพื่อนคบกัน ช่วยกันทำกุฏีมุงหญ้า อยู่จำพรรษา ที่เชิงภูเขาอิสิคิลิ หรือดังคำในอิสิคิลิสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ภูเขาอิสิคิลิ เขตกรุงราชคฤห์ ดังคำว่า พระปัจเจกพุทธเจ้า๕๐๐ องค์ ได้อาศัยอยู่ที่ภูเขาอิสิคิลิ นี้มานาน พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นกำลังเข้าไปสู่ภูเขานี้ ประชาชนเห็นแต่พอท่านเข้าไปแล้ว ประชาชนไม่เห็น ประชาชนทั้งหลายเห็นเหตุดังกล่าวนั้น จึงพูดกันอย่างนี้ว่า ภูเขานี้กลืนกินฤาษีเหล่านี้' ภูเขานี้จึงปรากฏชื่อว่า อิสิคิลิ อิสิคิล (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๔/๗๔, วิ.จู.(ไทย) ๖/๑๙๑/๓๐๒, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๘๐/๑๒๘,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๗๙/๑๘๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๓/๑๗๑,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๙/๒๐๕,๑๕/๒๑๘/๓๑๘,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๗/๑๖๐)

อิสิคิลิสูตร : พระสูตรว่าด้วยภูเขาอิสิคิลิ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถามนำและสาธกนิทานโบราณแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ ภูเขาอิสิคิลิ เขตกรุงราชคฤห์ เพราะมีพระประสงค์จะให้รู้ความหมาย ประวัติและความสำคัญของภูเขาอิสิคิลิเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชื่อภูเขา ๔ ลูก คือเวภาระ ปัณฑวะ เวปุลละและคิชฌกูฏ ไม่ใช่ชื่อเดิม เป็นชื่อที่เปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่ แต่ภูเขาอิสิคิลิที่กำลังประทับอยู่ขณะนั้นเป็นชื่อเดิม เพราะประชาชนเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์เสด็จเข้าไป แต่ไม่เห็นองค์ใดเสด็จออกมา จึงพูดกันว่า อิสิคิลิ(ภูเขากลืนฤาษี) จากนั้นได้ทรงแสดงชื่อของพระปัจเจกพุทธเจ้าเอาไว้เป็นอันมาก และได้ตรัสสรุปเกี่ยวกับพระปัจเจกพุทธเจ้าว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มี

SAMPLE

อานุภาพมากเหล่านี้ และอื่น ๆ ผู้สิ้นตัณหาเครื่องนำไปสู่ภพ เธอทั้งหลายจงไหว้พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ผู้ล่วงกิเลสเป็นเครื่องข้องทั้งปวงได้แล้ว ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้มีคุณอันหาประมาณมิได้ ผู้ปรินิพพานแล้วเถิด (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๓/๑๗๐)

อิสิทัตตเถรคาถา : ภาษิตของพระอิสิทัตตเถระ,คาถาของพระอิสิทัตตเถระ ท่านพระอิสิทัตตเถระกล่าวว่า ขันธ์ ๕ เรากำหนดรู้แล้ว ขันธ์เหล่านั้นดำรงอยู่อย่างถูกตัดรากถอนโคนแล้ว ความสิ้นทุกข์เราได้บรรลุแล้ว เราได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๐/๓๔๖)

อิสิทัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอิสิทัตตะ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อิสิทัตตสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) จิตตคหบดีเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูปที่อยู่ ณ อัมพาฏกวันแล้วถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าธาตุต่าง ๆ

เมื่อจิตตคหบดีถามอย่างนี้แล้วถึง ๓ ครั้ง ท่านพระเถระประธานสงฆ์ก็ได้นิ่งอยู่ ท่านพระอิสิทัตตะผู้เป็นพระใหม่ได้กล่าวกับท่านพระเถระประธานสงฆ์ว่า กระผมขอตอบปัญหาข้อนี้ เมื่อท่านพระเถระอนุญาตแล้วจึงตอบว่า พระผู้มีพระภาคตรัสธาตุต่าง ๆ ไว้ดังนี้ คือ

ธาตุ ๖ คือ จักขุธาตุ(ธาตุคือตา) โสตธาตุ(ธาตุคือหู) ฆานธาตุ(ธาตุคือจมูก) ชิวหาธาตุ(ธาตุคือลิ้น) กายธาตุ(ธาตุคือกาย) มโนธาตุ(ธาตุคือใจ)

ธาตุ ๖ คือ รูปธาตุ(ธาตุคือรูป) สัททธาตุ(ธาตุคือเสียง) คันธธาตุ(ธาตุคือกลิ่น) รสธาตุ(ธาตุคือรส) โผฏฐัพพธาตุ(ธาตุคือโผฏฐัพพะ) ธัมมธาตุ(ธาตุคือธรรมารมณ์)

ธาตุ ๖ คือ จักขุวิญญาณธาตุ(วิญญาณธาตุคือตา) โสตวิญญาณธาตุ(วิญญาณธาตุคือหู) ฆานวิญญาณธาตุ(วิญญาณธาตุคือจมูก) ชิวหาวิญญาณธาตุ(วิญญาณธาตุคือลิ้น) กายวิญญาณธาตุ(วิญญาณธาตุคือกาย) มโนวิญญาณธาตุ(วิญญาณธาตุคือใจ)

จิตตคหบดีได้ชื่นชมยินดีภาษิตของท่านอิสิทัตตะ แล้วนำของขบฉันอันประณีตประเคนภิกษุผู้เป็นเถระให้อิ่มหนำ เมื่อพระภิกษุผู้เถระฉันเสร็จแล้วลุกจากอาสนะจากไป ท่านพระเถระประธานสงฆ์ได้กล่าวกับท่านพระอิสิทัตตะว่า ปัญหาข้อนี้แจ่มแจ้งแก่ท่าน ไม่แจ่มแจ้งแก่ผม ถ้าเช่นนั้น เมื่อปัญหาเช่นนี้มาถึงแม้โดยประการอื่น ท่านก็พึงช่วยตอบด้วย

(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๔/๓๗๒)

SAMPLE

2.อิสิทัตตสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) จิตตคหบดีเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นเถระหลายรูป ผู้อยู่ ณ อัมพาฏกวันแล้วเรียนถามว่า ทิฏฐิเป็นต้นว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือโลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือหลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหรือหลังจากตายแล้วตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสทิฏฐิ ๖๒ อย่างนี้ไว้แล้วในพรหมชาลสูตร เมื่ออะไรมี ทิฏฐิเหล่านี้จึงมี เมื่ออะไรไม่มี ทิฏฐิเหล่านี้จึงไม่มี

เมื่อจิตตคหบดีถามอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง พระเถระประธานสงฆ์ก็ได้นิ่งอยู่ ท่านพระอิสิทัตตะผู้เป็นพระใหม่ได้กล่าวกับพระเถระประธานสงฆ์ว่า กระผมขอตอบปัญหาข้อนี้ เมื่อพระเถระอนุญาตแล้ว จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้แล้วในพรหมชาลสูตรว่า เมื่อสักกายทิฏฐิ(ความเห็นว่าเป็นกายของตน)มี ทิฏฐิเหล่านี้จึงมี เมื่อสักกายทิฏฐิไม่มี ทิฏฐิเหล่านี้จึงไม่มี สักกายทิฏฐิมีได้เพราะปุถุชน ผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูป พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ แต่สักกายทิฏฐิย่อมมีไม่ได้เพราะอริยสาวกผู้ได้สดับเป็นต้น แล้วย่อมไม่พิจารณาเห็นโดยนัยตรงกันข้ามจากปุถุชนนั้น

จิตตคหบดีเมื่อทราบว่า ท่านพระอิสิทัตตะเป็นสหายที่ไม่เคยเห็นกันมาก่อนของตัวเองจึงกล่าวว่าขอพระคุณเจ้าอิสิทัตตะจงยินดีอัมพาฏกวันอันน่ารื่นรมย์เถิด กระผมจักบำรุงด้วยปัจจัย ๔ และกล่าวชื่นชมยินดีภาษิตของท่านแล้วได้นำของขบฉันอันประณีตประเคนภิกษุผู้เป็นเถระให้อิ่มหนำ แต่สุดท้าย ท่านพระอิสิทัตตะก็เก็บงำเสนาสนะแล้วออกจากเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ไป โดยไม่กลับมาอีก (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๔๕/๓๗๔)

คำว่า ทิฏฐิ ๖๒ คือ ทฤษฎีทางอภิปรัชญาที่มีอยู่ในอินเดียทั้งก่อนและร่วมสมัยกับพระพุทธองค์ มีอยู่ทั้งหมด ๖๒ ทฤษฎี พระพุทธองค์ทรงยกมาแสดงเพื่อยืนยันว่า พระองค์ทรงรู้ทฤษฎีดังกล่าวอย่างแจ่มแจ้ง และ ทรงแสดงพรหมชาลสูตรครอบคลุมทฤษฎีเหล่านั้นทั้งหมด เปรียบเหมือนชาวประมงใช้แหทอดคลุมปลาไว้ได้ทั้งหมด ดู ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘/๑๑, อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ชีวะ ในที่นี้หมายถึงวิญญาณอมตะ หรืออาตมัน (soul) (อภิ.ปญฺจ.อ. ๑/๑/๑๒๙) คำว่า ตถาคต ในที่นี้เป็นคำที่ลัทธิอื่น ๆ ใช้กันมาก่อนพุทธกาล หมายถึงอัตตา

(อาตมัน) ไม่ได้หมายถึงพระพุทธเจ้า อรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงสัตตะ (ที.สี.อ. ๑/๖๕/๑๐๘) คำว่า ปุถุชน หมายถึงคนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนา นานัปการ ปุถุชนมี ๒ ประเภท คือ อันธปุถุชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และกัลยาณปุถุชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว (ที.สี.อ. ๑/๗/๕๘-๕๙)

อิสิทัตตะ, บุคคล : ชื่อบุคคลผู้หนึ่ง ที่ยินดีด้วยภรรยาของตน ได้รับการพยากรณ์ว่าไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต มีปรากฏในมิคสาลาสูตร ดังคำที่นางมิคสาลาอุบาสิกา กล่าวไว้ว่า เพื่อนรักของบิดาดิฉันชื่อว่าอิสิทัตตะ ถึงไม่ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ถือสทารสันโดษ(ยินดีด้วยภรรยาของตน) แม้เขาถึงแก่กรรมแล้ว พระผู้มีพระภาคก็ทรงพยากรณ์ว่าเป็นสกทาคามีบุคคลเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต(องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๗๕/๑๖๔)

อิสิทัตตะ, พระ : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง ผู้พักอยู่ ณ อัมพาฏกวัน เขตเมืองมัจฉิกาสัณฑ์ ที่ได้สนทนาและตอบปัญหาให้แก่จิตตคหบดี ดังคำใน ปฐมอิสิทัตตสูตรที่ พระเถระกล่าวว่า อิสิทัตตะ ท่านจงตอบปัญหาข้อนี้ของจิตตคหบดีเถิด ท่านพระอิสิทัตตะได้ถามว่า คหบดี ท่านถามว่า ท่านผู้เจริญที่กล่าวกันว่า ธาตุต่าง ๆ ธาตุต่าง ๆ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าธาตุต่าง ๆ หรือ, อย่างนั้น ขอรับ, คหบดี พระผู้มีพระภาคตรัสธาตุต่าง ๆ ไว้ดังนี้ว่า จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุฯลฯ มโนธาตุ ธัมมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ' ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าธาตุต่าง ๆ ลำดับนั้น จิตตคหบดีชื่นชมยินดีภาษิตของท่านอิสิทัตตะ ได้นำของขบฉันอันประณีตประเคนภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลายให้อิ่มหนำด้วยตนเอง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๔๔/๓๗๓,๑๘/๓๔๕/๓๗๓,๑๘/๓๔๔/๓๗๔,๑๘/๓๔๕/๓๗๔)

อิสิทันตะ,อิสิทัตตะ, ช่างไม้ :ชื่อช่างคนหนึ่ง เป็นสหายของปุราณะ,เป็นช่างไม้หลวงรับใช้พระเจ้าปเสนทิโกศล พักอยู่ ณ หมู่บ้านสาธุกะ เขตกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล มีปรากฏในธัมมเจติยสูตร ดังคำที่พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่า ช่างไม้ชื่ออิสิทันตะและช่างไม้ชื่อปุราณะเหล่านี้กินอยู่กับหม่อมฉัน ใช้ยวดยานของหม่อมฉัน หม่อมฉันให้เครื่องเลี้ยงชีพแก่เขาตั้งยศให้เขา แต่ถึงกระนั้น พวกเขาจะทำความเคารพนบนอบในหม่อมฉันเหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๓/๔๕๗) หรือดังคำว่า ดังคำในถปติสูตรว่า ช่างไม้ชื่ออิสิทัตตะและปุราณะอาศัยอยู่ในหมู่บ้านส่วยชื่อสาธุกะด้วยกรณียกิจบางอย่าง คราวหนึ่ง ช่างไม้ชื่ออิสิทัตตะและปุราณะได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปทางเบื้องพระปฤษฎางค์ ขณะนั้นพระผู้มีพระ

ภาคทรงแวะข้างทางเสด็จเข้าไปยังโคนไม้แห่งหนึ่ง แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว ช่างไม้ชื่ออิสิทัตตะและปุราณะถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ช่างไม้ทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น การอยู่ครองเรือนในโลกนี้จึงคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี ส่วนบรรพชาปลอดโปร่ง ท่านทั้งหลายอย่าได้ประมาทเลย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๒/๔๙๖)

อิสิทาส, ภิกษุ : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง อยู่กรุงสาวัตถี เป็นพระภิกษุสองพี่น้องคู่กับท่านพระอิสิภัต ไม่รับจีวรที่เขาแบ่งให้ ดังคำในมหาวรรคว่า มีพระเถระสองพี่น้อง คือ ท่านพระอิสิทาสและท่านพระอิสิภัต จำพรรษาอยู่ในกรุงสาวัตถี ได้เดินทางไปอาวาสใกล้บ้านแห่งหนึ่ง คนทั้งหลายกล่าวว่า นานๆ พระเถระทั้งหลายจะมา จึงได้ถวายภัตตาหารพร้อมด้วยจีวร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๖)

อิสิทาสีเถรีคาถา : ภาษิตของพระอิสิทาสีเถรี,คาถาของพระอิสิทาสีเถรี ท่านพระอิสิทาสีเถรีกล่าวแก่โพธีเถรีว่า ในกรุงอุชเชนนีราชธานี บิดาของดิฉันเป็นเศรษฐี สำรวมในศีล ดิฉันเป็นธิดาคนเดียวของท่าน จึงเป็นที่รักที่โปรดปราน และน่าเอ็นดู ภายหลังพวกคนสนิทของดิฉัน ที่มีตระกูลสูงมาจากเมืองสาเกต ขอดิฉันว่า เศรษฐีมีรัตนะมากขอดิฉัน บิดาได้ให้ดิฉันเป็นสะใภ้ของเศรษฐีนั้น ดิฉันต้องเข้าไปทำความนอบน้อมพ่อผัวและแม่ผัวทุกเช้าเย็น ต้องกราบเท้าด้วยเศียรเกล้าตามที่ถูกสั่งสอนมา พี่สาวน้องสาว พี่ชายน้องชาย หรือบ่าวไพร่ของสามีดิฉัน ไม่ว่าคนใด ดิฉันเห็นแล้วแม้ครั้งเดียว ก็หวาดกลัวต้องให้ที่นั่งเขา ฯลฯ ภายหลังบุตรของนายกองเกวียนนั้นชื่อคิริทาส เห็นดิฉันเป็นสาวรุ่นอายุ ๑๖ ปี ก็มีจิตปฏิพัทธ์ จึงขอไปเป็นภรรยา แต่นายคิริทาสนั้น มีภรรยาอยู่ก่อนคนหนึ่ง เป็นคนมีศีล มีคุณธรรม และมีชื่อเสียง รักใคร่สามีอย่างดียิ่ง ดิฉันได้ทำให้สามีเกลียดนาง ข้อที่สามีทั้งหลาย เลิกร้างดิฉัน ซึ่งปรนนิบัติอยู่เสมือนสาวใช้ไป ก็เป็นผลกรรมที่ดิฉันนั้นกระทำแล้วในครั้งนั้น ดิฉันสิ้นสุดกรรมนั้นแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๔๐๒/๖๒๒)

อิสิทินนเถรคาถา : ภาษิตของเทวดาเตือนพระอิสิทินนเถระ เทวดาผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลเมื่อจะเตือนพระอิสิทินนเถระว่า เรา(เทวดา) เห็นอุบาสกทั้งหลายผู้ทรงธรรมกล่าวอยู่ว่า กามทั้งหลายไม่เที่ยง แต่อุบาสกเหล่านั้น เป็นผู้กำหนัดอย่างแรงกล้า ห่วงใยในแก้วมณี ต่างหู บุตรธิดาและภรรยา เพราะเหตุที่อุบาสกเหล่านั้นไม่รู้ธรรมในพระศาสนานี้เป็นแน่ ถึงอย่างนั้น ก็ยังกล่าวว่า กามทั้งหลายไม่เที่ยง แต่พวกเขาไม่มีกำลังปัญญาที่จะตัดราคะได้ ฉะนั้น พวกเขาจึงติดบุตร

SAMPLE

ธิดา ภรรยาและทรัพย์ พระอิสิทินนเถระ(ฟังคำนั้นแล้วก็เกิดความสังเวช ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัต) (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘๗/๓๖๔)

อิสิปตนมฤคทายวัน, ป่า : ป่าเป็นที่ให้อภัยแก่เนื้อ ชื่ออิสิปตนะ อยู่ใกล้เมืองพาราณสีเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดพระปัญจวัคคีย์ ดังคำในปาสราสิสูตรว่าภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเขตกรุงพาราณสี (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๔/๓๑๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๗/๓๔๒,๑๓/๓๔๒/๔๑๓,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๔๐/๑๗๘,๑๕/๑๔๑/๑๗๙,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๗/๑๓๔,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๙/๙๔,๑๗/๙๐/๑๗๑,๑๗/๑๒๒/๒๑๕,๑๗/๑๒๓/๒๑๗,สำ.สพา.(ไทย)๑๘/๒๓๒/๒๒๔,๑๘/๔๑๓/๔๙๗,๑๘/๔๑๔/๔๙๗,๑๘/๔๑๕/๔๙๗); บัดนี้เรียก **สารนาถ**

อิสิปตนะ, ป่า : ชื่อป่าหนึ่ง ในเมืองพาราณสี เป็นที่ประกาศธรรมจักร ที่ท่านฤาษีในศากยสกุลรู้ล่วงหน้าแล้ว ดังคำในนาลกสูตรว่า พระโพธิสัตว์นั้น เป็นบุคคลผู้เลิศเป็นผู้สูงสุดในสรรพสัตว์ เป็นนรชนผู้องอาจ ประเสริฐสูงสุดในหมู่สัตว์ทั้งปวงจะทรงประกาศธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนะเปรียบเหมือนพญาราชสีห์ มีกำลังมีอำนาจเหนือหมู่เนื้อบันลือสีหนาทอยู่ อสิตฤาษีนั้นฟังเสียงของเทวดานั้นแล้ว จึงรีบลงเข้าไปสู่ที่ประทับของพระเจ้าสุทโธทนะ ณ เวลานั้นทันท (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๙๐/๖๖๔)

อิสิภัต, ภิกษุ : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง อยู่กรุงสาวัตถี เป็นพระภิกษุสองพี่น้องคู่กับท่านพระอิสิทาส ไม่รับจีวรที่เขาแบ่งให้ ดังคำในมหาวรรคว่า มีพระเถระสองพี่น้อง คือ ท่านพระอิสิทาสและท่านพระอิสิภัต จำพรรษาอยู่ในกรุงสาวัตถี ได้เดินทางไปอาวาสใกล้บ้านแห่งหนึ่ง คนทั้งหลายกล่าวว่า นานๆ พระเถระทั้งหลายจะมา จึงได้ถวายภัตตาหารพร้อมด้วยจีวร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๓/๒๓๖)

อิสิมุคคทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอิสิมุคคทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากปัจจุบัน) ท่านได้ถวายน้ำผึ้งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในกัปที่ ๔๐,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ๓๘ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๓๕๑)

อิสิสิงคดาบส : ชื่อดาบสองค์หนึ่ง ที่มีบารมีแก่กล้ามาก จนท้าวสักกะ ต้องทำให้ท่านลุกจากที่นั่งมีปรากฏในอลัมพุสาชาดก โดยให้อลัมพุสาเทพธิดามาประเล้าประโลมทำให้ดาบสหลงแล้วลุกจากที่นั่ง,ภายหลังเทพธิดากราบขอขมาพระดาบส ดังคำว่าอลัมพุสาเทพกัญญา ครั้นทราบเดชความเพียรและปัญญาของดาบสนั้นดำรงมั่นคงแล้วจึงจับเท้าทั้งสองของดาบสทูนไว้ที่ศีรษะละล่ำละลักกล่าวกับอิสิสิงค

SAMPLE

ดาบสว่า อย่าโกรธดิฉันเลย ท่านมหาวีระ อย่าโกรธดิฉันเลย ท่านมหาฤาษี ดิฉันบำเพ็ญประโยชน์อันใหญ่หลวงเพื่อเทพชั้นไตรทศผู้มียศ เพราะเทพบุรีทั้งหมดถูกพระคุณเจ้าทำให้หวั่นไหวในคราวนั้น (อิสิสิงคดาบสกล่าวคาถาว่า) แม่นางผู้เจริญ ขอทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ท้าววาสวะแห่งเทพชั้นไตรทศและเธอจงเป็นสุขๆเถิด เชิญเธอไปตามสบายเถิด แม่เทพกัญญา หรือดังคำในนพินิกาชาดกที่กล่าวไว้ว่า อิสิสิงคดาบสมองเห็นพระราชธิดานั้น สวมใส่ตุ้มหูแก้วมณีกำลังเสด็จมา เกิดความกลัว จึงเข้าไปยังอาศรมที่มุงด้วยใบไม้ (ขุ.ชา.จตฺตาลีส.(ไทย) ๒๗/๙๖/๖๑๑,๒๗/๑๐๕/๖๑๓,๒๗/๑๐๖/๖๑๓,๒๗/๑๐๗/๖๑๓,๒๗/๑๒๑/๖๑๕,๒๗/๑๓๖/๖๑๗,ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๕/๒,๗/๒)

อุกกเจลนคร : ชื่อนครแห่งหนึ่ง แม่น้ำคงคาไหลผ่าน ในแคว้นวัชชี พระสารีบุตรเคยไปพักและได้สนทนาธรรมกับปริพาชก กล่าวเรื่องนิพพาน ดังคำในสามัณฑกสูตรว่า ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตอุกกเจลนครแคว้นวัชชี ครั้งนั้น สามัณฑกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ถามท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร ที่เรียกกันว่า 'นิพพาน นิพพาน' นิพพานคืออะไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ผู้มีอายุ คือ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะและความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่านิพพาน (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๓๐/๓๔๘)

อุกกเจลนิคม : ชื่อนิคมแห่งหนึ่ง มีแม่น้ำคงคาไหลผ่าน ในแคว้นวัชชี ดังคำในอุกกเจลสูตรว่า เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะปรินิพพานได้ไม่นานพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เขตอุกกเจลนิคม แคว้นวัชชีพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแวดล้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประทับนั่ง ณ ที่กลางแจ้ง แล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏสำหรับสาวกทั้งหลาย ชื่อว่าสาวกทั้งหลายจักทำตามคำสอนและทำตามคำสั่งของพระศาสดา จักเป็นที่รักที่พอใจ และเป็นที่เคารพสรรเสริญของบริษัท ๔ เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด โดยให้เจริญสติปัฏฐาน ๔ พิจารณากาย เวทนา จิตและธรรม ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่งในบัดนี้ก็ดี ในเวลาที่เราล่วงไปก็ดี จักมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่งไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุเหล่านั้นจักเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๐/๒๓๔)

อุกกเจลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อุกกเจลนิคม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ อุกกเจลนิคม โดยทรงปรารภการปรินิพพานของท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะคู่อัครสาวก จึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายควรมีตน

SAMPLE

เป็นที่พึ่ง และควรมีธรรมเป็นที่พึ่ง ด้วยการพิจารณาสติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๐/๒๓๔)

อุกกเจลา, เมือง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง แคว้นวัชชี ดังคำว่า ระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เมืองอุกกเจลาแคว้นวัชชี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสถึงนายโคบาลไม่ฉลาดแล นายโคบาลผู้ฉลาด มีปรากฏในจูฬโคปาลสูตร แล้วตรัสสรุปในท้ายสูตรใจความว่า ลูกโคเล็กที่เกิดในวันนั้นลอยไปตามเสียงโคที่เป็นแม่ ว่ายตัดกระแสแม่น้ำคงคาข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดี แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกัน ที่เป็นธัมมานุสารี และที่เป็นสัทธานุสารี ก็ชื่อว่า จักว่ายตัดกระแสมารข้ามไปถึงฝั่งได้โดยสวัสดี ภิกษุทั้งหลายเราแลเป็นผู้ฉลาดในโลกนี้ ฉลาดในโลกหน้า ฉลาดในเตภูมิกธรรมอันเป็นที่อยู่แห่งมาร ฉลาดในธรรมอันไม่เป็นที่อยู่แห่งมาร ฉลาดในเตภูมิกธรรมอันเป็นที่อยู่แห่งมัจจุ ฉลาดในธรรมอันไม่เป็นที่อยู่แห่งมัจจุ ชนเหล่าใดจักเข้าใจถ้อยคำของเรานั้นว่าเป็นถ้อยคำที่ตนควรฟังควรเชื่อ ความเข้าใจของชนเหล่านั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขตลอดกาลนาน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๕๐/๓๘๔)

อุกกล, ชนบท :ชื่อชนบทที่พ่อค้า ๒ คนคือ ตปุสสะ กับ ภัลลิกะ เดินทางจากมาแล้ว ได้พบพระพุทธเจ้าขณะที่ประทับอยู่ภายใต้ต้นราชายตนะ ภายหลังตรัสรู้ใหม่ๆ ดังคำในมหาวรรคว่า พ่อค้า ๒ คนชื่อตปุสสะและภัลลิกะ เดินทางไกลจากอุกกลชนบทมาถึงที่นั้น ขณะนั้นเทวดาผู้เป็นญาติร่วมสายโลหิตของตปุสสะและภัลลิกะพ่อค้าทั้งสอง ได้กล่าวว่า ท่านผู้นิรทุกข์ พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ เมื่อแรกตรัสรู้ประทับอยู่ ณ ควงต้นราชายตนะ ท่านทั้งสองจงไปต้อนรับพระองค์ด้วยข้าวตูผงและข้าวตูก้อนปรุงด้วยน้ำผึ้งเถิด การบูชาของท่านทั้งสองจักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน หรือดังในนิรุตติปถสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ชนชาวอุกกลชนบทกับชนชาววัสสภัญญชนบททั้ง ๒ พวกนั้นเป็นผู้มีอเหตุกวาทะ เป็นผู้มีอกิริยวาทะ เป็นผู้มีนัตถิกวาทะ หรือดังคำในปริพพาชกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปริพาชกชื่อวัสสะและภัญญะ ผู้อยู่ในอุกกลชนบท เป็นอเหตุกวาทะอกิริยวาทะ นัตถิกวาทะสำคัญธรรมบท ๔ ประการนี้ว่าไม่ควรติเตียน ไม่ควรคัดค้าน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖/๙,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๒/๑๐๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๑/๔๙)

อุกกัฏฐะ, เมือง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล หมายถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลราชทานให้พราหมณ์โปกขรสาติปกครอง หมายถึงเมืองที่ประกอบด้วยคุณอันอุกฤษฏ์ เพราะมีภาคพื้นสมบูรณ์ มีมนุษย์สมบูรณ์ และมีอุปกรณ์ (เครื่องมือ) มากมาย, เมืองที่ชาวเมืองจุดประทีปมีด้ามส่องให้สร้าง,เป็นที่อยู่ของโทณพราหมณ์ ดังคำ

SAMPLE

ในโทณสูตรว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จทางไกลระหว่างเมืองอุกกัฏฐะ๒กับเมืองเสตัพยะ โทณพราหมณ์ก็ได้เดินทางไกลระหว่างเมืองอุกกัฏฐะกับเมืองเสตัพยะ ได้เห็นรอยกงจักรมีซี่กำตั้งพันซี่ มีกง มีดุมครบ มีส่วนประกอบครบทุกอย่างที่รอยพระบาทของพระผู้มีพระภาค,ในอัมพัฏฐสูตร กล่าวว่ามีพราหมณ์โปกขรสาติปกครอง ดังคำว่า พราหมณ์โปกขรสาติ ปกครองเมืองอุกกัฏฐะซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมาย มีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย(ส่วนพิเศษ) ,ในบางครั้ง เรียกว่า อุกกัฏฐา ก็มี ดังคำในมูลปริยายสูตร และพรหมนิมันตนิกสูตร กล่าวไว้ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โคนไม้รังใหญ่ในสุภควัน เขตเมืองอุกกัฏฐา (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๕/๘๗,๙/๒๙๒/๑๐๗,๙/๒๙๙/๑๑๐,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑/๑,๑๒/๕๐๑/๕๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๖/๕๘)

อรรถกถาและฎีกาอธิบายว่า คำว่า เมืองอุกกัฏฐะ หมายถึงเมืองที่ชาวเมืองจุดประทีปมีด้ามส่องให้สร้าง หรือเมืองที่ประกอบด้วยคุณอันอุกฤษฏ์ เพราะมีภาคพื้นสมบูรณ์ มีมนุษย์สมบูรณ์ และมีอุปกรณ์ (เครื่องมือ) มากมาย (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๓๖/๓๓๖, องฺ.จตุกฺก. ฎีกา (บาลี)๒/๓๖/๓๖๕)

อุกกัณฐิตภิกขุวัตถุ : เรื่องภิกษุผู้กระสันจะสึกพระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุรูปหนึ่งผู้กระสันจะสึกว่า ผู้มีปัญญาควรรักษาจิตที่เห็นได้ยากยิ่ง ละเอียดยิ่งชอบใฝ่หาแต่อารมณ์ที่ปรารถนา เพราะจิตที่คุ้มครองแล้วย่อมนำสุขมาให้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๖/๓๖)

อุกกาบาต : ลูกไฟตกจากฟากฟ้ามายังโลก,ผีพุ่งไต้ ดังคำในสัมมาปริพพาชนียสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ตัดขาดการเชื่อสิ่งที่เห็นเป็นต้นว่า เป็นมงคล การยึดถืออุกกาบาตตก ความฝัน และการทำนายลักษณะ ละสิ่งที่ทำให้เกิดผลเสียต่อมงคลได้เด็ดขาด ชื่อว่าละเว้นอยู่ในโลกได้โดยชอบ,ในพรหมชาลสูตร และสามัญญผลสูตร กล่าวถึงสมณพราหมณ์บางพวกกล่าวถึงดิรัจฉานกถาต่างๆเช่น จักมีอุกกาบาตและดาวตกแผ่นดินไหว ฟ้าร้อง หรือดังคำที่พระทัพพมัลลบุตรเถระกล่าวไว้ว่า เมื่อพระโลกนาถพร้อมด้วยสาวกปรินิพพานแล้ว เมื่อศาสนากำลังจะสิ้นไป เทพและมนุษย์พากันสลดใจสยายผม มีน้ำตานองหน้า คร่ำครวญว่า เหล่าอมนุษย์ตีกลองอยู่ทั่วทั้ง ๔ ทิศ อสนีบาตที่น่าสะพรึงกลัวก็ฟาดลงอยู่โดยรอบ อุกกาบาตตกจากท้องฟ้าปรากฏเป็นลำเพลิงมีควันและเปลวเพลิงพวยพุ่ง หมู่สัตว์ร้องครวญครางอย่างน่าสงสาร (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๔/๙,๙/๒๐๘/๗๑,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๖๓/๕๘๕, ๓๓/๑๓๓/๒๕๕)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในมหาอุบาต ๕ ประการ คือ (๑) จันทคราส (ราหูอมพระจันทร์) (๒) สุริยคราส (ราหูอมพระอาทิตย์) (๓) นักษัตรคราส (ราหูอมกลุ่มดาวหรือดวงชะตา) (๔) อุกกาบาต (๕) ราหู จับลำขาว(ทางช้างเผือก)ในท้องฟ้า (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๑๘๑)

อุกการธาร : ผู้ทรงประทีปคือปัญญา หมายถึงพระอรหันต์ ดังคำในสีลสัมปันนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทรงคุณเห็นปานนี้นั้น เราเรียกว่า 'ศาสดา' บ้าง 'สัตถวาหะ(ผู้นำหมู่คณะ)' บ้าง ... 'อุกการธาร(ผู้ทรงประทีปคือปัญญา)' บ้าง 'อริยะ(พระอริยะ)' บ้าง 'จักขุมันตะ(ผู้มีปัญญาจักษุ)' บ้าง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๔๘๓)

อุกกาสติกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุกกาสติกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้จุดคบเพลิงบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าโกสิกะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลาย แสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๐/๑๒๑)

อุกโกฏนสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการรับสินบน ฯ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากการรับสินบนจึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการรับสินบน เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๖๕/๖๕๑)

อุกขิตตปทุมิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอุกขิตตปทุมิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (จากปัจจุบัน) ท่านเป็นช่างทำดอกไม้ได้ถวายดอกปทุมแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ดอกเดียว เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๑,๐๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๕ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒๙/๕๑๘)

อุกขิตตาสิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยนิพพิทาสัญญาเหมือนเพชฌฆาตผู้เงื้อดาบขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นอานิสงส์ ๖ ย่อมสามารถทำสังขารทั้งปวงให้หมดเขตจำกัด แล้วทำทุกขสัญญาให้ปรากฏได้ อานิสงส์ ๖ ประการ คือ (๑) นิพพิทาสัญญาในสังขารทั้งปวงจักปรากฏเหมือนเพชฌฆาตผู้เงื้อดาบขึ้น (๒) ใจจักออกไปจากโลกทั้งปวง (๓) ใจจักมีปกติเห็นสันติในนิพพาน (๔) อนุสัยจักถึงความเพิกถอน (๕) จักทำตามหน้าที่ (๖) จักมีเมตตาบำรุงพระศาสดา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๓/๖๒๔)

SAMPLE

อุกเขปกตวัจฉเถระ, พระ : ชื่อพระเถระองค์หนึ่ง ซึ่งสวดบทเดียวให้ชาวบ้านฟังเพียงบทเดียว ดังคำในเถรคาถาที่ท่านกล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้นั่งสงบเสงี่ยม มีความปราโมทย์เป็นอย่างยิ่ง ย่อมกล่าวพระพุทธพจน์ซึ่งท่านพระอุกเขปกตวัจฉเถระท่องจนคล่องปากมาเป็นเวลาหลายปี แก่ชาวบ้านทั้งหลายได (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๕/๓๒๗)

อุกเขปกตวัจฉเถรคาถา : ภาษิตของพระอุกเขปกตวัจฉเถระ,คาถาของพระอุกเขปกตวัจฉเถระ มีอธิบายไว้ว่า ท่านเกิดเป็นบุตรพราหมณ์คนหนึ่งในกรุง สาวัตถี มีนามที่ได้ตามโคตรว่า วัจฉะ เขาฟังธรรมในสำนักของพระศาสดา ได้เฉพาะซึ่งศรัทธาแล้วออกบวชอาศัยอยู่ในอาวาสใกล้บ้าน แควันโกศล ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมในสำนักของพระภิกษุทั้งหลายผู้มาแล้ว แต่ท่านไม่รู้จักกำหนดขั้นตอนว่านี้เป็นวินัย นี้เป็นพระสูตร นี้เป็นพระอภิธรรม วันหนึ่งจึงเข้าไปเรียนถามท่านสารีบุตรแล้วกำหนดพุทธพจน์แม้ทั้งหมดตามขั้นตอน แม้ในกาลก่อนแต่การทำสังคายนา พระธรรม ท่านก็กำหนดชื่อแห่งปิฎกเป็นต้นไว้ ในพระปริยัติสัทธรรมที่เป็นเหตุให้มีการ เรียกชื่อภิกษุทั้งหลายว่า พระวินัยธรเป็นต้น ท่านเล่าเรียนไต่ถามพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกอยู่กำหนดรูปธรรม และอรูปธรรม ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในปิฎกนั้นๆ เริ่มตั้งวิปัสสนา พิจารณาอยู่ไม่นานนักก็บรรลุอรหัตตผล ครั้นบรรลุอรหัตตผลแล้ว ตั้งมั่นอยู่ในความขยันหมั่นเพียร เพราะมุ่งกิจที่ตนทำไว้แล้ว อาศัยความอนุเคราะห์คฤหัสถ์ และบรรพชิตทั้งหลายที่เข้าสู่สำนัก ของตน ใคร่ครวญพระพุทธวจนะ คือพระไตรปิฎกแล้วแสดงธรรม และในวันหนึ่ง แสดงธรรมอยู่ เมื่อจะแสดงเปรียบตนหมือนผู้อื่น จึงกล่าวว่า ภิกษุผู้นั่งสงบเสงี่ยม มีความปราโมทย์เป็นอย่างยิ่ง ย่อมกล่าวพระพุทธพจน์ซึ่งท่านพระอุกเขปกตวัจฉเถระ ท่องจนคล่องปากมาเป็นเวลาหลายปีแก่ชาวบ้านทั้งหลายได้ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๕/๓๒๗)

อุกเขปนียกรรม : กรรมอันสงฆ์พึงทำแก่ภิกษุอันจะพึงยกเสีย หมายถึงวิธีการลงโทษที่สงฆ์กระทำแก่ภิกษุผู้ต้องอาบัติแล้ว ไม่ยอมรับว่าเป็นอาบัติหรือไม่ยอมทำคืนอาบัติหรือมีความเห็นชั่วร้าย(ทิฏฐิบาป) ไม่ยอมสละซึ่งเป็นทางเสียสีลสามัญญตาหรือทิฏฐิสามัญญตาโดยยกเธอเสียจากการสมโภคกับสงฆ์คือ ไม่ให้ฉันร่วม ไม่ให้อยู่ร่วม ไม่ให้มีสิทธิเสมอกับภิกษุทั้งหลาย พูดง่ายๆว่า ถูกตัดสิทธิแห่งภิกษุชั่งคราว ดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถีครั้งนั้นภิกษุณีถุลลนันทาประพฤติตามพระอริฏฐะผู้มีบรรพบุรุษเป็นพรานฆ่านกแร้งที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนียกรรมแล้ว(วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๖๙๔/๔๒, ๓/๖๙๕/

๔๒, ๓/๖๙๖/๔๓,๔/๖๖/๘๖, วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๗/๙๑, ๔/๗๘/๑๑๑, ๔/๗๙/๑๑๖,วิ.ม.(ไทยป ๕/๓๗๓/๒๔๙, ๕/๓๗๔/๒๕๑, ๕/๓๗๕/๒๕๑, ๕/๓๘๐/๒๖๑,วิ.จู.(ไทย) ๖/๔๖/๘๖)

อุคคคหบดี : ชื่อคหบดีคนหนึ่ง ชาวเมืองเวสาลี เป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี อยู่หมู่บ้านหัตถีคาม ได้รับยกย่องว่า อุคคคหบดีชาวกรุงเวสาลีเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ถวายโภชนะเป็นที่น่าชอบใจ และมีปรากฏในมนาปทายีสูตร (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๓/๓๒) เขาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน อนึ่ง อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คหบดี รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดมีอยู่ ถ้าภิกษุยังเพลิดเพลินเชยชมยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อเธอเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูปนั้น วิญญาณที่อาศัยตัณหานั้น ความยึดมั่นตัณหานั้นก็มีอยู่ ภิกษุผู้ยังมีอุปาทาน (ความยึดมั่น) ย่อมไม่ปรินิพพาน ฯลฯ แม้เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ ก็มีอธิบายทำนองเดียวกัน คหบดี นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน ส่วนคำว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน มีอธิบายโดยนัยตรงกันข้าม มีปรากฏในเวสาลีสูตร ,ในวัชชีสูตรกล่าวไว้ว่า อุคคคหบดีชาวบ้านหัตถิคามเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ,ในปฐมอุคคสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทรงจำอุคคคหบดีชาวเมืองเวสาลีว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏ ๘ ประการ เช่นข้อที่ ๘ ว่า หากโยมจะสิ้นชีวิตก่อนพระผู้มีพระภาคก็ไม่น่าอัศจรรย์เลยที่พระผู้มีพระภาคจะทรงพยากรณ์อย่างนี้ว่า สังโยชน์ที่เป็นเหตุให้อุคคคหบดี ชาวบ้านหัตถิคามกลับมาสู่โลกนี้อีกไม่มี (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๒๔/๑๕๐,๑๘/๑๒๕/๑๕๐,๑๘/๑๒๔/๑๕๑,๑๘/๑๒๕/๑๕๑,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๔/๖๙,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๑/๒๕๗)

อุคคตสรีรพราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์ชาวสาวัตถีคนหนึ่ง คราวหนึ่ง อุคคตสรีรพราหมณ์ตระเตรียมมหายัญ โคผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคผู้ ๕๐๐ ตัวเป็นต้น ถูกนำเข้าไปผูกไว้ที่หลัก เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ ภายหลังได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยฟังธรรม อัคคิ ๗ อย่าง จากพระผู้มีพระภาคแล้วก็ได้เปลี่ยนใจไม่ฆ่าสัตว์บูชายัญ ดังคำว่า ขอท่านพระโคดมโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต ข้าพระองค์จะปล่อยโคผู้ ๕๐๐ ตัว ให้ชีวิตพวกมัน จะปล่อยลูกโคผู้ ๕๐๐ ตัว ให้ชีวิตพวก

SAMPLE

มัน จะปล่อยลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ ตัว ให้ชีวิตพวกมันจะปล่อยแพะ ๕๐๐ ตัว ให้ชีวิตพวกมัน จะปล่อยแกะ ๕๐๐ ตัว ให้ชีวิตพวกมันพวกมันจะกินหญ้าสด ดื่มน้ำเย็นและรับลมเย็น (องฺ.สตฺตก.(ไท) ๒๓/๔๗/๗๐)

อุคคตะ, กษัตริย์, พระเจ้าจักรพรรดิ : 1.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระ ธชทายกเถระ ดังคำในธชทายกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้ามีจิตร่าเริง เบิกบาน ได้ยกธงขึ้นปักไว้ที่โคนต้นโพธิ์ ซึ่งเป็นต้นไม้ประเสริฐของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ข้าพเจ้าเก็บใบโพธิ์ที่หล่นนำไปทิ้งภายนอก เพราะการถวายธงและด้วยการบำรุงทั้ง ๒ อย่างนี้ เขาจะไม่ไปเกิดยังทุคติตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัป จักเสวยทิพยสมบัติมิใช่น้อยในหมู่เทวด ในกัปที่ ๑,๐๕๑ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นกษัตริย์หลายพระองค์ มีพระนามว่าอุคคตะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๒/๑๙๗,๓๒/๖๕/๑๙๗)

2.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของจิตกปูชกเถราปทานดังคำในจิตกปูชกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ไปยังจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขีผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์ของโลก ประโคมดนตรี ณ ที่นั้น โปรยของหอมและดอกไม้ให้ทั่วถึง เพราะใช้ดอกไม้บูชาไว้ จึงไม่รู้จักทุคติเลย นี้เป็นผลแห่งการบูชาจิตกาธาน ในกัปที่ ๒๙ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๖ ชาติ มีพระนามว่าอุคคตะ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๕/๒๖๙)

3.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งสมัยพระพุทธเจ้านามว่าโสภิตะ เป็นผู้ถวายทานแก่พระขีณาสพ ๑๐๐,๐๐๐ องค์ ดังคำว่า พระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่พระนามว่าโสภิตะ ได้มีการประชุมแห่งพระขีณาสพ ผู้ปราศจากมลทิน มีจิตสงบระงับ ผู้คงที่ ๓ ครั้ง พระราชาทรงพระนามว่าอุคคตะพระองค์นั้น ทรงถวายทานแด่พระพุทธเจ้าเป็นผู้สูงสุดแห่งนรชน ในทานนั้น พระอรหันต์ประมาณ ๑๐๐ โกฏิ มาประชุมกัน (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๙/๖๑๙)

4.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งแห่งกรุงสุมังคละเป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าสุชาตะ มีพระเทวีพระนามว่าประภาวดี ดังคำว่า กรุงชื่อว่าสุมังคละ กษัตริย์พระนามว่าอุคคตะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าประภาวดีเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๖๕๓)

SAMPLE

อุคคเถรคาถา : ภาษิตของพระอุคคเถระ,คาถาของพระอุคคเถระ ท่านพระอุคคเถระกล่าวว่า กรรมที่เราได้ทำแล้ว จะน้อยหรือมากก็ตาม ทั้งมวลนั้นสิ้นสุดลงแล้ว บัดนี้ ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๘๐/๓๓๒)

อุคคเทพบุตร : ชื่อเทพบุตรที่เป็นพรหม ไปเกิดในพรหมโลก ซึ่งเป็นอดีตอุคคคหบดี ชาวแคว้นวัชชี ผู้เป็นอนาคามีบุคคล เมื่อไปเกิดในพรหมโลกแล้ว ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคครั้นทรงอนุโมทนาอุคคคหบดีชาวกรุงเวสาลีด้วยอนุโมทนียกถาแล้วจึงเสด็จลุกจากพุทธอาสน์หลีกไป ต่อมาไม่นาน อุคคคหบดีชาวกรุงเวสาลีได้ถึงแก่กรรม เข้าถึงชั้นกายมโนมัยชั้นใดชั้นหนึ่ง สมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น เมื่อราตรีผ่านไป อุคคเทพบุตรมีมีวรรณะงดงามยิ่งนักเปล่งรัศมีให้สว่างทั่วพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสถามว่า อุคคะสำเร็จตามที่ท่านประสงค์แล้วหรือ อุคคเทพบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สำเร็จตามที่ข้าพระองค์ประสงค์แล้วพระพุทธเจ้าข้า มีปรากฏในมนาปทายีสูตร (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๔๔/๗๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กายมโนมัย ในที่นี้หมายถึงเทพกายหรือพรหมกายของผู้บำเพ็ญฌานสมาบัติแล้วบังเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสด้วยอำนาจฌาน (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๔๔/๒๖, ๑๖๖/๖๔)

อุคครินทอุบาสก : ชื่ออัครอุบาสกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้านามว่านารทะ ดังคำในนารทพุทธวงศ์ว่า อุคครินทอุบาสกและวสภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก อินทวรีอุบาสิกาและคัณฑีอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา ของของพระพุทธเจ้าพระนามว่านารทะผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๓๘)

อุคคหเศรษฐี : ชื่อเศรษฐีคนหนึ่ง ชาวเมืองภัททิยะ เป็นหลานชายของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ดังคำในอุคคหสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ชาติยาวัน เขตเมืองภัททิยะ ครั้งนั้น อุคคหเศรษฐีผู้เป็นหลานของเมณฑกเศรษฐี ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค เคยได้ถวายอาหารภิกษุสงฆ์มีพระผู้มีพระภาคเป็นประธานให้อิ่มหนำด้วยของเคี้ยวของฉันที่ประณีตด้วยมือตนเอง กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลูกสาวของข้าพระองค์เหล่านี้ จักไปสู่ตระกูลสามี ขอพระผู้มีพระภาคทรงกล่าวสอนพร่ำสอนเด็กเหล่านี้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อพวกเขาตลอดกาลนานเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุมารีทั้งหลาย มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ในข้อที่ ๑ ว่า จักตื่นก่อน นอนทีหลังสามี คอยรับใช้ปฏิบัติให้เป็นที่พอใจเขา พูดคำไพเราะต่อสามีเป็นต้น หลังจากตายแล้ว

จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาเหล่ามนาปกายิกา (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๓/๕๑)

อุคคสูตร : มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุคคสูตร พระสูตรว่าด้วยมหาอำมาตย์ชื่ออุคคะ ราชมหาอำมาตย์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค กราบทูลเรื่องที่มิคารเศรษฐีผู้เป็นหลานของโรหณเศรษฐีเป็นผู้มั่นคั่ง มีทรัพย์มาก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เขาถึงจะมีทรัพย์มากอย่างนั้น แต่ทรัพย์นั้นก็เป็นของทั่วไปแก่ไฟ น้ำ พระราชา โจร และทายาทผู้ไม่เป็นที่รัก แล้วตรัสว่า ทรัพย์ที่ไม่ทั่วไปแก่ไฟ น้ำ พระราชา โจร และทายาทผู้ไม่เป็นที่รัก มี ๗ เหมือนในสังขิตตสูตร ท้ายสูตรตรัสเหมือนกันกับวิตถตธนสูตร (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๗/๑๓)

2.อุคคสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ของอุคคคหบดี (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุคคคหบดีชาวเมืองเวสาลีมีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ แล้วเสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหาร เวลาเช้า ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปบิณฑบาตในนิเวศน์ของอุคคคหบดี ได้โอกาสจึงถามคหบดีว่า ท่านมีธรรมที่น่าอัศจรรย์อะไรบ้าง พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า ท่านมีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ ซึ่งเป็นเหตุให้ได้รับพยากรณ์จากพระผู้มีพระภาค เป็นอย่างไร

อุคคคหบดีกราบเรียนว่า โยมเองไม่ทราบเรื่องที่พระผู้มีพระภาคตรัสพยากรณ์ไว้ แต่โยมก็มีเรื่องที่จะเรียนถวายว่า โยมมีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ นี้ คือ (๑) ครั้งแรก เมื่อโยมได้เห็นพระผู้มีพระภาคแต่ที่ไกลก็มีจิตเลื่อมใส (๒) เมื่อโยมมีจิตเลื่อมใสแล้ว เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้ฟังอนุปุพพีกถาและสามุกกังสิกเทศนา แล้วได้ธรรมจักษุ แสดงตนเป็นอุบาสก และสมาทานสิกขาบทที่มีพรหมจรรย์เป็นที่ ๕ บนที่นั่ง (๓) โยมมีภรรยาสาวรุ่น ๔ คน โยมได้กล่าวกับพวกเธอว่า ตอนนี้ฉันได้สมาทานสิกขาบทที่มีพรหมจรรย์เป็นที่ ๕ แล้ว หญิงใดปรารถนาหญิงนั้นจงใช้จ่ายโภคทรัพย์เหล่านี้และจงทำบุญ หรือกลับไปยังตระกูลญาติของตน หรือมีความประสงค์ชายใด ฉันก็จะมอบพวกเธอให้แก่เขา เมื่อภรรยาหลวงแจ้งความประสงค์ว่า ต้องการอยู่กับชายในบ้านโน้น โยมก็ให้เรียกชายคนนั้นมา ใช้มือซ้ายจับภรรยา มือขวาจับเต้าน้ำหลั่งน้ำมอบให้ชายคนนั้นไป เมื่อบริจาคภรรยาสาวรุ่นให้เป็นทาน โยมก็ไม่มีจิตแปรไป (๔) โยมได้แจกจ่ายทรัพย์สมบัติที่มีอยู่พร้อมในตระกูลให้แก่ท่านผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม (๕) เมื่อโยมเข้าไปนั่งใกล้ภิกษุใด ก็เข้าไปนั่งใกล้โดยเคารพ มิใช่เข้าไปนั่งใกล้โดยไม่เคารพ (๖) ถ้าภิกษุนั้นแสดงธรรมโปรด โยมจะฟังโดยเคารพ มิใช่ฟังโดยไม่เคารพ หากท่านไม่แสดง

ธรรมโปรด โยมก็จะแสดงธรรมแก่ท่าน (๗) เมื่อเทวดาเข้ามาบอกโยมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว โยมก็ได้กล่าวกับเทวดานั้นว่า ท่านจะบอกหรือไม่ก็ตาม พระธรรมก็คงเป็นธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว โยมไม่รู้สึกฟูใจเพราะเหตุที่เทวดาเข้ามาหาหรือได้สนทนากับเทวดาเลย (๘) สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ โยมไม่เห็นสังโยชน์อะไรในตนที่ยังละไม่ได้ เมื่อคหบดีกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นจึงไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระองค์ทรงยืนยันความนั้นซ้ำอีก (อง.อฏฐก.(ไทย) ๒๓/๒๑/๒๕๗)

3.อุคคสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยธรรมที่น่าอัศจรรย์ของอุคคคหบดี (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บ้านหัตถิคาม แคว้นวัชชี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุคคคหบดีชาวบ้านหัตถิคาม มีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ แล้วเสด็จลุกจากพุทธอาสน์เข้าไปสู่พระวิหาร เวลาเช้า ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปบิณฑบาตในนิเวศน์ของอุคคคหบดี ได้โอกาสจึงถามคหบดีว่า พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า ท่านมีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ ซึ่งเป็นเหตุให้ได้รับพยากรณ์จากพระผู้มีพระภาค เป็นอย่างไร

อุคคคหบดีกราบเรียนว่า ตนเองไม่ทราบเรื่องที่พระผู้มีพระภาคตรัสพยากรณ์ตนไว้ แต่ก็มีเรื่องที่จะเรียนถวายว่า ตนมีธรรมที่น่าอัศจรรย์ ๘ นี้ คือ (๑) ครั้งแรก เมื่อโยมกำลังเที่ยวชมสวนนาควัน ได้เห็นพระผู้มีพระภาคแต่ที่ไกลก็มีจิตเลื่อมใส และสร่างจากเมาสุรา (๒) เมื่อโยมมีจิตเลื่อมใสแล้ว ก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ฟังอนุปุพพีกถาและสามุกกังสิกเทศนาแล้วได้ธรรมจักษุแสดงตนเป็นอุบาสกและสมาทานสิกขาบทที่มีพรหมจรรย์เป็นที่ ๕ บนที่นั่ง (๓) โยมมีภรรยาสาวรุ่น ๔ คน โยมได้กล่าวกับพวกเธอว่า ...เมื่อบริจาคภรรยาสาวรุ่นให้เป็นทาน โยมก็ไม่มีจิตแปรไป(เนื้อความเหมือนในปฐมอุคคสูตร) (๔) โยมได้แจกจ่ายทรัพย์สมบัติที่มีอยู่พร้อมในตระกูลให้กับท่านผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม (๕) เมื่อโยมเข้าไปนั่งใกล้ภิกษุใด ก็เข้าไปนั่งใกล้โดยเคารพ มิใช่เข้าไปนั่งใกล้โดยไม่เคารพ (๖) ไม่น่าอัศจรรย์เลย ที่เมื่อโยมนิมนต์พระสงฆ์มาแล้ว พวกเทวดาเข้ามาหาโยมแล้วบอกว่า ท่านคหบดี ภิกษุรูปโน้นเป็นอุภโตภาควิมุต รูปโน้นเป็นปัญญาวิมุต รูปโน้นเป็นกายสักขี รูปโน้นเป็นทิฏฐิปัตตะ รูปโน้นเป็นสัทธาวิมุต รูปโน้นเป็นธัมมานุสารี รูปโน้นเป็นสัทธานุสารี รูปโน้นเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม รูปโน้นทุศีล มีบาปธรรม เมื่ออังคาสพระสงฆ์ โยมไม่เกิดความคิดว่า จะถวายแก่ท่านรูปนี้มากหรือแก่ท่านรูปนี้น้อย แต่โยมวางใจสม่ำเสมอถวาย (๗) เมื่อเทวดาเข้ามาบอกโยมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว โยมก็ได้กล่าวกับเทวดานั้นว่า ท่านจะบอกหรือไม่ก็ตาม พระธรรมก็คงเป็นธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัส

SAMPLE

ไว้ดีแล้ว โยมไม่รู้สึกฟูใจเพราะเหตุที่เทวดาเข้ามาหา หรือได้สนทนากับเทวดาเลย (๘) หากโยมจะสิ้นชีวิตก่อนพระผู้มีพระภาค ก็ไม่น่าอัศจรรย์เลยที่พระองค์จะทรงพยากรณ์โยมอย่างนี้ว่า สังโยชน์ที่เป็นเหตุให้อุคคคหบดี ชาวบ้านหัตถิคามกลับมาสู่โลกนี้อีกไม่มี เมื่อคหบดีกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นจึงไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระองค์ทรงยืนยันความนั้นซ้ำอีก (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๒๒/๒๖๐)

อุคคเสนวัตถุ : เรื่องนายอุคคเสน พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า ผู้ตัดสังโยชน์ได้หมดสิ้น ไม่สะดุ้ง ผู้ล่วงพ้นกิเลสเครื่องข้องได้ ผู้ปราศจากโยคะ เราเรียกว่า พราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๙๗/๑๕๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่สะดุ้งหมายถึงไม่สะดุ้งหวาดกลัวเพราะตัณหา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๐๙)

อุคคเสนเสฏฐิปุตตวัตถุ : เรื่องบุตรเศรษฐีชื่ออุคคเสนพระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่นายอุคคเสนว่า เธอจงเป็นผู้ปล่อยวางทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน จงเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพเธอผู้มีใจหลุดพ้นในธรรมทั้งปวงแล้ว จักไม่เข้าถึงชาติ และชราอีกต่อไป (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๔๘/๑๔๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปล่อยวางทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน หมายถึงปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่น ความทะยานอยากในขันธ์ทั้งหลายที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน (ขุ.ธ.อ.(บาลี)๘/๒๔)

อุคคหนิมิต : นิมิตติดตา หมายถึงนิมิต(อารมณ์กรรมฐาน) ที่นึกกำหนดจนแม่นใจ หรือที่เพ่งดูจนติดตาติดใจแม้หลับตาก็เห็น (ข้อ ๒ ในนิมิต ๓) พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

อุคคหสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุคคหเศรษฐี พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ชาติยาวัน เขตเมืองภัททิยะ ตรัสกับลูกสาวของอุคคหเศรษฐี ผู้เป็นหลานของเมณฑกเศรษฐี ผู้จะไปตระกูลสามี ตามคำทูลอาราธนาของอุคคหเศรษฐีว่า สตรีผู้จะไปสู่ตระกูลสามีพึงประพฤติธรรม ๕ คือ (๑) ตื่นก่อนนอนทีหลัง คอยรับใช้ เอาใจใส่ พูดจาไพเราะต่อสามี (๒) สักการะ เคารพ นับถือ บูชาคนที่สามีเคารพ คือมารดาบิดา สมณพราหมณ์ (๓) ขยัน ทำการงานในบ้านของสามี (๔) คอยดูแลเอาใจใส่คนในปกครองในบ้านของสามี (๕) คอยรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ สตรีที่ประกอบด้วยธรรม ๕ นี้ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่ามนาปกายิกา (คือเทวดาชั้นนิมมานรดี เพราะเนรมิตรูปตามที่ตนปรารถนาได้ และชื่นชมรูปที่เนรมิต) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๓/๕๑)

SAMPLE

อุคคอุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง เป็นอัครอุบาสกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้านามว่าโกนาคมนะ ดังคำว่า อุคคอุบาสกและโสมเทพอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก สีวลาอุบาสิกาและสามาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา ของพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะผู้มีพระยศ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๔/๗๑๐)

อุคคะ, ข้าราชบริพาร : ชื่อราชบริพารของพระเจ้าเอเพยยะ ที่โตเทยยพราหมณ์กล่าวถึง คนผู้นี้เคารพสมณรามบุตร ไหว้ ลุกรับ ทำอัญชลีกรรมและสามีจิกรรมในสมณรามบุตร ตามพระเจ้าเอเพยยะผู้โง่เขลา ดังคำว่า สมัยหนึ่ง ในบริษัทของโตเทยยพราหมณ์ พวกบริษัทกล่าวติเตียนผู้อื่นว่า พระเจ้าเอเพยยะนี้ผู้เลื่อมใสยิ่งนักในสมณรามบุตร ทรงเป็นผู้โง่เขลา และทรงทำความเคารพอย่างยิ่งเห็นปานนี้ คือ ทรงไหว้ ทรงลุกรับ ทรงทำอัญชลีกรรมและสามีจิกรรมในสมณรามบุตร แม้พวกข้าราชบริพารของพระเจ้าเอเพยยะนี้ คือยมกะ โมคคัลละ อุคคะ นาวินากี คันธัพพะ และอัคคิเวสสะผู้เลื่อมใสยิ่งนักในสมณรามบุตรเป็นผู้โง่เขลาทำความเคารพอย่างยิ่งเห็นปานนี้ คือไหว้ ลุกรับ ทำอัญชลีกรรมและสามีจิกรรมในสมณรามบุตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๗/๒๗๐)

อุคคาหมานะ, ปริพาชก : ชื่อปริพาชกคนหนึ่ง เป็นเจ้าลัทธิ อยู่กรุงสาวัตถี มีลูกศิษย์จำนวน ๕๐๐ คน พระผู้มีพระภาคเคยไปยังสำนักและแสดงธรรมแก่ช่างไม้ปัญจังคะ ดังคำในสมณมุณฑิกสูตรว่าปริพาชกชื่ออุคคาหมานะ สมณมุณฑิกาบุตรกับปริพาชกประมาณ ๕๐๐ คน พร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ อาศัยอยู่ในอารามของพระนางมัลลิกาเทวีชื่อเอกศาลา ซึ่งแวดล้อมด้วยต้นมะพลับ อันเป็นที่ประชุมแสดงลัทธิ หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราบัญญัติบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการนี้แล(คือคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ข้อที่ว่า ๑ เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิที่เป็นอเสขะ)ว่า เป็นผู้มีกุศลเพียบพร้อม มีกุศลยอดเยี่ยม เป็นสมณะผู้บรรลุธรรมชั้นสูงที่ควรบรรลุ ไม่มีใครสู้วาทะได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๐/๓๐๗)

อุคฆฏิตัญญู : ผู้อาจรู้ได้ฉับพลันแต่พอท่านยกหัวข้อขึ้นแสดงคือมีปัญญาเฉียบแหลม พูดให้ฟังเพียงหัวข้อก็เข้าใจ (ข้อ ๑ ในบุคคล ๔) ดังคำในอุคฆฏิตัญญูสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ ๑. อุคฆฏิตัญญู (ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน) ๒. วิปจิตัญญู (ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ) ๓. เนยยะ (ผู้ที่พอจะแนะนำได้) ๔. ปทปรมะ (ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุคฆฏิตัญญู หมายถึงบุคคลที่บรรลุธรรมคืออริยสัจ ๔ ได้เร็ว คือ พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๓/๓๘๐)

เป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ คือ คือ (๑) อุคฆฏิตัญญู (๒) วิปจิตัญญู (๓) เนยยะ (๔) ปทปรมะ พระอรรถกถาจารย์เปรียบอุคฆฏิตัญญู เป็นเหมือนบัวพ้นน้ำ ที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิปจิตัญญู เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมาบานในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีงไม่พ้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นภักษาของปลาและเต่า พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูหมื่นโลกธาตุอันเป็นเหมือนกออุบลเป็นต้นได้ทรงเห็นโดยอาการทั้งปวงว่าหมู่ประชาผู้มีธุลีในตาน้อยมีประมาณเท่านี้ หมู่ประชาผู้มีธุลีในตามากมีประมาณเท่านี้ และใหมู่ประชาทั้ง ๒ นั้น อุคฆฏิตัญญูบุคคลมีประมาณเท่านี้ (ที.ม.อ. (บาลี) ๖๖/๖๔-๖๕)

อุคฆฏิตัญญูสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้เข้าใจได้ฉับพลัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) อุคฆฏิตัญญู ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน (หมายถึงผู้บรรลุธรรมคืออริยสัจ ๔ ได้เร็ว เพียงแค่ยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น) (๒) วิปจิตัญญู ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ (หมายถึงผู้บรรลุธรรมเมื่อได้ฟังคำอธิบายเนื้อความโดยพิสดาร คือเมื่อยกหัวข้อขึ้นกล่าวโดยย่อแล้วกล่าวอธิบายโดยพิสดารจึงสามารถบรรลุพระอรหัตผลได้) (๓) เนยยะ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ (หมายถึงผู้ที่มนสิการโดยแยบคาย โดยการแสดง การถาม การเสพ การคบหา การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร จึงบรรลุธรรมโดยลำดับ) (๔) ปทปรมะ ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบท คือพยัญชนะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ปทปรมะ หมายถึงบุคคลที่ฟังไว้มากแสดงไว้มาก ทรงจำไว้มาก แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมในชาตินี้ คือ ไม่สามารถที่จะบำเพ็ญฌาน วิปัสสนา มรรค หรือผลให้บังเกิดได้ (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๓/๓๘๐, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๓๓-๑๓๔/๔๑๗-๔๑๘)

อุจจากเณรุกา, ช้างพัง : ชื่อช้างพังตัวหนึ่ง ตัวใหญ่ มีรอยเท้าขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง มีขนายตูม มีกล่าวไว้ในจูฬหัตถปโทปมสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาตรัสว่า พรานช้างนั้นตามรอยเท้าช้างนั้นไป เมื่อตามรอยเท้าช้างนั้นไปก็เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง ที่ที่ถูกเสียดสีในที่สูง และที่ที่งาแซะขาดในที่สูงในป่าเป็นที่อยู่ของช้าง พรานช้างผู้ฉลาดก็ยังไม่ด่วนตัดสินใจว่า'ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ'ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะช้างพังทั้งหลายชื่อว่าอุจจากเณรุกา(พังโย่งมีขนายตูม) ที่มีรอยเท้าใหญ่ ในป่าเป็นที่อยู่ของช้าง รอยเท้านี้จะพึงเป็นรอยเท้าช้างพังเหล่านั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๑/๓๒๒)

อุจจากาฬาริกา, ช้างพัง :ชื่อช้างพังตัวหนึ่ง ตัวใหญ่ มีรอยเท้าขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง มีขนายดำแดง มีกล่าวไว้ในจูฬหัตถปโทปมสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาตรัสว่า

พรานช้างนั้นตามรอยเท้าช้างนั้นไป เมื่อตามรอยเท้าช้างนั้นไปก็เห็นรอยเท้าช้างขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง และที่ที่ถูกเสียดสีในที่สูงในป่าเป็นที่อยู่ของช้าง พรานช้างผู้ฉลาดก็ยังไม่ด่วนตัดสินใจว่า 'ช้างตัวนี้ใหญ่จริงหนอ' ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะยังมีช้างพังทั้งหลายชื่อว่าอุจจากาพาริกา(พังโย่งมีขนายดำแดง) ที่มีรอยเท้าใหญ่ในป่าเป็นที่อยู่ของช้าง รอยเท้านี้จะพึงเป็นรอยเท้าช้างพังเหล่านั้น (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๙๑/๓๒๒)

อุจจาระ : ขี้,อึ ดังคำในมหาวิภังค์ว่า องคชาตแข็งตัวได้ด้วยเหตุ ๕ อย่าง คือ กำหนัด ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ถูกลมรำเพยพัด ถูกบุ้งขน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๗๔/๖๔) หรือดังคำในมหาปทานสูตรว่า พระวิปัสสีราชกุมารได้ทอดพระเนตรเห็นคนเจ็บทนทุกข์ ป่วยหนัก นอนทุรนทุรายจมกองอุจจาระปัสสาวะของตนคนอื่นต้องช่วยกันพยุงให้กินอาหาร,หรือดังคำในมหาสติปัฏฐานสูตรที่ว่า ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ...ทำความรู้สึกตัวในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ,หรือดังคำในมหาวรรคที่ว่า ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องร่วง ภิกษุนั้นนอนกลิ้งเกลือกไปมาบนปัสสาวะและอุจจาระของตนเอง (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๙) ได้ในคำว่า "โรคอุจจารธาตุ"หมายถึงโรคท้องเสีย ท้องเดิน หรือท้องร่วง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๒/๓๖๔,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๐๙/๑๐๕,๑๒/๓๘๐/๔๑๕, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๒/๑๕,๑๓/๓๓๔/๔๐๔,๑๓/๔๘๑/๖๑๐,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๑๕/๒๓,๑๔/๗๕/๘๐,๑๔/๑๐๓/๑๒๔,๑๔/๑๕๔/๑๙๘)

อุจจาระปัสสาวะ : 1.ขี้และเหยี่ยว มุ่งหมายถึงการขับถ่ายของคน ดังคำในสามัญญผลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนเรื่องสติสัมปชัญญะไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดูการคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิบาตรและจีวร การฉัน การดื่ม การเคี้ยวการลิ้ม การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๑๔/๗๓)

2.อีกนัยหนึ่งมุ่งอธิบายสภาพของคนเจ็บ ดังคำในมหาปทานสูตรว่า พระวิปัสสีราชกุมารได้ทอดพระเนตรเห็นคนเจ็บทนทุกข์ ป่วยหนัก นอนทุรนทุรายจมกองอุจจาระปัสสาวะของตน (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๗/๒๔,๑๐/๔๘/๒๕)

3.อีกนัยหนึ่ง มุ่งอธิบายถึงขี้แห้ง หมายถึงขี้หมู มูลสุกร ดังคำในปายาสิราชัญญสูตรที่พระกุมารกัสสปะกล่าวอุปมาแก่พระเจ้าปายาสิไว้ตอนหนึ่งว่า มีบุรุษผู้เลี้ยงสุกรคนหนึ่งออกจากหมู่บ้านของตนไปยังหมู่บ้านอื่น เห็นอุจจาระแห้งจำนวนมากที่เขาทิ้งไว้ในบ้านนั้น จึงมีความคิดดังนี้ว่า 'อุจจาระแห้งมากมายที่เขาทิ้งนี้เป็นอาหารของสุกรของเรา ทางที่ดี เราควรนำอุจจาระแห้งไปจากที่นี้'

SAMPLE

จึงปูผ้าห่มลงแล้วโกยเอาอุจจาระแห้งจำนวนมาก ผูกเป็นห่อทูนเดินไป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓๒/๓๖๔)

อุจจาสยนสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากที่นอนสูงใหญ่ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เว้นขาดจากที่นอนสูงใหญ่จึงมีจำนวนน้อยกว่าสัตว์ที่ไม่เว้นขาดจากการที่นอนสูงใหญ่ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๔๒/๖๔๗)

อุจฉังคชาดก : ชาดกว่าด้วยหญิงหาบุตรหาสามีได้ง่ายเหมือนหาของที่ชายพก มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า พระเจ้าพรมทัตโพธิสัตว์สดับเหตุผลที่หญิงคนหนึ่งมาทูลขอโทษให้พี่ชายที่ทำความผิดพร้อมทั้งสามีและบุตรว่า บุตรหาได้ง่ายเหมือนหาเมี่ยงที่ชายพก สามีก็หาได้ง่าย เพียงเดินไปตามทางไม่กี่ก้าวก็หาได้แล้ว แต่จะหาพี่ชายร่วมสายโลหิตกันอีกหาไม่ได้เลย หม่อมฉันจึงขอพี่ชายไว้ พระราชาทรงพอพระทัยในเหตุผล จึงทรงยกโทษให้ทั้งสามีและลูกชายของนางด้วย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๖๗/๒๘)

อุจฉังคปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอุจฉังคปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ใช้ดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในมนุษยโลกและเทวโลกหลายแสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๔๒/๒๑)

อุจฉิฏฐภัตตชาดก : ชาดกว่าด้วยพราหมณ์บริโภคอาหารที่เป็นเดน มีเนื้อความอธิบายว่า นักฟ้อนโพธิสัตว์ผู้ยากจนมีอาชีพฟ้อนรำขอทานเขาเลี้ยงชีวิต วันหนึ่งไปยืนรอขอข้าวที่บ้านหลังหนึ่ง ที่แม่บ้านเป็นคนทุศีล นอกใจสามี หลังจากที่สามีออกจากบ้านไปธุระแล้ว นางพาชายชู้มาร่วมอภิรมย์กันแล้วหุงหาข้าวปลาให้กิน ในขณะที่ชายชู้กำลังกินข้าวอยู่ นางเห็นสามีกลับมาจึงบอกให้ชายชู้หลบลงไปในยุ้งข้าว ส่วนนางคดข้าวใส่จานเพิ่มเติมจากข้าวที่เหลือ เมื่อสามีนั่งกินสอดมือเข้าไปในจานข้าวเจอข้าวร้อนข้างบน ข้าวเย็นข้างล่าง ก็รู้ว่าอาหารนั้นเป็นเดน จึงสอบถามภรรยาแต่นางไม่ยอมพูด คนขอทานโพธิสัตว์จึงบอกพฤติกรรมของนางให้สามีนางทราบ ฝ่ายสามีได้จับคนทั้งสองมาลงโทษเฆี่ยนตีสั่งสอนไม่ให้ทำอย่างนี้อีกแล้วไล่ชายชู้ไป ส่วนพระโพธิสัตว์นั้นหลังจากบอกความจริงแล้วก็หนีไปเพราะกลัวภัย การที่จะรักษาสตรีผู้ทุศีล ไม่มียางอาย เป็นสิ่งทำได้ยาก บุรุษผู้เป็นบัณฑิตจึงยอมให้อภัยเธอ (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๒๓/๙๗)

อุจฉุขัณฑิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุจฉุขัณฑิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายท่อนอ้อยแด่พระพุทธเจ้า

พระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๔/๖๖)

อุจจฉุขัณฑิกทายิกาวิมาน :วิมานที่เกิดขึ้นแก่เหญิงผู้ถวายท่อนอ้อย เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายท่อนอ้อยแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๒๙-๔๓๖/๖๓)

อุจจฉุทายิกาวิมาน : วิมานของผู้ถวายท่อนอ้อย, วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายท่อนอ้อย เป็นวิมานที่เกิดแก่หญิงผู้ถวายท่อนอ้อย คือหญิงสะใภ้ผู้มีศรัทธาชาวกรุงราชคฤห์ ได้ถวายท่อนอ้อยแด่ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระก่อนถูกแม่ผัวผู้ไม่มีศัทราตีด้วยตั่งจนเสียชีวิต และไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๙๖/๔๗)

อุจจฉุเปตวัตถุ : เรื่องเปรตเจ้าของไร่อ้อย เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของบุรุษเดินกินอ้อยตระหนี่ ไม่ให้ทานด้วยเคารพตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตมีไร่อ้อยเกิดขึ้นมากมาย อยากจะกินก็กินไม่ได้ และไม่รู้ว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น เมื่อพบท่านพระมหาโมคคัลลานเถระจึงได้ถามความเป็นมาของตนเอง (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๗๓๗/๒๘๘)

อุจจฉุวิมาน : วิมานของผู้ถวายท่อนอ้อย,วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายท่อนอ้อยเป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายท่อนอ้อยแด่ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระถูกแม่ผัวผู้ไม่มีศรัทธาทุ่มด้วยก้อนดินจนเสียชีวิต ไปเกิดในวิมานนี้ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๐๘/๙๓)

อุจเฉททิฏฐิ : ความเห็นว่าขาดสูญ เช่นเห็นว่าคนและสัตว์จุติจากอัตภาพนี้แล้วขาดสูญ (ข้อ ๒ ในทิฏฐิ ๒) ดังคำในอเจลกัสสปสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กัสสปะ เมื่อเบื้องต้นมี(วาทะ)ว่า ‘ผู้นั้นกระทำ ผู้นั้นเสวย(ทุกข์)’ ต่อมามีวาทะว่า ‘ทุกข์เป็นสิ่งที่ตนกระทำเอง’ อันนั้นเป็นสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) เมื่อมีผู้ถูกเวทนาเสียดแทง เบื้องต้นว่า ‘คนอื่นกระทำ คนอื่นเป็นผู้เสวย(ทุกข์)’ต่อมามีวาทะว่า ‘ทุกข์คนอื่นกระทำให้’ อันนั้นเป็นอุจเฉททิฏฐิ(ความเห็นว่าขาดสูญ) ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ที่สุด ๒ อย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมโดยสายกลางว่า ‘เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ หรือดังคำในปาลิเลยยกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปุถุชนไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา ไม่พิจารณาเห็นเวทนา ... ไม่พิจารณาเห็นสัญญา ... ไม่พิจารณาเห็นสังขาร ... ไม่พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา ทั้งไม่มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ‘อัตตากับโลกเป็นอย่างเดียวกัน เรานั้นละโลกนี้ไปแล้วจักเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร’ แต่มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า‘ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้าเราจักไม่ได้มีแล้ว แม้บริขารของเราก็จักไม่มี’ ก็อุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาด

สูญ) นั้นจัดเป็นสังขาร หรือดังคำในอานันทสูตรที่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อานนท์ เราถูกวัจฉโคตรปริพาชกถามว่า'อัตตามีอยู่หรือ' ถ้าตอบว่า 'อัตตามีอยู่' คำตอบนั้นก็จักไปตรงกับลัทธิของพวกสมณพราหมณ์ผู้เป็นสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าเที่ยง) และเราถูกวัจฉโคตรปริพาชกถามว่า 'อัตตาไม่มีหรือ' ถ้าตอบว่า 'อัตตาไม่มี' คำตอบนั้นก็จักไปตรงกับลัทธิของพวกสมณพราหมณ์ผู้เป็นอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าขาดสูญ) อนึ่ง เราถูกวัจฉโคตรปริพาชกถามว่า 'อัตตามีอยู่หรือ' ถ้าตอบว่า 'อัตตามีอยู่' คำตอบนั้นก็จักอนุโลมแก่ความเกิดขึ้นแห่งญาณของเราว่า 'ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา' บ้างหรือ เมื่อพระอานนท์กราบทูลว่า ไม่อนุโลม จึงตรัสอีกว่า เราถูกวัจฉโคตรปริพาชกถามว่า 'อัตตาไม่มีหรือ' ถ้าตอบว่า'อัตตาไม่มี' คำตอบนั้นก็จักมีเพื่อความงงงายยิ่งขึ้นแก่วัจฉโคตรปริพาชกผู้งงงายอยู่แล้วว่า 'เมื่อก่อนอัตตาของเราได้มีแล้วแน่นอน บัดนี้อัตตานั้นไม่มี" (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗/๒๘,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘๑/๑๓๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๙/๔๙๓) ; ตรงข้ามกับ **สัสสตทิฏฐิ**

อุฏฐานสัญญามนสิการ ทำในพระทัยถึงความสำคัญในอันที่จะลุกขึ้น, ตั้งใจว่าจะลุกขึ้นอีก (พจนานุกรมทพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุจเฉททิฏฐินิทเทส : แสดงอุจเฉททิฏฐิ อธิบายอุทเทสที่ ๖ คือ อุจเฉททิฏฐิ โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา ซึ่งมีรายละเอียดคล้ายกับคำวิสัชนาในอัสสาททิฏฐิ ในปฏิสัมภิทามรรค ต่างกันแต่ลดอาการจาก ๒๐ อาการ เหลือ ๕ อาการ เช่น ในการพิจารณาเห็นรูป มีเพียงคำว่า "พิจารณาเห็นรูป โดยความเป็นอัตตา" เท่านั้น เมื่อนำคำนี้ไปหมุนกับขันธ์ ๕ แต่ละขันธ์ ก็จะได้ อาการ ๕ ประการ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๓๙/๒๑๔)

อุจเฉทวาทะ : วาทะว่าขาดสูญ ลัทธิที่เห็นว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ ในพรหมชาลสูตรกล่าวว่ามี ๗ อย่าง เช่น ข้อที่ ๑ ว่า สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้มีวาทะมีทรรศนะอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อัตตานี้มีรูปมาจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากบิดามารดา หลังจากตายแล้วอัตตาย่อมขาดสูญพินาศ ไม่เกิดอีก ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อัตตานี้จึงขาดสูญเด็ดขาด สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ และความไม่เกิดอีกของสัตว์อย่างนี้,ในปฏิสัมภิทามรรคกล่าวไว้ว่า อุจเฉทวาทะ ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ มี ๗ ลัทธิ (ที.สี.(ไทย) ๙/๘๔/๓๔,๙/๑๗๐/๕๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕/๓๔, ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๒/๒๒๑, อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๓๖/๑๐๗)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุจเฉทวาทะ หมายถึง ลัทธิที่ถือว่าตายแล้วไม่เกิดอีก เป็นแนวคิดเชิงวัตถุนิยม ลัทธินี้ทำให้หมกมุ่นในกามสุข (ที.สี.อ.(บาลี) ๘๔/๑๑๐)

อุชชยเถรคาถา : ภาษิตของพระอุชชยเถระ,คาถาของพระอุชชยเถระ ท่านพระอุชชยเถระกล่าวว่า ข้าแต่พระพุทธองค์ผู้ทรงแกล้วกล้า ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์ พระองค์ทรงหลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งมวล ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในพระโอวาทของพระองค์ จึงอยู่อย่างผู้ปราศจากอาสวกิเลส (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๗/๓๒๐)

อุชชยพราหมณ์ :ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและทูลถามปัญหา ในอุชชยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายเรื่องการบูชายัญดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ เราไม่ได้สรรเสริญยัญไปเสียทุกอย่าง และเราก็ไม่ได้ติเตียนยัญไปเสียทั้งหมด เราไม่สรรเสริญยัญที่มีกิริยา คือ ยัญที่มีการฆ่าโค ๑ ยัญที่มีการฆ่าแพะ แกะ ๑ ยัญที่มีการฆ่าไก่ สุกร ๑ ยัญที่ทำให้สัตว์ต่าง ๆ ได้รับความเดือดร้อน ๑ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพระอรหันต์หรือท่านผู้บรรลุอรหัตตมรรคย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีกิริยาอย่างนั้น พราหมณ์ แต่เราสรรเสริญยัญที่ไม่มีกิริยา คือ นิจทาน และอนุกูลยัญ คือยัญที่ไม่มีการฆ่าโค ๑ ยัญที่ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ ๑ ยัญที่ไม่มีการฆ่าไก่ สุกร ๑ ยัญที่ไม่ทำให้สัตว์ต่างๆ ได้รับความเดือดร้อน ๑ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพระอรหันต์หรือท่านผู้บรรลุอรหัตตมรรคย่อมเกี่ยวข้องกับยัญที่ไม่มีกิริยาอย่างนี้และอีกแห่งหนึ่ง อธิบายถึง พราหมณ์ ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้แก่กุลบุตร ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้างคือ๑.อุฏฐานสัมปทา ๒.อารักขสัมปทา๓.กัลยาณมิตตตา ๔. สมชีวิตา (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๙/๖๔,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๕/๓๔๔)

อุชชยสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุชชยสูตร พระสูตรว่าด้วยปัญหาของอุชชยพราหมณ์ อุชชยพราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วทูลถามว่า แม้พระโคดมก็ทรงสรรเสริญยัญของพวกข้าพเจ้าหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้ติเตียนยัญไปเสียทั้งหมด เราไม่สรรเสริญยัญที่มีกิริยา (กิจที่จะต้องทำหรือต้องเตรียมการมาก เช่นต้องฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมาก) คือ (๑) ยัญที่มีการฆ่าโค (๒) ยัญที่มีการฆ่าแพะ ฆ่าแกะ (๓) ยัญที่มีการฆ่าไก่ ฆ่าสุกร (๔) ยัญที่ทำให้สัตว์ต่างๆ ได้รับความเดือดร้อน เพราะพระอรหันต์หรือผู้บรรลุอรหัตตมรรคย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีกิริยาอย่างนั้น แต่เราสรรเสริญยัญที่ไม่มีกิริยาคือ นิจทาน(สลากภัต) และอนุกูลยัญ (หมายถึงทานที่พึงบูชาพึงให้ตามลำดับตระกูล เพราะพ่อ ปู่เคยถวาย

มาแล้ว) คือยัญที่ไม่มีการฆ่าโคเป็นต้น เพราะพระอรหันต์หรือผู้บรรลุอรหัตตมรรคย่อมเกี่ยวข้องกับยัญที่ไม่มีกิริยาอย่างนั้น แล้วตรัสอีกว่า มหายัญที่มีกิริยามากเหล่านั้น คืออัสวเมธะ บุรุษเมธะ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคละ ไม่มีผลมาก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๙/๖๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำทั้ง ๕ คำ หมายถึงมหายัญ ๕ ของพราหมณ์ ได้แก่ **อัสวเมธะ** คือ การฆ่าม้าบูชายัญ **บุรุษเมธะ** คือ การฆ่าคนบูชายัญ **สัมมาปาสะ** คือ การทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลอดบ่วง ไม้ตกที่ไหน ทำพิธีบูชายัญที่นั้น **วาชเปยยะ** คือ การดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัยชนะ **นิรัคคละ** คือ ยัญไม่มีลิ่มหรือกลอน คือทั่วไปไม่มีขีดขั้นจำกัด การฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญ อนึ่ง มหายัญ ๕ นี้ เดิมทีเดียวเป็นหลักสงเคราะห์ที่ดีงาม แต่พราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบูชายัญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๓๙/๓๗๑-๓๗๒)

2.อุชชยสูตร พระสูตรว่าด้วยอุชชยพราหมณ์ อุชชยพราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลว่า พวกข้าพระองค์คิดจะไปอยู่ต่างถิ่น ขอพระโคดมโปรดแสดงธรรมที่จะอำนวยผลเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขในภพนี้และภพหน้าแก่พวกข้าพระองค์เถิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขในภพนี้ ๔ มีอุฏฐานสัมปทาเป็นต้น และตรัสว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขในภพหน้า ๔ มีสัทธาสัมปทา เป็นต้น เหมือนในทีฆชาณุสูตร (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๕/๓๔๔)

อุชชโสภิตะ, ภิกษุ : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง ชาวปาจีน เป็น ๑ ในภิกษุ ๔ รูป ที่เป็นพระเถระในสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่พระเรวตะประกาศให้สงฆ์ทราบว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า เมื่อพวกเรากำลังวินิจฉัยอธิกรณ์นี้ มีเสียงเซ็งแซ่เกิดขึ้นไม่มีที่สิ้นสุด และไม่มีใครทราบความหมายแห่งถ้อยคำที่กล่าวแล้วได้แม้แต่เรื่องเดียว ถ้าสงฆ์พร้อมแล้วพึงระงับอธิกรณ์เรื่องนี้ด้วยอุพพาหิกวิธี สงฆ์จึงคัดเลือกภิกษุชาวปราจีน ๔ รูป คือ ท่านพระสัพพกามี ท่านพระสาฬหะ ท่านพระอุชชโสภิตะ และท่านพระวาสภคามิกะ และภิกษุชาวเมืองปาเฐยยะอีก ๔ รูป คือ ท่านพระเรวตะ ท่านพระสัมภูตสาณวาสี ท่านพระยสกากัณฑกบุตรและท่านพระสุมนะ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๖/๔๑๒)

อุชเชนี, กรุง : ชื่อนครหลวงของแคว้นอวันตี สมัยพุทธกาล มีพระเจ้าจัณฑปัชโชตปกครอง ดังคำว่า พระเจ้าปัชโชตในกรุงอุชเชนี ทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลืองนายแพทย์ทิศาปาโมกข์คนสำคัญหลายคนมารักษาก็ไม่อาจทำให้โรคหายได้ได้เงินไปเป็นจำนวนมาก,ในวัตถุกถาแห่งสุตตนิบาตและจูฬนิทเทสกล่าวถึงว่ากรุงอุชเชนีเป็นเมืองที่ศิษย์ของพาวรีพราหมณ์เดินทางผ่านก่อนเข้าพระพุทธเจ้าและทูลถาม

SAMPLE

ปัญหา ดังคำว่า ทุกคนเกล้าชฎาและครองหนังเสือ อภิวาทพราหมณ์พาวรีและทำประทักษิณแล้ว ต่างออกเดินทาง มุ่งหน้าไปทางทิศอุดร สู่สถานเป็นที่ตั้งแคว้นอุพกะ เมืองมาหิสสติในกาลนั้น กรุงอุชเชนี เมืองโคนัทธะ เมืองเวทิสา เมืองวนสวหยะ กรุงโกสัมพี เมืองสาเกต กรุงสาวัตถีอันอุดม เมืองเสตัพยะกรุงกบิลพัสดุ์ กรุงกุสินารา กรุงปาวา โภคนคร กรุงเวสาลี แคว้นมคธ และปาสาณกเจดีย์อันรื่นรมย์ น่ารื่นเริงใจ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๓๔/๑๙๑, ๕/๓๓๔/๑๙๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๘/๗๔๑,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๖/๗); บัดนี้เรียกว่า **อุชเชน** (Ujjain ดู **อวันตี**

อุชฌานสัญญิเถรวัตถุ : เรื่องพระอุชฌานสัญญีเถระ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภพระอุชฌานสัญญีผู้เที่ยวจับผิดภิกษุ จึงตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ที่คอยแต่สอดส่ายหาโทษคนอื่น คอยเพ่งโทษอยู่เนืองนิตย์จะมีอาสวะพอกพูนยิ่งขึ้นและห่างไกลจากความสิ้นอาสวะโดยแท้ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๓/๑๑๑)

อุชฌานสัญญิสูตร : พระสูตรว่าด้วยพวกเทวดาผู้มุ่งหมายจะเพ่งโทษ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งทูลถามว่า เมื่อมีคนมาขอโทษ หากผู้ใดไม่ยอมยกโทษให้ ผู้นั้นชื่อว่ายังมีความโกรธอยู่ภายในและชื่อว่าผูกเวร ใครชื่อว่าไม่มีความผิด ไม่มีโทษ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ที่เมื่อมีคนมาขอโทษแล้วไม่ยอมยกโทษให้ ชื่อว่ายังมีความโกรธอยู่ภายในและชื่อว่าผูกเวร พระตถาคตเจ้าชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความผิด ไม่มีโทษ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓๕/๔๕)

อุชุญญา, เมือง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่ง เป็นเมืองที่อเจลกัสสปะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและได้สนทนาธรรม มีปรากฏในมหาสีหนาทสูตร ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ณกัณณกถล มฤคทายวันเขตเมืองอุชุญญาครั้งนั้น อเจลกัสสปะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค สนทนากับพระองค์พอคุ้นเคยแล้ว,ในสูตรนี้พระผู้มีพระภาคบันลืออย่างองอาจดังพญาราชสีห์ หลังจบการสนทนาธรรม อเจลกัสสปะได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค เมื่อบวชแล้วไม่นาน จากไปอยู่ผู้เดียวไม่ประมาท มีความเพียร มุ่งมั่นพระนิพพานอยู่ ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งที่สุดแห่งพรหมจรรย์ จึงเป็นอันว่า ท่านพระกัสสปะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘๑/๑๖๑)

อุฏฐานผลสูตร : พระสูตรว่าด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียร แต่ไม่ดำรงชีพด้วยผลแห่งกรรม(คือผู้ทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรตลอดทั้งวันเลี้ยงชีพได้ผลแห่งความขยันหมั่นเพียรนั้น แต่ไม่ได้อาศัยผลบุญใดๆเลย) (๒) ผู้ดำรงชีพด้วยผลแห่งกรรม แต่ไม่ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียร (หมายถึงเทวดาทุกจำพวก) (๓) ผู้ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียรและดำรงชีพ

SAMPLE

ด้วยผลแห่งกรรม (หมายถึงชนชั้นปกครองมีพระราชาและมหาอำมาตย์เป็นต้น) (๔) ผู้ไม่ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียรและไม่ดำรงชีพด้วยผลแห่งกรรม (หมายถึงสัตว์นรก) (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๓๔/๒๐๓)

อุฏฐานสัญญา : ความหมายใจว่าจะลุกขึ้น,ความกำหนดหมายว่าจะลุกขึ้น ดังคำในการัณฑวสูตรว่า นันทะต้องชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกางกั้นด้วยการจงกรมด้วยการนั่งตลอดวันชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกางกั้นด้วยการจงกรมด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรีสำเร็จสีหไสยาโดยตะแคงข้างขวาซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะทำอุฏฐานสัญญา(ความหมายใจว่าจะลุกขึ้น)ไว้ในใจในมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมเครื่องกางกั้นด้วยการจงกรม ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี,ในปฐมนพกปานสูตร พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ปูลาดสังฆาฏิทบ ๔ ชั้น บรรทมสีหไสยาสน์โดยพระปรัศว์เบื้องขวา ทรงวางระบาทเหลื่อมพระบาททรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงทำอุฏฐานสัญญา(ความกำหนดหมายว่าจะลุกขึ้น) ไว้ในพระหทัย (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๙/๒๑๕, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๗/๑๔๖,๒๔/๖๘/๑๔๘)

อุฏฐานสัมปทา : ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น, ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริต ในการศึกษาเล่าเรียน และในการทำธุระหน้าที่การงานรู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง หาวิธีจัดการดำเนินการให้ได้ผลดี (ข้อ ๑ ในทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ คือ ๑. อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น) ๒.อารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) ๓.กัลยาณมิตตตา(ความเป็นผู้มีมิตรดี)๔.สมชีวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม)), ในทีฆชาณุสูตร อุชชยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายความหมายไว้ว่า กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีพด้วยการงานใดจะเป็นกสิกรรม พาณิชยกรรมโครักขกรรม เป็นช่างศร รับราชการ หรือศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ นี้เรียกว่าอุฏฐานสัมปทา,ในปฐมสัมปทาสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นข้อที่ ๑ ในสัมปทา ๘ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐,๒๓/๕๕/๓๔๔,๒๓/๗๕/๓๘๘,๒๓/๗๖/๓๘๙)

อุฏฐานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการลุกขึ้นนั่งสมาธิ พระผู้มีพระภาคทรงสอนปลุกใจให้ลุกขึ้นบำเพ็ญเพียร เจริญกัมมัฏฐานเพื่อบรรลุสันติธรรม อย่าปล่อยให้โอกาสหรือเวลาผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์ คำว่า “สันติธรรม” หมายถึงธรรมคือความสงบ มี ๓ ประการ คือ (๑) อัจจันตสันติ(ความสงบอย่างสิ้นเชิง) (๒) ตทังคสันติ (ความสงบด้วยองค์นั้น ๆ) (๓) สัมมุติสันติ(ความสงบโดยสมมุติ) แต่ในสูตรนี้

SAMPLE

หมายถึงอัจจันต-สันติ กล่าวคือนิพพาน (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๓๔/๕๗๗,ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๓๓๕/๑๕๔)

อุฑฑิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่ถูกดัก สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรดัก อะไรล้อม อะไรปิดโลกไว้ และโลกตั้งอยู่ในอะไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกถูกตัณหาดักไว้ โลกถูกชราล้อมไว้ โลกถูกมัจจุปิดไว้ โลกตั้งอยู่ในความทุกข์ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๖๗/๗๖)

อุณณาภพราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ชาวกรุงโกสัมพี ที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและได้สนทนาปัญหาเกี่ยวกับอินทรีย์ ๕ มีปรากฏในอุณณาภพราหมณสูตร ดังคำว่า ครั้งนั้นแล พราหมณ์ชื่ออุณณาภะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ท่านพระโคดม อินทรีย์ ๕ ประการนี้ (จักขุนทรีย์เป็นต้น) มีอารมณ์ต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่เสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของกันและกัน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ ใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวของอินทรีย์ ๕ ประการนี้ที่มีอารมณ์ต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่เสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของกันและกัน และใจย่อมเสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของอินทรีย์ ๕ ประการนี้ แล้วตรัสต่ออีกว่า สติ วิมุตติ และนิพพาน ตามลำดับ โดยตรัสว่า พราหมณ์ นิพพานเป็นที่ยึดเหนี่ยวของวิมุตติ หรือดังคำว่า ท่านพระอานนท์อยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้นพราหมณ์ชื่ออุณณาภะเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ กล่าวสนทนากับพระอานนท์ว่าประพฤติพรหมจรรย์เพื่ออะไรกัน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๒/๓๒๓,๑๙/๘๒๗/๔๐๐)

อุณณาภพราหมณสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุณณาภพราหมณ์ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุณณาภพราหมณสูตร อุณณาภพราหมณ์เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยวของอินทรีย์ ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้นนั้น พระองค์ตรัสตอบว่า ใจ(มนินทรีย์) (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๒/๓๒๓)

2.อุณณาภพราหมณสูตร อุณณาภพราหมณ์เข้าไปถามท่านพระอานนท์เกี่ยวกับอิทธิบาท ๔ เป็นต้นว่า มีมรรคปฏิปทาเพื่อละฉันทะอยู่หรือไม่ ท่านพระอานนท์กล่าวว่า การเจริญอิทธิบาทตามปธาน ๔ นั่นแลคือมรรคปฏิปทาเพื่อละฉันทะ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๗/๔๐๐)

อุณหภูมิ : ระดับความร้อน, ความอุ่น ดังคำในอุจฉิฏฐภัตตชาดก พราหมณ์ถามนางพราหมณีว่า ข้าวข้างบนมีอุณหภูมิอย่างหนึ่ง ข้าวข้างล่างมีอุณหภูมิอย่างหนึ่ง แม่พราหมณี ฉันขอถามเธอหน่อยเถิด ทำไมข้าวข้างล่างจึงเย็น ส่วนข้าว

SAMPLE

ข้างบนจึงร้อน(ขุ.ชา.ทุก(ไทย)๒๗/๑๒๓/๙๗),ในภาษาไทย หมายถึงระดับความสูงต่ำของความร้อนนิยมวัดได้ด้วยเครื่องมือที่เรียกว่าเทอร์โมมิเตอร์

อุณหวลาหก, พวก :เทพวลาหกจำพวกหนึ่ง ดังคำในเทสนาสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คือ เทพทั้งหลายที่เป็นสีตวลาหกก็มี ที่เป็นอุณหวลาหกก็มี ที่เป็นอัพภวลาหกก็มี ที่เป็นวาตวลาหกก็มี ที่เป็นวัสสวลาหกก็มี ,ในอุณหวลาหกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุรูปหนึ่งว่า ภิกษุ เทพพวกอุณหวลาหกมีอยู่ เมื่อใด เทพเหล่านั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า 'ทำอย่างไรหนอ พวกเราพึงยินดีด้วยความยินดีของตนเอง เมื่อนั้น เพราะอาศัยความตั้งใจของเทพเหล่านั้น ความร้อนจึงมี ภิกษุ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มีความร้อนในกาลบางคราว (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕๐/๓๖๙,๑๗/๕๖๒๖๐๑/๓๗๑,๑๗/๖๐๓/๓๗๒)

อุณหวลาหกทานูปการสูตร :พระสูตรว่าด้วยความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอุณหวลาหก ภิกษุนั้น นั่ง ณที่สมควร ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญอะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอุณหวลาหก(เทพแห่งไฟ) จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกอัพภวลาหก (เทพแห่งหมอก) จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวาตวลาหก(เทพแห่งลม) จะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวัสสวลาหก พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริต ทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า 'เทพพวกวัสสวลาหกมีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก' จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า 'ไฉนหนอ หลังจากตายแล้วขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวัสสวลาหก' จึงให้ข้าว ฯลฯให้น้ำ ... ให้ผ้า ... ให้ยาน ... ให้ดอกไม้ ... ให้ของหอม ... ให้เครื่องลูบไล้ ...ให้ที่นอน ... ให้ที่พัก ... ให้เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวัสสวลาหก ภิกษุ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกวัสสวลาหก" (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖๒-๖๐๑/๓๗๑)

อุณหวลาหกสูตร : พระสูตรว่าด้วยเทพพวกอุณหวลาหก(เทพแห่งไฟ) ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ความร้อนมีได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะหากเทพพวกอุณหวลาหกอยากให้มี (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๐๓/๓๗๒)

อุณหิส : กรอบหน้า, มงกุฎ ดังคำในธัมมเจติยสูตรที่กล่าวว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมอบพระแสงขรรค์และพระอุณหิสแก่ทีฆการายนเสนาบดีในที่นั้น หลังจากนั้นทีฆการายนเสนาบดีได้คิดว่า บัดนี้ พระมหาราชจักทรงปรึกษาความลับ เรา

SAMPLE

ควรจะยืนอยู่ในที่นี้แลหรือดังคำในเตมิยชาดกที่พระราชาตรัสสั่งว่าจงตระเตรียมเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕อย่าง คือ พัดวาลวีชนี อุณหิส พระขรรค์ เศวตฉัตร และฉลองพระบาทที่ประดับตกแต่งด้วยทองคำขึ้นรถไปด้วย (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๖๖/๔๕๒, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๒/๑๙๔)

อุณหิสทอง, อุณหิสทองคำ :กรอบหน้าทอง ดังคำในภูริทัตตชาดก ที่พระเจ้าสาครพรหมทัตทูลถามพระบิดาผู้เป็นดาบสว่ากระบวนกลอง ตะโพน สังข์ บัณเฑาะว์ และมโหระทึกนำหน้าใครมา ยังพระราชาผู้จอมทัพให้ทรงร่าเริง ใครมีหน้าสีสุกใสด้วยกรอบอุณหิสทอง ที่ติดอยู่ชายหน้าผากอันหนา มีประกายดังสายฟ้า ใครยังหนุ่มแน่นสวมสอดแล่งธนู รุ่งเรืองด้วยสิริเดินมา (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๙๖๘/๓๓๓), อีกแห่งหนึ่งอธิบายไว้หมายถึงมงกุฎทองคำในที่นี้หมายถึงกรอบหน้าของพระเจ้ามโนชะ ดังคำในโสณนันทชาดกที่โกสิยดาบสได้เห็นพระเจ้ามโนชะนั้นมีหมู่กษัตริย์แวดล้อมเป็นประดุจกองทัพรุ่งเรืองอยู่ด้วยเดชานุภาพ กำลังเสด็จมา จึงได้กล่าวว่า ใครมีหน้าผากสวมกรอบอุณหิสทองคำอันหนา มีวรรณะประดุจสายฟ้า ใครหนอยังหนุ่มแน่นผูกสอดแล่งลูกศร รุ่งเรืองอยู่ด้วยสิริกำลังมา (ขุ.ชา.สตฺตติ.(ไทย) ๒๘/๑๑๘/๗๕)

อุดมบุรุษ : ชื่อพระอรหันต์ ดังคำในนวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุหนุ่มรูปนี้เป็นอุดมบุรุษ ชนะมารพร้อมทั้งกองทัพได้แล้ว ทรงไว้ซึ่งอัตภาพสุดท้าย ดังคำในสัตตัฏฐานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ ผู้เพ่งพินิจโดยวิธี ๓ วิธีเราเรียกว่า อุดมบุรุษ ผู้หมดกิเลสโดยสิ้นเชิงอยู่จบพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้ หรือดังคำในอนุราธสูตรที่กล่าวไว้ว่า ท่านอนุราธะ พระตถาคตเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลุอย่างยอดเยี่ยม (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๘/๓๓๑, สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๗/๘๗,๑๗/๘๖/๑๕๓,สำ.สพา.(ทไย) ๑๘/๔๑๑/๔๗๓,๑๘/๔๑๘/๔๙๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๖๑/๔๑๖,ขุ.๒๖/๑๘๙/๕๘๖,๒๙/๖/๒๖

อุดมสมบูรณ์ : เจริญรุ่งเรือง หมายถึงมีข้าวน้ำสมบูรณ์ สะดวกสบาย ดังคำในมหาวรรคว่า กรุงเวสาลีเป็นถิ่นอุดมสมบูรณ์มีอาณาเขตกว้างขวาง พลเมืองมาก มีคนคับคั่ง หาข้าวปลาอาหารง่าย หรือดังคำในลักขณสูตรว่ามหาบุรุษทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต ไม่มีเสาเขื่อน ไม่มีเขตหมาย ไม่มีรั้วหนาม มั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ปลอดภัยสงบ ไร้เสี้ยนหนาม หรือดังคำในอุปาลิวาทสูตรที่กล่าวถึงเมืองนาลันทาไว้ว่า บ้านนาลันทานี้มั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ มีประชากรมากมีพลเมืองหนาแน่น (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๒๖/๑๗๙, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๐/๑๙๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๖๔/๖๑)

SAMPLE

อุตตมะ, พระเจดีย์ :ชื่อเจดีย์นามว่าอุตตมะ เป็นที่ประดิษฐานพระแท่นสีหาสน์ ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี มีปรากฏในอาสนสันถวิกเถราปทาน ดังคำที่ท่านพระอาสนสันถวิกเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้บอด เที่ยวค้นหาพระเจดีย์ชื่อว่าอุตตมะ ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลก ในไพรวันซึ่งเป็นป่าใหญ่ ข้าพเจ้าออกจากป่าใหญ่ ได้พบพระแท่นสีหาสน์ จึงทำหนังสัตว์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งข้าพเจ้าได้สรรเสริญพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ด้วยการทำนิมิตอภิวาทอาสนะแล้ว บ่ายหน้าหลีกไปทางทิศเหนือ ประนมมือสรรเสริญพระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งการสรรเสริญ ในกัปที่ ๒๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ชาติ พระนามว่าอตุลยะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อ.(ไทย) ๓๒/๒๖/๔๗๖)

อุตตราเถรีวัตถุ : เรื่องพระอุตตราเถรี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระอุตตราเถรีผู้มีอายุ ๑๒๐ ปี ว่า ร่างกายนี้แก่หง่อมแล้ว เป็นรังของโรค มีแต่จะทรุดโทรมลงไป ร่างกายที่เน่าเปื่อยนี้ก็จะแตกดับไป เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๘/๗๘)

อุตตรกรุทวีป : ชื่อทวีปใหญ่ทวีปหนึ่ง ใน ทวีปทั้ง ๔ ได้แก่๑.ชมพูทวีป ๒. อมรโคยานทวีป ๓. อุตตรกุรุทวีป ๔. ปุพพวิเทหทวีป (องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๖-๓๐๗),ในอาฏานาฏิยสูตรกล่าวถึงลักษณะไว้ว่า อุตตรกุรุทวีปเป็นรมณียสถาน มีภูเขาหลวงชื่อสิเนรุ แลดูงดงาม ตั้งอยู่ทางทิศใด พวกมนุษย์ซึ่งเกิดในอุตตรกุรุทวีปนั้น ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตนไม่ถือครอง มนุษย์เหล่านั้น ไม่ต้องหว่านพืช ไม่ต้องนำไถออกไถ หมู่มนุษย์บริโภคข้าวสาลี อันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ พวกเขาหุงข้าวสาลีอันไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร บนเตาอันปราศจากควันและถ่านแล้วบริโภคโภชนะจากที่นั้นพวกเขาใช้แม่โคแทนม้ากีบเดี่ยวแล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ ใช้สัตว์เลี้ยงแทนม้ากีบเดี่ยวแล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ใช้หญิงเป็นพาหนะแล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ ใช้ชายเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ ใช้เด็กหญิงเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ ใช้เด็กชายเป็นพาหนะแล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ พระสนมทั้งหลายของท้าวมหาราชนั้น ก็ขึ้นสู่ยานเหล่านั้น ตามห้อมล้อมไปทุกทิศยานช้าง ยานม้า ยานทิพย์ ปราสาท และวอบังเกิดแก่ท้าวมหาราชผู้มียศ, ในมารตัชชนียสูตรกล่าวถึงทวีปนี้รู้ได้ด้วยวิโมกข์ ดังคำว่า ภิกษุรูปใด ได้สัมผัสยอดภูเขาใหญ่ชื่อสิเนรุ ชมพูทวีป ปุพพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีปและอุตตรกุรุทวีปด้วยวิโมกข์ภิกษุรูปใดเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมรู้เหตุนั้นมาร ประทุษร้ายภิกษุเช่นนั้น ย่อมประสบทุกข์อย่างหนัก,ในติฏฐานสูตรกล่าวข้อดี

SAMPLE

ของทวีปนี้ไว้ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลายมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีป เหนือกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์และมนุษย์ชาวชมพูทวีป ด้วยฐานะ ๓ ประการ ฐานะ ๓ ประการ คือ ๑. ไม่มีความเห็นแก่ตัว ๒. ไม่มีความหวงแหน ๓. มีอายุแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเหนือกว่าเทวดาชั้นดาวดึงส์และมนุษย์ชาวชมพูทวีปด้วยฐานะ๓ ประการนี้แล,ในเถรคาถาพระมหาโมคคัลลานะกล่าวทักทายพรหมว่า ภิกษุใดแสดงยอดขุนเขาสิเนรุให้ชนชาวชมพูทวีป ปุพพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีป และชาวอุตตรกุรุทวีป เห็นกันได้ด้วยวิโมกข์ ภิกษุใดเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมรู้วิโมกข์ตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ แล้วนี้ได้โดยประจักษ์แจ้งกันห มาร ท่านทำร้ายภิกษุเช่นนั้นเข้า จะต้องได้รับทุกข์,ทวีปนี้มีกล่าวไว้หลายแห่งทั้งอังคุตตรนิกาย ชาดกและอปทาน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๑๓/๕๕๓, ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๑๑/๕๓๗,ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๔๑๙/๔๐๔,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓๖/๖๗๒,๓๒/๑๘๖/๓๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๓๖/๔๙๘,๓๓/๔๓๗/๕๑๑)

อุตตรกา, นิคมของชาวถูลู :ชื่อนิคมของชาวถูลู ซึ่งเป็นที่อยู่ของนักบวชเปลือยนามว่าโกรักขัตติยะ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราอยู่ที่นิคมของชาวถูลู ชื่ออุตตรกา ในชุมชนชาวถูลู ครั้นในเวลาเช้า เราครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร มีสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เป็นปัจฉาสมณะ เข้าไปยังอุตตรกานิคมเพื่อบิณฑบาต (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗/๒๕๕๐)

อุตตรชนบท : ชื่อนิคมหนึ่งในโกลิยชนบท ในกรุงสาวัตถี ดังคำว่า ท่านผู้มีอายุ บัดนี้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถี ในอุตตรชนบท (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔๒/๔๐๒)

อุตตรเถรคาถา : ภาษิตของพระอุตตรเถระ,คาถาของพระอุตตรเถระ มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุตตรเถรคาถา ท่านพระอุตตรเถระกล่าวว่า ภพที่เที่ยงสักภพก็ไม่มี หรือแม้สังขารที่เที่ยงก็ไม่มี ขันธ์เหล่านั้นย่อมเวียนเกิดและเวียนดับไป เรารู้โทษอย่างนี้แล้ว จึงไม่มีความต้องการภพ สลัดออกจากกามทุกอย่าง ได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๒๑/๓๔๘)

2.อุตตรเถรคาถา ท่านพระอุตตรเถระเมื่อพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า เรากำหนดรู้ขันธ์ทั้งหลายแล้ว ถอนตัณหาขึ้นได้ด้วยดี ถึงโพชฌงค์เราเจริญแล้ว เราได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว ครั้นกำหนดรู้ขันธ์ทั้งหลายแล้วถอนตัณหาดุจข่ายได้ เจริญโพชฌงค์แล้ว จักเป็นผู้ไม่มีอาสวะนิพพาน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๑/๓๕๗)

SAMPLE

อุตตรเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุตตรเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๐,๐๐๐ (จากกัปนี้ไป) ท่านได้เกิดเป็นวิทยาธรเหาะไปทางอากาศ ได้เห็นพระรัศมีของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ผู้เข้าสมาธิอยู่ในป่า จึงลงไปใช้ดอกกรรณิการ์บูชา ๓ ดอก เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ท่านเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์มหาศาลในกรุงราศคฤห์ มีชื่อว่าอุตตระ เขาได้บรรลุนิติภาวะแล้ว ถึงความสำเร็จในวิชาของพราหมณ์แล้ว ด้วยชาติตระกูล ด้วยรูปสมบัติ ด้วยความรู้ ด้วยวัย และด้วยศีลจารวัตร เขาจึงได้รับความยกย่องจากชาวโลก วัสสการพราหมณ์ ตำแหน่งมหาอำมาตย์ประจำแคว้นมคธ ได้มองเห็นสมบัติอันนั้นของอุตตระนั้นแล้ว จึงมีความประสงค์ที่จะยกธิดาของตนมอบให้แก่เขา ได้ประกาศความประสงค์ของตนให้ทราบแล้. อุตตระนั้นปฏิเสธเรื่องผู้หญิง เพราะว่าเขาเป็นผู้มีอัธยาศัยเพื่อจะออกจากทุกข์ เข้าไปหาพระธรรมเสนาบดีเป็นประจำตามการอันสมควร ได้ฟังธรรมในสำนักของท่านแล้ว ได้มีศรัทธาบรรพชาแล้ว เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวัตรปฏิบัติ บำรุงพระเถระเป็นประจำ ก็โดยสมัยนั้น อาพาธอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแก่พระเถระ อุตตระสามเณรประสงค์จะปรุงเภสัชถวายพระเถระ รุ่งขึ้นเช้า จึงถือบาตรและจีวรออกจากวิหาร ในระหว่างหนทางได้วางบาตรไว้ใกล้สระน้ำแล้ว เข้าไปใกล้น้ำ ล้างหน้าอยู่. ครั้งนั้น โจรขุดอุโมงค์คนหนึ่ง ไปทำการลักขโมยมาแล้ว ถูกพวกจำรวจติดตามไล่จับออกจากเมืองโดยถนนใหญ่ เมื่อจะหนีไปได้ใส่ห่อรัตนะที่ตนถือมาลงในบาตรของสามเณรแล้ว จึงหนีไป แม้สามเณร เข้าไปใกล้บาตรแล้ว พวกตำรวจติดตามโจรไป มองเห็นห่อของในบาตรของสามเณรเข้าใจผิดว่า ผู้นี้ เป็นโจร, ผู้นี้ได้กระทำโจรกรรมแล้วดังนี้แล้ว จึงผูกแขนสามเณรไพล่หลัง นำไปแสดงแก่ท่านวัสสการพราหมณ์ ก็ในครั้งนั้น ท่านวัสสการพราหมณ์เป็นผู้ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาประจำพระราชสำนัก ย่อมตัดสินการตัดและการทำลายได้ ท่านวสัสการพราหมณ์กล่าวว่า ครั้งก่อน ท่านไม่เชื่อถ้อยคำเรา. ไปบวชในหมู่ผู้ประพฤตินอกรีตนอกรอยจากทางที่บริสุทธิ์ ไม่ยอมชำระคดีให้ขาวสะอาด ใคร่จะตัดสินฆ่าอย่างเดียว โดยวิธีเอาหลาวเสียบเขาทั้ง ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่นั่นแหละ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค ได้ทรงแลเห็นว่าญาณของเขาแก่กล้าแล้ว จึงเสด็จไปยังสถานที่นั้น ทรงวางพระหัตถ์มีพระองคุลียาวเรียวอ่อนนุ่มดุจปุยนุ่นเหมือนตัดด้วยเปลวไฟ คล้ายท่อธารทองคำสีแดงชาติหลั่งไหลออกเพราะมีพระหัตถ์และพระนขาอันงดงามดุจสำเร็จด้วยแก้วมณีทำให้สั่นสะเทือนลงบนศีรษะของอุตตระสามเณรตรัสว่า อุตตระ นี้เป็นผลกรรมในครั้งก่อนเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ เธอพึงอดกลั้นด้วยกำลังแห่งปัจจเวกขณญาณแล้ว จึงทรงแสดงธรรมอันเหมาะแก่

อัธยาศัย อุตตระสามเณร ได้รับปีติปราโมทย์อันโอพาร เพราะเกิดความเลื่อมใสโสมนัสใจ ด้วยการสัมผัสพระหัตถ์ของพระคาสดา เช่นกับได้รับการรดด้วยน้ำอมฤต เริ่มยกจิตขึ้นสู่หนทางวิปัสสนาตามที่ตนได้สั่งสมมา เพราะญาณถึงความแก่กล้า และเพราะความไพเราะแห่งเทศนาของพระศาสดา จึงทำกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปได้ตามลำดับแห่งมรรค ในขณะนั้นนั่นเอง เป็นผู้ได้อภิญญา ๖ ก็ครั้นท่านเป็นผู้ได้อภิญญา ๖ แล้วได้ถอนตนขึ้นจากหลาว ยืนอยู่ในอากาศ เพื่ออนุเคราะห์ผู้อื่น จึงแสดงปาฏิหาริย์แล้ว ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๕/๓๔๔)

อุตตรเทพบุตร : อุตตรเทพบุตรยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า ชีวิตถูกชรานำเข้าไป อายุจึงสั้น ผู้ที่ถูกชรานำเข้าไปแล้วไม่มีเครื่องต้านทานบุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๐/๑๐๖)

อุตตรปาลเถรคาถา :ภาษิตของพระอุตตรเถระ, คาถาของพระอุตตรเถระ ท่านพระอุตตรเถระกล่าวว่า เบญจกามคุณซึ่งทำใจให้ลุ่มหลง ได้ทำเราผู้เป็นบัณฑิต สงบ สามารถค้นคว้าประโยชน์ได้ ให้ตกอยู่ในโลก เราได้ตกไปในอำนาจแห่งมาร ถูกลูกศรคือราคะเสียบติดแน่น ก็ยังสามารถเปลื้องตนจากบ่วงมัจจุราชได้ กามทั้งปวงเราละได้แล้ว ภพทั้งปวงเราทำลายได้แล้ว การเวียนว่ายตายเกิดสิ้นไปแล้ว บัดนี้ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๕๒/๓๗๙)

อุตตรมาณพ,อุตตระ, มาณพ :1.ชื่อมาณพคนหนึ่งที่เป็นผู้รับใช้พระเจ้าปายาสิทำหน้าที่ถวายแทนพระเจ้าปายาสิภายหลังไปเกิดในภพดาวดึงส์เทวโลก(ที.ม.(ไทย)๑๐/๔๓๙/๓๖๙,๑๐/๔๓๙/๓๗๐,๑๐/๔๔๐/๓๗๐)

2.อุตตรมาณพศิษย์ของปาราสิริยพราหมณ์ ดังคำในอินทริยภาวนาสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เวฬุวัน กัชชังคลานิคม ครั้งนั้นแล อุตตรมาณพศิษย์ของปาราสิริยพราหมณ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๘๔/๔๗๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๔๕๓/๕๐๔

3.ชื่อมาณพคนหนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้านามว่าสมณโคดม ดังคำในสุเมธพุทธวงศ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราเป็นมาณพมีชื่อว่าอุตตระ มีทรัพย์ที่เก็บสะสมไว้ในเรือนถึง ๘๐ โกฏิ เราได้ถวายทรัพย์สมบัติทั้งสิ้นแด่พระชินเจ้า ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกพร้อมทั้งพระสงฆ์ ถึงพระองค์เป็นสรณะแล้ว พอใจการบรรพชา ครั้นนั้น แม้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เมื่อทรงทำอนุโมทนา ก็ทรงพยากรณ์เราว่า ใน ๓๐,๐๐๐ กัป มาณพนี้จักเป็นพระพุทธเจ้า พระตถาคตได้เสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ที่น่ารื่นรมย์ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๖๔๖)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เวพุวัน ในที่นี้หมายถึงสวนรุกขชาติซึ่งเต็มไปด้วยไม้ไผ่ (ไม่ใช่พระเวพุวัน กรุงราชคฤห์) (ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๔๕๓/๒๕๖)

อุตตรมาตุเปติวัตถุ :เรื่องนางเปรตมารดาของอุตตรมาณพ เป็นเรื่องแสดงผลแห่งกรรมชั่วของหญิงชาวกรุงโกสัมพี มารดาของอุตตรอุบาสก คือ ได้ด่าว่าบุตรสาปแช่งบุตรที่ทำบุญให้ทาน จึงตายไปเกิดเป็นเปรต เรื่องนี้เกิดขึ้นหลัง พุทธปรินิพพานไม่นานนัก (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๓๑/๒๑๙)

อุตตรวิปัตติสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอุตตระแสดงธรรมเรื่องวิบัติ พระอุตตระอยู่ที่วฏชาลิกาวิหาร(หมายถึงวิหารที่อยู่ในป่าไทรย้อย) ใกล้ภูเขาสังเขยยกะ มหิสวัตถุชนบท กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ทางที่ดี ภิกษุพึงพิจารณาเห็นความวิบัติของตนและของผู้อื่นตามกาลอันควร และพึงพิจารณาเห็นสมบัติของตนและของผู้อื่นตามกาลอันควร สมัยนั้น ท้าวเวสวัณมหาราชได้สดับเรื่องที่พระอุตตระกล่าวกับภิกษุทั้งหลายจึงไปกราบทูลท้าวสักกะ ท้าวสักกะจึงลงจากดาวดึงส์เทวโลกไปตรัสถามพระอุตตระว่า ข้อความนี้เป็นปฏิภาณส่วนตัวของท่านเอง หรือว่าเป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค

พระอุตตระตอบแบบย้อนถามด้วยอุปมาโวหารว่า หากคนขนข้าวเปลือกจากกองข้าวใหญ่ที่อยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านกำลังเดินมา เมื่อถูกถามว่า ขนมาจากไหน พวกเขาจะตอบว่าอย่างไร ท้าวสักกะตอบว่า พวกเขาต้องตอบว่าขนมาจากกองข้าวใหญ่โน้น

พระอุตตระจึงสรุปว่า ในทำนองเดียวกัน พระดำรัสที่เป็นสุภาษิตทั้งหมด เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น อาตมภาพและสาวกเหล่าอื่นย่อมกล่าวโดยถือเอาจากสุภาษิตทั้งหมดนั้น

ท้าวสักกะทรงชื่นชมว่า ท่านกล่าวเรื่องนี้ไว้ดียิ่งนัก แล้วตรัสเล่าเรื่องวิบัติของพระเทวทัตที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงซึ่งมีเนื้อหาสาระเหมือนในเทวทัตตวิปัตติสูตร แล้วตรัสอีกว่า ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ในหมู่มนุษย์ บริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ธรรมบรรยายนี้หาได้ตั้งมั่นอยู่ในบริษัทหมู่ไหนไม่ ขอท่านอุตตระโปรดเรียน จดจำ ทรงจำธรรมบรรยายนี้ไว้เถิด เพราะธรรมบรรยายนี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘/๒๐๙)

อุตตรสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุตตรเทพบุตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน อุตตรเทพบุตรกราบทูลว่า ชีวิตถูกชรานำเข้าไปอายุจึงสั้น ผู้ที่ถูกชรานำเข้าไปแล้วไม่มีเครื่องต้านทาน บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชีวิตถูกชรานำเข้าไปอายุจึงสั้น ผู้ที่

SAMPLE

ถูกชรานำเข้าไปแล้วไม่มีเครื่องต้านทาน บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรละโลกามิส มุ่งสู่สันติเถิด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๐/๑๐๖)

อุตตระ, กรุง : ชื่อกรุงแห่งหนึ่ง ที่มีพระเจ้าอุตตระปกครอง และเป็นกรุงที่พระพุทธเจ้านามว่ามังคลแสดงธรรม มีปรากฏในมังคลพุทธวงศ์ ดังคำว่า กรุงชื่อว่าอุตตระ กษัตริย์พระนามว่าอุตตระเป็นพระชนก พระเทวีนามว่าอุตตราเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ พระมังคลโพธิสัตว์ทรงทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือยสวาปราสาท สุจิมาปราสาท และสิริมาปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๐๕)

อุตตระ, กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์คนหนึ่ง แห่งกรุงอุตตระ และเป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่ามังคล มีปรากฏในมังคลพุทธวงศ์ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๐๕)

อุตตระ, นิคม : ชื่อนิคมแห่งหนึ่ง แคว้นโกพิยะ เป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะที่ได้สนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคเรื่องธรรมสมาธิ ดังคำในปาฏลิยสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่นิคมของชาวโกพิยะชื่ออุตตระในแคว้นโกพิยะครั้งนั้น ผู้ใหญ่บ้านชื่อปาฏลิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ท้ายสูตรเขาแสดงตนเป็นอุบาสก ตลอดชีวิต (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๐)

อุตตระ, พระโอรส :1.ชื่อพระโอรสแห่งมหาบุรุษปทุมุตตระกับพระวสุลทัตตา แห่งกรุงชื่อว่าหงสวดี ที่มีพระเจ้าอานนท์ผู้เป็นพระเจ้าปู่ปกครอง ดังคำในปทุมุตตรพุทธวงศ์ซ่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลังคือนารีปราสาทพาหนปราสาทและยสวดีปราสาทมีนางสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าวสุลทัตตา พระราชโอรสพระนามว่าอุตตระ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๔๓)

2. 1.ชื่อพระโอรสแห่งมหาบุรุษปทุมุตตระกับพระวสุลทัตตา แห่งกรุงชื่อว่าหงสวดี ที่มีพระเจ้าอานนท์ผู้เป็นพระเจ้าปู่ปกครอง ดังคำในปทุมุตตรพุทธวงศ์ซ่า ์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๔,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือกามวัฑฒปราสาท กามสุทธิปราสาท และรติวัฑฒปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าโรปินี พระราชโอรสพระนามว่าอุตตระ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๗๐๔)

อุตตระ, ภิกษุ,พระ : 1.ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นพระอุปัฏฐากของพระเรวตะ ดังคำในจูฬวรรคว่า พระอุตตระมีพรรษา ๒๐ เป็นอุปัฏฐากของท่านพระเรวตะ ครั้งนั้นพวกภิกษุวัชชีบุตรชาวกรุงเวสาลีได้เข้าไปหาท่านพระอุตตระถึงที่พัก (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๔/๔๐๗, ๗/๔๕๔/๔๐๘, ๗/๔๕๔/๔๐๙, ๗/๔๕๘/๔๒๐)

SAMPLE

2. ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง ผู้พักอยู่ ณ วฏชาลิกาวิหาร ใกล้ภูเขาสังเขยยกะ มหิสวัตถุชนบท ที่สอนให้ภิกษุให้พิจารณาเห็นความวิบัติของตนตามกาลอันควรและพิจารณาเห็นสมบัติของผู้อื่นตามกาลอันควร ดังคำในอุตตรวิปัตติสูตร ท้าวสักกะจอมเทพได้ทรงหายจากเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ไปปรากฏต่อหน้าท่านพระอุตตระ ที่วฏชาลิกาวิหารใกล้ภูเขาสังเขยยกะ มหิสวัตถุชนบท (องฺ.อฏฺ.(ไทย) ๒๓/๘/๒๐๙)

อุตตรา, นางพราหมณี : ชื่อพราหมณีคนหนึ่ง ผู้พระพุทธมารดาของพระพุทธเจ้านามว่าโกนาคมนะ ดังคำในมหาปทานสูตรว่า พระโกนาคมนพุทธเจ้ามีพราหมณ์ยัญญทัตเป็นพระบิดา นางพราหมณีอุตตราเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด สมัยนั้น ได้มีพระราชาทรงพระนามว่าโสภะ กรุงโสภวดีเป็นราชธานีของพระเจ้าโสภะ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒/๕)

อุตตรา, พระเทวี : 1.ชื่อพระเทวีในพระเจ้าอุตตระ เป็นพุทธมารดาของพระพุทธเจ้านามว่ามังคละ ดังคำในมังคลพุทธวงศ์ว่า กรุงชื่อว่าอุตตระ กษัตริย์พระนามว่าอุตตระเป็นพระชนก พระเทวีนามว่าอุตตราเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามังคละ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๐๕)

2.ชื่อพระมเหสีของพระปทุมโพธิสัตว์ แห่งกรุงจัมปกะ ที่มีพระเจ้าอสมะปกครอง ดังคำว่า พระปทุมโพธิสัตว์ ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือนันทปราสาท วสุปราสาท และยสุตตรปราสาท มีนางสนมกำนัล ๓๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าอุตตรา พระราชโอรสพระนามว่ารัมมะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๓๒)

3.ชื่อพราหมณีคนหนึ่งแห่งโสภวดีที่มีพระเจ้าโสภะปกครองเป็นพุทธมารดาของพระนามว่าโกนาคมนะดังคำว่า ยัญญทัตตพราหมณ์นั้นเป็นพุทธบิดา นางพราหมณีชื่อว่าอุตตราเป็นพระมารดา ของพระศาสดาพระนามว่าโกนาคมนะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๗/๗๐๙)

อุตตรา, อุบาสิกา,อุตตราอุบาสิกา :อุบาสิกาสำคัญ มีชื่อซ้ำกัน ๒ ท่านเรียกแยกกันด้วยคำเติมข้างหน้า หรือเติมข้างหลัง ได้แก่ ขุชชุตตรา (อุตตราผู้ค่อม) กับ อุตตรานันทมารดา (อุตตรามารดาของนันทะ) ; ดู ขุชชุตตรา, นันทมารดา 2.อุตตรานันทมารดา ดู นันทมารดา หรือดังคำในธรรมบทว่า พระผู้มีพระภาคทรงชมเชยนางอุตตราที่อดกลั้นความโกรธต่อนางสิริมา จึงตรัสแก่นางอุตตราว่า บุคคลพึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี พึงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ พึงชนะคนพูดเหลาะแหละด้วยคำสัตย์ ภายหลังตายไปแล้วไปเกิดในสวรรค์และได้จะบรรลุธรรมชั้นสกิทาคามี ดังคำในอุตตราวิมานว่า อุตต

SAMPLE

ราอุบาสิกาถวายอภิวาทพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า พระพุทธเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ดิฉันว่าจะได้บรรลุสามัญผลขั้นใดขั้นหนึ่งนั้นไม่น่าอัศจรรย์เท่ากับที่ทรงพยากรณ์ดิฉันว่า จะได้บรรลุสกทาคามิผลเลย (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๓/๑๐๒, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๓๖/๒๓,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๖/๕๗๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๐/๖๘๒,๓๓/๑๑/๖๖๓,๓๓/๑๑/๖๗๒,๓๓/๑๑/๗๐๓,๓๓/๑๒/๖๖๓,๓๓/๑๓/๖๐๔,๓๓/๑๓/๖๑๕,๓๓/๑๓/๖๔๒,๓๓/๑๓/๖๕๘,๓๓/๑๓/๖๙๓,๓๓/๑๓/๗๐๘)

อุตตราเถรี : 1.ชื่อพระเถรีผู้มีอายุมาก ๑๒๐ ปี ดังคำในธรรมบทที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ร่างกายนี้แก่หง่อมแล้ว เป็นรังของโรค มีแต่จะทรุดโทรมลงไป ร่างกายที่เน่าเปื่อยนี้ก็จะแตกดับไปเพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๘/๗๘)

2.ชื่อพระเถรีผู้เป็นคู่อัครสาวิกของพระพุทธเจ้านามว่านารทะ ดังคำในนารทพุทธวงศ์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระอุตตราเถรีและพระผัคคุนีเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๔/๖๓๘)

อุตตราเถรีคาถา : ภาษิตของพระอุตตราเถรี, คาถาของพระอุตตราเถรี มี ๒ องค์ แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

อุตตราเถรีคาถา ท่านพระอุตตราเถรี(รับพระพุทธโอวาทแล้ว) ได้กล่าวว่า เราเป็นผู้สำรวมกาย วาจา และใจ ถอนตัณหาพร้อมทั้งมูลรากได้แล้วเป็นผู้เย็นดับสนิทแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๕/๕๕๕)

2.อุตตราเถรีคาถา ท่านพระอุตตราเถรีกล่าวว่า เราฟังคำพร่ำสอนของพระปฏาจาราเถรีนั้นแล้วล้างเท้า เข้าไปนั่ง ณ ที่สมควร ในปฐมยามแห่งราตรีระลึกชาติก่อนได้แล้ว ในมัชฌิมยามแห่งราตรีชำระทิพยจักขุให้หมดจดได้ ในปัจฉิมยามแห่งราตรีทำลายกองแห่งความมืดได้แล้ว ได้บรรลุวิชชา ๓ จึงลุกจากอาสนะ ในภายหลัง ได้ทำตามคำสอนของท่านแล้ว จะอยู่แวดล้อมท่าน เหมือนเทวดาชั้นดาวดึงส์แวดล้อมท้าวสักกะผู้ไม่แพ้ในสงคราม เราได้บรรลุวิชชา ๓ เป็นผู้ไม่มีอาสวะ (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๗๕/๕๘๔)

อุตตราเถรีวัตถุ : เรื่องพระอุตตราเถรี พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พระอุตตราเถรีผู้มีอายุ ๑๒๐ ปี ว่า ร่างกายนี้แก่หง่อมแล้ว เป็นรังของโรค มีแต่จะทรุดโทรมลงไป ร่างกายที่เน่าเปื่อยนี้ก็จะแตกดับไป เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๔๘/๗๘)

SAMPLE

อุตตรานันทมาตา,อุบาสิกา :ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่งที่เป็นเลิศในความยินดีในฌาน ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุตตรานันทมาตาเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ยินดีในฌาน (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๖๒/๓๒)

อุตตราบถ : เมืองแถบชมพูทวีปตอนเหนือ เป็นเมืองที่อยู่ของม้าที่มาพักอยู่เมืองเวรัญชา และเป็นนำข้าวม้าถวายพระภิกษุ ๕๐๐ รูปที่พักจำพรรษา ณ เมืองเวรัญชา ดังคำว่า พวกพ่อค้าม้าชาวเมืองอุตตราบถ มีม้าอยู่ประมาณ ๕๐๐ ตัว เข้าพักแรมช่วงฤดูฝนในเมืองเวรัญชา พวกเขาตระเตรียมข้าวนึ่ง เพื่อถวายพระภิกษุรูปละประมาณ ๑ ทะนานไว้ที่คอกม้า (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๖/๙)

อุตตราวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่นางอุตตรา เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางอุตตรา(ธิดาของ ปุณณเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์) เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะได้รักษาอุโบสถศีล ฟังธรรม และปฏิบัติธรรม จนบรรลุสกทาคามิผล (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๔/๒๑)

อุตตราสงค์ : ผ้าห่ม, เป็นผ้าผืนหนึ่งในจำนวน ๓ ผืน ของไตรจีวร ได้แก่ ผืนที่เรียกกันสามัญว่า จีวร หรือดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุทั้งหลาย สัทธิวิหาริกพึงประพฤติโดยชอบในอุปัชฌาย์วิธีประพฤติโดยชอบในอุปัชฌาย์นั้นมีดังนี้ สัทธิวิหาริกพึงลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ถอดรองเท้า ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ถวายไม้ชำระฟัน น้ำล้างหน้า ปูอาสนะ (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๗๙๐๑๒๔,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๒, วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๔,วิ.จู.(ไทย) ๖/๙๗/๑๙๒,๖/๑๐๐/๑๙๕,๖/๑๐๒/๑๙๗,๖/๑๐๔/๑๙๙,๖/๑๐๖/๒๐๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๒/๓๐๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๓๘/๔๐๘,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๕/๒๖๐) ; (พจนานุกรมเขียน **อุตราสงค์)**

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ไตรจีวร คือ อันตรวาสก (ผ้านุ่ง) อุตตราสงค์ (ผ้าห่ม) สังฆาฏิ (ผ้าห่มซ้อนนอก) (วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๙/๑๓๙) เป็น ๑ ในภิกษุณีใช้ผ้ากาสายะ ๕ ผืน คือ (๑) สังฆาฏิ ผ้าห่มซ้อนนอก (๒) อุตตราสงค์ ผ้าห่ม (๓) อันตรวาสก ผ้านุ่ง (๔) อุทกสาฏิกา ผ้าอาบน้ำ (๕) สังกัจจิกา ผ้ารัดถัน (กงฺ.ขา.อ. (บาลี) ๓๗๕)

อุตตราอุปาสิกาวัตถุ : เรื่องนางอุตตราอุบาสิกา พระผู้มีพระภาคทรงชมเชยนางอุตตราที่อดกลั้นความโกรธต่อนางสิริมา จึงตรัสเนื้อความนี้แก่นางอุตตราว่า บุคคลพึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดีพึงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ พึงชนะคนพูดเหลาะแหละด้วยคำสัตย์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๒๓/๑๐๒)

อุตตริมนุสสธรรม : ธรรมยวดยิ่งของมนุษย์, ธรรมของมนุษย์ผู้ยอดยิ่ง,ธรรมล้ำมนุษย์ ได้แก่ ฌาน วิโมกข์ สมาบัติ มรรคผล, บางทีเรียกให้ง่ายว่าธรรมวิเศษ บ้าง คุณวิเศษ

SAMPLE

หรือ คุณพิเศษ บ้าง ดังคำในภิกขุณีวิภังค์ว่า ภิกษุณีรูปนั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์ ห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิกษุณีผู้แก่พรรษา นั่งกระโหย่ง ประนมมือ หรือดังคำว่า ภิกษุใด ไม่รู้ยิ่ง กล่าวอวดอุตริมนุสสธรรมอันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ ให้น้อมเข้ามาในตน หรือดังคำว่า ภิกษุมีความปรารถนาชั่ว ถูกความอยากครอบงำ กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีอยู่ไม่เป็นจริง ย่อมไม่เป็นสมณะไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร,ในบทภาชนีย์ ที่ชื่อว่า อุตตริมนุสสธรรม ได้แก่ ฌาน วิโมกข์สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ มรรคภาวนา การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ภาวะที่จิตปลอดจากกิเลส ความยินดีในเรือนว่าง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๘/๑๘๓, ๑/๑๙๙/๑๘๕,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๗/๒๕๓,๒/๗๐/๒๕๖,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒/๒๕๖๒,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๒/๓,วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๒/๑๘, ๗/๒๕๒/๑๙,วิ.ป.(ไทย) ๘/๖/๘,๘/๖/๙,๘/๖๑/๕๐,๘/๖๓/๕๒,๘/๑๖๐/๑๒๓) ; (พจนานุกรมเขียน **อุตริมนุสสธรรม**)

อุตตริมนุสสธัมมสูตร :พระสูตรว่าด้วยญาณทัสสนะที่ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุยังละธรรม ๖ ไม่ได้ ก็ไม่อาจบรรลุญาณทัสสนะที่ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้ ต่อเมื่อภิกษุละได้แล้ว จึงบรรลุญาณทัสสนะที่ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้ ธรรม ๖ ประการ คือ (๑) ความหลงลืมสติ(๒) ความไม่มีสัมปชัญญะ (๓) ความไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้ง ๖ (๔) ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๕) การหลอกลวง (๖) การพูดป้อยอ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๗/๖๐๐)

อุตตเรยยทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอุตตเรยยทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเกิดเป็นพราหมณ์ผู้คงแก่เรียน ได้ถวายผ้าแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๕๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓๖ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙๐/๕๑๓)

อุตติยคหบดี : ชื่อคหบดีที่ได้บรรลุอรหัตผลขณะเป็นคฤหัสถ์ เมื่อบรรลุอรหัตผลแล้วก็ขอบวชกับพระผู้มีพระภาค ดังคำในกถาวัตถุที่พระปรวาทีถามพระสกวาทีว่า ยส กุลบุตร อุตติยคหบดี เสตุมาณพ บรรลุอรหัตตผลขณะมีเพศคฤหัสถ์มิใช่หรือ พระสกวาทีก็กล่าวยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๘๗/๔๐๑)

อุตติยเถรคาถา : ภาษิตของพระอุตติยเถระ,คาถาของพระอุตติยเถระ มี ๓ องค์แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.อุตติยเถรคาถา ท่านพระอุตติยเถระกล่าวว่า เมื่ออาพาธเกิดขึ้นแก่เรา เราก็ได้สติว่า อาพาธเกิดแก่เราแล้ว เวลานี้เราไม่ควรประมาท (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๐/๓๑๓)

2.อุตติยเถรคาถา ท่านพระอุตติยเถระกล่าวว่า ฝนตกลงมา เสียงดังกระหึ่มคล้ายเสียงเพลงอันไพเราะ กุฏีของเราสบาย มุงบังมิดชิดดี ในกุฏีนั้น เราอยู่(แต่ผู้เดียว) ไม่มีเพื่อนถ้าต้องการจะตกก็จงตกลงมาเถิดฝน (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๔/๓๒๓)

3.อุตติยเถรคาถา ท่านพระอุตติยเถระกล่าวว่า เมื่อบุคคลฟังเสียงแล้ว มัวใส่ใจถึงอารมณ์อันเป็นที่รักอยู่ ย่อมหลงลืมสติได้ ผู้ที่มีจิตกำหนัดนักยังเสวยสัททารมณ์อยู่ สัททารมณ์นั้นย่อมผูกพันเขาไว้ และอาสวะทั้งหลายย่อมเจริญแก่เขาผู้เข้าถึงสังสารวัฏ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๙//๓๓๙)

อุตติยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุตติยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติเมื่อ ๙๔ กัปที่แล้วมา ท่านเกิดเป็นจระเข้อยู่ในแม่น้ำจันทภาคา ได้นำพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ข้ามแม่น้ำ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๑๖๙/๑๔๕)

อุตติยปริพาชก : ชื่อปริพาชกคนหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ท่านพระโคดม โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือหนอ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อุตติยะ ข้อว่า โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง นี้เราไม่ตอบ มีปรากฏในอุตติยสูตร ต่อมาพระอานนท์อธิบายให้อุตติยปริพาชกฟังว่า พระตถาคตมิได้ทรงมีความขวนขวายอย่างนี้ว่า สัตว์โลกทั้งหมด หรือกึ่งหนึ่ง หรือสามส่วนจักออกจากทุกข์ได้ โดยที่แท้ พระตถาคตทรงมีพระญาณในเรื่องนี้อย่างนี้ว่า สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่ออกไปแล้ว กำลังออกไปหรือจักออกไปจากโลก สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดละนิวรณ์ ๕ ประการที่เป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ เป็นเครื่องทอนกำลังปัญญา เป็นผู้มีจิตตั้งมั่นดีในสติปัฏฐาน ๔ เจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริงแล้วจึงออกไป กำลังออกไปหรือจักออกไปจากโลกอย่างนี้ ท่านอุตติยะ ก็เพราะท่านได้ทูลถามปัญหานั้นกับพระผู้มีพระภาคด้วยเหตุอย่างอื่น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรงตอบปัญหานั้นแก่ท่าน (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๕/๒๒๓)

อุตติยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอุตติยะ มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุตติยสูตร ท่านพระอุตติยะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า กามคุณ ๕ เป็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า กามคุณ ๕ ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่

SAMPLE

น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ แล้วตรัสว่า เธอพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละกามคุณ ๕ นั้น (สำ.ม.(ไทย)๑๙/๓๐/๒๙)

2.อุตติยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระอุตติยะว่า เบื้องต้น เธอควรรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ทำความเห็นให้ตรงแล้วเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันจะเป็นเหตุให้เจริญในกุศลธรรม ไม่มีความเสื่อม (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๒/๒๓๗)

3.อุตติยสูตร พระสูตรว่าด้วยอุตติยปริพาชกทูลถามพระผู้มีพระภาค อุตติยปริพาชกเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ สนทนาปราศรัยแล้ว ทูลถามปัญหาตามลำดับดังนี้ว่า (๑) โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือ (๒) โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือ(๓) โลกมีที่สุด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือ (๔) โลกไม่มีที่สุด นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือ (๕) ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือ (๖) ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือ(๗) หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือ (๘) หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือ (๙) หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือ (๑๐) หลังจาก ตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริงหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาแต่ละอย่างว่า ปัญหาเหล่านี้เราไม่ตอบ เมื่ออุตติยปริพาชกทูลถามว่า เมื่อพระโคดมถูกถามปัญหาเหล่านี้แล้วไม่ตอบ พระโคดมจะตอบในทางไหน จึงตรัสว่า เราแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง เมื่ออุตติยปริพาชกทูลถามว่า ข้อที่พระโคดมได้แสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ จักเป็นเหตุให้สัตว์โลกทั้งหมดหรือกึ่งหนึ่ง หรือสามส่วนออกไปจากทุกข์ได้หรือ พระผู้มีพระภาคได้ทรงนิ่งเสีย

พระอานนท์มีความคิดว่า มิจฉาทิฏฐิขออย่าได้มีแก่อุตติยปริพาชกเลย เพราะจะพึงเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนานแก่เธอ แล้วจึงกล่าวกับอุตติยปริพาชกว่า ถ้าเช่นนั้น เราจักอุปมาแก่ท่าน บุคคลผู้รู้บางพวกในโลกนี้ย่อมรู้อรรถแห่งภาษิตได้ด้วยอุปมา

เปรียบเหมือนนครของพระราชาที่ตั้งอยู่ชายแดน มีป้อมกำแพงและประตูมั่นคง มีประตูเดียว นายประตู เป็นคนฉลาด ห้ามคนที่ไม่รู้จักเข้าไป ให้คนที่รู้จักเข้าไป เดินเลียบไปตามทางเลียบกำแพงโดยรอบ ไม่เห็นที่ต่อกำแพงหรือช่องกำแพงโดยที่สุดแม้เพียงช่องที่แมวลอดได้ และเขาก็ไม่รู้ว่า สัตว์เข้าหรือ

SAMPLE

ออกนครนี้มีจำนวนเท่านี้ แต่รู้ว่า สัตว์ใหญ่ ๆ บางเหล่าที่เข้าหรือออกนครนี้ทั้งหมดทางประตูนี้ แม้ฉันใด

พระตถาคตก็ฉันนั้น มิได้ทรงมีความขวนขวายว่า สัตว์โลกทั้งหมด หรือกึ่งหนึ่ง หรือสามส่วนจักออกจากทุกข์ได้ แต่พระองค์ทรงมีพระญาณในเรื่องนี้อย่างนี้ว่า เหล่าสัตว์ที่ออกไปแล้ว กำลังออกไป หรือจักออกไปจากโลกทั้งหมดละนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ ทอนกำลังปัญญา มีจิตตั้งมั่นดีในสติปัฏฐาน ๔ เจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริงแล้วจึงออกไป กำลังออกไป หรือจักออกไปจากโลก เพราะท่านได้ทูลถามปัญหานั้นกับพระผู้มีพระภาคด้วยเหตุอย่างอื่น พระองค์จึงไม่ทรงตอบปัญหานั้นแก่ท่าน (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๕/๒๒๓)

อุตติยะ, พระ : ชื่อพระภิกษุผู้ประเสริฐ มีปัญญามาก เป็นพระเถระผู้ทรงจำพระวินัยสืบกันมา ดังคำในปริวารว่า พระเถระผู้ประเสริฐมีปัญญามากเหล่านี้ คือ พระมหินทะ พระอิฏฐิยะ พระอุตติยะ พระสัมพละ,ในอุตติยสูตร ท่านพระอุตติยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุตติยะ เพราะเหตุนั้นเธอจงทำเบื้องต้นในกุศลธรรมทั้งหลายให้หมดจดก่อน อะไรเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ศีลที่บริสุทธิ์ดีและความเห็นที่ตรง อุตติยะเมื่อใด ศีลของเธอจักบริสุทธิ์ดีและความเห็นจักตรง เมื่อนั้นเธออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ,จากนั้น ท่านก็ไปปฏิบัติตามคำสอน บรรลุอรหัตผล ดังคำว่า ท่านพระอุตติยะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย (วิ.ป(ไทย) ๘/๒๐๒/๒๐๖, ๗//๑๙/๓๐/๒๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๒/๒๓๗)

อุตรา : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง เป็นลูกของนางยักษิณีผู้เป็นมารดาของปุนัพพสุ ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาค ดังคำในปุนัพพสุสูตรว่า นางยักษิณีผู้เป็นมารดาของปุนัพพสุปลอบบุตรน้อยอย่างนี้ว่า ลูกอุตรา เจ้าจงนิ่งเถิด ลูกปุนัพพสุ เจ้าจงนิ่งเถิด จนกว่าแม่จะฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นพระศาสดา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๑/๓๔๕)

อุตสาหวิริยะ : ขยันหมั่นเพียร ดังคำในปุพินถูปิยเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวไว้ว่า บุรุษผู้มีกำลัง มีความอุตสาหะที่จะข้ามทะเลใหญ่ พึงถือท่อนไม้เล็ก ๆ แล้วว่ิงลงทะเลใหญ่ด้วยคิดว่า เราอาศัยท่อนไม้นี้แล้วจักข้ามทะเลใหญ่ไปได้ นรชนพึงข้ามทะเลใหญ่ไปได้ด้วยอุตสาหวิริยะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๗๙/๑๗๘)

อุตสาหะ : ความบากบั่น,ความพยายาม,ความขยัน, ความอดทน ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ

SAMPLE

คือ สังฆภัต ...ปาฏิปทิกภัต ดังคำในกีฏาคิริสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กุลบุตรนั้นเกิดฉันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อมไตร่ตรองครั้นไตร่ตรองแล้ว ย่อมอุทิศกายและใจ เมื่ออุทิศกายและใจแล้ว ย่อมทำให้แจ้งสัจจะอันยอดเยี่ยม๒ด้วยนามกาย และเห็นแจ่มแจ้งสัจจะอันยอดเยี่ยมนั้นด้วยปัญญา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒,๑๓/๔๓๒/๕๔๒)

อุตุ : 1.ฤดู, ดินฟ้าอากาศ, สภาพแวดล้อม, เตโชธาตุ, อุณหภูมิ, ภาวะร้อนเย็น, ไออุ่น ดังคำในปัฏฐานว่า แม้อุตุและโภชนะก็เป็นปัจจัยโดยอุปนิสสยปัจจัย แม้บุคคลก็เป็นปัจจัยโดยอุปนิสสยปัจจัย แม้เสนาสนะก็เป็นปัจจัยโดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๕/๗๘๒,๔๐/๙/๘,๔๐/๑๓/๗๐๕,๔๐/๑๓/๗๘๗,๔๐/๑๕/๘๘๘,๔๐/๑๙/๗๙๑,๔๐/๒๕/๗๑๒,๔๐/๒๙/๗๑๓,๔๐/๓๕/๗๑๙,๔๐/๓๙/๗๑๖,๔๐/๔๗/๗๑๙)

2. ระดู (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในสัปปายะ (ความเหมาะสม) ๕ ประการ คือ อุตุสัปปายะ อาหารสัปปายะ เสนาสนะสัปปายะ ปุคคลสัปปายะ และธัมมัสสวนสัปปายะ (อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๒/๒๕๔)

อุตุที่เกิดขึ้น : ฤดูที่เกิดขึ้น หมายถึงภาวะไออุ่นที่เกิดขึ้น ดังคำในปัฏฐานว่า บุคคลอาศัยอุตุที่เกิดขึ้นแล้วทำฌานให้เกิดขึ้น ทำวิปัสสนา ฯลฯ มรรค ฯลฯ อภิญญา ฯลฯ สมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๙/๕๕๓)

อุตุที่เป็นปัจจุบัน : ฤดูที่เกิดขึ้น หมายถึงภาวะไออุ่นที่เกิดขึ้น ดังคำในปัฏฐานว่า บุคคลอาศัยอุตุที่เป็นปัจจุบันแล้ว ทำฌานให้เกิดขึ้นทำวิปัสสนา ฯลฯ อาศัยโภชนะที่เป็นปัจจุบัน ... เสนาสนะแล้ว ทำฌานให้เกิดขึ้นฯลฯ ทำสมาบัติให้เกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘/๕๖๓)

อุทกดาบส รามบุตร : อาจารย์ผู้สอนสมาบัติที่พระมหาบุรุษเสด็จไปศึกษาอยู่ด้วยคราวหนึ่งก่อนที่จะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา, ท่านผู้นี้ได้สมาบัติถึงขั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ ดังคำในปาสาทิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จุนทะ ทราบทกดาบส รามบุตร กล่าวข้อความอย่างนี้ว่า บุคคลเห็นอยู่ชื่อว่าไม่เห็น ถามว่า บุคคลเห็นอะไรอยู่ ชื่อว่าไม่เห็น ตอบว่า บุคคลเห็นใบของมีดโกนที่ลับดีแล้ว แต่ไม่เห็นคมของมีดโกนนั้น จุนทะ อุทกดาบส รามบุตรจึงกล่าวข้อความนี้ว่า บุคคลเห็นอยู่ ชื่อว่าไม่เห็น หรือดังคำในมหาสัจจกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อัคคิเวสสนะว่า อัคคิเวสสนะ เรานั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า ได้เข้าไปหาอุทกดาบสรามบุตรแล้วกล่าวว่า

SAMPLE

ท่านรามะข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๓๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๗๒/๔๐๘,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๓/๑๑๔)

อุทกทายกเถราปทาน: ประวัติในอดีตชาติของพระอุทกทายกเถระ มี ๒ องค์ แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุทกทายกเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (จากกัปนี้ไป) ท่านได้ถวายน้ำดื่มแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๑/๑๗๔)

2.อุทกทายกเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ (จากกัปนี้ไป) ท่านได้ถวายน้ำดื่มแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๖๑ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๕/๓๗๓)

อุทกทายิกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุทกทายิกาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายน้ำสรงแด่พระสงฆ์ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย เวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์เท่านั้น ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๑๖/๓๘๓)

อุทกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายน้ำบ้วนปากและน้ำดื่ม เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายน้ำบ้วนปากและน้ำดื่ม (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๘๕/๖๐)

อุทกนิมิต : นิมิตคือน้ำ หมายถึงใช้น้ำเป็นนิมิตหรือสัญลักษณ์ ในการกำหนเขตแดนอุโบสถของภิกษุสงฆ์ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในเบื้องต้นพึงทักนิมิต คือปัพพตนิมิต (นิมิตคือภูเขา) ปาสาณนิมิต (นิมิตคือแผ่นหิน) วนนิมิต(นิมิตคือป่า)รุกขนิมิต(นิมิตคือต้นไม้) มัคคนิมิต(นิมิตคือหนทาง)วัมมิกนิมิต(นิมิตคือจอมปลวก)นทีนิมิต(นิมิตคือแม่น้ำ)อุทกนิมิต(นิมิตคือน้ำ) (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕)

อุทกปูชกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุทกปูชกเถระ มีปรากฏ ๒ แห่ง แต่เป็นคนเดียวกัน คือ

1.อุทกปูชกเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (จากกัปนี้ไป) ท่านเคยวักน้ำถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๙/๒๕๔)

SAMPLE

2.อุทกปูชกเถราปทานมีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านวักน้ำขึ้นบนอากาศถวายแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๖๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมากถึง ๓ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๗/๕๐๑)

อุทกภัย : ภัยคือน้ำ หมายถึงภัยที่เกิดจากน้ำ ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงเมืองปาฏลีบุตรว่า อานนท์ ตลอดพื้นที่อันเป็นย่านชุมชนแห่งอารยชนและเป็นทางค้าขาย นครนี้จะเป็นนครชั้นเอก เป็นทำเลค้าขาย ชื่อปาฏลีบุตร และนครปาฏลีบุตรจะเกิดอันตราย ๓ อย่าง คือ อัคคีภัยอุทกภัยหรือการแตกความสามัคคีภายในกลุ่ม,ในทุติยภยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็น ๑ ในภัย ๔ คือ ๑. อัคคีภัย (ภัยเกิดจากไฟ) ๒. อุทกภัย (ภัยเกิดจากน้ำ) ๓. ราชภัย (ภัยเกิดจากพระราชา) ๔. โจรภัย (ภัยเกิดจากโจร) หรือดังคำที่พระสุเมธาเถรีกล่าวไว้ว่า กามทั้งหลายมีภัยอยู่ทั่วไป คือ ราชภัย อัคคีภัย โจรภัย อุทกภัย และอัปปิยภัย๒จึงชื่อว่ามีข้าศึกมาก (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๖/๑๐๑, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๐/๑๘๑,ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๕๐๗/๖๓๗)

อุทกรหทสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ห้วงน้ำ ๔ ชนิด คือ (๑) ห้วงน้ำตื้นแต่เงาลึก (๒) ห้วงน้ำลึกแต่เงาตื้น (๓) ห้วงน้ำตื้นและเงาตื้น (๔) ห้วงน้ำลึกและเงาลึก แล้วตรัสว่า บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำ ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำตื้นแต่เงาลึก (๒) บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกแต่เงาตื้น (๓) บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำตื้นและเงาตื้น (๔) บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกและเงาลึก แล้วตรัสอธิบายบุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำ ๔ จำพวก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๐๔/๑๕๙)

อุทกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุทกดาบส พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุทกดาบส รามบุตรถึงจะกล่าวว่า เราเป็นผู้ถึงเวท เราเป็นผู้ชนะวัฏฏะ รากเหง้าแห่งทุกข์ที่ใครขุดไม่ได้เราขุดได้แล้ว แต่เขาก็ยังไม่ได้เป็นเช่นนั้น เพราะความจริง เมื่อจะกล่าวเรื่องนี้ ควรกล่าวว่า เราเป็นผู้ถึงเวท ชนะวัฏฏะ รากเหง้าแห่งทุกข์ที่ใครขุดไม่ได้เราขุดได้แล้วแน่นอน ซึ่งภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ถึงเวท ได้แก่ภิกษุผู้รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง

ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ชนะวัฏฏะ ได้แก่ภิกษุผู้รู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากผัสสายตนะ ๖ ตามความเป็นจริงแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น

SAMPLE

รากเหง้าแห่งทุกข์ที่ใครขุดไม่ได้ชื่อว่าอันภิกษุขุดได้แล้ว ได้แก่ภิกษุผู้ละกายนี้ ซึ่งประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมกุมมาส ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบ ต้องนวดเฟ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดาและตัณหาชื่อว่าคัณฑมูลได้แล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๓/๑๑๔)

อุทกเสจนะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระโพธิสัญจกเถระดังคำในโพธิสัญจกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ได้มีการฉลองต้นมหาโพธิ์ แห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ในครั้งนั้น ข้าพเจ้าบวชอยู่ จึงเข้าไปใกล้ ๆ ข้าพเจ้าได้ถือดอกโกสุมและน้ำไปโปรยและรดที่ต้นโพธิ์ เพราะผลแห่งการรดน้ำต้นโพธิ์ เมื่อกัปที่ ๓๓ กำลังเป็นไปอยู่ ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๘ ชาติ พระนามว่าอุทกเสจนะ ทรงเป็นใหญ่ในหมู่ชน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๙/๒๓๖)

อุทกาสนทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอุทกาสนทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ลาดแผ่นกระดานสำหรับนั่งและตั้งน้ำใช้คนเดินทางเพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๓๙๙)

อุทกุกเขปสีมา : เขตสามัคคีชั่ววักน้ำสาดแห่งคนมีอายุและกำลังปานกลาง หมายถึง เขตชุมนุมทำสังฆกรรมที่กำหนดลงในแม่น้ำหรือทะเล ชาตสระ (ที่ขังน้ำเกิดเองตามธรรมชาติ เช่น บึง หนอง ทะเลสาบ)โดยพระภิกษุประชุมกันบนเรือ หรือบนแพซึ่งผูกกับหลักในน้ำ หรือทอดสมออยู่ห่างจากตลิ่งกว่าชั่ววิดน้ำสาด(ห้ามผูกโยงเรือหรือแพนั้น กับหลักหรือต้นไม้ริมตลิ่ง และห้ามทำในเรือหรือแพที่กำลังลอยหรือเดิน); อุทกุกเขปนี้ จัดเป็นอพัทธสีมาอย่างหนึ่ง ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ในแม่น้ำ ในสมุทร หรือในชาตสระ ชั่วระยะชายมีสัณฐานปานกลาง วักน้ำสาดไปโดยรอบเป็นอุทกุกเขปสีมา สีมานี้ในน่านน้ำเหล่านั้น เป็นสมานสังวาส มีอุโบสถเดียวกัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๗/๒๒๕)

อุทกูปมาสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้เปรียบด้วยคนตกน้ำ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้เปรียบด้วยคนตกน้ำ ๗ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้จมลงครั้งเดียวก็ยังจมอยู่นั่นเอง หมายถึงผู้มีอกุศลธรรมฝ่ายดำโดยส่วนเดียว(คือนิยตมิจฉาทิฏฐิ ได้แก่ ลัทธินัตถิกวาทะ อเหตุกวาทะ และอกิริยวาทะ) (๒) ผู้โผล่ขึ้นแล้วจมลงอีก หมายถึงผู้มีศรัทธา หิริ โอตตัปปะ วิริยะ และมีปัญญาดีในกุศลธรรมทั้งหลาย แต่ไม่คงที่ไม่เจริญเสื่อมไปฝ่ายเดียว (๓) ผู้โผล่ขึ้นแล้วหยุดอยู่ หมายถึงผู้มีศรัทธาเป็นต้นดี

SAMPLE

ในกุศลธรรมแล้ว และศรัทธาเป็นต้นของเขาไม่เสื่อมไม่เจริญคงอยู่กับที่ (๔)ผู้โผล่ขึ้นแล้วเหลียวมองดู หมายถึงผู้มีศรัทธาเป็นต้นดีในกุศลธรรมแล้วเพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป จึงเป็นพระโสดาบัน (๕) ผู้โผล่ขึ้นแล้วข้ามไป หมายถึงผู้มีศรัทธาเป็นต้นดีในกุศลธรรมแล้ว เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป และเพราะบรรเทาราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางจึงเป็นพระสกทาคามี (๖) ผู้โผล่ขึ้นแล้วได้ที่พึ่ง หมายถึงผู้มีศรัทธาเป็นต้นดีในกุศลธรรมแล้วเพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป จึงเป็นโอปปาติกะ (พระอนาคามี) (๗) ผู้โผล่ขึ้นแล้วข้ามไปถึงฝั่ง เป็นผู้ลอยบาปอยู่บนบก หมายถึงผู้มีศรัทธาเป็นต้นดีในกุศลธรรมทั้งหลายแล้วทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๕/๒๑)

อุททกดาบสรามบุตร : อาจารย์ผู้สอนสมาบัติที่พระมหาบุรุษเสด็จไปศึกษาอยู่ด้วยคราวหนึ่งก่อนที่จะทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา, ท่านผู้นี้ได้สมาบัติถึงขั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ มีปรากฏในมหาวรรค ดังคำว่า เทวดาผู้ไม่ปรากฏกายมาทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ผู้เจริญอุททกดาบส รามบุตร ได้ทำกาละเมื่อวานนี้ แม้พระผู้มีพระภาคก็ได้เกิดญาณขึ้นว่า อุททกดาบส รามบุตร ได้ทำกาละเมื่อวานนี้ จึงทรงดำริว่า อุททกดาบส รามบุตร เป็นผู้มีความเสื่อมนานหนอเพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ ก็จะพึงรู้ได้ฉับพลัน(วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐/๑๖) ; เรียกเต็มว่า**อุททกดาบสรามบุตร**

อุทเทศาจารย์: อาจารย์ผู้บอกธรรม,อาจารย์สอนธรรม (ข้อ ๔ ในอาจารย์ ๔) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์); คู่กับ **ธรรมันเตวาสิก**

อุททาลกชาดก : ชาดกว่าด้วยอุททาลกดาบส มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เป็นปุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัต ได้ติเตียนการบูชายัญและการถือผิดของอุททาลกดาบสผู้เป็นบุตรพร้อมด้วยบริวารที่เห็นว่า บุคคลที่จะได้ชื่อว่าพราหมณ์เพราะการบูชาไฟเป็นประจำ บุคคลเมื่อรดน้ำบูชายัญและให้ยกเสาบูชายัญชื่อว่าเป็นพราหมณ์เต็มตัว พราหมณ์ผู้ทำอย่างนี้ชื่อเป็นผู้เกษม บัณฑิตเรียกว่าผู้ดำรงอยู่ในธรรม ปุโรหิตแย้งว่า ความบริสุทธิ์ไม่ใช่มีได้เพราะการรดน้ำ จะเป็นพราหมณ์เต็มตัวก็หาไม่ ผู้ที่ไม่มีขันติและโสรัจจะจะบรรลุนิพพานดับกิเลสไม่ได้ ผู้ที่ไม่มีไร่นา ไม่มีเผ่าพันธุ์ ไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา ไม่มีความหวัง หมดความโลภอันเป็นบาป มีความโลภในภพหมดสิ้นแล้ว ผู้ที่บำเพ็ญตนอย่างนี้ เรียกว่าเป็นพราหมณ์ เป็นผู้มีความเกษม เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมหรือว่าเป็นผู้บรรลุนิพพาน เมื่ออุททกดาบสไม่สามารถหาเหตุผลมาแสดงได้ ท่านทูลขอให้พระราชาจับสึกและให้เข้ารับราชการทั้งหมด (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๖๒/๔๓๒)

SAMPLE

อุททาลกปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอุททาลกปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านนำดอกราชพฤกษ์ไปบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสุชาตะ (บางแห่งว่า อนาถะ) เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๕๔๖)

อุททาลทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอุททาลทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายดอกราชพฤกษ์แด่พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่ากุกกุธะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๔๑๓)

อุททิยะ, ชื่อผ้ากัมพล : ชื่อผ้ากัมพลชนิดหนึ่ง มีปรากฏในมหาวาณิชชาดก ที่กล่าวไว้ว่า ครั้งที่ ๔ พวกที่เป็นคนโง่ถูกโมหะครอบงำ คิดเห็นพ้องกันว่า ขอเชิญพวกเราเหล่าพ่อค้าพากันตัดกิ่งด้านทิศเหนือเถิด ก็กิ่งไม้นั้นพอถูกตัดแล้ว ก็หลั่งแก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์ เงิน ทอง เครื่องลาดหลังช้าง และเครื่องปูลาดที่ทำด้วยขนแกะ ผ้าแคว้นกาสีและผ้ากัมพลชื่ออุททิยะออกมาเป็นจำนวนมาก พวกพ่อค้าเหล่านั้นพากันขนบรรทุกเกวียนเหล่านั้นตามที่ต้องการ(ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๙๒/๔๕๓)

อุทเทส : หัวข้อ,การยกขึ้นแสดง, การยกขึ้นชี้แจง ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุ บอกให้ผู้อื่นรู้ว่า ไฉนหนอ ข้าพเจ้าพึงบอกคืนอุทเทส หรือดังคำว่า ที่ชื่อว่า สังวาส ได้แก่กรรมที่ทำร่วมกัน อุทเทสที่สวดร่วมกัน ความมีสิกขาเสมอกัน นี้ชื่อว่า สังวาส หรือดังคำว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้พวกภิกษุณีให้ซักบ้าง ให้ย้อมบ้าง สางบ้าง ซึ่งขนเจียม พวกภิกษุณีซัก ย้อม สาง ซึ่งขนเจียม จึงละเลยอุทเทส ปริปุจฉา อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๕/๓๔, ๑/๕๕/๔๓,๑/๔๐๑/๔๔๕, ๑/๔๒๕/๔๕๕, ๑/๔๒๖/๔๕๖,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๖/๑๐๑,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๕๖/๒๘๔, ๓/๑๑๐๙/๓๑๗,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๗/๘๘, ๔/๗๙/๑๑๒, ๔/๘๗/๑๔๐,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๑/๒๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑๔/๖๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุทเทส ในที่นี้ คือ การยกภิกขุปาติโมกข์ ภิกขุนีปาติโมกข์ขึ้นสวด (วิ.อ. (บาลี) ๑/๕๓/๒๖๙)

อุทเทสภัต : อาหารอุทิศสงฆ์หรือภัตที่ทายกถวายตามที่สงฆ์แสดงให้ หมายถึงของที่เขาถวายสงฆ์แต่ไม่พอแจกทั่วกันท่านให้แจกไปตามลำดับ เริ่มตั้งแต่พระสังฆเถระลงมา ของหมดแค่ลำดับไหนกำหนดไว้ เมื่อของมีมาอีกจึงแจกต่อไปตั้งแต่ลำดับที่ค้างอยู่ อย่างนี้เรื่อยไปจนทั่วกัน แล้วจึงเวียนขึ้นต้นใหม่อีก ดังคำในมหาวรรค ข้อที่ ๑ แห่งนิสสัย ๔ ว่า บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งเธอ

SAMPLE

พึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิต

อติเรกลาภ คือ สังฆภัตอุทเทสภัต นิมันตนภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปทิกภัต หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสังฆภัต อุทเทสภัต นิมันตนภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปทิกภัต (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑, ๔/๑๒๘/๑๙๗,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๕/๑๕๔,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๗๙๕/๘๓๐) ; เทียบ**สังฆภัต**

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า อุทเทสภัต คือ ภัตตาหารถวายภิกษุ ๒ - ๓ รูป (สารตฺถ.ฏีกา ๓/๗๑-๗๓/๒๘๕)

อุทเทสวิภังคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสดงอุทเทสและวิภังค์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบเองแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ วัดพระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพราะมีพระประสงค์ให้ศึกษาอุทเทสและวิภังค์เกี่ยวกับการอบรมจิตมิให้ฟุ้งซ่านไม่ให้สะดุ้ง แต่ทรงแสดงเพียงอุทเทส ท่านพระมหากัจจานะเป็นผู้แสดงวิภังค์ พระผู้มีพระภาคทรงยกอุทเทสขึ้นแสดงว่า **ภิกษุพึงพิจารณาโดยวิธีที่ทำให้วิญญาณไม่ฟุ้งซ่านไปภายนอก ไม่ตั้งมั่นอยู่ภายใน ไม่สะดุ้งเพราะไม่ยึดมั่น เมื่อทำได้อย่างนี้ เหตุเกิดแห่งชาติ ชรา มรณะและทุกข์ ก็จะไม่มีต่อไป** (นี้เป็นส่วนอุทเทส)

จากนั้น พระมหากัจจานะแสดงวิภังค์แห่งอุทเทสนั้น โดยยกข้อความในอุทเทสที่ทรงแสดงไว้มาตั้งเป็นคำถาม-ตอบ ดังนี้

๑. วิญญาณที่ซ่านไปภายนอก ได้แก่ภิกษุเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้วมีวิญญาณซ่านไปตามนิมิตคือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ วิญญาณที่ถูกความยินดีในนิมิตมีรูปเป็นต้นนั้นตรึงไว้ เกี่ยวข้องด้วยสังโยชน์ ชื่อว่าวิญญาณที่ซ่านไปภายนอก ส่วนวิญญาณที่ไม่ซ่านไปภายนอกมีนัยตรงกันข้าม

๒. จิตที่ตั้งมั่นอยู่ภายใน ได้แก่ จิตที่มีลักษณะ ๔ อย่างนี้ คือ

๑. จิตที่ถูกความยินดีในปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกตรึงไว้ เกี่ยวข้องด้วยสังโยชน์ เพราะภิกษุสงัดจากกามและอกุศลทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวก วิญญาณของเธอซ่านไปตามปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก

๒. จิตที่ถูกความยินดีในปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกตรึงไว้ เกี่ยวข้องด้วยสังโยชน์ เพราะวิตก วิจารสงบระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก วิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ วิญญาณของเธอซ่านไปตามปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ

๓. จิตที่ถูกความยินดีในสุขอันเกิดจากอุเบกขาตรึงไว้ เกี่ยวข้องด้วยสังโยชน์ เพราะปีติคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน วิญญาณของเธอซ่านไปตามอุเบกขา

๔. จิตที่ถูกความยินดีในอทุกขมสุขตรึงไว้ เกี่ยวข้องด้วยสังโยชน์ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ภิกษุบรรลุจตุตถฌาน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ วิญญาณของเธอซ่านไปในอทุกขมสุข

ส่วนจิตที่ไม่ตั้งมั่นอยู่ภายในพึงทรายโดยนัยที่ตรงกันข้ามจากจิตที่ตั้งมั่นอยู่ภายในนี้

๓. ความสะดุ้งเพราะยึดมั่น ได้แก่ปุถุชนผู้ยังไม่ได้สดับ ไม่ได้พบพระอริยะหรือสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมและยังไม่ได้รับการแนะนำจากท่านเหล่านั้น ย่อมพิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีรูปเป็นต้น พิจารณาเห็นรูปเป็นต้นในอัตตาบ้าง พิจารณาเห็นอัตตาในรูปเป็นต้นบ้าง รูปเป็นต้นนั้นของเขาย่อมแปรผันไปเป็นอย่างอื่นบ้าง เขาจึงมีวิญญาณคล้อยตามความแปรผันของรูป ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งธรรม อันเกิดจากการคล้อยตามความแปรผันของรูปเป็นต้นย่อมครอบงำจิตของเขาได้ เพราะจิตถูกครอบงำเขาจึงเป็นผู้หวาดหวั่น และสะดุ้งเป็นต้น นี้แลชื่อว่าความสะดุ้งเพราะยึดมั่น ส่วนความไม่สะดุ้งเพราะไม่ยึดมั่นมีนัยตรงกันข้าม

เมื่อท่านพระมหากัจจานะแสดงจบ ภิกษุกล่าวชมเชยภาษิตท่าน แล้วพากันไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลรายงาน พระองค์ตรัสชมเชยท่านพระมหากัจจานะว่าเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ถ้าพระองค์ทรงแสดงวิภังค์ของอุทเทสนั้น ก็จะทรงแสดงอย่างที่ท่านพระมหากัจจานะนี้แหละ

เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายต่างมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๑๓/๓๘๐)

อุทธตสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้มีจิตฟุ้งซ่านพระผู้มีพระภาคทรงปรารภพวกภิกษุผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ทรงเปล่งอุทานแสดงว่าการอยู่อย่างประมาทปราศจากสติ มีโทษ คือถูกกิเลสมารครอบงำ และการอยู่อย่างไม่ประมาท มีอานิสงส์คือสามารถละทุคติทั้งมวลได้ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๒/๒๓๗,ขุ.อุ.อ. (ไทย) ๓๒/๒๕๔)

อุทธัจจสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุทธัจจะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมฝ่ายอกุศล คือ (๑) อุทธัจจะ (๒) อสังวร (๓) ปมาทะ และตรัสว่า ธรรมฝ่ายกุศล คือ (๑) สมถะ (๒) สังวร (๓) อัปปมาทะ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๑๑๖/๖๓๖)

SAMPLE

อุทธัจจะ : ความฟุ้งซ่าน, จิตต์ส่าย, ใจวอกแวก (พจนานุกรมเขียน **อุทธัจ**);(ข้อ ๙ ในสังโยชน์ ๑๐ ตามนัยพระอภิธรรม), เป็นข้อ ๑ ในสังโยชน์ ๑๐ ดังคำว่า สังโยชน์ กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐อย่าง คือ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามราคะ ความติดใจในกามคุณ (๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ (๖) รูปราคะ ความติดใจในรูปธรรม (๗) อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม (๘) มานะ ความถือว่าตัวเป็นนั่นเป็นนี่ (๙) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๑๐) อวิชชา ความไม่รู้จริง (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๐-๑๘๑/๑๐๖) , ; ดู **เยวาปนกธรรม**

อุทธังโสตอกนิฏฐคามี : พระอนาคามีผู้จะปรินิพพาน ต่อเมื่อเลื่อนขึ้นไปเกิดในชั้นสูงขึ้นไปจนถึงชั้นอกนิฏฐะ (ข้อ ๕ในอนาคามี ๕) ดังคำในอนิจจานุปัสสีสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง มีสัญญาว่า ไม่เที่ยง รู้ว่าเป็นสภาวะไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ ตั้งใจมั่นเนืองๆ สม่ำเสมอ ไม่ขาดระยะ มีปัญญาหยั่งรู้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป เขาจึงเป็นอุทธังโสตอกนิฏฐคามี (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๗,๒๓/๑๖/๒๖,๒๓/๑๙/๒๙,๒๓/๔๕๕/๑๐๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๘/๓๐๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖,๒๐/๘๙/๓๑๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุทธังโสตอกนิฏฐคามี หมายถึงพระอนาคามีผู้มีกระแสสูงขึ้นไปจนถึงชั้นอกนิฏฐภพคือเกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วก็จะเกิดเลื่อนต่อไปจนถึงชั้นอกนิฏฐภพแล้วจึงปรินิพพานในภพนั้น (องฺ.ติก.อ.(ไทย) ๒/๘๘/๒๔๒)

อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ : นิวรณ์คือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ,สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดี คือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ,สิ่งที่กั้นจิตคือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ, เป็นข้อ ๔ ในนิวรณ์ ๕ คือ ๑.กามฉันทนิวรณ์(นิวรณ์คือความพอใจในกาม) ๒.พยาบาทนิวรณ์(นิวรณ์คือความคิดร้าย) ๓. ถีนมิทธนิวรณ์(นิวรณ์คือความหดหู่และเซื่องซึม) ๔. อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (นิวรณ์คือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) ๕. วิจิกิจฉานิวรณ์ (นิวรณ์คือความลังเลสงสัย),ในธัมมสังคณีอธิบายว่า อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ เป็นไฉน อุทธัจจกุกกุจจะนั้นแยกเป็นอุทธัจจะอย่างหนึ่ง เป็นกุกกุจจะอย่างหนึ่ง บรรดา ๒ อย่างนั้น อุทธัจจะ เป็นไฉนความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความซัดส่ายแห่งจิต ภาวะที่จิต พล่านไป นี้เรียกว่าอุทธัจจะ กุกกุจจะ เป็นไฉน ความสำคัญว่าควรในสิ่งที่ไม่ควร ไม่ควรในสิ่งที่ควร มีโทษในสิ่งที่ไม่มีโทษ ไม่มีโทษในสิ่งที่มีโทษ ความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ภาวะที่รำคาญ ความเดือดร้อนใจความยุ่งใจ มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ากุกกุจจะ อุทธัจจะและกุกกุจจะดังว่านี้

SAMPLE

รวมเรียกว่าอุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๖๔/๒๙๗)

อุทธัจจกุกกุจจะ : ความฟุ้งซ่านและรำคาญ, ความฟุ้งซ่านและความเดือดร้อนใจ (ข้อ ๔ ในนิวรณ์ ๕) (ที.สี.(ไทย)๙/๒๑๗/๗๔,๙/๔๕๘/๒๐๑,๙/๕๔๘/๒๔๐,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๐/๔๘,๑๑/๓๔๘/๓๖๓,๑๑/๓๕๕/๓๘๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๑๑๕/๑๑๒,๑๒/๒๙๖/๓๒๖,๑๒/๔๑๒/๔๔๙,๑๒/๔๕๔/๔๙๓)

อุทธัจจนิวรณ์ : นิวรณ์คือความฟุ้งซ่าน ดังคำว่า ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจนิวรณ์ และอวิชชานิวรณ์อาศัยกามฉันทนิวรณ์เกิดขึ้น อุทธัจจนิวรณ์และอวิชชานิวรณ์อาศัยกามฉันทนิวรณ์เกิดขึ้น ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจนิวรณ์ และอวิชชานิวรณ์อาศัยพยาบาทนิวรณ์เกิดขึ้น อุทธัจจนิวรณ์ และอวิชชานิวรณ์อาศัยพยาบาทนิวรณ์เกิดขึ้น ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจนิวรณ์ กุกกุจจนิวรณ์ และอวิชชานิวรณ์อาศัยพยาบาทนิวรณ์เกิดขึ้น อุทธัจจนิวรณ์ กุกกุจจนิวรณ์และอวิชชานิวรณ์อาศัยพยาบาทนิวรณ์เกิดขึ้น อุทธัจจนิวรณ์อาศัยวิจิกิจฉานิวรณ์เกิดขึ้น อวิชชานิวรณ์อาศัยอุทธัจจนิวรณ์เกิดขึ้น ดังคำในธัมมสังคณีว่า อุทธัจจนิวรณ์เกิดขึ้นในจิตตุปบาทที่สหรคตด้วยอุทธัจจะ, ข้อ ๔ ในนิวรณ์ ๕ และ ข้อ ๔ ในนิวรรณ์ ๖ (อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑/๓๙๐,๔๒/๔๑/๔๐๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๕/๓๒๐)

อุทธัจจะ : ความฟุ้งซ่าน,เป็นข้อ ๙ ในสังโยชน์ หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่างคือ สักกายทิฏฐิ , วิจิกิจฉา, สีลัพพตปรามาส,กามฉันทะหรือกามราคะ, พยาบาทหรือปฏิฆะ, รูปราคะ, อรูปราคะ, มานะ, อุทธัจจะ, อวิชชา มีปรากฏในโยชนสูตร (องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑), ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า อุทธัจจะ เป็นไฉนความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความซัดส่ายแห่งจิต ภาวะที่จิต พล่านไป นี้เรียกว่าอุทธัจจะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๓๒/๔๐๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๖๖/๕๘๕,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๖๗/๕๘๒,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๗/๒๙,๒๙/๒๑/๙๘,๒๙/๒๒/๙๙,๒๙/๒๘/๑๑๗,๒๙/๓๕/๑๓๑,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑๖๔/๒๙๗)

อุทธัมภาคิยสังโยชน์ : สังโยชน์เบื้องสูงได้แก่ กิเลสผูกใจสัตว์อย่างละเอียดมี๕ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะอวิชชา พระอรหันต์จึงละได้ ๑๑/๓๑๕/๓๐๒,๑๙/๑๘๑/๑๐๖,๑๙/๔๖๑/๒๘๐,๑๙/๔๖๒/๒๘๐,๑๙/๔๖๓/๒๘๐,๒๓/๗๐/๕๕๔; ดู **สังโยชน์**

อุทธัมภาคิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุทธัมภาคิยสังโยชน์ มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันคือ

1.อุทธัมภาคิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุทธัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง) ๕ คือ (๑) รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน (๒) อรูปราคะ

ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน (๓) มานะ ความถือตัว (๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๕) อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง แล้วตรัสว่า เพื่อละอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ นั้น ภิกษุพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๗๐/๕๕๔)

2.อุทธัมภาคิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุทธัมภาคิยสังโยชน์(สังโยชน์เบื้องสูง)มี ๕ ประการ คือ (๑) รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน (๒) อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน (๓) มานะ ความถือตัว (๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๕) อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุทธัมภาคิยสังโยชน์เหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๑/๑๐๖)

3.อุทธัมภาคิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุทธัมภาคิยสังโยชน์(สังโยชน์เบื้องสูง)มี ๕ ประการ คือ (๑) รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน (๒) อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน (๓) มานะ ความถือตัว (๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๕) อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุทธัมภาคิยสังโยชน์เหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๑๑/๒๐๓)

อุทธัมภาคิยาทิสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุทธัมภาคิยสังโยชน์เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อุทธัมภาคิยสังโยชน์(สังโยชน์เบื้องสูง) ๕ ประการนี้ อุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. รูปราคะ ๒. อรูปราคะ ๓. มานะ ๔. อุทธัจจะ ๕. อวิชชา อุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการนี้ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการเพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการนี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๖๑-๔๗๐/๒๘๐)

อุทธุมาตกสัญญา : กำหนดหมายซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด,มีปรากฏในสังคีติสูตรและ อุทธุมาตกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อุทธุมาตกสัญญา (ความหมายรู้ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด) ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุกมาก ฯลฯ,เป็นข้อ ๑ ในสัญญา ๑๐ คือภิกษุเจริญอนิจจสัญญา ... เจริญอนัตตสัญญา ... เจริญมรณสัญญา ... เจริญอาหาเรปฏิกูลสัญญา ... เจริญสัพพโลเกอนภิรตสัญญา ... เจริญอัฏฐิกสัญญา ... เจริญปุพพกสัญญา ... เจริญวินีลกสัญญา ... เจริญวิจฉิททกสัญญา ...เจริญอุทธุมาตกสัญญา ...,ในทุติยสัญญาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สัญญา ๑๐ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก หยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นที่สุด สัญญา ๑๐ ประการ คือ ๑. อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร) ๒. อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็น

อนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง) ๓. มรณสัญญา (กำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา) ๔.อาหาเรปฏิกูลสัญญา (กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร) ๕. สัพพโลเก อนภิรตสัญญา(กำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง) ๖. อัฏฐิกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน) ๗.ปุพพกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด) ๘.วินีลกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ) ๙. วิจฉิททกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน) ๑๐. อุทธุมาตกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๕,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๒/๑๙๓,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๖๓/๕๐,๒๐/๔๖๔/๕๐,๒๐/๔๖๕/๕๐,๒๐/๔๖๖/๕๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔/๒๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๓๗/๓๘๖)

อุทธุมาตกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุทธุมาตกสัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ที่มีอุทธุมาตกสัญญา(ความหมายรู้ซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด)ย่อมมีผลมาก แล้วทรงอธิบายคำว่า มีผลมาก ด้วยการตรัสพระสูตรย่อย ๕ สูตร ในลักษณะเดียวกัน ดังแสดงไว้ในอัฏฐิกมหัปผลสูตรที่ ๑ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๒/๑๙๓)

อุทปานทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอุทปานทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ขุดบ่อน้ำถวายพระพุทธเจ้า(พระนามว่าวิปัสสี) และได้ถวายอาหารบิณฑบาต เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๓๔๑)

อุทปานทูสกชาดก : ชาดกว่าด้วยสุนัขจิ้งจอกทำลายบ่อน้ำ มีเนื้อความอธิบายว่า ดาบสโพธิสัตว์ ติเตียนสุนัขจิ้งจอกที่มาดื่มน้ำในบ่อน้ำแล้ว ชอบถ่ายอุจจาระปัสสาวะรดทุกคราวไปว่าทำไมถึงทำอย่างนี้บ่อน้ำนี้พวกฤาษีขุดได้ด้วยความยากลำบาก ได้ฟังว่าเป็นธรรมกถาของพวกสุนัขจิ้งจอกที่สั่งสอนกันมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายาย จะมาตำหนิธรรมเนียมของพวกมันไม่ถูกต้อง ท่านจึงได้กล่าวว่า ธรรมของพวกเจ้ายังเป็นเช่นนี้ แล้วสิ่งที่ไม่ใช่สภาพธรรมของพวกเจ้าจักเป็นเช่นไร ขอพวกเราอย่าได้เห็นธรรมหรือสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมของพวกเจ้าในกาลไหน ๆ เลย แล้วห้ามไม่ใช้สุนัขจิ้งจอกมาที่นั้นอีก การยึดถือธรรมเนียมที่บอกกล่าวสั่งสอนกันมาผิด ๆ ของคนพาลยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก บัณฑิตชนควรพิจารณาให้ดีเสียก่อนค่อยเสพธรรมนั้น ถ้าเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องควรทิ้งเสีย แม้เป็นของเก่าที่สอนกันมาแล้วก็ตาม เพราะไม่ว่าในกาลไหน ๆ ธรรมและอธรรมไม่สามารถเข้ากันได้

SAMPLE

เลย ธรรมให้ผลเป็นความสุข อธรรมให้ผลเป็นความทุกข์ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๖๑/๑๓๔)

อุทปานสูตร : พระสูตรว่าด้วยบ่อน้ำเมื่อคราวที่พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อถูนคาม แคว้นมัลละ ได้มีพวกพราหมณ์และคหบดีชาวบ้าน ถูนคามผู้ไม่เลื่อมใสพระรัตนตรัย พากันใช้หญ้าและแกลบถมบ่อน้ำจนเต็มเพื่อจะไม่ให้พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ได้น้ำดื่ม แต่ด้วยพระฤทธานุภาพของพระองค์ทำให้มีน้ำใสสะอาดไหลซึมขังอยู่จนเต็มบ่อ พัดพาหญ้าและแกลบออกไป พระผู้มีพระภาคทรงปรารภเหตุนั้นแล้วทรงเปล่งอุทานแสดงถึงความสำเร็จสมปรารถนาโดยปราศจากการอธิษฐาน เพราะตัดตัณหาได้แล้ว (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๙/๓๑๗,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๖๙/๔๐๘)

อุทยคามินีปฏิปทา :ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความเจริญ ,ในพราหมณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในอริยวินัย เราก็บัญญัติอุทยคามินีปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน มีอธิบายไว้ว่า อุทยคามินีปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด ฯลฯ เพื่อนิพพานนั้น เป็นอย่างไร คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้๑. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดา ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค๒.ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ฯลฯ ๓.ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ฯลฯ ๔. ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ไม่ขาดฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๐๐๘/๕๑๑)

อุทยชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าอุทัย มีเนื้อความอธิบายว่า พระเจ้าอุทัยโพธิสัตว์ไม่ปรารถนาจะอภิเษกสมรสด้วยประสงค์จะประพฤติพรหมจรรย์ แต่ถูกพระราชบิดาพระราชมารดาขอร้องให้อภิเษกสมรสกับพระนางอุทัยภัททา ซึ่งก็ไม่ปรารถนาจะบริโภคกามเช่นกัน ทั้งคู่อยู่ด้วยกันถึง ๗๐๐ ปี ต่อมาพระเจ้าอุทัยจุติไปเกิดเป็นท้าวสักกะ ได้แปลงกายเป็นชายหนุ่มรูปงามมาชักชวนพระนางอุทัยภัททาให้ยินดีในการเสพกาม แต่พระนางไม่ยินดีด้วยจึงแสดงพระองค์และสอนพระนางให้ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ให้มากยิ่งขึ้นจักได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระนางก็ทำตามนั้น หลังจากตายแล้วก็ได้ไปเกิดในสวรรค์ (ขุ.ชา.เอกาทสก.(ไทย) ๒๗/๓๗/๓๖๐)

อุทยพราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ชาวกรุงสาวัตถี ตักบาตรกับพระผู้มีพระภาค ๓ วัน ดังคำว่า ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวร

เสด็จเข้าไปยังที่อยู่ของอุทยพราหมณ์ลำดับนั้น อุทยพราหมณ์ตักข้าวใส่บาตรถวายจนเต็ม ภายหลังพระผู้มีพระภาคแสดงธรรมให้ฟังว่า สัตว์ย่อมเกิดและตายบ่อยๆ บุคคลทั้งหลายย่อมนำซากศพไปป่าช้าบ่อยๆ ส่วนผู้มีปัญญาดุจแผ่นดินย่อมไม่เกิดบ่อยๆ เพราะได้มรรคแล้วไม่มีภพใหม่อีกต่อไปเขาแสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๘/๒๘๕)

อุทยมาณวกปัญหา : ปัญหาของอุทัยมาณพ(อุทัยมาณพทูลถามดังนี้) ข้าพระองค์มีปัญหาที่จะทูลถาม จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงมีฌาน ปราศจากธุลี ประทับนั่งอยู่ ผู้ทรงทำกิจสำเร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์ อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชาด้วยเถิด (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อุทัย) เราจะบอกอัญญาวิโมกข์ อันเป็นเครื่องละความพอใจในกามและโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความย่อท้อ และเป็นเครื่องกั้นความคะนอง เราจะบอกอัญญาวิโมกข์ที่บริสุทธิ์ เพราะมีอุเบกขาและสติ ที่มีธรรมตรรกะเป็นเบื้องต้น เป็นเครื่องทำลายอวิชชา (อุทัยมาณพทูลถามอีกดังนี้) สัตว์โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้ อะไรเล่าเป็นเหตุเที่ยวไปของสัตว์โลกนั้น เพราะละอะไรได้เล่า พระองค์จึงตรัสว่า นิพพาน(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้)สัตว์โลกมีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องประกอบไว้ ความตรึกเป็นเหตุเที่ยวไปของสัตว์โลกนั้น เพราะละตัณหาได้ เราจึงเรียกว่า นิพพาน (อุทัยมาณพทูลถามอีกดังนี้) ข้าพระองค์มาเฝ้าเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า สัตว์โลกมีสติเที่ยวไปอยู่อย่างไร วิญญาณจึงดับสนิท ขอฟังพระดำรัสนั้นของพระองค์ (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้) สัตว์โลกไม่ยินดีเวทนาภายในและภายนอก มีสติเที่ยวไปอยู่อย่างนี้ วิญญาณจึงดับสนิท (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๑๑๒/๗๖๘)

มีอธิบายไว้ว่า อัญญาวิโมกข์ หมายถึงความหลุดพ้นด้วยอรหัตตผล (องฺ.ติก.อ. ๒/๓๓/๑๑๕-๑๑๖) และดู ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๗๔-๗๕/๒๖๖-๒๗๕ ประกอบ

อุทยมาณวปัญหา :ปัญหาของอุทัยมาณพ อุทัยมาณพทูลถามว่า ... ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์ อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชา คำว่า อัญญาวิโมกข์ ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอรหัตตมรรค

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เราจะบอกอัญญาวิโมกข์อันเป็นเครื่องละความพอใจ ในกามและโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความย่อท้อ และเป็นเครื่องกั้นความคะนอง (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๑๓๐/๓๐)

อุทยมาณวปัญหานิทเทส :แสดงปัญหาของอุทัยมาณพ อธิบายปัญหาของอุทัยมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเป็นคนที่ ๑๓ เกี่ยวกับอัญญาวิโมกข์ ความตรึก ๙ อย่าง

SAMPLE

และเรื่องวิญญาณดับสนิท มีทั้งหมด ๗ คาถา โดยอุทัยมาณพทูลถาม ๓ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๔ คาถา

อุทัยมาณพทูลถามว่า... ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชา

คำว่า อัญญาวิโมกข์ ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอรหัตตมรรค

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เราจะบอกอัญญาวิโมกข์
อันเป็นเครื่องละความพอใจ
ในกามและโทมนัสทั้ง ๒ อย่าง
เป็นเครื่องบรรเทาความย่อท้อ
และเป็นเครื่องกั้นความคะนอง

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า อัญญาวิโมกข์อันเป็นเครื่องละความพอใจ หมายถึง อมตนิพพานอันเป็นเครื่องละ เครื่องเข้าไปสงบ สลัดทิ้ง ระงับความพอใจในกามทั้งหลายและโทมนัส อมตนิพพานเป็นธรรมเครื่องบรรเทาความย่อท้อ ความหดหู่และความคะนองมือ ความคะนองเท้าความคะนองเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะทำ และเพราะไม่ทำ ความคะนองที่เกิดขึ้นเพราะทำ หมายถึง เพราะทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ ความคะนองที่เกิดขึ้นเพราะไม่ทำ หมายถึง เพราะไม่ได้ทำกุศลกรรมบถ ๑๐ อีกความหมายหนึ่ง ความคะนองเกิดขึ้น เพราะมิได้รักษาศีลให้บริบูรณ์ ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ฯลฯ ไม่ทำนิโรธให้ประจักษ์แจ้ง

อุทัยมาณพทูลถามว่า

สัตว์โลกมีอะไรเป็นเครื่องประกอบไว้
อะไรเป็นเหตุเที่ยวไปของสัตว์โลก
และเพราะละอะไรได้ พระองค์จึงตรัสว่า นิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าสัตว์โลกมีความเพลิดเพลินเป็นเครื่องประกอบไว้ ความตรึกเป็นเหตุเที่ยวไปของสัตว์โลกเพราะละตัณหาได้ เราจึงเรียกว่านิพพาน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ความเพลิดเพลิน ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ ความเพลิดเพลินที่

SAMPLE

เป็นเครื่องประกอบ เป็นเครื่องเกี่ยวข้อง เป็นเครื่องผูกพัน เป็นเครื่องเศร้าหมองของสัตว์โลก

คำว่า ความตรึก ได้แก่ ความตรึก ๙ อย่าง คือ

๑. ความตรึกในกาม ๒. ความตรึกในความพยาบาท

๓. ความตรึกในความเบียดเบียน ๔. ความตรึกถึงญาติ

๕. ความตรึกถึงชนบท ๖. ความตรึกถึงเทพเจ้า

๗. ความตรึกที่เกี่ยวกับความเอ็นดูผู้อื่น

๘. ความตรึกเกี่ยวกับลาภสักการะ

๙. ความตรึกเกี่ยวกับความไม่ถูกดูหมิ่น

ความตรึก ๙ อย่างนี้เป็นเหตุสัญจร เหตุท่องเที่ยวไปของสัตว์โลก การละรูปตัณหา สัททตัณหาคันธตัณหารสตัณหา โผฏฐัพพตัณหาและธัมมตัณหาได้เรียกว่า นิพพาน

อุทัยมาณพทูลถามว่า

... สัตว์โลกมีสติเที่ยวไปอยู่อย่างไร

วิญญาณจึงดับสนิท ...

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า สัตว์โลกมีสติเที่ยวไปอยู่อย่างไร วิญญาณจึงดับสนิท อธิบายว่า สัตว์โลกมีสติสัมปชัญญะเที่ยวไป วิญญาณจึงดับ คือ เข้าไปสงบ ตั้งอยู่ไม่ได้ ระงับไป

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

สัตว์โลกไม่ยินดีเวทนาภายในและภายนอก

มีสติเที่ยวไปอยู่อย่างนี้ วิญญาณจึงดับสนิท

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า สัตว์โลกไม่ยินดีเวทนาภายในและภายนอก อธิบายว่า สัตว์โลกพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายนอกอยู่ จึงไม่ยินดี ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจ สัตว์โลก พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปทั้งภายในและภายนอกอยู่ จึงไม่ยินดี ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจ สัตว์โลกพิจารณาเห็นเวทนาโดยอาการ ๑๒ คือ โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ ฯลฯ จึงไม่ยินดี ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจ สัตว์โลกมีสติเที่ยวไปอยู่อย่างนี้ วิญญาณที่สหรคตด้วยปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขารจึงดับไป (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๗๔/๒๖๘)

อุทยสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุทยพราหมณ์ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกนาลา ทักขิณาคีรีชนบท แคว้นมคธ อุทยพราหมณ์ตักข้าวใส่

SAMPLE

บาตรถวายจนเต็มถึง ๓ ครั้งแล้วทูลว่า พระสมณโคดมนี้เห็นจะติดในรสจึงเสด็จมาบ่อย ๆ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กสิกรย่อมหว่านพืชบ่อย ๆ ฝนย่อมตกบ่อย ๆ ชาวนาย่อมไถนาบ่อย ๆ แว่นแคว้นย่อมสมบูรณ์ด้วยธัญชาติบ่อย ๆ ยาจกย่อมขอบ่อย ๆ ทานบดีย่อมให้บ่อย ๆ ครั้นให้บ่อย ๆ แล้วก็จะเข้าถึงสวรรค์บ่อย ๆ ผู้ต้องการน้ำนมย่อมรีดน้ำนมบ่อย ๆ ลูกโคย่อมเข้าหาแม่บ่อย ๆ บุคคลย่อมลำบากและดิ้นรนบ่อย ๆ คนเขลาย่อมเข้าห้องบ่อย ๆ สัตว์ย่อมเกิดและตายบ่อย ๆ บุคคลทั้งหลายย่อมนำซากศพไปป่าช้าบ่อย ๆ ส่วนผู้มีปัญญาดุจแผ่นดินย่อมไม่เกิดบ่อย ๆ เพราะได้มรรคแล้วย่อมไม่มีภพใหม่อีก เมื่อพระองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว กสิภารทวาชพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสแล้วประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๘/๒๘๕)

อุทยัพพยญาณนิทเทส : แสดงอุทยัพพยญาณ, อุทยัพพยานุปัสสนาญาณนิทเทส อธิบายอุทเทสที่ ๖ ของญาณกถาที่ยกมา ตั้งเป็นคำปุจฉา ดังนี้

สาระสำคัญของอุทยัพพยานุปัสสนาญาณนิทเทส แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑

ท่านพระสารีบุตรนำธรรม ๑๙๙ ประการ (หมวดธรรมที่ควรรู้ยิ่งในสุตมยญาณที่ ๑ ตอนที่ ๒ ชุดที่ ๑ ตั้งแต่ขันธ์ ๕ จนถึงปฏิจจสมุปบาทข้อที่ ๑๐ คือ ภพ) มาจำแนกอุทยัพพยานุปัสสนาญาณรวม ๑๙๙ รอบ แต่ละรอบมีรูปแบบเหมือนกันต่างกันแต่องค์ธรรมเท่านั้น เช่น

รูปที่เกิดแล้วเป็นปัจจุบัน ลักษณะความบังเกิดแห่งรูปนั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้น ลักษณะความแปรผันแห่งรูปนั้น ชื่อว่าความเสื่อม ปัญญาที่พิจารณาเห็นดังนี้ ชื่อว่าอนุปัสสนาญาณ

เวทนาที่เกิดแล้ว ฯลฯ

ภพที่เกิดแล้วเป็นปัจจุบันลักษณะความบังเกิดแห่งภพนั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้น ลักษณะความแปรผันแห่งภพนั้นชื่อว่าความเสื่อม ปัญญาที่พิจารณาเห็นดังนี้ ชื่อว่าอนุปัสสนาญาณ

ตอนที่ ๒

ท่านนำขันธ์ ๕ มาจำแนกด้วยลักษณะ ๓ ประการ คือ (๑) ความเกิดขึ้น (๒) ความเสื่อม (๓) ความเกิดขึ้นและความเสื่อม โดยวิธีปุจฉาและวิสัชนา แบ่ง เป็น ๓ ลำดับ ดังนี้

ลำดับที่ ๑ พระโยคาวจรเมื่อเห็นความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ ๒๕ ประการ เมื่อเห็นความเสื่อมแห่งเบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ ๒๕

SAMPLE

ประการ เมื่อเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมแห่งเบญจขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ ๕๐ ประการ

ลำดับที่ ๒ พระโยคาวจรเมื่อเห็นความเกิดขึ้นแห่งรูปขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ ๕ ประการ เมื่อเห็นความเสื่อมแห่งรูปขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ ๕ ประการ เมื่อเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมแห่งรูปขันธ์ ย่อมเห็นลักษณะ ๑๐ ประการ

ลำดับที่ ๓ คือ

๑. พระโยคาวจรย่อมเห็นความเกิดขึ้นแห่งรูปขันธ์ โดยความเกิดขึ้นแห่งปัจจัยว่า “เพราะอวิชชาเกิด รูปจึงเกิด”

๒. ...โดยความเกิดขึ้นแห่งปัจจัยว่า “เพราะตัณหาเกิด รูปจึงเกิด”

๓. ...โดยความเกิดขึ้นแห่งปัจจัยว่า “เพราะกรรมเกิด รูปจึงเกิด”

๔. ...โดยความเกิดขึ้นแห่งปัจจัยว่า “เพราะอาหารเกิด รูปจึงเกิด”

๕. พระโยคาวจรเมื่อเห็นลักษณะแห่งความเกิด ย่อมเห็นความเกิดขึ้นแห่งรูปขันธ์ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๙/๗๗)

อุทยาน : สถานที่ซึ่งชนทั้งหลายแหงนชม[ดอกไม้ และผลไม้ เป็นต้น]เดินไป, สวนหลวงที่เป็นสาธารณะ, สวนสาธารณะที่ทางการบ้านเมืองจัดดูแล ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พวกนักเลงจำนวนมากพากันไปเที่ยวรื่นเริงในอุทยาน ส่งชายสื่อไปสำนักหญิงแพศยาคนหนึ่งด้วยสั่งว่า เชิญนางมาเถิด พวกเราจักไปเที่ยวรื่นเริงในอุทยานด้วยกัน หรือดังคำในมหาวิภังค์ว่า เจ้าหน้าที่เฝ้าพระราชอุทยานรับสนองพระราชโองการแล้วจึงไปทำความสะอาดพระราชอุทยาน ได้เห็นพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ ณ ควงไม้ต้นหนึ่ง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๐๐/๓๔๒,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๙๔/๕๘๕,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๙๗๙/๒๓๙,วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๒๒/๒๔๔,๘/๒๓๕/๒๙๗,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๓/๒๒,๑๐/๔๔/๒๒,๑๐/๔๔/๒๓,๑๐/๔๕/๒๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๓/๓๖๐,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๐,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๙/๓๐,๒๖/๘๕๔/๙๙,๒๖/๑๐๑๕/๑๒๕)

อุทยานจิตรลดาวัน :ชื่อสวนในภพดาวดึงส์ ,เป็น ๑ ใน ๔ สวน ดังคำในอาสังกชาดกที่นางอาสังกากุมาริกากราบทูลพระราชาว่าเถาวัลย์ชื่ออาสาวดีเกิดแล้วในอุทยานจิตรลดาวัน เถาวัลย์นั้น ๑,๐๐๐ ปี จึงจะออกผลหนึ่ง แม้นานถึงเพียงนั้นจึงจะมีผล ทวยเทพก็ยังพากันไปเยือนอุทยานนั้นเนือง ๆ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๒๖/๒๓๓)

อุทยานนันทวัน :ชื่อสวนในภพดาวดึงส์ ดังคำในมหานารทกัสสปชาดก ที่พระนางรุจากราบทูลว่า ข้าแต่พระเจ้าวิเทหะ หม่อมฉันจุติจากชาติเป็นกระเทยนั้นแล้ว ได้ไปเกิดเป็นนางอัปสรในพระอุทยานนันทวันชั้นดาวดึงสพิภพ มีฉวีวรรณงามน่ารักใคร่ หรือ

SAMPLE

ดังคำในเวสสันตรชาดกว่า ภูมิภาคเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ ไม่ห่างไกลจากอาศรมนั้น มีสระโบกขรณีดารดาษไปด้วยดอกปทุมและดอกอุบลเหมือนมีในอุทยานนันทวันของพวกเทวดา (ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๑๐๕๑/๓๔๗,๒๘/๑๑๒๗๔/๓๗๙, ๒๘/๒๐๓๒/๕๐๑)

อุทัญจนี, หญิง : ชื่อหญิงคนหนึ่ง ที่ได้ดาบสหนุ่ม เป็นสามี เป็นภรรยาดุจโจร ดังคำในอุทัญจนีชาดก ที่ดาบสผู้เป็นบุตรของพระโพธิสัตว์อดทนต่อการเคี่ยวเข็ญของนางอุทัญจนีไม่ไหวหนีไปหาบิดาแล้ว จึงกล่าวว่า นางโจรชื่ออุทัญจนีเบียดเบียนข้าพเจ้า ผู้อยู่อย่างสบายให้เดือดร้อน เพราะเรียกตนเองว่าเป็นภรรยาจึงร้องขอน้ำมันและเกลือ (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐๖/๔๔)

อุทัญจนีชาดก : ชาดกว่าด้วยนางอุทัญจนี มีเนื้อความอธิบายว่า ดาบสโพธิสัตว์สอนลูกชายผู้ถูกนางอุทัญจนีหลอกลวงให้ลาพรตพาไปเป็นสามี แต่ทนการรบกวนของนางไม่ไหวที่อ้างตัวว่าเป็นภรรยา เดี๋ยวขอน้ำมัน เดี๋ยวขอเกลือ ทำให้ไม่มีเวลาเจริญพรตจึงหนีนางมาหาบิดาในป่า บิดาจึงให้เจริญเมตตาพรหมวิหารจนได้ฌาน (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๐๖/๔๔)

อุทัญญา, นคร : ชื่อนครแห่งหนึ่ง ที่พระผู้มีพระภาคเสด็จไปพัก และพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าเฝ้าแล้วสนทนาธรรม ดังคำในกัณณกัตถลสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลกัณณกัตถละเป็นที่ให้อภัยหมู่เนื้อ ใกล้นครชื่ออุทัญญา สมัยนั้นแล พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปยังอุทัญญานครด้วยพระราชกรณียกิจบางอย่าง แล้วเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ที่นั้น (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๗๕/๔๕๙)

อุทัพพละ, ภูเขา :ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ ดังคำในปังสุกูลปูชกเถราปทานที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ในที่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่ออุทัพพละ ที่ภูเขานั้นข้าพเจ้าได้เห็นผ้าบังสุกุลแขวนห้อยอยู่บนยอดไม้ ครั้งนั้นข้าพเจ้ามีจิตร่าเริง บันเทิงใจ ได้เลือกเก็บดอกกระดิ่งทอง ๓ ดอกมาบูชาผ้าบังสุกุล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘/๑๖๗)

อุทัย, มาณพ : ชื่อศิษย์คนหนึ่งของพราหมณ์พาวรี ,เป็นศิษย์ลำดับที่ ๑๔ ในพราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ คือ (๑) อชิตะ (๒) ติสสเมตเตยยะ (๓) ปุณณกะ (๔) เมตตคู (๕) โธตกะ (๖) อุปสีวะ (๗) นันทะ (๘) เหมกะ (๙) โตเทยยะ (๑๐) กัปปะ (๑๑) ชตุกัณณิ ผู้เป็นบัณฑิต (๑๒) ภัทราวุธ (๑๓) อุทัย (๑๔) โปสาละ (๑๕) โมฆราช ผู้มีปัญญา (๑๖) ปิงคิยะผู้เป็นมหาฤาษี,เขาได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและได้ทูลถามว่าขอพระองค์โปรดตรัสบอกอัญญาวิโมกข์ อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชาด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่าเราจะบอกอัญญาวิโมกข์ที่บริสุทธิ์

เพราะมีอุเบกขาและสติ ที่มีธรรมตรรกะเป็นเบื้องต้น เป็นเครื่องทำลายอวิชชา (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๕/๗๔๐)

อุทัยภัทรกุมาร : ชื่อพระโอรสของพระเจ้าพระอชาตศัตรู ดังคำในสามัญญผลสูตรที่พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้ประทับยืน ณ ที่สมควร ทรงชำเลืองเห็นภิกษุสงฆ์สงบนิ่งเหมือนสระน้ำใส จึงทรงเปล่งอุทานว่า ขอให้อุทัยภัทรกุมาร ของเราจงมีความสงบอย่างภิกษุสงฆ์ในเวลานี้เถิด (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๖๑/๕๑,๙/๑๖๑/๕๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุทัยภัทรกุมาร คือ พระโอรสของพระเจ้าอชาตศัตรู (ที.สี.อ.(บาลี) ๑๖๑/๑๓๙)

อุทร : ท้อง ดังคำในมหาวรรคว่า ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปกรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประชวรโรคลมในพระอุทร (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๔/๗๐)

อุทริยะ : อาหารใหม่, อาหารที่รับประทานเข้าไปแล้วอยู่ในท้อง ในลำไส้ กำลังผ่านกระบวนการย่อย แต่ยังไม่กลายเป็นอุจจาระ มีกล่าวอธิบายไว้ในกายานุปัสสนามหาสติปัฏฐาน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ดูประกอบใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๗/๒๐๖

อุทัย : การขึ้น, การโผล่ขึ้น, พระอาทิตย์แรกขึ้น ดังคำในพุทธอุทานคาถาที่ ๓ เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นพราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนาเสียได้ ดุจพระอาทิตย์อุทัยขึ้นสาดส่องท้องฟ้าให้สว่างไสวฉะนั้น (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓/๖)

อุทาน : วาจาที่เปล่งขึ้นโดยความเบิกบานใจ มักเป็นข้อความยาว ๑ หรือ ๒ คาถา;ในภาษาไทย หมายถึงเสียงหรือคำที่เปล่งออกมาเวลาดีใจ แปลกใจ หรือตกใจเป็นต้น,เป็นข้อ๑ ในนวังคสัตถุศาสน์,พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระทัยอันสหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความ อันประกอบอยู่ด้วย ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สารีบุตร พระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสภู ทรงผ่อนคลายที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ หรือดังคำในภิกขุนีวิภังค์ว่า พวกภิกษุผู้เป็นเถระผลัดเปลี่ยนกันสั่งสอนพวกภิกษุณี ครั้งนั้น ถึงวาระที่ท่านพระจูฬปันถกจะสั่งสอนพวกภิกษุณีพวกภิกษุณีกล่าวกันอย่างนี้ว่าวันนี้เห็นทีการสั่งสอนจะไม่สัมฤทธิผลประเดี๋ยวพระคุณเจ้าจูฬปันถกก็คงจะเปล่งอุทานซ้ำซากเหมือนเดิม (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๙/๑๑,๒/๑๕๓/๓๒๖,๑๒/

๒๓๘/๒๕๒,๑๓/๒๑๕/๒๕๔,๑๓/๒๗๘/๓๓๑,๑๓/๓๕๒/๔๓๐,๑๓/๓๘๗/๔๘๑,๑๕/๑๘๗/๒๖๓,๒๑/๖/๑๐,๒๑/๑๙๑/๒๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระทัยอันสหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความ อันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร ๘๒ สูตร (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๖/๒๘๒, วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖)

อุทาน, พระ : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง อยู่ ณเขมิยอัมพวัน เขตกรุงพาราณสี ที่ได้สนทนาธรรมกับโฆฏมุขพราหมณ์ ทำให้พราหมณ์ได้มีโอกาสทำบุญ ถวายเงินและทอง แต่พระอุเทนไม่รับ ให้ทำบุญสร้างโรงทาน ดังคำในโฆฏมุขสูตรว่า ท่านพระอุเทนอยู่ ณเขมิยอัมพวัน เขตกรุงพาราณสี สมัยนั้นพราหมณ์ชื่อโฆฏมุขะได้ไปกรุงพาราณสี ด้วยกรณียกิจบางอย่าง ครั้งนั้นแล โฆฏมุขพราหมณ์ เดินเที่ยวเล่นอยู่ ได้เข้าไปยังเขมิยอัมพวัน ได้สนทนากับพระอุเทน จนเกิดความเลื่อมใส ดังคำท้ายสูตรว่า ดังคำว่า ท่านอุเทน ถ้าทองและเงินนั้นไม่สมควร ข้าพเจ้าจะให้สร้างวิหารถวายท่านอุเทน ท่านพระอุเทนกล่าวว่า พราหมณ์ ถ้าท่านปรารถนาจะให้สร้างวิหารถวายอาตมภาพก็ขอให้สร้างโรงฉันถวายแก่สงฆ์ในเมืองปาตลีบุตรเถิดโฆฏมุขพราหมณ์ กล่าวว่า ด้วยบุญที่ท่านอุเทนชักชวนข้าพเจ้าในสังฆทานนี้ข้าพเจ้าชื่นชมยินดีเหลือประมาณ ท่านอุเทน ข้าพเจ้าจะสร้างโรงฉันถวายแก่สงฆ์ในเมืองปาตลีบุตรด้วยเบี้ยเลี้ยงประจำส่วนนี้ และเบี้ยเลี้ยงประจำส่วนอื่น ครั้งนั้นแล โฆฏมุขพราหมณ์ให้จัดสร้างโรงฉันถวายแก่สงฆ์ในเมืองปาตลีบุตรด้วยเบี้ยเลี้ยงประจำส่วนนี้ และเบี้ยเลี้ยงประจำส่วนอื่น ๆ โรงฉันนั้นปัจจุบันเรียกว่า โฆฏมุขี (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๒/๕๑๕)

อุทานสูตร : พระสูตรว่าด้วยการเปล่งอุทาน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทรงเปล่งอุทานว่า ภิกษุผู้น้อมใจไปว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรมสังขาร(การปรุงแต่งกรรม)จักไม่ได้มีแล้ว ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี พึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์(สังโยชน์เบื้องต่ำ)ได้

เมื่อภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า ภิกษุผู้น้อมใจไปอย่างนั้นจะตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้อย่างไร จึงตรัสอธิบายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ จึงไม่รู้ชัดขันธ์ ๕ ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ถูกปัจจัยปรุงแต่งและจักมี ตามความเป็นจริงว่า ขันธ์ ๕ ไม่เที่ยงเป็นต้น ส่วน

อริยสาวกผู้ได้สดับเป็นต้น ไม่พิจารณาเห็นอย่างนั้น จึงตัดโอรัมภาคิยสังโยชน์ได้

เมื่อภิกษุนั้นทูลถามอีกว่า เมื่อภิกษุรู้ เห็นอย่างไร อาสวะจึงจะสิ้นไป จึงตรัสอธิบายว่า ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ย่อมสะดุ้งในที่ไม่ควรสะดุ้งอย่างนี้ว่า ถ้าเราไม่พึงมี แม้บริขารของเราก็ไม่พึงมี ถ้ากรรมสังขารจักไม่ได้มีแล้ว ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับ ไม่สะดุ้งในที่ไม่ควรสะดุ้งอย่างนั้น และวิญญาณที่เข้าถึงรูป เวทนา สัญญาและสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูป เวทนา สัญญาและสังขารเป็นอารมณ์และเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ ดังนั้น เธอทั้งหลายจึงไม่ควรยึดถือคำพูดว่า เราจักบัญญัติการมา การไป เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอุปยสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕/๗๘

อุทายิเถรวัตถุ : เรื่องพระอุทายีเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่าคนพาล แม้จะอยู่ใกล้บัณฑิตชั่วชีวิต ก็ไม่รู้แจ้งธรรม เหมือนทัพพีไม่รู้รสแกงฉะนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๔/๔๗)

อุทายิพราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ที่มีความสนใจการบูชายัญฆ่าสัตว์ แต่พระพุทธเจ้าสอนการบูชายัญที่ไม่มีการฆ่าสัตว์ มีปรากฏในอุทายีสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราสรรเสริญยัญที่ไม่มีกิริยา คือนิจทานและอนุกูลยัญ คือยัญที่ไม่มีการฆ่าโค ๑ ยัญที่ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ ๑ ยัญที่ไม่มีการฆ่าไก่ สุกร ๑ ยัญที่ไม่ทำให้สัตว์ต่าง ๆ ได้รับความเดือดร้อน๑ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพระอรหันต์หรือท่านผู้บรรลุอรหัตตมรรคย่อมเกี่ยวข้องกับยัญที่ไม่มีกิริยาอย่างนี้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๐/๖๖)

อุทายิสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุทายิสูตร พระสูตรว่าด้วยปัญหาของอุทายิพราหมณ์ อุทายิพราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วทูลถามว่า แม้พระโคดมก็ทรงสรรเสริญยัญของพวกข้าพเจ้าหรือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราไม่ได้สรรเสริญ ไม่ได้ติเตียนยัญไปเสียทั้งหมด เราไม่สรรเสริญยัญที่มีกิริยา ๔ (ดังที่กล่าวไว้ในอุชชยสูตร) เพราะพระอรหันต์หรือท่านผู้บรรลุอรหัตตมรรค ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีกิริยาอย่างนั้น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๐/๖๖)

2.อุทายิสูตร พระสูตรว่าด้วยพระอุทายี ท่านพระอานนท์และท่านพระอุทายีอยู่ ณ โฆสิตาราม ท่านพระอุทายีเข้าไปถามท่านพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่ากายนี้เป็นอนัตตา เหตุนั้น แม้วิญญาณนี้ ท่านจะบอก แสดง บัญญัติ

SAMPLE

กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ว่าเป็นอนัตตาได้ไหม ท่านพระอานนท์ตอบว่า แม้วิญญาณนี้ก็สามารถกล่าวว่าเป็นอนัตตาได้

: เพราะอาศัยอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิดหรือ : อย่างนั้น

: ถ้าเหตุและปัจจัยที่ทำให้วิญญาณ ๖ เกิดแล้วพึงดับทุกสิ่งไม่เหลือโดยประการทั้งปวง วิญญาณ ๖ จะพึงปรากฏบ้างหรือ : ไม่ปรากฏ

: วิญญาณ ๖ พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นอนัตตา เพราะเหตุเช่นนี้หรือ : บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เที่ยวแสวงหาแก่นไม้ ถือขวานเข้าป่าพบต้นกล้วยใหญ่ ต้นใหม่ สูงมาก พึงตัดโคนและปลายแล้วปอกกาบออก แม้กระพี้ต้นกล้วยนั้นก็ยังหาไม่พบ ไม่ต้องกล่าวถึงแก่นเลย แม้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อไม่พิจารณาเห็นอัตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตาในผัสสายตนะ ๖ คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ มาประจวบกัน ย่อมไม่ยึดถือสิ่งใดในโลก เมื่อไม่ยึดถือ ก็ไม่ดิ้นรน เมื่อไม่ดิ้นรน ก็ดับไปเฉพาะตน รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก๑๘/๒๓๔/๒๒๘

ฏีกาอธิบายว่า คำว่า บอก หมายถึงกล่าวคำเริ่มต้น แสดงคำเริ่มต้น คำว่า แสดง หมายถึงการให้อุทเทส (คำเริ่มต้น) จบลง คำว่า บัญญัติ หมายถึงประกาศให้รู้ถึงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้โดยประการต่าง ๆ ตามที่ยกแสดงไว้ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔)คำว่า กำหนด หมายถึงการให้เนื้อความนั้นดำเนินไปโดยประการต่าง ๆ คำว่า เปิดเผย หมายถึงการชี้แจงแสดงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้โดยการวกกลับมาอธิบายซ้ำอีก คำว่า จำแนก หมายถึงการจำแนกประเด็นที่เปิดเผยแล้ว คำว่า ทำให้ง่าย หมายถึงการแสดงประเด็นที่จำแนกไว้ให้ชัดเจนด้วยการชี้เหตุและยกอุทาหรณ์ต่าง ๆ มาประกอบ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี)๒/๑๗๒/๔๓๕)

3.อุทายิสูตร พระสูตรว่าด้วยพระอุทายี ท่านพระอุทายีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ท่านรู้สึกอัศจรรย์ใจที่เกิดความรัก ความเคารพ ความละอาย และความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาคมาก และเมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์ ก็ไม่ได้นับถือพระธรรมและพระสงฆ์เลย แต่เพราะเห็นแก่ความรัก ความเคารพ ความละอาย และความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาค จึงออกบวช ครั้นออกบวชแล้วได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาค จึงได้รู้ชัดอริยสัจ ๔ และได้บรรลุอรหัตตผลด้วยการเจริญโพชฌงค์ ๗ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๑/๑๔๒)

อุทายี, พระ : ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่งชาวกรุงสาวัตถี สอนพระเสยยกะ ให้ปล่อยอสุจิ ดังคำว่า ท่านพระอุทายีแนะนำว่า ถ้าเป็นอย่างนั้น คุณจงฉันอาหารตามต้องการ จำวัดสรงน้ำตามต้องการเถิด เสร็จแล้วเมื่อคุณเกิดความกระสันถูกราคะรบกวนจิตขึ้นมา ก็จงใช้มือพยายามทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๓๔/๒๔๙)

2.ชื่อพระเถระรูปหนึ่ง มีปรากฏในสัมปสาทนียสูตร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อุทายี เธอจงดูความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลาของตถาคตผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ แต่ถึงกระนั้นก็ไม่โอ้อวด ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกได้เห็นประจักษ์ธรรมเพียงข้อหนึ่งจากธรรมของเรานี้แล้ว ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พวกเขาจะต้องยกธงเที่ยวประกาศ อุทายี เธอจงดู ความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลาของตถาคตผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้มีอานุภาพมากอย่างนี้แต่ถึงกระนั้นก็ไม่โอ้อวด หรือดังคำใน ว่า ครั้นเวลาเย็น ท่านพระอุทายีออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๒/๑๒๔,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๘/๑๖๕)

3.ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง มีปรากฏในพหุเวทนิยสูตร ดังคำว่า ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะเข้าไปหาท่านพระอุทายีถึงที่อยู่ ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้เรียนถามท่านพระอุทายีว่า ท่านอุทายีพระผู้มีพระภาคตรัสเวทนาไว้เท่าไร ขอรับท่านพระอุทายีตอบว่า ช่างไม้ พระผู้มีพระภาคตรัสเวทนาไว้ ๓ ประการ คือ(๑) สุขเวทนา (๒) ทุกขเวทนา (๓) อทุกขมสุขเวทนา พระผู้มีพระภาคตรัสเวทนาไว้ ๓ ประการนี้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๘/๙๐)

พระอุทายี มีปรากฏอีกหลายแห่ง เช่น ,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๓๓/๑๖๔,๑๘/๒๓๔/๒๒๘,๑๘/๒๖๗/๒๙๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๗/๑๓๘,๑๙/๒๑๑/๑๔๓,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๘,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พระเถระชื่ออุทายีมี ๓ องค์ คือ (๑) พระโลฬุทายี (๒) พระกาฬุทายี (๓) พระมหาอุทายี ในที่นี้หมายถึง พระมหาอุทายี (ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๖๒/๙๒)

อุทายีสูตร : พระสูตรว่าด้วยท่านพระอุทายี มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันคือ

1.อุทายีสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี พระอานนท์เห็นพระอุทายีแสดงธรรมแก่คฤหัสถ์หมู่ใหญ่ จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า การแสดงธรรมแก่บุคคลอื่นมิใช่ทำได้ง่าย ภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่น พึงตั้งธรรม ๕ ไว้ในตน คือ (๑) แสดงธรรมไปตามลำดับ(เช่น แสดงเรื่องทานลำดับที่ ๑ ศีลลำดับที่

๒ เรื่องสวรรค์ลำดับที่ ๓) (๒) แสดงธรรมอ้างเหตุ (๓) แสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู(คืออนุเคราะห์ด้วยคิดว่า จักเปลื้องผู้มีความคับแค้นมากให้พ้นจากความคับแค้น) (๔) แสดงธรรมโดยไม่เพ่งอามิส (ไม่มุ่งหวังปัจจัย ๔ เพื่อตน) (๕) ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น (ไม่แสดงธรรมยกตนข่มท่าน) (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓)

2.อุทายีสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระอุทายีถึง ๓ ครั้งว่า อนุสสติฏฐานมีเท่าไร พระอุทายีได้แต่นิ่งอยู่ พระอานนท์จึงบอกกับท่านพระอุทายีว่าพระศาสดาตรัสถาม

พระอุทายีกล่าวว่า ผมได้ยินพระดำรัสแล้ว แล้วกราบทูลว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เป็นอนุสสติฏฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระอานนท์ว่า เรารู้ อุทายีเป็นโมฆบุรุษ ไม่ประกอบอธิจิตอยู่ แล้วตรัสถามพระอานนท์ว่าอนุสสติฏฐานมีเท่าไร พระอานนท์กราบทูลว่า มี ๕ คือ (๑) บรรลุฌาน ๓ เบื้องต้น (๒) มนสิการอาโลกสัญญา (๓) พิจารณาเห็นกายแยกเป็นส่วนๆว่า ไม่สะอาด (๔) เห็นสรีระที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้าหลายวันแล้ว ก็น้อมกายนี้เข้าไปเปรียบเทียบว่า แม้กายนี้เป็นเช่นนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ (๕) บรรลุจตุตถฌาน แล้วทรงสรรเสริญพระอานนท์ แล้วทรงแสดงอนุสสติฏฐานที่ ๖ คือ มีสติในเวลาก้าวไป ถอยกลับ ยืนอยู่ นั่งอยู่ นอนอยู่ และทำการงานอยู่ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๙/๔๖๗)

พระภิกษุชื่ออุทายีมี ๓ องค์ คือ (๑) พระโลพุทายี (๒) พระกาพุทายี (๓) พระมหาอุทายี ในที่นี้หมายถึง พระมหาอุทายี (ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๖๒/๙๒)

อุทายีเถรคาถา : ภาษิตของพระอุทายีเถระ ,คาถาของพระอุทายีเถระ ท่านพระอุทายีเถระเมื่อจะชมเชยพระศาสดากล่าวว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงบังเกิดในหมู่มนุษย์ ฝึกฝนพระองค์แล้ว มีพระหฤทัยตั้งมั่น ทรงดำเนินไปในทางที่ประเสริฐ ทรงยินดีในธรรมเป็นที่สงบระงับจิต ทรงถึงความสำเร็จแห่งธรรมทั้งปวงพระองค์ใดที่มนุษย์ทั้งหลาย นอบน้อม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น แม้เทวดาทั้งหลายก็ นอบน้อม ข้าพเจ้าฟังมาแต่พระอรหันต์ทั้งหลายดังว่ามานี้ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ใด ผู้ทรงล่วงสังโยชน์ทั้งปวง เสด็จออกจากป่า๑ มาสู่นิพพาน เสด็จออกจากกามมายินดีในเนกขัมมะ เหมือนทองคำที่พ้นจากหิน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล เป็นดุจช้างตัวประเสริฐ ทรงรุ่งเรืองล่วงโลกพร้อมทั้งเทวโลก ดุจภูเขาหิมวันต์เหนือภูเขา ศิลาเหล่าอื่น ทรงมีพระนามว่านาคโดยแท้จริง ทรงยอดเยี่ยม กว่าผู้ที่มีนามว่านาคทั้งหมด ฯลฯ ไฟกองใหญ่ที่ลุกโชน เมื่อหมดเชื้อก็

SAMPLE

ดับไป ถึงเมื่อยังมีเถ้าอยู่ เขาก็เรียกว่า ไฟดับ อุปมาที่ให้รู้แจ่มแจ้งเนื้อความข้อนี้ วิญญูชนทั้งหลายแสดงไว้แล้ว ท่านผู้ที่มีนามว่ามหานาคทั้งหลายจะรู้แจ้ง พญาช้างคือพระพุทธเจ้า อันเราผู้ได้นามว่านาคแสดงไว้แล้ว พญาช้างคือพระพุทธเจ้า ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ หมดอาสวะ เมื่อทรงละพระวรกายจะไม่มีอาสวะปรินิพพาน(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๘๙/๔๕๗)

อุทาหรณ์ : ตัวอย่าง, การอ้างอิง, การยกขึ้นให้เห็น ดังคำในมหาสุตโสมชาดกที่กาพเสนาบดี เมื่อจะนำเรื่องมาแสดง จึงกราบทูลว่า พระองค์ทรงประมาทไปแล้ว มีพระทัยยินดียิ่งนักในรส(เนื้อมนุษย์) ถ้าเป็นคนพาลต่อไป ยังไม่ทรงรู้สึกอย่างนี้ จะต้องมาละทิ้งพระโอรส พระมเหสีและพระญาติ จะกลับมาเสวยตัวพระองค์เอง เพราะได้ทรงสดับอุทาหรณ์ที่ข้าพระองค์นำมากราบทูลนี้ ขอความพอพระทัยที่จะเสวยเนื้อมนุษย์จงคลายไปเถิด (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๓๘๐/๑๖๐)

อุทิศ : เฉพาะ, เจาะจง, เพ่งเล็งถึง, ทำเพื่อ,หมายใจต่อ, มุ่งให้แก่, มุ่งไปยัง, มุ่งไปที่(ดังตัวอย่างในประโยคต่างๆ ว่า “เขาออกบวชอุทิศพระพุทธเจ้า”, “เธอให้ทานอุทิศหมู่ญาติ”, “พระเถระเดินทางไกลจากเมืองสาวัตถีอุทิศหมู่บ้านนั้น”, “นายวาณิชลงเรือออกมหาสมุทรอุทิศสุวรรณภูมิ”);ในภาษาไทย มักใช้ในความหมายที่สัมพันธ์กับประเพณีการทำบุญเพื่อผู้ล่วงลับ หมายถึง ตั้งใจทำการกุศลนั้นโดยมุ่งให้เกิดผลแก่ผู้ตายที่ตนนึกถึง ดังคำในวิหารวิมาน ที่เทพธิดาองค์หนึ่งกล่าวว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ นางวิสาขามหาอุบาสิกาสหายของดิฉันอยู่ในกรุงสาวัตถี ได้จัดสร้างมหาวิหารถวายสงฆ์ ดิฉันได้เห็นอาคารและการบริจาคทรัพย์จำนวนมากอุทิศสงฆ์ เป็นที่พอใจของดิฉันเช่นนั้น จึงเลื่อมใสแล้วอนุโมทนาในบุญนั้น (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๓๖/๘๕)

อุทิสสมังสะ : เนื้อสัตว์ที่เขาฆ่าเจาะจงเพื่อถวายภิกษุ ท่านมิให้ภิกษุฉัน, หากภิกษุฉันทั้งได้เห็น ได้ยิน หรือสงสัยว่าเขาฆ่าเพื่อถวายตน ต้องอาบัติทุกกฏ;ตรงข้ามกับ **ปวัตตมังสะ** (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ดูประกอบในชีวกสูตรที่กล่าวไว้ว่า หมอชีวกโกมารภัจเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ฟังมาอย่างนี้ว่าชนทั้งหลายฆ่าสัตว์เจาะจงถวายพระสมณโคดม พระสมณโคดมก็ทรงทราบการนั้น แต่ก็ยังเสวยเนื้อที่เขาฆ่าเจาะจงพระองค์ ที่เขาอาศัยพระองค์ทำ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชีวก เรากล่าวเนื้อที่ภิกษุไม่ควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ๑. เนื้อที่ตนเห็น ๒. เนื้อที่ตนได้ยิน ๓. เนื้อที่ตนสงสัย เรากล่าวเนื้อที่ภิกษุไม่ควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการนี้แลเรากล่าวเนื้อที่ภิกษุควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ๑. เนื้อที่

SAMPLE

ตนไม่เห็น ๒. เนื้อที่ตนไม่ได้ยิน ๓. เนื้อที่ตนไม่สงสัย ชีวก เรากล่าวเนื้อที่ภิกษุควรฉันไว้ด้วยเหตุ ๓ ประการนี้แล(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๒/๔๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เนื้อที่ตนเห็นหมายถึงเนื้อสัตว์หรือเนื้อปลาที่ภิกษุเห็นทายกฆ่า(นำมาปรุงอาหาร) ถวายหมู่ภิกษุ เนื้อที่ตนได้ยิน และเนื้อที่ตนสงสัยก็มีนัยเดียวกัน (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๓๕)

อุทิศกายและใจ : มุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรไม่หวงกายและใจ คือมุ่งที่จะบรรลุอรหัตตผล โดยไม่ห่วงอาลัยต่อร่างกายและชีวิตของตน ดังในมหาวรรคว่า ท่านพระโสณะได้ตั้งความเพียรให้พอดี ปรับอินทรีย์ให้เสมอกันและถือเอานิมิตในความเสมอกันนั้นได้หลีกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจ ไม่นานนัก ก็ได้ทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์หรือดังคำในมหาปรินิพพานสูตรว่า สุภัททปริพาชก ได้การบรรพชาได้การอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วแล เมื่อท่านสุภัททะได้บรรพชาอุปสมบทแล้วไม่นานหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวไม่ประมาทมีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๔/๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๔/๑๕๒,๑๐/๒๑๕/๑๖๔,๔๑๐/๑๘/๓๕๒,ม.ม.(ไทย) ๑๒/๕๒/๔๒,๑๒/๕๔/๔๓,๑๒/๘๐/๖๙,๑๒/๒๐๗/๒๑๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘/๑๙,๑๓/๘๒/๘๓,๑๓/๑๘๓/๒๑๒,๑๓/๒๙๙/๓๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่าคำว่า อุทิศกายและใจอยู่ในที่นี้หมายถึงมุ่งที่จะบรรลุอรหัตตผล โดยไม่ห่วงอาลัยต่อร่างกายและชีวิตของตน (ที.ม.อ.(บาลี) ๒๐๔/๑๙๐, สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๔๓/๓๕๓)

อุทิศส่วนกุศล : มุ่งให้บุญกุศล ดังคำที่เปรตตนหนึ่งกล่าวแก่พระเถระชาวกุณฑินครรูปหนึ่งซึ่งอยู่ประจำที่ภูเขาสานะมีชื่อว่า โปฏฐปาทะ ตอนหนึ่งไว้ว่า เปรตมารดาบิดาของท่านเหล่านั้นตกยาก มีร่างกายเศร้าหมอง อึดอัดด้วยของบูดเน่า ลำบากยิ่งนัก เปลือยกาย ซูบผอม สะดุ้ง หวาดเสียวมาก ทำงานหนัก ไม่กล้าปรากฏตัว ขอท่านกรุณาอนุเคราะห์ให้ทานอุทิศส่วนกุศลให้พวกเรา พวกเปรตที่ทำงานหนักจักเป็นอยู่ได้ด้วยทานที่ท่านให้แล้ว (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๔๑๕/๒๓๒)

อุทุมพรชาดก : ชาดกว่าด้วยลิงหลอกลิงด้วยผลมะเดื่อ มีเนื้อความอธิบายว่า รุกเทวดาโพธิสัตว์เห็นลิงแก่หลอกลิงหนุ่มให้ออกจากที่ซ่อนไปหาผลมะเดื่อกินเพื่อแย่งที่อยู่เมื่อลิงหนุ่มออกไปแล้วไม่มีผลไม้ดังที่บอกจึงกลับมา ลิงแก่ไม่ยอมให้ที่อยู่เดิม จึงต้องท่องเที่ยวทนหนาวไปตลอดทั้งคืน กิริยาที่หลอกลวงในหมู่มนุษย์และสัตว์นั้นไม่ต่างกัน ถ้าหลอกด้วยลาภด้วยทรัพย์ที่เขาชอบใจแล้วมักประสพ

SAMPLE

ผลสำเร็จได้ง่ายแต่การหลอกลวงนั้นเป็นกิริยาที่เลวใคร ๆ ไม่ควรถือปฏิบัติ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๔๒/๑๕๒)

อุทุมพรผลทายกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระอุทุมพรผลทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายผลมะเดื่อแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้ประเสริฐ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕/๕๖๕)

อุทุมพระ, เมือง : ชื่อเมืองแห่งหนึ่งที่พระเรวตเถระไปพักอยู่ ดังคำในจูฬวรรคว่า ท่านพระเรวตะเดินทางจากเมืองกัณณกุชชะไปเมืองอุทุมพระ ต่อมา ท่านพระเรวตะเดินทางจากเมืองอุทุมพระไปเมืองอัคคฬปุระ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๕๑/๔๐๓,๗/๔๕๘/๔๑๙)

อุทุมพริกสูตร :พระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาทที่อุทุมพริการามพระสูตรว่าด้วยการบันลือสีหนาทที่อุทุมพริการาม ซึ่งอยู่ในเขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร สันธานคหบดีชาวกรุงราชคฤห์ ออกจากบ้านแต่เช้าเพื่อไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ภูเขาคิชฌกูฏ แต่เห็นว่ายังเช้าเกินไปจึงแวะเข้าไปสนทนากับนิโครธปริพาชก ณ อุทุมพริการาม ได้กล่าวเปรียบปฏิปทาของพวกปริพาชกกับของพระผู้มีพระภาคว่า พวกปริพาชกเมื่อมาประชุมพบปะกัน ชอบพูดเสียงดังด้วยเรื่องดิรัจฉานกถา ส่วนพระผู้มีพระภาคทรงใช้เสนาสนะอันสงบสงัด มีเสียงเบา

นิโครธปริพาชกกล่าวว่า พระสมณโคดมจะเจรจากับใครได้ จะเข้าไปสนทนากับใครได้ จะมีปัญญาเฉลียวฉลาดเหนือกว่าใคร ปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่างเท่านั้น พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าสู่บริษัท ไม่สามารถจะเจรจาได้ พระองค์ ประทับอยู่ภายในที่สงัด เหมือนโคตาบอดเดินวนเวียนอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น คหบดี ขอให้พระสมณโคดมมาสู่บริษัทนี้เถิด พวกเราจะผูกพระสมณโคดมด้วย ปัญหาข้อเดียวเท่านั้นเหวี่ยงให้หมุนเหมือนหม้อเปล่าฉะนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงทราบการสนทนานั้นด้วยพระโสตธาตุอันเป็นทิพย์ จึงเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏไปยังฝั่งโบกขรณีสุมาคธาและเสด็จจงกรมอยู่กลางแจ้ง เมื่อนิโครธปริพาชกเห็นจึงตกลงกับคณะว่า ถ้าพระผู้มีพระภาคเสด็จมาสู่บริษัทนั้นจะทูลถามว่า พระองค์ทรงแนะนำสาวกด้วยธรรมอะไรที่ทำให้สาวกเหล่านั้นถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์ (โลกุตตรมรรค) อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง และเมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึง เขาก็ทูลถามปัญหานี้

SAMPLE

๑. พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ธรรมที่ทรงได้แนะนำเหล่าสาวกนั้น ผู้นับถือลัทธิอื่นไม่สามารถเข้าใจได้ ขอให้ทูลถามปัญหาที่เกี่ยวกับลัทธิของเขาเถิด นิโครธ-ปริพาชกกราบทูลว่า ตนนับถือลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะ และทูลถามว่า การกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์เป็นอย่างไร ที่ไม่บริบูรณ์เป็นอย่างไร

๒. ทรงแสดงวิธีบำเพ็ญตบะของพวกอเจลก (นักบวชเปลือย) และของปริพาชก ต่าง ๆ โดยละเอียด ตั้งแต่นักบวชเปลือยที่ไม่มีมารยาท เลียมือ ไม่รับอาหารที่เขาเชิญไป ไม่หยุดรับอาหารที่เขาเชิญให้หยุด จนถึงถือการอาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง แล้วตรัส ถามว่า การกีดกันบาปด้วยตบะเหล่านี้ เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์ นิโครธปริพาชกทูลตอบว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์

๓. ทรงแย้งว่า ยังไม่บริบูรณ์ ยังเศร้าหมองอยู่ เมื่อนิโครธปริพาชกทูลถามว่าเพราะเหตุไร จึงยังไม่บริบูรณ์ จึงทรงแสดงอุปกิเลส คือ เหตุที่ทำให้การกีดกันบาปด้วยตบะเหล่านั้นไม่บริบูรณ์จำนวน ๒๒ ข้อ แล้วตรัสถามว่า การกีดกันบาปด้วย ตบะเหล่านั้นไม่บริบูรณ์จริงหรือไม่ เขาทูลตอบว่า ไม่บริบูรณ์จริง และทูลขอให้ทรงแสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์

๔. ทรงแสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่ถึงความบริสุทธิ์ ๒๒ ข้อ มีนัยตรงกันข้ามกับอุปกิเลส ๒๒ ข้อข้างต้น แล้วตรัสถามว่า การกีดกันบาปด้วยตบะที่ ทรงแสดงนั้น เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่ เขาทูลตอบว่า บริบูรณ์แบบถึงยอดถึงแก่นทีเดียว ทรงแย้งว่า ยังไม่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่น บริบูรณ์แค่สะเก็ดเท่านั้น

๕. เมื่อนิโครธปริพาชกทูลขอให้แสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่น จึงทรงแสดงวัตรสังวร ๔ ประการ ทรงแนะให้ละนิวรณ์ ๕ ให้เจริญอัปปมัญญา ๔ โดยแผ่จิตไปยังหมู่สัตว์ทั่วทุกทิศตลอดโลกอันหาประมาณมิได้ แล้วตรัสถามว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่ เขาทูลตอบว่า บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่นแน่นอน แต่ทรงแย้งว่า ยังไม่ถึงยอดถึงแก่น เป็นแค่เปลือก เท่านั้น

๖. เมื่อนิโครธปริพาชกทูลขอให้แสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอด ถึงแก่น จึงทรงแสดงต่อจากอัปปมัญญา ๔ จนถึงได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ การระลึกชาติก่อนได้ ๑ ชาติบ้าง ๒□ ชาติบ้าง จนถึง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ และตรัส ถามว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์หรือไม่ เขาทูลตอบว่า บริบูรณ์ ถึงยอดถึงแก่นโดยแท้ แต่ทรงแย้งว่า ยังไม่ถึงยอดถึงแก่น เป็นแค่กระพี้เท่านั้น

SAMPLE

๗. เมื่อนิโครธปริพาชกทูลขอให้แสดงการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่นต่อไป จึงทรงแสดงต่อจากปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จนถึงจุตูปปาตญาณ หรือ ทิพยจักษุ แล้วตรัสถามว่า เป็นลัทธิการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่นหรือไม่ เขาทูลตอบว่า ถึงยอดถึงแก่นแน่นอน และทรงรับรองว่า ถึงยอด ถึงแก่น (ตามลัทธิของพวกนิครนถ์ปริพาชกเหล่านั้น) ทำให้พวกปริพาชกพอใจเป็นอย่างมาก

๘. ทรงย้อนไปถึงปัญหาข้อแรกที่นิโครธปริพาชกทูลถาม คือปัญหาที่ว่าธรรมอะไรที่ทรงใช้แนะนำเหล่าพระสาวก ทำให้เหล่าพระสาวกถึงความเบาใจปฏิญาณ อาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง แล้วตรัสตอบว่า ธรรมนั้นยอดเยี่ยมกว่าและประณีตกว่าการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ถึงยอดถึงแก่น ดังที่ทรงแสดงมาแล้ว

เมื่อตรัสจบ พวกปริพาชกส่งเสียงอื้ออึงว่า พวกตนและอาจารย์ฉิบหายแล้ว พวกตนและอาจารย์ไม่รู้ยิ่งไปกว่านี้เลย

๙. เมื่อสันธานคหบดีกล่าวเป็นเชิงเตือนนิโครธปริพาชกว่าไม่เห็นทำตามที่พูดอวดอ้างไว้เลย นิโครธปริพาชกนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา ตอบไม่ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า พูดอย่างนั้นจริงหรือ เขากราบทูลว่า พูดจริง ขอสารภาพผิด และทูลขอให้ทรงอภัยโทษเพื่อสำรวมต่อไป พระองค์ทรงให้อภัย แล้วตรัสว่า บุคคล ผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายาเป็นคนตรงจงมาเถิด พระองค์จะทรงแนะนำสั่งสอนให้ปฏิบัติธรรมเพียง ๗ ปี ถึง ๗ วัน ก็สามารถทำให้บรรลุถึงประโยชน์ยอดเยี่ยมได้

๑๐. ตรัสสรุปไว้ในตอนท้ายว่า ที่ตรัสอย่างนี้ มิได้หวังจะให้พวกปริพาชกมาเป็นศิษย์ของพระองค์ ทั้งมิได้หวังจะให้พวกเขาเคลื่อนจากอุทเทส จากอาชีพที่ยึดถือ อยู่เดิมมาดำรงอยู่ในอกุศลธรรมแต่อย่างใดทรงหวังให้เขาละอกุศลกระทำแต่กุศล เท่านั้นปรากฏว่าปริพาชกเหล่านั้นนั่งนิ่งเหมือนถูกมารดลใจ(ที.ปา.(ไทย)๑๑/๔๙/๓๕)

อุทุมพริกา : ชื่ออารามของปริพาชก เป็นอารามที่อยู่ของท่านนิโครธาราม พร้อมศิษย์ ๓,๐๐๐ คน เป็นที่พระผู้มีพระภาคบันลือสีหนาท ดังคำในอุทุมพริกาสูตร ที่กล่าวไว้ว่าปริพาชกชื่อนิโครธอาศัยอยู่ในปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกาพร้อมกับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓, ๐๐๐ คน ,ในท้ายสูตร มีอธิบายไว้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงบันลือสีหนาท ในอารามของปริพาชกของพระนางอุทุมพริกาแล้ว ทรงเหาะขึ้นสู่อากาศ ปรากฏพระองค์อยู่บนภูเขาคิชฌกูฏ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๔๙/๓๕,๑๑/๗๙/๕๘)

SAMPLE

อุเทน, อุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง สร้างวิหารถวายภิกษุสงฆ์ ในกรุงสาวัตถี ดังคำในมหาวรรคว่า อุบาสกชื่ออุเทนได้สร้างวิหารถวายอุทิศสงฆ์ในแคว้นโกศลแล้วส่งทูตไปในสำนักภิกษุทั้งหลายว่า ขออาราธนาพระคุณเจ้าทั้งหลายมา ข้าพเจ้าปรารถนาจะถวายทาน ฟังธรรมและเห็นภิกษุทั้งหลาย (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘๗/๒๙๔)

อุเทน, พระ : 1.ชื่อพระภิกษุรูปหนึ่ง เป็นอัครอุปัฏฐากของพุทธเจ้านามว่าสุมนะ ดังคำว่า พระเถระนามว่าอุเทนเป็นพระอุปัฏฐาก ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุมนะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๖/๖๑๑)

2.ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง สมัยพุทธกาล มีปรากฏใน ว่า สมัยหนึ่งท่านพระอุเทนอยู่ ณ เขมิยอัมพวัน เขตกรุงพาราณสี ได้มีโอกาสสนทนาธรรมกับ โฆฏมุขพราหมณ์ จนทำให้พราหมณ์ผู้นี้ได้บำเพ็ญทานสร้างโรงทาน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๑๒/๕๑๕)

อุเทน, ราชา,อุเทน, กษัตริย์ : 1.พระเจ้าแผ่นดินแคว้นวังสะ ครั้งพุทธกาล ครองราชย์สมบัติอยู่ที่กรุงโกสัมพี ดังคำในจูฬวรรคว่า พระเจ้าอุเทนกับพระมเหสีประทับอยู่ในราชอุทยานพร้อมข้าราชบริพารพระมเหสีของพระเจ้าอุเทนได้สดับว่า พระคุณเจ้าพระอานนท์ผู้เป็นอาจารย์ของพวกเรานั่งอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่งใกล้ราชทยาน หรือดังคำในอุเทนสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพีสมัยนั้นเมื่อพระเจ้าอุเทนเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ภายในพระราชวังถูกไฟไหม้ หญิง๕๐๐ คน มีพระนางสามาวดีเป็นหัวหน้า ต่างเสียชีวิตทั้งหมด (วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๗, ๗/๔๔๕/๓๘๘, ๗/๔๔๕/๓๘๙, ๗/๔๔๕/๓๙๑,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๐/๓๑๙)

2.ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระเอกถัมภิกเถระ ดังคำในเอกถัมภิกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติตอนหนึ่งสรุปความได้ว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ มีคณะอุบาสกหมู่ใหญ่ และอุบาสกเหล่านั้น ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง เชื่อฟังพระตถาคต ข้าพเจ้าได้พบอุบาสกเหล่านั้นในป่า จึงเข้าไปหาคณะอุบาสกแล้วยกมือไหว้ ได้สอบถามคณะอุบาสกในครั้งนั้น หมู่อุบาสกผู้มีศีลที่ข้าพเจ้าถามได้ชี้แจงให้ข้าพเจ้าทราบว่า พวกเราต้องการจะสร้างศาลาโรงฉัน แต่ยังหาเสาอีกหนึ่งต้นไม่ได้ (ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า) ท่านทั้งหลาย จงให้เสาต้นหนึ่ง(เป็นภาระ)ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักถวายพระศาสดา ในกัปที่ ๒๑ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้เกิดเป็นกษัตริย์มีนามว่าอุเทน แม้ในสถานที่นั้น วิมานของข้าพเจ้าก็สูงตระหง่านถึง ๗ ชั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๓/๑๐๕)

SAMPLE

3.ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง แห่งกรุงเวภาระ สมัยพุทธเจ้านามว่า สิทธัตถะ ดังคำว่า กรุงชื่อว่าเวภาระกษัตริย์พระนามว่าอุเทนเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุผัสสาเป็นพระชนนี ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๓/๖๗๓)

อุเทนเจดีย์ : เจดียสถานแห่งหนึ่ง อยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองเวสาลี นครหลวงของแคว้นวัชชี เป็นสถานที่แห่งหนึ่งที่พระพุทธเจ้าเคยทรงทำนิมิตต์โอภาสแก่พระอานนท์ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า อานนท์กรุงเวสาลีน่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์น่ารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์น่ารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์น่ารื่นรมย์ พหุปุตตเจดีย์น่ารื่นรมย์ สารันททเจดีย์น่ารื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์น่ารื่นรมย์อิทธิบาท ๔ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๗/๑๑๒,๑๐/๑๖๗/๑๑๓,๑๐/๑๘๑/๑๒๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑/๒๕๕๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๗๐/๓๗๒)

อุเทนเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุเทนเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (จากกัปนี้ไป) ท่านเป็นดาบสสร้างอาศรมอยู่ในป่าหิมพานต์ ได้ถวายดอกปทุมแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ท่านพระอุเทนเถระ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓๐/๖๙๗)

อุเทนสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระราชวังของพระเจ้าอุเทนถูกเผา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบคำทูลถาม ของภิกษุทั้งหลายถึงคติ และภพของหญิง ๕๐๐ คน มีพระนางสามาวดีเป็นหัวหน้า ซึ่งเสียชีวิตในเหตุการณ์ที่พระราชวังของพระเจ้าอุเทนถูกไฟเผาว่า พวกเธอเป็นโสดาบัน ก็มี เป็นสกทาคามีก็มี เป็นอนาคามีก็มี ทรงเปล่งอุทานมีสาระสำคัญ ดังนี้ คนพาลผู้ถูกอุปธิ ๓ ประการ คือ (๑) อุปธิคือกาม (๒) อุปธิคือกิเลส (๓) อุปธิคือขันธ์ ย่อม เข้าใจว่าสรรพสิ่งยั่งยืน แต่ผู้รู้ย่อมปราศจากกิเลสเครื่องกังวล (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๗๐/๓๑๙,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๐/๔๐๙-๔๑๔)

อุเทศ : การยกขึ้นแสดง, การยกขึ้นชี้แจง,ข้อที่ยกขึ้นแสดง, หัวข้อ, การเรียนการสอน, การสวดปาฏิโมกข์, ปาฏิโมกข์ที่ยกขึ้นสวด, หมวดหนึ่งๆ แห่งปาฏิโมกข์ที่จัดไว้สำหรับสวด, ในคำว่า “สงฆ์มีอุเทศเดียวกัน” หมายความว่า ร่วมฟังสวดปาฏิโมกข์ด้วยกัน; อุเทศในปาฏิโมกข์จัดโดยย่อมี๕ คือ **๑. นิทานุทเทส ๒. ปาราชิกุทเทส๓. สังฆาทิเสสุทเทส ๔. อนิยตุทเทส ๕.วิตถารุทเทส**, อุทเทสที่ ๕ นั้น

รวมเอานิสสัคคิยุทเทส ปาจิตติยุทเทส ปาฏิเทสนียุทเทส เสขิยุทเทส และสมถุทเทส เข้าไว้ด้วยกัน ถ้าแยกออกนับโดยพิสดารก็จะเป็น ๙ อุทเทส การรู้จักอุเทศหรืออุทเทสเหล่านี้เป็นประโยชน์สำหรับการตัดตอนสวดปาฏิโมกข์ย่อได้ในคราวจำเป็น(พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ดังคำในวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรานั้นจุติจากชาตินั้นแล้วจึงมาเกิดในภพนี้ พระตถาคตทรงระลึกชาติในหนหลังได้หลาย ๆ ชาติพร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙/๕๓๒) ; ดู **ปาฏิโมกข์ย่อ**อุบล บัว, ดอกบัว

อุบล,อุบล, ดอก : บัวชนิดหนึ่ง ดังคำในสามัญญผลสูตรว่า ในกอบัวเขียว (อุบล) กอบัวหลวง (ปทุม) หรือกอบัวขาว (บุณฑริก) ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาวบางเหล่าที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ มีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นชุ่มชื่นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๓๑/๗๗,๙/๔๖๙/๒๐๔,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๕๓/๑๘๙,๑๐/๓๗//๒๑,๑๐/๖๙/๓๙)

อุบล, บัว : ชื่อดอกชนิดหนึ่ง ดังคำในมหาวรรคว่า ในกออุบล ในกอปทุม หรือในกอบุณฑริก ดอกอุบล ดอกปทุมดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอุบลดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำอยู่เสมอน้ำ ดอกอุบลดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ขึ้นพ้นน้ำ ไม่แตะน้ำ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๙/๑๔)

อุบลขาว,อุบลเขียว,อุบลแดง : บัวชนิดหนึ่ง ดังคำในมหาเวสสันตรชาดกว่า มีสระมุจลินท์ที่ดารดาษไปด้วยดอกบุณฑริก ดอกอุบลขาว และดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม หรือดังคำที่อัจจุตฤษีกล่าวไว้ว่า พราหมณ์ ในสระโบกขรณีนั้น มีอุบลอยู่ ๓ เหล่า คือ อุบลเขียว อุบลขาว และอุบลแดง งามตระการตามากมาย (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๒๐๓๓/๕๐๑,๒๘/๒๐๓๔/๕๐๑)

อุบลวรรณา, พระเถรี,ภิกษุณี : พระมหาสาวิกาองค์หนึ่งเป็นธิดาเศรษฐีในพระนครสาวัตถีได้ชื่อว่า**อุบลวรรณา** เพราะมีผิวพรรณดังดอกนิลุบล (อุบลเขียว) มีความงามมาก จึงเป็นที่ปรารถนาของพระราชาในชมพูทวีปหลายพระองค์ ต่างส่งคนมาติดต่อท่านเศรษฐีเกิดความลำบากใจ จึงคิดจะให้ธิดาบวชพอเป็นอุบาย แต่นางเองพอใจในบรรพชาอยู่แล้วจึงบวชเป็นภิกษุณีด้วยศรัทธาอย่างจริงจัง คราวหนึ่งอยู่เวรจุดประทีปในพระอุโบสถ นางเพ่งดูเปลวประทีปถือเอาเป็นนิมิตเจริญฌานมีเตโชกสิณเป็นอารมณ์ได้บรรลุพระอรหัต ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางแสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ และเป็นอัครสาวิกาฝ่ายซ้าย ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ชายหนุ่มคนหนึ่งมีความรักใคร่ภิกษุณีอุบลวรรณา หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

SAMPLE

อุบลวรรณาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้มีฤทธิ์มาก หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เขมาและอุบลวรรณานี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานของภิกษุณีสาวิกาของเรา (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๖๘/๕๖,๑/๖๘/๕๗,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๐๘/๓๓,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๑๐/๓๒๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๓/๒๗๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๓๗/๓๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๒/๑๑๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๖/๒๔๘,ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๑๐๐/๔๓๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๘๘/๔๓๙,๓๓/๓๙๐/๔๓๙,๓๓/๓๙๘/๔๔๐)

อุบลเหลือง : บัวดอกสีเหลือง ดังคำในปีตวิมานที่ท้าวสักกเทวราชตรัสถามเทพธิดาองค์หนึ่งว่า เทพธิดาผู้มีผ้านุ่งห่มและธงล้วนแต่สีเหลือง ประดับประดาด้วยเครื่องประดับสีเหลือง มีกายลูบไล้ด้วยจันทน์เหลือง ทัดทรงดอกอุบลเหลือง (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๙๕/๙๑)

อุบะทอง : ดอกไม้ทำด้วยทองที่ร้อยเป็นสายแล้วเข้าพวงอย่างพู่สำหรับห้อยกับมาลัย ห้อยระหว่างเฟื่อง หรือห้อยประดับข้างหูเป็นต้น ดังคำในมัลลิกาวิมานที่พระนารทเถระถามมัลลิกาเทพธิดาว่าว่า เทพธิดาผู้สวมเกยูรทอง ประดับอุบะทอง คลุมเรือนร่างด้วยข่ายทอง เธอผู้สวมศีรษะด้วยพวงมาลัยแก้วนานาชนิดเป็นใครกัน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๘/๗๔)

อุบัติ : เกิดขึ้น, กำเนิด, เหตุให้เกิด ดังคำมหาวิภังค์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุบัติ ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๓/๖, ม.ม.(ไทย) ๑๒/๕๐๔/๕๔๑,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๔/๑๐,๑๖/๑๐/๑๕,๑๖/๔๐/๘๑,๑๖/๖๕/๑๒๖ ,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๓/๑๘๗,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๒๓/๖๒๓)

อุบาทว์ : อัปรีย์, จัญไร, ไม่เป็นมงคล ดังคำใน ทัพพมัลลปุตตเถราปทานที่พระ ทัพพมัลลปุตตเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนตอนหนึ่งไว้ว่า ครั้งนั้นข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นภิกษุรวม ๗ รูปด้วยกัน ได้เห็นความอุบาทว์ที่ร้ายแรง แสดงเหตุถึงความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งศาสนา จึงเกิดความสังเวชใจ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓๔/๒๕๕)

อุบัติเทพ : เทพโดยอุบัติ ดังคำในเถรคาถาว่า อุบัติเทพมีฤทธิ์ มีเกียรติยศ มีจำนวนมากถึง ๑๐,๐๐๐ เหล่านี้ และหมู่พรหมทั้งหมดนั้น พากันมายืนประนมมือ นอบน้อมท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรผู้เป็นปราชญ์ เข้าฌานสมาบัติได้อย่างอุกฤษฏ์ มีจิตตั้งมั่น,ในจูฬนิทเทสอธิบายว่า เป็น ๑ เทพ ๓ จำพวก คือ ๑. สมมุติเทพ ๒. อุบัติเทพ ๓.วิสุทธิเทพ และอธิบายความหมายไว้ว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวดาชั้นยามา เทวดาชั้นดุสิต เทวดาชั้นนิมมานรดี เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหมและเทวดาชั้นสูงขึ้นไป

SAMPLE

กว่านั้น เรียกว่าอุบัติเทพ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๘๗/๕๓๓,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๐)

อุบัติภพ : ภพโดยอุบัติ หมายถึงภพที่ไปเกิด ดังคำในกุตูหลสาลาสูตรว่า ครูปูรณะ กัสสปะนั้นพยากรณ์สาวกผู้ล่วงลับดับไปในอุบัติภพทั้งหลายว่า ท่านโน้นเกิดในภพโน้น ท่านโน้นเกิดในภพโน้น แม้สาวกใดของครูปูรณะ กัสสปะนั้นเป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ได้บรรลุผลที่ควรบรรลุอย่างยิ่ง ท่านก็พยากรณ์สาวกนั้นผู้ล่วงลับดับไปในอุบัติภพทั้งหลายว่า ท่านโน้นเกิดในภพโน้น ท่านโน้นเกิดในภพโน้น (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๔๑๘/๔๙๑,๑๘/๔๑๘/๔๙๒)

อุบาย : วิธีสำหรับประกอบ, หนทาง, วิธีการ,กลวิธี ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ได้มีความคิดว่า พวกเราจะจำพรรษาในที่นี้ด้วยอุบายอย่างไรหนอ ลำดับนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์จึงเข้าไปนอนแทรกแซงภิกษุผู้เป็นเถระด้วยตั้งใจว่าเมื่อท่านมีความคับใจก็จักจากไปเอง หรือดังคำในมหามาลุงกยสูตรที่กล่าวไว้ว่า อริยสาวกนั้นมีจิตที่วิจิกิจฉากลุ้มรุมไม่ได้ ที่วิจิกิจฉาครอบงำไม่ได้อยู่ และรู้อุบายเครื่องสลัดวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง อริยสาวกนั้นย่อมละวิจิกิจฉานั้นพร้อมทั้งอนุสัยได้ หรือดังคำในมหากัจจานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กัจจานะ โดยมากโลกนี้ยังพัวพันอยู่ด้วยอุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่อง แต่อริยสาวกไม่เข้าไปถือมั่นอุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถือมั่นและนอนเนื่อง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑๙/๒๙๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๑/๑๔๕,๑๓/๒๑๐/๒๔๘,๑๓/๒๑๒/๒๕๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๒/๓๑,๑๔/๓๓/๔๒,๑๔/๒๙๐/๓๕๐,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕/๒๔,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓/๑๒,๑๗/๔/๑๖,๑๗/๑๑๒/๒๐๖,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๘๕/๒๔๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๕/๕๖,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๔๕/๑๓๐,ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๖/๗) ; ในภาษาไทยใช้หมายถึง เล่ห์เหลี่ยมด้วย

อุบายกำจัดอาฆาต : วิธีการกำจัดความโกรธเคือง ,ในปฐมอาฆาตปฏิวินยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบายกำจัดอาฆาต ๕ ประการนี้ เป็นเครื่องกำจัดอาฆาตที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุได้อย่างสิ้นเชิง อุบายกำจัดอาฆาต ๕ ประการ คือ ๑.ภิกษุพึงเจริญเมตตาในบุคคลผู้ที่ตนเกิดอาฆาต๒ ภิกษุพึงกำจัดอาฆาต ในบุคคลนั้นอย่างนี้ ๒.ภิกษุพึงเจริญกรุณาในบุคคลผู้ที่ตนเกิดอาฆาตภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างนี้ ๓. ภิกษุพึงเจริญอุเบกขาในบุคคลผู้ที่ตนเกิดอาฆาตภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างนี้ ๔. ภิกษุไม่พึงระลึกถึง ไม่พึงมนสิการถึงบุคคลผู้ที่ตนเกิดอาฆาต ภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างนี้ ๕.ภิกษุพึงนึกถึงความเป็นผู้มีกรรมเป็นของตนให้มั่นในบุคคลผู้ที่ตนเกิดอาฆาตนั้น ดังนี้ว่า ท่าน

SAMPLE

ผู้นี้เป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตามย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างนี้,ในทุติยอาฆาตปฏิวินยสูตร พระสารีบุตรกล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย อุบายกำจัดอาฆาต ๕ ประการนี้ เป็นเครื่องกำจัดอาฆาตที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุได้อย่างสิ้นเชิง (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๑/๒๖๕,๒๒/๑๖๒/๒๖๖),ในปริวารกล่าวไว้ว่า อุบายกำจัดอาฆาตวัตถุมี ๙ ก็มี มีปรากฏในอาฆาตปฏิวินยสูตร (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๔๙๒) มี ๑๐ ก็มี มีปรากฏในอาฆาตปฏิวินยสูตร (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๙/๔๘๘,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๐/๑๗๘)

อุบายเครื่องสลัด : วิธีการสลัดออก หมายถึงทางสลัดทิฏฐิ ๒ คือ (๑) ภวทิฏฐิ (๒) วิภวทิฏฐิ ดังคำในจูฬสีหนาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งไม่รู้ชัดความเกิดความดับ คุณ โทษและอุบายเครื่องสลัดทิฏฐิ ๒ ประการนี้ตามความเป็นจริง (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๒/๑๓๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ภวทิฏฐิ หมายถึงสัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง วิภวทิฏฐิ หมายถึงอุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๔๒/๓๓๐)

อุบายเครื่องสลัดผัสสายตนะ : วิธีสลัดอายตนะ ๖ มีตาเป็นต้น ดังคำในสามัญญผลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดภิกษุรู้ชัดถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษแห่งผัสสายตนะ ๖ และอุบายเครื่องสลัดผัสสายตนะเหล่านั้นออกตามความเป็นจริงเมื่อนั้นเธอย่อมรู้ชัดยิ่งกว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น หรือดังคำในปฐมโกสลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัตินิพพานอันยอดยิ่งในปัจจุบัน มีอยู่ ความหลุดพ้นแห่งจิตเพราะไม่ถือมั่นเพราะรู้ความเกิด ความดับ คุณ โทษและอุบายเครื่องสลัดผัสสายตนะ ๖ ประการ ตามความเป็นจริง นี้เลิศกว่าสมณพราหมณ์ผู้บัญญัตินิพพานอันยอดยิ่งในปัจจุบัน (ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๕/๔๕,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๗๕)

อุบายเครื่องสลัดเวทนา : วิธีสลัดเวทนา ดังคำในพรหมชาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ตถาคตรู้ชัดว่า มูลเหตุแห่งทิฏฐิเหล่านี้ที่บุคคลยึดถืออย่างนี้แล้ว ย่อมมีคติและภพหน้าอย่างนั้น ๆ ตถาคตรู้มูลเหตุนั้นชัด และยังรู้ชัดยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีกจึงไม่ยึดมั่นเมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ความดับด้วยตนเองรู้วามเกิดความดับคุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดเวทนาออกตามความเป็นจริง ตถาคตจึงหลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๖/๑๖,๙/๕๑/๒๑,๙/๕๙/๒๔,๙/๗๒/๓๐)

SAMPLE

อุบายเป็นเครื่องกำจัดความอาฆาต : วิธีกำจัดความโกรธเคือง มีปรากฏในสังคีติสูตรและอาฆาตปฏิวินยสูตร กล่าวไว้ว่า มี ๙ อย่าง เช่น บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า 'ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา การ ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้นจะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๒๒,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๐/๔๙๒)

อุบายสลัดออกจากทุกข์ : วิธีสลัดออกจากทุกข์ หมายถึงหนทางพ้นทุกข์ ดังคำในมหาปทานสูตรว่า พระวิปัสสีโพธิสัตว์ประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงมีพระรำพึงอย่างนี้ว่า สัตว์โลกนี้ถึงความคับคั่น จึงเกิด แก่ ตาย จุติและอุบัติ ก็บุคคลผู้ไม่รู้อุบายสลัดออกจากทุกข์ คือชรา(ความแก่)มรณะ(ความตาย)นี้ เมื่อไร จึงจะพ้นจากทุกข์คือชรามรณะนี้ได้ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๗/๓๑,๑๖/๑๐/๑๕,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๖)

อุบายสลัดออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนะ : วิธีสลัดออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนะ ดังคำในมหานิทานสูตรที่ พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า อานนท์ อายตนะที่ ๒ คือเนวสัญญานาสัญญายตนะ ผู้ที่รู้เนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น รู้ความเกิด รู้ความดับ รู้คุณ รู้โทษของเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้นและรู้อุบายสลัดออกจากเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้น เขาควรจะเพลิดเพลินในเนวสัญญานาสัญญายตนะนั้นอยู่อีกหรือ พระอานนท์กราบทูลว่าไม่ควร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๘/๗๔)

อุบายสลัดออกจากวิญญาณฐิติ :วิธีสลัดออกจากวิญญาณฐิติ ทั้ง ๗ ดังคำในมหานิทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า อานนท์ ในวิญญาณฐิติ ๗ ประการนั้น เช่น ในวิญญาณฐิติที่ ๑ ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือมนุษย์บางพวก เทพบางพวกและวินิปาติกะบางพวก ผู้ที่รู้วิญญาณฐิตินั้น รู้ความเกิด รู้ความดับ รู้คุณ รู้โทษของวิญญาณฐิตินั้นและรู้อุบายสลัดออกจากวิญญาณฐิตินั้น เขาควรจะเพลิดเพลินในวิญญาณฐิตินั้นอยู่อีกหรือ พระอานนท์กราบทูลว่าไม่ควร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๘/๗๔)

อุบายสลัดออกจากอสัญญีสัตตายตนะ : วิธีสลัดออกจากอสัญญีสัตตายตนะ ดังคำในมหานิทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า อานนท์ ในอายตนะ ๒ ประการนั้น อายตนะที่ ๑ คืออสัญญีสัตตายตนะ ผู้ที่รู้อสัญญีสัตตายตนะนั้น รู้ความเกิด รู้ความดับรู้คุณรู้โทษของอสัญญีสัตตายตนะนั้น และรู้อุบายสลัดออกจากอสัญญีสัตตายตนะนั้นเขาควรจะเพลิดเพลินในอสัญญีสัตตายตนะนั้นอยู่อีกหรือ พระอานนท์กราบทูลว่าไม่ควร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๒๘/๗๔)

อุบาลี, กุมาร : ชื่อกุมารคนหนึ่ง ชาวกรุงราชคฤห์ เป็นหัวหน้าเด็ก ๑๗ คน ภายหลังพ่อแม่ให้บวช ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ในกรุงราชคฤห์ มีเด็กชายผู้เป็นเพื่อนกัน ๑๗ คน เด็กชายอุบาลีเป็นหัวหน้าของเด็กเหล่านั้น หรือดังคำที่เด็กชายอุบาลีกล่าวกับ

SAMPLE

พวกเด็กว่า เพื่อนทั้งหลาย มาเถิด พวกเราจะไปบวชในสำนักพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๔๐๒/๕๑๓,วิ.ม.(ไทย) ๔/๙๙/๑๕๒, ๔/๙๙/๑๕๓)

อุบาลี, คหบดี : ชื่อคหบดีคนหนึ่ง ผู้เป็นหัวหน้า เป็นศิษย์ของนิครนถ์ นาฏบุตร ดังคำว่า นิครนถ์ นาฏบุตร นั่งอยู่กับบริษัทคฤหัสถ์เป็นจำนวนมากซึ่งเป็นกลุ่มชาวบ้านพาลกะมีคหบดีชื่ออุบาลีเป็นหัวหน้าได้เห็นนิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีเดินมาแต่ไกล จึงทักทายและทราบความจริงว่าได้โต้ตอบกับพระผู้มีพระภาค ภายหลัง อุบาลีคหบดีอุบาลีอาสาโต้วาทะกับพระพุทธเจ้า ภายหลังจากการโต้วาทะแล้ว เขาบรรลุธรรมแสดงตนเป็นอุบาสกของพระสมณโคดม ดังคำในท้ายของอุปาลีวาทสูตรว่า อุบาลีคหบดีเห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรม หยั่งลงสู่ธรรม หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใด ๆ มีความแกล้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกในหลักคำสอนของพระศาสดา (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๘/๕๖,๑๓/๗๐/๖๖,๑๓/๗๕/๗๒)

อุบาลี, ช่างกัลบก : ชื่อช่างตัดผมของเจ้าศากยะ ภายหลังออกบวชพร้อมกับเจ้าศากยะแต่ได้บวชออก ดังคำในจูฬวรรคว่า พระเจ้าภัททิยศากยะ เจ้าอนุรุทธะ เจ้าอานนท์ เจ้าภคุ เจ้า กิมพิละและเจ้าเทวทัต กับอุบาลีซึ่งเป็นช่างกัลบก รวมเป็น ๗ คน เสด็จออกพร้อมด้วยเสนา ๔ เหล่า หรือดังคำว่า พระผู้มีพระภาคจึงโปรดให้อุบาลีผู้เป็นช่างกัลบกบวชก่อน แล้วให้ศากยกุมารบวชภายหลัง,ในอปทานกล่าวไว้ว่า เขาถูกกุศลมูลตักเตือนแล้วจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตแล้ว เป็นคนต่ำต้อยโดยชาติกำเนิดชื่อว่าอุบาลี (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๓๑/๑๗๐, ๗/๓๓๑/๑๗๑, ๗/๓๓๑/๑๗๒, ๗/๓๕๕/๒๒๑,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๑๖๙)

อุบาลี,ภิกษุ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เดิมเป็นกัลบกของเจ้าศากยะ ได้ออกบวชที่อนุปิยอัมพวัน พร้อมกับพระอานนท์และพระอนุรุทธะ เป็นต้น มีอุปัชฌาย์ชื่อพระกัปปิตกครั้นบวชแล้ว เรียนกรรมฐาน จะไปอยู่ป่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต ท่านเล่าเรียนและเจริญวิปัสสนาไม่ช้าก็สำเร็จพระอรหัต เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจเชี่ยวชาญในพระวินัยมาก จนพระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในบรรดาภิกษุผู้ทรงพระวินัย (วินัยธร) ดังคำว่า อุบาลีเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้ทรงวินัย พระอุบาลีเป็นกำลังสำคัญในคราวทำปฐมสังคายนา คือเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย มีปรากฏในจูฬวรรค ดังคำว่า ท่านพระอุบาลีตอบคำถามเกี่ยวกับพระวินัย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๗๘/๖๖, ๑/๑๕๘/๑๓๒,วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๑๗/๔๒,๒/๑๙๒/๓๕๖,๒/๔๓๘/๕๔๘,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๒๘/๒๖๘,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑๐/๑๗๕, ๔/๑๑๓/๑๗๘,วิ.ม.(ไทย) ๕/๔๐๐/๒๘๘, ๕/๔๐๐/๒๘๙, ๕/๔๐๐/๒๙๐,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๓๙/๓๗๘, องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๒๘/๒๙)

SAMPLE

อุบาสก : ชายผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย, คนใกล้ชิดพระศาสนา, คฤหัสถ์ผู้ชายที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนาโดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะปฐมอุบาสกผู้ถึงสรณะ ๒ ได้แก่ตปุสสะและภัลลิกะ ปฐมอุบาสกผู้ถึงไตรสรณะ คือบิดาของพระยสะอุบาสกผู้เป็นอริยสาวก ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ รวม ๑๐ ตำแหน่ง เช่น ตปุสสะและภัลลิกะ สองวาณิช เป็นเอตทัคคะ ในบรรดาอุบาสกสาวกผู้ถึงสรณะเป็นปฐม สุทัตตะอนาถปิณฑิกคหบดี เป็นเอตทัคคะ ในบรรดาอุบาสกสาวกผู้เป็นทายกอุบาสกที่พระพุทธเจ้าตรัสยกย่องว่าเป็น “ตุลา” คือเป็นตราชูหรือเป็นแบบอย่างสำหรับอุบาสกทั้งหลาย เป็นอัครอุบาสก ๒ ท่าน ได้แก่ จิตตคหบดี และเจ้าชายหัตถกะอาฬวกะดังคำว่า จิตตคหบดีชาวเมืองมัจฉิกาสัณฑ์เลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเราผู้เป็นธรรมกถึก หรือดังคำว่า หัตถกอุบาสกชาวกรุงอาฬวีเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔ หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จิตตคหบดีและหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีนี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานของอุบาสกสาวกของเรา (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๐/๘๕,๙/๒๙๙/๑๐๙,๙/๒๙๙/๑๑๐,๙/๓๑๙/๑๒๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๗/๑๐๒,๑๐/๑๖๘/๑๑๔,๑๐/๑๖๘/๑๑๕,๑๐/๑๗๕/๑๒๓,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๖๓/๑๒๔,๑๑/๒๐๔/๑๖๖,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๐-๒๕๑/๓๐,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๓/๑๑๗) ; ดู**ตุลา, เอตทัคคะ**

อุบาสกธรรม : ธรรมของอุบาสกอุบาสิกา ดังคำในจัณฑาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นอุบาสกแก้ว เป็นอุบาสกปทุมและเป็นอุบาสกบุณฑริก ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. เป็นผู้มีศรัทธา ๒. เป็นผู้มีศีล ๓.เป็นผู้ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรมไม่เชื่อมงคล๔.ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ ๕.ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แลเป็นอุบาสกแก้ว เป็นอุบาสกปทุม และเป็นอุบาสกบุณฑริก (ดูประกอบใน องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๓, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู **สมบัติของอุบาสก**อุบาสิกา ดู **ตุลา ,เอตทัคคะ**

อุบาสกแก้ว : ชายผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัยดีเลิศ, คนใกล้ชิดพระศาสนาอย่างดี, คฤหัสถ์ผู้ชายชั้นเลิศที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนาโดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ประกอบคุณธรรม ๕ คือ มีศรัทธา มีศีล ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรมไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณทานนอกศาสนาและทำอุปการะในศาสนานี้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๓)

SAMPLE

อุบาสกจัณฑาล : อุบาสกชั้นเลว อุบาสกที่มีคุณธรรมต่ำ ดังในจัณฑาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นอุบาสกจัณฑาล เป็นอุบาสกเศร้าหมอง และเป็นอุบาสกน่ารังเกียจ ธรรม ๕ ประการ คือ ๑. เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๒.เป็นผู้ทุศีล ๓. เป็นผู้ถือมงคลตื่นข่าวเชื่อมงคลไม่เชื่อกรรม ๔.แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ ๕.ทำอุปการะ๓นอกศาสนาก่อน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๒)

อุบาสกบริษัท : ชุมชนคืออุบาสก ,เป็น ๑ ในบริษัท ๔ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรและ อานันทอัจฉริยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าอุบาสกบริษัทเข้าพบอานนท์ แม้เพียงได้พบก็มีใจยินดีถ้าอานนท์ แสดงธรรมในอุบาสกบริษัทนั้น แม้เพียงแสดงธรรมก็มีใจยินดี อุบาสกบริษัทยังไม่เต็มอิ่ม เมื่ออานนท์หยุดแสดง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๙/๑๕๖,๒๑/๑๒๙/๑๙๘)

อุบาสกบุณฑริก : ชื่ออุบาสกผู้เลิศ เป็นผู้ประกอบด้วยอุบาสกธรรม ๕ ประการ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๓) ; ดู อุบาสกธรรม

อุบาสกปทุม : ชื่ออุบาสกผู้เลิศ เป็นผู้ประกอบด้วยอุบาสกธรรม ๕ ประการ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๓) ; ดู อุบาสกธรรม

อุบาสกผู้ถึงสรณะ : อุบาสกผู้ถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ดังคำในคณกโมคคัลลานสูตรที่คณกโมคคัลลานพราหมณ์ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคดม พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่านพระโคดมโปรดทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต,ในปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร พราหมณ์และคหบดีชาวบ้านนครวินทะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคทำนองเดียวกัน,ใน ติมพรุกขสูตร ติมพรุกขปริพาชกได้กราบทูลว่า ท่านพระโคดม พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนักท่านพระโคดม พระภาษิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนักฯลฯข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคดมพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะขอท่านพระโคดมโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๘/๘๔,๑๔/๔๓๗/๔๙๘,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๘/๓๑)

อุบาสกสาวก : สาวกผู้เป็นอุบาสก มี ๒ จำพวก คือ (๑) ชายผู้ยังเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้เฉียบแหลม (๒) ชายผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคกาม เป็นผู้เฉียบแหลม ดังคำในปาสาทิกสูตรว่า อุบาสกสาวกของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้เฉียบแหลม,อุบาสก

SAMPLE

สาวกของศาสดานั้น เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว บริโภคกาม เป็นผู้เฉียบแหลม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๗๔/๑๓๕,๑๑/๑๗๕/๑๓๖)

อุบาสกอุบาสิกา : ชายหญิงผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย,คนใกล้ชิดพระศาสนาที่เป็นชายและหญิง ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านภัททวดี ตามพระอัธยาศัยแล้วจึงเสด็จจาริกไปทางกรุงโกสัมพี พวกอุบาสกอุบาสิกาชาวกรุงโกสัมพีทราบข่าวว่า พระสาคตะต่อสู้กับนาคที่ท่าอัมพติตถะ หรือดังคำว่า พวกอุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลิคาม ทราบอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้วจึงลุกจากที่นั่ง ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๒๖/๔๖๓, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๙/๙๓,๑๐/๑๕๑/๙๕,๑๐/๒๗๓/๒๐๕)

อุบาสิกา : หญิงผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย,คนใกล้ชิดพระศาสนาที่เป็นหญิง,คฤหัสถ์ผู้หญิงที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนา โดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ปฐมอุบาสิกา ได้แก่ มารดา (นางสุชาดา) และภรรยาเก่าของพระยสะอุบาสิกาผู้เป็นอริยสาวิกา ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ รวม ๑๐ ตำแหน่งเช่น นางสุชาดาเป็นเอตทัคคะในบรรดาอุบาสิกาสาวิกาผู้ถึงสรณะเป็นปฐม นางวิสาขา เป็นเอตทัคคะในบรรดาอุบาสิกาสาวิกาผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน อุบาสิกาที่พระพุทธเจ้าตรัสยกย่องว่าเป็น “ตุลา” คือเป็นตราชู หรือเป็นแบบอย่างสำหรับอุบาสิกาทั้งหลาย เป็นอัครอุบาสิกา ๒ ท่าน ได้แก่ ขุชชุตตราและเวพุกัณฏกีนันทมารดา ดังคำในอายาจนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสิกาขุชชุตตราและอุบาสิกาเวพุกัณฏกีนันทมาตานี้เป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐานของอุบาสิกาสาวิกาของเรา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๕,๑๐/๑๗๕/๑๒๓,๑๐/๑๗๖/๑๒๕,ที.ม.(ไทย)๑๑/๑๖๓/๑๒๔,๑๑/๒๐๔/๑๖๖,๑๑/๒๑๐/๑๗๑,๑๑/๒๒๘/๑๘๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๐/๕๑,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๗๐/๖๖,๑๓/๗๒/๖๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๘-๒๕๙/๓๒,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๓๔/๑๑๗)

อุบาสิกาบริษัท : ชุมชนคืออุบาสิกา,เป็น ๑ ในบริษัท ๔ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรและอานันทอัจฉริยสูตรว่า ถ้าอุบาสิกาบริษัทเข้าพบอานนท์ แม้เพียงได้พบก็มีใจยินดี ถ้าอานนท์แสดงธรรมในอุบาสิกาบริษัทนั้น แม้เพียงแสดงธรรม ก็มีใจยินดี อุบาสิกาบริษัทยังไม่เต็มอิ่ม เมื่ออานนท์หยุดแสดง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๐๙/๑๕๖,๑๐/๒๐๙/๑๕๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๙/๑๙๘)

อุบาสิกาสาวิกา : สาวกผู้เป็นอุบาสิกา มี ๒ จำพวก คือ (๑) หญิงผู้ยังเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้เฉียบแหลม (๒) หญิงผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาวบริโภคกาม เป็นผู้เฉียบแหลม ดังคำในปาสาทิกสูตรว่า อุบาสิกาสาวิกาของ

SAMPLE

ศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้เฉียบแหลม, อุบาสิกาสาวิกาของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว บริโภคกาม เป็นผู้เฉียบแหลม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๗๔/๑๓๕,๑๑/๑๗๕/๑๓๖)

อุเบกขา : 1. ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง, ความวางใจเฉยได้ไม่ยินดียินร้าย เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรมหรือตามควรแก่เหตุนั้น, ความรู้จักวางใจเฉยดู เมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง,ความวางทีเฉยคอยดูอยู่ในเมื่อคนนั้นๆสิ่งนั้นๆ ดำรงอยู่หรือดำเนินไปตามควรของเขาตามควรของมัน ไม่เข้าข้างไม่ตกเป็นฝักฝ่าย ไม่สอดแส่ ไม่จู้จี้สาระแนไม่ก้าวก่ายแทรกแซง (ข้อ ๔ ในพรหมวิหาร ๔, ข้อ ๗ ในโพชฌงค์ ๗, ข้อ๑๐ ในบารมี ๑๐, ข้อ ๙ ในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐) ดังคำอธิบายตติยฌานและจตุตถฌานว่า เพราะปีติจางคลายไปแล้ว เรามีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ได้บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เราได้บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ หรือดังคำในกัฏโฐปมสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุเปกขินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนา ภิกษุนั้นวางเฉยก็รู้ชัดว่า เราวางเฉย เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนานั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า อุเปกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนาที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป ระงับไป (วิ.มหา.(ไทย)๑/๑๑/๒๕๔๙,ที.สี.(ไทย)๙/๙๗/๓๘,๙/๙๘/๓๘,๙/๒๓๐/๗๖,๙/๒๓๒/๗๗,๙/๒๗๙/๑๐๑,๙/๔๑๓/๑๗๘,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๑/๑๙๔,๑๐/๓๕๙/๒๘๗,๑๐/๓๖๒/๒๘๘,๑๐/๓๖๒/๒๘๙,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๙/๓๑๘)

2. ความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ เรียกเต็มว่า **อุเบกขาเวทนา** (=อทุกขมสุข) ; (ข้อ ๓ ในเวทนา ๓) (สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในเวทนา ๓ ได้แก่ (๑) สุขเวทนา ความรู้สึกเป็นสุข (๒) ทุกขเวทนา ความรู้สึกเป็นทุกข์ (๓) อทุกขมสุขเวทนาความรู้สึกเฉย ๆ หรือเรียกว่าอุเบกขาเวทนา สำ.นิ.อ. (ไทย) ๒/๖๓/๑๒๗)

อุเบกขาจิต : จิตที่วางใจเป็นกลางไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง,จิตที่วางใจเฉยได้ไม่ยินดียินร้าย ดังคำในเตวิชชสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุมีกรุณาจิต ฯลฯ มีมุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน เบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วย

SAMPLE

อุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ หรือดังคำว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ทรงมีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ...ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอย (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๕๖/๒๔๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๒/๑๙๔,๑๐/๓๒๗/๒๕๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙,๑๑/๗๒/๕๐,๑๑/๗๓/๕๒,๑๑/๑๑๐/๘๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๗/๖๗,๑๒/๔๓๘/๔๖๘,๑๒/๔๕๙/๔๙๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๐/๒๒)

อุเบกขาเจโตวิมุตติ :ความหลุดพ้นทางใจเพราะอุเบกขา ดังคำในเตวิชชสูตรว่า วาเสฏฐะ กรรมที่ทำพอประมาณในอุเบกขาเจโตวิมุตติที่บุคคลอบรมแล้วอย่างนี้ จะไม่เหลืออยู่ในรูปาวจรและอรูปาวจรเปรียบเหมือนคนเป่าสังข์ผู้แข็งแรงพึงให้ผู้อื่นได้ยินตลอดทั้ง ๔ ทิศได้โดยไม่ยาก วาเสฏฐะ นี้แลเป็นทางไปเพื่อความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม หรือดังคำว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุได้เจริญ อุเบกขาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่ราคะก็ยัง ครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่ ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะอุเบกขาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดราคะ, หรือดังคำในสุภสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อภิกษุนั้นเจริญอุเบกขาเจโตวิมุตติอย่างนี้แล้ว กรรมใดเป็นประมาณที่ภิกษุทำแล้วกรรมนั้นจักไม่เหลืออยู่ไม่คงอยู่ในกรรมอันเป็นรูปาวจรนั้น หรือดังคำใน เมตตาสหคตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวอุเบกขาเจโตวิมุตติว่ามีอากิญจัญญายตนฌานเป็นอย่างยิ่งสำหรับภิกษุผู้มีปัญญาอันเป็นโลกิยะยังไม่รู้แจ้งวิมุตติที่ยอดเยี่ยมในธรรมวินัยนี้ หรือดังคำในกรชกายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อุเบกขาเจโตวิมุตตินี้ สตรีหรือบุรุษควรเจริญแท้ สตรีหรือบุรุษจะพาเอากายนี้ไปไม่ได้ สัตว์ผู้จะต้องตายนี้เป็นผู้มีจิตเป็นเหตุ สัตว์นั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า บาปกรรมอะไร ๆ ของเรานี้ ที่กรชกายนี้เคยทำมาแล้ว บาปกรรมนั้นทั้งหมดเราพึงเสวยในอัตภาพนี้ จักไม่ติดตามไป ภิกษุทั้งหลาย อุเบกขาเจโตวิมุตติที่ภิกษุผู้มีปัญญาในธรรมวินัยนี้ยังไม่แทงตลอดวิมุตติอันยิ่งอบรมแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นอนาคามี หรือดังคำในอัฏฐกนาครสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุนั้นพิจารณาเห็นดังนี้ย่อมรู้ชัดว่า'แม้อุเบกขาเจโตวิมุตตินี้ก็ถูกปรุงแต่งแล้วก็สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ถูกปรุงแต่งแล้ว สิ่งนั้นไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา'ภิกษุนั้นตั้งอยู่ในธรรมคือสมถะ และวิปัสสนานั้นแล้วย่อมบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายหากยังไม่บรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายก็จะเป็นโอปปาติกะเพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ๕ ประการสิ้นไปด้วยความยินดีเพลิดเพลินใน

SAMPLE

ธรรม นั้นๆจักปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก (ที.สี.(ไทย)๙/๕๕๖/๒๔๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๖/๓๒๖,๑๑/๓๕๖/๓๙๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๗๑/๕๙๖,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๐/๔๑๑,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๕/๑๗๗,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๘๓/๔๖,๒๐/๓๘๔/๔๖,๒๐/๓๘๕/๔๖,๒๐/๓๘๖/๔๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๙/๓๖๕)

อุเบกขาฌาน : ฌานที่มีอุเบกขา ดังคำในปฐมเมตตาสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลบางคนในโลกนี้มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอัน ไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความ เบียดเบียนอยู่อย่างนี้ เขาชอบใจอุเบกขาฌานนั้น ติดใจ อุเบกขาฌานนั้น และถึงความปลื้มใจกับอุเบกขาฌานนั้น เขา ดำรงอยู่ในอุเบกขาฌานนั้น น้อมใจไปในอุเบกขาฌานนั้น ชอบอยู่กับอุเบกขาฌานนั้นโดยมาก ไม่เสื่อม เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกเทวดาชั้นเวหัปผละพวกเทวดาชั้นเวหัปผละมีอายุประมาณ ๕๐๐กัป คนที่เป็นปุถุชนดำรงอยู่ในชั้นเวหัปผละนั้นจนสิ้นอายุ ให้ระยะเวลาที่เป็นกำหนดอายุของเทวดา เหล่านั้นหมดไปแล้วไปสู่นรกบ้าง ไปสู่กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง ไปสู่แดนเปรตบ้าง ส่วนสาวกของพระผู้มีพระภาคดำรงอยู่ในชั้นเวหัปผละนั้นจนสิ้นอายุให้ระยะเวลาที่เป็นกำหนดอายุของเทวดาเหล่านั้นหมดไปแล้วปรินิพพานในภพนั้นแล นี้แลเป็นความแปลกกันเป็นความแตกต่างกันเป็นเหตุทำให้ต่างกันระหว่างอริยสาวกผู้ได้สดับกับปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ เมื่อคติและอุบัติยังมีอยู่ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๕/๑๙๓)

อุเบกขาที่ควรเสพ :ความวางเฉยที่ควรเจริญ เป็น๑ ในอุเบกขา ๒ อย่าง ดังคำในสักกปัญหสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จอมเทพ เรากล่าวอุเบกขาไว้ ๒อย่าง คืออุเบกขาที่ควรเสพและอุเบกขาที่ไม่ควรเสพ และตรัสอธิบายว่า บรรดาอุเบกขา ๒ อย่างนั้นอุเบกขาใดบุคคลรู้ว่า เมื่อเราเสพอุเบกขานี้แล อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง กุศลธรรมทั้งหลายเจริญยิ่งขึ้น อุเบกขาเช่นนี้เป็นอุเบกขาที่ควรเสพ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๕๙/๒๘๗,๑๐/๓๖๒/๒๘๘,๑๐/๓๖๒/๒๘๙)

อุเบกขาที่ไม่มีเหตุ :อุเบกขาที่เป็นอเหตุกะ ดังคำในปัฏฐานว่า จิตตสมุฏฐานรูปอาศัยอุเบกขาที่ไม่มีเหตุเกิดขึ้น ในปฏิสนธิขณะที่เป็นอเหตุกะ ฯลฯหทัยวัตถุอาศัยอุเบกขาเกิดขึ้น (อภิ.ป.(ไทย) ๔๓/๑๘๐/๕๒๓)

อุเบกขานิมิต : นิมิตคืออุเบกขา หมายถึงสภาวะเป็นกลาง ๆ (มัชฌัตตภาวะ) ที่เป็นเหตุ,เป็น ๑ ในนิมิต ๓ คือ สมาธินิมิต ปัคคหนิมิต และอุเบกขานิมิต ดังคำในนิมิตตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการนิมิต ๓

ประการตามสมควรแก่เวลาคือ๑.พึงมนสิการสมาธินิมิตตามสมควรแก่เวลา๒. พึงมนสิการปัคคหนิมิตตามสมควรแก่เวลา ๓. พึงมนสิการอุเบกขานิมิตตามสมควรแก่เวลา ถ้าภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการเฉพาะสมาธินิมิตอย่างเดียว เป็นไปได้ที่จิตนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ถ้าภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการเฉพาะปัคคหนิมิตอย่างเดียว เป็นได้ที่จิตนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ถ้าภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการเฉพาะอุเบกขานิมิตอย่างเดียว เป็นไปได้ที่จิตนั้นจะไม่พึงตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ แต่เมื่อใดที่ภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตมนสิการสมาธินิมิตตามสมควรแก่เวลา มนสิการปัคคหนิมิตตามสมควรแก่เวลา และมนสิการอุเบกขานิมิตตามสมควรแก่เวลา เมื่อนั้น จิตนั้นย่อมอ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ผุดผ่อง และไม่เสียหาย ตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๐๓/๓๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุเบกขานิมิต หมายถึงสภาวะเป็นกลาง ๆ (มัชฌัตตภาวะ) ที่เป็นเหตุ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๓/๒๕๕)

อุเบกขาบารมี : บารมีคือความวางเฉย มีกล่าวไว้ในชาดก พุทธวงศ์และจริยาปิฎก เช่น ว่าด้วยพระมหานารทกัสสปะทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี หรือดังคำในพุทธวงศ์ที่สุเมธดาบสกล่าวไว้ว่า เมื่อเราค้นหาอยู่ ได้เห็นอุเบกขาบารมีเป็นข้อที่ ๑๐ ที่ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลายในปางก่อน ได้อบรมสั่งสมมา จึงเตือนตนเองว่า ‘ท่านจงยึดอุเบกขาบารมีข้อที่ ๑๐ นี้ บำเพ็ญให้มั่นคงก่อน ท่านเป็นผู้มีอุเบกขาเที่ยงตรง มั่นคง จักบรรลุสัมโพธิญาณได้ หรือดังคำในมหาโลมหังสจริยาที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรานอนอยู่ในป่าช้า เอาซากศพซึ่งมีแต่กระดูกทำเป็นหมอนหนุน เด็กชาวบ้านพวกหนึ่ง พากันแสดงอาการหยาบช้าร้ายกาจนานัปการ อีกพวกหนึ่งร่าเริงดีใจพากันนำของหอม ดอกไม้ อาหาร และเครื่องบรรณาการต่าง ๆ เป็นอันมากมาให้เรา พวกใดนำทุกข์มาให้เรา และพวกใดนำสุขมาให้เรา เราเป็นผู้เสมอแก่เขาทั้งหมด ไม่มีความเอ็นดู ไม่มีความโกรธ เราเป็นผู้วางเฉยในสุขและทุกข์ในยศและความเสื่อมยศเป็นผู้เสมอในสิ่งทั้งปวง นี้เป็นอุเบกขาบารมีของเรา (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๑๕๓/๓๖๓, ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖๑/๕๘๖,๓๓/๑๖๒/๕๘๖,๓๓/๑๖๔/๕๘๘,ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๔,๓๓/๑๒๒/๗๗๘)

อุเบกขาปรมัตถบารมี : ปรมัตถบารมีคืออุเบกขา เป็นการบำเพ็ญบารมีเกี่ยวกับอุเบกขาขั้นสูงสุด ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในภพที่เราเป็นนกแขกเต้า ๒ ครั้ง เป็นอุเบกขาบารมี ๒๔ ในภพที่เราเป็นโลมหังสบัณฑิต เป็นอุเบกขาปรมัตถบารมี ๒๖ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๘) ดูประกอบในโลมหังสชาดก ดังคาถานี้ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่นักบวชชีเปลือยโพธิสัตว์ว่าเราเร่าร้อนแล้วเปียกชุ่มอยู่ในป่า

SAMPLE

อันน่าสะพรึงกลัวผู้เดียว เปลือยกายไม่ได้ผิงไฟ เป็นมุนีขวนขวายในการแสวงหาพรหมจรรย (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๙๔/๓๙)

ในพุทธาปทาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ต่อไปนี้ ขอให้เธอทั้งหลายผู้มีใจหมดจด จงฟังประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระธรรมราชาสมบูรณ์ด้วยบารมี ๓๐ ประการนับไม่ถ้วน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๒) ,เป็นบารมีข้อ ๑๐ ขั้นปรมัตถ์ ดังคำว่า บารมี ๓๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา, ทานอุปบารมี ฯลฯ อุเบกขาอุปบารมี, ทานปรมัตถบารมี ฯลฯ อุเบกขาปรมัตถบารมี ทานบารมี การ บำเพ็ญทานตามปกติ ทานอุปบารมี การบำเพ็ญทานยิ่งกว่าปกติ ทานปรมัตถบารมี การบำเพ็ญทาน ระดับสูงสุด เช่น สละทรัพย์ภายนอกเป็นทานบารมี สละอวัยวะเป็นทานอุปบารมี สละชีวิตเป็นทานเป็นปรมัตถบารมี (ขุ.พุทธ. ๓๓/๗๖/๔๔๖, ขุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๑๒/๗๗๖-๗๗๗)

อุเบกขาภาวนา : การเจริญอุเบกขา และมีอานิสงส์จะละความหงุดหงิดได้ มีปรากฏในมหาราหุโลวาทสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสสอนพระราหุลตอนหนึ่งว่า เป็นข้อ ๔ ในภาวนา ๖ คือ ราหุล๑. เธอจงเจริญเมตตาภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญเมตตาภาวนาอยู่ จักละพยาบาทได้ ๒.เธอจงเจริญกรุณาภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญกรุณาภาวนาอยู่จักละการเบียดเบียนได้ ๓. เธอจงเจริญมุทิตาภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญมุทิตาภาวนาอยู่ จักละความริษยาได้ ๔. เธอจงเจริญอุเบกขาภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญอุเบกขาภาวนาอยู่จักละความหงุดหงิดได้๕. เธอจงเจริญอสุภภาวนาเถิดเพราะเมื่อเธอเจริญอสุภภาวนาอยู่จักละราคะได้๖.เธอจงเจริญอนิจจสัญญาเถิดเพราะเมื่อเธอเจริญอนิจจสัญญาอยู่จักละความถือตัวได้ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๒๐/๑๓๑)

อุเบกขามีวิตก มีวิจาร : อุเบกขาที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปฐมฌาน ดังคำในสักกปัญหสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในอุเบกขานั้น อุเบกขาใดมีวิตก มีวิจาร และอุเบกขาใดไม่มีวิตกไม่มีวิจาร บรรดาอุเบกขา ๒ อย่างนั้น อุเบกขาที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารประณีตกว่า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๒/๒๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุเบกขามีวิตกมีวิจาร ในที่นี้หมายถึงอุเบกขาที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจปฐมฌาน (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๖๒/๓๔๗)

อุเบกขาเวทนา : ความรู้สึกเฉย ๆ ,เป็น ๑ ในเวทนา ๓ คือ (๑) สุขเวทนา ความรู้สึกเป็นสุข (๒) ทุกขเวทนา ความรู้สึกเป็นทุกข์ (๓) อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกเฉยๆ หรือเรียกว่าอุเบกขาเวทนา ดังคำในกัฏโฐปมสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุเปกขินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนา ภิกษุนั้น

SAMPLE

วางเฉยก็รู้ชัดว่า เราวางเฉย เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนานั้นแล ดับไปเธอก็รู้ชัดว่า อุเปกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนาที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป คือสงบไป หรือดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นธรรมว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวว่า โลกว่าง (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๙/๓๑๗,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๖/๕๒๕)

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ : ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง, เป็นข้อ ๗ ในโพชฌงค์ ๗ คือ๑. สติสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้) ๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเฟ้นธรรม) ๓. วิริยสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร) ๔. ปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ) ๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ)๖.สมาธิสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น)๗.อุเบกขาสัมโพชฌงค์(ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง),ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า การตรัสรู้คือการพิจารณา ชื่อว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๖,๑๐/๓๘๕/๓๒๓, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒,๑๑/๓๑๐/๒๘๕,๑๑/๓๓๐/๓๓๑,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗/๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๐/๑๙๓,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๓/๑๑๓,๑๙/๑๘๔/๑๑๕, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๕/๘,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๐/๕๗๔)

อุเบกขาสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุเบกขา พระผู้มีพระภาคภิกษุทั้งหลาย อุเบกขาที่บุคคลเจริญแล้วฯลฯ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๖/๑๙๔)

อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ : อุเบกขาที่อาศัยการออกบวช หมายถึงอุเบกขาประกอบด้วยวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นแก่บุผู้ไม่ยินดียินร้ายในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ดังคำในสฬายตนวิภังคสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในสัตตบท ๓๖ นั้นอุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๖ ประการ คือ๑.อุเบกขาย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่รูปทั้งหลายนั่นแลไม่เที่ยงเห็นความแปรผัน ความคลายกำหนัด และความดับนั่นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่ารูปในกาลก่อนและในบัดนี้ทั้งหมดนั้น ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา อุเบกขาเช่นนี้นั้นย่อมล่วงพ้นรูปได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกอุเบกขานั้นว่า อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๒. อุเบกขาย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่เสียงทั้งหลายนั่นแล ... ๓. อุเบกขาย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่กลิ่นทั้งหลายนั่นแล ... ๔.

SAMPLE

อุเบกขาย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่รสทั้งหลายนั่นแล ... ๕. อุเบกขาย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่โผฏฐัพพะทั้งหลาย นั่นแล... ๖. อุเบกขาย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่ธรรมารมณ์ทั้งหลาย นั่นแลไม่เที่ยง เห็นความแปรผันความคลายกำหนัด และความดับนั่นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า 'ธรรมารมณ์ในกาลก่อนและในบัดนี้ทั้งหมดนั้น ล้วนไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา อุเบกขาเช่นนี้นั้นย่อมล่วงพ้นธรรมารมณ์ได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกอุเบกขานั้นว่า อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๘/๓๗๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะในที่นี้หมายถึงอุเบกขาประกอบด้วยวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ยินดียินร้ายในอารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาผู้ไม่ลุ่มหลงในเพราะการไม่พิจารณาในเมื่ออารมณ์ที่น่าปรารถนาเป็นต้นไปสู่คลองในทวารทั้ง ๖ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๐๘/๑๙๒)

อุเบกขาอาศัยเรือน : อุเบกขาของปุถุชนที่อยู่ครองเรือน เป็นคนกิเลสหนา หมายถึงอุเบกขาที่ไม่ล่วงพ้นรูปารมณ์เป็นต้น ในเมื่ออารมณ์ที่น่าปรารถนาไปสู่คลองในทวารทั้ง ๖ ก็ยังคงติดอยู่ในรูปารมณ์เป็นต้น ดังคำในสฬายตนวิภังคสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในสัตตบท ๓๖ นั้น อุเบกขาอาศัยเรือน ๖ประการ คือ๑. เพราะเห็นรูปทางตา อุเบกขาจึงเกิดขึ้นแก่ปุถุชน ผู้โง่เขลา งมงายผู้ยังไม่ชนะกิเลส ยังไม่ชนะวิบาก ผู้ไม่เห็นโทษ ไม่ได้สดับเป็นคนกิเลสหนา อุเบกขาเช่นนี้ ยังล่วงพ้นรูปไม่ได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกอุเบกขานั้นว่า อุเบกขาอาศัยเรือน ๒. เพราะฟังเสียงทางหู ... ๓. เพราะดมกลิ่นทางจมูก ... ๔. เพราะลิ้มรสทางลิ้น ... ๕. เพราะถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ... ๖. เพราะรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจ อุเบกขาจึงเกิดขึ้นแก่ปุถุชน ผู้โง่เขลางมงายผู้ยังไม่ชนะกิเลส ยังไม่ชนะวิบากผู้ไม่เห็นโทษไม่ได้สดับ เป็นคนกิเลสหนา อุเบกขาเช่นนั้นยังล่วงพ้นธรรมารมณ์ไม่ได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกอุเบกขานั้นว่าอุเบกขาอาศัยเรือน (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๐๘/๓๗๔,๑๔/๓๐๙/๓๗๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุเบกขาอาศัยเรือน ในที่นี้หมายถึงอุเบกขาที่ไม่ล่วงพ้นรูปารมณ์เป็นต้น ในเมื่ออารมณ์ที่น่าปรารถนาไปสู่คลองในทวารทั้ง ๖ ก็ยังคงติดอยู่ในรูปารมณ์เป็นต้นนั้นดุจแมลงจับที่งบน้ำอ้อยติดอยู่ (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๓๐๘/๑๙๑-๙๒)

อุเบกขูปวิจาร : การใคร่ครวญอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ในสังคีติสูตร พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า มี ๖ ประการ คือ ๑. เห็นรูปทางตาแล้ว ใคร่ครวญรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา๒. ฟังเสียงทางหูแล้ว ใคร่ครวญเสียงอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ๓. ดม

กลิ่นทางจมูกแล้วใคร่ครวญกลิ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา๔.ลิ้มรสทางลิ้นแล้วใคร่ครวญรสอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา๕.ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้วใคร่ครวญโผฏฐัพพะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา๖.รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้วใคร่ครวญธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา(ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๐)

อุโบสถ : 1. การสวดปาฏิโมกข์ของพระสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เป็นเครื่องซักซ้อมตรวจสอบความบริสุทธิ์ทางวินัยของภิกษุทั้งหลาย และทั้งเป็นเครื่องแสดงความพร้อมเพรียงของสงฆ์ด้วย, อุโบสถเป็นสังฆกรรมที่ต้องทำเป็นประจำสม่ำเสมอและมีกำหนดเวลาที่แน่นอน มีชื่อเรียกย่อยออกไปหลายอย่าง การทำอุโบสถจะมีการสวดปาฏิโมกข์ได้ต่อเมื่อมีภิกษุครบองค์สงฆ์จตุวรรค คือ ๔ รูปขึ้นไป ถ้าสงฆ์ครบองค์กำหนดเช่นนี้ทำอุโบสถ เรียกว่า **สังฆอุโบสถ** (มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติตามพุทธบัญญัติในอุโปสถขันธกะ, วินย.๔/๑๔๗//๒๐๑);ในกรณีที่มีภิกษุอยู่ในวัดเพียง ๒ หรือ๓ รูป เป็นเพียงคณะ ท่านให้บอกความบริสุทธิ์แก่กันและกันแทนการสวดปาฏิโมกข์ เรียกอุโบสถนี้ว่า **คณอุโบสถ** หรือ**__ปาริสุทธิอุโบสถ** กล่าวคือ ถ้ามี ๓ รูปพึงให้รูปที่สามารถตั้งญัตติว่า “สุณนฺตุเม อายสฺมนฺตา, อชฺชุโปสโถ **ปณฺณรโส**,ยทายสฺมนฺตานำ ปตฺตกลฺลำ, มยำ อญฺญมญฺญ ำ ปาริสุทฺธิอุโปสถำ กเรยฺยาม.”(**ปณฺณรโส** คือ ๑๕ ค่ำ ถ้า ๑๔ ค่ำเปลี่ยนเป็น **จาตุทฺทโส**) จากนั้น ทั้งสามรูปพึงบอกความบริสุทธิ์ของตนไปตามลำดับพรรษา (พระเถระว่า “ปริสุทฺโธ อหำ อาวุโส, ปริสุทฺโธติ มำ ธาเรถ” ว่า ๓ ครั้ง;รูปอื่นเปลี่ยน อาวุโส เป็น ภนฺเต), ถ้ามี๒ รูป ไม่ต้องตั้งญัตติ เพียงบอกความริสุทธิ์ของตนแก่กัน (พระเถระว่า“ปริสุทฺโธ อหำ อาวุโส, ปริสุทฺโธติ มำ ธาเรหิ” ว่า ๓ ครั้ง; รูปที่อ่อนพรรษาเปลี่ยนอาวุโส เป็น ภนฺเต และเปลี่ยนธาเรหิ เป็น ธาเรถ); ถ้ามีภิกษุอยู่ในวัดรูปเดียว ท่านให้ทำเพียงอธิษฐาน คือตั้งใจกำหนดจิตว่า วันนี้เป็นอุโบสถของเรา(“อชฺช เม อุโปสโถ”) อุโบสถที่ทำอย่างนี้ เรียกว่า **ปุคคลอุโบสถ** หรือ**อธิษฐานอุโบสถ**; อุโบสถที่ทำในวันแรม ๑๔ ค่ำ เรียกว่า **จาตุทสิก-** ทำในวันขึ้นหรือแรม ๑๕ ค่ำ เรียกว่า **ปัณณรสิก**ทำในวันสามัคคี เรียกว่า**สามัคคีอุโบสถ** (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๗/๔๒๐, ๑/๓๘๗/๔๒๑,๑/๔๐๔/๔๓๖,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๕๙/๒๘๕, ๓/๑๐๕๙/๒๘๖, ๓/๑๐๖๐/๒๘๕, ๓/๑๐๖๐/๒๘๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๓/๖๒,๑๑/๘๕/๖๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๙/๖๘)

2. อุโบสถ คือ การอยู่จำรักษาองค์ ๘ ที่โดยทั่วไปเรียกกันว่า **ศีล ๘** ของอุบาสกอุบาสิกา นั้น จำแนกได้เป็น ๓ ประเภทคือ **๑. ปกติอุโบสถ** อุโบสถที่รักษาตามปกติชั่ววันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ปัจจุบันนิยมรักษากันเฉพาะในวันขึ้นและแรม ๘ ค่ำวันจันทร์เพ็ญ คือ ขึ้น ๑๕ ค่ำ และวันจันทร์ดับ คือ แรม ๑๕ ค่ำ หรือ ๑๔ค่ำ

SAMPLE

(ปกติอุโบสถอย่างเต็ม มี ๘ วัน คือวัน ๕ ค่ำ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำของทุกปักษ์ ถ้าเดือนขาดรักษาในวันแรม ๑๓ ค่ำเพิ่มด้วย) **๒. ปฏิชาครอุโบสถ** อุโบสถของผู้ตื่นอยู่ (คือผู้กระตือรือร้นขวนขวายในกุศล ไม่หลับใหลด้วยความประมาท) ได้แก่ อุโบสถที่รักษาครั้งหนึ่งๆ ถึง ๓ วัน คือ รักษาในวันอุโบสถตามปกติ พร้อมทั้งวันก่อนและวันหลังของวันนั้น ซึ่งเรียกว่า **วันรับ**และ**วันส่ง**ด้วย เช่น อุโบสถที่รักษาในวัน ๕ ค่ำ มีวัน ๗ ค่ำ เป็นวันรับ วัน ๙ ค่ำ เป็นวันส่ง (เดือนหนึ่งๆ จะมีวันรับและวันส่งรวม ๑๑ วัน, วันที่มิใช่วันอุโบสถ ในเดือนขาดมี ๑๐ วัน เดือนเต็ม ๑๑ วัน) **๓. ปาฏิหาริยอุโบสถ**อุโบสถที่พึงนำไปซ้ำอีกๆ หรือย้อนกลับไปนำเอามาทำ คือรักษาให้เป็นไปตรงตามกำหนดดังที่เคยทำมาเป็นประจำในแต่ละปี หมายความว่า ในแต่ละปีมีช่วงเวลาที่กำหนดไว้เฉพาะที่จะรักษาอุโบสถประเภทนี้ อย่างสามัญ ได้แก่ อุโบสถที่รักษาเป็นประจำตลอด ๓ เดือน ใน__พรรษา (อย่างเต็มได้แก่รักษาตลอด ๔ เดือน แห่งฤดูฝน คือ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒, ถ้าไม่สามารถรักษาตลอด ๔ เดือน หรือ ๓ เดือน จะรักษาเพียง ๑ เดือน ระหว่างวันปวารณาทั้งสอง คือ แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๑ ถึง ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ก็ได้, อย่างต่ำสุดพึงรักษากึ่งเดือนต่อจากวันปวารณาแรกไป คือ แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๑ ถึง แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑);อย่างไรก็ตาม มติในส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับอุโบสถ ๒ ประเภทหลังนี้คัมภีร์ต่างๆ ยังแสดงไว้แตกต่างไม่ลงกันบ้าง ท่านว่าพอใจอย่างใด ก็พึงถือเอาอย่างนั้น เพราะแท้จริงแล้ว จะรักษาอุโบสถในวันใดๆ ก็ใช้ได้ เป็นประโยชน์ทั้งนั้น แต่ถ้ารักษาได้ในวันตามนิยมก็ย่อมควร (องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๓๘/๑๙๕)

3. วันอุโบสถสำหรับพระสงฆ์คือ วันจันทร์เพ็ญ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ) และวันจันทร์ดับ (แรม ๑๕ ค่ำ หรือ ๑๔ ค่ำเมื่อเดือนขาด), สำหรับคฤหัสถ์ คือ วันพระได้แก่ วันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ วันจันทร์เพ็ญ และวันจันทร์ดับ 4. สถานที่สงฆ์ทำสังฆกรรมเรียกตามศัพท์ว่า **อุโปสถาคาร**หรือ **อุโปสถัคคะ** (โรงอุโบสถ), ไทยมักตัดเรียกว่า **โบสถ์** ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงปักษ์ละ ๓ ครั้ง รูปใดยกขึ้นแสดง ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงปักษ์ละ ๑ ครั้ง คือ ในวัน ๑๔ ค่ำ หรือวัน ๑๕ ค่ำ๑ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๖/๒๑๓)

อุโบสถ ๑๕ ค่ำ, วัน : วันจันทร์เพ็ญ,วันพระขึ้น ๑๕ ค่ำ ดังคำในชันตุสูตรว่า ภิกษุจำนวนมากอยู่ในกุฏีป่า ข้างภูเขาหิมพานต์ แคว้นโกศล เป็นผู้ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเลปากกล้า พูดพร่ำเพรื่อ หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตกวัดแกว่ง ไม่สำรวมอินทรีย์ ครั้นในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ ชันตุเทพบุตรเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นถึงที่อยู่ ได้กล่าวกับ

SAMPLE

ภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านเหล่าใดไม่ประมาท ข้าพเจ้าขอนอบน้อมท่านเหล่านั้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๐๖/๑๑๗)

อุโบสถ, พญาช้าง :ชื่อช้างประเภทหนึ่ง, เป็นช้างเผือก มีฤทธิ์เหาะได้, เป็น ๑ ในรัตนะ ๗ ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ ดังคำในมหาสุทัสสนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ช้างแก้วซึ่งเป็นช้างเผือก เป็นที่พึ่งของเหล่าสัตว์ มีฤทธิ์ เหาะไปในอากาศได้ เป็นพญาช้างตระกูลอุโบสถ ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทัสสนะ หรือดังคำในโคมยปิณฑสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุ เรื่องเคยมีมาแล้ว เราได้เป็นพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกมีเมือง ๘๔,๐๐๐ เมือง ซึ่งมีกุสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง ...มีช้างต้น ๘๔,๐๐๐ ช้าง ซึ่งมีเครื่องประดับทำด้วยทองมีธงทำด้วยทองคลุมด้วยข่ายทอง มีพญาช้างอุโบสถเป็นหัวหน้า (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๔๖/๑๘๕,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๙๖/๑๘๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า พญาช้างตระกูลอุโบสถ ในที่นี้หมายถึงช้างมงคลตระกูล ๑ ในบรรดา ๑๐ ตระกูล คือ (๑) กาฬวกหัตถี (สีดำ) (๒) คังไคยหัตถี (สีเหมือนน้ำไหล) (๓) ปัณฑรหัตถี (สีขาวดังเขาไกรลาส) (๔) ตามพหัตถี (สีทองแดง) (๕) ปิงคลหัตถี (สีทองอ่อนดังสีตาแมว) (๖) คันธหัตถี (สีไม้กฤษณามีกลิ่นตัวหอม) (๗) มังคลหัตถี (สีนิลอัญชัน มีกิริยาท่าทางเดินงดงาม) (๘) เหมหัตถี (สีเหลืองดั่งทอง) (๙) อุโบสถหัตถี (สีทองคำ) (๑๐) ฉัททันตหัตถี (กายสีขาวบริสุทธิ์ดังสีเงินยวง แต่ปากและเท้าสีแดง) (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕) ในช้างมงคล ๑๐ ตระกูลนี้ ช้างอุโบสถประเสริฐที่สุด (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๔๖/๒๓๔)

อุโบสถกรรม : การทำอุโบสถ ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้ทรงเกิดความดำริขึ้นในพระทัยอย่างนี้ว่า ถ้ากระไรเราพึงอนุญาตสิกขาบทที่ได้บัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายให้เป็นปาติโมกขุทเทสของพวกเธอ ปาติโมกขุทเทสนั้นก็จักเป็นอุโบสถกรรมของพวกเธอ หรือดังคำในลักขณสูตรว่า มหาบุรุษทรงยินดีในสัจจะ ในธรรม ในการฝึก ในความสำรวม ในความสะอาด ในศีลที่เป็นอาลัย ในอุโบสถกรรมหรือดังในวิมานว่า (พราหมณ์ถามว่า) เมื่อเจ้าให้ทานน้อยหรือมาก ในเรือนของตน หรือรักษาอุโบสถกรรมเช่นนั้นข้าพเจ้ามิได้เห็นเพราะกรรมอะไรเจ้าจึงไปเทวโลกได้ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๐๗/๓๒๔, ๔/๒๐๗/๓๒๕, ๔/๒๐๗/๓๒๖, ๔/๒๐๗/๓๒๗,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๕/๔๗๓,๘/๓๓๒/๔๙๖,๘/๓๓๓/๔๙๗,๘/๔๑๗/๕๘๙,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๐๓/๑๖๕,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๑๙/๑๕๓) ; ดู **อุโบสถ**

SAMPLE

อุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ : การถืออุโบสถศีล มีองค์ ๘ ดังคำในอุโปสถสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การครองราชย์ของพระราชาพระองค์นั้นยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย, สตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ (คือ บุคคลไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงลักทรัพย์ ไม่พึงพูดเท็จไม่พึงดื่มน้ำเมา พึงงดเว้นจากเมถุนที่เป็นความประพฤติไม่ประเสริฐ ไม่พึงบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ในเวลากลางคืนไม่พึงทัดทรงดอกไม้ ไม่พึงลูบไล้ของหอม และพึงนอนบนเตียง บนพื้นหรือบนที่ที่ปูลาดไว้) หรือดังคำในธัมมิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า อุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล พระพุทธเจ้าผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ทรงประกาศไว้และต่อไป สาวกที่เป็นคฤหัสถ์ผู้มีใจเลื่อมใส ควรเข้าจำอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ให้บริบูรณ์ดี ทุกวัน ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ แห่งปักษ์และตลอดปาฏิหาริกปักษ์ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๔๐๔/๕๙๓,๒๕/๔๐๕/๕๙๓,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๑/๕๕๙)

อุโบสถศีล : ศีลที่รักษาเป็นอุโบสถ หรือศีลที่รักษาในวันอุโบสถ ได้แก่ ศีล ๘ ที่อุบาสกอุบาสิกาสมาทานรักษาเป็นการจำศีลในวันพระ คือขึ้นและแรม ๘ ค่ำ๑๕ ค่ำ (แรม ๑๔ ค่ำในเดือนขาด) ดังคำในอุโปสถิกอิตถีวัตถุที่พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่นางวิสาขาและหญิงผู้รักษาอุโบสถศีลประมาณ ๕๐๐ คนดังนี้คนเลี้ยงโคใช้ท่อนไม้ไล่ต้อนฝูงโคไปยังที่หากิน ฉันใดความแก่และความตาย ก็ไล่ต้อนอายุของสัตว์ทั้งหลายไป ฉันนั้น หรือดังคำในอุตตราวิมานที่เทพธิดากล่าวไว้ว่า ดิฉันเข้าจำอุโบสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำและ๘ ค่ำแห่งปักษ์และตลอดปาฏิหาริยปักษ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓๕/๗๔, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๗๙/๓๒,๒๖/๓๑๒/๕๐,๒๖/๓๒๐/๕๑,๒๖/๓๘๑/๖๐,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๙๓/๒๖๔,๒๖/๖๗๒/๗๖,ขุ.ชา.ม.(ไทย)๒๘/๑๒๑๐/๓๗๑,๒๘/๑๒๓๕/๓๗๔,๒๘/๑๒๖๖/๓๗๘,๒๘/๑๕๐๓/๔๑๙)

อุโบสถสามัคคี : สามัคคีด้วยการลงอุโบสถ หมายถึงภิกษุสงฆ์ที่แตกสามัคคีกันร่วมกันลงอุโบสถ, เป็น ๑ ในอุโปสถ ๓ อย่าง คือ ๑. อุโบสถในวัน ๑๔ ค่ำ ๒. อุโบสถในวัน ๑๕ ค่ำ ๓. อุโบสถสามัคคี (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๓/๔๔๘)

อุโบสถิกภัต,อุโปสถิกภัต : ภัตรประจำอุโบสถ หมายถึงอาหารที่เขาถวายในวันอุโบสถ คือวันพระนั้นเอง ดังคำในปาฏิเทสนียสิกขาบทว่า ภิกษุฉันอุโบสถิกภัต,ในมหาวรรคพระผู้มีพระภาคตรัสว่า บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอด

SAMPLE

ชีวิต อติเรกลาภ คือ สังฆภัต อุทเทสภัต นิมันตนภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปทิกภัต,ในจูฬวรรค พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสังฆภัต อุทเทสภัต นิมันตนภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปทิกภัต (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๖๙/๖๔๑, วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑, ๔/๑๒๘/๑๙๗,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๒๕/๑๕๔)

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า อุโปสถิกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันอุโบสถ (สารตฺถ.ฏีกา (บาลี) ๓/๗๑-๗๓/๒๘๕)

อุปกมัณฑิกบุตร : ชื่อบุรุษคนหนึ่ง ชาวราชคฤห์ ทำนาเกลือ อวดดี ปากกล้า เป็นอุปัฏฐากของพระเทวทัต เคยสนทนาโต้ตอบกับพระผู้มีพระภาค ท้ายสุด เขาถูกพระเจ้าอชาตศัตรูติเตียน ดังคำในอุปกสูตรว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้นแล อุปกมัณฑิกาบุตร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ เพื่อสนทนาธรรมในเรื่องกุศลกรรมและอกุศลกรรม ท้ายสูตรมีอธิบายสรุปไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่า อชาตศัตรู เวเทหิบุตร กริ้ว ไม่ทรงพอพระทัย ได้ตรัสกับอุปกมัณฑิกาบุตรว่า เจ้าเด็กลูกชาวนาเกลือนี้ อวดดี ปากกล้า บังอาจ จักสำคัญพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่าควรรุกราน เจ้าอุปกะจงไปเสียจงพินาศไป อย่ามาให้เราเห็นหน้าอีก (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๘/๒๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปกมัณฑิกบุตร คือ ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระเทวทัต (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๘๘/๔๐๗)

อุปกรณ์เครื่องปลื้มใจ : ทรัพย์สินเงินทอง ดังคำในสาเลยยกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บางคนในโลกนี้ เป็นผู้ลักทรัพย์ คือเป็นผู้ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย หรือบางคนในโลกนี้เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่าที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๖,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๓,๒๔/๒๑๖/๓๕๕,๒๔/๒๑๗/๓๕๗)

อุปกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปกมัณฑิกาบุตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ อุปกมัณฑิกาบุตร เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลว่า ตนมีวาทะ มีทิฏฐิว่า ผู้ใดผู้หนึ่งกล่าวติเตียนผู้อื่น เมื่อกล่าวติเตียนผู้อื่น ย่อมไม่ให้กุศลกรรมเกิดขึ้นโดยประการทั้งปวงเมื่อไม่ให้กุศลกรรมเกิดขึ้นโดยประการทั้งปวง ย่อมถูกติเตียนกล่าวโทษ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ถ้า

SAMPLE

เป็นเช่นนั้น ท่านนั้นแลกล่าวติเตียนผู้อื่น เมื่อท่านกล่าวติเตียนผู้อื่น ย่อมไม่ให้กุศลกรรมเกิดขึ้น เมื่อไม่ให้กุศลกรรมเกิดขึ้น ย่อมถูกติเตียนกล่าวโทษ

อุปกมัณฑิกาบุตรกราบทูลว่า ข้าพระองค์ พอกล่าวขึ้นเท่านั้น พระผู้มีพระภาคทรงจับด้วยบ่วง คือวาทะอันใหญ่เปรียบเหมือนบุคคลพึงจับปลาที่พอผุดขึ้นเท่านั้นด้วยแหใหญ่ พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงบัญญัติ ๔ ซึ่งแต่ละบัญญัติมีบท พยัญชนะและธรรมเทศนาประมาณไม่ได้ คือ (๑) บัญญัติว่า นี้เป็นอกุศล (๒) บัญญัติว่า อกุศลควรละเสีย (๓) บัญญัติว่า นี้เป็นกุศล (๔) บัญญัติว่า กุศลควรเจริญ อุปกมัณฑิกาบุตร ชื่นชมพระภาษิตแล้วลากลับ แล้วได้เข้าเฝ้าพระเจ้าอชาตศัตรูแล้วกราบทูลเรื่องราวที่ตนได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พอพระเจ้าอชาตศัตรูได้ฟังคำกราบทูลเช่นนั้น กริ้ว ไม่ทรงพอพระทัย แล้วได้ขับไล่ออกไป (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๘/๒๗๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เข้าไปเฝ้า หมายถึงอุปกมัณฑิกาบุตรอุปัฏฐากของพระเทวทัตเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค เพื่อจะจับผิดว่า เมื่อเราเข้าไปเฝ้าแล้ว พระศาสดาจักทรงสรรเสริญหรือจักทรงตำหนิ บางแห่งท่านอธิบายไว้ว่า อุปกมัณฑิกาบุตรฟังข่าวว่า พระเทวทัตต้องไปเกิดในนรก ไม่สามารถแก้ไขได้ จึงมีความมุ่งหมายที่จะกระทบกระทั่งพระศาสดาแล้วเข้าไปเฝ้า (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๑๘๘/๔๐๗-๔๐๘)

อุปกะ, นักบวชอาชีวก, อาชีวก, ภิกษุ :1. ชื่ออาชีวกผู้หนึ่งซึ่งพบกับพระพุทธเจ้าในระหว่างทางขณะที่พระองค์เสด็จจากพระศรีมหาโพธิ์ไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อโปรดพระปัญจวัคคีย์ดังคำว่า อาชีวกชื่ออุปกะได้พบพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินทางไกล ณ ระหว่างแม่น้ำคยากับต้นโพธิพฤกษ์ ได้ทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า อาวุโส อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร,ในปาสราสิสูตร และโพธิราชกุมารสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราไม่มีอาจารย์ เราไม่มีผู้เสมอเหมือน เราไม่มีผู้ทัดเทียมในโลกกับทั้งเทวโลกเพราะเราเป็นอรหันต์เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยมเราผู้เดียวเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นผู้เยือกเย็นดับกิเลสในโลกได้แล้ว ,เขาฟังแล้ว กล่าวว่า อาวุโส ควรจะเป็นอย่างนั้นโคลงศีรษะแล้วเดินสวนทางหลีกไป (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑/๑๖, ๔/๑๑/๑๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๘๕/๓๑๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๑/๔๑๒)

2.ชื่อภิกษุรูปหนึ่งที่เคยไปเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา ในฆฏิการสูตรฆฏิการเทพบุตรกราบทูลว่า ภิกษุ ๗ รูป ผู้บังเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ภิกษุเหล่านั้นคือใครบ้าง ฆฏิการเทพบุตรทูลตอบว่า ภิกษุ ๓

รูปเหล่านี้ คือ ท่านอุปกะ ท่านผลคัณฑะ และท่านปุกกุสาติ ภิกษุอีก ๔ รูป คือ ท่านภัททิยะ ท่านขัณฑเทวะ ท่านพหุทันตีและท่านสิงคิยะภิกษุเหล่านั้นละทิ้งกายมนุษย์แล้ว ก้าวล่วงโยคะอันเป็นทิพย์ได้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๐/๖๔,๑๕/๑๐๕/๑๑๔)

อุปกาชีวกวัตถุ : เรื่องอาชีวกชื่ออุปกะ พระผู้มีพระภาคเมื่อแรกตรัสรู้ประทับนั่งที่ควงไม้โพธิ์ อาชีวกชื่ออุปกะเข้ามาถามพระองค์ว่า บวชเพื่อใคร ใครเป็นศาสดา พระองค์จึงตรัสว่า เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง รู้ธรรมทั้งปวง มิได้แปดเปื้อนในธรรมทั้งปวง ละธรรมทั้งปวงได้ หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา ตรัสรู้ยิ่งเองแล้วจะพึงกล่าวอ้างใครเล่า (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๕๓/๑๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่าคำว่า ธรรม หมายถึงธรรม ๓ ระดับ (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ) คำว่า ธรรม หมายถึงธรรม ๔ ระดับ (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิ) คำว่า มิได้แปดเปื้อนในธรรมทั้งปวง หมายถึงไม่เปื้อนด้วยตัณหาและทิฏฐิในธรรม ๓ ระดับนั้น คำว่า ละธรรมทั้งปวงได้ หมายถึงละธรรม ๓ ระดับ กล่าวคือละธรรมชั้นกามาวจร ชั้นรูปาวจร และชั้นอรูปาวจรได้ คำว่า ตรัสรู้ยิ่งเองแล้วจะพึงกล่าวอ้างใครเล่า หมายถึงเมื่อรู้เองได้อย่างนี้แล้ว จะต้องอ้างใครเป็นอุปัชฌาย์ หรืออาจารย์อีกเล่า (ขุ.ธ.อ. ๘/๓๔) และดู วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑/๑๑

อุปการคุณ : คุณที่เกื้อหนุนกัน ดังคำในสัปปุริสสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตบุรุษผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือน เป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางคืนและกลางวัน ย่อมเกิดเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เมื่อระลึกถึงอุปการคุณที่มารดาบิดาทำไว้ก่อน ย่อมบูชามารดาบิดาโดยชอบธรรม หรือดังคำในปลาสชาดกที่รุกขเทวดาโพธิสัตว์เสื่อมใสต่อพราหมณ์ จึงกล่าวว่า พราหมณ์ ข้าพเจ้านั้นเพ่งถึง ความเป็นผู้รู้อุปการคุณที่ท่านทำแล้ว จักตอบแทนท่านตามอานุภาพของตน (องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๓๘/๒๙๘, ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๓๑/๑๖๒,๒๗/๓๒/๑๖๒)

อุปการนคร : ชื่อนครหนึ่ง เขตเมืองปัญจาลนคร สร้างให้เป็นที่ประทับของพระเจ้าวิเทหะ ดังคำในมโหสธชาดกว่า พระเจ้าจูฬนีผู้ทรงมีพระกำลังมาก เฝ้าระวังไว้ตลอดราตรีทั้งสิ้น ครั้นรุ่งอรุณก็เสด็จไปถึงอุปการนคร พระเจ้าปัญจาละพระนามว่าจูฬนีผู้ทรงมีพระกำลังมาก เสด็จขึ้นประทับช้างพระที่นั่งตัวประเสริฐมีกำลัง ตัวมีอายุ ๖๐ ปีจึงเสื่อมกำลัง (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๗๐๗/๒๙๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปการนคร หมายถึงนครที่มโหสธบัณฑิตให้สร้างขึ้นในเขตเมืองปัญจาลนคร(ของพระเจ้าจุฬามณี เพื่อใช้เป็นที่ประทับของพระ

เจ้าวิเทหะ เพื่อรอเวลาเข้าพิธีวิวาห์กับพระนางปัญจาลจันทนีธิดาของพระเจ้าจุฬามณี (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๙/๑๐๗/๓๘๖)

อุปการะ : ความเกื้อหนุน, ความอุดหนุน,การช่วยเหลือ ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงดำริดังนี้ว่า เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน จึงทรงดำริว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์ มีอุปการะแก่เรามากที่ได้เฝ้าปรนนิบัติเราผู้มุ่งหน้าบำเพ็ญเพียรมา ถ้ากระไร เราจะพึงแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ก่อน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐/๑๖, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๑/๔๑๒,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๗/๔๒๕)

อุปกิเลส : โทษเครื่องเศร้าหมอง, สิ่งที่ทำจิตต์ใจให้เศร้าหมองขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก มี ๑๖ อย่าง คือ **๑. อภิชฌาวิสมโลภะ** ละโมบ จ้องจะเอาไม่เลือกควรไม่ควร **๒. โทสะ** คิดประทุษร้าย **๓. โกธะ** โกรธ **๔. อุปนาหะ** ผูกโกรธไว้ **๕. มักขะ** ลบหลู่คุณท่าน **๖. ปลาสะ**ตีเสมอ **๗. อิสสา** ริษยา **๘. มัจฉริยะ**ตระหนี่ **๙. มายา** เจ้าเล่ห์ **๑๐. สาเถยยะ**โอ้อวด **๑๑. ถัมภะ** หัวดื้อ **๑๒. สารัมภะ**แข่งดี **๑๓. มานะ** ถือตัว **๑๔. อติมานะ** ดูหมิ่นท่าน **๑๕. มทะ** มัวเมา **๑๖. ปมาทะ** เลินเล่อหรือละเลย มีปรากฏใน วัตถูปมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายอุปกิเลสแห่งจิตอะไรบ้าง คือ ๑. อภิชฌาวิสมโลภะ(ความโลภไม่สม่ำเสมอคือความเพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น)เป็นอุปกิเลสแห่งจิต๒. พยาบาท(ความคิดปองร้ายผู้อื่น) เป็นอุปกิเลสแห่งจิต ...๑๖. ปมาทะ(ความประมาท)เป็นอุปกิเลสแห่งจิต หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จิตนี้ผุดผ่อง แต่จิตนั้นแลเศร้าหมองเพราะอุปกิเลส ที่เกิดขึ้นภายหลังจิตนี้ผุดผ่องและจิตนั้นแลหลุดพ้นแล้วจากอุปกิเลสที่เกิดขึ้นภายหลัง (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๕๗/๔๐,๑๑/๕๘/๔๐,๑๑/๖๐/๔๒,๑๑/๖๑/๔๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๗๑/๖๓,๑๒/๑๗๕/๑๗๗,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๔๒/๒๘๗,๑๔/๒๔๔/๒๘๙,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๒/๓๔๙,องฺ.เอกก.ผไทย) ๒๐/๔๙/๙,๒๐/๕๐/๙,๒๐/๕๑/๙,๒๐/๕๒/๑๐,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๐/๘๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๖๖/๕๑๕)

อุปกิเลสญาณนิทเทส : แสดงญาณในอุปกิเลส อธิบายญาณในอุปกิเลสโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาดังนี้

คำปุจฉาว่า “อุปกิเลส ๑๘ ประการเหล่าไหนย่อมเกิดขึ้น” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้ดังนี้

ท่านจำแนกภาวะที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ ๓ หมวด หมวดละ ๖ ประการ หรือเรียกว่าฉักกะ คือ (๑) ปฐมฉักกะ (๒) ทุติยฉักกะ (๓) ตติยฉักกะ

๑. ปฐมฉักกะ ภาวะที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ ได้แก่

๑. จิตที่ถึงความฟุ้งซ่านในภายใน เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจเข้าที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด

SAMPLE

๒. จิตที่ถึงความฟุ้งซ่านในภายนอก เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจออกที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด

๓. ความเป็นไปแห่งตัณหาคือความติดใจหวังลมหายใจเข้า

๔. ความเป็นไปแห่งตัณหาคือความติดใจหวังลมหายใจออก

๕. ความหลงในการได้ลมหายใจออกของพระโยคาวจรผู้ถูกลมหายใจเข้าครอบงำ

๖. ความหลงในการได้ลมหายใจเข้าของพระโยคาวจรผู้ถูกลมหายใจออกครอบงำ

๒. ทุติยฉักกะ ภาวะที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ ได้แก่

๑. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงนิมิต

๒. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจเข้า

๓. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงนิมิต

๔. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจออก

๕. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจเข้า

๖. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจออก

๓. ตติยฉักกะ ภาวะที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ ได้แก่

๑. จิตที่แล่นไปในอดีตารมณ์ ตกไปข้างฝ่ายฟุ้งซ่าน

๒. จิตที่หวังอนาคตารมณ์ ถึงความกวัดแกว่ง

๓. จิตที่หดหู่ ตกไปข้างฝ่ายเกียจคร้าน

๔. จิตที่มีความเพียรกล้า ตกไปข้างฝ่ายอุทธัจจะ

๕. จิตที่น้อมรับ ตกไปข้างฝ่ายกำหนัด

๖. จิตที่ผละออก ตกไปข้างฝ่ายพยาบาท

ท่านแสดงว่า ภาวะที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ ๑๘ ประการนี้เป็นเหตุให้กายและจิตกระสับกระส่าย หวั่นไหว และดิ้นรน เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจเข้า-ออกที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๔/๒๓๖)

อุปกิเลสสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปกิเลส (หมายถึงความเศร้าหมอง) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเศร้าหมองแห่งจิต ๕ คือ (๑) กามฉันทะ (๒) พยาบาท (๓) ถีนมิทธะ (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (๕) วิจิกิจฉา เปรียบเหมือนสิ่งเศร้าหมองแห่งทอง ๕ คือ (๑) เหล็ก (๒) โลหะ (๓) ดีบุก (๔) ตะกั่ว (๕) เงิน เมื่อจิตพ้นจากความเศร้าหมอง ๕ นี้แล้ว ย่อมเป็นจิตอ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ผุดผ่อง ไม่ฟุ้งซ่าน ตั้งมั่นดี เพื่อความสิ้นอาสวะ และสามารถน้อมจิตไปเพื่อแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ เช่น ทิพพโสตะ เจโตปริยญาณ และวิชชา ๓ (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ) เปรียบเหมือนเมื่อทองพ้นจากสิ่งเศร้าหมอง ๕ นั้น ย่อมอ่อน

SAMPLE

ใช้การได้ ผุดผ่อง ไม่แตกง่าย ใช้งานได้ดี และช่างทองมุ่งหมายจะทำเครื่องประดับชนิดต่าง ๆ เช่น แหวน ต่างหู เครื่องประดับที่จะทำนั้นย่อมอำนวยประโยชน์ให้แก่เขาได้ (ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๒๗)

อุปกิเลสญาณนิทเทส : แสดงญาณในอุปกิเลส อธิบายญาณในอุปกิเลสโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาดังนี้

คำปุจฉาว่า “อุปกิเลส ๑๘ ประการเหล่าไหนย่อมเกิดขึ้น” ท่านพระสารีบุตรวิสัชนาไว้ดังนี้

ท่านจำแนกภาวะที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ ๓ หมวด หมวดละ ๖ ประการ หรือเรียกว่าฉักกะ คือ (๑) ปฐมฉักกะ (๒) ทุติยฉักกะ (๓) ตติยฉักกะ

๑. ปฐมฉักกะ ภาวะที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ ได้แก่

๑. จิตที่ถึงความฟุ้งซ่านในภายใน เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจเข้าที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด

๒. จิตที่ถึงความฟุ้งซ่านในภายนอก เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจออกที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด

๓. ความเป็นไปแห่งตัณหาคือความติดใจหวังลมหายใจเข้า

๔. ความเป็นไปแห่งตัณหาคือความติดใจหวังลมหายใจออก

๕. ความหลงในการได้ลมหายใจออกของพระโยคาวจรผู้ถูกลมหายใจเข้าครอบงำ

๖. ความหลงในการได้ลมหายใจเข้าของพระโยคาวจรผู้ถูกลมหายใจออกครอบงำ

๒. ทุติยฉักกะ ภาวะที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ ได้แก่

๑. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงนิมิต

๒. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจเข้า

๓. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงนิมิต

๔. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่นิมิต เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจออก

๕. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจออก เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจเข้า

๖. จิตกวัดแกว่งอยู่ที่ลมหายใจเข้า เมื่อพระโยคาวจรคำนึงถึงลมหายใจออก

๓. ตติยฉักกะ ภาวะที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ ได้แก่

๑. จิตที่แล่นไปในอดีตารมณ์ ตกไปข้างฝ่ายฟุ้งซ่าน

๒. จิตที่หวังอนาคตารมณ์ ถึงความกวัดแกว่ง

๓. จิตที่หดหู่ ตกไปข้างฝ่ายเกียจคร้าน

๔. จิตที่มีความเพียรกล้า ตกไปข้างฝ่ายอุทธัจจะ

๕. จิตที่น้อมรับ ตกไปข้างฝ่ายกำหนัด

SAMPLE

๖. จิตที่ผละออก ตกไปข้างฝ่ายพยาบาท

ท่านแสดงว่า ภาวะที่เป็นอันตรายต่อสมาธิ ๑๘ ประการนี้เป็นเหตุให้กายและจิตกระสับกระส่าย หวั่นไหว และดิ้นรน เมื่อพระโยคาวจรใช้สติไปตามลมหายใจเข้า-ออกที่ฐานเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๕๔/๒๓๖)

อุปกิเลสสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปกิเลส (หมายถึงความเศร้าหมอง) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความเศร้าหมองแห่งจิต ๕ คือ (๑) กามฉันทะ (๒) พยาบาท (๓) ถีนมิทธะ (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (๕) วิจิกิจฉา เปรียบเหมือนสิ่งเศร้าหมองแห่งทอง ๕ คือ (๑) เหล็ก (๒) โลหะ (๓) ดีบุก (๔) ตะกั่ว (๕) เงิน เมื่อจิตพ้นจากความเศร้าหมอง ๕ นี้แล้ว ย่อมเป็นจิตอ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ผุดผ่อง ไม่ฟุ้งซ่าน ตั้งมั่นดี เพื่อความสิ้นอาสวะ และสามารถน้อมจิตไปเพื่อแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ เช่น ทิพพโสตะ เจโตปริยญาณ และวิชชา ๓ (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ) เปรียบเหมือนเมื่อทองพ้นจากสิ่งเศร้าหมอง ๕ นั้น ย่อมอ่อนใช้การได้ ผุดผ่อง ไม่แตกง่าย ใช้งานได้ดี และช่างทองมุ่งหมายจะทำเครื่องประดับชนิดต่าง ๆ เช่น แหวน ต่างหู เครื่องประดับที่จะทำนั้นย่อมอำนวยประโยชน์ให้แก่เขาได้ (ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๓/๒๗)

อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา : อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา,สภาวะที่ทำให้วิปัสสนามัวหมองข้องขัด,สภาพน่าชื่นชม ซึ่งเกิดแก่ผู้เจริญวิปัสสนาในขั้นที่เป็นวิปัสสนาอย่างอ่อน(ตรุณวิปัสสนา) แต่กลายเป็นโทษเครื่องเศร้าหมองแห่งวิปัสสนา โดยทำให้เข้าใจผิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว จึงชะงักหยุดเสีย ไม่ดำเนินก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ มี ๑๐ คือ **๑. โอภาส**แสงสว่าง **๒. ปีติ** ความอิ่มใจปลาบปลื้มเต็มไปทั้งตัว **๓. ญาณ** ความรู้ที่คมชัด **๔. ปัสสัทธิ** ความสงบเย็นกายใจ **๕.สุข** ความสุขฉ่ำชื่นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง **๖. อธิโมกข์** ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจผ่องใสอย่างยิ่ง **๗. ปัคคาหะ**ความเพียรที่พอดี **๘. อุปัฏฐาน** สติชัด **๙. อุเบกขา** ความวางจิตเป็นกลางที่ลงตัวสนิท **๑๐. นิกันติ** ความติดใจพอใจ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคที่กล่าวไว้ว่า ภิกษุ มีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกั้นไว้ เป็นอย่างไร คือ เมื่อภิกษุมนสิการโดยความไม่เที่ยง โอภาสย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงโอภาสว่า โอภาสเป็นธรรม เพราะนึกถึงโอภาสนั้น ความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะนั้นกั้นไว้ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริงไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นทุกข์ตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นอนัตตาตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกั้นไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่มรรคก็เกิดแก่เธอ มรรคย่อมเกิดอย่างไร ฯลฯ มรรคย่อมเกิดอย่างนี้

SAMPLE

ภิกษุย่อมละสังโยชน์ได้อย่างนี้ อนุสัยย่อมสิ้นไปอย่างนี้ เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง ญาณ (ความรู้) ย่อมเกิดขึ้น ปีติ (ความอิ่มใจ)ย่อมเกิดขึ้น ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) ย่อมเกิดขึ้น สุข (ความสุข) ย่อมเกิดขึ้นอธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อ) ย่อมเกิดขึ้น ปัคคหะ (ความเพียรที่พอดี) ย่อมเกิดขึ้นอุปัฏฐาน (สติแก่กล้า) ย่อมเกิดขึ้น อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) ย่อมเกิดขึ้นนิกันติ (ความติดใจ) ย่อมเกิดขึ้น... เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ฯลฯ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตาโอภาสย่อมเกิดขึ้น ฯลฯ ญาณย่อมเกิดขึ้น ปีติย่อมเกิดขึ้น ปัสสัทธิย่อมเกิดขึ้นสุขย่อมเกิดขึ้น อธิโมกข์ย่อมเกิดขึ้น ปัคคหะย่อมเกิดขึ้น อุปัฏฐานย่อมเกิดขึ้น อุเบกขาย่อมเกิดขึ้น นิกันติย่อมเกิดขึ้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕) ; ดู **วิปัสสนูปกิเลส** (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุปฆาตกกรรม : กรรมตัดรอน ได้แก่กรรมที่เป็นกุศลก็ดี ที่เป็นอกุศลก็ดี ซึ่งมีกำลังแรง เข้าตัดรอนการให้ผลของชนกกรรม หรืออุปัตถัมภกกรรม ที่ตรงข้ามกับตนเสีย แล้วให้ผลแทนที่ (ข้อ ๘ในกรรม ๑๒) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุปกิเลสแห่งจิตของตน :สิ่งที่ทำให้จิตของตนเศร้าหมอง หมายถึงสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า อุปกิเลสแห่งจิตของตน คือสักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นอัตตาของตน)วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) สีลัพพตปรามาส (การยึดมั่นศีลพรต)ทิฏฐานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือทิฏฐิ) วิจิกิจฉานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานคือวิจิกิจฉา) เป็นกิเลสที่โสดาปัตติมรรคตัดได้โดยเด็ดขาดแล้ว จิตจึงชื่อว่าหลุดพ้นแล้ว หลุดพ้นดีแล้วจากอุปกิเลส ๕ ประการนี้ พร้อมด้วยกิเลสที่กลุ้มรุมจิตชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้วิมุตตินั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสที่อริยมรรคตัดขาดแล้วชื่อว่าวิมุตติญาณ,ในสังโยชน์เบื้องสูง ๕(คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา) เช่น กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ ส่วนหยาบ ๆ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนหยาบ ๆ ก็ดี กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ ส่วนละเอียด ๆ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนละเอียด ๆ ก็ด็ หรือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา ก็ดี ก็ชื่อว่าอุปกิเลสแห่งจิตของตน เช่นกัน (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖๔/๑๐๔)

อุปจาร : อุปจาร เฉียด, จวนเจียน, ที่ใกล้ชิด,ระยะใกล้เคียง, ชาน, บริเวณรอบๆ; ดังตัวอย่างคำที่ว่า **อุปจารเรือน อุปจารบ้าน**แสดงตามที่ท่านอธิบายในอรรถกถาพระวินัยดังนี้อาคารที่ปลูกขึ้นร่วมในแค่ระยะน้ำตกที่ชายคาเป็น**เรือน,** บริเวณรอบๆเรือนซึ่งกำหนดเอาที่แม่บ้านยืนอยู่ที่ประตูเรือนสาดน้ำล้างภาชนะออกไป

SAMPLE

หรือแม่บ้านยืนอยู่ภายในเรือน โยนกระดังหรือไม้กวาดออกไปภายนอกตกที่ใด ระยะรอบๆ กำหนดนั้นเป็น**อุปจารเรือน**บุรุษวัยกลางคนมีกำลังดี ยืนอยู่ที่เขต อุปจารเรือน ขว้างก้อนดินไป ก้อนดินที่ขว้างนั้นตกลงที่ใด ที่นั้นจากรอบๆ บริเวณอุปจารเรือน เป็นกำหนด **เขตบ้าน,**บุรุษวัยกลางคนมีกำลังดีนั้นแหละ ยืน อยู่ที่เขตบ้านนั้นโยนก้อนดินไปเต็มกำลังก้อนดินตกเป็น **เขตอุปจารบ้าน;** สีมาที่ สมมติเป็นติจีวราวิปปวาสนั้น จะต้องเว้นบ้านและอุปจารบ้านดังกล่าวนี้เสียจึงจะ สมมติขึ้น คือใช้เป็นติจีวราวิปปวาสสีมาได้ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับ ประมวลศัพท์) ; ดู **ติจีวราวิปปวาสสีมา** ด้วย

อุปจารบ้าน,อุปจารหมู่บ้าน : เขตชายที่ขว้างก้อนดินไปตก ดังคำในมหาวิภังค์ว่าที่ชื่อว่า อุปจารหมู่บ้าน ได้แก่เขตที่ชายมีกำลังปานกลางยืนอยู่ที่เสาเขื่อนของหมู่บ้านที่ มีรั้วล้อมขว้างก้อนดินไปตกลง หรือ เขตที่ชายมีกำลังปานกลางยืนอยู่ที่อุปจาร เรือนของหมู่บ้านที่ไม่มีรั้วล้อม ขว้างก้อนดินไปตกลง ที่ชื่อว่า ป่าได้แก่ สถานที่ ที่เว้นหมู่บ้านและอุปจารหมู่บ้านนอกนั้นชื่อว่าป่าหรือดังคำในมหาวรรคว่า ภิกษุ ผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า ท่านผู้ เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สมานสังวาสสีมามีอุโบสถเดียวกัน แห่งใดที่สงฆ์ สมมติแล้ว ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงสมมติสีมานั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจาก ไตรจีวร เว้นหมู่บ้านและอุปจารหมู่บ้าน นี่เป็นญัตติ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๙๒/๘๑,วิ. ม.(ไทย) ๔/๑๔๔/๒๒๓)

อุปจารภาวนา : ภาวนาขั้นจวนเจียน คือเจริญกรรมฐานถึงขั้นเกิดอุปจารสมาธิ (ข้อ ๒ ใน ภาวนา ๓) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

วิสุทธิมรรคอธิบายว่า เป็น ๑ ในภาวนา ๒ คือทั้งอุปจารภาวนาและอัปปนา ภาวนา (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๐/๑๐๕)

อุปจารสมาธิ : สมาธิจวนจะแน่วแน่,สมาธิที่ยังไม่ดิ่งถึงที่สุด เป็นขั้นทำให้กิเลสมีนิวรณ์เป็น ต้นระงับ ก่อนจะเป็นอัปปนา คือถึงฌาน (ข้อ ๑ ในสมาธิ ๒,ข้อ ๒ ในสมาธิ ๓) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในสมาธิ ๒ คือ อุปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิ (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๓๔/๑๒๒, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๙๙/๓๗๐)

อุปจารแห่งสงฆ์ : บริเวณรอบๆ เขตสงฆ์ชุมนุมกัน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุปจาลาเถรีคาถา :ภาษิตของพระอุปจาลาเถรี,คาถาของพระอุปจาลาเถรี ท่านพระอุปจาลาเถรี เมื่อจะกล่าวภาษิตที่มารกล่าวแก่ตนจึงได้กล่าวว่า เราเป็นภิกษุณี มีสติ มีจักษุ อบรมอินทรีย์แล้ว รู้แจ้งบทอันสงบซึ่งอุดมบุรุษคบหาแล้ว

SAMPLE

(มารถามว่า) ทำไม แม่นางจึงไม่ชอบใจความเกิดเพราะธรรมดาผู้เกิดมาแล้วย่อมบริโภคกามทั้งหลาย เชิญแม่นางบริโภคความยินดีในกามทั้งหลายเถิด แม่นางอย่าได้มีความเดือดร้อนในภายหลังเลย

(พระอุปจาลาเถรีตอบว่า) ผู้เกิดมาแล้วจะต้องตาย จะต้องถูกตัดมือตัดเท้า ถูกฆ่า ถูกจองจำ เกิดมาแล้วจำต้องประสบทุกข์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในตระกูลศากยะ ผู้ทรงชนะแล้ว ทรงพระชนม์ชีพอยู่ พระองค์ได้ทรงแสดงธรรม โปรดเราอันเป็นอุบายล่วงเสียซึ่งชาติ คือทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคมีด้วยองค์๘ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เราได้ฟังคำสอนของพระองค์แล้ว ยินดีอยู่ในคำสอน ได้บรรลุวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว กำจัดความเพลิดเพลินในกามทั้งปวงได้แล้ว ทำลายกองแห่งความมืดได้แล้วมารผู้ชั่วช้าเลวทรามท่านจงรู้อย่างนี้ว่า ท่านถูกเรากำจัดแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๘๙/๕๘๖)

อุปจาลาภิกษุณี : ชื่อภิกษุณีรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นน้องสาวของสารีบุตร ในบรรดาน้องสาว ๓ คน ดังคำในอุปจาลาสูตร ที่กล่าวว่า ครั้นเวลาเช้า อุปจาลาภิกษุณีครองอันตรวาสก ฯลฯ จึงนั่งพักกลางวันที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ลำดับนั้น มารผู้มีบาป ฯลฯ ได้ถามอุปจาลาภิกษุณี อุปจาลาภิกษุณี กล่าวด้วยคาถาว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ยังผูกพันด้วยเครื่องผูกคือกาม จำต้องกลับมาสู่อำนาจมารอีก โลกทั้งหมดเร่าร้อน โลกทั้งหมดคุกรุ่น โลกทั้งหมดลุกโพลง โลกทั้งหมดสั่นสะเทือน ใจของเรายินดีแน่วแน่ในนิพพาน ซึ่งไม่สั่นสะเทือน ไม่หวั่นไหว ที่ปุถุชนเสพไม่ได้ มิใช่คติของมาร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๘/๒๒๔)

อุปจาลาสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปจาลาภิกษุณี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มารเข้าไปหาอุปจาลาภิกษุณี (ผู้เป็นน้องสาวของพระสารีบุตร) ถึงที่อยู่เมื่อทราบว่า นางไม่อยากเกิด จึงกล่าวว่า ท่านจงตั้งจิตไว้ในพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี นางอุปจาลาภิกษุณีกล่าวว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์เป็นต้นนั้นยังผูกพันด้วยเครื่องผูกคือกาม จำต้องกลับมาสู่อำนาจมารอีก โลกทั้งหมดเร่าร้อน คุกรุ่น ลุกโพลง สั่นสะเทือน ใจของเรายินดีแน่วแน่ในนิพพาน ซึ่งไม่สั่นสะเทือน ไม่หวั่นไหวที่ปุถุชนเสพไม่ได้ มิใช่คติของมาร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๘/๒๒๔)

อุปจาลาอุบาสิกา : ชื่ออัครอุบาสิกาคนหนึ่ง ซึ่งเป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ ดังคำในสุมนพุทธวงศ์ว่า วรุณอุบาสกและสรณอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก

SAMPLE

จาลาอุบาสิกาและอุปจาลาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๘/๖๑๒)

อุปเจฬะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระนันทเถระ ดังคำในนันทเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าได้ถวายผ้าเปลือกไม้แด่พระผู้มีพระภาค พระนามว่าปทุมุตตระผู้เจริญที่สุดในโลก พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำซึ่งรุ่งเรืองสูงสุด ทรงพยากรณ์ข้าพเจ้านั้นว่า ด้วยการถวายผ้านี้ ท่านจักเป็นผู้มีผิวพรรณดังทอง ในกัปที่ ๖๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ชาติมีพระนามว่าอุปเจละ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๒/๑๐๖)

อุปติสสเถระ : พระเถระชื่ออุปติสสะ หมายถึง พระสารีบุตร ดังคำในเปสวตีวิมานที่เทพธิดาองค์หนึ่งกล่าวไว้ว่า ดิฉันนั้นมีใจเบิกบาน ได้สั่งสมกุศลกรรมไว้ในชาติปางก่อนนั้น คือได้เกลี่ยดอกคำโรยลงบูชาพระอุปติสสเถระที่ทวยเทพและมนุษย์พากันบูชา,ในพุทธวงศ์กล่าวถึงอุปติสสเถระมาคู่กับพระโกลิตเถระ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๖/๗๓,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๑/๖๗๒) ; ดู **สารีบุตร**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปติสสเถระ หมายถึงพระธรรมเสนาบดี (พระสารีบุตร) (ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๖๕๖/๑๘๕)

อุปติสสะ,อุปติสสะ, พระ, สารีบุตรปริพาชก : คำเรียกพระสารีบุตรเมื่อบวชเป็นปริพาชกอยู่ในสำนักของสญชัย (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๖๐/๒๘๔,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๖/๓๒๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓/๖,๘/๘/๑๓,๘/๒๒/๒๖,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๒/๗๗)

อุปติสสสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอุปติสสะ(ชื่อเดิมของพระสารีบุตร) สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน พระสารีบุตร(อุปติสสะ)แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่มั่นคงถาวรแห่งสัตว์และสังขารยังมีอยู่ แม้แต่พระศาสดาผู้ทรงศักดิ์ใหญ่มีฤทธานุภาพมากยังแปรผันไป เมื่อคิดได้ดังนี้ จึงจะไม่มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสและถอนอหังการ มมังการ มานานุสัยได้(สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓๖/๓๒๖)

อุปติสสะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า:ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง อยู่ไม่ห่างไกลจากภูเขาหิมพานต์ ดังคำในติณมุฏฐิทายกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อลัมพกะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอุปติสสะ เสด็จจงกรมอยู่ ณ ที่กลางแจ้ง เมื่อก่อน ข้าพเจ้าเป็นนายพรานเนื้ออยู่ในป่าดงทึบ ได้เห็นพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีจิตผ่องใส ได้ถวายหญ้ากำมือหนึ่งสำหรับประทับนั่งแด่พระพุทธเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๘/๕๒๙)

SAMPLE

อุปติสสะและโกลิตะ, พระอัครสาวก : คู่พระอัครสาวกของพระพุทธเจ้านามว่าโคดม ดังคำในโคตมพุทธวงศ์ว่า เราเป็นพระชินสีห์ประกาศพระธรรมจักร ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อว่าโคดม เป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ ภิกษุ ๒ รูป ชื่ออุปติสสะและโกลิตะเป็นอัครสาวกของเรา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๘/๗๒๐)

อุปถัมภ์ : การค้ำจุน, เครื่องค้ำจุน,อุดหนุน, ช่วยเหลือ, หล่อเลี้ยง ดังคำในจูฬวรรคว่า จิตตคหบดีเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส เป็นทายก เป็นผู้ทำงาน เป็นผู้อุปถัมภ์สงฆ์ หรือดังคำในพหุการสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายผู้บำรุงอุปถัมภ์เธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย (วิ.จู.(ไทย) ๖/๓๕/๖๘,วิ.จู.(ไทย) ๗/๔๒๐/๓๔๑,ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖)

อุปธิ : สิ่งนุงนัง, สภาวะกลั้วกิเลส, สิ่งที่ยังระคนด้วยกิเลส มี ๒ นัย คือ 1. ร่างกาย ดังคำที่พระอุรุเวลกัสสปะกล่าวว่ายัญทั้งหลายกล่าวสรรเสริญกามทั้งหลาย คือ รูป เสียง รสและสตรีทั้งหลาย ข้าพระองค์ได้รู้ในอุปธิว่า นั่นเป็นมลทิน เพราะฉะนั้นจึงมิได้ยินดีในการเซ่นสรวง มิได้ยินดีในการบูชา (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๕/๖๗)

2. สภาวะอันเป็นที่ตั้งที่ทรงไว้แห่งทุกข์ ได้แก่กาม กิเลส เบญจขันธ์ และอภิสังขาร ดังคำว่า ท่านสารีบุตรและท่านโมคคัลลานะ ผู้น้อมจิตไปในธรรม อันยอดเยี่ยม ลึกซึ้ง เป็นวิสัยแห่งญาณ เป็นที่สิ้นอุปธิ ยังมาไม่ถึงพระเวพุวัน พระศาสดาก็ทรงพยากรณ์แล้ว (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๒/๗๗, วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๘/๓๗,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๙/๑๒๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๔๒/๒๕๘,๑๒/๒๗๔/๒๙๗,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๕๔/๑๗๒,๑๓/๓๓๗/๔๐๗,๑๓/๔๐๐/๕๐๑,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๖๕/๗๑,๑๔/๓๖๗/๔๑๒,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒/๑๒)

ฎีกาอธิบายว่า คำว่า อุปธิ หมายถึง อุปธิ ในที่นี้หมายถึงขันธุปธิ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์อันมีขันธ์เป็นมูล (สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๓/๕๕/๒๖๐)

อุปธิกิเลส : กิเลสคืออุปธิ หมายถึงสิ่งเศร้าหมองคือสภาวะอันเป็นที่ตั้งที่ทรงไว้แห่งทุกข์ ได้แก่กาม กิเลส เบญจขันธ์ และอภิสังขาร ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ผู้ดับกิเลสแล้ว ย่อมอยู่เป็นสุขทุกเมื่อ ผู้ไม่ติดอยู่ในกาม เป็นคนเยือกเย็นไม่มีอุปธิกิเลสตัดกิเลสเครื่องข้องได้ทุกอย่างแล้ว กำจัดความกระวนกระวายในใจ เข้าถึงความสงบ ย่อมอยู่เป็นสุข หรือดังคำในวาเสฏฐสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราเรียกบุคคลผู้ละได้ทั้งความยินดีและความยินร้าย เป็นผู้สงบเยือกเย็น ปราศจากอุปธิกิเลส ครอบงำโลกคือขันธ์ทั้งหมดได้ มีความเพียรว่าเป็นพราหมณ์ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๐๕/๑๑๔, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๓/๑๔๗,๑๓/๔๕๙/

SAMPLE

๕๘๐,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๓๕/๑๙๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๓/๓๘,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๔,๒๒/๑๔๐/๒๓๒,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖/๑๐,องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๗/๔๐๐,๒๔/๘/๔๐๒,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๕๕๒/๖๒๙)

อุปธิวิเวก : ความสงัดคืออุปธิ,สงัดกิเลส หมายถึงบรรลุนิพพาน, เป็น ๑ ในวิเวก ๓ (ความสงัด) ๓ ประการ คือ กายวิเวก จิตตวิเวกและ อุปธิวิเวก ดังคำในมหามาลุงกยสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะละอกุศลธรรมทั้งหลายด้วยอุปธิวิเวก เพราะระงับความเกียจคร้านทางกายได้โดยประการทั้งปวง จึงสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่,ในมหานิทเทสอธิบายความหมายไว้ว่า อุปธิวิเวกเป็นอย่างไร คือ กิเลสก็ดี ขันธ์ก็ดี อภิสังขารก็ดี ตรัสเรียกว่า อุปธิ อมตนิพพาน ตรัสเรียกว่า อุปธิวิเวก คือธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมดเป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่คลายกำหนัด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท นี้ชื่อว่าอุปธิวิเวก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๓๓/๑๔๗,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔๙/๑๗๑,๒๙/๑๕๐/๔๐๙)

อรรถกถาอธิบายว่า อุปธิวิเวก คือสภาวะอันเป็นที่ตั้งที่ทรงไว้แห่งทุกข์ ได้แก่ กาม กิเลส เบญจขันธ์ และอภิสังขารกล่าวคือนิพพาน (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๕๓) เป็น ๑ ในวิเวก ๓ ประการ คือ (๑) กายวิเวก สงัดกาย (๒) จิตตวิเวก สงัดจิต (๓) อุปธิวิเวก สงัดกิเลส (ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๓๑/๑๐๙),ในอรรถกถาแห่งมหามาลุงกยสูตรอธิบายว่า อุปธิวิเวก ในที่นี้หมายถึงความสงัดจากกามคุณ ๕ ประการ (คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) (ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓๓/๑๐๘)

อุปนันทศากยบุตร, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง ที่รบเร้าให้โยมถวายผ้า คือขอผ้ากับคนที่ไม่ใช่ญาติ เป็นต้นบัญญัติ มีปรากฏในอัญญาตกวิญญัตติสิกขาบท,เป็นต้นบัญญัติอีกหลายสิกขาบท,ในมหาวรรคกล่าวไว้ว่า มีสามเณรรับใช้ ๒ รูป ดังคำว่า ท่านพระอุปนันทศากยบุตรมีสามเณรอยู่ ๒ รูป คือสามเณรกัณฏกะและสามเณรมหกะ เธอทั้ง ๒ ชอบรังแกกันและกัน,จำพรรษาอยู่กรุงสาวัตถี แต่ไปวางบริขารหลายแห่งในชนบท และมักก่อเรื่องราว เช่นเรื่องบังคับภิกษุผู้นั่งอาสนะถัดไปให้ลุกขึ้นทั้งที่ยังฉัน ดังคำว่า มหาอมาตย์ผู้หนึ่งเป็นสาวกของอาชีวกจัดถวายสังฆภัต ท่านพระอุปนันทศากยบุตรมาภายหลัง บังคับภิกษุผู้นั่งอาสนะถัดไปให้ลุกขึ้นทั้งที่กำลังฉันอยู่ จึงเกิดความวุ่นวายขึ้นในโรงอาหาร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๑๕/๓๙,๒/๕๑๕/๔๐,๒/๕๑๕/๔๑,๒/๕๒๗/๕๑,๔/๑๐๑/๑๕๖, วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๐๘/๑๗๒, ๔/๒๐๖/๓๒๓, ๔/๒๐๖/๓๒๔,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๗๗/๗๕, ๕/๒๗๗/๗๖, ๕/๓๖๔/๒๓๗,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๑๖/๑๓๑)

SAMPLE

อุปนันทสักยปุตตเถรวัตถุ : เรื่องพระอุปนันทศากยบุตรเถระ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุหนุ่ม ๒ รูปผู้เป็นศิษย์ของพระสักยบุตรเถระนามว่าอุปนันทะ ผู้เกียจคร้านกล่าวสอนธรรมแก่ศิษย์แล้วก็กลับไปนอนหลับต่ออีกว่า บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน แล้วสอนคนอื่นในภายหลัง จึงจะไม่มัวหมอง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน หมายถึงเมื่อบัณฑิตประสงค์จะสอนผู้อื่นด้วยคุณธรรมมีความมักน้อย เป็นต้น หรือด้วยปฏิปทาของอริยวงศ์ ตนเองจะต้องดำรงอยู่ในคุณธรรมนั้นก่อน คำว่า ไม่มัวหมอง หมายถึงไม่ถูกนินทา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๘)

อุปนันทเสนาบดี : ชื่อเสนาบดีคนหนึ่ง แห่งแคว้นมคธ เป็นผู้ใต้บังคับบัญชาของวัสสการมหาอำมาตย์ ดังคำในโคปกโมคคัลลานสูตรว่า วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธ ได้เรียกอุปนันทเสนาบดีมาพูดว่า เสนาบดี ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือพระคุณเจ้าเหล่านี้สักการะธรรมที่ควรสักการะเคารพธรรมที่ควรเคารพ นับถือธรรมที่ควรนับถือ บูชาธรรมที่ควรบูชาอยู่อย่างนี้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๘๓/๙๒)

อุปนันทะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระตินทุกทายกเถระ ดังคำในตินทุกทายกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าเป็นลิง มีกำลังแข็งแรง เที่ยวไปตามซอกภูเขาและลำธาร ได้เห็นต้นมะพลับออกผล จึงหวนระลึกถึงพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าเกิดความปราโมทย์แล้ว ถือผลไม้เข้าไปถวาย เพราะผลแห่งการถวายผลไม้ ในกัปที่ ๕๗ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิมีพระนามว่าอุปนันทะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๓๖๔)

อุปนาหะ : ความผูกโกรธ, ผูกโกรธไว้, ผูกใจเจ็บ, เป็นธรรมคู่กับโกธะ ดังคำในทุกนิบาตว่า ธรรม ๒ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. โกธะ (ความโกรธ) ๒. อุปนาหะ (ความผูกโกรธ) (ข้อ ๔ ในอุปกิเลส ๑๖),ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความโกรธครั้งแรกชื่อว่าความโกรธ ความโกรธในเวลาต่อมาชื่อว่าความผูกโกรธ ความผูกโกรธ กิริยาที่ผูกโกรธ ภาวะที่ผูกโกรธ การไม่หยุดโกรธ การตั้งความโกรธไว้ การดำรงความโกรธไว้ การโผลงไปตามความโกรธ การตามไปผูกความโกรธไว้ การทำความผูกโกรธไว้ให้มั่น มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าอุปนาหะ (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๓/๓๒,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๔๐/๑๒๐,๒๐/๑๘๑/๑๓๐,๒๐/๒๓๒/๑๓๗,๒๐/๒๓๓/๑๓๗,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๓๐๔/**๓๙๒,๒๑/**

๓๐๕/๓๙๒,๒๑/๓๐๖/๓๙๒,๒๑/๓๐๗/๓๙๒,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๗๐/๖๔๔, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๑/๕๖๑)

อุปนาหีสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มักโกรธ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑. ไม่มีศรัทธา๒. ไม่มีหิริ ๓. ไม่มีโอตตัปปะ๔. มักผูกโกรธ ๕. มีปัญญาทราม(สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๘๕/๓๑๖)

อุปนิสสยปัจจัย:ปัจจัยคืออุปนิสสัยหมายถึง**สภาวธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลัง** ดังที่ท่านอุปมาไว้ว่า ฝนเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการหล่อเลี้ยงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ฉันใด อุปนิสสยปัจจัยก็เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญยิ่งในการทำให้ปัจจยุปบันเกิดขึ้น ฉันนั้น หมายความว่า สภาวธรรมทั้งหลายอาศัยสภาวธรรมใดเป็นปัจจัยหลักในการเกิดขึ้นหรือตั้งอยู่ สภาวธรรมนั้นท่านเรียกว่าอุปนิสสยปัจจัย ดังคำในปัฏฐานว่า อุปนิสสยปัจจัย ได้แก่ สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเกิดก่อน ๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอกุศลบางเหล่าซึ่งเกิดหลังๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นกุศลซึ่งเกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤตซึ่งเกิดหลัง ๆ โดยอุปนิสสยปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๙/๘,๔๐/๖๐/๓๒,๔๐/๒๕๘/๑๓๗,๔๐/๓๑๔/๑๘๔,๔๐/๓๒๑/๑๙๖,๔๐/๓๒๘/๒๐๔,๔๐/๓๔๗/๒๑๖,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๘๓/๒๐๗,๔๑/๘๘/๒๘๒,๔๑/๑๐๒/๘๑)

อุปนิสสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมมีเหตุให้ถูกขจัด มี ๔ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปนิสสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิปปฏิสารของผู้ทุศีลมีศีลวิบัติย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปีติ ปัสสัทธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติแล้ว สะเก็ด เปลือก กระพี้ และแก่นของต้นไม้นั้นย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ ส่วนอวิปปฏิสารของผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปีติ ปัสสัทธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุ

SAMPLE

สมบูรณ์ เมื่อมียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ และแก่นของต้นไม้นั้นย่อมถึงความบริบูรณ์ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓/๕)

2.อุปนิสสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า อวิปปฏิสารของผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปีติ ปัสสัทธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติแล้ว สะเก็ด เปลือก กระพี้ และแก่นของต้นไม้นั้นย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ ส่วนอวิปปฏิสารของผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปีติ ปัสสัทธิ ย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ และแก่นของต้นไม้นั้นย่อมถึงความบริบูรณ์ (อง.ทกก.(ไทย) ๒๔/๔/๖)

3.อุปนิสสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระอานนท์กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า อวิปปฏิสารของผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุถูกกำจัดเมื่อไม่มีปีติ ปัสสัทธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติแล้ว สะเก็ด เปลือก กระพี้ และแก่นของต้นไม้นั้นย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ ส่วนอวิปปฏิสารของผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปีติ ปัสสัทธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมี

สัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีนิพพิทาและวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ และแก่นของต้นไม้นั้นย่อมถึงความบริบูรณ์ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕/๗)

4.อุปนิสสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่อาศัยกัน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราเมื่อรู้เห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณมีความเกิดขึ้นและความดับอย่างนี้ จึงกล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะว่า เมื่อมีความสิ้นไปแห่งอาสวะ ขยญาณ(ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป) จึงมี และขยญาณอาศัยวิมุตติ วิมุตติอาศัยวิราคะ วิราคะอาศัยนิพพิทา นิพพิทาอาศัยยถาภูตญาณทัสสนะ ยถาภูตญาณทัสสนะอาศัยสมาธิ สมาธิอาศัยสุข สุขอาศัยปัสสัทธิ ปัสสัทธิอาศัยปีติ ปีติอาศัยปราโมทย์ ปราโมทย์อาศัยศรัทธา ศรัทธาอาศัยทุกข์ ทุกข์อาศัยชาติ ชาติอาศัยภพ ภพอาศัยอุปาทาน อุปาทานอาศัยตัณหา ตัณหาอาศัยเวทนา เวทนาอาศัยผัสสะ ผัสสะอาศัยสฬายตนะ สฬายตนะอาศัยนามรูป นามรูปอาศัยวิญญาณ วิญญาณอาศัยสังขาร สังขารอาศัยอวิชชา เหมือนเมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกบนยอดภูเขา น้ำไหลไปตามที่ลุ่ม ทำให้ซอกเขา ลำธาร ห้วย หนองน้ำ บึง แม่น้ำน้อย แม่น้ำใหญ่ และมหาสมุทรให้เต็มได้ ฉะนั้น (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓/๔๐)

อุปนิสะ : อุปนิสัย,เหตุปัจจัย หมายถึงหมวดธรรมที่เป็นเหตุทำหน้าที่ร่วมกัน ดังคำในชนวสภสูตรที่สนังกุมารพรหมได้ตรัสเนื้อความนี้แล้ว จึงตรัสต่อไปว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย สภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียวซึ่งมีองค์ ๗ ประการนี้แวดล้อมเรียกว่า อริยสัมมาสมาธิที่มีอุปนิสะ บ้าง ว่า อริยสัมมาสมาธิที่มีบริขารบ้าง หรือดังคำในมหาจัตตารีสกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ ที่มีอุปนิสะบ้าง มีปริขารบ้าง แก่เธอทั้งหลาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๔,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๔,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๔๕/๖๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปนิสะ หมายถึงอุปนิสัย ในที่นี้ได้แก่หมวดธรรมที่เป็นเหตุทำหน้าที่ร่วมกัน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๙๐/๒๕๗, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๒๙๐/๒๖๗) อีกแห่งหนึ่งอธิบายว่า คำว่า อุปนิสะ หมายถึงมีเหตุปัจจัย (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๖/๙๒)

อุปนิสัย : ความประพฤติที่เคยชินเป็นพื้นมาในสันดาน, ความดีที่เป็นทุนหรือเป็นพื้นอยู่ในจิตต์, ธรรมที่เป็นเครื่องอุดหนุน ดังคำในกถาวัตถุว่า ชาวโลกพึงรู้จักบุคคลได้ด้วยการมาร่วมประชุมสนทนากันว่า ผู้นี้มีอุปนิสัยหรือไม่มีอุปนิสัย บุคคลผู้ไม่เงี่ยหูฟัง ชื่อว่าไม่มีอุปนิสัย บุคคลผู้เงี่ยหูฟังชื่อว่า“มีอุปนิสัย บุคคลนั้นผู้มี

อุปนิสัยย่อมรู้ธรรมอย่างหนึ่ง กำหนดรู้ธรรมอย่างหนึ่ง ละธรรมอย่างหนึ่งทำให้แจ้งธรรมอย่างหนึ่ง หรือดังคำในทาสีวิมานที่เทพธิดากล่าวไว้ว่า ขอเชิญท่านดูผลแห่งความเพียรออกจากกิเลส ซึ่งดิฉันผู้มีความรู้น้อย ได้บรรลุอริยมรรคอันมีสิกขาบท ๕ เป็นอุปนิสัย เป็นทางสวัสดี เป็นเหตุถึงความเกษม (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๘/๒๗๑,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๔/๒๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปนิสัย หมายถึงปัจจัยส่งเสริมที่สั่งสมไว้ในอดีต (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๖๘/๒๐๙)

อุปนิสาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมมีเหตุให้ถูกขจัด มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปนิสาสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อวิปปฏิสารของบุคคลผู้ทุศีลย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปีติ ปัสสัทธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีนิพพิทา วิราคะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติแล้ว สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ ส่วนอวิปปฏิสารของบุคคลผู้มีศีลย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปีติ ปัสสัทธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีนิพพิทา วิราคะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมถึงความบริบูรณ์ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓/๓๙๒)

2.อุปนิสาสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า อวิปปฏิสารของบุคคลผู้ทุศีล ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปีติ ปัสสัทธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีนิพพิทา วิราคะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมี

SAMPLE

เหตุถูกกำจัด เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติแล้ว สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์

ส่วนอวิปปฏิสารของบุคคลผู้มีศีลย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปีติ ปัสสัทธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีนิพพิทา วิราคะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมถึงความบริบูรณ์ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๔/๓๙๔)

3.อุปนิสาสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระอานนท์กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า อวิปปฏิสารของบุคคลผู้ทุศีลย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปีติ ปัสสัทธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีนิพพิทา วิราคะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เมื่อไม่มีวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุถูกกำจัด เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติแล้ว สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์

ส่วนอวิปปฏิสารของบุคคลผู้มีศีลย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีอวิปปฏิสาร ปราโมทย์ย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปราโมทย์ ปีติย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปีติ ปัสสัทธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีปัสสัทธิ สุขย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสุข สัมมาสมาธิย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีสัมมาสมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมียถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีนิพพิทา วิราคะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เมื่อมีวิราคะ วิมุตติญาณทัสสนะย่อมมีเหตุสมบูรณ์ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบสมบูรณ์ สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้นั้นย่อมถึงความบริบูรณ์(องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๕/๓๙๕)

อุปนิสินนกถา : ถ้อยคำของผู้เข้าไปนั่งใกล้, การนั่งคุยสนทนาอย่างกันเองหรือไม่เป็นแบบแผนพิธี เพื่อตอบคำซักถาม แนะนำชี้แจง ให้คำปรึกษา เป็นต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุปนียสูตร : พระสูตรว่าด้วยชีวิตถูกชรานำเข้าไป สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า ชีวิตถูกชรานำเข้าไป อายุจึงสั้น ผู้ที่ถูก

ชรานำเข้าไปแล้วไม่มีเครื่องต้านทาน บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ชีวิตถูกชรานำเข้าไป อายุจึงสั้น ผู้ที่ถูกชรานำเข้าไปแล้วไม่มีเครื่องต้านทาน บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ ควรละโลกามิส มุ่งสู่สันติเถิด (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๓/๔)

อุปบารมี : บารมีขั้นรอง, บารมีขั้นจวนสูงสุด คือ บารมีที่บำเพ็ญยิ่งกว่าบารมีตามปกติ แต่ยังไม่ถึงสุดที่จะเป็นปรมัตถบารมี เช่น สละทรัพย์ภายนอกเป็นทานบารมี สละอวัยวะเป็นทานอุปบารมีสละชีวิตเป็นทานปรมัตถบารมี ดังคำในพุทธวงศ์ที่พระสารีบุตรทูลถามว่า ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ และอธิษฐานเป็นเช่นไร เมตตาและอุเบกขาเป็นเช่นไร ข้าแต่พระมหาวีระ ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก บารมี ๑๐ เป็นอย่างไร อุปบารมี ๑๐ เต็มได้อย่างไร และปรมัตถบารมี ๑๐ เต็มได้อย่างไร (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๗๗/๕๖๖) ; ดู **บารมี**

อุปปฏิปาฏิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอินทรีย์ที่เกิดสับลำดับกัน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ทุกขินทรีย์ย่อมดับที่ปฐมฌาน โทนัสสินทรีย์ย่อมดับที่ทุติยฌาน สุขินทรีย์ย่อมดับที่ตติยฌาน โสมนัสสินทรีย์ย่อมดับที่จตุตถฌาน อุเกขินทรีย์ย่อมดับที่สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๑๐/๓๑๘)

อุปปถกิริยา : การทำผิดทาง, การทำนอกรีตนอกรอยของสมณะ, ความประพฤตินอกแบบแผนของภิกษุสามเณร ท่านจัดรวมไว้เป็น ๓ ประเภท คือ **๑. อนาจาร** ประพฤติไม่ดีไม่งาม และเล่นไม่เหมาะสมต่างๆ **๒.ปาปสมาจาร** ความประพฤติเลวทราม คือ คบหากับคฤหัสถ์ในทางที่ไม่สมควร ทำตนเป็นกุลทูสก **๓. อเนสนา** หาเลี้ยงชีพในทางที่ไม่สมควร เช่น เป็นหมอเสกเป่าให้หวย เป็นต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดูประกอบในอุปปถสูตร (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๘/๗๑)

อุปปลวัณณา : พระมหาสาวิกาองค์หนึ่งเป็นธิดาเศรษฐีในพระนครสาวัตถีได้ชื่อว่า**อุบลวรรณา** เพราะมีผิวพรรณดังดอกนิลุบล (อุบลเขียว) มีความงามมาก จึงเป็นที่ปรารถนาของพระราชาในชมพูทวีปหลายพระองค์ ต่างส่งคนมาติดต่อท่านเศรษฐีเกิดความลำบากใจ จึงคิดจะให้ธิดาบวชพอเป็นอุบาย แต่นางเองพอใจในบรรพชาอยู่แล้วจึงบวชเป็นภิกษุณีด้วยศรัทธาอย่างจริงจัง คราวหนึ่งอยู่เวรจุดประทีปในพระอุโบสถ นางเพ่งดูเปลวประทีปถือเอาเป็นนิมิตเจริญฌานมีเตโชกสิณเป็นอารมณ์ได้บรรลุพระอรหัต ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางแสดงฤทธิ์ได้ต่างๆและเป็นอัครสาวิกาฝ่ายซ้าย ดังคำว่า อุบลวรรณาภิกษุณีครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร ฯลฯได้ยืนอยู่ที่โคนต้นสาละซึ่งมีดอกบานสะพรั่งต้นหนึ่งหรือ ดังคำในอปทานว่าพระอุบลวรรณาภิกษุณีถึงความสำเร็จแห่งฤทธิ์กราบไหว้พระยุคลบาทของพระศาสดาแล้วกราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่พระมหามุนี หม่อมฉันข้าม

SAMPLE

พันชาติสงสารได้แล้ว บรรลุบทที่ไม่หวั่นไหว ทุกข์ทั้งปวงหม่อมฉันให้สิ้นไปแล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๖/๒๒๒,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๘๔/๔๓๘) ; ดู **อุบลวรรณา**

อุปปถสูตร : พระสูตรว่าด้วยทางผิด สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาทูลถามว่า อะไรถือว่าเป็นทางผิด อะไรสิ้นไปตามคืนวัน อะไรเป็นมลทินของพรหมจรรย์ อะไรไม่ใช่น้ำแต่ว่าเป็นเครื่องชำระล้าง

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ราคะถือว่าเป็นทางผิด วัยย่อมสิ้นไปตามคืนวัน หญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์ ตบะและพรหมจรรย์ไม่ใช่น้ำ แต่เป็นเครื่องชำระล้าง (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๕๘/๗๑)

อุปปริกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยการพิจารณาโดยวิธีที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำภิกษุผู้บำเพ็ญวิปัสสนาพิจารณาสังขารทั้งหลายให้กำหนดสมถนิมิต พิจารณารู้ทันอย่างต่อเนื่อง ประกอบความเพียรให้สม่ำเสมอ ไม่ให้มากเกิน และไม่ให้ย่อหย่อน เมื่อทำได้อย่างนี้ จิตก็จะไม่ฟุ้งซ่าน สามารถละกิเลสเครื่องข้อง ๗ ประการ คือ (๑) ตัณหา (๒) ทิฏฐิ (๓) มานะ (๔) โกธะ (๕) อวิชชา (๖) กิเลส (๗) ทุจริต (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๙๔/๔๖๘,ขุ.อิติ.อ. (บาลี)๙๔/๓๔๐)

อุปปลทายิกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุปปลทายิกาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านเกิดเป็นมเหสีของพระเจ้าอรุณะในกรุงอรุณวดี ได้บำรุงสมณะรูปหนึ่งด้วยความเคารพ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยสมบัติทั้งในมนุษย์และสวรรค์หลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ เกิดในศากยตระกูล ได้เป็นหัวหน้าพระสนมของพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ มีบริวาร ๑,๐๐๐ คน ในขณะที่ยังเป็นฆราวาสวิสัย ต่อมาจึงออกบวชได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๕๗/๕๒๗)

อุปปลนรก : นรกเล็กอยู่ในอเวจีมหานรก ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง เป็นนรกที่สัตว์จะต้องรับกรรม ดังคำในโกกาลิกสูตรที่ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุ หนึ่งเกวียนเมล็ดงาของชาวโกศลมีอัตรา ๒๐ ขารี ล่วงไปแล้ว ๑๐๐,๐๐๐ ปี บุรุษจึงนำเมล็ดงาออกจากเกวียนนั้นหนึ่งเมล็ด เมล็ดงาหนึ่งเกวียนของชาวโกศลซึ่งมีอัตรา ๒๐ ขารีนั้นจะพึงหมดไปโดยทำนองนี้เร็วกว่า แต่ว่า ๑ อัพพุทนรกหาหมดไปไม่ ๒๐ อัพพุทนรก เป็น ๑ นิรัพพุทนรก .... ๒๐ โสคันธิกนรก เป็น ๑ อุปปลนรก เป็นต้น (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๑/๒๕๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า เป็น ๑ ในชื่อนรกเล็ก ๑๐ คือ อัพพุทนรก นิรัพพุทนรก อพัพพนรก อุหหนรก อัฏฏนรก กุมุทนรก โสคันธิกนรก อุปปลนรก ปุณฑริกนรก ปทุมนรก ทั้งหมดนี้อยู่ในอเวจีมหานรก เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม (องฺ. ทสก. อ. ๓/๘๙/๓๖๖)

SAMPLE

อุปปลวัณณาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุบลวรรณาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า หลังจากที่ท่านได้บรรลุพระอรหัตแล้ว ท่านได้ทูลขอขมาโทษต่อพระพุทธเจ้า ที่อาจจะเคยล่วงเกินมาบ้างในอดีตชาติที่เคยเกิดร่วมกันมากับพระผู้มีพระภาคและพระราหุล จากนั้นท่านจึงแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ถวายให้พระพุทธเจ้าทอดพระเนตร และได้เล่าประวัติของท่านไว้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ท่านได้เกิดเป็นนางนาคชื่อวิมลา เกิดเลื่อมใสศรัทธาได้ฟังพระธรรมเทศนาและถวายทานเป็นอันมาก ได้เห็นภิกษุณีรูปหนึ่งมีฤทธิ์มาก ท่านจึงปรารถนาตำแหน่งนั้น จุติจากชาตินั้นแล้วไปเกิดในสวรรค์ ต่อมาในกัปที่ ๙๑ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ท่านเกิดเป็นธิดาเศรษฐี ได้ฟังพระธรรมเทศนา ถวายทานและบูชาด้วยดอกอุบล เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านจึงมีผิวพรรณเหมือนดอกอุบล ในภัทรกัปนี้ สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ท่านเกิดเป็นพระราชธิดาองค์ที่ ๒ ของพระเจ้ากาสี ได้ประพฤติพรหมจรรย์กับพระพี่นางและพระน้องนาง ๗ องค์ (เหมือนอปทานที่ ๘) จุติจากชาตินั้นแล้วไปเกิดในสวรรค์ จากนั้นท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ บำเพ็ญบุญอีกหลายชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ท่านเกิดในตระกูลเศรษฐี ในกรุงสาวัตถี แต่ไม่ยินดีในทรัพย์สมบัติ ท่านได้ออกผนวช ประพฤติพรหมจรรย์ ยังไม่ถึงเดือนก็ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ และได้รับตำแหน่งผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้มีฤทธิ์มาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๘๔/๔๓๘)

อุปปลวัณณาเถรีวัตถุ : เรื่องพระอุบลวัณณาเถรี มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปปลวัณณาเถรีวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ตลอดเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล คนพาลย่อมสำคัญบาปดุจน้ำผึ้ง แต่เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้นคนพาลย่อมประสบทุกข์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๖๙/๔๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สำคัญบาปดุจน้ำผึ้ง หมายถึงสำคัญว่าบาปอกุศลที่ตนทำอยู่ ปรากฏน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ เหมือนน้ำผึ้ง (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๓๖)

2.อุปปลวัณณาเถรีวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ใดไม่ติดในกามทั้งหลาย เหมือนน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัวเหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาดไม่ติดอยู่บนปลายเหล็กแหลม เราเรียกผู้นั้นว่าพราหมณ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๔๐๑/๑๖๐)

อุปปลวัณณาสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุบลวรรณาภิกษุณี สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน มารประสงค์จะให้อุบลวรรณาภิกษุณีเกิดความกลัวเป็นต้นจึงเข้าไปหาแล้วถามว่า ท่านไปใกล้ต้นสาละ ซึ่งมีดอกบานสะพรั่งถึงยอดแล้วยืนอยู่แต่

SAMPLE

ผู้เดียว ผิวพรรณของท่านไม่เป็นสองรองใคร ท่านไม่กลัวความสามหาวของพวกนักเลงเจ้าชู้หรือ นางอุบลวรรณาภิกษุณีกล่าวว่า แม้นักเลงแสนคนจะมาเราก็ไม่สะดุ้ง แม้นขนของเราก็ไม่หวั่นไหว เราไม่กลัวท่าน เราจะหายตัวไปหรือเข้าท้องท่าน แม้จะยืนอยู่ ณ ระหว่างตา ท่านก็ไม่เห็นเรา เราเป็นผู้ชำนาญในจิตเจริญอิทธิบาทดี พ้นจากเครื่องผูกทุกชนิดได้แล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๖๖/๒๒๒)

อุปปลหัตถิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุปปลหัตถิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเป็นช่างดอกไม้มีจิตเลื่อมใสได้ถวายดอกไม้กำมือหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้นท่านได้เป็นพระราชา ๕๐๐ ชาติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๒๕๑)

อุปปลาอุบาสิกา : อุบาสิกาชื่อว่าอุปปลา เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าโนมทัสสี ดังคำว่า นันทิวัฑฒอุบาสกและสิริวัฑฒอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก อุปปลาอุบาสิกาและปทุมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๔/๖๒๗)

อุปปัชชเวทนียกรรม : กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิด คือ ในภพถัดไป (ข้อ ๒ ในกรรม ๑๒) ดังคำในกถาวัตถุที่พระสกวาทีถามว่า อุปปัชชเวทนียกรรมฯลฯ อปราปริยเวทนียกรรม เป็นสภาวะที่แน่นอน โดยอรรถว่าเป็นกรรมอันบุคคลพึงเสวยในอัตภาพต่อ ๆ ไปใช่ไหม พระปรวาทีก็กล่าวยอมรับ (อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๙๐/๙๒๑)

อุปปัชชันติสูตร : พระสูตรว่าด้วยแสงหิ่งห้อยกับแสงอาทิตย์ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภการอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าว่าเป็นเหตุให้พวกเดียรถีย์ต้องอับเฉาหมดความรุ่งเรืองมีลาภสักการะน้อย ทรงเปล่งอุทานแสดงเปรียบเทียบว่าเหมือนการโคจรขึ้นของดวงอาทิตย์ เป็นเหตุให้หิ่งห้อยที่ส่องแสงอยู่ยามราตรีต้องอับแสงไป (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๖๐/๓๐๗)

อุปปัตติจิต : จิตที่อุบัติ,จิตที่เกิดขึ้น ดังคำในปัฏฐานว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ จุติจิตที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาโดยอนันตรปัจจัย หรือดังคำว่า สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารโดยอนันตรปัจจัย ได้แก่ จุติจิตที่มีทั้งวิตกและวิจารเป็นปัจจัยแก่อุปปัตติจิตที่ไม่มีทั้งวิตกวิจารและวิจารโดยอนันตรปัจจัย (อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๔๕/๖๖๙,๔๗/๖๗๐,อภิ.ป.(ไทย) ๔๑/๗๙/๖๑,๔๑/๘๑/๖๕, อภิ.ป.(ไทย) ๔๒/๑๐/๒๕๕,๔๒/๑๗/๙๙๗)

SAMPLE

อุปปัตติเทพ : เทวดาโดยกำเนิดได้แก่พวกเทวดาในกามาพจรสวรรค์และพรหมทั้งหลาย (ข้อ ๒ ในเทพ ๓) ดูประกอบใน ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๐) ดังคำว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวดาชั้นยามา เทวดาชั้นดุสิตเทวดาชั้นนิมมานรดี เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี เทวดาผู้นับเนื่องในหมู่พรหมและเทวดาชั้นสูงขึ้นไปกว่านั้นเรียกว่าอุปัติเทพ

วิสุทธิมรรคมหาฎีกากล่าวไว้ว่า เป็น ๑ ในเทพ ๓ จำพวก คือ สมมติเทพ อุปปัตติเทพ และวิสุทธิเทพ (วิสุทฺธิ.ฏีกา. (บาลี) ๑/๑/๙)

อุปปัตติภพ : ภพโดยอุปัติ ดังคำในวิภังค์ที่อธิบายว่า กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ และปัญจโวการภพ นี้เรียกว่า อุปปัตติภพ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๓๔/๒๒๑)

อุปปันนสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุเกิดโพชฌงค์ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปปันนสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ เกิดขึ้นได้ เพราะความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๐/๑๒๕)

2.อุปปันนสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โพชฌงค์ ๗ เกิดขึ้นในวินัยของพระสุคตเท่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๑/๑๒๕)

อุปปาทลักษณะ : ลักษณะที่เกิดขึ้น, ลักษณะความเกิดขึ้น, เป็นข้อ ๑ ในลักษณะ ๓ ประการ ได้แก่ ๑. อุปปาทลักษณะ (ลักษณะความเกิดขึ้น) ๒. วยลักษณะ (ลักษณะความเสื่อม) ๓. ฐิตัญญถัตตลักษณะ (ลักษณะแปรผันเมื่อยังตั้งอยู่), ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่า อุปปาทลักษณะ เป็นธรรมว่างจากวยลักษณะและฐิตัญญถัตตลักษณะ วยลักษณะ เป็นธรรมว่างจากวยลักษณะและฐิตัญญถัตตลักษณะ ฐิตัญญถัตตลักษณะ เป็นธรรมว่างจากอุปปาทลักษณะและวยลักษณะ อุปปาทลักษณะแห่งรูป เป็นธรรมว่างจากวยลักษณะและฐิตัญญถัตตลักษณะ วยลักษณะแห่งรูป เป็นธรรมว่างจากอุปปาทลักษณะและฐิตัญญถัตตลักษณะ ฐิตัญญถัตตลักษณะแห่งรูป เป็นธรรมว่างจากอุปปาทลักษณะและวยลักษณะ อุปปาทลักษณะแห่งเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯจักขุ ฯลฯ อุปปาทลักษณะแห่งชราและมรณะ เป็นธรรมว่างจากวยลักษณะและฐิตัญญถัตตลักษณะ ฐิตัญญถัตตลักษณะแห่งชราและมรณะ เป็นธรรมว่างจากอุปปาทลักษณะและวยลักษณะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๒๘)

อุปปาทสูตร : มี ๕ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปปาทสูตร พระสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธาตุ ๔ เป็นทุกข์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น

SAMPLE

ความตั้งอยู่และความบังเกิดแห่งธาตุ ๔ นั้นเป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรคและเป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความระงับและความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งธาตุ ๔ นั้นเป็นความดับทุกข์ เป็นความระงับโรคและเป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๒๐/๒๑๑)

2.อุปปาทสูตร พระสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งขันธ์ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งขันธ์ ๕ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งขันธ์ ๕ นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๐/๔๓)

3.อุปปาทสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธรรม (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ เกิดขึ้นได้เพราะความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๔/๑๘)

4.อุปปาทสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธรรม (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ เกิดขึ้นในวินัยของพระสุคตเท่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๕/๑๙)

4.อุปปาทสูตร (ปฐม) พระสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งอินทรีย์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น เกิดได้เพราะความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๒๙/๓๔๓)

5.อุปปาทสูตร (ทุติย) พระสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งอินทรีย์ (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น เกิดขึ้นในวินัยของพระสุคตเท่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๓๐/๓๔๔)

อุปปาทาสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งพระตถาคต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาแล้ว บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย (องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕)

อุปปาเทตัพพธัมมสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรให้เกิดขึ้นและที่ไม่ควรให้เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงธรรมที่ควรให้เกิดขึ้นและธรรมที่ไม่ควรให้เกิดขึ้นแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงตรัสว่า **ธรรมที่ไม่**

SAMPLE

ควรให้เกิดขึ้น คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ **ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น** คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๙๓/๓๓๙)

อุปปาเทตัพพสูตร :พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ควรให้เกิดขึ้นและที่ไม่ควรให้เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **ธรรมที่ไม่ควรให้เกิดขึ้น** คือ มิจฉัตตธรรม ๑๐ มีมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น **ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น** คือ สัมมัตตธรรม ๑๐ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๔๙/๒๙๓)

อุปปาละ,พระ : ชื่อพระสาวกรูปหนึ่ง พักอยู่กรุงเวสาลี ดังคำในกัณฏกสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี พร้อมด้วยพระสาวกผู้เป็นเถระที่มีชื่อเสียงหลายรูปคือ ท่านพระปาละ ท่านพระอุปปาละ ท่านพระกักกฏะ ท่านพระกพิมภะ ท่านพระนิกฏะท่านพระกฏิสสหะ และพระสาวกผู้เป็นเถระมีชื่อเสียงเหล่าอื่น (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๗๒/๑๕๘)

อุปปาลาอุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ผู้เป็นอัครอุปัฏฐายิกาของพระพุทธเจ้านามว่าเรวตะ ดังคำว่า วรุณอุบาสกและสรภอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก ปาลาอุบาสิกาและอุปปาลาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๑๗)

อุปปีฬกกรรม :“กรรมบีบคั้น” ได้แก่กรรมที่เป็นกุศลก็ดี อกุศลก็ดี ซึ่งบีบคั้นการให้ผลแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรม ที่ตรงข้ามกับตน ให้แปรเปลี่ยนไป เช่น ถ้าเป็นกรรมดีก็บีบคั้นให้อ่อนลง ไม่ให้ได้รับผลเต็มที่ ถ้าเป็นกรรมชั่วก็เกียดกันให้ทุเลา (ข้อ ๗ ในกรรม ๑๒) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุปมา : ข้อความที่นำมาเปรียบเทียบ, การอ้างเอามาเปรียบเทียบ, ข้อเปรียบเทียบ เช่น ในมหาวิภังค์กล่าวถึงพระพุทธองค์ทรงอุปมาด้วยลูกไก่ หรือในพรหมชาลสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงพระสูตรนี้อุปมาเหมือนชาวประมงทอดแห (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑/๕, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๖/๔๕,๙/๑๔๗/๔๖,๙/๒๑๘/๗๔,๙/๔๕๙/๒๐๑, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๔,๑๒/๓๗๔/๔๑๐,๑๒/๔๕๖/๔๙๕,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒/๔๓,๑๓/๖๖/๖๓,๑๓/๗๔/๗๐,๑๓/๒๓๕/๒๗๗)

อุปมา ๓ ข้อ : ข้อเปรียบเทียบ ๓ ประการที่ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ เมื่อจะทรงบำเพ็ญเพียรที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมคือ ๑. ไม้สดชุ่มด้วยยาง ทั้งตั้งอยู่ในน้ำจะเอามาสีให้เกิดไฟ ก็มีแต่จะเหนื่อยเปล่า ฉันใด สมณพราหมณ์ ที่มีกายยังไม่หลีกออกจากกาม ยังมีความพอใจหลงใหลกระหายกาม ละไม่ได้ ถึงจะได้เสวยทุกขเวทนาที่เผ็ดร้อนแรงกล้า อันเกิดจากความเพียรก็ตาม ไม่ได้เสวยก็ตาม ก็ไม่ควรที่จะตรัสรู้ ฉันนั้น๒. ไม้สดชุ่มด้วยยาง ตั้งอยู่บนบกไกลจากน้ำ จะเอามาสีให้เกิดไฟ ก็มีแต่จะเหนื่อยเปล่า ฉันใด สมณพราหมณ์ที่มีกายหลีกออกแล้วจากกาม แต่ยังมีความพอใจหลงใหลกระหายกาม ละไม่ได้ ถึงจะได้เสวยทุกขเวทนาที่เผ็ด

ร้อนแรงกล้า อันเกิดจากความเพียรก็ตามไม่ได้เสวยก็ตาม ก็ไม่ควรที่จะตรัสรู้ ฉันนั้น ๓. ไม้แห้งเกราะ ทั้งตั้งอยู่บนบกไกลจากน้ำ จะเอามาสีให้เกิดไฟย่อมทำไฟให้ปรากฏได้ ฉันใด สมณพราหมณ์ที่มีกายหลีกออกแล้วจากกาม ไม่มีความพอใจหลงใหลกระหายกาม ละกามได้แล้ว ถึงจะได้เสวยทุกขเวทนาที่เผ็ดร้อนแรงกล้า อันเกิดจากความเพียรก็ตาม ไม่ได้เสวยก็ตาม ก็ควรที่จะตรัสรู้ ฉันนั้นเมื่อได้ทรงพระดำริดังนี้แล้ว พระโพธิสัตว์ จึงได้ทรงเริ่มบำเพ็ญทุกรกิริยา ดังเรื่องที่มาในพระสูตรเป็นอันมาก มีโพธิราชกุมารสูตร เป็นต้น แต่มักเข้าใจกันผิดไปว่า อุปมา ๓ ข้อนี้ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์หลังจากทรงเลิกละการบำเพ็ญทุกรกิริยา มีปรากฏในมหาสัจจกสูตร และโพธิราชกุมารสูตร (ม.มู.(ไทย) ๑๓/๓๗๔/๔๑๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๙/๓๙๙)

อุปมาโวหาร : สำนวนเขียนที่กล่าวถึงเรื่องราวโดยยกสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาเปรียบเทียบประกอบดังคำในปายาสิสูตรที่พระกุมารกัสสปะกล่าวแก่พระเจ้าปายาสิว่า บพิตร ถ้าเช่นนั้นอาตมภาพจะยกอุปมาถวายพระองค์ให้สดับคนฉลาดบางพวกในโลกนี้เข้าใจความหมายแห่งถ้อยคำได้ด้วยอุปมาโวหาร หรือดังคำในรถวินีตสูตรที่พระปุณณมันตานีบุตรกล่าวแก่พระสารีบุตรว่า ท่านผู้มีอายุ ถ้าธรรมนอกจากธรรมเหล่านี้ จักเป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้วปุถุชนก็จะพึงปรินิพพาน เพราะว่าปุถุชนเว้นจากธรรมเหล่านี้ ผมจะเปรียบเทียบให้ท่านฟัง คนฉลาดบางพวกในโลกนี้ย่อมเข้าใจความหมายแห่งถ้อยคำได้ด้วยอุปมาโวหาร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๒๐/๓๕๓,๑๐/๔๒๔/๓๕๖๑๐/๔๒๖/๓๕๘,๑๐/๔๒๘/๓๖๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๕๘/๒๘๑)

อุปไมย : ข้อความที่ควรจะนำสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบ,สิ่งที่ควรจะหาสิ่งอื่นมาเปรียบเทียบ, สิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ ดังคำในโลหิจจสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โลหิจจะ ที่กล่าวมานี้สรุปได้ว่า ผู้กล่าวว่า ‘โลหิจจพราหมณ์ปกครองหมู่บ้านสาลวติกาก็ควรได้รับผลประโยชน์ที่เกิดในหมู่บ้านสาลวติกาแต่เพียงผู้เดียวไม่ควรแบ่งให้ผู้อื่นผู้ที่กล่าวอย่างนี้ชื่อว่าทำความเดือดร้อนให้แก่คนที่อาศัยท่านเลี้ยงชีพ เมื่อทำความเดือดร้อนให้ก็ชื่อว่าไม่หวังประโยชน์ ผู้ไม่หวังประโยชน์ก็ชื่อว่าคิดเป็นศัตรู เมื่อคิดเป็นศัตรูก็ชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ข้ออุปไมยนี้ก็เช่นกัน หรือดังคำในมหาสีหนาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุปมาเหมือนภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมบูรณ์ด้วยสมาธิ สมบูรณ์ด้วยปัญญา พึงยินดีอรหัตตผลในปัจจุบันนั่นแล แม้ฉันใด เรากล่าวข้ออุปไมยนี้ ฉันนั้น บุคคลนั้นไม่ละวาจานั้น ไม่ละความคิดนั้น ไม่สลัดทิ้งทิฏฐินั้นย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ (ที.สี.(ไทย) ๙/๕๑๑/๒๒๕,๙/๕๑๒/๒๒๖,๙/๕๑๓/๒๒๗,๙/๕๑๔/๒๒๗,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๔๙/

SAMPLE

๑๔๘,ม.ม.(ไทยป ๑๓/๒๗๗/๓๓๐,สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๐๑/๑๑๓,๑๘/๑๓๘/๑๗๔,๑๘/๒๓๑/๒๒๑,๑๘/๒๔๔/๒๕๕)

อุปยสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเข้าถึง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความเข้าถึงไม่ใช่ความหลุดพ้น ความไม่เข้าถึงต่างหากที่เป็นความหลุดพ้น คือ วิญญาณเข้าถึงรูป เวทนา สัญญาและสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูป เวทนา สัญญาและสังขาร เป็นอารมณ์และเป็นที่ตั้ง แล้วเข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ ดังนั้น เธอทั้งหลายจึงไม่ควรยึดถือคำพูดที่ว่า เราจักบัญญัติการมา การไป การจุติ การอุบัติหรือความเจริญงอกงามไพบูลย์แห่งวิญญาณ โดยเว้นจากรูป เวทนา สัญญาและสังขาร เพราะถ้าภิกษุละความกำหนัดในรูปธาตุ เวทนาธาตุ สัญญาธาตุ สังขารธาตุและวิญญาณธาตุได้แล้ว อารมณ์จึงจะขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณก็ไม่มี วิญญาณเมื่อไม่มีที่ตั้ง ก็จะไม่งอกงาม ไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิ จิตจึงจะหลุดพ้น ตั้งมั่น สันโดษ ไม่สะดุ้งและดับไปเอง อันจะเป็นเหตุให้ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๓/๗๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความเข้าถึง หมายถึงเข้าถึงขันธ์ ๕ ด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ (สํ.ข.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๒๙๘)

อุปยันติสูตร : พระสูตรว่าด้วยน้ำขึ้นน้ำลง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ทรงแสดงปฏิจจสมุปบาทแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยเปรียบเทียบกับมหาสมุทรที่มีน้ำขึ้นน้ำลงและส่งผลให้แม่น้ำใหญ่น้อยขึ้นลงตาม อวิชชาก็เหมือนกัน เมื่อเกิดขึ้นก็ทำให้สังขารเกิดขึ้นตามและเมื่อสังขารเกิดขึ้นแล้วก็ทำให้วิญญาณเกิดขึ้นตามเป็นต้นเป็นลำดับไป (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๖๙/๑๔๒)

อุปราช : ผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ประจำภาคหนึ่ง ๆ ในอาณาจักร ดังคำในมหาสุทัสสสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ทรงเล่นอย่างเด็กอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงตำแหน่งอุปราช ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงครองราชย์อยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงเพศคฤหัสถ์ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในธรรมปราสาท ๘๔,๐๐๐ ปี เพราะทรงเจริญพรหมวิหาร ๔ ประการ หลังจากสวรรคตแล้วจึงไปเกิดในพรหมโลก หรือดังคำมฆสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ พระเจ้ามฆเทวะทรงเล่นอย่างเด็กอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงตำแหน่งอุปราชอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงครองราชย์อยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี เสด็จออกจากวังผนวชเป็นบรรพชิตประพฤติพรหมจรรย์อยู่ที่มฆเทวอัมพวันนี้อีก ๘๔,๐๐๐ ปี พระองค์ทรงเจริญพรหมวิหาร ๔ ประการ หลังจากสวรรคตแล้วได้เสด็จเข้าถึงพรหมโลก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๙/๒๐๒, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๙/๓๗๔)

SAMPLE

อุปริมทิส : ทิศเบื้องบน หมายถึงสมณพราหมณ์ ดูประกอบในสิงคาลกสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๙๙,พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู **ทิศหก**

อุปรุจิ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสุปิฐิยเถระ ดังคำใน สุปิฐิยเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้ามีจิตร่าเริง เบิกบานได้ถวายตั่งที่สะอาดหมดจด แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งการถวายตั่ง ในกัปที่ ๓๘ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ ชาติที่ ๑ พระนามว่ารุจิ ชาติที่ ๒พระนามว่าอุปรุจิ และชาติที่ ๓ พระนามว่ามหารุจิ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๒/๒๔๐)

อุปลวัณณาเถรีคาถา : ภาษิตของพระอุบลวรรณาเถรี,คาถาของพระอุบลวรรณาเถรี ท่านพระอุบลวรรณาเถรีอาศัยภาษิตที่โยมมารดาของพระคังคาตีริยเถระกล่าว จึงได้กล่าวว่า เรา ๒ คน คือมารดาและธิดามีสามีร่วมกัน เรานั้นได้มีความสลดใจขนพองสยองเกล้าอย่างไม่เคยมี น่าติเตียนนัก กามทั้งหลายไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น มีหนามมาก ที่เรา ๒ คน คือ มารดาและธิดา เป็นภริยาร่วมกัน เรานั้นเห็นโทษในกามทั้งหลาย เห็นการออกจากกามโดยความปลอดโปร่ง จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในกรุงราชคฤห์ พระอุบลวรรณาเถรีได้กล่าวว่า เราระลึกชาติก่อนได้ ทิพพจักขุ เจโตปริยญาณ และโสตธาตุ เราชำระให้หมดจดแล้ว แม้ฤทธิ์เราทำให้แจ้งแล้ว เราบรรลุความสิ้นอาสวะแล้ว ทำอภิญญา ๖ ให้แจ้งแล้ว ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ฯลฯ พระอุบลวรรณาเถรีเมื่อจะคุกคามมาร จึงได้กล่าวว่า ต่อให้นักเลงเจ้าชู้ตั้งแสนคนเช่นนี้ห้อมล้อม แม้เพียงขนของเราก็ไม่พึงหวั่นไหว ไม่สะเทือน มาร ท่านผู้เดียวจะทำอะไรเราได้ เรานั้นหายตัวก็ได้ เข้าท้องท่านก็ได้ ยืนอยู่ระหว่างคิ้วของท่านก็ได้ เรายืนอยู่ ท่านก็มองไม่เห็น เรามีจิตเชี่ยวชาญ อบรมอิทธิบาทดีแล้ว เราทำอภิญญา ๖ ให้แจ้งแล้ว ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว กามทั้งหลายเปรียบด้วยหอกและหลาว เป็นเขียงรองสับขันธ์ทั้งหลาย บัดนี้ เราไม่มีความยินดีในกามที่ท่านพูดถึง กำจัดความเพลิดเพลินในกามทั้งปวงได้แล้วทำลายกองแห่งความมืดได้แล้ว มารผู้ชั่วช้าเลวทราม ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า ท่านถูกเรากำจัดแล้ว (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๒๒๔/๕๙๒)

อุปวาณเถรคาถา : ภาษิตของพระอุปวาณเถระ,คาถาของพระอุปวาณเถระ ท่านพระอุปวาณเถระเมื่อจะบอกประโยชน์แก่พราหมณ์ จึงได้กล่าวว่า ท่านพราหมณ์ พระสุคตเป็นพระอรหันต์ ในโลก เป็นมุนี ถูกลมเบียดเบียนแล้ว ถ้ามีน้ำร้อน ขอท่านจงถวายพระมุนีเถิด พระมุนีพระองค์นั้นเป็นผู้อันบุคคลผู้ควรบูชา บูชาแล้ว ผู้ควร

สักการะ สักการะแล้ว และผู้ควรนอบน้อม นอบน้อมแล้ว เราปรารถนาจะนำน้ำร้อนไปถวายพระองค์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๘๕/๓๖๓)

อุปวาณเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุปวาณเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ เมื่อมหาชนพากันสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ แล้วฉลองกันอยู่ ท่านมีจิตเลื่อมใสจึงได้ทำสักการะด้วยการยกธงขึ้นบูชาใกล้พระสถูป เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านได้เสวยสมบัติเป็นอันมาก เกิดเป็นท้าวสักกะ ๘๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๒/๑๒๙)

อุปวาณเถราปทาน, อุปวานเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอุปวานเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ เมื่อมหาชนสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และกำลังฉลองอยู่ ท่านเกิดเป็นคนยากจนไม่มีสิ่งใดจะทำบุญ จึงนำผ้าห่มมาผูกเป็นธงบูชาพระเจดีย์ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๒/๓๕๔)

อุปวาณสันทิฏฐิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอุปวาณะทูลถามธรรมที่พึงเห็นเอง ท่านพระอุปวาณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงชื่อว่าเป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ธรรมชื่อว่ามีคุณตามที่กล่าวนั้น ได้แก่การที่ภิกษุเห็นรูปทางตาเป็นต้นแล้ว เป็นผู้เสวยอายตนะภายนอก ๖ เสวยความกำหนัดในอายตนะภายนอก ๖ และรู้ชัดถึงความกำหนัดในอายตนะภายนอก ๖ ในภายในซึ่งมีอยู่ว่ามีอยู่ หรือภิกษุผู้เห็นและผู้เสวยอายตนะภายนอก ๖ แล้ว แต่ไม่เสวยความกำหนัดในอายตนะภายนอก ๖ และรู้ชัดถึงความกำหนัดในอายตนะภายนอก ๖ ในภายในซึ่งไม่มีว่าไม่มี (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๐/๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่ประกอบด้วยกาล หมายถึงให้ผลไม่จำกัดกาล คือไม่ขึ้นกับกาลเวลา ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทุกเวลา ทุกโอกาส ปฏิบัติเมื่อใด ก็ได้รับผลเมื่อนั้น (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๑๕๘)

อุปวาณสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอุปวาณะ มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปวาณสูตร สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ท่านพระอุปวาณะเข้าไปเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหาเรื่องทุกข์เป็นต้น เนื้อหาสาระของสูตรต่อจากนี้พึงทราบเหมือนในอัญญติตถิยสูตร(สูตรที่ ๔) (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๖/๕๑)

2.อุปวาณสูตร ท่านพระอุปวาณสนทนาธรรมกับท่านพระสารีบุตรว่า โพชฌงค์ที่ปรารภดีแล้ว เป็นไปเพื่อความอยู่ผาสุก (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๙/๑๒๔)

3.อุปวาณสูตร พระอุปวาณะถามพระสารีบุตรเรื่องการทำที่สุดแห่งทุกข์ด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ (๑) ด้วยวิชชา (๒) ด้วยจรณะ (๓) ด้วยวิชชาและจรณะ หรือ (๔) ด้วยเหตุนอกจากวิชชาและจรณะ พระสารีบุตรตอบว่าไม่ใช่อย่างนี้ เมื่อพระอุปวาณะถามว่า บุคคลทำที่สุดแห่งทุกข์ได้อย่างไร จึงตอบว่า ถ้าบุคคลจักทำที่สุดแห่งทุกข์ด้วยวิชชา ด้วยจรณะ หรือด้วยวิชชาและจรณะแล้ว ก็จักมีความยึดมั่นถือมั่นทำที่สุดแห่งทุกข์ ถ้าบุคคลทำที่สุดแห่งทุกข์ด้วยเหตุนอกจากวิชชาและจรณะแล้ว ปุถุชนก็จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะปุถุชนไม่มีวิชชาและจรณะ บุคคลผู้มีจรณวิบัติ ย่อมไม่รู้เห็นตามความเป็นจริง บุคคลผู้มีจรณสมบัติ ย่อมรู้เห็นตามความเป็นจริง เมื่อรู้เห็นตามความเป็นจริง ย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๕/๒๔๗)

อุปวาณะ, พระ : พระมหาสาวกองค์หนึ่งเกิดในตระกูลพราหมณ์ผู้มั่งคั่ง ในนครสาวัตถีได้เห็นพระพุทธองค์ในพิธีถวายวัดพระเชตวัน เกิดความเลื่อมใส จึงได้มาบวชในพระศาสนาและได้บรรลุอรหัตตผลท่านเคยเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธองค์แม้ในวันปรินิพพานพระอุปวาณะก็ถวายงานพัดอยู่เฉพาะพระพักตร์เรื่องราวเกี่ยวกับท่านปรากฏในพระไตรปิฎก ๔–๕ แห่ง เช่นเรื่องที่ท่านสนทนากับพระสารีบุตรเกี่ยวกับโพชฌงค์ ๗ ประการ เป็นต้น ดังคำว่า ท่านพระอุปวาณะยืนถวายงานพัดพระผู้มีพระภาคอยู่ตรงพระพักตร์ขณะนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งท่านพระอุปวาณะให้ถอยไปด้วยพระดำรัสว่า ภิกษุ เธอจงหลบไป อย่ายืนตรงหน้าเรา หรือดังคำในเทวหิตสูตรว่า พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวรด้วยโรคลม ท่านพระอุปวาณะเป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาค ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระอุปวาณะมาตรัสว่า อุปวาณะ เอาเถิด เธอจงจัดหาน้ำร้อนสำหรับเรา,ในอุปวาณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุปวาณะ เรากล่าวว่าทุกข์เป็นสภาวะที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น อาศัยปัจจัย อะไรคือ อาศัยผัสสะ บุคคลผู้กล่าวถ้อยคำเช่นนี้ จึงชื่อว่าพูดตรงตามที่เรากล่าวไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ทั้งไม่มีการคล้อยตามคำเช่นนั้นที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้,ในอุปวาณสันทิฏฐิกสูตร ท่านพระอุปวาณะทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคเรื่องธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นได้เอง (ที.ม.(ไทย) ๑๐/

๒๐๐/๑๔๙, สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๗,สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๖/๕๑,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๗๐/๕๙,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๙/๑๒๔,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗๕/๒๔๗,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๖/๒๗๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๑/๑๓๔, ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๗๒/๓๖๐,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๗๐๐)

อุปวาพะ, ภิกษุ : พระภิกษุรูปหนึ่ง มีปรากฏในจูฬวรรค ตัสสปาปิยสิกา ว่าด้วยระงับอธิกรณ์โดยการลงโทษแก่ผู้ทำผิด ดังคำว่า สมัยนั้น พระอุปวาพะถูกซักถามอาบัติในท่ามกลางสงฆ์ ปฏิเสธแล้วรับรับแล้วปฏิเสธเอาเรื่องหนึ่งมากล่าวกลบเกลื่อนอีกเรื่องหนึ่ง กล่าวเท็จทั้งที่รู้ ต่อมา พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิ ฯลฯ ครั้นทรงตำหนิแล้ว ฯลฯ ทรงแสดง ธรรมีกถารับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้น สงฆ์จงลงตัสสปาปิยสิกากรรมแก่ภิกษุอุปวาพะ(วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๐๕/๓๒๐,๖/๒๐๖/๓๒๐,๖/๒๐๕/๓๒๑,๖/๒๐๖/๓๒๑,๖/๒๑๑/๓๒๖)

อุปสมะ : ความสงบใจจากสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบ, การทำใจให้สงบ, สภาวะอันเป็นที่สงบ คือ นิพพาน (ข้อ ๔ ในอธิษฐานธรรม ๔ คือ ๑. อธิษฐานธรรมคือปัญญา ๒.อธิษฐานธรรมคือสัจจะ ๓. อธิษฐานธรรมคือจาคะ ๔. อธิษฐานธรรมคืออุปสมะ) (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔๗/๔๐๔)

อุปสมบท : บวชเป็นภิกษุ, การให้กุลบุตรบวชเป็นภิกษุหรือให้กุลธิดาบวชเป็นภิกษุณี, การบวชเป็นภิกษุ หรือภิกษุณี ดังคำในมหาวรรคว่า ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะได้เห็นธรรมแล้วบรรลุธรรมแล้วรู้แจ้งธรรมแล้วหยั่งลงสู่ธรรมแล้วข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจถึงความเป็นผู้แกล้วกล้าไม่ต้องเชื่อผู้อื่น ในคำสอนของพระศาสดา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้การอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า เธอจงมาเป็นภิกษุเถิดแล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้วเธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิดพระวาจานั้น ได้เป็นการอุปสมบทของท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนั้น (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๘/๒๕, ๔/๑๙/๒๖, ๔/๑๙/๒๗, ๔/๒๘/๓๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๔๐๔/๑๗๓,๙/๔๔๒/๑๙๖, ที.ม.(ไทย)๑๐/๗๖/๔๓,๑๐/๗๗/๔๓,๑๐/๘๐/๔๕,๑๐/๘๑/๔๕,๘๔/๔๖,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๒/๘๒) ; ดู **อุปสัมปทา**

อุปสมสุข : สุขที่เกิดจากความสงบ,สุขในผลสมาบัติที่ให้กิเลสสงบระงับ,สุขจากความเข้าไปสงบ หมายถึงสุขที่สงบระงับราคะ โทสะ โมหะ ดังคำในมหาสุญญตสูตรว่าเป็นไปได้๖ที่ภิกษุผู้หลีกออกจากคณะ อยู่ตามลำพังผู้เดียว พึงหวังเนกขัมมสุข ปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธิสุข จักเป็นผู้ได้สุขนั้น ตามปรารถนาได้โดยไม่ยากโดยไม่ลำบาก หรือดังคำในนาคิตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นาคิตะ เรา

SAMPLE

ไม่ติดยศ และยศก็ไม่ติดเรา ผู้ใดแลไม่ได้ตามความปรารถนา ไม่ได้โดยไม่ยาก ไม่ได้โดยไม่ลำบากซึ่งเนกขัมมสุข ปวิเวกสุข อุปสมสุข สัมโพธสุขที่เราได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากนี้ผู้นั้นชื่อว่ายินดีสุขที่ไม่สะอาด สุขในการนอนหลับ และสุขที่อิงอาศัยลาภสักการะและการสรรเสริญ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๘๖/๒๒๓,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๒,องฺ.ฉกฺก.(ไทย)๒๒/๔๒/๔๙๕,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๘๖/๔๑๒)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปสมสุข หมายถึงความสุขอันสงบเพราะเป็นไปเพื่อการเข้าไปสงบกิเลสมีราคะเป็นต้น (ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๑๘๖/๑๑๔)

อุปสมะอันยอดเยี่ยม : ความสงบที่ประเสริฐ หมายถึงความสงบระงับราคะ โทสะ โมหะ ดังคำในธาตุวิภังคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อวิชชา คือ ความหลง งมงาย ของภิกษุผู้ไม่รู้แจ้งในกาลก่อนนั้นนั่นแลมีอยู่เธอละอภิชฌา คือความหลง งมงายนั้นได้แล้ว ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้เพราะฉะนั้นภิกษุผู้เพียบพร้อมแล้วอย่างนี้จึงชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยอธิษฐานธรรม คืออุปสมะอันยอดเยี่ยมนี้ ความสงบระงับราคะ โทสะ โมหะ นี้เป็นความสงบระงับอันประเสริฐยอดเยี่ยม (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๖๘/๔๑๓)

อุปสมาเถรีคาถา : ภาษิตของพระอุปสมาเถรี,คาถาของพระอุปสมาเถรี ท่านพระอุปสมาเถรี (รับพระพุทธโอวาทแล้ว) ได้กล่าว ว่า อุปสมา เธอพึงข้ามโอฆะซึ่งเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก จงชนะมารพร้อมทั้งเสนามาร ดำรงไว้ซึ่งกายที่มีในภพสุดท้ายเถิด (ขุ.เถรี.(ไทย) ๒๖/๑๐/๕๕๔)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า สังสารวัฏ (ขุ.เถรี.อ. (บาลี) ๑๐/๑๖)

อุปสมาธิษฐาน : ที่มั่นคือความสงบ,ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจให้เป็นฐานที่มั่นคือสันติ, ผู้มีความระงับกิเลสได้ใจสงบเป็นฐานที่มั่น (ข้อ ๔ ในอธิฏฐาน(ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ) ๔ (คือ ๑. ปัญญาธิษฐาน(ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือปัญญา) ๒. สัจจาธิษฐาน(ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือสัจจะ) ๓. จาคาธิษฐาน(ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือจาคะ) ๔. อุปสมาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคืออุปสมะ) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๙๐) ; **ดูอธิษฐานธรรม**

อุปสมานุสสติ :ระลึกถึงธรรมอันเป็นที่สงบ,ระลึกถึงคุณพระนิพพานซึ่งเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์ (ข้อ๑๐ ในอนุสติ ๑๐) (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๙๗/๓๗,๒๐/๔๗๓/๕๐,๒๐/๔๗๔/๕๐,๒๐/๔๗๕/๕๐,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๘,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๓๐๑/๒๓๗)

อุปสรรค : ความขัดข้อง, สิ่งที่เข้าไปขัดข้อง, เครื่องกีดกั้น, สิ่งขัดขวาง ดังคำในมหาวรรคว่า ชฎิลนทีกัสสปะได้เห็นผม ชฎา เครื่องบริขาร และเครื่องบูชาไฟลอยน้ำ

SAMPLE

มาแล้วคิดว่า อุปสรรคอย่าได้มีแก่พี่ชายของเราเลย จึงส่งชฎิลทั้งหลายไป หรือดังคำในจูฬสกุลุทายิสูตรว่าบริษัทของสกุลุทายีปริพาชกได้ทำให้สกุลุทายีปริพาชกมีอุปสรรคต่อการประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๒/๖๒,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๗๗/๓๓๐)

อุปสันตะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่ง เป็นอัครอุปัฏฐาก ของพระพุทธเจ้านามว่าเวสสภู ดังคำในมหาปทานสูตรว่า พระเวสสภูพุทธเจ้ามีภิกษุอุปสันตะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๑/๒๕๔๘)

อุปสัมบัน : ผู้ได้รับอุปสมบทเป็นภิกษุหรือภิกษุณีแล้ว, ผู้อุปสมบทแล้ว ได้แก่ภิกษุและภิกษุณี; เทียบ **อนุปสัมบัน** ดังคำในมหาวิภังค์ว่า อุปสัมบัน ภิกษุสำคัญว่าเป็นอุปสัมบัน ให้จีวรเองแล้วโกรธ ไม่พอใจชิงเอามาหรือใช้ให้ชิงเอามาต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๓๔/๑๔๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปสัมบัน ผู้ได้รับอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมแล้ว หมายถึงภิกษุ (วิ.อ. (บาลี) ๑/๔๕/๒๕๘)

อุปสัมปทา : การบวช, การบวชเป็นภิกษุหรือภิกษุณี; วิธีอุปสมบททั้งหมด ๘ อย่างแต่เฉพาะที่ใช้เป็นหลักมี ๓ อย่าง คือ**๑. เอหิภิกขุอุปสัมปทา** การอุปสมบทด้วยพระวาจาว่า "จงเป็นภิกษุมาเถิด"เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง **๒.ติสรณคมนูปสัมปทา** หรือ **สรณเคมนูป-สัมปทา** การอุปสมบทด้วยถึงไตรสรณะเป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้พระสาวกทำในยุคต้นพุทธกาล เมื่อคณะสงฆ์ยังไม่ใหญ่นัก เมื่อทรงอนุญาตวิธีที่ ๓ แล้ววิธีที่ ๒ นี้ก็เปลี่ยนใช้สำหรับบรรพชาสามเณร **๓. ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา**การอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมเป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้สงฆ์ทำ ในเมื่อคณะสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่ขึ้นแล้ว และเป็นวิธีที่ใช้สืบมาจนทุกวันนี้; วิธีอุปสมบทอีก ๕ อย่างที่เหลือเป็นวิธีที่ทรงประทานเป็นการพิเศษจำเพาะบุคคลบ้าง ขาดตอนหมดไปแล้วบ้าง ได้แก่ (จัดเรียงลำดับใหม่ เอา ข้อ ๓. เป็นข้อ ๘. ท้ายสุด) **๓. โอวาทปฏิคคหณูปสัมปทา** การอุปสมบทด้วยการรับโอวาทเป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่พระมหากัสสปะ **๔.ปัญหาพยากรณูปสัมปทา** การอุปสมบทด้วยการตอบปัญหาของพระพุทธองค์เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่โสปากสามเณร**๕. ครุธรรมปฏิคคหณูปสัมปทา** (หรืออัฏฐครุธรรมปฏิคคหณูปสัมปทา) การอุปสมบทด้วยการรับครุธรรม ๘ประการ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี **๖. ทูเตนะอุปสัมปทา** การอุปสมบทด้วยทูต เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่นางคณิกา (หญิงโสเภณี) ชื่อ อัฑฒกาสี **๗. อัฏฐวาจิกาอุปสัมปทา** การอุปสมบทมีวาจา ๘ คือทำด้วยญัตติจตุตถกรรม ๒ ครั้งจากสงฆ์ทั้งสองฝ่ายคือจากภิกษุณีสงฆ์ครั้งหนึ่ง จากภิกษุสงฆ์ครั้งหนึ่ง ได้แก่การอุปสมบทของ

SAMPLE

ภิกษุณี **๘. ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา** (ข้อ ๓. เดิม) มีปรากฏในมหาวรรค อุปสมปทาวิธิ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๕/๑๙๒) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุปสัมปทากรรม : กรรมคือการบวชหมายถึงสังฆกรรมเกี่ยวกับการบวชดังคำในปริวารว่า อุปสัมปทากรรม มีอะไรเป็นเบื้องต้น มีอะไรเป็นท่ามกลาง มีอะไรเป็นที่สุด หรือดังคำในอาทิมัชฌันตวิสัชชนาว่า ถาม: อุปสัมปทากรรม มีอะไรเป็นเบื้องต้น มีอะไรเป็นท่ามกลาง มีอะไรเป็นที่สุด

ตอบ: อุปสัมปทากรรม มีบุคคลเป็นเบื้องต้น มีญัตติเป็นท่ามกลาง มีกรรมวาจาเป็นที่สุด (วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๓๒/๔๙๖,๘/๓๓๓/๔๙๙)

อุปสัมปทาเปกขะ, ผู้จะบวช :บุคคลผู้เพ่งอุปสมบทคือผู้มุ่งจะบวชเป็นภิกษุ,ผู้ขอบวชเป็นภิกษุ, ผู้ขอบวชนาค ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สงฆ์พึงให้อุปสมบทอย่างนี้ ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้นี้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะ(ผู้ขอบวชเป็นภิกษุ)ของท่านผู้มีชื่อนี้ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบท มีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌาย์ นี่เป็นญัตติ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๐/๙๘, ๔/๗๒/๑๐๐, ๔/๑๒๒/๑๙๐, ๔/๑๒๒/๑๙๑,๔/๑๒๖/๑๙๓, ๔/๑๒๖/๑๙๔, ๔/๑๒๖/๑๙๕, ๔/๑๒๗/๑๙๖)

อุปสัมปทาเปกขา : สตรีผู้มุ่งจะอุปสมบท, หญิงผู้เพ่งอุปสัมปทาคือผู้ขอบวชเป็นภิกษุณี ดังคำในจูพวรรคที่ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สตรีอุปสัมปทาเปกขาผู้อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์ในภิกษุณีสงฆ์แล้วไปอุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์ได้ (วิ.จู.(ไทย) ๗/ ๔๒๓/๓๕๖)

อุปสัมปทาสูตร : พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้ให้อุปสมบท พระอุบาลีทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรมเท่าไร พึงให้กุลบุตรอุปสมบทได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๐ พึงให้กุลบุตรอุปสมบทได้ คือ ภิกษุ(๑-๓) มีเนื้อความเหมือนในอุพพาหิกาสูตร (๔) สามารถพยาบาลได้เอง หรือให้ผู้อื่นช่วยพยาบาลสัทธิวิหาริกผู้เจ็บไข้ (๕) สามารถระงับได้เองหรือใช้ให้ผู้อื่นช่วยระงับความไม่ยินดี(หมายถึงความเบื่อหน่ายในการประพฤติพรหมจรรย์ ประสงค์จะลาสิกขา) (๖) สามารถบรรเทาความรำคาญที่เกิดขึ้นได้เองโดยธรรม (๗) สามารถปลดเปลื้องความเห็นผิดที่เกิดขึ้นได้โดยธรรม (๘) สามารถให้สมาทานอธิศีล (๙) สามารถให้สมาทานอธิจิต (๑๐) สามารถให้สมาทานอธิปัญญา (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๔/๘๔)

SAMPLE

อุปสัมปาเทตัพพสูตร : พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้ให้อุปสมบท พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ พึงให้กุลบุตรอุปสมบทได้ คือ (๑) มีสีลขันธ์ที่เป็นอเสขะ (คือธรรมระดับโลกุตตระ) (๒) มีสมาธิขันธ์ที่เป็นอเสขะ (๓) มีปัญญาขันธ์ที่เป็นอเสขะ (๔) มีวิมุตติขันธ์ที่เป็นอเสขะ (๕) มีวิมุตติญาณทัสสนขันธ์ที่เป็นอเสขะ (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๕๑/๓๙๒)

อุปสาฬหกชาดก : ชาดกว่าด้วยพราหมณ์อุปสาฬหกะ ฤาษีโพธิสัตว์ สอนพราหมณ์กับบุตรให้รู้ว่าสถานที่ที่สัตว์ไม่เคยตายไม่มีในโลก เพราะเหตุที่พราหมณ์ก่อนตายได้สั่งลูกชายให้เผาศพตนเองบนยอดเขาคิชฌกูฏซึ่งแกเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่สัตว์ไม่เคยตายและไม่เคยเป็นที่เผาศพคนเลว แต่ดาบสได้แสดงให้เห็นว่าสถานที่ตรงนี้พราหมณ์คนนั้นเองเคยถูกเผามาแล้วถึง ๑๔,๐๐๐ ชาติ สถานที่ที่สัตว์ไม่เคยตายไม่มีในโลก แต่ว่าพระอริยเจ้าย่อมคบหาคนที่มีธรรมเหล่านี้คือ อริยสัจ ๔ และญาณในสัจจะอันเป็นส่วนเบื้องต้น โลกุตรธรรม ๙ อหิงสาคือความไม่เบียดเบียนผู้อื่น สัญญมะคือความสำรวมในศีล และทมะคือความฝึกฝนอินทรีย์ เพราะว่าคุณธรรมเหล่านี้ชื่อไม่ตายไปจากโลก อย่ามัวหาที่นอนตายอันบริสุทธ์เลย จงหาธรรมที่ทำให้ไม่ตายเถิด (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๓๑/๗๑)

อุปสาลหกะ, พราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่งที่สรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระเทสกิตตกเถระ ดังคำในเทสกิตตกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนไว้ว่า ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าอุปสาลหกะ เข้าไปยังป่าดงทึบ ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ทรงองอาจกว่านรชน หวนระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด สรรเสริญภูมิภาคนั้นแล้ว บันเทิงอยู่ในสวรรค์ตลอดหนึ่งกัป (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๔๕๗)

อุปสาละ, พระราชโอรส : ชื่อพระโอรสองค์หนึ่ง ของพระอโนมทัสสีโพธิสัตว์กับพระสิริมา แห่งกรุงจันทวดี ดังคำในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสิริปราสาทอุปสิริปราสาท และวัฑฒปราสาท มีนางสนมกำนัล ๒๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสิริมา พระราชโอรสพระนามว่าอุปสาละ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๙/๖๒๗)

อุปสาฬหกะ, พราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์แต่ละคน มีมากถึง ๑๔,๐๐๐ คน มีปรากฏในอุปสาฬหกชาดก ดังคำที่ พราหมณ์โพธิสัตว์ตอบปัญหาของมาณพกำหนดด้วยปุพเพนิวาสญาณแล้วจึงกล่าวว่า พราหมณ์ชื่ออุปสาฬหกะ จำนวน ๑๔,๐๐๐ คน ได้ถูกพวกญาติเผาในสถานที่นี้ สถานที่ไม่เคยมีคนตายไม่มีในโลก (ขุ.ทุก.(ไทย) ๒๗/๓๑/๗๑)

SAMPLE

อุปสิงฆปุปผชาดก : ชาดกว่าด้วยฤาษีลักดมดอกไม้ พราหมณ์โพธิสัตว์ออกบวชเป็นฤาษี รุ่งเช้าท่านไปยืนสูดกลิ่นดอกบัวขาวอยู่ที่ริมสระ ถูกนางเทพธิดามาติเตียนว่าแอบดมดอกไม้ที่เขายังไม่ให้ เป็นอาการของขโมย ท่านตอบว่าที่บุรุษคนหนึ่งลงไปในสระ ไปขุดเหง่าบัว หักดอกขึ้นมาทำไมไม่ไปว่า เทพธิดาจึงว่า นั้นเป็นเรื่องของคนหยาบช้าสกปรกเราจะไปว่าอะไร เพราะทำกรรมชั่วอยู่แล้ว แต่ท่านแสวงหากรรมสะอาด แสวงหาทางหลุดพ้นโทษแม้เพียงเล็กน้อยก็ต้องมองให้เห็นว่ามีโทษมากซิจึงจะถูก ท่านระลึกได้ว่าเทพธิดาพูดถูกเราเป็นพระเป็นสมณะต้องมีความสงบ มีความสำรวมให้มากในข้อวัตรปฏิบัติจึงขอบคุณเทพธิดาที่ได้ให้สติท่าน ธรรมดาบัณฑิตเมื่อมีผู้ตักเตือนด้วยความปรารถนาดีย่อมไม่แสดงความโกรธแต่กลับแสดงความขอบคุณ (ขุ.ชา.ฉกฺก.(ไทย) ๒๗/๑๑๕/๒๔๙)

อุปสิริปราสาท : 1.ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของอโนมทัสสโพธิสัตว์ ดังคำในอโนมทัสสีพุทธวงศ์ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสิริปราสาทอุปสิริปราสาท และวัฑฒปราสาท (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๘/๖๒๗)

2.ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของสุชาตโพธิสัตว์ ดังคำในสุชาตพุทธวงศ์ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสิริปราสาท อุปสิริปราสาท และจันทปราสาท (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๑/๖๕๔)

อุปสีวเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุปสีวเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายหญ้าทำเป็นเครื่องปูลาดและบูชาด้วยดอกสาละแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๗๑ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๐/๖๖๘)

อุปสีวมาณวกปัญหา : ปัญหาของอุปสีวมาณพ (อุปสีวมาณพทูลถามดังนี้) บุคคลใดเป็นผู้ปราศจากราคะในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่นอาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ชั้นสูง บุคคลนั้นไม่หวั่นไหว ดำรงอยู่ ในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญายตนะนั้นได้หรือ (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อุปสีวะ) บุคคลใดเป็นผู้ปราศจากราคะในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่น อาศัยอากิญจัญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ชั้นสูง บุคคลนั้นไม่หวั่นไหว ดำรงอยู่ในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญายตนะนั้นได้ (อุปสีวมาณพทูลถามดังนี้) บุคคลใดเป็นผู้ปราศจากราคะในกามทั้งปวง ละสมาบัติอื่นอาศัยอา

กิญจัญญายตนสมาบัติ น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ชั้นสูง (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๗๖/๗๕๗)

มีอธิบายว่า คำว่า ห้วงกิเลสอันยิ่งใหญ่ หมายถึงโอฆะ ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๓๘/๑๗๗) คำว่า ละสมาบัติอื่น ในที่นี้หมายถึงละสมาบัติ ๖ เบื้องต่ำ (รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๒) (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๔๐/๑๘๔) คำว่า สัญญาวิโมกข์ หมายถึงสัญญาสมาบัติ คุณธรรมชั้นสูงที่บุคคลบรรลุ มี ๗ ประการ ได้แก่ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๓ (ยกเว้นเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ) (ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๔๐/๑๘๔, ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๑๐๗๘/๔๔๒)

อุปสีวมาณวปัญหา : ปัญหาของอุปสีวมาณพ อุปสีวมาณพทูลถามว่า

...ข้าพระองค์ผู้เดียวไม่ได้อาศัย(ใคร ๆ หรือสิ่งใด ๆ)
จึงไม่สามารถข้ามห้วงกิเลสอันยิ่งใหญ่ได้
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอารมณ์
ที่ข้าพระองค์ได้อาศัยแล้วพึงข้ามห้วงกิเลสนี้ได้
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า
เธอจงมีสติ เพ่งพิจารณาอากิญจัญญายตนสมาบัติ
ยึดเอาเป็นอารมณ์ว่า ไม่มีอะไรดังนี้แล้ว
ก็จะข้ามห้วงกิเลสได้ เธอจงละกามทั้งหลาย
เป็นผู้งดเว้นจากความสงสัยทั้งหลาย
พิจารณาความสิ้นตัณหา ทั้งคืนทั้งวัน (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๙๔/๒๐)

อุปสีวมาณวปัญหานิทเทส : แสดงปัญหาของอุปสีวมาณพ อธิบายปัญหาของอุปสีวมาณพผู้เข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค เป็นคนที่ ๖ เกี่ยวกับอารมณ์ที่อาศัยเพื่อให้ข้ามห้วงกิเลส อากิญจัญญายตนสมาบัติ วิญญาณ เป็นต้น มีทั้งหมด ๘ คาถา โดยอุปสีวมาณพทูลถาม ๔ คาถา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ๔ คาถา

อุปสีวมาณพทูลถามว่า
...ข้าพระองค์ผู้เดียวไม่ได้อาศัย(ใคร ๆ หรือสิ่งใด ๆ)
จึงไม่สามารถข้ามห้วงกิเลสอันยิ่งใหญ่ได้
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอารมณ์
ที่ข้าพระองค์ได้อาศัยแล้วพึงข้ามห้วงกิเลสนี้ได้
ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ข้าพระองค์ผู้เดียวไม่ได้อาศัย(ใคร ๆ หรือสิ่งใด ๆ) อธิบายว่า ข้าพระองค์ ผู้เดียวไม่ได้อาศัยบุคคลหรือธรรมใดเลย จึงไม่สามารถข้ามห้วงกิเลสใหญ่ คือ กาโมฆะ ภโวฆะ ทิฏโฐฆะ และอวิชโชฆะได้

SAMPLE

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า
เธอจงมีสติ เพ่งพิจารณาอากิญจัญญายตนสมาบัติ
ยึดเอาเป็นอารมณ์ว่า ไม่มีอะไรดังนี้แล้ว
ก็จะข้ามห้วงกิเลสได้ เธอจงละกามทั้งหลาย
เป็นผู้งดเว้นจากความสงสัยทั้งหลาย
พิจารณาความสิ้นตัณหา ทั้งคืนทั้งวัน
ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า เธอจงมีสติ เพ่งพิจารณาอากิญจัญญายตนสมาบัติ อธิบายว่า พราหมณ์นั้นได้อากิญจัญญายตนสมาบัติโดยปกติ ไม่รู้ที่อาศัยว่า สมาบัตินี้เป็นที่อาศัยของเรา พระผู้มีพระภาคจึงตรัสบอกที่อาศัยและทางออกที่สูงขึ้นไปแก่พราหมณ์ว่า เธอจงเป็นผู้มีสติเข้าอากิญจัญญายตนสมาบัติ ออกจากสมาบัติแล้ว เพ่งพิจารณาจิตและเจตสิกธรรมที่เกิดในสมาบัตินั้นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี ฯลฯ มีชาติ ชรา มรณะเป็นธรรมดา เป็นสิ่งที่ต้องสลัดออกไป ที่ชื่อว่าอากิญจัญญายตนสมาบัติ เพราะอรรถว่า อะไรน้อยหนึ่งย่อมไม่มี เธอจงละกาม ๒ อย่าง คือ วัตถุกามและกิเลสกาม งดเว้นจากความสงสัยในทุกข์ ทุกขสมุทัย เป็นต้น พิจารณาความสิ้นตัณหา ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ คติ การถือกำเนิด ปฏิสนธิ ภพ สงสาร วัฏฏะ ตลอดกลางคืนและกลางวัน

อุปสีวมาณพทูลถามว่า
บุคคลใดคลายราคะในกามทั้งปวง
ละสมาบัติอื่น อาศัยแต่อากิญจัญญายตนสมาบัติ
น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ชั้นสูง
บุคคลนั้นไม่หวั่นไหว ดำรงอยู่ในพรหมโลก
ชั้นอากิญจัญญายตนะนั้นได้หรือ
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ได้
ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ละสมาบัติอื่น อาศัยแต่อากิญจัญญายตนสมาบัติ อธิบายว่า ละสมาบัติ ๖ เบื้องต่ำ อาศัยแต่อากิญจัญญายตนสมาบัติ

คำว่า น้อมใจไปในสัญญาวิโมกข์ชั้นสูง อธิบายว่า สัญญาสมาบัติ ๗ ท่านเรียกว่า สัญญาวิโมกข์ บรรดาสัญญาสมาบัติเหล่านั้น อากิญจัญญายตนสมาบัติเป็นวิโมกข์อันเลิศ ประเสริฐ สูงสุด

อุปสีวมาณพทูลถามว่า
...ถ้าบุคคลนั้น ไม่หวั่นไหว
ดำรงอยู่ในพรหมโลกนั้นนานปีไซร้

SAMPLE

บุคคลนั้นเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว
มีความสงบเย็นอยู่ในพรหมโลกนั้นนั่นแลหรือ
หรือว่าวิญญาณของบุคคลนั้นจะพึงจุติอีก
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า
เปลวไฟถูกกำลังลมพัดไป
ย่อมดับ กำหนดไม่ได้ ฉันใด
มุนีพ้นแล้วจากนามกาย
ย่อมดับไป กำหนดไม่ได้ ฉันนั้น
ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ย่อมดับ กำหนดไม่ได้ อธิบายว่า ย่อมดับ ย่อมถึงความไม่มี ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ กำหนดไม่ได้ คือ ยกมาอ้างไม่ได้ นับไม่ได้ บัญญัติไม่ได้ว่า เปลวไฟนั้นไปทิศชื่อโน้นแล้ว ฉันใด มุนีนั้นปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ กำหนดไม่ได้ ยกมาอ้างไม่ได้ นับไม่ได้ บัญญัติไม่ได้ว่ากษัตริย์ ว่าพราหมณ์ ว่าแพศย์ ฯลฯ ว่าสัตว์มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ฉันนั้น

อุปสีวมาณพทูลถามว่า
มุนีนั้นถึงความสลายไป หรือว่าไม่มี
หรือว่าไม่แตกทำลายเพราะมีความแน่แท้...
ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า มุนีนั้นถึงความสลายไป หรือไม่มี อธิบายว่า มุนีนั้นดับไปแล้ว สูญไปแล้ว หายไปแล้ว คำว่า หรือว่าไม่แตกทำลาย เพราะมีความแน่แท้ อธิบายว่า หรือว่า เที่ยง มั่นคง แน่แท้ มีความไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา พึงดำรงอยู่อย่างนั้นเสมอกับสิ่งที่ยึดถือว่าแน่แท้ในพรหมโลกนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า
มุนีถึงความสลายไป ย่อมไม่มีอะไรเป็นประมาณ
ชนทั้งหลายพึงว่ากล่าวมุนีนั้นด้วยกิเลสใด
กิเลสนั้นย่อมไม่มีแก่มุนีนั้น
(เพราะ)เมื่อมุนีนั้นถอนธรรมทั้งปวงได้เด็ดขาดแล้ว
แม้ครรลองแห่งวาทะทั้งปวง
ท่านก็ถอนได้เด็ดขาดแล้วเหมือนกัน
ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า มุนีถึงความสลายไป ย่อมไม่มีอะไรเป็นประมาณ อธิบายว่า มุนีถึงความสลายไป คือ ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ย่อมไม่มีประมาณแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คือท่านละสิ่งเหล่านี้ได้แล้ว คำว่า กิเลสนั้น

SAMPLE

ย่อมไม่มีแก่มุนีนั้น อธิบายว่า กิเลสคือราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา ไม่มีแก่มุนี คำว่า แม้ครรลองแห่งวาทะทั้งปวง ท่านก็ถอนได้เด็ดขาดแล้ว อธิบายว่า กิเลส ขันธ์ และอภิสังขารตรัสเรียกว่า ครรลองแห่งวาทะ วาทะ ครรลองแห่งวาทะ ชื่อ ครรลองแห่งชื่อ ภาษา ครรลองแห่งภาษา บัญญัติ ครรลองแห่งบัญญัติ มุนีถอนได้เด็ดขาดแล้ว (ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๓๘/๑๗๗)

อุปสีวะ, พระ : ศิษย์คนหนึ่งในจำนวน ๑๖ คนของพราหมณ์พาวรี ที่ไปทูลถามปัญหากะพระศาสดา ที่ปาสาณเจดีย์ มีปรากฏในอุปสีวเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระอุปสีวเถระ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๔๕/๖๗๔)

อุปสีวะ, มาณพ : ชื่อมาณพคนหนึ่ง เป็น ๑ ในศิษย์ ๑๖ คนของพราหมณ์พาวรี ที่ไปทูลถามปัญหากะพระศาสดา ที่ปาสาณเจดีย์ ดังคำที่(อุปสีวมาณพทูลถามดังนี้) ข้าแต่พระองค์ผู้สักกะ ข้าพระองค์ผู้เดียว ไม่ได้อาศัย(ใคร ๆ หรือสิ่งใด ๆ) จึงไม่สามารถข้ามห้วงกิเลสอันยิ่งใหญ่ ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีสมันตจักขุ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกอารมณ์ ที่ข้าพระองค์ได้อาศัยแล้ว พึงข้ามห้วงกิเลสนี้ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อุปสีวะ) เธอจงมีสติ เพ่งพิจารณาอากิญจัญญายตนสมาบัติ ยึดเอาเป็นอารมณ์ว่า 'ไม่มีอะไร' ดังนี้แล้วก็จะข้ามห้วงกิเลสได้ เธอจงละกามทั้งหลาย เป็นผู้งดเว้นจากความสงสัยทั้งหลาย พิจารณาดูความสิ้นตัณหาทั้งคืนทั้งวัน (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๔/๗๔๐)

อุปเสนวังคันตบุตร, ภิกษุ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรพราหมณ์ชื่อ วังคันตะ มารดาชื่อนางสารี เป็นน้องชายของพระสารีบุตร เกิดที่หมู่บ้านนาลกะ เติบโตขึ้นเรียนไตรเพทจบแล้ว ต่อมาได้ฟังธรรมมีความเลื่อมใส จึงบวชในพระพุทธศาสนา หลังจากบวชได้ ๒ พรรษา จึงสำเร็จพระอรหัต ท่านออกบวชจากตระกูลใหญ่ มีคนรู้จักมากและทั้งเป็นนักเทศก์ที่สามารถ จึงมีกุลบุตรเลื่อมใสมาขอบวชด้วยจำนวนมาก ตัวท่านเองเป็นผู้ถือธุดงค์ และสอนให้สัทธิวิหาริก__ถือธุดงค์ด้วย ปรากฏว่าทั้งตัวท่านและบริษัทของท่านเป็นที่เลื่อมใสของคนทั่วไปหมด จึงได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางทำให้เกิดความเลื่อมใสทั่วทุกด้าน (คือไม่เฉพาะตนเองน่าเลื่อมใส แม้คณะศิษย์ก็น่าเลื่อมใสไปหมด) ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ท่านพระอุปเสนวังคันตบุตรพร้อมด้วยบริษัทเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร หรือดังคำว่า ภิกษุทั้งหลายมีพรรษา ๑ บ้าง มีพรรษา ๒ บ้าง ให้สัทธิวิหาริกอุปสมบท แม้ท่านพระอุปเสนวังคันตบุตรมีพรรษาเดียว ก็ให้สัทธิวิหาริกอุปสมบท ท่านออกพรรษาแล้ว มีพรรษา ๒ ได้พาสัทธิวิหาริกมีพรรษา ๑ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร หรือดังคำที่พระผู้

มีพระภาคตรัสว่า อุปเสนวังคันตบุตรเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้เป็นที่เลื่อมใสของคนโดยรอบ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๖๕/๘๙,๒/๕๖๖/๘๙,๒/๕๖๖/๙๐,๒/๕๖๖/๙๑,วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๕/๑๐๓,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๑๓/๒๘); **อุปเสนะวังคันตบุตร** ก็เขียน

อุปเสนวังคันตปุตตเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุปเสนวังคันตบุตรเถระ

มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านนำดอกกรรณิการ์มาประดับฉัตรแล้วยกขึ้นบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้ถวายอาหารบิณฑบาตอย่างดีแด่พระสงฆ์อีก ๘ รูป เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๓๖ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๑ ชาติ เกิดเป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (๓๒/๘๖/๑๑๔)

อุปเสนสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอุปเสนวังคันตบุตร พระผู้มีพระภาคทรงปรารภท่านพระ อุปเสนวังคันตบุตรเถระ ทรงเปล่งอุทานแสดงสภาวะจิตที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวของพระขีณาสพว่า แม้จะมีชีวิตอยู่หรือไม่ ก็ไม่เศร้าโศก (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๓๙/๒๕๐,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๓๙/๒๘๘-๒๘๙)

อุปเสนอาสีวิสสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระอุปเสนะถูกพิษงู สมัยที่ท่านพระสารีบุตรและท่านพระอุปเสนะอยู่ที่เงื้อมเขาชื่อสัปปโสณฑิกะ ป่าสีตวัน เขตกรุงราชคฤห์ งูตัวหนึ่งได้ตกลงมากัดท่านพระอุปเสนะ ท่านจึงให้ภิกษุทั้งหลายช่วยยกกายของท่านขึ้นเตียงแล้วหามออกไปข้างนอก ก่อนที่กายของท่านจะเรี่ยรายเหมือนกำแกลบ และเมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า พวกเรายังไม่เห็นกายหรืออินทรีย์ของท่านแปรผันไปเลย จึงกล่าวว่า กระผมไม่ได้มีความคิดว่า เราเป็นอายตนะภายใน ๖ หรือ อายตนะภายใน ๖ เป็นของเรา แล้วความที่กายของกระผมเป็นอย่างอื่นหรือความที่อินทรีย์ของกระผมแปรผันไป จักมีได้อย่างไร

ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวว่า เพราะท่านได้ถอนอหังการ มมังการและมานานุสัย(กิเลสที่นอนเนื่องคือ ความถือตัว) ได้เด็ดขาดนานมาแล้ว จึงไม่มีความคิดอย่างนั้นและในขณะที่ภิกษุยกกายของท่านขึ้นเตียงแล้วหามออกไปข้างนอก กายของท่านก็ได้เรี่ยรายเหมือนกำแกลบในที่นั้นเอง (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๙/๕๘)

อุปเสนะ, พระ :ชื่อพระเถระรูปหนึ่ง เป็นน้องชายของพระสารีบุตร ดังคำในมหาวิภังค์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถามท่านพระอุปเสนวังคันตบุตรว่า อุปเสนะเธอทั้งหลายยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ เดินทางมาโดยไม่ลำบากหรือ" หรือดังคำว่า ท่านพระสารีบุตรและท่านพระอุปเสนะอยู่ที่เงื้อมเขาชื่อสัปปโสณฑิกะ ป่าสีตวัน เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น งูตัวหนึ่งได้หล่นลงมาที่กายของท่านพระอุปเสนะ,ใน

SAMPLE

อุปเสนวังคันตปุตตเถราปทาน มีประวัติของพระอุปเสนะกล่าวไว้อย่างชัดเจน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๖๕/๘๙, สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๖๙/๕๘,๓๒/๙๔/๑๑๕)

อุปเสนะ, พระโอรส : ชื่อพระโอรสองค์หนึ่งของพระสุชาตโพธิสัตว์ กับพระนางสิรินันทา แห่งกรุงสุมังคละ ดังคำในสุชาตพุทธวงศ์ว่า พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่ ๙,๐๐๐ ปี มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือสิริปราสาท อุปสิริปราสาท และจันทปราสาท มีนางสนมกำนัล ๒๓,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าสิรินันทา พระราชโอรสพระนามว่าอุปเสนะ (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๒/๖๕๔)

อุปเสนากุมารี : ชื่อพระกุมารีของพระเจ้าเอกราช แห่งกรุงบุปผวดี มีปรากฏในจันทกุมารชาดก ดังคำที่พระราชาตรัสว่า ขอพวกเจ้าจงไปทูลพระกุมารีทั้งหลาย คืออุปเสนากุมารี โกกิลากุมารี มุทิตากุมารี และนันทากุมารีเถิดว่า ได้ยินว่า พวกท่านจงรวมกันเป็นหมู่อยู่ในที่เดียวกัน เพื่อประโยชน์แก่การบูชายัญ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๙๘๙/๓๓๖)

อุปเสนาอุบาสิกา : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง เป็นอัครอุบาสิกาของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ ดังคำว่า สัมพลอุบาสกและสิริอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก กีสาโคตมีอุบาสิกาและอุปเสนาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา(ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๓/๖๗๙)

อุปหัจจปรินิพพายี,พระอนาคามี:พระอนาคามีผู้จะปรินิพพานต่อเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้ว คือจะปรินิพพาน เมื่อใกล้จะสิ้นอายุ (ข้อ ๒ใน อนาคามี ๕) ,ในปุคคลบัญญัติอธิบายความหมายไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง ๕ ประการสิ้นไป เป็นโอปปาติกะปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้นไม่กลับมาจากภพนั้นเป็นธรรมดาบุคคลนั้นยังอริยมรรคให้เกิดขึ้นเพื่อละสังโยชน์เบื้องสูง ก้าวล่วงท่ามกลางประมาณอายุบ้าง ใกล้จะทำกาลกิริยาบ้าง บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอุปหัจจปรินิพพายี (ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๑๘/๓๐๗,องฺ.ติก.(ไทย)๒๐/๘๘/๓๑๖,๒๐/๘๙/๓๑๘,องฺ.นวก.(ไทย)๒๓/๑๒/๔๕๗,๒๓/๑๖/๒๖,๒๓/๑๙/๒๘,๒๓/๕๕/๑๐๑, อภิ.ก.(ไทย)๓๗/๒๗๖/๑๖๒,๓๗/๓๔๒/๓๒๐,๓๗/๓๖๖/๓๕๙,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๔/๑๑๖,๑๙/๔๘๕/๒๙๖,๑๙/๔๙๔/๓๐๔,๑๙/๕๓๖/๓๔๘,องฺ.ทสก.(ไทย)๒๔/๖๓/๑๔๑,๒๔/๖๔/๑๔๓,อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๓๗/๑๕๕)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปหัจจปรินิพพายีอนาคามีบุคคล หมายถึงพระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้วจวนถึง ปรินิพพาน คืออายุพ้นกึ่งแล้วจวนถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๘/๒๔๓)

อุปักกมธาตุ : ธาตุคือความพยายาม เป็นชื่อหนึ่งของวิริยะ ดังคำในอัตตการีสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ การที่เมื่อมีอุปักกมธาตุ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความพยายาม

ยังมีปรากฏอยู่ นี้แลคืออัตตการ นี้แลคือปรการของสัตว์ทั้งหลาย (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๓๘/๔๘๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปักกมธาตุ หมายถึงสภาวะที่มีความพยายามธาตุนี้เป็นชื่อของวิริยะที่มีอาการต่างกัน (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๓๘/๑๑๘, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๓๘- ๔๑/๑๓๓)

อุปักกิเลสสูตร : มี ๓ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปักกิเลสสูตร พระสูตรว่าด้วยความเศร้าหมองแห่งจิต พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า จิตเศร้าหมองเพราะนิวรณ์ ๕ เหมือนทองเศร้าหมองเพราะสิ่งเศร้าหมอง ๕ คือ เหล็ก โลหะ ดีบุก ตะกั่ว และเงิน (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๔/๑๔๖)

2.อุปักกิเลสสูตร พระสูตรว่าด้วยสิ่งมัวหมอง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สิ่งที่มัวหมอง ที่เป็นเหตุให้ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์มัวหมอง ไม่ส่องแสง ไม่สว่าง ไม่รุ่งเรืองมี ๔ คือ (๑) เมฆ (๒) หมอก (๓) ควันและฝุ่นละออง (๔) ราหูผู้เป็นจอมอสูร แล้วตรัสว่า อุปกิเลสที่เป็นเหตุให้สมณพราหมณ์มัวหมอง ไม่สง่า ไม่ผ่องใส ไม่รุ่งเรือง ๔ คือ (๑) ดื่มสุราและเมรัย ไม่เว้นขาดจากการดื่มสุราและเมรัย (๒) เสพเมถุนธรรม ไม่เว้นขาดจากการเสพเมถุนธรรม (๓) ยินดีทองและเงิน ไม่เว้นขาดจากการรับทองและเงิน (๔) ดำเนินชีวิตด้วยมิจฉาชีพ ไม่เว้นขาดจากมิจฉาชีพ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๕๐/๘๑)

3.อุปักกิเลสสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปกิเลส พระผู้มีพระภาคตรัสคาถาปรารภเหตุที่ภิกษุกรุงโกสัมพีเกิดความบาดหมาง แล้วเสด็จไปทางบ้านพาลกโลณการคาม โดยท่านท่านพระภคุรับเสด็จ จากนั้นเสด็จไปยังป่าปาจีนวังสทายวัน ซึ่งท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระนันทิยะและท่านพระกิมพิละพักอยู่ พระองค์ได้ตรัสถามถึงความเป็นอยู่และทรงสนทนากับท่านเหล่านั้นถึงเรื่องการปฏิบัติธรรมและอุปกิเลสที่เกิดขึ้นในขณะปฏิบัติธรรมแล้วทรงแสดงพระสูตรนี้ซึ่งมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบพรรณนาโวหาร และสาธกโวหารประกอบ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามถึงญาณทัสสนะของพระเถระทั้ง ๓ รูป เมื่อท่านเหล่านั้นทูลว่า สามารถจำแสงสว่างและเห็นรูปได้ แต่ไม่นาน พระองค์จึงได้ตรัสถึงการปฏิบัติของพระองค์ ซึ่งทรงพบอุปสรรคหลายอย่าง แต่ทรงพิจารณาจนเห็นอุปกิเลส ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้เป็นเช่นนั้น ๑๑ ประการ คือ

๑. ความลังเล สงสัย ๒. ความไม่ใส่ใจ

๓. ความหดหู่ ๔. ความสะดุ้งกลัว

๕. ความปลาบปลื้ม ๖. ความชั่วหยาบ

SAMPLE

๗. ความเพียรที่ปรารภเกินไป ๘. ความเพียรที่หย่อนเกินไป
๙. ตัณหาที่คอยกระซิบ ๑๐. ความหมายรู้สิ่งต่าง ๆ(นานัตสัญญา)
๑๑. ลักษณะที่เพ่งรูปมากเกินไป
เมื่อละอุปกิเลสเหล่านี้แล้วจึงเจริญสมาธิ ๓ ประการได้ คือ
๑. สมาธิที่มีวิตก มีวิจาร ไม่มีวิตก มีเพียงวิจาร ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร
๒. สมาธิที่มีปีติ ไม่มีปีติ สหรคตด้วยความสุข
๓. สมาธิที่สหรคตด้วยอุเบกขา
หลังจากเจริญสมาธิเช่นนี้แล้วญาณทัสสนะจึงได้เกิดขึ้นแก่พระองค์เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอนุรุทธะมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๓๖/๒๗๖)

อุปัชฌาย์ : ผู้เพ่งโทษน้อยใหญ่หมายถึงผู้รับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทในท่ามกลางภิกษุสงฆ์,เป็นทั้งผู้นำเข้าหมู่ และเป็นผู้ปกครองคอยดูแลผิดและชอบ ทำหน้าที่ฝึกสอนอบรมให้การศึกษาต่อไป ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ภิกษุรูปหนึ่ง เพศกลับกลายเป็นหญิง ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบมีพระพุทธานุญาตว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ถืออุปัชฌาย์เดิม ให้ถืออุปสมบทเดิม นับพรรษาเดิม และให้อยู่ร่วมกับภิกษุณีทั้งหลายได้ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๖๙/๕๗, ๑/๒๖๔/๒๗๙,วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๖๙/๒๙๑, ๓/๑๐๗๔/๒๙๔, ๓/๑๐๘๑/๒๙๙, ๓/๑๐๘๗/๓๐๒,วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๔/๗๙, ๔/๖๕/๘๑, ๔/๖๖/๘๒, ๔/๖๖/๘๓,วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐); อุปัชฌาย์ในฝ่ายภิกษุณี เรียกว่า **ปวัตตินี**

อุปัชฌายมัตต์ : ภิกษุผู้พอจะเป็นอุปัชฌาย์ได้ คือมีพรรษาครบ ๑๐, พระปูนอุปัชฌาย์ มีปรากฏในปริวารว่า กิจที่พึงทำแก่พระอาจารย์กิจที่พึงทำแก่พระอุปัชฌาย์ กิจที่พึงทำแก่ภิกษุปูนอุปัชฌาย์ กิจที่พึงทำแก่ภิกษุปูนอาจารย์ กิจนี้ไม่เป็นอธิกรณ์หรือดังคำว่า อันภิกษุผู้วินิจฉัยอธิกรณ์ที่สงฆ์อนุมัติแล้ว มีประสงค์จะวินิจฉัยอธิกรณ์ ไม่พึงถามถึงอุปัชฌาย์ ไม่พึงถามถึงอาจารย์ ไม่พึงถามถึงสัทธิวิหาริก ไม่พึงถามถึงอันเตวาสิกไม่พึงถามถึงภิกษุปูนอุปัชฌาย์ (ดูประกอบใน วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๕๘/๓๕๗,๘/๓๖๕/๕๕๐, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์)

อุปัชฌายวัตร : ธรรมเนียมหรือข้อปฏิบัติที่สัทธิวิหาริก พึงกระทำต่ออุปัชฌาย์ของตน, หน้าที่ต่ออุปัชฌาย์โดยย่อคือเอาใจใส่ปรนนิบัติรับใช้ คอยศึกษาเล่าเรียนจากท่าน ขวนขวาย ป้องกัน หรือระงับความเสื่อมเสีย เช่น ความคิดจะสึก ความเห็นผิด เป็นต้น รักษาน้ำใจของท่าน มีความเคารพ จะไปไหนบอกลาไม่เที่ยวตาม

SAMPLE

อำเภอใจและเอาใจใส่พยาบาลเมื่อท่านอาพาธ มีปรากฏในมหาวรรค อุปัชฌายวัตตกถา ว่าด้วยอุปัชฌายวัตร หรือดังคำในจูฬวรรคว่า ภิกษุทั้งหลาย นี้คืออุปัชฌายวัตร อันสัทธิวิหาริกพึงประพฤติชอบ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๔/๗๙,วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๘๒/๒๖๗, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; เทียบ **สัทธิวิหาริกวัตร**

อุปัชฌายสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปัชฌาย์ ภิกษุรูปหนึ่งซึ่งประพฤติพรหมจรรย์อยู่แล้ว ถูกอกุศลธรรมคือถีนมิทธะครอบงำ ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ จึงบอกแก่พระอุปัชฌาย์ของตน พระอุปัชฌาย์พาสัทธิวิหาริกเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่เธอว่า สาเหตุที่ภิกษุถูกอกุศลธรรมครอบงำ เพราะเหตุ ๕ คือ (๑) ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ (๒) ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๓) ไม่ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่(๔) ไม่เห็นแจ้งกุศลธรรมทั้งหลาย (๕) ไม่ประกอบการเจริญโพธิปักขิยธรรมทุกวันทุกคืน ภิกษุนั้นรับพระโอวาทนั้นไปปฏิบัติแล้ว ไม่นานนักทำให้แจ้งอรหัตตผล แล้วนำเรื่องนี้ไปบอกแก่พระอุปัชฌาย์ของตน พระอุปัชฌาย์พาสัทธิวิหาริกเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายศึกษาว่า เราจักคุ้มครองทวารในอินทรีย์ รู้จักประมาณในการบริโภคประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่ เห็นแจ้งกุศลธรรม ประกอบการเจริญโพธิปักขิยธรรมทุกวันทุกคืน (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๕๖/๙๗)

อุปัญญาตสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้ทรงรู้สัพพัญญุตญาณ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เรารู้ทั่วถึงธรรม ๒ คือ (๑) ความไม่สันโดษเพียงแค่กุศลธรรมทั้งหลาย (๒) ความไม่ท้อถอยในการบำเพ็ญเพียร เราเริ่มตั้งความเพียรไม่ย่อหย่อนว่า จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที เนื้อและเลือดในสรีระจงเหือดแห้งไปเถิด ยังไม่บรรลุสัมโพธิญาณแล้ว จักไม่หยุดความเพียร บัดนี้ สัมโพธิญาณ และธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ เราได้บรรลุแล้ว ด้วยความไม่ประมาท แม้ถ้าเธอทั้งหลายพึงตั้งความเพียรไม่ย่อหย่อนไม่หยุดความเพียรแล้ว ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์สูงสุดด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เหตุนั้นเธอทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราจักเริ่มตั้งความเพียรไม่ย่อหย่อน หากยังไม่บรรลุอริย ผลแล้ว จักไม่หยุดความเพียร(องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๕/๖๑)

อุปัฏฐาก : ผู้บำรุง, ผู้รับใช้, ผู้ดูแลความเป็นอยู่, ผู้อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสามเณร; ในพุทธกาล พระเถระมากหลายรูปได้เปลี่ยนกันทำหน้าที่เป็นพระอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า จนกระทั่งพรรษาที่ ๒๐ พระอานนท์จึงได้รับหน้าที่เป็นพระอุปัฏฐากประจำพระองค์ (อรรถกถาใช้คำเรียกว่า “นิพัทธุปัฏฐาก”)สืบมา ๒๕

พรรษา จนสิ้นพุทธกาล ดังคำในมหาวิภังค์ว่า สมัยนั้นภิกษุรูปหนึ่งกำลังเข้าไปหมู่บ้านได้บอกภิกษุอีกรูปหนึ่งว่า ท่านครับ ผมจะไปบอกตระกูลอุปัฏฐากให้ตามที่ท่านสั่ง (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๕๐/๑๑๘,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๕,สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๐,๙๑/๕๑,๙๑/๕๓,๙๒/๕๓,๙๓/๕๕,๑๖๔/๑๐๙,๒๐๐/๑๔๙,๒๐๗/๑๕๕,๒๐๘/๑๕๕,๓๕๒/๒๗๙,๓๕๔/๒๘๑,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๓๓/๓๖๗) ;**อุปฐาก** ก็เขียน; ดู **นิพัทธุปัฏฐาก, อานนท์**

อุปัฏฐากชาย : ชายผู้รับใช้ ดังคำในสังขชาดกที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เทพธิดานั้นปลื้มใจยินดีปรีดา ได้เนรมิตเรืออันงดงาม ณ ที่นั้น พาสังฆพราหมณ์ พร้อมทั้งอุปัฏฐากชายนำไปส่งถึงเมืองอันน่ารื่นรมย์ (ขุ.ชา.ทสก.(ไทย) ๒๗/๔๘/๓๒๙)

อุปัฏฐากพระสงฆ์:ผู้รับใช้พระ,คนอยู่รับใช้พระภิกษุ ดังคำในเอกกนิบาตที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุคคตคหบดีชาวหัตถีคามเลิศกว่าอุบาสกสาวกทั้งหลายของเรา ผู้อุปัฏฐากพระสงฆ์ หรือดังคำในสีหเสนาปติสูตรที่กล่าวไว้ว่า สีหะเสนาบดี เป็นการกบุคคล เป็นผู้อุปัฏฐากพระสงฆ์ (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๔/๓๒,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕๗/๑๑๑)

อุปัฏฐากสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุไข้ที่พยาบาลได้ยากและง่าย มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปัฏฐากสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุไข้ผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่ทำสิ่งที่เป็นสัปปายะ (๒) ไม่รู้จักประมาณในสิ่งที่เป็นสัปปายะ (๓) ไม่ฉันยา (๔) ไม่บอกอาการอาพาธที่มีอยู่ตามความเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลที่หวังดี (๕) ไม่อดกลั้นต่อทุกขเวทนา เป็นผู้พยาบาลได้ยาก ส่วนภิกษุไข้ผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม เป็นผู้พยาบาลได้ง่าย (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๓/๒๐๓)

2.อุปัฏฐากสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) ไม่สามารถจัดยา (๒) ไม่ทราบสิ่งที่เป็นสัปปายะและสิ่งที่ไม่เป็นสัปปายะ (๓) พยาบาลอย่างเห็นแก่อามิสสินจ้าง ไม่พยาบาลด้วยจิตเมตตา (๔) รังเกียจที่จะนำอุจจาระและปัสสาวะ อาเจียนหรือน้ำลายออกไปทิ้ง (๕) ไม่สามารถชี้แจงให้ภิกษุไข้มีกำลังใจไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้ ส่วนภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ มีนัยตรงกันข้าม ควรพยาบาลภิกษุไข้ (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๒๔/๒๐๔)

อุปัฏฐาน : สติแก่กล้า ดังคำในปฏิสัมภิทามรรคว่า เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง ญาณ (ความรู้) ย่อมเกิดขึ้น ปีติ (ความอิ่มใจ) ย่อมเกิดขึ้น ปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจ) ย่อมเกิดขึ้น สุข (ความสุข) ย่อมเกิดขึ้นอธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อ)

SAMPLE

ย่อมเกิดขึ้น ปัคคหะ (ความเพียรที่พอดี) ย่อมเกิดขึ้น อุปัฏฐาน (สติแก่กล้า) ย่อมเกิดขึ้น หรือดังคำว่า เมื่อมนสิการชราและมรณะโดยความเป็นอนัตตา โอภาสย่อมเกิดขึ้น ญาณย่อมเกิดขึ้น ปีติย่อมเกิดขึ้นปัสสัทธิย่อมเกิดขึ้น สุข ย่อมเกิดขึ้นอธิโมกข์ย่อมเกิดขึ้นปัคคหะย่อมเกิดขึ้นอุปัฏฐานย่อมเกิดขึ้น (ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕,๓๑/๗/๔๒๖)

อุปัฏฐานจริยา : ความประพฤติด้วยการเข้าไปตั้งสติ ดังคำว่า ความประพฤติสัมมาสติ ชื่อว่าอุปัฏฐานจริยา(ความประพฤติด้วยการเข้าไปตั้งสติ) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๘/๕๘๖)

อุปัฏฐานวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ตั้งใจปฏิบัติมารดาบิดาของสามี เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ตั้งใจปฏิบัติมารดาบิดาของสามี (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๙๓/๖๑)

อุปัฏฐานศาลา : หอฉัน, หอประชุม,อาคารสำคัญในวัด ที่กล่าวถึงบ่อยในพระไตรปิฎก โดยพื้นเดิม เป็นศาลาโรงฉันหรือหอฉัน (โภชนศาลา) และขยายมาใช้เป็นศาลาโรงประชุมหรือหอประชุม(สันนิบาตศาลา) ซึ่งภิกษุทั้งหลายมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังพระองค์แสดงธรรมและถกเถียงสนทนาธรรมกัน ตลอดจนวินิจฉัยข้อวินัยต่างๆ เป็นส่วนประกอบสำคัญในวิถีชีวิตของพระสงฆ์ในยุคพุทธกาล และเป็นที่เกิดขึ้นของพุทธพจน์เป็นอันมากในพระธรรมวินัย, อุปัฏฐานศาลาเกิดมีขึ้นตั้งแต่ระยะแรกของพุทธกาล สืบเนื่องจากพุทธานุญาตให้พระสงฆ์มีเสนาสนะเป็นที่อยู่อาศัย คือในช่วงปีที่ ๒-๓ แห่งพุทธกิจ ขณะประทับอยู่ที่พระเวฬุวัน เมืองราชคฤห์คำร้องขอของเศรษฐีแห่งเมืองราชคฤห์ที่มีศรัทธาจะสร้างวิหารคือกุฏิที่พักอาศัยถวายแก่ภิกษุทั้งหลาย ได้เป็นเหตุให้ทรงอนุญาตเสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลาย (วินย.๗/๒๐๐/๘๖) ต่อจากนั้น ก็มีพุทธบัญญัติเกี่ยวกับสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในวัด รวมทั้งพุทธานุญาตหอฉันคืออุปัฏฐานศาลานี้(วินย.๗/๒๓๕/๙๘) แล้วในเวลาใกล้เคียงต่อจากนั้น อนาถบิณฑิกเศรษฐีก็ได้สร้างวัดพระเชตวันขึ้นที่เมืองสาวัตถี ในคำบรรยายการสร้างวัดพระเชตวันนั้น บอกด้วยว่าได้สร้างอุปัฏฐานศาลา โดยใช้คำพหูพจน์ (อุปฏฺฐานสาลาโย, วินย.๗/๒๓๕/๙๘) ซึ่งแสดงว่าที่พระเชตวันนั้น มีอุปัฏฐานศาลาหลายหลัง, นอกจากอุปัฏฐานศาลาแล้ว ตามเรื่องในพระไตรปิฎกอาคารอีกชื่อหนึ่งรองลงไป ที่ภิกษุทั้งหลายมักไปนั่งประชุมสนทนาธรรมกันซึ่งบางครั้งพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปทรงไถ่ถามและทรงชี้แจงอธิบาย ได้แก่“มัณฑลมาฬ” (โรงกลม) ซึ่งเป็นศาลาที่นั่งพัก หรือเรียกอย่างชาวบ้านว่าศาลาที่นั่งเล่น (นิสีทนศาลา, อรรถกถาบางแห่งว่าเป็นอุปัฏฐานศาลาเช่นกัน) พระสูตรสำคัญบางสูตรก็เกิดขึ้นที่ศาลานั่งพักแบบนี้ ดังคำในนิโรธสูตรว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็นแล้วเสด็จเข้าไปประทับนั่งที่อุปัฏฐานศาลา ได้ตรัสถามท่านอุปวาณะ หรือดังคำในราชสูตรว่า

สมัยนั้น ภิกษุจำนวนมากกลับจากบิณฑบาตหลังจากฉันอาหารเสร็จแล้ว มานั่งประชุมพร้อมกันในอุปัฏฐานศาลาได้สนทนาอันตรากถาขึ้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๖/๒๑๖,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๒/๑๙๐)

ในชั้นอรรถกถา นิยมเรียกที่ประชุมฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าว่า “ธรรมสภา” ดังนั้น อุปัฏฐานศาลาของพระไตรปิฎก จึงมักปรากฏในอรรถกถาในชื่อว่าธรรมสภา ดังที่อรรถกถาบางแห่งไขความว่า “คำว่า ‘ในอุปัฏฐานศาลา’ หมายความว่า ‘ในธรรมสภามณฑป’” (อุ.อ.๑๒/๑๐๖); ดู **ธรรมสภา** คำว่า อุปัฏฐานศาลา แปลว่าศาลาเป็นที่บำรุงหรือหอฉัน ในที่นี้หมายถึง มณฑปแสดงธรรม คือ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จมาทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่มณฑปนี้ ภิกษุทั้งหลายจึงได้ถวายอุปัฏฐากพระองค์ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า อุปัฏฐานศาลา ใช้เป็นที่ประชุมสนทนาธรรม วินิจฉัยวินัย และแสดงธรรมของภิกษุทั้งหลาย (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๑๒/๑๐๖)

อุปัฏฐานสูตร : พระสูตรว่าด้วยเทวดาเตือนภิกษุผู้เข้าพักผ่อนในที่พักกลางวัน สมัยที่ภิกษุรูปหนึ่งนอนหลับในที่พักกลางวัน ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้นประสงค์จะให้เธอสลดใจจึงกล่าวว่า ท่านจงลุกขึ้น จะนอนทำไม การหลับจะมีประโยชน์อะไร ท่านเร่าร้อนเพราะกิเลส ถูกลูกศรเสียบแทงดิ้นรนอยู่จะมามัวหลับอยู่ทำไม ท่านออกบวชด้วยศรัทธาใด จงเพิ่มพูนศรัทธานั้นเถิด อย่าตกไปสู่อำนาจแห่งความหลับเลย

ภิกษุนั้นกล่าวว่า คนเขลาหมกมุ่นอยู่ในกามารมณ์ที่ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เพราะกำจัดฉันทราคะและเพราะก้าวล่วงอวิชชาได้ ญาณนั้นจึงบริสุทธิ์ ความหลับจะแผดเผาบรรพชิต ผู้ไม่มีความเศร้าโศก ไม่มีความคับแค้นใจ เพราะทำลายอวิชชาได้ด้วยวิชชาและเพราะสิ้นอาสวะ ผู้ปรารภความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ มีความเพียรมั่นคงเป็นนิตย์ ผู้หวังนิพพานอยู่ได้อย่างไร (สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๒๒/๓๒๔)

อุปัฏฐายิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุปัฏฐายิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านถวายความอุปัฏฐากแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๗ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๔/๔๔๖)

อุปัฏฐายิกา : อุปัฏฐากที่เป็นหญิง ดังคำในสุเมธากถาที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นันทมารดาอุบาสิกาและอุตตราอุบาสิกา จักเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๑๖/๖๕๒)

SAMPLE

อุปัฏฐิตัสสติสูตร : พระสูตรว่าด้วยมาตุคามผู้มีสติตั้งมั่น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เมื่อท่านพระอนุรุทธทูลถามปัญหาเหมือนในอโกธนสูตร จึงตรัสตอบว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ คือ๑. มีศรัทธา ๒. มีหิริ ๓. มีโอตตัปปะ ๔. มีสติตั้งมั่น ๕. มีปัญญา (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๐๒/๓๒๕)

อุปัฑฒทุสสทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุปัฑฒทุสสทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายผ้าครึ่งผืนแด่พระสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านได้เสวยมนุษย-สมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ไม่รู้จักทุคติเลยในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๑/๑๗๑)

อุปัฑฒสูตร : พระสูตรว่าด้วยความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นพรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง ท่านพระอานนท์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นพรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง พระองค์ตรัสห้ามมิให้กล่าวเช่นนั้นโดยตรัสว่า ความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดและเป็นเหตุให้สามารถเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ จนถึงความพ้นทุกข์ได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒/๒)

อุปัตติภพ,อุปปัตติภพ : ภพที่อุบัติ มีกล่าวไว้ในปุคคลบัญญัติ ดังคำว่า อุปปัตติภพ กามภพ สัญญาภพ ญจโวการภพสงเคราะห์เข้าได้กับ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๗ หรือดังคำในธาตุกถาว่า สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจากอุปปัตติภพ สัญญาภพ ปัญจโวการภพ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ และธาตุ ๓ (อภิ.ปุ.(ไทย) ๓๖/๖๗/๑๘,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๔๖๘/๑๒๐)

อุปัตติเหตุ : เหตุที่เกิดขึ้น, เหตุการณ์ที่เกิดเช่น ควรเทศนาให้เหมาะแก่อุปัตติเหตุคือ แสดงธรรมให้เข้ากับเรื่องที่เกิดขึ้น;บัดนี้เขียน **อุบัติเหตุ** และใช้ในความหมายที่ต่างออกไป (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุปัตถัมภกกรรม : กรรมสนับสนุนได้แก่กรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลที่เข้าช่วยสนับสนุนซ้ำเติมต่อจากชนกกรรมเหมือนแม่นมเลี้ยงทารกที่เกิดจากผู้อื่นถ้ากรรมดีก็สนับสนุนให้ดีขึ้นถ้ากรรมชั่วก็ซ้ำเติมให้เลวลงไปอีก (ข้อ ๖ ในกรรม ๑๒) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุปัทวะ,อุปัททวะ : อุบาทว์,สิ่งเลวร้ายที่ก่อความเดือดร้อนหรือกีดกั้นขัดขวางไม่ให้เป็นอยู่เป็นไปด้วยดี, บางทีพูดควบกับอันตราย เป็น **อุปัทวันตราย** (อุปัทวะและอันตราย) ดังคำในมหาสุญญตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เมื่อเป็นเช่นนั้น อุปัทวะของอาจารย์จึงมีได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น อุปัทวะของศิษย์จึงมีได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น อุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์จึงมีได้ หรือดังคำว่า ทิศที่ไม่

SAMPLE

เคยมีอุปัททวะก็กลับมีอุปัททวะ ในที่ที่ไม่เคยมีลม ก็กลับมีลมแรง หรือดังคำในภายสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภัยที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น ล้วนเกิดจากคนพาล มิใช่เกิดจากบัณฑิตอุปัททวะที่เกิดขึ้นทั้งสิ้น ล้วนเกิดจากคนพาล มิใช่เกิดจากบัณฑิต (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๔/๑๖๐,๑๔/๑๙๒/๒๓๐,วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๘๓/๔๑๗,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑/๑๓๙,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐๗/๑๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปัททวะ ในที่นี้หมายถึงภาวะที่จิตฟุ้งซ่าน เช่น เมื่อรู้ว่าโจรจะปล้นก็เกิดความระส่ำระสายพยายามจะ หนีพร้อมกับขนข้าวของไปด้วยเท่าที่พอจะติดมือไปได้ (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑/๗๗)

อุปัทวะของศิษย์ : อุบาทว์ของศิษย์ ดังคำในมหาสุญญตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ เมื่อเป็นเช่นนั้น อุปัทวะของอาจารย์จึงมีได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นอุปัทวะของศิษย์จึงมีได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น อุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์จึงมีได้, และตรัสอธิบายว่า สาวกของศาสดานั้น เมื่อเพิ่มพูนความสงัดตามศาสดานั้น จึงพักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่าโคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้าป่าชัฏ ที่แจ้งและลอมฟาง เมื่อสาวกนั้นหลีกออกอยู่อย่างนั้น พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท จะพากันเข้าไปหา เมื่อพราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบทพากันเข้าไปหาแล้ว สาวกนั้นย่อมยินดีความหมกมุ่น ถึงความอยากได้ จะเวียนกลับมาเพื่อความเป็นผู้มักมาก สาวกนี้เราเรียกว่าศิษย์มีอุปัทวะด้วยอุปัทวะของศิษย์ บาปอกุศลธรรมอันเศร้าหมอง เป็นเหตุเกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวายมีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไป ก็ได้ฆ่าสาวกนั้น อานนท์ อุปัทวะของศิษย์ เป็นอย่างนี้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙๔/๒๓๑)

อุปัทวะของอาจารย์ : อุบาทว์ของอาจารย์ ดังคำในมหาสุญญตสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ศาสดาบางคนในโลกนี้ พักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง และลอมฟาง เมื่อศาสดานั้นหลีกออกอยู่อย่างนั้น พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบทจะพากันเข้าไปหาเมื่อพราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท พากันเข้าไปหาแล้ว ศาสดานั้นย่อมยินดีความหมกมุ่น ถึงความอยากได้ จะเวียนกลับมาเพื่อความเป็นผู้มักมากศาสดานี้เราเรียกว่าอาจารย์มีอุปัทวะด้วยอุปัทวะของอาจารย์ บาปอกุศลธรรมอันเศร้าหมอง เป็นเหตุเกิดในภพใหม่มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบากเป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชราและมรณะต่อไปก็ได้ฆ่าศาสดานั้น อานนท์อุปัทวะของอาจารย์ เป็นอย่างนี้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙๓/๒๓๐)

SAMPLE

อุปัสสยทายกวิมาน :วิมานที่เกิดขึ้นแก่สองสามีภรรยาผู้บำรุงพระอรหันต์ มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปัสสยทายกวิมาน (ปฐม) (เรื่องที่ ๑) เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่สองสามีภรรยาผู้บำรุงพระอรหันต์เรื่องที่ ๑ เป็นวิมานอันรุ่งเรืองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะผู้รับเป็นภิกษุผู้มีศีลาจารวัตรกำลังเดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ กรุงราชคฤห์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๖๙/๑๓๔)

2.อุปัสสยทายกวิมาน (ทุติย) (เรื่องที่ ๒) เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแกสองสามีภรรยาผู้บำรุงพระอรหันต์เรื่องที่ ๒ เป็นวิมานอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะผู้รับเป็นภิกษุผู้มีศีลาจารวัตรหลายรูปกำลังเดินทางไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ กรุงราชคฤห์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๗๕-๑๐๗๘/๑๓๔)

อุปัสสยสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระมหากัสสปะแสดงธรรมในสำนักภิกษุณี ท่านพระมหากัสสปะขณะพักอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ถูกท่านพระอานนท์ชวนไปยังสำนักภิกษุณีแห่งหนึ่ง แล้วท่านพระมหากัสสะได้แสดงธรรมแก่เหล่าภิกษุณีหลังจากแสดงธรรมแล้ว ภิกษุณีชื่อถุลลติสสาแสดงอาการไม่พอใจพร้อมกล่าวดูหมิ่นว่า เหตุไฉนจึงแสดงธรรมต่อหน้าพระอานนท์ผู้เป็นมุนี ท่านพระมหากัสสปะจึงกล่าวสอนเชิงห้ามปรามโดยอ้างคุณวิเศษว่า เรามีอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ และอภิญญา ๖ เท่ากับพระผู้มีพระภาค อันเป็นเหตุให้ภิกษุณีรูปนั้นลาสิกขาไป (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๓/๒๕๓)

อุปัสสยะของภิกษุณี :ส่วนที่อยู่ของภิกษุณี ตั้งอยู่ในอาวาสที่มีภิกษุอยู่ด้วยแต่อยู่เอกเทศ ไม่ปะปนกับภิกษุ มีกล่าวไว้ในภิกขุนูปัสสยสิกขาบท หรือในภิกขุนูปัสสยสูตร (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๕๘/๓๓๐,วิ.ป.(ไทย) ๘/๗๖/๕๙,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๔, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; เรียกตามศัพท์ว่า **ภิกขุนูปัสสยะ** (สำนักภิกษุณี)

อุปัสสัฏฐสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งทั้งปวงถูกเบียดเบียน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ทรงแสดงเนื้อหาสาระของสูตรนี้โดยนัยแห่งอนิจจสูตรในวรรคนี้ ต่างกันเพียงเปลี่ยนจากคำว่า สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นคำว่า สิ่งทั้งปวงถูกเบียดเบียน (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๕๒/๔๓)

อุปัสสุติสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแอบฟังธรรม พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระตำหนักอิฐในหมู่บ้านญาติกะได้ตรัสว่า เพราะอาศัยอายตนะภายใน และอายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ จึงเกิด เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งทุกขสมุทยสูตรในวรรคนี้และเมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่งยืนแอบฟังอยู่จึงตรัสว่า เธอจงศึกษา เล่าเรียนและจงทรงจำธรรมบรรยายนี้

SAMPLE

ไว้เถิด เพราะว่าธรรมบรรยายนี้ ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๑๓/๑๒๖)

อุปาคตหาสนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุปาคตหาสนิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเกิดเป็นผีเสื้อน้ำได้กราบไหว้พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๔๓๐)

อุปาติธาวันติสูตร : พระสูตรว่าด้วยแมลงบินเข้าไฟ พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานแสดงว่าบุคคลผู้ถูกมิจฉาทิกฐิครอบงำ พอกพูนตัณหาและทิฏฐิ ย่อมตกไปสู่หลุมถ่านเพลิง คือ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ เหมือนแมลงบินเข้ากองไฟ ถึงความย่อยยับ ฉะนั้น (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๙/๓๐๖,ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๕๙/๓๘๒)

อุปาทาน : ความถือมั่น, ความยึดติดถือค้างถือคาไว้ (ปัจจุบันมักแปลกันว่า ความยึดมั่น) ไม่ปล่อยไม่วางตามควรแก่เหตุผลเนื่องจากติดใคร่ชอบใจหรือใฝ่ปรารถนาอย่างแรง; ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลสมี ๔ คือ **๑. กามุปาทาน** ความถือมั่นในกาม **๒. ทิฏฐุปาทาน** ความถือมั่นในทิฏฐิ **๓. สีลัพพตุปาทาน** ความถือมั่นในศีลและพรต **๔. อัตตวาทุปาทาน**ความถือมั่นวาทะว่าตน; ตามสำนวนทางธรรม ไม่ใช้คำว่า “ถือมั่น” หรือ “ยึดมั่น”กับความมั่นแน่วในทางที่ดีงาม แต่ใช้คำว่า“ตั้งมั่น” เช่น ตั้งมั่นในศีล ตั้งมั่นในธรรมตั้งมั่นในสัจจะ; ในภาษาไทย มักใช้“อุปาทาน” ในความหมายที่แคบลงมาว่ายึดติดอยู่กับความนึกคิดเอาเองว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้หรือจะต้องเป็นไปเช่นนั้นเช่นนี้ ดังคำในปฏิจจสมุปบาทว่าเพราะตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๒, ๔/๑/๓, ๔/๒/๔, ๔/๓/๕, ๔/๓/๖,วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๔๔/๑๒,๕/๒๔๔/๙, ๕/๒๔๔/๑๐, ที.สี.(ทไย) ๙/๑๔๔/๔๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๗/๓๒,๑๐/๕๘/๓๓,๑๐/๖๐/๓๔,๑๐/๖๑/๓๕,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓)

อุปาทานขันธ์ : ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, ขันธ์ที่ประกอบด้วยอุปาทานได้แก่ **เบญจขันธ์** คือ รูป, เวทนา,สัญญา, สังขาร, วิญญาณ ที่ประกอบด้วยอาสวะ ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขอริยสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความไม่ได้สิ่งที่ปรารถนาก็เป็นทุกข์ โดยย่นย่ออุปาทานขันธ์ ๕ ก็เป็นทุกข์ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔/๒๑, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘,๑๐/๓๘๓/๓๑๙,๑๐/๓๘๗/๓๒๔,๑๐/๓๙๙/๓๒๘,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๗/

SAMPLE

๒๗/๙,๑๑/๓๑๕/๒๙๙,๑๑/๓๕๕/๓๘๐,๑๑/๓๕๘/๔๐๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๑๖/๑๑๔,๑๒/๑๒๐/๑๑๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปาทานขันธ์ ๕ ได้แก่ ความยึดติดว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มีตัวตนและเป็นของตน อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ (ที.สี.อ. (บาลี) ๒๑๗/๑๙๐)

อุปาทานปริปวัตตนสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปาทานขันธ์เวียนรอบ พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขณะที่เรายังไม่รู้ชัดอุปาทานขันธ์ ๕ ประการ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือรูป) (๒) เวทนูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือเวทนา) (๓) สัญญูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือสัญญา) (๔) สังขารูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือสังขาร) (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์(อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ) โดยเวียนรอบ ๔ ครั้ง คือ (๑) ขันธ์ ๕ (๒) ความเกิดแห่งขันธ์ ๕ (๓) ความดับแห่งขันธ์ ๕ (๔) ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง เราก็ยังไม่กล้ายืนยันว่า เราเป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ต่อเมื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงแล้ว จึงกล้ายืนยัน แล้วตรัสอธิบายการเวียนรอบ ๔ ครั้งแห่งขันธ์ ๕ โดยเริ่มจากขันธ์ที่ ๑ ดังนี้

๑. รูป ได้แก่มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ เพราะอาหารเกิด รูปจึงเกิด เพราะอาหารดับ รูปจึงดับ และอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับรูป

๒. เวทนา ๖ ประการ ได้แก่

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา	เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส
๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา	เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส
๓. ฆานสัมผัสสชาเวทนา	เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส
๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา	เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส
๕. กายสัมผัสสชาเวทนา	เวทนาเกิดจากกายสัมผัส
๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา	เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส

เพราะผัสสะเกิด เวทนาจึงเกิด เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับและอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับเวทนา

๓. สัญญา ๖ ประการ ได้แก่

๑. รูปสัญญา	ความหมายรู้ขันธ์ ๕
๒. สัททสัญญา	ความหมายรู้เสียง
๓. คันธสัญญา	ความหมายรู้กลิ่น

SAMPLE

๔. รสสัญญา ความหมายรู้รส

๕. โผฏฐัพพสัญญา ความหมายรู้โผฏฐัพพะ

๖. ธัมมสัญญา ความหมายรู้ธรรมารมณ์

เพราะผัสสะเกิด สัญญาจึงเกิด เพราะผัสสะดับ สัญญาจึงดับและอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสัญญา

๔. เจตนา(สังขาร) ๖ ประการ ได้แก่

๑. รูปสัญเจตนา ความจำนงรูป

๒. สัททสัญเจตนา ความจำนงเสียง

๓. คันธสัญเจตนา ความจำนงกลิ่น

๔. รสสัญเจตนา ความจำนงรส

๕. โผฏฐัพพสัญเจตนา ความจำนงโผฏฐัพพะ

๖. ธัมมสัญเจตนา ความจำนงธรรมารมณ์

เพราะผัสสะเกิด สังขารจึงเกิด เพราะผัสสะดับ สังขารจึงดับและอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร

๕. วิญญาณ ๖ ประการ ได้แก่

๑. จักขุวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางตา

๒. โสตวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางหู

๓. ฆานวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางจมูก

๔. ชิวหาวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางลิ้น

๕. กายวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางกาย

๖. มโนวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางใจ

เพราะนามรูปเกิด วิญญาณจึงเกิด เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับและอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ

สมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดขันธ์ ๕ ความเกิดขึ้น ความดับและปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งขันธ์ ๕ อย่างนี้แล้ว ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับขันธ์ ๕ ชื่อว่าผู้ปฏิบัติดีแล้ว และชื่อว่ามั่นคงในธรรมวินัยนี้ สมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ชัดขันธ์ ๕ ความเกิดขึ้นเป็นต้นอย่างนี้แล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนัด เพราะดับไปและเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นขันธ์ ๕ ชื่อว่าหลุดพ้นดีแล้ว และชื่อว่าหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง ไม่มีวัฏฏะเพื่อความปรากฏอีก (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๖/๘๑)

อุปาทานปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องอุปาทาน ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า อุปาทานมีเท่าไร

SAMPLE

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อุปาทานมี ๔ ประการ คือ
๑. กามุปาทาน(ความยึดมั่นในกาม)
๒. ทิฏฐุปาทาน(ความยึดมั่นในทิฏฐิหรือทฤษฎี)
๓. สีลัพพตุปาทาน(ความยึดมั่นในศีลและพรต)
๔. อัตตวาทุปาทาน(ความยึดมั่นในวาทะว่าอัตตา)
เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งนิพพานปัญหาสูตรในวรรคนี้
(สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๕/๓๔๓)

อุปาทานสูตร : มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปาทานสูตร พระสูตรว่าด้วยความยึดมั่นถือมั่น พระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงมี เหมือนกองไฟใหญ่ที่คนคอยใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้ง และไม้แห้งทุกระยะ ไฟก็ลุกโพลงอยู่ตลอดเวลา ตรงกันข้าม ถ้าภิกษุพิจารณาเห็นโทษในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมดับ เมื่อตัณหาดับ อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงดับ ตามลำดับ เหมือนกองไฟดับไป เพราะเชื้อเก่าหมดไปและเชื้อใหม่ไม่มี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๒/๑๐๔)

2.อุปาทานสูตร พระสูตรว่าด้วยอุปาทาน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุปาทาน(ความยึดมั่น)มี ๔ ประการ คือ (๑) กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม (๒) ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ (๓) สีลัพพตุปาทาน ความยึดมั่นในศีลพรต (๔) อัตตวาทุปาทาน ความยึดมั่นวาทะว่ามีอัตตา พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุปาทานเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๔/๑๐๒)

อุปาทานักขันธสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุปาทานขันธ์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุปาทานขันธ์ (ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) ๕ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ (๒) เวทนูปาทานขันธ์ (๓) สัญญูปาทานขันธ์ (๔) สังขารูปาทานขันธ์ (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ แล้วตรัสว่า เพื่อละอุปาทานขันธ์ ๕ นั้น ภิกษุพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๖/๕๕๑)

อุปาทานักขันธสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุปาทานขันธ์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อุปาทานขันธ์มี ๕ ประการ คือ (๑) รูปูปาทานขันธ์ (๒) เวทนูปาทานขันธ์ (๓)

SAMPLE

สัญญูปาทานขันธ์ (๔) สังขารูปาทานขันธ์ (๕) วิญญาณูปาทานขันธ์ พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุปาทานขันธ์เหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๙/๑๐๕)

อุปาทานิยธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายโดยนัยแห่งสัญโญชนิยธัมมสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๓/๑๔๘)

อุปาทานิยปัญญา :ปัญญาที่มีอุปาทาน หมายถึงปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓, เป็น ๑ ในปัญญา ๒ คือ อุปาทานิยปัญญา อนุปาทานิยปัญญา,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า อุปาทานิยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๑)

อุปาทานิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปาทานิยสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ ๕ เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน ฉันทราคะในขันธ์ ๕ นั้นเป็นอุปาทาน (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๒๑/๒๑๔)

2.อุปาทานิยสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เกื้อกูลแก่อุปาทาน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายโดยนัยแห่งสัญโญชนิยสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๑๐/๑๒๔)

อุปาทาปริตัสสนาสูตร :พระสูตรว่าด้วยความสะดุ้งเพราะถือมั่น มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปาทาปริตัสสนาสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความสะดุ้งเพราะถือมั่น ได้แก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดและไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ โดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีขันธ์ ๕ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ ของเขาแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะขันธ์ ๕ แปรผันไปเป็นอย่างอื่น วิญญาณจึงหมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งขันธ์ ๕ ความสะดุ้งและความเกิดขึ้นแห่งธรรมที่เกิดจากความหมุนเวียนไปตามความแปรผันแห่งขันธ์ ๕ ก็ครอบงำจิตของปุถุชนนั้น เพราะจิตถูกครอบงำ ปุถุชนนั้นจึงหวาดกลัว ลำบากใจ ห่วงใยและสะดุ้งเพราะถือมั่น ส่วน

SAMPLE

ความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น พึงทราบโดยนัยตรงกันข้าม (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๗/๒๐)

2.อุปาทาปริตัสสนาสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความสะดุ้งเพราะถือมั่นได้แก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ขันธ์ ๕ ของเขาแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะขันธ์ ๕ แปรผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิดขึ้นแก่เขา ส่วนความไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น พึงทราบโดยนัยตรงกันข้าม (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๘/๒๓)

อุปาทายรูป : รูปอาศัย, รูปที่เกิดสืบเนื่องจากมหาภูตรูป, อาการของมหาภูตรูป มี ๒๔ อย่าง ,เป็นส่วนหนึ่งของนามรูป ดังคำในเกวัฏฏสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่เกวัฏฏคหบดีว่า ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในวิญญาณ๑ ซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น ไม่มีที่สุด แต่มีท่าข้ามโดยรอบด้าน อุปาทายรูปที่ยาวและสั้นละเอียด และหยาบ งามและไม่งาม ก็ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ ในวิญญาณนี้เช่นเดียวกัน หรือดังคำว่า เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ นี้เรียกว่า นาม มหาภูตรูป ๔ (ได้แก่ดิน น้ำ ลม ไฟ) และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป ๒๔) นี้เรียกว่ารูป นามและรูปดังกล่าวนี้ เรียกว่านามรูป หรือดังคำในโคปาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดรูปอย่างใดอย่างหนึ่งตามความเป็นจริงว่า มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๔ ภิกษุรู้รูปเป็นอย่างนี้แล,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า รูปที่เป็นอุปาทายรูป นั้นเป็นไฉน จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มุทุตารูป กัมมัญญตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวฬิงการาหาร (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๘/๒๒๐,๙/๔๙๙/๒๒๐,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕, องฺ.เอกาทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗/๔๒๙,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๕๙๕/๑๙๐, อภิ.ป.(ไทย) ๔๐/๑/๘๗๕,๔๐/๓/๗๘๐,๔๐/๖/๗,๔๐/๘/๗,๔๐/๑๐/๗๘๔,๔๐/๑๓/๗๘๖,๔๐/๑๘/๗๐๗, ๔๐/๒๑/๑๑,๔๐/๒๔/๑๓) ; ดู **รูป ๒๘**

อุปาทายสูตร : พระสูตรว่าด้วยสุขทุกข์อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีอายตนะภายใน ๖ เพราะอาศัยอายตนะภายใน ๖ สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้น แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า อายตนะภายใน ๖ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลตอบตามลำดับ แล้วจึงตรัสว่า อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะภายใน

๖ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมโน เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๑๐๕/๑๑๘)

อุปาทิ : 1.สภาพที่ถูกกรรมกิเลสถือครอง,สภาพที่ถูกอุปาทานยึดไว้มั่น, เบญจขันธ์ มีปรากฏในคำอื่น เช่น สอุปาทิเสสนิพพาน (ดูประกอบใน ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๔๔/๓๗๒) 2. กิเลสเป็นเหตุถือมั่น, ความยึดติดถือมั่น, อุปาทาน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุปาทินนกรูป :รูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน หมายถึงชื่อของรูปที่ดำรงอยู่ภายในสรีระ ที่ยึดถือ จับต้อง ลูบคลำได้ เช่น ผม ขน ฯลฯ อาหารใหม่ อาหารเก่า ดังคำในมหาหัตถิปโทปมสูตร ตอนอธิบายปฐวีธาตุไว้ว่า ปฐวีธาตุภายใน เป็นอย่างไร คือ อุปาทินนกรูปภายในที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข้นแข็ง เป็นของหยาบได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อเอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับพังผืด ม้าม ปอด ไส้ใหญ่ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรืออุปาทินนกรูปภายในอื่นใด ที่เป็นของเฉพาะตน เป็นของแข้นแข็ง เป็นของหยาบ นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุภายใน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๓๐๒/๓๓๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๔๙/๔๐๕) ; ดูที่ **รูป ๒๘**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุปาทินนกรูป หมายถึงรูปมีกรรมเป็นสมุฏฐาน และคำนี้ยังเป็นชื่อของรูปที่ดำรงอยู่ในสรีระโดยที่ยึดถือ จับต้อง ลูบคลำได้ เช่น ผม ขน ฯลฯ อาหารใหม่ อาหารเก่า คำนี้กำหนด จำแนกไว้โดยเป็นปฐวีธาตุที่เป็นภายใน สำหรับกุลบุตรผู้บำเพ็ญธาตุกัมมัฏฐาน(ที่กำหนดจำแนกเป็นอาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ) ก็เช่นเดียวกัน พึงทราบความพิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (ม.มู.อ.(บาลี) ๒/๓๐๒/๑๓๐)

อุปาทินนกสังขาร : สังขารที่กรรมครอบครอง พูดเข้าใจกันอย่างง่ายๆ ว่าสังขารที่มีใจครอง เช่น คน สัตว์ เทวดา (ข้อ ๑ ในสังขาร ๒) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุปาทินนปัญญา : ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นวิบากในภูมิ ๓ ชื่อว่าอุปาทินนปัญญา,เป็น ๑ ในปัญญา ๒ คือ อุปาทินนปัญญา อนุปาทินนปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๑)

อุปาทิยมานสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ยึดมั่นขันธ์ ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลให้พระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแสดงธรรมเกี่ยวกับการหลีกออกไปอยู่ผู้เดียวแก่ท่านโดยย่อ ซึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า บุคคลเมื่อยึดมั่นก็จะถูกมารผูกมัดไว้

SAMPLE

เมื่อไม่ยึดมั่นก็จะพ้นจากมาร ภิกษุนั้นได้เข้าใจเนื้อความแห่งพระภาษิตนั้นตามพระพุทธประสงค์ว่า ถ้าบุคคลเมื่อยึดมั่นขันธ์ ๕ ก็จะถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่น ก็จะพ้นจากมารนั้น แล้วกล่าวชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระองค์ ลุกจากอาสนะ ถวายอภิวาท กระทำประทักษิณ หลีกออกไปอยู่คนเดียว ตั้งใจบำเพ็ญเพียรไม่นานนักก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๖๓/๑๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ยึดมั่น ในที่นี้หมายถึงยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหามานะ และทิฏฐิ (สำ.ข.อ.๒/๖๓/๓๐๘)

อุปายโกศล : ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย ,เป็นข้อ ๑ ในโกศล ๓ คือ อายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ)อปายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม) อุปายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย) ,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า เมื่อบุคคลพิจารณาธรรมเหล่านี้อยู่ ธรรมที่เป็นกุศลซึ่งยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็ดับไป หรือเมื่อบุคคลพิจารณาธรรมเหล่านี้อยู่ ธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งยังไม่เกิดก็เกิดและที่เกิดแล้วก็เป็นไปเพื่อภิยโยภาพ ไพบูลย์ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัดฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฏฐิในข้อนั้น นี้เรียกว่าอปายโกศล ปัญญาแม้ทั้งหมดที่เป็นอุบายสำหรับแก้ไขในเมื่อกิจรีบด่วนหรือภัยที่เกิด แล้วนั้นชื่อว่า อุปายโกศล (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๗๑/๕๐๕)

อุปายโกสัลละ : ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย, เป็นข้อ ๓ ในโกสัลละ (ความเป็นผู้ฉลาด) ๓ คือ ๑. อายโกสัลละ(ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ) ๒. อปายโกสัลละ(ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม) ๓.อุปายโกสัลละ (ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔) ; ดู **โกศล ๓**

ในฎีกาอธิบายว่า คำว่า อุปายโกสัลละ หมายถึงปัญญาที่รู้จักวิธีทำการงานทั้งฝ่ายเสื่อมและฝ่ายเจริญ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๐๕/๒๗๐)

อุปายาส : ความคับแค้นใจ, ความสิ้นหวัง ดังคำในปฏิจจสมุปบาทว่า เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะโทมนัส อุปายาสจึงมี หรือดังคำในทุกขอริยสัจตอนหนึ่งว่า ทุกขอริยสัจ เป็นอย่างไร คือ ชาติ (ความเกิด) เป็นทุกข์ ชรา (ความแก่) เป็นทุกข์ มรณะ (ความตาย)เป็นทุกข์ โสกะ (ความโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ)เป็นทุกข์,ในวิภังค์อธิบายความหมายของอุปายาสไว้ว่า ความแค้น ความคับแค้น ภาวะที่แค้น ภาวะที่คับแค้น ของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิฏฐิกระทบ ของผู้ที่ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ(หรือ)ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้

SAMPLE

เรียกว่าอุปายาส (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๒, ๔/๑/๓, ๔/๒/๔, ๔/๓/๕, ๔/๓/๖,ที.สี.(ไทย) ๙/๑๔๔/๔๕,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๕๘/๓๓,๑๐/๖๑/๓๕,๑๐/๙๗/๕๙,๑๐/๓๘๗/๓๒๔, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๙/๒๐,๑๒/๑๒๘/๑๑๙,๑๒/๑๔๒/๑๓๗,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๙๘/๑๖๕)

อุปาลิเถรคาถา : ภาษิตของพระอุปาลิเถระ,คาถาของพระอุปาลิเถระ ท่านพระอุปาลิเถระเมื่อกล่าวสอนภิกษุทั้งหลาย จึงได้กล่าวว่า ภิกษุออกบวชใหม่ด้วยศรัทธา ยังใหม่(ต่อการศึกษา) พึงคบกัลยาณมิตรผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์ไม่เกียจคร้าน ภิกษุออกบวชใหม่ด้วยศรัทธา ยังใหม่อยู่ในหมู่สงฆ์ พึงเป็นผู้ฉลาดศึกษาพระวินัย ภิกษุออกบวชใหม่ด้วยศรัทธา ยังใหม่ พึงเป็นผู้ฉลาดในสิ่งที่ควรและไม่ควร ไม่ควรประพฤติตนเป็นคนออกหน้าออกตา (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๔๙/๓๗๙)

อุปาลิเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุบาลีเถระ มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปาลิเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติ ท่านเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อสุชาตะ เป็นผู้คงแก่เรียน มีชื่อเสียง มีทั้งปริพาชกและดาบสจำนวนมากพยายามที่จะชักชวนท่านเข้าเป็นพวก แต่ท่านไม่ยอมนับถือใคร เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ อุบัติขึ้นในโลกทรงแต่งตั้ง ภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งพระวินัยธร ท่านจึงได้สร้างอารามถวายพระพุทธเจ้าและปรารถนาตำแหน่งนั้น เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่แต่ในมนุษย์และเทวดาหลายร้อยชาติ ได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๔๑/๖๘)

2.อุปาลิเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเคยบวชเป็นดาบส ได้อภิวาทและกล่าวชมเชยพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เกิดเป็นท้าวสักกะ ๑๘ ชาติ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๒๕ ชาติ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ๓๐๐ ชาติ เป็นพระเจ้าประเทศราชนับชาติไม่ถ้วน ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๑๖๗)

อุปาลิปัญจกะ : ชื่อตอนหนึ่งในคัมภีร์ปริวาร แห่งพระวินัยปิฎก ตอนที่ว่าอุปาลิปัญจกะ ว่าด้วยเรื่องพระอุบาลี ๕ หมวด (วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๑๓/๕๑๙)

อุปาลิวงศ์ : ชื่อนิกายพระสงฆ์ลังกาที่บวชจากพระสงฆ์สยาม (พระอุบาลีเป็นหัวหน้านำคณะสงฆ์ไทยไปอุปสมบทกุลบุตรในประเทศลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๖ ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ สมัยอยุธยาตอนปลาย) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

SAMPLE

อุปาลิวาทสูตร : พระสูตรว่าด้วยวาทะของคหบดีชื่ออุบาลี พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาแบบถาม-ตอบและบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบมี อุปมาอุปไมยแก่นิครนถ์ทีฆตปัสสีและอุบาลีคหบดี ณ ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาลันทา นิครนถ์ชื่อทีฆตปัสสีทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพระองค์ไม่ได้บัญญัติกรรมในการทำชั่ว แต่บัญญัติทัณฑะ(อาญา) ๓ อย่าง คือ (๑) กายทัณฑะ (๒) วจีทัณฑะ (๓) มโนทัณฑะ ในทัณฑะเหล่านี้ กายทัณฑะมีโทษมากที่สุด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์ก็ไม่ได้บัญญัติทัณฑะในการทำชั่ว แต่บัญญัติกรรม ๓ อย่าง คือ (๑) กายกรรม (๒) วจีกรรม (๓) มโนกรรม ในกรรมเหล่านี้ มโนกรรมมีโทษมากที่สุด

อุบาลีคหบดีซึ่งเป็นสาวกของนิครนถ์ ไม่พอใจที่อาจารย์ของตนถูกพระผู้มีพระภาคโต้กลับมาอย่างนั้นจึงเข้าไปโต้วาทะ ๔ ข้อ คือ

๑. เรื่องมโนสัตว์(สัตว์ที่มีแต่ใจไม่มีกาย) มีหรือไม่

๒. เรื่องกรรมที่ไม่จงใจทำกับกรรมที่จงใจทำ อย่างไหนมีโทษมากกว่า

๓. เรื่องการทำลายหมู่บ้านด้วยกำลังทางกายกับกำลังทางจิต(อิทธิฤทธิ์) อย่างไหนทำได้เร็วกว่ากัน

๔. เรื่องฤาษีทำป่าให้เป็นป่าทึบเพราะพลังจิตใช่หรือไม่

พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามให้เขาตอบตามคำสอนของนิครนถ์นาฏบุตรและตามที่ตนเคยเห็นมา ๔ ประการ คือ

๑. เรื่องมโนสัตว์มี(อันได้แก่พวกที่เกิดเป็นเทพ)

๒. เรื่องกรรมที่จงใจทำมีโทษมากกว่า

๓. เรื่องผู้มีพลังจิตสามารถทำลายได้เร็วกว่า

๔. เรื่องฤาษีสามารถใช้พลังจิตทำป่าให้ทึบได้

เมื่อจบการโต้วาทะ อุบาลีคหบดียอมจำนนแล้วจึงยอมรับว่า มโนกรรมมีพลังมากกว่ากายกรรมและวจีกรรมจริง แล้วแสดงตนเป็นอุบาสก ฟังอนุปุพพีกถาในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วสำเร็จเป็นพระโสดาบัน และจากนั้นมาก็ไม่ต้อนรับพวกนิครนถ์อีก และเมื่อเขาได้พรรณาพระคุณของพระผู้มีพระภาคต่อหน้านิครนถนาฏบุตรว่า ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นปราชญ์ ปราศจากโมหะ ทรงทำลายกิเลสเครื่องตรึงจิตได้แล้ว ทรงชำนะมาร ไม่มีทุกข์ มีจิตเสมอด้วยดี มีมารยาทเจริญ มีปัญญาดี ทรงข้ามกิเลสอันปราศจากความเสมอ ปราศจากมลทินได้เป็นต้น ก็ถึงกับทำให้นิครนถนาฏบุตรกระอักโลหิตอุ่น ๆ ออกจากปาก (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๕๖/๕๓)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำว่า ปาวาริกัมพวัน หมายถึงสวนมะม่วงที่ปาวาริกเศรษฐีสร้างเป็นวัดถวายพระผู้มีพระภาค (ม.ม.อ. ๒/๕๖/๓๙)

อุปาลิสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุปาลิสูตร พระสูตรว่าด้วยพระอุบาลีทูลถามประโยชน์แห่งการบัญญัติสิกขาบท พระอุบาลีเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระตถาคตทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงแสดงปาติโมกข์แก่เหล่าสาวกโดยอาศัยอำนาจประโยชน์เท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ตถาคตบัญญัติสิกขาบท แสดงปาติโมกข์แก่เหล่าสาวกโดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ คือ (๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ (๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ (๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก(ผู้ทุศีลที่กำลังล่วงละเมิดสิกขาบท) (๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน (๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต (๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่เลื่อมใสแล้ว (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสัทธรรม (๑๐) เพื่อเอื้อเฟื้อวินัย (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๑/๘๑)

2.อุปาลิสูตร พระสูตรว่าด้วยพระอุบาลีขออนุญาตอยู่ป่า พระอุบาลีเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ที่ประทับแล้วกราบทูลว่า ข้าพระองค์ปรารถนาจะอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดคือป่าโปร่ง(หมายถึงป่าอยู่นอกเสาหลักเขตเมืองออกไปอย่างน้อยชั่ว ๕๐๐ธนู) และป่าทึบ(หมายถึงที่ไม่มีคนอยู่อาศัยเลยเขตหมู่บ้านไป) อยู่ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เสนาสนะอันเงียบสงัดเช่นนั้นอยู่ลำบาก ทำวิเวก(หมายถึงกายวิเวก) ได้ยาก การอยู่โดดเดี่ยวก็อภิรมย์ได้ยาก ป่าทั้งหลายเห็นจะชักนำจิตของภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิ(หมายถึงอุปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิ) ให้หวาดหวั่น

ตรัสว่า ผู้ที่กล่าวว่า เรายังไม่ได้สมาธิ จักอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัดเช่นนั้นอยู่ พึงหวังได้ว่า จักจมลง(หมายถึงจมลงเพราะกามวิตก) หรือจักฟุ้งซ่าน (หมายถึงฟุ้งซ่านเพราะพยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตก) เปรียบเหมือนมีห้วงน้ำใหญ่ ถ้ามีช้างใหญ่มาถึงเข้าแล้วคิดว่า จะลงสู่ห้วงน้ำนี้แล้วล้างหูเล่นบ้าง ล้างหลังเล่นบ้าง อาบ ดื่ม ขึ้นมาแล้วหลีกไปตามปรารถนา แล้วก็ทำอย่างนั้นได้ตามปรารถนา เพราะมีร่างกายใหญ่ จึงลงน้ำลึกได้ แต่ครั้นกระต่ายหรือเสือปลามาถึงห้วงน้ำนั้นแล้วคิดที่จะทำเหมือนช้างใหญ่นั้น แล้วรีบลงสู่ห้วงน้ำนั้น ไม่ทันได้พิจารณา ก็พึงหวังได้ว่า จักจมลงหรือจักลอยขึ้น เพราะมีร่างกายเล็ก จึงลงในห้วงน้ำลึกไม่ได้ ฉะนั้น

SAMPLE

ตรัสต่อไปอีกว่า เปรียบเหมือนเด็กอ่อนยังนอนหงาย เล่นมูตรและคูถของตน การเล่นนี้เป็นการเล่นของเด็กอ่อนโดยทั่วไปหรือ เมื่อพระอุบาลีทูลตอบว่า เป็นอย่างนั้น จึงตรัสต่อไปว่า สมัยต่อมา เด็กคนนั้นเจริญเติบโต มีอินทรีย์แก่กล้าขึ้น เล่นเครื่องเล่นสำหรับเด็ก มีเล่นไถน้อยๆ เป็นต้น การเล่นนี้ ยิ่งกว่า ประณีตกว่าการเล่นที่มีมาก่อนหรือ เมื่อได้รับคำทูลตอบว่า เป็นอย่างนั้น จึงตรัสต่อไปว่า สมัยต่อมา เด็กคนนั้นเองเจริญเติบโตขึ้นอีก มีอินทรีย์แก่กล้าเต็มที่ อิ่มเอิบพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอตนอยู่ด้วยกามคุณ ๕ อันน่าปรารถนา การเล่นนี้ยิ่งกว่า ประณีตกว่าการเล่นที่มีมาก่อนหรือ เมื่อได้รับคำทูลตอบว่า เป็นอย่างนั้น จึงตรัสว่า ตถาคตอุบัติขึ้นมาในโลกเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ พราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ด้วยตนเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม แสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน คหบดีหรือบุตรคหบดีฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธาในพระตถาคตพิจารณาเห็นว่า ฆราวาสคับแคบเป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วนนี้ มิใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดี เราควรออกบวช เป็นบรรพชิตแล้วได้ออกบวชเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพเสมอด้วยภิกษุทั้งหลาย ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น สันโดษด้วยจีวรพอคุ้มร่างกายและบิณฑบาตพออิ่มท้อง จะไป ณ ที่ใด ๆ ก็ไปได้ทันทีเหมือนนกบินไป ณ ที่ใด ๆ ก็มีแต่ปีกเป็นภาระ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อสำรวมในอินทรีย์ ๖ คือ เมื่อเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาอินทรีย์ ๖ ถึงความสำรวมในอินทรีย์ ๖ และทำความรู้สึกตัวในอิริยาบถต่าง ๆ การก้าวไป การถอยกลับ เป็นต้นแล้ว ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี ก็นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้าแล้วละนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทอนกำลังปัญญา สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนฌาน วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน และสัญญาเวทยิตนิโรธตามลำดับอยู่

ตรัสถามอีกว่า การบรรลุธรรมในแต่ละขั้นแล้วอยู่เช่นนี้ ยิ่งกว่าและประณีตกว่าการอยู่ทั้งหลายที่มีมาก่อนหรือ เมื่อได้รับคำทูลตอบว่า เป็นอย่างนั้น จึงตรัสว่า สาวกทั้งหลายของเราเมื่อพิจารณาเห็นธรรมแม้นี้ในตน จึงอาศัยเสนาสนะ

SAMPLE

อันเงียบสงัดอยู่ แต่สาวกของเราเหล่านั้นยังไม่บรรลุประโยชน์ของตนก่อน เธอจงอยู่ในสงฆ์เถิด เมื่อเธออยู่ในสงฆ์ ความสำราญจักมี (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๙๙/๒๓๒)

อรรถกถาอธิบายว่า การที่พระผู้มีพระภาคทรงเตือนให้พระอุบาลีอยู่ในท่ามกลางสงฆ์ ไม่ทรงอนุญาตให้ท่านอยู่ป่า เพราะทรงเห็นว่าการอยู่ป่าจะทำให้ท่านบำเพ็ญวิปัสสนาธุระคือการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานได้เพียงด้านเดียว ไม่สามารถบำเพ็ญคันถธุระคือการเรียนพระคัมภีร์ให้สำเร็จได้ แต่การอยู่ในท่ามกลางสงฆ์ จะทำให้ท่านบำเพ็ญธุระได้ทั้ง ๒ ด้าน และบรรลุพระอรหัตตผลได้ด้วย ทั้งจักเป็นหัวหน้าในการสังคายนาพระวินัยปิฎก (องฺ.ทสก.อ. (บาลี)๓/๙๙/๓๗๑)

อุปาสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุบาสก พระผู้มีพระภาคทรงปรารภเรื่องที่อุบาสกกราบทูลว่ามีกิจธุระที่จะต้องทำมาก จึงไม่มีโอกาสเข้ามาเฝ้าพระองค์ ทรงเปล่งอุทานแสดงความมีกิเลสว่าเป็นเหตุก่อความเดือดร้อน แต่ความปราศจากกิเลส กล่าวคือการบรรลุมรรค ๔ ผล ๔ เป็นเหตุนำสุขมาให้ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๕/๑๙๕) หมายถึงบุคคลที่ประกาศความเป็นอุบาสก ยอมรับนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก สมาทานรักษาศีล ๕ ประการ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๑๕/๑๙๕)

อุปาสกัตตเทสนา :การแสดงความเป็นอุบาสก คือ ประกาศตนเป็นอุบาสกโดยถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ดูประกอบในอัมพัฏฐสูตร เช่นพราหมณ์โปกขรสาติประกาศตนเป็นอุบาสก (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๙๙/๑๐๙)

อุปาสิกาสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้อุบาสิกาเกิดในนรกและสวรรค์ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อุบาสิกาประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือ อุบาสิกาเป็นผู้ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ๑๐ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น ส่วนอุบาสิกาประกอบด้วยธรรม ๑๐ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ คือ อุบาสิกาเป็นผู้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ๑๐มีการละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น(องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑๔/๓๕๒)

อุปาหนชาดก : ชาดกว่าด้วยการใช้ศิลปะในทางที่ผิดก่อให้เกิดโทษเหมือนรองเท้ากัด มีเนื้อความอธิบายว่า นายหัตถาจารย์โพธิสัตว์สอนวิชาให้แก่ศิษย์คนหนึ่ง ต่อมาศิษย์คิดล้างครูท้าประลองวิชาฝึกช้างกับอาจารย์เพื่อต้องการความเป็นหนึ่งจักได้มีเกียรติยศชื่อเสียง ลาภสักการะ แต่ศิษย์สู้ไม่ได้เพราะอาจารย์ยังสอนเคล็ดวิชาไม่หมด จึงถูกชาวเมืองลงประชาทัณฑ์จนตาย พระโพธิสัตว์เข้าไปกราบทูลให้พระราชาทราบว่า บุคคลเรียนศิลปวิทยาเพื่อความสุขแก่ตน แต่ศิลปวิทยาที่คนเรียนไม่ดีย่อมนำความพินาศมาให้ เหมือนรองเท้าที่ทำไม่ดีย่อมกัดเท้า

SAMPLE

บัณฑิตเรียกคนที่เกิดในตระกูลต่ำ ไม่ใช่อารยชนเรียนศิลปวิทยาจากสำนักอาจารย์มาเพื่อฆ่าตนเองว่าเป็นอนารยชน ศิษย์คิดล้างครู เป็นคนอกตัญญู ย่อมประสพกับความพินาศ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๑๖๑/๑๐๘)

อุปาหนทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุปาหนทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายรองเท้าคู่หนึ่งแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๐/๔๑๙)

อุปาหนทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายรองเท้า เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายรองเท้าแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๕๘๙-๕๙๖/๖๖)

อุปาหนา : **รองเท้า** (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อุปารัมภจิตตตา : ความคิดแข่งดี, เป็นข้อ ๓ ในธรรม ๓ คืออริยานัง อทัสสนกัมยตา (ความไม่อยากเห็นพระอริยะ) สัทธัมมัง อโสตุกัมยตา(ความไม่อยากฟังพระสัทธรรม)อุปารัมภจิตตตา(ความคิดแข่งดี),ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความคิดแข่งดี ความคิดแข่งดีเนืองๆ กิริยาที่คิดแข่งดี กิริยาที่คิดแข่งดี เนืองๆ ภาวะที่คิดแข่งดีเนือง ๆ ความดูถูก ความดูหมิ่น ความดูแคลน ความเป็นผู้คอยแสวงหาโทษ นี้เรียกว่า อุปารัมภจิตตตา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๓๔/๕๘๕)

อุเปกขาธาตุ : ธาตุคืออุเบกขา, เป็นข้อ ๕ ในธาตุ ๖ คือ ๑. สุขธาตุ(ธาตุคือสุข) ๒. ทุกขธาตุ (ธาตุคือทุกข์) ๓. โสมนัสสธาตุ (ธาตุคือโสมนัส) ๔. โทมนัสสธาตุ (ธาตุคือโทมนัส) ๕. อุเปกขาธาตุ (ธาตุคืออุเบกขา) ๖. อวิชชาธาตุ (ธาตุคืออวิชชา) มีปรากฏในพหุธาตุกสูตร,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความสำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส นี้เรียกว่าอุเปกขาธาตุ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๒, อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๑๘๐/๑๓๙)

อุเปกขาสัมโพชฌงค์ : ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คืออุเบกขา, เป็นข้อ ๗ ในโพชฌงค์ ๗, ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า อุเปกขาสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน ภิกษุนั้นเป็นผู้วางเฉยด้วยดีซึ่งจิตที่ตั้งมั่นอย่างนั้น นี้เรียกว่าอุเปกขาสัมโพชฌงค์ หรือดังคำว่า อุเปกขาสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน อุเบกขาในธรรมภายในตนก็มี ในธรรมภายนอกตนก็มี อุเบกขาในธรรมภายในตน ก็คืออุเปกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพานถึงอุเบกขาในธรรมภายนอกตน ก็คืออุเปกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งเพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน หรือดังคำว่า อุเบกขา ความวางเฉย ความเพ่งเฉย ความวางจิตเป็นกลาง อุเปกขาสัมโพชฌงค์ นี้เรียกว่า อุเปกขาสัมโพชฌงค์ (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/

SAMPLE

๔๖๗/๓๕๙,๓๕/๔๖๙/๓๖๐,๓๕/๔๗๔/๓๖๓,๓๕/๔๗๖/๓๖๔,๓๕/๔๗๙/๓๖๕,๓๕/๔๘๑/๓๖๖)

อุเปกขาสูตร : พระสูตรว่าด้วยจตุตถฌานที่มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา ท่านพระอานนท์ได้ถามท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ วัดพระเชตวันว่า อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง วันนี้ ท่านสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร เมื่อท่านพระสารีบุตรตอบว่า เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว วันนี้ ผมเข้าจตุตถฌานไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าจตุตถฌานอยู่ เข้าจตุตถฌานแล้ว หรือออกจากจตุตถฌานแล้ว จึงกล่าวชมว่า เพราะท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการและมานานุสัยออกได้นานแล้ว จึงไม่มีความคิดเช่นนั้น (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๓๕/๓๔๔)

อุเปกขินทรีย์ : อินทรีย์คืออุเบกขา, อินทรีย์คืออุเบกขาเวทนา, เป็นข้อ ๕ ในอินทรีย์ ๕ อีกนัยหนึ่ง คือ ๑. สุขินทรีย์(อินทรีย์คือความสุขกาย)๒.ทุกขินทรีย์(อินทรีย์คือความทุกข์กาย)๓. โสมนัสสินทรีย์(อินทรีย์คือความสุขใจ)๔. โทมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือความทุกข์ใจ) ๕. อุเปกขินทรีย์(อินทรีย์คืออุเบกขา) ,ในธัมมสังคณีและวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ความสำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าอุเปกขินทรีย์ ,เป็นข้อ ๑๔ ในอินทรีย์ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๐๕/๓๑๒,๑๙/๕๑๐/๓๒๐,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔/๑๒,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.สำ.(ไทย) ๓๔/๑๕๔/๕๔,๓๔/๔๐๗/๑๑๘,๓๔/๔๔๐/๑๒๖,๓๔/๔๖๖/๑๓๐,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๒๒๑/๑๙๗,๓๕/๒๒๒/๒๐๐)

อุโปสถขันธกะ : ชื่อขันธกะที่ ๒ แห่งคัมภีร์มหาวรรค พระวินัยปิฎก ว่าด้วยการทำอุโบสถ คือ สวดปาฏิโมกข์และอุโปสถิกะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๒/๒๐๗)

อุโปสถาวิมาน วิมานที่เกิดขึ้นแก่นางอุโบสถาอุบาสิกา เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่นางอุโปสถาอุบาสิกา เพราะได้ปฏิบัติธรรม รักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ และได้ถวายทานแด่พระอริยสงฆ์ด้วยความเคารพ แต่นางมีใจผูกพันกับทิพยสมมัติในสวนนันทวันของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์จนเกินไป มิได้ปฏิบัติธรรมให้สูงขึ้นตามพระพุทธดำรัส นางจึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และอยู่ที่นั้นถึง ๖๐,๐๐๐ ปีทิพย์ แล้วกลับไปเกิดในโลกมนุษย์อีก ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระปลอบใจนางว่า พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ไว้ว่านางจะบรรลุโสดาปัตติผลเมื่อกลับไปเกิดเป็นมนุษย์อีก (ขุ.วิ.(ไทย)๒๖/๒๒๙/๓๙)

SAMPLE

อุโปสถิกภัต : อาหารที่เขาถวายในวันอุโบสถ คือ วันพระ ในเดือนหนึ่งสี่วัน, เป็นของจำพวกสังฆภัตหรืออุทเทสภัตนั่นเอง แต่มีกำหนดวันเฉพาะคือ ถวายเนื่องในวันอุโบสถ ดังคำในมหาวรรค นิสสัย ๔ ว่า บรรพชาอาศัยโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ สังฆภัต อุทเทสภัต นิมันตนภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปทิกภัต (วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑)

ฎีกาอธิบายว่า อุโปสถิกภัต คือภัตตาหารถวายในวันอุโบสถ (สารตฺถ.ฎีกา ๓/๗๑-๗๓/๒๘๕)

อุโปสถศีล : ศีลอุโบสถ หมายถึงศีลที่สมาทานรักษาในวันอุโบสถ วันขึ้น-แรม ๘ ค่ำ ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำแห่งปักษ์ มีปรากฏในอุโปสถิกอิตถีวัตถุ หรือดังคำในอุตตราวิมานที่เทพธิดากล่าวไว้ว่า ดิฉันเข้าจำอุโปสถศีลซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ทุกวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำและ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ และตลอดปาฏิหาริยปักษ์ (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓๕/๗๔, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๒๙/๒๒)

อุโปสถสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุโบสถ มี ๘ สูตร แปลความหมาย เหมือนกัน ๕ สูตร ต่างกัน ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุโปสถสูตร ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้นาคที่เป็นอัณฑชะรักษาอุโบสถและสละกายได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะนาคที่เป็นอัณฑชะบางพวกคิดว่า พวกเราเป็นผู้มีปกติกระทำกรรมทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจาและใจ หลังจากตายแล้ว จึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอัณฑชะ ถ้าวันนี้ พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจาและใจ หลังจากตายแล้ว พวกเราก็จะพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเราประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจาและใจในบัดนี้เถิด จึงพากันรักษาอุโบสถและสละกายได้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๔/๓๕๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า กรรมทั้ง ๒ หมายถึง (สำ.ข.อ. ๒/๓๔๓-๒๙๑/๓๘๑)

2.อุโปสถสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้นาคที่เป็นชลาพุชะรักษาอุโบสถและสละกายได้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบโดยนัยแห่งอุโปสถสูตรในสังยุตนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๕/๓๕๒)

3.อุโปสถสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้นาคที่

SAMPLE

เป็นสังเสทชะรักษาอุโบสถและสละกายได้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบโดยนัยแห่งอุโปสถสูตรในสังยุตนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๖/๓๕๒)

4.อุโปสถสูตร (จตุตถ) (สูตรที่ ๔) ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันแล้วทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้นาคที่เป็นโอปปาติกะรักษาอุโบสถและสละกายได้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบโดยนัยแห่งอุโปสถสูตรในสังยุตนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๓๔๗/๓๕๓)

5.อุโปสถสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับนางวิสาขามหาอุบาสิกาว่า อุโบสถ ๓ คือ (๑) **โคปาลอุโบสถ** (อุโบสถที่ปฏิบัติเหมือนคนเลี้ยงโค) หมายถึงคนรักษาอุโบสถเพียงคิดว่า พรุ่งนี้จะได้ของเคี้ยวอย่างนี้ ของบริโภคอย่างนี้ เหมือนคนเลี้ยงโคคิดเพียงว่า พรุ่งนี้จะต้อนโคไปที่โน้น ที่นี้ เพื่อหากิน เป็นต้น ผู้นั้นมีใจประกอบด้วยอภิชฌา ย่อมให้วันเวลาผ่านไปด้วยโลภะ ฉะนั้น (๒) **นิคัณฐอุโบสถ** (อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างพวกนิครนถ์) หมายถึงพวกเดียรถีย์ชักชวนพวกสาวกให้ลงอาชญาในสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในทิศทั้ง ๔ ทิศ เกิน ๑๐๐ โยชน์ เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกนิครนถ์ชื่อว่าชักชวนเพื่ออนุเคราะห์สัตว์บางพวก ไม่อนุเคราะห์สัตว์บางพวกในวันอุโบสถ พวกนิครนถ์ชักชวนสาวกอย่างนี้ว่า มาเถิด พ่อคุณ ท่านจงทิ้งผ้าทุกชิ้น แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า เราไม่เป็นกังวลของใคร ๆ ในที่ไหน ๆ และตัวเราก็ไม่มีความกังวลในบุคคลและสิ่งของใด ๆ ในที่ไหน ๆ แต่คนที่เกี่ยวข้องกับเขา ก็รู้ว่าใครเป็นใคร แม้เขาก็รู้ชัดว่า ท่านเหล่านั้นเป็นใคร จึงทำให้พวกนิครนถ์เหล่านั้นชักชวนในการพูดเท็จ ในเวลาที่ควรชักชวนในการพูดคำสัตย์ กรรมนั้นจัดเป็นมุสาวาท พอล่วงราตรีนั้นไป เขาบริโภคโภคะเหล่านั้นที่เจ้าของไม่ได้ให้ กรรมนั้นจัดเป็นอทินนาทาน อุโบสถทั้ง ๒ นี้ ไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก (๓) **อริยอุโบสถ** (อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างพระอริยสาวก) หมายถึง ในเบื้องต้น คนที่ทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วได้ด้วยความเพียร โดยการระลึกถึงสิ่งที่ควรระลึก ๕ อย่าง คือ (๑) พระพุทธเจ้า (๒) พระธรรม (๓) พระสงฆ์ (๔) ศีล (๕) เทวดา ทั้ง ๕ อย่างนี้ ย่อมทำให้จิตของผู้ระลึกมีความผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละความเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ การระลึกถึงพระพุทธเจ้า เรียกว่ารักษาพรหมอุโบสถ อยู่ร่วมกับพรหม การระลึกถึงพระธรรม เรียกว่ารักษาธัมมอุโบสถ อยู่ร่วมกับพระธรรม การระลึกถึงพระสงฆ์ เรียกว่าสังฆอุโบสถ อยู่ร่วมกับพระสงฆ์ การระลึกถึงศีล เรียกว่าสีลอุโบสถ อยู่ร่วมกับศีล การระลึกถึงเทวดา เรียกว่ารักษาเทวตาอุโสบถ

SAMPLE

เพราะการระลึกถึงอุโบสถทั้ง ๕ นี้ ย่อมทำให้จิตของผู้ระลึกมีความผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละความเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ อริยสาวกพึงเห็นประจักษ์ว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการลักทรัพย์ (๓) ละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (๖) ฉันมื้อเดียวไม่ฉันกลางคืน (๗) เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี การดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล (๘) เว้นขาดจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ พระอริยสาวกเมื่อปฏิบัติครบทั้ง ๘ นี้ ชื่อว่าทำตามพระอรหันต์และรักษาอุโบสถ

อริยอุโบสถนี้ มีผลานิสงส์มากกว่าการครองราชย์ของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ครอบครองทั้ง ๑๖ แคว้น คือ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ ซึ่งสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ เพราะราชสมบัติของมนุษย์ เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย บุคคลผู้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ตลอดวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง หลังจากตายแล้วจะไปเกิดอยู่ร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราชดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี ซึ่งมีอายุยืนยาวมากกว่ากันเป็นลำดับไป(องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๗๑/๒๗๙)

6.อุโปสถสูตร พระสูตรว่าด้วยทรงสรรเสริญภิกษุในวันอุโบสถ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ตรัสชมเชยภิกษุบริษัทผู้นิ่งเงียบในวันอุโบสถ แล้วทรงแสดงภิกษุ ๔ จำพวก คือ ภิกษุ (๑) ผู้ถึงความเป็นเทวดาคือผู้ได้รูปฌาน ๔ (๒) ผู้ถึงความเป็นพรหมคือผู้เจริญอัปปมัญญา ๔ (๓) ผู้ถึงความเป็นอเนญชาคือผู้ได้อรูปฌาน ๔ (๔) ผู้ถึงความเป็นอริยะคือผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๙๐/๒๗๓)

7.อุโปสถสูตร พระสูตรว่าด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงแสดงปาติโมกข์ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ในวันอุโบสถวันหนึ่ง ทรงมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม พระอานนท์กราบทูลอาราธนาให้พระองค์ทรงแสดงพระปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย แต่พระองค์ทรงนิ่ง พระอานนท์กราบทูลอาราธนาถึง ๒ ครั้งก็ทรงนิ่ง (เหตุที่ทรงนิ่ง อรรถกถาอธิบายว่าพระองค์ไม่ทรงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง เพราะทรงมุ่งอนุเคราะห์ภิกษุทุศีลที่มีอยู่ในบริษัท หากพระองค์ทรงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ศีรษะของภิกษุทุศีลจักแตก ๗ เสี่ยง) พอถึงครั้งที่ ๓ จึงตรัสว่า บริษัทไม่บริสุทธิ์ พระมหาโมคคัลลานะคิดว่า พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้หมายถึงใครกัน แล้วจึงกำหนดจิตตรวจดูภิกษุสงฆ์ทุกรูปจึงได้เห็นบุคคลทุศีลนั่ง

อยู่ในท่ามกลางสงฆ์ แล้วจึงลุกจากอาสนะเข้าไปหาบุคคลนั้นได้กล่าวกับเขา ๓ ครั้งว่า ท่านจงลุกขึ้น พระผู้มีพระภาคทรงเห็นท่านแล้ว ท่านไม่มีสังวาสกับภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระมหาโมคคัลลานะกล่าวอย่างนี้แล้ว เขายังนิ่งอยู่ พระเถระจึงจับแขนเขาฉุดให้ออกไปภายนอกซุ้มประตู ใส่กลอนแล้วเข้าเฝ้ากราบทูลว่า ข้าพระองค์ให้บุคคลนั้นออกไปพ้นแล้ว บริษัทบริสุทธิ์แล้ว ขอพระผู้มีพระภาคทรงโปรดยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า น่าอัศจรรย์จริง โมฆบุรุษนี้ ดื้ออยู่จนต้องฉุดแขนไล่ออกไป แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ตั้งแต่บัดนี้ไป เธอทั้งหลายพึงทำอุโบสถ พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เราจักไม่ทำอุโบสถ จักไม่ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง เป็นไปไม่ได้ที่ตถาคตจะยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง ในเมื่อบริษัทไม่บริสุทธิ์ แล้วตรัสว่า ธรรมที่น่าอัศจรรย์ในธรรมวินัย ๘ เปรียบเทียบกับสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ในมหาสมุทร ๘ เหมือนในปหาราทสูตร (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๐/๒๕๒)

๘.อุโปสถสูตร พระสูตรว่าด้วยอุโบสถกรรม คือในวันอุโบสถวันหนึ่ง ขณะที่พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ณ บุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ท่านพระอานนทเถระ ทูลอาราธนาให้ทรงแสดงพระปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย แต่พระองค์ทรงนิ่ง ท่านพระอานนทเถระกราบทูลถึง ๒ ครั้ง ก็ทรงนิ่ง พอถึงครั้งที่ ๓ จึงตรัสว่าบริษัทไม่ บริสุทธิ์ ทรงหมายถึงในบริษัทนั้นมีภิกษุผู้ทุศีลอยู่ด้วย ถ้าทรงแสดงพระปาติโมกข์ ศีรษะของภิกษุผู้ทุศีลจะแตกเป็น ๗ เสี่ยง ที่ไม่ทรงแสดงเพราะทรงมุ่งอนุเคราะห์ ภิกษุนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระจึงขอร้องให้ภิกษุนั้นลุกขึ้นออกไปเสีย ภิกษุนั้นถูกขอร้องถึง ๓ ครั้ง ก็ยังนิ่งอยู่อย่างนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระจึงฉุดแขนดึงออกไปนอกซุ้มประตูแล้วใส่กลอน กราบทูลว่าบริษัทบริสุทธิ์แล้ว พระผู้มีพระภาค จึงรับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถ แสดงอาณาปาติโมกข์(สิกขาบทบัญญัติ) ทรงงดการแสดงโอวาทปาติโมกข์ที่ทรงแสดงมาเป็นเวลา ๒๐ ปี ทั้งนี้เพราะทรงปฏิบัติตามพุทธประเพณีที่ว่า เมื่อใดพบว่าบริษัทไม่บริสุทธิ์ เมื่อนั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะไม่ทรงทำอุโบสถและแสดงพระปาติโมกข์ในส่วนพุทธโอวาทอีกต่อไป แต่เพื่อมิให้อุโบสถขาดไป จึงทรงอนุญาตให้สงฆ์แสดงปาติโมกข์ในส่วนพุทธอาณาแทน

จากนั้นทรงแสดงว่า ธรรมวินัยมีธรรมน่าอัศจรรย์ ๘ ประการ เหมือนกับมหาสมุทรมีสิ่งน่าอัศจรรย์ ๘ ประการ ทรงเปล่งอุทานมีสาระสำคัญว่าภิกษุผู้ต้องอาบัติแล้วปิดบังไว้ ย่อมเป็นเหตุให้ต้องอาบัติอื่น ๆ อีก แต่เมื่อเปิดคือแสดงอาบัติแก่ภิกษุอื่น ย่อมเป็นเหตุให้พ้นจากอาบัตินั้น และสังวรระวังต่อไปไม่ต้องอาบัติอื่น ๆ อีก (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๔๕/๒๖๐,ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๔๕/๓๒๗)

SAMPLE

อุโปสถา, ชื่อ : ชื่ออุบาสิกาคนหนึ่ง ชาวเมืองสาเกต มีนามว่าอุโบสถ ศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล และยินดีแจกจ่ายทานทุกเมื่อ ดังคำในอุโปสถาวิมานว่า เทพธิดานั้นดีใจที่พระมหาโมคคัลลานเถระถาม จึงตอบปัญหาผลกรรมไปตามที่พระเถระถามว่า ชาวเมืองสาเกตรู้จักดิฉันในนามว่าอุโปสถา ดิฉันเป็นอุบาสิกาอยู่ในเมืองสาเกต เป็นผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล และยินดีแจกจ่ายทานทุกเมื่อ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๓๓/๓๙)

อุโปสถิกอิตถีวัตถุ : เรื่องหญิงผู้รักษาอุโบสถศีล พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่นางวิสาขา และหญิงผู้รักษาอุโบสถศีลประมาณ ๕๐๐ คนว่า คนเลี้ยงโคใช้ท่อนไม้ไล่ต้อนฝูงโคไปยังที่หากิน ฉันใด ความแก่และความตาย ก็ไล่ต้อนอายุของสัตว์ทั้งหลายไป ฉันนั้น (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓๕/๗๔)

อุพพรี, พระนาง : 1.ชื่อพระมเหสีของพระเจ้าพรหมทัต ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าจูฬนี แห่งกรุงปัญจาละ เมื่อพระเจ้าพรหมทัตสวรรคต ก็กรรแสง และได้ฟังคติธรรมว่า นางเป็นมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตมากมายจากดาบส จึงออกบวชเป็นดาบสินี แล้วไปเกิดในพรหมโลก ดังคำในอุพพรีเปตวัตถุว่า พระนางอุพพรีมเหสีของพระองค์ เสด็จไปยังพระเมรุมาศแล้วทรงกรรแสงอยู่เมื่อไม่เห็นพระเจ้าพรหมทัต ก็ทรงกรรแสงว่าพรหมทัต ๆ ...พระนางอุพพรีฟังคำสุภาษิตของดาบสผู้เป็นสมณะนั้นแล้ว ถือบาตรจีวรออกบวชเป็นบรรพชิต ครั้นออกบวชแล้วเป็นผู้สงบเจริญเมตตาจิต เพื่อบังเกิดในพรหมโลก (วิ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๖๙/๒๒๕)

2.ชื่อพระเทวีของพระเจ้าอัสสกะ มีปรากฏในอัสสกชาดก ดังคำพระนางอุพพรีเทวีของพระเจ้าอัสสกะสวรรคตไปเกิดเป็นหนอน ได้กล่าวเป็นภาษามนุษย์ในท่ามกลางบริษัทว่า สถานที่นี้ข้าพเจ้าได้เที่ยวเล่น กับพระเจ้าอัสสกะพระสวามีสุดที่รัก ผู้มีพระประสงค์ตามความใคร่ ความสุขและความทุกข์เก่า ๆ ถูกความสุขและความทุกข์ใหม่ ๆ ปิดบังไว้เพราะฉะนั้น แมลงจึงเป็นที่รักของข้าพเจ้า ยิ่งกว่าพระเจ้าอัสสกะเสียอีก (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๑๓/๙๔)

อุพพรีเปตวัตถุ : เรื่องพระนางอุพพรีกับเปรต เป็นเรื่องอดีตที่พระผู้มีพระภาคทรงยกขึ้นแสดงแก่อุบาสิกาชาวกรุงสาวัตถีคนหนึ่งที่กำลังเศร้าโศกถึงสามี ผู้ตายจากโลกนี้ไป ทำให้นางได้บรรลุโสดาปัตติผลเรื่องอดีตนั้นคือพระนางอุพพรีอัครมเหสีของพระเจ้าจูฬนีพรหมทัตผู้ครองกบิลนคร แควันปัญจาละ พระนางทรงเศร้าโศกถึงพระสวามีที่สวรรคตไปเหมือนคนบ้า พระดาบส(พระโพธิสัตว์)มาเฝ้าพระนางและได้ถวายโอวาทแก่พระนางทำให้ทรงได้สติและทรงออกผนวชเจริญเมตตาจิต ปรารถนาจะไปเกิดในพรหมโลก (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๖๘/๒๒๕)

SAMPLE

อุพพาหิกวิธี : กิริยาที่ถอนนำไป, การเลือกแยกออกไป, หมายถึงวิธีระงับวิวาทาธิกรณ์ในกรณีที่ที่ประชุมสงฆ์มีความไม่สะดวก ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งสงฆ์จึงเลือกภิกษุบางรูปในที่ประชุมนั้นตั้งเป็นคณะ แล้วมอบเรื่องให้นำเอาไปวินิจฉัย (เป็นทำนองตั้งคณะกรรมการพิเศษ) ดังคำในจูฬวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเมื่อภิกษุเหล่านั้นวินิจฉัยอธิกรณ์นั้นอยู่ มีเสียงเซ็งแซ่เกิดขึ้นไม่มีที่สิ้นสุดและไม่มีใครทราบความแห่งถ้อยคำที่กล่าวแล้วนั้น เราอนุญาตให้ระงับอธิกรณ์เห็นปานนี้ด้วยอุพพาหิกวิธี (วิ.จู.(ไทย) ๖/๒๓๑/๓๔๙,๖/๒๓๒/๓๕๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุพพาหิกวิธี คือ วิธีระงับวิวาทาธิกรณ์ ในกรณีที่ประชุมสงฆ์มีความไม่สะดวกด้วยเหตุบางอย่าง สงฆ์จึง เลือกภิกษุบางรูปในที่ประชุมนั้น ตั้งเป็นคณะแล้วมอบเรื่องให้นำไปวินิจฉัย (วิ.อ. ๓/๒๓๑/๒๙๙)

อุพภตกสัณฐาคาร :ท้องพระโรงชื่ออุพภตก เป็นท้องพระโรง หรือหอประชุมที่สร้างขึ้นใหม่ของมัลลกษัตริย์แห่งเมืองปาวา มัลลกษัตริย์ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าไปประทับพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เพื่อเป็นสิริมงคลก่อนจะเปิดใช้งาน ณ ที่นี้ พระสารีบุตรได้แสดงสังคีติสูตร อันเป็นต้นแบบของการสังคายนา ดังคำว่า ท้องพระโรงหลังใหม่อันมีนามว่าอุพภตกะที่พวกเจ้ามัลละกรุงปาวา โปรดให้สร้างสำเร็จแล้วได้ไม่นาน ยังไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์เข้าพักอาศัยเลย (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๗/๒๔๗)

อุพพาหิกาสูตร : พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้รื้อฟื้นอธิกรณ์ พระอุบาลีทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรมเท่าไร สงฆ์พึงสมมติให้เป็นผู้รื้อฟื้นอธิกรณ์ (เรื่องที่สงฆ์ต้องดำเนินการมี ๔ มีวิวาทาธิกรณ์ เป็นต้น)ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๑๐ สงฆ์พึงสมมติให้เป็นผู้รื้อฟื้นอธิกรณ์ได้ คือ ภิกษุ (๑) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมาก (๓) ทรงจำปาติโมกข์ทั้งสอง(คือ มหาวิภังค์ (ภิกขุวิภังค์) ว่าด้วยสิกขาบทในปาติโมกข์ฝ่ายภิกษุ ๒๒๗ ข้อ และภิกขุนีวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทฝ่ายภิกษุณี ๓๑๑ ข้อ) ได้ดี จำแนกได้ดี ให้เป็นไปได้ดีโดยพิสดาร วินิจฉัยได้ดีโดยสูตร โดยอนุพยัญชนะ (๔) เป็นผู้ตั้งมั่น ไม่ง่อนแง่นในวินัย (๕) เป็นผู้สามารถปรับคู่ความทั้ง ๒ ฝ่ายให้ยินยอมกันได้ ให้สำนึกตัว ให้เพ่งพินิจดู ให้เห็นผล ให้เลื่อมใส (๖) เป็นผู้ฉลาดในการระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้น (๗) รู้อธิกรณ์ (๘) รู้เหตุเกิดอธิกรณ์ (๙) รู้ความดับอธิกรณ์ (๑๐) รู้วิธีปฏิบัติเพื่อระงับอธิกรณ์ (อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๓๓/๘๓)

อุพพิทธะ, กษัตริย์ : ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระมหากัสสปเถระ ดังคำในมหากัสสปเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า

ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในห้องบรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้น สร้างกุศลเป็นอันมากแล้วระลึกถึงบุพกรรมแล้ว จึงไปเกิดยังสวรรค์ชั้นไตรทิพย์ แสงสว่างแห่งเรือนยอดซึ่งโชติช่วงอยู่เหล่านั้นได้สว่างเจิดจ้า ข้าพเจ้าปกครองเทวดาทั้งปวงนี้เป็นผลแห่งบุญกรรม ในกัปที่๖๐,๐๐๐ (นับแต่กัปนี้ไป) ข้าพเจ้าเป็นกษัตริย์นามว่าอุพพิทธะ มีชัยชนะ มีทวีปทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ครองแผ่นดิน (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๑๑/๖๓)

อุพพิรีเถรีคาถา : ภาษิตของพระอุพพิรีเถรี,คาถาของพระอุพพิรีเถรี ท่านพระอุพพิรีเถรี(บรรลุพระอรหัตแล้ว) เมื่อจะกราบทูล ได้กล่าวว่า ลูกศรคือความโศกที่เห็นได้ยาก ซึ่งเสียบที่หทัยหม่อมฉัน หม่อมฉันถอนขึ้นได้แล้ว เพราะพระองค์ได้ทรงช่วยบรรเทาความ โศกถึงธิดาของหม่อมฉันซึ่งถูกความโศกครอบงำ วันนี้หม่อมฉันนั้นถอนลูกศรคือความโศกขึ้นได้แล้ว หมดความอยาก ดับรอบแล้ว ได้ถึงมุนีพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๑/๕๖๓)

อุพภตกะ, ท้องพระโรง : ชื่อท้องพระโรงแห่งหนึ่ง แห่งกรุงปาวา เป็นหอประชุมที่พระเจ้ามัลลกษัตริย์สร้างขึ้น ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าไปประทับพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เพื่อเป็นสิริมงคลก่อนจะเปิดใช้งาน ณ ที่นี้ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๙๗/๒๔๗) ; ดูอุพภตกสัณฐาคาร

อุภโตบัญญัติ : พระบัญญัติโดยสงฆ์ ๒ ฝ่าย คือ ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ดังคำในปริวาร คำถาม – คำตอบสถานที่บัญญัติเป็นต้นในปาราชิกกัณฑ์ว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็นทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ณ ที่ไหน ทรงปรารภใคร เพราะเรื่องอะไร ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้น มีพระบัญญัติ พระอนุบัญญัติ อนุปปันนบัญญัติ สัพพัตถบัญญัติ ปเทสบัญญัติ สาธารณบัญญัติ อสาธารณบัญญัติ เอกโตบัญญัติ อุภโตบัญญัติอยู่หรือ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑/๑,๘/๗/๙,๘/๘/๑๐,๘/๒๑/๒๑,๘/๒๒/๒๓)

อุภโตพยัญชนก : คนมีทั้ง ๒ เพศ คือคือมีสัญลักษณ์ทั้งที่เป็นเพศชายและเพศหญิง ดังคำในหาวิภังค์ว่า อุภโตพยัญชนก ๓ จำพวก คือ อุภโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์ อุภโตพยัญชนกที่เป็นอมนุษย์ และอุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน หรือดังคำว่า ภิกษุเสพเมถุนธรรมกับอุภโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์ ... กับอุภโตพยัญชนกที่เป็นอมนุษย์ ... กับอุภโตพยัญชนกที่เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ๓ ทาง คือ ทวารหนัก ทวารเบาปาก ต้องอาบัติปาราชิก,ในมหาวรรค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อนุปสัมบันผู้เป็นอุภโตพยัญชนกไม่พึงให้อุปสมบท ที่อุปสมบทแล้ว

พึงให้สึกเสีย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๕๖/๔๓, ๖๑/๔๘,วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๑๖/๑๘๐, วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๗๕/๒๕๒, ๕/๓๘๙/๒๗๗, ๕/๓๙๐/๒๗๘, ๕/๓๙๑/๒๗๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุภโตพยัญชนก หมายถึงคนมี ๒ เพศ คือ สัญลักษณ์เพศหญิง และสัญลักษณ์เพศชาย เพราะผลกรรมที่ทำไว้ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๑๖/๙๒)

อุภโตภัฏฐชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้เสื่อมประโยชน์ทั้ง ๒ ด้าน มีเนื้อความอธิบายว่า รุกขเทวดาโพธิสัตว์เห็นนายพรานเบ็ดผู้หวังจะคิดหวงลาภก่อนได้ลาภ โดยการสั่งให้บุตรชายไปบอกภรรยาให้เที่ยวทะเลาะกับชาวบ้านที่อยู่ใกล้ชิดสนิทกัน ส่วนตนเองแก้ผ้ากระโดดลงน้ำเพราะคิดว่าตนวางเบ็ดได้ปลาตัวใหญ่ดึงไม่ขึ้น เพราะเบ็ดติดตอ แต่เมื่อกระโดดลงไปโดยไม่พิจารณาจึงถูกตอตำตาแตกทั้งสองข้าง ได้รับทุกขเวทนา คลำหาทางขึ้นฝั่ง ผ้าที่วางไว้บนฝั่งก็ถูกขโมยลักไป เดินแก้ผ้ากุมตากลับบ้านไม่ถูกจึงได้กล่าวติเตียน ว่าตาของเจ้าก็แตกทั้งสองข้าง ผ้านุ่งก็หาย ภรรยาของเจ้าก็ทะเลาะกับชาวบ้านแล้ว การงานทั้งทางน้ำและทางบกก็เสียหายทั้งสองด้าน คลพาลย่อมทำตนให้เสื่อมจากประโยชน์ทั้งสองด้าน ทั้งในด้านความเป็นคฤหัสถ์และความเป็นบรรพชิต เพราะความประพฤติที่เห็นแก่ตัวของเขา (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๓๙/๕๗)

อุภโตภาควิมุตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลผู้เป็นอุภโตภาควิมุต พระอุทายีถามพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกบุคคลว่า อุภโตภาควิมุต ด้วยเหตุเท่าไรพระอานนท์ตอบว่า ด้วยเหตุเท่านี้ คือ ภิกษุ (๑) บรรลุปฐมฌาน สัมผัสอายตนะคือปฐมฌานนั้นด้วยกายโดยประการที่อายตนะนั้นมีอยู่ และรู้ชัดอายตนะนั้นด้วยปัญญา (๒) บรรลุทุติยฌาน สัมผัสอายตนะคือทุติยฌานนั้นด้วยกาย โดยประการที่อายตนะนั้นมีอยู่ และรู้ชัดอายตนะนั้นด้วยปัญญา (๓) บรรลุตติยฌาน สัมผัสอายตนะคือตติยฌานนั้นด้วยกาย โดยประการที่อายตนะนั้นมีอยู่ และรู้ชัดอายตนะนั้นด้วยปัญญา (๔) บรรลุจตุตถฌาน สัมผัสอายตนะคือจตุตถฌานนั้นด้วยกาย โดยประการที่อายตนะนั้นมีอยู่ และรู้ชัดอายตนะนั้นด้วยปัญญา (๕) บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน สัมผัสอายตนะคืออากาสานัญจายตนฌานนั้นด้วยกาย โดยประการที่อายตนะนั้นมีอยู่ และรู้ชัดอายตนะนั้นด้วยปัญญา (๖) บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน สัมผัสอายตนะคือวิญญาณัญจายตนฌานนั้นด้วยกาย โดยประการที่อายตนะนั้นมีอยู่ และรู้ชัดอายตนะนั้นด้วยปัญญา (๗) บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน สัมผัสอายตนะคืออากิญจัญญายตนฌานนั้นด้วยกาย โดยประการที่อายตนะนั้นมีอยู่ และรู้ชัดอายตนะนั้นด้วยปัญญา (๘) บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน สัมผัสอายตนะคือเนวสัญญานาสัญญายตนฌานด้วย

SAMPLE

กาย โดยประการที่อายตนะนั้นมีอยู่ และรู้ชัดอายตนะนั้นด้วยปัญญา (๙) บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธแล้ว ทำอาสวะทั้งหลายให้หมดสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา สัมผัสอายตนะคือสัญญาเวทยิตนิโรธนั้นด้วยกาย โดยประการที่อายตนะนั้นมีอยู่ และรู้ชัดอายตนะนั้นด้วยปัญญา (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๕/๕๓๘)

อุภโตภาควิมุต : ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วนคือ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมถะมาเป็นอย่างมากจนได้สมาบัติ ๘ แล้ว จึงใช้สมถะนั้นเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนาต่อไปจนบรรลุอรหัตผล; หลุดพ้นทั้งสองส่วน(และสองวาระ) คือหลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรูปสมาบัติ (เป็นวิกขัมภนะ) หนหนึ่งแล้ว จึงหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค (เป็นสมุจเฉท) อีกหนหนึ่ง ดังคำในมหานิทานสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ภิกษุผู้เข้าวิโมกข์ ๘ ประการนี้ โดยอนุโลมบ้าง โดยปฏิโลมบ้างทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมบ้าง เข้าหรือออกได้ตามโอกาสที่ต้องการ ตามชนิดสมาบัติที่ต้องการ และตามระยะเวลาที่ต้องการ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้เป็นอุภโตภาควิมุตอานนท์อุภโตภาควิมุตติอย่างอื่นที่ดีกว่าหรือประณีตกว่าอุภโตภาควิมุตตินี้ ไม่มี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๓๐/๗๖,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๕๐/๑๑๑,๑๑/๓๓๒/๓๓๗,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๔๙/๙๒,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๑๔/๒๐,๒๓/๕๖/๑๐๖,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๒๒/๒๖๒,๒๓/๔๕/๕๓๘) ;เทียบ **ปัญญาวิมุต**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อุภโตภาควิมุต คือ ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมถะมามากจนได้สมาบัติ ๘ แล้วจึงใช้สมถะนั้นเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนาต่อไป ชื่อว่าหลุดพ้น ๒ ส่วน คือ (๑) หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรูปสมาบัติ (วิกขัมภนะ) (๒) หลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค (สมุจเฉทะ) (ที.ม.อ. (บาลี) ๑๓๐/๑๑๓)

อุภโตสุชาติ : เกิดดีแล้วทั้งสองฝ่าย คือทั้งฝ่ายมารดาทั้งฝ่ายบิดา หมายความว่า มีสกุลสูงเป็นเชื้อสายวรรณะนั้นต่อเนื่องกันมาโดยตลอด ทั้งฝ่ายบิดาและฝ่ายมารดา, เป็นคุณสมบัติที่พวกพราหมณ์และกษัตริย์บางวงศ์ถือเป็นสำคัญมาก ดังคำในเวสสันตรชาดกที่ท้าวสักกะตรัสว่า ทั้ง ๒ พระองค์เป็นกษัตริย์ผู้สมบูรณ์ด้วยพระโคตร เป็นอุภโตสุชาติทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดา ทรงถูกเนรเทศจากแคว้นมาอยู่ ณ อาศรมในป่านี้บุญทั้งหลายที่พระองค์กระทำมาแล้วฉันใดขอพระองค์ทรงให้ทาน กระทำบุญอยู่ร่ำไปฉันนั้น (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๒๙๑/๕๓๘)

SAMPLE

อุภยสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทาที่มีลักษณะเหมือนกันทั้ง ๒ ส่วน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปฏิปทา ๔ คือ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา เป็นข้อปฏิบัติที่มีลักษณะต่ำทั้ง ๒ ส่วน เพราะปฏิบัติลำบากและรู้ได้ช้า (๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา เป็นข้อปฏิบัติที่มีลักษณะต่ำ เพราะปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว (๓) สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา เป็นข้อปฏิบัติที่มีลักษณะต่ำ เพราะรู้ได้ช้า (๔) สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา เป็นข้อปฏิบัติที่มีลักษณะประณีตทั้ง ๒ ส่วน เพราะปฏิบัติสะดวกและรู้ได้เร็ว (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๖/๒๓๓)

อุภยัตถสูตร : พระสูตรว่าด้วยประโยชน์ทั้งสอง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ไม่ประมาทในกุศลธรรม ทั้งหลาย ย่อมได้รับประโยชน์ทั้งในภพนี้และภพหน้า (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๗)

อุภยัตถะ : ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย, ประโยชน์ร่วมกัน, สิ่งที่เกื้อกูลแก่ส่วนรวมเป็นคุณแก่ชีวิตทั้งของตนและของผู้อื่นช่วยให้เป็นอยู่กันด้วยดีพากันประสบทิฏฐธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะ และปรมัตถะ ยิ่งขึ้นไป มีปรากฏในอุภยัตถสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสถึงความไม่ประมาทไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งที่บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมถือเอาประโยชน์ทั้งสองได้ คือ ประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๗, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู **อัตถะ**

อุมมัคคสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้มีปัญญาใฝ่รู้ พระผู้มีพระภาคตรัสชมเชยภิกษุรูปหนึ่งผู้มีปัญญาใฝ่รู้ ที่เข้าเฝ้าแล้วทูลถามปัญหา ๔ ข้อ คือ (๑) โลกอันอะไรนำไป โลกอันอะไรชักนำมา และบุคคลลุอำนาจอะไรที่เกิดขึ้น (๒) บุคคลเป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม ด้วยเหตุเท่าไร (๓) บุคคลเป็นผู้สดับ มีปัญญาชำแรกกิเลส ด้วยเหตุเท่าไร (๔) บุคคลเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ด้วยเหตุเท่าไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหา ๔ ข้อ ดังนี้ (๑) โลกอันจิตนำไป อันจิตชักนำมา และบุคคลลุอำนาจจิตที่เกิดขึ้น (๒) บุคคลเป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม เพราะรู้อรรถ รู้ธรรม แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๓) บุคคลเป็นผู้สดับ มีปัญญาชำแรกกิเลส เพราะได้สดับอริยสัจ ๔ และเห็นแจ้งเนื้อความแห่งคำที่ได้สดับ (๔) บุคคลเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก เพราะไม่คิดเบียดเบียนตนและผู้อื่น แต่คิดเกื้อกูลตนและผู้อื่น (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๖/๒๖๖)

อุมมัตตกสมมติ : การที่สงฆ์สวดประกาศความตกลงให้ถือภิกษุเป็นผู้วิกลจริต มีปรากฏในมหาวรรค อุมมัตตกสมมติ ว่าด้วยการสมมติภิกษุวิกลจริต (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๖๗/๒๕๑) ; ดูที่**ปกาสนียกรรม, อสัมมุขากรณีย์**

อุภโตวิภังค์ : วิภังค์โดย ๒ ฝ่าย และคือบัญญัติสิกขาบทไว้เพื่อ ๒ ฝ่าย เป็นภิกขุปาติโมกข์และภิกขุนีปาติโมกข์ ดังคำในปริวารว่า หากพระวินัยคืออุภโตวิภังค์ ขันธกะและมาติกายังดำรงอยู่ พระวินัยท่านร้อยกรองไว้ด้วยคัมภีร์ปริวาร หรือดังคำในอปทานที่พระอุบาลีเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพระองค์ตั้งบทไว้ในวินัยและขันธกะ และขยายอุภโตวิภังค์ เรียก(ภิกษุผู้ถูกลงโทษ)กลับเข้าหมู่โดยกิจ(หน้าที่) ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในนิรุตติศาสตร์ และฉลาดในประโยชน์และสิ่งมิใช่ประโยชน์ สิ่งที่ข้าพระองค์ไม่รู้ไม่มี (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๕๗/๓๕๒, ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๒๑/๗๙

อุมมาทันตี, หญิง : ชื่อหญิงคนหนึ่ง กรุงสีพี นางมีอำมาตย์คนหนึ่งชื่อภิปารกะ เป็นสามีภายหลังพระเจ้ากรุงสีพี พบนางขณะเสด็จประพาสพระนคร แล้วเห็นนางบนปราสาทหลังหนึ่งแล้วเกิดความหลงรัก จึงตรัสถามสุนันทสารถี ดังคำในอุมมาทันตีชาดกที่สุนันทสารถีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้จอมชน ก็อำมาตย์คนหนึ่งของพระองค์ ผู้ประสบความสำเร็จ มั่งคั่ง และเจริญรุ่งเรือง นางเป็นภรรยาของอภิปารกอำมาตย์ ชื่อว่าอุมมาทันตี พระเจ้าข้า (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๖๐/๑๑)

อุมมาทันตี,ธิดา : ชื่อหญิงคนหนึ่ง มีสิริโฉมงดงามเป็นที่จูงใจให้หลงใหล ของพราหมณ์ชื่อติริฏิวัจฉะ แห่งอริฏฐบุรี เป็นอดีตชาติของพระอุบลวัณณาเถรี ดังคำที่พระเถระกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้า เกิดในตระกูลพราหมณมหาศาลในอริฏฐบุรีเป็นธิดาของพราหมณ์ชื่อติริฏิวัจฉะมีชื่อว่าอุมมาทันตี มีสิริโฉมงดงามเป็นที่จูงใจให้หลงใหล (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๓๙/๔๔๖)

อุมมาทันตีชาดก : ชาดกว่าด้วยเสนาบดีถวายนางอุมมาทันตีแด่พระราชา มีเนื้อความอธิบายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากรุงสีพี พระมหากษัตริย์แห่งกรุงอริฏฐบุรี แคว้นสีพี เมื่อพระราชกุมารทรงสำเร็จการศึกษาศิลปศาสตร์จากเมืองตักกสิลาแล้วก็ได้ครองราชสมบัติสืบต่อจากพระราชบิดา ต่อมาพระองค์ทรงพอพระทัยในนางอุมมาทันตีซึ่งเป็นภรรยาของเสนาบดีของพระองค์ แม้เสนาบดีจะกราบทูลถวายนางแด่พระองค์ก็มิได้ทรงรับ เพราะทรงพิจารณาเห็นว่า การประพฤติผิดในภรรยาของผู้อื่นเป็นความไม่ถูกต้อง ชาวเมืองจะครหานินทาได้ และจะได้รับความเดือดร้อนอย่างร้ายแรงในสัมปรายภพ อีกด้วย (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๕๗/๑๑)

อุมาปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุมาปุปผิยเถระ มี ๓ องค์ แต่เนื้อหาเป็นคนละองค์กัน คือ

SAMPLE

1.อุมาปุปผิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านนำดอกฝ้ายไปบูชาพระสถูปของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๑/๓๑๐)

อุมาปุปผิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้นำดอกสามหาวไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่า สิทธัตถะ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๕๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๔๘๓)

อุมาปุปผิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัป ท่านได้ใช้ดอกผักตบบูชาต้นโพธิ์ซึ่งเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๑/๘๐)

อุรคชาดก : ชาดกว่าด้วยงูมีคุณธรรมสูง มีเนื้อความอธิบายว่า ดาบสโพธิสัตว์สอนพญาครุฑตัวหนึ่งที่กำลังไล่ล่าพญานาคเพื่อจะจับกินเป็นอาหาร เพราะความโกรธที่เมื่อทั้งสองปลอมตัวเป็นมนุษย์ไปเที่ยวงานมหรสพประจำปีในเมืองพาราณสี พญานาคไม่ทันสังเกตจึงไปหลงวางมือบนบ่าของพญาครุฑ ซึ่งกำลังยืนชมมหรสพอยู่ พญาครุฑโกรธจึงไล่ติดตามไปจนถึงที่อยู่ของฤาษี เห็นจวนตัวจึงเข้าไปอยู่ในผ้าคากรองของฤาษีซึ่งวางอยู่บนบกขณะที่ท่านกำลังสรงน้ำ พญาครุฑเห็นดังนั้นจึงไม่กล้าเข้าไปจับเพราะละอายต่อบาป เคารพต่อเพศพรหมจรรย์ ฤาษีโพธิสัตว์สอนให้สัตว์ทั้งสองมีเมตตากรุณาต่อกันเป็นมิตรกัน และแสดงอานิสงส์ของศีลให้สัตว์ทั้งสองรักใคร่สามัคคีกลมเกลียวกัน ความอาฆาตพยาบาทจองเวรเป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์ตลอดกาลนาน (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๗/๖๓)

อุรคชาดก : ชาดกว่าด้วยคนตายเหมือนงูลอกคราบ มีเนื้อความอธิบายว่า ชาวนาโพธิสัตว์สั่งสอนบุตร ภรรยา ธิดา สะใภ้ และทาสีให้หมั่นเจริญมรณสติคือการระลึกถึงความตายเป็นประจำ เพราะร่างกายของคนอุปมาเหมือนงูลอกคราบ วันหนึ่งท่านออกไปไถนาแต่เช้ากับบุตรชาย บุตรชายถูกงูกัดตาย ท่านจึงยกศพไปวางไว้บนคันนาแล้วไถนาต่อไป เมื่อเพื่อนบ้านเดินผ่านมาได้สั่งให้บอกคนทั้งบ้านมาให้พร้อม เมื่อทุกคนมาพร้อมกันได้ประชุมเผาศพบุตรชาย มิได้มีใครร้องไห้เศร้าโศกเลย ท้าวสักกะจึงมาถามเหตุที่คนเหล่านี้ไม่ร้องไห้เสียใจ พระโพธิสัตว์บอกว่า บุตรชายละทิ้งร่างกายไปเหมือนงูรอกคราบ เมื่อร่างกายใช้การไม่ได้เขาต้องละทิ้งไป แม้จะถูกเผาเขาก็ไม่รู้สึกอะไร ผู้เป็นมารดาบอกว่า เมื่อเขามา

SAMPLE

เกิดเขาก็ไม่บอก เมื่อเขาไปเขาก็ไม่บอกจะร้องไห้ไปทำไม น้องสาวบอกว่า ถ้าร้องไห้ร่างกายดิฉันก็จะผ่ายผอมทรุดโทรม ไม่สวย ญาติมิตร เพื่อน ๆ หรือคนอื่น ๆ คงไม่ชอบใจแน่ ภรรยาบอกว่า คนร้องไห้ถึงคนตายก็เหมือนเด็กร้องไห้อยากได้ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ดิฉันจึงไม่ร้องไห้ สาวใช้บอกว่า คนร้องไห้ถึงคนตายเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ เหมือนหม้อดินแตกแล้วก็ประสานกันไม่ได้ ดิฉันจึงไม่ร้องไห้ ท้าวสักกะสดับคำของชนเหล่านั้นแล้วเกิดความเสื่อมใสศรัทธา จึงสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในศีลในธรรมอย่าประมาท แล้วบันดาลให้ทรัพย์สมบัติจำนวนมากตกเต็มเรือนของเขา การเจริญมรณสติที่บุคคลทำเป็นประจำสม่ำเสมอย่อมให้ผลที่เห็นได้ในปัจจุบันคือการเข้าใจสภาพความเป็นจริงของสังขารว่ามีความแตกเป็นธรรมดา และอดกลั้นความเศร้าโศกไว้ (ขุ.ชา.ปญฺจก.(ไทย) ๒๗/๑๙/๒๐๒)

อุรคชาติ : ชาติที่เลื่อยไปด้วยอก หมายถึงนาค ดังคำในจัมเปยยชาดกที่นางนาคสุมนาตอบว่า ก็ชาวโลกร้องเรียกสัตว์ใดว่า อุรคชาติ ผู้มีเดชยิ่งใหญ่ ขอเดชะ พระองค์ผู้จอมชนชนทั้งหลายเรียกสัตว์นั้นว่า นาค ชายผู้ต้องการเลี้ยงชีพได้จับนาคนั้นมา นาคนั้นเป็นสามีหม่อมฉันขอพระองค์โปรดทรงปล่อยนาคนั้นจากเครื่องผูกเถิด เพคะ (ขุ.ชา.วีสติ.(ไทย) ๒๗/๒๔๓/๕๑๒,๒๗/๒๔๘/๕๑๓,๒๗/๒๔๙/๕๑๓,๒๗/๒๕๑/๕๑๔,๒๗/๕๒/๕๑๔)

อุรคเปตวัตถุ : เรื่องเปรตผู้จากไปเหมือนงูลอกคราบ เป็นเรื่องแสดงถึงเหตุผลที่ไม่ร้องไห้เมื่อผู้เป็นที่รักตายไป เหตุผลนั้นคือคนที่ตายไป (เปตะหรือเปรต) ได้ละทิ้งร่างกายมนุษย์ไปเหมือนงูลอกคราบที่ละทิ้งคราบไป (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๘๕/๑๘๑)

อุรคสูตร : พระสูตรว่าด้วยการกำจัดกิเลสดุจงูลอกคราบ พระผู้มีพระภาคพรรณนาถึงการกำจัดกิเลสต่าง ๆ เช่น ความโกรธ ราคะ ตัณหา และมานะ เป็นต้น พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ภิกษุผู้กำจัดกิเลสเหล่านั้นได้ ชื่อว่าละฝั่งในกล่าวคือสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการได้เหมือนงูลอกคราบเก่าทิ้งไป (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑/๔๙๙,ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๑/๑๒)

อุรุเวลกัปปนิคม : ชื่อนิคมแห่งหนึ่ง แคว้นมัลละ ดังคำในคันธภกสูตรว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อุรุเวลกัปปนิคมของชาวมัลละแคว้นมัลละ ครั้งนั้น ผู้ใหญ่บ้านชื่อคันธภกะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงแสดงเหตุเกิดและความดับทุกข์แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด, เป็นที่อยู่ของตปุสสคหบดี ที่พระผู้มีพระภาคเสด็จไปบิณฑบาตและได้สนทนาธรรมกับตปุสสคหบดี ดังคำในตปุสสสูตรว่า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังนิคมชื่ออุรุเวล

SAMPLE

กัปปะเพื่อบิณฑบาตแล้วประทับนั่งพักผ่อนกลางวันที่โคนไม้แห่งหนึ่ง ท่านพระอานนท์พร้อมด้วยตปุสสคหบดีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๓/๔๑๖,องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๔๑/๕๒๓)

อุรุเวลกัสสปเถรคาถา : ภาษิตของพระอุรุเวลกัสสปเถระ,คาถาของพระอุรุเวลกัสสปเถระ ท่านพระอุรุเวลกัสสปเถระกล่าวว่า (พระโคดมยังไม่กำราบเราเพียงใด) เราเห็นปาฏิหาริย์ของพระโคดมผู้เรืองยศแล้ว ก็ยังเป็นคนลวงโลกด้วยความริษยาและมานะ ยังไม่นอบน้อม เพียงนั้น พระศาสดาผู้เป็นสารถีฝึกคน ทรงทราบความดำริของเราแล้ว ก็ทรงปราม แต่นั้น เราก็ได้มีความสังเวช ขนพองสยองเกล้าอย่างไม่เคยเป็น คราวนั้นเราละความสำเร็จนิดหน่อยของเรา ครั้งที่เคยเป็นชฎิลแล้วบวชในพระศาสนาของพระชินเจ้า ครั้งก่อน เรายินดีด้วยการบูชายัญ มุ่งกามสุคติภูมิ ภายหลัง ถอนราคะ โทสะ และแม้โมหะได้ขาด เรารู้ขันธ์ที่อาศัยอยู่มาก่อนได้ชำระทิพยจักษุให้หมดจดแล้วมีฤทธิ์ รู้จิตของผู้อื่น และบรรลุทิพพโสตญาณ อนึ่ง เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นเป็นที่สิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้งปวง เราบรรลุแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๗๕/๔๐๔)

อุรุเวลกัสสปเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระอุรุเวลกัสสปเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาและถวายทานด้วยศรัทธาแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ และได้ตั้งความปรารถนาว่า ขอให้ได้เป็นสาวกผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีบริวารมาก เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเกิดในภพใด ๆ ก็เป็นผู้มีบริวารมากโดยตลอด ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๕๑/๒๗๒)

อุรุเวลกัสสปะ, ชฎิล : ชื่อชฎิลคนหนึ่ง นับถือลัทธิบูชาไฟ ตั้งอาศรมอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา มีบริวาร ๕๐๐ คน ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปโดยลำดับ ลุถึงตำบลอุรุเวลาสมัยนั้น ชฎิล ๓ คน คืออุรุเวลกัสสปะนทีกัสสปะ คยากัสสปะ อาศัยอยู่ที่ตำบลอุรุเวลา ในชฎิล ๓ คนนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะเป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ เป็นหัวหน้าเป็นประธานของชฎิล ๕๐๐ คน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๗/๔๗, ๔/๓๗/๔๘, ๔/๓๘/๔๙, ๔/๓๙/๔๙)

อุรุเวลกัสสปะ, ภิกษุ : พระมหาสาวกองค์หนึ่งเคยเป็นนักบวชประเภทชฎิล นับถือลัทธิบูชาไฟ ถือตัวว่าเป็นพระอรหันต์สร้างอาศรมสั่งสอนลัทธิของตนอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา เพราะเหตุที่เป็นชาวกัสสปโคตรและอยู่ ณตำบลอุรุเวลา จึงได้ชื่อว่า **อุรุเวลกัสสป**ท่านผู้นี้เป็นคณาจารย์ใหญ่ที่ชาวราชคฤห์นับถือมาก มีน้องสองคน คนหนึ่งชื่อ**นทีกัสสป** อีกคนหนึ่งชื่อ **คยากัสสป**ล้วนเป็น

หัวหน้าชฎิลตั้งอาศรมอยู่ถัดกันไปบนฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ไม่ห่างไกลจากอาศรมของพี่ชายใหญ่ ต่อมาพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาทรงทรมานอุรุเวลกัสสปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ จนท่านชฎิลใหญ่คลายพยศ ยอมมอบตัวเป็นพุทธสาวกขอบรรพชา ทำให้ชฎิลผู้น้องทั้งสองพร้อมด้วยบริวารออกบวชตามด้วยทั้งหมด ครั้นบวชแล้วได้ฟังเทศนาอาทิตตปริยายสูตร จากพระพุทธเจ้า ก็ได้สำเร็จพระอรหัตทั้งสามพี่น้องพร้อมด้วยบริวารทั้งหมดหนึ่งพันองค์ พระอุรุเวลกัสสปได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีบริษัทใหญ่ คือ มีบริวารมาก ๔/๕๒/๖๒, ๔/๕๕/๖๖, ๔/๕๖/๖๗,๒๐/๒๒๔/๒๙

อุรุเวลสูตร : พระสูตรว่าด้วยพุทธกิจในตำบลอุรุเวลา มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุรุเวลสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อแรกตรัสรู้ เราอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ได้เกิดความรำพึงขึ้นว่า บุคคลผู้ไม่เคารพไม่ยำเกรงย่อมอยู่เป็นทุกข์ เราพึงสักการะ เคารพ อาศัยสมณะหรือพราหมณ์คนไหนหนออยู่ เพื่อความบริบูรณ์แห่งธรรมแต่ละอย่างที่ยังไม่บริบูรณ์ คือศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ และวิมุตติขันธ์ แต่เราไม่เห็นสมณะหรือพราหมณ์อื่นในโลกพร้อมทั้งเทวโลกผู้มีศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติสมบูรณ์กว่าเรา ที่เราจะพึงสักการะ เคารพ อาศัยอยู่ จึงได้มีความดำริว่า ทางที่ดี เราควรจะสักการะเคารพอาศัยธรรมที่เราตรัสรู้แล้วนั่นแลอยู่ ท้าวสหัมบดีพรหมรู้ความรำพึงของเรา จึงลงจากพรหมโลกมาปรากฏต่อหน้า ห่มผ้าเฉวียงบ่า คุกเข่าข้างขวาลงบนพื้นดิน ประนมมือ ได้กล่าวกับเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคในอดีตทรงสักการะเคารพ อาศัยธรรมอยู่ พระผู้มีพระภาคในอนาคตจักสักการะเคารพอาศัยธรรมอยู่ แม้พระผู้มีพระภาคในปัจจุบันก็ขอจงสักการะเคารพ อาศัยธรรมอยู่เถิด ไหว้เรา แล้วทำประทักษิณหายไปในที่นั้น การที่เราทราบการเชื้อเชิญของพรหม และสักการะเคารพ อาศัยธรรมที่เราตรัสรู้แล้วนั่นแลอยู่ นั้นเป็นการสมควรแก่เรา แต่เมื่อสงฆ์ประกอบด้วยความเป็นใหญ่ (ใน ๔ ด้าน คือ (๑) ความรัตตัญญู (๒) ความไพบูลย์ (๓) พรหมจรรย์ (๔) ความเลิศด้วยลาภ) เราก็มีความเคารพในสงฆ์ (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๑/๓๓)

2.อุรุเวลสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เมื่อแรกตรัสรู้ เราอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธ ณ ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา พราหมณ์จำนวนมากซึ่งเป็นผู้แก่ ผู้เฒ่า เข้ามาหาเรา แล้วได้กล่าวว่า พวกข้าพเจ้าได้ทราบมาว่า พระสมณโคดมไม่อภิวาท ไม่ลุกรับพวกพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ล่วงกาลผ่านวัย หรือไม่เชื้อเชิญให้นั่ง การที่พระโคดมทำเช่นนั้นไม่สมควรเลย เราได้มีความ

รำพึงว่า บุคคลผู้พูดไม่ถูกเวลา พูดไม่จริง ไม่อิงประโยชน์ ไม่อิงธรรม ไม่อิงวินัย ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แม้จะเป็นคนแก่ มีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี ยังไม่นับว่า เป็นเถระ แต่เรียกว่า เป็นคนแก่ผู้โง่เขลา ส่วนบุคคลผู้พูดถูกเวลา พูดคำจริง อิงประโยชน์ อิงธรรม อิงวินัย ประกอบด้วยประโยชน์ แม้จะเป็นเด็ก เป็นคนหนุ่มรุ่นเยาว์ อยู่ในปฐมวัย ก็นับว่า เป็นเถระผู้ฉลาด แล้วตรัสว่า ธรรมที่ทำให้เป็นเถระมี ๔ ประการ คือ ภิกษุ (๑) มีศีล สำรวมในปาติโมกข์ ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบท (๒) เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายแล้วทรงจำไว้ได้ คล่องปากขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ (๓) เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาที่ได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก (๔) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๒๒/๓๕)

อุรุเวลา, ตำบล : ชื่อตำบลใหญ่แห่งหนึ่ง ในแคว้นมคธ ตั้งอยู่ ณ ลุ่มแม่น้ำเนรัญชรา เป็นภูมิสถานที่สงบน่ารื่นรมย์ พระมหาบุรุษทรงเลือกเป็นที่บำเพ็ญเพียร ได้ประทับอยู่ ณ ที่นี้นานถึง ๖ ปี ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาและเปลี่ยนมาทรงดำเนินในมัชฌิมาปฏิปทาจนได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณภายใต้ร่มพระศรีมหาโพธิ์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ในตำบลนี้ ดังคำในมหาวรรคว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์เป็นเวลา ๗ วัน หรือดังคำในมหาปรินิพพานสูตรที่พระผู้มีตรัสว่า สมัยหนึ่ง เมื่อแรกตรัสรู้ เราพักอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่ตำบลอุรุเวลา แล้วตรัสเรื่องมารแก่พระอานนท์,ในตโปกัมมสูตร ก็กล่าวถึงพระผู้มีพระภาคตรัสถึงมารเข้าเฝ้าเช่นกัน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๑, ๔/๑๐/๑๖, ๔/๓๒/๔๐, ๔/๓๖/๔๕, ๔/๓๗/๔๗, ๔/๕๔/๖๓,ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗๕/๑๒๓,๑๐/๓๔๙/๒๗๗,สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๗/๑๗๕,๑๕/๑๓๘/๑๗๖,๑๕/๑๓๙/๑๗๗)

อุรุเวลา, บ้าน : ชื่อบ้านแห่งหนึ่ง เป็นบ้านที่อยู่ของพระนางอุพพรี ผู้เป็นพระชายายของพระราชโอรสของพระเจ้าจูพนี แคว้นปัญจาละ ภายหลังพระสวามีสวรรคต ได้ฟังธรรมจากดาบสแล้ว บวชเป็นดาบสินี กลับมาตายที่บ้านอุรุเวลา ดังคำว่า พระนางเมื่อเที่ยวจากบ้านหนึ่งไปยังบ้านหนึ่ง ไปยังนิคมและราชธานีทั้งหลาย ได้เสด็จสวรรคตที่บ้านอุรุเวลา (ขุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๓๘๕/๒๒๘)

อุรุเวลาเสนานิคม, ตำบล : ชื่อตำบลหนึ่ง แคว้นมคธ เป็นที่พระผู้มีพระภาคเสด็จพบชฎิล ๓ คนคือ อุรุเวลกัสสปะนทีกัสสปะ คยากัสสปะ ซึ่งอาศัยอยู่ที่ตำบลอุรุ

SAMPLE

เวลา ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมตามพระอัธยาศัยได้เสด็จจาริกไปยังตำบลคยาสีสะ พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ ราว ๑,๐๐๐ รูป ล้วนเคยเป็นชฎิลทั้งนั้น,ในปาสราสิสูตร โพธิราชกุมารสูตรและ สังคารวสูตร กล่าวถึงภูมิประเทศของตำบลนี้ไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีท่าน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคาม อยู่โดยรอบ,ใน ทุติยมารปาสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายผู้มีกิเลสดุจธุลีในตาน้อยมีอยู่ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม (วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๓, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๗๙/๓๐๓,๑๒/๓๗๓/๔๐๙,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๒๙/๓๙๘,๑๓/๔๗๗/๖๐๔)

อุรุเวลาอุบาสก : ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง เป็นอัครอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ ดังคำว่า อุรุเวลาอุบาสกและยสวาอุบาสกเป็นอัครอุปัฏฐาก ยโสธราอุบาสิกาและสิริมาอุบาสิกาเป็นอัครอุปัฏฐายิกา (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๕/๖๔๙)

อุลูกชาดก : ชาดกว่าด้วยนกเค้า มีเนื้อความอธิบายว่า พญาหงส์ทองโพธิสัตว์ได้รับเลือกให้เป็นราชานก โดยก่อนหน้านั้นนกเค้ากำลังจะได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้านก ในขณะที่กำลังมีการลงคะแนนอยู่นั้น ถูกกาคัดค้านไม่เห็นด้วยเพราะกาให้เหตุผลว่านกเค้าหน้าไม่งามไม่ควรเป็นหัวหน้า นกเค้าไม่พอใจจึงแสดงความโกรธไล่จิกตีกาออกจากสถานนั้นไป กากับนกเค้าจึงเป็นเวรกันมาแต่กาลนั้นจนถึงปัจจุบันนี้ นกทั้งหลายจึงตั้งพญาหงส์ทองโพธิสัตว์เป็นราชานก รูปร่างหน้าตาก็เป็นส่วนหนึ่งที่จะแสดงให้คนอื่นเห็นแล้วเกิดความเสื่อมใสพอใจได้ ถ้ารูปกายงามแต่ขาดสติปัญญา ก็ไม่มีประโยชน์อะไร คนจึงควรพัฒนาปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป เพราะรูปงามเป็นทรัพย์ของสตรี ส่วนปัญญานั้นเป็นทรัพย์ของบุรุษ (ขุ.ชา.ติก.(ไทย) ๒๗/๕๘/๑๓๓)

อุสภขันธกุมาร : ชื่อพระกุมารองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นพระโอรสของพระทีปังกรโพธิสัตว์กับพระนางปทุมา แห่งกรุงรัมมวดี ดังคำว่า เมืองชื่อว่ารัมมวดี กษัตริย์พระนามว่าสุเทพเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าสุเมธาเป็นพระชนนี ของพระศาสดาพระนามว่าทีปังกร พระชินเจ้าทรงครองฆราวาสอยู่ ๒๐,๐๐๐ ปี ทรงมีฝูงหงส์ นกกระเรียน นกยูงมากมาย มีปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง มีนางสนมกำนัล ๓๐๐,๐๐๐ นาง ล้วนประดับประดาสวยงาม พระมเหสีพระนามว่าปทุมา พระราชโอรสพระนามว่าอุสภขันธกุมาร (ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๒๐/๕๙๔)

อุสภเถรคาถา : ภาษิตของพระอุสภเถระ,คาถาของพระอุสภเถระ มี ๒ เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.อุสภเถรคาถา ภาษิตของพระอุสภเถระ,คาถาของพระอุสภเถระ ท่านพระอุสภเถระกล่าวว่า พฤกษชาติทั้งหลายบนยอดเขาที่ฝนตกรดใหม่ ๆ งอกงามเต็มที่แล้ว ย่อมให้เกิดภาวะที่จิตควรแก่ภาวนาเพิ่มขึ้นแก่ เราผู้ชื่อว่าอุสภะ ซึ่งยังต้องการความสงัด เห็นความสำคัญในป่า (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๐/๓๔๓)

2.อุสภเถรคาถา ภาษิตของพระอุสภเถระ,คาถาของพระอุสภเถระ ท่านพระอุสภเถระเมื่อจะพยากรณ์พระอรหัต จึงได้กล่าวว่า เราฝันว่าได้ห่มจีวรสีใบมะม่วงอ่อนเฉวียงบ่า นั่งบนคอช้าง เข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้าน ลงจากคอช้างแล้ว ได้ความสลดใจ ครั้งนั้น เรานั้นมีความสว่างได้ความสลดใจ ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๙๗/๓๖๖)

อสุภนิมิต (ขยับ) : นิมิตคือความไม่งาม หมายถึงอสุภกัมมัฏฐาน ดังในนาคิตสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นาคิตะ ความเป็นของปฏิกูลในอสุภนิมิต ย่อมตั้งอยู่แก่ภิกษุผู้ขวนขวายการประกอบตามอสุภนิมิต นี้เป็นผลแห่งการประกอบตามอสุภนิมิตนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๓๐/๔๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อสุภนิมิต ในที่นี้หมายถึงอสุภกัมมัฏฐาน (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๓๐/๑๓)

อุสภะ, ชื่อ : 1.ชื่อพระเถระรูปหนึ่ง ผู้เป็นอรหันต์ ดังคำที่ท่านพระอุสภเถระได้กล่าวว่า พฤกษชาติทั้งหลายบนยอดเขาที่ฝนตกรดใหม่ๆ งอกงามเต็มที่แล้ว ย่อมให้เกิดภาวะที่จิตควรแก่ภาวนาเพิ่มขึ้นแก่ เราผู้ชื่อว่าอุสภะ ซึ่งยังต้องการความสงัด เห็นความสำคัญในป่า (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๑๑๐/๓๔๓)

2.ชื่อโค เป็นโคจ่าฝูงของโคจำนวนมากตั้ง ๑๐๐ ตัว ๑,๐๐๐ ตัว ๑๐๐ คอก ๑,๐๐๐ คอก มีสีขาว น่าดู มีกำลังสามารถนำภาระหนักยิ่งไปได้ ยืนหยัดด้วยเท้าทั้ง ๔ ไม่หวั่นไหวต่อเสียงฟ้าร้องตั้ง ๑๐๐ ครั้ง ดังคำว่า ลักษณะโคอุสภะ มีปรากฏในสามัญญผลสูตร (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๐๖/๗๐)

อุสสทนรก : ชื่อนรกเล็ก ซึ่งเป็นบริวารของมหานรก ดังคำในมารตัชชนียสูตรที่พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ ตรัสว่า ทูสีมารนี้ไม่รู้จักประมาณเลย ก็แลทูสีมารเคลื่อนแล้วจากที่นั้น ได้ไปเกิดในมหานรก พร้อมกับพระกิริยาที่ทรงชำเลืองดูมาร มหานรกนั้นมี ๓ ชื่อ คือ (๑) ฉผัสสายตนิกนรก (๒) สังกุสมาหตนรก (๓) ปัจจัตตเวทนียนรก ครั้งนั้น พวกนายนิรยบาลเข้ามาหาเรา(ผู้เป็นทูสีมาร) แล้วบอกว่า เมื่อใดหลาวเหล็กกับหลาวเหล็กมารวมกันที่กลางหทัยของท่าน เมื่อนั้น ท่านจะพึงรู้ว่า เราไหม้อยู่ในนรกพันปีแล้ว เรานั้นหมกไหม้อยู่ในมหา

นรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี และหมกไหม้อยู่ในอุสสทนรกซึ่งเป็นบริวารแห่งมหานรกนั้น เสวยทุกขเวทนาหนักกว่าก่อนอีกหนึ่งหมื่นปี เรานั้นมีร่างกายเหมือนมนุษย์ มีศีรษะเป็นปลา,เป็นที่เสวยกรรมของนางเรวตี ดังคำในเรวตีวิมานว่า ยักษ์บริวารของท้าวเวสวัณปรารถนาจะจับนางเรวดีโยนลงไปในอุสสทนรกจึงกล่าวว่าจงลุกขึ้น นางเรวดีผู้แสนจะชั่วช้า มีปกติไม่ให้ทาน ประตู(นรก)เปิดแล้วพวกเราจะนำเจ้าไปโยนลงนรกอันเป็นสถานที่ทอดถอนใจของเหล่าสัตว์นรก,ในสังกิจจชาดก มี ๑๖ ขุม ดังคำว่า นรก ๘ ขุมเหล่านี้บัณฑิตกล่าวว่า ก้าวพ้นได้โดยยาก เกลื่อนกล่นไปด้วยเหล่าสัตว์ผู้มีกรรมหยาบช้า แต่ละขุม ๆ มีอุสสทนรก๑๖ขุมเป็นบริวาร (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๕๑๒/๕๕๐,ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๘๖๓/๑๐๑, ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๘๔/๔๗,๒๘/๑๓๒/๕๔)

อุสสังกิตสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ทำให้น่ารังเกียจ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๕ คือ (๑) มีหญิงแพศยาเป็นโคจร(คือไปมาหาสู่บ่อย ๆ) (๒) มีหญิงหม้ายเป็นโคจร (๓) มีสาวเทื้อ(คือสาวแก่) เป็นโคจร (๔) มีบัณเฑาะก์ (คือชายที่ถูกตอน กะเทย) เป็นโคจร และ(๕) มีภิกษุณีเป็นโคจร ถึงแม้จะเป็นผู้มีอกุปปธรรม (เป็นพระขีณาสพ) (ย่อมเป็นที่รังเกียจสงสัยว่าเป็นภิกษุชั่ว (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๐๒/๑๗๖)

อุสสาวนันติกา, กัปปิยภูมิ : กัปปิยภูมิที่ทำด้วยการประกาศ ได้แก่ กุฏีที่ภิกษุทั้งหลายตกลงกันแต่ต้นว่าจะทำเป็นกัปปิยกุฏี ในเวลาที่ทำ พอช่วยกันยกเสาหรือตั้งฝาทีแรกก็ร้องประกาศให้รู้กันว่า “กปฺปิยกุฏึ กโรม” ๓ หน (แปลว่า “เราทั้งหลายทำกัปปิยกุฏี”) ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกัปปิยภูมิ ๓ ชนิดคือ ๑. อุสสาวนันติกา (กัปปิยภูมิที่ประกาศให้รู้กันแต่เริ่มสร้าง) ๒.โคนิสาทิกา (กัปปิยภูมิเคลื่อนที่ได้) ๓. คหปติ (เรือนของคหบดีที่เขาถวายให้เป็นกัปปิยภูมิ),และต่อมาทรงอนุญาตอีก ๑ ชนิดรวมเป็น ๔ เพิ่มว่า ๔. สัมมติกา(กัปปิยภูมิที่สงฆ์สมมติ) (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๕/๑๑๙-๑๒๐) ; ดู **กัปปิยภูมิ**

อุสสาหะ : ความเพียรพยายามยิ่งยวด ดังคำในทุติยสมาธิที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายในและไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ควรทำความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะความขะมักเขม้น ความไม่ท้อถอย สติและสัมปชัญญะให้มีประมาณยิ่งเพื่อได้กุศลธรรมเหล่านั้นเถิด (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๒๐/๔๔๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำว่า อุสสาหะ หมายถึงความเพียรที่ยิ่งกว่าความเพียรพยายาม(วิริยะ) (องฺ.จตุกฺก.อ.(บาลี) ๒/๙๒/๓๖๗)

SAMPLE

อุสสูรภัตตสูตร : พระสูตรว่าด้วยภัตรหุงต้มในเวลาสาย พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โทษของตระกูลที่หุงต้มอาหารในเวลาสาย ๕ คือ (๑) ไม่ได้ต้อนรับแขกที่ควรต้อนรับตามเวลา(๒) ไม่ได้เซ่นไหว้เทวดาผู้รับพลีกรรมตามเวลา (๓) ไม่ได้ถวายสมณพราหมณ์ผู้ฉันมื้อเดียว ไม่ฉันตอนกลางคืน งดเว้นการฉันในเวลาวิกาล (๔) ทาส กรรมกรและคนใช้ หลบหน้าทำการงาน(นั่งอยู่เฉย ๆ ไม่ทำงาน เพราะหิว) (๕) อาหารที่บริโภคในเวลาไม่ควรเช่นนั้นไม่มีโอชา แล้วอานิสงส์ของตระกูลที่หุงต้มอาหารตามเวลา ๕ โดยนัยตรงกันข้าม (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๒๘/๓๖๙)

อุสีรธชะ, ภูเขา : ภูเขาที่กั้นอาณาเขตของมัชฌิมชนบทด้านเหนือ ดังคำในมหาวรรคว่า ทางทิศอุดรมีภูเขาอุสีรธชะเป็นขอบเขต พ้นเขตนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบทด้านในเป็นมัชฌิมชนบท (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๕๙/๓๙)

อุสุยา : ความริษยา ดังคำในมหาโควินทสูตรที่สนังกุมารกล่าวไว้ว่าเป็นกลิ่นชั่วร้ายตอนหนึ่งว่า ‘โกธะ (ความโกรธ) โมสวัชชะ (การพูดเท็จ) นิกติ (การโกง) โทพภะ (การประทุษร้ายมิตร) กทริยตา๑(ความตระหนี่) อติมานะ (ความดูหมิ่น) อุสุยา (ความริษยา).สัตว์ผู้ประกอบด้วยกิเลสเหล่านี้ จัดว่าเป็นผู้มีกลิ่นชั่วร้าย ต้องไปอบายปิดพรหมโลกแล้ว (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘)

อุสุโลมเปรต : เปรตร่างมีขนเป็นลูกศรเพศชาย ดังคำในมหาวิภังค์และนิทานวรรคว่า อุสุโลมเปรตเพศชาย ลอยในอากาศ (ขน)ลูกศรเหล่านั้นของมันหลุดลอยขึ้นไปแล้วกลับตกลงที่ร่างของมันเองจนมันร้องครวญคราง,พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลายเปรตนั้นเคยเป็นเพชฌฆาตอยู่ในกรุงราชคฤห์ เพราะผลกรรมนั้น จึงตกนรกหมกไหม้อยู่หลายร้อยปีหลายพันปี หลายแสนปีแล้วได้มีอัตภาพเช่นนี้เพราะเศษกรรมที่ยังเหลือ,ในอุสุโลมสูตร พระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวไว้ว่าท่าน เมื่อกระผมลงจากภูเขาคิชฌกูฏ ได้เห็นอุสุโลมเปรต(เปรตร่างมีขนเป็นลูกศร)เพศชาย ลอยขึ้นสู่กลางอากาศ (ขน)ลูกศรเหล่านั้นของมันหลุดลอยขึ้นไปแล้วกลับตกลงมาที่ร่างของมันเองจนมันร้องครวญครางฯลฯ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เปรตนั้นเคยเป็นเพชฌฆาตในกรุงราชคฤห์ ฯลฯ (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๒๙/๒๒๘, สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๘/๓๐๖,๑๖/๒๑๖/๓๑๐)

อุสุโลมสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตร่างมีขนเป็นลูกศรเพศชาย พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างมีขนเนลูกศรเพศชายว่าเปรตตนนี้เคยเป็นเพชฌฆาต (สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๐๘/๓๐๖)

อุหหนรก : ชื่อนรกเล็กในมหานรก ดังคำในโกกาลิกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสอุปมาปทุมนรกให้ภิกษุรูปหนึ่งฟังว่า ภิกษุ หนึ่งเกวียนเมล็ดงาของชาวโกศลมีอัตรา ๒๐ ขารี ล่วงไปแล้ว ๑๐๐,๐๐๐ ปี บุรุษจึงนำเมล็ดงาออกจากเกวียนนั้นหนึ่งเมล็ด

SAMPLE

เมล็ดงาหนึ่งเกวียนของชาวโกศลซึ่งมีอัตรา ๒๐ ขารีนั้นจะพึงหมดไปโดยทำนองนี้เร็วกว่า แต่ว่า ๑ อัพพุทนรก หาหมดไปไม่ ๒๐ อัพพุทนรก เป็น ๑ นิรัพพุทนรก ๒๐ นิรัพพุทนรก เป็น ๑ อพัพพนรก ๒๐ อพัพพนรก เป็น ๑ อุหหนรก ๒๐ อุหหนรก เป็น ๑ อัฏฏนรก ... (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๑/๒๕๑,องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๘๙/๒๐๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า อัพพุทนรก นิรัพพุทนรก อพัพพนรก อุหหนรก อัฏฏนรก กุมุทนรก โสคันธิกนรก อุปปลนรก ปุณฑริกนรก ปทุมนรก ทั้งหมดนี้อยู่ในอเวจีมหานรก เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้องรับกรรม (องฺ. ทสก. อ. (บาลี) ๓/๘๙/๓๖๖)

อุพพารวิมาน : วิมานอันโอพาร เป็นวิมานทองคำที่เกิดขึ้น แก่หญิงสะใภ้ผู้มีศรัทธาชาวกรุงราชคฤห์ เพราะได้ถวายขนมเบื้องแด่ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระขณะเที่ยวบิณฑบาตมาถึงเรือนตนก่อนถูกแม่ผัวผู้ไม่มีศรัทธาตีด้วยสากจนเสียชีวิตและไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๘๖/๔๖)

อุพกะ, แควัน : ชื่อแควันแห่งหนึ่ง เป็นที่ตั้งของเมืองมาหิสสติ ที่ศิษย์พราหมณ์พาวรีเดินทางผ่าน มีกล่าวไว้ในวัตถุกถา ดังคำว่า ศิษย์พราหมณ์พาวรีทุกคนเกล้าชฎาและครองหนังเสือ อภิวาทพราหมณ์พาวรีและทำประทักษิณแล้ว ต่างออกเดินทาง มุ่งหน้าไปทางทิศอุดร สู่สถานเป็นที่ตั้งแควันอุพกะเมืองมาหิสสติ ในกาลนั้น (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๑๐๑๘/๗๔๑)

อูเณคเณจรณะ, อูเน คเณ จรณ์:การประพฤติในคณะสงฆ์อันพร่อง การประพฤติ (วัตร) ในคณะอันพร่อง คือ ประพฤติในถิ่น เช่นอาวาส ที่มีปกตัตตภิกษุไม่ครบองค์สงฆ์ คือไม่ถึง ๔ รูป แต่ที่นิยมปฏิบัติกันมาไม่ต่ำกว่า ๕ รูป; เป็นเหตุอย่างหนึ่งของรัตติเฉทแห่งมานัต,เป็นข้อ ๔ ในรัตติเฉทของภิกษุผู้ประพฤติมานัตมี ๔ อย่าง คือ ๑. สหวาสะ(การอยู่ร่วมกัน) ๒.วิปปวาสะ(การอยู่ปราศจาก) ๓. อนาโรจนา (การไม่บอก) ๔.อูเณคเณจรณะ(การประพฤติในคณะสงฆ์อันพร่อง) (วิ.จู.(ไทย) ๖/๘๓/๑๖๔,๖/๙๒/๑๘๕,วิ.จู.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๕) ; ดู **รัตติเฉท**

อูรุ : ขาอ่อน, โคนขา (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

อูมิภยสูตร : พระสูตรว่าด้วยภัยจากคลื่น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภัยที่คนลงไปในน้ำพึงประสบ ๔ คือ (๑) อูมิภัย ภัยจากคลื่น (๒) กุมภีลภัย ภัยจากจระเข้ (๓) อาวัฏฏภัย ภัยจากน้ำวน (๔) สุสุกาภัย ภัยจากปลาร้าย แล้วทรงแสดงเปรียบเทียบภัย ๔ อย่างนี้กับภัยที่กุลบุตร ผู้มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตพึงประสพ ๔ อย่าง คือ (๑) อูมิภัย คือผู้มีศรัทธาออกบวช คิดว่า เราถูกชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสครอบงำ ตกอยู่ในกองทุกข์ มีทุกข์ประดังเข้า

มา ไฉนหนอ การทำกองทุกข์ทั้งหมดนี้ให้สิ้นสุดจะพึงปรากฏ ถูกเพื่อนพรหมจารีตักเตือนพร่ำสอนเกี่ยวกับเรื่องกิริยามารยาทและการนุ่งห่ม เธอขุ่นเคืองไม่พอใจ โกรธและคับแค้นใจ อดทนต่อการว่ากล่าวตักเตือนไม่ได้ จึงบอกคืนสิกขา (๒) กุมภีลภัย คือคนผู้มีศรัทธาออกบวช คิดว่า เราถูกชาติ ชรา จนถึงอุปายาสครอบงำ ... ถูกเพื่อนพรหมจารีตักเตือนพร่ำสอนเกี่ยวกับการบริโภคขบฉันว่า สิ่งนี้ฉันได้ในเวลา สิ่งนี้ฉันไม่ได้ในเวลา เธอขุ่นเคืองไม่พอใจ เป็นคนเห็นแก่ปากท้อง อดทนต่อความหิวกระหายไม่ได้ จึงบอกคืนสิกขา (๓) อาวัฏฏภัย คือคนผู้มีศรัทธาออกบวช คิดว่า เราถูกชาติ ชรา จนถึงอุปายาสครอบงำ ... ในเวลาออกบิณฑบาตในหมู่บ้านหรือตำบลไม่รักษากาย วาจา ใจ มีสติไม่ตั้งมั่น ไม่สำรวมอินทรีย์ เห็นคหบดีหรือบุตรคหบดีในหมู่บ้าน หรือตำบลนั้น ผู้เอิบอิ่มพรั่งพร้อม บำเรอตนอยู่ด้วยกามคุณ ๕ จึงคิดที่จะลาสิกขาไปใช้ชีวิตเหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดีเช่นนั้น แล้วได้บอกคืนสิกขา (๔) สุสุกาภัย คือผู้มีศรัทธาออกบวช คิดว่า เราถูกชาติ ชรา จนถึงอุปายาสครอบงำ ...ในเวลาออกบิณฑบาตในหมู่บ้านหรือตำบล ไม่รักษากาย วาจา ใจ มีสติไม่ตั้งมั่น ไม่สำรวมอินทรีย์ เห็นมาตุคามในหมู่บ้านหรือตำบลนั้น นุ่งห่มไม่เรียบร้อย จึงทำให้ราคะรบกวนจิต มีจิตฟุ้งซ่านเพราะราคะ แล้วบอกคืนสิกขา จากนั้น พระองค์ตรัสว่า อูมิภัยเป็นชื่อเรียกความโกรธและความคับแค้นใจ กุมภีลภัย เป็นชื่อเรียกความเป็นคนเห็นแก่ปากท้อง อาวัฏฏภัย เป็นชื่อเรียกกามคุณ ๕ และสุสุกาภัยเป็นชื่อเรียกมาตุคาม (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๒/๑๘๔)

อูมิภัย : ภัยจากคลื่น,คำว่า อูมิภัย นี้เป็นชื่อเรียกความโกรธและความคับแค้นใจ เป็น ๑ ในภัย ๔ คือ ๑.อูมิภัย(ภัยจากคลื่น) ๒. กุมภีลภัย(ภัยจากจระเข้) ๓. อาวัฏฏภัย (ภัยจากน้ำวน) ๔. สุสุกาภัย(ภัยจากปลาร้าย),ในจาตุมสูตร และอูมิภยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายว่า กุลบุตรบางคนในโลกนี้ มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตคิดว่า'เราถูกชาติ(ความเกิด)ชรา(ความแก่) มรณะ(ความตาย) โสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ) ครอบงำ ตกอยู่ในกองทุกข์ มีทุกข์ประดังเข้ามา ไฉนหนอ การทำกองทุกข์ทั้งหมดนี้ให้สิ้นสุด จะพึงปรากฏ เพื่อนพรหมจารีตักเตือนพร่ำสอนเธอผู้บวชแล้วนั้นว่า 'เธอพึงก้าวไปอย่างนี้ พึงถอยกลับอย่างนี้ พึงแลดูอย่างนี้พึงเหลียวดูอย่างนี้ พึงคู้เข้าอย่างนี้ พึงเหยียดออกอย่างนี้ พึงครองสังฆาฏิ บาตรและจีวรอย่างนี้' เธอคิดอย่างนี้ว่า 'เมื่อก่อน เราเป็นคฤหัสถ์มีแต่ตักเตือนพร่ำสอนผู้อื่น ก็ภิกษุเหล่านี้ มีอายุคราวลูกคราวหลานของเรา ยังจะมาตักเตือนพร่ำสอนเรา' เธอจึงบอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ นี้เรียกว่าภิกษุผู้กลัวอูมิภัย บอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์ คำว่า อู

มิภัย นี้เป็นชื่อเรียกความโกรธและความคับแค้นใจ นี้เรียกว่าอูมิภัย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๖๒/๑๘๒,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๒๒/๑๘๔,ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๕๘/๔๔๓)

เอกจัมปกปุปผิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระเอกจัมปกปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้นำดอกจำปาไปบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๗/๕๔๗)

เอกจาริยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกจาริยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเกิดเป็นเทวดาได้นำดอกมณฑารพไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ใกล้จะปรินิพพาน เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในกัปที่ ๖๐,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มี พลานุภาพมากถึง ๑๖ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๑/๓๕๕)

เอกจินติกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกจินติกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเกิดเป็นเทวดาขณะใกล้จะจุติได้ทำใจให้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านจุติแล้วอุบัติขึ้นในเทวโลกนั้นอีก ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๔/๓๕๒)

เอกจินติตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ: ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของสุมังคลเถระ ดังคำในสุมังคลเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติตอนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าผู้มีวัตรดีงามกำหนดแล้ว นั่งลง ทำความร่าเริง เข้าไปบำรุงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จึงได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดุสิต ในกัปที่ ๑๑๖ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๘ ชาติ พระนามว่าเอกจินติตะ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๒๖๓)

เอกฉัตติยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกฉัตติยเถระ มี ๒ องค์ แต่เป็นคนละองค์กัน คือ

1.เอกฉัตติยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านได้ยืนถือเศวตฉัตรกางกั้นถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายพันชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๒/๖)

2.เอกฉัตติยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้กั้นร่มถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ไม่เคยไป

SAMPLE

เกิดในทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗/๙๗)

เอกฉันท์ : มีความพอใจอย่างเดียวกัน,เห็นเป็นอย่างเดียวกันหมด ดังคำในมโหสธชาดกตอนหนึ่งว่า (พระเจ้าวิเทหะได้สดับดังนั้น ไม่ทรงยินดี ไม่ทรงคัดค้าน เริ่มตั้งคำถามขึ้นเองว่า) มนต์บทนี้เห็นได้ยากแน่นอน มโหสธผู้มีความเพียรได้เห็นประโยชน์อันบริสุทธิ์ จริงอย่างนั้น กายของเราก็ยังหวั่นๆอยู่ใครเล่าจักทิ้งแคว้นของตนไปสู่เงื้อมมือของผู้อื่น(พระเจ้าวิเทหะตรัสถามมโหสธบัณฑิตโพธิสัตว์ว่า) มติของเราทั้ง ๖คนผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญายอดเยี่ยม เป็นเอกฉันท์เสมอกัน มโหสธ แม้เธอก็จงลงมติว่า ควรไปหรือไม่ควรไป หรือควรยับยั้งอยู่ที่นี้ (ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๖๐๓/๒๗๖)

เอกโตบัญญัติ : บัญญัติเฉพาะสงฆ์ฝ่ายเดียว หมายถึงสิกขาบทที่ทรงบัญญัติเฉพาะภิกษุสงฆ์หรือสิกขาบทที่ทรงบัญญัติเฉพาะภิกษุณีสงฆ์ ดังคำในปริวารว่า คำถาม - คำตอบสถานที่บัญญัติเป็นต้นในปาราชิกกัณฑ์ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็นทรงบัญญัติปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ณ ที่ไหน ทรงปรารภใคร เพราะเรื่องอะไร ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ นั้นมีพระบัญญัติ พระอนุบัญญัติ อนุปปันนบัญญัติสัพพัตถบัญญัติ ปเทสบัญญัติ สาธารณบัญญัติ อสาธารณบัญญัติ เอกโตบัญญัติ อุภโตบัญญัติอยู่หรือ (วิ.ป.(ไทย) ๘/๑/๑,๘/๗/๙,๘/๘/๑๐,๘/๒๑/๒๑,๘/๒๒/๒๓)

เอกถัมภิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกถัมภิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านเกิดเป็นอุบาสกผู้หนึ่งในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ ท่านได้ถวายเสาต้นหนึ่งเพื่อร่วมสร้างศาลาโรงฉันถวายแด่พระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๓/๑๐๔)

เอกทีปิวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นเพราะจุดประทีปดวงเดียวแก่เทพบุตร ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังคำในเอกทีปิยเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวไว้ว่า เมื่อพระสุคตพระนามว่าสิทธัตถะ ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้าได้ตามประทีปให้ลุกโพลงไว้ใกล้จิตกาธาน ประทีปของข้าพเจ้าลุกโพลงอยู่จนถึงเวลาดวงอาทิตย์อุทัย ด้วยกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ดีนั้นและด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มั่น ข้าพเจ้าละกายมนุษย์แล้ว จึงได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นวิมานที่บุญกรรมได้ทำไว้เป็นอย่างดีเพื่อข้าพเจ้า เรียกกันว่าเอกทีปิวิมาน มีประทีป ๑๐๐,๐๐๐ ดวง ส่องสว่างอยู่ในวิมานของข้าพเจ้า (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๘/๒๐)

SAMPLE

เอกทีปิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกทีปิยเถระ มี ๒ องค์ แต่เป็นคนละองค์กัน คือ

1.เอกทีปิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่าในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายดวงประทีปบูชาต้นไม้สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๖,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิถึง ๔ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ(ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๐/๓๔๓)

2.เอกทีปิยเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๔ ท่านได้จุดประทีปที่จิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่า สิทธัตถะ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายร้อยชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๒๔/๑๙)

เอกทุสสทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกทุสสทายกเถระ มี ๒ องค์ แต่เป็นคนละองค์กัน คือ

1.เอกทุสสทายกเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเป็นคนเกี่ยวหญ้าขาย มีศรัทธาได้นำผ้าสาฎกผืนหนึ่งไปถวายพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่ไปสู่ทุคติเลย ในกัปที่ ๓๖ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพ มากถึง ๓๓ ชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙/๕๐๓)

2.เอกทุสสทายกเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายผ้าสาฎกแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๕/๓๓)

เอกธัมมสวนิยเถรคาถา : ภาษิตของพระเอกธรรมสวนิยเถระ,คาถาของพระเอกธรรมสวนิยเถระ ท่านพระเอกธรรมสวนิยเถระกล่าวว่า เราเผากิเลสทั้งหลายแล้ว เราถอนภพทั้งปวงได้แล้ว การเวียนว่ายตายเกิดสิ้นไปแล้ว บัดนี้ ไม่มีการเกิดอีก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๗/๓๒๗)

เอกธัมมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.เอกธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราไม่ทรงเห็นธรรมอื่นใดแม้อย่างหนึ่งที่จะทำให้ละธรรมที่เกื้อกูลแก่สังโยชน์ได้ เหมือนโพชฌงค์ ๗ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๐/๑๔๑)

SAMPLE

2.เอกธัมมสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า อานาปานสติเป็นธรรมอันเป็นเอก ภิกษุผู้เจริญอานาปาสติเพียงอย่างเดียว ก็ย่อมได้ผลานิสงส์มาก แล้วตรัสวิธีเจริญอานาปานสติ ๑๖ ขั้น มีการกำหนดว่า เมื่อหายใจเข้า-ออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าออกยาวเป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๗๗/๔๕๓)

เอกธัมมัสสวนิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระเอกธัมมสวนิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาครั้งเดียวจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสนชาติ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๘/๔๔)

เอกธีตุสูตร : พระสูตรว่าด้วยธิดาคนเดียว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ถ้าอุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อจะวิงวอนธิดาผู้น่ารักคนเดียวของตนอย่างถูกต้องก็ต้องวิงวอนว่า ขอเจ้าจงทำตัวหมือนนางขุชชุตตราอุบาสิกาและนางนันทมารดา ถ้าออกบวชก็จงทำตัวเหมือนพระเขมาเถรีและพระอุบลวรรณาเถรี เพราะท่านเหล่านั้นเป็นผู้วัดได้ ช่างได้ และอย่าให้ลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำเจ้าเลย (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๗๓/๒๗๘)

เอกนาลา, หมู่บ้าน : ชื่อหมู่บ้านพราหมณ์แห่งหนึ่ง ทักขิณาคีรีชนบท แคว้นมคธ เป็นที่พระผู้มีพระภาคเสด็จไปแสดงธรรมโปรดกสิภารทวาชพราหมณ์ จนได้บรรลุธรรม แสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต ดังคำว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อเอกนาลา ทักขิณาคีรีชนบท แคว้นมคธ สมัยนั้น กสิภารทวาชพราหมณ์ประกอบไถจำนวน ๕๐๐ ในฤดูหว่านข้าว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๐/๑๙๑,๑๕/๑๙๗/๒๘๓)

เอกบุณฑริก, อาราม : ชื่ออารามหนึ่งของ ปริพาชกชื่อวัจฉโคตร กรุงเวสาลี เป็นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหา ปริพาชกชื่อวัจฉโคตร ณ อารามและได้สนทนาธรรม ดังคำในจูฬวัจฉโคตตสูตรว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปหาวัจฉโคตรปริพาชกถึงอารามของปริพาชกชื่อเอกบุณฑริก ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว แม้วัจฉโคตรปริพาชกก็เลือกนั่งณ ที่สมควรที่ใดที่หนึ่งซึ่งต่ำกว่า (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๕/๒๑๕)

เอกบุรุษ : บุรุษผู้เป็นเอกบุคคล หมายถึงพระผู้มีพระภาค ดังคำในสารีปุตตสูตรที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักษุย่อมปรากฏแก่ชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกทรงกำจัดความมืดทั้งปวงทรงเป็นเอกบุรุษ บรรลุความยินดีแล้ว,ในมหานิทเทส พระสารีบุตรอธิบายความหมายของเอกบุรุษไว้ว่า คำว่า ทรงเป็น

เอกบุรุษ บรรลุความยินดีแล้ว อธิบายว่า พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ เพราะส่วนแห่งการบรรพชา ชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ เพราะอธิบายว่าไม่มีเพื่อน ชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ เพราะอธิบายว่า ทรงละตัณหาได้ ทรงปราศจากราคะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ ทรงปราศจากโทสะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ ทรงปราศจากโมหะโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ ทรงปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง จึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ เสด็จถึงทางสายเอกแล้วจึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณจึงชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ,และอธิบายความหมายแต่ละข้อ เช่น พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ เพราะส่วนแห่งการบรรพชา เป็นอย่างไร คือ พระผู้มีพระภาค ยังทรงหนุ่มแน่น มีพระเกศาดำสนิทดี เพียบพร้อมด้วยความหนุ่มฉกรรจ์ในปฐมวัย เมื่อพระชนกและพระชนนี มีน้ำพระเนตรนองพระพักตร์ กรรแสงร่ำไห้ ไม่ปรารถนา(ให้ทรงผนวช) ทรงละหมู่พระญาติ ทรงตัดความกังวลด้วยพระยศ ความกังวลด้วยพระโอรสและพระมเหสี ความกังวลด้วยพระญาติ ความกังวลด้วยพระสหายและอำมาตย์(และ)ความกังวลด้วยการสั่งสมทุกอย่าง ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวะ เสด็จออกผนวชจากพระราชวังเป็นบรรพชิต ทรงเข้าถึงความเป็นผู้ไม่มีกังวล เสด็จเที่ยวไป ประทับอยู่ทรงเปลี่ยนอิริยาบถ ทรงเป็นไป ทรงรักษาพระชนมชีพ ทรงดำเนินไป ทรงยังชีวิตให้ดำเนินไป ตามลำพังพระองค์เดียว พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าทรงเป็นเอกบุรุษ เพราะส่วนแห่งการบรรพชา เป็นอย่างนี้ (ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๙๖๓/๗๓๐, ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๑๙๑/๕๔๗,๓๐/๑๐๗//๓๖๒)

เอกปทชาดก : ชาดกว่าด้วยเหตุอย่างเดียวทำให้บรรลุประโยชน์ได้หลายอย่าง มีเนื้อความอธิบายว่า เศรษฐีโพธิสัตว์ชาวกรุงพาราณสี ถูกบุตรชายถามถึงเหตุที่บุคคลทำเพียงอย่างเดียวแต่ได้ประโยชน์หลายอย่างว่ามีอยู่หรือไม่ ท่านจึงสอนบุตรชายว่าให้มีความขยันเพียงอย่างเดียว ก็สามารถบรรลุประโยชน์หลายอย่างได้ แต่คนขยันนั้นต้องเป็นคนดีมีศีลและธรรมคือความอดทนกำกับด้วยก็จะประสพความสำเร็จในชีวิตได้ สามารถทำให้มิตรสหายมีความสุข และสามารถทำศัตรูให้อยู่เป็นทุกข์ได้ คนขยันถ้าไม่มีศีลธรรมกำกับอาจทำความผิดได้มาก (ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๗๕/๑๑๒)

เอกปทุมิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกปทุมิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านเกิดเป็นพญาหงส์ ได้คาบดอกบัวไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งการบูชานั้น

ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑/๕๒๑)

เอกปัณณชาดก : ชาดกว่าด้วยต้นไม้มีด้านละใบ มีเนื้อความอธิบายว่า ฤาษีโพธิสัตว์สอนพระราชกุมารผู้โหดร้ายที่พระราชานำมากฝากให้ช่วยหาวิธีสอนให้ ด้วยการอุปมาด้วยหน่อสะเดา โดยทรงนำพระราชกุมารเที่ยวไปในพระราชอุทยาน เห็นหน่อสะเดาขึ้นใหม่ยังมีเพียงข้างละใบ จึงให้พระราชกุมารถอนขึ้นมาเคี้ยวดู พอใบสะเดาถูกลิ้นเท่านั้นก็เกิดความขม พระราชกุมารจึงถ่มทิ้งทันที พร้อมกับตรัสว่า ต้นไม้นี้เปรียบเหมือนยาพิษที่ร้ายแรงตั้งแต่ยังเล็กทีเดียว ถ้าเติบใหญ่คงจะฆ่ามนุษย์เป็นอันมาก ว่าแล้วก็ถอนหน่อสะเดาขยี้ทิ้ง พลางตรัสว่า ต้นไม่นี้มีด้านละใบ สูงจากพื้นดินยังไม่ถึง ๔ นิ้ว แต่มีรสขมเช่นกับยาพิษ โตขึ้นจะเป็นเช่นไรหนอ พระโพธิสัตว์ได้โอกาสถือเอาคำของเธอมากล่าวสอนว่า พระองค์ไม่พอใจต้นสะเดาถอนขยี้ทิ้งเสีย ฉันใด ประชาชนก็คงจะทำลายพระองค์ผู้เป็นคนโหดร้ายตั้งแต่เด็ก ฉันนั้น ต่อไปก็คงไม่มอบราชสมบัติให้ เพราะกลัวความต่อโหดร้าย ทำให้พระกุมารได้สติละพยศ หมดมานะ แล้วตั้งตนอยู่ในความดีแต่นั้นมา คนดุร้ายไม่เป็นที่ปรารถนาของใครแม้แต่มารดาบิดา อนึ่งการสอนโดยการมีอุปกรณ์เป็นเครื่องช่วยทำให้เข้าใจง่ายแก่ผู้เรียนเพราะผู้เรียนได้ประสพการณ์ตรง (ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) ๒๗/๑๔๙/๖๐)

เอกปัตตทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกปัตตทายกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายบาตรดินลูกหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๙/๑๘๙)

เอกปิณฑปาตทายิกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกปิณฑปาตทายิกาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้ถวายอาหารบิณฑบาตแก่ภิกษุรูปหนึ่งเพียงครั้งเดียว เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย เวียนเกิดเวียนตายอยู่ในเทวดาและมนุษย์เท่านั้น ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๔๖/๓๗๓)

เอกปุตตกสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุตรคนเดียว มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.เอกปุตตกสูตร พระสูตรว่าด้วยบุตรคนเดียว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณเป็นต้น ถ้าอุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อจะวิงวอนบุตรผู้น่ารักคนเดียวของตนอย่างถูกต้องก็ต้องวิงวอนว่า ขอเจ้าจงทำตัวเหมือนจิตตคหบดีและหัตถก

อาพวกอุบาสก ถ้าออกบวชก็จงทำตัวเหมือนพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ เพราะท่านเหล่านี้เป็นผู้วัดได้ชั่งได้และอย่าให้ลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำเจ้าเลย (สำ.นิ.(ไทย)๑๖/๑๗๒/๒๗๗)

2.เอกปุตตกสูตร พระสูตรว่าด้วยอุบาสกมีบุตรน้อยคนเดียว พระผู้มีพระภาคทรงปรารภอุบาสกคนหนึ่งผู้เศร้าโศกเพราะการเสียชีวิตของลูกน้อย ทรงเปล่งอุทานแสดงว่าอวิชชาเป็นเหตุให้ยึดติดในสิ่งเป็นที่รัก ก่อให้เกิดผลคือความเศร้าโศก ทุกข์ โทมนัส แต่ผู้ไม่ประมาทย่อมถอนอวิชชาเสียได้ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๑๗/๑๙๘)

เอกปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกปุปผิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเกิดเป็นปีศาจอยู่ที่ประตูกรุงพันธุมดี เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เสด็จผ่านมา จึงนำดอกไม้ไปบูชา เพราะผลแห่งการบูชานั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๖/๔๔๕)

เอกผุสสิตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสัจจสัญญกเถระ ดังคำในสัจจสัญญกเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน สรุปความได้ว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเวสสภู มีหมู่ภิกษุแวดล้อม ทรงแสดงอริยสัจช่วยมหาชนให้สงบเย็น ข้าพเจ้าถึงความเป็นคนน่าสงสารอย่างยิ่ง ได้ไปสู่ที่ประชุม นั่งฟังธรรมของพระศาสดา ข้าพเจ้าครั้นฟังธรรมของพระศาสดานั้นแล้ว (ตายแล้ว)ได้ไปเกิดยังเทวโลก เพราะผลแห่งสัจจสัญญา(การได้ความทรงจำในสัจจะ) ในกัปที่ ๒๖ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง มีพระนามว่าเอกผุสสิตะ ทรงเป็นใหญ่ในหมู่ชน มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕/๓๘๑)

เอกพีชี : ผู้มีพืชคืออัตภาพอันเดียว หมายถึง พระโสดาบันซึ่งจะเกิดอีกครั้งเดียวก็จะบรรลุพระอรหัตตผลในภพที่เกิดขึ้น,เป็นข้อ ๑ ในโสดาบัน ๕ (ข้อ ๑ ในโสดาบัน ๓, บางแห่งท่านจัดกลับเป็นข้อ ๓) มีปรากฏในเอกพีชีสูตร ในข้อที่ ๘-๑๒ ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๘. เป็นพระเอกพีชีโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสกทาคามีนั้น ๙.เป็นพระโกลังโกลโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระเอกพีชีโสดาบันนั้น๑๐.เป็นพระสัตตักขัตตุปรมโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโกลังโกลโสดาบันนั้น ๑๑.เป็นพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสัตตักขัตตุปรมโสดาบันนั้น ๑๒.เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสารีเพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารีนั้นหรือดังคำในสอุปาทิเสสสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ตอนหนึ่งว่าบุคคลบางคนใน

SAMPLE

โลกนี้เป็นผู้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เขาจึงเป็นเอกพีชี เกิดเป็นมนุษย์อีกเพียงครั้งเดียว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ นี้เป็นบุคคลจำพวกที่ ๗ ผู้เป็นสอุปาทิเสส เมื่อตายไป ก็พ้นจากนรกได้ ฯลฯ พ้นจากอบาย ทุคติ และวินิบาตได้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๔/๓๐๔, องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๗,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๒๗๔/๑๖๐,๓๗/๓๙๓/๔๑๑,๓๗/๔๐๖/๔๓๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เอกพีชีโสดาบัน หมายถึงผู้มีพืชคืออัตภาพอันเดียว คือเกิดอีกครั้งเดียวก็จักบรรลุอรหัตตผล (สำ.ม.อ.(บาลี) ๓/๔๙๔/๓๑๓,องฺ.ติก.อ.(บาลี) ๒/๘๘/๒๔๒, องฺ.ติก.ฏีกา (บาลี) ๒/๘๘/๒๓๗)

เอกพีชีสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระเอกพีชีโสดาบัน พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลจัดว่าเป็นพระอรหันต์เพราะมีอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้นนั้น ครบทั้ง ๕ จัดว่าเป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้สสังขารปรินิพพายี พระอนาคามีผู้อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี พระสกทาคามี พระเอกพีชีโสดาบัน พระเกพีชีโกลังโกลโสดาบัน พระสัตตักขัตตุปรมโสดาบัน พระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี พระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่ากันตามลำดับ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๙๔/๓๐๔)

เอกภัณฑะ : ทรัพย์สิ่งเดียวซึ่งมีราคาเพียงพอที่จะเป็นวัตถุแห่งปาราชิก (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

เอกภัตติกะ : ผู้ฉันภัตเดียว คือ ฉันวันละมื้อเดียวเฉพาะมื้อเช้า ก่อนเที่ยงวัน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; เทียบ**เอกาสนิกะ**; ดู **ฉันมื้อเดียว**

เอกวจนะ : คำกล่าวถึงสิ่งของสิ่งเดียว (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

เอกมูลสูตร : พระสูตรว่าด้วยบาดาลมีรากอันเดียว สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งกล่าวว่า บาดาลมีรากอันเดียว มีวนเวียน ๒ อย่าง มีมลทิน ๓ ประการ มีเครื่องลาด ๕ ประการ เป็นทะเลหมุนไปได้ทั้ง ๑๒ ด้าน ถึงกระนั้น พวกฤาษีก็ข้ามพ้นได้แล้ว (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๔๔/๕๙)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า บาดาลมีรากอันเดียว หมายถึงอวิชชา วนเวียน ๒ อย่าง หมายถึงสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ มลทิน ๓ ประการ หมายถึงราคะ โทสะ โมหะ เครื่องลาด ๕ ประการ หมายถึงกามคุณ ๕ หมุนไปได้ทั้ง ๑๒ ด้าน หมายถึงหมุนไปในอายตนะ ๑๒ (สำ.ส.อ. ๑/๔๔/๘๒

เอกรสัฏฐญาณ : ญาณที่มีสภาวะเป็นรสเดียว,เป็นข้อ ๒๓ ในญาณ ๗๓ ดังคำใน ปัญญาเครื่องเจริญชื่อว่าเอกรสัฏฐญาณ(ญาณที่มีสภาวะเป็นรสเดียว),ในปฏิสัมภิทามรรค

SAMPLE

อธิบายว่า ธรรมใด ๆที่พระโยคาวจรเจริญแล้วธรรมนั้น ๆ ก็เป็นธรรมมีรสเป็นอันเดียว ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนั้น ปัญญาเครื่องเจริญชื่อว่าเอกรสัฏฐญาณ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๗๕/๑๒๖)

เอกราช, พระราชา : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นพระชาติของพระสิทธัตถโพธิสัตว์ ดังคำในเอกราชจริยาที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในกาลที่เราเป็นพระราชา ปรากฏนามว่าเอกราช ครั้งนั้น เราอธิษฐานศีลที่บริสุทธิ์ยิ่ง ปกครองแผ่นดินใหญ่ สมาทานกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการประพฤติโดยไม่มีเศษ สงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาทประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้าด้วยอาการอย่างนี้ (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๑๔/๗๗๓)

เอกราชจริยา : พระสูตรว่าด้วยพระจริยาของพระเจ้าเอกราช พระผู้มีพระภาคทรงเล่าว่า ในสมัยที่เป็นในกาลที่เราเป็นพระราชาปรากฏนามว่าเอกราช ครั้งนั้น เราอธิษฐานศีลที่บริสุทธิ์ยิ่งปกครองแผ่นดินใหญ่สมาทานกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการประพฤติโดยไม่มีเศษสงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาทประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า ด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อข้าศึกแย่งชิงราชสมบัติ ก็ทรงยินดีสละให้ ถูกศัตรูนำไปฝังทั้งเป็นในป่าช้าพร้อมด้วยข้าราชบริพาร ก็มิได้ว่ากระไร แต่ เพราะอาศัยกำลังเมตตา ทำให้พระองค์ได้ราชสมบัติกลับคืนมา (ขุ.จริยา.(ไทย) ๓๓/๑๑๔/๗๗๓)

เอกราชชาดก : ชาดกว่าด้วยพระเจ้าเอกราช มีเนื้อความอธิบายว่า พระเจ้าพรหมทัตโพธิสัตว์เสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสี ถูกพระราชาโจรมาปล้นราชสมบัติแล้วจับพระองค์แขวนไว้ในสาแหรก ห้อยพระเศียรลง พระองค์ทรงเจริญเมตตาพรหมวิหารจนสามารถสลัดเครื่องจองจำออกมาได้ ประทับนั่งขัดสมาธิอยู่ในอากาศ ทำให้พระกายของพระราชาโจร เกิดความเร่าร้อนถึงกับลงไปนอนกลิ้งเกลือกบนพื้นดิน พระราชาโจรเห็นพระฉวีวรรณของพระเจ้าพรหมทัตผ่องใสยิ่งนัก จึงได้ถามถึงสาเหตุ ได้สดับว่า เพราะทรงมีขันติและตบะ ทรงบรรเทาความสุขด้วยความทุกข์ และข่มความทุกข์ด้วยความสุข ทรงวางพระองค์เป็นกลางในความในสุขและความทุกข์ ทรงมีความสงบเยือกเย็นในภาวะทั้งสอง จึงทำให้พระฉวีวรรณผ่องใส พระราชาโจร ขอให้พระโพธิสัตว์ยกโทษให้และถวายพระราชสมบัติคืน ส่วนตนเองก็ปฏิบัติตามโอวาทที่พระโพธิสัตว์สอนครองราชสมบัติโดยธรรมสืบมาจนสิ้นพระชนม์ ผู้ที่วางใจเป็นกลางระหว่างความสุขและความทุกข์ คือสามารถเข้าฌานได้ จะพบกับความสงบในภายใน ไม่ตกอยู่ในอำนาจของความสุขและความทุกข์ (ขุ.ชา.จตุกฺก.(ไทย) ๒๗/๙/๑๕๘)

SAMPLE

เอกวันทนิยเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระเอกวันทนิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้อภิวาทพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ด้วยจิตเลื่อมใส เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๔ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๒/๔๘/๓๙๗)

เอกวิหาริเถรวัตถุ : เรื่องพระเถระผู้อยู่รูปเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงยินดีการนั่งผู้เดียว การนอนผู้เดียว ไม่เกียจคร้าน เที่ยวไปตามลำพัง ฝึกฝนอยู่ผู้เดียว และยินดีการอยู่ป่า (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๐๕/๑๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า คำว่า “นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว” มิใช่หมายถึงการอยู่ตามลำพัง แต่หมายถึงการอยู่อย่างไม่ละการมนสิการ กัมมัฏฐาน เมื่อทำได้อย่างนี้ แม้จะอยู่ท่ามกลางหมู่ภิกษุพันรูป ก็ชื่อว่า นั่งผู้เดียว นอนผู้เดียว (ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๑๐๖)

เอกวิหาริยเถรคาถา :ภาษิตของพระเอกวิหาริยเถระ,คาถาของพระเอกวิหาริยเถระ ท่านพระเอกวิหาริยเถระกล่าวว่า ถ้าไม่มีผู้อื่นอยู่ข้างหน้าหรือข้างหลัง เราอยู่ในป่าผู้เดียวจะมีความผาสุกอย่างยิ่ง เอาเถอะ เราคนเดียวจะไปป่าที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่ามีแต่ความผาสุกแก่ภิกษุผู้มักอยู่ผู้เดียว มีใจเด็ดเดี่ยว เราผู้เดียวมุ่งประโยชน์เป็นสำคัญ จะรีบเข้าป่าใหญ่ที่ทำปีติให้เกิดแก่ผู้บำเพ็ญเพียร น่ารื่นรมย์ ซึ่งช้างซับมันอาศัยอยู่ ฯลฯ เพราะฉะนั้นแล บุคคลพึงปรารถนาท่านผู้เป็นนักปราชญ์ และท่านผู้เป็นพหูสูตซึ่งสามารถทำกิจของตนให้สำเร็จได้ ด้วยกำลังปัญญาให้อยู่ในสกุล เหมือนคนทั้งหลายข้ามแม่น้ำที่เต็มเปี่ยมได้ด้วยเรือ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๕๓๗/๔๓๔)

เอกวิหาริยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกวิหาริยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติในภัทรกัปนี้ สมัยแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ท่านได้หนีความเกี่ยวข้องวุ่นวายไปปฏิบัติธรรมอยู่ในป่าผู้เดียว เพราะผลแห่งกรรมนั้น ในชาติ สุดท้ายนี้ ท่านได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๕๘)

เอกโวการภพ : ภพที่มีขันธ์ ๑ ได้แก่ อสัญญาภพ,เป็นชื่อ ในตัณหา ดังคำในมหานิทเทสว่า ตัณหานั้นแผ่ไป คือ ซ่านไป ขยายไปในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ... กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ได้ยินแล้ว กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่รับรู้แล้ว และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้ง ฉะนั้น จึงชื่อว่าวิสัตติกา(ขุ.ม.(ไทย)๒๙/๓/

SAMPLE

๑๒,๒๙/๔๖/๑๖๑,๒๙/๗๔/๒๒๖,๒๙/๘๐/๒๓๙,๒๙/๘๗/๒๖๔,๒๙/๑๕๗/๔๔๑,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๕/๑๓,๓๑/๑๒๓/๑๙๑,อภิ.ธา.(ไทย) ๓๖/๗๐/๑๙,๓๖/๑๗๔/๓๙,๓๖/๒๐๖/๕๐) ; ดู **โวการ**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เอกโวการภพ (ภพที่มีขันธ์ ๑) คือภพที่ประกอบด้วยรูปขันธ์ ๑หรือภพที่มีขันธ์ ๑ ได้แก่ อสัญญาภพ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๑๐/๑๐๓,ขุ.ม.อ. ๓/๔๒)

เอกศาลา, อาราม : ชื่ออารามแห่งหนึ่ง เป็นที่อยู่ของปริพาชกชื่ออุคคาหมานะ สมณมุณฑิกาบุตร เขตกรุงสาวัตถี เป็นที่พระผู้มีพระภาคเสด็จไปหาปริพาชกชื่ออุคคาหมานะสมณมุณฑิกาบุตรเพื่อสนทนาธรรม ดังคำในสมณมุณฑิกสูตรว่า ปริพาชกชื่ออุคคามานะ สมณมุณฑิกาบุตรกับปริพาชกประมาณ ๕๐๐ คน พร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ อาศัยอยู่ในอารามของพระนางมัลลิกาเทวีชื่อเอกศาลา ซึ่งแวดล้อมด้วยต้นมะพลับ อันเป็นที่ประชุมแสดงลัทธิ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๖๐/๓๐๗)

เอกสังขิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกสังขิยเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้เป่าสังข์บูชาต้นโพธิ์ซึ่งเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย จะไป เกิดในที่ใด ๆ ก็มีดนตรีขับกล่อมตลอดเวลา ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑๓/๖๐)

เอกสัญญกเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระเอกสัญญกเถระ มี ๒ เรื่อง แต่เป็นคนละคนกัน คือ

1.เอกสัญญกเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านเคยถวายข้าวทัพพีหนึ่งแก่พระสาวกของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘/๒๑๘)

2.เอกสัญญกเถราปทาน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ไหว้ผ้าบังสุกุลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ซึ่งพาดอยู่บนยอดไม้ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๒๕ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๗/๓๘๒)

เอกสาฏก : นักบวชมีผ้าสาฏกผืนเดียว ในที่นี้หมายถึงนักบวชปลอมที่พระเจ้าปเสนทิโกศลให้ไปตรวจราชการตามชนบท ดังคำในสัตตชฏิลสูตร ว่า สมัยนั้น ชฏิล ๗ คน นิครนถ์ ๗ คน อเจลก ๗ คน เอกสาฏก ๗ คนปริพาชก ๗ คน ผู้มีขนรักแร้

SAMPLE

เล็บและขนยาว ถือเครื่องบริขารต่าง ๆ เดินผ่านไปในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาค ภายหลังพระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นักบวชเหล่านั้น เป็นคนของข้าพระองค์ เป็นบุรุษสอดแนม เป็นสายลับเที่ยวสอดแนมไปยังชนบทแล้วพากันกลับมา ข้าพระองค์จะรู้เรื่องราวหลังจากที่คนเหล่านั้นสึบมา บัดนี้คนเหล่านั้นคงจะชำระล้างละอองธุลีนั้นแล้ว อาบสะอาดดี ลูบไล้ผิวดีแล้ว โกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้าขาวเอิบอิ่มเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอข้าพระองค์อยู่ (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๒๒/๑๔๑,ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๕๒/๒๘๕)

เอกสาลกะ : ชื่ออารามแห่งหนึ่งเป็นที่อยู่ของโปฏฐปาทปริพาชก ปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ รูป เขตกรุงสาวัตถี เป็นที่เสด็จเข้าไปหาโปฏฐปาทปริพาชก ดังคำในโปฏฐปาทสูตรว่าในสมัยนั้นโปฏฐปาทปริพาชกพร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ รูป พักอยู่ในพระราชอุทยานของพระนางมัลลิกา ชื่อเอกสาลกะ ที่จัดไว้เพื่อเป็นที่ประกาศลัทธิ รายล้อมด้วยต้นมะพลับ (๙/๔๐๖/๑๗๕,๙/๔๐๗/๑๗๕)

เอกสิทธิ : สิทธิพิเศษ, สิทธิโดยเฉพาะ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

เอกสูตร : พระสูตรว่าด้วยกำลังที่เป็นเอก พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุรุษย่อมครองใจมาตุคามได้ เพราะประกอบด้วยกำลังที่เป็นเอก อันได้แก่กำลังคือความเป็นใหญ่ เพราะมาตุคามถูกกำลังคือความเป็นใหญ่ครอบงำแล้ว กำลังรูปก็ดี กำลังทรัพย์ก็ดี กำลังญาติก็ดี กำลังบุตรก็ดี กำลังศีลก็ดี ก็ต้านทานไว้ไม่ได้ (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๓๐๗/๓๒๘)

เอกเสสนัย : อาการกำหนดด้วยเหลือศัพท์เดียว, เป็นวิธีการอย่างหนึ่งในไวยากรณ์บาลี กล่าวคือ บุคคล วัตถุ หรือภาวะบางอย่าง เป็นของควบคู่กันมาด้วยกันเสมอ เมื่อเห็นอย่างหนึ่งก็เป็นอันรู้ถึงอีกอย่างหนึ่งด้วย หรือเป็นของชุดเดียวกัน จำพวกเดียวกัน เมื่อเรียกชื่ออย่างหนึ่งจะหมายถึงอย่างหนึ่งอย่างใดในชุดหรือในจำพวกนั้นก็ได้ ในกรณีเช่นนี้ บางทีท่านกล่าวถึงหรือออกชื่อไว้อย่างใดอย่างหนึ่งแต่เพียงอันเดียว ให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังหมายรู้อีกอย่างหนึ่งด้วย หรือให้เข้าใจเอาเอง จากข้อความแวดล้อมว่า ในที่นั้นหมายถึงอย่างไหนข้อใดในชุดหรือในจำพวกนั้น จึงเรียกว่า เหลือไว้อย่างเดียวหรือเหลือไว้ศัพท์เดียว เช่น ก) เป็นที่รู้กันดีว่าคู่พระอัครสาวกคือใคร ดังนั้น ในคำสมาสบาลี เมื่อระบุนามพระอัครสาวกองค์เดียวแต่เป็นพหูพจน์ว่า **สาริปุตฺตา**“พระสารีบุตรทั้งหลาย” ก็เป็นอันรวมอีกองค์หนึ่งที่ไม่ได้ระบุด้วย จึงหมายถึงพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะข) ตามสำนวนวิธีอธิบายธรรม เช่น ในหลักปฏิจจสมุปบาท คำว่า **นามรูป** เป็นเอกเสส หมายถึง นามหรือรูป หรือทั้งนามและรูป คำว่า **สฬายตนะ** ก็เป็น

SAMPLE

เอกเสส หมายถึงอายตนะที่ ๖ ก็ได้อายตนะทั้ง ๖ ก็ได้ ดังนั้น เมื่อพูดว่านามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ ถ้าพูดถึงอรูปภพ กรณีก็บังคับให้ต้องแปลความว่านามเป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะที่๖ (คือมโน) ค) ในสำนวนนิยมทางภาษาอย่างในภาษาบาลี คำพูดบางคำมีความหมายกว้าง หมายถึงสิ่งของหรือสภาวะสองสามอย่างที่ถือได้ว่าเป็นชุดเดียวกันเช่น สุคติ หมายถึงโลกสวรรค์ก็ได้ โลกมนุษย์ก็ได้ (สวรรค์กับมนุษย์อยู่ในชุดที่เป็นสุคติด้วยกัน) เมื่ออย่างหนึ่งในชุดนั้น มีคำเฉพาะระบุชัดแล้ว คำที่มีความหมายกว้าง ก็ย่อมหมายถึงอีกอย่างหนึ่งในชุดนั้นที่ยังไม่ถูกระบุ เช่น ในคำว่า“สุคติ (และ) โลกสวรรค์” สวรรค์ก็เป็นสุคติ แต่มีคำเฉพาะระบุไว้แล้ว ดังนั้นคำว่า สุคติ ในกรณีนี้ จึงหมายถึง โลกมนุษย์ ซึ่งเป็นสุคติอย่างเดียวที่เหลือนอกจากสวรรค์ เอกอุ เลิศ, สูงสุด (ตัดมาจากคำว่า **เอกอุดม**)เอกัคคตา ความมีอารมณ์เป็นอันเดียวคือ ความมีจิตต์แน่วแน่อยู่ในอารมณ์อันเดียว ได้แก่สมาธิ (พจนานุกรม__เขียน **เอกัคตา**) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู **ฌาน**

เอกันตโลมิ : เครื่องลาดที่มีขนตกไปข้างเดียวกัน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

เอกอัครบุคคล : อัครบุคคลผู้เป็นเอก หมายพระพุทธเจ้า ดังคำในอปทานที่พระอุทุมพรผลทายกเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็นบุรุษผู้สูงสุด ประทับอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำนินนคา ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส เป็นเอกอัครบุคคลมีพระหฤทัยตั้งมั่นด้วยดี หรือดังคำที่พระมหากัปปินเถระกล่าวไว้ว่าข้าพเจ้าได้ฟังข่าวการอุบัติของพระพุทธเจ้าที่พวกพ่อค้าบอกดังนี้ว่าพระพุทธเจ้าผู้เป็นเอกอัครบุคคล ไม่มีใครเหมือน เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก พระองค์ทรงประกาศพระสัทธรรม ซึ่งเป็นอมตะเป็นสุขอย่างประเสริฐ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๕/๕๖๕,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๘๗/๒๔๙)

เอกอัครมเหสี :อัครมเหสีผู้เป็นเอก ในที่นี้หมายถึงเทพธิดาชื่ออาจามทายิกา ผู้เคยเป็นหญิงกำพร้า ผู้ถวายข้าวตังแด่พระมหากัสสปเถระ ตายไปแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี ดังคำที่ท้าวสักกเทวราชตรัสสรรเสริญทานนั้นว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอทานที่หญิงกำพร้าตั้งไว้ดีแล้วในพระคุณเจ้ามหากัสสปะ ทักษิณาสำเร็จผลแล้วด้วยไทยธรรมที่ได้มาจากผู้อื่นความเป็นเอกอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิซึ่งนารีผู้งามทั่วสรรพางค์กาย สามีมองมิรู้เบื่อ ได้ครอบครองแล้วนั้น ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของการถวายข้าวตังนั้น (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๙๑/๓๓)

เอกอัครราชา : พระอัครราชาผู้เป็นเอกหมายถึงพระราชาปกครอง ดังคำในภิสชาดกที่ดาบสน้องชายกล่าวไว้ว่า ท่านพราหมณ์ หญิงใดได้ลักเหง้าบัวของท่านไปขององค์เอกอัครราชาทรงปราบปรามศัตรูทั่วพื้นปฐพีจงสถาปนาหญิงนั้นในตำแหน่งที่ยอด

SAMPLE

กว่าหญิงพันๆคนและประเสริฐกว่าหญิงภายในขอบขัณฑสีมา (ขุ.ชา.ปกิณฺณก.(ไทย) ๒๗/๘๖/๔๓๗)

เอกอัญชลิกะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระเอกัญชลิยเถระดังคำในเอกัญชลิยเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าประคองอัญชลีแล้ว ลาดเครื่องลาดดอกไม้ถวายพระผู้มีพระภาคนามว่าติสสะ เพราะเป็นผลแห่งการถวายเครื่องลาด ในกัปที่ ๑๔ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเอกอัญชลิกะ ใหญ่ในมนุษย์ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๒๒/๔๓๗)

เอกัคคตา : ความมีอารมณ์เดียว,ความมีอารมณ์เป็นหนึ่ง หมายถึงจิตมีอารมณ์เดียว ดังคำในมหาเวทัลลสูตรที่พระปุณณมันตานีเถระตอบพระสารีบุตรว่าปฐมฌานละองค์ ๕ประกอบด้วยองค์ ๕ คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เข้าปฐมฌาน (๑) ละกามฉันทะ (๒) ละพยาบาท (๓) ละถีนมิทธะ (๔) ละอุทธัจจกุกกุจจะ (๕) ละวิจิกิจฉาได้แล้ว ย่อมมี (๑) วิตก (๒) วิจาร (๓) ปีติ (๔) สุข(๕) เอกัคคตา ปฐมฌานละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างนี้,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายของเอกัคคตาไว้ว่าความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมถะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ นี้ชื่อว่าเอกัคคตา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๕๔/๔๙๓,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๑๑/๒๙,๓๔/๘๘/๔๓,๓๔/๒๘๗/๙๑,๓๔/๓๗๕/๑๑๑,๓๔/๔๒๔/๑๒๒,๓๔/๔๓๘/๑๒๕,๓๔/๔๕๐/๑๒๘,๓๔/๔๖๔/๑๓๐)

เอกัคคตาจิต : จิตมีอารมณ์เดียว หมายถึงจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ดังคำในจูฬวรรคว่า ผู้มีศีลไม่บริสุทธิ์ ทรามปัญญา ย่อมไม่ประสบเอกัคคตาจิต ผู้มีจิตฟุ้งซ่าน อารมณ์มาก ย่อมไม่เห็นธรรมโดยชอบ เมื่อไม่เห็นพระสัทธรรม ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์ ภิกษุผู้บำเพ็ญวัตร ชื่อว่าบำเพ็ญศีล ผู้มีศีลบริสุทธิ์ มีปัญญา ย่อมได้รับเอกัคคตาจิต ผู้ไม่ฟุ้งซ่านอารมณ์เดียว ย่อมเห็นธรรมโดยธรรม เมื่อเห็นพระสัทธรรมย่อมพ้นจากทุกข์ได้ หรือดังคำในทุติยวิภังคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมาธินทรีย์เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้ว ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต หรือดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัตว์ที่ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต(จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง)มีจำนวนน้อย (วิ.จู.(ไทย)๗/๓๘๒/๒๗๗,สํ.ม.(ไทย)๑๙/๔๗๙/๒๘๙,๑๙/๔๘๐/๒๙๑,๑๙/๔๘๑/๒๙๒,๑๙/๕๒๐/๓๓๒,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๓๓/๔๔,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๐๖/๔๐๙)

เอกัคคตารมณ์ : อารมณ์เป็นหนึ่งเดียว ดังคำในเถรคาถาที่ท่านพระรามเณยยกเถระได้กล่าวว่า เจ้ามารร้ายเอ๋ย จิตของเรานั้นไม่หวั่นไหว ในเพราะเสียงจ้อกแจ้กของฝูงนก กระจาบและเสียงกู่ก้องของฝูงลิง เพราะจิตของเรายินดีในเอกัคคตารมณ์ (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๔๒/๔๙๖,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๙/๓๒๑,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๑/๒๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า มีอารมณ์เดียว (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๑๘๘)

เอกังสพยากรณียปัญหา : ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว, เป็นข้อที่ ๑ ในปัญหาพยากรณ์ ๔ คือ ๑.เอกังสพยากรณียปัญหา(ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว)๒.ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม) ๓.วิภัชชพยากรณียปัญหา(ปัญหาที่ควรแยกตอบ) ๔.ฐปนียปัญหา(ปัญหาที่ควรงดตอบ) มีปรากฏในสังคีติสูตรและปัญหพยากรณสูตร (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๔๓/๗๐)

เอกังสิกธรรม : ธรรมที่เป็นได้อย่างเดียว ดังคำในโปฏฐปาทสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โปฏฐปาทะเราแสดงและบัญญัติธรรมเหล่าไหนว่าเป็นเอกังสิกธรรมคือธรรมที่ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) นี้ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) เราแสดงและบัญญัติธรรมเหล่านี้ว่าเป็นเอกังสิกธรรม(ที.สี.(ไทย) ๙/๔๒๓/๑๘๕,๙/๔๒๔/๑๘๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เอกังสิกธรรม คือธรรมที่เป็นได้อย่างเดียว ได้แก่ ธรรมที่มีความชัดเจน แน่นอน สามารถบอกได้ว่าเป็นอย่างนั้น ไม่เป็น อย่างอื่น เช่นเหตุของทุกข์คือตัณหาเท่านั้น (ที.สี.อ.(บาลี) ๔๒๓/๓๑๔)

เอกัจจสัสสตวาทะ : วาทะที่เห็นว่าเที่ยงเป็นบางอย่าง หมายถึงลัทธิที่ถือว่าอัตตาและโลกเที่ยงเป็นบางอย่าง มี ๔ ลัทธิ ดังคำในพรหมชาลสูตรที่พระผู้มีพระภาคตว่า ภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะว่า บางอย่างเที่ยงบางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นอาศัยอะไรปรารภอะไร จึงมีวาทะว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง บัญญัติอัตตาและโลกว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง ด้วยมูลเหตุ ๔ อย่าง (ที.สี.(ไทย) ๙/๓๘/๑๖,๙/๕๐/๒๑)

เอกัจจสัสสติกวาทะ : วาทะว่าอัตตาและโลกเที่ยงบางอย่าง. ลัทธิที่ถือว่าบางอย่างเที่ยงบางอย่างไม่เที่ยง มี ๔ ลัทธิ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในลัทธิ ๖๒ มีปรากฏในปฏิสัมภิทามรรค (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๔๑/๒๒๑)

เอกัชฌะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระผลทายกเถระ ดังคำในผลทายกเถราปทาน ที่ท่านเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุป

SAMPLE

ความได้ว่า ข้าพเจ้ามีใจผ่องใสได้ถวายผลไม้นั้นทุกชนิด แด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ เพราะผลแห่งการถวายผลไม้ ในกัปที่ ๕๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าเอกัชฌะ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๙/๔๔๓)

เอกัญชลิกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกัญชลิกเถระ มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านมีจิตเลื่อมใสได้ประคองอัญชลีต่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๘๐/๑๔๗)

เอกัญชลิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกัญชลิกเถระ มี ๒ เรื่อง แต่เป็นคนละคนกัน ปรากฏ ๒ แห่ง แต่มีเนื้อหาตรงกัน ดังมีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายเครื่องลาดที่ทำด้วยดอกไม้แด่พระพุทธเจ้า พระนามว่าติสสะ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในกัปที่ ๑๔ ท่านได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีพลานุภาพมาก ในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๙/๔๓๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๖๓/๕๓๑)

เอกันตทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยธาตุ ๔ มีทุกข์โดยส่วนเดียว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธาตุ ๔ มีทั้งทุกข์และสุขคละเคล้ากัน ฉะนั้น สัตว์จึงยินดีบ้าง เบื่อหน่ายบ้าง ถ้าสัตว์รู้ถึงโทษของธาตุตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมหลุดพ้นได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๘/๒๑๐)

เอกัตตสุญญะ :ความว่างด้วยธรรมที่เป็นสภาวะเดียว, เป็นข้อที่ ๒๐ ในญาณ ๒๕ ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายความหมายไว้ว่า คือ กามฉันทะเป็นสภาวะต่าง ๆ เนกขัมมะเป็นสภาวะเดียว เนกขัมมะที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ พยาบาทเป็นสภาวะต่าง ๆ อพยาบาทเป็นสภาวะเดียว อพยาบาทที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากพยาบาท ถีนมิทธะเป็นสภาวะต่าง ๆ อาโลกสัญญาเป็นสภาวะเดียว อาโลกสัญญาที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากถีนมิทธะ อุทธัจจะเป็นสภาวะต่าง ๆ อวิกเขปะเป็นสภาวะเดียว อวิกเขปะที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากอุทธัจจะ วิจิกิจฉาเป็นสภาวะต่าง ๆธัมมววัตถานเป็นสภาวะเดียว ธัมมววัตถานที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่เป็นธรรมว่างจากวิจิกิจฉา อวิชชาเป็นสภาวะต่าง ๆ ญาณเป็นสภาวะเดียว ญาณที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากอวิชชา อรติเป็นสภาวะต่าง ๆปามุชชะเป็นสภาวะเดียว ปามุชชะที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจาก

SAMPLE

อรติ นิวรณ์เป็นสภาวะต่างๆ ปฐมฌานเป็นสภาวะเดียว ปฐมฌานที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากนิวรณ์ ฯลฯกิเลสทั้งปวงเป็นสภาวะต่างๆอรหัตตมรรคเป็นสภาวะเดียว อรหัตตมรรคที่เป็นสภาวะเดียวของบุคคลผู้คิดอยู่ เป็นธรรมว่างจากกิเลสทั้งปวง นี้ชื่อว่าเอกัตตสุญญะ นานัตตสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๓๓)

เอกันตทุกขสูตร : พระสูตรว่าด้วยธาตุ ๔ มีทุกข์โดยส่วนเดียว พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธาตุ ๔ มีทั้งทุกข์และสุขคละเคล้ากัน ฉะนั้น สัตว์จึงยินดีบ้าง เบื่อหน่ายบ้าง ถ้าสัตว์รู้ถึงโทษของธาตุตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมหลุดพ้นได้ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๑๘/๒๑๐)

เอกันตทุกขีสูตร : พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่าอัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียว มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.เอกันตทุกขีสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้ว อัตตาที่มีทุกข์โดยส่วนเดียวไม่สลายไป เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๗/๓๐๙)

2.เอกันตสุขีสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า หลังจากตายแล้วอัตตาที่มีสุขโดยส่วนเดียวไม่สลายไป เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๔๖/๓๐๙)

เอกาทัสสิตะ, พระเจ้าจักรพรรดิ : ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระอาลัมพนทายกเถระ ดังคำในอาลัมพนทายกเถราปทานที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตนสรุปความได้ว่า ข้าพเจ้าได้ถวายราวสะพานแด่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอัตถทัสสี ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่ ทรงเป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ ในกัปที่ ๖๒ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๓ ชาติ พระนามว่าเอกาทัสสิตะมีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔/๓๘๙)

เอกายนมรรค : มรรคที่เป็นทางเอก,ทางอันเอก,สติ คือ ข้อปฏิบัติอันประเสริฐที่จะนำผู้ปฏิบัติไปสู่ความบริสุทธิ์หมดจด หมดความทุกข์ และบรรลุนิพพาน ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔;อย่างกว้างขวาง เช่น ในมหานิทเทสหมายถึง โพธิปักขิยธรรมด้วย ดังคำในมหานิทเทสที่อธิบายไว้ว่า สติ คือ ความตามระลึกถึง ความระลึกได้เฉพาะหน้า สติ คือความระลึกได้ ความจำได้ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืมสติ คือ สตินทรีย์(สติที่เป็นใหญ่) สติพละ(สติที่เป็นกำลัง) สัมมาสติ(ระลึกชอบ)สติ

SAMPLE

สัมโพชฌงค์(สติที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ธรรม)เอกายนมรรค(สติที่เป็นทางเอก)นี้แหละตรัสเรียกว่าสติ

บุคคลผู้ประกอบประกอบพร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไปเป็นไปพร้อม เพียบพร้อมแล้วด้วยสตินี้ ผู้นั้นพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าผู้มีสติ,ในสารีปุตตสุตตนิทเทส มีอธิบายว่า คำว่า มีสติได้แก่สติ คือความตามระลึกถึง ความระลึกได้เฉพาะหน้า สติ คือความระลึกได้ ความจำได้ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ คือ สตินทรีย์สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ เอกายนมรรค นี้ตรัสเรียกว่าสติ (ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๓/๑๓,๒๙/๑๕๑/๔๑๖,๒๙/๒๐๙/๖๑๔,๒๙/๒๑๐/๖๑๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เอกายนมรรค หมายถึงทางเอกที่ต้องละความคลุกคลีด้วยหมู่คณะต้องอยู่คนเดียวจากสังสารวัฏ ไปสู่นิพพาน เหล่าสัตว์ต้องไปด้วยความสงัดที่เรียกว่าวิเวกเท่านั้นอีกอย่างหนึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐ ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งปวง ทรงดำเนินไปและชี้บอกทางให้สัตว์ทั้งหลายดำเนิน ไปตามทางนี้ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๓/๕๐)

เอกาสนทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกาสนทายกเถระ มี ๒ เรื่อง แต่เป็นคนละคนกัน ดังมีเนื้อความเหมือนกัน มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านถวายอาหารแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕/๔๑๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๖/๓๖)

เอกาสนทายิกาเถริยาปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระเอกาสนทายิกาเถรี มีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้เกิดเป็นช่างร้อยมาลัย ได้จัดปูอาสนะถวายพระพุทธเจ้า(พระนามว่าปทุมุตตระ) เพราะผลแห่งทานนั้น ท่านไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย)๓๓/๓๗/๓๙๑)

เอกาสนิกะ : ผู้ฉันที่นั่งเดียว คือ ฉันวันละมื้อเดียวครั้งเดียว ลุกจากที่แล้วไม่ฉันอีกในวันนั้น มีปรากฏอังคุตตรนิกาย ซึ่งเป็นคำที่อยู่ข้างหน้าสูตร เช่น เอกาสนิกสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้นั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ และมีปรากฏในจูฬนิทเทสที่กล่าวไว้ว่า บุคคลน้อมใจไปในเอกาสนิกังคธุดงค์ (สมาทานการนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร) (อง.ปญฺจก.(ไทย) ๑๘/๓๑๒,ขุ.จู.(ไทย) ๓๐/๘๓/๒๙๔) ; เทียบ **เอกภัตติกะ**; ดู **ฉันมื้อเดียว**

เอกาสนิกสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้นั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้นั่งอาสนะเดียวเป็นวัตร ๕ จำพวก เหมือนในอารัญญิกสูตร และตรัสยกย่อง

SAMPLE

ภิกษุจำพวกที่ ๕ ผู้นั่งอาสนะเดียวเป็นวัตร เพราะอาศัยความมักน้อย เป็นผู้เลิศประเสริฐที่สุด เปรียบเหมือนบรรดาโครส ๕ อย่าง หัวเนยใส เป็นเลิศกว่านมสด นมส้ม เนยข้นและเนยใส ฉะนั้น (องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๘๘/๓๑๒)

เอกาสนิกังคะ : องค์แห่งผู้ถือนั่งฉันที่อาสนะเดียวเป็นวัตร คือ ฉันวันละมื้อเดียว ลุกจากที่แล้วไม่ฉันอีกในวันนั้น(ข้อ ๕ ในธุดงค์ ๑๓) มีปรากฏในจูฬนิทเทส ซึ่งเป็นคำที่อยู่ข้างหน้าธุดงค์ ดังคำว่า น้อมใจไปในเอกาสนิกังคธุดงค์(สมาทานการนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร) (ขุ.ป.(ไทย) ๓๐/๘๓/๒๙๔)

เอกาสนิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกาสนิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๑๑๘ ท่านเกิดเป็นท้าวเทวราชชื่อวรุณะ ได้มาบำรุงพระพุทธเจ้าพระนามว่าอัตถทัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านเวียนเกิดเวียนตายอยู่แต่ในเทวดาและมนุษย์ด้วยทรัพย์และยศเป็นอันมาก ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๑/๒๖๖)

เอกิสสระ, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระกิสลยปูชกเถราะ ดังคำในกิสลยปูชกเถราปทาน ที่พระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน สรุปความได้ว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะผู้กล้าแข็งด้วยกำลังของพระองค์ ข้าพเจ้าไม่เห็นอะไร ๆอื่นที่ควรจะบูชาพระองค์ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่เห็นแต่ใบอ่อนของต้นอโศก จึงจับโยนขึ้นไปบนอากาศ ใบอ่อนเหล่านั้นตามไปเบื้องพระปฤษฎางค์ของพระพุทธเจ้าเพราะผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า ในกัปที่ ๒๗ นับจากกัปนี้ไป ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งพระนามว่าเอกิสสระ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓/๓๖๓)

เอกุทานขีณาสววัตถุ : เรื่องพระเอกุทานขีณาสพ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่ภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎก ๒ รูปว่า บุคคลไม่ชื่อว่าผู้ทรงธรรมเพียงเพราะพูดมาก ส่วนผู้ใดได้สดับตรับฟังธรรมน้อย แต่พิจารณาเห็นธรรมด้วยนามกาย ทั้งไม่ประมาทธรรมนั้นผู้นั้นชื่อว่า ผู้ทรงธรรม (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๕๙/๑๑๓)

เอกุทานิยเถรคาถา :ภาษิตของพระเอกุทานิยเถระ,คาถาของพระเอกุทานิยเถระ ท่านพระเอกุทานิยเถระกล่าวว่า ผู้มีจิตมั่นคง ไม่ประมาท เป็นพระขีณาสพ ศึกษาทางแห่งความเป็นพระมุนี ผู้คงที่ สงบ มีสติทุกขณะย่อมเป็นผู้ไม่เศร้าโศก (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๖๘/๓๒๘)

เอกูโปสถวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้รักษาอุโบสถ ๑ วัน เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้รักษา อุโบสถ๑ วัน เพราะดิฉันได้เห็นภิกษุและภิกษุณีทั้งหลายกำลังเดินทาง

SAMPLE

ได้ฟังธรรมเทศนาของท่านเหล่านั้นแล้ว ได้เข้าจำอุโบสถศีลหนึ่งวัน (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๓๗๗-๓๗๙/๕๙)

เอกูโปสถิกาเถริยาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระเอกูโปสถิกาเถรี ในอดีตชาติกัปที่ ๙๑ ท่านได้เกิดเป็นสาวใช้ ได้รักษาอุโปสถศีลเพียงครั้งเดียว เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านได้เสวยมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติ ไม่รู้จักทุคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุวิชชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๑/๓๘๖)

เอชาสูตร : พระสูตรว่าด้วยความหวั่นไหว มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

เอชาสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความหวั่นไหวเป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เหตุนั้น ตถาคตจึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวปราศจากลูกศรอยู่ ถ้าภิกษุอยากเป็นอย่างตถาคตก็ไม่ควรกำหนดหมายอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ไม่ควรกำหนดหมายในสิ่งเหล่านั้น ไม่ควรกำหนดหมายเพราะสิ่งเหล่านั้น ไม่ควรกำหนดหมายว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นปัจจัยนั้นของเรา และไม่พึงกำหนดหมายสิ่งทั้งปวง ไม่พึงกำหนดหมายในสิ่งทั้งปวง ไม่พึงกำหนดหมายเพราะสิ่งทั้งปวง ไม่พึงกำหนดหมายว่าสิ่งทั้งปวงของเรา ภิกษุผู้ไม่กำหนดหมายอย่างนี้ย่อมไม่ถือมั่นอะไร เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่สะดุ้งกลัว เมื่อไม่สะดุ้งกลัวย่อมดับเฉพาะตนเอง รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก (สำ.สพา.(ไทย) ๑๘/๙๐/๙๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ความหวั่นไหว ในที่นี้หมายถึงตัณหา (สำ.สพา.อ.(บาลี) ๓/๙๐-๙๑/๓๐)

เอชาสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความหวั่นไหวเป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร เหตุนั้น ตถาคตจึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว ปราศจากลูกศรอยู่ ถ้าภิกษุหวังอยากเป็นอย่างตถาคตก็ไม่ควรกำหนดหมายอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย ไม่ควรกำหนดหมายในสิ่งเหล่านั้น ไม่ควรกำหนดหมายเพราะสิ่งเหล่านั้น ไม่ควรกำหนดหมายว่า สิ่งเหล่านั้นของเรา บุคคลกำหนดหมายสิ่งใด กำหนดหมายในสิ่งใด กำหนดหมายเพราะสิ่งใด กำหนดหมายว่าสิ่งใดของเรา สิ่งนั้นย่อมเป็นโดยอาการอื่นจากที่กำหนดหมายนั้น คือ สัตว์โลกข้องอยู่ในภพ ถึงจะมีความเปลี่ยนแปลงโดยอาการอื่น ก็ยังยินดี

SAMPLE

ภพอยู่ แล้วตรัสสรุปว่า บุคคลไม่พึงกำหนดหมายขันธ์ ธาตุและอายตนะ ไม่พึงกำหนดหมายสิ่งเหล่านั้น ไม่พึงกำหนดหมายเพราะสิ่งเหล่านั้น ไม่พึงกำหนดหมายว่าสิ่งเหล่านั้นของเรา บุคคลผู้ไม่กำหนดหมายอย่างนี้ย่อมได้รับประโยชน์เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งปฐมเอชาสูตรในวรรคนี้ (สํ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๙๑/๙๒)

เอณิชังฆสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระผู้มีพระชงฆ์เหมือนเนื้อทราย สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งทูลถามว่า บุคคลจะหลุดพ้นจากทุกข์ได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลละความพอใจในนามรูปได้แล้ว ย่อมหลุดพ้นจากทุกข์(สํ.ส.(ไทย)๑๕/๓๐/๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า นามรูป หมายถึง นามคือใจ และรูปคือกามคุณ ๕ (สํ.ส.อ. (บาลี) ๑/๓๐/๕๓)

เอณีปัสสา, เทพธิดา : ชื่อหนึ่งของเทพธิดาองค์หนึ่ง เป็น ๑ ในดุริยเทพหกหมื่นองค์ ดังคำในทาสีวิมานที่ทาสีเทพธิดากล่าวว่า เทพกัญญาอีกพวกหนึ่ง คือ เอณีปัสสา สุผัสสา สุภัททา และมุทุวาทินี ผู้ประเสริฐกว่านางอัปสรทั้งหลาย ผู้มีหน้าที่ปลุกเร้าให้เกิดปีติโสมนัส (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๖๘/๓๐)

เอตทัคคะ : “นั่นเป็นยอด”, “นี่เป็นเลิศ”,บุคคลหรือสิ่งที่ยอดเยี่ยม ดีเด่น หรือเป็นเลิศ ในทางใดทางหนึ่ง เช่น ในพุทธพจน์ (องฺ.เอกก.๒๐/๑๔๖/๓๑) ว่า “เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ รตฺตญฺญูนํ ยทิทํ อญฺญาโกณฺฑญฺโญ” (ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุสาวกของเราผู้รัตตัญญู อัญญาโกณฑัญญะนี่ เป็นผู้ยอดเยี่ยม), (องฺ.เอกก.๒๐/๗๘/๑๗) ว่า “เอตทคฺคํ ภิกฺขเว วุฑฺฒีนํ ยทิทํ ปญฺญาวุฑฺฒิ” (ภิกษุทั้งหลาย บรรดาความเจริญทั้งหลายความเจริญเพิ่มพูนปัญญานี่ เป็นเยี่ยม)(องฺ.นวก.๒๓/๒๐๙/๓๗๗) ว่า “เอตทคฺคํ ภิกฺขเว ทานานํ ยทิทํ ธมฺมทานํ” (ภิกษุทั้งหลาย ในบรรดาทานทั้งหลาย ธรรมทานนี้เป็นเลิศ); ตามปกติ มักหมายถึงพระสาวกที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่งเช่น เป็นเอตทัคคะในทางธรรมกถึกหมายความว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางแสดงธรรมเป็นต้นพระสาวกที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นเอตทัคคะ ในบริษัท ๔ ปรากฏในพระไตรปิฎก (องฺ.เอก.๒๐/๑๔๖/๓๑–๑๕๒/๓๓) ดังนี้๑. ภิกษุบริษัทพระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นเอตทัคคะในบรรดาภิกษุสาวกผู้รัตตัญญู, พระสารีบุตร ...ใน~ผู้มีปัญญามาก, พระมหาโมคคัลลานะ ...ใน~ผู้มีฤทธิ์, พระมหากัสสป ...ใน~ผู้ถือธุดงค์, พระอนุรุทธะ...ใน~ผู้มีทิพยจักษุ, พระภัททิยะกาพิ-โคธาบุตร ...ใน~ผู้มีตระกูลสูง, พระลกุณฏกภัททิยะ ใน~ผู้มีเสียงไพเราะ,พระปิณโฑลภารัทวาชะ ...ใน~ผู้บันลือสีหนาท, พระปุณณมันตานีบุตร ...ใน~ผู้เป็นธรรมกถึก, พระ

มหากัจจานะ ...ใน~ผู้จำแนกความย่อให้พิสดาร, พระจุลลปันถกะ ...ใน~ผู้นฤมิตมโนมยกาย (กายอันสำเร็จด้วยใจ), พระจุลลปันถกะ ...ใน~ผู้ฉลาดทางเจโตวิวัฏฏ์ (การคลี่ขยายทางจิต คือในด้านสมาบัติ หรือเรื่องสมาธิ), พระมหาปันถกะ ...ใน~ผู้ฉลาดทางปัญญาวิวัฏฏ์ (การคลี่ขยายทางปัญญา คือในด้านวิปัสสนา; บาลีเป็นสัญญาวิวัฏฏ์ ก็มี คือ ชำนาญในเรื่องอรูปฌาน), พระสุภูติ ...ใน~ผู้มีปกติอยู่ไม่ข้องเกี่ยวกับกิเลส (อรณวิหารี), พระสุภูติ...ใน~ผู้เป็นทักขิไณย, พระเรวตขทิรวนิยะ...ใน~ผู้ถืออยู่ป่า (อารัญญกะ), พระกังขาเรวตะ ...ใน~ผู้บำเพ็ญฌาน, พระโสณโกฬิวิสะ ...ใน~ผู้ปรารภความเพียร,พระโสณกุฏิกัณณะ ...ใน~ผู้กล่าวกัลยาณพจน์, พระสีวลี ...ใน~ผู้มีลาภ,พระวักกลิ ...ใน~ผู้มีศรัทธาสนิทแน่ว(ศรัทธาธิมุต), พระราหุล ...ใน~ผู้ใคร่ต่อการศึกษา, พระรัฐปาละ ...ใน~ผู้ออกบวชด้วยศรัทธา, พระกุณฑธานะ ...ในผู้จับสลากเป็นปฐม, พระวังคีสะ ...ในผู้มีปฏิภาณ, พระอุปเสนวังคันตบุตร ...ใน~ผู้ที่น่าเลื่อมใสรอบด้าน, พระทัพพมัลลบุตร ...ใน~ผู้จัดแจกเสนาสนะ, พระปิลินทวัจฉะ ...ใน~ผู้เป็นที่รักใคร่ชอบใจของเหล่าเทพยดา, พระพาหิยทารุจีริยะ...ใน~ผู้ตรัสรู้เร็วพลัน, พระกุมารกัสสปะ...ใน~ผู้แสดงธรรมวิจิตร, พระมหาโกฏฐิตะ ...ใน~ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา, พระอานนท์ ...ใน~ผู้เป็นพหูสูต, พระอานนท์ ...ใน~ผู้มีสติ, พระอานนท์ ...ใน~ผู้มีคติ, พระอานนท์ ...ใน~ผู้มีความเพียร, พระอานนท์ ...ใน~ผู้เป็นอุปัฏฐาก,พระอุรุเวลกัสสปะ ...ใน~ผู้มีบริษัทใหญ่,พระกาฬุทายี ...ใน~ผู้ทำสกุลให้เลื่อมใส,พระพักกุละ ...ใน~ผู้มีอาพาธน้อย, พระโสภิตะ ...ใน~ผู้ระลึกบุพเพนิวาส, พระอุบาลี ...ใน~ผู้ทรงวินัย, พระนันทกะ...ใน~ผู้โอวาทภิกษุณี, พระนันทะ ...ใน~ผู้สำรวมระวังอินทรีย์, พระมหากัปปินะ...ใน~ผู้โอวาทภิกษุ, พระสาคตะ ...ใน~ผู้ชำนาญเตโชธาตุสมาบัติ, พระราธะ ...ใน ~ผู้สื่อปฏิภาณ, พระโมฆราช ...ใน~ผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง๒. ภิกษุณีบริษัทพระมหาปชาบดีโคตมี เป็นเอตทัคคะในบรรดาภิกษุณีสาวิกาผู้รัตตัญญู, พระเขมา ...ใน~ผู้มีปัญญามาก, พระอุบลวรรณา ...ใน~ผู้มีฤทธิ์, พระปฏาจารา...ใน~ผู้ทรงวินัย, พระธัมมทินนา ...ใน~ผู้เป็นธรรมกถึก, พระนันทา ...ใน~ผู้บำเพ็ญฌาน, พระโสณา ...ใน~ผู้ปรารภความเพียร, พระสกุลา ...ใน~ผู้มีทิพยจักษุ, พระภัททากุณฑลเกสา ...ใน~ผู้ตรัสรู้เร็วพลัน, พระภัททากปิลานี(ภัททกาปิลานี ก็ว่า) ...ใน~ผู้ระลึกบุพเพ-นิวาส, พระภัททากัจจานา ...ใน~ผู้บรรลุมหาอภิญญา, พระกีสาโคตมี ...ใน~ผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง, พระสิคาลมารดา ...__ใน~ผู้มีศรัทธาสนิทแน่ว (ศรัทธาธิมุต)๓. อุบาสกบริษัทตปุสสะและภัลลิกะ สองวาณิชเป็นเอตทัคคะ ในบรรดาอุบาสกสาวกผู้ถึงสรณะเป็นปฐม, สุทัตตะอนาถปิณฑิก-คหบดี ...ใน~ผู้เป็นทายก, จิตตะคหบดีชาวเมืองมัจฉิกาสณฑ์ ...ใน~ผู้เป็น

SAMPLE

ธรรมกถึก, หัตถกะอาฬวกะ ...ใน~ผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔,มหานามะเจ้าศากยะ ...ใน~ผู้ถวายของประณีต, อุคคะคหบดี ชาวเมืองเวสาลี...ใน~ผู้ถวายของที่[ตัวผู้ถวายเอง]ชอบใจ, อุคคตะคหบดี ...ใน~ผู้เป็นสังฆอุปัฏฐาก, สุระอัมพัฏฐะ ...ใน~ผู้มีปสาทะไม่หวั่นไหว, ชีวกโกมารภัจจ์ ...ใน~ผู้เลื่อมใส[เลือกตัว]บุคคล, นกุลบิดาคหบดี ...ใน~ผู้สนิทคุ้นเคย๔. อุบาสิกาบริษัทสุชาดาเสนานีธิดา เป็นเอตทัคคะ ในบรรดาอุบาสิกาสาวิกาผู้ถึงสรณะเป็นปฐม,วิสาขามิคารมารดา ...ใน~ผู้เป็นทายิกา,ขุชชุตตรา ...ใน~ผู้เป็นพหูสูต, สามาวดี...ใน~ผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา, อุตตรานันทมารดา ...ใน~ผู้บำเพ็ญฌานสุปปวาสาโกลิยธิดา ...ใน~ผู้ถวายของประณีต, สุปปิยาอุบาสิกา ...ใน~ผู้เป็นคิลานุปัฏฐาก, กาติยานี ...ใน~ผู้มีปสาทะไม่หวั่นไหว, นกุลมารดาคหปตานี ...ใน~ผู้สนิทคุ้นเคย, กาฬีอุบาสิกา ชาวกุรรฆรนคร ...ใน~ผู้มีปสาทะด้วยสดับคำกล่าวขาน มีปรากฏในเอตทัคควรรค แห่งอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๘๘-๒๖๗/๒๕-๓๓) ; เทียบ **อสีติมหาสาวก**

เอตทัคฐาน : ตำแหน่งเอตทัคคะ,ตำแหน่งที่ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศในคุณนั้นๆ (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

เอตังมมสูตร : มี ๒ สูตร แปลความหมายสูตรและเนื้อหาต่างกัน คือ

1.เอตังมมสูตร พระสูตรว่าด้วยการพิจารณาเห็นว่านั่นของเรา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะอาศัยและเพราะยึดมั่นขันธ์ ๕ บุคคลจึงพิจารณาเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา แล้วตรัสถามโดยนัยเป็นต้นว่า ขันธ์ ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งอัชฌัตตสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ (สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๑๕๑/๒๔๐)

2.เอตังมมสูตร พระสูตรว่าด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อมีขันธ์ ๕ เพราะถือมั่นและยึดมั่นขันธ์ ๕ จึงเกิดมีทิฏฐิว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งวาตสูตรในวรรคนี้ (สำ.ส.(ไทย) ๑๗/๒๐๗/๒๘๐)

เอ็น : กลุ่มหรือมัดเส้นใยเนื้อเยื่อเกี่ยวพัน ซึ่งเรียงตัวในทิศทางเดียวเห็นได้ชัด และไม่มีกล้ามเนื้อยึดที่ปลาย, ชาวบ้านเรียก เส้นเอ็น มีปรากฏในอาการ ๓๒ แห่งกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๔/๑๒๖,๑๓/๑๒๖/๑๓๘ ,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๕๔/๒๐๐,๑๔/๒๖๙/๓๑๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๓,สำ.ม.(ไทย)๑๙/๘๓๒/๔๐๘,๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐)

SAMPLE

เอรกเถรคาถา : ภาษิตของพระเอรกเถระ,คาถาของพระเอรกเถระ ท่านพระเอรกเถระ ได้กล่าวซ้ำคาถาที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วนั่นแลว่า เอรกะ กามมีแต่ทุกข์ กามไม่มีสุขเลย ผู้ที่ยินดีในกาม ชื่อว่าใฝ่ทุกข์ ผู้ที่ไม่ยินดีในกาม ชื่อว่าไม่ใฝ่ทุกข์ (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๙๓/๓๓๗)

เอรกปัตตนาคราชวัตถุ :เรื่องพญานาคชื่อเอรกปัตต์ พระผู้มีพระภาคตรัสเนื้อความนี้แก่พญานาคชื่อเอรกปัตต์ว่า การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ก็นับว่ายาก การดำรงชีวิตอยู่ของเหล่าสัตว์ก็นับว่ายาก การที่จะได้ฟังสัทธรรมก็นับว่ายาก การที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะเสด็จอุบัติขึ้นก็ยิ่งยาก (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๒/๙๐)

เอรกัจฉะ,เมือง : ชื่อเมืองที่พระเจ้าทสันนะปกครอง เป็นเมืองที่เกิดของธนปาลเศรษฐี ผู้มีทรัพย์ ๔๐ ซึ่งมีความตระหนี่อาศัยอยู่ ภายหลังเศรษฐีผู้นี้ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรต ดังคำในธนปาลเสฏฐิเปตวัตถุที่เปรตกล่าวแก่พวกพ่อค้าว่ามีพระนครของพระเจ้าทสันนราช ปรากฏชื่อว่าเอรกัจฉะเมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นเศรษฐีอยู่ในนครนั้นชนทั้งหลายเรียกข้าพเจ้าว่า ธนปาลเศรษฐี ข้าพเจ้ามีเงิน ๘๐ เล่มเกวียน ทองคำ แก้วมุกดาแก้วไพฑูรย์ก็มีมากมาย แม้ข้าพเจ้าจะมีทรัพย์มากมายถึงเพียงนั้นก็ไม่พอใจที่จะให้ทานปิดประตูเรือนแล้ว จึงบริโภคอาหาร (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๔๓๖/๖๒๖)

เอราปถะ, พญางู : ชื่อตระกูลพญางูตระกูลหนึ่ง, เป็น ๑ ตระกูลพญางู ๔ คือ ๑. ตระกูลพญางูชื่อวิรูปักษ์ ๒. ตระกูลพญางูชื่อเอราปถะ ๓. ตระกูลพญางูชื่อฉัพยาบุตร ๔. ตระกูลพญางูชื่อกัณหาโคตมกะ,ในขันธชาดก ฤาษีสอนให้แผ่เมตตาจิตแก่พญางู ๔ ตระกูล ดังคำที่ฤาษีโพธิสัตว์สอนดาบสทั้งหลายให้เจริญเมตตาในพญางูทั้ง ๔ ว่า เราขอมีเมตตากับตระกูลพญางูวิรูปักษ์ เราขอมีเมตตากับตระกูลพญางูเอราปถะเราขอมีเมตตากับตระกูลพญางูฉัพยาบุตร เราขอมีเมตตากับตระกูลพญางูกัณหาโคตมกะ (วิ.จู.(ไทย) ๗/๒๕๑/๑๔, องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๑,ขุ.ชา.ทุก.(ไทย) ๒๗/๑๐๕/๙๒)

เอราวัณ, ช้างแก้ว : ชื่อช้างในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์, เป็นเทพบุตรที่อยู่ในรูปของพญาช้าง ฟังธรรมแล้วบรรลุธรรม ดังคำในมหาสมยสูตรที่ว่า นาคผู้อยู่ในแม่น้ำยมุนา และนาคที่เกิดในตระกูลธตรฐผู้มียศก็มา พญาช้างเอราวัณก็มายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย หรือดังคำในธัมมิกสูตรว่า พญาช้างเอราวัณ ทราบว่าพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ทรงชนะบาปธรรมได้แล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระองค์ถึงที่ประทับพญาช้างแม้นั้นได้ปรึกษาทูลถามปัญหากับพระองค์ฟังคำพยากรณ์แล้วได้บรรลุธรรมมีความยินดีเปล่งสาธุการแล้วจากไป (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๘/๒๒๖,ขุ.สุ.(ไทย) ๒๕/๓๘๒/๕๘๙, ขุ.ชา.ม.(ไทย) ๒๘/๑๐๗๘/๓๕๑,อภิ.ก.(ไทย) ๓๗/๘๗๐/๙๐๑)

SAMPLE

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ช้างเอราวัณ หมายถึงเทพบุตรชื่อเอราวัณเนรมิตกายเป็นพญาช้าง (ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๓๗๘/๑๘๘)ในอรรถกถากถาวัตถุอธิบายว่า เทพบุตรที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานไม่มีแต่มีเทพบุตรจำแลงเป็นสัตว์ (อภิ.ปญฺจ.อ.(บาลี) ๘๖๙/๓๑๒)

เอสนา : การแสวงหา ในสังคีติสูตร กล่าวว่า มี ๓ คือ ๑. กาเมสนา(การแสวงหากาม)๒.ภเวสนา(การแสวงหาภพ)๓.พรหมจริเยสนา(การแสวงหาพรหมจรรย์),ในวิภังค์แปลว่า ความพอใจ ๓ ประการ คือ ความพอใจในกามฯลฯ ความหมกมุ่นในกาม นี้เรียกว่ากาเมสนา ความพอใจในภพ ฯลฯ ความหมกมุ่นในภพ นี้เรียกว่า ภเวสนา ความเห็นว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง ฯลฯ หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ไม่ใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิดฯลฯความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า พรหมจริเยสนา, อีกนัยหนึ่งอธิบายว่า ความกำหนัดในกาม กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่เป็นอกุศลซึ่งตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับความกำหนัดในกามนั้น นี้เรียกว่ากาเมสนา ความกำหนัดในภพ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่เป็นอกุศลซึ่งตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับความกำหนัดในภพนั้นนี้เรียกว่า ภเวสนา ความเห็นที่ถือว่า โลกมีที่สุด กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่เป็นอกุศล ซึ่งตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับความเห็นที่ถือว่าโลกมีที่สุดนั้น นี้เรียกว่า พรหมจริเยสนา (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๙๑๙/๕๗๕)

เอสนาทิสุตตทสกะ : ว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตร มีเอสนาสูตรเป็นต้น (คือ (๑) เอสนาสูตร (๒) วิธาสูตร (๓) อาสวสูตร (๔) ภวสูตร (๕) ทุกขตาสูตร (๖) ขีลสูตร (๗) มลสูตร (๘) นีฆสูตร (๙) เวทนาสูตร (๑๐) ตัณหาสูตร (๑๑) ตสินาสูตร)พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ ประการนี้ การแสวงหา ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. การแสวงหากาม ๒. การแสวงหาภพ ๓.การแสวงหาพรหมจรรย์ การแสวงหา ๓ ประการนี้ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเจริญสัมมัปปธาน ๔ ประการเพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการแสวงหา ๓ ประการนี้ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๖๘๕-๖๙๔/๓๖๕)

เอสนาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.เอสนาทิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ (๑) เอสนาสูตร (๒) วิธาสูตร (๓) อาสวสูตร (๔) ภวสูตร (๕) ทุกขตาสูตร (๖) ขีลสูตร (๗) มลสูตร (๘) นีฆสูตร (๙) เวทนาสูตร (๑๐) ตัณหาสูตร (๑๑) ตสินาสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๑ สูตร ในเอสนาวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยน

SAMPLE

หมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๒๙๒-๓๐๑/๒๐๒)

2.เอสนาทิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ (๑) เอสนาสูตร (๒) วิธาสูตร (๓) อาสวสูตร (๔) ภวสูตร (๕) ทุกขตาสูตร (๖) ขีลสูตร (๗) มลสูตร (๘) นีฆสูตร (๙) เวทนาสูตร (๑๐) ตัณหาสูตร (๑๑) ตสินาสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๑ สูตร ในเอสนาวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๔๕๑-๔๖๐/๒๗๙)

3.เอสนาทิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ (๑) เอสนาสูตร (๒) วิธาสูตร (๓) อาสวสูตร (๔) ภวสูตร (๕) ทุกขตาสูตร (๖) ขีลสูตร (๗) มลสูตร (๘) นีฆสูตร (๙) เวทนาสูตร (๑๐) ตัณหาสูตร (๑๑) ตสินาสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๑ สูตร ในเอสนาวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๗๙๒-๘๐๒/๓๗๔)

เอสนาทิสูตร (ปุน) : พระสูตรว่าด้วยการแสวงหาเป็นต้น (อีกสูตรหนึ่ง) พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๑ สูตร คือ (๑) เอสนาสูตร (๒) วิธาสูตร (๓) อาสวสูตร (๔) ภวสูตร (๕) ทุกขตาสูตร (๖) ขีลสูตร (๗) มลสูตร (๘) นีฆสูตร (๙) เวทนาสูตร (๑๐) ตัณหาสูตร (๑๑) ตสินาสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๑ สูตร ในเอสนาวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๔๖-๓๕๖/๒๐๘)

เอสนาสุญญะ : ความว่างด้วยธรรมที่แสวงหา, ข้อที่ ๑๖ ในสุญญะ ๒๕,ในปฏิสัมภิทามรรคอธิบายความหมายไว้ว่า เนกขัมมะที่บุคคลแสวงหา เป็นธรรมว่างจากกามฉันทะ อพยาบาทที่บุคคลแสวงหา เป็นธรรมว่างจากพยาบาท อาโลกสัญญาที่บุคคลแสวงหาเป็นธรรมว่างจากถีนมิทธะอวิกเขปะที่บุคคลแสวงหาเป็นธรรมว่างจากอุทธัจจะญาณที่บุคคลแสวงหา เป็นธรรมว่างจากอวิชชา ธัมมววัตถานที่บุคคลแสวงหาเป็นธรรมว่างจากอรติปฐมฌานที่บุคคลแสวงหาเป็นธรรมว่างจากนิวรณ์ ฯลฯอรหัตตมรรคที่บุคคลแสวงหา เป็นธรรมว่างจากกิเลสทั้งปวง นี้ชื่อว่าเอสนาสุญญะ (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๘/๕๓๒)

เอสนาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการแสวงหา มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.เอสนาสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การแสวงหามี ๓ ประการ คือ (๑) การแสวงหากาม (๒) การแสวงหาภพ (๓) การแสวงหา

SAMPLE

พรหมจรรย์ พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการแสวงหาเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๖๑/๙๑)

2.เอสนาสูตร (ปฐม) (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การแสวงหา ๓ ประการ ได้แก่ (๑) การแสวงหากาม (๒) การแสวงหาภพ (๓) การ แสวงหาพรหมจรรย์ กล่าวคือลัทธิที่เชื่อว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง เป็นต้น ผู้ที่ละการแสวงหากาม ภพ และพรหมจรรย์ได้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้หมดความหิว บรรลุนิพพานตัดความสงสัยได้สิ้นเชิง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๕๔/๔๐๗,ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๕๔/๒๒๔)

3.เอสนาสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การแสวงหา ๓ ประการ ได้แก่ (๑) การแสวงหากาม (๒) การแสวงหาภพ (๓) การ แสวงหาพรหมจรรย์ และตรัสว่า การแสวงหากาม การแสวงหาภพ และการแสวงหาพรหมจรรย์ คือการยึดถือว่าอย่างนี้จริงอันเป็นทิฏฐิฏฐาน ภิกษุผู้คลายกำหนัดได้ทั้งหมด หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา ชื่อว่าสละคืนการแสวงหา(กามและภพ) พร้อมทั้งถอนทิฏฐิฏฐานได้ เพราะสิ้นการแสวงหาทั้งหลาย ภิกษุจึงเป็นผู้ไม่หวังและหมดความสงสัยโดยสิ้นเชิง (ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๕๕/๔๐๘)

เอสิกา, แคว้น : ชื่อแคว้นหนึ่ง มีเมืองปัณณกต ตั้งอยู่ เป็นที่อยู่ของหญิง ๔ คน ที่ทำบุญถวายของแต่ละชนิด คือดอกผักตบ ดอกบัวหลวง ดอกบัวเขียน และดอกมะลิ ตายแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ ดังคำที่เทพธิดาองค์ที่ ๑ กล่าวไว้ว่า ชาติก่อนดิฉันได้ถวายดอกราชพฤกษ์ กำมือหนึ่ง แด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตในปัณณกตนคร ซึ่งตั้งอยู่บนเนิน เป็นเมืองที่รุ่งเรือง น่ารื่นรมย์ ของแคว้นเอสิกา (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๗๕๙/๘๘)

เอสุการี, พราหมณ์ : ชื่อพราหมณ์คนหนึ่งเป็นชาวกรุงสาวัตถี เคยสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค เกี่ยวกับการบำเรอ ๔ ประเภท มีปรากฏในเอสุการีสูตร ท้ายสูตรเขาแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๖/๕๔๗)

เอสุการีสูตร : พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อเอสุการี พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรมีลักษณะเป็นการสนทนาธรรมแบบถาม-ตอบแก่เอสุการีพราหมณ์ ณ วัดพระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี เพื่อทรงตอบปัญหา เอสุการีพราหมณ์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วได้ทูลถามข้อบัญญัติเกี่ยวกับการบำเรอ ๔ ประการ คือ

๑. พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์และศูทรควรบำเรอพราหมณ์

๒. กษัตริย์ แพศย์และศูทร ควรบำเรอกษัตริย์

๓. แพศย์และศูทร ควรบำเรอแพศย์

๔. ศูทรเท่านั้นควรบำเรอศูทร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า นั่นเป็นการบัญญัติของพวกพราหมณ์ เหมือนการบังคับคนยากจนให้กินเนื้ออาบยาพิษแล้วให้จ่ายค่าเนื้อ โดยทรงอธิบายว่า บุคคลควรบำเรอแต่สิ่งที่บำเรอแล้วมีแต่ความดี ส่วนสิ่งนอกนั้นไม่ควรบำเรอ บุคคลจะเป็นผู้ประเสริฐหรือเลวทราม ไม่ใช่เพราะเกิดในตระกูลสูง ผิวพรรณดี มีโภคะมาก แต่เพราะศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญา

เอสุการีพราหมณ์ทูลถามถึงข้อบัญญัติเกี่ยวกับทรัพย์ ๔ ประการ คือ

๑. ทรัพย์ของพราหมณ์ ได้แก่การเที่ยวหาอาหาร

๒. ทรัพย์ของกษัตริย์ ได้แก่แล่งธนู

๓. ทรัพย์ของแพศย์ ได้แก่กสิกรรมและโครักขกรรม

๔. ทรัพย์ของศูทร ได้แก่เคียวและไม้คาน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า นั่นเป็นการบัญญัติของพวกพราหมณ์ แต่พระองค์บัญญัติว่า ทรัพย์ของบุคคล ได้แก่โลกุตตรธรรมอันเป็นอริยะทรัพย์ เพราะไม่ว่าบุคคลจะเกิดในตระกูลใด เมื่อออกบวช ย่อมสามารถเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์เป็นต้นแล้วสามารถเจริญเมตตาจิต สามารถอาบน้ำลอยละอองธุลีได้ และเมื่อถือเอาไม้รางสุนัข ไม้รางสุกรเป็นต้น มาสีให้เกิดไฟ ไฟที่ได้ก็เป็นไฟมีเปลว มีแสงสว่าง ใช้ประโยชน์ได้เหมือนกัน เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว เอสุการีพราหมณ์มีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระองค์ พร้อมกับประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๓๖/๕๔๗)

เอหิปสฺสิโก : (พระธรรม) ควรเรียกให้มาดูคือ เชิญชวนให้มาชม เหมือนของดีวิเศษที่ควรป่าวร้องให้มาดู หรือท้าทายต่อการพิสูจน์ เพราะเป็นของจริงและดีจริง (ข้อ ๔ ในธรรมคุณ ๖) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

เอหิภิกขุอุปสัมปทา : การบวชด้วยพระดำรัสของพระพุทธเจ้าว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด ดังคำในอปทานที่พระอุรุเวลกัสสปเถระกล่าวไว้ว่าข้าพเจ้ากับบริวาร๑,๐๐๐ได้อุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ได้บรรลุอรหัตพร้อมกับภิกษุเหล่านั้นทุกรูป หรือดังคำในพุทธวงศ์ว่า ในกาลเมื่อพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุนันทะ เสด็จเข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงลั่นธรรมเภรี(กลองคือธรรม) อันประเสริฐยอดเยี่ยม และครั้งนั้น บริวารของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสุนันทะ มีประมาณ ๙๐ โกฏิ ทั้งหมดนั้นไม่เหลือเลยได้บวชด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา (ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๙๐/๒๗๗,ขุ.พุทฺธ.(ไทย) ๓๓/๗/๖๐๒)

SAMPLE

เอพกโลมสมุฏฐาน : สมุฏฐานว่าด้วยขนแพะ มีปรากฏในปริวาร เอพกโลมสมุฏฐาน (วิ.ป.(ไทย) ๘/๒๖๓/๓๕๔,วิ.ป.(ไทย) ๘/๘๔/๖๓,๘/๘๕/๖๔,๘/๙๐/๖๖,๘/๙๑/๖๗)

เอพาลุกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายฟักทอง เป็นวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายฟักทองแด่ภิกษุผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๔๕๓-๔๖๐/๖๔)

เอพิกกุมาร : ชื่อกุมารคนหนึ่ง ที่หลงรัก ได้เจ้าหญิงขนงามนามว่ากุรุงคเทวีเป็นภรรยา ภายหลังเจ้าหญิงได้คบชู้ ดังคำที่นกกุณาละกล่าวให้เพื่อนนกปุณณมุขะฟังว่า เราได้เห็นมาแล้ว ปุณณมุขะเพื่อนเอ๋ย เจ้าหญิงขนงามนามว่ากุรุงคเทวีผู้ทำให้เอพิกกุมาร มีความรักใคร่ ได้กระทำลามกกับฉพังคกุมารเสนาบดีและธนันเตวาสี (ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย) ๒๘/๒๙๐/๑๔๐)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เอพิกกุมาร เป็นอดีตชาติของนกกุณาละ (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๒๙๐/๓๓๕)

เอเพยยะ, พระเจ้า : ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ผู้เลื่อมใสยิ่งนักในสมณรามบุตร ทรงเป็นผู้โง่เขลาและทรงทำความเคารพอย่างยิ่งเห็นปานนี้ คือทรงไหว้ ทรงลุกรับ ทรงทำอัญชลีกรรมและสามีจิกรรมในสมณรามบุตร มีปรากฏในวัสสการสูตร (อง.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๘๗/๒๖๙)

แอก,แอกมีรูเดียว : ไม้วางขวางบนคอวัวหรือควายใช้ไถนา คราดนา หรือเทียมเกวียน เป็นต้น ดังคำในสิกขาบทวิภังค์ ภิกษุพึงทอดจักษุลง มองดูชั่วแอก ไปในละแวกบ้าน (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๘๒/๖๕๖) ในที่นี้หมายถึงแอกมีรูเดียว ดังคำในมหาวรรคว่า หญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลีทำให้งอนรถกระทบงอนรถ แอกกระทบแอก ล้อกระทบล้อ เพลากระทบเพลา ของเจ้าลิจฉวีหนุ่ม ๆ (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๙/๑๐๕) หรือดังคำในภัททาลิสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า คนฝึกม้าก็จะฝึกให้มันรู้เรื่องอื่นต่อไปอีก เช่น ฝึกเทียมแอก เมื่อเขากำลังฝึกให้มันรู้เรื่องในการเทียมแอก มันก็จะพยศ สบัด ดิ้นรนอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังคำในปฐมฉิคคพยุคสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เต่าตาบอดนั้น เมื่อโผล่ขึ้นมา ๑๐๐ ปีต่อครั้ง จะสอดคอเข้าไปในแอกที่มีรูเดียวโน้นยังเร็วกว่า แต่เราไม่กล่าวว่าคนพาลผู้ตกไปสู่วินิบาตคราวเดียวแล้วกลับได้เป็นมนุษย์อีก (จะเร็วกว่านั้น) (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๔๗/๑๖๓,๑๓/๓๘๗/๔๗๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๕๒/๒๙๗,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๗/๖๓๐,๑๙/๑๑๑๘/๖๓๑)

โอกกมนธรรม : ธรรมที่ลดลง หมายถึงนิวรณ์ ๕ ดังคำในคณกโมคคัลลานสูตรที่คณกโมคคัลลานพราหมณ์ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ท่านพระโคดม บุคคลผู้ไม่มีศรัทธาประสงค์จะเลี้ยงชีวิต ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเป็นผู้โอ้อวด มีมารยา เจ้าเล่ห์ ฟุ้งซ่าน ถือตัว โลเล กลับกลอกปากกล้า พูดพร่ำเพรื่อ ไม่

คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในการบริโภคอาหารไม่ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง ไม่นำพาในความป็นสมณะ ไม่มีความเคารพอย่างจริงใจในสิกขา มักมาก ย่อหย่อนไป เป็นผู้นำในโอกกมนธรรม ทอดธุระในปวิเวก(ความสงัด)... ท่านพระโคดมย่อมอยู่ร่วมกับคนเหล่านั้นไม่ได้ (ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๘/๘๔,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๙๖/๓๒๙,องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๖๐/๒๒๔,องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๖,๒๒/๑๕๖/๒๕๖)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โอกกมนธรรม ในที่นี้หมายถึงนิวรณ์ ๕ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และ วิจิกิจฉา (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๙๖/๒๔๙)

โอกกากราช, ชื่อ : กษัตริย์ผู้เป็นต้นสกุลของศากยวงศ์ ดังคำอัมพัฏฐสูตรว่า พระเจ้าโอกกากราชจึงทรงเปล่งพระอุทานว่า ท่านทั้งหลาย พวกกุมารมีความสามารถ (ศากยะ) พวกกุมารมีความสามารถยอดเยี่ยม (บรมศากยะ) พวกที่ชื่อว่าศากยะ ได้เกิดขึ้นตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาและพระเจ้าโอกกากราชพระองค์นั้นก็คือบรรพบุรุษของพวกศากยะ หรือดังคำในวิมานวัตถุที่พระมหากัจจายนเถระกล่าวไว้ว่า พระศาสดาผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ทรงสมภพในราชวงศ์ ของพระเจ้าโอกกากราช ในชนบทด้านทิศตะวันออก พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานเสียแล้ว (ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๗/๙๒, ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๐๐๒/๑๒๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๘/๑๗๑)

โอกขาสูตร : พระสูตรว่าด้วยการให้ทาน พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเจริญเพียงชั่วเวลารีดน้ำนมโคมีผลมากกว่าการให้ทานครั้งละ ๑๐๐ หม้อถึง ๓ ครั้ง (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๒๖/๓๑๕)

โอกะ : ที่มีน้ำ คืออายตนะทั้ง ๖ หมายถึงวัฏฏะ ดังคำในสิปปสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ผู้ใดไม่อาศัยศิลปะเลี้ยงชีพ เป็นอยู่เรียบง่าย มุ่งบำเพ็ญประโยชน์ สำรวมอินทรีย์ หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ไม่ต้องแล่นไปในโอกะ ไม่มีการยึดถือว่าของเราไม่มีความหวังกำจัดมารได้แล้ว เที่ยวไปผู้เดียว ผู้นั้นชื่อว่าภิกษุ (ขุ.อุ.(ไทย) ๒๕/๒๙/๒๒๘)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โอกะ ที่มีน้ำ ดังคำว่า หมายถึงออกจากวัฏฏะที่เรียกว่า โอกะ (ที่มีน้ำ) มาสู่วิวัฏฏะที่เรียกว่า อโนกะ (ที่ไม่มีน้ำ) ได้แก่ นิพพาน (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖, องฺ.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๔๗) มีอธิบายว่า ไม่ต้องแล่นไปในโอกะ หมายถึงไม่ต้องแล่นไปใน

อำนาจของอายตนะทั้ง ๖ ที่เรียกว่า “โอกะ” เพราะไม่มีธรรมเครื่องแล่นไปคือตัณหา (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๒๙/๒๑๗)

โอกาส : ช่อง, ทาง; เวลาที่เหมาะ, จังหวะ,ฌาน ดังคำในมหาวรรคว่า คนทั้งหลายในชนบทบรรทุกเกลือบ้าง น้ำมันบ้าง ข้าวสารบ้างของกินบ้างเป็นอันมากไว้ในเกวียนแล้วตั้งวงล้อมเกวียนอยู่นอกซุ้มประตูพระวิหารคอยว่า “พวกเราจะทำภัตตาหารถวายเมื่อได้โอกาส (วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๙๕/๑๑๘) หรือดังคำในมหาปทานสูตรว่า ท้าวมหาพรหมได้ทราบว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้าได้ทรงประทานโอกาสเพื่อจะทรงแสดงธรรมแล้ว จึงถวายอภิวาทกระทำประทักษิณแล้วหายไป ณ ที่นั้นเอง หรือดังในจูฬสัจจกสูตรว่า สัจจกะ นิครนถนาฏบุตรครั้นนั่งแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าพเจ้าขอถามท่านพระโคดมสักหน่อยหนึ่ง ถ้าท่านพระโคดมจะเปิดโอกาสที่จะตอบปัญหาแก่ข้าพเจ้า หรือดังคำในโฆฏมุขสูตรที่โฆฏมุขพราหมณ์กล่าวไว้ว่า อนึ่งบุคคล ๔ จำพวกนี้ ท่านอุเทนกล่าวโดยย่อไม่จำแนกโดยพิสดาร ขอโอกาสเถิดท่าน ขอท่านอุเทนช่วยอนุเคราะห์จำแนกบุคคล ๔ จำพวกนี้ให้ข้าพเจ้าฟังโดยพิสดารด้วยเถิด หรือดังคำในปัญจาลจัณฑสูตรที่ปัญจาลจัณฑเทพบุตรยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า แม้ในที่คับขัน ผู้มีปัญญาดุจแผ่นดินก็ยังได้โอกาส ผู้ใดบรรลุฌาน ผู้นั้นเป็นผู้ตื่นเป็นผู้หลีกออกได้อย่างองอาจเป็นมุนี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๒๐,๑๐/๓๐๑/๒๓๕,๑๐/๓๐๒/๒๓๕,ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๕๖/๓๙๑,๑๒/๕๑๐/๕๔๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๐/๔๑๑,๑๓/๓๙๒/๔๘๖,๑๓/๔๑๔/๕๑๙,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๘๘/๙๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โอกาส ในที่นี้หมายถึงฌาน (สำ.ส.อ. ๑/๘๘/๑๐๒)

โอกิลินีสูตร : พระสูตรว่าด้วยเปรตร่างถูกไฟลวกเพศหญิง พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวันได้ทรงแสดงบุพกรรมของเปรตร่างถูกไฟลวกเพศหญิงว่า เปรตตนนี้เคยเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากาลิงคะ นางเป็นคนขี้หึงได้เอากระทะใส่ถ่านไฟคลอกหญิงร่วมสามี (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๑๙/๓๑๐)

โอฆกิเลส : กิเลสคือการเวียนว่ายตายเกิด หมายถึงห้วงน้ำกิเลส ๔ ดังคำที่พระวังคีสเถระกล่าวไว้ว่า ความจริง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสทางไว้หลายอย่างเพื่อถอนโอฆกิเลส หากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสทางอมตะนั้นไว้แล้วภิกษุทั้งหลายผู้เห็นธรรม ก็ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว หรือดังคำในอปทาน เช่นพระตินทุกผลทายกเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตนจึงกล่าวว่าข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้โชติช่วง ดังดอกกรรณิการ์ปราศจากธุลีคือกิเลส ข้ามโอฆกิเลสได้แล้ว ไม่มีอาสวะ ประทับนั่งอยู่ระหว่างภูเขา (สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๖/๓๑๖,ขุ.เถร.

SAMPLE

(ไทย) ๒๖/๑๒๕๒/๕๔๓,ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๔๐/๕๒๗,๓๒/๕๙/๕๓๐,๓๒/๓๐๙/๖๒๔,๓๒/๓๕๖/๖๓๑,๓๒/๕๑๔/๖๕๒)

โอฆโคจฉกะ : ชื่อหมวดธรรมมาติกา มีปรากฏในธัมมสังคณี เช่น คันถโคจฉกะ โอฆโคจฉกะ ,ในโอฆโคจฉกะ อธิบายโอฆทุกะไว้ว่า สภาวธรรมที่เป็นโอฆะ สภาวธรรมที่ไม่เป็นโอฆะ อธิบายโอฆนิยทุกะไว้ว่า สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของโอฆะ สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของโอฆะ อธิบายโอฆสัมปยุตตทุกะไว้ว่า สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยโอฆะ สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโอฆะ อธิบายโอฆโอฆนิยทุกะไว้ว่าสภาวธรรมที่เป็นโอฆะและเป็นอารมณ์ของโอฆะ สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของโอฆะแต่ไม่เป็นโอฆะ อธิบายโอฆโอฆสัมปยุตตทุกะไว้ว่า สภาวธรรมที่เป็นโอฆะและสัมปยุตด้วยโอฆะ สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยโอฆะแต่ไม่เป็นโอฆะ อธิบายโอฆวิปปยุตตโอฆนิยทุกะไว้ว่า สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโอฆะ แต่เป็นอารมณ์ของโอฆะ สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโอฆะและไม่เป็นอารมณ์ของโอฆะ,ในธัมมสังคณี มีกล่าวอธิบาย มีเพียงสั้นๆว่า สภาวธรรมที่เป็นโอฆะ เป็นไฉน ฯลฯ แต่ให้ดูเต็มในโคจฉกกุสลติกะ ดังคำว่า โอฆโคจฉกะ และโยคโคจฉกะ เหมือนกับอาสวโคจฉกกุสลติกะ (อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๒/๑๐, อภิ.ป.(ไทย) ๔๔/๔๖/๓๑๙)

โอฆตรณสูตร : พระสูตรว่าด้วยการข้ามโอฆะ สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน เทวดาองค์หนึ่งได้เข้าไปทูลถามปัญหาว่า พระองค์ทรงข้ามโอฆะได้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เราเมื่อไม่พัก ไม่เพียรจึงข้ามโอฆะได้(สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑/๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า ไม่พัก หมายถึงไม่แสวงหาความสุขในกามารมณ์ซึ่งจัดอยู่ในกามสุขัลลิกานุโยค คำว่า ไม่เพียร หมายถึงไม่แสวงหาความสุขด้วยการทรมานตนให้ลำบาก ซึ่งจัดอยู่ในอัตตกิลมถานุโยค (สำ.ส.อ. ๑/๑/๑๘)

โอฆนิยปัญญา : ปัญญาที่เป็นอารมณ์ของโอฆะ หมายถึงปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓, เป็นข้อ ๑ ในปัญญาหมวด ๒ คือ โอฆนิยปัญญา อโนฆนิยปัญญา,ในวิภังค์อธิบายความไว้ว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่า โอฆนิยปัญญาปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อโนฆนิยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๑)

โอฆปัญหาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปัญหาเรื่องโอฆะ ชัมพุขาทกปริพาชกเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรผู้อยู่ ณ หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธแล้วถามว่า โอฆะมีเท่าไร ท่านพระสารีบุตรตอบว่า โอฆะมี ๔ ประการ คือ

SAMPLE

๑. กาโมฆะ(โอฆะคือกาม) ๒. ภโวฆะ(โอฆะคือภพ)
๓. ทิฏโฐฆะ(โอฆะคือทิฏฐิ) ๔. อวิชโชฆะ(โอฆะคืออวิชชา)
เนื้อหาสาระที่เหลือพึงทราบโดยนัยแห่งนิพพานปัญหาสูตรในวรรคนี้ (สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๒๔/๓๔๒)

โอฆวิปปยุตตโอฆนิยปัญญา :ปัญญาที่ที่วิปปยุตจากโอฆะ แต่เป็นอารมณ์ของโอฆะ หมายถึงปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓,เป็นข้อ ๒ ในปัญญาหมวด ๒ คือโอฆวิปปยุตตโอฆนิยปัญญาโอฆวิปปยุตตอโนฆนิยปัญญา,ในวิภังค์อธิบายความหมายไว้ว่า ปัญญาในสภาวธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตในภูมิ ๓ ชื่อว่าโอฆวิปปยุตตโอฆนิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่าโอฆวิปปยุตตอโนฆนิยปัญญา (อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๗๖๗/๕๐๐)

โอฆสงสาร : สงสารคือโอฆกิเลส ดังคำกัณฐกวิมานที่กัณฐกเทพบุตรกล่าวว่า ข้าพเจ้าคือพญาม้ากัณฐกะ เป็นสหชาต กับพระราชโอรสของ พระเจ้าสุทโธทนะในกรุงกบิลพัสดุ์ราชธานีที่อุดมของกษัตริย์ศากยวงศ์ คราวเมื่อพระราชโอรสพระองค์นั้นเสด็จออกเพื่อพระโพธิญาณในเวลาเที่ยงคืน พระองค์ทรงใช้ฝ่าพระหัตถ์ที่อ่อนนุ่ม มีพระนขาที่แดงปลั่ง กระตุ้นข้าพเจ้า และได้รับสั่งว่า พาไปซิ สหาย เราบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณอันสูงสุดแล้ว จักช่วยสัตว์โลกให้ข้ามโอฆสงสาร (ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๑๑๘๖/๑๔๘)

โอฆสูตร : พระสูตรว่าด้วยโอฆะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ ประการ ได้แก่ (๑) กาโมฆะ โอฆะคือกาม (๒) ภโวฆะ โอฆะคือภพ (๓) ทิฏโฐฆะ โอฆะคือทิฏฐิ (๔) อวิชโชฆะ โอฆะคืออวิชชา และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอฆะเหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๗๒/๑๐๑)

โอฆะ : ห้วงน้ำคือสงสาร, ห้วงน้ำคือการเวียนว่ายตายเกิด,หมายถึงกิเลสดุจน้ำท่วมพาผู้ตกไปให้พินาศ ; กิเลสอันเป็นดุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์ มี ๔ คือกาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา,ในพระสูตรทั้งหลาย เช่น สังคีติสูตรกล่าวไว้ว่า โอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ คือ ๑. กาโมฆะ (โอฆะคือกาม) ๒. ภโวฆะ(โอฆะคือภพ) ๓. ทิฏโฐฆะ(โอฆะคือทิฏฐิ) ๔. อวิชโชฆะ(โอฆะคืออวิชชา)(ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๗๐,๑๐/๓๕๔/๒๘๔,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๖/๕๕,๑๑/๓๑๒/๒๙๒,๑๑/๓๕๔/๓๗๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๔๕๙/๕๘๐,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๗๓/๗๗,๑๕/๑/๑,สำ.ส.(ไทย) ๑๕/๙๖/๑๐๒,๑๕/๑๖๑/๒๑๔,๑๕/๑๗๔/๒๓๗)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โอฆะ ๔ ประการ คือ (๑) กาโมฆะ (โอฆะคือกาม) (๒) ภโวฆะ (โอฆะคือภพ) (๓) ทิฏโฐฆะ (โอฆะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชโชฆะ (โอฆะคืออวิชชา) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๔/๑๔)

โอฆาทิสูตร : พระสูตรว่าด้วยโอฆะเป็นต้น มี ๘ สูตร แปลความหมายสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.โอฆาทิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) โอฆสูตร (๒) โยคสูตร (๓) อุปาทานสูตร (๔) คันถสูตร (๕) อนุสยสูตร (๖) กามคุณสูตร (๗) นีวรณสูตร (๘) อุปาทานักขันธสูตร (๙) โอรัมภาคิยสูตร (๑๐) อุทธัมภาคิยสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในโอฆวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๓๐๒-๓๑๐/๒๐๓)

โอฆาทิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) โอฆสูตร (๒) โยคสูตร (๓) อุปาทานสูตร (๔) คันถสูตร (๕) อนุสยสูตร (๖) กามคุณสูตร (๗) นีวรณสูตร (๘) อุปาทานักขันธสูตร (๙) โอรัมภาคิยสูตร (๑๐) อุทธัมภาคิยสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในโอฆวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสติปัฏฐาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๕๘๗-๕๙๖/๓๕๕)

3.โอฆาทิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) โอฆสูตร (๒) โยคสูตร (๓) อุปาทานสูตร (๔) คันถสูตร (๕) อนุสยสูตร (๖) กามคุณสูตร (๗) นีวรณสูตร (๘) อุปาทานักขันธสูตร (๙) โอรัมภาคิยสูตร (๑๐) อุทธัมภาคิยสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในโอฆวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๖๔๑-๖๕๐/๓๕๘)

4.โอฆาทิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) โอฆสูตร (๒) โยคสูตร (๓) อุปาทานสูตร (๔) คันถสูตร (๕) อนุสยสูตร (๖) กามคุณสูตร (๗) นีวรณสูตร (๘) อุปาทานักขันธสูตร (๙) โอรัมภาคิยสูตร (๑๐) อุทธัมภาคิยสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในโอฆวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นอินทรีย์ ๕ มีสัทธินทรีย์เป็นต้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๖๙๕-๗๐๔/๓๖๗)

5.โอฆาทิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) โอฆสูตร (๒) โยคสูตร (๓) อุปาทานสูตร (๔) คันถสูตร (๕) อนุสยสูตร (๖) กามคุณสูตร (๗) นีวรณสูตร (๘) อุปาทานักขันธสูตร (๙) โอรัมภาคิยสูตร (๑๐) อุทธัมภาคิยสูตร

SAMPLE

ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในโอฆวรรคแห่งมัคคสังยุตต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสัมมัปปธาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๗๔๙-๗๕๘/๓๗๒)

6.โอฆาทิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) โอฆสูตร (๒) โยคสูตร (๓) อุปาทานสูตร (๔) คันถสูตร (๕) อนุสยสูตร (๖) กามคุณสูตร (๗) นีวรณสูตร (๘) อุปาทานักขันธสูตร (๙) โอรัมภาคิยสูตร (๑๐) อุทธัมภาคิยสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในโอฆวรรคแห่งมัคคสังยุตต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นพละ ๕ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๐๓-๘๑๒/๓๗๕)

7.โอฆาทิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) โอฆสูตร (๒) โยคสูตร (๓) อุปาทานสูตร (๔) คันถสูตร (๕) อนุสยสูตร (๖) กามคุณสูตร (๗) นีวรณสูตร (๘) อุปาทานักขันธสูตร (๙) โอรัมภาคิยสูตร (๑๐) อุทธัมภาคิยสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในโอฆวรรคแห่งมัคคสังยุตต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นอิทธิบาท ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๘๙-๘๙๘/๔๒๗)

8.โอฆาทิสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) โอฆสูตร (๒) โยคสูตร (๓) อุปาทานสูตร (๔) คันถสูตร (๕) อนุสยสูตร (๖) กามคุณสูตร (๗) นีวรณสูตร (๘) อุปาทานักขันธสูตร (๙) โอรัมภาคิยสูตร (๑๐) อุทธัมภาคิยสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในโอฆวรรคแห่งมัคคสังยุตต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นฌาน ๔ (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๙๖๗-๙๗๖/๔๕๑)

โอฆาทิสูตร (ปุน) : พระสูตรว่าด้วยโอฆะเป็นต้น (อีกสูตรหนึ่ง) พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตร ๑๐ สูตร คือ (๑) โอฆสูตร (๒) โยคสูตร (๓) อุปาทานสูตร (๔) คันถสูตร (๕) อนุสยสูตร (๖) กามคุณสูตร (๗) นีวรณสูตร (๘) อุปาทานักขันธสูตร (๙) โอรัมภาคิยสูตร (๑๐) อุทธัมภาคิยสูตร ในลักษณะเดียวกันกับพระสูตร ๑๐ สูตร ในโอฆวรรคแห่งมัคคสังยุต ต่างแต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด (สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๕๗-๓๖๖/๒๐๙)

โอชสี, ยักษ์ : ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ที่เป็นบริวารของท้าวเวสสวัณ ยักษ์ตนนี้ทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรว่า ยักษ์ชื่อตโตลา ชื่อตัตตลา ชื่อตโตตลา ชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อตโตชสี ชื่อสุระ ชื่อราชา ชื่อสูโรราชา ชื่ออริฏฐะ

SAMPLE

ชื่อเนมิ ชื่ออริฏฐเนมิ ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๗,๑๑/๒๙๑/๒๔๑)

โอชะ : โอชา หมายถึงรสอาหาร ทั้งของทิพย์และของมนุษย์ ดังคำในมหาวิภังค์ที่พระมหาโมคคัลลานะกราบทูลว่า เวลานี้เมืองเวรัญชาเกิดข้าวยากหมากแพง ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้น ใช้สลากปันส่วนซื้ออาหาร ล้มตายกันกระดูกขาวเกลื่อน ยากที่พระอริยะจะบิณฑบาตยังชีพได้ พระพุทธเจ้าข้า พื้นดินใต้มหาปฐพีนี้มีโอชะ มีรสอร่อย (วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๗/๑๐) หรือดังคำในลักขณสูตรที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า มหาบุรุษเป็นผู้ไม่ทรงเบียดเบียน ไม่ทรงย่ำยีปวงชนด้วยฝ่ามือ และท่อนไม้ด้วยก้อนดิน ด้วยศัสตรา ด้วยคำสั่งประหาร ด้วยการจองจำ หรือด้วยการข่มขู่เพราะกรรมนั้นนั่นแหละ มหาบุรุษจึงเข้าถึงสุคติบันเทิงใจและเพราะทำกรรมมีผลเป็นสุขจึงได้สุขมากเสด็จมาในโลกนี้ ทรงได้เส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี ตั้งอยู่ในที่เหมาะสม ทำให้โอชะแผ่ไปสม่ำเสมอ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๗/๑๘๕)

โอชะและราชพลี : รสอาหารและสิ่งของภาษีอากร ดังคำในมหาโพธิชาดกที่พระโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาว่าขัตติยราชพระองค์ใดทรงเบียดเบียนชาวนิคม ผู้ประกอบการซื้อขาย กระทำการถวายโอชะและราชพลี ขัตติยราชพระองค์นั้นจะทรงคลาดจากพระคลังสมบัติเช่นนั้นเหมือนกัน(ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๑๗๗/๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โอชะและราชพลี หมายถึงรสที่ได้จากสิ่งของต่าง ๆ ที่ชาวชนบทถวายพร้อมทั้งการเสียภาษีอากรด้วย (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๑๗๗/๗๓)

โอชา : รส ดังคำในสักกปัญหสูตรที่ท้าวสักกะกราบทูลว่า เรื่องเคยมีมาแล้ว เมื่อครั้งเกิดสงครามระหว่างเทพกับอสูรถึงขั้นรบประชิด ในสงครามนั้นพวกเทพชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้ เมื่อข้าพระองค์ชนะสงครามจึงมีความคิดว่า บัดนี้พวกเทพในเทวโลกจะบริโภคโอชา (รส) ๒ ประการ คือ ทิพยโอชาและอสูรโอชา หรือดังคำในมหาสัจจกสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจึงมีความดำริว่า เราปฏิญญาว่าจะต้องอดอาหารทุกอย่าง แต่เทวดาเหล่านี้จะแทรกโอชาอันเป็นทิพย์เข้าทางขุมขนของเรา เราจะยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยโอชานั้น การปฏิญญานั้นก็จะพึงเป็นมุสาแก่เรา เราจึงกล่าวห้ามเทวดาเหล่านั้นว่าอย่าเลย หรือดังคำกีฏาคิริสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่าคำสอนของศาสดาย่อมงอกงามมีโอชาแก่สาวกผู้มีศรัทธา ผู้ทำตามคำสั่งสอนของศาสดา สาวกผู้มีศรัทธาผู้ทำตามคำสั่งสอนของศาสดาย่อมมีหลักปฏิบัติว่า หนัง เอ็นและกระดูกจงเหือดแห้งไปเถิด เนื้อและเลือดในสรีระของเรา จงเหือดแห้งไปก็ตามทีเมื่อเรายังไม่บรรลุผลที่พึงบรรลุด้วย

SAMPLE

เรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความเพียรนั้น (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๖๘/๒๙๖, ม.มู.(ไทย)๑๒/๓๗๙/๔๑๔, ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๘๔/๒๑๓,๑๓/๓๓๔/๔๐๓,๑๓/๔๘๑/๖๐๙)

โอฏฐวจิตตกะ, นก : ชื่อนกชนิดหนึ่ง มีภายในวิสาณาราชธานีของเมืองที่ท้าวกุเวรปกครอง ดังคำในอาฏานาฏิยสูตรว่า ในวิสาณาราชธานีนั้นมีเสียงร้องของนกชีวัญชีวกะ และนกโอฏฐวจิตตกะ มีไก่ป่า ในสระบัวมีปูทอง และนกชื่อโปกขรสาตกะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๑/๒๒๘)

โอฏฐีพยาธิ, ช้างพัง : ชื่อช้างชนิดหนึ่งเป็นช้างที่บาดเจ็บหรือแก่ ดังคำในโสมทัตตชาดกที่ (พระโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาว่า) บุคคลบางคนยังหวังประโยชน์อยู่ตราบใด ก็ยังคบหากันอยู่ตราบนั้นเมื่อไร้ประโยชน์ พวกคนโง่ก็ทอดทิ้งเขาไป เหมือนกษัตริย์ทรงทอดทิ้งช้างพังชื่อโอฏฐีพยาธิ (ขุ.ชา.สตฺตก.(ไทย) ๒๗/๑๐๑/๒๗๔)

โอณโตณตสูตร : พระสูตรว่าด้วยผู้ต่ำมาและต่ำไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคล ๔ จำพวก คือ บุคคล (๑) ผู้ต่ำมาและต่ำไป (๒) ผู้ต่ำมาแต่สูงไป (๓) ผู้สูงมาแต่ต่ำไป (๔) ผู้สูงมาและสูงไป แล้วตรัสอธิบายบุคคลทั้ง ๔ จำพวกเหมือนในตโมตมสูตร (องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๘๖/๑๓๑)

โอตตัปปธนะ : ทรัพย์คือความเกรงกลัวบาป, ข้อ ๔ ในอริยทรัพย์ ๗ คือ สัทธาธนะ (ทรัพย์คือศรัทธา) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) โอตตัปปธนะ(ทรัพย์คือโอตตัปปะ) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา),ในวิตถตธนสูตรอธิบายความหมายไว้ว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีโอตตัปปะ คือสะดุ้งกลัวต่อกายทุจริตวจีทุจริต มโนทุจริตสะดุ้งกลัวต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลายนี้เรียกว่าโอตตัปปธนะ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๒/๑๘๑,๑๑/๓๓๐/๓๓๑,๑๑/๓๕๗/๓๙๗,องฺ.สตฺตก.(ไทย) ๒๓/๕/๘,๒๓/๖/๙,๒๓/๗/๑๓)

โอตตัปปพละ : กำลังคือความเกรงกลัวบาป, ข้อ ๔ ในพละ ๗ คือ ๑.สัทธาพละ(กำลังคือศรัทธา) ๒. วิริยพละ(กำลังคือวิริยะ) ๓.หิริพละ(กำลังคือหิริ) ๔. โอตตัปปพละ (กำลังคือโอตตัปปะ) ๕.สติพละ(กำลังคือสติ) ๖.สมาธิพละ(กำลังคือสมาธิ) ๗. ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา), เป็นข้อ ๓ ในเสขพละ ๕ คือ ๑. สัทธาพละ (กำลังคือศรัทธา) ๒. หิริพละ(กำลังคือหิริ) ๓. โอตตัปปพละ(กำลังคือโอตตัปปะ) ๔. วิริยพละ (กำลังคือวิริยะ) ๕. ปัญญาพละ(กำลังคือปัญญา),ในวิตถตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสอธิบายความหมายไว้ว่า คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีโอตตัปปะ คือสะดุ้งกลัวต่อกายทุจริตวจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่าโอตตัปปพละ,ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้

SAMPLE

ว่า กิริยาที่เกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่ควรเกรงกลัว กิริยาที่เกรงกลัวต่อการประกอบสภาวธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งเป็นบาป นี้ชื่อว่าโอตตัปปพละ (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๕, องฺ.ปญฺจก.(ไทย)๒๒/๑/๒,๒๒/๒/๔,๒๒/๑๑/๑๖,๒๒/๑๒/๑๖,องฺ.สตฺตก.(ไทย)๒๓/๓/๔,๔/๕,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๔๔/๕๑๕,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๑/๓๓,๓๔/๑๐๒/๔๖,๓๔/๓๑๑/๙๖)

โอตตัปปะ : ความกลัวบาป, ความเกรงกลัวต่อทุจริต, ความเกรงกลัวความชั่วเหมือนกลัวอสรพิษ ไม่อยากเข้าใกล้พยายามหลีกให้ห่างไกล (ข้อ ๒ ในธรรมคุ้มครองโลก ๒ คือ๑. หิริ(ความอายบาป) ๒.โอตตัปปะ (ความกลัวบาป), ข้อ ๔ ในอริยทรัพย์ ๗,ข้อ ๓ ในสัทธรรม ๗ คือ ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ พหูสูต ปรารภความเพียร สติมั่นคง และปัญญา),ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า กิริยาที่เกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่ควรเกรงกลัว กิริยาที่เกรงกลัวต่อการประกอบสภาวธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งเป็นบาป นี้ชื่อว่าโอตตัปปะ (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๔/๑๒๕, ๔/๘๕/๑๓๓, ๔/๑๐๓/๑๕๘, ๑๐๓/๑๕๙, ๔/๑๐๔/๑๖๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๓,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๘๕/๗๗,๑๒/๘๗/๘๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕/๒๘,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๙๑/๑๐๕,สํ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๐๑/๑๙๑,อภิ.สํ.(ไทย) ๓๔/๓๙/๓๔)

โอทกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เกิดในน้ำ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ สัตว์ที่เกิดในน้ำจึงมีจำนวนมากกว่าสัตว์ที่เกิดบนบก เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่เราใช้ปลายเล็บช้อนขึ้นมา(สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๓๕/๖๔๒)

โอทาตกสิณ : กสิณคือสีขาว,เป็นข้อ ๘ ในกสิณายตนะ (บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์) ๑๐,ในอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาตอธิบายไว้ว่า ภิกษุเจริญปฐวีกสิณ ... เจริญอาโปกสิณ ... เจริญเตโชกสิณ ...เจริญวาโยกสิณ ... เจริญนีลกสิณ ... เจริญปีตกสิณ ... เจริญโลหิตกสิณ ... เจริญโอทาตกสิณ ... เจริญอากาสกสิณ... เจริญวิญญาณกสิณ ... (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๔๖/๓๖๑,๑๑/๓๖๐/๔๓๐,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๕๐/๒๙๘,องฺ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๔๔๓/๕๐,๒๐/๔๔๔/๕๐,๒๐/๔๔๕/๕๐,๒๐/๔๔๖/๕๐,ขุ.ป.(ไทย)๓๑/๔/๑๑,๓๑/๑๒๓/๑๙๐,๓๑/๑๓๗/๒๑๒)

โอทาตคัยหะ : ชื่อเทพหมู่ ๑ ในเทพ ๑๐ หมู่ ที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ดังคำในมหาสมยสูตรว่า เทพอีก (๑๐ หมู่) คือ สุกกะ กรุมหะ อรุณะ เวฆนสะ โอทาตคัยหะผู้เป็นหัวหน้า วิจักขณะ สทามัตตะ หารคชะ มิสสกะผู้มียศ และปชุนนเทวราชผู้บันดาลฝนให้ตกทั่วทุกทิศก็มา (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๔๐/๒๖๙)

SAMPLE

โอธานสโมธาน : ชื่อปริวาสประเภทสโมธานปริวาสอย่างหนึ่ง ใช้สำหรับอาบัติสังฆาทิเสสที่ต้องหลายคราวแต่มีจำนวนวันที่ปิดไว้เท่ากัน เช่น ต้องอาบัติ ๒ คราวปิดไว้คราวละ ๕ วัน ให้ขอปริวาสรวมอาบัติและราตรีเข้าด้วยกันเพื่ออยู่เพียง ๕วันเท่านั้น, (แต่ตามนัยอรรถกถาท่านแก้ว่า สำหรับอันตราบัติมีวันปิดที่ประมวลเข้ากับอาบัติเดิม) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) ; ดู **สโมธานปริวาส**

โอธิโสผรณา : แผ่โดยมีขอบเขต, เมตตาที่ตั้งใจแผ่ไปต่อสัตว์ทั้งหลายอย่างจำกัดขอบเขต เช่น ว่า ขอให้ชนชาวเขา จงมีความสุข, ขอให้เหล่าพ่อค้า จงมีความสุข,ขอให้เต่าปลา จงมีความสุข, บางทีเรียก"โอทิสสกผรณา" (แผ่ไปเจาะจง); เทียบ**อโนธิโสผรณา, ทิสาผรณา** ดูประกอบในการแผ่เมตตา แห่งปฏิสัมภิทามรรค (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๑) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์) **; ดู แผ่เมตตา,วิกุพพนา, สีมาสัมเภท**

โอปนยิโก : (พระธรรม) ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึงด้วยการปฏิบัติให้เกิดขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น (ข้อ ๕ ในธรรมคุณ ๖ คือพระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเองไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน) ดูประกอบในทีฆนิกาย (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๙๐/๒๒๕) (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

โอปปาติกโยนิ : กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น, เป็นข้อ ๔ ในโยนิ (กำเนิด) ๔ คือ ๑.อัณฑชโยนิ (กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่) ๒. ชลาพุชโยนิ(กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์) ๓. สังเสทชโยนิ(กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถ้าไคล) ๔.โอปปาติกโยนิ (กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๓)

โอปปาติกสัตว์ : สัตว์เกิดผุดขึ้น คือ หมายถึงสัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที เมื่อจุติก็หายวับไป ไม่ทิ้งซากศพไว้ (ข้อ ๔ ในโยนิ ๔);บาลีว่า รวมทั้งมนุษย์บางพวก ดังคำในปายาสิสูตรที่ว่า สมัยนั้น เจ้าปายาสิมีความเห็นชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า แม้เพราะเหตุนี้โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๔๐๗/๓๔๑,๑๐/๔๐๘/๓๔๒,๑๐/๔๑๐/๓๔๓,๑๐/๔๑๑/๓๔๔,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๓๔๒/๓๕๖,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๔๑/๔๗๘,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๒๕/๒๖๒,สำ.ข.(ไทย) ๑๗/๒๑๐/๒๘๕,สำ.สฬา.(ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๓๘,องฺ.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๑๘/๓๖๑)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โอปปาติกสัตว์ หมายถึงสัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ (ตาย) ก็หายวับไป ไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดาและสัตว์นรก (ที.สี.อ. ๑๗๑/๑๔๙)

SAMPLE

โอปปาติกะ : ดู โอปปาติกสัตว์

โอปักกมิกา อาพาธา: ความเจ็บไข้เกิดจากความพยายามหรือจากคนทำให้,เจ็บป่วยเพราะการกระทำของคนคือตนเองเพียรเกินกำลัง หรือถูกเขากระทำ เช่นถูกจองจำ ใส่ขื่อคา เป็นต้น (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์),ในมหามรรคกล่าวถึงปัญจาพาธวัตถุ เรื่องว่าด้วยอาพาธ ๕ ชนิด (วิ.ม.(ไทย) ๔/๘๘/๑๔๒) ; ดู **อาพาธ**

โอปมัญญะ : เทพผู้บริวารของท้าวมหาราชองค์หนึ่ง ที่เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ดังคำในมหาสมยสูตรว่า ปนาทะ โอปมัญญะ มาตลิผู้เป็นเทพสารถี จิตตเสนะ นโพราชะ ชโนสภะ ปัญจสิขะ ติมพรุ (คันธรรพเทวราชา) และสุริยวัจฉสา (คันธรรพเทวธิดา) ก็มาด้วย ,ในอาฏานาฏิยสูตร กล่าวไว้ว่าเป็นยักษ์บริวารของท้าวเวสสวัณ (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๓๗/๒๖๕, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๘๓/๒๓๑)

โอปวุยหเถราปทาน :ประวัติในอดีตชาติของพระโอปวุยหเถระมีเนื้อความที่ท่านเล่าไว้สรุปได้ว่า ในอดีตชาติกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ท่านได้ถวายม้าอาชาไนยแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระแต่เห็นว่าเป็นของไม่ควรจึงซื้อไว้เองแล้วนำปัจจัยไปซื้อของที่ควรไปถวายพระพุทธเจ้า เพราะผลแห่งทานนั้น ทุกภพที่ท่านเกิดจึงมีม้าอาชาไนยเป็นพาหนะคู่ใจเสมอ ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยคุณวิเศษ (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๓๓/๑๙๒)

โอปาสาทะ, บ้านพราหมณ์:ชื่อหมู่บ้านพราหมณ์แห่งหนึ่ง แคว้นโกศล เป็นหมู่บ้านที่ได้รับพระราชทานจากพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นหมู่บ้านที่พระผู้มีพระภาคเสด็จไปแสดงธรรมโปรดพราหมณ์ชื่อจังกี ดังคำในจังกีสูตรว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศล พร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงบ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะของชาวโกศล ประทับอยู่ ณ ป่าไม้สาละชื่อเทพวัน ทางทิศเหนือแห่งบ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะสมัยนั้นแลพราหมณ์ชื่อจังกีปกครองบ้านพราหมณ์ชื่อโอปาสาทะซึ่งมีประชากรและสัตว์เลี้ยงมากมายมีพืชพันธุ์ธัญญาหารและน้ำหญ้าอุดมสมบูรณ์เป็นพระราชทรัพย์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานปูนบำเหน็จให้เป็นพรหมไทย (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๒๒/๕๓๐)

โอภาส : 1. แสงสว่าง, แสงสุกใส ผุดผ่อง ดังคำในเกวัฏฏสูตรที่ พวกเทพเหล่านั้นตอบว่า แม้พวกเราก็ไม่รู้ที่อยู่ของท้าวมหาพรหมหรือทิศทางที่ท้าวมหาพรหมอยู่ แต่มีนิมิตที่สังเกตได้ (คือ) แสงสว่างเกิดขึ้น โอภาสปรากฏขึ้น ท้าวมหาพรหมก็จะปรากฏพระองค์ด้วย การที่แสงสว่างเกิดขึ้น โอภาสปรากฏขึ้นนี้ จัดเป็นบุรพนิมิตแห่งการปรากฏของท้าวมหาพรหม (ที.สี.(ไทย) ๙/๔๙๓/๒๑๘) (ข้อ ๑ ใน

วิปัสสนูปกิเลส ๑๐) 2. การพูดหรือแสดงออกที่เป็นเชิงเปิดช่องทางหรือให้โอกาสเช่นที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำโอภาส ณ ที่ต่างๆ หลายแห่ง ซึ่งถ้าพระอานนท์เข้าใจ ก็จะทูลขอให้ทรงดำรงพระชนม์อยู่ตลอด[อายุ]กัป ดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า อิทธิบาท ๔ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป อิทธิบาท ๔ ตถาคตเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ตถาคตเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทำนิมิตที่ชัดแจ้ง ทรงทำโอภาสที่ชัดเจนแม้อย่างนี้ ท่านพระอานนท์ก็ไม่อาจจะรู้ทันจึงไม่กราบทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาค (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๘๓/๒๑๔,๑๐/๒๘๓/๒๑๕,๑๐/๒๘๔/๒๑๕,๑๐/๒๙๙/๒๓๓,สํ.ม.(ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๗,องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๖๔/๓๖๔,ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕,๓๑/๗/๔๒๖,ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๖๖/๑๑๕)

โอมสวาท : วาทะเสียดแทง, พูดเสียดแทงให้เจ็บใจหรือให้ได้ความอัปยศ ได้แก่การพูดแดกหรือประชดก็ตาม ด่าก็ตามกระทบถึง **อักโกสวัตถุ ๑๐** ประการ มีชาติกำเนิด ชื่อตระกูล เป็นต้น ภิกษุกล่าวโอมสวาทแก่ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ แก่อนุปสัมบันต้องอาบัติทุกกฏตามสิกขาบทที่ ๒ แห่งมุสาวาทวรรคปาจิตติยกัณฑ์ (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๒/๑๙๙)

โอภาส, พระเจ้าจักรพรรดิ :ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสัมมุขาถวิกเถระ ดังคำในสัมมุขาถวิกเถราปทาน ที่ท่านพระเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน สรุปความได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพอประสูติแล้วเท่านั้น ก็ทรงเหลียวดูทิศทั้งปวง แล้วทรงเปล่งอาสภิวาจา นี้เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ข้าพเจ้าทำหมู่ชนให้เกิดสังเวชแล้ว ชมเชยพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก เพราะผลแห่งการชมเชย ในกัปที่ ๘๘ นับจากกัปนี้ไปได้เป็นกษัตริย์ผู้จักรพรรดิพระนามว่าโอภาส สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีพลานุภาพมาก (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๕๔/๒๘๔)

โอภาสกร : ผู้ทำโอภาส,เป็นชื่อหนึ่งพระอริยะ ดังคำในสีลสัมปันนสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทรงคุณเห็นปานนี้นั้น เราเรียกว่า ศาสดา บ้างสัตถวาหะ(ผู้นำหมู่คณะ) บ้าง รณัญชหะ(ผู้ละข้าศึกคือกิเลส) บ้าง ตโมนุทะ(ผู้บรรเทาความมืด) บ้าง อาโลกกร(ผู้ทำแสงสว่าง) บ้าง โอภาสกร(ผู้ทำโอภาส) บ้าง (ขุ.อิติ.(ไทย) ๒๕/๑๐๔/๔๘๓)

SAMPLE

โอภาสสูตร : พระสูตรว่าด้วยความสว่างไสว พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ความสว่างไสว ๔ คือ ความสว่างไสวแห่ง (๑) ดวงจันทร์ (๒) ดวงอาทิตย์ (๓) ไฟ (๔) ปัญญา บรรดาความสว่างไสว ๔ นี้ ความสว่างไสวแห่งปัญญาเป็นเลิศ(องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๔๔/๒๑๐)

โอมัฏฐะ : ชื่อเครื่องประหารชนิดหนึ่ง ใช้ตัดศีรษะนักโทษ ดังคำในเถรคาถาที่พระติสสเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุพึงมีสติพยายามละกามราคะ เหมือนคนพยายามใช้ศัสตราตัดเครื่องประหารที่ชื่อว่าโอมัฏฐะ เมื่อศีรษะถูกไฟไหม้ หรือดังคำทีพระมหาโมคคัลลานเถระกล่าวไว้ว่า ภิกษุผู้มีสติพยายามละภวราคะ เหมือนคนพยายามใช้ศัสตราตัดเครื่องประหารที่ชื่อว่าโอมัฏฐะและเหมือนคนถูกไฟไหม้ศีรษะรีบดับไฟนั้น (ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๓๙/๓๑๗,๒๖/๑๑๗๒/๕๓๑)

โอมานะ : ความดูหมิ่นตนเอง,ความถือตัวว่าด้อยกว่าเขา, เป็นข้อ ๒ ใน ธรรม ๖ ประการ คือ ๑. มานะ (ความถือตัว) ๒. โอมานะ(ความถือตัวว่าด้อยกว่าเขา) ๓.อติมานะ (ความดูหมิ่นเขา) ๔. อธิมานะ (ความเข้าใจผิด) ๕.ถัมภะ (ความหัวดื้อ) ๖.อตินิปาตะ (ความดูหมิ่นตนเองว่าเป็นคนเลว),เป็นข้อ ๒ ในมานะ ๓ คือ ๑. มานะ (ความถือตัวว่าเสมอเขา) ๒.โอมานะ (ความถือตัวว่าด้อยกว่าเขา)๓.อติมานะ (ความถือตัวว่าดีกว่าเขา),ในวิภังค์อธิบายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ดูหมิ่นตนเองโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติโดยโคตร โดยความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล โดยความเป็นผู้มีรูปงามโดยทรัพย์โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะโดยการศึกษาหรือโดยปฏิภาณ ความดูหมิ่นตน กิริยาที่ดูหมิ่นตน ภาวะที่ดูหมิ่นตน ความเกลียดตน กิริยาที่เกลียดตน ภาวะที่เกลียดตน ความดูถูกตนว่าต่ำต้อย ความดูแคลนตน มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า โอมานะ,ในวิภังค์อธิบายว่า เป็นข้อ ๒ ในมานะ ๗ คือ๑. มานะ (ความถือตัว) ๒.อติมานะ(ความถือตัวจัด) ๓. มานาติมานะ(ความเย่อหยิ่ง) ๔.โอมานะ (ความดูหมิ่นตนเอง) ๕.อธิมานะ(ความสำคัญว่าได้บรรลุ) ๖. อัสมิมานะ (ความสำคัญว่ามีตัวตน) ๗.มิจฉามานะ(ความถือตัวผิด) (องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๗๖/๕๙๒๒/๑๐๘/๖๒๘,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๘๑/๕๕๘, ๓๕/๙๕๐/๖๐๗)

โอรส : ผู้เกิดแต่อก,ลูกชาย ดังคำในมหาวิภังค์ว่า ระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ท่านพระนันทะ โอรสพระมาตุจฉา ของพระผู้มีพระภาค มีรูปงาม น่าดู น่าชม ร่างต่ำกว่าพระผู้มีพระภาค ๔องคุลี (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗/๖๒๓, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๑/๑๕๙,๑๐/๒๑๑/๑๖๐,๑๐/๒๒๖/๑๗๐,ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๗๗/๒๒๒,๑๑/

SAMPLE

๒๗๙/๒๒๓,ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๑๗/๓๘๓,๑๓/๔๐๒/๕๐๓,ม.อุ.(ไทย)๑๔/๒๐๕/๒๓๙,ขุ.เถร.(ไทย) ๒๖/๒๙๕/๓๘๖)

โอรสที่ธรรมเนรมิต :บุตรของพระพุทธเจ้า หมายถึงสาวกที่บรรลุธรรมแล้ว ดังคำในอปทานที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดาบสนี้จักมีนามว่าสารีบุตร เป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต จักเป็นอัครสาวกของพระศาสดาพระองค์นั้น (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๑๐/๑๕๑,๓๒/๑๕/๑๙๐,๓๒/๗๕/๑๙๙,๓๒/๙๐/๔๙๖,๓๒/๙๔/๖๖๖,๓๒/๑๕๕/๖๗๔,๓๒/๒๕๔/๔๑,๓๒/๓๔๒/๖๒๙,๓๒/๔๐๗/๖๓๗,๓๒/๔๗๗/๖๔๗)

โอรสองค์ใหญ่ : บุตรคนโต หมายพี่คนโต ดังคำในจักกวัตติสูตร ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นพระเจ้าทัพหเนมิทรงสั่งสอนพระกุมารผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในเรื่องการครองราชย์เรียบร้อยแล้ว ทรงโกนพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต หรือดังคำมฆเทวสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ครั้งนั้น พระเจ้ามฆเทวะพระราชทานบ้านส่วยแก่ช่างกัลบกแล้วรับสั่งให้เรียกพระราชกุมารผู้เป็นโอรสองค์ใหญ่มาเฝ้า (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๘๓/๖๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๙/๓๗๓)

โอรัมภาคิยสังโยชน์ :สังโยชน์เบื้องต่ำ,ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์เบื้องต่ำ,กิเลสผูกใจสัตว์อย่างหยาบ มี ๕ อย่างคือ๑. สักกายทิฏฐิ(ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) ๒.วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ๓.สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต) ๔. กามฉันทะ (ความกำหนัดในกามคุณ)๕.พยาบาท(ความคิดร้าย) (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒,ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๗/๕๙,๑๒/๒๔๕/๒๖๓,๑๒/๓๕๒/๓๘๖,ม.ม.(ไทย)๑๓/๑๙/๒๐,๑๓/๒๐/๒๓,๑๓/๑๒๙/๑๔๒,๑๓/๑๓๓/๑๔๙,ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๕,สํ.ข.(ไทย) ๑๗/๕๕/๗๘,สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๐/๑๐๖) ; ดู **สังโยชน์**

ในทสกนิบาตอธิบายไว้ว่า สังโยชน์ หมายถึงกิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) กามฉันทะหรือกามราคะ (๕) พยาบาทหรือปฏิฆะ (๖) รูปราคะ (๗) อรูปราคะ (๘) มานะ (๙) อุทธัจจะ (๑๐) อวิชชา ๕ ข้อต้นชื่อโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ข้อหลังชื่ออุทธัมภาคิยสังโยชน์ พระโสดาบันละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้ พระสกทาคามีทำสังโยชน์ที่ ๔ และที่ ๕ ให้เบาบาง พระอนาคามีละสังโยชน์ ๕ ข้อต้นได้หมดพระอรหันต์ละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ข้อ (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑)

โอรัมภาคิยสูตร : พระสูตรว่าด้วยโอรัมภาคิยสังโยชน์ มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

SAMPLE

1.โอรัมภาคิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ มีเนื้อความเหมือนในโอรัมภาคิยสูตรแห่งสติปัฏฐานวรรคแล้วตรัสว่า เพื่อละโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ นั้น ภิกษุพึงเจริญสัมมัปปธาน ๔ (องฺ.นวก.(ไทย) ๒๓/๖๗/๕๕๒)

2.โอรัมภาคิยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์(สังโยชน์เบื้องต่ำ)มี ๕ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามฉันทะ ความพอใจในกาม (๕) พยาบาท ความคิดปองร้าย พร้อมกับทรงย้ำว่า เธอทั้งหลายพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอรัมภาคิยสังโยชน์เหล่านั้น (สำ.ม.(ไทย) ๑๙/๑๘๐/๑๐๖)

โอริมตีรสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นฝั่งนี้และธรรมที่เป็นฝั่งโน้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงฝั่งนี้และฝั่งโน้นแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงทรงแสดงฝั่งนี้และฝั่งโน้นเหมือนในสคารวสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๑๘/๒๗๑)

โอริมสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นฝั่งนี้และธรรมที่เป็นฝั่งโน้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราจักแสดงฝั่งนี้และฝั่งโน้นแก่เธอทั้งหลาย เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วจึงทรงแสดงฝั่งนี้และฝั่งโน้นเหมือนในสคารวสูตร (องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๗๐/๓๐๖)

โอวาท : คำกล่าวสอน, คำแนะนำ, คำตักเตือน ดังคำในภิกขุนีวิภังค์อธิบายว่า ภิกษุณีทั้งหลายได้กล่าวกับพวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ดังนี้ว่า มาเถิด แม่เจ้าทั้งหลาย พวกเราจะไปรับโอวาท (วิ.ภิกฺขุนี.(ไทย) ๓/๑๐๕๕/๒๘๔, ๓/๑๐๕๖/๒๘๔, ๓/๑๐๕๗/๒๘๕, ๓/๑๐๕๗/๒๘๖, ๓/๑๐๖๐/๒๘๕,๓/๑๐๖๐/๒๘๖) หรือดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อุปัชฌาย์พึงสงเคราะห์อนุเคราะห์สัทธิวิหาริก ด้วยอุทเทสปริปุจฉา โอวาท และอนุศาสน์, ภิกษุทั้งหลาย อาจารย์พึงสงเคราะห์อนุเคราะห์อันเตวาสิก ด้วยอุทเทส ปริปุจฉา โอวาท และอนุศาสน (วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๗/๘๘,๔/๗๙/๑๑๒,ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๔๑/๑๙๘, ม.มู.(ไทย) ๑๒/๒๓๓/๒๔๔)) ; โอวาทของพระพุทธเจ้า ๓ คือ๑. เว้นจากทุจริต คือประพฤติชั่วด้วยกายวาจาใจ **(=ไม่ทำความชั่วทั้งปวง)** ๒. ประกอบสุจริต คือประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจ **(=ทำแต่ความดี)** ๓.ทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมอง มีโลภ โกรธ หลง เป็นต้น **(=ทำจิตต์ของตนให้สะอาดบริสุทธิ์)** โอวาท ๓ นี้ รวมอยู่ใน**โอวาทปาฏิโมกข์** ; ดูประกอบใน ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐)

อรรถกถาในภิกขุนีวิภังค์อธิบายว่า คำว่า ที่ชื่อว่าโอวาท ได้แก่ครุธรรม ๘ ประการ คำว่า ครุธรรม ๘ ประการนี้ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าขณะที่ประทับอยู่

SAMPLE

ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ได้ประทานแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้เดินทางไกลจากกรุงบิลพัสดุ์เพื่อทูลบวชเป็นภิกษุณีในพระ พุทธศาสนา นับเป็นภิกษุณีรูปแรก และเป็นการประทานครุธรรมครั้งแรก (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔๙/๓๒๒-๓๒๓)

โอวาทปาฏิโมกข์:หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาหรือคำสอนอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธพจน์ ๓ คาถากึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐รูปผู้ไปประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย ณพระเวฬุวนาราม ในวันเพ็ญเดือน๓ ที่เราเรียกกันว่าวันมาฆบูชา(อรรถกถากล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาท-ปาฏิโมกข์นี้ แก่ที่ประชุมสงฆ์ เป็นเวลา๒๐ พรรษาก่อนที่จะโปรดให้สวดปาฏิโมกข์อย่างปัจจุบันนี้แทนต่อมา), คาถาโอวาทปาฏิโมกข์ มีดังนี้

สพฺพปาปสฺส อกรณำ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนำ เอตำ พุทฺธาน สาสนำ ฯ
ขนฺตี ปรมำ ตโป ตีติกฺขา
นิพฺพานำ ปรมำ วทนฺติ พุทฺธา
น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี
สมโณ โหติ ปรำ วิเหฐยนฺโต ฯ
อนูปวาโท อนูปฆาโต ปาติโมกฺเข จ สำวโร
มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมึ ปนฺตญฺจ สยนาสนำ
อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตำ พุทฺธาน สาสนำ ฯ

แปล: การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ๑ การบำเพ็ญแต่ความดี ๑ การทำจิตต์ของตนให้ผ่องใส ๑ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ขันติ คือความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง, พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่านิพพาน เป็นบรมธรรม, ผู้ทำร้ายคนอื่นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต, ผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะ
การไม่กล่าวร้าย ๑ การไม่ทำร้าย ๑ ความสำรวมในปาฏิโมกข์ ๑ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร ๑ ที่นั่งนอนอันสงัด ๑ ความเพียรในอธิจิตต์ ๑ นี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

SAMPLE

ที่เข้าใจกันโดยทั่วไป และจำกันได้มาก ก็คือ ความในคาถาแรกที่ว่า **ไม่ทำชั่ว ทำแต่ความดี ทำจิตต์ใจให้ผ่องใส** (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐, ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

โอวาทปาติโมกข์ : หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาหรือคำสอนอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา มีปรากฏในมหาปทานสูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐) ; ดู **โอวาทปาฏิโมกข์**

โอวาทวรรค : ตอนที่ว่าด้วยเรื่องให้โอวาทแก่นางภิกษุณี เป็นต้น, เป็นชื่อวรรคที่ ๓ แห่งปาจิตติยกัณฑ์ ในมหาวิภังค์พระวินัยปิฎก (วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๔๔/๓๑๖,วิ.ป.(ไทย) ๘/๗๔/๕๗)

โอวาทสูตร : มี ๔ สูตร แปลความหมายสูตรเหมือนกันว่า พระสูตรว่าด้วยการให้โอวาท ๓ สูตร ต่างกัน ๑ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ

1.โอวาทสูตร พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้จะสอนภิกษุณี พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี พระอานนท์เข้าเฝ้าแล้วทูลถามว่า ภิกษุประกอบด้วยคุณสมบัติเท่าไร สงฆ์จึงควรสมมติให้เป็นผู้สั่งสอนภิกษุณีจึงตรัสว่า ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๘ คือ (๑) มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ ...สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย (๒) เป็นพหูสูต ฟังมามากซึ่งธรรมทั้งหลาย ทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจแทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ (๓) ทรงจำปาติโมกข์ทั้งสองได้ดี จำแนกได้ดี ให้เป็นไปได้ดีโดยพิสดาร วินิจฉัยได้ดีโดยสูตร โดยอนุพยัญชนะ (๔) มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะประกอบด้วยวาจาของชาวเมืองที่สละสลวย (๕)สามารถชี้แจงให้ภิกษุณีสงฆ์เห็นชัดด้วยธรรมีกถา (๖) เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของภิกษุณีโดยมาก (๗) ไม่เคยประพฤติล่วงครุธรรม (คือหมายถึงในสมัยที่เป็นคฤหัสถ์ ไม่เคยจับต้องกายภิกษุณี ไม่เคยประพฤติผิดประเพณีกับนางสิกขมานาหรือสามเณรี) ในสตรีผู้นุ่งห่มผ้ากาสายะ บวชอุทิศพระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ (๘) มีพรรษา ๒๐ หรือเกิน ๒๐ (องฺ.อฏฺฐก.(ไทย) ๒๓/๕๒/๓๓๗)

2.โอวาทสูตร พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้รับสั่งให้ท่านพระมหากัสสปะสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย เมื่อท่านกราบทูลว่า บัดนี้ ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ว่ายาก สอนยาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ เช่นภิกษุภัณฑะสัทธิวิหาริกของพระอานนท์ และภิกษุอาภิชชิกะสัทธิวิหาริกของพระอนุรุทธะ

พระผู้พระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้ง ๒ รูปนั้นมาแล้วตรัสสอนว่า ถ้าเธอทั้งหลายไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ เธอทั้งหลายรู้เห็นอะไรจึงบวชแล้วกล่าว

SAMPLE

ล่วงเกินกันด้วยสุตะเล่า เมื่อภิกษุทั้ง ๒ รูปได้น้อมศีรษะลงแทบพระบาทแล้วทูลขออภัยโทษ จึงตรัสว่า การที่บุคคลเห็นความผิดเป็นความผิดแล้วแก้ไขให้ถูกต้องและสำรวมต่อไป นี้เป็นความเจริญในวินัยของพระอริยะ (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๔๙/๒๔๓)

โอวาทสูตร (ทุติย) (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้รับสั่งให้ท่านพระมหากัสสปะสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย เมื่อท่านกราบทูลว่าบัดนี้ ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ว่ายาก สอนยาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอน ทั้งไม่มีศรัทธา หิริ โอตตัปปะ วิริยะ ปัญญาในกุศลธรรม จึงไม่มีความเจริญในธรรม เหมือนดวงจันทร์ข้างแรมที่อับแสง ไม่เต็มดวง ไร้รัศมี การที่บุคคลไม่มีศรัทธาเป็นต้นนี้นับว่าเป็นความเสื่อม แต่ถ้ามีศรัทธาเป็นต้นนับว่าเป็นความเจริญ เหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญเปล่งรัศมีเจิดจ้า พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนาภาษิตของท่าน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๐/๒๔๕)

โอวาทสูตร (ตติย) (สูตรที่ ๓) พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเวฬุวัน ได้รับสั่งให้ท่านพระมหากัสสปะสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย ท่านจึงกราบทูลว่าบัดนี้ ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ว่ายาก สอนยาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ พระผู้มีพระภาคตรัสรับรองว่า จริงอย่างนั้น เพราะครั้งก่อน ภิกษุผู้เถระเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เป็นผู้ทรงไตรจีวรเป็น เป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงัดจากหมู่ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ ปรารภความเพียร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งธุดงค์เหล่านั้น ภิกษุทั้งหลายผู้เถระย่อมนิมนต์ภิกษุนั้นให้นั่งว่า มาเถิดภิกษุ เธอชื่อไร ช่างเจริญจริง ใคร่ต่อการศึกษาแท้ นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่งเถิด ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นนวกะเมื่อเห็นเช่นนั้นก็ทำตามอย่าง ข้อนั้นย่อมมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน ในบัดนี้ ภิกษุผู้เถระไม่เป็นเช่นนั้น เมื่อภิกษุรูปใดมีชื่อเสียง มียศ ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ภิกษุผู้เถระย่อมนิมนต์ให้นั่งว่า มาเถิดภิกษุ เธอชื่อไร ช่างเจริญจริง ปรารถนาดีต่อเพื่อนสพรหมจารีด้วยกันแท้ นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่งเถิด ภิกษุผู้เป็นนวกะเมื่อเห็นเช่นนั้นก็ทำตามอย่าง ข้อนั้นย่อมมีเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ตลอดกาลนาน (สำ.นิ.(ไทย) ๑๖/๑๕๑/๒๔๗)

โอวาทานุสาสนี เพิ่มเติม) : คำกล่าวสอนและพร่ำสอน, คำตักเตือนและแนะนำพร่ำสอน (พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์)

โอษฐ์ : ปาก, ริมฝีปาก ดังคำในอัคคัญญสูตรและอัสสลายนสูตร ว่า พวกพราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า วรรณะที่ประเสริฐที่สุดคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว วรรณะที่

ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำพราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตรเป็นโอรส เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เกิดจากพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพระพรหม (ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๓/๘๔, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๐๒/๕๐๓

โอสถ : ยาแก้โรค, ยารักษาโรค; เครื่องยา ดังคำในมหาโพธิชาดกที่พระโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่า ขัตติยราชพระองค์ใดทรงปกครองชนบทโดยไม่เป็นธรรม ขัตติยราชพระองค์นั้นจะทรงเป็นผู้คลาดจากโอสถ ทั้งปวง (ขุ.ชา.ปญฺญาส.(ไทย) ๒๘/๑๗๖/๓๓)

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โอสถ หมายถึงรากไม้ เปลือกไม้ ใบไม้ ดอกไม้ และผลไม้ เป็นต้น ที่เป็นยา รวมถึงเนยใส เนยข้นที่เป็นยาด้วย (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๑๗๖/๗๓)

โอสถวิเศษ : นิพพาน เพราะเป็นโอสถที่ทำให้หมดเกิดหมดตาย ดังคำในอปทานที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ว่า เธอทุกรูปเมื่อปรารถนาพระนิพพานอันเป็นโอสถวิเศษมีใจผ่องใสดีแล้วก็จงตั้งใจฟังถ้อยคำที่ไพเราะดุจน้ำผึ้งหยาดน้อยๆ (เกี่ยวกับประวัติ) ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้เป็นมหาฤาษีผู้ตรัสรู้ได้เองเถิด (ขุ.อป.(ไทย) ๓๒/๘๗/๑๓)

โอสถหญ้า : หญ้ายารักษาโรค ในจูฬธัมมสมาทานสูตร หมายถึงเมล็ดพืชแห่งเถาย่านทราย ดังคำว่า พวกอารามเทวดา วนเทวดา รุกขเทวดา และพวกเทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้อันเป็นโอสถหญ้าและต้นไม้เจ้าป่า ผู้เป็นมิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิตของเทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นสาละนั้นต่างก็พากันมาปลอบโยน (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๖๘/๕๑๐)

โอพาร : ใหญ่โต, โอ่โถง, กว้างขวาง; ยิ่งใหญ่, เลิศล้น; ประเสริฐ, ดี ดังคำในเปสวตีวิมานที่พระเทพธิดากล่าวไว้ว่า ดิฉันนั้นมีใจเบิกบาน ได้สั่งสมกุศลกรรมไว้ในชาติปางก่อนนั้น คือได้เกลี่ยดอกคำโรยลงบูชาพระอุปติสสเถระ ที่ทวยเทพและมนุษย์พากันบูชา ครั้นบูชาพระเถระผู้มีคุณอันโอพาร ครองเรือนร่างเป็นชาติสุดท้าย ผู้บรรลุอนุปาทิเสสนิพพานแล้ว ดิฉันจึงละร่างมนุษย์มาเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ครอบครองวิมานในเทวโลกนี้ หรือดังคำในเสรีสสกวิมานที่พวกพ่อค้ากล่าวว่า เทวดา พวกข้าพเจ้ารู้จักช่างตัดผมคนที่ท่านพูดถึงดี แต่ไม่รู้ว่าเขาเป็นคนเช่นนี้เลย เทวดา แม้พวกเราฟังคำของท่านแล้วก็จักบูชาอุบาสกนั้นอย่างโอพาร(ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๖๕๗/๗๔,๒๖/๑๒๗๔/๑๖๒)

โอสารณา : การเรียกเข้าหมู่, เป็นชื่อสังฆกรรมจำพวกหนึ่ง มีทั้งที่เป็นอปโลกนกรรม (เช่น การรับสามเณรผู้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งถูกนาสนะไปแล้วและเธอกลับตัว

SAMPLE

ได้) เป็นญัตติกรรม(เช่น เรียกอุปสัมปทาเปกขะที่สอนซ้อมอันตรายิกธรรมแล้วเข้าไปในสงฆ์) เป็นญัตติทุติยกรรม (เช่น หงายบาตรแก่คฤหัสถ์ที่กลับตัวประพฤติดี) เป็นญัตติจตุตถกรรม (เช่น ระงับนิคหกรรมที่ได้ทำแก่ภิกษุ) ดังคำในมหาวรรคที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย โอสารณา(การเรียกเข้าหมู่) มี ๒อย่างนี้ คือ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ยังไม่ได้ถูกรับเข้าหมู่ ถ้าสงฆ์รับบุคคลนั้นเข้าหมู่ บางคนเป็นอันรับเข้าดีก็มี บางคนเป็นอันรับเข้าไม่ดีก็มี (วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๙๖/๒๘๓,วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๒/๔๒๑) ; คู่กับ **นิสสารณา**

โอพาริกรูป : รูปหยาบ, ในธัมมสังคณีอธิบายความหมายไว้ว่า จักขายตนะฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ รูปนี้ชื่อว่ารูปหยาบ (อภิ.สं.(ไทย) ๓๔/๖๗๔/๒๑๑) ; ดูที่ **รูป ๒๘**

อรรถกถาอธิบายว่า คำว่า โอพาริกรูป หมายถึง รูปหยาบ (อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๗/๑๓)

โอ้อวด : อวด, พูดยกตัว, พูดอวดความรู้ความสามารถหรือความมั่งมีเป็นต้น, เป็นอกุศลธรรม ดังคำในอนังคณสูตรที่พระโมคคัลลานะกล่าวไว้ว่า บุคคลเหล่าใดไม่มีศรัทธาต้องการที่จะมีชีวิตอยู่(ในโลกนี้)ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่ด้วยศรัทธา เป็นคนโอ้อวด มีมารยา (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๖๓/๕๕),เป็นธรรมข้อ ๑ ในธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ๑๖ คือในข้อที่ ๑๔ ว่า เป็นผู้โอ้อวด มีมารยา แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้โอ้อวด มีมารยานี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก (ม.มู.(ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๘), แปลมาจากสาเถยยะ,หรือดังคำในโพธิราชกุมารสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เขาเป็นคนโอ้อวด มีมารยา จึงไม่บรรลุผลเท่าที่บุคคลผู้ไม่โอ้อวดไม่มีมารยาจะพึงบรรลุ, เป็นข้อ ๒ ในธรรม ๒,ในธรรมบท พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุทั้งหลายไว้ว่า เพราะเหตุเพียงการพูดจาคล่องแคล่ว หรือเพราะมีผิวพรรณงดงาม แต่ยังมีความริษยา ตระหนี่ และโอ้อวด บุคคลก็หาชื่อว่าคนดีได้ไม่,ในวิภังค์อธิบายความหมายสาเถยยะไว้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้โอ้อวดจัด ความโอ้อวด กิริยาที่โอ้อวด ภาวะที่โอ้อวด ความกระด้างการพูดเป็นเหลี่ยมคู ภาวะที่กระด้างในบุคคลนั้น นี้เรียกว่าสาเถยยะ (ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๓/๔๑๖,องฺ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๘๑/๑๓๐, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๗/๒๘๑,องฺ.ฉกฺก.(ไทย) ๒๒/๓๖/๔๘๕,ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๖๒/๑๑๔,อภิ.วิ.(ไทย) ๓๕/๘๙๔/๕๖๒)

SAMPLE

วิธีการใช้พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีศัพท์ที่เกื้อกูลให้คึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระศาสนาได้รอบด้าน เพราะมีคำศัพท์มากมาย จำนวน ๒๑,๕๑๑ ศัพท์ เพราะศึกษาค้นคว้ามาจากพระไตรปิฎก ทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส อำนวยให้เกิดความเกื้อกูลต่องานวิชาการที่เป็นที่ยอมรับของสังคม พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มุ่งหมายให้ผู้ที่จะศึกษาเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนา มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา มีเป็นจำนวนมาก ได้ดำเนินการรวบรวมนำคำศัพท์เหล่านั้นมาไว้เป็นหมวดหมู่และเป็นระบบระเบียบ จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน ๔๕ เล่ม และมีคำศัพท์ที่เป็นดรรชนีที่มีความหมาย ซึ่งเป็นศัพท์ธรรมะ คำศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ที่เป็นอสาธารณนาม ที่เป็นชื่อบุคคล สถานที่ สิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ชื่อชาดก ศัพท์ชื่อพระสูตร มีมากกว่า ๑๘,๐๐๐ ศัพท์

พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะแก้ปัญหาในการศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ระดับหนึ่ง เพราะศัพท์ที่ค้นคว้านั้น จะมีลักษณะเด่นที่พอสังเกตได้อยู่ ๓ อย่าง คือ (๑) ความหมาย (๒) อธิบายความหมาย/คำที่เกี่ยวข้อง/ยกตัวอย่างประกอบ (๓) อ้างอิง คำศัพท์มีการนิยามศัพท์ ทั้งที่มีความหมายเดียว มี ๒ ความหมาย หรือที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป อธิบายครอบคลุม การมีเชื่อมโยงศัพท์นั้นศัพท์นี้ และจะอธิบายสัมพันธ์กัน และเมื่อไปดูศัพท์ที่ต้องการ ก็อธิบายไว้ในการดำเนินการของโครงการนี้มีวัตถุประสงค์หลักก็คือเป็นการบริการวิชาการด้านพระพุทธ ศาสนา แก่สังคม และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

การให้นิยามศัพท์ที่มีความหมาย ใช้สำนวนภาษาเป็นภาษาร่วมสมัย อธิบายให้ชัดเจน โดยอาศัยกำลังบุคลากรเป็นคณะทำงานกลุ่มต่างๆ หลายคณะ เริ่มตั้งแต่คณะผู้รวบรวม คณะบรรณกร คณะบรรณาธิการ และต้องอาศัยเวลาในการดำเนินการเป็นเวลานาน ต้องทำงานเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคลากรในมหาวิทยาลัยอยู่เป็นจำนวนมากและอาศัยบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาที่สามารถสื่อหรือให้คำนิยามตรงประเด็น แม้บุคลากรเฉพาะด้านเช่นนี้ มีอยู่อย่างจำกัด ซึ่งผู้ที่มีความเชี่ยวชาญมาก อยู่ในวัยอาวุโสก็เกื้อกูลช่วยเหลือและสนับสนุน อีกทั้งได้รับอุปถัมภ์จากภาครัฐและภาคเอกชนมาเป็นแรงสนับสนุน จึงสามารถทำให้โครงการนี้สำเร็จลงตามเป้าหมาย

สำหรับวิธีการใช้พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญหรือบทบาทต่อการศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ นิสิต นักศึกษาและประชาชน อันเป็นเป้าหมายและวิธีการในการจัดทำพจนานุกรม

SAMPLE

พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอันสามารถเทียบเคียงกับเป้าหมายและวิธีการในการจัดทำพจนานุกรมฉบับต่างๆได้ระดับหนึ่ง

เพื่อให้สะดวกในการค้นคว้าศัพท์ หมวดอักษรวรรค ก เป็นต้น คณะผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มศัพท์โดยจะกล่าวเฉพาะหมวดอักษรวรรค ก เท่านั้น

คณะผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มศัพท์ หมวดอักษรวรรค ก ๓ กลุ่มดังนี้ (๑) ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว (๒) ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย (๓) ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ชื่อชาดก ศัพท์ชื่อพระสูตร และสงเคราะห์รวมคำที่เป็นคาถา วิมาน อปทานและจริยาเข้าไว้ด้วย ดังต่อไปนี้

๑.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว

ในเบื้องต้นการนิยามศัพท์พระไตรปิฎกภาษาไทย คณะทำงานได้ค้นคว้าคำศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ และคำไทยที่มีความหมายเฉพาะ ชื่อชาดก ชื่อพระสูตร ตลอดถึงชื่อตระกูล จริยา จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกำ แล้วได้รวบรวมศัพท์ เลือกศัพท์ มอบหมายศัพท์ให้เขียน ผู้เขียนได้นิยามศัพท์จากพระไตรปิฎก ปกรณวิเสส อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์ไวยากรณ์ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอ้างอิงหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง อ้างอิงเรียงลำดับคัมภีร์ เรียงลำดับสูตร ให้วงเล็บคำบาลี เพื่อให้ความหมายชัดเจนขึ้น ตรวจสอบอ่านเนื้อหาโดยผ่านคณะบรรณกร คณะบรรณาธิการ คณะผู้บริหารโครงการวิจัย และนำเผยแพรให้ทราบ เพื่อให้นำไปใช้สำหรับศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระพุทธศาสนา ของพระสงฆ์ นิสิต นักศึกษาและประชาชน ซึ่งคณะผู้วิจัย จะได้นำเสนอศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ประกอบด้วย อักษร ก จำนวน ๒,๓๑๗ ศัพท์ อักษร ข จำนวน ๔๘๗ ศัพท์ อักษร ค จำนวน ๑๕๙๕ ศัพท์ อักษร ฆ จำนวน ๕๑ ศัพท์ อักษร ง จำนวน ๕๐ ศัพท์ ในการนำเสนอนั้น จะไม่นำเสนอครบทุกศัพท์ จะเสนอเพียงบางศัพท์ เพื่อให้เห็นเป็นแนวทางในการนำไปใช้ สะดวกที่จะค้นคว้าศึกษาเรียนรู้ยิ่งๆ ขึ้นไป

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า จะขอกล่าวแยกแต่ละจำพวกดังนี้

เกี่ยวกับบุคคล แยกเป็น ๒ กลุ่ม คือ บรรพชิต และคฤหัสถ์

กลุ่มบรรพชิต มีทั้งภิกษุ ภิกษุณี สามเณร **เช่น** กัจจายนะ, พระ : พระมหากัจจายนเถระ พระอรหันต์มหาสาวกสมัยพุทธกาล

SAMPLE

กฏโมรกติสสกะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุรูปหนึ่งจัดอยู่ในกลุ่มสหายของพระเทวทัต

กฏิสสหะ, พระ : ชื่อของพระเถระผู้มีชื่อเสียงชาวเมืองเวสาลี

กปิละ,ภิกษุ :ชื่อของภิกษุรูปหนึ่งชาวกรุงโกสัมพี

กังขาเรวตะ, ภิกษุ :พระมหาสาวกองค์หนึ่ง ได้รับเอตทัคคะในด้านยินดีฌานสมาบัติ

กัณฏกี, ภิกษุณี : ภิกษุณีรูปหนึ่งสมัยพุทธกาล ถูกสามเณรกัณฏกะข่มขืน

กิสาโคตมี, ภิกษุณี : กิสาโคตมีภิกษุณี หรือกีสาโคตมีเถรี

กัณฏกะ, สามเณร : สามเณรกัณฏกะศิษย์ของพระอุปนันทศากยบุตร ผู้ข่มขืนกัณฏกีภิกษุณี

โคปกะ, ภิกษุ : ชื่อภิกษุนามว่าโคปกะ, พระเถระอยู่ในวัดกุกกุฏาราม เมืองปาฏลีบุตร

โคลิสสานิ, พระ : ภิกษุชื่อว่าโคลิสสานิ ชาวกรุงราชคฤห์

กลุ่มคฤหัสถ์ มีทั้งอุบาสก เทพบุตร ดาบส พราหมณ์ ยักษ์ เจ้าลัทธิ พระโอรส เปรต เทวี

เช่น กกุฏอุบาสก : อุบาสกชาวบ้านญาติกะ แคว้นโกศล

กกุธ, เทพบุตร :เป็นชื่อของเทพบุตรองค์หนึ่ง เคยเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ณ พระอัญชนวัน

กัณฐกเทพบุตร :เทพบุตรผู้เคยเป็นพญาม้ากัณฐกะ

กกุธโกฬิยบุตร :ชาวบ้านชื่อว่ากกุธะ ในหมู่บ้านญาติกะ แคว้นโกศล

กกุธะ, อุบาสก :อุบาสกชาวบ้านญาติกะ บางแห่งก็เรียกนาทิกะ แคว้นโกศล

กฏิสสหอุบาสก :อุบาสกคนหนึ่งชาวนาทิกคาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี

กบิลดาบส : ดาบสชื่อว่ากบิล เป็นดาบสที่อยู่ในดงไม้สักกะประเทศหิมพานต์

กบิลพราหมณ์ :พราหมณ์ชื่อว่ากบิละ อาศัยอยู่ในมัททชนบท นครสากละ

กรติยะ, ยักษ์ :ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง

กัจจายนะ, ตระกูล : ชื่อตระกูลชั้นสูง

กัณหโคตร : วงศ์คนผิวดำ,โคตรคนดำ

กัณหายนตระกูล : ตระกูลกัณหายนะ

กัสสปะ,โคตร :ชื่อวงศ์สกุล, เผ่าพันธุ์ หรือต้นตระกูลของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์

กัจจายนะ,เจ้าลัทธิ:กัจจานะ หรือปกุธะกัจจายนะ เจ้าลัทธิในสมัยพุทธกาล เป็นนัตถิกวาทะ

กัญจนาเวหะ, พระโอรส : ชื่อพระโอรสของพระปิยทัสสีพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นฆราวาส

กัณหทรายนะ,พราหมณ์ :ชื่อพราหมณ์ ผู้สนทนากับพระมหากัจจานะ ณ ป่าคุนทาวัน เมืองมธุ

กัณณมุณฑเปติวัตถุ: เรื่องนางเปรตที่ถูกสุนัขกัณณมุณฑะกัดกิน

กัณหเปตวัตถุ :เรื่องเปรตกัณหโคตร

SAMPLE

กัณหดาบส, กัณหะ, ดาบส : ผู้มีชาติดำ คนผิวดำ

กัณหากุมารี : พระธิดาของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี เป็นน้องสาวของชาลี

กรุมหะ : ชื่อหมู่เทพหมู่หนึ่ง ในบรรดาเทพ ๑๐ หมู่ เทพหมู่นี้มาร่วมประชุมในมหาสมยสูตร

กีสวัจฉดาบส : ชื่อดาบสหรือฤๅษีในสรภังคชาดก

กากวดี, เทวี :ชื่อพระเทวีของพญาครุฑเวนเตยยะ อยู่ท่ามกลางมหาสมุทร

โคปกเทพบุตร :เทพบุตรชื่อว่าโคปกะ, ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่งอยู่ในภพชื่อว่าดาวดึงส์

โคปกโมคคัลลานพราหมณ์ :พราหมณ์ชื่อว่าโคปกโมคคัลลานะ มีอายุอยู่หลังพุทธกาล เป็นข้าราชการ

โคปาละ, ยักษ์ :ชื่อยักษ์ตนหนึ่ง ผู้เป็นบริวารของท้าวกุเวร เป็นผู้คอยรับใช้เจ้านาย มีมายาอยู่ทางทิศเหนือ

โคปิกา : ธิดาชาวศากยะชื่อว่าโคปิกา ในกรุงกบิลพัสดุ์

ฆฏิการอุบาสก:อุบาสกชื่อว่าฆฏิการะ,อุบาสกช่างปั้นหม้อ ผู้เป็นอริยบุคคลชั้นอนาคามี เป็นอุปัฏฐาก

โฆฏมุขะ, พราหมณ์ :พราหมณ์ชื่อว่าโฆฏมุขะ

โฆสิตคหบดี : คหบดีชื่อว่าโฆสิต หมายถึงกุมภโฆสกเศรษฐี

เกี่ยวกับสัตว์ และสงเคราะห์ศัพท์ที่มีคำว่า วัตถุ ท้ายเข้าด้วย

เช่น

กปิลมัจฉวัตถุ :เรื่องปลากปิละ

กัณหะ, โค : โคตัวมีกำลังสามารถลากเข็นธุระหนักไปได้

กัณหาโคตมกะ, พญางู : ตระกูลของพญางู ๔ ตระกูล

ไก่เถื่อน : ชื่อไก่ชนิดหนึ่ง ในมหาวนวัณณนา เวสสันดรชาดก

ไก่ป่า :ชื่อไก่ชนิดหนึ่ง,ไก่ในป่า มีขาสีเทา โคนหางสีขาว ชอบอาศัยในป่าไผ่

ไก่ฟ้า :ชื่อไก่ชนิดหนึ่ง ตัวโตขนาดไก่บ้าน ขาและปากแข็งแรงมาก ตัวผู้มีขนยาว สีสันสวยงามกว่าตัวเมีย

ไกรสรราชสีห์ :ราชสีห์ที่มีสีขาวหรือมีสีแดง,มีชาติสูง

โคกัณหะ : โคชื่อว่ากัณหะ,โคดำ, โคพลิพัทธ์ที่แข็งแรงมาก

โคควัมปติ : ชื่อโคอุสภะ, เป็นโคหัวหน้าฝูง

โคนิสภะ : ชื่อโคอุสภะ, เป็น ๑ ในบรรดาโค(ที่ใช้ฆ่าบูชายัญ) ๔ ชนิด

โคพลิพัท,โคพลิพัทท์ : โคผู้,โคถึกที่มีกำลัง

งูเขียว :งูตัวเขียว หมายถึงงูที่มีอยู่บนก้อนหินหรือต้นไม้ ชื่อว่างูเขียว

SAMPLE

งูปลา :งูที่เต็มด้วยลายเป็นแนวยาว

งูพิษ : ชื่อสัตว์เลื้อยคลาน ลำตัวเรียวยาว ไม่มีขา มีเกล็ด

งูเรือน :งูที่นำธรรมไป (เพราะไม่เบียดเบียน) ชื่อว่างูเรือน

งูเวหุกะ : งูไม้ไผ่, ชื่องูอยู่ในปล้องไม้ไผ่ เป็นงูพิษร้าย กัดคนตาย

งูเหลือม : งูที่นำไป ชื่อว่างูเหลือม, งูที่กินแพะได้ชื่อว่างูเหลือม

เกี่ยวกับสถานที่ กล่าวถึงแม่น้ำ ภูเขา ซอกเขา นิคม ตำบล กรุง รัฐ แคว้น เมือง วิหาร ปราสาท ป่า ท่าน้ำ ประตู โคนไม้ เช่น **กกุธา, แม่น้ำ :** แม่น้ำขนาดเล็ก ไหลผ่านเมืองปาวา กับเมืองกุสินาราแคว้นมัลละ

กชังคลนิคม :นิคมแห่งหนึ่งอยู่ใกล้เวหุวันมหาวิหาร อยู่ด้านทิศตะวันออกของมัธยมประเทศ

กัณณกถล, ตำบล :ป่าสงวนอันน่ารื่นรมย์ (เอโก รมณีโย ภูมิภาโค) ตั้งอยู่ในเขตเมืองอุชุญญา

กทัมพะ, ภูเขา :ชื่อภูเขาแห่งหนึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์

กบิลพัสดุ์, กรุง :ชื่อเมืองๆ หนึ่งซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นสักกะหรือศากยะ

กบิลรัฐ : ชื่อแคว้นๆ หนึ่ง มีเมืองหลวงชื่อว่าอุตตรปัญจาละ

กปิละ,แคว้น :ชื่อแคว้นในอดีต ที่อุดมมั่งคั่งมีพาหนะมากมาย

กปิวันตะ, เมือง :ชื่อเมืองๆหนึ่งในอุตตรกุรุทวีปตั้งอยู่ทางทิศเหนือมีท้าวเวสวัณมหาราชทรงเป็นผู้ปกครอง

กโปตกันทราวิหาร : วิหารที่สร้างใกล้ซอกเขาที่มีนกพิราบอาศัยอยู่จำนวนมาก อยู่ในกรุงราชคฤห์

กโปตะ,ซอกเขา : ชื่อซอกเขาแห่งหนึ่งในเขตนครราชคฤห์

กัจฉตบุรี : ชื่อเมืองหนึ่งสมัยโบราณ

กัชชังคลนิคม :ชื่อเมืองเล็กๆ ด้านตะวันออกแห่งมัชฌิมประเทศ ใกล้หมู่บ้านมหาศาล

กัญจนปราสาท : ปราสาทสีเหมือนทองคำ, ชื่อปราสาทหลังหนึ่งใน ๓ หลัง

กัณฏกีวัน : ชื่อป่า ในเขตเมืองสาเกต

กัณณกถลมฤคทายวัน,ป่าสงวน : ชื่อป่าสงวนในเขตเมืองอุชุญญา

กัณณกุชชะ, เมือง : ชื่อเมืองในชมพูทวีป

โคดม, ท่า : ท่าที่พระสมณโคดมเสด็จข้ามแม่น้ำคงคา เมื่อคราวที่เสด็จเมืองปาฏลีบุตร

โคดม, ประตู :ประตูที่พระผู้มีพระภาคเสด็จผ่านไปนั้น ได้ปรากฏนามว่า ประตูพระโคดม

โคนต้นสาละ : โคนต้นไม้ที่พญามารสนทนากับพระอุบลวรรณาเถรี

SAMPLE

โคนต้นอชปาลนิโครธ : โคนต้นไม้ที่ประทับนั่งรับข้าวปายาส ก่อนที่จะเสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา

โคนิสาทิกา : ชื่อกัปปิยภูมิเคลื่อนที่ได้ เป็นข้อที่ ๒ ใน กัปปิยภูมิ ๔

โฆฏมุขี : โรงเลี้ยงที่พราหมณ์ชื่อว่าโฆฏมุขสร้างถวาย ในเมืองปาฏลีบุตร

โฆสิตาราม : อารามของท่านโฆสิตเศรษฐี,วัดที่เศรษฐีชื่อว่าโฆสิตให้สร้าง

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้

เช่น **กง** : ส่วนรอบของล้อเกวียนหรือล้อรถ เรียกกงเกวียน กงรถ

กงจักร :สิ่งที่มีรูปเป็นวงกลม มีริมเป็นแฉก ๆ โดยรอบ

กงล้อ :ส่วนรอบของล้อเกวียนหรือล้อรถม้าเป็นต้น

กรรไกร : เครื่องมือที่เป็นสิ่งของมีคมอย่างหนึ่ง ใช้ประโยชน์ในการตัด

กากข้าว : ข้าวเปลือกที่หักหรือขัดไม่หมดปะปนในข้าวสารหรือข้าวสุก

กริช : อาวุธชนิดหนึ่ง คล้ายมีด มี ๒ คม ปลายแหลม ใบมีดตรงก็มี คดก็มี

กึ่งกหาปณะ :มาตราวัดรูปิยะหรือเงินครึ่งหนึ่งของกหาปณะ

ไข่มุก :วัตถุมีค่า ลักษณะกลมๆ เกิดจากหอยบางชนิด มีหลากสี ใช้เป็นเครื่องประดับ

งอนไถ :หางไถ, สิ่งที่เป็นใหญ่ในไถชื่อว่าหางไถหมายถึงท่อนไม้อยู่ตอนหางของไถ ชื่อว่าหางไถ

งอนไถใหญ่ :ท่อนไม้อยู่ตอนหางของไถขนาดใหญ่ ในที่นี้หมายถึงหางไถมีขนาดใหญ่เท่ากับงวงพญาช้าง

งอนรถ :สิ่งที่อยู่หน้ารถ เป็นสัญลักษณ์ของรถ

ง้าว :ดาบด้ามยาว, มีดใหญ่ที่มีด้ามยาว มีดที่ตัดร่างกายของศัตรูเหมือนดาบ ชื่อว่าง้าว

เงินยวง :ลักษณะของเงินบริสุทธิ์ที่ละลายและย้อยลงมาเรียกว่าเงินยวง

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ธรรมะ

เช่น **กฏัตตารูป** : รูปที่กรรมแต่งขึ้น,รูปที่เกิดจากกรรม

กฏัตตารูปที่เป็นภายนอก:รูปที่กรรมแต่งขึ้น,รูปที่เกิดจากกรรมหมายเอาเฉพาะรูปที่อยู่ภายนอกตน

กตเวทิตา : ความเป็นผู้ประกาศคุณท่าน,ความเป็นผู้สนองคุณท่าน

กตัญญุตา : ความกตัญญู,ความเป็นผู้รู้อุปการคุณที่ท่านทำให้กับตน

กทริยตา : ความตระหนี่ ในที่นี้หมายถึงความตระหนี่จัด

กรรม :การกระทำ หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา

SAMPLE

กรรมกิเลส :กรรมเครื่องเศร้าหมอง, การกระทำที่เป็นเหตุให้เศร้าหมอง

กรรมชั่ว :กรรมที่บุคคลทำไม่ดี,กรรมที่น่าติเตียน

กรรมเป็นเครื่องกั้น:กรรมกั้นความดี หมายถึงการกระทำที่ร้ายแรงส่งผลให้ไม่สามารถบรรลุธรรมได้

กรรมเป็นทายาท :กรรมดุจทรัพย์มรดก หมายถึงการกระทำของสัตว์ที่ต้องได้รับผลดั่งทรัพย์มรดกเลวและดีต่างกัน

กรรมภพ:กรรมก่อให้เกิดหมายถึงการกระทำทั้งดีและไม่ดีที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในภพภูมิต่างๆ

กรรมวัฏ : วนคือกรรม หมายถึงวงจรกรรม, กระบวนกรรมที่ปรุงแต่งชีวิตให้เป็นไปต่างๆ

กรุณาภาวนา : การเจริญกรุณา

กวฬิงการาหาร :อาหารคือคำข้าว, อาหารที่จะต้องทำให้เป็นคำๆ ไปแล้วกลืนกิน

โคจรคาม : หมู่บ้านที่อาศัยเที่ยวภิกษาจารของภิกษุ

โคปาลอุโบสถ :อุโบสถที่ปฏิบัติอย่างคนเลี้ยงโค

โควัตร :ข้อประพฤติปฏิบัติเลียนแบบโค คือผูกเขา ผูกหางเที่ยวไปกับฝูงโค

ฆานายตนะ : อายตนะคือจมูก

ฆานินทรีย์ : อินทรีย์คือจมูก, อธิบายว่า ความเป็นใหญ่ทางจมูก

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ

เช่น **กฎกติกา** :ข้อกำหนด, ข้อบัญญัติที่บัญญัติที่บังคับให้ต้องปฏิบัติตาม

กฐินเดาะ : กฐินที่เสียหายคือกฐินใช้ไม่ได้ หมดประโยชน์

กด: บังคับลง, ข่ม, ใช้กำลังดันให้ลง

กติกาสงฆ์ : หลักเกณฑ์หรือข้อตกลงที่สงฆ์กำหนดขึ้นเป็นหลักปฏิบัติร่วมกัน

กรชกาย : ร่างกายที่เกิดจากธุลีคือราคะ,ร่างกาย,กายอันเกิดด้วยธุลีในสรีระ

กรณียกิจ : หน้าที่ที่พึงทำ,ข้อที่ควรทำ,เรื่องที่ควรทำ,กิจที่พึงประพฤติ

กรรมกรณ์ : เครื่องลงอาญา, ของสำหรับลงโทษ

กรรมฐาน : ที่ตั้งแห่งการงาน, อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ, อุบายทางใจ

กัญญา : สาวรุ่น, สาวน้อย

กัณฑ์ :เรื่องหรือหมวด,ตอน,ส่วนของเรื่อง มักปรากฏต่อท้ายคำอื่นๆ เช่น เวรัญชกัณฑ์

กัณหาภิชาติ : ผู้มีชาติดำ ผู้เกิดในตระกูลต่ำ ผู้มีอาชีพการงานน่าหวาดกลัว

กัตติกโจร : โจรเดือนกัตติกา

กวัดแกว่ง : หวั่นไหว, ไม่อยู่ที่

SAMPLE

กสาวะ :กิเลสอันเปรียบเสมือนน้ำฝาด,กิเลสดุจน้ำย้อม

กีฬาซักป่าน : กีฬาชนิดหนึ่ง นิยมใช้เป็นอุปมาในการต่อสู้ด้วยการโต้วาทะ

กึ่งเดือน : ครึ่งเดือน, ๑๕ วัน, ปักษ์,

เฆี่ยน :ลักษณะการลงโทษผู้ทำความผิดชนิดหนึ่ง โดยใช้แส้หรือหวายเฆี่ยน

ฆ่ามารดา :ฆ่าแม่บังเกิดเกล้า, ทำลายชีวิตแม่ผู้ให้กำเนิด,เป็นข้อแรกในอนันตริยกรรม ๕ ข้อ

เงื่อนปม : ขอดของผ้าหรือเชือก, ข้อยุ่งที่แก้ยาก

เงื้อมภูเขา : สิ่งที่สูงยื่นง้ำออกมาของภูเขา

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ชื่อชาดก

เช่น **กกัณฏกชาดก :** ชาดกว่าด้วยเรื่องกิ้งก่า

กณเวรชาดก :ชาดกว่าด้วยหญิงหลายใจระลึกถึงความหลังใต้ต้นยี่โถแดง

กปิชาดก : ชาดกว่าด้วยการเข้าใจผิดว่าลิงเป็นฤาษี

กโปตกชาดก : ชาดกว่าด้วยนกพิราบโพธิสัตว์

กัญจนักขันธชาดก : ชาดกว่าด้วยการแบ่งแท่งทอง

กัฏฐหาริชาดก,กัฏฐวาหนชาดก : ชาดกว่าด้วยหญิงหาฝืน ชาดกเรื่องนี้ปรารภพระนางวาสภขัตติยา

กัณหชาดก : ชาดกว่าด้วยกัณหฤาษี

กันทลกชาดก :ชาดกว่าด้วยนกหัวขวาน ปรารภพระเทวทัตประพฤติเลียนพระพุทธเจ้าแต่ทำไม่ได้

กัลยาณธัมมชาดก : ชาดกว่าด้วยผู้มีกัลยาณธรรม

กัสสปมันทิยชาดก : ชาดกว่าด้วยฤาษีกัสสปมันทิยะ

ขันธชาดก : ชาดกว่าด้วยเร่องมนต์ป้องกันสัตว์ร้าย

ขุรัปปชาดก : ชาดกว่าด้วยคนกล้าไม่กลัวลูกศรที่คม

คชกุมภชาดก :ชาดกว่าด้วยสัตว์เลื้อยคลานชื่อคชกุมภะ

คหปติชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องคหบดีโพธิสัตว์

ฆฏชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องพระเจ้าฆฏะ

ฆตปัณฑิตชาดก : ชาดกว่าด้วยฆตบัณฑิต

ฆตาสนชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องภัยเกิดจากที่พึ่ง

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว : ศัพท์ชื่อพระสูตร และในที่นี้ขอสงเคราะห์พระสูตรที่เป็นอปทาน คาถา วิมาน และจริยาไว้ด้วย

SAMPLE

เช่น **กกจูปมสูตร :** พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยเลื่อย

กกุธเถรสูตร : พระสูตรว่าด้วยกกุธเทพบุตรกับท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ

กกุธสูตร : พระสูตรว่าด้วยกกุธเทพบุตร

กตโมรกติสสกสูตร : พระสูตรว่าด้วยกตโมรกติสสกภิกษุ

กติฉินทสูตร : พระสูตรว่าด้วยบุคคลตัดอะไรจึงข้ามโอฆะได้

กถาปวัตติสูตร :พระสูตรว่าด้วยเหตุให้การสนทนาดำเนินไปได้

กถาสูตร : พระสูตรว่าด้วยกถาเครื่องขัดเกลากิเลส

กถาวัตถุสูตร (ปฐม) : พระสูตรว่าด้วยกถาวัตถุ (สูตรที่ ๑)

กถาวัตถุสูตร (ทุติย) : พระสูตรว่าด้วยกถาวัตถุ (สูตรที่ ๒)

กยวิกกยสูตร : พระสูตรว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการซื้อการขาย

กรชกายสูตร : พระสูตรว่าด้วยบาปกรรมที่กรชกายเคย

กัฏโฐปมสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยไม้เสียดสีกัน

กัณฏกสูตร : พระสูตรว่าด้วยสิ่งตรงข้าม สิ่งแย้งกัน (ปฏิปักขธรรม)

กีฏาคิริสูตร : พระสูตรว่าด้วยเหตุการณ์ในกีฏาคีรีนิคม

โคมยปิณฑสูตร :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนโคมัย

โฆสิตสูตร :พระสูตรว่าด้วยโฆสิตคหบดี

กัณหทินนเถรคาถา : คาถาของพระกัณหทินนเถระ

กีสาโคตมีเถรีคาถา : คาถาของพระกีสาโคตมีเถรี

กรณียวิมาน (ปฐม) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกผู้รู้กิจที่ควรทำ (เรื่องที่ ๑)

กรณียวิมาน (ทุติย) : วิมานที่เกิดขึ้นแก่อุบาสกผู้รู้กิจที่ควรทำ (เรื่องที่ ๒)

กัญชิกทายิกาวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายน้ำข้าวปรุงผสมผลพุทราอบ

กัณฐกวิมาน : วิมานที่เกิดขึ้นแก่พญาม้ากัณฐกะ ดู กัณฐกเทพบุตร

กณเวรปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกณเวรปุปผิยเถระ

กณิการฉัตติยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกณิการฉัตติยเถระ

กณิการปุปผิยเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกณิการปุปผิยเถระ

กทลิผลทายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกทลิผลทายกเถระ

กีสาโคตมีเถริยาปทาน :ประวัติของพระกีสาโคตมีเถรี

กปิลราชจริยา :จริยาของพญาวานร

กัณหทีปายนจริยา : ความประพฤติ,จริยาของกัณหทีปายนดาบส

SAMPLE

สรุปว่า ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว จะมีจำนวนมาก มีครบทั้ง ๖ หัวข้อย่อย แต่ศัพท์ที่นำมากล่าวนั้น เป็นเพียงนิยามศัพท์ที่เป็นความหมายเท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงเนื้อหาของศัพท์ การยกตัวอย่างประกอบและอ้างอิงที่มา เพราะบทนิยามศัพท์ที่กล่าวไว้ในบทที่ ๓

๒.ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย

ในการนำเสนอศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมายนั้น จะไม่นำเสนอครบทุกศัพท์ จะเสนอเพียงบางศัพท์ เพื่อให้เห็นเป็นแนวทางในการนำไปใช้ สะดวกที่จะค้นคว้าศึกษาเรียนรู้ยิ่งๆ ขึ้นไป ซึ่งศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย มีเป็นจำนวนน้อย จะมีไม่ครบทั้ง ๗ หัวข้อย่อย ดังเช่นศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีความหมายเดียว จะยกมากล่าวเฉพาะศัพท์ที่ปรากฏในวรรค ก เท่านั้น ดังมีรายละเอียดดังนี้

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย: ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า จะขอกล่าวแยกแต่ละจำพวกดังนี้

เกี่ยวกับบุคคล เช่น

กัปปะ มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑) กัปปะ:** ภิกษุรูปหนึ่งสมัยพุทธกาล (๒) **กัปปะ :** มาณพคนหนึ่งในจำนวน ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี

กัมพล มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑) กัมพล, นาค :**ชื่อนาคที่เป็นบริวารของท้าวจตุโลกบาลชื่อว่าวิรูปักษ์ เป็น ๑ ในหมู่นาค **(๒) กัมพล, ผ้า :** ผ้าที่ทอด้วยขนสัตว์ เช่น สักหลาด มีหลายสี

กาลี มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑) กาลี, สาวใช้ :** หญิงสาวใช้ชื่อกาลี ผู้เป็นคนรับใช้หญิงแม่เรือนชื่อเวเทหิกา **(๒) กาลี, อุบาสิกา :** อุบาสิกาชื่อว่ากาลี ชาวปวัตตบรรพต เมืองกุรุรฆระ แคว้นอวันตีชนบท

กาสี มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑) กาสี, ราชา :** พระเจ้าพรหมทัต ราชาแห่งแคว้นกาสี เป็นพ่อตาของทีฆาวุกุมาร แห่งแคว้นโกศล **(๒) กาสี, กรุง, แคว้น, ชนบท,รัฐ :**แคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป

กาฬกัณณี มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑) กาฬกัณณี, ชื่อคน :**บุรุษคนหนึ่งชื่อกาฬกัณณี (๒) **กาฬกัณณี, ชื่อเทพธิดา :**ชื่อเทพธิดาผู้เป็นลูกสาวของท้าววิรูปักข์มหาราช มีผิวพรรณดำ เป็นคนโหดร้าย ไร้ปัญญา มีพี่ชาย ๒ คน

กาฬเทวิลดาบส มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑)** ชื่อดาบสองค์หนึ่ง ผู้เป็นศิษย์ชั้นหัวหน้าองค์ที่ ๔ ของโชติปาลดาบสโพธิสัตว์ **(๒)** อสิตดาบส ดาบสผู้คุ้นเคย และเป็นที่นับถือของศากยราชสกุล มีเรื่องปรากฏในนาลกสูตร

SAMPLE

โกสิยะ มี ๒ นัย กล่าวคือ **(๑)** ชฎิลชื่อว่าโกสิยะ,ชื่อชฎิลคนหนึ่ง โกสิยชฎิลนี้อยู่อาศรมบริเวณภูเขานิสภะ ไม่ห่างไกลจากป่าหิมพานต์ บำเพ็ญพรตอยู่ผู้เดียว ไม่มีเพื่อน **(๒) โกสิยะ,ตระกูล :** ชื่อตระกูลชั้นต่ำ ตระกูล ๑ ในบรรดาตระกูลชั้นต่ำ ๒ ตระกูล

เกี่ยวกับสัตว์

เช่น **กุกกุฏะ** มี ๒ นัย คือ **(๑) กุกกุฏะ, นก :** อดีตชาติของพระกุมุททายกเถระผู้เคยเกิดเป็นนกชื่อกุกกุฏะ เป็นสัตว์มีศีล สมบูรณ์ด้วยวัตร **(๒) กุกกุฏะ, ภูเขา :**ชื่อของภูเขาลูกหนึ่ง อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีพระปัจเจกพุทธะ ๗ พระองค์อาศัยอยู่

เกี่ยวกับสถานที่

เช่น **กาฬศิลา มี ๒ นัย กล่าวคือ (๑) กาฬศิลา, ตำบล :**สถานที่สำคัญแห่งหนึ่ง ในแคว้นมคธ อยู่ข้างภูเขาอิสิคิลิ กรุงราชคฤห์ (๒) **กาฬสิลา:** ชื่อมหาวิหารแห่งหนึ่ง

กุรุ มี ๒ นัย คือ (๑) ชื่อแคว้นหนึ่ง แคว้น ๑ ในบรรดา ๑๖ มหาชนบทแห่งชมพูทวีป (๒) คนผู้อยู่เมืองกุรุ

โขมะ มี ๒ นัย คือ (๑) **โขมะ,แคว้น :**แคว้นชื่อว่าโขมะ แคว้นโขมะ จัดเป็นหนึ่งในสามของแคว้นที่ขึ้นชื่อด้านการผลิตผ้า อันประกอบด้วย แคว้นกาสี แคว้นโขมะ และแคว้นโกทุมพร (๒) **โขมะ, ด้ายเปลือกไม้ :**ด้ายที่ทำด้วยเปลือกไม้โขมะ ไม้โขมะ กว่าจะแปรสภาพมาเป็นผ้าที่ประณีตได้ต้องผ่านขั้นตอนหลายอย่าง

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย: ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ในหมวดอักษรวรรค ก ตอนนี้ยังไม่พบ

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์ธรรมะ

เช่น กรุณา มี ๒ นัย กล่าวคือ **กรุณา (๑) :** ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์, ความหวั่นใจเมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ **กรุณา (๒) :**ชื่อเทพจำพวกหนึ่งชั้นจาตุมมหาราช

กุศล มี ๒ นัย กล่าวคือ (๑) สภาวะที่เกี่ยวตัดทิ้งสิ่งเลวร้ายอันน่ารังเกียจ, ความรู้ที่ทำความชั่วร้ายให้เบาบาง, ธรรมที่ตัดความชั่วอันเป็นดุจหญ้าคา, สภาวะหรือการกระทำที่ฉลาด กอปรด้วยปัญญา หรือเกิดจากปัญญา เกื้อกูล เอื้อต่อสุขภาพ ไม่เสียหาย ไร้โทษ ดีงาม เป็นบุญ มีผลเป็นสุข **(๒)** ความเกษม, ความปลอดภัย, สวัสดิภาพ, ความหวังดี, ความมีเมตตา

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ เช่น **กาละ** มี ๒ นัย กล่าวคือ(๑) ตาย, เสียชีวิต, มรณะ อาการอย่างหนึ่งของมรณะ (๒) ชื่อบุตรของอนาถปิณฑิกเศรษฐีนามว่ากาละ

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย: ศัพท์ชื่อชาดก

เช่น **กากชาดก มี ๒ ชาดก คือ (๑)** ชาดกว่าด้วยกาไม่มีมันเหลว (๒) ชาดกว่าด้วยกาวิดน้ำด้วยจะงอยปาก

SAMPLE

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย : ศัพท์ชื่อพระสูตร ในที่นี้ขอสงเคราะห์ศัพท์ที่เป็น คาถา อปทาน เข้าไปด้วย

เช่น **กัณหสัปปสูตร** มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ **กัณหสัปปสูตร (สูตรที่ ๑) :** พระสูตรว่าด้วยงูเห่า งูเห่ามีโทษ ๕ ประการ **กัณหสัปปสูตร (สูตรที่ ๒) :**พระสูตรว่าด้วยงูเห่า มีโทษ ๕ ประการ แต่ต่างกันที่เนื้อหาธรรมะ

กัปปสูตร มี ๒ สูตร มีเนื้อหาแตกต่างกัน กล่าวคือ **กัปปสูตร (สูตรที่ ๑) :**พระสูตรว่าด้วยพระกัปปะ **กัปปสูตร(สูตรที่ ๒) :** พระสูตรว่าด้วยพระกัปปะ

กัปปสูตร มี ๒ สูตร มีเนื้อหาต่างกันมาก กล่าวคือ **กัปปสูตร** : พระสูตรว่าด้วยกัป แสดงความยาวนานแห่งอสงไขยกัป ๔ ประการ **กัปปสูตร (สูตรที่ ๑) :**พระสูตรว่าด้วยพระกัปปะ ท่านพระกัปปะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระผู้มีพระภาค ทูลถามปัญหา

กัสสปสูตร : พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ **กัสสปสูตร (ปฐม)** : พระสูตรว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๑

กัสสปสูตร มี ๒ สูตร มีเนื้อหาแตกต่างกัน กล่าวคือ **(๑) กัสสปสูตร** : พระสูตรว่าด้วยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ **(๒) กัสสปสูตร (ปฐม)** : พระสูตรว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๑ **กัสสปสูตร (ทุติย) :**พระสูตรว่าด้วยกัสสปเทพบุตร สูตรที่ ๒

กามภูสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กามภูสูตร,ปฐม** : พระสูตรว่าด้วยพระกามภู สูตรที่ ๑ **กามภูสูตร, ทุติย** : พระสูตรว่าด้วยพระกามภู สูตรที่ ๒

กายทุจจริตสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกันบางข้อ กล่าวคือ **(๑) กายทุจจริตสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยกายทุจริต พระพุทธเจ้าทรงแสดงโทษของกายทุจริตและอานิสงส์ของกายสุจริต (สูตรที่ ๑) **(๒) กายทุจจริตสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยกายทุจริต (สูตรที่ ๒) พระพุทธเจ้าตรัสถึงโทษของกายทุจริตและอานิสงส์ของกายสุจริต

ขตสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **(๑) ขตสูตร** : พระสูตรว่าด้วยการบริหารตนให้ถูกกำจัด (๒) **ขตสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกกำจัด (สูตรที่ ๑) และ **ขตสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกกำจัด (สูตรที่ ๒)

กาลสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กาลสูตร (ปฐม)** : พระสูตรว่าด้วยกาล (สูตรที่ ๑)พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาล มี ๔ ประการ **กาลสูตร (ทุติย)** : ว่าด้วยกาล (สูตรที่ ๒) พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กาลที่บุคคลบำเพ็ญโดยชอบ ให้หมุนเวียนไปตามโดยชอบ ย่อมให้ถึงความสิ้นอาสวะตามลำดับ มี ๔ ประการ

กุลปุตตสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กุลปุตตสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยกุลบุตร (สูตรที่ ๑) **กุลปุตตสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยกุลบุตร (สูตรที่ ๒)

SAMPLE

กุลุปกสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กุลุปกสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล (สูตรที่ ๑) ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล มีโทษ ๕ ประการ **กุลุปกสูตร (ทุติย) :**พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล (สูตรที่ ๒) ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล อยู่คลุกคลีในตระกูลนานเกินเวลา มีโทษ ๕ ประการ

กุลูปกสูตร อีกนัยหนึ่ง มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กุลูปกสูตร(นัย๑) :** พระสูตรว่าด้วยภิกษุเข้าไปสู่ตระกูล พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีการเข้าไปสู่ตระกูลของท่านพระมหากัสสปโดยไม่ยึดติดในปัจจัย ๔ **กุลูปกสูตร(นัย๒) :** พระสูตรว่าด้วยธรรมของภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูล คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล ฝ่ายละ ๕ ประการ

กุสลสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ **กุสลสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นกุศล(สูตรที่๑),พระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่เป็นกุศลแก่ภิกษุทั้งหลาย **กุสลสูตร (ทุติย) :**

พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นกุศล (สูตรที่ ๒) ทรงแสดงว่า โยนิโสมนสิการ เลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด

โกฏิคามสูตร มี ๒ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน คือ **โกฏิคามสูตร (ปฐม) :**พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านโกฏิคาม(สูตรที่๑)ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่หมู่บ้านโกฏิคามทรงแสดงธรรมกับภิกษุทั้งหลาย **โกฏิคามสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่หมู่บ้านโกฏิคาม(สูตรที่๒)ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่หมู่บ้านโกฏิคามทรงแสดงธรรมกับภิกษุทั้งหลาย

คิลานสูตร ๒ สูตร แต่เนื้อหาธรรมะต่างกัน กล่าวคือ **คิลานสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยภิกษุอาพาธ(สูตรที่ ๑) **คิลานสูตร(ทุติย):** พระสูตรว่าด้วยภิกษุอาพาธ(สูตรที่ ๒)

กิมพิลเถรคาถา มี ๒ คาถา แต่เนื้อหาต่างกัน คือ **(๑) กิมพิลเถรคาถา (๑):** คาถาของพระกิมพิลเถระ ท่านพระกิมพิลเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่าวัยย่อมร่วงโรยไปเร็วนัก **(๒) กิมพิลเถรคาถา (๒) :**คาถาของพระกิมพิลเถระ ท่านพระกิมพิลเถระเมื่อจะแสดงความอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี

กทัมพปุปผิยเถราปทาน มี ๒ เรื่อง กล่าวคือ **กทัมพปุปผิยเถราปทาน (๑) :**ประวัติในอดีตชาติของพระกทัมพปุปผิยเถระท่านพระกทัมพปุปผิยเถระได้นำดอกกระทุ่มไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี **กทัมพปุปผิยเถราปทาน (๒)** : ประวัติในอดีตชาติของพระกทัมพปุปผิยเถระท่านพระกทัมพปุปผิยเถระได้ใช้ดอกไม้บูชาพระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ พระองค์

กุฏชปุปผิยเถราปทาน มี ๒ เรื่อง กล่าวคือ **กุฏชปุปผิยเถราปทาน(๑) :** ประวัติในอดีตชาติของพระกุฏชปุปผิยเถระ เป็นอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ใช้ดอกโมกมันบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าผุสสะ (๒)**กุฏชปุปผิยเถราปทาน(๒)** :ประวัติในอดีตชาติของพระกุฏชปุปผิยเถระ เป็นอดีตชาติกัปที่ ๓๑ ท่านได้ถวายดอกอัญชันเขียวแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า (พระนามว่า สุทัสสนะ)

กุฏิวิหารีเถรคาถา มี ๒ คาถา กล่าวคือ **(๑)** คาถาของพระกุฏิวิหารีเถระ,คาถาของพระเถระผู้อยู่ในกระท่อมบรรลุพระอรหัตในอดีตชาติท่านเป็นชาวบ้านถวายหม้อน้ำเป็นทานแด่

SAMPLE

พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระทางอากาศ **(๒) กุฏิวิหารีเถรคาถา (ทุติย) :**คาถาของพระกุฏิวิหารีเถระ,คาถาของพระเถระผู้อยู่ในกระท่อมบรรลุพระอรหัต (องค์ที่ ๒) ในอดีตชาติ ท่านเป็นอุบาสกถวายพัดที่สานอย่างวิจิตรด้วยดอกอ้อแด่ พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ

สรุปว่า ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มี ๒ ความหมาย จะมีจำนวนหนึ่ง มีเพียง ๕ หัวข้อย่อย และศัพท์ที่นำมากล่าวนั้น เป็นเพียงนิยามศัพท์ที่เป็นความหมาย และกล่าวถึงเนื้อหาของศัพท์บางส่วน เพื่อให้เห็นถึงความต่างกันของศัพท์ มีการยกตัวอย่างประกอบบ้าง เพราะต้องการให้เห็นถึงช่วงเวลาส่วนเนื้อหาของบทนิยามศัพท์ที่กล่าวไว้ในบทที่ ๓

๓. ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป

ในการนำเสนอศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไปนั้น จะไม่นำเสนอครบทุกศัพท์ จะเสนอเพียงบางศัพท์ เพื่อให้เห็นเป็นแนวทางในการนำไปใช้ สะดวกที่จะค้นคว้าศึกษาเรียนรู้ยิ่งๆ ขึ้นไป

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า จะขอกล่าวแยกแต่ละจำพวกดังนี้

เกี่ยวกับบุคคล

เช่น **กิสาโคตมีวัตถุ** มี ๓เรื่อง แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ : (๑) เรื่องนางกิสาโคตมี ในสหัสสวรรค ธรรมบท (๒) เรื่องนางกิสาโคตมี ในมัคควรรค ธรรมบท (๓) เรื่องนางกิสาโคตมี ในพราหมณวรรค ธรรมบท แต่เนื้อหาธรรมะแตกต่างกัน

กาลิงคะ มี ๓ นัย กล่าวคือ **(๑) กาลิงคะ,พระราชา :**ราชาผู้ปกครองกรุงทันตปุระ ของกาลิงครัฐ,ราชาแห่งแคว้นกาลิงคะ เรียกพระนามของพระองค์ตามชื่อว่าแคว้นที่ปกครอง (๒) **กาลิงคะ, ป่า :**ชื่อป่ารกทึบสมัยก่อนพุทธกาล; ป่า ๑ ในบรรดา ๔ ป่า คือ ป่าทัณฑกี ป่ากาลิงคะ ป่าเมชฌะ ป่ามาตังคะ (๓) **กาลิงคะ, แคว้น, รัฐ :** ดินแดนที่พระเจ้ากาลิงคะปกครอง, แคว้นที่ได้พระเขี้ยวแก้วไปบูชาสักการะ

กิมพิละ มี ๓ นัย คือ (๑) เชื้อสายกษัตริย์ศากยะ ภายหลังได้ออกบวชพร้อมกับสหายอีก ๖ ท่าน คือพระเจ้าภัททิยศากยะ เจ้าอนุรุทธะ เจ้าอานนท์ เจ้าภคุ เจ้ากิมพิละและเจ้าเทวทัต **(๒) กิมพิลา, เมือง :** ชื่อเมืองแห่งหนึ่งในอดีต สมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ **(๓)** ชื่อเมืองหนึ่งในสมัยพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตเมืองกิมพิละ

โกณฑัญญะ มี ๔ นัย กล่าวคือ **(๑)** โกณฑัญญพราหมณ์ผู้ทำนายพุทธลักษณะของพระพุทธเจ้า ก็ดี **โกณฑัญญะ, พระ, ภิกษุ :** พระโกณฑัญญะเป็น ๑ ในบรรดาภิกษุ ๕ รูปที่เป็น

SAMPLE

พระปัญจวัคคีย์ ก็ดี หรือ ฤๅษีนามว่าโกณฑัญญะ ก็ดี เป็นคนเดียวกัน แต่อยู่ในคนละช่วงเวลาต่างกัน **(๒) โกณฑัญญะ, ตระกูล:**ตระกูลของพระอัญญาโกณฑัญญะ **(๓)** พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าโกณฑัญญะ **(๔)โกณฑัญญะ, พระพุทธเจ้า :**พระพุทธเจ้าพระนามว่า โกณฑัญญะ

กัสสปะ มี ๘ นัย กล่าวคือ 1.อัญเดียรถีย์นามว่าอเจลกัสสปะ ผู้ที่สนทนากับพระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ กัณณกถล มฤคทายวัน เขตเมืองอุชุญญา **2.**พระมหาเถระรูปหนึ่ง ที่ได้ชื่อว่ากัสสปะ เพราะเรียกตามโคตร ชื่อเดิมว่า ปิปผลิ **3.**พระกุมารกัสสปเถระ ชื่อเดิมว่า กัสสปะ เป็นบุตรธิดาเศรษฐีในเมืองราชคฤห์ เกิดขณะที่มารดาเป็นภิกษุณี 4.ชฎิลสามพี่น้อง ผู้ถือลัทธิบูชาไฟ เรียนจบไตรเพท เกิดในวรรณะพราหมณ์ บิดามารดาไม่ปรากฏชื่อ เกิดที่เมืองพาราณสี มีชื่อตามโคตรว่า กัสสปะ **5.**เจ้าลัทธิคนหนึ่ง ชื่อเดิมว่าปูรณะ มีชื่อตามโคตรว่า กัสสปะ เป็น ๑ ในเจ้าลัทธิทั้ง ๖ 6. ชื่อพราหมณ์คนหนึ่ง ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ 7.กัสสปฤๅษี 8.กัสสปะ, สมณกุมาร

เกี่ยวกับสัตว์ ในหมวดอักษรวรรค ก ตอนนี้ยังไม่พบ

เกี่ยวกับสถานที่ เช่น **โกกนุท มี ๓ นัย กล่าวคือ (๑) โกกนุท, ปราสาท:** ปราสาทที่นายช่างทำให้มีสัณฐานคล้ายดอกบัว **(๒) โกกนุทปริพาชก :** ปริพาชกชื่อว่าโกกนุท ณ ตโปทารามเขตกรุงราชคฤห์ **(๓)** ดอกบัวแดง

โกลิยะ มี ๓ นัย กล่าวคือ (๑) **โกลิยะ,กรุง,เมือง :** ดินแดนของกษัตริย์โกลิยวงศ์ แคว้น ๑ ในชมพูทวีปครั้งพุทธกาล มีนครหลวงชื่อเทวทหะและ รามคาม (๒) **โกลิยะ, พระโอรส :** พระกุมารของกษัตริย์ผู้อยู่บริเวณดินแดนต้นโกละมีนามว่าโกลิยะ (๓) **โกลิยะ,ราชา :** เจ้าโกลิยะ หมายถึงพระราชบุตรที่เป็นสามีของพระนางสุปปวาสา โกลิยธิดา

โกศล มี ๔ นัย กล่าวคือ (๑) ชื่อแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป (๒) **โกศล, ชาว,ชนบท :** ชนบทที่อยู่ในเขตดินแดนแคว้นโกศล (๓) **โกศล,พระราชา :** พระเจ้าปเสนทิโกศลที่ชุบเลี้ยงกุมารกัสสปะ ทรงครองกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล (๔) **โกศล,ข้อธรรม :** ความฉลาด มี ๓ ข้อ อันได้แก่ (๑) อายโกศล(ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ) (๒) อปายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม) (๓) อุปายโกศล (ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย)

โกสัมพี มี ๓ นัย คือกล่าวคือ (๑) **โกสัมพี, กรุง :** ชื่อเมืองหลวงของแคว้นวังสะ (๒) **โกสัมพี, ภิกษุ :**ภิกษุชาวกรุงโกสัมพี ผู้อยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี (๓) **โกสัมพี, อุบาสกอุบาสิกา :** ชาวบ้านกรุงโกสัมพี, ชาวเมืองโกสัมพี

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ในหมวดอักษรวรรค ก ตอนนี้ยังไม่พบ

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป : ศัพท์ธรรมะ ในหมวดอักษรวรรค ก ตอนนี้ยังไม่พบ

SAMPLE

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ในหมวดอักษรวรรค ก ตอนนี้ยังไม่พบ

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: ศัพท์ชื่อชาดก

เช่น **กัจฉปชาดก** ชาดกว่าด้วยเรื่องเต่า มี ๓ ชาดก (๑) กัจฉปชาดก ชาดกนี้สอนไม่ให้ติดที่อยู่อาศัย ปรารภชายหนุ่มชาวเมืองสาวัตถี (๒) กัจฉปชาดก ชาดกเรื่องนี้สอนโทษการพูดมาก ปรารภพระโกกาลิกะ (๓) กัจฉปชาดก ชาดกเรื่องนี้ปรารภความทะเลาะของมหาอมาตย์ ๒ คน ของพระเจ้าโกศล

โคธชาดก มี ๔ ชาดก คือ **โคธชาดก** (๑) : ชาดกว่าด้วยเรื่องพญาเหี้ยติเตียนดาบส **โคธชาดก (๒) :** ชาดกว่าด้วยเรื่องตระกูลเหี้ยประสพความพินาศเพราะกิ้งก่า **โคธชาดก (๓) :** ชาดกว่าด้วยเรื่องฤาษีลวงเหี้ย **โคธชาดก (๔) :** ชาดกว่าด้วยเรื่องพระราชาหลอกกินเหี้ยย่าง

ศัพท์หมวดอักษรวรรค ก ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป: ศัพท์ชื่อพระสูตร รวมอปทานเข้าไว้ด้วย

เช่น **กัณฏกีสูตร** มี ๓ สูตร กล่าวคือ **กัณฏกีสูตร (สูตรที่ ๑) :** ว่าด้วยการสนทนาธรรมที่กัณฏกีวัน พระอนุรุทธเถระ พระสารีบุตรเถระ และพระมหาโมคคัลลานเถระ พักอยู่ที่กัณฏกีวัน ในเวลาเย็น พระสารีบุตรเถระและพระมหาโมคคัลลานเถระ เข้าไปหาพระอนุรุทธเถระ ถามเรื่องธรรมที่เสขบุคคลพึงเข้าถึงอยู่ **กัณฏกีสูตร (สูตรที่ ๒) :** เนื้อหาเหมือนสูตรที่ ๑ พระสารีบุตรเถระถามเรื่องธรรมที่อเสขบุคคลพึงเข้าถึงอยู่ คำตอบเหมือนพระสูตรที่ ๑ **กัณฏกีสูตร (สูตรที่ ๓) :** เนื้อหาเหมือนสูตรที่ ๑ พระสารีบุตรเถระถามเรื่องธรรมที่พระอนุรุทธเถระเจริญทำให้มาก แล้วทำให้ทรงอภิญญา คำตอบเหมือนพระสูตรที่ ๑

กามสูตร มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กามสูตร(นัยที่๑) :**พระสูตรว่าด้วยผู้ต้องการประโยชน์ พระสูตรนี้เกี่ยวกับการสนทนาถามตอบระหว่างพระพุทธเจ้ากับเทวดา **กามสูตร(นัยที่๒) :** พระสูตรว่าด้วยด้วยกาม พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายโดยมากหมกมุ่นอยู่ในกาม กุลบุตรผู้ละเคียวและคานหาบหญ้าออกบวช **กามสูตร(นัยที่๓) :** พระสูตรว่าด้วยเรื่องกาม พระพุทธเจ้าตรัสแก่พราหมณ์ผู้เป็นชาวนา ณ กรุงสาวัตถี

กุกกุฏารามสูตร มี ๓ สูตร แต่มีเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **กุกกุฏารามสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม (สูตรที่ ๑) **กุกกุฏารามสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม (สูตรที่ ๒) **กุกกุฏารามสูตร (ตติย) :**พระสูตรว่าด้วยการสนทนาธรรมในกุกกุฏาราม (สูตรที่ ๓)

ขตสูตร มี ๔ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **(๑) ขตสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๑) **(๒) ขตสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๒)

SAMPLE

(๓) ขตสูตร (ตติย) : พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๓) **(๔) ขตสูตร (จตุตถ) :** พระสูตรว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลาย (สูตรที่ ๔)

คิลานสูตร มี ๓ สูตร แต่มีเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ **คิลานสูตร(ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยผู้อาพาธ(สูตรที่ ๑) ใจความของพระสูตรนี้ ท่านพระมหากัสสปะอาพาธ **คิลานสูตร(ทุติย):** พระสูตรว่าด้วยผู้อาพาธ(สูตรที่๒) ใจความของพระสูตรนี้ ท่านพระมหาโมคัลลานะอาพาธ **คิลานสูตร(ตติย) :** พระสูตรว่าด้วยผู้อาพาธ(สูตรที่ ๓) ใจความของพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงพระประชวร

กุลสูตร มี ๔ สูตร กล่าวคือ **กุลสูตร (นัย ๑) :** พระสูตรว่าด้วยตระกูล **กุลสูตร (นัย ๒) :** เหตุปัจจัยที่ทำให้ตระกูลคับแค้น ๘ ประการ **กุลสูตร (นัย ๓) :** เหตุที่ตระกูลตั้งอยู่ได้ไม่นาน ๔ ประการ **กุลสูตร (นัย ๔) :**เหตุที่ทำให้ตระกูลประสพบุญ ๕ ประการ

คิลานสูตร มี ๔ สูตร แต่มีเนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ (๑) คิลานสูตร,สำหรับภิกษุไข้ : พระสูตรว่าด้วยธรรมสำหรับภิกษุไข้ ใจความของพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงมุ่งเอาธรรมที่มีผลแก่ภิกษุไข้ (๒) **คิลานสูตร,อุบาสกป่วย :** พระสูตรว่าด้วยอุบาสกป่วย ใจความของพระสูตรนี้มีว่า เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะเข้าไปทูลถามพระพุทธองค์ (๓) **คิลานสูตร** : พระสูตรว่าด้วยคนไข้และบุคคลผู้เปรียบด้วยคนไข้ ใจความของพระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงเปรียบคนไข้กับบุคคลในโลก ๓ จำพวก (๔) **คิลานสูตร :** พระสูตรว่าด้วยพระผู้มีพระภาคทรงพระประชวร ใจความของพระสูตรนี้มีว่า พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวรอย่างหนัก

โกรัณฑปุปผิยเถราปทาน มี ๓ เรื่อง แต่มีเนื้อหาต่างกัน คือ **โกรัณฑปุปผิยเถราปทาน (เรื่อง๑) :**ประวัติในอดีตชาติของพระโกรัณฑปุปผิยเถระ ในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ถวายดอกหงอนไก่บูชารอยพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ **โกรัณฑปุปผิยเถราปทาน (เรื่อง ๒):** ประวัติในอดีตชาติของพระโกรัณฑปุปผิยเถระ ท่านได้ถวายดอกหงอนไก่บูชารอยพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ **โกรัณฑปุปผิยเถราปทาน (เรื่อง ๓):** ประวัติในอดีตชาติของพระโกรัณฑปุปผิยเถระในอดีตชาติกัปที่ ๙๒ ท่านได้ใช้ดอกหงอนไก่บูชารอยพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าพระนามว่าติสสะ

สรุปโครงการทั้ง ๔

ในโครงการวิจัยปีที่ ๑ ศัพท์พจนานุกรมที่นำเสนอจำนวน ๔,๕๐๐ ศัพท์ เมื่อได้เข้าพิจารณาแล้ว ศัพท์อักษร ก มีมากถึง ๒,๓๑๗ ศัพท์ รองลงมา ศัพท์อักษร ค.มี ๑,๕๙๕ ศัพท์ ศัพท์อักษร ข มี ๔๘๗ ศัพท์ และศัพท์อักษร ฆ มี ๕๑ ศัพท์ และที่น้อยสุด คือศัพท์อักษร ง มี ๕๐ ศัพท์ ในบรรดาศัพท์ดังกล่าว ปรากฏว่า มีบางศัพท์ซ้ำกัน แต่เนื้อหาแตกต่างกัน จึงใช้วิธีใช้ตัวเลขกำกับไว้หลังศัพท์ เช่น กุลสูตร ๑ กุลสูตร ๒ และศัพท์ที่เป็นพระสูตร ชื่อสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาธรรมะต่างกัน ก็ได้

SAMPLE

นำเสนอไว้ตามลำดับสูตรที่ ๑ ที่ ๒ หรือ ๓ เช่น คิลานสูตร ปฐม, คิลานสูตร ทุติย, คิลานสูตร ตติย และจำนวนศัพท์ที่นำเสนอ คณะผู้วิจัยได้ทำดรรชนีศัพท์เรียงลำดับไว้ โปรดดูในภาคผนวก ก.

ในโครงการวิจัยปีที่ ๒ ศัพท์พจนานุกรมที่นำเสนอจำนวน ๔,๒๒๐ ศัพท์ เมื่อพิจารณาแล้ว ในทั้ง ๓ วรรค ใน ๓ วรรค อักษร ท มีมาก ๘๒๒ ศัพท์ รองลงมา อักษร น มี ๘๑๒ ศัพท์ อักษร ต (616)รวมกันอักษร ด (196) มี ๘๑๒ ศัพท์ อักษร จ มี ๖๗๗ ศัพท์ อักษร ธ มี ๔๓๓ ศัพท์ อักษร ช (372) รวมกับอักษร ซ (14) มี ๓๘๖ ศัพท์ อักษร ฉ มี ๗๘ ศัพท์ อักษร อักษร ถ มี ๖๙ ศัพท์ อักษร ญ มี ๖๕ ศัพท์ อักษร ฐ มี ๒๙ ศัพท์ และศัพท์ที่น้อยสุด อักษร ฏ ฒ ณ มีอักษรละ ๑ ศัพท์ ส่วนศัพท์อักษร ฑ ไม่มีศัพท์ บรรดาศัพท์ดังกล่าว ปรากฏว่า มีบางศัพท์ซ้ำกัน แต่เนื้อหาแตกต่างกัน จึงใช้วิธีใช้ตัวเลขกำกับไว้หลังศัพท์ เช่นจักกวัตติสูตร ๑ จักกวัตติสูตร ๒ จักกวัตติสูตร ๓ และศัพท์ที่เป็นพระสูตร ชื่อสูตรเหมือนกัน แต่เนื้อหาธรรมะต่างกัน ก็นำเสนอตามลำดับสูตรที่ ๑ ที่ ๒ หรือ ๓ เช่นจักกานุวัตตนสูตร (ปฐม), จักกานุวัตตนสูตร (ทุติย), หรือศัพท์ที่เป็นอปทาน ชื่ออปทานเหมือนกัน แต่เนื้อหาประวัติของพระเถระต่างกัน ก็นำเสนอตามลำดับอปทานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ หรือ ที่ ๕ เช่น จิตกปูชกเถราปทาน๑ จิตกปูชกเถราปทาน๒ จิตกปูชกเถราปทาน๓ จิตกปูชกเถราปทาน๔ จิตกปูชกเถราปทาน๕ จิตกปูชกเถราปทาน๖ และจำนวนศัพท์ที่นำเสนอ คณะผู้วิจัยทำดรรชนีเรียงลำดับไว้ โปรดดู ในภาคผนวก จ วรรค ฏ วรรคต วรรค

ในโครงการวิจัยปีที่ ๓ ศัพท์พจนานุกรมที่นำเสนอจำนวน ๔,๒๓๙ ศัพท์ เมื่อพิจารณาแล้ว ในหมวดอักษร ป วรรค คือ อักษร บ (๒๖๘ ศัพท์), อักษร ป (๑,๕๐๓ ศัพท์) จำนวน ๑,๗๗๑ ศัพท์ อักษร ผ (๒๓๓ ศัพท์) อักษร (ฝ) (๘ ศัพท์) จำนวน ๒๔๑ ศัพท์ อักษร พ (๗๒๑ ศัพท์),อักษร (ฟ) (๑๒ ศัพท์) จำนวน ๗๓๓ ศัพท์ อักษร ภ จำนวน ๔๐๒ ศัพท์ อักษร ม จำนวน ๑,๐๙๑ ศัพท์ รวมจำนวนศัพท์ ทั้งสิ้น ๔,๒๓๙ ศัพท์

บรรดาศัพท์ดังกล่าว ปรากฏว่า มีบางศัพท์ซ้ำกัน แต่เนื้อหาแตกต่างกัน จึงใช้วิธีใช้ตัวเลขกำกับไว้หลังศัพท์ เช่น **ปฏิปทาสูตร๑** พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวัน ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ปฏิปทามี ๒ อย่าง **ปฏิปทาสูตร๒** พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าปฏิปทาที่ให้ถึงสักกายสมุทัย **ปฏิสัลลานสูตร๑** พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้นพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงประกอบความเพียรในที่สงัด เพราะผู้หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดย่อมรู้ชัดความเกิดและความดับแห่งขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง **ปฏิสัลลานสูตร๒** พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ วัดพระเชตวันได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายหลีกเร้นแล้ว จงประกอบความเพียรเถิด เพราะผู้หลีกเร้นแล้วย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่าอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยว่าไม่เที่ยง **ปฏิสัลลานสูตร๓**

SAMPLE

พระสูตรว่าด้วยผู้หลีกเร้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า การหลีกเร้นทำให้รู้ชัดอริยสัจ ๔ มีทุกข์เป็นต้น ตามความเป็นจริง **ปฏิสัลลานสูตร**[๔] พระสูตรว่าด้วยการหลีกเร้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้พอใจในการหลีกเร้น ยินดีในการหลีกเร้น หมั่นประกอบความสงบแห่งจิตภายใน ไม่ห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา เพิ่มพูนเรือนว่าง และศัพท์ที่เป็นพระสูตร ชื่อสูตร ก็ดี วิมาน ก็ดี ที่เหมือนกัน แต่เนื้อหาธรรมะต่างกัน ก็นำเสนอตามลำดับสูตรที่ ๑ ที่ ๒ หรือ ๓ เช่น **ปริสุทธสูตร (ปฐม) :** พระสูตรว่าด้วยธรรมอันบริสุทธิ์ (สูตรที่ ๑) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ อันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินเกิดขึ้นได้ เพราะความอุบัติขึ้นของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น **ปริสุทธสูตร (ทุติย) :** พระสูตรว่าด้วยธรรมอันบริสุทธิ์ สูตรที่๒ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ อันบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเพียงดังเนินเกิดขึ้นในวินัยของพระสุคตเท่านั้น **ปริหานิสูตร (ปฐม) :**พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม (สูตรที่ ๑) **ปริหานิสูตร (ทุติย) :**พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม (สูตรที่ ๒) **ปติพพตาวิมาน (ปฐม) :** วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี (เรื่องที่ ๑) กล่าวถึงวิมานที่ดาดด้วยบุปผชาติน่ารื่นรมย์ มีนกนานาพันธุ์ส่งเสียงไพเราะน่าฟังในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ผู้ซื่อสัตย์ต่อสามีในที่นี้คือหญิงชาวกรุงสาวัตถี เป็นผู้รักษาศีล ให้ทาน ชอบช่วยเหลือผู้อื่น และได้ถวายข้าวและน้ำเป็นอันมากด้วย ความเคารพ **ปติพพตาวิมาน (ทุติย) :** วิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี (เรื่องที่ ๒) กล่าวถึงวิมานที่มีเสาทำด้วยแก้ไพฑูรย์เปล่งแสงเรืองรองในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ผู้ซื่อสัตย์ต่อสามีในที่นี้คือหญิงชาวกรุงสาวัตถี เป็นอุบาสิกา ได้ถวายข้าวและน้ำเป็นอันมากแด่พระเถระผู้เป็นพระอรหันต์ด้วยความเคารพ และจำนวนศัพท์ที่นำเสนอ คณะผู้วิจัยทำดรรชนีเรียงลำดับไว้ โปรดดู ในภาคผนวก ก หมวดอักษร ป วรรค

ในโครงการวิจัยปีที่ ๔ ศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่นำเสนอจำนวน ๘,๕๕๒ ศัพท์ เมื่อพิจารณาแล้ว ในหมวดอักษรอวรรค คือ อักษร ย (๑๗๗ ศัพท์), อักษร ร (๗๐๔ ศัพท์) อักษร (ฤ) (๓๔) จำนวน ๗๓๘ ศัพท์ อักษร ล (๒๑๖ ศัพท์) อักษร ว (๑,๐๑๙ ศัพท์) อักษร (ศ) (๑๒๕ ศัพท์) อักษร (ษ) (ไม่มีศัพท์) อักษร ส จำนวน ๒,๗๗๙ ศัพท์ อักษร ห (๒๗๗ ศัพท์) อักษร ฬ (ไม่มีศัพท์) และ อักษรอัง (สระทั้งหมด คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ) จำนวน ๓,๒๑๑ ศัพท์ ในจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๘,๕๕๒ ศัพท์ที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าอักษรอัง หรือสระทั้งหมด จำนวนมากถึง ๓,๒๑๑ ศัพท์ รองลงมาก ก็คืออักษร ส มีจำนวนถึง ๒,๗๗๙ ศัพท์ ซึ่งอักษรทั้ง ๒ เหล่านี้เป็นอักษรที่มากที่สุดของทั้ง ๔ โครงการ และศัพท์ จำนวน ๒ อักษร คือ อักษร (ษ) และอักษร ฬ ณ ตอนนี้ยังไม่พบศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับ ๒ อักษรเหล่านเลย

นอกจากนี้ ยังมีบางศัพท์ซ้ำกัน แต่เนื้อหาแตกต่างกัน จึงใช้วิธีใช้ตัวเลขกำกับไว้หลังศัพท์ เช่น รังสิสัญญกเถราปทาน[๑] : ประวัติในอดีตชาติของพระรังสิสัญญกเถระ รังสิสัญญกเถราปทาน[๒] : ประวัติในอดีตชาติของพระรังสิสัญญกเถระ ราหุลสูตร[๑] : พระสูตรว่าด้วยพระพุทโธวาทที่ตรัสโปรด

SAMPLE

พระราหุล ราหุลสูตร[๒] :พระสูตรว่าด้วยพระราหุล จำนวนศัพท์เหล่านี้เมื่อได้เข้าพิจารณาแล้ว ปรากฏว่า ศัพท์บางศัพท์ที่ซ้ำกัน ก็ตัดออกและรวมเข้าเป็นศัพท์เดียวกัน และบางศัพท์ก็เขียนเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่ คณะผู้วิจัยทำดรรชนีเรียงลำดับไว้ โปรดดู ในภาคผนวก ก หมวดอักษรอวรรค คือ ย ร (ฤ) ล ว (ศ,ษ) ส ห ฬ และอัง (สระทั้งหมด คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ)

นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้นำเสนอตัวอย่างวิธีการใช้พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้งศัพท์ที่เป็นวรรคและอวรรค ที่มีความหมายเดียว ศัพท์ที่มี ๒ ความหมาย หรือศัพท์ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ชื่อชาดก ศัพท์ชื่อพระสูตร รวมถึงจริยา คาถาและจริยา เพื่อเป็นแนวทางที่เป็นตัวอย่างสำหรับใช้เพื่อการศึกษาค้นคว้าเรียนรู้คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาได้และใช้ได้ถูกที่ และถูกความหมาย ในตอนท้ายอีกด้วย

SAMPLE

บรรณานุกรม

ภาษาบาลี-ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกำ ๒๕๐๐.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖-๒๕๓๒.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอฏฐกถา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๒-๒๕๓๔.

_____. **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๕๒-๒๕๕๙.

_____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๕๔-๒๕๕๖.

_____. **ปกรณวิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณวิเสโส.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๙-๒๕๔๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฏฐเตปิฏกำ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____.**อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับสยามรัฏฐเตปิฏกอฏฐกถา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๓.

ข้อมูลทุติยภูมิ

กองทุนการเผยแพร่พุทธธรรม.ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เทคนิค ๑๙ , ๒๕๒๓.

SAMPLE

_____.**ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕.

_____.**ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย ๓.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖.

คณะรัฐบาล. ธรรมาภิธาน พจนานุกรมคำสอนพระพุทธศาสนา พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๒.

จำลอง สารพัดนึก,ดร. แบบเรียนเร็วภาษาบาลี (เล่มที่ ๑). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ชินกาลมาลีปกรณ์.วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ธรรมสภา. **พจนานุกรมธรรม ฉบับพุทธทาส.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมภา,๒๕๕๕.

ไทยวัฒนาพานิช จำกัด. พจนานุกรม อังกฤษ-ไทย ฉบับแก้ไขปรับปรุงใหม่.(MODERN ENGLISH-THAI DICTIONARY). กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๓.

นาคะประทีป.**อภิธานัปปทีปิกา และอภิธานัปปทีปิกาสูจิ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ปรีชา นันตาภิวัฒน์.น.อ. **ศัพทานุกรมพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

พระชนกาภิวังสะ, (พระนันทะ ศากยะวงษ์ แปล). **ปาลิสิกขาและสัทสังเขป.** ลำปาง : ม.ป.ท., ม.ป.ป.

_____.(พระศรีสุทธิพงศ์และคณะแปล). กัจจายนะชั้นพื้นฐาน. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิหลวงพ่อวัดปากน้ำจัดพิมพ์. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

พระธรรมกิตติวงษ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสน์. “คำวัด”** กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑

พระธรรมกิตติวงษ์ (ทองดี สุรเตโช ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๕๐.**

_____. **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พระไตรปิฎกสิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้.** กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์ พริ้นติ้งแมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๕.

SAMPLE

_____. **อมฤตวาจา.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอสด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต).**พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.**พิมพ์ครั้งที่ ๑๒.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____.**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.**พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____.**พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.**พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาปราโมทย์ ปโมทิโต. **พจนานุกรมธาตุ ภาษาบาลี.** ราชบุรี : ม.ป.ป., ๒๕๔๖.

พระมหาปราโมทย์ ปโมทิโต. **พจนานุกรมธาตุ ภาษาบาลี.** ราชบุรี : ม.ป.ป., ๒๕๔๖.

พระพุทธัปปิยะ. **ปทรูปสิทธิ.** ฉบับวัดท่ามะโอ. จังหวัดลำปาง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

พระมหาปราโมทย์ ปโมทิโต. **พจนานุกรมธาตุ ภาษาบาลี.** ราชบุรี : ม.ป.ป., ๒๕๔๖.

พระมหาเวทย์ วรัญญู. **กัจจายนะเบื้องต้น.** นครปฐม : โรงพิมพ์สถาบันพัฒนา การสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.

_____. **ปทรูปสิทธิเบื้องต้น เล่ม ๑.** นครปฐม : โรงพิมพ์สถาบันพัฒนา การสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.

พระมหาสมใจ ปญญาทีโป. **ปทรูปสิทธิแปล.** กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดพิทักษ์การพิมพ์, ๒๕๓๘.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **อภิธานวรรณนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระราชเวที (สมพงษ์ พรหมวโส ป.ธ.๙). **สัททาวิเสสวิคคหะ.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.

พระวรสัมโพธิมหาเถระ. **ธรรมบทมหาฎีกา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระวิสุทธาจารมหาเถร. **ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ.** พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม)และคณะ แปล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระสารีบุตรมหาเถระ.**สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย ภาค ๑-๒-๓-๔.** อาจารย์สิริ เพ็ชรไชย แปล. กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๒.

พระอัคควังสเถระ.**สัททนีติปกรณ์สุตตมาลา.** (ฉบับแปลภาษาไทย โดยพระธรรมโมลีและคณะ). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

SAMPLE

พระอุดรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) จำลอง สารพัดนึก. **พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา ฉบับปรับปรุงใหม่.**พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงษ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๓๘.

พุทธทาสภิกขุ. ภาษาคน-ภาษาธรรม.พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเยลโล่การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๘.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **วินยักกมจันทิกา : บาลี-แปล** : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๗.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส. **กัจจายนสุตตนิทเทส คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์.**กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยรายวัน, ๒๕๔๕.

_____. **กัจจายนวรรณนา คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

_____. **คันถาภรณมัญชรีและคันถาภรณ์วรรณนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

_____. **สัททนีติปทมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์ เล่ม ๑.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

_____. **สัททนีติธาตุมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์ เล่ม ๒.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

_____. **สัททนีติสุตตมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์ เล่ม ๓.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. **สัททนีติธาตุมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุ** เป็นที่ระลึกในโอกาสฉลองครบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๓.

_____. พจนานุกรม บาลี –ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพโลภิกขุ เล่ม ๑-๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๓๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒.** กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

SAMPLE

_____. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ.๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๔.กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑.

_____. **พจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎกบาลี –โรมัน-ไทย เล่ม ๑ อักษร อ**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนอรุณการพิมพ์, ๒๕๔๕.

_____. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๔.

_____. **ราชนีติ - ธรรมนีติ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.**กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหมิตรพริ้นติ้ง, ๒๕๔๖.

_____. **พระธรรมบทจตุรภาค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**.กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๙.

_____. **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสากล อังกฤษ-ไทย** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘.

ลอย ชุนพงษ์ทอง. **ดิกชันนารี ไทย-อังกฤษ ฉบับเขียนได้ พูดเป็น**. Thai3Engkish Dictionary For Everyday Usage. กรุงเทพมหานคร: รัฐยาการพิมพ์, ๒๕๔๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **บาลีไวยากรณ์.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สมเด็จพระวันรัต (ฑิต อุทยมหาเถระ). **มูลน้อยอาศัยมูลใหญ่.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์. **พระคัมภีร์อภิธานัปปทิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย.** พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘.

สุเชาว์ พลอยชุม. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต. **พระไตรปิฎกวิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชันต้า, ๒๕๔๖.

หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช). **ธาตุปฺปทีปิกา หรือพจนานุกรม บาลี-ไทย แผนกธาตุประกอบด้วยหลักไวยากรณ์ชั้นสูง.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

โมคคัลลานะ. อภิธานปฺปทีปิกา. สิริมหาจตุรังคพลมหาอมาตย์ อภิธานปฺปทีปิกาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดยวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร,๒๕๒๗.

SAMPLE

รายงานวิจัย

พระสุธีธรรมานุวัตร.อภิธานศัพท์ (Vocabulary). **รายงานวิจัย**, กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, ๒๕๔๕.

สมิทธิพล เนตรนิมิตร,ผศ.ดร.**บาลีศึกษาในอรรถกถาธรรมบท.** รายงานวิจัย. พิมพ์เป็นอนุสรณ์สตมวาร คุณพ่อโหม่ง เนตรนิมิตร.กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอมี่ เอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด, ๒๕๕๖.

บทความ

สมภาร พรมทา,รศ. “พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในมุมมองของนักวิชาการ”, ใน**เก็บเพชรจากคัมภีรพระไตรปิฎก**.พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สิริ เพ็ชรไชย. “การเรียนภาษาบาลีเมื่อ ๖๐ ปีที่แล้วมา”, ใน**อาสีติกบูชา พระภัททันตธัมมานันทมหาเถระ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๓.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. “วิธีศึกษาค้นคว้าพระตไรปิฎก”, ใน**เก็บเพชรจากคัมภีรพระไตรปิฎก**.พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ซีดีรอม

โปรแกรม CD Rom MCU Trai มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โปรแกรม CD ROM BUDDIR พระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

โปรแกรม CD Rom ฉบับเรียนพระไตรปิฎก แจกเป็นธรรมทาน โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาฯ

โปรแกรม CD ROM BUDDI พระไตรปิฎก ฉบับฉัฏฐสังคายนา

ภาษาอังกฤษ

Buddhadatta Mahathera,A.P. **English-Pali Dictionary**. Delhi : Motilal Banarasidass,1997.

Childer,R.C. **Dictionary of the Pali Language**. Delhi : Asian Educational Serveces,1993.

G.P. Malalasakera. Dictionary of pali proper names 1–2. New Delhi : Asian Educational Serveces,2003.

SAMPLE

ประวัติผู้เรียบเรียง

ชื่อ-นามสกุล(ภาษาไทย) : นายสุชญา ศิริธัญภร

ชื่อ-นามสกุล(ภาษาอังกฤษ) Mr.Suchaya Sirithanyaporn

ตำแหน่งหน้าที่ : -รองผู้อำนวยการกองวิชาการ

การศึกษา : -เปรียญธรรม ๙ ประโยค

-พุทธศาสตรบัณฑิต คณะครุศาสตร์ (การสอนสังคมศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

-พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประวัติการทำงาน : -บรรณกรและเลขานุการ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๐,๑๑,๒๑ และบรรณกร เล่มที่ ๑๔ (พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๔๒)

-เป็นอนุกรรมการจัดทำหนังสือพระพุทธศาสนาหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานช่วงชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษา(พ.ศ.๒๕๔๔-๒๕๔๙)

-หัวหน้าฝ่ายตำราและเอกสารทางวิชาการ กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี

-รักษาการหัวหน้าฝ่ายตำราและเอกสารทางวิชาการ กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี

-ผู้จัดการสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตั้งแต่ปี ๒๕๕๙-ปัจจุบัน

ผลงานวิจัย : -งานวิจัยที่ทำเสร็จแล้ว

หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา : ความตาย กับมรณัสสติ” สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ (งบประมาณสนับสนุน ๒๕๔๘)

ผู้ร่วมวิจัยเรื่อง“พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อักษรวรรค ก

SAMPLE

ผู้ร่วมวิจัยโครงการวิจัยเรื่อง“พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อักษรวรรค ก คือ ก ข ค ฆ ง”

ผู้ร่วมวิจัยโครงการวิจัยเรื่อง“พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อักษรวรรค จ คือ จ ฉ ช ฌ ญ อักษร ฏ คือ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ และอักษร ต คือ ต ถ ท ธ น”

ผู้ร่วมวิจัยโครงการวิจัยเรื่อง“พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อักษรวรรค ป คือ ป ผ พ ภ ม” ผู้ร่วมวิจัยโครงการวิจัยเรื่อง“พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อักษรอวรรค คือ ย ร (ฤ) ล ว (ศ) (ษ) ส ห ฬ อัง (คือสระทั้งหมด คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ)

ที่อยู่ปัจจุบัน : -บ้านเลขที่ ๒/๔๗๔ หมู่ที่ ๖ ตำบลเสาธงหิน อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๔๐

-สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เลขที่ ๗๙ หมู่ที่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐ โทร.๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓ โทรสาร.๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓ โทรศัพท์มือถือ ๐๘๖ ๙๙๘ ๔๖๔๖

Email. su_cha2509@hotmail.com

SAMPLE